

[1.Bölüm](#)

[2.Bölüm](#)

FIKİH USULÜ

İkinci Baskı İçin Mütercimim Önsözü

Mütercimim Önsözü

Müellif

Terjememiz

Transkripsiyon

Kısaltmalar

Müellifin Önsözü

Dördüncü Baskı'nın Önsözü

Beşinci Tab'ın Önsözü

GİRİŞ

4) Bir îzâfet Terkibi Olarak Usûlu'l-Fıkıhın Tarifi

5) Fıkıh Usûlünün İstılahı Tarifi

6) Fıkıh Usûlü'nü Okumaktaki Gaye Ve Bu İlme Ne Derece İhtiyâç Olduğu

7) Fıkıh Usûlü İlmî'nin Doğuşu

12) Fıkıh Usûlü İncelemelerinde Alimlerin Tâkibettiği Yollar

16) Kitabımızın Planı

1.KISIM

HÜKÜM

1. BÖLÜM

HÜKMÜN KISIMLARI

1. BAHİS

HÜKMÜN TARİFİ VE ASLÎ KISIMLARI

19) Şer"î Hükümün Kısımları

20) Teklifi Hükümle va-d"î Hüküm Arasında Fark

2. BAHİS

TEKLİFÎ HÜKMÜN KISIMLARI

1. MEVZU

VÂCİB

23) Vacibin Kısımları

24) Edasının Vaktine Göre Vâcib

25) Takdir Edilmiş Oluşu Ve Olmayışına Göre Vâcib

26) Taleb Olunanın Muayyen Olması ve Muayyen Olmaması Bakımından Vâcib

27) Edası Taleb Olunan Şeye Göre Vâcib

2. MEVZU

MENDÛB

3. MEVZU

HARAM VEYA MUHARRAM

32) Haramın Kısımları

33) Bizzat Kendisindeki fenalık) Sebebiyle Haram (Fiil)

35) Başkası Sebebiyle Haram (Fiil)

4. MEVZU

MEKRUH

5. MEVZU

MUBAH

6. MEVZU

AZİMET VE RUHSAT(el"azîmetu ve rru-h-sah)

44) Ruhsatların Nevileri

45) Ruhsatın Hükümü

3. BAHİS

VA-D"Î HÜKMÜN KISIMLARI

1. MEVZU

SEBEB

47) Sebebin Kısımları

48) Sebeb Neticeleri İtibariyle De İkiye Ayrılır

49) Sebeblerin Müsebbeblere (sebeblerin neticelerine) Bağlılığı

50) Sebeb ve illet (eV"illeh)

2. MEVZU

ŞART

52) Şart ve Rükün

- [53\) Şart ve Sebeb](#)
- [54\) Şartın Kısımları](#)

[3. MEVZU](#)

[MÂNÎ \(elmâni"\)](#)

[4. MEVZU](#)

[SIHHAT VE BUTLAN](#)

[\(E-S-SI.H.HATU VE LBU-TLÂN\)](#)

- [57\) Sıhhat ve Butlanın Manası](#)
- [58\) Sıhhat ve Butlan va-d"î Hükümün Kısımlarındandır](#)
- [59\) Butlan ve Fesâd](#)

[2. BÖLÜM](#)

[HÂKÎM \(EL.HÂKÎM\)](#)

[3. BÖLÜM](#)

[HÜKME MEVZU OLAN FİİL](#)

[\(ELMA.HKÛMU FÎH\)](#)

[1. BAHİS](#)

[FİİL İLE MÜKELLEF KILMANIN SIHHATİNİN ŞARTLARI VEYA ELMA.HKÛMU FÎHİN ŞARTLARI](#)

- [71\) Meşakkatli Fiiller \(zor ameller\)](#)

[2.BAHİS](#)

[İZAFE \(NİSBET\) OLUNDUĞU CÎHET BAKIMINDAN ELMA.HKÛMU FÎH](#)

- [73\) Allah Hakkı](#)
- [74\) Kul Hakkı](#)
- [75\) iki Hakkın da Mevcüd Olduğu Fakat Allah Hakkının Daha Fazla Olduğu Haklar](#)
- [76\) İki Hakkın da Bulunduğu, Fakat Mükellefin Hakkının Daha Fazla Olduğu Haklar](#)

[4. BÖLÜM](#)

[MÜKELLEF \(ELMA.HKÛMU "ALEYH\)](#)

- [78\) Mükellef Kılış \(teklif\)ın Sahihliğinin \(mümkün olabilmesinin\) Şartları](#)
- [79\) Mükellef Kılma Şartına Bazı İtirazlar](#)

[5.BÖLÜM](#)

[EHLİYET VE ARIZÎ HALLERİ](#)

- [80\) Giriş](#)

[1. BAHİS](#)

[EHLİYET](#)

- [81\) Ehliyetin Tarifi](#)
- [82\) Vucûb Ehliyeti](#)
- [83\) Edâ Ehliyeti](#)
- [84\) Tam ve Eksik Ehliyet](#)
- [85\) Birinci Devir: Cenin Devresi](#)
- [86\) İkinci Devir: Doğumdan Temyize Kadar Olan Müddet](#)
- [87\) Üçüncü Devir: Temyizden Bulûğa Kadar Olan Müddet](#)
- [88\) İzinli Çocuk \(elme'.zûn\)](#)
- [89\) Dördüncü Devir: Bulûğdan Sonraki Devre](#)

[2. BAHİS](#)

[-EHLİYETE MÜESSİR ARIZI HALLER \("avârî-du l'ehliyyeh\)](#)

- [90\) Giriş](#)
- [91\) Arzî Hallerin Çeşitleri](#)

[1.MEVZU](#)

[SEMAVÎ OLAN ARIZÎ HALLER](#)

- [Birincisi: Delilik](#)
- [93\) Delinin Hacri \(Kısıtlanması\) ve Bunun Ne Zaman Olduğu](#)
- [ikincisi: Bunaklık \(eV'ateh\)](#)
- [95\) Medeni Kanuna Göre Bunak](#)
- [Üçüncüsü: Unutmak \(ennisyân\)](#)
- [Dördüncüsü: Uyku ve Baygınlık](#)
- [Beşincisi: Ölüm Hastalığı](#)
- [99\) Hastanın Evlenmesi \(Nikâhı\)](#)
- [100\) Hastanın Boşanması \(-talâ-kı\)](#)
- [101\) Irak ve Mısır Kanunlarında Ölüm Hastasının Boşaması](#)
- [Altıncısı: Ölüm](#)

[2. MEVZU](#)

MÜKTESEB (İRÂDÎ) ARIZÎ HALLER

Birincisi: Bilgisizlik (Ceâlet, elcefü)

107) Dâru l'islâmda Bilgisizlik

108) Beşerî Kanunlardaki Durum

109) Dâru L.Harbde Bilgisizlik

İkincisi: Hatâ (yanlışlık)

Üçüncüsü: Ciddiyetsizlik (Şaka, elhezl)

112) İhbarlar

113) İtikâdlar

114) İnşalar

Dördüncüsü: Sefeh (Mâlî Tasarruflarda Dengesizlik)

115) Giriş

Birinci Mesele: Sefih Olarak Bulûğa Erene Mal Vermek

116) Rüşd ile Kastedilen (Mana)

ARE Ebû Hanîfe'nin Birçok Delillerinden Bazıları Şunlardır:

117) Tercihe Değer Görüş

İkinci Mesele: Sefihin Hacri

119) Cumhuriyetin Delilleri:

120) Ebû Hanîfe'nin Delilleri

121) Tercihe Değer Görüş

Üçüncü Mesele: Sefih Ne Zaman Hacrolunur?

Dördüncü Mesele: Hacr Altındaki Sefihin Tasarruflarının Hükümü

Beşinci Mesele: İrak Medeni Kanununda Sefeh

Altıncı Mesele: Mısır Medeni Kanununda Sefeh

Besincisi: Serhoşluk

126) Giriş

Serhoşluk Nevileri

127) Birincisi: Mubah (Meşru) Yolla Serhoşluk

128) İkincisi: Haram Yolla Serhoşluk

a) Sözlü Tasarruflarıyla Alakalı Görüşler

b) Fiilleriyle Alakalı Görüşler

129) Deliller

130) Delillerin Tahlil ve Tenkidi ile Fakihlerin Tercihe Değer Görüşü

131) Beşerî Kanunlarda Serhoşun Hükümü

Altıncısı: Zorlama (ei'krâh)

132) Giriş

133) Zorlamanın Tarifi

134) Zorlamanın Tahakkuk Etmesi için Lüzumlu Şartlar4

235) Zorlamanın Nevileri

a) Tam, Mulci' Zorlama

b) Mulci' Olmayan Zorlama

136) Zorlama Ehliyeti İbtâl Eder mi?

137) Zorlananın Tasarruflarında, Zorlamanın Tesiri

A- Sözlü

139) Tercihe Değer Görüş

B- Fiiller

Birinci Kısım Fiiller:

İkinci Kısım Fiiller:

Üçüncü Kısım Fiiller

140) Irak Kanunlarında Zorlama

A- Medenî Kanunda

B- Ahvâlî Şahsiyye Kanununda

C- Irak Ceza Kanununda

2. KISIM

HÜKÜMLERİN DELİLLERİ

— İSLAM HUKUKUNUN KAYNAK VE MESNEDELERİ —

141) Giriş

142) Delillerin Taksimleri

Birinci Taksim:

İkinci Taksim:

- 143) Bütün Nevîleriye Delillerin Kitab'a Dayanışı
144) Delillerin Tertîb ve Sırası

1. BÖLÜM

1. DELİL

KUR'ÂN

- 145) Tarifi Ve Hücçet (Şer"î Delil) Olduğu
146) Kur'anın Hususiyetleri
147) Kur'anın Âciz Bırakıcı Olduğu Hususlar
148) Kur'anın Hükümleri
149) Kur'anın Hükümleri (Hukukî Esasları) Açıklaması

1. DELİL

KUR'AN

- 150) Kur'anın Hükümleri (Hukukî Esasları) Açıklamadaki Üslubu
151) Kur'anın Hükümlere Delâleti

2. BÖLÜM

2. DELİL

SÜNNET

- 152) Sünnetin Tarifi
153) Sünnet Bir teşri" Kaynağıdır
155) Mâhiyeti itibariyle Sünnetin Nevileri
Birincisi Sözlü Sünnet
İkincisi Fiili Sünnet
Üçüncüsü Takriri (Tasvibi) Sünnet
156) Bize Gelişi Bakımından Sünnetin Nevileri
157) Birincisi Mütevâtir Sünnet
158) Mütevâlir Sünnetin Nevileri
159) İkincisi Meshur Sünnet
160) Üçüncüsü Â.hâd Sünnet
161) A.hâd Sünnete Uymak İcbarîdir ve Â.hâd Sünnet Hukukî Bir Kaynaktır
162) Â.hâd Sünnetle Amelin Şartları
164) İkinci Görüş
Mâliklerin Â.hâd Sünneti Kabul Şartları
167) Sünnetin Getirdiği Hükümler
168) Sünnetin Hükümlere Delâleti

3. BÖLÜM

3. DELİL

İCMÂ" (EL'İCMÂ")

- 170) İstılahı Tariften Çıkan Neticeler
171) İcmâm Hücçet (Şer"î delil) Oluşu
172) İcmâm Nevileri
A) Sarîh İcmâ"
B) Sükûtî İcmâ"
174) Bir Mes'ele Hakkında Müctehidlerin İki Görüşe Sahip Olmaları
176) İcmâ"ın Senedi (Dayanağı)
177) İcmâ"ın Tahakkuk İmkânı
179) Zamanımızda İcmâ"ın Ehemmiyeti Ve Husfd İmkânı

4. BÖLÜM

4. DELİL

KIYÂS (EL-KIYÂS)

- 181) Kıyâsın Rükünleri
182) Kıyâsa Misaller
183) Kıyâsın Şartları
Aslın Şartı
184) Aslın Hükümündeki Şartlar
185) Fer"ın Şartları
186) İlletin Şartları
190) Hükümle İllet Arasındaki Münâsebet
Münasib Vasfın Kısımları
191) Birincisi.- Müessir Olan Münasib Vasıf
192) İkincisi.- Müâim Olan Münasib Vasıf

- 193) Üçüncüsü.'Mürsel Olan Münasib Vasıf
194) Dördüncüsü.-İlgâ Edilmiş Olan Münasib Vasıf
195) illetin (Anlaşılma) Yolları (mesâlikü Villeh)1
196) Birincisi Nass (enna-s-s)
197) ikincisi icmâ"
198) Üçüncüsü Sebr ve Taksim (essebru ve tta-ksîm)
200) İletin ta-hrîci ve İletin ta:h-kî-ki (ta-hrî-cu İmenâ-t ve ta.h-kî-ku İmenâ-t)
201) Kıyasın Kısım ve Nevileri
Birincisi Daha Kuvvetli, Evlâ Kıyas
İkincisi Müsâvî Kıyâs
Üçüncüsü Daha Zayıf (Ednâ) Kıyâs
202) Kıyasın Hüccet Oluşu
203) Kıyâsı Kabul Edenlerin Delilleri
204) Kıyâsı Kabul Etmeyenlerin Delilleri

5.BÖLÜM

5.DELİL

İSTİHSÂN (EL'İSTİHSAN)

- 208) Misaller
209) İstihsânın Nevileri
210) Birincisi, Nass İle istihsân. Yani Mesnedi Nass Olan istihsân
211) ikincisi, icmâ" İle istihsân
212) Üçüncüsü, Senedi Örf Olan istihsân
213) Dördüncüsü, Zaruretle istihsân
214) Beşincisi, Senedi Maslahat Olan istihsân
215) Altıncısı, Kapalı Kıyâs İle İstihsân.
216) İstihsânın Hüccet Oluşu

FIKİH USULÜ

İkinci Baskı İçin Mütercim'in Önsözü

İnsanları cemiyet içinde, bir arada yaşayacak tarzda yaratıp, toplu hayatın hukukî esaslarını da tebliğ buyuran Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun. Dünyada nasıl yaşanacağını bizlere öğretip tebliğ buyuran son ilâhî elçi Hazreti Muhammed Mustafâ Efendimize, hanedanına, ashabına ve razı olduğu gibi kendisine uyanlara Salât ve Selâm olsun; Allah hepsinden razı olsun.

İki sene evvel yapılan kitabın birinci baskısının bitmesi üzerine neşredilen bu ikinci tab'ında kitab, muhteva bakımından herhangi bir değişikliğe tabî tutulmamıştır; ancak teknik olarak yazı ebadlarının büyütülmesi ve yanlış-doğru cedveli eklenmesi gibi iki hususiyeti hâizdir.

Gayretimden Yaratanın razı, yaratılanların müstefid ve ben âcizin de sâlih amelden başka şeyin fayda veremeyeceği mahşerdeki ilâhî mahkemede hissedar kılınmamı niyazla, her şeye kadir Rabbimize teveccüh ederim. Rabbimiz Sen bu yarattıklarını boş yere yaratmadın! Sen yücesin, bizi ateş azabından koru! Rabbimiz sen birini ateşe soktunmu, onu perişan etmişindir; zâlimlerin yardımcıları yoktur. Rabbimiz, biz, "Rabbimize inanın" diye îmâna çağırın bir davetçi işittik, hemen inandık. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, iyiliklerle ebrâr ile beraber canımızı al! Rabbimiz bize, Peygamberlerine vâdettiğini ver, Kıyamet Günü bizi yüzüstü bırakıp rezîl etme! Muhakkak ki Sen, verdiğin sözden caymazsın!

Erzurum 1981
Mütercim

Mütercim'in Önsözü

İnsanları cemiyet içinde, bir arada yaşayacak tarzda yaratıp, cemiyet hayatının hukukî esaslarını da tebliğ buyuran Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun. Dünyada nasıl yaşanacağını bizlere öğretip tebliğ buyuran son ilâhî elçi Hazreti Muhammed Mustafâ Efendimize, hanedanına, ashabına ve razı olduğu gibi kendisine uyanlara Salât ve Selâm olsun.

Allah, Kullarının ölümden sonraki sonsuz hayatlarına nisbetle adetâ bir hiç kadar kısa olan dünyâ hayatlarının nizâmını, gönderdiği peygamberler vasıtasıyla tebliğ ettiği ilâhî kitablari ile tesbît buyurmuştur. Allah'ın kullarından bazıları peygamberlerin söylediklerine inanmış, Allah'ın tebliğini kabul etmiş, Allah'ı Rabb olarak tanımış, Yaratıcısına karşı kulun alması icâbeden tutuma bağlı kalmaya çalışmıştır. Böyle kulların sayısı fazla değildir. Kulların bazıları ise Allah'ın peygamberlerine inanmamış, Allah'ın tebliğini kabul etmemiş, Allah'ı emrettiği gibi Rabb tanımamıştır. Böyle kulların sayısı ekseriyettedir. Yani Yaratıcıları Allah'a karşı gelenler çoğunlukta, ona saygılı olmaya çalışanlar azınlıktadır. Beşeriyet îmân târihinin hülâsası budur. Aynı târihin seyri içindeki zamanımız insanlık âleminin vaziyeti de böyledir.

Allah dünyâda insanı tamamen hâkim ve tamamen mahkûm olarak yaratmamıştır, tnsan bu dünyâ hayatının bazı hususlarında Allahça mahkûm edilmiştir; insanın istek ve irâdesi o hususlarda hiçbir şey yapamaz: insanın hangi tarihte doğacağı, hangi ana babanın evlâdı olacağı, dünyânın neresinde dünyâyâ geleceği, yaşayabilmesi için nelere muhtaç olacağı, vücudundaki uzuvların sayıları, hususiyetleri, insanın dışındaki tabî

kanunların değişmeyen esaslara göre ceryânı, cemiyet nizâmının Allahca takdir olunan esaslara göre seyrinde Allah'ın takdir ettiği neticelerin hâsıl olması, insan hislerindeki değişmeyen kanunlar v.s. hep insanın Allahca mahkûm olduğu ve istese de dışına çıkamayacağı hükümlerdir. Fakat dünyâda insan Allah tarafından bir temel mevzuda hâkim olarak bırakılmıştır; bu mevzuda kararını insan kendisi verecektir: insan bu dünyâda Allah'ın istediği gibi veya şeytânın istediği gibi yaşamak mevzuunda hürdür; tercihini kendisi yapacaktır; bu kararı vermekte insanın kendisi hüküm veren hâkim gibidir.

Allah'ın istediği gibi yaşamayı kabul eden insana, son ilâhî tebliğe teslim olmuş şahsa, inanan manasına mü'min denir. Allah'ın istediği gibi dünyada yaşamayı kabul etmeyen insana, inanmayan manasına kâfir denir, ilk insan Adem Efendimizden zamanımıza, zamanımızdan bu dünyanın sonuna, kıyamete kadar beşeriyet içersinde ne kadar muhtelif insan toplulukları, telakkileri, tertîb ve tasnifleri olursa olsun, Allah kullarını mü'min kullar ve kâfir kullar olarak iki kısımda mütâlâa etmekle olduğunu bize tebliğ buyurmuştur. Beşeriyetin tamâmına gönderdiği son irşâd ve tebliğler mecmuası olan Kitabında Allah, kâfir kulları hakkında insanlığın bilmesi icâbedeni îzâh buyurmuş, son tebliğcisi ve Elçisine de kâfi malûmatı verdimiştir. Mü'minliği seçenlerin, mü'minliği tepip kâfirliği seçenler için, davet ve tebliğden sonra acımadan öte yapılabilecekleri bir şey yoktur.

Mü'min kullar, Allah'ın emrine girmiş, ona boyun eyip teslim olmuş kullardır; hayatlarını Allah'ın emrine teslim etmiş, İslâm olmuş insanlardır. Dünyâ hayatlarının Allah'ın istediği gibi tanzimini ve idaresini kabul eden yani son Allah Elçisi, Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Hazreti Muhammed Mustafâ Efendimize inanan, onun tebliğ ettiği Allah Kitabı Kur'ânı dünyâ hayâtının ölçüsü sayan insanlara müslüman diyoruz.

Müslüman nasıl yaşayacağını inandığı Kitab Kur'ân'dan ve Peygamberinin Sünnetinden öğrenir. Bilhassa Kur'ândan öğrenilecekler, temel esaslar derecesinde olduğundan, Kur'ân malûmatının dâima müslümanın zihninde canlı durması icabettiğinden, günün beş vaktinde Kur'ânın muhtelif kısımlarının tekrar edilmesi müslümana mecburî kılınmıştır. Sanki yaşanan hayatla, hayâtın ölçüsü iç içe sokulmuş, yaşayan mü'min günde en az beş kere yaşama ölçüsünü ana hatlarıyla hatırlamaya icbar olunmuştur. Yani namaz dediğimiz kulluk vazifesi, yaşadığımız hayâtın Allah'ın istediği gibi yaşanmış olması için hatırda tutacağımız ölçülerin hatırlanma tarzıdır; hayâtımızın eğitmemesi, sapmaması, dürüstlük ve doğruluğunu kaybetmemesi için ölçüleri zarurî olarak hatırlama şeklidir.

Sünnetleriyle eda edilmiş farz vakit namazlarında, Fâtiha'nın hâricinde en az otuz üç (33) ilâhî Kur'ân cümlesi her gün hatırlanır. Tazelenen hatırlamalar, âdeta inanıp gereği gibi namaz kılanları, yanlış iş yapmalarını engelleyen görünmez kuvvet hâlini almaktadırlar. Yedi yaşından itibaren en az otuz üç ilâhî cümleyi kalben, vicdanen yaşayan insan, bulûğ devresine kadar Kur'ân malûmatının ve kültürünün ana hatlarını öğrenmiş demektir; insanla alâkalı şeyler hakkında bizzat Allahdan bilgi almış demektir. Allah namazın insanı irili ufaklı her türlü suç ve hatâdan

uzaklaştıracağını haber vermiştir. [\[1\]](#)

Yani Allah kulluk vazifesi olarak icbârî kıldığı namazda bu vasfın bulunduğunu bize ihbar buyurmuştur. Kılan namazda bu vasıf yoksa Allah'ın istediği namaz edâ edilmemiş demektir.

Günlük hayatlarında asgarî otuz üç Kur'ân cümlesiyle kalblerini yıkamak, inançlarını kuvvetlendirmek, hayat bilgilerini tazelemek durumundaki mü'minlerin cemiyet ya da ferd hâlindeki hayatlarını Allah düzenleyerek hayâtın her türlü hukuk, idare, adalet, iktisâd, mâliye, ticâret, aile, mirâs, ceza ve emsali müesseselerine bir şekil vermiş, kendisine inananların kendisinin istediği gibi yaşamalarını emretmiştir.

Mü'minlerin hayat nizamlarına dâir olan Allah'ın bu emirleri, yasakları ve tavsiyeleri Kur'ânda veya Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun, Peygamber Efendimizin Sünnetindedir. Gerek Kur'ân ve gerekse Sünnet aslen Arabca olduğundan, ilmî malzeme olarak ikisine dayanan Fıkıh'ın yani İslâm Hukuk İlmî'nin ve Fıkıh'a giriş mâhiyetinde olan Fıkıh Usûlü İlmî'nin kaynak dili Arabcadır.

Kelime olarak lügattaki manasıyla ince anlayış, köklü kavrayış ve derin idrâk demek olan Fıkıh, İslâmın hukukî mevzuatıyla alâkadar olan ilmin adıdır. Bu ilimde tafsili delillerinden amelî, şer'î ve hukukî hükümleri çıkarabilirce ehliyetine sâhib ilim adamlarına müctehid, böyle olmayan müslümanlara da müctehide tabî olan manasına mukallid denmiştir. Hukukî meselelerin islâmî hükmünü anlayıp, hâdiseleri islâmî esaslara göre değerlendirebilme kabiliyetindeki müctehid adını verdiğimiz bu ilim ehlinin faaliyet esasları, hükümlere varma tarzları hakkında bize bilgi veren ilme Fıkıh Usûlü denmiştir.

Fıkıh Usûlü ilmi müctehidin işi hakkında bizleri tenvîr edip aydınlatmaktadır. Faraza gelişmiş, büyük, yerleşmiş bir uçak îmalât fabrikasını düşünelim. Bu fabrikaya dâir bilgi almak isterseniz, size fabrikanın muhtelif kısımlarının çalışma esaslarıyla alâkalı tanıtıcı bir el kitabı vererek îmalât hakkında, çalışmaların nasıl ceryân ettiği hususunda, kullanılan maddeler, maddelerin işleniş, değerlendirilmesi v.s. gibi faaliyetlere dâir bilgi verebilirler. Böyle bir fabrikayı ziyaretçisi iyice tanır, işleme ve çalışma tarzına vâkıf olur ise, elindeki tanıtıcı kitab vasıtasıyla kendisini bir uçak imalâtçısı sayamaz. Fakat kendini îmalât hakkında bilgi sahibi bir şahıs olarak kabul edebilir. İşte Fıkıh Usûlü'ne dâir elimizdeki bütün kılavuzlar böyle bir îmalât fabrikasının âdetâ tanıtıcı kitapları gibidir. Fıkıh Usûlü kitaplarını okuyup anlayanlar, ictihâd hakkında bilgi sahibi olurlar. Fakat bu, onların ictihâd ehliyetine sâhibolmaları demek değildir.

Elimizdeki bu terceme kitab da öyledir. Ve hatırdan da hiç çıkarılmamalıdır ki, te'lif olsun terceme olsun Arabca olmayan Fıkıh Usûlü kitapları, aslî Fıkıh Usûlü kitaplarına talebeler için bir hazırlık mâhiyetindedirler.

Usûl kitaplarından Fıkıh Usûlü tahsil etmek, günümüzdeki çok kıfayetsiz tâlim ve terbiye ile diploma alıp yüksek tahsil seviyesine gelmiş şahıslar için pek güç bir zorlamadır. Güçlüğün en ehemmiyetli âmili bu ilmin kitaplarının kullandığı dil ve usûlüdür. Talebenin bu tercememizden -hele kitabın Arabca aslıyla birlikte mütalâa ederlerse- büyük nisbette fayda temin edebilecekleri kanaatindeyiz.

Bu Tercememizin Arabca Aslı

Yer yer şerh ve îzâh mâhiyetinde de olan bu tercememizin aslı Arabca isimli kitabdır. Kitabın tercemesi 350 sahîfelik 1393H.: 1973M. yılında Bağdâd'da matbaasında beşinci defa basılan lab'ından yapılmıştır.

Müellif

Kitabın müellifi, muhterem hocamız Prof. Dr. Abdülkerîm Zeydân'dır. Kendisi Bağdâd'da doğmuş, liseden sonra Bağdâd Üniversitesi Hukuk Fakültesini 1950'de birincilikle bitirmiştir. Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslâm Hukuku Enstitüsünde 1957'de pekiyi dereceyle ihtisas diploması almış, daha sonra 1962'de şeref derecesiyle İslâm Hukukunda Doktor unvanını ihraz etmiştir. Doktora tezi mevzuu "İslam Devletinde Zimmî ve Müste'minlerin Hukuku"dur. Bir müddet Bağdâd'da lise hocalığında ve dînî lise idareciliğinde bulunup, 1960 senesinde Üniversiteye

geçmiş, Hukuk Fakültesine intisâb etmiştir. 1968'de aynı Üniversitede Edebiyat Fakültesi Din Bölümü başkanlığına getirilmiş, bu arada Bağdâd İslâm Araştırmaları

Fakültesi Dekanlığını ve bu fakültenin Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Davet ve Tebliğ Esasları, Akâid hocalığını devâm ettirmiş, 1971 de kendi isteği ile mütekaid. olmuş, bilâhare İslâmî dâvalarda avukatlık yapmış, 1974 yılında tekrar Bağdad Üniversitesine İslâm Hukuku Profesörü olarak tâyin edilmiş olup, hâlen Din Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Neşredilmiş Eserleri Şunlardır:

a) Kitapları:

1) [2]

2) [3]

3) [4]

4) [5]

5)

6) [6]

b) İslam Hukukuna Dâir Tedkikleri:

1)

2)

3)

4) [7]

5)

6)

7)

8)

9)

10)

Ayrıca bunlardan başka neşredilmiş birçok makaleleri ve araştırmaları vardır.

Tercememiz

Tercemede tek parantez içine alınmış ifâdeler umûmen mütercime âiddir. Parantez dışındakiler müellifin ifadelerinin tercemesidir.

Ayet ve hadislerin kendileriyle mealleri çift parantez içine alınmışlardır. Âyet meallerinde muhterem merhum hocamız Hasan Basri Çantay'ın Kur'anı Hakîm ve Meali Kerîm adlı eseri esas alınmış, hadîs tercemelerinde muayyen bir esere istinâd olunmamıştır. Âyet meallerinin ve âyetlerin kendilerinin âid oldukları sûre adlarıyla âyet numaralan hamîşte tarafımızdan kaydolunmuştur.

Tercemede Arabca metne fazla bağı kalmaya titizlik gösterdiğimden, tercemede bazı yerler birden fazla okunmadıkça veya bir bilence açılanmadıkça güçlkle anlaşılabilir. Bu, ilmî eserlerde serbest terceme tekniğini benimsemeyişimin tabîi neticesidir.

Kitabta müellifçe tercihe değer bulunan Usûlî ve Fikhî görüşler, okuyucuyu bağlamaz; sadece müellifin kendisini ilzam eder. Bu husus hiç akıldan çıkarılmam alıdır.

Tercemede, Arabca asıldaki paragraf numaralarına, kısım, bölüm, bahis, mevzu, alt başlık ve yan başlık tertibine aynen sadık kalınmış, değişiklik yapılmamıştır.

Transkripsiyon

İslâmî mahiyetteki ilmî kelime ve ifadelerin kendileri hemen hemen asıl itibariyle Arabcaya dayanır. Bu itibarla böyle kelime ve tâbirlerin kendi harfleriyle yani Kur'an harfleri ile yazılmaları asıldır ve en münâsib olanı da budur. Fakat bu kelimelerin Latin harfleriyle yazılması durumuyla karşı karşıya gelindiğinde, transkripsiyon denilen bir imlâ tarzı kullanılır. Çeşitleri olan bu imlâyı istîmâl zarureti, İslâmî kelimeleri Latin harfleriyle ifade mecburiyetine düşenler tatbik etmiştir. Bu itibarla Türkiye'de Cumhûriyet'ten sonra Avrupa şarkiyatçıların kullandığı, mâhiyet bakımından garblılann dil mantığına uygun olan transkripsiyon imlâları tatbik edilmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Biz bu tercememizde âyet ve hadîslerin hepsini aslen oldukları gibi Kur'an harfleriyle yazıp meallerini verdik; ve transkripsiyonu onlara tatbik etmedik. Müellifin hamîşlerde kaydettiği kaynak eserlerin isimlerini de aslî harfleriyle zikrettik ise de bunun bazı yerlerde istisnaları vardır. Tercemede kullandığımız transkripsiyon biraz fazlaca tekerrür eden ilmî bazı ifâdelerdedir. Fakat burada biz garb menşeli transkripsiyon imlâlarını değil, İMAT imlâsını tatbik ettik. Bu imlânın en bariz hususiyetleri:

1) Yazılışın îrâba göre ve aslen okunduğu gibi olması,

2) Kelimelerin müstakillik anlayışında âid oldukları dil -ki ekseriyetle ve hatta bu kitabımızda istisnasız bu dil Arabcadır- kaidelerinin esas alınması,

3) Aynı kelimedede hem büyük ve hem de küçük Latin harfi kullanılmaması,

4) Dilimizde bulunmayan, Arabcadaki kalın harfler için harften önce kısa bir tire:, ince veya peltek Arabca harfler için harften önce bir nokta: Aynı harfi için üstten çift virgöl: harekesiz Hemze için üstten tek virgöl: Gayın harfi için, kullandığımız Latin harflerinden (Yumuşak Ge)nin: kullanılması, harekesiz

Vâv, Yâ ve Elif harflerinin de uzatma işareti: ile gösterilmesidir. ^[8] Buna göre:

Dilimizde Benzeri Olmayan
Kalın Arabca Harflerin
Mukâbilleri Şöyledir:

Dilimizde Benzeri Olmayan
İnce veya Peltek Arabca
Harflerin Mukabilleri Şöyledir:

Kısaltmalar

Tercemede kullandığımız kısaltmalar ise şunlardır:

SAV: sallallâhu aleyhi ve sellem.

ASSÜ: Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun.

ASÜ: Allah'ın Selâmı Üzerine Olsun.

ARO: Allah Razı Olsun.

ARE: Allah Rahmet Eylesin.

vf.: Vefatı.

H.: Hicrî.

M.: Milâdî

v.s.: Ve sâire.

v.d.: Ve devamı.

s.: Sahîfe.

Allah'a ve Kur'ana inananların dünyâ hâyalarını tanzim eden hukûkdâ söz sahibi müctehid efendilerimizin hukukî hükümlere nasıl vardıklarını özlü ve kısa bir tarzda ele alan bu eserin Allah'ın Dînine hizmetkârlığı başının tacı olmuş Milletimin Diline kazandırırken, gayretimden Yaratanın razı, yaratılanların müstefid ve ben fakîrin de sâlih amelden başka şeyin fayda vermeyeceği mahşerdeki ilâhî mahkemede hissedar kılınmamı niyazla, her şeye kadir Rabbımıza teveccüh ederim. O en yakın, (tek) işiten ve duaları kabul edendir.

Dr Ruhi Özcan

Müellifin Önsözü

Dördüncü Baskı'nın Önsözü

Alemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun, Muhammed Efendimize, hanedanına ve bütün ashabına Salât ve Selâm olsun.

Yüce Allah rahmet eylesin, İslam Şeriatî fakihleri (hukukçuları), ne eskiden ve ne de zamanımızda yeryüzü milletlerinde bir eşi bulunmayan, değeri çok yüce, çok faydalı bir ilmi: Fıkıh Usûlü'nü bizlere bahsetmişlerdir. Fıkıh Usûlü'nün ilim haline getirilişinden, ona büyük bir mevkî verilmişinden, hususiyetlerinin izahından gaye, bu ilmin kaideleri ışığında Allah'ın Kitabının ve Assü Peygamberinin Sünnetinin anlaşılması suretiyle, âyet ve hadislerden, muteber (hüküm) kaynaklarından hüküm çıkararak İslam'a hizmet etmektir. Yıllar önce bu ilme dâir, Bağdâd Üniversitesi Hukuk Fakültesi son sınıf (dördüncü) talebeleri için hazırladığım ders notları adı altında bir kitabda toplanmıştı. Bu, kitabın dördüncü tab'ıdır. Bu baskıda kitabı yeniden gözden geçirip bazı ilaveler, kısaltmalar yaparak misaller verdim. Yazdığı şeyde işte insanın hâli böyledir: Bugün yazdığında yarın mutlaka eksiklikler görür, insanın eksikliği ve kusurluluğunun en büyük alametlerinden biri budur. Mutlak kemâl ile sadece, tek başına Allah muttasıftır. Fakat insanların ekserisi bilmezler.

Bu dördüncü baskıda ilave edilmelerinin uygun olacağını düşündüğüm hususlardan birisi, Fıkıh Usûlü'nün nasslarının tefsirini alâkadar eden kaideleri hakkında beşerî kanunlardan verilebilecek misallerdir. Çünkü bu Usûl kaideleri, Arabca ibarenin anlaşılması için, ibarenin tefsiri ve gayesinin idrâki bakımından birer ölçüdürler. (Arap Devletlerinde) kanunlar Arabca olduğuna göre, ileride de zikredeceğimiz üzere tefsirlerinde mutlaka bu kaidelere tabidirler.

Bu basit, mülevâzî gayretimle, kıymetli talebelerimizin bu ilmin mevzularından anlama ihtiyacını hissettikleri bahislerde, kendilerine kolaylık temin etmiş olmamı diler, Allahdan beni de onları da Şerîatine hizmete, tevhid kelimesini yüceltmeye muvaffak kılmasını niyaz ederim. O çok iyi işiten ve duayı kabul buyurandır.

Bağdâd, 28 cemâdi lula 1390
31 Ağustos 1970 Müellif

Beşinci Tab'ın Önsözü

Alemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun. Muhammed Efendimize, hanedanına, bütün ashabına Salât ve Selâm olsun.

isimli kitabımın bu, beşinci baskısıdır. Bu tab'ı da aynen dördüncü tab'ı gibidir. İlâve, ihtisar, lertîb v.s. gibi tadilâta bulunmadım. Allahtan bu kitabı faydalı, beni dâima Şeriatının hizmetinde muvaffak, gayretimizi rızasına mazhar kılmasını niyaz ederim. O bana yeter, O ne güzel vekildir.

Bağdâd, 24 Ramazan 1393/21 Ekim 1973

GİRİŞ

1) Şeri hükümleri, dinen muteber olan kaynaklarından çıkarmak, rasgele ve insanın canının istediği gibi olmaz. Bunun için müctehidin tâkibedeceği yollar, faydalanacağı kaideler ve icâbına bağlı kalacağı ölçülerin bulunması zarurîdir. Müctehidin içtihadı ancak bu şekilde makbul ve doğru, hükümlere ulaşması mümkün olabilir.

2) Hükümlerin kaynaklarını, kaynakların şer'î delil oluşlarını (huccetliklerini) ve kendilerinin istidlaldeki mertebelerini, bu istidlalin şartlarını inceleyip, hüküm çıkarma metodlarını açıklayarak, tafsili delillerinden hükümleri istinbât ederken (çıkartırken) müctehidin bağlı kaldığı muayyen kaideleri ortaya koyan ilim Fıkıh Usûlü İlmi'dir. Bundan dolayı bu ilim, büyük âlim İbnu Haldun'un dediği gibi "şer'î ilimlerin en ehemmiyetli, en yüce ve en faydahlıdır."

3) Fikh Usûlü'nün gerçek mâhiyeti ve açıklamamızın dışına çıkmamakla beraber usûlcüler (Fıkıh Usûlcüleri), şer'î ilimlerden muayyen bir ilme lakab ve isim olması itibariyle Fıkıh Usûlü için bir ıstılahı tarif zikrederler. Bu tarife giriş mâhiyetinde olarak da mudâf olan usûl ve mudâfun ileyih olan el-fikh kelimelerinden meydana gelen usûlu fikh izafet terkinin manasını açıkla(yarak işe başla)rlar. Hakikaten bu tarz, bu ilmin ve Fıkıh Usûlcüleri'nin ıstılahlarını öğrenme bakımından, işe yeni başlayan talebe için faydalı olmakta, talebe Usûl kitablarda müracaat ettiğinde yabancılik çekmemektedir. Bundan dolayı biz de onların metodunu tâkîbederek önce bir izafet terkinin oluşu itibariyle usûlu fikhin tarifini, sonra da inceleme mevzûmuz olan muayyen ilme bir lakab oluşu itibariyle ıstılahı tarifini ele alacağız.

4) Bir İzâfet Terkinin Olarak Usûlü'l-Fikhin Tarifi

Kendisinin bu itibarla tarifi, iki parçası olan usûl ve fikhin tariflerini icâb ettirmektedir.

el'u-sûl kelimesi, el'a-sl kelimesinin çoğuludur; ve kelime olarak (lugattaki mefhûmu itibariyle) manası dayanış, bina edilmiş hissi veya akli olsun, başkasının kendisine dayandığı, kendi üzerinde başkasının bina olduğu şey demektir, el'a-sl kelimesinin âlimlerce kullanılması âdet hâline gelen manaları ise birden fazladır:

a) Eddelîl (delil): Bazen "bu meselenin aslı icmâ'dır" denilir. Yani bu meselenin delili icmâ'dır, demektir. Bu mânâda Fıkıh Usûlü denmiştir: Fikhin delilleri demektir. Zira Fıkıh akli bir şekilde deliller üzerine oturtulmuş, bina edilmiş, dayandırılmıştır.

b) errâcih (tercih olunan): "Sözde asi olan hakikattir" ifadesi gibi. Yani sözün, mecazî değil de hakikî manasına hami olunması tercih olunur, demektir. "Kitâb (Kur'ân) kıyâsa nisbetle asidir" demek de böyledir. Yani tercihe lâyık olan, demektir.

c) el-kâ'ideh (kaide): "Lâşenin (boğazlanmayarak ölmüş murdar hayvanın) zaruret içindeki insanca yenebileceği asi olanın hilâfinadır" denilir. Yani umûmî kaideye muhaliftir. (Keza) Arabca'da "fâ'ilin merfû" olması asidir" denilir. Yani umûmî, devamlı kaide fâ'ilin ref" olunması Nahiv İlmi'nin kâidelerindedir, demektir.

ç) elmusteshab: "Asl olan zimmetin berîl bulunmasıdır" denilir. Yani aksi sabit oluncaya kadar zimmetin bir şey ile mevsûfiyette hâlihi ıstıshâb olunur (;aksi bilinmedikçe insanın zimmetinin her türlü mes'ûliyyet vasfından berî' olması aslı, devam eden bir hükümdür) demektir.

el-fikh kelimesi ise lugatta bir şeyi bilmek, bir şeyi anlamak demektir. Fakat Kur'an'daki kullanılışı fikhden maksadın mutlaka ilim (her hangi bir kayıtla kayıtlanamamış bilgi) olmadığını, (fikhden kastedilen mananın) ince anlayış, keskin idrâk ve konuşanın gayesini anlamak olduğunu göstermektedir. (Dediler ki: Ey Şuayb, biz senin söylemekte olduğundan bir çoğunu iyice anlamıyoruz) ^[9] ve (... Böyle iken onlara o kavme ne

oluyor ki (kendilerine söylenen) hiç bir sözü anlamaya yanaşmıyorlar) ^[10] tarzındaki Kur'ân âyetleri bu cümledendir.

Âlimlerin ıstılahında ise el-fi-kh (fikh), tafsili delillerinden alınmış şer'î, "amelî hükümleri bilmek" ^[11] veya bu hükümlerin kendisidir.

el'a.hkâm (hükümler), el.hüküm (hükümün) çoğuludur. Hüküm, bir vaziyeti, başkası hakkında müsbet (olumlu) veya menfi (olumsuz) olarak sabit kılmaktır. Mesela "güneş aydınlatmaktadır" yahut "aydınlatmamaktadır", "su sıcaktır" yahut "sıcak değildir" sözleri gibi. Hükümler ile burada

kastedilen, mükelleflerin fiileri hakkında sabit olan vucûb, nedb, hürmet, kerâhat, ibâ.hat, fesâd yahut butlândır. ^[12]

el-fikh (fikh) kelimesinin doğru bir şekilde kullanılmış olması için, şer'î tamamını bilmek şart değildir. Bu hükümlerden bir kısmını bilmeğe fikh denildiği gibi, bilinen bu bir kısım hükümlere de fikh denilir ve kendisinde istinbât (hüküm çıkarmâ) melekesi bulunduğu müddette o hükümleri bilene de fakîh (fikhî: İslam Hukukçusu) denilir. Hükümleri şer'î'ate âid (mensûb) olduklarından dolayı "şer'î" tarzında kayıtlanmışlardır. Yani hükümler doğrudan doğruya, ya da bir vasıtayla şer'î'atten alınmıştır. Buna göre (yukarıdaki tarife) "bütünün parça(sın)dan ve "dünyanın yaratılmış olduğunu bilmek gibi akli hükümler, "ateş yakıcıdır" gibi hissî yani his yoluyla sabit hükümler, "zehir öldürücüdür" gibi tecrübeyle sabit hükümler, (Arabca dilbigisinde "kâne ve kardeşleri (kelimeler) mübtedâyı ref" edip, haberi nasb eder" gibi va-d'î (insanlarca koyulmuş beşerî) hükümler girmemektedir.

Bu şer'î hükümlerin "amelî yani mükelleflerin fiileriyle alâkalı olması şarttır: Mükelleflerin namazları, alışverişleri ve işledikleri suçları gibi... Bunlar da ibâdetler ve insanlar ârâsi karşılıklı hukukî muamelelerle ilgili hükümlerdir. İnançla, akideyle alâkalı hükümler "amelî hükümlere dahil değildir. (Meselâ) Allah'a, âhîret gününe inanmak gibi hususlar itikâdî hükümlerdir (fikhî hükümler değildir. Keza) doğru olmanın icâbetiği, yalanın haram olduğu gibi ahlâkî hükümler de (fikhin) tarif(in)e dahil değildir. Fıkıh ilminde incelenmeyen bu gibi hükümler itikâdî ise ahlâk ya da tasavvuf ilminde incelenir.

Bu şer'î, "amelî hükümlerin istidlal ve nazar (tedkîk) yoluyla tafsili delillerden çıkarılmış olması şarttır. Bu şarta göre Allah'ın, Allah Rasûlü'nün yahut mukallidlerin hükümleri bilmeleri, ıstılahda Fıkıh sayılmadığı gibi Allah, Rasûlullah yahut mukallidler de fakîh değildirler. Çünkü Allah'ın bilgisi kendi zâtından ayrılmaz, zâtının icâbıdır; hüküm ve derili bilmektedir. Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) bilgisi ise delillerden değil, vahiyden

alınmadır. Mukallidin bilgisi ise nazar (tedkîk) ve içtihad yoluyla değil, (müctehidi) taklîd etme suretiyle elde edilmiştir. ^[13]

Tafsili (tafsîli) deliller, her biri husûsî bir meseleye alâkalı olup, o meselenin muayyen hükümünü gösteren cüzi delillerdir. Meselâ:

a) “Analarınız size haram edildi”^[14] âyeti. Bu, "analarla nikahlanma" husûsî meselesiyle alâkalı tafsilî yani cüz'î bir delildir ve muayyen bir hükme delâlet etmektedir ki o da analarla nikahlanmanın (evlenmenin) haramlığıdır.

b) “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz bir hayâsızlıktır, kötü bir yoldur”^[15] âyeti, muayyen bir meseleye, zina meselesine mahsûs cüz'î bir delildir. Bu meseleye has hükme delâlet etmektedir ki, (bu hüküm de) zinanın haramlığıdır.

c) “Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihâd için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın...”^[16] âyeti, müslüman topluluğu tarafından kuvvet hazırlanması muayyen meselesiyle alâkalı cüz'î bir delildir. Bu meseleye has muayyen bir hükme delâlet etmektedir ki bu hüküm, düşmanın korkutulması için müslüman topluluğun kuvvet hazırlamasının vucûbu (icâbetiği)dir.

ç) Assü Allah Rasûlü'nün (Teammüden insan öldürenin cezası kısastır) sözü, kasden öldürme husûsî meselesiyle ilgili cüz'î bir delildir. Bu meselenin, kısasın vucûbu (gerektiği) şeklindeki hükmünü göstermekle (ona delâlet etmekte)dir.

d) Neneye mîrasdan altıda bir hisse verilmesinde icmâ' vardır. Bu, muayyen bir mesele olan nenenin mirasına has cüz'î bir delildir. Bu meselenin hükmü olan, neneye altıda bir pay verilmesinin vucûbuna delâlet etmektedir.

Şu halde tafsilî deliller, bize her meselenin hükmünü gösteriyor. Bundan dolayıdır ki tafsilî deliller, kendilerinden çıkarılacak hükümleri anlayıp tanımak için fakîhin inceleme mevzuudur. Fakîh bu hükümleri tafsilî delillerden çıkarırken, usûl ilminin ıstınbât kaideleri ve istidlal metodları için ortaya koyduğu esaslardan yardım görür. Usulcü ise bu tafsilî delilleri incelemeyi; ihtiva ettiği küllî (umûmî) hükümleri tanıyıp anlamak için icmâlî küllî delilleri inceler. Bu incelemeyi de, fakîhin şer"î hükmü öğrenebilmesi için, cüz'î deliller üzerine tatbîk edeceği kaideleri tesbit etmek maksadıyla yapar.

5) Fıkıh Usûlünün İstılahı Tarifi

Muayyen bir ilme lakab (isim) oluşu itibariyle ise şöyle tarif olunur: "Fıkıhın ıstınbâtını mümkün kılan kaideleri ve icmâlî delilleri bilmek"^[17] veya "bu kaideler ve icmâlî delillerdir."

Kaideler, küllî kadıyyelerdir (kaziyelerdir). Bu kadıyyelerin hükmü, şümulleri içindeki cüz'î nasslara (âyet, hadîs gibi şer"î delillere) tatbîk olunur ve böylece cüz'î nassların hükmünü öğreniriz.^[18] Bununla ilgili misaller:

Engelleyici bir karine (emâre, işaret) bulunmadıkça emir vucûb (gereklik) ifâde eder" bir kaidedir. Bu kaidenin hükmü : “Ey iman edenler, bağlandığımız ahidleri yerine getirin...”^[19] ve

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, O Rasûl'e itaat edin”^[20] âyetleri gibi, bu kaidelerin şümulüne giren bütün cüz'î nasslara tatbîk olunur. Böylece bütün (engelleyici karinelere ârî) mücerred emir sığaları (kipleri) bu kaidenin şümulüne girer ve böylece emir sığası neyle alâkahysa, onun vucûbu öğrenilmiş olur. Bağlanılan ahidlerin yerine getirilmesinin vucûbu, namaz kılmanın vucûbu, zekât vermenin ve O Rasûl'e itaatın vucûbu gibi.

Haram kılmayı engelleyen bir karine bulunmadıkça nehy (yasak), ta.hrîmi (haramlığı, haram kılmayı) ifâde eder" bir kaidedir. Bu kaide (engelleyici karineden ârî) mücerred nehyedici (yasaklayıcı) nasslara tatbîk olunur ve bu tatbîk olunuşla nehy sığasının alâkalı bulunduğu şeyin haramlığı

öğrenilmiş olur. Meselâ (Zinaya yaklaşmayın)^[21] ve

“Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haram sebeblerle yemeyin”^[22] âyetleriyle zinanın hükmü ile haram sebeblerle insanların mallarını yemenin hükmü haram oluyor.

İşte müctehid bu kaidelerle fıkıhın ıstınbâtına yani şer"î "amelî hükümleri, tafsilî delillerinden çıkarmaya muvaffak olur. Meselâ müctehid namazın

hükmünü anlamak, öğrenmek istediğinde "Namazı dosdoğru kılın"^[23] âyetini okur. (Dosdoğru kılın), (vucûbu engelleyen karineden ârî) mücerred bir emir sığasıdır. "Engelleyici bir karine bulunmadıkça emir vucûb ifade eder" kaidesi, bu emir sığasına tatbîk olunabilmektedir. Şu halde netîce olarak namazı dosdoğru kılmak vâcib (farz) dir, der.

İcmâlî deliller ise Kitâb (Kur'an), Sünnet, icmâ' ve kıyâs gibi şer"î hükümlerin kaynaklarıdır, temâlî delilleri bilmek, bu delillerin huccetliklerini (şer"î delil oluşlarını), kendileriyle istidlal edilirken mertebelerinin ne olduğunu, delâlet ediş hallerinin ihtilâfî durumunda nassın delâlet şekilleri, icmâ"ın manası, şartlar, kıyâsın neveleri ve "illeti ile bu "illeti anlayabilme yolları v.s. gibi kıyâsla ve diğer icmâlî delillerle alâkalı bahislerin bilinmesi suretiyle olur.

Şu halde usulcü, cüzî delillerinden şer"î hükümlerin çıkarılışına delâlet etmesi bakımından icmâlî delilleri inceler; onlar üzerinde çalışır.

Fakîh ise, usûle âid kaidelerden yardım görüp, icmâlî deliller ve bunlarla alâkalı bahislere iyice hâkim olarak, cüz'î delillerden cüz'î hükümleri çıkarmak için, cüz'î delilleri inceler; onlar üzerinde çalışır.

6) Fıkıh Usûlü'nü Okumadaki Gaye Ve Bu İlme Ne Derece İhtiyâç Olduğu

Yukarıdaki söylediklerimizle de îzâh olunduğu üzere Fıkıh Usûlünü (bir ilim olarak) vaz etmekten (ortaya koymaktan) gaye, müctehidin hata ve yanlışlığa düşmeksizin şer"î, "amelî hükümlere ulaşmasını temin için bunu hazırlayıcı kaide ve metodları tesbit edip ortaya koymaktır.

Buna göre Fıkıh ve Usûl, gayelerinin şer"î hükümlere ulaşmak oluşunda birleşiyorlar. Ancak Usûl, bu ulaşmanın metodlarını ve hüküm çıkarmanın yollarını açıklamakta, Fıkıh ise, Usûl fîmi'nin çizdiği metodları ışığında ve tesbit ettiği kaideleri tatbîk ederek fiilen hükümleri ıstınbât etmektedir, İctihâd kapısının kapatıldığı sözünden sonra Fıkıh Usûlü İlmi'ne ihtiyâç kalmamıştır denemez. Çünkü biz Kıyamet Günü'ne kadar içtihadın bakî olduğu görüşündeyiz. Fakat şartlarıyla... İctihâd kapısının kapandığı fetvasını veren, Allah'ın şer"îatine karşı cahillerin cür'etle davrandıklarını, keyfî

olarak hükümlerin verildiğini (teşri"ini), içtihadın sadece ismini bilip başka şeyini bilmeyenlerin icthâd iddiasıyla ortaya çıktıklarını görünce, kendisi de icthâdda bulunarak vermiştir, icthâd mertebesine varmamış olan kişi de bu ilmi öğrenip, kaidelerine vâkıf olma ihtiyâcındadır. Böylece imamların görüşlerinin nerelerden çıkarılıp alındığını, görüşleri (mezhepleri)nin esaslarını öğrenerek bu görüşler arasında mukayese yapıp tercihde bulunabilir ve imamların hükümleri çıkarıp tesbit ederken lâkibettikleri metodların ışığında hükümleri tahrîc edebilir.

Şer"i hükümlerle ilgilenenler bu ilimsiz olamayacağı gibi, avukat, hâkim veya mekteplerdeki hocalar gibi, insan yapısı beşerî kanunlarla ilgili olanların da bu ilme ihtiyaçları vardır. Çünkü Usûl İlmi'nin tesbît ve tayin ettiği kaide, usûl, kıyâs ve usûlü, nassların tefsirine dâir usûlî kaideler, kelime ve ibarelerin manalarına delâlet etme yolları, bu delâletin çeşitli izahları, deliller arasındaki tercihe âid kaideler v.s.nin insan yapısı kanunlarla ilgilenen, bu kanunların tefsirini ve ihtiva ettikleri hükümleri anlamak isteyen herkes için tam manasıyla eksiksiz bir şekilde hazmedilmesi gereklidir. Bu bakımdan eskiden olduğu gibi zamanımızdaki şer"at (veya ilahiyat) ve hukuk fakülteleri Irak, Suriye, Mısır ve diğer memleketlerde talebelerine bu ilmi okutmaya itinâ göstermişlerdir.

7) Fıkıh Usûlü İlmi'nin Doğuşu

Fıkıh Usûlü, Fıkıh'ın var olduğu zamandan beri mevcuttur. Çünkü madem ki Fıkıh vardır, mutlaka Fıkıhın kaideleri, umûmî esasları ve kaynaklarının bulunması da zaruridir. Bunlar da Usûl İlmi'nin unsurları ve mahiyetidir.

Fakat beraberce var olmalarına rağmen Fıkıh, Usûl İlmi'nden daha önce tedvin edilmiştir. Yani Fıkıh'ın meselelerinin diğerlerinden ayrılığı, kaidelerin yerli yerine oturtulması, mevzularının tanzim edilmesi ve tedvini, Fıkıh Usûlü kaidelerinin diğer kaidelerden ayıklanıp müstakil olarak tedvininden öncedir. Bu ise, tedvininden önce Fıkıh Usûlü yoktu yahut fakihler hükümleri çıkarırlarken, muayyen kaideler ve sabit metodlar tâkîb etmiyorlardı demek değildir. Filhakika bu ilmin kaideleri, fakihlerce açıklanmamış olsa bile, müctehidlerin zihinlerinde istikrar kazanmıştı ve

onların ışığında yürüyorlardı. Meselâ fakih sahâbî "Abdullâhi bnu Mes"ûd "*Gebe kadınların iddetleri, çocuklarını doğurmalarıyla biter*"^[24] âyetinden dolayı, "kocası vefat eden gebe kadının "iddeti, çocuğunu doğurmakla biter" görüşündeydi ve bu âyetin içinde bulunduğu et-talâk suresinin, (içinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler)^[25] âyetinin içinde bulunduğu el-bakarah sûresinden sonra indiğini delil gösteriyordu. İşte böylece bu istidlal ile "lâhık nass, sâbık-nassı nesheder (sonra gelen nass, kendinden önce gelen,

aynı mevzûdaki nassın hükmünü kaldırır)" şeklindeki usûl kaidelerinden birine, bunu sarahaten söylemese de işaret etmiş oluyordu.^[26] Adeten bilinmektedir ki, bir şey önce var olur, ondan sonra tedvîn edilir. Yani tedvîn bir şeyi yokken var kılmaz; var olan bir şeyi ortaya koyar, su yüzüne çıkarır. Meselâ Arabca Nahiv İlmi ile Mantık İlmi için de durum böyledir. Nahiv İlmi tedvîn edilmeden önce Arablar sözlerinde fâ"ilî ref" ediyor, mefûlü nasbediyor ve diğer Nahiv kaidelerine göre konuşuyorlardı. Mantık İlmi tedvîn edilip kaideleri tesbît edilmeden önce akıl sâhibleri birbirleriyle fikir münâkaşaları yapıyor, inkârı kabil olmayan esaslar (bedîhiyyât) ile istidlalde bulunuyorlardı.

Şu halde Fıkıh Usûlü, Fıkıh'ın doğusuyla beraber Fıkıh ile vardı. Hattâ Usûl, Fıkıh'ın doğuşundan önce de mevcûd idi. Zira Usûl, hüküm çıkarmanın kanunları ve görüşlerin ölçüsüdür. Fakat ilk zamanlarda tedvîne ihtiyâc duyulmadı. Faraza Assü Nebî Efendimiz zamanında tedvini şöyle dursun, bu ilmin kaidelerine ihtiyâc bile hissedilmemişti. Çünkü hükümlerin açıklanması, fetvaların verilmesi hususunda Assü Nebî Efendimiz (tek) mürâcât edilen kişiydi. Böylece içtihadı, Fıkıh'a, mahal yoktu, içtihadın bulunmadığı yerde, hüküm çıkarma (istinbât) metodları da bulunmaz ve dolayısıyla kaidelerine de hacet yoktu.

8) Sav Nebî Efendimiz vefat ettikten sonra, icthâd ile, hükümlerini Kitâb (Kur'an) ve Sünnet'ten çıkararak hükme bağlanması zarurî olan hâdiseler oldu. Ancak Sahâbe'nin fıkıhçıları Arabca'nın üslûbunu, Arabca kelime ve ibarelerin manalarına delâlet etme şekillerini bildiklerinden, teşri"nin herkesçe farkına varılamayan tarafları (esrarı) ile hikmetine mâlûmâtlarıyla hâkim bulduklarından, Kur'an âyet ve sûrelerinin iniş, Sünnet'in hâsıl oluş (vürûd) sebeplerini müdrük olduklarından dolayıdır ki icthâd kaidelerine, istidlal ve hüküm çıkarma yollarından söz etmeye ihtiyâc hissetmemişlerdir.

Istinbât metodları şuydu: Bir hâdiseye karşılarına çıkarsa, hükmünü Allah'ın Kitâb'ında arıyorlardı. Orada hükmü bulamazlarsa, Sünnete müracaat ediyorlardı. Sünnette de hüküm bulamazlarsa, şer"atın gaye ve maksadlarından, şer"at nasslarının işaretlerinden bildikleri ışığında icthâd ediyorlardı, icthâdda güçlük çekmiyorlar, icthâd kaidelerini tedvîne hacet görmüyorlardı. Bu hususta beraberinde (sahibi) oldukları Assü Nebî Efendimizle devamlı bulunuşlarının, sohbetinde mevcudiyetlerinin kazandırmış olduğu fikhî zevk, mümtaz vasıfları olan zihin keskinliği, ruh berraklığı ve ciddî kavrayışları kendilerine yardımcı oluyordu.

Sahabe asrı işte böylece sona erdi ve bu ilmin kaideleri tedvîn edilmedi. Tabiiler (ettâbî"ün) de böyle yaptı. Istinbât mevzuunda Sahâbe'nin metodunda yürüdüler. Delillerinden hükümleri çıkarmanın usûlünü tedvîne ihtiyâc duymadılar. Çünkü Nübüvvet Asrı'na zaman bakımından yakındılar, fıkıhları ve ilimlerini Sahâbe'den almışlardı.

9) Ancak Tâbiiler'in asrından sonra İslam memleketleri genişledi. Daha önce vuku bulmamış bir çok hâdiseler vuku buldu. Arablar ile Arab olmayanlar karışınca Arab Dili fesâhatini (doğru, hatasız, akıcı, kolayca söylenişini ve yabancı, nâdir kelimelerden selâmetini yani ilk berraklık ve saflığını) kaybetmeğe başladı. İctihâd ve müctehidler çoğaldı; bunların istinbât metodları fazlalaştı; münâkaşa ve cedelin sayısı arttı; ihtimal(li) meselelerin sayısı yükseldi. Bunlardan dolayı ihtilâf halinde müctehidlerin müracaat edecekleri, Fıkıh'ın ve isabetli görüşün ölçüsü olması bakımından icthâd için kaide, kaynak ve temel esasları tesbit etmeye ihtiyâc duymuşlardı.

Bu kaideler, kaynak olarak Arab Dili'nin üslûbları, bu dilin temel esasları, şer"atın bilinen gaye ve her müslümanın bilemediği incelikleriyle, şer"atın maslahatları gözetiş ve Sahâbe'nin istidlal metodu v.s. gibi mevzular dikkate alınarak tanzim edilmişti.

10) Bu ilim tedvin edilmiş şekliyle, fakihlerin sözleri ve hükümleri açıklayışlarında dağınık kaideler hâlinde doğmaya başladı. Fakih hükmü, hükmün delilini ve delâlet ediş şeklini zikrediyordu. Fakihler arasındaki hilaf, Usûl kaidelerinden yardım görmelerini temin ediyor, fakih görüşünü takviye ve içtihadını istinâd ettirmiş olduğu esâsı açıklarken bu kaidelere dayanıyordu.

11) Fıkıh Usûlü'nde ilk kitab yazanın Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yûsuf olduğu söylenmekte ise de, bize (Usûle dâir) intikâl eden bir kitabı yoktur.

Âlimler arasında yaygın olan (kanaat)e göre müstakil bir surette bu ilimde ilk kitab yazan, İmam Muhammedu bnu İdrise şşâfî (vf. 204 H.) dir.^[27]

Usûl hakkında meşhur Errisâleh isimli eseri te'lif ederek eserinde Kur'an, Kur'an'ın hükümleri açıklayışı, Sünnet'in Kur'an'ı açıklayışı, icmâ", kıyâs, nâsîh ve mensûh, emr ve nehy, habaru İvâhid ile ihticâc ve benzeri gibi Usûl'e dâir bahislere yer vermiştir, İmam Şafî'nin Risâle'sindeki metod ve hususiyeti; meselenin incelik ve derinliğine inip, söylediklerini delîle dayandırması, muhalif görüşleri ise sağlam, parlak bir ilmî uslûb ile tenkîd etmesidir.

Şafî'den sonra İmam Ahmedu bnu Hanbel Rasûlullah'a itaat, nâsîh ve mensûh, "ilel mevzularında birer eser verdi. Daha sonra ise âlimler bu ilmin mevzularını tanzime başlayıp, bahislerini ekler yaparak genişletmekte birbirini lâkîbettiler.

12) Fıkıh Usûlü İncelemelerinde Alimlerin Tâkîbettığı Yollar

Âlimler Fıkıh Usûlü incelemelerinde aynı yolu tâkîbetm em işlerdir. Bir kısmı, müctehid imamlardan nakledilmiş fer"î, fikhî meselelere uygunluklarına ya da muhalefet edişlerine ehemmiyet vermeden, delillerle destekledikleri usûlî kaideleri tesbît etme yolunu benimsemiştir. Nazarî olan bu akımın gayesi, delilin delâlet ettiği gibi bu ilmin kaidelerini tesbît, bu kaideleri istidlalin zabt ve rabt altına alınması bakımından ölçüler haline getirip, mezhebin fer"î meselelerine hizmet eder değil, müctehidlerin ictihadlarına hükmeden hâkim vaziyetine sokmaktır. Bu yol, Kelamcılar'ın (Mütেকellimler'in) yolu olarak bilinmiştir. Mütézilîler, Şâfîler ve Fıkıh Usûlü'nü tedvine başladıklarında Ca"ferî (mezhebi) âlimleri bu yolu tâkîbetmişlerdir. Daha sonra Ca"ferîler bu yolu, mezhebin fer"î meseleleri ışığında usûlî kaideleri tesbît mahiyetindeki diğer yolla mezcedip, bu yolu terketmişlerdir.

Kelamcılar'ın yolunun mümeyyiz vasıfları, akli istidlale meyledip, mezhepler hakkında taassub göstermemek, fikhî, fer"î meseleleri az zikretmek, zikredildiğinde de bunu sadece misâl vermiş olmak için yapmaktır.

13) Âlimlerden bir kısmı imamlardan nakledilmiş bulunan fikhî, fer"î meselelerin gerektirdiği gibi usûlî kaideleri tesbîte dayanan diğer bir yol tâkîbetmiştir. Yani bu âlimler, imamlardan gelen fer"î, fikhî meseleler ışığında, imamlarınca ictihâd ve hükümlerin ıstınbâtında nazarı dikkate alındığını gördükleri kaideleri tesbît ve vaz ettiler. Hanefî âlimleri bu yolu tâkîbetmekle tanınmış olduklarından bu yol Hanefî yolu olarak isim yapmıştır.

Bu yolun meziyeti amelî mahiyetidir. O da, mezheb imamlarından nakledilmiş fer"î, fikhî meselelerin tatbîkî ve amelî bir incelemesi, bu imamların ıstınbâtlarında nazarı dikkate aldıkları kaide, umûmî prensip ve usûlî esasları çıkarıp ortaya koymaktır. Böylece bu yol, mezhebin fer"î meselelerine hizmet eden kaideleri tesbît, ictihadda bu mezheb imamlarının tutumlarını müdâfaa etmektedir. Metodu bu olan yol, allâme İbnü Haldun'un da dediği gibi, fıkıhla da iç içe ve fer"î meseleler(in hususiyetlerini tebarüz ettirmede) diğerlerinden daha liyakatlidir.

14) İki yolu birleştirme ve iki tutumun meziyetlerini muvaffakiyetle bir araya getirme esasına dayanan, incelemede üçüncü bir yol ortaya çıkmıştır. Bu yol ıstınbâtta ölçü olarak, her görüş ve ictihada hükmetmesi için, delilin desteğinde mücerred usûlî kaideleri tesbît ederken, imamlardan nakledilmiş fikhî, fer"î meseleleri gözden uzak tutmayı, bu fer"î meselelerin dayandığı usûlî beyanla, kaideleri fer"î meselelere uygulayıp, bağlayıp, onları meselelerin hadimi kılmaktadır. Şafî, Mâlikî, Hanbelî, Ca"ferî ve Hanefî gibi çeşitli mezheplerin âlimleri bu yolu tâkîbetmişlerdir.

15) Kelamcılar'ın tutumuna göre te'lif edilmiş kitablardan H. 413 de vefat eden Şafî imâmı 1. haremeyn "Abdulmeliki bnu Abdillâhi Cüveynînin elburhân adlı eseri, H. 505 de vefat eden Şafî Ebû Hâmid Muhammedu bnu Muhammedi ğazzâlinin elmustesfâ adlı eseri, H. 413 de vefat eden Mu"tezilî Ebu 1. Huseyni Muhammedu bnu "aliyyu İbâsrînin elmu"temed adlı kitabı sayılabilir. Yukarıdaki üç kitabı H. 606'da vefat eden Şâfû Fahrüddîni rrâzî hülâsa etmiştir. Ayrıca H. 631 de vefat eden Şâfîi seyfuddevleti l'âmîdî de bu üç kitabı bazı ilâvelerle el-ihkâmü fi usûlil'ahkâm adlı eserinde ihtisar etmiştir.

Hanefî yoluna göre te'lif edilen ehemmiyetli eserlerden H. 370 de vefâteden el-cassâs olarak mâruf Ebû Bekr Ahmedu bnu "Alî nin el'u-sûl adlı eseri, H. 430 da vefat eden Ebû Zeyd "Abdullâhi bnu "Umara dDebbûsî'nin el'u-sûl adlı kitabı, H. 482 de vefat eden fahrul'İslâm "aliyyu bnu Muhammedî pezdevî nin el'u-sûl adlı eseriyle H. 730 da vefat eden "Abdul'Azîzu bnu Ahmede buhârînin bu esere yazdığı keşfu'l'esrâr adlı kitab sayılabilir.

İki yolu birleştirme esasına göre telif edilen eserler arasında H. 649 da vefat eden, Hanefî İmam Muzafferüddîn Ahmedu bnu "Aliyyi ssâ"âtinin bedî"u nın-zâmî beyne kitâbeyi'l-pezdevî ve'l'ihkâm adlı eseri, H. 747 de vefat eden Hanefî sadru şşerî"ah "Ubeydullâhi bnu Mes"ûdun ettenkîh (ve aynı müellife âid) şerhu ettevdih isimli kitaplar, H. 792 de vefat eden Şafîi şeyh Sa"duddîn Mes"ûdu bnu "Umara tteftâzânînin (ettelvihu) şerhu ettevdih adlı eseri, H. 771 de vefat eden Şafîi tâcuddîn "Abdulvahhâbi bnu "Aliyyi ssubkînînin cem"u'l cevâmî" adlı eseri, H. 861 de vefat eden Hanefî İbnü humâmînin ettahrîr adlı eseri ve onun şerhi olan, müellifin talebesi H. 879 da vefat eden Muhammedu bnu Muhammed emîru'l-hâccî halebî'nin ettakrîm ve ttabîr adlı kitabı, H. 1119 da vefat eden Muhibullâhi bnu "abdişşekûrun musellemu dsubût adlı eseriyle O'nun şeyhi allâme "Abdul"Aliyyi Muhammedu bnu Nızâmüddîni rensârînin eseri ve diğerleri zikrolunabilir.

Ca"feriyyeh âlimlerince mühim Usûl kitapları arasında H. 336 da vefat eden es-seyyidu şşerîfu murtedânînin ez zer'atu ilâ usûlî şşî"ah adlı eseri, H. 460 da vefat eden Şeyh ebû ca"fer Mu.hammedu bnu Hüseyini bni "Aliyyit-tûsînînin "uddetu l'u-sûl adlı eserleri vardır. (Bu kitab ve müellif isimleri aslî harfleriyle aşağıya çıkarılmıştır:

Son zaman Ca"ferî âlimlerince te'lif olunan eserler arasında, H. 1205'de yazılması sona eren ebu l. haseni lceylânînin el-kavânin kitabıyla, H. 1341 de te'lîfi nihayet bulan Muhammed Mehdi Kâzîmînin el"anâvîn kitabı zikredilebilir.

16) Kitabımızın Planı

Usûl İlmî'nin mevzuları şer"î hüküm, bu hükümün delili, hükümün ıstınbâtı, ictihad ehliyetinin şartları bakımından ıstınbât edenin kendisi yani müctehiddir. Buna göre kitabın bahislerini şu şekilde tanzim edeceğiz:

Birinci Kısım: Hükümle ilgili bahisler.

İkinci Kısım: Hükümlerin delilleri.

Üçüncü Kısım: Hükümlerin ıstınbât yollarıyla, ıstınbât kaideleri ve bunların yanında mütalaa edilen tercih kaideleri, nâsîh ve mensûh mevzuları.

Dördüncü Kısım: İctihâd ve şartları, müctehid, taklid ve manası.

1.KISIM

HÜKÜM

1. BÖLÜM

HÜKMÜN KISIMLARI

1. BAHİS

HÜKMÜN TARİFİ VE ASLÎ KISIMLARI

17) Şer'i hükmü bilmek Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilimlerinin gayesidir. Fakat Usûl İlmi ona götüren kaide ve metodları tesbît, Fıkıh İlmi ise, Usûl İlmi'nin şer'i hükmü anlamak için tesbit ettiği şeyleri tatbik ile, fiilen şer'i hükmü istinbât etme (çıkarma) bakımından onunla alâkalıdır.

Usûlcüler'e göre hüküm iktidâ' (iktizâ), tahyîr (muhayyer bırakma) veya vad" (vaz, kılış, koyuş) bakımından mükelleflerin fiilleriyle alâkalı Allah'ın hitabıdır. [28]

Allah'ın hitabından maksad dolaysız, vasıtasız olarak Allah'ın Kelâmı'dır, Sözü'dür. Bu da Kur'an'dır. Veya maksad dolaylı olarak Allah'ın Kelâmı'dır. Bu ise şâri'in (Şerîat Sâhibi'nin) kendi hükmünün bilinmesi için tayin ettiği Sünnet, icmâ" ve diğer şer'i deliller gibi Allah'ın Kelâmı'na dayanan şeylerdir. Meselâ teşri" maksadıyla Assü Rasûlullah'dan sâdir (hâsıl) olan şey manasmdaki Sünnet, Allah'ın Kelâmı'na dayanır. Çünkü Sünnet Allah'ın Kelâmı'nı açıklar ve O, Allah'ın Rasûlullah'a vahyidir. Allah (Kendi (görüş ve) hevâsından söylemez O! O [29], kendisine

(Allah'dan) ilkâ edilegelen bir vahiyden başkası değildir) [30] buyuruyor. İcmâ'ın da mutlaka Kitab ve Sünnet'ten delilinin bulunması gerekir. Bu itibarla icmâ" da Allah'ın Kelâmı'na dayanmaktadır. Diğer şer'i deliller de böyledir: Hepsî Allah'ın hitabını izhâr edip şer'i hükmü açıklamaktadır; şer'i hükmü (yok iken) var kılmamaktadır.

Iktidâ' (iktizâ), bir fiilin yapılmasını yahut bir fiilin terkedilmesini (yapılmamasını) talep etmektir. Bu iki nev'iyle talebin ilzâmî (icbârî) ya da tercihî olması arasında fark yoktur.

Tahyîr (muhayyer bırakmak) den maksad, bir şeyin yapılmasıyla terk edilmesi (yapılmaması) ni aynı tutup, birinin diğerine tercih edilmemesi, her ikisini de (yapmayı ve yapmamayı) mükellefe mubah (serbest) kılmaktır.

Vad" dan maksad, bir şeyi başka bir şeyin sebebi, şartı veya manii (engeli) kılmaktır. [31] Meselâ "Ey iman edenler, bağlandığınız ahidleri yerine getirin." [32] âyeti şer'i bir hükümdür. Çünkü mükelleflerin [33] fiillerinden birine, bağlanılmış ahidlere (akidlere) sadık kalınması talebiyle alâkalı Yüce Allah'ın bir hitabıdır.

Allah'ın (Zinaya yaklaşmayın, Çünkü o, şübhesisiz bir hayâsızlıktır; kötü bir yoldur) [34] âyeti şer'i bir hükümdür. Çünkü bununla sâri", zina fiilinin terkedilmesini talb etmiştir.

Allah'ın (ihramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın) [35] âyeti bir şer'i hükümdür. Çünkü ihramdan çıktıktan sonra avlanmanın mubah oluşuyla alâkalı şâri" in bir hitabıdır.

Allah'ın "(O'na bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Kabe'yi hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır)" [36] âyeti bir şer'i hükümdür. Çünkü gücün yetmesini, hacem mükelleflere vâcib (farz) olması için bir şart kılmakla alâkalı şâri" in hitabıdır.

Allah'ın "(Artık o namaz kılınca yer (yüzün)e dağılın)" [37] âyeti bir şer'i hükümdür. Çünkü Cuma namazının edasından sonra yer yüzüne dağılmayı mubah kılmakla ilgili şâri" in bir hitabıdır.

Allah'ın "(Erkek hırsızla kadın hırsızın o irtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere ellerini kesin)" [38] âyeti şer'i bir hükümdür. Çünkü hırsızlığı, kadın ve erkek hırsızın elinin kesilmesinin vucûbu (icbâbı) için sebep kılmakla alâkalı şâri" in bir hitabıdır.

Allah'ın "(Güneşin (günorta noktasından) batıya kayması ânundan sonra dosdoğru (olarak ögle) namaz(ını) kıl)" [39] âyeti şer'i bir hükümdür. Çünkü güneşin gün-orta noktasından batıya doğru kaymaya başlamasını, namazın vucûbuna sebep kılmakla alâkalı şâri" in bir hitabıdır.

Sav Allah Rasûlü'nün :

"(Üç kişi (her hususda tamamen) mes'ûl değildir: Uyanıncaya kadar uykudaki insan, bulûğa erinceye kadar çocuk ve aklı başına gelinceye kadar deli insan)" hadîsi uykuyu, küçüklüğü (çocukluğu) ve deliliği, mükellefliğe mani (engel) kılmakla alâkalı şâri" in bir hitabıdır (ve dolayısıyla bir şer'i hükümdür).

18) Hükümün Usûlcüler'e göre yapılan tarifinde iki husus dikkati çekmektedir: Birincisi: Usûlcüler'e göre, mükelleflerin fiillerinden başka mevzûlarla alâkalı

Allah'ın hitabına hüküm adı verilmez: Allah'ın kendi zât ve sıfatlarıyla alâkalı hitabı gibi. Mesela "(Allah her şeyi hakkıyla bilendir)" [40]. Yarattığı cansız cisimlerle alâkalı hitabı gibi. Mesela "(... Güneşi, ayı, yıldızları hepsini de emrine râm olarak (yaratan) O)" [41] "(Biz yeri bir beşik (döşek,

karargâh), dağlan kazıklar yapmadık mı)"^[42]. Keza talep, tahyîr ve vad tarzında olmayan mükelleflerin fiilleriyle alakalı Allah'ın hitabı gibi: Kur'an kıssaları bu cümledendir. Mesela "(Elif, Lâm, Mîm. Rum(lar) mağlûb oldu. Yakın bir yerde. Halbuki onlar bu yenilmelerinin ardından gâlib geleceklerdir)"^[43] âyetleri gibi. Yarattılmış şeyleri Allah'ın yarattığına dair hitabları da böyledir. Mesela: "(Halbuki siz de, (elinizle) yapageldiğiniz şeyleri de Allah yaratmıştır)"^[44] gibi.

İkincisi: Usûlcülerce hüküm, Allah'ın hitabının kendisi yani şer"î nassların kendileridir. Fakat Fakîhler'e göre hüküm, bu hitabın neticesi, eseri yani bu hitabın tazammun ettiği (bünyesinde bulundurduğu) şeydir. Mesela "(Zinaya yaklaşmayın)"^[45] âyeti Usûlcüler'e göre hükümdür. Fakat Fakthler'e göre hüküm, bu hitabın eseri, neticesi yani bu şer"î nassın ihtiva ve tazammun ettiği şey, zinanın haramlığı (hürmeti) dir.

19) Şer"î Hükümün Kısımları

Usûlcüler'e göre hüküm iki kısma ayrılır:^[46]

Birincisi, leklifi hükümdür. Bu hüküm (bir fiilin) yapılmasını ya da yapılmamasını talep veya (bir fiili) terketmek (yapmamak) arasında muhayyerliği iktizâ ettiren (hüküm) dir.

Bu nevî hükümün teklifi hüküm olarak isimlendiril işi, kendisinde insana (yüklenen) bir külfet (mükellefiyet) bulunduğu içindir. Bir hususun yapılması ya da yapılmamasının talep olunuşunda mükellefiyet (teklif)in bulunduğu aşikârdır. Kendisinde muhayyerliğin bulunduğu husus da, müsâmahaten veya istilâh itibarıyla teklifi hükümden kılınmıştır. İstilah (benimsenmiş prensip veya metod) ise inkâr ve tenkîd olunmaz. Yahut şöyle deni(lebi)lir: Mubahın teklifi hükümlerden sayılısı, onun mükellefe has (bir hüküm) oluşu bakımındandır. Yani îbâhat yahut yapmakla yapmamak arasındaki muhayyerlik, yapmakla yapmamaya icbar olunan insandan başkası için mevzu bahs olmaz, îbâhatın teklifi hükümlerden sayılısının manası budur. Yoksa mubah, mükellef kılından şey manasına değildir.

Hükümün ikinci kısmı va-d"î hükümdür. Bu hüküm bir şeyi, başka bir şeye sebep, şart yahut mâni" kılmayı iktizâ ettiren (hüküm) dir.

Bu nevî hükümün va-d"î (vaz"i, kılma, koyma) olarak isimlendirilmesi, şâri"nin va-d"iyle iki şey arasını sebebiyet, şartüyyet yahut mâni"yyet ile rabt edişindedir. Yani şâri" bunu şu için bir sebep yahut bir şart yahut bir mâni" kılmıştır. Bu iki nevî hükümün misalleri yukarıda verilmişti.

20) Teklifi Hükümle va-d"î Hüküm Arasında Fark

a) Teklifi hüküm bir şeyin yapılmasını yahut bir şeyin yapılmamasını istemekte veya fiilen yapıp yapılmamasını mükellefe mubah kılmaktadır. Va-d"î hükümle bunların hiç birisi ifade olunmamak tadır. Va-d"î hükümden maksad, bir şeyin mevcûd olması için şâri"nin sebep yahut şart kıldığı veya bir şeye manî kıldığı şeyin, mükellefçe mükellef tutulduğu hususu bilmesi için, açıklanmasıdır.

b) Teklifi hükümde mükellef kılınılan şey, mükellefin gücünün yapmaya veya yapmamaya yettiği bir harekettir; kudretinin hududu içindedir. Zira mükellef kılıştan maksad, mükellefin mükellef tutulduğu şeye göre davranmasıdır. Mükellef tutulduğu şey, imkân ve gücünün hâricindeyse, böyle bir mükellefiyet boştur ve hikmet sahibi şâri" bu kabil davranıştan berî" ve münezzehtir. Bu bakımdan: "Gücün yettiğinden başkasıyla mükellefiyet yoktur" esası İslâm Hukuku kaidelerinden biridir.

Fakat va-d"î hükümün mevzûunun, mükellefin kudreti dahilinde olması şart değildir. Bu bakımdan mevzûundan bazıları mükellefin imkân ve gücü dahilinde, bazıları da imkân ve gücü haricinde olmakla beraber, hükümün mevzuu hasil olursa, icâbı yerine getirilmelidir (e.seri terettüb eder).

Hırsızlık, zina ve şâir suçlar, mükellefin imkân ve gücü dahilindeki va-d"î hükümdendir. Bunları şâri" müsebbeb (netice)leri için bir sebep kılmıştır. Mesela hırsızlık, hırsızın elinin kesilmesi için; zina, zina yapanın deynklenmesi ya da taşlanarak öldürülmesi için bir sebeptir. Diğer suçlar da böyledir. Akid ve tasarruf neveleri de böyledir: Hepsisi de şer"î eserlerinin (neticelerinin) sebepleridir. Mesela alış veriş, mülkiyetin intikâline; nikah, karı koca arasında (evlilik muamelelerinin) helâl olmasına ve iki tarafa da (karşılıklı) hukukun terettübüne bir sebeptir. (Keza) iki şahidin nikahda hazır bulunmaları, nikahın sahîh (makbul, meşru) olması için; abdest almak, namazın sahîh olması için şarttır. Buna göre şahidler olmadan nikah, abdest olmadan da namaz sahîh olmaz. (Keza) vârisin murisini öldürmesi, miras (alması)a manîdir. Yine bunun gibi müsâlehin müşîyi öldürmesi, vasiyyetin icâbının yerine gelmesine (nefâza) manîdir.

Mükellefin imkan ve gücü haricindeki va-d"î hükümlerden: Ramazan Ayı'nın gelmesi, orucun vucûbu (farziyeti); güneşin günorta noktasından baüya doğru kaymaya başlaması (öğle) namazın(ın) vucûbu için; akrabalık, miras için bir sebeptir. Bu sebeplerin hepsi de mükellefin gücü dışındadır. Şahıs üzerindeki velayetin son bulması için, (o şahsın) bulûğa ermesi; bazı tasarrufların nefâ.zi için, insanın reşîd olması şarttır. Bulûğa ermek ve reşîd olmak, mükellefin gücü dışındadır. (Baba) oğlunu kasden öldürmüş ise babalık, babanın (kısâsen) öldürülmesine manîdir. Delilik, delinin dîni hükümlerle mükellef tutulması ve yaptığı akidlerin akdolunması (in"î-kâdi) ne manîdir. Fakîhler'in ekseriyetine göre, müsâ lehin vâris oluşu, vasiyyetin nefâzi (infâzi)na manîdir. Bu manîlerin hepsi de, mükellefin gücü ve imkânı dışındadır.

2. BAHİS

TEKLİFİ HÜKMÜN KISIMLARI

21) Usûlcüler'in çoğul^[47] teklifi hükümü beşe ayırırlar:

Birincisi) el"icâb: Şâri"nin, mutlaka ve kat"i olarak (bir şeyin) yapılmasını talep etmesidir, icâbın mükellefin fiilindeki eseri (netice ve tesiri) vucûbdur. Bu îzâha göre talep olunan fiil ise vâcibdir.

İkincisi) ennedb: Şâri"nin, mutlaka değil de tercihan (bir şeyin) yapılmasını talep etmesidir. (Yani şâri" kulların bir işi yapmalarını, yapmamalarına tercih etmekle beraber, yapılmasını zarurî kılmıyor.) ennedbin, mükellefin fiilindeki e.seri yine nedb dir. Bu vasfa göre talep edilen fiil mendûbdur.

Üçüncüsü) ettahrîm: şâri"ın, mutlaka ve kat'î olarak (bir şeyden) yüz çevri(lmesi, yapılmaması ve kaçınıl)masını talebidir. Mükellefin fiilindeki e.seri el.hurmehdir. Terkedilmesi (yapılmaması) talep edilen fiil de el-haram veya el-muharradır.

Dördüncüsü elkerâheh (kerahet): Şâri"ın, mutlaka değil de tercihan (bir şeyden) yüz çevri(lmesi, yapılmaması ve kaçınıl)masını talep etmesidir. (Yani şâri"ın kulların bir işi yapmamalarını, yapmalarına tercih etmekle beraber, yapılmamasını zaruri ve mecburi kılmıyor.) Kerâhel'in mükellefin fiilindeki e.seri de elkerâheh (kerahet) dir. Bu izaha göre terkedilmesi talep edilen fiil mekrûhdur.

Beşincisi el'ibâhah (ibâhat): Şâri"ın, mükellefi (bir şeyi) yapmakla yapmamak arasında muhayyer (serbest) bırakıp, yapmak ya da yapmamaktan birini diğerine tercih etmemesidir. Mükellefin muhayyer bırakıldığı fiil ise mubâhdır.

Netice olarak anlamış oluyoruz ki, yapılması talep olunan (fiiller) iki nevîdir; vâcib ve mendûb. Terkedilmesi talep olunan (fiiller de) iki nevîdir; haram ve mekruh. Yapılması ya da yapılmaması arasında muhayyer olunan fiil ise bir nevîdir ve o da mubâ.hdır. (Şimdi bunların her birini tek tek ele alalım.)

1 . MEVZU

VÂCIB

22) Şer"an vâcib, şâri"ın mutlaka yapılmasını istediği, yapmayanın zemmolunup cezalandırılacağı, yapanın övülüp sevâb kazandığı şeydir. [\[48\]](#) Yapmadaki mecburiyet, vucûba delâlet eden (aksi bir karineden âri) mücerred emir sığası gibi talep sığasından veya (bir şeyi) yapmamaya ceza verilmesinden çıkarılır. Mesela namazı kılmak, ana babaya iyi muamele etmek, akidlere sâdik kalmak ve benzerleri, şâri"ın mükellefi mecbur ettiği ve yapılmamasına da ceza verdiği vâcib fiillerdendir.

Cumhura göre vâcib, fard demektir, ikisi birdir ve ne hüküm ve ne de manaca ayrılıkları vardır. Her ikisi de yapılması mecburî ve terkine ceza

verilen şey için kullanılırlar. [\[49\]](#) Hanefiler ise, yapmanın mecbûriliğinin sabit olduğu delil bakımından fard ve vacibi ayırırlar. Kurban kesmenin vucûbunun sabit olduğu âhâd haberler gibi delil ka-t"î değil de zannî olursa yapmak (yani fiil) vâcibdir. Mükellefin namaz kılmasının mecbûriliğindeki Kur'an nassları gibi delil ka-t"î olur -zannî olmaz ise yapmak (yani fiil) far-d (farz)dir.

Hanefiler, yapmanın mecbûriliğine dâir olan delile bakarak (bir şeyin yapılması yani fiili hakkında) vâcib ve fard tabirlerini kullanmışlardır. ka-t"îlik ya da zannîlik bakımından delile bakmaksızın cumhur, yapmanın (fiilin) mükellef için bir mecburiyet olduğuna bakarak, vâcib ile far-dı birbirinden ayırmamışlar ve her ikisini de aynı şeyin iki ismi kılmışlardır.

Bu farkın Hanefiler nezdinde (müessir) neticesi vardır: Vâcibdeki mecburiyet, far-ddaki mecburiyetten daha azdır. Buna bağlı olarak da vacibi yapmama (terkctme)nın cezası, far-dı yapmamaktan daha azdır ve vacibi inkâr eden kâfir olmadığı halde, far-dı inkâr eden kâfir olur.

Anladığımız kadarıyla (Hanefiler ile cumhur arasındaki) hilaf, hakikî (bir ihtilâf) değil, bir kelime ihtilâfidir. Hanefiler ve cumhur, far-d ile vacibin ikisinin de mecburen ve mutlaka yapılması istenen şey olduğunda, yapmayanın da zemm ve cezaya müstehak bulunduğu ittifak halindedir. Cumhur da Hanefiler ile, mecburî olarak yapılması talep olunan fiilin delilinin bazen ka-t"î olup inkâr edeninin kâfir olduğu ve bazen de delilinin zannî olduğunda, ittifak halindedirler. Fakat bununla beraber cumhur vâcib ile far-dı müsavi tutmaktadır. Çünkü her birisi mükellefin mecburiyetidir ve yapmayı zemm ile cezaya müstehaktır. Bu kadar müştereklik, ikisinin aynı şey olması için kâfidir. Delile, mecbûriliğin kuvvetliliğine, cezanın şiddetine, birisini inkâr edenin kâfir olup diğerini inkâr edenin kâfir olmayışı gibi şeylere bakmak, vâcib olarak isimlendirilmiş ve mükellefin yapmakla mecbur kıldığı fiilin hakikat ve mâhiyeti haricindeki hususlara ehemmiyet vermek demektir. (Hanefiler ile cumhurun) ikisi de bu fiilin, mecburî ve muhakkak olarak fiilin talebini iktizâ ettiren şâri"ın hitabının icâbi olduğunda müttefiklerdir. Şu halde hilaf kelimedeki kalmaktadır (lafzîdir) ve tafsilî delile dayanmaktadır. Tafsilî delil ise (usûlî değil) fıkhi bir itibâr (değer)dir. Böylece hilaf Usûlcüler'in bir ihtilâfi olmadığı gibi, Fakihler arasında da hakikî bir hilaf değildir.

23) Vacibin Kısımları

Çeşitli itibarlarla vâcib, kısımlara ayrılır: **1)** Edasının vakti itibariyle, **2)** Takdîr edilmiş ve takdîr edilmemiş oluşu itibariyle, **3)** Tayin olunmuşluğu ve tayin olunmamış bulunuşu itibariyle, **4)** Edası talep olunan şey itibariyle. Şimdi her kısmı ayrı ayrı inceliydim:

24) Edasının Vaktine Göre Vâcib

Bu itibarla vâcib mutlak ve mukayyed dir. Mutlak vâcib, muayyen bir vakit ile edasını kayıtlmaksızın şâri"ın yapılmasını talep ettiği şeydir. Mükellef onu istediği vakitte yapabilir. Bu eda ile mükellefin zimmeti (vâcibden) berî olur. Edasını te'hîr etmesinde mükellefe bir günah yoktur. Fakat (vakti girince) mükellefin hemen vacibi edaya gayret etmesi yerinde olur. Zira eceller meçhuldür; insan ölümünün ne zaman olduğunu bilmemektedir. Meşru bir özüründen ötürü Ramazan orucunu tutamayanın, orucunu kaza etmesi bu çeşit (vâcib)denidir. Bu insan kaza orucunu Hanefiler gibi bir kısım fukahâya göre -diğer fukahâ bu görüşe muhaliftirler- muayyen bir sene olarak kayıtlanmaksızın, istediği zaman tutabilir. Yeminini bozan insana vâcib olan keffâret de böyledir. Yeminini bozduktan hemen sonra veya daha sonraki zamanlarda keffâretinin icâbını yerine getirebilir. Hacc da böyledir. Hacc, gücü ve kudreti yetene vâcib olur olmaz yapılması gerekmez, insan, ömrünün hangi yılında isterse haccı edâ edebilir.

Mukayyed (kayıtlanmış) vâcib, Ramazan orucu, beş vakit namaz gibi, edası için şâri"ın sınırlanmış bir vakit tayin ederek talebettiği fiildir. Tahdid olunmuş vaktinden önce edâ edilemez ve meşru bir özür yokken vaktinden sonraya te'hîr olunursa günahkâr olunur. Kayıtlanmış vacibde mükellefiyet hem fiilde hem de tayin olunmuş vakittedir. Mutlak vâcibde ise mecburiyet fiildedir; muayyen bir zaman için mecburiyet yoktur. Mükellef vacibi vaktinde sahîh bir surette ve tam (kamilen) olarak (noksansız) edâ ederse bu fiiline edâ denir. Muayyen zamanda noksan olarak yapıp, sonra yine bu muayyen vakit içinde tam olarak yeniden yaparsa ikinci fiiline i"âdeh (iade) denir. (Muayyen zaman içinde yapmayıp)

muayyen zamandan sonra yaparsa fiiline kadâ' (kaza) denilir.

25) Takdîr Edilmiş Oluşu Ve Olmayışına Göre Vâcib

Vâcib talep olunan mikdârı itibariyle, muhadded (sınırlanmış) ve mu.hadded olmayan diye (iki) kısma ayrılır.

Muhadded vâcib zekat, diyetler, satın alınan ve satılan malların para (değer)lan gibi şâri"nin, mikdârını tayin ettiği şeydir. Bu nevî vâcib, mükellefin zimmetine bağlıdır. Hâkim karârı (kadâ') veya karşılıklı rızâ olmasa da talep olunabilir. Zira bizzat kendisi tayin ve tahdid olunmuştur. Yalnızca, şâri"nin tahdîd ettiği ve mükellefin zimmetinde sabit olduğu gibi edâ edilirse, mükellefin zimmeti (bu çeşit vâcibden) ibra' olunabilir.

Muhadded olmayan vâcib, zekât haricinde Allah yolunda para, mal mülk harcamak gibi, mikdanm şâri"nin tahdîd etmediği (vâcib)dir. Bu vacibin sınırlanmış bir haddi yoktur; muhtacın ihtiyacı ve harcayanın imkânıyla mikdârı tahdîd olunur. Mesela bir fakirin ihtiyacını karşılaması kimin kesinleşmiş vacibi (vazifesi) olursa, bu kişi muhadded olmayan vacibi yerine getirmeye mecbur kılınmış demektir: Bu fakirin ihtiyacının giderileceği mikdârda harcamada bulunması icâbeder. İyilik ve hayır işleri hususunda iş birliği, yardımlaşma da bu cümledendir. Yapılacak iyilik ve hayır işindeki yardımlaşmayı tahdîd edecek olan, mükellefin mecbur bulunduğu iyilik ve hayırın çeşnisidir.

Bu çeşit (sınırlı olmayan) vâcib, zimmette sabit olmaz. Çünkü zimmette sabit olan (mükellefiyet)ın hususiyeti, tahdid edilmiş olmasıdır. Buna göre Hanefiler gibi bazı fukahâca, hâkim karan veya karşılıklı nza olmadan zevcenin nafaka hakkı kocanın zimmetinde sabit olmaz. Çünkü bu iki durumdan önce nafaka tahdîd edilmemiş olduğundan zimmette sabit değildir. Dolayısıyla hakim karan ya da karşılıklı anlaşmadan önceki müddet nafakasının (zevce tarafından kocadan) istenilmesi sahîh değildir. Şâfîiler ve diğerleri gibi bazı fukahâyâ göre de koca zevceye nafakasını vermekten, teminden kaçındığı andan itibâren, zevcenin nafakası kocanın zimmetinde borç olarak sabit olur. Çünkü zevce nafakası bu fakihlerce tahdîdlenmiş bir vâcibdir. Mikdân da kocanın mâlî durumuyla sınırlanmıştır. Netice olarak da, kocanın nafakadan kaçınışından itibaren zevce, hakim karan ya da karşılıklı ittifaktan önceki müddetin nafakasını kocasından talep edebilir. 1959 tarih ve 188 sayılı Irak el'a-hvâlu şša-h-sıyyeh

Kânunu (Hanefilere muhalif olan) bu ikinci görüşü benimsemiştir. [\[50\]](#)

26) Taleb Olunanın Muayyen Olması ve Muayyen Olmaması Bakımından Vâcib

Vâcib bu itibarla mu"ayyen ve mu"ayyen olmayan diye ikiye ayrılır. Muayyen vâcib namaz, oruç ve olduğu gibi mevcut ise gasb olunmuş şeyin yenne iadesi gibi mükellefin çeşitli hususlarda muhayyer bırakılmaksızın şâri"nin talep ettiği muayyen bir şeydir. Bu çeşit vacibin hükmü, tayin edilmiş vacib yapılmadıkça (mükellefin) zimmet(in)in beri' olmayacağıdır.

Muayyen olmayan vacib, şâri" tarafından talep olunanın muayyen bir şey olmayıp, malum şeyler içinden birisinin olmasıdır. Mükellefin bu vacibi edâ için malum şeylerden birini seçme hakkı vardır. Bazen bu vacib iki şeyden biri olabilir. O zaman mükellef ikiden birini seçebilir. Savaş esirleri hakkında

“(Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun (esir alın). (Ondan sonra) ise ya iyilik (yapın;mukâbilinde bir şey almayarak azâd edin), yahud fîdye (alın;gerek mal ile, gerek esirleri mübadeleyle kendilerini serbest bırakın). Yeter ki harb (erbabı) ağırlıklarım

biraksın (silah ve sâireden tecrîd edilsin)” [\[51\]](#) âyeti gibi. İmam (en salâhiyetli makam sahibi veya naibi) esirleri bedelsiz serbest bırakabileceği gibi onları fîdye mukabilinde de serbest bırakabilir. Bazen bu vacib üç şeyden biri olabilir. Yemin keffâretinde olduğu gibi! Bu keffâretteki vâcib, yeminini bozanın üç şeyden (istediği) birini yapmasıdır: **1)** On miskini (yoksulu) doyurmak, **2)** On yoksulu giydirmek, **3)** Bir kul (köle) azâd etmek. Bu üç hususdan birini yapmak mâlî gücü bulunan insanın vacibidir. Mâlî gücü bulunmayan ve yeminini bozmuş insan için vâcib muayyendir: Üç gün oruç tutacaktır. [\[52\]](#) Bazıları bu vacibi muhayyer vâcib diye de isimlendirmişlerdir. Çünkü mükellefin bu çeşit vâcibde ihtiyar hakkı vardır. [\[53\]](#)

27) Edası Taleb Olunan Şeye Göre Vâcib

Bu itibarla vacib, "aynî ve kifâî kısımlarına ayrılır. [\[54\]](#)

"Aynî vâcib (farzî ayın), mecburiyet ifade eden talebin her mükellef için olduğu vacibdir. Yani her bir mükellefin bu vacibi yapmasını sâri" talep etmiştir. Bu vacibde mükelleflerin bazısının vacibi yapması, bazılarının yapmaması kifayeti değildir. Bu vacibi edâ etmeden, mükellefin zimmeti bu vacibden beri' olamaz. Çünkü her mükellef bu vacibi yapmadıkça, şâri"nin bu vacibden kastedtiği şey gerçekleşmez. İşte bundan dolayı "aynî vacibi terkeden günah (el'ism) işlemiş olur, cezaya müstchaktır ve başkasının "aynî vacibi yerine getirmesinin onu edâ etmeyene faydası yoktur. Bu vacibde ehemmiyetli unsur fiilin kendisiyle birlikte mükellefin kendisidir. Namaz, oruç, akidlere sadâkat, her hak sahibine hakkını vermek, bu vacib nev'indedir.

Kifâî vâcib (farzî kifâyê), şâri"nin mükelleflerin her bir ferdinden değil, fakat bir mükellefler topluluğu (ccmâati)ndan yapılmasını talep ettiği şeydir. Çünkü bu vacibde şâri"nin maksadı, vacibin topluluk içinde yapılması yani fiilin hâsıl olmasıdır; (her bir) mükellefin vacibi (mutlaka) icra etmesi

değildir. [\[55\]](#) Bu vacibi bazı mükellefler yaparsa, diğer mükelleflerden (onu) yapmasının farziyyeti düşer. [\[56\]](#) Çünkü bazılarının fiili, diğer bazılarının fiili yerine geçmektedir. Bu itibarla, yapmayan da yapmış durumda bulunmuş olmaktadır. Fakat bu vacibi hiç kimse yerine getirmese, vacibi yapabilecek durumda olan bütün mükellefler günah (el'ism) işlemiş olurlar. Bu vacibde talep, fiilin yapılmasıdır; muayyen bir fail (mükellef) tarafından yapılmasında değildir. "Aynî vacibde ise fiilin her bir mükellef tarafından (teker teker) yapılması kasdolunmaktadır. Cihâd, (anlaşmazlıkları) muhakemeye hükme bağlamak (kadâyı icra eylemek), din ve şer'at ilimlerini iyice öğrenmek, şâhidliği edâ etmek, iyilik ve hayır yapıp yaptırmak, kötülüğe engel olmak (ma"rûfuemr ve münkeri nehy), İslâm Milleti'nin muhtâc olduğu sanâyî, meslekî ve ilmî ilerlemelere vücd vermek, çeşitleriyle askerî gücü geliştirmek v.s. gibi umûmî fayda temin eden her şey kifâî vacibe misaldir. Kifâî vacib hasıl olmazsa (yerine getirilmez ise) herkes günah işlemiş olur. Çünkü istenen İslâm Milleti'nin tamamından talep olunmuştur: Onu yapmaya gücü yeten yapacak, onu

yapmaktan âciz olan da yapmaya gücü yeteni gayrete getirip teşvik edecektir. Bu bakımdan (kadirin de, âcizin de payı olduğundan) vacib yapılmaz ise herkesin kusurlu oluşundan dolayı yapılmamış olur. Gücü olan yapmadığından, âciz olan da gücü olanı gayrete getirip teşvik ve tahrikte bulunmadığından kusurludur. Kifâi far-d (vâcib) hakkında imam Şafîi şöyle diyor: "Müslümanlar onu yerine getirmezlerse, yapmaya takati olanların hepsinin birden günah sahibi olmalarından endişe ederim". Kifâi vacibin bu izahına göre millet, hükümeti murakabe edip, kifâi vacibleri yerine getirmeye yahut bu vaciblerin edası için lüzumlu sebeplerin, vasatların hazırlanmasına sevkedici olmalıdır. Çünkü hükümet âmme menfaatlerini (maslahatlarını) gerçekleştirmekte milletin vekilidir ve kifâi far-dların yükünü omuzlamağa muktedirdir. Eğer bu hususta hükümet kusurlu davranırsa, hükümet erkânı (icra organı mensûbları) da dahil bütün millet günah sahibi olacaktır. Millet, kifâi farzların yerine getirileceği vasatı ve imkanları hazırlamağa hükümeti sevketmediği için, hükümet de kifâi vacibi yerine getirmeye muktedir iken bunu yapmadığı için kusurludur.

Bazen kifâi vacib, "aynî vacib olur. Mesela cihaddaki gaye hasıl olmaz ise, düşmanla ne şekilde olursa olsun savaşıma kudretine mâlik olan her mükellefe cihâd "aynî far-d olur. Keza dînen yasak olan bir hususu (münkeri) yalnızca bir mükellef müşahede etmiş ve ona mani olma imkânına da sahip ise, imkânı nisbetinde mani olması "aynî far-ddir. Bir yerleşme mahallinde sadece bir tabibin (sağlık memuru veya ebenin v.s.) bulunması da bu kabildendir: Hastaların sıhhatlarına kavuşmaları hususunda elinden gelen gayreti göstermesi ona "aynî vâcib olmuştur. Buna, benzer durumları kıyas ediniz.

2. MEVZU

MENDÛB

*28) Ennedb (kelime manası itibariyle) mühim işe davet et(çağır)mek, mendûb ise kendisine davet olunulan şey anlamına gelir. Şâirin aşağıdaki ifadeleri bu cümledendir:

Istılâhda ise mendûb, şâri"nin mecburî kılmaksızın yapılmasını laleb ettiği şeydir: Yapmanı övülerek kendisine sevab verilir ve yapmayı zemm olunmayıp ceza da görmez.^[57] Fakat bazı mendûb çeşitlerini yapmayan takbih edilip ayıplanır. Taleb sığasıyla mecburiyet değil de nedbin kasdedildiğini gösteren karinenin mevcudiyeti, fiilin (yapmanın) mendûb olduğuna delâlet eder. Bu karine bir nass veya bir başka şey olabilir.

Mesela Allah'ın "(Ey iman edenler, tayin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın)"^[58] âyetinde mevcut olan taleb, âyetin siyâkıdaki:

"(Eğer birbirinize emîn olmuştunuz kendisine inanılan adam (borçlu) emânetini tastamam ödesin)"^[59] karinesiyle mecburiyet manasına delalet etmemektedir. Mezkûr nass borcun yazılması talebinin sadece nedb için olduğunu, mecburiyet ifade etmediğini göstermektedir. Böylece nass, kaybetmeden haklarını korumaları için insanları irşâd etmek çeşidinden (bir hitab)dir. İnsanlar bu irşâda göre hareket etmezlerse, ihmallerinin neticesine katlanmalıdırlar.

Allah'ın "(... eğer onlarda^[60] bir hayır biliyorsanız^[61], kitabete kesin)"^[62] âyeti "mâlik, mülkündeki tasarrufunda hürdür" şer"i kaide karinesine göre, mükâtebenin vucûbuna delâlet etmemektedir.

sav Rasûlullah'ın "(Ey gençler topluluğu, sizden kim evlen(ip, evlenmenin çeşitli mes'ûliyetlerine tahammül ed)edebilirse hemen evlensin)" hadîsi, "imkanı dahilinde olsa bile her mükellefi evlenmeye mecbur etmediği" şeklindeki sav Rasûlullah'dan tevatüren nakledilmiş karineye göre, her mükellefe evlenmenin vacib olduğunu göstermemektedir.

29) Mendûb aynı zamanda Sünnet, nâfileh, muste.habb, tetavvu", ihsân ve fâfileh olarak da isimlendirilir. Bunların hepsi de mendûbun manasına işaret eden, anlamca birbirine yakın kelimelerdir. Mendûb ise, mecburiyet bulunmaksızın (bir şeyi) yapmanın, (yapmamaya) tercih edilir olması demektir.^[63]

Mendûb bir çeşit değildir. Mertebe (ve derce)leri vardır. En yüksek mendûb derecesi, Assü Allah Rasûl'ünün hayatı boyunca devamlı yaptığı ve nadiren yapmadığı mendûbdur. Sabah namazının farzından önce iki rekat kıldığı (sünnet) namaz eibi. Bu derecedeki mendûba müekked sünnet denir. Bu çeşit mendûbu yapmayan lev m edilir (kınanır), cezalandırılmaz. Evlenmenin yükünü kaldırabileceğin itidâl hâlinde evlenmesi ve ezan da

bu çeşit mendûbdandır. Ezan umûmî, dînî bir hizmetle ilgili İslâmın ibadet vesilesi olan nişâneleri^[64] ndendir ve hafife alınmaz. Bundan dolayı bir yerleşme mahallinde halk ezanı okumamak hususunda aralarında anlaşsalar, zorla ezanı okumaya icbar olunurlar.

Bu mertebeden sonra müekked olmayan sünnet gelir. sav Allah Rasûl'ünün (yapmaya) devam ettiği mendûb çeşididir, ikinci^[65] namaz(ının farz)ından evvel dört rekat (kılınan sünnet) namazı, sadaka verilen kişi zaruret ve şiddetli bir ihtiyaç halinde bulunmadığı takdirde gücü yeten insanın fazladan (te-tavvu" kabilinden) sadaka vermesi de bu çeşit mendûbdandır.

Bu mertebeden sonra fâfileh (fazilet), edeb ve zevâid sünneti denilen mendûb gelir. assü Allah Rasûl'üne yemek, içmek, yatma âdabı gibi (bir peygamber olarak değil) bir insan sıfatıyla yaptığı, mûtâd davranışlarında uymak gibi. Bu gibi hususlarda assü Allah Rasûl'üne uymak müste.hab

dir.^[66] Fakat bu çeşit mendûba uymayan (onu terkeden) lev m ve "itâb (kınanmak)a müstehak değildir. Çünkü zevâid sünneti din işlerinden ve ibadet meselelerinden değil, fakat âdetler cümlesindedir,

30) Burada Dikkati Çeken İki Husus Vardır;

a) Bir bütün olarak mendûb, vacibe (farza) bir hazırlık (mukaddime) gibi telakkî edilir; vacibi hatırlatır (unutulmasına mani olur) ve vacibi mükellefin kolayca eda etmesini sağlar. Çünkü mendûbları edâ edip, bunu devam ettiren mükellefe vâciblerin eda edilmesi kolay gelir ve mükellef vaciblere alışır. İmam Eşşâtîbi bu hususta şöyle diyor "Mendûba umûmî bir şekilde dikkat edersen, onu vacibe hizmet eden (bir şey olarak)

görürsün. Çünkü kendi cinsinden vacib olsun veya olmasın mendûb ya vacibe bir hazırlıktır, ya da vacibi bir hatırlatma (vesilesi)dir.^[67]

b) Mendûb, şahıs itibariyle (yapılması) mecburî olmasa bile cemiyet (topluluk) itibariyle (yapılması) mecburidir. Yani mükellefin mendûbların

tamamını terketmesi sahîh değildir. Böyle bir hareketi "adaletini (eminliğini) lekeler; te'dibe ve hakkında zor kullanılmaya müstehak olur. Bundan dolayıdır ki assü Allah Rasûlü, cemaatla namaz kılmayı devamlı bir şekilde terkedenlerin evlerini yakmak istemişti. Ezan, cemaatla namaz, teberruda bulunmak (tetavvu", sadaka) ve sabah namazının sünneti ferd bakımından mendûb; topluluk, cemiyet bakımından icbâridir. Yani topluca terkedilmesi sahîh değildir (terkedilemez). Evlenmek de böyledir: (İslam) Milleti'nin hepsi tarafından terkedilemez. Zira bu terk, milletin yok olması demektir. Bu bakımdan evlenmek şahıs ve kişilere nisbetle mendûb, topluluğa nisbetle vacibdir. Böylece evlenmek kifâi far-d gibi oluyor. Mendûbların daimî bir şekilde terki, dînin (muhtelif) durumlarına tesir eder. Fakal bu (daimî değil de) bazı zamanlarda ise tesiri yoktur.

3. MEVZU

HARAM VEYA MUHARRAM

31) Haram, şâri"nin mecburî ve mutlaka kendisinden vaz geçilmesini (yapılmasını) talep ettiği şeydir. Haramı yapmayan itaatli olur ve mükâfat (ecir) kazanır; haramı işleyen de âsî olur ve günah kazanır. [68] Haramın delilinin, zınayı haram kılan (delil) gibi kendisinde şübhe bulunmayan, ka-t"î olması yahut âhâd sünnet ile haram kılınan şeyler gibi zannî olması arasında fark yoktur. Hanefiler'e göre haram, sadece delili ka-t"î olana denir; delili eğer zannî ise buna tahrîmen mekruh ismi verilir. Haramlık hükmü, kelimesi gibi yapısı itibariyle haramlık ifade eden, yahut helallığa mani bir kelimenin kullanılmasından çıkarılır. Allah'ın: "(Analarınız size haram kılındı)" [69] âyeti ve Assü Rasûlullâh'ın "(Razı olmadıkça bir müslümanın malı (başka bir kimseye) helal değildir)" [70] hadîsi gibi. [70] Yahut haramlık hükmü, ka-t"iyyete delalet eden bir şeyle birlikte bulunan nehy sîğasından, ya da (bir şeyi) yapmaya ceza vermekten çıkarılır. Allah'ın "(... o halde murdardan, patlardan kaçın, yalan sözden çekin)" [71] ve "(... içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bun(lar) dan kaçın...)" [72] âyetleri birinci şekle ve "(Namuslu ve hür kadınlara [73] (zina isnâdiyle) iftira atan, sonra (bu hususda) dört şahid getirmeyen kimselerin her birine) de seksen deynek vurun)" [74] ve "(Gerçek, yetimlerin mallarım haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çulgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir)" [75] âyetleri de ikinci şekle misaldir.

32) Haramın Kısımları

İslam Din ve Hukûku'nun hükümlerindeki istikrâ' (tümevarım)a göre, şâri"nin bir şeyi ya kendisine has kötülüğünden dolayı, ya da kötülüğünün (iyiliğinden) daha fazla bulunuşundan dolayı haram kıldığı sabittir. Bu kötülük ve fenalık ya haram fiilin bizzat kendisinde vardır ki bu fiil bizzat kendisindeki fenalık sebebiyle haramdır; ya da kendisinde yoktur da, fiilin beraberindeki diğer bir husustadır ve bu fiil ise başkası sebebiyle haramdır.

33) Bizzat Kendisindeki fenalık) Sebebiyle Haram (Fiil)

Bu fiil, kendisinden hiç ayrılmayan zatî, (aynî) zarar ve kötülükler sebebiyle, temel ve aslından şâri"nin haram kıldığı şeydir. Zina, me.hârimle evlenmek, murdar ölüyü yemek ve satmak, hırsızlık, haksız olarak cana kıymak v.s. kendisi ve zâtından dolayı haram kılınan şeyler bu sınıftandır. Bu haram nev'inin hükmü; asıl itibariyle meşru" olmayışı, mükellefçe yapılmasının helal olmayışı, yaptığında zemme (kınanmaya) ve cezaya müstehak olduğu, hükümleri husule gelen şer"î bir sebep olamayacağı, akde mevzu kılındığında, akdın bâtil (hükümsüz) olup, şer"î neticesinin hasıl olamayacağıdır. Mesela murdar ölüyü yemek mükellefe haramdır; bunu yapması helal değildir. Hırsızlık, mülkiyetin sabit olması (sübûtu) için şer"î bir sebep, zina da neseb ve mirasın intikâli için şer"î bir sebep olamaz. Murdar ölü, alış veriş akdine mevzu (alınıp satılan şey) ise, akid bâtildir ve meşru, makbul (sahîh) alışverişin neticelerini hasıl etmez. Nikah (evlenme) akdine mevzu (olan kadın veya erkek), mehârimden bilinen biri ise akid bâtildir: Nesebin sübûtu, miras hukukunun ceryanı, iki taraf arasındaki belli hukukun tahakkuku, iki tarafın birbirlerine helal olması gibi sahîh nikah akdinin neticelerinden hiç birisi hasıl olamaz ve (bu gibi akidden sonra iki tarafın cinsî münâsebeti) zina sayılır.

34) Fakat bazen, bizzat kendisi haramın bazı çeşitleri zaruret halinde mubah kılınır. Çünkü bizzat kendisi haram, dînin, canın, aklın, ırzın ve malın; beş zaruretın korunmasına aykırı bulunan, kendisindeki kötülükler sebebiyle haram kılınmıştır. Bundan dolayı, ölmekten korkulduğunda murdar ölüyü yemek, ölümü bertaraf etmek için içkinin içilmesi helal olur. Çünkü canın korunması zarurîdir. Bundan dolayı haramı mubah kılarak canı korumak lazımdır.

35) Başkası Sebebiyle Haram (Fiil)

Zararı ve kötülüğü bulunmadığından, ya da faydası daha ziyade olduğundan, esasen meşrudur. Fakat haram kılınmasını iktiza ettiren bir şeyle bir aradadır. Gasbedilmiş arazide kılınan namaz, Cuma ezanı vaktindeki alış veriş, üç kere boşanmış kadını, boşayan eski kocasına (başkasıyla fiilen evlenmeden) helal kılmak maksadıyla kıyılan nikah, başkasının dünürçülüğünün üzerine dünürcü gidip nikah yapmak bid"at (bid"î) boşama,

buyû"u l'âcâl (denilen bir nevî vadeli alış verişler) veya "ineh alış-verişi" [76] adı verilen ve faiz kasdıyla yapılan alım satımlar v.s. gibi haramlığın, fiilin kendisinin dışındaki bir sebepten dolayı meydana geldiği davranışlar bu cümledendir. Haram kılış fiilin kendisinden dolayı değildir. Çünkü fiilin kendisi kötülük ve zarardan hâlidir. Fakat fiilde kötülük ve zarar meydana getiren bir başka şey, fiille bir aradadır. Mesela namazın kendisi meşrudur; vacibdir. Fakat haram olan gasb, namazla bir arada bulunduğundan dolayı, gasbolunmuş toprak üzerinde namaz kılmak yasaklanmıştır.

Alış verişin kendisi mubahdır. Fakat alış verişin Cuma ezanı okunurken vuku buluşu, alış verişte Cuma farızasını edaya gitmeyi engelleyiş fenalığını mevcûd kılmıştır. Haddi zâtında evlenmek meşrudur; mubah veya mendûbdur. Fakat nikâhın, başkasının dünürçülüğü (söz kesme ve ittifakları) üzerine dünürçü giderek yapılması nikahda, başkasına eziyet ve zarar vermek, bunun neticesinde de düşmanlık ve kin duygularının husule gelmesi kötülüğünü doğurmuş, böylece bu gibi evlenme (nikah) yi şâri" men etmiştir. (Eski kocasına helal olmayan kadını, eski kocasına) helal kılmak gayesiyle yapılan nikah da, şer"î sebeplerle oynayıp onları gayelerinden saptırmak kötülüğü bulunuşu sebebiyle yasaklanmıştır.

36) Bu çeşit haramın hükmü, kendisine bakımımızın esasına göredir. Başkası sebebiyle haram, kendisi ve aslı bakımından meşrudur; birlikte bulunduğu haram bakımından meşru değildir. Fakihlerden, aslının meşrûiyeti cihetini, beraberindeki haramlığından fazla ve kuvvetli sayarak, beraberindeki (haram) itibariyle yasak olsa da, bu çeşit haramın şer"î bir sebep olabileceği ve (şer"î) neticelerinin husule gelebileceği görüşünde olanlar vardır. Bunlara göre bu çeşit haramın faili, fiilinin kendisinden dolayı günahkâr olmaz; fakat fiilinin beraberindeki haram şeyden dolayı günah kazanır. Bu görüşe göre gasbolunmuş toprak üzerinde namaz kılınabilir (sahihdir), bu namazla mükellefin zimmeti namaz borcundan kurtulur (beri' olur); fakat mükellef gasb fiilinden dolayı günahkârdır. Cuma ezanı vakti alış veriş yapılabilir. Böyle alış veriş makbuldür (sahihdir); fakat bu vakitte vukuundan dolayı mükellef günahkârdır. Başkası sebebiyle haram diğer fiillerde de böyledir.

Fiilinin beraberindeki fesadı cihetini, aslının meşrû"iyetinden fazla ve kuvvetli sayarak, fiilin fâsid olduğu, şer"î neticelerinin husule gelebileceği, failinin günahkâr olduğu görüşündeki fakihler de vardır. Bunlara göre fiilin fesâdlik ciheti, fiilin aslının meşrû"luğunu, müessirlikten alıkoymaktadır. Bu fakihler, işte bu esâsa göre, gasbolunmuş toprakta kılınan namazın, (haram kadını) helal kılma maksadına mâtûf nikâhın, bid"î boşamanın ve benzerlerinin bâtıl olduğu görüşündedirler. ^[77]

4.MEVZU

MEKRUH

37) Mekruh, yapılmasından yapılmaması evlâ (daha hayırlı) olan ^[78] yahut şâri" in mükelleften yapmamasını mutlaka ve mecburî olmaksızın talep ettiği şeydir. Bu da **1)** Sığanın kendisi kerahete delâlet edişi; yahut **2)** nehy (haram ve yasaklık ifade eden) sığasının harama delâletine manî, kerahete delâlet ettiğine dâir bir karinenin bulunuşu gibi (hallerle anlaşılır).

"Allah sizin dedi kodu yapmanızı, çok soru sormanızı ve mal mülkü ziyan etmenizi mekruh kılmıştır" ^[79] "(Allah'ın en huğuz (nefret) ettiği helal boşamaktır" hadisleri birinci hâl ve Allah'ın :

"Ey iman edenler, eğer size açıklanırsa ve hükmü kendinize izhâr edilirse fenanıza gidecek şeyler (hakkında) soru sormayın" ^[80],

"...eğer siz bunları Kur'an inerken sorarsanız, size açıklanır. Allah onları affet-miştir. Allah çok yarlıgayıcıdır. Cezada da aceleci değildir" ^[81] âyetleri de ikinci hâldendir.

Mekruhun hükmü, mekruhu yapanın levmedilse (kınansa) bile günah işlemediği, mekruhu yapmayanın da eğer yapmayı Allah (rızası) için övülmeye ve sevaba müstahak oluşudur.

38) Buraya kadar mekruhla alâkalı söylediklerimiz, cumhurun görüş ve ıstılahına (telakkisine) göredir. Onlara göre mekruh bir çeşittir. Bunu yukarıda zikrettik. Hanefilere göre ise mekruh iki çeşittir:

a) Tahrîmen Mekruh: Şâri" in mükelleften ka-t"î olmayan zannî bir delil ile mutlaka ve icbârî olarak yapmamasını talep ettiği şeydir. Başkasının dünürçülüğü üzerine dünürçülük (başkasının evlenmek üzere islediği, artık söz kesilip mutabakata varılmış bir kız veya kadını istemek), başkasının alış verişi üzerine alış veriş yapmak gibi. Bunların her ikisi de zannî bir delil olan âhâd haberle sabittir. Bu çeşit mekruhun Hanefiler nezdindeki mukabili, vâcibdir. Tahrîmen mekruhun cumhura göre hükmü, haram olan şeyin hükmüdür. Yani, delilinin zanni oluşundan dolayı onu inkâr eden kâfir olmuyorsa da, onu yapan cezaya müstehaktır.

b) Tenzihen mekruh: Şâri" in mükelleften (bir şeyi) yapmamasını, yüz çevirmesini icbârî olmayarak talep ettiği şeydir. Savaş sırasında ihtiyaç (duyulması) sebebiyle at etini yemek, pençeli, yırtıcı kuşların içtikleri sudan abdest almak gibi. Bu çeşit mekruhun hükmü, failinin fiili evlâ ve efdal olana muhalif ise de failinin .zemm olunmayıp, cezalandırılmayacağıdır.

Hanefilerle cumhur arasındaki bu ihtilâf, far-d ve vâcibdeki ihtilâfları gibidir: Hanefiler, fiilden icbârî olarak yüz çevirme talebinin delilini dikkate alarak, delil ka-t"î ise talep olunana haram, delil zannî ise talep olunana ta.hrîmen mekruh demişlerdir. Cumhur ise, ka-t"îliği ve zannîliği bakımından delile bakmaksızın fiilden yüz çevirme talebinin mâhîyet ve tabiatine dikkat etmişlerdir; talep icbârî ise buna haram demişlerdir. Delilinin ka-t"î veya zannî olması onlara göre birdir Yüz çevirme talebi icbârî değilse buna mekruh demişlerdir ki bu, Hanefilere göre tenzihen mekruh olan şeyin kendisidir.

5. MEVZU

MUBAH

39) Şâri" in mükellefi, yapılmasıyla yapılmaması arasında muhayyer (serbest) bıraktığı, yapılmasında ve yapılmamasında zemm olmayan şeydir; ve kendisine helâl (el.halâl) denir. ^[82]

İbâhat (el'ibâhah:mubah kılış)ın anlaşılma tarzları vardır. Bunlardan (bazıları şöyledir):

a) Şâri" in bir şeyin helâl olduğunu ifade eden nassi: Allah'ın

"Bugün size bütün iyi ve temiz (nimetler) helâl kılındı. Kendilerine kitab verilenlerin yiyeceği ^[83] sizin için helâl olduğu gibi sizin yiyeceğiniz de ^[84]

onlar için helâldir” âyeti gibi.

b) Şâri'in 1) günâhın, 2) vebalin, ve 3) sıkıntılı hâlin bulunmadığı hakkındaki nassi. Allah'ın “... Fakat kim bunlardan yemeye mecbur (mudtar) kalırsa, (kimseye) saldırmamak ve haddi (ölmeyecek mikdârı) geçmemek şartıyla, onun üzerine günâh yoktur”^[85] âyeti birinciye, “-vefat iddetini bekleyen- kadınları nikahla isteyeceğinizi çütlatmanızda, yahut böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda üzerinize bir vebal yoktur”^[86] âyeti ikinciye,

“Âmaya göre sıkılacak (darlık hissedecek) bir şey yoktur. Topala göre sıkılacak bir şey yoktur. Hastaya göre sıkılacak bir şey yoktur. Size göre de (gerek) kendi evlerinizden,^[87] gerek babalarınızın evlerinden... yemenizde dahî sıkılacak bir şey yoktur”^[88] âyeti de üçüncüye misaldir.

e) Vucûbun anlaşılmasına mâni ve ibâhatın anlaşılmasını temin eder karîne varken emir sığasıyla (bir hususu) ifade etmek: Allah'ın “...ihramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın”^[89] âyeti gibi. Yani hacc ihramından çıktığınızda avlanmak size mubahtır (manasınadır).

ç) Eşyada aslı ibâ.hat istishâbı. Bu, hükümlerin delillerinden bir delil olarak istishâb bahsinde inşaallah tafsilâtının geleceği gibi, eşyada aslolanın ibâ.hat olduğuna binâendir. Buna göre, akid, tasarruf gibi fiillerde, canlı veya cansız veya bitki cinsinden her şeyde, hükmünü sarahaten gösteren şâri"den bir delil mevcûd olmadıkça aslolan ibâ.hattır. İşte aslı ibâ.hattan dolayı bunların hükümleri istishâben ibâhattır.

Mubahın hükmü, kendisine sevab ve cezanın verilmediği, fakat niyet ve kasid ile bazen kendisine sevab verildiğidir. Mesela düşmanla savaşma hususunda vücûdunu kuvvetlendirme niyetiyle beden eğitimine devam eden kimse gibi.

40) Yukarıda izah ettiğimiz mubahın, cüziye nisbetle olduğu, külliye nisbetle ise mubahın ya yapılması talep olunan bir fiil, ya da yapılmaması talep olunan fiil olduğuna dikkat edilmesi gerekir. Yani ibâhat küllilere değil cüzilere, bütün zamanlara değil bazı vakitlere göre mütâlâa olunabilir: Yemek gibi, istediğini yeyip istemediğini yemekte, mubah olan yiyeceklerin çeşitlerini mükellefin seçebileceği manasında yemek, mubâhdır. Keza mükellef bazı vakitler bir şey yemeyebilir de; fakat umûmen (külli manada), asıl itibariyle yemek, yapılması talep olunan bir şeydir. Çünkü insanın hayatı yemeye bağlıdır; ve hayatın korunması mükelleften talep olunmuştur. Temiz, hoş ve helal (tayyib) olunan yiyecek, içecek ve giyeceklerden faydalanmak, cüz'î itibarla mubâhdır: Bazı hallerde yiyecek, içecek ya da giyecek olarak mükellefin bu cüz'î temiz ve helal şeylerden istifade etmek, ya da istifade etmemek hakkı vardır. Öyle ki, bunlardan istifade edebileceği halde bazen istifade etmese günâhkâr (el.haraç) olmazsa da, bunu devamlı olarak hep böyle yaparsa, bu hareketi şer"an mendûba muhaliftir. Nitekim Assü Allah Rasûlü bir hadisinde “Nimetinin eserini Allah kulunun üzerinde görmekten hoşlanır,” diğeri bir hadisinde de “Allah sizi (sıkıntıdan) ferahlığa çıkarırsa, siz de kendinizi (sıkıntıdan) ferahlığa çıkarın” buyurur. Buna göre, temiz ve helal olan şeyleri tamamen (külliyyen) terketmek mekruh, onlardan (insanın) umûmen hissesini alması mendûb, onların bazılarını (cüz'lerini) bazen yapmak ve bazen yapmamak mubahtır, helaldir. Kırılarda gezmek, mubah olan oyun, mubah olan dinleyiş ve benzeri şeyler gibi mâsûm (günâhı olmayan) meşguliyetler kısmî, (cüz'î) itibarla mubahtır. Yani bunları mükellef bazı zamanlarda ve bazı hallerde yaparsa günâhı (el haraç) yoktur. Fakat mükellef bu gibi şeylerle meşguliyeti, âdeti haline getirip zamanlarını hep bunlarla geçirirse, iyi ve güzel hareketlere ters düşen bir davranış içinde bulunuyor demektir; ve böylece bunlar mekruh olur. Burada kerahet sadece oyun v.s. gibi şeylerle vakit geçirmeye devam ve istimrardadır. Bu gibi şeylerle devamlı ve âdet haline getirilmeyerek bazen meşguliyette yani cüz'î itibarla kerahat yoktur. Keza kocaların kanlarıyla cinsî münasebette bulunmaları mubahtır. Fakat bunun küllî (tamamen) olarak, devamlı ve müstemir bir tarzda terkedilmesi, zevceye zarar verdiği ve evlenmenin gayesinin kayboluşundan dolayı haramdır. Yani cinsî münasebette ibâ.hat sadece cinsî münasebetin cüz'îliklerinde ve vakitlerindedir. Haram ise cinsî münasebetin külliyyen (tamamen) terkedilmesindedir.

6. MEVZU

AZİMET VE RUHSAT(el"azimetu ve rru-h-sah)

41) Azîmet ve ruhsat teklifi hükmün kısımlarındandır. Çünkü azîmet şâri"nin umûmî surette talep ettiği, ya da mubah kıldığı şeyin ismi, ruhsat ise şâri"nin mükelleflerden sıkıntıyı uzaklaştırıp, zaruret zamanında da (mükellefiyetlerini) hafifletmek üzere mubah kıldığı şeyin ismidir. Taleb ve mubah kılmak ise teklifi hükmün kısımlarındandır.

Bazılarına göre azîmet ve ruhsat, va-d"î hükmün kısımlarındandır. Çünkü azîmet, mükelleflerin tabîi (itîyâdî) hallerini, aslı hükümlerin bakî kalıp devam etmesi için şâri"nin bir sebeb kılışına dayanmaktadır. Ruhsat da şâri"nin mütâd olmayan ânzî halleri mükellefler için (mükellefiyetlerini) hafifletme sebebi kılmasına dayanır. Sebeb ise va-d"î hüküm kısımlarındandır. Fakat birinci görüş daha isabetlidir; ve o esasa göre meseleyi ele alacağız. (Yani) azîmet ve ruhsat, teklifi hükmün kısımlarındandır...

42) Azîmetin kelime manası: Te'kidli bir surette kaskdelmekür. Allah'ın. “...Fakat unuttu o. Biz onda bir azim bulmadık”^[90] âyetinde bu mana vardır. Yani Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Âdem Peygamber Rabbi'nin emrine âsî gelmeyi kuvvetle kaskdetmemiştir.

Istilah (ilim dilin)da ise, yukarıda (baş tarafda) zikrettiğimiz manada kullanılır. Bazıları ise azîmeti, "sonradan husule gelen durumlar (el"avân-d)la alakalı olmayıp, aslı olan hükmün adıdır”^[91] diye tarif ediyorlar. Yani bazen hasıl olan özürlerine bakmaksızın, mükelleflerin umûmuna meşru" kılınan şer"î hükümlere azîmet denmektedir. Şu halde azîmet, tabîi (mütâd) hallerinde mükelleflerin hepsi için umûmî bir kanun olması için ilk önce meşru" kılınmış, aslı hükümlerdir; ve teşri" kılınışlarında zaruret, ya da bir özre çakılmamıştır: Namaz ve diğeri ibadetler gibi. Azîmetin teklifi hükmünden vucûb, nedb, haram, kerahet ve ibâhat neveleri vardır. Muhakkiklerce, mukabilinde ruhsat bulunmayana azîmet denmez.

43) Ruhsatın kelime manası kolaylıktır, istilanda ise zikrettiğimiz manaya gelir. Bazıları ruhsatı, "haram kılan sebeb mevcûd iken özür ve acizlikten dolayı mükellefin fiilinde tanınan genişlik ve müsamahadır”^[92]; yahut "haram kılıcı (sebeb) mevcûd iken bir özür sebebiyle teşri" kılınan hükümdür. Öyle ki özür olmaz ise haram sabit olur”^[93] diye tarif etmiştir. Bunun ne mana ifade ettiğini yukarıda kaydetmiştik. Yani

ruhsat, mükelleflerin özürleri üzerine şâri"nin teşri" kıldığı hükümlerdir. Eğer özürler olmaz ise aslı hüküm bakidir. Buna göre ruhsat, külli asıldan istisnaî bir hükümdür. İstisnanın sebebi ise, mükellefi sıkıntıdan kurtarmak için zaruret ve özürleri nazarı itibâra almaktır. Ruhsat ekseri hallerde aslı hükmü mecburiyet derecesinden mubahlık derecesine, bazen de -açıklanacağı üzere- nedb veya vucüb derecesine nakleder.

44) Ruhsatların Nevileri

- a) Zaruret halinde haramın mubah kılınması: Ölümle tehdit edilerek insanın küfür (İslâmî inkâr) sözü söylemesine icbar (ikrah) olduğunda, kalben inancını kaybetmeksizin (mutmain olarak) küfür sözünü söylemek gibi. Allah *"Kalbi îmân üzere (sabit ve bununla) mutmain (ve müsterih) olduğu halde..."* [94] diyor. Lâşeyi (murdar ölüyü) yemek ve içki içmek de böyledir. Çünkü hayatın korunması zarurîdir. Hikmet sahibi şâri", can korkusunun bulunduğu şiddetli açlık halinde murdar ölüyü yemeyi mubah kılmış; keza susuzluktan ölme korkusu bulunduğu da içki içmeye müsâade etmiştir. Öldürülme yahut bir uzvun itlafi tehdidiyle zorlanıldığında insanın, başkasına aid malı telef etmesi de böyledir.
- b) Vacibin (farzın) yapılmamasını mubah kılmak: Meşakkati bertaraf etmek üzere Ramazan'da yolcu ve hastaya oruç tutmama (elfi-tr) nin mubah kılınması gibi. Hükümet eden (veya cdcnler)in, ma"rûfu buyurup münkeri engelleyenleri (mcşrûyu emredip gayrı meşrûyu nehyedenleri) öldüren zâlim, haddi aşmış insan (veya kişi) lar olduğunda, ma"rûfu buyurup münkeri engellemeyi bırakmak da böyledir.
- c) Umûmî kaidelere uygun ceryan etmemiş olsa da insanların ihtiyaç duydukları bazı akidleri(n) sahîh (meşru olmalarını mubah) kılmak: Selem alış verişi gibi. Selem, mevcûd olmayan (ma"dûm) bir şeyin alım satımı olmasına ve mevcûd olmayanın da alım satımının bâtil (hükümsüz) lığına rağmen, hikmet sahibi sâri" bu Çeşit alım satımı mubah kılmıştır. Ancak şâri" bu alış verişe, alım satımlardaki umûmî kaidelerin bir istisnası ve mükellefler için de bir kolaylık ve hafifletme olarak müsâade etmiştir. İstisnâ" (yaptırma siparişi) akdi de bu cümledendir. Bu da mevcûd olmayan şeyin alım satımı olmasına rağmen, insanların buna ihtiyaçları bulunduğundan şâri"ce mubah kılınmıştır, insanlar bundan men edilseler, sıkıntıya düşerler ve darda kalırlardı.

45) Ruhsatın Hükümü

Ruhsatta aslolan ibâhattır. (Ruhsat) aslı hükmü icbârî olmaktan, yapmak ve yapmamak arasında muhayyerliğe, serbestliğe nakletmektedir. Çünkü ruhsatın temeli mükellefin özrünü dikkate alıp, mükelleften meşakkati bertaraf etmektir. Bu da ancak memnu (mahzûr) olan fiilin mubah kılması ve yapılması emrolunan şeyin yapılmamasıyla hasil olur. Ramazan'da yolcu ve hastanın oruç tutmaması (fi-trı) buna birer misaldir. Hasta ve yolcu ruhsata göre davranarak oruç tutmayabildikleri halde, oruç onlara zarar vermiyorsa azimete göre davranarak oruç tutabilirler de. Bu ruhsat, Hanefîler'in istilâhında (ilmî lisânında) terfih ruhsatıdır. Çünkü aslı hüküm bakidir, yok olmamıştır. Fakat ruhsata kavuşturmak ve yükü hafifletmek için mükellefe, o fiili terketme ruhsatı verilmiştir.

Bazen ruhsata göre davranmak mubah olmakla beraber, azimete göre hareket etmek evlâ (daha hayırlı)dır. Öldürülme yahut bir uzvun itlafi tehdidiyle küfür (İslâmî inkâr) sözü söylemeye zorlanıldığında (el'ikrâlî) kalben inancını kaybetmeksizin küfür sözünü söylemenin mubah kılınması bu nevidendir. Fakat burada azimete göre hareket etmek (yani küfür sözünü söylememekte direnmek) evlâdır. Çünkü bu harekette din ile iftihar olduğunu açığa vurmak, kuvvetli bir şekilde hakdan yana çıkmak, kâfirleri şiddetle hiddetlendirmek, maneviyâtlarını (morallerini) zayıflatmak ve mü'minlerin maneviyâtlarını kuvvetlendirme manası mevcuttur. Bu (hüküm) e şu hâdise delalet etmektedir: Yalancı Müseylime'nin bazı tarafdârları, iki müslümanı tutup Müseylime'ye getirirler. Müseylime müslümanlardan birincisine "Muhammed hakkındaki kanâatin nedir?" diye sorar. Müslüman: "Allah'ın Rasûlü'dür" der. Müseylime: "Benim hakkımdaki kanâatin nedir?" diye sorar. Müslüman: "Sen de Öylesin" der. Bunun üzerine bu müslümanı bırakır, bir kötülük yapmaz. Sonra diğer müslümana Assü Muhammed Efendimiz hakkında aynı suâli sorar. Müslüman: "O Allah'ın Rasûlü'dür" der. Sonra: "Benim hakkımda ne düşünüyorsun?" diye sorunca müslüman: "Ben sağırım duymuyorum" der. Müseylime bu suâli üç defa sorup üç defa aynı cevâbı alınca müslümanı öldürür. Bu hadise Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine Olsun Allah Rasûlü'ne intikâl edince *"Birincisi Allah'ın ruhsatına göre hareket etmiş, ikinciye gelince o, hakkı açıklamış (kazandığı cennet) ona mübarek olsun"* buyurmuştur. Şiddetli işkence baskısı altında (kalınca) "Ammâru bnu Yâsir Assü Allah Rasûlü'ne (mecburen) sövüp, müşriklerin ilahlarını övmüştür. Allah Rasûlü'ne "Ammâr olup biteni haber verince Allah Rasûlü (Kalbin nasıldı?, diye sorar. Buna "ammâr" inancımı koruyordum" (kalbim mutmain idi) diye cevap verir. Bunun üzerine Allah Rasûlü "Tekrar öyle yaparlarsa, sen de yaptığını tekrar yaparsın" buyurur. Bu haber (hadis) zaruret ve zorlanma zamanında küfür sözünü söylemenin mubahlığına delâlet etmektedir. Birinci haber (hadis) azimete göre hareket ederek sabır göstermenin efdal (daha faziletli) ve evlâ olduğuna delâlet etmektedir. Mârufu emr ve münkeri nehy azimetini, ölüme yol açsa bile tatbik etmek, aynı nevi azimettendir ve (tatbik etmeyip ruhsatın tatbikinden) evlâdır. Buna Assü Rasûlullâh'dan nakledilen şu sözü delâlet eder. *"Şehidlerin efendisi Abdulmuttalib oğlu Hamza ve zâlimce hükümet edene hakkı söyleyip, (bundan dolayı bu zâlim tarafından mazlumca) öldürülen kişidir"*. Buna göre zor ve şiddet kullanması muhtemel olan hükümet eden zâlime doğruyu yapması, yanlış yapmamasını söylemek, susmaktan evlâdır. Çünkü Assü Allah Rasûlü bu kişiyi, yüksek şehidlik mertebesinde Abdulmuttalib oğlu Hamza ile bir tutmuştur. Buradan, zarar görüleceğinden korkulduğunda, mârufun emrini ve münkerin nehyini terketmenin ruhsat olduğu, hükümet edenin zalim biri olup mârufu yapması ve münkerden kaçınması tavsiyesinde bulunana öldürdüğü takdirde -yukarıda da söylediğimiz gibi- azimete göre hareket etmenin evlâ olduğu anlaşılmalıysa da bu hükmün cüz'e nisbetle (kısmî) olduğu, külle nisbetle (umûmî ve külli) olmadığı yani bu hükmün ferdi (şahsı) ilgilendirdiği, bütün İslam Milleti'ni ilgilendirmedeği unutulmamalıdır. Bütün İslâm Milleti'nin zâlimce hükümet edenlerden korkarak mârufun emri ve münkerin nehyinden geri durup bu vazifeyi yapmaması caiz değildir. Çünkü mârufun emri ve münkerin nehyi kifâi farzdır. Can kaybı olsa da (İslâm) Millet(in)ce gerçekleştirilmesi vacibdir. Nitekim kan akmasına ve can kaybına sebeb olsa da cihâd kifâi farz olup (İslâm) Milleti(ni)n cihâd yapması vacib değil midir? Yukarıdaki vaziyette de mârufu emr, münkeri nehy, bazı ferdlerin ölümüne sebeb olsa da, cihad şekillerinden biridir; ve Milletin bundan uzak durması caiz değildir.

Bazen ruhsata göre davranmak vacib olur: Murdar ölü hayvanı yemediği takdirde aklıktan ölecek olan zaruret durumundaki insan gibi. Böyle insan ruhsala göre hareket etmezse, kendisinin ölümüne sebeb olduğundan dolayı günahkâr (âsim) dir. Çünkü Yüce Allah *"Kendilerinizi*

öldürmeyin” ve “Kendinizi tehlikeye atmayın” buyurmaktadır. Meselenin tahlil ve İzahı (ta"lîli) şudur; Murdar ölü hayvan (lâşe) ve benzerleri -meselâ içki gibi- haram şeyler, insanların kendileri ve akıllara zararından dolayı haram kılınmıştır. Fakat bu haram kılınan şeyler İnsanların kendilerinin korunması ve ölümden kurtulmaları için yegane çıkar yol durumundaysa o zaman haram kılınan şeyleri kullanmak vâcib olur. Çünkü şer"an izin verilmemiş haller dışında insanın kendisini helak etmesi yahut kendisini yok olmağa mâruz bırakmaya hakkı yoktur. Zira insanın kendisi (nefsi) hakikatte insanın mülkü değil, o nefsi yaratanın, Allah Celle Celâluhunun mülküdür. Allah nefsi (canı) insana emanet etmiştir. Emanetçi (vedî") nin emânet malı (vedî"ayı), mâlik ve sahibinin izni olmadan kulanmaya hakkı yoktur. Bu nevî ruhsata yani tatbiki vâcib olan ruhsata Hanefiler iskât (düşürme) ruhsatı adını verirler. Çünkü bu durumda aslî hüküm düşmüş ve meselede bir tek hüküm kalmıştır. O da ruhsata göre davranmaktır.

3. BAHİS

VA-D"Î HÜKMÜN KISIMLARI

1. MEVZU

SEBEB

46) Sebebin kelime manası, "kendisiyle her hangi bir maksada erişilen şey"dir. İslâhda ise "bulunduğu yerde hükmün bulunduğu, olmadığı yerde hükmün de bulunmadığı, şer"ın şer"i hüküm için bir alâmet (mu"arrif) kıldığı şeydir. Buna göre ıstılahta sebebi "şâri"ın, varlığını hükmün varlığına; yokluğunu da hükmün yokluğuna bir alâmet (işaret) kıldığı her şey" olarak tarif etmemiz mümkündür: (Mesela) hadd (cezasın)ın vucûbu (icâbetmesi) için zina; hacr (mahcûriyet) in vucûbu için delilik; eşya mevcut ise gasbolunmuş eşyayı, eşya yoksa kıymetini iadenin vucûbu için gasbetmek gibi. (Yani bu misallerde zina, delilik ve gasbetmek birer sebebdirler.) Eğer zina yoksa hadd cezası, delilik yoksa mahcûriyet, gasbetmek yoksa iade veya tazmin de yoktur.

47) Sebebin Kısımları

Sebeb, mükellefin fiili olup olmaması itibariyle iki kısma ayrılır:

Birinci Kısım: Mükellefin fiili olmadığı gibi, onun imkânı dâhilinde bulunmayan, fakat var ise hükmün de var olduğu sebebidir. Çünkü şâri"ın hükmü, bu sebebin varlığına ve yokluğuna bağlamıştır. Yani sebep hükmün mevcudiyetinin bir belirtisi, varlığının bir işaretidir: (Öğle) namazının vucûbu (farziyeti) için güneşin günorta noktasından batıya doğru kaymaya başlaması; orucun vucûbu için Ramazan ayı(nın girmesi); murdar ölü hayvanın (yenmesinin) mubah kılınması için zaruret halinin mevcûduyeti; mahcûriyetin vucûbu için delilik ve(ya) küçüklük (vasıflarının şahısda mevcudiyeti) gibi.

İkinci Kısım: Mükellefin fiili olup, onun imkân ve kudreti dahilinde bulunan sebebidir: Oruç tutmamanın mubah kılınması için yolculuk (sebebi); kısas (cezasın)ın vucûbu için kasden insan öldürme (sebebi); hukuki neticelerinin hasil olması için muhtelif akid ve tasarruflar; malın alıcının mülkü olup ondan faydalanmasının mubah kılınması için alım satım (sebebi) gibi.

Bu kısımdaki sebebi yani mükellefin fiili olan sebebi iki itibarla ele alırız:

1) Mükellefin bir fiili oluşu itibariyle. Bu durumda sebeb, teklif hitabında dahildir, kendi hükümleri kendi hakkında carîdir; ve ya yapılması, ya yapılmaması talep olunur; ya da yapmakla yapmamak arasında mükellef muhayyer bırakılır.

2) Şâri"ın kendisine verdiği diğer hükümler itibariyle sebeb, va-d"î hüküm kısımlarından sayılır. Mesela zina yapmaktan korkup, evliliğin mesuliyetlerine gücü yetecek kişi için evlenmek vâcib olur. Vucûb ise teklifi bir hükümdür. Böylece (evlenmek) bir sebep olur ve mehri, nafakanın, mîrâsın vucûbu gibi şer"î neticelerin hepsi husule gelir. Sebeb oluş (ise) bir va-d"î hükümdür. Kasden insan öldürme, mutlaka yapılmaması talep edilmiş (bir şey) dir. Mutlaka yapmamanın talep edilişi ise bir teklifi hükümdür. Kasden insan öldürme, kısas (cezasının) vucûb sebebidir. Sebeb ise bir va-d"î hükümdür. Alım satım mubahtır. Mubah bir teklifi hükümdür. Alım satım satıcının paraya, alıcının mala mâlikiyetlerinin sübûtu için bir sebebidir. Sebeb ise bir va-d"î hükümdür.

48) Sebeb Neticeleri İtibariyle De İkiye Ayrılır

a) Teklifi bir hükmün sebebi: Oruç tutmamanın mubah kılınması için yolculuk; ve zekâtın vucûbu için nisâb (mikdârı mal)a mâlik oluş (gibi).

b) Mükellefin fiilinin neticesi olan hükmün sebebi: Alıcının satılan mala mâlikiyeti için alım satımın; vâkîf (vakfeden) in mülkiyetinin izâle (ibtâl edilme)si için (bir şeyi) vakfetme(sinin); karı kocanın (birbirine) helal olması için nikâhın; ve aralarındaki helalliğin ortadan kalkması (izâlesi) için boşanmanın birer sebeb olması gibi.

49) Sebeblerin Müsebbeblere (sebeblerin neticelerine) Bağlılığı

Sebebler mevûd olunca, hükümlerin husulü için şer"an sebebler tahakkuk edince, sebeblerin neticeleri (müsebbebât) var olur. Mesela akrabalık miras için bir sebebidir. Mîrâsın şartı, mûrisin (miras bırakanın) vefatı ile hakikaten, veya hükmen vâri.sin (mirasçının) yaşadığının tahakkuk etmesidir. Kasden insan öldürme yahut din ayrılığı (mirasın intikâline) manîdir. Sebeb mevcûd, sebebin şartları tahakkuk etmiş ve manîler de yok ise sebebin neticesi olan miras(ın intikâli) durumu hasil olur. (Fakat) şart mevcut değil, ya da mâni var ise sebeb neticesini hasil edemez.

Müsebbeblerin şer"î sebeblerine netice olması, şâri"ın hükmüyledir; bunda mükellefin rızası veya rızasının bulunmayışının tesiri yoktur. Müsebbeblere sebepleri âmil kılan şâri"dir. Bunları mükellef istese de istemese de, onlara mükellef razı olsa da razı olmasa da birdir. Mesela oğul

babasının mirasçısıdır. Muris istemese ve vâris reddetse de şâri"nin hükmü ve kılması ile oğulluk mirasın bir sebebidir. Keza nikah akdi, zevceye mehrin verilmemesi yahut zevceye nafaka temin edilmemesi, ya da karı koca arasında miras hükümlerinin icra olunmaması şartı üzerine kıyılmış olsa bile, bu şartlar boştur, kıymeti yoktur. Çünkü bu ve diğer neticelerin nikah akdinin neticeleri olmasına hükmeden şâri"dir. Bundan dolayı (aksi şart koşulsa da) zevce için mehir vâcibdir; nafakası (kocası üzerine) sabittir; ve karı koca arasında miras hükümleri ceryân eder. Diğer sebebler de böyledir; mükellef istemese de sebeblerin Şer"an neticeleri hasıl olur.

50) Sebeb ve İlet (el'illeh)

Varlığını hükmün varlığına, yokluğunu hükmün yokluğuna şâri"nin alâmet (işaret) kıldığı şey (yani sebeb) aklın, ya kendisiyle hüküm arasındaki münâsebeti idrâk etmesi manasında hükme müessirdir; ya da hükümle münâsebeti, aklın idrâk edemeyeceği tarzda gizlidir. Birincisi (yani aklın idrâk edebildiği çeşit) sebeb olarak isimlendirildiği gibi illet olarak da adlandırılır. Bir kısım Usûlcüler bu görüştedir.

Birincisine, oruç tutmamanın mubahlığı için yolculuk, içkinin haramlığı için serhoşluk, çocuk üzerinde velayet hakkı için küçüklük, misal teşkil eder. Bu meselelerde akıl, sebeb ile hüküm arasındaki münasebeti idrak etmektedir. Faraza yolculuk, meşakkatin mezmnetidir (mahalli olduğu zannedilen şey)dir. Bundan dolayı meşakkate, (oruç tutmamaya) ruhsat vermek münâsib düşmektedir. Keza serhoşluk akılları bozmaktadır. Bundan dolayı da akıllan bozulmaktan korumak için içkinin haram kılınması hükmü serhoşluğa münâsibdir. Keza küçüklüğün vasıflarından biri de küçüğün kendisine hangi tasarrufların faydalı olduğunu iyice anlayamamasıdır. Küçüğün maslahat ve menfaatini gerçekleştirip, zararını bertaraf etmek için buna, küçük üzerinde velayet hükmü münâsibdir. Bu meselelerde yolculuk, serhoşluk ve küçüklüğün her biri, kendilerine bağlı hükümler için birer sebeb ve birer illettir.

İkincisine yani hüküm ile münasebeti aklın idrâkiyle anlaşılamayana- misal, oruç tutmanın vucûbu için Ramazan ayına (sağ olarak) yetişmektir. Akıl orucun vucûbu ile, Ramazan ayına (sağ olarak) yetişme sebebi arasındaki münasebeti anlayıp idrâk edememektedir. Keza güneşin batışı akşam namazının vucûbu için bir sebebedir. Fakat akıl bu sebeple akşam namazının vucûbu hükmünü teşri" kılmak arasındaki münâsebet şeklini idrâk edememektedir. Bundan dolayı Ramazan ayına (sağ olarak) yetişmek ve güneşin baüşu, sadece sebeb olarak isimlendirilmekte, illet olarak adı andırılmamaktadır. Şu halde her illet sebebedir; (fakat) her sebeb illet değildir.

Diğer bir kısım Usûlcülere göre illet ismi, sadece hüküm ile münâsebeti anlaşılıp, bilinebilene verilir. Sebeb ismi ise sadece hüküm ile münasebeti anlaşılamayana âiddir. Bu görüşe göre illet, sebeb olarak isimlendirilmez; sebeb de illet olarak adlandırılmaz.

2. MEVZU

ŞART

51) Şartın kelime manası, "hiç ayrılmaksızın mutlaka birlikte bulunan alâmet (işaret)" demektir. İstilahda ise şart, "bir şeyin varlığının, varlığına dayanan, varlığının o şeyin varlığını zarurî kılmayan, fakat yokluğu ile o şeyin yokluğu zarurî olan, o şeyin hakikatinden (öz, cevher ve mahiyetinden) hâriç, dışarıda bulunan şey"dir.

Bir şeyin varlığından maksad, şer"i neticelerinin tahakkuk ettiği şer"i varlığıdır: Namaz kılmak için abdest almak; nikah akdi için iki erkek şahidin mevcut olması gibi. Mesela abdest almak, sahîh olması, zimmeti ibra' etmesi, kifâyetli olması bakımından neticeleri tahakkuk eden şer"i namazın varlığı için şarttır. Abdest almak, namazın hakikat (mahiyet) inden bir parça değildir. Bazen abdest(lilik) var ise de (abdestin varlığıyla) namaz, (kılınmadıkça) var olmaz. Neticelerinin hasıl olup hükümlerinin husule gelmesi bakımından şer"i varlığı için, nikah akdinde iki erkek şahidin varlığı şarttır. Fakat iki erkek şahidin hazır olması (varlığı), nikah akdinin hakikat ve mahiyetinden bir parça değildir. (Bundan dolayı) bazen iki erkek şahid var olduğu halde nikah akdi akdohınmaz.

52) Şart ve Rükün

Bir şeyin, şer"i olarak var olmasının kendilerine dayanması (hükmü) bakımından şart ve rükün ittifak ederler. (Fakat) şartın o şeyin hakikat ve mahiyetinin dışındaki bir keyfiyet oluşu, rükünün o şeyin hakikat ve mahiyetinin bir parçası bulunuşu (hükmü) bakımından ihtilaf ederler: Namazdaki rükû" gibi. Rükû namazdaki bir rükündür; namazın hakikat ve mahiyetinden bir parçadır; namazın şer"i varlığı rukûsuz tahakkuk etmez. Abdest almak namazın sıhhati (makbul ve sahîhliği) için şarttır; abdestsiz namaz var olamaz. Fakat abdest namazın hakikat ve mahiyetinin dışındaki bir şeydir. Mesela nikah akdindeki îcâb ve kabulün her biri nikâh akdinin bir rükündür; her biri nikah akdinin hakikat ve mahiyetinden bir parçadır, iki erkek şahidin nikah akdinde hazır bulunması, nikah akdinin sıhhati için şarttır; fakat nikah akdinin hakikat ve mahiyetinin dışındadır.

53) Şart ve Sebeb

Hem şart ve hem sebeb, başka bir şeyle irtibatlıdır. Öyle ki bu başka şey, sebeb ve şartlan biri mevcûd olmaz ise var olmaz; ve bu başka şeyin hakikat ve mahiyetinin sebeb ve şart bir parça değildir. Bu hususlarda şart ve sebeb birleşirler, ittifak ederler.

Şart ve sebeb şu hususlarda ayrılırlar; ihtilaf ederler: Bir manî olmadıkça sebebin mevcudiyeti müsebbebi (neticesi)nin var olmasını gerektirir. Yani şâri" tarafından sebeb müsebbebi için âmil kılınmıştır. Oysa şartın mevcudiyeti, ne için şart ys (meşrû-tun fih) onun varolmasını gerektirmez.

54) Şartın Kısımları

Şart sebebe yahut müsebbebe bağılılığı bakımından, sebebin şartı ve müsebbebin şartı olarak ikiye ayrılır:

Birincisi (sebebin şartı), sebebi tamamlar; sebebde sebebliik manasını kuvvetlendirir; ve sebebin neticesini hasıl eder: Kasden insan öldürmek gibi. Bu, katile kısas tatbikini vâcib kılmaya sebebi olan öldürmenin şartıdır. Çalınmış malın (çalınmadan önce) muhafaza edildiği mahal (el hırz), hırsıza

hadd cezasının tatbikini vâcib kılma sebebi olan hırsızlığın şartıdır. Nisâb miktarındaki malın üzerinden bir yılın geçmesi, zekâtın sebebi olan nisâbın şartıdır. Nikah akidindeki şahidlik, şer"î neticelerinin husulü için bu akdin bir sebep kılınması bakımından şarttır.

(ikincisi) müsebbebin şartı: (Mesela) hakikaten, ya da hükmen murisin ölümü zamanında vârisin hayatta bulunuşu gibi. Bu vefat ve hayatta oluş, sebebi akrabalık, evlilik yahut da "usûbah olan mirasın iki şartıdır.

55) Şart, şartı koşan itibariyle şer"î şart ve ca"lî şart (beşerîşart)a ayrılır:

Şer"î şart, şâri"nin koştuğu şarttır. Yani bunu bir şeyin tahakkuk etmesi için şâri"nin kendisi şart koşmuştur. Mesela malın kendisine teslim edil(ebil)mesi için, küçük çocuğun rüşd (yaşı ve çağına) ermesi gibi. Keza şâri"nin akidler, tasarruf (hukukî neticeleri olan hareket) lar, ibadetler ve suçlar (cinâyâl) için koştuğu şâir şartlar gibi.

Ca"lî (beşerî) şart, mükellefin isteği (iradesi) ile koşulan şarttır: İnsanların bazılarının diğer bazılarına karşı akid ve tasarruflarında koştukları şartlar veya vakıf gibi münferid İrâdeyle tamamlanan mükellefin tasarrufunda, mükellefin koştuğu şartlar gibi. Bu ca"lî şart iki nevidir:

Birinci nevi ca"lî şart, akdin mevcudiyetinin kendisine dayandığı şarttır. Yani mükellef akdin tahakkuk etmesini, koştuğu şartın tahakkuk etmesine mu'allak (asılı, bağlı, dayanır) kılmıştır. Bundan dolayı bu nevi şart sebep şartlarından dır: Borçlunun borcunu vermek (edâ ve vefâ) den aczine, kefalet (akdin) ta"lîk etmek (bağlı kılmak) gibi. Yahut kocanın zevcesine "eğer hırsızlık yaparsan benden boş ol" demesi misâli boşamayı her hangi bir duruma ta"lîk etmek gibi. Bu nevi şarla mu'allak kılınmış şart, bu şartın şumûlündeki (alâkalı bulunduğu) akde de mu'allak akid ismi verilir.

Bütün akid ve (hukukî) tasarruflar ta"lîk kabul elmez. Bunlardan her hangi bir şarta ta"lîki sahih olmayanları vardır. Bunlar "aynî malın mülkiyetini yahut bir bedel ve "iva-d mukabilinde, ya da bedelsiz olarak menfaate sahib oluşu ifade eden temlik (mâlik kılma) akidleridir. Bunlara nikah ile

[97]

hul" akidleri de ilhak olunur.

Akid ve tasarruflardan, uygun şarta ta"lîk olunmayı kabul edenler vardır: Satılan malın hak edilmiş olması (istihkâk) şartıyla, (satılan malın) parasına kefillik gibi.

Her türlü şarta, hatta uygun olmayan şarta bile ta"lî-k olunması sahih olan akidler de vardır: Vekâlet ve vasiyet gibi.

İkinci nevi ca"lî şart, akidle birlikte koşulmuş olan (akde mu-akterin) şarttır: Kocanın zevceyi, zevcenin memleketinden dışarı çıkarmaması şartıyla yahut, zevcenin boşanma hakkının bulunması şartıyla (kıyılan) nikah (akdi) gibi. Keza (paranın tamamının ödenmediği) alım satımda müşterinin para için kefil göstermesi şartıyla yapılan alış veriş yahut, satıcının sattığı evde bir sene müddetle oturması şartıyla yapılan alış veriş gibi.

Fakihler, akidlerle birlikte koşulabilecek şartlar mevzuunda ihtilâf halindedirler. Bazıları koşulacak şartların çerçevesini dar tutmuş, bazıları bu çerçeveyi geniş tutmuş, bazıları da şart koşma çerçevesini orta halde tutmuştur. Çerçeveyi dar tutanlar mükellefin iradesini kısmaktadırlar. Bunlar akidlerde ve şartlarda ibâhatla alâkalı şer"î nass bulunmadıkça asolan bunların haram olmalarıdır esasını benimsiyorlar. Bunlar Zahirîler ile onlara tabî bulunanlardır. Çerçeveyi geniş tutanlar, mükellefin iradesini serbest bırakıp akidler ve şartlar mevzuunda ona büyük bir salahiyet tanıyorlar. Bunlar akidlerde ve şartlarda haramlığa dair şer"î nass bulunmadıkça asolan bunların mubah olmalarıdır esasını benimsiyorlar. Bunlar Hanbelîler ile onlara tabî bulunanlardır. Bu mevzuda Hanbelîlerin çerçeveyi en geniş tutanı İbnu Teymiyye'dir. Her iki tarafın delillerini ortaya koyup değerlendirmelerini burada yapmayacağız. Sadece tercihe uygun (errâcî.h) bulunanın, çerçeveyi dar tutanların değil, çerçeveyi geniş tutanların görüşü olduğunu kaydetmekle yetineceğiz.

[98]

3. MEVZU

MÂNÎ (elmâni")

56) Manî", mevcudiyeti halinde hüküm mevcut olmayışı yahut sebebin mevcut olmayışı yani hükmün batıl olduğu neticesinin, şâri" tarafından

[99]

kılındığı şeydir. Hükmün mâni"i ve sebebin mâni"i olmak üzere mâni" iki nevidir.

a) Hükmün mâni"i Bu mâni"nin mevcudiyeti, hükmün gerekli şartları ve sebebinin bulunmasına rağmen hükmün var olmaması neticesini hasil etmektedir. Mâni" hükmün var olmasına engeldir. Zira mâni"de, hükmün (mevcud oluş) hikmetiyle bağdaşmayan bir mana vardır. Yani hükümden maksad tahakkuk etmemektedir. Mesela kısas hükmüne mâni" olan babalık gibi. Bundan dolayı, (evladını katleden) baba diyet ödemek zorundaysa da kasden evladını katlettiğinde, kısâsen öldürülmez. Çünkü kısasın hikmeti korkutmak ve öldürme fiilinin tekrarına engel olmaktır. Babalıkta, evlada karşı duyulan yakınlık hissi, sevgi ve şefkat duyguları babayı engellemeye, fiili işlemesine mâni olmaya kâfidir. Bundan dolayı babaya kısasın vâcib kılınışı, kısasın hikmet ve gayesini -ki mâni olmak ve korkutmaktır- tahakkuk ettirmemektedir. Baba oğlunu, kendisine kısasın tatbik olunmasına değil, istisna kılınmasına âmil olan tab olmayan hallerde teammüden öldürebilir. [100]

[101]

Ayrıca baba oğulu hayatîyet ve varlığının sebebidir. Öyleyse oğul, babanın yok olma (öldürülme) sebebi olmamalıdır.

b) Sebebin mâni"i. Sebebin faaliyetini (amelini) ibtâl ve müsebbebin iktizâsına engel olmak suretiyle sebebe tesir eder. Çünkü (bu nevi) mâni"de, sebebin hikmetine aykırı olan bir mana vardır: Zekâtın sebebi olan nisâb miktarındaki malı, bu miktardan daha az mal durumuna getiren borç gibi. Çünkü nisâb miktârın(daki mal) mâlikîyet zenginliğin mezinneti (zenginliğin bulunduğu zannedilen yer veya işâreti)dir. Zengin ise muhtaçlara yardıma muktedirdir. Fakat borç, zekâtın sebebi olan zenginlikte mülâhaza olunan bu manaya ters düşmekte, o manayı yıkmaktadır. Çünkü hakikatle nisâb miktârındaki mala sahib olanın borcuna tekabül eden mal, kendisinin mülkü değildir. Bundan dolayı da (nisâb miktârı mala sahib insanın gerçekte bu mal miktârını azaltma mahiyeti taşıyan borcu sebebiyle) nisâba mâlikîyet zenginliğin mezinneti olmaz. Buna göre nisâbda, zekâta sebep oluş manası bulunmadığından, müsebbebîni -ki zekâtın vucûbudur- hâsil eden bir sebep olmamaktadır.

Bu nevi mâni"nin diğer bir misali de vârisin müverrisini öldürmesidir. Bu öldürme, sebebin -akrabalık ve benzeri gibi- faaliyetini icra ederek müsebbebi olan irsi (malların mirasla intikâlini) hasil etmesine mâni"dir. Zira bu manîde irsin dayandığı "vârisin murisin halefi sayılması" esasını

yıkan bir mana vardır. Baba ile oğul arasındaki daimî yardımlaşma ve karşılıklı yakınlık, bu manaları yıkan öldürme suyuyla bağdaşmamaktadır.

[102]

Keza din ayrılığı yahut dâr (düzen, devlet) ayrılığının her biri de mâni'in sebebine birer misaldir.

Manî", manî oluş itibarıyla mükellefiyet ifade eden (şâri'in) hitabına dahil değildir. Bu bakımdan mâni'in hasıl olması ve hasıl olmaması, şâri'in maksadı dışındadır. Sadece şâri'in maksadı, manî" varsa, sebebin hükmünün kalktığını yahut müsebbebin batıllığını açıklamaktır. Buna göre nisâb mikdârı kadar malı olan mükellefden, zekât mükellefiyetinin düşmemesi için, nisâb mikdârı mala sahip kişi de, borç almaktan men edilmez. Fakat mükellef şer"i hükümlerden kaç(ıp kurtulup, mükellefiyet haricinde kal)mak için mâni"i (yok iken) mevcut kılma maksadıyla hareket edemez. Zira bu hîle kabîlinden bir davranış olur. Oysa hileli hareketler İslâm şer'i'atinde helal değildir; yapanlar günahkâr olur: Zekat vermektan kaçmak için zekât nisâbı malını azaltmak (bu sebeple zekattan mükellef olmamak) gayesiyle, nisâba malikiyetinden bir yıl geçmeden malının bir kısmını zevcesine hibe edip, bir yıl geçtikten sonra tekrar verdiğini geri alan şahıs gibi.

4. MEVZU

SIHHAT VE BUTLAN

(ES-SIHHATU VE'L BUTLÂN)

57) Sıhhat ve Butlanın Manası

Sıhhat ve butlanın mânası şudur: Mükelleflerin fiilleri, rükünleri ve şartlarına uygun olarak vuku bulursa şâri" bu fiillerin sıhhatiyle (sahih olmalarıyla, meşru ve makbul olmalarıyla) hükmeder. Fiiller bu şekilde (rükün ve şartlarına uygun olarak) vuku bulmaz ise, şâri" fiillerin sahih olmayışlarıyla yani butlanlarıyla (bâtıl, gayrı meşru oluşlarıyla) hükmeder.

Fiillerin sıhhatlarının manası, şer"i neticelerinin hasıl olmasıdır. (Mesela) fiiller ibadetlerden ise, mükellefin zimmeti onlardan berî' olur: Rükünleri ve şartları yerine getirilmiş namaz gibi. Eğer mükellefin sahih olan fiilleri -kiralama, alış veriş ve nikah akidleri gibi- âdetlerden yani mu"âmelâtdan (karşılıklı hukukî münâsebetlerden) ise, her akdın şer"an sabit bulunan neticesi hâsıl olur.

Fiillerin butlanlarının manası, şer"i neticelerinin hasıl olmamalarıdır. Çünkü şer"i neticeler, şâri'in taleb ettiği rükünleri yerine getirilmiş şeylerde hasıl olur. Bu (bâtü) fiiller ibadetlerden ise, mükellefin zimmeti ibâdetlerden berî' kılınmaz. Eğer akid ve (hukukî) tasarruflardan ise, sahih akid ve tasarrufların şer"i neticeleri bu bâtıl akid ve tasarruflar hakkında hâsıl olmaz. [103]

58) Sıhhat ve Butlan va-d"i Hükmün Kısımlarındandır

Bazı Usûlcüler fiilin sahih ve bâtıl ile vasıflandırılmasının teklifi hüküm kabilinden olduğu görüşündedirler. Delilleri şudur: Sıhhat, şâri'in bir şeyden faydalanmayı mubah kılışına; butlan ise, şâri'in bir şeyden faydalanmayı haram kılışına dayanmaktadır. Mesela sahih alış verişte müşterinin alım satım mevzuu maldan faydalanması mubah kılınmış; bâtıl alış verişte ise müşteri durumundaki insanın bu maldan faydalanması haram kılınmıştır. Bu görüş, satıcı lehine muhayyerlik şartının bulunduğu alış verişin icmâ" ile sahih olduğu fakat müşterinin (bu alım satımda) alım satıma mevzu olan maldan faydalanmasının mubah olmadığı iürâziyle çürütülmüş (reddolunmuş)tür.

Diğer fukahâ ise sıhhat ve butlanın va-d"i hükümlerden olduğu görüşündedirler. Çünkü şâri" sıhhatin sadece rükünleri ve şartları yerine getirilmiş fiile âid olabileceği, rükünleri ve şartları yerine getirilmemiş fiilin de ancak butlan ile vasıflandırılabilceği hükmünü koymuştur.

Tercih etliğimiz görüş ikinci görüştür. Zira sıhhat ve butlanda yapmak, yapmamak, yapmakla yapmamak arasında muhayyer bırakmak (diye bir şey) yoktur. Fakat şâri" rükünleri ve şartları yerine getirilmiş fiili sıhhatle ve sıhhati tâkîben de fiilin neticelerinin hasıl oluşuyla veya rükünleri ve şartları yerine getirilmemiş fiili de butlanla ve butlanı tâkîben de fiilin neticelerinin hasıl olmayışıyla tavsif etmiştir. Bu manaların hepsi va-d"i hitâbin içindedir. Çünkü bunlar sebep manası(nı taşıyan unsurlardır. Sebep ise va-d"i hüküm kısımlarındandır.

59) Butlan ve Fesâd

Cumhura göre butlan ve fesâd aynı şeydir. Bazı rükünleri yahut bazı şartlarını kaybetmiş olan her ibâdet, akid yahut (hukukî) tasarruf bâtıldır veya fâsiddir; şer"i neticesi hasıl olmaz. Mesela delinin alış verişi batıldır. Çünkü rükünü (olan) "âkıdda hâle vardır. Mevcud olmayan şeyin veya murdar ölü hayvanın (İaşenin) alım satımı da ma"küduñ aleyh olan rükündeki halelden dolayı bâtıldır. Delinin alış verişi ile murdar ölü hayvanın alım satımı bâtıl olarak isimlendirildiği gibi fâsid olarak da adlandırılır. Hâlel, alım satımın bazı şartlarında yani rükünleri olmayan bazı vasıflarında bulunsa bile, mikdârı belli olmayan peşin parayla yapılan yahut paranın ne zaman ödeneceği belli olmayan veresiye yapılan alış verişler fâsid ve bâtıl olarak isimlendirilir. Hanefilere göre bu mesele şu şekilde tafsilât arzeder:

a) İbâdetler: Rukûsuz namaz (kılmak) gibi, rükünlerinden birini kaybederlerse; yahut abdest almadan (kılınan) namaz gibi, bazı şartlarını kaybederlerse, bu her iki halde de bâtıl veya fâsid olarak isimlendirilirler; şer"i neticeleri hasıl olmaz. Hanefilere göre ibâdetlerde fâsid ve bâtıl aynı manadadır.

b) Muamelât; Akidler ve (hukukî) tasarruflardır. Bunlar rükünlerinden birini kaybederlerse bâtıl olarak isimlendirilirler ve hiç bir şer"i neticeleri hâsıl olmaz: Delinin yaptığı alış veriş, murdar ölü hayvanın alım satımı yahut haram olduğunu bile bile mehârim ile evlenmek gibi. Fakat muamelâtın rükünleri yerine getirilmiş, ancak bazı şartları yani haricî vasıflarından bazıları yoksa, fâsid olarak isimlendirilir; ve "âkid, akdi(n icâbını) infaz eder (yerine getirir)se, akdın bazı neticeleri hasıl olur. Para mikdârının meçhul olduğu alış veriş yahut paranın ödeneceği müddetin belli olmadığı veresiye alış veriş yahut fâsid bir şartla yapılan alış veriş yahut şahidsiz nikâh akdetmek gibi. Bu alış verişlerde müşteri, satıcının izniyle satılan malı kabzetmiş (teslim almış) ise, malda müşterinin mülkiyeti sabittir. Nikahda ise duhûl hasıl olmuş ise, mehir koca üzerine ve

ayrılık halinde de "iddet zevce üzerine vacib olur; çocuğun hakkının gözetilmesi bakımından doğacak çocuğun nesebi de sabit olur. Bu misallerden açıkça anlaşıldığı üzere haddi zatında fâsid akidde şer"î netice hasil olmamaktadır. Husule gelen neticeler akdin infazından dolaydır. Fâsid akid sebebiyle mevcut olan şübheden dolayı sanki infazı, şâri" himaye etmiş gibidir.

Hanefilerce bâtil, akdin rükünlerinde yani akdin -sığası ile "âkıdeyn (akdi yapan iki taraf) veya "akd mahalli (mevzû)nde hâlel bulunan (muamele) dir. Fâsid ise akdin rükünlerinde değil de, akdin vasıflarında hâlelin bulunduğu (muâmele)dur. Fâsid akidde akdin rükünleri selîm (hâlel, bozukluk, eksiklikten uzak) dir; fakat hâlel akdin bazı vasıflarıdır: Satılan malın parasının mechullüğü gibi. Bundan dolayı Hanefiler fasidin, "aslî yani rükünleri itibariyle meşru" olan, vasfı itibariyle meşru" olmayan", bâtilin ise "aslî ve vasfı itibariyle meşru" olmayan (muamele) olduğu" görüşündedirler. [\[104\]](#)

60) Cumhur ile Hanefiler arasındaki ihtilâf,

Şu iki meseledeki ihtilaflarından ileri gelmektedir;

a) Şâri"nin akdi yasaklamasının manası, dünyevî hükümler itibariyle akdi hükümsüz sayıp, böyle akidler yapanın uhrevî hükümler itibariyle günahkâr (âsim) olduğu mudur? Yoksa manası dünyevî hükümler bakımından akdi, nisbî olarak muteber sayıp uhrevî hükümler bakımından böyle akidler yapanın günahkâr olduğu mudur?

b) Aslında hâlel bulunan akdin yasaklanması, vasıflarında hâlel bulunup rükünlerinde hâlel bulunmayan akdin yasaklanması gibi midir? Yani iki halde de (hâlelin rükünlerde ve vasıflarda bulunup hallerinde) akdin yasaklanması aynı mıdır? Her iki hal arasında fark var mıdır?

Cumhur birinci meselede, şâri"nin akdi yasaklamasının manası, akid vuku bulursa muteber olmadığı ve şer"î neticelerinin hasil olmayışı, âhirette ise bu kabil akid yapanların günah ile ceza göreceği görüşünde; ikinci meselede de her iki haldeki yasağın aynı şey olduğu, akdin rükünleri yani aslıyla alakalı durumdan dolayı yasaklanması arasında fark olmadığı, her iki halde de yasak akdin muteber sayılmayacağı ve neticelerinin hasil olmayacağı görüşündedirler.

Hanefiler birinci meselede, yasak olanın yapılmasının günah (ism) olduğu, fakat daima akdin bâtil oluşu neticesini hasil etmediği; ikinci meselede de yasak, akdin rükünleriyle ilgili duruma râci ise -murdar ölü hayvanın alım satımı ve delinin yaptığı alış veriş gibi- bu, akdin bâtil olması, vuku bulunduğu da muteber olmaması demektir; fakat yasak akdin vasıflarıyla ilgili bir durumdan dolayı ise bu, akdin bâtil oluşu değil, fâsid oluşu demektir; ve bazı neticeleri hasil olur, görüşündedirler. [\[105\]](#)

2. BÖLÜM

HÂKİM (EL-HÂKİM)

61) Hüküm talep etmek, muhayyer bırakmak yahut va-d" itibariyle mükelleflerin fiilleriyle alakalı Yüce Allah'ın hitabıdır şeklinde tarif etmiştik. Bu tarif, İslam Din ve Hukukunda hükümlerin kaynaklarının sadece tek başına Yüce Allah olduğuna işaret etmektedir.

Buna göre hâkim yani hüküm veren, hükümün kendisinden çıktığı varlık sadece Allah'tır. Bu mana gereğince hüküm, sadece O'nun verdiği hükümdür. Din ve hukuk ise sadece O'nun rıza gösterdiği din ve hukuktur. Kur'an bunu göstermektedir ve müslümanlar bunda icmâ" halindedirler. Kur'an'da Allah şöyle buyuruyor.

"Hüküm de Allah'dan başkasının değildir" [\[106\]](#), "Gözünüzü açın ki bütün hüküm O'nundur" [\[107\]](#) Bu esasa göre Allah'ın indirdiğinden başkasıyla hüküm vermek küfürdür (İslâmî inkâr etmek, İslâmdan çıkmak ve kâfirliktir). Çünkü Allah'dan başka hüküm verecek bir makam yoktur. Allah şöyle buyuruyor .

"Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmez ise işte onlar kâfirlerin ta kendileridir." [\[108\]](#) . Rasuller (peygamberler, ilâhî elçiler)in vazifesi, Allah'ın hükümlerini tebliğden başka, müctehidlerin vazifesi de, Usûl İlmi'nin koyduğu kaideler ve melodlar vasıtasıyla bu hükümleri tanıyıp ortaya koymaktan başka bir şey değildir.

62) Hâkimin Allah olduğu hususunda icmâ" mevcut ise de âlimler şu iki meselede ihtilaf halindedirler:

a) Allah'ın hükümleri sadece Rasulleri vasıtasıyla mı öğrenilebilir? Yoksa tek başına akıl, Allah'ın hükümlerini idrak edebilir mi? idrak edebilirse bu idrak ve anlayış hangi esasa göredir?

b) Rasul aracılığı olmadan aklın Allah'ın hükümünü anlayıp idrâk etmesi mümkün ise bu idrâk, mükellefiyetin ve ona tabî olarak da âcil (âhiret)de sevab ve ceza, "âcil (dünya) de övme ve zemme uğramanın menâtı ("illeti, aslî sebebi) olur mu?

Alimler bu iki meselede ihtilâf etmişlerdir. Biz görüşlerini icmâlen ele alıp, sonra da tercihe uygun olan görüşü îzâh edeceğiz. [\[109\]](#)

63) Birinci görüş Bu görüş mu"tezile ile bir kısım ca"feriyyenindir. Şöyle hülâsa olunabilir: Fiillerde zatî husn (güzellik) ve zâtî kubh (çirkinlik) mevcuttur. Tek başına akıl, fiilin sıfatlarına, fayda ve zararına yani maslahat ve mefsedetine bakarak fiillerin büyük bir kısmının husn ve kubhunu idrâk edebilir. Bu idrak rasullerin aracılığı ve tebliğlerine bağlı değildir. Fiilin hüsnü ve kubhu iki aklî durumdur; iki şer"î durum değildir. Yani güzellik ve çirkinliğin anlaşılması, idrak edilmesi şer"a dayanmaz. Allah'ın hükmü ise fiillerin güzellik veya çirkinliklerini akıllarımızın idrak ettiği ya da idrak etmekte olduğu şekle uygun olmaktadır. Şu halde aklın güzel dediği şey Allah katında da güzeldir; ve insandan onu yapması matlûbdur. Yapmaya karşılık övülme ve sevab, yapmamaya karşılık da zemm ve cezaya hak kazanılmıştır. Aklın çirkin gördüğü şey Allah kaında da çirkindir; ve insandan onu yapmaması matlûbdur. insan o fiili yapmaması karşılığında övülmeye ve sevaba, yapması karşılığında da zemm ve cezaya mâruzdur. Bu görüş sahiblerine göre şer"î hükümleri aklın, fiillerin güzellik ve çirkinliklerini idrak şekline muhalif olmaz; bu anlayış tarzına uygun olarak (insanlara peygamberler aracılığı ile) gelir. Aklın güzelliğini idrak ettiği şeyi, şer"î talep etmiştir; ve o şeyin yapılmamasını talep etmesi mümkün değildir. Aklın çirkinliğini idrak ettiği şeyin şer"î yapılmamasını talep etmiştir; ve o şeyin yapılmasını talep etmesi mümkün

değildir. Bazı ibadetler ve bu ibadetlerin nasıl yapılacağı hususu gibi, aklın güzellik ve çirkinliğini bilemediği, idrak edemediği fiillerin güzellik ve çirkinliğini de şâri'in emir ve yasağı belli eder (şâri'in emrettiğinin güzel, yasakladığının da çirkinliği böylece anlaşılır). Bu nazariyelerine dayanarak şu görüşü ileri sürüyorlar: "Rasuller gönderilmeden önce de yahut Rasullerin davetlerini duymamış insan da mükelleftir. Çünkü insan, aklının güzelliğini idrak ettiği şeyi yapmalı, aklının çirkinliğini anladığı şeyi yapmamalıdır. Zira bu Allah'ın hükmüdür. Mükellefiyetle beraber mes'ûliyet ve hesaba çekilme, bunun neticesi olarak da sevab ve ceza vardır."

64) İkinci görüş. Bu, Ebul Haseni "Aliyyu bnu İsmâ" ile leş"arının görüşünü kabul eden eş"arîler ile bu görüşü benimsemiş fakihlerin görüşüdür. Usûlcülerin cumhurunun görüşü de budur. Şöyle hülâsa olunabilir: Akıl tek başına Allah'ın hükmünü idrak edemez. Rasûlün aracılığı ve tebliği mutlaka lazımdır. Fiillerde, Allah'ın yasaklamasını icâbettiren zatî kubh bulunmadığı gibi, fiillerde Allah'ın emretmesini icâbettiren zâtî husn de yoktur. Allah'ın iradesi mutlak; ve onu hiç bir şey kayıtlamaz. Güzellik (husn) şâri'in yapılmasını talep ettiği şey, çirkinlik (kubh) ise şâri'in yapılmamasını talep ettiği şeydir. Şâri'in emir ve yasağından önce fiilin güzellik ve çirkinliği yoktur. Fiil, şâri'in onu yapılmasını talep ettiğinden dolayı güzel olur. Yoksa fiil, kendisindeki güzellikten dolayı güzel değildir. Bunun gibi fiil şâri'in onu yasakladığından dolayı çirkin olur. Yoksa fiil, bizzat kendisindeki çirkinlikten dolayı çirkin değildir. Yani fiiller güzellik ve çirkinliklerini kendilerinden değil, şâri'in emir ve yasağından almaktadırlar. Bu esâsa istinaden şu görüşü ileri sürüyorlar: "Rasullerin gönderilmesinden önce Allah'ın, kulların fiilleri hakkında hiç bir hükmü yoktur. Allah'ın hükümlerini kullara tebliğ için gelen bir Rasûl bulunmadıkça, kulların fiillerinin hükmü sabit değildir. Böylece kullara hiç bir şey vâcib olmaz; ve hiç bir şey haram değildir. Hüküm bulunmadığından teklîf, teklif bulunmadığından hesaba çekilme, övülme, sevab, zemmlenme, ceza görme de yoktur.

65) Üçüncü görüş. Ebû Mansûr Muhammedu bnu Muhammedi İmâturîdî, muhakkik Hanefilerle bazı Usûlcülerin, bir kısım ca'teriyenin ve diğerlerinin görüşüdür. Şöyle hülâsa olunabilir: Fiillerdeki vasıflar ve fiilin hasil ettiği menfaat ve zararlara bakarak akıl, fiillerin çoğunda onların güzellik ve çirkinliğini idrak edebilir. Fakat aklın idrakine göre güzel olan fiili şer'in emretmesi ve aklın idrakine göre çirkin olan fiili şer'in yasaklaması icâbetmez. Zira akıllar ne kadar olgunlaşsalar da yine eksik, ne kadar gelişmeler de yine dardır. Buna göre, söylenmesi mümkün olan şudur: Akim idrak ettiği fiildeki güzellik, fiilin şer" tarafından emredilmesinin münâsib olduğunu, fiilde aklın idrak ettiği çirkinlik de fiilin şer" tarafından yasaklanmasının münâsib bulunduğunu ifade edebilir. Yoksa güzellik ve çirkinlik, Allah'ın emretme ve yasaklama hükmünü icâbettirirler, demek değildir, bu esasa istinaden şu görüşü ileri sürüyorlar: "Allah'ın hükmü Rasul aracılığı ve tebliği bulunmaksızın idrak olunamaz. Bunun neticesi olarak da Rasuller gönderilmeden yahut dîne davet olunmadan kulların fiilleri hakkında Allah'ın hükmü mevcut değildir. Hüküm bulunmayınca teklif (mükellef kılış), teklif olmayınca da sevab ve ceza olmayacaktır."

66) Tercihe Değer Görüş

Üçüncü görüş, Kitâb (Kur'an) ve akılla te'yide mazhar, tercihe layık görüştür. Kur'an'da, Allah'ın haseni emrettiği, kabîhi yasakladığına, emir ve yasaktan önce de güzellik ve çirkinliğin fiillerde mevcut bulunduğuna dâir bir çok âyetler vardır. Allah;

"Şübhesiz ki Allah adaleti, iyiliği, (husûsiyle) akrabaya (muhtaç oldukları şeyleri) vermeyi emreder. Taşkın kötülük(ler)den, (salim akılların ve dînin fena gördüğü) münkerden, zulüm ve tecebbürden nehyeder."^[110]

"O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor, onlara (nefislerine haram kıldıkları) temiz şeyleri helal, (helal kıldıkları) murdar şeyleri de üzerlerine haram kılıyor."^[111] Buyurmaktadır. Şâri'in adaleti, iyiliği, hoşluğu emredip, taşkın kötülükleri, münkeri, zulüm ve taşkınlıkları yasaklaması, temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılması bütün bu güzel yahut çirkin vasıfların, şer'in kendileri hakkında hüküm vermeden önce fiillerde mevcut olduğunu göstermektedir. Bu da fiillerin zatî güzellik ve çirkinliklerinin bulunduğu delâlet etmektedir. Akıl zar üreten bazı fiillerin güzelliğini ve diğer bazısının çirkinliğini idrak etmektedir: Adalelin, dürüstlüğün güzelliği, zulüm ve yalanın çirkinliği gibi. Fakat Allah'ın hükmü sadece Rasul yoluyla öğrenilebilir. Allah'ın hükmünü insanlara tebliğ eden Rasul gelmedikçe, insanların fiilleri hakkında vâcib yahut haram kılma hükmü sabit olmaz. Buna Allah'ın "Biz bir rasûl (peygamber) gönderinceye kadar (hiç bir kimseye ve kavme) azâb ediciler değiliz"^[112] sözü delalet etmektedir. Şu halde rasûlün gönderilişine yahut dîne davet gelinceye kadar azab yoktur. Azab yoksa teklif de yoktur. Teklîf (mükellef kılma) yoksa, fiilin talebi, fiilin yapılmamasının talebi veya ikisi arasında muhayyer bırakmak suretiyle kulların fiilleri hakkında Allah'ın hükmü de yok demektir. İmam Eşşevkânînin şu sözü ne kadar güzeldir: "Fiilin güzellik yahut çirkinliğini aklın mücerred olarak idrakini inkâr etmek, dehşetli bir iftira ve inadçılıktır... Fakat aklın güzelliğini idrak ettiği fiilin sevabı olduğu, aklın çirkinliğini idrak ettiği fiili yapmanın da cezasının olacağı görüşü kabul edilemez. Akıllar ancak bu bir güzel fiildir ve faili övülür; bu ise bir çirkin fiildir ve faili zemmlenir tarzında bir anlayış ve idrake muktedirler. Bununla, fiilin ceza ve sevaba müteallik bulunuşu arasında zarurî bir bağ yoktur."

67) Görüş Ayrılığının Neticesi

el-husn ve el-kubh meselesindeki görüş ayrılığı şu neticeyi hasil etmektedir:

a) İslama yahut umûmen Rasullerin dîne davetleri kendisine ulaşmamış insan, Mûtezile'ye göre fiillerinden mesuldür; yaptıklarından hesaba çekilecektir. Çünkü aklın güzelliğini anlayıp idrak ettiği şeyi insanın yapması ve aklın çirkinliğini idrak ettiği şeyi yapmaması kendisinden talep olunmuştur; ve bu Allah'ın hükmüdür. Eş"ariyye, Mâturîdiyye ve tarafdârlarına göre ise davetin kendisine ulaşmadığı insan hakkında hesaba çekilme, sevab, ceza yoktur.

b) İslam Din ve Hukuku'nun gelişinden sonra ise, Allah'ın hükmünün, Allah Rasûlünce tebliğ edilmiş olan, Allah'ın Kitabı yahut Assü Allah Rasûlünün Sünneti vasıtasıyla idrak olunabileceği hususunda, âlimler arasında görüş ayrılığı yoktur. Görüş ayrılığı, hakkında şer'in hükmü bulunmayan meselededir. Birinci görüş sahipleri (mu"tezileh) bu hususda: "Akıl hükümlerin kaynağı olur. Yani şer"de hükmü bulunmayan meselenin hükmü: Akıl meselede husna idrak etmişse vucûbdur; akıl kubhu idrak etmişse haram (el.hurmeh) dir. Çünkü Allah'ın hükmünün esası fiillerdeki güzellik yahut çirkinliktir. Her hangi bir meselsnin hükmü şer"de açıklanmamış ise, şâri" bize, fiildeki güzellik yahut çirkinliğe

dayanarak, akla müracaat edip, onun vasıtasıyla hükmü anlamamıza izin vermiş demektir" diyorlar, ikinci ve üçüncü görüş sahipleri (eş"arî ve mâturîdiler) ise: "Akıl hükümlerin kaynağı olamaz. Hüküm sadece ve sadece sabit, muayyen Fıkıh (İslam Hukuku) kaynaklarından alınabilir. Akıl ise onlardan birisi değildir" diyorlar.

3. BÖLÜM

HÜKME MEVZU OLAN FİİL (ELMAHKÛMU FÎH)

68) elmahkûmu fih, şârî'in hitabının tealluk ettiği şeydir. Şârî'in hitabı teklifi hükümse elmahkûmu fih sadece fiil olabilir; va-d"i hükümde ise elmahkûmu fih bazen mükellefin fiili olur: Akidler ve suçlarda olduğu gibi. Bazen de mükellefin fiili olmayıp, mükellefin fiiliyle alakalı bir şey olabilir: Orucun vucûbu için şârî'in sebep kıldığı Ramazan ayının müşahede olunması gibi. Oruç mükellefin fiilidir.

elmahkûmu fih aynı zamanda elma.hkûmu bihî olarak da isimlendirilir ise de, birinci tesmiye (elmahkûmu fih) daha yerinde ve evlâdır. ^[113]

Mesela Allah'ın "Zekâti verin" ^[114] âyetinin yani hükmünün ifade ettiği icâb (vâcib kılma), mükellefin zekâti vermek olan fiiline taalluk etmiş ve onu vâcib kılmıştır.

Keza Allah'ın "Zinaya yaklaşmayın" ^[115] âyetinin yani hükmünün ifade ettiği ta.hrîm (haram kılma), zina yapmak olan mükellefin fiiline taalluk etmiş ve onu haram kılmıştır.

Allah'ın "... tayin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın" ^[116] âyetinin yani hükmünün ifade ettiği ennedb, borcu yazmak olan mükellefin fiiline taalluk etmiş ve onu mendûb kılmıştır.

Allah'ın "...kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız pek âdi, bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin" ^[117] âyetinin yani hükmünün ifade ettiği kerahat, gözü yumup da alınmayacak âdi, bayağı şeyleri vermek olan mükellefin fiiline taalluk etmiş ve onu mekruh kılmıştır.

Allah'ın "Artık o namaz kılınca (yüzün)e dağılın" ^[118] âyetinin yani hükmünün ifade ettiği ibâhat, (Cuma namazının edasından sonra) yer yüzüne dağılmak olan mükellefin fiiline taalluk etmiş ve onu mubah kılmıştır.

Uslucüler, teklifin taalluk ettiği fiilleri iki noktadan ele alıp, onları söz konusu etmişlerdir: **a)** Fiillerle mükellef kılışın sıhhati noktasından (söz konusu) şartlar, **b)** Fiillerin izafe ve isnâd olduğu cihet noktası. Şimdi bu her iki noktayı da müstakil bir bahiste ele alarak inceleyelim.

1. BAHİS

FİİL İLE MÜKELLEF KILMANIN SİHHATİNİN ŞARTLARI VEYA ELMAHKÛMU FÎHİN ŞARTLARI

69) Kendisiyle teklifin sahih olabilmesi için fiilde bir kısım şartlar koşulur:

a) Fiil mükellef tarafından tam olarak, öyle bir şekilde bilinmiş olmalıdır ki, bu bilgiyi mükellefin, fiili yapmaya niyetlenebilip onu kendisinden talep edildiği tarzda yapabilmesi tasavvur olunabilmelidir. Meçhul bir şeyle mükellef kılmak sahih değildir. Bundan dolayı Kur'an'da namaz ve zekât gibi mücmel olarak mevcûd teklifleri, Kur'an hükümlerini açıklama salâhiyetine dayanarak Allah'ın Salat ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasulü, mücmelliklerini giderecek şekilde açıklamıştır. Allah şöyle buyuruyor.

"Biz sana da Kur'an'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın..." ^[119]

Bilmekten maksad, mükellefin fiilen bilmesi ya da kendisi veya bir vasıtayla mükellef kılındığı şeyi öğrenmeye muktedir bulunması demektir. Bu da, ne ile mükellef olduğunu ilim adamlarına sormakla olur. Mükellefin bilme (ve öğrenme) imkânı hakkındaki karine, dâru l'İslâm'da (İslâm hâkim olduğu memlekette) bulunuşudur. Çünkü dâru'l'İslâm, burada (dînî) hükümler yaygın olduğundan, hükümlerin bilindiği yerdir. Yaygınlık ise bilginin karinesidir. Bunun için fakihler, dâru'l'İslâm'da bulunan şahsın (dînî hükümleri) bildiği farzedilmektedir, derler.

"Dâru'l'İslâm'da (dînî) hükümleri bilmemek mazeret sayılmaz" kaidesi de buna dayanmaktadır. Dâru'l-harbin yani dâru'l-İslâm olmayan yerin hükmü değişiktir. Dâru'l-harbdde şer"i hükümler yaygın olmadığından, şer"i hükümlerin orada bulunmakta olduğu farzedilmemektedir. Bunun için mesela dâru'l-harbdde bir şahıs müslüman olsa, fakat namazın vâcib olduğunu bilmeseyse, daha sonra bunu öğrenseyse (öğrenmeden önceki müddette kılmadığı) namazları kaza etmesi icâbetmez. Haram olduğunu bilmeden içki içseyse, dâru'l'İslâm'a döndüğünde, içki içtiğinden dolayı cezalandırılmaz.

Vazî (beşeri) kanunlarda da, İslâm Hukukundaki bu kaide aynen mevcuttur. Faraza kanun -resmî gazetede neşredilmesi gibi- kânûnî yollarla neşredilip duyurulduğunda, vatandaşlarca (mükelleflerce) malûm addedilir; ve fiilen bilinmiş olması şart değildir.

70) b) Yapılmakla mükellef kılınan fiilin, mükellef tarafından yapılabilmesi mümkün olmalıdır. Yani, kendisiyle mükellef kılınan fiilleri mükellefin yapabilmesi yahut yapmayabilmesi mümkün olmalıdır. Çünkü teklifden maksad, istenen şeyin yerine getirilmesidir. Fiil mükellefin kudret ve takatinin dışında olursa, onun yerine getirilmesi düşünülemez. Böylece de mükellef kılış manasız olur. Oysa hikmet sahibi olan şârî" bundan uzak (berî ve münezzehdir. Bu şartın neticeleri şunlardır:

1) İmkansız olan bir şeyle mükellef kılma yoktur, iki zıd şeyin bir araya getirilmesi imkansız olan şeyin, bizzat kendisinin imkansız bulunması (mustehîlunlizâtihî) ile, imkansız olan şeyin kendisinden başka bir âmil sebebiyle imkansız oluşu (mustehîlun liğayrihî) arasında fark yoktur. Mustehîlun liğayrihînin vuku bulması aklen mümkünse de, vukuu âdeten olmamış şeydir: Hiç bir vâsıla (âlet v.s.) kullanmadan (meselâ insanın) uçması gibi. Tabiatla böyle bir fiilin vucûbu (vâcib kılınışı, farziyyeü) âdet olmamıştır. Bu her iki necv'iyile imkansız olanı yapmakla mükellef kılış, takatin yetmediği şeyle mükellef kılmak demektir. Bunun için şârî" böyle bir şey yapmamıştır.

2) İnsanın irâdesi dâhilinde olmayan şeyle mükellef kılma yoktur. Mesela başkasının, muayyen bir şeyi yapmasıyla insanın mükellef kılınması gibi. Çünkü bu, insanın irade ve kudreti dahilinde olmayan bir şeydir, insanın başkasına karşı yapabileceği şey sadece ondan (din ve salim akılca) hoş

görülen şeyi (elma"rûfu) yapmasını yahut muayyen bir fiili yapmasını söylemesidir, insanın kalbine hâkim olarak, insanın yenedemediği vicdanî ve kalbi hususlarla insanı mükellef kılma da bu kabildendir. Bundan dolayıdır ki Assü Allah Rasûlünün hangi hanımının yanında hangi geceyi geçireceği hususunda yaptığı taksim (el-kasm veya el-kısm) hakkında "Yâ Allah, muktedir olduğum hususda yaptığım taksim budur. Benim mâlik olmadığım, Sen'in mâlik olduğun hususundan ise beni mes'ül tutma" dediği rivayet olunur. Yani bazı hanımlarına karşı olan muhabbetinin diğer hanımlardan daha fazla oluşu hususundan... Keza Allah Rasûlünün "Gazablanma, kızma!" hadîsi de böyledir. Bundan maksad, sebebler vuku bulunduğu takdirde bizzat kızmayı yasaklamak değildir. Yasaklanan şey kızgınlığın devam etmesi; caiz olmayan, söz yahut fiil karşısında fevri olarak köpürüp kükremektir. Zira insanın kızgınlığı gidene kadar sükûnet ve sessizliğini koruması lazımdır. Ayrıca insanın kendisini kızdırıp, kendisine sahip olamayacağı şeylerin tahrikinden de kaçınması gerekir, Bütün bunları, kızgınlığın neticesinde caiz olmayan bir duruma düşmemesi için insan yapabilir; buna gücü ve kudreti yeter.

Babanın bazı çocuklarını bazılarında fazla sevmesi, kocanın bazı zevcelerini diğer bazılarında çok sevmesi gibi kalbî meyiller, mükellefiyete dâhil bulunmamakla beraber, babanın çocukları ve kocanın zevceleri arasında âdil olup, herkese hakkının verilmesinin icâbettği, dikkatten uzak tutulmamalıdır. Bundan dolayı babanın, kendilerini daha fazla sevdiği için bazı çocuklarını kayırıp mal mülk vermesi, diğerlerine aynı şeyi yapmaması caiz değildir. Zira bu kayırışla baba, diğer çocuklarını yalnız bırakmış, kardeşler arasına düşmanlık sokmuştur. Bu sebeble bu davranış yasaklanmıştır. [120]

Allah'ı veya Allah Rasûlünü sevmek gibi iman ya da imanın icâbından olan kalbî meyiller, mükellefin vâciblerindedir; sebeblerini hasıl ederek onları (vicdanında) hasıl etmesi, kendisinden matlûbdur; onların, kalbinde bulunmamasında yahut -Allah'a ve Allah Rasûlüne karşı kin duymak gibi- bu kalbî duyguların zıdlarını hissetmekte mazur görülemez. Zira bu kalbî hislerin vicdanında olmayışı, ya da zıdlarının bulunuşu, mükellefin imânının bulunmadığını gösterir. Çünkü iman, Allah ve Rasûlünü sevmekten ayrılmaz. Ayrılırsa, bu imansızlığa bir delildir.

71) Meşakkatli Fiiller (zor ameller)

Fiile kudretin yeter olmasının şart koşulduğunu ifade etlik. Fakat fiilin, meşakkatli olmaması da şart mıdır? Gerçekte meşakkatsiz hiç bir fiil yoktur. Yani mükellef kılışın yanında mutlaka meşakkat de var olacaktır. Ancak meşakkat alışılmış (mûtâd), insanın gücünün yettiği cinsten olursa, bu kabil meşakkatin ehemmiyeti yoktur; ve mükellefiyete engel olmaz. Fakat mûtâd olmayan, insanın ancak kendisini çok fazla sıkıp zorlaması ile gücünün yetip takat getirebildiği meşakkatin hükmü ise şöyledir:

a) Mükellefin hususî durumları sebebiyle, fiilde sonradan meydana gelen rhûlâd olmayan meşakkat: Yolculuk ve hastalık halinde oruç tutmak; neticesinde ölüm bulunan ma"rûfu emir ve münkeri nehy gibi. Bu durumlarda hikmet sahibi şâri" bu meşakkatleri, meşru kıldığı ruhsallarla bertaraf ederek, sıkıntılı halleri (el-haraç) kaldırmak, zorlukları izâle etmek üzere vâcib fiillerin yapılmamasını ve yasak (mahzûr) fiillerin yapılmasını mubah kılmıştır. Fakat bununla beraber şâri" bazı durumlarda mûtâd olmayan bazı meşakkatlere tahammül edilmesini mendûb kılmıştır: Küfre (İslâmî inkâra) zorlanan insanda olduğu gibi. Böyle insan, küfür (İslâmî inkar manasını ifade eden) sözü, tanınan ruhsata göre söyleyebilirse de mendûb olan, eziyete sabredip kendisinin ölümüne sebep olsa da, küfür ifade eden sözü söylemekten kaçınmasıdır. Mârufu emr, münkeri nehyeden de böyledir. Bu insan, zalimce hükmedenlerin zulmünden korkulusu sebebiyle, tanınan ruhsata binaen onlara karşı bir şey söylemeden sükût edebilirse de, ölümüne sebep olsa da mârufu emir, münkeri nehy farzını yerine getirmesi mendûbdur. Çünkü bu ve bundan önceki (küfür söze zorlanma) durumunda sabretmek, dîni yüceltir, mü'minleri kuvvetlendirir, zâlim ve taşkınları zayıf düşürür.

b) Kifâi farzları yerine getirme zaruretinden dolayı tahammül edilmesi icâb eden mûîâd olmayan meşakkat: Cihâd gibi. Cihadda mûtâd olmayan meşakkatlerden, insanın ölmesi, bedeninin yorulması, işkence ve idâma tahammül v.s. gibi şeyler bulunsa da cihâd, kifâi farzdır. Çünkü düşmanlardan memleketin korunması bakımından cihad zaruridir. Filvaki bu nevî mükellefiyet (teklif), misal verdiğimiz gibi kifâi farzlarda olur; "aynî farzlarda olmaz. Mârufu emr, münkeri nehy de cihad gibidir ve bir çihad çeşididir; (islam) Millet(inin için)de, olması icâbeder. Çünkü o (da) bir kifai tarzıdır. Mârufu emr ve münkeri nehy, mûlâd olmayan (devamlı olarak vukuuna alışılmamış) büyük meşakkatler doğursa da hüküm budur. Emredeni ezâ (zorluk) görecek olan mârufu emretmek, emredenine yani cüz'e, muayyen bir ferde nisbetle mendûbdur; topluma, cemâate nisbetle yani İslam Milletinin tamamına nisbetle, yerine getirildiğinde büyük zorluk (ezâ)larla karşılanılsa da vâcibdir. Çünkü o, milletin yapması icâbeden bir kifâi farzdır.

c) Fiilin kendisinde, tabiat ve mâhiyetinde bulunmayan, fakat şer" in meşru" kılmamış olduğu, mükellefin kendisinin meşakkatli fiilleri iltizam etmesi sebebiyle meydana gelen, mûtâd olmayan meşakkat. Bu nevî fiiller caiz değildir, Assü Rivayet olunduğuna göre Nebi Efendimiz, güneşin altında dikilip duran bir şahıs görür ve sorunca: Yâ Rasûlellâh bu şahıs güneşin altında ayakta durmaya, oturmanaya, hiç bir şeyin gölgesinin altında bulunmamaya, konuşmamaya ve oruçlu durmaya adakta bulundu, denir. Assü Allah Rasûlü "Ona gidip söyleyin: Konuşsun, otursun ve

(fakat) orucunu tamamlasın" buyurmuştur, [121] Sahabenin bazısı hayatları boyunca oruç tutmaya, oruçsuz gün geçirmemeye, bazısı da kadınlardan uzak durmaya, evlenmemeye azmedince bunlara Assü Allah Rasûlü "Ben Allahtan en fazla korkunuz ve en muttekînim. Fakat bazen oruç tutuyor, bazen oruç tutmuyorum; namaz kılıyor; yatıyor; kadınlarla evleniyorum. Benim Sünnetim'den kim yüz çevirirse, benden değildir!" der. [122]

Bunun hikmeti şudur: Faydasız, meşru gayesi olmayan meşakkatlerle vücûda azab edip, bu zorlukları vücûda yüklemek, boş ve manasız sayılmaktadır. Vücûda eziyet yapılmasında şâri" in (değer verdiği) bir fayda yoktur. Fayda asıl, iyi fiilleri mükellefin yapabilmesi için vücûda güzel bakıp onu korumaktadır. Fakat meşru bir gayeyi, iyi bir maksadı yahut bir faydayı gerçekleştirmek hususunda meşakkatlere tahammül etmeye vesile olan bir şey varsa, mükellefin meşakkatli fiillere katlanması mubah, mendûb yahut vâcib olur. Bu esasa göre (imandaki) salih seleflerimizin hayatları hakkında nakledilenleri, hayatın zorluk ve darlıklarına tahammül edip yiyecek ve giyecek hususunda da asgarîye katlanarak, kendileri hakkında bizzat kendilerinin sert davranıp şiddet gösterdiklerini anlamamız icâb eder. Milletin örneği ve salahiyetli makam sahibi olduklarından Hattâb oğlu Ömer ("umanı bnu (hattâb), Ebû Tâlib oğlu Ali ("aliyyu bnu ebî -tâlib) ve Abdulaziz oğlu Ömer ("umara bnu "abdil"azîz) ile benzerleri, kendileri hakkında sert ve şiddeti benimsemişler, tasarrufları iyi karşılanmış, davranışlarındaki gayeden dolayı övülmüşlerdir. Keza, hayatta zorluk ve darlığa tahammüle sebep olsa da, başkalarına yardım ve onları kendinden önde tutmak mahiyetinde bulunduğundan, başkalarını insanın

kendisine tercih etmesi de medh ve takdir olunmaktadır. Mâlî imkan darlığı ve hayat güçlüğü doğursa da insanın zâlimlerden uzak durup, onlarla iş birliği yapmaması övmeye lâyıktır. Bu gibi durumlarda geçim darlığı ve meşakatlere göğüs germek, meşakkatin bizzat kendisi için değil, fakat meşru bir gaye ve şerefli bir maksaddan dolayı yapıldığı itibarıyla takdir ve övülmeye lâyıktır. Ancak bu gibi haller dışında kendilerini sıkıntı ve zorluğa mâruz bırakanlar, takdir ve övülmeye lâyık değildirler.

2. BAHİS

İZAFE (NİSBET) OLUNDUĞU CÂHET BAKIMINDAN ELMAHKÛMU FÎH

72) Şer"i hükümlerin tealluk ettiği mükelleflerin fiillerinden maksad, ya umûmî bir menfaat (elma-slahah), ya da husûsî bir menfaattir. Eğer onlardan maksad umûmî olarak cemiyetin menfaati ise, fiil Yüce Allah'ın hakkıdır. Eğer onlardan maksad, hususi bir menfaat ise fiil, kulun hakkıdır. Bazen fiilde Allah'ın hakkıyla kul hakkı bir arada bulunup, ya Allah'ın hakkı kul hakkından, ya da kul hakkı Allah hakkından o fiilde daha fazla olabilir. Şimdi bu her nev'i ayrı ayrı ele alalım.

73) Allah Hakkı

Allah hakkı Cemiyet hakkıdır. Onun için bunu, (Usûl âlimleri) hiç bir kimseye âid olmaksızın umûmî menfaatle alakalı (tealluk eden) şey, şeklinde tarif ediyorlar. Faydasının şumûlü ve ehemmiyetinin büyüklüğü dolayısıyla bütün insanların Rabb'i'ne nisbet (izafe) edil(ip âid kıl)mıştır. Bu hak düşürülemez (ıskat olunamaz). Hiç bir kimse bu haktan feragat ed(ip bu haktan vaz geç)emez. Bu hakka karşı koyulamaz. Bu hak (beşerî hukukçuların ve) kanuncuların umûmî prensiplerine benzer. (Tümevarım) istikrâ' yoluyla, sadece Allah'a âid hakların şunlar olduğu tesbit edilmiştir:

a) Sadece ibâdet olanlar (kendilerinde sadece ibadet manası bulunan hareketler): İman, namaz, zekât, oruç, hacc, cihâd ve benzerleri gibi. Mesela iman ve imana dayanan her şeyle kastedilen, zaruri olanın hasıl edilmesidir ki o da dindir. Din cemiyetin ve cemiyet nizamının varlığı için zaruridir, ibâdetlerin hepsi, cemiyete şumûllü ve umûmî faydaların temini için meşrû kılınmıştır.

b) Kendilerinde mâlî yük manası bulunan ibadetler: Fitr sadakası gibi. Fitr sadakası, fakire sadaka vermekle Allah'a yaklaşmak olduğundan ibadettir. Ancak kendisinde mâlî yük manası da mevcuttur. Çünkü mükellefin kendisine -kendisinin mâlî mükellefiyetinin vâcib oluşu gibi- fitr sadakası mükellefe, başkası sebebiyle vâcib kılınmıştır. Sadece ibâdet olan hareketler böyle değildir. Onlar, başkası sebebiyle mükellefe vâcib kılınmamıştır.

c) "uşrî arazî vergileri (öşür). Bunlara Usûlcüler, kendisinde ibadet manası olan mâlî yük (mükellefiyet) ismi veriyorlar. Bunlar mâlî yüklerdir. Çünkü arazinin vergisidirler. Bu vergi ile arazi, sahihlerinin elinde, sahipleri araziye tecâvüzde bulunmaksızın kalır, ("uşrî arazinin öşrünü vermek gibi hareketlerin) kendilerinde ibadet manası vardır. Çünkü alınmakta olan (veya arazi sahibinin verdiği) ondabir (el"uşr), yerden çıkan, biten zirai mahsûlün zekâtıdır; ve zekâtın verildiği yerlere verilir. Bunlar ise umûmî hizmet ve menfaat cümlesindedir.

ç) el-harâc yani harâcî arazinin vergileri. Harâcî arazi, müslümanların fetih ve istilâlarından sonra, muayyen bir vergi karşılığında müslüman olmayan sahihlerinin elinde kalmasına müsaade euikleri topraklardır. Mesela Irak ve Suriye topraklarında olduğu gibi. Hattâb oğlu Ömer Efendimiz, bu toprakların fethinden sonra sahabeyle müşavere edip, muvâfakatlarıyla onları harâc karşılığında sahihlerinin elinde bırakmıştı. Harâc geliri İslâm Devleti'nin umûmî hizmet ve menfaatleri (umûmî maslahatı) için kullanılır.

d) Kendilerinde cezadan başka hiç bir mânânın bulunmadığı tam cezalar: el.hudûd gibi. Hudûd, umûmî menfaat için meşru kılınmış, mikdârı belli cezalardır. Umûmun menfaatinden dolayı Allah'ın hakkından sayılmışlardır: Zina haddi, içki içme haddi, hırsızlık haddi, yol kesenlerin haddi gibi. Bu cezalar cemiyetin menfaati için meşru kılınmıştır; ve hiç kimsenin onları ıskat salâhiyeti yoktur. Bu sebeple, mahzûm oğullarından bir kadın hırsızlık yaptığında Usâmetu bnu Zeyd, Assü Allah Rasûlünden kadının affını rica edince Assü Nebî efendimiz buna öfkelenmiş ve müslümanlara bir hitâbda bulunmuştu. Hitâbesindeki bazı ifâdeler şöyledir

"Sizden önceki insanlar, mevki sahibi ve eşraftan hırsızlık yapanı cezalandırmayıp, zayıf insanlar hırsızlık yapınca ceza (hadd) verdiklerinden dolayı helak oldular. Allah'a yemin ederim ki Muhammed kızı Faluma hırsızlık else, elini keserim".

e) Eksik cezalar: Katilin (katlettiği murisinin) mîrâs(ın)dan mahrum edilmesi gibi. Bedenî bir eziyet, ya da suçlunun hürriyetini kayıtlama bulunmadığından bu cezalar (tam değil) eksiktir. Bu ceza ile katilin yeni mülkiyetinin subûtu önlenmiştir. Bu bakımdan bu cezalar, menfî (selbî) cezalardır.

f) Kendilerinde ibadet manası bulunan cezalar. (Bunlar) keffâretlerdir: Yemini bozma keffâreti, Ramazan'da bile bile orucu bozma keffâreti ve hatâen (insan) öldürme keffâreli gibi. Bunlar ma"sıyeh (isyan, günah) üzerine verilen ceza oluşlarından dolayı, cezadırlar. (Bunların) oruç, sadaka, ya da köle azadı ibadetine sebep oluşları hasebiyle kendilerinde ibadet manası vardır.

g) Müstakil hak. Yani Allah'a itaat olarak eda etmesi için mükellefin zimmetiyle alakası olmayan (tealluk etmeyen), sadece Yüce Allah için tek başına müstakillen vâcib olan haktır. Bu hak ganimetlerin beşte biri, araziden çıkarılan maden ve hazinelerin beşte biridir.

74) Kul Hakkı

Tamamıyla kula âid olan haklar maksad, ferde has olan maslahattır, menfaattir: Ferdlerin bütün mâlî hakları telef edilen şeylerin tazmînâlı, borç, diyet v.s.yı ödemek gibi haklar kul hakkına misaldir. Bu nevî hakkın yerine getirilmesinde mükellefin kendisi muhayyerdır; dilerse bu hakkı ıskat eder (düşürüp, hakkının yerine getirilmesini istemeyebilir; hakkından feragat eder); isterse hakkın yerine getirilmesini talep eder. Çünkü insan tamamen kendisine âid olan hakla dilediği gibi tasarrufta bulunabilir.

75) İki Hakkın da Mevcüd Olduğu Fakat Allah Hakkının Daha Fazla Olduğu Haklar

[123] Bu mahiyetteki hakka zina iftirası haddi bir misaldir. Zina iftirası, ırz ve namusları lekeleyen, cemiyette yüz kızartıcılığı yaygınlaştıran bir suçtur. Bu suça verilen cezada umûmî menfaat ve maslahat mevcuttur. Çünkü bu cezayı vermekle suçluların (aynî suçu tekrarlamaları) önlenmekte, ırz ve namuslar töhmetten korunup, cemiyet de bozgunculuktan temizlenmektedir. Bu manada, bu ceza Allah'ın haklarındanadır. Diğer taraftan bu cezada, kendisine zina isnâd olunana has bir menfaat, maslahat vardır. Zira bu ceza ile şeref ve izzetini izhâr ederek, utanç verici hali kendisinden uzaklaştırmaktadır. Bu bakımdan bu cezada kul hakkı da mevcuttur. Ancak fazla ve çok olan hak, Allah hakkıdır. Bundan dolayıdır ki zina iftirasına maruz kalanın haddi yani iftirada bulunana verilecek cezayı iskata hakkı yoktur. Zira Allah'ın hakkı, tamamıyla Allah'a âid olmasa bile, kulun iskâtıyla sakit olmaz (düşmez). (Mesela) "iddelde olduğu gibi. "iddet (hakkı), koca tarafından düşürülse de düşmez. Çünkü "iddetde kocanın hakkı mevcut ise de onda Allah'ın hakkı da vardır. [124]

76) İki Hakkın da Bulunduğu, Fakat Mükellefin Hakkının Daha Fazla Olduğu Haklar

Bu hakka, kasıtlı insan öldüren katile kısasın tatbik olunması bir misaldir. Kısasla insanların hayatları teminat altına alınmakla, emniyet muhafaza edilmekte, kalb huzuru yaygın hale getirilmektedir. Bunlar hep umûmî maslahat ve menfaattir. Bu itibarla kısas Allah'ın hakkıdır. Diğer taraftan kısas ferde has bir maslahat ve menfaattir de! (Çünkü) mağdurun mirasçılarındaki kalb huzurunu bertaraf edip, katile karşı duymağa başladıkları öfke ve kini gidermektedir. Bu itibarla kısas kulun hakkıdır. Suçun mağdur ve mağdurun mirasçısına verdiği zarar, cemiyete verdiği zarardan daha fazla ve daha kuvvetli olduğundan, kısasda kulun hakkı (Allah'ın hakkından) daha fazla itibar olunmuştur. Bu sebepten dolayı, mağdurun mirasçısı katili affedebileceği gibi katilden tazminat (diyet) almakla da iktifa edebilir. Öyle ki, katil aleyhine kısas kararı verilse, mağdurun mirasçısı katili affedebilir; ve cezanın infazını durdurabilir. Kısasda Allah'ın da hakkı mevcut olduğundan katil, mağdurun mirasçısı tarafından affedilişi sebebiyle ölümden kurtulursa, devletin katile ia"zîr cezası verme hakkı mevcuttur. [125]

Öldürme suçunda İslam Hukuku'nun görüşü, bugünkü (vaz'î, beşerî) kanunlardan farklıdır. Kanunlar, katile kısas tatbikini tamamen cemiyetin hakkı kılmış ve bunun neticesi olarak da bu hususta dâva açma salahiyetini müddei umûmîye (savcıya) tanımış, mağdurun mirasçısına suçluyu affetme hakkı vermemiş, affetme hakkını salahiyetli makam (veliyü l'emr) a vermiştir. [126]

Zina suçunda da İslam Hukuku'nun görüşü, bugünkü (beşerî) kanunlardan farklıdır. Bugünkü kanunlara göre zina zorla yapılmamışsa, zina yapılan mağdur kişi reşid değil (kâsır) se veya suçlu mağdurun usûlünden (babası, dedesi gibi) değilse, zina suç değildir. Yani kanuna göre haddi zatında zina (fiili) suç değildir. Fakat bir başka duruma iktiranından dolayı suç sayılır. Yine kanunlara göre evli kadının zinası, kocanın hakkına dokunduğundan dolayı suç sayılmakta ve bunun cezası da husûsî haklardan yani kocanın haklarındanadır. [127]

Bu bakımdan evli kadın aleyhine zina davasını sadece kocası açabilir; kocası davanın icraatını durdurabilir; ve yine kocası zinadan hüküm giymiş zevce hakkında hükmün infazını durdurabilir. [128]

İslam Hukuku'nun görüşü başkadır. İslam, zina cezasını tamamen Allah'ın yani, cemiyetin hakkı kılmakta, bu cezada (Allah'dan) başka hiç bir kimseye âid hak tanımamakta, dolayısıyla zina hadd(cezası), hiç kimsenin düşürmesiyle düşmemekte, zina davası müddei umûmî (savcı) tarafından açılmakta, hatta bu, hisbe davalarından olduğundan zina suçu hakkında her kes dava açabilmektedir.

4. BÖLÜM MÜKELLEF (ELMAHKÛMU "ALEYH)

77) elmahkûmu "aleyh, şâri" in hitabının, kendisinin fiiliyle alakalı olduğu şahıstır. Usûl âlimleri bunu mükellef olarak isimlendirmişlerdir

78) Mükellef Kılış (teklif)ın Sahîhliğinin (mümkün olabilmesinin) Şartları

İnsanın şer"an mükellef kılışınının sahih olması için kendisi bizzat veya vasıta ile, kendisine tevcih edilen mükellef kılış hitabını anlayıp, anladığını yerine getirecek kadar manasını tasavvur edecek kudrette bulunması şarttır. Çünkü mükellef kılmaktaki maksad, itaat ve istenilenin yapılmasıdır. Anlamaya muktedir olamayanın, isteneni yapması mümkün değildir.

Anlamaya muktedirlik ise yalnızca akıl ile, şâri" in hitabının anlaşılır, hitabdan maksadın ne olduğunun bilinir olmasıyla gerçekleşir. Akıl göze görünmeyen, his ile anlaşılmayan, tavsîf olunmayan ve insan ferdları arasında değişik ve farklı bir şekilde bulunduğundan islâm, gözle görülüp tavsîf olunabilen bulûğ (devresin)u, aklın yerine koymuştur. Çünkü bulûğ (baliğ olmak, olgun) aklın mezmnetidir (ekseriya bulunduğu kanaat getirilen yer durumundaki insanın bir vasfıdır). Bunun için şâri" mükellef kılmanın (teklifin) menâtını (müessir sebebinin ve "illetini), insanın akli başında olarak bulûğa ermesi kılınmış, bulûğdan önce ise insanın (mükellefiyetini) hafifletme bakımından, insanı mükellef kılmamıştır. Bunun delili Assü Allah Rasulün;

"Uyanıncaya kadar uyuyandan, ihtilâm oluncaya kadar çocuktan ve akli başına gelinceye kadar deliden kalem (mükellefiyet) kaldırılmıştır" hadîsidir. Buna göre insan bulûğa erince, söz ve fiiller insanlar arasında alışlagelmiş mütâd bir tarzda vuku buluyorsa, bu hal o insanın aklının selim olduğunu gösterir; ve akli başında olarak bulûğa ermek şeklindeki mükellefiyet şartı tahakkuk ettiğinden, bu insan hakkında "mükelleftir"

hükmü verilir. Şu halde mükellef sadece "akli başında baliğ kişidir." [129] Bundan başkası (faraza) akli başında fakat (bulûğa ermemiş) çocuk, yahut bulûğa ermiş (fakat) akli başında olmayan kişi mükellef değildir.

Buna göre deli ve mümeyyiz olsun veya mümeyyiz olmasın küçük çocuk mükellef kılınmaz. Fakihlerin cumhurunun görüşü olan, "deli ve küçük çocuğun malının zekâtının verilmesi lüzumu", bütün fakihlerin görüşü olan "akraba, zevce nafakaları ile deli ve ufak çocuğun mükellefiyetleri ve, telef ettikleri şeyleri tazmin etme mecburiyetleri", deli ve ufak çocuğun mükellefiyeti değil, ikisinin velîsi kimse, o velîlerin, deli ve ufak çocuğun

mallarından bu mezkûr haklan eda etme mükellefiyetidir. [130] Deli ile ufak çocuk, -izahı geleceği üzere- vucûb ehliyetine sâhib olduklarından, bu hakların mallarından verilmesi icab etmektedir.

79) Mükellef Kılma Şartına Bazı İtirazlar

Mükellef kılma şartı, "şâri"nin kitabını anlamaya muktedir olmak ve bu hitabın anlaşılmasının mümkün olmasıdır," demiştik. Bu şarta şu itirazlarda bulunulabilir:

Birinci itiraz: İslam Hukuku'nda şâri"nin hitabını anlamayan dahî mükellef kılınmıştır. Yüce Allah

"*Ey iman edenler, siz serhoşken, ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın*" [131] buyuruyor. Bu ayete göre, serhoşken (müslümanlar) namaza yaklaşmayacaklardır. Yani serhoşlar serhoşken, şâri"nin hitabını anlamadıkları haldeyken namazdan irak durmakla mükellef kılınmışlardır. Bu durum karşısında nasıl olur da, anlama kudreti, mükellef kılınışın şartıdır, denilebilir?

Cevâb; Bu ayetteki hilâb, serhoşluklarında serhoşlara tevcih edilmemiştir. Hitab, ayık hallerinde müslümanlara tevcih olunmuş ve kendilerinden namazları serhoşken kılmamaları, lâyıkı veçhile namazı edâ edebilmeleri için, namaz vakti yaklaşıncaya içki içmemeleri istenmiştir. [132] Ayrıca dikkatten uzak tutulmamalıdır ki bu ayet.

"*Ey iman edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bun(lar)dan kaçınınız ki muradınıza eresiniz*" [133] tarzındaki içkiyi haram kılan ayetten önce inmiştir (ve dolayısıyla hükmü kaldırılmış, neshedilmiştir).

İkinci itiraz: Allah'ın "*Ey insanlar, şübhesiz ben Allah'ın size, hepinize gönderdiği peygamberim*" [134] ve "*Habibim seni (rahmetimizin) müjdecisi, azabımızın habercisi ve) bütün insanların peygamberi olmaktan başka (bir sıfatla) göndermedik*" [135] ayetleri ve Assü Allah Rasulünün "*Benden önceki nebiler sadece kendi kavmi (milleti)ne gönderildi. Ben ise bütün insanlara gönderildim*" hadîsinin de delalet ettiği gibi İslam Din ve Hukuku bütün insanların tamamına gönderilmiştir. Oysa bu insanlar arasında Kur'an'ın dili olan Arabca'yı anlamayanlar da vardır. Dolayısıyla bu gibi insanlar şâri"nin hitabını anlamayacaklardır. Arabca'yı anlamayan insana nasıl olur da şâri"nin Arabca hitabı tevcih olunur; ve o insan mükellef sayılır? Mükellefiyetin şâri" olan "şâri"nin hitabını anlama iktidarında bulunmaya bu, ters düşmemekte midir?

Cevab: Mükellef kılmanın sıhhati için şâri"nin hitabını anlamaya muktedirlik lazımdır, şarttır. Arabca'yı anlamayan insanların mükellef kılınmaları şer"an mümkün değildir. Şâri"nin hitabını anlamaya muktedir olurlarsa, o zaman şer"an mümkün değildir. Şâri"nin hitabını anlamaya muktedir

olurlarsa, o zaman şer"an mükellef kılınmaları kabil olur. Bu da Kur'an Dili (Arabca)ni öğrenmeleri veya şer"î nassların tercemesiyle yani [136] bu nassların manalarının Arabca bilmeyenlerin dillerine terceme-siyle veya (Arabca'yı bilen) müslümanların, Arab olmayan milletlerin dillerini öğrenip, İslam'ın esaslarını ve hükümlerini onlar arasında ve onların dilleriyle yaymalarıdır.

Bu son şekil, en münasib olanıdır. Şu halde müslümanlardan bir kısmının Arab olmayan milletlerin dillerini öğrenmeleri, onlar arasında İslam davetini yaymaları, onların konuştuğu dile İslam'ın hükümlerini tebliğ etmeleri, müslümanlara kifâi farzdır. Müslümanlar bu vacibi yerine getirmezlerse, kifâi farzların hükmü icâbınca, hepsi günahkâr (âsim) olur. Bunun müslümanlar üzerine vâcib olduğuna dair delillerden bazıları şunlardır:

a) Allah'ın "*Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki (onlar herkesi) hayra çağırınsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vaz geçirmeye çalışsınlar, işte onlar muradına erenlerin tâ kendileridir*" [137] ayeti, müslümanların bir kısmı tarafından İslam hükümlerinin tebliğ edilmesini istemektedir. Tebliğ ise muhatablarınca bilinen, anlaşılabilir tarzda, muhatabların diliyle olmalıdır ki netice hasıl edilsin!

b) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasulü, Kısra'ya, Kaysar'a, Necâşi, Mukavkis ve diğer devlet başkanlarına, İslam'a davet eden yazıları gönderdi. Bu yazıları kendileriyle gönderdiği kişiler, yazıların gönderildiği insanların dillerini biliyordu.

c) Assü Allah Rasulü Veda Haccı Hutbesi'nde şöyle buyurmuştur: "*Sözüm dikkat ediniz! (İslam'ı) tebliğ ettim mi?... Yâ Allah şahid ol!... Sizin de şahidiniz (tebliğime muhatab olmanız,) gâib bulunanlara tebliğ etsin. Tebliğ edilen, beni duyandan daha anlayışlı olabilir.*" Burada şahid, İslam'a girip, O'nun esas ve hükümlerini öğrenmiş herkes; gâib de Arabca'yı bilmeyen ve Arabca'yı bilip de kendisine İslam daveti ulaşmamış herkese şâimdir.

Buna göre Arabca'yı bilmeyen, Kur'an dilinin cahili olan, şer"atın nassları kendi diline terceme edilmemiş bulunan, müslümanların mükellef kılıcı delilleri, kendisinin anladığı dile terceme etmedikleri insan, şer"an mükellef değildir. Çünkü Allah "*Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.*" [138] buyurmaktadır.

Üçüncü itiraz: Kur'an'da, anlaşılması mümkün olmayan yerler de vardır. Bunlar bazı sûre başlarındaki mukatta" harflerdir. Durum böyle olunca, nasıl Kur'an ve Sünnette, anlaşılması mümkün olmayan şey yoktur denilebilir?

Cevâb: Bu harfler mükellef kılıcı hitablardan değildir. Böyle olunca mükellefiyet bu harflere dayanmaz. Ayrıca bu harflerin açık bir manası vardır. Bu mana, her harfin tek başına delalet ettiği şeydir. Harflerin sûre başlarında zikredilmeleri ise, bu harflerden teşekkül eden Kur'anın i"câzı (âciz bırakıcılığı, eşsizliğini kabul etmeyenlere karşı delil serdetmek kabîlindedir,

5. BÖLÜM

EHLİYET VE ARIZİ HALLERİ

80) Giriş

Daha önce mükellef kılınışın sıhhatinin şartının, "mükellefin mükellef kılındığı şeye ehil olmasıdır" demiştik. Bu mükellefiyet ehliyeti, insanın aklı

başında olarak bulûğuyla sabit olur. Ancak Usûl âlimleri, umûmî olarak ehliyet ve arızî hallerini incelemişlerdir. Biz de bu hususta onlar gibi davranacak, önce ehliyeti, sonra da ehliyetin arızî hallerini ele alacağız.

1. BAHİS

EHLİYET

81) Ehliyetin Tarifi

Kelime olarak ehliyetin manası salâhiyettir. "Falanca şu işe ehildir" denir. Yani o şahıs o işi yapabilir; o işi kaldıracaktır demektir. Usûlcülerin ıstılahında ise ehliyet iki kısma ayrılır: 1- Vucûb ehliyeti, 2- Edâ ehliyeti.

82) Vucûb Ehliyeti

Bu ehliyet insanın, lehine ve aleyhine meşru" hakların vucûbuna elverişli (uygun, salahiyetli)liğidir. [139] Yani insanın kendi lehine hakların sabit olması, kendi aleyhine hakların vâcib olmasına elverişliliği (salahiyetliliği)dir. Bu ehliyet zimmet ile olur. Yani insanın bu ehliyeti, insanın zimmetinin sübûtuna binâen sabit olur. Zimmetin kelime olarak manası "ahd (yemin, teminât)dir. Allah "Onlar bir mü'min hakkında ne bir yemin, ne de bir vecibe gözetip tanımazlar..." [140] buyuruyor. Bizimle kendileri arasındaki ahde (teminâta) binâen dâru'l-İslâm'da devamlı olarak ikâmet

eden müslüman olmayanlar, zimmet ehli (ehlu-z zimmeh) "kendisiyle, insanın lehinde ve aleyhindeki şeye ehil olduğu şer"î bir vasıftır. [141] Bu ıstılahı manadaki zimmet her insan için sabittir, vardır. Çünkü her doğan zimmet sahibi olarak doğar. Bunun neticesi olarak da leh ve aleyhindeki

vucûba ehil olur. [142] Buna göre insanın vucûb ehliyetinin subûlundaki esasın hayat, yaşamak olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü insanın zimmeti hayat, yaşayış ile vardır; ve vucûb ehliyeti zimmete dayanır. İşte bu sebeptendir ki -eksik olsa da- bu ehliyet, kendisinde hayat bulunduğu (ana karnındaki) cenin için sabittir. İnsanın hayatı vucûb ehliyetinin subûtunun cası olduğundan, bu ehliyet insanda daima mevcuttur; ve insandan ölüme kadar ayrılmamaktadır. [143]

Usûlcülerin ıstılahında zikrettiğimiz manadaki vucûb ehliyeti, modern (beşerî) hukukçularca hukukî şahsiyet olarak biliniyor. Onlarca bu şahsiyet her insan için sabittir. Onu şöyle tarif ediyorlar: Hukukî şahsiyet "İnsanın haklara sahip ve vazifelerle mükellef olabilmeye elverişli, salahiyetli bulunuşudur." Onların bu tarifleri, Usûlcülerin vucûb ehliyetini tariflerine benzemektedir.

83) Edâ Ehliyeti

İnsandan (bir şeyin) edâ edilmesinin talep olunmasına, insanın sözlerinin, fiillerinin muteber sayılıp, şer"î neticelerin husulüne müsâid, salahiyetli bulunmasıdır. Öyle ki, insan bir tasarrufta bulunursa, bu tasarrufu şer"an makbul ve muteber olur. Bir ibadet edâ ederse, edası muteber ve üzerindeki vacibi düşürücü (muskıt) dür. Başkasına karşı suç işlerse, suçundan tam manasıyla mükellef tutulur; bedenî ve mâlî olarak cezalandırılır. Bu ehliyetin esası, hayat değil, temyiz (kudretine sahip bulunmak) dir.

84) Tam ve Eksik Ehliyet

Vucûb ve edâ ehliyetinin her biri, insanın (ana rahminde) teşekkül etmeye başlayışından aklının ermesine (tamam olmasına), sonra da ölüme kadar geçirmiş olduğu hayatındaki devirler itibariyle eksik veya tam olur. Bu devirler şunlardır:

1- Cenin devresi.

2- Doğumdan temyiz devresine kadarki müddet.

3- Temyizden bulûğa erişme kadarki müddet.

4- Bulûğdan sonraki devre.

Şimdi her devreyi teker teker ele alıp, her birinde insan için sabit olan ehliyet nevilerini inceleyelim.

85) Birinci Devir: Cenin Devresi

Ana karnındaki cenini, anasının bir parçasıymış gibi, onun duruşuyla duran, onun intikal edışıyle yer değiştiren bir varlık olarak düşündüğümüzde, ceninin zimmetinin yokluğuna hükmedebiliriz; ve netice itibariyle ceninin vucûb ehliyeti olmaz.

Fakat ana karnındaki ceninin yaşayış, hayat bakımından anasından ayrı, müstakil, tek başına, anasından ayrılmaya doğru, münferiden bir insan olmaya hazırlanan bir can olduğunu düşündüğümüzde, ceninin zimmetinin mevcudiyetine ve dolayısıyla vucûb ehliyetinin varlığına hükmedebiliriz. Bu iki itibar da göz önüne alınarak ceninin zimmetinin tam manasıyla var olduğuna hükmedilmediği gibi, tam manasıyla zimmetinin yokluğuna da hükmedilmemiş; fakat sadece bazı haklara sahip olabilmesini temin eden noksan bir zimmet sahibi olduğuna hükmedilmiştir. Böylece ceninin vucûb ehliyeti eksiktir. Eksik vucûb ehliyetiyle cenin, lehindeki şeylerin vucûbuna ehil olur; aleyhindeki şeylerin vucûbuna ehil olmaz. Böylece miras, vasiyet, vakıfta müstchaklık gibi subûtu için kabule ihtiyacı olmayan haklar cenin için sabit olur. Hibe gibi, (subûtunda) kabule muhtaç haklar, tamamen ceninin faydasına olsa bile, cenin lehine sabit olmaz. Çünkü cenin söz söyleyemediği gibi, kendisi

yerine kabulde bulunacak velisi yahut vasisi de yoktur. [144]

Ehliyeti noksan olduğundan ceninin aleyhine hiç bir hak vacib olmaz (tahakkuk ve terettüb etmez). Burada cenin için eksik vucub ehliyetinin

subulunda, ceninin canlı olarak doğmasının şart olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir.

Eda ehliyeti ise cenin için düşünülemez. Çünkü tamamen aciz bulunduğundan hiç bir tasarrufda bulunamaz. Ayrıca eda ehliyeti akıl vasıtasıyla temyize dayanmaktadır. Ceninin ise hiç bir şekilde temyiz (kudret)i yoktur.

86) İkinci Devir: Doğumdan Temyize Kadar Olan Müddet ^[145]

Cenin ne zaman canlı olarak anasından ayrılır, doğarsa, tam zimmet sahibi olup, tam vucub ehliyetine sahip bulunacağından, lehine ve aleyhine haklar vacib, sabit olur. Zimmetin tam oluşu, ehliyetin de zimmetle sabit bulunuşundan, baliğ insan aleyhine nasıl vacib, sabit oluyorsa, doğum ile temyiz devresi arasındaki çocuğun da aleyhine bütün hakların vucubu, subutu uygun olsa da, insan aleyhine hakkın vucubundan maksad vucubun kendisi olmayıp, vucubun hükmü bulunan edâ olduğundan, sabt (es-sabî) adına edası mümkün her hak sabî aleyhine vacib olup, onun yerine edası mümkün olmayan hak da sabî aleyhine vacib, sabit olmaz. Şöyle ki:

a) Kul hakları (bakımından ikinci devirdeki insanın ehliyeti): Telef edilen malların tazmini, işçi ücreti, zevcenin nafakası, sabî üzerine vacibdir. Çünkü bunlardan maksad maldır ve bu haklar (sabîye) niyâbeten eda edilebilir. Bu bakımdan velî, sabîye niyâbeten hakkı eda edebilir. Kısas gibi ceza cinsinden kul hakları ise sabî üzerine vacib olmaz. Çünkü sabî, kısasın hükmü olan, cezalandırılma mesuliyetini taşımaya ehil (müsâid) değildir. Zira sabînin fiili, kusurlulukla vasıflandırılmadığından fiilinde suç manası (unsuru) bulunmayışı itibariyle, cezalandırılma sebebi

olmamaktadır. Ayrıca bu hak niyâbeten eda olunamayacağından, sabîye ^[146] niyâbeten veli cezalandırılmaz. Diyet (eddiyeh) böyle değildir. Çünkü diyet mağdur (maktul) un masumiyeti ("i-smetulmahall) için icabeder. Çocukluk, mağdurun masumiyetini ortadan kaldırmaz. (Ayrıca diyetin vucubundan maksad maldır; ve malın edası da niyabeti kabul eder.

b) Yüce Allah'ın hakları (bakımından ikinci devirdeki insanın ehliyeti): İbadetler için asıl ve esas olan iman, namaz gibi sadece bedenî yahut zekat gibi yalnızca mâlî yahut hacc gibi bedenî ve mâlîden mürekkebe olan sadece ibadetlerden hiç bir şey, bu hakların sebebi ve elverişli (sâlih) zimmet olan mahalleri mevcut bulursa da, sabî üzerine vacib değildir. Çünkü bu hakların vacib olmalarının hükmü, kim üzerine vacib olmuşlarsa onun tarafından, cebrî niyabetle değil fakat ihtiyarî olarak fiilen edâ edilmeleridir. Bu, fiilin bizzat yapılışı ve fiilin neticesi olan karşılığın (ceza, mükâfat)

hasıl olması içindir. Sabî ise bunu ehil değildir. ^[147] Yüce Allah'ın haklarından hudûd (hadd cezaları) gibi ceza olanlar, kul haklarından kısas emsali ceza olanlar, sabî aleyhine vacib olmazlar. Bunun sebebi, cezaya çarptırılma olan (hudûd gibi cezaî Allah Haklarının) hükümlerinin

bulunmayışı ve bu haklar(a karşı mesuliyet) da niyabetin olmayışıdır. ^[148]

Temyiz (kudretine malik) bulunmayışından dolayı sabînin bu devrede hiç bir eda ehliyeti yoktur. Akılla temyiz, kaydettiğimiz gibi eda ehliyetinin esasıdır. Bunun için sabîden bir şeyi kendisinin eda etmesi taleb olunmaz. Vucub ehliyeti sebebiyle üzerine vacib olan şeyi ise, niyabetin sahih olduğu hususda sabînin velisi sabî yerine eda eder.

Eda ehliyetinin bulunmayışından, söz ve tasarruflarının hiç bir şer"i neticesi yoktur. Akidleri ve sözlü tasarrufları hükümsüz (bâtıl) dür; muteber değildir. Irak ve Mısır Medenî Kânunları da bu esası benimsemiştir. ^[149]

87) Üçüncü Devir: Temyizden Bulûğa Kadar Olan Müddet

Bu devir, çocuğun yedi yaşma basışıyla başlar ve baliğ oluşuyla son bulur. Bu devrede insan, tam vucub ehliyetine sahibdir. Çünkü vucub ehliyeti, mümeyyiz olmayan çocuk için mevcut olursa, ondan daha iyi ve müsâid haldeki mümeyyiz çocuk için bu ehliyet, evleviyetle mevcut ve sabit olmalıdır. Mümeyyiz çocuğun lehine ve aleyhine haklar, ikinci devirdeki mümeyyiz olmayan çocukta izah ettiğimiz şekilde sabittir.

Bu devirde (mümeyyiz) çocuğun akli tam manasıyla oturaklı ve olgun olmadığından eda ehliyeti de eksiktir, iman ve şâir bedenî ibadetler mümeyyiz çocuk tarafından eda edilirse, eda ehliyetinin noksanlığına rağmen sahih olurlar. Çünkü bunlar çocuğun tamamen fayda ve menfaatinedir. Fakat bunların mümeyyiz tarafından eda edilmeleri vacib değildir.

Mümeyyiz çocuğun mâlî tasarruflarının durumu ise şöyledir:

1- Çocuğa sadece fayda ve menfaat temin eden tasarruflar: Hibe, sadaka ve yapılan vasiyeti kabul etmek gibi. Veli veya vasinin müsaade ve iznine bağlı olmaksızın çocuğun bu tasarrufları sahihdir. Eksik ehliyet mevcut olduğundan bu gibi tasarrufları sahih kabul etmek, onları çocuk yaptığı zaman mümkündür. Bu kabul açıkça çocuğun faydasıdır. Biz ise, ne zaman mümkün olursa, o zaman çocuğun menfaatini gözetmeye memuruz.

2- Çocuğun aleyhine netice veren ve ona sadece zararlı olan tasarruflar: Bunlar hibe etmek, vakf etmek ve benzerleri gibi karşılıksız olarak, çocuğun mülkiyetinden bir şeyin çıkması neticesini hasıl eden fiillerdir. Çocuğun bu tasarrufları sahih değildir. Hatta asıl itibariyle akdolunmamış (vucub bulmam iş) lardır. Veli veya vasî (bu sebepten) onları, izin vererek sahih kılamaz. Çünkü veli ve vasi, çocuk yerine (hakkında) bu tasarruflarda bulunamayacaklarından, bunlara izin de veremezler. Zira velilik küçüğün himayesi ve menfaatlerinin korunması esasına dayanır. Çocuğa zararlı tasarruflarda bizzat bulunmak veya çocuk bu tasarruflarda bulursa ona izin vermek, çocuğu himaye ve gözetmek değildir.

3- Aslî mahiyeti itibariyle, faydalılık ve zararlılık arasında değişiklik gösterebilen tasarruflar: Alış veriş, kira ve sair mâlî mübadele (mu"âvadah) ler gibi. ^[150]

Bu tasarrufların kâr veya zarar getirmeleri muhtemeldir. Mümeyyiz çocuk bu tasarruflarda bulunursa, çocuk asıl itibariyle eda ehliyetine sahip bulunduğundan, tasarrufları sahih olarak vuku bulur. Ancak bu tasarruflar, çocuğun ehliyeti eksik olduğundan velisinin iznine bağlıdır. Veli izin verirse, mümeyyizin ehliyetindeki bu eksiklik tamamlanmış olur; ve tasarruf tam ehliyet sahibince yapılmış sayılır. Çocuğun

sahihi olan ve sahih olmayan tasarruflarıyla alakalı bu hükümleri, Irak Medeni Kanunu da benimsemiştir. ^[151] Zararlı ve faydalı tasarrufların hükümlerini Mısır Medeni Kanunu da aynen benimserken, faydalılık ve zararlılık arasında değişiklik gösteren tasarrufların çocuk lehine ibtâl edilebileceği esasını getirip, tasarrufa veli veya rüşd yaşına geldikten sonra çocuğun izin vermesiyle ibtâl hakkının kalkacağını hükme

^[152]

bağlamıştır.

88) İzinli Çocuk (elme'zûn)

Çocuğun kabiliyetinden emin olduğu takdirde veli, çocuğa ticarî faaliyette bulunma izni verebilir. Bu durumda çocuğun ticari tasarruflarıyla bunlara bağlı her türlü faaliyeti infaz olunur, sahih tasarruflardandır. Çünkü tasarrufa, tasarruftan önce verilen izin, tasarrufa, tasarruftan sonra verilmiş izin yerindedir. Irak ve Mısır Medeni Kanunları da bunu benimsemişlerdir. [\[153\]](#)

89) Dördüncü Devir: Bulûğdan Sonraki Devre

İnsan akli başında olarak bulûğa ererse, tam eda ehliyetine sahip olup, (şer'i) hitabın kendisine tevehihi ve bütün şer'î mükellefiyetlerle mükellef kılınmaya ehil olur. Az sonra (da) zikredeceğimiz gibi kendisinde sefeh (mallarını dengesizce saçıp savurma) yoksa, hiç bir kimsenin izin ve müsaadesine bağlı bulunmaksızın bütün akid ve tasarrufları sahih olur.

2. BAHİS

-EHLİYETE MÜESSİR ARIZI HALLER ("avârı-du l'ehliyyeh)

90) Giriş

İnsanın vucub ehliyetinin cenin devresinde eksik olduğunu, doğumundan sonra tamamlanıp hayatta kaldığı müddetçe insandan ayrılmadığını kaydetmiştik.

Eda ehliyetinin ise cenin devresinde de, mümeyyiz olunmayan çocukluk devresinde de mevcut olmadığına, sonra mümeyyiz çocukta eksik bir şekilde bulunup, bilâhare akli başında bir halde bulûğa erdiğinde tamamlandığına temas etmiştik. Eda ehliyetinin esası akıldır. Eğer akıl eksikse, eda ehliyeti de eksik, akıl tam ise, eda ehliyeti de tamdır. Eksik (kifayetsiz, el-kâsır) akıl, mümeyyiz sabî ve onun hükmünde bulunanların akıllarıdır. Tam akıl da deli ve bunak (elma"tûh) olmayan baliğ insanın akıldır. [\[154\]](#)

Fakat bazen insanın ehliyeti tamamlandıktan sonra, ehliyeti yok eden ya da eksikleştiren, ya da yok etmeyen ve eksiltmeyen ancak insanla ilgili bazı hükümlerde değişiklik yapan haller zuhur edebilir; arız olabilir, bunlara ehliyete arız olan haller adı verilmektedir. [\[155\]](#)

91) Arızî Hallerin Çeşitleri

Arızî haller iki kısma ayrılır: Birincisi, semavî (irade ve isteğe bağlı bulunmayan, iradî olmayan) arızî haller, ikincisi de mükteseb (irâde ve istek ile kazanılmış, iradî) arızî hallerdir. Semavî arızî haller, şer" (din) sahibi tarafından, insanın irade ve ihtiyarı dışında tayin ve tesbit olduğundan, bunlar semâya mensûb kılınmış (izafe ve nisbet olunmuş) tur. Çünkü insanın ihtiyar ve iradesi dışındaki şey, insanın kudretinin haricinde bulunuşu itibariyle, semaya aid ve mensûb kılınır: Delilik, bunaklık, hastalık ve ölüm gibi.

Mükteseb arızî haller ise, kendilerinde insanın (irade ve) ihtiyarı ile kesbi (elde ettiği, hasıl ettiği şeyi)nin bulunduğu hallerdir. Bunlar iki çeşittir: Birincisi, insanın kendisi tarafından hasıl edilen hallerdir: Bilgisizlik, serhoşluk, ciddî olmamak (şaka) gibi. İkincisi, başkası tarafından insanda hasıl edilen haldir. Bu da zorlama (el'ikrâh) dır. Şimdi, bazı semavî ve mükteseb ârizâ halleri inceleyeceğiz.

1. MEVZU

SEMAVÎ OLAN ARIZÎ HALLER

Birincisi: Delilik

92) Bazı Usulcüler deliliği şöyle tarif ederler: "Nâdir istisnalar dışında, akla uygun tarzda söz söylemeyi, fiilde bulunmayı engelleyecek şekilde aklın bozukluğu (arızalı bulunuşu)dur." [\[156\]](#)

Delilik iki nevidir: Aslî ve sonradan olma (târî'). Aslî delilik, insanın deli olarak bulûğa ermesidir. Sonradan olma delilik ise, insanın akli başında bulûğa ermesi, daha sonra delirmesidir. Deliliğin her iki nev' de ya devamlıdır, ya da devamlı değildir.

Delilik iki nev'yle, vucub ehliyetine tesir etmez. Çünkü vucub ehliyeti, zimmetle sabit ve mevcuttur. Delilikse zimmete zid ve muarız değildir. Zira zimmet, insan hayatta oldukça insanda mevcuttur. Ancak delilik eda ehliyetine tesir ederek onu ortadan kaldırır. Çünkü eda ehliyeti akıl ve temyiz (kudreti) ile sabit ve mevcut idi. Deli, akli bozuk ve temyizden yoksun olduğundan, tasarrufları ve fiillerindeki hükmü, mümeyyiz olmayan küçük çocuğun hükmüdür.

İbadetlere gelince, delilik devamlıysa [\[157\]](#) ibadetleri düşürür (ıskat eder). Yani devamlı delilik, asıl itibariyle ibadetlerin (deliye) vacib olmalarına manidir. Çünkü delirmiş haliyle deli, (ibadetleri) edaya muktedir değildir. Akli başına gelip, deliliği geçtikten sonra (ibadetlerin) kaza edilerek edasında zorluk (.haraç) vardır. Vakıa olarak ve kaza etmekteki zorluğun subûtundan dolayı takdiri olarak, eda ortadan kalkınca edasız vacib oluşun bir değeri bulunmadığından vucub da ortadan kalkmaktadır. Fakat delilik devamlı değüse, delilik halinde eda mümkün olmasa da delinin akli başına geldikten sonra, zorluk olmadan eda, (ibadetlerin) kaza edilmeleri suretiyle mümkündür. Böylece eda, takdiren sabit ve mevcut olduğundan vucub

da bakî kalır. [\[158\]](#)

93) Delinin Hacri (Kısıtlanması) ve Bunun Ne Zaman Olduğu

Delilik hacr sebeplerindedir. Şer'an hacr, "fiilî tasarruflar haricindeki sözlü tasarrufları hükümsüz kılmaktır." Yani hacredilmiş kişinin sözlü tasarrufları in"i-kâd etmez (akd olunmaz) yahut infaz olunmazlar. Delilik ise, delinin tamamen faydasına da olsa, sözlü tasarruflarının in"i-kâdine mânidir. Durumu tıpkı mümeyyiz olmayan küçük çocuğun durumu gibidir. Çünkü sözler, akıl ve temyiz varsa sahihtir ve muteberdir. Bunun dışında ise, hattâ velî onlara izin vermiş bile olsa, muteber sayılmalarına imkan yoktur.. Çünkü batıl bir şekilde vuku bulmuşlardır. Sonradan verilen izin ve müsâade, bâtil (hükümsüz bir tasarruf)a tesir etmez, onu sahih kılamaz. [\[159\]](#)

Deli, deliliğinden dolayı mahcur (hacr altında)dır. Yani, insana ne zaman delilik gelirse, hakimın kararına bağlı olmaksızın bu delilik insanın hacrolunması için bir sebeptir. Buna göre, delilik ânından itibaren delinin sözleri muteber değildir. Ancak delilik nöbet nöbet ise, yani deli bazan düzeliş aklı başına geliyorsa, aklı başındayken bulunduğu tasarrufların hükmü, aklı başındaki insan tasarruflarının hükmüdür.

Irak Medeni Kanunu, İslam Hukukunca benimsenen bu hükümlerin dışına çıkmamış ve delinin mümeyyiz olmayan küçük çocuk hükmünde olduğunu, deliliğinden ötürü mahcur bulunduğunu, deliliği devamlı değilse, aklı başındayken tasarruflarının aklı başındaki insan tasarrufları gibi olduğunu hükme bağlamıştır. [\[160\]](#)

Mısır Medeni Kanunu ise bazı hükümlerde İslam Hukukunun dışına çıkmış, delinin mümeyyiz olmayan küçük çocuk gibi ehliyetsiz olduğunu açıklarken, delinin mahkeme kararıyla hacr altına alınabileceğini, hacr altına alındıktan sonra hacrin ancak hakim kararıyla kaldırılabileceğini, deli ile akid yapılırken delilik halinin müşahedesi veya deli karşısında akde taraf olanın deliliği bilışı hariç, hacr kararının tescilinden önce delinin tasarruflarının sahih olup, batıl olmadığını, hacr kararının tescilinden sonraki delinin tasarruflarının, eğer bazen aklı başına geliyorsa aklı başındayken yahut deliliği halinde ve hatta hacr kararı kaldırılmamışsa (kanuni) rüşdünden sonra bile mutlak bir şekilde hükümsüz olduğunu [\[161\]](#)

hükme bağlamıştır. [\[162\]](#)

İkincisi: Bunaklık (el'ateh)

94) Bunaklık, sahibini az anlayışlı, yaptıklarını bozuk ve dengesiz yapan, sözü karmakarışık insan haline getiren aklın bozukluğu, arızalı oluşudur. [\[163\]](#) Bunaklık neticesinde idrak ve temyiz (kudreti) kaybolur.

İki nevî bunaklık vardır: Birincisi, temyiz ve idrâkin hiç bulunmadığı bunaklıktır. Böyle bunakların vucub ehliyetleri var, eda ehliyetleri yoktur. Hukuken tıpkı deli gibidirler, ikincisi, temyiz ve idrâkin mevcut olduğu bunaklıktır. Fakat bu idrak, aklı yerinde insanların idraki gibi değildir. Bu ikinci nevî bunaklık sebebiyle balığ insan, hukuken mümeyyiz sabî (küçük çocuk) gibidir ve eksik eda ehliyetine sahiptir; vucub ehliyeti ise tamdır. Buna göre, ona ibadetler vacib değildir. Fakat ibadet eda ederse sahih olur. Hakkında cezalar sabit değildir. Mâlî mahiyetteki kul hakları, üzerine vacibdir. Bunların velisi tarafından edası sahihtir: İtlâf ettiği şeylerin tazminatı gibi. Tasarrufları, tamamen kendisine fayda temin ediyorsa sahihtir ve infaz olunur. Eğer, tamamen kendisine zararlı ise hükümsüzdür, batıldır. Eğer tasarrufları faydalılık ve zararlılık arasında değişebilen cinstense, velisinin izin ve müsâadesine bağlıdır, (izin verirse sahih, vermezse batıl olur.)

Bunak, bunaklığı sebebiyle hacr altındadır. Bu bakımdan deliye benzer.

95) Medeni Kanuna Göre Bunak [\[164\]](#)

Hacr altına alınma bakımından bunağın hükmü, Irak Medeni Kanununda, İslam Hukukunda olduğu gibidir. Yalnız Irak Medeni Kanunu, her bunağı, mümeyyiz küçük çocuk yerine koymuştur. Oysa fakihler (yukarıda kaydolunduğu üzere) bunaklığı ikiye ayırmışlardır. [\[165\]](#)

Mısır Medeni Kanunu ise bunağı hacr hükümleri bakımından delinin hükümlerine tabî kılmıştır. [\[166\]](#) Her durumda delinin hükmüne tabî olmayan bunağı, deli gibi kabul etmekle bu kanun İslam Hukukunun dışında bir hüküm kabul etmiş oluyor.

Üçüncüsü: Unutmak (ennisyân)

96) Unutmak, insanı mükellef tutulduğu şeyi hatırlamaz hale sokan bir arızî haldir; aklın tamlığı sebebiyle kudret mevcut olduğundan vucub ehliyeti ve eda ehliyetini ortadan kaldırmaz. [\[167\]](#) Unutmak, kul haklarında bir özür değildir. Çünkü bu haklar ibtilâ' için değil, kulların ihtiyaçlarından dolayı muhterem (dokunulmazlığı var) dir. Unutmak ise bu ihtiramı ortadan kaldırmaz. Buna göre insan başkasının malını unutarak itlaf etse, malı tazmin etmesi icabeder. [\[168\]](#)

Yüce Allah'ın haklarıdaysa unutmak, günaha (ism) girme bakımından özür sayılır. Yani (Allah'ın haklarını) unutan günah sahibi olmaz. Assü Allah Rasulü "Allah Milletimin hala, unutma ve zorlanarak yaptıkları şeylerden dolayı kendilerini tamamen mesul tutmaz" buyurur. (Allah'ın haklarından) dünya hükümleriyle ilgili olanlar hakkında unutmak, özür kabul edilir ve unutanın ibadeti ifsâd (ibtal) olmaz: Oruçlunun unutarak bazı şeyleri yemesi gibi.

Dördüncüsü: Uyku ve Baygınlık

97) Uyku ve baygınlık, vucub ehliyetini değil, fakat eda ehliyetini ortadan kaldırır. insanın uykudayken veya baygın bulunduğu zaman, eda ehliyeti yoktur. Çünkü eda ehliyeti, akıl ile mümeyyiz olmaya dayanır. Uyku yahut baygınlık halindeki insanın temyiz (kudret)i yoktur. Bunun için hiç bir sözü mutlak olarak muteber değildir. Fiillerinden de bedeni olarak mes'ul tutulmaz. Mesela böyle insan, başka bir insanın üzerine yuvarlanıp onu öldürse, mümeyyizliği ve iradesi olmadığından, (öldürme) kasdı da taşımayışı sebebiyle, bedeni olarak cezalandırılmaz. Fakat mâli cezaya tabi tutulur ve diyet ödemesi icabeder. (Veya bu insan başkasının malını itlaf ettiyse,) malın tazminatını ödemesi vacibdir. Can ve mal itlafında tazminat, fiilin (öldürmeye veya itlafın) hissen işlenmesinden dolayıdır. Can ve mal ise şer"an muhafaza altındadır (ma"sümdur)lar. Özür, dokunulmazlık ("ı-smet)larını kaldırmaz.

İbadetlere gelince: Uyuyan veya baygının bu halleri sırasında eda mükellefiyetleri kaldırılmıştır. Çünkü bu iki halde (uyku ve baygınlık), (şer"î) eda hitabının uyanma ve kendine gelmeye kadar geriye bırakılması (te'hîri)nı icabettirmektedir. Zira uyku ve baygınlık hallerinde (şer"î hitabı) anlamak ve (icâbım) eda etmek imkansızdır.

Ancak uyanmak ve kendine gelmekle bizzat edanın yerine getirmesi yahut edanın halefi olan (ibadetin) kaza (edilmesi)nın, uyandıktan ve kendine gelindikten sonra hasıl olma ihtimali sebebiyle, ibadetin vacib olması düşmez (vacib olur). Çünkü (uyku ve baygınlık) hâl(in) de edadan acizlik, zorluk (el.harac) olmadan kaza etmek mümkünse, vacib oluşu düşürmemektedir. Bilindiği gibi uyku, âdeten uzun sürmez. Bunun için uyurken (eda edilmesi) kaçırılan ibadetin (uyandıktan sonra) kaza edilmesinde zorluk bulunmadığından, vucûb düşmez. Devamlı olmadığı takdirde baygınlık da aynı hükmü taşır. Fakat baygınlık devamlıysa, baygınlık sebebiyle eda hakikaten, kendine gelindikten sonra da kaza edişteki zorluk sebebiyle (eda) takdiren yok olduğundan vucub düşer. Eda yok ise, vucub da düşer. Zira (edasız) vucubun mevcudiyeti faydasızdır.

Beşincisi: Ölüm Hastalığı

98) Burada kastedilen hastalık, delilik ve bayılma haricindeki hastalıktır; ve vucub ehliyeti ile eda ehliyetini ortadan kaldırmaz. Binaenaleyh, hastanın her iki ehliyeti de tamdır. Bu bakımdan lehine ve aleyhine haklar sabittir. Ancak hastalık ehliyetin tanrılığına rağmen, hastaya nisbetle bazı hükümlere müessirdir. Bu cümleden olarak hastanın bazı tasarrufları infaz olunmaz. Bunun izahı şöyle yapılmaktadır: Murisinin malında vârisin halefliği, şâri"nin hükmüyle ve ölüm ile cebren sabittir. Aynı zamanda ölümle, borçlu müteveffanın malına, alacaklının hakkı da tealluk eder. Hastalık, ölümün sebebi olduğu için, varis ve alacaklıların haklarının mala teallukları, hastalığın başlangıcından itibaren sabittir. Çünkü hüküm, sebebin başlangıcına izafe olunur. Varis ve alacaklının hakkının korunması için, bu hakkın muhafazasının gerçekleşeceği miktarda hasta hacr altına alınır. Bu hak varis için (malın) üçte ikisi, alacaklı için de, alacak terekenin tamamını kapsıyorsa malın (terekenin) tamamı, kapsamıyorsa alacak

mikdân kadardır. [169] Hacr, neticesinde ölüm vuku bulan hastalığın başlangıcından itibaren sabittir. Çünkü hacr altına alınan illeti ölümle neticelenen hastalıktır. Eğer ölüm, hastalıkla ittisal ettiyse hastalık, başlangıcından itibaren öldürücülükle vasıflandırılmış olur. Fakat hastalığın ölümüne vesile olup olmayacağı, ölüm hastalıkla ittisal etmedikçe malum değildir. Şübhe ile hacr var kılınamayacağından, (ölümden) önce hacrin

neticesi (tesiri) kendini göstermez. Bu itibarla ölüm hastasının tasarrufları sahih (makbul) dir. [170] Hasta hayatta bulunduğu müddetçe bunlara varis ve alacaklının itiraz hakkı yoktur. Tasarruf, -hibe etmek ve iltimaslı alış veriş gibi- varisle alacaklının haklarına zararlıysa, hastanın vefatından sonra

(varisle alacaklının) itiraz hakları vardır. [171]

99) Hastanın Evlenmesi (Nikâhı)

Ölüm hastasının nikahı, ehliyet sahibi kişinin tasarrufu oluşundan dolayı, cumhura göre şahindir. Bu nikahla karı koca arasında karşılıklı miras hukuku caridir ve Ahmed(u bnu-hanbel), ez-zâhiriyyeh (ulemâsı) gibi bazı fakihlere göre (nikahta) tayin olunan (müsemmâ) mehir, Şafîî ve diğer bazı fakihlere göre de verese veya alacaklılar müsemmâ mehrin zevceye verilmesine müsâade etmezler ve bu mehir terekenin üçte birinden

karşılanamazsa verese ve alacaklıların haklarını himaye bakımından zevce mehu'lmiale [172] müstehakur. el'evzâ"îye göre nikah sahihtir; fakat karı koca birbirine mirasçı olamazlar, İmam Mâlik'e göre nikah fâsiddir ve karı koca birbirlerinden miras alamazlar. Hatta Mâlik'in bazı ashâbı (tabileri), hastanın ez-zimmiyyeh ile yaptığı nikâhın, bu kadın, hasta kocası ölse de ondan miras alamayacağı halde bilahare ez-zimmiyyeh zevce müslüman olur, dolayısıyla miras hakkına sahip olur ve böylece verese zarar görür endişesiyle, (bu nikahın) fâsid olduğu görüşündedirler, İmam Mâlik'in görüşüne göre, (hastayla nikahlanan zevce ile bu hasta kocası), duhûl (gerdek)dan önce ayrılırlarsa, zevce mehir alamaz. Duhûldan sonra ayrılırlarsa, terekenin üçte birinden zevceye mehu'lmial verilir. Delil olarak İmam Mâlik, nikah yapma yoluyla ve mirasçıların sayısına bir mirasçı daha ilave ederek, hastanın mirasçılarına zarar verme kasdıyla itham olunduğunu ileri sürer.

Bizce tercihe değer görüş, hastanın nikahının sahih olduğu, karı kocanın birbirine mirasçı olabileceği, mehu'lmisiden az ise müsemmâ mehrin vucubu, eğer az değil de fazla ise, haklarına hâle getirdiği takdirde, mehu'lmisiden fazla olan mikdârın verese veya alacaklıların izinlerine tabi bulunuşudur. Nikah mutlak olarak fâsiddir görüşü ise zayıftır. Çünkü nikâh, insanın aslı ihtiyaçlandıdır. Hasta ise, -mesela mehu'lmisil ile nikahlanma gibi- aslı ihtiyaçlarından olan hususlarda hacr altına alınamaz. Fakat hastanın nikahıyla, vereseye zarar vermeyi tasarladığı sabit olursa, bu durumda, kötü maksadını bertaraf etmek için, karı kocanın birbirine mirasçı olamayacakları görüşünü benimsemek mümkündür.

100) Hastanın Boşanması (talâkı)

Ölüm hastası gerdeğe girdiği zevcesini (medhûlün bihâ), zevcenin rızası olmaksızın bâin (kat'î) bir şekilde boşarsa, fakihlerce boşama vuku bulunmuşur. Ancak zevcenin kocasından miras alıp alamayacağı hususunda görüşleri farklıdır. Fakihlerin ekserisi, zevcesini boşayarak, onu mirasından mahrum bırakmak isteyen kocanın bu kötü maksadına bir redd mahiyetinde, zevcenin kocasından miras alacağı görüşündedirler. Ehlu'z-

zâhir ve eşşâfî"i, bâin boşamanın mirasçılığı ortadan kaldırdığı, gizli maksada itibar olunamayacağı, zira hükümlerin dış görünüşe (zahire) dayanışı ve esrara Allah'ın muttâlî olabileceği sebebiyle zevcenin miras alamıyacağı görüşündedirler. Fakihlerin ekserisi (elcumhûr) bâin olarak kocasından boşanmış hanımın, kocasından miras alabileceği görüşünde iseler de, hanımın miras hakkının mevcut olduğu müddet hususunda aynı görüşte değillerdir. Hanefilere göre hanımın, "iddet müddetinde bulunduğu sürece miras alma hakkı mevcuttur. Hanbeliler'e göre başka biriyle evlenmediği takdirde, "iddeti bitse bile kocasından miras alır. İmam Mâlik'e göre, "iddeti bitsin veya bitmesin başka biriyle evlensin veya evlenmesin, kocasından miras alır. Ca"ferilere göre, boşandıktan sonra bir sene içinde bir başkasıyla evlenmedikçe kocasından miras alır. Fakat bâin boşama, duhûlden önce ise hanım, İmam Malik'in görüşüne göre yine kocasından miras alır. Fakat Hanefî'lerle Hanbeliler'e göre miras alamaz. Hanbeliler'den el-Hallâl ^[173] kocasından miras alacağı görüşünü benimsemiştir, el-hılâf adlı eserinde İmam et-tûsinin kaydına göre elca"feriyyeh mezhebinde de bu görüş meşhur (zahir) dur.

101) Irak ve Mısır Kanunlarında Ölüm Hastasının Boşaması

1959 tarih ve 188 sayılı Irak Ahvâli Şahsiyye Kanununa göre ölüm hastası karısını boşayamaz. Boşarsa bile zevce kocadan miras alır. ^[174] Bu, İslam Hukukuna muhalif tuhaf bir hükümdür. Boşayan boşamaya, zevce de boşanmaya ehil ise, boşanma hasıl olur. Boşama ehliyeti ise hastalıkla, sağlıkla farklılık göstermez. Ölüm hastasının zevcesini boşayamayacağı görüşünde olan tek bir fakih bilmiyorum. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi fakihlerin ihtilafları, ölüm hastasının bâin olarak zevcesini boşadığında, hanımın miras alıp alamıyacağı mevzûundadır. Mısır Kanunları ise bu meselede Hanefî görüşünü kabul etmiştir. ^[175]

Altıncısı: Ölüm

102) Ölüm, semavî arızî hallerin sonucusudur. Ölümle insan (her şeyden) tamamen aciz' olur. Ölümün neticesinde insandan eda ehliyeti ve bütün şer"i mükellefiyetler düşer. Çünkü şer"i mükellefiyetlerden maksad ihtiyarî, iradî olarak eda edilmeleridir. Eda ise (edaya) muktedir bulunmakla olur. Ölü (hiç bir şeye) muktedir değildir. Zira ölüm hali tam manasıyla acizliktir.

Bundan dolayı -Hanefiler gibi- bazı fakihler, dünyevî hükümler (hukuk) itibariyle ölüden zekatın düştüğü, müteveffa sağken eda etmediyse terekeden verilmesinin icab etmediği görüşündedirler. Çünkü Yüce Allah'ın hukukunda maksad, mükellefin (bir şeyi) yapmasıdır. Ölümle bu (imkan) yok olmuştur. Şafî gibi bazı fakihler de ölümle zekatın düşmediği, çünkü zekatta kastedilen şeyin mükellefin fiili değil, mal olduğu görüşündedirler. Buna göre, terekeden zekat olarak vacib olan malın verilmesi mümkün olduğundan, eda düşmez.

Vucub ehliyetine gelince, onun zimmetle (mevcud) olduğunu kaydetmiştik. Ölümünden sonra zimmetin yok olduğunda fakihler arasında görüş ayrılığı yoksa da, zimmetin ölümün hemen arkasından son bulunduğu hususunda fakihlerin değişik görüşleri vardır. Bu görüşleri şöyle hulasa edebiliriz:

103) Birinci Görüş: Zimmet ölümün hemen arkasından son bulur. Çünkü zimmetin esası insanın (dünya) hayatıdır. Ölümle insanın (dünya) hayatı bitmiştir. Bunun için ölü insanın ne tam ve ne de eksik vucub ehliyeti vardır.

Müteveffanın borçlarına gelince: Eğer mal bıraktıysa, borçları malı ile alakalı olduğundan, borçlu sayılır ve borçlarının bu malından ödenmesi icabeder. Eğer geriye mal bırakmadı ise, borçları düşer. Bazı Hanbelî fakihleri bu görüştedirler.

104) İkinci Görüş: Müteveffanın zimmeti (ölümün hemen arkasından) son bulmaz. Fakat zayıflar veya yıpranır. Zimmetinin zayıflığından dolayı umûmen vucub ehliyeti mevcut olmakla beraber, ölümün zayıflattığı bu zimmet, açıkta kalan (mürsel, mücerred, dayanaksız ve te'yidsiz) borçları kaldırıp (onlara tahammül edecek) kuvvette değildir. Fakat bu borçları kuvvetlendirecek (onlara dayanak olacak) tereke malı veya müteveffa hayattayken bu borçların kefaletini yüklenmiş kefil gibi bir unsur varsa, zayıf zimmet böylece takviye bulur ve borçlara tahammül edebilir. Yoksa tereke malı ve kefil olmadan borç düşer, mevcudiyetini koruyamaz. Bu görüşe göre, iflâs etmiş olarak ölen insana (bir başkasının) kefaleti caiz değildir. Borcu ifâ mesuliyetinin düşmesi, bu durumda borcun düştüğüne delalet eder. Bunun için borç, "ifâdan mesuliyette neticesi zuhur eden şer"i bir vasıf olarak tarif edilir. Ölümle borcu ifâ mesuliyeti (elmu-tâlebeh) düştüğünden borç da bakî kalmaz.

Müflis (iflâs etmiş) müteveffaya kefalet sahih değildir. Çünkü kefalet borcun kendisini iltizam için değil, asilin üzerindeki borcu ifâ mesuliyeti (mutâlebesi)ni iltizam için meşru kılınmıştır. Asilin üzerindeki borcun, kefaletten önce olduğu gibi, kefaletten sonra da bakî bulunması bunu gösterir. Madem ki ölümle asilden ifâ mes'uliyeti düşmüştür, o halde ifâ mesuliyetinin düşmesinden sonra, bu mesuliyeti iltizam etmeksahih olamaz. Bunun sonucu olarak da, bir zimmeti, ifâ mesuliyetinde diğer bir zimmete ilave etmek olan kefaletin manasının gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu mümkün olmazsa kefalet de caiz olmaz.

Müteveffanın borçları ifâ olunur ve terekenin taksimi biterse, müteveffanın zimmeti son bulur, ortadan kalkar. Çünkü müteveffanın zimmetinin mevcudiyeti, hakların ifâ zarureti ve terekenin taksim ile tasfiyesi içindi. Zaruret ise, kendi mikdânca takdir olunacağından, zaruret kalkınca zimmetin de tamamen ortadan kalktığına hükmetmek icabeder ki hakikatte zimmetin hali budur.

105) Üçüncü Görüş: Müteveffanın zimmeti bakîdir; son bulmaz. Borçlardan mesul olarak kalır ve tereke mütevellisi, borçları ifâdan mesul tutulur. Bu görüşe göre müflis müteveffanın borcuna kefil olunabilir. Hiç kimse kefil olmasa da müflis müteveffanın borcu düşmez. Bu görüş sahihleri, müflis müteveffanın borcunun düşmeyişi ve ona kefil olunabileceğine delil olarak şunları ileri sürüyorlar: Bu (müflis) müteveffanın borcunun teberru şeklinde (üçüncü bir şahıs tarafından) eda etmek sahihtir. Ve böylece alacaklının teberruda bulunana karşı istifâ (alacağını alma) hakkı doğar. Bu istifâ hakkı, borcu eda talebi hakkından daha üstündür. Bu da müteveffanın borcunun bakî olduğuna delalet, eden hususlardandır, istifâ mümkün olmadığı halde, hayattaki müflise kefil olunabilmektedir. Madem ki bu sahihdir, müflis müteveffaya da kefalet sahihdir. Bunu Assü Rasûlullâhın "Ölümden sonra borca kefil olmaya müsâade etmesi" de te'yid eder.

Müteveffanın borçları verilir, tereke de taksim olunur ise, müteveffanın zimmeti ortadan kalkar; ve vucub ehliyeti yok olur.

2. MEVZU

MÜKTESEB (ÎRÂDÎ) ARIZÎ HALLER

Birincisi; Bilgisizlik (Ceâlet, elcefü)

106) Bilgisizlik, ehliyete mani değildir. Sadece bazen bazı hallerde özür olabilir. Bilgisizlik (bir müslüman için iki yerde düşünülebilir), ya dâru'l-İslâm'da (İslâmî idare altındaki memleket) veya dâru'l-harbde (İslâmî olmayan idare altındaki memleket) olacaktır.

107) Dâru'l-İslâm'da Bilgisizlik

Dâru'l-İslâm'da bilgisizliğin özür sayılmadığı bir kaidedir. Çünkü dâru'l-İslâm'daki kişilerin bilgi sahibi oldukları farzedilmektedir. Müslüman Kitab (Kur'an), Mütevâtîr yahut Meşhur Sünnet veya (mütehidlerin) icmâ"ı ile sabit olup hiç bir kimsenin bilmemesine ruhsat (izin) olmayan açık, umûmî hükümleri bilmemesi hususunda mâzûr değildir: Namazın ve orucun vacib; içki, zina, haksız olarak cana kıymanın, başkasının malına tecavüz ve benzerlerinin haramlığı gibi. Bu hükümden zimmî hâriç değildir. Kendisine tatbik olunacak İslam hükümlerini bilmemesi özür değildir: Mesela, kısas, zina ve hırsızlık hadd cezaları gibi. Çünkü zimmî dâru'l-İslâm'da ikamet etmektedir; ve dâru'l-İslâm'da herkesin bilgi sahibi olduğu farzedilir. Bundan dolayı zimmînin müslüman olduktan sonra içki içse, cezalandırılması icabeder. Çünkü dâru'l-İslâm'da içkinin haram olduğu yaygın ve malumdur. Bunun için hiç kimse bunu bilmemekle mazur olmaz.

Kitabın (Kur'an'ın) yahut Meşhur Sünnet'in sarîh hükümlerine muhalif ihtihadda bulunanın (bu sarîh hükümler hakkındaki) bilgisizliği, -yukarıdaki bilgisizliklerin de muteber olmadıktan gibi- özür itibar olunmaz. Sarîh Kitab (Kur'an) hükmüne muhalif içtihada misal: Kurban edilirken, Allah'ın adının anılması (ettesmiyeh) unutulmuş hayvana kıyas ederek, bile bile Allah adını anmadan kurban edilen hayvan eti helaldir, içtihadı. Çünkü bu içtihad Yüce Allah'ın

"*Üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin*" ^[176] âyetine aykırıdır.

Sarîh, Meşhur Sünnete muhalif içtihada misal: "Karısını üç defa boşayan kocanın, bu karısıyla, kan başka bir erkekle evlenip cinsî münâsebette bulunmadan önce evlenmesinin helal olduğu" içtihadı. Çünkü bu içtihad Meşhur Sünnet'e aykırıdır. ^[177]

Ancak cehalet, Kitab, Meşhur Sünnet yahut icmâ"a muhalif bulunmayan sahih (makbul) içtihad mevzuunda özür olarak kabul olunur: Maktulün mirasçılarında birinin kısası affetmesinde ^[178] ve ilânla iktifa olunarak şahidler bulunmadan nikah yapmakda olduğu gibi. ^[179] Burada şu hususa dikkat edilmelidir: Veliyyul'emr (yani her hangi muayyen bir sahada devlet hizmetini yürüten, salâhiyetli makamda vazîfe icra eden kişi) içtihadı görüşlerden birini ihtiyar edip, ona uyulmasını ister, şuyû bulup yayılacağı şekilde bunu ilan ettiği takdirde, veliyyul'emrcce ihtiyar olunan bu içtihadı görüş sabit, umumi hükümlere ilhak olunarak, bunu bilmemekte hiç bir kimse mazur karşılanamaz; ve buna muhalif içtihad muteber sayılmaz.

Keza vak'a ve hâdiselerin bilinmemesi de özür olarak kabul olunur: Süt hısımlığı sebebiyle kendisine haram olduğunu bilmeden bir kadınla, erkeğin evlenmesi yahut şarab haline geldiğini bilmeden üzüm suyunu insanın içmesi gibi. Bu iki halde de suç işlenmemiştir; faillerine ceza verilmez. Keza şefi"nin yapılan satımı bilmemesi de böyledir. Yani bir kişi, komşusunun evini sattığını veya ortağının hissesini sattığını bilmiyorsa bu özür kabul edilir ve bunu öğrendiğinde kendisinin şuf'a (eşşuf'ah) hakkı doğar. Vekilin müvekkilce (vekâletten) azlolunduğunu bilmemesi de bu cümledendir. Onun için vekilin, azlolunduğunu öğrenmeden önceki müvekkili

^[180] hakkındaki tasarrufları infaz olunur.

108) Beşerî Kanunlardaki Durum

(İnsanların yapmış oldukları) beşerî kanunlar, muayyen neşir usulleriyle, -mesela resmî gazetede kanunların neşredilmesi gibi- neşrolunurlarsa, artık bu kanunlar herkes tarafından bilinmektedir diye kabul olunur; ve kanunu bilmemekle hiç kimse mazur görülmez. Buna göre kaide ve usûl şu oluyor: Kanunun bilinmemesi itirazı kabul olunamaz. Beşerî medenî veya ceza kanunlarında bu kaide mevcuttur. Bu kaidenin istisnaları gayet azdır. Mesela Mısır Ceza Kanunundaki: "Devlet memurlarının vazifesi çerçevesinde, kanuna aykırı, meşruluğunu zannettiği bir ful işlerse

cezalandırılmayacağı" hükmü buna bir misaldir. ^[181] Keza ceza hukukçularının hemen hemen hepsi, "kanunun maddî şartlar altında öğrenilmesi mümkün değilse, böyle kanunun bilinmemesinin bir özür olarak kabul edilmesi" fikrinde ittifak halindedirler. Mesela devletin bir şehri düşman kuşatması altındayken çıkan kanun gibi.

Umumi bir kaide olarak, vak'aların bilinmemesi özür olarak kabul olunmaktadır; ceza mesuliyetine itiraz edebilme sebeplerindedir. Mesela kanuni olduklarını zannederek sahte evrak kullanan şahıs gibi.

109) Dâru'l-Harbde Bilgisizlik

Dâru'l-harbde (müslümanların İslâmî hükümler hakkında) bilgi (sahibi oldukları) farzedilmez. Çünkü dâru'l-harb şer"i hükümlerin öğrenildiği, bilindiği yer ve memleket değil, onların öğretil m edildiği, bilinmediği yer ve memlekettir. Bundan dolayı dâru'l-harbde bir şahıs müslüman olup, namaz ve benzeri gibi ibadetlerin üzerine vacib olduğu hakikatini bilmeyip, bu sebepten ibadetleri eda etmezse, bunu öğrendikten sonra, yapmadığı ibadetleri kaza etmek zorunda değildir. Keza bu şahıs, haram olduğunu bilmediğinden (müslüman olduktan sonra) içki içse, günahkar olmaz ve cezalandırılmaz. Çünkü mükellefiyet ve ceza mesuliyeti, (şer"i) hitabın hakikaten veya (hitabın) mahallinde tanınıp duyulması suretiyle takdiren ulaşmasıyla tahakkuk ederler. Dâru'l-harb ise (İslâmî) hükümlerin yayılıp tanındığı memleket değildir.

İkincisi: Hatâ (yanlışlık)

110) Hata denilince bazen doğrunun mukabili (zıddı) kasdolunur. Bazen de (bile bile ve) kasden mefhûmunun mukabili kasedilir. Assü Allah Rasûlünün

“(Allah benim Milletimi (Ümmetimi) hata ile, unutarak ve zorlanarak yaptıklarından tamamen mesul tutmaz” hadisindeki mana, kasden ve kasdılığın zıddı olan hatâ manasıdır. Ehliyete arız olan haller incelenirken de, hatadan maksad hatanın bu manasıdır. Bu manadaki hatayı şöyle tarif etmek mümkündür: "Hata insanın, istediğinden farklı bir şekilde söz söylemesi yahut fiil işlemesidir." Hata her iki nev'iyile ehliyete mani değildir. Çünkü hata yapılırken insanın aklı mevcuttur. Ancak hata, Yüce Allah'ın haklarının düşmesinde bir özür olarak kabul olunur: Fetva verenin (muftinin) hatası, Kible'yi bilmeyenin, kendi kanaatine göre kibleyi tayin ederken hata etmesi gibi. Keza hata Yüce Allah'ın hakkı olarak sabit cezaların, -mesela hadd cezaları gibi- bertaraf olun(up tatbik edilme)mesinde şüphe olarak değerlendirilebilir: Zina haddi gibi.

Kul haklarında ise, -kıyas gibi- hak bir ceza ise, hatâ ile bu ceza icâbetmez. (Yani kıyas gerektiren bir fiil, hata ile yapılmış olsa, faile kıyasın tatbiki icabetmez.) Zira kıyas tam bir cezadır; hata etmiş insana tatbiki icabetmez. Çünkü bu insan mazurdur. Hataen insan öldürmede icabeden şey

diyettir. Çünkü diyet, itlaf olunan mahallin (insan bedeninin) bedelidir. Ve diyet üç sene içinde ödenmek kaydıyla "âkileh" ^[182] üzerine vacib

(borç) olur. Çünkü hata, silah ^[183] olan hususlarda tahfif (hafifletme) icabettirir. Diyetin "âkileh üzerine (borç) olması silah kabilinden (bir hüküm)dür. Zira diyet, mal mukabilinde vacib olmamış(; can mukabilinde borç ol muş) tur.

Kulların mâlî haklarında ise, -başkasının malını hata ile itlaf etmek gibi- tazminat icabeder. Tazminatı def (bertaraf) etmek için hata bir özür olamaz. Zira tazminat, bir fiilin karşılığı değil, bir malın bedelidir. Bunun için (tazminat), mahallin "ı-smeti (itlaf olunan malın muhteremliği ve dokunulmazlığı) ne dayanır, itlaf eden kişinin (bu fiilini) hataen yapıp (bu itibarla) mazur bulunması, mahallin "ı-smeti (telef edilen malın masumiyet ve kendisine tecâvüz olunmaması vasfı)ni ortadan kaldırmaz.

Muameleler (hukuki münasebetler ve mu"âmelât) de ise hata, tasarrufun in"i-kâdı (akdolunup düğümlemesi) na ve tasarrufun hukuki neticesinin husulüne mani bir özür sayılmaz. Bu, Hanefiler gibi bazı fakihlerin görüşüdür. Buna göre koca hata ile karısını boşasa, karısı boş olur. Keza asıl itibariyle irade, ihtiyar mevcut olduğundan hataen alım satım akdi, akdolunur (yani bir akid olarak varlık kazanır).

Fakat rızanın bulunmayışı sebebiyle akid fâsiddir.

Cumhura göre, -Şâfiiler, Ca"feriler ve diğerleri gibi hataen boşama vuku bulmaz ve hataen hasil olan sair sözlü tasarruflar da muteber değildir. Cumhurun delili şu: Söz sadece sahih (makbul) kasid ile muteber sayılır. Hataen söz söyleyenin, söylediği şeyde kasid ve maksad mevcut değildir. Bunun için sözüne itibar olunmaz, işte bundan dolayıdır ki uyuyan insanın ve baygın insanın telaffuz ettiği sözler, maksad ve kasid bulunmadığından hükümsüzdür; muteber değildir. Hataen söz söyleyen insanın durumu da böyledir. Bu şöyle izah olunabilir: Kelimenin sadece, söyleyeninin maksadına delalet ettiğinden, söyleyeni onun manasını ve icabettirdiği şeyi murâd ettiğinden dolayı hükmü ve itibarı vardır. Eğer bu maksad yok olursa söz boş ve manasız, hükümsüz ve neticesiz olur. Bunu şu hadis te'yîd eder;

“Milletimden hatâ, unutmak ve zorlandıkları şey, kaldırılmıştır.”

Hanefiler cumhurun görüşüne şöyle cevap veriyorlar: Hataen karısını boşayanın maksadı, anlaşılması mümkün olmayan gizli hususlardandır. Bunun için akli başında olarak insanın bulûğa ermesi, boşamada maksad ve kasid yerine ikâme olunmuştur. Çünkü zahir, açık sebep sadece, kendisinin anlaşılması (kendisine muttali olunması) zor olan gizli (kapalı) şeyin yerine ikame olunur. Fakat bir şey apaçıkça, onun yerme başka bir şey ikame edilmez. Bundan dolayıdır ki uyuyan ve baygın insanlar hakkında, akli başında olarak bulûğa eriş, maksad ve rıza yerine ikame edilmemiştir.

Çünkü maksadların ve rızaların (uyur ve baygın hallerde) olmadığı, zorluk çekmeden malum olan apaçık hususlardandır. Bunun için maksad ve rızaları yerine başka bir şey ikame edilmez.

Tercihe değer bulduğumuz cumhurun görüşüdür. Yapılan hatanın isbat edilmesi şartıyla, hataen söylenen sözlerin hepsi, boşamalar ve diğer bütün tasarruflar muteber sayılmamalıdır.

Üçüncüsü: Ciddiyetsizlik (Şaka, elhezl)

111) Hezl, bir şeyle, kendisi için vaz olunmadığı şeyin kasdolunmasıdır. Aklen söz, hakiki veya mecazi manasını ifade etmesi için vaz olunmuştur. Sözlü, şer"î tasarruf da hükmünü ifade etmesi için vaz olunmuştur. Eğer sözle akli mevzûundan (hakiki veya mecazi manasından) başka bir şey kasedilirse ve sözlü tasarrufla şer"î mevzûundan (hükmünden) başka bir şey -ki esasen bir hüküm ifade etmemesi demektir- kasedilir ise, bu hezldir. Hezl yapmakta olan, icabettirdiği şeyi kasdetmeksizin, manasını bilerek, ihtiyar ve iradesiyle sözü söylemektedir. Bu insan rıza ve ihtiyarıyla tasarruflarda bulunup, akidler yapmakta, fakat bu hareketlerinin hasil edeceği hükümleri kasdetmemekte, o hükümlerin vuku bulmasına razı olmamakta, onları ihtiyar etmemekte, istememektedir.

Ciddiyetsizlik, vucub ve eda ehliyetlerini ortadan kaldırmaz; fakat hezl yapana nisbetle bazı hükümlere tesir eder. Hezl ile düşünülebilecek sözlü tasarruflar üç kısımdır: **1)** ihbarlar (haber vermeler), **2)** İtikâdlar (inançlar) ve **3)** İnşâ'lar (inşâî tasarruflar). Her kısmın (aşağıda ele alacağımız üzere) kendine has hükümleri mevcuttur:

112) İhbarlar

Bunlar ikrarlardır. İhbar mevzuu ne olursa olsun hezl bunları ibtâl eder. Çünkü ikrarın sahih olması, ihbarda bulunanın sahih olması (sıhhati)na dayanır. Hezl, (şahsın) ikrar ettiği şeyin yalan olduğuna apaçık (zahir) bir delildir; ve (bu şahsın) ikrarı ikrar sayılmaz. Hezl yapar halde alım satım, nikah veya boşama ikrarında bulunanın ikrarı muteber değildir; ve hezl yapan (hezl olarak icra ettiği bir hukuki münasebete razı olsa,) izin verse de ikrarları hiç bir hukuki netice hasil etmez. Çünkü izin ve müsâade (icazet), sahih ve batıl olabilecek, akdolunmuş bir şey için mana ifade eder. Esasen akdolunmamış bir şeye izin verilemez. Ayrıca izin ve müsâade, yalancı doğru yapamaz.

113) İtikâdlar

Bunlar insanın inanç (ve imanını, akidesini) gösteren sözlerdir. Hezl, bu sözlerin ırı (eseri)ne mani değildir. Bunun için insan hezl yaparak İslâm'ı İnkâr eden söz (elküfr) telaffuz etse, İslâm'dan çıkar (mürted olur). Hezl yapanın İslâm'dan çıkmayı kasdetmediği, onu istemediği halde, hükmün böyle oluşu, hezl olarak İslâm'ı inkar (küfr) sözünü söylemenin, İslâm'ı hafife almak manasını ifade edişinden ve İslâm'ı hafife almanın da İslâm'ı inkar demek olduğundandır. Bundan dolayı, hükmünü kasdetmemiş dahî olsa hezl ile, küfr sözünü (İslâm'ı inkâr ifadesini) ağızdan çıkaran İslâm'dan çıkmış (mürted) olur. Yüce Allah;

“Şayet onlara (niçin alay ettiklerini) sorsan, andolsun ki biz (lafı) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk derler. De ki; Allah ile, Onun ayetleriyle,

O'nun Rasûlü ile mi eğleniyordunuz. (Beyhude) özür dilemeye kalkmayın. Siz iman (ettiğinizi ikrar)dan sonra küfrettiniz...”^[184] buyurmuştur. İslâm'dan çıkma (erriddeh) nın bir çok dünyevî hükümleri vardır. Karı kocanın birbirinden ayrılması v.s. gibi bu cümleden hükümler fıkıh kitaplarımızda teferruâtıyla ele alınmıştır.

114) İnşalar

Manaları: "Kendileri için tayin olunmuş ve neticeleri olan şer"î hükümlerin se-beblerini vâkî kılmaktır." (Bu sebebler) alış veriş, kiralamak ve sair akidler ve tasarruflar gibi (fiiller)dir. İnşâî tasarruflar iki nevîdir:

Birinci Nevî: Hezlin ibtâl etmediği inşâî tasarruflardır: Nikah, boşama ve ric"at gibi. Çünkü Assü Allah Rasûlü “Üç şey vardır ki, onların ciddî yapılmaları da ciddî, şaka olarak yapılmaları da (hezleri de) ciddî netice verir. Bunlar: Nikah, boşama ve ric"attir” buyurmuştur. Bu çeşit inşâî fiiller, feshedilemeyen tasarruflara şamildir.

İkinci Nevî: Hezlin ibtal veya fâsîd kılma şekliyle tesir ettiği inşâî tasarruflardır. Muhtelif fıkıh kitaplarında teferruatları zikrolunduğu üzere: Alış

veriş, kiralama ve fesholunabilir şâir tasarruflar^[185] gibi. Hezl yaparak da olsa nikah, boşama ve ric"atin sahilliğine kıyasta bulunarak, bazı fakihler bu çeşitten olan inşâî tasarrufların hezl olarak vuku bulsalar da, sahil oldukları görüşündedirler, iki nevî inşâî tasarrufu ayrı ve farklı gören fakihler (birinci nevîde mezkûr) hadîsin, bazı tasarrufların ciddiyetlerinin de ciddiyetsizliklerinin yani hezlerinin de bir olduğuna, bazı tasarrufların ise ciddiyetlerinin ve ciddiyetsizliklerinin, hezlerinin aynı olduğuna delalet ettiğini ileri sürerek, “eğer bütün tasarruflar aynı derecede olsaydı, hadis hezl yapanın bütün akidlerinin, tasarruflarının ciddiyet ve ciddiyetsizliklerinin bir olduğunu hükme bağlardı” demektedirler. Mana cihetine gelince: Nikah ve benzeri tasarruflarda, Yüce Allah'ın hakkı vardır. Böyle olan bir şey hususunda hiç kimsenin hezl yapması caiz değildir. Bu bakımdan insan, bir sebebi işlemişse (bu sebebin) hükmünü kasdetmemiş dahî olsa hüküm hasıl olur: Müslümanın küfr sözünü ağızdan çıkarması gibi. Çünkü insanın Rabbi ile ciddiyetsiz olması, hezl yapması, Rabbinin ayetleriyle alay etmesi caiz değildir. Tam manasıyla kullanın hakkı olan mâlî tasarruflar böyle değildir. Onlar hezl ile fâsîd olur ve hükme hezl yapanın rızası bulunmadığından, hükümleri hasıl (sabit) olmaz. Zira insan başka bir insanla bazen gayrı ciddî olabilir, sakalaşabilir; ve rızası bulunmadan kendi hakkında hüküm hasıl (sabit) olmaz.

Dördüncüsü: Sefeh (Mâlî Tasarruflarda Dengesizlik)

115) Giriş

Sefeh, kelime olarak hafiflik demektir. Fakihlerin dilinde ıstılah olarak da sefeh, "akıl mevcut olduğu halde şer" ve aklın icabına aykırı şekilde, malda tasarrufta bulunmaktır." (Böyle hareket edene sefih denir.)

Aklın icabına aykırı olarak ihtiyar ve rızasıyla davrandığından, (sefihdeki) sefeh mükteseb (iradi) arızî hallerden sayılmıştır. Sefeh, ehliyeti ortadan kaldırmaz. Sefih tam ehliyet sahibidir ve bütün mükellefiyetlere muhalab (onlardan mes'ûl) dir. Ancak sefeh bazı hükümlere tesir eder. Bu tesir, sefih olarak bulûğa ererse küçük çocuğun eline (tasarrufuna) malın verilmesi (çocuğun maldan men edilmesi) ve sefihliği sebebiyle bulûğa ermiş, akli başında insanın hacr altına alınmasında kendini gösterir. Şimdi bu iki meseleyi ve ilgili hükümlerini kısaca ele alalım.

Birinci Mesele: Sefih Olarak Bulûğa Erere Mal Vermek

115) ^[186] Zahirîler dışındaki fakihler, küçük çocuk sefih olarak bulûğa ererse, kendisine malının verilmiyeceği hususunda ittifak halindedirler.

Çünkü Allah “Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı sefihlere (beyinsizlere) vermeyin”^[187] buyuruyor. Çocuğa mal, bulûğa erişinden sonra, rüşd sahibi (ölçülü, akıllı, dengeli davranan kişi) olduğuna emin olunursa verilir, teslim edilir. Çünkü Allah “Yetimleri nikah (çağın)a erdikleri zamana

kadar (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde rüşd (akıl ve salah) gördünüz mü, mallarını onlara teslim edin”^[188] buyuruyor. Bu ayetin hükmüyle, malın verilmesi için bulûğa ermek ve rüşd şart koşuluyor. Zahirîlere göre, akli başında olarak bulûğa eren herkese mal verilir. Çünkü Zahirîlere göre rüşd, akli başında olarak bulûğa eremektir. Onlara göre sefeh de aklın olmamasıdır. Buna göre, akli başında olarak bulûğa erende rüşd

tahakkuk etmiştir ve kendine malın verilmesi icabeder.^[189] Cumhura göre ise rüşd aklın -salâhı (kifâyetliliği, chilliği) ve malı koruma iktidarındır.^[190] Her rüşd sahibi yani reşîd insan, akli başında insan ise de, her akli başında insan reşîd değildir.^[191]

116) Rüşd ile Kasdedilen (Mana)

Rüşdden maksad, hakikati midir yoksa mazınneti (ekseriyetle mevcut olduğu zannedilen yeri) midir? Bu hususta fakihlerin iki görüşü vardır:

Birinci Görüş: Rüşdden maksad, rüşdün hakikatidir. Mutlaka rüşdün mevcut olması, varlığının bilinmesi şarttır. Rüşdün yerine, muayyen bir yaşa

gelmiş olmak v.s. gibi hiç bir şey koymak, ikame etmek sahih olamaz. Bu görüşe göre küçük çocuğa, buluğa ermesinden sonra da (mâli tasarruflarda bulunması için) mal verilmez. Verilmesi için rüşdünü isbat etmesi lazımdır. Yaşı ne kadar büyük olursa olsun, hatta yaşlı, ihtiyar bir şahıs haline gelse bile, rüşdünü isbat edemediği takdirde insan reşid değildir. Bu, Şâfiiler, Mâlikîler, Hanbelîler, Câferîler, Ebû Hanîfe'nin

[192]

talebelerinden Ebû Yûsuf ile Muhammed'den ibaret cumhurun görüşüdür.

Bu Görüşün Delilleri:

1) Buluğa erdikten sonra (insana) malın verilmesi, rüşdden emin olmaya bağlıdır. Rüşd mevcut değilse, isbat edilmediyse, malın buluğa ermiş olan insana verilmesi caiz değildir. Çünkü şarta bağlı olan şey, şart mevcut değilse yoktur.

2) (Sefihe malın verilmesine) mani olma hükmü bakımından sefeh, delilik ve bunaklık menzilesindedir. Delilik ve bunaklık, insan yirmi beş yaşına

[193]

gelse veya gelmese, hatta yirmi beş yaşını geçse de, kendisine malın verilmesine mani olduğuna göre, sefeh de böyledir.

İkinci Görüş: Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. O'na göre rüşdden maksad, 25 yaşından önce rüşdün hakikati, 25 yaşına bastıktan sonra rüşdün maznnetidir. Buna göre, 25 yaşına girmese de insan rüşd sahibi olarak buluğa erer de, rüşdü sabit olursa, kendisine malı verilir. Eğer reşid olarak buluğa ermezse yahut rüşdü bilinmiyorsa, 25 yaşına kadar beklenir. 25 yaşına basarsa, rüşdü bilinse de bilinmese de (reşid oluşundan emin olursa da olunmasa da), rüşdüne hükmedilir ve kendisine malı verilir. Zira bu yaş rüşdün maznnetidir. Bu yaştaki insanların reşid olmadıkları nadirdir. Hükümler ise gâliben mevcut olan durumlara dayanır, nadiren görülen vaziyetlere mebnî değildir.

ARE Ebû Hanîfe'nin Birçok Delillerinden Bazıları Şunlardır:

1) Rüşde sahib olmayarak buluğa eren insana malın verilmemesi, bazen buluğun ilk devrelerinde sefehin insandan gitmemesindedir. Fakat aradan uzun bir müddet geçip, yaş 25'e gelirse, insan mutlaka tecrübe yoluyla rüşd elde eder. Çünkü tecrübeler akli açar, zihni keskinleştirir ve insana basiret verir. Elde edilen bu rüşd ile malın verilmesi şartı tahakkuk eder. Balığ insana malın verilmesi için şart olan rüşd, âyette (ma"rife değil) nekredir. Bunun için en az bir rüşdün mevcudiyetiyle, ayette şart koşulan rüşd hasil olur.

2) Akli başında, buluğa ermiş fakat reşid olmayan insana (tasarrufla bulunması için) malın verilmemesi, ya te'dîb içindir, ya haram bir fiil olan israf ve malı saçıp savurmasını cezalandırmak içindir, ya da nass ile sabit (fakat) manasına akl(ımız)ın ermediği bir hükümdür.

Malın verilmemesi te'dîb içinse, fayda vereceği umuluyorsa te'dîb iyi netice verir. Fakat yaş 25'e gelmiş, rüşdünden de emin olunmayan, böylece rüşdünden umut kesilmiş bu insana malının verilmemesine devamda bir mana yoktur. Çünkü bu faydasız olduğundan boş bir hareket olur.

Malın verilmemesi cezalandırmak içinse, ceza şübheyle düşer. Yukarıda da kaydedildiği gibi bu yaşa gelmiş insanda biraz rüşd bulunduğundan (rüşdün mevcudiyeti) şübhesi vardır. Bundan dolayı, kendisine malının verilmesi icabeder. Çünkü manî düşünce memnu avdet eder.

Malın verilmemesi, manasına akl(ımız)ın ermediği bir nass ile sabit ise (malın verilmesine engel olan mâni) yine düşer. Çünkü malın verilmesi için şart, her hangi bir nevî rüşdün husulüdür. Yukarıda 1 inci delilde kaydedildiği üzere bu nevî bir rüşd ise, 25 yaşına insanın gelmiş olmasıyla vücuda gelmiştir.

117) Tercihe Değer Görüş

Ebû Hanîfe'nin delillerinin kuvvetliliğini kabul etmekle beraber, âyetin zahiri, (görüşünün te'yîdi hususunda) kendisine (pek) yardımcı olmamaktadır. Çünkü malın verilmesi, rüşdden eminliğe bağlanmış, muayyen bir yaşa gelmeye bağlanmamıştır. Yaşın rüşd yerine ikame edilmesi kabul edilse bile neden daha büyük ve neden daha ufak bir yaş bu husus için ikame edilmemiştir? Sorusu vardır. Binaenaleyh tercihinin meylettiğimiz, cumhurun görüşüdür.

İkinci Mesele: Sefihin Hacri

118) Sefih aslı olsun yani insan sefih olarak buluğa ermiş olsun' ya da sonradan yani reşid ve akli başında olarak bu'uga erip sonradan sefih olsun, fakihler sefehin bir hacr sebebi olup olmadığı hususunda farklı görüştedirler. İhtilaflarını iki hulasa etmek mümkündür.

Birinci Görüş :Şâfiiler' Hanbelîler, Mâlikîler, Câferîler, Ebû Hanîfe'nin talebe Ebû Yûsuf'un (yani) cumhurun görüşüdür. Bunlara göre sefih hacr altına alınır. Zira sefeh, hacr sebeplerindedir. Sefih mevcut ise hacr altına almak icabeder.

[194]

İkinci Görüş: Sefih sebebiyle (insan) hacr altına alınmaz. Bu, Ebû Hanîfe'yle Zâhirîler'in görüşüdür

119) Cumhurun Delilleri:

Sefihin hacredilebileceği hususunda cumhurun delillerinden bazıları şunlardır: [195]

a) Allah *"Eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir sefih (beyinsiz) veya bir zayıf (kişi) [196] olur, yahut da bizzat yazdırmaya (ve ikrara) gücü yetmezse [197] velîsi dosdoğru yazdırsın (İkrar etsin)" [198]* buyurmaktadır.

Bu ayet, sefih üzerinde velayetin bulunduğunu ifade etmektedir. Bu ise, sefihin hacr altına alınmış olunmasıyla tasarruf olunabilir.

b) Naklolduğuna göre Aro Ali Efendimiz, Halîfe Affân oğlu Osman Efendimizden, elindeki malları har vurup harman savuruşu (israfi) sebebiyle Cafer oğlu Abdullah'ı hacr altına almasını talep etmiştir. Sefih hacr altına alınmasaydı, Aro Ali Efendimiz böyle bir talebde bulunmazdı.

c) Malı israf etmesi ihtimalinden dolayı küçük çocuk hacr altındadır. Aynı sebep sefihde de mevcuttur. Bundan dolayı sefih evleviyetle hacredilmelidir.

ç) Sefih, mâkul ölçülerle malında tasarrufta bulunamaz. Kendisine göz kulak olacak ve malını muhafaza edecek birine muhtaçtır. Bu da sefihin hacr

altına alınmasıyla hasıl olur. Küçük çocuğun hükmü de budur. Sefih "malı israf ettiğinden (dine) âsî gelmektedir. Binaenaleyh himâyeye müstehak değildir," denemez. Zira bize göre ma"sıyeh (dine âsî gelmek, günah), sahibini, kendisine göz kulak olup, menfaatleri (maslahatı)ni korumaya müstehaklıktan çıkaramaz. Nitekim kasden, bile bile insan öldüren katilin bu cürmü, kendisinin (mağdurun mirasçıları tarafından kisasdan) affedilebileceğinin de gösterdiği gibi, yardım görmeye müstehaklıktan onu çıkarmamaktadır. Sefih ise (katile nisbetle) evleviyetle korunup, menfaatlerinin himayesine layıktır.

d) Sefihin hacredilmesi, cemiyetin göreceği zararı bertaraf eder. Çünkü hacr sebebiyle sefihin malı korunacağından başkasına (mâli bakımdan) yük olmaz ve devlet hazinesi (beytu'lmâl) nafaka masraflarını yüklenmez. Cemiyetten zararın bertaraf edilmesi için insanın hacredilmesi vacib olan bir durumdur, işte buna binaen insanlara hîle öğretene muftî, bilgisiz tabîb (hekim), hacr altına alınırlar. Buna göre cemiyetten zararın bertaraf edilmesi için sefih de hacredilmelidir.

120) Ebû Hanîfe'nin Delilleri

Sefihin hacredilemeyeceği hususunda Ebû Hanîfe'nin delillerinden bazıları şunlardır:

a) Sefih (şer"i hitaba) rnuhatabdır. (Şer"i) hitab (a muhatab olmak) ise ehliyet (sahibi bulunmakla olur. Ehliyet (sahibi olmak) da akli başında olup, buluşa ermiş bulunmakla tahakkuk eder. Sefeh ise (sefihin) ne aklında ve ne de temyîz (kudret)inde eksiklik icabettirir! Bunun için (sefih) şer"i hukukuna muhatab olarak kalır ve boşama, nikah gibi sözlü tasarrufları sahihtir. Kullara olan borçlarından dolayı (icabı halde) habsolunur. İşlediği cürümler sebebiyle cezaya çarptırılır. Cezalandırılmayı mücib sebepleri ikrar etliğinde, ikrarının gereğince mesul tutulur. Eğer buluşdan sonra sefihe yardımın icabedişinde ve hacrolmasının lüzumunda sefeh muteber olarak bakî kalsaydı, sefih cezalandırılmadı gerektiren) sebepleri ikrarında evleviyetle hacr altına alınmış olmalıydı. Çünkü insanın kendisinin göreceği zarar, malın uğrayacağı zarardan daha büyüktür.

b) İnsan akli başında olarak buluşa ererse, ehliyeti ve şahsiyeti tamamlanıyor. Bu durumda insanın hacr altına alınması insanlığının şerefini düşürmek demektir. Bu olamaz. Eğer "insanın hacredilmesi menfaatleri içindir," denirse, buna verilecek cevap şudur: Hacr altına alınmak suretiyle (sefihin) insanlığına değer vermeyerek onu hayvanlar arasında mütâlâa etmek, malını kaybetmesinden daha ağır bir zarardır. Şer"i kaide muktezasmca, daha fazla olan zararın bertaraf edilmesi yolunda daha az zarara tahammül olunur. Bunun için (sefihin) hacredilmemesi, onun menfaatinedir.

c) "Alışverişlerinde aldatılan bir adam, aile fertlerince Assü Allah Rasûlüne getirilerek, hacr altına alınması istendi. Rasûlullah O'nu hacretmedi; fakat alışverişte kendisi için muhayyerliği şart koşmasını isledi." Eğer sefihin hacr altına alınması caiz olsaydı, bu adamı Assü Rasûlullah hacrederdi.

ç) Allah'ın "*Eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir sefih (beyinsiz)...*" ^[199] âyetini delil göstermeye gelince: Bu ayette (cumhur tarafından) iddia edilen delil yoktur. Çünkü bu âyetteki velî, hak üzerinde velayeti olan insandır; sefih üzerinde velayeti olan insan değildir.

d) İmam Ebû Tâlib oğlu Alî'nin, Cafer oğlu Abdullah'ın hacr altına alınmasını edişinde de (cumhur lehine) delil olacak bir şey yoktur. Çünkü bu rivayet, Ali Efendimizin talebinin (Abdullah'ı) korkutmak gayesiyle olduğu, fiilen hacredilmesi maksadıyla olmadığı tarzında tefsir edilmelidir. Yahut da, yaşı 25'den küçük olduğundan Cafer oğlu Abdullah'a mal verilmemesini talebetmek şeklinde tefsir edilmelidir.

e) Malı israf etmek ma"sıyettir. Ma"sıyette ise (işleyenini) koruma sebebi olamaz. Oysa sefihin hacr altına alınması, sefihin korunması kabilinden (bir harekettir. Bu bakımdan sefihin hacr altına alınması gerekmez. Âsinin (kasıtlı insan öldüren katilin) ma"sıyeti (bu cürmü), kendisinin (mağdurun mirasçıları tarafından kisasdan) affedilebileceğini delil göstererek, yardım görmekten onu hariç bırakmaz, mütâlâası da yerinde değildir. Çünkü (sefihin) hacredilmesi görüşünde olanlar, sefihin hacrinin vacib olduğunu söylüyorlar. Oysa katilin (bu meselede mirasçılar tarafından) affedilmesi vacib değildir; caizdir.

f) Cemiyetin zarar görmesini bertaraf etmek için sefihin hacredilmesi görüşü de kabul olunamaz. Çünkü sefih tamamen kendisine âid olan malda tasarrufda bulunmaktadır. Onun malında hiç kimsenin hakkı yoktur ki, bu iddia edilen hak sebebiyle sefihin kendi malındaki tasarrufuna manî olunabilsin!..

121) Tercihe Değer Görüş

Sefihin hacr altına alınması görüşünü benimsiyoruz. Çünkü nassların zahirleri bunu te'yîd ediyor. Ayrıca cemiyetten zararı bertaraf edip, sefihin malının korunması suretiyle, hacr altına alınması sefihin menfaatinedir. "Sefihin tasarrufu kendi malındadır. Binaenaleyh sefihin malında cemiyetin hakkı yoktur," denemez. Çünkü bize göre insanın kendi malındaki tasarrufu, başkasına zarar vermemekle kayıtlıdır. Nitekim evinde değirmen tesis edene, komşularına zarar verdiğinden mani olunmaktadır. Bunun gibi, malının bitmemesi, cemiyete mâlen yük olmaması ve devlet hazinesine külfet yüklenmemesi için sefih de malındaki tasarruflarından men olunur. Çünkü cemiyet ve devlet hazinesine sefihin yük oluşu, cemiyete zarar vermektedir. Bu zararın da hacr ile bertaraf edilmesi icabettir.

Üçüncü Mesele: Sefih Ne Zaman Hacrolunur?

122) İmam Muhammed(u bnul-haseni şeyybânî'nin) de dâhil olduğu bazı fakihler sefihin, hakimcin hacr kararı vermesine hacet olmaksızın, sefihin kendisinin mevcudiyetiyle hacr altına alınmış olduğu görüşündedirler. Delilleri ise şudur: Sefeh, hacr altına alınan "illetidir. Ne zaman "illet bulunur ise, ma"lül ("illetin neticesi, "illetin husule getirdiği şey) yani (bu meselede) hacr ortaya çıkar. Ve ne zaman "illet ortadan kalkarsa, hacr da ortadan kalkar. Tıpkı delilik, bunaklık ve küçüklükte olduğu gibi İmam Ebû Yüsufun da dahil olduğu bazı fakihler sefihin, hakkında hakimcin hacr kararının bulunmadan hacr altına alınmış olamayacağı görüşündedirler. Delilleri ise şudur: Hacr, hacr altına alınması bahis mevzuu olan kişinin menfaatine dayanır. Bu menfaat (maslahat) ise, malının muhafaza edilmesi için hacr altına alınması ile söz(lü tasarruflarının değersiz sayılmaması için hacr altına alınmaması arasında değişir. (Bu şekilde) iki görünüşü olan mevzularda (ikisinden birini) tercih etmek hakimcin hakkıdır; ondan başkasının hakkı değildir. Ayrıca sefeh hissedilir bir şey değildir. Sefeh sadece tasarruflardaki aldaniş ile anlaşılır. Bazen bu aldaniş bir hîle de

olabilir. Bu da sadece hakimin kararıyla sabit olabilir. Keza sefeh sebebiyle hacr, fakihler arasında, hakkında ihtilaf olan bir mevzudur. Bunun için, -borç sebebiyle hacr altına almak gibi- ancak hakim kararıyla sabit olur.

Hacr ancak hakim kararıyla olduğu gibi, hacrin kaldırılması da ancak hakim kararıyla olur.

İki görüşün farklı neticesi şudur: Ebû Yûsuf ve görüşüne tabî olanlara göre, hakimin hacr kararından önce sefihın tasarrufları sahih ve nafizdir. Muhammed ve görüşüne tabî olanlara göre ise mevkûftur. Yani sanki hakim kararıyla hacr altına alınmış sefihın tasarrufları gibi (değerlendirilmekte) dirler.

Hacrın ancak hakim kararıyla olabileceği ve ancak hakim kararıyla kaldırılabilceği görüşünü, sahiblerinin ileri sürdüğü delillerden dolayı, tercihe değer buluyoruz. Az sonra temas edeceğimiz gibi, Irak Medenî Kanunu da bu görüşü benimsemiştir.

Dördüncü Mesele: Hacr Altındaki Sefihın Tasarruflarının Hükümü

123) Alım satım, kiralamak gibi feshedilebilir tasarruflarda hacr altındaki sefihın hükümü, mümeyyiz küçük çocuğun hükümü gibidir. Buna göre tasarrufları, kendisine hem faydalı ve hem de zararlı olabilme mahiyetindeyse, (velisinin) izin ve müsaadesine bağlı (mevkûf)dır. Tasarrufları kendisine tamamen zararlı ise, -hibe etmek gibi- hükümsüz (batıl)dürler. Tasarrufları kendisine tamamen faydalıysa, bunlar sahih ve nafizdir (infaz olunur; infazları velinin iznine bağlı değildir). Hacr altındaki sefih, teberru" ehliyetine sahip olmamakla beraber, hayır yapma mahiyetinde vasiyette bulunabilmesi istihsânen caizdir. Keza önce kendisi, (kendinin vefatından) sonra da başkası hakkında (malını) vakfedebilir.

Nikah ve boşama gibi feshedilemeyecek tasarrufları ise mümeyyiz küçük çocuğun (bu kabil) tasarruflarının hükümü hilafına sahih ve nafizdir.

Beşinci Mesele: Irak Medeni Kanununda Sefeh

124) Irak Medeni Kanunu, Ebû Yûsuf ve O'na muvafık olanların görüşünü benimsemiş, gerek sefihın hacr altına alınmasında ve gerek ondan

hacrın kaldırılmasında salahiyetli mahkemenin kararını şart koşmuştur. [\[200\]](#)

Hacr altındaki sefih, mâlî tasarruf (muamele)larda mümeyyiz küçük çocuğun hükümüne sahtbdır. Hacr kararından önceki hali ise, akli yerinde, reşid ve bulûğa niş kişi hükmündedir. Ancak, başkasıyla gizlice anlaşarak ve hileli olarak, hacr ararından önce vuku bulan tasarrufunda bu hüküm tatbik

olunmaz. [\[201\]](#) Bu, hacrin gayesiyle bağdaşan ve şerî"atın umumi esaslarıyla uyuşan, güzel bir istisnadır.

Mahcur şahıs, teberru" ehliyetine sahip bulunmamakla beraber, kanun kendisine, malının üçte birini vasiyet edebilme hakkı tanımıştır, İslâm Hukukunda sabit olan da budur. Bunun hikmeti açıktır: Çünkü vasiyet ölüm sonrasına izafe olunan, tereke hakkındaki bir tasarruf olduğundan, hayatta sefihe bir zararı yoktur.

Sefihın hacr kararından önce ya da sonra yaptığı nikahı sahihdir. Çünkü 1959 tarih ve 188 sayılı Irak Ahvâli Şahsiyye Kanunu, evlenme ehliyetine

sahib bulunmak için kişinin akli başında bulunup, bulûğa ermiş olmasını şart koşmaktadır. [\[202\]](#) Şübhesiz sefih, akli başında ve bulûğa ermiş bir şahıstır ve bu da İslâm Hukukunda sabittir. Keza sefihın boşaması da sahihdir, nafizdir. Irak Ahvâli Şahsiyye Kanunu, 34' maddesinde boşamaları vuku bulmayan şahısları sıralamış, bunlar arasında sefihi zikretmemiştir. Bu da İslâm Hukukunca sabittir.

Altıncı Mesele: Mısır Medeni Kanununda Sefeh

125) Sefih, mahkeme kararıyla hacr altına alındığı gibi, hacr sadece mahkeme kararıyla kaldırılabilir. [\[203\]](#) Sefihın tasarruflarının hükümüye şöylece:

Hacr kararından sonraki sefihın tasarrufları, mümeyyiz küçük çocuğun tasarruflarının hükümüne tâbidir. Yani, kendisine tamamen faydalı tasarrufları, sahih ve nafizdir. Kendisine tamamen zararlı tasarrufları batıldır. Zararlılık ve faydalılık arasında değişiklik arzeden tasarrufları ise kayyımın yahut hacri kaldırıldıktan sonra sefihın talebi üzerine alınan karar ile ibtal edilebilir.

Hacr kararından önce sefih bir tasarrufta bulunursa, bu tasarruf batıl değildir yahut ibtal olunmaz. Bu tasarrufun batıl olması ya da ibtal edilebilmesi için bu tasarrufun, diğer âkidin sûistimâli neticesi yahut bu tasarruftan menfaat temin eden birinin suistimali neticesi yahut hacrolunması beklenen sefih ile gizlice anlaşması neticesinde vuku bulması gerekir. Bu hususlardan biri sabit değilse, sefihın tasarrufları

sahihdir. [\[204\]](#) Mısır Medeni Kanunu vasiyet ile vakfı bu tasarruflardan istisna etmiş, bunların mahkeme izin verdiğinde sahih olacaklarını kabul

etmiştir. [\[205\]](#) Keza bunun, izin kanuni olduğu takdirde, kayyımın sefihe mallarını idare etmesi için onları teslim almasına izin verirse [\[206\]](#), idari

işleri de istisna etmiştir. [\[207\]](#) Bu durumda sefih, (bazı ticari muamelelerde bulunması için) kendisine izin verilmiş eksik ehliyet sahibi (kâsır) şahsın

hükümlerine tâbidir. [\[208\]](#)

Beşincisi: Serhoşluk

126) Giriş

Serhoşluk, kendine geldikten sonra, serhoşken neler yaptığını bilmeyecek şekilde, içki ve içki hükmünde olan şeyin alınmasıyla aklın gitmesi (aklı ölçünün kaybolmasıdır. [\[209\]](#) Serhoşluk akh işlemeze hale getirir ve aklın temyiz (kudret)ine manidir. Bunun için serhoş serhoşluk halinde (şer"î) hitab (kabilin)den hiç bir şeye muhatab olmamalı, serhoşluğu sebebiyle eda ehliyeti bulunmamalı ve mükellefiyeti düşmeliydi (yenbeği). Fakat

serhoşluğun bütün durumlarında fakihler bu görüşte değillerdir. Bu hükmün sadece mubah yolla olan serhoşluk halinde bulunabileceği görüşündedirler. Serhoşluk haram yolla ise, serhoşu mükellef ve yaptıklarından mesul tutmuşlar ise de bu hususda aralarında bazı görüş farkları mevcuttur. Şimdi her iki nevi serhoşluğu ayrı ayrı ele alalım,

Serhoşluk Nevileri

127) Birincisi: Mubah (Meşru) Yolla Serhoşluk

Mubah yolla serhoşluk, serhoşluk veren şeyin zaruret halinde, zorlanarak (cebren), serhoşluk verdiğini bilmeyerek, ilaç olarak içilmesi veya buna benzer şekillerle içilerek hasıl olur.

Bu yolla serhoş olan, baygın hükmündedir. Serhoşluk halinde Yüce Allah'ın haklarından hiç birisini eda etmek mükellefiyetinde değildir. Baygınlıktaki hüküm gibi, serhoşluğu devamlı değilse ve ayıldıktan sonra kaza edilmesinde zorluk (el-harac) yoksa, Yüce Allah'ın haklarını kaza eder. Söylediği sözler sahih değildir; ve sözlü tasarruflarının hiç bir (hukuki) neticesi yoktur. Fiilî tasarruflarının ise, kulların mâlî hukukuna nisbetle (hukuki, şer"î) neticeleri hasıl olur: Telef ettiği can ve malların tazminatından mesuldür. Çünkü canlar ve malların dokunulmazlığı vardır (masûmdurlar). Dokunulmazlıkları hiç bir mazeret (ve özür) ile kaldırılamaz ve düşürülemez. (Fakat) fiiller ve cürümlerinden bedenî olarak mesul tutulmaz. Çünkü bedenî ceza, akıl ve temyize dayanır. Serhoş ise aklını kaybetmiştir ve kendisinde temyiz (kudret)i de yoktur.

128) İkincisi: Haram Yolla Serhoşluk

Bu nevi serhoşluğun hükmü ve bu serhoşun tasarruflarının ne dereceye kadar muteber olup olmadığı hususunda fakihlerin görüşleri farklıdır. Bu görüş farkı, aklın zevalinin, gidişinin haram yolla oluşu sebebiyledir. Fakihlerin görüşlerini şu şekilde hulâsa edebiliriz.

a) Sözlü Tasarruflarıyla Alakalı Görüşler

1) Bazı fakihlere göre (haram yolla) serhoşun ifadeleri hükümsüz (sâkıt) dır; sözlerinden hiç biri söz olarak kabul edilmez; sözlerinin hiç bir şer"î neticesi yoktur. Boşaması, alımı satımı, akidlerinden hiç birisi vuku bulmaz. Bu, Zâhiriyye, Câferiyye, "usmânu'lbettî, elleys, İbnu'l-kayyim'in nakline göre Ahmed oğlu Hanbel'in en son benimsediği ve Hanefilerden Eltahâvî'nin ihtiyar ettiği görüştür.

2) Sözleri muteberdir ve şer"î neticeleri hasıl olur. Mesela boşaması, şâir sözlü bütün tasarrufları vuku bulur. Bu, Şâfiîlerle, serhoşun bazı tasarrufları haricinde Ha-nefiler ve Mâlikîlerin görüşüdür. Hanefilere göre riddet (İslâm'dan çıkma) ile, dönülmesi muhtemel ikrarı dışındaki sözlü tasarrufları, Mâlikîlere göre de ikrar ve akidleri haricindeki sözlü tasarrufları sahihtir. Ancak bütün fakihler, boşamasının vuku bulduğunda müttefiktirler.

b) Fiilleriyle Alakalı Görüşler

Kulların hukukuyla alakalı fiillerinden mâlî olarak mesul tutulduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur: Bir can veya malı itlaf ederse, itlaf ettiği şeyi tazmin eder.

Cürüm teşkil eden fiillerinden dolayı, bedenî olarak mesul tutulması yani cezalandırılmasına gelince: Cumhura göre bedeni olarak mesul tutulur. Mesela (insan) öldürdüyse, kendisi öldürülür; zina yaptıysa (zina) cezasına çarptırılır; ve diğer cezalar da bu şekilde tatbik olunur. (Fakat Zahirîler ve "usmânu'lbettî ise, fiillerine bedenî ceza verilmemesi, sadece içki içme cezasına çarptırılması görüşündedirler.

129) Deliller

A) Sözlerinin muteber olmadığı, bedenî olarak cezalandırılın ayacağı görüşünde olanların delilleri şunlardır:

1) Allah'ın "*Ey iman edenler, siz serhoşken, ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın*"^[210] âyetinin de delaletiyle, (serhoş) ne söylediğini bilmemekte, idrak etmemektedir. Ne söylediğini bilmeyen insan sözlerinden, diğer hükümlerden, boşamasından v.s. den mesul tutulmaz. Çünkü o (şer"î hitaba) muhatap değildir. Zira akılı başında (akıl sahibi) değildir. Bu böyle olunca, delinin tabî olduğu hükümlere tâbidir.

2) Anlamak, mükellef kılmanın menâti ve "illetidir. Anlamanın bulunmadığı yerde mükellefiyet de yoktur. (Bu serhoşa) bir ceza olsun diye, kendisini mükellef olarak kabul etmek sahih (doğru) değildir. Çünkü şâri" (içki içtiğinden dolayı ona zaten içki içme) ceza(sı) vermiştir. Bunun için kendisi bu cezadan başkasıyla yahut bu cezadan daha fazlasıyla cezalandırılmaz.

3) Tasarrufun sahih olduğu en az ölçü maksad(m mevcut oluşu) dır veya maksadın mazmnetidir. Serhoşda ikisi de yoktur.

4) Mubah yolla ve haram yolla serhoş olan arasında fark yoktur, ikisinin de akılları ve temyizleri yoktur. Bunun için hüküm bakımından da eşit olmaları icabeder. Birincinin mubah yolla, ikincinin haram yolla serhoş olması, sadece serhoşluğun cezasında tesirini gösteren bir husustur. Nitekim iki dizinin altından bacakları kırılan insan oturarak namaz kıldığı gibi, iki dizinin altından kendi bacaklarını (bile bile) kıran insan da oturarak namaz kılar. Oysa ikinci şahıs, iki bacağı kırarak cürüm işlemiş, birinci şahıs böyle bir cürüm işlememiştir.

B) Boşamasının ve sair sözlü tasarruflarının vuku bulduğu, işlediği cürümler hakkında da tam bir mesuliyet taşıdığı görüşünde olanların delilleri şunlardır:

Serhoş, yapması haram olan şeyi yaparak, aklının gitmesine, zevaline bizzat kendisi sebep olmuştur. Bunun için, bulunduğu isyan hareketiyle (elma"sıyeh), (mükellefiyetinin) hafifletilmesine hak kazanmaz. Bu bakımdan bir ceza ve (bir daha böyle bir şey yapmasına) mani olmak için, takdîren aklı var sayılır. Bunda tuhafılık yoktur. Çünkü isyan (elma"sıyeh) olan bir sebep ile zail olduğu zaman, hakikaten zail olana, (bir daha yapılmasına) mani olmak için, takdîren mevcut olanın hükmü verilir: Murisini öldüren kişi gibi. Böyle bir katile nisbetle bir ceza ve men edici

olması için, murisi canlı (ölmemiş) itibar olunur ve (hakikatte ölmüş bulunan) murisine mirasçı olamaz. Hülâsa cürüm, sahibi hakkında hafifletici bir sebep değildir. Aksine cürümün işlenmesi, sahibinin, cürümün hasıl edeceği bütün neticelerine razı olduğunu göstermektedir.

C) Sözleriyle cürümlerinin ayrı ayrı şeyler olduğu, sözlerinden mesul olmadığı ve cürümlerinden tamamen mesul bulunduğu görüşünde olanların delilleri şunlardır:

Sözlerinin değersiz kılınışında bir zarar (elmeftsedeh) yoktur. Çünkü akli başında olmayanın sadece, sözünde bir zarar mevcut değildir. Fiiller böyle değildir. Fiiller vuku bulduktan sonra, onların zararlarını ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bunun için fiillerinin değersiz, hükümsüz sayılması tamamen zarar ve büyük bir düzensizlik olacağından caiz değildir.

Ayrıca suçundan mesul tutulmaması, cürümler işlemesi, cürüm işlemeye cür'et etmesi, masum canlara kıymayı serbest saymasına bir vesile olacaktır. Bundaki bozukluk ve dengesizlikse meydandadır.

Serhoş olmak suçtur. Suç ise, başka bir suçu işlemekteki ceza mesuliyetini bertaraf edemez.

C) İslâm'dan çıkış (erriddeh) suçu ile, kendisinden dönülmesi muhtemel olan bir şeyi ikrarının vuku bulmadığı görüşündeki Hanefilcrin delilleri şudur:

İslâm'dan çıkış, itikad (inanç)ın değişmesidir. İtikad ise, değişmesi kastedilmeden yahut değişmesinin kastedildiğini açıkları açığa gösteren bir (işaret) bulunmadan jahıbinden) ayrılmış olmaz. Değişmenin kastedildiğini açıkça, zahiren gösteren işaret, maksad ve kasdın muteber sayıldığı vaziyetteki konuşmadır. Kasdın muteber ayudığı vaziyet de (serhoşluk değil,) ayıklık vaziyetidir. Serhoş ise böyle bir halde değildir. Onun için sözü itikadının değiştiğini göstermediğinden, İslâm'dan çıkmış (irtidad etmiş) olmaz.

Dönülmesi muhtemel olan bir şeyi ikrar etmesinin muteber sayılmayışma gelince: Serhoş, herhangi bir hususta oturaklı, istikrarlı olmadığından, (bu hali, ikrarından) dönmek olarak kabul edilmiştir. Bunun için serhoşluk halinde, zina yaptığını ikrar etse, ikrarından mesul tutulmaz. Zira zinayı ikrar etmek, dönülmesi muhtemel bir ikrardır.

Serhoşun diğer sözlerinin sahihliğine dair delilleri ise, bütün sözlerinin sahih olduğu görüşündekilerin delillerinin aynıdır.

D) Serhoşun diğer sözlerinin sahihliğine dâir delilleri mevzuunda Mâlikilerin delili şudur: Akdin sahih olması için, akdi yapan ("âkid)ın temyize sahib olması şarttır. Serhoşun ise temyizi yoktur.

İkrarlar(ın)a gelince: Serhoşun ikrarları ya mal ikrarıdır, ve serhoşluğu için hacr altında olduğundan mal ikrarı bu durumda sahih değildir ya da mal

haricindeki bir şeyi ikrarıdır ki, mâ"iz hadîsi [\[211\]](#), serhoşun (bu kabil) ikrarının hükümsüz olduğunu gösteriyor.

Mâlikilerin, serhoşun diğer sözlerinin sahihliği hakkındaki delilleri, serhoşun her türlü sözlü tasarruflarının sahihliği görüşünde olanların delilleridir.

130) Delillerin Tahlil ve Tenkidi ile Fakîhlerin Tercihe Değer Görüşü

a) Serhoşun sözlerinin sahih olmadığı görüşü sahihlerinin delilleri selim ve kabule değer delillerdir. Çünkü sözün muteber olması, sadece maksad ve kasid ile olur. Akli zeval bulmuş, gitmiş" olduğundan serhoşun maksad ve kasdı yoktur. Bu bakımdan sözlerine itibar olunamaz.

Ceza olsun diye sözünden mesul tutul(up onunla ilzam olun)ması sahih değildir. Çünkü ceza şâri" tarafından takdir edilir; re'y(ve görüş) ile takdir olunmaz.

Ayrıca nass'da [\[212\]](#) serhoşun ne söylediğini bilmediğini açıklamaktadır. Ne söylediğini bilmeyen, söylediğinin manasını kasdetmiyor demektir. Böylece sözü hiç bir neticeyi hasıl etmez. Tıpkı Arab olmayanın, mânâsının bilmediği halde talâk (nikahlı karısını boşama) ifadesini telaffuz etmesi ve bu telaffuzunun hiçbir netice hâsıl etmemesi gibi.

b) (Serhoşu), murisi hükmen yaşıyor kabul edip murisini öldüreni mirastan mahrum bırakma meselesindeki katile kıyas etmek, mutâbakatsız olan, tam olmayan, hatalı ve kusurlu bir kıyastır (kıyâsun ma"aflârı-k). Çünkü katil, vaktinden evvel mirasını almak için murisini öldürmeyi kasdetmiştir ve (bu) mirastan mahrum bırakılarak cezalandırılmıştır. Serhoş ise serhoşluğu kasdetmiş, mesela (karısını) serhoşken (boşadıysa) boşamanın vuku bulmasını kasdetmemiştir. Böyle olunca nasıl olur da boşaması vuku bulur?

c) (Serhoşabir) ceza olarak, sözl(ü tasarruflarından mesul tutulduğunu kabul etsek bile, serhoşa nasıl olur da suçsuz birine de tatbik edilmiş olacak - serhoşken karısını boşadığımda olduğu gibi- bir ceza veririz?

ç) Cürümlerinden mesul tutulması hususundaki deliller makbuldür ve bunlar çürütülemez. Bu durumuyla (haram yolla serhoş olmakla) deliyle bir tutulamaz. Çünkü serhoş, serhoş olmakla cürüm işlemiş, başkalarına karşı da suç işlemekle cürüm irtikâb etmiştir. Nasıl olur da serhoşun serhoşluğu dikkate alınır, fakat kendisine karşı suç işlenen kişi(lerin, mağdurların mağduriyetleri) dikkate alınmaz?

Bütün bunlardan vaz geçsek de, serhoşun suçlarıyla mesul tutuluşunu, fesada yol açan vesileleri önlemek kaidesi te'yid etmektedir. Şerî"atın bir çok nassları ve usûlü, bu kaidenin doğruluğunu göstermektedir.

Buna göre tercihe değer görüş bizce, haram yolla serhoş olanın hiç bir sözünün muteber olmadığı, cürümlerinden tam mesuliyetle mesul olduğu görüşüdür.

131) Beşerî Kanunlarda Serhoşun Hükümü

a) Irak Ahvâli Şahsiyye Kanunu, serhoşun boşamasının vuku bulmadığı hükmünü getirmiş [\[213\]](#) bunu, serhoşluğun mubah veya haram yolla oluşuyla kayıtlamamıştır. Bu itibarla iş bu hükmün mutlak manaya hamledilerek (bundan) hiç bir şekilde (serhoşluk mubah veya haram yolla olsun) serhoşun boşamasının vuku bulmadığı manası anlaşılmalıdır. Bu kanuna göre, serhoşun nikahı da vuku bulmaz. Çünkü bu kanun nikaha ehliyet için

akıl ve buluğu [\[214\]](#) şart koşturmuştur. Bu da serhoşun akli başında bulunmadığından nikahının batıl olduğunu göstermektedir. Buna diğer sözlü tasarrufları da kıyas olunur. Çünkü sözlü tasarrufların sıhhati için ihtiyar ve maksad şarttır. Serhoşun ise ihtiyar ve maksadı yoktur.

1929 tarih ve 35 sayılı Mısır Kanunu mubah ve haram yolla olan serhoşluğu ayırdetmeksizin, serhoşun boşamasının vuku bulmadığı hükmünü

[\[215\]](#)

getirmiştir. Hükmün umumiliğinden ve mutlaklığından dolayı buna göre, serhoşun boşaması vuku bulmaz.

b) Mısır Ceza Kanunu şu hükmü getirmiştir: Delilik, akıl hastalığı, zorla veya bilmeden ne çeşit olursa olsun, uyuşturucu ilaç almak suretiyle şuur

[216]

veya ihtiyarım kaybetmiş insana fiili işlediği sırada şuur ya da ihtiyarı yoksa, ceza verilmez.

Mısır Ceza Kanunu, mubah yolla serhoş olan serhoşun, cürümlerinden dolayı cezaî mesuliyete çarptırılmaması görüşündeki bütün fakihlerin görüşüyle ittifak hindedir. Bu hükümden, serhoş iradesiyle serhoş olmuşsa, ya da aldığı şeyin serhoşluk verici vasfını taşıdığını bilmiyorsa, cezaî mesuliyetten kurtulamıyacağı anlaşılmaktadır. Bu hükmün tatbikinde dikkat edilecek husus, uyuşturucu, serhoşluk verici madde sebebiyle şuur yahut iradenin bulunmayışı şarttır, insan bu Şuursuzluk ya da iradesizlik) hal(in)e gelmezse, bu hüküm tatbik olunmaz ve netice itibarıyla de mesuliyet icabeder.

Bağdad Ceza Kanunu ile, 1969 tarih ve 11 sayılı yeni Irak Ceza Kanunu da 60. maddesinde aynen Mısır Ceza Kanunu hükmünü, serhoşun

irtikâbettği cezalar(i mücib suçlar, sadedinde benimsemiştir. [217]

Altıncısı: Zorlama (ei'ikrâh)

132) Giriş

Zorlama (ikrah) insanın kendi fiilinin değil, fakat İnsana karşı başka birisinin fiili neticesinde (hasıl olan) mükteseb (iradî) arızî hallerdendir.

Zorlamayı tarifi, tahakkukunun şartları, neveleri, ehliyete mani olup olmaması, zorlananın tasarruflarındaki neticesi veya zorlananın tasarruflarının hükmü mevzularıyla işleyecek, sonra da Irak Kanun(î mevzûâtı)nda zorlamaya kısaca temas edeceğiz.

133) Zorlamanın Tarifi

Usulcüler zorlamayı birbirine yakın şekillerde tarif etmişlerdir. Bunlardan biri ettelvî.h Sâhibi'nin tarifidir. Şöyle diyor: "İkrâh, başkasını, kendi haline bırakıldığında yapmaya razı olmayacağı ve yapmayı tercih etmeyeceği fiili, yapmaya sevkettir." Diğer bir tarif de şöyledir: "İkrah, sevkedenin tehdid ettiği şeyi yapmaya muktedir, sevkedenin korkar hale geldiği bir tehdid, korkutma İle, başkasını yapmaktan kaçındığı bir işi işlemeye sevkettir." Bu ikinci tarif, zorlamanın tahakkuku için bulunması icabeden hususları ihtiva ettiğinden birinci tariftten daha açıktır.

134) Zorlamanın Tahakkuk Etmesi için Lüzumlu Şartlar4

a) Zorlayan (sevkeden)in, tehdid ettiğini yapabilme imkanına sahip olması. Eğer zorlayan tehdid ettiği şeyi yapmaya gücü yetmiyor ve zorlanan da bu kudretsizliği biliyorsa, tehdidi boştur, muteber değildir.

b) Zorlananın bu tehdidden korkar olması (ve) zorlayanın tehdid ettiği şeyi derhal yapacağına kâni bulunması (gâlib zann) veya bunu yakinen bilmesi ve bu korkunun tesiri altında zorlandığı şeyi yapması.

c) Tehdid edilen şeyin (elmukrehu bihî) öldürme, bazı uzuvların itlafi ile bunlardan daha hafif olan habsetmek, bağlamak ve vurmak gibi şeyler olması. Mikdârı az olmadığı takdirde malın itlaf edilmesi şeklindeki tehdid de Şafîî, Hanbelî, Caferî ve bazı Hanefî mezhebi fakihlerince, zorlamanın tahakkuk ettiği muteber bir tehdiddir. Zorlanan için ehemmiyeti şahıslara eziyette bulunma tehdidi Câferilere göre zorlamadır. Keza bu tehdid kocaya yahut kendileriyle ebediyen evlenilemeyecek hısımlara (zîrahmin mahram) vâkî olursa Hanefîlere göre, yahut evlâdlara vâkî

olursa Hanbelîlere göre zorlama tahakkuk eder. [218]

235) Zorlamanın Nevileri

Hanefîler zorlamayı iki kısma ayırıyorlar: **1)** Mulci' (mücbir), kâmil, tam zorlama, **2)** Mulci' olmayan, eksik zorlama. [219]

a) Tam, Mulci' Zorlama

Can (öldürme) veya bir insan uzvunun itlafi (tehdidi) ile olur. Zira insan uzuvlarının, insana tabî olarak dokunulmazlığı (hürmeti) vardır. Malın tamamını itlaf yahut (zorlanan kişiye) ehemmiyeti olanların öldürülmesi tehdidi de bu tehdidi zorlama sayan fakihlerce mulci' zorlamadır. Bu nevî zorlama mulci' zorlama olarak isimlendirilmiştir. Çünkü zorlanana can veya uzuv korkusuyla (zorlandığı) fiili bizzat yapmaya mecbur bırakılmaktadır. Bu nevî zorlama iradeyi ifsâd ve rızayı yok etmektedir; fakat iradeyi (ihtiyarı) yok etmemektedir. Bunu şöyle izah edebiliriz: trade, yapılması ve yapılmaması mümkün olan bir şeyi, yapmak veya yapmamaktan birini diğerine tercih ederek kasetmek (ona niyet ve azmetmek)tir. Yahut diğer bir ifade ile, yapanın tercihiyle bir şeyi yapmayı yahut yapmamayı kasetmektedir. Bu mana, zorlama ile izale edilmiş olmamaktadır. Çünkü zorlanan, niyetlendiği, kasettiği fiili işlerken, kendisine göre daha hafif ve daha kolay olan fiili irade (ihtiyar) etmiştir. Yapması için zorlandığı fiili işleyişi, tehdid olunduğu şeyin vukuuna o fiili tercih edişidir. Fakat zorlanan, kasıd ve niyeti hususunda tek başına, müstakil olmadığından, iradesi zorlayanın zorlaması ve iradesine dayandığından, zorlananın iradesi fâsiddir.

Zorlamada rızanın bulunmadığına gelince: Rıza bir şeyi yapmaya istekli ve bir şeyin yapılmasından hoşnud olmak demektir. Bu ise zorlama ile mevcut olamaz.

b) Mulci' Olmayan Zorlama

Vurmak yahut habsetmek gibi (tatbikleri olan), öldürmek yahut bir insan uzvunu telef tehdidi taşımayan zorlamadır. Bu zorlama iradeyi ifsad etmez; fakat rızayı yok eder. Bu zorlamayla irade ifsâd olmamaktadır. Çünkü birinci (mulci') zorlamanın hilafına zorlanan kişi, tehdide sabredebilip, zorlandığı şeyi bizzat yapmaya muhtar kalmış değildir.

136) Zorlama Ehliyeti İbtâl Eder mi?

Mulci' veya mulci' olmayan nev'iyle zorlama her iki çeşit ehliyete mani olmadığı gibi, zorlanandan (şer"î) hitabın düşmesini (şer"î mükellefiyetten muaf tutulmasını) icabettirmez. Zorlama her iki nevî ehliyete mani değildir. Zira ehliyet zimmet, akıl ve bulug ile sabittir (vucud bulur, varlık kazanır). Zorlama ise bunların hiçbirini ibtâl etmez. Zorlamanın, zorlanandan (şer"î) hitabı düşürmediğine gelince: Çünkü bazen yapılması zorlanılan şey, haram olabilir ve (zorla) yapıldığında da günah işlenmiş olunur: (Zorla) öldürmek ve zinada bulunmak gibi. Bazen (zorlanılan şeyin yapılması) farz olabilir ve yapılmadığından da günah işlenmiş olur: İçki içmek ve murdar ölü hayvanı (zorla) yemek gibi. Bazen (zorla yaptırılmak istenen şey) ruhsat olabilir ve işlenirse işleyen (zorlanan) günah (ism) sahibi olmadığı gibi sabredip de işlemeze sevab kazanır: İslâm'dan çıkmayı icabettiren (küfr) söz telaffuz etmek, başkasının malını harab (telef) etmek gibi. İşte bu haramlık, farzlık ve ruhsat, zorlanılan (fail) hakkında (şer"î) hitabın sabit (mevcud) bulunduğu ve kendisinin (böylece şer"î hitâba) muhâtab olduğunun işaretidir. Zira bu şeyler, mükellef kılıcı hitab bulunmadan sabit olmazlar.

137) Zorlananın Tasarruflarında, Zorlamanın Tesiri

Zorlamanın zorlananın tasarruflarındaki hukuki neticesini yani tasarruflarının hükmünü açıklamadan önce, sözlü ya da fiilî olsun, zorlananın tasarruflarının hükmünün dayandığı kaideyi zikretmemiz icabeder.

Hanefilerin kaidesi şudur: Zorlamanın, sözlü veya fiilî olsun zorlananın tasarruflarını ibtâl etme hususunda tesiri yoksa da zorlama bu tasarrufların mümkünse zorlayana nisbet edilmeleri hususundaki nisbet değişikliğine (tebdiline) müessirdir. Böylece bu durumda zorlayan hakkında hüküm sabit olur. Fakat bu nisbet ve izafe (isnâd ediş, mensûb kılış) mümkün değilse tasarruf faile yani zorlanmış olan kişiye mensub olarak kalır ve hakkında hüküm sabit olur. Zorlananın zorlayan için bir alet (ve vesile) itibar edilmesi mümkün olduğu zaman, (tasarruf) zorlayana nisbet edilebilir (başka durumda nisbet olunamaz).

Bu kaideye göre failin (zorlananın) tasarrufları ikiye ayrılmıştır: **1)** Faili (zorlananı) zorlayana alet kabul ederek, zorlayana nisbet edilmeleri mümkün tasarruflar, **2)** Zorlayana nisbet edilmesi mümkün olmayan ve zorlanana mensûb olarak kalan ve hakkında hükümleri sabit olan tasarruflar.

-Şâfîiler gibi-, Hanefilerin dışındaki fıkıhçıların kaidesi ise şöyle: Zorlama haklıysa, -borcunu ödemesi için borçlunun satış yapmaya zorlanması gibi- bunda zorlamanın tesiri yoktur ve tasarruf sahih ve nafiz olarak vuku bulur. Zorlama haksız ise şuna dikkat edilir: **1)** Zorlama, zorlanılan şeyi yapmayı mubah kılmıyor ise fail (zorlanan) hakkında hüküm sabit olur: Öldürmeye zorlamak gibi. **2)** Zorlama, zorlanılan şeyi yapmayı mubah kılıyor ise failden (zorlanılandan) hüküm düşer ve **a)** Fiilin zorlayana nisbeti mümkün ise, -başkasının malını itlaf etmek gibi- tasarruf zorlayan hakkında infaz edilir, **b)** Sözler gibi, tasarrufun zorlayana nisbeti mümkün değil ise (hüküm) düşer ve zorlayan hakkında da, zorlanan hakkında da

[220]

hiç bir hüküm, netice olarak hasıl olmaz.

138) Hanefîler ve Hanefî olmayanların kaidesini zikrettikten sonra şu hususu da kaydetmeliyiz: Zorlanarak yaptırılması istenen şey (elmukrehu"aleyh) ya söz ya da fiildir. Yukarıda zikredilen kaidelere göre her ikisinin de kendine-has hükmü vardır. Şimdi bu hükümleri ele alacağız:

A- Sözler

İkrar, iseler, hükümleri muteber sayılmamalarıdır. Çünkü ikrarın muteber sayılması, doğru oluş cihetinin tercih edilişi yüzündendir. Zorlama ile, (ikrarın) yalan oluş cihetinin daha ağır basışı yüzünden muteber sayılmaz.

Eğer (söylenmesi için zorlanılan şeyler) nikah, boşama ve ric"at gibi fesholunmayan [221], ciddiyetsizlik, şaka ile ibtâl olunamaz sözlü tasarruflardan ise, hükümleri sabit olur ki o da bu tasarrufların sahih olarak ve nafiz bir şekilde vuku bulmaları, zorlamanın bu tasarruflara hiç bir tesirinin olmadığıdır. Hanefîlerin görüşü böyledir.

Delil olarak şunları ileri sürüyorlar: Bu tasarruflar ihtiyâr (irade) ile yapıldıklarında, neticeleri hemen hasıl olmaktadır. Çünkü şâri" bu tasarrufların telaffuz edilmelerini, onların mana ve hükümlerinin irade olunuşları yerine saymıştır. Buna delil, ciddî olmayan (şaka yaparken) bir adamdan bu tasarrufların vuku bulmasıdır. Oysa bu tasarruflarla alâkalı şaka yapan kişinin bunların hüküm ve manalarını (boşamayı telaffuz ederken boşamayı, nikahta tarafımsı gibi konuşurken evlenmeyi, ric"î -karısına dönüş imkanı olan- boşamayla zevcesini boşadıktan sonra tekrar zevcesine rucû" ettiğine dâir bir şey söylerken rucû"u) kasdetmemiştir. Ciddî olmayan kişi hakkındaki hüküm böyle olursa, zorlanan şahıs hakkında da evleviyetle hüküm budur. Çünkü zorlama mulci' ise, iradesi fâsid olsa da bu fiillerin "î-kâmi, vuku bulmalarını kasdetmiştir.

Eğer (söylenilmesi için zor kullanılan şeyler) alım satım gibi fesholunabilir, ciddiyetsizlik, şaka ile (yapıldıklarında) sahih olmayan inşâî, sözlü tasarruflar ise, zorlama bu tasarruflara fesâd şeklinde tesir eder ve bu tasarruflar bâtil olarak değil, fâsid olarak vuku bulurlar. Hanefîlerin görüşü budur. Delilleri ise şudur: Zorlama ihtiyarı değil, rızayı yok etmektedir. Rıza ise (akidlerin) sıhhati için şarttır; akdolanması (in"i-kâdi) için şart değildir. Şu halde bu tasarruflar mün"akid (akdolanmış) bir şekilde, fakat fâsid olarak vuku bulurlar.

Bu tasarrufların hükümleri yukarıda izah ettiğimiz şekilde, zorlanılan (fail) hakkında sabittir; zorlayan hakkında sabit değildir. Zira bu tasarrufların zorlayana nisbet edilmesi mümkün değildir. Çünkü insanın, başkasının dili (ağız) ile konuşması, (bu tasarruflarda) zorlananın, zorlayan için alet kılınması (kabul edilebilmesi) mümkün olmadığından, (zorlananın, zorla söylediği) söz zorlayana izafe olunmaz ve hüküm de zorlayan hakkında sabit olmaz.

Şâfîiler, Hanbelîler, Câferîler ve diğer (Hanefîler dışındaki) fakihlere göre, zorlanan şahsın sözünün, hiç bir (şer"î, hukukî) hükümü yoktur; sözleri

kıymetsizdir, boştur. Buna göre boşaması, alım satımı ve diğer hiç bir sözlü tasarrufu vuku bulmaz. (Bu görüşteki fakihlerin) muhtelif bakımlardan birçok delilleri vardır. [222]

1) Allah küfür (İslâm'ı inkar) sözünü telaffuz ettiği takdirde, zorlanandan İslâm'dan çıkmış olma (küfür) hükmünü düşürmüş ve “*Kalbi iman üzere (sabit ve bununla) mutmain (ve müsterih) olduğu halde (cebir ve) ikraha uğratılanlar müstesna olmak üzere...*” [223] buyurmuştur. Küfür ahkâmı, alış veriş ve benzerlerinin hükümlerinden daha ehemmiyetlidir. Zira küfür sonucunda kâfir olanın karısının kendisinden ayrılması, öldürme, mallarının alınması (gibi) hükümler hasıl olur. Daha ehemmiyetli olan sakit olursa daha az ehemmiyetli de düşer.

2) Hadisde, zorlanandan hükmün kaldırıldığı açıklanmış ve Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur.

“*Allah benim milletimi (ümmetimi) hata ile, unutarak ve zorlanarak yaptıklarından tamamen mesul tutmaz.*” Diğer bir hadis de şöyledir. Buradaki iğlâk kelimesi zorlama, ikrah olarak da izah olunmuştur. (Yani hadîsin manası, ikrah ile, zor kullanılarak boşama olmaz, demek olur.) Aro Ebû Tâlib oğlu Ali'nin, "zorlananın boşaması olmaz" dediği rivayet olunur. Birçok sahâbeden de buna benzer rivayetler vardır.

3) Tasarrufun caiz olabilmesi için, (tasarrufta) maksad ve niyetin bulunması şart olduğu içindir ki küçük çocuğun ve delinin tasarrufu sahih değildir. Bu şart, zorlama ile ortadan kalkmaktadır. Çünkü zorlanan, tasarruf ile, tasarruftan maksad ne ise, onu kasdetmemektedir. Onun sadece maksadı, kendisinden kılıç ve benzeri gibi (mesela silah, bıçak, ateş v.s.) şeylerin zararını uzaklaştırmaktadır.

4) Zorlanan, kendisinden eziyet ve zararı uzaklaştırmak için söz söylemektedir. Söylediği sözün manasını kasdetmemekte ve o sözün hükmünü irade etmemektedir. Bundan dolayı söylediği sözün, delinin, uyuyanın ve hiçbir kasid ve niyeti olmayanın sözü derecesinde hükümsüz itibar olup, hukuki neticesinin bulunmaması münasib olur.

Bu delillere karşı Hanefilerin cevabı şudur: itikadı mevzularda zorlamanın tesiri yoktur. Zorlanan, küfür sözü söylediğinde bunun için affa mazhar olmuştur. “*Benim milletimden (ümmetimden) hata ile, unutarak ve zorlanarak yaptıkları affolunmuştur.*” hadîsinde kasdolunan, küfretmeye zorlanmaktadır. Çünkü ilk müslümanlar yeni müslüman olduklarında, belli başlı zorlama küfretmeleri içindi. Bir an için hadîsdeki zorlanmaktan maksadın küfretmenin dışındaki mevzular olduğu kabul edilse bile, sözlü tasarrufta zorlamanın olacağını kabul edemeyiz. Çünkü zorlamak, itikadı mevzulara müessir olmadığı gibi sözlere de tesiri yoktur. Zira bir insan, konuşurken başkasının dil (uzv)ini kullanamaz. Bunun için konuşan, söylediği şeyi söylemek hususunda muhtar (irade sahibi) olduğundan, hakikatte zorlanmış insan olmayacağından, hadîsin hükmü dışındadır. Tasarrufun caiz olması için, tasarruf neye mevzu kılınmışsa onun kasdedilmesi şartını kabul etmiyoruz. Nitekim ciddî olmadan (şaka olarak karısını) koca boşayabilmektedir (ve boşaması vuku bulur). Oysa bu koca boşama tasarrufundan maksad ne ise, onu kasdetmemiştir. Ve eğer söylenilen şartı bir an için kabul etsek bile, o şart burada mevcuttur: Çünkü zorlanan şahıs, kendisinin helak olmasını bertaraf etmeyi kasdetmiştir. Bu da, ancak tasarrufun mevzu olduğu şeyi kasdederse bertaraf olabilir. Böylece zorlanan şahıs zarûreten, tasarrufun mevzu olduğu şeyi kasdetmiştir. Zorlanan şahsın boşamasının (vâkî) olmadığı şeklindeki eserler (hadîs ve sahabe sözleri) ise, aksi hükmü (boşamasının vâkî olduğunu) ifade eden eserlere mu"ârid (muhâlif)dir. Bunun için, (görüşümüzün aksini müdâfaa edenlerin delil) gösterdikleri eserler, bizim (görüşümüz için delil gösterdiğimiz) eserlerden daha makbul sayılamaz.

139) Tercihe Değer Görüş

İhtiyâr ettiğimiz, cumhurun, ekseriyetin görüşüdür. Yani boşama ve nikah gibi feshedilemeyecek olsun; alış veriş, kira gibi feshedilebilecek nevîden olsun, zorlanan şahsın hiç bir sözlü tasarrufunun (sahih ve caiz olarak) vuku bulamayacağı, zorlanan şahsın (bütün) tasarruflarının bâtil (hükümsüz) olarak vuku bulduğudur. Hanefilerin zikrettikleri, görüşleri için delil olamaz. Bütün zikrettiklerine cevap verilmesi ve tenkidleri kabildir. Burada Hanelilere karşı verilebilecek cevabiardan bazısını zikretmek bizce kâfidir: Ciddî olmayan şahsın (şaka olarak yaptığı) nikah ve boşamasının vuku bulduğunu delil göstermeleri, bir şey ifade etmez. Çünkü ciddî olmayan şahıs ile zorlanan şahıs arasında fark vardır. Ciddî olmayan şahıs, iradesiyle, manasını bilerek, hukuki neticesini müdrîk olarak sebcb (olan tasarruf) işler. Oysa zorlana şahıs, kendisinin eziyeti defetmek maksadı ile, zorlanarak sebep (alan fiil)i işler. Bu durumuyla zorlanan kişi başkasının sözünü hikâye eden şahıs menzilesindedir. Şaka yapan nerede, bu şahıs nerede?!... Nasıl olur da ikisi hükümde eşit olur? Şaka kabilinden (karısını boşayanm) boşamasının vuku bulduğuna dair nass vardır, orlanamn boşamasının vuku bulduğuna dair nerede nass vardır? Sonra alış verişte arşılkh rızanın muteber olması, onun nikahta da muteber olmasını evleviyetle icabettirir. Çünkü cinsî münâsebet mevzularının mevzuatı, mâlî mevzuattan daha çok ehemmiyetlidir. Allah başkasının malını karşılıklı rıza olmadan almayı madem ram kılmıştır, cinsî münasebet uzuvları karşılıklı şer"î rıza olmadan evleviyetle Kılınmalıdır. İşte bunun için kız (veya kadın)ın velîsi, kız (veya kadın)ın rızası olmadan onu evlendirmekten men olunmuştur. Hanefilerin, zorlama sözlerde hüküm icra etmez, şeklindeki görüşleri kabul olunamaz (merdûddur). Çünkü Kur'an nassı, zor altında söylenilen küfür sözüne (şer"i) bir netice terettüb ettirmemiştir. Bu, sözlerde zorlamanın hüküm icra ettiği (muteber olduğu) ne bir delildir.

B- Fiiller

Fiiller, hakkında zorlama olan şeyin ikinci nev'idir. Birinci nevî olan sözlerden yukarıda bahsettik. Yapılmaya zorlanılan fiillerle alakalı söylenecekleri şöyle hulâsa edebiliriz: Zorlama mulci' değil ise, zorlanan zorlandığı fiili işler ise, zorlanan tek başına fiilin bütün mesuliyetini yüklenir ve fiilin (şer"î hükmü) neticesi tamamen hasıl olur. Zorlama mulci' ise, bu itibarla fiiller üçe ayrılır:

Birinci Kısım Fiiller:

Zaruret sırasında yapılmasını şâri"nin mubah kıldığı fiillerdir: içki içmek, murdar hayvan ve domuz yemek gibi. Bu fiilleri zorlanan kişinin işlemesi mubahtır. Hatta vacibdir. İşlemezse günahkâr olur. Çünkü bu fiilleri Allah mubah kılmıştır. Hayatın kurtarılmasını temin için mubah olan bir şeyi işlemek vacibdir; terki caiz değildir.

İkinci Kısım Fiiller:

Zaruret sırasında yapılmasına ruhsat verilmiş fiillerdir; yapırlarsa günahı yoktur. Fakat zorlanan şahıs bu fiilleri yapmaz da eziyet görürse, sevab kazanır. Kalb iman üzere (sabit ve bununla) mutmain (ve müsterih) olduğu halde küfür (demek olan) fiiller, bu kısma girer. Başkasının malını itlaf etmek de bu kısımdandır. Ancak bunda tazminden, zorlanan değil, zorlayan mesuldür. Çünkü itlaf fiili, zorlananın zorlayan için alet kılınması ile zorlayana nisbet olunması mümkün olduğundan, hüküm zorlayan hakkında sabit olur. Hanefi, Şafî ve diğer (bazı) fakihlerin görüşü budur.

Üçüncü Kısım Fiiller

Hiçbir vaziyette, zorlananın yapması helal olmayan fiillerdir: insan öldürmek gibi. Başkasının canının da, insanın kendi canı gibi dokunulmazlığı ("ı-smeti) vardır ve insan kendisinden zararı, başkasına zarar vermek suretiyle defedemez. Eğer böyle yaparsa günahkâr olur. (Zorlanan, öldürmesi için zorlandığı insanı öldürürse) zorlayan hakkında kısas sabit olur ve ona kısas tatbik edilir. Çünkü zorlananın alet olarak kabul edilmesiyle öldürme fiilinin zorlayana nisbet edilmesi mümkündür. Kısas alet olana değil, sadece katile (zorlayana) tatbik olunur. Hanefilerin görüşü budur. Zorlama mevzuundaki esasları bunu gerektirmektedir. Şâfîler ve diğer fakihlere göre kısas zorlanana tatbik edilir. Çünkü öldürmek, zorlanma ile (dahi) helal olmayan bir fiildir. Bunun için hüküm (yani kısas) zorlanan hakkında sabit olur. Öldürmeye sebep oluşu itibarıyla katil olduğundan, zorlayan da öldürülür. Zina da öldürme gibidir. Bütün fakihlere göre hüküm (zina cezası) zorlanan (fiilen zinada bulunan) hakkında sabit olur. Çünkü zina fiilinin zorlayana nisbet edilmesi mümkün değildir. Zira insanın, bir başkasının aletiyle zina yapması mümkün değildir. Ancak Hanefilere göre, şübhenin mevcudiyeti dolayısıyla (zinanın cezası olan) hadd düşer. Sâfîlere göre hadd (cezası, zorlanan zina failine) tatbik olunur. Çünkü (Şâfîlerin) zorlamadaki esaslarına göre, zorlanan şahıs, zorlanma mevzuunda yapılması helal olmayan fiili (zorlanarak da olsa) işlerse, o fiilin hükmü zorlanan hakkında sabit olur. Zina fiilinde hükmün (hadd cezasının) zorlayan hakkında sabit kılınması mümkün değildir.

140) Irak Kanunlarında Zorlama

A- Medenî Kanunda

Irak Medeni Kanunu zorlamayı "Bir şahsın razı olmadığı bir işi haksız olarak yapmaya icbar olunmasıdır." [224] şeklinde tarif eder; ve mulci' ile mulci' olmayan zorlama kısımlarına ayırır. Mulci' zorlama cana kıymak (öldürmek) yahut büyük nisbette mala zarar ve ziyan vermek gibi mecbur bırakıcı, büyük bir tehlike tehdidiyle olur. Mulci' olmayan zorlama, insanların hallerine göre daha hafif bir şeyle tehdid şeklinde olur: Hapis ve dövme gibi. Karı veya kocaya, sülaleden evlenilmesi haram olan akrabanın her birine zarar verme tehdidi, çeşitli durumlara göre mulci' zorlama ya da mulci' olmayan zorlama olarak kabul edilir. [225]

Kendi menfaati için kocanın, bir tasarrufta bulunmasını temin gayesiyle karısını dövme ya da ailesiyle görüşmesine mani olmak şeklindeki tehdidi, zorlama sayılmıştır. [226]

Bu hükümleriyle Irak Medenî Kanunu, umûmen bazı fakihlerin şu görüşüyle ittifak etmektedir: "Kendi menfaati için kocanın, karısından yapmak istemediği bir şeyi yapmasını istemesi zorlamadır." Mesela, muhalefeti neticesinde ağır bir şekilde cezalandırılacağını zevce biliyorsa, devlet başkanının emirlerine muhalif hareket etmesini koca zevcesinden talep etmiş ve bunda kocanın menfaati varsa, kocanın bu hareketi zorlamadır. [227]

Irak Medeni Kanunu da, zorlamanın tahakkuk etmesi için, fakihlerin koştuğu şartları koşmaktadır. [228]

Zorlamanın (hukuki) neticesine gelince: Kanun mulci' veya mulci' olmayan zorlama olsun, zorlananın (yaptığı) akidlerin mütevakkıf bulunduğu (elmev-kûf) hükmünü koymuştur. [229]

Zorlama mulci' değilse, zorlanılan fiil medenî (kanun hududunda) bir mesuliyet getiriyorsa, kanun bu mesuliyetin zorlanana izafe olunup neticesinin, hükmünün onun hakkında sabit olacağını, zorlayana izafe olunmayacağını, ancak zorlama mulci' olursa, o zaman hükmün zorlayana izafe (ve nisbet) olunacağını hükme bağlamıştır [230]: Mal yahut can (veya vücuddan bir uzv)ın itlafı gibi. [231]

Hulasa edilecek olursa Irak Medeni Kanunu muayyen bir mezhebe bağlı kalmaksızın, zorlama mevzuunda fakihlerin görüşü dışına çıkmamıştır.

B- Ahvâli Şahsiyye Kanununda

1959 tarih ve 118 sayılı bu kanunda, zorlanan şahsın boşamasının vuku bulmadığı hükmü getirilmiştir. [232] Kanun bu hükmüyle, fakihlerin cumhurunun görüşü ile müttefiktir.

C- Irak Ceza Kanununda

Kanunun 63. maddesi şöyledir: Bir şahıs kendi canı, yahut başkasını yahut malını yahut başkasının malını, mecbur bırakıcı büyük bir tehlikeden korumak için, zarureten iltica ettiği cürümden ötürü, buna kasden sebep olmamış ve bir vesile ile cürmü işlemeye mani olmak kudretine malik değilse, cezaî mesuliyet taşımaz. [233]

Bu madde zaruret halini hükme bağlarken, zaruret sebebiyle, matlûb olan şartlar mevcut olursa cezayı (fiili işleyenden) kaldırmaktadır. Zorla(n)ma bir zaruret şekli olduğundan, zaruret, zorla(n)maya da şâmilirdir. Bu itibarla kanunun bu maddesi, zorlamanın, zorlananın ya da başkasının vücudunda veya zorlananın malında ya da başkasının malında vuku bulacak büyük bir tehlike ile tehdid şartıyla, zorlama vaziyetinde tatbik olunur.

2. KISIM

HÜKÜMLERİN DELİLLERİ

-İSLAM HUKUKUNUN KAYNAK VE MESNEDLERİ-

141) Giriş

Şer'i hükümler, sadece şâri'in tayin ettiği delillerle bilinir (anlaşılır ve öğrenilir). Bu delilleri şâri", mükelleflere şer'i hükümleri göstermeleri, Şer'i hükümler hakkında mükellefleri irşâd etmeleri için tesbit buyurmuştur. Bu deliller, hükümlerin asılları, hükümlerin şer'i kaynakları veya hükümlerin delilleri olarak isimlendirilir. Bunların hepsi de bir manaya gelen ayrı ayrı isimlerdir.

Delil, kelime olarak (yani lügatta) bir işi (veya hâli, vaziyeti, durumu) gösteren, ona delâlet eden, ona irşâdda bulunan her şeydir. Usulcülerin ıstılahında ise delil, "üzerine sıhhatli bir şekilde düşünerek, haber cinsinden matlûbolana ulaşmayı mümkün kılan şeydir." Haber cinsinden matlûbolan, şer'i hükümdür. Bazı Usulcüler delilin, kat'i bir şekilde şer'i hükme ulaştırmacı olmasını şart koşmaktadırlar. Eğer zannî bir şekilde şer'i hükme ulaştırıyorsa bu delil değil, (o Usulcülere göre) emare (el'emârah) dir. Ancak Usulcülerce meşhur olan, bunun şart olmadığıdır. Onlara göre delil, kat'i yahut zannî olsun, kendisinden şer'i, "amelî hükmün çıkarıldığı şeydir.

Şer'i deliller akla aykırı olmaz. Çünkü şer'i deliller kendileriyle hükümlerin öğrenilmesi ve kendilerinden hükümlerin çıkarılması için şer'i'atda tayin olunmuşlardır. Eğer şer'i deliller akla aykırı olsa idiler, kendilerinden kasdolunan gaye hasıl olmazdı. Ayrıca istikrâ' (tümevarım) da delillerin, aklın icabına göre seyr (ceryan) ettiğini göstermektedir. Selîm akıllar şer'i delilleri kabul etmekte ve icabına uymaktadır.

142) Delillerin Taksimleri

Deliller muhtelif itibarlara göre çeşitli kısımlara taksim olunmuştur. Yani bu taksimler, delillere bakış zaviyesine göre muhteliftir. Biz, bu taksimlerden ikisini zikredeceğiz:

Birinci Taksim:

Delillerdeki ittifak ve ihtilaf nisbeti bakımından yapılan taksimdir. Bu itibarla deliller, aşağıdaki nevilere ayrılır:

Birinci Nevî (Deliller): Bunlar, müslüman imamlar arasında ittifak mevzuudur; ve Kitâb (Kur'an) ile Sünnet'ten ibarettir.

İkinci Nevî (Deliller): Bunlar, müslümanların ekserisi arasında ittifak mevzuudur. İcmâ" ile kıyâsdan ibarettir. Mûtezile'den enna-z-zâm ve bazı hâriciler icmâ" hususunda, Câferîler ve Zahirîler de kıyâs hususunda muhaliftirler.

Üçüncü Nevî (Deliller): Kıyası kabul eden ekseriyet arasında bile, âlimlerin hakkında ihtilaf ettikleri delillerdir. Bu nevî deliller şunlara şamildir:

Örf (el'urf) ^[234], İstishâb (el'ıstı-shâb), İstihsân (el'ıstı.hsân), Mürsel Maslahatlar (elma-sâlihu'l-murseleh), Bizden önceki Ümmetlerin Şer'iati (şer'u men kablênâ), Şahabının Görüşü. Alimlerden bazıları bu (üçüncü) nevî delilleri teşrî" (şer'i hüküm) kaynaklarından kabul etmiş, bazıları da kabul etmemiştir.

İkinci Taksim:

Deliller nakle veya re'ye dayanışı (rucû"u) bakımından iki kısma ayrılır: **1) Naklî (deliller), 2) "Aklî (deliller).**

Birinci Nevî, naklî delillerdir. Bunlar Kitâb ve Sünnet'den ibarettir. Sahâbînin görüşü, icmâ" ve bizden önceki ümmetlerin şer'i'atını delil olarak benimseyip, teşrî" kaynağı sayan âlimlerin görüşüne göre bunlar da naklî delillere ilhak olunmaktadır. Bu nevî delillerin naklî olması, hiçbir kimsenin görüş ve düşüncesinin payı bulunmadan, şâri"den naklolunmuş bir keyfiyete itaat etme esasına dayanışlarındandır.

İkinci Nevî, aklî delillerdir. Yani görüş ve düşünceye dayanan delillerdir. Bu nevî, kıyâsdan ibarettir, el'ıstı.hsân, elma-sâlihu'l-murseleh, el'ıstı-shâb da kıyâsa ilhak olunmaktadır. Bu nevî deliller, şâri"den naklolunmuş bir duruma değil, görüşe ve düşünceye dayandığından, (naklî değil) aklî sayılmışlardır.

Zikretmiş olduğumuz bu (naklî ve aklî) kısımlar, sadece delillerin asıllarına nisbetle yapılmış taksimlerdir. Fakat şer'i hükme delillerle delil getirmek bakımından her iki nevî de birbirine muhtaçtır. Çünkü şâri"den naklolunmuş bir delille delil getirmek için, anlamının aleti olan aklın kullanılması ve düşünmek mutlaka lazımdır. Keza nakle istinad etmedikçe re'y (ve görüş, akıl yürütme) de sıhhatli ve muteber olamaz. Zira tek başına aklın, hükümlerin teşrî"inde bir yeri yoktur.

143) Bütün Nevîleriye Delillerin Kitâb'a Dayanışı

Delillerin naklî ve aklî olarak iki nevî olduğunu kaydettik. Dikkat edince şer'i delillerin Kitâb ve Sünnet'den ibaret olduğunu görüyoruz. Çünkü sabit, mevcut olan deliller, akıl ile sabit olmamışlar, bu delillere itimadın doğru olduğu hususunda Kitâb ve Sünnet'de deliller bulunduğundan, mezkûr deliller Kitâb ve Sünnet ile sabit olmuşlardır. Böylece Kitâb ve Sünnet iki bakımdan hükümlerin dayanağıdır:

Birincisi cüz'î, fer"i (meselelere dâir) hükümlere delâletleri bakımından: Zekât, alım satımlar, cezalar ve benzerleri gibi.

İkincisi cüz'î, fer"i hükümlerin istinâd ettiği kaide ve asıllara delaletleri bakımından: icmâ"ın bir delil, hüccet olduğuna ve hükümler için bir asıl teşkil ettiğine, keza kıyasın ve bizden önceki ümmetlerin şer'i'atlerinin ve benzerlerinin de böyle olduğuna delaletleri gibi.

Sünnet de iki bakımdan Kitâb'a dayanmaktadır:

1) Sünnet'e göre davranılmasına, Sünnet'e dayanılmasına, Sünnet'ten hükümlerin çıkarılmasına, Kur'anı Kerim delalet etmiş, Yüce Allah şöyle buyurmuştur.

“Ey iman edenler, Allaha itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir (salahiyet) sahihlerine de itaat edin.”^[235] (Kur'an'da) birçok yerlerde Allanın (Allaha ve o Peygambere itaat edin)^[236] ifadesini tekrarı, Allah Rasûlünün Assü getirdiği şey Kitab'da bulunsa da, bulunmasa da, O'na itaatın umumiliğine delalet etmektedir. Bunun yanında, aynı manayı ifade eden diğer hükümler de vardır. Mesela Yüce Allanın “Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da sakının”^[237] ve “Artık O'nun (Allahın ve Peygamberin) emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini (dünyada) bir fitne (ve bela) çarpmasından, yahut (âhirette) onlara pek acıklı bir azab (gelip) çatmasından çekinsin(ler)”^[238] ayetleri gibi.

2) Allahın. “Habibim biz sana Kur'anı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlataşm!”^[239] sözünün delaletiyle Sünnet, Kerim Kitab'ın manalarını şerh etmek ve O'nu açıklamak üzere vücud bulmuştur. Yüce Allah “Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et”^[240] buyurmuştur. Tebliğ, Kitab'ın teb'ğiyle Kitab'ın manalarını açıklamaya şamildir. Sünnet bahsinde de görüleceği üzere Sünnet, Kitab'ın açıklaması, Kitab'ın manalannın şerhedicisi, Kitab'daki mücmel (öz ve kısa) ifadelerin tafsil edicisidir. Şu halde Yüce Allanın Kitabı Kur'an, asılların aslı, kaynakların kaynağı ve bütün delillerin dayanağıdır.

144) Delillerin Tertib ve Sırası

Hakkında ittifak edilmiş ve üzerinde ihtilaf olunmuş delilleri zikrettik; ve Kitab'ın bütün delillerin dayanağı ve kaynakların kaynağı olduğunu söyledik. Böyle olunca, şer'i hüküm anlaşılacak istendiğinde, diğer delillerden önce Kitab'a müracaat edileceği bedihîdir, aşikârdır. Kitab'da hüküm bulunamazsa, Sünnet'e müracaat etmek icabeder. Çünkü Sünnet Kitab'a dayanmaktadır; O'nun manalarını şerh etmektedir. Binâenaleyh Kitab'da hüküm olmadığında Sünnete müracaat bedihîdir. Eğer Sünnette hüküm bulunmazsa, icmâ'a müracaat lüzumludur. Zira icmâ'ın istinad ettiği şey, Kitab ya da Sünnetten bir nassdır. Meselede icmâ" yoksa, kıyâsa müracaat icabeder.

Buna göre kendilerine müracaatla, hüküm çıkarma hususunda delillerin tertibi şöyledir: Kitab (Kur'an), sonra Sünnet, sonra icmâ", sonra kıyâs. Kitab ve Sünnete ilaveten icmâ" ile kıyâsın teşri"i ahkâmın iki kaynağı olduğunda, onları delil kabul eden fakihlerin ekserisi ittifak halindedirler. Ekseriyetin tertib mevzuundaki görüşlerine delalet eden birçok e.serler vardır. Bunlardan birkaçı şunlardır:

1) Allanın Salât ve Selâmı Üzerine Olsun Allah Rasûlü, Yemen'e Aro Mu"âz Efendimizi gönderirken aralarında şu konuşma geçmişti Rasûlullah:

“Sana bir dâva geldiğinde nasıl hükmedersin?” Muâz:

“Allahın Kitabıyla hükmederim.” Rasûlullah:

“O'nda hükmü bulamazsan?” Muâz:

“Assü Allah Rasulünün Sünneti ile hükmederim.” Rasûlullah:

“Allahın Kitabında ve Allahın Rasulünün Sünnetinde de (hükmü) bulamazsan?” Muâz:

“Re'yimle (fikir, görüş ve düşüncemle) ietihad eder, kusur yapmam(ağa çalışırım),” deyince Rasûlullah Muâz'ın göğsüne vurarak: Allah Rasûlünün rasûlünü (elçisini), Allah Rasulünün razı olduğu şeye muvaffak kılan Allaha hamdolsun, der.”

Bu hadis şu bakımdan delil olarak getirilmiştir: Assü Allah Rasulü, Kitab ve Sünnette hüküm bulamazsa, Muaz'ın re'y ile ietihadda bulunmasını tasvib etmiştir. Kıyas ise, re'y ile bir ietihad çeşidinden başka şey değildir.

2) Mehrân oğlu Meymûn şöyle demiştir: ebû bekrini s-sıddîk, kendisine husûm (davacı ve davalılar) müracaat edince, Yüce Allahın Kitabına müracaat ederdi. Vereceği hükmü ondan bulursa, bulduğu ile hükmederdi. Allahın Kitabında bulamazsa, Allah Rasulünün Sünnetine müracaat ederdi. Vereceği hükmü onda bulursa, bulduğu ile hükmederdi. Onda da aradığını bulamazsa, insanlar (sahaben)ın ileri gelenlerini toplar, onlarla istişare ederdi. Bir hususda görüşleri birleşir, icmâ" hasıl olursa onunla hükmederdi. Hattâb oğlu Ömer de böyle yapardı.

3) Kûfe'deki kadısı (hâkimi) şuray.ha, Hattâb oğlu Ömer şöyle demiştir: "Allahın Kitabı ile hükmet. (Ondan hükmü) bulamazsan Allah Rasulünün kadâsı (hükmü) yani Sünneti ile hükmet. (Onda da aradığın hükmü) bulamazsan, doğru yol üzerindeki imamlar(ın görüşlerin)dan sana (doğruluğu) aşikâr olan ile hükmet. (Yine aradığın hükmü) bulamazsan re'yinle icthâd et ilim ve istikâmet, salah sahibi şahıslarla istişare et. abdullâhi bnu mes"ûd da böyle derdi.

1. BÖLÜM

1. DELİL

KUR'ÂN

145) Tarifi Ve Hüccet (Şer"î Delil) Olduğu

Kur'an tarif olun(masına ihtiyaç duyul)maktan daha meşhurdur. Bununla beraber Usulcüler, onun tarifine ehemmiyet vermişler, çeşitli tariflerini zikretmişlerdir. Her usulcü, tarifi (ifade edilmek istenen mefhumları içine alıp) toplayıcı ve (ifade edilmek istenmeyen mefhum ve tabirlerin,

tarifte yer almasına) mani olucu bir tarif olmasına^[241] çok dikkat göstermiştir. (Mesela) "Kur'an, Assü Allah Rasulü Muhammed'e indirilmiş, Mushaflar'da yazılı, Assü Muhammed'den bize şübhesiz ve mütevâtir olarak naklolunmuş kitabdır," tarifi bunlardan biridir.

Müslümanlar arasında Kur'anın, teşri" için birinci kaynak, herkes hakkında, hatta bütün beşeriyet hakkında bir şer"î delil, hüccet olduğunda ihtilaf yoktur. Kur'anın hüccet oluşunun delili (burhanı), onun Allah katından oluşudur. Kur'anın Allah katından oluşunun delili, az sonra izahının geleceği

gibi Kur'anın i"câzı (âciz bırakıcılığı, eşsizliği) dir. Allah katından oluşu, i"câzı (âciz bırakıcılığı, eşitsizliği) dir. Allah katından oluşu, i"câzı ile sabit olunca, herkes tarafından Kur'ana uyulması icabeder.

146) Kur'anın Hususiyetleri

Birincisi. O, Allanın, Rasulü Assü Muhammede indirilmiş kelimadır, sözüdür. Buna göre Tevrat ve İncil gibi diğer ilâhî, semavî kitaplar Kur'andan sayılmazlar. Çünkü bu kitaplar Assü Muhammed Efendimize indirilmemiştir.

İkincisi. Kur'an, lafız, telaffuz edilen şey (kelime, terkîb v.s.) ile mananın mecmûudur. Lafzı, Arab Dili ile inmiştir. Yüce Allah *"Hakikat biz onu*

Arabca bir Kur'an yaptık"^[242] buyurmuştur. Kur'anda Arabca olmayan bir lafız yoktur. Are İmam Şafî, Allahın Kitabının hepsi Arab Dili ile inmiştir. Allahın Kitabında Arab Dili dışında hiçbir şey yoktur, der. Buna göre nebevî hadisler Kur'andan sayılmazlar. Çünkü nebevî hadislerin manaları Allah tarafından vahyolunmuş ise de, lafızları Allahdan değildir. Keza, Arab Dili ile de olsa, Kur'anın tefsiri de Kur'andan sayılmaz. Keza Kur'anın Arabcadan başka bir dile tercemesi (ve mealı) de Kur'an sayılmaz.

Üçüncüsü. Kur'an bize tevatür ile naklolunmuştur. Yani, yalan hususunda gizlice aralarında anlaşıp söz birliği yapmaları, sayılarının fazlalığı ve yerlerinin birbirlerinden çok uzak oluşu sebebiyle vehmolunamayacak büyük bir insan topluluğu, kendisi gibi büyük bir insan topluluğundan naklederek, bu nakil, Assü Allah Rasûlüne kadar varmıştır. Naklin başlangıcı, naklin bitimi, naklin ortası, kendisinden önceki ve sonraki nakiller gibi olmaktadır. Buna göre tevatür yolu haricinde naklolunan (Kur'an okuma şekilleri) kirâatlar Kur'andan değildir. Mesela "abdullâhi bnu

mes"üddan rivayet olunan, kelimesinden sonraki ziyadesi ile âyetinin okunuşu^[243], ibnu mes"ûdun görüşüne göre, (üç gün)ün "peşi peşine" şeklinde tefsiri olarak izah olunmuştur.

Dördüncüsü. Kur'an (kendisine kendisinden olmayan bir şeyin ilavesinden ve kendisinden olan bir şeyin kendisinden eksiltilmesinden uzaktır; bu gibi) ilave ve noksanlardan (Allah tarafından) korunmuştur, korunmaktadır ve korunacaktır. Çünkü Yüce Allah;

"Kur'anı biz indirdik, biz! Onun koruyucuları da, şübhesiz ki biziz"^[244] buyuruyor.

Kur'anda ne eksiklik ne de fazlalık vardır! Hiçbir mahluk Kur'andan bir şey eksiltmeyi yahut Kur'ana bir şey ilave etmeyi başaramayacaktır. Çünkü Yüce Allah onun korumasını kendi üzerine almıştır. Allahın korumasını üzerine aldığı şeye de ortalık karıştıran düzenbaz bozguncuların elleri varamaz.

Beşincisi. Kur'an mu"cizdir, âciz bırakıcıdır. Yani bütün beşeriyet, insanlık, Kur'anın benzerini ortaya koymaktan âciz kalmıştır. Kur'anın âciz bırakıcılığı, muhalif Arablara meydan okuyup, kendisinin benzeri gibi birşey ortaya koymalarını teklifi ve bundan onların âciz kaşşlarıyla sabit olmuştur. Sonra benzerinden on sûre ortaya koymaları şeklinde meydan okumuş, bundan da aciz kalmışlardı. Daha sonra surelerin(e benzer şekil)den bir sûre ortaya koymaları tarzında meydan okumuş, bundan da aciz kalmışlardı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur

"De ki: Andolsun, insanlar ve cinler şu Kur'anın benzerini (meydana) getirmeleri için bir araya toplansa, yekdiğerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini (meydana) getiremezler."^[245]

"Yoksa onu (Kur'anı) kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: O halde haydi siz de onun gibi on sûre (meydana) getirin düzme ve uydurma olarak!"^[246]

Allahtan başka kime gücünüz yetiyorsa (kime güveniyorsanız) onları da (yardıma) çağırın, eğer. (iddianızda) doğrucular iseniz!"^[246]

"Eğer kulumuz (Muhammed)in üzerine parça parça (sûre sûre, âyet âyet) indirdiğimiz (Kur'anın Allah katından geldiğinden) şübhe ediyorsanız haydi onun benzerinden siz de bir sûre (meydana) getirin. Allahtan başka şahidlerinizi (topladığınız putları ve bilginlerinizi) de (yardıma) çağırın, eğer (iddianızda) doğru (insan)lar iseniz. Fakat bunu yapamazsınız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- artık sakının o ateşten ki onun tutarağı

(odunu, çırası, ocaktaşı) insanla o taştır. O (ateş) kâfirler için hazırlanmıştır."^[247]

İstek ve gayretleri tahrik, karşı çıkmaya teşvikte bulunan bu meydan okuyuşa mukabil, hiçbir mani olmadığı ve karşı çıkmayı iktiza ettiren duruma rağmen Arablar karşı çıkmaktan aciz kaldılar. Durum karşı çıkmayı iktiza ettiriyordu. Çünkü Arablar, Assü Muhammed Efendimizin davetini ibtal etmek, hükümsüz ve neticesiz kılmak hakkında son derece gayretli ve azimliydiler. Eğer muktedir olsaydılar, Kur'ana muarız bir şey ortaya koyar, Assü Muhammed Efendimizin davetini neticesiz kılarlardı. Karşı çıkmaya hiçbir mani yoktu. Çünkü Arablar belagat, fesâhat sahibi, Arab Diline tamamen vâkıf, idare ve hükmetme salahiyetine mâlik bulunuyorlardı. Böylece aczleri sabit olunca, Arab Dili ile inen Kur'anın Allah Kitabı olduğu, Assü Muhammed Efendimizin de Allahın hak rasûlü, elçisi bulunduğu sabit olmuştu.

147) Kur'anın Âciz Bırakıcı Olduğu Hususlar

Sayısı fazla olan bu hususların burada birkaçını ele alacağız:

1) Uzun fasılalı aralıklarla inmesine, muhtelif hükümleri, çeşitli mevzuları içine almasına rağmen, Kur'anın bütün kısımlarında yüksek seviyede mevcut olan, daha önce Arablann nesirde ve şiirde görmemiş oldukları, kendilerini hayret ve dehşete düşüren belâğatı.

2) İstikbalde vuku bulacak hadiseleri haber vermesi. Mesela Yüce Allahın

"Elif, Lâm, Mim. Rum(lar)"^[248] *mağlûb oldu, yakın bir yerde. Halbuki onlar bu yenilmelerinin ardından gâlib olacaklar."*^{[249][250]} sözü gibi ki, fiilen vuku bulmuştur.

3) Hiçbir iz ve kalıntının mevcut olmayışı sebebiyle Arablarca haklarında hiç, hiçbir şey bilinmeyen, eski milletlerin vuku bulmuş meçhul hâdiselerini haber vermesi. Yüce Allanın

"Bunlar gayb haberlerindedir ki sana onları vahyedyorum. Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne kavmin!"^[251] sözü bu çeşit haberlere işaret etmektedir.

4) Daha önceleri bilinmeyen ve şimdiki yeni ilmin ortaya çıkardığı, isbat ettiği tabiat kanunları ve tabî mahiyet hakkında bazı hakikatlere işaret etmesi. Yüce Allanın;

“Göklerle yer bitişik bir halde iken ^[252] biz onları birbirinden yarıp ayırdığımızı, her diri şeyi de sudan yarattığımızı o küfür (ve inkâr) edenler görmedi(ler)mi? Hâlâ inanmayacaklar mı onlar?” ^{[253][254]},
“Biz aşulayıcı rüzgarlar ^[255] gönderdik” ^[256] sözleri bu kabildendir.

148) Kur'anın Hükümleri

Kur'an çok çeşitli neviden hükümlere şâmidir. Bunları üç (ana) kısma bölmek mümkündür.

Birinci Kısım. İmana (inanca) dair hükümler: Allaha, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhirete (son güne) inanmak gibi. Bunlar itikâdî hükümlerdir. Tevhîd timinde tedkik olunurlar.

İkinci Kısım. Ruh ve maneviyâtın kuvvetlendirilip terbiye edilmesine dair hükümler. Bunlar ahlâkî hükümlerdir. Ahlak veya Tasavvuf ilminde tedkik mevzuu edilirler.

Üçüncü Kısım. Mükelleflerin sözleri ve fiillerine dair olan amelî hükümler. Fıkıh ile kastedilen, Fıkıh timi ve Fıkıh Usûlü timinin kendisine ulaşmak ve öğrenmek istedikleri bunlardır; ve iki nevidir:

Birinci nevî hükümler ibâdetlerdir: Namaz ve oruç gibi. Bunlardan maksad, ferdin Rabbi ile olan alakasını tanzimdir.

İkinci nevî hükümler, ibadetlerin dışında kalan diğer bütün hükümlerdir. Bunlar fakihlerin ıstılahı ile muameleler (elmu'âmelât) diye isimlendirilir. (Bugünkü) yeni hukuki tabir ile Hususi Hukuk ve Umumi Hukuk çerçevesine giren hükümlere şâmidir. Bu hükümlerin gayesi, ferdin ferdlc, ferdin

cemiyet ile yahut cemiyetin cemiyetle olan alakasını tanzim etmektir; ve aşağıdaki kısımlarda mütâlâa olunur: ^[257]

A) Aileyle ilgili hükümler. Bunlar, Aile hukuku veya Ahvâlî Şahsiyye meseleleri adıyla isimlendirilir. Nikah, boşanma, neseb, (babalık) evlâdlık, velayet ve benzeri mevzuları ele alır. Ailenin kuvvetli temsilere dayanması ve aile ferdlerinin hakları ile vazifelerinin neler olduğunu açıklar. Bu hükümlere dair takriben yetmiş (70) Kur'an ayeti mevcuttur.

B) Alım satım, rehin ve sair akidler gibi ferdlerin mâlî muamelelerine dair olan hükümler. Bunlar Medenî Hukuk (ve Borçlar Hukuku) çerçevesine girerler; ve takriben bunlara müteallik yetmiş (70) Kur'an ayeti vardır.

C) Hakimî hükmetmesi, şahidlik ve yemine dair, insanlar arasında adaletin tahakkuku için muhakeme icraatlarını tanzim maksadına matuf hükümler. Bunlar bugün Muhakeme Usulleri (murâfa"ât) Hukuku olarak isimlendirilmektedir; ve on üç (13) kadar (bunlara dair) Kur'an ayeti mevcuttur.

Ç) Cürüm ve cezalara mütallık hükümler. Bunlar İslâm Ceza Hukukunu meydana getirirler; ve kendilerine dair otuz (30) kadar Kur'an ayeti mevcuttur. Bu hükümlerin gayesi insanları, ırzlarını ve mallarını korumak ve cemiyette istikrar ve huzuru temindir.

D) İdare nizamı, idare edenle idare edilenlerin alaka dereceleriyle, bunların hak ve vazifelerine müteallik hükümler. (Bugün) bunlar Anayasa Hukuku adıyla isimlendirilir; ve bu hükümlere dair on (10) kadar Kur'an ayeti vardır.

E) İslâm Devletinin diğer devletlerle olan muameleleri ve bu muamelelerin derecesi ile harb ve barış hallerindeki münasebet tarzlarının hukuki neticelerine, müste'min (yabancı devlet vatandaşı)lerin İslâm Devleti ile alakalarına dair hükümler. Bu hükümlerin bir kısmı Devletler Hususi Hukuku ve bir kısmı da Devletler Umumî Hukuku çerçevesine girer. Bunlara dair Kur'anda yirmi beş (25) kadar ayet vardır.

F) İktisadî hükümler: Bunlar devletin gelir kaynakları ve harcamaları, ferdlerin zenginlerin mallarındaki haklarına dairdir; ve Kur'anda bunlardan bahseden on (10) kadar ayet vardır.

149) Kur'anın Hükümleri (Hukukî Esasları) Açıklaması

Yüce Allah “...Sana (bu) Kitabı her şeyin apaçık bir beyanı olmak üzere indirdik” ^[258],

“...Biz o kitabda hiçbir şeyi eksik bırakmadık” ^[259] buyurmaktadır. Yani Kur'anda bütün şer"î hükümlerin açıklaması mevcuttur. Ancak Kur'an, hükümleri iki şekilde açıklar:

Birinci Şekil. Teşriin umumi kaide ve esaslarını zikredip icmâlî bir surette hükümlerin açıklanışı. Meseleleri hüküm ve teşne esas olan umumi kaideler arasından şunlan (misal olarak) sayabiliriz:

a) Şûra (meşveret, müşavere): “...bunların işleri aralarında müşavere (ile)dir...” ^[260],

“iş hususunda onlarla müşâvere et” ^[261].

b) Adalet “Şübhesiz ki Allah adaleti emreder” ^[262]

“Şübhesiz ki Allah size emanetleri ehil (ve erbâb)ına vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmelemenizi emreder” ^[263].

c) İnsan kendi kusur (ve suç)undan mesuldür ve başkasının günahından mesul tutulmaz.

“Günahkâr hiçbir nefis, diğerinin (günah) yükünü taşımaz” ^[264].

ç) Ceza, cürüm mikdârî kadardır. “Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir misilleme)dir.” ^[265]

d) Başkasının malının haramlığı “Aranızda (birbirinizin) mallarınızı haksız sebeplerle ^[266] yemeyin ve kendiniz bilip dururken insanların

- mallarından bir kısmını günah(i mücib sûretler)le ^[267] yemeniz için onları (o malları) hüküm ve karar sahiblerine aktarma etmeyin ^[268], ^[269].
- e) İyilik, hayır ve milletin faydasına olan hususlarda işbirliğinde bulunmak "...iyiliklemek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın" ^[270].
- f) Mükellefiyetleri, iltizamlan yerine getirmek "Ey iman edenler, bağlandığınız ahidleri ^[271] yerine getirin" ^[272].
- g) Zorluğun (mükelleflere) yüklenmemiş olduğu : "...Din (işlerin)de üzerinize hiçbir güçlük de yüklemeyin" ^[273].
- ğ) Zaruretlerin, menolunmuş şeyleri helal, mubah kılışı "...Fakat kim bunlardan yemeye muhtar kalırsa (kimseye) saldırmamak ve haddi (ölmeyecek mikdârı) geçmemek şartıyla- onun üzerine günah yoktur." ^[274].

1. DELİL

KUR'AN

Kur'anda mücmel olarak bulunup, Kur'anın (teferruatıyla) açıklamadığı hükümlerin bazıları şunlardır: Zekatın emredilmesi. Allah "Onların mallarından sadaka (zekat) al" ^[275] buyuruyor. Kısas da böyledir. (Allah) "Ey salim akıl sahipleri, kısasda sizin için (umumi) bir hayat vardır" ^[276], "...maktuller hakkında size kısas (misilleme) yazıldı (farzedildi)" ^[277] buyurmuş fakat Kur'an kısasın şartlarını açıklamamış, bunları Sünnet beyan etmiştir. Alış verişi ve faiz de böyledir. Yüce Allah şöyle buyuruyor . ^[278] "... Allah alış verişi helal, faizi haram kılmuştur..." Sünnet ise, yasak alış verişi, şartlarını ve yasak faiz ile nevilerini açıklamıştır. Hükümlerin bu nevî açıklanışı, icmâlî açıklayıştır, beyandır; ve Kur'anda olan ekseriyetle budur. Kur'an hükümlerinin kaideler ve umumi esaslar halinde (bize Allah tarafından) gelişindeki hikmet, yeni ortaya çıkacak hadiseler hakkında bu esasların kifayet etmesi ve hiçbir şey hususunda kifayetsiz kalmamaları içindir. İkinci Şekil. Tafsîlî (cüz'î) hükümlerdir ve sayıları Kur'anda azdır. Mirastaki hisse miktarları, hadd cezalanndaki miktarlar, boşamanın keyfiyeti ve sayısı, karı koca arasında lânetleşme (elli"ân), evlenilmesi yasak olan kadınların ve benzeri meselelerin açıklanması bunlardandır. ^[279]

150) Kur'anın Hükümleri (Hukuki Esasları) Açıklamadaki Üslûbu

Kur'anın belagatı, âciz bırakıcı oluşu, doğru yol ve irşad kitabı oluşu, hükümleri açıklamada muhtelif uslublanmın bulunuşunu iktiza ettirmiştir. Mesela o hükümleri sıralarken bu sıralayıcında, söylediklerinin yapılması için özendiriş, hükümlerine karşı gelmeyi ve inadı fena olarak tanıtış mevcuddur. Bunun için vâcib olan şeyin vucûbunun, vacib oluşunun bazen emir sîğasıyla hükme bağlandığını (mesela)

"Ey şahidler siz de şahidliği Allah için ^[280] edâ edin" ^[281] yahut fiilin muhatablar üzerine yazılmış, farz kılınmış bulunduğunu(n açıklanışıyla, mesela)

"...sizden evvelki (insan)lere yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç yazıldı (farz kılındı). Tâki korunasınız" ^[282], "...size kısas (misilleme) yazıldı -farz kılındı-" ^[283] ve bazen de fiili yapana güzel bir karşılık ve sevab verileceğinin zikrolunuşu ile vacibin (Kur'an'da) açıklandığını görüyoruz. (Mesela)

"...Kim Allaha ve Peygamberine itaat ederse (Allah) onu cennetlere sokar..." ^[284] (âyetinde olduğu gibi). Haram bazen nehy (yasaklama) sîğasıyla açıklanmış olur. (Mesela)

"-Meşrû- bir hak olmadıkça Allanın haram kıldığı cana kıymayın..." ^[285] "Kendinizi tehlikeye atmayın..." ^[286] (âyetleri gibi). Bazen fiilin yapılması halinde tehdidde bulunarak yahut fiili yapmaya ceza verilerek olur. Mesela Yüce Allanın "Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çalgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir" ^[287] ve "Kim de Allaha ve Peygambere isyan eder, (Allanın) sınırlarını (çiğneyip) geçerse onu da -içinde daim kalıcı olarak- ateşe koyar." ^[288] sözleri gibi.

Buna göre Kur'andan hüküm çıkarmak isteyen (ietihad ehliyetine sahip) herkesin, Kur'andaki bu uslubları, Kur'anın hükümleri nasıl açıkladığını, hükümler (nasslar) de vâcibliğe, haramlığa yahut mubahlığa delâlet eden şeyleri (çok iyi) bilmesi icabetmektedir. Bu hususdaki faydalı kaidelerden şunları (misal kabilinden) zikredebiliriz:

- 1) Fiil, vâciblik yahut nedbe delalet eden bir sığa ile zikrolunmuşsa veya fiil ya da faili Kur'anda medholunmuş, kendisine karşı sevgi ve muhabbet izhar edilmiş ya da övülmüş veya failine güzel bir karşılık ve sevab verileceği beyan edilmişse, fiilin hükmü vucûb (vâciblik) veya nedbe olur.
- 2- Fiil şâri'in, onun yapılmamasını ve ondan uzak durulmasını talebine delalet eden bir sığayla zikredilmişse veya fiil ya da faili zemmlunarak zikredilmişse veya fiil azaba, Allahın gazabı, hiddeti ya da ateşe girmenin sebebi olarak zikredilmişse veya failine lanet olunmuşsa veya fiil bir murdar, bir fisk ya da şeytanın işi olarak vasıflandırılmışsa veya faili bir hayvan ya da şeytan ve benzeri şeylerle tavsif olunmuşsa, fiilin hükmü haram veya kerahet olur.

3- Fiil helal kılınmak, kendisine izin verilmiş olmak, kendisinde zorluk, güçlük, sıkıntı veya günah bulunmamak ya da bir şeyi haram, yasak kılınan bu hareketinin reddedilişi ve benzeri gibi mubahlığa, serbestiye delalet eden bir tabir ile zikredilmişse, fiilin hükmü ibâhattır, mubahhktır.

151) Kur'anın Hükümlere Delâleti

Naklolunan şeyin doğru naklolunduğu hususunda yakînî (şübhesiz) bilgi ifade eden tevatür yoluyla bize (kadar) ulaşması sebebiyle Kur'anın vürûdunun kat'î yani sabitliğinin kesin olduğunu zikretmiştik. Şu halde Kur'an hükümlerinin de sabitliği, sübûtu kat'îdir. Ancak Kur'anın hükümlere delaleti bazen kat-î ve bazen de zannîdir. (Yani Kur'an bazen hükümleri ka-t'îyyetle gösterir; bu ka-t'î hükümlerde ihtilaf olmaz. Bazen de hükümleri zannî yani mütehidin kanaatine göre göstermiş olur; ve mütehidlerin kanaatları aynı olmazsa farklı icthadlar ortaya çıkar. Buradaki zann, Türkçe'deki zan değildir. Kuvvetli bir kanaat ifade eden manası vardır.) Kur'ânın lafzı sadece bir tek manaya geliyor, birden fazla manaya gelmiyorsa, lafzın ve Kur'anın hükme delâleti ka-t'î olur. Mesela Allahın *"Zevcelerinizin çocuğu yoksa terikesinin yarısı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa size terikesinden (düşecek hisse) dörtte birdir. (Fakat bu da onların (zevcelerinizin) edecekleri vasiyyet(i) ve borc(u eda)dan sonradır."*^[289] ve *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer deynek vurun"*^[290] sözleri gibi. Buradaki "yarım", "dörtte bir" ve "yüz" lafızlarının hepsinin manalarına delâletleri kat'îdir. (Yani hepsi kesin olarak manalarını göstermektedirler.) Bu lafızlardan hiç birisi birden fazla mana ihtimali taşımamaktadır. Bu bir tek mana, âyetlerde mezkûr manadır. Lafız birden fazla manaya geliyorsa, lafzın ve Kur'anın hükme delaleti zannî olur. Mesela Yüce Allahın *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' müddeti beklesinler"*^[291] sözünde kur' lafzıyla Kadınların hayız (aybaşı) adetleri kasededilebilceği gibi hayızları dışındaki temizlik müddetleri de kasededilebilir. işte bu ihtimal sebebiyle ayetin hükme delaleti ka-t'î değil, zannîdir.

2. BÖLÜM

2. DELİL

SÜNNET

152) Sünnetin Tarifi

Sünnetin kelime olarak (lügatta, dilde), fakihlerin ıstılahında ve Fıkıh Usûlü âlimlerince (ayrı ayrı) manaları vardır. Sünnet kelimesi dil (Arapça) de, îtiyâd hâline gelmiş, icabına göre fiilin tekrarlandığı, muhafaza edilen tarz, yol ve âdetten ibarettir. Yüce Allahın; *"Daha evvel geçenler hakkında (da) Allah bu âdeti (koymuştur). Allahın âdetini değiştirmeye ise asla (imkan) bulamazsın"*^[292] sözü bu cümledendir, insanın sünneti, övülen veya zemmolunan bir tarzda olsun, yaptığı hareket ve tasarruflarında daima bağlı kaldığı ve muhafaza ettiği âdeti, tarzı, yolu ve şeklidir. Fakihlerin ıstılahında (Sünnet) bazılarının görüşüne göre, Assü Nebî Efendimizden nafil ibadetlerden naklolunmuş bulunanlar yanı vâcib (veya farz) olmayan ibadetlerdir.^[293] Fakat fikhî mesele (furû") kitaplarından anlaşıldığına göre fakihlerin telakkisinde Sünnet, "ibadetler veya ibadetler dışındaki (hukuki muamelelerden mendûb olan (şey)lerdir." Bazı fakihlerin ifadelerinde Sünnet kelimesi bazen bid"at (elbid"ah) mukabilinde kullanılarak mesela, birisi Assü Allah Rasulünün hareketine uygun olarak davranıyorsa, "falanca Sünnet üzeredir" denilir. Birisi bunun tersine, hilafına hareket ediyorsa onun hakkında da, "falanca bid"at üzeredir" denilir. Fıkıh Usûlü âlimlerinin ıstılahında ise Sünnet, Allahın Salat ve Selamı Üzerine Olsun Nebî Efendimizden söz, fiil veya takrîr (tasvîb) cinsinden sâdir ve hasıl olan, Kur'an dışındaki her şeydir.^[294] Bu itibarla Sünnet, hükümlerin delillerinden bir delil ve teşri" kaynaklarından bir kaynaktır.

153) Sünnet Bir teşri" Kaynağıdır

Sünnetin teşri"î hükümlerin çıkarıldığı bir kaynak olduğunu kaydettik. Buna Kitab, icmâ" ve akl(î deliller) delâlet etmektedir:

Birincisi Kitab.

a) Kitab-teşri" tarzında Assü Nebî Efendimizin her telaffuz ettiği şeyin vahye dayandığına yani onun kaynağının Allahtan gelen bir vahiy olduğuna delalet etmektedir. Yüce Allah *"(Kendi (re'y ve) hevâsmdan söylemez o. O, kendisine (Allahtan) ilkâ edilen bir vahyden başkası değildir)"*^[295] buyurmuştur. Buna göre ikisinin de kaynağı Allahtan vahy oluşu bakımından Assü Allah Rasulünün sözü Kur'an gibidir. Ancak Sünnet sadece mana olarak vahyolunmuş (Kur'an ise lafızları, söz ve kelimeleriyle birlikte vahy olunmuştur. Allah katından oluşu itibariyle Kur'ana uymak nasıl farz ise Assü Rasûlüllâhın sözleri de böyledir. Çünkü Sünnetin manası da Allah katındandır. Sözen maksad ise manasıdır.

b) Yüce Allah Nebisine Kur'anın manalarını açıklamak ve mücmel (öz ve kısa) hükümlerini şerh etmek vazifesi vermiş, Yüce Allah;

"... Biz sana da Kur'ani indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın..."^[296] buyurmuştur.

Buna göre Allah Rasulünün açıklaması Kur'anın mütemmimi, şer"î hükmün çıkarılması ve talep olunmuş şeyin bilinebilmesi için bir zaruret teşkil etmekte, netice itibariyle hükümlerin delillerinden bir delil olmaktadır.

c) Kur'anda mevcut pek çok sayıdaki naslar, âyetler, Sünnete uymanın, onu iltizâmın vazgeçilmezliği, Sünnetin bir teşri" ve hükümlere ulaşma, hükümlerin elde edilme kaynağı sayılması icabettiği hususuna kat'î bir surette delalet etmektedir. Âyetlerin bu delaletleri çeşitli uslub ve muhtemel

ifade tarzları (sığalar) ile olmuştur. Kur'an ayetleri Allah Rasulüne itaati emretmekte, ona itaat etmenin Allaha itaat etmek olduğunu söyleyip, anlaşmazlık mevzûunun Allah ve Allah Rasulüne yani Allanın Kitabı ve Nebisinin Sünnetine müracaat ile halledilmesini, Allah Rasulünün bize her getirdiği şeyi alıp benimsememizi, bizi men ettiği şeyden uzaklaşmamızı, emir olarak bildirmekte, kendisiyle başkası arasında ihtilafı meselede Allah Rasûlünü hakem yapmayan şahsın imanı bulunmadığını, Allah Rasulünün verdiği hüküm ve kararını ihtiyar edip etmeme hususunda müslümana hak tanınmadığını sarahatle ifade edip, Allah Rasulünün emrine uymayan muhalifler için de fena akıbet ve elemli azab hakkında endişeye sevkettmektedir. [\[297\]](#)

İkincisi icmâ".

Assü Nebî Efendimiz zamanından günümüze kadar müslümanlar, şer"î hükümlerin anlaşılıp öğrenilmesi ve onların icabına göre amel edip davranılması için Nebîlik Sünnetinin getirdiği hükümleri benimsemenin farz olduğunda, onlara müracaat etmenin zaruretinde icmâ" (ittifak) halindedirler. Sahabe olsun, sahabeden sonra gelenler olsun, Kur'anda mevcut bir hüküm ile, Sünnette mevcut bir hüküm arasında fark gözetmemişlerdir. Onlarca her ikisine de uyulması icabediyordu. Zira kaynak birdi. O da Allanın icmâ"larına delalet eden hadisler sayılamayacak kadar çoktur. Bazılarını, delillerin delil (hüccet) olarak getirilmelerindeki sıralama mevzûundan bahsederken misal kabilinden zikretmiştik.

Üçüncüsü Akl(î ve Mantikî Delil).

Katl delil ile Assü Muhammed Efendimizin Allah Elçisi olduğu sabittir. Rasûl, Allahtan tebliğ eden manasındadır. Peygamberin peygamberliğine inanmak, peygambere itaat etmek, verdiği hükme boyun eymek, getirdiği her şeyi kabul etme mecburiyetini iktizâ ettirir. Böyle olmazsa, peygambere inanmanın hiçbir manası kalmaz. Peygamberine muhalefet ederek Allaha itaat ve Allahın hükmüne boyun eymek tasavvur olunamaz.

154) Bir Suâl

Assü Nebî Efendimizden sâdır ve hâsıl olan bütün her şey, kendisine uyulma mecburiyeti ve şer"î hükme delil getirilmesi bakımından yukarıda zikredilen derece ve kıymette midir, yoksa değil midir? Assü Allah Rasulünden sâdır ve hasıl olan her şey bir teşrî" kaynağı olabilir mi, yoksa olamaz mı?

Bu iki suale cevap verebilmek için, mahiyeti yani zâtı (kendisi) bakımından Sünnetin neveleri ile bize gelişi bakımından Sünnet nevelerinin ele alınması lazımdır.

155) Mâhiyeti itibariyle Sünnetin Nevileri

Sünnet, mahiyeti yani zatı bakımından üç kısma ayrılır. **1) Sözlü (kavli) Sünnet, 2) Fiilî (fi"lî) Sünnet, 3) Takrîrî (tasvîbî) Sünnet.** (Şimdi bunları teker teker ele alalım)

Birincisi Sözlü Sünnet

Bunlar Assü Allah Rasulünün muhtelif münâsebetlerde ve çeşitli maksadlarla söylediği sözlerdir. Hadîs ismi âdeten bunlar için kullanılır. Hadîs ismi (herhangi bir kayıtla kayıtlanamaksızın) mutlak olarak zikredilirse, sözlü Sünnetin kastedildiği akla gelir. Sözlü Sünnet bu itibarla Hadîs kelimesinin mürâdifi (eş manalı) ise de Hadîs kelimesi, Sünnet kelimesinin umûmî manasından daha hususi (dar manah)dir. Bununla beraber bazı âlimler hadîsin manasını, Assü Nebî Efendimizden nakledilen yani ona nisbet olunan söz, fiil veya takrîr olarak tesbit etmiştir. Bu manaya göre hadîs kelimesi, Sünnet kelimesinin umumi manasına mürâdif olur. İşte bu itibarla tmam Elbuhârî meşhur kitabım es-sahîhu minel-hadîs (Hadîsden Sahîh Olanlar) şeklinde isimlendirmiştir. Oysa bu kitabı Assü Allah Rasûlüne söz, fiil ve takrîr olarak nisbet olunan şeyleri içine almaktaydı.

Sözlü Sünnet pek çoktur. Mesela "*Kasden insan öldürme(nin cezası) kısıstır*", "*Zarar ve zarar zararlarla karşılık vermek yoktur*", "*Sizden biriniz İslâm'ın fena bulduğu bir şey (münker)i görürse hemen onu eliyle değiştirsin. Kim bunu yapamazsa, onu diliyle değiştirsin. Kim bunu yapamazsa onu kalbiyle değiştirsin. Bu sonuncusu en zayıf imandır*" hadisleri bunlardandır.

Assü Nebî Efendimizin sözleri, yalnızca hükümleri açıklamak ve hükümlerin teşrî"î maksadına matuf ise bir teşrî" kaynağı olurlar; fakat tamamen dünya işleri hakkında, teşrî" ile alakası yok ve vahye dayanmıyorsa, hükümlerin delillerinden bir delil, kendisinden şer"î hükümlerin çıkarıldığı bir kaynak değildir; ve kendisine uyulması icabetmez. Bu mevzu ile ilgili olarak şu hâdis rivayet olunur: Medine'de Allah Rasûlü bir kısım insanların hurma ağaçlarına erkek hurma tohumlarını getirip dölediklerini (hurmaya erkek atıklarını) görür ve öyle yapmalarını işaret eder. Bu sebeble hurma meyveleri bozulur (hurmalar olmaz) ve bunun üzerine kendilerine Rasûlullah;

"*Hurmaları döleyiniz (aşlayınız, hurmalara erkek atınız), sizler dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz*" buyurur.

İkincisi Fiilî Sünnet

Assü Nebî Efendimizin yaptığı işlerdir. Rükünleri ve şekilleriyle namazı eda edişi, davacının yemini ve (ona ilaveten) bir şahid ile hüküm (kazâî karar) vermesi ve benzerleri gibi davranışlarıdır. Assü Allah Rasûlünün fiillerinden bazıları teşrî" için bir kaynaktır; bazıları değildir. Bunları şöyle izah edebiliriz:

A) Bir insan oluşu ve beşerî tabiat icabı kendisinden sâdır olan mahlukluk, yaratılmış olmanın icabettirdiği (cibillî) fiilleri: Yemek, içmek, yürümek ve benzer şeyler. Bunların mükelleflere mubah oluşları dışında hiçbir teşrî"î vasıfları yoktur. Bundan dolayı Rasûlullâha bu gibi fiilleri icra ediş tarzında tabî olmak icab etmemekle beraber, bu tabî oluşun sadece güzel bir şey olmasına rağmen "abdullâhi bnu "umar gibi bazı sahabe bu gibi hususlarda da Allah Rasûlüne uymaya çok ehemmiyet vermişlerdir.

Ordunun tanzimi, harb ile alakalı yapılması icabeden şeyler, ticaret işleri ve benzeri hususlar gibi dünya işlerindeki beşerî tecrübesine göre yaptığı fiiller de bir teşrî" kaynağı sayılmayışı itibariyle bu nevî fiillerine dâhildir. Bu fiiller vahye değil, tecrübeye dayandığından dolayı İslâm Milleti için bir teşrî" olarak kabul edilmez. Assü Allah Rasûlü bu fiillerine müslümanların uymalarını icbârî kılmamış, bunları hüküm teşrî" etme cinsinden saymamıştır. İşte bunun için Bedir Harbinde, müslüman ordusunun bir muayyen yere ordugâh kurmasını (Allah Rasûlü) isteyince kendisine bazı sahabe bu yerde konaklanması için Allanın bir irşadının mı bulunduğu, yoksa bunun sadece savaş usulüyle alakalı Rasûlullâhın kendi beşerî görüş

ve kanaatinden mi ibaret olduğunu sormuş, o da sadece kendi görüş ve kanaati olduğunu söyleyince sahâbî Assü Allah Rasûlüne bu yerin harb taktiği bakımından uygun bir yer olmadığını ifadeyle, başka bir yer gösterip ordunun orada ordugâh kurmasını söyleyerek sebeplerini izah edince, bu fikri Rasûlullah Efendimiz kabul buyurmuştur.

Kendisine getirilen ve bakmış olduğu dâva hâdiselerinin isbâtı da bir teşrîf" kaynağı bulunmayışı bakımından yine bu çeşit fiilleri cümlesindedir. Çünkü, onun takdiriyle olan bir iştir; islâm Milleti için bir teşrîf" değildir. Fakat dâva hâdiselerinin sübütunun farzedilmesi üzerine Allah Rasûlünün verdiği kararlar ve hükümler İslâm Milleti için bir teşrîf"dir. İşte bundan dolayı Rasûlullah;

“Ben sizler gibi sadece bir beşerim. Siz bana bazı davalarla müracaat ediyorsunuz. Belki bazıınız bazıınızdan delil getirme ve delil izahı bakımından daha mahirdir ve ben (delil olarak) duyduğuma göre, mahirane delil ileri süren lehine hükmetmiş olabilirim. Kimin (esasen hakkı olmaksızın) lehine kardeşinin hakkından bir şeyle hükmedersem, ona sadece bir ateş parçası vermiş olurum.” buyurmuştur.

B) Assü Allah Rasûlünün hususiyetlerinden olup, sadece tek başına ona âid bulunan ve İslâm Milletinin (hükümde) ona müşterek olmadığı sabit bulunan fiiller: İftar etmeden oruç tutması, dörtten fazla hanım nikahlıyabilmesi v.s. gibi. Bunlar Rasûlullâha mahsusdur ve bunlarda Rasûlullâha uyulması sahih (doğru) değildir. Delillere göre bir erkeğin dörde kadar hanımla nikah yapması mubahtır; fakat islâm Milleti hiç iftar etmeden devamlı oruç tutmaktan men olunmuştur.

C) Kur'anda mevcut mücmel bir nassın, hükmün açıklanması için olan Assü Rasulullahm fiilleri. Rasulullahın fiiliyle yaptığı bu açıklama İslâm Milleti için bir teşrîf"dir ve (bu) hüküm bizim hakkımızda sabittir. Rasulullahın icra ettiği fiilin hükmü bu durumda vaciblik, nedb v.s. kabilinden fiilin beyan ettiği nassm hükmü gibi olur: Bu fiil ya (Rasûlullah tarafından) sarih bir söz, ya da vaziyetleri karineleride (Kur'andaki) mücmelin beyanı ve izahı olur. Rasulullahın “Beni nasıl namaz kılıyor görmüşseniz öyle namaz kılın” ve “Hacc ibadetiyle alakalı eda şekillerini benden alı(p öğreni)niz” sözleri birinci kısma misaldir. Rasulullahın namazı eda etmesi bize Allahın “Namazı kılın”^[298] sözüyle emrettiği namazın bir izahı ve açıklamasıdır. Rasulullahın hacc ibadetini eda etmesi, bize Allahın “...Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Kabe'yi hacc(ve ziyaret) etmesi

Allahın insanlar üzerinde bir hakkıdır”^[299] sözüyle üzerimize farz kıldığı haccın bir açıklamasıdır. Açıklamaya delalet eden vaziyetlerin ve ahvâlin karineleri (ne verilebilecek misallerden biri) ise (faraza) hırsızın elini bilekten kesishi veya kesilmesini emredişidir. Bu fiil, Allahın “Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin”^[300] sözünden maksadı açıklamak içindir. Bu, Kur'andaki elin kesilmesiyle alakalı nassı, mücmel bir nass sayan (âlim)ların görüşüdür. Fakat buradaki el kelimesini mutlak bir lafız olarak kabul eden (âlim)lrc göre, bu mevzudaki Assü Rasulullahm fiili mutlak lafzı kayıtlayan bir kayıt durumundadır. Mutlak lafzın kayıtlanması da bir açıklama ve beyan nev'idir.

Ç) Assü Rasulullahın yaptığı, vucûb, nedb ve ibâ.hat olarak şer"î vasfının anlaşıldığı ve öğrenildiği fiiller. Bunlar İslâm Milleti için bir teşrîf"dir.

Yüce Allahın “Andolsun ki Rasulallahda sizin için güzel bir (imtisal) numunc(si) vardır”^[301] sözü sebebiyle yaptığı fiilin hükmü mükellefler hakkında sabit olur.

D) Assü Rasulullahm yaptığı, şer"î vasfının anlaşılmadığı ve öğrenilmediği fakat kendisinde (Allaha) yaklaşma (el-kurbah) kasdmm bulunduğu anlaşılabilir fiiller: Devamlı olmayarak yaptığı bazı ibadetler gibi. Bu fiiller İslâm Milleti hakkında müstc.habb olur. Fakat fiilde (Allaha) yaklaşma kasdmm bulunduğu bilinmezse, fiil kendisinin İslâm Milleti hakkında mubâh olduğuna delalet eder: Alış veriş, el-muzâre"ah ve benzerleri gibi.

Üçüncüsü Takriri (Tasvibi) Sünnet

Assü Rasulullahın huzurunda söylenen sözü veya fiili veya öğrendiği giyabmdaki söz veya fiilleri reddetmeksizin sükût etmesidir. Bu sükût, fiil (veya sözler)in mubâh ve caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü Rasulullah, batıl yahut İslâm'ın reddettiği şey karşısında sükût etmez. Bu nevî

Sünnette “Buluğ devresine yaklaşmış çocukların Mcscid'de kısa mızraklar (kargılar)la (harb) oyunu oynamalarına ses çıkarmaması”^[302] ve “Bayram günü iki kızın kahramanlık şarkısı söylemelerine ses çıkarmaması” birer misaldir.

Assü Rasulullahın yapılan şeye sevinmesi, ona razı olduğunu belli etmesi yahut onu iyi bulduğunu açıklaması da fiilin caiz olduğuna sükûtunun delalet etmesi gibidir. Hatta bu rıza veya iyi buluş, fiilin caiz olduğunu göstermek bakımından daha açıktır.

Burada şu husus dikkatten uzak tutulmamalıdır: Assü Allah Rasûlünün sükûtunun ifade ettiği fiilin mubahlığı, fiilin sadece caiz olduğu manasına gelmez; fiil bir başka delille vâcib olabilir. Buna göre Assü Nebî Efendimizin sadece sükûtu fiilin mubahlığından başka bir şey ifade etmemekle^[303] beraber fiil vucub yahud nedb sıfatını bir başka delilden alabilir.

156) Bize Gelişi Bakımından Sünnetin Nevileri

Bize ulaşma yolu bakımından yani Sünnetin senedi olarak ifade edilen, Sünnetin rivayet edilişi bakımından Sünnet üç kısma ayrılır: **1)** Mütevâtir Sünnet, **2)** Meşhur Sünnet, **3)** Âhâd Sünnet. Bu, Hanefilerin taksimidir. Cumhura göre Sünnet iki kısımdır: **1)** Mütevâtir Sünnet, **2)** Â.hâd Sünnet. Onlara göre Meşhur Sünnet, âhâd Sünnet kısımlarından bir kısımdır; Hanefiler gibi onu müstakil bir kısım kabul etmemişlerdir. Biz (Hanefilerin taksimi olan) üçlü taksimi ele alarak, her kısmı müslakillen inceleyeceğiz.

157) Birincisi Mütevâtir Sünnet

Şöyle tarif olunabilir: Adeten yalan üzerinde (aralarında) gizlice ittifak etmeleri yahut gizlice ittifak kasdı olmaksızın yalanın kendilerinden vuku bulması imkansız olan bir büyük topluluğun, kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri, Rasulullaha naklolunan şey ulaşıncaya kadar rivayet eden ve kendisinden rivayet olunanların bu vasıftaki topluluklar olarak devam ettiği, Rasulullahdan naklolunan hususu ondan rivayet edenlerin onda müşahede yahut ondan işitmiş oldukları Sünnettir.

Bu tariftten tevatürün şartlarının şunlar olduğu anlaşılıyor:

a) Sünneti rivayet edenlerin, âdeten yalan üzerine aralarında gizlice ittifak etmeleri yahut bir kasıd olmaksızın kendilerinden yalanın vukûnunun imkansız bulunduğu bir topluluk olmaları. Şu halde tevatür için rivayetçiler hakkında bir muayyen sayı şart koşulmamakta fakat (rivayetlerinin) âdelen kalbin itmi'nân ve huzur bulduğu ve ilim (kat'î bilgi) ifade ettiği bir topluluk esas alınmıştır. Aralarında yalan bir şeyi rivayet etme hakkında gizlice bir ittifakin bulunmaması da ya sayılarının pek fazla oluşu, ya da dürüstlükleri, dine bağlılıkları ve benzeri gibi sebeplerdendir. Tevatürün tahakkuku için, rivayet olunanı bütün insanların tasdikde ittifak etmeleri şart değildir; tevatürün kaidesi, kendisiyle zarurî ilmin hasıl oluşudur. Bu hasıl olduysa, onun (naklolunanın) mütevâtirliğini anlamış oluruz. Hasıl olmazsa, mütevâtir değildir.

b) Rivayet tabakalarının her tabakasında râvîlerin birinci şartta (a şartında) zikrettiğimiz vasıfta olmaları.

c) Râvîlerin ilmi (Rasulullahtan naklettikleri bilgiler) müşahede veya işitmeye dayanmalı. Bu şartın iki neticesi vardır. Birincisi: Râvîler haber verilen husus hakkında ilim sahibi değiller de, zann sahibi iseler bu şart tahakkuk etmediğinden tevatür de vücud bulmaz, ikincisi: Râvîlerin ilmi hissî olmayan aklî bir şeye istinad ediyorsa yine tevatür tahakkuk etmez.

Tevatürün şartları tahakkuk ederse yakîn haber ve zarurî ilim ifade eder. Bu, bertaraf olunması, defedilmesi mümkün olmayacak şekilde insanın zarureten ve mecburen edindiği ilim (bilgi) ve haberdır. Çünkü tevatür ile sabit olan müşahede ('ıyânen, gözle görülerek) ile sabit olan gibidir. Buna göre Mütevâtir Sünnetin Assü Rasulullaha hiç şübhesiz âidliğinin doğru olduğu kat'îdir. Bundan dolayıdır ki, Mütevâtir Sünnet hiç ihtilafsız müslümanlar arasında hükümlerin delillerinden bir delil ve hükümler için bir teşrî'i (hukuki) kaynaktır.

158) Mütevâtir Sünnetin Nevileri

Mütevâtir Sünnet bazen sözlü ve bazen de fiilî olur. Birincisi az, ikincisi çoktur. Gayet kısa olarak ikisinden de bahsetmek istiyoruz.

Sözlü Mütevâtir Sünnet iki nevidir: **1) Lafzî, 2) Mânevi**. Birinci nevî, lafzî (tabirleri) mütevâtir olandır. Assü Rasulullahın;

"Hakkında bile bile yalan söyleyen, kendisine ateşteki yerini hazırlasın" sözü gibi.

Manevî (ikinci nev'i) ise, lafzının değil fakat müşterek manasının mütevâtir olduğu Sünnettir. Yani râvîlerin rivayette kullandıkları lafızlar muhtelif olmakla beraber, bu lafızlar bütün rivayetlerde bir tek manayı ifade etmektedir. Bu nevide, her rivayetın sahiblerinin müstakil olarak tevatür haddi (sayısı)ne ulaşmış olmaları lüzumlu değildir. Fakat rivayetlerin mecmuu, tamamı itibariyle müşterek olan mananın tevatür haddine ulaşması şarttır. (Amellerin niyete dayanması ve niyetlerine göre amellerin itibar görmeleri) bu nev'in bir misalidir. Bu mana Assü Rasulullahtan mütevâtir bir şekilde rivayet olunmuş, her haber (rivayet) müstakillen kendisi tevatür haddi (derecesi, sayısı) ne ulaşmamış bile olsa, bu manaya delalet eden tevatür haddine ulaşmış birçok haber (rivayet) bu manayı nakletmiştir. Mesela;

"Ameller(in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur",

"Allah'ın (tevhîd) kelimesi en yüce şey olsun diye kim vuruşursa, o Allah yolundadır",

"İki taraf arasında (ki vuruşma sırasında) nice maktûl(ler) vardır ki niyet(ler)ini Allah bilir" ^[304] hadisleri Assü Allah Rasûlünden bu mevzuda rivayet edilen haberlerdendir. Bunlardan başka da, amel (davranış, hareket)ın sadece niyete göre itibar göreceğini gösteren çok haber vardır, işte böylece bu mana, lafızlar muhtelif ve hâdiseler çeşitli olsa da, Assü Rasulullahdan tevatür olanın birçok haberlerin (hadîs ve rivayetlerin), üzerinde icmâ" (ittifak) ettiği manadır.

159) İkincisi Meşhur Sünnet

Allah'ın Salat ve Selâmı Üzerine olsun Rasulullahdan bir veya iki kişinin yani tevatür derecesine (sayı itibariyle) ulaşmamış sayıdaki şahısların rivayet ettiği, sonra tâbî"ilerin ve tâbî"ilere tâbî"erin aslında rivayet edenlerinin gizlice aralarında yalan hakkında anlaşmaları düşünölemeyecek

şekilde cemaatlar halinde olup, tevatür etmiş Sünnettir. ^[305] Şu halde Meşhur Sünnet asıl itibariyle âhâd Sünnettendir. Yani Rasulullahdan onu nakledenlerin sayısı, tevatürün sayısından azdır. Fakat sonra tâbî"ilerin ve tâbî"ilere tâbî"lerin asrı olan (hicrî) ikinci ve üçüncü asırda meşhur olarak mütevâtir hale gelmiştir. ^[306] Bu tariftten de gayet açık bir şekilde anlaşılmalıdır ki Meşhur Sünnetin Rasulullaha mensubiyetinin sıhhati (doğruluğu ve makbullüğü) kat'î olmamakla beraber Rasulullahtan Meşhur Sünneti nakleden râvîye mensubiyetinin sıhhati katidir. Bunun için Hanefilere göre Meşhur Sünnet sanki yakînmiş (kat'î ilim ifade ediyormuş) gibi kuvvetli bir zann ifade eder. Bu kuvvetli zann, Meşhur Sünnetin Rasulullaha aidiyetinin sıhhatini, mutmain olarak bilmek ("ilmu't-tuma'nîniyyeh) şeklinde isimlendirilir. Teşrî bir kaynak ve bir hüküm delili kılınması, kendisine göre hareket edilmesinin mecbûriliği bakımından Meşhur Sünnet Hanefilerce, Mütevâtir Sünnet derecesindedir. *"(Amellerin kıymeti) ancak niyetlere göredir; herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur"* ve *"Halasının yahut teyzesinin üzerine kadının nikahlanmasının haramlığı"* ^[307] hadisleri bu nevidendir.

160) Üçüncüsü Âhâd Sünnet

Assü Rasulullahdan (sayı itibariyle) tevatür haddine ulaşmamış sayıda şahısların rivayet ettiği, aynı halin tâbî"ilerin ve tâbî"ilere tâbî"lerin aslında da devam ettiği Sünnettir. Bu Sünnet Hanefilere göre Mütevâtir ve Meşhur olmayan, diğerlerine göre de Mütevâtir olmayan Sünnettir. Âhâd Sünnet Assü Rasulullaha âidliğinin sıhhati hakkında râcîh zann (tercihe değer kanaat), bazı hadisçilerle Zahirîlere göre de zann değil ilim (kat'î bilgi) ifade eder. Fakat bu Sünnetin bir hüküm delili sayılarak kendisine göre amel etmek icab eder mi yoksa etmez mi? Eğer icab eder dersek, bu hususta lazım gelen şartlar nelerdir? Şimdi bu suallerin cevaplarını vereceğiz.

161) Ahâd Sünnete Uymak İcbârîdir ve Âhâd Sünnet Hukukî Bir Kaynaktır

Ahâd Sünnete göre hareket etmenin, onun hükümlerine bağlı kalınmasının ve onun hüküm delillerinden bir delil kılınmasının farzlığı hususunda âhâd Sünnetin müslümanlar hakkında bir hüccet ve delil olduğu mevzuunda müslümanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Bunun birçok bakımlardan delilleri vardır. Onlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1) Yüce Allah'ın "o halde (mü'minlerin her sınıfından yalnız bir zümre savaşa gitmeli), kimi de -din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavimleri (savaştan) dönüp kendilerine geldikleri zaman onları Allah azabıyla korkutmaları için- (gitmeyip kalmalıdır). Olur ki (bu suretle

mü'minler aykırı hareketlerden) kaçınırlar"^[308] sözü. Buradaki (zümre olarak terceme edilmiş bulunan) kelimesi, Arabcada tek bir şahıs için de kullanılır. Eğer tek kişinin verdiği haber, (icabına göre) hareket edilmek hususunda bir delil ve hüccet olmasaydı, din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmiş şahısların, Allah azabıyla korkutmalarının bir faydası olmazdı.

2) Assü Rasulullahın tek kişi halinde, zekatların toplanması davalarının halledilmesi, Şeriatin hükümlerinin tebliği için her tarafa memur, hakim ve elçiler gönderdiği, gönderdiklerinin sözleriyle kendilerine gönderilenleri mes'ül tuttuğu (ilzam ettiği) tevatür etmiştir. Eğer tek kişinin verdiği haber delil olmasaydı, onları bu şekilde ilzam etmez, mes'ül tutmazdı.

3) Her (muteber ilmî dirayeti bulunmayan sade) vatandaşın, icmâ"a göre, muftinin fetvasına uyup onu tasdik etmesi lâzımdır. Oysa mufti, fetva olarak verdiği haberde zannına dayanmış olabilir. Assü Rasulullahdan işittiğinde şübhe etmeyenin, ondan duyduğunu haber verdiği şeyi evleviyetle tasdik, kabul ve icabına göre hareket etmek lazımdır.

4) Yalan olması ihtimaline rağmen, (biz müslümanlar) iki erkeğin şahidiği ile hüküm vermeye memur kılınmıştır. Kat'î surette yalan ihtimali ortadan kalkmadıkça iki erkeğin şehadetine göre hareket etmek olmasaydı, bu şehadetle hareket edemezdik. Yalana ihtimali bulunmasına rağmen şehadetle amel etmek icab ediyor sa, Assü Nebî Efendimizden tek şahısların bulunduğu rivayetle evleviyetle amel olunmalıdır.

5) Sayılamayacak kadar birçok hâdisede Sahabe tek şahsın verdiği haberin kabul olunup, onunla amel edilmesinde icmâ" buyurmuştur. Mesela, o şekilde haber varid olduğundan Aro Ebû Bekir Efendimiz nene (mirasda) altıda bir hak tanımış, Aro Ömer Efendimiz de âhâd Sünnet varid olduğundan zevceye kocasının diyetinden miras hakkı tanımış, mecûsilerden cizye almış, diğer Sahabe de kendilerine ulaşan âhâd haberler hakkında aynı tarzda hareket etmişlerdir.

162) Âhâd Sünnetle Amelin Şartları

Müslümanlar âhâd Sünnetin herkes hakkında bir delil ve hüccet olduğu, kendisine uyulmasının lazım bulunduğu ve onun hukuk kaynaklarından biri olduğunda icmâ" (ittifak) etmekle beraber, bunun şartlarında ihtilaf etmektedirler. Yani â.hâd Sünnetle amel etmeyi ve ondan hüküm çıkarmayı icab ettiren şartlarda!... ihtilaflarını iki görüşte mütâlâa etmek kabildir:

163) Birinci Görüş

Bu görüş sahiblerinin koştuıkları şarta göre, -bu şartlarda aralarında ihtilaf bulunmakla beraber- râvîde rivayetinin kabulü için gerekli şartlar bulunduğu takdirde "adi ve sikah (emîn) şahısların rivayet ettiği ve rivayet senedinin Rasulullaha muttasıl olduğu Sünnet ile amel etmek, ondan hüküm çıkarmak ve onu bir hukuk kaynağı saymak icabetmektedir. Hanbelîler, Şâfiîler, Zahirîler, Câferîler ve diğer mezheplerin bazı fakihlerinin görüşü budur.

Haberi Rasulullahdan rivayet eden râvî, râvîler silsilesinden (zincirinden, dizisinden) düşerek (böylece) sened (Rasulullaha) muttasıl olmazsa, Mürsel Hadis olarak isimlendirilen bu hadis ile amelin icab edip etmediği mevzuunda, bu (birinci) görüş sahipleri ihtilaf halindedir: Zahirîlere göre bu haber hüccet değildir ve kendisiyle amel icabetmez. Şâfiî Mezhebine göre (bazı) şartlarla delil olarak kabul edilir. Bu haberin sa"ıdu bnu Imuseyyeb gibi büyük tâbi"ilerin mürselleri olması, bir başka cihetten isnâd olunması yahut sahâbînin görüşüne muvafık bulunması veya bu haberin iktizasına göre âlimlerin ekserisinin fetva vermiş olmaları, bu şartlardandır. Mevzu hakkında muttasıl senedli hadis bulunmadığında a.hmedu bnu .hanbelin görüşüne göre Mürsel, delil olarak kabul edilir ve ona göre amel olunur.

164) İkinci Görüş

Bu görüş sahipleri râvîlerin "adi ve sikah olmalarıyla iktifa etmemekte, rivayetinin senediyle alakalı olmayan, diğer hususlarla ilgili bulunan, kendilerine göre senem sıhhatinin ve Assü Rasulullaha senedin nisbetinin kabul edilebilmesi için başka koşmuşlardır. Bu görüşün sahipleri Mâlikîler ve Hanefîlerdir. Gayet kısa bir e olmak üzere en ehemmiyetli şartları şunlardır:

Mâlikîlerin Âhâd Sünneti Kabul Şartları

Malikîler âhâd haberi kabul için, bu haberin Medînelilerin ameline muhalif bulunmamasını şart koşmuşlardır. Bu husustaki delil(leri) şudur: Medînelilerin ameli Mütevatir Sünnet mesabesindedir. Zira Medîneliler amel(lerin)i babalarından dedelerinden (ve onlar da) Assü Rasulullahdan miras olarak almış olduklarından, amelleri rivayet ve mütevatir menzilesindedir. Mütevatir ise âhâd (haber)dan daha ön sıradadır. Bu esasa göre İmam Mâlik (ikisi birbirinden ayrılınca kadar alıcı ve satıcı muhayyerdirler) hadisini (delil olarak) benimsememiş ve bu hadis hakkında, "bunun bizim aramızda bilinen bir haddi olmadığı gibi bu, bizim aramızda kendisiyle amel olunan bir husus da değildir" demiştir,

(Keza Malikîler âhâd haberi kabul için) âhâd haberin şerî"atte mer'î kaide ve sabit usule muhalif bulunmamasını da şart koşmuşlardır. Bu esasa göre Malikîler sütü sağılmayıp memelerinde biriktirilen hayvanların (elmu-sarrâh) haberini (delil olarak) benimsemişlerdir. Assü Rasulullahdan rivayet olduğuna göre haber şudur: Rasulullah "Deve ve koyunların sütlerini sağmadan memelerinde biriktir(ip hile yapm)meyin. Memelerinde sütü biriktirilmiş hayvan satın alanlar, bu satın aldıkları hayvanların sütlerini sağdıktan sonra iki hususda muhayyerdirler: isterse satın aldığı hayvanı (kendi malı olarak mülkiyetinde) alıkor, isterse satın aldığı hayvanı bir sâ" miktârı^[309] kuru hurmayla birlikte (satıcısına) iade eder"

buyurmuştur. Mâlikîlerin görüşüne göre bu haber (hadis) "menfaat, mükellefiyet ve hasar karşılığındadır" (manasındaki el-harâcu bi'd-damân) ^[310] ne ve "bir şeyi itlaf eden mütlif, itlaf olunan şey mi.slî ise onun mislini, kıyemî ^[311] ise kıymetini tazmin etmekle mükelleftir", kaidesine muhalif olduğundan: Misli malın itlafında bu mal cinsinden başka, -yiyecek maddeleri veya nakid (altın ve gümüş) haricindeki- mallardan tazminde bulunulamaz. Keza Malikîler mürsel maslahat ve sıkıntının bertaraf edilmesi (ref'u'l-harac) esasına muhalefeti iddiasıyla, ganimetlerin taksiminden önce deve ve koyunlardan (kesilip etler) pişirilmiş olanların tencerelerden yere dökülmesi haberini (bir delil olarak) benimsememişlerdir. Bu haber hakkında Malikîler şöyle diyorlar: Deve ve koyunlardan bazılarını (taksim edilmeden önce kesip,) etlerini pişiren gâzî sahâbîlere, bu yaptığımız doğru değildir denerek, sonra da pişen etleri yemelerine izin verilebilirdi. Pişirilmiş yiyeceğin telef edilmesi, maslahat (esasın) a aykırı, bir ziyan ediş şeklidir; ve bu da haberin sahih olmadığını gösteren hususlardandır.

165) Hanefilerin sunnetul'Â-hâdı Kabul Şartları

a) Sünnet çok vuku bulan bir hususla alakalı olmamalıdır. Çünkü Sünnet fazla vuku bulan bir hususla ilgili olursa, nakil vesilelerinin mevcudiyeti sebebiyle tevatür yahut şöhet (meşhurluk) yoluyla nakledilmesi icabeder. Eğer bu tarzda nakledilmeyip âhâd yoluyla nakledilirse, bu nakledilme Sünnetin sıhhatli olmadığına delalet eder. Namaz (kılma esasın)da ellerin (kulaklara kadar, tekbir getirirken) kaldırılması buna bir misaldir. Namazın her gün tekrar edilmesine, her namaz kılının (namaz kılış esasında, iftâh tekbiri dışında tekbirlerde) elleri (kulaklara kadar) kaldırmaya ihtiyacı olmasına rağmen, el kaldırma (haberi) â.hâd yol ile naklolunduğundan, (delil olarak) kabul olunamaz.

b) Râvî fakîh değilse Sünnet sıhhatli kıyasa, Şerîatte sabit kaidelerle usûle muhalif olmamalıdır. Zira fakîh olmayan râvî Sünneti, lafızlarını aynen muhafaza ederek değil, pek çok görüldüğü üzere (Sünnetten anladığı) mana ile rivayet edebileceğinden, hadisteki manaların bazılarının farkına varamadığından, (rivayetinde) gözden kaçırdığı şeyler bulunabilir. Onun için bu durumda umumi usûle ve sıhhatli kıyas muktezâsına muhalif hadis (delil olarak) kabul edilmemek suretiyle, ihtiyat icabeder. Bu esasa göre (Hanefiler) İmam Mâlikînin yaptığı gibi memelerinde süt biriktirilen hayvanlar hadisini (delil olarak) almamışlardır. Çünkü hadisin râvîsi Aro Ebû Hureyre Hanefilerce fakîh değildir. Ayrıca bu hadis (Hanefilerce) Sünnetin bir (hukuki) kaide olarak getirdiği (ve İslam Hukukunda) yerleşmiş kaide ve esaslardan, (el-harâcu bi-d-damân) yani: (Menfaat, mükellefiyet ve hasar karşılığındadır) kaidesine muhaliftir. Bu kaide, malın hâsılâtının, mal helak olunca zarar görene âid olmasını iktizâ ettirmektedir. Buna göre sütün müşteriye âid olması icabeder. Çünkü mal onun mükellefiyetindedir. Bu (memelerinde süt biriktirilmiş hayvanlara dâir olan) hadis ayrıca, telef edilen şey misli ise tazminatın misli olmasının icabettiğine dair olan tazminat kaidesine de muhaliftir.

c) Râvînin rivayet ettiği hadîse aykırı hareket etmemesi. Eğer râvî hadîse muhalif olarak davranırsa bu amelî, hadîsin neshedildiğini yahut râvînin bu hadis(le amel etmeyi) bir başka delil ile (amel ettiğinden) terkettiğini yahut hadîsin rivayet ettiği şekildeki manasının kastedilmediğini gösterir. Buna Hanefiler "Birinin kabından köpek yer içerse, birisi toprakla olmak feere o kabı yedi kere yıkayınız" hadisini misal gösterirler. Hanefiler bu hadisi, hadîsin râvîsi, köpek kabından yeyip içtiğinde üç defa yıkadığı yani hadis ile amel etmediğinden (delil olarak) almamışlardır.

166) Tercihe Değer Görüş

Hanefilerle Mâlikîlerin bu şartları, Sünnetin sıhhatinden ve Assü Nebî Efendimize âid olup olmadığından emin olmak için koştuklarını kabul etmekle beraber, görüşleri tercihe şâyân değildir; diğer görüş tercihe şayandır. Çünkü Sünnet "adl, sikan, -dâbı-t râvîlerce rivayet edilip rivayet sıhhatli olduğunda, Medinelilerin amelîne muvafık veya muhalif olsun, yerleşmiş ve sabit usûle muvafık, kıyasın iktizasına uygun olsun veya olmasın, râvîsi onunla amel etsin veya etmesin, fazla vuku bulan bir mevzu hakkında olsun veya olmasın birdir; bu Sünnete uymak, (delil olarak) onu benimsemek, ondan hükümler çıkarmak lazımdır. Çünkü Medineliler İslâm Milletinin hepsi değil bir kısmıdır; itibar râvînin amel ettiği şey değil, rivayet ettiği şeydir. Çünkü râvî mâsûm değildir ve hatâ ile yahut unutarak yahut te'vilde bulunarak rivayet ettiğinin hilafına amel etmiş olabilir. Hadisdeki meselenin fazlaca vuku bulan bir mesele hakkında olması, âhâd haberlerin kabul veya reddine müessir değildir. Çünkü az vuku bulan hadîsenin hükmünü bilme ihtiyacı, fazlaca vuku bulan hadîsenin hükmünü bilme ihtiyacı gibidir; ve her iki hükmü de â.hâd (münferid şahıslar) nakledebilir. Ayrıca bu bâbda çokluğun yahut azlığın bir ölçüsü de yoktur.

Temel esaslara (usûle) muhalefeti sebebiyle â.hâd Sünnetin reddedilmesi ikna edici değildir. Çünkü temci esasları temel esas yapan (usûlü usulleştiren) Sünnetin kendisidir. Bunun için Sünnet, mevcut (sabit) temci esaslara muhalif bir hüküm getirdiğinde, kendi dairesi (ve mevzûu)nda bu hüküm müessir olan, tek başına müstakil bir temel esas (asl) sayılır: Tıpkı mevcut olmayan bir malın alım satımı demek olan selem akdinde olduğu gibi. Temel esaslara muhalifliği iddiasıyla senedi sahih olan reddolunmuş sahih Sünnetin, hakikatte temel esaslara muhalif değil, muvafık olduğunu istikra' (derinlemesine yapılan ince, eksiksiz ve etraflı tedkik veya tümevarım) göstermiştir.

Mesela temel esaslara muhalifliği iddiasıyla reddetmiş oldukları musarrât hadisi, söyledikleri temel esaslara aykırı değildir: "istifade, mükellefiyet ve hasar karşılığındadır" (demek olan el-harâcu bi-d-damân) kaidesi bu meseleye tatbik olunmaz. Çünkü musarrât hayvanın sütü, hayvan satın aldıktan sonra hasıl olmamıştır; satın alınmadan önce (zaten memesinde) mevcuttur. Bu süt, hayvan müşterinin dindeyken hayvandan hasıl olan bir verim ve hasılat (elğalleh) değildir ki müşteri onda hak sahibi olsun!.. Tazminat kaidesi de bu meseleye tatbik olunmaz. Çünkü hayvanın satın alınmasından önceki memelerindeki süt ile, satın alımdan sonra hayvan müşterinin elindeyken memelerinde hasıl olan süt birbirine karışması sebebi ile, satımdan sonra memede hasıl olan sütün mikdârının bilinmesi imkansız olduğundan, misli ile tazmine imkân yoktur. Bir sâ" mikdârı kuru hurma ile beraber iade mevzubahistir. Çünkü hurma da süt de hacim ile ölçülen, yenilen ve (insana) azık olmaları müşterekliği sebebiyle hurma süte

en yakın bulunan mi.slî maddelerdendir ^[312]. Bunda temel esaslara ve kıyasa muhalefet nerededir? Râvînin fakîh olmayışıyla tenkidi, kabul görececek bir görüş değildir. Çünkü Sünnetin râvîlerinin, Assü Allah Rasulünün devamlı olarak yanında bulunuşları sebebiyle, naklettiklerinin sıhhati ve manasından bir şeyi gözden kaçırmadıkları hususunda mutmain olmaya kifayet eden fikhîları vardı. Bunlara, râvîlerin en iyi anlaşılacak tarzda ifade kudretine mâlik ve Arabcanın (muhtelif) usûlülerini bildiklerini de eklemek lazımdır, işte bu sebeplerden ötürü cumhurun görüşü tercihe şayandır, dâbı-t ve sikah râvîlerce rivayet edilip sahih olan her Sünnet (hadis)in kabul edilmesi, buna ne ve kim muhalefet ederse etsin, bu muhalefet eden kim olursa olsun ona aldırılmamak lazımdır. Çünkü Allah bizi Nebisinin Sünnetine tabî olmaya davet etmiştir. Sünnete de râvîler

olmadan ulaşmak kabil değildir. Bizce râvîlerin dab-t ve "adaletleri sabit olur ya da bu vasıfları ağır basarsa bu, kat'î bilgi (el"ilmu'l-kâ-tı") veya kuvvetli kanaat (e-z-zannu rrâci.h) tarzında Sünnetin Rasulullaha âid olduğunun sıhhatini gösteren delildir. Gerek kat'î ilim, gerek kuvvetli kanaat olsun, her ikisine göre de şer"an amel etmek icabeder. [\[313\]](#)

167) Sünnetin Getirdiği Hükümler

(Muhtelif neveleri olan bu hükümler dörde ayrılabilir)

Birinci Nevî. Kur'an in hükümlerine muvafık ve onları te'kid eder tarzdadır. "Ana babaya âsî olmanın", "yalan şahidliğin" ve "cana kıymanın" v.s.nin yasaklanması bu nevî hükümlerdendir.

İkinci Nevî. Kur'anın manalarını açıklayan ve Kur'andaki mücmel (öz ve kısa ifadeleri) tafsil eden tarzdadır. "Haccın nasıl yapıldığını", "zekatın verileceği asgarî mal mikdânıyla zekatın ne mikdarda verileceğini", "hırsızın ne mikdarda hırsızlık yaparsa elinin kesileceğini" v.s. yi açıklayan Sünnetler bu nevî hükümlerdendir.

Üçüncü Nevî. Yeri gelince izah olunacağı üzere, bazen Sünnet Kur'anın mutlak (ifadeleri)ni kayıtlamakta yahut "âmm (umum ifade eden manalar)mı tahsîs etmekte (hususileştirmekte)dir.

Dördüncü Nevî. Kur'anda bulunmayan ve Sünnetin getirdiği hükümlerdir. Zira Sünnet müstakilleri (tek başına) hükümler ortaya koymaktadır; ve bu mevzuda Sünnet Kur'an gibidir. Assü Rasulullahın "*Dikkat edin, bana Kur'an ve onunla beraber onun gibisi verilmiştir*" sözü bunu göstermektedir. Yani bana Kur'an verilmiştir. Bunun yanında bana Kur'anın bahsetmediği (hükümler) hakkında, Kur'an gibi Sünnet verilmiştir. Bu nevîden hükümlerin misalleri fazladır: "İnsanlara alışkın (ehlî) eşeğin", "köpek dişli parçalayıcı hayvanların" ve "pençeli kuşların yenilmesinin" haram kılınması, "bir şâhid ve yemin ile hüküm verilmesi", "yolcu olmayanlar hakkında rehnin caiz olduğu", "diyeti "âkilehin vermesinin icâbetliği", "neneye mirastan hisse verilmesi" ve benzeri hükümler gibi. [\[314\]](#)

168) Sünnetin Hükümlere Delâleti

Sünnetin bize nakledilmesi bakımından bazen mütevâtîr Sünnette olduğu gibi ka-t"i, bazen de âhâd Sünnet ve Meşhur Sünnette olduğu gibi zannî olduğunu söylemiştik. Hükümlere delalet edişi bakımından ise Sünnet, Kur'an gibidir: Bazen zannî olur ve bazen de ka-t"i olur. (Hadisteki) lafızlar, birden fazla mana ihtimali taşıyorsa yani te'vil edilebiliyor ise (bu Sünnetin) delaleti zannî olur. Assü Rasulullahın "*Beş devenin zekâtı bir koyundur*" hadisi, kat-"î delalet misallerdendir. Burada lafzı kat'î olarak (beş ne demek ise o) manaya delalet etmekte, beşten başka bir manaya delaleti muhtemel olmadığından lafzının delalet ettiği mana (medlul) hakkında hüküm sabit olur. Sabit olan bu hüküm ise, bu kadar mal için bir koyunun zekât olarak verilmesinin vucûbu (farzlığı) dur. Assü Rasulullahın "*fâti.hatu'lkitâb (Elham)siz namaz olmaz*]" hadisi, zannî delalet misallerdendir. (Çünkü) bu hadis te'vil edilebilmektedir: Fatıhasız namazın sahih ve edâ edilmiş olamayacağı şeklinde anlaşılabilirdiği gibi, tam ve kâmil bir namazın ancak Fatıha ile olabileceği şeklinde de anlaşılabilirmekte (bu iki tarzda te'vil edilebilme ihtimali taşımakta)dir. ikinci te'vîli (anlayışı) Hanefiler, birinci te'vîli fakihlerin cumhuru benimsemiştir.

3. BÖLÜM

3. DELİL

İCMÂ" (EL'İCMÂ")

169) Lugatta icmâ" lafzının manası "bir şeye azmetmek ve karar vermek"tir. Assü Rasulullahın "*Geceden oruca icmâ" etmeyen orucu olmaz*" sözü bu kabildendir. Yani "oruca azmetmeyenin" demektir. (Arabcada) "falanca şuna icmâ" etti" denilir. Yani "şuna azmetti ve karar verdi" demektir, "ittifak etmek" de icmâ"ın manalarındandır. Yüce Allah'ın "*...Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınız hakkında ittifak*

edin..." [\[315\]](#) sözü bu cümledendir. (Arabcada) "kavim şu hususta icmâ" etti" denilir. Yani "şu hususta azim ve karar ile ittifak ettiler" demektir, ittifak manasındaki icmâ"ın birden fazla şahıslardan hasıl olabileceği (bir kişiden hasıl olamayacağı)nın düşünülmesi mümkündür. Birinci mananın (azim ve kararın) bir kişiden hasıl olması mümkündür.

Usulcülerin ıstılahında ise icmâ", "Assü Rasulullahın vefatından sonra, asırların (zamanların) birinde, bir şer"î hüküm hakkında İslâm Milleti müctehidlerinin ittifakı"dır. [\[316\]](#)

170) İstılahı Tariften Çıkan Neticeler

Birincisi. Müctehid olmayanların ittifakı muteber değildir... Müctehid, kendisinde tafsilî delillerinden şer"î hükümleri çıkarma (istinbât) melekesi bulunan şahıstır; ve bazen fakîh diye isimlendirilir. Müctehidler hail ve "a-kd ehli yahut re'y ve icthâd ehli yahut milletin âlimleri ("ulemâ-u l'ummah) diye de adlandırılırlar. Müctehid olmayan, (hüküm) çıkarma kudretine sahip olmayan kişidir. Tıp, teknik v.s. gibi diğer bir ilim ya da fen sahasında âlim olsa da şer"î (fikhî) hususlarda ilmi bulunmayan şahıslar yahut avam bu kabil (müctehid olmayanlar)dandır.

İkincisi. Müctehidlerin ittifakından maksad, bütün müctehidlerin ittifakıdır. Bunun için Medinelilerin icmâ"ı yahut Mekkelilerle Medinelilerin (Haremeyn ehâlisinin) yahut muayyen bir taifenin icmâi kâfi değildir; ve bu icmâ"lardan hiç birisi ıstılahen kasdedilen icmâ" değildir. Usulcülerin cumhuruna göre bir (müctehid)in muhalefeti icmâ"a mani olduğundan (tek bir müctehidin) muhalefeti varken icmâ" meydana gelemez. Bazılarına göre bir, iki ve üç (müctehid)in muhalefeli (icmâ"a) mani değildir. Bazılarına göre ise ekseriyetin ittifakı icmâ" olmasa bile kendisine uyulması lazım gelen bir hüccet (delil) sayılır. Çünkü müctehidlerin ekseriyetinin ittifakı hakkın onlarla beraber olduğu, kendilerini ittifaka sevkeden kat'î

yahut tercihe değer (râcîh) bir delilin mevcudiyeti hissini vermektedir. Zira muhalifin delilinin tercihe değer (râcî.h) olması âdeten nâdirdir. Tarifin iktizasına göre, ittifakın istisnasız bütün müctehidlere şâmil olmasının icabettiğini görüyoruz. Bu bakımdan bir kişi dahi olsa bazı (müctehid)ler muhalif olurlarsa icmâ" olamaz. İcmâ" yok ise uyulma lüzumu ve kabul edilecek hüccet (delil) de yok demektir. Çünkü ekseriyet doğrunun katî bir delili değildir; ekseriyet hatalı ve ekalliyet doğru görüşlü olabilir. Evet, muhalifin delilinin tercihe değer olduğu apâşikâr anlaşılmazsa, evleviyetle kabul edilebilecek içtihadı bir görüş oluşu itibarıyla ekseriyetin görüşüne yakınlık duyulup benimsenebilir. Üçüncüsü. Müctehidlerin müslüman olmaları şarttır. Çünkü icmâ"ın hüccet oluşuna delalet eden deliller, icmâ" edenlerin İslâm Milletinden olmalarının icabettiğini göstermektedir. Bunun yanında icmâ" mevcûzunun İslâm inancına (akideye) dayanan yahut akideyle alakalı olan yahut akideden doğan şer"î hususlar olduğu hatırdan çıkmamalıdır.

[317] Dördüncüsü. Müctehidlerin ittifakının, meselenin hükmü hakkında görüş birliğinde buldukları anda tamamen tahakkuk etmesi icabeder. Buna göre o zamanın geçmiş olması yani kendileriyle icmâ"ın hasıl olduğu müctehidler, icmâ"larında ısrarlı iken vefat etmeleri şart değildir. Buna göre bu icmâ" vaktinde (müctehid) olmadığı halde, (icmâ"dan sonra) icmâ"a muhalefet eden bir müctehidin ortaya çıkması (hasıl olmuş bulunan) icmâ"a zarar vermez. Bazı Usulcüler, müctehidlerden bazısının görüşünden dönebileceğinden dolayı icmâ"ın tahakkuk etmesi için (müctehidler) zamanının sona ermesinin şart olduğu görüşündedirler. (Bu görüş değil,) ilk görüş tercihe şayandır. Çünkü icmâ"ın hüccet oluşuna dair deliller o zamanın geçmesinin icâbettiğini göstermemekte, sadece müttetiklerin ittifaklarını şart koşmaktadır. Bunun için zamanın müctehidleri ne zaman bir hadisenin hükmü hakkında ittifak edenlerse icmâ" hasıl olmuştur; bu icmâ"a uymak lazımdır. Bazısının görüşünden dönmesi yahut farklı görüşe sahip diğer bir müctehidin ortaya çıkması icmâ"ı bozmaz (nakzetmez).

Beşincisi. Müctehidlerin ittifakının vucub, hurmeh, nedb ve benzerleri gibi şer"î hüküm hakkında olması şarttır. Tıbba, dile yahut spora âid, şer"î olmayan bir meseleye dâir icmâ"ların hiçbirisi, kastedilen şer"î icmâ" değildir.

Altıncısı. Muteber olan icmâ"ın Assü Rasulullahın vefatından sonra olmasıdır. Bu, Usulcülerden birçoğunun tariflerinde zikrettiği kayıttır; ve biz de bunu benimsiyoruz. Bazıları bu hususun şart olmadığını, Assü Rasulullahın zamanında bir mesele hükmü hakkında icmâ"ın hasıl, bu hükmün delilinin icmâ" ve Rasulullahın muvafakati olabileceği görüşündedirler. Fakat bizim görüşümüz bu değildir. Çünkü Nebî Efendimiz mevcut olduğundan icmâ"a ihtiyaç yoktur. Zira muteber olan Nebî Efendimizin sözü ve muvafakatidir. O, teşriin kaynağıdır. Eğer Rasulullah zamanında icmâ" hasıl olursa, Rasulullah bu icmâ"a ya muvafakat ya da muhalefet edecektir. Eğer muhalefet ederse, o icmâ"ın değeri yoktur. Eğer muvafakat ederse, muteber olan Rasulullahın muvafakatidir. Bu sebebden dolayı Assü Allah Rasulü devrinde icmâ"ın hasıl oluşu görüşünü kabule değer buluyor ve onu benimsemiyoruz.

171) İcmân Hüccet (Şer"î delil) Oluşu

Ne zaman icmâ" şartlarıyla hasıl olursa, hakkında icmâ" hasıl olan meselenin hükmü için kat'î bir delildir. Bu icmâ" müslüman hakkında (kendisine uyulması) mecburi, kat'î bir hüccettir; ve bu hüccet mevcut iken icmâ"a muhalefet ya da icmâ"ın bozulması caiz değildir. [318] İcmâ"ı kabul eden (müslümanların) büyük ekseriyeti (elcumhûrura"-zam), icmâ"ın hüccet olduğu hususunda birçok deliller getirmişlerdir. Biz bu delillerin bazılarını zikretmekle iktifa edeceğiz:

A) Yüce Allah'ın *"Kim kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygambere muhalefet eder, mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse onu döndüğü o yolda bırakırz. (Fakat ankette de) kendisini cehenneme koyarız. O, ne kötü bir yerdir"* [319] sözü. Bu ayet (icmâ"ın delil olduğuna) şu şekilde delalet etmektedir: Yüce Allah mü'minlerin (gittiği) yola muhalefette bulunmaya ceza vadettiğinden, mü'minlerin yolu, tâkîbedilmesi icabeden hakk, diğer yol da terkedilmesi icabeden batıldır. Mü'minlerin ittifak ettikleri husus, kat'î olarak onların yolu olur; kat'î olarak o hakk olur; mutlaka ona uyulmak icabeder. İcmân manası bundan başka bir şey değildir ve matlûb olan da budur.

B) İslâm Milletinin bir iş hakkında görüş birliğinde bulduklarında hatâ işlemeyeceğine delalet eden birçok hadisler vardır. Assü Rasulullahın *"Milletim hatada söz birliği yapmaz"* ve *"Milletim sapıklıkta söz birliği yapmaz."* hadisleri bunlardandır. Bu hadisler âhâd hadislerindense de manaları mütevatirdir. Onun için (İslâm) Millet(in) ittifak ettikleri hususun kat'iyetle doğru ve hakk olduğunu ifade etmektedirler. Milletin icmâ"ı, müctehidlerin icmâ"ında varlık kazanır. Milletin müctehidleri ilim ve re'y (bilgi ve görüş) sahibleridir. Müctehid olmayanlar ise müctehidlere tâbidir. Böylece müctehidlerin icmâ"ı doğru ve hakk olmuş olur. Hakka uymak ve ona muhalefette bulunmamak icabeder. İcmân

[320] hüccet olmasının manası ise ancak bu olabilir.

C) Müctehidlerin içtihadının mutlaka bir şer"î delili olmalıdır. Çünkü keyif, hevâ ve hevese göre içtihad olmaz. İctihâd, (bu kitabımızın) Giriş(inde) de zikrettiğimiz üzere, keyfilige meydan vermeyen sabit metodlar, muayyen kaideler ve sınırlanmış usullere göre olur. Bunun için bir görüşte müctehidler ittifak edince, ittifak ettikleri görüşe kat'î olarak delâlet eden şer"î bir delillerin bulunduğunu kat'î olarak anlarız. Zira bu delilin medlulüne delâleti kati olmasaydı, âdeten ittifak hasıl olmazdı. Çünkü akıl ve düşünce tarzları muhtelif olduğundan, delilin birçok izah olunma (te'vîl) şekilleri bulunsaydı, muhtelif olan bu akıl ve düşünme tarzlarının ittifak etmesi mümkün olmazdı.

172) İcmân Nevileri

A) Sarîh icmâ"

Sarih icmâ", müctehidlerin açıkça görüşlerini söylemeleri ve sonra bir görüşte söz birliği yapmaları, ittifak etmeleridir. Mesela bir yerde toplu olarak müctehidlere bir mesele sorulup, her birinin görüşünü açıklamasından sonra bir görüşte ittifak etmeleri gibi. Yatut ayrı ayrı yerlerde bulunan müctehidlere meselenin şahıs şahıs sorulup, hepsinin de mesele hakkında aynı görüşü beyan etmeleri gibi. Yahut bir mesele hakkında bazı müctehidler verdiği fetva diğer müctehidlere ulaştığında, onların da fetvaya muvafakat ettiklerini sarahaten açıklamaları gibi. Yahut bir müctehid bir mesele hususunda muayyen bir hüküm verir (yakdî) ve bu hükümden diğer müctehidler haberdar olduktan sonra buna sözle, fetva vermekle

yahut hüküm vermekle (kadâen) sarahaten muvafakatta bulunurlar. Bu nevî icmâ" kat'î hüccettir; ona muhalefette bulunulamaz ve bu icmâ" bozulamaz.

B) Sükûfî icmâ"

Bu icmâ", müctehidin bir mesele hakkındaki görüşünü açıklaması, bu görüşün duyulup, öğrenilip, şöret bularak diğer müctehidlere ulaşması ve mesele hakkında tedkikde bulunmak için kâfî müddetin geçtiği, az sonra da açıklayacağımız gibi birinden korkması yahut birine saygı duyması v.s. gibi müctehidi sükûta (ses çıkarmamaya) sevkeden, görüşünü açıklamasına engel olan bir mâniin bulunmamasına rağmen, müctehidlerin susmaları, bu görüşü sarahaten reddetmedikleri gibi, sarahaten bu görüşe muvafakat da etmemeleridir. Alimler bu icmâ"nın hükmü ve ne derece muteber olduğu mevzuunda üç ayrı görüştedirler:

Birinci Görüş. Sükûfî icmâ", icmâ" değildir. Ayrıca zannî bir hüccet de sayılamaz. Şâfî ve Mâlikîlerin görüşü budur.

Bu görüşün (dayandığı) delilleri şunlardır: Sükût edene söz izafe olunamaz. Zira söylemediği bir şey söyledi diye kabul olunamaz. Ayrıca sükûtun kat'î olarak muvafakat ile izah olunmasına da imkan yoktur. Çünkü sükûtun sebebi,

1- Meselenin diğer müctehidlere ulaşmaması,

2- Diğer müctehidlerin mesele hakkında ietihadda bulunmamaları,

3- Mesele hakkında görüşün zihinde teşekkül etmesi için henüz kafi miktarda zamanın geçmemiş oluşu,

4- Başkasının bulunacağı reddin kafi geleceği inancıyla müctehidin sükût etmesi ve kendi görüşünü alenen açıklamanın lüzumsuzluğunu zannetmesi,

5- Hakkın Allah katında olduğu, buna her müctehidin içtihadıyla ulaştığından müctehidin red ve inkarın lüzumsuzluğuna inanışı,

6- Zâlim bir idareciden çekinişi,

7- Başka bir müctehide duyduğu hürmetten dolayı, kendi görüşünü tasrih etmekten utanması olabilir. Bu ve diğer ihtimaller varken, sükûtun mutlaka muvafakat manasına geldiğini söylemek mümkün değildir. Muvafakat hakkında delilin bulunmadığı yerde ittifak ve icmâ" da olmayacaktır, temâm bulunmadığı yerde de hüccet yoktur.

İkinci Görüş. Sükûfî icmâ" kat'î bir hüccettir; ona muhalefet olunamaz. Çünkü sükûfî icmâ" sarîh icmâ"dan kuvvet bakımından daha az ise de, sarîh icmâ" gibidir. Hanefîlerin ekserisi ve Hanbelîler bu görüştedirler.

Bu görüşün delilleri şunlardır: Ne zaman sükûtun muvafakat olduğuna dair karine bulunur ve sükûtun muvafakat olduğuna dair bir işaret sayılmasına mani olan engeller bulunmaz ise, sükût muvafakat olarak izah olunur. Görüşün

1- Şöhret bulup diğer müctehidlere ulaşması,

2- Mesele hakkında tedkik ve teemmülde bulunmak için kâfî müddetin geçişi,

3- a) Başka bir müctehidin, kendisine ulaşan bu görüşü reddettiğini,

b) Müctehidin görüşü reddetmeye lüzum olmadığını zannetmesi,

c) Yahut salahiyet sahibinden (veliyü l'emrden) gelecek zarardan çekinmesi,

ç) Veya müctehide ulaşan görüş hakkında kendi görüşünü tasrih etmesine engel olan manilerin ve bunlara benzer diğer sebeplerin bulunmayışı ile karine tahakkuk eder ve engeller ortadan kalkmış olur. Bütün bu zikredilenler tahakkuk ederse sükûtun muvafakatin işareti sayılmaması için hiçbir sebep kalmayacağından icmâ" hasıl olur. temâ" ise kail bir hüccettir.

Üçüncü Görüş. Sükûfî icmâ' icmâ" değildir. Fakat zannî bir hüccettir. Hanefîlerin bazılarıyla bazı Şâfîlilerin görüşü budur.

Bu görüşün delilleri şunlardır: temân aslı ve hakikati, bütün (müctehidler)in tahminen, (ve zannen) değil, hakikatten ittifak etmeleridir. Bu ise sükûfî icmâ"da yoktur. Çünkü sükût, ne kadar muvafakata delalet etmektedir denmiş olsa da, hiçbir zaman tasrihin muvafakata delaleti gibi olamaz, tşte bunun için icmâ" sayılamaz.

Ancak tasrihte bulunmaya engel olan manilerin ortadan kalkmasıyla, sükûtun muvafakata delalet etmesi ağırlık kazandığından (erruc-hân) zannî bir hüccet olarak kabul edilmiştir,

173) Tercihe Değer Görüş

Esasen icmâ"ın tahakkuk etmesi için matlûb olan bütün müctehidlerin görüş hakkında muvafakatlarının hasıl olmasıdır. Muvafakat sarîh bir tarzda hasıl olduğu gibi delalet tarzıyla da hasıl olur. Muvafakatin sadece tasrihle tahakkuk ettiği görüşünde değiliz. Çünkü ikinci görüş sahiplerinin de dediği gibi, engeller ortadan kalktığında ve karine mevcut olduğunda sükût, muvafakata delalet eden bir vesile olabilir. Çünkü bu durumda sükût bir açıklama olur. Zira açıklamaya ihtiyacın olduğu vaziyette sükût edilmiştir. Eğer görüş batıl ise müctehidin sükûtu haramdır. Hususen müctehidler hakkında hakim olan fikir, baskı ve sıkıntıya maruz kalsalar da, hakk olanı açıklamak hususunda kendi görüşlerini beyan etmekten çekinmedikleridir. Müctehidler hakkındaki bu fikir ve kanaat, onların sükûtlarının muhalefet ve inkârla değil, muvafakat ve rızayla izah edilmesi tarzındaki kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

Fakat tamamıyla sükûtun rızaya delalet ettiğini ve tasrihe mani olan engellerin ortadan kalkmış olduğunu bilemez isek, bu durumda hasıl olan sükûtun icmâ"m, icmâ"dan kastedilen manada bir icmâ" olmadığı, sadece zannî bir hüccet sayılması görüşündeyiz.

174) Bir Mes'ele Hakkında Müctehidlerin İki Görüşe Sahib Olmaları

Bir zamanlar müctehidler bir meselenin hükmü hakkında iki ayrı görüş halinde ihtilaf etseler, daha sonra bu mesele hakkında üçüncü bir görüş ortaya konabilir mi, yoksa konamaz mı? Ekseriyete göre konamaz. Bazılarına göre konabilir. Bazılarına göre ise, bazı durumlarda konabilir ve bazı hallerde konamaz. Şimdi bu husustaki görüşleri ele alalım;

Birinci Görüş. Üçüncü bir görüş ortaya konamaz. Zira ihtilafın iki görüşe münhasır olması zimmî (dolaylı) veya bu görüş sahiplerinin verdiği isimle

"mürekkebe (terekküb etmiş) bir icmâ"dır. Mürekkebe icmâ", mesele hakkında başka görüşün olmadığı hususunda hasıl olmuştur. Binaenaleyh üçüncü bir görüşün bilâhare ortaya konması, mevcut işbu icmâ"a muhalefettir ve caiz olamaz.

Esasen bu hüccet zayıftır. Çünkü hasıl olan, üçüncü görüşün olmadığıdır. Bir şey hakkında görüşün bulunmaması, o şeyin hakkında görüşün olmamasını icabettirmez. Zira ikisi arasında açık bir fark vardır. (Delil olarak) söyledikleri bu görüş s hibleri lehine bir hüccet değildir.

İkinci Görüş. Mutlak olarak üçüncü bir görüş ortaya konabilir. Bu görüşün delili şudur: Madem ki müctehidler arasında, mesele hakkında ihtilaf hasıl olmuştur halde bu, mesele hususunda bir icmâ"nın olmadığına dair kat'i bir delildir. Çünkü icmâ" bütün müctehidler arasında ittifaktır; bazı müctehidler arasında ittifakı değildir. Böyle ittifak da hasıl olmadıkça, üçüncü, dördüncü ve daha fazla görüşlerin ortaya konmasına bir mani yoktur. Çünkü bu davranış icmâ"a muhalefet değildir.

Görünüşte bu delil kuvvetliymiş intibaini vermekteyse de hakikatte zayıftır. Zira icmâ", bazı ihtilaf elikleri hususlarda, ihtilaf edenler arasında tahakkuk edebilir. Üzerinde ittifak olunan bu mikdâr, icmâ" ettikleri mahaldir ve bu mikdâra muhalefet olunamaz. Bu görüş sahiblerinin bu manayı gözden kaçırmaları, kendilerini (sonradan ortaya konacak görüşün hududunu hiçbir kayıtlamaya tabî tutmadan) mutlak olarak umûmî tutma hatasına düşürmüştür.

Üçüncü Görüş. Bazı durumlarda üçüncü bir görüş ortaya konabilir ve bazı hallerde konamaz. Bu görüş şöyle hülâsa edilebilir: Eğer ihtilaf halinde olan müctehidler arasında, hakkında ittifak edilen müşterek bir mikdâr varsa, hakkında lemâ" hasıl olmuş olan bu mikdâra muhalif üçüncü bir görüşün ortaya konması caiz değildir. Zira böyle bir hareket mevcut bir icmâ"ı çiğnemek olur ki bu da caiz değildir. Fakat üçüncü görüş, ihtilaf etmiş müctehidler arasında ittifak ettikleri şey dışında kalıyorsa, bu durumda icmâ" karşısında bulunmadığından, meselede üçüncü bir görüşün ortaya konması caizdir. Bu ifadeleri açıklamak için bazı misaller verelim:

A) Sahabe, ana baba bir yahut baba bir kardeşler dede ile beraber mirasçı durumunda bulduklarında, dedenin mirası hususunda iki görüş halinde ihtilaf etmiştir:

1- Kardeşlerle beraber, kardeşlerin dışında (dededen başka) miras alacak kimse yoksa, bütün mirası dede alır ve kardeşlere bir şey bırakmaz.

2- Dede mirasın tamamını almaz; dedeyle beraber kardeşler de miras alırlar.

Bu iki görüş arasında sahabenin ittifak ettiği müşterek mikdâr, kardeşlerle dede mirasçı durumunda bulunuyorlarsa, dedenin miras alma zaruretidir. İhtilaf noktası ise dedenin kardeşleri hacbedip etmediği (onların miras almalarına mani olup olmadığı) dir. Buna göre kardeşlerle bulunduğu dedenin miras almaması tarzında üçüncü bir görüşün ortaya konması, eski icmâ"a muhalefetinden dolayı caiz değildir. Eski icmâ", kardeşlerle bulunduğu dedenin mirasçı olma zaruretidir. Bu, ihtilaf edenler arasındaki ittifak noktasıdır.

B) Sahabe, kocası vefat eden gebe kadının "iddeti hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı böyle kadının "iddeti, çocuğu doğurunca nihayet bulur, bazı ay itibariyle hesablandığında veya doğum yaptığında hangisi daha fazla müddet istiyorsa ("iddeti o müddetin bitiminde) nihayet bulur görüşündeydiler. Bu iki görüşün ittifak noktası, "iddetin bitimi hususunda doğumdan önce sadece ayların hesablanmasıyla iktifa olunamayacağıdır. Bunun için doğumdan önce gebe kadının kocası öldüğünde, "iddetinin aylarla hesab edilmesi şeklinde üçüncü bir görüşün ortaya konması doğru değildir. Çünkü bu görüş, hakkında ittifak hasıl olan noktaya muhalefet etmek olur. Oysa icmâ"a muhalefet olunamaz.

C) İttifak noktasına muhalif olmayan üçüncü bir görüşün ortaya konulmasına Şöyle bir misal verilebilir: Mirasın sadece ana, baba ile karı kocadan birine inhisar meselesinde birinci asır müctehidler ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki:

1) Bazıları farz olarak (fardan) anaya bütün mirasın üçte birinin verileceği, sonra kan veya kocaya, karı ise dörtte bir, koca ise malın yarısının verileceği, sonra bakiyenin de babaya verileceği görüşündeydiler.

2) Bazıları ise karı ve kocadan birine farz olarak (fardan) hakkı verildikten sonra bakiyenin üçte birinin anneye, geriye kalanın da tamamının asaba olduğu için babaya verilmesi görüşündeydiler.

Tâbi"iler devrinde Mu.hammedu bnu Şîrinin bu meseledeki görüşü şuydu: a) Ana babayla kan mirasçısıysa, anaya bütün malın üçte biri verilir, b) Ana babayla koca mirasçısıysa, kocaya farz olan hakkı verildikten sonra anaya bakiyenin üçte biri verilir, İbnu Sîrin'in bu görüşü sahabenin iki görüş halindeki ihtilaflarında, ittifak noktası olan hususa muhalefet teşkil etmediğinden, icmâ"a muhalif sayılmaz ve benimsenmesinde (icmâ"a muhalefet bakımından) bir mani yoktur.

C) Karısında alaca hastalığı, delilik, bunaklık, gerek bitişik oluşu ve gerekse fazla kemik bulunuşu yüzünden cinsî münasebet uzvunda bir hastalık bulunuşu sebebiyle kocanın nikahı feshetme hakkı hususunda birinci asır fakihleri ihtilaf etmiştir. Şöyle ki:

1) Bazısı, bu hastalıkların hepsi sebebiyle kocanın fesh hakkının bulunduğu görüşündedirler.

2) Diğer bazısı da, kocanın boşama hakkıyla iktifa ederek, fesh hakkının olmadığı görüşündedirler.

Bu meselede bazı müctehidler şu, şu, şu, gibi hastalıklar sebebiyle kocanın nikahı feshetme hakkı vardır. Bunların dışındaki hastalıklar sebebiyle kocanın bu hakkı yoktur, görüşünü ortaya koysa, bu görüş icmâ"a muhalefet sayılmaz. Zira bu iki görüş, aralarında müşterek nokta olan bu hastalıklardan bazıları hakkında ittifak etmemişlerdir. Üçüncü görüş de bu hastalıklar sebebiyle feshetme hakkına dairdir.

175) Görüşlerden Tercihe Değer Olanı

Üçüncü görüş tercihe şayandır. Çünkü bu görüş icmâ"nın hakikatini nazarı dikkate almaktadır. Hakkında ihtilaf bulunan bir meselede de olsa, küçük bir mevzuda icmâ varsa, buna muhalif üçüncü bir görüş ortaya konmasına cevaz vermemekte, fakat icma"nın bulunmadığında da yeni bir görüşün ortaya konmasına mani olmamaktadır. Çünkü memnu olan, daha önceki bir icmâ"a muhalif bulunan üçüncü bir görüş onaya koymaktır. Birinci görüş sahiblerinin ileri sürdüğü gibi, daha önceki icmâ" ihtilaf etmiş olanların benimsedikleri görüşlerin sayısı hakkında değildir ki, mutlak olarak üçüncü bir görüş ortaya konamaz denebilsin! Fakat önceki icmâ" meselelerin hükümleri hakkındadır. Misal verdiğimiz gibi, umumen mesele hakkında ihtilaf mevcut olsa da, meselenin bazı kısımlarında ittifakın husulü düşünülebilir. Mesela kardeşlerle dedenin mirasçı olarak buldukları meselede, sanki ihtilaf edenlerin bazıları, dede kardeşlerle beraber mirasçı olarak bulunuyorsa miras alır; diğer bazıları da, kardeşler dede ile beraber mirasçı olarak bulunuyorlarsa miras almazlar, demiş gibidirler. Bu meselede üzerinde İttifak hasıl olan kısım, "dedenin (kardeşlerle birlikte mirasçı olarak bulunduğu) miras alacağıdır." İşte üzerinde ittifak hasıl olmuş bu kısma muhalif olacak bir başka görüş ortaya konamaz.

176) İcmâ"ın Senedi (Dayanağı)

İcmâ"ın mutlaka bir şer"î dayanağı lazımdır. Çünkü bilmeden ve delilsiz olarak dinde söz söylemek, kat'î olarak hatalı, hevâ ve hevese göre keyfî görüş beyan etmektir. Bu ise caiz değildir; ve vuku bulamaz. Çünkü zikrettiğimiz hadislerin gösterdiği gibi (İslâm) Milleti (millet olarak, topyekûn) hataya düşmeden korunmuştur (ma"sûmdur). İcmâın senedi bazen Kitab, bazen Sünnet olur. "Nenelerle ve kaç göbek aşağı olur ise olsun çocukların kızlarıyla evlenmenin haram olduğu" hakkındaki icmâ"ın senedi, Yüce Allah'ın;

"Analarınız ve kızlarınızla.....evlenmek size haram kılınmıştır"^[321] sözüdür.

Ayetteki dan maksadın usûl olan kadınlar olduğu, binâenaleyh kaç göbek uzak olursa olsun nenelere de şamil bulunduğu, ayetteki dan maksadın furû" olan kadınlar olduğu, binaenaleyh kaç göbek uzak olursa olsun adamın kendi (sulbî) kızları ve adamın çocuklarının kızlarına da şâmil bulunduğu hususunda icmâ" hasıl olmuştur.

Sahabenin, neneye mirastan altıda bir hisse verilmesi meselesindeki icmâ"ının senedi Sünnettir. Çünkü (Assü Rasulullah, neneye (mirasda) altıda bir vermiştir).

Usulcüler, icmâ"ın senedinin icihad yahut kıyas olup olmayacağı hususunda ihtilaf halindedirler. Ekserisi buna cevaz vermiş, Dâvûdu -z-zâhiri ve İbnu Cerîri -t-taberî gibi diğer bazıları da buna cevaz vermemiştir. Bizim benimsediğimiz, ekseriyetin görüşüdür. Sahabe zamanında senedi icihad yahut kıyas olarak icmâ"lar hasıl olmuştur. Mesela Kur'anın (tek bir kılâb halinde bir yere) toplanması hususunda icmâ" etmişlerdir. Bu icmâ"larının senedi, bir icihad çeşidi olan maslahat (yarar celbi, zarar defî ve âmme menfaati) idi. Keza Sahabe Affân oğlu Osman'a Cuma Namazı için üçüncü nidâyı (çağırma) yani günümüzdeki Cumaları müezzinlerin minarede okudukları ilk ezanı) ihdas etmesine muvafakat etmiştir. Bu icmâ"larında senedleri, hususen camiden uzakta bulunanlar olmak üzere müslümanlara namaz vaktinin girdiğini duyurma maslahatıydı. Ve yine

Sahabe, domuzun etinin haram oluşuna kıya.sen, domuz yağının haramlığı hususunda icmâ"da bulunmuşlardır.^[322]

177) İcmâ"ın Tahakkuk İmkânı

Alimlerin ekserisi icmâ"ın husulünün mümkün olduğunu ve fiilen icmâ"ın vuku bulduğu görüşündedir. Bazıları ise icmâ"ın tahakkuk etmesinin mümkün bulunmadığı ve esasen icmâ"ın vuku bulmadığı görüşündedirler. Mütczil'den enna-z-zâm bunlardandır.

İcmâ"ın husulünün mümkün olmadığı görüşündekilerin delilleri şunlardır: Şahıs olarak müctehidlerin bilinmesi imkansızdır; kabil değildir. Çünkü müctehidi müctehid olmayandan ayıracak bir ölçü yoktur. Hatta bir şahıs memleketinde müctehid olarak tanınsa, memleketi ehâlisinden yahut diğer beldelelerden bazı şahıslar o şahsın icihad ehliyetine sahipliği mevzuunda itirazda bulunabilirler. İctihad ehliyetinde kendilerine itiraz edenler olmasa ve müctehid olarıktan inşalar dahi, muhtelif şehir ve memleketlere müctehidler dağılmış bulduklarından, hepsini toplayıp meseleyi kendilerine arzeünck fevkalade güçtür. Müctehidler kendi memleketlerindeyken şahıs şahıs hepsine meselenin arzedilmesi istense bile, her birine meselenin bildirilip, güvenilir bir tarzda görüşünün öğrenilip, diğer bütün müctehidlerin görüşlerinin alınması vaktine kadar o görüşünde sabit olduğunun yakinen bilinmesi pek güçür. Bunlara şunun da eklenmesi lazımdır: İcmâ"ın bir senedinin bulunması lazım geldiği bilinmektedir. Eğer icmâ"ın senedi kat'î ise âdeten osu müslümanlar bilmektedir; ondan habersiz değillerdir. Çünkü kat'î olan, şuyû bulmak ve bilmek vasfını hâiz olduğundan icmâ"a hacet yoktur. Eğer icmâ"ın delili yani senedi zannî ise âdeten üzerinde ittifak etmek imkansızdır. Çünkü istinbât ve hüküm çıkarma mevzuunda müctehidlerin fikir ve düşünceleri muhtelifdir.

Ekseriyetin yani cumhurun delilleri ise şunlardır: İcmâın husulünün mümkün olmadığı görüşündekilerin ileri sürdükleri şeyler, sadece vuku bulması mümkün bir şey hakkında şüphe hasıl etmekten ibarettir. Bu bakımdan (ileri sürdüklerinin) bir değeri yoktur. (İcmâın) vuku bulmasının imkânına dair delil ise, fiilen vuku bulmuş olmasıdır. Sahabe zamanında icmâ" hasıl olmuştur. Bize Sahabeden birçok icmâ"lar naklolunmuştur. Mesela **1)** Neneye mirastan altıda bir hisse verilmesindeki, **2)** Müslüman hanımın müslüman olmayan erkekle evlenmesinin batıl oluşundaki, **3)** Mehir tayin edilmemiş olsa da nikah akdinin sahih olduğu hususundaki, **4)** Fethedilen toprakların gazilere taksim edilmemesi hususundaki, **5)** Ana baba bir erkek ve kız kardeşlerin onların yerini alırlarındaki, **6)** Sulbî oğulun (mirasda), oğlun oğlunu hacbetiğine (onu mirasdan iskat ettiğine) ve diğer birçok meselelere dair icmâ"ları bunlardandır. Geçmişte icmâ"ın hasıl olması, vukûunun imkanına dair kat'î bir delildir. Nasıl, icmâ" vuku bulmamıştır ve vuku bulması imkansızdır denilebilir?!

178) Cumhurun görüşünü mutlak olarak (tamamen) benimsemediğimiz gibi, diğerlerinin görüşlerini de mutlak olarak reddetmiyor, bu ihtilafta iki görüş ortasında bir görüş benimsiyoruz. Görüşümüz, icmâ"ı reddedenlerin (aşağıdaki delillerle) tenkidini gerektirmektedir. Şöyle ki:

1) İcmâı reddedenlerin "icmâ"ın mesnedi kat'î ise, insanların dikkatinden uzak kalmayacağından icmâ"a hacet yoktur; eğer sened zannî ise ittifakları âdeten mümkün olmadığından icmâ" hasıl olmayacaktır" ifadeleri, her iki kısmıyla, görüşlerine deil olamaz. Çünkü kat'î bir delilin icabına göre hasıl olan icmâ", meseleye kat'î bir kuvvet ilave etmekte ve icmâ"ın delilinin araştırılmasına lüzum bırakmamaktadır, İcmâın mesnedi âhâd haberler gibi zannî olursa, delaleti açık ve manası belli ise âdeten hakkında icmâ"ın husulü imkânsız değildir. Bu durumda zannî delil icmâ ile kal'iyet derecesine yükselir.

2) Muhtelif memleketlerde dağınık halde bulduklarından şahıs şahıs müctehidlerin bilinme imkansızlığı... v.s. yi ileri sürüşlerine gelince: Bu söz, üzerinde düşünmeye ve münakaşaya değer. Doğru olan burada selefın (ilk müslümanların) zamanlarının farklı iki devreye ayrıldığını söylemektir: Birincisi Sahabe zamanı, ikincisi de Sahabeden sonrakilerin zamanıdır.

Sahabe zamanında, hususen Allah Razı Olsun Ebû Bekir ve Ömer Efendilerimiz devrinde müctehidler azdı; şahsen biliniyorlardı; takriben hepsi Medinede yahut yanlarına gidilebilecek ve görüşleri öğrenilebilecek bir yerde bulunuyorlardı. İcma ise danışma şeklini almaktaydı. Bu devirde, vaziyet kaydettiğimiz gibiyken icma husulü gayet kolaydı ve nitelik fiilen de vuku bulmuştur. Sahabeden bizlere, az önce zikrettiğimiz ve cumhurun delil gösterdiği birçok icmâ"lar naklolunmuştur. Evet, bu icmâ"ların hepsinin sarîh icmâ" olmadığı söylenebilir ve bu doğrudur; bunu kabul ediyor, inkar etmiyoruz. Fakat bunda ne (kusur) vardır? Daha önce de kaydettiğimiz üzere, bir kısım alimlere göre sükûtf icmâ", sarîh icmâ" gibidir. Eğer sükûtf icmâ"ın diğer bazı alimlere göre hüccet olmadığı ileri sürüldüğünden, Sahabenin sükûtf icmâ"ının, icmâ"ın vukuuna bir delil

olamayacağı ve icmâ"ın vukuunu kabul etmeyenler aleyhine delil teşkil etmeyeceği iddiası ileri sürülürse, cevabımız şudur: Biz diyoruz ki, birçok sebeplerden ötürü Sahabenin sükuti icmâ"ı, sarih icmâ" derecesinde kabul edilmelidir. Bu sebeplerden bazıları şunlardır:

1) Zikrettiğimiz gibi sayıca azlıkları ve şahsen bilinmeleri.

2) Hayat tarzından gayet iyi bilinmekle ki, hiç kimseden korkmadan ve hiç kimseye karşı duydukları saygı, söyleyeceklerine mani olmadan doğru olarak gördükleri şeyi hemen söylemeye alışkınlıkları. Bunu, Allah'ın âlim kullarına hakkı açıklayıp onu gizlememe mükellefiyeti verişinden, bu vazifeye sadık kalma ihtimamıyla yapıyorlardı.

Söylediklerimizin delili olarak burada, bu vasfın Sahabe müslümanlarının ferdlerinde bile bulunan umûmî bir hal olduğunu kaydetmemiz kafidir. Nitekim minberde hitabetmekte olan Ömer Efendimizin (yüksek tutulduğunu hissettiği) kadınların mehirlerinin mikdânın azaltılması görüşünü açıkladığı sırada, bir (sahâbiyye) kadın hiçbir şeyden çekinmeden Ömer Efendimizin görüşünü reddetmiştir. Fethedilen toprakların taksimi meselesinde Hattab oğlu Ömer Efendimizi, Bilal Efendimizin tenkîdi hikâyesi meşhurdur. Ömer Efendimizin görüşüne muhalif bulunduğunu Bilal Efendimiz açıkça söylemiş, halta biraz da ağırca konuşmuştu. Mü'minlerin emrine muhalefette bulunmakta oluşu, bu hareketini engellememişti... Nihayet Hattab oğlu Ömer Efendimiz "Yâ Allah Bilâli bana kâfi ve yoldaş kıl" demekten kendini alamadı; bundan başka bir söz ilave etmedi ve Bilal'e sert davranmadı. Bu durumda olan bir kavmin müctehidlerinin sükûtunun rıza göstermemek ve muvafakat etmemek manasında olduğunu kabul etmemiz zordur. Hattâ sükûtlarının, görüşten haberdar oldukları takdirde rıza ve muvafakat manasında olduğunu kat'iyetle söyleyebilecek gibiyiz. Görüşten haberdar olmaları ise, az oldukları, Medine veya ona yakın bir yerde bulunuşları sebebiyle gayet kolay ve mümkündür.

Sahabeden sonraki zamanlarda fakihlerin birbirinden uzak, muhtelif İslâm memleketlerinde bulunuşlarından, sayılarının fazlalığından, meşreplerinin (meyillerinin) farklılığından, ilk devirde olduğu gibi içtihadın şûra tarzını almamış bulunuşu sebebiyle icmâ"ın husulünü kabul etmek çok güçtür. Bu hususta en ileri derecede söylenebilecek şey, "bazı meselelerde icthâdî hükümlerin duyularak şöhret bulduğu ve bu görüşlere muhalefette bulunanın bilinmediğidir." Fakat bu söylediğimiz durumda muhalifin bulunuşunun bilinmemesi, muhalifin olmadığına delalet etmez. Netice olarak muhalifi olduğunun bilinmediği görüşü icmâ", hatta sükûtî icmâ" olarak da"i sayamayız.

179) Zamanımızda icmâ"ın Ehemmiyeti Ve Husfd İmkânı

İslâm Hukukunun mühim kaynaklarından biri olan icmâ", hüküm delillerinden, sahih ve muteber bir delildir. (Müctehidler bulunduğu takdirde) zamanımızda pek fazla olan yeni hadiselerin şer"î hükümlerini anlamak hususunda kendisinden istifade etmek mümkündür. Ancak, (bütün) fakihler topluluğunun bilinmesi, meselelerin kendilerine arzedilmesi, meseleler hakkındaki görüşlerinin öğrenilmesi temin edilmeden, bu istifade mümkün değildir. Bizce bunun faydalı bir şekilde tahakkuku sadece, İslâm alemindeki (ittifaklarının şer"î icmâ" sayılabileceği) bütün fakihleri bir araya getiren bir "fıkıh müessesesi" kurmak, müessesenin muayyen bir yeri bulunmak, çalışması için lazım gelen para, kitab, kâûbler v.s... gibi bütün her şeyinin temin edilmesi, muayyen bir yönetmeliğe göre, muhtelif devreler halinde toplanarak, yeni husule gelen meseleler ve hadiseler kendisine arzedilerek, bunları tedkik edip şer"î nasslar, kaideler ve umumi esaslar ışığında hükümlerini verip, sonra bu hükümler devre devre (zaman zaman) bülten yahut hususi kitaplar şeklinde neşredilip, ilim sahibi müslümanların hükümler hakkında görüşlerini açıklamaları için bilgilerine takdim edilmekle olur. Zira herhangi bir sebeple bazı fakihler fıkıh müessesesine katılamamış olabilir. Bu şahıslardan görüşlerini doğrudan doğruya müesseseye, yahut her memleketteki temsilcisine göndermeleri taleb olunur. Fıkıh müessesesinin görüşlerini daha iyi duyulabilmek için radyoda (ve hatta televizyonla, gazetelerden, mecmualardan) istifade edilmesinde bir beis yoktur. Sonra müessese, kendi görüşlerini neşreder ve bunlara mukabil kendisine gönderilen görüşleri inceler. Müessese mensûbları (âzâsı)mn görüşleri bir hüküm üzerinde ittifak ettiğinde, bu hüküm icmâ"î hüküm olur. Bu icmâ", Usulcülerin icmâ" dedikleri mefhûma yakın bir icmâ" olur ve mucibince amel icabeder.

4.BÖLÜM

4. DELİL

KIYÂS (EL-KIYÂS)

180) Kelime olarak (Arabcada) kıyâs, bir şeyin mikdârını başka bir şeyle tesbît etmek manasına kullanılır. Mesela (Arabcada) Arazîyi metre ile kıyâs ettim" denilir. Yani arazînin metre ile mikdârını tesbît ettim demektir. Aynı zamanda, her birinin diğerine göre mikdârını anlamak için bir şeyin başkasıyla mukayesesine de kıyâs denir. Mesela her birinin diğerine nisbetle mikdârının anlaşılması için yapılan (ölçme işinde, Arabcada)

"Bu iki kağıt arasında mukayese yaptım" denilir. Fakat daha sonra kıyasın, müsâvî kılış hissi (maddî) veya manevi olsun, iki şeyi birbirine müsâvî kılmak mânâsında kullanılması şöhret bulmuştur. "Bu kağıdı şu kağıtla kıyasladım, yani bunu sununla müsâvî kıldım manasındaki bu ifade maddî (hissi) kıyaslama cümlesindedir. "Falancanın ilmi, falancanın ilmiyle kıyâs edilmez"; yani ikisi birbirine müsâvî değildir manasındaki bu ifade de manevi kıyaslama cümlesindedir.

Usulcülerin ıstılahında ise kıyas, "hükümün "illetinde müşterek oluşlarından dolayı, hükmü hakkında şer"î nass bulunmayan mes'eleyi, hükmü hakkında şer"î nass bulunan mes'eleye ilhak etmek (ilk meselenin hükmünü ikinci meseleye vermek)tir." Veya kıyas, "Her iki olayın hükmün "illetinde müsâvî oluşları sebebiyle, hükmü hakkında bir şer"î nass bulunmayan olayı, hükmü hakkında nass bulunan olaya, hakkında şer"î nass

bulunan hükümde müsâvî kılmaktır."^[323]

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir hadisenin hükmünü şâri" (Şeriat Sahibi) açıkça bildirmiş (ayet veya hadisle), müctehid de bu hükmün "illetini biliyor olabilir. Sonra hükmü hakkında nass (ayet veya hadis) bulunmayan fakat hükmün "illetinde birinci hadiseye müsavi bulunan ikinci bir hadise meydana gelebilir. Müctehid bu ikinci hadiseyi birinci hadiseye ilhak ederek, ikisini hükümde müsavi kılar (birinci hadisenin hükmünü ikinci hadiseye verir), işte bu ilhak kıyastır. Usulcüler kıyası diğer muhtelif tabirlerle de ifade ederler. Mesela, "iki hadiseyi hükümde müsavi kılmak", hükmün bir hadiseden diğer hadiseye geçirilmesi (ta"diyisi)" gibi. İlhak, müsavi kılmak, geçirmek tabirleri aynı manaya delalet etmektedirler. Bu mana, hakkında nass bulunan hadisenin hükmünün, illette bu hadiseye müsavi olan hadiselere geçirilmesi (ta"diyisi)dir. işte kıyas budur.

Kıyas, (mevcud olmayan) bir hükmü var kılmaz. Fakat kendisine kıyas edilen (mekîsun "aleyh) de mevcut olduğu gibi, kıyas edilen (mekîs) de de hükmün "illeti mevcut bulunuşu sebebiyle, mekîsun "aleyh hakkında sabit oluşu zamanından itibaren mekîs hakkında sabit olan hükmü açığa çıkarır. Ve en son söylenebilecek şudur: mekîsde hükmün belirmesi, müctehidin hükmün "illetinin mekîsde mevcut olduğunu açığa çıkarışına kadar gecikmiştir. O halde kıyas, mevcut olmayan hükmü var kılıcı değil, (mevcud hükmü) ortaya çıkarıcı (izhâr edici)dir. Müctehidin işi sadece hükmün "illetini anlamak, mekîs ve mekîsun "aleyhin "illet ile hükümde müşterek olduklarını açıklamaktan ibarettir. Böylece mekîs ve mekîsun "aleyhde aynı hüküm ortaya çıkmış olur.

181) Kıyâsın Rükünleri

Kıyasın ıstılahı tarifinden, rükünlerinin dört olduğunu anlamış bulunuyoruz:

Birincisi Asıl (el'a-sl). Aynı zamanda mekîsun "aleyh olarak isimlendirilir. Hükmü hakkında nassın bulunduğu hâdisedir.

İkincisi Aslın Hükmü. Nassın, asıl hakkında getirdiği şer"i hükümdür ve fer"a verilmesi istenmektedir.

Üçüncüsü fer" (elfer"). Aynı zamanda mekîs olarak da isimlendirilir. Hükmü hakkında nass bulunmayan, kıyas yoluyla kendisine asim hükmünün verilmesi istenen hadisedir.

Dördüncüsü illet (el"illeh). Asılda mevcut bulunan ve bu bulunuş sebebiyle asılda hükmün (fer"a) verilmiş olduğu vasıftır. Bu vasfın fer'de de bulunuşu sebebiyle, hükümde fer" asıl ile müsavi kılınmak istenmektedir.

Fer"ın kıyas yoluyla sabit olan hükmü, kıyas amelîyesinin neticesi vahut kıyas amelîyesinin meyvesidir; kıyasın rükünlerinden değildir.

182) Kıyâsa Misaller

a) Şarabın haram kılındığına dair nass vardır. Bu nass Yüce Allah'ın;

"Ey iman edenler şarab, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bun(lar)dan kaçının ki muradınıza eresiniz."^[324] sözüdür.

Fakihlerden bir kısmına göre şarab, sadece üzümünden yapılan ve serhoşluk veren bir içecektir.^[325] Şarab, hükmü hakkında nassın bulunduğu asıldır.

Hükmü, haram oluşudur. Arpa suyu veya hurma nebîzi^[326], hükmü hakkında nassın bulunmadığı, fakat (haramlık) hükmünün illetinin kendisinde bulunduğu fer"dir. İlet, serhoşluk vermektir. Her ikisi de (asıl ve fer" de) illette müşterek oluşları sebebiyle, arpa suyu veya hurma nebîzi şaraba kıyas olunurlar ve şarabın hükmü olan haramlık onların da hükmü olur.

b) Vârisin müverrisini öldürmesi, hükmü hakkında nass bulunan asıldır. Hükmü, varisin mirastan mahrumiyetidir. Nass ise Assü Nebî Efendimizin *"Müverrisini öldüren- katil miras alamaz"* sözüdür. Hükmün illeti, zamanı gelmeden önce bir şey hakkında acele etmek hususunda tecâvüzkârâne kasden (insan) öldürmeyi vesile edinmektir. Bu kötü kasıd katil aleyhine değerlendirilerek, acele ettiği şeyden (mirasdan) mahrum bırakılarak cezalandırılır. Vasiyet edenin (mûsînin) kendisi lehine vasiyette bulunmuş olan (mûsâleh) tarafından öldürülmesi, hükmü hakkında nass bulunmayan bir olaydır. Fakat bu olayda, ilk olaydaki hükmün illeti mevcuttur. Bu illet, suç işleyerek bir şey hakkında, daha vakti gelmeden acele etmektir. Hükmün illette müşterekliklerinden dolayı, mûsâ lehine mûsîsini öldürmesi olayı, varisin müverrisini öldürmesi olayına ilhak olunur; ve birincisi ikincisine hükümde müsavi kılınarak mûsâ leh, kendisi için vasiyet olunan maldan (mûsâbihden) mahrum bırakılır.

c) Hakkında yasaklayıcı nass bulunduğundan insanın (din ve toprak) kardeşinin alım satımının üzerine alım satımda bulunması yahut (din ve toprak) kardeşinin (mutabakat hasıl olmuş) nişanının üzerine nişan yapması caiz değildir. Nass Assü Allah Rasûlünün; *"Mü'min mü'minin kardeşidir. Onun için kardeşi bırakıp, vazgeçip terkedinceye kadar mü'minin, kardeşinin yaptığı nişanın üzerine nişan yapması yahut kardeşinin yaptığı alım satım üzerine kendisinin alım satımda bulunması helal değildir"* sözüdür.

Hükmün illeti, bu her iki davranıştaki, başkasının hakkına tecâvüz, başkasını sıkıntıya sokmak, zarar vermek ve bunun neticesinde hasıl olan düşmanlık ve kindir. (Mü'minin) kardeşinin bir başkasıyla bulunduğu kiralama mutabakatının üzerine (mü'min) insanın kiralama amelîyesinde bulunması, hükmü hakkında nass bulunmayan bir hadisedir. Hükmün illette müşterekliklerinden dolayı kiralama hadisesi ilk hadiseye (yani alım satım veya nişanlamaya) kıyas edilerek, bu hükümde kiralama ilk hadiseye müsavi kılınır. Hükmün de, haram ve yasak oluştu.

ç) Hükmü hakkında nass mevcut olduğundan Cuma Namazı ezanının okunduğu vakitte alım satım yasaktır. Nass Yüce Allah'ın;

"Ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağrıldığı(nız) zaman"^[327] hemen Allah'ı zikretmeye"^[328] gidin. Alış verişi bırakın"^[329] sözüdür.

Hükmün illeti, alış verişteki namaza gitmeyi engelleyen ve namazın kaçırılması ihtimalini taşıyan keyfiyettir. Bu illet, Cuma Namazı ezanı vaktindeki kiralama, rehin yahut nikah (ve diğer bunlara benzer) muamelelerde de bulunduğundan, alış verişe kıyasla bu tasarrufların da hükmü, onların yasaklanışları olur.

183) Kıyâsın Şartları

Bazı hususi şartlar bulunmadıkça kıyas amelîyesi doğru olarak yapılamaz. Bu şartlardan bazıları asılla ilgili, bazıları da diğer rükünlerle alakalıdır:

Aslın Şartı

Aslın, başka bir aslın fer"i olmaması şarttır. Yani asim hükmü nass veya icmâ" ile sabit bulunmalıdır.

(Kıyasın rükünlerinden) hususen "illetin şartları olmak üzere, diğer rükünlerin şartları üzerinde biraz teferruatlıca durulmalıdır.

184) Aslın Hükmündeki Şartlar

a) Kitabın yahut Sünnetin nassı ile sabit, "amelî, şer"î bir hüküm olmalıdır. Fakat icmâ" ile sabit olursa bazı Usulcülere göre bu durumda kıyas sahih (makbul, doğru) olmaz. Çünkü kıyas, hükmün illetini bilmek, illetin fer"de bulunuşuna istinaden, fer"î aslın hükmünde asla müsavi kılmaktır. Bu, hükmü icmâ" ile sabit meselede olamaz. Çünkü senedinin (delilinin) zikredilmesi icmâ"da şart değildir. Senced zikredilmeden hükmün illeti bilinemez. Bu durumda kıyasın yapılması mümkün olamaz.

Diğer Usulcülere göre ise hüküm icmâ"la bile sabit olsa, kıyasla hükmün fer"a geçiril(ip sirayet ettirilmesi doğrudur. Çünkü hükmün illetinin anlaşılması için muhtelif yollar vardır. Bunlardan biri de ileride açıklanacağı Üzere, asıl ile hüküm arasındaki münasebettir. Bu bakımdan icmâ"ın senedinin zikredil memesinin bir zararı yoktur; ve bu, illetin bilinmesine mani değildir, Tercihe değer olan bu görüştür.

Fakat hüküm sadece kıyas ile sabitse, bunun asıl yerine koyulması, üzerine kıyasta bulunulması sahih değildir. Bilakis, doğrudan doğruya hükmü hakkında nass bulunan asla kıyas yapılması icabeder.

b) Hükümün, aklın anlayabileceği bir "illete mebnî, akılla idrak edilebilir manada olması. Çünkü kıyasın esası, hükmün illetini idrak edip, fer"da illetin tahakkukunu anlamaktır. Böylece, ikisi de illette müşterek olduklarından aslın hükmünün, fer"a geçiril(ip sirayet ettiril)mesi mümkün olur. Aklın, illeti anlaması kabil olmazsa, kıyas imkansızdır, işte bunun için alimler, ibadetlerle alakalı hükümlerde (ta"abbudî ahkâmda) kıyas yoktur, demişlerdir. Hükümlerin dayandığı bu illetlerin bilinmesini Allah sadece kendisine mahsus kılmış ve hiçbir kimseye bu hükümlerin illetlerini anlama imkanı tanımamıştır. Mesela namaz rekâtlarının sayılan, erkek ve kadın zinâkâra yüz deynek, zina iftirasında bulunana seksen deynek vurulması, haceda Kabe'nin etrafında dönüsün (tevâfın), Safa ve Merve arasında gidip gelmenin muayyen sayılara bağlanması ve benzerleri böyledir.

Fakat aslın hükmü akılla anlaşılabilen manada ise yani aklın idrak edebildiği bir illete dayanıyorsa, illet ve illetin fer'da tahakkuku anlaşılırsa kıyas sahihtir. Bu durumda aslın hükmünün ibtidâen (ilk önce) meşru kılınmış demek olan "azimet hükümlerinden bulunması ile istisnaî olarak meşru kılınmış demek olan ruhsat hükümlerinden bulunması arasında fark yoktur. İçki içmenin haram kılması, katil varisinin mirastan mahrum bırakılması

birinciye ("azîmete) misal, "ariyyeh satımı ^[330], dînen yenilemeyecek ölü hayvanın ve diğer haram kılınan şeylerin zaruret halinde yenilmesi ikinciye (ruhsata) misaldir. ^[331]

c) Hükümün, fer"de tahakkuk etmesi mümkün olan bir illeti olmalıdır. Eğer illet sadece asılda bulunabiliyor, aslın dışındaki bir meselede tahakkuku kabil değilse kıyas mümkün değildir. Çünkü kıyas, asıl ve fer"ın hükmün illetinde müşterek oluşlarını lüzumlu kılar. Eğer hükümün illetinin asıldan başkasında bulunması düşünülemez ise, illette de müştereklik düşünülemeyeceğinden kıyasa imkan olamaz: Namazın sadece yolculukta kasredil(ip, dört rekâtlı farz namazlarının iki rekâat kılın)ması ve oruç tutmamanın mubah kılınması gibi. Bu iki halde de illet yolculuktur. Maksud meşakkatın bertaraf edilmesidir. Fakat bu yolculuk illeti, yolcudan başkasında tahakkuk etmez. Onun içindir ki ağır iş ve bitkinlik verecek derecede yorucu meslek sahipleri yolcuya kıyas olunamazlar.

ç) Aslın hükmü, asla mahsus olmamalıdır. Zira bu hal hükmün fer"a geçiril(ip sirayet ettiril)mesine manidir. Eğer bu geçirilme mümkün olmazsa kat'iyetle kıyas da mümkün değildir. Çünkü bu durumda kıyas, hükmün asla mahsus olduğunu gösteren delile muhaliftir. Delile muhalif kıyas ise batıldır. Assü Allah Rasulüne "dörtten ziyade hanımı nikahlaması"nın mubah kılınması, "kendisinden sonra hanımlarının başkası tarafından nikahlanmasının haram kılması" bu cümledendir. Bu mubah kılma ve haram kılışta Rasulullaha başkası kıyas olunamaz. Keza Sahabeden Huzeymetu bnu sabitin tek başına olduğunda şahidliğinin (bir ikinci şahid bulunmaksızın) kabul edilmesinin kendisine mahsus hüküm oluşu da Assü Nebî Efendimizin sözüyle sabittir. Efendimiz . "Huzeyme kim lehine şahidlik etmişse, bu ona kâfidir" buyurmuştur. İslam Milleti ferdlerinden fazilet ve takvada derecesi ne olursa olsun hiçbir ferdin Huzeyme Efendimize kıyas edilmesi sahih değildir.

185) Fer"ın Şartları

a) Hüküm hakkında nass bulunmamalıdır. Çünkü meselede nass yoksa kıyasa müracaat olunur. "Hakkında nass bulunan hususta ietihad olamaz" kaidesi, Usulcüler nezdinde yerleşmiş bir esastır. Eğer nass varsa, kıyasın manası yoktur. Buna göre "Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azâd etmesi lazımdır" ^[332] ayetinde mevcut "yanlışlıkla öldürme keffâretine" kıyasla, "yemin keffâretinde mü'min olmayan bir kölenin azâd edilmesi kifayetsizdir" görüşü kabul edilemez. Bu kıyas, yemin keffâreti meselesinde mevcut olan nassa muhalif bulunduğundan sahih olmayan bir kıyastır. Nass, Yüce Allah'ın;

"Allah sizi yeminlerinizdeki lağvdan dolayı mesul tutmaz. Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden mükellef tutar. Bunun da keffâreti,

ailenize yedirmekte olduğunuz orta (derece)ısından on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek yahut bir kul azâd etmektir..." ^[333] sözüdür.

Bu nass da mutlak; iman vasfı ile kayıtlı değildir. Onun için halâcn öldürme keffâretine kıyasla kulun iman vasfıyla kayıtlanması caiz olmaz.

b) Aslın illeti fer"da mevcut olmalıdır. Çünkü hükmün fer"a geçip sirayeti (te"addisi) illetin geçip sirayetidir. Ondan dolayı, asılda hükmün dayandığı illetin aynıının fer"da bulunması şarttır. Zira fer" illette asıla müsavi olmazsa, hükümde asla müsavi kılınması imkansız olur. Çünkü bu müsavilik yani hükmün asıldan fer"a geçmesi, illet hususunda ikisi arasındaki benzerlik (mümâseleh) esasına dayanır. Bu mümkün olmazsa, hükümde müsavilik de mümkün olmaz.

Bu şartın kendisinde bulunmadığı kıyasa "kıyâsun ma"a lfâri-k" (isabetsiz, yanlış, eksik kıyas) denir. Kendisi hakkında ortaklar arasında şuf'ah hakkı bulunan

"a-kâr (gayri menkûl) in taksimi meselesi kıyâsun ma"a lfâri-k nev'inden bir kıyasa misal olabilir. Şöyle ki: Bu gayri menkûl, ortaklar arasında, ortakların hisse mikdârları dikkate alınmadan, sayılarına göre mi bölünmeli, yoksa hisselerine göre mi bölünmelidir? Hanefilere göre, ortakların hisselerinin mikdârına bakılmaksızın, sayılarına göre bölünür. Diğer fukahaya göre ortaklar arasında paylarına göre bölünür. Hanefî olmayan bu fakihler, kıyas ile delil getirerek şu mütalaayı ileri sürmektedirler: Şuf'ah yoluyla alınan mal, ortak malın hasılatına benzemektedir. Madem ki böyle bir müşterek malda hasılat, fakihlerce hiç ihtilafsız olarak ortaklar arasında hisseleri nisbelinde taksim olunmaktadır, o halde buna, şuf'ah yoluyla ortakların gayri menkûlü mülk edinmeleri kıyas edilerek, ortaklık mülkiyetindeki hisseleri nisbetinde gayri menkûl aralarında taksim olunur.

Hanefiler bu görüşü şöyle reddediyorlar: Bu, kıyâsun ma"a lfârî-ktır. Çünkü mâlik olunulan şeyden doğan hâsılatla, her ortağın mülkü olan hissesinden doğan mikdâr kadar hakkı vardır. Halbuki şufâh ile alınmış şey, ortakların mülklerinden doğmamıştır. Çünkü başkasının mülkünün, bir insana âid hâsılat olması mümkün değildir.

186) İletinin Şartları

İlet kıyasın esası, ana dayanağı ve en ehemmiyetli rûknüdür. Bilinmesine ve fer"daki varlığının tahakkuk etmesine dayanılarak kıyas yapılabilir; ve kıyasın neticesi alınabilir. Böylece hakkında nass bulunan hükmün, sadece o mesele hususunda varid olmadığı, kendilerinde hükmün illetinin tahakkuk ettiği bütün hadiselerin hükmü olduğu, mütehidce anlaşılır. İşte bütün bu sebeplerden ve illetin ehemmiyetinden dolayı, (mevzuya) "illetten maksadın ne olduğunu yani illetin istilâhî mânâsını, "illet ile hikmet olarak isimlendirilen şey arasındaki farkın ne olduğunu açıklayan bir giriş yapmak lüzumludur. Bu girişten sonra da illetin şartlarını izah edebiliriz.

187) Cumhurdan tedkik ve tahkik ehli arasında yerleşmiş olan kanaate göre şer"î hükümler, meşru kılınmalarına âmil olan sebepleri ve gerçekleştirmeleri istenmiş maksadları bulunmayan boş ve manasız şeyler değil, bilakis kısa ve uzun vadede ("âcil ve âcilde)ki kulların maslahatı (yarar celbi ve zarar defî) için meşru kılınmışlardır. Kastedilen bu maslahat ya kullar için menfaatlerin temini veya kullardan zarar görmelerini, mefsedetleri ve sıkıntılı durumları uzaklaştırıp bertaraf etmekten ibarettir. Buna göre, her iki şekliyle maslahat emir, yasak yahut mubah kılış hâlindeki hukuk sistemine varlık veren aslı âmildir. Nasslar üzerinde yapılan istikra', ibadetler veya muameleler olsun, şeri"atin (İslam Hukukunun) hükümleri bunu göstermektedir. Mesela Kur'an ekseriyetle hükmü ile birlikte, bu hükmü teşri" kılmasına âmil teşkil etmiş bulunan bir maslahatın temini yahut bir zararın bertaraf edilmesi Şeklindeki hikmeti bir arada zikretmiştir. Bu cümleden olarak

1) "Ey sâlim akıl sahipleri, kıyasda sizin için (umumi) bir hayat vardır." [\[334\]](#)

2) "Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet (harbde kuvvetli olmaya yarayan her şey) ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla (bu hazırlanma ile) Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız (olanları) korkulasınız" [\[335\]](#)

3) "Ey iman edenler içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bun(lar)dan kaçının ki muradınıza eresiniz. Şeytan içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (hepiniz) vaz geçtiniz değil mi?" [\[336\]](#)

4) "Şimdi madem ki Zeyd o kadından alakasını kesti (boşamak ve kadının da "iddeti tamamlanmakla), biz onu sana zevce yaptık. Tâ ki oğullarının (cvladhklanmn) kendilerinden alakalarını kestikleri zevceler(ini almakta) mü'minler üzerine günah olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir." [\[337\]](#) ayetleri zikredilebilir. Birinci âyet kıyasın meşru kılınmasındaki maksadın, hayatın korunması olduğunu ifade ediyor, ikinci ayet, kuvvet hazırlamaktan maksadın, düşmanın tecavüzüne mani olmak için düşmanı korkulmak olduğunu beyan etmektedir. Üçüncü ayet içki ve kumarın haram kılınmasındaki sebebin, düşmanlık, kin v.s. gibi düşkünlük ve adâliklerin meydana gelmesi olduğunu açıklamaktadır. Dördüncü ayet ise (evladlığının boşadığı zevcesiyle Nebî Efendimizin evlenmesinin Allah tarafından emredilmesindeki) gayenin, müslümanların evladlıklarının zevceleriyle evlenmekte sıkıntı duymamaları olduğunu göstermektedir. Hacc hakkındaki "Tâ ki kendilerine aid (dünyevi ve uhrevi) menfaatlere

şahid (ve hazır) olsunlar" [\[338\]](#) ve namazın farz kılınması hakkındaki "Çünkü namaz edepsizlikten, akıl ve şeriale uymayan her şeyden alıkor..." [\[339\]](#) ayetleri de bu kabildendir. Neseblerin korunma maslahatı için, zinakar erkek ve zinâkâr kadının deyneklenmesinin, malların korunması için hırsızın elinin kesilmesinin meşru kılınması da böyledir.

Sünnet de bu yolu takib etmiş ve ekseri hadiselerde, hükmün meşru kılınmasına delalet eden maksad sarahaten açıklanmıştır. Mesela Assü Allah Rasulünün; "Ey gençler topluluğu, evlilik yüküne tahammül edebilecekleriniz evlensin. Çünkü (harama bakmaktan) gözü en fazla alıkoyma ve cinsî münasebet uzvunu en iyi şekilde koruyan, evlilik" [\[339\]](#) ayetleri de bu kabildendir. Neseblerin korunma maslahatı için, zinakar erkek ve zinâkâr kadının deyneklenmesinin, malların korunması için hırsızın elinin kesilmesinin meşru kılınması da böyledir.

Sünnet de bu yolu takib etmiş ve ekseri hadiselerde, hükmün meşru kılınmasına delalet eden maksad sarahaten açıklanmıştır. Mesela Assü Allah Rasulünün; "Ey gençler topluluğu, evlilik yüküne tahammül edebilecekleriniz evlensin. Çünkü (harama bakmaktan) gözü en fazla alıkoyma ve cinsî münasebet uzvunu en iyi şekilde koruyan, evlilik" [\[339\]](#) ayetleri de bu kabildendir.

"Müslümanlara namaz kıldırma, namazı uzatmasın. Çünkü içlerinde hasta, zayıf ve işi bulunanlar vardır" hadisleri bu cümledendir.. Böylece görülüyor ki hükümlerin meşru kılınmasından maksad, kulların maslahatlarını gerçekleştirmektir. Hükmün hikmeti veya me'neti (cevheri ve candaman) diye adlandırılan işte bu maslahattır. Şu halde hükmün hikmeti, "Şeriat Sahibinin hükmü meşru kılarak gerçekleşmesini istediği maslahatın temini yahut zararın bertaraf edilmesi maslahatıdır."

Ancak dikkat edilecek olursa şeri"at ekseriyetle, mevcudluk ve mevcud olmamak hususunda hüküm ile hikmetini birbirine bağlamamakla (yani hükmün hikmeti mevcud ise hüküm vardır; hikmeti yok ise hüküm de yoktur şeklinde, hikmetle hüküm arasında bir bağlantı kurmamakta) fakat hükmü öyle bir şeye bağlayıp ona istinad ettirmektedir ki, bu bağlayış ve istinad ettiriş, hükmün hikmetini, yani hükümden kastedilen maslahatı gerçekleştirmektedir: Ramazanda oruç tutmamanın mubah kılınması gibi. Burada hüküm, hikmeti olan meşakkatin bertaraf edilmesine bağlanmamış, başka bir şeye, yolculuk yahut hastalığa bağlanmıştır. Çünkü bu bağlayışla hükmün hikmeti tahakkuk etmektedir. Bu şekilde davranılmış olmanın sebebi, bazen mevcudiyetinden emin olmamızın imkansızlığı derecesinde hikmetin gizliliğidir. Bu durumda hüküm hikmete istinad ettirilmez: Alış veriş ve diğer karşılık mukabilinde icra edilen muamelelerde olduğu gibi. Bu muamelelerin mubah kılınmasındaki hikmet, meşru ihtiyaçlarına cevap vererek insanların sıkıntılarını bertaraf etmektir. İhtiyaç, gizli bir durumdur. Bunun için Şeriat Sahibi hükmü, ihtiyacı görmenin mazınneti (umumen ihtiyacın görülüp, ihtiyaca cevap verildiği zannedilen mahal) olan, başka açık (zahir) bir duruma, îcâb ve kabule bağlamıştır. Bazen hikmet madbût (değişmezlik vasfını hâiz) bir durum olmayabilir. Yani insanlara göre ve insanların takdirlerine göre değişebilir. Bu durumda hikmete hüküm istinad ettirilmez. Çünkü bu yapılırsa, hükümlerde ahenksizlik ve kargaşa meydana geleceğinden, değişmezlik, umumiyet ve yerli yerine olmuştur bir mükellefiyet durumu bulunmayacağından, (dîni) hükümleri çiğnemek için iddialar çoğalacaktır. Mesela Ramazanda oruç tutmamanın mubah kılınmasının hikmeti, meşakkati bertaraf etmektir. Meşakkat ise madbû (değişmez ölçüsü olan, değişmezlik arzeden) bir durum değil, takdîri (şahısların takdirine göre değişebilen) bir hal olduğundan, Şeriat Sahibi bu (mubah kılma) hükmünü, madbût bir durum olan yolculuk yahut hastalığa bağlamıştır. Çünkü yolculuk ve hastalıktan her birisi (mubah kılma) hükmünün hikmetini gerçekleştirmenin

mazınnetidir. Zararın bertaraf edilmesi için şüphahın meşru kılınması da böyledir. Zarar madbût değildir. Onun için hüküm şirket (ortaklık) veya komşuluğa bağlanmıştır. Çünkü ortak veya komşuya, müşteriden zarar gelebilir. Böylece zararın bertaraf edilmesinin -ki Şeriat Sahibinin maksadı budur,- mazınneti olan bu iki duruma (ortaklık ve komşuluğa) hüküm bağlamıştır.

İşte hikmetin gizliliği yahut madbût olmaması sebebiyle ekseriya hükümler ona bağlanmayıp, açık ve madbût olan, hükmün hikmetinin gerçekleştirilmesinin mazınneti bulunan bir (başka) duruma bağlanmıştır. Bu açık (zahir) ve madbût durum, Usulcülerin hükmün "illeti yahut hükmün menâti (hükmün bağlandığı yer, hükme müessir âmîl) veya hükmün mazınneti diye adlandırdıkları şeydir.

188) Bu izahtan, hükmün illeti ile hükmün hikmeti arasındaki farkı anlamış oluyoruz. Şöyle ki: Hikmet, Şeriat Sahibinin hükmü meşru kılarak gerçekleştirilmeyi kastedtiği maslahattır, illet ise, Şeriat Sahibinin hükmü istinad ettirdiği, varlığına hükmün varlığını, yokluğuna hükmün yokluğunu bağladığı, zahir ve madbût vasıftır. Zira bu vasıf, hükmün meşru kılınmasıyla kastedilen maslahatın gerçekleşmesinin mazınnetidir. İşte bundan dolayıdır ki Usulcüler "hükümler hikmetlerine değil, illetlerine bağlıdır" derler. Yani, bazen hikmeti bulunmazsa, illeti ne zaman var ise hüküm vardır. Bazen hikmeti bulunsun bile, illeti ne zaman yok ise, hüküm de yoktur. Zira hükmün illete bağlanması, hikmetin tahakkukunun mazınnetidir; hikmet ekseriyetle tahakkuk eder. Hikmetin mevcut olmayışı pek nadirdir. Muteber olan ise nadiren değil, gâliben (ekseriya) vuku bulandır. Mesela talebenin imtihanında geçme notunu alması, derslerini bildiği, kavradığı ve bulunduğu tahsil merhalesini bitirmeye ehliyeti bulunduğu hususunda mazınnetlidir.

Aynı zamanda hükümlerin illetlere bağlanması, teklifin (mükellef kılışın) yerli yerine oturması, hükümlerin ölçüye bağlanıp, ittîrâd arz etmeleri (her yer ve her zamanda aynı manayı ifade etmeleri), şerî"atin umumi emirlerinin istikrar ve açıklık içinde bulunmasına âmîldir. Bazı cüzi hususlarda ve bazen de hadiselerde hikmetin olmaması, yukarıdaki büyük değer ifade eden fayda ölçülerine müessir değildir.

Buna göre, meşakkatle karşılaşmasa bile müslüman ne zaman yolcu olursa oruç tutmayabilir. Kim de yolcu (ve hasta) değilse, işinde meşakkat olsa bile bu insanın (Ramazanda) oruç tutmama hakkı yoktur. Müslüman bir "akâra ortaksa, ortağı kendi hakkını (payını) bir başkasına sattığında, bu (satılan) hakkı satın alan müşterinin (hakkını satmayan ortağı) zararı olmasa bile, (hakkını satmayan ortak) müslümanın o (satılan) hisseyi bu müşteriden şüphah hakkı ile cebren satın alıp mülk edinme hakkı vardır. Çünkü şüphah hakkı ortaklığa veya komşuluğa bağlanmış, fiili zarara rabtedilmem iştir. Kim ortak veya komşu değilse, müşteriden çok büyük zarar görse dahi -şüphah hakkıyla,- müşterinin aldığı gayrı menkûlü satın alıp, mülkiyetine geçiremez. Keza tarafların ihtiyacı bulunmasa bile illet olan icab ve kabul hasıl olursa satılan malın mülkiyeti müşteriye, paranın mülkiyeti de satıcıya intikâl eder. Bazı fakihlerin, mükrehin (zorlananın) karısını boşaması veya alış veriş olmaz, görüşünde oluşları söylediklerimizi hükümsüz kılmaz. Çünkü illet, hikmetin mazınneti olması itibarıyla hükmün menâti kabul edilmiştir. İlette bu mazınnetin bulunmadığına dair kat'î delil varsa illet, hikmetin mazınneti olmadığından hükmün de menâti olma vasfını kaybetmiştir. İkrâh (zorlama) bazı fakihler nazarında illette bu mananın (illetin hikmetin mazınneti olması manasının) bulunmadığına dair kat'î bir delil olduğundan illet, illet sayılmamakta ve dolayısıyla hüküm var olmamaktadır.

189) İletin manasını açıklayıp, hikmetle arasındaki farkı beyan ettikten sonra, şimdi de illetin şartlarını ele alalım:

Birincisi. İletin Açık (zahir) Bir Vasıf Olması Lâzımdır.

Vasfın açık olması demek, aslında ve fer"de bulunmasının tahakkuk imkânıdır. Çünkü illet hükmün alâmeti ve mevcudiyetinin işaretidir. Yani, fer"de illetin bulunmasıyla asim hükmü, fer"in hükmü olur. İlet hislerle anlaşılacak kadar gizliyse, hükmü göstermesi kabil değildir. Şu halde içkideki serhoş edicilik gibi, illetin açık olması, gizli olmaması şarttır. Serhoş edicilik, içkide olduğu gibi her türlü serhoş edici (madde ve) mâide bulunmasının tahakkuku mümkün olan bir vasıftır. Bundan dolayı, illet gizli bir vasıf ise, Şeriat Sahibi onun yerine onun mazınneti olan ve ona delalet eden açık bir vasıf koyar: Tarafların birbirlerine karşılıklı bedel vererek icra ettikleri muamelelerdeki karşılıklı rızâ gibi. Bu karşılıklı rıza, mülkiyetin intikalinin esası ve illetidir. Rıza ise kalble alakalı, manevi, gizli bir durumdur; ve (hislerimizle) anlaşılmasına imkan bulunmadığından illet olamaz. Bunun için Şeriat Sahibi onun yerine açık bir durumu, akdın sığasını koymuştur.

Keza tecâvüzkârâne kasden (insan) öldürme fiili, kısasın illetidir. Fakat kasıtlı olmak, öldürenden başkasınca bilinmeyen manevi (kalbi) bir durumdur. Bunun için Şeriat Sahibi onun yerine, onunla birlikte bulunan, ona delalet eden, açık bir şeyi ikame etmiş (koymuş)tir. Bu açık (zahir) şey kılıç, tabanca, tüfek gibi, öldürme işinde kullanılan, katilin isti'mâl ettiği âlettir.

Keza cinsî münasebette bulunarak karısının rahmine kocanın nutfe (menî)sinin gidişi, (karısından doğan çocukları hakkında) nesebin sabit olmasının illetidir. Fakat bu durum, gizli bir keyfiyettir; muttali olunmasına ve kendisinden emin olunmasına imkan yoktur. Bu bakımdan Şeriat Sahibi onun yerine ona delalet eden, açık bir şeyi, sahih (makbul) nikah akdini ikame etmiştir.

İkincisi. İlet madbût Bir Vasıf Olmalıdır.

Yani vasıf mahdûd olmalı; sınırlı, muayyen bir hakikate sahip olup, şahıs ve durumların değişmesiyle değişiklik göstermemelidir yahut ehemmiyetsiz bir değişiklik göstermelidir: (Vâris durumundaki) katilin mirastan mahrum bırakılmasında (mürisini) öldürmesi gibi. Öldürmenin, katilin ve mağdurun değişmesiyle değişiklik arz etmeyen, mahdûd, muayyen bir hakikati vardır. Bu bakımdan varis olan katile, mûsâlele olan katil kıyas edilebilir.

Serhoş edicilik, şarabın haramlığına illetidir ve mahdûd, muayyen bir hakikati vardır. Bu hakikat, akla arız olan bozukluktur. Bu hakikat şarabın kendisi hakkında sabittir (şarabın kendisinde bu vasıf mevcuttur). Binaenaleyh herhangi bir sebepten dolayı şarabı içen kimsenin serhoş olmaması hiç de ehemmiyetli değildir. Bu serhoş etme vasfının her serhoşluk veren mâide (veya başka mâî olmayan maddelerde) bulunduğunu anlamak mümkündür. Serhoşluk veren içkilerin, kimisinin fazla serhoş yaptığı, kimisinin az serhoş yaptığı (yani aynı miktardaki bazı içkilerin az, bazılarının da çok serhoşluk verdiği) şeklindeki farklılığın hiç ehemmiyeti yoktur. Zira bu küçük bir farktır ve serhoş edicilik vasfının mevcudiyetine, onun hakikatine ve mahiyetine müessir değildir. Bundan dolayı da değeri yoktur.

Bu şartın illette aranmasındaki sebep şudur: Kıyasın esası, fer"in asla, hükmün illetinde eşitliği ve bu eşitliğin neticesi olarak da aynı hükümde eşitliktir. İlet sınırlı olmazsa, fer"in asla illette eşitliği hükmü verilemez. Bunun için vasıf madbut değilse Şeriat Sahibinin, onun yerine, onun mazınneti olan bir madbûl durum ikâme ettiğini görüyoruz: Ramazanda oruç tutmamanın mubahlığının illeti olan meşakkat gibi! Meşakkatin madbût olmaması (değişmez, muayyen bir ölçüsünün olmaması) yüzünden Şeriat Sahibi onun yerine, madbût olan, meşakkatin mazınneti bir durumu yani yolculuğu veya hastalığı ikame etmiştir. Yüce Allâh bu hususta

"Artık sizden kim (o günlerde) hasta yahut sefer (yol) üzerinde olur (ve orucunu yemiş bulunur)sa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde -

tutar-“^[340] buyuruyor.

Üçüncüsü. İlet, Hükme Münâsib Bir Vasıf Olmalıdır

Vasfın hükme münâsibliğinin manası, hükme mülâyimliği (ve uygunluğu)dir. Yani hükmün vasfa bağlanması, hükmün hikmetinin tahakkuk mazınnetidir. Diğer bir tabirle, hükmü meşru kılarak Şeriat Sahibinin kasdetliği maslahat, hükmün bu vasfa bağlanmasıyla gerçekleşmektedir. Mesela, tecâvüzkârâne olarak kasıtlı insan öldürmek, kendisine kısasın bağlanması için münâsib ve mülayim bir vasıftır. Yahut maktul, katilin murisiyse mirastan mahrumiyetin bu nevî öldürmeye bağlanması için öldürme münâsib bir vasıftır. Zira bu bağlanış, hükmün meşru kılınmasındaki hikmeti gerçekleştirme hususiyeti taşımaktadır. Buradaki hikmet ise, insanları tecâvüzdən alıkoymak ve insanları öldürülmekten korumaktır.

Serhoş edicilik, içkinin haram kılınması için münâsib bir vasıftır. Çünkü hükmün bu vasfa istinad etmesiyle akıllar bozulmaktan korunmuş oluyor. Hırsızlık, kadın ve erkek hırsızın ellerinin kesilmesinin farz kılınması için münâsib bir vasıftır. Çünkü elin kesilmesinin hırsızlığa bağlanmasında, insanların mallarının korunma hususiyeti mevcuttur.

Ramazanda yolculuk, oruç tutmamanın mubahlığı hükmü için münâsib bir vasıftır. Çünkü bu bağlayışla hükmün hikmeti yani meşakkatin bertaraf edilmesi, ekseriya tahakkuk etmektedir.

Şu halde hükmün meşru kılınmasının hakiki âmili, hükmün illetinin gerçekleşmesidir. Eğer bu hikmet bütün hükümlerde zahir ve madbût olsaydı, illet o olacaktı. Fakat açık olmayışı veya madbût bulunmayışı sebebiyle, onun gerçekleşmesinin mazınneti olan açık, münâsib ve madbût vasıflar onun yerine ikame edilmiştir.

Bu şarta göre, hüküm ile kendileri arasında münâsebet ve mülâyimlik bulunmayan vasıfların illet olarak gösterilmesi sahih değildir. Böyle olan vasıflar haricî veya değersiz yani tardıyyeh ve idifâkiyyeh vasıflardır: Mesela içkinin rengi, akıcılığı ve tadı gibi. Bu vasıflardan hiçbirisi içkinin haram kılınması için münâsib bir vasıf olamaz.

Keza hırsızın zengin, mevkî sahibi veya köylü olması, malı çalınanın da fakih veya işçi olması gibi vasıflar, kadın ve erkek hırsızın ellerinin kesilmesi hükmü için münâsib bir vasıf değillerdir.

Keza tecâvüzkârâne kasden insan öldüren katilin; adam, kadın, Iraklı, münevver, cahil olması vasıfları kısasın icabettiği hükmüne veya maktul katilin murisiyse, mirastan mahrumiyeti hükmüne münâsib bir vasıf olamazlar.

Dördüncüsü. İletin Sirâyetli (müte"addî) Bir Vasıf Olması Lâzımdır

Yani bu vasıf asla münhasır kalmamalıdır. Çünkü kıyasın esası, fer"ın asla, hükmün illetinde iştirak etmesidir. Çünkü ancak bu müştereklik veya eşitlikle aslın hükmünün fer"a sirayeti (geçmesi) mümkündür. Asıl, sadece kendisine münhasır bir illete sahib ise bu illet, asıldan başka yerde bulunmuyor ise, fer"de illet bulunmadığından dolayı kıyas mümkün değildir: Yolcu ve hastanın (Ramazanda) oruç tutmamalarının mubahlığı hususunda yolculuğun veya hastalığın illet olduğu gibi. Bu illet sadece yolcu veya hastada bulunur. Şu halde buradaki illet yolcu ile hastaya mahsustur; ikisinden başkasına sirayet etmez. Mesela maden ocağındaki işçi ve denizdeki gemi tayfası, işlerinde büyük meşakkatlerle karşılaşsalar da buradaki illet onlara geçmez. Oysa serhoş edicilik böyle değildir, içkinin haramlığının illeti olan bu vasıf, serhoşluk veren bütün sulu (veya sulu olmayan) maddelerde mevcuttur; sadece asla münhasır bir vasıf değildir.

Beşincisi. İlet, Şeriat Sahibinin, Muteberliğini Ilgâ Etmediği Vasıflardan Olmalıdır

Yani bu vasfın ilga edildiği ve itibarının kaldırıldığına dair bir şer"i delil olmamalıdır". İlk önce müctehide bir muayyen vasıf, muayyen bir hükme münâsibmiş gibi gelebilir. Fakat hakikatte bu vasıf, nassa ters düşen ve şer"i delile muhalif bulunan bir vasıf olduğundan, muteber değildir ve hükme münâsib düşemez. Zira delile muhalif olan, kat'i olarak batıldır.

Mesela bu cümleden olarak, Ramazan gününde cinsî münasebette bulunarak orucunu bozan ve köle azâd etmeye gücü yeten insana nisbetle keffâretin, önce altmış gün oruç tutmak olduğunu müctehid düşünebilir. Keffâretin hikmeti olan alıkoymak ve manî olmayı gerçekleştirme babında bu düşüncesinin yerinde bir kanaat olduğu fikrini taşıyabilir. Fakat bu görüş kat'iyyetle hatadır. Bunun neticesi olarak da, şahıs orucunu bozmuş ise, bu şahsın köle azadına muktedir olması, (keffâret olarak) önce oruç tutmasının icabetmesine münâsib bir vasıf olamaz. Çünkü bu görüş, şeri"atte mevcut nassa ters düşmektedir. Bu nassda keffâretin tertibi vardır: Önce köle azad etmek zikredilmiş, sonra azada gücü yetmeyen için altmış gün oruç tutmak kaydedilmiş, sonra oruca gücü yetmeyen için de altmış yoksulu doyurması istenmiştir, işte bu esasa göre fakihler, köle azad etmeye iktidarı olduğundan ve bu keffâretin kendisi için bir manî oluş ve vaz geçiriş ifade etmeyeceğinden dolayı, devrin Endülüs halifelerinden birine, karısıyla cinsî münasebette bulunup orucunu bozmasına karşılık keffâret mükellefiyetinin altmış gün oruç tutmak olduğu tarzında fetvâ veren Endülüs Kadısını hatalı bulmuşlardır.

Keza, kız ve erkeğin, şahsın çocukları oluşunda müştereklikleri var diye, bu müşterekliği mirasta aralarında eşitlik temin etme hükmüne münâsib bir vasıf olarak muteber saymak kat'i olarak hatadır. Zira düşünülen bu hükme, bu vasfın münâsibliğini Şeriat Sahibi Allah;

“...Allah size (miras hükümlerini şöylece) emreder: Evladlarınız hakkında (ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı mikdândır... (Bu hükümler ve hisseler)

Allah'tan birer ferizadır”^[341] sözüyle ilga etmiş, itibarını ibtâl eylemiştir.

Keza bazı insanlar, nikah akdinde kadın ve erkeğin müşterekliklerinin bulunuşu, boşama hakkında da müşterekliklerinin bulunmasının icabetmesine münâsib bir vasıftır, görüşünü ileri sürseler, bu görüş hükümsüz (batıl) dür. Çünkü şer"i deliller, (nikah akdinde kadın kendisi için şart koşmazsa) boşamanın kadının elinde değil, erkeğin elinde bulunduğuna, kadının nikah akdinde kendisi için de boşanma hakkının bulunmasını şart koşması halinde onun da boşanma hakkının bulunacağına delalet etmektedir. Bu da, görüş sahibinin vehmettiği nikah akdinde erkek ve kadının eşitliği vasfının, boşanma hakkında her ikisinin eşitliği hükmüne münâsibliğini, Şeriat Sahibinin ilga ettiğini göstermektedir.

190) Hükümle İlet Arasındaki Münâsebet ^[342]

İletin şanlarından birinin, hükme münâsib bir vasıf olmasıdır, demiştik. Yani (illet) hükmün meşru kılınmasından kasdedilen gayenin tahakkukunun ve hükmün hikmetinin gerçekleşmesinin mazınneti olmalıdır. Bu münâsebet, şahısların keyifleri, hevâ ve heveslerine, insana cazib ve hoş gelen durumlara bırakılmamış, bilakis bu münasebet değişmez ve sarsılmaz ölçülere bağlanmıştır. Bunun için Şeriat Sahibinin kabul ettiği muteberlik

nevilerinden biri olmadıkça bu münasebet sabit olmaz. İşte bu sebeblen dolayı Usulcüler, Şeriat Sahibinin münasib vasfı, muteber sayıp, ilga etmesi bakımından aşağıdaki kısımlara ayırmışlardır:

Münasib Vasfın Kısımları

191) Birincisi. Müessir Olan Münasib Vasf

Bu vasf, hükmün kendisi için Şeriat Sahibinin, kendisini illet saydığı göstermiş olduğu vasıftır. Yani bu vasa binaen meşru kıldığı hüküm için bu vasfı illet olarak itibar etmiştir. Vasfın en mükemmel itibar şekli budur. Bu vasf, müessir olan münasib vasfı şeklinde isimlendirilmiştir. Çünkü Şeriat Sahibi onu böyle tam bir şekilde muteber saymakla sanki hükmün bu vasıftan çıktığını yahut hükmün bu vasfın neticelerinden biri olduğunu göstermiş olmaktadır. Münasib vasfın en üstün nevi budur. Kıyası kabul edenler arasında bu vasa kıyasta bulunmanın sıhhati hakkında ihtilaf yoktur.

Şimdi bir misal verelim: Yüce Allah “Sana kadınların ay halini (hayızlarını) sorarlar. De ki: O bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlarınızla cinsî münasebet)ten ayrılın..” buyuruyor. Hayız zamanlarında kadınlarla cinsî münasebetten uzak duruşun icabettiği bu nass ile sabittir. Hayız neticesi olan eziyetin hükmün illeti bulunduğu mevzuunda da bu nassın sığası (ifade tarzı) sarihdir. Eziyet müessir bir vasıftır.

Diğer bir misal Assü Allah Rasulünün “Size sadece, (Medine'ye) gelen insanlar için yasaklamışım” sözüdür. Yani size kurban etlerini (ileride yemek için, kavurarak, kurutarak v.s. tarzlarla) saklamanızı Medine'ye gelen ve yemeye ihtiyacı olan bedevilerden dolayı yasaklamışım. Bu nass, saklama yasağının illetinin, (Medine'ye muhtaç halde) gelen insanların olduğu hususunda sarihdir. Ve burada gelen insanlar, müessir, münasib bir vasıftır.

Başka bir misal Yüce Allah'ın “Yetimleri nikah (çağın)a erdikleri zamana kadar (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde bir akıl ve salah gördünüz mü mallarını onlara teslim edin”,^[343] sözüdür. Bu Kur'an nassı, buluğa ermemiş şahıs hakkındaki mâlî velayet hakkının, bu şahsın velisine ait olduğuna işaret etmektedir. Bu hükmün illeti küçüklük (buluğa ermem işlik) tir. Bu hususta yani küçüğün malı üzerine velayet hükmünün illetinin küçüklük (sığar) olduğu hakkında icmâ" vücûd bulmuştur.

192) İkinci.-Mülâim Olan Münasib Vasf

Bu, bizzat kendisinin, hükmün illeti sayıldığı hususunda Şeriat Sahibinden bir delilin bulunmadığı fakat **a)** bizzat kendisinin hükmün cinsi için illet sayıldığı, **b)** yahut hükmün kendisi için, bu vasfın cinsinin illet sayıldığı, **c)** yahut hükmün cinsi için bu vasfın cinsinin illet sayıldığına dair nass veya icmâ" olarak şer"î bir delilin bulunduğu vasıftır.

Eğer bu neviden bir münasib vasfı ile müctehid şer"î bir hükmün illetini tayin ederse (ta"lil ederse) bu hareketi, Şeriat Sahibinin illet tayini ve hükümleri (illetlere) istinad ettirme metoduna mülayim olacağından illet tayini makbul ve (bu illet tayini) üzerine kıyas yapmak sahih olur. Şimdi bu nevi münasib vasa bazı misaller verelim;

a) Vasfın bizzat kendisini hükmün cinsi için Şeriat Sahibinin illet sayışına misal: Baba için, küçük, bakire (hiç nikahlanmamış, dul olmayan) kız çocuğunu evlendirme velayetinin sübûtu (hükmü)dur. Hanefilere göre bu hükmün (sübûlun) illeti küçüklüktür; bakirelik (hiç nikahlanmamışlık, dul olmamak) değildir. Delilleri şudur: Şeriat Sahibi bu vasfı (küçüklüğü) mal üzerine velayet için muteber saymış ve böylece bu vasfın muteberliğini kabul etmiştir. Mal üzerine velayet ile evlendirme velayeti aynı cinsten yani mutlak velayettir. Sanki Şeriat Sahibi küçüklüğü, velayet cinsinden olan her şey için yani velayetin bütün neveleri için bir illet saymıştır. Böylece küçüklük, küçük kız dul (nikah görmüş) olsun veya olmasın, hükmün, küçük kızı evlendirme velayetine kendisiyle bağlanmış olduğu münasib vasfı olur.

b) Cinsini, Şeriat Sahibinin, hükmün kendisi için bir illet saydığı vasa misal: İmam Malik gibi fazla yağmurlu günde namazların birleştirilebileceği görüşünde olanlar için, namazların birleştirilmesi meselesidir. Sünnete göre fazla yağmurlu günde namazlar birleştirilebilirler ise de bu hükmün (birleştirilebilmenin) illetini Sünnet, sarahaten açıklamamıştır. Fakat Şeriat Sahibi, bu yağmur vasfı cinsinden bir vasf olan yolculuğu, namazların

birleştirilmesi hükmü için bir illet saymıştır.^[344] Çünkü yolculuk ve yağmurun her birisi, aynı cinstendir. Bu cins, meşakkatin mazınneti olmasıdır. Meşakkate münasib olan da, mükelleflere kolaylık ve hafifleticilik getirilmesidir. Yolculuk sırasında namazların birleştirilmesinin mubahlık hükmü, aynen yağmur esnasında da variddir. Şu halde Şeriat Sahibinin yolcuya hafifletici (bir izin) olarak iki namazın birleştirilmesi için yolculuğu illet

sayması^[345], yolculuğun cinsinden olan yağmur gibi şeylerin, hafifletici (bir izin) ve iki namazı birleştirmek için mubah kılıcı sayıldığına delalet etmektedir. Böylece yağmur, birleştirilebilirle hükmünün illeti olur ve buna da kar, dolu ve benzerlerinin yağışı halinde namazların birleştirilmesinin caiz oluşu kıyas edilir.

c) Şeriat Sahibinin hükmün cinsi için kendisinin cinsini illet saydığı vasa misal: Hayızın hayızlıdan namazı kılma mükellefiyetin düşürmesidir. Şer"î hüküm, hayızı esnasında hayızlının namaz kılmaması ve oruç tutmamasıdır. Hayızdan temizlenince de orucu kaza eder; fakat namazı kaza etmez. Bu hükmün illeti, temizlenince hayızlının (hayızlıyken) geçen namazları kazaya mecbur tutuluşunda, namazların vakitlerinde tekrarlanma bulunduğundan, hayızlıya sıkıntı ve meşakkat getirmesidir. Bunun için Şeriat Sahibi hayızı, hayızdan doğan bu (geçmiş namazların kaza mecburiyeti) meşakkatini yerine ikame ederek, hayızı hayızlının (geçmiş) namazları kaza etmemesi hükmü için bir illet kılmıştır. Meşakkatin mazınneti sayılması itibarıyla hayız cinsinden olan şeylerin, hayızlıdan namazın kazasını düşürme cinsinden olan şeyler için illet sayıldığını gösteren tatbikatlar Şeriatte mecuddur. Mesela yolculuk, meşakkatin mazınnelidir. Yolculuğa, namazın kasrı (dört rekatlı farzların iki rekate kılınması), namazların birleştirilmesi ve Ramazanda oruç tutmamanın mubahlığı hükmü istinad ettirilmiştir. Hayızlıdan namazın düşürülmesi hükmüyle bu hükümler arasındaki müştereklik, mükelleften meşakkatin bertaraf olunması ve hafifletici bir tatbikatın getirilmesidir. Şu halde bu hükümler aynı cinstir. Ayrıca bu hükümlerin illeti olan yolculuk, meşakkatin mazınnetidir. Böylece hayız ve yolculuk, meşakkatin mazınnelerinden oldukları için, ikisi aynı cinstendir.

Diğer bir misal de, serhoş etmese bile az miktardaki içkinin haramlığıdır. Mesela müctehid, buradaki haramlığın illetini, sarhoş edici maddenin,

fazlaca içilmesine (veya alınmasına) sevkedici vesilenin yok edilmesi olarak görebilir; ve Şeriat hükümlerinden bu hususta bir delil de bulabilir. Keza yabancı (nikah düşen) bir hanımla başbaşa yalnızca bir arada kalmak (erkeğe) haramdır. Bu hükmün illeti, daha büyük harama sevkedici vesilenin yok edilmesidir. Şu halde az içki içmek (veya içki hükmündeki şeyden az olarak almak) ve yabancı bir hanımla yalnızca kalmak aynı cinsten yani harama götürücü vesile cinsinden iki vasıftır, ikisinden her birinin haramlığı, aynı cinsten, mutlak haram kılış cinsindedir. Şu halde haramlığı hususunda az içkiye, sarhoşluk veren sulu (veya diğer) maddelerin azı (da) kıyas olunur.

Diğer bir misal de şudur: Kedinin artığı olan su pis değil, temizdir. Assü Nebî Efendimiz bu hükmün illetini “*Kedi, sizin etrafınızda dolaşan dişi ve erkek hayvanlardan biridir*” sözüyle tayin etmiştir. Bu söz göstermektedir ki, temizliğin illeti, kedinin insanlar etrafında dolaşan hayvanlardan oluşudur. Çünkü insanın etrafında dönüp dolaşmak, kedinin artığı suyun pis olduğu kabul edilirse, meşakkat ve sıkıntının mazınneti olur. Onun için mükellefe hafifletici bir tatbikat getirmek ve mükelleften meşakkatı bertaraf etme gayesiyle, (bu suyun) temizliği ile hükmedilin iştir. Buna, kadının avretini hekimin görmesinin caiz oluşu kıyas edilebilir. Bununla, kedinin artığı olan suyun temizliği arasındaki müşterek nokta, her iki meselede de sıkıntının bertaraf edilmesi keyfiyyetinin varlığıdır, iki mesele de aynı cinstendir. Bu cins, görmeye ihtiyaç varken, kadının avretini hekimin görmesinin caiz olmadığını söylersek, sıkıntının mazınnetidir.

193) Üçüncüsü.'Mürsel Olan Münasib Vasıf

Bu vasıf, muteber bulunduğu yahut ilga edildiğine dair bir delilin olmadığı, fakat kendisine göre hüküm verilmesinin yani kendisine hükmün istinad ettirilmesinin, umumen şerî"atin genel esaslarınca desteklenen bir maslahatı gerçekleştiren vasıftır. Bu vasıf, şerî"atin maslahatları cinsinden bir maslahatı gerçekleştirme bakımından münasib bir vasıf ve muteberliği yahut ilga edilmiş olduğuna dair delilin bulunmaması bakımından da mürsel (hakkında dinin görüş beyan etmediği) bir vasıftır. İşte mürsel maslahat (elma-slahatu'lmurseleh) diye isimlendirilen şey budur; ve Mâlikilerce, Hanbelilerce ve bunlara muvafakat edenlerce bir şer"î hüccettir. Bunların dışındakilerce -mesela Hanciler ve Şâfîlerce- hüccet değildir. Kur'anın bir kitab haline getirilmesi, (devletçe) para basmak, hapishaneler düzenlemek, fethedilen zirâî arazilere harâc (el-harâc vergisin)ı koymak v.s. mürsel mashalatlara misaldir.

194) Dördüncüsü. İlgâ Edilmiş Olan Münasib Vasıf

Bu vasıf, şahsın vehmine göre, kendisine muayyen bir hükmün istinad etmesinin münasib gibi gördüğü, fakat Şeriat Sahibinin, muteber sayılmasını ilga etliği bir vasıftır. Mesela müteveffanın evladları oluşları bakımından, kız ve erkek arasındaki müşterekliğin, eşit miras almaları hükmü için münasib bir vasıf olarak vehmedilişi gibi. Bu sadece bir vehimdir; münasib bir vasıf değildir. Çünkü Şeriat Sahibi, daha önce de zikrettiğimiz gibi, erkeğin kızın aldığı hissenin iki mislini almasını hükme bağlamak suretiyle bu vasfın münasibliğini ilga etmiştir. Onun için bu vasma, hükümlerin istinad ettirilmesi caiz değildir. Çünkü böyle bir istinad ettiriş, kat'iyyetle hatalı ve bâtıldır.

195) İletin (Anlaşılma) Yolları (mesâlikü Villeh)

İletin yolları ile kastedilen, aslında bulunan illetin anlaşılabilirdiği usûl ve yollar (metodlar)dır. İlet muhtelif yollarla anlaşılabilir. Bunların en meşhurları nass, icmâ", sebr ve taksim yollarıdır.

196) Birincisi Nass (enna-s-s)

Bazen bir nass, kendisinde mevcut hükmün illeti olarak muayyen bir vasfı gösterebilir. Böylece illetin subutu nass ile olur. Böyle illete, (illeliği) hakkında nass bulunan illet adı verilir.

Ancak nassın illete bu delaleti, daima sarîh olmayabilir. Bazen îmâ ve işaretle olabilir. Nassın illete delaleti sarîh ise, bu delalet bazen kat'î ve bazen zannî olabilir. Şimdi her iki durumu da misal vererek ele alalım:

a) İletten başkasına ihtimali bulunmayan kat'î, sarîh nassın illete delaleti. Bu durumda nassın illete sarîh delaleti, kat'î olur. Mezkûr hal, dilde (Arapçada) illeti göstermeye mahsus olan kelime ve kelime yapıları (lafız ve sığalar) ile tahakkuk eder (olmaması için), (olmasın diye v.s. gibi).

Mesela Yüce Allah'ın "*Biz peygamberleri rahmet) müjdeciler(i) ve azab haberciler(i) olarak (gönderdik). Tâ ki peygamberlerden sonra insanların*

Allah'a karşı (özür diye ileri sürebildikleri) bir bahaneleri olmasın..."^[346] sözünde, peygamberlerin gönderilme illetinin “insanların Allah'a karşı bir bahanelerinin bulunmaması için” olduğu hususunda nass sarîhtir.

Yüce Allah'ın fey"ın (harb yapılmadan alınan ganimetin) yoksullara, yetimlere ...v.s. gibi nerelere verileceğini zikrettikten sonra “*Bu mallar*

içinizden (yalnız) zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın diye..."^[347] buyurmaktadır. Bu nass, malların sadece zenginler arasında dolaşması, zengin olmayanlar arasında tedavülde olmamasına mani olmanın, illet olduğunu sarîhçe göstermektedir.

“*Şimdi madem ki Zeyd o kadından (boşayıp, kadının iddetinin bitmesiyle) alakasını kesmiştir, evladlıklarının kendilerinden ilişkilerini kestikleri*

zevcelerini nikahlamakta) mü'minler üzerine günah olmasın diye, biz o kadını sana zevce yaptık"^[348] buyurmuştur. Bu nass, Zeyd'in Zeyneb'i boşadıktan sonra, Assü Nebî Efendimizin Zeyneb ile nikahlanmasındaki illetin, mü'minlerin erkek eviadlıklarının zevceleriyle evlenmelerindeki sıkıntıyı bertaraf etmek olduğu hususundaki kat'î delaletinde sarîhtir.

Assü Nebî Efendimizin Ashabına, kurban etlerini (azık olarak) saklamalarını yasakladıktan sonra, bu mevzuda kendilerine izin verirken “*Kurban etlerini (azık olarak) saklamanızı, bize (Medineye) gelen (muhtaç) insanlar(a) verip onların ihtiyaçlarını gidermeniz için yasakladım. Ama şimdi (kurban etlerinizden) kendiniz de yeyiniz ve (azık olarak, kızartarak ve diğer tarzlarda) saklayınız.*” ifadesinde, önceki yasaklamanın illeti, Medine'ye gelen insanların yemeye olan ihtiyaçlarıdır, illet ortadan kalkınca, saklamanın haramlığı hükmü de ortadan kalkmış oluyor.

Assü Rasûlullahın “*izin istemek, yalnızca göz(ün haramı görmemesi) için (meşru kılınmıştır)*” sözü, izin almanın illetinin, insanın görmesi helal olmayan şeye mani olmak olduğunu, kat’î ve sarîh bir şekilde beyan etmiştir. Onun için buna, insanın başkasının evinin içine pencereden bakmasının yasaklığı, kıyas olunur.

b) İletlikte kat’î olmayan sarîh nass ile illete delalet.

Yani nass illete delalet etmekle beraber, İletten başkasına da delalet ihtimali taşımakta ise de bu ihtimal kuvvetsiz bir ihtimaldir; ve illet hakkında bir nassın ortaya çıkmasına mani değildir. Böylece nassın illetliğe delaleti sarîh ve zannîdir. Mesela Yüce Allah’ın “...*Bu bir kitabdır ki (bütün) insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik*”^[349] sözünde, (çıkarmak için) şeklinde terceme edilmiş

olan lafzının başındaki harfi (arabçada) ta"lîl, illet tesbiti manasına değil,^[350] manasına olma ihtimalini taşıyorsa da ta"lîl manasında kabul edilir.

c) İlet hususunda sarîh olmayan, fakat illete işaret ederek illet hakkında dikkat çeken nassın illete delaleti. Bu da nassın illete delalet etmesini temin eden bir karinenin bulunmasıyla olur.

Mesela, hüküm ihtiva eden cümleden sonra (Arabçada) te'kîd edatı olan (inne) ile te'kîd olunmuş bir cümlenin gelişi, bu nevî bir delalet tezahürüdür: Assü Allah Rasûlû, kendisine kedinin artığı olan suyun hükmü sorulunca cevaben

“*Şübhesiz kedinin artığı olan su pis değildir. Kedi etrafınızda dolaşan dişi ve erkek hayvanlardandır*” buyurmuştur.

Keza Ramazan gününde karısıyla (oruçlu iken) cinsî münasebette bulunduğunu ve bunun hükmünü soran şahsa, Rasûlullahın (Bir köle azad et) demesi gibi, sözün cevap olarak söylenmesi de bu nevî delalet tezahürlerindedir.

Diğer bir tezahür nev’i de vasfın hükümle bir arada bulunmasıdır. Bu yakın bulunuş, hükümle bir arada bulunan vasfın, hükmün illeti olduğuna delalet eder. Usulcüler bunu “hükümün müştakka (türemiş olana) bağlanması, iştikakın kendisinden yapılanın (mâ minhu l’iştî-kâ-k) illelligini bildirir” şeklinde ifade ediyorlar. (Yani hüküm müştak olana bağlanmış ise bu, iştikakın kökü, aslı, masdarı neyse, onun illet olduğunu bildirmektedir.) Mesela Yüce Allah

“*Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin*”^[351],

“*Zina eden erkeklerle zina eden kadından her birine yüzer deynek vurun*”^[352] buyurmuş, Assü Rasûlullah da

“*Katil (murisini öldürdüyse) miras alamaz*”,

“*Mirasçıya (murisince) bir şey vasiyyet edilemez*” ve

“*Sinirleri bozukken hakim hüküm vermesin*”^[353] buyurmuştur.

197) İkincisi icmâ"

Bazen bu vasfın illet olduğu yoluyla sabit olabilir. Mesela ana baba bir erkek kardeşte iki nesebin birleşmesinin yani hem baba ve hem de anne tarafından akrabalığının, miras sıralamasında baba bir erkek kardeştin önce gelmesinin illeti olduğundaki icmâ" gibi. Buna anne baba bir erkek kardeşin, baba bir erkek kardeştin, şahıs üzerine velayet hakkının da önce gelmesi kıyas olunur. Keza buna miras sıralamasında ana baba bir erkek kardeşin oğlunun, baba bir erkek kardeşin oğlundan ve ana baba bir amcanın oğlunun, baba bir amcanın oğlundan önce gelmesi kıyas olunur.

198) Üçüncüsü Sebr ve Taksim (essebru ve tta-ksîm)

İlet nass ve icmâ" ile sabit olmazsa müctehid illeti sebr (tecrübe) ve taksime istinbat etmeye (ortaya çıkarıp anlamaya) çalışır. Se"br, tecrübe etmek demektir. Taksim manası ise şudur: Müctehid görüşüne göre, hükmün illeti olabilecek bütün vasıfları sıralayıp tesbit eder. Sonra tekrar tekrar bu vasıfları yeniden tedkik edip gözden geçirerek üzerinde ciddi olarak düşünür ve illet olmaya uygun gördüğünü bırakır, görmediğini iptal eder. Bu ibka etmek ve ilga etmek amelîyesine, "bu vasıflardan sadece şu vasıf illet olabilir" görüşüne sahip oluncaya kadar devam eder. Müctehid bu amelîyede illetin şartlarından faydalanır ve sadece illet olarak münasib, açık, madbût olan vasfı ibkâ eder. Mesela şarabın haramlığı hakkında nass vardır. Fakat bazı müctehidlere Rasûlullah’ın “*Her sarhoşluk veren şey şarabdır*” sözü ulaşmamıştır veya ulaşmış olmakla beraber, o müctehide göre (hadisin rivayetiyle ilgili hususlardan dolayı) hadis o müctehidçe sahih (makbul) sayılmamış olabilir. Bu müctehid şarabın haram kılınışının illetini sebr ve taksim yoluyla bulmaya çalışmaktadır. Önce bu müctehid, tek başına haramlığa illet olabilecek bütün vasıfları tesbit eder. Bunlar mesela şarabın üzümden oluşu, şarabın akıcı (ve mâl) oluşu, serhoşluk verici oluşu v.s. gibi vasıflardır. Sonra illetin şartlarından istifade ederek bu vasıfları yeniden gözden geçirir. Faraza ikinci vasıf olan şarabın akıcılık vasfını ilga eder. Çünkü bu vasıf haricî, sadece şarabta bulunmayan bir vasıftır; hükümle alakası yoktur; ve hükme tesiri bulunmamaktadır. Böylece nihayet üçüncü vasfı ibkâ eder. Çünkü bu vasıf yani serhoşluk verişi, açık ve hükme münasib bir vasıftır.

Keza babanın dul olmayan küçük kızını evlendirme velayetine sahip olduğu hususunda nass vardır. Bu hükmün illeti nass veya icmâ" ile tesbit edilmemiştir. Müctehid (bu hükmün illetini tesbit edebilmek için) nassı tedkik ederek illeti şu iki vasıftan, dul olmamak yahut küçüklük vasıflarından birine inhisar ettirir. Bu iki vasfı yeniden tedkik ettiğinde, düşünür ve dul olmamak vasfını (illet olmaktan) uzak bulur. Çünkü Şeri"at Sahibi bu vasfı hiç bir şekilde muteber saymamıştır. Böylece küçüklük vasfını ibkâ eder. Çünkü Şeriat Sahibi bu vasfı küçüğün malı üzerindeki velayet hakkının illeti saymıştır. Böylece bu, Şeriat Sahibinin muayyen bir vasfı -ki burada küçüklüktür- hükmün cinsi için bir illet saydığına delil olur. Hükmün cinsi, mutlak olarak velayet hakkıdır. Zira mal üzerindeki velayet ile evlendirme üzerindeki velayet aynı cinstendir. Onun için müctehid, araştırdığı illetin, dul olmamak değil küçüklük olduğuna hükmeder. Böylece evlendirme velayetinin sübutu hususunda, küçük, dul olmayan kız çocuğa; küçük, dul olan kız evlad kıyas edilir. Şübhesiz müctehidler sebr ve taksim amelîyesinde görüşleri farklı olur. Bazen bir müctehid şu vasfın münasib olduğu görüşünde olduğu halde, diğer bir müctehide o vasıf münasib görünmeyebilir. Mesela Hanefiler babanın küçük, dul olmayan kızını evlendirmedeki velayetin illeti dul olmamak değil, küçüklüktür derken, Şâfiiler illet küçüklük değil dul olmamaktır derler.

İletlin istinbâtı (ne olduğunun tesbiti)nde fakihlerin ihtilaf sebeplerinden biri de şudur: Bazı maddelerin, kendi cinsleriyle mübadelesinde

(değişiminde) mübadelede bulunan iki taraftan birinin daha fazla miktarda verip karşı tarafın bu miktardan daha az miktarda o maddeyi vermesinin haram olduğu hususunda Sünnet vardır. Bu maddeler altın, gümüş, arpa, buğday, kuru hurma, kuru üzüm ve bir rivayete göre de tuzdur. Nass veya icmâ'dan bu hükmün illetini gösteren bir delil yoktur. Müctehid bu hükmün illetini araştırırken, sebr ve taksim yoluyla ve kendi içtihadıyla illeti "bu maddelerin bir cinsten bulunuşları ile bu maddelerin hacimle ölçülen veya tartıyla tartılan maddeler oluşları" şeklinde anlayabilir. Nitekim bu Hanefilerin ve onları destekliyenlerin görüşüdür. Veya müctehid illeti "bu maddelerin bir cinsten bulunuşları ile bu maddelerin yiyecek maddesi yahut para (değer) oluşları" şeklinde anlayabilir. Bu da Şâfiilerin ve onları destekliyenlerin görüşüdür. Veya müctehid illeti "bu maddelerin bir cinsten bulunuşları ile bu maddelerin saklanabilen azık maddesi veya para (değer) oluşları" şeklinde anlayabilir. Bu ise Mâlikîlerin ve onları destekliyenlerin görüşüdür. Ve kıyas da fakihlerin ısnbat edip anladıkları illet nev'i esasına göre yapılır. Şu halde Hanefî görüşüne göre yiyecek maddesi, saklanabilir azık maddesi olmasa da hacimle ölçülen ve tartıyla tartılan bütün maddeler nass mevzuuna kıyas edilebilir. Şâfiî görüşüne göre ise nassa ancak yiyecek maddeleriyle para olanlar kıyas edilebilir. Mâlikî görüşüne göre ise nassa kıyas olunacakların, saklanabilir azık maddeleri yahut para olmaları icabeder.

199) Dördüncüsü tenkîhu'lmenâ-t (İlletin Diğer Vasıflardan Temyiz Olunması)

Bu, bazı Usulcülere göre illeti anlama yollarındandır: diğer bazılarına göre ise değildir.

Tenkîhin kelime manası, ayıklamak ve temyiz etmektir. Menâtın manası ise illettir. Usulcülerin ıstılahında tenkîhu'lmenâtları kasdedilen, illetle alakası bulunan fakat illetliğin haricindeki vasıflardan illetin ayıklanıp temyiz olunmasıdır. Şöyle ki: Nass (sadece) illetin kendisine delalet etmemekte, illetle birlikte hükümle alakası bulunmayan ve illetlikle işi olmayan bazı vasıfları da ihtiva etmektedir.

Mesela şöyle bir Sünnet vardır. "Rasulullah'a bir bedevî gelerek Ramazan günü (oruçlu iken) bile bile karısı ile cinsî münasebette bulunduğunu söyler (ve bunun hükmünü sorar). Rasulullah da adama, keffâreti emreder." [\[354\]](#)

İşte bu hadis, hükmün illetine delalet etmekteyse de, muayyen bir vasfın illet olduğuna delalet etmemektedir. Yani nass illeti ihtiva etmekteyse de muayyen bir vasfı illet olarak göstermemektedir. Şu halde nass her ne kadar illete şamil ise de bu illet, illetlikle alakası bulunmayan vasf ve şüphelerden ayıklanıp, ortaya çıkmış bir illet değildir, işte bu durumda müctehid nassı ele alarak hakiki illeti, kendisiyle birlikte zikredilen ve illetle alakası bulunan diğer hususlardan ayıklar. Bunlar, cinsî münasebette bulunmanın bedevî oluşu, cinsî münasebetin Medine'de oluşu, cinsî münasebetin sadece o senenin Ramazan gününde vuku buluşu gibi hususlardır. Müctehid bütün bu vasıfları ayıklayıp atarak, nihayet keffâreti icabettiren hüküm illetinin, Ramazan gününde bile bile cinsî münasebet olduğu fikrine varır. Bu Şâfiîlerle, onları destekleyenlerin görüşüdür. Hanefîler ve onları destekleyenler, illetin temyizinde daha geniş bir ölçü benimsemişlerdir. Hanefîlere göre bu hadisteki illet, sadece cinsî münasebet değildir. Onlara göre illet tam olarak ayıklanıp temyiz edildikten sonra, "oruç bozan bir hareketi bile bile yapmak suretiyle Ramazan'a karşı hümratsızlıkte bulunmaktır." Bu hareket cinsî münasebette bulunmak, yemek yahut içmek olabilir. Cinsî münasebetin orucu bozuculuğu, nassın ibaresiyle sabit

olduğu gibi, yemek ve içmenin orucu bozuculuğu da nassın delaletiyle sabit olur. [\[355\]](#)

Müctehidlerin görüşleri tenkîhu'lmenâ-t hususunda da farklı olabilir. Bazılarına göre şu (veya bu) vasf illet ise diğer bazılarına göre başka bir vasf illettir: Bedevî hadisesinde Şâfiî ve Hanefî görüşlerinin farklılığı gibi.

200) İlletin Tahrîci ve İlletin tahkîki (tahrîcu'lmenâ-t ve tahkîku'lmenâ-t)

Bu iki ıstılah, birbirine karıştırılabilen Usûl ıstılah larındandır.

Tahrîcu'lmenâ-tın manası, kendisine nass veya icmâ'ın delalet etmemiş olduğu hükmün illetinin, illeti anlama yollarından biriyle mesela sebr ve taksim yoluyla, (ortaya) çıkarılması demektir. Şu halde tahrîcu'lmenâ-t, hakkında nass bulunmayan, hakkında icmâ' olmayan illetin (hükmün illetinin), hakkında nass veya icmâ' olmayan illetin anlaşılma yollarıyla (ortaya çıkarılmasıdır) ısnbatıdır. Mesela içkinin haram kılınmış illetin serhoş edicilik olarak, evlendirme velayetindeki illetin küçüklük olarak, kasden insan öldürmede kısası icabettiren illetin, âdeten öldürme vasfını taşıyan bir aletle öldürme olarak anlaşılması gibi. Buna göre öldürme fiili, ilk devirlerde kullanılan kılıç gibi, yahut son devirlerde kullanılan mesela tüfek gibi, insanın ruhunu çıkararak bir aletle icra edilince kısas hükmü sabit olur.

İlletin (menâ-tın) tahkîki ise, nass ile yahut icmâ' ile yahut ısnbat (çıkararak anlamak) ile sabit illetin, hakkında nass bulunan hadisenin dışındaki bir hadisede bulunup bulunmadığı hususunda tedkîk ve araştırmada bulunmaktır.

Mesela hayizhyken kadınlarla cinsî münasebette bulunmamanın illeti eziyettir. Bu illetin lohusalıkta (nifasta) bulunup bulunmadığını müctehid tedkîk eder. Eğer bulunduğu görüşüne varırsa kıyasla bulunarak aslın hükmünü fer"a da verir (geçirir). Bu hüküm, (o müddet içinde) kadınlarla cinsî münasebette bulunmaktan uzak durmanın icabettiğidir.

Keza içkinin haram kılınmış illeti serhoşluk verisidir. Müctehid bu illetin diğer hangi sulu (veya katı) maddelerde bulunup bulunmadığını tedkîk eder. Hangisinde bu illetin tahakkuk ettiğini görürse, aslın hükmü olan "içilmesinin (yahut kullanılmasının) haramlığı" hükmünü ona verir.

Hulasa edilecek olursa, tenkîhu'lmenâ-t, illetin şüpheli vasıflardan, kendisiyle ilgili fakat illetlikle alakası bulunmayan vasıflardan illeti ayıklamak ve temyiz etmek demektir.

Tahrîcu'lmenâ-t, hakkında nass bulunmayan yahut hakkında icmâ' bulunmayan illetin, illetin anlaşılma yollarından biriyle ısnbatıdır.

Tahkîku'lmenâ-t ise, asim illetin sabit olup bilinmesinden sonra, bu illetin fer"de bulunup bulunmadığını tedkîk ve tahkik etmektir.

201) Kıyasın Kısım ve Nevileri

Daha önce de kaydettiğimiz gibi kıyasın esası, fer"ın asıl ile illette Müştereklikleridir. Ancak bazen illet, fer"da asıldan daha kuvvetli veya daha fazla olarak bulunabilir. Bu, daha kuvvetli, evlâ kıyastır (el-kıyâsu l'evlâ). Bazen fer"deki illet, asıldaki illete müsâvî (eşit) olur. Bu, müsâvî kıyastır. Bazen de fer"deki illet, asıldaki illetten daha zayıf olabilir. Bu da daha zayıf, ednâ kıyastır. (Şöyle ki:)

Birincisi Daha Kuvvetli, Evlâ Kıyas

Bu, fer"deki illetin asıldaki illetten daha kuvvetli olduğu kıyastır. Bu durumda aslın hükmünün fer"in hükmü olarak sabit olması evlâdır. Mesela Yüce Allah ana babaya iyi davranılmasını isterken “*Ana babana üf bile deme*”^[356] buyurmuştur. Nass, ana babaya üf bile demeyi haram kılmaktadır. Bu hükmün illeti üf demedeki (ana babaya) eziyet veriştir. Bu eziyet veriş, (kıyasta fer" olan) ana babanın dövülmesinde, asıldan daha kuvvetli, daha fazla olarak mevcuttur. Böylece nass mevzuuna kıyasla, ana babanın dövülmesi, daha kuvvetli (evlâ) kıyasla haram olmuş olur.^[357]

İkincisi Müsâvî Kıyâs

Bu, asılda hükmün dayandığı illetin, asılda ne derece bulunuyorsa, aynı derecede fer"de de bulunduğu kıyastır. Mesela Yüce Allah'ın “*Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar*”^[358] sözüyle, haksız olarak yetimlerin mallarını yemenin haramlığı sabittir. Hükmün illeti ise, yetimin malına tecavüzde bulunup, malını telef etmektir. Yetimin malını haksız yere yakmak ise, nassda zikredilen hadiseye, illette müsavidir. Buna göre bu yakmanın hükmü, haksız olarak yemenin hükmü yani haram olur.

Üçüncüsü Daha Zayıf (Ednâ) Kıyâs

Vasfın, kendisiyle illet olduğu aslı mananın gerçekleşmesinde asıl ile fer" arasında eşitlik bulunmasına rağmen, illetin fer"de asıldan daha az bir açıklıkta mevcut olduğu kıyastır. Mesela serhoş ediş şarabın haram oluşunun illetidir. Fakat hem bir başka sulu maddede ve hem şarabda sarhoş etme vasfının bulunmasına rağmen, bu başka sulu maddede serhoş etme vasfı, şarabdan daha zayıf bir şekilde bulunabilir, (işte böyle bir sulu maddenin şaraba kıyasen haram kılması, ednâ kıyastır.)

202) Kıyasın Hüccet Olusu

Kıyasın fakihlerin cumhuruna göre şer"î bir hüccet ve hüküm delillerinden bir delil sayıldığını söylemiştik. Buna Zahirîler, bazı Mûtezilîler ve Câferîler muhaliftir.^[359] Kıyasın esasını, rükünlerini, şartlarını, dâbitalarını (ölçülerini) açıkladıktan sonra, kıyası kabul edenlerin ve kıyası reddedenlerin delillerini ele alalım.

203) Kıyâsı Kabul Edenlerin Delilleri

Kıyası kabul edenler Kitab, Sünnet ve Sahabenin amelinden ve akli bir takım delillere dayanmışlardır. Biz burada delillerinin en ehemmiyetlilerini hulasaten, kısaca zikredeceğiz.

Birinci Delil.- Yüce Allah Kur'anda “... *İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz (bundan) ibret alın*”^[360] buyurmuştur. Yüce Allah bunu, Assü Allah Rasulü ve mü'minlere karşı hile hazırlayıp İslâm'a küfretmeleri sebebiyle, Nadîr Oğullarının dünyada karşılaştıkları perişanlık ve felaketleri açıkladıktan sonra zikreder. Bu ayetin manası şudur: "Ey selîm akıl sahipleri düşünün! Eğer onlar gibi davranırsanız, onların başına gelen felaketin sizin de başımıza geleceğinden çekininiz. Allah'ın kanunu birdir ve herkes hakkında ceryan eder. Bir şey üzerinde ceryan eden tatbikat, onun benzeri olan şey üzerinde de ceryan eder." Kıyasın manası bundan başka bir şey değildir. Bunu şu husus izah etmektedir: (Arabcada) ibret almak manasına da gelen el"itibâr, bir şeyden diğer bir şeye intikal etmek manasınadır. Zira bu lafız (Arabcada) el"ubûr lafzından müştaktır (türemiştir). (Arabcada) bir nehrin bir tarafından öbür tarafına geçsem derim. Kıyas ise makîsun "aleyhden hükmün makîse intikâlidir. Madem ki el"itibâr yani ibret almak (bir şeye göre diğerini değerlendirmek, ders, hisse ve pay almak) bu nassla, âyetle emrolunmuştur ve kıyâs da madem ki bu nevi işlerden biridir, o halde (el"itibâr da) emrolunmuştur. Emrolunan şey farzdır. Farz ise meşrudur; yasak değildir. Buna göre kıyas şer"î bir hüccet ve muktezâsına göre hareket etmek lazım gelen muteber bir delildir. Bu istidlalin (delil getirişin, böyle bir delil ileri sürüşün) makbul ve yerinde olmadığı söylenemez. Çünkü ibret almanın manası, nasihatı kabul edip doğru yola girmektir. Çünkü ibret alma manasının, nasihatı kabul edip doğru yola girmek manasıyla izah edilmesi, ayeti delil getirmeye ters düşmemektedir. Zira, nasihatı kabul etmek, ancak benzer bir şeyin, kendi benzeri başka bir şeyin hükmünü aldığı zaman gerçekleşmektedir. Mesela, "falanca vazifesinde hainlik yaptığından vazifesinden atılmıştır. Bu size bir örnek olsun; kendinize bundan bir nasihat ve ibret payı çıkarınız" dendiği zaman, yahut "falanca talebe tenbelliğinden dolayı sınıfta kaldı. Ey talebeler bundan kendinize bir nasihat ve ibret payı çıkarınız" denince, bu sözlerin manası ancak, atılan memurun yaptığı yapının atılacağı ve kalan talebenin yaptığını yapının kalacağı şeklinde izah olunabilir.

İkinci Delil. Assü Rasulullah Muâz'ı Yemen'e hâkim olarak gönderirken ikisi arasındaki şu konuşma meşhurdur. Muâza: Ne ile hüküm vereceksin? Diye sorunca o: Kitab'la, sonra Sünnetle ve sonra içtihad ile, cevabını vermiş Rasulullah da bu hüküm verme tertîb ve sıralamasını tasvîb buyurmuştur. Kıyas da, re'y ile içtihad nevelerinden biri olduğundan meşru ve hüküm delillerinden bir delil olmuş olmaktadır.

Üçüncü Delil. Sünnette birçok âsâr, Rasulullahın kıyasa dikkat çektiği, kıyasın hükümleri çıkarmaya salâhiyetli bir müessese olduğunu göstermektedir. Mesela rivayet olunanlardan biri şudur. “Hattâb oğlu Ömer, Rasulullaha gelerek, yâ Rasulellah bugün çok büyük bir şey yaptım: Oruçlu olduğum halde (zevcemi) öptüm, demiş, bunun üzerine Rasulullah: (Oruçluyken) suyla ağzını çalkalasan ne olur? Diye sorunca Ömer

Efendimiz: Bir beis yoktur, demiştir. Bunun üzerine Rasulullah: Öyleyse (bu meselenin üzerinde durmaktan) vazgeç buyurmuştur”^[361] İbnü Abbâs'tan şu rivayet olunmuştur. Bir kadın Rasulullahtan şöyle fetva soruyordu: Yâ Rasulellah, babam gayet yaşlı ve ihtiyardır. Yolculuk

edemeyecek derecededir. Bu durumdayken, Allah'ın kullarına farz kıldığı hacc, babama farz oldu. Babam yerine hacca gideyim mi? Rasulallah: Evet dedi.

Diğer bir rivayet de şöyledir: Adamın biri Rasulullaha gelerek, annem hacca gitmeyi adamıştı, sonra (haccetmeden) vefat etti. Annemin yerine haccedeğim mi? Buna Rasulallah şöyle cevap verdi: Eğer annenin borcu olsaydı onun borcunu öder miydin? Adam: Evet diye cevap verince

Rasulallah şöyle buyurdu: Öyleyse Allah'ın hakkını da öde. Allah'ın hakkı ödenmeye daha layıktır [\[362\]](#)

Bir sahih hadis de şöyledir. "Bir bedevi Rasulullaha gelerek "karım iki siyah çocuk dünyaya getirdi ve bu çocuk benden değildir diye çocuğu reddettim, dedi. Rasulallah: Senin develerin var mı? Dedi. Adam: Evet dedi. Rasulallah: Develerin ne renktedir? Diye sorunca bedevi: Koyu kahverengidirler cevabını verdi. Rasulallah: Aralarında grileri de var mı deyince bedevi: Evet vardır dedi. Rasulallah: Sence bu renk develere nereden gelmiştir? Diye sordu ve bedevi: Yâ Rasulallah belki de soya çekmektendir! Dedi. Bunun üzerine Rasulallah: Belki senin çocuğunun

rengi de soya çekmektendir! Buyurdu." [\[363\]](#)

Dördüncü Delil. Sahabe yeni meydana gelen olay ve hadiselerde itihadda bulunuyor, bazı hükümleri bazı hükümlere kıyas ediyor, bir şeyin benzerini benzeriyle değerlendiriyorlardı. Mesela İbnu Abbâs "Assü Rasulallahın yiyecek maddelerini (satın aldıktan sonra) kabzetmeden saunayı yasakladığını" duyunca: "Her şeyi yiyecek maddeleri menzilesinde sayarım" demişti.

Keza borçlu (müteveffâ)nın malından alacaklıların alacakları daha fazla olduğunda, alacaklıların hisselerinin hisseleri nisbetinde eksiltilmesine, mirasta veresinin paylarının miras malından daha fazla olması halinde, veresinin paylarının, payları nisbetinde azaltılmasını (el'avl) kıyas etmişlerdi.

Keza İbnu Abbâs kardeşleri hacbetmesi meselesinde (mirastan ıskat etmesi hususunda) dedeyi oğulun oğluna kıyas etmiş ve "Zeydu bnu sabit

oğnlun oğlunu oğul gibi tutuyor; fakat babanın babasını baba gibi tutmuyor; Allah'tan çekinmiyor mu?" demişti. [\[364\]](#)

Hattâb oğlu Ömer, ebû müsel'eş"arıye gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "Kur'an ve Sünnette hükmü bulunmayan ve senin hüküm verme durumunda olduğun meseleleri iyice ama iyice anlamalısın. Sonra onları iyice anlayınca onların benzerini tedkik edip, onları da iyice kavra. Onlardan hangisi

sence Allah'ı daha çok razı edecekse, hangisi hakka daha yakınsa, kararını ona göre ver..." [\[365\]](#)

Bu ve benzeri haberler (sahabeyle ilgili bilgiler) hiç bir kimse reddetmeksizin kıyasın benimsendiğini gösterdiğinden kıyasın benimsenmesinin doğru olduğu hakkında manevî (mana bakımından) tevatür ifade etmektedir.

Besince Delil. Hükümlerin meşru kılınmasından maksad, kulların maslahatların gerçekleştirmektir. Meşru kılmaktan kasdedilen hikmet işte budur. Kıyasın benimsenmesi bu gayeye uygun düşen hususlardandır. Çünkü kıyas muayyen bir hadisenin hükmünü, bu hadiseyle illette müşterek bulunan, benzer hadiselerle vermekten ibarettir. Bu, Rabbin adaletinin ve hikmetinin iktizasıdır; ve hükümleri meşru kılmakta şerî"atin metoduna uygundur. Çünkü bir şeyi haram kılıp, o şeyin benzerini mubah kılmak yahut bir şeyi mubah kılıp onun benzerini haram kılmak, şerâ"atin takibettiği yol değildir.

Altıncı Delil. Kitab ve Sünnetin nassları mutlaka sınırlıdır. Hayattaki hadiseler ise mahdûd değildir. Sınırlı olanın, sınırsız olanı kapsamaması kabil değildir. Bundan dolayı nassların ihtiva ettiği yahut işaret ettiği veya nasslardan çıkarılması mümkün olan illet ve manaları nazarı dikkate alarak, hükmü hakkında nass bulunan hükmü, hükmün illetinin bulunduğu her hadiseye vermek lazımdır. Böylece daha önce vuku bulmamış ve hükmü hakkında nass bulunmayan hiçbir yeni hadise karşısında şerî"at cevap veremez durumda kalmayacaktır.

204) Kıyâsı Kabul Etmeyenlerin Delilleri

Delilleri hulasaten şunlardır:

Birinci Delil. Allah "*Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet*" [\[366\]](#) diyor. Kıyâsa Allah'ın indirdiğinden değildir. Keza Hak Teâlâ "*Ey iman edenler, Allah'ın ve Rasulünün huzurunda (sözde ve işte) öne geçmeyin*" [\[367\]](#) buyuruyor. Kıyası kabul edenler bu ayetin delalet ettiği manaya aykırı hareket etmektedirler. Çünkü kıyas, hakkında Kitab yahut Sünnetten nass bulunmayan olaya hüküm vermekle Allah'ın ve Rasulü'nün önüne geçmek demektir.

Yüce Allah "*Senin için hakkında bilgi hasıl olmayan şeyin ardına düşme*" [\[368\]](#) buyuruyor. Yani, hakkında senin bilginin bulunmadığı şeye uyma demektir. Kıyas, şübheli ve zannî bir durumdur. Onun için kıyâsa göre hareket etmek, ilimsiz (kati bilgi olmaksızın) zannî bir hareket olur. Oysa

Kur'an'da da buyrulduğu üzere (zann, haktan hiçbir şeyi ifade etmez). [\[369\]](#)

Yüce Allah "*Sana (bu) kitabı her şeyin apaçık bir beyânı üzere indirdik*" [\[370\]](#) buyuruyor. Onun için Kur'anda her hükmün beyanı vardır; bu beyanın yanında kıyasa hacet yoktur. Çünkü kıyas ile Kur'andaki bir hükme varılmış olsa, böyle bir durumda Kur'an kifayetli demektir. Eğer kıyas ile Kur'ana muhalif bir hükme varılsa, bu hüküm reddolunur ve makbul değildir.

İkinci delil. Sahabeden bize re'yi zemmeden ve re'y ile amel etmeyi reddeden birçok e.serler (haberler) intikal etmiştir. Mesela Aro Ömer Efendimiz "re'y sahihlerinden sakınınız. Onlar Sünnetlerin düşmanıdır. Hadisleri bellek onlara zor gelmiş, bunun üzerine re'y beyan etmişler, böylece sapmışlar ve saptırmışlardır", buyurmuştur. Ömer Efendimizin diğer bir sözü de şudur: "Karşılıklı ölçmekten, (mukaveleden) sakının. Bunun üzerine mükâyele yani karşılıklı ölçmek nedir? Denince Ömer Efendimiz: Karşılıklı kıyaslama (mukâyese)dır" demiştir. Ebû Tâlib oğlu Ali Efendimiz de şöyle buyurmuştur: "Eğer din re'ye göre hareket etmek olsaydı, (benim re'yimce yani fikrim ve görüşümce) mestin altının, üstü yerine meshedilmesi daha uygundu" demiştir. Bunlar kıyasın zemmedildiğini ve hüccet olmadığını göstermektedir. Binaenaleyh kıyasla amel olunamaz.

Üçüncü Delil. Kıyas, asıldan illetin istinbâtı, bu illetin fer"de bulunup bulunmadığının tedkiki v.s. gibi zannî (kat'î olmayan) durumlara dayanmakta olduğundan islâm Milleti arasında ihtilaf ve çatışmalara sebep olmaktadır, illetin tesbiti ve tahakkuku gibi mevzularda görüşler değiştiğinden

hükümler de değişmekte, aynı hâdisede muhtelif hükümler hasıl olmaktadır. Böylece İslâm Milleti fırkalara (cemaatlere) ayrılmaktadır. Tefrika, övülmeyen, yerilen bir durumdur. Tefrikaya götürücü mahiyette olan kıyas da zemme, yerilmeye müstehaktr.

Dördüncü Delil. Şeriatin hükümleri birbirine benzeyenlerin eşit kılınması, farklı olan şeylerin muhtelifliği esasına dayanmamaktadır. Bunun içindir ki Şeriat'te birbirine benzer hükümler buluyoruz. Şunlar birinci nevîye (benzer durumların farklı hükümlerine) misaldir: Hayızlı kadından, hayızlılık müddetindeki namazları ve oruçları düşmekte, fakat temizlendikten sonra, sadece kadın orucunu kaza etmek mükellefiyetini taşımakta, namazı kaza etme mükellefiyeti taşımamaktadır. İkisi arasında fark olmamasına rağmen hırsızın elinin kesilmesi icabettiği halde, yankesicinin

elinin kesilmesi icabetmez. [371] Zina iftirasında bulunan insana iftira cezası (kazf haddi) verildiği halde, küfür (İslâmdan çıkma) iftirasında bulunana iftira cezası verilmez. Oysa küfür zinadan daha çirkindir. Şu da ikinci nevîye (farklı durumların benzer hükümlerine) misaldir: Her ikisi ayrı ayrı şeyler oldukları halde su gibi toprak da temizleyici kılınmıştır. (Bu misalden de görüldüğü üzere) madem ki Şeriat, hükümleri teşri kılışında, eşyalar arasında benzerliği nazarı dikkate almamıştır, o halde kıyas hüccet değildir. Çünkü kıyas eşitlik ve benzerliğe dayanmakta, Şeriat ise benzerlik ve müsâviliği muteber saymamaktadır.

205) Tercihe Değer Görüş

Esasen kıyası kabul etmeyip reddedenlerin maksadları sadece nasslara bağlı bulunup Şeriatin keyifler, hevâ ve hevesler ile karmakarışıklıktan korunmasından başka bir şey değildir. Görüşlerine hüccet olarak deliller de bulmuşlardır. Keza kıyası kabul edip benimseyenler de nasslara karşı gelmek, onlara iftirada bulunup, onlardan uzaklaşmak, Şeriatin hükümleriyle oynayıp, bu hükümlere keyifliği, istek ve arzuları hükümran kılmak istememişlerdir. Caiz olmayan bir hataya düşmemek için, kıyasın sıhhati yapılabilmesi için neleri şart koştuklarını gördük. Her iki taraf da gayret, cehd ve hüsnü niyetince sevab sahibidir. Bununla beraber, iki taraftan hangisinin görüşünü doğru bulduğumuzu açıklayalım.

Her iki tarafın delilleri hakkında iyice düşünüp, şer'î hükümlerin dayandığı esaslar ve hükümleri teşri kılışın gayesini tedkik edersek, kıyasın hüccet oluşunu benimseyenlerin görüşünün tercihe değer olduğu neticesine varırız. Bunu şöyle izah edebiliriz.

Şer'î hükümlerin illetleri vardır. Yani ibadet yahut muamele cinsinden olsun hükümler, kendilerini iktiza ettiren illet ve vasıflara istinad ettirilmiştir, ibadetlerde bu hükümleri gerekli kılmış illetlerin mevcudiyetini kat'î olarak söylüyorsak da ibadetlerin illetleri bize kapalıdır; onların illetlerini tafsilatıyla idrâk etmemize imkân yoktur. Muamelelerin illetlerini ise anlamak mümkündür. Muamelelerin hükümlerinin makbul ve meşru bir suretle anlaşılması mümkün olursa, Şeriatin (hükümleri) meşru kılış metoduna uyararak ve Kur'anın birçok nassında delalet ettiği karşılıklı benzerlik kanununu benimseyerek, bu illetlerin ayrılarını ihtiva eden olayların hepsine, illetleri anlaşılmiş hükümleri vermek kabil olur. Çünkü kıyas, şer'î hükümlerin illetleri olduğu esasına dayanmaktadır. Benzer şeyler arasındaki eşitlik, rarkh şeyler arasındaki ayrılık, doğru ve muteber bir durumdur. Allah kullarını yaratmış ve bu düzeni hükümran kılmıştır. Kur'anın birçok nassı bu ölçüyle dolup taşmaktadır. Bunlardan bazılarını kıyası kabul edenler hüccet olarak kullanmışlardır. Mesela Yüce Allah;

"... İşte ey akıl ve basiret sahipleri! Siz (bundan) ibret alın" [372] buyurmuştur. Bunun benzeri pek fazladır. Yüce Allah'ın şu sözleri bunlardandır.

"Sizin kâfirleriniz (bütün) bunlardan daha mı hayırlıdır? Yoksa (semavî) kitaplarda sizin için bir beraat mi var" [373],
"Onlar kendilerinden evvelkilerin sonuçlarının nice olduğuna bakmaları için yer (yüzün)de gezip dolaşmadılar mı? Allah onların kökünü kırmıştır.

O kâfirlerin hakkı da bunun benzerleridir" [374]

Allah "âd Kavminin dūçâr olduğu acıklı azabı bize anlattıktan sonra şöyle buyuruyor:

"... İşte günahkârlar gûruhunu biz böyle cezalandırırız." [375]

Bu ve benzeri ayetler, bir şeyin hükmünün, onun benzerinin hükmü olduğunu göstermektedir, işte bu, Allah'ın kâinattaki kanunudur. Eğer durum böyle olmasaydı, bu ayetlerin zikrinde bir mana, ayetlerde bir delalet, bir ibret bulunmaz ve onlar hüccet gösterilmezdi.

Keza, farklı şeyleri eşit kılmamanın Allah'ın hükmü olduğunu, farklı şeyleri hükümde Allah'ın eşit kılabileceğini söyleyenlerin, bunu bilerek veya bilmeyerek söyleseler de Allah'a, layık olmayan bir şeyi nisbet etmiş olduklarını Kur'an nassları açıklamıştı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Öyle ya, biz müslümanları o günahkârlar gibi yapar mıyız hiç? Size ne oluyor? Nasıl böyle hükmediyorsunuz?" [376]

"Yoksa kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip de iyi amel (ve hareketlerde bulunanlar gibi mi yapacağız, dirim ve ölümleri bir mi olacak sandı(lar). Hükmegeldikleri (bu) şey ne fena",

"Yoksa biz iman edip de güzel güzel amel (ve hareket) edenleri yer yüzünde fesad çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahud (Allah'tan) korkanları doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?" [377]

Şu halde Kur'an birbirine benzer iki şeyin, eşit, birbirinden farklı iki şeyin ayrı oluşları kanun ve kaidesinin doğruluğuna şahittir. Kıyas ise bu kanun ve kaidenin benimsenerek, hükmü gerektiren illete iki olay eşit iseler, hükmü hakkında nass bulunan olaya, hükmü hakkında nass bulunmayan olayları ilhak ederek, onlarda bu kaide ve kanunun tatbikinden ibarettir.

Kıyası reddedenlerin hüccet olarak ileri sürdükleri şeylerde kendi lehlerine hüccet olacak bir şey yoktur; ileri sürdükleri şeyler davalara delalet etmemektedir. Çünkü kıyas mesele hakkında nass bulunmadığı zaman (hüccet olarak) alındığından "... Allah'ın ve Rasulünün huzurunda (sözde ve

işte) öne geçmeyin" [379] ayetine muhalif değildir. Çünkü kıyas, hükmü hakkında sarîh nassın bulunmadığı olay hakkında Allah'ın hükmünü ortaya çıkarmaktadır. Yani kıyas sabit bir hükmü meydana çıkarmaktadır. Yoksa, mevcut olmayan bir hüküm (ortaya) koymamaktadır. Keza kıyas

"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet" [380] ayetine de muhalif değildir. Kıyas, hükmün sıhhati hususunda bize kuvvetli bir zann (ez-zannu rrâcih, kuvvetli kanaat) vermektedir. Amelî hükümlerin tesbitinde ise bu râcih-zann kafidir. Kıyas, "Senin için hakkında bilgi hasıl olmayan şeyin

ardına düşme”^[381] ve “zann hakdan hiçbir şeyi ifade etmez”^[382] ayetlerine de aykırı değildir. Kur'anın her şey için bir açıklama ve beyan oluşu, hükümleri lafız yahut mana olarak açıklaması manasındadır. Yoksa her hüküm için sarih nassın bulunması manasına değildir. Kıyas, Kur'anın hükümlere mana ile delalet edişiyile alakalı olduğundan, kıyaslan müstağni kalınmaz.

Sahabeden, re'y ve kıyası zemmeder şekilde nakledilen haberler ise, bozuk re'y ve yanlış kıyas ile izah olunup anlaşılmalıdır. Biz kıyasın yanlış (fâsîd, bozuk) bir kısmının bulunduğunu kabul ediyoruz. Lakin kıyasın doğru olanı da vardır. Sahih (doğru) kıyas, daha önce zikrettiğimiz kıyasın rükün ve şartlarının kendisinde bulunduğu kıyastır. Buna aykırı olan kıyas ise bozuk ve fâsîd kıyastır. Mesela kıyası reddedenlerin kıyasa misal

olarak “...alım satım da faiz gibidir...”^[383] ayetinde bulunan alım satımla faizi birbirine kıyas etmeleri gibi. Oysa alım satımın mahiyeti, faizin mahiyetinden farklıdır. Keza Allah'ın bize Yûsuf aleyhisselâmın kardeşlerinin sözlerini anlatırken “...eğer o çalmış bulunuyorsa onun daha evvel

bir kardeşi de çalmıştı...”^[384] buyurarak yanlış kıyasa bir misal vermiştir. İblîs'in ateş çamurdan daha faziletlidir (daha üstündür) esasına dayanan şu kıyası: Kendisi ateşten yaratıldığı için, kendi iddiâsınca, çamurdan yaratılmış olan Adem'den daha üstün olduğundan, önünde secde edilmesi gereken Adem'in değil, kendisi olduğu tarzındaki kıyası da batıl bir kıyastır; yahut batıl bir kıyas ile delil getirmektir. Fakat bozuk kıyasın bulunması, sahih (doğru) kıyasın hüccet oluşuna mani olamaz. Biz, kat'î olarak batıl olan, fakat Sünnete nisbet edilen hadislerin bulunduğunu bilmekteyiz. Fakat bu hal, Sünnete uymanın ve Sünneti şer"î bir delil saymanın icabettiğine mâni olamaz. Durum kıyasda da aynıdır. Kıyasın bozuk olanı varsa bu, tamamen kıyası terkedip, kıyası şer"î bir delil saymamak manasına gelemez.

Kıyasın ihtilaf ve ayrılığa âmil olduğu iddiasına gelince: ihtilaf, Kur'andan, Sünnetten hükümlerin çıkarılmasında, Sünnetin sıhhatinin şartları, Sünnetin hükümlere delalet şartlarında da mevcuttur. Keza bazı Kur'an nasslarını anlamada da ihtilaf vardır. Durum böyle olduğu halde, ihtilafa mani olmak için, hiç kimse çıkıp da Sünnetin terkedilmesi, Sünnetten hüküm çıkarılmaması lazımdır dememiştir.

Meselenin esası şudur: Hakkında farklı görüşlerin bulunduğu meselenin hükmüne dair kat'î sarih bir nass yoksa, ihtilaf içtihadı hususlardaki görüş ayrılıklarındaysa, şer"î, amelî hükümlerin çıkarılmasındaki (istınbâtındaki) ihtilâf makbuldür. Sahabe devrinden günümüze kadar fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hatta kıyası reddedenler dahî, aynı mezheb mensubu olsalar bile birçok hükümlerde kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu da, her içtihadı meselede içtihadın tabî bir şey olduğunu, ihtilafın sebebinin kıyası benimsemek veya benimsememek olmadığını göstermektedir. Ve nihayet şunu kaydetmeliyiz: Kınanan, zemmolunan ihtilaf, îtikâdî meselelerde, dînin inançla ilgili esaslarında, kat'î hükümlerinde yahut hakkında icmâ" bulunan hükümlerindeki ihtilafıdır; dînin hukuki mevzuatında ve zannî hükümlerindeki ihtilaf değildir.

Bazıları tarafından ileri sürülmüş olan "Şeriat benzer meseleleri farklı ve ayrı, farklı meseleleri de eşit mütâlâa etmiştir" iddiası delil olamaz. Bu görüş, mutlak olarak kifayetsizdir ve şer"î"atin kaynak ve mesnedlerine yeterli derecede muttali olmadan ileri sürülmüş bir iddiadır. Bu iddia ileri sürülürken Şeriatın şaşılacak derecedeki hikmetleri, derin esrarı, gerçek maslahatları, hükümlerinin icabı olan mana ve illetleri tedkik olunmamıştır. Şeriat, muhtelif olan iki hususun tefriki ve eşit olan iki hususun musâvî kılınması tarzında selîm insan fitratında mevcûd olan anlayışa ters düşen hiçbir hüküm kat'iyyen getirmemiştir. Bunu gösteren Şeriatın hükümleri pek çoktur. Eğer Şeriat bazı meselelere mahsus olmak üzere, benzerlerinden farklı hüküm getirdiyse, bu nevîden olan meselelere bu hükümlerin verilmesini icabettiren bir vasıf taşımaları hasebiyle, hükümleri kendilerine mahsustur; ve başka meselelerle eşit kılınamazlar. Bu hususi vasfı bazı insanlar bilebilir ve bazıları da bilemeyebilir. Sahih kıyasın şartları arasında, sıhhatli olduğunu herkesin bilmesi şartı yoktur. Onun için iki benzer arasında eşitliği ve iki muhtelif şey arasında da farklılığı gerektiren sahih (doğru ve makbul) kıyasa, birisi Şeriatte herhangi bir şeyi muhalif bulursa, bu şey o şahsın kendi tasavvur ve zihninde hasıl olan kıyasa muhaliftir; esasen sabit ve mevcut olan sahih kıyasa muhalif değildir.

Şeriatte karşılıklı benzeyiş kanununa aykırı hükümler yoktur. Mesela hayırlı kadının temizlendikten sonra, orucu kaza etmesi ve namazlarını kaza etmemesi, bu iki ibadet arasındaki farklılığa, daha önce izah ettiğimiz esasa yani namaz vakitlerinin fazlalığından dolayı namazların kazasında sıkıntı (el-harac) bulunduğu, orucun kazasında sıkıntının bulunmadığı esasına dayanmaktadır. Sıkıntı ise şer"an bertaraf olunmuştur.

Zina iftirasında bulunana .hadd cezası verilmesinin icabettiği, İslâmdan çıkma (elküfr) iftirasında bulunana ise böyle bir cezanın icabeunediği meselesine gelince:

Zina iftirasında, isnadda bulunan insanın yalan söylediğini diğer insanların öğrenebilmelerine imkan olmadığından dolayı .hadd cezası, isnadda bulunan yalanlamak zina iftirasına uğrayanın ırzını, namusunu temize çıkarmakta, hususen iftiraya uğrayan kadın olduğunda ondan bu âr ve lekeyi bertaraf etmektedir. Küfr iftirasında ise müslümanın halini müşahede etmek, müslümanların iftiraya uğrayan müslümanın durumuna vâkif olmaları, isnadda bulunanın yalanlanması için kâfidir, iftiraya uğrayan müslüman, iman cümlesini telaffuz edebilir; ve böylece isnadda bulunanın yalancılığı ortaya çıkar. Fakat zina iftirasına uğrayan, iftiracının yalanlanması için ne yapabilir?!

Hırsızın elinin kesilip yankesicinin elinin kesilmemesi de böyledir. Çünkü hırsız, malın muhafaza olduğu mahallin dokunulmazlığını çiğnemekte, kilidi kırmakta, duvarları delmektedir. Mal sahibinin bu (malını saklamaya ve muhafaza etmeye mahsus yerde muhafaza etmek)den fazla malını muhafaza imkanı da yoktur. Onun için insanları bu beladan kurtarmak bakımından mutlaka elinin kesilmesi icabeder. Yankesici veya dolandırıcı böyle değildir. O malı insanların gözleri önünde almaktadır. Onun için kovalanıp, tâkîbedilip malın zorla elinden alınması kabil olduğu gibi, mahkemede aleyhine şahidler gösterilerek kendisinden mal "geri alınabilir. Yankesici veya dolandırıcı hadd cezasıyla değil, fakat ta"zîr cezasıyla

cezalandırılır. Hırsızlığın mahiyeti, dolandırıcılığın mahiyeti gibi olmadığından hükümleri de ayrıdır.^[385]

Toprağın temizleyici vasfını haiz olduğuna gelince: Toprak, suyun bulunmadığı zamanda hadesi (abdestsizlik veya gusûlsüzlüğü) gidermek için Şeriat Sahibinin hükmüyle temizleyici kılınmıştır. Bu hüküm te"abbudîdir. (Yani ibadet mahiyeti ağırlıktadır; bu hususta din ne diyorsa öylece kabul edilip dîne itaatkâr olmak gerekir; ve insan aklı mantıkî izahtan âcizdir) Daha önce de söylediğimiz gibi te"abbudî hükümlerin illetlerinin tafsilâtı (biz insanlarca) bilinmemektedir.

Hulâsa edecek olursak, sahih kıyas cumhura göre hüküm delillerinden ve şer"î hüccetlerden biridir, iki görüşten tercihe değer olanı budur, Kitab, Sünnet ve icmâ"dan sonra kıyasa müracaat olunur ve ona göre amel edilir.

5. BÖLÜM

5. DELİL

İSTİHSÂN (EL'İSTİ.HSAN)

206) Arabcada istihsân kelimesinin manası, bir şeyi güzel saymak, iyi kabul etmektir. Ayrıca, başkalarının tasvib edilmese de insanın canının istediği ve kendisine meylettiği şeye de denir.

Fıkıh Usûlü istilâhında ise birçok tariflerle tarif olunmuştur. Bunlardan birisi Elpezdevî'nin tarifidir. Şöyle diyor: "İstihsan, bir kıyasın muktezâsmdan, daha kuvvetli bir kıyasa meyletmektir. Yahut bir kıyası, kendisinden daha kuvvetli bir delil ile tahsis etmektir." Hanefî fakîhi Hulvânî (el-hulvânî veya el-halvâî) şöyle der: "İstihsân, Kitab, Sünnet veya icmâ"daki daha kuvvetli bir delil sebebiyle kıyası ter-ketmektir." Hanefî imamlarından Kerhî (elkerhî)nin tarifi ise şöyle: "İstihsân, insanın bir meselede, o meselenin benzerlerinde hükmettiği gibi hükmetmekten, iktiza ettirici bir sebebden dolayı, daha farklı bir hükümlerle hükmetmeye meyletmesidir." Mâliki İbnü'l-arabî ise şöyle tarif eder: "İstihsân, kendisine bazı iktizalarında muarız bulunan bir muarızın muârazasından dolayı, istisna ve ruhsat kabilinden, delilin iktizasının terkinini tercih etmektir." Onu bazı Hanbelîler de şöyle tarif etmişlerdir: "İstihsân, hususi, şer"î bir delil sebebiyle, bir meselenin hükmünü, o meselenin benzerlerinden farklı olarak verme meylidir."

207) Bütün bu tariflerden çıkarılan neticeye göre islihsan: "Müctehidin kalben mutmain olduğu, istisnayı yahut meyletmeyi gerektiren bir sebeble açık bir kıyastan kapalı bir kıyasa meyletmesi yahut umumi bir kaideden (külli bir asldan) cüz'î bir meseleyi istisna etmesidir."

Halletmesi ve hükmünü beyan etmesi için müctehide arzolunan bir meselede, birbirine muhalif iki kıyas düşünülebiliyorsa, kıyaslardan birincisi muayyen bir hükmün verilmesini icabettiren aşikâr, açık bir kıyas, kıyaslardan ikincisi başka bir hükmün verilmesini icabettiren gizli (kapalı, hemen akla gelmeyen, ince ince mesele hakkında düşündükten sonra ancak farkedilebilen) bir kıyas ise, müctehidin fikrindeki bir delil de ikinci kıyasın birinci kıyasa tercihinin icabettiriyorsa yahut açık kıyasın icabından kapalı kıyasın icabına meyletmesini gerektiriyorsa, bu tercih yahut meyletmek

istihsandır. ^[386] Bu meyletmeyi icabettiren delil veehul'istihsân yani istihsanın senedi (mesnedi ve dayanağı), istihsanla sabit hüküm el-hükümü'lmustahsen yani kıyas hilafına sabit olan şey (hüküm) olarak isimlendirilir.

Keza, müctehide umumi bir kaidenin veya külli bir esasın yani aslın şumulünde olan bir mesele arz edilse, müctehidin fikrindeki hususi bir delil bu cüz'î meseleyi umumi kaideden istisna etmeyi yahut, bu meselenin benzerleri hakkında sabit hükümden bu meseleyi ayırıp fikrindeki hususi delil sebebiyle ona farklı bir hüküm vermeye meyletse, bu istisnaî meylediş istihsandır. İstihsanı icabettiren delil vechu'l'isti.hsan yani istihsanın senedir. İstihsan ile sabit hüküm el-hukmu'lmustahsen yani kıyas hilafına sabit şey (hüküm)dir.

208) Misaller

a) Zırâî arazinin sulanma (eşşirb), kendi suyunun kendisinin dışına akma (elmesîl) ve başka gayrı menkûlden kendisine geçme (elmurûr) hakkı gibi irtifak haklarının ^[387] satış akdinde sarahaten belirtilmedikleri takdirde, araziyle birlikte satılmadıkları, Hanefî fikhında yerleşmiş bir hükümdür. Zırâî arazî vakfedilirken, vakıf akdinde bu hakların arazî ile birlikte vakfedildiğine dair bir sarîh kayıt koyulmadığı takdirde, arazinin satımındaki hüküm (vakfında da) sabit olur mu, olmaz mı? Hanefîler, kıyasa göre (hüküm) bu hakların vakfa dahil olmadığı (satımında olduğu gibi), istihsana göre ise (hükümün, bu hakların) vakfa dahil olduklarıdır, diyorlar. Bunu da şöyle izah ediyorlar: Zirai arazinin vakfı, iki meseleye kıyâs olunabilir. Birincisi alım satım kıyası, ikincisi de kiralamaya kıyasıdır. Birinci kıyas, zihne ilk defa gelen, daha açık daha aşikâr bir kıyastır. Çünkü malın sahibinin mülkiyetinden çıkarılması, vakıf ile satımın müşterek vasıflarıdır. Bu açık kıyasın icabına göre, satıştaki hüküm gibi, irtifak haklarının vakfa dahil olduğu sarahaten zikredilmediği takdirde, bu haklar araziye tabî olarak vakfa dahil olmamalıdır. İkinci kıyas yani bu arazinin vakfının kiraya kıyaslanması, kira ve vakfın her birinin, maldan istifade hakkı vermesi, malın aslına malik olunmamasının ifade edişteki müştereklik esasına dayanmaktadır. Bu gizli bir kıyastır; hemen zihne gelmemektedir; biraz düşünme ve teemmüle muhtaçtır. Bu kıyasa göre, kiradaki hüküm gibi, herhangi bir sarîh kayda hacet kalmadan, araziye tabî olarak vakfa irtifak hakları dahildir, işte müctehidin bu gizli (kapalı) kıyası, açık kıyasa tercihi istihsandır. İstihsanın vechi yani senedi şudur: Kapalı kıyas, açık kıyaslan daha kuvvetli bir tesire sahiptir. Çünkü vakıftan maksad, yukarıda da zikrettiğimiz üzere kendisine malik olunmadan vakfedilen şeyden istifade teminidir. Oysa irtifak hakları olmaksızın bu istifade gerçekleşmemektedir. Onun için kirada olduğu gibi araziye tabî olarak vakıfta irtifak haklarının dahil olması lazımdır.

b) Külli bir esastan (umumi bir asldan) cüz'î bir meselenin istisna edilmesine dair misallerden biri sefeh sebebiyle hacredilmiş şahsın, ^[388] hayırlı işlere vasiyetinin caiz olduğudur. Bu vasiyet kıyasa göre caiz olmamakla beraber, istihsânen caizdir. Keza böyle bir şahsın kendi üzerine vakfi istihsânen caizdir. Kıyasa göre bu da caiz değildir. Bu iki meselede istihsanın nasıl olduğunu izah edelim: Umumi kaideye göre, sefeh yüzünden hacredilmiş şahsın mallarının muhafazası için, teberrûları sahih (meşru) değildir. Fakat bu umumi kaideden, hayırlı işlere vasiyette bulunması istisna edilmiştir. Çünkü vasiyet ancak mûsinin (vasiyette bulunanın) vefatından sonra mülkiyet ifade etmektedir. Vakıf da vasiyet gibi sefihinin malını kendi lehine muhafaza etmekte olduğundan bu istisna umumi kaidenin maksadına (menfi bir tarzda) tesir etmemektedir.

209) İstihsânın Nevileri

Verdiğimiz misallerde de görüldüğü üzere istihsân, külli bir esastan cüz'î bir meselenin istisnası veya kapalı kıyası açık kıyasa tercih şeklinde olur. Bu istihsanın kendisinden meyledilen ve kendisine meyledilene göre taksimidir.

Bazen istihsân mesnedine yani deliline veya fıkıh kitaplarında kendisine istihsanm vechi denilen şey dikkate alınarak çeşitlendirilir. Bu neviler şunlardır:

210) Birincisi, Nass İle istihsân. Yani Mesnedi Nass Olan istihsân

Bu, umumi kaidelerin icabına göre benzer meseleler için sabit hükmün hilafına, cüz'î bir mesele hakkında Şâriin hususi bir nassının bu meseleye hüküm vermesidir. Yani umumi esasa göre benzerleri için sabit hükümden bu meseleyi nass müstesna kılmaktadır. Mesela umumi kaide ve küllî esas, "mevcûd olmayan bir şeyin alım satımının bâtil olmasını" gerektirmektedir. Fakat, akid esasında insanın yanında bulunmayan şeyin satımı olan selem, bundan hususi bir nass ile müstesna kılınmıştır. Nass şudur: ASSÜ Rasulullahtan şu rivayet olunmuştur "Malı bilâhare almak üzere kim bedelini peşinen verirse bunu, hacmi belli ve tartı mikdârı belli, tesellüm vakti belli malda yapsın". Keza şart muhayyerliğı (hıyâru şşar-t) de bu istihsana misal teşkil eder. ^[389] Çünkü bu muhayyerliğın, akidlerdc lüzumun (bağlayıcılığın) esas olması umumi kaidesinden istisna edilerek üç güne kadar (bu muhayyerliğın) caiz olduğuna dair Sünnette nass mevcuttur.

211) İkincisi, İcmâ" İle İstihsân

Mesela ıstısnâ" (sanatkâra bir şey yapmasını ısmarlamak: Ayakkabı, elbise v.s. gibi) akdi buna bir misaldir. Bu kabil ısmarlama istihsânen caizdir. Kıyasa göre caiz olmaması lazımdır. Çünkü bu ısmarlama, mevcut olmayan bir şey hakkında yapılan akiddir. Umumi kaideden istisna olarak caiz olmuştur. (Burada) istihsanm vechi ise, hiçbir kimse reddetmeksizin müslümanlar arasında örf ve teamül olarak carî olup böylece icmâ" halini almasıdır.

Keza belli bir ücretle hamamlara girmek de bu çeşit istihsana misaldir. Umumi kaideye göre bu davranışın meşru olmaması lazımdır. Çünkü belli bir ücret verdiği halde her hamama girenin harcayacağı su (malum değil) meçhuldür. Ayrıca hamamda kalacağı müddet de meçhuldür. Fakat umumi kaideden istisna edilerek, insanların sıkıntıya düşmelerini önlemek için, hiç kimse tarafından reddedilmeksizin örf olarak carî olması sebebiyle icmâ" halini alarak, islihsanen caiz kılınmıştır.

212) Üçüncüsü, Senedi Örf Olan İstihsân

Kitab, tabak ve benzerleri gibi nakledilebilir eşyanın bazı fakihlere göre vakfedilişinin örf haline gelişiyle, menkûl (nakledilebilir) eşyanın vakfının caiz olması bu nevî istihsâna misaldir. Bu istihsân, vakfın ebedî olması, vakfın sadece gayri menkûlde caiz olup, menkûl eşyada caiz olmaması tarzındaki umumi esasın bir istisnasıdır. Zikrettiğimiz menkûl eşyanın vakfi, haklarında örf carî olduğundan caizdir.

213) Dördüncüsü, Zaruretle İstihsân

İnsanın (küçük abdest bozarken) üzerine kayan (fevkalâde ince, yarı görünür görünmez) sidik sıçrantılarından muaf olduğu, ^[390] muamelelerde az (da olsa) aldanmış olmak (yesîr olan ğabn) buna misaldir. Çünkü bunlardan (sıçrantı ve az aldanmaktan) kaçınmak mümkün değildir. Keza, içlerine pis (necis) şeyler düşen kuyuların, kendilerinden muayyen mikdârda su çıkarılınca temizlenmiş oldukları da, insanlardan sıkıntıyı bertaraf etmek için ve zaruret sebebiyle islihsanen sabittir.

214) Beşincisi, Senedi Maslahat Olan İstihsân

Bunun misali, kendisinden sakınmak yahut önlenmesi kabil olmayan, önünde durulmaz bir kuvvet ile helak olmaları müstesna olmak kaydıyla, ecîrun müşterek (ücretle herkese iş yapan) nezdindeki, başkalarına aîd olan mallardan helak olanları tazmin etmesidir. Oysa umumi kaideye göre, bu şahıs emîn kişi olduğundan tecavüz yahut kusuru sabit olmadan tazminde bulunmamalıydı. Lakin birçok fakihler, manevi mesuliyet ve dînî vicdanların zayıflayıp, hainliğın fazlalaşması sebebiyle, insanların mallarının korunması olan maslahatlarını göz önüne alarak istihsanen, böyle şahsın tazminat ödemesinin icabettiğı şeklinde fetva vermişlerdir.

215) Altıncısı, Kapalı Kıyâs İle İstihsân.

Buna daha önce, irtifak hakları hususunda bir kayıt koyulmadan vakfedilen zirai araziye misal olarak vermiştik. Yırtıcı kuşların artığı suların temizlik hükmü de buna misaldir. Açık kıyas -ki diğer yırtıcı hayvanların su artıklarına kıyasıdır-, pis olmalarını icabettirmektedir. Fakat bu su artığının insanın su artığına kıyas edilmesi itibariyle temizliğine fetva vermişlerdir. Çünkü yırtıcı kuşlar gagalarıyla suyu içmektedirler. Gagaları ise temiz bir kemiktir. Bu kapalı kıyas olduğundan, bu kuşların artıkları olan suların temizliğine hükmetmek istihsanen verilen hüküm olur. ^[391]

216) İstihsânın Hücet Oluşu

Birçok âlimler istihsanı benimseyerek onu hüküm delillerinden bin saymış, Sâfiiler gibi bazıları da onu reddetmiş, hatta İmam Şaffî'den 'İstihsân, zevkleniş ve keyfiliktir; canın istediğı gibi hüküm vermektir", "istihsânda bulunan, kendiliğinden hüküm koymuştur" dediğı naklolunur. ^[392] Anlaşıldığına göre, kelime olarak istihsanın kullanılmış olması, bazı âlimlerin zihninde keyfi, canın istediğı gibi hüküm koyma manasını canlandırdığından onu reddetmişler, fakat istihsanı benimseyenler nezdinde istihsânın gerçek hüviyetinin ne olduğunu tahkik etmemişler, istihsandan neyi kasdettiklerini anlamamışlar, istihsanı delilsiz, hüküm koyma kabilinden bir şey zannederek ona hücumda bulunup, ne söylemişlerse söylemişlerdir. Canın istediğı gibi ve keyfi delilsiz olarak istihsanda bulunmanın delil olmadığına alimler arasında ihtilaf yoktur. Eğer bu nevî bir istihsanın istihsân olarak adlandırılması mümkün ise istihsanı reddedenler, böyle bir istihsanı reddetmektedirler. Esasını yukarıda

izah ettiğimiz üzere, kendisini kabul edenlerce istihşân, bir delile diğer bir delili tercih etmenin ötesine geçmeyen bir tatbikattır. Böyle bir şeyin alimler arasında hilaf mevzuu olmaması daha lâyıktır. "Esasen istihşanda, ihtilaf noktası olabilecek bir husus yoktur."

Bununla beraber biz nass ile sabit hükmü istihşân değil, nass ile sabit hüküm olarak isimlendirmeyi tercih ediyoruz. Fakat Hanefî ıstılahında bu hüküm istihşân olarak adlandırılmaktadır. İstilah ise tenkîd olunmaz.

[1] Bkz: Kuran 29uncu el"ankebût: 29/45. âyet

[2] Doktora tezi.

[3] İşbu tercememizdir, ve 6. baskısı yapılmıştır.

[4] 4. baskısı yapıldı. Meslekdaşımız Doç. Dr. Ali Şafak tarafından "İslam Hukukuna Giriş" adıyla Türkçeye terceme edilerek neşredilmiştir. Ayrıca Endonezya ve Malezya'da da tercüme edilip yayınlanmıştır.

[5] Tarafımızdan "İslamda Dâvet ve Tebliğ Esasları" adıyla terceme edilerek neşredilmiştir: Hisar Yayınevi İstanbul 1979.

[6] Türkçe ve İngilizce dâhil muhtelif dillere terceme olunmuştur.

[7] Tarafımızdan Türkçeye terceme olunmuştur.

[8] Geniş bilgi için bak: Ümî, Millî ve Amelî Transkripsiyon imlâsı (İMAT) : Dr. Ruhi Özcan, İstanbul 1977 Ören Basımevi.

[9] Hûd: 11/9.

[10] Ennisâ: 4/78.

[11] elbey-dâvî fî minhâci l'vu-sûl 22, el'ihkâmu fî usûli'l-ahkâmi lil'âmidî c. 1 s. 7, irşâdu'l-fu-hûli lişşevkânî, le-tâifu l'işârât 8.

[12] le-tâifu l'işârât 8, mebâhi.su'l-hukmi liustâ zinâ muhammed sellâm medkûr 5.

[13] Anlaşıyor ki, mukallid delilleriyle bir kısım şer"i hükümleri bilse de fakih olarak adlandırılmıyor. Zira Usulcülerin ıstılahında fakih, fiilen ictihadda bulunup hüküm çıkarmış olsun ya da icthadda bulunmayıp hüküm çıkarmamış olsun, kendisinde delillerinden hüküm çıkarma melekesi mevcûd olan kişidir. Şu halde fakih, fikhın kendisi için seciye olduğu kişi yani mütehiddir. Fakat bu manada değişiklik hâsıl olmuş, şahıs nazar ve istidlal yoluyla yahut müctehidlerin sözlerini anlayarak yahut taklid ve öğrenmekle elde etmiş olsun, fikh meseleleri için fikh kelimesi kullanılmış, meselelere bu yollarla sahip olana fakih denmeye başlanmıştır. Bu yeni mana usulcüler arasında değil (fakat) fikhîçlar arasında yaygınlaşmıştır.

[14] Ennissa: 4/23.

[15] El'isrâ': 17/32.

[16] El'enfâl: 8/60.

[17] Fethu'l-ğaffâri bişer hi'l-menâri libni nuceym 7, teshilu'l-vu sülü ilâ "ilmi l'usûli'l-ilmahlâvî 7, irşâdu'l-fuhûl 3.

[18] Bazen bu kaidelere küllî deliller ve şumullerindeki hükümlere de küllî hükümler denir. Meselâ (şer"iateki) emir, küllî bir delildir. Delâlet ettiği hüküm olan icâb, küllî bir hüküm; âmir (emredici) nasslar, cüz'î deliller; cüz'î delillerin hükümleri ise, cüz'î hükümlerdir.

[19] Elmâide:5/1.

[20] Ennûr: 24/56.

[21] El'isrâ': 17/32.

[22] Ennisâ: 4/29.

[23] Ennûr: 24/56.

[24] et-talâk: 65/4.

[25] el-bakara: 2/234.

[26] şerhu ttevdîhi litten-kîh c.1, s. 39.

[27] Allâme, şeyh muhammed "ali'l-kâzumi'l-hurâsânînin takrirlerinden olan fevâidu'l'usûl kitabının mukaddimesinde allâme mahmûdu şşihâbi'l-hurâsânî şöyle diyor: "Değerli ilim adamlarından bir çoğu; ibnu -hallikân, ibnu -haldûn, keşfu -z-zunûn sahibi gibi. Fıkıh Usûlü'nde ilk eser te'lif edenin muhammedu bnu idrîse şşâfi'î olduğunu açıkça söylemişlerdir. Fakat ben bunu katî bir şey gibi söyleyemem. Bence Ebû Yûsuf yakûbu bnu İbrâhîm(in Fıkıh Usûlü'ne dâir kitab yazan ilk kişi olması) daha kuvvetli ihtimâldir. Ebû Yûsuf, kâdî kudâh (baş kadı, adalet vekili) ismini alan ilk şahısdır ve Usûl te'lifinde de Şâfi'î'den önce olması gerektir." Sahife: (d)-(h).

[28] Fevati hu rrahamûti bişerhi müsellemi's-subût c. 1 s. 54 (musellemu's-subût, muhibbulâhi bnu "abdişşekûrun telifi, şârih ise "abdul"aliyyi muhammedu bnu nizamiddîni'l'en-sârî dir), irşâu l'fu huli lişşevkânî 5.

[29] Kur'an yahni Rasûlullâh'in dinle alâkalı söylediği her söz. elbey-dâvîden naklen Hasasri Çantay; Kur'ânî Hakîm ve Meali Kerîm c. 3, s. 971 dîpnot 7 (Mütercim).

- [30] En-necm: 53/3- 4.
- [31] Yerinde izah olunacağı gibi buna bir şeyin sahîh, bail yahut fâsîd oluşuyla tavsîf edilişi de ilâve olunmaktadır.
- [32] Elmâide: 5/1.
- [33] Mükellef, ileride de açıklanacağı gibi, bulûğa ermiş (ergin), aldı yerinde (ruhî dengesi bozuk olmayan) insandır; ve mahkûmın "aleyh (kendisi hakkında dinin hükmettiği) olarak isimlendirilir.
- [34] el'isra: 17/32.
- [35] el-mâide: 5/2.
- [36] Alu İmrân: 3/97.
- [37] el-cumua: 62/10.
- [38] el-mâide: 5/38.
- [39] el-'İsrâ':17/78.
- [40] el-bakara: 2/282.
- [41] el-A'râf: 7/54.
- [42] En-nebe': 78/6-7.
- [43] Er-rûm: 30/1,2 ve 3 üncü âyetler. Bu âyetlerin iniş sebebiyle, Kur'ân'ın istikbâle âid verdiği bu haberin mücizeliğiyle ilgili geniş bilgi için merhum Hasan Basri Çantay hocamın Kur'ânı Hakûn ve Meali Kerîm adlı eseriyile (c. 2 s 718), merhum Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dîni Kur'an Dili isimli eserinin Errûm Süresi'ndeki ilgili âyetlerine bakılması tavsiye olunabilir. (Mütercim)
- [44] es-saffat: 37/96.
- [45] El-isrâ': 17/32 nci âyet.
- [46] Bazı Usulcüler hükmü üç kısma ayırıyorlar: a) iktidâ' mahiyetindeki hüküm: Fiilin talebi (yapılması) yahut terkini (yapılmamasını) iktizâ ettirmektedir, b) tahyîrî hüküm: Yapmakla yapmamak arasındaki muhayyerliği iktizâ ettirmektedir, c) va-d'î hüküm: Bu da bir şeyi, bir başka şey için sebep, şart yahut mâni" (engel) kılmaktır (El'amidî c. 1, s. 137). Bu taksim, tarîfin icâbına uygun daha dakik bir tarif ise de, biz kitabda Usulcüler'in ekseriyetine uyararak ikili tarifi benimsedik.
- [47] Hanefîler teklîfi hükmü yediye ayırıyorlar: el'ifîrad, el'icâb, en-nedb, et-tahrîm, tahrîmen kerahet, tenzihen kerahet ve el'ibâhat (ibâhat).
- [48] el'ihkâmü'l ibni hazm c. 3, s. 321.
- [49] Elmusevvedetu fî usûli'l-fikh 50. İmam Ahmedden rivâyet ederek hanbelî İbnu akîl şöyle der: fard, Kur'an ile yapılması mecburî kılınan şeydir. Vâcib ise Sünnet'le yapılması mecburî kılınana denir. Vâcib ile fard arasındaki fark hususunda onlar gibi olmasalar da Hanbelîler, Hanefîler'e bu rivayete göre gayet yakın bulunmaktadırlar
- [50] 24. maddenin 4. fıkrası şöyle: "kocanın infâkdan imtina edişinden itibaren, itaatsiz olmayan zevcenin nafakası, kocanın zimmetinde borç sayılır.
- [51] Muhammed: 47/4.
- [52] Bu şer"î hükümler, mübarek Kitabımız Kur'anın 5 inci El-mâide süresi 89 uncu âyetinde Rabbımız tarafından mü'min kullarına izâh olunmuştur. (Mütercim)
- [53] fevâti hurra hamûti şerhu müsellemi's-subût c. 1, s. 66.
- [54] Buna bazıları üçüncü bir kısım daha ilâve emişlerdir. Bu üçüncü kısım "muayyen bir kişi için vâcib"dir. Sadece Assü Nebî Efendimiz için kılınmış olan farzlar, meselâ tehceud namazım kendisi için farz oluşu, bu cümledendir (elmahlavî 269).
- [55] teysîru tta.hrîr c. 2, s. 363-364.
- [56] Elmusevvedeh 31.
- [57] El-musevvedeh 576, el-ihkâmü'l İbni hazm c. I, s. 40, c. 3, s. 321.
- [58] El-bakara: 2/282.
- [59] El-bakara: 2/283.
- [60] Köle ve cariyelerden mükâtebe isteyenlerde. (Mütercim)
- [61] Kendilerini kitâbet malını edaya emîn ve muktedir görüyorsanız. (Çantay Meali c. 2, s. 634 29 uncu dipnot) Mütercim.
- [62] En-nûr: 24/33.
- [63] Mendûb mendûb diye adlandırılmıştır. Çünkü şâri" mendûbun yapılmasına (müslümanları) davet etmiştir. (Mendûb kelimesinin) manası da çağrılmış, davet olunmuş demektir. Mendûba mustehabb (hoş görülmüş) denmesi, onu şâri"nin sevîp hoş gördü gündendir. Nefl (nafîle yani fazla, ilave ve fazlalık) denmesi, fard üzerine ilave edilmesi ve sevabı fazlalaştırmasındandır. Kendisine te-tavvu" (sadaka, teberru, mecburiyet olmadan kendiliğinden bir şeyi yapmak) denilmesi, mendûbun mecburiyet olmadan, teberrüen yapılmasındandır. Kendisine fadîleh, fazîiet. denmesi, mendûbun edâ edilîşinin edâ edilmeyişinden efdal ve faziletinin daha çok oluşundan dolayıdır (erraddulrnu-h-târulebni"abîdîn c. I,s. 91 v.d.)

- [64] Yani şe"ärindendir. şe"äir, kendileri vesilesiyle Allah'a ibâdet edilen ve Allah'a tahsis izafe olunmuş bulunan umuru zahiredendir. Onlara olan hürmet Allah'a, onlara yapılan saygısızlık da yine Allahadır. Onlar mü minlerin samîmi ruhlarına öyle oturmuşlardır ki, kalblerini parçalamadan oradan çıkarılamazlar (hucetü ilâhil bâliğahdan naklen Çantay Meali c. 1, s. 45; 106 ncı dipnot) Mütercim.
- [65] Tercemeyi yaptığım kitabın 5 inci baskısında ikinci yerine ögle deniliyor. Bu bir baskı hatası olsa, ögle yerine ikinci ya da yatsı kelimelerinden birisi bulunsa gerektir. (Mütercim).
- [66] Burada ibaresi tercemede metruttur. (Mütercim)
- [67] el-muvâfakâtu'l-şşâtîbî c. 1, s. 151.
- [68] El-ihkâmu'l ibni hazm c. 3, s. 321.
- [69] En-nisâ: 4/23.
- [70] Hiç kimse zimmi (müslüman olmayan İslam Devleti vatandaşının) malı helaldir şeklinde bir vehme kapılmamalı. Hadisde müslümanın zikredilmesi bu yanlış anlayışı göstermez. Malının kendisinden ancak rızasıyla alınabileceği hususunda zimmi de aynen müslüman gibidir. Çünkü kaide "bizim haklarımız zimmielerin de hakkıdır, bizim mükellefiyetlerimiz onların da mükellefiyetleridir" demektir. Aro Ali Efendimiz şöyle der "zimmiler zimmet akdini, canları bizim canımız, malları da bizim mallarımız gibi (teminat altında) olsun diye kabul etmişlerdir." Bakınız: elkâsânifbedâi"i -s-sanâi" c. 6, s. 111, sunanu ddâra kumîc. 2, s. 350, şerhussiyeri İkebîrc. 3, s. 250.
- [71] El-hacc: 22/30.
- [72] El-mâide: 5/90.
- [73] Bu kadınlar evli, bekâr ve mükellef kadınlardır (Çantay Meali c. 2, s. 629). Mütercim.
- [74] Ennûr: 24/4.
- [75] En-nisâ: 4/10.
- [76] Bu çeşit alış verişi İmam necmuddini nneşefî (vf. 537 H.) şöyle izah ediyor; "Bir insan 80 TL. kıymetindeki elbiseyi 100 TL. na bir ay vadeyle satın alsın ve sonra bir başkasına 8 TL. na peşinen satsın, bu "ineh alım satımıdır. (tılbetu-t-talebih 112. Ayrıca bak: lisân) Tarata libni man-zûr e. 17, s. 181, bülâk) Mütercim.
- [77] Bu mesele inşâallah sıhhat, fesâd ve nehy bahsinde daha geniş olarak izâh edilecektir.
- [78] elmahlâvî 250
- [79] Hadîsi elbuhârî (el'istikrâd 19), eddârimî (er-rikâk) ve ahmedu bnu hanbel de (2. c. 327 ve 360-s.) de rivâyet ediyorlar. (Mütercim)
- [80] El-mâide: 5/101.
- [81] El-mâide: 5/101.
- [82] Eş-şevkânî 6, eş-şâtîbî c. 1, s. 40.
- [83] Boğazladıkları, yahut bütün yemekleri veya ekmek ve yemişleri. (Çantay Meali c. 1 s. 158 dipnot 18. Mütercim)
- [84] El-mâide: 5/5.
- [85] El-bakara: 2/173 üncü âyet
- [86] El-bakara: 2/235.
- [87] Yani evi adlarının yahut eşlerinin evlerinde yemenizde sıkıntı hissetmenize mahal yoktur. (Bazı değişikliklerle Çantay Meali c. 2, s. 64 dipnot 62. Mütercim)
- [88] En-nûr: 24/61.
- [89] El-mâide: 5/2.
- [90] Tâhâ: 20/115.
- [91] Et-telvîh c. 2, s. 127.
- [92] El-mustesfâ c. 1, s.98, El-âmidî c. I, s. 188.
- [93] Et-telvîh c. 2, s. 127, El-âmidî c. 1, s. 188.
- [94] En-na hl: 16/106.
- [95] En-nisâ: 4/29.
- [96] El-bakara: 2/195.
- [97] Kanaatimize göre ta"likî yani mu"allak şart, kendisine ihtiyaç varsa yahut kendisinde fayda varsa yahut zarurî ise, temlikî akidlerde bile koşulabilir. Bakınız: i"lâmu'l-muvakkîin c. 3, s. 288. Bu söylediğimizi gösteren âsar da vardır. Bakınız: neylu'l'evtâr 100.
- [98] Bak: fetâva bni leymiyyeh c. 3, s. 332 v.d. Yine aynı müellifin nazariyyelu'l"akd isimli eseri s. 14 v.d. Hanefiler şartları üçe ayırıyorlar:

- 1) Sahih şart: Akdin iktizasına muvafik olan yahut onu teltid eden yahut şer" in kendisine izin verdiği yahut (İslama aykırı olmayan) örf de carî şarttır.
- 2) Fâsid (bozuk) şart: Sahih şart nev'inden olmayıp, akde taraf olan iki taraftan biri yahut iki tarafın dışındaki biri lehine koşulan şarttır.

3) Bâtil şart: Sahih ve fâsîd şartların manalarının kendisinde tahakkuk etmediği şarttır: Birisinin evini satması, fakat hiç kimsenin bu sattığı evde iskân etmemesi şanını koşması gibi. Fâsîd şart. akdi ifsâd eder (bozar). Bâtil şartın hükmü yoktur (lağvdir); sanki hiç yokmuş gibidir, fakat (bu şartın bulunduğu) akid sahihdir.

[99] El-amidî c I, s. 185.

[100] Bu cumhurun görüşüdür. Delilleri ise (*Baba çocuğun(u) öldürmesi sebebin*) dan dolayı öldürülmez) mealindeki hadîsdir.

[101] Bu delile "babanın yok edilme (öldürülme) sebebi, kendisinin fiilidir" şeklinde itirazda bulunabilirse de (bundan önce) zikrettiğimiz ta"lil, (bu kabil itirazlar karşısında) salimen mevcuttur.

[102] Bazı fukahâya göre varisin murisini öldürmesi, dîn veya dâr ayrılığı, mirasda sebebin mâni"leri sayılırlar. Bazı fukahâ ise bu mâni"leri sebebin değil, hükmün mâni"i saymışlardır. Fakat sebebin manii sayılmaları evlâdır. Biz de bu görüşü ihtiyar ediyoruz.

[103] Fiil ibadet ya da muamele olsun, sıhhat kelimesinin ahirette sevab verilecek fiiller, butlan kelimesinin, ahirette ceza görecek fiiller hakkında da kullanıldığına burada dikkat olunmalıdır. Ahirette sevabın verilmesi ve verilmemesi, mükellefin maksad ve niyetine göredir. Mükellef ibâdeti, yaptıkları ve terkedip yapmadıkları şeylerle şârî"nin emrine uymak niyetindeyse, bunlardan ötürü sevaba nail olacaktır. Muhayyer olan fiilde de (mükellef) şârî"nin ihtiyar serbestisi verdiğini dikkate aldığı takdirde durum böyledir, bir şeyi yaptığında veya yapmadığında sevaba nail olur. (eş-şâtibi c. 1, s. 291-299)

[104] Teysîru't-tahrîr. 2, s. 391 v.d.; el-âmidî c. I, s. 187. Bu hususla ilgili olarak bak:

[105] Bak: el-mustasfâ lil ğazzâlî c. 1, s. 60-61 ve c. 2, s. 9, v.d.

[106] El-en"âm: 6/57 nci, 12 nci Yûsuf: 12/ 40 inci ve 67 nci âyetler.

[107] El-en"âm: 6/62 .

[108] El-mâide: 5/44.

[109] Bu mesele ile alakalı olarak bakınız:

[110] En-nahl: 16/90.

[111] El-a'râf: 7/157.

[112] El-isrâ': 17/15.

[113] teysîru ttahrîr c. 2, s. 328.

[114] En-nûr: 24/56.

[115] El-isrâ': 17/32

[116] El-bakara: 2/282.

[117] El-bakara: 2/267.

[118] El-cumu"a: 62/10.

[119] En-nahl: 16/44.

[120] Şöyle bir sahih hadis vardır: ennu"mânu bnu beşîr, çocuklarından birine mal mülk verir; ve durumdan Assü Nebî efendimiz haberdâr olunca kendisine: (Bütün çocuklarına aynı şeyi mi yaptın?) diye sorar. ennu"mân buna "hayır" cevabını verir. Bunun üzerine Assü Allah. Rasûlü "Allahdan korkun, çocuklarınızı arasında âdil olarak davranın" buyurur: riyâdu-s-sâlihîn 626-627.

[121] Hadîsi Ruhârî rivayet etmiştir. Bak: riyâdu-s-sâlihîne linnevevî 92.

[122] riyâdu-s-sâlihîn 86.

[123] Zina iftirası, kadın veya erkeğe karşı yapılan (asılsız) zina izafe ve isnadıdır. Mesela kadına zınakar demek gibi. (Keza "piç", "orospu çocuğu" demek de böyledir. Mûte.)

[124] Bir başka görüşe göre zina iftirasında kul hakkı, Allah hakkından daha fazladır. Biz metinde zikrettiğimiz diğer görüşü ihtiyar ediyoruz.

[125] Katili mağdurun mirasçıları affederse, devlet reisinin katile yüz deynek vurdurup, bir sene hapsedirmesi de, Mâlikî fakihlerinin ifadelerine nazaran la"zîr cezai arındand ir: tebsîratu'l-hukkâmî'l bni ferhume'l mâlikî c. 2, s. 259.

[126] Bundan dolayı bugün, İslam Ceza Hukuku'nun tatbik edilmediği memleketlerde kan davası gütnenin önü alnamamıştır. Kan davalarını islam Ceza Hukukundaki af ve diyet usûlü önleyebilir. Ayrıca mahkûmlar için siyâsî af çıkartılması, bugün adaleli ve bazı müesseseleri lekelemektedir. Böyle katillerin, eşkiyâ, cânî ve hatta vatanın milletin askerî sırlarını düşmana satanların, millet aleyhine casusluk yapıp vatan hainliğinden hüküm giyiniş suçluların affedilmesi için kanun çıkaran Millet Meclisleri (parlamentolar) milletin gözünden düşmekte, vatandaşlar, vatan ve millete kasdeden hâinlere adetâ iltifatta bulunan meclise beslediği (eğer varsa) saygı ve takdir hislerini kaybetmekte, akrabalarının katillerini ellerini kollarını sallaya sallaya dolayışken gören insanlar, daha fazla kin ve düşmanlığa itilmekte, sanki husûmetin nesiller boyu kan davaları halinde devamına böylece âdeta zemin hazırlanmaktadır. (Mütercim)

[127] Yani İslâm'm suç, ahlaksızlık, edepsizlik, düşüklük, rezalet saydığı zinayı, kanunlarıyla bugünkü dünya devletlerinin tamamına yakın ekseriyeti adetâ himaye etmekte, bu manada zinaya teşvikte bulunmaktadır. Bu halin devamı ise Yüce Allaha kulların baş kaldırma küstahlığında bulunmaları, Allaha isyanda ısrar etmeleri, topluca görebilecekleri Allahın belasına bizzat kendilerinin sebep olmalarıdır. Bu sadedde Kur'an'ın âyetleri çok sariftir. (Mütercim)

[128] Eski Bağdad Ceza Kanunu 232, 236 ve 240. maddelerine bak. 1969 tarih ve 111 sayılı Yeni Irak Ceza Kanunu da aynı esası benimsiyor.

- [129] Bulûğ, alamet ve işaretleriyle anlaşılır. Bu alamet ve işaretler mevcut değilse bulûğ, bulûğ için takdir olunmuş yaş üedir. Bu yaş, fakihlerin çoğuna göre erkek ve kız çocuğu için onbeştir.
- [130] El amidî c. 1, s. 217, elmustesfâ lil ğazzâlî c. I, s. 54.
- [131] En-nisâ': 4/43 üncü âyet.
- [132] teysîru ttahrîrc. 2, s. 401-403, fevât.hu rrahâmûte bişer hi müsellemi's uibût c. 1, s. 145-146, irşâdu'l fuhûl s. 10.
- [133] El-mâide: 5/90.
- [134] El-a'râf: 7/158.
- [135] Sebe: 34/28.
- [136] Tercemesini yaptığım kitabın 5. baskısı ve elimdeki 3. baskısında burada (ev) tabiri varsa da ben bunun (ey) olmasının manaya daha uygun düştüğü kanaatiyle, fiyani) demek olan (ey) seklinde tashiflan terceme eltim; (veya)manasındaki (ev) tabirini böylece değiştirmiş oldum. (Mütercim).
- [137] Alu İmrân: 3/104.
- [138] El-bakara: 2/286.
- [139] Şerhul menâri libini melek ve hâşiyetu'r rahâvî s. 936.
- [140] Et-tevbe: 9/10 .
- [141] el tevdî.hc. 2, s. 161.
- [142] Usûlu'l pezdevî c. 4, s. 1357 ve şerhu'l menâr s. 938.
- [143] İleride de temas edeceğimiz gibi bazı fakihler, insanda zimmetin ölümden sonra da devam edeceği görüşündedirler.
- [144] Fakihlerin cumhuruna göre ceninin velisi ve vasisi yoktur. Fakat ceninin mallarının muhafazası 'Çin bir emîn kişi tayin olunabilir. Mısır'daki 1952 tarih ve 119 sayılı kamına göre baba, (ana Karnında) teşekkül etmiş cenini yahut reşid olmayan çocuğu için bir vasî seçebilir. Teşekkül etmiş cenin ya da reşid olmayan çocuğun seçilmiş bir vasisi yoksa, mahkeme bir vasî tayin eder. vasî cenin üzerinde, küçük çocuklar üzerinde sahib olduğu haklara sahib bulunmaktadır.
- [145] Âlimlerce temyiz yaşı, çocuğun yedi yaşına basmasıdır. Bu bazı hükümlerin tesbiti içindir. ilk fakihler (mütekaddimûrt) temyiz için bir yaş takdir etmemişlerdir. Bunu sonraki (müteahhirun) fakihler yapmıştır. Bunda dayanılan esas, Assü Allah Rasûiünün "Çocuklarınız yedi yaşındayken namaz kılmasını isteyiniz. On yaşına gelirlerse namaz sebebiyle onları dövünüz..." hadîsi de olabilir. Mısır ve Irak Kanunları temyiz yaşını, yediye basmak şeklinde kabul etmiştir.
- [146] Elimizdeki nüshada sabî kelimesi yerine de vasî kelimesi varsa da, bunu tashih edere ona göre yaptığımı beyan ederim. (Müterrcim)
- [147] et telvî hu "ale ttavdîh c.2 s. 163. Sabiye zekâtın vacib olup olmadığı hususunda fakihler farklı goruşe sahibdirler. Zekatı, zenginlerin mallarındaki fakirlere verilmesi vacib bir hak sayan fakihler sabiye zekâtı vacib kılmışlardır. Bu mana (zenginlik) küçülük ve bulûğ ile farklılık göstermemektedir. Zekatı, namaz ve oruç gibi bir ibadet sayan fakihler sabiye zekâtı vacib kılmamışlardır. Çünkü ibadete bulûğ şarttır. Zira ibadet imtihan içindir. Sabî ise aklı tam olmadığından imtihana elverişli (sâlih, ehil) değildir. Bidâyetu'l muctehid c.I s. 220'ye bakınız.
- [148] KeşfuTesarîrc.4 s. 1362.
- [149] Irak Medenî Kanunu (1951 tarih, 40 sayılı), 96. madde ve Mısır Medenî Kanunu (1948 tarih, 131 sayü) 110. madde.
- [150] Tasarrufun faydalılık ve zararlılık arasında değişiklik gösterir cinsten olup olmamasında dikkate alınan şey, tasarrufun çeşit ve tabiatı (mahiyeti)dir. Çocuğun tasarrufta bulunduğu şeyin ona gerçekten fayda temin etmiş veya etmemiş oluşu dikkate alınmaz. Bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela, çocuk kendine aid aynı bir malı, değerinden fazla bir fiat ile satsa, bu tasarruf, velinin iznine bağlıdır. Bu alış verişle çocuğun kâr edişinin bir değeri yoktur. Çünkü alış veriş, tabiatı (mahiyeti) itibariyle faydalılık ve zararlılık arasında değişiklik gösterir tasarruflardan biridir.
- [151] Irak Medeni Kanununun 97. maddesine bak.
- [152] Mısır Medeni Kanununun 111- maddesine bak.
- [153] Irak Medeni Kanununun 91, 101-maddeleriyle, Mısır Medeni Kanununun 54, 55, 56 ve 112. maddelerine bak.
- [154] Et-tavdî.hc.2s.164.
- [155] ândi (arızî) haller, daima insanla beraber bulunmayan, fakat ehliyete menfi tesirde bulunan haller şeklinde tarif olunmuşlardır.
- [156] Et-tavdî.hc.2 s. 167.
- [157] Delilikte devamlılığın bir sınırı yoktur. Ancak farklı ibadetlerde farklılık gösterir. Mesela Ramazan orucunda, delilik bütün Ramazan Ayı boyunca devam ederse, delilik devamlıdır. Devam etmezse, delilik (Ramazan Orucuna) nisbetle devamlı değildir.
- [158] Bu hüküm, devamlı olmayan delilik, sonradan geldiği takdirdedir. Fakat delilik aslı ise yine bazı fakihlere göre -mesela Ebû Yûsuf gibi- hüküm ayıdır. Ancak bazılarına göre -mesela İmam Muhammed gibi, bu delilik ibadetleri düşürmez, ıskat etmez: ettelvî.h c.2 s. 167.
- [159] şerhu mirkâti'l'usûl c.2 s. 439.
- [160]

Mezkur Kanununun 94 ve 108. maddeleri

[161] Kitabdaki bir satırlık matbaa halasını, müellifin elmedhalü liderâseti şşeri"ati'l'İslâmiyye adlı kitabının 359. fıkrasının son kısmına istinaden lashîhan terceme ettiğimi kaydederim. (Mütercim)

[162] Mısır Medeni Kanunu 45,113 ve 114. maddeler.

[163] Şerhu Ikenzi lizzeyle"i c.5 s, 101.

[164] Buradaki muhtevayı, âdetimiz olduğu gibi kelime kelime, titizce uslûb ve kelimelere bağlı kalarak terceme yerine, mefhûm ve manasını intikal ettirmekle yetiniyoruz. (Mütercim)

[165] Irak Medeni Kanunu 49 ve 107. maddeleri.

[166] Mısır Medeni Kanunu 45, 113 ve 114. maddeleri

[167] Şerhu mirkâti'l vusûl c.2 s.440

[168] usûlu'l pezdevî ve şer huhûc.4 s. 1396.

[169] Zaruî harcamaları ve ihtiyaçları hakkında hasla hacr alıma alınmaz: Kendi nafakası ve tedavi masrafları gibi.

[170] Ölüm hastalığı, insanın kendisine âid hizmetlerini ev hâricinde göremediği, gâliban ölümün vuku bulduğu hastalıktır.

[171] Şerhu mirkâti'lvu-sûl c.2 s.446-447, ettelvî.h c.2 s. 117.

[172] mehrulmisl: Zevcenin, babası tarafından en yakın kadın akrabasından, zevceye benzeyen kadınların mehridir. Geniş bilgi için mesela, erraddu'l muhtâra bak: (c.3 s. 137 mı-sr 1966) Mûte.

[173] İleri gelen ilk Hanbelîlerdendir. Adı ahmedu bnu muhammedi bni hârûndur (vf. 311 H. 923 M.) Geniş bilgi için bakınız: -laba-kâtu l.hanâbileh c.2 s. 12 (mütercim).

[174] Kanununun 35. maddesine bak.

[175] 1943 tarih ve 77 sayılı Mısır Miras Kanunu 11. madde.

[176] El-en"âm: 6/121.

[177] Kocasının kendisini üç defa boşadığı kadının, başka bir erkekle evlenip, bu erkek cinsî münasebette bulunup, ondan sonra boşanma veya bir başka sebeble bu erkekten ayrılıp, iddeti de tamamlanmadıkça, kendisini üç defa boşayan ilk kocasıyla evlenmesi helal değildir. Bu şartlardan sonra kadın ilk kocasına, yeni bir nikah akdi yapılmak şartıyla helal olabilir. Helal olmanın şartı, ikinci kocanın, bu kadın ile cinsî münasebetle bulunmasıdır. Meşhur Sünnetin iktiza ettirdiği hüküm ve -bu meselede sa"idu bnu lmuseyyebden nakledilen muhalif görüş dışında fakihlerin icmâ" halindeki görüşleri budur. Bunun için ikinci kocayla kadın cinsî münasebette bulunmadan, sadece ikinci kocayla nikah akdi yapmakla, ilk kocasına helal olur mu sahih değildir. Bu bakımdan zikrettiğimiz sahih hükmü bilmemek, buna muhalif görüş ileri süren kişi için bir özür sayılmaz.

[178] Maktulün mirasçılarının birisi, kisası katilden affeder, mirasçılardan diğer biri de, her mirasçının müstakillen kisas hakkı olduğu zanm (kanaati) ile, katile kisası tatbik ederse, kisas tatbik eden bu mirasçı kisas ile cezalandırılmaz. Çünkü bu, icthad mevzuu (mevdi"ul-ictihâd) dur. (ser.hu mirkâti'lvu-sûl c.2 s.452)

[179] "Şâhidler bulunmadan nikah yapılmaz" hadîsine göre şâhidlerin bulunması nikahın sıhhati için şarttır. "Defile de olsa nikahı Hân ed(ip duyur)unuz" hadisinden dolayı, evliliğin ilanı ile iktifa edip, bir kadınla şâhidsiz evlenen adamın, ilk hadis iktizasınca verilen hükmü bilmemesi bir özürdür; ve nikâhı sahih olur. Câferî (elca"feriyyeh) fakihlerinden İmam e-t-ûsî, nikahın sahih olması için şfaya göre şâhidlerin bulunması şart değildir, diyor. O'nun el-hılâf isimli kitabına bakınız: c.2 s. 363.

[180] Şerhu mirkâti'lvusûl c.2 s.452.

[181] 1937 tarih ve 58 sayılı kanununun 63. maddesi.

[182] Diyeti ödeyecek olan katilin akrabasından "asabası. (Mütercim)

[183] Akrabanın birbirlerine yardım, destek ve müzaheretleri. (Mütercim)

[184] Et-tevbe: 9/65-66.

[185] el'eşbâhu ve nna-zâimî libni nuceym c.1 s. 35.

[186] Bu paragraf numarasının terceme ettiğim kitabda matbaa hatası olarak 116 olmaması neticesinde, tercemeyle esas kitabın paragraf numaralarında farklılık olmasının diye numarayı tashih etmeden buraya geçirdiğimi kaydederim. (Mütercim)

[187] En-nisâ': 4/5.

[188] En-nisâ': 4/6.

[189] Elmuhallâl İbni hazm c.8 s. 286-287.

[190] ettelvî.h c.2 s.191.

[191] Câferîlere göre raşîd, "aklı başında, balığ, malını iyi kullanan ve dininden âdil (dürüst, emrî, güvenilir) kişidir". Bak: el-hüâfu li't-tûsî c.2 s.121. Buna göre rüşd, sadece malı muhafaza iktidarıyla gerçekleşmemekte, bunun yanında dinde adalet sahibi de bulunmak icabetmektedir. Faka anlaşıldığına göre bu, aralarında ittifak edilmiş birhusus değildir. Bazı son zaman (mutee-h-hirûn) müclehidleri reşidin, "malını kullanan kişi olduğunu" söylemekte, dinde âdil oluş şartını aramamaktadır. Bak:minhâcu -s-sâli.hîne lilmuctehidi sseyyidi muhsini'l.hakîm c.2 s.1 13.

- [192] El-muğni c.4 s. 457, et-tesî c.1 s.121 muhsinul hakîm c.2 s. 113.
- [193] Kesful-esrâr c.4 s.1490. Burada 25 yaşım zikredişimizin sebebi Ebû Hanîfe'nin, (sefihe) 25 yaşına girdiğinde, rüşdünden emin bulunulmasa bile malın verilmesi görüşüdür.
- [194] Ahkâmu'l-kur'âni lilcassâs c.1 s.489, elnu hallâ c.8 s.274 v.d., et telvîh c.2 s.192. Burada dikkat edilecek husus şudur: Sefih olarak bulûğa erene Ebû Hanife, 25 yaşına basıncaya kadar mal verilmemesi görüşünde de, sefihin hacr altına alınması görüşünde değildir. Binaenaleyh Ebu Hanîfe'nin görüşüne göre sefihin tasarrufları infaz edilir (nâfizdir, başkasının irin ve müsâadesine bağlı değildir.)
- [195] El muğni c.4 s.458, el cassâs c.1 s.487 v.d., keşful'esrâr c.4 s. 1491 v.d.,el-ûsîs. 122-123.
- [196] Çok ihtiyar, bunak veya deli olmak suretiyle akli zayıf olursa, (Çantay Meali c. I s. 78 dip not: 240. Mütercim)
- [197] Dilsizlikten, kekemelikten, dil bilmemesinden, mahbûs veya gâib olduğu için kâtibin huzurunda bulunamamasından dolayı. (Aynı eser c.I s. 78 dipnot: 241. Mütercim)
- [198] El-bakara: 2/282.
- [199] El-bakara: 2/282.
- [200] Irak Medeni Kanunu 95. madde ve 10. maddenin 3. fıkrası.
- [201] Aynı Kanun 10. madde 3. fıkra.
- [202] 7. maddenin 1. fıkrası.
- [203] 1952 tarih ve 119 sayılı Mal Velayeti Kanunu 65. madde.
- [204] Mısır Medeni Kanunu 115. madde.
- [205] Vasiyet Kanunu 5. madde ve Mısır Medeni Kanunu 116. madde 1. fıkra.
- [206] Bu cümlelerin aslını, müellifin aynı kitabının 3. baskısının 106. sahife ve yine müellifin elmed-halu lidirâseti şşeri'atil'İslâmiyye adlı eserinin 4. baskısının 331. sahifesine istinaden tashih edip, öylece tercüme eylediğini kaydederim. (Mütercim)
- [207] Mısır Medeni Kanunu 116. madde 2. fıkra.
- [208] Mal velayeti Kanunu 68. madde.
- [209] Serhoşluk, giderici sebebler işlenil diğinde akli gideren bir durum (mana) olarak tarif olunmuştur: keşfu l'esrâr c.4 s.1482.
- [210] En-nisâ': 4/43.
- [211] Assü Allah Rasulünün önünde mâ'iz zina yaptığını ikrar etmişti. Rasulüllah Assü mâ'izin sarhoş olup olmadığından emin olmak için kendisine soru sormuş ya da mâ'izin ağzını (içki kokuyor mu diye) koklamıştı. Bu, serhoşun ikrarının muteber olmadığını göstermektedir.
- [212] En-nisâ': 4/43. 129. paragrafa hak. (Mütercim)
- [213] 1959 tarih ve 88 sayılı Irak Ahvâli Şahsiyye Kanunu 35. madde 1. fıkra.
- [214] 7madde 1. fıkra. 3
- [215] Kanunun 1. maddesi.
- [216] 1937 tarih ve 58 sayılı Mısır Ceza Kanunu 63. madde.
- [217] Müellif kanun maddelerini aynen iktibas etmişse de tercemede kanun maddelerini aynen terceine etmedim. (Mütercim)
- [218] elbahru rrâi-k c.8 s.82., s.hâşiyetu bni "âbidîn c.5 s. 110, el'i-knâ"nu fi fikhî 1. hanâbileh, c.4 s.4, minhâcu -s-sâli hinen fikhî lca"feriyyeti lisseydi muhsini, 1.hakim c.2 s. 14, elmuğni c.7 s.120, elmuhez.zeb c.2 s.83. Burada şu hususa dikkat olunmalıdır: Bazı Hanbelî fakihlerine göre, sadece tehdid, zorlamanın tahakkuku için kâfi değildir; fiilen zorlanan kişi eziyet görmüş olmalıdır: Fakat Hanbelî Mezhebinde tercih olunan görüş, zorlamanın tahakkuku için tehdidin kifayet ettiği dir.: Elmuğni c.7 s.11.
- [219] Hanefî olmayan fakihler, öldürme, şiddetli vurma, habetme ve benzerleri gibi, zorlanana zarar veren ve zorlamanın kendisiyle tahakkuk etliği şeyleri zikrederek, zorlamayı mulci' ve gayru nuki' gibi kısımlara ayırmamaktadırlar. Yine bu fakihler, kişi vekâr ve şahsiyet sahibi ise hakkında fazla olmayan vurmaya ve uzun olmayan habsi zorlama itibar ettikleri halde böyle olmayan kişiler hakkında bunları zorlama kabul etmiyorlar. Bu güzel bir ayırımdır. Bak: elmuğni c-7 s.120,elmuhez.z.7c.2 s.83.
- [220] fevâti-hurra hamûtibîşer himusellemis subût c.1 s.167-168, ettelvî.h c.2s.196-197.
- [221] Bu fesholunmayan" kelimesi yerinde kitabda "fesholunan" kelimesi var ise de bunu bir matbaa hatası oluşu sebebiyle bedâi'un -s-sanâi" (c. 7, s. 184 mî-sr 1910 M.) ve ettavdi.hu "ale tten s. 197 mî-sr 1327 H.) metinlerine istinaden lashihan terceme ettiğimi beyan eylerim. (Mütercim)
- [222] el'ummu lişşâfi c 3, s. 20, i"lâmulmuvakkî"în c. 3, s. 108, c. 4, s. 43-44, elkâsâni c. 7, s. 182-184, zâdu lme"âd c. 2, s. 200, elmuğni c. 7, s. 118, eşşirâzi c. 2, s. 83, e-i-îûsî c. 2, s. 453, minhâcu -s-sâli.hîne limu.hsini l.hakîm c. 2, s. 122-182.
- [223] En nahl: 16/106.
- [224] 112. maddenin 1. fıkrası.
- [225] 112. maddenin 1 ve 2. fıkraları. Mısır Medeni Kanunu, 127. maddesinin 2. fıkrasında can ve beden, mal yahut şeref ve namus hakkında büyük tehlike arzeden tehdidi,

zorlama olarak kabul etmiştir.

[226]

16. madde.

[227]

haşiyeu bni "âbidin c. 5, s. 120.

[228]

113. madde.

[229]

115. madde. Bu maddede, tasarrufun feshi kabul eder veya feshi kabul eimez oluşu arasında, tasarrufun infaz olunmaması mevzuunda bir farklılık mütalaa olunmamıştır.

[230]

Irak Medeni Kanunu 215. madde.

[231]

Terceme ettiğim kitabda hu misaller, mulci' olmayan zorlama cinsinden ve medenî bir mesuliyet arzeden fiiller nev'inden sayılmış ise de, bu 140. paragrafın 1. fıkrasında, Irak Medenî Kanununun 112. maddesinin 1 ve 2. fıkraları hakkındaki beyana muhaliftir. Ayrıca umumi hukuk anlayışına da ıcrstir. Cana kasıd tehdidi nasıl mulci' olmayan bir zorlama misali olabilir? Kanaatimce bu bir matbaa hatasıdır. Onun için kitabdaki misalin yerini tidilen terceme ettiğimi kaydederim. (Mütercim).

[232]

35. maddenin 1. fıkrası. Mısır'da da 1929 tarih ve 25 sayılı kanun aynı hükmü getirmiştir.

[233]

Aynı hükmün benzeri Mısır Ceza Kanununda da benimsenmiştir.

[234]

Örf muteberdir. İhtilaf bir delil olarak sayılıp sayılmamasındadır.

[235]

En-nisâ': 4/59.

[236]

Alu İmrân: 3/32-132, 5 El-maide: 5/92, El'enfal suresi: 8/1,20 ve 46, En-nur: 24/54, Muhammed: 47/33 mücadele: 58/13 üncü, ayetlerinde de aynı ifade vardır. (Mütercim)

[237]

haşr: 59/7.

[238]

En-nur: 24/63.

[239]

En-nahl: 16/43.

[240]

El-maide: 5/67.

[241]

Bu tarifler için bakınız:

[242]

ez-zuhuf: 43/3.

[243]

Ayetin bu kısmının meali şöyle: "...*Fakat kim (bunları) bulamaz (bulmaya muktedir olamazda üç gün oruç (tutması) lazımdır*": El-mâide: 5/89. Müterc.

[244]

El-hicr: 15/9.

[245]

El-İsrâ': 17/88.

[246]

Hûd: 11/13.

[247]

El-bakara: 2/23 ve 24.

[248]

Merkezi İstanbul olan Doğu Romalılar. (Çantay Meali c. 1, s. 718 dipnot 2. Mütercim)

[249]

iranlılara (Çantay Meali c. 1, s. 718 dipnot 4. Mütercim)

[250]

Er-rûm: 30/1, 2 ve 3.

[251]

Hûd: 11/49.

[252]

Bir madde halinde, parçaları gaz zerrelere şeklinde birbirine yapışıkken (Çantay Meali c. 2, s. 584 dipnot 25. Mütercim.)

[253]

Çantay Mealine bakınız c. 2, s. 584 dipnot 26. (Mütercim)

[254]

El-enbiyâ': 21/30.

[255]

Rüzgarların, ncbatlardaki dişi tohumlan, erkek tohumlarla aşıladığı hakikati ilmin son keşiflerinden olduğu halde Allah bunu (kullarına) on dört asır önce haber vermiştir. Bu da Kur'anın mucizelerindendir. (Çantay Meali c. 2, s. 476 dipnot 3. Mütercim)

[256]

el-hicr: 15/22 .

[257]

İlmu usûli'l fikhi lişşey-hi "abdilvahhâb hallâf s. 70. Ancak bu sahîfe numarasında bir yanlışlık olsa gerektir. Bu aurf mahalli, elimdeki elhallâfin aynı adlı eserinin sekizinci baskısının 32 ve 33-sahifelerine tekabül etmektedir. (Mütercim)

[258]

en-nahl: 16/89.

[259]

El-en"âm: 6/38.

[260]

Eş-şûrâ: 42/38.

[261]

Alu İmrân: 3/159.

[262]

En-nahl: 16/90.

- [263] En-nisa': 4/58 .
- [264] el-en"âm: 6/164, El-İsrâ': 17/15, fâtır: 35/18.
- [265] Eş-şûrâ: 42/40.
- [266] İslamın caiz görmediği kumar, hırsızlık, cebir, çapulculuk, emanete hainlik v.s. gibi şeylerle (Çantay Meali c. 1, s. 51 dipnot 128. Mütercim)
- [267] Yalancı şahidlik, yaian yemin, rüşvet gibi. (Aynı eser, aynı sahife dipnot 129. Mütercim)
- [268] Geniş bilgi için bak: Aynı eser, aynı yer, dipnot 130. (Müt.)
- [269] el-bakara: 2/188.
- [270] El-mâide: 5/2.
- [271] Gerek sizinle Allah, gerek sizinle insanlar arasındaki ta a h h (idlerinizi). (Çantay Meali c. 1, s. 155 dipnot 2. Mütercim)
- [272] El-mâide: 5/1.
- [273] El-hacc: 22/78.
- [274] El-bakara: 2/173.
- [275] Et-tevbe: 9/103.
- [276] El-bakara: 2/179.
- [277] El-bakara: 2/178.
- [278] El-bakara: 2/275.
- [279] Müslüman olanlar ve olmayanlar şu hususu çok iyi bilmelidirler: Kur'anda veya Sünnette olsun, hükmü ebediyyen değişmeyecek olan hususlar, mahiyetleri ebediyyen değişmeyecek unsurlara sahiptir. Bunlara içtimâi, sınaî, fennî, siyâsî ve teknik tekâmül tesir etmez. Çünkü bu meselelerin mahiyetleri değişmemektedir. Ne zaman ve nerede vuku bulursa bulsun zina, kasden insan öldürmek, hatâen insan öldürmek, faiz, evlenmek, boşanmak, miras, hırsızlık ve bunlara mümasil hususlar mahiyetleri itibariyle hiç değişiklik arzermeyen vasıf ve unsurlara sahiptir. Onun için İslamın bu gibi meselelerdeki tutumu hiç değişmez. Mesela İslamda hanımların açık saçık kıyafetle ev dışında gezmelerinin haram oluşu, İslamda kıyamete kadar devam edecek bir hükümdür. Çünkü kadının açıklığı ne sebebden dolayı yasak ise, o sebep kıyamete kadar hiç bir değişikliğe uğramadan bakidir. Zira kadınların kadınlıkları dün ne ise bugün de odur. Erkeklerin erkeklikleri bugün ne ise yarın da odur. Binaenaleyh değişmez biyolojik ve sosyolojik vakraya dayanan İslamdaki değişmez emir ve yasaklar, İslamı anlayamamış, İslam Hukuk mantığını kavrayamamışların tefsiriyle değerlendirilemez! Bu mevzuat, İslamın kendisi ve İslam ilim adamlarınca izah olunurlar. Hiçbir sistem başka sistemler tarafından şerh ve izah edilemediği gibi, bu izah salahiyetini İslam, câhil veya gayri müslim garazkâr hiçbir şahıs ve müesseseye tanımamıştır. İslamı bilmeyenlerin ve İslama cebhe almışların böyle mevzularda İslamı tenkid mahiyetindeki ifadeleri, cehalet veya kinlerinin ilâmdır; hiçbir ilmî ve tefsiri değeri yoktur. (Mütercim)
- [280] Tarafların leh ve aleyhlerinde olduğunu düşünmeyerek, dosdoğru. (Medârik ve Celâieyn'den naklen Çantay Meali c. 3, s. 1056 dip not 17. Mütercim)
- [281] et-talâk: 65/2.
- [282] El-bakara: 2/183.
- [283] El-bakara: 2/178.
- [284] En-nisâ': 4/14.
- [285] Er-en"âm: 6/151.
- [286] El-bakara: 2/195.
- [287] En-nisâ': 4/10.
- [288] En-nisâ': 4/14.
- [289] En-nisâ': 4/12.
- [290] En-nûr: 24/2.
- [291] El-bakara: 2/228.
- [292] El-ahzâb: 33/62.
- [293] Eşşevklîs. 33, El' âmidî c. 1, s. 241.
- [294] Hâşiyetu'l'izmîrî c. 2, s. 196, El'âmidî c. 1, s. 241. Câferiler nezdinde ma"sûm imamlarından söz, fiil yahut tahrîr kabilinden naklolunmuş şeylerin de Sünnet sayıldığı unutulmamalıdır; (muhâdarâtun fî usûli'lfikhi 1 ca"ferî liustâzine şşey-h muhammed ebî zehrah s. 122).
- [295] En-necm: 53/ 3-4.
- [296] En-nahl: 16/44.
- [297]

Şu nasslar, mezkûr âyetler cümlesindedir:

"Ey iman edenler, Allaha itaat edin. Peygambere ve sizden (müslüman) olan emir sahihlerine de itaat edin. Eğer bir şey hakkında çekişirseniz onu Allaha ve Peygambere döndürün eğer Allaha ve ahiret gününe inanıyorsanız..."(En-nisâ: 4/59),

"Kim o Peygambere itaat ederse muhakkak Allaha itaat etmiştir." (en-nisâ: 4/80),

"Peygamber size ne vermişse onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da sakının" (el-haşr: 59/7),

"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri (kavga ettikleri) şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiği hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam ir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (En-nisâ: 4/65),

"Allah ve Peygamberi bir işe hüküm etliği zaman gerek mü'min olan bir erkek, gerek mü'min olan ir kadın için (ona aykırı olacak) işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur" (el-ahzâb: 33/36).

[298] El-bakara: 2/43, 83, 110.

[299] Alu İmrân: 3/97.

[300] El-mâide: 5/38.

[301] El-ahzâb: 33/21.

[302] El-buhârî: es-salâh 69, el'ideyn 2, el cihâd 81 ve 82, Müslim: el'ideyn 19 ve 22, Ebû Dâvûd: El'edeb 51 inci bablar, musnedu ahmed c. 2, s. 308, c. 3, s. 161, c. 6, s. 166 ve 247. (Mütercim)

[303] el-İhkamu fi usulî'l ahkami libni.hazm c.2,s.6

[304] musnedu ahmed c. 1, s. 397. (Mütercim)

[305] mesellemu .s.subût c. 2, s. 111, hâşiyetu'l'izmirî c. 2, s. 196.

[306] Rasullullahın ashabının asrından sonraki asır Tâbi"ilerin asrıdır. Tâbi"ilerin asrından sonraki asır da tabi"ilere tâbi" olanların asrıdır. Bu üç asırdan sonraki mütevatirliğin yahut meşhurluğun hükmü yoktur. Zira Sünnet bu asırlardan sonra tedvin olunmuş, yayılmış, meşhur olmuş ve herkes herkesten Sünneti nakletmiştir.

[307] usulü sserahsî c. 1,s.392.

[308] Et-tevbe: 9/122.

[309] Bir hacim ve ağırlık ölçüsü olan sâ" Hanefilerce 4 müdd su alır. Müdd 1,06 litre su aldığına göre sâ" 4.24 litre su alır. Are bu rakkamları veren Ahmed Naîm Efendiye mukabil, Are Ömer Nasûhî Bilmen Hoca" bir sâ" 3,333 kg.dır" ve Ahmed Davudoğlu Hocamız ise "bir sâ" takriben 3 kg.dır" demektedir. (Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi c. 1, s. 167, Büyük İslam İlmihali s. 363, Sahihi Müslim Tercümesi ve Şerhi c. 2, s. 519) Are Kâmil Miras ise birçok fıkıh ve lügat kitaplarından naklen orta elli bir kimsenin iki elini birleştirerek dön defa avuçladığı nesnenin bir sâ" olduğunu kaydetmiştir. (Mezkûr Tecrid Tercemesi c. 5, s. 380) Are Bilmen Hocanın verdiği rakkam, yaptığım hesaplara göre 5 veskın kusursuz bir ton oluşuna binâendir. Zira der vesk 60 sâ" istiâb etmektedir. Ayrıca musarrât hadîsi denilen bu hadîsin izâhi için mezkur Tecrid Tercemesinin 6. c, 467 sahifesine bakınız. (Mütercim)

[310] Türk Medenî Kanunlarından Mecelle'nin 85 inci maddesi. (Müt.)

[311] misli, eşi bulunan; -kıyemî ise kıymeti takdiren değerlendirilen mal demektir. (Mütercim)

[312] İ'lâmu'l muvakkî'm Kitabında c. 1, s. 366 da, musarrât hadîsini reddedenlere reddiye bakınız.

[313] Kitab müellifi muhterem hocam burada, tercih ettiği görüşün delillerini kısa da olsa vermiş, diğer görüşün delillerine, meseleyi uzatmamak için yer vermemiştir. Hocamın bu tercihi hürmetim yanında Hanefilerin delillerini daha kuvvetli bulduğumu kaydetmeliyim. Mevzu hakkında faraza imam Tahâvî Hazretlerinin ş.er.hu me"âni l'âsâr kitabına bakabilirsiniz: c. 4, s. 19-22 mı-sr 1388 H. (Mütercim)

[314] eşşevkânî s. 33, (Bu hükümler fukahâ arasında mütiefakun aleyh değildir. Mütercim)

[315] Yûnus: 10/71.

[316] Bazı Câferî âlimleri icmâ"ı, "Assü Muhammet! Milletinin bir meseledeki ittifakı" yahut herhangi bir asırda bir mesele hakkında Bu Millet müctehidlerinin söz birliğinde bulunmalarıdır", şeklinde tarif etmektedir. Kitâbu l'erâik s. 176. Diğer muhtelif tarifler için muhtelif kitablara bak(abilirs)iniz. Mesela Eşşevkânî s. 63, el-mustesfâ c. 1, s. 110, El-âmidî ç. 1, s. 280 v.d., kitâbu'l-icmâ" li"alî "abdirazzâk muhtelif Usulcülerin birçok tariflerini nakletmiştir.

[317] Kılabda baskı hatası olarak "Üçüncüsü" denilmekte ve aynı hata "Altıncı" neticeye kadar devam etmektedir. Tercemeyi mezkûr hataları tashihan yaptığımı kaydedirim. (Mütercim)

[318] Elmusevedeh s. 345.

[319] Kuran 4 üncü Ennisâ' sûresi 115 inci âyet.

[320] Tehzîbu'l'usûli ilâ "ilmi'l'usûl kitabında el.hillînin tasrih ettiği üzere Câferîler Masum imam'ın icmâ edenler arasında bulunduğunu meydana çıkarışı sebebiyle icmâ"ın hüccet olduğu görüşündedirler, el'erâik kitabı müellifi bunu şöyle izah ediyor: İcmân hüccet oluşu icmâ" edenler arasında Masum imam'ın şahsının bulunduğu tahakkuku yahut icmâ"larına muvafakatinin tahakkuku yahut icmâ" edenlerin görüşleri yoluyla, Masum İmam'ın görüşünün tahminen bilinmesi esasına dayanır, (el'erâik s. 176-177) Ayrıca bakınız: kifâyetu l'u-sûl s. 69 v.d., u-sulî l'istinbâ-ti li"alî takiyyî haydarî s. 135 v.d. Ancak İmam Ennâimî icmâ"ın hüccet oluşunun sebebini izah ederken icmâ", icmâ" edenler nezdinde muteber bir delilin bulunduğunu onaya koymaktadır, demekte ve imam'ın gâib oluşundan sonraki devirlerle zamanımız için bu görüşü tercih rek şöyle devam etmektedir: "... en isabetli görüş budur. Çünkü imam'ın gıyabından sonra, icma edenler arasında Masum İmamın dâhil oluşu âdeten mümkün değildir..." Ne var ki el'erâik isim eser müellifi bu görüş hakkında şöyle der: "Böyle bir icmâ" bize Masum imamın görüşünü ortay koymadığından hakikatte bir icmâ" sayılmaz. Zira böyle bir icmâ"da herkesin ittifakına ihtiyaç hissedilmiştir." Bakınız: takrirâtü'nnâini fi kitabi fevâidi l'u-sûl c. 1, s. 86-87, el'erâik s. 178.

[321] En-nisâ: 4/23.

[322] El-âmidî c. I.s.320.

[323] Kıyasın diğer tarifleri için şu eserlere bakınız.

[324] El-mâide: 5/90.

[325] Hadîsde de ifade olunduğu gibi doğru olan, her serhoşluk veren şeyin şarab (hükmünde) olduğudur “Her serhoşluk veren şaraptır, ve her şarab da haramdır”. Fakat kıyas amelîyesini izah etmek için bu (metindeki) fakihlerin görüşlerini misal olarak verdik. (Ayrıca kıyas amelîyesini iyice anlatabilmek için burada el-hamr kelimesini şarab olarak terceme ettiysem de onun Türkçedeki şer”i tercemesinin içki olduğu hatırdan çıkmamalıdır. Müte.)

[326] Hurma nebî zibir türlü şerbettir. Hurma taneleri suya konur ve tatlan suya çıkar. Böylece yapılmış olur. Bak: bedâi”u -s-sanâi” c. 1, s. 17 mı-sr 1328 H, (Mütercim)

[327] Yani Cuma Namazı ezanı okunduğu zaman. Bu ezandan maksad imamın hulbe için minbere oturduğu vakit okunan ezandır. Çantay Mealine bakınız c. 3, s. 1043 dipnot 20. (Mütercim)

[328] Cuma Namazına ve hutbeye. (Aynı eser, aynı yer. Mütercim)

[329] El-cumua: 62/9.

[330] ariyyeh, "arayanın müfredidir. "ariyyeh, üzerindeki yaş hurmanın kurduğunda ne kadar geleceği tahmin edilip, tahmin olunan bu kuru hurma mikdârındaki kuru hurmayla, üzerindeki yaş hurmanın değiştirilmek suretiyle satıldığı hurma ağacıdır. Bu hüküm hadisle sabittir “Rasûlullâh bir şeyi kendi cinsiyle, biri diğerinden fazla olduğu halde alıp satmayı menetti; ariyyehlere izin verdi”. Buhârî'nin es-sahihinde şu hadis vardır: (Rasulullah müzâbeneyi (yani dalındaki yaş hurmayı, kuru hunnaya takdiren satmayı, değişmeyi) yasakladı; fakat "ariyyeh sahihlerine izin verdi. Buna çubuğundaki yaş üzüm kıyas olunur ve mikdârı kuru üzüm olarak takdir olunmak suretiyle, bu mikdârdaki kuru Üzüme satılabilir; değiştirilebilir. (Bu hususda geniş bilgi için Türkçe eserlerden Prof. Kâmil Miras merhumun Tecridi Sarih Tercemesi'nin 1001-1007 ve 1010 numaralı hadislerin izahlarına bakabilirsiniz. Mütercim)

[331] Yüce Allah “Boğazlanmayarak ölen hayvan eti, kan, domuz eti, Allahtan başkası adına boğazlanan, (henüz canı üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesna olmak üzere boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan yuvarlanmış, susulmuş, canavae yırtmış olup da ölenler, dikili taşlar üzerinde (onlar adına) boğazlanan (hayvanlar)... üzerinize haram kılınmıştır.” (El-mâide: 5/3 üncü âyet) ve “Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meyil maksadı olmaksızın, (haram olan ederden yiyebilir). Çünkü Allah çok yargılayıcı, çok esirgeyicidir” (Aynı âyet) buyuruyor. Son derece açlık halinde kalan bu haram olan şeyleri yiyebiliyor. Bu duruma hastalık yahut diğer herhangi zaruret hali kıyas edilerek, o halde de bu haram olan şeyler yenilebilir.

[332] En-nisâ: 4/92.

[333] El-mâide: 5/92.

[334] El-bakara: 2/179.

[335] El-enfâl: 8/60.

[336] El-mâide: 5/90 ve 91.

[337] El-ahzâb: 33/37.

[338] El-hacc: 22/28 .

[339] El-ankebut: 29/45.

[340] El-bakara: 2/184.

[341] En-nisâ: 4/11.

[342] El-bakara: 2/222.

[343] En-nisâ: 4/6.

[344] Hanefî fukahâsı bu görüşte değildir. (Mütercim)

[345] Hanefî fukahâsı bu görüşte değildir. (Mütercim)

[346] En-nisâ: 4/165 .

[347] El-haşr: 59/7.

[348] El-ahzâb: 33/37.

[349] İbrâhîm: 14/1.

[350] Arab Dili ile alakalı bu tabirin izah ve misalleri için Arabca Nahiv eserlerine, müzârifîilin başına gelen lam harfinin muhtelif manaları" mevzuu esas alınarak müracaat olunmalıdır. (Mütercim)

[351] El-mâide: 5/38 .

[352] En-nûr: 24/2.

[353] Birinci ayette kesilme hükmü, müştak olan essârik ile essârikah kelimelerine bağlanmıştır. Bu müştak kelimelerin iştikak olundukları şey yani masdar da esserak, esserik veya esserikah kelimeleri yani çalmaktır. Şu halde çalmak, elierin kesilmesi hükmünün illetidir. Diğer nasslan bu izahımıza kıyasla anlamaya çalışınız. (Mütercim)

[354]

Hadisin aslı şöyledir: Ebû Hureyre'den rivayet olunmuştur: "Adamın biri Assü Rasulullaha gelerek, helak oldum deyince Rasulullah, seni helak etmiş olan nedir? Dedi. Adam, ben oruçlu iken karımla cinsî münasebetle bulundum, dedi. Rasulullah da şöyle buyurdu: Bir köle azad edebilir misin? Adam: Hayır dedi. Rasulullah: Aralıksız iki ay oruç tutabilir misin? Deyince adam: Hayır cevabını verdi. Rasulullah: Altmış yoksulu doyurabilir misin? Deyince adam: Hayır dedi. Rasulullah: öyleyse şuraya otur diyerek, içinde kuru hurma bulunan bir zenbil getirip: Bunu al ve sadaka olarak ver, dedi. Adam: Benden daha fakir olana mı? Vallahi Medine'nin iki siyah kayalığı arasında bizden daha fakir bir aile yoktur, deyince Rasulullah gülererek: Bu hurmaları aile efradına yedir, buyurdu." Hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbnu Mâce rivayet etmiştir. Bak: teysiru'l vusûl c. 2, s. 340.

[355]

Nassın ibaresinden maksad, nassın siyakından aslı yahut talî olarak kastedilsin ve kasedilmesin sığasının, nassın anlattığı manaya delaletidir. Mesela Yüce Allah "*Allah alış veriş helal, faizi haram kıldı*" (el-bakara: 2/275) buyuruyor. Şu nassdan anlaşılan mana, alış veriş ile faiz arasındaki benzerliğin reddidir. Bu, aslı manadır. Nassın ikinci manası ise, alış verişin helal, faizin haram hükmünde oluşlarıdır. Nassın delaletiyse, beyan olunan hükümle, hakkında sükût olunan hükmün,-hükmün illetinde müşterek oluşları sebebiyle, lafzın beyan olunan hükümle, hakkında sükût olunan hükme delaletidir. İnşaaallah 3 üncü kısımda bunun tafsilatı gelecektir.

[356]

El-isrâ: 17/23 .

[357]

Bazı Usulenlerin görüşü şudur: Ana babanın dövülmesinin haramlığı kıyasla değil nassla sabittir. Çünkü üf demeyi yasaklayan nassın illeti eziyettir. Bu eziyet, manası açık olan ve anlaşılan bir keyfiyettir; ıstınbâtına hacet yoktur. Her Arabca bilen bu manayı anlayabilir. Bu mana dövmek ve benzeri hareketlerde daha açık bir şekilde hissedilmekte, ıstınbat veya anlama gayreti göstermeden idrâk oluna bilmektedir. Buna göre üf demek nassın ibaresiyle, dövme ve benzerleri de nassın delaletiyle haram olmuş olur.

[358]

En-nisâ: 4/10.

[359]

Ancak Câferî âlimleri, illeti hakkında nass bulunan hükmü, hüccet sayarak, bu şekilde fer" için hükmün subûlu kıyasla değil nass iledir diyorlar. Keza evlâ kıyâsı da tatbik etmektedirler. Lâkin buna kıyas olarak değil, bazdan, illeti hakkında nass bulunan hüküm cinsinden kabul etmektedirler. Allanın "*Ana babaya üf bile deme*" (El-isrâ: 17/23) sözünden alınmış olan ana babanın dövülmesinin haramlığı v.s. gibi kıyaslan, Câferî alimleri benimsememişlerdir. İbnu'l cuneyd dışında onlardan nakledilen budur. Bakınız: u-usûlu'l ıstınbâtı lisseyid "alî ta-kıyyı I. haydan s. 258-259.

[360]

El-haşr: 59/2 .

[361]

Teysîm lvu-sûl c.2 s.327.

[362]

Aynı eser c.I s.33 (Aslı kaydedilmiş hadis, ikinci rivayetin nassıdır. Mütercim)

[363]

İ'lâmu'l-muvakkîn c.I s.137.

[364]

Aynı eser c.I s.182.

[365]

Bu yazının tamamı için İ'lâmu'l-muvakkî"ine (c.I s.77 v.d.) bakınız.

[366]

El-mâide: 5/49.

[367]

El-hucurât: 49/1.

[368]

El-İsra: 17/36.

[369]

En-necm: 53/28 .

[370]

En-nahl: 16/89.

[371]

İslam Hukukunda bu görüş ulemânın hepsinin ittifak ettiği bir hüküm değildir. (Mütercim)

[372]

el-haşr: 59/2.

[373]

el-kamer: 54/43.

[374]

Muhammed: 47/10.

[375]

El-ahkâf: 46/25 .

[376]

El-kalem: 68/35 ve 36.

[377]

El-câsiye: 45/21.

[378]

Sâd: 38/28.

[379]

El-hucurât: 49/1.

[380]

El-mâide: 5/49.

[381]

El-isra: 17/36.

[382]

En-necm: 53/28.

[383]

El-bakara: 2/275.

[384]

Yûsuf: 12/77.

[385]

Bu görüş fukahâ arasında ittifak noktası değildir. Bazı fukahâyâ göre yankesicinin de hırsız gibi cezalandırılması gerekir. (Mütercim)

[386] Hanefiler , açık kıyas mukabilindeki gizli kıyası da islihsan olarak isimlendiriyorlar. Bu hareketlerini şöyle izah etmektedirler: Gizli kıyas, açık kıyaslan daha iyidir (müstahsendir.) Bak: cuavdi.h c-2 s.82, keşfu l'esrâr c.4 s.l 123.

[387] İrtifak hakkı, gayrı menkûlün merâfıkından istifâde hakkıdır. Merâfık ise, gayn menkûle âid haklardır. Fada bilgi için Mecelle'nin 142,143 ve 144 üncü maddelerine bak. (Mütercim)

[388] Ehliyete ânz semavî haller mevzuuna bak. (Mütercim)

[389] Alış veriş akdinde alıcı veya salıcı veya her ikisi birden kendisi için malûm şer"i bir müddet dahilinde alım satım akdini feshetmek veyahut infaz eylemek hakkım şart koşmuşlarsa, buna "şart koşulmuş muhayyerlik mânâsına", -hıyâru şşar-t tabir olunur. (Mütercim)

[390] Böyle bir hüküm vardır diye müslüman lâıubâli olamaz. İlk kabir somlarından birinin dikkatsizlik neticesindeki insanın üzerine kayan sidik sıçrıntılan olduğu unutulmamalı. (Müt.)

[391] Bazdan bu son misali zaruretle istihsâna misal gösterirler. Görüşlerinin kuvvetli olduğu taraf mevcuttur.

[392] El'amidi c 4 s 209

6. BÖLÜM

6.DELİL

MÜRSEL MASLAHAT (ELMA-SLA .HAT U LMURSELEH)

- 219) Muteber Maslahatlar
- 220) İlgâ Edilmiş Maslahatlar
- 222) Maslahatların Hüccet Olması
- 223) Maslahatın Hüccet Olduğunu Reddedenlerin Delilleri ve Bu Delillerin Tenkidi.
- 224) Mürsel Maslahatları Hüccet Olarak Benimseyenlerin Delilleri
- 226) Mürsel Maslahatla Amel Etmenin Şartları
- 227) Maslahat Esasına Göre Bulunulmuş Bazı İctihadlar

7. BÖLÜM

7. DELİL

SEDDU .Z.ZERÂ" (KÖTÜLÜĞE YOL AÇAN VESİLELERİN ÖNLENMESİ)

- 231) Tercihe Değer Görüş

8.BÖLÜM

8.DELİL

ÖRF(EL"URF)

- 237) Sıhhatli (meşru, makbul, sahîh) Örf
- Fâsîd (gayrı meşru, makbul ve sahîh olmayan) örf
- 238) Örfün Hüccet Olması
- 239) Hükümlerin Mesnedi Olabilmesi için, Örfün Mûteberliğinin Şartlar
- 240) Hükümlerin Tatbiki İçin Örf Bir Mesneddir
- 241) Zamanların Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi

9. BÖLÜM

9.DELİL

SAHÂBÎ GÖRÜŞÜ (-KAVLU -S-SA.HÂBÎ)

- 243) Giriş
- 244) ihtilaf Mevzuu

10.BÖLÜM

10. DELİL

BİZDEN ÖNCEKİLERİN ŞERÂTİ (ŞER"U MEN-KABLENÂ)

11. BÖLÜM

11. DELİL

İSTİSHÂB (EL'İSTI-S.HÂB)

- 253) İstishâbın Nevileri
- 254) İstishâbın Hüccet (şer"î delil) Oluşu
- 255) İstishâb Hakkında Dikkat Edilecek Hususlar
- 256) İstishâba Dayanan Kaide Ve Esaslar

3.KISIM

HÜKÜMLERİN İSTINBÂT (ÇIKARILMA)

YOLLARI VE KAİDELER!

- 257) Giriş

1. BÖLÜM

LİSÂNA DÂİR USÛL KAİDELERİ

- 258) Giriş

BİRİNCİ BAHİS

LAFZIN MANA İÇİN TAYİNİ (TAHSİS VE VA-D"İ)

1. MEVZU

-HÂ-S-S OLAN LAFİZ (EL-HÂ-S-S)

- 261) -hâssın Hükümü
- 262) Beşerî Kanunlardan Misaller

1. ALT BAŞLIK

MUTLAK VE MUKAYYED

(ELMU-TLAKU VE LMU-KAYYED)

- 263) Mutlak ve Mukayyedin Tarifi
- 264) Mutlakın Hükümü
- 265) Mukayyedin Hükümü
- 266) Mutlakın Mukayyede Hamli (Mutlakın Mukayyedele îzâht)
- 267) Mutlak ve Mukayyede Dâir Beşerî Kanunlardan Misaller

2. ALT BAŞLIK

EMİR (EL'EMR)

- [269\) Emrin Mûcebi \(emrin îcâb ve iktizâsı\)](#)
- [270\) Nehyden \(Yasaktan\) Sonra Emir](#)
- [277\) Emrin Tekrara Delâlet Etmesi](#)
- [272\) Emrin Derhal Veya Bilâhare Yapmaya Delaleti](#)
- [273\) Vacibin Onsuz Tamam Olmadığı Şey Vâcibdir](#)

3. ALT BAŞLIK

NEHÎY

(ENNEHY)

- [275\) Nehyin Mûcebr](#)
- [276\) Nehy, Tekrarı ve Fiili Yapmaktan Derhal Vazgeçmeyi îcâbettirir mi?](#)
- [277\) Nehy, Nehyedilenin Fâsid Olmasını iktizâ Ettirir mi?](#)

2. MEVZU

"ÂMM(EL"ÂMM)

- [278\) "Âmmın Tarifi](#)
- [279\) Umum ifade Eden Lafızlar](#)
- [280\) Erkeklere Olan Hitaba Dışilerin Dâhil Olduğu](#)
- [281\) Cem'in ifade Ettiği En Az Sayı Nedir?](#)
- [282\) Milleti \(Ümmeti\)ne Olan Hitaba ASSÛ Nebî Efendimizin Dâhil Olup Olmadığı](#)
- [283\) "Âmmın Ta-H-Sî-Si \(Ta-H-Sî-Su V'âmm: Umum İfade Eden Lafzın Umumîliğinin Tahsisi\)](#)
- [284\) Tahsis Delili](#)
- [285\) Munfasıl Yani Müstakil Olan Muhassısın Nevileri](#)
- [İkincisi, "Âmmdan Ayrı \(Munfasıl\) Müstakil Kelâm](#)
- [Üçüncüsü, Akıf](#)
- [Dördüncüsü, Örf](#)
- [286\) Muttasıl Yani Müstakil Olmayan Muhassısın8 Ve Nevileri](#)
- [İkincisi, Sıfat \(E-S-Sıfah\)](#)
- [Üçüncüsü, Şart \(eşşar-t\)](#)
- [Dördüncüsü, Ğâyeh \(etğâyeh\)](#)
- [287\) "âmm Lafzın Delâleti](#)
- [290\) "âmm Olan Lafzın Delâletindeki ihtilâfın Neticesi](#)
- [292\) "Âmmın Nevileri](#)
- ["Âmm Üç Kısımdır:](#)
- [293\) Beşerî Kanunlardan "âmm ve Tahsise Dâir Misaller](#)
- [a\) "amma Dâir Misaller:](#)
- [294\) Hüküm Sebebin Hususuna \(Hususîliğine\) Göre Değil, Lafzın Umûmuna Göredir](#)

3. MEVZU

MÜŞTEREK (ELMUŞTERAK)

- [295\) Tarifi](#)
- [296\) Lisanda \(Arabcada\) Müşterekin Varolmasının Sebepleri](#)
- [297\) Müşterekin Hükümü](#)
- [298\) Misaller](#)
- [299\) Müşterekin Umûmu](#)
- [Birinci Görüş](#)
- [ikinci görüş](#)
- [Üçüncü Görüş](#)

2. BAHİS MANADA

KULLANILIŞI İTİBARİYLE LAFİZ

- [Birinci Kısım: Hakikat \(el.ha-kî-kahfi\)](#)
- [302\) Hakikatin Hükümü](#)
- [İkinci Kısım Mecaz](#)
- [304\) Alâkanın Nevileri](#)
- [305\) Karinenin Nevileri](#)
- [306\) Mecazın Hükümü](#)
- [307\) Hakikat ve Mecazın Birleştirilmesi](#)
- [Üçüncü Kısım: Sarih ve Kinaye](#)
- [309\) Sarihin Hükümü](#)
- [310\) Kinaye](#)

3. BAHİS LAFZIN

MANAYA DELALETİ

1. MEVZU

AÇIK DELALETLİ LAFİZ (ELVÂ-DI.HU DDÎLÂLEH)

Birinci Kısım: Zahir

314) Zahirin Hükümü

ikinci Kısım: Nass

316) Nassın Hükümü

317) Nass ve Zahir Arasındaki Fark

318)Te'vil

319) Sahîh ve Makbul Tevillere Misaller

320) Beşerî Kanunlarda Te'vil

Üçüncü Kısım: Müfesser

322) Müfesserin Hükümü

323) Tefsir ile Te'vil Arasındaki Fark

324-325-326) Beşerî Kanunlarda Müfesser

Dördüncü Kısım: Muhkem

328) Mufikemin Hükümü

329) Delâleti Açık (ve Vazîh) Lafzın Mertebeleri

2. MEVZU

DELALETİ AÇIK OLMAYAN LAFİZ

(ĞAYRU LVÂ-DI.HI DDLLALEH)

Birinci Kısım: Hafî

332) Beşerî Kanunlarda Hafî

333) Hafînin Hükümü

İkinci Kısım: Müşkil

336) Beşerî Kanunlarda Müşkil

336) Müşkilin Hükümü

Üçüncü Kısım: Mücmel

icmalin sebebi bazen:

338) Mücmelin Hükümü

Dördüncü Kısım: Müteşâbih

4. BAHİS

LAFZIN MANAYA DELÂLET KEYFİYETİ

340) Giriş

Birinci Kısım: Nassın ibaresi

342) Misal olarak şunları gösterebiliriz:

343) Beşerî Kanunlarda Nassın İbaresi

İkinci Kısım: Nassın İşareti

345) İslâmî Ve Şer"î Nasslardan Misaller

346) Beşerî Kanunlarda işaretin Delâleti

Üçüncü Kısım: Nassın Delâleti

348) İslâmî ve Şer"î Nasslarla Beşerî Kanunlardan Misaller

A) İslâmî ve şer"î Nasslardan Misaller

B) Beşerî Kanunlardan Misaller

Dördüncü Kısım: Nassın İktizâsı

350) Misaller

351) Delâletlerin Hülâsası

Besinci Kısım: Muhalefet Mefhûmu

353) Muhalefet Mefhûmunun Nevileri

Birinci Nevî: Sıfat Mefhûmu

Sıfat Mefhûmuna Misaller

ikinci Nevî: Şart Mefhûmu

Şart Mefhûmuna Misaller

Üçüncü Nevî: Gâyeh Mefhûmu

Dördüncü Nevî: Aded Nefhûmu

Aded Mefhûmuna Misaller

Beşinci Nevî: Lakab Mefhûmu

354) Muhalefet Mefhumuyla Amel Etmenin Şartları

355) Muhalefet Mefhumunun Huccetliği

356) Hanefî Cumhur Görüş Ayrılığının Neticesi

- 357) Beşerî Kanunların Tefsirinde Muhalefet Mefhûmu
358) Beşerî Kanunlardan Muhalefet Mefhumuna Dair Misaller

2. BÖLÜM

SERÎ" ATIN UMUMÎ MAKSAD VE GAYELERİ

- 361) Zarurî Maslahatlar
362) Hâcî Maslahatlar
364) Maslahatların Tamamlayıcıları
365) Maslahatların Ehemmiyet Dereceleri

3. BÖLÜM

DELİLLERİN TEARUZU, TERCİH VE NESH (TE"ÂRU-DU L'EDİLLETt VE TTERCÎ.HU VE NNES-H)

- 367) Giriş

1. BAHİS

NESH (ENNES-H)

- 369) Neshin Hikmeti
370) Nesh ve Tahsis (ennes-hu ve ita-h-sî-s)
371) Neshin Nevileri
372) Nesh Devre ve Neshedilebilir Hükümler
373) Nesh Neyle Mümkündür?

2. BAHİS

TEARUZ VE TERCİH (ETTE"ÂRU-DU VE TTERCÎ.H)

Tercih Yolları

Birinci Yol: Nass, Zahir Tercih Olunur

İkinci Yol: Müfesser, Nassa Tercih Olunur

Üçüncü Yol: Muhkem, Kendisi Dışındaki Bütün Delaletlere: Zahir, Nassa yahut Müfessere Tercih Olunur

Dördüncü Yol: Nassın ibaresiyle Sabit Hüküm, Nassın işaretiyle Sabit Hükme Tercih Edilir

Beşinci Yol: Nassın işaretiyle Sabit Hüküm, Nassın Delaletiyle Sabit Hükme Tercih Olunur

Altıncı Yol: Tearuz Hâlinde Mantûkun Delâleti, Mefhûmun Delâletine Tercih Olunur

379) Bir Araya Getirip Bağdaştırmak (elcem"u ve ttevfik)

379) Delil Kuvvetine Göre Tercih

380) Müteâriz İki Delilin de Terkedilmesi

4. KISIM

İCTİHAD VE TAKLİD

1. BÖLÜM İCTİHADİ

- 382) Müctehid
383) İctihadın Şartları
Birinci Şart: Arab Dili'ni Bilmek
İkinci Şart: Kitabı (Kur'anı) Bilmek
Üçüncü Şart: Sünneti Bilmek
Dördüncü Şart: Fıkıh Usûlünü Bilmek
Beşinci Şart: Üzerinde icmâ" Hâsil Olmuş Mevzuları Bilmek
Altıncı Şart: Şeriatin Maksad ve Gayelerini Bilmek
Yedinci Şart: İctihada Fıtratan Kabiliyetli Olmak
384) Haklarında İctihad Edilebilecek ve Edilemeyecek Hususlar
385) İctihâd Zamanla Ve Mekanla Kayıtlanmaz
386) İctihadın Hükümü
387) İctihadın Değişmesi ve İbâli (na-k-dı)
388) İctihadın Tecezzüü (Bölünmesi)

2. BÖLÜM

TAKLİD

(ETTA-KLÎD)

- 390) Taklidin Hükümü
391) Mezhebierin Taklid Edilmesi

MÜTERCİMİN İLAVESİ

BİBLİYOGRAFYA VE İNDEKSLER

TE'LİF BİBLİYOGRAFYASI

TERCEME BİBLİYORAFYASI

6. BÖLÜM

6. DELİL

MÜRSEL MASLAHAT (ELMA-SLAHAT U LMURSELEH) ^[1]

217) Maslahat, menfaatin celbi, temini yahut zararın yani mefsedetin defi, bertaraf edilmesidir. Maslahatın olumlu ve müsbet tarafı, menfaati var kılmak; olumsuz ve menfi tarafı da mefsedeti def etmek ve bertaraf kılmaktır. Bazen maslahat kelimesi, mefsedetin defi ile bir arada bulunursa, maslahatın sadece müsbet tarafı manasına kullanılır. Mesela fakihlerin "mefsedetin defi, maslahatın celbine tercih olunur (mukaddemdir)" ifadesi gibi.

218) Maslahatlardan bazılarını Şeriat Sahibi muteber saymış, bazılarını ilga etmiş, bazıları hakkında bir hüküm vermemiş (haklarında sükküt etmiş)tir. Bunlardan birinci kısım muteber maslahatlar, ikinci kısım mülga (ilga olunmuş) maslahatlar, üçüncü kısım da mürsel (Şeriatçe müsbet veya menfi hiç bir şekilde hükme bağlanmamış, kayıtsız) maslahatlardır.

219) Muteber Maslahatlar

Bunlar dînin, canın, aklın, ırzın ve malın korunması gibi, kendilerini gerçekleştiren hükümleri Şeriat Sahibinin meşru kılarak muteber saydığı maslahatlardır. Mesela Şeriat Sahibi cihâdî dînin korunması için, kısası canın korunması için, içki içme hadd cezasını aklın korunması için, zina ve zina iftirası hadd cezalarını ırzı korumak için, hırsızlık hadd cezasını da malları korumak için meşru kılmıştır.

İşte bu muteber maslahatlarla illetleri arasındaki, illetleri mevcut ise maslahatların da mevcudiyeti, illetleri yok ise maslahatların da mevcud olmadığı tarzındaki bağlantı (errab-t) esasına göre kıyas delili ortaya çıkmıştır. Buna göre hükmü hakkında Şeriat Sahibinin nassı bulunmayan her hâdise, hükmü hakkında Şeriat Sahibinin nassı bulunan başka bir hâdiseye illetinde müsâvt ise, hakkında nass bulunan hükmün aynını alır.

220) İlgâ Edilmiş Maslahatlar

Muteber maslahatların yanı sıra, Şeriat Sahibinin, meşru kıldığı hükümler ile muteber saymadığını gösterdiği, kıymetleri olmadığı ifade ettiği, tercih olunamayacak, hakikatleri bulunmayan, vehim ve kuruntu mahsûlü olan maslahatlar da vardır. Bunlar ilga edilmiş, mülga maslahatlardır. Şunlar, bu nevî mülga maslahatlara misaldir: **1-** Mirasta kızın, eşit miras alma maslahatı. Şeriat Sahibi bu maslahatı, şu sözünün delaletiyle ilga etmiştir:

“Allah size (miras hükümlerini şöyle) emreder: *Evladlarınız hakkında (ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı miktândır...*” ^[2] **2-** Fâiz yoluyla faizcinin parasını arttırma maslahatı. Şeriat Sahibi bu maslahatı, faizi haram kılarak ilga etmiş ve şöyle buyurmuştur:

“... *Halbuki Allah alış verişi helal ve faizi haram kılmıştır...*” ^[3] Onun için faiz, malın ve paranın (meşru olarak) çoğalması ve nemâlandırılması için bir vesîle olamaz. **3-** Cihada gitmeyen korkakların kendilerini yaralanmak ve ölümden korumak maslahatları. Şeriat Sahibi, meşru kıldığı cihad hükümleriyle, kabul edilemeyecek bu maslahatı ilga etmiştir. Bu misaller çoğaltılabilir.

Mülga maslahatların, hükümlere mesned olamayacakları hususunda alimler arasında ihtilaf yoktur. ^[4]

221) Mürsel Maslahatlar

Muteber ve mülga maslahatların yanı sıra, Şeriat Sahibinin muteber veya mülga oldukları hususunda nassı bulunmayan maslahatlar vardır. Menfaat, fayda, istifade celbettiği ve zarar defettiği için bunlar maslahattır. Şeriat Sahibinin ilga veya itibarına mazhar olmadıkları cihetle de bu kabul maslahatlar mürseldir; kayıtlanmamışlardır. Şu halde esasen bu maslahatların, Şeriatçe hükmü açıklanmamış, kıyaslanabilmeleri için de, hükmü hakkında nass bulunan benzerlerinin olmadığı, fakat menfaat gerçekleştirecek yahut zarar def edecek mahiyetteki muayyen bir hükmün meşru kılınmasına münasib bir vasıfları vardır. Mesela (Ebû Bekir Efendimizin halifeliği zamanında) Kur'amn bir kitab halinde toplanması, (Ömer Efendimizin halifeliği devrinde) sicillerin (divânların) tedvini, sanatkârlara ve esnafa (emaneten yanlarında bulunan başkalarının mallarına verdikleri zararlar için) tazminat ödettirilmesi ve bir kişi sebebiyle cemaatin öldürülmesi gibi mevzular, bu nevî maslahatlardandır.

222) Maslahatların Hüccet Olması

İbâdetlerde mürsel maslahatlara göre amel olunamayacağı hususunda alimlerin ihtilafı yoktur. Zira ibadetlerle ilgili mevzuat, ictihâd ve re'yan ceryan edemediği, sadece Rasûlullahın verdiği bilgiyle iktifa olunabilecek, kendilerine yapılan ilavelerin bid"at olduğu hususlardır. Dinde bid"at çıkarmak ise kınanmıştır. Her bid"at sapıklıktır; ve her sapıklığın sahibi de ateştedir...

Muamelelerde (ibadetler haricindeki hukuki münasebetlerde) maslahatların hüccet olup olmadığı, hüküm delillerinden bir delil olup olmadığı mevzuunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf, Usûl kitaplarında gayet uzun olarak anlatılmakta ise de bu ihtilafın neticelerini aynı genişlik ve fazlalıkla Fıkıh kitaplarında görmüyoruz. Mesela mürsel maslahatları benimsemedikleri söylenen fakihlerin, mürsel maslahat esasına dayanan ictihadları vardır. Faraza bu durumu Şafî ve Hanefî Fıkıhında görmekteyiz. Fakat durum ne olursa olsun, alimlerin bir kısmı mürsel maslahatların hüccet olduğunu kabul etmemiştir. Zahiriler bunlardandır. Kendileri zaten kıyası da kabul etmediklerine göre, evleviyetle mürsel maslahatları reddedeceklerdir. Şâfîilerle Hanefîlerin de mürsel maslahatı kabul etmedikleri söylenmişse de, biz Fıkıhlarında, az sonra da zikredeceğimiz üzere, mürsel maslahat esasına dayanan ictihadlarının olduğunu biliyoruz.

Diğer bir kısım alimler, mürsel maslahatları benimsemiş, onları şer"î bir hüccet ve hüküm koyma kaynaklarından biri saymışlardır. Bu meyli ile en

fazla tanınmış olan İmam Mâlik, ondan sonra da Hanbel oğlu Ahmed'dir.

Bu iki kısım alimlerin ortasında (yer alan) üçüncü bir kısım alimler vardır. Bunlar maslahatı (hüccet olarak) benimsemektedirler. Fakat bunun için koştukları şartlar maslahatları, alimlerin benimsemekte ihtilaf etmedikleri zaruretler manzumesine sokmaktadır. Mesela Elğazzâlî bunlardandır. Zarurî, kat'î ve küllî olması şartıyla maslahatı (hüccet olarak) benimsemektedir.

Şimdi maslahatların hüccet olduklarını reddedenlerin, sonra hüccet olduğunu benimseyenlerin delillerini zikredip, ikisi arasında tercih yaptıktan sonra da fakihlerin maslahat esasına göre hükme bağladıkları bazı meseleleri zikredeceğiz:

223) Maslahatın Hüccet Olduğunu Reddedenlerin Delilleri ve Bu Delillerin Tenkidi.

A) ^[5] Hikmet ve Şeriat Sahibi, kullarına maslahatlarını gerçekleştirecek hükümleri meşru kılmıştır. Tek bir maslahatın bile gafili olmamış, onu meşru kılmaksızın terketmemiştir. Mürsel maslahatları hüccet kabul etmek Şeriat Sahibinin kulların bazı maslahatlarını terkedip, bu maslahatları gerçekleştirecek hükümleri meşru kılmadığını kabul etmek olur. Bu ise Yüce Allah'ın

"*insan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor?*" ^[6] sözüne zıd olduğundan caiz değildir.

Görünüşte bu kuvvetli bir hüccetmiş gibi hissediliyorsa da, düşünülüp üzerinde teemmül olunursa zayıftır. Zira Şeriatın kulların maslahatlarını gözetmediği, bu maslahatlara ulaştırıcı hükümleri meşru kıldığı doğrudur. Fakat Şeriat, Kıyamet Günü'ne adar mevzûbâhs olacak olan bütün maslahatların cüz'î meselelerini hükme

bağlamamıştır; sâdece bazıları hakkında nassı vardır. Şeriat bütün hüküm ve esaslarıyla, Şeriat Sahibince hükümleri koymaktan maksad ve gayenin maslahat olduğunu göstermektedir. Şeriatın bütün maslahatlar hakkında nassının olmaması, kusur değil mükemmelliktir; ve ebedî, umumi olmaya ehliyetinin delillerindedir. Çünkü maslahatların asılları itibariyle gözetilmelerinde bir değişiklik bulunmasa ve bu husus her zaman sabit olmasa bile cüz'î meseleler halinde maslahatlar değişirler ve teğayyür ederler. Şu halde, peşinen meseleler halinde maslahatları bir bir ortaya koyup, her biri için müstakil bir hüküm vaz etmek imkan dışı olduğu gibi zaruri de değildir. Öyleyse, Şeriatte kendisine has bir hükmün olmadığı maslahat zuhur ederse, Şeriat Sahibinin maslahatı gözetme mevzuundaki tasarruf ve yönelişine uygun, Şeriatin herhangi bir hükmüne muhalif değilse, bu maslahatı gerçekleştirecek bir hüküm vermek kabul edilebilir. Bu hareket Şeriat Sahibinin hüküm koyma hakkına tecavüz olmayacağı gibi, Yaratan'ın yarattıklarını başı boş bıraktığını da göstermez. Çünkü maslahatları gözetmeye ve onları (hüccet olarak) benimsemeye bizi irşâd eden odur.

B) Mürsel maslahatlar, mülga ve muteber maslahatlar arasında mütereddid (bazen birinden ve bazen diğerinden olabilecek) maslahatlardır. Onun için mürsel maslahatların muteber maslahatlara ilhak edilmeleri, mülga maslahatlara ilhak olunmalarından daha hayırlı (daha uygun ve evlâ) değildir. Bu bakımdan kendilerinin mülga değil de muteber maslahatlar kabilinden olduklarına delalet eden bir mesned (şâhid) bulunmadıkça

kendilerinin hüccet olmalarına imkân yoktur. ^[7]

Bu delil de zayıftır. Zira Şeriatın dayandığı esas, maslahatın gözetümesidir. Maslahatın ilgâsı ise istisnadır. Onun için, Şeriatin haklarında bir şey söylemediği, maslahat olma vasıfları aşikâr maslahatların muteber maslahatlara ilhakı, mülga maslahatlara ilhakından daha münasib (e"vlâ)dir.

C) Maslahatları (hüccet olarak) benimsemek, cahillere hüküm koyma cesareti vereceğinden kargaşa ve karışıklık hasil olacak, salahiyet sahiblerinden devlet idarecileri, hakimler ve benzeri yetkililerden şahsî menfaatlerine meyyal olanların önünde kapılar açılacak, arzu ve isteklerine göre hüküm verecekler, bu hükümlere maslahat elbisesi giydirip, din boyası ile de boyayacaklardır. Böylece din, bozuncuları ve haksızları desteklemekle itham edilecek ve tenkîd olunacaktır.

Bu itiraza da şu şekilde cevap verilebilir: Mürsel maslahatları (hüccet olarak) benimsemek müteberlik veya mülgâlıklarından emin olabilmek için Şeriatın delillerine vakıf olmayı icabettirmektedir. Bunu ilim ve ictihâd ehli olmayanlar yapamaz. Eğer cahillerin bu nevi bir cür'eti olursa, ilim sahipleri onların cehaletlerini ortaya koyarlar; ve böylece şerhlerinden insanlar da uzak kalırlar. Bozuk idarecilere gelince: Bu kabil gayri meşrulukları yapmalarına mani olmak maslahat kapısının kapanmasıyla değil, onlara karşı milletin vazifesini yapıp, eğri taraflarını düzeltmesi yahut vazifelerinden onları almakla olur.

224) Mürsel Maslahatları Hüccet Olarak Benimseyenlerin Delilleri

A) Şeriatin nassları ve muhtelif hükümleri, Şeriatin sadece kulların maslahatları gerçekleştirmek üzere var kıldığını göstermektedir. Mürsel maslahatları benimsemek, Şeriatin mahiyeti, dayandığı esas ve gönderiliş gayesiyle bağdaşmaktadır.

Bu doğrudur; âlimler bunu sarahaten ifade etmiştir. Mesela Şâtîbî (eşşâ-tîbî) şöyle diyor: "... Şeriat, sadece kulların âcil ve müstakbil maslahatlarını gerçekleştirmek, kendilerinden mefsedetleri (zararları) uzaklaştırıp bertaraf etmek için var kılınmıştır." Fakîh el"ızzu bnu "abdissellâm şöyle diyor: "Mefsedetlerin def edilmesi yanıt maslahatların celbedilmesi tarzında olsun, Şeriatın tamamı maslahatlardan ibarettir." İbnu'l-kayyim şöyle diyor: "Şeriatın dayanağı ve esâsı dünya ve âhiretteki, kullarla alakalı hüküm ve maslahatlardır. Şeriatın tamamı adalet, tamamı rahmet, tamamı maslahat ve tamamı hikmettir. Adaletten zulme, rahmetten rahmetin zıddına, maslahattan mefsedete, hikmetten manasızlığa kaçmış olan hiçbir mesele, te'vil yoluyla Şeriate dahil edilse bile Şeriaten değildir. Çünkü Şeriat kullan arasında Allah'ın adaleti ve mahlûkâtı arasında Allah'ın rahmetidir." Şeriat nasslarının istikrârı, bu âlimlerin ifadelerinin doğruluğunu göstermektedir.

B) İnsanların maslahatları ile bu maslahatların vesileleri, zaman, durum ve şartların değişikliği ile değişmekte olduğundan, peşinen bunların tamamının bir bütün halinde ortaya koyulması mümkün olmadığı gibi, Şeriat Sahibi maslahatı gözetmediğini gösterdiğine göre buna lüzum da yoktur. Eğer maslahatlardan sadece muteberliğine dair hususi bir delilin bulunduğu maslahatı muteber sayacak olursak, geniş bir şeyi daraltmış, insanların birçok maslahatlarını ibtâl etmiş oluruz. Bunun ise Şeriatin umumiliği (zaman ve cihan şumullüğü) ve ebediliği ile bağdaşmadığından, benimsenmesi doğru değildir.

C) Gerek Sahabenin müctehidleri, gerek onlardan sonra gelen müctehidler ictihadlarında maslahatların gözetilmesini, hükümlerin maslahatlara

dayandırılması yolunu benimsemişler, hiçbirisi bunda tenkide uğramamıştır. Bu da (mürsel maslahatın hüccet olarak benimsenmesi şeklindeki) işbu esas (asl)ın sıhhatine, bu tatbikatın doğruluğuna delalet etmekte ve böylece icmâ" haline gelmektedir. Salah sahibi selefimizin maslahat esasına göre hareket ettikleri meselelerden bazıları şunlardır:

- 1) Kur'an sahifelerini bir mushaf halinde, bir araya toplamak ve müslümanların bir tek Mushaf etrafında toplanmaları.
- 2) Mirastan mahrum bırakılmak kasdıya kocasının boşadığı zevceye miras hakkının verilmesi.
- 3) Emîn kişi sayıldıkları halde, sanat ve zanaat erbabının himayesindeki diğer şahıslara âid malların ziyan olması, önünde durulamayacak mücbir bir kuvvet müessiriyeti haricinde ise, bu kişilerin ziyanı tazminden mükellefiyetleri. Başkalarının mallarını korumada ciddiyetsiz olmamaları için, maslahat bu hükmü iktiza ettirmiştir. Bu hususta Aro Ali Efendimiz: "insanları sadece bu hüküm ıslâh eder" demiştir.
- 4) Bir kişi sebebiyle cemâatin öldürülmesi.
- 5) Aro Ömer Efendimizin Sa"du bnu Ebî Vakkâsın evinde durmasının ehâlinin işleriyle ilgilenmesine mani olduğunda evinin yakılmasını emretmesi.
- 6) Yine Ömer Efendimizin Medine'de kadınların Nasra bnu haccâc isimli şahsa ilgi göstermeleri üzerine bu şahsın saçlarını usturayla traş ettirip Medine'den sürgün etmesi.
- 7) Ömer Efendimizin, devlet memurlarının işgal ettikleri makamları ve nüfuzlarını kötüye kullanarak elde ettikleri gelirleri ayırıp onlara el koyması v.s. gibi sayılması uzayacak pek fazla birçok tatbikatları..

225) Tercihe Değer Görüş

İki tarafın delillerini tedkik ettikten sonra, mürsel maslahatların hüccet olup, bunlara göre hüküm verilmesi, bunların hüküm delillerinden bir delil sayılması görüşünü tercihe değer buluyoruz. Bizce bu hüküm verme kaynağı, değişen hayat şartları karşısında Şeriatın kat'i ve esas hükümleri dışına çıkmaksızın lüzumlu hükümlerle ihtiyacımıza cevap verecek bereketli bir kaynaktır. Fakat biz müctehidlerin toplanması mümkün oldukça bu kaynağa ferdî olarak değil, cemâ"i olarak müracaat olunması tarafdârıyız.

226) Mürsel Maslahatla Amel Etmenin Şartları

Mürsel maslahatları en fazla benimsenmiş fakihler olan Mâlikîler, bu maslahatlara istinad edebilmek için, mürsel maslahatta bulunması icabeden şartları koşmuşlardır. Bunlar şunlardır:

- 1) Mülâyimlik. Yani maslahat Şeriat Sahibinin maksadlarına mülâyim ve münasib olup, hiçbir aslına ve esasına muhalif, hüküm delillerinden birine aykırı olmayıp, bilakis Şeriat Sahibinin husulünü hedef aldığı maslahatlar cinsinden yahut onlara yakın olmalı; onlara yabancı olmamalıdır.
- 2) Kendisinin serîm akıllarla kabul edilebilecek, akıl ile anlaşılabilir cinsten olması lazımdır..
- 3) Maslahatın hüccet olarak benimsenmesi; ya bir zaruretin muhafazası, ya bir güçlüğü ve sıkıntının defi için olmalıdır. Çünkü Yüce Allah , "...

Din (işlerin)de üzerinize hiçbir güçlük de yükledi"^[8] buyuruyor.

Esasen bu şartlar, insanların zaafı, meyilleri, keyfîlik ve heveslerinin vanılıcılıklarından mürsel maslahatların uzaklaştırılması için ölçülerdir. Fakat bunlara şu iki şartın da ilavesi yerinde olur:

- 1) Hüküm verilmesi neticesinde hasil olan maslahatın, vehmî (kuruntu kabilinden) değil, hakiki maslahat olması lazımdır.
- 2) Maslahatın hususi değil, umumi olması lazımdır. Yani insanların umumunun maslahatı için hüküm konmalıdır; muayyen bir ferd yahut muayyen bir cemaat menfaati için hüküm konmamalıdır.

227) Maslahat Esasına Göre Bulunulmuş Bazı İctihadlar

İslâm Fıkıh Mezheplerinde mürsel maslahat esasına dayanan icthadlar mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Mâlikîler şu fetvaları vermişlerdir: **1)** Müctehid yoksa, müctehid olmayanların en liyakatlisinin imam olarak tayininin cevazı. **2)** Bir adamın, kendisinden daha liyakatlisi bulunduğu halde devlet başkanlığına getirilebileceği. **3)** Devlet hazinesi boşalırsa varlıklı şahıslara, ordu ihtiyaçlarını karşılamak gibi zaruri devlet ihtiyaçları için lüzumlu vergiler koyulabileceği ve bunun devlet hazinesinde gerekli meblağın husulüne kadar yahut kifayetin husulüne kadar devam edebileceği. **4)** Yaralamalarda çocukların (bulûğa ermemişlerin) bazılarının bazıları hakkındaki şahidliklerinin kabulü. Çünkü çocukların oyunlarını âdeten çocuklardan başkası görmez. Şâhiddeki adalet şartlarından birisi olan bulûğa ermişlik şartı bu çocuklarda bulunmasa bile, maslahattan dolayı hüküm budur.

Şâfilere göre savaşta düşmanların mağlûbiyeti icabettiriyorsa, düşmanların üzerlerine binerek vurdukları hayvanlar, düşmanların ağaçları, telef edilebilir.

Hanefilere göre, ganîmet olarak müslümanlar ellerinde bulundurdıkları eşya ve koyunları beraberlerinde götüremezlerse, düşmanın istifade etmemesi için hayvanları kurban ederler, sonra ganîmet eşyalarıyla birlikte etleri yakarlar. Hanefiler aynı zamanda istihsan nevelerinden, maslahatla istihsan esasına göre hüküm vermektedirler, (istihsan mevzuunda) bundan bahsetmiştik.

Hanbel oğlu Ahmed şu fetvaları vermiştir: **1)** Fesad çıkaranların, şerlerinden emin olunabilecek bir beldeye sürgüne gönderilmeleri. **2)** Hasta, muhtaç, ailesinin kalabalık yahut ilim talebesi olması gibi muayyen bir maslahattan dolayı, hususen bazı çocuklarına babanın hibede bulunup diğerlerine hibede bulunmaması. **3)** Hanbelî fakihlerine göre, salâhiyetli makam (veliyu'll'emr) vatandaşların zarureti halinde, ihtikârcıların nezdindeki malları, gerçek fiat üzerinden satmaya icbar edilir. **4)** Keza salâhiyetli makam, vatandaşların ihtiyaçları hasil olursa, sanat ve meslek erbabı mesleklerini icradan imtina ettiklerinde, hakları olan ücretleri neyse onu vererek mesleklerini zorla icra ettirebilir. **5)** Zarar vermeksizin başkasının arazisinden suyunu akıtmak isteyen şahıs, arazi sahibi razı olmasa bile cebren suyunu akıtabilir. Aro Hattâb oğlu Ömer Efendimizden bu

naklolunmuş, kendisinden naklolunan iki rivayetten birinde de Ahmedu bnu Hanbel bu görüşü benimsemiştir. Hanbelî fakihlerinden bir kısmı da bu şekilde fetva vermişlerdir. Kabulü icabeden doğru görüş de budur. Çünkü Şeriatte hakkın kötüye kullanılması memnudur. Bu mesele, hakkın süistimâli esasının tatbikatlarından biridir. 6) Hanbelîlerin bir fetvası da şöyledir: Bir şahıs, bir insanın evinde ikamet etmek zaruretinde kalır, başka ikamet edecek bir yer bulamaz, o ev, sahibi ve hem de bu şahıs için kifâyetliyse, ikamet mukabilinde ödenecek gerçek fiat neyse o fiat karşılığında ihtiyaç sahibi şahsa ev sahibi ikamet müsaadesinde bulunmak zorundadır. Bazı Hanbelîlere göre de bedava ikamet ettirmeye mecburdur.

7. BÖLÜM

7. DELİL

SEDDU'Z-ZERÂİ" (KÖTÜLÜĞE YOL AÇAN VESİLELERİN ÖNLENMESİ)

228) Zerâî" vesileler demektir. (Bu kelimenin müfredi olan) zerî"ah, bir şeye götüren vesile ve yol manasınadır. Bu şey mefsedet, maslahat, söz veya fiil olabilir. (Sedd ise kapamak, önlemek manasınadır.) Fakat zerâî" ekseriya, mefsedetlere (zararlara, islâmî mahzurlara) götürücü mahiyetteki vesileler için kullanılmıştır. Eğer, "şu, seddu z-zerâî" cinsinden bir meseledir" denirse, bunun manası, o şey mefsedetlere yol açıcı mahiyetteki vesilelerin önlenmesi kabil indendir, demektir.

229) Mefsedetlere yol açan fiillerin kendileri ya bizzat fâsiddir; haram kılınmıştır, ya da mubahtır; caiz ve helâldir.

Birinci cins fiiller (yani kendileri haram kılınmış fiiller), tabiatları icabı, şerre, zarara, fesada yol açarlar: Akli dengeyi bozan serhoşluk verici maddeyi içmek (veya kullanmak), namusları kirleten zina iftirası, neseblerin karışmasına yol açan zina fiilleri gibi. Bu fiillerin yasaklığı hususunda alimler arasında ihtilaf yoktur. Bu fiillerin kendileri haram olduklarından, seddu'z-erâî" dairesine, esasen girmezler.

Mefsedellere yol açan caiz, mubah fiiller ise şu şekilde nevîlere ayrılmaktadır:

Birinci nevî Fiiller. Bunların mefsedete yol açışları az ve nadirdir. Onun için maslahat tarafı tercih olunmuş, mefsedet tarafı tercih olunmamıştır. Erkeğin (sözlüsüne) nişanlısına bakması, aleyhine şahidlik yapmakta olduğu kadına bakması, (insanın) üzücülük yapması gibi. Bu fiiller, mefsedet doğurabilirler iddiasıyla men olunmazlar. Çünkü ağır basan maslahatları içinde mefsedetleri kaybolmuş (gibi)dur. Hükümlerin teşri kılınmasındaki (İslâmî) yöneliş buna delalet etmektedir. Bunda alimlerin ihtilafı yoktur. Mesela Şeriat Sahibi, kadının doğru söylememesi muhtemel olduğu halde "iddetinin bittiği veya bitmediği tarzındaki beyanını kabul etmiştir. Şâhidlerin yalan söylemeleri muhtemel olduğu halde, şahidliğe dayanarak hakimin karar vermesini meşru kılmıştır. Kendisinde dab-t sıfatının bulunmaması muhtemelken, "adi olan tek şahsın verdiği haberi kabul etmiştir. Fakat bu ihtimaller dikkate alınmaya layık olmadığından Şeriat Sahibi onlara değer vermemiş ve hesaba katmamıştır.

İkinci Nevî Fiiller. Bunların mefsedete yol açışları fazladır. Mefsedetleri maslahatlarından daha ağır basmaktadır: (Memleketin) iç durumunun bozuk ve karışık olduğu zamanlarda silah satmak, (her ne zaman olursa olsun) kumarhane (veya aynı hükümdeki mahalleri) işletmek gibi gayrı menkûlü haram yolla kullanan gayrı menkûlü kiraya vermek, öyle bir sövme duyunca Allahu Teâlâya sövdüğü bilinen şahsın yanında kâfirlerin ilahlarına sövmek, üzümünden içki yaptığı bilinene üzüm satmak gibi fiiller bunlardandır.

Üçüncü Nevî Fiiller. Bu fiiller ve vesileler mükellef tarafından, ne için var kılınmışlarsa onun haricinde kullanılırlarsa mefsedete yol açarlar. (Yani gayelerinin dışında bu fiil ve vesilelerin kullanılışı mefsedeti hasil eder.) Mesela karısını üç defa boşanmış olan kocaya karısını yeniden helal kılmak için nikahı bir vesile yapmak isteyen, faiz muamelesinde bulunmak için alış veriş vesile olarak kullanan şahıs gibi. Faraza A adındaki şahıs B adındaki şahsa muayyen bir vade ile (mesela altı ay gibi) 1000 TL. na mal satıp, aynı malı A, B den hemen peşin fiatına 900 TL na satın alsa, bu gibi muamelelerde sadece işin mefsedet tarafı ağır basmaktadır.

230) Haklarında ihtilaf bulunan fiiller ikinci ve üçüncü neviden olanlardır. Bu fiiller mefsedete yol açtıklarından men edilmeli mi, men edilmemeli midirler?

Hanbelî ve Mâlikîlere göre men edilmelidirler. Diğerlerine: Şâfiîler ve Zahirîlere göre men edilmemelidirler.

Men edilmemeli diyenlerin görüşüne göre, bu fiiller mubah fiillerdir. Binaenaleyh mefsedete yol açma ihtimali yüzünden memnû olmazlar.

Men edilmeli diyenlerin görüşüne göre, seddu .z.zerâî" hüküm verme kaynaklarından müstakil bir kaynak, hükümlerin kendisine istinad ettiği muteber bir hüküm delilidir. Fiil mefsedetini ağır bastığı bir şeye vesile kılmiyorsa, Şeriat fesadı men ettiğinden fesada giden yolları ve fesada açılan pencereleri kapamayı emrettiğinden, bu fiilin yasaklanması lazımdır. Bu görüşün sahibleri fiillerin maksadlan, gayeleri ve neticelerini göz önünde bulundurarak men edilmeleri görüşünü beyan etmişler, fiilin mubah oluşuna hiç değer vermemişlerdir.

Diğer görüş sahibleri ise fiilin neticesine bakmaksızın fiilin mubah oluşuna itibar ederek, fiilin yapılmasıyla muhtemel zarara, fiil hakkındaki umumi ve şer'î izni tercih ederek men edilmemesi görüşünü benimsemişlerdir.

Men edicilerin görüşleri daha yerindedir. Çünkü vesileler, gayelerinin hükmü neyse o hükmü almaktadırlar. Bu hususta İbnu'l-Kayyim şöyle diyor: "Gaye ve maksadlara, onlara vesile teşkil eden yollar ve sebebler olmadan ulaşamayacağından, maksad ve gayelere ulaştıncı mahiyetteki yolları ve sebepleri gayelerine tâbidir; ve gayelerinin hükmündedir. Haram olan, günah olan şeylerin vesileleri, mekruhlukları ve haramlıklar hususunda, neticeleriyle irtibatları ve yol açtıkları neticelerine göre değerlendirildiği gibi, sevablı ve ibadet mahiyetindeki işlerin vesileleri de müstehablıkları ve helallikları hususunda yol açtıkları neticelerine göre değerlendirilirler. Böylece maksadın vesilesi maksada tâbidir; ve her ikisi de kasedilmektedir. Fakat maksad, gaye ve hedef olarak kasedilmekte, vesile ile vesile maksadıyla kasedilmektedir."

231) Tercihe Değer Görüş

Seddu'z-zerâî"i müstakil hüküm delillerinden biri kabul etmeyenler, fiil mubah olduğundan, mefsedete yol açma ihtimalleriyle men edilemeyeceğini ileri sürüyorlar. Onlara göre bu ihtimaller hasil olabilir de, hasil olmayabilir de. Onun için bu ihtimaller zann kabilindedir. zann

ise hakdan hiçbir şeyi ifade etmez.

Doğrusu şudur ki, bu delil zayıftır. Zaten mefsedet ihtimalinin nâdir, az olduğunda yahut ağırlığının bulunmadığı zaman, fiile mani olmadığını kaydetmiştik. Sözünü ettiğimiz şey, mefsedetın hasıl olabileceği hususunda zannı gâlib telkin edici mahiyetteki, ekseriya mefsedete yol açan fiillerdir. Gâlib veya râcih zann, amelî Şeriat hükümlerinde muteberdir; ve şer"i hükümlerin sabit olması için yakîn, kat'î ilim ve bilgi şart değildir. Bir kişinin verdiği haberin kabulü, şâhidlik, kadının kendi iddeti hakkında beyanının kabulü gibi meselelerde Şeriat Sahibinin gâlib zanna hükümleri istinâd ettirdiğine dair misaller vermiştik. Haber verenin, şâhidlerin yahut kadının bu meselelerde yalan söylemeleri ihtimaline göre ehemmiyetsiz mefsedetler bulunmasına rağmen bu hükümler, ağırlığı (mefsedetlerden) daha fazla olan maslahatların gerçekleştirilmesi için meşru kılınmıştır. Diğer görüşün delillerini zikrederken, vuku bulması muhtemel (ağırlığı maslahattan) daha fazla olan mefsedeti bertaraf etmek için Şeriat Sahibinin meşru kıldığı hükümlerden bazılarını kaydedeceğiz.

Sonra, Şeriat Sahibinin bir şeyi haram kılması, vesileleri ve sebeplerini mubah kılması yahut onları aslî mubahlık vasfıyla terketmesi kabul olunabilecek bir şey değildir. Şu halde bir şeyin mubah olması için, ağırlığı daha fazla olan bir mefsedete yol açmaması şarttır. Muayyen durumlar yahut hususi şartlar altında bir şey mefsedete yol açıyorsa o şey men olunur ve yasaklanır. Mesela alış veriş mubahtır. Fakat Cuma Namazına çağırılma (yani iç ezan) vaktinde yasaktır. Müşriklerin ilahlarına sövmek mubahtır. Fakat bu fiil, Allahu Teâlâya sövme mefsedetine yol açarsa memnudur. Hırsızlıkta elin kesilmesi farzdır. Fakat cihad ve harbde el kesilmesinin te'cili icabeder. Assü Allah Rasülü "Harbde eller kesilmez" buyurmuştur. Bu da, eli kesilenin düşman saflarına kaçmasına vesile olmaması içindir. Hediye vermek mubahtır. Hatta "Birbirlerinize hediye veriniz ki birbirinize muhabbetiniz olsun" hadîsi sebebiyle müstehabdır. Fakat aha önce aralarında birbirlerine hediye verme adeti yok ise, borçlunun alacaklısına hediye vermesi, faiz mefsedetine vesile teşkil etmesin diye memnudur. Münkerin lenyî (İslâm'ın rıza göstermediği şeye mani olmak) farzdır. Fakat kendisinden daha büyük münkere (daha fazla fenalığa) yol açacağı zaman, münkeri nehyetmemek caizdir.

232) Bütün bunlardan, seddu'z-zerâi'in hüküm delillerinden ve hüküm kaynaklarından biri olduğunu benimsemek görüşü tercihe değer olarak kendini belli etmektedir. Çünkü Kitap ve Sünnet, seddu'z-zerâi'in muteber bir esas olduğuna şâhidlik emektedir. Mesela:

1) Yüce Allah "Ey iman edenler râ"înâ demeyin, un-zurnâ deyin" ^[10] buyuruyor. Allah müminlerin maksad ve niyetleri iyi olduğu halde râ"înâ

demelerini, bu tabirle Assü Allah Rasulüne hakaret etmek isteyen Yahudilere benzeme vesilesini ortadan kaldırmak için, yasaklamıştır. ^[11]

2) Ağız dolusu içkiye yol açmaması için bir damlacık içki bile haram kılınmıştır. Ağız dolusu içki, serhoşluk verecek miktârda içki içmeye vesiledir; ve böylece mennû olan şey vuku bulur. O bakımdan hadîsi şerifte "Serhoşluk verenin azı da çoğu da haramdır" buyrulmuştur. Buradaki illet, beyan ettiğimiz husustur.

3) Yasak olan bir davranışa yol açmaması için yabancı bir kadınla başbaşa kalmak (bulunmak) haram kılınmıştır.

4) İddet bitmeden evvel cinsî münasebette bulunmaya vesile olmaması için, cinsî münasebet te'hîr edilecek dahî olsa, kadının iddetinde nikah akdi haram kılınmıştır.

5) Assü Rasulullah Efendimiz, bir arada bulunmaları, faize vesile olmasın diye, alış veriş muâmelesiyle "malî bilâhare teslim almak üzere parayı peşin ödeme muâmelesi"nin birleştirilmesini yasaklamıştır:

6) Batıl bir şeyle iltimasda bulunmalarına, hediye almaları vesile teşkil etmesin diye, hakim yahut salahiyetli makam sahihlerinin, daha önce kendilerine hediye vermeleri adet olmamış şahıslardan hediye kabul etmelerini Şeriat Sahibi men etmiştir.

7) Boşamanın mirastan mahrumiyetine vesile kihnamaması için, mirastan mahrum bırakılması kasdıyla kocanın boşadığı zevceye miras hakkının aynen verilmesi. Bu, fakihlerin ekseriyetinin görüşüdür. Bunlar bazı Sahabenin fetvasına dayanmaktadırlar. Bu fikir sahiblerinin görüşü, Kur'an ve Sünnet nasslarının sıhhatine şâhidlik ettiği seddü'z-zerâi" esasına dayanmaktadır.

8) Tamah şevkiyle gizlenmesine yol açılmasın diye, başkasına âid bir şeyi bulan insanın, o şey hakkında şâhid ikame etmesini Rasulullah Efendimiz emretmiştir.

"Oysa böyle bir şahıs emin şahıstır. (Yani hakkında, nezdine emanet eşya bırakılan şahsın hükmü tatbik edilmeliydi.)"

9) Kin ve nefret hisleriyle insanların birbirlerinden uzaklaşmalarına vesile teşkil etmemesi için Şeriat Sahibi, şahsın başkasının nişanlısını nişanlamasını, başkasının (muhayyerlik bulunan) alış verişinin üzerine alış veriş icra etmesini, başkasının pazarlığının üzerine pazarlık yapmasını yasaklamıştır.

10) Şeriat Sahibi ihtikârı yasaklayarak, ihtikârda bulunan hakkında:

"Günahkârdan başkası ihtikârda bulunmaz" demiştir. Çünkü ihtikâr, insanların yiyecek maddelerinde darlık ve sıkıntı meydana getirmek mefsedetine yol açmaktadır.

11) Zekât olarak verdiği şeyin satılmakta olduğunu görse bile şahsın bu malı satın alması Şeriat Sahibince yasaklanmıştır. Bu da, malın fakirden düşük bir fiatla geri alınma vesilesini önlemek içindir.

12) Alacaklının borçlusundan, borcuna mahsûbedilmediği takdirde hediye kabulünü Şeriat Sahibi men eümiştir.

233) Bunlar ve diğer deliller, seddü'z-zerâi'in hüküm delillerinden bir delil sayılması için kifayettir. Seddü'z-zerâi"i bir teşrîfi asl saymayanlar, başka bir asla (esasa) yahut kaideye dahil oluşu itibarıyla, bazı icthadlarında onun icabına göre hüküm vermişlerdir. Mesela Zahirîler, 1) Canları teminat altında bulunanlara tecâvüz edeceği kati olana silah satmanın, 2) Üzümü, suyunu çıkarıp içki yapacağı kat'î olana satmanın batıl olduğu görüşündedirler. Çünkü bu satış günaha yardım edip iş birliğinde bulunmak kabîlindedir. Oysa Yüce Allah "iyilik etmek, fenalıktan sakınmak

hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımlaşmayın" ^[12] buyurmuştur. ^[13]

Keza Hanefilere göre, mirastan mahrum bırakılmak kasdıyla boşanmış olan zevceye miras hakkı aynen verilir.

Şu halde söylenildiği gibi sadece Mâlikîler seddü'z-zerâi" esasını benimsememişlerdir. Yalnız bu esası diğerlerinden daha fazla kullanmışlardır. Bu hususta Mâlikî fakîhi Elkarâfi (el-karâfi) şöyle diyor: "Alimler zerî"ahların üç kısım olduğu hususunda icmâ" halindedirler. Birinci kısım icmâ"an muteberdir. Müslümanların yolları üzerine kuyular açmak, müslümanların yiyeceklerine zehir koymak, Allah'a sövdüğü bilinen insanın yanında (bu insanın saygı duyduğu) pullara sövmek gibi. İkinci kısım icmâ"an mülğadır: Üzümcülük zıraati gibi. Bu ziraat içki yapılır endişesiyle

yasaklanamaz. Üçüncü kısım, hakkında ihtilaf bulunanlardır: Vadeli satışlar (buyû"u'l'âcâl) gibi. Biz (Mâlikîler) bunlarda zerî"ah esasına itibar ettik; ve bizim dışımızdaki fakihlere muhalefette bulunduk. Hâsılı kelâm, biz seddu'z-zerâi"i en fazla kullananlarız; yoksa onu sadece kullanan biz değiliz." Fakat bununla beraber Mâlikîler ve Hanbelîler seddu ‚z.zerâi"i hüküm kaynaklarından bir müstakil kaynak olarak saymakta münferid kalmakta, bunun neticesi olarak da herkesten daha fazla bu esasa göre hüküm vermektedirler.

234) Mürsel Maslahatlar ve seddu'z-zerâi"

Seddu'z-zerâi" esası (aslı), maslahatlar esasını tekid edip, ona destek sağlayıp kuvvetlendirmektedir. Çünkü seddu'z-zerâi" esası, mcfsedetlere yol açan vesile ve sebeblere mani olmaktadır. Bu ise, maslahat nevîlerinin en kuvvetlisidir. Şu halde seddu'z-zerâi", mürsel maslahatlar esasının tamamlayıcısıdır. Hatta bazı seddu'z-zerâi" şekilleri, mürsel maslahat şekillerinden sayılabilir, işte bundan dolayıdır ki maslahat esasını benimseyip, onun sancağını taşıyan Mâlikîler ile onları destekleyenlerin zerâi" esasını da benimzediklerini, bir mefsedete yol açtığında vesilenin kapatılması (ve ona mâni olunması), maslahat tarafı daha ağır basan bir vesilenin kendisi haram bile olsa, (önünün) açılması (kendisine mani olunmaması) görüşünü kabul etmişlerdir. Bunun için, İslâm devleti zayıfsa ve düşman devletinin şerrinden korkuyorsa, düşman devletine mal (vergi) vermesini caiz görmüşler, keza bir haksızlığı def etmek yahut zararı para vermektен daha büyük olan bir günahı (ma"sıyeti) bertaraf etmek için tek çıkar yol olarak görüldüğünde rüşvet olarak para verilebilir demişler, müslümanların muharebe ettiği devlete, müslüman esirlerin kurtarılması için fidye olarak mâli ödeme yapılabilir görüşünü benimsemişlerdir. Böyle bir devlete mâli ödeme caiz olmamakla beraber (Mâlikî Mezhebi görüşünde), daha büyük zararı def etmek veya daha büyük maslahatı celbetmek gayesiyle burada buna cevaz verilmiştir.

8. BÖLÜM

8. DELİL

ÖRF (EL"URF)

235) Örf, cemiyetin alış(ıp ülfet peyda et)tiği, İtiyâd haline getirdiği söz yahut fiil olarak üzerinde yürüdüğü bir durumdur.

Fakihlerce örf ve âdet (el"âdeh) aynı manadadır. Fakihlerin "Bu, örf ve âdet ile sabittir" ifadeleri, âdetin fakihlerce örften ayn bir şey olduğu manasına değildir. Âdet, örfdür. Böyle ikisi bir arada zikredilirse, biri diğerini te'kid için zikrolunurlar; farklı bir ifade anlatmak için kullanılmazlar. Tarifinden de anlaşıldığı üzere örf bazen sözlü ve bazen amelî (fiilî), bazen umumi ve bazen de hususi olabilir. Örfün bu bütün kısım (veya nevî)ları ise sahih veya fâsid olabilir.

236) Amelî örf, insanların itiyad haline getirdikleri amel (ve fiiller)dir. Karşılıklı rızaya delalet eden fiilî tebadül tarzındaki alış veriş (elbey"u bitte"â-tî), mehrin peşin ve muahhara bölünmesi, içeride kalış müddeti ve harcanan su mikdârı tayin edilmeksizin umumi hamamlara giriş, ev için tabak, çanak, şahıslar için' ayakkabı ısmarlamak (el'istisnâ"), misafire yemek ikram etmenin, misafirin yemekten yemesine izin vermek sayılması v.s. gibi davranışlar bu cümledendir.

Sözlü örf, kullandıkları bazı kelimeleri insanların, kelimelerin aslı lügat manasından başka muayyen bir mana ifade eder tarzda kullanmayı âdet haline getirmeleridir. Mesela (Arabcada) kelimesinin kız çocuk değil, sadece erkek evlad manasına, kelimesinin balık dışındaki etler manasına, aslında yerde yürüyüp seyreden her canlı manasına olan kelimesinin sadece dört ayaklı hayvanlar manasına kullanılması gibi.

Amelî ve sözlü örf bu iki nev'iyile, bütün İslâm memleketlerinde yaygınlaşır, şöhret bulur, bu memleketlerdeki insanlar o örfü icra ederlerse, böylece o örfler umumi örf olurlar. Hususi örf ise, sadece bir memlekette yahut muayyen bir zanaat ve sanat ehli, esnaf sınıfı arasında yaygınlaşan, şöhret bulan, icra olunan örfdür. İsmarlama yaptırmak (istisnâ") ve umumi hamamlara girmek umumi amelî örflerendir. Mesela Irakta mehrin peşin ve muahhar mehre bölünmesi, (Iraktaki) Dıyale şehrinin bazı mıntıklarında portakal alış verişinde, bir mikdâr fazla portakal vermek de hususi amelî örfündür.

(Arabcada) kelimesinin insan için kullanılmayıp sadece dört ayaklı hayvanlar için kullanılma hali, kelimesinin evlilik rabtasının ortadan kaldırılması ve izalesi manasına kullanılması, umumi sözlü örfündür. Muayyen ilmî sahalarda ilim adamlarının, kendi meslekleri çerçevesinde sanat, umumi sözlü örfündür. Muayyen ilmî sahalarda ilim adamlarının, kendi meslekleri çerçevesinde sanat, hususi bir tabir olarak (istilâhen)

verdikleri manayı kasdetükleri kelimelerin kullanılış tarzı da hususi sözlü örfündür. [\[14\]](#)

237) Sıhhatli (meşru, makbul, sahîh) Örf

Sıhhatli örf, Şeriatın bir nassına muhalif olmayan, muteber bir maslahata engel teşkil etmeyen, mefsedet tarafı ağır basan bir durumu celbetmeyen bir örfdür. Mesela (Irakta) insanların, erkek tarafın nişanlı kıza elbise ve benzeri şeyler kabilinden götürdüklerinin hediye itibar olunup, mehre dahil bulunmamasını; nikah kıyılırken kalabalık bir topluluğun davet olunarak, onlara tatlı ikram olunmasını; elli sene önce Bağdad'lıların yapı işçisi olarak çalıştırdıkları işçilere öğle yemeyi vermelerini, kahvehane işletenlerin işçilerine öğle ve akşam yemeği vermelerini, Iraklıların muahhar mehrin boşama yahut ölüm olmadan istenmemesi ve ona müstehak olunmamasını, âdet haline getirmeleri gibi. [\[15\]](#)

Fâsid (gayrı meşru, makbul ve sahîh olmayan) örf

Fâsid örf, Şeriat Sahibinin nassına muhalif yahut zarar celbeden ve maslahat defeden örfdür, insanların bankalardan (her türlü resmî ve gayrı resmî dâire ve müesseselerden mesela memurların Emekli Sandığından) veya şahıslardan faizle borç (kredi) almak gibi bâtil akidler yapmaları, piyango, at yarışları, (spor toto), iskambil oyunları ve tavla gibi kumar oynamayı itiyad haline getirmeleri, fâsid örfündür.

238) Örfün Hüccet Olması

Alimler örfü, hükümlerin dayandığı istinbat kaynaklarından biri saymışlardır. "Adet muhakkemdir," "örf olarak bilinen, şart olarak koşulmuş gibidir" sözleri, fakihlerin örfün hüccet oluşuna delalet eden ifadelerindedir.

Bazı âlimler ^[16] örfün hüccet ve Şeriatte muteber bir (hüküm) delili bulunduğuna Yüce Allah'ın

"*Sen (güçlüğü değil) kolaylığı (sağlayan yolu) tut, örfü (Şeriatın ve akim beğendiğini, iyiliği) emret...*" ^[17] ayetini delil getirmişlerse de, bu zayıftır. Çünkü ayetteki kelimesi "ma"rûf" manasındadır. Ma"rûf da iyi olduğu bilinen, yapılması icabeden şeydir; ve bu manasıyla Şeriatın her emrettiği şey demek olur.

Bazıları ise örfün hüccet olduğuna Assü Rasulullah'tan rivayet olunan "*Müslümanların iyi ve güzel gördüğü şey, Allah nezdinde de iyi ve güzeldir*" hadisini delil getirmekte iseler de, bu istidlal de zayıftır. Birden fazla alim bu hadisin Rasulullaha değil "Abdullâhi bnu Mes'ûda âid bir söz olduğunu (hadîsun mevkûf) söylemişlerdir. Fakat bu ifade örfün hüccet oluşuna delalet etmemekte, icmâ"nın hüccet olduğuna delalet etmektedir. ^[18]

Ancak icmâ"nın mesnedi sahih örf olursa bu eserin o zaman sadece bir örf nev'ine delalet eden inhisarı bulunur; mutlak (umumi) olarak örfle delalet etmemiş olur.

Doğru (ve hak) olan, örfün Şeriatte muteberliği ve örfle hükümlerin istinad edişinin doğruluğudur. Ancak örf müstakil, tek başına bir delil değildir; Şeriatin (diğer) muteber delillerine dayanmaktadır. Çeşitli bakımlardan bu ifademizi te'yîd eden deliller mevcuttur. Mesela:

1) Hikmet ve Şeriat Sahibinin, Arabların müsbet (İslâm'a aykırı olmayan) örflerini meşru saydığını görmekteyiz. Arabların ticaret ve şirket şekillerinden müsbetlerinin meşru olarak benimsenişi bunlardandır: Ortaklaşa yapılan ticaretler (mudârabah) ve (şer"an) bozuk vasıfları olmayan

kiralara gibi. ^[19] Keza Şeriat Sahibini, şahsın nezdinde olmayan şeyi satmasını yasakladığı halde, bu umumi yasaktan, Medineliler arasında örf olarak ceryan ettiğinden selem (esselem) akdini istisna ettiğini görüyoruz. Yine aynı şekilde Şeriat Sahibi kuru hurmayla kuru hurmanın değiştirilmesini yasakladığı halde, "ariyyeh muamelesine izin vermiştir, "ariyyeh, dalı üzerindeki yaş hurmalar kurduğunda ne kadar edeceği

tahmin edilerek, o kadar kuru hurma ile, dalları üzerindeki yaş hurmaların değişimi demektir. ^[20] Çünkü o devirde insanların bu nevî muameleye ihtiyaçları vardı; ve bu muamele örf olarak aralarında ceryan etmekteydi. Hakîm Şeriat Sahibinin bu tasarrufları, insanların yerleşmiş muamelelerinden İslâm'a uygun olan örfü tanıdığını göstermektedir. Fâsîd (İslâm'a aykırı) örfü ise Şeriat Sahibinin tanımadığını, ilga ve ibtâl ettiğini görüyoruz: İslâm dışı (yani câhiliyet) adetlerinden olan evlâd edinmede olduğu gibi. Keza kadınlara miras verilmemesi mevzuunda aynı şeyi yapmış; bu adeti ilga ederek kadınlara da mirasda, değişmez bir hak tanımıştır.

2) Esasen örf, icmâ", mürsel maslahat ve zerâi" gibi Şeriatin muteber delillerinden birine dayanmaktadır. Mesela ısmarlama (el'istisnâ") ve hamamlara girmek, icmâ"a dayanan örf cinsindedir. Hiç kimseden itiraz vakî olmadan bu davranışlar örf olarak ceryan ederek icmâ" şeklini almışlardır, icmâ" ise muteber (bir hüküm deliledir. Mürsel maslahata dayanan örf de vardır. Çünkü örf sahihse, fâsîd değilse, insuarar üzerinde bir hakimiyeti mevcuttur. Meşruiyyetinin tanınması insanlara kolaylık temini ve sıkıntının onlardan defedilmesi kabîlindedir. İnsanları örflerinden uzaklaştırmak ise onları meşakkat ve sıkıntıya sokmak demektir. Sıkıntı ise bir mepsedet olduğundan (islâm'da) bertaraf edilmiştir. Bu manaya elmebsû-t isimli eserinde esserahsî şöyle işaret ediyor: "... Çünkü örfde sabit olan şey şer"i delil ile sabit olmuştur. Zira yerleşmiş olan adetten ayrılmakta, apaçık bir sıkıntı vardır."

3) Muhtelif devirlerde müctehidlerin örfü hüccet olarak kullanıp icihadlarında onu muteber saymaları, örfün muteber sayılmasının doğruluğunu gösterir. Zira fakihlerin örf ile amel etmeleri, sükutî icmâ" derecesinde kabul edilir. Ayrıca örfü bazı müctehidler sarahaten (hüccet olarak) beyan etmişler ve bazıları da bu durum karşısında sükut etmişlerdir. Böylece icmâ" ile muteberliği sabit olmuştur.

239) Hükümlerin Mesnedi Olabilmesi için, Örfün Mûteberliğinin Şartlar

1) Müsbet örfle dair verdiğimiz misallerdeki gibi örfün sahih olması, bir nassa muhalif bulunmaması şarttır. Şu örfler de bu kabîlindedir:

a) Kendisine emaneten mal bırakılan şahsın (elvedî), adete göre bu emanet malın (elvedî"ah), malı bırakan kişinin (elmûdi") zevcesi, çocukları ve hizmetkârı gibi teslim edilebileceği insanlara teslim etmeye mezun olmasının örf ve adet olarak yerleşmesi.

b) Nakledilebilir eşyanın vakfolunması.

c) Sahih örfün icabına göre akidlerde koşulan şartlar.

Eğer örf nassa muhalifse muteber değildir. Faizin, düğün yapanların verdiği yemekte içki bulunması, avret yerlerinin açılmasının örf ve adet haline getirilmesi ve benzeri gibi davranışlar, alimler arasında hiç ihtilafsız (örf olarak) muteber değildir. ^[21]

Nassa muhalif örfden maksad, her yönüyle nassa aykırı bulunan adettir. Bu aykırılık, örfle göre hareket edildiğinde nassla amel etmeyi tamamen ibtâl eder: (Fâsîd örfle dair) verdiğimiz misallerde görüldüğü gibi. Örf bu keyfiyette değilse (örfü benimsemek her bakımdan nassla ameli ibtâl etmiyorsa), kendi dairesinde örfle amel edilir; ve örfün icabı dışında da nass ile amel olunur: İsmarlayarak bir şeyi yaptırmada (el'istisnâ") olduğu gibi. Aslında ısmarlama ve sipariş verme, mevcut olmayan bir şeyin satımı (değişimi)dir. Mevcud olmayan bir şeyin satımı ise şeriatte caiz değildir. Fakat hiçbir itiraz vakî olmadan insanların örf haline getirdiklerinden dolayı ısmarlama caiz görülmüştür, işte bu örf ve adet sebebiyle ısmarlama yaptırılabilir. Fakat ısmarlama dışındaki değişim esasına dayanan muamelelerden, mevcut olmayan şeyin değişimi (yani satımı) helal ve caiz değildir.

2) Örfün değişmezlik (el'i-t-trâd) ve ekserîlik arzemesi şarttır. Değişmezlikten maksad, âdetin küllî olması yani muhtelif olmamasıdır. Bazen bu mana, "umumi" tabiriyle de ifade edilir. Yani örfün, o örfün sahihleri arasında örf halinde bulunması, yaygın, şuyû bulmuş, herkesçe bilinmesi şarttır. Ekserîlik, çoğunlukla ve gâliben demektir. Yani gayet az nisbette ayrılık arzemesidir.

Bu iki vasıf -ki değişmezlik ve ekserîlik- örf sahihleri arasında mevcut iseler muteberdirler; fakat Fıkıh kitaplarında mevcut iseler, değişmeleri

ihtimâlinde dolayı muteber değildirler.

3) Tasarrufun (herhangi bir hukuki mahiyeti olan davranışın) dayandığı örlun, tasarrufun husulünden evvel mevcut bulunup, tasarrufun meydana geldiği zamana kadar istimrar etmesi, tasarrufun husulü ânında da örf olarak bulunması şarttır. İşte vakıfların, vasiyetlerin, alım satımların senedleri ile, evlenme vesikalarının ve bunlarda mevcut şartların ve tâbirlerin, o muameleleri icra etmiş insanların devrindeki örf ile tefsir edilmesi lazımdır; onlardan sonra hasıl olmuş örflerle tefsir edilmemesi icabeder. Mesela bir şahıs, gayri menkulünün gelirini âlimlere yahut ilim talebelerine vakfetmişse, vakfetme devrindeki örf'e göre âlimlerin manası, "başka bir şart aranmaksızın dinî mevzuatta bilgi ve tecrübesi bulunanlar" demekse ve ilim talebelerinden de maksad o devirde "dinî ilim tahsili yapanlar" ise, işbu vakfın geliri, daha sonraki devrin örfüne göre âlimlik vasfını kazanmak için diploma sahibi olmak şart koşulsada, sonradan meydana gelen bu kabil örfi itibarlara bakılmaksızın din alimlerine yahut sonraki örf'e göre din tahsili ve dinî olmayan ilimlerin tahsiliyle meşgul şahıslara ilim talebeleri dense bile, mezkûr vakfın geliri sadece dinî tahsil yapan talebelere verilir.

4) Örfün aksini ifade eden bir söz veya davranışın bulunmaması lazımdır. Mesela: a) Piyasada alım satım muamelelerinde âdet, ücretin taksitle ödenmesi olduğu halde, taraflar ücretin peşin ödenmesi hususunda sarahaten anlaşmışlarsa, b) Nakliye masraflarının örf'e göre müşteriye âid olmasına rağmen, taraflar bu masrafların satıcıya âid olması hususunda anlaşmışlarsa, c) Örf'e göre gayri menkulün tapudaki tescil masrafları müşteriye âid olmasına rağmen taraflar bu masrafların satıcıya âid olması hususunda anlaşmışlarsa, örf'e göre hüküm verilmez. Bu gibi hallerde (örf hilafına tarafların ittifakında) kaide şudur: "Zikredilmese bile örf'e göre sabit olan şey, örf hilafına bir hüküm bulununca sabit olmaz."^[22]

240) Hükümlerin Tatbiki İçin Örf Bir Mesneddir

Hâdiseler, olay ve cüz'î vak'alara hükümlerin tatbiki için örf bir dayanak sayılır. Mesela Yüce Allah'ın "... ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahid yapın..."^[23] ayeti delil gösterilerek şahidliğin kabul olunması için adalet şart koşulmuştur. Fakihlerce "adalet, sahibini takva ve mürüvvet (hakkiyle insan olandaki fazilet ve haslet, vekâr)den ayrılmamaya sevkeden bir melekedir. Mürüvveti, vekân ihlâl eden her şey, "adaleti lekeler sayılır. Bu ihlâl eden şeyler ise zaman ve mekâna göre değişir. Faraza bu mevzuda Şâtıbî (eşşâtıbî) şöyle diyor: "... Mesela (erkeklerin) başı açık olmaları, esasen yerine göre değişmektedir. Bu hareket foğudaki memleketlerde mürüvvet sahipleri hakkında çirkin bir hareket sayıldığı halde, batıdaki (İslâm) memleketlerinde, çirkin sayılmaz. Bu değişikliğe göre şer'i nukum de değişiklik arzeder. Onun içindir ki doğuda erkeğin başının açıklığı "adalet vasfını lekelediği halde, batı (İslâm) memleketlerinde "adaletini lekelemez."

Keza Kur'anın "...Annelerin maruf vech ile (örf ve âdete göre) yiyeceği, giyeceği, çocuk kendisinin olan (babaya) âiddir..."^[24] nassında mevcut hükmün tatbikinde, nafakanın takdiri için örf'e müracaat edilir ve dayanılır. Çünkü nass, nafakanın mikdârını açıklamamıştır. İmam Cassâs ahkâmü'l-kur'ân isimli eserinde aynen şöyle der: "...Zevce haksızlık yapıp, kendisi gibi bir zevcenin örf ve âdete göre hakkı olan nafakadan daha fazlasını talep ederse, verilmez. Keza örf ve âdeta göre koca da karısı gibi bir kadına verilen nafakadan daha az mikdârda nafaka verirse bu helal değildir; ve zevcesi gibi bir kadının hakkı olan nafakayı vermeye icbar edilir."

Şeriat Sahibinin işte böyle farz kılıp mikdânı tahdîd etmediği her şeyde, mikdârın takdiri için örf'e müracaat edilir.

241) Zamanların Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi

Örf ve âdete dayanan hükümler, âdet ve örf değiştikçe değişir. Fakihlerin, "devirlerin değişmesiyle hükümlerin değişmesi reddolunmaz" sözünden maksad budur. Bu hususda İmam Şihâbüddîn Karâfî şöyle demektedir: "Âdetlere dayanan hükümler, âdetlerin aldığı şekillere göre şekil değiştirirler ve âdetler ibtâl edildiklerinde, bu hükümler de bâtil olur: Çeşitli muamelelerdeki paralar, bedel mukabilinde icra edilen, alım satım ve benzeri muamelelerdeki kusurlar (ayıplar) gibi. Mesela örfde paranın biçimi değişmişse, alım satımda mevzûbahs edilen para, eski para değil yeni paradır. Keza elbise ve kumaşlarda bir zamanlar kusur (ve ayıb) sayılan bir durum, elbise ve kumaşların iadesini haklı gösterdiği halde bu husustaki örf ve âdet değişse, bir zamanlar kusur ve ayıb sayılan durum yeni örf ve âdete göre elbise ve kumaşın değerini arttıran, tenkîde değil takdire lâyık bir vasıf durumuna gelmişse, bu durum sebebiyle, elbise ve kumaşlar, müşteri tarafından kusurlu iddiasıyla satıcıya iade edilemez. İşte âdetlere dayanan hükümlerin tamamında bu kanun muteberdir. Bu, hakkında âlimlerin icmâ bulunan, tahkik ve tedkîk neticesidir. Uzun devirler boyunca verilmiş fetvalarda bu kanun dikkate alınır. Her ne zaman yeni bir şey örf haline gelirse, o muteber sayılır; ve her ne zaman bir şey örf olmaktan çıkarsa, o da itibardan düşer..."

Bu esasa göre verilmiş farklı hükümler vardır. Mesela Ebû Hanîfe'ye göre zahirdeki "adalet ile iktifa edilir; kısas ve hadd cezalarıyla ilgili şahidliklerin dışında şahidlerin gizlice tedkîk ve tezkîyesi şart değildir. Çünkü onun devrinde insanlarda hâkim vasıf takva ve salah sahibi bulunmaları, dürüst davranmaları idi. Fakat Ebû Yûsuf ve Muhammed devrinde yalancılık çoğaldı ve zahîrî adalete göre hüküm vermek, mefsedet ve hakları zâyî etmek halini aldı. Onun için bu iki imama göre şahidlerin tezkîyesi icabetmektedir. Ebû Hanîfeyle iki talebesi arasındaki bu görüş farkı hakkında fakihler, "bu ihtilaf zaman ve devir ihtilafıdır, hüccet ve delildeki ihtilaf değildir" demişlerdir.

Hanefî imamlarının verdiği fetvaya göre, evin dış görünüşü ve bazı odalarının müşâhedesiyle, görme muhayyerliği düşer. Çünkü (o zamanlar) odalar hep aynı tarzda yapılırdı. Fakat daha sonra evin odalarının yapımındaki âdet değişince, sonraki Hanefî imamları, evin bütün odaları görülmedikçe, görme muhayyerliği hakkının düşmediğine fetva vermişlerdir.

Sonraki fakihlerin, Kur'an öğretmeye ücret alınabileceğine dâir verdikleri fetva da böyledir. Çünkü âdet değişmiş idi. Önceleri (Kur'an hocası yapan) bu muallim şahıslara devlet hazinesinden hediyeler verilirdi. Verilen hediyeler kesilince, sonraki fakihler, Kur'andan uzak kalınmasın, Kur'an unutulmasın diye ücret alınabileceği fetvasını verdiler.

Assü Allah Rasulü, fitr sadakasını (fitreyi) bir sâ" kuru hurma yahut bir sâ" arpa yahut bir sâ" kuru üzüm yahut bir sâ" keş^[25] olarak vacib kılmıştır: Bunlar o zamanlar Medînelilerin azık olarak kullandıkları gıda maddelerinin ekserisi idi. Eğer azıklar değişirse, yeni azıklardan da (fitre olarak) bir sâ" verilebilir.

242) Daha evvel de söylediğimiz gibi hükümlerin bu değişikliği, sadece örf'e dayanan hükümlerdedir; Şeriatin getirdiği kat'î hükümlerde değildir. Bu değişiklik Şeriatı neshetmek (hükümsüz kılmak) sayılmaz. Çünkü hüküm mevcuttur. Fakat tatbiki için lüzumlu şartlar bulunmadığından başkası tatbik olunmaktadır. Yani âdetin değişmesinin manası, başka bir hükmün tatbikini lüzumlu kılan yeni bir durumun ortaya çıkmasıdır. Yahut aslı hüküm bakî olmakla beraber âdetin değişikliği, aslı hükmün tatbiki için muayyen şartların bulunmasını lüzumlu kılmıştır. Mesela şahidlerin "adalet (vasfına sahip olmaları) şarttır. (Önceleri) "adaletin zahiren bulunması, (bir insanda) "adaletin tahakkuku için kâfiydi. Fakat yalancılık çoğalınca bu şart tezkiyeyi lüzumlu kılmıştır. Bu hususta Şâtîbî şöyle diyor: "Âdetler değişince, her âdet şer"î bir asla (esasa) dayanır; ve bu şer"î esas ile âdet hakkında hüküm verilir, tşte ihtilafın manası budur."

9. BÖLÜM

9. DELİL

SAHÂBÎ GÖRÜŞÜ (KAVLU'S-SAHÂBÎ)

243) Giriş

Usul âlimlerinin cumhuruna göre sahâbî, Assü Rasûlullâhî görüp ona inanarak, örf ve âdete göre arkadaş, dost denilebilecek bir müddet kadar onun yanında bulunan şahsa denir: Râşid halifeler, "Abdullâhî bnu "Abbâs, "Abdullâhî bnu Mes"ûd ve diğer insanlar arasından Nebî Efendimize inanıp, onu destekleyip, sözünü dinleyip, onun doğru yolu ile hidayeti bulanlar gibi.

Assü Allah Rasûlünün vefatından sonra ilmi ve fikhî ile tanınmış Eshâbî Kırâmı fetva verdiler; hukuki meselelerde hükmettiler. Verdikleri fetva ve hükümleri bize intikâl etmiştir. Eğer mütehid, bir mesele hakkında Kitab, Sünnet ve icmâ" hududu içinde hüküm bulamazsa, Sahabenin bu fetva ve hükümleri acaba, dışına çıkılamayacak, kendisine bağlı kalınacak bir Fıkıh kaynağı mıdır? Böyle kabul edilmeleri sahih midir? Âlimler bunda ihtilâf etmiştir.

244) İhtilaf Mevzuu

Sahâbî görüşünün ve sözünün hüccet oluşundaki âlimlerin ihtilaf ettiği husus mutlak değildir. İhtilaflarındaki şu teferruatın kaydedilmesi lâzımdır:

1) İctihâd ve re'y (fikir) ile idrak edilemeyecek hususdaki Sahâbî sözü, âlimlerce hüccettir. Çünkü bu söz Assü Nebî Efendimizden duyulmuş olmakla izah edilir; ve böylece Sünnet kabilinden olur. Sünnet ise bir hüküm koyma yani teşri" kaynağıdır. Bu nevî Sahâbî sözüne Hanefiler "Abdullâhî bnu Mes"ûddan, "hayızın en azının üç gün olduğunu söylediğinin" rivayet edilmesini ve Hanefiler nezdinde sabit olan bazı Sahabenin "en az mehir mikdârının on dirhem olduğu" tarzındaki sözlerini misal verirler.

2) Hakkında ittifak hasıl olan Sahâbî sözü şer"î bir hüccet sayılır. Çünkü bu icma" olmaktadır. Keza, muhalifinin olduğu bilinmeyen Sahâbî sözü (veya görüşü) de sükûtî icmâ" kabilindedir. Sükûü icmâî (hüccet olarak) benimseyenlerce bu da Şer"î bir hüccettir.

3) Sahâbînin görüşü, kendisi gibi başka bir Sahâbî hakkında ilzam edici bir hüccet sayılmaz. Sahabeyi kendi aralarında ihtilaf eder, fakat hiçbirinin diğerini kendi görüşünü benimsemeye mecbur kılmadığını görüyoruz.

4) Sahibinin re'y ve içtihadı dayanan söz ve görüşünde ihtilaf vardır: Acaba bu görüş ve söz, Sahabeden sonraki müslümanlar hakkında hüccet midir, değil midir?...

245) Bazı âlimlerce bu görüş ve söz, şer"î bir hüccettir. Müctehid Kitab, Sünnet ve icmâ"da meselenin hükmünü bulamazsa Sahâbînin görüşünü benimsemek zorundadır. Sahabe ihtilaf etmiş ise, Sahabenin görüşleri arasından birini ihtiyar etmek mecburiyetindedir.

Bazı âlimlerce ise bu, şer"î bir hüccet değildir; ve müctehidin Sahâbî görüşünü benimsemeye mecburiyeti yoktur. Şer"î delilin icabı neyse onu benimsemesi lazımdır.

Birinci kısım âlimler (Sahâbî görüşünün dışına çıkılamamadır diyenler) şunu ileri sürerler: Sahâbînin içtihadında doğruluk ihtimali gayet fazladır; ve hatâ ihtimâli gayet azdır. Çünkü Sahâbî, Kur'ânın (yeryüzüne) indiği devri müşahade etmiş, hüküm koymanın (teşriin) hikmetlerine vâkıf olmuş, Kuran âyet ve sûrelerinin iniş sebeplerini anlamış, Assü Nebî Efendimize uzun müddet arkadaşlık ettiğinden bu hal ona Şeriatî öğretmiş ve Şeriatin manaları hususunda zevk sahibi kılmıştır. İşte bütün bunlar Sahâbînin görüşlerine diğerlerinden daha yüksek bir mevki kazandırmakta, ictheadlarını diğerlerinin ictheadlarından doğruya daha yakın bir hale getirmektedir.

İkinci kısım âlimler ise şunu ileri sürerler: Bizler Kitab ve Sünnet ile ikisinin nasslarının delil olarak bizi irşâd ettikleri şeye uymakla mükellef kılınmışızdır. Sahâbî görüşü bunlardan biri değildir. Re'y ve fikir ile icthead, hatalı da olabilir; doğru da olabilir. Bu hususda Sahâbînin hatalı olma ihtimâli daha az ise de, Sahâbî ile diğer insanlar arasında fark yoktur.

Tercih ettiğimiz görüş, Sahâbî görüş ve sözünün ilzâmî bir hüccet olmadığıdır. Fakat (bununla beraber) Kitab, Sünnet ve icmâ"da mesele hakkında bir nass bulunmadığı, başka muteber bir delil de olmadığı zaman Sahâbî görüşünün hüccet olarak alınması tarafdârıyız. Bu durumda Sahâbî ile diğer insanlar arasında fark yoktur.

Tercih ettiğimiz görüş, Sahâbî görüşünün hüccet olarak alınması tarafdârıyız. Bu durumda Sahâbî görüşünün benimsenmesinin en isabetli davranış olduğu kanaatindeyiz.

10. BÖLÜM

10. DELİL

BİZDEN ÖNCEKİLERİN ŞERÎATİ (ŞER"U MEN-KABLENÂ)

246) Bizden önceki (ümme ve millet) lerin şeriatinden maksad, Allah'ın onlar için meşru kılıp, onlara tebliğ edilmek üzere rasûl ve nebilerine indirdiği hükümlerdir.

Bu hükümlerin bizim Şeriatimiz ile alakalan ve bize nisbetle ne derecede hüccet oldukları mevzuunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Görüşlerini zikretmeden önce, ihtilaf noktasının açıklanması lazımdır. Çünkü bizden öncekilerin şeriatleri çeşitlidir, ve bazılarının bizim hakkımızda hüccet olduğunda ittifak vardır. Bazılarının da bize nisbetle hükümsüz olduğunda ittifak olunmuştur. Bir kısmının ise bize nisbetle hüccet olup olmadığına ihtilaf edilmiştir:

247) Birinci Nevî Hükümler. Bunlar Kur'an veya Sünnette bulunan, biz-m Şeriatimizde de, bizden önceki kavim ve milletlere farz kılındığı gibi, bize de farz kılındığına dâir delilin bulunduğu hükümlerdir. Bu nevî hükümlerin bizim için de Şeriat olduğunda ihtilaf yoktur. Bu hükümlerin meşruluğunun ve bizim hakkımızda da hüccet oluşunun kaynağı, bizim kendi Şeriatimizin nasslarıdır. Oruç farzası bu cümledendir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Ey iman edenler sizden evvelki (ümme ve millet)lere farz kılındığı gibi sizin üzerinize de oruç farz kılındı. Tâ ki konmasınız” ^[26]

248) İkinci Nevî Hükümler. Bunlar Allah'ın Kur'anında yahut Assü Allah Rasûlünün Sünnetinde açıklanan, bizim hakkımızda hükümsüzlüğü, bizden önceki milletlere mahsus olduklarına dair Şeriatimizde delilin bulunduğu hükümlerdir. Bu nevî hükümlerin bize meşru kılınmamış olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Yüce Allah'ın şu sözü bu cümledendir:

“De ki, bana vahyolunanlar arasında, yiye bir kimsenin yiyeceği içinde (sizin haram dediklerinizden böyle) haram edilmiş bir şey bulmuyorum. Yalnız gerek ölü, gerek dökülen kan, gerek domuz eti -ki bu, şübhesiz bir murdardır-, yahut Allahtan başkasının adına boğazlanmış bir fisk olmak müstesnadır. (Bunlar haramdır. Bununla beraber) kim (bunlardan bir şeyi yemeye) muztar kalırsa (zaruret mikdârım) aşmamak üzere (yiyebilir). Çünkü Rabbin çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir. Biz Yahudilere bütün turnaklı (hayvan)ları haram kıldık. Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine haram kıldık. Bunların sırtlarına veya barsaklarına yapışan, yahut kemiğe karışan (yağlar bu hükümden) müstesnadır.” ^[27] Bu (tahrîmi)

onlara, zulümlerinden dolayı, ceza olarak yaptık. Biz elbette doğrucularız” ^[28]. Allah Rasûlünün şu hadîsi de bu cümledendir:

“Bana ganimetler helal kılınmıştır. Benden önceki (ümme ve milletlerden) hiç kimseye helal kılınmamıştı.” Yukarıdaki âyet, bize helal kılınan şeylerin (bizden önceki ümme ve milletlere) haram kılındığını, hadîs de daha önceki ümme ve milletlere helal olmayan (harb) ganim etlerinin müslümanlara helal kılındığını göstermektedir.

249) Üçüncü Nevî Hükümler. Bunlar Kitabımızda ve Nebimizin Sünnetinde zikri geçmeyen hükümlerdir. Bunların bizim hakkımızda meşru olmadığı hususunda âlimler arasında ihtilaf yoktur.

250) Dördüncü Nevî Hükümler. Bunlar Kitab veya Sünnet nassları tarafından getirilmiş (yani bizden önceki ümme ve milletler hakkında meşru oldukları Kur'an veya Hadîslerde mezkûr), fakat bu nasslarda bizim hakkımızda bakî olup olmadıklarına dair bir delil bulunmayan hükümlerdir. Mesela Yüce Allah:

“Biz Tevrat'ta onların üzerine (şunu da) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıktır. Hülasa bütün) yaralar birbirine kısasdır...” ^[29] buyurmaktadır, işte hakkında ihtilaf bulunan nevî budur. Bu nevî hükümlerin bize nisbetle hüccet olup olmaması hususunda ihtilaf olunmuştur: Bazı alimler -Hanefiler gibi-, bunun hüccet olduğu, bizim Şeriatimizin bir parçası bulunduğu görüşündedirler. Diğer

alimler de bunun bizim hakkımızda meşru olmadığı görüşündedirler. Her iki kısım da kendi görüşünü te'yîd eden deliller ileri sürmüştür. ^[30]

251) Esasen bu ihtilafın ehemmiyeti yoktur. Çünkü amelî bir neticesi mevcut değildir. Allah'ın veya Nebî Efendimizin Sünnetinde bize hikâye edip açıkladığı, önceki şeriatlerin hükümlerinden her bir hükmün, bizim hakkımızda bakî olup olmadığına dâir Şeriatimizde delil mevcuttur. Hükmün baki bırakıldığına veya kaldırıldığına dâir delil, öncekilere âid o hükmün bize anlatıldığı nassda olabileceği gibi Kitab ve Sünnetin başka (bir) yerinde bulunan nasslarında da olabilir.

Burada söylediklerimizi te'yîden 250. paragrafta mevcûd âyet hükümlerinin bizim hakkımızda, kendi Şeriatimizin delilleriyle sabit olduğunu zikredebiliriz. Çünkü bazı insanlar, uzuvlar ve yaralarda kısasın bizim Şeriatimiz olmadığı, bizden öncekilerin şeriatı olduğundan bizleri ilzam etmediği iddiasındadırlar. Bu, hiçbir delil ve hüccete dayanmayan gerçek bir vehimdir. Bu ayetin hükümlerinin bizim hakkımızda sabit olduğu, bizim Şeriatimizin bir parçası bulunduğu alimlerin ihtilâfı yoktur. Muhtelif mezheplerin Fıkıh kitaplarına muttali olan, bu kitaplarda cana kıymak ve daha hafif suçlar hakkındaki kısasa dair hususi bahislerin olduğunu görecektir. Onun için 250. paragraftaki ayet hükümleri bizim hakkımızda sabittir ve bunda ihtilaf yoktur. Bu ayetle ilgili olarak İmam Şafî şöyle diyor: "Allah, kitapları Tevrat olan insanlara neyi farz kıldığını

şöyle zikrediyor: *“Biz Tevrat'ta onların üzerine (şunu da) yazdık: Cana can, göze göz... (karşılıktır...)”* ^[31]. Bu (İslâm) ümmeti ve milletinde kısasın Yüce Allah'ın Tevrat ehli arasında nasıl hükmettiyse, aynen mevcut olduğu hususunda hiçbir ihtilaf bilmiyorum. Keza cana kıymak ve hakkında kısas tatbik edilecek uzuv itibarıyla ölüme yol açmadan uygulanabilecek yaralama kısasının iki hür müslüman arasında mevcut olduğu

hususunda da hiçbir ihtilaf bilmiyorum.” ^[32] İbnu Kudâmenin Elmuğnî isimli eserinde şöyle deniliyor: "Mümkün olduğu takdirde, canın dününde (yani uzuvlarda) kısasın ceryan edeceği hususunda müslümanların icmâ"ı vardır. İbnu Kesir de tefsirinde, âyetin icabına göre amel olunması hususunda icmâ"ın bulunduğu"nu zikreder. Şu halde, bizden öncekilerin şeriatini bizim hakkımızda hüccet olarak benimseyen alimlere göre bu ayetin hükümleri bizim hakkımızda meşrudur. Birinci kısım alimler (benimseyenler) ayetin hükümlerini, kendi görüşlerine uygun olarak, hüccet diye ileri sürerken, ikinci kısım âlimler, bu hükümlerin bizim hakkımızda meşru olduğuna dair, Şeriatimizde deliller bulunduğundan bu hükümleri hüccet olarak benimsemektedirler. Şunlar, bu delillerdendir:

1) Yüce Allah *“...maktuller hakkında size kısas (misilleme) farz kılındı...”* buyuruyor. Allah Rasûlü *“Bile bile insan öldürmenin cezası kısasdır. Ancak maktulün mirasçısı (velisi) affederse kısas düşer”* ve *“Maktulün velisi şu iki şeyden birinde muhayyerdir: Ya fidye alır, ya (Katili) öldürür”* buyuruyor. Bu nasslar sarîh olarak, bilerek insan öldürmede kısasın farz olduğuna delalet etmektedir. 250. paragraftaki âyet hükümlerinden biri de öldürmedeki kısas idi.

2) Assü Allah Rasûlü yaralamalarda ve diş kırmada kısas ile hükmetmiştir. Fakat mağdur kısası affetmiştir. [33]

3) Assü Allah Rasulünden şöyle dediği rivayet olunur: “Öldürülenin velisi ve yaralanan şahıs, şu üçten birinde muhayyerdir: Ya kısas yapar, ya diyet alır yahut affeder.”

4) Yüce Allah şöyle buyurmuştur “... Onun için kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların üstünüze saldırdıkları gibi, ona saldırın...” [34]

Alimler bu ayetin şümülüne “Biz Tevrat'ta onların üzerine (şunu da) yazdık: Cana can...” [35] ayetinde mevcut olan canda ve candan aşağı (dün) olan şeylerde (mesela vücudun uzuvları gibi) kısas da girmektedir görüşündedirler.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, bizden önceki ümmet ve milletlere şeriat kılınmış olan kısas ayetinin hükümleri, bizim kendi Şeriatimizdeki (müstakil) deliller ile, bizim hakkımızda da sabittir.

11. BÖLÜM

11. DELİL

ISTİSHÂB (EL'ISTI-S.HÂB)

252) Istishâb kelimesinin (lügat) manası birlikte, beraber bulunmayı ve beraberliğin devamını istemektir. Bir ıstilah olarak manası, sabit olan bir şeyin sabitliğinin yahut sabit olmayan bir şeyin sabit olmayışının devam etmesidir. Yahut ıstishâb, kendisini değiştiren bir şey bulunmadıkça bir durumun nasıl idiye öylece baki kalmasıdır. Mazide mevcudiyeti bilinen bir şeyin daha sonra zail olduğu hususunda tereddüd hasil olursa, önceki mevcudiyetinden dolayı ıstishâben bekasına hükmederiz. Mazide yokluğu bilinen bir şeyin daha sonra mevcudiyeti hususunda tereddüd hasil olursa, önceki yokluğundan dolayı ıstishâben yokluğunun devam ettiğine hükmederiz.

Buna göre muayyen bir zamanda hayatta olduğunu bildiğimiz şahıs hakkında vefatına dair bir delil ortaya çıkıncaya kadar hayatının devam etmekte olduğu hükmünü veririz. Bakire bir kıza evlenip, gerdekten sonra bu kızın bakire olmadığını iddia eden adamın bu iddiası (aslen) bekâretin mevcudiyeti sebebiyle ıstishâben, delilsiz kabul edilemez. Çünkü doğumundan itibaren bu kızın bakireliği asıldır.

İz tâkîbeden, suçu ortaya çıkarıcı polis köpeği diye yahut av köpeği diye köpek satın alan insan bilâhare köpeğin bu vasıfta bir hayvan olmadığını iddia ederse, iddiasının hilafı sabit olmadıkça, asıl itibariyle bu vasıf (polis yahut av köpekliği vasfı) mevcut olmadığından ıstishâben kabul edilecek iddia müşterikininkidir. Çünkü asıl olan bu vasıfların köpekte bulunmaması, bu vasıfları köpeklerin sonradan terbiye ve tecrübeyle kazanmış olmalarıdır...

253) Istishâbın Nevileri

1) Eşyalarda Aslolan Mubahhtir Hükmü Istishâbı Haramlıklarına dair bir delilin bulunmadığı faydalı yiyecek, içecek maddeleriyle faydalı hayvan, nebat yahut cansız maddeler mubahtir. Çünkü mubahlık, kâinattaki mevcut her şey hakkında aslî hükmüdür. Bu şeylerden haram olanlar, zararlarından Şeriat Sahibince bir delil ile haram kılınmaktadır. Faydalı şeylerin aslî hükümlerinin mubahlık oluşunun delili, Yüce Allah'ın kullarına nimet bahşeden “O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini, kendi (tarafı)ndan size râm etti...” [36] ve

“Yerde ne varsa hepsini sizin (fâideniz) için yaralan odur...” [37] sözleridir. Nitekim bahşedilmiş ve âmâde kılınmış olması, ancak yaratılmış bu şeylerden faydalanmanın mubahlığıyla olabilir. Fakat zararlı şeylerde aslolan haramlıktır. Çünkü Assü Allah Rasûlü “Zarar vermek ve zarara zararlarla karşılık vermek yoktur” buyuruyor.

2) Aslî Beraat Yahut Aslî Yokluk Istishâbı

Buna göre, delil olmadıkça insan(ın zimmeti) herhangi bir mesuliyet (hak)le mükellef değildir. Başkası hakkında hak iddia edenin bunu isbât etmesi lazımdır. Çünkü aslolan davalının, dava edilen şeyden berî olduğu (mesul ve mükellef olmadığı)dur. Keza sermaye birinden, çalıştırmak diğerinden olmak üzere yapılan ortaklıkta sermayeyi çalıştıran şahıs kâr edilemediğini iddia ederse, iddiası kabul olunur. Çünkü aslolan kârın olmadığıdır. Onun için bu olmayış ıstishâb edilir. (Yani ıstishâba göre bu olmayışa, esasen kârın bulunmadığına hükmedilir.) Ancak bunun hilafı, yani kâr edildiği sabit olursa, hüküm sabit olana göredir.

3) Hilâfına Delil Bulununcaya Kadar, Şer"i Hükmü Sabit Kılan Vasıf Istishâbı

Mesela bir şahsın menkûl yahut gayrı menkûl hakkında mülkiyeti sabit ise bu mülkiyetin, o malı salması, vakfetmesi yahut hibe etmesi gibi bir tasarrufla mülkiyetin yok olduğuna dair delil bulununcaya kadar bakî kaldığına, var olduğuna hükmederiz.

Bir malı itlaf etmek yahut bir mal hakkında (kefalet gibi) iltizamda bulunmak şeklindeki sebeble şahıs bir borç altına girmişse bu mükellefiyet, deşüricinin (bu mükellefiyetin deşştiğine dair bir delilin) ortaya çıkışma yani borcu ödemek yahut mesuliyetten ibra olunmak gibi mükellefiyetin kalktığına dair delil bulununcaya kadar bakîdir.

Keza nikah akdi sebebiyle karı kocanın birbirine helal oluşlarının sübûtu, ayrılıklarına dair delil bulununcaya kadar bakidir. Diğer sabit hükümleri, bunlara kıyas ediniz...

254) Istishâbın Hüccet (şer"î delil) Oluşu

Bir şeyin önceden nasılsa öylece baki kalması ve buna muhalif olan şeyin reddi (ve def'i için ıstışâb, Hanefilerle onları destekleyenlerce bir hüccettir. "İstışâb sabit kılmada (i.sbâtta) değil, def (ve redd)etmekte bir hüccettir" sözlerinin manası budur.

Hanbelî ve Şâfîliler gibi diğer fukahâyâ göre ıstışâb hem def (ve redd) etmek, hem de sabit kılmak bakımından bir hüccettir. Yani eski hükmün takrir ve sübûtu için sanki hüküm, mevcut yeni bir delil ile sabit olmuşcasına (ıstışâb) bir hüccettir. Çünkü ıstışâb bir şeyin eskiden nasılsa öylece baki kalması hususunda kuvvetli (râcîh) bir zannı (kanaati) iktiza ettirmektedir. Kuvvetli (râcîh) zann ise şer"î, amelî hükümlerde muteberdir.

Fakihler arasındaki kaybolmuş insan meselesindeki ihtilaf bu mevzudaki ihtilaflarından doğmuştur: Hanefilere göre kaybolmuş insan ıstışâben hayattadır; kaybolduğu zamanki malları ve mevcut haklarına nisbetle hayatta bulunan insanlar hükmündedir. Buna göre malları miras olarak veresi arasında taksim olunamaz; zevcesi kendisinden ayrılamaz. Fakat bu hayatiyeti yeni bir hak iktisâb etmesini temin edemez. Yani kaybolduğu zaman şahsın sahibi olmadığı bir hak, o şahıs lehine var kılınmaz. Buna (yani Hanefî görüşüne) göre kaybolan şahıstan önce murisi ölse, kaybolan şahıs murisinden miras alamaz. Yani kaybolan şahsın kayyımı, kaybolan şahsın miras hissesinin teslimini talep edemez. Bu hisse kayıp şahsın durumu anlaşılınca kadar bekletilir: Hayatta olduğu anlaşılırsa bekletilen bu hissesini almaya hak kazanır. Hâkim kararıyla vefatı sabit olursa, murisinin veresinden o vakit hayatta olanlara hissesi taksim olunur.

Istışâbın hem def (ve redd) etmek, hem de sabit kılmak bakımından hüccet olduğu görüşündekilere göre kayıp şahsın hayatiyeti sabittir ve tamamen hayatta olanların hükmüne tâbidir. Buna göre mallarının mülkiyeti izale olunamaz; zevcesi kendisinden ayrılmaz; murisi kendisinden önce ölürse mirastaki hissesini alabilir; kendisi lehine bulunulan vasiyetteki payda da hak sahibidir.

Red (ve inkâr) hâlindeki sulhde, (Hanefîler ve diğer fukahâ) yine bu esasa dayanarak ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre, inkarcı (reddeden) dâvâlı ile davacı arasında sulh sahihtir. Hanefîlerin dışındakilere -mesela Şâfîlilere- göre bu sulh sahih değildir. İstinâd ettikleri esas, ıstışâbın def edici ve sabit kılıcı bir hüccet oluşudur.

255) Istışâb Hakkında Dikkat Edilecek Hususlar

1) Hakikatte ıstışâb yeni bir hükmü sabit kılmaz (mevcud olmayan bir hükmü mevcut kılmaz); fakat muteber delil ile sabit olmuş eski hüküm, ıstışâb ile devam eder. Şu halde haddi zatında ıstışâb hükümlerinin kendisinden alındığı bir kaynak ve bir fıkıhî delil değil, sadece delili tarafından sabit kılınan önceki hükmün bâkiliğine dair bir karine ve işarettir.

2) Istışâba ancak, fakih delili bulmak için olanca araştırma ve tedkik gayretini sarfedip, meselenin hükmü hakkında hususi bir delil bulunmadığında müracaat eder. Onun için bazılarının ifade ettiği gibi "ıstışâb fetvada en son müracaat edilecek şeydir. Bir hâdisenin hükmü müftüye sorulunca, sırasıyla Kitâb, Sünnet...den hükmü arar. Bulamazsa hükmünü müsbet veya menfî, hâl ıstışâbından alır: Halde mevcut hükmün kalktığı hususunda tereddüd varsa, aslanan bu hükmün baki kalmasıdır. Hâlde gayri mevcut hükmün sabitliğinde tereddüd varsa, aslanan bu hükmün sabit olmamasıdır."

256) Istışâba Dayanan Kaide Ve Esaslar

Birçok kaide ve esaslar ıstışâba dayanmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Eşyalarda Aslanan Mubahlıktır.

Akidlerin, tasarrufların ve insanlar arasındaki birçok muamelelerin hükmü, kendilerini haram kılan nass bulunmadığı takdirde mubah olduklarıdır. Yukarıdaki kaideye dayanan bu görüş, bir kısım fakihlere âiddir.

2) Zimmetin Berâati (şahsın mükellef olmaması) Asıldır. Yahut Zimmette Aslanan Berâattir (mesuliyetsizliktir)

Medenî ve Ceza (Hukuku çerçevesindeki) meselelerde aynı şekilde bu kaide tatbik olunur. Mesela birisi aleyhine hak iddia edildiğinde, davacı bu davasını isbat etmedikçe aslanan aleyhde böyle bir hakkın bulunmayışıdır. Keza suçu sabit oluncaya kadar maznun (sanık) suçsuzdur (beridir). Bu fikirden hareketle "şübhe, maznunun lehine tefsir olunur. Maznunun suçsuzluğunda hataya düşmek, suçsuzun suçlanma-sındakî hatadan daha hayırlıdır" denmiştir.

3) Şübhe ile Yakın (kat'î bilgi) Ortadan Kalkmaz.

Mesela abdest aldıktan sonra, abdestin bozulup bozulmadığından şübhelenen şahıs abdestlidir. Nikahı sabit olanın evliliği ancak yakın ile ortadan kalkar. Şer"î bir sebeble bir mala sahip olanın mülkiyeti, ancak mülkiyeti nakleden bir tasarruf ile ortadan kalkar. Bu kaideye illet şudur: Yakın, kendisinden şübhelenemeyen, mevcut bir durum olduğundan, yokluğuna dair delil bulunmadıkça ıstışâb olunur (bâkilikte istimrarı kabul edilir). Fakat sadece şübhe, yakını yerinden kıpırdatmayacağından, hiçbir değeri yoktur.

3. KISIM

HÜKÜMLERİN İSTİNÂT (ÇIKARILMA)

YOLLARI VE KAİDELER!

257) Giriş

Birinci kısımda hüküm ve hükümle ilgili hususlardan, ikinci kısımda hükümlerin delillerinden bahsetmiştik. Bu kısımda da hükümlerin kaynaklarından çıkarılma yollarından, bu kaynaklardan hükümleri çıkarırken müctehidi irşâd eden kaidelerden bahsedeceğiz. Bu teşri"i (hüküm koyma) kaynakların ilki Kitab ve Sünnet nasslarıdır. Bunlar her ıstınbâtın (hüküm çıkarmanın) müracaat mahalli ve her delilin mesnedidir. Bu nasslar Arabca olduğundan nassların tefsirine has Arab Dili kaidelerinin bilinmesi şarttır. Arabcanın usûblarında, lafızların manalarında, kullanılışlarında, lafızların manalara delaletlerinde., v.s. de buldukları istikrâ' faaliyetinden sonra Usulcüler. bu kaideleri açıklamaya ehemmiyet vermişlerdir.

Lisanla ilgili Usul kaideleri dediğimiz bu kaideler [\[38\]](#) tek başına, mükemmel bir şekilde nassların anlaşılması ve tefsirleri için kâfi değildir. Mutlaka Şeriat Sahibinin hükümleri meşru kılışındaki umumi maksad ve gayelerin bilinmesi de şarttır.

Aynı zamanda müctehid nasslar yahut hükümler arasında belirebilecek çelişmelerin yani te"ârudun bertaraf edilmesinde faydalanılacak kaideleri, bu te"ârudun nasıl ve hangi yollarla ortadan kaldırılacağını, nesneden ve neshedileni (nâsihi ve mensûhu), deliller ve hükümler arasında tercihte bulunma kaidelerini de bilmelidir.

Istınbât yolları ve kaideleri, lisanla ilgili Usûl kaidelerini, teşri"nin (hüküm koymanın) umumi maksad ve gayelerini, deliller arasındaki te"ârudun ortadan kaldırılması, bazısının diğer bazısına nasıl tercih edileceğini, neshedenin ve neshedilenin bilinmesine dayanır.

Buna göre bu kısmı üç bölüme ayıracağız:

- 1) Lisân ile ilgili Usûl kaideleri.
- 2) Teşri"nin umumi gaye ve maksadları.
- 3) Nesheden (nâsih), neshedilen (mensûh), te"ârud ve tercih.

1. BÖLÜM

LİSÂNA DÂİR USÛL KAİDELERİ

258) Giriş

Daha önce de temas ettiğimiz gibi bu kaideler, manaları ifade edişleri bakımından nassların lafızlarıyla ilgilidir. Bu kaidelere hakim olabilmek için manaya nisbetle lafzın ve kelimenin kısımlarına vâkıf olmak ve her kısmın şumûlündeki taksim ve mes'eleleri bilmek lâzımdır.

Usûlcülere göre lafız (tâbir, ifade ve kelime) manaya nisbetle ve manayla alakası bakımından dört kısma ayrılır:

- 1) Mana için lafız tayini (kelimenin manaya kullanılışı, va-d"ı) bakımından yapılan taksim. Buna göre lafız hâss, "âmm ve müşterek kısımlarına ayrılır.
- 2) Lafzın, kendisi için layin edilen manaya veya başka manaya kullanılması bakımından yapılan taksim. Lafız buna göre hakikat, sarîh ve kinayedir.
- 3) Lafzın manaya delaleti bakımından yapılan taksim. Yani kullanıldığı manada lafızdan anlaşılan mananın açıklığı ve kapalılığı bakımından yapılan taksim. Lafız buna göre zahir, nass, mu.hkem, müfesser hafiyy, mücmel, müşkil ve muleşâbihtir.
- 4) Lafzın kullanıldığı manaya nasıl delalet ettiği ve lafızdan mananın anlaşılma yolları bakımından yapılan taksim. Buna göre lafzın manaya delaleti ya "İbârah, ya işârah (işaret), ya delâleh (delâlet), ya da iktidâ' yoluyla olur.

Zikrettiğimiz sıraya göre her kısmı, müstakil bir bahisle ele alacağız. Çünkü tabii olan sıralama budur: Lafız önce manaya tayin ve tahsis edilir; sonra lafız tayin edilmiş olduğu o manaya kullanılır; sonra lafzın açıklık ve kapalılık bakımından o manaya delaletine dikkat edilir; sonra açık veya kapalı olsun, mananın Öğrenilmesi (anlaşılması)nin yolu araştırılır.

BİRİNCİ BAHİS

LAFZIN MANA İÇİN TAYİNİ (TAHSİS VE VA-D"İ)

259) Mana için tayini bakımından lafız hâss, "âmm ve müşterek kısımlarına ayrılır, hâssın şumûlünde mutlak, mukayyed, emir ve nehiy (yasak) vardır. Buna göre bu bahsi üç mevzûya ayıracağız: Birincisi hâss olan lafız, ikincisi "âmm olan lafız, üçüncüsü de müşterek olan lafızdır.

1. MEVZU

HÂSS OLAN LAFİZ (EL-HÂSS)

260) Kelime manası itibariyle hâss, münferid (yalnızca, tek başına) demektir. Arabca'da denildiğinde manası anlaşılır. Usulcülerin ıstılahı olarak hâss, tek bir mana için yalnızca kendisinin tayin ve tahsis edilmiş olduğu her lafızdır; sözdür.

hâss üç nevîdir: **1) Şahsa âid (şahsî) hâss.** Özel isimler bu cümledendir. Mesela gibi **2) Nev'e âid (nev"i, türe mahsûs) hâss.** Mesela gibi. **3) Cins'e âid (cinsî) hâss.** Mesela gibi. Maddî varlığı olan şeyler haricindeki manalar için tayin ve tahsis edilmiş lafız da hâss kabilindedir. Mesela ve benzerleri gibi.

hâssda ehemmiyetli olan, lafzın ifade ettiği manayı taşıyan şeylerin (yani lafzın) ferdlerinin var olup olmamasına.bakılmaksızın lafzın, bir tek oluşu bakımından bir tek mana ifade edişidir, işte bunun için nev'e âid (nev"i, türe mahsûs) hâss lafız ve cins'e âid hâss lafız, hâss kabilindedir. Şübhesiz mesela gibi nev"i hâss lafız bir tek mana için tayin edilmiştir. O mana ise küçüklük (çocukluk) devrini geçirmiş erkektir. Bu manayı taşıyan şeylerin (ferdlerin sayıca birden fazla) bulunması, kaydettiğimiz gibi mühim değildir. Keza gibi cinsî hâss lafız bir tek mana için tayin edilmiş (va-d" olunmuş)tir. Yani konuşan hayvan (canlı) demek olan bir tek hakikati ifade etmek için tayin olunmuştur. Bu tek hakikatin nev"lerinin bulunması

mühim değildir. Çünkü üzerinde dikkatin toplandığı şey onlar değildir. Şu halde bu bakımdan nev"i hâss ve cinsî hâssin her birinin bir (tek) manası vardır. Her ikisi de bu itibarla bir tek mana için tayin edilmiş şahsî hâss gibidir. Bu bir tek mana şahsen belli olan muayyen varlıktır. hâss ile nevîlerinin tarifinden anlaşıldığına göre, nev"i hâssdan oluşları itibariyle ve benzeri sayı ifade eden lafızların hepsi hâss kabilindedir. Bazı Usulcüler bunu sarahaten söylemişlerdir. Mesela ve benzeri sayı isimleri bir tek mana için tayin edilmişlerdir. Çünkü faraza lafzı, bu sayının kendisi için tayin olunmuştur. Yani başka bir şeye bakmaksızın mecmu" olması bakımından (üç tane birin) birlerin mecmû"u (yekûnu) için ayın olunmuştur. Bu mecmû"un ve yekûnun ferdlerden (kendinden küçük yılardan) meydana gelmesi hâsslığına zarar vermez; ve bu, yekûnda çoğalmayı gerektirmez. Çünkü yekûnun ferdlerden meydana gelmiş bulunuşu, mesela (adındaki şans) in parçacıklarının (uzuvlarının) çokluğu menzil esindedir. nün manası, üçü meydana getiren parçaların her birinde bulunmadığı gibi, den anlaşılan mana da Ahmcd'in parçalarında bulunmamaktadır.

Fakat bazı Usulcüler sayı isimlerini nev"i hâssdan oluşları bakımından değil de, aynı lafızla sınırlanmış olan birçok ferdlere delalet edişleri itibariyle ve böyle lafızların hâss oluşları bakımından hâssdan saymışlardır. Bu Usulcüler hâssı, sayı isimleri gibi tek olan sınırlı bir şey için yahut bir tek şey için tayin edilmiş lafızdır, diye tarif ederler. Bu bir tek şey gibi şahıs itibariyle, gibi nev" itibariyle yahut gibi cins itibariyle olabilir. ^[39] Birinci tarifi ve tarafdârlarının görüşünü yahut ikinci tarifi ve tarafdârlarının görüşünü benimsesek de, sayı isimleri hâssdan sayılmaktadır.

261) hâssın Hükümü

hâss olan lafız açıktır; mücmelliği (kısallığı) ve müşkilliği (anlama güçlüğü) yoktur. Onun için tayin edildiği manaya kati olarak yani delilden doğan bir ihtimal bulunmaksızın delalet eder. Medlülü hakkındaki hüküm zannî olarak değil, ka-t"î olarak sabittir. Şunlar hâssa misaldir:

1) Yüce Allah'ın yemin keffâretine dâir "*Fakat kim (bunları) bulamaz (bulmaya muktedir olamaz) ise üç gün oruç (tutması lazımdır)*" ^[40] sözü. Bu nassdan çıkarılan hüküm, üç gün oruç tutmanın icabettiğidir. Çünkü lafzı hâss lafızlardandır. Manasına kati olarak delalet etmektedir. Üçten aza veya üçten çoğa ihtimali yoktur.

2) Kur'anda mevcut, mirasçılardan hisselerinin hepsi katidir. Çünkü hepsi hâss cümlesindedir.

3) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun; Allah Rasûlünün "*Her kırk koyunda bir koyun (zekât olarak) verilir*" sözü. Koyunun zekât nisabının kırk koyun olarak takdir edilmesi, (kırıktan) aza ve (kırıktan) çoğa ihtimali olmayan bir takdirdir. Çünkü kırk lafzı hâss lafızlardandır, işte hâssın hükümü budur: Koyunun zekâtının nisabı otuz dokuzdur yahut mesela ellidir denemez. Kırk koyunda bir koyunun zekât olarak takdiri de (birden) az veya (birden) fazlaya ihtimali olmayan takdirdir. Çünkü bir (sayısı) da hâssdandır. İşte hâssın hükümü budur.

Fakat hâssın te'vîline dâir bir delil bulunursa yani hâss lafızla, lafzın tayin edildiği manadan başka bir mananın kastedildiğince dâir bir delil varsa, bu durumda hâss, delilin iktiza ettirdiği şeyle izah olunur. Mesela koyun zekâtıyla ilgili yukarıdaki hadîsde, lafzını Hanefilerin "koyunun kendisi ve değeri" olarak izâh etmeleri gibi. Bu görüşe göre (Hanefilerce) zekat olarak koyunun kendisi verilebileceği gibi, koyunun kıymet ve değeri de zekat olarak verilebilir. Delil olarak, teşrîfî maksadın dikkate alınmasını ileri sürmektedirler. Şöyle diyorlar: Hakîm olan Şeriat Sahibi zekâtı meşru kılmakla, bu nass ile sadece yoksulların ihtiyacına cevap verip, onlara fayda teminini istemiştir. Bu ise koyunun kendisini zekât olarak vermekle gerçekleştiği gibi, koyunun kıymetini (para olarak) vermekle de gerçekleşmektedir.

Hâssın açıkladığımız hükümü, âlimler arasında ittifak mevzuudur. Diğer âlimlerle ihtilaf ettikleri meselelerde Hanefiler, bu hükümü hüccet olarak kullanmışlardır. Bu meselelerden birini zikrederim:

Fakihler gebe olmayan, nikahlı kocasıyla gerdeğe girmemiş bulunan, hayızdan kesilmemiş bulunan ve kocasından boşanmış kadının iddet müddetinin üç kur' müddeti olduğunda ittifak halindedirler. Çünkü Yüce Allah "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' beklesinler.*" ^[41] buyurmaktadır. Fakat fakihler kur'dan maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Hanefilerce bu lafızdan maksad hayızdır. Yani (yukarıda mezkûr vasıflardaki) boşanmış kadın üç hayız görünce iddetini görmüş (bitirmiş) olur. Hanefilerin muhalifi olanlara göre ise bu lafızdan maksad hayız müddeti dışında kalan temizlik müddetidir.

Hanefilerin hücceti şudur: lafzı hâssdır. Onun için manası (ne ise o mana) ya kat'î bir surette delalet etmektedir. Buna göre (üçten) ne az ve ne de (üçten) çok olmaksızın, iddetinin hükümü, üç kur' müddeti beklemesinin icab ettiğidir. Eğer kur' lafzının manasını temizlik olarak izah edersek, (kadının beklemek zorunda olduğu) müddet üç kur'dan ya fazla olur; ya da daha az olur. Bu ise caiz değildir. Çünkü bu hal nassın iktizâsına aykırıdır; ve hâssın hükümüne muhaliftir. Zira kocanın zevcesini boşadığı temizliği, iddetten saymazsak, iddet üç temizlik müddetine ilaveten dördüncü temizlik müddetinin bir kısmı olur. Eğer kocanın zevcesini boşadığı temizliği, iddetten sayarsak, iddet iki temizlik müddetine ilaveten

üçüncü temizlik müddetinin bir kısmı olur. Bu ise kaydettiğimiz üzere nassa aykırıdır. ^[42] Fakat kur'u hayız olarak izah edersek iddet, fazlasız ve noksansız üç hayız olmaktadır. Bu ise nassın hükümü ve hâssın icabıdır. Böylece kur'un manasını temizlik olarak değil, hayız olarak anlamak icabeder.

262) Beşerî Kanunlardan Misaller

Irak Medenî Kanununun 244. maddesi hâssm misallerindedir. Şöyle diyor: Mezkûr bütün ahvâlde, alacaklının rucû hakkına sahip bulunduğunu öğrendiği günden itibaren üç sene geçtikten sonra haksız iktisab davasına bakılmadığı gibi, böyle bir davaya rucû hakkının doğduğu günden on beş sene sonra da bakılmaz." Buradaki müddetlerle ilgili lafızlar hâss kabilindedir; manalarına kati olarak delalet etmekte, mezkûr müddetler sona erdikten sonra hüküm kat'î olarak sabit olmaktadır. Hüküm, haksız iktisab davasına bakılamayacağıdır. Irak Ceza Kanununda tayin olunmuş cezalar ile, mahkemelerin verdiği kararlara itiraz hakkındaki Hukuk Mahkemeleri Usulü Kanununda tesbit edilmiş müddetler, memurun bulunduğu dereceden bir üst dereceye terfi etmesi için sivil hizmet (memûrîn) kanununun şart koştuğu müddetler, 1966 tarih ve 33 sayılı sivil tekâüd

kanununun, muayyen bir seviyeye gelmiş olan memurun maaşından kesilecek mikdâr ile tekâüd olanların maaşları hakkındaki mikdâr bildiren tabirler hâss cümlesindedir. Bu mikdârlar hakkındaki kanun hükmü, te'vîl kabul etmez şekilde kart olarak sabittir.

1. ALT BAŞLIK

MUTLAK VE MUKAYYED

(ELMU-TLAKU VE LMU-KAYYED)

263) Mutlak ve Mukayyedin Tarifi

Mutlak, kendi cinsinde şuyû bulmuş bir medlule delalet eden lafızdır. Diğer bir tabirle mutlak, hiçbir lafızla kayıtlı kayıtlanamaksızın muayyen olmayan ferdlere (şeylere) yahut (muayyen olmayan) ferde delalet eden lafızdır gibi.

Mukayyed, bir vasıfla kayıtlanmış olarak kendi cinsinde şuyû bulmuş (şâyî olmuş) bir medlule delâlet eden lafızdır. Diğer bir tabirle Mukayyed, beraberinde bulunan bir vasıfla kayıtlanmış muayyen olmayan ferlere (şeylere) veya (muayyen olmayan) ferde delalet eden lafızdır gibi. Mukayyed kayıtladığı vasfın haricinde mutlak sayılır. Yani mukayyed, vasıflanmış olduğu vasıf ile mukayyed sayılır; o vasıfdan başka bir şeyle delil olmadan kayıtlanamaz. Mesela sözü, sadece Irak tabiyeti (uyruğu) bakımından kayıtlıdır. Fakat bu kayıt haricinde bu söz mutlak; ve zengin, fakir, şehirli veya köylü v.s. her Iraklı adama şamildir.

264) Mutlakın Hükümü

Mutlak kendi mutlaklığında ceryân eder; kayıtlanmasına dâir delil olmaksızın hiçbir kayıtlı kayıtlanamaz; manasına delâleti kat'îdir; medlulü hakkında hüküm sabittir. Çünkü mutlak, hâss cümlesindedir. Bu hüküm de hâssin hükmüdür. Şunlar mutlaka misaldir:

Yüce Allah'ın (kocaları ölmüş zevceler hakkındaki) "*içinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler...*"^[43] sözünde kelimesi mutlak olarak bulunuyor. Bu kelimeyi "gerdeğe girmiş" kaydı ile kayıtlamak caiz değildir. Onun için bu nass (nikahlanmış) gerdeğe girmiş 'e girmemiş zevcelere şâmil olup, böyle zevcelerin kocaları ölünce iddetleri dört ay on gündür.

Yüce Allah'ın zihâr keffâretine dâir "*Kadınlarından zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra dediklerini geri alacaklar (için), birbiriyle temas etmezden evvel, bir köle azâd etmek (lâzımdır)...*"^[44] sözünde tabiri, her türlü kayıttan uzak, mutlak bir şekilde yer almıştır. Onun için mutlak manasıyla anlaşılır; ve muzâhir zevcesine avdet etmek isterse, herhangi bir köleyi azâd etmesi gerekir (bu kölede mü'minlik vasfı bulunsa da bulunmasa da farketmez).

Yüce Allah'ın "*Fakat bütün bu hükümler ölenin- edeceği vasiyyet (in tenfizinden) veya borcunun (ödenmesinden) sonradır.*"^[45] sözü, kayıtlanmasına dâir delilin bulunduğu mutlaka misaldir. Bu nassda kelimesi mutlak olarak bulunuyor. Bu durum, her mikdârda vasiyette bulunulabi-leceğini iktiza ettiriyorsa da vasiyetin üçte bir ile kayıtlı olduğuna dair delil vardır. Delil, Assü Allah Rasûlünün Sa"du bnu Ebî Vakkası, malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmesini men eden meşhur hadistir. Meşhur Sünnet, Hanefilerle diğer fakihlerce, Kitab'ın mutlakını kayıtlar. Ahâd Sünnet ise Hanefilerce değil, fakat cumhurca Kitab'ın mutlakını kayıtlar.

265) Mukayyedin Hükümü

Mukayyedin hükümü, kaydın icabına göre amel etmenin lüzumu ve delil bulunmadan kaydın ilga olunamamasıdır. Mesela, erkeğin evlenemeyeceği kadınları sayarken Yüce Allah'ın

"... kendileriyle (zifafa) girdiğiniz kanlarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız..."^[46] sözüne göre kız, kızın annesiyle nikahlanıp da zifafa giren erkeğe haram olmaktadır. Çünkü kızın haram oluşu, annesiyle nikah yapmak ve annesiyle zifafa girmekle kayıtlıdır; sadece annesiyle nikah yapmakla (gerdeğe girmeden) kızı haram olmamaktadır. (Himayelerinizde bulunan) tabiri de hükme müessir (ihtirazi) bir kayıt değil, (üvey kızların ekseriyetle üvey babalarının himayesinde bulduklarından dolayı kullanılmış) bir "ekseriyet" kayıtdır ve hükme tesiri yoktur. Çünkü Yüce Allah yukarıdaki sözünden sonra "*...Eğer üvey kızlarınızın analarıyla zifafa girmemişseniz, üvey kızlarınızla evlenmeniz size bir vebal yoktur...*"^[47] buyurmaktadır. Eğer kızın himayesi ve terbiyesi altında bulunması haramlık kaydından olsaydı, kayıt olan "anayla zifafa girmenin" tahakkuk etmediği zaman yani (âyette) haramlığın kaldırılışı ve helalliğin beyânı sırasında zikredilirdi.

Yüce Allah'ın zihâr keffâretine dâir "*Fakat kim (bunu) bulamazsa, (yine) birbiriyle temas etmezden evvel fasılasız iki ay oruç tutsun*"^[48] sözü de diğer bir misaldir. Burada (iki ay) ifadesi (fasılasız) kaydı ile kayıtlanmıştır.

Keza Yüce Allah'ın bir mü'mini hatâen öldürmenin keffâretine dâir olan, "*...mü'min bir köleyi azad etmesi... lazımdır...*"^[49] sözüne öre keffâret olarak mü'min vasfıyla kayıtlanmış olan kölenin dışında azad edilecek köle, keffâret yerine geçmemektedir.

266) Mutlakın Mukayyede Hamli (Mutlakın Mukayyede İzâhı)

Lafız bir nassda mutlak, (aynı lafız) bir başka nassda mukayyed olarak bulunabilir Bu durumda mukayyed ile mutlak lafız izah olunabilir mi

(mutlak mukayyede hamledilir mi)? Yani böyle hallerde mutlakdan maksad mukayyedir denilebilir mi? yoksa kendi mahallinde mutlakın mutlaklığı ile ve kendi yerinde de mukayyedin kayıtlılığı ile mi amel edilmelidir? Buna cevap verebilmek için lafzın bir nassda mutlak ve başka bir nassda mukayyed olarak bulunduğu halleri ve her hâlin hükmünü açıklamak lazımdır. Bu haller şunlardır:

1) Mutlak ve mukayyedin hükmü bir olduğu gibi, hükmün sebebi de bir ise mutlak mukayyede izah olunur. Mesela Yüce Allah

“Boğazlanmayarak ölen hayvan, kan ve domuz eti... size haram kılınmıştır.”^[50] ve

“De ki: Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde (sizin haram dediklerinizden böyle) haram edilmiş bir şey bulmuyorum.

Yalnız gerek boğazlanmayarak ölen hayvan, gerek dökülen kan... müstesnadır.”^[51] buyurmuştur, (kan) lafzı ilk ayette mutlak, ikinci ayette (dökülen) kaydıyla kayıtlanmış, mukayyed olarak bulunuyor. Her iki ayetteki hüküm birdir: Kanın yenilmesi. Her iki ayetteki hükmün sebebi birdir. Kanın yenilmesinden doğacak zarar. İşte bu durumda mutlak mukayyede izah olunur; ve yenmesi haram kandan maksad sadece dökülen kan olur. Buna göre karaciğer, dalak, etin içindeki ve etteki damarların içindeki kanlar haram değildir; hepsi helaldir.

2) Mutlak ve mukayyedin, hüküm ve sebebe farklı bulunmaları. Mesela Yüce Allah'ın “Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin...”^[52] ve “Ey

iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın...”^[53] sözlerinde olduğu gibi. (Eller) lafzı birinci ayette mutlak, ikinci ayette (dirseklere kadar) tabiriyle kayıtlıdır. Hüküm farklıdır: Birinci ayette hüküm, erkek ve kadın hırsızın ellerinin kesilmesi, ikinci ayette hüküm, elleri yıkanmasının farzlığıdır. Birinci ayette hükmün sebebi hırsızlık, ikinci ayette hüküm sebebi namaz kılma isteğidir. İşte bu durumda mutlak mukayyede izah olunmaz; mutlak ile yerinde, mukayyede de mahallinde amel olunur. Çünkü iki nassın mevzuları arasında esasen bir alaka da yoktur. Hırsızlık ayetindeki mutlaklığın icabına göre, mutlak ile amel ederek hırsızın (omuzuna kadar kol ve)elinin tamamının kesilmesi lazımdır. (Çünkü Arabcada "el" manasında olan "elyed" kelimesi, el parmaklarının uçlarından, kolun omuzda bitim yerine kadar olan uzvun adıdır) Fakat bu mutlak ifadeyi Sünnet kayıtlamış, Assü Rasûlüllah hırsızın elini bilekten kesmiştir. Hanefilerce meşhur olan bu Sünnet ile Kitab'ın mutlakı kayıtlanabilir.

3) Sebebin bir, hükmün farklı olması. Bu durumda mutlak mutlak olarak kalır ve kendi mevzuunda onunla amel olunur. Mesela Yüce Allah'ın;

“Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız...”^[54] ve

“...bu hâlde su da bulamamışsamz o vakit tertemiz bir toprakla teyemmüm edin; binâenaleyh (niyyetle) ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün...”^[55]

ayetlerinde olduğu gibi. Birinci nassın hükmü, mukayyed olarak bulunan (eller)in yıkanmasının farzlığı, ikinci nassın hükmü de mutlak olarak bulunan (eller)in meshedilmesidir. Her iki hükmün sebebi de birdir. Bu hüküm namaz kılmak istemektir, işte bu durumda mutlak mukayyede izah olunmaz. Her biri ile kendi mahallinde, mutlaklığı ve mukayyedliği ile amel olunur.

4) Mutlak ve mukayyedin hükümlerinin bir olmasına rağmen, hükümlerinin seb-eblerinin farklı olması. Bu durumda da mutlak mukayyed ile izah olunmaz; kendi mevzuunda muâkin mutlaklığı ile ve kendi mevzuunda mukayyedin kayıtlılığı ile amel olunur. Bu, Hanefilerin ve Câferîlerin görüşüdür. Diğerlerine -mesela Şâfiîlere-göre mutlak bu durumda mukayyede izah olunur. Yüce Allah'ın zihâr keffâretine dâir “...birbiriyle temas

etmezden evvel, bir köle azad etmek (lazımdır)...”^[56] ve hatâen insan öldürme keffâretine dâir mü'min bir köleyi azad etmesi... lazımdır...”^[57]

nasslanandan birincisinde (köle) lafzı mutlak, ikinci nassda mukayyedir.

(Hanefilere muhalif olan) ikinci görüş sahiblerinin delili şudur: Bir nassda lafız mutlak, diğer nassda lafız mukayyed olup, her iki nassın hükmü de aynı olursa, mutlak mukayyed ile izah olunmalıdır. Çünkü hükümde müsavidirler; ve böyle yapılırsa (mutlak mukayyede izah edilirse) nasslar arasında te"ârüd kaldırılmış olur; aralarında insicam tahakkuk eder.

Hanefilerin delilleri ise şudur: Bir nassın mutlaklığında, diğer nassın mukayyedliğine âmil, sebebin farklılığı olabilir. Bu durumda kendi mevzuunda mutlak, kendi mevzuunda da mukayyed kastedilmiş demektir. Mesela hatâen insan öldürmek mevzuundaki keffârette köle (mü'min olmak) kaydıyla kayıtlanmış, bundan da katile karşı cezanın ağırlaştırılması kastedilmiştir. Oysa zihârda ise nikâhın bakı Kalması maksadıyla keffârette köle mutlak bırakılmış, bundan da zihârda bulunan , hakkında kolaylık ve yükün hafifletilmesi kastedilmiştir.

Ayrıca, aralarındaki te"ârudu gidermek için mukayyed ile mutlakın izah edilesi her birine göre amel etmek mümkün olmazsa olur. Aralarında sebep farklılığı rken te"ârüd tahakkuk etmemiştir; ve her biriyle, kendi mevzuunda amel etmek imkansız değildir.

Tercihe değer görüş Hanefilerin ve Câferîlerin görüşüdür.

267) Mutlak ve Mukayyede Dâir Beşerî Kanunlardan Misaller

1) Irak Ahvâli Şahsiyye Kanununun 59. maddesinin 2. fıkrası şöyledir: "Çocukların nafakaları, kız evleninceye, erkek çocuk da talebe değilse, dengi olanların gelir temin ettikleri çağa gelinceye kadar devam eder." Buradaki talebe kelimesi mutlaktır. Talebelik için herhangi bir vasıf şart koşulamaz. Çünkü kanundaki bu kelime mutlak olarak geçtiğinden, mutlak mullaklığında câridir. Onun için talebelik üb, dil, islam Hukuku v.s. gibi sahalarda olsa da, erkek çocuk talebe olduğu takdirde, emsalinin para kazandığı çağa gelse de, nafakası devam eder.

2) 1960 tarih ve 24 sayılı Irak Sivil Hizmet (memurun) Kanununun 19. maddesinin 4. fıkrası şöyledir: "Altı aydan az olmayan bir eğitim kursuna, aralıksız altı ay devam edip muvaffak olan her devlet memuruna terfiine esas olması için altı ay kıdem tanınır. Bu memur üniversite mezunuyusa, kendisine bu maksadla bir yıllık kıdem tanınır."

Bu maddede aşağıdaki hususlar yer almaktadır:

a) Kurs kelimesi bazı kayıtlarla zikredilmiştir. Bunlar: Eğitim kursu olması, aralıksız altı aydan az olmaması ve bu kursu memurun muvaffakiyetle tamamlaması kayıtlarıdır. Şu halde kursa, bu kayıtlardan başka kayıtlar ilave edilemez. Mesela kursun Irak'ta veya Irak dışında olması, kursun öğleden önce veya akşam yapılması gibi. Çünkü mukayyed, kayıtlandığı hususlar dışında mutlaktır.

b) "Aralıksız altı ay" ifadesi vardır. O halde altı ay, aralıksız olmak kaydı ile kayıtlanmıştır. Buna göre kursun müddeti altı ay olsa, fakat fasıllı bir

tarzda devam etmiş bulunursa, böyle bir kursu memur basarsa da, kanunun bu maddesinden istifade edemez. Zira böyle bir kursta, aralıksız olma kaydı bulunmamaktadır.

c) Kanunda üniversite mezunu ibaresi mevcuttur. Terfiine esas olarak bir yıllık kıdem hakkını elde edebilmesi için bu memurun tahsil seviyesini gösteren şart, üniversite mezunu olmasıdır. Buna göre mezkûr kayda, başka bir kayıt ilave olunamaz. Mesela üniversite diplomasının, memurun vazifesiyle ilgili bulunması, bu diplomanın Irak üniversitelerinden alınmış olması gibi kayıtlar kanunda buluncundan, unlaflık şart koşulamaz. Çünkü yukarıda da açıklandığı üzere mukayyed, ayıtladığı husus dışında mutlaklıdır. Bazılarına göre üniversite diplomasının memurun vazifesiyle alakalı olması icabeder. Bu doğru değildir. Zira kayıtladığına dair nass bulunmadıkça mutlak, mutlaklığı üzere câridir; ve mukayyed, kayıtladığı sus haricinde mutlak olarak kalır. Eğer kanun koyucu diplomanın, memurun vazifesiyle alakalı olması kaydını kastedmiş olsaydı, bu kanunun 11. maddesinin 2. asmda yaptığı gibi sarahaten kaydı koyardı.

3) Irak Medenî Kanununun 213. maddesinin 2. fıkrası şöyledir: "Kendisi veya başkasını müessir ve şümüllü bir zarardan korumak için başkasına zarar veren şahsın sebep olduğu bu zarardan, korunmak veya korumak istediği o zarar çok daha fazlaysa, sadece mahkemenin münâsib bulduğu zarardan mesul tutulur."

Kanundaki bu "zarar" kelimesi mutlak olduğundan, az olsun, çok olsun, insanın vücuduyla yahut malıyla alakalı olsun yani nev'i, vasfı ve alakalı olduğu şey ne olursa olsun, her türlü zarara şâmindir. Çünkü zarar kelimesi burada mutlaklıdır.

Aynı kanunun 214. maddesinin 2. fıkrası şöyledir: "Yangının yayılmasını önlemek için, birisi sahibinin izni olmadan başkasının evini yıksa; yıkmayı, salahiyetli makamların izniyle yaptıysa, tazmin mesuliyeti yoktur. Yıkmayı kendi kendine yaptıysa, münâsib bir tazminatla mükellef kılınır."

Kanundaki "ev" kelimesi mutlak olduğundan her türlü ev nev'ine şâmindir. "Yangın" kelimesi de mutlak olduğundan sebebi ve büyüklüğü ne olursa olsun, her türlü yangına şâmindir. "Tazmînât" ise "münâsib" kaydıyla kayıtlı olduğundan, hakim herhangi bir tazminatla hükmedemez. Tazminatın, evi yıkılan ev sahibinin uğradığı zararlarla mütênâsib bulunması şarttır.

4) Irak Medenî Kanununun 1184. maddesinin 1. fıkrası şöyledir: "Toprakla tasarrufta bulunması itibariyle, hazîne toprağına sınırlar tayin edip, kendisine hiç itiraz edilmeksizin on sene aralıksız o toprakta ziraatçılık yapan şahıs o topraktan intifa hakkına sahip olur." Aynı kanunun 1223.

maddesinin [58]. fıkrası da şöyledir: "Kabul edilir bir mazeret bulunmadan, hazine toprağına üç sene aralıksız bizzat yahut kiralama veya iare yoluyla ziraatçılık yapmayan şahıs, o hazine toprağındaki tasarruf hakkını kaybeder."

Aralıksız on sene, aralıksız üç sene tabirleri mukayyed kabîlindedir. Kayıt, "aralıksız"dır. Her iki maddenin hükmü, mezkûr müddetler aralıksız olarak geçince ve şahısta da kanundaki hususlar tahakkuk edince, sabit olur.

5) Irak Ceza Kanununun 75. maddesi şöyledir: "Birden fazla suç işlemekten sanık küçük çocuk, aynı davada, işlediği bütün suçlarından dolayı muhakeme olunabilir." Burada "küçük çocuk" tabiri mutlaklıdır. Hangi vasıfta olursa olsun, maddedeki şartlar varsa, her çocuğa uygulanır.

Aynı kanunun 47. maddesi şöyledir: "Suçtan haberdâr olduğu halde, faile suç irtikâbında kullanılan herhangi bir şeyi, âletleri yahut silâhı veren veya suçluya yardım eden... şahıs suçta müşterektir." Buradaki "silah ve âletler" tabirleri mutlaklıdır. Suç kendileriyle işlenmişse her türlü silah ve âlete (bu madde) tatbik edilir; ve hiçbir kayıt aranmaz. Böylece bu gibi şeyleri faile veren, suçta iştirak etmiş sayılır.

2. ALT BAŞLIK

EMİR (EL'EMR)

268) Emir hâssın kısımlarındandır. Emir, kendisini yüksek ve üstün telakki edenin, fiili taleb etmesi için tayin edilmiş (kullanılmış ve va-d' olunmuş) lafızdır. Arabca'da bir fiilin yapılmasını istemek, 1) Malum emir sîğasi (kipi) olan 2) Başında emir lamı bulunan mudâri" sîğası ile veya 3) Kendileriyle ihbar kasedilmeyen, emir ve taleb kasedilen haber cümleleriyle, şâir uslûb ve tabirlerle gerçekleşir. Birinciye misal Yüce Allah'ın

"Güneşin (zeval vaktinde) günorta noktasından batıya doğru kaymasından sonra güzelce namaz kıl" [59] ve Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin..." [60] sözleridir. İkinciye misal Yüce Allah'ın "...Öyleyse içinizden kim o aya erişirse orucunu tutsun" [61] sözü ve Assü Allah Rasûlünün

"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa hayır söz söylesin yahut sussun" sözüdür. Üçüncüye misal Yüce Allah'ın "Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir" [62] Bu sığadan maksad, emzirmeyi annelerin yapüğını haber vermek değil, çocuklarını annelerin emzirmelerini emretmektir.

tir.

269) Emrin Mûcebi (emrin îcâb ve iktizâsı) [63]

(Arapçada) emir sîğası birçok manalar için kullanılır. Bu manalar arasında vucûb, nedb, ibâ.hat, tehdîd, irşâd, te'dîb, ta'cîz, du'â' ve diğer manalar vardır.

Vucûba misâl [64] "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, o Rasûle itaat edin" [65] âyetidir. Nedbe misal "Ellerinizin malik olduğu köle ve cariyelerde eğer bir hayır biliyorsanız kitabete kesin..." [66] âyetidir. İbâhate misâl "ihramdan çıktığımız vakit (isterseniz) avlanın..." [67] âyetidir.

Tehdide misâl "... Siz istediğinizi yapın..." [68] âyetidir. İrşâda misal "Ey iman edenler, tayin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığımız zaman onu yazın..." [69] âyetidir. Te'dîbe misâl Allah Rasûlünün küçük bir çocuk olan "Abdullâhi bnu Mes"üda hitaben: "(Önüden ye!) sözüdür.

Ta'cize misâl “(... haydi onun benzerinden siz de (meydana) bir sûre getirin...)”^[70] âyetidir. Duaya misâl: “Rabbim beni, ana ve babamı... yarlığa”^[71] âyetidir. İmtinâna (nimet bahşetmek) misal “Allah'ın size (helâl kılıp) rızık yaptığı şeylerden yeyin.”^[72] âyetidir, ikrama misâl “Selâmetle girin oraya...”^[73] âyetidir. İhânete (el'ihâneh, küçümsemek) misal “Tat (o azabı). Çünkü sen, (evet iddianca) sen çok ulu, çok şerefli idin!?)”^[74] âyetidir.

Emir sığasının bu birçok manalarda kullanılışı yüzünden, emir ile hakiki olarak istenen ve kastedilen mananın ne olduğu hakkında görüş ayrılığı hasıl olmuştur. Başka bir tabir ile, emir sığasından kastedilen manaya delâlet eden karinelere emir sığası tecrid olunduğunda, emrin hangi mana için va-d" olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu (yukarıdaki) manaların hepsinde emir sığasının hakikat olmadığı, vucûb, nedb ve ibâhat haricinde (ki sair manalar hakkında) mecaz olduğunda ittifak vardır. O halde ihtilaf bu üç manadadır: Yani esasen emir bu üç manaya delalet etmesi için mi va-d" olunmuştur? Yoksa bazısına delalet için mi, yoksa bu üçten sadece birine delalet etmesi için mi va-d" olunmuştur?

Bazı alimlere göre emir bu üç mana arasında, lafzî müştereklikle müşterektir; müşterek lafızda olduğu gibi, kastedilmiş mana ancak bir müraccî.h (maksadın bu üç manadan hangisi olduğuna dair delil veya işaret) ile ortaya çıkar.

Bazılarına göre emir sadece icâb (vacib kılma) ile nedb arasında lafzî müştereklikle müşterektir; ikisinden birinin (mana olarak) tayin edilmesi için mutlaka bir muraccîh şarttır.

Ğazzâlî'nin de içlerinde olduğu diğer bazılarına göre emrin sadece vucûbda mı yoksa sadece nedbde mi yoksa, müştereken her ikisinde de mi hakikat olduğu bilinmemektedir. Bu alimlere göre, emirle neyin talebolunduğu anlaşılınca kadar, bir sey söyleyememekten (tevakkuf) başka, karinesiz olarak emrin hükmü esasen yoktur Çünkü kendisinde birçok manalar toplandığı (izdiham ettiği) için emir, mücmel cinsindedir.

Fakat âlimlerin âmmesi (çoğu) emirde müştereklik ve mücmelliğin olmadığı, bu manalardan bizzat birisi hakkında hakikat olduğu görüşündedirler. Yani aslında emir bu üç manadan birine delalet etmesi için va-d" olunmuştur; emrin bu üç manadan birine delaleti aslen va-d"ından alınmıştır; ve bu bir tek mana haricinde ise emir mecazdır. Bu görüşteki âlimler, bu bir tek mananın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Bazı Mâliki fakihleri bu mananın ibâ.hat olduğu görüşündedirler. Zira emir, fiilin yapılmasını talep içindir. Bu talebin kat'î olarak en hafifi (derece bakımından en aşağıda olanı ve ednâsı) fiilin mubahlığıdır.

Bir kısım alimlere ve İmam Şafî'den nakledilen iki görüşten birine göre bu mana nedbdir. Çünkü emir, fiil talebi için va-d" olunmuştur. Onun için fiil talebi tarafının fiili yapmama (fiili terk) tarafına tercihi lazımdır. Fiil talebinin de en hafifi (ednâsı) nedbdir. Oysa ibâhatta bu iki taraf müsavi olduğundan, ibâhat için emir mevzûbahs olmaz.

Cumhura göre bu mana vucûbdur. Yani mutlak olan emir vucûba delalet etmesi için va-d" olmuştur; vucûbda hakikat, vucûb haricinde (ki manalarda) mecazdır. Karine olmadan emir, vucûb dışındaki manalara delalet etmez. Karine nedbe delâlet ediyorsa, emrin icâbı ve mücebi nedbdir. Karine ibâ.hate delâlet ediyorsa emrin mücebi ibâhattir. Böylece karinenin delâletine göre emrin mücebi sabit olur. Sıhhatli (doğru) olan bu görüştür. Nassların bu esâsa göre anlaşılmalı ve bu görüşe göre hükümlerin istinbâti icabeder. Bu görüşün sıhhatli olduğunu gösteren deliller

çoktur. Bunlardan bazısını şöyle sıralayabiliriz:^[75]

1) Yüce Allah Kur'anda “... Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini (dünyada) bir fitne (ve bela) çarpmasından, yahut ahirette) onlara pek acıklı bir azab (gelip) çatmasından çekinsin(ler)”^[76] buyuruyor. Ayet şu bakımdan delildir: Ayette emre karşı gelene fitne çarpacağı ve pek acıklı bir azaba uğrayacağı haber verilerek

emre aykırı hareket etmekten kaçınılmasına işaret olunmuştur. Emredilen şey vâcib olmadıkça, emre muhalefette fitne ve azab endişesi bulunmaz. Çünkü vâcib haricinde bir şeyin yapılmamasında (azaba sebep olacak bir) mani yoktur.

2) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Rasûlullah şöyle buyuruyor;

“Millette (ümmetime) meşakkat vereceği endişesi olmasaydı her namazda (misvakı) dış fırçalamayı onlara emrederdim.”

Bu hadîs emrin vucûb için olduğunun delilidir. Çünkü emir nedb için olsaydı (hadîsdeki dış fırçalamanın emredilmesiyle, müslümanlardan mendûb bir hareket talebedilmiş olur. Yani dış fırçalamak mendûb olur; ve (mendûbun mutlaka yapılması icabeden bir şey olmayışı itibariyle) dış fırçalamanın emredil meşinde de bir meşakkat bulunmazdı.

3) Kur'an nassı veya hadîs nassı olsun, Sahabe ve tâbi"îler sayısız birçok hâdiselerde, karine bulunmadıkça emir sığasını vucûba delil getirmişlerdir. Bu istidlal şekli, onların arasında, hiç itiraz görmeden yaygınlaşmış, bu da mutlak emrin vucûb ifade ettiğini, emredilen şeyin nedb olarak değil, icbârî bir şekilde talebedildiğinde icmâ"larının bulunduğunu gösterir.

4) Vucûbdan başka bir şeyin kastedildiğine dair karineleri olmayan emirlerden zihnen ilk anlaşılın şey vucûbdur.

5) Fiilin yapılmamasını men etmek ve yapılmasını lalebetnek isteyenini bunu emir sığasıyla talebettiğinde (Arab) dilcileri ittifak halindedirler. Bu da emrin, fiilin mutlaka yapılmasını talep için -ki bu vucûbdur- va-d" olduğunu gösterir. Bunu emrin, fiillerin çekimlerinden (tesârîfenden) biri oluşu da izah eder. Fiillerin çekimlerinin hepsi, "adam" ve "Zübeyr" gibi isim ve diğer harfler gibi hususi manalar için va-d" olunmuştur, zira kelâmın va-d"ından maksad, dinleyene gayeyi anlatmaktır. Maksad, muhatabın mutlaka ve mecburen fiili yapması olunca, bunun emir sığasından başkasıyla olması mümkün değildir. Bu da emrin aslında bu manaya (vucûba) delalet etmesi için, bu mananın muhataba ifade edilmesi için va-d" olduğunu göstermektedir.

6) (Arab) dilcileri emre muhalefetle bulunanları, isyanda bulunmakla, âsî olmakla tavsif etmişlerdir. İsyanda bulunmak, vucûb(a muhalefet)den başkasında gerçekleşmeyen bir isimdir.

270) Nehyden (Yasaktan) Sonra Emir

Emrin vucûb için olduğu görüşündekiler, bir şey yasaklandıktan, haram kılındıktan sonra o şeyin emredilmesinin hükmünde ihtilaf etmişlerdir: Hanbelîlere, Mâlik'e ve Şafî'nin görüşünün zahirine göre bu hal o şeyin mubah kılındığına delalet eder; mubahhktan fazla bir şey ifade etmez. Delil

olarak şunu ileri sürüyorlar: Bu hal birçok nasslarda mevcuttur. Mesela Yüce Allah'ın "... *ihramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın*" ayetinde emri, Yüce Allah'ın "*Sizi ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helal saymamak şartıyla...*"^[78] ayetiyle avlanmayı Haram kıldıktan sonra vârid olmuştur. Buradaki avlanma emrinin sadece mubahlığa delalet edip vucûba delalet etmediğinde (âlimler) ittifak etmişlerdir. Keza Yüce Allah'ın "*Artık o az kanınca yer (yüzün)e dağılın; Allah'ın Fazlından (nasib) arayın...*"^[79] nassı Cuma Namazı'na çağırılırken alış verişin haram kılınışından^[80] sonra vârid olmuştur. (Allah'ın fazlından (nasib) aramaktan maksad; alış veriş, geçim temini ve şâir ticarî işlerdir. Haram kılındıktan sonra varid olsa da, nasib aramanın bu âyette mubah olduğunda alimler ittifak etmişlerdir. Hanefilerin ekseriyetinin de dahil olduğu diğer bir kısım alimlere göre nehy ve haramdan sonra emir, bir şeyin haram kılınmadan önce emredildiğinde olduğu gibi vucûb ifade eder. Bu görüş sahibleri delil olarak şunu ileri sürüyorlar: Emrin vucûba delalet ettiğini gösteren deliller, haram kılınmazdan önceki emirle haram kılındıktan sonraki emir arasında bir ayırım yapmamaktadır. Birinci görüş sahihlerinin delil olarak ileri sürdükleri ise kabul edilemez. Çünkü (Allah'ın fazlından (nasib) aramak), (Avlanmak) ve benzerleri, bizim menfaatimiz ve maslahatımız için meşru kılman şeylerdendir. Menfaatimiz için meşru kılınan şeylerin emredilmiş olmaları, emrin istikametini vucûbdan mubahlığa çeviren bir karinedir. Çünkü bu emredilen şeyler vâcib (farz) olsaydı, istek ve ihtiyarımıza bırakılmazdı; onlardan mükellef bulunurduk (boynumuzun borçları olurlardı); ve onları yapmadığımız zaman da günah işlemiş olurduk. Neticede emir, mevzuunu (mubah olan: Avlamak ve Allah'ın fazlından nasib aramayı) zıddına (vacibe) çevirmiş olurdu. Bu ise caiz değildir. Daha evvel yasaklanmış olsun veya olmasın, karineleri bulunmayan emir, vucûba delalet eder. Emrin karinesi varsa, karinenin delalet ettiği mana neyse, emir o manaya yönelir. Bunda ihtilaf yoktur. Bazı Hanbelîlerin görüşüne göre -ki bunu Hanefilerden Kemâluddîni bnul Humâm da benimsemiş (ihtiyar etmiş)tir-, nehyden sonra emir, nehyi kaldırır; ve emredilen fiilin durumunu, nehyden evvel neyse o hale avdet ettirir; nehyden evvel fiil vacib ise bu emir ile vacib olur; nehyden evvel fiil müstehab ise bu emir ile müstehab olur. Bu son (üçüncü) görüş bana göre kabule en yakındır. Nehylerden sonra emirlerin bulunduğu nassların istikrâi bunu göstermektedir. Mesela (avlanmak meselesini ele alırsak,) haram kılınmadan önce avlanmak mubahtı. Haram kılış sebebinin ortalan kalkmasından sonra avlanmak emredilince, durum mubahlığa yeniden avdet etmiştir. Keza Cuma Namazı'nın iç ezanı işitilirken muhtelif şekillerdeki kazanç temini haram kılınmadan önce, kazanç temini mubahtı. Kazanç teminine engel olan şeyin (Cuma Namazı ibadetinin) ortadan kalkmasından sonra kazanç temini emredilmiş ve böylece kazanç temini mubahlığa tekrar avdet etmiştir. Keza müslümanlara haram (yasak) aylar haricinde harbetmek vâcibdi. Harbetmek bu aylarda nehyedilince haram olmuştur. Sonra haram aylar bitince harbetmenin emredilmesiyle, harbetmenin hükmü, nehyden önce olduğu gibi vucûba avdet etmiştir.

277) Emrin Tekrara Delâlet Etmesi

Tekrar, bir fiili yapıp sonra yeniden aynı fiilin yapılmasıdır. Acaba emir, emredilen şeyin tekrar yapılmasını, yapıldıktan sonra yeniden yapılmasını icabettirmekte midir? Yoksa icabettirmemekte midir?

Bu mevzudaki görüşlerden muhtar (benimsemeye değer) olanı, emrin tekrara delalet etmediğidir. Çünkü (Arabcada) emir sığası, bir defa yapmaya veya tekerrüre işaret etmeksizin sadece mutlak olarak fiilin talebine delalet etmektedir. Zira emir sığası mutlak olarak fiilin talebi için va-d" olduğundan, emredilen şeyin tekrarı yahut bir defa yapılması, emir sığasının mahiyetinin dışındadır; va-d" oluşu bakımından emir sığası tekrar veya bir defa yapmaya delalet etmemektedir. Fakat emredilen şeyin husulü, bir kereden az yapmakla mümkün olmadığından, emredilen şeyin

yapılmış olması için, bir kere yapılması zarurîdir; yoksa emir sığasının kendisi bir kere yapmaya delalet etmemektedir.^[81] Buna göre mutlak emir, sadece emredilen fiilin yapılmasına delalet etmektedir. Emre uymak için fiilin sadece bir defa yapılması kâfidir. Ancak, emredilenin tekrarlanmasına dair bir karine varsa, o zaman karineye göre hareket edilir. Mesela Yüce Allah'ın "*Ey iman edenler namaza kalkacağınız zaman*

yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi... yıkayınız..."^[82] ayetinde abdest alma emrinin namaz kılmayı istemeye bağlanması (ta"lîkı) gibi, emredilen şey için Şeriat Sahibinin sebep saydığı bir şart yahut vâsfa emir bağlanabilir (ta"lîk edilebilir). Yukarıdaki ayette abdestin tekrarı emre değil, abdestin sebebinin tekerrürüne yani namaz kılmayı istemeye dayanmaktadır. Keza Allah'ın "*Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine*

yüzer deynek vurun..."^[83] ayetinde zinâkâra deynek vurulması emri, bu emrin illeti olan zinanın gerçekleşmesine dayanmaktadır. Zinanın her tekerrür edişinde deynek vurmaya da tekerrür eder. Yani burada tekrar, deynek vurmanın illetinin tekerrürüne mebnîdir; deynekle vurma emrine mebnî değildir.

Bu muhtar (tercihe ve seçilmeye değer) görüşün yanında, başka görüşler de vardır. Bunlardan birisi şudur: Emir imkan olduğunda, emredilen şeyin bütün hayat boyunca tekrarını icabettirir. Ancak bunu meneden bir delil varsa, o delile göre hareket edilir. Hanbelîlerin ekseriyetiyle bazı Şafîî imamlarının görüşü budur, iddialarına göre emir sığasından dil itibarıyla anlaşılan budur. Delil olarak da şu hadîsi ileri sürüyorlar: Assü Allah Rasûlü "Ey insanlar Allah size hacı farz kıldı" deyince, müslümanlardan birisi kalkıp "her sene mi ey Allah Rasûlü?!" diye sormuş, Nebî Efendimiz de cevaben

"*Her sene dersem, hac her sene farz olur. Her sene farz olursa onu yapmaya güç yetiremezsiniz ve yapamazsınız. Hac hayatta bir defa farzdır. Birden fazlası tetavvu"dur.*" buyurur.

Bu haberin delalet şekli şudur: Bu suâli soran Arabcayı bilmekteydi. Dil bakımından emir tekrarı icabettirmeseydi, adam bu suali sormaz ve Assü Allah Rasûlü de onun hatalı olduğunu gösterirdi.

Doğrusu bu ileri sürülen delil yapıftır; görüşlerine bir hüccet teşkil etmekten uzaktır. Bu haber görüşlerini değil görüşlerinin zıddını te'yid etmektedir denilebilir. Çünkü emir dil bakımından tekrara delalet etseydi, adam bu suâli neden sorsun?! Adamın suâli emirden dil bakımından anlaşılanın sadece fiilin talebedilmesi olduğunu, fiilin tekrar olmadığını göstermez mi?! İşte bundan dolayı adam, anlaşılan bu mananın hacca nisbetle bakı mi olduğundan, yoksa (hacın) namaz ve zekat gibi tekerrür eden ibadetlere mi ilhak edildiğinden emin olmak istemiş (ve böylece bir

suâl sormuş)tir. Çünkü namaz, oruç ve zekat gibi bazı ibadetler, vakitlerin tekerrürüyle tekerrür etmektedir. Hacc da zaman ve mekân ile alakalıdır. Bu bakımdan tekerrür eden ibadetlere benzer tarafı mevcuttur. Onun için adam vaziyeti anlayamamış, hacem zamanla alakalı oluşundan bu mütekerrire ibadetlere mi ilhak edileceğini, yoksa mekânla alakalı oluşundan onlara ilhak edilmeyeceğini öğrenmek istemiş, zihnindeki bu meseleyi halletmek gayesiyle Assü Allah Rasûlüne yukarıdaki suâli tevcih etmiştir.

272) Emrin Derhal Veya Bilâhare Yapmaya Delaleti

Acaba emir, emredilen fiilin derhal yapılmasına mı, yoksa geciktirilerek bilâhare yapılmasına mı delalet etmektedir? Bu hususta fakihler ihtilaf etmiştir. Emrin tekrara delalet ettiği görüşündekiler, emrin emredilenin derhal yapılmasını icabettirdiğini ileri sürüyorlar. Diğerlerinin ise görüşü şudur: Emir ya vakit ile kayıtlıdır, ya da vakit ile kayıtlı değildir. Vakitle kayıtlı olan emir ya geniş bir vakit ile kayıtlıdır, ya da dar bir vakit ile kayıtlıdır. Geniş vakit ile kayıtlı emrin yerine getirilmesi vaktin sonuna kadar te'hîr edilebilir. Yani vacibin (veya farzın) eda edilmesi, vaktin sonuna kadar te'hîr edilebilir. Dar vakitle kayıtlı emrin yerine getirilmesinin te'hîre tahammülü yoktur.

Fakat emredilen -keffâretler gibi-, mahdûd bir vakit ile kayıtlı olmayan emir, gelecekte ^[84] sadece fiilin talebi içindir; te'hîr edilebilir. Yani emredilen şey derhal yapılabileceği gibi, te'hîr edilip bilâhare de yapılabilir. Hanefîler ve Câferîler ile onlara muvafık olanlarca doğru (sahîh) olan ve bizce tercihe değer bulunan bu görüştür. Çünkü emir sığası, gelecek zamanın neresinde olursa olsun, gelecek zamanda sadece (fiilin yapılmasını) talebe delalet eder. Derhal yapmak ancak bir karineyle anlaşılır: Hizmetkârına bir şahsın "bana (içmek için bir bardak) su getir" demesi gibi. Bilindiği üzere âdeten su talebi susuzluk ve suya olan ihtiyâc esnasında olur. Bu durumda karine sebebiyle emir, derhal yerine getirilmesine delalet eder.

Emir, icabının derhal yerine getirilmesini değil, bilâhare yerine getirilmesini ifade etmekle beraber, vacibi edada acele etmek, te'hîr etmekten hayırlıdır. Çünkü ileride başa nelerin geleceği belli olmaz. Vacibi (emrolunanı) edadan önce insan vefat edebilir. Allah'ın elinde olan eceller (kullarca) meçhuldür. Onun için emredilenin derhal yapılması müstehabdır (dînen olgun bir harekettir). Yüce Allah;

"Öyleyse (hepiniz) hayırlı işlerde birbirlerinizle yarış edin (hayırlı işleri birbirinizden daha önce yapmaya çalışın). Zaten topunuzun en son dönüp gelişi Allah'a'dır. Artık o, hakkında ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri size (orada) haber verecektir" ^[85] ve

"Rabbimizin mağfiretine... koşuşun" ^[86] buyuruyor. Bu ayetlerdeki ve lafızları, vacibin vakit geçirmeden edasının müstehab olduğuna delalet etmekte, vucûba delalet etmemektedirler. Çünkü vacibi (emredileni) vaktinde eda edene "yarış eden" yahut "koşuşan" denmez.

273) Vacibin Onsuz Tamam Olmadığı Şey Vâcibdir

Emrin vucub ifade ettiğini yani emredilen fiilin mecburen ve mutlaka yapılmasını, bu fiilin de muhatab hakkında vacib (farz) oluşunu ifade ettiğini yukarıda söylemiştik. Fakat bazen, emredilen fiilin yani vacibin yapılması, başka bir şeyin yapılmasına bağlı olabilir. Acaba bu diğer şey de, vacibin kendisini sabit kılan birinci emrin kendisiyle vacib olur mu, olmaz mı? Bu suâlin cevâbı için, mevzûya biraz tafsilâtıca ele almak şarttır.

Vacibin yapılmasının kendisine bağlı olduğu şey iki kısımdır:

Birinci Kısım. Mükellefin kudreti dahilinde olmayan şeydir. Mesela, hacc farızasını yerine getirmeye gücü yetmesi, zekât için nisabın (husulü), Cuma Namazının edası için lazım şahıs sayısının husulü ve benzeri gibi şeylerdir. Bu kısım ile insan mükellef kılınmaz; ve emir bu kısma şâmil değildir. O bakımdan hacc eda etmek için mükellefin hacca gücünü yetirmek gayesiyle gayret göstermesi; zekâtı vermesi için nisâb mikdârı malının bulunması gayesiyle çabalaması; Cuma Namazının edasının sıhhati için matlûb şahıs sayısını temine çalışması icabetmez.

İkinci Kısım. Mükellefin kudreti dahilinde olan şeydir. Bu (kısım ise) iki nevidir:

1. Nevî. Vacib olduğu hususunda hususi bir emrin bulunduğu şeydir. Bunun hakkında söylenecek bir sözümüz yoktur; mevzûmuzun dışındadır; ve

burada o kasedilmemektedir. Mesela namaz için abdest almak bu nevidendir. Abdest almak mükellefe Allah'ın "...dosdoğru namazı kılın..." ^[87] ayetiyle değil, müstakil bir emir ile vacibdir (farzdır). Bu müstakil emir Yüce Allah'ın "Ey iman edenler, namaza kalkacağımız zaman yüzlerinizi ve

dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın..." ^[88] ayetidir.

2. Nevî. Vacibin yerine getirilmesinin kendisine dayandığı, vacib oluşuna dair hususi bir emrin bulunmadığı şeydir.

(İşbu 273. paragrafın başlarındaki) suâlimizden kasedilen işte budur. Uslucüler bu nev'in, vacibin kendisinin sabit olduğu birinci emrin bizzat kendisiyle vacib olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun birçok misali vardır:

Haccın emredilmesi, bu vacibi (farızayı) yerine getirmek için Mekke'ye gitmeyi icabettirir. Mekkeye bu gidiş, haccı emreden emrin kendisiyle vacib olur. Çünkü hacc vecîbesi bu Mekkeye gidiş (yolculuk) olmadan tamamlanamaz. Cemaatla namazın farz olduğu görüşündekilere göre, cemaat halinde namazın eda emri, camilere gitmeden yerine getirilemez. Camilere gitmek, cemaatla namazı eda etmek emrinin kendisiyle vacib olur. Yüce

Allah'ın "Siz de düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet...hazırlayın..." ^[89] ayetiyle sabit, Millet'in kâfi mikdârda kuvvet hazırlaması emri sanayî, fizik, kimya ve benzer alanlarda yeni gelişen ilimlerin öğrenilmesi olmadan yerine getirilmeyeceğinden, bu ilimlerin öğrenilmesi, kuvvet hazırlanmasını emreden emrin kendisiyle (kifâi) farz (vâcib) olmuştur, insanlar arasında adaletin hakim kılınması ve insanlara haksızlık yapılmasının bertaraf edilmesi emri, adaletin hakim kılınması vazifesini yerine getirmek üzere hakimlerin tayin edilmesini iktiza ettirir. Böylece adaletin hakim kılınması emrinin kendisiyle hakimlerin tayini de vacib olur. Diğer bunlara benzer hususlar da zikrettiklerimize kıyas olunur.

Hulasa edecek olursak, vacib olan bir şeyin emredilmesi, vacibin edasının kendisine dayandığı, hakkında hususi bir emrin bulunmadığı bir şeyin emredilmesi demektir.

3. ALT BAŞLIK

NEHÎY

(ENNEHY)

274) Ennehy lügatte (kelime olarak) men etmek (yasaklamak manasına)dir. (Arabcada) akıl olarak isimlendirilmiştir. Çünkü akıl, sahibini hak ve doğruya muhalefette bulunmayı nehyetmekle (yasaklamakta)dir. (Bir Fıkıh Usulü tabir ve) istilâhı olarak nehy, "kendisini üstün ve yüksek telakki eden tarafından, nehye delâlet eden bir sığayla fiilin yapılmamasını talep etmektir." Nehy sığaları (muhtelifdir. Bunlar) arasında şunlar vardır: **1)**

Meşhur sığası: Yüce Allah'ın "*Zinaya yaklaşmayın*"^[90] sözü gibi. **2)** (Bir şeyin) helal olmadığını açıklamak: Yüce Allah'ın "*Yine erkek zevcesini (üçüncü defa olarak) boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir erkeğe nikahlanıp varıncaya (ve vardığı bu erkek o kadınla cinsi münasebette bulununcaya) kadar birinci kocasına helal olmaz...*"^[91] ayeti gibi. **3)** Kendi yapısıyla nehye ve harama delalet eden lafız ile ifade bulunmak: Yüce Allah'ın "...Allah taşkın kötülük(ler)den, münker"^[92] den nehyeder..."^[93] ve "*Annelerinizle, kızlarınızla...evlenmeniz size haram kılınmıştır*"^[94] ayetleri gibi. **5)** Bazen nehy, nehye delalet eden emir sığasının kullanılmasıyla olur: Yüce Allah'ın "*Günahın açığa çıkanını da gizli kalanını da bırakın*"^[95] ayeti gibi.

275) Nehyin Mücebi

Nehy sığası **1)** Haram kılmak, **2)** Kerahet, **3)** Dua, **4)** Te'yîs (ümit kırma), **5)** İrşad ve benzeri birçok manalarda kullanılmıştır. **1.** Manaya misal Yüce Allah'ın "*Meşru bir hak olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın ...*"^[96] ayetidir. **2.** Manaya misal Assü Allah Rasulünün "*Develerin çöktüğü yerlerde namaz kılmayın*" hadîsi şerifidir. **3.** Manaya misal Yüce Allah'ın "*Ey Rabbımız, bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi (haktan) saptırma...*"^[97] âyetidir. **4.** Manaya misal Yüce Allah'ın "*..Beyhude bugün özür dilemeyin...*"^[98] âyetidir. **5.** Manaya misal Yüce Allah'ın "*...Size açıklanırsa fenanıza gidecek şeyleri sormayın...*"^[99] âyetidir.

Nehyin kullanıldığı manaların muhtelif oluşu sebebiyle alimler nehyin hakiki manasında yani mücebinde yani hükümde yani karinelere mücerred emrin neye delalet ettiğinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları nehy bu durumda kerahete delalet eder. Onun hakiki manası budur. Karine olmadan kerahetten başka bir manaya delalet etmez, görüşündedirler. Bazılarına göre nehy, kerahet ile tahrîm (haram kılış) arasında müşterektir. Nehyin aslı manası budur. Nehyin bu ikisinden hangisini gösterdiğini karine tayin eder. Cumhura göre nehyin mücebi tahrîmdir. Nehyin va-d" olunduğu hakiki manası budur. Bu mana dışında nehy sadece mecaz olarak kullanılır. Bu mecaz mananın kasdedildiğine karine delâlet eder. Fakat nehy, karinelere tecrid olunmuşsa, o takdirde kendisinden tahrîmden başka bir şey anlaşılır. Cumhuriyet görüşü, tercihe değer olan görüştür: Nehy sığası, muhakkak surette fiilin yapılmamasını talebe delalet etmesi için va-d" olunmuştur. Karineden mücerred nehy sığasından akıl, muhakkaklık ve mecburiyet manasını anlamaktadır. Haram kılış ve ta.hrîmin de manası ancak budur. Selefî (ilk müslümanların), mücerred nehy sığasını tahrîme delil getirmeleri de bunu te'yid etmektedir.

276) Nehy, Tekrarı ve Fiili Yapmaktan Derhal Vazgeçmeyi İcâbettirir mi?

Bazı âlimlere göre nehy, derhal fiili yapmaktan vazgeçmeye ve tekrara, sığasıyla delalet etmez. Çünkü sığanın mahiyeti ve tabiatı bunu icabettirmez; o, sığanın haricindeki bir şey ile yani derhal yapmaktan vazgeçmeye ve tekrara delalet eden karineyle anlaşılır.

Bazı alimlere göre nehy aslında, fiili yapmaktan derhal vazgeçmeyi ve fiili yapmamanın tekrarını, bütün zamanlar içinde bu tekrarın uzamasını ve devamını ifade etmektedir. Yani Şeriat Sahibi bir şeyi nehyederse, mükellef derhal o şeyden uzak duracak, bu uzak durması devamlı olacaktır. Çünkü yasağa itaat etmek, hemen fiilden imtina etmek ve bu imtinâda devamlı olmakla gerçekleşir. Ayrıca Şeriat Sahibi fiili, fiildeki mefsedetten dolayı yasaklamıştır. Derhal ve daima o fiilden imtina etmedikçe bu mefsedetin defedümesine imkân yoktur. Biz de bu görüşü tercih ediyoruz.

277) Nehy, Nehyedilenin Fâsid Olmasını İktizâ Ettirir mi?

Yukarıda da kaydedildiği üzere nehy, sığası karinelere tecerrüd edince, tercihe değer görüşe göre haramlık ifade eder. Onun için nehyedilen (yasaklanan) şeyi mükellef yapamaz. Yaparsa günahkâr olur; ve ahirette ceza göre. Bu, uhrevî cezadır. Fakat yasaklanan şey ibadetlerden ve muamelelerden ise, acaba yasaklanmış oluşu, onun fâsid olmasını iktiza ettirir de sahih olarak vuku bulduğunda hasıl olan hukuki (şer"î) neticeleri, hasıl olmaz mı? Alimler bu meselede ihtilaf etmişlerdir. Biz görüşlerini şu şekilde hülâsa edebiliriz:

1) Nehy, fiilin mahiyeti ve şer"î varlığına müessir olan bir şey hakkındaysa, nehyedilen şeyin bâtıllığını ve fâsidliğini iktiza ettirir; ve nehyedilen şeyi sanki hiç olmamış hükmünde kılar. Bu şekilde nehyedilen şeyle, mevcud olmayan şey aynıdır. Bir şeyin sahih olarak mevcûd (hasıl) olduğundaki şer"an sabit hukuki neticesi, o şey mevcud değilse yoktur. Mesela ana rahmindeki cenînin alım satımının, mevcud olmayan şeyin alım satımının, abdestsiz namaz kılmanın, anneler ile evlenmenin nehyedilmesi gibi. Bu nevî yasaklanmış olan şeyi bazı âlimler "bizzat kendisi yasak olan" yani fiilin kendisinin veya bir parçasının yasaklandığı, nehyolunduğu şey, olarak ifade ederler.

2) Cuma Namazı (iç) ezanı vaktinde alım satımın, gasbedilmiş arazide namaz kılmanın nehyedilmesi gibi nehy, nehyedilen şeyin kendisine yönelmiş değil de, nehyedilen şeyle bir arada bulunan, fakat (yasaklanan o) fiilin bir parçası olmayan bir şeye yönelmiş ise, bu nehyin neticesi fiilin fâsid ve bâtıl olduğu değil, mekruh olduğudur. Yâni fiilin şer"an sabit hukuki neticeleri hasıl olmakla beraber, fiili Şeriat Sahibinin nehyetmesi

sebebiyle, fiil mekruhtur. Fakihlerin cumhurunun görüşü budur.

Zahirîler gibi fakihlerin az bir kısmına göre bu durumda fiil fâsiddir. Çünkü bu fakihlere göre nehyedilen, o şeyin ister kendisi ve mahiyeti, ister o şeyin beraberinde bulunan şey olsun nehy, (nehyedilen şey hakkında) fâsidliği icabettirmektedir.

3) Vadesi meçhul veresiye alış verişin, fâsid şartla yapılan alış verişin, bayram günü tutulan orucun nehyedilmesi gibi nehy, fiilin kendisi ve mahiyetine yönelmeyip, fiilden ayrılmayan bazı vasıflarına yani fiilin var olmasının bazı şartlarına yönelmiş ise, cumhur fiilin fâsid ve bâtil olduğu görüşündedir. Hanefiler ayırımıda bulunarak, fiilin ibadetlerden ise fâsid ve bâtil olduğu, muamelelerden ise bâtü olmayıp sâdece fâsid olduğu görüşündedirler. Hanefilere göre (muâmelelerdeki) fasidin bazı hukuki neticeleri hasil olabildiği halde bâtilin hiçbir hukuki neticesi hasil olmaz. Hüccet olarak şunu ileri sürüyorlar: İbadetler Allah'ın rızasını kazanmak maksadı ile tâat, emre itaat ve imtihan için meşru kılınmışlardır. Bunlar, ancak Şeriat Sahibi nasıl emrettiyse, ibadetlerin öylece eda edilmesiyle tahakkuk eder. Taleb edilen bu eda ise, edanın kendisinde ve edanın bir vasfında talebe muhalefet olmazsa gerçekleşir. Onun için ibadetlerde fesâd (fâsidlik) ibadetlerin butlanı (bâtıllığı) gibidir. Netice itibariyle ibadetlerde Hanefilere göre fâsid, bâtil demektir. Muamelelerden maksad ise, kulların maslahatlarını gerçekleştirmektir. Muamelelerin hukuki neticeleri, muamelelerin rükün ve şartlarına dayanır. Bir şeyin rükünleri gerçekleşirse, o şey var olmuş ve mevcudiyeti sabit olmuştur. Ne var ki bu varlık, bütün vasıfları mevcut ise tamdır; ve bu durumda sahih olur. Bazen de bu varlık var olmakla beraber, bazı vasıflarının mevcut olmaması sebebiyle tam değildir. Bu durumda böyle bir varlık, herhangi bir maslahat gerçekleştirebilir. Bu sebeple bazı hukuki neticelerin husulü icabeder. İşte bu (muâmelelerdeki) fâsiddir. Sahih ile bâtil arasında bir mertebedir. Böylece Hanefiler, varlığının mevcudiyetine binâen fiile müstehak olduğu yeri verirken, fiilin bazı vasıflarının bulunmayışı sebebiyle nehyin de hakkını vermişler; ve bâtil değil, fâsid görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Eşşevkânî şöyle söylüyor: "Hak olan, ibadetler ve muameleler arasında fark gözetilmeksizin her nehyin, şer'i bir iktizâ ile, nehyedilen şeyin haramlığı ve bâtil ile aynı manayı ifade eden fâsidliğini icabettirmesidir. Delil olmadıkça bu iktizanın dışına hiçbir şey çıkmaz. Bunun delillerinden birisi Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Resulünün: "Bizim tutumumuza aykırı her durum reddolunmuştur" hadisi şerifidir. Nehyedilen şey, bizim tutumumuza aykırı bir şey olduğundan reddolunmuştur, merdûddur. Merdûd olan şey ise bâtildir. Nehyin fesadı icabettirmesinden kasdedilen (mana) işte budur."

2. MEVZU

"ÂMM(EL)ÂMM)

278) "Âmmın Tarifi

Lugatta (kelime olarak) müteaddid (sayıca fazla olan şeyler)e şumûlü bulunan (manasına)dır. Bu manada (arabca olarak) hayır hepsini kapsamıştır" denilir. Yani "hayır hepsine şâmil olmuştur" demektir. Fıkıh Usûlü ıstılahı olarak "âmm, "sadece bir kere va-d" olunup (kullanılıp, söylenip), hiçbir inhisar manası taşımaksızın, kendisine elverişli olan her şeyi kapsayan lafızdır. Yani "âmm, (Arab) Dilinde müteaddid defalar değil sadece bir defa manasının bütün ferdlerini şumûlü içine almak üzere va-d" olunmuş bir lafızdır. Yani "amm gibi esasen vakiada mahdûd olsa da, lafızda muayyen bir sayıya münhasırlık delaleti bulunmaksızın, manasının elverişli olduğu bütün ferdlere şâmil olmak üzere sadece bir defa va-d" olunmuş lafızdır. Mesela kelimesi, "âmm lafızdır. Çünkü bu kelimenin manasına elverişli olan tek tek (adamların) hepsine şâmil olmaya delalet için (Arabcada) bir kere va-d" olunmuştur. ^[100]

279) Umum ifade Eden Lafızlar

Umuma delalet eden lafızlar çoktur. En meşhurları şunlardır:

1) ve lafızları. Bu iki lafız, izafe edildikleri şeyde umum ifade ederler. Mesela Yüce Allah'ın "Her can ölümü tadıcdır" ^[101] ve "Herkes kazancı mukabilinde bir rehindir" ^{[102][103]} âyetleriyle Assü Allah Rasulünün "Her çoban (mes'ûliyet taşıyan insan) idaresi alündakilerden mesuldür" hadisi şerifi gibi.

2) İstiğrak (kapsamak ve şumûl) manasına olan ile veya idâfeh ile mu"arra (belirli kılınmış cem" (çoğul). Birinciye misal Yüce Allah'ın "...Allah muhakkak iyilik edenleri sever" ^[104]

"Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir..." ^[105] "Ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından erkeklere hisseler vardır" ^[106] ve "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler..." ^[107] gibi ayetleridir. Bu nasslardaki cem" (çoğul) kelimeler, ferdlerini kapsama manası ifade etmektedirler. gibi nekre (belirsiz) cem"ler ise umum ifade etmezler; cem" in en az mikdâri olan üç sayısı ile izah olunurlar.

İzafet (i-dâfeh) ile mu"arra kılınmış olana misal, Yüce Allah'ın "Annelerinizle evlenmeniz size haram kılındı..." ^[108], "Onların mallarından sadaka (zekât) al..." ^[109] ve "Allah size (miras hükümlerini şöylece) emreder: Evladlarınız hakkında(ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı mikdândır..." ^[110] ayetleridir.

Cem" in salim muzekker cem", salim muennes cem" veya cem"u tteksir olması mühim değildir. Bunlar istiğrâk manasındaki "elif lâm" ile yahut "idâfeh" ile ma"rifeh mu"arra O kılınırsa, hepsi de umum ifade eden kelimelerdendir.

3) İstiğrak ifade eden ile mu"arra müfred lafız. Mesela Yüce Allah'ın "Andolsun asra ^[111] ki, muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel güzel amel (ve hareketlerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değil. (Onlar ziyandan

müstesnadır)"^[112] süresidir. Buradaki lafzı, bütün insan ferdlerine şâmdir. Şunlar da aynı şeye misaldirler: Yüce Allah'ın "Allah alış veriş helal, faizi haram kılmiştir"^[113] "Zina eden kadınla zina eden erkeğin her birine yüzer deynek vurun..."^[114] "Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin..."^[115] âyetleriyle Assü Allah Rasûlünün "Zengin hakki edayı geciktirmesi zulümdür" hadisi şerifi.

Burada şuna dikkat olunmalıdır: "Elif lam" ile mu"arraf müfred lafız, Elif lâm veya manasına olmadığı zaman umum ifade etmektedir. Eğer Elif lâm bu iki manadan birini ifade ederse, kendisiyle mu"arraf lafız umûm ifade eden lafızlardan değildir. Yüce Allah'ın "Hakikat, biz Firavun'a bir peygamber yolladığımız gibi... Firavun o peygambere isyan etti de..."^[116] ayetinde lafzındaki ahd Elif lamdır, ^[117] ifadesinde de ve lafızlarının Elif lâmları "cins" Elif lamdır. Yani erkek cinsi kadın cinsinden daha kuvvetlidir, demek olur. Buradaki ile lafızları umûm ifade etmezler. Buradaki daha kuvvetlilik, zümre hakkındadır. Mana bir zümrenin bir zümreden daha kuvvetli olduğunu ifade etmektedir; yoksa bir ferden bir ferdden daha kuvvetliliğini ifade etmemektedir.

4) İzafet ile mu"arraf müfred lafız. Mesela Yüce Allah'ın "Eğer Allah'ın (bunca) nimetini birer birer saymak isterseniz (ne mümkün?) siz (onları) icma suretiyle bile sayamazsınız..."^[118] ayeti ve Assü Allah Rasûlünün "Deniz suyu temizleyicidir ve -denizin- ölü hayvanları da helaldir" hadisi şerifi gibi. Hadis, bütün deniz hayvanı nevelerinin ölülerinin helal olduğuna delalet etmektedir.

5) (Arabcadaki) Mevsül isimler "Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgin bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir"^[119]

"...Onlardan mâadası ise size helal kılınmıştır..."^[120] ayetleri gibi. Son âyetteki lafzı, (Kur'anda) bu ayetten evvel zikredilmiş evlenilemeyecek kadınlar haricindeki bütün kadınlara şâmdir. Keza Yüce Allah'ın

"...Sizin nezdinizdeki tükenir; Allah'ın nezdindeki ise bakidir"^[121]

"Kadınlarınız içinden artık âdetten (hayızdan) kesilmiş olanlar..."^[122]

"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin..."^[123],

"...Şerlerinden, serkeşliklerinden yıldığınız kadınlara gelince: Onlara (evvela) öğüt verin..."^[124] ayetleri yine bu cümledendir.

6) (Arabcadaki) istifham isimleri gibi. Mesela Yüce Allah'ın "Kim Allah'a güzel bir ödünç verir..."^[125] ayeti bu kabildendir.

7) gibi şart isimleri Mesela Yüce Allah'ın "...Öyleyse içinizden kim o aya erişirse orucunu tutsun..."^[126]

"...Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir"^[127]

"Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir..."^[128],

"..İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor (idiy)se onu(n sevabını) görecektir. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyor (idiy)se onu(n cezasını) görecektir"^[129]

"Nerede olursanız olun velev tahkim edilmiş yüksek kalelerde bulunun, ölüm size çatıp yetişir..."^[130]

8) Nefy yahut nehy siyakında vârid nekre (olumsuzluk yahut yasağın ifade edilmişinde yer alan belirsiz lafız). Mesela Yüce Allah'ın "Onlardan ölen hiçbir kimseye ebediyyen duâ etme..."^[131] âyeti ve Assü Allah Rasûlünün "Baba çocuğunu öldürmesi sebebiyle öldürülmez", "Vârise (murisin) vasiyet(i) caiz olmaz."

"Zarar vermek ve zarara zararlarla mukabelede bulunmak yoktur" hadisi şerifleri buna misaldir. Böyle nekreden önce (den, dan manasına olan) harfî bulunmazsa bu nekre zahiren umum ifade eder. Fakat kendinden önce harfî bulunursa, hiçbir te'vîl kabul etmeksizin o zaman bu nekre kat'î olarak umum ifade eder. Mesela (hiçbir adam görmedim ve bana hiçbir kimse gelmedi manasına, Arabca olarak) dediğimiz gibi.

Eğer nekre isbât siyakında vârid ise, umum ifade eden lafızlardan değildir. Mesela Yüce Allah'ın

"Allah size herhalde bir inek boğazlamanızı emrediyor..."^[132] ayetinde olduğu gibi.

Fakat isbât siyakında vârid nekre, karine ile umûma delalet edebilir. Mesela Yüce Allah'ın "Orada taze yemiş(ler) onların temenni edecekleri her şey onlarındır"^[133] ayetinde kullara nîmet bahsedilmesi karinesiyle bütün taze yemiş nevelerine şâmdir.

Keza isbât siyakında nekre, aynı zamanda bir şart ifadesi içindeyse yine umuma delalet eder. Mesela ("kim bana bir esir getirirse ona bir Dînâr var" manasına Arabca oîarak) cümlesindeki lafzı, her esîre şâmdir.

280) Erkeklerle Olan Hitaba Dişilerin Dâhil Olduğu

Burada, erkeklerle ve dişilere delalet etmeleri bakımından, cem" (çoğul) manası ifade eden lafızların muhtelif kısımlar arzettiğine dikkat olunmalıdır:

1) Bazıları kadınlara delalet etmeksizin sadece husûsen erkeklerle delâlet etmekte yahut erkeklerle delalet etmeksizin sadece husûsen kadınlara delalet etmekte, ancak cem" lafzının haricindeki bir delil ile hem erkek ve hem de kadınlara delalet etmektedirler. Mesela erkeklerle mahsûs olan ve dişilere mahsûs olan lafızları gibi. Bu iki lafızdan her biri, lafzın dışında bir delil bulunmadan, diğerinin manasını ifade etmez.

2) Bazıları ise lafız olarak va-d" (kullanılma) bakımından erkek ve dişilere şâmindir. Bu lafızlar erkek ve dişilik alameti taşımayan lafızlardır lafızları gibi.

3) Bazıları va-d"ları bakımından erkek ve dişiye şâmil olup, bir açıklama olmadan ikisinden birine has kılınamayan lafızlardır: ve gibi.

4) gibi bazıları, salim müennes cem"de dişilik alâmetiyle kullanılır; gibi bazıları, salim müzekker cem"de erkeklik alâmetiyle kullanılır. Keza (erkekler cemâati yaptı) lafzında olduğu gibi erkek cem"lerinde harfinin kullanılışı ve ((dişiler cemâati yaptı) lafzında olduğu gibi dişi cem"lerde harfinin kullanılışı da böyledir. Acaba bu cem'ler (çoğullar) bu iki sınıfı yani erkek ve dişileri kapsar mı, yoksa her cem", alâmetinin delalet ettiği şeye mi mahsusdur?

Cumhura göre her cem", alâmetinin delalet ettiği şeye mahsusdur. Delil olmadan, erkeklere âid manaya kadınlar dahil olamayacağı gibi, delil olmadan kadınlara âid manaya da erkekler dahil olamazlar. Çünkü isimler müsemmlara delalet etmeleri için va-d" olunmuşlardır. Bu va-d" ve kullanım ile her nevin diğer neviden tefriki mümkün olmuştur. Şeriatın herkese şâmilliği karinesinde olduğu gibi bazen dişilerin erkek cem"a dahil bulunmalarını iktiza ettiren karineler mevcûd olabilir. Bazen de karîne bulunmadığı halde tağlib (gâlib ve ekseriyet kılma) yoluyla dişiler erkeklere

ilhak olunurlar: Yüce Allah'ın "*Hepiniz oradan inin dedik...*"^[134] ayetinde olduğu gibi.

Bazılarına göre mü.zekker cem'ler va-d" (manalarına ilk tâyin, tesbît, koyuş ve kullanış) bakımından dişilere de şâmidirler.

Esas alınmaya ve tercihe değer olan cumhurun görüşüdür.

281) Cem'in ifade Ettiği En Az Sayı Nedir?

Alimler (Arabçada) cem" in ifade ettiği en az sayının kaç olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sayı acaba iki mi yoksa üç müdür? Cumhurca bu sayı ikidir. Buna eöre mecazî olarak değil, hakiki olarak iki sayısına cem" demek doğrudur. Bazı âlimler de bu sayının üç olduğunu, iki sayısına ancak mecazî manada cem" denilebileceği görüşündedirler. Her iki zümre de bir kısım deliller ileri sürmektedirler. Tercihe değer olan, cumhurun görüşüdür.^[135]

282) Milleti (Ümmeti)ne Olan Hitaba Assü Nebî Efendimizin Dâhil Olup Olmadığı

"*Ey iman edenler*"^[136] "*Ey insanlar*"^[137], "*Ey kullarım*"^[138] gibi Kur'an'daki hitabların şumulüne Assü Peygamber Efendimiz de dahil midir? Cumhura göre dahildir, Bazılarına göre dahil değildir. Tercihe değer, cumhurun görüşüdür. Çünkü bu sığalar her insana ve her mü'mine şâmidir. Assü Allah Rasulü insanların da, mü'minlerin de efendisidir. Bir delil bulunmadıkça bu hitabların dışında olamaz.

283) "Âmmın Tahsîsi (Tahsîsu 'l'âmm: Umum İfade Eden Lafzın Umumîliğinin Tahsisi)

Manasının bütün ferdlerini "âmmın kapsadığını, "âmm ile alakalı hükmün "âmmın bütün ferdleri için sabit olduğunu kaydetmiştik. Fakat Şeriat Sahibinin "âmm dan ibtidâen maksadının umum olmadığına yani mânasının bütün ferdlerini kapsamak, hükmün sübütunun bütün ferdleri için olmadığına, bilakis ibtidâen maksadının "âmmın bazı ferdleri olduğuna ve hükmün sübütunun da bu bazı ferdler hakkında olduğuna delalet eden delil bulunabilir, işte "âmmın tahsîsinden (Umumîliğinin husûsileştirilip, şümillü olan manasının daraltılmasından) maksad budur. Şu halde tahsîs "âmmın bazı müsemmlarına yani ferdlerine münhasır kılınmasıdır. Tahsise delâlet eden delile muhassıs (elmu-riassıs yani tahsis eden) adı verilir. Mesela Hanefiler gibi bazı fukahâ muhassısın "âmm ile birlikte ("amma mukârin) olması ve muhassısın bulunduğu kelâm (ifade)dan ayrı (müstakil) bulunmasını şart koşarlar. Eğer muhassıs "amma mukârin değilse, muhassıs olamaz; nâsı-h (nesheden) olur. Keza (muhassıs) "âmmın lafzından ayrı (müstakil) olmaz ise -mesela istisna gibi-, muhassıs olamaz; buna, "âmmın umumîliğine mâni ve sadece bazijerdlerine münhasır bırakılması denir ki işte bu ka-sr (münhasırlık) delilidir.

Ancak cumhur, Hanefilerin muhassısdaki şartları koşmamaktadırlar. Cumhura göre tahsîs, müstakil veya gayrı müstakil, "âmm olan nassa mukârin olan veya "âmm nassa mukârin olmayan bir delille yapılabilir. Fakat bu delildeki şart, "âmm olan nass ile amel edilme vaktinden sonra vârid olmamasıdır. (Bu delil) aksi

halde muhassıs değil, nâsıh olarak kabul edilir.^[139]

Hanefiler dışındaki görüşe, yani cumhura göre tahsîsin delili şu şekilde incelenebilir:

284) Tahsis Delili

Âmmı tahsîs eden deliller iki nevidir: 1) Muttasıl (bitişik), 2) Munfasıl (müstakil). Muttasıl delil, kendi başına müstakil değildir. Bilakis "âmm ile birlikte zikrolunmustur; manası kendisinden önceki lafızla alakalıdır; ve "âmm olan kelimeye şâmil kelâmın bir parçasıdır. Müstakil delil ise, başlı başına müstakil (ve ayrı) olup, "âmm lafza şâmil kelâmın bir parçası değildir.

285) Munfasıl Yani Müstakil Olan Muhassısın Nevileri

Bu muhassıs dört nevidir: 1) Âmm ile muttasıl (bitişik), müstakil kelâm, 2) Âmm dan ayrı (munfasıl), müstakil kelâm, 3) Akıl ve 4) Örf.

Birincisi, "âmm ile Muttasıl, Müstakil Kelâm

Müstakil demek, tek başına tam olan demektir. Amma muttasıl demek, "âmm ile birlikte zikredilmiş, "âmmın akabinde yer alan demektir. Mesela

Yüce Allah'ın "*Öyleyse içinizden kim o aya erişirse orucunu tutsun...*"^[140] ayeti gibi. Âyetteki umumîlik Ramazan ayına her erişene şâmidir.

Böyle şahısların oruç tutmaları bu ayete göre farzdır. Fakat bu umumilik, kendinden sonraki, kendine muttasıl, müstakil bir kelâm ile, hasta ve yolcu olmayanlarla tahsis edilmiştir. Yukarıdaki umum ifade eden ayetin hemen akabinde Yüce Allah'ın şu âyeti yer alır: "...Kim de hasta olur yahut yolcu olursa, o halde başka günlerde oruç tutamadığı günler sayısınca orucunu kaza etsin."^[141] Şu halde, Ramazan ayına erişmiş olana orucun farz olduğu hükmündeki nassın umumiliği, hasta ve yolculara şâmil değildir.

İkincisi, "Âmmdan Ayrı (Munfasıl) Müstakil Kelâm

Kendisi tam olan fakat, "âmm lafzın bulunduğu nassla bağlantısı olmayan kelâmdır. Mesela Yüce Allah'ın "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler...*"^[142] ayetindeki tabiri, zifafa girmiş veya girmemiş her türlü boşanmış kadına şâmil olan "âmm bir ifadedir. Buna göre, zifaktan önce veya sonra (fakat nikah akdinden sonra) boşanmış kadınların üç hayız ve temizlenme müddeti iddet beklemeleri farzdır. Fakat bu umumilik, bu meselede muhassıs olan Yüce Allah'ın

"*Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da sonra, kendilerine dokunmadan onları boşadığımız zaman sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur...*"^[143] ayeti ile "zifafa girmiş ve boşanmış kadınlar" olarak tahsis edilmiştir. Yani bu ikinci ayet, birinci ayeti (nassı) sadece zifafa girmiş kadınlara tevcih etmiş, onlar haricindeki kadınları şümulüne almasına mani olmuştur. Yine Yüce Allah'ın "*Boğazlanmayarak ölen hayvan*

eti size haram kılınmıştır"^[144] ayeti, bu durumdaki bütün hayvanlar hakkında "âmmdır. Boğazlanmayarak ölen hayvanların etlerinin hükmü de bu ayete göre haramdır. Fakat bu umumi hüküm Assü Allah Rasulünün "*Denizin suyu temizleyici ve ölmüş olan hayvanlarının etleri de helaldir*" hadîsi şerîfiyle, deniz hayvanlarının ölüsü haricindeki ölü hayvanlar ile tahsis edilmiştir. Yüce Allah'ın zina iftirası ve bunun cezasına dair ayetleri de bu mevzuya misal teşkil eder. Ayetler şunlardır:

"*Namuslu ve hür kadınlara (zina isnadıyla) iftira atan, sonra (bu hususta) dört şahid getirmeyen kimseler(in her birin)e de seksen deynek vurun. Onların şahidliklerini ebediyyen kabul etmeyin. Onlar fâsıkların ta kendileridir. Meğer ki bu (hareketten) sonra tevbe (ve rucû) ve (hallerini) islâh*

ederler. Çünkü Allah çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir."^[145]

Bu nass iftirâcılarının umumuna şâmidir. Çünkü tabiri "âmm olduğundan, şümulüne iftirâcılarının hepsi: Kanlarına (zina hususunda) iftira eden kocalar olsun, başkalan olsun, dahildirler. Keza tabiri de "âmm olduğundan şümulüne, iftiracıların kanları olsun veya olmasın kendilerine iftira edilen kadınlar girmektedirler. Bu umum ifadesinin hükmüne göre iftiracı (karısına iftira eden bir) koca olsun veya başka birisi olsun, aleyhine iftira (cezası olan) herkese hadd cezasının tatbiki icabeder. Fakat bu nassdan anlaşılan bu umumi hüküm, Yüce Allah'ın

"*Zevcelerine zina isnâd eden ve kendilerinin kendilerinden başka şahidleri de bulunmayan kimseler(e gelince:) onlardan her birinin (yapacağı) şahidlik, kendisinin hakikaten sadıklardan olduğunu Allah'a yemin (ile) dört (defa ifade ve tekrar edeceği) şahidliktir. Beşinci (şehâdet)de eğer yalancılardan ise Allah'ın laneti muhakkak kendisinin üzerine (olmasını ifade etmesi)dir.*" O (kadın)ın billahi onun (yani kocasının) muhakkak yalancılardan olduğuna dört (kere) şehâdet etmesi, beşincide de eğer kocası sâdıklardan ise muhakkak Allah'ın gazabı kendi üzerine (olmasını

söylemesi) o kadından bu cezayı def eder."^[146] ayetleriyle tahsis edilerek, o hüküm sadece zina iftirasında bulunan koca olmayan şahıslara münhasır bırakılmış, kanlarına zina isnad eden kocalar ise, muhassıs nassın şümulüne girmişlerdir. Bunlar (izahlar) cumhurun görüşüne göredir. Çünkü onlar muhassısın, "amma mukârin (yakın ve bir arada) bulunmasını şart koşmamaktadırlar.

Hanefilere göre bu tahsis değildir; cüz'î (yani kısmen) bir neshdir. Yani Hanefilere göre ikinci nass, "âmmın hükmünden kocaların kanlarına zina isnad etmeleriyle alakalı kısmını nes-hetmiş, böylece kocalar hakkındaki "âmmın hükmünün iptâl ederek, sadece kocalara, hususi bir hüküm tahsis etmiştir.

Üçüncüsü, Akıf

Akıl, şer'î mükellefiyetlere şâmil bütün nassların, küçükler ve deliler gibi mükellefiyete ehil olmayanların dışında, mükellefiyet ehliyetindekilere münhasırlıklarını tahsis etmeye delil olabilecek bir varlıktır. Şeriat akıl delilini te'yîd ederek mükellefiyetin illetini, daha önce de kaydettiğimiz gibi, akıl ile beraber bulûğ olarak kabul etmiştir.

Yüce Allah'ın "*Dosdoğru namaz kılın*"^[147] ve "*Size oruç farz kılındı*"^[148] gibi şer'î mükellefiyetler hakkındaki umumi nasslarının hepsi küçükler ve deliler haricindeki şahıslar ile tahsis edilmiştir. Muhassısları akıldır. Şeriat da aklın gösterdiği bu hükme delalet etmektedir.

Mükellefiyetlere şâmil olmayıp, aklın tahsislerine hükmettiği umumi nasslar da böyledir. Mesela Yüce Allah'ın "*Allah her şeyi yaratandır...*"^[149] ayeti, Celîl olan Allah'ın dışındaki şeyler ile (akıl tarafından) tahsis edilmiş (ve böylece hâss olmuştur: Allah yaratılmış değildir; dâim ve bakîdir.

Keza Yüce Allah'ın "... Allah her şeye hakkıyla kadirdir"^[150] ayetindeki kudret, yukarıda da beyan edildiği üzere, Allah'ın kendi kendini yaratmasına şâmil değildir. (Yani bu kudret, Allah'ın kendini yaratmasının dışındaki şeylere kadir olmakla, akıl tarafından tahsis edilmiştir).

Dördüncüsü, Örf

Mâlikî Mezhebine göre örf, "âmm lafzı tahsis edebilir. Karâfi (el-karâfi) şöyle diyor: Umumu tahsis eden âdetlerimiz vardır. Örf ile tahsis edilen umûma (Mâlikîler) Yüce Allah'ın şu ayetini misal veriyorlar

"*Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir...*"^[151]

Bu ayet, çocuklarını emzirmemek, âdetlerinden olmayan anneler ile tahsis edilmiştir. Keza şunlar da örf ile tahsise misaldir:

1) Assü Allah Rasulünün “*Yiyecek maddesinin, kendi cinsinden yiyecek maddesiyle, biri az diğer fazla oldukları halde değişimi yasaktır*” hadîsi şerifindeki umum ifade eden tabiri, Assü Allah Rasûlü devrindeki örfde, kendisine ismi verilen şeyler ile tahsis edilmiştir. Bazı âlimlerin görüşü böyledir.

2) Yüce Allah'ın bazı zâlim milletleri helak eden rüzgâr hakkında “*O, Rabbinin emriyle her şeyi helak edecektir...*”^[152] ayeti, hemen kendisinden sonra gelen Yüce Allah'ın “*...işte onlar o hale geldiler ki meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu...*”^[153] ifadesinin delalet ettiğine göre, öyle bir rüzgâr âdeten neleri helak ederse, onların hepsini helak ettiği manasındadır.

3) Keza Yüce Allah'ın Sebe' Melikesi (Belkıs) hakkındaki “*...Kendisine her şey verilmiştir...*”^[154] ifadesi, “kendisi gibi iktidar sahibi hükümdarların (örfen) ellerinde bulundurabildikleri şeylere sahib olduğu” şeklinde (örfün tahsisiyle) anlaşılmaktadır.^[155]

4) “Hayvanlar” tabirinin sadece “atlar” için kullanıldığı bir memlekette adamın biri “hayvanlarını bir şahsa vasiyet etse”, umum ifade eden hayvanlar tabiri, o memleket örfüyle tahsis edilir; ve vasiyet sadece “atlarına” has kılınır. Varsa öküz, inek, koyun, keçi v.s. gibi diğer hayvanları bu vasiyetin haricinde kalır.

286) Muttasıl Yani Müstakil Olmayan Muhassıs Ve Nevileri

Bu, daha önce de söylediğimiz gibi, “âmm lafzın bulunduğu nassım ibaresinin bir parçasıdır. Şu halde tek başına tam bir kelam değildir. Bu muhassısım muhtelif neveleri vardır:

Birincisi, İstisna (el'istisna)

İstisna (Arabcada) yahut emsali harflerle,^[156] medlulünün muttasıl olduğu cümleye kastedilmediğini gösteren, tek başına bir müstakillik taşımayan, bir cümleye muttasıl kelimadan ibaretir; ve istisna ne şart, ne sıfat ve ne de gâyhendir. İstisna sığalarından bazıları şunlardır: 1) -en meşhurları budur-, 2) 3) 4) 5) 6) ve benzerleri.

İstisnanın sıhhati için, istisnanın ikisi arasını ayıran ve bölen hiçbir şey (lafız) bulunmaksızın müstesnâ minh ile istisnanın, (kendisinden istisna edildiği şey) muttasıl (bitişik) yahut muttasıl hükmünde olması şarttır.

(Bu şarta uymayıp, muttasıl olmayıp da) istisna munfasıl (ayrı) olursa, o zaman bir ay uzadığı takdirde, böyle munfasıl istisnanın da sıhhatli olduğu şeklinde bir görüş varsa da bu tercih olunamayacak bir görüştür. Tercihe değer olan yukarıda zikrettiğimiz görüştür; ve fakihlerin cumhuru da onu kabul etmiştir.

Muhassıs olan, muttasıl istisnaya misaller:

1) Yüce Allah'ın “*...Meğer ki aranızda (elden ele) devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olsun! O zaman bunu yapmamanızda size bir vebal yoktur...*”^[157] sözü, bu ayetin başında Allah'ın borçların yazılması emrini, tahsis eden bir istisnadır.

2) Yüce Allah'ın “*Kalbi iman üzre (sabit ve) mutmain (ve müsterih) olduğu halde (cebir, zor ve) ikraha uğratılanlar (zorlananlar) müstesna olmak üzere kim imanından sonra Allah'ı tanımazsa...*”^[158] ayeti. Burada istisna, “âmm bir ifade olan sözünü, “kendî irade, ihtiyar ve rızasıyla tanımayanlar” ile tahsis etmiştir. Fakat zorla tanımamazlık eden (küfreden) ise kâfir olmamaktadır.

3) Yüce Allah'ın

“*Onlar ki Allah'ın yanına başka bir tanrı daha (katıp) tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunlar(dan birini) yaparsa ceza görür. Kıyamet günü de azabı katmerleşir ve o (azabın) içinde hor ve hakir ebedî bırakılır. Meğer ki (şirkten) tevbe ve iman edip iyi amel (ve hareket)de bulunan kimseler ola. İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok varlığıyıcı, çok esirgeyicidir*”^[159] ayeti.

Ayete göre, zikri geçen kötü şeyleri yapıp da sonra tevbe ve iman etmeyip, iyi hareketlerde bulunmayanlar ceza göreceklerdir.

Burada şunu da açıklamak faydalı olacaktır: istisna eğer birbirlerine atfedilmiş cümlelerden sonra bulunursa o takdirde, (mezkûr cümlelerden birine) mahsus olduğuna dair delil bulunmazsa, bütün cümlelerin hepsine birden râcîdir. Bazılarına göre ise bu durumda istisna, umuma şamil olduğuna dâir delil bulunmazsa, sadece son cümleye râcîdir. Buna misal olarak şunları gösteriyorlar: Yüce Allah şöyle buyuruyor.

“*Namuslu ve hür kadınlara*^[160] (zina isnadıyla) iftira atan, sonra (bu hususda) dört şahid getirmeyen kimselerin her birine) de seksen deynek vurun. Onların ebediyyen şahidliklerini kabul etmeyin. Onlar fâsıklann ta kendileridir, Meğer ki bu (hareketlerden) sonra tevbe (ederek dönerler)

ve (hallerini) islâh ederler...”^[161] istisna sadece son cümleye râcîdir şeklindeki ikinci görüş sahihlerine göre burada istisna sadece râcîdir; ifadesine râcî değildir. Birinci görüş sahihlerine göre de burada istisna sadece râcîdir. Hüccetleri şudur: Delil istisnayı bu ayette son cümle ile tahsis etmiştir. Diğer bir misal de Yüce Allah'ın hatâen insan öldürmeye dâir olan

“*...Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'min bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine (mirasçılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bahası)*

vermesi lazımdır. Meğer onlar (o diyeti) sadaka olarak bağışlamış olsunlar...”^[162] âyetidir. Ayetteki istisna değil râcîdir. Çünkü son cümledir, ikinci görüş sahihlerine göre istisna sadece son cümleye rucû etmektedir. Birinci görüş sahihlerine göre ise delilin, diyetle istisnanın tahsis edildiğine delaleti sebebi ile istisna yine e râcîdir.

İkincisi, Sıfat (E-S-Sıfah)

Şevkânî'nin de dediği gibi buradaki sıfattan “manevî sıfat” kastedilmektedir. Maksud Arabca Nahiv (syntax, söz dizimi) İlmi'nde zikri geçen sadece

na"t değildir. Mesela Yüce Allah'ın

"Analarınızla...kendileriyle (zifafa) girdiğiniz kanlarınızdan olup himayetinizde bulunan üvey kızlarınız (ile evlenmeniz) size haram edildi..."^[163] ayetinde kendileriyle evlenmenin haram kılındığı üvey kızlar sadece, analarıyla zifafa girilmiş olanlara münasırdır.

Birden çok olan cümlelerden sonra sıfat bulunursa, sıfatın en son cümleye mi yoksa bütün cümlelere mi âid olduğu meselesi, aynen istisnanın rucû meselesi gibidir.

Üçüncüsü, Şart (eşşar-t)

Ğazzâlî'nin de dediği gibi şart, şart koşulan şeyin (meşrûnun) onsuz var olmadığı ve kendisinin varlığının, meşrûnun var olmasını icabettirmedeği şeydir. Sığaları fazladır. Şart manasına olan (eşşartıyyeh) bunlardır. Misal olarak şu ayetler gösterilebilir:

"Çocuklarınızı (başkalarına) emzirtmek isterseniz meşru sûrette verdiğiniz (emzirme ücretini) teslim etmek (ödemek) şartıyla yine uhdenize vebal yoktur..."^[164] Ayette, nefy siyakında nekreligi sebebiyle "âmm olan nefyi (yani vebalin olmaması), ayetteki şart ile meşruttur (şart koşulmuştur). Yani vebalin olmaması sadece bu durumdadır. Başka bir ayette Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Zevcelerinizin çocuğu yok ise, terekesinin yarısı sizindir... Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızdan dörtte biri zevcelerinizindir..."^[165] Buna göre ayetteki, miras hakkı olarak terekenin dörtte biri ve yarısı, müteveffanın çocuğunun olmaması şartına bağlıdır.

Dördüncüsü, Ğâyeh (etğâyeh)

Ğâyeh, bir şeyin nihayetidir; sonudur, sinindir, hudududur; ve hükümün nihayetten önce sabit olmasını ve nihayetten sonra bulunmamasını (intifâni) icabettirir. Ğâyeh sığaları (Arabcada) ve dır. Gayenden sonraki hükümün Ğâyehden önceki hükme muhalif olması şarttır. Ğâyeh, ya bir tek cümlelerin hemen akabinde olur, ya da birden fazla cümlelerden sonra bulunur. Ğâyeh bir tek cümlelerin akabindeyse, Ğâyeh bir tane ise bu durum, hükümün Ğâyehden önceki kısma mahsûs olduğunu ve Ğâyehden sonraki kısmın, lafzın (ifadenin) "umûmundan hariç bırakıldığına delalet eder. Mesela "Mezuniyetlerine kadar fakülte talebelerinin masraflarını karşıla." ifadesi gibi Ğâyeh, bir tek cümlelerin akabinde ise, fakat Ğâyeh birden fazla (müte"addid) ise: **a)** Eğer Ğâyehlerin vürûdu "a-tıf Vâv'i ileyse yani Ğâyeh cem" üzerineyse hüküm Ğâyehlerden önceye mahsûstur. **b)** Eğer Ğâyehlerin vürûdu ta-hyîr harfi ileyse yani Ğâyeh bedel üzerine ise hüküm Ğâyehlerden (herhangi) birine mahsûstur. Mesela "Mezun oluncaya ve memleketlerine (gitmek üzere) yola çıkıncaya kadar fakülte talebelerinin masraflarını karşıla" ifadesinde hüküm mezuniyetlerinden ve memleketlerine (gitmek üzere) yola çıkmalarından önce talebelere mahsûstur. Masraflarının karşılanmasının durdurulması için, memleketlerine (gitmek üzere) yola çıkmaksızın sadece mezuniyetleri kâfi değildir. Fakat durum "Mezun oluncaya yahut memleketlerine (gitmek üzere) yola çıkıncaya kadar fakülte talebelerinin masraflarını karşıla" ifadesinde değişiktir. Bu son ifadede (hüküm yani) talebelerin masraflarının karşılanması, mezuniyetlerinden önceye yahut memleketlerine (gitmek üzere) yola çıkmaktan önceye mahsûstur: Mezuniyet ve yola çıkmak olan buradaki iki Ğâyehden herhangi birisinin tahakkuku halinde masrafların karşılanması durur.

Alimler Ğâyehin muğayyâya (yani Ğâyehin sonunu, bitimini, nihayetini gösterdiği şeye) dahil olup olmadığına ihtilaf halindedirler. Bazısı, Ğâyeh kendinden evvelki şeye (muğayyâya) dahildir, derken diğer bazıları dahil olmadığı görüşündedirler. Mesela Yüce Allah'ın

"Ey iman edenler namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın..."^[166] ayetinde yıkamaya dahil midir, değil midir? Bazı ulemâya göre dahildir; bazısına göre dahil değildir, ihtiyat dahil olmalarını icabettirir.

287) "âmm Lafzın Delâleti

Daha önce de kaydettiğimiz gibi "âmm, (şumulündeki) bütün ferdlerinin tamamına (itiğrâ-k yoluyla) delalet eder. Fakat alimler "âmmın bu şümule delaletinin ka-t"i mi yoksa zannî mi olduğunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

1) Hanefilerin de dahil olduğu bir kısım alimlere göre tahsis olunmadıkça "âmmın ferdlerifide delaleti katidir; tahsis olunursa "âmmın bakî kalan ferdlerine delaleti kat'i değildir; zannîdir. Bu görüş sahihlerinin "âmm lafız için kabul ettikleri kat'iyetin manası, mutlak olarak tahsis ihtimalinin ortadan kaldırılması değil, delilden neş'et eden tahsis ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Eğer "âmmın tahsisine dair bir delil yoksa, "âmmın kat'i olarak umûma delaleti bakidir.

2) Cumhura göre, tahsîsden önce de, sonra da, "âmmın bütün ferdlerine şâmil oluşuna delaleti ka-t"i değildir; zannîdir.

288) Birinci görüş sahihlerinin (Hanefilerin) delilleri şudur: "âmm olan lafız dil itibariyle, bütün ferdlerini kapsayıp içine (ve şumulüne) alsın diye va-d" olunmuştur. amm lafzın hakiki manası budur. Onun için "âmm lafız söylenince bu hakiki manası anlaşılmalıdır, "âmmın tahsisine, bazı ferdlerine münhasır olduğuna dair bir delil bulunmadıkça, "âmmın mezkûr hakiki manasından başka bir manada anlaşılması caiz olamaz. Herhangi bir delil bulunmadan "âmmın tahsis edilme ihtimâli, hiçbir kıymet ifade etmez; hiçbir itibarı yoktur. Bu bakımdan delil olmadan sadece "âmmın tahsis ihtimali, "âmmın ferdlerine şumulünün katiliğine tesir edemez. Mezkûr ihtimal kuruntu ve vehim kabilinden bir şeydir. Kuruntunun da kuruntuya kapılmanın da hiçbir kıymeti yoktur.

289) İkinci görüş sahihlerinin yani cumhurun delilleri ise şudur: içinde "âmm lafızların bulunduğu şer"i nassların istikrâ göstermiştir ki, "âmm lafız gâliben tahsis edilmektedir. Pek az istisnalar hariç, tahsis edilmeyen "âmm yoktur. Hattâ alimler arasında "bir kısmı tahsis edilmemiş "âmm yoktur" tabiri şöhet bulmuştur, "âmm olan lafzın tahsisi ekseriyetle şuyû bulmuşsa, tahsis ihtimâli de kuruntu ve vehim değildir. Netice itibariyle "âmmın istiğrâka (kapsam ve şümule) delaleti kat'i olmaz.

290) "âmm Olan Lafzın Delâletindeki ihtilâfın Neticesi

Alimlerin, "âmmın delâletindeki kuvvet hakkındaki yani delaletinin zannî veya kat'î olması hususundaki görüş ayrılıkları, şu iki mevzuda da ihtilaf etmelerine sebep olmuştur:

A) Kur'anın "âmm ifadelerinin, âhâd haberlerin hâssı ile tahsîs edilmesi: Alimler Kur'andaki "âmm lafzın Kur'an ile veya Mütevâtîr Sünnet ile tahsîs edilebileceğinde müttetikler. Fakat â.hâd Sünnet ile tahsîs edilip edilemeyeceğinde ittifak etmemişlerdir. Çünkü Kur'anın sübûtu kat'îdir; fakat âhâd Sünnetin sübûtu zannîdir. Zannînin ise kat'îyi tahsîs kuvveti yoktur. Bu, Hanefilerin görüşüdür. Onlara göre Kur'anın "âmmının âhâd Sünnetle tahsîsi mümkün değildir. Kur'anın "âmmı, ancak kendi kuvvetindeki bir muhassıs ile tahsîs olunabilir, da ya Kur'an nassıdır, yahut Mütevâtîr Sünnettir, "âmmın delaleti, tahsîsden sonra zannî olduğundan kendisini, zannî olan bir muhassıs -mesela â.hâd haberler gibi-, tahsîs eder. Hanefilere göre "âmmın tahsîsi, kendisinden muradın ve maksadın ne olduğunu beyan ve açıklama kabîlindedir. Onun için açıklayıcı, açıklanan kuvvetinde veya daha kuvvetli bir şey olmalıdır.

Hanefilerin dışında kalanlara yani âlimlerin cumhuruna göre Kur'andaki "âmm lafız, â.hâd Sünnetteki hâss lafız ile tahsîs olunabilir. Çünkü âhâd haber, sübût bakımından zannî ise de, hâss olduğundan delalet bakımından kat'îdir; ve Kur'anın "âmm olan lafzı sübût bakımından kat'î ise de delalet bakımından zannîdir. Böylece Kur'anın "âmmı ile âhâd haberin hâssı birbirlerine muâdil ve denk olurlar. Bundan dolayı Kur'anın "âmmının, âhâdın hâssı ile tahsîsi caizdir.

âhâd haberlerle Kur'anın "umûm ifade eden lafızlarının tahsîsine dâir misaller:

1) Yüce Allah'ın "*Boğazlanmayarak ölen hayvanın (murdar hayvanın ve laşenin) eti size haram kılındı...*" ^[167] ayeti Assü Nebî Efendimizin "Denizin suyu temiz ve temizleyici, ölüsü de helaldir" hadîsi şerîfiyle tahsîs olunmuştur.

2) Kur'anın miras ayetlerindeki mirasçının "umûmunu, Assü Peygamber Efendimizin "*Müslüman millet mensûbları ile İslâm Milletinden olmayanlar arasında miras hukuku ceryan etmez*" hadîsi şerîfiyle "*Murisini öldüren katil, miras alamaz*" hadîsi tahsîs etmiştir.

3) Yüce Allah'ın "*Erkek hırsızla kadın hırsızın... ellerini kesin...*" ^[168] ayetinin "umûmunu, Assü Peygamberimizin "*Dörtte bir dinardan azında (hırsızlık sebebiyle uzuv) kesmek yoktur*" hadîsi şerîfi tahsîs etmektedir.

4) Yüce Allah'ın "*...Onlardan mâadası ise -nâmuskâr ve zinaya sapmamış (insanlar) halinde (yaşamınız şartıyla) mallarınızla (mehir vermek veya satın almak suretiyle) ara(yıp nikahla)manız için- size helal kılınmıştır...*" ayetinin "umûmunu, Assü Allah Rasûlünün "*Kadın, halasının ve teyzesinin üzerine (aynı anda aynı erkeğin kanlan olarak) nikahlanamaz*" hadîsi şerîfiyle tahsîs olunmuştur.

Şu halde Kur'anın umûmunun âhâd Sünnet ile tahsîsinin vuku bulmuş olması ve delil olarak da bu vakıanın ileri sürülmesi, Kur'anın umûmunun âhâd Sünnetle tahsîsinin sıhhatine delildir.

Hanefiler, cumhurun ileri sürdüğü delillere karşı şunları söylüyorlar: Yukarıdaki hadîslerle tahsîsin yapılmasının iki sebebi vardır:

a) Ya Kur'anın "âmmı, kat'î bir delil ile lahsîs olunmuş ve geriye kalan ferdlerine delâleti zannî olmuştur; (ve bu durumda) geriye kalan ferdlerde "umûmun zannî bir delille tahsîsi caizdir. Mesela Yüce Allah'ın

"...onlardan mâadası ise...size helâl kılınmıştır" ^[169] ayetinde bulunan lafzı âmmidir. Müşrik kadınların ve müşrik olmayan kadınların umûmuna şâmilidir. Fakat (buradaki lafzı) Yüce Allah'ın "*...Allah'a eş tanıyan (müşrik) kadınlarla... evlenmeyin...*" ^[170] ayetiyle tahsîs edilmiştir. Bu tahsîsden sonra (ayetteki umum ifade eden lafzı), mesela "*Kadın, halasının ve teyzesinin üzerine (aynı anda aynı erkeğin karıları olarak) nikahlanamaz*" hadîsi gibi âhâd haberle, zannî bir delil ile tahsîsi kabul eder.

b) Ya da yukarıdaki (cumhur tarafından delil gösterilen) hadîsler meşhur, mustefîd Sünnettendir. Meşhur Sünnet ile Kur'anın "âmmı tahsîs olunabilir.

Doğrusu, Kur'anın âhâd Sünnetle tahsîs olduğu bir vakıadır. Alimler bu hususu delillerle göstermişlerdir. Tahsîs eden hadîslerin Meşhur olduğu şeklindeki Hanefilerin iddiası kabul edilemez. Bu hususta Hanefilerin delili yoktur. Çünkü (muhassıs olan) bazı â.hâd hadîslerin Meşhur oldukları doğruysa da, hadîs alimlerinin izah ettiği üzere (muhassıs) diğer hadîsler (Meşhur değil) âhâddırlar.

Şunu da söyleyelim ki, Sünnet bahsinde de zikrettiğimiz gibi, cumhura göre âhâd haberlerden olan Meşhur Sünnet, Hanefilere göre Kur'anın "âmmını tahsîs edebildiği için, cumhurla Hanefiler arasındaki görüş ayrılığının hududu daralmaktadır.

291) B) "âmmın hükmü hâssın hükmüyle ihtilaf ettiğinde, birinin hükmü diğerinin hükmünün muayyen bir meseledeki delâletine ters ise: Birinci görüş sahipleri yani "âmmın delaleti katidir diyenlere (Hanefilere) göre ikisi arasında te"âmd vardır. Zira her ikisinin de delaleti katidir. Bu durumda, hâss ile âmmın (nuzûl veya) vurûd zamanları birbirinden ayrı değil ise (birbirine zaman bakımından mukterin oldukları biliniyorsa) hâss âmmı tahsîs eder. Fakat vurûd (veya nuzûl) bakımından hâss, âmrndan sonraysa, âmmı bazı ferdlerinde nesheder. Fakat hâss ile âmmın vurûd (veya nuzûl) zamanları meçûl ise, tercih kaidelerine göre ikisinden tercihe şâyân olan (râcîh) ile amel olunur. Eğer (ikisinden biriyle amel etmeyi sağlayacak bir tercih unsuru ve) muraccıh yok ise biri diğerini amelden düşürür; her ikisiyle de (istidlal ve) ihticâcda bulunulamaz.

İkinci görüş sahipleri yani âmmın umûma delaleti zannîdir diyenlere göre hâss ile âmm arasında te"ârud yoktur. Zira (onlara göre) hâssın delaleti kati, âmmın delaleti zannîdir. Kat'î zannîye tercih (ve takdîm) olduğundan, zanniyle değil kat'îyle amel olunur. Yani tarih bakımından hangisinin daha evvel (vârid veya nazil) olduğunu bilsek de, bilmesek de hâsa ile âmm (bu durumda) tahsîs edilir. Şâfiîler, Hanbelîler ve bunlara muvafık olanların görüşü budur.

Mesela Assü Allah Rasûlü "*Göğün (semânın) suladığının (zekât olarak) onda biri verilir*" ve "*Beş ves-k*" ^[171] den az olan (toprak mahsullerinden zekât verilmez)" buyurmuştur. Birinci hadîs âmmidir; mahsûlün azına da çoğuna da şâmilidir. Buna göre mahsûl az olsun, çok olsun onda biri zekât olarak verilir. İkinci hadîs (âmm değildir) hâssdir; ne hakkında vârid olmuşsa sadece ona şâmilidir. Yani sadece beş vesklık (veya daha çok) mahsûle şâmilidir; daha azına şâmil değildir. Cumhur ikinci hadîsle amel etmişlerdir. Zira ikinci hadîs hâssdir ve delati kat'îdir. Birinci hadîs âmm olup, (onlara göre) delaleti zannî olduğundan kendisiyle amel etmemişlerdir. Böylece cumhur, "beş ves-kden az toprak mahsulâtından zekât vermenin farz olmadığı" görüşüne varmışlardır.

Birinci görüş sahibi olan Hanefiler, âmm olsa da, delaleti hâs gibi kati olduğundan dolayı, mahsûlün azında da çoğunda da zekâtın verilmesini

icabettirdiğinden birinci hadis ile amel etmişlerdir. Vucûb hususunda ihtiyatlı olmak gerektiğinden ikinci hadisle değil, birinci hadisle amel tercihe sayandır. Ayrıca birinci hadis diğerinden daha meşhurdur; ve onunla amel etmek fakirler için daha faydalıdır.

292) "Âmmın Nevileri

"Âmm Üç Kısımdır:

a) Kendisiyle hususun kasdedilme ihtimâlinin olmadığına dair delilin bulunduğu, "umûma kat'î bir şekilde delalet eden "âmm. Faraza Yüce Allah'ın

"*Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir*" ^[172] ayeti gibi.

b) Kendisiyle bütün ferdlerinin değil, bazı ferdlerinin kasdedildiğine dair delil bulunduğu için, kat'î olarak kendisiyle husus kasdedilen "âmm. Mesela Yüce Allah'ın:

1) "...Ona gücü yetenlerin Kabe'yi hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..." ^[173],

2) "Namazı dosdoğru kılın..." ^[174],

3) "...öyleyse içinizden kim o aya (Ramazan'a) erişirse orucunu tutsun..." ^[175] buyurduğu ayetleri bu kabildendir. Birinci ayetteki tabiri, ikinci ayetteki lafzındaki cemâ"at zamiri ve üçüncü ayetteki ifadesi, "umûm lafızlarındandır. Fakat bunlar ile mükelleflerin hepsi değil, bazıları kasdedilmektedir. Ehliyeti bulunmayan deliller ve benzerlerini insan aklı bu mükellefiyetin dışında mütâlâa ettiği gibi, hadis ile de mükellefiyet hârici bırakılmışlardır. Assü Peygamberimiz şöyle buyuruyor;

"*Şu üç kişiden mes'ûliyet kaldırılmıştır: Bulûğa erinceye kadar çocuktan, akli başına gelene kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan.*"

4) Keza Yüce Allah'ın "...o ateşin tutarağı (odunu, çırası, ocaktaşı) insanlarla o taştır..." ^[176] ayetinde dan maksad "*Şübhe yok ki kendileri içirt bizden en güzel (bir saadet ve cennet müjdesi) takdîr edilmiş olanlar, işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır*" ^[177] ayetinin delalet ettiği üzere hepsi değil, bir kısımdır.

c) Mutlak "âmm ("âmmun mahsûs). Tahsisinin muhtemel olmadığına dair karinesi bulunmayan, "umûma delaletinin olmadığına dair de karinesi bulunmayan ("umûma delâletinin ve tahsis ihtimalinin bulunmadığına dâir karinesi olmayan) mutlak "âmmdır. Mesela Yüce Allah'ın

"*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler...*" ^[178] ayeti gibi.

293) Beşerî Kanunlardan "Âmm ve Tahsise Dâir Misaller

a) "amma Dâir Misaller:

Irak Medenî Kanununun 7. maddesinde "Kim hakkını gayn meşru bir şekilde kullanırsa, tazminden mükelleftir" der. "Kim: tabiri, umum ifade eden lafızlardan olduğundan "âmmdır.

Irak Ceza Kanununun 253. maddesi "Her kim yalancı şahidlikte bulunmak için bir şey isterse yahut alırsa yahut hediye kabul ederse yahut bulunuları vaade razı olursa, kendisi, o şeyi veren veya vaade bulunan yahut buna vâsita olan, rüşvet yahut yalancı şahidlik cezalarının hangisi daha ağır olursa onlarla cezalandırılırlar" der. Burada "her kim: tabiri umum ifade eder. Zira "her: tabiri, izafe olduğu şeyin umûmunu ifadede

kullanılır. Keza umûm lafızlarından olan "kim: tabiri de umum ifade etmektedir." ^[179]

b) "âmmın Tahsisine Dâir Misaller:

Irak Ahvâlî Şahsiyye Kanununun 58. maddesi "zevce hariç, herkesin nafakası kendi malından temin edilir. Zevcenin nafakası kocasına âiddir" der. Burada istisnâ' (yani hâriç tabiri) muhassısdır. Herkesin nafakasının kendi malından temin edilmesini, zevce haricindeki kimselerle tahsis etmektedir. Yani istisna, "âmm olan" herkesin nafakası kendi malından temin edilir" hükmünü, zevce dışındaki şahıslara münhasır (mahsûs) bırakmıştır. Kendisinin malı mülkü olsa da zevce nafakası bütün durumlarda kocaya âiddir.

Aynı Kanunun 10. maddesi şöyledir: "Evlenme akdi, vergi, harç ve resim alınmadan, salahiyetli mahkemede, aşağıdaki şartlara uygun olarak husûsî bir sicile kaydolunur..." Buradaki "mahkeme" tabiri "âmmdır. Fakat kanunun kendisine evlilik akidlerini tescil salahiyetini verdiği mahkeme mefhûmu ile tahsis olunmuştur, tahsîs eden muhassıs ise "salahiyetli" sıfatıdır." ^[180]

294) Hüküm Sebebin Hususuna (Hususîliğine) Göre Değil, Lafzın Umûmuna Göredir

Usulcû ve fakihlerin lisânında "muteber olan lafzın "umûmudur, sebebin husûsu değildir" ifadesi çok meşhur olmuştur. Bununla söylemek istedikleri şudur: Bir suâl, bir vaka gibi hususi bir sebeble vârid olsa bile "âmm, "umûmu üzere bakıldır. Şu halde hüküm nasslara, nassların şumûlündeki hükümlere göredir; yoksa hüküm bu nassların vârid olmasına vesile teşkil eden sebeblere göre değildir. Buna göre nass, "âmm sîğa ile vârid ise, nassın "umûmuyla amel etmek lazımdır. Bu umûmî nassın vürûduna sebep teşkil eden şey bir suâl yahut vuku bulmuş bir hâdis olsun, sebebi nazarı dikkate alınmaz. Çünkü nassın umûm sîğasıyla vârid olması demek Şeriat Sahibinin, nassın hükmünün umûmî olmasını istemesi, sebebine has (ve mahsûs) olmamasını dilemesi demektir. Hanefî, Hanbelî mezhepleri ve diğer bazı fukahâ bu görüştedir. Bu mevzûya dâir misaller pek çoktur. Birkaçını zikrederim:

1) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlüne biri gelip: "Biz deniz yolculuğu yaparken beraberimizde (ancak) az mikdârda su

al(abil)iriz. O suyla abdest alırsak (sonra) susuz kalırız. Deniz suyu ile abdest alalım mı? Diye sorunca cevaben Peygamberimiz: “Denizin suyu temiz ve temizleyici, (deniz hayvanlarının) ölüsü(nün etini yemek) de helaldir” buyurmuştur. Buradaki “suyu temiz ve temizleyicidir” tabiri “âmmdır. Zaruret hali veya gayn zaruret haline şâmindir. Burada hüküm suâlin hususuna (hususîliğine) değildir; sual soranın yanına aldığı suya ihtiyacı oluşundan dolayı deniz suyu ile abdest alınıp alınmayacağını sorması haline mahsûs değildir. Keza nassın (deniz suyunun temiz ve temizleyici olduğu şeklindeki) hükmü sadece suâl sorana mahsûs değildir; umûm için bir hükümdür; herkese şâmindir.

2) Assü Peygamber Efendimiz ölmüş bir koyun görünce beraberinde bujunan ashabına: “Derisin almaz mısınız? Tabaklar kullanırsınız!..” diğer bir rivayette de: “Tabaklanan her deri temizlenmiştir” buyurur. Burada Peygamberimizin kullandığı ifade “âmmdır: Gördüğü ölü hayvana (koyuna) mahsus, ölü koyun derisine has değildir; tabaklanmakla temizlenmesi bakımından bütün derilere şâmindir.

3) Assü Rasûlullah Efendimize Sa"du bnu rabi" Efendimizin zevcesi gelerek şöyle dedi: "Bu iki çocuk, seninle Uhud Harbi'nde savaşırken şehid olan Sa"du bnu-rabi"nin kızlarıdır. Amcaları bunların (babalarından miras yoluyla kendilerine intikal etme durumundaki) mallarını aldı (babalarından bu iki kıza hiçbir şey kalmadı)." Bunun üzerine Peygamber Efendimiz kızların amcalarına: “Bu iki kıza, babalarının öldüğünde geriye bıraktığı bütün malın üçte ikisini, annelerine (yani sa"dın zevcesine) de sekizde birini vereceksin. Bakiye de senindir” demiştir. Peygamberimizin bu vak'aya dâir verdiği bu hüküm, sadece bu olaydaki şahıslara mahsûs değildir; (mirasçı olarak zevce, iki kız evlad ve erkek kardeşin bulunduğu, buna benzer) bütün miras meselelerine ve bütün insanlara şâmindir; hepsini umûmuna alır. Bu olayda kızların babalarının Allah yolunda şehid olması, kızların (kendilerine miras olarak intikal edecek maldan) başka mallarının olmamasının hiç ehemmiyeti yoktur.

4) Kur'andaki li"ân (karı kocanın lânetleşmesine dâir) ayeti, zevcesinin zinâkâr olduğunu iddia ede(rek, bunu şahidlerle isbat edemeye)n Umeyye oğlu Hilâl (hilâlu bunu umeyyeh) hâdisesi sebebiyle inmiş olsa bile ayet, karılarının zinâkâr olduğunu iddia eden bütün kocalar hakkında umûmîdir;

[181]
"âmmdır.

İşte bunlara benzer bir suâl yahut bir hâdisе gibi husûsî bir sebeble vârid olan er-âmm (ifadenin) "umûmuyla amel edilir; sebebinin hususîliğine bakılmaz. Vunkü imam Şafî'nin de dediği gibi "sebebe bir şey ortaya koymaz. Bir şey ortaya koyan lafız ve ifadelerdir." Assü Peygamber Efendimiz zamanından beri müslüman fakihlerin anlayışı tatbikatı bu olmuş ve hiçbir zaman bunun karşısına çıkan bulunmamıştır. Onun için hükmün, sebebinin hususîliğine değil, lafzın umumîliğine göre olduğunda icmâ" vardır. Burada hatırlatalım ki Kur'an ve Sünnet'teki "umûm ifade eden lafızların ekserisinin vurûd sebepleri, sorulan sualler veya vukua gelmiş hâdiselerdir. Bununla beraber, kaydettiğimiz üzere, fakihler bu lafızların "umûmuyla amel etmişler, hiçbiri aksi bir görüş benimsememiştir.

İslam Hukuku'ndaki bu tatbikat aynen beşerî hukuklarda da mer'îdir. Kanunların (meclislerden çıkarılıp) mer'iyete konulmasının hususî sebepleri yahut buna âmîl olan muayyen hâdiseler bulunsa da, muteber olan kanunların umûm ifade eden metinleri ve ihtiva ettikleri umûmî hükümleridir.

3. MEVZU

MÜŞTEREK (ELMUŞTERAK)

295) Tarifi

Usulcülere göre müşterek, hudûd ve mana mahiyetleri farklı olan ferdleri, bedel esasına göre içine alan bir lafız ve tabirdir. Başka bir tabirle müşterek, iki yahut daha çok manalara müteaddid va-d"larla va-d"olunmuş bir lafızdır. Şu halde müşterek, delalet ettiği şeylerin hepsi için bir va-d"la değil, müteaddid va-d"larla va-d" olunmuştur. Yani müşterek, manalarından her bir manaya müstakil, münferid olarak vad" olunmuştur. Müşterek lafız (mesela önce) şu manaya va-d"olunmuş, sonra başka bir manaya va-d"olunmuştur; ve böylece va-d"lar levâlî etmiştir.

Sadece iki manaya va-d"olunmuş müşterek lafızlardan biri kelimesidir. Bu kelime hem kadınların hayız (ay başı) halleri ve hem de (iki hayız hali arasındaki) temizlik hali manalarına va-d"olunmuştur.

İkiden fazla manaya va-d"olunmuş müşterek lafızlardan biri kelimesidir ve müteaddid manalara va-d" olunmuştur: Bir uzuv olan göz, su gözesi, câsûs, ticâret malı manaları bunlardan bazılarıdır. Bu lafzın bütün bu manalara va-d"olunması, müteaddid va-d"larladır. Yani bu manalardan her birine müstakil, münferid olarak va-d"olunmuştur. Mesela lafzı da böyledir: Azâd eden ve azâd olunan için va-d"olunmuştur.

296) Lisanda (Arabcada) Müşterekin Varolmasının Sebepleri

Arab Dili'nde müşterek lafızlar mevcuddur. Bunu inkâr mümkün değildir. Arabcada müşterekin mevcûdiyündeki sebepleri alimler bahis mevzuu etmişlerdir. Sebeplerin en ehemmiyetlileri şunlardır:

a) Lafızların, manalarına va-d"ında Arab kabilelerinin farklı hareket etmeleri. Mesela bir kabile bu lafzı bir manada kullanırken, başka bir kabile aynı lafzı değişik bir manada kullanmış, üçüncü kabile aynı lafzı üçüncü bir manaya va-d"etmiştir. Böylece va-d" teaddüd etmekte, dil âlimleri va-d"ın veya vâ-d"ın (kullananın) müteaddid olduğunu açıklamaksızın bize lafız, bu (müteaddid) manalarda kullanılmış olarak naklolunmaktadır.

b) Lafız bir manada kullanılır; sonra bir başka manada mecaz olarak isti'mâl edilir; sonra mecazî kullanılışı şöhret bulur; ve şöhret bulan bu kullanılışın, o lafzın mecazî manası olduğu unutulur. Böylece lafız bize hakiki ve mecazî manalarda kullanılmış (mevdû") olarak naklolunur.

c) Lafzın, iki mana arasında müşterek bir manaya va-d" olunması, lafzın bu iki manaya kullanılmasının doğru (sahîh) olması, sonra her iki manaya lafzın kullanılmasının doğruluğuna âmîl olan bu müşterek manada insanların gaflete düşüp lafzı, lafzı müşterek kabilinden'bir lafız zannetmeleri. Mesela lafzı böyledir. Bunun lûgat (yani kelime olarak) manası, muayyen bir şeyin husulünün itiyâd haline geldiği her zaman ve vakit demektir. Arabcada denilir. Manası "sıcaklığın olduğu, mûtâd bir zaman devresi vardır" demektir. Keza Arabcada denilir. Manası "kadının hayız gördüğü mûtâd zaman devresi ve temiz olduğu mûtâd zaman devresi olarak devrî zamanlan vardır" demektir. Arabcada lafzı da böyledir: Kendisi" (iki veya daha çok sayıdaki şeyleri bir araya getirip toplamak) manasına va-d"olunmuş bir lafızdır. Bu itibarla (evlenme ve nikâh) akdinin kendisi için kullanılması doğrudur. Çünkü akid iki lafzı: İcâb ve kabulü dammetmektedir (bir araya getirmektedir). Aynı şekilde lafzının "cinsî münâsebet" için

kullanılması da doğrudur. Fakat (ennikâh lafzının nikâh) akdi için kullanılması yaygınlaştığı ve şöhret bulduğu için, bazıları bu lafzın hakiki manasının nikah akdi olduğunu, bu lafzın diğer manalara kullanılmasının ise mecazî olduğunu zannetmiş, diğer bazıları da bu lafzın hakiki manasının cinsî münâsebet olduğunu, akid için kullanılışın ise mecazî manasında kullanılışı olduğunu sanmıştır.

ç) Lafzın lugatta (kelime olarak dilde) bir manaya va-d"olunması, sonra aynı lafzın ıstılahda başka bir manaya va-d"olunması. Mesela Arabcadaki"lafzı gibi: Lugatta, "duâ" manasına va-d"olunmuş, sonra İslâmî ıstılahda "namaz" olarak bildiğimiz ibadete va-d "olunmuştur.

297) Müşterekin Hükümü

Kitab veya Sünnet'in şer"t bir nassında müşterek lafız vârid ise:

a) Lugavî bir mana ile şer"î ve ıstılahî bir mana arasında müşterek ise, şer"î ve ıstılahî manası esas alınır.

b) İki veya daha fazla iügovî manalar arasında müşterek ise, bir delile istinad edilerek bu manaların birinin esas alınması icabeder.

298) Misaller

1- a) Yüce Allah'ın "*Boşama iki defadır...*"^[182] ayetinde lafzı şer"î ve ıstılahî manasıyla anlaşılır"ın şer"î ve ıstılahî manası, meşru evlilik rabitasının, bağının çözülmesidir. Buradaki tabiri, lügat manası olan "herhangi bir bağı çözmek" manasıyla anlaşılır.

b) Yüce Allah'ın "*Namazı dosdoğru kılın...*"^[183] ayetinde lafzıyla kastedilen: Edâ ediliş tarzı hepimizin malumu bulunan ibadet manasındaki şer"î ve ıstılahî mefhûmudur; "duâ" demek olan lugavî manası değildir.

Müştereğin lugavî değil de ıstılahî manasıyla anlaşılmasının sebebi şudur: Şeriat Sahibi, bu lafzı lugavî manasından alıp, kendisinin kullandığı şer"î ve ıstılahî manasına nakledince, Şeriat Sahibi örfünde ve lisânında o lafzın delâleti, Şeriat Sahibi hangi manaya kullanmışsa o mana için tayin edilmiş olduğundan, sadece o mananın anlaşılması icabeder.^[184]

2- a) Yüce Allah "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' müddeti beklerler...*"^[185] buyurmuştur. Burada tabiri lugavî manasında kullanılmıştır. Bu lafzın lugavî manası da "kadının hem hayız hâli ve hem de temizlik hâli" demektir. Buna göre mütehid, burada bu lafzdan neyin kastedildiğini anlamak için var gücünü kullanacaktır. Çünkü Şeriat Sahibi sadece iki manadan birini kasetmiştir. Mütehidler ictihadlarında, (meselelere) bakış açılarında, manalardan biri veya diğerine delalet eden karinelerin tercihinde ihtilaf halindedirler. Onun için ayette geçen un manasında ayrı görüşte olduklarını müşahede ediyoruz: bir kısmı ayette tabirinin manası temizlik halidir derken, diğer bir kısmı da hayız halidir demektedirler. Burada bu tabirin manası temizlik halidir diyenler bazı karinelerle ıstılahda bulunmuşlardır. Mesela şunu ileri sürüyorlar: Ayette tabirinin sonunda "müenneslik taşı" vardır. Bu da sayısı bildirilen şeyin (ma"dûdun) müzekker olduğunu bildirir. Müzekker olan (temizlik hali manasındaki) " lafzıdır; (hayız hali manasındaki) lafzı değildir. Onun için ayetteki dan temizlik hali anlaşılır.

İkinci görüş sahibleri (olan Hanefiler de) bir takım karinelerle ıstılahda bulunmuşlardır. Mesela şöyle diyorlar: Ayetteki lafzı hâssdır; ve manasına kart olarak delalet edeceğinden, "iddet müddeti de eksiksiz ve noksansız üç kur' olacaktır. Bu zaman mikdârı da ancak kur'un manası ayette hayız olarak anlaşılınca gerçekleşebilmektedir. Bu hayız manasını, temizlik manasına tercih ettiren, bu hususda teyid mahiyetinde olan diğer bir durum da şudur: Kadının "iddet müddetinden maksad, çocuğun kadının rahminde olup olmadığını anlaşılmasıdır. Bunu anlatan da (temizlik hali değil) hayız halidir.

b) Yüce Allah "*Eğer erkek veya kadın kelâleh oldukları halde (vefat edip geriye mal ve) mirâs bırakmışlarsa...*"^[186] buyurmuştur. Arabcada " lafzı müşterektir: 1) Baba ve evlâd bırakmadan vefat eden için kullanılır, 2) Mirasçılardan baba ve evlâd olmayanlar için kullanılır. 3) Baba ve evlatların vâsita olmadıkları hısımlar için kullanılır. Burada mütehidin mirasla ilgili nasslara ve karinelere müracaatla kelimesinden maksadın ne olduğunu izah etmesi lazımdır. Mirasa dair nassların itikrândan sonra fakihlerin cumhuru âyetteki den maksadın 1. mana olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Yani baba ve evlâd bırakmadan vefat eden şahıs dir görüşünü benimsemişlerdir.

299) Müşterekin Umûmu

Müştereğin umûmu demek, müşterek lafzın kullanılıp, hangi manalara va-d" olunmuşsa o manaların hepsinin birden kastedilmcsidir. Bu meselede usûlcüler (farklı görüşler halinde) ihtilaf etmişlerdir:

Birinci Görüş

Müşterekle "umûm kastedilemez. Müşterek, sadece bir tek mana(sın)da kullanılabilir. Müştereğin va-d"olunduğu manaların hepsi, müşterekin bir kere isti"mâliyle kastedilemez. Bu, Usulcülerin cumhurunun görüşüdür.

Dayandıkları delilleri şunlardır: Müşterek, delalet etliği manaların hepsine birden bir tek va-d"la va-d"olunmamıştır; müteaddid va-d"larla va-d"olunmuştur. Yani manalarından her bir manaya müstakil, münferid olarak va-d"olunmuştur. Bu bakımdan bir kullanılışında bütün manalarının kastedilmesi, va-d"ındaki esasa muhaliftir. (Bir lafzın) va-d"ındaki asla ve esasa muhalefet ise caiz değildir. Bunu müşterekin, manalarına şumûl değil, bedel esasına göre delalet ettiği de açıklar. Yani müşterek, (manalarından sadece bu veya şu manasına delalet eder; bir defada bütün manalarına delalet etmez. Çünkü müşterekin o manalara va-d"olunması müteaddid va-d"larla olmuştur. Bu, "âmm lafız ile müşterek lafız arasındaki farktır: Çünkü "âmm olan lafız, lafzının şumûlünde bulunan bütün ferdlere şumûl ve ıstıgrâk (kapsama) esasına göre delalet eder; bedel esasına göre delalet etmez.

İkinci görüş

Müşerekle "umûm kasedilebilir. Müşerekde aslanan, kullanıldığında bir ek mananın kendisinden kasedilmesi ise de, bir defa kullanıldığında kendisiyle bütün manalarının kasedilmesi caiz ve mümkündür. Böylece, delalet ettiği manaya şumulünde aynen "âmm lafız gibi olur.

(Bu görüş sahihlerinin) dayandıkları delilleri şunlardır: Müşterek lafız, Kur'anda böyle (yani "umûm ifade eden) bir şumûl ile vâridir. Yüce Allah "Görmedin mi, göklerde olan herkes (herşey) ve yerde bulunan herkes (her şey), güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların

birçoğu hakikaten Allah'a secde ediyor (onun kudretine boyun eğiyor, onun tedbîrinden, iradesinden, zerrece dışarı çıkamıyor)..."^[187] buyuruyor.

Ayetteki insanlar hakkında alını yere koymaktır, insanların dışındaki şeyler hakkında essucûd: Secde etmek (yani insan olmayan şeylerin secde etmeleri demek) zorla boyun eğmek, teslim olmak manasını ifade eder. Ayette (Secde ediyor) lafzından, birbirinden farklı olan bu iki mana (bir kullanılıştta) kasedilmiş bulunuyor. Bu, müşterek lafzın bir kullanılışında bütün manaların kasedilebileceğine bir delildir.

Birinci görüş sahipleri bu istidlali şöyle tenkîd ediyorlar: Ayetteki "secde etme"nin manası, ihtiyarî olsun, icbârî olsun sâdece boyun cymek ve teslimiyettir. Bu mana insanda da insan olmayanlarda da tahakkuk eder; ve bu lafzî müşterek kabîlinden değil; manevî müşterek (manada müştereklik) kabîlindedir. Fakat ayette (insanların birçoğu) denmekle ihtiyarî boyun eymeye işaret olunmuştur.

Üçüncü Görüş

Müşerekle "umûmun kasedilebilmesi menfî ifadelerde olur; müsbet ifadelerde olmaz. (Diğer bir tabirle nefy hâlinde müşterekle "umûm

kasedilebilir; isbât halinde kasedilmez.) Mesela insan falancanın mevlâları^[188] ile konuşmamaya yemin etse", falancanın a"lâ mevlâsıyla veya esfel mevlâsıyla (falancıyı azâd eden şahısla veya o falancanın azâd ettiği şahısla) konuşursa yemininde durmamış, yeminini çiğnemiş ve bozmuş olur. Fakat bir şahıs malının üçte birini mevlâlarına yahut mevlâsına vasiyet etmiş ise", vasiyet bâtıldır. Çünkü bu durumda vasiyetin kimin lehine olduğu (mûsâ lehin kim olduğu) meçhuldür. Zira "mevlâ" tabiri azad edenle azad edilen arasında müşterektir. (Böyle) müsbet ifadelerde müşterekin umûmu yoktur.

Tercihe şâyân olan cumhurun görüşüdür. Müşerekle kastedilen, sadece manalarından biridir. (Manalarının arasından) kastedilen mana ise, muteber karinelerle anlaşılır.

2. BAHİS MANADA

KULLANILIŞI İTİBARİYLE LAFIZ

300) Lafız, va-d"olunduğu (vazolunduğu) manada yahut başka manada kullanılışı itibariyle dört kısma ayrılır. Bunlar **1)** Hakikat, **2)** Mecaz, **3)** Sarih ve **4)** Kinayedir. Şimdi her kısmı kısaca ele alalım.

Birinci Kısım: Hakikat (el-hakî kah)

301) Hakikat, va-d"olunduğu manada kullanılan lafızdır. Bu hakikat lugavî, şer"î ve örfî ("urfî) olabilir. Lugavî hakikat, dilin va-d"ına âiddir. Şer"î hakikat Şeriat Sahibine âiddir. Örfî hakikat de husûsî veya umûmî örf'e âiddir.

Lugavî hakikat, va-d"olunduğu lugavî manasında kullanılan lafızdır:

"ay", "yıldızlar", "güneş" gibi. Lügat (dil) itibariyle bu lafızlar, hepimizce malum, bu parlak cisimler (için kullanılmış yani) va-d"olunmuştur.

Şer"î hakikat, şer"î manasında kullanılmış olan lafızdır. Yani müşerri"nin kasedettiği manada da kullanılmış lafızdır: lafızlarının, hepimizce malum ibadetler için kullanılması gibi. Keza lafızlarının, şer"î"atte va-d" olundukları manalarda kullanılmaları da bu kabîlendendir.

Örfî hakikat, örfî manasında kullanılmış lafızdır. Yani lafzın kullanılması, kullanmanın âdet olduğu manada olmaktadır. Bu örf ve âdet, umumi bir örf olabildiği gibi muayyen bir meslek erbabına yahut bir muayyen ilme mahsûs da olabilir: lafzı gibi. Bu lafız umumi örfde, malum nakil vasıtası için kullanılır. lafzı da böyledir. Bu lafız dört ayaklı canlı mahluklar için kullanılır, ilim ve meslek ehli örfünde kullanılan lafızlar da böyledir. Mesela Arab Dilcileri örfündeki lafızları, Mantık âlimleri arasında kullanılan ve lafızları, Fıkıh ulemâsı arasında kullanılan tabiri, hukukçuların kullandığı "ihtar", "fesh" ve "ibtâl" kelimeleri bu cinstendir...

302) Hakikatin Hükümü

Bütün nevtleriyle hakikatin hükümü, birbirlerine hitabedenlerin ıstılahında (örf ve âdetinde) lafzın kullanıldığı yani va-d"olunduğu mananın sabit olması, hükümün o manaya tealluku ve o mananın lafızdan ayrılmaması (ademi intifâ)ıdır. Buna göre bir şahıs (mesela) Zeyd'in çocuğuna bin Dînâr vasiyette bulunsa: vasiyet sadece Zeyd'in çocuğu hakkında sabittir; başkaları hakkında sabit değildir. Çünkü Zeyd'in çocuğuna, Zeyd'in çocuğu değildir denmesi mümkün olamaz. Keza Yüce Allah'ın "Kıyas ve zina gibi şeylerden dolayı meşru bir hak olmadıkça Allah'ın haram ettiği cana

kıymayın..."^[189] ayetinde zikredilen "öldürme"nin hakikati, insan ruhunu (bedenden) çıkarmaktır. Ayetteki nehy ve yasak bu hakikate âid olduğundan, haksız yere insan öldürmek caiz değildir.

Hakikatin hükümleri arasında, mecaza hakikatin tercih olunması da vardır. Bunun için lafzın hakikat ile izahı (lafzın hakikate hamlolunması, hakikat olarak anlaşılması) mümkün ise hüküm hakikat hakkında sübût bulur; mecaz hakkında sabit olmaz. Mesela bir şahıs Zeyd'in çocuğuna bir şey vasiyet etse: bu vasiyet Zeyd'in çocuğu hakkında sabit olur; çocuğunun çocuğu hakkında sabit olmaz. Çünkü lafzı, sulbî çocuk hakkında hakikat, çocuğun çocuğu hakkında mecazdır. Bunun için lafız hakikate hamlolunur; hakikat ile izah olunur; lafızdan hakiki manası anlaşılır; mecaza

hamlolunmaz; lafızdan mecazî manası anlaşılmaz. Zira hakikatle amel etmek mümkünse mecaz düşer. (Lafzın hakiki manasına göre hüküm verilebiliyorsa, o lafzın mecazî manası o makamda hükümsüzdür.) Çünkü mecaz, hakikatin halefi (vekîli ve nâibi)dir. Halef ise asıl ile muâraza edemez (asîle muhalefette bulunamaz).

İkinci Kısım Mecaz

303) Mecaz, lafzın va-d"olunduğu mananın haricindeki bir manada kullanılan lafızdır. Bu kullanmanın sebebi, hakiki mana ile kullanılan bu ikinci mana arasındaki alâka ve lafızdan hakiki manasının kasdedilmesine mani olan bir karinenin bulunmasıdır.

Alâkadan (el"alâ-kah) maksad, lafzın hakiki manasıyla, kullanıldığı bu ikinci mana arasında, lafzı duyanda hasıl olan zihni bir irtibat ve bağdır atılğan ve cesur adam için "arşan" lafzının kullanılması gibi. Buradaki alâka "arşan" lafzının aslı ve hakikî manasıyla, lafzın kullanıldığı (bu ikinci) manayı bağlayan, bir araya getiren mana olan "cesurluk ve atılğanlık"tır.

Karineden maksad, konuşan tarafından lafzın hakiki manasının söylenmek istenmediğini, konuşanın mecazî manayı ifade etmek istediğini göstermeye yarayan alamet ve işaretir.

304) Alâkanın Nevileri

a) Müşâbehet Yani lafzın hakiki manasıyla lafzın kullanıldığı (bu ikinci) mecazî manasının bir muayyen vasıfta müşterek olmaları ve birleşmeleridir. Mesela (Mekke'den hicretinde) Assü Peygamber Efendimizi Medînelilerin gördükleri zaman "Dolunay (ayın ondördü) doğdu" demeleri gibi. Bu ifade gökte ondördüncü gecesindeki ayın aydınlık ve parlaklığı ile Peygamberimizin mübarek yüzünün nûrânîliği arasındaki müşterek vasfa dayanmaktadır. Bizim Aro Velid oğlu Hâlid Efendimize "arşan" dememiz, bu zât ile "arşan"ın "cesurluk ve atılğanlık"taki müşterek vasfa istinâd eder. Kurnaz ve düzenbaz insanı "tilki" vasfıyla tavsif etmemiz de öyle olan şahıs ile tilkinin "açıkgözlük ve kurnazlık" vasfında birleşmelerinden dolayıdır.

b) Elkevn= Bir şeyin, önceki vaziyeti ile isimlendirilmesi, daha evvelki vasfı ile adlandırılması demektir. Mesela Yüce Allah "Yetimlere mallarını verin..."^[190] buyuruyor. Bunun manası, evvelce yetim olan, (şimdi) bulûğa ermiş, rüşdüne erişip reşid olmuş şahıslar demektir. Çünkü kendisi ufak çocuk iken babası vefat eden çocuk demek olan yetimc mal, Yüce Allah'ın "Yetimleri nikah (çağın)a erdikleri zamana kadar (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde bir akıl ve salah gördünüz mü mallarını onlara teslim edin..."^[191] ayetinin de delalet ettiği üzere bulûğa ve rüşde ermesinden sonra verilir.

c) El'evl (gelecekteki hal)= Bir şeyin istikbâldeki hal ve vaziyeti ile isimlendirilmesi demektir: Yüce Allah'ın Asü Yûsuf Peygambere, haphışanedeki arkadaşının rüyasını anlattığını nakledeken "...Ben rüyamda kendimi şarâb sıkıyor gördüm..."^[192] ayetindeki ifadesi gibi. Burada mana "...daha sonra şarâb olacak üzüm sıkıyor gördüm" şeklindedir.

ç) Kabiliyet ve isti"dâd=Muayyen bir netice hasıl etmek için kendisindeki kuvvet ve isti"dâd ile o şeyin isimlendirilmesi demektir: "zehir öldürücüdür" sözü gibi. Bu ifade, zehirde öldürme kabiliyeti, kuvveti ve isti"dâdı var demektir.

d) Hulûl= Mahal zikredilip, zikredilen bu mahal ile, o mahalde bulunan şeyin kasdedilmesi demektir. Yüce Allah'ın "...istersen- şehre sor"^[193] ayeti gibi. Bu ayet "şehrin ehâlisine sor" demektir. Allah ayette mahal zikretmiş, o mahalde bulunanları kasdetmiştir. Keza "nehir aktı" sözümüz de böyledir: "Nehir yatağındaki su aktı" demektir.

e) Cüz'iyet ve aksi= Bir şeyin cüz'ünün bir kısmının ve bir parçasının söylenerek o şeyin hepsinin ve tamamının kasdedilmesi; bir şeyin tamamının söylenerek o şeyin bir cüz'ünün ve bir kısmının kasdedilmesi demektir. Yüce Allah'ın "Boyun çözmektir"^[194] ve "Bir boynu hürriyete kavuşturmak lazımdır"^[195] ayetleri birinci nevî cüz'iyete (yani cüz'ü, parçası ve kısmı zikredip bütün ve tamamı kasdetmeye) misaldir. Her iki ayette de dan maksad, kölenin şahsıdır; ve kölenin hürriyete kavuşturulması kasdedilmektedir. Keza Yüce Allah'ın "Ebû Leheb'in iki eli kurusun..."^[196] ayeti de bu kabildendir. Allah cüz'ü (iki eli) zikretmiş, küllü (iki elin sahibinin tamamını) kasdetmiş yani Ebû Leheb'in şahsını kasdetmiştir. Allah'ın "...parmaklarını kulaklarına tıkarlar..."^[197] ayeti de ikinci nevî cüz'iyete (yani küllün zikri, cüz'ün kasdedilmesine) misaldir: Parmaklardan maksad parmak uçlarıdır (parmakların tamamı değildir). Allah küllü yani bütünü ve tamamı zikretmiş; fakat cüz'ü (parmakların uçlarını) kasdetmiştir.

f) Sebebiyet= Sebebin zikredilip müsebbebin (sebebin neticesinin) kasdedilmesi yahut müsebbebin zikredilip sebebin kasdedilmesi demektir. Birinciye misal, konuşan iki kişiden birinin "falanca, kardeşinin kanını yedi" sözüdür. Yani "diyetini yedi": demektir. Çünkü kanının akıtılması (öldürülmesi), kardeşin alma hakkına sahip bulunduğu diyetin sebebidir. (Yani sebep olan kan zikredilmiş, müsebbeb olan diyet kasdedilmiştir.) İkinciye misal kocanın zevcesine hitaben, boş olmasını kasdederek " "iddetini gör" demesidir. Çünkü iddetin sebebi boşamak (talâk)tır. Bu durumda koca müsebbebi zikretmiş ve sebebi kasdetmiştir.

Alakası müşâbehet ve benzerlik olan mecaza istiâre"= denildiği gibi, alâkası müşâbehet olmayan mecaza da mürsel mecâz= ismi verilir.

305) Karinenin Nevileri

Lafzın hakiki manasının kasdedilmesine mani olan karinenin de neveleri vardır:

a) Hissi karine: "Bu ağaçtan yedim" ifadesi gibi. Maksad Bu ağacın meyvesinden yedim" demektir. Zira his, ağacın kendisinin yediğinin kasdedilmesine manidir.

b) Âdet yahut hâl karinesi. Âdeten, hâl ve vaziyete göre anlaşılan karinedir. Mesela evden dışarı çıkmak isteyen zevcesine mani olmak isteyen kocanın "Çıkarsan (benden) boşsun" demesinden, zevcenin o vaziyet ve halde çıkması anlaşılır; diğer durumlardaki çıkması hâli anlaşılmaz.

c) İslâmî ve şer'î karine. (Fıkıh kitablarımızda kullanılan ve Arabca bir terkîb olan; husûmette vekil kılmak manası ifade eden) tabirinden, mahkemede karşı tarafın iddialarına cevap verip, onlar karşısında müdâfaada bulunmak manası (dâva vekilliği) anlaşılır; kavga, münâkaşa, düşmanlık ve davada karşı taraf olana husûmet beslemek (de vekil kılmak) manası anlaşılmaz. Zira kavga, düşmanlık, husûmet gibi şeyler şer'an ve İslâmen memnudur. İslâm'da ve şer'i'atte mükellefiyetin erkek ve kadınlar hakkında umûmî olduğu bilindiğinden (Kur'andaki ve Sünnetteki) "Ey iman eden erkekler" ^[198] gibi umûmî sîğalardan ve tabirlerden hem erkekler ve hem de dişiler (kadın ve kızlar) anlaşılır.

306) Mecazın Hükümü

a) Lafız hakkında mecazî mananın sübûtu ve hükümün bu manaya teallukudur (bağlanmasıdır). Mesela Yüce Allah'ın "...yahut sizden biriniz ğâittan gelirse..." ^[199] ayetinde olduğu gibi. Ayetteki küçük hades (abdestin bozulması) manasıdır; hakiki manası olan "çukurca yer" manasına değildir. Mecazî manaya müteallik olan hüküm, su bulunmadığı (veya kullanılmadığı) zaman namaz kılınmak istendiğinde teyemmüm etmektir.

Keza Yüce Allah'ın "...yahut kadınlarla dokunduğunuzda..." ^[200] ayeti de böyledir. Ayetteki mecazî manası olan cinsî münâsebet manasıdır; hakiki manası olan el ile dokunma manasına değildir.

b) Hakiki mananın anlaşılması mümkünse mecazî manaya itibar olunmaz. Yani sözden hakiki manasının anlaşılması kabilsen, anlaşılacak olan mana hakiki manadır. Çünkü hakikat asıldır; mecaz hakikatın halefidir; fer'idir (vekilidir). Asıl dururken vekile, halefe yahut fer'a bakılmaz. Fakat sözden hakiki manasının anlaşılması (kelamın hakikate hamledilmesi) imkansız olursa, mecazî manasına bakılır. Zira sözün mana ifade etmesi, manasız sayılmasından hayırlıdır (kelamın i"mâli ihmâlinden hayırlıdır).

Buna göre "bir şahıs Zeyd'in çocuğuna bin Dînâr vasiyet etse bu kelam önce hakiki manasına göre anlaşılır; ve vasiyet sadece Zeyd'in sulbî çocuğu hakkında sabit olur. Eğer Zeyd'in sulbî çocuğu yoksa bakılır: a) Zeyd'in sulbî çocuğu (hayatta) yoksa, fakat (hayatta) Zeyd'in sulbî çocuğunun çocuğu= varsa kelam (vasiyete dâir söz) bu mana ile anlaşılır (vasiyetteki çocuk tabirinden çocuğunun çocuğu anlaşılır); ve vasiyet Zeyd'in çocuğunun çocuğu hakkında sabit olur. Zira (Arabcada çocuğun çocuğu manasındaki) (çocuk) lafzının mecazî manasıdır lafzının hakiki manasının anlaşılması mümkün olmadığından mecazî manasına müracaat olunmuştur, b) Fakat Zeyd'in ne sulbî çocuğu ve ne de çocuğunun çocuğu (hayatta) yoksa (vasiyete dair olan bu söz yani) kelâm ihmâl olunur; manasız kılınır. Çünkü sözden ne hakiki ve ne de mecazî manalarının anlaşılması mümkündür! Yaşça küçük bir şahsın, yaşı kendisinden büyük bir şahıs hakkında "bu benim çocuğumdur iddiasında bulunması da kelâmın ihmâline (manasız kılınmasına) bir misaldir.

307) Hakikat ve Mecazın Birleştirilmesi

Bir lafız ile aynı anda hem mecazî ve hem de hakikî manalarının kastedilmesi mümkün değildir. Mesela arslanı öldürme" sözü ile hem bildiğimiz muayyen vahşî hayvanın ve hem de cesur adamın kastedilmesi kabil değildir. Çünkü lafız söylendiğinde ilk anlaşılan hakiki manadır. Eğer mecazî mananın kastedildiğine dâir bir karine bulunursa, lafız bu mecazî manaya tahsis edilmiş olur; ve lafzın hakiki manasının anlaşılması imkansızlaşır. Bazılarına göre bir lafızdan aynı anda hem hakiki ve hem de mecazî manasının anlaşılması caizdir. Fakat doğru olan görüş (ilk görüş olan) bunun caiz olmadığıdır. Evet, hakiki manaya da şâmil olacak tarzda lafız mecazî manada kullanılabilir. Buna (mecazın umûmu ve şumûlü demek olan) ismi verilir. Mesela (ana manasındaki) lafzının (insanın dünyaya gelmesinde doğurmakla hisse sahibi kadınlar manasına ve furû'un yani çocukların mukabili olan, çoğulu gelen) manasında kullanılması mümkündür. "ana" lafzı böyle asl manasında kullanıldığında hem "valide" dediğimiz insanın kendi anasına ve hem de "nine"e şâmidir. Bunun bir başka misali de şudur: "Bir şahıs falancanın evine ayak basmamaya yemin ettiğinde: ayak basmak ile kastedilen mana "girmek"tir. Zira ayak basmak sebebidir. Bu sözle şahıs sebebi zikretmiş, müsebbebi kasetmiştir. Şahsın yukarıdaki sözle kasettiği, mecazî manadır; yalın ayak veya pabuçlarla (falancanın evine) girmeye şâmidir. Böylece şahıs, (falancanın evine ister yalın ayak, ister pabuçla girsin; her iki durumda da mecazın, umûmuyla yeminini bozmuş olur; hakikat ve mecazın tevhiidiyle, birleştirilmesiyle ve cem"iyle yeminini bozmuş olmaz.

Üçüncü Kısım: Sarih ve Kinaye

308) Hakikat olarak yahut mecaz olarak lafzın o manada çok kullanılmasından dolayı, tam bir açıklıkla kendisinden maksadın aşikâr olduğu lafız sarihtir. Birinciye (hakikatlikte sarihliğe) misal (kocanın karısına, "sen boşsun" manasına)"demesidir. Bu ifade (lafzın mana için kullanılması bakımından) şer'î hakikattir; nikâhın izâlesinde de sarih bir tabirdir, ikinciye (mecazlıkta sarihliğe) misal Yüce Allah'ın "... istersen şehre sor" ^[201] ayetidir. Bu ifade mecaz olmakla beraber, kendisinden maksadın "şehrin ehâlisine sor" demek olduğu hususunda sarihtir. Keza bir şahsın Vallahi bu ağaçtan yemeyeceğim" sözünün hakikat olmadığı, mecaz olduğu herkesçe bilinmektedir. Çünkü âdeten şahıs tarafından ağacın kendisinin yenmesi imkansızdır. Bu bakımdan şahsın yemini mecaz mana olan ağacın meyvesinden..." manasında anlaşılır.

309) Sarihin Hükümü

Sarihin hükümü, niyete bakılmaksızın mücebinin (muktezasının ve icabının) sübûtudur. Yani konuşanın niyeti ne olursa olsun hükümün, kelâmın kendisine tealluk etmesidir. Söz sahibinin, söylediği sözün manasını kasetmesi (o manaya niyetlenmesi) yahut kasetmemesi birdir. Çünkü edilen kelâmın manası aşikâr ve açıktır. Mesela (boşamak manasındaki)lafzı böyledir: Şeriat Sahibi bu lafzı (karı koca arasında) ayrılığın vukuu için bir

sebeb kıldığından, boşamanın sıhhatinin şartları mevcut ise lafzının telaffuz olunmasıyla kadâen (kazâi ve adli olarak) bu hüküm (yani karı kocanın birbirinden boşanmaları hükmü) sübût bulur. Durum hâkime intikal ettiğinde koca bu sözle karısını boşamayacağını kastedmediğini, mesela karısının herhangi bir) kayıtlı bağlı bulunmadığını söylemek istediğini iddia etse bile, (zira Arabcada talâkın kelime manası budur) koca bu iddiasında tasdik olunmaz (iddiası kabul olunmaz). Çünkü (kocanın kullandığı) lafız "boşama" manasında sarîh olduğundan hâkim, lafzın aşikâr ve zahir olan manasına göre hüküm verir. Keza karşı taraf kabul ettiği takdirde alış veriş (elbey") lafzı da böyledir. Şeriat Sahibi bu lafzı, alım satım malının (mebî'in) mülkiyetinin satıcıdan müşteriye intikâli için bir sebep kıldığından, satışın sıhhati ve müteberliği için lâzım şartlar mevcudsa alıcı ve satıcının alış veriş lafzını zikretmeleriyle hüküm sabit olur (yani satılan malın mülkiyeti müşteriye intikâl eder). Satış akdine taraf olanlar ("âkıdeyn) telaffuz ettikleri sözlerin manalarına niyetli olsalar da olmasalar da bir şey değişmez.

310) Kinaye

Lügatta kinaye (kelimesinin manası), herhangi bir şeyi söylemek, (fakat bu söylenenle) söylenenden başka bir şeyi kastedmektir. Istilahda ise kinaye, kullanışa göre kendisiyle kastedilen mananın gizlendiği, kendisiyle kastedilen mananın ancak bir karineyle anlaşıldığı lafızdır. Bu lafız

hakikat, mecaz veya (mecazlığı herkesçe bilinmeyen) gayrı müte"âraf olabilir. ^[202] Mesela kocanın karısına hitaben: istediğin yere git ailene dön", "iddetini say" gibi sözler söylemesi böyledir. Bu ifadeler "boşamak"tan kinayedir.

Kinayenin hükmü, muktezasının ve mücebinin ancak niyet veya halin delaleti ile sabit olması (niyet veya halin delaleti olmaksızın kinayenin icab ve iktizasının sabit olmaması) dır. Mesela koca karısını boşamak isteyerek yahut zevcesi kocasından kendisini boşamasını talep ettikten sonra kocanın kansına hitaben iddetini say" demesi gibi.

(İslam Hukukunda) şüphelerle bertaraf ve defolunan şeylerin mesela zina iftirası haddi (cezası) gibi kinaye ile sabit olmaması da kinayenin hükmündendir. Faraza bir şahıs birisine sadece ben zinâkâr değilim" derse, bu ifade kinaye olduğundan zina iftirası haddini icab ettiren bir zina kazfî (iftirâsı) sayılmaz. Bu kinaye ifadeden maksadın ne olduğu kapalı olduğundan, bu kapalılık (ve hafâ) bir şübhedir; söyleyeninden zina iftirâsı cezasını defeder ve uzaklaştırır.

3. BAHİS LAFZIN

MANAYA DELALETİ

311) Lafız, manasına delaletinin vuzuhu ve açıklığı yahut bu delaletin kapalılığı (hafâi) bakımından ikiye ayrılır: **a)** Açık (vâdh, vazih) delaletli lafız, **b)** Açık olmayan (gayrı vazih) delaletli lafız.

Bu bahiste her iki kısmı da müstakil bir tarzda ele alarak tedkik edeceğiz.

1. MEVZU

AÇIK DELALETLİ LAFIZ (ELVÂ-DIHU DDÎLÂLEH)

312) Vazih delaletli lafız dört kısımdır: **1)** Zahir, **2)** Nass, **3)** Müfesser ve **4)** Muhkem. Bu taksim, her kısmın delaletteki vuzuh kuvveti ve delaletteki vuzuh zayıflığının farklı oluş esasına dayanır. Bu dört kısmın en az vuzuhlu olanı zahir lafızdır. Onu nass lafız tâkîbeder. Sonra vuzuh kuvvetlenmeye başlar; ve müfesser gelir. Nihayet vuzuh en kuvvetli olarak muhkemde görülür. Şimdi her birini tek tek inceleyelim.

Birinci Kısım: Zahir

313) Zahir lügatta (kelime olarak) açık ve vazih demektir. Zahirin (Fıkıh Usulündeki) ıstılahı manası ise kelâmı söylemekten (siyâkından) maksad kendisi olmadığı halde, kendisinden maksad neyse, kendisinin zikredilmesiyle bu maksadın aşikâr olduğu -yani kendisinin haricinde bir başka şeye bu hususda ihtiyacı bulunmayan- lafızdır.

Mesela Yüce Allah'ın "*Allah alış verışı helal kıldı; faizi haram kıldı...*" ^[203] ayeti, alım satımın helal kılındığı ve faizin haram kılındığı hususunda zahirdir. Çünkü **1)** Ayetteki (helal kıldı) ve (haram kıldı) lafızlarından açık ve aşikâr olarak (zahiren) anlaşılan mana bu manadır. **2)** Bu mananın anlaşılması için bir haricî karineye ihtiyaç yoktur. **3)** Ayetin asıl maksadı bu helal kılışı ve haram kılışı ifade değildir; "alış veriş de faiz gibidir" diyenlere bir reddiye olarak alış veriş ile faiz arasında bir benzerlik bulunmadığını açıklamak, ayetin siyâkındaki aslî maksaddır.

Yüce Allah "*Peygamber size ne verdiyse onu alın; size ne yasak ettiyse ondan da sakının...*" ^[204] buyuruyor. Bu ayet, her emrettiğinde ve her yasak ettiği şeyde Assü Allah Rasûlüne itaat etmenin icabettiğine delaleti hususunda zahirdir. Ayetin lafızlarının kendilerinden kolayca anlaşılan mana budur. Ancak bu mana, ayetin siyâkındaki aslî maksad değildir. Çünkü bu ayetin siyâkından aslî maksad, fey'in (muharebesiz olarak müslümanların elde ettikleri ganimet malının) taksiminde Assü Allah Rasûlüne itaatkâr olmanın icabettiğine (ayetin) delalet etmesidir. Ve bu aslî maksada tabî olarak da (ayet), mutlak olarak Peygambere itaatkâr bulunmanın vucûbuna delalet etmektedir.

Keza Yüce Allah "*...sizin için helal olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şayet (bu suretle de) adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz o zaman bir (tane zevce ile iktifa edin...*" ^[205] ayeti, helal olan hanımlarla evlenmenin mubahlığı hususunda zahirdir. Çünkü bu mubahlık manası, ayetin siyâkındaki aslî maksad değildir. Ayetin siyâkındaki aslî maksad, haksızlık yapılamayacağından emin bulunulduğunda kocanın dört hanıma kadar zevceyle evlenebilmesinin mubahlığı, adalet yapamayacağından endişe ederse (veya zevcelerinin haklarını İslamın istediği gibi yerine getirmekten endişe ederse) kocanın bir hanımla evlenebileceğidir.

Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlünün kendisine "deniz suyunun temiz olup olmadığı sorulunca" cevaben "Denizin suyu hem temiz, hem temizleyici, (içinde yaşayan hayvanların) ölüsü de helaldir" buyurmuştur. Bu hadis, deniz (hayvanlarının) ölüsünün hükmü hakkında zahirdir. Çünkü Rasûlullah Efendimizin bu beyanından maksadı, denizin (hayvanının) ölüsünün hükmünü izah değildir. Zira sorulan suâl deniz suyu hakkındadır; denizin (hayvanının) ölüsü hakkında değildir.

314) Zahirin Hükümü

- a) Te'vili muhtemeldir. Yani zahirin zâhirligi bırakılıp, kendisiyle başka bir mana kasdedilebilir. Mesela "âmm ise tahsis olunması, mutlak ise mukayyed kılınması, kendisinden hakiki manasının değil mecazi manasının anlaşılması v.s. gibi te'vil neveleriyle te'vil olunabilir.
- b) Zahir (açık, aşikâr, ilk bakışta akla gelen) manasını terkedilmesini icabettiren bir delil bulunmadıkça, zahir (olan) manasıyla amel etmenin icabettiği. Yani zahir olan manasından başka bir mana ile te'vil olunmasını iktiza ettiren delil yoksa, zahir lafızdan sadece zahir manası anlaşılabilir. Zira kaide (veya aslolan usûli tatbikat veya anlayış), aksini iktiza ettiren bir delil yoksa lafzı, lafzın zahirinden uzak-laştırmamak (zahiri manasından gayrı manalar ile te'vil etmemek)tır. Mesela Yüce Allah'ın "Allah alışverişi helal kıldı; faizi haram kıldı" [206] ayeti, alış verişin umûmunun (her türlü alış verişin) helal olduğu mevzuunda zahirdir. Lakin bu umumdan "hamrın (içkinin) alış verışı" (müslüman hakkında) tahsis olduğundan (içki alış verışı müslüman için) caiz değildir. Keza "insanın beraberinde, yanında, karşısında bulunmayan bir şey hakkındaki alış verışı" de Şeriat Sahibinin yasakladığı alış verişlerden olduğundan bu âyetin zahirinden anlaşılın helal alış verişin "umûmuna dahil değildir. (Zira bu "umûmdan, bir tahsis delili ile hâss kılınmıştır.)
- c) Zahir lafız Assü Peygamber Efendimiz devrinde neshi kabul eder. (Ondan sonraki devirlerde zahir lafızların mensûniyetleri iddiası İslâmî değildir.) Çünkü Rasulullahtan sonra nesh diye bir şey yoktur.

İkinci Kısım: Nass

315) Fıkım Usûlü ıstılahında nass lafız demek, kendisinin dışındaki haricî bir unsura ihtiyacı olmadan, kendi lafzı ve kendi sığasıyla manaya delalet eden, kelamın siyakından (kelamın edilmesinden, sözün söylenmesinden) aslî maksadın bu mana olduğu, lafızdır. [207] Şu halde nass, manasına delalet edişinde (kendi manasını gösterip ifade edişinde) zahir lafızdan daha açıktır; daha zahirdir (ve daha kuvvetlidir). Nassın bu fazla vuzuhu ve açıklığının sebebi, sığasından dolayı değildir; kelamın (nass lafzın delalet etliği) bu manayı açıklamak için söylenmiş (sevk edilmiş) oluşudur.

Mesela Yüce Allah'ın "Allah alış verışı helal kıldı; faizi haram kıldı" [208] ayeti, alış verişin helal ve faizin haram kılması hususunda zahirdir; alış veriş ile faizin farklı oldukları hususunda nassdır. Çünkü a) Ayetten derhal anlaşılın mana, alış verişle faizin farklı oluşu manasıdır, b) Ayetin siyakından aslî maksad bu manadır. Zira ayet "alış veriş de ancak faiz gibidir" diyen inkarcılara (kâfirlere) bir reddiye olarak inmiştir.

316) Nassın Hükümü

- a) Te'vili kabul eder.
- b) Sadece Assü Allah Rasulü devrinde neshi kabul eder.
- c) Te'viline dair bir delil yoksa nass olan lafza göre amel etmek icabeder. Yani nass olan lafzın delalet ettiği mananın terkedilip, bu mansûs manadan başka bir mananın kasdolunduğuna dair bir delil bulunmadıkça hüküm, nass olan lafzın manasına göredir.
- ç) Eğer böyle bir delil varsa, (yani bu mananın te'viline dair delil mevcud ise) te'vilin icabına göre amel etmek (hüküm vermek) lazımdır.

317) Nass ve Zahir Arasındaki Fark

- a) Nass lafzın manasına delaleti, zahir lafzın manasına delaletinden daha açık ve vazıhtır.
- b) Kelamın siyakından aslî gaye nass lafzın manasıdır. Oysa zahir lafzın manası kelamın siyakının aslî gayesi değil; talî ve tebe'î gayesidir.
- c) Nass olan lafzın te'vil ihtimali, zahir olan nassın te'vil ihtimalinden daha uzaktır; daha zayıftır; ve daha azdır.
- ç) Nass ve zahir lafızlar arasında te'ârud vârid olur ise, nass lafız zahir lafza tercih olunur.

318)Te'vil

Arabcada te'vil döndü manasına olan kökünden alınmıştır. Bu manada Yüce Allah "...kendi arzularına göre onun te'viline yeltenmek için..." [209] buyurmuştur. Yani bir manadan başka bir manaya onu döndürmek, çevirmek demektir, İslâmî ve şer'î ıstılahta ise te'vil oluşu bakımından te'vil: "Lafzın, kendisinden açık ve zahir olarak anlaşılın medlul ve manasının anlaşılabilmesi yanında, başka bir medlul ve mana ile anlaşılmasıdır." Doğru ve sahîh olan te'vil ise, lafızdan açık ve zahir olan medlulünün anlaşılması ihtimâliyle beraber, bir delilin de takviye ve yardımıyla lafızdan, açık ve zahir medlulünden başka bir medlulün anlaşılın asıdır. Sahîh te'vili ettelvîh (adlı Usûl kitabı) Sahibi şu şekilde tarif ediyor: "Lafzın açık ve zahir manasını bırakıp,delilin delaleti sebebiyle lafızdan, muhtemel bulunduğu mercû.h (talî, ikinci derecede kalan) bir mananın anlaşılmasıdır." Söylediğimiz gibi zahir ve nass lafızlardan her biri te'vil olunabilir; ve te'vili iktiza ettiren bir delil sebebi ile her birisinden, derhal akla gelen zahir ve açık manası terkedilip başka bir mana anlaşılabilir. Kaideler, lafzı zahirinden ve açık manasından ayırmamaktır. Yani lafızdan zahirinin haricinde bir mananın anlaşılması yani lafzın te'vili, makbul bir delile dayanmalıdır, işte bunun için te'vil, makbul ve sahîh, fâsîd ve gayrı makbul olmak üzere iki kısımdır. Sahîh te'vil te'vilin sıhatinin şartlarını hâiz te'vildir. Bu şartlar da şunlardır:

- 1) Lafzın te'vili kabul eder olması. Te'vili kabul eden lafızlar da zahir lafızlarla nass lafızlardır. Müfesser ve muhkem lafızlar ise te'vili kabul

etmezler.

2) Kuvvetli olmayan ve mercûh bir ihtimal de olsa, lafız te'vîle muhtemel olmalıdır. Yani açık ve zahir manasının dışında kendisinden anlaşılan manaya muhtemel bulunmalıdır. Fakat lafızdan böyle bir mananın anlaşılması mümkün ve muhtemel değilse te'vîl sahih ve makbul değildir.

3) Te'vîlin nassdan, -kıyasdan, icmâ"dan, teşri" hikmetinden yahut teşri'in umûmî esaslarından akılla anlaşılabilen bir delile dayanmış olması. Eğer te'vîl makbul bir delile istinâd etmiyorsa, te'vîl makbul değildir.

4) Te'vîl sarîh bir nassa muhalif olmamalıdır.

Te'vîl bazen akla anlayışa yakın, idrâke yakın olabilir; ve en küçük bir delil de te'vîlin sübûtuna kâfi gelir. Fakat bazen te'vîl, akıl ve anlayışa uzak, idrâke yakın olmayabilir; ve herhangi bir delil te'vîlin subutuna kâfi gelmez. Bu durumda te'vîlin makbul olabilmesi için, kendisini kabul ettirecek, meşrûlaştıracak kuvvetli bir delil şarttır. Aksi halde gayrı makbul te'vîl derecesinde sayılır ve reddolunur.

319) Sahîh ve Makbul Tevillere Misaller

a) Yüce Allah'ın "*Allah alış verişi helal kıldı...*"^[210] ayetinden anlaşılan "her türlü alış veriş (yani alış verişin umûmu)", muayyen bazı alışverişleri yasaklayan Sünnet ile tahsîs olunmuştur. Mesela "şahsın yanında bulunmayan şeyi satması" gibi.

b) Yüce Allah'ın "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklesinler...*"^[211] ayetinden anlaşılan "boşanmış kadınların umûmu", Yüce Allah'ın

"*Ey iman edenler mü'min kadınları nikahlayıp da sonra kendilerine dokunmadan onları boşadığınız zaman sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur...*"^[212] ayetinin delaletiyle "gerdeğe girmiş kadınlar" ile tahsîs olduğu gibi, keza Yüce Allah'ın "*...Gebe kadınların iddetleri ise*

çocuklarını doğurmakla biter..."^[213] ayetinin delaletiyle "gebe olmayan kadınlar" ile de tahsîs olunmuştur. Zira gebenin iddeti, karnındaki doğurunca nihayet bulur.

c) Allah'ın Salât ve Selâm Üzerine olsun Peygamber Efendimizin "*Her kırk koyunda bir koyun zekat olarak verilir*" hadisindeki in "kıymet ve değer" ile te'vîli de makbul bir te'vîldir. Bu te'vîle göre hadisin manası "her kırk koyunda bir koyun yahut bir koyunun kıymeti, zekat olarak verilir" şeklinde olur. Bu te'vîlin dayandığı delil şudur: Zekattan maksad fakirlerin ihtiyacını gidermektir. Bu maksad, koyunun kendisinin fakire

verilmesiyle hasıl olduğu gibi, koyunun kıymeti (olan para)nın, (zekatı) müslehak fakirlere dağılmasıyla da hasıl olmaktadır.^[214]

ç) Hem alış veriş ve hibe tabirinden her biri, bir diğerine umûmen muhtemel bulunduğundan (yani birinden diğeri anlaşılabilirdiğinden), bir delilin delaleti sebebiyle alış verişten = den hibe= ve hibeden alış verişin anlaşılması da (birinin diğeriyle te'vîli de) makbul tevillerdendir.

Bazen te'vîl makbul delile dayanmayıp (akıl ve anlayışa) uzak bulunabilir. Böyle bir te'vîl makbul ve meşru sayılmaz. Mesela Aro Feyrûzu ddeylemî Efendimiz müslüman olunca iki karısı vardı. Bu kadınlar birbirlerinin kız kardeşleriydi. Kendisine Assü Allah Rasulü "*İkisinden hangisini istersen zevcen olarak alıkoy, diğerini bırak*" buyurmuştur. Açık ve aşikâr olarak bundan anlaşılan mana, Assü Peygamber Efendimizin, birbirinin kız kardeşi olan iki karısından istediğinden ayrılması ve istediğiyle evliliğini devam ettirmesi hususunda Aro Feyrûz Efendimize izin verdiğidir. Ancak Hanefiler bu hadisi te'vîl ederek hadisin manasını şöyle izah ediyorlar: "İki karısıyla Feyrûz ayrı ayrı iki nikah akdiyle evlenmişse, ilk defa evlenmiş olduğu karısıyla evliliğini devam ettirmesi, ikincisinden ayrılması; eğer Feyrûz iki karısıyla aynı nikah akdiyle evlenmişse, karılarından biriyle yeniden nikah yapması ve diğerini bırakmasını" Peygamber Efendimiz kendisinden istemiş olmaktadır. Hanefilerin te'vîl delilleri, Feyrûz'un durumunun, müslüman erkeğin aynı nikah akdiyle iki kız kardeşe evlenmesine yahut iki kız kardeşe ayrı ayrı nikah akidlerinde evlenmesine kıyas edilmesidir. Bu delil zayıf olduğundan Hanefilerin işbu te'villeri de (anlayışa) uzaktır. Çünkü Assü Rasulullah Efendimiz Aro Feyrûz'a, bu iki kız kardeşe nasıl evlendiğini, bir akidde mi yoksa ayrı ayrı akidlerde mi evlendiğini sormamıştır. Eğer hadisten maksad Hanefilerin dediği olsaydı, Rasulullah Efendimiz ona böyle bir suâl sorar yahut önce ona hükmü izah ederdi. Zira bu hadisi Peygamber Efendimiz, tslamın hükümlerinin beyan edildiği bir devirde îrâd buyurduğundan Feyrûz'a mevzua dâir dinin hükümlerini anlatması uygun düşerdi.

Oysa Rasulullah Efendimiz böyle bir şey yapmamıştır. Bu bakımdan Hanefilerin te'vîli zayıf ve kabule şâyân görülmemektedir.^[215]

320) Beşerî Kanunlarda Te'vîl

Şerî nassların zahir ve nass lafızlarında te'vîl caiz olduğu gibi, makbul olduğu takdirde kanun metinlerinde de caizdir. Mesela Mısır Ceza Kanununun 313 ve 317nci maddelerinde hırsızlık suçunun cezasının ağırlaştırılması hususunda "gece" kelimesi böyledir. Keza aynı kanunun 352 ve 356. maddelerinde zirâî âletlerin tahribi mevzuunda yine "gece" cezayı ağırlaştıran bir teşdîf unsuru sayılmıştır. Gece kelimesinin açık ve zahir manası, güneşin batışından, güneşin doğuşuna kadarki müddettir. Fakat buradaki "gece" kelimesinin "gecenin karanlığının arttığı zaman" olarak te'vîl edilmesi mümkündür. Böyle bir te'vîlin de karinesi şudur: Cezanın ağırlaştırılmasının âmili, suçlunun cürmü işlemek için karanlığı fırsat edinmesidir. Bilindiği gibi karanlık güneşin hemen batışı ile çekmemektedir.

Her ne olursa olsun, (İslam Hukukçusu) fakîh te'vîl iddiasıyla keyfî hareket eder duruma düşmemek, kendisini karışıklık içinde bulmamak için te'vîl hususunda çok titiz davranmalı, te'vilde bulunurken itinâ ve ihtiyatlı tasarruf etmeli, te'vîlin sıhhatli olabilmesi için delilin bulunup bulunmadığından emin olmalıdır.

Üçüncü Kısım: Müfesser

321) Müfesser tabiri Arabcada (açıklamak, izah etmek manasındaki) kökünden alınmıştır. Müfesser, manası açık (ve izaha muhtaç olmayan) lafız demektir. Fıkıh Usulü ıstılahında müfesser, nass olan lafızdan daha fazla (manasına delaleti) açık ve vuzuhlu, te'vîl olunma ihtimalinin

bulunmadığı tarzda açıklanmış olan, manasına bizzat kendisinin delalet ettiği lafızdır." Mesela:

- 1) Yüce Allah'ın "...siz de müşriklerle topyekûn harbedin..."^[216] ayetinde kelimesi, (manası açık) zahir ve "âmm bir lafızdır. Fakat tahsisi muhtemeldir. Kendisinden sonra lafız zikredilmekle tahsis ihtimali kalkmış ve kelimesi müfesser (tefsir olunmuş) bir lafız haline gelmiştir.
- 2) Yüce Allah'ın "*Namuslu ve hür kadınlara zina isnâd eden, sonra (bu isnadlarına dair) dört şâhid getiremeyen kimselerin her birine de seksen deynek vurun...*"^[217] ayetindeki lafız te'vîl ihtimali taşımamaktadır. Çünkü bu tabir fazlalık ve noksanlık kabul etmeyen muayyen bir adeddendir. Bu bakımdan müfesser cinsindedir.
- 3) Gerdeğe girmemiş (yahut kocalarıyla aralarında halveti sahîha vuku bulmamış) ve boşanmış kadınların, iddet müddeti beklemelerinin icabetmediğine dair olan Yüce Allah'ın "...sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur..."^[218] ayetinde lafız iddetin, boşanan kadının beklediği malum ve maruf müddetten başka bir müddetle te'vîl edilme ihtimalini kaldırdığından, âyetteki müfesser kabilindedir.
- 4) (Kocasından boşanma hakkına sahip zevceye hitaben kocanın) kendini bir talâk ile boşa ifadesindeki lafız "üç talâk" ile te'vîl olunabilir hâs--s bir lafızdır. Fakat" lafzının zikredilmesiyle te'vîl ihtimali kalkmış (böylece "boşa" demek olan "talîki" lafız müfesser olmuş)tur.
- 5) Kur'anda mücmel (öz ve kısa) bir şekilde vârid olup da Sünnet'in kat'î bir tarzda tafsilatını izah ederek icmâlliklerini giderdiği lafızlar da müfesser olur. Yüce Allah'ın "*Namazı kılın ve zekâtı verin*"^[219] ve "*...ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Kabe'yi hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*"^[220] ayetleriyle farz kıldığı namaz, zekât ve hacc ibadetlerinin teferruatını, Assü Allah Rasûlü Muhammed Efendimiz sözleriyle ve filleriyle izah buyurmuş, böylece Kur'andaki yukarıda zikri geçen lafızlar, te'vîl ihtimali olmayan lafızlar haline gelmiştir.

322) Müfesserin Hükümü

Müfesser kelâm, neshi kabul eden hükümlerdense, Assü Peygamber Efendimiz devrinde neshedilme ihtimali taşımakla beraber, teferruatının bildirilip izah olunduğu tarzda kendisi ile ve delalet ettiği (medlûlü)yle amel etmenin vucubudur. Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlünün vefatından sonra ise hem Kur'an ve hem de Sünnet, vahyin kesilmesi sebebiyle neshedilmesi ihtimali bulunmayan mu.hkem cinsindedir.

323) Tefsir ile Te'vîl Arasındaki Fark

Müfesserin te'vîli kabul etmez hale geldiği tefsir, Kur'an nasslarından zikrettiğimiz misallerde olduğu gibi sığanın kendisinden çıkan yahut Rasûlullahın Sünneti'nin tefsir ettiği namaz, zekât ve hacc misallerinde zikrettiğimiz gibi Şeriat Sahibinin (şâri'in) kendisinin îrâd buyurduğu kat'î, tefsiri beyandan çıkarılmış olan tefsirdir. Bu tefsirle müfesser kılman şeyler te'vîl kabul etmez. Şeriat Sahibinin kendisinin îrâd buyurduğu kat'î tefsiri beyandan çıkarılmış tefsir, sığanın yahut lafzın kendisine mülhak sayılır; ve o nassın bir parçası olur. Te'vîl ise, lafızdan maksadın ne olduğunu, zannî bir delil ile ve ictihâd yoluyla beyan etmektir. Fakat te'vîl kat'î değildir. Oysa müfesseri tefsir eden tefsir yani nassdan maksadın ne olduğunu beyan eden açıklama, Şeriat Sahibinin kendisi tarafından yapılmıştır. Bunun için müctehidlerin te'villeri kat'î değildir; ve maksad olarak zikrettikleri şeyler aslında (Allah katında) maksad olmayabilir.

324-325-326) Beşerî Kanunlarda Müfesser

Beşerî kanunlar kendi metinleriyle, te'vîl ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde ifade etmek istedikleri hususları izah ederlerse müfesser kabilinden addolunurlar. Keza kanunda mevcut bulunan tabirler, yine kanun tarafından izah olunur, maksadın ne olduğu açıklanırsa, böyle izah edilmiş kelime ve mefhumlar da müfesserdirler. Mesela 1960 tarih ve 20 sayılı Irak Sivil Hizmet (memurin) kanununun 2. maddesinde memur, müstahdem, kadro ve vekil (bakan)den maksadın ne olduğu ayrı ayrı müstakil bir tarzda izah olunmuştur. Böylece bu tabirler, kanunun beyan ettiği mananın haricindeki bir mana ile te'vîl edilemeyecek kadar vuzuh ve açıklık kazanmış, müfesser hale gelmiştir. Kanunun kendisinin bütün teferruatıyla izahını yaptığı tüm kanunî mefhumlar veya kanunun izah ve açıklama salahiyeti verdiği mercilerin izah ve beyanları hangi hususa dâirse, o husus müfesser olur. Bu mezkûr izah ve beyanlar ise kanun metnine mülhak kabul olunur.^[221]

Dördüncü Kısım: Muhkem

327) Arab Dili'nde muhkem lafzının manası "şübhesiz ve kat'î olarak bilinen" demektir: Bir şer'i istulâh olarak muhkem, "kendisinin, manasına delaleti, müfesserden daha fazla bir tarzda kuvvetli bir açıklık taşıyan, te'vîl ve nesh kabul etmez lafız"dır. Muhkem lafız te'vîl ihtimali taşımamaktadır. Çünkü delaletinin açıklığı ve vuzuhu öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, öylesine delalet vuzuhuyla te'vîl ihtimali ortadan kalkmaktadır. Muhkem, nesh de kabul etmez. Çünkü muhkem, mahiyeti itibariyle tebdîl, tağyir ve değiştirmeyi kabul etmeyen aslî (temel) bir hükme delalet eder. Yahut mahiyeti itibariyle tebdîl ve değiştirmeyi kabul eden bir hükme mu.hkem delâlet eder; fakat bulunan bir karine, bu hükmün nesh ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Mahiyetleri itibariyle neshi kabul etmeyen esâs ve aslî hükümler arasında Allah'a, Âhîret Gününe, peygamberlere iman zulmün haramhğı, adaletin farz olduğuna dair ve benzer nasslar mevcuttur. Ebedî olduklarına karinenin delalet ettiği cüz'î hükümler de vardır. Mesela evli, namuslu ve hür hanımlara zina iftirasında bulunanlar hakkındaki Yüce Allah'ın "*...onların ebediyyen şahidliklerini kabul etmeyin...*"^[222] ayeti, Yüce Allah'ın Assü Peygamber Efendimizden sonra, Peygamberimizin hanımlarıyla evlenmeyi haram

kılan “Sizin Allah'ın Rasulüne eziyet etmeniz ve kendisinden sonra onun zevcelerini nikahlamanız asla olamaz...” ayeti, Assü Allah Rasulünün “Kıyamete kadar cihâd bakîdir” hadisi şerifi, ebedî olduklarına karinenin delalet ettiği cüz'î hükümleridir. Bu mu.hkem nev'i, adını alır. Burada muhkem mevzuunda kastedilen de bu nevî muhkemdir. Muhkem bazen de Assü Peygamber Efendimizin vefatı ile vahyin kesilmesinden dolayı olabilir. Bu nevî muhkeme adı verilir. Burada muhkem mevzuunda kastedilen bu nevî muhkem değildir.

328) Mufikemin Hükümü

Neye delalet ediyorsa medlûlüyle kat'î olarak amelin vucûbu, manasından başka bir şey ifade etme ihtimâli taşımayışı, nesh ve ibtâle muhtemel olmayışıdır.

329) Delâleti Açık (ve Vazih) Lafzın Mertebeleri

Delaleti vazih lafzın dört kısım olduğunu, bunların zahir, nass, müfesser ve muhkem isimlerini aldığını kaydetmiştik. Hepsinin (manalarına) delaleti vazihdir. Fakat kendilerinden maksadın ne olduğuna delaletlerinin vuzuh kuvveti farklıdır. Delaletinin vuzuh bakımından en kuvvetlisi mu.hkemdir. Sonra müfesser, sonra nass ve sonra zahir gelir. Bu farklılığın neticesi, kendisini (delillerin) te"âru-du sırasında gösterir. Şöyle ki: Mesela zahir ile nass te"ârud etse nass tercih olunur. Çünkü nass, delalet bakımından zahirden daha vazihdir. Eğer nass ile müfesser te"ârud etse, müfesser nassa tercih olunur. Keza te"ârud halinde muhkem, diğer üçüne birden tercih olunur. Üçüncü bölümde te"ârud ve tercihten bahsederken te"âruda dair misaller de vereceğiz.

2. MEVZU

DELALETİ AÇIK OLMAYAN LAFIZ

(ĞAYRU LVÂ-DL.HI DDLLEH)

330) Delaleti vazih olmayan lafız, manasına delaletinde kapalılık (el-hafâ) bulunduğundan, kendisiyle maksadın ne olduğuna bizzat kendisi delalet etmeyip, bunun kendisinin dışındaki haricî bir unsurla anlaşıldığı lafızdır. Kapalılıkta, delaleti açık olmayan lafzın muhtelif mertebeleri, dereceleri vardır. Delaleti en kapalı olan lafız müteşâbihtir. Sonra kapalılığı ondan daha az olan mücmel gelir. Daha sonra müşkil ve sonra da hafiy gelir. Şimdi her birini tek tek ele alalım:

Birinci Kısım: Hafi

331) Hafi (el-hafiy) lafız, manasına delaleti zahir ve açık olmakla beraber manasının bazı ferdlerine tatbik olunmasında kapalılık olan, bu bazı ferdler hakkındaki kapalılığın izalesi için tedkik ve teemmüle, düşünmeye ihtiyâç hissedilen lafızdır. Mesela:

a) Yüce Allah'ın “Erkek hırsızla kadın hırsızın...ellerini kesin...”^[224] ayetinde tabiri böyledir. Hırsız (essân-k), başkasının malını, emsalinin muhafaza olduğu yerden gizlice alandır. Hırsız kelimesinden açık ve zahiren anlaşılan bütün ferdlerine şâmil olduğu, hatta bir nevî maharetle, el çabukluğuyla insanlar uyanikken insanlardan bir şeyler çalan şahsa da şâmil bulunduğudır. Yani yankesiciye= de şâmil olduğu. Keza =hırsız kelimesi, açık ve zahiri manasına bakılırsa, mezarlardan, kabirlerden ölülerin kefenlerini çalanlara ve kefen soyucularına da şâmil (yani kelimesi kelimesine de şümulü var gibi) görünmektedir. Fakat (lafzının şümulünde imiş gibi görünen iki kişinin) birine sadece yankesici isminin verilmesi, diğerine de kefen soyucusu denmesi, yankesici ve kefen soyucularına nisbetle hırsız kelimesini, manası kapalı (hafi) bir kelime haline getirmiştir. Çünkü yankesici ve kefen soyucusuna, hırsız kelimesinin manasının mutabık geldiği, hırsız kelimesinin kendisinden anlaşılmamaktadır; bunun için hârici bir unsur lazımdır. Kapalılık şuradadır: Kefen soyucusu ve yankesici olan şahıslara sadece kefen soyucusu ve yankesici denildiğinden ötürü zihne, yankesici ile kefen soyucusunun hırsız kelimesinin ferdlerinden olmadıkları düşüncesi geliyor. Fakat tedkik ve düşünme ile anlaşılıyor ki yankesiciye sadece yankesici isminin verilmesinin sebebi, yankesicinin yaptığı hırsızlıkta bir mahiyet fazlalığının bulunuşundandır.

Çünkü yankesici, malını çaldığı şahsın gafletini fırsat bilerek, uyumayan uyanık gözlere hırsızlığı hissettirmeyip maharet, el çabukluğu ve ustalık icra etmektedir. Durum böyle olunca yankesicinin çalması daha çok tehlike arz etmektedir; ve suç ise daha iğrençtir. Bu itibarla hırsız kelimesi yankesiciye de şâmil olmaktadır; hırsız gibi yankesici de (İslamdaki) hırsızlık cezasıyla tecziye olunur. Kefen soyucusuna gelince: Kefen soyma fiilinde, hırsızlığa nisbetle bir noksanlık bulunduğundan kefen soyucusuna sadece kefen soyucusu= denmiştir. Çünkü kefen soyucusu malın muhafaza olduğu mahalden yahut malı muhafaza eden şahıstan, insanların râğbet gösterdikleri bir malı almamıştır. Zira mezar muhafaza mahalli olamayacağı gibi, ölü de malı muhafaza eden şahıs durumunda kabul edilemez. Bu itibarla kefen soyucusunahırsız= kelimesi şâmil olamayacağından, kefen soyucusuna (İslamdaki) hırsızlık cezası (haddi) tatbik olunmaz; fakat ta"zîr cezası verilir. Bu, mesela Allah Rahmet Eylesin Ebû Hanife gibi bazı İslam Hukukçularının görüşüdür. Fukahanın cumhuruna göre hırsız kelimesi, kefen soyucusuna da şâmidir. Çünkü kendisine sadece kefen soyucusu isminin verilmesi, hırsız manasının kendisine mutabık olmasına engel teşkil etmez. Kefen soyucuya, kefen soyucu isminin has oluşu, cinsin nevelerinden muayyen bir nev'e hususi bir ismin verilmesi, yine o muayyen nev'in bu cinsin şümulünde kalması gibidir. Burada kefen soyucusu, hırsız cinsinin nevelerinden bir nevî olur; ve kefen soyucusuna hırsız isminin verilmesi (yani kefen soyucusuna hırsız denmesi) doğrudur. Mezarın malı muhafaza mahalli olmayışı fikri kabul edilemez. Çünkü kefen nisbetle mezar, muhafaza mahalli olabilir. Zira her şeyin muhafaza olduğu mahal, kendisine münasib tarzdadır. Kefenin arzu olunan, insanların râğbet ettikleri şeylerden olmayışı, mal oluşuna ve mütekavvimiğine (intifamin mubahlığına ve mu.hreziğine yani muhafaza altına alınmışlığına) mani değildir. Buna göre de hırsızın çaldığı şeyde aranan "mütekavvim mal oluş" şartı kefende tahakkuk eder; ve kefen soyucusuna hırsızlık cezası (haddi) tatbik olunur. Tercihe şâyân olan cumhurun görüşüdür.

b) Assü Allah Rasulünün “*Katil miras alamaz*” hadisindeki (katil) lafzı da böyledir. Bu kelime "âmm bir lafızdır; açık ve zahirî manasına bakılırsa hem kasden insan öldüren katile ve hem de hatâen insan öldüren katile şâmil görünmektedir. Kelimenin kasden katile delaleti açık ve zahirdir. Fakat kelimenin manasının hatâen katile mutabık oluşunda bir kapalılık vardır, bu kapalılığın sebebi, öldürmenin hatâ ile tavsif olunmasıdır. Çünkü mirastan mahrumiyet bir cezadır. Cezayı haketmekte âdeten hatâ ve yanlışlık, kasıddan ve bilerek bir şeyi yapmaktan farklı muamele görür. Burada hala, kasdî harekete müsâvî (eşit) kılınarak mirastan mahrumiyetin sebebi olacak ve kendisine hadisin manası tatbik edilecek midir, yoksa edilmeyecek midir? Bazı fakihlere göre cezada, halâ da kasdî harekete müsavidir. Bu görüşe göre hadiste (katil) lafzı, kasden insan öldüren katile şâmil olduğu gibi hatâen insan öldüren insana da şâmindir; bile bile katil olanla, hatâen katil olanın her birisi mirastan mahrum edilir. Bu görüşün dayandığı delili şudur: Hatâen insan öldürene katil isminin verilmesi doğrudur. Ayrıca halâen katil, titizlik ve ihtiyatlı davranma hususunda kusurlu olduğundan, ceza olarak mirastan

mahrum bırakılır. Mirastan mahrumiyet aslı ve tam ceza değildir; fer"i cezadır. Onun için hatâen katilin, bilerek insan öldüren katilden, kısas cezasında farklı oluşu, mirastan mahrumiyette müsâvî olmalarına manî değildir. Diğer taraftan hatâen katil, bu fer"i cezayla cezalandırılmazsa bu durum, mirasçılar arasında öldürme hâdisesinin yaygınlaşmasına ve öldürmenin hatâen vuku bulduğu iddiasının intişârına sebep olur. İşte bu kapıyı kapamak, suça giden yolu yok etmek, zamanı gelmeden önce bir şey hususunda aceleciliği önlemek bakımından, hatâen insan öldürenin de mirastan mahrum bırakılması icabeder.

Bazı fakihlere göre ise hadisteki (katil) kelimesi, hatâen katile şâmil değildir. Çünkü hatâen katilin fena bir maksadı yoktur. Onun için aslı ceza olan kısasla ve fer"i ceza olan mirastan mahrumiyetle cezalandırılmaz.

Kendi manasında delaletinde zahir ve açık olan, fakat bu mananın bazı ferdlerine tatbik olunmasında ve mutabık düşmesinde bir hafâ' ve kapalılık bulunan her lafız böyledir: Bu ferdlerden bazısına nisbetle o lafız hafidir. O lafzın manası ya düşünme ve tedkikten sonra bu bazı ferdlere mutabık düşer ve o lafzın hükmü bu bazı ferdlerde de carî olur; ya da düşünme ve tedkikten sonra mutabık düşmez ve -yukarıda da misallerini verdiğimiz gibi- o lafzın hükmü bu bazı ferdlerde carî olmaz. Fukaha efendilerimizin görüşleri bu sahada farklı olabilmektedir.

332) Beşerî Kanunlarda Hafî

Mısır Ceza Kanununun 311. maddesi şöyledir: "Başkasının menkûl malını kim el yordamına getirip çarparsa, o şahıs hırsızdır." Acaba elektrik ceryanım çalana da bu kanun maddesi tatbik edilecek midir? Elektrik ceryanımın menkûl mal sayılmasındaki hafâ' (kapalılık) sebebi şudur: Menkûl mal, âdeten bir mekândan başka bir mekâna nakledilebilir mal demektir. Bu manayı elektrik ceryanına tatbik edebilir miyiz? Mısır Temyiz Mahkemesi'nin verdiği karara göre elektrik ceryanı da menkûl mal sayılmakla olduğundan, elektrik ceryanı hırsız, yukarıdaki kanun maddesinin şumûlündedir.

333) Hafinin Hükümü

Lafzın bazı ferdlerine (manasının) mutabık gelmesinde hafâ' ve kapalılık hasil eden şey ("ârî-d) hakkında düşünmenin ve tedkikin vucûbudur: (Tedkikten sonra) lafzın bu bazı ferdlerini şumûlüne aldığı görülürse ferdler, lafzın ferdlerinden kılınır; ve lafzın hükmünü alırlar: Yankesici misalinde olduğu gibi. Eğer (tedkikten sonra) lafzın bu bazı ferdlerini şumûlüne almadığı görülürse ferdler, lafzın hükmünü almazlar: Kefen soyucusu misalinde olduğu gibi. Fakihler düşünce ve tedkiklerinde ittifak ettikleri gibi ittifak edemeyebilirler de..

İkinci Kısım: Müşkil

334) Müşki.(=bana şu karışık geldi) dan alınmıştır. Yani (=şu, benzerleri ve emsalinin arasına karıştı) demektir. Bir ıstılah olarak müşkil, emsali ve benzerlerinin arasına girmesi sebebiyle, kendisinden maksadın ne olduğunda karışıklık bulunan, diğer emsali arasından ancak bir delil ile temeyyüz edip ayrılan lafza verilen isimdir. Başka bir tabir ile müşkil, kendisinden maksad sadece bir tanesi olduğu halde müteaddid manalara ihtimali bulunan, fakat emsal ve benzerleri yani bu müteaddid manalar araşma girmiş, bu giriş sebebiyle işitenden gizli kalan (ihtifâ' eden), emsal ve benzerlerinden temeyyüz edip ayrılması için düşünmeye ve tedkike muhtaç olan kelam veya lafzın isimidir. Şu halde müşkildeki kapalılık (el-hafâ) sebebi kendi lafzı ve sığasıdır: Müşkil, sığasıyla kendisinden maksadın ne olduğuna delalet etmez; kendisinden maksadın ne olduğunu açıklayacak bir haricî karine şarttır. (Bilindiği üzere) hafî lafız böyle değildir, hafî lafzın kapalılığı yani hafâî, lafzın kendisinden değil, beyan ettiğimiz gibi lafzın haricindeki âmiller sebebiyle lafzın manasının bazı ferdlere mulâbakatindeki karışıklık ve iştibahtan doğmaktadır.

335) Müşterek lafız, müşkilin misallerindedir. Müşterek lafız Arab Dilinde birden fazla manada kullanılmış bir lafız olduğundan kendisi muayyen bir manaya delalet etmez; kendisiyle kastedilen manayı tahdîd eden, haricî karinelerin bulunmasıdır. Bunda ise müctehidlerin görüşleri birbirini tutmamaktadır. Yüce Allah'ın “*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' müddeti beklesinler...*”^[225] ayetinde bulunan lafzında olduğu gibi. Bu lâfız arab dilinde hanımların hayız hâli ve temizlik hâli mânasında kullanılan (bu iki mânâ için va'dolunmaz bir lâfızdır), ayette bu lâfızdan maksadın ne olduğunu tayin eden, karinelerdir.

Yüce Allah'ın “*Kadınlarınız sizin (evlad yetiştiren) tarlalarınızdır. O halde tarlanıza istediğiniz gibi (islediğiniz hal ve şekilde) gelin...*”^[226] ayetinde bulunan (ve istediğiniz gibi tarzında terecme edilmiş bulunan) lafzı da böyledir. Bu lafız Arab Dilinde (keyfiyet, hal ve durum manasına olan)" anlamına kullanıldığı gibi, (nereden manasına olan)"manasına da kullanılır. Maksadın bunlardan hangisi olduğunu tayin eden, ayetin siyaki ve karinelerdir. Nitekim bunlar maksadın "mahal ve yer" olmadığını; durumlar, haller ve keyfiyetler olduğunu, ayetin ahvâlin umûmuna delalet ettiğini tayin etmişlerdir.

336) Beşerî Kanunlarda Müşkil

1959 tarih ve 118 sayılı Irak Ahvali Şahsiyye Kanununun 8. maddesi şöyledir: "Onsekiz yaşını doldurmakla evlenme ehliyetine sahip olunur." Bu kanun hükmüne göre 18 yaşını dolduran şahıs, evlenme ehliyetine sahip olmaktadır. Her senenin bitiminde yaş dolduğuna göre 18 yaşını doldurulması demek, şahsın 18 sene yaşamış olması, yani 18 sene sonunda 18 yaşını doldurması demektir. Fakat sene kelimesi kamerî seneye yahut şemsî seneye (güneş yılına) muhtemeldir. Şu halde bu kanunun yukarıdaki maddede kullandığı mefhum müşkildir. "Sene"den maksadın ne olduğunun mutlaka belli olması icabeder; maksad kamerî sene midir, yoksa şemsî sene midir? Düşünme ve tedkikle anlıyoruz ki bu kanun aile hukuku meselelerini içine almaktadır; ve (Irak'ta) aile hukuku mevzuatında İslam Şeriatî hükümleri tatbik olunur. Irak Ahvâli Şahsiyye Kanununun 1. maddesinde de beyan olunduğu gibi, işbu kanunda muhteva olarak bulunsun veya bulunmasın, bütün aile hukuku mevzuatında hüküm İslam Şeriatî'ne göre olduğundan, İslam Şeriatî de seneyi hesâb ederken "kamerî yılı" kullandığından bu husus, 18 yaşın doldurulmasından kanunda 18 kamerî yılın geçmiş olması manasının kastedildiğine dair karine kabul edilir.

336) Müşkilin Hükümü ^[227]

Müşkilin hükmü, müşkil lafızdan kastedilen mananın ne olduğunu gösteren delil ve karineleri araştırıp tedkik etmek, tedkikin neticesine göre amel etmektir. Bu, önce lafzın bütün mefhum ve manalarını tedkikle bu manaları ortaya koyup, onlar üzerinde teemmülde bulunup kastedilen manayı tayinle olur.

Üçüncü Kısım: Mücmel

337) Mücmel (öz ve kısa olarak, tafsilatsız zikredilmiş, icmal olunmuş) Arab Dilinde mübhem (izahı bilinmeyen) demektir. Lafız durumu mübhem hale getirdi"den alınmıştır. Are İmam Serahsî'nin kaydettiği üzere Fıkıh Usûlü ıstılahı olarak mücmel, "icma edenin (mücmel lafzı söyleyenin) tefsir ve izahı olmaksızın kendisinden maksadın ne olduğu anlaşılmayan, icmal edenin yani mücmelin beyan ve izahı ile kendisinden maksadın ne olduğu anlaşılabilen lafız" demektir. Şu halde mücmel, kendisiyle ne murâd olduğu kapalı olan, ancak mücmeli söyleyen tarafından muradın izah edilmesi ile maksadın anlaşılabilirdiği lafızdır. Çünkü mücmeli söyleyenin maksadının ne olduğuna dair, lafzın manasına delalet eden bir karine yoktur. Buna göre mücmeldeki kapalılık (el-hafâ) sebebi lafzîdir; arızî ("ârıdı) değildir. Yani mücmel lafız, kendi sığasıyla kendisinden maksadın ne olduğuna delalet etmemektedir; kendisinden maksadın ne olduğunu açıklayan lafzî veya hâlî karineler yoktur; lafızdan maksadın ne olduğunun anlaşılması için Şeriat Sahibine (şâri"a) müracaat etmek şarttır.

İcmalin sebebi bazen:

a) Lafzın, kendisinden kastedilen manayı tayin eden karinelerin bulunmadığı müşterek lafız olmasıdır.

b) Bazen de sebep, lafızdaki garabettir. Mesela Yüce Allah'ın "*Hakikat insan helû*" (*sabrı kut ve hürsına düşkün*) olarak yaratımıdır" ^[228] ayetinde bulunan lafzı böyledir. Bu bakımdan Allah, lafzı ondan sonraki ayetlerde tefsir buyurmuştur. Alemelerin Rabbi devamla şöyle ferman ediyor: "*Kendisine şer (zarar, fakirlik, hastalık v.s.) dokundu mu feryadı basar, kendisine hayır (bolluk, zenginlik) dokununca da (içinde Allah'ın hakkı bulunan mal verilince de) çok cimri olur*" ^[229] Keza Yüce Allah'ın "*el-kâri"ah, nedir el-kâri"ah? Sana el-kâri"atuyu bildiren nedir? O gün insanlar yaygın (ve salgın) pervaneler (mütekâsif dalgalar halinde çekirgeler) gibi olacak. Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak*" ^[230] ayetlerinde yer alan lafzı da böyledir; ve bu lafzı, daha sonraki ayetlerde bizzat Rabbimiz tefsir buyurmuştur.

c) Bazen de icmalin sebebi, lafzın lügavî manasından ıstılahı manasına naklolunmasıdır. Mesela lafızlarının Arab Dilindeki kelime manalarından alınarak İslam Dininde, hepimizin bildiği muayyen dînî manalara nakledilmeleri) gibi. Bu lafızların dini manaları mücmel olduğu içindir ki Peygamberimizin Sünneti bu lafızlardan kastedilen şer"î ve dini manaları açıklamıştır, işte Şeriat Sahibinin bu beyanı olmasaydı, bu lafızlardan Şeriat Sahibinin kastedtiği şer"î ve dini manaların anlaşılması mümkün olmayacak idi.

338) Mücmelin Hükümü

Şeriat Sahibi tarafından icmalliği giderilinceye ve manası açıklığa kavuşturuluncaya kadar, kendisinden maksadın ne olduğunun tayin edilememesi ve kendisiyle amel olunamamasıdır.

Eğer Şeriat Sahibinin mücmeli beyanı, kat'î ve vâfi (tam, kifayetli ve noksansız) ise, mücmel müfesser olur. Mesela Assü Allah Rasûlü Muhammed Efendimizin ve benzeri ifadeleri beyanından sonra bu ifadelerin mücmelken müfesser olmaları gibi.

Eğer beyan bu keyfiyette olmazsa, mücmel müşkil olur; ve işkâlinin (müşkilliğinin) izalesi, kendisinden maksadın ne olduğunun anlaşılması için düşünme ve tedkike ihtiyaç hissedilir. Çünkü Şeriat Sahibi mücmel olan lafzı kısmen beyan etmek suretiyle, lafızdan kastedilen mananın o olduğunun anlaşılması için teemmül ve icthâd kapısını açmıştır. Mesela Faiz lafzı Kur'anda mücmel olarak vârid olmuştur. Peygamberimizin Sünneti lafzını altı ribevî mallar hadîsi (haklarında faiz amelîyesinin ceryan ettiği altı mal sınıfını açıklayan hadisi) ile beyan etmiş ise de, bu beyan vâfi değildir (fakihlerin farklı görüş beyanına mani değildir). Çünkü bu hadis, saydığı altı mal sınıfına faizi münhasır kılmamış tır (faiz sadece bu altı sınıf malda vuku bulur dememiştir). Onun için hadiste vârid olan mal sınıflarına kıyasen, hakkında faizin ceryan edeceği şeylerin beyanı için icthâd edilebilir.

Dördüncü Kısım: Müteşâbih

339) Kendisinden maksadın ne olduğu kapalı olan, kendi sığasıyla kendisinden muradın ne olduğuna delalet etmeyen, kapalılığını (hafâmı) izâle

edecek bir karine olmadığından idrâkine imkan bulunmayan, bilinmesini Şeriat Sahibinin sadece kendisine has kıldığı lafız müteşâbihdir. Usûl ulemâsı efendilerimiz, müteşâbihin tarifinde böyle diyorlar. Misal olarak da şunları veriyorlar:

1) Bazı sûrelerin başlarında bulunan ve kendilerine denilen harfler: [\[231\]](#)[\[232\]](#)[\[233\]](#)

2) Allah'ın sıfatlarına dâir olan ayetler: “O çok esirgeyici (Allah'ın emir ve hükmü) arşı istilâ etmiştir” [\[234\]](#) ve “Allah'ın eli, onların elleri üstündedir” [\[235\]](#) ayetleri gibi.

Esasen Usulcülerin kasdettikleri manada müteşâbih, Fıkıh Usûlü İlmî'nin tedkik mevzuu değil, Kelâm İlmî'nin tedkik mevzuudur. Burada kısaca şunu tebarüz ettirerek yetinmek isteriz: Gerek mukatta" harfler olsun, gerek Allah'ın sıfatlarına dair ayetler olsun, bunlar Usulcülerin kasdettikleri müteşâbih cinsinden değildir. Mukatta" harfler, Kur'an bu ve benzeri harflerden teşekkül etmekte olduğu halde insanların Kur'anın benzerini ortaya koymaktan aciz kaldıklarını beyan içindir; Kur'anın âciz bırakıcılığının, Allah katından oluşunun bir delili durumundadırlar. Sıfat ayetlerininse manaları bellidir. Yüce Allah'a layık olan manalarla anlaşılırlar. Yani bu sıfatlar Allah'ın sıfatlarıdır; fakat yarattığı mahluklarının sıfatlarından farklıdırlar. Allah'ın zâtı diğer varlıklara benzemediği gibi, onun sıfatları da kendisinin dışındakilerin sıfatlarına benzemez. Yüce Allah'ın

“Onun (benzeri olmak şöyle dursun) benzeri gibisi (dahi) yoktur. O, hakkıyla işiten, kemâliyle görendir” [\[236\]](#) ayeti bunu göstermektedir.

Şuna dikkat olunmalıdır: Amelî ve şer"î ahkâm ayetleri ve hadislerinde, istikra' ile sabit olduğu üzere müteşâbih lafızlar yoktur. Çünkü ahkâm nusûsu (hukuki temel metinler) ile kasdedilen, (kulların) bu naslarla amel etmeleri ve onları (hayatlarında) tatbik etmeleridir; sadece itikâd ve iman etmek değildir. Eğer onlar müteşâbih olurlarsa, kendileriyle amel etmeye imkan olmaz. İcablarına göre hareket olunmak üzere meşru kılındıklarına göre kendilerinde herhangi bir anlaşılmazlık, teşâbüh ve iştibâh bulunmamak lazımdır.

4. BAHİS

LAFZIN MANAYA DELÂLET KEYFİYETİ

340) Giriş

Üçüncü bahiste, lafzın manasına delaletinin açıklığı yahut kapalılığı bakımından lafzın kısımlarını tedkik etmiştik. Bu bahiste de lafzın, manasına delaletinin yollarını ele alacağız. Lafız bu itibarla dört kısımdır: 1) nassın ibaresiyle delalet eden lafız, 2) nassın işaretiyle delalet eden lafız, 3) nassın delaletiyle delalet eden lafız, 4) nassın iktidâıyla (iktizasıyla) delalet eden lafız. Bu taksim sebebi şöyle izah edebiliriz: Lafızdan anlaşılman mana ya nassın ibaresi, ya işareti, ya delaleti, ya da iktizası yoluyla anlaşılır. Böylece lafzın, manasına delaleti dört kısma taksim edilmiş olur. Bu dört delalet kısmına, cumhur -Hanefiler haricindeki ulemâ- hususi bir delalet şekli olan muhalefet mefhûmunu yani mefhûmu'l-muhalefeti ilave etmişlerdir. Şimdi her bir delaleti ayrı ayrı inceleyelim:

Birinci Kısım: Nassın İbaresî

341) Nassın ibaresi, lafzın kendi sığasından derhal anlaşılman manaya delaletidir. Bu mananın, lafzın siyakından aslî olarak veya talî olarak kasdedilmesi arasında fark yoktur. Şu halde lafzın kendisinden anlaşılman her mana lafzın söylenmesi (siyakı) aslen bu manayı ifade için olsun yahut bu mana lafzın siyakından kasdedilen aslî manaya nisbetle tebe"î ve talî (ikinci derecede) bir mana olsun ibarenin delaleti sayılır; ve kendisine "nassın harfi manası" denilir. Yani sözün cümlelerindeki kelimelerden anlaşılman mana demektir.

342) Misal olarak şunları gösterebiliriz:

a) Yüce Allah'ın “Kıyas ve zina gibi şeylerden dolayı meşrû- bir hak olmadıkça Allah'ın haram ettiği cana kıymayın” [\[237\]](#) ayeti ibaresiyle yani kendi lafızlarıyla "insan öldürmenin haramlığına" delalet etmektedir.

b) Yüce Allah'ın “Namazı kılın; zekâtı verin” [\[238\]](#) ayeti ibaresiyle "namazın ve zekatın farziyetine" delalet etmektedir. Aslen ayetin siyakından kasdedilen mana (da) zaten bu manadır. Bazen kelamın siyakı asaleten ve tebe"an iki yahut üç manayı ifade etmek için olabilir.

c) Yüce Allah'ın “Allah alış verişi helal, faizi haram kılmıştır” [\[239\]](#) ayetinden, ibarenin delaletiyle iki mana anlaşılıyor:

1) Alış verişle faiz arasında benzerlik bulunmadığı. Bu mânâ, kâfirlerin “Alım satım da ancak faiz gibidir” sözlerine reddiye olarak ayetin sevk olduğu aslî maksaddir.

2) Alış verişin helal ve faizin haram kılması. Bu mana ayetin talî ve tebe"î maksadıdır. Yani kelamın ve ayetin siyakı, esasen bu mananın beyanı için değildi. Bu mana tebe"an ve dolayısıyla ayetten anlaşılmıştır. Çünkü alış verişin helal ve faizin haram olduğunu beyan etmeksizin sadece alış verişle faiz arasında benzerliğin bulunmadığı ayette ifade olunabilir idi. Hal böyleyken bu mananın zikredilmesi, kendisiyle ayetin asli maksadına varılmak için, ayetin siyakında talî mana ve maksad olduğunu göstermektedir.

ç) Yüce Allah'ın “sizin için helal olan diğer kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikah edin. Şayet -bu suretle de- adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz o zaman bir tane ile iktifa edin” [\[240\]](#) ayeti, ibaresiyle üç manaya delalet etmektedir.

1) Nikahın yani evlenmenin helallığı ve mubahlığı.

2) Bir erkeğin en fazla dört zevcesinin olabileceği, daha çok kadınla aynı anda evli olamayacağı.

3) Birden fazla karısı olursa, koca bu karıları arasında adaleti temin etmekten korkarsa, kocanın bir zevceyle iktifa edeceği.

Bu üç mananın hepsi de nassın ibaresinden yani nassın lafızlarından anlaşılmalardır. Hepsi de nassın siyakının maksadıdır. Yalnız bu üç mananın birincisi ayetin siyakının talî ve tebe"î maksadıdır, ikinci ve üçüncü manalar ise ayetin siyakının aslî maksadıdır.

343) Beşerî Kanunlarda Nassın İbaresesi

Beşeri kanunlarda nassın ibaresinden anlaşılan mananın misalleri çoktur. Çünkü kanun vâzı her kanun hükmünü, muayyen bir hükmü göstermek için tanzim etmiş (sevk eylemiş), bu hükmü göstermesi için de kanunun kelime ve ibarelerini ona göre düzenlemiştir. Şu halde hangi kanun olursa olsun, mutlaka her kanun metninin, ibaresinin delalet ettiği bir manası vardır. Mesela Irak Medeni Kanununun 139. maddesi şöyledir: "Eğer gasbettiği malı gâsıb istihlâk ederse yahut telef ederse yahut kaybederse yahut kendisinin tecâvüzü olsa da olmasa da mağsûb malın tamamı veya ot kısmı telef olursa gâsıb, malı tazmîn eder." (Bu kanun metninin kelimelerinden anlaşılan manaların hepsi nassın ibaresidir ve hepsi de nassın siyakının yani kanunun tanziminin aslî maksadlarıdır.)^[241]

İkinci Kısım: Nassın İşareti

344) Nassın işareti lafzın, ne aslî ne de talî olarak kastedilmeyen, fakat kelamın siyakından kastedilen manadan ayrılmayan bir manaya delalet etmesidir. Yani nass kendi sîğa ve ibaresiyle bu manaya delalet etmemektedir. Fakat nass iltizam yoluyla bu manaya işaret ve îmâ etmektedir. Bu şu demektir: Nassın ibaresinin delalet ettiği mana, nassın işaret ettiği bu manayı istilzam etmektedir. Onun için bu manaya lafzın delaleti, ibare yoluyla değil işaret ve îmâ yoluyla olmaktadır. Bundan dolayı bazen bu delaleti "lafzın, siyaktan kastedümediği halde iltizâmî olarak delaletidir" şeklinde ifade ederler.

Bazen (nassın işareti yani) işaret delaleti, az bir düşünce ve tedkikle anlaşılabilir; gayet açık ve vazıh olur. Fakat bazen de derin tedkik ve düşünceye ihtiyaç gösterecek derecede kapalı olur.

Ayrıca nassın ibaresiyle delalet ettiği mana ile, nassın işaretiyle delalet ettiği mana arasında hakiki bir telâzümün (ayrılmazlığın) bulunduğundan emin olmak icabeder. Bu itibarla insanın nassın manasından ayrılmaz diye her tasavvur ettiği şey mutlaka nassın işareti değildir: Nassın manasıyla nassın işareti arasındaki telâzüm, birbirinden ayrılması olmayan iki şey arasındaki telâzüm kabîlindedir ve hakiki bir ayrılmazlıktır.

345) İslâmî Ve Şer"i Nasslardan Misaller

a) Yüce Allah'ın "Annelerin ma"rûf vech ile (babanın elinden gelen mîkdâra, örf ve âdete göre) yiyeceği, giyeceği, çocuk kendisinin olan (babaya) aâiddir..."^[242] ayeti ibaresiyle, süt emziren anaların nafaka, giyim masraflarının (süt emen çocukların) babalarına âid bulunduğuna, çocuğun anaya değil, babaya (neseb bakımından) nisbet edildiğine delalet etmektedir. Çünkü ayette çocuk, "çocuk kendisinden olan babaya" ifadesinde babasına ihtisas harfî (harfî'l'ihstisâs) olan harfî ile izafe olunmuştur. İşbu nassın işaretiyle, bu son manaya bağlı olarak ve ondan ayrılmayan diğer manalar da anlaşılır. Mesela:

1) Çocuğun nafakasını sadece babanın temin etmesi icabeder. Çocuğunun nesebinin kendisine âid olmasında babaya hiç kimse iştirak edemediği gibi, nafakayı temin etme mükellefiyetinde de babaya hiç kimse müşterek değildir.

2) Baba, ihtiyacı giderecek kadar çocuğunun malından alabilir. Çünkü çocuk babaya Allah'ın ifadesinde (âdiyyet ve mülkiyyet ifade eden lâm harfî) ile mensûb kılınmıştır. Hür olduğundan çocuğun kendisi, babanın mülkiyetinde olamayacağından babanın, çocuğunun mülkünü edinmesi ve mülküne malik olması, babanın ihtiyacı halinde caizdir.

b) Yüce Allah'ın "Oruç (günlerinizin) gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı..."^[243] ayetinin nassının ibaresinden, gecenin son kısmına kadar kocanın zevcesiyle cinsî münasebette bulunmasının helalliği, mubahlığı anlaşılmalıdır. Bu mubahhğm bu vakte kadar uzaması, oruçlu cünüb bulunduğu halde sabah olmasını istilzam etmektedir. Böylece şahısta cünüblük ve oruçluluk vasıfları bir arada bulunacaktır. Bu iki vasfın bir arada bulunmaları, birbirini hükümsüz kılmadıklarını ve birbirlerinin zıddı olmadıklarını, orucun (başlangıç vaktinin) cünüblükle bozulmamasını (cünübün oruç tutmaya başlayabileceğini) müstelzimdir. Çünkü cenâbetliğin mukaddimleri ve sebepleri mubah ve helal kılınmıştır. Şu halde ayet ibaresiyle: Gecenin son lahzasına kadar kan koca arasında cinsî münasebetin mubahlığına delalet etmekte; işaretiyle de oruç tutan insanın cünüb olarak sabahlamasının câizliğine delalet etmektedir. Bu İşaret manası, ayetin siyakındaki maksad olmamakla beraber, ibaresiyle ayetin delalet ettiği manadan ayrılmayan, o mananın mütelâzımı olan bir manadır.

c) Yüce Allah'ın "...hicret eden fakirlere âiddir ki onlar Allahtan fazıl (ve inayet) ve hoşnudluk ararlar... yurdlarından ve mallarından (mahrum edilerek) çıkarılmışlardır..."^[244] ayetinin siyaki, muhacirlerin fey'den bir pay almaya müstehak bulduklarına delalet etmesi içindir. İşaret delaletiyle bu ayetten anlaşılmalıdır ki zikri geçen muhacirlerin Mekke'deki malları hakkında mülkiyet hakları kalmamıştır. Çünkü ayet kendilerinden "fakirlere âiddir..." ibaresiyle bahsetmiştir. Mallarından mülkiyetlerinin kalkması, ayetin siyakının ne aslî ve ne de talî ve tebe"î maksadı olmayan bir manadır. Fakat bu mana, ayette geçen lafzından ayrılmaz bir manadır.

ç) Yüce Allah'ın "Eğer bilmiyorsanız zikir erbabına sorun"^[245] ayeti ibaresiyle "zikir ehline sormanın icabettiği" ne delalet etmektedir. Çünkü ayetten maksad bu manadır. Zikir ehline sual sormak, kendilerine sual sorulabilmesi için "bir zikir ehlinin yetiştirilmesini" icabettirir. Bu mana ayetin maksadı değildir. Fakat, ayet işâreten bu manaya delalet etmektedir.

d) Yüce Allah'ın "iş hususunda onlarla müşavere et"^[246] ayeti ibaresiyle, tslamda devlet idaresi esasının şûra, müşavere, danışma, görüş ve re'y alma olduğuna delalet etmektedir. Bu mana, milletin her ferdiyle müşavere edilmeyeceğinden, milletin işi hakkında kendileriyle istişare edilecek

bir cemaatin yetiştirilmesini istilzam etmektedir. Bu istilzam manası ayetin siyakının maksadı olmadığından, ayetin bu manaya delaleti işaretlemdir.

e) Yüce Allah'ın "...onun bu taşınması ile süttten kesilmesi (müddeti) otuz aydır"^[247] ayeti ile "...sütten ayrılması da iki yıl -sürmüştür-"^[248] ayetinden işaret yoluyla "gebeliğin asgarî müddetinin altı ay olduğu", her iki ayetin dikkatlice tedkikiyle anlaşılmaktadır.

f) Assü Rasulullah Efendimizin "*Bu gibi günde onları istemekten müstağni kılın*" hadisinde, nassın ibaresiyle sabit hüküm, "bayram günü fakire sadakai fitrin verilmesinin icabettiği"dir. Çünkü bu mübarek hadis esasen bu hükmün beyanı için sevk olunmuş (irâd olunup, buyrulmuş)tur. İşbu hüküm hadisin kendi ibaresinden anlaşılmaktadır. (Bu hadiste) işaret yoluyla da bir takım hükümler sabit olmuştur:

1) Sadakai fitri zenginden başkasının vermesi icabetmez. Çünkü (başkasından mal veya para) istemekten müstağni kılablecek insan sadece zengin olandır.

2) Müstağni kılmanın tahakkuk edebilmesi için sadakai fitrin zengine değil, muhtaca verilmesi icabeder.

3) Verilen mal ne türlü mal olursa olsun, vacib yerine getirilmiş olur. Çünkü nass, müstağni kılmaya itibar etmiştir. Müstağni kılmak da nakdî veya gayrı nakdî tediyelerle hasıl olur.

Yukarıdaki misallere dikkat edilirse anlaşılacaktır ki nassın işaretinden çıkarılmış iltizâmî manalar (nassın ibare manasından ayrılmayan manalar) bazen kapalı ve hafî olup çok dikkatli ve titiz bir teemmül ve pek derin bir tedkik ile idrâk edilip anlaşılabilir. Bu iltizâmî manaları bazıları kavrayamayabilir; onlara ancak Fıkıh'da derinleşmiş ve ilerlemiş fakihler idrak edebilirler. Ayrıca akılların anlayışları da farklı olduğundan, işaret yoluyla nasslardan çıkan manaların idrakinde akıllar da ittifak etmeyip, ihtilaf ede(bili)rler. Nassın ibaresinin delaletiyle idrâk olunan manalar böyle değildir. Çünkü nassın ibaresinin manası, fakih olmayanın bile anlayacağı derecede açık ve vazıhtır.

346) Beşerî Kanunlarda İşaretin Delâleti

a) 1969 tarih ve 111 sayılı Irak Ceza Kanununun 378. maddesinin ilk fıkrası şöyledir: "Karı kocadan birinin şikayeti olmadıkça, bu karı kocadan biri aleyhine zina davası açılmayacağı gibi, böyle bir davada da hiçbir icrâatta bulunulamaz." Bu kanun ifadesi, işaret yoluyla delalet etmektedir ki, karı kocadan birinin işlediği zina suçu, diğeri hakkında suç sayılır; cemiyet hakkında suç sayılmaz. Çünkü bu mana, nassın ibaresinden anlaşılmanadan yani zina davası ancak karı kocadan bin tarafından açılır manasından ayrılmayan bir mefhumdur. Zira kanun vâzına göre zina suçu cemiyet aleyhine işlenen bir suç olsaydı -mesela hırsızlık gibi- âmmenin hakkı zina suçuna müteallik olacak ve zina davası kan kocadan birinin açmasına bağlı olmayacaktı. Cemiyete karşı tecavüz sayılan diğerk âmme suçlarında durum böyledir. Bu Irak kanununun telakkîsi, zinayı cemiyet ve âmme aleyhine bir tecavüz sayan, bu suça ceza vermeyi Allah'ın yani cemiyetin ve âmmenin hakkı kabul eden İslam Şeriatî'ne aykırıdır. İslam Şeriatî'nde, karı kocadan biri zina yapsa zina davası, karı kocadan birinin diğerkini şikâyetine bağlı değildir.^[249]

Üçüncü Kısım: Nassın Delâleti

347) Hükmün "illetinde müşterek oluşları sebebiyle, mantûkun yani nassda zikredilen şeyin hükmünün, meskûtun "anh (nassda zikri geçmeyen şey) hakkında sabit bulunduğu lafzın delaleti, nassın delâleti=dilâletu nass adını alır. (Yani nassın mantûku ile meskûtun "anh aynı illette müşterektirler. Bu illet, mantûkun hükmünün illetidir, işbu illette müştereklik sebebiyle mantûkun hükmü, meskûtun "anh hakkında da sabit olmaktadır. İşte nassın yani lafzın bu sabitliğe ve sübûta delaleti, dilâletu nass demektir.) Hükmün illeti, Arab Dili'nin anlaşılmasıyla anlaşılabilir. Yani buradaki illeti, tedkike ve içtihad hacet olmadan Arabcayı bilen herkes anlayabilir. Nassın delaleti yoluyla elde edilen hüküm, nassın lafzından değil de, nassın manasından alındığı için bazıları nassın delaletini, "dilâletu ddilâle" olarak, bazıları da "fahva'l-hitâb": olarak isimlendirmişlerdir. Çünkü kelâmın fahvâsi, kelâmın manasıdır. Şâfîiler ise dilâletu nassa, mefhûmu lmuvâfakah= adını vermişlerdir. Çünkü lafzın sükût mahallindeki (hükmünü açıklamadığı mevzûdaki) medlulü ve manası, nutk mahallindeki (hükmünü açıkladığı meseledeki) medlulüne ve manasına muvafik ve uygundur. Buna göre meskûtun "anh, mantûkun bihehüküm bakımından muvafik olur. Bazıları da dilâletu nassa, celî (açık) kıyâsve evlâ (evlciviyetle) delâletisimlerini veriyorlar. Çünkü illet mantûkun binden daha kuvvetli olarak, meskûtun "anhde kendini belli ettiğinden meskûtun "anh, hükme mantûkun bihden daha layıktır.

Muayyen bir vak'ada nass, ibaresiyle bir hükme delâlet etse, illet bakımından bu vak'aya eşit illetin kendisinden daha kuvvetli olarak bulunduğu başka bir hâdise meydana gelse, illetteki bu eşitlik yahut kuvvelliik Arab Dilini anlamakla, düşünce ve içtihad hacet kalmadan en basit bir dikkatle kavranabiliyorsa, nassın bu iki vak'aya da şâmil olduğu, nassdaki hükmün meskûtun "anh yani ikinci hâdise hakkında da sabit bulunduğu derhal anlaşılır.

348) İslâmî ve Şer'î Nasslarla Beşerî Kanunlardan Misaller

A) İslâmî ve Şer'î Nasslardan Misaller

1) Yüce Allah'ın "*Ana babana öf (bile) deme*"^[250] ayeti ibaresiyle, çocuğun ana babasına "öf demesinin haramlığı"na delalet ediyor. Çünkü öf demekle ana ve baba müteessir olur; onlara böylece eziyet verilir. Hemen anlaşılmalıdır ki bu nass, "ana babaya sövme"nin ve "ana babaya vurma"nın haram oluşu hükmünü de içine almaktadır. Çünkü sövmek ve vurmada öf kelimesindeki eziyet veriştenden daha fazla bir incitme vardır. Böylece sövmek ve vurma (dövmek) evleviyetle haram olur. Yani meskûtun anh, mantûktan daha çok haramlık hükmüne evlâdır ve münasibdir. Bu mana ise gayet açıktır; içtihad yahut kıyâsa muhtaç değildir.

2) Yüce Allah'ın "*Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılğın bir ateş (cehenneme) gireceklerdir*"^[251] ayeti ibaresiyle, haksız olarak yetimlerin mallarının yenmesinin haramlığını ifade ediyor. Ayetten nassın delaletiyle anlaşılmalıdır ki "yetimlerin mallarının yakılması, dağıtılması, nasıl olursa olsun telef edilmesi" haramdır. Zira bütün bu hareketler,

haksız olarak yetimlerin mallarının yenmesine müsavidir. Çünkü bu hareketlerde de, haksız olarak mallarının yenmesinde de müşterek unsur, kendisine yapılan tecavüzü def etmekten âciz, bulûğa ermemiş yetimin malına tecâvüzde bulunmaktır. Böylece nass, yetimlerin haksız olarak mallarını yemeyin ibaresiyle, yetimlerin mallarını yakmayı ve telef etmeyi (ve benzeri hareketleri) de delalet yoluyla haram kılmıştır. Bu misalde meskûtun "anh, hükmün illetinde mantûkun bine müsâvîdir.

3) Yüce Allah'ın "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler...*"^[252] ayetinden ibarenin delaletiyle, boşanmış kadının rahminde çocuk bulunup bulunmadığından emin olmak için iddet müddeti beklemesinin farz olduğu anlaşılmaktadır. Bu illeti Arabcayı anlayanlar anlamaktadır. Aynı illet mesela riddet (İslam Dininden çıkmak) gibi, evliliğin feshedilme sebeplerinden biriyle kocasıyla nikahı feshedilen kadında da mevcuttur. Bu nassın delaletiyle nikahı feshedilen kadının da iddet müddetini beklemesi farzdır. Burada meskûtun "anhdeki illet, mantûkun illetine müsâvîdir.

Böylece dilâletü nass ile kıyas arasındaki fark açığa çıkmış oluyor: Muvafık mefhûmun (elmefhûmu'l muvâfıkın) yani meskûtun "anhin mantûkun bihe illette müsâvî oluşu, te'vile ve içtihadı hiç ihtiyaç olmadan sadece Arabcayı anlamakla anlaşılabilir. Fakat mekîsin, mekîsun aleyhe illette müsavâtı ise sadece Arabcayı bilmekle anlaşılmaz; teemmül, tedkik ve icthâd ile anlaşılabilir.

B) Beşerî Kanunlardan Misaller

Irak Ceza Kanununun 379. maddesinin 2. fıkrası şöyledir: "Kocanın da karısının zinası hakkında mahkemece verilmiş kararın infazını durdurma hakkı vardır." Bu nassın delaletinden anlaşılmaktadır ki zina davasının devamına, mahkemece dava ile alakalı olarak bir karar verilmeden önce de koca manî olabilir. Yani mahkemede davanın seyrinin durdurulmasını talep edebilir. Çünkü sudûrundan sonra mahkeme kararının tatbik olunmasını durdurabilen şahıs, evleviyetle karardan önceki dava hakkındaki icrâatları durdurabilir.

Irak Medenî Kanununun 1282. maddesinde şu hüküm vardır: "İrtifak hakkı on beş sene kullanılmazsa son bulur." Eğer irtifak hakkı işbu maddedeki müddetten daha fazla bir zaman kullanılmazsa, muvafık mefhumla veya nassın delaletiyle, hakkın son bulunduğu anlaşılır.

Dördüncü Kısım: Nassın İktizâsı

349) İktizâ (el'iktidâ') kelimesinin Arab Dilindeki manası talep=demektir. Fıkıh Usûlü ıstılahı olarak iktizâyı İmam Serahsî Are şöyle tarif ediyor: "Kendisi olmadan nassla amele imkan bulunmayan, nassın hüküm ifade eder olması için nassda takdir olunması şart olan bir fazlalıktan ibarettir." Diğer bir tabirle, nassın iktizâ delaletiyle kastedilen, lafzın meskûtun "anhe delaletidir ki kelamın doğru ve sıhhatli anlaşılması bu meskûtun anhin kelamda takdirine bağlıdır.

350) Misaller

1) Yüce Allah "*Analarınız, kızlarınız...size haram kılındı...*"^[253] buyurmuştur. Bu nassın takdiri, "*analarınızı, kızlarınızı... nikahlamanız (yani onlarla evlenmeniz) size haram kılındı*" şeklindedir. Lafız iktizâ yoluyla bu manaya delalet etmektedir. Çünkü zâtlar (varlıkların kendileri) haram kılınmazlar; haram kılman zâtların fiilleri, zâtlarla alakalı fiillerdir. Buradaki fiil de evlenme fiilidir.

2) Yüce Allah "*ölü, kan, domuz eti... üzerinize haram kılınmıştır*"^[254] buyuruyor. Yani bu şeyleri "yemek", bu şeylerden "faydalanmak" (haram kılınmıştır) demektir. Bu mana, lafzın iktizâen delaletiyle anlaşılmalıdır. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi zaün kendisi haram kılınmaz. Haram kılınan sadece mükellefin fiilidir. Onun için her nassda, o nassa münasib düşen muktezâ= ne ise takdir olunur.

3) Assü Allah Rasûlü şöyle buyuruyor:

"*Şühbesiz Allah benim (İslam) Milletimden hatayı, unutmayı ve zorlanarak istemeden yaptıkları şeyi kaldırmıştır.*"

Hadisin zahiri hatâen, unularak yahut zorlanılarak vuku bulan fiilin kaldırıldığına veya İslam Milletinde hata, unutmak ve zorlamak fiillerinin bulunmadığına, bunların vuku bulmadığına delalet etmektedir. Bu iki mana da doğru değildir. Çünkü vuku bulan şeyin kaldırılmasına imkan yoktur; ve bu şeyler İslam Milletinde fiilen mevcuddurlar. Kelamın doğruluğu ve sıhhati (hadiste sarahaten zikredilmemiş,) hazfolunmuş bir tabirin takdir edilmesini iktiza ettiriyor. Bu mahzûf şey hüküm ya da günah kelimesidir. Bu takdire göre hadisin manası, "Benim milletimden bu mezkûr şeylerin hükmü, onları kim yapmışsa kaldırılmıştır" olur. (Veya hüküm kelimesi yerine günah kelimesi de takdir edilebilir.) Böylece günah (veya hüküm) tabiri "meskûtun "anh" olur ve kelamın yani hadisin doğru olarak anlaşılabilmesi bu tabirin takdirine bağlıdır. Böylece bu tabir, iktiza delaletiyle hadîsin medlulünden sayılır.

4) Bir koyunun mâlikine hitaben bir şahsın: "Fakirlere bu koyunu benim yerime on Dinar'a (takriben 1500 TL) tasadduk et (sadaka olarak ver) derse bu söz on Dînâr'a (önce mâlikinden koyunun satın alınmasına iktizâen delalet eder. Çünkü talep sahibince koyuna mâlik olunmadan, fakirlerle alâkalı olarak koyun hakkında tasarrufta bulunma hususunda koyunun mâliki talep sahibinin naibi olamaz. Şu halde burada satın alış, sözün (nassın) iktizasının delaletiyle sabittir.

351) Delâletlerin Hülâsası

İbarenin delaleti. Nassın lafızları ve sığasıyla hükme delaleti ve nassın bu hüküm için sevk edilmiş olmasıdır. Bu hükme, nassın ibaresiyle sabit hüküm denir.

İşâretin delâleti. Nassın lafızları ve sığasıyla hükme delaleti ve nassın bu hüküm için sevk edilmemiş olmasıdır. Bu hükme, nassın işaretiyle sabit hüküm denir.

Nassın delaleti. Nassın lafızları ve sığasıyla hükme delalet etmemesi, aklın kendisinden anlaşılan mana ve ruhuyla hükme delalet etmesidir. Bu hükme, nassın delaletiyle sabit hüküm denir.

İktizâ delaleti. Nassın lafızları, sığası ve manasıyla delalet etmemesi, nassın doğru ve sıhhatii mana ifade edebilmesi için, nassda zarûreten takdir olunması iktiza etmiş bulunan bir fazlalıkla nassm delaletidir. Delaletler hakkındaki bu hulâsadan da anlaşıldığı üzere, yukarıdaki delalet yollarından hangisiyle olursa olsun nassdan anlaşılın her mana, nassın medlullerinden ve nass ile sabit sayılır; nass o mananın delili itibar olunur. Bundan dolayı bu dört delalet "nassın mantûkunun delâleti" (lafızlarının delaleti) sayılır. Nassm mantûkunun bu delâleti, nassm mefhûmunun delaletine yani nassın muhalefet mefhûmuna zıddır. Şimdi (kısaca) nassın muhalefet mefhûmunu ele alalım.

Besinci Kısım: Muhalefet Mefhûmu

352) Hükümde meskûtun "anhnın mantûka müsâvt oluşuna lafzın delaleti denir; ve bu delalet lafzî delaletlerdendir; ve nassm delaleti yahut muvafakat mefhû-mu=adımı alır demiştik.

Fakat lafzın, mantûkun hükmünün zıddının meskûtun "anh hakkında sabit oluşuna delaleti yani meskûtun "anhnın mantûka hüküm bakımından muhalif olduğuna lafzın delaleti, muhalefet mefhûmu= diye isimlendirilir. Birinci hüküm nassın mantûku ikinci hüküm yani meskûtun "anh hakkında sabit hüküm de nassın muhalif mefhûmuveya hitâb delili= olarak isimlendirilir. Bu manada Âmidî şöyle diyor: "muhalefet mefhûmu, lafzın sükût mahallindeki medlulünün, nutk mahallindeki medlulüne muhalif olmasıdır; ve kendisine hitâb delili denir." Muhalefet mefhûmuna hitâb delili denmesi, hitâbın bu mefhûma delalet etmesinden dolayıdır.

353) Muhalefet Mefhûmunun Nevileri

Muhalefet mefhûmunun, kendisini (şer"i bir hüccet olarak) benimseyenler nezdinde neveleri vardır. En meşhur neveleri şunlardır:

Birinci Nevî: Sıfat Mefhûmu

Bir vasıfla kayıtlanmış lafzın, o vasfın bulunmadığında (intifamda), hükmünün zıddına delalet etmesidir. Burada vasıfla kastedilen şey şart=ğayeh=ve aded= haricinde her türlü kayıttır; ve burada vasıftan maksad, na"ttan daha umûmi bir manadır. Yani vasıf (Arabça) Nahiv İlmi'ndeki= bir na"t= olabilir: "mer'âda otlayarak beslenip, bu beslenmeyle iktifa eden koyunların zekatları verilmelidir." gibi. Vasıf mudâf= olabilir: "koyunların mer'âda otlayıp beslenip, bu beslenmeyle iktifa edenleri" gibi. Vasıf mudâfun ileyh olabilir: "zengininin oyalayıp borcunu geciktirmesi haksızlıktır."

gibi. Vasıf zaman zarfı olabilir: Yüce Allah'ın "...Cuma Günü namaz için çağrıldığınız zaman..."^[255] ayeti gibi. Vasıf mekân zarfı olabilir: "Bağdat'ta sat" gibi.

Sıfat Mefhûmuna Misaller

a) Yüce Allah "Sizden kim hür ve müslüman kadınların nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerinizden -alsın-."^[256] buyuruyor. Bu ayet, hür hanımları nikahlamaktan aciz kalındığında, müslüman cariyeleri nikahla almanın muhalefetine delalet ediyor. Ayet muhalefet mefhûmuyla müslüman olmayan cariyelerin nikahla alınmasının yasak olduğuna delalet ediyor.

b) Yüce Ailah "...Kendi sulbünüzden (gelmiş) oğullarınızın karıları ile evlenmeniz size haram kıldı"^[257] buyuruyor. Bu ayet muhalefet mefhûmu ile sulbî olmayan oğulların kanlan ile evlenmenin helal olduğuna delalet etmektedir.

c) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlü "Mer'ada otlayarak beslenip, bu beslenmeyle iktifa eden hayvanların zekatları verilmeli" buyurmuştur. Hadisin muhalif mefhûmu, "sâimeh olmayan (yani mer'adaki otlamayla iktifa etmeyen hayvanların) zekatlarının farz olmadığıdır.

ç) Assü Allah Rasûlü "Meyvelerini döllendirip (aşlayıp) de kim hurma ağacını satarsa, hurma ağacının meyveleri satıcıya aiddir" buyuruyor. Hadisin muhalif mefhûmu, meyveleri döllenmemiş hurma ağacını birisi satarsa, bu ağacın meyvelerinin satıcıya aid olmayacağıdır.

d) Aro Câbir Efendimiz şöyle söylüyor: "Assü Allah Rasûlü, taksim olunmamış her müşterek malde şuf'ah ile hükmetti". Bu hadisin muhalif mefhûmu, taksim olunmuş malda şuf'al. hakkının gayrı meşruluğudur.

e) Assü Peygamberimiz "ödeme imkanına sahip olup borcunu ödemeyen borçlu (alacaklısının kendisine hakkını vermeyip beni oyalıyorsun gibi) söz söylemesini ve kendisinin (habsolunma) cezasına çarptırılmasını helal kılmış olur"^[258] buyurmuştur. Bu hadisin muhalif mefhûmu, ödeme imkanına sahip olmayıp da borcunu ödemedi oyalama ve gecikme gösteren şahsın alacaklısına -hakkını vermeyip beni oyalıyorsun ve benzeri gibi- söz söylemesini ve kendisinin habsolunma cezasına çarptırılmasını helal kılmamış olacaktır. (Yani borcunu ödeyebileceği halde ödemeyip oyalama yapanın habsolunması, alacaklısının o insana borcuyla ilgili olarak sözler söylemesi helal olduğu halde, borcunu ödeme imkanına sahip olmayanın borcunu geciktirmesi halinde bu şeylerin yapılması helal olmaz.)

İkinci Nevî; Şart Mefhûmu

Şarta bağlı bir hüküm ifade eden lafzın, şart bulunmadığında zıddının subutuna delalet etmesidir. Yani şarta bağlılık, şartın mevcudiyeti halinde hükmün mevcut olmasını icabettirmekte, şartın bulunmayışı halinde hükmün bulunmamasını gerektirmektedir.

Şart Mefhûmuna Misaller

a) Yüce Allah "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min"^[259]

cariyelerinizden alsın” buyuruyor. Bunun muhalif mefhumu, "hür kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yettiğinde, müslüman cariyeleri nikahla almanın mubah olmadığıdır."

b) Yüce Allah *"Eğer onlar gebe iseler doğuruncaya kadar nafakalarını temin edin..."*^[260] buyuruyor. Ayet, ibare delaletiyle bâin olarak boşanan zevce gebe ise, (doğuruncaya kadar) nafakasının (kocası tarafından) temin edilmesinin farzlığını ifade ediyor. Ayet muhalefet mefhumu ile de gebelik yoksa bu hükmün de (nafaka temininin farzlığının da) olmadığına delalet ediyor.

c) Yüce Allah *"Aldığınız kadınların mehirlerini yürekten isteyerek ve Allahın bir atıyyesi olarak verin. Bununla beraber eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa onu da içinize sine sine yeyin"*^[261] buyuruyor. Ayet, zevcenin rızası olursa, kocanın zevcesinin mehrinden bir mikdâr alabileceğini ifade ediyor. Keza ayet muhalefet mefhumu ile de zevcenin nzası yoksa, kocanın zevcesinin mehrinden bir şey almasının haram olduğunu ifade ediyor.

ç) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlü *"Bir şey hibe eden, hibe ettiği şeye bedel olarak bir şey almamışsa, hibe ettiği şeye (herkesten) daha müstehaktır"* buyurmuştur. Bu hadise göre bir malı başkasına hibe eden vâhib, hibede bulunduğu malına bedel olarak bir şey almadığı takdirde bu hibesinden rucû edebilir ve dönebilir. Bu hadisin muhalif mefhumuna göre ise, "eğer vâhib hibe ettiği nesneye bedel olarak bir şey aldıysa, hibesinden vaz geçemez."^[262]

Üçüncü Nevî: Gâyet Mefhûmu

Kendisindeki hükmün bir gâyet (sınır, hudûd, nihayet, son) ile kayıtlı bulunduğu lafzın, gâyet sonrası ve ötesi hakkında bu hükmün zıddına delalet etmesidir. Gâyet Mefhûmuna Misaller

a) Yüce Allah *"Yine erkek, zevcesini (üçüncü defa olarak) boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir erkeğe nikahlanıp varıncaya (ve o erkek de kadınla cinsî münasebette bulununcaya kadar) o birinci kocasına helal olmaz..."*^[263] buyuruyor. Bu nass üç defa boşanmış zevcenin (kendisini üç defa boşayan kocasına) helal olmadığına delalet ediyor. Bu hüküm bir gâyet ile kayıtlanmıştır. Gâyet, kendisini boşayan kocasından başka bir erkek ile evlenmesidir. Bu nass, muhalif mefhumu ile, gâyetten sonra yani evlendiği ikinci kocadan zevce ayrılıp "iddeti bittikten sonra, zevcenin kendisini (üç defa) boşayan erkekle evlenmesinin helal olduğuna delalet etmektedir.

b) Yüce Allah *"Bütün gece fecr(i sadık) olan ak iplik kara iplikten size seçilinceye kadar (sabahleyin şafak sökünçeye kadar, tan yeri beyaz iplik gibi ağancaya kadar) yeyin, için..."*^[264] buyuruyor. Bu nass, fecri sâdığın doğumuna kadar, oruç tutulan günlerin gecelerinde yeyip içmenin mubahlığını ifade ediyor. Nass, muhalif mefhumu ile de, bu gâyetten yani fecri sâdığın doğumundan sonra yemenin, içmenin haram olduğunu ifade etmektedir.

c) Yüce Allah *"Sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki: O bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlarımızla cinsî münasebet)dan ayrılın; temizlendikleri vakte kadar kendilerine yaklaşmayın, iyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin. Her halde Allah hem çok tevbe edenleri sever, hem çok temizlenenleri sever"*^[265] buyuruyor. Ayetin muhalif mefhumu, hayızdan zevceler temizlendikten sonra, kendileriyle cinsî münasebetin mubahlığıdır.

ç) Yüce Allah *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbirleriyle döğüşürlerse aralarını (bulup nasihatle, Allah'ın hükmüne davetle) barıştırsın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüz ediyorsa siz, o tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünçeye kadar savaşın"*^[266] buyuruyor. Ayet muhalif mefhumuyla, mütecaviz zümre Allah'ın emrine dönerse, kendileriyle savaşılmasına delalet etmektedir.

Dördüncü Nevî: Aded Nefhûmu

Kendisindeki hükmün bir aded (sayı) ile kayıtlı bulunduğu lafzın, bu aded (sayı) haricinde o hükmün zıddına delalet etmesidir. Yani hükmün muayyen bir adede bağlanması, o aded haricinde (o adedden küçük veya büyük adedlerde) hükmün bulunmadığına delâlet etmektedir.

Aded Mefhûmuna Misaller

a) Yüce Allah *"Namuslu ve hür kadınlara (zina isnadı ile) iftira atan, sonra (bu mevzuda) dört şahid getirmeyen kimselerin her birine) de seksen deynek vurun..."*^[267] buyuruyor. Ayetin muhalif mefhumu, bu adedden (seksenden) az veya çok deynek vurmanın caiz olmadığıdır.

b) Yüce Allah *"...Fakatim (bunları) bulamaz (bulmaya muktedir olamaz)sa üç gün oruç tutması lazımdır"*^[268] buyuruyor. Ayetin muhalif mefhumu, bu sayıdaki günler dışında tutulacak orucun, insanı mesuliyetten kurtarmayacağıdır:

c) Yüce Allah *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer deynek vurun"*^[269] buyuruyor. Ayet muhalif mefhumuyla, zina cezasının tatbikinde bu sayıdan az veya çok deynek vurmanın caiz olmadığına delalet ediyor.

Beşinci Nevî: Lakab Mefhûmu

Kendisindeki hükmün "alem isme bağlanmış bulunduğu lafzın, bu hükmün başka "alem isimlerde olmadığına delalet etmesidir. Burada "alem isimden maksad, sıfata delalet etmeyen ve .zâta delalet eden lafızdır. Bu "alem " "Zeyd ayağa kalktı (dikildi)" gibi "alem, yahut" "koyun zekâta tâbidir" gibi ismu nev" olabilir. Mesela:

a) Yüce Allah “Muhammed Allah'ın Rasûlüdür”^[270] buyuruyor. Bu ayetin muhalif mefhumu "Muhammedden başkasının Allah'ın Rasûlü olmadığıdır."

b) Yüce Allah “*Size analarınız...haram kılınmıştır*”^[271] buyuruyor. Bu ayetin muhalif mefhumu da "bu ayette zikredilmeyen kadınların haram olmadıklarıdır."

c) Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Peygamberimiz şöyle buyurmuştur “*Buğday zekata tâbidir.*” Bu nassın muhalif mefhumu, "buğdayın dışındaki şeylerin zekâta tabî olmadığıdır."

354) Muhalefet Mefhumuyla Amel Etmenin Şartları

Bütün kısımlarıyla muhalefet mefhumu, mantûkun hükmünün zıddının meskût hakkında sabit olduğuna delalet eder; ve mantûkun bu hükmü müsbet veya menfi olabilir.

Muhalefet mefhumuyla amel olunabilmesi için, bu mefhumu (bir hüccet olarak) kabul edenler (bu mefhumla istidlalde aşağıdaki şartların tahakkuku lazımdır diyorlar.

1) Hükmü kayıtlayan kaydın mantûkun hükmünün meskût hakkında sabit ol göstermekten başka bir şey ifade etmemesi şarttır. Yani mantûkdaki kayıt kalkarsa mantûkun hükmü de kalkar- Eğer kayıt (hükmün sabit olmadığını göstermekten) başka bir şey ifade ediyorsa muhalefet mefhumu hüccet ve delil olmaz ve kendisiyle amel olunamaz. Mesela:

a) Kaydın ekseriyet büdüren bir kayıt olması yani gâliben insanlar arasındaki tatbikat ifade eder bir hüviyet taşıması böyledir. (Yani böyle bir kaydın bulunduğu nassın muhalif mefhumu ile amel olunamaz.):

Yüce Allah'ın “*kendileriyle (zıfafa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınızda evlenmeniz size haram kıldı*”^[272] ayetinde kaydı ihtirâzî bir kayıt değil, bir ekseriyet ve çoğunluk, umûmî teamül ifade eden bir kayıttır. Çünkü insanlar arasındaki âdet, başka kocasından kızı bulunan kadının, bu kız çocuğunun babası olmayan bir erkekle evlenirken beraberinde bu kız çocuğunu da alıp yeni kocasının evine götürmesi ve kızının bu yeni evinde terbiye etmesi şeklinde ceryan etmektedir. Onun için yukarıdaki Allah Kelâmının muhalif mefhumuyla amel olunamaz. Yani üvey kız üvey babanın himayesinde olsun veya olmasın, üvey baba kızın anası ile gerdeğe girmişse artık bu kadından doğma üvey kızıyla evlenemez.

Keza durum Yüce Allah'ın “*Ey iman edenler, faizi öyle kat kat arttırılmış olarak yemeyin...*”^[273] ayetinin de muhalefet mefhumu ile amel olunamaz. Ayetin muhalif mefhumu, "kat kat arttırılmış olmaz ise faiz yemenin cevazıdır." Çünkü ayetteki kayıt, faiz amelîyesinde ekseriya ve gâliben vuku bulan tatbikatı ifade etmektedir. Çoğunlukla vâkî tatbikat, önce faizin az bir mikdâr olması, daha sonra zamanın geçişi ile faiz mikdârının (borçlu ve faizci arasında) kat kat arttırılması şeklindeydi(; ve hâlen de öyledir). Yahut ayetteki bu (kat kat arttırılmış) kaydı, hâsıl olan vakiayı beyan maksadıyla zikredildiğinden ihtirâzî bir kayıt değildir; ve dolayısıyla muhalefet mefhumuyla amel ifade etmez.

2) Muhalefet mefhumuyla amel etmenin diğer bir şartı da kayıttan kasdın mübalağa ve çoğaltma gayesi taşımasıdır. Eğer kayıttan maksad çoğaltma ve mübalağa ise muhalefet mefhumu ile amel olunmaz. Mesela:

Yüce Allah'ın “*Habibim onlar için (diler) istiğfar et (Allahtan mağfiret iste, diler) istiğfar etme. Eğer onlar için yetmiş defa, istiğfar dahi etsen yine*

Allah kendilerini kafiyyen yarhğacak değildir...”^[274] ayeti böyledir. Buradaki (yetmiş) kaydı, ihtirâzî bir kayıt değildir; kendisiyle, istiğfardaki fazlalık, çokluk ve mübalağa ifade olunmak istenmiştir. Allah'ın bu ayetle anlatmak istediği, istiğfarda bulunan ne kadar çok istiğfarda bulunursa bulunsun, kendileri için istiğfarda bulunulan bu (ayetin işaret ettiği) şahıslara hiçbir faydasının olmadığıdır. Buna göre ayet muhalif mefhumuyla, "yetmiş adeden fazla yapılan istiğfarın, kendileri için istiğfarda bulunulan şahıslara faydalı olacağına" delalet etmemektedir.

355) Muhalefet Mefhumunun Huccetliği

Alimlerin cumhuru, lakab mefhumunda mefhumu muhalefet ile amel olunmayacağı görüşündedirler. Doğru olan da budur. Zira lakab mefhumundan anlaşılacak şey sadece hükmün isnad olduğu ismin haricinde hüküm bulunmadığıdır. Mesela Assü Allah Rasulünün “*Koyunlar zekata tâbidir*” hadisinden "deve ve sığırdan zekata verilmesinin farz olmadığı" anlaşılmamaktadır. Keza Peygamberimizin [(Buğday zekata tâbidir)] hadisinden "arpa ve darının zekata tâbi olmadığı" anlaşılmamaktadır. Lakab mefhumunun delil olarak kabul edilmemesi hususunda şer"î nasslar, beşerî kanunlar, müelliflerin ve yapılan akidlerin ibareleri arasında fark yoktur. Mesela "müteveffanın borcu terekeden ödenir" şeklindeki sözden "müteveffanın yerine getirilmesi lazım olan sahih (ve nâfiz) vasiyetlerinin terekeden faydalanılarak yerine getirilemeyeceği" anlaşılmaz. Keza "alış veriş, mülkiyeti naklede" ifadesinden, "alış verişten başka bir şey, mülkiyeti nakletmez" manası anlaşılmaz...

Usulcüler vasıf, şart, gâyeh ve aded mefhumlarıyla şer"î nasslar haricinde ihticâda bulunma hususunda ittifak halindedirler. Yani bu mefhumlar akidlerde, hukukî tasarruflarda, sözlerde, müelliflerin ve fakihlerin sözlerinde delil ve hüccet olarak kabul olunmaktadırlar. Mesela birisi "evimi, vefatımdan sonra Bağdad'da dînî ilim tahsil eden talebelere vakfettim dediği zaman bu sözün mantûku, vakfın sadece bu zikredilen şahıslara şamil olduğuna, başkalarına şamil bulunmadığına delalet eder. Eğer birisi de "malımın üçte birini fakir hısımlarıma vasiyet ettim derse, vasiyeti sadece bu zikrettiği vasıftaki şahıslardır; fakir olmayan hısımları ve vasiyetten faydalanamaz, insanların sözlerinde muhalefet mefhumunun delil oluşundaki sebep, insanların anlayış, ifade ve tabirlerindeki örf ve adetin bu şekilde ceryan edişidir. Eğer böyle davranılmamış olursa insanların iradeleri değerlendirilmemiş, akidleri yanlış değerlendirilmiş olur. Bu ise caiz değildir.

Usulcüler vasıf, şart, gâyeh ve aded mefhumlarıyla, hususen şer"î nasslarda ihticâda bulunma mevzuunda ihtilaf etmişlerdir: Usulcülerin cumhuru ve mefhumlarla ihticâda bulunmuş, Hanefiler ihticâda bulunmamıştır.

Buna göre şer"î nass, bir vak'anın hükmüne delalet ediyor, bir vasıf, bir şart ile kayıtlı yahut bir gâyeh ile yahut bir aded ile tahdîd olunmuş ise bu nass, bu kayıtlardan ârî bulunan vak'ada bu hükmün zıddına delalet eder. Cumhur bu görüştedir. Hanefilere göre ise bu kayıtlarla zikredilen vak'ada

nass, hükmü hususunda delil ve hüccet ise de, bu kayıtlardan ârî bulunan vak'ada nass, muhalefet mefhûmu ile vak'amn hükmüne delâlet etmez; bu vak'amn hükmü meskûtun "anlıdır; kendisi hakkında bir başka şer"î delil aranır. Eğer başka şer"î delil bulunamazsa e'istishâb delili o vak'a hakkında benimsenir. İstishâb da (bilindiği üzere) "eşyada aslolan mubahlıktır" esasına dayanmaktadır.

Bu görüşlerinde Hanefilerin istinad ettikleri delilleri şunlardır:

1) İslâmî ve şer"î nasslardaki kayıtların birçok maksadları, gayeleri, manaları vardır. Eğer bizlere göre bu mana ve maksadlar açık değilse, bu kayıtların gaye ve maksadı "hükmün, kaydın bulunduğu yere has kılınması, kaydın bulunmadığı yerde de hükmün bulunmamasını ifade etmektir", diye kat'î bir şey söyleyemeyiz. Bunun sebebi şudur: Şeriat Sahibinin maksadları çoktur; hepsine birden vukuf ve onları ihata mümkün değildir, insanların maksadları ise böyle değildir; ihataları, tesbiüleri ve ne olduklarını öğrenmek mümkündür. Bundan dolayı muhalefet mefhumu insanların sözlerinde delil ve hüccettir; Şeriat Sahibinin sözlerinde delil ve hüccet değildir.

2) Arab Dili usûblanında, mantûkun hükmünün zıddı meskûtun "an hakkında sabittir diye umûmî bir kaide ve anlayış yoktur. Buna delil olarak mesela birisinin diğerine "falanca sabahleyin sana geldiği vakit kendisine ikramda bulun" demesini gösterebiliriz. Bu sözden "falanca sana akşamleyin gelirse ona ikramda bulunma" manası anlaşılır. Bu mananın anlaşılmayışından dolayıdır ki bu söze muhâtab olan, sözü söyleyene "falanca bana akşamleyin gelirse kendisine ikramda bulunmayayım mı?" diye sorabilir. Mantûkun delaleti meskût hakkında kat'î değilse, şer"î nassın, sadece bu delalet ihtimali ile meskût hakkında delil ve hüccet olması mümkün değildir. Çünkü şer"î nasslarla ihticâc ve istidlalde ihtiyat, asıldır, ihtiyat da muhalefet mefhumuyla hüküm verilmemesini iktiza ettirmektedir.

3) Birçok şer"î nass vardır ki kayıtları olan vak'aların hükümlerine delâlet etmektedirler. Fakat aynı hüküm, o kayıtların olmadığı vak'alarda da sabit olabilmektedir. Mesela korku şartıyla (dört rekatlı) namazın kasrı böyledir. (Yani korku kaydıyla namaz kasredildiğine göre bunun muhalefet mefhumu, korku yoksa namazın kasredilemeyeceğidir.) Oysa korkunun bulunmadığı diğer bazı hallerde namazın kasredildiği şer"îatte sabittir. Bu da muhalefet mefhumunun kat'î bir delil olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

4) Dikkat edilirse görülecektir ki eğer Şeriat Sahibi muhalefet mefhumunu delil olarak kullanacaksa, bunu sarahaten beyan etmektedir. Mesela Yüce Allah şöyle buyuruyor: "...Temizlendikleri vakte kadar kendilerine yaklaşmayın, iyice temizlendilermi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin..."^[275] (Buradaki son cümle muhalefet mefhumu beyânıdır.)

Cumhurun dayandığı deliller ise şunlardır:

1) İslâmî ve şer"î nasslardaki kayıtlar boşuna değildir; bunların bir gayesi ve maksadı vardır. Kayıtların eğer hükmü, kaydın bulunduğu yere has kılmaktan başka maksadları yoksa, o takdirde kaydın bulunmadığı yerde hüküm olmadığını kabul etmek icabeder. Yani muhalefet mefhumunu kabul etmek lazımdır. Bu, kaydı manasız ve maksatsız kılmamak için şarttır. Şeriat Sahibinin kelâmı ise manasızlıktan ve maksatsızlıktan münezzehtir, beridir ve uzaktır.

2) Arab Dilinde alışıl gelmiş usûb, hükmün bir kayıtla kayıtlamışının, kaydın kalktığına hükmün de kalktığına delalet ettiği, ibareden ilk anlaşılan şey budur.

Mesela Assü Peygamberimizin "*Zenginın oyalayıp borcunu geciktirmesi haksızlıktır*" sözünü duyan "fakirin oyalayıp borcunu geciktirmesinin haksızlık olmadığı" anlar.

Biz cumhurun görüşünü biraz daha (tercihe değer ve) yatkın buluyoruz. Çünkü şer"îatin maksadları, ihata edilemeyecek kadar çok ise de, müctehid kaydın kendisinin bulunduğu yere hükmü has kılmaktan başka bir maksadı bulunmadığını anlarsa, zannı ğâlibi bu kaydın sadece nassda bu maksadla bulunduğu ve bu kaydın bulunmadığı yerde hükmün de bulunmayacağı, şeklinde vücûd bulur. Zannı ğâlib de muhalefet mefhûmu delaletiyle amel etmek için kâfidir. Çünkü bu mefhûmun delaleti, kendisini kabul edenlerin ittifakıyla kat'î değil, zannîdir.

356) Hanefî Cumhur Görüş Ayrılığının Neticesi

(Hanefilerle cumhur arasındaki) muhalefet mefhumu hususunda mevcut ihtilaf kendisini, bir kayıt ile kayıtlı nassda gösterir. Muhalefet mefhumunu (bir hüccet olarak) kabul edenler, (Hanefiler gibi) nassın bu kayıtla mantûku hakkında hükmü sabit kılmakta, kaydın kalktığına da hükmü kaldırmaktadırlar. Muhalefet mefhumunu (bir hüccet olarak) kabul etmeyen (Hanefi)ler ise (cumhur gibi) kaydın bulunduğu yerde nassın mantûku hakkında hükmü sabit kılıyorlarsa da, kaydın bulunmadığı yerde hükmün zıddı sabittir demiyorlar; kaydın bulunmadığı yerin hükmünü diğer deliller ışığında bulmaya çalışıyorlar.

357) Beşerî Kanunların Tefsirinde Muhalefet Mefhûmu

Lakab mefhûmu haricinde muhalefet mefhûmu, beşerî kanunların tefsirinde, ka-nunlann ifade ettiği hükümleri anlamada selîm bir yoldur. Bu bakımdan kabul edilmesi icabeder. Keza muvafakat mefhûmu da böyledir; onun da beşerî kanunların tefsirinde ve anlaşılmasında tatbiki ve kabulü icabeder. Bazı kanunlar bu hususta sarîh hüküm ihtiva ederler.^[276]

358) Beşerî Kanunlardan Muhalefet Mefhumuna Dair Misaller

a) 1959 tarih ve 188 sayılı Irak Ahvali Şahsiyye Kanununun 6. maddesi 4. fıkrasında "Koca nikah akdinde şart koştuğu hususları yerine getirmez ise, zevce nikah akdinin feshini talep edebilir" deniliyor. Bu fıkranın muhalefet mefhûmu "koca nikah akdinde şart koştuğu hususları yerine getirir ise, zevcenin nikah akdinin feshini talebedemeyeceğidir." Buradaki mefhûm (anlaşılan mana), şart mefhûmudur.

b) Aynı kanunun 8. maddesi şöyledir: "Evlenme ehliyeti 18 yaşını doldurmakla tamam olur." Bunun muhalefet mefhûmu, "18 yaş dolmadan evvel evlenme ehliyetinin tekmül etmediğidir." (Buradaki mefhum da aded mefhûmudur.)^[277]

2. BÖLÜM

ŞERİ" ATIN UMUMÎ MAKSAD VE GAYELERİ

359) Doğru bir şekilde şer"i nassların anlaşılması, makbul bir şekilde hükümlerin delillerinden istinbâtı ve çıkarılması için şer"atin umûmî gaye ve maksadlarının bilinmesi bir zarurettir. Bu bakımdan müctehidin, lafızların manalara delalet şekillerini bilmesi kâfi değildir. Teşriin sırlarını, Şeriat Sahibinin muhtelif hükümleri teşri kılmakla kasdetmiş bulunduğu umûmî gayeleri bilmesi de zaruridir. Böylece nasslan anlayabilir; selim olarak onları tefsir edebilir; ve bu umûmî maksadların ışığında hükümleri istinbât edebilir.

360) Şeriatin muhtelif hükümlerinin tedkiki ve istikra' ile tesbît olunmuştur ki şer"atin asli maksadı, kulların maslahatlarını tahakkuk ettirmek, bu maslahatları korumak ve kullardan zararı irak kılıp def etmektir. Ancak bu maslahatlar, insanın keyfine göre kendisi için maslahat ve menfaat olarak gördüğü şeyler değildir. Maslahat, şer"atin ölçüsünde, tartısında maslahat olan şeydir; istek, arzu ve keyiflere göre, onların ölçü ve tartısında maslahat olan şey değildir. İnsan nefsânî arzularıyla, istekleriyle, kısa vâdede kolayca nail olacağı menfaate tamah gösterip, istikbâlde uğrayacağı büyük zararı dikkate almadan, bunların tesiriyle faydayı zarar ve zararı fayda olarak görebilir. Mesela başkalarının malını, dolambaçlı, örtülü, kapalı usullerle haksız olarak yemeyi gıda maddelerini piyasaya sürmeyip ihtikâr (stok) etmeyi, faiz alarak servetini bu pis ve haram yolla çoğaltmayı, dünya hayatının zevklerinden istifade edebilmek için cihâdda bulunmamayı kendisi hakkında menfaat olarak görebilir. Fakat bu insan, saydığımız menfaatlerin hakikî değil, şekli menfaat olduklarını, çünkü bunların öz ve mahiyetleri itibariyle hem hâl ve hem de istikbâl hakkında tam, katıksız bir zarar olduklarını unutmaktadır. İşte bundan dolayı mükellefin malûmat sahibi olması, neyi yapıp neyi yapmayacağını tayin edebilmesi, menfaat ve zararlarını ölçebilmesi için şer"atin umûmî gaye ve maksadlarının açıklanması lazımdır.

Yukarıda da kaydettiğimiz üzere şer"atin maksadı, önce kulların maslahatlarını var kılarak tahakkuk ettirmek, ikinci olarak da bu maslahat ve menfaatları korumaktır. Bu maslahat ve menfaatlar istikrâa göre üç nevidir: Zarurî maslahatlar, hâcî maslahatlar ve tahsinî maslahatlar. Her nevinin kendisine göre de mükemmilleri vardır; ve bu üç nevi, ehemmiyet bakımından aynı mertebede değildir. Şimdi her birini ayrı ayrı ele alalım:

361) Zarurî Maslahatlar

Zarurî maslahatlarla insanların hayatlarının, cemiyetin ayakta ve istikrarlı kalmasının kendilerine dayandığı maslahatlar kasdedilmektedir. Bu maslahatlar bulunmazsa hayat düzeni ihlâl uğrar, insanlar arasında karışıklık, işlerinde düzensizlik, dengesizlik hakim olur; dünyada sıkıntı ve ahirette azab görürler.

Bu zarurî maslahatlar din, can, akıl, nesil ve maldır. Bütün şer"atler (Allah'ın kullarına gönderdiği ilâhî dünyâ nizamları) kollama ve muhafaza tarzları değişik olsa da bu zarurî maslahatları kollamışlardır, gözetmişlerdir, dikkate almışlardır. Şeriatlerin sonuncusu olan (Allah'ın Salat ve Selamı Üzerine olsun Peygamberimiz Muhammed Efendimize Allahca gönderilen) İslâm Şeriatî bu maslahatları en mükemmel kollama şekliyle muhafaza altına almıştır: önce bu zarurî maslahatların var olmaları, mevcudiyet kazanmaları için hükümler meşru kılmış, sonra da bu zarurî maslahatların muhafaza olunmaları için hükümler koymuştur.

Mesela dînin mevcudiyeti ve var olması için rûkûn ve ana unsurlar neyse onları meşru kılmıştır. Dînin ana unsurları iki şehâdet (Allahdan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna gözle görmüşçesine inanmak), iki şehâdetin icablan, ölümden sonra yeniden dirilmeye, hesaba inanmak gibi diğer imân müesseseleri; namaz, oruç, zekât ve hacc gibi ana ibadetlerdir. Bunların (Allah'ın istediği ve Assü Peygamberimizin öğrettiği, bunları ilk öğrenen Sahabe dediğimiz İslam Nesli'nin tatbik ettiği) yerine getirilmeleri ile din var olur; insanların işleri ve durumları doğru bir istikamet kazanır; cemiyet kuvvetli ve sağlam bir temele oturmuş olur.

Dînin korunması için dine davet; dine yapılacak saldırı ve tecavüzlere karşılık verip, onları savmak; dînin tatbikini, tezahür şeklini silmek ve dini yok etmek isteyenlere karşı cihad farz kılınmış; İslamdan çıkana ceza takdir olunmuş ve müslümanları inançlarında şübheye düşürenler, yanlış fetva verenler yahut İslâmî hükümleri tahrîf edip bozanlar v.s. (bu davranışlarında serbest bırakılmamışlar;) men edilmişlerdir.

Can ve nefsin mevcudiyeti için evlilik meşru kılınmış; canın muhafazası için de vücûdun mukavemetini temin edecek şeylerin yenilip içilmesi farz kılınarak, cana kasdedene ceza verilmiş, canın tehlikeye ve helake maruz bırakılması haram edilmiştir.

Akıl, Allah'ın insanlara bahşettiği bir nimettir. Esas itibariyle akılda insanlar eşittirler. Akıl muhafaza olunması için, akılı bozan her türlü serhoşluk (ve uyuşturuculuk) veren maddeler haram kılınmış, serhoşluk ve uyuşturuculuk veren maddeleri kullananlar hakkında ceza takdir olunmuştur.

Neslin (namus ve ırzın) varlığı ve mevcudiyeti için İslâmî ve şer"i evlilik meşru kılınmıştır. Neslin muhafaza olunması, nesillerin birbirine karışmaması için zina haram kılınmış ve zina yapanlara ceza verilmiş, zina iftirası yasaklanmış, başkasına zina iftirasında bulunan cezalandırılmış, zaruret bulunmadıkça çocuk düşürmek (çocuk aldırma) ve gebeliği önlemek (aile planlaması ve nüfus kontrolü) haram kılınmıştır.

Malın varlığı ve mevcudiyeti için muhtelif (ticarî) muameleler mubah ve çalışmak farz kılınmıştır. Malın muhafazası ve korunması için de çalmak ve hırsızlık haram edilmiş, çalana ceza verilmiş; başkasının malını telef etmek yasaklanmış ve itlaf olunan malın tazmîn edilmesi hükmü getirilmiş; gayri mâkul ölçülerle malı saçıp savuranın (sefihin), delinin ve benzerlerinin hacr altına alınmaları (mâlî tasarruflardan men edilmeleri) esası getirilmiştir.

362) Hâcî Maslahatlar

Sıkıntı, darlık ve meşakkatin, güçlüğü kalkması için insanların muhtâc olduğu hususlar, hâcî maslahatlardır. Bu maslahatlar bulunmazsa yaşamının ve hayatın düzeni ihlâl olmaz ise de insanlar zorluk, meşakkat, darlık ve sıkıntıya düşerler. Hâcî maslahatların hepsi, insanlardan güçlük ve sıkıntıları kaldırma esasına dayanır. Bu maksadı tahakkuk ettirmek için şer"at, muhtelif hükümler getirmiştir.

Mesela ibadetlerde sıkıntıyı def etmek için ruhsatlar (erruhas) meşru kılınmış, Şeriat Sahibi hasta ve yolcu için oruç tutmamalarına müsâade etmiş, hastalık halinde oturarak namaz kılmaya, (bazı fakihlere göre) yolculukta namazların birleştirilerek kılınmasına (cem"lerine), su olmadığında teyemmüm etmeye, namaza durulduktan sonra gemi yahut tayyare istikâmetini değiştirir, böylece namaz kılan şahıs Kible tarafından yönünü dönmüş olursa namazın yine sıhhatli namaz olmasına izin vermiştir.

Hukukî muamelelerde, umûmî kaidelerden istisnâ olarak çeşitli hukuki tasarruflar meşru kılınmıştır. Mesela selem, ıstisnâ", kira, zırâî ortaklık (elmuzâra"ah) ve benzeri akidlere, devamı münasib olmayan evlilikten kurtulmak için boşanmaya müsâade edilmiştir.

Âdetler hakkında da, denizde ve karada yapılan avcılığa müsâade olunmuş; iyi, güzel olan (helal) şeylerden faydalanmaya izin verilmiştir.

Cezaî mevzuatta ise, şübheler sebebiyle hadd cezalarının düşmesi esası getirilmiş; katilin yükünü azaltmak için hatâen insan öldürmede diyet âkileh (el"â-kileh) üzerine yüklenmiştir.

Bunlara ilaveten, cüzi nasslar (muayyen meselelere dâir temel İslâmî metinler) yanında umumi nasslar da şerî"atın hâcî maslahatları kolladığını ve gözettiğini göstermektedir. Bunlar arasından şunları zikredebiliriz: "Allah sizin üzerinize bir güçlük yapmayı dilemez..."^[278],

"...Din (işlerin)de üzerinize hiçbir güçlük de yükledi..."^[279]

"Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez..."^[280]

363) Tahsînî Maslahatlar

Tahsînî maslahatlar, insanterin hâl ve durumlarının sağlam ahlâk, üstün edeb ve olgun âdabın icab ve iktizâsına göre olmasını temin eder. Tahsînî maslahatlar olmaz ise yaşayış ve hayat nizamı ihlâl olmaz; insanlar meşakal ve darlık içine düşmezler. Fakat hayatları güzel ahlak, selim fitrat, haysiyetli bir yaşayışın icabettirdiği yaşayış olmaz, İslam şerî"ati bu tahsînî maslahatları ibadetlerde, hukuki tasarruf ve adetlerde, cezaî mevzuatla kollamıştır.

Mesela ibadetlerde avret yerlerinin (insanın kendisinden başkasının görmesine izin verilmemiş olan insan bedeninin bazı yerlerinin) örtülmesini, camilere giderken iyi elbiselerin giyilmesini, nafilâ sadaka verilerek, nafilâ oruç tutularak ve nafilâ namaz kılınarak ibadette bulunmak meşru kılınmıştır.

Hukukî muamelelerde, necislerin (pis maddelerin) alım satımından, isrâfdan kaçınmak emrolunmuş, insanın başka birisinin alış verişi üstüne alış verişte bulunması yasaklanmıştır.

Âdetler mevzuunda yemek içmek âdabına uyulması mendûb kılınmıştır. Sağ elle yemek, insanın yemeğini kendi önünden yemesi, çirkin şeylerin yenmemesi ve üstün ahlak ile ahlaklanmak bunlardandır.

Ceza ve harb hukukunda, kısas olarak maktule işkence, (kulakları, bumu, dudakları, göz kapaklarını, parmakları, el ve kolları, cinsî münasebet uzvunu kesmek v.s. gibi) savaşta işkence ve çocuk, kadın ve râhiblerin öldürülmesi haram kılınmıştır.

364) Maslahatların Tamamlayıcıları

Zarurî, hâcî ve tahsînî maslahatların her birini en iyi bir tarzda gerçekleştiren ve koruyan mükemmilleri ve tamamlayıcıları vardır.

Zarurî maslahatlarda, namaz farzının tamamlayıcısı ve tekmilesi olarak ezan ve cemâatle namaz meşru kılınmıştır. Düşmanlık ve kinin husulüne manî olması, caydırıcılık gayesinin gerçekleşmesi için kısasın vucûbunda suçlu ile mağdur arasında eşitliğin bulunması şartı konmuştur. Can ve neslin mevcut kılınması için evlilik meşru kılınırken, karı koca arasında daha iyi bir geçim olması, aralarındaki anlayışın daha devamlı olabilmesi için, evlenilecek hanımı görmek ve erkek hanım arasında kefâet ve denklik meşru kılınmıştır. Neslin (ırz ve namusun) korunması için zina haram kılınırken, zinaya sebep olabilecek şeyler de haram kılınmıştır: (Nikâhı düşen bir) kadınla erkeğin başbaşa kalmaları, kadına şehvetle bakmak ve beraberinde mahremi olmadan kadının tek başına yolculuğa çıkması gibi şeyler de yasaklanmıştır. Aklın korunması için içki içmek haram kılınırken, içki içen cezalandırılmış, çok içerek serhoş olma kötülüğünün yolunu kapamak maksadıyla, içeni serhoş yapmasa da az içki içmek bile haram kılınmıştır. Mala mevcudiyet kazandıran muhtelif hukukî muameleler meşru kılınırken, bu muamelelerin maksad ve gayesini muhafaza etmek için onları tamamlayıcı mahiyetteki tatbikatlar da meşru kılınmıştır. Meçhul şeyin alım ve satımı, mevcud olmayan (mal)ın alım satımı, sonunun nasıl olacağı bilinmeyen şeyin alım satımı (bey"u lğarar) ve benzeri ticaret tarzları yasaklanmıştır.

Hâcî maslahatlarda, sıkıntı ve darlığı bertaraf edici hukuki muamele neveleri meşru kılınırken, caiz olan şartların koşulmasına müsâade edilmiş, insanlar arasında anlaşmazlık çıkabilecek mahzurlu şartların koşulması yasaklanmıştır. Halâen insan öldürmede katilin yükünü hafifletmek için diyet ödeme mükellefiyeti "âkileh üzerine terettüb ettirilirken, bu mükellefiyet, diyeti ödeme iktidarına malik olanlara taksidâ bağlanarak, ödenmesi kolay mikdârlara bölünerek yüklenmektedir.

Tahsînî maslahatlarda, tetavvuan sadaka vermek mendûb kılınırken, verilecek malın orta seviyeli mal olması için dikkat göstermek meşru kılınmıştır. Nafilâ ibadetlere başlamış olmak, bu ibadetlerin tamamlanması için bir mecburiyet sebebi kılınmıştır.

Ve nihayet maslahatların tamamlayıcıları, mükemmilleri mevzuunda dikkati çeken bir husus şudur: Hâcî maslahatlar zarurî maslahatların tamamlayıcıları, tahsînî maslahatlar da hâcî maslahatların tamamlayıcıları sayılırlar.

365) Maslahatların Ehemmiyet Dereceleri

Üç nevî maslahatın ehemmiyet mertebeleri değişiktir. İlk kollanacak olan maslahatlar, zarurî olanlardır. Sonra hâcî maslahatlar, sonra da tahsînî maslahatlar gelir. Buna göre zarurî maslahatlar hakkında meşru kılınan hükümler, hâcî maslahatlar için meşru kılınan hükümlerden daha ehemmiyetlidir; ve hâcîler için meşru kılınan hükümler de tahsînî maslahatlar hakkında meşru kılınan hükümlerden daha ehemmiyetlidir. Netîce olarak maslahatların bu tertibe göre kollanmaları icabeder. Yani zarurî maslahatları ihlâl ederse hâcî maslahatlara ihtimam göstermek caiz değildir. Zarurî ve hâcî maslahatları ihlâl ettiği takdirde tahsînî maslahatlara itina göstermek caiz olamaz. (Zarurî, hâcî veya tahsînî olsun) aslî maslahatlar ihlâl oluyorsa, bu aslî maslahatların tamamlayıcılarının ve mükemmillerinin kollanması caiz değildir. Bu ölçülere göre mesela örtülmesi dînen istenmiş olsa da, muayene ve tedâvî icabettiriyorsa avretin açılması mubah olur. Çünkü avretin örtülmesi tahsînî maslahattır; canın muhafazası için tedâvî zarurî maslahattandır. Canın korunması için murdar ölü hayvan gibi temiz olmayan şeylerin yenmesi mubah kılınmıştır. Çünkü canın

korunması zaruri maslahatlardandır. Eğer darlık ve zorluğun insandan def edilmesinde zaruri bir maslahattan feragat etme manası varsa, bu durumda darlık ve meşakkatin def edilmesi caiz değildir. Mesela ibadetlerde kısmen meşakkat bulunsa bile cdâ edilmeleri farzdır. Çünkü dinin muhafaza edilmesi için ibadet ve kullukları yerine getirmek zarurîdir. Dînin muhafazası ise zarurî maslahatlardandır. Zaruri maslahatın ihlâli halinde hâcî yahut tahsînî maslahat kollanmıyor ise, daha ehemmiyetli zarurî maslahattan feragat sebebi olduğunda daha az ehemmiyetli zarurî maslahat da kollanmaz. Mesela insanın canı üzerine titremesi, canına kıyamaması ve korkaklığı sebebiyle cihada iştirak etmemesi caiz değildir. Çünkü bu iştirak etmeyişte, dinin muhafazasından vaz geçmek, müslümanlara yapılan tecâvüze karşılık vermekten ve dâru'l-İslâmı, İslam beldesini korunmaktan feragat etme manası vardır. İkisi de zarurî maslahattan ise de, bu zarurî durumlar canın muhafazasından daha ehemmiyetlidir. Helak olmaktan kurtulmak için tek çıkar yol olduğu takdirde içkinin içilmesi mubah olur; hatta bu durumda içki içmemek caiz değildir (mutlaka içki içilecektir). Çünkü canın muhafazası, akim muhafazasından daha ehemmiyetlidir.

366) Şeriatın Maksudlarının Neticesi Olan Kaide ve Temel Esaslar

Zarurî, hâcî ve tahsînî maslahatları kollama esasına göre, bu maslahatlara dayanarak fakihler birçok umumi temel esaslar tesbit etmişler, daha sonra da bu temel esaslardan, daha tâli olan kaideler çıkarmışlardır. Bu temel esaslardan ve umumi kaidelerden bazıları şunlardır:

1) "Zarar izale olunur."

Bu temel esasa dayanan meselelerden bazıları şunlardır: şuf'ahda hak kiminse şuf'ah hakkının o kimse lehine sabit olması; telef olunan malların tazmininin icabettiği; satın alınan maldaki ayıb sebebiyle bu malın geriye iade edilmesi hususunda müşterinin muhayyer olması; hastalık vak'alarının çok ve salgın hastalıkların yaygın olduğu zamanlarda tıbbî koruyucu tedbirlerin alınması...

2) Umumi zararı def etmek için, hususi zarar tercih olunur."

Bu kaideye dayanan meselelerden bazıları şunlardır: Katile kısasın tatbik edilmesi; hırsızın elinin kesilmesi; yola meyilli (yıkılacak gibi duran) duvarın yıkılması; câhil tabibin hekimlikle iştigâlden ve hîle öğreten müftünün iftâ ile iştigâlden men edilmesi; zaruret halinde (salahiyetli makameca yani veliyyu l'emrce) ticarî malların fiatlarının tayin ve tesbiti.

3) "Daha büyük zarar daha az zararla izale olunur."

Bu kaideye dayanan meselelerden bazıları şunlardır: Görülen zarar nafaka temininden acizlik yahut gıyâb sebeplerine binâen zevcenin boşanması; taharet yapmaktan tamamen acizlik halinde taharetsiz; yahut örtülebilmesi imkansız olduğunda avret yeri örtülmeden (bazı fakihlere göre) namaz kılmanın cevazı.

4) "Mefsedetlerin def edilmesi, menfaatlerin celbedilmesinden evlâdır."

Şunlar, bu kaideye dayanan meselelerden bazılarıdır: Başkalarına zararı dokunacak şekilde mal sahibinin kendi mülkünde tasarruftan men olunması; bazılarının kısmen kâr ve ticarî menfaatine engel olsa da, kendilerine (memleket dahilinde) ihtiyâç bulunan bazı ticarî malların ihracının men edilmesi.

5) "Zaruretlere memnu şeyleri mubah kılar."

Kaideye dayanan bazı meseleler: Zaruret esnasında, haram kılınmış şeylerin yenilip içilmesi; bazı mubah şeylerin zarûreten kayıtlanması.

6) "Zaruretlere kendi mikdârlarınca takdir olunurlar."

Kaideye dayanan bazı meseleler: Zaruret halinde yenen yahut içilen haram şeyler, zaruretin bertaraf edildiği mikdârda yenilip içilebilir. Bir özür sebebiyle caiz olan şey, özrün son bulmasıyla caizlikten çıkıp bâtil ve haram olur.

7) "Meşakkat kolaylaştırmayı celbeder."

Kaideye dayanan bazı misaller: Ruhsatların teşri kılınması; nikah akdi esnasında bilmediği kusuru zevce, bilahare kocasında görürse (bazı fakihlere göre) nikahın feshedilmesi; borç para almanın, havale ve hacrin caiz olması.

8) "Sıkıntı, darlık ve zorluk kaldırılmıştır."

Kaideye dayanan bazı meseleler: Erkeklerin muttali olamayacakları mevzuatta hanımların şâhidliklerinin kabulü; şâhidliğin kabulünde kat'iyet olmasa da râcîh zann ile iktifa etmek.

9) "İnsanı güçlüğe düşürenin irtikâbı caiz değildir."

Kaideye dayanan bazı meseleler: Gece boyunca hiç dinlenmeden aralıksız teheccüd namazı v.s. gibi ibadetlerle meşgul olmanın memnûluğu; hiç aralık vermeden oruç tutmanın yasak oluşu; dünya ve insanlarla alakayı kesmenin yasak oluşu: Meselâ (hiçbir meşru manî yokken) evlenmekten

kaçınmak gibi. [\[281\]](#)

3. BÖLÜM

DELİLLERİN TEARUZU, TERCİH VE NESH

(TE"ÂRU-DU L'EDILLETt VE TTERCÎ.HU VE NNES-H)

367) Giriş

Fıkıh Usulünde şer"î deliller arasındaki tearuzun manası, muayyen bir meselede bir şer"î delilin muayyen bir hükmü iktiza ettirmesi ve aynı meselede başka bir delilin başka bir hükmü icab ettirmesiyle delillerin karşılıklı olarak tenâkud (tenakuz) etmeleridir); birbirlerine muhalif hüküm ifadesinde bulunmasıdır). Filvâkî için aslında bu manada tearuzun, şer"î delillerde vuku bulması tasavvur olunamaz. Çünkü şer"î deliller hüküm ifade ve hükme delalet etmeleri için nasb ve tayin olunmuşlardır, işte böylece hükümlerin muktezalanna göre amel etmek mümkün olur; ve mükellef aklı başında ve baliğ oldukça hükümleri öğrenmek, anlamak demek olan mükellefiyetin şartı tahakkuk etmiş bulunur. O halde delillerin

tearuzu ve maksadlarının mübhem olması mümkün değildir. Çünkü tearuz, maksadı mübhem kılma, maksadı meçhulleştirme ve mükellefiyet şartının bulunmaması demektir. İslam şerh"atinde bütün bunlar caiz değildir; izzet, celâl ve hikmet sahibi meşerri" in böyle bir şey yapmış olması imkansızdır.

Esasen vakıada tearuzun husulü imkansız olsa da müctehidlerin nazar ve (delillere) bakışlarında tearuz imkansız değildir. Mesela bazı müctehidlere, bazı deliller birbirlerine muarız imiş gibi gelebilir. Bunun sebebi, müctehidin anlayışındaki kusur ve eksiklik, idrakindeki zayıflık, meselenin delillerinin tamamını ihata etmemesi, hepsini görmemesidir. Böylece hakikatte mevcut olmayan bir tearuz varmış gibi görünür. Usulcüler, delillerdeki ve nasslardaki bu zahiri ve görünüşte var olan tearuzun giderilmesi için kaideler koymuşlardır. Nâsîh ve mensûh, lafızların delaletlerinin bazısını bazısına tercih yollarını ve diğer tercih usullerini bilmek bunlardandır. Biz bu bölümde tearuzun ortadan kaldırılmasından iki bahisde söz edeceğiz: **1) Nesh, mânâsı, yeri, zamanı ve diğer nesh ile alakalı hususlar, Deliller ve nasslar arasındaki tearuzun ortadan kaldırılması ve tercih kaideleri.**

1. BAHİS

NESH (ENNES-H)

468) Lugatta neshin (kelime olarak Arab Dilindeki) manası "izale etmek, nakletmek"tir. Fıkıh Usulünde bir ıstılah olarak manası, şerh"î bir hükmü, kendisinden sonraki şerh"î bir delil ile kaldırmaktır. Sonraki delile nâsîh (hükmü kaldıran), ilk hükmü de mensûh (kaldırılmış hüküm), bu kaldırma işine de nesh ismi verilir.

Kur'anda nesh vuku bulmuştur. Kur'andaki en açık, hiç kimsenin vukuu hususunda münakaşada bulunamayacağı neshlerden birisi namazda beytu'l-makdisi teveccüh ediliyor (dönülüyor) iken, Mescidi Harama teveccüh olunmasıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Biz yüzünü (vahye intizâr ve iştiyakından) çok kere göğe doğru evirip çevirdiğini muhakkak görüyoruz. Şimdi seni herhalde hoşnûd olacağın bir Kible'ye döndürüyoruz. (Namazda) artık yüzünü Mescidi Haram tarafına (Kabe semtine) çevir. (Ey mü'minler) siz de nerede bulunursanız (namazda) yüzlerinizi o yana döndürün..." ^[282]

Nesh, beytu'l-makdisden Kible'nin Mescidi Harama çevrilmesinde olduğu gibi; birinci hükmün tamamının kaldırılması ile küllî olabildiği gibi; birinci hükmün, üzerlerine tatbik edilen ferdlerden bazılarında kaldırılması (bazılarında kaldırılmaması) suretiyle cüz'î olabilir. Mesela Zina iftirası mevzuundaki Yüce Allah'ın *"Namuslu ve hür kadınlara (zina isnadıyla) iftira atan, sonra (bu hususda) dört şahid getirmeyen kimseler (in her birine) de seksen deynek vurun. Onların ebediyyen sahiçiliklerini kabul etmeyin..."* ^[283] ayetinin hükmü, karılarına zina isnâd eden (ve iddialarını şahidlerle isbatlayamayan) kocalar hakkında Hanefî fukahâsına göre Allah'ın:

"Zevcelerine zina isnâd eden ve kendilerinin kendilerinden başka şahidleri de bulunmayan kimseler (e gelince:) onlardan her birinin (yapacağı) şahidlik, kendisinin hakikaten sadıklardan olduğunu Allah'a yemin (ile) dört (defa ifade ve tekrar edeceği) şahidlikdir..." ^[284] ayetiyle nesholunmuştur.

Böylece karısına zina isnad edip, delili (yani şahidleri) bulunmayan kocanın hükmü, li"ânda bulunmasıdır (karısıyla karşılıklı olarak lânetleşmesidir). Yani karısına bulunduğu zina isnadında doğru ve sadık olduğuna dair dört defa kadı (hakim) önünde Allah'a yemin edecek, beşinci yemininde de eğer yalancılardan ise Allah'ın lanetinin kendisi üzerine olmasını söyleyecektir. Sonra karısı dört defa, kocasının kendisine yaptığı zina isnadında yalancı olduğuna dair Allah'a yemin edecek, beşinci yeminini de eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabının kendi (yani zevce) üzerine olması şeklinde yapacaktır, böylece karı koca arasında lânetleşme tamamlanınca kadı, karı kocayı birbirinden ayırır.

369) Neshin Hikmeti

İfade ettiğimiz üzere şerh"atte nesh fiilen vuku bulmuştur. Neshin hikmeti, kulların maslahatlarını ve menfaatlerini kollamaktır. Çünkü hükümleri teşri kılmanın aslî maksadı -daha önce de kaydettiğimiz gibi- kulların maslahatlarını gerçekleştirme. Herhangi bir zamanda bir hükmün tebdil edilmesini maslahat icabettirmiş ise, bu değiştirme, teşri" gaye ve maksadıyla bağdaşmaktadır. Ayrıca nesh, şerh"atte yerleşmiş bir esas olan, kulların maslahatlarını ve menfaatlerini kollayarak hükümleri (bir anda değil) yavaş yavaş, merhale merhale (tederrücen) teşri" kılma tatbikatıyla da bağdaşmaktadır. Mesela önce namazın sabahleyin iki rek"at, akşamleyin iki rek"at, şeklinde farz kılınp, sonra bugünkü haliyle bilindiği üzere belli zamanlarda ve malûm rekatlarıyla, kalbler namaza ısınıp ruhlar namazla terbiye olunduktan sonra beş vakitte farz kılınması böyledir.

370) Nesh ve Tahsis (enneshu ve'ttahsis)

Cüz'î nesh, tahsis ile karıştılabılır. Çünkü "âmmın tahsisi, "âmmın hükmünü "âmmın bazı ferdlerinden kaldırır; ve bu hükmü muhassısın içine aldığı ve şâmil olduğu "âmmın ferdlerinin dışında kalanlarına âid kılar. Keza cüz'î nesh de, "âmmın hükmünü "âmmın bazı ferdlerinden kaldırmakta ve hükmü diğer bazı ferdlere âid kılmaktadır. Fakat buna rağmen aralarında bir fark vardır: Nesh hâlinde, evvelâ (ibtidâen) hüküm bütün ferdlere şâmidir. Sonra nâsîh delille hüküm, bazı ferdlerden kalkar; ve bu ferdlerin haricindeki ferdler hakkında hüküm bakî kalır. Fakat tahsis halinde "âmmın hükmü evvelâ (ibtidâen), "âmmın bazı ferdlerine şâmidir. Yani muhassıs bize açıklamış olmaktadır ki, işin başından itibaren müşerri" in gaye ve maksadı, hükmün bütün ferdlerine şâmil olması değildir; bazı ferdlerine şâmil olmasıdır, işte bunun için muhassısın, "âmmı bir arada ("amma mukârin) olması yahut en azından "âmm ile amel olunmadan önce vârid olması şart koşulmuştur. Cüz'î nesh böyle değildir; cüz'î nâsîhın, "âmmı amel edilme vaktinden daha sonra vârid olması şarttır.

371) Neshin Nevileri

Bazen nesh sarîh olur; Şeriat Sahibi açıkça neshi tasrîh eder. Mesela Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlünün "Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Şimdi(den sonra) kabir ziyaretinde bulununuz; kabirler size ahireli hatırlatır" hadîsi gibi. Bazen nesh dîmnî (zîmnî ve dolaylı) olur. Şeriat Sahibi açıkça neshi tasrîh et fakat ilk nassın neshedildiğine dâir sarîh bir nass bulunmaksızın, ilk nassa muarız bir hüküm meşru kılar; ve ilk hükümle bu son hüküm (birbirlerine muhalif ve mu"ând bulduklarından) bağdaşması mümkün değildir. Böylece son hükmün teşrîh kılınması, dîmnî olarak kendisinden önceki hükmü neshetmiş olur. Mesela Yüce Allah'ın "Sizden zevcelerini geride) bırakıp ölecek olanlar eşlerinin (kendi evlerinden) çıkarılmayarak yıluna kadar fâidelenmesini (bakılmasını) vasiyyet etsinler." [285] ayeti, kocası ölen hanımın iddet müddetinin tam bir sene olduğunu ifade etmektedir. İslamın ilk devirlerindeki hüküm böyleydi.

Daha sonra Yüce Allah'ın "içinizde ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on(gün) beklerler..." [286] ayeti indi. Bu ayet ise kocası ölen hanımın iddet müddetinin dört ay on gün olduğunu gösteriyor. Bu ikinci ayet birinciden daha sonra indiği için, birinci ayetin hükmünü neshetmiş olur.

372) Nesh Devre ve Neshedilebilir Hükümler

Nesh sadece Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Allah Rasûlü Muhammed Efendimizin hayatı esnasında olabilir; onun vefatından sonra olamaz. Çünkü nesh vahiyyle olmaktadır; Allah Rasûlünden sonra ise vahiy yoktur. Az sonra da zikredeceğimiz gibi neshedenin, neshedilenin kuvvetinde olması icabeder. Vahiyden başka, vahiy kuvvetinde olan bir şey de yoktur. Vahiy ise Assü Allah Rasûlünün vefatıyla kesilmiştir. Onun için Assü Peygamberimizin vefatından sonra İslam şer'i'atinin hükümlerinden hiçbir şey kat'iyetle neshedilemez.

(Peygamber Efendimizin hayatı devrinde) neshedilebilir hükümler, tebdil ve tağyiri kabul eden fer"î hükümlerdir. Diğer hükümlerin ise neshi caiz değildir. Neshi caiz olamayan bu hükümler aslî hükümlerdir: Allah'a, ahiret gününe, hesap gününe, Allah'a ortak tanınmanın haramlığına, zulmün ve zinanın yasaklığına inanmak gibi. Keza temel ahlak ve faziletler de böyledir: Adalet, doğruluk, ana babaya iyilik etmek gibi. Bu hükümlerin hiçbir zamanda, hiçbir şart altında ve hiçbir durumda tebdil ve tağyirini gerektiren bir âmil tasavvur edilemez. Şartlar, durumlar ve zamanlar ne kadar değişip teğayyür etse de bu hükümler sabittir; değişmezler. Kendilerinde ebedilik unsuru bulunan fer"î (cüz'î) hükümlerin de neshedilmeleri caiz değildir; onlar da sabit hükümlerendir. Mesela Assü Allah Rasûlünün "Cihad, kıyamete kadar bakîdir" hadîsi şerifi gibi.

373) Nesh Neyle Mümkündür?

Nesh kaidesi, "nâsih delilin mensûh delil kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olması ve nâsihin mensûhdan sonra değil, mensûhdan önce vârid olmasıdır." Bu (esas) kaideye dayanılarak birçok kaideler tesbit olunmuş ve bazı neticeler ortaya konmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

- 1) Aynı kuvvette olduklarında Kur'an nasslarının Kur'an nasslarıyla neshedilmesi caizdir.
- 2) Mütevâtir Sünnetin Kur'anla ve Kur'anın Mütevâtir Sünnetle neshedilmesi caizdir. Çünkü Mütevâtir Sünnet, subûtan katiliğinde ve aynı kaynağa yani vahye dayanma hususunda Kur'an gibidir.
- 3) Âhâd Sünnetin Âhâd Sünnet ile yahut daha kuvvetli nasslarla neshedilmesi caizdir.
- 4) Kitâb yahut Sünnet nassını, icmâ" neshedemez. Çünkü (Kitâb ve Sünnetteki) nassın delâleti kat'î ise, bu nassın hilafına icmâ" vuku bulamaz. Eğer (Kitâb ve Sünnetteki) nassın delaleti zannî ise ve icmâ" nassın hilafına vuku bulmuşsa bunun manası, başka bir delilin bulunduğu ve başka nassın icmâ" etmiş fakihlerin nazarında, zannî delaletli nassa tercih olduğudur. Buna göre nâsih, icmâ"ın kendisi değil, icmâ"ın dayanmış bulunduğu delildir.
- 5) Kitâb ve Sünnetin nassi icmâ"ı neshetmez. Çünkü nâsihin mensûhdan daha sonra vârid olması icabeder. Kitâb ve Sünnetin nassları ise icmâ"dan daha öncedir. Çünkü, daha önce de söylediğimiz gibi icmâ", ancak Peygamberimiz Efendimizin vefatından sonra bir şer"î delil ve hüccet sayılır.
- 6) Kitâbın yahut Sünnetin bir nassına veya kıyasa dayanan icmâ"ın, başka bir icmâ" ile neshi caiz değildir. Fakat maslahat teğayyür edince ve maslahatın gerçekleşmesinin başka bir hükmün teşriiyle olacağı görülürse, maslahata mebnî içmâın başka bir icmâ" ile neshi caizdir.
- 7) Kıyas, ne Kitâb ve Sünnetten bir nassi veya icmâ"ı neshedebilir, ne de Kitâb ve Sünnetten bir nass veya icmâ" ile mensûh kılınır. Çünkü Kitâb, Sünnet veya icmâ"da hüküm bulunamadıkça kıyasa müracaat olunmaz. Ayrıca Kitâb, Sünnet veya icmâ"da sabit bulunan bir hususa kıyasın muhalif bulunmaması şarttır. Aksi halde kıyas muteber değildir.
- 8) Kıyas, başka bir kıyası neshetmez. Çünkü kıyas ictihâd, re'y ve görüşe dayanır. Kıyas, içtihadıyla kendisine (yani kıyasa) ulaşmış mütehid hakkında bir hüccet ve delil ise de o müctehidin dışındaki müctehidler hakkında bir hüccet ve delil değildir. Ancak aynı müctehid iki ayrı kıyasta bulunmuşsa, bu kıyaslardan biri diğerini neshetmez; fakat bu iki kıyas arasında te"ârud vardır. Çünkü kıyas ictihâd ve re'ye dayanır; hükümlerin neshi meselesinde re'y ve görüşün söz hakkı ise yoktur, iki ayrı kıyasta bulunmuş müctehidin, kıyaslarından birini diğerine tercih için çalışması ve kendisinin nazarında tercihe değer gördüğüyle amel etmesi lazımdır. Yani bu durumda istihsan delilinde olduğu gibi meseleye dair iki ayrı kıyas vardır ve birisini müctehid tercih eder. Ekseriya illetinin kuvveti ve bu illetin hükme tesiri dolayısıyla tercih olunan, hafî kıyasdır. Evvelce de söylediğimiz üzere buna istihsan denilmektedir.

2. BAHİS

TEARUZ VE TERCİH (ETTE"ÂRU-DU VE'TTERCİH)

374) Daha önce de kaydettiğimiz üzere, şer"î deliller hiçbir zaman tearuz etmezler; aralarında var gibi görünen tearuz müctehidin nazarındaki tearuzdur. Bunun için tearuz zahîrîdir yani görünüştedir; ve müctehide göredir; hakiki bir tearuz mevcut değildir. Bu zahîrî tearuz, müctehidin

hükümünü anlayıp öğrenmeye çalıştığı belli bir vak'ada, aynı anda bu iki tearuz halindeki delilden her birinin muayyen bir hüküm ifade etmesi ve birbirine muhalif bulunması demektir. Bu zahiri tearuzun vuku bulması için iki delilin de bir kuvvette olması şarttır: Kur'andan iki ayet yahut Sünnetten iki hadis gibi. Durum böyle olursa mütehid bu iki nassın vürûd tarihlerini araştırır. Vürûd tarihlerini öğrenirse, vürûdu sonra olanı, vürûdu önce olan için nâsîh kılar. Mesela Yüce Allah'ın “Sizden zevcelerini geride) bırakıp ölecek olanlar eşlerinin (kendi evlerinden) çıkarılmayarak yılına kadar fâidelemesini (bakılmasını) vasiyyet -etsinler-“^[287] ve

“İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler...”^[288] ayetlerinde ikincisi, birincisinden sonra indiğinden birinciyi (hüküm bakımından) neshetmiştir; kocası ölen kadın hakkındaki hüküm ikinci ayetle sabittir. İslamın bidayetinde ilk ayete göre hüküm veriliyor, kocası ölen zevcenin iddeti bir yıl olarak hesaplanıyordu. ikinci ayetin; ince kocası ölen zevcelerin iddetlerini dört ay on gün olarak tesbit ettiğinden, amel artık bu ikinci ayete göre oldu.

Keza Yüce Allah'ın “İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler...”^[289] ve “Gebe kadınların iddetleri ise doğurmaları ile biter” ayetlerinden ilki, gebe olanı ve gebe olmayanı birbirinden ayırmadan kocaları ölen kadınların iddetlerinin dört ay on gün olduğunu gösteriyor, ikinci ayet ise kocaları ölen gebe kadınların iddetlerinin, çocuklarını doğurmakla biteceğini gösteriyor.

Muhterem sahâbî Aro Abdullâhi bnu Mes"ûda göre ikinci ayet birinciden sonra indiğinden gebe kadınlar hususunda birinci ayeti neshetmiştir. Onun için gebe, müddet az olsun uzun olsun doğurmakla, iddet müddetini beklemiş sayılır.

375) Eğer te"ârud halindeki iki nassın vürûd tarihleri bilinmiyorsa mütehid, aşağıdaki yollardan biriyle iki nassdan birini diğerine tercih etme usulüne başvurur:

Tercih Yoları

Birinci Yol: Nass, Zahir Tercih Olunur^[290]

Mesela Allah nikahla alınmaları haram olan kadınları beyan ettikten sonra

“...onlardan mâadası ise...size helal kılındı...”^[291] buyurmuştur.

Bu ayetin zahiri, haram oldukları sayılan (tâdâd olunan) kadınların dışında dörtten fazla kadınla evlenmenin mubahlığına delalet etmektedir. Fakat,

Yüce Allah'ın “...sizin için helal olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikah edin...”^[292] ayeti, dörtten fazla kadınla evlenmenin haram oluşu hususunda nassdır. Onun için ikinci ayet birinci ayetin zahirine tercih edilerek, böylece bir erkeğin aynı anda dörtten fazla kadınla evli bulunması haram olur.

İkinci Yol: Müfesser, Nassa Tercih Olunur

Mesela Assü Allah Rasûlü “Müstehâdah hanım her namaz için abdest alır” buyurmuştur. Bu hadis, aynı namaz vakti içinde de olsa, müstehâdah hanımın her namaz için abdest almak zorunda bulunduğu hakkında nassdır. Çünkü hadisten ilk bakışta anlaşılan bu manadır; hadisin siyakından aslı maksad da bu manadır. Fakat te'vîl olunabilir. Bu hadîse, hadisin Assü Peygamber Efendimizden şu ikinci rivayeti mu"ândır. “Müstehâdah hanım her namaz vakti için abdest alır.” Yani her namaz vakti için bir defa abdest alır ve bu abdestiyle müteaddid namazlar kılabilir. Te'vîl ihtimali bulunmayan bu mana müfesserdir ve birinciye tercih olunarak icabına göre amel edilir.

Üçüncü Yol: Muhkem, Kendisi Dışındaki Bütün Delaletlere: Zahir, Nassa yahut Müfessere Tercih Olunur

Mesela Yüce Allah'ın “...onlardan mâadası ise...size helal kılındı...”^[293] ayeti, kendisinden önce zikredilen, evlenilmesi haram hanımların dışındaki hanımlarla evlenmenin mubahlığı hakkında nassdır. Bu umûmî manasıyla, Assü Peygamberimizin vefatından sonra, onun zevceleriyle de evlenmenin mubahlığına şâmil ise de Yüce Allah'ın “...Sizin Allah'ın Peygamberine eza vermeniz (doğru) olmadı(ğı gibi) kendinden sonra onun zevcelerini nikahlamanız asla olamaz...”^[294] ayeti, Peygamberimizin vefatından sonra onun zevceleriyle evlenmenin haram olduğu hususunda muhkemdir. Onun için nass olan ilk ayetin önüne geçirilir; ilk ayete tercih olunur; ve vefatından sonra Peygamberimizin hanımlarıyla evlenmenin haram oluşu ile hükmedilir.

Dördüncü Yol: Nassın İbaresıyla Sabit Hüküm, Nassın İşaretiyle Sabit Hükme Tercih Edilir

Mesela Yüce Allah “Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas (misilleme) farz kılındı...”^[295] ve

“Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir...”^[296] buyuruyor. Birinci ayet ibare yoluyla katile kısas tatbik edilmesinin icabettiğine delâlet etmekte, ikinci ayet de işaret yoluyla, kasden insan öldüren katile kısasın tatbik edilmeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü bu ayet, kasden insan öldüren katilin cezasının, ebediyyen cehennemde kalmak olduğunu açıklamaktadır. Ayet sadece, kasden insan öldüren katilin cezasına münhasırdır; onun cezasını beyan etmektedir. Bu da işaret yoluyla, kasden insan öldüren katilin başka bir cezayla cezalandırılmayacağını gösterir. Çünkü islam Hukukunda mâruf bir kaide vardır: "Beyân makamında iktisâr, hasr ifade eder." İbareyle anlaşılan

mana işaretle anlaşılan manaya tercih olunur; ve kasden insan öldüren katile kısas tatbik olunması icabeder.

Beşinci Yol: Nassın İşaretiyle Sabit Hüküm, Nassın Delaletiyle Sabit Hükme Tercih Olunur

Mesela Yüce Allah “*Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'min bir köleyi azâdetmesi lazımdır...*”^[297] ve

“*Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir...*”^[298] buyuruyor. Birinci ayetten ibare yoluyla, hatâen insan öldüren katilin keffârette bulunmasının farz olduğunu; delâlet yoluyla da, kasden insan öldüren katilin de keffârette bulunmasının farz olduğunu anlıyoruz. Çünkü hatâen katilin keffâret mükellefiyeti varsa kasden katilin bu mükellefiyeti evleviyetle bulunmalıdır. Zira keffâretin sebebi öldürme suçudur. Bu suç kasden öldürmede, hatâen öldürmekten daha kuvvetli ve daha korkunç bir şekilde mevcuttur. Bundan dolayı keffâret hatâ sahibine farz olunca kasid sahibine evleviyetle farz olmalıdır, ikinci ayetten işaret yoluyla kasden^[299] katilin üzerine dünyada keffâret borcunun bulunmadığını anlıyoruz. Çünkü ayet, böyle bir katilin cezasının sadece cehennemde ebediyen kalmak olduğunu beyan ediyor. Beyan makamındaki bu kasr, nefy ifade eder. (Yani cezanın açıklanma makamında, ceza sadece bir cezaya münhasır bırakılmışsa, başka cezanın olmadığı anlaşılır.) Yani başka ceza ile cezalandırılmayacağını ifade eder. İşaret yoluyla anlaşılan bu mana, birinci ayetten delalet yoluyla anlaşılan mana ile te"ârud etmektedir. İşaretle anlaşılan mana, delaletle anlaşılan manadan daha çok tercihe şâyân bulunduğu cihetle hüküm: Kasden katilin keffâretten mükellef olmadığıdır.

Altıncı Yol: Tearuz Hâlinde Mantûkun Delâleti. Mefhûmun Delâletine Tercih Olunur

Mesela Yüce Allah “*Ey iman edenler, faizi öyle kat kat arttırılmış olarak yemeyin...*”^[300] buyuruyor. Bu ayetin muhalefet mefhûmu, Yüce Allahın “*...Eğer (tefeciliğe, murâbahcılığa) tevbe ederseniz mallarınızın başları (sermâyeleriniz) yine sizindir. (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olmazsınız*”^[301] ayetiyle te"ârud etmektedir. Çünkü bu ikinci ayetin mantûku, az da olsa faizin haram olduğunu ifade ediyor. Bu sebeble ikinci ayetin mantûku, birinci ayetin muhalefet mefhûmuna tercih edilir (ve hüküm, az da olsa, çok da olsa faizin haramlığı olur).

379) Bir Araya Getirip Bağdaştırmak (elcem"u ve'ttevfik)

Nâsihin bilinmesi mümkün olmazsa, zikrettiğimiz tercih yollarıyla terciinde bulunmak da kabil değilse, nassların ikisi de -yukarıda zikrettiğimiz üzere- aynı kuvvette iseler, müctehid te"ârud hâlindeki iki nassı cem"edip aralarında tevfikde bulunup cem" ve tevfik yollarından birini kullanır; ve her iki nass ile birden (ikisinin arasını bağdaştırarak) amel eder. Mesela Yüce Allah: “*Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit -eğer mal bırakacaksa- anaya, babaya, yakın akrabaya meşru bir surette vasiyette bulunmak takva sahipleri üzerinde bir hak olarak farz kılındı*”^[302] ve **b)** “*Allah size (miras hükümlerini şöylece) emreder: Evladlarınız hakkında (ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı miktândır. Fakat onlar (o evladlar) ikiden fazla kadınlar ise (ölünün) bıraktığının (terekenin) üçte ikisi onlarındır. (Dişi evlad) bir tek ise o zaman (bunun) yarısı onundur, (ölenin) çocuğu varsa ana ve babadan her birine terekenin altıda biri (verilir). Çocuğu olmayıp da ona anası ve babası mirasçı olduysa üçte biri anasının (bakiye de babasının)dır. (Erkek, dişi) kardeşleri varsa o vakit altıda biri anasınındır (geri kalanı da babasının). Fakat bütün bu hükümler ölenin edeceği vasiyet(in tenfizin)den veya borc(unun ödenmesin)den sonradır.*”^[303] Siz babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, fâide cihetinden, size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. (Bu hükümler ve hisseler) Allah'ın birer farzasıdır. Şübhesiz ki Allah hakkıyla bilicidir; yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”^[304] buyurmuştur. Birinci ayet ana babaya, yakın akrabaya meşru bir surette vasiyette bulunmayı farz kılmıştır. İkinci ayetin ifade ettiğine göre, şanına yaraşmayan her şeyden beri, münezze ve uzak Yüce Allah, ana babanın, evladların ve yakın akrabasının payını tayin etmiş, bunu ölenin istek ve tayinine bırakmamıştır. Şu halde iki ayet birbiriyle te"ârud etmektedir. Fakat birinci ayet, "din ayrılığı gibi bir manî ile ölenin miras alamayan ana baba ve yakın akrabaya vasiyette bulunmayı mecburi kılmaktadır" şeklinde anlaşılmalı; ikinci ayet de "miras alan ana baba ve yakın akrabasının miras hükümlerini beyan" manasında anlaşılmalı suretiyle, her iki ayetin birbiriyle tevfiği (bağdaştırılması) mümkündür.

2) Yüce Allah a) “*İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler...*”^[305] ve

“*...Gebe kadınların iddetleri ise doğurmaları ile biter*”^[306] buyurmaktadır. Bazı fakihlere göre ikinci ayet birinci ayeti, kocası ölen gebe kadının hükmü hususunda neshetmiştir. Bu fakihler, bu iki ayeti bağdaştırarak şöyle diyorlar: "Kocası ölen gebe kadın, iki iddet müddetinden en uzununu ile iddetini bekler." Yani kocasının ölümünden sonra gebe dul, dört ay on gün geçmeden karnındaki çocuğu dünyaya getirirse, bu doğurmasıyla iddeti bitmiş olmaz; iddeti kocasının vefatından itibaren dört ay on gün geçtikten sonra bitecektir. Eğer bu kadın kocasının vefatından dört ay on gün geçtikten sonra karnındaki çocuğu dünyaya gefirdiyse, çocuğu doğurmakla iddet müddetini tamamlamış olur.

377) Nasslardan biri "âmm ve diğeri hâss ise yahut nasslardan biri mutlak ve biri mukayyed ise, "âmmın hâss ile tahsis olunup hâssın vârid olduğu yerde hâss ile amel etmek ve bunun haricinde de "âmm ile amel etmek, keza mutlakın mukayyede hamlolunarak (mutlakın mukayyede izah olunarak) yahut kendi yerinde mukayyed ile ve bunun haricinde mutlak ile amel etmek de cem" ve tevfik yollarından biridir. Bunları "âmm ve hâss, mutlak ve mukayyed bahislerinde beyan edip misallerini vermiştik.

378) İki nassdan birinin diğeri mu"ând olamayacak şekilde te"vîl olunması da başka bir tevfik yoludur.

379) Delil Kuvvetine Göre Tercih

Delillerin kuvvetleri birbirinden farklı ise, delilin kuvvetine göre tercihde bulunulur. Esasında bu tercih, iki müte"ând nassdan birinin tercihi değildir. Bu bahsin başında da işaret ettiğimiz üzere kuvvet bakımından birbirinden farklı olan deliller arasında te"ârud yoktur. Kuvvet bakımından birbirine müsâvî bulunan deliller arasında te"ârud olur. Kuvvetleri farklı olan deliller arasındaki tercih yollarından bazıları şunlardır:

- a) Kitab yahut Sahîh Sünnet nassı kıyasa tercih olunur. Çünkü kıyas zannî bir delildir; ve nassın olduğu yerde kıyasla amel edilemez.
- b) Kıyasın muktezasma icmâ" tercih olunur. Zira icmâ" kat'îdir; fakat kıyas zannîdir. Zanninin katiye mu"ârada gücü yoktur.
- c) Mütevâtir hadis, â.hâd hadîse tercih olunur.

ç) Fakîh olan "adlin rivayet ettiği hadîs, fakîh olmayan "adlin rivayet ettiği hadîse tercih olunur.

d) İki kıyas te"âru-d ederse, daha kuvvetli olan tercih olunur: Birinin illetini nassın beyan etmiş olması, diğer kıyâsın illetinin (müctehidçe) istinbât edilerek tesbît olunması gibi. Bunlardan, illeti nassla tesbit edilen diğerinden daha kuvvetlidir. Yahut birinin illetinin, diğerinin illetinden daha çok hükme müessir olması veya daha çok münasib bulunması gibi. Bunlardan da illeti hükme daha uygun düşen, diğerine tercih edilir.

380) Müteâruz İki Delilin de Terkedilmesi

Deliller arasındaki te"ârudun def edilmesi yahut tercih yollarının tatbîki mümkün değilse müctehid iki delille de istidlalde bulunmayı bırakır; ve bu iki müte"ârid delilden mertebe bakımından daha aşağıda bulunan başka bir delil arar. Mesela iki nass te"ârud etse ve aralarında tercih yapılması kabil olmasa, müctehid bu iki nassı bırakır ve kıyasa intikâl eder.

4. KISIM

İCTİHAD VE TAKLİD

1. BÖLÜM İCTİHAD

381) Arab Dilinde (kelime olarak) icthâd, cühd sarfetmek, herhangi bir işi yapmak için olanca gayreti harcamak demektir.

Fıkıh Usulcülerinin ıstılahında ise icthâd demek, istinbât yolu ile, şer"i hükümleri anlayıp öğrenmek isteğiyle müctehidin gayret harcamasıdır. İctihâdm bu ıstılahı tarifinden şunlar anlaşılıyor:

- 1) Müctehidin gayretini harcaması. Yani müctehid gayretinin olancasını harcamakta, daha fazla bir gayret göstermekten kendisini âciz hissetmektedir.
- 2) Gayretini sarfedenin müctehid olması. Müctehid olmayanın sarfettiği gayret kıymet taşımaz. Çünkü icthadda bulunabilme ehliyetine sahip değildir. Sadece icthâd ehliyetine sahip olanın icthâdı makbuldür.
- 3) Bu cühd, amelî ve şer"i hükümleri anlamak gayesiyle sarfedilmelidir; bunların dışındaki hükümleri anlamak için harcanmış olmamalıdır. Buna göre aklî, hissî yahut dile dair hükümleri anlamak için harcanan cühd, Usulcülerce ıstılahı icthâd nev'inden değildir.
- 4) Şer"i hükümleri anlamamanın istinbât yoluyla olması şarttır. Yani bu hükümlerin tedkik, inceleme ve araştırmalara tabî tutulan delillerinden çıkarılarak elde edilmeleri şarttır. Bu kayda göre muftiden meseleleri sormak, öğrenmek yahut İslâmî kitablardan meseleleri idrâk ve zihinde muhafaza etmek, Fıkıh Usûlü İlmî'nde ıstılahı icthâd değildir.

382) Müctehid

İctihâdın tarifinden, müctehid demekle kimin kastedildiği anlaşılmalıdır. Buna göre müctehid, kendisinde icthâd melekesi bulunan yani tafsilî delillerinden, "amelî ve şer"i hükümleri istinbât iktidar ve gücü bulunan, Usulcülerce fakîh olan şahıstır. Buna göre şer"i hükümleri tedkik, inceleme, araştırma ve istinbâta bulunmadan, âlimleri dinleyerek, telkinle, ezberle yahut kitaplar yoluyla öğrenen insan müctehid ve fakîh sayılmaz. İctihâd kudreti ve iktidarı ancak şahsı müctehid kılan icthâd şartlarının şahısta bulunmasıyla hasıl olur.

383) İctihâdın Şartları

Birinci Şart: Arab Dili'ni Bilmek

Müctehid Arabların hitabını, kelimelerindeki müfredatın (kelimelerin) ve ifade usulünün manalarını anlayabilecek tarzda Arab Dilini bilmek mecburiyetindedir. Arabcanın bilinmesi ya tabii bir şekilde olur (Arabların kendi dilleri olan Arabca'yı bilmeleri gibi), ya da öğrenilerek olur. Öğrenerek Arabca'yı bilmek nahiv, sarf, belagat, me"ânî ve beyân gibi Arab Dili ilimlerini öğrenmekle olur. Müctehidin bu tarzda Arab Dilini öğrenmesi zarurîdir. Çünkü şer"i'nin nassları Arab Lisânı ile vürûd bulmuştur. Onun için şer"i'nin nasslarının anlaşılması, bu nasslardan hükümlerin çıkarılması ancak çok iyi bir Arab Lisânı bilgisiyle mümkündür. Husûsen Kitab ve Sünnetin nassları yüksek belagat, fesâhat ve beyân seviyesine sâhib bulduklarından Arab Dilini bilmeden, Arabcanın ifade ve tâbirdeki usulünü, belâğî ve beyânî esrarını ihata etmeden, kelime ve ibarelerinin nelere işaret ettiğine vâkıf olmadan şer"i nassların iyice anlaşılması, manalarının zevkine varılmasının ve nelere delâlet ettiklerinin idrâk olunması imkânsızdır. Müctehid Arab Lisânını ne kadar biliyorsa, o nisbette nassları anlama, nassların basit ve derin manalarını idrak etme kabiliyetine sâhib demektir. Fakat müctehidin Arabca'yı, Arab Dili imamları ve meşhur Arab Dilcileri gibi bilmesi şart değildir. Müctehidin, şer"i nassları selîm olarak anlaması için ve şer"i nassların neleri kastedtiklerini idrâk etmesini mümkün kılacak kadar Arab Dilini bilmesi kendisine kâfidir.

İkinci Şart: Kitabı (Kur'anı) Bilmek

Müctehidde bulunması icabeden, icthâd şartlarından biri de müctehidin Kitabı bilmesidir. Çünkü Kitab esasların, dayanakların temeli ve kaynağı, her şer"î delilin istinâdgâhıdır. Onun için müctehidin Kur'an ayetlerinin hepsini icmâlî olarak (umûmen) bilmesi, a.hkâm (hukukî) ayetlerini de bir bir ve teferruatlı olarak bilmesi şarttır. Çünkü amelî ve şer"î hükümler bu (hukukî) ayetlerden istinbât olunmaktadır. Bazı âlimler ahkâm ayetlerinin sayısını beş yüz olarak tesbit etmişlerdir. Aslında ahkâm ayetlerinin beş yüz sayısında bırakılması doğru değildir. Dikkatli tedkik, derin düşünce ve iyi idrâk ile diğer ayetlerden de hüküm çıkarılması hatta kıssalardan, peygamberlerin başlarından geçen vak'alardan hüküm ıstınbâtı mümkündür. Sonra, müctehidin ahkâm ayetlerini ezberlemesi şart değildir, ihtiyaç halinde ayetlere kolayca müracaat edebilmesi için bu ayetlerin Kitabdaki yerlerini bilmesi kâfidir. Alimler bu ayetlerin tesbitine, şerhedilmelerine, delalet ettikleri hükümlerin beyanına ehemmiyet vermişler, bu mevzûya dâir birçok eserler telif etmişlerdir. Cassâs (el-cassâs) olarak bilinen Ebû Bekr A.hmedu bni "aliyyi nâzî (vf. 370 H.)nin tel'lifi kitâbu ahkâmî'l-kur'an isimli eser, Ebû Bekrini bnu T'arabî (vf. 543 H.)nin kitâbu ahkâmî'l-kur'ân adlı eseri bunlardandır. Ayrıca bazı Kur'an tefsircileri ahkâm ayetlerinin tefsirine hususi bir itina göstererek bu ayetlerin üzerinde fazla durmuşlar, bu ayetlerden çıkanları hükümleri izah etmişler, fakihlerin ayetler hakkındaki görüşlerini beyan buyurmuşlardır. Kurtubî'nin (el-kurtubî: vf. 761 H.) elcâmi"u li ahkâmî'l-kur'ân ismini verdiği tefsir, altıncı hicrî asır fakihlerinden Tabrâsî (et-tabrâsî)nin mecma"u'l-beyâni fi tefsiri'l-kur'ân adındaki tefsiri de bu eserlerdendir. Bu ve benzeri kitâblar hâli hazırda müctehidin ahkâm ayetlerine müracaatını, ayetlerin delalet ettiği mânâ ve hükümleri anlayıp idrak etmesini kolaylaştırır.

Kur'an ayetlerinin hangisinin nâsîh ve hangisinin mensûh olduğunu bilmek de Kitabı bilmeye dahildir. Nâsîh ve mensûh mevzuu fazla uzun bir şey değilse de müctehidin bilmesi icabeder. Nühâs (ennuhâs: vf. 338 H.) olarak tanınmış İmam ebû bekr Muhammedu bni Ahmedin kitâbu'n-nâsîhi ve'l-mensûh isimli eseri bu sahada tel'if olunan kitâblardandır.

Ayrıca müctehidin ahkâm ayetlerinin nuzûl sebeplerini de bilmesi zarurîdir. Çünkü bu bilgi müctehide ayetin maksadının anlaşılmasında büyük nisbette yardım edecektir.

Üçüncü Şart: Sünneti Bilmek

Müctehidin Sünnetten nelerin sahih, nelerin zayıf olduğunu, hadîs râvîlerinin hallerini ve durumlarını, ne nisbette "adalet sahibi olduklarını, dabt, takva, vera dereceleriyle fakihlik seviyelerini, Mütevâtir, Meşhur ve âhâd Sünneti bilmesi, hadîslerin manalarını anlaması, vürûd sebeplerini kuvvet ve sıhhat bakımından hadîslerin derecelerini, hadîsler arasında tercih yapma kaidelerini, hadîslerin nâsîh ve mensûh olanlarını bilmesi şarttır. Müctehidin bütün hadîslerin hepsini bilmesi şart değildir; sadece ahkâm hadîslerini bilmesi kâfidir. Bu hadîsleri bilmiş olmak için, onları ezbere bilmek lazım değildir. Müctehidin sahih hadîs ve Sünnet kitâblarına sâhib olması, ahkâm hadîslerinin bu kitâblardaki yerlerini bilmesi kâfidir. Keza râvîlerin hâl ve durumlarını bilmiş olmak için, hadîs imamlarının tel'if ettiği cerh ve ta"dfil kitâblarına müctehidin mâlik olması (elinin altında bulunması) kâfidir. Biz burada kâfidir diyoruz. Zira müctehidin, zikrettiğimiz şekilde Sünnet bilgisine sadece tek başına hâli hazırda ulaşabilmesi çok zor olduğundan hadîs âlim ve imamlarına istinâd edip, onlara müracaat etmesi şarttır.

Alimler ahkâm hadîslerini bir araya toplamaya itina göstermişler ve hususta eserler yazarak ahkâm hadîslerini Fıkıh mevzûlarına göre tertîbetmişler, kısa veya uzunca şerhler yazmışlar, hadîslerin ihtiva ettiği hükümleri açıklamışlar, muhtelif beldelerin ileri gelen fakihlerinin görüşleri arasında mukayese bulunmuşlar ve hadîslerin senedleri hususunda bilgi vermişlerdir. Bu eserler, müctehide ahkâm ayetlerinin tesbitini, manalarının ve hükümlerinin anlaşılmasını kolaylaştıran vesilelerdendir. Şeyh Muhammedu bnu "aliyyi şevkânînin eseri olan neylu'l'evtârî şerhu munteka'l'ahbâr isimli kitab bunlardandır. Ayrıca müctehid, sadece ahkâm hadîslerine inhisar etmeyen sahih hadîs kitâblarıyla şerhlerinden de bu sadette faydalanır.

Dördüncü Şart: Fıkıh Usûlünü Bilmek

Giriş'te de zikrettiğimiz gibi Fıkıh Usûlünü bilmek her müctehid ve fakih için zarurettir. Çünkü müctehid şer"îatin delillerini, kendilerine müracaattaki sıralarını, bunlardan hükümlerin çıkarılma yollarını, lafızların manalarına delalet tarzlarını, bu delaletlerin kuvvet nisbetini, hangisinin hangisinden önce geldiğini, deliller arasındaki tercih kaidelerini ve diğer Fıkıh Usûlü timinin tedkik ettiği mevzularını bu ilim ile öğrenir ve bilir, ilk ve son zamanlarda âlimler bu ilme dâir birçok eserler tel'if buyurmuşlardır. Bu Fıkıh Usûlü ki tablan, alimlerin işbu ilmin mevzûlarına ve kaidelerine kolayca vâkıf olmalarını temin eylemiştir.

Beşinci Şart: Üzerinde İcmâ" Hâsıl Olmuş Mevzuları Bilmek

Karşılaştığı ve hakkında ihtihadda bulunduğu meselelerde icmâ"a aykırı harekette bulunmamak için müctehidin, hangi mevzu ve meseleler üzerinde icmâ" hasıl olduysa onları bilmesi mecburîdir.

Altıncı Şart: Şerîatin Maksad ve Gayelerini Bilmek

İctihâdın şartlarından biri de şer"îatin sarahaten beyan etmediği hükümleri kıyas yahut maslahat ve beşerî münâsebetlerde örf haline gelmiş bulunan, insanların maslahatlarını tahakkuk ettiren âdetlere dayanarak istinbât edebilmek için insanların maslahatlarını, Şerîatin maksad ve gayelerini, hükümlerin illetlerini bilmektir. Bundan dolayı insanların örf ve adetlerini ihata etmek, insanların maslahatlarını dikkate alıp bunlara binâen hüküm istinbâtı için şarttır. Çünkü insanların örf ve adetlerini nazarı dikkate almak, insanların meşrû maslahatlarını dikkate almaktır.

Yedinci Şart: İctihada Fıtratan Kabiliyetli Olmak

Usulcülerin sarahaten beyan etmemelerine rağmen, bize göre içtihâdın bir zarurî şartı da, alimde içtihada fitrî bir istidâd bulunmasıdır. Yani müctehidin ince bir idrâk sahibi olması yanında fikhî bir akıl seviyesine, zihnî bir berraklığa, basiret ve kalb gözü işlerliğine ve açıklığına, güzel

anlayışa, zihin keskinliğine mâlik olması şarttır. Bu fitrî istidâd ve kabiliyete sahip olmadan, şahıs yukarıda içtihadın şartları olarak saydığımız içtihadın aletleri durumundaki vasıfları hâiz olsa bile, içtihadın aletini bilse, öğrense bile mütehid olamaz. Çünkü içtihadın aleti olan bu şartlar, fitrî içtihad kabiliyeti ve istidâdıyla bir arada insanda bulunmazlarsa şahsı mütehid kılamazlar, mütehid yapamazlar. Bu görüşümüzde garabet ve tuhaflık yoktur. Mesela insanda fitrî bir şiir istidâd ve kabiliyeti yoksa Arab Dilini öğrenmesi, Arab Dili ilimlerini iyi kavraması, şiir vezinlerini güzelce hafızasına yerleştirmesi o insanı (Arabca şiir yazan) şâir yapamaz, işte içtihadta durum böyledir, ileri gelen, sivrilmiş mütehidler, diğerlerinden daha fazla içtihad ilimlerini, içtihad vesile ve aletlerini bilen insanlar değillerdi. Fakat diğerlerinden daha fazla içtihad kabiliyetine ve fitrî içtihad istidadına sahip idiler!...

384) Haklarında İctihad Edilebilecek ve Edilemeyecek Hususlar

İslâmî ve şer"î hükümlerin hepsinde içtihadta bulunulamaz. (Yani bütün şer"î hükümler içtihad mahalli değildir.) Onun için bazı Usûl alimleri şöyle demişlerdir:

"Hakkında içtihad edilebilecek (muetehedun fih) hususlar, hakkında kati delil olmayan her şer"î hükümdür." Yani hakkında kat'î delil bulunan şer"î hükümlerde içtihadta bulunulamaz; bu hükümlerde ihtilaf edilemez. Bunlar, haklarında kat'î nassların bulunduğu, durumlan intişâr edip yaygınlaşmış, âlim ve cahilin aynı ölçüde bilip tanıdığı, hiç kimsenin bilmemekle mâzûr görülmediği; namazın ve orucun farzlığı, zinanın haramlığı ve benzeri gibi hükümlerdir.

Haklarında kat'î nassların vârid olmadığı, sübût yahut delâlet bakımından zannî nassların vârid olduğu hükümlerde ancak içtihad edilebilir, içtihad edilecek hükümlerin nassları sübût bakımından zannî ise, (ki bu hal Peygamber Efendimizin Sünnetinde olabilir) mütehid, nassın subût (sabitlik) nisbetini tedkik eder; senedin sıhhat mikdânını, kuvvetini, râvîlerinin sikah olup olmadıklarını, onlara istinâd edilip edilemeyeceğini ve bunlara benzer tedkik ve araştırmanın icâbet ettiği mevzular üzerinde durur. Bu meselelerde mütehidler fazlaca ihtilaf ediyorlar. Mesela bir hadis, mütehidin biri nezdinde .sabit ise de diğer mütehid nezdinde .sabit olmayabiliyor; ve hadîs ile bu diğer mütehid amel etmiyor.

Delalet bakımından zannî olan hükümlere gelince: İctihad bunlarda, lafzın manaya delalet kuvvetini, bir delaletin başka bir delaletle tercih anlayışıyla, bu hükümlerden maksadın ne olduğunda teksif olunur. Fakihler lafzların delaletleri, bazıların bazılarına tercihi hususundaki ölçü mahiyetinde olan kaideler ve umumi kıstaslarda ittifaq etseler de, bu meselelerde ihtilaf etmekte, hatta bazen bu kıstas ve ölçülerde de ihtilafa düşmektedirler. Bunun neticesinde de istinbâtta ve hüküm çıkarmakta geniş bir görüş farklılığı hasil olmaktadır. Mesela emrin ve nehyin mücebi, "âmmin ferdlerine delâletinin zannî mi yoksa kat"î mi olduğu, mutlakın mukayyede alâkası ve diğer mahallinde işaret ettiğimiz mevzular hep bu cinstendir.

Keza içtihad, Şeriat Sahibince hakkında bir nassın îrâd buyurulmadığı meselelerde de ceryân eder. Böyle meselelerde mütehid kıyas v.s. gibi şer"îatin diğer delâletlerine müracaata mecburdur. Şübhesiz bu delillerin sıhhat dereceleri, bu delillerden hükümlerin istinbât keyfiyeti, bu delillere istinaden istinbât olunmuş hükümler hakkında mütehidlerin görüşleri farklıdır.

385) İctihad Zamanla Ve Mekanla Kayıtlanmaz

İctihadı bir zaman ve bir mekân kayıtlamaz. Yani içtihad sadece bir zamana ve sadece bir mekâna mahsus değildir. Çünkü istinad ettiği şey, şahısta şartlarının bulunmasıdır. Bu ise her zaman mümkün olan bir şeydir. Onun için içtihadı sadece bir muayyen zamana inhisar ettirip (o zamanın haricinde içtihad olmaz de)mek caiz değildir. Allah'ın fazıl ve keremi geniştir; sadece ilk müslümanlara inhisar etmiş, son zaman müslümanları hakkında Allah'ın fazıl ve keremi yoktur denemez, ilim ehli, Rabblerin insanlara gönderdiği, Assü Muhammed Efendimizin insanlara tebliğ ettiği şeyleri onlara beyan eden mütehidin her zaman mevcut olduğunu sarahaten ifade buyurmuşlardır. Bazı alimlerin içtihad kapısının kapandığı tarzındaki fetvalarının sebebi, bu âlimlerin ser"îatin muhafazasına, kendilerinin mütehidliklerini iddia eden cahillerin ser"îatle oynamalarına çalışmalarıydı. Bu fetva içtihad iddiasında bulunan bu cahiller için verilmiştir; ilim ehli ve içtihad ehliyetine sahip zatlar için verilmemiştir.

Bunun için kıyamete kadar içtihad bakîdir; şahısta içtihadın vesileleri ve şartları tekemmül etme kaydıyla herkese mubahtır. Ondan dolayı bu dereceye, bu şerefli merteye ve mevkie ancak, gerçekten içtihad ehliyetine sahip zâtlardan başkası yükselemez. Şu halde içtihad muayyen bir zümreye, muayyen bir sülâleye, muayyen bir memlekete, muayyen bir zamana tanınmış, verilmiş bir imtiyaz değildir; şartlarıyla bütün kullara mubahtır. Çünkü Allah'ın şer"îati bütün beşeriyet için teşrî"î kılınmıştır. Bütün beşeriyetin Allah'ın Dîninin hükümlerini anlamak, öğrenmek, bu hususta düşünmek mecburiyeti vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor

"Kur"ânı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalbler -inin- üzerinde kilitleri mi var ki hiçbir hakikat, gönüllerine girmiyor." ^[307] Çünkü içtihad ilim mertebelerinin en yükseğidir. İlim ise herkese mubahtır. Hatta mübarek ser"îat ilme teşvik buyurmuş, ilim sahiblerini övmüş, ilmin arttırılmasını istemiş, insanlara "...Rabbim ilmimi arttır" ^[308] demelerini öğretmiştir.

386) İctihadın Hükümü

Kendisinde içtihad melekesi bulunan, içtihad vesile ve sebeplerine mâlik olmakla içtihad ehliyetine sahip şahsın içtihadta bulunması farzdır. Mütehid, delillerde tedkik ve araştırma yoluyla şer"î hükme ulaşmak zorundadır, içtihadının mütehidi ulaştırdığı netice, mütehidin uymak zorunda bulunduğu şer"î hükümdür; bu hükümü başkasını taklîd ederek terketmesi caiz değildir. Mütehid içtihadında isabet etmiş ise kendisine iki ecir ve sevab vardır; içtihadında hata etmiş ise alacağı ecir ve sevab bir tanedir. Allah'ın Salât ve Selâmı Üzerine olsun Peygamberimiz böyle buyurmuştur:

"Salâhiyet sahibi (hâkim, idâri âmir veya nâibleri) içtihad ettiğinde doğru içtihad etse iki sevab ve ecir, hata ederse bir sevab ve ecir ile mükâfatlandırılacaktır."

387) İctihâdın Değişmesi ve İbtâli (nakdı)

İctihâdın dayanağı, tedkik ve şer'î hükme ulaşmak için var gücü ve olanca cühdü sonuna kadar harcamaktır. Yani müctehid bir mesele hakkında tedkikte bulunup, iyice araştırmada bulunup, cühdünün olancasını harcayarak bir hükme varırsa, bu hüküm o müctehid hakkında uyması mecburi olan ve kendisiyle fetva vereceği hükümdür. Fakat bu mesele hakkında müctehidin icthâdını değiştirirse müctehidin yeni icthâdının muktezâsına göre amel etmesi, yeni icthâdıyla fetva buyurması ve birinci icthâdını terketmesi lazımdır.

Müctehid hâkimse, bir mesele hakkında icthâdına göre muayyen bir karar ve hüküm vermişse, başka hâkimin bu icthâdını nakdetmesi, ibtâl edip hükümsüz kılması caiz değildir. Çünkü "icthâdın, emsali bir icthâd ile nakd (nakz) olunamayacağı", kaidedir. Fakat hâkime, hükmettiği ilk mesele gibi başka bir mesele arzolandığında, bu mesele hakkında hâkimde yeni bir görüş hasıl olsa, hâkimin bu yeni icthâdıyla hükmetmesi mecburidir, ilk verdiği hüküm ise nakz olunmaz; carî ve mer'îdir. Bu da göstermektedir ki kazâî eski hükümler, müslüman kadıyı ve hâkimi bağlayıcı değildir. İslamda kadıların tatbikatları bunu göstermektedir. Bunlardan birisi şudur: Aro Hattâb oğlu Ömer Efendimiz, mîrâsa dâir hacet meselede (bu meseleye mîras hukukunda ayrıca elmes'eletü'l-müşerrekeh, elmes'eletü'l"umariyyeh de denir) ebeveynin evlâdının mîrâs alamayacağına hükmetmiş, sonra kendisine aynı mesele (başka şahıslarca) arz olunmuş ve bu sefer ebeveynin evlâdının ananın evladıyla beraber (ana bir kardeşlerle birlikte) mîras alacağına, hükmetmiş, bunun üzerine haklarında ilk hüküm verilmiş şahıslar Ömer Efendimize itiraz edince: "O, o zamanki verdiğimiz hükümdür. Bu ise şimdi vermekte olduğumuz hükümdür" buyurmuştu. Fakat icthâd kati nassa muhalif olursa nakdolunur; hiçbir itibarı yoktur. Çünkü böyle bir icthâd hakikatte icthâd değildir.

388) İctihâdın Tecezzüü (Bölünmesi)

İctihâdın cüzlere, parçalara, kısımlara ayrılması yani tecezzü' etmesi demek, âlimin bir meselede müctehid olması, diğer meselelerde müctehid olmaması demektir. Yani bazı meselelerde âlimin icthâd şartlarını hâiz olması, icthâda muktedir bulunması, diğer bazı meselelerde hâiz olmaması demektir. Mesela bir şahsın mirasa dâir bütün delilleri, bütün nassları, bütün Sünneti, âlimlerin görüşlerini ihata etmesi gibi. Böyle bazı meselelerde icthâd ihataya sahip, icthâd şartlarını taşıyan insan, o meselelerde icthâda bulunabilir. Diğer meselelerde kendisi icthâd vesilelerine, şartlarına mâlik bulunmadığından icthâd edemese bile bunun bir mahzuru yoktur.

Alimlerden bazıları icthâdın tecezzüüne karşıdır. Fakat tercihe şayan olan birinci görüştür; ve ilk müctehidlerin tatbikatları bunu göstermektedir: Onlardan birine birçok meseleler sorulduğunda, sadece bazısına cevap veriyorlar, diğerleri hakkında cevap vermiyorlar ve "bilmiyorum" diyorlardı.

2. BÖLÜM

TAKLİD

(ETTA-KLİD)

389) Taklid Arab Dilinde, insanın başkasına taktığı (yani taklid ettiği) el-kılâdeh (gerdanlık, madalya, nişan ve benzerlerin)den alınmıştır. Fıkıh Usulü ıstılahında ise taklidi Ğazzâlî: "hüccet ve delilsiz olarak (başkasının) görüşünü kabul etmektir", bazıları: "Sözü hüccet olmayanın sözüne göre hüccetsiz (şer'î delilsiz) olarak amel etmektir", diğer bazıları: "Neye dayanarak söylediğini bilmediğinin sözünü ve görüşünü kabullenmendir" şeklinde tarif etmişlerdir. Bu tarifleri hulâsa edecek olursak, "taklid: Delilini ve kuvvet derecesini bilmeden, başkasının görüşünü benimsemektir" şeklinde ifade olunabilir. Mesela falan müctehidin görüşü olması sebebiyle bir şahsın delilini, bu delilin kuvvetini bilmeden, "ayıb (kusur) sebebiyle nikâh feshedilebilir" görüşünü benimsemesi böyle (bir taklid amelîyesidir).

390) Taklidin Hükmü

Şeriatte aslolan taklidin zemmolunmasıdır, yerilmesidir. Çünkü taklid delilsiz, hüccetsiz olarak (başkasına) uymak ve tabî olmak demektir. Ayrıca taklid, mukallidler yani taklide bulunanların teşkil ettiği zümreler arasında me.zmûm bir taassuba yol açar.

Amelî ve şer'î hükümlerde taklidin caiz olup olmadığı alimler arasında ihtilâfıdır. Bir kısım alimler hiçbir şekilde taklidin caiz olmadığını, mükellefin icthâd vesilelerini öğrenerek icthâda bulunmak zorunda olduğu, bunun mükellef üzerine vâcib olduğu görüşündedirler. Diğer bir kısım alimler de taklidin herkes için caiz bulunduğu, icthâda muktedir olanın da, icthâddan âciz olanın da taklid ile amel edebileceği görüşündedirler. Diğer bir kısım alimler de, icthâddan âciz olanlar için taklidin caiz, müctehid olanlar için taklidin haram olduğu görüşündedirler.

Alimler taklidi müdâfaa şeklinde olsun, taklide hücum tarzında olsun, taklid mevzuuna dâir çok kelâm etmişler, taklid müdâfileriyle taklid aleyhdârları arasında münâkaşa, tenkid ve cebheleşme şiddet kazanmıştır.

Bizim görüşümüze göre mesele açıktır ve kolaydır; uzun söz ve münâkaşaya vesile olmaya deymeyecek kadar basiddir. Şöyle ki: Her mükelleften matlûb olan şey Allah ve Peygamberine itaattir. Birçok sarîh nasslar bunu ifade etmektedir. Mesela Yüce Allah "Allah ve Peygambere itaat edin.

Tâ ki rahmete kavuşturulasınız"^[309]

"...Peygamber size neverdi ise onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da sakının..."^[310]

"öyle değil, Rabbine andolsunki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri (kavga ettikleri) şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin

hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar”

“...Rabbınızden size indirilen (Kur'an)a uyun...”^[312] buyurmaktadır. Şu halde istisnasız her mükellefe farz olan Allah'a ve Peygamberine itaattir. Bu farz, celal ve izzet sahibi Yüce Allah'ın Kur'an'da yahut Assü Muhterem Peygamberimizin diliyle teşri" buyurduğu şeylerin mutlaka bilinmesini icâb ettirmektedir. Allah'ın teşri" buyurduğu şeylerin öğrenilmesi, bilinmesi sadece Kur'an ve Sünnet nasslarına müracaat ve onlar ile neyin kastedildiğini anlayıp kavradıktan sonra onlardan hükümlerin çıkarılmasıyla olur. Mükellef bu nasslarda sarîh olarak hükmü bulamazsa, şerî"atin emri üzere icthâda müracaat eyleyerek şerî"at çerçevesinde, şerî"atin umumi esasları ışığında, şerî"atin maksad, gaye ve mefhumları istikametinde icthâda bulunur. Hükümlerin anlaşılıp öğrenilmesinde sağlam yol budur. Şübhesiz bu yolu takibedip bu yolda yürümek muayyen bir ölçüde malûmatı ve idraki icabettirir. Bu da şahsın ilmî ve beşerî hâline göre az veya çok olabilir. Nihayet şahıs, kendisini yüce icthâd makamına ehil kılacak seviyeye ulaşır. Eğer mükellef bu yol ile (icthâd yoluyla) hükümleri anlamaktan aciz kalırsa, hükmünü bilmek ve anlamak istediği meseleyi, kendisine Allah'ın da emrettiği üzere ilim ehlinde ve âlimlerden sorar ve aldığı cevaba göre amel eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“...Eğer bilmiyorsanız zikir erbabına sorun...”^[313] Mükellefin muayyen bir alime bu suâli sorması, suâli sormak için bir muayyen alimle kayıtlı olması lazım değildir. Çünkü Allah mükellefi bununla ilzam eylememiştir. İslâmî ve şerî"î bir ilzamin (mecbur kılışın) bulunmadığı hususta iltizam (mecburiyet kaydıyla bir şeye bağlı kalmak) yoktur. Ayet mükellefe (ilim erbabına) sormasını emretmiş, muayyen bir alime sormasını emretmemiştir. Fakat mükellefe düşen, tanınmaya ve bilinmeye göre, en âlimi, en faziletliyi, en fazla "adl olanı ve en çok vera" ve takva sahibi olanı, böyle bir suâli sormak için seçmektir. Mükellefin kudreti buna yeter

“Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez...”^[314] İctihâd ve taklid meselesindeki görüşümüz budur. Kur'an nasslarının delalet ettiği, salah sahibi selevin tâkibelediği tatbikât budur: Müctehid istinbat ve icthâd yoluyla hükümleri anlıyor; avam da şerî"atin hükümlerini müctehidlerden soruyor, sadece bir müctehide sormakla bağlı kalıp, başka müctehide sormamazlık yapmıyorlardı.

391) Mezhebierin Taklîd Edilmesi

Fikhî İslam mezhepleri, fikhî mektepler (ekoller)dir; müessislerinin isimleriyle bilinirler. Bu zâtlar büyük müctehidlerdir; takva, salâh, ilim sahibi oldukları ve müctehidlikleri müsellemdir. Bu mezheplerden bazıları kaybolmuş, mensublarının Kahnayışıyla amelî hayattan çekilmiş, görüşleri sadece fikhî hîlaf kitaplarında kalmıştır. Evzâî (el-evzâ'î) ve sufî'ânî's-sevrî mezhepleriyle diğer mezhepler bu cümledendir. Bu mezheplerden diğer bazıları da şimdiye kadar devam etmiştir; mensubları vardır; fakihlerinin görüşlerini nakleden kitapları mevcuttur. Bu mezhebierin taklidi caiz midir, değil midir?

Müctehidin hükümleri tedkik ve icthâd yoluyla aslî menbâlarından almasının lazım geldiğini, takliddede bulunmasının caiz olmadığını kaydetmiştik. İctihâddan aciz mükellefin de ilim ehline sormak zorunda bulunduğunu söylemiştik, ilim ehline suâl sormak (bu ilim ehli hayatta iseler, gidip fiilen kendilerine sormak kabilsen) ya bizzat şefehî tarzda olur, ya da (vefat etmişlerse veya hayatta oldukları halde kendilerine şefehî olarak sormak kabul değilse yahut hayatta buldukları halde kendilerinin kitapları ve eserleri neşredilmişse) bize görüşlerini sıhhatli bir şekilde nakleden, itimad olunur kitaplarına müracaat etmekle olur. Buna göre aşağıdaki hususları zihinde daime canlı tutarak, bize sıhhatli bir şekilde nakledilmiş olup, hâlen mâruf ve belli mezheplerden birine avamın uyması caizdir:

- 1) Fikhî İslam mezhepleri, şerî"atin nasslarını tefsir eden, bu nasslardan hüküm çıkaran medreseler (ekoller)dir. Yani bu mezhepler istmbâta ve hüküm çıkarmadaki fikhî esaslar (metodlar)dır; yeni bir şerî"at ve İslamdan gayrı bir şey değildir.
- 2) İslam şerî"ati -ki Kur'an ve Sünnet nasslarıdır-, hangi mezheb olursa olsun, ondan daha geniştir, daha büyüktür. Mezhebierin hiçbirisi tslamdan daha büyük ve daha geniş değildir.
- 3) İslam şerî"ati her mezheb hakkında hâkim ve şerî"î bir delildir ve hüccettir; fakat hiçbir mezheb İslam şerî"ati hakkında şerî"î bir delil ve hüccet değildir.
- 4) Bu mezheplere tabî olmayı caiz kılan unsur, bu mezhebierin, mensublarına şerî"atin hükümlerini öğretme, tanıtmazınneti (elma-zmneh) oluşlarıdır. (Şerî'atin ahkâmını onlara öğretip tanıtacaklarının kuvvetle zannolunmasıdır.) Yani bu mezhepler, Allahca indirilmiş Kur'an yahut Sünnetteki hükmü bize öğretme ve tanıtmaz hususunda mazınnettirler (bunu yapacakları kuvvetle zannolunmaktadır). Eğer bir meselede falanca mezhebin hatalı olduğu tebeyün eder ve iyice anlaşılır, o mesele hakkında başka bir mezhebin savâb ve doğru olduğu kafi olarak belli olursa, o başka mezhebin doğruluğu kâfi derecede zahir, âyân beyân belli olursa, bu meselede mezheb mensubunun doğru ve sevâb olan mezhebe tabî olması lazımdır.
- 5) Mezheb mensubu bir meseledeki şerî"atin hükmünü, mezhebiden olmayan bir fakîhe sorup kendisine verdiği fetva ile amel edebileceği gibi, bütün icthâdlarda mezhebine bağlı kalmak mecburiyetinde olmadığından bazı meselelerde başka mezhebe göre amel edebilir. Ancak bu bazı meselelerdeki diğer mezhebe intikalın (keyfi, canın istediği gibi, heva ve hevese göre değil;) sebebinin, şerî"î bir delil olması şarttır. (Yani bazı meselelerde başka mezhebe tabî olmanın şartı, bu tabî olmayı şerî"î bir delilin icabettirmesidir. Şahıs, mensub olduğu mezhebden başka bir mezhebe bazı meselelerde uyabilmesi için şerî"î bir delilin icabına uymak mecburiyetindedir. Bir meselede şerî"î delilin icabına uymak, o meseledeki şerî"î delillerin ihata edilmesine bağlıdır. Delillerin ihatası ve delilin icabına uyabilmek ise Fıkıh Usûlüne ve icablarına ciddî vukuf olmadan temin edilemeyecek bir kabiliyettir.)
- 6) Mukallidin zemmolunmuş, yerilmiş mezheb taassubundan kendini arındırması lazımdır. Çünkü mezhepler İslamın parçacıkları değildir, İslamın hükmünü fesheden birer din değillerdir. Mezhepler şerî"atin tefsiri ve anlaşılma şekilleri, tarzları, şerî"ate doğru bakan pencereler, tedkik, anlayış ve inceleme usulleri, metodları, hüküm çıkarmanın amelî şekilleridir; hepsi de Allah'ın indirdiğine ve teşri" kıldığına varmak istemektedirler.
- 7) Mezheplerin ihtilafı görüşlerinin bulunması bizi hiçbir zaman sıkıkmamalıdır. Anlayışta, hüküm çıkarışta ihtilaf tabiidir, bedîhidir. Çünkü görüş ayrılığı beşerî akıldan ayrılmayan bir hususiyettir. Akıl, idrak ve anlayışların kat'î olan farklılıkları, hüküm çıkarmada ve anlamada da mutlaka

kendini göstermekte ve ayrı istinbâtlar, ayrı anlayışlar hasil olmaktadır. Bizler, bize büyük bir fikhî servet bırakan bu ilmî, fikhî ihtilâf ile iftihar ediyor, onu Fıkhın canlılığının, gelişmesinin, büyük fakihlerimizin düşünce genişliği ve kapasitelerinin, parlak, berrak İslam şeriatine karşı hizmet vazifelerini yaptıklarının bir delili sayıyoruz.

8) Bu muhtelif fikh mezhebi müctehidlerinin değerlerini itiraf etmemiz, onlara ihtiram duymamız, tebcilde bulunmamız, onlara karşı edebli ve terbiyeli olmamız, onlara hayır duada bulunmamız, görüşlerinde isabetli de olsalar, hatalı da olsalar sevab ve ecre müstehak olduklarına inanmamız ve izzet, celâl sahibi Allah'ın bize öğrettiği gibi şöyle dememiz vazifemizdir: “*Bunların arkasından (kıyamete kadar) gelenler (gelmiş ve gelecek olan mü'minler şöyle) derler: Ey Rabbimiz, bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi yarlığa. İman etmiş olanlar için*

kalblerimizde bir kin bırakma. Ey Rabbimiz, şübhesiz ki sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin”^[315].

Bu işe başlayıp bitirmeyi nasîbeden Allah'a hamdolsun. Peygamber Efendimiz Hazreti Muhammed Mustafâ'ya, onun nezîh, pâk, mübarek hanedanına, mücâhid ashabına ve onlara kıyamet gününe kadar en iyi bir şekilde ve ihsan ile tabî olanlara Allah Salât ve Selâm buyursun.

- bitti-

(Mütercim der ki: Bu tercememi Rabbim, sâlih amelden başka bir şeyin fayda vermediği mahşer gününde ameli sâlihimden kılsın; ve o müdhîş ateşle ben âcizin, hocalarımın ve ebeveynimin arasında bir mania yapsın. Son sözüm Erzurum, 3 Mart 1978 Cuma.)

MÜTERCİMİN İLAVESİ

BİBLİYOGRAFYA VE İNDEKSLER

Sahife	Muhteva
389	Telif Bibliyografyası
395	Terceme Bibliyografyası
396	Kur'an Ayetleri indeksi
401	Hadisler İndeksi
408	Şahıs isimleri İndeksi
411	Usuli Ehemmiyeti Haiz Cemaat ve Topluluk isimleri
412	Kavim, Millet ve Kabile İsimleri İndeksi
412	Dil isimleri ve Dilciler İndeksi
412	Coğrafi Mahal, Müessese ve Cihet İsimleri İndeksi
412	Din Kitapları ve Mendupları İndeksi
412	Gün, Zaman, Vaka ve Harb İsimleri İndeksi
412	Hacım ve Ağırlık Ölçüleri İndeksi
412	İlim İsimleri İndeksi
413	Kitab İsimleri İndeksi
413	Mezhep İsimleri İndeksi
414	Mefhum İndeksi
419	Tarifler İndeksi
422	Alfabetik Mevzu fihristi

TE'LİF BİBLİYOGRAFYASI

TERCEME BİBLİYOGRAFYASI^[316]

Büyük İslam İlmihali: Ömer Nasuhi Bilmen, İstanbul, tarihsiz.
Çantay Meali: Kur'ân-ı Hakîm ve Meali Kerîm.
Hak Dini Kur'an Dili: Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, İstanbul, 1935-1938.
Kur'ân-ı Hakîm ve Meali Kerîm: Hasan Basri Çantay, İstanbul, 1969.
Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi: Ahmed Naîm ve Kâmil Miras, Ankara, 1928-1948.
Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi: Ahmed Davudoğlu, İstanbul, 1973...

[1] Buna el'istislah da denir. (Kitabın 3üncü baskısı. Müterc.)

[2] En-nisâ': 4/11.

[3] El-bakara: 2/275.

[4]

Eğer yanlış düşünmüyorsam, Şeriatteki emirler, muteber maslahatlardan mutlaka gerçekleştirilmesi istenenler; Sünnetler ise gerçekleştirilmesi tavsiye ve teşvik olunanlardır. Şeriatın yasaklayıp haram kıldığı şeyler, kat'i olarak ilga ettiği maslahatları göstermektedir. Bunlar mülgadır. Allaha ve Muhammet Efendimize inananlar bunlardan yüz çevirmek mecburiyetindedirler. Allah Cehennemi bu mülga maslahatları muteber maslahatmış gibi telakki edin, bu telakkiye göre bir kısa zaman için dünyada yaşayan, bu az ömrü, sonsuz âhiret ömrüne feda eden, zavallı olmayabilecekleri halde kendi kendilerini zavallı yapan insanlar için hazırlamıştır. Şeriatin mekruh kıldığı şeyler ise yapılmaması tavsiye ve teşvik olunan maslahatlardır. (Mütercim)

[5] Kitabda olmayan bu harf, tashîhan mütercimce konmuştur. (Müt.)

[6] el-kıyâmet: 75/36.

[7] Bunu El'âmidî, el'ihkâm adlı eserinde zikrediyor: c. 4, s. 216.

[8] Hacc: 22/78.

[9] Son cümle Kur'an 53 üncü En necm sûresi 28 inci âyetinden mülhemdir. (Mütercim)

[10] El-bakarah: 2/104.

[11] Rasullullah ashabinı irşâd buyururken bazıları, bizi gözet iyi anlayalım yâ Rasulellâh manasına "râ"ınâ yâ rasulellâh" derlerdi. Yahudiler bu tabiri "râ"ınâ" yani çobanımız şeklinde değıştirtip tahkire kalkıştılar, un-zûmâ bize bak; bizi gözet demektir. Ayetin iniş sebebi budur. Bak: Çantay Meali c. 1, s. 33 dip not: 57. (Mütercim)

[12] El-mâide: 5/2.

[13] Tenkihu'l fusûli lil-karâfi s. 200. İşbu iktibas, hocamız Ebû Zehrah'ın "Mâlik" isimli kitabının 416. sahifesindeki dipnotundan naldedilmiştir.

[14] Mesela Fıkıh Usûlü fimi'nde kullanılan icmâ", kıyâs v.s. gibi tabirlerle Fizik'te kullanılan ohm, wat, amper, direnç ve alternatif akım, elektroliz v.s. gibi. (Mütercim)

[15] Keza Çanakkale'nin bazı köylerinde, mesela Bayramiç'in Pınarbaşı Köyü'nde, "patoz" tabir olunan harman makinasında çalışanların tamamına, mahsûlünün makinadan çıkarılması hangi yemek günlerinde kime isabet ediyorsa, o öğünün yemeğini çalışanlara yedirmesinin adet haline gelmiş, olması da bu kabil örfendir. (Mütercim)

[16] elfurû-ku lil-karâfi c. 3, s. 149.

[17] El-a'râf: 7/199.

[18] El amidî c. 3, s. 112.

[19] Elkenz'e yazdığı şerhde ezzeyle't (c. 5, s. 52) şöyle diyor: "Assü Nebî Efendimiz zamanında insanlar mudârabah (sermâye birinden, çalıştırma diğlerinden olmak üzere ortaklık) icra ediyorlardı. Rasullullah bu tasarruflarını serbest bıraktı..."

[20] Bu muamele için seçilmiş hurma ağacına "ariyyeh denilir. Bu kelimenin cem'i "arayadır. (Mütercim)

[21] Hilafına nassın bulunduğu hiçbir örf muteber değildir.: el-mebû-t c. 12, s. 196.

[22] El- kava idu lil'izzi bni abdiselâm c. 2 s. 178.

[23] et-talâk: 65/2.

[24] El-bakara: 2/233.

[25] Keş, yoğurt peyniri yahut yağsız peynirdir. (Mütercim)

[26] El-bakarah: 2/183.

[27] Barsak, işkembe ve böbrek yağlan haram olan iç yağlarında dahildir. (Çantay Meali c. 1, s. 21U dipnot 70. Mütercim)

[28] El-en"âm: 6/145-146.

[29] El-mâide: 5/45.

[30] Bakımız

[31] El-mâide: 5/45.

[32] El-bakara: 2/178.

[33] Aynı eser s. 13.

[34] El-bakara: 2/194.

[35] El-mâide: 5/45.

[36] El-câsiye: 45/13.

[37] El-bakara: 2/29.

[38] Bu kaideler, Arabca yazılı olan her kanun nassının (metninin) tefsiri için zaruridir. Çünkü bu kaideler Arabca ibarenin anlaşılması için âyâr ve ölçülerdir. Kanun Arabca yazılı oldukça kelime ve ibarelerin anlaşılması hususunda bu ölçü ve ayarlara boyun eğer. Kanunun Arabca tanzim edilmesi veya ecebî bir dilden Arabcaya terceme edilmiş olması bu mevzuda birdir. Bunun için bu kaidelerin, nassların tefsirinde dikkate alınmaması, kanunun hatalı anlaşılmasına, hükümlerinin yanlış öğrenilmesine, muhtelif olaylara hangi hükümlerinin tatbikinin gerektiğinin kavranamamasına yol açacağından neticede insanların hakları kaybolacaktır. Çünkü hakim, kanunu anladığı gibi tatbik

etmektedir. Anlayışı yanlış olursa hak sahipleri haklarını kaybeder; haksızlar hak sahibi olur veya masumlar suçlu bulunur yahut suçlular masum gösterilir. Burada şunu da açıklamakta fayda vardır: Kanunlar üç şekilde tefsir edilirler:

A) Hukukî tefsir.- Kanunları şerh ederken sarihlerin kullandığı tefsir tarzıdır. Vakıyı dikkate almaksızın, katksız bir mantık ve mücerredlik vasfını hâizdir.

B) Kazâî tefsir.- Mahkemeye getirilen hâdiseleri ve vakıyı dikkate alarak yapılan tefsirdir. Birinci tefsirin hilâfına bu şekil tefsirde vakıanın tesirinde kalış ve amelî oluş sıfatı kuvvetlidir. Şu kadar var ki hâkim davanın hâdiselerini incelerken fiilen kanunu tefsir eder. Bu kanunun tatbiki için yapılan bir tefsirdir. Bu bakımdan muayyen bir kanun maddesinin hemen doğrudan doğruya hakimden tefsir edilmesi istenmemelidir. Çünkü hakim kanunu ancak tatbiki sırasında tefsir eder. Zira bu tefsir, latbik için zaruridir.

C) Teşrîî tefsir.- Kanun koyucunun kendisinin kanundaki muğlaklığı ve ibaredeki anlaşılmağı giderek, kanundaki mutlak ifadeyi kayıtlamak yahut kanunun tefsirindeki ihtilafı izâle etmek için yaptığı tefsirdir, bu nevi tefsir kanuna ilhak edilip onun bir parçası sayılır. Yukarıdaki üç neviyle tefsir, kanun ibaresinden kastedilen manayı anlamak için, işaret ettiğimiz nassların tefsiri kaidelerinden istifade eder. Nass yoksa, istenen hükmün öğrenilmesi için kıyâs, teşrîî maksadlar ve benzeri hususlardan faydalanılır.

[39] ettelvi.hu "ale ttev-dî.h c. 1, s. 32-34. Bazıları ise -hâ-s-sı şöyle tarif etmişlerdir: "Ya bir, ya da iki yahut üç yahut daha fazla olan sınırlı bir şeyi içine alan lafızdır."

[40] Mâide: 5/89.

[41] Bakara: 2/228.

[42] Çünkü nassda [(üç -kur' beklesinler)] deniliyor. Üçten az veya üçten çok denilmiyor. (Mütercim).

[43] Bakara: 2/234.

[44] Mucâdele: 58/3.

[45] Nisâ: 4/11.

[46] Nisâ: 4/23.

[47] Nisâ: 4/23.

[48] Mucâdele: 58/4.

[49] Nisâ: 4/92.

[50] Mâide: 5/3.

[51] En'âm: 6/145.

[52] Mâide: 5/38.

[53] Mâide: 5/6.

[54] Mâide: 5/6.

[55] Mâide: 5/6.

[56] Mucâdele: 58/3.

[57] Nisâ: 4/92.

[58] ettav-dî.h c. 1, s. 140, mir-kâtu lvu-süli ve hâşiyetu l'izmîrî c. 1, s. 155-156, El'âmidi c. 2, s. 204. Burada şu iki hususa dikkat edilmelidir:

1) Kendini yüksek ve üstün telakki etme kaydı, emredenin kendisini böyle kabul ettiğini gösteriyor. Yoksa emredenin esasen yüksek ve üstün olması şart değildir. Fakat emredenin kendisi yüksek sayması şarttır. Esasen kendisi üstün ve yüksek olsa da olmasa da bu mühim değildir.

2) Âlimlerin ittifağıyla emir, tahsis olunmuş sözde hakikattir. Cumhura göre emir, fiilde mecazdır: Yüce Allah ın "Halbuki Firavunun emri (işi) hiç de değildi" (Hud: 11/97.) sözünde olduğu gibi Ayetteki "emr" kelimesi fiil manasındadır; müsebbe (neticeye) sebep denmesi cümlesindedir. Bak: irşadu lfu. hul s. 91, El-menaru ve şer.huhü s.108-109, Elamidi c. 2, s.188v.d

[59] İsrâ: 17/78.

[60] Nisâ: 4/59.

[61] Bakara: 2/185.

[62] Bakara: 2/233.

[63] Bak: Elamidi c. 2, s. 207.

[64] Kitabın dip notundaki bu misalleri metne mütercim almıştır.

[65] Nûr: 24/56.

[66] Nûr: 24/33.

[67] Mâide: 5/2.

[68] Fussilet: 41/40.

[69] Bakara: 2/282.

[70] Bakara: 2/23.

[71] İbrâhîm: 14/41.

[72] En'âm: 6/142.

[73] Hicr: 15/46.

[74] Duhan: 44/49.

[75] elmusevvedetu fi u-sûli Ifi-khi libni leymiyyeh s. 5, eli.hkâmu libni. hazm c. 3, s. 263, şerhu müsellemi s. subût c. 1, s. 373-374, irşâdu Ifu.hûl s. 95, ettelvl.h s. 153-154, keşfu l'esrâr c. 1, s. 106 v-d., hâşiyetu l'izmîri, El'âmîdî c. 2, s. 208-212 v.d., şerhu lmenâr s. 123 v.d. Görülüyor ki hakikat olarak emrin ne için vad" olunduğundaki âlimlerin ihtilâfı, nassların anlaşılmasında büyük bir görüş ayrılığına yol açmıştır, vad" itibariyle emrin vucûba delalet ettiğini kaide olarak kabul etsek, ihtilaf büyük ölçüde azalsa da tamamen ortadan kalkmayacaktır. Çünkü bu kaidenin esas alınması, emrin vucûba delalet etmediğini gösteren karinelerin ibtâii demek değildir. Emrin ucuba delalet etmediğini gösteren karinenin teşhisi, karinenin müteberliği, karinenin müessir sayılması, karinenin delâlet ettiği mananın ne olduğu hususundaki görüş ve anlayışlar farklı oldukça azalsa da nassların tefsiri ve hükümlerin istinbâtı mevzuundaki ihtilaf bakî kalacaktır.

[76] Nûr: 24/63.

[77] Mâide: 5/2.

[78] Mâide: 5/1.

[79] Cuma: 62/10.

[80] Bunu Kur'an (Cuma: 62/9) ifade etmektedir. Ayet şudur:

"ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağrıldığı zaman (hatib minbere çıkıp müezzîn zan okurken) hemen Allahı zikretmeye gidin. Alış verişi bırakın. Bu, bilerseniz, sizin için çok harlıdır." (Mütercim).

[81] Elmusevvedeh s. 20, el'i. hkâmu libni. hazm c. 3, s. 318, letâifu l'işârât s. 24, El'âmîdî c. 2, s. 255 v.d. Bazıları emir sığasının kendisinin, emredilen şeyin bir defa yapılmasına delalet ettiği görüşündedir. Bak: Eşşevkânî s. 97.

[82] Mâide: 5/6.

[83] Nur: 24/2.

[84] Arabcada bir tabir olan müstakbei veya istikbal, Türkçe'de gelecek tabiriyle ifade edilmektedir. Buradaki gelecekte maksad, emrin verilmesinden itibaren başlayan zamandır. Emirden beş saniye sonra, yarım dakika sonra, bir veya on yıl soma v.s. bütün zaman şeridi, hep gelecek yani istikbâl manasını taşır. Binâenaleyh, Arab Dilindeki bu zaman mefhûmu, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü kiablanımızda aynen kullanıldığından gelecek, istikbâl, müstakbel tabirlerimizden Arabcadaki mezkûr mana anlaşılmalı, sadece Türkçemizdeki yaygın olan gelecek mefhûmu anlaşılmalıdır. (Mütercim)

[85] mâide: 5/48.

[86] Âli-İmrân: 3/133.

[87] Bakara: 2/43, 83, 110. Ayrıca diğer beş sûrede altı kere tekrerrir eder. (Mütercim)

[88] Mâide: 5/6.

[89] Enfâl: 8/60.

[90] İsrâ: 17/32.

[91] Bakara: 2/32.

[92] Salim akılların bu fenadır diye hükmettiği ve Şeriatin de çirkin gördüğü şeyler. (Çantay Meali c. 2, s. 499 dipnot 60).

[93] Nahl: 16/90.

[94] Nisâ: 4/23.

[95] En'âm: 6/120.

[96] En'âm: 6/151.

[97] Âli-İmrân: 3/8 .

[98] Tahrîm: 66/7.

[99] Mâide: 5/101.

[100] Burada "âmmin tarifinden, kendisiyle mutlak arasındaki fark anlaşılmaktadır, "âmm, ferdlerinden her ferdi bir defada şümulüne almaktadır. Oysa mutlak, bir defada ya sadece yaygın (ve şâi") Kir ferdi, ya da yaygın olan ferdleri şümulüne almakta, bütün fertlere şâmil olmamaktadır.

[101] Ali-İmrân: 3/185.

[102] Merhûndur, ipotektir. iyi amelle gelirse bu rehni çözer. Aksi halde helake uğrar. (Çantay Meali c. 3, s. 966 dipnot 17.)

[103] Tûr: 52/21.

[104]

Bakara: 2/195.

[105]

Bakara: 2/233.

[106]

Nisâ: 4/7.

[107]

Bakara: 2/228

[108]

Nisâ: 4/23.

[109]

Tevbe: 9/103.

[110]

Nisâ: 4/11.

[111]

Yani ikinci namazına yahut Assü Peygamberin asrına yahut sürekli zamana ve dehre. (Çantay Meali c. 3, s. 1217 dipnot 2).

[112]

Asr: 103/.

[113]

Bakara: 2/275.

[114]

Nûr: 24/2.

[115]

Mâide: 5/38.

[116]

Muzzemmil: 73/15, 16.

[117]

a-kvâ" kelimesi kitabın aslında "-hayrun" tarzındaysa da tarafımızdan yukarıdaki şekilde değiştirilmiştir. (Müte.)

[118]

İbrâhim: 14/34.

[119]

Nisâ: 4/10.

[120]

Nisâ: 4/24.

[121]

Nahl: 16/96.

[122]

Talâk: 65/4.

[123]

Nisâ: 4/22.

[124]

Nisâ: 4/34.

[125]

Bakara: 2/245.

[126]

Bakara: 2/185.

[127]

Bakara: 2/197.

[128]

Nisâ: 4/93.

[129]

Zilzâl: 99/7, 8.

[130]

Nisâ: 4/78.

[131]

Tevbe: 9/84.

[132]

Bakara: 2/67

[133]

Yâsîn: 36/57.

[134]

Bakara: 2/38.

[135]

Her iki zümrenin delilleri için bak:

[136]

Kur'anda 20 sûrede 89 kere zikredilmiştir. (Mütercim)

[137]

Kur'anda 8 sûrede 19 kere zikredilmiştir. (Mütercim)

[138]

Kur'anda 2 sûrede 4 kere zikredilmiştir. (Mütercim)

[139]

Tahsîs ile nesh arasındaki farklardan bazıları şunlardır: Hükümün sabit olmasından sonra kaldırılması neshdir. Tahsîs ise "âmm olan lafızdan maksadın ne olduğunu açıklamaktır. Tahsîs sadece bazı ferdler için olduğu halde nes-h bütün ferdler için olur

[140]

Bakara: 2/185.

[141]

Bakara: 2/185.

[142]

Bakara: 2/228.

[143]

Ahzâb: 33/49.

- [144] Mâide: 5/3.
- [145] Nûr: 24/4, 5.
- [146] Nur: 24/6, 7, 8, 9.
- [147] Bakara: 2/43, 83, 110. Ayrıca 5 sûrede 6 kere tekerrür eder. (Mütercim).
- [148] Bakara: 2/183.
- [149] Ra'd: 13/16, 39
- [150] Bakara: 2/284. Ayrıca 5 sûrede 8 defa tekerrür eder. (Mütercim).
- [151] Bakara: 2/233.
- [152] Ahkâf: 46/25.
- [153] Ahkâf: 46/25.
- [154] Neml: 27/23.
- [155] Bu ve bundan evvelki misaldeki tahsis delilini bazıları "his delili" olarak isimlendiriyorlar. Yani ammin bazı fertlerine tahsis olduğunu hissimiz; müşahede etmektedir. Bak
- [156] Harften maksad Arabcadaki "Elit, Hâ, Tâ v.s." gibi hecâ harfleri değil, Arabcada kelimenin üç kısmından birisi olan harftir. (Mütercim)
- [157] Bakara: 2/282.
- [158] Nahl: 16/106.
- [159] Furkân: 25/68, 69, 70.
- [160] Ayetteki "elmu.h-sanât" tabiri, evli yahut bekâr, iffetli, hür ve mükellef olan kadınlar için kullanılır. (Elmedârik'leri naklen Çantay Meali c. 2, s. 629 dipnot 5, Mütercim).
- [161] Nûr: 24/4, 5
- [162] nisâ: 4/92.
- [163] Nisâ: 4/23.
- [164] Bakara: 2/233.
- [165] Nisâ: 4/12.
- [166] Mâide: 5/6.
- [167] Mâide: 5/3.
- [168] Mâide: 5/38.
- [169] Nisâ: 4/24.
- [170] Bâkara: 2/221.
- [171] Bak: 225. s. 1. dipnot. (Mütercim).
- [172] Hûd: 11/6.
- [173] âli-İmrân: 3/97.
- [174] Nûr: 24/56.
- [175] Bakara: 2/185.
- [176] Bakara: 2/24.
- [177] Enbiyâ: 21/101.
- [178] Bakara: 2/228.
- [179] Müellif aynı kanunun 67 ve Irak Ahvâli Şahısyya Kanunu 10. maddesini de misal olarak göstermiştir. Biz yukarıda terceme etliklerimizle iktifa ediyoruz. (Mütercim)
- [180] Müellif üç misal daha zikrediyorsa da biz yukarıda terceme etliklerimizle iktifanın bizim için maksadı hasıl ettiğine kânîyiz. (Mütercim).
- [181] Nûr: 24/6,7, 8, 9,10 (Mütercim).
- [182] Bakara: 2/229.

[183] Nûr: 24/56.

[184] Lügavî ve kânûnî yani İstîlâhî (hukukî) olmak üzere iki manası bulunan tabirler kanun metinlerinde kullanıldığında da durum aynıdır; lâbir lûgat manasıyla değil, kânûnî ve hukukî manasıyla anlaşılmalıdır.

[185] Bakara: 2/228.

[186] Nisâ: 4/12.

[187] Hacc: 22/18.

[188] Arabcada mevlâ tabiri hem köleyi azadeden ve hem de kölelikten azad olunup hür hale gelen için kullanılır. Nitekim az sonra metinde de müellif bu hususu tasrih buyuracaktır (Mütercim).

[189] En'âm: 6/151.

[190] Nisâ: 4/2.

[191] Nisâ: 4/6.

[192] Yûsuf: 12/36.

[193] Yûsuf: 12/82.

[194] El-beled: 90/13.

[195] El-mücâdele: 58/.

[196] Tebbet: 111/1t.

[197] Bakara: 2/19.

[198] El-bakara: 2/104.

[199] En-nisâ: 4/43.

[200] En-nisâ: 4/43.

[201] Yûsuf: 12/82.

[202] Usulücler diyorlar ki: Terkedilmiş hakikat kinayedir, terkedilmemiş, kullanılmakta olan hakikat sarihtir. Herkes tarafından bilinen, meşhur, müte"âraf mecaz sarihtir; gayn müte"âraf mecaz kinayedir

[203] El-bakara: 2/275.

[204] Haşr: 59/7.

[205] En-nisâ: 4/3.

[206] El-bakara: 2/275.

[207] Her Kur'an ayetine ve Rasulullahın her hadisi şerifine nass kelimesi kullanılır. "Kur'an ve Sünnet nassları" denilir. Bu manada nass lafzı, ıstılahı manalanyla zahir, nass, müfesser ve muhkem tabirlerine şâmidir.

[208] El-bakara: 2/275.

[209] Alu İmrân: 3/7.

[210] El-bakara: 2/275.

[211] El-bakara: 2/228.

[212] El-ahzâb: 33/49.

[213] Talâk: 65/4.

[214] (Şafii) El-âmidî, Hanefilerin bu te'vilini uzak te'villerden sayarak makbul addetmemişler. Bak

[215] Bu, muhalif ulemaca Hanefilerin tenkididir. Hanefilerin işbu te'vil hakkındaki mütalaaları için bak: teysira tahrîri li emîr pâdişâh c. 1,s. 145-146 mısır 135011. (Mütercim)

[216] Et-tevbe: 9/36.

[217] En-nûr: 24/4.

[218] El-ahzâb: 33/49.

[219] El-bakara: 2/43.

[220]

Alu İmrân: 3/97.

[221]

elmed-halu lil'ulûmi'l-kânûniyyeti liustâ zinâ dduktûr "abdilmun"imi'l bedrâvî s. 211. (Müellifin biraz daha teferruatlı olarak ele aldığı "Beşerî Kanunlarda Müfesser" isimli mevzûyu biz yukarıdaki şekilde hülâsa ederek iktifayı tercemede yeterli bulduk. Mütercim)

[222]

En-nûr: 24/4.

[223]

El-ahzâb: 33/53.

[224]

El-mâide: 5/38.

[225]

El-bakara: 2/228.

[226]

El-bakara: 2/223.

[227]

Paragraf numarasının 337 olması lazımdı. Lakin yanlış olsa da kitabın paragraf numaralarına tercernede bağılı kalmayı tashihe tercih ettik. (Mütercim)

[228]

Me"âric: 70/19.

[229]

Me"âric: 70/20-21.

[230]

El-kâri"a: 101/1, 2, 3, 4, ve 5.

[231]

Eş-şûra: 42/1-2.

[232]

El-bakara: 2/1.

[233]

Hüd: 11/1.

[234]

Tâhâ: 20/5.

[235]

Feth: 48/10.

[236]

Eş-şûrâ: 42/1.

[237]

El-en"âm: 6/151.

[238]

En-nûr: 24/56.

[239]

El-bakara: 2/275.

[240]

En-nisâ': 4/3.

[241]

Müellif daha iki kanuni misal vermişse de biz birinin tercemesiyle iktifa ediyoruz. (Mütercim)

[242]

El-bakara: 2/233.

[243]

El-bakara: 2/187.

[244]

Haşr: 59/8.

[245]

En-nahl: 16/43.

[246]

Alu İmrân: 3/159.

[247]

El-ahkâf: 46/15.

[248]

Lukmân: 31/14.

[249]

Müellif daha iki misal vermişse de biz bir misalin tercemesiyle iktifa ediyoruz. (Mütercim)

[250]

El-isrâ': 17/23.

[251]

En-nisâ': 4/23.

[252]

El-bakara: 2/228.

[253]

En-nisa: 4/23 üncü ayet.

[254]

Mâide: 5/3.

[255]

El-cumu"a: 62/9 .

[256]

En-nisâ': 4/25.

[257]

En-nisa: 4/23.

[258]

Hadisin tercemesi, "umdetu'l-kârîşer husahî hil buhârî isimli eserin el'istikrâ-d kitabının 13. babındaki şerhe istinaden yapılmıştır: c. 12, s. 237 mısır 1348 H. (Mütercim)

[259]

En-nisâ': 4/25.

- [260] Talâk: 65/6.
- [261] En-nisâ: 4/4.
- [262] Geniş bilgi için merhum Ali Haydar Efendi'nin duraru'l-hukkâm adlı Mecelle şerhinin 868.madde şerhine müracaat edilebilir. (Mütercim)
- [263] El-bakara: 2/230.
- [264] El-bakara: 2/230.
- [265] El-bakara: 2/187.
- [266] Hucurât: 49/9.
- [267] En-nûr: 24/4.
- [268] El-mâide: 5/89.
- [269] En-nûr: 24/2.
- [270] Feth: 48/29.
- [271] En-nisâ': 4/23.
- [272] En-nisa: 4/23.
- [273] Alu İmrân: 3/130.
- [274] Et-tevbe: 9/80.
- [275] El-bakara: 2/222.
- [276] Müellif Irak Medenî Kanunuyla Ahvâli Şahsıyye Kanunundan mevzûya dâir iktibaslarda bulunmuş ise de biz muktebes ibarelerin tercemesine burada lüzum görmedik. (Mütercim)
- [277] Müellif 12 misal vermişse de biz ikisinin tercemesiyle iktifa ettik. (Mütercim)
- [278] El-mâide: 5/6.
- [279] Hacc: 22/78.
- [280] Bakara: 2/185.
- [281] Müellifin burada dokuz tanesini zikrettiği kaidelere Külli Fıkıh Kaideleri denir. Bunlar doksan dokuz tane olarak Mecelle'nin bidayetinde tahrir olunmuştur. (Mütercim)
- [282] El-bakara: 2/144.
- [283] En-nûr: 24/4.
- [284] En-nur: 24/6.
- [285] El-bakara: 2/240.
- [286] El-bakara: 2/234.
- [287] El-bakara: 2/240.
- [288] El-bakara: 2/234.
- [289] Talak: 65/4.
- [290] Birinci Bölümün Üçüncü Bahsinde, delaleti vazıh lafzın zahir, nass, müfesser ve muhkem olarak dörde ayrıldığını izah etmiştik
- [291] En-nisâ: 4/24.
- [292] En-nisâ: 4/3.
- [293] En-nisâ: 4/24.
- [294] Ahzâb: 33/53.
- [295] El-bakara: 2/178.
- [296] En-nisâ: 24/93.
- [297] En-nisâ: 4/92.
- [298] En-nisâ: 4/93.
- [299] Kasden yerine maibu kitabda halâen tabiri varsa da bunun bir matbaa hatası olduğu kanaatiyle ibareyi yukarıdaki gibi tashihane terceme ettim. (Mütercim)

- [300] Alu İmrân: 3/130.
- [301] El-bakara: 2/279.
- [302] El-bakara: 2/180.
- [303] Terekeden, önce borç verilir. Bakiye kalırsa üçte birinden vasiyeti yapılır. Sonra da mirası öleştirebilir. (Çantay Meali c. 1, s. 120 dipnot 9. Mütercim)
- [304] En-nisâ: 4/11.
- [305] El-bakara: 2/234.
- [306] Talâk: 65/4.
- [307] Muhammed: 47/24.
- [308] Tâha: 20/114.
- [309] Alu İmrân: 3/132.
- [310] Haşr: 59/7.
- [311] En-nisâ: 4/65.
- [312] El-a'râf: 7/3.
- [313] En-nahl: 16/43.
- [314] El-bakara: 2/286.
- [315] Haşr: 59/10.
- [316] Mütercimin dipnotlarda atflarda bulunduğu eser isimlerini hâvidir. (Mütercim)

[1.Bölüm](#)

[2.Bölüm](#)

ÖNSÖZ

GİRİŞ

I. FIKIH USULÜ

A- Fıkıh Usûlü'nün Tarifi

b- Fıkıh:

C- Fıkıh Usûlü'nün Terkip Manası

d- Fıkıh Usûlü'nün İstilâhî Tarifi

B- Fıkıh Usûlünün Konusu

C— Fıkıh Usûlü'nün Gayesi Ve Faydaları

A- Gayesi:

b- Faydaları

D- Fıkıh Usûlü İle Fıkıh Ve Fıkıh Kaideleri Arasındaki Farklar

a- Fıkıh ile Fıkıh Usûlü Arasındaki Fark:

b) Fıkıh kaideleri ile Usûlü'l-Fıkıh Arasındaki Fark:

II- FIKIH USÛLÜ'NÜN TARİHÇESİ

A- Hz. Peygamber Zamanında Fıkıh Usûlü

B- Sahabe Zamanında Fıkıh Usulü

C- Tâbiün Zamanında Fıkıh Usûlü

D- Müctehid İmamlar Zamanında Fıkıh Usûlü

3. FIKIH USÛLÜ MESLEKLERİ VE ÖZELLİKLERİ:

A-Fukahâ Mesleği Ve Özellikleri

B- Mütakellimîn Mesleği Ve Özellikleri

C- Memzûc Meslek Ve Özellikleri

IV— FIKIH USULÜ ESERLERİ

A- Fukahâ Mesleğine Göre Yazılmış Eserlerin En Meşhurları

B-Mütakellimîn Mesleğine Göre Yazılmış Eserlerin En Meşhurları

C- Memzûc (Birleştirilmiş) Mesleğe Göre Yazılmış Eserlerin İn Meşhurları

D- Bazı Mezheplere Göre Yazılmış Fıkıh Usûlü Eserleri

a- Hanbelî Hukukçuları ve Eserleri:

b- Mâlikî Hukukçuları ve Eserleri:

c- Şîî Hukukçuları ve Eserleri:

d- Zahirî Mezhebi Hukukçusu ve Eseri:

E- Türkçe Yazılmış Bazı Eserler

DELİL KAVRAMI

Şer'î Deliller

A- Delilin Tarifi

B- Delil'in Çeşitleri

a- Akli ve Nakli Deliller

b- Nass Olan ve Olmayan Deliller:

c- Vahye Dayanan ve Dayanmayan Deliller

d- Aslı ve Fer'î Deliller

C- Delillerin Tertip Ve Sırası

I.FASIL

ASLİ DELİLLER

I- KİTÂB (KUR'ÂN)

A- Kitabın Tarifi

B- Kitâb (Kur'an)'In Özellikleri

a- Nazm

b- İnzal - Resul

c- Tevatür ve Şâzz Rivayetler.

aa- Tevatür Rivayetler: Tevatür

bb- Şâzz Rivayetler.

d. Mushaf

e. Mu'ciz (Kur'ân'm İ'câzı) :

aa. Kur'ân'm Belâgati:

bb. Kur'ân'ın Geçmiş Çağlara Ait Olayları Haber Verişi:

cc. Kur'ân'ın Gelecek Olayları Haber Verişi:

dd. Kur'ân'm timi Gerçekleri Haber Verişi:

C- Kuranın Hüccet Oluşu

D- Kur'ân'ın Hükümleri Açıklama Üslûbu

[E- Kur'an'ın Hükümleri Beyânı \(Açıklaması\)](#)

[a. Tafsili Olarak Açıklanan Hükümler:](#)

[b. İcmâli Olarak Açıklanan Hükümler:](#)

[Aa. Mücmel Olarak Açıklanan Hükümler:](#)

[Bb. Genel Prensip Halinde Açıklanan Hükümler:](#)

[cc. İşaret ve Delâletle Açıklanan Hükümler:](#)

[F- Kuranın Hükümlere Delâleti](#)

[G. Kur'an'ın İçindeki Hükümler](#)

[a. İbâdetler:](#)

[b. Muamelat](#)

[aa. Aile Hukuku:](#)

[bb. Medeni \(Borçlar, Eşya\) Hukuku:](#)

[cc. İdare Hukuku:](#)

[dd. Ceza \(Ukûbât\):](#)

[ee. Devletler Umumi ve Hususi Hukuku \(Siyer\):](#)

[ff. Usûl Hukuku:](#)

[II. SÜNNET](#)

[A. Tarifi](#)

[B. Sünnetin Bir Teşri' Kaynağı Oluşu](#)

[a. Âyetler](#)

[b. Hadisler:](#)

[c. Sahabe Uygulaması ve İcmâ](#)

[d. Akli Delil:](#)

[C- Sünnetin Teşrideki Yeri](#)

[D- Sünnet'in Mahiyeti İtibariyle Taksimi](#)

[a. Kavli Sünnet:](#)

[b. Fıilî Sünnet:](#)

[c. Takriri Sünnet](#)

[E- Râvîde Aranan Şartlar](#)

[F- Sünnet'in Sened İtibariyle Taksimi](#)

[A. Müsned \(Muttasıl\) Hadisler](#)

[Aa. Mütevâtir Hadisler](#)

[Bb. Meshur Hadisler](#)

[Cc. Âhâd Hadisler](#)

[Hanefilerin Haber-i Vâhid'i Kabul Şartları:](#)

[Mâlikîlerin Haber-i Vahidi Kabul Şartları:](#)

[B. Mürsel \(Munkatî'\) Hadisler](#)

[G- Sünnetin Hükümlere Delâleti:](#)

[H- Hz. Peygamberin Tasarrufları](#)

[III-İCMÂ](#)

[A. İcmâ'nın Tarifi](#)

[B. İcmâ'nın Konusu Ve Sahası](#)

[C. İcmâ'nın Oluşmasının Şartları](#)

[D. İcmâ'nın Dayanağı](#)

[E. İcmâ'nın Mümkün Oluşu Ve Fiilen Vuku Buluşu](#)

[A. İcmâ'nın Vâkî Oluşu:](#)

[b. İcmâ'nın Vukûnunun İmkânsızlığı:](#)

[c. Asrımızda İcmâ'nın İmkânı](#)

[F. İcmâ'nın Hüccet Oluşu](#)

[b. Hadisler:](#)

[c. Akli Deliller:](#)

[G. İcmâ'nın Çeşitleri](#)

[H. Mürekkeb İcmâ Ve Üçüncü Görüş Ortaya Koyma](#)

[I. İcmâ'ı Red Ve İnkâr](#)

[J. İcmâ'nın Neshi](#)

[K. İcmâ'nın Dereceleri](#)

[4. KIYAS](#)

[A. Kıyasın Tarifi Ve Mahiyeti:](#)

[B. Kıyas İle İctihâd Arasındaki Münasebet](#)

[C. Kıyasın Hüccet Oluşu](#)

A. Kabul Edenlerin Delilleri:

aa. Âyetler:

Bb. Kıyasın Meşruluğuna Delalet Eden Hadisler:

cc. Sahabe Uygulaması:

dd. Akıl:

B. Kıyas'ı Şer'î Bîr Hücçet Kabul Etmeyenlerin Delilleri:

D. Kıyas'ın Konusu Ve Sahası

E. Kıyas'ın Rükünleri

1. Asl:

2. Fer':

3. Asl'ın Hükümü:

4- İllet

Aa. İllet'in Tarifi:

Bb. İllet Ve Hikmet Arasındaki Münasebet

Cc. İllet'in Şartları:

Dd. İllet İle Hüküm Arasındaki Münasebet:

Ee- İlletlerin Nevileri:

Ff- İlleti Bulma Yolları

F- Kıyas'ın Hükümü

G- Kıyasın Kısımları:

1- Evlâ Kıyas:

2. Müsavi kıyas:

3- Ednâ Kıyas:

2.FASIL

FER'İ DELİLLER

I- İSTİHSAN

A- Tarifi

a. Dar Manada İstihsan:

b. Geniş Manada İstihsan:

B- İstihsân'ın Çeşitleri Ve Dayanakları:

a. Nass:

b. İcmâ:

c. Zaruret:

d. Hafî Kıyas:

G- İstihsân'ın Hücçet Oluşu

II- İSTİSHAB

A-Tarifi

B- İstishâb'ın Hücçet Oluşu

C- İstishâb Delili Üzerine Kurulmuş Kaideler

D-Tahkîmu'l-Hâl

3. MESÂLİH-İ MÜRSELE VEYA İSTİSLÂH

A- Maslahatın Tarifi

B- Maslahat'ın Çeşitleri

a. Zarurî, Hâcî ve Tahsinî Maslahatlar:

aa. Zarurî Maslahat:

bb. Hâcî Maslahatlar:

cc. Tahsinî Maslahatlar:

a. Maslahat-ı Mutebere:

b. Maslahat-ı Merdüde

cc. Maslahat-ı Mürsele:

C— Mesâlih-İ Mürsele Ve İstislâh

D- Mürsel Maslahat'ın Hücçet Oluşu

A. Kabul Etmeyenler:

B.Kabul Edenler:

C. Çok Sık Şartlarla Kabul Edenler:

a. Mesâlih-i Mürseleyi Sıkı Şartlarla Hücçet Kabul Edenlerin Şartları

b. Mesâlih-i Mürsele'yi Hücçet Olarak Kabul Edenler ve Görüşleri:

aa. Mesâlih-i Mürsele'yi Delil Kabul Edenlerin Şartları:

1. Maslahat Şer'î bir delile aykırı olmamalı:

2. Maslahat Kat'î Olmalı:

3. Maslahat Küllî (Umumi) Olmalı:

bb. Mesâlih-i Mürselenin Hüccet Oluşuna Dair Deliller

c. Mesalih-i Mürseleyi Hüccet Olarak Kabul Etmeyenler Ve Görüşleri:

E- Maslahat Esasına Göre Bulunulmuş Bazı İctihâdlar

4. ÖRF, ÂDET VE TEAMÛL

A-Tarifleri

B- Örfün Çeşitleri:

A. Fâsid Örf

B. Sahîh Örf:

Aa. Umûmî Örf (Örf-İ Âmm):

Bb. Husûsî Örf (Örf -İ Hâs):

Cc. Kavli Örf:

Dd. Ameli Örf

C- Örfün Hüccet Oluşu

a. Nasslar:

b. Arapların Bazı Örflerinin İslâm'da Devam Ettirilmesi:

D- Hükümlerin Tatbikinde Örfün Nazarı İtibare Alınması

E- Örf Üzerine Kurulmuş Hükümlerin Değişmesi:

5- SAHÂBÎ KAVLİ

6. ŞER'Ü MEN KABLENÂ (GEÇMİŞ ŞERİATLAR)

A- Din Ve Şeriat

a. Din

b. Şeriat

B. Şer'ü Men Kablena (Geçmiş Şeriatlar)

1. Neshedilen hükümler:

2. Neshedilmeyen hükümler:

3. Neshedilip edilemediği belirtilmeyen hükümler:

7. ZERÂYİ'

A- Zerâyî'in Manası Ve Mahiyeti

B- El Hiyele Ve'l-Mehâric

1.FASIL

HÂKİM

I- Hakim

a. Kur'an'dan Deliller:

b. İcmâ Delili:

c. Akli Delil:

2- HÜSÜN VE KUBUH

(İYİLİK - KÖTÜLÜK)

A-Hüsün Ve Kubuh'un Manaları

B- Hüsün Ve Kubuh Hakkında Mezheplerin Görüşleri

2. FASIL HÜKÜM

I- GENEL OLARAK

A- Hükümün Tarifi Ve Tahlili

a. Tarifi:

Aa. Şâfîilerin Tarifi:

Bb. Hanefîilerin Tarifi:

b. Tarifin Tahlili:

B. Hükümün Çeşitleri:

2. TEKLİFİ HÜKÜM

A.Teklifi Hükümün Mahiyeti

B. Teklifi Hükümün Kısımları

a. Mükellefin Fiillerinin Eseri Olan Hükümler:

b. Mükellefin Fiillerinin Sıfatı (Vasfı) Olan Hükümler:

C. Dünvevi Hükümler

D. Uhrevî Hükümler

A. Vâcib (Farz)

Aa. Vâcib'in Tarifi Ve Farz İle Münasebeti:

bb. Bir Fiil'in, Bir Şeyin Vacip Olduğunu Gösteren Kelime, Cümle ve Siygalar:

Cc- Vacibin İfasi

Edâ

Kaza

1. Misliyle Kaza

2. Misl-i Gayr-i Ma'kul:

3.Edaya Benzer Kaza:

Dd. Vacibin Kısımları:

Eda Edildiği Vakit Yönünden Vacibin Taksimi

1. Vakte Bağlı Olmayan Vâcib:

2. Vakte Bağlı Vâcib:

1.Geniş Vakitli Vâcibler (Müvessâ'):

2. Dar Vakitli Vâcibler (Madîk):

3. İkisine De Benzeyen (Zû Şibheyn):

Matlûbu Bakımından Vacibin Taksimi:

Miktarı Bakımından Vâcib'in Taksimi:

Mükellefi Belli Olup Olması Bakımından Vacibin Taksimi

B. Mendûb (Sünnet - Müstehab)

Aa. Cumhura Göre Mendubun Tarifi:

Bb. Mendubun Dereceleri:

cc. Mendûb'un Önemi:

Dd. Sünnet

Ee. Müstehab

Ff- Nedb İfade Eden Kelime, Cümle Ve Sivgalar

C. Haram

aa. Tarifi:

bb. Harâm'ın Çeşitleri:

cc. Hürmet İfade Eden Cümle - Kelime ve Sıygalar:

4. Mekruh

aa.Tarifi ve Çeşitleri

bb. Kerahet İfade Eden Kelime, Cümle ve Siygalar:

5. Mübâh

Aa. Tarifi Ve Mahiyeti:

bb. Çeşitleri:

Cc. İbâhe İfade Eden Kelime—Cümle Ve Siygalar

E- Azimet Ve Ruhsat

A. Azîmet:

B. Ruhsat

Aa. Tarifi:

Bb. Kısımları:

3. VAZ'Î HÜKÜM

A. Tarifi:

B. Vaz'î Hükümün Kısımları

A. İllet

Aa. Mahiyeti:

bb. Nev'ileri:

1. Tam İllet (ismen, manen ve hükmen illet):

2. Nakıs İllet:

B. Sebep:

Aa. Mahiyeti:

1. Dar Manada Sebep:

2. Geniş Manada Sebep Ve İllet İle Münasebeti:

Bb. Sebebin Kısımları:

C. Şart:

Aa. Mahiyeti:

bb. Kısımları:

D. Alâmet

E. Rükün

F. Manî

3. FASIL

el-MAHKUMU ALEYH (MÜKELLEF)

1. MÜKELLEF OLMANIN ŞARTLARI:

1. Akıl - Bulûğ:

2. Ehliyet:

2. EHLİYET

A. Tarifi:

B. Ehliyetin Çeşitleri:

a. Vücûb Ehliyeti:

aa. Tarifi:

bb. Vücûb Ehliyetinin Dayanağı:

cc. Vücûb Ehliyetinin Çeşitleri:

B. Edâ Ehliyeti:

Aa. Tarifi Ve Mahiyeti:

bb. Edâ Ehliyetinin Kısımları:

3. EHLİYETİ DARALTAN VE ORTADAN KALDIRAN HALLER:

A. Semavî Arızalar: (Gayrı İradi Arızalar)

a. Çocukluk (Sığar)

aa. Gayr-ı Mümeyyiz Çocuk:

bb. Mümeyyiz Çocuk:

b. Cünûn (Delilik: Akıl Hastalığı):

c. Ateh (Bunaklık, Geri Zekâhlık, Akıl Zayıflığı):

d. Uyku ve Baygınlık: (Nevin ve İğma):

e. Unutma (Nisyan):

f. Aybaşı Hali (Hayız) ve Lohusalık (Nifas) Hali:

g. Ölüm Hastalığı (Marazu'l-Mevt):

1. Ölüm

J. Kölelik:

B. Mükteseb Arızalar: (İRADİ ARIZALAR)

a. Bilmemek (cehl):

b. Sarhoşluk (Seker):

c. Şaka (Hezl):

d. İkraah (Zorlama)

aa. Tarifi:

Bb. İkraahın Çeşitleri:

Dd. İkraah Halinde Haramın Mubah Olup Olmaması:

e. Hata:

F. Sefeh:

Aa. Tarifi Ve Mahiyeti:

g. Yolculuk (Sefer):

4. FASIL

EL-MÂHKUMU FÎH (MÜKELLEFIN ^FİİLLERİ):

I- KAPSAM:

2. TEKLİF VE MÜKELLEF KILMANIN ŞARTLARI

3. KUDRET VE MEŞAKKAT

4. TEKLİFU MÂLÂYUTÂK:

1. En Yüksek Derecesi:

2. Orta Derecesi:

3. Aşağı Derecesi:

5- ALLAH VE KUL HAKLARI

A- Allah Hakları

B. Kul Hakları

C. Allah Hakkı Ağır Basan Haklar

D. Kul Hakkı Ağır Basan Haklar:

GİRİŞ

A- Nasslardan Hüküm Çıkarma Ve Kaideleri

B. Lisana Ait Usûl Kaideleri:

1.FASIL

ŞÜMUL YÖNÜNDEN LAFIZLAR

I- HASS

A- Hâss

a. Tarifi:

b. Çeşitleri:

C. Hükümü:

D. Hâssın Te'vili:

B. Mutlak

A. Tarifi:

B. Hükümü:

C. Mukayyed

A. Tarifi:

B. Hükümü:

c. Mutlakın Mukayyede Hamli

D. Emir

A. Tarifi:

b. Emir Siygaları:

c. Emir Siygasının Manaları:

D. Emrin Mûcebi (Gerektirdiği Hüküm):

e. Emr'in Derhal Yapılıp Yapılmaması

f. Emrin Tekrara Delâlet Edip-Etmemesi

g. Nehy (yasak) den Sonra Gelen Emir:

H. Emrin Muktezâsi:

1. Kendinden Dolayı Hasen (Güzel-İyi)

2. Başka Bir Sebepden Dolayı Hasen

E- Nehiy

A. Tarifi:

b. Nehy Siygaları:

c. Nehiy Siygasının Manaları:

d. Nehyin Mûcebi (gerektirdiği hüküm)

e. Nehyin Muktezâsi:

2. ÂMM :

A- Âmm

B. Âmm Lafızları

A. Âmm Lafızların Nev'ileri:

c. Âmm'ın Delaleti ve Hükümü:

aa. Âmm'ın Delâleti ve Hükümü:

1. Hanefîlerin Görüşü:

2. Maliki, Şafî Ve Hanbelîlerin Görüşü:

bb. Âmm Lafzın Delaletindeki İhtilâfın Neticesi:

cc. Kur'an'ın Amm'ınm, Haber-i Vahid'le Tahsisi:

D. Âmm İle Hâss'ın Tearuzu:

Aa. Âmm Ve Hâs'ın Tarihleri Biliniyorsa:

bb. Âmm ile Hâss'ın Nüzul ve Vürûd Tarihleri Bilinmiyorsa:

e. Erkeklerle Olan Hitaba Kadınların Dahil Olduğu

f. Ümmete Olan Hitaba Peygamber (s.a.v.)'in Dahil Olup Olmadığı

g. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Olan Hitaba Ümmetin Dahil Olup Olmadığı

h. Cem'i (çoğul) Siygasının İfade Ettiği En Az Sayı:

B. Tahsis

B. Âmin'm Tahsisi.

bb. Hanbelî, Şafî ve Mâlikî Mezheplerinin Görüşü:

b. Tahsis Yönünden Âmm'ın Nev'ileri:

C. Tahsis Nevileri

Aa. Muttasıl Muhassis Ve Nev'ileri:

Bb. Munfasıl Muhassis Ve Nev'ileri:

D. Amm'ın Nüzul Veya Vürûd Sebebi İle Tahsis Edilip-Edilmemesi:

E. Âmm'ın Mütetekellimin Maksat, Niyet Ve Arzusu İle Tahsis Edilip-Edilmemesi:

3. MÜŞTKRKR

a. Tarifi:

B. Müştarekin Hükümü:

C. Müştarek'in Umumu

D. Müştarek Lafızlar:

4. MÜEVVEL

a. Tarifi:

B. Müevvel'in Hükümü:

5. el-CEM'U'L—MÜNEKKER

(HARF-İ TARİFLİ OLMAYAN ÇOĞUL).

a. Tarifi:

b. Hükmü:

2. FASIL

MANASI AÇIK VE KAPALI LAFIZLAR

1. Manası Açık Lafızlar:

A. Zahir

A. Tarifi:

B. Zahirin Hükmü:

B. Nass

A. Tarifi

b. Hükmü:

C. Müfesser

a. Tarifi:

B. Hükmü

D. Muhkem

A. Tarifi:

1. Liaynitü Muhkem

2. Liğayrihi Muhkem

b. Hükmü:

2. MANASI KAPALI LAFIZLAR:

A. Hafî

A. Tarifi:

B. Hafinin Hükmü:

B. Müşkil

A. Tarifi:

B. Müşkilin Hükmü:

C. Mücmel:

A. Tarifi:

B. Mücmelin Hükmü:

D. Müteşabih:

3. FASIL

KULLANDIĞI YER VE HALE GÖRE MANALARI DEĞİŞEN LAFIZLAR

A. Hakikat

A. Tarifi, Nevileri Ve Mahiyeti:

B. Hakikatin Hükmü:

B. Mecaz:

A. Tarifi:

B. Alâka Ve Nevileri:

C. Fakirlere Göre Alâka:

D. Karine:

Aa. Tarifi:

bb. Nevileri:

E. Mecazın Hükmü:

F. Hakikat Ve Mecazın Birleştirilmesi (İçtimâi):

C. Sarih:

A. Tarifi:

B. Sarihin Hükmü:

D. Kinaye:

A. Tarifi:

B. Kinayenin Hükmü:

4. FASIL

DELÂLET YÖNÜNDEN LAFIZLAR

I. Lafz'ın Manaya Delâleti:

A- Nass'ın İbaresî:

(Nass'ın İbaresiyile Delâleti Ed-Dâl Bi'l-İbare.)

B. Nass'ın İşareti:

(Dâl Bi'l-İşâre)

C. Nass'ın Delâleti (Dâl Bi'd-Delâle)

D. Nass'ın İktizâsı

GİRİŞ

A- Nasslardan Hüküm Çıkarma Ve Kaideleri

Bundan önceki bölümlerde delil ve hükümlerden bahsetmiştik. Bu bölümde ise, bir müctehidin delillerden hüküm çıkarırken (istinbât ederken) uyması gerekli kaidelerden söz edeceğiz.

İslâm Hukukunda şer'î delilleri, nass olup-olmaması açısından iki kısma ayırıyoruz:

1. Nasslar (en-Nusûs): Bunlar, Kur'ân ve sünnettir.

2. Nass olmayan deliller: Bunlar kıyas, istihsân, masâlih, zerâyi gibi delillerdir. Bu deliller, esasen nasslara dayanan ve onlardan çıkarılmış olan delillerdir.

İslâm Hukukunda istinbât, Kur'ân ve sünnet nasslarına dayanır. Fıkıh usûlü, nasslardan istinbât yollarını gösteren ve bunları genişçe açıklayan bir ilimdir. Fakîh, bu ilim sayesinde nasslardan isabetli hüküm çıkarabilir.

İctihâd iki farklı sahada ve iki metodla cereyan eder:

1. Manevî metodlarla,

2. Lafzî metodlarla.

Müctehid, hakkında açık hüküm ve kesin nass bulunmayan yerlerde: Kıyas, istihsân, mesâlih ve zerâyi' ve benzeri yollar ile ictihâd ve istinbât eder. Kur'ân ve sünnet nasslarının bulunduğu yerlerde ise ictihâd ve istinbât, onların lafızlarına, bunların delâlet ettiği umûm, hususu anlama esasına dayanır. Aynı şekilde delâlet, nassın lafzî mantûku ile midir? Yoksa fetvây-ı kelâmdan alınan mefhum ile midir? Sonra lafızlardan anlaşılan şey, ibare ile midir? Yoksa işaret ile midir? İşte bunlar ve benzeri konular, lafzî metodların esasını teşkil ederler. Usûl bilginleri, bu konuları, "Lafzî Mebhaslar" başlığı altında incelemişlerdir.

İslâmî nasslar Arapçadır; elbette bunların anlaşılabilmesi ve bunlardan hüküm çıkarılabilmesi için Arapçanın gramer kaideleri, belagat ve fesahati, ibare ve lafızlarının edebi incelikleriyle, mecazi ve hakiki manalarda kullanılışının ve her türlü ifade şekillerindeki delâlet sınırlarının iyi kavranılması lazımdır. Çünkü, böyle bir bilgi ve kavrayışın, nassları anlama ve onların ifade ettiği hükümleri açıklamada önemi büyüktür.

Bu itibarla, usûl bilginleri nassları açıklamak ve bunlardan hüküm istinbât etmek için Arap dili ve edebiyatı ile ilgili bir kısım kaideleri koyma cihetine gitmişlerdir. Burada ifade edelim ki, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili kaidelerin bilinmesi, nasslardan hüküm çıkarmak için zaruri olmakla birlikte, kâfi değildir. Bunun yanında, Şâri' Teâlâ'nın, hükümleri koyarken umumi maksad ve gayelerinin (Mekâsidu's-Şerîa) de bilinmesi şarttır. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in (s.a.) Kur'ân'ın tefsirini yaparken ve Kur'an'da olmayan yeni hükümler koyarken ortaya koyduğu metodun bilinmesi gerekir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.s.) Kur'ân'ı Allah'ın muradına en uygun ve en güzel bir şekilde açıklamıştır. Bu sebeple, O'nun hadislerini bir araya toplamak ve o hadislerde ortaya koymuş olduğu istinbât usûlünü bilmek zarurîdir. Böylece, hüküm istinbâtında, Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinden çıkarılacak ve tesbit edilecek istinbât kaidelerinin bilinmesi de önem kazanmaktadır.

Şunu da ilave edelim ki, nasslardan hüküm istinbâtında, nasslar ve hükümler arasında belirebilecek tearuzların giderilmesinde faydalanılacak kaideler, tearuzun nasıl ve hangi yollarla ortadan kaldırılacağı, nâsîh ve mensûh, deliller ve hükümler arasında tercihte bulunma kaideleri de bilinmelidir.

Şu halde delillerden hüküm istinbât yolları ve kaideleri; lisanla ilgili usûl kaidelerinin, teşri'in umumi maksat ve gayelerinin, deliller arasındaki tearuzun kaldırılması, bazıların diğerlerine nasıl tercih edildiği ile ilgili kaidelerin ve nâsîh-mensûhun bilinmesine dayanmaktadır.

Böylece usûlcüler, Kur'ân ve Sünnetin nasslarından istinbât edebilme maksadıyla yukarıdaki hususlarla ilgili kâdileri tesbit etmişler ve bunları Usûl-i Fıkıh kitaplarına almışlardır. İşte bu kaideler sayesinde fakîh, istinbât yollarını, zahirde birbiriyle çatışır gibi görünen nassları birleştirmeyi ve dinin zarurî olarak bilinen hükümlerinin toplamına aykırı düşen nassların nasıl te'vil edileceğini bilir. Kısaca fakîh, istinbât için konan bu kaidelere uyarsa, hüküm çıkarırken hataya düşmekten korunmuş ve ilk kaynağı teşkil eden nasslardan islâm'ın neler kasetmiş olduğunu bilmiş olur.

Biz, nasslardan hüküm çıkarma (istinbât) konusunu üç bölüm halinde inceleyeceğiz:

1. Lafzî usul kaideleri.

2. Tearuzu'l-edille.

3. Mekâsidu's-şerîa (şeriatın maksat ve gayeleri)

B. Lisana Ait Usûl Kaideleri:

Lafız, ağızdan çıkan şey (söz) demektir; gerek bir mana ifade etsin ve gerek etmesin (mühmel).

Biz, dini hükümleri, Kur'ân-ı Kerim'in mukaddes nazımından (lafzından) ve Sünnetin mübarek lafızlarından, ibarelerinden anlayabiliriz. Bu cihetle lafızlar hakkındaki bir takım lisan kaidelerini, bilgilerini nazari itibare almaya mecburuz. Bu lisan kaidelerine, ilimlerine vukuf sayesinde yalnız Kur'ân ve Sünnet değil, her türlü yazıların, konuşmaların, kanun ve yönetmelik hükümlerinin inceliklerine de ilmi bir tarzda muttali olmuş

[\[1\]](#)
oluruz.

Usûlcülere göre lafız (tabir, ifade, kelime, söz) manaya nisbetle ve mana ile alakası bakımından dört kısma ayrılır:

1. Lafızların manaya va'zları (konulmaları, kullanılmaları): Bunlar, hâss, âmm, müşterek ve müevvel kısımlarına ayrılır.

2. Lafızların vaz' oldukları (kullanıldıkları) manaya açık veya kapalı bir tarzda delâletleri: Manası açık lafızlar, zahir, nass, müfesser ve muhkem; manası kapalı lafızlar ise, hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih kısımlarına ayrılır.

3. Lafızların, vaz olundukları lügat ve ıstılah manasında veya bir münasebetle başka bir manada açık veya kapalı bir halde kullanılması. Bunlar; hakikat, mecaz, sarıh ve kinaye kısımlarına ayrılır.

4. Lafızların ne gibi manalara delâletleri ve hangi maksatlarla söylenmiş olduklarına işitenlerin vukufları itibariyle taksimi: Bunlar, dal bil-ibâre, dâl bil-işâre, dâl bid-delâle, dâl bil-iktizâ kısımlarına ayrılır. İleride de görüleceği gibi sözlü delâlet iki kısma ayrılır: Mantûka, Mefhume. Fıkıhı istinbatın doğru olabilmesi için bu dört hususun bilinmesi şarttır. Çünkü bu kaideler, İslâm fıkım öğrenmek isteyen her hukukçuya faydalıdır. Zira bunlar, hukuki lafızları tefsire yarayan ve bunların amaçlarını ortaya koyan kâi delerdir. Zikrettiğimiz her kısmı, müstakil bir bahiste ele alacağız.

LAFIZLAR

I. Şumül Yönünden Lafızlar

1. Hâss (Mutlak-Mukayyed-Emir-Nehiy)
2. Âmm
3. Müşterek
4. Müevvel.
5. el-Cem'ul-Münekker

II. Manası Açık ve Kapalı Lafızlar:

Açık Lafızlar   Kapalı Lafızlar:

1. Zahir	1. Hafi	
2. Nass	2. Müşkil	
	3. Müfesser	3. Mücmel
4. Muhkem	4. Müteşabih	

III. Kullanıldığı yer ve hale göre manaları değişen lafızlar:

1. Hakikat
2. Mecaz
3. Sarıh
4. Kinaye

IV. Delâlet Yönünden Lafızlar

Sözlü delâlet

Sözlü olmayan delalet (Zaruret beyânı)

Mantûka

Mefhûme

1. Mefhûm-ı Muvafakat (Dâl bi'd-Delâle)
2. Mefhûm-ı muhalefet

1. Dâl bi'l-ibâre
2. Dâl bi'l-İşâre
3. Dâl bi'l-İktizâ.

1.FASIL

ŞÜMUL YÖNÜNDEN LAFIZLAR

I- HASS

A- Hâss

a. Tarifi:

Hâss, tek başına bir mana ifade etmek üzere konulmuş lafızdır. Hâss lafız, bu tarifte geçen kaydıyla müşterekten, malûm" kaydı ile mücmelden, kaydı ile de âmmdan ayrılmış olur.

b . Çeşitleri:

Hâssın çeşitleri şunlardır:

1. Özel isimler: İbrahim, Güneş, Ay, İstanbul vs.
2. Cins isimler ve nev'ileri:
  - a. Cins isimler: İnsan, deve, ağaç, meyve, nehir, şehir vs.
  - b. Cins isimlerin nev'ileri: Erkek, kadın, hurma ağacı, elma vs.
3. Aded (sayı) isimleri: Bir, iki, beş, yüz gibi.
4. Emirler,
5. Nehiyler,
6. Mutlak,

7. Mukayyed,

8. Tesniye. (Şeyheyn, Sâhibeyn, Ebeveyn gibi).

Emir, nehiy, mutlak ve mukayyedi ayrı ayrı izah edeceğiz.

Ağaç, insan gibi cins isimleri, hurma ağacı gibi cins isimlerin nev'ileri, yüz, iki yüz gibi aded isimlerinin bir takım fertlere veya eşyaya şümulü vardır. Fakat bu fert veya eşya, bir nev'i veya cins altında toplanmışlardır. Aralarında bir nev'i ve bir cins birliği vardır. Bu bakımdan hâss sayılırlar. Hâss bir kelime olabileceği gibi bir cümle de olabilir. Mesela emir ve nehiyeler cümledir.

c. Hükümü:

Hâssın hükümü, delâlet ettiği manayı kat'î surette ifade etmektir. Yani hâss olan lafız açıktır. Anlaşılmasında bir güçlük bulunmaz. Bu sebeple, konulduğu manaya kat'î olarak delâlet eder. Medlulü hakkındaki hüküm -zannî değil- kat'î olarak sabittir.

Günlük hayatımızda kullandığımız misâller:

1. "Ben bir kitap aldım" denilse, alınan kitabın bir aded olduğu, kat'î surette ifade edilmiş olur.
2. "Bize Ahmed geldi" denilse, Ahmet adında bilinen bir şahsın geldiği ifade edilmiş olur.
3. "Sükymaniye Camii İstanbul'dadır" sözünde, Süleymaniye Camii ve İstanbul hâss lafızdır.

Nasslardan misaller:

1. Allah Teâlâ, yemin kefâretine dair, "*Fakat kim (bunları) bulamaz ise, üç gün oruç (tutması gerekir)*"^[2] buyurmuştur. Bu âyetin lafzından çıkarılan hüküm, üç gün oruç tutmanın icâb ettiği'dir. Çünkü "üç" (selâse) hâss lafızlarındadır. Manayı kat'î olarak ifade eder. Üçden aza veya çoğa ihtimali yoktur.

2. Kur'ân'da zikri geçen miras hisseleri, hâss lafızlarla ifade edildiği için kat'iyye ifade ederler.

3. Peygamber (s.a.v.)'in "Her kırk koyunda bir koyun zekat olarak verilir" hadisinde, koyunda zekâtın nisabının kırk olduğu ifade edilmektedir. Bunun, kırktan aza veya çoğa ihtimali yoktur. Şu halde 40 koyunda bir koyun zekât verilmesi vâcibdir.

d. Hâssın Te'vili:

Burada ifade edelim ki, hâssın te'viline dair bir delil bulunursa, yani hâss lafızla, lafzın tayin edildiği manadan başka bir mananın kastedildiğine dair bir delil varsa, bu durumda hâss, delilin iktizâ ettirdiği şeyle izah olunur. Mesela, koyun zekâtıyla ilgili yukarıdaki hadiste, "şât" (bir koyun) lafzını, hanefilerin, koyunun kendisi ve değeri olarak izah etmeleri gibi. Bu görüşe göre, zekât olarak koyunun kendisi verilebileceği gibi, koyunun kıymet ve değeri de zekât olarak verilebilir. Hanefilere göre Allah Teâlâ, zekâtı meşru kılmakla, yoksulların ihtiyacına cevap vermeyi ve onlara bir fayda temin etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç, koyunun kendisini zekât olarak vermekle gerçekleşeceği gibi, koyunun kıymet ve değerini vermekle de gerçekleşebilir.

B. Mutlak

A. Tarifi:

Mutlak hâss bir lafızdır ki, delâlet ettiği fertlerden herhangi birini ifade eder. Mutlak ile 'âmm arasında şöyle bir fark vardır: Mutlak, delâlet ettiği fertlerden herhangi birini ifade eder, âmm ise delâlet ettiği fertlerin hepsini ihata eder. Mesela "Bir köle azad etmek" sözü, azad edilecek kölenin mümin olup olmasını, bir'den çok olmasını göstermez. Sadece bir kölenin azad edilmesini gösterir.

"O küfredenlerle (muharebede) karşılaştığımız zaman boyunlarımız vurun" âyetindeki "boyunlar" sözü âmm olup bütün kâfirlere şâmidir.^[3]

B. Hükümü:

Mutlak, itlâkı üzere câridir, manasına delâleti kat'idir.

Nasslardan mutlak'a bir misal verelim:

"İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceleri kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler"^[4] âyetinde, "zevceler" kelimesi mutlakdır. Bu kelimeyi gerdeğe girmiş kaydıyla kayıtlamak caiz değildir. Onun için bu nass, nikâhlı olup gerdeğe girmiş veya girmemiş bütün zevcelere şâmil olup, böyle zevcelerin kocaları ölünce iddetleri dört ay on gündür. Ancak bu âyet, sonradan neshedilmiştir.

C. Mukayyed

A. Tarifi:

Mukayyed, bir vasıf, bir hal, bir gaye veya bir şart kaydına bağlı olarak kendi cinsinden şuyû' bulmuş bir medlule delâlet eden hâss bir lafızdır. Meselâ, "mümin bir köle azad etmek" âyetindeki köle lafzı, müminlik vasfıyla mukayyedir. "...Bulamazsa üç gün oruç tutsun" âyetindeki "üç gün orup futsun" sözü, köle azad etme, on kişiyi giydirme veya yedirme imkânı bulamama şartıyla mukayyedir.

"...Sonra geceye kadar orucu tamamlayın"^[5] âyetindeki orucun tamamlanması, "geceye kadar" kaydıyla mukayyedir ve bu sebeple visal orucu caiz değildir.

B. Hükmü:

Mukayyed, takyidi üzere cari olup, kat'î hüküm ifade eder,

Nasslardan bir misal verelim: Zihâr'ın hükmü izah edilirken "*Fakat kim bunu bulamazsa, yine birbirleriyle temas etmezden evvel fasılasız iki ay oruç tutsun*"^[6] âyetindeki iki ay ifadesi fasılasız kaydı ile mukayyedir.

c. Mutlakın Mukayyede Hamli^[7]

Biraz önce ifade ettiğimiz gibi mutlak itlâkı, mukayyed de takyidi üzere câri olur. Bir zaruret bulunmadıkça bunlardan biri diğerine hamledilemez. Şimdi nerelerde mutlakın mukayyede hamledildiğini ve nerelerde hamledilemediğini görelim:

1. Hem hükümleri hemde sebepleri bir ise mutlak mukayyede hamledilir. Bir âyette^[8] mutlak olarak kan'ın diğer bir âyette^[9] ise mukayyed olarak akan kan'nın haram kılındığı ifade edilmiştir. Her iki âyette akan kanın yenilmesinin haram olduğu hükme bağlanmıştır. Her iki âyette kanın yenilmesinin haram olduğunun sebebi olarak ondan doğacak zarar gösterilmiştir. Şu halde bu iki âyette hem hükümleri hem de sebepleri bir olduğu için mutlak mukayyede hamli edilir. Bu duruma göre akan kanın yenmesi haramdır, etin üzerinde veya içinde kalan kanın yenmesi ise haram değildir.

Aynı şekilde bir âyet-i kerimedeyne^[10] yemin keffâreti olarak mutlak bir ifade ile üç gün oruç tutulması emredilmiştir. İbn Mes'ud'un kıraatinde ise mukayyed bir ifadeyle "ard arda üç gün" oruç tutulması zikredilmiştir. İşte Hanefiler, burada mutlak'ı mukayyede hamlederek yemin keffâreti olarak tutulan oruç'un fasılasız üç gün tutulması gerektiği kanaatine varmışlardır.

2. Hem hükümleri, hem de sebepleri farklı ise mutlak mukayyede hamledilemez. Mesela bir ayette^[11] hırsızlık eden erkek ve kadının ellerinin kesilmesinin gerektiği, diğer bir âyette ise^[12] abdest alırken ellerin dirseklere kadar yıkanmasının farz olduğu ifade edilmiştir. Birinci ayette "eller" lafzı mutlak, ikinci âyette ise eller lafzı "dirseklere kadar" ifadesiyle mukayyedir. Birinci ayette ellerin kesilmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Bu hükmün sebebi ise hırsızlıktır. İkinci âyette ise elleri dirseklere kadar yıkamanın farz olduğu hükme bağlanmıştır. Bu hükmün sebebi ise namaz kılma isteğidir. İşte burada mutlak mukayyede hamledilemez.

3. Sebepleri bir, hükümleri farklı ise mutlak mukayyede hamledilemez.

Mâide suresinin 6. âyetinde, abdest alırken ellerin dirseklere kadar yıkanması gerektiği, teyemmümde ise toprağın ellere sürülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Burada sebep bir, fakat hükümler farklı olduğu için mutlak mukayyede hamledilemez. Hükümlerden biri, ellerin dirseklere kadar su ile yıkanması, diğeri ise, mutlak olarak bulunan ellerin toprak ile meshedilmesidir. Her iki hükmün sebebi ise namaz kılma isteğidir. İşte bu durumda mutlak mukayyede izah olunamaz. Herbiri ile kendi yerinde, mutlaklığı ve mukayyedliği ile amel olunur.

4. Hükümleri bir, sebepleri farklı ise mutlak mukayyede hamledilemez. Bu durumda mutlak itlâkı üzere, mukayyed de takyidi üzere kendi konularında câri olurlar. Bu Hanefilerin görüşüdür. Şafilere göre ise bu durumda mutlak mukayyede hamledilir. Bu konuda iki misal verelim.

Cenab-ı Hak zihar keffaretine dair "*...birbirleriyle temas etmezden önce, bir köle âzad etmek lazımdır*"^[13] âyeti, hataen adam öldürme keffaretine dair ise "*mümin bir köleyi azad etmesi lazımdır*"^[14] âyeti bulunmaktadır. Köle lafzı birinci âyette mutlak, ikinci âyette ise mukayyedir. Bu iki âyetin hükümleri birdir ve bu da bir köle azat etmektir. Birinci âyette hükmün sebebi zihar, ikinci âyette hükmün sebebi ise hataen adam öldürmedir.

Görüldüğü gibi mutlak ve mukayyedin hükümleri bir, fakat sebepleri farklıdır. Bu sebeple mutlak mukayyede hamledilemez. Bu iki âyet arasında bir tearuz da yoktur. Çünkü hükümleri bir olmakla beraber sebepleri farklıdır. Sonra herbiriyle kendi konusunda amel etmek mümkündür.

Fitır sadakasının vâcib olduğuna dair biri mutlak, diğeri mukayyed olmak üzere iki hadis bulunmaktadır:

"Her hür ve her köle adına sadaka-i fitır veriniz" hadisi, mutlak olup aile reisine köleleri namına fitır sadakası ödemesi mecburiyetini getirmektedir.

"Müslüman olan hür ve köle namına fitır sadakası veriniz" hadisi, mukayyed olup aile reisine, sadece müslüman köleleri namına fitır sadakası mecburiyetini yüklemektedir. Hanefilere göre burada mutlak mukayyede hamledilemez. Çünkü her iki hadisin hükümleri bir olmakla beraber sebepleri farklıdır. Bu iki hadisin hükümleri, köleler namına fitır sadakası verilmesidir. Birinci nassın hükmünün sebebi köle olmak, ikinci nassın hükmünün sebebi ise müslüman köle olmaktır. Şafilere göre burada mutlak mukayyede hamledilir. Onlara göre sadece müslüman köle namına fitır sadakası verilir.

D. Emir

A. Tarifi:

Sarih emir şöyle tarif edilmiştir :

Emir, otorite sahibinin bir fiilinin kesin (taleb) için konmuş bir lafadır. Namaz kıl, oruç tut, O fiilin yapılmasını isteyene Amir, kendinden işin yapılması, veya mükellef, istenilen işe de me'murun bih denir.

Tarifte sarih emrin beş şartı bulunmaktadır.^[15] Bunları kısaca izah edelim:

1. Lafız olmak (sözlü olmak). Emir sözlü olur fiil ve işaret emir meydana gelmez. Cumhura göre emir sözde hakikat fiilde ise mecazdır. Peygamberimiz visal orucu tutardı. Peygamberinin bu fiilini sahabe emir telakki ederek ona uymak istediler. Ancak bundan yasaklandılar. Şu halde

fiil emir olmuyor.

2. Taleb: Emir siygası ile bir işin yapılması talep edilir. Tehdîd ve ta'ciz gibi manalarda kullanılan emir siygaları sarîh emir değildir. Tehdid, bir kimseyi korkutmaktadır. Ta'ciz ise bir kimsenin aczini ortaya koymak için yapamayacağı bir şeyi teklif etmektir.

3. Kesinlik (cezm): Nedb ve ibâhe gibi manalarda kullanılan emir siygaları, emir manasını ifade etmezler. Ancak vücûb manasında kullanılan emir siygaları emir manasını ifade ederler.

4. Emir siygası: Emir siygası, bir işin yapılmasını istemek için konmuştur. "Şu işi senden isterim" sözü sarîh bir emir değildir. Ancak Kur'an ve sünnette bulunan haber cümleleri ile mecazen emir manası kastedilir.

5. İst'îlâ (üstünlük): Bundan maksat, âmirin me'mura göre daha üstün olmasıdır. Bir kimsenin otorite yönünden müsavi olan bir kişiden bir işin yapılmasını istemesi, emir değil bir rica ve tavsiyedir. Kendisinden yüksek bir kimseden bir şey istenirse ona da dua, niyaz ve istirham denir.

b. Emir Siygaları:

Bir işin yapılmasını istemek için arapça da özel emir siygaları (kipleri) kullanılmaktadır. Ancak bazı kelime, cümle ve ifadeler de yapıları ve kullanışları jbi emir manasını ifade ederler. Bu itibarla emir siygalarını iki kısma ayırabiliriz:

1. Hakiki (sarîh) emir siygaları,

2. Mecazi (gayr-i sarîh) emir siygaları.

1. Hakiki (sarîh) emir siygaları: Bir işin yapılması, emir kipleriyle isteniyorsa ona hakiki (sarîh) emir denir. Emr-i hâzır ve emr-i gâib siygaları hakiki (sarîh) emir siygalarıdır.

"Genişliği (zenginliği) olan, genişliğinden nafaka versin",^[16]

"Namaz kılın zekât verin..."^[17]

"Sizden her kim ramazan ayında hazır bulunursa o ay'ı iç tutsun"^[18] âyetlerindeki emir siygaları hakiki emir siygalarıdır.

2. Mecazi (gayr-i sarîh) siygaları:

Bazen bir işin yapılması hakiki (sarîh) emir siygalarıyla değil de haber cümmeleriyle veya başka üslublarla istenir. Hakiki emir siygalarının dışındaki siyga ve üslublarla bir işin yapılması istenirse ona da mecazi (gayr-i sarîh) emir denir. Özellikle Kur'an ve Sünnette bulunan haber kipleriyle mecazen emir kastedilir.

"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç adet müddeti beklerler"^[19] âyetinde "beklerler" kelimesi "beklesinler" manasında kullanılmıştır, "hakim, gazablı iken hüküm vermez" hadisinde "hüküm vermez" kelimesi, "hüküm vermesin" manasında kullanılmıştır.

Hakiki emir siygasının dışında vücûb ifade eden kelime, cümleler, mecazî emir siygası kabul edilir. Vâcib bahsinde bu konuda bilgi verilmiştir.

c. Emir Siygasının Manaları:

Arapçada emir siygası, bir çok manalar için kullanılır. Bu manalar arasında vücûb, ibâhe, nedb, tehdîd, irşâd, te'dib, ta'ciz, dua, tesviye, ikram ve diğer manalar vardır.

1. Vücûb:

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan idarecilere itaat edin"^[20]

2. Nedb:

"Kölelerinizden mükatebe isteyenleri de, eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız, hemen kitabete (sözleşmeye) bağlayın"^[21]

3. İbâhe:

"İhramdan çıktığınız zaman (isterseniz) avlanın"^[22]

4. Tehîd:

"Artık dilediğinizi yapın"^[23]

5. İrşâd:

"Ey iman edenler, muayyen bir vade ile birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın"^[24]

6. Te'dib: "Önünden ye".

7. Ta'ciz:

"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'an'dan şüphede iseniz, haydi siz de onun benzerinden bir sûre getirin"^[25]

8. Dua:

"Ey Rabbimiz, Hesab kurulacağı günü beni, ebeveynimi ve bütün müminleri başıyla"^[26]

9. İkrâm:

"Girin oraya (cennete); selametle, emin olarak"^[27]

10. Tesviye:

"Girin oraya (cehenneme), ister azabına sabredin, ister etmeyin"^[28]

11. Tahkîr:

"...Zelil ve hakir maymunlar olun"^[29]

D. Emrin Mûcebi (Gerektirdiği Hüküm):

Emir siygasının, hangi manada kullanıldığı kelâmın siyakından ve hal karinelerinden anlaşılır.

Emir siygasının bir çok manada kullanılışı sebebiyle, emir ile hakiki olarak istenen ve kastedilen mananın ne olduğu hakkında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Alimler, emir siygasının vucûb, ibâhe ve nedb'in dışındaki manalarda mecaz olduğunda ittifak etmişlerdir. O halde ihtilaf bu üç manadadır. Bu konudaki görüşleri şöyle sıralayabiliriz;

1. Emir siygası vucûb ifade eder.
2. Emir siygası nedb ifade eder.
3. Emir siygası ibâhe ifade eder.
4. Emir siygası vucub, nedb ve ibahe manaları arasında müşterektir.
5. Mutlak talebdir: Kesinse vucûb, değilse ibâhe ifade eder.
6. Tevakkuf: Hangi manada kullanıldığını öğrenmek için beklemek ve araştırmak gerekir.

Alimlerin çoğunluğuna göre emir vucûb ifade eder, yani mutlak olan emir siygası, vucûba delalet etmesi için konmuştur; vucubda hakikat, vucub dışındaki manalarda mecazdır. Karine olmadan emir, vucubun dışındaki manalara delalet etmez. Karine nedbe delalet ediyorsa, emrin mucebi nedbdir. Karine ibâhe'ye delalet ediyorsa, emrin mucebi ibâhe'dir. Emir siygasının vucûb ifade ettiğine dair bazı delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1. "...Peygamberin emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir bela inmekten, yahut kendilerine bir azab isabet etmekten sakınsınlar"^[30]
Bu âyet, ilahi emre aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağını bildiren, emirlere uyulmasına işaret etmiştir. Emredilen şey, vâcib olmadıkça, emre karşı gelmekte fitne, belâ, azab endişesi olmazdı.
2. "Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadın için, kendi işlerinden dolayı Allah ve Peygamberin hükmüne aykırı olanı seçmek hakkı yoktur"^[31] Şu halde Allah ve Resulü bir işin yapılmasını emrederse, o vâcib olur.
3. "Ümmetime meşakkat olmasaydı, her namaz için abdest alındığı zaman, misvak kullanmayı emrederdim." hadisi, emrin vucûb ifade ettiğini göstermektedir.
4. Alimler, Kur'an ve Sünnet'deki mevcut mutlak emir siygalarının vucûb ifade ettiğinde icmâ halindedirler.
5. İnsan, kendisinden mevki yönünden aşağı durumda bulunan bir kişiden bir işin yapılmasını isteyebilir. Şayet o şahıs, emri yerine getirmezse âsi kabul edilir. Bilindiği gibi vâcib olan bir şeyi yerine getirmeyen âsl kabul edilir. Şu halde Allah ve Resulü âmir olduklarına göre onların emirleri vucûb ifade eder.

e. Emr'in Derhal Yapılıp Yapılmaması^[32]

Emir, emredilen fiilin derhal yapılmasına (fevri) mı, yoksa geciktirilerek (terâhî) sonradan yapılmasına mı delâlet eder? Geniş vakit ile mukayyed emrin yerine getirilmesi vaktin sonuna kadar te'hîr edilebilir. Mesela beş vakit farz namazlar böyledir. Farz olan namaz, vakit girer girmez eda edilebileceği gibi vaktin sonunda da eda edilebilir. Vakit geçtikten sonra namaz eda edilemez, kaza edilir. Dar vakitle mukayyed emrin yerine getirilmesinin te'hîre tahammülü yoktur. Ramazan orucu gibi.

Fakat keffâretler gibi belli bir vakitle mukayyed olmayan emir, gelecekte ifa edilebilir. Bunu geciktirmekte bir sakınca yoktur. Yani vakitle mukayyed olmayan vacibler, derhal yapılabilmesi gibi te'hîr edilip sonradan da yapılabilir. Ancak belli bir vakitle mukayyed olmayan ve geniş vakitle mukayyed bir vacibi edada acele etmek, te'hîr etmekten daha hayırlıdır. Çünkü ileride başa nelerin geleceği belli olmaz. Vacibi edadan önce insan ölebilir. Bu sebeple vacibin derhal yapılması müstehabdır.

f. Emrin Tekrara Delâlet Edip-Etmemesi

Emredilen bir şey bir kere yapılmakla emre uyulmuş ve niemur'un vazifesi son bulmuş olur. Mesela, bir kadını evlendirmeğe memur olan kimse, onu bir kere evlendirince, vazifesi son bulmuş olur.

Burada ifade edelim ki, ibadetlerin tekrar tekrar ifâ olunması, haklarındaki emirlerin tekrarı gerektirdiğinden dolayı değildir. Bu ibadetlere mahsus sebeplerin tekerrürüne mebnîdir; Meselâ, namazların vâcib olmasının sebebi vakitleridir O halde vakit gelince namaz da vâcib olur. Hacc'ın sebebi Kâ'be-i-muazzamdır. O halde bir kere hac edince hac farızası ifâ edilmiş olur. Cünüp insanın "Eğer cünüp iseniz temizlenin" âyeti gereğince gusul abdesti alması vâcib olur. Guslu icab ettiren hal tekrarlanınca yıkanmak emri de tekrarlanmış sayılır.

g. Nehy (yasak) den Sonra Gelen Emir:

Hanbelî, Malikî ve Şafî mezheplerine mensub bazı hukukçulara göre nehyden sonra emir, ibâhe ifade eder.

"...Siz ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helal saymamak şartıyla..."^[33] âyeti, hac vazifesini ifâ eden bir müslümanın ihramda iken avlanmasını yasaklamıştır. Bundan sonra gelen "ihramdan çıktığınız zaman, avlanın" ayetiyle ise ihramdan sonra avlanma emredilmiştir. İşte bu emir, avlanmanın mübahlığına delalet etmektedir.

Hanefilerin çoğunluğunun dahil olduğu diğer bir kısım alimlere göre nehyden sonra emir, vucûb ifade eder. Meselâ sarhoş olanlar hakkında

"sarhoş iken namaza yaklaşmayın" ilahi yasak bulunmaktadır. Bunlar, bu halin zevalinden sonra yine namaz kılmakla memurdurlar. Bu konudaki emir vücüb ifade eder. Aynı şekilde masum olan bir şahsın öldürülmesi yasak ve haramdır. Ancak böyle bir şahsın yol kesiciliği suçu işlemesi halinde ceza olarak öldürülmesi hakkında Şari'in bir emri vardır. İşte bu emir nehiyden sonra vücüb ifade etmektedir.

Hanefilerden İbnü'l-Humâm'a ve bazı Hanbeli hukukçularına göre nehiyden sonra emir, nehyi kaldırır ve emredilen fiilin durumunu nehiyden evvel ne ise o hale avdet ettirir: Nehiyden önce fiil vücüb ise bu emir ile vücüb olur; nehiyden önce fiil mubah ise bu nehiy ile mubah olur.

Mesela, Haram olmadan önce avlanmak mubahtı. Haram kılış sebebinin ortadan kalkmasından sonra avlanmak emredilince, durum mübahlığa yeniden avdet etmiştir. Aynı şekilde cuma günü ezan vaktinde yasaklanan alış veriş önceden mubahtı. Yasak kılış sebebinin ortadan kalkmasından sonra yeryüzüne dağılıp alış verişle emredilince, durum mübahlığa yeniden avdet etmiştir. Aynı şekilde haram aylar dışında harbetmek vacipti. Haram aylarda harbetmek yasaklandı. Sonra haram aylar bitince harbetmenin emredilmesiye, harbetmenin hükmü, önceden olduğu gibi vücûba avdet etmiştir.

h. Emrin Muktezâsi:

Emrin muktezâsi, emredilen şeyin (memurun bihin) güzel ve iyi olması (hasen)'sebebiyle yerine getirilmesidir. Meselâ namaz kılmak emredilmiştir. Emredildiği için namaz güzeldir. Güzel olan bir emrin yerine getirilmesi ise farzdır. Şu halde bir müslümanın güzel bir fiil olan namaz'ı kılması gerekir. Emredilen fiilleri işleyenler, dünyada taltif edilirken, ahirette de fiillerinin karşılığı olan sevapları alırlar.

Me'mftrun binler (emredilen şeyler) hüsün (güzellik, iyilik) yönünden iki kısma ayrılır:

1. Kendinden Dolayı Hasen (Güzel-İyi)

Cenab-ı Hakk tarafından emrolunan iman, kendinden dolayı güzeldir. Ke-!a adalet de kendinden dolayı güzeldir. Liaynihi hasen iki kısımdır.

a. Ligayrihi hasene hiç binzemeyen hasen: Allah'a iman gibi. Buna "hakikaten liaynihi" denir.

b. Ligayrihi hasene bazı yönlerden benzeyen hasen; Oruç, zekât, hac gibi. Bunlar kendilerinde az çok zahmet, meşakkat veya malın bir kısmından mahrumiyet bulunduğundan dolayı, ligayrihi hasene benzerlerse de haddi zatında yüksek birer ibadet oldukları yönünden hasen liaynihidir.

2. Başka Bir Sebepten Dolayı Hasen

Meselâ, Cenab-ı Hakk, insanlara cihad yapmalarını emretmiştir. Fakat cihad hadd-i zatında insanlara eziyet vermeğe, beldeleri yakıp yıkmaya sebep olacağı için kendinden dolayı güzel değildir. Bu dinin kuvvet bulmasına, yayılmasına, islam ülkesinin müdafaasına sebep olduğu için hasen (güzel)dir. Bu halde cihad, liaynihi değil, ligayrihi hasen'dir.

Ligayrihi hasen, iki çeşittir:

a. Bir emri yerine getirince, o sayede bir başka güzellik de meydana gelmiş olur. Mesela cihad yapılırca, bu sayedendin de yücelmiş olur.

b. Bir emri yerine getirince, ona bağlı olan emir yerine getirilmiş olmaz. Mesela abdest, namazın bir şartı olduğu için güzeldir. Fakat abdest almakla, namaz kılınmış olmaz. Aynı şekilde, cuma namazına koşmak, cuma namazına kavuşmaya vesile olacağı için güzeldir. Fakat sadece koşmakla cuma namazına iştirak edilmiş olmaz.

Emr'i ilgilendiren bazı konular, vücüb bahsinde incelenmiştir.

E- Nehiy

A. Tarifi:

Sarih nehiy şöyle tarif edilmiştir:

Nehiy, otorite sahibinin, bir fiilin yapılmasını kesin olarak istemesi için konmuş bir lafızdır. Öldürme, zulüm yapma, zina yapma, haram yeme gibi. Nehyedene nâhî, nehyedilen şeye menhiyyun anı, nehyedilen şahsa menhî denir. Bu tariften de anlaşılacağı gibi sarih emrin şartları burada da geçerlidir.

b. Nehy Siygaları:

Nehiy siygaları iki kısma ayrılır:

1. Hakiki (sarih) nehiy siygaları:

Nehiy-i hâzır ve nehy-i gâib siygaları, hakiki (sarih) nehiy siygalarıdır. Bu siygalarla bir işin yapılmaması istenirse ona hakiki (sarih) nehiy denir. "Zinaya yaklaşmayın" gibi.

2. Hakiki (sarih) nehiy siygalarının dışındaki bazı siyga kelime, cümle ve üsluplar ile de bir işin yapılmaması istenir. Bu şekilde bir işin yapılmamasını istemeye mecazi (sarih olmayan) nehiy denir. Bir şeyin helal olmadığını, haram olduğunu belirtmek bir şeyin kötü olduğunu ifade etmek, bir fiil yapıldığı zaman ona ceza verileceğini zikretmek gibi.

Meselâ, "De ki: "Rabbim, ancak çirkin fiillerin açık olanını da, açık olmayanını da haram kıldı"^[34] âyetinde çirkin şeylerden insanların uzak durması istenmiştir.

Bazen emir siygaları nehye delalet eder. Meselâ cuma namazı vaktinde "alış verişi bırakınız" âyetinde, emir siygası, tahrimi gerektirmektedir.

c. Nehiy Siygasının Manaları:

Arapçada nehiy siygasının bir çok manası vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Haram kılmak (tahrîm):

"Allah'ın muhterem kıldığı nefsi (canı) haksız yere öldürmeyin"^[35]

2. Kerahet: "develerin çöktüğü yerlerde namaz kılmayın"

3. Dua: "Rabbimiz, Bize hidayet verdikten sonra kalblerimizi saptırma"^[36]

4. Ümit kırma (te'yis): "Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin; siz, ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz",^[37]

5. İrşâd: "Ey iman edenler! Öyle şeylerden Peygambere sormayın ki, size açıklırsa fenanıza gidecektir"^[38]

d. Nehyin Mûcebi (gerektirdiği hüküm)

Nehiy siygasının gerektirdiği hüküm ile ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Nehiy siygası, kerahete delalet eder.

2. Nehiy siygası, kerahet ile tahrim arasında müşterektir.

3. Nehiy siygası tahrim ifade eder.

Hanefiler tahrim yerine hürmet tabirini kullanırlar. Alimlerin çoğunluğuna göre nehyin mûcebi, tahrimdir. Nehyin hakiki manası budur. Bu mana dışındaki manalar için nehiy siygası mecaz olarak kullanılır. Şu halde nehyedilen fiilin haram olması sebebiyle, o fiilin devamlı olarak terk edilmesi gerekir.^[39]

e. Nehyin Muktezâsı:

Nehyin muktezâsı, nehyedilen fiilin kabih (çirkin-kötü) olmasıdır. Yani nehyedilen bir fiili işleyen dünyada zemmedilir. Ahirette ise o fiilden ötürü cezalandırılır. Meselâ "haram yeme, yalan söyleme" sözleriyle insan haram yemeden ve yalan söylemekten menedilmiş olur. Bu sözlerle, yalan söylemenin, haram lokma yemenin kötü olduğu anlaşılır. Ancak muvakkat olduğuna delalet eden bir karineye mukarın olan nehyin devamlı olarak terk edilmesi gerekmez. "Sarhoş iken namaza yaklaşmayın" buyrulması gibi ki, namazdan yasaklanma, sarhoşluk zamanına münhasırdır.

Menhiyyun anı (nehyedilen şeyler), kubuh (çirkinlik) yönünden iki kısma ayrılır.^[40]

1. Kendisinden dolayı kabih (kötü-çirkin) Meselâ zulüm, yalan kendinden dolayı kabihdir. İnsan bunların kötü olduklarını aklıyla bilebilir.

İslam dini, domuz eti gibi mütekavvim olmayan bir malın satılmasını yasaklamıştır. Mütekavvim olmayan bir malın satılması, her zaman batıldır ve caiz değildir.

2. Başka bir sebebdan dolayı kabih

Bu, hüküm yönünden iki kısma ayrılır:

a. VASFEN KABİH LİGÂYRİHİ: Kendisinden ayrılması mümkün olmayan bir vasıfdan dolayı, kabih olan fiillerdir. Meselâ bayram günü oruç tutmak yasaklanmıştır. Haddi zatında oruç tutmak güzeldir. Bayram gününde müslümanların iştirak etmesi gereken bir ziyafet vardır. Bugün oruç tutan bir müslüman, bu ziyafetten kaçınmış olur. Bu ziyafetten kaçınma vASFINDAN dolayı, bugün tutulan oruç kabihdir ve batıldır. İşte vASFEN KABİH LİGÂYRİHİ'nin hükmü, liaynihi kabih gibi butlan'dan ibarettir.

b. MÜCAVİREN (BERABER BULUNARAK) KABİH LİGÂYRİHİ: Kendisinden ayrılması mümkün olan bir vasıf dolayısıyla kabih olan fiillerdir. Cuma namazı için ezan okunurken alış veriş yasaklanmıştır. Satış ise haddi zatında kötü değildir. Alışveriş, cuma namazından alıkoyduğu için kötüdür. Ancak alış-veriş, cuma namazından alıkoyamayabilir de. Şöyle ki insan hem cuma namazına koşar, hem de koşarken alış-veriş yapabilir.

Müjaviren kabih hükmünde değildir. Bu kısımda bazen fesat bulunursa da butlan söz konusu olamaz. Bunda kerahet ve manevi mes'uliyet bulunursa dayapılan bu muamele üzerinde yine bir hüküm terettüp eder. Bu sebeple Cuma ezanı okunurken alış-veriş sahih olur. Alış-verişin bütün hükümleri tahakkuk eder.

2. ÂMM :

A- Âmm

a. Tarifi: Sınırsız olarak fertleri içine alan lafza âmm denir.

Yani âmm bir lafızdır ki, delalet ettiği fertlerin bütünü (sınırsız ve sayısız olarak) içine alır.

Burada âmm ile ilgili tarifi incelediğimiz zaman, âmm'in şartlarını ortaya koymuş oluruz.^[41]

1. İçine aldığı fertler üç ve daha fazla olacak (teaddud). Tarifte geçen müsemme (fertler), müsemme (isimlenmiş; fert)'nin çoğuludur. Bu sebeple, bir fert ve iki ferde âmm denemez. Şu halde, "Ahmet" gibi özel isimler, ebeveyn (anne-baba) gibi tesniyeler, hass lafız oldukları için tarifin dışında kalmışlardır.

2. Sınırsız ve sayısız olacak: Âmm bir lafızdır ki, onun birçok fertleri (müsemmaları) vardır. Fakat bu fertler sınırlı ve sayılı değildir. Yani fertler (müsemmalar) sınırsız ve sayısız olacak veya sınıra ve sayıya delalet eden bir karine bulunmayacaktır. (şehirin âlimleri) gibi lafızlar, amm'dir. Aded isimleri, ahd-i harici namıyla bilinen cem'iler, âmm değildir.

3. Bütün fertleri içine alacak: Yani âmm, sınırsız ve sayısız fertlerin tamamını içine alacaktır. Bu sebeple sınırlı (mahdud) ve sayılı (maldud)

fertleri içine alsın bir lafız, fertlerin tamamını içerisine almazsa âmîm olamaz. Meselâ cins isimler, Cem'i münekkerler âmîm değildir. Birden fazla manası olan müşterek lafızlar da âmîm değildir. Çünkü müşterek lafız, birçok manaya tebdül yoluyla delalet eder. Ancak müşterekin bir manası kastedilirse, âmîm olur. Mesela, "el-uyûn" denilip, "gözeler" kastedilirse, âmîm olur. Mutlak ile âmîm arasındaki fark şudur: Mutlak, bir defada ya yaygın (şayi') bir ferdi, veya yaygın olan fertleri şumulüne almakta, bütün fertlere şamil olmamaktadır. Âmîm ise, fertlerin bütününe içerisine almaktadır.

Emir vücub, nehiy ise tahrim hususunda hâss olmakla birlikte, muhatabları itibariyle âmîmdirlar.

Arapçada (kim), (ne), (nezaman) (her ne zaman), (hangisi) gibi lafızlar âmîmdir. Bu lafızlar, bütün fertleri içerisine alır. Hiçbir ferdi dışarda bırakmaz. Mesela, "Kim zerre kadar iyilik yaparsa, karşılığım görür" cümlesindeki "kim" lafzı âmîmdir.

B. Âmîm Lafızları

A. Âmîm Lafızların Nev'ileri:

Âmîm Lafızlar iki Nev'idir: ^[42]

1. Hem sıygası, hem de manası âmîm olan lâfızlar: Bu nev'i âmîm'a "mecmuu'l-lafz vemustağraku'l-mana" denir. Errical, en-nisa gibi marife cem'iler bu kabildendir.

Mesela, hadis-i şerifinde "el-elmm" lafzı ve hadisinde "el-enbiya" lafzı birer amm lafzıdır.

2. Yalnız manaları âmîm olan lafızlar: Bu nev'i âmîm'a "müferdü'l-lafz ve müstağraku'l-mana" denir. Amm'ın bu nev'i de iki kısma ayrılır.

a. Fertlerin tümüne birden delalet eden lafızlar: el-kavm, el-cinn, el-ins, el-cemi', el-ceyş kelimeleri gibi. Bu kabil âmîm lafızlarda, hüküm fertlere ayrı ayrı değil, bir bütün halinde taalluk eder. Meselâ, "bu kaleye giren orduya mükâfat verilecektir" denilse ve kaleye bir asker girse, mükâfata hak kazanamaz. Ancak ordu halinde giren askerinin tamamına mükâfat verilir.

b. Fertlerin bütününe birden veya ayrı ayrı delalet eden lafızlar: Bu kaleye girene bir altın verilecektir" dense, toplu halde ve tek başına giren herkese bir altın verilir.

b. Âmîm lafızlar: Âmîm lafızlar şunlardır.

1. Marife cem'iler: Bunlar, ahd-i harici için olmayan harf-i tarif (el) ile veya marife bir kelimeye muzaf olmakla marife olan cem'ilerdir.

Ahd-i harici için olan harf-i tarif ile veya gibi nekre cem'iler, umûm ifade etmezler.

Meselâ, "Adamlar gitticümlesinde id başındaki söyleyenle, muhatab tarafından bilinen (ma'hud) erkeklere delalet eder. Yoksa cümlenin manası, "Bütün erkekler gitti" değildir.

Yine "Adamlar geldi" cümlesinde nekre cem'i olduğu için bazı erkeklere delalet eder. Yoksa cümlenin manası, "Bütün erkekler geldi" değildir.

Nekre cem'iler, umum ifade etmezler; cem'in en az miktarı olan üç sayısı ile izah olunurlar.

İstiğrak manasına olan "el" ile marife olan cem'ie şunlar misal verilebilir:

"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler." ^[43]

"Ana-baba ve yakın hısımların bıraktıklarından erkeklere hisseler." ^[44] İzafe ile marife olan cem'ie misal:

"Analarınızla evlenmeniz size haram kıldı" ^[45]

"Onların mallarında sadaka al." ^[46]

Cem'in, salim müzekker, salim müennes veya cem-i teksir olmas, mühim değildir. İstiğrak manasındaki "el" ile yahut izafet ile ma'rife kılınan cem'i kelimelerin hepsi, umum ifade ederler.

2. Marife müfredler: Bunlar, istiğrak ifade eden harf-i tarif ile böyle marife bir kelimeye muzaf olmakla marife olan kelimelerdir.

İstiğrak için "el" ile marife olan müfrede misal:

"Zengin borcunu geciktirmesi zulümdür" hadisinde, lafzı bütün zenginlere şamildir. Aynı şekilde

"And olsunki insan ziyandadır" âyetinde, lafzı bütün insanları içerisine almaktadır.

Ahd ve cins manası olan harf-i tarif ile marife olan müfred kelimeler umum ifade etmezler. Meselâ, "hakikat, biz Firavuna bir peygamber

yolladığımız gibi... Firavun o peygambere isyan etti de..." ^[47] âyetinde lafzındaki "el" harf-i tarifi ahd içindir

ifadesinde de, lafızlarının harf-i tarifleri cins içindir. Yani, "Erkek cinsi, kadın cinsinden daha kuvvetlidir" demektir.

İzafe ile marife olan müfrede misal: "Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz, onu sayamazsınız" âyetindeki "nimet" lafzı, bütün nimetlere şamildir. ^[48]

3. Lafzı müfred, manası umum ifade eden kelimeler: el-Raht, el-kavm vs. gibi.

4. lafızları: Bu iki lafız, izafe edildikleri şeyde umum ifade ederler. Mesela, "Her can ölümü taducuir" ^[49] âyetinde ve "Her çoban idaresi altında bulunanlardan mes'uldur" ibarelerinde kelimesi amm lafzıdır.

5. İsm-i mevsuller: Mesela, "Muhakkak yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar" ^[50] âyetinde

"Onlardan maadası ise size helal kılınmıştı" âyetinde lafızları âmîmdir. ^[51]

6. İstifham isimleri: ^[52] "Kim Allah'a güzel bir ödünç verir" âyetinde istifham ismi, âmîm lafzıdır.

7. Şart isimleri: ^[53] "İçinizden kim o aya erişirse, orucunu tutsun".

8. Şart, nehiy ve nefiy siyakında gelen nekrelere: (Şart ve olumsuzluğun ifade edilmesinde yer alan belirsiz kelime).

Nefiye misal:

Nehiye misal:

Şarta misal:

"İnsanı döversen, ceza görürsün" şart cümlesinde insan her insana şamildir. Aynı şekilde" cümlesindeki "esir" lafzı, her esire şamildir.

c. Âmm'ın Delaleti ve Hükümü:

aa. Âmm'ın Delâleti ve Hükümü:

Fakihler âmm'ın fertlerine delaletinin kat'î veya zannî oluşunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş ortaya çıkmıştır. Görüşlerden biri Hanefilere, diğeri Maliki, Hanbeli ve Şafiilere aittir.

1. Hanefilerin Görüşü:

Hanefilere göre âmm da hâss lafız gibi kat'iyet ifade eder. Dolayısıyla âmm lafzın hükmü, tahsis olunmadıkça delalet ettiği fertlerin hepsi hakkında birden sabit olur. Yâni âmm, bunların hepsine birden şamil olur. Meselâ, "sizden ölenlerin bıraktıkları kanlar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."^[54] âyeti, kocası zifafdan önce veya sonra ölen her kadına delalet eder. Aynı şekilde "kadınlarınızdan ay halinden kesilmiş olanlarla, henüz ay hali görmemiş, olanların iddedlerinde tereddüde düşerseniz bilin ki onları iddetleri üç aydır."^[55] âyeti, küçüklerle, aybaşı halinden kesilmiş kadınların ne suretle boşanırlarsa boşansınlar" iddet müddetlerine delalet eder. Hanefilerin bu konudaki delilleri şudur: âmm lafız, dil kaideleri itibariyle, bütün fertlerine şamil olmak üzere vaz olunmuştur (konulmuştur). Âmm lafzın hakiki manası budur. Âmm lafzından, tahsisine dair bir delil ve karine bulunmadıkça, onun bu hakiki manası anlaşılır. Âmm'ın tahsis ihtimalini düşünerek, onun fertlerine şumulünün zannîliğini kabul etmek, bir vehim ve kuruntu'dan başka bir şey değildir.

Ancak Hanefiler, tahsis olunan âmm'ın baki kalan fertlerine delaletinin kat'î değil, zanrî olacağını ifade ederler. Mesela, muharib olan müşriklerin tamamının öldürülmesiyle ilgili bir âyet nazil olmuştur.^[56] Bu âyetin hükmü, umûmidir. Bütün müşrik muharibleri içerisine almaktadır. Ancak

başka bir âyette, müsteminlerin öldürülmemesi istenmiştir.^[57] Görüldüğü gibi birinci âyet, ikinci âyetle tahsis edilmiştir. Artık böyle muhassas (tahsis olunan) bir âmm, sonradan zannî bir delille tahsis edilebilir. Nitekim muharib olan müşriklerin öldürülmesiyle ilgili ayet müsteminlerin öldürülmemeleriyle ilgili ayetle tahsis edildiğinden haber-i vahid kabilinden olan "ihtiyar erkek ve kadınları öldürmeyiniz" hadisiyle ikinci bir kez tahsis edilmiştir.Çünkü amm önceden kati bir delil ile tahsis edilmiş olunca şumul kuvvetini kaybetmiş olduğundan sonra zanni bir delil ile de tahsise mahal bulunmuş olur.

2. Maliki, Şafîi Ve Hanbelilerin Görüşü:

Bu mezheblere göre tahsisden önce de sonra da , amm ,içine aldığı fertlerin tamamına kati değil zanni olarak delalet eder.Çünkü araştırmalar göstermiştir ki amm olan her lafız (bazı istisnalar dışında) tahsis edilmiştir. Amm lafzının tahsis ekseriyetle olmuşsa tahsis ihtimalini kabul etmek

bir vehim ve kuruntu değildir. O halde tahsis edilen veya tahsisedilmesi mümkün olan amm'ın bütün fertlerine delaleti katidir denemez.^[58] âyetinde bulunan "en-nas"lafızları amm'dır.Ancak amm'ın delaleti, kat'i olsaydı bütün insanlar kasedilirdi. Halbuki ayette birinci "nas"ile Nuaym b.Mes'ud , ikinci "nas"ile Mekkeliler kasedilmiştir.

bb. Âmm Lafzın Delaletindeki İhtilâfın Neticesi:

Fakihler, Kur'an'daki âmm lafzın, Kur'an ile veya mütevatır veyahut meşhur sünnet ile tahsis edileceğinde ittifak halindedirler. Fakat haber-i vâhid ile tahsis edilip edilemeyeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler Kur'an'ın sübütü kat'î, haber-i vâhid'in ise zannî olduğunu, tahsisin de bir tağyir olduğunu ileri sürerek zanninin kuvvetliyi tahsis ve tağyir kudreti bulunmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre Kur'an'ın âmmı, ancak kendi kuvvetindeki bir muhassis ile tahsis olunabilir. O da Kur'an nassıdır, yahut mütevatır veya meşhur hadislerdir. Mesela, "Bunlardan başkaları sizin için haram kıldı"^[59] âyetini, meşhur olan "Kadın halası, teyzesi üzerine nikâh edilemez" hadisi tahsis etmiştir.^[60] Ancak önceden de ifade ettiğimiz gibi hanefilere göre Âmm'ın delaleti, tahsisden sonra zannî olduğundan kendisini, haberi vâhid, kıyas gibi zannî bir muhassis tahsis edilebilir. Şurası da unutulmamalıdır ki, âmm lafızları ancak üç'e kadar tahsis edilebilir, çünkü cem'in en azı üçtür. Ancak marife müfred mesabesinde olan en-Nisa gibi cem'iler bir'e kadar tahsis edilebilir. Meselâ ben kadınlarla evlenmeyeceğim: cümlesinde böyle bir tahsis cari olabilir.

cc. Kur'an'ın Amm'ının, Haber-i Vahid'le Tahsisi:

Fakihlerin âmm'ın delaletinin kat'î ve zannî olduğundaki ihtilaflarının neticesi Kur'an'ın âmm lafızlarının haber-i vahidin hassı ile tahsis edilmesi "Amm ile Hass'ın Tearuzu" konularında görülmektedir.

Hanbeli, Şafîi ve Maliki'lere göre tahsis, tağyir değil, bir tefsirdir. Dolayısıyla zannî bir delil ile de âmm lafzı tefsir edilebilir. Bu mezhep'ler bu konudaki görüşlerini şöyle de ortaya koymaktadırlar: Kur'an'daki âmm lafız, haberi vahiddeki hâss lafız ile tahsis edilebilir. Çünkü haber-i vahid

sübüt bakımından zannî ise de, hâss olduğundan delalet bakımından kat'îdir ve Kur'ân'ın âmm lafzı sübût bakımından kat'î ise de delalet bakımından zannîdir. Böylece Kur'an'ın âmmi ile haberi vahidin hassı birbirlerine müsavi olurlar. Bundan dolayı haberi vahidin hassı ile Kur'an'ın amminin tahsisi caizdir.

Meselâ "*meeytenin eti size haram kılındı*" ^[61] âyetini, bir haberi vâhid olan "*deniz suyu temiz, ölüsü helâldir*" hadisi tahsis etmiştir. Aynı şekilde Kur'an'ın miras âyetlerini

"*Müslüman millet mensupları ile gayri müslimler arasında miras hukuku cereyan etmez*"

"Murisîni öldüren katil, mirasçı olamaz" hadisleri tahsis etmiştir. ^[62] âyetini, hadisi tahsis etmiştir ^[63] âyetini hadisi tahsis etmiştir. Bu misaller gösteriyor ki, Kur'an'ın âmm'nı, haber-i vâhid tahsis edebilir.

Hanefilere göre yukarıdaki hadislerle Kur'an'ın âmmının tahsisi iki sebebe dayanmaktadır.

1. Kur'an'ın âmmını tahsis eden kafi bir nassdan sonra, onun diğer fertlerine delaleti zanni olur.

Nitekim âyetini, ^[64] âyeti tahsis etmiştir. Bundan sonra âmm zan ifade ettiği için hadisi tahsis edebilir.

2. Yukarda zikredilen hadisler, meşhur hadislerdir. Zaten meşhur hadislerle Kur'an'ın âmmi tahsis edilebilir.

D. Âmm İle Hâss'ın Tearuzu:

Hanefilere göre bir hadise, bir konu bir mes'ele hakkında biri âmm, diğeri hass olmak üzere zahiren birbirine muarız (zıd) görülen iki kat'î delil bulunursa, delil âyet ise nüzul, hadis ise vürûd tarihine bakılır. Şayet nüzul ve vürûd tarihleri biliniyorsa üç durum, bilinmiyorsa bir durum ortaya çıkar. Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım.

aa. Âmm Ve Hâs'ın Tarihleri Biliniyorsa:

1. İki delilden her ikisi de aym zamanda nüzul ve vürûd etmiş ise hâs âmm'i îtahsiseder. âyetinde, bey'in helal olduğu umumî bir halde beyan edilmiş iken sonradan gelen kısım üe riba suretiyle bey'in helallığındaki umumiyet, bir hâss lafız olan riba ile tahsis edilmiştir.

2. Hass olan delil, âmm olan delilden sonra nazil ve varid olursa, hass, şamil olduğu miktar nisbetinde âmm'in hükmünü nesheder. Meselâ âmm olan bir âyete göre kocası ölen bir kadının -gebe olsun olmasın- dört ay on gün iddet beklemesi gerekir. Bu zamandan önce başka biriyle evlenemez. Bu âyetten sonra nazil olan diğeri bir âyete göre de gebe olan bir kadının iddeti hamiini doğurmakla son bulur. İşte hâss olan ve nüzul tarihi sonra olan ikinci âyet, âmm olan birinci âyetin hükmünü, gebe olan kadınlar hakkında neshetmiştir.

Şafîilere göre âmm, zannî olduğundan, kat'î olan hass ile her halde tarihleri bilinsin bilinmesin tahsis olunur. Yani onlar, hanefilerin nesh dediklerine tahsis demektedirler.

3. Âmm olan delil, hâss olan delilden sonra gelmişse, hassın hükmünü neshetmiş, ortadan kaldırmıştır. Meselâ, Medine'ye gelip hasta bulunan bir kabilenin fertleri hakkında Medine'nin dışında bulunan sadaka develerinin sütlerinden ve bevillerinden istifade etmeleri emrolunmuştu. Sonradan "bevilden sakınınız" hadisiyle bevilden sakınılması emredilmiştir. İşte bu ikinci hadis âmm ve sonradan vârid olduğundan, önceden vârid olan birinci hass hadisin hükmünü neshetmiştir.

Ebu Hanife'ye göree "*Beş vesk'den az olan mahsulden zekât alınmaz*" ^[65] hadisi "*yağmurla sulanan mahsûlden öşür vermek gerekir*" ^[66] hadisi ile nesh edilmiştir. Çünkü zaman itibariyle birinci hadis, ikinci hadisten sonra vârid olmuştur. Hanefilerin dışındaki mezhepler birinci hadisi, ikincisinin açıklayıcısı olarak kabul ederler. Çünkü ikinci hadis âmm olup nelerden zekât verileceğini ve bunun mâhiyetini belirtmekte, birinci de zekâtın nisabını açıklamaktadır. Ebu Yusuf ile Muhammed de bu görüştedir.

bb. Âmm ile Hâss'ın Nüzul ve Vürûd Tarihleri Bilinmiyorsa:

Amm ile hassın nüzul ve vürûd tarihleri kesin olarak bilinmiyorsa, ikisi birlikte gelmiş oldukları kabul edilir. Bu durumda her ikisi ile de amel etmek mümkün ise amel olunur, mümkün değil ise, hangisi tercihe şayan görülürse onunla amel olunur. Meselâ biri bir şeyin helal olduğuna, diğeri de haram olduğuna delalet ediyorsa, ihtiyatlı davranmak bakımından haram kolduğuna delalet eden delil tercih edilir.

Ebû Yusuf ile İmam Muhammed, yukarıda zekât ile ilgili verdiğimiz hadislerin vürûd tarihlerinin kesin olarak bilinmediğini ileri sürerek iki hadisle de amel edileceğini ifade etmişlerdir.

Bu konuyu bitirirken Hanefî mezhebi dışında, kalan mezheplerin görüşlerini verelim. Onlara göre âmm ile has'ın tearuzu düşünülemez. Çünkü amm ile hass aynı konuda gelmişse, hass âmmi beyan eder.

e. Erkeklerle Olan Hitaba Kadınların Dahil Olduğu ^[67]

Arapça'da cemi (çoğul)'lerin erkek ve kadınlara delalet etmeleri bakımından kısımları şunlardır:

1. Hem erkek ve hem de kadınları birden içerisine alan cem'iler: Bazı cemi sıygaları vardır ki bunlar kullanılmaları bakımından erkek ve kadınlara şâmilidir. kelimeleri gibi.

2. Kadınlara has cemiler: el-müslimat "müslüman kadınlar", "kadınlar yaptılar" gibi cemilerde sadece kadınlar kastedilir. en-Nisa kadınlar çoğulu da böyledir.

3. Erkeklerle has cemiler: Bunları iki kısımda mütelaa edebiliriz:

a. gibi cemilerde sadece erkekler kastedilir.

b. yaptılar, "yapınız" cemiler, erkekleri göstermek için kullanılırlar. Ancak hem erkekleri ve hem de kadınları müştereken göstermek için bu emir siygaları kullanılabilir mi? Bazı alimlere göre böyle cemiler erkekler için asaleten, kadınlar için örfi hakikat olarak kullanılır veyahut tağlib (ekseriyet kılma) yoluyla kadınlar, erkeklere katılır, dahil olur. âyetinde olduğu gibi. Bu âyette erkekler için kullanılan cemi siygası ile hem Hz. Adem ve hem de karısı Havva'ya hitab edilmiştir. âyetlerinde erkekler için kullanılan cemi siygalarıyla kadınlara da hitab edilmiştir. Şu halde burada erkekler yanında kadınların da namaz kılmaları, zekât vermeleri emredilmiştir. Aynı şekilde ^[68] âyetinde de hitaba hem erkekler hem de kadınlar dahildir. ^[69]

f. Ümmete Olan Hitaba Peygamber (s.a.v.)'in Dahil Olup Olmadığı ^[70]

Kur'an'da gibi âyetlerde ümmete hitaplarda bulunulmuştur. Kur'an'daki bu hitapların kapsamına Peygamberimiz (s.a.v.) dahil midir? Cumhura göre dahildir. Bazılarına göre dahil değildir. Cumhurun görüşü tercihe şayandır. Çünkü bu siygalar her insana ve her mümine şamildir. Şu halde aksi bir delil bulunmadıkça Peygamber bu hitapların dışında kalamaz.

g. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Olan Hitaba Ümmetin Dahil Olup Olmadığı ^[71]

Kur'an'da "Ey Nebi, Allah'dan kork ve kâfirlere uyma" ^[72] âyetinde olduğu gibi Peygambere yöneltilmiş hitaplar bulunmaktadır. Bu hitaplara ümmet de dahil midir? Lisan kaidelerine göre bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir.

Çünkü burada muhatab olan sadece peygamberdir. Ancak şer'i örf'e göre peygamberin ümmete örnek olması hasebiyle bu hitaplar, bütün mükelleflere de şamildir. Burada ilâve edelim ki Peygambere yapılan bir hitabın sadece ona ait olduğuna bir delil, bir karine bulunursa o zaman o hitap mükelleflere şamil olmaz Nitekim Kur'an'da bazı hitaplar vardır ki onlar sadece Peygambere ilgilendirmektedir...âyetinde olduğu gibi ^[73],

İşte bu âyette gösterilen tarz ve şekildecevenme hükmü, sadece peygambere aittir. Ancak "Eğer şirk koşarsan, amelin boşa gider" ^[74] âyetinde her ne kadar peygambere hitap edilmişse de, bu âyetin hükmüne bütün mükellefler de dahildirler.

Burada ifade edelim ki bu âyetlerden başka âyetler de, ümmetin bu hükümlere muhatab olduğunu gösterir. Netice olarak diyebiliriz ki Kur'an'da Peygamber'e olan bir hitab, O'na has olduğuna dair bir delil ve karine bulunmadıkça ümmete de şamildir.

h. Cem'i (çoğul) Siygasının İfade Ettiği En Az Sayı:

Fakihler, cemi' (çoğul) siygasının ifade ettiği en az sayının kaç olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Malikî, Şafiî ve Hanbelilere göre cemi siygasının şamil olduğu en az sayı ikidir."

âyetinde olduğu gibi. ^[75]

Hanefilere göre cemi' siygasının şamil olduğu en az sayı üçtür. Ancak miras, vasiyyet konularında cemi siygası en az ikiye şamil olabilir. ^[76]

B. Tahsis

B. Âmin'm Tahsisi.

Tahsis âmm'in içine aldığı bazı fertleri onun hükmünden çıkarmaktadır. Tahsis eden delile muhassıs tahsis olunan âmm'a muhassasadı verilir. Bu konuda hanefilerle diğer mezhepler farklı görüşlere sahiptirler.

aa. Hanefilerin görüşü:

Hanefiler, muhassısın âmm ile birlikte (âmm'a mukarin) olmasını yani muhassısın amm ile beraber gelmiş olmasını ve muhassısın bulunduğu kelâm'dan ayrı (müstakil) bulunmasını şart koşarlar. Eğer muhassıs âmm'a mukarin değilse yani onunla beraber aynı zamanda gelmemişse, muhassıs olamaz; nâsih olur. (Nesh ile tahsis arasındaki fark şudur: Nesli, âmm'in hükmüne giren bazı fertleri sonradan çıkarmaktadır. Tahsis ise, bazı fertlerin ilk başta âmm'a girmemiş olduğunu beyan etmektir.) Aynı şekilde muhassıs, âmm lafızdan ayrı (müstakil) olmaz ise -meselâ istisna gibi- muhassıs olamaz. Önceden de ifade edildiği gibi hanefilere göre muhassısın kat'î delillerden olması gerekir. Yani zannî bir delil ile âmm'in tahsis edilmesi mümkün değildir. Ancak kat'î bir delil ile tahsis edilen anım, artık ikinci defa zannî bir delille de tasis edilebilir.

bb. Hanbelî, Şafiî ve Mâlikî Mezheplerinin Görüşü:

Bu mezheplerin Hanefilerin muhassısdaki şartları aramamaktadırlar. Bunlara göre tahsis, âmm olan nassa mukarin olan veya âmm nassa mukarin olmayan bir delille yapılabilir. Ancak bu delildeki şart, âmm olan nass ile amel edilme vaktinden sonra vârid olmamasıdır. Âmm ile amelden sonra vârid olan delil, muhassıs değil, nâsih olarak kabul edilir. Önceden de ifade edildiği gibi bu mezheplere göre âmm'in delaleti zannîdir, dolayısıyla onu zannî bir delil de tahsis edebilir.

b. Tahsis Yönünden Âmm'ın Nev'ileri:

Tahsisi mümkün olup olmama itibariyle âmm üç kısma ayrılmaktadır:

1. Tahsisi mümkün olmayan amm: Bazı âmm'ler vardır ki hiç bir zaman tahsis edilemezler. Mesela

"Allah her şeyi bilir" âyetinde "biküllîşey", "Annelerinizle, evlenmeniz haram kılındı" âyetinde ümmihatiküm, Yeryüzünde hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıklan Allah'ın üstünedir. [77] âyetin "dabbe ve "rizkuha" amm'dir. Bu âmm'ler hiç bir zaman tahsis edilemezler.

2. Tahsis edilmiş Ammlar: âmdir ve ondan sonra gelen kısım âyetinde bey onu tahsis etmiştir. "âyetinde el-meyte âmm'dir, meyte'nin yenilmesi haramdır. Ancak meyte'den zaruret halinde hayatı kurtaracak kadar yenilmesine ruhsat verildiği için bu durumda yenilmesi haram değildir.

3. Kendilerinde tahsis murad edilen âmm'ler: "namazı dosdoğru kılınız." [78] "Ona gücü yetenler Kâ'be'yi hacc etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" [79] âyetlerinde olduğu gibi. Birinci âyetteki lafzındaki çoğul zamirinde ikinci âyetteki dan murad, mükellef kimselerdir. Şu halde ehliyeti bulunmayan delilere, çocuklara namaz kılmak, hac etmek farz kılınmamıştır. İnsan akli, bunun böyle olduğunu ilk bakışta anlar.

c. Tahsis Nevileri

Âmm'ı tahsis eden deliller iki nev'idir:

aa. Muttasıl (bitişik) muhassıs.

bb. Munfasıl (müstakil) muhassıs. [80]

Muttasıl delil, kendi başına müstakil değildir. Amm ile birlikte zikrolunmuştur; manası kendisinden önceki lafızla alakalıdır ve amm olan kelimeye şamil kelâmın bir parçasıdır. Müstakil delil ise, başlı başına müstakil ve ayrı olup, âmm lafza şamil kelâmın bir parçası değildir.

aa. Muttasıl Muhassıs Ve Nev'ileri:

Bunlar, istisna, şart, sıfat ve gayedir.

1. İstisna ile âmm'in tahsisi:

ve benzeri istisna edatlarıyla âmm'in hükmünden, fertlerden bazıları çıkarılır. Meselâ, müdayene âyetinde Cenab-ı Hak, veresiye alış-verişlerle bir borç doğduğu takdirde, yazı ile, senet ile tesbitini emrettikten sonra, Ancak elden ele devrettiğiniz -peşin yaptığınız- ticaret işlerinde senet yapmamakta bir vebal yoktur" buyurur.

2. Şart ile âmm'in tahsisi: gibi şart edatlarıyla âmm tahsis edilmektedir. [81] "Çocuklarınızı emzirmek isterseniz, ücreti uygun verdiğiniz takdirde size vebal yoktur" âyetinde lafzı âmm'dir ve sonra gelen şart kısmıyla tahsis edilmiştir.

3. Sıfat ile âmm'in tahsisi:

"Aranızda hür ve mü'min kadın almaya servet ve gücü yetmeyenler, müzminlerin cariyesi olan mü'min kızlardan alsın" âyetinde, "mü'min kızlardan" mealinde olan kısım bir sıfattır ve "cariyelerden alsın" kısmını tahsis eder.

4. Gaye ile âmm'in tahsisi:

Gaye bir şeyin sonu ve sinindir ve sıygaları "Orucu geceye kadar tamamlayın" âyeti orucun geceye kadar devam ettiğini gösterir âyetinde meleklerin fecrin tülüne kadar devam ettiğini gösterir.

"Ey iman edenler, Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklerinize kadar yıkayın" âyetinde alimler gayenin mugayyeye dahil olup olmadığına ihtilafa düşmüşlerdir.

bb. Munfasıl Muhassıs Ve Nev'ileri:

Bu muhassıs dört nev'idir: **1. Âmm ile muttasıl (bitişik), müstakil, 2. Âmmdan ayrı (munfasıl) müstakil kelâm, 3. Akıl, 4. Örf.**

1. Âmm ile muttasıl, müstakil kelâm:

Müstakil demek, tek başına tam olan demektir. Âmm'a muttasıl demek, âmm ile birlikte zikredilmiş, âmm'in akabinde yer alan demektir. Mesela, Yüce Allah'ın "İçinizden kim (Ramazan) ayına erişirse, orucunu tutsun" âyeti gibi. Bu ayete göre, Ramazan ayma erişen herkese oruç İtmak farzdır. Fakat bu âyetteki umumilik, kendisine muttasıl, müstakil bir kelâm olan, [82] "Kim hasta olursa..." âyetiyle tahsis edilmiştir. Şu halde, Ramazan ayma erişmiş olan orucun farz olduğu hükmündeki nassın umumiliği, hasta ve yolculara şamil değildir.

2. Âmm'dan ayrı (munfasıl) müstakil kelâm:

Kendisi tam olmayan, fakat amm lafzın bulunduğu nassla bağlantısı olmayan kelimedir. Mesela, Yüce Allah'ın [83],

âyetindeki " lafzı, amm'dır. Zifafa girmiş ve girmemiş olan boşanmış kadınlara şamildir. Fakat bu âyet, [84] âyeti ile, zifafa girmiş ve boşanmış kadınlar olarak tahsis edilmiştir. âyeti [85] ölen hayvanların etinin yenilmesinin haramlığı hususunda âmm'dir. Fakat bu âyet, hadisiyle, deniz hayvanlarının ölüsü haricindeki ölü hayvanlar ile lahsis edilmiştir. Bu izahlar, cumhurun görüşüdür. Çünkü onlar, muhassısın, âmm'a mukarın (yakın ve bir arada) bulunmasını şart koşmamaktadırlar.

3. Akıl:

Âmm bazan akıl ile tahsis olunabilir. Meselâ, âyetindeki, "külli şey" (herşey) tabiri âmm'dir. Ancak akıl, Cenab-ı Hakk'ın buna dahil olmadığını anlar.

Aynı şekilde, "namazı kılınız:" âyeti, âmm'dir. Akıl, namazın çocuk ve delilere farz olmadığı neticesine varır.

4. Örf:

Âmm, örf ile de tahsis olunabilir. Bir kimse, "Ben baş yemem" diye yemin etse, kuşun başını yemekle hanis olmaz. Çünkü böyle âmm olarak söylenilen baştan, örf ve adete göre mutat olan koyun başı gibi başlar kastedilir. Bunun kuş başına şümulü yoktur.

d. Amm'ın Nüzul Veya Vürûd Sebebi İle Tahsis Edilip-Edilmemesi: ^[86]

Bazı nassların, nüzul ve vürûd sebepleri vardır. Bir âmm lafzı, onun nüzul veya vürûd sebebine hasretmek doğru değildir. O sebepte müşterek olan bütün fertlere şamildir.

Bir sual, bir olay üzerine gelen âmm lafzı, umûmu üzere bakidir. Buna göre nass âmm sigâ ile vâridse, nassın umûmu üzere amel etmek gerekir. Hanefî, Hanbel, mezhepleri ile diğer bazı fakihler bu görüştedirler. Bu konu ile ilgili bazı misaller verelim:

1. Bir şahıs, "deniz suyu ile abdest alalım mı?" diye sorunca Peygamberimiz (s.a.s.), "onun suyu temiz, ölüsü helaldir" buyurdu. "Onun suyu temizdir" lafzı, âmmdır. Zaruret hali ve gayr-i zaruret haline şamildir. Nassın hükmü, sadece'soru sorana ait değildir. Âmm bir lafız olduğu için herkese şamildir.

2. Hırsızlık âyeti, Safvan adlı bir şahabının hırskasının çalınması üzerine nazil olmuştur. Bu âyetin hükmü, sadece Safvan'ın hırskasını çalmış olana ait değildir; bu hüküm, bütün hırsızlar hakkında geçerlidir.

3. Bir rivayete göre, Hz. Peygamber (S.), Meymûne'nin ölü bulunan koyunun yanından geçti ve "Tabaklanan deri temizlenmiştir" buyurdu. Burada peygamberimizin kullandığı ifade, âmmdır. Gördüğü o koyunun derisine hass değildir, bu hükme bütün deriler dahildir.

4. Lian ayeti, Bilal b. Ümeyye hakkında nazil olmuştur. ^[87] Bu âyet, onun hakkında nazil olmuşsa da, âmm lafzı ile geldiğinden, ondan başka şahıslar da bu âyetin hükmüne dahildirler.

E. Âmm'ın Mütakellimin Maksat, Niyet Ve Arzusu İle Tahsis Edilip-Edilmemesi:

Âmm'ı mütakellimin garazına tahsis, yani, mütakellimin kelâmı, âmm siygası ile vârid olsa bile, lafzın muktezasına bakmayarak, hükmü yalnız mütakellimin o kelâmdan maksadı ne ise, ona bina etmek ve mütakellimin arzusu (garaz) olmayan yerlerde sözün hükmünü icra etmemek demektir ki, Hanefilere göre bu, fasid istidlallerdendir.

Şafiilere göre bir âmmın irad edilmesinden maksad (garaz), mütakellimin sözünde zikredilmiş gibidir. O halde şekil olarak âmm görünen bir lafız, manen has lafız olacağı için, o garaza münhasır olur, Mesela, âyetindeki ebrardan Allah'ın muradı, ashâbı kiramdır. Binaenaleyh bu âyetteki cennetle müjdelene hükümü, sadece ashaba mahsusdur, diğer ebrara şamil değildir. Hanefilere göre, âyet, ebrar olanları nimetlere kavuşacaklarını tebşir ediyor, ashab da ebrar olduklarından dolayı, bu müjde onlara da, diğerine de şamildir.

3. MÜŞTEREK

a. Tarifi:

Müşterek (eşsesli), iki veya daha fazla mânâya ayrı ayrı (müteaddid) vaz'larla vaz'olunmuş (konulmuş) olan ve tebâdül suretiyle delâlet eden lâfızdır. ^[88] Bu tarifte, "iki vedaha fazla mânâya" kaydıyla, müşterek, hâssdan ayrılmış olur. Çünkü hâss bir mânâya delâlet eden bir lâfızdır. Ayrı ayrı (müteaddid) kaydıyla da, âmmolar hâriç kalıyor. Çünkü âmm, fertlerine şümulü bir vaz'iledir. Meselâ, "ayn" lâfzı, göz, pınar, casus, ticâret malı, altın, diz kapağı gibi mânâlara; câriye lâfzı, köle kadın, gemi mânâsına; lâfzı, siyah veya beyaz" mânâsına; mevlâ, azad eden ve azad edilen mânâsına; müşteri, satın alan ve yıldız mânâsına konulmuştur.

b. Müşterekin Hükümü:

Müşterek bir lâfzın hükmü, ayrı ayrı (müteaddid) mânâlarından hangisinin kastedildiği anlaşılınca kadar tevakkuftur. Mânâlarından biri, teamnül ve tetkik neticesinde tercih edilince, bu mana kabul edilir, diğer manaları artık nazar-ı dikkate alınmaz. Yani, müşterek bir lafzın manalarından biri, delil, karine ve emarelerle tercih edilince, lafız müştereklikten çıkar ve müevvel adını alır.

^[89] Bu konuyu iki misalle anlatalım..

1. âyetindeki kuru, müşterek bir lafızdır. ^[90] Kuru'un müfredi kar', lugatta hem hayız, hem de tuhur manasına gelir. Buna göre müctehid, burada bu lafızdan hangi mananın kastedildiğini anlamak için var gücünü sarf edecektir. Çünkü Cenab-ı Hak, iki manadan birini kasetmiştir. Şafiiler, kur'un "tuhur" manasına geldiğini söylerken, Hanefiler, hayız manasında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Şafiiler, bu kanaate varırken şöyle bir yol takip etmişler, şöyle istidlalde bulunmuşlardır: Âyetteki kelimesinin sonunda, müenneslik ta'sı vardır. Bu da, ma'dudun müzekker olduğunu gösterir. Bu da hayza değil, tuhurdur. Bu sebeple, ayetteki kur'dan maksat, tuhur (temizlik hali)dir.

Hanefiler, bu konuda şöyle istidlalde bulunmuşlardır: Ayetteki lafzı hassdır; ve manası kat'i olarak delalet edeceğinden, iddet müddeti de, eksiksiz, tam üç kur' olacaktır. Tam üç kur' ise, ancak kur'un hayız olarak kabul edilmesiyle olur. Aynı zamanda, kar'ın, toplanma ve akma manalarını gözönünde bulundurarak, bu kelimeyi hayz manasında almış ve te'vil etmişlerdir. Çünkü hayz halinde rahimde kan toplanır ve dışarı akar. âyeti de, kur'un hayz olduğunu açıklar. Bu duruma göre, Hanefiler, kur'u hayz olarak, Şafiiler ise, tuhur olarak tercih etmişlerdir.

2. ^[91] âyetinde, "kelâle" müşterek bir lafızdır. Kelâle:

1. Baba ve çocuk bulunmadığı zamanki varis olma durumu,
2. Mirasçılardan, baba ve çocuk olmayanlar,
3. Baba ve çocukların vâsıta oldukları hısımlar için kullanılır. Müctehidler, araştırma neticesi bu âyette kelânenin, 1. manada kullanıldığını tercih etmişlerdir.

c. Müsterek'in Umumu

Umümü'l-müsterekten maksat, müsterek lafzın kullanılıp, hangi manalara tayin ve tahsis olunmuşsa, o manaların hepsinin birden kastedilmesidir Şâfilere göre, umumi müsterek, caizdir. Yani onlara göre, müsterek bir lafzın, bir söyleyişte, müteaddid manaları birden kastedilebilir. Fakat Hanefilerce, böyle bir şey bazan iki zıd mananın birden kastedilmesini gerektireceğinden, caiz görülmemiştir. Mesela, "cevn" lafzı, hem siyah, hem de beyaz manasına gelir. Binaenaleyh, "Şu şey cevndir" denilse, bunun hem siyah hem de beyaz olduğu nasıl kastedilmiş olabilir? Şâfililer, delil olarak âyetini getirirler. Onlara göre bu âyette sâlat, Allah'dan rahmet, meleklerden istiğfar manalarında kullanılmıştır. Hanefilere göre buradaki salât, inayet (yardım) manasıdır. Rahmet ve istiğfar manaları inayet lafzında bulunmaktadır.

"Göklerin ve yerdekilerin... secde ettiklerini görmüyor musun?"^[92] Bu nassda secdenin hem boyun eğmek, hem de namaz secdesi anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.^[93]

^[94] âyetinde, müsterek bir lafızdır. Hayvanın bizzat kendisi ve kıymeti manalarına gelir. İmam Muhammed ve İmam Şâfi'ye göre, buradaki "misi" lafzı hayvanın hem kıymeti ve hem de kendisi manalarına gelir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ise hayvanın kıymeti manasına geldiğini tercih ettiler.

d. Müsterek Lafızlar:

Müsterek, bazen isim olur, bazan fiil olur, bazan edat (harf) olur.

1. İsim olan müstereke misâl: "Hırsız erkek ve kadınların ellerini kesin"^[95] âyetinde geçen el lâfzı, parmakların ucundan, koltuk altına kadar olan kola, parmak uçlarından dirseğe kadar, pazu ile avuç arasındaki kısma; (parmak uçlarından, bileğe kadar olan) avuca, sağ ve sol ele denir. Müctehidler bunu ameli sünnete dayanarak tayin etmişlerdir. Bu da, son mânâ, yani parmak uçlarından, bileğe kadar olan kısımdır. Abdest âyetindeki el (yed) ise, parmak uçlarından, dirseğe kadar olan kısmı ifade eder.

2. Fiil olan müstereke misal: Bu da emir sıygalarında görülür. Emir sıygası, vucûb ve mendubluğu ifade eder. Ancak bunu, Hanefî mezhebi alimleri kabul etmez.

3. Harf olan müstereke misal: ^[96] "Allah'ın adının üzerinde anılmadığı hayvanın etini yemeyin ve o şüphesiz fıskdır" âyetindeki "veatıf harfî ve hal için kullanılmakta müsterektir. Burada ve Men hal manası kastedilirse âyetin manası, "Fısk olduğu halde Allah'ın adının üzerinde anılmayan..." olur. Yani kesildiği anda Allah'ın adından başkası anılmıştır. Eğer "ve"den bağ edatı kastedilirse, âyetin manası yukarıdaki şekilde olur. Yani, hayvan kesildiği anda üzerine mutlak surette Allah'ın adı anılmamıştır, başka bir adın anılıp, anılmadığı söz konusu edilmemiştir, Müctehidler, âyette hangi mananın kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve bazıları (vavı) hal manasına, bazıları ise atıf manasına almışlardır.^[97]

4. MÜEVVEL

a. Tarifi:

Müevvel, "evi" kökünden türemiş bir kelime olup, lugatta, aslına döndürmek manasına gelir.^[98] Müsterek lafzın müteaddid manalarından birisi, zannî bir delil ile veya re'y-i galib (ictihâd) ile diğer manalara tercih edilirse, buna müevvel lafız denir. Bazılarına göre müevvel sadece müsterekin tercih edilen manalarından biri için değil, aynı zamanda, hâfi, müşkil, mücmel, zahir ve nassın tercih edilen manaları için de kullanılır.^[99] Bu sebeple hâfi, müşkil, mücmelin kapalılığı, haber-i vâhid, kıyas gibi zannî delille giderilirse o da müevvel adını alır. Aynı şekilde zahir ve nass için de aynı şeyler söz konusudur. Keşin bir delille müsterek lafız açıklığa kavuşursa, ona müfesser denir.

Meselâ, "nikâh" lafzı, hem evlilik akdi manasına, hem de cinsi münasebet manasına konulmuştur.^[100] âyetindeki "tenkihe" lafzı, vat' (cinsi münasebet) manasına hamledilmiş olduğu cihetle, bu manasında müevvel bulunmaktadır.

Müsterekin te'vilinde tutulacak yol: Müsterekten kastedilen manatesbit edilirken başvurulacak yollar şunlardır:

1. Lafzın sigasma bakılır: Müsterek lafzın hangi kökten türediği, türediği kökün ne manaya geldiği araştırılır. Meselâ Hanefiler, kur'u asıl manasına toplamak manasına geldiği nazar-ı itibara almışlar ve bu kelimenin hayız manasına gelmesini tercih etmişlerdir. Çünkü hayız halinde kan rahimde toplanır.

2. Lafzın sibakına bakılır: Müsterek lafızdan önceki kelimeye bakılır. Hanefiler, "kuru" kelimesinden önce gelen lafzının hass bir lafız olduğunu ve hassın kesinlik ifade ettiğini, kuru'nun hayız manasına geldiğini kabul etmekle, hassın kesinlik ifade edebileceğini ileri sürmüşlerdir. Böylece müsterekin te'vilinde sibak karinesinin önemli bir yeri olduğu anlaşılır.

3. Lafzın siyakına (gelişine) bakılır: Müsterekten kastedilen mananın tesbi bitinde, siyak karinesinden de yararlanır. Ra'd sûresinin 15. âyetinde^[101]

secde lafzının boyun eğmek manasında kullanıldığı siyaktan anlaşılmasıdır. Aynı şekilde, ayetinde, lafzı, (konaklamak manasına geldiği, siyakında bulunan ikâmet edilecek yurt tabirinden anlaşılmasıdır. âyetinde lafzının helal olmak manasına geldiği, tabirinden anlaşılmasıdır.

4. Müşterek lafızla ilgili diğer delillere bakılır. Müşterek lafzım açıklayan başka nasslara bakılır. Mesela, [102] âyetinde üç ay tabiri, diğer âyetteki üç kur' tabirine bedeldir. Ye's (Ümit kesme) de ancak hayızla olur. Çünkü temizlikten kesilme diye birşey yoktur. İşte başka bir delil de yine kur'un temizlikle değil hayızla te'viline yardımcıdır. [103]

b. Müevvel'in Hükümü:

Müevvelin hükümü, hata ihtimali ile birlikte, kendisiyle amel etmektir. Serahsî, müevvel ile amel olduktan sonra hata olduğu anlaşılınca, bu takdirde o amelden rücû edileceğini ve doğru olan şeyin yapılacağını ifade eder.

5. el-CEM'U'L-MÜNEKKER

(HARF-İ TARİFLİ OLMAYAN ÇOĞUL).

a. Tarifi:

"Şumûl olmaksızın sınırsız birçok ferd için bir defada konulmuş (vaz edilmiş) lâfza münekker cem'i denir." [104]

1. Bir defada konulmuş olması, onu müşterekten,
2. "Sınırsız birçok ferd" ifâdesi onu hâssdan,
3. "Şumûl olmaksızın" kaydı onu âmm'dan ayırıyor.

Bu tarifi içerisine, başlarında harf-i tarif bulunmayan, gibi cem'i kelimeler ile, gibi çokluk ifâde eden isimler girmektedir.

b. Hükümü:

Cem'iler en az üçü gösterdikleri için, el-cem'ul-münekkerler de (ister cem'-i killet, ister cem-i kesret olsun) en az üçe ve daha fazlasına şâmindirler. Fakat bu şumûl, âmm'da olduğu gibi sınırsız ve sayısız değildir. Sınırsız ve sayısız olmadığı için üçten fazlaya olan şumulü meçhul bulunmuştur. Âmm olan kelimelerden tahsis ve istisna yapıldığı halde, bunlardan yapılmaz.

Bazılarına göre böyle cem'iler, ikiye de şâmindir. Mesela; "O kişinin birden fazla kardeşi varsa, anasına altıda bir hisse...". İşte bu âyetteki "ihva" ikiye de şâmindir.

2. FASIL

MANASI AÇIK VE KAPALI LAFIZLAR

1. Manası Açık Lafızlar:

Açık lafızlar, zahir, nass, müfesser ve muhkemdh. Bunları ayrı ayrı izah edeceğiz.

A. Zahir

a. Tarifi:

Zahir, kedisi işitilince manası hemen anlaşılın, açıkça bir manaya delalet eden bir lafızdır; ancak kelâmın sevk ediliş sebebi bu manayı açıklamak değildir.

Meselâ, "Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkerlar. Bu onların, 'zaten alış-veriş faiz demektir' demelerindedir. Oysa Allah alış-verişi helâl, faizi haram kıldı" [105] âyeti, alım-satım ile faiz arasındaki farkı bildirmek üzere inmiştir. Yani bu ayetin sevk sebebi budur. Bu yönüyle nassdır. Fakat bu âyetin ifadesinde alış-verişin helal, faizin ise haram olduğu anlaşılır. Bu yönüyle de zahirdir. Halbuki bu âyet alış-verişin helal, faizin haram olduğunu açıklamak üzere inmemiştir.

"Eğer velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız, onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Şayet aralarında adaletsizlikten korkarsanız, bir tane almalısınız" [106] âyeti, yetim kızlara iyi ve adaletli muamele edilmesi için sevk edilmiştir. Bu âyetin nüzul sebebi budur ve bu yönüyle nassdır. Fakat bu âyetten şu manalar da anlaşılmaktadır:

1. Dörde kadar kadınla evlenmek caizdir.

2. Aralarında adaletsizlikten korkulması halinde, bir kadınla yetinmek gerekir.

İşte bu manalar da zahirdir. Halbuki âyet bu manaları açıklamak üzere gönderilmemiştir.

"Peygamber size neyi verirse onu alın, neden nehyederse ondan kaçın" [107] âyeti, ganimet taksiminde Peygamber'e (s.a.v.) itaat edilmesi gerektiğini açıklamak üzere inmiştir. Yine bu âyet, her emrettiği ve her yasak ettiği şeyde Peygamber'e itaat etmenin vacib olduğuna delaleti hususunda zahirdir.

Hız. Peygamber (s.a.v.), deniz suyu hakkında sorulunca cevaben, "*Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir*" buyurmuştur. Hız. Peygamber bu cevabında hem deniz suyunun, hem de ölüsünün durumunu açıklamıştır. Bu hadis, deniz suyunun hükmü hakkında nass, deniz ölüsünün hükmü hakkında ise zahirdir. Çünkü soru deniz suyu hakkındadır, denizde yaşayan hayvanın ölüsü hakkında değildir.

b. Zahirin Hükümü:

1. Zahir lafızla amel etmek vaciptir.
2. Zahir bir lafız, hâss ve âmm olabilir. Bu yönüyle zahirin, te'vil ve tahsise ihtimali vardır.
3. Zahir lafız, Peygamber zamanında neshedilebilir.

B.Nass

a.Tarifi

Lugatta, söz manasına gelir. Genellikle Kur'ân ve Sünnetin lafızlarına da nass denir. Fıkıh usulünde nass, sevk edildiği manaya açıkça delalet eden lafızdır. Nass lafzın manası, kelamın siyakının (sözün söylenmesinin) aslı gayesidir. Halbuki zahir manası, kelamın siyakının aslı gayesi değil, tâli gayesidir.

Nass, âmm olabileceği gibi, hass da olabilir. Nass lafzın manası, zahirden daha açıktır. Zahir lafız ile nass lafız tearuz etse, nass zahire tercih edilir.

b. Hükümü:

1. Nass lafzın gereğiyle amel etmek vaciptir.
2. Nass lafzın te'vile, tahsise ihtimali vardır.
3. Sadece Peygamber zamanında neshe ihtimali vardır.

C. Müfesser

a. Tarifi:

Nass lafızdan, manası daha açık olan ve sevk edildiği manaya açıkça delalet eden lafızdır.

Meselâ:

a. "...*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşılırsa, siz de müşriklerle topyekûn harbedin*"^[108] âyetinde, "müşfikler" kelimesi, manası açık ve âmm bir lafızdır. Fakat tahsise ihtimali vardır. "Topyekûn: Kaffeten" lafzı zikredilmekle tahsis ihtimali ortadan kalkmış ve müşrikler kelimesi müfesser bir lafız haline gelmiştir.

b. "*Meleklerin hepsi (kulûhum) birlikte (ecmeun) secde ettiler*"^[109] âyetinde, "melekler" sözü, manası açık ve âmm olan bir lafızdır. Bu kelime, "kulluhum ecmeun" lafızları sebebiyle müfesser olmuştur.

c. Kur'an'da bulan salât, zekât gibi mücmel kelimeler, Peygamber (s.a.v) tarafından açıklanmıştır. Böylece bu mücmel kelimeler, müfesser haline gelmiştir. Meselâ "*Namaz kılın ve zekât verin*"^[110] âyetindeki salât, "Ben nasıl namaz kılıyorsam, siz de öyle kılın" hadisiyle, zekât da, "*Mallarınızın kırkta birini zekat veriniz.*" hadisiyle müfesser olmuştur.

b. Hükümü

Müfesserlerle amel etmek vaciptir. Müfesser, Peygamber zamanında neshi kabul eder. Fakat tahsis ve te'vile ihtimali yoktur.

D. Muhkem

a. Tarifi:

Muhkem, manasına delâleti müfesserden daha fazla açık olan ve te'vil ve neshi kabul etmeyen bir lafızdır.

Meselâ, cennet ehlinin, cennette devamlı kalacaklarını müjdeleyen, âyetinde, "ebediyyen" kelimesi muhkemdir. Çünkü bunların cennette ebedi kalacaklarını "ebedâ" kaydıyla te'kid etmiştir.

Muhkemler iki nev'idir:

1. Liaynihi Muhkem

Meselâ, Cihad, kıyamete kadar vakit vakit vuku bulacaktır" hadisi muhkemdir. Cihadın kıyamete kadar devam edeceğini ifade etmektedir. Bunun neshe ihtimali yoktur. Bu sebeple liaynihi muhkem olmuştur.

2. Liğayrihi Muhkem

Muhkem bazan, Peygamber (s.a.v.)'in vefatı ile vahyin kesilmesinden dolayı olabilir. İşte bu nev'i muhkeme, muhkem liğayrihi denir. Burada muhkem denince, bu nev'i muhkem kastedilmez. Namaz, oruç, zekât gibi farizalar hakkındaki emirler böyledir.

b. Hükmü:

Muhkem bir lafzın mana ve hükmüyle amel etmek vaciptir. Bu lafzın nesh, te'vil ve tahsise ihtimali bulunmaz.

Muhkem, tearuz vukuunda, zahir, nass ve müfessere tercih edilir. Bilindiği gibi zahir, nass, müfesser ve muhkem sayılan deliller arasında bir tearuz görülürse, bunlardan daha kuvvetli olanlar, o derecede kuvvetli olmayanlara tercih edilir. Yani nass zahire, müfesser nassa, muhkem ve müfessere

tercih edilir. [\[111\]](#) Bu konudaki misaller, tearuzu'l-edille bahsinde verilecektir.

2. MANASI KAPALI LAFIZLAR:

Manası kapalı lafızlar, hafi, müşkil, mücmel ve müteşabihdir.

A. Hafî

a. Tarifi: [\[112\]](#)

Hafî, sıygası itibariyle manası açık olduğu halde, arız olan bir sebepten dolayı mütekellimin maksadına delalet hususunda kapalı olan lafızdır, Meselâ, "*Erkek hırsız ile kadın hırsızın ellerini kesiniz*" âyetindeki "hırsız" lafzı, şîga bakımından açıktır. Fakat bu tabir, tarrar (yankesici) ve nebbaş (kefen soyucu)'a şamil midir, değil midir? İşte bu hususta -ad değişmesi sebebiyle- kapalıdır. Hırsız (sarık), başkasının muhafaza altında bulundurduğu malı gizlice alan kimsedir. Yankesici (tarrar), insanların mallarını gözleri önünde, gafletlerinden faydalanarak çalan kimsedir. Kefen soyucu (nebbaş), ölülerin kefenlerini çıkarıp, götüren kimsedir. Bunlar hırsız sayılır mı sayılmaz mı? Fakihler, tarrarın sarık olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu sebeple ona hırsızlık haddi uygulanır. Ebu Hanife, kefen soyuculuğun hırsızlık mahiyetinde olmadığı görüşündedir. Bu sebeple ona göre kefen soyucuya hırsızlık haddi değil, ta'zir cezası uygulanır. Ebu Yusuf, İmam Malik, İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel'e göre nebbaş da hırsızdır. Bu sebeple ona hırsızlık haddi uygulanır.

Aynı şekilde "Katil mirasçı olamaz" hadisinde, "katil" lafzı hafidir. Bu kelimenin, kasden adam öldürene delaleti açıktır. Ancak hataen adam öldürene şamil olup, olmamasında kapalıdır. Bazı alimlere göre hataen adam öldüren de katildir. Bu sebeple, o da mirasdan mahrum olur. Diğer bazı alimlere göre ise, "katil" kelimesi, hataen katile şamil değildir. Bu sebeple, hataen adam öldüren, mirasdan mahrum olmaz.

b. Hafinin Hükmü:

Hafî lafız hakkında onu açıklığa kavuşturuncaya kadar araştırma ve tetkik yapmak ve araştırmanın neticesinde varılan hükme göre amel etmek vaciptir. Burada ifade edelim ki, İslam alimleri araştırma neticesinde, bazen aynı hükme vardıkları gibi bazan da farklı hükümlere varabilirler. Meselâ, alimler, sarık hakkındaki hükmün, terrâra da şamil olduğunu kabul ettikleri halde, bu hükmün kefen soyucuya şamil olup, olmamasında farklı görüşler serdetmişlerdir.

B. Müşkil [\[113\]](#)

a. Tarifi:

Manasında kapalılık bulunan veya birden fazla manaya geldiği için hangi manaya delalet ettiğinde kapalılık bulunan lafza müşkil denir. Hafide kapalılık lafzın bizzat kendisinden değil, lafzın tatbik sahasının şümulünden ileri gelmektedir. Müşkildeki kapalılık ise, lafzın bizzat kendisinden doğmaktadır. Bununla hangi mananın kastedildiği bilinmez, ancak harici bir delil ve karine ile onun manası anlaşılabilir. Müşkil için, müşterek kelimeleri misal olarak verebiliriz.

Bunu bir âyet ile izah edelim:

"Kadınlarınız sizin (evlat yetiştiren) tarlalarımızdır. O halde tarlanıza istediğiniz gibi gelin" [\[114\]](#) âyetinde, lafzı müşkil bir lafızdır. Bu kelime, hem "eyne" (nerede) ve hem de "keyfe" (nasıl) manalarını ifade eder. Alimler, araştırma neticesinde, buradaki "enna" lafzının, "keyfe" (nasıl) anlamında kullanıldığını tesbit etmişlerdir.

b. Müşkilin Hükmü:

Müşkilin hükmü, müşkil lafızdan kastedilen mananın ne olduğunu gösteren delil ve karineleri araştırıp tetkik etmek, tetkikin neticesine göre amel etmektir.

C. Mücmel:

a. Tarifi:

Mücmel, söyleyen tarafından tefsir ve izah olunmadıkça manası anlaşılmayan kapalı bir lafızdır. Ahkam âyetlerinin ekserisi mücmeldir. Bu mücmelleri Peygamberimiz (s.a.v.) açıklamıştır. Meselâ, namaz, zekât, talak lafızları böyledir.

Bir misal verelim:

"Şüphesiz ki insan, dar gönüllü, hırslı yaratıldı. Ona bir sıkıntı erişti mi feryad eder, iyilik dokundu mu pinti kesilir" ^[115] âyetinde, lafzı mücmeldir. Bu mücmeli, ondan sonra gelen iki âyet açıklıyor.

b. Mücmelin Hükümü:

Mücmel lafız söyleyen tarafından açıklanmaya kadar beklemek, kâfi derecede açıklama yapılmadığı zaman da muradın ne olduğunu düşünmek ve araştırmak gerekir. Mücmel lafız, söyleyen tarafından tam olarak açıklanırsa, müfesser adını alır ve onunla amel etmek vacip olur. Meselâ, Peygamberimiz (s.a.v.), "ben nasıl namaz kılıyorsam, siz de öyle kılın" buyurmuştur. Ve bununla, mücmel olan "salât" lâfzını müfesser hale getirmiştir. Mücmel lafız, zannî bir şekilde açıklanırsa ona da müevvel denir.

Şayet açıklama, tam ve kifayetli bir şekilde yapılmazsa, mücmel, müşkil olur; bu takdirde kendisinden kastedilen mananın ne olduğunu araştırmak gerekir. Meselâ, riba, mücmel olarak vârid olmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.), hakkında faiz muamelesi cereyan eden altı malın isimlerini bir hadisinde zikretmiştir. Ancak bu hadiste sadece aralarında ribâ muamelesi cereyan eden altı malın ismi zikredilmiştir. Bu altı malın dışında hangi mallarda ribâ muamelesinin cereyan edeceği açıklanmamıştır. Bu bakımdan hadis, aralarında ribâ cereyan eden malları tam manasıyla açıklamamıştır. Bu konuda fakihler, kıyas yoluyla farklı ictehadlarda bulunmuşlardır.

D. Müteşabih:

Bu, manası kapalı olan, Kitap ve Sünnette tefsirine rastlanmayan ve manası sadece Allah tarafından bilinen lafızdır. Mukattaa harfleri, müteşabihe misal olarak verilebilir. Aynı şekilde, "Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir" âyetindeki "yed" de müteşabihtir. İlk müfessirler, müteşabih âyetlerin manalarını Allah'a havale ederken, müteahhirin uleması bunları te'vil etmişlerdir.

3. FASIL

KULLANDIĞI YER VE HALE GÖRE MANALARI DEĞİŞEN LAFIZLAR

Lafız, konulduğu (vaz' olunduğu) lügat manasında yahut başka manada kullanılışı itibarıyla 4 kısma ayrılır. Bunlar, **1. Hakikat**, **2. Mecaz**, **3. Sarîh**, **4. Kinâye**'dir. Bu lafızları kısaca izah edelim.

A. Hakikat

a. Tarifi, Nevileri Ve Mahiyeti:

Hakikat, vaz' olunduğu (konulduğu) ve tahsis edildiği manada kullanılan lafızdır. Bu hakikat, luğavî, -şer'î, örfî, ıstılahî olabilir.

1. Luğavî Hakikat: Bu, konulduğu luğavî manasında kullanılan lafızdır. Kamer (ay), nücûm (yıldızlar), şems (güneş) gibi. Lügat itibarıyla bu lafızlar, hepimizce malum, parlak gök cisimleri için konulmuştur.

2. Şer'î Hakikat: Bu, şer'î manasında, başka bir ifadeyle Şârî'in (Allah ve O'nun adına Resulü) kastedtiği manada kullanılmış lafızdır. Hac, salat, zekât gibi lafızların malûm ibâdetler için kullanılması gibi. Aynı şekilde talâk, hul' gibi lafızların, hukukta konulduğu manalarda kullanılması da bu kabildendir.

3. Örfî Hakikat: Bu, lafzın manaya vazi' (konulması), halkın örfü, âdeti Ve kullanılması sonucu olur. Bu örf-âdet, umumî bir örf olabileceği gibi bir meslek erbabına yahut özel bir ilme mahsus da olabilir.

a. Umumî örf: Meselâ, "es-seyyare" lafzı, umumî örfde bildiğimiz nakil vasıtası (otomobil, otobüs) için kullanılır, "ed-dâbbe" lafzı, aslında kaç ayaklı olursa olsun hayvan manasına geldiği halde, umumî örfde dört ayaklı hayvan için kullanılır.

b. Hususî örf (veya ıstılahî hakikat): İlim ve meslek sahipleri, kendilerine mahsus ıstılahlar kullanırlar. Meselâ, İslam Hukukçularının kullandıkları fıkıh, istihsân, akit, fesih, butlan lafızları (kelimeleri), kelâmcıların kullandıkları cevher, araz gibi kelimeleri, Nahivcilerin kullandıkları, ref, nasb gibi kelimeleri bu cinstendir.

Menkûl, mürtecel ve müşterek kelimeler, tahsis edildikleri manalarda birer hakikattir.

Meselâ, "şaiât" lafzı, şeriat lisanında bildiğimiz ibadet manasına nakledilmiştir. Bu sebeple salat lafzının bildiğimiz ibadet manasında kullanılması, şeriat bakımından hakikattir. Halbuki bu lafzın dua manasında kullanılması mecaz olduğu gibi, ibadet manasında kullanılması da lügat itibarıyla mecazdır.

Menkûl lafızlarda, lafzın lügat ve ıstılah manası arasında bir münasebet bulunur. Burada salatın lügat ve ıstılah manası arasında bir münasebet vardır. İkisi de duadır, niyazdır ve tazarrûdur.

Mürtecel lafızlarda, lafzın lügat manası ile, lügat dışında kullanıldığı mana arasında bir münasebet bulunmaz. Meselâ, isimler hep mürtecel lafızlardır. Bir çocuk doğar doğmaz, ona, Kerim, Nazım, Süreyya gibi bir isim konulur. Yani konulan bu isim, mürtecel bir lafız olmakla birlikte, hakikat manası ifade eder.

b. Hakikatin Hükümü:

Hakikat ile ilgili 3 hüküm meydana gelir:

1. Hakikat lafzı için konulan mananın sabit olmasıdır. Söyleyen, bu manayı kasdetmiş veya kasdetmesin müsavidir. Bu lafız, âmm, hâss, emir ve nehiy olabilir. ^[116] Meselâ, "*Ey iman edenler, rükû ve secde ediniz*" emre örnektir. Bu âyet, emir itibarıyla hâssdir, emir olunan (memur) itibarıyla

de âmmdir. "*Zinaya yaklaşmayın*" "*Hükümle sabit olmadıkça, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın*" ^[117] âyetleri nehye örnektir. Bu iki nass, nehiy cihetiyle hâss, fakat hitab olunan şahıslar itibarıyla âmmdir. Artık bu âyetler ile lafızların manaları sabit olur, muhatablar, bu manaların gereklerini yerine getirmek mecburiyetindedirler.

2. Hakikat lafzı için konulan mananın, bu lafzından ayrılmamasıdır. Meselâ baba (eb) kelimesi, "baba" manasını ifade etmez diyemeyiz. "Ahmet, Sabri'nin oğluna 100 TL. vasiyet etti". Bu vasiyet Sabri'nin oğlu için geçerlidir. "Bu vasiyet, Sabri'nin oğluna yapılmamış" manasına gelmez.

3. Hakikat, mecaza tercih edilir. Mecelle'de, "Kelamda aslanan, mana-i hakikattir" kaidesi bunu ifade eder. Lafzın hakiki manası ile anlaşılması mümkün ise, hüküm, hakikat hakkında sabit olur, mecaz sabit olmaz. "Kelâmın i'mâli, ihmalden evlâdır" kâidesince, şayet bir söz hakikat manası itibarıyla bir mana ifade etmiyorsa, karine ile mecaza gidilir. Çünkü mecaz, hakikatin halefidir. "Veled", istilahta bir şahsın oğlu için kullanılır. Bu kelimenin torun hakkında kullanılması mecaz itibarıyla değildir.

Meselâ; bir kimse bir şahsa hitaben, "Bu evimi sana sattım" dese, bununla bey manası sabit olur. Bir karîne bulunmadıkça, "Bu sattım lafzıyla icâre manasını kasdettim" diyemez.

Mecaz da, müşterek tercih edilir. Meselâ, "nikâh" kelimesi, hakikat olarak vat' (cinsi münasebet), mecaz olarak da evlilik akdi manasına gelir. Bazen bu kelime vat' evlilik akdi manalarında müşterek olabilir. Bu durumda lafzın mecaz manası, müşterek manasına tercih edilir.

B. Mecaz:

a. Tarifi:

Lâfzın ilk konulduğu mananın, bir alâka (ilgi), bir münasebet dolayısıyla onun dışındaki bir manada kullanılan lafza (söze) mecaz denir. Yani, konulduğu ilk manadan başka bir manada kullanılan lafza mecaz denir. Hiç şüphesiz, hakiki mana ile, kullanılan ikinci mana arasında bir alâka ve o lafızdan hakiki mananın kasdedilmesine mâni bir karîne bulunur.

Alâkadan maksat, lafzın hakiki manasıyla, kullanıldığı ikinci mana arasında, lafzı işitende meydana gelen zihni bir irtibat ve bağdır. Şecaatli bir insan için, "aslan" denilmesi gibi. Buradaki alâka, aslan lafzının, aslî ve hakiki manasıyla, lafzın kullanıldığı bu ikinci manayı bağlayan mana şecaattir.

Karîneneden maksat, konuşanın, lafzın hakiki manasını söylemek istemeyip, mecazi manayı ifade etmek istediğini göstermeye yarayan alâmet ve işarettir.

b. Alâka Ve Nevileri:

Mecazda kullanılan mânâ ile, hakikatin manası arasında bir alaka ve münasebet bulunur. Alâkanın neveleri çoktur ve şunlardır:

1. Müşabehet :Lafzın hakiki manasıyla, mecazi manasının muayyen ortak bir vasıfta benzemesi ve birleşmesidir. Benzeyene, "müşebbeh", benzetilene "müşebbehunbih" ortak oldukları vasfa, "vechuş-şebeh" denir. Peygamberimiz (s.a.v.) Medine'ye hicret ettikleri zaman, O'nu gören Medineliler, "Üzerimize ay doğdu" dediler. Bu ifade, gökteki ayın parlaklığı ile, Peygamber'in yüzünün nûraniliği arasındaki ortak vasfa dayanmaktadır. Burada Peygamberimiz müşebbeh, ay müşebbehunbih, aydınlık ise vech-i şebektir, Halid b. Velid (r.a.)'e arslan denilmesi, bu zât ile arslanın "yiğitlik-atılganlık"daki ortak vasfa istinat eder. Kurnaz bir insana tilki denilmesi, bu insan ile tilkinin, "kurnazlık-açıkgözlülük" vasıflarında birleşmelerinden dolayıdır.

2. el-Kevnu's-Sâbık: Bu, bir şeyin daha önceki vasfı ile isimlendirilmesidir. "*yetimlere mallarını veriniz*" âyetinde geçen "yetimler" ifadesi, bu tip bir mecazdır. Çünkü bu âyette, buluşa ermiş ve reşid olmuş olduğu halde ona mecazen yetim denmiştir. ^[118]

3. el-Kevnu'l-Lâhık veya evi: Bir şeyin istikbaldeki hal ve durumu ile isimlendirilmesi demektir. "Kim bir maktulü öldürürse, kısasla hükümlenir" ifadesinde, öldürülene maktul demek, sonradan olacağı hale göre isimlendirilmeiktir.

4. el-İsti'dâd: Muayyen bir netice elde etmek için kendisindeki kuvvet ve isti'dâd (kabiliyet) ile o şeyin isimlendirilmesi demektir. "Zehir öldürücüdür" ifadesinde, zehirde öldürme kabiliyeti, kuvveti var demektir.

5. Hulul: Mahal zikredilip, zikredilen bu mahal ile, o mahalde bulunanların kasdedilmesi demektir. "*İstersen köye sor*" ^[119] âyetinde geçen "köye sor" ifadesinde, "köylülere sor" manası kasdedilmektedir. "Nehir aktı" sözünde nehirdaki suların aktığı kasdedilmektedir.

6. Cüz'iyet ve aksi (kül): Bir şeyin cüz'ünü veya bir parçasını söyleyerek, o şeyin bütünü (küllünün) kasdedilmesi, bir şeyin tamamını (küllünü)

söyleyerek bir cüz'ünün veya bir parçasının kasdedilmesidir. "*Boyun çözmektir*" ^[120] "*Bir boyun hürriyete kavuşturmak*" ^[121] âyetlerinde zikredilen boyundan (rakabe) maksad, kölenin şahsıdır ve kölenin hürriyete kavuşturulması kasdedilmektedir. "*Parmaklarını kulaklarına*

tıkarlar" ^[122] âyetinde geçen parmaklardan murad, parmakların uçlarıdır. Allah parmakların bütünü zikretmiş, fakat cüz'ünü, yani parmakların uçlarını kasdetmiştir.

7. Sebebiyet ve aksi (Müsebbeb): Bu, sebebin zikredilip, müsebbebin kasdedilmesi yahut müsebbebin zikredilip sebebin kasdedilmesidir. Birinciye misâl, konuşan iki kişiden birinin, "Falanca, kardeşinin kanım yedi" sözüdür. Yani, "Diyetini yedi" demektir. Çünkü kanının aktılması

(öldürülmesi), kardeşinin alma hakkına sahip bulunduğu diyetin sebebidir. Yani sebep olan kan zikredilmiş, müsebbeb olan diyet kastedilmiştir. Kocanın karısına boş olmasını kasederek, "iddetini gör" sözünü söylemesini ikinciye misal olarak verebiliriz. Çünkü iddetin sebebi, boşamak (talak)dır. Bu durumda koca müsebbebi zikretmiş ve kassetmiştir.

Alâkası müşabehet olan mecaza istiare, alâkası müşabehet olmayan mecaza da mecâz-ı mürsel denir.

c. Fakirlere Göre Alâka:

Fakihler, mecazda kullanılan mâna ile, hakikatin manası arasındaki alakaya "ittisal" derler ve alaka yerine ittisal tabirini kullanırlar. İttisali iki kısma ayırırlar:

1. Manevi ittisal (Bu, istiarenin alâkasıdır).

2. Sûrî ittisal (Bu, mecâz-ı mürselin alâkasıdır)!

Mecazî mana ile hakiki mana arasında manevi (mana ve vasıf yönünden) bir birleşme varsa, bu istiaresidir. Meselâ, "havile" kelimesi, vekâlet manasında kullanılmıştır. Yani, vekâlet manası için istiare edilmiştir. Çünkü bu iki mana arasında mana bakımından ittisal vardır. Her ikisi de "nakil" manasını ifade ederler. Havale "borcu nakil", vekâlet ise "velayeti nakil"dir.

Fakat sebep ile müsebbeb gibi müşabehetin dışındaki alâkalar böyle değildir. Meselâ, "yağmur" desek de bundan "bitki" kassetsek, sebebi zikir, müsebbebi irade yoluyla bir mecaz yapmış oluruz. Mesela, bazan yağmur diyerek, bitkiyi kassetmiş oluruz. Çünkü yağmur bitkiye sebeptir. Yani yağmur sebep bitki müsebbeptir. Yağmur ile bitki arasında mana ve vasıf yönünden bir alâka yoktur. İkisi, mana yönünden ayrı ayrı şeylerdir, "işte böyle bir alakada, sürt alâka vardır" diyoruz.

d. Karine:

aa. Tarifi:

Mecazî mananın doğru ve kabul olabilmesi için, hakiki manayı kassetme-ye mâni bir karinenin bulunması gerekir.

Karîne: Kassetilen manayı tayin ve sözün hakiki manası kassetilmediğini beyan için ileri sürülen delildir.

bb. Nevileri:

1. Kassetilen mecazi manayı tayin eden karineye, "elKarînetü'l-muayyine", hakiki mananın kassetilmediğini açıklayan karineye ise "el-Karînetü'l-mâniya" denir.

2. Sözlü karîneye, "makaliyye", hal ve durum gösteren karineye ise, "hâliyye" denir.

3. Hissi karine: "Bu ağaçtan yedim" cümlesinden, "Bu ağacın meyvesinden yedim" manasını his ve tecrübelerimiz ile çıkarmış oluruz.

4. Âdet ve hâl karinesi: Meselâ, evden dışarı çıkmak isteyen karısına mâni olmak isteyen kocanın, "çıkarsan benden boşsun" demesinden, zevcenin o halde çıkması anlaşılır, diğer durumlardaki çıkması hâlî anlaşılmaz. Satmaya vekil olan, malı peşin ve veresiye satabilir. Ancak âdet olmayan uzun vâde ile satması caiz değildir.

5. Şer'î karîne: Husâmete tevkil (dava vekilliği) tabirinden, mahkemede karşı tarafın iddialarına cevap verip, müvekkili müdafaada bulunmak manası kassetilir. Bu tabirden, lügat manası olan, "düşmanlığa, kavgaya vekâlet" gibi bir mana anlaşılmaz. Çünkü, İslam'da kavga, düşmanlık gibi hususlar yasaktır.

Muteber bir alâka bulunca mecaz, lugatta câri olduğu gibi, şer'i konularda da câri olur. Nitekim, hibe veya bey'in nikâh manasında kullanılması bu kabildendir. Çünkü hibe veya bey, mülk-i rakabeye mevzudur. Nikâh da mülk-i mut'aya mevzudur. Mülk-i rakabe ise, mülk-i mut'aya sebeptir. Binaenaleyh sebebe mevzu olan lafız söylenmiş, bununla müsebbeb kasd olunmuştur.

e. Mecazın Hükümü:

a. Lafız hakkında mecazi,mananın sabit olması ve hükmün bu manaya taallukudur. Meselâ, *yahut kadınlarınıza dokunduğunuzda..*^[123] âyetinde "dokunma", mecazi olan cinsi münasebet manasıdır. Hakiki manası olan, el ile dokunma manasına değildir.

"İki ölçek, bir ölçek karşılığı satılmaz" hadisinde, ölçek hakiki ölçek manasında alınmaz. Çünkü, satılan ölçek değil, onunla ölçülen şeydir.

b. Hakiki mananın anlaşılması mümkünse, mecazî manaya itibar olunmaz. Çünkü hakikat asıl, mecaz ise, hakikatin halefidir. Asıl dururken, halefe bakılmaz. Fakat lafızdan hakiki mananın anlaşılması imkânsız olursa, mecazî manasına bakılır. Zira sözün bir mana ifade etmesi, mânâsız sayılmasından hayırlıdır.

Meselâ bir kimse, bir şahsın çocuğuna vasiyet etse, o şahsın çocuğu yoksa, torunu varsa, ona vasiyet etmiş sayılır.

Ancak, bazı durumlarda bir sözün ne hakiki ve ne de mecazî manasına bir anlam verilemiyorsa, o, hükümsüz sayılır. Bir kimsenin kendisinden yaşıya büyük olan bir şahsa, "Bu benim babamdır" demesi gibi.

f. Hakikat Ve Mecazın Birleştirilmesi (İçtimâî):

Bir söyleyişte, hem hakiki, hem de mezâcî mananın kassetilmesi mümkün değildir. Meselâ, "Aslanı öldürmek" sözüyle, hem vahşi hayvanın, hem de yiğit insanın öldürülmesi kassetilmiş olmaz. Burada vahşi hayvanın öldürülmesi anlaşılır. Ancak yiğit insanın öldürülmesine dair bir karine varsa, bu durumda lafız mecazî manâya tahsis edilmiş olur. Bu durumda hakiki mananın anlaşılması imkansızlaşır.

Yahut, "*Kadınlarınıza dokundu iseniz*" âyetindeki dokunmadan murad, mecazi olarak cinsi münasebettir. Hakiki mana ise, el ile tutmaktır. Binaenaleyh, dokunma ile, hem cinsi münasebet, hem de el ile tutmak manaları birleşemez.

Bazı fakihlere göre, bir söyleyişte hem hakiki, hem de mecazi mananın kastedilmesi eâiz ve mümkündür. Yani, hakiki manaya da şamil olacak tarzda lafız mecazî manada kullanılabilir. Buna, "umûmul-mecâz" (mecazın umumiliği) denir. Bir şahsın, falancanın evine ayak basmamaya yemin ettiğinde, ayak basmak ile kastedilen mana, girmektir. Zira, ayak basmak, sebeptir. Bu sözle şahıs, sebebi zikretmiş, müsebbebi kasetmiştir. Şahıs bu sözle mecazî manayı kasetmiştir. Bu sözün hakiki manası, o eve çıplak ayak ile ayak basmamaktır. Mecazî manası ise, o eve her ne suretle olursa olsun, girmemektir. Bu sebeple, çıplak ayağı ile girse veya ayakkabı ile girse veyahut binerek girse yemini bozmuş olur ve bu takdirde hakikat ile mecaz arası cem edilmiş sayılmaz. Belki hakiki mana, mecazî mananın bir cüz'ünü teşkil etmiş olur.

"Filânın evine girmem" sözündeki "ev" ile, mutlak ikâmetgâh kastedilir. Mülk ile kiralanen ev olması arasında fark yoktur.

C. Sarih:

a. Tarifi:

İster mecaz olsun, ister hakikat olsun, bir lafız kendisinden kastedilen mananın çokça kullanılmasından dolayı açık (zahir) olursa ona sarîh denir. Hakikat nev'inden sarîhe misaller: Kocanın karısına, "Sen boşsun" şeklinde söylediği sözü, mana için kullanılması bakımından şer'î hakikattir. Nikâhın izâlesinde de sarîh bir tabirdir. Bey', icâre, hibe, vakıf sözleri de, sarîhin, şer'î hakikat kısmındadır. Mecaz nev'inden sarîhe misaller: "Şu tencereden yemem", "Bu ağaçtan yemem" gibi sözler de, sarîhin mecaz kısmındadır. Çünkü bunlardan maksat, "Şu tencerede pişen yemekten yemem", "Bu ağacın meyvesinden yemem" demektir. Bu lafızların, bu maksatları ifade etmeleri çok kullanılmalarından dolayı çok açıktır.

b. Sarihin Hükümü:

Sarihin hükümü, niyete bakılmaksızın, mucebının (muktezasının ve gereğinin) sabit olmasıdır. Yani konuşanın niyeti ne olursa olsun, hükümün, kelâmın kendisine taalluk etmesidir. Meselâ, bir kimse, "Bu malımı sana sattım" deyince, satış akdi meydana gelir. Satanın, "Bu sözümle kiralamayı kasetmişim" şeklindeki beyanına itibar edilme;'. Çünkü söylediği söz, satım akdi için sarîhtir.

Sarih, mukabilinde delâlete itibar olunmaz. ^[124] Meselâ, züyedlik, mülkiyete delildir (delalet eder). Bir şahsın tasarrufu altında bulunan bir malı şahit ve beyine ile isbat ederse, o mal zilyedden alınarak, asıl mâlike verilir. Çünkü isbât sarîh, zilyedlik (tasarruf) ise delâlettir. Tasrih mukabelesinde delâlete itibar olunmaz.

D. Kinaye:

a. Tarifi:

Lügat manası, örtmek ve gizlemektir. Bir şeyi söylerken, söylenenle söylenenden başka birşeyi kasetmektir.

Istılahta ise kinaye, kendisinden maksûd olan mana, az kullanılmasından dolayı kapalı olan ve gerçek manası ancak bir karine ile anlaşılabilir lafızdır. Yani bu sözün manası anlaşılır. Fakat söyleyenin bundan ne kasettiği kapalı olduğu için, anlamakta güçlük çekilir. Bir karine ile asıl maksat anlaşılmış olur.

Belagat ilminde kinayeler, hakikat ile mecazdan başkadır. Ona göre kinaye, lâzımı zikr, melzûmu irade etmekten ibarettir. Meselâ, "Filânın kapısı açıktır" sözü, o şahsın misafirperver olduğundan kinayedir. Çünkü kapının açık olması, misafirperverlik için bir lâzimedir.

Usûl âlimlerince, kinayeler, birer hakikat olabileceği gibi, birer mecaz da olabilir. Şöyle ki, terkedilmiş (mehcûr) hakikatler, kinayeden olduğu gibi, herkes tarafından maruf (bilinen), meşhur olmayan mecazlar da kinayeden sayılır. Meselâ, kocanın karısına talâk niyyeti ile, "ipin boynunda, istediğin yere git", "Ailene dön", "İddetini bekle", "Rahmini temizle", "sen haramsın", "sen tek basmasın" gibi sözler söylemesi böyledir. Bu ifadeler, talâk (boşamak)dan kinayedir.

b. Kinayenin Hükümü:

Kinayenin hükümü, muktezasının ve mucebının ancak niyet veya halin delaletiyle sabit olması, niyet veya halin delâletinin yokluğunda sabit olmamasıdır.

Meselâ, bir kimse karısına, "Sen bâinsin" dese, bu söz, şar'î ve usûlî bakımından kinaye sıyılır. Şöyle ki, "Bâin" lafzı, beynûnet, firkat ve ayrılık manası olan "Beynûnet" kelimesinden türemiştir. Bu sözün manası şudur: "Sen ayrısın, aramızda ayrılık hasıl oldu." Bu ayrılık, maddi olduğu gibi, mânevî de olabilir. Evden, şehirden ayrı kalmak, maddi bir ayrılıktır. Nikâh bağının kopup ayrılması manasındaki ayrılık ise, manevî bir ayrılıktır. İşte bu ikinci mana için ifade kapalıdır. Burada kişinin niyyeti ve halin delâleti önemli bir rol oynamaktadır.

İslâm Hukukunda, şüphe ile cezası düşecek hususların (Mesela hadlerin) kinaye bir lafız ile sabit olmaması da, kinayenin hükümündendir. Meselâ, "Falan, falana tekarrub etmiştir" cümlesinde tekarrub lafzı, zinadan kinaye olarak kullanılmıştır. Bu, kınâî bir lafız olduğu için, zinadan başka bir manaya da delâlet edebilir. Böylece ceza düşer.

4. FASIL

DELÂLET YÖNÜNDEN LAFIZLAR

I. Lafz'ın Manaya Delâleti:

İnsan, duygu ve düşüncelerim çoğunlukla "söz"lerle anlatır. Yani söz (lafız) konuşanın dinleyicilere duygu ve düşüncelerini anlatmada ilk önce başvurduğu bir vasıttır. Ancak insan sözün dışında bazen yazı, işaret ve fiilleriyle de duygu ve düşüncelerini başkalarına anlatabilir. Ancak bu konuda yani anlatmada en müessir vasıta, söz (lafız)dır. Söz manalı ve manasız (mühhel) olmak üzere iki kısma ayrılır. Hiç şüphesiz, mutekellim meramını muhatabına manalı bir söz ile ifade edebilir. Çünkü "söz" mananın kisvesidir. "Lafız mananın kalıbıdır" denir. Yani söz bir mana ve hüküm ifade etmek üzere konulmuştur. İnsan zihni onu işitir işitmez onun delâlet ettiği manaya intikal eder. Biraz önce ifade ettiğimiz gibi söz yanında hal ve işaretlerimizin de manaya delâletleri vardır. Fakihler Delaleti lafzi olan delalet ve lafzı olmayan delalet diye ikiye ayırırlar. ^[125]

Lafzi olan delâleti burada inceleyeceğiz. Hanefiler lafzi olmayan delâlete zaruret beyanı adını verirler. Eu konuyu Beyân bölümünde inceleyeceğiz. Manaya delâleti yönünden lafızlar dört kısma ayrılır:

1. Nass'ın İbaresî
2. Nass'ın İşareti
3. Nass'ın Delâleti
4. Nass'ın İktizâsı.

Bu dört delâlet kısmına, Hanelilerin dışındaki mezhepler, hususi bir delâlet şekli olan mefhumu muhalifi de ilâve etmişlerdir. İşte bu fasılda manaya delâleti yönünden lafızlar ve "Fâsîd istidlal" konularını inceleyeceğiz.

A- Nass'ın İbaresî: (Nass'ın İbaresîyle Delâleti Ed-Dâl Bi'l-İbâre)

Nassın ibaresi lafzın kendi siygasından derhal anlaşılman manaya delâletidir. Buna "nass'ın harfî manası" da denir. Bu, cümledeki kelimelerden anlaşılman manadır. Nass bu hüküm için sevk edilmiştir. Nassın ibaresi, zahir, nas, müfesser, muhkem, âmm, hâss olabilir.

Misâller:

- 1) "*Namaz kılın, zekâtu verin*" ^[126] âyeti ibaresiyle namaz ve zekâtın farzîyetine delâlet etmektedir. Nass, bu hükmü ifade etmek üzere sevk edilmiştir.
- 2) "*Allah alış-veriş helâl, faizi haram kıldı*" ^[127] âyetinin ibaresi iki manaya delalet etmektedir:
  - a. Alış-veriş ile faiz arasında bir fark vardır. İlk kasdolunan mana budur. Lafzın bizzat kendisi bu manaya delâlet etmektedir.
  - b. Alış verişin helâl, faizin haram olduğudur. Nassın bizzat ibaresinden bu mana da anlaşılmaktadır.

B. Nass'ın İşareti: (Dâl Bi'l-İşâre)

Nassın işareti, lafzın ibaresinin dışında delâlet ettiği şeydir ve ibarenin bir neticesi olarak meydana gelir. Yani kelâmdan anlaşılır, fakat bizzat ibareden elde edilmez. Nass, bu hüküm için sevk edilmemiştir.

1. "*Ey iman edenler, birbirinize belli bir süre için borçlandıığımız zaman onu yazınız. Aranızda bir kâtib adaletli yazsın*" âyeti, yazılı vesikanın bir delil olduğuna işaret etmektedir.
2. "*Annelerin maruf veçhile (örf ve âdete göre) yiyeceği, giyeceği, çocuk kendisinin olan (baba)'a aittir.*" ^[128] âyeti çocuğun nesebinin babaya ait olduğuna işaret etmektedir.
3. "*Oruç (günlerinizin) gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kıldı*" ^[129] âyeti ibaresiyle sahur vaktinin sonuna kadar cinsi münasebetin mübahlığına delâlet etmektedir. Bu âyet işaretiyle de oruç tutan insanın cünüp olarak sabahlamasının caiz olduğuna delâlet etmektedir.
4. "*Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorup öğreniniz*" ^[130] âyeti, ibaresiyle bilmeyenlerin bilmedikleri hususları bilenlere sorup öğrenmelerinin gerektiğine delalet etmektedir. Bu âyet, işaretiyle kendilerine soru sorulabilmesi için âlimlerin yetiştirilmesinin gereğine delalet etmektedir.
5. "*İş hususunda onlarla müşavere et*" ^[131] âyeti, ibaresiyle, devlet idaresinin sura esasına dayandığına delalet etmektedir. Bu âyet, işaretiyle şura üyelerinin yetiştirilmesinin gereğini ifade etmektedir.

C. Nass'ın Delâleti (Dâl Bi'd-Delâle)

Nass'ın delâleti, mantukun yani nass da zikredilen şeyin hükmünün müşterek illet sebebiyle, meskutun anı yani nas da zikri geçmeyen şey hakkında, sabit olduğuna delalet eden bir lafızdır.

Buradaki illet tetkik ve ictihad'a ihtiyaç duyulmadan, lafzı duyan herkes tarafından hemen anlaşılabilir. Bazı fakihler nass'ın delaletine, mefhûmu'l-muvafakat, fehvâl-hitâb adını vermişlerdir. Çünkü delâlet ile çıkarılan hüküm ile ibareden anlaşılman hüküm arasında bir uygunluk bulunmaktadır. Bazı fakihler ise, el-kıyâsu'l-celî, delâletu'l-evlâ adını vermişlerdir. Çünkü illetten hareket edilerek hükme varılmaktadır.

Misâller: 1) "*Ana babana öf (bile) deme*" ^[132] ayeti, ibaresiyle, ana babaya öf demenin haramlığına delâlet etmektedir. Öf demekle anne-babaya eziyet verilmiş olur. Onlara öf demek haram olursa, onları dövmek, onlara sövmek evleviyetle haram olur. Çünkü öf demenin haram oluşunun illeti, ezadır. Sövmek ve dövmekte de ezâ bulunmaktadır. O halde onlar da haramdır. İşte bu nassı işiten herkes, ictihad ve tetkike ihtiyaç duymadan, baba ve anneyi dövmenin ve onlara sövmenin haram olduğu hükmüne varabilir.

Mantûk: Anne-babaya öf demek.

Hüküm: Haram.

İllet: Ezâ.

Meskutun anı: Anne-babayı dövmek, onlara sövmek.

2. "Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar." [133] âyeti ibaresiyle haksız olarak yetimlerin mallarının yenmesinin haramlığını ifade etmektedir. Ayetten, nassın delaletiyle anlaşılmaktadır ki, yetimlerin mallarının yakılması, dağıtılması, telef edilmesi haramdır.

Delâletü'n-nass ile kıyas arasındaki fark şudur: Delâletü'n-nass'da illet, tetkike ihtiyaç duyulmadan anlaşılabilir. Kıyas da ise, illet ancak ictehad ve tetkik ile anlaşılıp bilinebilir.

D. Nass'ın İktizâsı (Ed-Dâl Bi'l-İktizâ)

Nass'ın iktizâta: Kendisi olmadan nassın hüküm ifade edebilmesi için nasda takd, r olunması şarttan ibarettir.

Misâller:

1) "Analarınız, kızlarınız... size haram kılındı" [134] âyetinde anne ve kızların haram kılındığı ifade edilmektedir. Haddizatında haram kılınan anne ve kızlar değil, onlarla nikahlanmadın Şu halde âyetin manası şöyledir:

"Analarınızın, kızlarınızın nikâhı... size haram kılındı."

2) "Ölü, kan, domuz eti... size haram kılındı" [135] âyetinde, ölü, kan, domuz etinin haram kılındığı ifade edilmektedir. Haddizatında haram kılınan ölü, kan, domuz eti değil bunların yenilmesi, satılması, vs.dir.

3. "Ümetimden hata, nisyan ve zor karşısında yaptıkları şeyler kaldırıldı" hadisinde, ümmetten hata, nisyan'ın kaldırıldığı ifade edilmektedir. Haddi zatında ümmetten kaldırılan hata, nisyan değil, hata ve nisyan ile yapılan bir işten meydana gelen günah ve sorumluluktur.

II. MEFHÛM'UL-MUHÂLİF

A. KAPSAM

(Delâlet, Mantûka, Mefhûme, Mefhûmu'l-muhâlif, mefhum' ul-muvâfık)

Mefhûm'ul-muhâlif bahsini işlerken delâlet tabiri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Delâlet: Alâmet, işaret, yol gösterme manasına gelir. Fakihler, delâleti sözlü olan ve olmayan diye ikiye ayırmışlardır. İstilahta sözlü delâlet, söylenilen bir sözün, nasıl bir mana için konulduğunu bilenlerce anlaşılmasıdır. Yani zihnin söylenen sözden konulduğu manaya intikal etmesine delalet denir. Sözlü (Lafzi) delalet iki kısma ayrılır.

1) Mantûka (Söylenen)

2) Mefhûme (Anlama, anlaşılın)

Mantûka: (Söylenen), lafzın (sözün) söylendiği yere ve hususa delaletidir. İbare, işare ve iktizânın delâletleri gibi. Meselâ, "bu kitabı satın aldım" denilse, bu sözün mantûku o kitabın satın alınmış olmasıdır.

Mefhûme: Lafzın (sözün) söylenmediği yere ve hususa delaletidir. Meselâ bir şahıs, "bu kitabı sattım" dese onun bu sözü o kitapta mülkiyet hakkının kendisinden zevaline delalet eder. Mefhûme,

1. Mefhûmu'l-muvâfık (uygun anlam)

2. Mefhûmu'l-muhâlif (zıt anlam) olarak ikiye ayrılır.

Mefhûmu'l-muvâfakat; meskûnun anı (susulan, söylenmeyen)'in mantûk (söylenen)'a hükümde müsbet (olumlu) veya menfi (olumsuz) olarak muvafık (uygun) olmasıdır. Meselâ "zerre kadar iyilik yapan karşılığını görür" âyetinin mefhûmu, zerreden fazla iyilik yapanların da yaptıkları iyiliğin karşılığını göreceklerine uygundur. Aynı şekilde "anne babaya öf deme" mantûkuna "onları dövme, onlara sövme" maskutun anı'ı uygundur, "öf deme" yasak edildiği gibi, "dövme" ve "sövme" de yasaktır.

Mefhûm-ı muvafakat'a da denir. Bu konu üzerinde (delâletü'n-nass) konusunda bilgi verilmiştir.

Mefhûmu muhalefet, maskutun anı (susulan söylenmeyen)'in mantûka (söylenene) ve mezkûre (zikrolunana hükümde muhalif) (zıt) olmasıdır.

Başka bir ifadeyle bir lafız, bir kayıtla mukayyed bir yerde bir hüküm gösterirse, meselâ bir vasıfla vasıflanmış, bir şartla şartlanmış, bir gaye ile gayelenmiş veya bir sayı ile sınırlanmış ise, kaydın bulunduğu yerde lafzın (sözün) hükmü, sözün söylenmiş (mantuk) olduğu husustur. Ancak kaydın bulunmadığı yerin hükmü ise mefhumu muhaliftir. Daha kısa bir ifade ile sözün söylenene (mantuk'a) ihuhâlif olan anlama muhalif mefhûm denir.

Bu mefhûm'a mefhûm'un-nassi'l-muhâlif delilü'l-hitâb denir. Hanefiler ise bunatahsîsu's-şey bi'z-zikr derler.

Meselâ "de ki bana vahyolunanda leşten, akan kandan... başka bir şeyin haram olduğunu görmedim" [136] âyetinde kan lafzı akan kaydıyla kayıtlanmıştır. Bunun mefhûmu'l-muhâlifi, akmayan kandır. Bu âyet mantûkuyla akan kailin haram olduğunu, sarahaten bildirilmektedir. Mefhûmu'l-muhâlefetiyle de akmayan kanın helâl olduğuna delâlet etmektedir.

"Boşanmış kadınlar üç hayız (müddeti) kendi kendilerine beklerler" [137] âyetinde hayız, üç lafzı ile tahdid edilmiştir. Bu âyetin mefhûmu'l-muhâlifi, üç'den az ve üç'den fazladır.

B. Mefhûmu'l-Muhâlifin Nevileri

- a. Mefhûmu's-Sıfat (vasıf)
- b. Mefhûmu's-Şart.
- c. Mefhumu'l-Gâye,
- d. Mefhûmu'l-Aded,
- e. Mefhûmu'l-Lakab.436a. [\[138\]](#)

a. Mefhâmu's-Sıfat (Vasıf)

Bu vakıfla kayıtlanmış lafzın, o vasfın bulunmadığında, hükmünün zıddına delâlet etmesidir. Burada vasıfla kayıtlanan şart, gaye ve aded dışında her türlü kayıttır. Meselâ, "mer'ada otlayarak beslenen koyunlar zekâta tabidir" hadisinin mefhûmu muhalifi, mer'ada otlamayıp evlerde beslenen koyunların (ma'lûfe) zekâta tabi olmadığıdır. "Zengininin oyalanıp borcunu geciktirmesi zulümdür" hadisinin mefhûmu'l-muhâlifi, fakirin borcunu geciktirmesi zulüm değildir.

Sıfat Mefhûmuna Nasslardan Misaller:

1. "Sizden kim hür ve müslüman kadınları... nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremiyorsa, o halde sağ ellerinizin malik olduğu mümin cariyelerinizden alsın" âyeti, hür kadınları nikâhlamaya güç bulunmadığında, müslüman cariyeleri nikâhla almanın mübahlığına delalet ediyor. Âyet mefhûmu'l-muhâlef etiyile müslüman olmayan cariyelerin nikâhla alınmasının yasak olduğuna delâlet ediyor.
2. hadisi, ödeme imkânına sahip olup borcunu ödemeyen borçluya alacaklısının hakkını vermeyip beni oyalıyorsun gibi söz söylemesini ve onun (hapsolma) cezasına çarptırılmasını helal kılar. Bunun mefhumu'l-muhâlifine göre ödeme imkânına sahip olmayıp da borcunu ödemeyip geciktiren borçluya alacaklısının söz söylemesi ve hâkim tarafından onun hapsedilmesi helâl değildir.

b. Mefhumu's-Şart:

Şarta bağlı bir hüküm ifade eden lafzın, şart bulunmadığında zıddının su-butuna delalet etmesidir..

Misaller:

1. "Eğer onlar gebe iseler, doğuruncaya kadar nafakalarını temin edin" [\[139\]](#) âyeti, ibare delaletiyle bâin olarak boşanan zevce gebe ise, doğuruncaya kadar nafakasının kocası tarafından temin edilmesinin farz olduğunu ifade eder. Âyet, mefhûmu'l-muhâlifi ile de gebelik yoksa nafaka hükmünün de olmadığına delalet eder.
2. "Aldığınız kadınların mehirlerini yürekten isteyerek ve Allah 'm bir atıyyesi olarak verin. Bununla beraber eğer ondan birazım gönül hoşnutluğu ile size bağışlamış olurlarsa onu da içinize sine sine yiyin" [\[140\]](#) âyeti, kocanın karısının rızası olursa onun mehrinden bir miktar alabileceğini ifade ediyor. Bu âyetin mefhumu'l-muhâlifi ile de kocanın, karısının rızası olmadıkça onun mehrinden bir şey almasının haram olduğunu ifade ediyor.

c. Gaye Mefhûmu:

Kendisindeki hükmün bir gaye ile kayıtlı bulunduğu lafzın, sonrası ve ötesi hakkında bu hükmün zıddına delâlet etmesidir.

Misaller:

1. "Yine erkek, zevcesini (üçüncü defa olarak) hoşarsa, ondan sonra kadın kendisinden başka bir erkeğe nikahlanıp, varıncaya kadar, ilk kocasına helâl olmaz." [\[141\]](#) Bu nass zevcenin kendisini üç defa boşayan kocasına helâl olmadığına delâlet ediyor. Bu hüküm bir gaye ile kayıtlanmıştır. Gaye kendisini boşayan kccasından başka bir erkek ile evlenmesidir. Bu nass, mefhûmu'l-muhâlif ile gayeden sonra yani evlendiği ikinci kocadan iddeti bittikten sonra, zevcenin kendisini üç defa boşayan erkekle evlenmesinin helal olduğuna delalet etmektedir.
2. "Bütün gece fecri sadık olan ak iplik kara iplikten size seçilinceye kadar yeyin için" [\[142\]](#) Bu nass fecri sadığın doğumuna kadar, oruç tutulan günlerin gecelerinde yiyip içmenin mübahlığını ifade ediyor. Nass, muhalif mefhûmu ile de, gaye yani fecri sadığın doğumundan sonra yemenin, içmenin haram olduğunu ifade ediyor.
3. "Sana kadınların aybaşı halini sorarlar, de ki o bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlarınızla cinsi münasebetten aynım, temizlendikleri vakte kadar kendilerine yaklaşmayın. İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara gidin..." [\[143\]](#) âyetin mefhûmu'l-muhâlifi, zevceler hayızdan temizlendikten sonra, kendileriyle cinsi münasebetin mübahlığıdır.

d. Aded Mefhûmu:

Kendisindeki hükmün bir aded (sayı) ile kayıtlı bulunduğu lafzın, bu aded (sayı) dışında o hükmün zıddına delalet etmesidir.

Misaller:

1. "Namuslu ve hür kadınlara (zina isnadı ile) iftira atan, sonra (bu konuda) dört şahit getiremeyen kimselerin her birine de seksen değnek vurun" [\[144\]](#) âyetin muhalif mefhûmu, bu sayıdan (yani seksen) az veya çok değnek vurmanın caiz olmadığıdır.
2. "Fakat kim (bunları) bulamazsa üç gün oruç (tutması gerekir)" [\[145\]](#) âyetin mefhumu muhalifi bu sayıdaki günlerden az veya çok oruç tutmanın caiz olmadığıdır.

3. "Zina eden erkek veya kadından herbirine yüzer deynek vurun"^[146] Bu âyetin mefhûmu'l-muhâlifî, bu cezada dayak sayısının yüzden az veya çok olmasının caiz olmadığıdır.

e. Lakab Mefhumu:

Kendisindeki hükmün özel veya cins isme bağlanmış bulunduğu lafzın, bu hükmün başka özel ve cins isimlerde olmadığına delalet etmesidir. Burada özel isimden maksat sifata delalet etmeyen ve zata delalet eden lafızdır. Cins isimden maksad, sifata delalet etmeyen ve cinse veya nev'e delalet eden lafızdır.

1. "Muhammed Allah'ın resulüdür"^[147] âyetinin mefhûmu'l-muhâlifî Muhammed'den başkası Allah'ın resûlu değildir.
2. "Buğday zekâta tabidir" nassının mefhumu'l-muhâlifî, buğdayın dışındaki toprak mahsulleri zekâta tabi değildir.^[148]

---

[1] Bilmen, I, 46.

[2] Mâide: 5/89.

[3] Muhammed: 47/4.

[4] Bakara: 2/234.

[5] Bakara: 2/187.

[6] Mücâdele: 58/4.

[7] Şâkiru'l-Hanbelî, s. 105-108; Zeydan, s. 366.

[8] Mâide: 5/3.

[9] En'âm: 6/145.

[10] Mâide: 5/89.

[11] Mâide: 5/38.

[12] Mâide: 5/6.

[13] Mücâdele: 58/3.

[14] Nisa: 4/92.

[15] Telhis, s. 51-53; Şakini'l-Hanbelî, s. 58-59.

[16] Talâk: 65/7.

[17] Bakara: 2/43.

[18] Bakara: 2/185.

[19] Bakara: 2/228.

[20] Nisa: 4/59.

[21] Nûr: 24/33.

[22] Mâide: 5/2.

[23] Fussilet: 41/40

[24] Bakara: 2/282.

[25] Bakara: 2/23.

[26] İbrahim: 14/41.

[27] Hicr: 15/46.

[28] Tûr: 52/16.

[29] Bakara: 2/65.

[30] Nûr: 24/63.

[31] Ahzâb: 33/36.

- [32] Fevâtih, I, 387-388; Zeydân, s. 383.
- [33] Mâide: 5/1.
- [34] A'râf: 7/33; Mecazî nehiy için şu âyetlere bakınız: Nisa: 4/23; Bakara: 2/32; Nahl: 16/90; Âl-i İmrân: 3/97.
- [35] En'âm: 6/151.
- [36] Âl-i İmrân: 3/1.
- [37] Tahrîm: 66/7.
- [38] Mâide: 5/101
- [39] Şâkiru'l-Hanbelî, s. 92.
- [40] İbn Melek, s. 66.
- [41] Şakini'l-Hanbelî, s. 111
- [42] Mir'ât, s. 165; İbn Melek, s. 82-83.
- [43] Bakara: 2/233.
- [44] Nisa: 4/7,
- [45] Nisa: 4/23.
- [46] Tevbe: 9/103.
- [47] Müzemmil, 15-16. Müzemmil, 15-16.
- [48] Nahl: 16/18.
- [49] Âl-i İmrân: 3/185.
- [50] Nisa: 4/10.
- [51] Nisa: 4/24.
- [52] Bakara: 2/245.
- [53] Bakara: 2/185.
- [54] Bakara: 2/234
- [55] Talâk: 65/4.
- [56] Tevbe: 9/5.
- [57] Tevbe: 9/7.
- [58] Âl-i İmrân: 3/173.
- [59] Nisa: 4/25.
- [60] Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 37.
- [61] Mâide: 5/3.
- [62] Nisa: 4/24.
- [63] Mâide: 5/38.
- [64] Bakara: 2/221.
- [65] Buhârî, Zekât, 56.
- [66] Buhârî, Zekât, 55.
- [67] Gazâlî, II, 79.
- [68] Bakara: 2/3.
- [69] Mir'ât, s. 184-185; Zeydân, 397-8.
- [70] Gazâlî, II, 65, 80-81.
- [71] Gazâlî, II, 65-66, 81.
- [72]

- Ahzâb: 33/1.
- [73] Ahzâb: 33/5.
- [74] Zümer: 39/65.
- [75] Nisa: 4/11.
- [76] İbn Melek, s. 93, Zeydân, 339.
- [77] Hüd: 11/6.
- [78] Nür: 24/56.
- [79] Âl-i İmrân: 3/97.
- [80] Gazali, II, 98 ve dev.
- [81] Bakara: 2/233.
- [82] Bakara: 2/185
- [83] Bakara: 2/228.
- [84] Ahzâb: 33/49.
- [85] Mâide: 5/3
- [86] Mecâmi', s. 44.
- [87] Nur: 24/6-10
- [88] Mir'ât, s. 185; Şâkiru'l-Hanbeli, s. 138.
- [89] Bulûğu'l-Merâm, III, 440.
- [90] Bakara: 2/228.
- [91] Nisa: 4/12.
- [92] Hac: 22/19.
- [93] Zehra, s. 146-147.
- [94] Mâide: 5/95.
- [95] Mâide: 5/38.
- [96] En'âm: 6/121.
- [97] Hallâf, s. 327-28.
- [98] İbn Melek. s. 96.
- [99] İbn Melek, s. 96; Zehra, s. 146.
- [100] İbn Melek, s. 97; Şâkiru'l-Hanbeli, s. 140-141.
- [101] Fâtır: 35/35.
- [102] Talâk: 65/5:
- [103] İbn Melek, s. 95.
- [104] Menâfi', s. 67; Şâkiru'l-Hanbeli, s. 137.
- [105] Bakara: 2/275.
- [106] Nisa: 4/3.
- [107] Haşr: 59/7
- [108] Tevbe: 9/36.
- [109] Hicir: 15/30; Sa'd: 38/73.
- [110] Bakara: 2/43.
- [111] İbn Melek, s. 100-102.
- [112] İbn Melek, s. 102.

[113] İbn Melek, s. 104-106.

[114] Bakara: 2/288.

[115] Meâric, 21.

[116] İbn Melek, s. 107.

[117] En'âm: 6/151.

[118] Nisa: 4/2,

[119] Yûsuf: 12/82.

[120] Beled: 90/13.

[121] Mücâdele: 58/3.

[122] Bakara: 2/19.

[123] Nisa: 4/43.

[124] Mecelle, md. 13, 1757.

[125] Âmidî, I,17

[126] Nûr: 24/56.

[127] Bakara: 2/275.

[128] Bakara: 2/233.

[129] Bakara: 2/187.

[130] Nahl: 16/43.

[131] Âl-i İmrân: 3/159.

[132] İsrâ: 17/23.

[133] Nisa: 4/10.

[134] Nisa: 4/23.

[135] Mâide: 5/3.

[136] En'âm: 6/145

[137] Bakara: 2/228.

[138] Bunlardan başka:

Mefhûmu İnnemâ "*Ameller ancak niyete göredir*" hadisinin mefhumu muhalifi, niyetsiz bir amelin hükmü yoktur.

b. Mefhûmu İstisnâ "Ali'den başka faziletli yoktur" sözünden faziletin Ali'ye ait olduğunu onda'n başkasında bulunmadığını anlarız.

c. Mefhûmu Hasr: sözünde fazilet Ali'ye hasredilmiştir

[139] Talak: 65/ 6.

[140] Nisa: 4/4.

[141] Bakara: 2/230,

[142] Bakara: 2/187.

[143] Bakara: 2/222.

[144] Nur: 24/4

[145] Maide: 5/89.

[146] Nur: 24/2.

[147] Feth: 48/29.

[148] Ahmed b. Hanbel, V,179.

- [a. Lakab Mefhûmu:](#)
- [B. Vasıf, Şart Gaye Ve Aded Mefhûmları:](#)
- [Aa. Hanelilerin Görüşü:](#)
- [Bb. Hanbelî, Şafîi Ve Mâlikilerin Görüşleri:](#)
- [D. Mefhumu'l-Muhâlifle Amel Etmenin Şartları:](#)

[3.FÂSİD İSTİDLALLER](#)

[5. FASIL BEYÂN VE EDATLAR](#)

- [I- Beyân](#)
- [A. Beyânın Tarifi](#)
- [B. Beyânın Nevileri:](#)
- [A. Beyânu't-Takrîr:](#)
- [B. Beyânu't-Tefsîr:](#)
- [C. Beyânu't-Tağyîr:](#)
- [aa. Tahsîs:](#)
- [Hanefilerin Görüşleri:](#)
- [Şafîilerin Görüşleri:](#)
- [Bb. İstisna:](#)
- [cc. Şart:](#)
- [dd. Sıfat:](#)
- [ee. Gaye:](#)
- [ff. Bedel-i Ba'z:](#)
- [D. Beyânut-Tebdîl:](#)
- [E. Beyânü'z-Zarûret:](#)

[2 EDATLAR \(HURÛFU'L-MEÂNİ\)](#)

- [A. Atıf Harfleri:](#)
- [B. Cer Harfleri:](#)
- [C. İstisna Kelimeleri:](#)
- [D. Zarf İsimler:](#)
- [E. Şart Kelimeleri:](#)
- [F. İstifham Edatları:](#)

[GİRİŞ](#)

[TEÂRUZU'L-EDİLLE VE ÇÖZÜM YOLLARI:](#)

[1. FASIL](#)

[TEÂRUZU'L-EDİLLE](#)

- [A. Tearuzun Manası Ve Mahiyeti:](#)
- [B. Tearuzun Caiz Ve Vâki Olup Olmadığı:](#)
- [A. Tearuzu Kabul Etmeyenler Ve Delilleri:](#)
- [B. Tearuzu Kabul Edenler Ve Delilleri:](#)
- [C. Tearuzu Sadece Zannî Delillerde Caiz Ve Vâkî Olduğunu Kabul Edenler Ve Delilleri:](#)
- [C. Tearuzun Rüknu Ve Şartları](#)
- [A. Tearuzun Rüknu: Kuvvete Eşitlik.](#)
- [B. Tearuzun Şartları:](#)
- [D. Aralarında Tearuz Vâkî Olan Deliller:](#)

[2.FASIL](#)

[TEARUZU GİDERME YOLLARI](#)

[I. NESİH](#)

- [A. TARİFİ VE MAHİYETİ:](#)
- [B. NESH'İN CAİZ OLUP OLMADIĞI](#)

- [1. Müsbet Görüş:](#)
- [2. Menfi Görüş](#)
- [C. Bedâ Ve Nesih](#)
- [D. Nesh Ve Tahsîs](#)
- [E. Neshin Hikmetleri](#)
- [F. Neshin Zamanı Ve Mahalli \(Neshi Caiz Olan Hükümler\):](#)
- [A. Neshin Zamanı:](#)
- [b. Neshin Mahalli:](#)
- [G. Neshin Şartları](#)
- [H. Neshin Çeşitleri](#)
- [A. Sarih Ve Zimmî Nesih](#)
- [B. Küllf Ve Cüz'i Nesih:](#)

İ. Âyetler Ve Hadisler Arası Nesih

A. Kur'ân Nasslarının Neshi:

B. Sünnetin Neshi:

1. Sünnetin Kur'an'la Neshi:

2. Sünnetin Sünnetle Neshi:

J. İcma Ve Nesih

K. Kıyasın Neshi

L. Kur'ân'da Neshin Çeşitleri

M. Neshi Tesbit Ve Bilme Yolları

2.TERCİH

A. Tercih'in Manası:

B. Tercih Şartları

C. Tercih Yolları:

a. Metrik Bönünden Tercih:

b. Sened (Rivayet) Yönünden Tercih:

Aa. Râviye Ait Haller:

b. Nakil ve Rivayet'e göre Tercih:

Cc. Merviye Göre Tercih:

C. Hüküm Yönünden Tercih:

D. Hariçî Sebeblerle Tercih:

İbare'nin İşare'ye Tercihi:

İşare'nin Delalete Tercihi:

Mantukun Delaleti, Mefhumun Delaletine Tercih Edilir:

Haram'm Helal Hükümüne Tercihi:

Haddi Düşüren Nass', Düşürmeye Tercih Edilir:

3. CEM' VE TEVFİK

A. Cem'in Manası:

B. Cem'in Şartları:

C. Cem' Ve Tevîk'ı Gerçekleştirme Yolları:

A. Tearuzun Üç Yol Ve Cihetten Giderilmesi:

1. Hüküm Cihetinden:

A. Tevzi-İ Hüküm:

B. Teğâyur-İ Hüküm:

2. Hal Cihetiyle Tearuzun Giderilmesi:

3. Zaman Cihetinden:

B. Hâss Ve Âmm Lafızlardan Tearuzun Giderilmesi Yolları:

4.TERK (TESÂKUT)

1. FASIL

HİKMETÜ'T-TEŞRÎ

I. HİKMET — ĞÂYE — İLLET-i ĞÂİYYE KAVRAMLARI

2. KULLARIN FİİLLERİ (EF'ÂL-İ İBÂD) VE HİKMET

3. ALLAH'IN FİİLLERİ VE HİKMET

A. Mezheplerin Görüşleri:

B. Allah Hükümleri Kullarının Maslahatı İçin Koymuştur

5. ŞER'Î HÜKÜMLER VE HİKMET

2. FASIL

İSLÂM'IN GAYE VE MAKS ADLARI (MEKASIDU'S-ŞÂRİ)

I. Şâri'in Hüküm Koyarken Gaye Ve Maksudı:

2. MASLAHAT

A. Kavramı

A. Tarifi Ve Şartları:

B. Maslahatın Çeşitleri:

B. Dînî Maslahatlar

C. Dünyevî Maslahatlar

A. Zarurî Maslahatlar:

1. Dinin Korunması:

2. Neslin Korunması:

3. Nefs (Can)'ın Korunması:

4. Aklın Korunması:

5. Mal'in Korunması:

- [B. Hâciyyât:](#)
- [C. Tahsiniyyat:](#)
- [D. Maslahatın Tamamlayıcıları:](#)
- [D. Şeriatın Maksudlarının Neticesi Olan Külli Kaideler](#)
- [E. Maslahat Ve Hikmetlerin Tahakkuk Edip Etmemesi:](#)
- [F. Bir Hükümde Maslahat İle Mefsedetin Tearuzu](#)
- [G. Maslahatın Son Bulması İle Hükümün Son Bulup Bulmaması:](#)

I. İCTİHÂD

- [A. Tarifi](#)
- [B. İctihâd'ın Sahih Olmasının Şartları:](#)
- [C. İctihâd'ın Hükümü](#)
- [D. İctihâd Ehliyeti \(Müctehidlik Şartları\)](#)
- [1. İlim:](#)
  - [A. Kur'ân-I Kerîm'i Bilmek:](#)
  - [B. Sünnet'i Bilmek:](#)
  - [C. Arapça Bilmek:](#)
  - [D. İcmâ Vâkî Olan Konuları Bilmek:](#)
  - [E. Kiyas'ı Bilmek:](#)
  - [F. Fıkıh Usulü İlmini Bilmek:](#)
  - [G. Fıkıh'ın Fürû'unu Bilmek:](#)
- [2. Kabiliyet:](#)
  - [E. İctihâd'ın Bölünüp Bölünemeyeceği](#)
  - [F. İctihadın Mahalli: \(İctihadın Sahası\)](#)
  - [G. İctihâdü'r-Re'y](#)
  - [H. İctihâd'a Duyulan İhtiyaç](#)
  - [İ. İctihâd Usûlü:](#)
    - [J. Tabakâtul-Fukahâ \(Müctehidlerin İlmt Kudretlerine Göre Dereceleri\)](#)
      - [a. Giriş](#)
      - [b. Hanefilerin Taksimi](#)
      - [c. Şâfiilerin Taksimi](#)
      - [H. Tahrîc](#)
        - [A. Tahrîc'in Manası Ve Mahiyeti:](#)
        - [B. Tahrîc Usulü:](#)
        - [C. Tahrîc Ehliyeti:](#)

3. TAKLÎD

- [A. Taklîd Ve İttibâ'nın Manaları](#)
- [B. Taklîdin Hükümü](#)
- [B. Amelde Taklid:](#)
  - [1. Müctehidler:](#)
  - [2. Avam \(Câhiller\)](#)
  - [3. İctihada Muktedir Olmayan Âlimler \(Muttebiler Ve Mukallidler\):](#)
- [C. Mezheblerin Taklîd Edilmesi:](#)
- [D. Mezheb Hükümü İle Nassların Tearuzu](#)

4. TELFİK:

- [A. Telfik'in Manası:](#)
- [B. Telfik'in Çeşitleri Ve Hükümü:](#)
- [A. İcmâ'a Aykırı Olan Telfik,](#)
- [B. Lcmâ'a Aykm Olmayan Telfik:](#)

5. İFTÂ

- [A. Fetvâ'nın Tarifi](#)
- [B. Fetva Yetkisi](#)
- [C. Fetva Verme Usulü \(Genel Olarak\)](#)
  - [1. Müctehidler:](#)
  - [2. Muharriçler:](#)
  - [3. Mukallid Fakihler:](#)
  - [D. Malikî Mezhebi'nde İftâ Usulü](#)
  - [E. Hanbelî Mezhebinde İftâ Usûlü](#)
  - [F. Şafî Mezhebinde İftâ Usûlü](#)
  - [G. Hanefî Mezhebinde İftâ Usûlü](#)
  - [A. Müctehidler ve İctihadlan:](#)

B. Kitaplar:

6. KAZA

A. Kaza'nın Manası

A. Geniş Manada Kaza:

B. Dâr Manada Kaza:

B. Kaza'nın Unsurları (Erkânü'l-Kazâ)

C. Hâkim Ve Hüküm Verme Yetkisi

D. Mahkemede Uygulanan Kanunlar

E. Hüküm Verme Usulü

1. Müctehidler:

2. Muharricler:

3. Mukallidler:

F. Osmanlı Devletinde Hüküm Verme Usulü

A. Osmanlı Devletinde Mahkemelerde Uygulanan Mezheb:

B. Devlet Başkanlarının Tercih Ettikleri İctihadlar:

C. Kararnameler, Kanunnameler Ve Kanunlar:

D. Hakimlerin, Müctehidlerin İhtilaf Ettikleri Ancak Kanunlaştırılma Yapılmayan Konularda Hüküm Verirken Riayet Ettikleri Usul:

G. Kaza İle İftâ Arasındaki Farklar:

1.FASIL

FIKİH KAVRAMI

A. Fıkhın Tanımı:

B. Fıkhın Konusu Ve Şumülü:

C. Fıkhî Hükümlerin Taksim Ve Tasnifi

1. İbâdât:

2. Muamelât:

3. Ukûbât:

FIKİH

D. Fıkhın Gayesi:

E. Fıkh (İslam Hukuku)'In Özellikleri

F. Fıkh (İslam Hukuku)'In Kaynakları

G. İslam'ın Hukuk İlmine Hizmetleri

2. FASIL

FIKİH TARİHİ VE DEVİRLERİ

I. HZ. PEYGAMBER DEVRİNE FIKİH

A. Mekke Ve Medine Devirleri

1) Mekke Devri:

2. Medine Devri:

B. Bu Devirde Fıkhın Kaynakları:

A. Kur'ân:

B. Sünnet:

C. Peygamber (S.A.) Devrinde İctihad

D. Bu Devirde Fıkhın Mümeyyiz Vasıfları

A. Tedrîc:

Zaman Yönünden Tedrîc:

Hüküm Yönünden Tedrîc:

B. Kolaylık:

C. Nesih:

E. Hz. Peygamber Devrinde Tedvin

2. SAHABE DEVRİNDE FIKİH

A. Bu Devrede Fıkhın Kaynakları:

B. Reyin Mahiyeti Ve Rey'e En Çok Başvuran Sahabiler

C- Bu Devirde İhtilaflar Ve Sebepleri

D. Bazı İctihadlar

E. Fakîh Sahâbiler

A. Medine'de Fıkh Ve Fakîhler:

B. Mekke Fakîhleri:

C. Basra Fakîhleri:

D. Küfe Fakîhleri:

E. Mısır Fakîhleri:

F. Şam Fakîhleri:

F. Sahabe Devrinde Tedvin:

3. TÂBİÛN DEVRİ

A. Tâbiûn Devrinde Fıkhın Kaynakları

B. Tâbiûn Devrinde Fıkhı Gelişmeler

C. Tâbiun Devrinde İhtilafların Devam Etmesi

D. Fıkh Sahasında Tedvin Hareketlerinin Başlaması:

E. Ehli Rey Ve Ehli Hadis Mektepleri:

A. Hicaz Mektebi Ve Özellikleri:

b. Irak Mektebi ve Özellikleri:

F. Tabiun Devrinde Sünnet

G. Tâbiûn Devrinde Yetişen Fakihler

4. MÜCTEHİD İMAMLAR DEVRİNDE FIKIH

Bu Devirde Fıkhın Gelişme Sebepleri

B. Fikir:Ve İctihad Hürriyeti:

C. İslam Ülkesinin Genişlemesi

D. Kabiliyetli Kişilerin İslami İlimlerle Meşgul Olması:

E. İlimlerin Tedvini:

F. Seyahatlar:

G. Fıkh Mezheplerinin Ortaya Çıkışı:

H. Fıkh İstilahlarının Doğuşu:

5. TAKLİD DEVRİNDE FIKIH

A. Taklid Devrinin Fıkhî Özellikleri Ve Taklid

A. Taklîd'in Başlaması Ve Mezheplerin Taklidi:

B. Taklide Sürükleyen Sebepler

1. Hocalara Saygı:

2. Mezheplere Bağlı Olan Kişilerin Kadı Tayin Edilmesi:

3. Mezheplerin Hükümlerinin Tedvin Edilmesi:

4. Nefse Güvenin Azalması:

5. Halifelerin Muayyen Bir Mezhebi Desteklemesi:

6. Muayyen Mezheplere Vakıfların Tahsisi:

7 Alimler Arasında Rekabetin Başlaması:

B. Fıkhî Tedvîn

1. Usûl Kitaplarının Yazılması:

2. Fırû Kitaplarının Yazılması:

3. Tercihlerin Yapılması:

4. Hilâfiyyat Kitaplarının Yazılması:

5. Cedel İlmine Ait Kitapların Yazılması:

C. İctihad Kapısının Kapanması

D. Taklid Devrinde Yetişen Başlıca Fakihler

a. Hanefî Fakihleri:

b. Maliki Fakihleri:

c. Şafî Fakihleri:

d. Hanbelî Fakihleri:

e. Zahirî Fakihleri:

6. DURAKLAMA DEVRİNDE FIKIH

A. Bu Devrin Fıkhî Özellikleri Ve Duraklama:

A. Fakihlerin Çalışmalarında Duraklamanın Başlaması:

B. Duraklama Sebepleri:

B. Fıkhî Tedvin

A. Metin-Şerh-Haşiye-İhtisar Mahiyetinde Kitap Yazma Faaliyeti

B. Fetva Kitapları:

C. Kanunnameler Ve Kanunlar:

C. Duraklama Devrinde Yetişen Başlıca Fakihler:

A. Hanefî Fakihleri:

b. Maliki Fakihleri:

c. Şafî Fakihleri:

d. Hanbelî Fakihleri:

1. Necmüddin el-Tûfi (ö. 716).

e. Hiçbir Mezhebe bağlı olmayan müctehidler:

7. KANUNLAŞTIRMA DEVRİNDE FIKIH:

- A. Bu Devrin Fıkhî Özellikleri Ve Kanunlaştırma Faaliyeti:
- B. Ferdi Çalışmalar
- C. Başlıca Fıkıh Bilginleri

1.FASIL

MEZHEB VE FIKHÎ MEZHEB KAVRAMLARI

I. MEZHEB'İN MANA VE MAHİYETİ:

- A. Mezheb
- B. Mezheb İmâmı

2.FIKIH MEZHEBLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

3. HİCAZ VE İRAK'DA YETİŞEN FAKİHLER VE EHL-İ REY, EHLİ HADİS KAVRAMLARI

4. YAŞAYAN - YAŞAMAYAN, SÜNNÎ - GAYR-t SÜNNÎ MEZHEP KAVRAMLARI

- a. Sünnî - Gayrî Sünnî Mezhepler:
- c. Yaşamayan Fıkıh/Mezhepleri:

FIKIH MEZHEPLERİ

SÜNNÎ MEZHEPLER

SÜNNÎ OLMAYAN MEZHEPLER

YAŞAYAN

YAŞAMAYAN

YAŞAYANLAR

MEZHEPLERİN HOCALAR SİLSİLESİ

Hz. PEYGAMBER (s.a.s.)

5. FIKIH MEZHEPLERİNİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

1. Kur'an'la İlgili İhtilâflar:
2. Sünnetle İlgili İhtilâflar:
3. Sahabi Kavli Ve Fetvasıyla İlgili İhtilâflar:
4. Hükümün Ületiyile İlgili İhtilâf:
5. Bazı Fer'î Delillerle İlgili İhtilâf:
6. Örf Ve Âdetle İlgili İhtilâflar:
7. Delillerin Tearuzu İle İlgili İhtilâflar:
8. Hükümle İlgili İhtilâf:
9. Diğer Konularla İlgili İhtilâflar:

6. MEZHEPLERİN İÇTİMAİ VE HUKUKİ HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ

7. FIKIH MEZHEPLERİNİN YAYILMASININ AMİLLERİ

8. MEZHEPLERİN COĞRAFİ YAYILIŞI

2 . FASIL

DÖRT MEZHEB

I. Hanefi Mezhebî

A. Hanefi Mezhebi İmâmı : Ebu Hanife (80- 150 / 699 - 767)

İlim Tahsili Ve Hocaları:

Öğretim Metodu:

Siyasi Görüşü:

İctihâd Usulü:

Eserleri:

B. Talebeleri:

A. Ebû Yusuf (113-182 / 731-793)

B. İmam Muhammed (132-189/749-804)

İMAM MUHAMMED'İN ESERLERİ

C. Diğer Bazı Talebeleri Ve Talebelerin Talebeleri

Ebu Hanîfe'nin Bazı Talebeleri Şunlardır:

C. Hanefi Fıkımın Tedvini

D. Hanefi Mezhebi'nin Fıkıh Kitapları:

1. Zâhiru'r-Rivâye Kitapları

2. Nevadir Kitapları:

3. Vâkıât Kitapları

Hanefi Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları:

2. MALİKİ MEZHEBİ

A. Mezhebin İmâmı: Malik B. Enes (93-179/712-795)

Hocaları:

Öğretim Medodu:

İctihâd Usulü:

Eserleri:

B. Mâliki Mezhebinin Tedvini Ve İmam Malikin Talebeleri

A. Mâliki Mezhebinin Tedvini:

B. İmam Mâlik'in Talebeleri:

[C. Malikî Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları:](#)

3. ŞAFİİ MEZHEBİ

[A. İmamı: İmâm Eş-Şâfiî \(Öl. 150 - 204 / 767 - 819\),](#)

[Mezheb-i Kadîmi ve Mezheb-i Cedidi:](#)

[İctihâd Usulü:](#)

[B. Şafii Fıkıhının Tedvini Ve Talebeleri](#)

[C. Şafî Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitaexarı:](#)

4. HANBELİ MEZHEBİ

[A. İmamı: Ahmed B. Hanbel \(Öl. 164-241 / 781-855\)](#)

[İctihâd Usûlü:](#)

[B. Hanbeli Mezhebinin Tedvini Ve Talebeleri](#)

[C. Hanbeli Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları](#)

3. FASIL

YAŞAMAYAN MEZHEBLER

[A. Evzâi Mezhebi: Abdurrahman El-Evzâi \(88-157 / 707-774\).](#)

[B. Seyri Mezhebi: Süfyân Es-Sevrî \(97-161 / 715-777\)](#)

[C. Leys B. Sa'd Mezhebi \(94-175 / 701-788\)](#)

[D. Süfyân B. Üyeyne Mezhebi \(Öl. 107-108 / 725-81*\)](#)

[E. Zahirî Mezhebi: Davud E/Zahirî \(Öl. 202-270 / 817-883\)](#)

[F. Taberî Mezhebi: İbn Cerîr Et-Taberî \(224-310 / 838-922\)](#)

4.FASIL

SÜNNÎ OLMAYAN MEZHEBLER

[A. Hariciye Mezhebi: Hevâric](#)

[B. Şia Mezhebi](#)

[A. İmamiyye Mezhebi:](#)

[B. Zeydiyye Mezhebi](#)

BİBLİYOGRAFLA

BİBLİYOGRAFYA

a. Lakab Mefhûmu:

Bütün mezhepler, lakab mefhumuyla amel olunmayacağı görüşünde ittifak halindedirler. Mesela: "Muhammed Allah'ın elçisidir", sözünden ondan başkası Allah'ın elçisi değildir anlamı çıkarılamaz. "Koyun zekâta tabidir" hadisinden deve ve sığırın zekâta tabi tutulmadığı anlaşılır. Aynı şekilde "buğday zekâta tabidir" hadisinden buğdayın dışındaki toprak mahsullerinin zekâta tabi tutulmadığı anlaşılır. Lakab mefhumunun delil olarak kabul edilmemesi hususunda şer'i nas'lar ile müelliflerin, insanların hukukçuların sözleri arasında bir fark yoktur.

"Ahmet kâtiptir" sözünden Ahmed'den başkasının kâtip olmadığı çıkarılamaz.

"Bey mülkiyeti nakleder" sözünden, bey'den başkası mülkiyeti nakletmez manası çıkarılamaz.

b. Vasıf, Şart Gaye Ve Aded Mefhûmları:

Usûlcüler, bu mefhûmlarla nasslar haricinde ihticâda bulunma hususunda ittifak halindedirler. Şer'i nasslarda ise ihticâda bulunma konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler bu mefhûmlarla şer'i nasslarla ihticâda bulunmazken, diğerleri ihticâda bulunmuşlardır. Şimdi mezheplerin görüşlerini ele alalım:

aa. Hanefilerin Görüşü:

Hanefilere göre, vasıf, şart, gaye ve aded mefhûmları, muhavere, muhabere, rivayet ve musannif ve hukukçuların sözlerinde muteberdir. Yani bu mefhûmlar, ticari akitlerde, konuşmalarda, sözleşmelerde, hukukçuların, müelliflerin sözlerinde delil ve hüccet olarak kabul edilmektedir. Meselâ bir kimse, bir şahıstan bir koç almasını istese, dişi koyun alamaz. Aynı şekilde kendi malından A şahsına şu kadar para vermesini istese, B şahsına veremez. Aynı şekilde bir fıkıh kitabı almasını istese, hadis kitabı alamaz.

Aynı şekilde bir şahıs, "Malımı öğrencilere vakfettim" dese, öğrenci olmayanlar bunun dışında kalır.

Hanefiler, bu mefhumlarla şer'i nasslarda ihticâda bulunmayı caiz görmezler ve bunu fâsid bir istidlal tarığı olarak ifade ederler. Bu konudaki delilleri şunlardır:

1. Nasslardaki kayıtların birçok maksadı, gayesi, manası bulunur. İnsanların, Şâri'in nasslardaki gaye ve maksadlarının tamamına muttali olması mümkün değildir. Halbuki insanların maksatları böyle değildir onları öğrenmek mümkündür. Bu sebeple, mefhumu'l-muhâlif, insanların sözlerinde delil ve hüccettir: Şâri'in nasslarında delil ve hüccet değildir.

2. Arab dilinde, "Mantûkun hükmünün zıddı, meskûtun-anh hakkında sabittir" şeklinde umumî bir kaide ve anlayış yoktur. Meselâ bir şahıs, diğer bir şahsa, "Falanca sabahleyin geldiği zaman ona ikramda bulun" dese, ikinci şahıs, "O şahıs akşamleyin gelirse ona ikramda bulunayım mı?" diye sorabilir. Şayet birinci sözün mefhumu muhalifi muteber olsaydı, ikinci şahıs bu soruyu sormayacaktı. İkinci şahsın bu soruyu sorması diğer

şahsında bu soruyu yadırgamaksızın cevaplandırması, mefhûmu'l-muhâlifin muteber olmadığını gösterir. Mefhumu'l-muhâlif insanların sözlerinde bile, bazı durumlarda muteber olmayınca, şer'i nasslarda onunla ihticacda bulunulması uygun değildir. .

3. Bazı nasslarda kayıt bulunduğu halde, bu kayıtlara göre mefhumu muhalif muteber olmaması ve aynı hüküm o kaydın bulunmadığı yerlerde de sabit olmuştur. Meselâ,

"Kâfirlerin başınıza bir iş açmasından korkarsınız.,,"^[1] âyetinde, namazın korku halinde ikişer rekat kılınacağı ifade edilmektedir. Halbuki, korkunun bulunmadığı bazı hallerde de namazlar ikişer rekat kılınmaktadır. Bu da mefhûmu'l-muhâlifin kat'î bir delil olmadığına işaret etmektedir.

4. Mehfûmu'l-muhâlifle amel caiz olduğunu kabul edersek, bazı nassların manalarını anlamakta güçlük çekeriz. Meselâ, "Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı çünkü yazısında, Allah'a göre ayların sayısı 12'dir. Bunlardan dördü haram aylardır. Bu, dosdoğru nizamdır.

Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyiniz"^[2] âyetinin mefhûmu'l-muhâlifini alırsak, zulmün sadece dört ayda haram olduğunu, bu dört tay dışında onun haram olmadığını söylemiş oluruz. Halbuki zulüm her zaman haramdır.

"Sizden birisi durgun suya idrar etmesin ve o suda cünüblükten ötürü gusül yapmasın"^[3] hadisinin mefhumu muhalifiyle, cünüblüğün dışında bu suyla gusül edilebileceği neticesi çıkmaktadır. Halbuki durgun ve içerisine idrar yapılmış bir suda, hem cünüblükten ötürü, hem de başka bir sebeple gusül edilmesi, diğer hadislerde yasaklanmıştır.

5. Cenâb-ı Hak, mefhumu'l-muhâlifi delil olarak kullanacaksa, bunu sarahaten beyan etmektedir. Mesela,^[4] "Temizlendikleri vakte kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size müsaade ettiği yerden onlara gidin" âyetinde, 2. âyet mefhumu'l-muhâlifi beyan etmektedir.

bb. Hanbelî, Şafîi Ve Mâlikilerin Görüşleri:

Bu mezhepler, vasıf, şart, gaye ve aded mefhumlarıyla hem şer'i nasslarda, hem de onların haricinde ihticacda bulunmayı caiz görmüşlerdir. Bu duruma göre şer'i bir nass veya insanların her türlü sözleri, bir olayın hükmüne delalet ediyor, bir vasıf, bir şart ile kayıtlı yahut bir gaye ile yahut bir aded ile tahdid olunmuş ise bu nass, bu söz, bu kayıtların bulunmadığı vak'ada bu hükmün zıddına delâlet eder. Bu mezheplerin, şer'i nasslarda mefhumu'l-muhâlifle amel edileceğini ifade ederken istinad ettikleri delilleri şunlardır:

1. Nasslardaki kayıtlar, manasız ve boşuna değildir, bunların bir gayesi, bir maksadı vardır. Kayıtların hükmü, kaydın bulunduğu yere has kılmaktan başka maksatları yoksa, o takdirde kaydın bulunmadığı yerde hükmün olmadığını kabul etmek icab keder. Bu, kaydı manasız ve maksatsız kılmamak için şarttır.

2. Arab dilinde alışlagelmiş üslûb, hükmün bir kayıtlı kayıtlı, kaydın kalktığında hükmün de kalktığına delalet ettiği. İbareden ilk anlaşılacak şey, budur. Mesela "Zengininin oyalayıp, borcunu geciktirmesi haksızlıktır" hadisini duyan, fakirin oyalayıp geciktirmesinin haksızlık olmadığını anlar.

3. Hz. Peygamber, "Sâimedeki zekât vardır"^[5] buyurmuştur. Bu hadise göre, yılın ekserisini, meralarda yayılarak beslenen deve ve koyun gibi hayvanlar (sâime) için zekât icab eder; sâime olmayanlar için zekât gerekmez. Bunu Hanefîler de dahil olmak üzere, fakihler kabul etmişlerdir. Ancak tmâm Malik, yılın ekserisini içeride geçirerek beslenen hayvanlar (ma'lûfe) için de zekât verileceğini söylemiştir.

4. Bütün fakihler, hür bir kadınla evli olan kimsenin, bir cariye ile evlenemeyeceğini kabul etmişlerdir. Onlar bu hükme,

"Sizden hür ve mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsın"^[6] âyetinden varmışlardır. Böyle bir hükme, ancak mefhumu'l-muhâlifi kabul etmekle varılabilir. Şayet mefhûmu'l-muhâlif delil olarak kabul edilmezse, her halükârda cariye ile evlenmek caiz olacaktır. Çünkü bunu meneden hiçbir nass bulunmadığı gibi, "Bunlardan başkası sizin için helal kılındı" âyeti de^[7] buna cevaz verecektir.

D. Mefhumu'l-Muhâlifle Amel Etmenin Şartları:

Mefhumu'l-muhâlefetin, sahih bir istidlal yolu olduğunu kabul eden fakihler, bu mefhumla amel olunabilmesi için, aşağıda zikredilen şartların bulunmasını şart koşarlar:

1. Nasslardaki kayıtlar, mübalağa, teşvik, sakındırma gayesi taşıyamamalıdır. Çünkü bazı nasslarda kayıtlar hükmü takyid için değil, teşvik, mübalağa ve sakındırma maksadıyla zikredilmiştir.

Meselâ, "Zimmîlerin mallarına tecavüz edilmemelidir" sözünden müslümanların mallarına tecavüz etmenin cevazı anlaşılabilir. Bu ifade ile, zimmîlerin hukukuna daha fazla riayet etmenin gereğine işaret edilmiş olur.

^[8] "Onlar için (ister) istiğfar et, ister etme. Eğer onlar için yetmiş defa istiğfar etsen, yine Allah kendilerini kat'iyyen affedecek değildir" âyetindeki (yetmiş) kaydı, mübalağa ifade etmektedir. Allah'ın bu âyette anlatmak istediği istiğfarın bu âyette işaret olunan şahıslara hiçbir faydasının bulunmadığıdır. Muhâlif mefhumuyla, yetmişten fazla istiğfarın onlar için faydalı olacağına delalet edilmemektedir.

"Dört haram ayda zulüm yoktur" âyetinde, dört ayda zulüm haram kılınmıştır. Bunun muhalif mefhumuyla amel edilmez. Yani, dört ayın haricinde zulüm yapılır anlamı çıkmaz. Bunun manası şudur: Zulüm her zaman haramdır, özellikle dört ayda hiç zulümde bulunmayın.

2. Kelâmındaki kayıt, âdet olan bir şeyi (tatbikatı) ifade eder bir mahiyette bulunmamalıdır. Böyle bir kaydın bulunduğu nassın, mefhumu muhalifiyle amel edilmez. Mesela,^[9] "Hicir ve terbiyenizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmeniz size haram kılındı" âyetinde "hicir ve terbiye" kaydı, zamanın âdet ve teamülünü ifade etmektedir. Çünkü bu kızlar genellikle üvey babalarının yanında bulunurlar. Bu sebeple, bu âyetin mefhumu muhalifiyle amel olunamaz. Şu halde üvey kız, üvey babasının himaye ve terbiyesinde bulunsun, bulunmasın, üvey baba üvey kızıyla evlenemez.

"Ey iman edenler, faizi kat kat yemeyin"^[10] âyetinde, kaydı, zamanın vâki tatbikat ve teamülünü ifade etmektedir. Dolayısıyla bu nassın mefhumu muhalifiyle amel edilmez. Yani, riba kat kat olmasa da haramdır.

3. Meskûtun-anh, hüküm itibariyle mantûktan evlâ veya ona müsavi bulunmamalıdır. Aksi takdirde, mefhumu'l-muhâlifle amel edilemez. "Ebeveyninize öf demeyin" âyeti, anne-babaya şetm ve darb etmenin cevazını göstermez. Çünkü meskûtun-anh olan darb ve şetm, ezâ hükmü bakımından, öf demekten daha ziyadedir.

4. Mantûkun zikri, muhatabca meçhul olmasından dolayı olmamalıdır. Meselâ, Hanbeli fakihlerinin durumu hakkında bilgi sahibi olmayan bir şahsa, "Hanbeli fakihleri faziletli kimselerdir" denilse, bu sözden, Hanefi veya Şafii mezhebi fakihleri faziletli değildir anlamı çıkarılamaz,

5. Mantûkun zikri, bir suale veya hadiseye cevap olarak vuku bulmuş olmamalıdır.

Meselâ, sâime develerden zekât lazım gelip, gelmeyeceğini soran kimseye, "Sâime olan develerden zekât lazım gelir" denilse, bu söz, sâime koyunlardan ve diğer hayvanlardan zekât lazım gelmeyeceğine delalet etmez.

6. Mefhûmu'l-muhâlifin sabit olduğu yerde, bunun aksini gösteren özel bir delil bulunmamalıdır. Meselâ,

"Ey iman edenler ödürülünler hakkında size kısas yazıldı. Hür ile hür, köle ile köle ve kadınla kadın kısas edilir"^[11] âyetinin mefhumu'l-muhâlifine göre, bir kadını öldüren erkek kısas yoluyla öldürülmez. Fakat kadını öldüren erkeğin kısas yoluyla öldürüleceğini, "Orada onlara cana can..."^[12] âyeti belirtmiştir.

3. FÂSİD İSTİDLALLER

İstidlal, delil ikâme etmek, delile bakmak manasındadır. Aynı zamanda, zihnin eserden müessire intikal etmesine de istidlal denir. Güneşin yeryüzündeki ışınlarını görünce, onun doğduğunu anlarız. Dumanı görünce, orada ateşin mevcut olduğuna hükmederiz. Bazan zihnin müessirden esere geçmesine istidlal denir. Burada müessir olan delilden, onun eseri olan hükme intikal ettiğimiz için, bu ikinci mana kastedilir.

Nassla istidlal iki kısma ayrılır:

1. Sahih istidlal.

2. Fâsid istidlal.^[13]

Âlimler,dâl-bil-ibâre, işâre, delâle ve iktizâ ile istidlali muteber kabul etmişlerdir. Bununla ilgili bilgiler verilmişti.

Hanefilere göre fâsid istidlaller şunlardır:

1. Mefhûmu'l-muhâlif.

2. Mutlakın mukayyede hamli.

3. Âmm'ı sebebine tahsis.

4. Amm'ı mü tekeli imin garazına tahsis.

5. Yakınlıkla istidlal

1, 2, 3 ve 4. şıklarla ilgili bilgiler, ilgili konularda verilmişti. Şimdi yakınlıkla istidlal hakkında bilgi verelim:

Bir kelimenin, diğer bir kelimeye veya müstakil bir cümlenin, diğer müstakil bir cümleye atf harflerinden biriyle atfedilmesi suretiyle, ikinci kelimenin veya ikinci cümlenin hükmünün birinci kelime veya cümlenin hükmünün aynı olabilir mi? Sorusuna Hanefiler müsbet cevap vermezler. Şâfiiler ise, iki kelime ve iki cümlenin hükümlerinin eşit olacağı kanaatindedirler.

Şâfiilere göre, "Ahmed ve Muhammed geldi" denilse, Ahmed tek başına bir hüküm ifade etmez. Bu hüküm hem Ahmet, hem Muhammed için geçerlidir.

Aynı şekilde, "Namaz kılınız ve zekât veriniz" âyetinde, "Zekât veriniz" cümlesi, "Salat kılınız" cümlesi üzerine atfedilmiş olduğu için, iki cümlenin hükmü aynıdır. Namaz kılmakla mükellef olanlar, zekât vermekle de mükelleftirler. Çocuklar ise, namaz kılmakla mükellef olmadıkları için, zekât vermekle de mükellef değildirler. Bu istidlal yolu Hanefilere göre doğru değildir. Çünkü bu âyette çocuğun namaz kılmakla mükellef olduğuna dair bir delil ve emare yoktur. Çocuğun namazla mükellef olmadığı, hadisiyle sabittir. Üstelik bu iki cümle müstakildir ve her birinin hükmü de müstakildir.

"Ahmet ve Muhammed geldi" cümlesinde, ma'tuf nakıs bir cümledir. Ahmed ve Muhammed aynı hükmü taşımaktadır. Cümle, "Ahmet geldi ve Muhammed gitti" şeklinde olsaydı, iki müstakil cümle olacağından, iki cümlenin hükmü de değişik olacaktı.

Bunlar da gösteriyor ki, Hanefilere göre yakınlıkla istidlal, muteber bir yol değildir. Bununla şer'i bir hüküm çıkarılamaz.

5. FASIL BEYÂN VE EDATLAR

I- Beyân

A. Beyânın Tarifi

Beyân, lugatta izhar etmek, tebyin etmek ve açıklamak manalarına gelir.

Istılahta bir şeyin -fiil olsun, söz olsun- sebkından sonra o şeyde, maksat ne olduğunu önceki söze veya fiile tealluk eden ve münasebeti bulunan bir kelim (söz) veya fiil ile izhar etmeye beyan denir. Yani söylenen bir sözden veyahut yapılan bir işten ne kastedildiği söz veya fiil ile açıklamağa beyan denir. mesela, "namaz kılınız" âyetini Peygamberimiz (s.a.s): "ben nasıl namaz kılıyor isem siz de öyle kılınız" hadisiyle beyan etmiştir (açıklamıştır). Bu hadis, peygamberin namaz ile ilgili fiilini beyan eden bir delildir.

Beyân bir nev'i delildir; gayesi yeni bir şey ortaya koymak değil, mevcut olan fakat kapalı olan hususu açıklığa kavuşturmak, ve keşfetmektir.

B. Beyânın Nevileri;

Beyân'ın beş nev'i vardır:

- a. Beyânu't-Takrîr.
- b. Beyânu't-Tefsîr.
- c. Beyânu't-Tağyîr.
- d. Beyânu't-Darûre (zaruret):
- e. Beyânu't-Tebdîl (Nesih): Burada beyân'ın nev'ilerini ayrı ayrı izah edeceğiz.

A. Beyânu't-Takrîr:

Beyânu't-Takrîr, bir kelâmı (sözünü) mecaza veya hususa hamî etmeğe ihtimal vermeyecek şekilde bir şey ile te'kit etmektir. Yani kelâm hakikat ise mecaz ihtimalini, kelâm âmî ise husus (has) ihtimalini kendisinden bir şey ile kesip atan bir şeyle açıklamağa beyânu't-Takrîr denir.

1. Hakikate misâl: "*İki kanadiyle uçan bir kuş yoktur ki...*" âyetinde "kuşdan murad bildiğimiz havada uçan kuştur. Çünkü iki kanadiyle" kelâmı, bunun hakikaten kuş olduğunu te'kid ve teyit etmektedir. İşte "bicenneyhi" lafzı beyânu't-takrîrdir. Tâir: Kuş lafzı kinai olarak postacı ve müjdecî için de kullanılır. Artık bu âyette Tâir'in bu manaya hamli mümkün değildir.

2. Âmm'a misal:

"*Meleklerin bütünü birlikte secde ettiler*" âyetinde melâike; melekler lafzı âmîdir. Bu âmî lafzın akabinde "bütünü" lafzı kullanıldığı için tahsise ihtimali kalmamıştır. İşte "küllühüm" lafzı beyânu't-takrîrdir. Âyetteki "ecmeûn" kelimesi de bir tefsir mahiyetindedir ve meleklerin birlikte secde ettiklerini belirtmektedir.

B. Beyânu't-Tefsîr:

Beyânu't-Tefsîr, kendisinde hafâ (kapalılık) olan bir hususu açıklığa kavuşturmaktadır. Mesela mücmel, müşterek, müşkil, hafî lafızları, manası açık olmayan lafızlardandır. İşte kendilerinde mana yönünden hafâ (kapalılık) bulunan bu lafızlardan ne kastedildiğini, bir söz veya bir fiil ile açıklamağa beyânu't-efsîr denir. Burada ifade edelim ki kapalılık kesin bir delille açıklanmalıdır. Şayet kapalılık zannî bir delil ile açıklanırsa ona müevvel ismi verilir.

1. Mücmel misal: "*namaz kılınız*" âyetinde salat; namaz lafzı mücmeldir. Peygamberimiz (s.a.s.) bunu kendi fiilleriyle izhar etmiş ve "*ben nasîl namaz kıyorsanız siz de öyle kılınız*" buyurmuştur. İşte peygamberimizin bu fiilleri ve sözleri bir beyanu't-efsir mahiyetindedir. "zekât veriniz" âyetinde zekât kelimesi mücmeldir. Bu mücmel lafz mallarınızın kırkta birini zekât olarak veriniz" hadisiyle tefsir edilmiştir.

2. Müşterek'e misâl: "*boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur beklerler*" âyetinde kur müşterek bir lafızdır. Eş sesli olan bu kelime, hayız ve tuhur manalarını ifade etmektedir. Ancak bu lafız hadisiyle hayız olarak tefsir edilmiştir.

3. Müşkil misal: "âyetinde müşkil bir lafızdan Müşkil olan bu lafız, aynı âyetin akabinde bulunan cümlesi ile tefsir edilmiştir.

4. Hafî'yemîsal: âyetinde kapalılık vardır. Bu ayette hangi miktarda mal çalanın eli kesileceği belirtilmemiştir. Fakat bu âyetteki bu kapalılık B hadisiyle tefsir edilerek giderilmiştir.

Bir şahıs karısına deyip bununla "talakı kastedtim" dese, bu açıklama beyanu't-efsirdir.

Beyânu't-efsîr, kelâm'a bitişik (el-Mevsûl) veya ayn (el-Mefsûl) olabilir. Beyân'ın maksadını açıkladığı kelâm'dan ayrı olması yani tarih itibariyle ondan sonra gelmesi, onu beyan olmaktan çıkarmaz. Ancak bazı mütekellimîn fakihlerine göre müşterek, mücmel gibi manaları kapalı lafızdan sonra beyan gelemez. Çünkü o takdirde hitab'dan maksad anlaşılabilir, maksat da anlaşılacağı gibi onunla amel etme imkânı bulunmaz. Böyle bir teklîf, teklîfu mâla yutak olur. Hanefiler bunlara cevaben şöyle derler: İnsan, mücmel gibi bir lafız gelince ona inanacak ve onun açıklanmasını bekleyecek, açıklandıktan sonra da onunla amel edecektir. Nitekim namaz, zekât, hac, oipuç ile ilgili hitablar böyle olmuştur. Onları peygamberimiz açıklamıştır.

C. Beyânu't-Tağyîr:

Kelâm'ın sadrının yani sözün evvelinin mucibini, ona bitişik bir diğer söz ile tağyîr ederek, ilk sözden asıl maksadı açıklamaya beyânu't-tağyîr denir. Bilindiği gibi kelâm'ın bir evveli, bir de nihayeti vardır. İşte kelâmın nihayetiyle, kelâmın evvelinin muktezasının değiştirilmesi, beyânu't-tağyîr'dir.

Hanefilere göre, istisna, tahsîs, şart, sıfat, gaye ve bedel-i ba'z, beyânu't-tağyîr kabilindedir. Mütekellimîn fukahasına göre bunlar beyânu't-tağyîr değil beyânu't-efsîr'dir. Mütekellimîn bu konudaki görüşlerini tahsîs delili bölümünde vermiştik. Şu hususu da ilave edelim ki mütekellimîn fukahası; istisna, şart, sıfat, gaye ve bedel-i ba'z'ı, tahsîs'in bölümleri olarak kabul ederler. Meselâ, âyetinde kavli, tahsîs kabilinden bir beyânu't-tağyîr'dir. Çünkü kavli tahsîs etmiştir,

aa. Tahsîs:

Tahsîs mefhûmu hakkında kâfi derece âmî bölümünde bilgi verilmişti. Burada bu ıstılah üzerinde kısaca durulacaktır. Şâfîler tahsîs deliline

beyânu't-efsîr derken Hanefiler buna beyânu't-tağyîr demektedirler. [\[14\]](#)

Hanefiler tahsîs delili, âmî'a mukârin (onunla beraber) olunca ona beyânu't-tağyîr derler. Ondandır gelirse, yani tarih itibariyle ondan sonra gelirse, ona da cüz'î nesh denir. Hanefiler, kelâm'ın bir bölümü olan istisna, gaye, sıfat ve şart'a tahsîs ismini vermezler.

Şâfîler, tahsîs delili, ister âmîla beraber (muttasıl) ve kelâmın bir parçası olsun, ister kelâm'dan ayrı (munfasıl) olsun ona beyânu't-efsir

derler. ^[15] Bu ihtilâfın neticesi şudur: Hanefilere göre mutlak âmm, hass gibi, içerisine aldığı fertler bakımından kat'iyet ifade eder. Âmm kat'iyet ifade ettiği için, tahsis delili onun hükmünü tağyir eder. Bu bakımdan tahsis bir beyânu't-tağyirdir ve ancak âmmle beraber (muttasıl) olacak, kelâmın bir bölümü olmayacağı gibi kelâm'dan ayrı (munfasıl) olmayacaktır. Ayrı tarihte gelen delile tahsis değil cüz'î nesh denir. Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz:

Hanefilerin Görüşleri:

1. Âmm kat'iyet ifade eder.
2. Tahsis delili, âmm'a mukarin yani onunla beraber olacak, fakat kelâ-sırı bir bölümü olmayacaktır.
3. Tahsise beyânu't-tağyir denir.
4. Âmm'dan tarih itibariyle sonra gelen ve onun fertlerinden bir kısmını hükümden çıkararak delile cüz'î nesh denir.
5. Şart, sıfat, gaye ve istisna gibi kelâmın bir parçası olan delil tahsis'in bölümleri değil, fakat beyânu't-tağyirin bölümleridir.

Şafililerin Görüşleri:

1. Âmm zan ifade eder, 2. Tahsis delili âmm'a mukarin olduğu gibi ondan ayrı da olabilir. 3. Tahsis beyânu't-tefsirdir, beyânu't-tağyir değildir. 4. âmm'dan ayrı olan delil, âmm ile amel olunmadan önce gelmiş ise ona beyânu't-tefsir denir, nesh denmez. Ancak amelden sonra gelirse nesh denir.
5. İstisna, gaye, sıfat, şart gibi kelâmın bir bölümü olan deliller de tahsistir.

bb. İstisna:

İstisna, illa: gibi bir edat ile ilk cümlelerin hükmünden bazı fertlerin dışarıda bırakılmasına denir. Hükmün dışarısında bırakılan fertlere müstesna, hükme dahil olan fertlere ise müstesna minh denir.

Mesela, mecnun ve çocuklar hariç (müstesna) her insan mükelleftir cümlesinde, her insan sözü müstesna minh, "el-mecânin ve's-sağâir: mecnûnlar ve çocuklar" sözü de müstesnadır.

İstisna, istisna-i muttasıl ve istisna-i munkati kısımlarına ayrılır. İstisna-i muttasılda müstesna ile müstesna minh cins bakımından mütehitirler. Mesela, "Kasırların hibesi müstesna, her hibe caizdir" ibaresinde olduğu gibi.

İstisna-i munkat'da müstesna ile müstesna minh aynı cinsten değildirler. Meselâ, Her hibe caizdir, gasb müstesna" cümlesinde olduğu gibi.

Hanefilere göre, istisna-i muttasılda müstesna min'in hükmü malumdur, fakat müstesnanın hükmü beyan edilmemiştir. Mesela: Herkesin alış-verişi caizdir, kasırların müstesna. Burada kasırların bey' ile ilgili hükmü belli değildir. Fakat Şafilere göre, istisna-i muttasılda hem müstesnanın, hem de müstesna minh'in hükümleri malumdur. Yukarıdaki misali, bunlar şöyle değerlendiriyor: Kasır olmayanların beyi, caiz, kasırlarınki ise caiz değildir.

Aynı şekilde Şafilere göre, istisna-i muttasılda, müstesna minh'in hükmü olumlu ise, müstesnanın hükmü olumsuz, olumsuz ise, onun hükmü olumludur. Müstesna minh, müstesnanın lafzıyla olunca, ondan daha az olmamalıdır, Az olduğu takdirde, istisna lağv olur. Mesela, "üç dirhem müstesna olmak üzere, üç dirhem borcum vardır" denilemez. Fakat, "iki dirhem müstesna olmak üzere üç dirhem borcum vardır" denilebilir. Bununla bir dirhem borç itiraf edilmiş olur.

Ancak Ebû Yusuf'a göre müstesna, müstesna minh'den miktar itibariyle az olmalıdır. Mesela, "iki dirhem müstesna olmak üzere üç dirhem borcum vardır" denilemez. "Bir dirhemi müstesna olmak üzere üç dirhem borcum vardır" denilebilir. Çünkü bu takdirde müstesna minh 2 olup, 1 olan müstesnadan miktar itibarıyla fazladır.

Arapça olarak, Sen üç talak boşsun, iki talak müstesna) denilse, bir talak olur. Pakat(Kölelerim azaddır, kölelerim müstesna) denilse, istisna lağv olup, bütün köleler azad edilmiş olur.

Aynı şekilde, (Üzerimde üç dirhem borcum vardır, üç müstesna, iki müstesna) denilse, dört dirhem borç ikrar edilmiş olur. Çünkü birinci müstesna, halî üzere kalır. İkinci müstesna minh birdir. Toplamı dört eder.

İstisna, birbirine atfedilmiş cümlelerden sonra gelirse, istisna son cümleye ait kabul edilir. İmam Şafii'ye göre ise, bütün cümlelere aittir. Mesela, Nûr sûresinin 4. âyetindeki istisna, Hanefilere göre, son cümle olan munsarıftır. Şafilere göre ise bu istisna, o cümleye de munsarif olduğundan, tevbeden sonra şهادetleri kabul edilir.

"Nefislerine mağlup olan gafil kimselerden başka bütün insanlar Allah'a ibadette bulunurlar" cümlesinde, "bütün insanlar" sözü âmm'dır. "Nefislerine mağlup olanlardan başka" sözü de bir istisna olup, o âmm sözü takyid etmiştir. Bu sebeple bu da bir beyan-ı tağyirdir.

cc. Şart:

Bir işin meydana gelmesini, diğer bir işin meydana gelmesine bağlamaya şart enir.

"Boş ol" sözü, talâkın vukuu için bir sebep ve illettir. Fakat "şu eve gidersen, boş ol" sözünde talâkın vukuu bir şarta bağlanmıştır. Şart tahakkuk etmeyince, talâk da meydana gelmeyecektir. Şu halde, burada "Şu eve gidersen" şartı, talâkın illet ve sebebi olan "Boş ol" sözünü tesirsiz hâle getirmiştir. "Boş ol" sözünün tesirini icra etmesi, şartın tahakkukuna bağlıdır.

Şafilere göre şart, illeti tesirsiz hâle getiremez. Ancak bu şart talâk olayına manî olur. Yâni illet vardır, hükmün meydana gelmesine şart mânidir. Şart tahakkuk ederse, hüküm de meydana gelir.

Hanefiler ile Şafililerin bu konudaki görüş farkını ortaya koymak üzere bir misâl verelim: Bir şahıs bir kadına "seninle evlenirsem boş ol" dese, hanefilere göre, o kadınla evlenirse talak hadisesi vuku bulur, Şafilere göre vuku bulmaz. Çünkü Şafililer, "boş ol" sözünü söyleyince hemen işleme tabi tutarlar ve bu ikisi arasında evlilik akdi bulunmadığı için bu sözü lağv olarak kabul ederler. Hanefiler ise, "boş ol" sözünü şartın meydana

gelmesinden sonra işleme tabi tutarlar. Evlilik akdinden sonra talak hadisesinin meydana geldiği ifade ederler.

Bazan bir işin meydana gelmesi, birden fazla şartın meydana gelmesine bağlı olabilir. Mesela bir şahıs, "şu eve gidersem, şununla konuşsam zevcem boş olsun" dese, iki şart tahakkuk etmeden talak hadisesi meydana gelmez.

dd. Sıfat:

Meselâ, "Bu akarın gelirini, fakih olan fakirlere vakfettim" sözünde "fakih" kelimesi, "fakirler" kelimesinin sıfatıdır. İşte burada akarın geliri fakih olan fakirlere tahsis edilmiştir.

ee. Gaye:

Meselâ, "bu fakire bu ayın sonuna kadar yardım et" denilse, "bu ayın sonuna kadar" sözü, bir gaye olarak "bu fakire yardım et" sözünü takyid ve tağyir etmiş olur. Bu duruma göre ayın sonundan sonra yardım yapılması uygun olmaz.

ff. Bedel-i Ba'z:

Bedel-i ba'z da beyân-ı tağyir kabilindedir.

Meselâ, ayetinde, kısmı, her insana haccın farz olduğunu ifade etmektedir. kısmı ise, bedel-i ba'z olup, haccetmenin gücü yetenlere farz olduğunu beyan etmiştir.

D. Beyânut-Tebdîl:

Beyânut't-tebdîl, nesh demektir. Bu konu, nesh bölümünde işlenecektir.

E. Beyânü'z-Zarûret:

Delâletin lafzı ve gayr-i lafzı kısımlarına ayrıldığını söylemiş ve hanefilerin gayr-ı lafız (lafız olmayan) delalet beyanı dediklerini ifade etmiştik.

Beyân-ı zaruret, açıklamaya ihtiyaç duyulan bir hususu, söz yerine genellikle sukut veya fiil ile bir nevi açıklamaktır.

Bu da dört kısma ayrılır:

1. Mantûk (söylenen) hükmünde olan meskûtun anı (söylenmeyen), beyân-ı zaruret kabilindedir.

Mesela, "Eğer (ölenin) çocuğu yoksa ve ebeveyni varis olmuşsa, anasına üçte bir (hisse) vardır"^[16] âyetinde annenin miras hissesi söylenmiş, fakat babanın hissesi söylenmemiştir. Fakat babanın söylenmeyen hissesi söylenmiş gibidir. Çünkü babadan başka varis yoktur. Şu halde annenin hissesi üçtebir olduğuna göre, geri kalan 2/3 (üçte bir) hissenin babaya ait olduğu anlaşılır.

Bir kişi, ortağına "Kazandığımız malın yarısı senin olsun" dese, diğer yarısı da benim olsun demiş gibi olur.

2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) herhangi bir fiili görüp, bir sözü duyup susması, beyân-ı zaruret kabilindedir. Çünkü O'nun, başkalarının fiil ve sözleri karşısında kutları, o şeylerin meşru oldukları hakkında birer beyandır, onları tasvip etmektedir.

Müctehidlerin de herhangi bir ilmi konuda sükut etmeleri, o fikri kabul ettiklerine delalet eder. Çünkü "Haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır" sözü, müctehidlerin fikirlerini beyan etmelerini gerektirir.

3. İhtiyaç zamanında sükut dahi beyân-ı zaruret kabilindedir. Mecelle de (madde: 67) "Sâkîte bir söz isnad olunamaz. Fakat marız-ı hacette sükut, beyandır" denilmektedir. Söylenmesi gereken bir yerde susmak doğru değildir. Bu durumda susana bir söz isnad edebilmek için onun hal ve tavri önemlidir. Kişinin hal ve hareketlerinden susmasının ne manaya delalet ettiği anlaşılır.

Meselâ, reşid bir kızın nikâh esnasında susması, nikâha razı olduğuna delalet eder.

Aynı şekilde velinin reşid olmayan, mümeyyiz bir çocuğunu alış-veriş yaparken görüp, onun alış-verişine müdahale etmemesi, ona izin verdiğine delalet eder.

4. Söz uzamasın diye bazı kelimeleri söylememek (hazfetmek) zaruret beyanı kabilindedir.

Mesela, (Benim yüz bir dirhem - lira borcum vardır) sözünde den sonra kelimesi, söz uzamasın diye söylenmemiştir. Fakat ikinci dirhem buna delalet etmektedir.

2. EDATLAR (HURÛFU'L-MEÂNİ)

Kelimeler, bilindiği gibi isim, fiil ve harf kısımlarına ayrılır. Harfler iki kısımdır. Bir kısmı, manası olmayıp kelimeleri meydana getiren harflerdir ki bunlara hurûfu'l-mebâni denir. Diğer bir kısım ise müstakil bir mana ifade etmeyip ancak başka bir kelime ile bulunduğu takdirde bir mana ifade eden harflerdir ki bunlara da "hurûfu'l-meâni" "edat", "bağlaç", "zarf" denir. Atıf harfleri, cer harfleri, istisna edatları gibi.

a. Atıf Harfleri:

b. Cer Harfleri:

Harfi çerlerin, hukuku hükümleri ifade etmesi bakımından başlıcaları şunlardır:

c. İstisna Kelimeleri:

d. Zarf İsimler:

e. Şart Kelimeleri:

f. İstifham Edatları:

Hurûfu'l-Meânî, Nahiv ilminin konuları arasında bulunur. Biz burada hurûfu'l-Meânî'nin, hukukî hükümlere nasıl tesir ettiğini bir misalle anlatmaya çalışalım:

"Şayet namaz kılmayı murad ederseniz, yüzünüzü, ellerinizi dirseklere kadar yıkayınız, başınızı meshediniz, ayaklarınızı topuklara kadar yıkayınız".

İslam hukukçuları, bu âyette bulunan ilâ ve bâ harfi çerleri ile vav ve fâ atf harflerini değişik şekillerde değerlendirmişlerdir, tmâm Züfer, ellerin dirseklere kadar yıkanacağı, dirseklerin yıkamaya dahil olmadığını ifade etmiştir. Ebû Hanife, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ise ilâ harfi cerri'nin maâ (beraber) manasına geldiğini ileri sürerek, dirseklerin yıkamaya dahil olduğunu ifade etmişlerdir. İmam Şafî, "fâ'nın tâkib manasını ifade ettiğini ileri sürerek, abdeste sıra tertibinin farz olduğu kanaatine varmıştır. Hanefiler ise "vâv"ın mutlak cem ifade ettiğini ileri sürerek abdeste sıra tertibinin farz olmadığını ifade etmişlerdir.

GİRİŞ

TEÂRUZU'L-EDİLLE VE ÇÖZÜM YOLLARI:

Bu bölümde, fakihlerin, deliller arasında tearuz vuku bulup bulmadığıyla ilgili görüşlerinin nelerden ibaret olduğunu, deliller arasında -ister hakiki, ister zahiri manada- tearuz vuku bulunduğunu kabul eden fakihlerin hangi usullerle tearuzu giderdiklerini bahis konusu edeceğiz. Tearuz'un tarifini, rükün ve şartlarını inceledikten sonra, tearuzu giderme yolları olarak tesbit edilen nesh, tercih, cem ve tevfiğ ve terk (tesâkut) hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

[17]

1. FASIL

TEÂRUZU'L-EDİLLE

A. Tearuzun Manası Ve Mahiyeti:

Tearuz cihet, yön, taraf manalarına gelen urd' kökünden gelmektedir. İki sözden birinin diğerinin önüne durup onu yöneldiği cihete gitmesini engelleyen iki söze "müteâriz kelâm" denmektedir. [18]

Istılahta, eşit kuvvette iki şer'i delilden birinin, bir mesele hakkında bir anda gerektirdiği hükmün, diğer bir delilin aynı mesele hakkında gerektirdiği hükme aykırı olmasına "tearuz" denmektedir. [19] Mesela, iki delilden biri müsbet (olumlu), diğeri menfi (olumsuz) bir hüküm ifade edebilir. Aynı şekilde bir delil bir konuda helâl, diğeri bir delil ise haram hükmü ihtiva edebilir. Yine iki delilden birinin gösterdiği sayı, diğeri delilin gösterdiği sayıdan farklı olabilir. Tearuza şer'i naslardan bir misâl verelim:

1. Bazı fakihler, "Sizden zevcelerini geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin (kendi evlerinden) çıkarılmayarak (bir) yılına kadar faydelenmesini (bırakılmasını) vasfıyyet etsinler" [20] âyetinden, kocası ölen kadının iddetinin bir yıl olduğu hükmüne varmışlardır. [21]

2. "Sizden ölenlerin geride bıraktıkları kadınlar (zevceler), kendi kendilerine dört ay on gün beklerler" [22] âyeti, kocası ölen kadının -ister gebe olsun, ister olmasın- iddetinin dört ay on gün olduğunu ifade etmektedir.

3. "Gebe kadınların bekleme (iddet) süresi, çocuklarını doğurunca biter" [23] âyeti de gebe kadının -ister boşanmış olsun, ister kocası ölmüş olsun- iddetinin çocuğunu doğurmakla son bulacağını hükme bağlamaktadır.

Birinci âyete göre kocası ölen kadının iddeti bir yıldır.

Gebe olup kocası ölen kadının iddetinin ikinci âyete göre dört ay on gün, üçüncü âyete göre ise çocuğunu doğurmasıyla son bulunduğu ifade edilmektedir. İşte bu üç âyet, kocası ölen kadının iddeti konusunda tearuz halindedir. Birinci âyet, 2. ayetle neshedülmüştür. İbn Mes'ûd'a göre üçüncü

âyet, ikinci âyetten sonra nazil olmuştur. [24] Bu son iki âyet arasındaki tearuz, üçüncü âyetin gebe kadınlar konusunda nâsih, diğerinin mensûh kabul edilmesi suretiyle giderilmektedir.

B. Tearuzun Caiz Ve Vâki Olup Olmadığı:

İslâm âlimleri, şer'i deliller arasında tearuzun caiz ve vâki olup olmadığı konusunda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Fakihlerin bu konudaki görüşlerini şöylece özetleyebiliriz:

a. Şer'i deliller arasında tearuz caiz ve vâki değildir.

b. Şer'i deliller arasında tearuz hem caiz, hem de vâkidir.

c. Kat'i deliller arasında tearuz caiz ve vâki değilse de, zannî deliller arasında caiz ve vâkidir. [25] Bu görüşleri, delilleriyle birlikte kısaca gözden

geçirelim.

A. Tearuzu Kabul Etmeyenler Ve Delilleri:

Dört mezhep imâmı, fakih ve muhaddislerin çoğunluğu, İbn Hazm, Mutezile ve Şia'dan bazılarına göre, kat'î ve zannî deliller arasında hakiki bir tearuz bulunmaz. Cenab-ı Hak, Alim ve Hakim olduğundan O'nun hükümlerinde tearuz cereyan etmez Âyetler, zaman zaman nazil olmuşlardır. Sünnetlerde zaman zaman vârid olmuşlardır. İki mütenâkız delilin birden nüzulüne ve vürûduna imkân yoktur. Ancak şer'î deliller arasında olsa olsa müctehidin zannına göre tearuz bulunur ki, bu da hakiki değil, zahiri bir tearuzdur, İmâm Şafî (öl. 204)

"Peygamber (s.a.), 'den -husus ile umûm, icmal ile tefsir cihetlerinden başka bir cihetle- birinin isbat ettiğini diğerinin nefytden surette birbirine zıt

iki hadisin -nesih, halî hariç- vürûdu vâkî değildir" sözüyle hadisler arasında hakikatte tearuzun bulunmadığını ifade etmiştir. [\[26\]](#)

İbn Hüzeyme (öl. 311) "Sahih senedle Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilmiş müteâriz iki sahih hadis bilmiyorum. Kimde böyle hadis varsa bana

getirsin, onları te'lif edeyim" sözüyle bu konudaki görüşünü ortaya koymuştur. [\[27\]](#)

Şu halde, tearuzun kat'î ve zannî delillerde kabul etmeyenler, tearuzun Şârî açısından muhal, müctehid açısından mümkün olduğunu kanaatini izhar etmişlerdir.

B. Tearuzu Kabul Edenler Ve Delilleri:

el-Abbâdî (öl. 994) [\[28\]](#), İbn Sübkî (öl. 771) gibi bazı Şafîi fakihleri ile bazı Caferiler, mutlak olarak tercihi imkânsız kılacak şekilde denklik vasfındaki deliller arasındaki tearuzun caiz ve vâkî olduğu görüşündedirler. Bunlar görüşlerini akli ve nakli delillerle şu şekilde ortaya koyarlar:

1. Tearuzun reddine aklen imkân bulunmaması,
2. Delillerin kat'î ve zannî olarak taksime tabi tutulması,
3. İctihadın Peygamber (s.a.v.) tarafından doğru ve hatalı olarak taksime tabi tutulması.
4. Âyetlerin muhkem ve müteşabih olarak taksim edilmesi,
5. Müctehidlerin birbirlerine uygun icthadlarda bulunmaması gibi hususlar şeriatte tearuzun caiz ve vâkî olduğunu göstermektedir. Nitekim

Ramazan ayında yolcunun oruç tutup tutmama hususunda muhayyer bırakıldığı âyet [\[29\]](#) ile sabittir ki bu da şeriatte tearuzun varlığına bir delildir.

C. Tearuzu Sadece Zannî Delillerde Caiz Ve Vâkî Olduğunu Kabul Edenler Ve Delilleri:

Şirâzî (öl. 476), Beyzâvî (öl. 685) gibi bazı Şafii fakihleri ile Molla Hüsrev (öl. 885), Güzelhisari gibi Hanefi fakihlerine göre kat'î delillerde tearuz caiz ve vâkî değildir. Çünkü tenakuz Şârî Teâlâ'ya nisbet edilmez. Fakat zannî delillerde caiz ve vâkidir.

Zerkeşî (öl. 794) zannî delillerde tearuzun cevaz ve vukuunun hikmetini şöyle ifade etmektedir: "Cenâb-ı Hakk, her şer'î hüküm için kat'î bir delil koymamıştır. Genellikle hükümlerini kullarının maslahat ve faydalarına olmak üzere zannî delillere dayandırmıştır. Bu surette insanlar insanlar tek mezhebe bağlı kalmaksızın değişik hükümlerle ihtiyaçlarını daha kolay giderme imkânına sahip olsunlar. Şer'î hükümlerde zannî deliller

muteber ve makbul olunca, zahirde açıklık ve kapalılık itibariyle zannî deliller arasında tearuz bulunması tabiidir. [\[30\]](#) Netice itibariyle bütün âlimler, nasslar arasında zahirde tearuzun vâkî ve caiz olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Bunun yanında hakiki tearuzun caiz ve vâkî olduğunda ise ihtilaf etmişlerdir.

C. Tearuzun Rüknu Ve Şartları [\[31\]](#)

A. Tearuzun Rüknu: Kuvvete Eşitlik.

Hanefi hukukçuları, aynı mahal ve vakit için sevk edilmiş ve zıt hüküm ifade eden iki delilin eşit kuvvette olmasını, tearuzun rüknu olarak kabul etmişlerdir. Yani muayyen bir meselede eşit kuvvette bulunan ve iki zıt hüküm ifade eden deliller arasında tearuz caiz ve vâki olabilir. Delillerden birinin kuvvetli, diğerinin zayıf olması halinde tearuz vuku bulmaz. Bu durumda kuvvetli delille amel edilir. Mesela, mütevatir ve meşhur hadisler arasında tearuz vuku bulmaz. Çünkü mütevatir hadis kuvvet yönünden meşhur hadisten önce gelir.

B. Tearuzun Şartları:

1. Mahal birliği: Zıt hüküm ifade eden iki delilin tearuz etmesi aynı konu (mahal) da olabilir. Mesele nikâhla ilgili nasslar, sahalarna göre farklı hükümler ihtiva etmektedirler."İstediginiz kadınlardan... nikahlayınız" [\[32\]](#) ayetine göre bir erkeğin herhangi bir kadınla nikâhının mubah olduğu ifade edilmektedir. Fakat "Annelerinizle nikâhlanmanız haram kıldı" [\[33\]](#) ayeti de anne ile evlenilmeyeceği hükmünü belirtmektedir. Fakat mezkur iki ayet arasında tearuz yoktur. Çünkü konu (mahal)lan farklıdır. Birisinde anne, diğerinde ise anneden başka nikâhı düşen bir kadın konu (mahal) olmaktadır.

2. Tarih birliği: Tearuz aynı tarihte nazil ve vârid olup farklı hüküm ifade eden iki nass arasında sözkonusu olabilir. Nüzul ve vürûd tarihleri farklı olduğu kesin olarak bilinen âyet ve hadisler arasında tearuz olmaz. Mesela içki ile ilgili âyetler incelendiği zaman, önce inen âyetlerde içkinin

helâl, sonra inenlerde ise haram olduğu görülmektedir. [34] Mezkûr âyetlerin nüzul tarihleri farklı olduğu için aralarında tearuz bulunmamaktadır. Çünkü, önce inen âyetler mensûh, sonrakiler ise nâsîh olarak kabul edilir.

3. Vakit birliği: İki nassdan biri bir vakitte bir konuda bir şeyin yapılmasını helâl, diğeri de o konu ve vakitte o şeyin yapılmasını haram kılıyorsa, o iki nass arasında tearuz bulunuyor demektir. Ancak bir nass bir şeyin yapılmasını bir vakitte haram, diğeri bir nass da başka bir vakitte helal kılıyorsa, o iki nass arasında tearuzun bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Mesela Ramazan ayında oruç tutmak farzdır. Oruç gündüz vaktinde tutulur. Oruçlunun gündüz vaktinde yeme, içme gibi hareketlerde bulunmasını, nasslar yasaklamaktadır. Fakat Ramazan ayında geceleri bu hareketler serbest bırakılmış, hatta sahura kalmak teşvik edilmiştir. Bu sebeble farklı hüküm ifade eden bu nasslar arasında vakit birliği olmadığı için tearuz yoktur.

Aynı şekilde, "Cuma günü namaza çağrıldığınız vakit alış-verişi bırakın" [35] ayeti ile, "Allah bey'i helâl kıldı" [36] ayeti arasında tearuz bulunmaz. Çünkü birinci ayette Cuma vaktinde alış-verişi yasaklamakta, ikinci ayette ise alış-verişin bunun dışındaki zamanlarda mubah ve helal olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vakit birliği olmadığı için tearuz da bulunmamaktadır,

4. Zıd hüküm: Herhangi bir konu mahal için sevk edilmiş birden çok nass, aynı hükmü taşıyorsa, haliyle o nasslar arasında tearuzun bulunması mümkün değildir. Bir konu veya vakitte vârid olan nasslar, zıd hüküm ifade ederlerse o zaman tearuzdan basedilebilir. Mesela, namaz ile ilgili nasslar arasında bir tearuz bulunmaz. Çünkü hepsi namazın farz olduğunu ifade ederler. Mesela, şahitlikle ilgili iki hadis bulunmaktadır.

Bunlardan birinde kendisine sorulmadan yapılan şahitliğin iyi bir iş olduğunu [37], diğeri ise iyi bir iş olmadığı haber veriliyor. [38] Dolayısıyla bu iki nass arasında zahir de tearuz varmış gibi görülüyor. Bu iki hadis arasındaki tearuz cem ve tevfiik usulü ile giderilebilir. Şöyle ki, birinci hadis Allah hakkını, ikinci hadis ise kul hakkını ilgilendiren konulardaki şahitliğe hamî edilir ve böylece tearuz giderilmiş olur.

D. Aralarında Tearuz Vâkî Olan Deliller:

Şevkânî (öl. 1250) aralarında tearuz vâkî olan delilleri şöyle sıralamaktadır: [39]

1. Kitâb ile Kitâb,
2. Kitâb ile Sünnet,
3. Kitâb ile İcmâ.
4. Kitâb ile Kıyas.
5. Sünnet ile Sünnet,
6. Sünnet ile İcmâ,
7. Sünnet ile Kıyas, İcmâ ile İcmâ,
9. İcmâ ile Kıyas,
10. Kıyas ile Kıyas arasında tearuz vâkî olur.

Kitabta tearuz iki âyet veya bir âyetin iki kıraati arasında, sünnette tearuz, iki kavli sünnet, iki fiili sünnet veya iki muhtelif sünnet arasında, bir âyet ile bir mütevatir veya meşhur sünnet arasındaki vâkî olur. [40]

İki kıraat arasında vâkî tearuza misal: âyetinde [41] lafzî nasb ve cer ile okunur. Nasb ile okunması halinde ayakların yıkanması, cer ile okunması ha-Hnde mesh edilmesi icab eder.

Yemin âyetlerinde de gamus yemini konusunda tearuz vâkî olmuştur. [42] Serahsî (öl. 483) iki kıyas ile sahâbi kavilleri arasında -nesh söz konusu olmadığı için- tearuz vuku bulmayacağını ifade etmiştir. [43] Hanefilerin çoğunluğuna göre icmâ -nâsîh ve mensûh olmayacağı için- diğeri delillerle tearuz etmez. Bu bakımdan icmâ, nass ve kıyasa tercih edilir. [44]

2. FASIL

TEARUZU GİDERME YOLLARI [45]

Bundan önceki bahislerde fakihlerin çoğunluğuna göre tearuzun, nasslar arasında hakikatte değil zahirde vâkî olabileceğini ifade etmiştik. Usul âlimleri, nasslar arasında zahirde bulunan tearuzun giderilmesi için bir takım kaideler koymuşlardır. Hanefî fakihleri, aralarında tearuz bulunan nasslarda tearuzu giderirken önce nassların nüzul ve vürûduna bakarlar ve önce inen nassı mensuh, sonrakim nâsîh kabul ederler. Böylece iki nass arasındaki tearuzu gidermiş olurlar. Ancak nassların nüzul ve vürûd tarihleri bilinmezse, tearuzu gidermek için uygulanacak ikinci yol, tercihtir. Şayet iki nassdan birinin diğeri tercihi mümkün olmazsa, cem' ve te'lif metodu uygulanır ve her iki nassla da amel cihetine gidilir. Bu yoldan da bir sonuç alınamazsa her iki nass keenlem yekûn (yok) kabul edilir ve her ikisiyle de amel edilmez. Mütেকellimîn mesleğine göre nassların tearuzu halinde önce cem ve te'lif, sonra tercih, ondan sonra da nesh, en sonunda da tesakut yol ve cihetine gidilerek tearuz giderilir.

Fukaha mesleğinin tearuzu giderirken uyguladıkları usulleri şöylece şematize edebiliriz:

a. Nesh, b. Tercih, c. Cem' ve tevfiik, d. Tesakut (terk).

Mütেকellimin mesleğinin tearuzu giderme yollarında sıralama şöyledir:

a. Cem' ve tevfiik, b. Tercih, c. Nesh, d. Tesakut [46]

Bu arada muhaddislerin, hadisler ayasında vâkî olan tearuzu giderirken nasıl bir sıralama uyguladıklarını bilgi kabilinden zikrederim: a. Cem' ve

te'lif, b. Nesh,-Tercih, d. Tevakkuf^[47]

Biz, tearuzu giderme yollarını, fukaha mesleğinde kabul edilen sıralamayı esas alarak inceleyeceğiz.

I. NESİH

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi hanefi fakihleri, tearuz vâkî olan deliller arasında tearuzu giderirken ilk önce iki delil arasında nesh olayının cereyan edip etmediğine bakarlar ve önce inen nassı mensuh, sonrakini nâsîh olarak kabul ederek tearuzu gidermiş olurlur.

A. TARİFİ VE MAHİYETİ:

Nesh lugatta izâle etmek, nakletmek, tebdil etmek, tahvil etmek manalarına gelmektedir.^[48]

Neshin istılahta birçok tarifi yapılmıştır. Ancak biz bunlardan birini burada zikretmekle iktifa edeceğiz. "Nesih, şer'i bir hükmün, ondan sonra gelen şer'i bir delil ile kaldırılmasıdır." Sonradan gelen şer'i delile "nasih" (nesneden), kaldırılan şer'i hükme ise "memufi" (neshedümiş) denir. Burada ifade edelim ki, nesih muvakkat olarak konulan şer'i bir hükmün, zamanı gelince şer'i bir delil ile son bulunduğunu bildirmekten ibarettir. Bu

bakımdan nesih, Allah'a göre beyan, insanlara göre ise hükmü başka bir delille değiştirmek (tebdil)dir.^[49] Çünkü o hükmün hangi zamana kadar devam edeceğini Cenab-ı Hakk önceden bilmektedir. İnsanların ise bu konuda bilgisi bulunmamaktadır.

Nesih halinde bazan bir hükmün yerine başka bir hüküm konulabileceği gibi, bazan da sadece hüküm kaldırılmış olur. Mesela, namaz da Kudüs'e yönelme hükmü kaldırılmış, onun yerine Kabe'ye yönelme hükmü getirilmiştir. Halbuki mut'a nikâhı ve şarabın içilmesi neshedildiği halde onların yerine başka hükümler getirilmemiştir. Yeni konan hüküm, neshedilen hükme eşit olabileceği gibi, bazan ondan daha hafif veya daha ağır olabilir.^[50]

B. NESH'İN CAİZ OLUP OLMADIĞI^[51]

Nesih konusunda dört mesele ortaya çıkmaktadır:

- Nesih aklen, caiz midir?
- Naklen caiz midir?
- Caiz ise vukûbulmuş mudur?
- Kur'ân-ı Kerim'de nesh var mıdır?

Birinci soruya bütün müslümanlar müsbet cevap vermişler ve neshin aklen caiz olduğunu kabul etmişlerdir. İkinci soruya da müsbet cevap vermişlerdir. Nitekim aşağıdaki ayetler, neshin naklen de caiz olduğunu göstermektedir:

- "Biz bir âyetin hükmünü diğer ayette değiştirsek veya unutturursak ondan daha hayırlısını yalut onun benzerini getiririz"^[52]
- "Allah dilediği hükmü kaldırır ve yerinde bırakır veya değiştirir."^[53]
- "Biz bir âyetin yerine, bir ayeti değiştirdiğimiz zaman, Allah ne indirdiğini pek iyi bilmişken, kâfirler dediler ki, "Sen, ancak bir iftiracısın".

Hayır, onların çoğu Kur'an'ın hakikatim ve hüküm değiştirmenin faydasını bilmezler."^[54]

Üçüncü soruya da müsbet cevap verilmiştir. Nitekim önceki peygamberlerin şeriatlarında nesihler vuku bulduğu gibi, peygamberimizin şeriatı da önceki şeriatları neshetmiştir.^[55] Aynı şekilde, peygamberimizin getirdiği fer'i hükümlerde de neshin vukuu görülmektedir. Mesela, kıblenin

tahvili buna delildir.^[56]

Kur'an-ı Kerim'de neshin mevcudiyeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:

1. Müsbet Görüş:

İslâm âlimlerinin ekserisi, neshin Kur'ân-ı Kerim'de mevcut olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlar, Kur'an'ın kendisinden önceki kitapları neshine ilaveten, yeni kurulmaya başlayan İslam Nizamı'nın inkişaf ve tekâmülü için nesih keyfiyetini tabii birşey olarak karşılaşmışlardır. Kur'an'da vuku bulan nesihlerle ilgili örnekler aşağıda verilecektir.

2. Menfi Görüş

Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfehânî (öl. 322) gibi bazı âlimler neshin aklen caiz ve eski şeriatlarda mevcut olduğunu, Kur'an'ın kendisinden önceki dinleri neshettiğini, ancak Kur'an'ın kendi bünyesinde neshin vuku bulmadığını iddia etmişlerdir. Bu görüş, pek taraftar bulmamıştır.

C. Bedâ Ve Nesih

Bedâ lugatta, gizli olan birşeyin aşikâr olması, önceden mevcut olmayan bir fikir ve bilginin sonradan meydana gelmesi manalarına gelmektedir.

Yahudilerle bazı Râfızîler, Allah'a bedâ isnadı olacağını ileri sürerek şeriatı neshi hiçbir surette caiz görmezler. Onlara göre nesh vâkî olursa bundan dolayı -haşa- Allah'ın cehli lazım gelir. Yani nesh, "Allah'ın önceden bilmediği, ancak sonradan muttali olduğu bir maslahattan dolayı hükmü değiştirmesi" manasına gelir ki, böyle bir durumun Allah hakkında düşünülmesi mümkün değildir. Neshin caiz ve vâkî olduğunu kabul eden İslam alimlerine göre nesh, Allah'ın bir hükmün fayda ve zararını önceden bilmezken, sonradan öğrenip değiştirmesi değil, muvakkat olarak koyduğu bir hükmün, (zamanı gelince) son bulunduğunu insanlara bildirmesinden ibarettir. ^[57]

D. Nesh Ve Tahsîs ^[58]

Tahsis, âmmin bazı fertlerini hükmün şumulü dışında bırakmaktır. Nesh ise, şer'i bir hükmün sonradan gelen bir nass ile kaldırılmasıdır. Nesh, hükme dahil olan bütün fertleri ilgilendirdiği gibi bazı fertleri de ilgilendirebilir. Bütün fertlerden hüküm kaldırıldığı zaman külli nesh, bazı fertlerden hüküm kaldırıldığı zaman da cüzi nesh sözkonusu olur. Nesh ile tahsis arasındaki farklar şunlardır:

1. Nesh halinde hüküm bütün fertlerden kalkabilir. Yani sonra gelen bir delille (nâsikle) hüküm, bütün fertlerden kalkabilir. Buna küllî nesh denir. Mesela, kıblenin tahvili gibi.

2. Nesh halinde bütün fertlere şamil olan hüküm, bazı fertlerden kalkabilir (cüz'i nesh). Mesela,

"İffetli müsliman kadınlara zina iftira edenler, sonra (bunu ispat için) dört şahit getirmeyenler (var ya) işte bunlara seksen değnek vurun," ^[59] âyetinin hükmü, kanlarına zina isnad iddialarını şahitlerle ispatlayamayan kocalar hakkında hanefilere göre

"Kanlarına zina isnad eden ve kendi nefislerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselerin her biri dört defa şöyle şahitlik etmelidir:" Eşhedü billah, kendi zevcesine İsnad ettiği sözde muhakkak doğru söyleyenlerdendir" ^[60] ayetiyle neshedilmiştir.

3. Tahsis halinde hüküm, başlangıçta bazı fertlere şamil, bazılarında da şamil değildir. Mühassis delil, hükmün hangi fertlere şamil olmadığını gösterip, beyan eder. Tahsis delili aram ile beraber geldiği gibi sonra da gelebilir. Ancak âmmdan sonra gelen tahsis delilinin âmın ile amel olunmadan önce vârid olması gerekir. Şayet âm ile amel olunduktan sonra gelirse, ona cüz'i nesh denir.

4. Tahsis hissi ve akli delillerle de olabildiği halde cüz'i nesh sadece şer'i delillerle olabilir.

E. Neshin Hikmetleri

Neshin bir çok hikmetleri vardır. ^[61] Bunlardan bazıını zikrederim.

1. İnsanların maslahat ve menfaatlerini gözetme: Şer'i hükümlerin asıl maksadı insanların maslahatlarını gerçekleştirmektir. Herhangi bir hüküm bir zaman sonra yürürlükten kaldırılmış ve onun yerine başka bir hüküm ikame edilmişse, onda insanların menfaatleri olmuştur. Çünkü insanların maslahatları zaman zaman ve yer yer değişebilir.

2. İnsanları tedrici bir şekilde dine ısındırma: Dini tebliğde esas olan insanları nefret ettirmek değil, dini sevdirmektir. Psikolojik olarak iyi veya kötü adet ve alışkanlıklara saplanmış bir cemiyeti, bu alışkanlıklardan bir anda koparmak mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in tebliği ile 22 küsur sene zarfında insanları ve toplumları tedrici bir şekilde ve yumuşatmak suretiyle İslam Dini'ne yaklaştırmıştır. Mesela dini ibadetlerin konulusunda, içkinin yasaklanışında tedrici metodun uygulandığını müşahade etmek mümkündür.

3. İnsanları imtihan etmek: İnsanlar dünyaya imtihan için gelmişlerdir. İmtihanda başarılı olanlar mükâfatlandırılacak, muvaffak olamayanlar ise cezalandırılacaktır. Cenâb-ı Hakk emirlerini her insanın takatine göre yöneltmiştir.

Peygamberimizden önceki insanların fer'i hükümleri başka, kendi ümmetinin hükümleri başkadır. Her ümmet, kendine tebliğ edilen hükümlerden mesuldür. İmtihani ona göre yapılacaktır. Çünkü teklif Allah'a ait bir yetkidir. İnsanlara düşen tekliflere riayettir.

F. Neshin Zamanı Ve Mahalli (Neshi Caiz Olan Hükümler):

A. Neshin Zamanı:

Nesh, Peygamber (s.a.s.) zamanında vuku bulmuştur. O'nun vefatından sonra ise neshin vuku bulması mümkün değildir. Çünkü nesh vahiy yoluyla olmaktadır. Vahy dönemi O'nun vefatıyla bittiğine göre, O'ndan sonra neshin vuku bulması da düşünülemez.

Burada icmâ ile şer'i bir hükmün neshedilip edilemeyeceğini incelemekte fayda vardır.

Ahinler, icmâ ile sabit bir hükmün neshedilemeyeceği görüşündedirler. Çünkü icmâ, nesh müessesinin bitimi olan Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmış bir delildir. Peygamberin vefatından sonra nesh cereyan etmeyeceğine göre, icmâ ile sabit bir hükmün neshedilmesi mümkün değildir.

Fahrulislam Pezdevi'ye göre, maslahat üzerine vuku bulan bir icmâ, başka bir maslahata binâen vâkî olan icmâ nesh edebilir.

b. Neshin Mahalli:

Burada, Hz. Peygamber zamanında neshi caiz hükümleri (mensuhun şartlarını) göreceğiz.

1. Fer'i şer'i hükümlerde nesh cereyan eder. Ancak nasslarda o hükmün kıyamete kadar devam edeceğine dair bir delil bulunursa, o nasslarda da nesh cereyan etmez. Mesela,

"Onların şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin" ^[62] âyetindeki sözü, bu hükmün kalkmayacak şekilde daimi olduğunu gösterir. "Cihad kıyamete

kadar devam edecektir hadisi de cihad hükmünde neshin mümkün olmadığını açıkça göstermektedir. İtikadi hükümlerde (iman esaslarında) zamanla değişmeyecekleri için nesh vuku bulmaz .

Aynı şekilde, hissi ve akli hükümlerde de nesh düşünülemez. Mesela “Ateş yakıcıdır, alem hadistir.” sözlerinde olduğu gibi. Çünkü bunlar, mahiyetleri icabı zamanla değişmezler.

Aklın kötülüğüne hükmedilebileceği kötülükler (haksız yere adam zulmetmek yalan söylemek) i yasaklayan ve bunlardan sakındıran nasslarla iyiliğini insanın kavrayabileceği (adet ana-baba iyilik ikram vs.) hukuki ahlaki hükümler ihtiva eden nasslarda nesh düşünülemez.

Tarihi hadiselerden haber veren nasslarda da nesh tasavvuru mümkün değildir. Mesela, Ad kavminin sarsıntısıyla yok edildiğini bildiren ayetlerde ^[63] nesh düşünülemez. Hz. Peygamber'in

“*Kalbe atılan korku vasıtasıyla bir aylık mesafedekilere karşı yardım gördüm*” ^[64] hadisinde de durum budur. Haber veren bir sözün neshi onu haber vereni yalanlamak olur. Şâri'nin yalan söylemesi ise muhaldır.

G. Neshin Şartları ^[65]

1. Mensuh gibi, nâsihin de fer'i-şer'i delil olması gerekir.
2. Nâsihin, mensuh delil kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olması gerekir. Başka bir ifadeyle, şer'i delil Kur'an ve Sünnet nassı olmalıdır. İcma ve kıyas, Kur'an ve Sünnet kuvvetinde olmadıkları için nâsih olamazlar.
3. Nâsih delil, mensuh hükümden sonra gelmiş olmalıdır. Tahsis, istisna, şart, sıfat, gaye, bedel-i ba'z şer'i hükme bitişik ve aynı zamanda geldikleri için nesh sayılmazlar.
4. Eğer nesh sarih değilse, her iki nassın bağdaştırılması (tevfiki) imkânsız bulunmalıdır. Muarız nassların bağdaştırılması mümkün olan yerlerde nesh cihetine gidilmez, tevfiik veya te'vil ciheti tercih edilir.

H. Neshin Çeşitleri ^[66]

Neshi, sarih zimmî ve küllî cüz'î diye iki türlü ayırma tabi tutabiliriz.

A. Sarih Ve Zimmî Nesh ^[67]

1. Sarih nesh: Şâri'nin neshi açıkça belirttiği neshittir. Mesela, kabir ziyareti ve kurban etlerinin saklanması yasağını kaldırdığını bizzat Hz. Peygamber ifade buyurmuşlardır.

2. Zimmî nesh: Şâri, sonraki koyduğu hükümde öncekini kaldırdığını açıkça zikretmez. Fakat önceki hükme aykırı olarak konan bu hüküm, diğeriyle neshi başka bir yolla bağdaştırılmaz. Bu durumda sonra gelen nâsih kabul edilir. Meselâ,

“*Birinize ölüm geldiği zaman mal bırakırsa ana-babaya ve yakın akrabaya normal şekilde vasiyyet etmesi farz kıldım*” ^[68] âyetinde vasiyyet emredilmiş,

“*Allah çocuklarınızın hakkında erkeğe iki kızın hissesi kadar tavsiye eder*” ^[69] âyetinde de mirasçılarının hisseleri belirtilmiştir, önceki âyete aykırı olan ikinci ayet alimlerin çoğuna göre nâsihtir. Hz. Peygamber de miras âyeti indikten sonra bu durumu açıklamak üzere

“*Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, artık vâris için vasiyyet yoktur*” ^[70] buyurmuşlardır.

B. Küllî Ve Cüz'î Nesh: ^[71]

1. Küllî nesh: Şâri'nin önceden koyduğu bir hükmü, fertlerin tamamından kaldırmasıdır. Mesela,

“*Sizden ölenler olur da kanlar bırakacak olursa evlerinden çıkarılmadan bir yıla kadar geçimliklerini vasiyyet etsinler*” ^[72] âyetiyle kocası ölen kadının bir yıl beklemesi hükme bağlanmıştır. Bu hüküm,

“*Sizden ölen olur ve karıları bırakacak olursa, kadınlar dört ay on gün beklerler*” ^[73] âyetiyle neshedilmiş ve böyle bir durumda iddetin dört ay on gün olduğu hükmü getirilmiştir.

2. Cüz'î nesh: Şâri'nin önceden bütün mükelleflere koyduğu bir hükmü, sonradan gönderdiği bir delil ile bazı fertlerden kaldırmasıdır.

Meselâ, “*İffetli kadınlara iftira edip dört şahit getirmeyene seksen değnek vurun*” ^[74] âyeti kazif haddim ifade eder. “*Karılarına iftira edip kendilerinden başka şahitler bulunmayan kimsenin şahith'ği, kendisinden doğru olduğuna, dört kere Allah'ı şahit tutmasıdır*” ^[75] âyeti ise mülaaneyi hükme bağlamaktadır. İkinci âyet kazif haddinin hükmünü sadece kocaya göre neshetmiştir.

İ. Âyetler Ve Hadisler Arası Nesh

Ayetin âyetle, hadislerin hadisle neshi ittifak edilen noktadır. İhtilaf; âyetin hadisi, hadisin âyeti neshindedir. Bunlar yanında sünneti; âhâd,

mütevâtir bölümlerine ayırarak nesih vak'ası içinde her biri için ayrı iddiada bulunanlar vardır. Burada Kur'an'ın sünneti sünnetin ayeti neshini gösteren misallere yer vereceğiz.

A. Kur'ân Nasslarının Neshi:

1. Âyetin âyeti neshi: Âyetlerin hepsi sübut yönünden eşit olduğu için birbirini neshetmesi caiz ve vâkîdir. Meselâ.

"Sizden birinize ölüm alametleri belirlediği zaman, eğer geriye mal bırakacaksa, babasına, anasına ve akrabasına malının üçte birinden çok almayacak şekilde vasiyyet etmek farz kılındı"^[76] âyetiyle ebeveyne akrabaya ölüm" anında vasiyette bulunması farz kılınmıştı. Bu hüküm sonradan

"Allah evladınızın mirastaki durumu hakkında size şöyle emrediyor: Çocuklardan erkeğe, iki kızın payı kadar vardır."^[77] âyetiyle neshedilmiştir. 2. Âyetin hadislerle neshi: Ebu Hanife, İmam Mâlik gibi alimler Sünnetin de vahy mahsulü olduğunu ileri sürerek mütevâtir ve meşhur sünnetle Kur'an ayetlerinin neshedilebileceğini ifade etmişlerdir. Meselâ, Bakara suresinin 180. âyetini "varis için vasiyyet yoktur" hadisi neshetmiştir. İmam Şafîi ile Ahmed b. Hanbel sünnet ile âyetin neshinin caiz olmayacağına kani olmuşlardır.

B. Sünnetin Neshi:

1. Sünnetin Kur'an'la Neshi:

İmam Şafîi'den başka alimler, Sünnetin Kur'an'la neshini caiz görmüşlerdir. Meselâ, Peygamberimiz Medine'ye hicret ettikten sonra Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmışlardır. Sonradan bu sünnet

"Yönünü Mescid-i Haram'a çevir"^[78] âyetiyle nesholunmuştur.

2. Sünnetin Sünnetle Neshi:

Mütevâtir ve Meşhur sünnetle sünnetin bütün nevilerinin neshi caizdir. Ancak âhad sünnetle mütevâtir ve meşhur sünnetin nesholunmasını Zahirilerden başkası kabul etmezler. Bununla beraber âhad sünnetin âhad sünnetle neshine bir mâni bulunmamaktadır.

Meselâ, Peygamberimiz önceleri insanları kabir ziyaretinden menetmişti. Sonradan bu hükmü

"Sizi kabir ziyaretinden yasaklamıştım. Şimdi ziyaret edebilirsiniz. Çünkü onda ahireti hatırlama durumu vardır" hadisiyle neshetmiş ve bu yasağı kaldırmıştır. Aynı şekilde önceleri kurban etlerinin saklanması yasaklanmış sonradan bu hüküm kaldırılarak nesih gerçekleşmişti.

J. İcma Ve Nesih^[79]

İcmâ ile Şer'i bir hükmün neshedilmeyeceğini daha önce ifade etmiştik. Çünkü nesh Hz. Peygamberin hayatında ve bizzat onun açıklamasıyla oluyordu. Halbuki icmâ O'nun vefatından sonra bir delil olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak Pezdevî maslahat üzerine vuku bulan bir icmân başka bir maslahat üzerine vukf bulan icmâ ile neshedilebileceği görüşünü ileri sürmüştür. Netice itibarıyla fakihlerin çoğunluğuna göre icmâ nâsîh ve mensuh olamaz.

K. Kıyasın Neshi

Kıyas başka bir kıyası neshedemez. Çünkü kıyas, icthad, re'y ve görüşe dayanır. Müctehidin kıyası kendisi için bir delil ve hüccet ise de başka bir müctehid için bu mahiyette değildir. Kıyas nâsîh ve mensuh olamaz.

L. Kur'ân'da Neshin Çeşitleri^[80]

Kur'an'da vukûbular nesih dört kısma ayrılmıştır:

1. Hem tilâveti hem de hükmü mensûh âyetler: Hz. İbrahim gibi bazı peygamberlere gönderilen sahifelerin hem metinleri hem de hükümleri neshedilmiştir. Bazı rivayetlere göre Peygamber Efendimiz zamanında bazı âyetlerin hem tilâveti hem de hükmü nesholunmuştur. Bu tür nesih O'nun vefatından sonra vâki olamaz.

2. Hükmü mensuh tilâveti baki olan âyetler: Meselâ,

"Sizden zevcelerini geride bırakıp ölecek olanlar eşlerini (kendi evlerinden) çıkarmadan bir yıla kadar geçimliklerini vasiyyet etsinler."^[81] âyetinin hükmü mensuh olmasına rağmen tilâveti bakidir.

3. Hükmü baki, tilâveti mensuh olan âyetler: Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre "İhtiyarerek ve ihtiyar kadın zina ederlerse ikisini de Allah 'dan bir azab olarak recmediniz" sözü bir âyet iken sonradan hükmü ibka edilip tilâveti nesholunmuştur.

4. Asıl hükmü baki iken bir vasfını nesheden âyetler: Bazı alimlere göre aşure orucu ümmete farz idi. Ramazan orucu farz olunca aşure orucunun farziyeti neshedildi, ancak mendub olarak bırakıldı.

Aynı şekilde nass üzerine ziyade Hanefilerce nesh olarak kabul edilir. Meselâ, keffaret-i yemin için bir köle azadının kifayet edeceği nass ile

sabittir. Ancak bu keffaret için kölenin müslüman olması şart koşulursa nass üzerine bir ziyade edilmiş olur ki, Hanefiler buna nesh, Şafiiler ise tahsis derler.

Yeni konan hüküm, neshedilene eşit veya mükelleflere göre dahahafif veya daha ağır olabilir.

M. Neshi Tesbit Ve Bilme Yolları ^[82]

Bir hükmün nâsîh veya mensuh olduğu dört yolla bilinir.

1. Hz. Peygamberin beyanı ile neshin bilinmesi: Hz. Peygamber bazan açık olarak neshîh ifadesini kullanarak bazan da neshe delalet edecek zimni beyanlarıyla neshe işaret etmiş olabilir. Meselâ kabirleri ziyaret yasağının kaldırıldığı bizzat kendi ifadelerinde yerini bulmuştur.

2. Sahabenin verdiği bilgilerle neshin tesbîti ve bilinmesi: Hz. Ali'nin "Resuûullah, cenaze geçerken kalkmamızı bize emrederdi, kendisi oturdu, bize de Mir'ât, s. 378; Hudarî, s. 270; Şevkânî, s. 173, Süyûtî, Itkân, II, 24.

oturmamızı emretti" sözü ile Sa'd'ın "Biz secdeye giderken ellerimizi dizlerimizden önce yere koyardık, ellerimizden önce dizlerimizi yere koymakla emrolunduk" sözleri buna açık birer misaldir. Bir de sahabinin "bu, iki uygulamanın sonucusudur" "falan hüküm nesholundu" gibi sözleri de neshi belirtir.

3. Tarih yoluyla (kronolojik) tesbit ve nesbin bilinmesi: Birbirine zıt (muarız) iki delilin teşri tarihleri biliniyorsa, daha sonraki hüküm ve emir nâsîh olarak kabul edilir. Meselâ, Şeddât'ın rivayetine göre hacamat yapanın ve yaptırmanın oruçları bozular. İbn Abbas'ın rivayetine göre ise Peygamber Efendimiz oruçlu olduğu halde kan aldırmıştır. Şeddât'ın rivayet ettiği hadis Mekke'nin fethi senesinde vârid olmuştur. İbn Abbas ise Hz. Peygamber'in kan aldırıldığına Veda Haccı senesinde şahid olmuştur. Mekke'nin fethi veda haccından daha öncedir. işte muahhar olan fiili sünnet ile mukaddem bulunan hadisin neshedildiği anlaşılmaktadır.

4. İcmâ ile neshin tesbiti ve bilinmesi ^[83] Alimlerin birbirlerine muarız iki delilden birinin önce ve diğerinin sonra geldiği hususunda ittifak etmeleriyle neshîh tesbit edilir.

Meselâ; Dördüncü defa şarap içenin katli hakkındaki bir hüküm, bir emrin mensuh olduğu, icmâ'nın delaletiyle bilinmiştir. Yani bu hükmün hilafı hakkındaki muahhar bir şer'i hüküm bulunduğu icmâ şehadet etmektedir.

2. TERCİH

Tercihin, tearuzun giderilmesi yollarından ikinci sırada yer aldığını biraz önce zikretmiştik.

A. Tercih'in Manası:

Tercih lügatte meylettirmek, galip getirmek gibi manalara gelmektedir. İstılahta ise "tearuz halindeki delillerden birinde bulunan ve onu diğerine üstün tutmayı gereküren bir meziyyet ve vasfı ortaya koymak ve kabullenmek, diğerini de terketmektir." Başka bir ifade ile tercih, mütearız iki delilden birine vasıf yönünden kuvvet izhar etmek ve vasfen kuvvetli olan ile amel etmek, diğerini de terketmek demektir. Tercih edilen delile râcih, terkedilene ise mercûh denir. Meselâ, "Su sudandır" hadisine, "Sünnet mahallerinin kavuşmasında gusûl vardır" hadisi vasfen kuvvetli bulunduğu için tercih edilmiştir.

B. Tercih Şartları ^[84]

a. Sübutta eşitlik: Kur'an sübût yönünden kafidir, âhad haber ise zannîdir. Dolayısıyla Kur'an ile ahâd haber arasında tearuz vuku bulmaz. Ancak delalet yönünden tearuz vuku bulabilir.

b. Kuvvette eşitlik: Mütevatir sünnet ile âhad sünnet arasında tearuz vuku bulmaz. Çünkü mütevatir sünnet, kuvvet itibariyle âhad sünnete takdim olunur.

c. Vakit, mahal, cihette birlik: Mütearız deliller hüküm yönünden bir tearuz içinde olabilirler. Delillerin hüküm yönünden tearuzu ise aynı mahal, aynı vakit, aynı cihette mümkündür. Dolayısıyla farklı mahal, vakit, cihetler için sevk edilmiş nassların hükümlerinde bir tearuz söz konusu değildir. Meselâ, kadına hayızlı iken yaklaşmayı yasak eden nasslarla, diğer vakitlerde serbest bırakılan nasslar arasında bir tearuz bulunmaz. Çünkü vakit birliği yoktur. Anne ile evlenmeyi yasak eden nasslarla, nikâhı düşen diğerleriyle evlenmeyi serbest bırakan nasslar arasında tearuz bulunmaz. Çünkü mahal birliği yoktur. Kabe cihetine namaz kılmayı mecbur eden nasslarla, diğer yönlerde namaza yönelmeyi (namaz kılarken) yasak eden nasslar arasında tearuz bulunmaz. Çünkü cihet birliği yoktur.

C. Tercih Yolları: ^[85]

Deliller arasında tercih dört suretledir: 1. si metin, 2. sened, 3.sü hüküm, 4.sü başka şelfler (emr-i hariç). Bunları ayrı ayrı görelim:

a. Metik Bönünden Tercih:

1. Muhkem müfessere,
2. Müfesser nassa,
3. Nass zahire,

4. Hakikat mecaze,
5. Sarih kinayeye,
6. İbare işareye,
7. İşare delaleye,
8. Delâlet iktizaya,
9. Mecaz müştereke,
10. Mefhum-u muvafakat, mefhum-u muhalefete,
11. Hafî müşkile,
12. Mukayyed mutlaka,
13. Has âmî'a tercih edilir... Bunların bazılarına konu sonunda örnek verilecektir.

b. Sened (Rivayet) Yönünden Tercih:

aa. Râviye Ait Haller:

1. Râvisi fakih olan hadis, râvisi fakih olmayana tercih edilir.
2. Râvisi çok olan hadis, râvisi az olana tercih edilir.
3. Râvisinin hafızası kuvvetli olan hadis, râvisinin hafızası zayıf olana tercih edilir.
4. Güzel ahlâk sahibi, müttâkî, şöhret yapmış, sika olan râvinin rivayet ettiği hadis, bu vasıfları taşımayan râvilerin rivayet ettikleri hadise»tercih edilir.

b. Nakil ve Rivayet'e göre Tercih:

1. Kur'an, âhâd sünnete tercih edilir.
2. Mütevatir sünnet, meşhur sünnete tercih edilir.
3. Meşhur sünnet, âhâd sünnete tercih edilir.
4. Müsned, mürsel sünnete tercih edilir.
5. Sahabe mürseli, tabiün mürseline, tabiün mürseli, tebeittabiun mürseline tercih edilir.

cc. Merviyeye Göre Tercih:

1. Lafzen rivayet edilmiş hadis, manen rivayet edilmiş hadise tercih edilir.
2. Metni ihtilafsız hadis, ihtilafli hadise tercih edilir.
3. Merfû olduğu kabul edilen hadis, merfu' olduğunda ihtilaf olan hadise tercih edilir.

C. Hüküm Yönünden Tercih:

1. Vücub hükmünü ifade eden delil, nedb hükmü ifade eden delile tercih edilir.
2. Haram hükmü ifade eden delil, ibaha, nedb ve kerahat hükmü ifade eden delile tercih edilir.
3. İhtiyatı gerektiren delil, ihtiyatı gerektirmeyen delile tercih edilir.
4. Müsbet (olumlu) delil, menfi (olumsuz) delile tercih edilir.
5. Hadd (ceza)in düşmesini gerektiren delil, hadd'in uygulamasını gerektiren delile tercih edilir.

D. Haricî Sebeplerle Tercih:

1. Kavli hadis, fi'li hadise tercih edilir.
2. Kıyasa uygun hadis, kıyasa uygun olmayana tercih edilir.
3. Bir başka delilin te'yid ettiği nass, başka delilin takviye etmediği nass'a tercih edilir.
4. Dört Halifenin tatbikatına ve Medine ehlinin ameline uygun olan hadis, bu vasıfları taşımayanlara tercih edilir.
5. Ravinin söz ve fiiliyle tefsir edilmiş hadis, bu vasıfları taşımayanlara tercih edilir.
6. Hükmü açıkça ortaya koyan hadis, hükmü ihtimalli olan hadise tercih edilir.

Örnekler:

Muhkem, nass'a tercih edilir:

Nisa suresinin 24. âyetinde kendileriyle evlenilmesi yasak olan kadınlar zikredildikten sonra

"...onlardan başkaları size helal kılındı" denilmektedir. Bu âyet ile "Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra onun zevcelerini nikahlamanız asla

olamaz"^[86] âyeti tearuz etmektedir. Birinci âyet, umumidir. Bütün kadınlar bu ifadenin içerisine dahildir. Şu halde bu âyet peygamberin zevceleriyle de evlenmenin mubah olduğu hakkında nass'dır. İkinci âyet ise peygamberin zevceleriyle evlenmenin haram olduğu hakkında muhkemdir. Kaide itibarıyla muhkem, nass'a tercih edilir ve peygamber (s.a.s.) vefatından sonra onun zevceleriyle evlenmenin haram oluşu ile

hükmedilir.^[87]

İbare'nin İşare'ye Tercihi:

"Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas farz kıldı"^[88] âyeti, ibaresiyle katilin kısas cezasına çarptırılmasının gerektiğine delalet etmektedir. "Kim bir mü'mini kasden öldürürse, cezası içinde ebedi kalıcı olmak üzere cehennemdir"^[89] âyeti, işaretiyle kasden adam öldürüne kısasın tatbik edilmeyeceğine delalet etmektedir. Burada ibare, işare'ye tercih edilir ve kasden bir mü'mini öldüren şahıs, kısas cezasına çarptırır.^[90]

İşare'nin Delalete Tercihî:

"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azad etmesi gerekir"^[91] âyeti, ibaresiyle hataen adam öldürmenin cezasının keffaret olduğunu ifade etmektedir. Bu âyet, delaletiyle de kasden adam öldürmenin cezasının keffaret olduğunu ifade etmektedir. "Kim bir mü'mini kasden öldürürse ona ebedi cehennem vardır"^[92] âyeti, ibaresiyle kasden adam öldürmenin cezasının ebedi cehennem olduğunu, işaresiyle de keffaret gerekmediğini ifade etmektedir. Birinci âyetin delaletiyle ikinci âyetin işareti kasden adam öldürüne keffaret gerekip gerekmeyeceği konusunda tearuz etmektedir. Kaide olarak işare, delalete tercih edilir ve kasden adam öldüren için keffaret gerekmeyeceğine hükmedilir.

Mantukun Delaleti, Mefhumun Delaletine Tercih Edilir:

"Ribayı kat kat yemeyin"^[93] âyetinin mefhumu muhalifi ile "...eğer tevbe ederseniz mallarınızın sermayeleri yine sizindir..."^[94] âyetinin mantuku tearuz etmektedir. Birinci âyetin mefhumu muhalifine göre kat kat olmayan ribada bir mahzur bulunmamaktadır. İkinci âyetin mantukuna göre ise az da olsa riba haramdır. Bu iki âyet az riba konusunda tearuz etmektedir. Kaide olarak mantuk, mefhumu tercih edilir ve az da olsa çok da olsa ribanın haram olduğu hükmüne varılır.

Haram'ın Helal Hükümüne Tercihi:

Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen bir hadiste kertenkelenin yenilmesi mubah kılınmıştır. Yine ondan rivayet edilen diğer bir haberle de, onun yenilmesi haram kılınmıştır. İşte bu iki rivayet kertenkelenin yenilip yenilmeyeceği hususunda tearuz etmektedir. Kaide olarak haram hükmü, mubah hükmüne tercih edilir ve kertenkelenin yenilemeyeceğine hükümlenir.^[95]

Haddi Düşüren Nass', Düşürmeyene Tercih Edilir:

Meselâ, "Hırsızlık eden erkek-kadının, yaptıklarına karşılık ve Aliah'dan bir'azab olmak üzere ellerini kesin"^[96] âyeti ile "şüpheli hal sebebiyle haddleri uygulamayınız" hadisi tearuz etmektedir. İşte şüpheli bir durumda hırsızlık haddi uygulanmaz.

3. CEM' VE TEVFİK

Cem' ve tevfiğin, tearuzu giderme yollarından üçüncü sırada yer aldığını önceden zikretmiştik.

A. Cem'in Manası:

Lugatta dağınık olan şeyleri bir araya getirme manasına gelen cem', ıstılahta, te'vil, takyid, hamî gibi bir yolla, mütearız iki delile mana kazandırmak suretiyle onlar arasındaki tearuzu giderme manasında kullanılmaktadır. Hanefiler, iki delil arasındaki tearuz, cem suretiyle giderilerek her iki delil ile de amel olunursa, buna "amel bi'shibeyn (iki benzerle amel)"^[97] derler.

B. Cem'in Şartları:

a. Tearuz kuvvet itibariyle birbirlerine denk iki delil arasında vâki olur. İşte cem ve tevfiğin, eşit kuvvette olan iki delilin tearuzu halinde söz konusu olabilir. Kuvvet itibariyle denk olmayan iki delil arasında tearuz vâki olmayacağı için onlar arasında ortak bir nokta tesbit edilerek, aralarının bulunması ve cem ve tevfiğin yoluna gidilmesi mümkün değildir.

b. Mütearız iki delilden cem' ve tevfiğin usulü ile tearuz edilirken islam'ın ruhuna aykırı bir hüküm çıkarılması doğru değildir. Yani tearuz giderilirken yapılacak te'vil İslam'ın ruhuna uygun olmalıdır. Mesela,^[98] âyetinde iki kıraat tearuz etmektedir. Bu ayetteki kelimesi hem hasb, hem de cer ile okunmuştur. Ehl-i Sünnet bu iki kıraat arasındaki tearuzu giderirken nasb halini esas almışlardır. Dolayısıyla ayaklan yıkamanın farz olduğuna hükmetmişlerdir. Cer halinde okumayı ise şöyle te'vil etmişlerdir: Abdest aldıktan sonra ayaklarına mest giyen bir şahıs, mestleri üzerine meshedebilir. Zaten mestler üzerine mesh etmenin caiz olduğu hadislerle sabittir: Şîa ise sadece cer kıraatını tercih ederek ayaklara meshetmenin caiz olduğu hükmüne kail olmuşlardır ki, onların bu şekildeki te'villeri, ayakları abdest alırken yıkamanın farz olduğunu ifade eden nasslara aykırı

düşmektedir. İşte bu şekildeki bir te'vil İslam'ın ruhuna aykırı olduğu için Ehl-i Sünnet tarafından caiz görülmemiştir. ^[99]

C. Cem' Ve Tefik'i Gerçekleştirme Yolları:

Önceden de ifade ettiğimiz gibi kuvvet itibarıyla birbirine eşit iki delil arasındaki tearuz, nesh ve tercih yollarından biriyle giderilir. Bu iki yol uygulandığı halde, tearuz giderilmezse, cem ve tevfik yoluyla tearuzun giderilmesine çalışılır. Hanefiler daha ziyade bu konuda mahlas tabirini kullanırlar: "Mahlas, her iki delilin arasını te'lif ile gereğiyle amel etmektir" şeklinde tarif edilmiştir. ^[100]

A. Tearuzun Üç Yol Ve Cihetten Giderilmesi:

Usulcüler, cem ve tevfigi gerçekleştirmek üzere bazı kaideler tesbit etmişlerdir. Genellikle hanefi hukukçularının usul kitaplarında, tearuzun üç yol ve cihetten giderilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bunlar, şunlardır:

1. Hüküm cihetinden,
2. Hal ve mahal cihetinden,
3. Zaman cihetinden.

Burada ifade edelim ki, tearuz hal, hüküm ve zaman cihetinden giderilirken, lafızlar genel olarak ele alınır. Biraz sonra lafızlar bahis konusu olduğu zaman cem ve tevfig usulü ile tearuzun nasıl giderildiğini göreceğiz. Şimdi hüküm, hal ve zaman cihetinden tearuzun nasıl giderildiğini görelim.

1. Hüküm Cihetinden:

Tearuzun hüküm cihetinden giderilmesi iki türdür:

A. Tevzi-i Hüküm:

Hüküm bir delil cihetinden olumlu, diğer bir delil cihetinden olumsuz olmasıdır. Dava konusu mal hakkında her iki taraf, kendilerinin olduklarına dair delil getirirlerse, bu takdirde o mal taraflara eşit bir şekilde tevzi edilir. Meselâ, iki şahıs bir evin kendilerinin olduğuna dair delil getirirlerse, bu ev aralarında eşit şekilde tevzi edilir. Evin yarısı birinin, diğer yarısı da diğerinin olur.

B. Teğâyur-i Hüküm:

Bu, iki delilin hükmünün farklı olduğuna haml olunmasıdır. Meselâ, hükümlerden birinin dünyaya, diğerinin ahirete hami olunması suretiyle tearuz giderilmiş olur.

1. Hz. Peygamber'in "*Kendi mescidinde namaz kılmayıp, başka mescidlerde namaz kılanın namazı yoktur*" hadisi ile "*Kim kendi evinde namaz kılsa...*" hadisi tearuz etmektedir. Birinci hadisin hükmü "*Fazileti, sevabı yoktur*" şeklinde düşünülürse tearuz giderilmiş olur.

2. "*Allah sizi yaptığınızı lağiv yemininden değil, gamus yemininden ötürü muaheze eder*" ^[101] âyeti ile

"*Allah sizi lağiv yemininden değil, münakide yemininden ötürü sorumlu tutar. Sorumluluk 10 fakiri doyurmaktır*" ^[102] âyeti, gamus yemininden ötürü kişinin muaheze edileceğini ifade etmektedir, ikinci âyette dünyevi cezası olup olmaması açısından yeminler, münakide ve lağiv olarak iki kısma ayrılmakta, gamus yemininden ötürü doğrudan doğruya bahsedilmemektedir. Ancak Hanefiler bu âyette münakide yemininin özelliklerini taşımadığı için, gamus yeminini lağiv yeminini içinde mütalea etmekte ve lağiv gibi gamus yemininden ötürü dünyevi bir mesuliyet terettüp etmeyeceğini ileri sürmektedirler. İşte bu durumda birinci âyet ile ikinci âyet yemini gamus açısından tearuz etmektedir. Çünkü birinci âyette gamustan ötürü kişinin sorumlu tutulacağı ifade edilirken, ikinci âyette sorumlu tutulmayacağı neticesi çıkarılmaktadır. Hanefiler "Gamus yemininin lağivde olduğu gibi dünyevi bir cezası yoktur. Ancak yemini lağivde uhrevi ceza olmadığı halde gamus yemininden ötürü uhrevî ceza vardır" şeklinde bir görüş serdetmek suretiyle tearuzu gidermektedirler. Şâfiiler ise yemini gamusu, yemini münakide içinde mütalea ederek, gamustan ötürü de keffaret gerekeceğini ileri sürmüşlerdir.

2. Hal Cihetiyle Tearuzun Giderilmesi:

Bu, müteariz delilden her birinin başka başka birer hale hami olunmasıdır. Nasslardan örnekler:

^[103] âyetindeki lafzı teşdid ve tahfifi ile kıraat olunur. Burada tahfif kıraati 10 gün sonra hayızın kesilmesi haline, teşdid kıraati ise 10 günden önce hayzm kesilmesi haline ham olunur. ^[104]

"*Hastalık korkusuyla vücudunu dağlattıran... Allah'a tevekkül etmemiştir*" ^[105] hadisi ile,

"*Tedavi usullerinden en faydalı olanlar kan aldırarak, bal şerbeti ile ateşle dağlamaktadır*" ^[106] hadisi tearuz etmektedir. Birinci hadis, hastalanmadan önce, hastalanmayayım diye sağlam vücuda dağlatma haline, ikinci hadis de hastalandıktan sonra tedavi için vücudu dağlatma haline hamledilerek tearuz giderilmiş olur. ^[107]

"Size en hayırlı şahidin kim olduğunu bildireyim mi? Şahitliği sorulmadan ifa edendir"^[108] hadisi ile "Nesillerin en iyisi benim zamanımdakiler, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir. Daha sonra... şahitliği sorulmadan yerine getirecek bir nesil gelir" hadisi tearuz etmektedir. Çünkü bu son hadisin son kısmı zemm mevkiinde vârid olmuştur. Birinci hadis Allah haklarıyla ilgili şahitlik haline, ikinci hadis ise kul haklarıyla ilgili şahitlik haline hamî olunmak suretiyle tearuz giderilmiş olur.^[109]

3. Zaman Cihetinden;

Zaman cihetiyle tearuzun giderilmesi iki türlüdür:

1. Kelamın ihtiva ettiği hükümlerin zamanları, muhtelif olduğu beyan olunur ve bu şekilde tearuz giderilmiş olur. Meselâ, (Cuma günü alış-verişi bırakınız) ayeti ile, "Bey,' helal kılındı" ayeti görünüşde tearuz etmektedir. Birinci âyette cuma vaktinde alış-veriş yasaklanmakta, ikinci âyette ise alış-verişin her zaman mubah olduğu açıklanmaktadır. Dolayısıyla vakit birliği olmadığı için iki ayet arasında gerçekte bir tearuzun olmadığı ortaya çıkar.
2. İki delilin vürûd zamanlarının ihtilafı beyan ile hasıl olur. İki delilin yürüd zamanları ya sarahaten veya delaleten muhtelif olur. Vürüd zamanları sarahaten muhtelif olduğu halde, sonradan gelen delil, önce gelen delilin hükmünü nesh eder. Bu hususta nesh konusunda bilgi verilmiştir. Vürüd zamanları delaleten ihtilafı müteaddiddir. Meselâ, tahrime delalet eden, ibaheye delalet edenden sonra gelmiş kabul edilir. Bu hususta tercih bahsinde bilgi verilmiştir.

B. Hâss Ve Âmm Lafızlardan Tearuzun Giderilmesi Yolları:

Usulcüler âmm ve hass gibi lafızlara göre de cem ve tevfiği gerçekleştirmede bazı tabirler kullanmışlardır. Bunlar Tenvî, Teb'iz, Takyid, Tahsis, Haml ve Te'vil gibi istilahlardır.

Bu duruma göre,

Mütearız iki âmm delil arasında cem, tenvî ile,

Mütearız iki mutlak delil arasında cem; takyid ile,

Mütearız iki hass delil arasında cem, teb'iz ile veya delillerden birini mecaza haml ile,

Mütearız âmm ve hass delilleri arasında cem; tahsis ile olur.^[110]

Şimdi bu tabirleri ayrı ayrı görelim:

1. TENVÎ: (Nev'ilere Bölme): İki delilden ikisi de âmm olursa, tenvî ile aralan cem olunur. Yani âmm'in herbiri bir nev'e hamî olunur. Meselâ, "Fukaraya yardım ediniz", "Fukaraya yardım etmeyiniz", "Namaz müslümanlara farzdır", "Namaz müslümanlara farz değildir" cümleleri mütearızdır. Fukara ile ilgili birinci cümlede "fukara" utangaç fakirlere ikinci cümledeki "fukara" ise "dilencilere" ham olunur ve böylece tearuz giderilmiş olur. Namazla ilgili birinci cümledeki "müslümanlar" akıl, balığ olanlara, ikinci cümlede "müslümanlar" ise "çocuk va akıl hastası" olanlara haml olunarak tearuz giderilmiş olur.^[111]

2. TEB'İZ: İki delilden ikisi de hass olursa, ya takyid veya birini mecaza hamî ile aralan cem olunur. "Bekir'e veriniz", "Bekir'e vermeyiniz" cümleleri mütearızdır. Birinci cümle, "Bekir'e doğruluğu halinde veriniz", ikinci cümle ise, "doğruluğu olmadığı Bekir'e vermeyiniz" şeklinde kabul edilerek tearuz giderilmiş olur. Veyahut Bekir'in fiillerinden biri mecaza hamî olunur.^[112]

3. TAHSİS: (Âmm'in Has ile Tahsisi): Nasslardan biri âmm, diğeri hass ise âmm hass ile tahsis olunup, hassın geldiği yerde hass ile amel etmek ve bunun dışında da âmm ile amel etmek cem ve tevfiği yollarından biridir. Bu konuda âmm bahsinde geniş bilgi verilmiştir.

4. TAKYİD: İki mutlak delilin cem'i takyid suretiyle olur. Onlardan her biri, diğeri mecaza hamî olan bir kayıtla tahsis edilir. Aynı şekilde nasslardan biri mutlak, diğeri mukayyed ise, mutlakı mukayyede hamî ederek veyahut kendi yerinde mukayyed ile ve bunun dışında mutlak ile amel etmek de cem ve tevfiği yollarından biridir. Bu konuda mutlak mukayyed bölümünde bilgi verildi.

5. HAML: Mütearız iki delilin birini bir hale, diğeri başka bir hale hamletmek suretiyle tearuz giderilir.

6. TE'VİL: İki delilden birinin diğeri mecaza hamî olmayacak şekilde te'vil olunması da bir cem ve tevfiği yoludur.^[113]

4. TERK (TESÂKUT)

Deliller arasındaki tearuz nesh, tercih ve cem yollarından birisiyle giderilmezse, müctehid iki delili de bırakır ve başka delillere göre hükümde bulunur. Bu hususta "iki delil tearuz etti ve ikisi de hükümden düştü" sözü meşhurdur.

Cem' ve tevfiği cihetiyle tearuz giderilmezse, şayet tearuz iki âyet arasında ise kitaptan sünnete geçilir. Meselâ, "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz"^[114] âyeti namazda kıraatin vacip olduğuna "Kur'an okunduğu zaman onu dinleyiniz ve susunuz"^[115] âyeti muktedi'nin imâmı dinlemesinin gereğine delalet ettiğinden bu iki âyet arasında tearuz bulunmaktadır. Bu durumda sünnete başvurulur. Hadiste "İmam'm kıraati, muktedi'nin kıraatidir" denilmekle bununla amel edilir.

Tearuz iki hadis arasında ise, bazılarına göre sahâbi kavline bazı alimlere göre de kıyasa müracaat edilir. Meselâ, Nu'man b. Bişr'in rivayetine göre Hz. Peygamber Kûsuf namazını iki secde ve iki rükû olduğu halde bir rekat üzere kılmıştır. Hz. Aişe'nin rivayetine göre ise, dört rükû ve dört secdeyi havi iki rekat üzere kılmıştır. Görüldüğü gibi bu iki rivayet tearuz halindedir. Bu iki rivayet arasındaki tearuz giderilirken kıyasa başvurulmuştur. Şöyle ki diğeri namazlara kıyas edilerek kûsuf namazının da her rekatında bir rükû ve iki secde yapılması ve en az iki rekat

^[116]

kılınması kabul edilmiştir.

Tearuz halinde kitabtan sünnete, sünnetten sahabi kavline veya kıyasa intikal mümkün olmadığı surette istishab deliliyle amel edilir. Meselâ, himar'ın artığı hakkında haberler ve rivayetler tearuz etmiş ve kıyas yoluyla da tearuzun giderilmesi mümkün olmamıştır. Şöyle ki eşeğin etinin yenilip yenilmemesi hususunda değişik rivayetler vardır. Aynı şekilde himarın artığı ile ilgili rivayetler değişiktir. Şöyle ki İbn Ömer'e göre onun artığı pis, İbn Abbas'a göre ise temizdir. Bu konuda kıyas ile tearuzu gidermek mümkün olmamıştır. İşte bu durumda istishab deliline başvurulmuş ve himarın artığına temiz hükmü verilmiştir. Bu hususta da bir şüphe bulunduğu için, himarın artığından başka bir su bulunmadığı yerde, bu su ile abdest aldıktan sonra teyemmüm edilmesi ihtiyaten uygun bulunmuştur. ^[117]

1. FASIL

HİKMETÜ'T-TEŞRÎ ^[118]

I. HİKMET - ĞÂYE - İLLET-İ ĞÂİYYE KAVRAMLARI

Hikmetü't-teşri', usûlü'l-fikih ilminin en önemli konularından biri olup konunun özünü: "Allah hüküm koyarken bir maslahat, bir gaye, bir fayda gözetmiş midir?" sorusu teşkil etmektedir. Bu konu "Ef'âl-i İlahiyye: Allah'ın fiilleri" konusunun bir parçasını meydana getirmektedir. Konuyu tahlile girişmezden önce "hikmet", "gaye", "illet-i ğâiyye" gibi kelimeler üzerinde durup, onlar hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı ve uygun olacaktır.

Hikmet, lügatta birçok manada kullanılmıştır. ^[119] Hikmet kelimesi, bir şeyi islah maksadıyla men' manasına olan "hüküm"den alınmıştır. Hayvanın ağzına takılacak gеме, onu sağa-sola sapmaktan men ettiği için hikmet adı verilmiştir. Daha sonraları hikmet kelimesi, illet, fâide, maslahat, eşyanın hakikatine vakıf olma, hakkı bulma manalarında kullanılmıştır.

Hikmet, aynı zamanda el-esmâ-i hüsnâ'dandır. Bu sebeple Cenab-ı Hakka el-Hakîm denir. Hikmet bu manada Cenâb-ı Hakk hakkında kullanıldığı zaman, "Ezelden hakikatlerini en güzel şekilde bildiği eşyayı ve varlıkları, zamanı gelince en güzel ve en sağlam bir şekilde yaratması" manasına gelir. İnsanlar hakkında bu kelime kullanılırsa "Hakikatlerini bildiği eşya üzerinde bu bilgi ile amelde bulunması" demektir.

Bu bahiste hikmet lafzından, fayda ve maslahat manası kastedilmiştir.

Burada ifade edelim ki, bir fiil (iş)'den meydana gelen hikmet ve maslahata dört yönden şu isimler verilmiştir.

1. Gaye, 2. Fayda, 3. Garaz, 4. İlet-i Ğâiyye.

Bunları izah edelim: Bir fiilden meydana gelen hikmet ve maslahata

1. Hikmet ve maslahatın o fiilin sonunda gelmesi itibariyle: "gaye",

2. Fiilin sonucu ve semeresi olması bakımından : "fâide: fayda"

3. Fail için o fiilden maksut ve matlup olması itibariyle "garaz",

4. Faili o fiil üzerine sevketmeye, yönlendirmeye sebep ve saik olması itibariyle "illet-i ğâiyye" ismi verilmiştir.

Bu münasebetle Felsefe ve Kelâm'da illet tabirinin dört manada kullanıldığını ifade edelim: 1. İlet-i fâiliyye, 2. İlet-i maddiye, 3. İlet-i suriyye, 4. İlet-i ğâiyye.

Bir işin failine İlet-i Fâiliyye; o iş neticesinde meydana gelen eşyanın parçalarına illet-i maddiyye; onun şekil ve suretine illet-i suriyye; o işten maksat ne ise ona da illet-i ğâiyye denir. Meselâ kürsü yapan ustaya illet-i fâiliyye; bu kürsünün tahta ve çivileri gibi parçalara illet-i maddiyye; yapıldıktan sonraki şekline illet-i suriyye; üzerinde ders takrir etmek illet ve maslahatı da illet-i ğâiyye'dir. İlet-i ğâiyye her ne kadar diğer illetlerden sonra tahakkuk ederse de zihinde diğerlerinden daha öncedir. Çünkü fail olan bu maksat ve maslahatı zihninde düşünür, planlar, sonra da düşünce ile fiili yapmaya teşebbüs eder. Bu sebeple alimler; "illet-i ğâiyye zihnen mukaddem, fiilin ve haricen muahherdir" demişlerdir.

Fakihler, bizzat faille illet dedikleri gibi, onun fiiline de illet derler. Bu sebeple mükelleflerin fiilleri olan bey', icare gibi akitlere de illet adı verilir. Şu halde mükelleflerden sūdūr eden bütün fiil ve akitler, illet-i fâiliyyedir. Burada fiil ve akitler, failleri makamına kaim olmuşlardır. O akitlerden maksut olan milk-i rakabe, milk-i menfaat gibi maslahatlar da illet-i ğâiyyedir. Şu halde bey' akdi bir illettir, onun eseri ve semeresi olan mülkiyet de onun illetidir. Bir başka misal verelim; Çocukların malları üzerinde babanın velayet hakkının bulunması bir şer'î hükümdür. Şâri'in bu hükmü, teşriine sebep olan illet de, çocukluktur. Çünkü çocukluk sebebiyle çocuk kendi mallarını korumaktan âcizdir. Bu şer'î hükmün çocukluk illeti üzerine tertib edilmesinden şâri'in maksudu, ise çocuğun mallarını koruma maslahatıdır. İşte bu maslahat, hikmet-i teşri'dir; o, şer'î hükmün illet-i ğâiyyesidir. Çocukluk ise o hükmün illet-i fâiliyyesi mesabesindedir. Bu iki illetin ikisi de hükmün konulmasına sebep ise de birincisi ikincisinin illetinin illetidir. İşte hikmet-i teşriden maksat bu illet-i ğâiyyedir, bu maslahattır. Usûl âlimlerinin vasf-ı münâsib dedikleri illet, o illet-i ğâiyye, o hikmet ve maslahat değildir. Bil'akis zikrolunan çocukluktur. Çocukluğun velayet hükmünün sabit olması ile münasebeti vardır. Çünkü hükmün çocukluk vasfı üzerine kurulması ile çocuğun mallarını koruma maksat ve maslahatı meydana gelmiş olur. İşte bu vasıf gelişi güzel bir vasıf değil, hükmün hikmetinin tahakkukunu sağlayan bir vasıftır.

Bizim bu bahiste zikredeceğimiz illetten maksat, illet-i ğâiyye'dir.

2. KULLARIN FİİLLERİ (EF'ÂL-İ İBÂD) VE HİKMET

Kulların fiilleri, hikmet ve maslahatlarla mualleldir. Yani bir insanın yaptığı her fiilin; bir hikmeti, bir sebebi, bir illeti, bir gayesi bulunur. Akıllı hiçbir kimse yoktur ki, herhangi bir fiil ve hareketinde maddi veya manevi bir maksat ve gaye gözetmiş olmasın. İnsanların fiillerinde hayali ve ehemmiyetsiz de olsa bir takım maksat ve gayeler bulunur. Maksatsız, gayesiz yapılan bir hareket boş (abes) ve manasızdır. Ancak Mecnun ve sefihler bir maksat ve gayesi olmadan harekette bulunurlar.

3. ALLAH'IN FİİLLERİ VE HİKMET

A. Mezheplerin Görüşleri:

Acaba ef'âl-i ilâhiyye de -kulların fiilleri gibi- hikmet ve maslahatlarla muallel midir? Yani, Cenab-ı Hakk'ın irade ve fiilleri de hikmet, maslahat ve özel maksatlar üzerine istinad eder mi? Kulların fiillerinde bu konuda bir ihtilaf bulunmadığı halde, Allah'ın fiilleri konusunda mezhepler ihtilaf etmişlerdir.

Eş'ari'ler, Allah'ın fiil ve hareketlerinde hikmet ve maslahatın bulunmadığını iddia ederek fikirlerini şöyle müdafaa ederler:

1. Allah'ın fiillerinin hikmet ve garaz ile muallel olması ilahlık şanına aykırıdır. Çünkü bu bir noksanlıktır. Zira bir fiili, bir maksat ve gaye veya hikmete binaen işlemek demek, o maksat ve garazla noksanlığı tamamlamak demektir. Bu takdirde fail, o garazla tamamlanmış, garaz da onu tamamlamış olur. Cenab-ı Hakk ise bu gibi noksanlıklardan münezzehtir.

2. Hastalık ve zararlı hayvanları yaratması:

Bu âlemde hastalıklar, zararlı hayvanlar gibi varlığında hiçbir hikmet ve fayda tasavvur olunmayan yaratıklara rastlamaktayız Şayet Allah'ın fiillerinde hikmet ve maslahat bulunması gerekseydi, onları var olmaması gerekirdi. Halbuki dünyada zararlı ve faydasız ne kadar yaratık bulunmaktadır! Bundan da anlaşılıyor ki, Allah'ın irade ve fiillerinde hikmet yoktur.

Mutezile ve Mâturidiyye'ye göre ise Allah'ın fiilleri, gizli ve aşikâr pek çok hikmet ve maslahat üzerine istinad etmektedir. Bunlar Eş'arilere cevaben şöyle diyorlar:

1. Allah'ın irade ve fiilleri hikmet ve maslahat ile muallel olmasının ilahlık şanına aykırı olacağını asla kabul edemeyiz. Hatta aksini iddia ederiz. Çünkü bir fiilin hikmet ve maslahatı ihtiva etmesi, noksanlık değil, bilakis kemal (olgunluk)dir. Bir fail ne mertebe kemâl sahibi olursa fiiller de o mertebe hikmeti ihtiva eder. Çünkü kemal, kemali gerektirir. Fiilin kemali de ancak hikmet ve maslahatı ihtiva etmekle olur. Cenab-ı Hakk ise mutlak kemal sahibidir. O halde fiilleri de kemali ve hikmeti ihtiva etmektedir. Bir fail için asıl noksanlık, fiillerinde hiçbir hikmet gözetmeksizin onları gelişigüzel meydana getirmesidir. Bu ise Cenab-ı Hakk'a değil, insanlara dahi layık değildir.

2. Hastalıklar ve zararlı hayvanların yaratılışında hikmet bulunup bulunmaması meselesine gelince:

Bu âlemde, görünüşte faydasız ve zararlı zannedilen bazı şeyler görülür. Halbuki mes'elenin aslı görüldüğü gibi değildir. Gerekli tetkik ve araştırmalar, mütehasşisları tarafından yapıldıkça, kâinata, faydasız ve zararlı görünen yaratıkların birçok faydalarının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. İnsan aklı, hadise ve varlıkların ihtiva ettiği ilahi hikmetlerin bütünü hakkıyla anlamaya muktedir değildir. Önceden faydasız zannedilen bazı iç organlarımızın, sonradan yapılan ilmî ve tıbbî incelemeler sonucunda çok önemli vazifeler ifa ettikleri anlaşılmıştır. Hastalıklar, zararlı hayvanlar ve bunlara benzer haller hep bu kabildendir. Bunların varlığında hiçbir hikmet ve fayda yoktur, denilemez. Belki de faydasız zannettiğimiz yaratıkların faydalarının bulunduğu ilim ve fen ilerledikçe ortaya çıkacaktır.

Bununla beraber bu âlemde zararlı ve şer olan şeyler de bulunabilir. Bu, Cenab-ı Hakk'ın yaratmasında hikmet ve maslahat bulunmadığına delalet etmez. Çünkü bu âlemde hayır, serden çoktur. Az şer için çok hayır terkedilemez. Şer ve zararlı olan hiçbir şey yaratılmamalıydı da denilemez. Şayet kendisinde hiç şer bulunmayan, sadece hayır bulunan bir âlem aranıyorsa, o da yaratılmıştır:

Bu cennettir.

Bu konuda Mâturidiler ile Mûtezilüer arasındaki fark şudur: Mutezileye göre Allah iyi olanı yaratmak mecburiyetindedir. Mâturidilere göre ise böyle bir mecburiyet yoktur.

B. Allah Hükümleri Kullarının Maslahatı İçin Koymuştur

Burada ifade edelim ki, bir insan bir işi kendi lehine bir menfaat gözeterek yapar. Halbuki Cenab-ı Hakk, hikmet ve maslahatlarla dolu fiilleri kullarının, yaratıklarının maslahatlarını ve menfaatlerini düşünerek ve gözeterek meydana getirir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın hiçbir fayda ve menfaate ihtiyacı yoktur. Cenab-ı Hakk, fiilleriyle insanların, mahrukatin ihtiyaçlarını gidermiş olur.

5. ŞER'İ HÜKÜMLER VE HİKMET

Hikmet-i ilâhiyye bahsi, kelâm ve fıkıh usulü ilminin önemli konularından biridir. Bu, hüsün-kubuh gibi birçok konunun da temelini teşkil eder. Dinin, şeriatın, fer'i ve hukuku ilgilendiren sebep ve illetlerin, mükellefin fiilleri ile şer'i hükümler arasındaki münasebetin, şer'i tekliflerin temelini meydana getirir.

Cebriye mezhebine göre, haddi zatında ve nefsülemirde hikmet ve maslahat bulunmadığından, esasen kâinatın yaratılışında hikmet ve sebep olmadığı gibi, din ve şeriat vaz'ında da hikmet ve maslahat yoktur.

Eş'arilere gelince: Bunların bir kısmı Cebriye ile aynı fikirde ise de, diğer bir kısmı tamamen farklı bir kanaate sahiptirler. Bunlar, İlahi fiillerde ve özellikle din ve şeriatın vaz'ında hikmet ve maslahatın varlığını inkâr etmezler. Yalnız illiyetini inkâr ederler. Yani ilahi fiillerde ve teşriî ahkâmında hikmet ve maslahat vardır. Ancak hikmet ve maslahat, Cenab-ı Hakk'ın yaratmaya ve ahkâm koymaya saik illet, illet-i gaiyye değildir. Yani Cenab-ı Hakk bir takım fayda ve maslahatlar gözeterek hüküm koymamış, ancak koyduğu hükümlerde maslahat ve hikmet bulunmuştur.

Mutezile ve Mâturidiyye'ye göre: Bütün ilahi fiiller hikmet, maslahat ve özel maksatlarla muallel olduğundan, bunlara göre âlemde hiçbir şey illetsiz ve hikmetsiz meydana gelmez. En küçük ve en önemsiz zannolunan her hadise ve fiilde bir çok ilahi hikmet bulunmaktadır. Yaratılış kanununda böyle olduğu gibi, din sahasında ve teşriî kanununda da durum böyledir. Bu sebeple hikmet-i teşriî gereği olarak "şer'i hükümler, kulların maslahatına tabidir". Din ve şeriat vaz'ından maksut ve matlup olan asıl gaye ve hikmet: "İnsanlığı faziletli bir medeniyete ulaştırmak, bu suretle bütün insanlar için dünya ve ahiret saadetini sağlamak"tır.

Netice olarak diyebiliriz ki, fukaha'nın cumhuruna ve ehl-i sünnete göre Allah'ın fiillerinde ve şer'i hükümlerde bir takım hikmetler ve maslahatlar

bulunmaktadır. Bu sebeple ^[120] "Şer'î hükümler kulların maslahatı üzerine mebnidir" sözü meşhur olmuştur. Zaten başka türlü de olamaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de: "Sizin için kısıta hayat vardır" ^[121] gibi, şer'î hükümlerin hikmet ve maslahat üzerine bina kılındığını ifade eden binlerce ayet bulunmaktadır. Bu hususta biraz sonra daha tafsilatlı bilgi verilecektir.

2. FASIL

İSLÂM'IN GAYE VE MAKSADLARI (MEKASIDU'Ş-ŞÂRİ')

Hüküm istinbatında, nassların lafız ve manaları kadar, hakka isabet açısından İslam'ın ruh ve gayesinin bilinmesi de önemli, hatta zaruridir. Müctehid, İslam'ın ruh ve gayesini bildiği takdirde, nassları daha iyi anlayabilir, onlardan İslam'ın ruh ve gayesine daha uygun hükümler çıkarabilir. ^[122] Konunun önemini dikkate alan eş-Şâtibî (öl. 790 / 1388), müctehidlik şartlarında "mekasidu'ş-şeria'yı bilme"yi de ilave etmiştir.

1. Şâri'in Hüküm Koyarken Gaye Ve Maksadı:

Önceki bir bahiste, fakihler arasında, "Şer'î hükümler, kulların maslahatı üzerine mebnidir" sözünün meşhur olduğunu ifade etmiştik. Şu halde Şâri' Teâlâ, kullarının dünya ve ahiretteki maslahatlarını gözetmek, onları gerçekleştirmek maksad ve gayesiyle şer'î hükümleri koymuştur. ^[123]

Bu durum, Kur'an-ı Kerim'in âyetleri tetkik edildiği takdirde açıkça görülür. Burada ifade edelim ki, âyetlerin her birinin hangi maksad ve gayeleri gerçekleştirmek üzere nazil olduğunu tetkik etmek, konumuzun hududları dışındadır. Bu konuda bazı âyetlerin meallerini vermekle yetineceğiz.

Şu âyetler, Peygamber gönderilişinin gayesini ortaya koymaktadır:

"Biz Peygamberleri rahmet müjdecileri ve azap habercileri olarak (gönderdik). Ta ki, Peygamberlerden sonra insanların Allah 'a karşı (özür diye ileri sürebilecekleri) bir bahaneleri olmasın" ^[124]

"Biz seni alemlere ancak rahmet olarak gönderdik" ^[125]

Varlıkların yaratılışının hikmetleri şöyle beyan buyrulmaktadır:

"Ben cinleri ve insanları (başka bir maksadla değil), ancak bana kulluk etmeleri için yarattım." ^[126]

"...O hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için ölümü ve dirimi yaratandır." ^[127]

Bazı âyetlerde hükümlerin sonunda hikmetlerin zikredildiği de bir gerçektir. Bazı misaller verelim:

"...Allah sizin üzerinizde bir güçlük yapmayı dilemez. Fakat iyice temizlenmenizi ve üstünüzdeki nimetini tamamlamasını diler. Ta ki şükredesiniz." ^[128]

"Ey iman edenler, Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Belki felah bulursunuz." ^[129]

"...Çünkü namaz, kötülüklerden alıkor" ^[130]

"Ey akıl sahipleri, kısıta sizin için hayat vardır" ^[131]

Şer'î hükümlerle kulların maslahattan gözetildiğine göre, maslahat tabiri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

2. MASLAHAT

A. Kavramı

A. Tarifi Ve Şartları:

Maslahat, "faydalıyı elde etmek (celb-i menfaat) ve zararlı olanı defetmek

(def'i-mazarrât)" diye tarif edilir. ^[132]

Maslahat, kurtuluş ve iyiliğe vesile olan bir keyfiyettir ki, mukabili mefsedettir. İslam Hukuku, maslahatları nazar-ı itibara almış, hükümleri onun üzerine koymuştur, ^[133] Bir maslahatın makbul olabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Bunlar şunlardır:

1. Kat'i olmalı:

Bir şeyin maslahat teşkil ettiği, kesin surette bilinmelidir.

2. Umumî olmalı:

Bir şeyin muteber bir maslahat sayılabilmesi için o hususun umûmî olması gerekir. Şahsi ve hususî menfaatler, maslahat olarak değerlendirilip kabul edilemez.

3. Maslahat mefsedetden hâli olmalı:

Bir şey hakkındaki maslahat, mefsedetden hâli (uzak) olmalı veya mefsedetten büyük olmalıdır.

Bu sebeple bir hükümde, maslahat ile mefsedet tearuz ederse, maslahatın tercih edilebilmesi için onun mefsedetten büyük olması gerekir. Bu suretle, maslahat ile amel edilir. Ancak mefsedet, maslahattan büyük veya ona müsavi olursa, o vakit, "Def'i mefasid, celb-i menfaatten

evlâdır" ^[134] kaidesi gereğince mefsedetin bertaraf edilmesi için maslahat ciheti terk olunur. ^[135]

4. Nasslara ve İcmâ'a aykırı olmamak:

Maslahat olduğu anlaşılan şey ile hükmedileceğine şer'i nasslardan birinin külfî veya cüz'î bir surette delaleti bulunmalıdır. Nassların reddettiği şey ise, bu muteber bir maslahat olamaz. ^[136]

Bu şartları ihtiva eden maslahat ile amel edilir. Şu halde maslahatlar, insanın istek ve keyfine göre kendisi için menfaat ve maslahat olarak gördüğü şeyler değildir. Maslahat, şeriatın ölçüsünde maslahat olan şeylerdir. Meselâ, bazı insanlar vardır ki, başkalarının mallarını gizli ve aşikâr bir surette haksız olarak yemeyi kendileri için uygun görebilirler. Ancak bu durum bir başkasına zarar vermekten başka birşey değildir. Dolayısıyla bunlar maslahat olarak kabul edilemez.

B. Maslahatın Çeşitleri:

Maslahatlar, bir yönden dini ve dünyevi, diğer bir yönden muteber, mursel ve merdûd nev'ilerine ayrılır. Muteber, mursel ve merdud maslahatlar hakkında evvelce bilgi vermiştik. Burada dini ve dünyevi maslahat çeşitlerinden bahsedeceğiz.

B. Dînî Maslahatlar

Dini maslahat, zihni hurafe ve batıl fikirlerden uzaklaştırarak ruhu saf hale getirme, fikri geliştirme, nefsi temizleme, azim ve iradeyi güçlendirme, ahlâkı güzelleştirme ve eğitmedir. İşte itikad, amel, ibadet ve ahlâk konularında konulmuş dini hükümler maslahat ve menfaatleri gerçekleştirmek üzere konulmuştur.

Kâmil iman sahibi olan bir kişi, Allah'dan hakkıyla korkar, kimseye kötülük etmez, herkese iyilik eder, adalete, hukuka saygı ve riayet eder, nefsi için sevdiği şeyleri, başkaları için de sever, nefsi için kötü gördüğü şeyleri, başkaları için de çirkin görür. Allah'a tevekkül ve itimad eder, azim sahibi olur. Netice-i kelâm, samimi kâmil bir iman, insanı en yüce bir mertebeye ulaştırır, insanlık için en faydalı, en hayırlı bir unsur yapar.

Bedeni bir ibadet olan namaz ile insan, Cenab-ı Hakka kulluk vazifesini ifâ eder, nimetlerine şükretmiş olur. Namaz ruhu temizler, nefsi terbiye eder, ahlâkı güzelleştirir. İnsanı kötülük ve ihtiraaslardan uzaklaştırır. Cemaatle kılınan namazlar, Cuma ve bayram namazlarında, müslümanlar arasında dayanışma, tanışma, kardeşlik ve birliği sağlar. Hac ibadetinin siyasi ve iktisadi birçok faydalan vardır. Oruç, nefsi emmareyi terbiye ile insanı nefsinde hakim olmaya, iradesini kuvvetlendirmeye alıştırmır. Zekât, sadaka gibi mali ibadetler, fakirlerle zenginler arasında dostluk ve sevginin meydana gelmesine vesile olur, cemiyette mali yönden huzurlu ve güvenli bir hayatın meydana gelmesini sağlar.

Ahlâkî hükümler arasında, yardımlaşma, kardeşlik, birlik-beraberlik bulunmaktadır. İslam'da, hased, gybet, iftira, insanları düşmalığa, tefrikaya götüren haller yasaklanmıştır. Dinimiz, doğruluğu ister, yalanı sevmez. Adaleti, hakkı emreder, tembelliği kabul etmez, ilim sahibi olmayı teşvik eder.

C. Dünyevî Maslahatlar ^[137]

Dünyevi maslahatlar, dünya işlerinin bir düzen ve tertib içerisinde yürümesini sağlayan, zararlı şeylerin meydana gelmesini engelleyen, toplumsal hayatın refah ve saadetine vesile olan şeylerdir. Bunlar üç kısıdır:

- Zarûriyât,
- Hâciyyât,
- Tahsîniyyât.

A. Zarurî Maslahatlar:

Zarurî maslahatlar ile insanların hayatları teminat altına alınır, cemiyet istikrarlı ve müreffeh bir şekilde yaşar. Bu maslahatlar bulunmazsa, hayat düzeni kökünden sarsılır, insanlar arasında huzursuzluk, kargaşalık başgösterir, insanların işlerinde düzensizlik, dengesizlik hakim olur. Bu sebeple bu maslahatlar Allah katında asli maslahatlardır. Cemiyetin düzen ve intizamını sağlayan bu maslahatlara gereği gibi riayet edilmesi zaruridir. Bu maslahatları korumayanlar, azab görürler.

Zarurî maslahatlar; din, akıl, nesil, mal ve canın korunmasından ibarettir. Bunlara, Zaruriyet, Zaruri maslahatlar denilmiştir. Cenab-ı Hak, şer'î hükümleri koyarken zaruri maslahatları gözetmiş ve bunların korunması için gerekli hükümler sevk etmiştir. Şimdi zaruri maslahatları ayrı ayrı izah edelim:

1. Dinin Korunması:

Din'de esas olan iman'dır. Dinimizde iman esasları; Allah'a, Peygamberlere, Kitaplara, meleklerle, ahirete, hayır ve şerrin Allah'dan olduğuna inanmaktan ibarettir. Bunun yanında İslamın ibadet esasları olarak bilinen, namaz, zekât, hacc, oruç da farz kılınmıştır. Bu saydığımız, iman ve ibadet esasları yerine getirilmesiyle din ayakta durur, cemiyet hayatı düzenli ve huzurlu olur.

Dinin korunması için, bütün müslümanlar, İslamı tebliğ görevini yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu cümleden olarak cihad farz kılınmıştır. Dinin korunması babında, halkı inanç yönünden sapıklığa sevkeden, bid'at çıkaran, İslam esaslarına aykırı hareket eden kimseler için gerekli ceza hükümleri konmuştur.

2. Neslin Korunması:

İnsanlık mevcudiyeti için evlilik müessesesi konmuştur. Bu sebeple nesillerin korunması evlilik müessesinin sağlamlığı ile mümkündür. Nikâh gölgesinde, aile teşkilatı içinde terbiye edilmeyen nesiller, hayatı karıştırır, sosyal refahı temelinden yıkar. Zira aile, cemiyetin temel taşıdır. Bundan dolayı, İslam dini nikâha, nesil yetiştirmeye, çocuk terbiyesine, ailelerin korunmasına büyük bir önem vermiştir. Nesillerin birbirine karışmaması için zina haram kılınmış, zina iftirası yasaklanmış, zaruret olmadıkça çocuk düşürmek, veya aldurtmak, gebeliği önlemek haram kılınmıştır. Irz, namus ve neslin korunması için zina ve kazif haddleri konmuştur.

3. Nefs (Can)'ın Korunması:

Nefsin korunması için yemek, içmek, giyinmek, mesken sahibi olmak ve buna benzer adetler meşru kılınmıştır. İntihar ve başkasını öldürmek yasaklanmıştır. Adam öldürenlere kısas gibi cezalar konulmak suretiyle nefsin korunması sağlanmıştır.

4. Aklın Korunması:

Allah, insana vermiş olduğu akıl sebebiyle onu kendine muhatap kabul etmiştir. Aklın korunması için sarhoşluk veren içkiler haram kılınmış, içenler için de ceza hükümleri konmuştur.

5. Mal'in Korunması:

Dinimizde fertlerin mal, mülk sahibi olmaları kabul edilmiş, alım-satım, ticari muameleler mubah kılınmıştır. Malın korunması için hırsızlık, gasb, başkasının malına zarar vermek gibi hususlar haram kılınmış, malı korumak üzere de itlaf olunan malın tazmin ettirilmesi hükmü getirilmiş, hırsıza ve gasıba gerekli cezalar konmuştur. Aynı zamanda mallarını korumaktan aciz olan deli, çocuk, sefih gibi kimselerin hacr altına alınması esası getirilmiştir.

B. Hâciyyât:

Hâciyyât (ihtiyaç) zaruret derecesinde olmayıp, onun altına olarak meşru kılınan maslahattır. Bu sebeple hacî maslahatlar olmadan da insanlar yaşayabilirler. Ancak bunların yokluğundan dolayı cemiyette düzensizlik olmasa da, dünyevi işlerde insanlar darlık ve sıkıntıya düşerler. Bu sebeple hacî maslahatlar, insanlardan güçlük, meşakkat, sıkıntı ve darlıkları kaldırmayı amaçlarlar. Bu maksatları gerçekleştirmek için de dinimizde ruhsatlara ve kolaylıklara yer verilmiştir. Meselâ, hasta ve yolcular için oruç tutmama müsaadesi verilmiş, hastaya imâ ile namaz kılma ruhsatı verilmiştir. Muamelatta selem, istisna, bey' bi'l-vefâ, müzâarat, müsâkat tecviz edilmiştir. Bunların tecviz edilmesi insanlardan sıkıntıyı gidermeyi amaçlamaktadır. Munakahatta talak müessesesi meşru kılınmıştır. Cezaî konularda şüpheler sebebiyle had cezasının düşmesi esası getirilmiş, katilin yükünün hafifletilmesi için hataen adam öldürmede diyet, âkile üzerine yüklenmiştir.

C. Tahsîniyyat:

Tahsîni, maslahatlar, bir zaruret, bir ihtiyaçtan dolayı olmayıp, muamele ve adetlerde en güzelini, en uygununu seçmek kabilinden olan maslahatlardır. Bunlar olmaz ise, hayat nizamı bozulmaz, insanlar sıkıntı ve darlığa düşmezler. Fakat tahsini maslahatlara riayet edilmezse, istenilen ideal bir hayat nizamı kurulmaz. Camilere giderken en güzel elbiseleri giymek, nafile ibadet yapmak, israftan kaçınmak, muâşeret kaidelerine riayet etmek, yemek yerken sağ elle yemek, yemekte başkalarını rahatsız etmemek gibi hususlar, tahsini maslahatlara örnektir.

D. Maslahatın Tamamlayıcıları:

Zaruri, hacî ve tahsini maslahatların her birini en iyi bir tarzda gerçekleştiren ve koruyan mükemmilleri (tamamlayıcıları) vardır. Zaruri maslahatların tamamlayıcılarına misaller:

Farz namazın tamamlayıcısı olarak, ezan ve cemaat meşru kılınmıştır. Kısasda, suçlu ile mağdur arasında tam bir eşitliğin olması şarttır. Evliliğin devamlı olabilmesi için erkek ile hanım arasında kefâet (denklik) şart kılınmıştır. Zina gibi, ona götüren sebepler de haram kılınmıştır. Alış-veriş muameleleri mubah kılınmış, meçhul şeyin alım-satımı, mevcut olmayan malın alım-satımı ve benzeri ticaret tarzları yasaklanmıştır.

Hacî maslahatların tamamlayıcılarına misaller:

Haciyattan olan alış-verişte muhayyerlik, tarafların aldanmalarını önlemek bakımından meşru kılınmıştır. Şahitlik, rehin gibi bazı muameleler, alım-satım muamelelerinin tamamlayıcısı olarak meşru kılınmıştır.

Hataen öldürmede, âkile diyeti öderken bir güçlkle karşılaşmaması için diyetin taksidde bağlanması uygun görülmüştür.

Tahsini maslahatların tamamlayıcılarına misaller:

İnfak ederken temiz mallardan ve orta seviyeli olanlardan yapmak, tahsini-yattan olan infakın tamamlayıcısı durumundadır. Nafile bir ibadete başlamış olmak, bu ibadetin tamamlanması için bir mecburiyet sebebi kılınmıştır.

Görüldüğü gibi hacî maslahatlar, zarurî maslahatların, tahsini maslahatlar ise hacî maslahatların, tamamlayıcıları sayılırlar.

D. Şeriatın Maksadlarının Neticesi Olan Külli Kaideler

Fakihler, araştırma neticesinde, hangi yerlerde maslahata riayet edilmesi gerektiğini göstermek maksadıyla bazı külli kaideler çıkarmış ve tesbit

[138]

etmişlerdir. Bunlardan Mecelle'de yer alanlardan bazıları şunlardır:

1. Zaruretler, memnun olan şeyleri mubah kılar. (md. 21).
2. Hacet: umumi olsun, hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur, (md.32).
3. Meşakkat teysiri ceib eder. (md. 17).
4. Bir iş dîk oldukta muttesa' olur. (md. İS).
5. Zarar ve mukabele bizzarar yoktur, (md. 19).
6. Zarar izale olunur, (md. 20).
7. Def-i mefâsid, ceib-i menâfiden evladır, (md. 30).
8. Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur, (md. 29).
9. Zarar-ı âmmı def için, zarar-ı hass ihtiyar olunur, (md. 26).
10. Adet muhakkemdir. (md. 36).
11. Nasın isti'mali bir hüccettir ki, onunla amel vacib olur. (md. 37).
12. Raiyye, yani tebeâ üzerine tasarruf maslahata menuttur. (md. 58).
13. Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunurlar: (md. 22).

E. Maslahat Ve Hikmetlerin Tahakkuk Edip Etmemesi:

Cenabı Hakk, bir hükmü ancak kullarının maslahatı için koymuştur. Hükümden beklenen maslahat ve hikmetlerin bütün fertler üzerinde tahakkuk etmesi şart değildir. Bazı fertlerde tahakkuk etmesi kâfidir. Meselâ, suç işleyenlere ceza verilmesinin maksad ve gayelerinden biri, insanları suç işlemekten caydırmaaktır. Bazı suçlular, suçlarından ötürü cezaya çarptırıldıkları halde, yine de suç işlerler. Bazı şahıslar da suçlunun cezaya çarptırıldığını gördükleri halde ondan ibret ve ders almayıp, yine de suç işlerler. Bununla beraber yine suç işleyenlere ceza verilmeye devam edilir. Çünkü cezalar, bir kısım şahıslar için suç işlemekten caydırmasa da, bazı kişileri suç işlemekten caydırabilir. Bu cihetle cezalardan beklenen hikmet ve maslahatlar da az çok tahakkuk etmiş olur. [139]

Usulcüler, maslahatları tahakkuk edip, etmeme itibariyle aşağıda geleceği üzere beş kısma ayrılırlar. [140]

1. Bir hükmün hikmet ve maslahatı kesinlikle meydana gelir. Meselâ, şartlarını hâvî alım-satım akdinden maksud olan mülkiyet maslahatı, kesinlikle tahakkuk eder.
  2. Bir hükmün hikmet ve maslahatı, zanni olarak tahakkuk eder. Kısasdan maksud olan caydırıcılık ve ibret maslahatı gibi. Kısas cezasının tatbik edilmesinden ötürü, bu suçu işlemekten vazgeçenler, geçmeyenlerden fazladır. Fakat umumî değildir. Bu sebeple, bütün fertlere göre suçtan caydırıcılığın tahakkuku zannîdir.
  3. Bir hükmün hikmet ve maslahatı meşuk olan, yani tahakkuk edip etmemesi müsavi bulunan maslahattır. Meselâ, şarap haddi uygulandığı halde, yine de içenler eksik değildir.
  4. Meydana gelmesi mevhum ve mercûh olan maslahattır. Âyisenin, yani İyâs yaşma gelmiş olması sebebiyle hayızdan kesilen kadınla nikâh akdinden matlub olan nesebin subûtu, çocuk doğurması gibi ki husulü mevhumdur, yani çocuk doğması mümkün değildir. Ancak âyisenin iddet beklemesi, sadece çocuk doğması maksadına matuf değildir. Onda başka maksadlar da vardır.
  5. Kesin surette tahakkuku mümkün olmayan maslahattır. Bu tür maslahatlarla amel edilemez. Meselâ, şarkta ikâmet eden bir şahsm, garbda ikâmet eden bir kadını, bir vekil aracılığı ile tezevvüc ettikten sonra, aralarında asla buluşma olmadan o kadından bir çocuk doğsa, bu çocuğun nesebi, o zata ait olamaz. Çünkü evlenmekten maksud olan nesebin subûtu maslahatı kesinlikle yoktur. Zira zevç ile zevce arasında buluşma olmadığı malumdur.
- İmam-ı Âzam, maslahat mezinnesi olan nikâh akdine binâen, bu meselede dahi çocuğun nesebini şarklıya ilhak ediyor. Ancak ondan başka fakihler, "Kafi surette hikmet ve maslahatın bulunmadığı yerde, mezinneye itibar edilmez" diyerek İmam-i Azam'ın bu konudaki görüşünü kabul etmiyorlar. [141]

F. Bir Hükümde Maslahat İle Mefsedetin Tearuzu

Maslahatın şartlarını izah ederken "maslahatın mefsedetden hâlî(uzak) veya ondan daha büyük olması şarttır. Bu sebeple bir hükümde maslahat ile mefsedet bir arada bulunursa yani tearuz ederse, mefsedet maslahattan daha büyükse, o vakit o maslahat ile amel olunamaz" demiştik. Hiç şüphesiz, mefsedet maslahattan büyük ise mânı olan mefsedet, muktezî olan maslahata tercih ve takdim olunur. Çünkü illet te'sirini icra edebilmesi için manî olan mefsedetlerden uzak olması gerekir. Bir hüküm ki, ondan beklenen maslahat, fayda veya gaye tahakkuk etmiyorsa, artık o hükmün devam etmesinde bir mana bulunamaz. Bu meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için iki misal verelim:

1. Bir şahsın bayram günü oruç tutmak üzere nezirde bulunduğunu düşünelim. Burada iki konu bulunmaktadır: Oruç tutmak ve Bayram ziyafeti. Hiç şüphesiz Allah rızası için oruç tutmak güzel bir şeydir. Çünkü oruç ile insanın şehveti kırılmış olur. İşte oruç'da şehvetin kırılması maslahatı bulunmaktadır. Ancak bayram günü oruç tutan kimse, Allah'ın ziyafetinden yüz çevirmiş olur. Allah'ın ziyafetinden yüz çevirmek ise bir mefsedettir. Bu bakımdan o günde oruç tutmak haram kabul edilmiştir. İşte burada manî, muktaziye tercih ve takdim olunmuştur. Bu suretle de illet, mani sebebiyle te'sirini icra edememiştir.
2. Bir şahsın gasbedilmiş bir yerde namaz kıldığını kabul edelim. Burada iki konu bulunmaktadır: Namaz ve gasb. Namaz kılmak güzel bir şeydir. Çünkü namazda, bir takım maslahatlar bulunmaktadır. Gasb ise kötü bir fiildir, bir mefsedettir. Bu olayda namazdan elde edilen maslahat, gasbdan meydana gelecek mefsedetten daha büyüktür. Bu sebeple gasbedilen yerde kılınan namaz sahih olur. Ancak insan gasb sebebiyle günah işlemiş

[142]

olur. Netice olarak diyebiliriz ki, bu olayda maslahat, mefsetetten büyük olduğu için muktezî, mânî'e tercih ve takdim edilmiştir.

G. Maslahatın Son Bulması İle Hükümün Son Bulup Bulmaması:

Hiç şüphesiz İslam hukukunda hükümler, bir takım fayda, gaye ve maslahatlara mebnî olarak meşru kılınmıştır. İslam hukukçuları arasında maslahata müsteniden meşru kılınan bir hükümün, o maslahatın ortadan kalkması ile son bulup bulmayacağı hususu münakaşa konusu olmuştur.

Fakihler, maslahatın amelden düşmesi keyfiyetine inhirâm: adını vermişlerdir. [\[143\]](#)

İnhirâm, lügatta kesilmek, helak olmak manalarına gelir. Maslahat da teşirden kesildiği, zaman ilerledikçe şiddetli mefsetet onu helak ettiği için maslahatın bu suretle tamamen amelden sakıt olması (düşmesi) keyfiyetine inhirâm adı verilmiştir. Bazı usul alimleri bir maslahatın tamamen amelden kesilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmişler ve bu konuda "O yine mevcut ve bakîdir. Şu kadar var ki, mânî'in vücuduna mebnî te'sirini icradan munkatî'dir (kesilmiştir). Mânî zâil olursa, yine te'sirini icra eder" demişlerdir. Doğrusu da budur. Maslahatın tamamen yok olduğunu kabul edenler, bu fikirlerini şöyle müdafaa etmişlerdir: "Bir hükümde maslahata eşit veya ondan daha büyük olan lir mefsetet ile o maslahat ortadan kalkmış demektir. Artık o maslahatın varlığından bahsetmenin bir manası kalmaz." Bu, lafzî bir ihtilâftır. Netice itibariyle ihtilaf yoktur. Çünkü her iki taraf da o maslahata bina edilmesi gereken hükümün, manî olan mefsetetin varlığı sebebiyle intifasında müttehittirler. Fakihler, bu esastan iki fikhî kaide istihraç etmişlerdir:

1. Bir gaye ve maslahata müsteniden meşru kılınan bir hüküm, o maslahat ve gayenin ortadan kalkması ile son bulur.

2. Bir fayda, bir maksad ve bir maslahatın elde edilebilmesi için konulan bir hüküm, sonradan o fayda, maslahat ve maksadın zıddını gerektiriyorsa, sakıt olur.

Birinci kaide hakkında İbnü'l-Humâm (öl. 861) itirazda bulunarak özetle şunları söylemiştir: "Bir hüküm, bir illete mebnî bir kere var olduktan sonra, artık o illetin yok olmasıyla son bulmaz. Çünkü bir hüküm var olabilmesi için bir illetin varlığına muhtaç olur ise de, bekası için, o illetin

bekasına muhtaç olmaz. İlet sonradan yok olmakla beraber, hükmü baki kalabilir." [\[144\]](#) Meselâ tavaf esnasında remel böyledir. [\[145\]](#) Bunun maksad ve illeti, müslümanları gayri müslimlere kuvvetli olduklarını göstermekdir. Mekke'de gayri müslim kalmadığı halde, bu adet hâlâ devam etmektedir.

Hanefilere göre haraç arazisinin zimmî olan sahibi, müslüman olsa veya bu araziye bir müslümana satsa, bu arazinin haraç vergisi, öşüre dönüşmez. İmam Malik'e göre bu arazi, öşür arazisine dönüşür. Çünkü haraçta zillet manası vardır. Bu, bir müslüman hakkında ihdas veya ibka edilemez. Hanefîler, bunu şöyle cevaplandırıyorlar: "Zillet manası, haracın ilk defa konulmasındandır, bekasında değildir. Harâc-ı rüüs (cizye) ise böyle değildir, onda hem ibtidaen hem de bekâen zillet vardır. Bu sebeple bir gayri müslim, müslüman olsa, artık bu haracı rüüsü baki kalmaz. İmam A'zam'a göre bir gayri müslim öşür arazisi satın alsa, haraç vermesi gerekir. Çünkü öşür zekât demektir. Gayri müslim ise zekât vermeğe ehil

değildir. Ebu Yusuf'a göre bu gayri müslimden iki kat öşür, İmam Muhammed'e göre ise bir öşür alınması gerekir. [\[146\]](#)

Seyyid Bey, İbnü'l-Humâm'ın görüşünü şöyle değerlendirmektedir: "Bu itiraz, hükümün menatı olan illet-i failiyye hakkında doğru ise de illet-i gaiyye hakkında doğru olup olmadığı düşünülmelidir. Çünkü illeti failiyyenin yok olması halinde, illeti gaiyye mevcut ve baki kalırsa, o vakit ona istinaden hükümde baki kalabilir. Artık bu durumda illeti failiyyeye ihtiyaç kalmaz. Ancak illeti gaiyye de yok olursa, o vakit hükümün bekası için tutunacağı ve istinad edeceği bir illet bulunamaz ve o hükümün istinatsız bekası da düşünülemez. Ancak hükümün vücudunun illeti ile, bekasının illeti başka başka olabilir. Hiç bir illet mevcut olmadan hükümün bekası mümkün olmaz. Meselâ zekât gibi mali vacibatta şan olan "Kudret-i müyessire", illet hükmünde olduğu için, fakihler bunun zâil olmasıyla vacibin zimmette bekasının sakıt olacağını ifade etmişlerdir. Zira illetin zevali ile hüküm de son bulur." [\[147\]](#)

İkinci kaide hakkında herhangi bir itiraz olmamıştır. Müellefe-i kulübün zekâtan düşürülüşü, bu kaidenin en canlı misalini teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) müellefe-i kulüb'e, müslümanlardan onların fitne ve fesatlarının bertaraf edilmesi, kalblerinin İslamiyete ısındırılması ve bu suretle İslam dinini aziz kılmak maksad ve maslahatı ile Beytülmalden tahsisat (zekât hissesi) vermişlerdi. Zaten bu hüküm, nassla sabit olmuş bir hükümdü. [\[148\]](#)

Hz. Ebubekir zamanında, Hz. Ömer, müellefe-i kulübün tahsisatını kesmiş ve bu konuda "Hz. Peygamber, o tahsisatı, size, İslamiyete ısınmanız ve İslam dininin aziz kılınması için veriyordu. Bugün Cenab-ı Hakk, dinini aziz kıldı ve İslam Kuvvet buldu. Artık dinin size ihtiyacı kalmadı..." demiştir. Hz. Ebubekir de bu görüşe katıldı. Ashabdan hiç biri de buna itiraz etmedi. Böylece nas ile sabit olan müellefe-i kulüb'ün zekâtan

hissesinin düşmesinde icmâ mün'akid oldu. [\[149\]](#)

Usul alimleri, müellefe-i kulübün zekâtan sakıt olmalarını çeşitli şekillerde değerlendirmişlerdir.

1. Bazı alimlere göre,

Müellefe-i kulübün zekât hissesi, Peygamber (s.a.s.)'in Muaz b. Cebel'e verdiği zekâtla ilgili mektubun sonunda "...zekâtı zenginlerden al, fakirlere ver" buyurmasıyla neshedilmiştir. [\[150\]](#)

2. Bazı alimler, burada birinci kaideyi yani bir hükümün illeti ortadan kalkınca hüküm de son bulur kaidelerini tatbik etmişlerdir. Görüşlerini şöyle müdafaa etmişlerdir: "İlet, dini kuvvetlendirip aziz kılmaktır. İletin ortadan kalkması sebebiyle yani maslahatın sona ermesi sebebiyle hüküm de son bulmuştur. Onlara zekât vermek, bu illet dolayısıyla idi. Zira dini aziz kılmak için veriliyordu. Sonra Allah, İslam dinini aziz kıldı, müslümanları müellef-i kulübe muhtaç olmaktan kurtardı. Dolayısıyla maksad hasıl oldu, illet nihayet buldu, artık onlara tahsisat verilmesine mahal kalmadı. Bu sebeple bu konudaki nas ile sabit olan hüküm de bu suretle nihayet bularak sakıt oldu. [\[151\]](#) Bâberti bu, görüşe katılmadığım ifade etmiştir.

3. Bazı alimler de burada ikinci kaideyi tatbik etmeyi tercih etmişlerdir. Görüşlerini şöyle müdafaa etmişlerdir: "Maksadının zıddını gerektiren her

şey, batıldır. Şu halde şayet biz, müellefe-i kulûbe tahsisat verilmesinin devam etmesini tecviz edersek, bu, tahsisatı vermedeki maksada aykırı düşer. Çünkü onlara verilen bu tahsisat, ancak onlar tarafından dine zül ve hakaret gelmemesi ve bu suretle onların serlerinin bertaraf edilmesi için verilirdi. Sonradan İslim Dini kuvvet bularak onların şerrinden emniyet hasıl olunca, artık onlara tahsisat verilmesine devam etmek, İslam Dini için zillet ve hakaret olur. Bu sebeple artık onlara tahsisat verilmez." Beyana hacet yoktur ki bu sözün manası şudur: İslam dininin kuvvetli olmadığı zamanda müellefe-i kulûbe tahsisat verilmesi, dini aziz kılmak maksadına dayanıyordu. İslam dininin kuvvet bulması zamanında onlara tahsisat verilmesine devam etmek, artık İslamiyeti aziz kılmak değil, bilâkis izlâl olur. Bu suretle maksud olan maslahat, tamamen yok olup onun yerine mefsetet kaim olmuş olur. Buna mahal bırakmamak için mezkur hüküm, yani tahsisatın verilmesinin cevazı sakıt olmuştur.

4. Bazı alimler de bu konudaki hükmün kaldırılmasını şöyle değerlendirmişlerdir: "Bundan maksat, dini aziz kılmaktır. İslamiyetin zayıf olduğu bir zamanda bu maksad, ancak gayri müslimlerin serlerini bertaraf etmek için tahsisatın verilmesiyle gerçekleşebilirdi. Sonradan durum değişerek İslam Dini kuvvet bulunca, tahsisatın kesilmesi vacip oldu. Çünkü İslamın kuvvetli olduğu bir zamanda dini aziz kılmak, onlara verilen tahsisatın kesilmesiyle mümkün olabilirdi. Tahsisatı Hz. Peygamber zamanında vermekle, ahab zamanında onu kesmek keyfiyeti, bir âlet ve vâsıtadan ibarettir. Asıl maksad, dini aziz kılmaktır. Bu ise tebeddül etmemiştir, hâli üzere bakîdir. Tebeddül eden, onun ancak âleti olan hükümdür ki, o da tahsisatın kesilmesidir. Şu halde tahsisatın verilmesi, tahsisatın kesilmesine tebeddül etmiştir. [152]

5. Bazı alimler de bu tahsisatın kesilmesini nesh olarak değerlendirmiştir. Nassın icmâ ile neshedilmesi keyfiyetini İâ b. Eban gibi bazı alimler kabul etmişlerdir. Cumhuriyet fukahaya göre icmâ, ne nâsîh ne de mensuh olamaz. Nesh ancak Peygamber (s.a.) zamanında olabilir. Bu bakımdan bu hadiseyi bir nesh olarak, yani sahabe icmâ ile nassın hükmünün değiştirildiğini kabul etmek doğru değildir. [153] Çünkü Hz. Ömer bu tatbikatıyla zekâtın hisse alanlara hükmün kaldırılmasını veya neshini kastedmemiş, fakat uygulama şartlarının bulunmayışı sebebiyle hükmün tatbik edilemeyeceğine karar vermiştir. Hükmün uygulanmamasıyla, tamamen kaldırılması (neshi veya ilgası) ayrı ayrı şeylerdir. Ne Hz. Ömer, ne de sahabe Kur'an hükümlerini neshedebilir, ne de yürürlükten kaldırabilir. Şu halde müellefe-i kulûbün hisseleri kıyamete kadar bakîdir, tatbikine dâir şartlar bulunduğu tatbiki gerekir. Yetkililer, İslam'a kalbleri ısındırılmaları uygun gördüğü kişilere bu hükmü uygular. Nitekim Ömer b. Abdilaziz, kalblerinin İslam'a ısındırılmasında lüzum gördüklerine zekât malından belirli bir miktar vermiştir. [154]

I. İCTİHÂD [155]

A. Tarifi

İctihâd, lugatta çaba göstermek, meşakkatli ve külfetli bir şeyi ele geçirmek hususunda olanca gücü harcamak demektir. Fıkıh usûlcülerinin istilâhında ictihâd şöyle tarif edilmiştir:

1. Fer'i-zannî şer'î hükmü, tafsili delilinden istinbât etmek hususunda fakîh (müctehid)'in olanca gücünü harcamasıdır. Veya,
2. Bir müctehid'in, usûl kaidelerini, olanca gücünü sarfedip uyguladıktan sonra vardığı hüküm ve görüştür. İctihâd edene müctehid, ictihâd ve istinbât olunan hükme müctehedün fih denir. Tarifte geçen bazı tabirleri izah edelim:
İstinbât (Delilden hüküm çıkarmak): İstinbât, lugatta kuyudan güçlkle su çıkarmak, manasına gelir. İctihâd kolay bir şey olmadığı için, şer'î delillerden hükümleri çıkarmaya istinbât adı verilmiştir.

Fer'î: Fer'î kaydıyla itikada ait hükümler tarifin dışında bırakılmıştır. Çünkü itikadî konularda ictihada yer yoktur.

Şer'î: Şer'î kaydıyla aklî ve hissî olan hükümler, tarifin dışında kalmıştır. Zira onları anlamak hususundaki bir gayret, bir fikhî ictihâd değildir.

Zânnî: Zannî kaydıyla sarîh ve kat'î hükümler, tarifin dışında bırakılmıştır. Çünkü sarîh ve kat'î hükümlerde İctihâd carî olmaz.

Tafsili delil: Bir konuya ait özel ve muayyen delildir. Bir konuya ait âyet ve hadis gibi.

Fakîh (müctehid): Bu kayıt ile fakîh (müctehid) olmayanlar, tarifin dışında bırakılmıştır. Fakîh'den maksad, delillerden hüküm istinbâtına muktedir olabilecek bir melekeye sahip bir kişidir. Yoksa fikhî konuları ezberlemiş herhangi bir âlim değildir. Usûlcülerin istilâhında fakîh ile müctehid eş anlamlıdır. Fikhî meseleleri öğrenip ezberleyen kimselere, mecazen fakîh denmektedir.

B. İctihâd'ın Sahih Olmasının Şartları:

İctihâd iktidarına sahip bir kişinin, ictihadın caiz olduğu konularda yapmış olduğu ictihadı, sahîh ve muteberdir. Şu halde ictihadın, sahîh ve makbul olabilmesi için şu iki şartın bulunması gerekir:

1. İctihadın, ictihâd iktidarına sahip bir kişi tarafından yapılması (ehlinden sadır olması),

2. İctihadın, caiz olduğu bir konuda yapılması (mahalline masruf olması). Bu iki şartı taşımayan bir ictihâd kabul edilemez. Bu cümleden olarak müctehid olmayan bir kişi, yaptığı ictihâddaki hatasından dolayı günahkâr olur ve hâkim ise hükmü bozulur. Halbuki müctehid bir kişi, ictihadın, caiz olduğu bir konuda yapacağı ictihâdındaki hatasından dolayı günahkâr olmaz, hâkim ise hükmü de bozulmaz.

C. İctihâd'ın Hükmü

1. İctihâdla varılan hükmün değeri, hata ihtimali olmakla birlikte gâlib bir zandan ibarettir. Bir müctehid, kendisinin ictihadında hakka" isabet ettiğini kat'î surette iddia edemez. Ancak hakka isabet ettiğine gâlib bir zan ile kanı bulunur. Bunun içindir ki, kat'î-şer'î hükümlerde ve itikadî konularda ictihâd carî olamaz. Çünkü bu konularda zan kâfi olmayıp, kat'îlik gereklidir. Kat'î delil olan yerlerde ise ictihada mahal yoktur. Bir müctehid ictihadında hakka isabet etmiş ise kendisine iki ecir ve sevâb vardır; ictihadında hata etmiş ise alacağı ecir ve sevab bir tanedir.

2. İctihâd, ictihadı nakzemez. Bir müctehid, başka bir müctehidin ictihadını bozamaz. Aynı şekilde bir hakimin, ikinci ictihadı, birincisini bozamaz. Ancak müctehid, ictihadın değişmesi halinde yeni ictihada uymak zorundadır.

3. İctihâd, yerine göre farz-ı ayın, farz-ı kifâye, mendüb veya haram olabilir. [156]

D. İctihâd Ehliyeti (Müctehidlik Şartları)

İctihâd ehliyetinin şartları ikidir:

1. İlim,
2. Kabiliyet,

Birinci şart, kesbîdir; bu şart çalışmayla elde edilebilir. İkinci şart ise fitrîdir; çalışmayla elde edilemez. Allah onu doğuştan insana ihsan eder. İnsan bu iki şartı birlikte hâiz olmakla müctehid olabilir. Şimdi bu iki şartı ayrı ayrı izah edelim:

1. İlim:

Müctehidin asıl görevi, şer'î delillerden hükümler çıkarmak, nasları tefsir etmek ve hükümlerin olaylara nasıl tatbik edileceğini göstermektir. Bu itibarla, müctehid olacakların, hukuk ilmine .derin vukufı, halkın örf ve âdetlerini anlayacak derecede genel kültürlerinin bulunması gerekir. Bir müctehidin bilmesi gereken hususları şöylece sıralayabiliriz:

A. Kur'ân-ı Kerîm'i Bilmek:

Bir müctehidin, Kur'ân âyetlerinin hepsini icmâlî bir surette bilmesi, ahkâm âyetlerini de ayrı ayrı ve en ince teferruatına kadar bilmesi şarttır. Çünkü hukukî hükümler, âyetlerden istinbât olunmaktadır. Gazalî (öl. 505), Ebû Bekir b. el-Arabî (öl. 543), Karâfî (öl. 664) gibi âlimler, ahkâm âyetlerinin sayısını beşyüz olarak tesbit etmişlerdir. Aslında ahkâm âyetlerinin beşyüz sayısında bırakılması doğru değildir. Dikkatli bir tetkik, derin bir düşünce ile diğer âyetlerden de hüküm çıkarılması, hatta kıssalardan, peygamberlerin başlarından geçen olaylardan hüküm istinbâtı da mümkündür. Müctehidin, ahkâm âyetlerini ezberlemesi şart değildir. İhtiyaç anında hangi âyetin ve hangi sûrenin nerede olduğunu bilmesi, maksadı sağlamaya kifayet etmektedir. Âlimler, ahkâm âyetlerini konu edinen tefsir kitapları yazmışlardır. Cessâs (öl. 370) ve Ebû Bekir b. el-Arabî'nin "Ahkâmü'l-Kur'ân" adlı eserleriyle, Kurtubî (öl. 671)'nin "el-Câmi'ul Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı eseri bunlardandır. Bunlar ve benzeri kitaplar, halihazırda müctehidin ahkâm âyetlerine müracaatını, âyetlerin mana ve hükümlerini a'nlamasını kolaylaştırır.

Bir müctehidin, âyetlerin nâsîh ve mensûhunu, nüzul sebeplerini bilmesi, aynı şekilde ahkâm âyetlerinin lügat ve ıstılah manalarını, hâss, âmm, mücmel, müfesser gibi kısımlarını bilmesi gereklidir.

B. Sünnet'i Bilmek:

Müctehidin, Sünnet'ten nelerin sahîh, nelerin zayıf olduğunu, hadis râvîlerinin hallerini, durumlarını, hadislerin senedlerini yani mütevâtir, meşhur ve âhâd gibi bize vasıl olma yollarını, hadislerin manalarını, vürûd sebeplerini, hadisler arasında tercih yapma kaidelerini, hadislerin nâsîh ve mensûh olanlarını bilmesi gerekir. Müctehidin, sadece ahkâma tealluk eden hadisleri bilmesi kâfidir. Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilen bir habere göre, ahkâma ait 1200 hadis bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre bu sayı dörtbine ulaşmaktadır. Bazı âlimler, bir müctehidin üçbinden fazla hadisi bilmesinin kâfi olacağını ifade etmektedirler. Gazâlî'ye göre bir müctehidin, Ebû Davud'un Sünen'i veya Beyhakî'nin Sünen'i gibi ahkâm hadislerini

toplayan bir hadis kitabını öğrenmesi kâfidir. [\[157\]](#) Nevevî, Ebû Davud'un Sünen'inde, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde bulunan bazı hadislerin yer almadığını ileri sürerek Gazâlî'nin bu görüşüne katılmadığını ifade etmektedir.

C. Arapça Bilmek:

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet arapça olarak vârid olmuştur. Bu sebeple müctehidin naslardan hüküm çıkarabilmesi için arapçayı bilmesi gerekir. Hiç şüphesiz müctehidin, arapçanın sarf, nahiv, belagat, meânî ve beyân gibi lisan ve edebiyat ilimlerini öğrenmesi zorunludur. Ancak bu ilimleri, lisan ve edebiyat sahasında mütahassis olan kimseler seviyesinde bilmesi şart değildir.

Şer'î nasları doğru olarak anlaması ve bunlardan hüküm istinbâtım mümkün kılacak kadar Arap Dili ve Edebiyatını bilmesi kâfidir.

D. İcmâ Vâkî Olan Konuları Bilmek:

Karşılaştığı ve hakkında ictihâdda bulunduğu meselelerde icmâ'a aykırı harekette bulunmamak için, müctehidin hangi konu ve meselelerde icmâ vâkî olduysa onları bilmesi gerekir.

E. Kıyas'ı Bilmek:

İctihadın ruhu kıyas'dır. Bu sebeple bir müctehidin, kıyasın rükünlerini, şartlarını, hükümlerini en ince teferruatına kadar bilmesi zorunludur. Kıyas, fıkıh usulü ilminin konularından biridir. Bu sebeple ona dâhil bir konudur. Önemine binaen ayrı olarak zikredilmiştir.

F. Fıkıh Usulü İlmini Bilmek:

Müctehid, şer'î delilleri, bunlardan hüküm çıkarma yollarını, lafızlarla ilgili kaideleri, deliller arasındaki tercih kaidelerini, Şâri'in maksad ve gayelerini ve bunlara benzer konuları fıkıh usulü ilminden öğrenebilir. Bu sebeple müctehidin, fıkıh usulü ilmini en ince teferruatına kadar öğrenmesi gerekir. Fıkıh usulü ilmini öğrenmeyen bir kişi, tefsir, hadis, sarf, nahiv, meânî gibi ilimlerde ne kadar müteahassis olursa olsun, fakîh ve

müctehid olamaz.

G. Fıkh'ın Fürû'unu Bilmek:

Müctehidin, fıkhın uygulama ile ilgili çıkarılmış hükümlerini (fürû'u'l-fikh) bilmesi şart değildir. Çünkü fıkıh, içtihadın semere ve neticesidir. Bununla beraber Gazali "Zamanımızda sağlıklı içtihad, ancak fıkıh kitaplarını tetkik edip öğrenmekle mümkün olabilir" diyerek müctehidin, fıkhı bilmesinin gereği üzerinde durmaktadır. Gerçekten fıkıh kitapları bir müctehidi en kısa yoldan maksadına ulaştırmaktadır. Çünkü fıkıh kitaplarında bütün fakih ve müctehidler görüş ve içtihadları toplu halde bulunmaktadır. Müctehid, fıkıh kitaplarında bir konu hakkında toplu halde bulunduğu nass, görüş ve içtihadları tetkik etmekle çok kısa bir zamanda bir içtihadta bulunabilir. Bu bakımdan müctehidin fıkıh kitaplarından faydalanması zarurîdir.

2. Kabiliyet:

"Yaratılıştan hukuki hükümlerin ruhuna nüfuz edebilecek zekâ ve kabiliyette olmak". Bu şartı hâiz olmayan bir kişi, birinci şartı elde etmekle müctehid olamaz. Gerçekten bir müctehid için her şeyden önce gerekli olan şey, nassların illet ve sebeplerini, bu illet ve sebeplerin dayandıkları hikmet-i teşrii ve şâri'in maksadlarını bilmek ve anlamaktır. Nassların ve delillerin iç yüzüne nüfuz edemeyen bir kişi, ne nassların müstenid buldukları şer'î illetleri, ne de maksatlarını anlayabilir. Bu gibiler içtihadlarında çok hata yaparlar. Delillerin tearuzunda hangisinin tercih edileceğini bilemeyip, şaşırıp kalırlar.

İCTİHÂD EHLİYETİ

Kabiliyet

İlim

1. Kur'an-ı Kerim'i bilmek,
2. Sünnet'i bilmek,
3. Arapçayı bilmek,
4. İcmâ Vakî olan konuların bilmek,
5. Kıyâs'ı bilmek,
6. Fıkıh Usulünü bilmek,
7. Fıkıh'ı bilmek.

E. İctihâd'ın Bölünüp Bölünemeyeceği

Bir müctehidin her mes'eleda içtihad ehliyetini hâiz olması gerekir mi? Yoksa bazı konularda içtihad ehliyetini hâiz olması, diğer konularda başka müctehide tâbi olması caiz midir? Bu konuda âlimler, iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir:

1. İctihâd bir bütündür; bir müctehidin bütün konularda müctehid olması gerekir. Molla Hüsrev gibi âlimler bu görüşü savunmuşlardır.
2. İctihâd bir bütün değildir; tecezzü edebilir; bir müctehidin bütün konularda müctehid olması şart değildir. Bu görüş, Gazzâlî, İbn Dakiku'l-İd, İbnü'l-Hümâm, İbnü's-Sâatî gibi âlimlere aittir. Bunlara göre fıkhın muamelât kısmında müctehid olacak bir zât için, muamelâta müteallik bütün nassları bilmesi lâzımdır. Fakat ibadât ve ukûbâta dâir nassları bilmesi şart değildir. Çünkü içtihad bir bütün değildir. Bir kimse bazı konularda bütün delilleri tetkik eder, bunun yanında bazı konuların delillerini tetkik etmeyebilir. Bizim tercih ettiğimiz görüş de budur.

F. İctihadın Mahalli: (İctihadın Sahası)

Hakkında kat'î delil bulunmayan her şer'î hüküm, içtihadın mahalli (yeri)dir. Buna, "müctehedün fih" ve "mes'ele-i içtihadîyye" ile denir. [\[158\]](#) Şu halde, hakkında kat'î delil bulunan şer'î hükümlerde içtihadta bulunulamaz; bu hükümlerde ihtilâf edilemez. Ancak hakkında kat'î delil bulunmayan şer'î hükümlerde içtihad carî ve muteber olur; müctehid bu gibi konularda hata ederse, mazur ve hattâ me'cûr olur.

Burada ifade edelim ki, şer'î hükümler, "kat'î hükümler" ve "zannî hükümler" olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kat'î hükümler, kat'î delil ile, zannî hükümler ise zannî delil ile sabit olur. Kat'î delilden maksad, nass-ı kâtî' ve icmâ'dır. Nass-ı kâtî', Şâri'den sübûtu ve delâleti kat'î olan nassdır. Bilindiği gibi nasslar, sübût ve delâlet yönünden dört kısma ayrılmaktadırlar:

1. Hem sübûtu ve hem de delâleti kat'î olan nasslar: Manaları kat'î olan âyetler ve mütevâtir hadisler gibi. Hanefilere göre manaları kat'î olan meşhur hadisler de buna dahildir.
2. Sübûtu kat'î, fakat delâleti zannî olan nasslar: Mânâları te'vil edilebilecek bulunan âyetler, mütevâtir ve meşhur hadisler gibi.
3. Sübûtu zannî, fakat delâleti kat'î olan nasslar: Manaları kafi olan haber-i vâhidler gibi.
4. Hem sübûtu ve hem de delâleti zannî olan nasslar: Mânâları zannî olan haber-i vâhidler gibi.

Bunlardan birincisi kat'î nass ve kat'î delildir. Diğer üçü, zannî nass ve zannî delildir. Birincisi ile farz ve haram, ikincisi ve üçüncüsü ile vâcib ve tahrîmen mekruh, dördüncü ile de mendûb, müstehab gibi hükümler sabit olur. Bunlar tearuz ettiklerinde birincisi ikincisine, ikincisi üçüncüsüne, üçüncüsü de dördüncüsüne tercih olunur.

İşte kat'î nasslarda ve hakkında icmâ bulunan konularda içtihad cereyan etmez. Meselâ, namazın, orucun, zekâtın, haccın farziyeti, onların rükünleri, vakitleri hususunda içtihadta asla yer yoktur. Aynı şekilde adam öldürmenin, zina yapmanın, alkollü içki içmenin haram olduğu kesinlikle sabittir. Bu gibi hükümler, içtihadta konu olamaz. Mecelle'nin "Mevrid-i nassda içtihadta mesağ yoktur" kâidesiyle kat'î nass bulunan yerlerde içtihad mahal olmadığı ifade edilmiştir. Kat'î nassların bulunduğu yerde müctehid hata ederse günahkâr olur, hâkim ise hükmü bozulur.

Şu halde hakkında zannî nassların vârid olduğu hükümlerde içtihad edilebilir. Bu yerlerde içtihad eden bir müctehid hata ederse günahkâr olmaz,

bilakis sevap kazanmış olur. Hâkim ise hükmü bozulmaz. Hiç şüphesiz bu konularda müctehidlerin farklı icthadlarda bulunmaları tabiidir.

Aynı şekilde hakkında açık nass bulunmayan konularda da icthâd cereyan eder. ^[159] Çünkü Hz. Peygamber ve sahabe devrinde de icthâdü'r-re'y adı altında bu tür içtihadı başvuruluyordu. Hakkında açık nass bulunmayan konularda müctehid, kıyas, istihsân, istislâh gibi şeriatın diğer fer'i delillerine müracaat etmeğe ve o yollar ile icthâd etmeğe mecburdur. Şüphesiz bu delillerin sıhhat dereceleri, bu delillerden hükümlerin istinbat keyfiyeti, bu delillere istinaden istinbat olunmuş hükümler hakkında müctehidlerin icthâdlan farklı olabilir.

G. İctihâdü'r-Re'y

Biraz önce içtihadın şu iki maddede zikredilen yerlerde sözkonusu olabileceğini ifade etmiştik:

1. Hakkında kat'î delil bulunmayan şer'î hükümler,

2. Hakkında açık nass bulunmayan konular. ^[160]

Hiç şüphesiz, her hususun, her meselenin, meydana gelen her olayın açık hükmü, Kur'ân ve Sünnet'te bulunmaz. Bu durumlarda yapılacak ilk iş, o olay, o meselenin hükmünü, nasslar ışığı altında içtihad ederek bulmaktır. Bu yol, Hz. peygamber devrinden beri takip edilmektedir.

İctihadın bir nev'i olan re'y, lugatta görmek, düşünerek varılan netice ve görüş manalarına gelmektedir. Istılahta şöyle tarif edilir: Re'y: Kur'ân ve Sünnet'te yeni bir olay ve meselenin açık hükmü olmayınca, o olay ve mesele hakkında genel prensip ve dinin ruhundan hareket ederek varılan hüküm ve görüştür. Re'y'in sahası kıyasdan daha geniştir. Hatta Peygamber ve sahabe devrinde istihsân, mesâlih-i mürsele, sedd-i zerâyi', istishâb gibi tabirler yoktu. Bu esas ve metodlar, rey ve icthâdü'r-re'y adı altında uygulanıyordu. Şu halde hakkında açık nass bulunmayan konularda yapılan içtihadı, icthâdü'r-re'y denilmekte ve bu, içtihadın bir nev'ini meydana getirmektedir. Başka bir ifade ile icthâdü'r-re'y, içtihadın dar manasıdır.

H. İctihâd'a Duyulan İhtiyaç

Bilindiği gibi müslümanların hayatlarını düzenleyecek kural ve açıklamalar, Kur'ân ve Sünnet'te bulunmaktadır. Keza müctehidler de Kur'ân ve Sünnet'in ışığı altında müslümanların hayatlarını düzenleyecek hükümleri tesbit etmişlerdir. Bu hükümler, fıkıh kitaplarında bulunmaktadır. Ancak Kur'ân, Sünnet ve fıkıh kitaplarında kıyamete kadar vukubulacak olayların bütününe açık hükmünü bulmak mümkün değildir. Bu sebeple müslümanlar, karşılaştıkları problemlerin açık hükümlerini bunlarda bulamazlar. İşte müctehidler, icthadlarıyla müslümanların çözüm bekleyen problemlerine Kur'ân ve Sünnet'in ışığı altında yeni hükümler elde ederek çözüm getirebilirler. Bu şekilde hem müslümanların problemleri çözülür, hem de İslam Hukuku gelişir.

Kur'ân-ı Kerim'de dolaylı veya dolaysız olarak icthâdın teşvik ve emredildiği görülmektedir. ^[161] Peygamberimizin ashabını icthâd etmeğe teşvik ettiği de bilinmektedir. Nitekim Peygamber (s.a.), Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı tayin ederken ona "Hangi esasa göre hüküm vereceksin, ya Muâz?" diye sordu. Muâz cevaben "Allah'ın kitabına göre, onda bulamazsam Sünnet ile, onda da bulamazsam kendi reyimle icthâd ederim" dedi.

Peygamberimiz bu cevaptan sön derece memnun olmuş ve Allah'a duada bulunmuştur ^[162]. Peygamberimiz,

"Bir hâkim hükmederken icthâd eder ve içtihadında isabet ederse iki, hata ederse bir sevab vardır" buyurmuştur. ^[163]

Âlimlerin ifadelerine göre icthâd, müslüman toplum için farz-ı ayın veya farz-ı kifayedir. Hiç bir zaman müslümanların müctehidsiz kalmaları caiz değildir. Bu bakımdan icthâd kapısı hiç bir zaman kapanmaz.

İ. İctihâd Usûlü:

Sahâbiler bir hâdisenin hükmünü istihraç için ilk önce Kitâb'a, ikinci derecede Sünnete müracaat ederlerdi. Mes'elenin hükmü, Kur'ân ve Sünnette saraheten veya delâletten bulundukça re'y ve kıyâsa asla iltifat etmezlerdi. Mümkün olduğu kadar âyet ve hadislerin delâlet ve işaretinden, imâ ve iktizâsından hüküm çıkarmaya çalışırlar, muvaffak olamazlarsa o vakit, bizzarûre kıyâs yoluna giderlerdi.

Bir müctehidin de bu yolu takip etmesi gerekir. Nass ile amel mümkün oldukça, re'y ile amel caiz olmaz. Re'y ve kıyâs, ancak kesin nass bulunmayan yerlerde câri olur.

Hiç şüphesiz icmâ da müctehidler tarafından dikkate alınacak bir delildir.

Bir mes'elenin hükmünü öğrenmek için Kitâb ve Sünnete bakıldığı zaman, bazan iki âyet veya iki hadis arasında tearuz bulunduğu görülür. Bahsinde de izah ettiğimiz gibi, bu tearuz hakiki olmayıp, zahirîdir (görünüştendir), bizim anlayışımıza göredir. Hakikatta ya biri nâsîh, diğeri mensûhtur veya birinden kasdolunan mana, diğerrinden kasdolunan manadan başkadır. Böyle bir durum karşısında yapılacak şey, mümkün olduğu kadar müteânz iki delilin aralarını cem' ve te'lîf ederek her ikisiyle de amel etmeye çalışmaktır. Mümkün olduğu surette tarih bakımından sonra olanla amel etmektir.

Şayet tarihleri malum değilse o vakit delil ve karineler yardımıyla biri diğerrine tercih edilir. Bazen de müteânz olan iki âyet ve iki hadisin biri âmm, diğeri hâss olur. Bu durumda bakılır: Ya nuzûl ve vurûd sebepleri malûmdur veya meçhuldür.

Tarihleri malum ise üç suretten hâlî değildir:

1. Tarihleri aynı ise, hâss âmmı tahsis eder. Bu halde her ikisiyle de amel olunur. Hâssın hükmü kendi fertleri hakkında, âmmın hükmü de onlardan hâriç kalan diğerr fertler hakkında câri olur.

2. Hâssın tarihi âmmın tarihinden sonra ise, bu durumda da aynı hüküm câridir. Şu kadar var ki, hanefiler bu nevi tahsise nesih ismi verirler.

3. Hâssın tarihi önce, âmmın tarihi sonra ise, bu durumda âmm hâssı nes-hetmiş olacağından, artık hâss ile amel caiz değildir.

Şayet hâss ile âmmın tarihleri meçhul ise, bu takdirde birini mukaddem, diğerrini muahhar farzetmek doğru değildir ve her ikisiyle de amel edilir.

Bu söylediklerimiz nassların subût ve delâlet itibariyle dereceleri müsâvî oldukları takdirdedir. Şayet subût ve delâlet cihetiyle dereceleri müsavi değilse, bu takdirde aşağıdaki şekilde çözüm yolu bulunur.

Şöyle ki, önce nassların Şâri'den vürûd ciheti, ikinci derecede delâlet ciheti nazar-ı itibâra alınır. Bu sebeple, subûtları farklı olduğu surette, subûtu ekvâ olan tercih olunur. Delâletçe kat'iyete itibar olunmaz. Şu halde ubûtu kat'i olan âyetler ve mütevâtîr hadisler, subûtu zannî olan haber-i vahide takdim edilir. Subûtu zannî, delâleti ne kadar açık olursa olsun, subûtu kat'iyeye tercih edilemez.

Bu sebeple Kitâb, haber-i vahide takdim edilir. Meselâ, âyeti, kadının velîsinin iznine bağlı olmaksızın nikâh akdedebileceği sıhhatinde zahirdir. hadisi ise bir kadının nikâhının sıhhatinde velinin izninin şart olması hususunda sarîh nass dir. Fakat, haber-i vahiddir. Bu sebeple Hanefiler, "Bu hadis, Kitâb'ın zahirine takdim olunamaz" derler. Bunun için hanefî mezhebinde bu âyet tercih edilerek, onunla amel olunmuştur, bu hadisle amel olunmamıştır.

Nasslar, subût ve delâlet bakımından dört nevidir:

1. Subûtu kat'î, delâleti kat'î,
2. Subûtu kafi, delâleti zannî,
3. Subûtu zannî, delâleti kat'î,
4. Subûtu zannî, delâleti zanni.

Bunlar arasında tearuz vukuunda birincisi ikincisine, ikincisi üçüncüsüne, üçüncüsü dördüncüsüne tercih olunur. Kuvvet dâima tercih sebebidir. Her ikisi kuvvette müsavi olursa, delil ve karinelerle biri diğerine tercih edilir. Şayet tercih mümkün olmazsa, o zaman her ikisi ile de amel edilmez.

İki nass tearuz edince ve tercih de mümkün olmayınca, o hâdisenin hükmünü istihraç için diğer bir delile müracaat olunur. İki nass âyet ise sünnete, sünnet ise örf-âdet, maslahat-ı âmme, kıyas ve sahabe kavline müracaat olunur.

Kıyâs, nass veya z'arûret ile tearuz edince hanefiler istihsâm, mâlikîler maslahât-ı mürseleyi tercih ederler.

Kıyâs ile sahabe kavli tearuz edince, hanefilerin bir kısmına göre kıyâs, diğerlerine göre sahâbî kavli tercih olunur.

İki kıyas arasında tearuz olunca, iki kıyasdan biri tercih edilir. Ancak iki kıyas arasında kuvvet bakımından farklılık olabilir. O takdirde kuvvetli ile amel edilir. Mesela, illeti sarahaten mansûs olan kıyas, illeti gayr-i mansûs olup aklen istinbât olunan kıyasa takdim ve tercih olunur. Aynı şekilde

[164]
eseri kavi olan kıyas, eseri zayıf olan kıyasa tercih olunur.

J. Tabakâtu'l-Fukahâ (Müctehidlerin İlmt Kudretlerine Göre Dereceleri)

a. Giriş

İslâm müellifleri, her âlime lâyük olduğu mevkiî vermişler; müfessir, muhaddis ve fakîhleri hâiz oldukları ilmi kudrete göre derecelere ayırmışlar, bu hususta yazılan eserlere tabakât adı vermişler, fakîhleri derecelere ayıran eserlere de tabakâtu'l-Fukahâ demişlerdir. İslâm'ın ilk devirlerinde, sahabe ve tâbiûn fakîhleri çeşitli derecelere ayrılmamıştı. Hatta o zamanlar fukahâ tabiri bugünkü anlamda kullanılmıyordu. Fıkıh mezhepleri ortaya çıkmamıştı. O devirlerde büyük küçük her âlim kendi ilmiyle âmil olur, kimse kimseyi taklîd etmezdi. Bilemedikleri bir mesele olursa, onu birbirlerinden sorup öğrenirdi. Fakat tâbiûn devrinin sonlarına doğru ve etbâut-tâbiûn devrinin başlangıcında fikhî mezhepler ortaya çıkmaya başladı. Mezheplerin tamamen teessüsünden sonra, özellikle hanefî, mâlikî, hanbelî, şâfiî fakihleri ilmi kudretlerine göre derecelere ayrıldı. Her mezhebin fakihlerinin hayatlarını konu edinen tabakât kitapları yazıldı.

b. Hanefilerin Taksimi [165]

İbn Kemal Paşa, Hanefî fukahâsını yedi derece (tabakâ)ye ayırmıştır. Bunlar şunlardır:

1. Dinde müctehid: Bu, usûl ve fûrû'da hiç bir müctehidi taklid etmeksizin, kendisinin koyduğu prensip ve kaideler çerçevesinde ictihâd eden zattır. İmam A'zam Ebû Hanîfe, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Malik b. Enes bu tabakaya mensuptur.
2. Mezhep de müctehid kendisi bir takım usuller çerçevesinde nasslardan hüküm çıkarabilecek kudrette olduğu halde dinde müctehid bir kişiye tabi kolarak, onun usul ve kaidelerine göre ictihâd eden zattır. Bu tabakaya mensup müctehidler, tabi oldukları müctehidin kaidelerine usul yönünden muhalefette bulunmazlar. Ancak fer'î meselelerde muhalefette bulunabilirler. Ebû Yusuf, İmâm Muhammed, İmâm Züfer, Hasan b. Ziyâd bu tabakaya mensupturlar.
3. Mes'elede müctehid: Bunlar mensubu buldukları mezhepde hükmü bulunmayan meseleler hakkında ictihada muktedir olan fakîhlerdir. Ebû Bekir el-Hassâf, Tahâvî, Kerhî, Halvânî, Serahsî, Pezdevî, Kadîhân ve benzeri fakihler, mes'elede müctehid olarak kabul edilirler. Bunlar usul ve fûrû'da tabi oldukları müctehidin kaidelerine muhalefette bulunmazlar.
4. Tahrîc ashâbı: İctihada kudretleri bulunmayan mukallid fakîhe ashâb-ı tahrîc denir. Bunlar, mensubu buldukları mezhep müctehidlerine ait kapalı sözleri açıklarlar, iki manaya ihtimali olan kavli (sözü), diğer nasslarla mukayese ederek bir yöne tevcih ederler. Mezhepde hükmü bulunmayan meseleler hakkında mezhebinin nass ve kaidelerinden yeni hükümler çıkarırlar. Ebû Bekir el-Cassâs, Ebû Abdullah el-Cürçânî gibi fakîhler bu tabakaya mensupturlar.
5. Tercih ashâbı: Mezhep içinde aynı konuda rivayet olunan farklı rivayet ve kavillerden birini diğerine tercih eden fakîhe tercih ashâbı denir. Bu tabakaya mensup olan fakîh, tercih esnasında "bu evlâdır", "bu daha sahihtir", "bu daha açıktır", "bu kıyas için daha uygundur" gibi terimleri kullanır. Kudûrî, Merğînânî, İbnü'l-Hümâm gibi fakihler bu tabakaya mensuptur.
6. Temyiz ashâbı: Bu Zâhirü'r-rivâye ile nevâdir rivayeti, kuvvetli ile zayıf rivâyed birbirinden ayıran fakîh kişidir. Mütûn-i Erbaa (Dört metin) müellifleri bu tabakaya mensupturlar. (Ebû'l-Berekât en-Nesefî, Mavsılî, Tâcü's-Şerîa, Muzafferüddin b. Saati).
7. Sırf mukallid Bu, ictihad, tercih, temyiz ve tahrice se-lahiyetli olmayıp yalnız bir mezhebe ait hüküm, mesele ve rivayetlerin büyük bir kısmını ezberlemiş, bunları eserlerine almış olan herhangi bir âlimdir. Hicri sekizyüz yılından sonraki Hanefî fakihlerinin ekserisi bu kısma dahildir.

Alaeddin el-Haskafi, İbn Âbidin gibi.

İbn Kemal Paşa'nın bu taksimi, bazı araştırmacılar tarafından tenkid edilmiş-. tir Muhammed Zâhid el-Kevserî, bu konuda Şihâbüddin b. Behâiddin el-Mercânî'nin Nâzûratu'l-Hakk adlı eserinde yaptığı tenkidi Hüsnu't-Tekâdî adlı eserinde nakletmişti el-Mercânî'nin tenkidine göre fakihleri böylece yedi tabakaya ayırmak, herhangi bir temele istinat etmemektedir. Ayrıca tabakalara örnek gösterilen fakihlerin seçiminde de hatalar yapılmıştır. Mesela Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'i, ikinci tabakada göstermek doğru değildir. Çünkü onlar, birinci tabakada gösterilen imam Mâlik ile İmam Şafî'den ilmi yönden aşağıda değillerdir. Tahavî, Hassâf, Kerhî gibi fakihleri, mezheb imamlarına usûl ve fûrûda muhalefette bulunamaz diye göstermek gerçeği aksettirmemektedir. Çünkü onlar, içtihadla muktedir kişilerdir. Ebû Bekir el-Cassâs'ı müctehid olarak göstermemek hatalı bir davranıştır. Kudûrî ve İbnü'l-Hümâm'ı, Kadihân'dan aşağı bir tabakada göstermek hatalı bir seçimdir.

[166]

c. Şâfiilerin Taksimi

Nevevî, Celaleddin es-Süyûtî, İbn Hacer el-Mekkî, Şafîî mezhebi fakihlerini iki kısma ayırmışlardır. Bunlar, şunlardır:

1. Mutlak müctehid. Mutlak müctehidler de İki kısma ayrılır:

Müstakil müctehid Bu, dinde müctehid demektir. Dört mezhep imâmı bu tabakaya dahildir. Bunlar hem usulde hem de fûrû'da hiç bir müctehide tabi olmazlar, kendi usul ve kaidelerine göre hüküm çıkarırlar. Müntesib müctehid Bu da mezhebde müctehid demektir. Usul bakımından bir müctehide bağlıdır. Fakat fûrû'da tabi olduğu müctehide muhalefette bulunabilir. Kaffâl-ı Sagîr, İmâmu'l-Haremeyn, Gazali, Ebû İshak eş-Şirâzî, Ebû Ali el-Mervezî gibi fakihler bu tabakaya dahildir.

Şafîî mezhebinde, müntesib müctehid mertebesinde bulunan bir müctehidin, mezheb imamından ayrıldığı meseleler ve icthadları, bu mezhebden sayılmaz. Bunlar başka bir mezhebin kavilleri gibi kabul edilir. Dört Muhammed adıyla bilinen Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Muhammed b. Hüzeyme en-Nisaburî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, aslında Şafîî mezhebi müntesiblerinden oldukları halde, yaptıkları icthadlarında İmam Şafî'ye muhalefetleri, muvafakatlarından çok olduğu için, bunların icthadları Şafîî mezhebi kavillerinden sayılmamış ve Şafîî mezhebi fıkıh kitaplarına alınmamıştır.

Bu husus Maliki mezhebinde de böyledir. Müntesib müctehid olan İbnu'l-Arabî, İbn Abdilberr, Maliki mezhebi fakih olmakla birlikte bunların İmam Malik'in icthadlarına muhalif kavilleri maliki mezhebinden sayılmamıştır.

2. Mukayyed Müctehid Bunlar da iki kısma ayrılır: Mezheb'de müctehid Bu, mensubu bulunduğu mezheb dairesinde icthad eden fakih bir kişidir. Bunlara ashâb-ı vücûh, muharric, ashâb-ı tahrîc de denir. Bu tabaka, Hanefilerin ashâb-ı tahrîcine muadildir.

Fetvâ'da Müctehid Bunlar, mensubu buldukları mezhebdeki muhtelif kavillerden birini diğerine tercih ederek fetva veren fakihlerdir. Bu tabaka, Hanefilerin tercih ashâbına muadildir.

Hanefilerdeki temyiz ashâbı ile mukallid denilen tabakalar, Şâfiilere göre fukahâ'dan sayılmazlar.

FAKİHLERİN TAKİMİ

Hanefilere Göre

1. Dinde müctehid
2. Mezhebde müctehid
3. Mes'elede müctehid
4. Tahrîc ashâbı
5. Tercih ashâbı
6. Temyiz ashâbı
7. Sırf mukallid.

Şâfiilere Göre

1. Mutlak müctehid
  - a. Müstakil müctehid
  - b. Müntesib müctehid
2. Muayyed müctehid
  - a. Mezhebde müctehid
  - b. Fetvada müctehid

Not: Mâliki ve Hanbelî mezheplerinde fakihlerin ilmi kudretlerine göre değendirilmesi Şâfiilerinkine yakındır.

H. Tahrîc

A. Tahrîc'in Manası Ve Mahiyeti:

Fıkıh usûlü ıstılahında icthâd kelimesi yanında bir de tahrîc kelimesi vardır. Manaları farklı olan bu iki kelime, ıstılahta hüküm istihracı manasında birleşirlerse de hükümlerin, şer'î nasslardan veyahut fakihlerin görüşlerinden (akvâhli'nden) istihraç edilmesi manalarında birbirlerinden ayrılırlar. [167]

İctihâd, şer'î nasslardan ve diğer delillerden hükümleri istihraç (çıkarmak) demektir.

Lugatta çıkarmak manasına olan tahrîc, ıstılahta fakihlerin kavillerinden ve mezhep imamlarının mezheplerine ait metin ve kaidelerden şer'î hükümleri çıkarmak manasıdır. Tahrîc edene muharric, ehli'l-tahrîc, sâhib'ut-tahrîc ashâbu'l-vücûb denir. Bu tariften anlaşılıyor ki, müctehid

[168]

şer'î nasslardan, muharric ise mezhebin nass ve kaidelerinden hüküm çıkarır.

Müctehid, nasslara ve nassların bina kılındığı illet ve sebeblere vâkıf olduğu için nasslardâ hükmü açıklanmayan konuların hükümlerini, nassların ışığı altında icthad ile çıkarır. Muharric ise mensub olduğu mezhebin kavillerini ve fikhî kaidelerini bildiği için mezhebinde hükümleri açıklanmayan konuların hükümlerini, mezhebin nassları ışığı altında çıkarır.

B. Tahrîc Usulü:

İctihâdda usul ve kaide ne ise tahrîcde de odur. Yani bir müctehid şer'î naslardan ne suretle istinbât eder ise (hüküm çıkarır ise) bir muharric de mezhebin kaide ve naslarından o suretle hüküm çıkarır. Şu halde muharric bir meselenin mezhebdeki hükmünü çıkarmak hususunda tıpkı bir müctehid gibi hareket ederek önce mezhep imamının açık ve mevsuk kavlini (içtihadını) araştırır. Ve bu suretle fetva verir.. Onda bulamazsa, açık ve mevsuk kavillerin delalet ve işaretiyle hüküm çıkarmaya çalışır. Aynı şekilde muharric mezhebinde kapalı bulunan kavilleri açıklar, mutlak'ı takyid eder, âmm'ı tahsis eder ve buna benzer ilmî faaliyetlerde bulunur.

C. Tahrîc Ehliyeti:

Bir fakîh'in tahrîc yapabilmesi için şu vasıflara sahip olması gerekir:

1. Mensup olduğu mezhep imamının ve ona tabi olan diğer müctehidlerin ictihadlarını, o mezhebin fikhî kaidelerini, delilleriyle birlikte bilmek.
  2. Deliller Üzerinde tefekkür ve inceleme yapmaya muktedir olmak.
  3. İçinde bulunduğu cemiyetin örf ve âdetlerini, bulunduğu asrın ihtiyaçlarını bilmek.
- İşte bu üç vasfı şahsında toplayan zata, muharric denir.

3. TAKLÎD

A. Taklîd Ve İttibâ'nın Manaları

- a. Taklid: Gerdanlık manasına olan kılâde'den türeyen taklid lugatta bir kimseye gerdanlık takmak demektir. Usulcülerin ıstılahında taklîd, delilini bilmeksizin başkasının görüş, fikir ve ictihâdiyle amel etmektir. Bir müctehidin görüşüyle amel eden kişi, amelinden meydana gelecek uhrevî-mânevî mes'ûliyeti, o müctehidin boynuna yüklediği için bu ameline, taklid, kendisine de mukallid denmiştir. [\[169\]](#)
- b. İttibâ: Bir başkasının delilini bildiği halde, onun görüş ve ictihâdiyle amel etmeye ise taklîd değil, ittibâ denmiştir. Kişi, taklîdde hükmü, ittibâda ise delili kabul etmektedir. Bu bakımdan ittibâ, ictihâd ile taklîd arasında orta bir mertebedir; yani ittibâ, ictihâddan aşağı, taklîdden üstün bir mertebedir. Bir müctehidin ictihadının delilini bildiği halde, onun görüşüyle amel eden kişiye müttebi' adı verilir.

B. Taklidin Hükmü

a. İtikadda taklid:

Kelâm âlimlerinin bir kaçı istisna edilirse diğerleri, itikadî konularda taklidin caiz olmadığına kail olmuşlardır. Çünkü İslâm'da ilim, irfan, araştırma övülmüş, cehalet, taklîd, körü körüne inanma ise verilmiştir. Bu konuda bazı âyet ve hadislerin meallerini verelim:

1. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" [\[170\]](#)
2. "Hemen ancak Alîah'dan en çok âlim kullar korkar." [\[171\]](#)
3. "Sözü duyup da en güzeline uyan kullan müjdele." [\[172\]](#)
4. "Câhillerden yüz çevir." [\[173\]](#)
5. "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'atalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bunu bize emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez." [\[174\]](#)
6. "Eğer doğru iseniz, burhanlarımızı getirin." [\[175\]](#)
7. "Bilmediğin şeyin peşine koşma." [\[176\]](#)
8. "Ey akıl sahiplen! İbret alınız." [\[177\]](#)
9. "İlim ta'eb etmek her müslümana farzdır." [\[178\]](#)

Öyle ise her insan aklî ve naklî delillere dayanarak Allah'ı bulacak ve iman edecektir. Bu duruma göre bir kişinin, bir başkası söylediği ve inandığı için iman etmesi pek makbul olmaz. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye göre mukallidin imanı sahih değildir. Pek tabii bu fikrin doğru olduğunu kabul etmek de güçtür. Çünkü Peygamberimiz bu gibilerin imanlarını kabul eder ve onlardan inandıklarına dâir delil istemezdi. Bu sebeple Ehl-i Sünnet âlimleri, mukallidin imanının sahih olduğunu, ancak onun, dinin emri olan tefekkür ve muhakemeyi terk ettiği için günahkâr olduğuna kanî olmuşlardır.

B. Amelde Taklid:

Âlimler, ibâdât, muamelât ve ukûbât konularında taklidin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda insanları üç kısma ayırmak gerekir:

1. Müctehidler,
2. Mukallidler (ictihada muktedir oimayan âlimler ve muttebiler)

3. Avam.

1. Müctehidler:

Fakihlerin çoğunluğuna göre itikâd konularında olduğu gibi fikhî konularda da mutlak bir müctehid için, diğer mutlak bir müctehidi taklid etmek haramdır. Ancak herhangi bir mes'elenin hükmünü istinbât edecek kadar vakit bulamayan bir müctehidin, böyle bir zarurete mebni olarak o konuda başka bir müctehidin icthad ve görüşüyle amel etmesi caiz görülmüştür. [179] Mukayyed müctehid için, icthad ettiği konular dışında başka bir müctehidi taklid etmek caizdir.

2. Avam (Câhiller)

İctihada muktedir olmayan kişiler, müctehidlerin görüşleriyle amel etmek zorundadırlar. Çünkü mükellef bir kişi, şer'î hükümleri öğrenmek ve onlara uymak zorundadır. Ancak her mükellefin şer'î hükümleri delillerinden çıkararak öğrenmesi mümkün değildir. Diğer taraftan fikhî konulardaki icthad ile, itikadî konulardaki icthad birbirine benzemez. İtikadî konular sınırlı, delilleri de aklî ve sınırlıdır. Bu sebeple, itikadî konularda her akıllı insan, kolayca icthad edebilir. Halbuki fikhî konularla ilgili konular böyle değildir. Onların hem sayıları, hem de delilleri sınırsızdır. Bu sebeple icthad, fikhî konularda herkesin yapabileceği bir iş değildir. Burada ifade edelim ki, bütün müslümanların fikhî konularda icthad etmelerini beklemek doğru da değildir. Çünkü bu takdirde insanların yaşamaları için zarurî olan ziraat, sanat vb. işleri yapacak kimse bulunamaz. [180] İşte bu gibi mülâhazalarla, fikhî konularda taklid-haddi zâtında kınanmış olmakla beraber, icthada muktedir olmayanlar için zarurî görülmüştür. Zaten,

"Allah'ı dinde size hiç bir güçlük de yükledi" [181] ve

"Şayet bilmiyorsanız ilim ehlinde sorunuz" [182] âyetleri de bu konuda birer delildir. Biraz sonra da ifade edileceği gibi avâm'ın mezhebi müftî'nin fetvâsıdır.

3. İctihada Muktedir Olmayan Âlimler (Muttebiler Ve Mukallidler):

"Zaruretler, kendi miktarlarmca takdir olunur" [183] kâidesince avam için vacip olan taklid, icthada muktedir olmamakla birlikte, taklid edeceği müctehidin delilini anlayacak kadar âlim olanlar için vacip değildir. Çünkü avam için müctehidi taklid zarurî ise de, müctehid seviyesinde olmayan âlim için böyle bir zaruret yoktur. Çünkü bu âlimler, tabî oldukları müctehidin delillerini anlamaya muktedirlerdir. Şu halde bunlar için delilde taklid caiz olduğu halde, hükümde caiz değildir. Bu sebeple bu âlimlerin, mensub olduğu mezhep imamının hükümlerinin istinâd ettiği delilleri bilmeleri vaciptir. Ancak zamanımızda çoğu mes'elelerde mezhep imamlarının hükümlerinde istinâd ettikleri delilleri öğrenmek çok zordur. Bunların tamamını öğrenmeye ömür de kâfi gelmemektedir, tşte bu konuda da, "Meşakkat teysiri ceib eder" kâidesince taklid caiz görülmüştür. Burada ifade edelim ki, mezhep imamları, ilim erbabını taklidden sakındırmışlardır. İmâm Mâlik, "Ben beşerim. Bazan hata, bazan isabet ederim. Bu sebeple benim re'y icthadımı tetkik ediniz. Kitaba veya sünnete muvafık bulursanız kabul ediniz, bulmazsanız reddediniz" demiştir. Ebu Hanife, herhangi bir konuda fetva verdikten sonra, "Bu benim görüşümdür. Bu çıkarabildiğim en isabetli bir görüştür. Kim bundan daha güzel bir rey ileri sürerse, doğru olan görüş odur" derdi. Ahmed b. Hanbel, "Ne beni, ne Mâlik, ne Nehâî ve Evzaî'yi, ne de başka bir zâtı taklid ediniz. Şer'î hükümleri kaynağından alınız" demiştir. Müzenî, "Muhtasar" adlı eserinin mukaddimesinde, hocası olan İmâm Şafî'nin kendisini taklidden men ettiğini yazmıştır. Netice olarak diyebiliriz ki, müctehidler için taklid caiz olmayıp, onlar için icthad vaciptir. İctihada muktedir olmayan âlimler (muttebiler ve mukallidler) için taklid caiz olmayıp, tabî olduğu müctehidin delilini öğrenmesi vacibdir. Ancak delili öğrenmek bazı sebeplerle zor ise, o zaman taklid caiz olur. Avam için taklid zarurî ve vaciptir.

C. Mezheblerin Taklid Edilmesi:

Hiz. Peygamber devrinden itibaren mezheblerin ortaya çıkışına kadar geçen devrede, icthad iktidarına sahip olmayan âlimler ve mukallidler dinî müşkil ve problemlerini müctehidlerden sorup öğreniyorlardı. Bir şahıs, bir dinî problemini bir müctehide sorarken, başka bir dinî problemini ise başka bir müctehide soruyordu. Müctehidler arasında da herhangi bir ayırım yapmıyordu. İkinci asırda fikhî mezheplerin ortaya çıktıkları ve icthad iktidarına sahip olmayan âlimlerin ve mukallidlerin bu mezheplere bağlı olarak yaşadıklarını görmekteyiz. Ancak müctehid olmayan bir şahsın, sadece bir müctehidin görüşlerine, yani bir mezhebe bağlı kalarak amel etmesinin vacip olduğuna dair herhangi bir şer'î ve aklî delilin mevcut olduğuna rastlamak mümkün değildir. Bununla beraber âlimler, icthad iktidarına sahip olmayan âlimlerin fikhî mezheplerden herhangi birine özellikle hükümleri tamamen tedvin edildiği ve çok yayıldığı için dört mezhebe (hanefî, şafîî, mâlikî ve hanbelî) bağlı olarak amel etmelerinin caiz olduğuna kani olmuşlardır. [184]

Şu da bir hakikattir ki, dini konularda hiç malûmatı olmayan avam için bir mezhebe mensub olmakla olmamak arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü insan tercihini kullanarak bir mezhebe mensub olur. Tercih ise, asgarî bir ilmi gerektirir. Böyle bir şahısta ise az da olsa ilme rastlamak mümkün değildir. Bu sebeple usûl âlimleri, "Avâmın mezhebi yoktur. Onun mezhebi müftî'nin fetvâsıdır" demişlerdir. [185]

Bir kimsenin muayyen ve mâruf bir mezhebe bağlı olarak amel etmesi caiz olmakla birlikte, şu hususları da hatırında devamlı olarak tutması gerekir:

1. Mezheb imamları, nasslardan kendi anlayışlarına göre hüküm çıkarmışlardır.
  2. Bir mezheb, İslâm Dini'ni tamamıyla temsil edemez. Bu bakımdan kişi, mensubu bulunduğu mezhebe din nazarıyla bakamaz.
  3. Mukallid herhangi bir mes'e'lede mezhebinin hatalı olduğunu anlarsa, başka bir mezhebin görüşüyle amel edebilir.
  4. Mukallid, mezhep taassubuna kendini kaptırmamalıdır. Bu konuda şunu söylemelidir: "Benim mezhebim haktır, hatalı olma ihtimâliyle. Başka mezhebler hatalıdır, hak olma ihtimâliyle."^[186]
- Mezheplerin farklı anlayış ve farklı fikir sahibi olmaları tabiidir. Bu husus yadırganmamalıdır. Çünkü akıllı olan insanların farklı düşüncelere sahip olmaları normaldir. Unutulmamalıdır ki, farklı ictihâdlar, İslâm Hukuku'nun gelişmesine vesile olur. Bu sebeple mezhep imamları ve bütün müctehidler hürmetle yâd edilmelidir.

D. Mezheb Hükümü İle Nassların Tearuzu

Bütün mezhep imamları, mezheb hükümü ile nassların tearuzu halinde, nassların mezhep hükümüne tercih edileceği hususunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Çünkü İslâm dininde Şâri', Cenâb-ı Hak ve Peygamber Efendimizdir. Mezhep imamları, şeriat koyucusu değildirler. Onların vazifeleri, nasslardan hile kûm çıkarmak ve onları tefsir ve te'vil etmektir. Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki müctehid bir kimsenin, mezheb hükümü ile nassların tearuz etmesi halinde, nassı tercih ederek onunla amel edecektir. Ancak Hanefî fakihleri, içtihadta muktedir olamayan mukallid bir âlimin mezheb hükümü ile nassların tearuzu halinde nasıl bir yol takip edeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hiç şüphesiz, nasslar hakkında malumatı bulunan ve nasslardan hüküm çıkarabilecek kudrette olan bir âlimin nass ile mezheb hükümünün tearuzu halinde, nass ile âmel etmesi bir esastır. Ancak ictihâd iktidarına muktedir olamayan mukallid âlimlerin nasih ve mensûhu ve bazı illetleri bilemeyecekleri için onların bu gibi durumlarda fukahânın kavilleriyle amel etmeleri, en doğru bir yoldur. Bu sebeple bu derecedeki âlimlerin bu durumlarda nasıl amel edileceğini belirtmek üzere fıkıh usûlü kitaplarında şu ibareler bulunmaktadır: "Fukahânın akvâli, hadise muraccaktır", "Bir âyet veya haber, fukahânın mezhebine muhalif gelirse, mensûh veya müevvel olduğuna veya tahsis ve tercih vukuuna hamledilir. Yoksa fukahâyâ vâsıl olmadığına hamledüemez."^[187]

Burada hiç bilgisi olmayan kişilerin müftünün fetvasına göre amel etmesi gerektiğini ifade edelim.

4. TELFİK:

A. Telfik'in Manası:

Telfik, lugatta, bir kumaş parçasını diğerine ekleyerek dikmek, iki şeyi bir araya getirmek manalarına sahiptir. İstilahta ise, "iki veya daha fazla mezhebin birbirlerine zıt ve aykırı olan hükümlerini belli bir işte, bir hadisede cem'etmektir."

B. Telfik'in Çeşitleri Ve Hükümü:

Telfik yapılırken icmâ'a aykırı bir durum meydana gelebileceği gibi, bazan da gelmeyebilir. Bu bakımdan telfiki İki kısma ayırmak mümkündür:

- a. İcmâ'a aykırı olan telfik,
- b. İcmâ'a aykırı olmayan telfik.

A. İcmâ'a Aykırı Olan Telfik.

İcmâ'a aykırı olarak meydana gelmiş telfik caiz olmayıp, bâtıldır. Meselâ, Hanefî mezhebinde, bulûğ çağında bulunan bir kadının nikâh akdinin sahih olması velîsinin iznine bağlı değildir. Diğer mezheplerde ise velînin izni şarttır. Mâlikî mezhebinde şahitlerin nikâh akdinde hazır olmaları şart değildir, diğer mezheplerde ise bu şarttır. Şâfiî ve Hanefî mezheplerinde nikâh akdi esnasında mihrin zikredilmesi şart olmadığı halde, mâlikîlerde şarttır. İşte nikâh işinde bulunan bir erkek ile bir kadının, bu üç mezhebin kendi işlerine gelen hükümlerini seçip alarak, velîden izinsiz, şâhidsiz, mehirsiz nikâh akdi yapacak olsalar, bu üç mezhebin birbirlerine zıt olan hükümlerini nikâh işinde toplamış olurlar. Böyle bir telfik, icmâ'a aykırı olarak meydana geldiği için caiz değildir. Şöyle ki: Velînin izni olmadan akdedilen nikâh, hanefilere göre sahih ise de, şâfiî ve mâlikî mezheplerinde sahih değildir. Mehirsiz nikâh, şâfiî ve hanefî mezheplerinde sahih olduğu halde mâlikî mezhebinde sahih değildir. Bu sebeple bu nikâh, değişik noktalardan bakılınca bu üç mezhebin üçünde de sahih değildir ve bu suretle akdedilen bir nikâhı başka bir müctehid de kabul etmemiştir. Şu halde, bu suretle akdedilen bir nikâh, icmâ'a aykırıdır. İşte telfikin bu nev'i caiz değildir, bâtıldır.

B. İcmâ'a Aykırı Olmayan Telfik:

Telfik ile icmâ'a muhalif bir durum meydana gelmemiş ise bu takdirde telfikin caiz olup olmayacağı münâkaşa konusu olmuştur. Meselâ, mâlikî mezhebinde abdestin sahih ve muteber olabilmesi için, yıkanan azaların ovulması (delk) şarttır. Şâfiî mezhebinde ise şart değildir. Şâfiî mezhebinde ise, -şehvetsiz de olsa- kadına dokunmakla abdest bozulur; mâlikî mezhebinde ise bozulmaz. Şu halde bir kimse bu iki mezhebi taklid ederek, yâni bu iki mezhebin birbirine zıt olan şu iki hükümünü birleştirerek azaları ovmaksızın abdest aldıktan ve şehvetsiz bir kadına dokunduktan sonra namaz kılsa, bu namaz her iki mezhebe göre sahih olmaz. Çünkü bu takdirde her iki mezhebe göre abdestsiz namaz kılınmış demektir. Bununla beraber bu namaz, hanefî mezhebine göre sahihtir. Çünkü hanefî mezhebinde azaların ovulması abdestin şartlarından olmadığı gibi, kadına

dokunmakla da abdest bozulmaz. Şu halde bu telifikten meydana gelen şekil, icmâ'a muhalif değildir. Çünkü namaz iki mezhebe göre sahih olmadığı halde, üçüncü bir mezhebe göre sahihtir. İşte usûl âlimleri bu nevi telifikin cevazı hakkında ihtilâf etmişlerdir. Alâeddin Haskefi (öl. 1088), İbn Âbidin (1252 / 1836) gibi âlimler bu tür telifiki caiz görmezken, Şeyhülislâm Ebû Suûd el-İmâdî (öl. 983 / 1575), Dussûkî (öl. 1230 / 1815), Şâh Veliyullah, M. Reşid Rızâ, Senhûrî gibi âlimler bu tür telifikin caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. [\[188\]](#)

5. İFTÂ

A. Fetvâ'nın Tarifi

Bir meselenin dini hükmünü öğrenmek üzere sorulan soruya -ictihâd, tahrîc ve taklid yoluyla- verilen cevâba fetva denir. Fetvâ'nın çoğulu fetâvâ'dır. Fetva verene müftî, fetva vermeye iftâ, fetva almak üzere soru sorana müstefî, fetva istemeye de istiftâ denir.

B. Fetva Yetkisi

Müftî'nin vazifesi, dini hükümleri insanlara tebliğ etmek, onların dini sahadaki sorularını cevaplandırmaktır. Müftî kendisine sorulan sorunun hükmünü, Kitap ve Sünnet nasslarından veya nassların ışığı altında ictihâd ederek çıkarır. Bu yönüyle fetva verme, İlmî İktidar meselesidir ve ictihâda dayanmaktadır.

Usûl alimlerine göre "Müctehid", "Fakîh" ve "Müftî" kelimeleri eş anlamlıdır. [\[189\]](#) Şu halde bir kimsenin fetva verebilmesi, o şahsın müctehid olmasına bağlıdır. İctihâd iktidarına sahip olmayan bir kişiye "müftî" denilmesi, usulcülere göre mecazîdir. Çünkü bunlar, bir başka müctehidin görüşünü nakletmek suretiyle fetva verirler. Bunlara bir başka müctehidin görüşünü nakletmek suretiyle fetva verdikleri için müftî değil nâkil adı verilir. Bu konuda İbnü'l-Hümâm (öl. 681) şunları kaydetmektedir: "Müctehid, fetva verebilir. Usul alimlerinin reyî şu kararda birleşmiştir: Müftî, ancak müctehiddir. Müctehidlerin görüşlerini ezberleyen ve müctehid olmayan kimse, müftî değildir. Böylesinin vazifesi, kendisine sorulduğu zaman, imam Azam gibi bir müctehidin görüşünü nakil süratiyle zikretmektedir. Böylece anlaşılması oluyor ki, bugün zamanımızda mevcut alimlerin fetvaları, gerçek fetva olmayıp müctehid müftilerin fetvalarını nakletmekten ibarettir. Bunun için de iki şey gereklidir: Ya kendisinin müctehide

kadar uzanan bir senedi olacak, yahut imâm Muhammed'in kitapları gibi bilinen, elden ele dolaşan bir kitaptan olacak..." [\[190\]](#)
Bütün mezhepler, ictihâd iktidarına sahip kişilerin fetva verebileceklerini şart koşmakla birlikte her zaman ve her yerde kâfi sayıda müctehid bulunamayacağı düşünerek fıkıh ilmiyle meşgul olup belirti bir mertebeye ulaşan alimlerin de bazı esaslar dahilinde fetva verebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bu bakımdan fetva verenin iktidarına göre fetva üç kısma ayrılır:

1. İctihâd yoluyla verilen fetva,
2. Tahrîc yoluyla verilen fetva,
3. Bir müctehidin görüşünü nakletmek suretiyle verilen fetva.

C. Fetva Verme Usulü (Genel Olarak)

Biraz önce fetvâ'nın ictihâd, tahrîc ve nakil suretiyle verileceğini ifade etmiştik. Şimdi müctehid, muharric ve mukallid fakihlerin fetva verirken takip edilecekleri usulü izah edelim.

1. Müctehidler:

Müctehidler, kendilerine sorulan sorulara ictihâd yoluyla fetva verirler. Bunlar, kendilerine sorulan soruların hükmünü Kur'an Sünnet ve İcma'ya bakarak çıkarırlar. Bu kaynakla ancak hükmünü bulamadıkları meselelerin hükmünü nassların ışığı altında ictihâd ederek çıkarırlar ve fetvalarını ictihadlarına istinad ettirirler.

2. Muharricler:

Bunlar, tahrîc yoluyla fetva verirler. Tahrîc, bir mezhebde hükmü açıklanmayan bir meselenin hükmünü, o mezhebin usul ve kaideleri çerçevesinde çıkarmaktır. Bir kimsenin tahrîc'e muktedir olabilmesi, o şahsın mensup olduğu mezhep imamının kavillerini, fikhî kaidelerini, delilleriyle birlikte bilmesine, deliller üzerinde fikir yürütülebilmesine ve zamanının meselelerini, ihtiyaçlarını, insanların örf ve adetlerini bilmesine bağlıdır. Muharric, mensup olduğu mezhep imamının nam ve hesabına uygun bir surette ve tahrîc yoluyla fetva verir.

3. Mukallid Fakihler:

Müctehid ve muharriclerin dışındaki mukallid fakihler, bir müctehidin sözünü nakil ve hikâye suretiyle fetva verirler. Bunlar fetva verirken riayet edecekleri usul mezheplere göre farklılık arz etmektedir. Burada, Mâlikî, Şafîî, Hanbelî ve Hanefî mezheplerince mukallid müftinin fetva verirken uyması gereken usulleri ayrı ayrı kısaca izah edeceğiz.

D. Malikî Mezhebi'nde İftâ Usulü

Malikî mezhebinde mukallid Müftî'nin iftâ usulü, tesbit edilmiştir. Bu mezhepte fetva, hüküm ve kaviller iki kısma ayrılır:

1. Rivayetler (Rivâyât): Bunlar, İmam Malik'e nisbet edilen icthadlardır.

2. Kaviller (Akvâl): Bunlar, Sahabe kavilleriyle İmam Malik'e tabi olup müctehid olanların görüşleridir. [\[191\]](#)

Bu mezhebde, zaruret sebebiyle mezheb imamlarının görüşlerini nakletmek suretiyle fetva verecek fakihlerin uyması gereken usul konusunda şunlar kaydedilmiştir. [\[192\]](#)

1. Mukallid fakih, mezheb alimlerinin ittifak ettiği veya meşhur olan görüşlere göre fetva verir. Aynı şekilde mukallid müfti, mezhebe ait olduğu kesin olan veya daha öncekilerin tercih ettiği görüşe göre fetva verir.

2. Mukallid müfti, mezhebde hangi görüşün tercih edildiğini bilmiyorsa, ne yapacağı hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

a. Görüşlerden en zor ve sert olanını alarak fetva verir; çünkü bu şekilde fetva verilmesi ihtiyat bakımından daha iyidir.

b. En kolay görüşle fetva verir; çünkü bu İslamın ruhuna ve Resulullahın sünnetine daha uygundur.

c. İsteddiği görüşle fetva verir; çünkü müfti olayı daha iyi bildiği için böyle fetva vermesi daha isabetlidir.

d. İmam Malik'in Muvatta'ında bulunan görüşle fetva verir; çünkü Mâlikî fıkhnın temel kitabıdır.

e. Muvatta'da bulamazsa, Müdevvene'ye bakar. Onda İmam Malik'e ait görüş varsa onunla fetva verir. Bu mezhebde İmam Malik'den sonra İbnü'l-Kâsım gelmektedir. Şayet o konuda İmam Malik'in görüşünü bulamazsa, İbnü'l-Kâsım'ın görüşüne göre fetva verir. Onda da bulamazsa, diğer müctehidlerin görüşlerini nakletmek suretiyle fetva verir.

E. Hanbelî Mezhebinde İftâ Usûlü

Bu mezhebde fetva ve kaviller üç kısma ayrılır:

1. Rivayetler (Rivâyât): Bunlar Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilen rivayet, görüş ve hükümlerdir. Tahric ehli, bu rivayetleri esas olarak tahrircde bulunurlar.

2. Tenbihler (Tenbihât): Bunlar açık ifadelerle Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilmeyen kavillerdir. Bu tenbihler, mezhebte ayrı ayrı birer (söz, icthâd) olarak benimsenmiş ve üzerine yeni hükümler bina edilmiştir.

3. Vecihler (evcüh): Bunlar, mezhebde müctehid olanlarla tahrirc ehlinin görüşleridir. Fetva vermeye yetkili fakihlerin icthadları mezhebe nisbet edilir ve mezhebde birer vecih sayılır. [\[193\]](#)

İbn Kayyim, Hanbeli mezhebde fetvanın hangi usullerle verileceğini geniş bir şekilde izah etmektedir. Bu müellife göre Kur'an'ın, Sünnet'i sahabe kavillerini, istinbat ve tercihi bilen bir fakih, kendisine sorulan bir sorunun cevabını Kur'ân, Sünnet'te, fıkıh kitaplarında araştırır ve elinden gelen çabayı sarfettikten sonra bizzat tercih ettiği ve doğruluğuna inandığı görüşe göre fetva verir, herhangi bir müctehidin görüşüyle bağlı kalmaz. [\[194\]](#)

Ancak bu mezhebde bazı fıkıh kitaplarını okuduğu halde Kur'an ve Sünnet'i, sahabe kavillerini, istinbat ve tercihi tamamiyle öğrenemeyen bir kişi

(mukallid müfti) zaruret halinde fetva verebilir. [\[195\]](#) Bu zat, bir müctehidin özellikle Ahmed b. Hanbel'in görüşünü nakletmek suretiyle fetva verir. [\[196\]](#)

F. Şafîî Mezhebde İftâ Usûlü

Şafii mezhebde kaviller ve görüşler üç kısma ayrılır:

1. Kaviller (Akvâl): Bunlar, İmam Şafii'ye nisbet edilen görüş, icthad ve hükümlerdir.

2. Vecihler (evcüh): Bunlar, fakihlerin tahrirc yoluyla istinbat ettikleri hükümlerdir.

3. Tarikler (turuk): İmam Şafii'ye veya diğer müctehidlere ait olduğu ihtilafı olan hükümlerdir. [\[197\]](#)

Bu mezhebde, mezheb imamlarının görüşlerini nakletmek suretiyle fetva verecek fakihlerin uyması gereken usul hakkında şunlar kaydedilmiştir:

1. Mukallid fakih, mezhebde ittifakla kabul edilen veya tercih edilen görüşe göre fetva verir.

2. Müfti, bir mesele hakkında İmam Şafii'nin iki kavli bulunuyorsa, bunlardan birini tercih ederek fetva veremez. Böyle bir durumda ya önceki tahrirc ehlinin tercihlerine uyar veyahut da muhtelif rivayetlerden en doğru olanını alır. İmam Nevevi'ye göre tercih de bulunamaz.

3. Şayet fetva verilen meselenin müctehid için birkaç vechi varsa veyahut yolları (turuk) muhtelifse, o zaman eski müctehidlerin tercih ettiklerine başvurulur ki, bu da ekseriyetin doğru bulduğudur. Bundan sonra ilmi, sonra takvası üstün olanın görüşü tercih edilir. Şayet bu ikisi te'aruz ederse, ilmi üstün olanın görüşü takvası üstün olanınkine tercih edilir. Şayet bunlardan birinin tercihi bulunmazsa, iki kavli nakledenlerin halleri veya iki vechi kail olanların sıfatları dikkate alınır. Büveytî'nin, Rebî'in ve Müzenî'nin Şafii'den rivayet ettikleri, başkalarının rivayet ettiklerinden üstün tutulur. İmam Şafii'nin tercih edilmemiş iki kavlinden, diğer mezheb imamlarının görüşlerine uygun olan görüşü tercih edilir. [\[198\]](#)

G. Hanefî Mezhebde İftâ Usûlü

Hanefi mezhebde müctehidlere ait icthad ve görüşler üç kısma ayrılır:

1. Zahirür-rivâye: Bunlar İmam A'zam, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e ait olan mevsuk ve açık icthadlardır.

2. Nevadır: (Gayrû zahiri'r-rivâye): Bunlar, bu üç imam'a nisbet edilen gayr-i mevsuk kavillerdir.

3. Nevazil (Vakiât, Fetâvâ: fetvalar): Bunlar, bu üç imam'dan sonra gelen müctehid fakihlerin delillere dayanarak çıkardıkları hüküm ve fetvalardır.

Hanefi mezhebde mukallid müfti fetva verirken;

1. Hangi müctehidin fetvasını naklettiğini,

2. Hangi kitaptan naklettiğini zikretmelidir. Çünkü müctehidin ismi zikredilmeyecek olursa, o fetvanın hangi müctehide ait olduğu bilinemez, bilinmeyince de müsteftî hangi müctehidi taklid ettiğini bilemez. Fetva hangi kitaptan nakledildiği zikredilmeyecek olursa, o fetvanın muteber bir kitaptan alınıp alınmadığı bilinemez.

Şimdi hanefî mezhebinde mukallid müftînin hangi kitap ve hangi görüşlerden istifade ederek fetva verebileceğini görelim.

A. Müctehidler ve İctihadları:

1. Mukallid müftî, daha önce ittifak edilen görüşe göre fetva verir.

2. Mukallid müftî, ihtilaf edilen konularda en önce İmam A'zam'ın görüşüyle fetva verir. Ancak bu kaidenin bazı istisnaları vardır ve şunlardır:

a. Kaza ve şahadet ile ilgili konularda Ebû Yûsuf'un görüşüne göre fetva verir.

b. Zevî'l-erhâm konularında İmam Muhammed'in görüşüne göre, fetva ver.

c. Zamanın değişmesiyle, örf ve adet üzerine bina kılınan bazı hükümler de değişmiş olabilir. Ebu Hanife'nin örf ve adet üzerine istinad eden görüşü zamanın değişmesiyle değişmişse, bu takdirde imameynin görüşüne göre fetva verir.

d. Mütahhirin fakihlerin, İmameynin kavli üzere icma ettiği konularda, imameynin kavline göre fetva verir.

e. Mütahhirin fakihler, fetva verirken Ebu Yusuf'un veya İmam Muhammed'in görüşünü tercih etmiş olabilirler. Bu takdirde tercih ve tasrih edilmiş görüşe göre fetva verir. Tercih ve tasrih lafızlarından bazıları şunlardır: Fetva bunun üzerinedir. Bununla fetva verildi. Bu sahihtir. Buna itimad edilir.

f. İstihsanen verilen hüküm, kıyas yoluyla çıkarılan hükme tercih edilir.

g. Delili ve illeti zikredilen görüşü, delili ve illeti zikredilmeyen görüşe tercih eder.

ğ. Rivayet ve tercihde ihtilaf olunca, zahirürrivaye ile amel olunur ve nevadir terk olunur. Tercihde de bazı usullerle vardır.

3. Müftî, İmam A'zam'dan rivayet olmayınca, Ebû Yusuf'un görüşüne göre fetva verir.

4. Bu iki imamdan rivayet olmayınca da İmam Muhammed'in görüşüne göre fetva verir.

5. Bu üç imamdan sonra sırayla İmam Züfer, Hasan b. Ziyâd'ın görüşüne göre fetva verir.

6. İlk imamlardan bir rivayet bulunmayınca, sonra gelen fakihler (mesela, Tahavî, Ebu Hafs el-Keber, Ebû Ca'fer, Ebu'l-Leys gibi) de ihtilaf etmişlerse, ekseriyetin kabul ettiği görüşe göre fetva verir.

Bu tertip ve usule müftî ve hâkim muhalefet edemez. Ancak ashab-ı temyiz, ashab-ı tahrir ve ashab-ı tercih'den olan fakihler, mezhebe bulunan görüşlerden istedikleriyle fetva verebilirler. Nitekim bazı fakihler, Ebu Yusuf, İmam Muhammed'in görüşlerini, Ebu Hanife'nin görüşlerine tercih etmek suretiyle fetva vermişlerdir. Hatta İmam Züfer'in 17 meselede görüşünü diğerlerinin görüşlerine tercih etmişlerdir. Hakimler de bu suretle kendi mezhebinin sahih ve müftabih kavliyle hükmeder. Bu tertibin dışına çıkamaz. Nitekim Osmanlı devletinde Sultanlar kadıları ve müftileri sahih ve müftabih kavillerle fetva vermek, hükmetmek üzere tayin ediyorlardı.

B. Kitaplar:

Hakim hükmederken, müftî fetva verirken mezhebe muteber olan kitaplara bakması gerekir. Bilindiği gibi Hanefî mezhebini İmam Muhammed tedvin etmiştir. Onun zahirürrivaye ve nevadir kitapları bulunmaktadır. Hanefî mezhebinin ilk kaynak kitapları bunlardır. Sonradan nevazil kitapları da yazılmıştır. Ancak hanefî mezhebi hukukçuları, bu kitapları esas kabul etmek suretiyle fıkıh kitapları yazmışlardır. İşte müftî ve hakimler sonradan yazılan kitaplara bakmak suretiyle fetva ve hükümlerini verirler.

Sonradan yazılan fıkıh kitapları üç kısma ayrılır:

a. Mütûn (metinler);

b. Şürüh (şerhler),

c. Fetâvâ (fetvalar).

Metin kitapları, şerh kitaplara, şerh kitapları da fetvaları ihtiva eden kitaplara tercih edilir. Bu sebeple bir müftî ve kadı, mesleğini icra ederken bu sıraya dikkat eder ve en muteber kitaplardan istifade eder.

Mütûn kitaplarına örnek: Bidayetti'l-mübtedî, Muhtasarı Kudurî, Muhtar, Vikaye, Kenz.

Şerh kitaplarına örnek: Yukarıda ismi geçen metin kitaplarının şerhleridir. Hidâye, İhtiyar, el-Bahru'r-Raik gibi.

Fıkıh kitaplarının yazılışında fetva verirken, veya hükmederken kolaylık sağlamak üzere bazı esaslara riayet edilmiştir. Mesela, Hâniye ve Mültekâ'l-Ebhûr adlı eserlerde ilk kaydedilen görüşler, mezhebe tercih edilen görüşlerdir. Hidaye ve şerhlerinde, Bedâyi ve benzeri eserlerde ise delili bulunan görüşler, tercih edilen ve kendisiyle fetva verilen görüşlerdir. Bu görüşler delilleriyle birlikte, bahsin en sonunda bulunur.

Müftî ve kadı, muhtasar surette yazılmış bulunan fıkıh kitaplarına bakarak fetva ve hüküm veremez. Nehr, Dürrü'l-muhtar, Tenvîrul-Ebsar, el-Eşbâh ven'-Nezâir, Vikaye şerhi gibi. Bunların müellifleri fakih olmalarına rağmen, eserlerini muhtasar yazmaları sebebiyle, bunlardan fetva ve hüküm

verilmesi uygun görülmemiştir. [\[199\]](#)

6. KAZA

A. Kaza'nın Manası

Kaza'nın usul hukukunda biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki manası vardır:

A. Geniş Manada Kaza:

Geniş manada kaza; "hüküm ve hakimlik" manalarına gelmektedir. Bu manaya göre kaza; adaleti tevzi eden teşkilâtı ve bu teşkilâtın işleyişini ifade etmektedir. Kaza teşkilâtı başka bir ifadeyle adliye teşkilâtı ve bu teşkilâtın işleyişi denince mahkemeler, kaza görevini ifa eden hakimler ve yardımcıları, muhakeme usûlü gibi hususlar bir bütün olarak kasdedilmiş olur. Mecelle'de kaza kelimesi geniş manada alınmış ve ona göre tarif edilmiştir. ^[200] Fıkıh kitaplarında bulunan Kitabu'l-kadâ, Edebü'l-kâdî gibi tabirleri, geniş manada kaza'yı ifade etmektedirler. Bugün Nizâmu'l-kazâ adıyla yazılan kitaplarda kaza kelimesi geniş manada kullanılmaktadır. ^[201]

B. Dâr Manada Kaza:

Dar manada kaza; geniş manada kaza'nın bir unsuru olup hâkimin hükmü, mahkeme kararı manasına gelmektedir. Bu manaya göre bir hakimin, muhakeme ve duruşma sonucunda İslam kanunlarına göre verdiği karara kaza veya hüküm denmektedir. İşte bu mana kaza'nın dar manasıdır. ^[202] Mecelle kazâ'yı geniş manada aldığı için hüküm kelimesini dar manada kaza yerine kullanmış ve ona göre tarif etmiştir. ^[203] Fıkıh kitaplarında kaza hem geniş ve hem de dar anlamda kullanılmıştır. ^[204] Bu arada bazı fıkıh kitaplarında dar manada kâza kelimesi yerine hüküm kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. ^[205]

B. Kaza'nın Unsurları (Erkânu'l-Kazâ) ^[205]

Geniş manada kaza'nın altı unsuru bulunmaktadır. Bu unsurları, kısaca izah edelim:

1. Hüküm veya kaza (mahkeme kararı): İslâm amme hukukunda hüküm kelimesinin biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki manası vardır:
  - a. Geniş manada hüküm: Geniş manada hüküm kelimesi, devlet idaresini çeşitli kararları ve mahkeme sonucunda verilen kararı ifade etmektedir. Bu durumda hüküm kelimesi, kaza kelimesinin ihtiva ettiği manaları da içerisine aldığı için ondan daha geniştir. el-Ahkâmu's-Sultâniyye, ^[206] Nizâmu'l-Hüküm fi'l-İslâm gibi adlarla yazılan kitaplarda hüküm kelimesi, geniş manada kullanılmıştır.
  - b. Dar manada hüküm: Dar manada hüküm kelimesi, hakimin hükmü ve mahkeme kararı manasını ifade etmektedir. İşte bu mana, hüküm kelimesinin en dar manasıdır. Bu durumda hüküm kelimesi, dar manadaki kaza kelimesiyle eş anlamlıdır. Biraz önce de ifade edildiği gibi ^[207] Mecelle'de hüküm kelimesi, dar anlamıyla yani mahkeme karar manasıyla alınmış ve ona göre tarif edilmiştir.
2. Hâkim veya kâdî: İnsanlar arasında meydana gelen ihtilafları, usulüne uygun olarak çözmek üzere yetkili makamlar tarafından tayin edilen kimsedir. Ancak hâkim tabiri, kâdî tabirinden daha geneldir. Çünkü hâkim unvanı, kadiya verildiği gibi veliyyülemre de verilir.
3. el-Malî kûmu aleyh veya makdî aleyh: Aleyhine karar verilen taraftır.
4. el-Mahkûmu leh veya el-makdî leh: Lehine karar verilen kimsedir.
5. el-Mahkûmu bin veya el-makdî bin: Hüküm konusu şey, yani hâkimin muhakeme sonucunda hükmettiği şeydir.
6. Târik-i kaza (deliller): Hâkimin hükme varma yoludur ve hâkimin hükmüne mesned olan adli delillerdir. Buna hükmün mesnedleri, hükmün sebepleri de denir. Hâkimin hükmüne mesned olacak adli delillerin başlıcaları yedidir: Şehâdet, ikrar, yemin, yeminden nükûl, kasâme, karîne-i kâtia, ilmü'l-kâdî. ^[208]

C. Hâkim Ve Hüküm Verme Yetkisi

Hâkim (kâdî)'lerin görevleri, insanlar arasında meydana gelen ihtilafları sonuçlandırmak, kanunlara uygun olmayan suç ve hareketleri kanunları uygulayarak ortadan kaldırmak, tek kelime ile adaleti tevzi etmektir. Bu itibarla hâkim olacakların hukuk ilmine derin vukufu, sosyal münasebetlerin gereklerini, halkın ihtiyaçlarını, örf ve âdetlerini anlayacak derecede genel kültürleri, dış tesirlere mukavemet edecek derecede karakter, ahlâk ve seciyelerinin bulunması gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.), Sahabe, Tâbiün ve etbau't-tâbiün devirlerinde, kâdîler müctehidler arasından seçilip tayin ediliyordu. Bu devirlerde kaza görevini ifa eden kadiler, davaları Kur'ân, Sünnet ve İcmâ'a başvurmak suretiyle hükme haşlıyorlardı. Bu kaynaklarda açık hükmü bulunmayan meselelerin hükümlerini icthâd ederek çıkarıyor ve icthadlarını kararlarına mesned ediyorlardı. İşte ilk devirlerde hâkimler müctehid oldukları için kendi görüş ve icthadlarıyla davaları karara bağlamakta serbest idiler.

Fakihler, kaza görevini ifa edecek hakimlerin müctehid olmalarını şart koşmakla birlikte zaruret halinde icthad iktidarına sahip olamayan kişilerin de hakim olarak tayin edilebileceğini ve bu durumda bir mezheb veya oir müctehidin icthadlarına göre hüküm verebileceğini ileri sürmüşlerdir. ^[209] Şu halde davaları karara bağlayanın ilmî iktidarına göre hüküm (karar) üç kısma ayrılır:

1. İctihâd yoluyla verilen hüküm (karar),
2. Tahric yoluyla verilen hüküm (karar),
3. Bir müctehidin başka bir ifadeyle bir mezhebin icthadlarına göre verilen hüküm (karar).

D. Mahkemede Uygulanan Kanunlar

Hâkimin muhakeme sonucunda verdiği hükmün (kararın) hem objektif olması ve hem de İslâmî kanunlara uygun olması gerekir. Bu cümleden olarak hakimler, davaları şahsi görüş ve kanaatlerine göre değil, tarafların getirecekleri adli delillere bağlı kalarak sonuçlandırmak

mecburiyetindedirler. Adli deliller denince biraz önce de belirtildiği gibi şehadet, ikrar gibi deliller akla gelir.

Mahkemede uygulanacak kanunlar: Hâkimler, davaları Kur'an ve Sünnet nasslarına bağlı kalarak hükme bağlarlar ve nasslarda açık hükmü bulunmayan hususlarda da icihad ederler. Hakimler, nasslar ışığında çıkarılmış hükümleri içinde bulunduran fıkıh kitaplarını da kanun olarak uygulayabilirler. Aynı şekilde mahkemede nasslar ışığında hazırlanmış kanunlar da uygulanabilir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından itibaren Abbasi halifesi Harun Reşid devrinde kâdî'l-kudât olan Ebû Yusuf'a kadar hakimler, kanun mesabesinde başvurdukları Kur'an, Sünnet, Sahabe fetvaları ve kendilerinin icihadları idi. Bu devrede fıkıh hükümlerin tedvin edildiği fetva ve fıkıh kitapları yoktu. Ebû Yusuf'tan itibaren Abbasi ve Osmanlı devletlerinde Hanefî fıkıh kitapları hüküm verilirken karar mercii olarak kabul edildi. Bu arada Osmanlılarda idare ve ceza gibi amme hukuku sahasında kanunnameler çıkarıldı. Endülüs'de Mâlikî mezhebi, Fatimiler devrinde Mısır'da Şia mezhebi, Eyyübilerde genellikle Şafîî mezhebi, Memlûklerde devlet dört mezhebin fıkıh kitapları hüküm mercü durumunda idi. Osmanlıların son devirlerinde Mecelle kanunlaştırıldı ve hakimlerin medeni hukuk sahasında hüküm mercii oldu. Bunu 20. yüzyılda İslam ülkelerinde bazı kanunlaştırma hareketleri takip etti.

E. Hüküm Verme Usulü

Biraz önce hakimlerin davaları İctihad, tahrir veya bir müctehidin görüşlerine göre hükme bağlayacaklarını ifade etmiştik. Şimdi müctehid, muharric ve mukallid hakimlerin hüküm verirken, riayet etmeleri gereken usulü izah edelim.

1. Müctehidler:

Müctehid kâdiler, baktıkları davaları, Kur'an, Sünnet nasslarına veya İcma'a göre karara bağlarlar. Ancak nasslarda veya icmâda açık hükmünü bulamadıkları davaları ise icihadlarıyla neticelendirirler.

2. Muharricler:

Tahrir iktidarına sahip kadiler, bir mezhebin bütün görüş ve icihadlarını, fıkıh kaidelerini bilen fakih zatlardır. Bu sebeple bunlar, davaları mensub bulunduğu mezhebi fikhî kaideleri çerçevesinde ve tahrir yoluyla hükme bağlarlar. Mezhebe mensup müctehidlerin görüş ve icihadlarını istedikleri gibi tatbik etmekte serbestirler.

3. Mukallidler:

Biraz önce mezheplerin, zaruret halinde icihad iktidarına sahip olamayan kişilerin de kadi olarak tayin edebileceklerini kabul ettiklerini ifade etmiştik. Böyle bir kâdî, davaları mensubu bulunduğu mezhebin nasslarına ve fikhî kaidelerine göre hükme bağlar. Mukallid bir müftî fetva verirken riayet etmesi gereken usul ne ise, mukallid bir kâdinin hüküm verirken uyacağı usul odur.

F. Osmanlı Devletinde Hüküm Verme Usulü

Biz burada Osmanlı devletinde kadınların davaları, hükme bağlarken uydukları usulü kısaca izah edeceğiz. ,

A. Osmanlı Devletinde Mahkemelerde Uygulanan Mezheb:

Osmanlı devletinin halkının çoğunluğu hanefî mezhebine mensubtu. Bu sebeple hakimler, hanefî mezhebine mensup alimler arasından seçilip tayin ediliyorlardı. Bu hakimler, davaları hanefî mezhebi icihadlarına göre hükme bağlıyorlardı. Ancak Irak, Hicaz, Yemen gibi bölgelerde, Hanbelî, Şafîî maliki mezheplerine mensup kişiler yaşıyordu. Bu mezheplere mensup kişiler, kendi aralarında bir ihtilaf ortaya çıkarsa, kendi mezheplerine mensub bir âlimi hakem olarak seçiyorlardı. Bu zat, ihtilafı mensup olduğu mezheb imamının icihadına göre hükme bağlıyordu. Bilahere resmen tayin edilen kâdî, bu hakemin., verdiği hükmü, tasdik ve tenfiz ediyordu.

B. Devlet Başkanlarının Tercih Ettikleri İctihadlar:

Osmanlı devletinde bazı Sultanlar, bazı konularda amme menfaatini gözönünde bulundurarak hanefî mezhebi müctehidlerinin icihadlarından birini tercih ediyor ve hakimlerin o icthada göre davaları hükme bağlamalarını istiyorlardı. Hatta bazı Sultanlar, bazı konularda hanefî mezhebinden başka bir mezhebe ait bir icthadın mahkemede uygulamasını emrediyorlardı. Mesela Hanefî mezhebinde Mefkûd'un harab olması mümkün olmayan akarının satılması caiz değildir. Buna rağmen Kanuni Sultan Süleyman bir fermanla mefkûd'un bu tür malının satılmasını hakimlerden istemiştir. Bu tatbikat Osmanlı devletinin yıkılışına kadar devam etmiştir.

C. Kararnameler, Kanunnameler Ve Kanunlar:

Osmanlılarda idari, adli ve benzeri sahalarda Kararnameler, Kanunnameler ve Kanunlar çıkarılıyor ve hakimlerden bunların mahkemelerde uygulanmaları isteniyordu. Bilindiği gibi Osmanlı devletinin sonlarına doğru Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Hanefî hukukuna göre hazırlanmış bir kanundu. Mecelle'de Hanefî mezhebinde ittifakla kabul edilen görüşler kanunlaştırıldığı gibi, bazen Ebû Hanîfe'nin, bazen Ebû Yusuf'un, bazen İmam Muhammed'in, bazen de İmam Züfer'in icihadları kanunlaştırılmıştır. İşte hakimler, kanunlaştırılan görüşlere göre davaları hükme bağlamak

[210]
mecburiyetinde idiler.

D. Hakimlerin, Müctehidlerin İhtilaf Ettikleri Ancak Kanunlaştırılma Yapılmayan Konularda Hüküm Verirken Riayet Ettikleri Usul:

Mukallid bir müfti fetva verirken uyması gereken usul ne ise, mukallid bir kâdî'nin de bu konularda riayet edeceği usul odur.

G. Kaza İle İftâ Arasındaki Farklar:

Müftî fetva verirken, kadi karar verirken riayet edecekleri usul aynıdır. Ancak kaza ile fetva arasında bazı farklar bulunur. Bunlar şunlardır:

1. İftâ, dinî hükmü sadece açıklamak ve haber vermektir. Bu sebeple müsteftî, müftî'nin fetvasıyla amel edip etmeme de serbesttir. Müftî, müsteftî'ye fetvasını uygulama hususunda baskıda bulunamaz. Kaza ise taraflara, kendilerini bağlayıcı dini hükmü haber vermek ve açıklamaktır. Bu sebeple taraflar, kadi'nin verdiği hükme uymak mecburiyetindedirler. Aksi halde kadî, verdiği kararı hükümet kuvvetiyle uygulama durumunda kalır.
2. Fetva umumi, kaza ise hususidir. Müftî'nin verdiği fetva ile müsteftî amei edebileceği gibi diğer müslümanlar da amel edebilirler. Halbuki hakim'in verdiği karar sadece davanın taraflarını bağlar.
3. Fetvâ'nın sahası kaza'nın sahasından daha geniştir. Müftî, ibadet, muamelat ve ukubat konularında fetva verebilir. Halbuki kadî ibadet konularında hüküm veremez.
4. Bir müctehidin, başka bir müctehidin kendi içtihadına aykırı olan fetvası ile amel etmesi caiz değildir. Halbuki bir müctehidin, kendi içtihadına aykırı da olsa mahkeme kararına uyması vacibdir.
5. Kaza hakkı, devlet başkanına (imama) aittir. Kadi, onun adına hüküm verir. Devlet başkanının görevlendirmedeği bir şahıs -müctehid bile olsa- hüküm veremez. Halbuki iftâ böyle değildir. İctihad iktidarına sahip her müslüman fetva verebilir. Bu bakımdan fetva, devlet tarafından tayin edilen resmi müftilerin inhisarında değildir.
6. Kadî'nin kaza görevi, zaman ve yer bakımından sınırlandırılabilir. Hatta, bir kadîden bir mezhebin, bir müctehidin görüşleri üzere davaları sonuca bağlaması da istenebilir. İftâ ise böyle değildir, hiç bir surette kayıt altına alınmaz. Bu sebeple müctehid bir müftî, istediği yerde, istediği zamanda, kendi içtihadına göre fetva verebilir.
7. Müftî'nin fetvası işin diyanet yönünü, hâkimin hükmü ise işin zahirî yönünü ilgilendirir. Bu bakımdan müftî müsteftiyi dinledikten sonra, şer'î delillere göre fetvasını verir. Hakim ise tarafların getirdiği adli delillere bağlı kalır ve şer'î delillere göre hükmünü verir. Şer'î deliller, Kur'ân, Sünnet gibi. Adli deliller, şahadet ikrar gibi.
8. Fetva, bir rivayet yolu, kaza ise, bir şehâdet ve velayet yoludur. Bu sebeple rivayeti kabul olan kişinin fetvası da kabul edilir. Nitekim köleler, fetva verebilirler.
9. Bütün fakihler, âlim kadınların fetva verebileceğini kabul etmişlerdir. Ancak doktrinde kadınlara kaza görevinin tevdi edilip edilemeyeceği hususu münakaşa edilmiştir. Hanefîlere göre kadınlar, şahidliklerinin kabul edildiği hukuk davalarında hakim olarak tayin edebilir. Hanbelî, Şafî ve Maliki mezheplerine göre ise hiç bir konuda kadınlar kadî olarak tayin edilemezler. İbn Cerir et-Taberî'ye göre kadınlar hem ceza hem de ceza hakimi kolarak tayin edilebilirler.
10. Müftî, kendisi, yakınları için fetva verebilir. Halbuki kadî, kendisinin, usul ve fûrû'unun, işçisinin, vekilinin, şerikinin, hasmının vs. gibi kişilerin davalarına bakamaz.

1. FASIL

FIKİH KAVRAMI

A. Fıkıhın Tanımı:

Lügatta, bilmek, anlamak, künhüne vâkıf olmak manalarına gelen fıkıh, İslâm Hukuku ilminin eski ismidir. İslâm Hukuku, Peygamberimizin tebliğ ettiği İslâm dininden doğmuş bir hukuk sistemidir.,

Fıkıh'ın istilanda biri Şâfîlere, diğeri Hanefîlere ait olmak üzere iki tarifinin bulunduğunu önceden ifade etmiştik. Mecelle'de fıkıh, "mesâî-i şer'iyye-i ameliyyeyi bilmektir" şeklinde tarif edilmiştir. [211]

Biz fıkıhı şu şekilde tarif edebiliriz:

1. Şer'î, fer'î, amelî hükümleri, tafsili delillerinden çıkararak bilmek veya,
2. Tafsili delillerinden çıkarılmış şer'î hükümlerdir.

Delillerden hüküm çıkarma meleke ve yeteneğine sahip kişiye fakih (hukukçu) dendiği gibi, hükümleri fıkıh kitaplarından öğrenen kişiye de mecazen fakih denir.

B. Fıkıhın Konusu Ve Şumülü:

Fıkıh, fert ile fert, fert ile cemiyet veya devlet arasındaki münâsebetleri tanzim eder. Ayrıca fıkıh, ferd ile Allah arasındaki münâsebetleri de tanzim eder. İşte İslâm Hukuku, dinî, siyasî ve medenî hayatın bütün safhalarına en geniş ölçüde şâmil olup, hem ibâdetler (ibâdât)'de, hem de aile, miras, emval ve ukûd gibi içtimaî hayat münâsebetleri icabı bütün muameleler (muamelât)'de yapılacak veya sakınılacak cihetlere dair hükümleri içine alır; bundan başka, ceza hükümleri ile muhakeme usullerine ve nihayet devletin idaresi ve teşkilâtı ile, harb hukukunu alâkadar eden hükümler de

[212]

fıkıh mefhûmunun şumûlü içindedir.

Şu halde fıkıh ilminin konusu, insanın hukuk düzeniyle ilgili fiilleridir. Fakih, mükellefin, bey', şirket, vekâlet, kefalet, namaz, oruç, hac, vakıf, hırsızlık ve benzeri fiillerinin herbirinin şer'î hükmünü ve bu hükmün delilini araştırır.

C. Fıkıh Hükümlerin Taksim Ve Tasnifi

Fıkıhî hükümler, ibâdât, muamelât ve ukûbât olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Mecelle'de ayrıca münakehât ile ilgili hükümlerin bir ana grup teşkil edeceği ifade edilmiştir. Şimdi bu üç ana gruba giren hükümler hakkında kısa bir bilgi verelim:

1. İbâdât:

İnsanın ahirete ait işleri, ibâdetlerdir. Namaz, oruç gibi.

2. Muamelât:

İnsanın dünya ile ilgili işleri, muâmelâtdır. Muamelât hukuku, insan ile insan ve insan ile devlet arasındaki münasebetleri tanzim eder.

3. Ukûbât:

İnsanların medeni bir düzen içinde yaşamalarını, emniyet ve asayişini temin için kurulu düzeni, kanunları ihlâl edenlerin cezalandırılmaları icab eder. İşte yasak olan ve suç sayılan işleri yapanlara uygulanacak cezaları düzenleyen fıkıhın bu bölümüne ukûbât denir.

Bu üç ana gruba hangi konuların girdiğini bir şema halinde gösterelim:

FIKIH

İBÂDÂT

1. Taharet
2. Namaz,
3. Oruç,
4. Hac
5. Zekât (maliye h.)
6. Cihad (Devletler .
7. Kurban
8. Nikâh (Aile huk)
9. Şirket (Ticaret huk.)

MUAMELÂT

1. Akitler (Medeni huk. Borç. Huk.)
2. Kaza (Usul huk.)
3. Ferâiz (miras huk.)
4. İflâs ve hacr (İcra ve İflas hük.)
5. Rehin (Eşya huk.)
6. Nikâh (aile hukuk)
7. Siyer (Devletler hukuk)
8. Zekât (maliye huk.)

UKÛBÂT (ceza)

1. Cinayet
2. Hudud,
3. Kısas
4. Ta'zir
5. Kaza(usul)

Fıkıhî hükümlerin tamamı, klasik bir fıkıh kitabında bulunur. Ancak bazı hukukçular, fıkıhın bir konusunu, bir branşını Edebü'l-Kâdi, es-Siyer, es-Siyâsetü's-Şer'iyye, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, K.el-Harâc, K.el-Emvâl, Ferâiz, el-Evkâf, en-Nafaka, eş-Şurût gibi isimler altında müstakil bir kitap halinde tetkike tabi tutmuşlardır.

Bazı araştırmacılar da fıkıhî hükümlerin özelliklerine göre yedi ana gruba ayrılabilceğini ifade etmişlerdir. [213] Bunlar şunlardır:

1. İbâdât: Namaz, oruç gibi ibadetlerle ilgili hükümler.
2. Ahvâl-ı Şahsiyye: (Aile ve Şahsın Hukuku): Nikâh, talâk, nafaka, ehliyet gibi aile ve şahsın hayatıyla ilgili hükümler.
3. Ahkâm-ı Sultâniyye veya Siyâset-i Şer'iyye (Amme Hukuku, Anayasa, idare, usul hukuku): Devlet idaresiyle ilgili hükümler.
5. Ukûbât: Ceza ve usulü hukuku: Suç işleyenlerin cezalandırılmalarıyla ilgili hükümler .
6. Siyer (Devletler umumi Hukuku): Harb ve sulh ile ilgili hükümler
7. Âdâb; Muaşeret kaideleri ve hükümleri.

D. Fıkıhın Gayesi:

İnsanların doğuştan cemiyet halinde yaşamağa mecbur olduklarını ifade etmek üzere "insan yaratılıştan medenîdir" sözü söylenmiştir. Toplu yaşamının bir çok faydaları yanında bir takım problemleri de vardır. Çünkü insan yaratılış itibarıyla iyi ve kötü işleri yapmağa kabiliyetlidir.

İnsanların ekserisi sorumluluğunu idrak ettiği halde bazıları sorumluluk duygusundan mahrumdurlar. Nitekim cemiyetin huzurunu bozan, hakkına razı olmayan, başkalarını rahatsız eden insanlar vardır. Güçlü ve sorumsuz insanların başıboş hareketlerinden dolayı haksızlıklara, tecavüzlere meydan vermemek ve böylece cemiyet emniyetini temin etmek için ilk zamanlardan beri Cenab-ı Hakk, gönderdiği kitaplarda insanların uyması gereken bir takım hukuki ve ahlâkî kaideler koymuştur. En son gönderdiği İslam dininde de insanların uyması gereken hukuki ve ahlâkî kaideler bulunmaktadır. Bu dindeki hukukî kaidelerin gayesi, toplum içindeki fertlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak, haksızlıkları engellemek, fertlerin birbirlerine, cemiyete ve Allah'a karşı vazifelerini belirtip cemiyet nizamını sağlamaktır. Hiç şüphesiz İslam hukukunu bilen ve ona göre yaşayan bir kişi, dünya ve ahiret mutluluğunu elde eder.

E. Fıkıh (İslam Hukuku)'ın Özellikleri

Fıkıhın en önemli özelliklerini kısaca maddeler halinde belirtelim:

1. İslam Hukuku, İslam dininden neşet etmiş bir hukuk sistemidir. Hüküm kaynakları, Kur'an Sünnet, İcma ve diğer fer'i delillerdir. İslam Hukuku bu kaynaklarıyla her asrın ihtiyaçlarına cevap verecek derecede mükemmelliğe sahiptir.
2. İslam Hukuku, insan ile insan, insan ile devlet ve insan ile Allah arasındaki münasebetleri tanzim eder. Bu bakımdan sahası, beşeri hukuk sisteminin sahasından daha geniştir.
3. İslam Hukukunun tasnifi, nevî şahsına münhasırdır. Fikhî hükümler; ibadat, muamelât ve ukûbât olmak üzere üç ana gruba ayrılır. İslam Hukuku, Roma hukukunda olduğu gibi amme hukuku, hususî hukuk olarak ikili bir taksime tabi tutulmamıştır. Gerçi İslam Hukukunda kul hakkı (hakkul-âdemî), Allah hakkı (hakkullah) terimleri vardır. Bu terimler, Roma hukukuna tatbik edilirse -bazı farklılıklar bir tarafa bırakılırsa- kul hakkı hususî hukuka, Allah hakkı amme hukukuna tekabül eder. Ancak İslam Hukuku böyle bir tasnife tabi tutulmamıştır.
4. İslam Hukukunda hukuk düzeniyle ilgili her hareketin bir mükâfat veya bir cezası vardır. Bu ceza veya mükâfat hem dünyevîdir ve hem de uhrevîdir.

F. Fıkıh (İslam Hukuku)'ın Kaynakları

İslam Hukuku'nun ilk teşri kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. İlahi vahiy eseri olan Kur'an-ı Kerim, insan hayatının bütün safhaları için hüküm koymuştur. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e de teşri salahiyeti tanımıştır. Bu bakımdan Kur'an'dan sonra Sünnet ikinci teşri kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden sonra İcmâ da bir hüküm kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber devrinden itibaren ictehad, bir hukuk kaynağı olarak kullanılmıştır. İctihâd'ın sahası çok geniştir. Kıyas, mesalih-i mürsele, istishab, istihsan gibi fer'î deliller ictehad mefhûmunun şümülüne içindedir. Müctehidlerin rey ve kanaatleri, Kur'an ve Sünnet'in tefsir ve izahından başka bir şey değildir. Hiç bir zaman bu iki kaynağa aykırı fikir ve kanaat ileri sürülemez, hükümleri değiştirilemez. Ancak dini nassların mahiyetlerine aykırı olmamak şartıyla yeni hükümler getirilebilir. Sava Paşa teşri açısından ictehad'ın önemine işaret ederken "ictehad ister yeni ve meçhul bir meseleye ait olsun, isterse malum bir meselenin başka bir şekilde halline matuf bulunsun, İslamiyetin bütün devirlerinde, bir teşri yani kanun yapma vasıtası olarak telâkki edilmiştir" diyor. Biz İslam Hukuku'nun kaynaklarını önceden "şer'î deliller" bölümünde genişçe izah etmiştik.

G. İslam'ın Hukuk İlimine Hizmetleri

İslâm Hukuku, Kur'an, Sünnet, İcmâ ve İctihâd kaynakları muvacehesinde inkişâf ederken hukuk âlemine bir takım yenilikler getirmek suretiyle hukuk ilmine hizmetlerde bulunmuştur. 1. Hukuk tarihinde ilk yazılı Anayasa Hz. Peygamber tarafından tanzim edilmiştir. Bu Anayasa 52 madde halinde Hicretin birinci yılında hazırlanmıştır. 2. Aynı şekilde siyasetten tamamen ayrı bir şekilde harb ve sulh hukuku yani Devletler umumi ve hususi hukuku müslümanlar tarafından tesbit ve tanzim edilmiştir. İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin es-Siyerü'l-Kebîr adlı eseri bu hukuk dalının en eski müdevvenatidir. Evzâif de Siyer adıyla bir eser kaleme almıştır. 3. Hukuk Felsefesini de hukuk âlemine İslam Hukukçuları kazandırmıştır. Bu konuda İmam Şafî, er-Risâle adlı kitabı yazmıştır. Bu, ilk usulü fıkıh kitabıdır. Usulü fıkıh bir yönüyle hukuk felsefesi demektir. 4. Aynı şekilde müslümanlar hukuk ilmine diğer bir sahada iştirakleri olmuştur ki, bu da hukukta "niyyet", müessesesine yer vermiş olmalarıdır.

2. FASIL

FIKIH TARİHİ VE DEVİRLERİ [\[214\]](#)

Fıkıh Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında doğmuş, zamanla tekâmül etmek suretiyle büyük bir gelişme kaydetmiştir. Fıkıh'ın geçirdiği gelişim safhalarını kısaca izah edeceğiz. Fıkıh ilminin geçirdiği gelişim safhaları şunlardır;

1. Peygamber (s.a.s.) Devri (Vahîy Devri)
2. Sahabe Devri
3. Tâbiün Devri
4. Tebeü't-Tâbiîn Devri (Büyük Müctehid İmamlar Devri)
5. Taklid Devri
6. Duraklama Devri
7. Kanunlaştırma Devri

1. HZ. PEYGAMBER DEVRİNE FIKIH

A. Mekke Ve Medine Devirleri

Bu devir, Kur'an'ın Peygamber'e vahyediği bir devirdir, özellikleri itibariyle bu devreyi iki bölümde incelemek mümkündür.

1. Mekke devri (M. 600-622).

2. Medine devri (M. 622-632).

1) Mekke Devri:

Bu devrede vahiy daha ziyade itikad ve ahlâk konularında iniyordu. Bu devrede fıkıhla ilgili hükümler az miktarda vazedildi. İbadetlerle ilgili hükümlerin bir kısmı bu devrede tebliğ edildi. Nikâh, talâk, îlâ, zihâr, yemin konularında bu devrede bir takım hükümler konuldu. Mekke devri sonlarına doğru Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Medine'lilerle Akabe'de yaptığı biatlarda zina, hırsızlık, öldürme gibi hususlarda ilgili hükümlerin yer aldığını görüyoruz. Mirâc'da bir takım fikhî hükümlerin konulduğunu İsrâ suresinden öğrenmek mümkündür.

2. Medine Devri:

Hız. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye hicret eder etmez, İslam Devletini kurdu. Bu devlet için vazettiği 52 maddelik Anayasa'da müslüman ve gayr-i müslim vatandaşların adlı, siyasî, mali ve benzeri sahalarda takip edecekleri hattı hareket tarzını gösterdi. Bu devirde fıkıhın kaynaklarını, mümeyyiz vasıflarını, tedvinini izah edelim.

B. Bu Devirde Fıkıhın Kaynakları:

Hız. Peygamber devrinde bir hükmü gerektiren bir hadise, bir problem, bir soru olduğu zaman, ya onların hükümlerim açıklamak üzere bir ayet iniyordu veya onların hükümleri peygamber tarafından açıklanıyordu. Bazen de herhangi bir sebep olmadan bir ayet iniyordu veya peygamber açıklamalarda bulunuyordu. Bu devrede fıkıhın kaynakları: Kur'ân, Sünnet idi.

A. Kur'ân:

Medine'de bir taraftan ibâdet ile ilgili, diğer taraftan muamelât ve ukûbât ile ilgili hükümler konuluyordu. Bazı âlimlere göre Kur'an'da ibadetler de dahil olmak üzere 500 kadar ahkâmı ilgili ayet bulunmaktadır. Ahkâm ayetlerinin konuları itibariyle âdedleri şöyledir: Aile hukukuna ait 70, muamele ve akitlere ait 70, ceza hukukuna ait 30, muhakeme usulüne ait 13, hükümet nizamına ait 10, harb ve sulh hukukuna ait 22, maliye hukukuna ait 10. Ahkâm ayetlerini tefsirini konu edinen tefsir kitaplarına şunlar misal olarak verilebilir: İmam Şafî, Ahkâmü'l-Kur'ân; el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân; İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân; el-Kurtubî, el-Câmi li ahkâmü'l-Kur'ân.

B. Sünnet:

Kur'ân ayetleri inmediği zamanlarda, Hız. Peygamber teşrii faaliyette bulunuyordu. Sünnet'in teşrideki yeri, bazen Kur'an'ı teyid etmek, bazen mücmellerini açıklamak, bazen de Kur'an'ın meskût kaldığı yerlerde doğrudan doğruya hüküm koymaktır.

Bazı âlimlere göre 4000 kadar hüküm ifade eden hadis rivayet edilmiştir. Hadis kitaplarının Ahkâm, Âdâbu'l-Kâdî, Hudûd, Kısas, Büyü' ve benzeri bölmleri ahkâm hadislerini ihtiva etmektedir. Ayrıca bu nevi hadisler, İbn Hacer-Askâlânî'nin Bulûğu'l-Meram, eş-Şevkânî'nin Neylü'l-evtâr, Zeyleî'nin Nashur Râye, Tehâvî'nin Şerhü Meâni'l-Âsâr ve benzeri eserlerde toplu bir şekilde yer almaktadır.

C. Peygamber (s.a.) Devrinde İctihad

Bazı âlimlere göre Peygamber (s.a.s.) nadiren de olsa icthâd ile hükmediyordu. Ancak icthadında hata bulunacak olursa, Cenab-ı Hak, onun hatasını vahiy yoluyla düzeltiyordu. Nitekim Bedir esirleri hakkında Peygamberimiz sahabeleriyle istişarede bulunmuştu. Sahabilerden bazıları, esirlerin kayıtsız şartsız serbest bırakılmalarını, bazıları hepsinin öldürülmesini, bazıları da fide karşılığında salıverilmelerini teklif etmişti. Hız. Peygamber, fide mukabilinde salıverilmelerini teklif edenlerin görüşüne katıldı. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, savaş devam ettiği müddet zarfında

esirlerin salıverilmesinin doğru olmadığını vahiyle bildirdi. [\[215\]](#)

Hız. Peygamber (s.a.s.) sahabelerine icthâd etme yetkisini vermişti. Bunun üzerine sahabeler, Kur'ân ve Sünnet'te hükmünü bulamadıkları meseleler için icthadları ile hüküm verip ona göre amel yapıyorlardı. Nitekim Amr b. As'ın da hazır bulunduğu bir askerî birlikte bazı sahabelerin gusül abdesti almaları gerekiyordu. Ancak su ve hava soğuktu, üstelik suyu ısıtma imkânları da yoktu. Bunun üzerine teyemmüm ederek namaz kıldılar. Bazı sahabeler, suyu ısıtma imkânını elde ettikten sonra gusül abdesti alıp namazlarını iade ettiler. Bazıları ise etmediler. Durum Hız. Peygambere arz edilince iki icthadı da kabul etti.

D. Bu Devirde Fıkıhın Mümeyyiz Vasıfları

Bu devirde, teşri faaliyeti, insanların maslahatı esasına dayanıyordu. Bu devirde teşri faaliyetinin mümeyyiz vasıfları, tedric, kolaylık ve nesih olarak ifade edilebilir.

A. Tedric:

Kuran'ın ayetleri bir defa da değil ihtiyaç duydukça parça parça indirilmiştir. Sünnet de bir defa değil ihtiyaç duyuldukça ve zamanı gelince

söylenmiştir.Çünkü hükümlerin yeri ve zamanı geldikçe konulmaları insanların onları daha iyi tanımalarını ,öğrenmelerini sindirerek kabul etmelerini temin eder.

Zaman Yönünden Tadrîc:

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi İslâmî hükümler bir anda berliğin başlangıcından, peygamberimizin vefatına kadar geçen devrede pey, ihtiyaç duyuldukça konulmuştur.

Hüküm Yönünden Tadrîc:

Bu devrede, hükümler, insanların nefislerine ağır gelmeyecek şekilde azar azar konulmuştur. Mesela namaz ilk önceleri kuşluk ve akşam vakitlerinde kılınıyordu. Sonra bu beş vakte çıkarıldı, önceleri zekâtın belirli bir sınırı yoktu her müslüman istediği kadar veriyordu. Sonradan zekât için belirli sınırlar tayin edildi. Şarab bir anda değil, tedrici bir surette yasaklandı. Aynı şekilde hükümler önceleri genel mahiyette idi. Sonradan genel mahiyette olan hükümleri açıklayıcı kaideler kondu. Mesela bey önceleri genel mahiyette serbest bırakılmıştı. Ancak sonradan hangi malların alım-satımı ve ne şekilde alınıp satılacağı hususunda bazı kayıtlar getirildi.

B. Kolaylık:

Cenâb-ı Hak, insanlara her zaman kolaylık ister, onlardan güç olan bir şeyin yapılmasını istemez. Bu konuda "*Allah, size kolaylık diler, size güçlük istemez*"^[216],

"...Din (işlerin)de üzerinize hiç bir güçlük de yükledi"^[217] gibi ayetleri,

"kolaylaştırın, güçleştirmeyin, sevdirin, nefret ettirmeyin"^[218] hadisi misal olarak verilebilir. İslam'da kolaylık murad edildiği için bir takım ruhsatlar konulmuştur.

C. Nesih:

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre nesih hadisesi, Peygamber devrine mahsustur. Ondan sonra nesh hadisesi cereyan etmez. Neshin sebep ve hikmeti, fert ve cemaat yararına riayet, güçlük ve darlığı mükelleflerden kaldırmak, yumuşaklık ve tedrici yolunu tutmaktır. Çünkü belirli bir alışkanlığı olan cemiyette, yepyeni bir sistemi yerleştirmek ancak bu usülle mümkündür.

E. Hz. Peygamber Devrinde Tedvin

Kur'an ayetleri indikçe, müslümanlar onları ezberliyorlardı. Ayrıca vahiy kâtipleri de onları yazıyorlardı. Kur'an-ı Kerim, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti esnasında mushaf haline getirildi. Sahabiler, Peygamberimizden işittikleri hadisleri ezberliyorlardı. Bazıları da onları yazıyorlardı. Ancak Hz. Peygamber, sahabilerini Kur'an'ın ayetlerini yazmakta serbest bıraktığı halde, Kur'an ile Sünnet'i birbirine karıştıracağını bildiği kimselere hadisleri yazmağı yasaklamamıştı sünnet de daha sonraki devirlerde de tedvin edilmiştir.

2. SAHABE DEVRİNDE FIKIH

Bu devreye "Hülefa-i Râşidîn devri" "Fıkıhın Gelişme Çağı" da denir. Bu devir, Hz. Peygamberin vefatıyla başlar, hicri 40 senesine kadar devam eder. Hz. Peygamber vefat edince ilâhi teşri de sona ermiştir. Hz. Peygamber, sahabilerine "Size iki şey bırakıyorum; İkisine sarıldığınız müddetçe sapıtmazsınız: Kur'ân ve Nebi'nin Sünneti" buyurmuştur.

Dört halife devrinde fetihler neticesinde İslam ülkesinin toprakları genişledi. Müslümanlar, bir takım yeni hadiseler ile ve muhtelif örf-âdet, kültür, nizam ve kendilerine has alışkanlıkları bulunan milletlerle karşı karşıya geldiler. Hz. Ali'nin hilafeti esnasında önceleri siyasi' iken sonradan itikadi ve fikhî mezheb haline gelen Şîâ ve Hariciyye mezhebi doğdu.

A. Bu Devrede Fıkıhın Kaynakları:

Sahabiler, karşılaştıkları problem ve meselelerin hüküm ve hal tarzını Kur'-ân ve Sünnet'de aradılar. Kur'-ân'da hükmünü bulamadıkları meseleler için ictihâdlarda bulundular. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanlarında, ilim şûrası vardı. Hz. Ebu Bekir, kendisine bir mesele arzedilince ilk önce Kur'an'a bakıyordu. Kur'-ân'da hükmünü bulamadığı mesele için hadislere başvuruyordu. Meselenin çözümünü sünnet'de de bulamayınca âlim sahabileri topluyor, o mesele hakkında onların görüşlerini alıyordu. Bu arada sahabilerin ittifakla kabul ettiği görüşü benimsiyordu. Sahabilerin ittifakla kabul ettikleri görüş icmâdır. İhtilaf olduğu durumlarda ise kendisine göre en doğru olan görüşü benimsiyordu. Halife bizzat kendisi de ferdî icthad da bulunuyordu. Bu devrede icthad için re'y veya icthâd'ü'r-re'y tabiri kullanılıyordu.

Hz. Ömer de Ebu Bekir'in usulünü uyguluyordu.

Şu halde bu devrede fıkıh'ın dört kaynağı vardı:

1. Kur'an, 2. Sünnet, 3. İcmâ, 4. Rey, İctihad.

B. Reyin Mahiyeti Ve Rey'e En Çok Başvuran Sahabiler

Sahabiler, Kur'an ve Sünnet'de hükmünü bulamadıkları meseleler için istişarede bulunuyorlardı. Onlar, bazen bir meselede fikir birliğine varıyorlardı ve ittifaklarına "icmâ" adı veriliyordu. Bazen de bir konuda görüş birliği sağlanamıyordu. Her sahabînin o konuda fikri başka oluyordu. Bu devirde rey'in mana ve mahiyeti şöyle idi: Kitab ve Sünnetde hükmü açıklanmayan meselelerin hükümlerini, nassların ışığı altında çıkarmaktır. Bu devirde rey'in sahası kıyasdan daha geniştir. Daha sonraki devirlerde kıyas, istihsan, mesalihi mürsele, sedd-i zerâyi, istislah adı verilen esas ve metodlar bu devirde rey adı altında uygulanıyordu.

İbn Abbâs "Nebî (s.a.s.) yiyecek maddelerinin kabzdan önce satışını yasakladı" hadisini rivayet ettikten sonra "her şeyin yiyecek gibi olduğunu sanıyorum" demiş ve kıyas yoluyla hüküm çıkarmıştır. Hz. Osman, ölüm hastalığında iken karısını boşayan kimsenin, talâkını geçersiz kabul etmiştir. Böyle bir hükmü, sedd-i zerâyi metodu ile çıkarmıştır. Bir kimseyi öldüren bir cemaatin tamamının kısas cezasıyla öldürülmesinin mesnedi, sedd-i zerâyi ve mesâlih-i mürseledir.

Sahabilerin bütünü, ihtiyaç anında reye müracaat ediyorlardı. Ancak bazıları, rey ile çok bazıları da az ictihâd'da bulunuyorlardı. Reyile en çok ictihâd-da bulunan sahâbiler şunlardır:

1. Hz. Ömer, 2. İbn Mes'ûd, 3. Hz. Ali.

Rey ile az ictihadda bulunan sahâbiler de şunlardır:

1. Abdullah b. Ömer, 2. Abdullah b. Amr, 3. Abdullah b. Zübeyr.

Bazı sahâbiler, nassların zahiriyle yetinmişler, hüküm ve fetvalarını onların üzerine bina kılmışlardır. Bu konuda fazla reye başvurmamışlardır. Nassların zâhirleriyle yetinmeyen sahâbiler ise nassların zahiri manalarıyla birlikte onları teşrî-i gaye ve maksadlarının nelerden ibaret olduklarını araştırmışlar ve bu konuda fazlaca ictihadda bulunmuşlardır. Sahabilerden herbiri reyile ictihadda bulduktan sonra "bu benim reyimdir; şayet doğru ise Allah'dandır, hata ise bendendir" derdi.

Bu devirde nazarî fıkıh başlamamıştır. Hadiseler meydana gelince onların hükümleri araştırılmıştır. Meydana gelmemiş bir hadisenin hükmüyle meşgul olunmamıştır.

C- Bu Devirde İhtilaflar Ve Sebepleri

Bu devirde fıkıh ihtilafları azdır. Bu ihtilâfların sebeplerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Kur'an'la ilgili ihtilâflar:

Fakih sahâbiler, Kur'an nasslarını anlayıp tefsir etmekte birbirlerinden farklı görüş ve fikir ileri sürmüşlerdir. Mesela "*Boşanan kadınlar, kendilerine üç kur' beklerler*"^[219] ayetinde geçen kuru kelimesini, İbn Mes'ûd hayız, Zeyd b. Sabit ise tuhûr olarak tefsir etmişlerdir.

2. Sünnet'le ilgili ihtilâflar:

Sahabe devrinde, Sünnet tamamiyle tedvîn edilmemişti. Bazı sahabîlerin bir konuda bildiği bir hadisi, başka bir sahâbi bazen bilmiyordu. Hadis kendisine ulaşmadığı için o konuda ictihadda bulunuyordu. Sünnet kendisine ulaştıktan sonra da sünnete muhalif olan ictihadını değiştiriyordu. Mesela, Hz. Ömer, el parmaklarının diyetini eşit kabul eden Sünnet kendisine söylenince ictihadından dönmüştür. İbn Abbâs, kocası ölen gebe kadının iddetini en uzun iddet olan iki yıl kabul etmiştir. Çünkü kendisine daha önce Sebiâtü'l-Esleniyye hakkındaki hadis ulaşmamıştı. O hadisle Hz. Peygamber (s.a.s.) gebe kadının iddetinin doğumla sona ereceğini belirtmişti. Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Amr ve başkaları, zifaktan önce ve mehir kedisine kararlaştırılmadan kocası ölen kadına mehir verilemeyeceği görüşünde idiler. Çünkü Bürû' bintü Vâşık hakkındaki hadisi

bilmiyorlardı. Halbuki bu hadiste böyle bir kadına mehr-i misil verileceği kararlaştırılmıştı.^[220] Şöyle ki bir şahıs evlendiğinde mehir tesbit edilmemişti. Bu şahıs zifafa girmeden önce vefat etti. Geride kalan nikâhlı karısına mehir verilip verilemeyeceği hususu, İbn Mes'ûd'a soruldu. İbn Mes'ûd, kadının akrabası olan hanımların mehri kadar mehir verilmesine hükmetti. Ve şöyle dedi: "Bu hüküm, doğru ise Allah'dan, hatalı ise bendendir". Bunun üzerine mecliste oturanlardan Ma'kil b. Sinan el-Eşcâi yemin ederek "Sen Resûlullah'ın Eşcâi kabilesinden Berva bintü Vâşık hakkında verdiği hüküm ile hükmettin" dedi. Verdiği hükmün Peygamberin verdiği hükme uygun olduğunu öğrenen İbn Mes'ûd, o güne kadar hiç sevinmediği bir derecede sevindi.^[221] Hz. Ali bu hükme muhalefet etti. Ve şöyle dedi: "O kadın miras hakkına sahiptir. Bu sebeple iddetini

bekleyecektir. Mehir hakkına ise sahip değildir, Kitabullah'da hüküm varken^[222], bir kabileye mensup şahısın sözü kabul olunamaz" dedi. Böylece Hz. Ali hüküm verirken ölümü, boşamaya kıyas etti.

Bazı sahâbiler de hadisin râvisine güvenmediklerinden ötürü, o hadisle amel etmemişlerdir. Mesela, Hz. Ömer, Fâtma bintü Kays'ın "Kocam beni üç talâk ile boşadı. Hz. Peygambere (s.a.s.) bana nafaka ve süknâ takdir etmedi" diye rivayet ettiği hadisle amel etmemiş ve "Biz, Rabbimizin^[223] kitabını ve Peygamberimizin sünnetini bir kadının sözüyle terk edecek değiliz. O kadın geçmiş durumu belki unutmuştur" demiştir.

3. Rey ile ilgili İhtilâflar:

Bu devirde, fakih sahâbiler, hükmü nasslarla sabit olmayan meselelerin hükümlerini çıkarmak üzere reye başvurmuşlar ve farklı metodlar takip ederek farklı ictihadlarda bulunmuşlardır. Bazen kıyâs, bazen maslahat-ı mürsele, bazen sedd-i zerâyi' veya başka usulleri kullanmışlardır. Meselâ Hz. Ebû Bekir, Beytü'l-Mâl gelirlerinden insanlara eşit bir şekilde hisse vermiştir. Hz. Ömer ise İslâm'a girişlerindeki önceliğe göre dağıtımda bulunmuştur. İhtilâfın esası, mal tevziindeki adaleti gerçekleştirmektir. Ebu Bekir'e göre gelirler müslümanlara eşit bir şekilde dağıtılsa adalet gerçekleşmiş olur. Hz. Ömer'e göre ise bu konuda adalet ancak müslümanhğa girişteki kıdemi nazarı kabare almak suretiyle gerçekleşmiş olur.

Bu devirde Şam, Irak, Mısır, Filistin gibi bölgelerin fethedilmesi neticesinde müslümanlar değişik kültür ve hadiselerle karşı karşıya geldiler. Bu durum ise farklı ictihadlara sebep oldu.

D. Bazı İctihadlar

Bu devrede Maslahat, sedd-i zerâyi esaslarına göre bulunulmuş icthâdlardan örnekler:

Sahâbiler, iyiliği teşvik kötülüğü önleme, amme menfaatini gözönünde bulundurarak hüküm verir, hüküm mesnedlerinin yani illetlerin değişmesi sebebiyle de hükmü değiştirirlerdi. Bazı misaller:

1. Hz. Ömer, müellefe-i kulübün zekât hissesini kesti.

2. Hz. Ömer, kıtlık senesinde hırsızlıkcezasını uygulamadı.

3. Hz. Ömer'in hilâfetine kadar teravih namazı cemaatle kılınıyordu. Bu devrede farz namazlarla karışması ihtimali ortadan kalktığı için cemaatle kılınmaya başlandı.

4. Hz. Peygamber (s.a.s.), kaybolmuş develerin kendi hallerine terkedilmelerini istemişti. Bu tatbikat, Hz. Osman'ın hilâfetine kadar devam etti. Hz. Osman, insanların ahlâkî durumlarındaki değişikliği gözönünde tutarak, kaybolmuş develerin satılmasını, elde edilen paraların sahiplerinin gelmesine kadar saklanmasını emretti. Hz. Ali ise kaybolmuş develerin sahiplerinin ortaya çıkmasına kadar, hususi olarak yaptırılan âhırlarda saklanmalarını emretti

5. Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetine ilk iki yılına kadar geçen devrede, bir mecliste söylenen üç talâk, bir talâk olarak kabul ediliyordu. Hz. Ömer, boşamalarda önemli bir ölçüde artış olunca bir tedbir olarak bir mecliste söylenen üç talâkı, üç talâk olarak kabul etti veböylece boşamaların azalmasını sağladı.

6. Hz. Ömer, devrinde, Şâm ve Irak fethedildi. Fetih sonucunda, fâtilhler, fethedilen arazinin menkul ganimetler gibi kendilerine dağıtılmasını istediler. Hz. Ömer, bu konuda ashâb ile istişarede bulundu. İstişare sonucunda, fethedilen arazinin müslüman fâtilhlere dağıtılması uygun bulunmadı. Bu arazinin eski sahiblerinde kalması, buna mukabil onlardan harâc vergisi alınması kararlaştırıldı.

7. Hz. Ömer zamanına kadar geçen devrede bir şahsın vermesi gereken diyeti, o şahsın mensub olduğu kabile ödüyordu. Hz. Ömer zamanında divan teşkilatı kuruldu. Bundan böyle divan kabile yerine geçti ve akrabaların diyet gibi mali sorumlulukları, bu divana yüklendi.

8. Kur'ân-ı Kerim, ehl-i kitab kadınlarla evlenmeye izin verdiği halde [\[224\]](#), Hz. Ömer, Medâin valisine gönderdiği bir mektubla bunu menetti ve "...böyle evliler devam ederse, müslüman kadınlar kocasız kalır, bu durum ise onlar için felâket olur" dedi. [\[225\]](#)

9. Hz. Osman, Mina'da namazı seferi olmasına rağmen iki değil tam kıldı" bu yıl anlayışı kıt, bilgisiz kimseler çok; onların bunu görüp namazı devamh olarak iki rek'at olarak kılmalarından korktum" dedi. [\[226\]](#)

10. Hz. Ömer devrine kadar, zanaatkar nezdinde onun taksiri olmadan zayı olan eşya ödetilmezken, bundan sonra insanların ahlâkî durumlarında değişiklik gözönünde bulundurularak ödettirildi.

11. Hz. Osman, ölüm hastalığında iken karısını boşayan kimsenin, talâkını geçersiz saydı ve karıyı mirasçı yaptı. Böylece karıyı mağdur olmaktan korudu, kocanın kötülüğüne mani oldu.

12. Hz. Ömer, iddeti bitmeden bir kadınla evlenen erkeğe, ebedî olarak o kadının nikâhını yasakladı.

E. Fakîh Sahâbiler

Sahâbiler, önceleri özellikle Medîne'de ikâmet ettiği halde, sonraları çeşitli sebeplerle yeni fethedilen şehirlere gidip yerleşmek mecburiyetinde kalmışlardır.

İbn Kayyım'ın da dediği gibi fıkıh, tefsir, hadis gibi İslamî İlimler fakîh sahâbiler vasıtasıyla ülkelere yayılmıştır. Iraklılar, İbn Mes'ûd'un Mekkeliler İbn Abbâs'ın, Medineliler Zeyd b. Sabit, İbn Ömer, Hz. Âişe gibi sahâbilerin fetva ve icthadlarıyla ilimde yüksek mertebeye ulaşmışlardır. [\[227\]](#)

Hatta diyebiliriz ki, hicrî ikinci asım başında teşekkül eden fikhî mezhepler, bahis konusu edilen sahâbilerin fetva ve icthadlarından son derece istifade etmişlerdir. Bir başka ifadeyle fakîh sahâbiler, fetva ve icthadlarıyla müstakbel fikhî mezheplerinin tohumlarını atmışlardır.

Hiç şüphesiz sahâbilerin ikamet ettikleri Medine, Mekke, Küfe, Şâm, Basra, Mısır gibi şehir ve bölgelerin Örf-âdet ve şartları değişik idi. Fikhî tatbik edecek sahâbiler de insan olmaları sebebiyle farklı kabiliyet ve düşünce yapısına sahip idiler. Bütün bu sebepler, değişik icthadların ortaya çıkmasına yol açtı. Her sahâbî, oturduğu şehirde icthadlarıyla fıkha hizmette bulundu. Şimdi şehirlere göre fakîh sahâbileri tanıyalım.

A. Medine'de Fıkıh Ve Fakîhler:

Hz. Peygamber suffa'da ashabını ilmen yetiştirdi. Bunlar arasından yüzotuzküsür kişi fetva verecek dereceye yükseldi.

Bunlar arasında da yedi kişi fetva verme hususunda temayüz etti. Bunlar Hz. Âişe Hz. Ömer Hz. Ali İbn Mesut İbn Ömer İbn Abbas ve Zeyd b. Sabit idi. özellikle Zeyd b. Sabit, Hz. Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs ve Zeyd Hz. Âişe ve İbn Ömer'in Medine'de yetişen tabiun fakihleri üzerinde tesirleri büyük oldu.

B. Mekke Fakihleri:

Sahâbilerin ekserisi, Medine'de oturuyorlardı. Bu arada her sene hacc mevsiminde Mekke'ye gidiyorlardı. Bu vesile ile bu şehirde bir müddet kalıyorlardı Mekke'de özellikle İbn Abbâs, tâbiün fakihleri üzerinde müessir oldu.

C. Basra Fakihleri:

Basra, Hz. Ömer zamanında kuruldu. Bu şehirde Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Enes, Mâlik gibi sahabiler kalıp, ilmî faaliyette bulundular.

D. Küfe Fakihleri:

Hz. Ömer zamanında kurulan Küfe şehrinde Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali gibi sahabilerin tâbiûn devrinde yetişen fakihler üzerinde büyük etkisi oldu.

E. Mısır Fakihleri:

Hz. Ömer zamanında fethedilen Mısır'a Abdullah b. Amr vali tayin edildi. Abdullah b. Amr burada yetişen fakihler üzerinde müessir oldu.

F. Şam Fakihleri:

Ebû'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit gibi sahabiler, Şam bölgesinde ilmî faaliyetlerde bulundular.

F. Sahabe Devrinde Tedvin:

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti esnasında bir mushaf haline getirildi. Hz. Osman zamanında çoğaltılarak büyük şehir merkezlerine birer nüsha gönderildi. Bu, devirde hadislerin büyük bir kısmı yazılı, az bir kısmı ise şifahî halde bulunuyordu. Bu devrede de hadislerin ezberlenmesine önem veriliyordu. Rivayete göre Hz. Ömer, sünnetin tamamen yazılıp tedvin edilmesini istemişse de, bu fikrinden sonradan vazgeçmiştir.

Hz. Ömer, Hz. Ali, Sa'd b. Ubâde gibi sahabilere ait not halinde bazı fikhî malzemenin bulunduğu rivayet edilmiştir.

3. TÂBÎÛN DEVRİ

Bu devir, hicri 40 yılında başlar yani Emevî Devletinin kuruluşundan başlar, hicri 132 yılına kadar devam eder.. Bu devirde İslam ülkesi fetihler neticesinde genişledi. Müslümanlar, fethedilen bölgelerde çeşitli örf-adet kültür mirasına sahip insanlarla karşı karşıya geldi. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ihtilaflar siyasi birliği sarstı ve müslanlar şu üç fikraya ayrıldı.

1. Hariciler (Havâriç),
2. Şîa,
3. Cumhur (Ehl-i Sünnet).

Havâriç ile Şîa çeşitli sebeplerle Emevîlerin hilafetine karşı çıktı. Müslümanların çoğunluğunu teşkil eden Cumhur (Ehl-i Sünnet) ise Muaviye'ye biat etti.

Bu devrin başlangıcında Sahâbîlerden bazıları hayatta idi. Onlar vefat ettikten sonra Tâbiûn nesli, onların yerini aldı.

A. Tâbiûn Devrinde Fıkıhın Kaynakları

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetleri esnasında Sahâbîler, özellikle Medine şehrinde ikamet ediyorlardı. Sahâbîler, bir zaruret bulunmadıkça bu şehirden çıkıp yeni fethedilen şehirlere gitmiyorlardı. Hatta Hz. Ömer, Sahabe'nin Medine'den ayrılmalarını yasaklamıştı. Bu sebeple bu devrede icmâ kolay bir şekilde vuku buluyordu. Hz. Osman zamanında durum değişti. Hz. Osman, Sahabilerin Medine'den ayrılmalarına izin verdi. Bunun sonucu, Sahâbîler, İslam ülkesinin her tarafına yayıldılar ve büyük şehirlere yerleştiler. Her bölge halkı, kendi bölgelerine yerleşen sahabîlere özel bir ilgi gösteriyor ve dini konularda onlardan fetva soruyorlardı. Bu arada ilme meraklı genç öğrenciler, kendi bölgelerinde bulunan sahabilerin ders halkalarına devam ediyor ve onların görüşlerini öğrenip benimsiyorlardı. Mesela Medine'li Tabiiler İbn Ömer, Mekkeliler İbn Abbas, Kûfeliler İbn Mes'ûd, Mısırlılar Abdullah b. Amr'dan fikhî öğrenmişlerdi. Böylece Tabiiler, fikhî kendi bölgelerinde bulunan Sahabilerden öğrenmişler, hükümleri çıkarmada onların usullerini uygulamışlardı. Tabiiler, hocaları olan Sahabiler gibi, hüküm istinbatında önce Kitâb'a, sonra Sünnet'e başvuruyorlardı. Bu iki kaynakta hükmünü bulamadıkları meseleler için Sahabilerin o konuda görüşleri bulunup bulunmadığını araştırıyorlardı. Bu devirde İslam ülkesi çok genişlediğinden ve sahabîler, ülkenin her köşesine dağıldıklarından dolayı herhangi bir konudaki icmâları nadiren vuku buluyordu. Bu devirde Hicaz bölgesinde bulunan fakihler, zaruret halinde re'ye başvururken, Irak bölgesinde bulunan fakihler, şartlar icabı çokça rey'e başvuruyorlardı. Şu halde bu devirde fıkıhın kaynakları şunlardı: 1. Kitâb, 2. Sünnet, 3. İcmâ, 4. Sahabe Kavli ve Fetvaları, 5. Rey' (İctihâdü'r-Re'y).

B. Tâbiûn Devrinde Fıkıh Gelişmeler

Bu devirde fikhî gelişmeleri üç madde halinde özetleyebiliriz:

- a. Fıkıh sahasında ihtilâfların devam etmesi,
  - b. Fıkıh sahasında tedvin hareketlerinin başlaması,
  - c. Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis mekteplerinin ortaya çıkışı.
- Bunları ayrı başlık altında inceleyelim.

C. Tâbiun Devrinde İhtilafların Devam Etmesi

1. Kur'an'la ilgili ihtilaflar: Bu devirde de Kur'an'da bulunan bazı kelimeleri anlamadaki ihtilaflar devam etmiştir. Mesela Kuru' kelimesini bazı tabiiiler hayız, bazıları ise tuhûr olarak tefsir etmişlerdir.
2. Sünnetle ilgili ihtilaflar: Tabiiilerden bazıların bir konuda hadis'i bilmesi, diğerlerinin o konudaki o hadis'i bilmeyişi, ihtilafa sebep olmuştur. Çünkü bu devirde de hadisler tamamen tedvin edilmemişti. Veyahut hadis bilinmekle beraber, o hadis'i rivayet edene güvenilmemesi sebebiyle onunla amel edilmiyordu.
3. Örf-âdet ve benzeri hususlarla ilgili ihtilaflar: Tabiiilerin yetiştiği ülkeler arasında örf-âdet, muamelat kaideleri, sosyal, iktisadî konular bakımından farklılıklar vardı. Bu farklılıklar, hukukçuların ictihâdlarına tesir etmiştir.

D. Fıkıh Sahasında Tedvin Hareketlerinin Başlaması:

Bu devir, tedvin hareketi bakımından başlangıç safhası mahiyetindedir. Tabiiilerden bazıları, fıkıh sahasında eserler yazmıştır. Urve b. Zübeyr'e atfolunan fıkıh kitabının Harra gününde (h. 63) yanıp kül olduğu rivayet edilmiştir. Şâ'bı (öl. 103), "es-sadakât ve'l-ferâiz" adlı eseri yazdığı rivayet edilmiştir. Ebû'z- Zinâd(öl. H. 131) "biz helâl ve haram hakkında yazdık, fakat Zühri her ısıttığımı yazdı" demiştir. Zühri (öl. 124) fetvaları, fıkıh bablarına göre üç, Hasan el-Basrî (öl. 110) ise fetvaları yedi bab halinde yazmıştır. Mekhûl b. Şuhrâb (ol. 116) "es-Sünen fi'l-fikh" adında bir kitap yazmıştır. İbrahim en-Nehâî, hocalarının fetvalarını bir kitap haline getirmiştir. Hammad b. Ebî Süleyman'ın fikh a ait bir mecmuasının bulunduğu rivayet edilmiştir. Bugün elimizde mevcut fıkıh sahasında ilk tedvin edilmiş eser, Zeyd b. Ali (öl. 122)'nin "el-Mecmû'ul-fikhı" adlı eseridir. Bu eser, müsteşrikler tarafından neşredilmiştir.

E. Ehli Rey Ve Ehli Hadis Mektepleri:

Bu devirde, ehl-i rey ve ehl-i hadis mektepleri ortaya çıktı. Bilindiği gibi bu devirde fakihler iki kısma ayrılıyordu:

1. Ehl-i rey (Ehlü'r-Re'y).
2. Ehl-i hadis (ehlü-hadîs).

Ehl-i rey, Irak bölgesinde, ehl-i hadis ise Hicaz bölgesinde ortaya çıktı. Çıktıkları bölge itibariyle ehl-i rey'e, Irak Mektebi, ehli hadise de Hicaz mektebi adı verildi.

Bilindiği gibi, Dört Halife devrinde fakihlerden bazıları reye çok başvuruyorlardı. Diğerleri ise ancak zaruret halinde reye müracaat ediyorlardı. Reye çok müracaat eden sahabîler, nassların zahiri manası yanında, onların illetleri, teşrii gayeleri üzerinde de duruyorlardı. Bu sebeple onlar reyi çok kullanıyorlardı.

Sahabîler çeşitli şehirlere yerleştikten sonra, tabiiilerden olan öğrencileri, onların araştırma, hüküm çıkarma usullerini öğrendiler. Mesela Alkarna, Küfe'de İbn Mes'ûd'un hüküm çıkarma metodunu öğrendi. Alkame'den de İbrahim en-Nehâî, nasslardan hüküm çıkarma usulünü öğrendi. Böylece Irak mektebi ortaya çıktı. Medine'de Saïd b. Müseyyeb, reyi çok az kullanan İbn Ömer gibi Hicaz bölgesinde oturan sahabîlerden nasslardan hüküm çıkarma usulünü öğrendi. Böylece Hicaz mektebi ortaya çıktı.

A. Hicaz Mektebi Ve Özellikleri:

Bu mektebin sahâbe'den üstadları, Zeyd b. Sabit, İbn Ömer, İbn Abbâs, Hz. Âişe'dir. Fakat bu mektep üzerinde en çok Zeyd b. Sabit'in tesiri görülmüştür. Tâbiûn'dan Saïd b. Müseyyeb bu mezhebin reisi oldu.

Ehl-i hadisin istinbat usûlü:

Hicaz bölgesinde bulunan fakihler, ancak zaruret halinde re'y'e başvuruyorlardı. Herhangi bir mesele hakkında fetva verdikleri zaman, önce Kur'an'a sonra Sünnet'e ondan sonra da sahabenin eserlerine (Asar) bakıyorlardı. Hükümünü bunlarda bulamadıkları zaman re'y'e başvuruyorlardı.

Ehl-i hadîs'in re'ye az müracaat etmelerinin sebepleri:

1. Zeyd b. Sabit, İbn Ömer gibi sahabeden üstadları ancak zaruret halinde re'ye başvuruyorlardı. Burada yetişen fakihler de bu konuda onlara tâbi oldular.
2. Bir olay olunca onun hükmünü veriyorlardı. Olay olmadan yani nazari olarak hüküm vermiyorlardı.
3. Hadîs kabulünde çok sıkı şartlar ileri sürüyorlardı. Meşhur olmayan bir hadisi re'ye tercih ediyorlardı.
4. Ehl-i Hadîs'in yanında çok hadîs ve âsâr vardı. Çünkü Hicaz bölgesinde Hz. Peygamber ve dört halife yaşamıştı. Bu bölge vahiy ve hadîs vatani idi.
5. Burada çok az olay vuku buluyordu. Zaten Peygamber ve dört halife zamanında meydana gelen çeşitli olayların şer'î hükümleri otoriteleri tarafından çıkarılmıştı. Tâbiûn devrinde vuku bulan az sayıdaki olayların şer'î hükümleri ise nassların ışığı altında çıkarılıyordu. Zaruret halinde re'ye başvuruluyordu.

Ancak burada bulunan bazı âlimler de re'ye fazla müracaat ediyordu. Meselâ Rabî'etu'r-re'y, re'yi çok kullandığı için kendisine bu isim verilmişti. Hadîslerin ezberlenmesi, toplanması, amelî olarak tatbik edilmesi için büyük çaba göstermişlerdir. Aynı şekilde bunlar sahabenin fetva ve kazalarını hıfz etme ve toplama hususunda büyük çaba sarfetmişlerdir.

Burada ifade edelim ki Irak'lı tâbi'ûn fakihleri, nass olan bir yerde Re'ye asla müracaat etmiyorlardı. Hatta burada da ehl-i re'y'den ziyade ehl-i hadîse meyleden âlimler bulunuyordu. eş-Şâ'bî gibi. Velhasıl ehl-i hadîs ve ehl-i re'y taksimi görünüştedir. Her iki mektebin de önce kullandıkları kaynakları kitap ve sünnettir. Ehl-i hadîs, nassların sadece zahiri ile iktifa ederken diğerleri onun yanında teşri'i gaye ve illetleri üzerinde durmuşlardır.

b. Irak Mektebi ve Özellikleri:

Irak mektebinin sahabe neslinden üstadları Hz. Ömer, İbn Mesûd, Hz. Ali Sa'd b. Ebî Vakkâs'dır. Fakat Irak mektebi üzerinde en çok İbn Mes'ûd'un te'siri olmuştur. Tâbi'ûn devrinde Basra ve Kûfe'de en meşhur fakihler şunlardır: Alkame b. Kays, Mesruk b. Ecdâ, Ubâdetu's-Selmânî. Bunlardan sonra İbrahim en-Nehâî, Âmir b. Şurâhil eş-Şâ'bî ve başkaları. Bu medresenin reisi İbrahim en-Nehâî kabul edilir. Bu medreseye mensup olan alimler, nassların zahiri üzerinde olduğu gibi onların teşri' gayeleri, illetleri üzerinde de imâli fikirde bulunmuşlar ve re'ye fazla müracaat etmişlerdir.

Bu medresenin re'yi çok kullanmasının sebepleri:

1. İbn Mes'ûd gibi sahabeden üstadları, re'ye çok müracaat ediyorlardı. Bunlar, re'ye müracaatta İbn Mes'ûd'un te'siri altında kaldılar.
2. Irak bölgesinde hadîs, Hicaz bölgesine nazaran az idi. Çünkü hadîs râvîlerinin ekserisi, Hicaz bölgesinde idi. Irak'lular, kendi bölgelerine yerleşen sahâbîlerin rivayet ettikleri hadislerle yetiniyorlardı. Hatta, Iraklı tâbiûn fakihleri hadîs kabulünde çok sıkı şartlar ileri sürüyorlardı. Çünkü bu bölgede bazı kötü niyetli kişiler tarafından mevzu hadisler ortaya sürülmüştür.
3. Irak bölgesinde meydana gelen olaylar, meseleler, Hicaz bölgesindekilere nazaran çok idi. Çünkü Irak, Fars medeniyetine beşiklik etmiş bir ülke idi. Burada bulunan insanların örf ve adetleri çok farklı idi.
4. Irak bölgesinde sosyal hayat karmaşık idi. Burada halk, zirâat, ticaret ve san'atla meşgul oluyordu. Bu durumlar, re'ye dayanan icthâdları gerektiriyordu.
5. Bu bölgede bulunan alimler, kendilerince makbul olan hadîsleri ezberliyorlar ve onları topluyorlardı.
6. Iraklı fakihler özellikle İbn Mes'ûd'un fetvaları ile Hz. Ömer, Hz. Ali ve Şurayh'ın kazalarını topluyorlardı.
7. Irak'lı fakihler, olaylar vuku bulmadan da onları zihinlerinde düşünüyorlar ve böylece farazi olaylar hakkında hükümler ortaya koyuyorlardı.

F. Tabiun Devrinde Sünnet

Bu devirde hadisleri ezberleme ve onları toplama faaliyeti başladı. Hadis l'mleri yetiştirdi. Emevi halifesi Ömer b. Abdilaziz, hadislerin tedvini için ez-Zührî ile Ebû Bekir Muhammed b. Amr b. Hazm'ı görevlendirdi.

Bu devirde bozuk fikirli ve İslam düşmanı kişiler tarafından uydurma hadisler rivayet edildi. Bu arada cahil kişiler ile siyasi fırkalara aşırı derecede bağlı olanlar, halkı güya iyiliklere teşvik etmek, kötülüklerden uzaklaştırmak makdasıyla hadisler uydurdular. Bu sebeple özellikle Iraklı hukukçular, hadis kabulünde sıkı şartlar ile sürdürdüler. Hadis uyduran kişilerin hileleri, düşündükleri şekilde çok uzun sürmedi, uydurdukları hadislerle müslümanları aldatamadılar. Bu arada bazı alimler, uydurulmuş hadisleri tesbit etmek üzere faaliyette bulundular ve böylece sahih hadislerle, uydurulmuş hadisleri birbirinden tefrik ettiler.

G. Tâbiûn Devrinde Yetişen Fakihler

Tabiûn devrinde yetişen fakihlerin en meşhurları şunlardır: Medine'de: Saîd b. Müseyyeb (öl. 94), Urve b. Zübeyr (öl. 97), Kasım b. Muhammed (öl. 102), Hârice b. Zeyd (öl. 100), Ebû Bekir b. Abdülâh (öl. 94), Süleyman b. Yesâr (öl. 107), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (öl. 98). Bunlara yedi fakîh (el-fukâha's-seb'a) denir. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (öl. 120), Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Ali (öl. 117), Rabiâtü'r-rey (öl. 136), ez-Zührî (öl. 124), en-Nâfi' (öl. 117), Ebû'z-Zinâd (öl. 131).

Mekke'de: Atâb. Ebî Rabâh(öl. 115), Mücâhid (öl. 100), İkrime (öl. 105), Mısır'da: Yezîd b. Ebî Habib (öl. 128), Ebû'l-Hayr Mersed b. Abdillâh el-Yezenî (öl. 90).

Basra'da: Hasan el-Basrî (1.110), Muhammed b. Şîrîn (öl. 110), Katâde (öl. 117).

Kûfe'de: Alkarna b. Kays (1.62), Şureyh (öl. 82), Mesruk b. Ecdâ (öl. 63), Abdurrahman b. Ebî Leylâ (83), İbrahim en-Nehâî (1.96), Saîd b. Cübeyr (1.95), Hammâd b. Ebî Süleyman (öl. 120), eş-Şa'bî (öl. 104).

Yemen'de: Tavus b. Keysân (öl. 106), Vehb b. Münebbih (öl. 114), Yahya b. Ebî Kesîr (öl. 129).

Şam'da: Mekhûl (öl. 116), Ömer b. Abdilaziz (öl. 101), Ebû İdris el-Havlânî (öl. 80)

4. MÜCTEHİD İMAMLAR DEVRİNDE FIKIH

Bu devir, hicri 132 yılından başlar, hicri dördüncü asrın ortalarına kadar devam eder. Bu devir "fıkıhın yükseliş devri", "fıkıhın altın devri", "tedvin devri", müctehidler devri", "etbau't-tabiûn devri" olarak da adlandırılır.

Bu devir başlarında hilâfet Abbasilere geçti. Abbiseler, Emevi sülalesine çok sert davrandı. Emevi sülalesinden Abdurrahman gizlice İspanya'ya giderek orda Endülüs Emevî Devletini kurdu. Abbasi devleti çeşitli sebeplerle bölünerek, bazı küçük devletler kuruldu. Bu devirde fıkıh sahasında büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Bu devirde fıkıhın gelişme sebeplerini ana başlıklar altında inceleyeceğiz.

Bu Devirde Fıkıhın Gelişme Sebepleri

A. Abbasi halifelerinin din ilimlerine ve âlimlere gösterdikleri yakın ilgi:

Emevî halifeleri genellikle siyasi isyanları bastırmak, devletin mali, idari, askeri ve benzeri sahalardaki işlerini düzeltmek ve fetihleri gerçekleştirmekle meşgul oluyorlardı. Din ilimleriyle pek fazla ilgilenmiyorlardı. Bu devrede fakîhler, ders okutuyor, halkın dini sorularını fetvalarıyla cevaplandırıyorlardı. Kadılar, müctehid alimler arasında seçiliyordu. Bu sebeple onlar, icthadlanyle hüküm veriyorlardı. Tayin edilen kadılar, vazifeleri esnasında Emevîlerin siyasi işlerine karışmadıkları müddetçe rahat ediyorlardı. Din alimleri, Emevi halifelerini, İslami ilimlere gereken ilgi ve rağbeti göstermedikleri için sevmiyorlardı. Abbasi halifeleri, emevi halifelerinin aksine din ilimlerine ve din bilginlerine yakın bir ilgi gösterdiler. Abbasi halifelerinin alimlere yaklaştıklarını gösteren bazı örnekler:

1. Halife Mansur, İmam Malik'in Muvatta'ını hâkim ve müftilerin uygulayacağı devletin kanunu yapmağa teşebbüs etti. Fakat İmam Malik, buna

razı olmadı. Aynı isteği Harun Reşid de tekrarladı. Yine İmam Malik ona müsbet cevap vermedi.

2. Halife Harun Reşid, Ebû Yusuf'dan devletin maliye işleriyle ilgili olarak uygulayacağı İslami hükümleri ihtiva eden bir eser yazmasını istedi. Ebu Yusuf, bu isteğe müsbet cevap verdi ve K. el-Harâc'ı yazdı.

3. Abbasi halifeleri, din bilginleriyle sohbetle bulundular, onlarla fikir alışverişinde bulundular, din bilginlerinden çocuklarının okutmalarını istediler, onlara bolca maddi ihşanlarda bulundular.

B. Fikir:Ve İctihad Hürriyeti:

Bu devirde, önceki devirlerde olduğu gibi fikir ve icthad hürriyeti vardı Müftiler icthada dayanarak fetva veriyorlardı. Hakimler de icthad ile hüküm veriyorlardı. Bu devirde gerek müftiler ve gerekse hakimler muayyen bir kanuna veya muayyen bir mezhebe bağlı değillerdi. İctihad iktidarına sahip olamayan kişiler ise istedikleri alimlerden soru sorarak faydalanabiliyorlardı. Herhangi bir mezhebe bağlanma mecburiyeti yoktu.

C. İslam Ülkesinin Genişlemesi

Bu devirde İslam ülkesinin toprakları, İspanya'dan Çin'e kadar uzanıyordu. Bu topraklar üzerinde çeşitli örf ve adetleri bulunan insanlar yaşıyordu. Değişik örfler, değişik icthadlara sebep oluyordu. Buna ek olarak yeni müslüman olan kişiler, İslami ilimleri öğrenmek arzusunda idiler. Bu kişiler, müctehid alimlere koşarak onlardan ders okuyorlardı ve bir taraftan da fetva istiyorlardı. Fakihler de o kişilere gereken alakayı gösteriyor ve memnuniyetle fetvalar veriyorlardı. Böylece fıkıhın sahası genişledi ve fikhî malzeme çoğaldı.

D. Kabiliyetli Kişilerin İslami İlimlerle Meşgul Olması:

Bu devirde tâbiün devrinde olduğu gibi her aile, çocuğunun İslami İlimleri okuyarak bu sahada bir alim olmasını arzu ediyordu. Bu sebeple çocuklarını tahsil için tanınmış fakihlere gönderiyorlardı. Bu devirde gerek arab ve gerekse arap olmayan milletler, İslami ilimleri okuyup öğrendiler. İşte İslami ilimlere rağbetin neticesinde çokça müctehid yetişti. Bu müctehidlerin her birisi, bir toplumu arkasından sürükleyebilecek kabiliyette idi. İşte kabiliyetli bu müctehidler, icthadlarıyla İslam hukukunun gelişmesini temin ettiler.

E. İlimlerin Tedvini:

Bu devirde, tefsir, hadis, kıraat, fıkıh, fıkıh usulü, lügat, edebiyat, sarf, na-|hiv gibi dîni, edebi ilimler tedvin edildi.

F. Seyahatlar:

Bu devrede İslam ülkesinin her köşesinde müctehid derecesinde alimler bulunuyordu. Bağdad, Basra, Küfe, Medine, Mekke, Mısır, Şam, gibi şehir ve bölgeler birer ilim merkezi idi. Bu devirde fakihler ilim için seyahatlar yaparak çeşitli şehirlerdeki alimlerle fikir teatisinde bulunuyorlardı. Aynı zamanda ilim merkezlerinde şöhret yapmış alimlerden ders okumak üzere İslam ülkesinin dört bir köşesinden öğrenciler gelerek bu alimlerin ders halkalarına katılıyorlardı. Bu arada fakihler özellikle hac mevsiminde Mekke ve Medine'de bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunuyorlardı.

G. Fıkıh Mezheplerinin Ortaya Çıkışı:

Bu devrede fıkıh mezhepleri ortaya çıktı. Her mezhebin görüşlerini, usullerini yayan bir çok taraftarları vardı. Mezheb imamları ve onların öğrencileri fıkıh ve fıkıh usulüne ait kitaplar yazdılar. Fıkıh mezhepleri ve imamlarıyla ilgili bilgi ,ayrı bir bölümde verilecektir.

H. Fıkıh İstilahlarının Doğuşu:

Mezhebler kurulurken fıkıh istilahları da ortaya çıktı. Farz, vacib, sünnet, mendub haram mekruh şart illet sebep fasid batıl sahih ve benzeri istilahlar izah edildi.

İ.İlmi Münakaşaların Yapılması

Müctehid imamlar devrinde, alimler arasında ilmi münakaşalar yapılırdı. Hatta bir müctehidin görüşlerine cevap mahiyetinde kitaplar da yazılırdı. Mesela İhtilafu İbn Ebi Leyla ve Ebu Hanife er-Reddü Ala Siyeri'l-Evzai el-Ümm gibi. İmam Malik ile Leys b. Sa'd arasında ilmi yazışmaların yapıldığına da şahid oluyoruz.

5. TAKLİD DEVRİNDE FIKIH

Bu devir, hicri dördüncü asrın yarısından başlar, Moğolların Bağdad'ı istilâ ettikleri hicri 656 tarihine kadar devam eder.

A. Taklid Devrinin Fikhî Özellikleri Ve Taklid

A. Taklid'in Başlaması Ve Mezheplerin Taklidi:

Sahabe, Tâbiün ve Tebeu't-tâbiün devirlerinde ictihâd iktidarına malik olan âlimler, Kur'ân ve Sünnet nasslarına tabi olarak yaşıyorlardı. İctihâd iktidarına sahip olamayanlar ise bilemedikleri konulan istedikleri âlimlerden sorup öğreniyorlardı. Muayyen bir âlime veya mezhebe tabi olmuyorlardı. Halbuki bu devirde gerek alimler ve gerekse halk, imam kabul ettikleri bir müctehidin mezhebine bağanmışlardı. Alimler, tabi oldukları mezhebin hükümlerine, Kur'ân ve Sünnet'in nassları gibi inanıyorlardı. Bu konuda iki misal verelim:

1. Hanefi fakihlerinden Ebû'l-Hasen Ubeydullah el-Kerhî (öl. 340) "Bizim fakihlerimizin vermiş oldukları fetvalara aykırı düşen ayetler, ya mensûhtur veya te'vile muhtaçtır. Keza bu durumda olan her hadis, ya mensûhtur veya te'vil edilmelidir" demiştir.
2. İbnu's-Subkî, et-Tabakatu'l-Kübrâ'da yazdığına göre Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-Cüveynî (öl. 438), muayyen bir mezhebe bağlanmamak üzere el-Muhît adıyla bir eser yazmağa başlamış ve bu eseri yazarken sahîh hadislerle tabi olmağı istemiştir. Kaleme aldığı bu eserin üç formasını eline geçirip okuyan el-Beyhakî (öl. 458), eserin müellifi el-Cüveynî'ye bir mektup göndermiştir, el-Beyhakî, mektubunda "İmam Şafî'nin delil olarak kullanmadıkları hadislerin, gizli kusurlarının bulunduğu, hadislerle amel etmenin sadece ona ait olduğuna, buna mukabil el-Muhît'de yer alan hadislerin bir kısmının zayıf olduğuna ve anlarla amel edilemeyeceğine işaret etmiştir. Mektubu alan el-Cüveynî, ei-Beyhakî'ye dua ederek, el-Muhît'i tamamlama fikrinden vazgeçmiştir.

B. Taklide Sürükleyen Sebepler

Bu devirde fakihleri taklide sürükleyen sebeplerin önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Hocalara Saygı:

Talebeler, bu devirde hocalarına tabi olmuşlar, bunlardan sonra gelenler de daha öncekilere tabi olmuşlar ve bu tabi olma durumu nesilden nesile sürüp gitmiştir. Her nesil, kendinden önceki nesli daha çok takdir etmiş ve ona tabi olmayı bir vazife telakki etmiştir.

2. Mezheplere Bağlı Olan Kişilerin Kadı Tayin Edilmesi:

Bundan önceki devirlerde halifeler, kadıları Kur'ân ve Sünnet ilminde temayüz etmiş ve şer'î hükümleri nasslardan çıkarma gücüne sahip olduğu çevrece bilinen müctehidler arasından seçerek tayin ederler ve bunlardan nasslarla, nass olmayan yerlerde nassların ruhuna uygun görüşle amel etmelerini isterlerdi. Tayin edilen kadılar da âdil olarak icra-i kazada bulunurlardı. Ancak zamanla bazı kadılar, vazifelerinin kudsiyetini unutarak hak ve adaletten ayrılmaya başladılar, hatta bazıları rüşvet bile aldılar. Bu durum karşısında halkın adalete itimadı sarsıldı. Dolayısıyla kötüye kullanılmaya başlanan içtihadı halkın itimadı kalmadı. Halk, eski imamlarının ictihadlarına dayanmayan hükümlere razı olmamağa başladı. Bu sebeple halifeler, adaletin itibarı sarsılmasın diye kadıları eski mezhep imamlarının ictihadlarına göre hüküm vermeğe mecbur ettiler. Böylece kadıların ictihad kabiliyetleri söndü, taklid aldı yürüdü ve hükümleri tedvin edilmiş mezheplerin daha fazla yayılmasına sebep oldu.

3. Mezheplerin Hükümlerinin Tedvin Edilmesi:

Müftî ve kadılar, hükümleri tedvin edilmiş mezheplerden kolayca istifade edebiliyorlardı. Böylece fikhî mezheplerin hükümlerinin tedvin edilmesi, müftî ve kadıları tembelliğe ve yeni araştırmalar yapmamağa sevketti.

4. Nefse Güvenin Azalması:

Bu devirde, nefse güven azalmış, ictihaddan çekinilmiştir. Fakihler, kendilerini zayıflık ve acizlikle ithamda bulunmuşlar, Kitâb ve Sünnet nasslarından hüküm çıkarmağa kudretlerinin bulunmadığını zannetmişlerdi. Onlar için en hayırlısı ve en münasip şeyin, bilinen bir mezhebe bağlanmak, onun prensiplerini anlamak şeklinde düşünülmüştür.

5. Halifelerin Muayyen Bir Mezhebi Desteklemesi:

Abbasi halifeleri, türk hükümdarları genellikle hanefî mezhebini, Nizamul-mülk, Selahaddin Eyyübî Şafî mezhebini desteklemişlerdir. Maliki mezhebi ise Endülüs'de himaye gördü.

6. Muayyen Mezheplere Vakıfların Tahsisi:

Bu devirde hükümdar ve vezirler, medreseler kurup maaş ve vazifeleri, muayyen mezhep erbabına tahsis ettiler. Medreselerde vazife ve maaş alabilmek için müderrisler ve öğrenciler, dört mezhebden birine bağlanmak durumunda kaldılar. Bu durum ise içtihadı mani oldu.

7. Alimler Arasında Rekabetin Başlaması:

Bilindiği gibi ilk devirlerde devlet adamları, iftâ ve kaza makamlarına en ehil kişileri seçerek getirirlerdi. Alimler, bu makamlar için tâlib olmazlardı. Halbuki bu devirde âlimler, bu makamlara gelebilmek için devlet adamlarının ayağına kadar gider ve kendilerinin o makama ehil olduklarını, başkalarının ise ehil olmadıklarını söylerlerdi. Bu durum ise âlimler arasında rekabetin meydana gelmesine sebep oldu ve âlimler, matlûb değil tâlib duruma düştüler.

B. Fıkı Tedvîn

Bu devir fakihleri, taklidi tercih etmelerine rağmen, fikhî sahada faydalı çalışmalarda bulunmuşlardır. Onların tedvine yönelik hukuki çalışmalarım şöyle sıralayabiliriz:

1. Usûl Kitaplarının Yazılması:

Bilindiği gibi mezhep imamlarından nakledilen her hükmün illeti ve delili belirtilmemiştir. İşte bu devir fakihleri, imamlarının görüşlerini naklederken illet ve delillerini tesbit ettiler. Bu konuda fıkıh usulü kitapları te'lif ettiler.

2. Fürû Kitaplarının Yazılması:

Bu devirde yetişen fıkıh alimleri, mezheplerinin furû-ı fıkıh kitaplarını yazdılar. Yazdıkları kitaplarda hükümlerin delillerini de tesbit ettiler. Mesela Serahsî, Mabsût'u, Şîrâzî, Mühezzeb'i te'lif etti.

3. Tercihlerin Yapılması:

Bu devirde yetişen fakihler, imamlarından kendilerine intikal eden rivayet ve ictehadlar arasında tercihler yaptılar. Mesela hanefî fakihleri, İmam Muhammed'in kitaplarında mevsuk olarak nakledilenleri tercih ettiler. Şâfîiler, Rabî ve Müzenî'nin görüşlerini, diğerlerine tercih ettiler. Malikîler de İbnu'l-Kâsım'ın rivayetlerini daha sahih buldular.

4. Hilâfiyyat Kitaplarının Yazılması:

Bu devir fakihleri, mezheplerin mukayesesini konu edinen kitaplar te'lif ettiler. Mezheplerin mukayesesini konu edinen ilim dalı, Ümû'l-hilâf (hilâfiyyât)'dır. Bazı fakihler, kendi mezheplerinin üstünlüğünü isbat maksadiyle eserler yazdılar. Mabsût ve Mühezzeb gibi eserler de hilafa da yer verilmiştir. Hanefîlerden ed-Debûsî, ilm-i hilafın kurucusu olarak bilinir. Taberî, İbn Rüşd gibi âlimler de hilafa dair eserler yazmışlardır.

5. Cedel İlmine Ait Kitapların Yazılması:

Bu devir hukukçuları, münakaşa ve münazara âdabına ait (ilmu'l-cedel ve ilmu âdâbi'l-bahs ve'l-münazara) kitaplar te'lif ettiler. İlk devirlerde fakihler ar sında mesela Ebu Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ arasında ilmî münazara ve münaka salar olurdu. Şafîî, Ümm'ünde fukâhâ ile yaptığı münakaşaları nakleder. Bun lardan maksat, hakikati ortaya çıkarmaktır. Bu devirde, münakaşa ve münazaralar hakikatin ortaya çıkmasını sağlamaktan ziyade, haklı çıkmak için yapıyordu' Halbuki eskiden münazara yapanlar, delile tabi oluyorlardı. Hangi tarafın delili kuvvetli ise o kazanırdı. Bu devirde ise delilden ziyade mezhep imamının söz ve ictehadlarına müracaat ediliyordu.

C. İctihad Kapısının Kapanması

Bu devirde ictehad kapısının kapanıp kapanmadığı konusunda ortaya iki görüş atılmıştır:

1. İctihad kapısı kapatılmıştır (mesdûd),
2. İctihâd kapısı kapanmıştır (münsedd).

Birinci görüşü müdafaa eden fakihler, ictehad ehliyetini haiz olmayan kişilerin hukuka uygun olmayan batıl fetvalarıyla halkın dini bozulacağından korktukları için ictehad kapısının kapatıldığına dair fetva vermişlerdir. İkinci görüşü müdafaa eden fakihlere göre, müctehid kalmadığı için ictehad kapısı kendiliğinden kapanmıştır.

Burada ifade edelim ki, mukayyed ictehad müessesesi, hiç bir zaman sona eremez. Her asırda ona ihtiyaç duyulabilir. Farz-ı kifâye olan ictehadı, müslümanların devam ettirmeleri dinî bir vecîbedir.

D. Taklid Devrinde Yetişen Başlıca Fakihler

Bu devirde yetişen fakihlerden bazılarının isimlerini vermeye yetineceğiz:

a. Hanefî Fakîhleri:

1. Kerhî (öl. 340).
2. Cassâs (öl. 370).
3. Ebû'l-Leys es-Semerknî (öl. 373).
4. Ebû Abdillâh Yusuf b. Muhammed el-Cürcânî (öl. 398).
5. Kudûrî (öl. 428).
6. Debûsî (öl. 430).
7. Ebû Bekir Hahârzâde (öl. 433).

8. Serahsî (öl. 483).
9. Pezdevî (öl. 483).
10. Hakîm eş-Şehid (öl. 344).
11. Kâsânî (öl. 585).
12. Kâdihân (öl. 592).
13. Mergînânî (593).

b. Maliki Fakîhleri:

1. İbnü'l-Arabî (öl. 543).
2. Kâdî îyâz (öl- 541).
3. İbn Rüşd (öl- 595).

c. Şaffî Fakîhleri:

1. Kaffâl el-Kebir eş-Şâşî (öl. 336).
2. Kaffâl es-Sağir (öl. 417).
3. Ebû İshak el-Isferaymî (öl. 418).
4. el-Maverdi (öl. 450).
5. Ebû İshak eş-Şirâzî (öl. 476).
6. Ebû'l-Meâli el-Cüveynî (öl. 478).
7. Gazâlî (öl. 505).

d. Hanbelî Fakihleri:

1. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl (öl. 311).
2. İbnu'l-Kasım el-Hirakî (öl. 334).
3. İbn Kudâme (öl. 620).

e. Zahiri Fakihleri:

1. İbnu'l-Muğallas (öl. 324).
2. İbn Hazm (öl. 456).

6. DURAKLAMA DEVRİNDE FIKIH

Bu devir, Bağdad'ın Moğollar tarafından istilâsı olan H. 656 yılında başlar, Mecelle'nin tedvinine başlandığı h. 1286 tarihine kadar devam eder.

A. Bu Devrin Fıkhî Özellikleri Ve Duraklama:

A. Fakihlerin Çalışmalarında Duraklamanın Başlaması:

Bu devirde İslami ilimleri öğrenenler, genel olarak bir mezhebi seçti ve o mezhebin hükümlerini, usullerini müdafaa ettiler. Fıkha çok önemli katkıları bulunmadı.

B. Duraklama Sebepleri:

1. Alimler, eskilerin ruhu besleyen, zihinleri açan ilim yüklü açık kitapları bir tarafa bırakarak, muhtasar kitapları okuttular.
2. Alimler arasında fikir birliği kalmadı, münasebetler kesildi. Önceden ilim için yapılan seyahatler, aşağı yukarı yapılmadı.
3. Medreselerde ana kaynak kitaplar bırakılıp, lüzumsuz kaide ve i'râb münakaşalarıyla vakit öldürüldü. Yani alet ilimlerine verilen önem, tefsir, hadis, fıkıh gibi temel islamî ilimlere verilmedi.

B. Fıkhî Tedvin

A. Metin-Şerh-Haşiye-İhtisar Mahiyetinde Kitap Yazma Faaliyeti

Bu devir hukukçuları, kitap yazma faaliyetinde bulundular. Bu devirde bazı alimler, fıkıh ve fıkıh usulüne ait bir metin yazdı. Hiç şüphesiz metin halinde yazılan bu eserde, müphem ve kapalı kelime, terkiib ve cümleler bulunurdu. Bu sebeple bizzat metin yazarı veya başkaları tarafından o metne bir Şerh yazılırdı. Mesela Molla Hüsrev'in Mirkat ve Mir'ât'ı böyledir. Sonra da Şerh'ler üzerine düşünceler, taliklerden ibaret Haşiyeler yazılırdı. Hakikatte Şerhler ve Haşiyelerle, metnin kapalı kelime, cümle ve terkipleri izah edilirdi. Ayrıca bu devirde bazı kitapların ihtisâr'ı

yapılırdı. Bu devirde Metin, Haşiye, Şerh ve İhtisar halinde yazılan kitaplardan bazılarının ibareleri kolay, açık ve anlaşılır ve ilmî kitap hüviyetinde idi. Bu devirde bazı alimler -az da olsa- ilk devir hukukçularının usullerine uygun eserler kaleme aldılar.

B. Fetva Kitapları:

Bu devirde bazı fakihlerin, halkın soruları üzerine verdikleri fetvaları bir kitap halinde toplandı. Bu fetva kitaplarının bir kısmı, bir fıkıh kitabı mahiyetinde idi. Bazı fetva kitapları ise soru-cevap şeklinde kaleme alındı. Fetva kitapları, günlük tatbiki hukuku aksettirmeleri yönünden ve hukukçuları muayyen bir mezhebin mes'elelerine kıyasla da olsa tatbiki meselelere hüküm bulma ve halletmede çok önemlidir.

C. Kanunnameler Ve Kanunlar:

Şer'î hukukun yanında, idare, mâliye, ceza gibi çeşitli hukuk sahalarına âit olmak üzere, vaktiyle padişahların emir ve fermanları ile vazedilmiş olan kanun ve nizamları, aynen veya hulâsa olarak bir araya toplamak suretiyle tertib edilen mecmualara, "kanunnâme" denir. Bazan kanun yerine "yasa" veya "yasak", kanunnâme yerine de "yasaknâme" tabirinin kullanıldığı görülmektedir.

Akkoyunlular ve Memlûkler'den intikal etmiş kanunlar bulunmaktadır. Ancak bugün elimizde mevcut bulunan ve derlenmiş kanunnâmeler, Osmanlılara aittir. Fâtih, Kanunî, II. Selim, I. Ahmed, IV. Murad ve Abdülmecid zamanlarında çıkarılmış ceza kanunları da bize kadar gelmiştir.

C. Duraklama Devrinde Yetişen Başlıca Fakihler:

Burada duraklama devrinde yetişen bazı fakihlerin isimlerini vermekle yetineceğiz.

A. Hanefi Fakihleri:

1. Ebû'l-Berekât en-Nesefî (öl. 710),
2. Sadru's-Şeria (öl. 747).
3. Zeyleî (öl. 743).
4. İbnü'l-Hümâm (öl. 861).
5. Aynî (öl. 855).
6. İbn Nüceym (öl. 969)
7. Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 816).
8. Alaeddin Kara Hoca (öl. 800).
9. Molla Hüsrev (öl. 885).
10. İbn Melek (öl. 885).
11. Ebu's-Suûd (öl. 982).
12. Emir Kâtib el-İtkânî (öl. 758).
13. Babertî (öl. 786).
14. Molla Fenâri (öl. 834).
15. Hızır Bey (öl. 863).
16. İbn Kutlubuğa (öl.879).
17. Molla Gürânî (öl. 893).
18. Zenbilli Ali Efendi (öl. 923).
19. İbn Kemâl (öl. 940). 20..İbrahim Halebî (öl. 956). 21. İbn Abidin (öl. 1252).

b. Maliki Fakihleri:

1. İbn Hadb (öl. 646).
2. Karâfi (öl. 664).
3. İbn Ferhûn (öl. 799).

c. Şafii Fakihleri:

1. İbn Abdisselâm (öl. 660).
2. İbn Dakîki'l-İd (öl. 701).
3. İbnü'r-Rif'a (öl. 710).
4. Sübkî (öl. 756).
5. İbnü's-Sübkî (öl. 771).
6. Teftezânî (öl. 793).
7. Firûzâbâdî (öl. 817).
8. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852).
9. Celaleddin el-Mahallî (öl. 864). 10. Süyûtî (öl. 921).

d. Hanbelî Fakihleri:

1. Necmüddin el-Tûfî (öl. 716).
2. İbn Teymiyye (öl. 728).
3. İbn Kudâme (Şemsüddin) (öl. 744).
4. İbn Kayyım (öl. 751).

e. Hiçbir Mezhebe bağlı olmayan müctehidler:

1. Şevkânî (öl. 1250).

7. KANUNLAŞTIRMA DEVRİNDE FIKIH:

Bu devir, Mecelle'nin tedvin edilmeğe başlandığı hicri 1286 yılından başlar, zamanımıza kadar devam eder.

A. Bu Devrin Fıkhî Özellikleri Ve Kanunlaştırma Faaliyeti:

İslam Hukuku, bu devreye kadar asırlar boyunca kanunlaşmamıştı. Müftüler, hâkimler ve idarecilere karşılaştıkları dini ve hukuki meselelerin hükümlerini bilmek için önceleri Kitap ve Sünnet'e müracaat ediyorlardı. Mezheplerin kurulmasından sonra ise fıkıh ve fetva kitaplarına müracaat ediyorlardı. Devlet muayyen bir mezhebin hükümlerini mahkemelerde uygulanır hale getirirdi.

Osmanlı devletinde iç ve dış sebeplerle fıkıh hükümlerinin kanunlaştırılmasına ihtiyaç duyuldu. Adliye nazırının başkanlığında İslam Hukukçularının ileri gelenlerinden meydana gelen bir komisyon kuruldu. Bu komisyon 1286-1293/1869-1876 tarihleri arasında peyderpey 1851 madde ve 16 kitaptan oluşan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi hazırladı. Hanefi fıkhına dayanan Mecelle, borçlar, eşya, şahıs, muhakeme usulü kanunlarını ihtiva etmektedir. Ayrıca Osmanlılarda aile, arazi gibi konularda kanuni düzenlemeler yapıldı.

Bu devrede Mısır, Ürdün, Irak, Suriye, Fas, Tunus, Hindistan, Pakistan gibi İslam ülkelerinde kanunlaştırma faaliyetleri başladı ve bazı konularda İslamî kanunlar çıkarıldı.

B. Ferdi Çalışmalar

Bu devrede İslam hukukuyla ilgili mukayeseli etüdler yapıldı ve ayrıca bazı islam ülkelerinde fıkıh ansiklopedileri hazırlama teşebbüsünde bulunuldu.

C. Başlıca Fıkıh Bilginleri

1. Leknevî (öl. 1304),
2. Şihâbüddin el-Mercânî (öl. 1306),
3. Kadri Paşa (öl. 1306).
4. Sıddık Hasan Han (öl. 1307).
5. Ahmed Cevdet Paşa (öl. 1312).
6. Ömer Hilmi Efendi (öl. 1307).
7. el-Kâsımî (öl. 1332).
8. Ö. N. Bilmen,
9. Ali Haydar Efendi (öl. 1355).
10. Ahmed ez-Zerkâ
11. Hudari Bey,
12. Abdülkerim Zeydan...

1.FASIL

MEZHEB VE FIKHÎ MEZHEB KAVRAMLARI

I. MEZHEB'İN MANA VE MAHİYETİ:

A. Mezheb

Lugatta yürüyüp gitmek manasındaki zehâb kökünden gelen mezheb (ç. mezâhib), gidilen yol, tutulan yol manalarına gelir. İstilahta ise bir müctehidin, ichtihad ve anlayışlarından meydana gelen itikâdî ve fıkhî yol diye tarif edilir. Başka bir ifadeyle bir müctehidin, İslâm'ın itikâdî, amelî-fer'î konularını, nassların ışığı altında muayyen ve hususî bir şekilde anlaması neticesinde ortaya koyduğu görüş, fikir ve ichtihadlarının hey'et-i umumiyesine mezheb denir. Bir müctehidin, itikad ile ilgili görüş, fikir ve ichtihadları, onun itikadî mezhebini, fer'î-amelî konularla ilgili görüş, fikir ve ichtihadları ise onun fıkhî mezhebini meydana getirir. Mesela Hanefî mezhebi, maturidî mezhebi gibi.

B. Mezheb İmâmı

Müctehid mertebesine ulaşmış âlimler, İslâm dininin i'tikad ve fıkıh sahasında bazı meselelerin delilini bulmak, delillerden hükümler çıkarmak, meseleleri anlayıp tefsir etmekte birbirlerinden farklı görüş ve fikirler ortaya koymuşlar, farklı icthadlarda bulunmuşlardır. Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi bir müctehidin diğer müctehidlerden farklı görüş, fikir ve icthadlarının tamamı bir mezhebi meydana getirir. Kendisine has görüşleri bulunan müctehid'e, başkaları kendisine ittiba ettikleri için imâm unvanı verilmiştir. İşte bu müctehid, mezheb kurucusu ve sahibi olarak kabul edilir. Mezhep sahibi ve kurucusu olarak kabul edilen İmâm, hiç bir surette bir din ve şeriat koyucusu değildir. Bu zât, peygamber tarafından tebliğ edilen İslâm dininin i'tikad ve fıkıh sahasındaki nasslara aykırı olmayacak şekilde fikirler ileri sürebilen, icthadlarda bulunabilen müctehid bir kişi olarak kabul edilir.

2.FIKIH MEZHEBLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hız. Peygamber (s.a.s.) zamanında, müslümanlardan herhangi biri, bir güçlkle karşılaştığı, dinin bir hükmünü anlayamadığı zaman gelir, bunu Peygamber (s.a.s.)'den sorup öğrenirdi. Hız. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra Sahabe ve Tâbiûn devirlerinde de ileri gelen âlimler, müslümanların anlayamadıkları meseleleri, Peygamber (s.a.s.)'in kendilerine öğrettiği şekilde Kur'an ve Sünnet'e başvurarak açıkladılar. Fetihler sonucu İslâm Ülkesinin sınırları genişledi. Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şafî, Ahmed b. Hanbel gibi dinin hükümlerini iyi bilen âlimlerin etrafında topluluklar teşekkül etmeğe başladı. Giderek bu topluluklar bir mezheb haline geldi. Böylece Hanefî Mezhebi, Şafî Mezhebi, Mâlikî Mezhebi, Hanbelî mezhebi gibi fikhî mezhepler ortaya çıktı. Biraz sonra da izah edileceği gibi fikhî mezheplerin arasındaki anlaşmazlık dinin fûrûu (dinin uygulama ile ilgili hükümleri) kısmındadır. Mezheb sahibi ve İmâmı olan müctehidler daha çok Kur'an ve Sünnet'ten hüküm çıkarma (istinbat) metodunda, Kıyâs, İstihân gibi fer'î delillerin şeriatla bağlantılı bir delil olarak değerlendirilmesinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun sonucu hicri 2. ve 3. asırda her mezheb imamı veya onun öğrencileri, Kur'an ve Sünnet nasslarını, Ashâb ve Tâbiûn'un fikhî icthad ve görüşlerini, kendi usûl ve prensipleri muvacehesinde tahlil etmişler, kabul ettikleri delillerden hüküm çıkarma usulünü açıklayan fikhî usulü kitapları, çözümlenmiş meseleleri ve hükümleri ihtiva eden fikhî kitapları tedvin etmişlerdir.

3. HİCAZ VE İRAK'DA YETİŞEN FAKİHLER VE EHL-İ REY, EHLİ HADİS KAVRAMLARI

Fikhî tarihi kitaplarında fukahânın genellikle iki kısma ayrıldığını, bir kısmını Hicâz'da yetişen fakihlerin, diğer grubu ise Irak'ta yetişen fakihlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Hicaz'da yetişen fakihler için genellikle "ehlül-hadis", ashabu'l-hadis", "ehlül-eser", Irak'ta yetişen fakihler için genellikle "effü'r-Rey", "ashâbu'r-Rey", tabirleri kullanılmaktadır. Bu terimler, araştırmacıları Hicaz ve Irak fakihlerinin bu şekilde vasıflandırılmısmından ötürü yanlış bir kanaate sevk edebilir. O da şudur: Iraklı fakihler, re'y taraftan oldukları için bu isimle vasıflandırılmışlar, Hicazlı fakihler ise esere (nasslara) bağlı oldukları için kendilerine bu isim verilmiştir. Böyle bir görüş doğru değildir. Çünkü gerek Hicazlı fakihler, gerekse Iraklı fakihler, hüküm istinbatında aynı kaynakları kullanmışlardır. Her ikisi de hem Kur'an ve Sünnet'i ve hem de re'yi hüccet olarak kullanmışlardır. Konunun iyi anlaşılabilmesi için re'y hakkında kısa bir bilgi verelim ve Iraklı fakihlere ehl-i re'y denmesinin sebepleri üzerinde duralım.

RE'Y: Rey lugatta görmek, düşünerek varılan netice ve görüş manasına gelmektedir. Kaynağı itibarıyla rey iki kısma ayrılır: 1. Kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten alan rey; bu muteberdir. Bunun tanifi şöyledir: Kur'an ve Sünnet'te yeni bir hadisenin açık hükmü bulunmayınca, o hadise hakkında genel prensip ve dinin ruhundan hareket ederek varılan hüküm ve görüştür. 2. Kaynağını sırf akıl ve hevadan alan rey; bu makbul değildir. Bu tür reyi hiç bir fakih kullanmamıştır ve caiz de görmemiştir.

Hiç şüphesiz her mes'elenin, her vukua gelen olayın açık hükmü Kur'an ve Sünnet'te bulunmaz. Bu durumlarda yapılacak ilk iş, o hadisenin hükmünü nasslar ışığı altında icthad ederek bulmaktır. Hız. Peygamber devrinden beri bu yol takip edilmiştir. Bu bakımdan Hicaz'da olsun, Irak'da olsun her fakih, yeni ortaya çıkan mes'elenin çözümünü için reyi hüccet olarak kullanmak mecburiyetinde kalmıştır. Nitekim İbn Kuteybe, K.el-Mearif adlı eserinde "ashabu'r-rey" başlığı altında Abdurrahman el-Evzâi'yi, Süfyân es-Sevri'yi, Malik b. Enes'i, Ebû Hanife'yi, Ebû Yusuf'u... zikretmiştir. Halbuki Evzâi Şam, Malik b. Enes Medine fakihlerindedir. Şu halde ashabu'r-rey denince sadece Iraklı fakihleri anlamak ve reyi onlara hasretmek doğru değildir. Rey, Hicaz'da da vardır, Irak'da da. Hatta Davud ez-Zahirî gibi bazıları istisna edilirse fukaha'nın tamamı ashabu'r-rey'dir. Bu duruma göre ehl-i hadis, muhaddislerdir. Çünkü muhaddisler, sadece hadisleri rivayet ederler, fetva vermezler. İbn Kuteybe'nin kitabında zikrettiği ehl-i hadis'den bazıları şunlardır: Ma'mer b. Râşid, 'Leys b. Sa'd, Süfyân b. Üyeyne, Abdullah b. Mübarek. Bazı kitaplarda Ahmed b. Hanbel'in ehl-i hadis olduğu zikredilmiştir. Şu halde dört mezheb imamından Ebu Hanife, İmâm Şafii, Malik b. Enes ehl-i rey, Ahmed b. Hanbel ise ehl-i hadisdir. Ancak Ahmed b. Hanbel'i de ehl-i rey kabul etmek gerekir. Çünkü o da yeri geldikçe reye başvurmuştur.

Ancak, Hanefî fakihlerinin, rey ile istinbat hususunda diğer mezhep fakih-lerine göre daha ileri seviyede olduklarını söyleyebiliriz.

Irak fukahasına ehl-i rey denilmesinin ve bu terimin bunlara hasredilmesi-nin şu sebeplerden kaynaklandığını zannetmekteyiz:

1. Iraklı fakihler, olmuş ve olmamış olayları müzakere konusu etmişler, onlar hakkında hükümler vermişlerdir. Hicazlı fakihler ise genellikle olan olaylar hakkında hükümler vermişler, farazi olayları müzakere konusu etmemişler, etmenin de doğru olmadığını ileri sürmüşlerdir.

2. Hicaz bölgesi, Hız. Peygamberin yetiştiği bir bölgedir. Oradaki müşküller Hız. Peygamber zamanında çözümlenmiştir. Pek az yeni olay meydana gelmiştir. Bu sebeple de pek o kadar yeni icthad ve reye ihtiyaç duyulmamıştır. Halbuki Irak yeni fethedilmiş bir bölgedir. Buranın, hayat şartları, iklim şartları, örf ve adetleri, geçim kaynakları, hicaz bölgesinden farklıdır. İşte bu sebeplerle rey ile fazlaca hüküm verilmesi zarureti olmuştur. Buradaki fakihler, Kur'an ve Sünnet ışığı altında reyleriyle olmuş ve olmamış olayların hükümlerini istinbat etmişlerdir.

3. Hicazlılar, herhangi bir meselenin hükmünü delili ile birlikte zikretmişlerdir. Halbuki, Iraklılar, herhangi bir konuda, varid olan delilleri kendi aralarında enine boyuna müzakere etmişler, tartışmalar yapmışlar, genellikle vardıkları hükmün delilini zikretmeden, sadece olayı ve hükmünü söylemişler veya yazmışlardır. Bu yüzden gerek Ebu Hanife ve arkadaşları kendi zamanlarında kendi reyleriyle fetva veriyorlar diye tenkit

edilmişlerdir. Ebu Hanife, herhangi bir konuda nasıl bir yol takip ederek fetva ve hüküm verdiğini şu şekilde anlatarak, vaki iddiaları cevaplandırmıştır. "Ben ilk önce Allah 'm kitabıyla hüküm veriyorum. Kitapta o meselenin hükmünü bulamazsam, Resulullahın sünnetine bakıyorum. Resulullah Sünnetinde de bir hüküm bulamazsam, o zaman sahabilerin kavillerine bakıyorum. Onların ittifak ettiği hükmü esas alıyorum. O konuda ashab arasında ihtilaflı görüşler varsa, dilediğim sahibinin kavlini alıyorum, dilediğimin kavlini almıyorum. Fakat İbrahim Nehaî, Şa'bi, Ata b. Ebi Rebah, Said b. Müseyyeb'in içtihadlarına sıra gelince onlarla amel etmiyorum. Onlar nasıl ictehad ediyorlarsa, ben de öyle ictehad ediyorum." Ebu Hanife hakkında varid olan bu kanaat, onun ictehadlarının delilleri nelerden ibaret olduğu, alimlerce anlaşılınca, bu kanaatten sarfi nazar edilmiştir. Bu husustaki bir kanaat İmam Muhammed için de varittir. Muhammed b. Semaa şöyle anlatıyor: İsa b. Eban bizimle birlikte namaz kılıyordu. Onu Muhammed b. Hasan'm derslerine davet ettim. O, bunlar hadise muhalif olarak hareket eden bir kavimdir" dedi. Bir sabah bizimle birlikte İsa b. Eban namaz kıldı ve ondan hiç ayrılmadım. O gün İmam Muhammed'in mescidde meclisi vardı. Namazını bitirdikten sonra "Bu İsa b. Eban 'dır. Zekidir ve hadisleri iyi bilir. Ancak sizler hadise muhalefet ediyorsunuz diyor" dedim. O zaman İmam Muhammed, "Oğlum, hangi konularda biz hadise muhalefet ediyoruz?" dedi. İsa b. Eban 25 bab hadisten sordu. Şeybani, onların cevaplarını Nâsih mensûhuyla ve diğer delilleriyle birlikte verildi. Ders bittikten sonra İsa b. Eban fikrinden vazgeçtiğini ve ona talebe olacağını ifade etti ve İmam Muhammed'in öğrencilerinden oldu. Şu halde Hanefi mezhebi fukahasına ehl-i rey, ehl-i kıyas denilmesi, mücerred bir ıstılahtır. Yukarıda izah ettiğimiz hususlardan nes'et etmektedir. Yoksa, bu mezhebe bazı hükümlerin mücerred şahsi reye dayanmış olması iddia olunamaz. Hatta denebilir ki, hanefi hukukçuları hadisi şerifleri, diğer mezhep fakihlerinden daha çok delil olarak, kullanmışlardır. Mesela Hanefi mezhebinde, fakih ve mütehid olan bir ravi'nin naklettiği hadis, kıyasa tercih edilir. Hatta o hadis kıyasa aykırı bile olsa. Maliki mezhebinde ise kıyasa muhalif olan hadis kabul edilmez, kıyas tercih edilir. Aynı şekilde bir hüküm hakkında ashab arasında ihtilaf bulunsa, İmam A'zam, bunlardan kendi içtihadına uygun olanını alır ve onunla amel eder. Halbuki İmam Şafii böyle ihtilaflı rivayetlerle amel etmez. Aynı şekilde hanefiler, mürsel hadislerle amel ettikleri halde, şafiiler bazı zatlardan mürsellersiyle amel ederler. Hatta Hanefilerin kıyasa muhalif hadislerle amel etmeleri, bazılarının dikkatini çekmiştir. Mesela İbn Kayyim, hanefilerin kıyasa muhalif olarak rivayet edilen Kahkaha hadisiyle amel ettiklerini ifade etmiştir.

[228] Görüldüğü gibi, hanefi mezhebinde, diğer mezhezheplerde olduğu gibi, rey ve kıyasdan önce gelen esaslar, Kitap, Sünnet ve İcma'dır. [229] Şurası da bir hakikattir ki, Kur'an, Sünnet gibi kaynakları hüccet olarak kullanmada Ebu Hanife ile arkadaşları arasında bir fark yoktur. Bazı yeni araştırmaların, Ebu Yusuf'un Ebu Hanife'den, İmam Muhammed'in de Ebu Yusuf'tan hadislerle daha fazla bağlı olduğunu, Ebu Hanife'ye ulaşmayan bazı hadislerin arkadaşlarına ulaştığını iddia ettiklerini görmekteyiz. Bu iddialar, hakikati aksettirmekten uzaktır. Çünkü İmam A'zam hadis sarrafı idi. O senelerce, Mekke, Medine'de kalmış, oralarda bulunan muhaddislere mülaki olmuş, onlarla ilim-hadis alışverişinde bulunmuştur. Bu bakımdan rivayet edilen hadislerden haberdar olmaması mümkün değildir. Böyle bir iddia, hadislerin bütünün birinci asırda sahifelere yazılmış olduğunu ifade eden kaynak eserlerde verilen bilgilere de aykırıdır.

4. YAŞAYAN - YAŞAMAYAN, SÜNNÎ - GAYR-I SÜNNÎ MEZHEP KAVRAMLARI

a. Sünnî - Gayrî Sünnî Mezhepler:

Fıkıh mezhepleri, sâliklerinin i'tikâdî mezheplerine göre Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat, Ehl-i Bid'ât ve'd-Dalâlet olarak iki kısma ayrılır. Bunlara kısaca sünnî olan ve sünnî olmayan mezhepler diyebiliriz. İslam tarihinde ortaya çıkan fıkıh mezheplerinden, bazılarının bugün müntesipleri bulunduğu halde, bir kısmının müntesipleri bulunmamaktadır. Müntesibi bulunan mezheplere yaşayan mezhepler, müntesibi bulunmayanlara ise yaşamayan mezhepler adını veriyoruz, b. Yaşayan Fıkıh Mezhepleri:

Bugün i'tikâdda Ehl-i Sünnet mezhebine yani Maturidiyye, Eş'ariyye ve Se-lefiyye mezheplerine mensup olanlar, Hanefî, Şafîî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinden birine mensup olarak yaşamaktadırlar. İ'tikâdda mezhebi Şiâ olanlar ise amelde İmamiyye veya Zeydiyye mezheplerinden birine, İtikâdda Havâric mezhebine mensup müslümanlar ise amelde İbâdiyye mezhebine mensup olarak yaşamaktadırlar.

c. Yaşamayan Fıkıh'Mezhepleri:

Bazı fıkıh mezhepleri vardır ki, bunların bugün mensubu bulunmamaktadır. Bunlara münderis, münkariz mezhepler de denir. Taberî, Sevrî, Evzâî, Zahirî mezhepleri bunlara misal olarak zikredilebilir. Bu mezheplerin bazılarının fıkıh kitapları günümüze kadar gelmiştir. Bu sebeple onların fıkıh ve usul kitaplarından mezheplerinin esaslarını tesbit etmek mümkündür. Fıkıh mezheplerini bir şema halinde göstereyim.

FIKIH MEZHEPLERİ

SÜNNÎ MEZHEPLER

YAŞAYAN

Hanefî M.
Şafii M.
Hanbelî M.
Mâlikî M

YAŞAMAYAN

Taberî M.
Servi M.
Evzâî M
Leys b. Sa'd M.
Süfyân b. Üyeyne M.
Zahirî M.

SÜNNÎ OLMAYAN MEZHEPLER

YAŞAYANLAR

Şiâ M.
İmâmiye
(Ca'feriyye,
İsna Aşere)
Zeydiyye
Havarîc

Burada dört mezhep ve Şîa mezhebinin hocalar silsilesini bir şema halinde gösterelim.

MEZHEPLERİN HOCALAR SİLSİLESİ

HZ. PEYGAMBER (s.a.s.)

(Hanefî Mezhebi)	(Mâlikî - Şafîî ve Hanbelî Mezhepleri)	(Şîa Mezhebi)
İbn Mes'ûd (öl. 32)	Zeyd b. Sabit	Hz. Ali (öl. 40)
Alkame (Öl. 62)	İbn Ömer (öl. 73)	Hz. Hüseyin (öl. 61)
İbrahim en-Nehâî (öl. 95)	Nâfi' (öl. 117)	Ali Zeynelâbidîn (öl. 94)
Hamrnâd (öl. 120)	Mâlik b. Enes (Öl. 179)	Zeyd Muhammed Ca'fer
Ebû Hanîfe (öl. 150)	İmâm eş-Şâfiî (öl. 204)	b. Ali Bakır es-Sâdık
Ebû Yusuf (öl. 182)	Ahfned b. Hanbel(öl. 241)	(öl. 122) (öl. 114) (öl. 148)
İmâm Muhammed (öl. 189)		

5. FIKİH MEZHEPLERİNİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

Her mezhep imâmı, Kur'ân ve Sünnete bağlı kalarak fikir yürütebilir, icti-hadda bulunabilir. Bütün müctehidler gerek i'tikadî ve gerekse amelî konularda aynı şekilde düşünmüşler, aynı kanaati serdetmişlerdir. Ancak fıkıhın teferruat sayılan konularında değişik kanaat ve görüşler ileri sürmüşlerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi müctehidlerin değişik kanaat ileri sürmeleri mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur, şimdi mezheplerin bazı konulardaki ihtilâflarının sebeplerinin önemlilerini maddeler halinde özetleyelim:

1. Kur'ân'la İlgili İhtilâflar:

Kur'ân-ı Kerim, müteşâbih ve muhkem âyetlerden müteşekkildir. Müteşâbih âyetlerin tefsir ve te'vili genellikle Allah'a havale edilir. Muhkem âyetler ise te'vil ve tefsir edilebilir. Muhkem âyetlerin bazıları mensûh, bazıları nâsîh, bazıları âmm, bazıları hâss ve şâiredir. İşte bu gibi durumlar sebebiyle fakihler ihtilâf etmişler ve değişik kanaat ileri sürmüşlerdir. Mesela Kur'ân'da kuru kelimesi bulunmaktadır [\[230\]](#). Hanefiler, bunu hayız, Şâfiiler ise tuhur (temizlik) olarak anlamış ve tefsir etmişlerdir. Yine Kur'ân'da bulunan lems kelimesini, Şâfiiler hakikat, Hanefiler ise mecaz manasında anlamışlardır [\[231\]](#). Bu sebeple Şâfiiler, abdestin kadına dokununca Hanefiler ise cinsi münasebetle bozulacağı hükmüne varmışlardır. Aynı şekilde Kur'ân'da bazı i'râb durumları, harfî çerler, fiillerinin malum ve meçhul okunması durumları, bazı emir sıygalarının vucub veya nedb ifade edeceği durumları, ihtilâfa sebep olmuştur. [\[232\]](#)

2. Sünnetle İlgili İhtilâflar:

Bilindiği gibi hadisler, ilk devirlerde hem yazılı ve hem de şifahi olarak rivayet ediliyordu. Bu sebeple hadislerden pek az bir kısmı, müctehidlerin bilgisi dışında bulunuyordu. Kendisine hadis ulaşmayan bir müctehidin, o hadisin kendilerine ulaşan müctehidlerden farklı bir şekilde ictihadda bulunması tabiidir. Diğer taraftan hadislerden bir kısmının sübûtu kâfi, bir kısmının ise sübûtu zannidir. Bu sebeple her mezhep sübutü kafi olanlarla amel ettikleri halde, sübutü zannilerle amel ederken bir takım şartlar ileri sürmüşler ve ileri sürdükleri şartları taşıyan hadislerle amel etmişlerdir. Aynı şekilde hadislerin manaya delâlet yönünden lafızları, Kur'ân'da olduğu gibi ihtilafa sebep olmuştur.

3. Sahabî Kavli Ve Fetvasıyla İlgili İhtilâflar:

Müctehidlerden bazıları sahabî kavlini mutlak olarak delil kabul ederken diğer bazıları bu konuda değişik tavır ortaya koymuşlar. Şöyle ki Malikiler, sahabî kavlini kıyasa tercih etmişlerdir. Buna mukabil Şâfiiler bir sahabiye ait kavil ile amel edip etmemede serbest hareket etmişlerdir. Önceden de ifade edildiği gibi Hanefiler, sahabî kavlini hüccet olarak kabul etmişler ve onu kıyasa tercih etmişlerdir. Burada ifade edelim ki müctehidler özellikle kendi bölgelerinde yaşayan sahabilerin kavli ve fetvalarıyla amel etmişlerdir.

4. Hükümün İletiyile İlgili İhtilâf:

Bazı hükümlerin illeti naslarla bildirildiği halde, bir kısmının illeti naslarla açıklanmamıştır. Müctehidler, hükümün, naslarla belirtilmeyen illetini tesbit ederken, değişik kanaatler ileri sürmüşlerdir. Mesela, hadiste aralarında riba cereyan eden altı madde zikredilmiş, ancak hükümün illeti zikredilmemiştir. Hanefiler, hadiste zikri geçen buğday ve arpada riba hükümünün illeti olarak cins ve kile vasfını kabul etmişlerdir. Şâfiiler, cins ve yiyecek vasfının, Malikiler de cins, yiyecek ve iddihar vasfının hükümün illeti olduğunu ileri sürmüşlerdir.

5. Bazı Fer'î Delillerle İlgili İhtilâf:

Mesela fer'î delillerden îstihân'ı Hanefî ve Malikiler kabul ettikleri halde, Şâfiiler buna şiddetle karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde mezhepler, Mesalih-i Mür-sele, îstishab ve Zerâyi gibi fer'î delillerin hüccetliği hakkında ihtilâfta bulunmuşlardır.

6. Örf Ve Âdetle İlgili İhtilaflar:

Malikiler, Medinelilerin örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı kılınmışlar ve bunu "Amelü Ehli Medine" olarak ifade etmişlerdir. Diğer mezhepler de gerek Medinelilerin ve gerekse kendi bölgelerindeki örf ve adetlerin -belirli şartlarla- hüccet olabileceğini kabul etmişlerdir.

7. Delillerin Tearuzu İle İlgili İhtilaflar:

Deliller arasında tearuz vuku bulması halinde, her mezheb kendisine has usulleri kullanmak suretiyle tearuzu gidermeye çalışmıştır.

8. Hükümle İlgili İhtilaf:

Şer'î delillerden bir kısmı hem vücuba, hem nedbe ve hem de ibâhede delâlet edebilir. Bu durumda bir müctehid bunlardan herhangi birini şer'î hüküm olarak kabul edebilir. Yolcu için dört rekatlı namazların ikişer kılınmasının vacib veya mubah olup olmaması bu kabildendir. Hanefiler, yolcunun dört rekatlı farz namazları ikişer rekate olarak kılınmasını ıskat ruhsatı olarak kabul etmişlerken, Şafiiler bunu terfih ruhsatı olarak değerlendirmişlerdir.

9. Diğer Konularla İlgili İhtilaflar:

Mesela Şafiilere göre "menfaat" mal sayılırken, Hanefiler, bunu mal kabul etmezler. Bu sebeple Şafiilerde menfaatin tazmini gerektiği halde Hanefilerde gerekmez. Bugün tatbikat bakımından Şafiilerin görüşü daha elverişlidir.

6. MEZHEPLERİN İÇTİMAİ VE HUKUKİ HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Bilindiği gibi dinin esasına taalluk eden meselelerde yani itikadi konularda ihtilâf edilmesi caiz değildir. Ancak fer'î meselelerde ihtilâfa bulunulması tecviz edilmiştir. Bu da hikmet gereğidir. Bu sebeple bazı meselelerde istişareye, içtihadla müsaade edilmiştir. Hadiste "Ümmetimin ihtilâfa düşmesi, kolaylığa vesile olacağı için geniş bir rahmettir" buyurulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Sahabe ve Tâbiün devirlerinde bile müşavere yapılmış, çeşitli ihtilaflar ortaya çıkmış, çeşitli icthadlarda bulunulmuştur.

Cenab'-i Hak, her olay hakkında kat'î bir nass göndermemiş, tali derecedeki meselelerin çözümünü müctehidlerin reylerine bırakmıştır. Böylece Allah, müctehidleri sayesinde, kullarının fikren yükselmelerini, akli muhakemelerinin inkişafını temin etmiş bulunmaktadır.

Fıkıhın teferruatına ait meselelerde zaman ve mekana göre bazı değişiklikler meydana gelebilir ki, bu içtimai hayatın bir gereğidir. Bu sebeple cemiyette şartlar ve ihtiyaçlar değiştikçe içtihadı hükümlerin de değişeceği prensibi kabul edilmiştir. Bu durumda müctehidlerin, asrın ihtiyaçlarına en uygun olan görüşüyle amel edilir ve böylece insanlar sıkıntılardan kurtarılmış olur.

İslâm dininde fert ve toplumun dinî, hukukî, iktisadî, içtimai problemlerini çözmek, faziletli ve şerefli bir iştir. Bu problemler, ancak ilimde yüksek bir paye elde eden müctehidlerce sonuçlandırılabilir, çözümlenebilir. Müctehidler ise aynı konuda değişik icthadlarda bulunabilirler. İnsanlar, aynı konudaki farklı icthadlardan zaman ve mekana göre ihtiyaç ve şartlar değiştikçe faydalanabilirler.

Aynı şekilde Kur'ân ve Sünnet'te nasslar mahdud, olaylar ise nâmahduddur. Mahdud nassların namütenahi olaylara tatbik edilmesinde farklı görüşlerin ortaya çıkması tabiidir. Farklı görüşler ise bir taraftan İslam Hukukunun gelişmesini, diğer taraftan insanların problemlerinin kolayca çözülmesini temin eder.

Velhasıl, İslam Hukuku kıyamete kadar cemiyette meydana gelecek olaylara cevap verecek kudrettedir. O, kudret kaynağını Kur'ân ve Sünnet'ten almaktadır. Bunların yanında bir de icthad vardır ki, bununla her meseleye çözüm bulunur, insanların dini, iktisadi ve benzeri problemlerine cevap verilir.

7. FIKIH MEZHEPLERİNİN YAYILMASININ AMİLLERİ

Fıkıh mezheplerinin çeşitli bölgelere yayılmasında ve taraftar toplamasında siyasî, hukukî ve benzeri bir takım sebepler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını sıralayalım:

1. Baştaki idarecilerin muayyen bir mezhebi desteklemesi: Abbasiler, Ebû Yusuf'un kadilkudatlığa getirilmesiyle Hanefî mezhebini desteklediler. Türk hükümdarları, genellikle Hanefî mezhebini tuttular. Mahmud b. Sebüktekin, Nizamülmülk, Selahaddin Eyyubî gibi hükümdar ve vezirler Şafî mezhebini desteklediler. Maliki mezhebi, Endülüs'de himaye gördü.

2. Muayyen bir mezhebin hükümlerinin tedris edilmesi gayesiyle medrese ve vakıfların kurulması: Bazı hükümdar ve vezirler, medrese ve vakıf kurduktan sonra bu medrese ve vakfın vazife, gelir ve maaşlarını muayyen mezhep erbabına tahsis ettiler. Öğrenciler, bu medresede okuyup onun gelirlerinden istifade edebilmesi, müderrislerin bu medresede vazife yapabilmesi, maaş alabilmesi ve gelirlerinden istifade edebilmesi için dört mezhepden birine bağlanmak mecburiyetinde kaldılar. Bu durum ise vakıf ve medresenin bulunduğu bölgede, hüküm ve esasları tedris edilen mezhebin yayılmasına sebep oldu.

3. Mezhep imamlarının fazla öğrenci yetiştirmeleri ve talebelerin gittikleri yerde imamlarının görüşlerini okutmaları, o mezhebin yayılmasına âmil olmuştur.

4. Mezheplerin esas ve hükümlerinin tedvin edilmesi: Bazı mezheplerin hükümlerinin tedvin edilmesi, o mezhebin devam etmesine ve yayılmasına sebep olmuştur. Hükümleri tedvin edilmeyen Leys b. Sa'd gibi müctehidlerin mezhepleri ise zamanla unutulmuş ve yayılması durmuştur.

[233]

8. MEZHEPLERİN COĞRAFİ YAYILIŞI

Biraz önce de ifade edildiği gibi fıkhî mezhepler, İslâm âleminde hicri 2. asırdan itibaren yayılmış ve her mezhep belirli bölgelerde taraftar toplamıştır. Şimdi mezheplerin yayıldıkları bölgeleri gösterelim:

1. Hanefî Mezhebinin Yayıldığı Yerler: Hanefî mezhebi Abbasi devletinin hâkim olduğu bütün ülkelerde yayılmıştır. Abbasi devleti zamanında Ebû Yusuf'un kadilkudat oluşu, bu mezhebin yayılmasına âmil olmuştur. Sanki bu mezhep, devletin resmi mezhebi idi. Tabii halk tarafından da bu mezhebe büyük rağbet olmuştur. Ezcümle Irak, Türkiye, Türkistan, Horasan, Maverâünnehir, Kafkasya, Balkanlar ve Suriye'de Hanefî mezhebi kabul edilip halk tarafından uygulama sahasına konulmuştur. Hali hazırda dünyadaki müslümanların 2/3'ü Hanefî mezhebine mensuptur. Hanefî mezhebi Mısır'a Abbasiler zamanında resmi bir mezhep olarak gelmişse de halk üzerinde bir tesir icra edememiştir. Fatımî devletinin Mısır'ı işgal etmesiyle, Hanefî mezhebinin resmi otoritesini kaldırmış, yerine Şîa mezhebinin hakim kılmasıdır. Fatimiler yerine geçen Eyyübîler, Şafîî mezhebini desteklemişlerdir. Ancak Nureddin eş-Şehid (öl. 596) Hanefî mezhebini halk arasında yaymaya çalışmış ve bu mezhep için medreseler yaptırmıştır. Memlûkler devrinde Mısır'da dört mezhebe göre kazai hükümler verilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa (öl. 1849 m.) Mısır'a hakim olunca tek başına Hanefî mezhebini resmi mezhep olarak ilan etmiştir. Hanefî mezhebi, Fas, Tunus, Cezayir'de yayılmamıştır.

2. Şafîî Mezhebinin yayıldığı yerler: Şafîî mezhebi özellikle Mısır'da yayılmıştır. Çünkü İmam Şafîî'nin son hayatı burada geçmiş ve Mezheb-i Cedîd'ini burada kurmuştu.

Mısır'da Fatımî devleti zamanında bile halk üzerindeki otoritesini muhafaza eden Şafîî mezhebi, Eyyubi Devletinin himayesine mazhar olmuştur. Memlûkler de bu mezhebi Eyyübîler gibi devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiştir. Ancak Memlûklerin sultanı Zahir Baybars, kadıların dört mezhebe göre tayin edilmesi fikrini ortaya atmıştır. Şam'da halk, önceleri Evzai mezhebine bağlı idi. Fakat sonradan bu mezhebe bağlı olanlar, Şafîî mezhebine girdiler.

Şafîî mezhebi, Irak bölgesinde mevzii kalmıştır. Çünkü orada Hanefî mezhebi, halk tarafından son derece benimsenmişti. Şafîî mezhebi, Türkiye'nin Güneydoğu, Doğu Anadolu bölgelerinde, İran'da, Sicistan ve Türkistan bölgelerinde Hanefî mezhebinin yayında yayılmıştır. Bu mezhep, Endülüs ve Mağrib'de ise bir yer işgal edememiştir.

3. Mâlikî Mezhebinin Yayıldığı Bölgeler: Mâlikî mezhebi, Mısır'da, Afrika (Tunus, Cezayir, Fas, Sudarîfda ve Endülüs'de yayılma imkânı bulmuştur. Hicaz bölgesinde az sayıda Mâlikî mezhebine mensup şahsa rastlanır. Bu mezhep özellikle Endülüs Emevi Devletinin resmi mezhebi olması sebebiyle, orada halkın üzerinde müessir olmuştur.

4. Hanbelî Mezhebinin Yayıldığı yerler: Hanbelî mezhebi çok taraftar toplayamayan bir mezheptir. Bugün Suudi Arabistan'da bu mezhep, oldukça kuvvetli bir durumdadır.

5. Zeydiyye Mezhebinin Yayıldığı yerler: Bu mezhep Yemen'de yayılmıştır.

6. İmamiye Mezhebinin Yayıldığı Yerler: Bu mezhep, İran, Irak, Pakistan, Suriye ve Afganistan'da yayılmıştır.

7. Hariciye mezhebinin yayıldığı yerler: Bu mezhep, Oman, Ceziretülarab, Cezayir ve Zengibar'da yayılmıştır.

2 . FASIL

DÖRT MEZHEB

Bugüne kadar arası kesilmeden etbai devam eden dört mezhep şunlardır: Hanefî, Şafîî, Hanbelî ve Mâlikî mezhepleri. Bugün dört mezhep denilince anlayacağımız mezhepler bunlardır.

Nabulusî (öl. 1143) "Hulasatü't-Tahkîk" adlı risalesinde dört mezheple ilgili şunları kaydetmektedir: ^[234] "Zamanımızda dört mezhepten başka bir mezhebi taklid etmek caiz değildir. Caiz olmaması diğer mezheplerdeki noksanlıktan ve dört mezhebin onlardan üstün olmasından kaynaklanmıyor. Çünkü onların arasında bütün ümmetin en üstünleri olan ilk halifeler vardı. Ancak onların mezheplerinin tedvin edilmemesi, şu anda o mezheplerin şartlarını, kayıtlarını bilemeyişimiz ve bize tevatür yoluyla ulaşamamaları sebebiyle taklid etmemiz caiz .değildir. Eğer bu şartları taşıyan herhangi bir şey bize ulaşsaydı, tıpkı ötekiler gibi bunu da taklid etmemiz caiz olurdu. Fakat bu şekilde bize ulaşmadı.

"Münavî, Süyûtî'nin "el-Câmhi's-Sağîr" adlı eserinin şerhinde der ki: "Sahabeyi taklit etmek caiz değildir. Tâbiûnu taklid etmek de böyle. Nitekim İmâmü'l-Harameyn'in de dediği gibi dört mezhebden başka, mezhebi tedvin edilmeyen (diğer müctehidleri) hüküm ve fetva vermede taklid etmek mümkün değildir. Çünkü dört mezhep yayıldı ve onların hükümleri eserlere geçti. Öyle ki, bu mezheplerde, mutlak olanların kayıtları, genel hükümlerin özel şartları apaçık gün yüzüne çıktı. Diğerlerinin ise etbai kalmadığından böyle bir şey söz konusu değildir.

"İbn Nuceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserinde şöyle söylemektedir: "İbnü'l-Hümâm, et-Tahrîr'de açıkça ifade ettiğine göre, dört mezhebe muhalif bir mezheple amel edilemeyeceğine icmâ akdedilmiştir. Çünkü bu mezhepler, sağlam bir şekilde muhafaza altına alınmış, şöhret bulmuş ve bunların etbai çoğalmıştır."

I. Hanefî Mezhebî

Hanefî mezhebi, Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmiştir. Ancak bu mezhepde Ebû Yûsuf ikinci imâm, İmam Muhammed üçüncü imam olarak kabul edilmiştir. Ebû Hanîfe üstadıdır, büyük imamdır. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf şeyheyn, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed sâhibeyn, imâmeyn, Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed tarafeyn olarak vasıflandırılmıştır.

A. Hanefî Mezhebi İmamı : Ebu Hanife (80- 150 / 699 - 767)

Adı Numân olan İmâm A'zam Ebû Hanîfe, Horasan'dan geldiği kabul edilen Sabit b. Zûtân'ın oğludur. Ebû Hanîfe, Küfe şehrinde doğup büyüdü, tahsilini orada tamamladı. Küçük yaşta iken Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Kıraat âlimi İmâm Âsım'dan vücûh ve kıraat ilmini öğrendi. Hicrî 150

yılında Bağdad'da vefat etti.

İlim Tahsili Ve Hocaları:

Fıkıh'a ait fetva ve ictihâdlarıyla meşhur olan Ebû Hanîfe, ilim tahsil ederken aşağıda sıralayacağımız şahısların fıkıhlarını öğrenmeğe gayret ediyordu:

1. Maslahata dayanan Hz. Ömer'in fikhını,
2. Şer'î hakikatlere araştırıp ortaya koymak için rey taraftarlarının istinbatına dayanan fikhı,
3. Tahrîce dayanan Abdullah b. Mes'ûd'un fikhını,
4. Kur'ân ilmi olan Abdullah b. Abbas'ın fikhını [\[236\]](#)

Ebû Hanîfe, hocası Hammâd b. Ebû Süleyman'dan fıkıh ilmini almıştır. Hammâd ise İbrahim en-Nehâî ile Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bi'den fıkıh tahsil etmiştir. Bu iki şahıs ise Kâdî Şüreih, Alkarna b. Kays, Mesrûk b. Ecdâ'dan fikhı öğrenmişlerdir. Bunlar da Abdullah b. Mes'ûd ve Ali b. Ebî Tâlib'in talebeleri olmuştur. İşte Ebû Hanîfe, Hammâd aracılığı ile sahabe ve Tâbiün fikhını öğrenmiştir. Ebû Hanîfe, 28 yıl Hammâd'ın yanında ilim tahsil etmiştir. Hocası Hammâd'ın ölümü üzerine, Ebû Hanîfe ilim kürsüsüne oturmuştur. Ebû Hanîfe, Hicrî 130'da Mekke'ye giderek beş altı sene Beytül-Harâm'a komşu olarak ikamet etmiş, bu mücâvirliği esnasında Abdullah b Abbas'ın talebeleriyle karşılaşmış ve onlarla İlmî sohbetlerde bulunmuştur. Ebû Hanîfe, Zeyd b. Ali, Ca'fer b. Sâdık'dan da ders okumuştur.

Öğretim Metodu:

Ebû Hanîfe, sabah namazını kılıp günlük ev ihtiyaçlarını temin ettikten sonra talebelerine ders vermeğe başlardı. Ebû Hanîfe'nin ders takrir şekli aktif idi. Dersine katılan talebeler, hocaları Ebû Hanîfe ders kürsüsüne oturduktan sonra sorularını sorarlardı. Soru faslı bittikten sonra da mes'eleler üzerinde tartışma ve münakaşalar yapılırdı. Ebû Hanîfe büyük bir vakar ve ciddiyetle kendi görüşlerini açıklar ve talebelerinin müşkillerini sonuçlandırır.

Siyasi Görüşü:

Ebû Hanîfe, Şîi olmadığı halde Emevilerin hilâfet için herhangi bir hakları olmadığı kanaat indeydi. Gerek Emeviler ve gerekse Abbasiler zamanında kendisine yapılan kadılık tekliflerini kabul etmemesi, onun siyasi görüşünü ortaya koymağa kâfidir.

İctihâd Usulü:

Ebû Hanîfe, Kur'ân'ın herhangi bir nassından hüküm çıkarırken bu nassın maksad, gaye ve illetini bulma, bilme cihetine giderdi. Hadîs'in sahih ve zayıf oluşunu anlamak için kendisine has kıstasları vardı. O, bir bakıma hadîs sarrafı idi.

Ebû Hanîfe fıkıhtaki hüküm çıkarma ve ictihâd usulünü anlatırken "Ben Allah 'm kitabıyla hüküm ve fetva veriyorum. Kitabda bulamazsam, Resûlullah'ın Sünnet'ine sarılıyorum. Allah'ın kitabında ve Peygamberin Sünnetinde bir hüküm bulamadığım zaman Sahabelerin sözlerine bakıyorum. Yalnız Sahabelerden istediğim kimselerin fetvasını alıyorum, istemediğim kimselerinkini almıyorum. Fakat iş, İbrahim en-Nehâî, İbn

Şîrin, Ata b. Ebî Rebah, Sâid b. Müseyyeb'e gelince, onlar nasıl ictihâd yapıyorlarsa ben de öyle ictihâd yapıyorum" [\[237\]](#) diyordu. Bu ifadede anlaşılabileceği gibi Ebû Hanîfe, meseleleri Kur'ân, Sünnet ve İcmâ kaynakları çerçevesinde hükme bağlıyordu. Bu üç kaynak ile sonuçlandıramadığı meseleleri kıyas ile çözüyordu. Kıyasla da halledemediği meseleleri istihsân ile neticeye kavuşturuyordu. Bu arada halkın örf ve teamülü onun için hüküm istinbatında bir kaynak teşkil ediyordu. Böylece onun hüküm istinbatında kullandığı kaynaklar şunlardan ibarettir:

1. Kur'ân, 2. Sünnet, 3. İcmâ, 4. Kıyâs, 5. İstihsân, 6. Örf ve âdet. Ebû Hanîfe, kıyâs deliline hüküm çıkarırken çok başvurduğu için zamanının bazı hukukçuları tarafından tenkit edilmiştir. Halbuki o ictihadlarını nasllara istinat ettiriyordu. Kendisini tenkit

edenler bile onun ictihadlarının nasllara dayandığını gördükten sonra ilk görüşlerinden sarfi nazar etmişlerdir. [\[238\]](#) Onun ictihadlarının hangi nasllara istinad ettiğini göstermek üzere kitaplar yazılmıştır. Zebîdî, "Ukûbu Cevâhiri'l-Münife fi edilleti Mezhebi'l-İmâm A'zam Ebî Hanife" adlı eserinde İmam A'zam'ın ictihadlarının mesnedi olan naslları toplamıştır. İmam A'zam'ın ictihadlarının istinad ettikleri delilleri, Tahâvî'nin Şerhû Meânî'l-âsâr adlı eseriyle Zeyleî'nin Nasbur-Râye -adlı eserinde görmek mümkündür. Aynı şekilde talebeleri Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in el-Âsâr adlı eserlerinde İmam A'zam'ın rivayet ettiği hadisler yer almıştır.

Eserleri:

Ebû Hanîfe, fıkıh sahasında büyük bir merhale katetmesine karşılık, fıkıha ait bir eser yazmamıştır. Ancak fıkıhın bab ve fasıllarını talebeleriyle birlikte gözden geçirmiş ve talebeleri onun görüşlerini gösterdiği tedvîn şekli üzere kitaplarında kaydetmişlerdir. Kaynaklar, İmam A'zam'ın fıkıh tedvin ederken onu muntazam kitap ve bablara ayırarak sırasıyla taharet, namaz ve diğer ibadetler, muamelât kısımlarını imlâ ettirdiğini nakletmişlerdir. Hatta kaynaklarda K.el-Ferâiz ve K.eş-Şurût'u ilk vazeden zatın İmam Azam olduğu ifade edilmiştir. [\[239\]](#)

Kelâm ilmine dair el-Fıkhu'l-Ekber adındaki kitabı yazmıştır. Onun diğer eserleri de şunlardır. [\[240\]](#)

1. el-Âlim ve el-Müteallim, 2. er-Risâle, 3. Vasiyyet, 4. Kaside-i Nu'maniyye, 5. Marife-i Mezahib, 6. el-Fıkhu'l-Ebsat, 7. el-Müsned. Ebû Hanîfe'nin tefsir ilmine ait görüşlerini Ebû Bekir el-Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinde bulabiliriz.

B. Talebeleri:

İmâm A'zam'a ölümüne kadar talebe yetiştirmiş, bunlardan 36'ı hakkında şöyle demiştir: "Onlar 36 kişidir. 28'i kadılık yapacak, 6'sı fetva verecek ve ikisi de yani Ebû Yusuf ile Züfer Kadı ve müfti yetiştirecek seviyeye gelmiştir."^[241] Burada İmâm A'zam'ın görüşlerini talebelerinden İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un tedvin ve tasnif etmiş olduklarını ilâve edelim.

A. Ebû Yusuf (113-182 / 731-793)

Hicri 113 yılında Kûfe'de doğan Ebû Yusuf, 182 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Ebû Yusuf künyesiyle meşhur olan bu büyük imâmın asıl adı Yakubdur. Babasının adı ise İbrahim'dir. Ebû Yusuf önce İbn Ebi Leylâ'nın sonra Ebû Hanife'nin derslerine devam etti. Ayrıca Ebu Yusuf, İmam Malik'ten de ders okudu. Ebu Yusuf, hocası Ebu Hanife'nin ölümü üzerine Kufe'de ilim kürsüsüne getirildi. Ebu Yusuf, bazı meselelerde hocası İmam A'zam'a muhalefet etmekle birlikte, onun mezhebine bağlı kaidi ve bu mezhebin yayılmasında büyük çapta katkısı oldu. Ebû Yusuf, Abbasi Halifelerinden Mehdî, Hâdî ve Harun Reşid zamanlarında kadılık görevlerinde bulundu. İslam Tarihinde kadilkudat unvanı ilk önce Ebu Yusuf'a verildi. Ebû Yusuf'un telif ettiği eserler şunlardır:

1. Kitâbu'l-Âsâr: Bu eseri, kendisinden oğlu, kendisi de Ebû Hanife'den rivayet etmiştir. Burada rivayet senedleri, peygamber, sahabe ve tabiuna kadar çıkartılır veyahut Ebu Hanife'nin icthadları bahis konusu edilir.
2. İhtilâfu İbn Ebi Hanife ve İbn Ebi Leylâ: Bu kitapta Ebu Hanife ile İbn Ebi Leylâ'nın ihtilaf ettikleri meseleleri toplamıştır.
3. er-Reddû ala Siyeru'l-Evzâi: Devletler hukuku ile ilgili bir eserdir. Bu eserde Irak ekolünün görüşleri serdedilerek, Evzât'nin görüşleri reddedilmiş ve böylece Evzâî'ye ilmi cevaplar verilmiştir.
4. el-Emâlî: Bu eser, Ebû Yusuf'un ders takrirleridir! Bu eseri, İmam Muhammed ders esnasında not halinde tutmuştur.
5. Kitâbu'l-Harâc: Halife Harun Reşid'in isteği üzerine yazılan bu eserde, devlet maliyesinin esasları açıklanmıştır. Özellikle devletin gelir ve giderleri sözkonusu edilmiştir. Bu eser, Dr. Ali Özek tarafından türkçeye çevrilmiştir.

B. İmam Muhammed (132-189/749-804)

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, hicri 132 yılında Vasit şehrinde doğdu. 189 yılında Rey'de öldü. 14 yaşında Ebû Hanife'nin derslerine devam etti. Dört sene okuduktan sonra Ebû Hanife vefat etti. Bunun üzerine Ebu Yusuf'un derslerine devam ederek tahsilini ikmal etti. Bu arada el-Evzâî, Süfyân es-Sevrî, İbn Ümeyye, Malik b. Enes gibi hocalarla görüştü, onlarla ilmi sohbetlerde bulundu. Ebû Yusuf'un vefatından sonra ilim kürsüsüne oturdu ve öğrenciler yetiştirdi. Abbasiler zamanında Rakka şehrine kadı olarak tayin edildi. Harun Reşid, onu Rey şehrine kadilkudat olarak tayin etti. İmâm Muhammed, hanefî mezhebinin kaynak eserlerini yazdı. Hukuk tarihinde Devletler hukuku sahasında Siyer adıyla ilk kitab yazma ona nasib oldu. Kaleme aldığı eserler şunlardır:

1. el-Asl (el-Mebsût) : Geniş bir fıkıh kitabıdır.
2. el-Câmiu'l-Kebir: Bu eserde, rey ehlinin fıkıh görüşleri anlatılır.
3. el-Camiu's-Sağîr: Bu da bir fıkıh kitabıdır.
4. es-Siyerü'l-Kebîr: Bu da devletler umumî hukuku demektir.
5. es-Siyerü's-Sağîr: Bu da devletler umumî hukuku demektir.
6. ez-Ziyâdât: Bu eser, yukarıdaki eserlerde olmayan hususları ihtiva etmektedir.

Bu altı kitaba, İmam Muhammed'den açıkça rivayet edildiği için zâhirü'r-rivâye adı verilir, el-Hâkim eş-Şehîd (öl. 344), bu altı kitabın mükerrer

konularını çıkararak bir kitap meydana getirmiş ve ona el-Kâfi adını vermiştir. Serahsî (öl. 483)'de el-Kâfi'yi el-Mebsût adıyla şerhetmiştir.^[242]

İmam Muhammed'den açık bir rivayetle gelmeyen eserlere de nevâdir adı verilir. Bunlar da şunlardır: 1. Keysâniyyât, 2. Hâruniyyât, 3. Cürcâniyyat, 4.

Rakkıyyat.

İmam Muhammed'in K.el-Muvatta, K.el-Âsâr gibi hadis ağırlıklı kitapları da vardır.

İMAM MUHAMMED'İN ESERLERİ

REY AĞIRLIKLI FIKIH ESERLERİ |

HADİS ve ESER AĞIRLIKLI FIKIH ESERLERİ

ZÂ	HİRUR-RİVÂYE	NEVA	DİR	
				1. el-Muvatta'

1. el-Asl (el-Mebsût),
2. el-Câmiu's-Sağîr
3. el-Câfniu'l-Kebîr,
4. es-Siyerü's-Sağîr

1. el-Keysâniyyât (el-Emâlî)
2. el-Cürcâniyyat
3. er-Rakkıyyât

2. el-Âsâr
3. el-Hücece (el-Hücece Alâ Ehli'l-Medîne)

5. es-Siyerü'l-Kebîr
6. ez-Ziyâdât ve
Ziyâdâtu'z-Ziyâdât.
- 4.K. en-Nevâdir
5. K. el-Kesb
(Kitâbu l-İktisâb
Fi'r-Rizk'l-Müstetâb),
6. K. Usulu'l-Fıkh
7. K. er-Rey
8. K.el-İskihsân,
9. K. ef-Redd Ala Ehl'il-Medîne.
10. K. el-Hisâl.

C. Diğer Bazı Talebeleri Ve Talebelerin Talebeleri

Ebu Hanîfe'nin Bazı Talebeleri Şunlardır:

1. Züfer b. Hüzeyl(öl. 158).
2. Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî (öl. 204).
3. İsa b. Ebân (öl. 220).
4. Muhammed b. Semâa (öl. 233).
5. Hilâl b. Yahya er-Rey (öl. 245).
6. Hassâf (öl. 261).
7. Ebû Cafer et-Tahavî (öl. 321).
8. İbrahim b. Rüstem(öl. 211).
9. Ebû Hafs el-Kebîr.
10. Bişr b. Veid (öl. 237)
11. Ebû Süleyman el-Cüzcânî.

C. Hanefi Fıkhının Tedvini

Hanefi uleması diyor ki:

"Fıkh'ı,

Abdullah b. Mes'ûd ekti

Alkame b. Kays suladı,

İbrahim en-Nehâî biçti,

Hammâd b. Ebî Süleyman sürdü, savurdu,

Ebû Hanife ilim değirmeninde öğüttü.

Ebû Yusuf hamurunu tuttu,

İmam Muhammed ekmeğe yaptı,"^[243]

Fıkh tarihi İmam Muhammed'in Hanefi fıkhının müdevvini olduğuna ve diğer fıkhî mezheplerin ilk te'lif kitaplarının onun kitaplarının ışığı altında yazıldığına şahittir. Çünkü bu sahada ilk eser veren odur, ve zamanında te'lif ve tedvin ettiği kitaplar, fakihlerin ellerinde bulunuyordu.

Hanefi uleması arasında meşhur bir söz vardır; derler ki: "Fıkhı, ashâbdan Abdullah b Mes'ud ekmiş, Alkama b. Kays sulamış, İbrahim en-Nehâî biçmiş, Hammad sürüp savurmuş, Ebu Hanife ilim değirmeninde öğütmüş, Ebû Yusuf hamurunu tutmuş, İmam Muhammed de bu hamurdan ekmeğe yapıp, bunu herkesin faydalanabileceği bir hale getirmiştir."

Hanefi uleması bu sözle şunu kastederler: Fıkh meselelerinin istinbatı hakkında ilk konuşan Abdullah b. Mes'ûd'dur. Onu bu hususta teyid eden Alkame b. Kays'dır. Dağınık mes'eleleri bir araya toplayıp faydalanılacak bir hale getiren İbrahim en-Nehhâî'dir. Fıkhî meselelerin tenkili ve izahına çalışan Hammad'dır. Fıkhın esaslarını çoğaltıp bu esaslardan fer'i meseleleri çıkararak ve çıkarma yollarını açıklayan Ebu Hanife'dir. Ebu Hanife'nin vazettiği kaide ve asıllar üzerinde çalışıp onlardan daha bir çok fer'i meselelerin istinbatını yapan ve fıkh usulü hakkında eser meydana getiren Ebu Yusuf'tur. Fer'i meselelerin istinbatını biraz daha çoğaltan, onları müdevven eserler halinde kaleme alan da İmam Muhammed'dir.

Hanefi fıkhının tedvininde İmam Muhammed'in yerini belirtebilmek için İmam Muhammed'e kadar olan deveerede fıkhın durumu hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

Fıkhın esas kaynakları, Kur'an ve Sünnet olduğuna göre, İslam Hukuku Hz. Peygamberle başlamıştır. Peygamber (s.a.s.) zamanında dini mahiyet taşıyan her mesele, onun tarafından çözümleniyordu. Bu arada Peygamberimiz ashabını da ilmen yetiştirdi. Onlardan 130 küsuru müctehid derecesine ulaştı. Bu devrede fıkhî meseleler bir kitap halinde tedvin edilememişti. Önce hafızalarda ve dağınık sahifelerde tesbit edilmiş olan hadisler, fetvalar ve fıkhî meseleler yazıldı. Medine fukahası, İbn Ömer, Hz. Aişe ve İbn Abbas'ın fetvaları ile onlardan sonraki devrede Medine'de yetişen Tabiun'un fetvalarını toplamaya başladılar. Bir mesele ortaya çıktığında, onlara bakarak hüküm veriyorlardı. Irak fukahası ise, İbn Mes'ud'un fetvalarını, Hz. Ali'nin hüküm ve fetvalarını, Kadi Şüreyh'in hükümlerini topladılar. İbrahim en-Nehâî, fetvaları ve esasları bir mecum haline getirdi. Ebu Hanife'nin hocası Hammad'ın da bir mecumasının bulunduğunu biliyoruz. Ashab'dan bazıları da ara sıra bazı fıkhî meseleleri not ederlerdi. Bazı rivayetlerden Hz. Ali'nin bir kısım fıkhî hükümlerin yazılı bulunduğu bir defteri olduğunu öğreniyoruz. İşte sahabe devrinde fıkhî hükümlerin not halinde deftere yazılma işi, Tabiun devrinde biraz daha ilerlemiş, notlar mecumular halini almıştı. Ancak bu mecumular halindeki

mes'eleler sıraya konmuş, bablara ayrılmış ve halk arasında yayılmış kitaplar halinde değildi.

Ebu Hanife, bir asırdan fazla bir zaman içindeki, çalışmaların bir neticesi olarak meydana gelen ve belirli bir inkişaf seviyesine yükselen fikhî meselelerin biriktiği ve mecmualar halinde geldiği bir zamanda ilmi faaliyetlere başladı. Artık uzun bir tatbikat devri de geçiren İslam Hukuku'nun sistemleştirilmesi, müdevven bir ilim haline getirilmesi için gereken hukuki malzeme birikmiş, bu malzeme üzerine bir çok çalışmalar yapılmış, dağınık mes'eleler bir araya getirilip toplanmıştı. Şimdi fikhın esaslarını tesbit edip çoğaltmak, bu asıllardan fer'i meseleleri istinbat etmek ve en önemlisi, istinbat yollarını açıklamak, meseleleri konularına göre kitaplar ve bablar halinde bir araya getirmek, tek kelime ile fikh ilmini tedvin etmek, sistemli bir hale koymak zamanı gelmişti. İşte bu büyük müctehid İmam Ebu Hanife bunu yaptı. Ebu Hanife önce fikhî mes'eleleri, muntazam esaslar dahilinde kitaplara, kitapları bablara ayırdı. Önce Kitabut'-Tahare'yi, sonra Kitabu's-Salat'ı, daha sonra da ibadetlerle ilgili diğer kitapları tasnif etti. Bundan sonra Muamelat, ukubat kitaplarını tamamladı, bu hukuk sistemini kitabu'l-feraiiz ile bitirdi. Bu işleri yaparken 40 kişilik bir çalışma gurubu teşkil etmişti. Bu fikhî mesai, derslerine devam eden ve çalışma grubunu teşkil eden öğrencileriyle gerçekleştirdi. Mekki, Menâkıb'ında Ebû Hanife'nin talebeleriyle birlikte mes'eleleri nasıl incelediklerini şöyle anlatır: "Ebu Hanife, mezhebini talebeleriyle istişare ederek vâzetmiştir. Tek başına vâzetmiş değildir. Mes'eleleri, birer birer ortaya koyar, onları her cihetten inceler, öğrencilerinin düşünce ve görüşlerini dinler, kendi görüşlerini söyler, onlarla münazara eder, neticede bir görüş üzere karar kılar, sonra Ebu Yusuf bu karar, usule göre tesbit ederdi. Bu suretle usul ve kaidelerin hepsi tesbit edilmiş oldu." Ebu Abdillâh diyor ki, Ebu Hanife'ye kendi kavillerini okurdum. Bu verdiğimiz malumattan anlaşılıyor ki, Ebu Hanife'nin fikhî görüşlerini, öğrencileri not tutmak suretiyle tesbit etmişlerdir. Bu notlar kendisine arz edilmiş, hatta hazan kendisi de öğrencilerine dikte (imla) ettirmiştir.

İmam A'zam'ın öğrencilerinden, münazaracı, geniş hukuk kültürüne sahip olan İmam Muhammed, hanefî fikhının müdevven ve muazzam eserler halinde yazılmasında en çok payı olan büyük bir hukukçu olarak, İslam Hukuk tarihinde yer almıştır. Hiç bir zaman kalem ve mürekkebi yanından eksik etmeyen, arap edebiyatına vakıf olan bu hukukçu, bir taraftan talebelerine ders verirken, mahkemede icra-i kazada bulunurken, diğer taraftan tedvin faaliyetlerini hızlandırmış, hanefî fikhının ilim abidelerini ortaya koymuştur.

İmam Muhammed'in tedvin ve tasnif ettiği eserler karşısında hayranlık gösterirken "ne muazzam mesai!" demek sönük ve yetersiz bir ifade olur. Hele onun zamanı, Avrupa'daki, Asya'daki hukuk durumu nazarı itibare alınırsa, onun eserlerinin ne kadar kıymetli bir eserler manzumesi olduğu ortaya çıkar. Gerçekten de 2. asır fakihleri arasında en çok eseri olan İmam Muhammed'dir. İmam Muhammed'in tedvin ettiği bu eserler, Hz. Peygamber devrinden kendi zamanına kadar geçen devredeki hukuk kültürünü ihtiva etmesi, o zamana ait hukuk malzemelerini bize kadar gelmesini sağlaması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu eserler, hanefî mezhebinin temel ve kaynak'ı olmuştur. Muahhar hanefî fikh kitapları onun ışığı altında yazılmıştır. Hatta, bu eserlerden diğer mezhep fakihleri de faydalanmıştır. Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, maliki fakihî Esed b. Furat müdevvenesini, İmâm Şafî, Ümm ve Hücce'sini, onun kitaplarının ışığı altında yazmışlardır. İmam Ahmed b. Hanbel, onun kitaplarından istifade etmiştir.

İmam Muhammed, telif ettiği kitaplarda hangi metodu uyguladığını kendi dilinden öğrenmekte fayda vardır". Bir kimse için bizim kitaplarımızdan bizden duyduğunun dışında bir rivayette bulunması doğru değildir. Yahut bizden duymasa da bizim kadar ilim sahibi olmayan bir rivayette

bulunması caiz değildir. [\[244\]](#) Bunun manası şudur: Ebu Hanife ve arkadaşlarının adeti, bir mesele hakkında iki veya üç gün o mes'elenin hüccetlerini aralarında konuşurlar, müzakere ederler, o meselenin hükmünü genellikle, delil ve hüccetini zikretmeden kaleme alırlar. Ancak onların bu hükme varış metodunu bilmeyen bir insan, onların bu hükme delile bakmadan vardıklarını zanneder. Halbuki, o hükmün delilini bilen bir insandan okuduğu zaman, hükmün hangi delilden çıkarıldığını da söyler. Alim olan bir kişi, mes'elelerin hükümlerinin delillerini bildiği için, onun o mes'eleyi münhasıran bir hocadan okumasına ihtiyaç duyulmaz.

Burada Ebû Yusuf'un da kaleme aldığı eserleriyle Hanefî fikhına ait bazı görüşleri tesbit ettiğini ilave edelim. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in öğrencileri de fikh sahasında eser yazmak suretiyle Hanefî fikhının tedvinine katkıda bulunmuşlardır.

D. Hanefî Mezhebi'nin Fikhî Kitapları:

Hanefî mezhebinin görüşlerim ortaya koymak için yazılan eserler zâhirü'r-rivâye, nevâdir ve vâkiât olmak üzere üç gurubda toplanmaktadır.

1. Zâhirü'r-Rivâye Kitapları [\[245\]](#)

İmam Muhammed'in yukarıda isimlerini zikrettiğimiz altı kitabı zahirurri-vaye olarak bilinir. İmam Muhammed bu kitaplarda Ebû Hanife, Ebû Yusuf ile kendi görüşlerini toplamıştır. Her ne kadar İmam Züfer ile Hasan b. Ziyad'ın kavilleri de hanefî fikhına dahilse de, zahirü'l-mezheb, zahiri rivaye denince üç imamın yani Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in kavilleri kastediler. Bu altı kitaba, hanefî mezhebinin temelleri olması hasebiyle mesâil-i usuûl denmektedir. Hanefî mezhebi hukukçuları, bu altı kitabı kaynak kitap olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde İmam Muhammed'in K. el-Âsâr, k. el-Hücce ala ehli'l-Medine adlı eserleri ile İmam Ebû Yusuf'un K. el-Harâc'ı zahirürrivaye olarak kabul edilir.

Hakim eş-Şehîd, el-Kâfi adlı eserinde zahirürrivayeyi toplamadığı halde K. el- Müntekâ'sında nevâdir rivayetler de yer vermiştir.

Hanefî fakihleri, İmam Muhammed'in el-asl (el-mesbût)'ı üzerinde çok durmuş ve onu şerhetmişlerdir. Bu eseri şerh edenler arasında Şeyhu'l-İslam Haharzade (öl. 433), Şemsü'l-eimme el-Halvânî (öl. 456), Şeyhülislam el-İsbicâbî (öl. 535), Fahrülislam Ali Pezdevî (öl. 437) bulunmaktadır.

Serahsî, Kâfi adlı eseri el-Mesbût adıyla şerhettiğini evvelce ifade etmiştik. Serahsi, bir usul kitabı yazmıştır. Ayrıca İmam Muhammed'in es-Siyerü'l-Kebîr adlı eserim şerhetmiştir.

Ebû Abdillâh Yusuf el-Cürcânî, İmam Muhammed'in el-Câmiu's-sağîr ve el-Câmiu'l-Kebîr adlı eserlerinden de istifade ederek Hizânetül-Ekme'l'i yazdı. Kudûrî de muhtasar adlı eserini İmam Muhammed'in asl'ına uygun olarak te'lif etti.

2. Nevâdir Kitapları:

Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüş ve kavillerini zâhirü'r-rivaye kitaplarından başka kitaplarda da bulmak mümkündür. Bu üç imamın kavillerinin kat'î ye açık bir surette rivayet edildiğini göstermeyen kitaplara da nevadir kitapları denir. Bunlar İmam Muhammed'in Keysaniyyat, Hârûniyyât, Curciyyat, ve Rakkiyyat adlı kitaplarıdır. Bunlardan başka Hasan b. Ziyâd'm Mücerred adlı eseri ile Ebû Yusuf'un el-Emâlî'si nevadir kitaplardan sayılır.

3. Vâkıât Kitapları

Hükümleri mezhebe tasrih edilmeyip sonraları fukahâ tarafından ictihâd ve tahrîc yoluyla hüküm verilen meselelere vâkıât denir. Olaylar vuku buldukça hükümleri çıkarılmıştır. Bunlara fetva ve nevazil: Yeni olaylar da denir. Bu hususta ilk eseri en-Nevâzil adıyla Ebû'l-Leys es-Semerkandî yazmıştır. Ebû'l-Abbâs en-Nâzîmî'nin Mecmuu'n-Nevâzil'i de böyle bir eserdir.

Eski eserlerde zahir-i rivaye, nevadir ve vakıat, ayrı ayrı halde bulunuyordu. Sonra gelen hukukçular bunları bir araya getirdiler. Bazıları bunları birbirine karıştırdı, hangilerinin zahirü'r-rivaye, nevadir veya vakıat olduğunu beyan etmedi. Kâdîhân'ın Fetâvâ adlı eseri ile Hulâsatü'l-Fetâvâ adlı eseri bunlardandır. Bazıları ise bu üç türlü meseleleri ayrı ayrı yazdı. Radiyuddin es-Serahsî'nin Muhît adındaki eseri böyledir.

Hanefî Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları:

1. Kâsânî, Bedâiyu's-Sanâiy,
2. Mergînânî, el-Hidâye,
3. Debûsî, K. el-Esrâr,
4. İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr,
5. Dört Metin (Kenz, Muhtar, Mecma' ve Vikaye),
6. ez-Zeyleî, Tebyînü'l-Hakâik,
7. İbn Nüceym, el-Bahru'r-Râik,
8. İbn Abidin, Reddül-Muhtâr.

2. MALİKİ MEZHEBİ

A. Mezhebin İmamı: Malik B. Enes (93-179/712-795)

Hocaları:

Hicri 93 yılında Medine'de doğup 179 yılında aynı yerde ölen Mâlik b. Enes ehl-i hadis taraftarı bir imâm'dır. İmam Mâlik küçük yaşta iken Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi, önce hadis ve sahabilerin fetvalarını öğrenen Mâlik, rey taraftarı Rabîatü'r-rey'in derslerine devam etti. Ayrıca üzerinde büyük etkisi bulunan Abdurrahman b. Hüzmûz'den ilim tahsil etti. Abdullah b. Ömer'in azatlısı olup Peygamber (s.a.s.)'in rivayetlerini ve Hz. Ömer'in tatbikatını nakleden Nâfi'-den ders aldı. Bunlardan başka İbn Şihâb ez-Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû'z-Zinâd, Yahya b. Saîd el-Ensârî'den istifade etti.

Öğretim Medodu:

İmam Mâlik, hadisleri rivayet edeceği vakit abdest alır, temiz elbiselerini giyinir, güzel kokular sürünür, vakar ve heybetle yerine oturur, hiç bir şeyle meşgul olmaksızın hadisleri rivayete başlardı. İmam Mâlik, derslerini Ebû Hanîfe'nin ders veriş şeklinin aksine pasif bir metotla taktırirdi. İmam Mâlik derse başlayınca talebeleri etrafını sarar, rivayet edeceği hadisleri, meseleleri zapta çalışırlardı. Olmamış meselelerin sorulmasını istemez ve sorulunca da o olay olsun ondan sonra cevap verelim derdi.

İctihâd Usulü:

İmâm Mâlik, herhangi bir meselenin hükmünü çıkarırken Kur'ân, sünnet, icmâ'a bakardı. Medine'lilerin ameline büyük bir önem verirdi. İmam Mâlik, sahabilerin fetvalarını, amel edilmesi vacib olarak telakki ederdi. O, ayrıca kıyas deliline müracaat ederdi. Bu arada istihsan, örf ve âdet, mesalih-i mürsele ve sedd-i zerayi delillerine de yeri geldikçe başvururdu. İmâm Mâlik'in hüküm istinbatında başvurduğu delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Kitâb, 2. Sünnet, 3. İcmâ, 4. Kıyas, 5. Amelü Ehlî'l-Medîne, 6. Sahâbî kavli, 7. İstihsan, 8. Mesalih-i mürsele, 9. Sedde-i zerâyi, 10. Örf ve âdet.

Eserleri:

Mâlik b. Enes büyük bir müfessir, Kur'an ve Sünnet'ten hükümler istinbat etmeğe muktedir büyük bir müctehid idi. Hadis alimi olarak da şöhret yapan İmam Mâlik, Muvatta'ı ile 1000 kadar sahih hadisin muhafazasını sağladı. Bu eserinden başka şu eserleri de bulunmaktadır: 1. K. el-Va'z, 2.

Tefsîrü Garîbî'l-Kur'ân, 3. K.el-Mesâil, 4. K. en-Nücûm [\[246\]](#)

B. Mâlikî Mezhebinin Tedvini Ve İmam Malikin Talebeleri

A. Mâlikî Mezhebinin Tedvini:

Mâlikî mezhebinin fikihî iki yolla tedvin edilmiştir:

1. Mâlik b. Enes, bizzat kendisi Muvatta' adlı eserinde fikihî görüşlerini toplamıştır.
2. Talebeleri, yazdıkları fıkıh kitaplarında İmam Mâlik'in görüşlerini toplamışlardır.

1. Muvatta: İmam Mâlik, Muvatta'da Resulullah'a muttasıl veya mürsel senetle ulaşan hadisleri, sahabe kavillerini, tabiilerin görüşlerini toplamıştır. Ayrıca kendisi de görüş ve fetvalarını ilave etmiştir. Kırk yılda hazırladığı bu eseri, fıkıh bablarına göre tertip etmiştir. Öğrencileri Muvatta'yı kendisinden dinlemiş ve rivayet etmişlerdir. Harun er-Reşid, herkesin bu esere bağlı kalmasını istemişse de İmam Mâlik, ilmî zihniyetine uymadığı için, halifenin isteğine olumlu cevap vermemiştir.

2. Müdevvene: Esed b. Furât, İmam Mâlik'den Muvatta'yı dinlemiştir. Bu fakih, ayrıca Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den Irak'da fıkıh dersi almıştır. Esed b. Furât, İmam Mâlik'in vefatından sonra Mısır'a gitmiş ve orada İmam Mâlik'in talebeleri Abdullah b. Vehb, Abdurahman b. Kasım'la görüşmüştür. Özellikle Abdurahman b. Kasım'dan İmam Mâlik'in görüşlerini öğrenmiştir. Esed b. Furât Mısır'da el-Esediyye adlı eserini yazıp bir nüshasını orada bıraktıktan sonra Kayravan'a gitmiştir, Sehnûn, Kayravan'da el-Esediyye'yi bizzat müellifinden okumuş ve daha sonra Mısır'a gelerek İbnü'l-Kâsım'a arzetmiştir. İbnü'l-Kâsım da el-Esediyye'deh bazı çıkarmalarda ve ona bazı ilavelerde bulunmuştur. Sehnûn, İbnü'l-Kâsım'ın bu tasarruflarından sonra, ondan öğrendiklerini de katmak suretiyle Müdevvene'yi tasnif etmiştir. Müdevvene, fıkıh bablarına göre tertip edilmiş, kırk bin mesele, dört bin hadis otuzaltı bin sahabe ve tabiun fetvasını muhtevidir. Daha sonra gelen alimler, bu eseri şerh ve ihtisar etmişlerdir.

B. İmam Mâlik'in Talebeleri:

Mâlik b. Enes Medine'den hiç ayrılmamış bir hukukçudur. Ona İslam ülkelerinden öğrenciler gelerek ders okumuşlardır. İmam Muhammed ile İmam Şafîî bunlar arasında bulunmaktadır. Onun mezhebini neşreden en önemli talebeleri şunlardır:

1. Abdullah b. Vehb (öl. 199): İbn Vehb, Mâlik ile birlikte yirmi yıl kalmıştır. Mâlikî mezhebini Mısır ve Fas'ta yaymıştır.
2. Abdurahman b. el-Kâsım el-Mısırî (öl. 191): İbnü'l-Kâsım, hocası Mâlik'den yirmi yıl ders okumuştur. Mâlikî mezhebinin tedvininde en çok hizmeti geçen bir hukukçudur. Ebû Hanîfe mezhebine nisbetle İmam Muhammed ne ise, maliki mezhebine nisbetle İbnü'l-Kâsım odur. Muvatta'yı Mâlik'den dinlemiş ve rivayet etmiştir.
3. Eşheb b. Abdilaziz el-Kaysî (öl. 204): İbnü'l-Kâsım'dan sonra Mısır'da fıkıh reisliği ona intikal etmiştir.
4. Ebû'l-Haseni'l-Kurtubî (öl. 193): Muvatta'yı Mâlik'den dinlemiştir. Mâlikî mezhebini Endülüs'de yaymıştır.
5. Abdulhakem el-Mısırî (öl. 214): Eşheb'den sonra Mısır'da fıkıh reisliği ona intikal etmiştir.
6. Asbağ b. el-Ferec (öl. 226): Bu zat, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Eşheb'den malikî fıkıhım öğrenmiştir.
7. İbn'ül -Mevvâz (öl. 269): el-Mevvâziyye eserinin müellifidir. Bu eser en geniş malikî fıkıh kitaplarından biridir.
8. Esed b. Furat (öl. 213): İmam Malik'ten sema yoluyla Muvatta'yı öğrenmiş, Irak'ta İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'tan rey fikhını öğrenmiştir. el-Esediyye adlı fıkıh kitabını yazmış ve Kuzey Afrika'da maliki mezhebini yaymıştır.
9. Yahya b. Yahya el-Leysî (öl. 234): İmam Mâlik'in Muvatta'yı rivayet etmiş ve maliki mezhebini Endülüs'de yaymıştır.
10. Sehnûn b. Abdisselâm (öl. 240): Müdevvene'yi te'lif etmiş ve Kuzey Afrika ve Endülüs'de maliki mezhebini yaymıştır.
11. İbnü'l-Mâcişûn: (öl. 212): Zamanında Medine Müftisi idi.

C. Malikî Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları:

1. el-Bacî, K. el-Müntekâ,
2. İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid.
3. el-Karâfi, el-Furûk,
4. Huraşî, eş-Şerhu ala Muhtasarı, Seydî Halil.
5. Düsûkî, Haşiye ala's-Serhul'l-Kebir,
6. Derrîr, eş-Şerhul-Kebîr,
7. el-Hattâb, Mevâhibu'l-Celil,
8. el-Mevvâk, et-Tâc ve'l-İklil.

3. ŞAFİÎ MEZHEBİ

A. İmamı: İmâm Eş-Şafîî (Öl. 150 - 204 / 767 - 819),

Hicri 150 yılında Şam'ın Gazze kasabasında dünyaya gelip 204 yılında Mısır'da vefat eden Kureyş asıllı Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şafîî, dokuz yaşında iken Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Genç yaşta iken Mekke müftisi Ebû Hâlid Müslim b. Hâlid ez-Zenci'den fıkıh, dersi aldı. Bir müddet sonra Medine'ye giderek İmam Malik'e mülâki oldu, ondan Muvatta'yı dinledi ve onun fikihî görüşlerini öğrendi. Bir müddet sonra Yemen'e giderek el-Evzâî'nin talebesi Ömer b. Ebî Seleme ile görüştü, onunla ilmî sohbetlerde bulundu. Üç ayrı defa Bağdad'a gelen Şafîî, burada Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den fıkıh dersi aldı. Bir müddet sonra Mekke'ye dönen Şafîî orada talebe yetiştirmeye başladı. Hayatının son yıllarını Mısır'da geçiren Şafîî, orada el-Leys b. Sa'd'ın talebesi Yahya b. Hassân'la görüştü, hocasının görüşlerini ondan aldı.

Mezheb-i Kadîmi ve Mezheb-i Cedidi:

İmam Şafî, İmam Mâlik, İmam Muhammed ve başka imamlardan fıkıh tasıl etmesi ile, hem rey, hem de hadis taraftarlarının ilmini kendisinde birleştirdi. Böylece iki mektup arasında köprü vazifesi görmüş oldu.

İmam Şafî, Bağdat'daki icihadlarını K. el-Hücce adlı eserinde topladı. Bu kitabı Mezheb-i Kadim'ini ihtiva ediyordu. Hicri 199 yılında Mısırca hicret etmesinden sonra muhitin örf ve adetleri, onun icihadlarına tesir etti. Böylece önceden Bağdat'da sahip olduğu icihadlardan bazılarını değiştirdi ve Mezheb-i Cedidini kurdu. Buradaki icihadlarını K. el-Ümm adıyla yazdığı kitabında topladı..

İctihâd Usulü:

İmam Şafî, hüküm istinbatında önce Kur'an'a, sonra Sünnet'e bakardı. Onlarda hükmünü bulamadığı meseleler için İcmâ'a müracaat ederdi. Bu arada ashâb'ın ittifak ettiği kavilleri hükmüne mesned ederdi. Ashab içinde Hulefa-i Râşidin kavillerini diğerlerinkine tercih ederdi. Mürsel hadislerle amel ederken bazı şartları vardı. Râvisi güvenilir bir haber-i vahid'i kıyasa tercih ederdi. En sonunda kıyas'a başvururdu. Örf ve âdet de onun için bir hüküm kaynağı idi. Mesalih-i Mürselenin fikhî hükümler için rresned olamayacağı kanaatinde idi. İstihân deliline karşı idi. Onun kullandığı delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'an, 2. Sünnet, 3. İcmâ, 4. Sahabe kavilleri, 5. Kıyas, 6. Örf ve adet.

Eserleri:

Hadis taraftan olan İmam Şafî, fıkıh usulüne dair ilk eser yazan bir hukukçudur. Kitab'm ismi er-Risâle'dir. Bu konuda Ebu Yusuf'un bir kitap yazdığı rivayet edilirse de onun kitabı bize kadar gelmemiştir.

İmam Şafî Bağdat'da bulunduğu zaman el-Hücce kitabını yazdı, fikhî görüşlerini onda topladı. Mısır'da ise K. el-Ümm yazarak yeni kavillerini bu kitapda topladı. Şafî, ayrıca Ahkâmü'l-Kur'an ve İhtilâfü'l-Hadis adında iki kitap te'lif etti.

B. Şafî Fıkhnın Tedvini Ve Talebeleri

Şafî mezhebi fikhî iki yolla tedvin edilmiştir:

1. İmam Şafî, bizzat kendisinin yazdığı veya yazdırdığı eserlerde fikhî görüşlerini toplamıştır. Biraz önce de ifade edildiği gibi K. el-Ümm ve K. el-Hücce onun fikhî kitaplarıdır. er-Risale ise onun fikhî usulü sahasında yazdığı bir kitaptır. İmam Şafî K. el-Ümm'de kendi delilleriyle diğer hukukçuların görüşlerini, münakaşalarını toplamıştır. Bu eseri, talebesi er-Rebî b. Süleyman el-Murâdî rivayet etmiştir.

2. Talebeleri, Şafî fikhını eserlerinde toplamışlardır. Iraklı ve Mısır'lı bir çok talebesi vardır. Irak'lı talebeleri onun mezheb-i kadimini Mısır'lı öğrencileri ise Mezheb-i Cedidini yazmışlardır. Irak'ı öğrencilerinin en meşhurları şunlardır:

- a. Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî (öl. 260),
  - b. Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali el-Kerâbisî (öl. 245),
  - c. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Süreye (öl. 306)
- Mısırlı öğrencilerinden en meşhurları şunlardır:
- a. İsmail b. Yahya el-Müzenî (öl. 264).
  - b. Yusuf b. Yahya el-Büveytî (öl. 231).
  - c. Rebî b. Süleyman el-Muradî (öl. 246).
  - d. Harmele b. Yahya (öl. 243).

C. Şafî Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları:

1. Müzenî, Muhtasar,
2. Büveytî, Muhtasarul-Kebîr,
3. Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref Nevevî, Minhâc,
4. Remli, Nihâyetü'l-Muhtâc,
5. Şirbinî, Muğni'l-Muhtâc.
6. İbn Hacer, Tuhfetü'l-Muhtâc.
7. Gazzalî, el-Vecîz fi fikhî's-Şafîi.
8. Şirazî, el-Mühezzeb,
9. Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb.

4. HANBELİ MEZHEBİ

A. İmamı: Ahmed B. Hanbel (öl. 164-241 / 781-855)

Hicri 164 yılında Bağdat'da doğup yine orada vefat eden Ahmed b. Hanbel, ehl-i-hadis taraftarı bir fakih ve muhaddistir. İbn Hanbel, küçük yaşta iken Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Fıkıh derslerini İmam Muhammed ile İmam Şafî'den okudu. İslam ülkesinin çeşitli yerlerinde bulunan muhaddislerden faydalanmak üzere Küfe, Şâm, Mısır, Basra, Hicaz ve Yemen bölgelerini adım adım dolaştı. San'a şehrinde bulunan meşhur muhaddis Abdurrezzak b. Hemmâm'dan hadis dersi aldı, onları rivayet etti.

Me'mûn'un ortaya attığı, Mu'tasım'ın devam ettirdiği "Kur'an mahlûktur" görüşünü kabul etmeyen Ahmed b. Hanbel, bu yüzden eza-cefâ gördü, hapse atıldı.

İctihâd Usûlü:

Ahmed b. Hanbel, hüküm istinbat ederken Kur'an ve Sünnet'e bakıyordu. Bunlarda hükmünü bulamadığı meseleler için İcmâ ve Sahabe kavline müracaat ediyordu. Bu arada kıyas ve istishab delilini de hüküm istinbatında bir esas olarak kabul ediyordu. Tabiilerin fetvaları da onun için bir hüküm kaynağı idi.

Takdiri fıkha yönelmedi, meydana gelmemiş olaylar hakkında bir hükümde bulunmadı. Böyle sorulara cevap vermedi.

Ahmed b. Hanbel, Müsned adlı hadis kitabında kırkbinden fazla hadisi topladı. K.el-İlel adlı eseri de kaleme aldı.

B. Hanbeli Mezhebinin Tedvini Ve Talebeleri

Ahmed b. Hanbel, bizzat kendisi mezhebinin tedvin etmedi. Onun öğrencileri, mezhebin görüşlerini kitaplarında topladılar. Onun mezhebinin tedvin eden öğrencilerden en meşhurları şunlardır:

1. Ahmed b. Muhammed el-Esrem (öl. 273): Horasan ve Bağdad'lı bir muhaddis ve fakihdir. Eserinin adı, el-Câmi'dir.

2. Ahmed b. Muhammed el-Haccâc (öl. 275).

3. Ebû'l-Kasım Ömer b. Ebî Ali el-Hüseyn el-Hırakî (öl. 334):

Eserinin adı, Muhtasar'dır.

Bu mezhebin tedvin ve yayılmasında İbn Teymiyye ile İbn Kayyım'ın rolleri büyük olmuştur.

C. Hanbeli Mezhebine Ait Bazı Fıkıh Kitapları

1. İbn Kudâme, el-Muğnî,

2. Mansur b. İdris Buhûfî, Keşşâfu'l-Kinâ.

3. Hırakî, Muhtasar,

4. İbn Teymiyye, Fetâvâ.

5. Merdâvî, K. el-İnsâf.

3. FASIL

YAŞAMAYAN MEZHEBLER

A. Evzâi Mezhebi: Abdurrahman El-Evzâi (88-157 / 707-774).

Ehl-i hadis taraftan olan Abdurrahman b. Muhammed el-Evzâi, Şam'da doğdu. Beyrut'ta öldü. Müstakil bir müctehid olan el-Evzâi, Ata b. Ebî Rabah, Zührîve Mekhûl'dan ilim tahsil etti. Kitab ve Sünnet'e sıkı bir şekilde bağlı idi. Reye iltifat etmezdi. Bir müddet bumezheb Endülüs ve Şam'da tatbik edildi. el-Evzâi'nin görüş ve fetvalarını, Şafîi'nin K. el-Ümm adlı eseri ile İbn Kudâme'nin Muğnî adlı eserinde bulmak mümkündür.

B. Seyri Mezhebi: Süfyân Es-Sevrî (97-161 / 715-777)

Kûfe'de doğup Basra'da vefat eden Sevrî, ehl-i hadis taraftan bir fakih ve muhaddistir. K. el-Câmiu'l-Kebîr, K. el-Ferâiz ve Risale adlı eserleri vardır. Sevrî mezhebi, Horasan'da Hicri 600 senesine kadar yaşadı.

C. Leys B. Sa'd Mezhebi (94-175 / 701-788)

Mısır'da doğup orada ölen Leys b. Sa'd, muhaddis ve fakihti. İmam Malik ile ilmî yazışmalarda bulundu. Mezhebi vefatından kısa bir zaman sonra kayboldu.

D. Süfyân B. Üyeyne Mezhebi (öl. 107-108 / 725-81*)

Kûfe'de doğup Mekke'de vefat eden Süfyân b. Üyeyne, Zührî ve Şa'bi'den hadis okudu. Müsned ve Tefsir, adında iki eseri vardır.

E. Zahirî Mezhebi: Davud Ez-Zahirî (öl. 202-270 / 817-883)

Kûfe'de doğup Bağdad'da ölen Ebû Süleyman Davud b. Ali el-İsfehânî, Kitap ve Sünnet'in zahirine sarıldığı için kendisine Zahirî unvanı verildi. Kitap, Sünnet ve İma delillerini kabul eden, Davud ez-Zahirî, kıyas ve reyî şiddetle reddetti. Ancak kaza konularında aciz kalınca delil adı altında kıyas delilini kullandı.

İbn Hazm (öl. 450) bu mezhebi canlandırmak için canla başla savundu, bu mezhebin prensip ve hükümlerini el-Muhallâ ve el-İhkâm adındaki eserlerinde kaydetti.

F. Taberî Mezhebi: İbn Cerîr Et-Taberî (224-310 / 838-922)

Taberistanlı olan İbn CerİR, Hanefi, Şafİ ve Maliki fikhını İğrendi. Bununla beraber herhangi bir mezhebi taklid etmedi. MÜstakil bir müctehid olarak hareket etti, fikh, tefsir ve tarih sahalarında eserler yazdı. En meşhur eserleri şunlardır:

1. Câmîü'l-Beyân an-Te'vili âyil-Kur'ân,
2. Târihü'l-Ümem ve'l-Mülük,
3. K. İhtlâfi'l-fukahâ.

4. FASIL

SÜNNİ OLMAYAN MEZHEBLER

A. Hariciye Mezhebi: Hevâric

Tâbiün devrinde havâric fırkası ortaya çıktı. Bu fırkanın nüvesini halife Hz. Osman'a karşı ayaklananlar teşkil etti. İsyancılar, halifenin idareciliğinin yetersizliğini ve bazı tasarruflarının yersizliğini iddia ederek önce isyan etmeyi, sonra da onu öldürmeyi mubah saydılar. Aynı grup, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'ye biat etti. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki siyasi gerginlik şiddetlendi ve nihayet sıffin savaşı oldu. Hz. Muaviye ve taraftarları bir hakem vasıtasıyla ihtilafın giderilmesini teklif edince, hariciler önce buna rıza gösterdiler, sonra hakemlik meselesinin aleyhinde bulunarak bunun küfür olduğunu, "*hüküm ancak Allah'a aittir*" ayetince hükümün Allah'a ait olduğunu söylemeğe başladılar. Bu sebeple onlara muhakkime adı verildi. Bu konuda Hz. Ali "bu söz doğrudur, ancak onu batılda kullandılar" dedi.

Hz. Ali ve taraftarları arasında bir takım müessif olaylar cereyan etti ve binlerce kişinin ölümüne yol açan harbler oldu. Bu harblerde Hz. Ali bir hayli sarsıldı ve Hz. Muaviye'ye karşı zayıf duruma düştü. Haricilerin fedailerinden İbn Mülcem, Hz. Ali'yi şehid etti. İşte o tarihten itibaren havâric denilen ve bir takım görüşleri bulunan fırka ortaya çıktı.

Görüşleri:

1. Hilafet hakkında: Hariciler, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul ederler. Bazıları Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Muaviye'den nefret ederlerdi. Bunlara göre hilafet bir kabileye yani kureyş kabilesine mahsus değildir. Kureyş kabilesinden olmayan ve fakat Kur'an ve Sünnet'i bilen, onları tatbik edebilen bir şahıs da hilafet makamına getirilebilir. Müslümanların seçtiği halifeye biat etmek vaciptir, hak'dan ayrılan halife'yi müslümanların azletmesi gerekir.
2. Büyük Günah konusundaki görüşleri: Bunlara göre büyük günah işleyen kimse kâfir olur.
3. Hüküm Kaynakları: Müfrit hariciler, sadece Kur'an'ı hüccet olarak kabul ederler. Müfrit olmayanlar ise Kur'an ve Sünnet'i hüccet olarak kabul ederler. Ancak Sünnet'den sadece kendi imamlarının Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den rivayet ettikleri hadisleri bir hüccet olarak benimserler.
3. Mezheplerine muhalif olan ehli kibleyi mümin saymazlar.
4. Yalan ve gıybet abdesti bozar.
5. Bazılarına göre amel imandan bir cüz'dür.
6. Kur'an'da zikredilmediği için recm cezasını kabul etmezler. Bu konuda rivayet edilen hadislerle itibar etmezler.
7. Onlara göre bir kişi, karısı ile onun teyzesi veya halasım bir nikâh altında bulundurabilir.
8. Bunlara göre varise vasiyyet caizdir.

Bugün havâric'den İbâdiye kolu bulunmaktadır. İbadüer, Omân, Ceziretü'l-arab, Cezair ve garbda Zengibarda yaşamaktadırlar.

B. Şia Mezhebi

Hz. Ali'nin taraftarı olan fırkaya Şia denir. Bunlar hilafeti Hz. Ali ve onun sülalesine hasrederler. Bu fırka nasılları kendi arzularına göre tefsir etmişler ve bazı hadisler uydurmuşlardır. Şia'nın kolları arasında İmamiyye ve Zeydiyye bulunmaktadır. Bunları kısaca izah edelim.

A. İmamiyye Mezhebi:

Şia kollarından biri olan İmamiyye mezhebine göre hilafet, Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın soyundan gelenlere mahsustur. Bu mezhepte oniki imam meşhurdur. Bunların inanışlarına göre son imam esrareniz bir şekilde ortadan kaybolmuştur ve Mehdî ünvaniyle tekrar yeryüzüne inecektir. Bu mezhebe bağlı olanlar, İran, Irak, Pakistan, Suriye ve Afganistan'da yaşamaktadırlar.

Bunlara imamet meselesine çok önem verdiklerinden dolayı İmamiyye, İmam Cafer'e mensup olduklarından dolayı, Caferiyye, oniki imama bağlı olduklarından dolayı isnaaşeriyye denir. İmamiyye mezhebi Kitap ve Sünneti delil olarak kabul eder. Ancak imamlarının tefsiri, onlar için geçerlidir. Başkalarının tefsirlerine itibar etmezler. Kendi imamları kanalıyla gelen hadislerle amel ederler. Ekserisi icma ve kıyası kabul etmezler. Onlara göre imam masumdur. Ehl-i sünnete uygun olmayan görüşlerinden bazıları şunlardır:

1. Mut'a nikâhını caiz görürler.
2. İmamiyye mezhebine göre müslüman olan bir kişi, yahudi ve Hristiyan kadınlarla evlenemez.
3. Kadınlar sadece menkul mallara mirasçı olabilirler.
4. Bunlara göre talak'ın nikâh da olduğu gibi iki şahid huzurunda olması şarttır.
5. Ana baba bir amcağının oğlunu, baba bir amcadan mirasda ileri kabul ederler. Bundan maksat hilafetin Abbas'ın değil Hz. Ali'nin hakkı olduğunu kabul etmektir.

B. Zeydiyye Mezhebi

Bu mezheb, Zeyd b. Ali'ye nisbet edilir. Bu mezheb mutedildir. Bazı yönden ehl-i sünnete yakındırlar. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in hilafetini kabul

ederler. Ancak hilafeti Hz. Ali'ye daha layık görürler. Bunlar Kur'an ve Sünnet'i hüccet olarak kabul ederler. Ancak imamları Zeyd ve onun dedelerinden rivayet edilen hadisleri onlar için geçerlidir. Kıyas ve içtihadı kabul ederler. Ehl-i beytin icma'ından başka bir icma tanımazlar. Bu mezhep Yemen'e yaygındır. Fıkıh görüşleri hanefilerinkine yakındır. Bazı görüşleri şunlardır:

1. Mut'a nikâhı caiz değildir.
2. Hilafet irsi değildir, seçimle olmalıdır.
3. Gayr-i müslimin kestiğini haram sayarlar.
4. Müslüman bir erkek, ehl-i kitap ile evlenemez.
5. Mesht üzerine mesh caiz değildir.

Zeyd b. Ali (öl. 122) Mecmu adında bir fıkıh kitabı yazmıştı. Bu kitabı er-Ravdu'n-nadir adıyla Şerefüddin el-Haymî şerhetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- **el-Abbâdî**, Şerhu'l-Varakât (Hamiş), Mısır, 1307.
- 2- **Abdulazîz el-Buhârî**, Keşfu'l-Esrâr, İstanbul, 1308.
- 3- **Abdulkâdir Udeh**, et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî, Kahire, 1959.
- 4- **Ahmed b. Hanbel**, Müsned, Mısır, 1313.
- 5- **Ali Haydar**, Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, İstanbul, 1330.
- 6- **Âmidî**, el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm, Kahire, 1967.
- 7- **Bâbertî**, el-Înâye, Mısır, 1315.
- 8- **Baktır**, Mustafa, İslâm Hukukunda Zaruret Hâli, Ankara, 1986.
- 9- **Berezencî**, et-Teâruz ve't-Tercih Beyrie'l-Edilleti's-Şeriyye, Bağdâd, 1977.
- 10- **Bilmen**, Ömer Nasuhi, Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1967-1970.
- 11- **el-Buhârî**, el-Câmiu's-Sahîh, Kahire, 1311.
- 12- **Büyük Haydar Efendi**, Usûl-i Fıkıh Dersleri, İstanbul, 1969.
- 13- **Cerrahoğlu**, İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara, 1976.
- 14- **Çakan**, İsmail L., Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, İstanbul, 1982.
- 15- **Çantay**, Hasan Basrı, Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerîm, İstanbul, 1969.
- 16- **ed-Dârekutnî**, es-Sünen, Medine, 1966.
- 17- **Devâlibî**, el-Medhal İlä İmi'l-Usûl, Beyrut, 1965.
- 18- **Ebû Dâvûd**, es-Sünen, Mısır, 1280.
- 19- **Ebû'l-Kâsım** Hibetullah b. Seleme, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, Mısır, 1315.
- 20- **Ebû Zehra**, Fıkıh Mezhepleri Târîhi (trc. A. Şener), İstanbul, 1971.
- 20- **Ebû Zehra**, Ebû Hanife, (trc. O. Keskiöglü).
- 20- **Ebû Zehra**, İmâm Şafîî (trc. O. Keskiöglü), Ankara, 1969.
- 20- **Ebû Zehra**, İbn Hanbel, Hayâtuhû ve Asruhû ve Ârâuhû ve Fıkruhû, Kahire, 1949.
- 20- **Ebû Zehra**, Mâlik, Hayâtuhû ve Asruhû ve Ârâuhû ve Fıkruhû, Kahire, 1952.
- 20- **Ebû Zehra**, İslam Hukuk Metodolojisi (trc. A. Şener), Ankara, 1979.
- 21- **Elmahlı Hamdi Yazır**, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1960.
- 22- **el-Ensârî**, Muhammed Nizâmuddîn, Fevâihü'r-Rehâmût Şerhu Müsellemi's-Sübût, Mısır, 1324.
- 23- **Enver Mahmûd Debûr**, el-Medhal Li Dirâseti'l-Fikhi'l-İslâmî, Kahire, 1985.
- 24- **el-Gazâlî**, el-Mustasfâ, Mısır, 1324.
- 25- **Güzelhisârî**, Menâfiu'd-Dekâik, İstanbul, 1308.
- 26- **Hâdimî**, Mecâmiu'l-Hekâik, İstanbul, 1308.
- 27- **Hallâf**, Teşrîi İslâm Tarihi (trc. H. Algül), İstanbul, 1971.
- 27- **Hallâf**, İslâm Hukuk Felsefesi (trc. H. Atay).
- 28- **Hamidullah**, Muhammed, "İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tetkik" (trc. B. Davran), İslâm Tetkikler Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1953.
- 28- **Hamidullah**, "Usûl el-Fıkıhın Tarihi" (trc. F. Sezgin), İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1956-57.
- 29- **el-Hatîb el Bağdadî**, el-Fakîh ve'l-Mutafakkih, Beyrut, 1975.
- 30- **el-Hatîb et-Tebrizî**, Mişkâtü'l-Mesâbih, Dîmeşk, 1962.
- 31- **Hâzîmî**, İtibâr Fi'n-Nâsîh ve'l-Mensûh, Humus, 1966.
- 32- **Hudarî**, İslam Hukuk Tarihi (trc. H. Hatiboğlu), İstanbul, 1974.
- 32- **Hudarî**, Usûlu'l-Fıkıh, Mısır, 1969.
- 33- **İbn Âbidin**, Reddu'l-Muhtâr, Mısır, 1386.
- 33- **İbn Âbidin**, "Ukûdü Resmî'l-Müftî", Mecmuâtü'r-Resâil, İstanbul, 1325.
- 34- **İbn Haldun**, Mukaddime, (trc. Pîrizâde Sâib Efendi), İstanbul, ty.
- 35- **İbn Hallikân**, Vefeyâtu'l-Ayân, Kahire, 1949.
- 36- **İbn Humâm**, Fethu'l-Kadîr, Mısır, 1315.
- 37- **İbn Kayyım**, İlâmu'l-Muvakkîin, Mısır, ty.
- 37- **İbn Kayyım**, et-Turûku'l-Hukmiyye, Mısır, 1317.

- 38- **İbn Kemâl Paşa**, "Tabakâtu'l-Fukahâ", Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba, Baba Bölümü, No: 351 / 16.
- 39- **İbn Mâce**, es-Sünen, Mısır, 1953.
- 40- **İbn Mâze**, Şerhu Edebi'l-Kâdi, Bağdâd, 1978.
- 41- **İbn Melek**, Şerhu Menâri'l-Envâr, İstanbul, 1308.
- 42- **İbn Munzîr**, Kitâbu'l-İcmâ, (trc. A. Şöner), Ankara, 1984.
- 43- **İbn Nuceym**, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Kahire, 1968.
- 44- **İsmail Hakkı İzmirli**, İlm-i Hilaf, İstanbul, 1330.
- 45- **Kâfiyeci**, Kitabu't-Teysîr, (trc. İ. Cerrahoğlu), Ankara, 1974.
- 46- **Kâmil Miras**, Sahih-i Buhârî Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Ankara 1970.
- 47- **Karâfi**, Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl fi'l-Usûl, Mısır, 1307.
- 48- **Karaman**, Hayreddin, İslam Hukukunda İctihâd, Ankara, t.y.
- 48- **Karaman**, İslam Hukuk Tarihi, İstanbul, 1974.
- 49- **Kâsânî**, Bedâyi'u's-Sanâyi', Mısır, 1327.
- 50- **Kavakcı**, Karahanlılar Devri İslam Hukukçuları, Ankara, 1976.
- 51- **Kerhî**, Risale fi'l-Usûl, İstanbul, t.y.
- 52- **Keskioğlu**, Osman, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ankara, 1969.
- 53- **Kılıçer**, Esat, İslam Fıkıhında Rey Taraftarları, Ankara, 1961.
- 54- **Koçkuzu**, A. Osman, Hadisde Nâsîh Mensûh, İstanbul, 1985.
- 55- **Köprülü**, Fuat, Medeniyet-i İslamiye Tarihi, Ankara, 1963.
- 56- **Mahmud Es'ad Seydişehrî**, Telhîs-i Usûl-i Fıkıh, İzmir, 1313.
- 57- **Mâverdî**, el-Ahkâm-u's-Sultâniyye, Mısır, 1909.
- 57- **Mâverdî**, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye.
- 58- **Molla Hüsrev**, Mir'ât, İstanbul, 1312.
- 59- **Muhammed Yûsuf Musa**, Fıkıh-ı İslam Tarihi, (trc. A. Meylani), İstanbul, 1973.
- 60- **Mustafa Sıbâî**, es-Sünneh ve Mekânetüha fi't-Teşri'i'l-İslâmî, Beyrut, 1978.
- 61- **Müslim**, el-Câmi'u's-Sahîh, Kahire, 1955.
- 62- **Nabulusî**, "Risaletü't-Tahkîk", (trc. Ş. Özen), Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması, İstanbul, 1987.
- 63- **Nebhân**, İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları (Nizâmü'l-Hükm fi'l-İslam) (trc. S. Armağan), İstanbul, 1980.
- 64- **Neseî**, es-Sünen, Beyrut, 1930.
- 65- **Özen**, Şükrü, Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması, İstanbul, 1987.
- 66- **Sava Paşa**, İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Etüdler, (trc. B. Arıkan), Ankara, 1955.
- 67- **Serahsî**, Usûl, Beyrut, 1973.
- 68- **Seyyîd Bey**, Usul-i Fıkıh, İstanbul, 1333, 1338.
- 69- **Süyûtî**, el-İtkân, Mısır, 1318.
- 70- **Şâkiru'l-Hanbelî**, Usûlu'l-Fıkıh, Dımaşk, 1948.
- 71- **Şâtîbî**, el-Muvafakât, Kahire, 1970.
- 72- **Şener**, Abdulkadir, Kıyas, İstihsan ve İstislah, Ankara, 1974.
- 73- **Şevkânî**, İrşâdu'l-Fühûl, Mısır, 1337.
- 74- **Tâcu's-Sübkî**, Metnu Cem'ul-Cevmâmi', (Mecmu'u'l-Mütün), Mısır, 1306.
- 75- **Tarabulusî**, Muînu'l-Hükkâm, Mısır, 1310.
- 76- **Taşköprüzâde**, Tabakanı'l-Fukahâ, Musul, 1961.
- 77- **Tecrîd**, bk. Kâmil Miras. Teftezânî, et-Telvîh, İstanbul, 1282.
- 78- **Tehânevî**, Yeni Usul-i Hadis, (trc. İ. Canan), İzmir, 1982.
- 79- **Telhis**, bk. Mahmud Es'ad
- 80- **Tirmizi**, es-Sünen, Mısır, 1931.
- 81- **Yeniçeri**, Celal, İslam'da Devlet Bütçesi, İstanbul, 1985.
- 82- **Zâhidü'l-Kevserî**, Bulûğu'l-Emânî, Kahire, t.y.
- 83- **Zebîdî**, Ukûdu Cevahiri'l-Münife, İstanbul, 1309.
- 84- **Zekeriya**, el-Birri el-Mesâdir Ahkâmü'l-İslâmiyye, Mısır, 1975.
- 84- **Zekeriya**, Usûl'l, Fıkhi'l-İslâmî, Mısır, 1986.
- 85- **ez-Zerkâ**, el-Fıkhu'l İslâmî Fi Sevbihî'l-Cedîd, Dımaşk, 1965.
- 86- **Zeydan**, Abdulkarim, Nizârnu'l-Kadâ Fi's-Şerîati'l-İslamiyye, Bağdad, 1984.
- 86- **Zeydan**, İslam Hukukuna Giriş (trc. A. Şafak), İstanbul, t.y.
- 86- **Zeydan**, Fıkıh (İslam Hukuku) Usulü (el-Vecîz Fi Usulî'l-Fıkıh), (trc. R. Özcan), Ankara, 1982.
- 87- **Zeyleî**, Nasbu'r-Râye, Beyrut, 1973.
- 88- **Zirikî**, A'lâm, Mısır, 1373-1378.
- 89- **Zürkânî**, Menâhilü'l-İrfân, Mısır, t.y.

- [2] Tevbe: 9/36.
- [3] Buhârî, Vüdaf 68; Müslim, Taharet, 94.
- [4] Bakara: 2/222.
- [5] Buhârî, Zekât, 38; Ebü Dâvûd, Zekât, 5; Muvattâ, Zekât, 23.
- [6] Nisâ: 4/25.
- [7] Nisa: 4/24.
- [8] Tevbe: 9/80.
- [9] Nisa: 4/23.
- [10] Âl-i İmrân: 3/130,
- [11] Bakara: 2/178.
- [12] Mâide: 5/45.
- [13] Menâfi', s. 132; Şâkiru'l-Hanbelî, s. 208.
- [14] Mir'ât, s. 345.
- [15] Serahsî, Usûl, II, 29.
- [16] Nisa: 4/11.
- [17] Bu konuda fazla bilgi için bk. el-Berezencî. Abdullatif Abdulazîz, et -Tearuz ve't-Tercihbeyne'l edilletiş-şeriyye. I, Bağdad, 1977; İsmail Lütfi Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul, 1982.
- [18] Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, s. 241.
- [19] Serahsî, Usûl, II, 12; Berezencî, et-Teâruz, I, 23-31.
- [20] Bakara: 2/240.
- [21] Bk. Elmalılı,II,816-817
- [22] Bakara: 2/234.
- [23] Talâk: 65/4.
- [24] İbn Melek, s230.
- [25] Berezencî, I, 58-70; İ.L.Çakan, s. 92-102.
- [26] Tecrid, I, 251.
- [27] Aynı yer.
- [28] el-Abbâdî, Şerhu'l-Verekât, (hamiş), s. 140-1 (Karâfi, Şerhu Tenkih'il-Fusûl fî'l-usûl Hamişî), Mısır, 1307,
- [29] Bakara: 2/184-185.
- [30] Şevkânî, s. 24i; İlm-i Hilaf, s. 194.
- [31] Serahsî, II, 12-13; İbn Melek, s. 226; Telhis, s. 416-7; Berezencî, I, 243 ve dev.
- [32] Nisa: 4/3.
- [33] Nisa: 2/23.
- [34] Bk. Bakara: 2/219, Nisa: 4/43, Mâide: 5/90-91; Bu konuda kısa bir bilgi için bk. Çantay, Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim, I, 58-59.
- [35] Cuma: 62/9.
- [36] Bakara: 2/275.
- [37] Müslim, Akdiye 19.
- [38] bk. Tirmizi, Şehadat, 4.
- [39] Şevkânî, s. 241;Muked. Çakan, s. 148-162.
- [40] Mir'ât, s. 496; Telhis, s. 420.
- [41] Mâide: 5/6.

- [42] Bakara: 2/225; Mâide: 5/89.
- [43] Serahsî, II, 13.
- [44] 491 Güzelhisârî, s. 346; Tehanevî, Zafer Ahmed.Yeni Usul-i hadis, (tere. î. Canan), İzmir, 1982, s. 279.
- [45] Serahsî, II, 12-13; İbn Melek, s. 226-8; Mir'ât, s. 492-5, Tehanevî, s.273; İlm-i Hilâf.s.206-8; Berezençî, I, 266-283; Çakan, s. 169-170.
- [46] Berezençî, I. 266; Çakan s. 169
- [47] Berezençî, I, 169-170; Çakan, s. 169-170.
- [48] Şevkânî, s. 162, İbn Melek, s. 247
- [49] Serahsî, II, 54.
- [50] Şevkânî, s. 165.
- [51] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, Ankara, 1976, s. 124-125.
- [52] Bakara: 2/106.
- [53] Ra'd: 13/39.
- [54] Nahl: 16/101.
- [55] Serahsî, II, 54-55.
- [56] Bakara: 2/144.
- [57] Suyûtî, İtkân, Mısır-1318, II, 21.
- [58] Hudari, Usûl, s. 256.
- [59] Nûr: 24/4,
- [60] Nûr: 24/6.
- [61] Serahsî, II, 56-57, 61; Şevkânî, s. 162-163.
- [62] Nur: 24/6.
- [63] Hakka,: 69/5-6
- [64] Müslim, 5/3,4,5(Nevevi şerhiyle birlikte)
- [65] Şevkani, s.163;Büyük Haydar Efendi, s. 283; Ebu Zehra, s.164-165
- [66] Hallâf, s. 366-368; Ebû Zehrâ, s. 165-166.
- [67] Zeydân, s. 507.
- [68] Bakara: 2/180.
- [69] Nisa: 4/11.
- [70] İbn Mâce, II, 905.
- [71] Zeydân, s. 505.
- [72] Bakara: 2/240.
- [73] Bakara: 2/234.
- [74] Nûr: 24/4.
- [75] Nûr: 24/6.
- [76] Bakara: 2/180.
- [77] Nisâ: 4/11.
- [78] Bakara: 2/144.
- [79] Hudarî, s. 263-264.
- [80] Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Selâme, en-Nâsîh.ve'l-Mensûh, s. 10, Mısır 1315 (Hârniş), Süyûtî, İtkân, II, 22-26; Büyük Haydar Efendi, s. 286-287, Mir'ât, s. 378.
- [81] Bakara: 2/240.
- [82]

- Mir'ât, s. 378; Hudarî, s. 270; Şevkânî, s. 173, Süyjütî, İtkân, II, 24.
- [83] Bilmen, I, 103; Ali Osman Koçkuzu, Hadisde Nâsîh Mensûh, İst. 1985, s. 318.
- [84] İlm-i Hilaf, s. 211; Şevkânî, s. 241.
- [85] Fevâtih, II, 204; Hadimî, 33; i'tibar, s. 6. v.d. İlm-i Hilaf, s. 212-213; Şevkânî, s. 244, 251; Telhîs, s. 425-432.
- [86] Ahzâb: 33/53.
- [87] bk. İbn Melek, s. 100-102.
- [88] Bakara: 2/178.
- [89] Nisa: 4/93.
- [90] Bilmen, I, 88.
- [91] Nisa: 4/93.
- [92] Nisa: 4/92.
- [93] Âl-i İmrân: 3/130.
- [94] Bakara: 2/279.
- [95] Kâfiyeci, Kitâbu'l-Teysir, trc. İ. Cerrahoğlu, s. 76.
- [96] Mâide: 5/38.
- [97] Mir'ât, s. 493; İlm-i Hilaf, s. 207
- [98] Mâide: 5/6.
- [99] Elmalılı, IH, 1584-5; Berezençî, I, 354.
- [100] Telhis, s. 422.
- [101] Bakara: 2/225.
- [102] Mâide: 5/89.
- [103] Bakara: 2/222.
- [104] Hudarî, s. 361-62; Berezençî, I, s. 428.
- [105] Ahmed b. Hanbel, IV, 249, 251.
- [106] Buhârî, Tıbb, 4.
- [107] Çakan, s. 184.
- [108] Müslim, Akdiye, 19.
- [109] Berezençî, I, 392-96.
- [110] Tehânevî, s. 274-5; İlm-i Hilaf, s. 185.
- [111] Hudarî, s. 360-61; İlm-i Hilaf, s. 208.
- [112] İlm-i Hilaf, s. 209; Fevâtih, II, 184.
- [113] Zeydan, s. 518.
- [114] Müzzemmil, 20.
- [115] A'râf: 7/204.
- [116] İbn Melek, s. 227.
- [117] İbn Melek, s. 227-228.
- [118] Seyyid bey, II, 243.
- [119] Hikmet kelimesi hakkında bak. Elmalılı, II, 915-929.
- [120] Keşful Esrar, III, 294; Fevâtih, II, 260; Devâlibi, s. 438.
- [121] Bakara: 2/179.
- [122] Muvafakat, IV, 105-106.

- [123] Şâtibî, II, 3.
- [124] Nisa: 4/165.
- [125] Enbiya: 21/107.
- [126] Zariyât: 51/56.
- [127] Mülk: 67/2.
- [128] Mâide: 5/6.
- [129] Bakara: 2/183.
- [130] Ankebût: 29/45.
- [131] Bakara: 2/179.
- [132] Gazzalî, I 296.
- [133] Fevâtih, II, 260.
- [134] Mecelle, md. 30.
- [135] Seyyid Bey, II, 90.
- [136] Bilmen, I, 200.
- [137] Fevâtih, II, 262.
- [138] Bu kaidelerin açıklaması için bk. Ali Haydar, Dureru'l-Hükkâm, Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm.
- [139] Seyyid Bey, II, 298.
- [140] Hudarî, Usûl, 305-306; Fevâtih, II, 263-4.
- [141] Seyyid Bey, II, 300-302.
- [142] Fevâtih, II, 264.
- [143] Seyyid Bey, II, 303; Muk. ediniz. Fevâtih, II, 264.
- [144] Fethu'l-Kadîr, II, 9.
- [145] Remel; tavafin ilk üç şavtında iztibâ halinde olan erkeklerin adımlarını kısaltıp, omuzlarını silkerek çalımlı yürümelerine denir. Peygamber (s.a.s.) Efendimiz sahabe ile beraber umre yaparlarken müşrikler, "daru'n-nedve" önünde toplanmış, onları seyrediyorlardı. Aralarında, müslümanların meşakkat, zorluk içinde takatsiz düşmüş olduklarını söyleşiyorlardı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz "iztibâ" yaparak sağ pazularını ortaya çıkardılar. Sür'atli ve çalımlı yürümeye başladılar ve "*Bugün kendisini onlara kuvvetli gösteren kimseye Allah rahmet etsin*" buyurdular.
- [146] Bilmen, IV, 83. Babertî, İnâye, II, 10.
- [147] Seyyid Bey, II, 305-306.
- [148] Tevbe: 9/60.
- [149] Fethü'l-Kadir, II, 14-15, Karaman, İctihad, s. 70-71.
- [150] İbn Âbidin, II, 342.
- [151] Bâbertî, İnâye, II, 15; İbn Âbidin, aynı yer.
- [152] Bâbertî, İnâye, II, 15 ; Seyyid Bey, II, 310.
- [153] Bâbertî, aynı yer; Seyyid Bey, II, 308.
- [154] Zeydân, İslam Hukukuna Giriş, s. 193-194; Bu konuda fazla bilgi için bk. Dr. Celal Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, s. 204-211.
- [155] Bu konuda fazla bilg için bk. Hayreddin Karaman, İslam Hukukunda İctihâd.
- [156] İlm-i Hilaf, s. 217-218.
- [157] Gazâlî, II, 350; Fevâtih, II, 362.
- [158] Seyyid Bey, I, 173.
- [159] Şâkiru'l-Hanbelî, s. 391.
- [160] Şâkiru'l-Hanbelî, s. 391.
- [161]

bk. Bakara: 2/150; Nisa: 4/59; Şûra: 42/38; Âl-i İmrân: 3/155.

[162]

Ebü Dâvûd, Akdiye, 11.

[163]

Ebü Dâvûd, Akdiye, 2.

[164]

Seyyid Bey, I, 231-237.

[165]

Bilgi için bk. İbn Kemâl Paşa, "Tabakâtui-Fukahâ, Süleymaniye Dügümlü Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vr. 127-131; İbn Âbidîn, "Uküdü Resmî'l-müftî", Mecmuatü'r-Resâil, I, 11-12; Reddül-Muht'âr, I, 77; Taşköprüzâde, Tabakâtu'l-Fukahâ, Musul, 1961, s. 1 ve dev. Seyyid ; Bey, I, 239 ve dev.; Bilmen, I, 313-314; Hayreddin Karaman, Fıkıh Usûlü, s. 49-53.

[166]

Bilmen, I, 314-315; Ebü Zehra, İmâm Şafîî, trc. O. Keskiöglü, s. 349-50.

[167]

Seyyid Bey, I, 257 ve dev.

[168]

İbn Kayyım, IV, 213.

[169]

Seyyid Bey, I, 273.

[170]

Zümer: 39/9.

[171]

Fâtır: 35/28.

[172]

Zümer: 39/18.

[173]

A'râf: 7/199.

[174]

A'râf: 7/28.

[175]

Bakara: 2/111.

[176]

İsrâ: 17/36.

[177]

Haşr: 59/2.

[178]

İbn Mâce, Mukaddime, 17.

[179]

Hatîb el-Bağdâdî, (öl. 463), el-Fakîh veM-Mutefakkîh, Beyrut, 1975, II, 69.

[180]

Hatîb el-Bağdâdî, Fakîh ve'l-Mütetakkîh, II, 68.

[181]

Hâcc: 22/78.

[182]

Nahl: 16/43.

[183]

Mecelle, md. 22.

[184]

Nabulusî, "Huıasatu'l-Tahkik", trc. Ş. Özen, Mezheblerin Doğuşu ve İctihâd Tartışması, İst. 1987, s. 125-6.

[185]

İbn Abidin, R.Muhtar, trc. A.Davudoğlu, I, 51.

[186]

İbn Abidin, Reddül-Muhtâr, trc. A. Davudoğlu, I, 50.

[187]

Telhîs, s. 508; Mukayese ediniz: Kerhî, Risale, s. 84.

[188]

Karaman İctihad, s. 226-227.

[189]

Seyyid Bey, I, 289.

[190]

Fethül-Kadîr, V, 456-457.

[191]

Ebü Zehra, Mâlik hayatuhu ve asruhu ve ârauhu ve fikhuhu, Kahire, 1952, s. 380.

[192]

a.g.e., s. 381.

[193]

Ebu Zehra, Fıkıh Mezhepleri Tarihi, trc. A. Şener, III, 262-3.

[194]

İbn Kayyım, İ'lâm, IV, 175-176, 212-213.

[195]

Ebu Zehra, İbn Hanbel, hayatuhu ve asruhu ve ârauhu ve fikhuhu, Kahire, 1949, s. 387.

[196]

İbn Kayyım, İ'lâm, IV, 196-198.

[197]

Ebu Zehra, İmâm Şafîî, trc. O. Keskiöglü, s. 347.

[198]

a.g.e., s. 355.

[199]

İbn Abidîn, "Uküdu Resmî'l-müftî", Mecmuatıul, Resâü, I, 10-52; Ali Haydar, Dururu'l- Hükkâm, IV, 694-701.

[200]

Mecelle, md. 1784.

[201] bk. Kasanî, Bedâyi, VII, 1-5; İbn Mâze, Şerhu Edebil-kadî, I, 1 ve dev.; Abdülkerim Zeydân, Nizâmu'l-kadâ fi'ş-şeriatî'l-İslamiyye, s. 1 ve dev.

[202] Mecelle, md. 1786.

[203] Kasanî, a.g.e., VII, 4-5; Tarabulusî, Muînu'l-hükkâm, s. 7-8.

[204] Abdülkerim Zeydân, a.g.e., s. 243 ve dev.

[205] bk. Bedâyi', VII, 4; Tarabulusî, s. 14 ve dev.; Ali Haydar, Dürürü'l-hükkâm, IV, 656.

[206] bk. Mâverdi, el-Ahkâmu's-Sultâniyye; Nebhân, İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, trc. S. Armağan, (Nizâmu'l-Hüküm fi'l-İslâm).

[207] Mecelle, md. 1786.

[208] Ali Haydar, a.g.e., IV, 556-557; bk. İbn Kayyım, et-Turûku'l-Hükmiyye, s. 1 ve dev.

[209] Abdülkerim Zeydân, Nizâmu'l-Kada, s. 245-251.

[210] Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkâm, IV, 696.

[211] Mecelle, md. 1.

[212] Fıkıh", İ.A. IV, 601.(İ. Goldziher).

[213] ez-Zerkâ, el-Fikhü'l-İslâmî, I, 55-56.

[214] Bu konuda fazla bilgi için bk.Muhammed Yusuf Musa, Fıkıh-i İslam Tarihi trc.A.Meylani,İstanbul 1973;Hallaf Teşiiir İslam Tarihi trc.H.Algül, İstanbul 1971; Hudari İslam Hukuk Tarihi trc.H.Hatiboğlu İstanbul 1974; Zeydan İslam Hukuku Tarihi İstanbul 1974; Enver Mahmud Debur, el-Medhal li diraseti'l-fikhi'l-İslami Kahire 1985; Kavakçı Karahanlılar Devri İslam hukukçuları Ankara 1976 Abdullatif es-Sübki, Muh.Sayıs-Muh.el-Beriri, Tarihu't-teşri'i'l-İslami Kahire 1939.

[215] bk. Enfâl: 8/67-70

[216] Bakara: 2/185.

[217] Hâcc: 22/78.

[218] Buhârî, Megâzî, 60.

[219] Bakara: 2/228.

[220] Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 201.

[221] Neseî, VI, 198.

[222] Bakara: 2/236.

[223] Hudarî, İslam Hukuk Tarihi, 145-148.

[224] Mâide: 5/6.

[225] Karaman; Tarih," s. 48.

[226] a.g.e., aynı yer.

[227] İbn Kayyım, İ'lâm, I, 16.

[228] İbn Kayyım, İ'lâm, I, 77.

[229] Bilmen, I, 374.

[230] Bakara: 2/228.

[231] Mâide: 5/6.

[232] bk. Bakara: 2/285; Mâide: 5/6.

[233] Fuat Köprülü, Medeniyet-i İslamiye Tarihi, s. 287-8, 311-2; Ebû Zehra, Ebû Hanife, ter. O. Keskiöglü, s. 501-7; İmam Şafii, trc. O. Keskiöglü, s. 357-364; İslamda Fıkıh Mezhepler Tarihi, trc. A. Şener, II, 187-190, III, 156-158, 264-265; Bilmen, I, 323.

[234] Abdulganî Nabusî, "Hulâsatü't-Tahkîk" trc. Şükrü Özen, Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması, s. 125-126.

[235] Ebû Zehra, Fıkıh Mezhepler Tarihi, trc. A. Şener, II, 123 ve dev.; Esat Kışçer, İslam Fıkıhın da Rey Taraftarları, s. 48-49.

[236] Ebû Zehra, a.g.e., II, 132.

[237] Zebîdî, s. 1 ve dev.

[238] Zebîdî, aynı yer.

- [239] İbn Âbidîn, Reddü'lmuhtar, I, 50; Bilmen, I, 320.
- [240] Ebû Zehra, a.g.e., II, 184; Keskiöglu, a.g.e., s. 93.
- [241] Ebû Zehra, a.g.e., II, 138 (İbnü'l-Bezzâzî, Menâkibi Ebî Hanife II, 15'den naklen).
- [242] İbn Âbidin, Reddü'l-muhtâr, I, 47.
- [243] İbn Âbidin, Reddü'l-muhtâr, I, 49-50; Ter. A. Davudoğlu, I, 53.
- [244] Zâhidü'l-Kevserî, Bulûĝu'l-Emânî, s. 56-57.
- [245] İbn Âbidin, a.g.e., aynı yer.
- [246] Zirikli, A'lâm, VI, 128.

1.Bölüm

2.Bölüm

3.Bölüm

FIKİH USÛLÜ

BİRKAÇ SOZ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı ile

TAKDİM

ÖNSÖZ

ÖNSÖZ

Fıkıh Usulü Kavramı:

Usul:

Fıkıh Usulünün Tanımı:

Fıkıh Usulü ilminin Ortaya Çıkışı

1- Mezhebi Esas Almayan Metod:

2- Mezhebi Esas Alan Metod:

3- Karma Metod:

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİMİYET VE KANUN KOYMA

HÂKİMİYET VE KANUN KOYMA

2. BÖLÜM

ŞER'İ DELİLLER

ŞER'İ DELİLLER

1- Kuranı Kerim

Kur'an'a Ait Bir Kısım Özellikler:

Kur'an-ı Kerim'in Delil Oluşu:

Kur'an-ı Kerim'i Anlamak İçin Takip Edilecek Yol

Kur'an En Büyük Mucizedir:

Hadisi Kudsi ile Kur'an-ı Kerim Arasındaki Fark:

1. Elçi ile Birşey Göndermek:

2. İlham Etme, Kalbe Doğdurma:

3. Vesvese Verme:

4. İşaret Etme, Gösterme:

Vahiy Kelimesinin İstihali Manası:

Vahyin Kısımları:

1. Vahiy Metlûv (Okunan Vahiy):

2. Vahiy-i Gayr-i Metlûv (Okunmayan Vahiy):

A. Vahiy-i Zahir "Gerçek Anlamda Vahiy"

B. Vahiy-i Batini (Resulullah'ın İctihadi):

a. Resulullah'ın Savaş İle İlgili Hususlardaki İctihadi:

c. Resulullah'ın Şer'i Hükümler Hakkındaki İctihadi:

2- SÛNNET

Tanımı:

Sahih Sünnetin Kısımları:

1. Mütevatir Hadisler:

Mütevatir Hadis ile Amel Etmenin Hükümü:

2. Meshur Hadis:

Meshur Hadis ile Amel Etmenin Hükümü:

3. Ahad Hadis

Ahad Hadis İle Amel Etmenin Hükümü:

Ahad Hadisle Amel Etmenin Şartları:

A. Ravide Aranan Şartlar:

B. Lafzında Aranan Şart:

C. Manasında Aranan Şart

Hanefilerin Şartları:

Malikilerin Şartları:

Şafililerin Şartları:

Hanbelilerin Şartları:

Dini Kaynak Olarak Sünnetin Derecesi:

İslâm'da Sünnetin Yeri (Sünnetin Delil Oluşu)

Sünnet Şeriatin İkinci Kaynağıdır:

1. Kur'an-ı Kerim'de Sünnetin Şer'i Delil Olduğuna Dair Beyanlar:

a. Allah'a ve Peygamberine İtaati Birlikte Emreden Ayetler:

2. Resulullah'ın Sahih Sünneti Fiil ve Sözlerini, Takrir ve Sıfatlarını Almamızı Emretmektedirler.

- [a. Resulullah'ın Sünnetine Uymamızı Emreden Hadisler:](#)
- [b. Sünnete Uyulduğunda Sapıklıktan ve Cehennemden Uzaklaşılacağını Beyan Eden Hadisler:](#)
- [c. Sünnetin Muhafazası için Yazılmalarına Ruhsat Veren Hadisler:](#)
- [d. Ezberlenen Sünnetinin İnsanlara Aktarılmasını Emreden Hadisler:](#)
- [3. Sahabeler, Sünnetin Şer'i Delil Olduğu İnancını Taşımışlardır](#)
- [4. Sünnetin Delil Olmayacağını Söyleyen Hasta Kalpliler:](#)
- [Sünnete Sokulmak İstenen Şüpheler:](#)
- [1. "Kur'an Yeter, Sünnete İhtiyaç Yoktur" Diyenler:](#)
- [2. "Kur'an Korunmuş Sünnet Korunmamıştır" Diyenler:](#)
- [3. "Sünnetle Amel Edildiğinde Şer'i Hükümlerle Çelişir" Diyenler:](#)
- [4. "Resulullah Hadis Yazmayı Yasaklamıştır" Diyenler:](#)
- [5. "Hadislerin Çoğu Kur'an'a Ters Düşmektedir" Diyenler:](#)
- [1. Kavli Sünnetlerin Emir Kalıplarını İfade Etmesi Hükümü:](#)
- [2. Resulullah'ın Fiili Sünnetlerinin Hükümü:](#)
- [Fiili Sünnetin Kısımları:](#)
- [1- Kur'an-ı Kerim'in Kapalı Olan Âyetlerini Açıklayan Fiiller:](#)
- [2. Kur'an-ı Kerim'i Açıklar Mahiyette Olmayan Fiiller:](#)
- [A. Resulullah için Sıfatı \(Hükümü\) Bilinen Fiiller](#)
- [B. Resulullah için Hükümü Bilinemeyen Fiiller \(Mutlak fiiller\):](#)
- [a. Yapılmalarında Sevap Umulmayan Mutlak Fiiller:](#)
- [b. Yapılmalarında Sevap Umulan Mutlak Fiiller:](#)
- [Teşri Olmayan Fiiller](#)
- [1. Zelle \(Ayak Sürçmesi\):](#)
- [2. Resulullah'ın Beşeriyeti Gereği Yaptığı Fiiller.](#)
- [A. Örf ve Adetler:](#)
- [B. Tecrübeye Dayanan Fiiller:](#)
- [3. Yalnız Resulullah'a Mahsus Olan Hususlar:](#)
- [4. Resulullah'ın Kasıtsız Şekilde Yaptığı Fiiller \(Sehven Yapılan Fiiller\):](#)
- [A. Namazda Eksiklik Yapması:](#)
- [B. Vefatı Anında Kendisine Tam Malik Değilken Kalem ve Yazı Malzemesi İstemesi:](#)
- [Mealen Hadis Rivayet Etmenin Hükümü:](#)
- [1. Caizdir Diyenler:](#)
- [2. Caiz Değildir Diyenler:](#)

3- İCMA

- [İcmanın Şartları :](#)
- [1. Müctehidlerin İttifakı:](#)
- [2. İttifaka Bütün Müctehidlerin Katılması:](#)
- [3. Mevcut Müctehidlerin ittifakı:](#)
- [4. Hz. Peygamber'den Sonra Yapılması:](#)
- [5. ittifakın Açıkça Yapılması:](#)
- [6. Gerçek veya Hükmi Bir İttifakın Bulunması:](#)
- [A. Çoğunluğun İttifakı:](#)
- [B. Medine Müctehidlerinin İttifakı:](#)
- [C. Hulefa-i Raşidîn'in İttifakı:](#)
- [D. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in İttifakları:](#)
- [E. Haremeyn eş-Şerifeyn'deki Sahabelerin İttifakı:](#)
- [F. Ehl-i Beyt'in İttifakı:](#)
- [G- Sükût-i İcma \(Susmak Suretiyle İcma\):](#)
- [Sükût-ı İcmayı Delil Sayanlar:](#)
- [Sükutu İcmayı Delil Saymayanlar:](#)
- [H. İcma-ı Mürekkeb:](#)
- [İcmanın Delil Oluşu:](#)
- [İcmanın Dayanağı:](#)
- [İcmanın Kıyas veya Mesalih-i Mürsele Dayanıp Dayanamayacağı:](#)
- [1. Kıyasa Dayanıp Dayanamayacağı:](#)
- [2. Mesalih-i Mürsele'ye Dayanıp Dayanamayacağı:](#)
- [İcmanın Kesin veya Zanni Bir Delil Oluşu:](#)
- [İcmanın Nesh Edilmesi \(İcmanın Geçerliliğini Kaybetmesi\)](#)
- [1. İcmaı Ne Yapanlar ne de Onlardan Sonra Gelenler Bozabilir:](#)
- [2- İcmaı Yapanlar Bozabilirler. Sonradan Gelenler Bozamazlar:](#)

3. Kur'an ve Sünnete Dayanan Bozulamaz. Maslahata Dayanan Bozulabilir:
İcmanın Mümkün Olup Olamayacağı:

4- SAHABE-I KİRAMIN SOZU

Sahabe-i Kiramın Sözünün Delil Oluşu:

Tabiin'in Görüşü

Sahabelerin Adil Oluşu:

5 - KIYAS

Kıyasın Unsurları:

1. Asıl Mesele:

2. Tâli Mesele:

3. Aslın Hükümü:

4. Sabit İllet:

Aslın Hükümünde Bulunması Gereken Şartlar:

Tali Meselede Bulunması Gereken Şartlar:

Sabit illette Aranılan Şartlar:

1. İllet Açık Bir Sıfat Olmalıdır.

2. Değişmeyen ve Boyutları Belli Olan Bir Sıfat Olmalıdır.

3. İllet, Has Bir İllet Olmamalıdır.

4. İllet, Hükme Dayanak Olmaya Yaraşan ve İnsanlar İçin Fayda Temin Eden Bir Sıfat Olmalıdır.

Kıyasın Sahası:

Kıyasın Delil Oluşu:

1. Kıyası Kabul Eden Ulema:

2. Kıyası Reddeden Ulema:

İlleti Bilme Yolları (Mesâlikul-İllet):

2. İllet İcma ile Bilinir.

3. İllet Hükme Uygun Bir Vasıf Olması Niteliğiyle Bilinir.

Hükümün İlletini Tesbit (Tahrîcu'l-Menât):

Hükümün illetini Seçme (Tenkîhu'l-Menât):

İlletin Tali Hükümde Olup Olmadığını Araştırma (Tahkîku'l-Menât)

Sebeb, İllet ve Hikmet Arasındaki Fark

1. Sebeb ve İllet ile Hikmet Arasındaki Fark Şudur:

2. illet ile Sebeb Arasındaki Farka Gelince:

6. İSTİHSAN

İstihsanın Çeşitleri:

1. Gizli Bir Kıyası Açık Kıyasa Tercih Şeklindeki İstihsan:

2. Umumi Bir Kaideden Belirli Bir Meseleyi İstisna Etme Şeklindeki istihsan:

İstihsanın Delil Oluşu:

7- İSLÂM'DAN ÖNCEKİ ŞERİATLER

I- Kur'an ve Sünnette Zikredilenler:

1. Neshedilen Hükümler (Kaldırılan Hükümler):

2. Geçerliliğini Devam Ettiren Hükümler

II- Kur'an ve Sünnette Zikredilmeyen Önceki Şeriatler:

8- MESALİH-İ MÜRSELE

1- İslâm Şeriatının İtibar Ettiği Maslahat ve Menfaatler.

1. Zaruri Maslahatlar:

A. Dini Koruma Maslahatı:

B. Canı Koruma Maslahatı:

C. Akli Koruma Maslahatı:

D. Nesli Koruma Maslahatı:

a. Yüz Değnek Vurma Cezası:

b. Taşlayarak öldürme Cezası (Recm)

E. Malı Koruma Maslahatı:

a. Hırsızın Cezası:

b. Yol Kesenin, Çeşitli Yollarla Müslümanların Malına Saldırının Cezası:

c- Faizli İşlem Yaparak İnsanların Malını Sömürmenin Durumu:

2. Tabii Maslahatlar:

3. Tamamlayıcı Maslahatlar:

2- Dinin Reddettiği Maslahatlar

3- Mesalihi Mürsele

Mesalih-i Mürselenin Şartları:

[Mesalih-i Mürselenin Alanı](#)
[Şer'i Deliller Arasında Maslahatın Yeri](#)
[Maslahatların Birbirleriyle Çelişmesi](#)
[Maslahata Dayandırılan Hükümlere Misaller](#)

9- ÖRF

[Örfün Delil Oluşu:](#)

[Örfe Aranan Şartlar:](#)

- [1. Örf Kesin Olan Bir Nassa Ters Düşmemelidir.](#)
- [2. Örfün Her Durumda veya Çoğu Zaman Kendisine Uyulan Bir Örf Olması Şarttır.](#)
- [3. Örfün Daha Önceden Yerleşmiş ve Hüküm Zamanında da Geçerli Olan Bir Örf Olması Şarttır.](#)

[Örfün Kısımları:](#)

[a. Ameli örf:](#)

[b. Kavli Örf:](#)

[a. Genel Örf:](#)

[b. Özel Örf:](#)

[Örfün Ve Örfe Dayanan Hükümlerin Değişmesi:](#)

[Örfün Değişmesiyle Hükümlerin de Değiştiğine Dair Misaller:](#)

[Örfe Zanni Delilin Çatışması:](#)

10- İSTİSHAB

[İstishabın Çeşitleri:](#)

[Şer'i Deliller Arasında İstishabın Yeri](#)

[İstishabın Şer'i Delil Oluşu:](#)

11- SEDDÜ'Z-ZERAI

[Seddü'z-Zerai'nin Delil Oluşu:](#)

[Zerai'in Kısımları:](#)

[Şer'i Deliller Arasında Seddü'z-Zerai'nin Yeri:](#)

3. BÖLÜM

ŞER'İ HÜKÜMLERİ

AHKAM-I ŞER'İYYE

[Şeriyyatın Koyucusu ve Otorite Kaynağı:](#)

ŞER'İ HÜKÜMLER VE KISIMLARI

[Hükümün Tanımı:](#)

[1. Teklifi Hükümler \(Emirler, Yasaklar, Mubahlar\)](#)

[2. Vaz'i Hükümler \(Sebebler, Şartlar, Mani'ler\)](#)

[Teklifi Hükümlerin Kısımları:](#)

1- VACİP

[Vacibin Kısımları:](#)

[A. Vacib-i Ayniler: \(Farz-ı ayrılar\)](#)

[B. Vacib-i Kifailer \(Farz-ı Kifayeler\)](#)

[Mendubun Dereceleri:](#)

[1. Sünnet-i Müekkede:](#)

[2. Sünnet-i Gayr-i Müekkede:](#)

[3. Sünnet-i Zevaid:](#)

[Şer'i Hükümler İçinde Mendubun Yeri:](#)

3-HARAM

[Haramın Kısımları:](#)

[1-Haram Lizatibi:](#)

[2. Haram Ligayrihi:](#)

4- MEKRUH

5- MUBAH

[1. Bilinme Yolu:](#)

[2. Mubabın Kısımları:](#)

[3. Mubahın Hükümü:](#)

VAZ'İ HÜKÜMLER

[Vaz'i Hükümün Kısımları:](#)

[1- Sebeb \(Alamet\)](#)

[1- Yükümlünün Fiili Olmayan Sebebler \(Alametler\):](#)

[2- Yükümlünün Fiili Olan Sebebler \(Alametler\):](#)

[A- Yükümlünün Yapması İstenen Sebebler:](#)

[B- Yükümlünün Yapmaması İstenen Sebebler:](#)

C- Yükümlünün Yapıp Yapmamada Serbest Olduğu Sebebler:

Sebebin Hükümleri:

2- Şart

1- Sebebi Tamamlayan Şartlar:

2- Müsebbebi Tamamlayan Şartlar:

3- Teklifi Hükümlere Ait Olan Şartlar:

4- Vazi Hükümlerin Gerçekleşmesi İçin Aranan Şartlar:

1- Şer'an Var Olan Şartlar (Şer'i Şartlar)

2. Tarafların Koydukları Şartlar:

a. Akdin Varlığı ile İlgili Olan Şartlar:

b. Akidden Doğan Yükümlülükleri Artıran veya Kuvvetlendiren Şartlar.

3- Mâni (Engel)

1. Sebebi Etkileyen Mâni:

2. Hükümü Etkileyen Mâni:

1. İbadetler:

2. Sözleşmeler: (Akidler)

Batıl Akdin Hükümü:

Fasid Akidler:

Fasid Akdin Hükümü:

İslâm Şeriatında Aklın Yeri:

Aklın İyi Veya Kötü Görmesi Meselesi:

1. Mutezilenin Görüşü:

Mutezilenin Bu Görüşünden Doğan Sonuç:

2. İmam Maturidinin ve Hanefilerin Görüşü:

3. Eşarilerin ve Cumhur Ulemanın Görüşü:

AZİMET VE RUHSAT

Tarifleri:

Ruhsatın Sebebleri:

1. Yapma Ruhsatı (Ruhsat-ı Fijil):

2. Yapmama Ruhsatı (Ruhsatı Terk):

3. Asıl Hükümü Düşüren Ruhsat (Ruhsat-ı Iskat):

4. Serbest Bırakan Ruhsat (Ruhsat-ı Terfih):

5. Geçmiş Ümmetlerdeki Hükümü Düşüren Ruhsat:

6. Kuraldışı Akidlere İzin Veren Ruhsat:

Bir Başka Yönü ile Ruhsatların Ayırımı:

1. Gerçek Ruhsatlar:

2. Nisbi Gerçek Ruhsatlar:

3. Mecazi Ruhsatlar:

4. Nisbi Mecazi Ruhsatlar (Düşüren Ruhsatlar):

Genel Olarak Ruhsatların Hükümleri:

1. Caiz Olan Ruhsatlar:

2. Vacib Olan Ruhsatlar:

3. Caiz Olmayan Ruhsatlar:

Azimet ve Ruhsatın Hikmetleri:

İKRAH (ZORLAMA)

İkrahın Kısımları:

1. Maddi İkrah:

2. Manevi İkrah:

İkrahın Mahiyeti:

Mezheblerin Görüşü:

A. Hanefi Alimlerine Göre İkrah:

a. Tam İkrah (İkrah-ı Mülci):

Tam İkrahın Hükümü:

b. Eksik İkrah (İkrahı Gayri Mülci):

Eksik İkrahın Hükümü:

B. Şafii Alimlerine Göre İkrah:

C. Maliki Mezhebine Göre İkrah:

D. Hanbeli Mezhebine Göre İkrah:

İkrahın Tahakkuku İçin Aranan Şartlar:

ZORLA YAPTIRILMASI İSTENEN HUSUSLAR

(İKRAHLA YAPILAN TEKLİFLER)

İSLAM DİNİNDE ÇIKMAYA ZORLAMAK

1. İslâm Dininden Çıkmaya Zorlananın Azimetini Seçmesi:

A. Bizden Önceki Cim metlerden Azimetini Tercih Edenler:

B. Muhammed Ümmetinden Azimetini Tercih Edenler:

FIKİH USÛLÜ

BİRKAÇ SOZ

Fıkıh Usulü İslâm ilim tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Fıkıh ile uğraşan herkesin usûle müracat etmesi kaçınılmazdır. Müslümanların hayatlarını İslâmî esaslara göre düzenleyebilmesi için belli bir zihni ve ameli disipline ihtiyaçları vardır. Bu da fıkıhla, dolayısı ile fıkıh usulü ile alakalıdır. Tarih boyunca İslâm alimleri çokça fıkıh usulü kitapları telif etmişlerdir. Ülkemizde de telif ve terceme fıkıh usulü kitapları mevcuttur.

Her eser yazıldığı devrin ve içinde yaşadığı toplumun rengini taşır. Elinizdeki fıkıh usulü de çağımızın ve üzerinde yaşadığımız toprağın problemlerini usûl çerçevesinde ele alarak bazı tekliflerde bulunmuştur. Kitapta klasik fıkıh usulü konuları ilmi bir disiplinle ele alınıp incelenmiş, belli neticelere varılmaya çalışılmıştır. Ancak klasik kitaplarda olmayan asrımıza ait bazı meseleler kitabın kapsamına alınmış ve usûl çerçevesinde belki de "fıkıh usulü" kapsamını genişleterek incelemiştir. Örnek olarak "Hüküm Koyma" konusunu verebiliriz.

Kitapta anlaşılması zor meseleler sade ve anlaşılır bir dille anlatılmıştır. Bu da terceme değil, telif bir kitabın getirdiği özelliştir. En zor ve çetrefilli meseleler başlıklarla ve misallerle anlaşılır hale getirilmiştir. Bu yönü ile eser kendi sahasında orjinaldir.

Kitabın sonuna çağımızın meselesi olan "Hilalin görünmesi -Halifelik-Helal besin" konuları ilave edilmiştir.

Yayın evimiz yıllarını ilmi çalışmalara vermiş, Allah'ın Kitabına ve Peygamber'in sünnetine bağlılığı ile tanınan, inandığı doğruları şartlar ne olursa olsun söylemekten çekinmeyen değerli hocamız Hasan Karakaya'nın bu eserini yayınlamaktan iftihar duyar.

Selam hidayete tabi olanlara olsun.

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı ile

TAKDİM

Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, O'nun koyduğu şeriatı bizlere tebliğ eden Muhammed (s.a.v.)'e ve yolunda giden âline ve ashabına selat u selam olsun.

Okuyuculara sunmaya çalışılan bu eserin özü, Kahire hukuk fakültesinde kaydedilmeye çalışılan ders notları ve sonradan ilave edilen açıklamalar, teşkil etmektedir.

Konusunda mütevazı bir eser olan bu kitabı derlerken, bize maddi ve manevi büyük katkıları bulunan ve mükafatları yüce Mevlaya bırakılarak isimleri zikredilmeyen kardeş ve arkadaşlara candan teşekkür eder, dünya ve ahiret saadetine erişmelerini niyaz ederim.

Rahmeti her şeyi kuşatan yüce Mevladan dileğimiz, bizlere rızasına uygun yaşamayı ve rızasına uygun ölmeyi nasib eylesin. O, günahları başlatan, niyazları kabul edendir. Ne güzel dost ne güzel yardımcıdır.

İstanbul – Fatih

24. 4. 1995

ÖNSÖZ

Öncülerimiz olan İslâm alimleri, bizlere ilimler arasında mertebesi yüksek, faydası tartışılmayan, eski ve yeni hiçbir ümmette eşi ve benzeri görülmemiş üstün bir hukuk metodu bırakmışlardır. Buna fıkıh usulü ilmi denilmektedir.

İslâm hukuku alimleri,. Allah'ın kitabı ve Rasulü'nün sünnetini iyice anlamak ve bunlardan kulların yükümlü oldukları hükümleri sıhhatli bir şekilde çıkarmak için fıkıh usulünde bir kısım kurallar tesbit etmişler ve bu çabalarıyla her şeyden önce Allah'ın rızasına ulaşma gayesini hedeflemişlerdir.

Şüphesiz ki, şer'i hükümleri dinen itibar edilen kaynaklardan çıkarma, kişilerin heva ve heveslerine veya tesadüf eseri rastlanan gelişmiş güzel kurallara göre değil, bu sahada uzun çalışmalar sonucu elde edilen sağlam kaideler ve hassas kriterlere göre yapılacaktır. Böylece ictihad eden fakih, bu kural ve kriterlere uyarak sıhhatli bir sonuca varsın ve sağlam bir yol izleyerek şer'i hükmü tesbit etmiş olsun. Aksi taktirde ayağı kayar, istemese de sapar ve şer'i şerifin ruhuna aykırı olan hükümler tesbit etmiş olur. Böylece hem kendi sapar, hem de insanları saptırır. İşte bu yanlış düşmemek için "Fıkıh Usulü" ismiyle anılan ve İslâm hukukunda sağlam bir metod olarak takip edilen bu ilme ve bunu bilmeye şiddetli ihtiyaç hissedilmektedir. Çünkü şer'i hükümlerin kaynaklarının neler oldukları, bu kaynaklardan her birinin ne türden olan hükümlere dayanak olacağı ve bunların kendi aralarında kuvvetlilik derecelerine göre nasıl sıralandıkları Fıkıh Usulü ilmîyle öğrenilir. Keza müctehid fakih, şer'i kaynaklardan hüküm çıkarırken hangi şart ve kurallara uyulması gerektiğini bu ilimden öğrenmiş olur.

Hulasa: Fıkıh usulünü inceleyen kişi:

a. Müctehid imamların dinî hükümleri çıkarırken kullandıkları metodları öğrenir ve bu sayede yeni doğacak meseleler hakkında nasıl fetva verebileceğini bilmiş olur.

b. Müslümanların müctehid imamlardan nakledilen dini hükümlere güveni artar. Ve mezhepleri birbirleriyle karşılaştırırla imkanı doğmuş olur.

c. Fetva verme konumunda olan kişi, haklarında hüküm bulunmayan meselelerin mezheb İmamlarına göre nasıl bir hükme bağlanacağını öğrenir

ve gereğini yapar.

ÖNSÖZ

Fıkıh Usulü Kavramı:

İslâm hukuku metoduna verilen bu isim, "fıkıh" ve "usûl" kelimeleri birleştirilerek ortaya çıkarılmıştır.

Fıkıh Kelimesinin Lügat Manası:

Bir şeyi bilmek ve kavramaktır. Kur'an-ı Kerim'de ise, incelikleri anlamak, meselenin derinine inmek, çok iyi kavramak ve konuşanın maksadını idrak etmek manalarında kullanılmıştır.

Nitekim aşağıdaki âyetlerde zikredilip fıkıh kökünden türetilen ve anlamak diye tercüme edilen şu kelimeler, yalın bir bilme anlamında değil,

"derin bir şekilde anlamak ve idrak etmek" manalarında kullanılmışlardır. "*Kavmi ona söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz dediler.*"^[1]

"... Bu kavme ne oluyor da söz anlamaya yanaşmıyorlar?"^[2]

Peygamber efendimiz de: "*Allah kime hayır dilerse, onu dinde fakih kılar*" hadisinde^[3] "fakih kılar" ifadesiyle "ince anlayışlı kılar" demek istemiştir.

Fıkıh Kelimesinin İstılahi Manası:

Müctehidlerin şer'i delillerden hüküm çıkarmaları ve çıkarılan bu hükümleri bilme demektir. Mesela faizin haram olduğu hükmünü tesbit etmek fıkıh olduğu gibi, onun haranı olduğunu öğrenmek de fikihtir.

Tarıftan de anlaşıldığı üzere, şu ilim dalları fıkıh ilmine girmezler.

a. Akaid bilgileri: Fıkıh ilminin sahası, ibadet ve muamelattan ibaret olduğundan, inançla ilgili bilimlerin bunun sahasına girmemektedir.

b. Ahlâkla ilgili bilimlerin fıkıhın sahasına girmemektedir.

c. Yine "bir bütün parçasından daha büyüktür" türündeki aklî yargılar, "ateş yakıcıdır" şeklindeki duyu organları yoluyla elde edilen bilgiler; "siyanür öldürücü bir zehirdir" şeklindeki tecrübe ile kazanılan pozitif ilimler; tarama yoluyla tesbit edilen gramer bilgileri; örf ve adetlerin kurallaştırmasından ibaret olan beşeri hukuklar ve benzeri bilgiler, dini delillerden alınmadıkları için asıl itibarıyla fıkıh kavramına girmezler. Her ne kadar akıl ve örfün şer'i hükümlerde belli fonksiyonları varsa da bunlar ancak Kur'an ve Sünnet'in ışığında delil kabul edildiklerinden yalnızca bunlara dayanılarak tesbit edilen hükümler, fıkıh kavramına dahil değildir. Bu itibarla naslara ters düşen aklî yargılar ve fasid örfler şer'i şerif tarafından red edilmiştir.

Usul:

Bu kelime "el-Asl" kelimesinin çoğuludur. Arap dilinde temel ve esas manalarına gelmektedir.

İstılahta ise, şu anlamları ifade etmektedir.

a. Delil olma: "Bu hükmün aslı icmadır" sözündeki asi kelimesi delil demektir. Fıkıh usûlündeki usûl kelimesi delil manasını ifade etmektedir. Çünkü şer'i hükümler dini deliller temeli üzerine bina edilmiştir. Bu itibarla fıkıh usûlü, fıkıhın delilleri anlamını da ifade etmektedir.

b. Tercihe şayan olma: "Sözde asıl olan gerçek manasıdır" cümlesindeki "asıl olan" ifadesi tercihe şayan olan demektir. Yani bir sözün aksine delil olmadıkça mecazi anlamı değil gerçek anlamı tercih edilir.

c. Kaide: "Zaruret halinde olan kişiye, leşin mubah olması aslın hilafıdır" cümlesindeki "asl" kelimesi kaide anlamındadır.

d. Eski halin devamı: "Beraeti zimmet asıldır" kaidesindeki "asıldır" kelimesi bu anlamdadır. Yani, aksi isbat edilmedikçe insan, yükümlü olmamak halini korur demektir.

Fıkıh Usûlünün Tarifi:

Fıkıh ve usûl kelimeleri birleştirilerek fıkıh metoduna verilen bu ismin istılahi manası, "şer'i hükümleri çıkarmaya ulaştıran delil ve kaideleri belirleyen ilim" demektir.

Fıkıh usûlü alimleri, bu delil ve kaideleri tesbit ederler. Fıkıh alimleri de bu delil ve kaidelere dayanarak şer'i hükmün ne olduğunu belirlerler.

Mesela: "Aksine bir delil olmadıkça emirler gereklilik ifade ederler" cümlesi bir fıkıh usûlü kaidesidir. Bunu usûlcüler tesbit ederler. Müctehid

fıkıh alimleri de bu kaideye dayanarak hüküm çıkarırlar. Meselâ, namaz kılmanın hükmünü bilmek için "*namazı kılın*"^[4] emrine bakarlar ve "emirler gereklilik ifade ederler" kaidesine dayanarak da namazın farz olduğu hükmüne varırlar. Çünkü "*namazı kılın*" bir emirdir ve bu emrin

aksine herhangi bir delil de yoktur. Keza "*zinaya yaklaşmayın*"^[5] yasağına bakar ve bu yasağı bozan başka bir delil bulamayınca zina etmenin haram olduğu hükmünü tesbit ederler.

Tarihe zikredilen "deliller"den maksat; Kitap, Sünnet, icma ve kıyas gibi şer'i delillerdir. Bunları bilmekten maksat ise, bunların seran delil olup olmayacaklarını, delil olma derecelerini, manaları ifade şekillerini ve diğer özelliklerini bilmektir.

Görüldüğü gibi, fıkıh usûlü alimleri, şer'i delilleri bir bütün olarak incelerken, fıkıh alimleri bunları, teker teker inceleyip detaylı hükümler çıkarmaya çalışırlar. Bununla birlikte bunlar da fıkıh usûlü kaidelerinden ve bütün olarak şer'i delillerden faydalanırlar.

Fıkıh Usûlü İliminin Ortaya Çıkışı

Fıkıh ilmi, fıkıh usûlünden önce ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte fıkıh alimleri, yazıp kitap haline getirmedikleri usûl, kaide ve prensiplerini fıkıh içtihadlarında işletmişlerdir.

Fıkıh usûlünün daha sonra ortaya çıkmasının sebebi şudur:

a. Resulullah döneminde bir kısım fıkıh usûl kaidelerine ihtiyaç yoktu. Çünkü tek fetva makamı Resulullah'tı. Ona vahiy geldiğinden genel olarak içtihadla gerek kalmıyordu ki, şer'i bir metod belirlenip fetvalar ona göre verilsin ve meselelerin hükmüne o yolla varılsın.

İçtihadla lüzum hissedilen savaş taktiği gibi istisnai durumlarda ise, Resulullah kendi yeteneği ile icthad ediyor, bazan da istişare ile sonuca varıyordu.

b. Sahabe döneminde Resulullah'ın vefatından sonra ortaya çıkan mesele ve hadiseler karşısında yeni icthadlara ve fetvalara ihtiyaç hissedildi. Fakat sahabeler, usûl kaidelerini yazılı bir şekilde tesbit etmeye gerek görmediler. Ortaya çıkan meselelerin hükmü hakkında Allah'ın Kitabına, onda bulamıyorlarsa Resulullah'ın Sünnetine başvuruyorlar, onda da bulamıyorlarsa yine nasların ışığı altında şer'i şerifin gayesi ve ruhuna uygun bir şekilde icthad yapıyorlar ve bunu yaparlarken herhangi bir zorluk hissetmiyorlardı. Çünkü onlar, Peygamberin fıkıh medresesinde yetişmişlerdi. Dile aşinalıkları, meselelere vakıf olmaları, keskin zekaya, temiz ruha ve samimi niyete sahip olmaları, onların icthad etme ve fetva verme yeteneklerini iyice kuvvetlendiriyordu. Böylece sahabelerin döneminde de yazılı fıkıh usûlüne ihtiyaç hissedilmediği için, bu ilim tedvin edilmemişti.

c. Tabiin döneminde de bu ilmin tedvini görülmemiştir. Bunlar da sahabelerin yolunu izliyor ve onların metodlarını takip ediyorlardı. Dini delillerden şer'i hükümler çıkarırken bir kısım usûl kaideleri yazıp onlara bağlı kalmaya ihtiyaç hissetmiyorlardı. Çünkü onlar da asr-ı saadete ve selef-i salihinin dönemine çok yakındı. Sahabelerden direk faydalanma ve onlardan ilim alma imkanına sahiptilerdi.

d. Tebei tabiin döneminde ise İslâm devletinin sınırları iyice genişledi. Çeşitli milletler İslâm'a girdi. Yabancı kültürlerle muhatap olundu. Arap acem birbirine karıştı. Arapça eski safiyetini muhafaza edemedi. Müctehidler ve icthadlar çoğaldı. Naslardan hüküm çıkarmada çeşitli metodlar ortaya çıktı. Tartışma alanları açıldı. Meseleleri birbirinden ayırıştırıp onların her birine hüküm çıkarma zorlaştı. Bu nedenle naslardan sıhhatli hükümler çıkarmak için bir kısım kurallar belirlemeye ve belli metodlar koymaya ihtiyaç hissedildi.

Böylece müctehid, ihtilaflı hususlarda o kaidelere uysun ve isabetli icthad yapsın. İşte Arapçanın dil kaidelerinden ve şeriatın asıl gayesinden ilham alınarak tesbit edilen bu kurallar ve belirlenen bu metod, fıkıh usulünü ortaya çıkardı.

Ancak fıkıh usulüne ait kaideler, Sahabe-i Kiram ve Tabiin tarafından yazılıp kitap haline getirilmemiş ise de, bu kaideler onların zihninde yaşamaktaydı ve bunlar kendi dönemlerinde ortaya çıkan meselelerin hükmünü tesbit etmek için bu gibi kurallara başvuruyorlardı.

Mesela: Hz. Ali'nin (r.a.) herhangi bir şey yapmak için müşterilerden aldıkları eşyaları zayi eden sanat erbablarına bu malların bedellerini ödettirmesi ve: "Ancak böyle davranmanın insanların maslahatına uygun düşeceğini" söylemesi, fıkıh usulü kaidelerinden biri olan "Mesalih-i Mürsele"ye işaret etti.

Sahabe-i Kiram ve Tabiinden sonra gelen müctehid imamlar da, dini delillerden fıkıh hükümler çıkarırken yazılı olmayan bir kısım özel kaidelere riâyet etmişlerdir. Mesela: Ebu Hanife'nin şöyle söylediği nakledilmektedir: "Ben evvela Allah'ın Kitabına baş vururum, ondan hüküm çıkarırım. Aradığımı onda bulamazsam Resulullah'ın sünnetine baş vururum. Şayet, Allah'ın Kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde aradığımı bulamazsam, Resulullah'ın ashabından dilediğim sözünü alırım. Onların sözünü bırakıp başkalarının sözüne başvurmam."

Bununla birlikte bunlar da, hüküm çıkarırken izledikleri metodları kitap haline getirmemişlerdir. Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan'ın Fıkıh Usûlü ilminde kitap yazdıkları rivayet edilmişse de bize ulaşmamıştır.

Nihayet H. 204'de vefat eden İmam-ı Safi "Ümm" adlı kitabının girişi mahiyetinde olan "Usûl Risalesi"ni yazmıştır. Böylece Fıkıh Usûlü ilmini sistemleştiren ilk kişi olmuştur.

İmam Şafii, bu risalesinde Kur'an-ı Kerim'in hükümlerin kaynağı ve beyan edicisi olduğundan, sünnetin Kur'an'ı açıklar mahiyette olduğundan, icmaddan, kıyasdan, nasih ve mensuhdan, emir ve nehiyden, haberi ahadın delil olabileceğinden ve benzeri usûl konularından bahsetmekte, risalesinde üstün bir ilmi üslûpla konulara değinmekte, söylediklerini delillere dayandırmakta ve meselelerin derinliklerine inmektedir.

Daha sonra gelen alimler ise, Fıkıh Usûlü hususunda kitap yazarlarken üç metod takip etmişlerdir:

1- Mezhebi Esas Almayan Metod:

Herhangi bir imamın mezhebinin tesiri altında kalmadan usûl kaidelerini ilmi olarak incelemeyi esas alan metoddur: Şafî mezhebinden olan alimlerin çoğu bu metodu izledikleri için buna Şafî Metodu denilmiştir. İlmi Kelamcılar da aynı metodu takip etmişlerdir. Bu metodun önemi, herhangi bir mezhebin tesirinde kalmamasıdır.

Bu metodla yazılan meşhur kitapların bazıları şunlardır:

H. 413'de vefat eden Abdulmelik bin Abdullah el Cuveyni'nin "el-Burhan" isimli eseri;

H. 505'de vefat eden İmam Gazali'nin yazdığı "el-Müstesfa" isimli eseri;

H. 413'de vefat eden Muhammed bin Ali el-Basri el-Mutezili'nin yazdığı "el-Mutemed" isimli eseri. Bu üç kitabı, hem H. 606'da vefat eden Fahreddin Razi özetlemiş, hem de H. 631'de vefat eden Ali bin Muhammed Seyfeddin el-Amidi "el-İhkam fi Usul'l-Ahkam" adlı eserinde özetleyip, bazı ilaveler de yaparak, zikretmiştir. Bu iki alim de Şafii mezhebindendir.

2- Mezhebi Esas Alan Metod:

Bu metod ise mezheb imamlarından nakledilen fer'i meselelerin ışığı altında usûl kaidelerini inceleyen metoddur: Hanefî Mezhebine mensub olan alimler bu yolu izlemişlerdir. Bu alimler fıkıh imamlarının dini delillerden çıkardıkları hükümlere mutabık usûl kaideleri koymuşlardır. Bu nedenle fer'i meseleler hakkında yazdıkları eserler pek çoktur. Bu metodun faydası ise, usûl kaidelerini teorik alandan alıp tatbikat sahasına koyması ve mezhebe ait olan fer'i meseleleri genel kaidelere bağlamasıdır.

Bu metotla yazılan en meşhur eserlerden bazıları şunlardır.

H. 370'de vefat eden Ebu Bekr Ahmed bin Ali el-Cessas'ın yazdığı usûl kitabı;

H. 430'de vefat eden Abdullah bin Ömer ed-Debbusi'nin yazdığı usûl kitabı;

H. 482'de vefat eden Ali bin Muhammed el-Pezdevi'nin yazdığı usul kitabı;

H. 730'de yılında vefat eden Abdul Aziz bin Ahmed'in, Pezdevi'nin usûlüne şerh olarak yazdığı "Keşfü'l-Esrar" isimli kitabı.

3- Karma Metod:

Bu metod yukarıdaki iki metodun karması olan metoddur: Bu metodun takipçileri, bir yandan Şafii ve İlm-i Kelamcılar'ın metoduna başvurarak genel kurallar tesbit etmişler, diğer yandan, tesbit ettikleri bu kuralları fer'i

mes'elelere tatbik etmişlerdir. Bu metod üzere yazılan kitaplardan en önemlileri ise şunlardır:

H. 649'da vefat eden Hanefi mezhebinden Ahmed bin Ali es-Saati'nin yazdığı "Bediu'n-Nizam" isimli eseri; bu kitap Pezdevi'nin ve Amidi'nin kitaplarının karmasıdır.

H. 747'de vefat eden Hanefi mezhebenden Abdullah bin Mesud'un yazdığı "et-Tenkîh ve't-Tevdih" isimli eseri;

H. 792'de vefat eden Şafii mezhebenden Ömer Taftazaninin yazdığı "Şerhu't-Tevhid" isimli eseri;

H. 771'de vefat eden Abdul Vahhab es-Subki'nin "Cemu'l-Cevami" isimli kitabı;

H. 861'de vefat eden Hanefi mezhebenden Muhammed bin Abdulvahid Kemaluddin İbnu'l Humam es-Sivasî'nin yazdığı "et-Tahrir" adlı kitabı;

H. 1119'de vefat eden Muhibullah bin Abdu's-Şekur eş-Şafii'nin yazdığı "Müsellem es-Subut" isimli kitabıdır.

Caferi mezhebinde yazılan meşhur usul kitaplarından bazıları ise şunlardır:

H. 336'da vefat eden Şerif el-Murtaza'nın yazdığı "ez-Zeria ile Usuli's-Şeria" isimli eseri;

H. 460'da vefat eden Muhammed bin Hüseyin et-Tusi'nin yazdığı "Uddetu'l-Usul" adlı eseri

H. 1205'de vefat eden Ebu'l Hesen el-Cilani'nin yazdığı "Revanın" isimli eseri;

H. 1341'de vefat eden Muhammed Mehdi el-Kâzîmî'nin yazdığı "el-Anavin" adlı kitaptır.

Ancak şu noktayı belirtmek gerekir ki, bu metodlarla yazılan eserler, İslâm şeriatının hikmet ve gayelerine ait malumatlar üzerinde durmamışlardır. Bu malumatları Maliki mezhebenden olan Ebu İshak eş-Şatibi "Muvafakat" adlı eserinde izah etmeye çalışmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİMİYET VE KANUN KOYMA

HÂKİMİYET VE KANUN KOYMA

Egemenlikle kanun koyma yetkisi arasında büyük bir bağlantı bulunmaktadır. Herhangi ülke veya bölgeye hakim olduğu kabul edilen güç, oranın hayat sistemini belirler ve bu sistem de yasa kabul edilir.

Cahili topluluklarda, hakimiyetin insanlara ait olduğu düşüncesi egemen olduğundan, kişilerin yaşam sistemlerini belirleyen kanunları, ya bir diktatör tağut veya halkın temsilcileri sayılan parlamenter tağutlar tayin ederler.

İslâm'da ise, kanun koyma yetkisi, sadece Allah Teala'ya aittir. Çünkü İslâm hukuku dini bir hukuktur. İlahi vahye dayanır. Bu dine göre Hakimiyet (egemenlik) kayıtsız şartsız Allah'ındır. Egemenlik Allah'ın dışında herhangi bir yaratığa ne tümüyle, ne de bölünerek kısmen devredebilir.

Bu husus İslâm'da ittifak konusudur. Bütün müslümanlar, gerçekte hakimiyetin yalnız Allah'a ait olduğu ve Allah'ın dışında her hangi bir aciz yaratığın Allah'a has olan bu sığata sahip olmadığı, bu itibarla kanun koyma yetkisinin de yalnız Allah'a ait olduğu hususunda icma etmişlerdir.

Bu mesele Kur'an'da açık ve net bir şekilde zikredilmektedir. Konulan veciz bir şekilde ifade eden Kur'an, bu meselenin önemine binaen üç âyetinde;

"Hüküm, ancak Allah'ındır"^[6] buyurmuştur.

İki âyetinde de: "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların heva ve heveslerine uyma. Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapturmalarından sakın. Eğer Allah'ın hükmünden yüz çevirirlerse, bilki Allah, bir kısım günahları sebebiyle onları musibete uğratmak ister. Muhakkak ki; insanların çoğu fasıktırlar. Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak bilen bir topluluk için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim vardır"^[7] buyurmuştur.

"Hüküm, ancak Allah'ındır"^[6] buyurmuştur.

Ayrıca üç âyette de "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeydiler işte onlar kafirlerin tâ kendileridir."^[8]

"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir."^[9]

"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler işte onlar fasıkların ta kendileridir"^[10] buyurulmuştur. Zaten İslâm hukukunda hükümler tarif edilirken egemenliğin ve dolayısıyla hüküm (kanun) koyma yetkisinin yalnız Allah'a ait olduğu vurgulanarak şer'i hükümler şu şekilde tarif edilmektedir:

"Şer'i hükümler, Allah Teala'nın yükümlünün fiil ve davranışlarını; yapılması veya terk edilmesi gerekli olan fiiller, yapılıp yapılmaması serbest bırakılan ve sebep veya şart yahut engelle irtibatlandırılan fiiller şeklinde vasıflandırmasıdır."

Evet, yükümlü olan kullar, kendileri için neyin gerekli, neyin gereksiz, neyin serbest ve neyin yasak olduğuna karar veremezler. Buna karar verecek merci, onları yaratan, denetimi altında bulunduran, bütün ihtiyaçlarını karşılayan, analarından daha merhametli olan ve kendilerine şah damarlarından daha yakın olan yüce Allah'tır. Kulların hayat sistemlerini belirleme, Allah'a aittir. Akşam verdiği karardan sabahleyin dönebilecek

kadar tutarsız, beşeri hırs, kin ve arzularından uzak olamayan aciz insanın hakkı ve yetkisi değildir. İslâm'ın simgesi olan -La ilahe illallah Muhammedun Resulullah- kelimeyi tevhidin "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" kısmı, hüküm koymanın Allah'a ait olduğunu, kulluğun yalnız Allah'a yapılacağını, boyun eğmenin sadece ona olacağını ifade etmekte, "Muhammed Onun Peygamberidir" bölüm ise, Allah'a kulluğun yapılma şeklinin Peygamberden öğrenilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Bu nedenle, İslâmî bir topluluk "egemenliğin yalnız Allah'a ait olduğunu ve her hususta Allah'a boyun eğileceğini baştan kabullenen bir topluluktur. Zaten "İslâm" kelimesinin manası teslim olmak ve verilen ilahi emre boyun eğmek demektir. "Şeriatın kestiği parmak acımaz" vecizesi de bunu ifade eder.

Görüldüğü gibi kişi itikadında, ibadetinde ve hayat sisteminde Allah'ın mutlak hakimiyetini ve yalnız O'na boyun eğileceğini kabullenmek zorundadır. Binaenaleyh;

a. İncasında Allah'ın tek ilah olduğuna inanmayan, başka bir kısım eşya veya zatların da uhuhiyette payları olduğuna inanan bir insan "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" ifadesini dolaylı da olsa reddettiği için müslüman değildir. O, ya bir kafir veya bir müşriktir.

"Allah üç ilahın üçüncüsüdür diyenler, şüphesiz kafir oldular. Halbuki tek bir ilahtan başka ilah yoktur..."^[11] "Allah dedi ki: "İki İlah edinmeyin, şüphesiz ki O bir tek ilahtır..."^[12]

"Sizin ilahınız tek bir ilahtır, O'ndan başka ilah yoktur..."^[13]

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, her ikisi de fesada uğrarlardı. Arşın Rabbi olan Allah onların sıfatlandırmalarından uzaktır."^[14]

b. Yine ibadetini yalnız Allah'a yapmayan, ibadette herhangi bir şeye veya zata pay vermeye çalışan kişi, Allah'a ortak koşma durumuna düştüğü için müslümanlık dairesi dışına çıkar. O ya bir müşrik veya bir münafıktır. En hafifi ile gösteriş yapan ve yaptığı ibadetten hiç bir fayda göremeyen bir riyakardır.

"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, Alemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Onun hiçbir ortağı yoktur. Ben böyle emrolundum. Ve ben müslümanların ilkiyim..."^[15]

c. Hayat, sistemini Allah'ın bizlere peygamberi aracılığıyla öğrettiği ilahi nizamdan (İslâm şeriatından) almayan kişi, Allah'a boyun eğmiş ve müslüman olmuş sayılamaz. Böyle bir insan ya cahili bir hayat yaşayan kafir ve zalimdir. Veya en hafifinden Allah'ın nizamından ayrılan bir fasık ve asidir.

"Yoksa onların Allah'ın kendilerine izin vermediği bir dini kendilerine meşru kılan ortakları mı var?"^[16]

Ne yazık ki, günümüzde, nüfus sayımlarına ve hüviyet kayıtlarına göre müslüman sayılan milletlerin oluşturdukları topluluklar, ilahi nizam olan İslâm'dan hayat sistemi olarak tamamen kopmuşlardır. Bu gibi topluluklar, İslâmî bir topluluk değil, cahili topluluklardır. Bunların İslâmî topluluk sayılmamaları, inançlarında Allah'tan başka ilah olduğuna inanmalarından veya ibadetlerini Allah'la birlikte başka ilahlara yaptıklarından ziyade, İslâm'ı hayat sistemi olarak kabul elmemelerindedir. Çünkü bunlar, uluhiyetin en özgün sıfatlarından olan "egemenliği" Allah'tan koparıp, kanun koyan parlamenterlere ve onları seçen avam halka verirler. Bunların hukuk sistemlerini, kanunlarını, değer ölçülerini, davranış biçimlerini ve bütün yaşantı sistemini, seçip millet meclisine gönderdikleri aciz kullar belirlerler.

Hatta bu cahili topluluklardan bazıları o kadar ileri gitmiştir ki, açıkça laik olduklarını ve dinin kendilerini bağlamadığını söyleme ve tescil etme cesaretini kendilerinde bulmuşlardır. Müslüman olanları aldatmak için de yeri geldiğinde müslüman kesilmişler, "ezan, bayrak" sloganları atmışlar ve mitinglerde Kur'an-ı Kerim'i temiz olmayan elleriyle tutmaya ve ağızlarıyla öpmeye kalkışmışlardır.

İslâm görünümü olan bu cahili topluluklardan bazıları İse, "devletin resmi dininin İslâm olduğunu anayasalarının ilk maddesi olarak yazmışlar, dine saygılı olduklarını İddia etmişler, fakat fiiliyatta İslâm nizamını yürürlükten kaldırmışlar, yerine ya heva ve heveslerinden kaynaklanan düşüncelerini veya frenklerin hukuklarını koymuşlardır. Artık bunların İslâm'la ne alakaları vardır?

İslâm bu gibi toplulukların müslüman toplum olmalarını red eder ve bunlara "cahili topluluklar" damgasını vurur. Bu gibi toplulukları yönetenlere;

"Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerin ta kendileridir"^[17] diye seslenir. Bu yöneticilere kendi iradeleriyle boyun eğenlere de: "Sana indirilene ve senden önce indirilen kitaplara iman ettiklerini iddia edenleri görmüyor musun? Onlar tağutun önünde muhakeme olunmak

istiyorlar. Halbuki o tağutu inkar etmekle emrolunmuşlardı..."^[18]

"Rabbine yemin olsun ki, aralarındaki anlaşmazlıklarda seni hakem seçip sonra da verdiğin hükme, içlerinde bir sıkıntı duymadan, tamamen boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar"^[19] diye seslenmektedir.

Bu naslar karşısında İslâm'da egemenliğin kime ait olduğunu anlamamak mümkün değildir. Hangi akli selim sahibi kabul ederki, Allah Teala, bütün kainatın yaratıcısı, sahip ve idare edeni olsun, insanları yeryüzünü imar ettirmek için orada halifeler olarak yaratsın ve onlara sadece kendisinin emirlerine uymalarını, başka varlıkları dinlememelerini emretsin, bununla birlikte egemenlik halife olarak gönderdiği insanlara ait olsun.

Böyle bir çarpık mantığı ancak Allah'ın varlığına, kainatı yarattığına ve bütün yaratıkları sevk ve idare ettiğine inanmayan kafirler kabullenebilirler. Allah'ın varlığına, birliğine, mülkün sahibi olduğuna ve bu mülkü sevk ve idare edenler güç olduğuna inanan akli selim sahibi insanlar ise, yoktan var etmede, kainatı sevk ve idarede egemenlik ve hakimiyet sadece Allah'a ait olduğu gibi, yeryüzünde halifeler olarak yarattığı insanların hayat sistemlerinin nasıl olacağını belirtmede de egemenliğin yalnız Allah'a ait olduğuna iman ederler ve O'nun gönderdiği ilahi nizamla sevk ve idare edilmelerini isterler. Nitekim Kur'an'ın âyetleri bu gerçeği haykırmakta ve "Rabbin tarafından sana vahyolunana tabi ol. Ondan

başka ilah yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir."^[20] "Rabbinizden size indirilene uyun. O'ndan başkalarını dost edinip de kendilerine

uymayın. Ne kadar az öğüt alıyorsunuz"^[21] şeklinde müslümanların dini kurallara bağlanmalarını emretmektedir. Bununla birlikte bazı insanlar

"Biz Allah'ın indirdiği Kur'ana da parlamenterlerin koydukları kanunlara da uyarız, hangisi işimize gelirse, onu alırız." tavrını takınmaktadırlar. İşte bu, hakkı batıya karıştıran bir düşüncedir. Aslında hak başkadır batıl başka. Bunlardan herhangi birinin diğerine karışması mümkün değildir. Fakat bir kısım şaşkınlık bunları karıştırır ve kendilerinin de feylesof olduklarını sanırlar. Aslında onlar cahiliye bataklığına gömülmüş gafillerdir. Kur'an-ı Kerim bizlere

"... doğrusu Biz seni, bir müjdeci ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik..."^[22]

"Ey Muhammed! Allah sana geçmiş kitapları tas tik eden hak bir kitap indirdi..."^[23]

"Hakkın dışında sapıklıktan başka ne vardır?"^[24] buyurmaktadır. İlahî nizamın dışındaki rejim ve sistemler kulların heva ve heveslerine dayandıklarından batıldan başka bir şey değildir.

"Eğer onlar senin davetini kabul etmezlerse, bilki onlar heva ve heveslerine uymaktadırlar. Allah tarafından bir yol gösterme olmaksızın heva ve hevesine uyandan daha sapık kim olabilir."^[25]

Evet hakimiyet sıfatı yalnız kendisine ait olan Allah Teala, bize hayat sistemi ve hukuk nizamı olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği Kur'anı göndermiştir. Bundan başka bir sistem arama cehalettir, gaflettir. Şaşkınlıktır, nefsin zebunu olmaktır ve İslâm'ın dışına çıkmaktır. Bu konuda suskun kalmak veya tavizkarane konuşmak yahut kulları tanrı edinenlere yaranmak için gerçekleri saptırmak müslümana yaraşmayan hallerdir.

Hülâsa; istenilse de istenilmesede İslâm'da egemenlik Allah'ındır. Hiçbir zaman milletin veya belli bir ferdin, yahut kitlenin değildir. Otorite kaynağı yüce Mevla olduğu için kanun koyma hakkı da O'na aittir. Kutlar, ancak O'nun koyduğu kurallar ışığında fikir beyan edebilirler. O'nun serbest bıraktığı sahalarda ictihad yapabilirler. "Nas ile birlikte ictihada yol yoktur."

İşle İslâm'ın bu esprisini kavrayamayan ve İslâm'dan yeterince nasibini alamayanlar 4 Nisan 1926 tarihinde İslâm Hukukunu yürürlükten kaldırıp yerine hayranı oldukları İsviçre Medeni Kanununu koymuşlardır.

Vakıa; bu kanun, bugün nüfusu yedi milyona ulaşamayan coğrafi durumu 22 egemen ve 6 yarım egemen eyalete ayrılan ve her egemen eyaletin kanunu bir başkasından farklılık arzeden İsviçre'nin Neuchatel eyaletinden basma kalıp tercüme edilerek alınmıştır. Bu kadar küçük ve karmaşık yapıya sahip olan bir devletin, bu devlette de en küçük eyaletlerden birinin kanununu Fransızca'dan çevirip asırlarca dünyanın üç kıtasını sevk ve idare eden bir

ümmete uygulamaya kalkışmak kadar gülünç bir hadise olamaz. Bunun tarihte emsiline rastlanmamıştır. Bunu yapanların kendilerine güvenden yoksun Frenk mukallitleri olduklarını göstermektedir. Öyle ki adı geçen eyaletin kanununu, ülkede yaşayan insanlara faydalı olup olmayacağı düşünülerek alınmamıştır. Tercüme eden zatın Fransızca bildiği ve bu eyalette Fransızca konuşulduğu için alınmıştır.

Aslında İsviçre'nin oturmuş bir hukuku yoktur. Katolik, prolestan ve diğer mezheplerin uzun zaman çekişmelerinden sonra İsviçreli her coğrafi bölgeyi bir eyalet kabul etmişler ve her eyalete kendi örfüne ve adetine uygun yasalar belirlemişlerdir. Kanunlarının ana kaynağı ise, borcunu ödeyemeyen borçluları alacaklılara teslim ettirip köle olarak sattıran veya vücutlarını parçalatarak kapılarından asmalarına ruhsat veren ilkel "Roma hukuku"dur.

Böyle bir karışık devletin küçük bir eyaletinden alınan ve kökü pirimitiv olan bir hukuku alıp İslâm ümmetine jop ve dipçikle zorla uygulayan frenk mukallitleri, bu hukuku överek ayyuka çıkarmışlar ve İsviçre'nin dünyanın en medenî ülkesi olduğunu iddia etmişlerdir. Yürürlükten kaldırmaya cesaret ettikleri ilahi nizam olan İslâm'ı ise, her münasebetle yermeye ve aşağılamaya çalışmışlardır.

Batılıların maddeten kalkınmalarından öte yaşam biçimlerine hayran olan ve aşağılık kompleksine kapılan bu insanlar, İsviçre Kanununu almalarına gerekçe olarak özetle şunları serdelmişlerdir.

1. Günümüzde (1926'da) Türkiye Cumhuriyetinin "Mecelle dışında derlenmiş bir medenî kanunu (yurttaşlar yasası) yoktur."

Bu iddia sahibinin hayranı okluğu Avrupalıların dahi küçümsemedikleri yüce İslâm hukuku bulunduğu halde, böyle bir iddiada bulunmak gerçekleri görmemezlikten başka bir şey değildir. Bu hukukun her hükmünün başına bir rakam koyarak onu macdeleştirmek pek kolay olduğu gibi, bunun maddeler hafine getirilmemesi onun için bir eksiklik değil, aksine bir zenginliktir. Onun asaletini göstermektedir.

Vakıa bütün hak mezhepler gözönünde bulundurulduğu taktirde İslâm hukukunda bir beşerin karşılaştığı bütün sorunların çözümünü bulmak mümkündür. Nitekim bu hukuk, asırlardan beri yeryüzünde yaşayan müslümanlara ve gayri müslimlere uygulanmış ve bütün yurttaşlar tarafından saygınlık görmüştür.

Ortaya çıkabilecek her türlü hadisenin çözümü için bütün detaylarıyla uygulanacak hükümleri belirleyen böyle zengin ve mükemmel bir hukuku hiçe saymak akıl işi değildir. Ne var ki zamanın adalet bakanı Mahmud Esad

Bozkurt ve arkadaşlarının gözleri döndüğünden bu gibi karalamalara girişmeleri beklenen bir olaydır,

2. "Mecelle 1869 yılında yazılmaya başlamış ve 1876 yılında tamamlanarak yürürlüğe konmuştur. 1851 maddedir. Yalnız sözleşmelerin küçük bir bölümüne değinmektedir. Sadece 300 maddesi bugünkü ihtiyaca uygundur. Geri kalan bölümü yurdumuzun gereksinmelerini karşılayamayacak ölçüde ilkel bir kısım kurallardan oluştuğu için uygulanana maktadır."

İslâm hukuku yalnız mecelleden ibaret değildir. Kaldı ki Mecelle de küçümsenecek kadar basit bir eser değildir.

Aslında basma kalıp tercüme edilen İsviçre derleme medenî kanununun, İspanyanın fethi neticesinde İslâm hukukundan kopya edilen bölümleri dışındaki diğer bölümleri tamamen ilkel ve bölgesel tüzüklerdir. Yüce İslâm'ı kaldırıp yerine böyle kırk yamalı bohçaya benzeyen ve birbiriyle çelişen tüzükler mecmuasını koymak akıl kârı değildir. İslâm'a duyulan kinden ve kuru taassubtan kaynaklanmaktadır.

3. "Mecellenin temeli ve ana çizgileri dindir. Dinler değişmezler. Oysa insanlık hayatı her gün, hatta her an köklü değişimlerle karşı karşıyadır. Bu değişim hiçbir zaman durdurulamaz. Yasaları dine dayalı devletler, dinler değişmediğinden hayat sistemi de devamlı değiştiğinden kısa bir zaman sonra yurdun ve milletin isteklerini karşılayamazlar. Din yasaları ilerleyen hayat karşısında şekilcilikten ve ölü sözcüklerden ileri bir değer, bir anlam taşıyamazlar. Dinler değişmediğinden onların yalnız bir vicdan işi olarak kalması, çağdaş uygarlığın temellerinden biridir."

"Dinler değişmezler" ilkesi izaha muhtaçtır. Çünkü:

Allah Teala insanları yaratıp yeryüzünde yerleşirdiği ilk günden beri, onlara din göndermiştir. Bu dinlerin Allah'ın sıfatları, geçmiş ve gelecekle ilgili haberler gibi bölümleri değişmemişlerdir. Buna karşılık insanların hayat sistemini düzenleyen şer'i hükümlerin, insanlığın geçirdiği evrelere

göre değiştiği varittir. Mesela yahudilerin cumartesi günü avlanma yasakları İşlâm gelince kaldırılmıştır.

Fakat Allah Teala'nın yürürlükten kaldırdığı bu dine mensup olan yahudi ve hristiyanlar eski dinlerinin aynen devam ettiğinde inatla ısrar etmişlerdir. Bu ayıp, kaldırılmış dinlen geçerli sayanların ve sığıra tapma gibi gülmünç dinler icad edenlerin kusurudur. En son ilahi din olan İşlâm'ı kabullenenlerin kusuru değildir. Zaten İşlâm'ın dışında herhangi bir dini gerçek din saymak, inat ve cehaletten kaynaklanan bir taassuptur.

"Kim, İşlâm'dan başka bir din ararsa, onun dini asla kabul edilmeyecektir. O kimse, ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır." [26]

Hülasa insanlık hayatının değişmesinin gerektirdiği ölçüde, Allah Teala gönderdiği seri hükümleri, bizlerin hikmetini idrak edemeyeceğimiz diğer sebeblerle birlikte, dinden dine yeterince değişirmiştir. En son gönderilmiş olan İşlâm dininin Kur'an, sahih sünnet ve ümmetin icmâna dayanan kesin şer'i hükümlerinin değişmesini istemek ise, bunların koruma altına aldıkları esasların önemini idrak edememekten kaynaklanmaktadır. Mesela İşlâm ceza hukuku, insanların canlarını, mallarını, akıllarını, namuslarını ve inançlarını koruma altına almayı hedeflemektedir. Bu nedenle bir insanı haksız yere kasıtlı şekilde öldürenin öldürülmesini, hırsızlık yapanın elinin kesilmesini, zina edene bekar olması halinde yüz adet sopa vurulmasını, evlenmiş ise hayatına son verilmesini, içki içene seksen sopa vurulmasını ve İşlâm'a saldıran kafirlere karşı savaşılmasını emretmektedir. İşlâm'ın bu gibi hükümlerini değiştirmeye kalkışmak, bu yüce hedeflen hiçe saymak olur.

şimdi "niçin İşlâm, hırsızın elinin kesilmesini emrediyor? Bunu değişürelim. Hırsıza hürriyeti kısıtlayan hapis cezası verelim. Çünkü hayat değişti, hırsızlar çoğaldı. Kimin kolunu keselim. Önce benim kolumu kesmeniz gerekir. Ben de bu hatayı işledim" diyen bir insan, insanların malını emniyet altına alma yerine, hırsızları teşvik etmiş olmaz mı? Hele de hırsızlar, günümüzde olduğu gibi, devlet ricali olursa, İşlâm'ın değişmezliğini bir nakise sayarak hırsız oķşamasının altında nelerin yattığu iyice belli olur. Bir tarihte Mısır parlamentosunda fuhuş yuvalarının kapatılması teklifi ileri sürüldüğünde bazı parlamenterler: "ya biz nereye gideceğiz" şeklinde itirazlarda bulunmuşlardır. Yine altmışlı yıllarda İngiltere parlamentosunda erkekler için fuhuş yuvaları açılıp açılmaması tartişılırken, lordlar kamarası mensuplarının bu hastalığa mensup oldukları için böyle bir kurumun kurulmasını savundukları, orta doğuda gazetelerin gündemini işgal etmişdir. Keza bir tarihte Türkiye de iktidarı devirip yerine oturan bir paşaya: "efendim rüşveti önleyin" denildiğinde "Alan razı veren razı ben ne yapayım" cevabını vermişdir. Aynı soru herkese sevgi dağıtan bir başbakana sorulduğunda da "Benim memurum işini bilir" cevabını vermişdir. Elbetteki İşlâm'ın tedavi etmek istediği hastalıkların devam etmesini isteyenler, İşlâm'ın değişmesini isteyeceklerdir. Böylece kendi cinayetlerine çare bulsunlar, neticede hem kendilerini hem de tüm toplumu helak etsinler.

Hülasa Mahmud Esadın İsviçre Medeni kanununu kopya etmesinin gerekçeleri arasında "dinin değişmezliğini" zikretmesi, aslında akan hayat sistemine ayak uydurmak değil, bir kısım ahlaksızlıklara ve cinayetlere meşru mazeretler bulmaktır. Yoksa 1926'dan beri jopla ve dipçikle uygulanan bu kanun, kimin hangi derdine çare olmuştur? Sadece ahlaksızlıkların, eşkiyanın ve sömürenlerin önünü açmıştır. Buna inanmayanın günlük herhangi bir gazetesinin baş sabitesini okuması kaildir. Ne varki bir kısım iyi niyetli insanlar, bu çıkarıcıların tezlerinde samimi olduklarını sanırlar, onların düşüncelerini canla başla savunurlar. Kraldan çok kralcı olma pozisyonuna düşerler. Bunlara tavsiyemiz, fikirlerini savundukları bu insanların karşı çıktıkları İşlâm'ı okuyup anlamalarıdır. Bu taktirde hakkı batıldan ayırabileceklerdir.

"Dinlerin bir vicdan işi olarak kalması" meselesine gelince, bu tez, semavi olmayan Brahmanizm, Budizm gibi ilkel dinler için, bir de mensupları tarafından değiştirilen yahudilik ve hristiyanlık için geçerli olabilir. Çünkü bu dinlerde, insan hayatını düzenleyen hükümler, yok denecek kadar az kalmıştır. Geri kalan hükümler, mensuplarının heva ve heveslerine ters düştüğu için kitaplardan çıkarılıp yok edilmişlerdir. Fakat bu tez, hem din ve hem de devlet sistemi, hem yasa hem de ahlak düsturu, hem dünya hem de ahiret planı olan İşlâm için etbetleki geçerli değildir. Zaten bu tez, dinlerinde hayatlarını tanzim eden hükümler bulamayan hristiyanlar tarafından ileri sürülmüş, fakat "Avrupalılar ne derse doğrudur" kompleksine kapılan hafifmeşrep insanlar da, bu tezin İşlâm için de geçerli olduğunu sanmışlar ve bunu savunmaya koyulmuşlardır.

İnsanın ana rahmine düşmesinden, kabirde toprağa verilmesine kadar, bütün hayat safhalarını en dakik bir şekilde düzenleyen, geçmişten ibret almak için onu en vezir bir şekilde özetleyen ve gelecekteki perde arkasında nelerin olacağını film gibi gözler önüne seren İşlâm'ın, sadece bir vicdan işi olarak kalması nasıl söylenebilir? Söylense de bu düşünceleri kim dinler? Zira İşlâm'ın hükümleri, insanların gözlerini kamaştıracak kadar parlak, akıllarına pes dedirtecek kadar güçlü ve ruhlarını huzura kavuştıracak kadar tedavi edici bir hukuk sistemidir. Onun her yönü ve her dalı mutluluk bahşeder. Örnek olması açısından şu misalleri zikretmek mümkündür.

Kişinin yiyip içmesi hususunda Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

"... Yeyin, için fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez." [27]

Giyim kuşam hususunda şunu emretmektedir: *"Ey Ademoğulları, her mescide girdiğiniz zaman temiz ve güzel elbiselerinizi giyin."* [28]

Yolda yürümenin adabı hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen elbetteki yeri yaramazsın, boyca da dağlara ulaşamazsın." [29] "Rahman olan Allah'ın kulları

yeryüzünde sükünle (tevazu ve vakar ile) yürürler." [30]

Alış-veriş hususunda şunu emretmektedir:

"Bir şeyi ölçerken tam ölçün, tartarken de doğru terazi ile tartın." [31]

"İnsanlardan bir şey ölçüp alırken tam alan; onlara bir şeyi ölçüp veya tartarken de eksik tutan hilekârların vay haline" [32]

Birbirimizle olan mali ilişkilerimizde şu yasakları koyar:

"Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin, insanların bir kısım mallarını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere aktarmayın." [33]

Vazifelerimizin ifasında şunu emretmektedir:

"Ey Muhammed de ki; çalışın, yakında Allah Peygamberi ve müminler yaptığımız işleri görecektir." [34]

Fakir ve yoksullara yardımda bulunma hususunda da:

"Mallarınızı Allah yolunda harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın, iyilik yapın. Çünkü Allah iyilik yapanları sever" buyurmaktadır. İyiliği emretme, kötülüğe mani olma hususunda da şöyle buyurmaktadır:

"İçinizde hayra davet eden, iyiliği emredip, kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte onlardır." [36]

Anaya babaya, akrabaya, yetime, yoksula, komşuya, arkadaşına ve yolda kalanlara nasıl davranılacağı hususunda şunları emretmektedir:

"...anaya babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşına, yolda kalanlara ve sahip olduğunuz kölelere iyi davranın. Şüphesiz Allah kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez." [37]

İdarecilerin insafli ve adaletli davranmaları hususunda:

"Ey iman edenler! Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun..." [38]

"Şüphesiz ki Allah adaletli davranmayı, iyilikte bulunmayı ve akrabaya yardım etmeyi emreder. Kötülüğü, hayasızlığı ve zulmü yasaklar..." [39] buyurmaktadır.

Haksız yere kan akıtmayı yasaklayarak şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir cana haklı bir sebep olmadıkça sakın kıymayın. Biz haksız yere öldürülenlerin velisine bir yetki vermişizdir. O da öldürmede haddi aşmasın..." [40] "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı..." [41]

"Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır..." [42]

Malımızın himayesi için:

"Erkek ve kadın hırsızların yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin..." [43] buyuruyor.

Aklın muhafazası için;

"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz ki şeytan kumar ve içki ile aranıza düşmanlık ve kin sokmayı, sizi Allah'ın zikrinden ve namazdan men etmeyi ister..." [44] buyurmaktadır.

İrz ve namusun muhafazası için:

"Ey Peygamber, hanımlarına, kızlarına ve müminlerin hanımlarına söyle, her hangi bir ihtiyaç için dışarıya çıkarken baş örtülerini üzerlerine alıp örtünler. Bu onların başkaları tarafından tanınıp rahatsız edilmemeleri için daha uygundur..." [45]

"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra bu iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun..." [46]

"Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız Allah'ın dinini tatbik hususunda onlara merhametiniz tutmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalarına şahid olsun." [47] diye emretmektedir.

Dinimizi koruma hususunda ise Allah Teala şunları emretmektedir:

"Ey İman edenler! Çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın. Sizi sert ve kuvvetli bulsunlar. İyi bilin ki Allah kendisinden korkanların yanındadır." [48]

"Fitne ortadan kalkıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar o kâfirlerle savaşın." [49]

Şimdi bunun gibi yüce semavi emirleri içeren bu ulvi şeriatı kaldırıp yerine beyefendilerin heva ve heveslerinden kaynaklanan ve gün geçmeden değiştirilmeleri teklif edilen bir kısım tüzükleri koymak ilerilik midir? Yoksa ilkelik midir? Toplumun menfaatlerini mi yoksa sömürücülerin çıkarlarını mı düşünmektir?

4. "Köklerini dinlerden alan yasalar, uygulandıkları toplumları gökten indikleri ilkel çağlara bağlar ve ilerlemeleri engelleyici belli başlı neden ve etkenler arasında bulunurlar. Türk ulusunun alın yazısını, bugünkü çağda bile, ortaçağ düzen ve kurallarına bağlamada dinin değişmez kurallarından ilham alan ve Tanrı katıyla ilişkili durumda bulunan kanunlarımızın, en güçlü etken olduklarından kuşku duyulmamalıdır."

Vakıa İslâm dininin müslümanları geri bıraktığını iddia etmek, tamamen gerçekleri alt üst eden bir iddiadır. Çöllerde bedevi bir hayat sürdüren araplar, İslâm sayesinde yüzlerce yıl yaşamış Pers imparatorluğunu ortadan kaldırmayı, Bizansı sıkıştırıp kabuğuna hapsedmeyi başarmışlar ve fethettikleri yerlere İslâm şeriatını tatbik ederek oralarda yaşayan insanları kula kulluktan kurtarmışlar, yalnız Allah'a kulluk edileceğini öğretmişlerdir. Fethedilen bu ülkelerin halkı, kendi iradeleriyle putperestliği, yahudiliği ve hristiyanlığı bırakıp İslâm dinine girmişler ve onun rahmetine ulaşmışlardır. Maddeten ilerleme bakımından zamanlarında insanlığın zirvesine ulaşmışlar ve karanlık çağları geride bırakmışlardır.

Keza İslâm sayesinde, dağlarda göçebe halinde yaşayan Türkler ve diğer kavimler, Osmanlı devleti gölgesi altında bir arada kardeş olarak yüzlerce yıl yaşamışlar, zamanının ikinci büyük İmparatorluğu olan Bizansı ortadan kaldırmışlar, Avrupa'nın içine girip İslâm'ın şefkat ve merhamet esaslarından hristiyanları da faydalandırmışlardır. Onyedinci asırlarda papazların bile "Allah müslümanları başımızdan eksik etmesin. Çünkü onlar geldikten sonra mezhebi çatışmalarımız sona erdi ve huzur içinde yaşar olduk" demelerine ortam hazırlamışlardır.

İstanbul fethedilirken Bizans'da uygulanan hukuk, bugünkü İsviçre hukukunun da temelini teşkil eden Roma hukukudur. Roma hukuku insanları ilerletiyor idiyse, niçin Bizanslılar müslümanların topları karşısında dehşete kapıldılar da teslim oldular ve o ileri hukukları sayesinde icadlar yapıp müslümanlara karşı koyamadılar?

Diğer yandan, 1926'dan sonra İslâm hukukunu kaldırıp önüne gelen her devletten çeşitli hukuk dallarını kopya eden Türkiye Cumhuriyeti, bugüne dek ne kadar ilerleyebilmiştir. Aksine her geçen gün, biraz daha geriye gitmektedir. Öyle ki, İslâm'ın kaldırılmasından önce, bütün Avrupalılara meydan okuyacak güçte iken, bu gün onlardan yardım dilenir hale gelmiştir. Hatta bir taşıma aracının motorunu imal edemeyecek kadar geri kalmıştır. Bu hususta Kore gibi uzak doğu ülkelerinden bi'e geridir. İlaç sanayisi bile dış ülkelerin ruhsatları ile yürütülmektedir.

Memleketin ileri gelenleri, daha dün 1948 yılında zulüm ve gasb üzerine kurulan, korsan İsrail devletinden bile medet beklemektedir. Batılıları her

ziyaretlerinde "Bize yardım edin, yoksa korktuğunuz İslâm gelir" şeklinde onlara yalvarıp yakınmakta ve kendilerine bir lüturta bulunsunlar diye onlara karşı her zilleti kabulleneceklerini dilleriyle ifade etmektedirler. Şimdi Esad beye sorulmalıdır "Senin İsviçrede tahsil yapman neticesinde oranın Neuchatel eyaleti kanununu olduğu gibi kopya edip alman, bu memleketin neyini ilerletmiştir?"

Bir memleket, fahişelere göz yummakla veya hırsızları himaye etmekle yahut insanları alkolik yapmakla mı ilerler? Yoksa çalışıp üretmekle, ahlak ve istikrarı sağlamakla mı? Devlet ve millet işbirliğiyle ve beşeri güçleri seferber etmekle mi olur? Eğer bunu yapamazsan hangi kanunu getirirsen getir durum değişmeyecektir, Nitekim öyle olmuştur da... O halde neden İslâm'a bu kadar kin besliyorsunuz? Onu tahkir için her iftirayı ileri sürüyorsunuz?

5. "Türk hakimleri, derme çatma fıkıh kitaplarından ve din ilkelerinden kural bulup çıkarmak yoluyla yargı görevi yapmaktadır ve yargıç hükümlerinde belirli bir görüş, dini bir deyiş veya temel bir kaide ile bağlı değildir. Bu nedenle benzeri meseleler hakkında verilen kararlar ülkenin çeşitli yerlerinde çoğu kez farklı ve çelişkili olmaktadır. Sonuçta Türk halkı adalet dağılımında tutarsızlık ve devamlı bir karışıklıkla karşılaşmaktadır. Halkın alinyazısı belirli ve oturmuş bir adalete değil, rastlantıya, şansa ve birbirleriyle çelişkili ortaçağ fıkıh kurallarına bağlı bulunmaktadır. Cumhuriyet, Türk adaletinin bu karmaşıklıktan, yokluktan ve pek ilkel durumdan kurtarılmasını, devrimin ve çağdaş uygarlığın gereklerine uygun yeni bir Türk medeni kanunun hızla meydana getirilmesini ve Türk medeni kanunun, medeni kanunlar arasında en yeni, en kusursuz ve halkçı olan İsviçre medeni kanunundan alınmasını gerekli kılmıştır."

Görüldüğü gibi Mahmud Esad,

Fıkıh kitaplarının derme çatma olduğundan bahsetmektedir. Vakıa en basit fıkıh kitabı bile, bugüne kadar yazılan uydurma medeni kanun kitaplarından daha oturmuş ve daha asaletlidir. Bizlere, okuyacağımız hangi medeni hukuk kitabını; tavsiye edebilirler? Hepsisi boş laflarla, yaldızlı sözlerle doludur. Fiili değeri keçi boynuzu kadar bile değildir.

Yine bakan, "o zamanda Türk yargıcının önünde belli kurallar olmadığını, ülke çapında yargı birliğini sağlamanın imkansız olduğunu, bu nedenle adalete güvenin sarsıldığını" iddia etmektedir. Aslında İslâm hukukunu uygulayan hakim, ciddi ve kavranması zor olan meselelerde bile hangi hükmün uygulanacağını önünde bulunan fıkıh kitaplarından anında iktibas edebilir ve bunda herhangi bir zorluk çıkması söz konusu değildir. Yeterki hakim cahil biri olmasın fikhî öğrenen biri olsun. Elbetteki çarşı pazardan tutulup getirilen bir yargıç İslâm'ın ne olduğunu bilmez.

Mahmud Esad "Türk milletine adalet dağıtmak ve onu keşmekeşlikten kurtarmak için en yeni, en kusursuz ve halkçı olan İsviçre medeni kanununu getirdiklerini" söylemektedir.

Vakıa, Mahmud Esad'ın "en yeni" diye övdüğü İsviçre Medeni Hukukunun temelini, Alman medeni hukuku, onun temelini ise Roma hukuku oluşturmaktadır. Roma hukuku ise, en köhnemiş ilkel hukuklardan biridir. Fakat hristiyan alemi, atalarının hukuku olarak bu kokuşmuş hukuku ısıtıp ısıtıp insanların önüne sürmüşlerdir. Hristiyanların teknik yönden ilerlediklerini gören bazı müslüman isimli kişiler, onların her söylediğinin ve yaptığının doğru olduğuna kanaat getirerek söylediklerini tekrar edip durmuşlardır. İşte Mahmud Esad ve arkadaşları da bu guruhdan olan insanlardandır.

Nasıl olur da İsviçre hukuku, en yeni hukuk olabilir? Alınan bu hukuk, bugün nüfusu yedi milyona ulaşmayan, milli birliğini tam olarak sağlamadığı için 22 tam bağımsız 6 da yarım bağımsız kantonlardan (eyaletlerden) meydana gelen, her kantona özel bir hukuk sistemi tanıyan ve nüfusunun % 70 Alman, % 20 Fransız geri kalanı İtalyan ve Çingenelerden oluşan İsviçre tarafından yepyeni bir hukuk olarak mı ortaya çıkarıldı? Yoksa protestan ve katolik mezheplerinin çatışmasını önlemek için, bütün hristiyanların müşterek hukuku olan Roma hukukunun bir kısım düzeltmelerle kabul edilmesi miydi? Elbetteki ikincisi idi. Peki, 523-565 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru Justinianus tarafından hazırlanan,

adına Corpus juris civilis ^[50] denen ve 533 de tatbikine başlanan bir kanundan iktibas edilen İsviçre kanununun neresi yepyenidir? Borçlarını ödeyemeyen borçluları, esir edip alacaklılara teslim eden, onları köle olarak sattıran, hatta alacaklılara borçlularını öldürüp payları oranında

parçalara bölerek evlerinin önünde asmalarına izin veren ^[51] Roma kanununun neresi üstün ve neyi halkçıdır? Sizin aldığımız kanun, işte bu ilkel kanunun yumuşatılmış şeklidir. Orta çağlara değil, karanlık çağlara dayanmaktadır.

VII. yüzyıldan itibaren, İslâm fetihlerinin neticesinde, müslümanların İspanya'yı fethetmelerinden sonra, yüce İslâm hukuku karşısında gözleri kamaşan Avrupalılar, kendi benliklerini kaybetme kuşkusuyla XII. yüzyıllarda özellikle İtalya ve Polonya üniversitelerinde üzeri küllenmiş Roma hukukunu tekrar hortlatarak İslâm hukukuna karşı direnmek istemişlerdir.

Kokuşmuş bir hukukdan mühlhem olan kanunu, değil ki İslâm'dan üstün saymak, onu İslâm ile kıyaslamak bile insafsızlıktır. Ne var ki devrim adına konuşanlar, her zaman haklı gösterilmişlerdir. İşte mesele budur.

6. "İlkeleri yabancı bir ülkeden alınmış olan Türk Medeni Kanunu tasarısının yürürlüğe konulmasından sonra 'ülkemizin ihtiyaçlarıyla bağdaşmaz' tezi yerinde görülmemektedir. Çünkü;

a. Çağdaş medeniyet ailesinden olan ulusların gereksinimleri arasında köklü bir ayrılık yoktur.

b. İsviçre devleti, farklı tarih ve geleneklere bağlı olan Alman, Fransız ve İtalyan soylarından oluşmaktadır. Bu kadar ayrı ırklardan ve farklı kültürlerden oluşan bir topluma uygulanma esnekliği gösteren bir yasanın Türkiye Cumhuriyeti gibi yüzde doksani bakımından türdeş bir soyu barındıran bir devlette uygulama olanağı bulabilmesinde kuşku yoktur."

Esad beyin "çağdaş medeniyete sahip olan ulusların gereksinimleri arasında köklü bir fark yoktur" şeklindeki iddiası, aynı dine ve benzer örflere sahip olan Avrupa hristiyan devletleri için kısmen geçerlidir. Çünkü bunlar, asıl orijinal esaslarından herhangi bir iz kalmayan hristiyanlıkta, insanların hayatını düzenleyen hükümler bulamadıkları için, ataları olan putperest Romalıların ilkel hukukundan ilham almışlar, kendi arzuları ve gelenekleri doğrultusunda bir kısım kurallar belirlemiş ve bunların adına Hukuk (kanun) demişlerdir. Bu itibarla bunların hukuk sahasındaki gereksinimleri birbirine yakındır.

Şimdi bunların gereksinimleri birbirine yakınsa, bütün insanlığın da bunların ihtiyaç hissettikleri şeyleri ihtiyaç hissetmeleri mi gerekir? Eğer böyle ise, örflerini putlaştırıp asıl hukuk kaynağı sayan İngilizlerin hukuku neden farklıdır? Japonlar neden İsviçre'nin hukukunu almamışlardır? Bugün dünyanın en büyük sömürücüsü olan ABD'nin hukuk sistemi niçin İsviçre'nin aynısı değildir?

Demek ki, Esad Bey'in bu tezi, sadece körü körüne Avrupa hayranı olmasının bir neticesidir.

Şimdi Esad Bey ve arkadaşlarına sorulur: İnsanlar üzerindeki hegemonya ve sömürülerini sürdürmek için, bütün canlıları yok eden hidrojen ve

etleri çürüten Napalm bombalarını yapmayı gereksinme sayan, insanlığı tehdit eden nükleer denemelerde ısrarı bir zaruret kabul eden, emperyalist devletlerin gereksinmeleriyle,

"zarar vermek de yoktur, zarara karşı zararlarla mukabele etmek de"^[52] hadisini esas alan bir ümmetin gerekli gördüğü ve ihtiyaç hissettiği şeyler nasıl yaklaşık şeyler olabilir?

Yine, toplum için zararlı da olsa, piyasada pazar bulabilen çeşitli içkiler ve kumar araçları gibi eşyalara, değerli bir mal gözüyle bakan, bunları imal etmeyi iktisadi bir ihtiyaç sayan bir zihniyetin gereksinmeleriyle, insanlara zararlı olan her şeyi yasaklayan bir inanca sahip olan insanların gereksinmeleri nasıl aynı olabilir?

Keza kadınları, fuhuş yuvalarına tıkayıp esir gibi tutan, onları serseri erkeklere peşkeş çeken, vücutlarını sattırıp elde edilen kazançtan belediyelerine vergi sağlayarak bunu da bir gereksinme sayan ve bu cinayeti işleyeni, yer yer vergi rekortmeni kabul eden bir güruhun hukuk anlayışıyla, bir kadının namusunu korumak için gerektiğinde savaş açan bir asil ümmetin hukuk anlayışı, nasıl bir olabilir? Eğer Esad bey ve arkadaşları ırz ve namuslarını ayaklar altında çiğnetmeyi reva görüyorlarsa, diğer müslümanlara böyle bir adiliği zorla yaptırmaya elbetteki hakları yoktur.

Hülasa, İslâm'da egemenlik, dolayısıyla yasa koyma hakkı yalnız Allah Teala'ya aittir. O bizlere, kişilerin hırslarından, heva ve heveslerinden uzak olan, hakkaniyet ölçülerini esas alan, ifrat ve tefritten uzak olan, tertemiz bir şeriat göndermiştir. Biz ancak onu kabullenir ve ona uyarız. Kendimiz için istediğimiz bu iyiliği başkaları için de isteriz.

2. BÖLÜM

ŞER'İ DELİLLER

ŞER'İ DELİLLER

Bu bölümde "Edilleyi Şeriyye" diye adlandırılan İslâm hukukunun delilleri zikredilecektir. Bunlar kuvvetlilik derecelerine göre;

1. Kur'an-ı Kerim;
2. Sünnet-i Seniyye;
3. İcma-ı Ümmet;
4. Sahabe-i Kiramın sözü;
5. Fukahanın kıyası;
6. İstihsan;
7. Önceki şeriatler;
8. Mesalih-i Mürsele;
9. Sahih örf;
10. İstishab ve
11. Seddu'z-zera'i'dir.

Bu delillerin izahına girmeden önce şu hususlara dikkat çekmek gerekmektedir.

1. Bu delillerin hepsi, alimler arasında ittifakla delil kabul edilmemektedir. Bunlardan bazılarının şer'i delil olup olmayacağı ihtilafıdır. Bunlar yeri geldikçe açıklanacaktır.
2. Bu delillerin en güçlüleri ve ekseriyeti nakil yoluyla gelen delillerdir. Kur'an, sünnet, icma, sahabe sözü, örf ve önceki şeriatler bunlardandır.
3. Diğer az bir bölüm ise, nakil ile birlikte akla dayanmaktadır. Kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele, istishab ve seddü'z-zera'i bunlardandır. Bununla beraber naklî olan deliller, anlaşılma ve kendilerinden hüküm çıkarılmalarında, aklın kullanılmasını gerektirdikleri gibi, aklî deliller de, naklî esaslara dayanmadıkça şer'i delil sayılmazlar. Çünkü insanların mücerred akılları, dini hükümleri bilmek için kâfi değildir. Akıl, ancak şeriat vasıtasıyla doğruyu bulabilir. Şeriat da akılla öğrenilir. Akıl bir göz ise, şeriat bir ışıktır. Işık olmadan gözün görmesi mümkün değildir. Yine akıl bir aydınlatma aracı ampul ise, şeriat ona gelen bir elektriktir. Enerjisiz ampülü yakmaya çalışmak boş şeyle uğraşmaktır.
4. Bu deliller, aynı, derecede değillerdir. Bir kısmının diğerlerinden daha güçlü oldukları, ve sıralamada öncelik hakkına sahip oldukları şüphesizdir

I- Kuranı Kerim

Kur'an, Allah Teala tarafından Cebrail aracılığı ile Hz. Muhammed'e (sav) Arap diliyle indirilen; Mushaf'larda yazılı olarak tevatür yoluyla bizlere ulaşan; Ancak kendisinin okunması ile namaz sahih olan; Sadece okunması dahi ibadet kabul edilen; Bir bölümünü bile inkâr eden kâfir sayılan; Ve İslâm şeriatının temel kaynağı olan ilahi ve kutsal bir kitaptır.

Kur'an'a Ait Bir Kısım Özellikler:

Aşağıda sayılacak özellikleri taşımayan herhangi bir metne Kur'an adı verilemez.

1. Kur'an-ı Kerim'in Hem Lafzı, Hem Manası Allah Teala Katındandır:

Hz. Muhammed (s.a.v.) ise, sadece O'nu Allah Teala'dan geldiği gibi, aynen tebliğ etmiştir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim lafızları değiştirilerek mealen rivayet edilemez. Mesela, Kur'an-ı Kerim'deki "zalimane" manasına gelen "dîza" kelimesinin yerine aynı anlamdaki "caire" kelimesi

kullanılmaz. Yine Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir tefsirine Kur'an-ı Kerim denilemez.

2. Kur'an-ı Kerim Peygamber Efendimize Arapça Lafızla ve Arap Üslubu ile inmiştir:

Allah Teala; "... Biz onu düşünüp anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik"^[53] buyuruyor. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'in başka dillerdeki tercümesine Kur'an-ı Kerim denilemez. Bu tercümelemlerin okunmasıyla namaz caiz olmaz. Ebu Hanife'nin dışındaki bütün âlimler; Kur'an-ı Kerim'i okumaktan aciz olan kişinin, onu öğrenmesine kadar namazı hiçbir şey okumadan kılacağını söylemişlerdir^[54]. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Ey Muhammed! Uyarıcılardan olasın diye bu Kur'an'ı açık bir Arapça lisanı ile senin kalbine Ruh'ul Emin olan Cebrail indirmiştir."^[55]

"Allah'tan korksunlar diye Biz onlara eğri tarafı ve eksiği bulunmayan Arapça bir Kur'an indirdik."^[56]

"Biz muhakkak bu kitabı, okuyup anlamamız için Arapça bir Kur'an olarak indirdik."^[57]

"Şüphesiz Biz, onu düşünüp anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik."^[58]

Diyebiliriz ki; şimdiye kadar bütün müslümanlar namazın iç ve dışında Kur'an-ı Kerim'in Arapça okunması hususunda fiili bir icmâ yapmışlardır. Ne var ki günümüzde bazı kötü niyetli insanlar Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilip tercümesiyle ibadet edilmesini istemektedirler. Onların asıl maksatları; Kur'ândan ilham almak değil, müslümanları kolayca dinden çıkarmak ve Allah katından gelen Kur'an-ı Kerim'i böylece rafa kaldırmaktır. Zira niyetleri halisane olsa, Kur'an meallerini okuyarak ondan nasiplerini pekâlâ alabilirler. Şunu unutmamak gerekir ki;

a. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) mektuplarında Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmemiş, tercüme edilebileceğine dair bir beyanda da bulunmamıştır mesela:

Peygamber Efendimiz Rum Kayseri'ne, Acem Kısrası'na ve Kıptilerin lideri Mukavkıs'a gönderdiği mektupları Arapça göndermiş ve "Kur'an tercüme edilerek tercümesiyle ibadet edilebilir" iddiasında bulunanlara açık kapı bırakmamıştır.

b. Kur'an-ı Kerim'i tam fesahat ve belâğıyla başka bir dile olduğu gibi aktarmak imkansızdır. Çünkü Kur'an'ın hem lafzı hem de manası mucizedir. Değiştirildiği taktirde nazm-ı celili bozulur. O taktirde Kur'an, tam Kur'an sayılmaz, o bir tefsir olur. Tefsirler Kur'an-ı Kerim sayılsaydı; Araplar O'nun bir süresinin benzerini getirmekten aciz kalmazlardı ve Kur'an-ı Kerim onlara bu hususta meydan okumazdı.

Ancak Kur'an'ı tefsir şeklinde tercüme etmek mümkündür.

3. Kur'an-ı Kerim Bizlere Tevatür Yoluyla Gelmiştir. Ona hiçbir şey sokuşturulmamıştır.

"Şüphesiz O aziz bir kitaptır. O'na batıl ne önünden ne de arkasından sokulabilir."^[59]

Kur'an insanların zihinlerinde, mushafın içinde muhafaza edilmiş ve bütün İslâm topraklarındaki müslümanlara ihtilafsız bir şekilde ulaştırılmıştır.

"Kur'an'ı Biz indirdik, Biz, O'nun koruyucusu da şüphesiz ki Biziz."^[60]

İşte bu nedendir ki mütevatir olmayan kıraatler, Kur'an sayılmamıştır.^[61]

Kur'an-ı Kerim'in Delil Oluşu:

Kur'an-ı Kerim, Allah kelamı olması dolayısıyla İslâm dininin birinci kaynağıdır. Bunda kimsenin şek ve şüphesi yoktur.

Kur'an-ı Kerim'in tesbîti kesindir, kıyamete kadar hiçbir tahrife uğramadan kalacaktır.

Ancak âyet-i celilelerin çoğunu taşımış oldukları manaları açık seçik olduğu için, bunların manalarına delaletleri katidir. "Hanımlarınızın çocuğu

olmadığı taktirde onların bıraktıkları mirasın yarısı sizindir."^[62] âyeti bu kabildendir. Bazı âyet-i celilelerin ise, çeşitli sebeplerden dolayı, taşımış

oldukları manalara delaletleri kat'i olmayıp zannidir. "Boşanan hanımlar üç "kuru'u" boyunca iddet beklerler"^[63] âyetinde zikredilen "kuru'u" kelimesi Arap dilinde hem adet görme, hem de adetten temizlenme manasında kullanıldığı için, âyet-i celilede bunlardan hangisinin kastedildiği kesin anlaşılmamakta ve bunlardan birisine delalet ettiği de tahmin edilmektedir. İşte bu son türden olan âyetleri anlamak için belli yollar takip etmek gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i Anlamak İçin Takip Edilecek Yol

1. Manası açık olmayan âyetleri anlamak için, manası açık seçik âyetlere başvurulur. Çünkü Kur'an'ı en iyi açıklayan bizzat Kur'an'ın kendisidir.

2. Peygamber (s.a.v.)in sünnetine baş vurulur. Zira Kur'an'ı ilk alan ve onu insanlara açıklamakla vazifelenen Resulullah'tır.

3. Âyetlerin inmelerine sebep olan hadiseler (esbab-ı nüzule) başvurulur.

"Kur'an'ın tercümanı" diye adlandırılan Abdullah bin Abbas bu yola başvuruyordu. Mesela;

"O yaptıklarına sevinen ve yapmadıklarıyla da övünmek isteyenleri sakın azaptan kurtulmuş zannetme. Onlar için can yakıcı bir azap vardır"^[64]

âyet-i celüesini anlayamayan Mervan, Abdullah bin Abbas'dan şunları sormuştur: "Her yaptıklarına sevinen ve yapmadıkları şeylerle de övünmek isteyen azap göreceğine göre; bizim hepimiz azap göreceğiz demektir." Abdullah bin Abbas şu cevabı vermiştir:

"Siz bu âyeti niçin böyle anlıyorsunuz? Bir gün Resulullah yahudilerden bir şey sordu. Yahudiler onun cevabını saklayıp başka bir şeyle cevap verdiler ve bu haberden dofağı övülmelerini arzuladılar, gerçek cevabı saklamalarından da sevindiler. Bunun üzerine bu âyet-i celile ve bundan önceki şu âyet nazil olmuştu:

"Bir zaman Allah kendilerine kitap verilenlerden O'nu insanlara açıklayacaklarına, O'nda olanları gizlemeyeceklerine dair ahid almıştı. Onlar ise

bunu arkalarına atarak az bir değere değiştirdiler. Bu alışverişleri ne kötüdür. "[65]

4. Kur'anın indiği zamandaki Arapların örf, adeli ve üsluplarına baş vurulur. Mesela; Necm Süresi 49. âyette "O Şi'ra'nın Rabbidir" buyruluyor. Burada "Şi'ra"nın ne demek olduğunu anlamak için Arapların cahiliye dönemlerinde bu yıldıza taptıklarını bilmek gerekir.

Kur'an En Büyük Mucizedir:

Kur'an'ın mucize olduğu şüphesiz bir gerçektir. Şöyle ki;

1- Kur'an'ın belagati ve fesahati zirvededir,

2- Getirdiği hükümler, tam bir uyum içindedir. Çeşitli meseleleri tanzim etmesine rağmen en küçük bir çelişkiye rastlanmaz.

"Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Kur'an Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirine zıt bir çok şey bulurlardı. "[66]

3- Kur'an geçmişi az ve öz olarak doğru bir şekilde aktarır.

"Ey Muhammed sana vahyettiğimiz bu hadise gayb haberlerindedir. Bundan önce sen de kavmin de bunu bilmiyordunuz..." [67]

"Ey Muhammed bu kıssa gaybın haberlerindedir. Biz onu sana vahy ediyoruz. Yusuf'un kardeşlerinin tuzak kurmak için, ittifak ettiklerinde sen onların yanında değildin. "[68]

4- Kur'an-ı Kerim, geleceğe dair malumatlar vermiştir ve bunlar aynen gerçekleşmiştir. Mesela Allah Teala müminlere Mekke'nin fethini şu âyetle bildirmiş ve daha sonra aynen vuku bulmuştur:

"...Ey müminler elbeteki sizler, Allah dilerse güven içinde, saçlarınızı traş etmiş veya kısaltmış olarak korkmadan mescid-i harama gireceksiniz..." [69] Diğer bir âyette;

"Rumlar, size en yakın bir yerde mağlup oldular. Onlar bu mağlubiyetten sonra birkaç sene içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır..." [70] buyurulmuştur ve aynen gerçekleşmiştir.

5- Kur'an, misal olarak bazı ilmi gerçekleri zikretmektedir. Daha sonraları gelişen ilimler bu hakikatleri gözler önüne sermiştir. Mesela Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kâfirler, gökler ve yer birbirine bitişikken onları ayırdığı mızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı bilmezler mi? Hâlâ iman etmiyorlar mı?" [71] Bu âyette gökle yerin evvelce bir olduğu, sonradan Allah'ın onları ayırdığı ve her canlının sudan yaratılmış olduğu anlatılmaktadır.

"İnsanoğlu kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi zannediyor? Hayır, Biz onun parmak uçlarını bile yeniden yaratmaya kadiriz. "[72] Bu âyette parmak izlerinin her kişide farklı olduğuna işaret edilmektedir. Onun için parmak uçlarının aynen yaratılacağı zikrediliyor.

"Yemin olsun ki, Biz insanı süzölmüş, özlü balıktan yarattık, sonra onu nutfe halinde müstahkem bir karargâh olan rahme yerleştirdik, sonra nutfeyi kan pıhtısı haline getirdik, kan pıhtısını bir çiğnem et yaptık, bir çiğnem eti kemiklere dönüştürdük, kemiklere de et giydirdik. Sonra da onu bambaşka bir varlık yaptık..." [73] Bu âyette de insanın aslının topraktan geldiği ve ana rahmindeki embriyolojik gelişimi anlatılmaktadır.

"Allah birbiriyle karşılaşan iki denizi salıverdi. Aralarında engel olduğu için birbirlerine karışmazlar. "[74] Âyette suların birbirinden farklılığına dikkat çekilmektedir.

"Güneş de kendi mihverinde dönüp dolaşmaktadır..." [75] Âyette güneşin kendi etrafında döndüğü, bu özelliği ile diğer gezegenlerden farklılığı belirtilmekte;

"... Dağlardan da, beyaz, kırmızı, siyah ve türlü renklerde tabakalar yaratmışızdır. "[76] Âyet çeşitli maddelere işaret etmektedir.

"Allah, binmeniz ve süs hayvanları edinmeniz için atları, katırları ve merkepleri yarattı. Henüz bilmediğiniz daha nicelerini yaratacaktır. "[77] Burada da çeşitli taşıtlara işaret buyurulmaktadır.

"Gürültü ile koşarlara, ateş çıkaranlara, sabahleyin saldırıp tozu dumana katarak düşmanın içine dalanlara yemin olsun ki, şüphesiz insan, Rabbinin nimetlerine karşı pek nankördür. "[78] Bu âyet-i celile de çeşitli harb aletlerine işaret etmektedir. Aslında Kur'an-ı Kerim, tecrübe ile elde edilebilecek ilimlere sadece misal olarak işaret eder. Çünkü, insanlar akıllarını çalıştırdıkları taktirde, bunları bilebilir ve fani dünyada bunlardan menfaatlenebilirler. Dolayısıyla Kur'an'ın bunları uzunca açıklamayı beklenilemez. Aksi taktirde bir fizik ve kimya kitabı derecesine düşmüş olur ki, hâşâ Kur'an bundan münezzehtir. Buna mukabil, insan aklının aciz kaldığı şu meselelere detaylı olarak cevap verir: Nereden geldik? Neyiz? Nasıl olmalıyız? Nereye gidiyoruz? Gittiğimiz yerde ne olacağız?

6. Kur'an, bütün insanî münasebetleri en güzel ve en sağlam bir şekilde tanzim eden İslâm şeriatının ana kaynağıdır. Günümüze kadar geliştirmek amacıyla durmadan değiştirilmelerine rağmen, bütün beşeri sistemler, insanların problemlerini çözmeye aciz kalmışlardır. Buna mukabil 1400 küsur sene önce, maddeten çok geri kalmış bir çölün içinde yaşayan ve okur yazarlığı olmayan bir zata indirilen Kur'an'ın, kişi ve toplumların bütün davranış ve münasebetlerini, en güzel ve en adaletli bir şekilde -bütün yer ve zamanlarda- tanzim etmesi, Kur'an'ın en büyük mucize olduğunu gösterir.

Hadisi Kudsi ile Kur'an-ı Kerim Arasındaki Fark:

Kur'an-ı Kerim:

- 1- Hem lafzı, hem manası Allah tarafından.
- 2- Mucizedir.
- 3- Bütünüyle mütevatirdir.
- 4- Okunması ibadet sayılır.
- 5- Namaz ancak Kur'an-ı Kerim'in kıraati ile sahih olur.
- 6- Aktarılırken Allah'a nisbet edilir. (Allah buyurdu, şeklinde) Hadis-i kudsî ise;

1- Manası Allah tarafından, lafzı Peygamberimiz tarafından.

2- Mucize değildir.

3- Bütünüyle mütevatir değildir.

4- Okunması ibadet sayılmaz.

5- Namazda kıraat yerini tutmaz.

6- Aktarırken hem Allah'a, hem Peygamber'e nisbet edilebilir. (Peygamber Efendimizin naklettiğine göre; Allah Teala buyurduki..." veya "Rabbinden naklederek Peygamber Efendimiz buyurdu ki:" şeklinde)

Vahyi Metluv ve Vahyi Gayri Metluv

İslâm hukukunun temel kaynağın, nakli deliller oluşturmaktadır. Bu deliller bize genelde vahiy yolu ile gelmişlerdir. Bu itibarla vahyin ne demek olduğunu ve çeşitlerini bilmek gerekmektedir.

Vahiy Kelimesinin Lügat Anlamı:

Vahiy kelimesi Arapça bir kelimedir. "Veha yeni vahyen" şeklinde çekilmekte, genellikle "ila" veya "bi" harfi çerleri ile (edatlarla) üç harfli veya "evha" şeklinde dört harfli olarak kullanılmaktadır.

Bu kelime üç harfli olarak "veha ileyhi" veya "veha lehu" şeklinde kullanıldığı zaman şu manalara gelmektedir:

- İşaret etme
- Gösterme
- Gizlice konuşma
- Mektup yazma
- Emretme
- Gönderme
- İlham etme (içeride doğurma)
- Emrine verme
- Bağırma
- Boğazlama vesair.

Bu kelime dört harfli olarak "evha ileyhi" veya "evha lehu" şeklinde kullanıldığı zaman ise şu manaları ifade etmektedir;

- Gösterme
- Fısıldama
- Mektup yazma
- Emretme
- Gönderme
- İlham etme
- Emrine verme
- Korkma
- Bağırma
- Bir şeyi hızlıca yapma
- Konuşma
- Ağlama vesair.

Vahiy kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de, zikredilen bu lügat manalarının bir kısmında kullanılmıştır, bunlardan bazıları şunlardır:

1. Elçi ile Birşey Göndermek:

(Cebrail ile dini hususları göndermek) manasında.

Kur'an'da zikredilen vahiy kelimesi ve ondan türetilmiş olan "evha" "yuhi" kelimelerinin çoğu bu manayı ifade etmektedir. Misal olarak şu âyetleri zikretmek mümkündür.

"Şüphesiz Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a, torunlara, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik..."^[79]

2. İlham Etme, Kalbe Doğurma:

Şu âyet-i kerimede geçen vahiy kelimesi bu manayı ifade etmektedir.

"Rabbim arıya dağlarda, ağaçlarda ve yapılan kovanlarda yuva edin, sonra her çeşit mahsulden ye, Rabbinin hazırladığı uygun yollardan git" diye vahyetti. (ilham etti)." ^[80]

3. Vesvese Verme:

Şu âyette zikredilen vahiy kelimesi bu manayı ifade etmektedir:

"... Şüphesiz ki şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için dostlarına vahyederler (vesvese verirler)"^[81]

4. İşaret Etme, Gösterme:

Şu âyette zikredilen vahiy kelimesi bu manayı ifade etmektedir:

"Zekerıyya ma'bedden kavminin önüne çıktı, onlara; "sabah akşam Allah'ı teşbih edin diye vahyetti (işaretle bulundu)." ^[82]

Vahiy Kelimesinin İstılahı Manası:

Bu kelime, ıstılahta "vahyedilen husus" anlamında kullanılmış ve genellikle Allah Teala'nın Cebrail vasıtası ile Resulullah'a gönderdiği veya kalbine ilham ettiği dini hususlar kastedilmiştir. Bu nedenle fıkıh usulü âlimleri vahiy kelimesini çeşitli kısımlara ayırmışlardır.

Vahyin Kısımları:

Vahiy başlıca iki kısma ayrılmaktadır.

1. Vahyi Metlûv (Okunan Vahiy):

Bundan maksat Kur'an-ı Kerimdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in manası yanında lafızları da vahiydir ve okunması dahi sevaptır. Ancak Kur'an okunarak namaz kılınır. Bu ve benzeri nedenlerle Kur'an-ı Kerim'e vahy-i metlûv denilmiştir.

2. Vahy-i Gayr-i Metlûv (Okunmayan Vahiy):

Bundan maksat ise hadis-i şeriflerdir. Çünkü bunlar okunarak namaz kılınmaz, okunmaları sevaba sebep olamaz. Aynı lafızların korunması şart değildir. Diğer yandan İslâm alimleri, Resulullah'ın, insanlara açıkladığı bu yollardan birinin vahy-i zahir, diğerinin ise vahy-i batın veya şibhi vahiy olduğunu zikretmişler, bu itibarla da vahiy iki ana kısma ayırmışlardır:

A. Vahy-i Zahir "Gerçek Anlamda Vahiy"

Bu türden olan vahiy kendi arasında üç kısma ayrılmaktadır.

a. Dille söylenen vahiy (yani meleğin Resulullah'ın kulağına dili ile söylediği vahiy):

Bu türden olan vahiylerde Resulullah'ın vahiy getiren meleğin kim olduğunu kesin olarak bilmesi, meleğin de vahiy Resulullah'ın kulağına lisanen söylemesi gereklidir. Kur'an-ı Kerim bu vahiy türüne girmektedir. Nitekim yüce Mevla bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Ey Peygamber de ki Kur'an'ı, Ruhul Kudüs olan (Cebrail), müminlerin imanını pekiştirmek, müslümanlara bir hidâyet rehberi ve bir müjde olmak üzere, Rabbinin katından hak olarak indirdi." ^[83]

"Şüphesiz ki bu Kur'an (Allah tarafından gönderilen) şerefli bir elçinin söylemesidir." ^[84]

b. İşaretle gösterilen vahiy (meleğin Resulullah ile konuşmaksızın kalbine yerleştirdiği vahiy):

Resulullah'dan rivayet edilen şu hadis bu türden olan vahiy beyan etmektedir: Resulullah buyurmuştur ki; "Şüphesiz ki Ruhul-Kudüs (Cebrail) içime üfledi ki bir canlı rızkını tamamlamadan asla ölmeyecektir. Allah'tan korkun, dileklerinizi güzelce yapın." ^[85]

c. İlhamla kalbe doğan vahiy (Allah'ın Resulullah'ın kalbine ilham ettiği ve kendisinde şüphe olmayan vahiy):

Resulullah, bu türden olan vahiylerle Allah'ın kalbine yerleştirdiği bir nur aracılığı ile ulaşmıştır. Böylece bu vahiy ona bizzat Allah Teala göstermiştir. Şu âyet-i kerime bu gibi vahiylerle işaret etmektedir:

"Şüphesiz ki Biz sana Kitabı hak olarak indirdik ki, sen insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği ile bükmedesin..." ^[86] Bu âyette zikredilen "Allah'ın sana gösterdiği" ifadesi Resulullah'ın kalbine vahyin doğruluğuna işaret etmektedir.

B. Vahy-i Batını (Resulullah'ın İctihadı):

Vahy-i batınıdan maksat, Resulullah'ın ictehad etmesidir. Resulullah'ın, hakkında nas bulunan hükümleri düşünerek onlara benzeyen yeni hükümler çıkarmasına "ictehadı Rasul" yani Resulullah'ın ictehadı ismi verilmiştir.

Böyle bir ictehadı, Resulullah'ın kendi görüşü ile ortaya çıkmasına rağmen, vahiy denilmesinin sebebi, Resulullah'ın ictehadında yanılması halinde Allah Teala tarafından düzeltilmesidir. Bu nedenle Resulullah ictehad yapar da ictehadı hakkında her hangi bir düzeltme varid olmaz ise, Resulullah'ın o ictehadı takriri bir vahiy sayılmıştır. Çünkü Resulullah'ın yanlış ictehadları Allah Teala tarafından düzeltilme durumundadır. Nitekim şu misaller buna delildir:

Malik bin Salebenin kızı Havle (Huveyle)nin kocası Evs bin Samit, Havle'ye zihar yapmış, Resulullah da Havle'ye artık kocasına haram olduğunu

söylemiştir. Havle'nin Allah'a yalvarmasından sonra, Mücadele Süresinin başındaki âyetler nazil olmuş, Resulullahın içtihadını düzeltmiştir. Zihar yapan kimsenin, karısına dokunmadan önce, bir köle azad ederek, bunu bulamaz ise altmış gün peş peşe oruç tutarak, buna da gücü yetmez ise atmış kişiyi doyurarak ziharına keffâret yapmış olacağı ve yeniden hanımına dönebileceği beyan edilmiştir.^[87] Bu hususta Hz. Aişe diyor ki: "Duyması bütün sesleri kuşatan Allah'a hamdolsun. Havle Resulullah'a gelmişti, ona kocasını şikâyet ediyordu, konuşmasını anlayamıyordum.

Bunun üzerine Allah Teala: "*Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikâyetinde bulunan o kadının sözünü Allah işitmiştir*"^[88] buyurdu. Havle diyor ki: kocam Evs bin Samit bana zihar yaptı. Ben Resulullah'a gittim. Ona şikâyetinde bulundum. Resulullah kocamı suçlamamda benimle tartışıyor ve "Allah'dan kork, o senin amcanın oğludur" diyordu. Nihayet Mücadele Süresi ve zihann hükmü nazil oldu ve Resulullah buyurdu ki: "*Evs bir köle azad etsin,*" Havle de dedi ki:

O bunu bulamaz. Resulullah:

"*İki ay peş-peşe oruç tutsun*" buyurdu. Havle; Ey Allah'ın Rasulü o yaşlı bir ihtiyar, o oruç tutamıyor, dedi Resulullah, "*altmış yoksulu doyursun,*" buyurdu. Havle:

"Onun sadaka vereceği bir şey yoktur" dedi. Havle sözlerine devamla diyor ki, o anda Resulullah'a bir sepet içinde hurma getirildi. Ben de dedim ki; "Ey Allah'ın Rasulü ben de Evs'e kendi malımdan başka bir sepet hurma ile yardım edeyim." Resulullah:

"*İyi edersin, şimdi git. Kocan yerine sen, bu hurmaları altmış yoksula ver ve amcanın oğluna tekrar dön*" buyurdu.^[89]

Resulullah özürsüz olarak savaştan geri kalmak isteyenlere izin vermiş ve bu yüzden Allah Teala tarafından siteme maruz kalmış, bunun üzerine içtihadı düzeltilmiştir. Allah Teala bu hususta şöyle buyurmuştur:

"*Allah, seni affetsin. Doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalan söyleyenleri bilmeden cihaddan geri kalmalarına niçin izin verdin? Allah'a ve ahiret gününe iman edenler malları ile canları ile cihad etmemek için senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir. Senden ancak,*

Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenler, kalpleri şüpheye düşmüş o kuşkuları içinde bocalayıp duranlar cihada çıkmamak için izin isterler."^[90]

Resulullah, dışardan gelen heyetlerle meşgul olduğundan kendisinden bir şeyler öğrenmek isteyen âmâ Abdullah bin Ümmü Mektum'a yüzünü ekşitmiş, bu yüzden Allahu Teala tarafından sitem edilmiş ve içtihadı düzeltilmiştir. Bu hususta yüce Mevla şöyle buyuruyor:

"*Âmâ geldi diye yüzünü ekşitip çevirdi. Ey Muhammed ne biliyorsun belki de o kendisini arındıracaktı, yahut öğüt alacaktı da bu öğüdün faydasını görecekti. Fakat sen öğüte ihtiyaç duymayan kimseye alaka gösteriyorsun. O öğüt dinlemeyenin temizlenmemesinden sana ne. Allah'tan*

korkup koşarak sana gelene aldırılmıyorsun. Hayır böyle yapma. Bu âyetler birer öğüttür."^[91] Hz. Aişe diyor ki: Abese Süresi âmâ Abdullah b. Mektum hakkında nazil oldu. O Resulullah'a gelmişti ve ona; "Ey Allah'ın Rasulü, beni irşad et" diyordu. Resulullah'ın yanında da müşriklerin ileri gelenlerinden biri bulunuyordu. Resulullah İbn Ümmü Mektum'dan yüzünü çeviriyor diğer adama yöneliyordu. Ve diyordu ki: "Konuşmada bir mahzur var mı (diğer bir rivayette, benim sana konuşmamda bir sıkıcı şey ve zorluk var mı) diyordu. O da hayır diye

cevap veriyordu. İşte Abese Süresi bu hususta indirildi.^[92]

Henek savaşından sonra Rasulullah'ın savaşın sona erdiğine dair içtihad edip savaş elbiselerini soyunması ve Cebraill'in gelerek savaşın bitmediğini beyan etmesi, bunun üzerine müslümanlara ihanet eden yahudi Kurayzaoğullarının üzerlerine gitmesini bildirmesi meselesi de içtihadının düzeltilmesine başka bir misaldir. Bu hususta da Hz. Aişe diyor ki: Resulullah Henek savaşından dönünce silahını bıraktı. Banyo etti. O sırada kendisine Cebraill geldi ve dedi ki Sen silahını bıraktın ama biz bırakmadık. Çık ve onlara git. Resulullah da nereye diye sordu. Cebraill

Kurayzaoğullarını göstererek işte şuraya dedi. Resulullah da çıktı ve onlara doğru gitti.^[93]

Hülasa, Resulullah (s.a.v.) görüşüne dayanarak bir hüküm beyan ettiğinde; o hüküm Allah Teala tarafından değiştirilmezse, o takriri bir hüküm sayılır ve ona uymamız gerekir. Zira Resulullah'ın hatalı içtihadı düzeltilmektedir. Buna mukabil müctehidlerin yaptıkları içtihadlarda yanılmaları durumunda onları düzelterek herhangi bir merci olmadığından, müctehidlerin içtihadları ancak zan ifade ederler. Çünkü Resulullah korunma altındadır. Müctehidler için böyle bir garanti yoktur. İşte bütün bu nedenlerle Resulullah'ın içtihadı da bir vahiy sayılmıştır. Ancak İslâm âlimleri Resulullah'ın her mesele hakkında içtihad etmesinin caiz olup olmadığı ve Resulullah'ın fiilen içtihad edip etmediği hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir. Bu görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

a. Resulullah'ın Savaş İle İlgili Hususlardaki İctihadı:

Bütün İslâm âlimleri, Rasulullahın savaş ile ilgili konularda içtihad etmesinin caiz olduğu ve Resulullah'ın fiilen bu konularda içtihad ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Resulullah Bedir Savaşında ordunun karargah kuracağı yer hakkında Hubab bin el-Münzir ile istişare etmiş ve ordusunun düşmana en yakın olan suyun başında karargah kurmasına, diğer kuyuların doldurulup kapatılmasına ve yanında konakladıkları

kuyunun kenarında bir havuz yapıp onun su ile doldurulmasına dair içtihad etmiştir.^[94]

Yine Resulullahın Henek Savaşında düşman ordusuna katılan Gatafanlılara Medine'nin mahsulünün yarısını verme teklifini ileri sürerek onları savaştan vazgeçirmeye dair içtihad ettiği bir gerçektir.^[95]

b. Resulullah'ın Dünyayla İlgili Diğer Meseleler Hakkındaki İctihadı:

İslâm âlimleri Rasutullah'ın bu meseleler hakkında da içtihad etmesinin caiz olduğu ve Resulullah'ın bu hususlarda da içtihad yaptığına dair İttifak etmişlerdir. Mesela; hurma ağaçlarının aşılınmaması hakkında içtihad etmiştir.^[96] Diğer yandan Resulullah'ın savaşta ve dünya ile ilgili olan meselelerde içtihadının caiz oluşu, bu hususların kulların hakkını içeren hususlar olmasındandır. Kul hakkında esas olan, onu koruyup savunmak

ve faydalı olan şeyleri gerçekleştirmektir. Bu gibi konularda görüş beyan etmek caizdir. Çünkü bu meseleler kâr ve zararları akılla idrak edilebilmen hususlardır.

c. Resulullah'ın Şer'i Hükümler Hakkındaki İctihadı:

Resulullah'ın bu meseleler hakkında ictehad edip etmediği âlimler arasında ihtilaf konusudur.

Bir kısım âlimler; Resulullah'ın şer'i hükümler hakkında da ictehad etmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, Resulullah'ın genel olarak vahiy ile bazan da görüşleri ile amel ettiğini ve bunlara dayanarak hükümler tesis ettiğini söylemişler ve kanaatlerine delil olarak da şunları zikretmişlerdir.

Allah Teala; "... *Ey basiret sahipleri bundan ibret alın*"^[97] buyurmaktadır. Âyet-i kerimede Rasulullah'ın emrine karşı gelen ve bu sebeble zillete düşen yahudilerin halinden ibret alınması ve onların durumuna düşülmemesi emredilmektedir. Bu da insanların, akıllarını kullanarak, halihazırda var olan veya geçmişte ortaya çıkan bir meselenin hükmünün yeni ortaya çıkan benzeri meseleler için de geçerli olacağı kararına varmalarını gerektirmektedir. Elbetteki Resulullah, âyette zikredilen "basiret sahibi olma" vasfına diğer insanlardan daha layıktır. Binaenaleyh o da görüşüne dayanarak bir kısım hükümler beyan edebilecektir.

Yine Allah Teala buyuruyor ki:

"*O münafıklara emniyet veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu yayarlar. Eğer onu Peygambere ve kendilerinden olan idarecilere havale etmiş olsalardı onlardan hüküm çıkarmaya kadir olanlar onun ne olduğunu bilirlerdi.*"^[98] Bu âyette de Peygamber ve müslüman idarecilerin hüküm çıkaranların sınıfına dahil oldukları bildirilmiştir. Resulullah da, Allah Teala'nın "hüküm çıkarmayı bilenler" diye vasıflandırdığı zatlar arasında olduğuna göre, o da hüküm çıkaracaktır. Hüküm çıkarma ise görüşe dayanarak ve ictehad ederek gerçekleşmiş olur.

Allah Teala; "*Sen Davud'u ve Süleyman'ı da hatırla. Bir zaman onlar, insanların boşanan koyunları ekini yediği zaman, ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Biz de onların verdikleri hükmü müşahede edenlerdik. Biz bu meselenin hükmünü Süleyman'a anlattık*"^[99] buyurmuştur. Bu âyette zikredilen "Süleyman'a anlattık" iradesinden maksat, Süleyman'ı, o hükmü anlamaya, görüşü yolu ile muvaffak kıldık demektir. Zira kendilerine vahyin gelmesi hususunda Süleyman ile Davud eşittir. Süleyman'ın Davud'dan üstünlüğü görüş beyan etme bakımındandır. Peygamberler, görüş sayılan kıyasa başvurarak bir kısım hükümler vermişlerdir. Mesela Hz. Davud, 99 koyunu bulunduğu halde bir koyunu bulunan kardeşine; "O koyununu ver de benim koyunlarıma katayım" diyen kişi hakkında kıyasa başvurarak şöyle demiştir:

"*Şüphesiz ki o senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana zulmetmiştir.*"^[100]

Hz. Muhammed'in kıyasa başvurarak hüküm verdiğine misal olarak şu hadis-i şerifleri zikretmek mümkündür;

Resulullah hac etmeyi borç ödemeye kıyaslamıştır: Abdullah bin Abbas diyor ki: Cüheyne kabilesinden bir kadın Rasulullah'a geldi ve ona:

"Annem hac etmeyi adamıştı. Fakat o hac etmeden öldü. Ben onun yerine hac yapayım mı?" dedi. Resulullah da buyurdu ki;

"*Evet, onun yerine hac yap. Şimdi söyle bana eğer annenin borcu olsaydı onu ödeyecektin değil mi? Siz Allah'ın borcunu da ödeyin. Zira Allah borcu ödenmeye daha layıktır.*"^[101]

Resulullah kişinin oruçlu iken hanımını öpmesini abdest alırken ağza su vermeye kıyaslamıştır. Cabir bin Abdullah diyor ki: Ömer bin Hattab dedi ki: Bir gün nefsi arzularım kabardı ve oruç iken zevceyi öptüm. Rasulullah'a varıp dedim ki:

"Ey Allah'ın Rasulü bugün büyük bir şey yaptım. Oruç iken eşimi öptüm." Resulullah da şöyle buyurdu:

"*Söyle bana oruç iken ağzına su verseydin ne olurdu?*"^[102]

Resulullah haram yolla şehvani arzuları tatmin etmenin günaha vesile olmasına kıyaslayarak şehvani arzuları helal yol ile tatmin edenin sevaba erişeceğini beyan etmiştir. Ebu Zer el-Gıffari diyor ki: Resulullah'ın sahabelerinden bazıları ona dediler ki:

"Ey Allah'ın Rasulü malları çok olanlar, sevapları alıp götürdüler. Onlar hem bizim gibi namaz kılıyor, oruç tutuyorlar hem de mallarının fazlasını sadaka olarak veriyorlar." Resulullah da buyurdu ki:

"*Allah size sadaka vereceğiniz şeyleri vermedi mi? Her teşbih etme bir sadakadır. Her tekbir getirme bir sadakadır Her hamd etme bir sadakadır. Her kelime-i tevhid bir sadakadır. İyiliği emretme bir sadakadır. Kötülüğü engelleme bir sadakadır. Sizden birinizin (helalinden) cinsi münasebette bulunması da bir sadakadır.*" Sahabeler dediler ki: Ey Allah'ın Rasulü, bizden birimiz hem şehvani arzusunu tatmin edecek hem de sevap mı alacaktır? Resulullah buyurdu ki: Söyleyin bana, eğer şehvani arzusunu tatmin eden kişi onu haram bir yolla tatmin etse idi ondan günah

kazanmayacak mıydı? İşte onu helal yol ile tatmin eden de böyledir. O da bundan sevap kazanır."^[103]

Allah Teala Rasulullah'a sahabeleri ile istişare etmesini emretmiş ve buyurmuştur ki;

"*İşlerde onlarla istişare et...*"^[104]

Resulullah'ın görüşe dayanarak hüküm koyması caiz olmasaydı ona sahabeleri ile istişare etmesi niçin emredilecekti? "Resulullah'ın sahabeleri ile istişaresi sırf onların gönlünü almak içindir," demenin bir manası yoktur. Zira tam teslim olan sahabelerin buna ihtiyaçları yoktu. Resulullah'ın hem dünyevi meselelerde, hem de şer'i hükümlerde hatta hukukullah bulunan konularda sahabeleri ile istişare ettiği muhakkaktır.

Görüşe dayanarak şer'i hükümler çıkarma nasların iyi anlamaya bağlıdır. Bu hususta Resulullah'ın derecesinin diğer insanlardan daha üstün olduğu muhakkaktır. Çünkü o kendisinin dışında hiçbir kimsenin bilemediği nütşebih nasların manalarını da bilmekte idi.

Resulullah'ın görüşüne dayanarak ictehad etmeyeceğini söylemek onun bir çeşit kısıtlı olduğuna hüküm vermek olur. Aksini söylemek ise onun hür iradeli olduğunu beyan etmektir. Resulullah'ın şanına yakışan da budur.

Vahiy yoluyla bilinen hükümler genel hükümlerdir. Kıyamete kadar devam edecek olan İslâm dininin her türlü meseleye çare bulması gerekmektedir. Şeriatın evrenselliği ictehad da kapı açmayı icab ettirmektedir.

Bu hususla ilgili olarak Serahsi diyor ki: Bize göre Resulullah'ın görüşüne dayanarak icihad etmesi caiz midir, yoksa değil midir görüşlerinden daha doğru olanı, icihad etmesinin caiz olduğunu söyleyen görüşdür. Zira Resulullah, hakkında vahiy bulunmayan bir hadise ile karşılaştığı zaman vahyin gelmesini bekliyordu.

Bekleme müddeti sona erince görüşü ve icihadi ile amel ediyordu. Hükümleri buna bina ediyordu. Eğer görüşüne dayanarak verdiği hüküm Allah Teala tarafından değiştirilmez ve aynen doğrulanırsa bu hüküm doğru bir hüküm oluyordu ve kesin bilgi ifade ediyordu.

Diğer insanların görüşlerine dayanarak verdikleri hükümler böyle değildir, o hükümler zan ifade ederler. Çünkü Resulullah'ın icihadi kalbine doğan ilhama benzemektedir. Onun kalbine doğan ilham kesin olduğu gibi, icihadi da delildir. Bizlerin bu türden olan hükümlere boyun eğmesi gerekmektedir. Çünkü Allah Teala;

"Peygamber size neyi verirse onu alın"^[105] buyurmuştur.

Eş'ariler, Mutezile Mezhebine mensup olan âlimler ve ilmi kelamcılarının çoğunluğu ise; Resulullah'ın şer'i hükümler hakkında icihad etmesinin caiz olmayacağını söylemişler ve delil olarak da şunları zikretmişlerdir.

İctihad etme peygamberlere değil, onların ümmetlerine bahşedilen bir lütuf ve onlara verilen bir paydır. Peygamberler ise vahyin inme lütfuna mazhar olmuşlardır. Onların icihad etmeye ihtiyaçları yoktur.

Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"O, kendi arzu ve hevesinden konuşmaz. Onun her konuştuğu Allah tarafından vahyedilenden başka bir şey değildir."^[106]

"De ki Kuranı kendiliğinden değiştirme yetkisine sahip değilim, ben ancak bana vahyolunana tabi oluyorum..."^[107]

Resulullah'ın açıkladığı hükümlere karşı çıkmak ittifakla caiz değildir. Halbuki görüşle yapılan icihadda Resulullah'ın da başkalarının da yanlış olmaları muhtemeldir. Resulullah'ın dini hükümleri kendi görüşüne dayanarak açıklaması caiz görülecek olursa, yanlış icihadda bulunmuş olabileceği ihtimali ile ona muhalefet etmek de caiz görülmüş olur. Halbuki Resulullah'a dini hükümlerde muhalefet edilmeyeceği şüphesizdir. Buna mukabil savaşta ve dünya ile ilgili konularda durum farklıdır. Bunlarda icihad etmiş ve yanlış olduğu da olmuştur. Nitekim Bedir'de ordu karargahını seçme ve esirlere nasıl davranma hususunda yanlış olduğu görülmüştür. Keza Hendek'de Gatafan oğulları ile yapacağı barışta yanlış olduğu hissedilmiştir. Yine hurmaların aşılmasında da durum böyledir. Diğer yandan, yanlış olma ihtimali taşıyan görüşe başvurmak, ona ihtiyaç hissedildiğinde sözkonusudur. Ümmet için böyle bir ihtiyaç mevcuttur. Fakat bu Resulullah için sözkonusu değildir. Çünkü ona her an vahyin gelmesi mümkündür. Bu mesele Kibleyi araştırmaya benzemektedir. Nasıl ki Kabe'nin yanında bulunanın artık Kibleyi araştırmasına hacet yoksa, Peygamber'in de dini hükümleri tesbitte icihada ihtiyacı yoktur.

Bir de Resulullah, dini hükümleri ilk tayin edendir. Görüş ve icihad ise, dini hükümlerin ilk tayinine dayanak olmaya müsait değildir. Zira dini hükümler, Allah Teala'nın hakkını korumayı gerçekleştirmek için konulmuşlardır. Allah Teala'nın hakkı ise, zan ifade eden görüşle değil, kesinlik ifade eden naslarla sabit olur. Görüldüğü gibi, Resulullah'ın şer'i hükümler hususunda icihad edip etmediği alimler arasında ihtilaf konusudur. Her gurubun kendisine göre delilleri mevcuttur. Ancak şurası bir gerçekdir, Resulullah'ın bu gibi icihadlarının örneklerine rastlamak pek azdır. Çünkü her an vahiy gelerek Resulullah'ı aydınlatmıştır.

2- SÜNNET

Tarifi:

Sünnet; Peygamber efendimiz (s.a.v.)in söylediği sözler, yaptığı işler ve doğru görüp reddetmediği hususlardır. Tariften de anlaşıldığı gibi Sünnet üç çeşittir.

1. Peygamber efendimizin sözleri; mesela: "Ameller niyetlere göredir"^[108] hadisi bu kabildendir.

2. Peygamber efendimizin bizzat yaptığı işler. Meselâ; Resulullah (s.a.v.)in abdest alma ve namaz kılma şekli fiili sünnetlerdir. Keza el kesmesi bu kabildendir.

3. Takriri Sünnet: Peygamber efendimiz (s.a.v.)in, sahabe-i kiramanın söylediği veya yaptığı şeyler karşısında sükut etmesi, onlara karşı çıkmaması ya da razı olduğunu gösteren bir tavır takmmasıdır. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.v.)in reddedilmesi gereken bir mesele karşısında susması mümkün değildir. Zira Allah Teala

"O, iyiliği emreder, kötülükten men eder"^[109] buyurmuştur.

Takriri sünnete misal olarak şu hadis-i şerifleri zikretmek mümkündür: "Hazreti Aişe (r.a.) diyor ki: "Bir gün bana bir firasetçi geldi."^[110] Zeydin oğlu Usame ile babası Zeyd bin Harise yatıyorlardı. Resulullah da orada bulunuyordu. Firasetçi:

"Bu ayaklar birbirlerindedir" dedi. Resulullah buna sevindi ve bu onun hoşuna gitti. Bu halini Aişe'ye bildirdi."^[111]

Resulullah bu olayda neseb tesbiti için firasetçilerin görüşüne itibar edileceğine karşı çıkmamış, bundan memnun olduğunu bildirmiştir. İşte bu, bir takriri sünnettir. Ancak firasetin neseb tesbitinde delil olup olmayacağı alimler arasında ihtilafıdır. Bu konular hususunda fıkıh kitaplarına bakılmalıdır.

Cabir (r.a.) diyor ki: "Resulullah bizi Kureys'e ait bir kervanı gözetlememiz için gönderdi. Başımıza Ebu Ubeyde bin el-Cerrah'ı emir tayin etti. Resulullah bize, azık olarak ancak bir kırba dolusu hurma verebildi. Bize azık koymak için bundan başka bir şey bulamadı. Ebu Ubeyde herkese günde bir hurma veriyordu. Ebu Zubeyr diyor ki: "Cabir'e günde bir tek hurma ile ne yapıyordunuz" diye sordum. O da şu cevabı verdi: "Biz o hurmaları çocukların emdiği gibi emiyorduk. Sonra su içiyorduk. O gün geceye kadar bu bize yetiyordu. Değneklerimizle palamut ağaçlarının yapraklarını döküyor, sonra onları ıslatıp yiyorduk. Bir de baktık ki denizin kıyısında büyük bir kum yığını gibi bir şey önümüze dikildi. Yanına geldik. Baktık ki o "anber (balina balığı)" diye adlandırılan bir hayvanmış. Cabir diyor ki: "Ebu Ubeyde önce, bu bir leştir, dedi, Daha sonra:

"Hayır. Siz, Allah'ın elçisinin elçilerisiniz, Allah yolundasınız. Sizler çaresiz kaldınız. Bundan yeyin" dedi.

Cabir diyor ki; "Biz üçyüz kişi olarak o hayvanın yanında bir ay kaldık. ^[112] Öyle ki bizler şişmanladık."

Cabir diyor ki: "Biz o hayvanın gözbebeğinden testilere yağ doldurduk ve ondan boğa kadar parçalar kesiyorduk. Ebu Ubeyde bizden on üç adamı götürüp o hayvanın gözünün kovuğuna oturttu. O hayvanın kaburgalarından birini yukarıya doğru dikti.

Berberimizde bulunan develerin en büyüğüne eğer vurup üzerine bindi. Ve o kaburganın altından geçti.

Biz o hayvanın elinden haşladığımız parçaları azık olarak yanımıza aldık. Medine'ye dönünce Resulullah'a gittik. Hadiseyi ona anlattık. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.);

"Bu bir rızıktır. Allah onu sizin için denizden çıkardı. Beraberinizde onun etinden bize yedireceğiniz bir şey var mı?" dedi. Cabir diyor ki:

"Biz o hayvanın etinden Resulullah'a gönderdik. Resulullah ondan yedi" ^[113] Bu olayda da Resulullah ölmüş balığın etinin yenilmesine dair bir ruhsat bulunduğuna işaret etmiştir. Çünkü, buna karşı çıkmamış, aksine tasvip etmiştir. Ayrıca zaruret halinde leşten yenilebileceğine dair bir ruhsat bulunduğunu takriri sünnetiyle ifade etmişlerdir. Zira Ebu Ubeyde balığın bir leş olduğunu zannederek ondan yemenin mubah olduğu kanaatiyle onu yemişler, Resulullah da bu kanaatinin yanlış olduğunu beyan etmemiştir. Onun balık olması hasebiyle sadece zaruret halinde değil, normal hallerde de yenilebileceğini beyan etmiştir.

Ebu Said el-Hudri diyor ki, Resulullah'ın sahabelerinden bir topluluk yolculuğa çıkmışlardı. Nihayet Arap kabilelerinden bir kabilenin bulunduğu bir yerde konakladılar. Kendilerini misafir etmelerini istediler. O kabilenin insanları, onları misafir etmemede diretiler. Bu esnada kabilenin efendisi (lideri) bir haşarat (akrep) tarafından sokuldu. Onun için her türlü çareye başvurmışlar. Fakat ona hiçbir şey fayda vermemiş. Bunun üzerine kabileden bir kısım insanlar:

"Şurada konaklayan insanlara gitseniz. Belki onların bazılarında bir şey bulunur" demişler. Onlar çıkıp sahabelerin yanına geldiler ve onlara:

"Ey topluluk! Efendimiz sokuldu, onun için her çareye başvurduk. Fakat bir fayda sağlamadı. Sizin her hangi birinizde buna fayda verecek bir şey var mı" dediler. Sahabelerden biri

"Evet. Vallahi ben afsunlarım. Fakat biz size misafir olmak istedik, siz bizi misafir etmediniz. Şimdi sizler bize bir ücret vermedikçe ben onu afsunlamam" cevabını verdi.

Bunun üzerine onlar bir sürü (otuz adet) koyun vermek üzere anlaştılar. O sahabe gitti. Sokulan kişiye elhamdülillah! Rabbil alemini (fatihayı) okudu ve tükürüp üfledi. Sokulan adam, sanki bağlandığı bir ipten boşanmış gibi oldu. Kendisinde herhangi bir kıvrınma olmaksızın yürümeye başladı. Onlar da ittifak ettikleri ücreti verdiler. Sahabelerden bazıları: "Bunlar aramızda bölüştürülsün" dediler. Fakat afsunlayan sahabe: "Resulullah'a varıp meseleyi ona anlatmamıza ve bize ne emredeceğini görmemize kadar bir şey yapmayın" dedi. Resulullah'a geldiler. Durumu ona anlattılar. Resulullah da: "Sen Fatiha Süresi'nin afsunlama duası olduğunu nasıl bildin? Doğru yapmışsınız, onları taksim edin. Bana da bir pay

ayırın" buyurdu ve güldü. ^[114]

Gördüğü gibi Resulullah akrebin sokmasına karşı afsunlamanın bir sakıncası olmadığına işaret etmiş, ayrıca afsunlayanın aldığı ücretin helal olduğunu vurgulamıştır. Ancak afsunlamadan alınan ücret mezhepler arasında ihtilafıdır. Bazıları, bu olayların özel olaylar olduğunu, genel olarak alınamayacağını belirtmişler, diğerleri ise bu olayların birer örnek olduklarını ve benzeri olaylar da caiz olduğunu söylemişlerdir. Detay için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.

Sahih Sünnetin Kısımları:

Sünnet; ravilerin sayıları ve güven derecelerine göre de kafi sünnet, zanni sünnet diye iki ana kısma ayrılmaktadır. Ancak Hanefiler hadisleri Mütevatir Hadisler, Meşhur Hadisler, Ahad Hadisler diye üç kısma, Cumhur ulema ise hadisleri sadece mütevatir ve ahad diye iki kısma ayırmışlardır.

Cumhura göre meşhur hadisler ahad hadislerin sınıfındadır.

1. Mütevatir Hadisler:

Sahabe, tabiin ve tebei tabiin döneminde, yalan üzere ittifak etmesi mümkün olmayan bir topluluğun Resulullah'dan rivayet ettiği hadislerdir.

Mütevatir hadislerin Resulullah'ın ameli olan sünnetlerden misali pek çoktur. Mesela Peygamber efendimizin namaz kılma, oruç tutma ve hac etme şekli mütevatiren bizlere gelmiştir.

Mütevatir sünnetlerin Resulullah'm sözü olan türüne örnek ise şu hadis-i şerifi zikretmek mümkündür: Hz. Ali Resulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Bana yalan isnad etmeyin. Kim bana karşı yalan uydurursa o kimse cehennem ateşine girsin." ^[115]

Abdullah bin Amr'in rivayetinde bu hadisin metni: "Kim kasıtlı olarak bana karşı yalan uyduracak olursa, cehennem ateşinde yerini hazırlasın, ^[116] ^[116] şeklinde;

Abdullah bin Abbas'ın rivayetinde ise: "Benden bildiğiniz dışında hadis nakletmekten kaçının. Kim kasıtlı olarak yalan uydurur da bana isnad edecek olursa cehennem ateşinde yerini hazırlasın" ^[117] şeklindedir.

Bu hadis-i şerif, Cabir bin Abdullah ^[118] Enes bin Malik, ^[119] Ebu Said el-Hudri, ^[120] Abdullah bin Mes'ud, ^[121] Ebu Hureyre ^[122] Mürre ^[123]

Kays b. Sad b. Ubade, ^[124] Seleme bin el-Ekva, ^[125] Ukbe bin Amir, ^[126] Zeyd bin Erkam, ^[127] Halid bin Arfada ^[128] Muaviye bin Ebu

Süfyan ^[129] Muğire bin Şu'be ^[130] Zübeyir bin Avam ^[131] gibi, çokça sahabelerden rivayet edilmiştir.

Tirmizî bu hadisin Ebu Bekir, Ömer, Osman, Said bin Zeyd, Amr bin el-As, Büreyde, Ebu Musa el-Ğafiki, Ebu Umame, Abdullah bin Amr el-Mukan-na ve Evs es-Sakafi tarafından da rivayet edildiğini zikretmiştir. [\[132\]](#)

Mütevâtir Hadis İle Amel Etmenin Hükümü:

Mütevâtir hadis ile amel etmek farzdır. Çünkü Resulullah'dan geldiği kesindir. Zira tevatür yolu ile gelişi Resulullah'a nisbetinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ittifakla mütevâtir olan bir hadisi inkar eden dinden çıkmış olur.

Alimler bir hadisin mütevâtir olması için, en az kaç kişinin onu rivayet etmesi gerektiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bazıları beş, bazıları oniki, bazıları yirmi, bazıları kırk, bazdan yetmiş, bazıları ise üçyüzon küsur kişinin her rivayet zincirinde rivayet etmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Ancak belirli bir sayı üzerinde karar kılınması doğru görülmemektedir. Zira ravilerin durumlarının da dikkate alınması icab etmektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: Sahabe-i kiram, tabiin ve tebei tabiinden sonraki dönemlerde hadisin çok kişiler tarafından rivayet edilmesi, hadisi mütevâtir hadis derecesine ulaştırılmaz.

2. Meşhur Hadis:

Meşhur hadis, sahabe döneminde, bir sahabenin veya mütevâtir hadiste ki sayıya ulaşmayan bir sahabe topluluğunun, tabiin ve tebei tabiin döneminde ise, tevatür derecesine ulaşan bir topluluğun Resulullah'dan rivayet ettiği hadislerdir. Meşhur hadise misal olarak Ömer bin el Hattab (r.a.)'ın Resulullah'dan rivayet ettiği ve Buhârî'nin Sahih'inde birinci hadis olarak zikrettiği şu hadisi göstermek mümkündür.

"Ameller ancak niyetlere göredir..." [\[133\]](#)

Görüldüğü gibi mütevâtir ile meşhur arasındaki fark şudur: Mütevâtir hadis üç asırda da tevatür yoluyla rivayet edilirken, Meşhur Hadis sadece tabiin ve tebei tabiin dönemlerinde tevatür yoluyla rivayet edilmiştir.

Meşhur Hadis İle Amel Etmenin Hükümü:

Meşhur hadis, katiyet ve kesinlik ifade etmez. Kesinliğe yakın bir derecede zan ifade eder. Kişiye güven telkin eder. Buna rağmen meşhur hadisle amel etmek vacibtir. Çünkü bir sahabe veya sahabelerden rivayet edildiği kesindir. Sahabeler ise, itimat edilecek kişilerdir. Hadisi Resulullah'dan rivayet ettiklerine güvenilir.

3. Ahad Hadis

Ahad hadis sahabe, tabiin ve tebei tabiin dönemlerinde tevatür derecesine ulaşmayan sayıdaki insanın Resulullah'dan rivayet ettiği hadislerdir. Buna misal olarak da Ebu Hureyre (r.a.)'ın rivayet ettiği şu hadisi zikretmek mümkündür:

"Kim bir koyun satın alır da onun memesi bağlanılarak sütünün toplandığını anlarsa, o kişi üç güne kadar serbesttir. Dilerse, o koyunu olduğu gibi kabullenir, istemezse koyunu geri iade eder. Onunla beraber bir sa [\[134\]](#) miktarı da hurma verir." [\[135\]](#)

Ahad Hadis İle Amel Etmenin Hükümü:

Ahad hadis, tercih edilen bir zan ifade eder. Yani Resulullah'dan geldiği zannı kuvvetlidir. Çünkü hadisi rivayet edenlerde doğru söylediklerini ifade eden sıfatlar mevcuttur. Bununla beraber ahad hadis, mütevâtir derecesinde kesinlik ifade etmez. Zira Resulullah'dan gelmesinde az da olsa şüphe vardır.

Yine Ahad Hadisler, meşhur hadisler derecesinde kesinliğe yakın bir kanaat telkin etmezler. Keza Ahad Hadisler, tabiin ve tebei tabiin dönemlerinde Meşhur Hadisler kadar ilgi görmemişlerdir. İşte bu nedenlerle, kesin bilgilere dayanan, zan ve tahminler üzerine kurulamayan itikadı meselelerde Ahad Hadislere dayanılmaz. Buna mukabil hukuki meselelerde doğruluğu tercih edilen Ahad Hadisler delil sayılır.

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.a.) iki kişinin işittiklerine dair şahitlik etmeleri halinde ahad hadislerle amel etmişlerdir. Hz. Ali (r.a.) de hadisleri rivayet eden raviyi doğru söylediğine dair yemin ettirir, sonra hadisle amel ederdi.

Ahad Hadisle Amel Etmenin Şartları:

Ahad hadislerle amel edebilmek için, ravilerde, hadisin lafzında ve manasında bir takım şartların bulunması gerekmektedir.

A. Ravide Aranan Şartlar:

a. Naklettiği hadisi işittiği veya gördüğü zaman; ravinin temyiz gücüne sahip olması ve onu muhafaza edebilecek yetenekte bulunması şarttır.

Bu aşamada ravinin, ergenlik çağına ulaşmış olması, müslüman olması şart değildir. Bunun içindir ki, hicret senesinde 9 yaşında bulunan Enes b. Malik'in ve Resulullah'ın ahirete intikali sırasında yaklaşık 10 yaşında olan Numan b. Beşir'in rivayet ettiği hadisler kabul edilmiştir.

Aynı şekilde Mut'im b. Cübeyr'in (r.a.) müslüman olmasından önce Resulullah'ın Akşam Namazında Tûr Suresini okurken duyduğunu rivayet etmesi kabul edilmiştir.

b. Buna karşılık Hadisi rivayet ettiği vakitte, ravinin ergenlik çağına ermiş, müslüman, adil ve zabıt olması şarttır.

B. Lafzında Aranılan Şart:

Ravinin Ahad hadisin lafzından manayı tamamlayacak lafızları düşürmemesi şarttır.

C. Manasında Aranılan Şart

Ahad hadisin manasının dinde kesin olarak bilinen hususlara ters düşmemesi şarttır.

Bu şartlara ilaveten fikhi mezheplerde Ahad hadislerin kabulü için her mezheb kendisine ait bir kısım özel şartlar aramaktadır.

Hanefilerin Şartları:

a. Hadisi rivayet eden ravi rivayet ettiği hadise muhalefet etmemelidir. Aksi takdirde bu hadisin hükmünün başka bir hadisle kaldırıldığı anlaşılır ve bununla amel edilmez.

İşte bu nedendir ki, Haneliler, Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadisi delil olarak kabul etmemişlerdir:

"Köpek birinizin kabından su içtiğinde o kişi kabı yedi defa yıkasın." [138] Başka bir rivayette

"Sizden birinizin kabından köpek su içtiği zaman onun temizlemesi, birincisi toprakla olmak üzere yedi defa yıkamasıdır" şeklindedir. Çünkü Ebu Hureyre (r.a.) kendisi bu gibi kaplan üç defa yıkardı.

b. Hadis, insanlar önünde tekrarlanan ve meşhur olması gereken bir mevzuda olmamalıdır. Zira bu gibi mevzularda rivayet edilen hadisler Ahad yoluyla değil, tevatür yoluyla gelirler.

Hanefiler bu noktadan hareketle "rükua varırken ve rükudan kalkarken ellerin yukarı kaldırıldığını" anlatan hadisi ve "namazda besmelenin aşıkâr çekildiğini" bildiren hadis-i şerifi delil olarak almamışlardır. Çünkü bunların kapsadıkları hususlar herkesçe meşhur olması ve gizli kalmaması gereken meselelerdir.

Buna mukabil Hanefiler "Namazda kahkaha ile gülmenin abdesti bozacağını" beyan eden hadis-i şerifi kabul etmişlerdir. Çünkü bu husus çokça tekrar etmeyen bir hadisedir.

c. Ravi, fakih değil ise, rivayet ettiği ahad hadisin kıyasa ve umumi kaidelere muhalif olmaması gerekir. Çünkü mealen hadis rivayet etmenin yaygın olması sebebiyle, fakih olmayan bir ravinin kıyasa ve umumi kaidelere muhalif olarak rivayet ettiği hadisin doğruluğundan şüphe edilir.

İşte bu sebeple Hanefiler, Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edilen "Deve ve koyunların memelerini bağlamayın. Kim böyle olan hayvanları satın alırsa, sağdıktan sonra o kişi iki durumdan birini seçmekte serbesttir. İsterse onu olduğu gibi kabullensin, istemezse onu geri versin ve onunla

beraber bir sa' ölçüsü de hurma versin" hadis-i şerifin [139] son bölümündeki "... bir sa' ölçüsü de hurma versin" kısmını tazminatın genel kaidelerine ters düşmesi sebebiyle reddetmişlerdir. Çünkü tazminatın genel kaidesi şudur: Emsali bulunan şeylerin emsali ödenir. Emsali bulunmayan şeylerin ise değeri ödenir. Hurma ise sütün ne emsalidir ne de değeridir.

Şayet ravi dört halifeler, dört Abdullahlr, Zeyd bin Sabit ve Hz. Aişe (r.a.) gibi fikhî bilen bir kişi olursa, haber-i ahad kıyasa tercih edilir.

Diğer yandan Hanefiler Mürsel Hadis'i delil olarak kabul ederler ve ona haber-i ahad gözü ile bakarlar.

Malikilerin Şartları:

İmam Malik; ahad hadisin delil olması için tek bir şart aramaktadır. O da; Ahad hadisin Medine halkının amel ve davranışlarına ters olmamasıdır. Bir hadis'te,

"Alışveriş yapan iki taraf alışveriş yaptıkları yerden ayrılmadıkça, alışverişlerini bozup bozmamakta serbesttirler..." [140] buyurulmuştur. İmam

Malik, bu hadisi "Muvatta" adlı kitabında Altın Zincir denen senetle [141] rivayet etmesine rağmen, bunun hakkında şöyle demiştir: "Biz muhayyer

olmak için belirli bir sınır bilmiyoruz. Bu hadisle Medine'de herhangi bir kimsenin amel ettiği bilinmemektedir." [142] İmam Malik de mürsel hadisle amel eder.

Şafiîlerin Şartları:

İmam Safi ise Ahad haberin delil olması için tek bir şart aramaktadır. O da; hadisin senedinin kopuk olmamasıdır. Bu nedenle İmam Şafiî mürsel hadislerle şu istisnai durumlar dışında amel etmez.

a. Hadisi rivayet eden tabii Said b. el-Müseyyeb ve Hasan Basri gibi sahabelerle sıkça görüşen biri olmalıdır.

b. Mürsel hadisin doğruluğu ya başka bir müsnet hadisle desteklenmeli veya mürsel hadis alimlerce kabul edilmelidir.

c. Mürsel hadis bazı sahabelerin sözlerine uymalıdır.

d. Mürsel hadis ilim erbabınca kabul edilip fetvaya esas teşkil etmeli veya kıyasa uygun olmalıdır. Şayet bu hallerden birinden olmazsa, mürsel hadis delil olamaz.

Hanbelîlerin Şartları:

Ahmed bin Hanbel ise; Ahad hadisin kabulünde hiçbir şart aramadığı gibi, mürsel hadislerin kabulünde de herhangi bir şart aramamaktadır. Şuna iyi dikkat etmek gerekir. Bir hadisin tesbitinin kesin oluşu onun manasını ifade etmesinin de kesin oluşunu gerektirmez. Zira; Mütevatir ya da mütevatir olmayan hadislerden her biri ifade etmek istedikleri manaları açık seçik bir şekilde ifade ederlerse bunların manalarına delaletleri kesindir. Eğer açık seçik ifade etmezler, çeşitli yorumlara müsait olurlarsa bu tür hadislerin manalarına delaletleri zannidir. Mesela Resulullah nineye mirastan altıda bir pay verdi ^[143] hadis-i şerifi manasına delaleti kesindir. Ninenin mirastaki payının altıda bir olduğunu beyan etmektedir. Fakat bu hadis ahad hadis olduğundan, doğru olduğu zannidir, kesin değildir.

Dini Kaynak Olarak Sünnetin Derecesi:

Sünnet-i seniyye Kur'an'dan sonra gelmekte ve İslâm'ın ikinci kaynağını teşkil etmektedir. Çünkü:

a. Genellikle hadisler Kur'an-ı Kerim'i açıklar mahiyettedir. Bu itibarla birinci kaynak Kur'an-ı Kerim, ikinci kaynak ise onu açıklayan Sünnet'dir.
b. Peygamber efendimiz (s.a.v.) Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde aralarında geçen şu karşılıklı konuşma, Sünnet'in ikinci kaynak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Muaz b. Cebel, Resulullahla aralarında şu konuşmanın geçtiğini rivayet eder: Resulullah:

"Bir mesele ile karşılaştığında ne yaparsın?" buyurdu. Muaz:

"Allah'ın Kitabında olanlarla hüküm veririm" dedi. Resulullah:

"Şayet Allah'ın Kitabında bulunmazsa..." Muaz:

"Allah Rasulünün Sünneti ile.." Resulullah:

"Allah'ın Rasulünün sünnetinde de bulunmazsa" Muaz:

"Görüşümle ictehad ederim. Elimden gelen gayreti harcamadan geri kalmam."

Muaz der ki; Resulullah göğsüne vurdu ve şunları söyledi:

"Allah'ın Peygamberinin elçisini Allah ve Rasulünün razı olacağı şeylere muvaffak kılan Allah'a hamd olsun." ^[144]

Sünnette Kur'an-ı Kerim'de Zikredilmeyen Hükümler Var mıdır?

Kur'an-ı Kerim ile karşılaştırıldığında Sünnet'in hükümlerinin üçe ayrıldığı görülür.

1. Kur'an-ı Kerim'de Bulunan Hükümlerin Aynısını İfade Eden Hadisler.

Bunlar, Kur'andaki hükümleri pekiştirme mahiyetindedir. Namaz, oruç, zekat ve haccın farz olduğunu açıklayan hadisler bu türdendir.

2. Kur'an-ı Kerim'in Getirdiği Hükümleri Açıklar Mahiyetteki Hadisler.

a. Mücmel olan âyet-i celileleri açıklayanlar. Namazın şeklini öğreten ameli sünnetler bu kabildendir.

b. Genel olan bir hükmü özelleştiren hadisler. Mesela;

"Biz Peygamberler topluluğu miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır." ^[145] hadis-i şerifi Nisa Sûresi 11, 12 ve 176. âyetlerde zikredilen miras hükümlerine Peygamberler için bir özellik getirmektedir.

c. Mutlak olan bir hükmü kayıtlayan hadisler: "Vasiyet malın üçte biri için geçerlidir. Üçte biri de çoktur" ^[146] hadis-i şerifi

"Bu paylar ölenin borçları ödenip vasiyeti de yerine getirildikten sonra hak sahiplerine verilir..." ^[147] Âyet-i celiledeki mutlak vasiyete üçte bir kaydını getirmektedir. Böylece terekenin üçte birinden fazlasını vasiyyet etmek geçersizdir. Ancak mirasçı kabul ederse; üçte birinden fazlasını yerine getirir.

3. Kur'an-ı Kerim'de Bulunmayan Yeni Hükümleri Kapsayan Hadisler.

Bu husus âlimler arasında ihtilafıdır.

A. Bir kısım âlimler; hadis-i şeriflerin Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan yeni hükümler getirdiği kanaatindedir. Bunlar, delil olarak şu meseleleri ileri sürmüşlerdir.

a. Vahşi olmayan eşeklerin etinin haram oluşu.

Enes Ora) der ki; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) geceleyin Hayber'e geldi. O, geceleyin bir kavme varınca sabah olmadan savaşı başlatmazdı. Sabaha kadar beklerdi. Hayberliler, omuzlarında kürekler olduğu halde evlerinden dışarı çıktılar. Resulullah'ı görünce; "İşte Muhammed (s.a.v.) ve beşli ordusu" dediler. Sonra da kalalarına sığındılar. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ellerini kaldırarak;

"Allahu Ekber, Hayber harab oldu. Biz bir topluluğun mıntukasına indiğimizde uyarılanların sabahı ne kötü olur" dedi. Biz eşekler yakaladık, onların etini pişirdik. Peygamber efendimizin bir davetçisi şöyle bağırdı: "Allah ve Rasulü eşek etlerini yemeyi size yasaklıyor" Bunun üzerine

kaplar dökülerek içindekilerle beraber kırıldı." ^[148]

Hadis-i şerifin ifade ettiği bu hüküm yeni bir hükümdür. Çünkü Kur'an'da eşek etleri ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur.

b. Her yırtıcı hayvanın ve leş yiyen pençeli kuşun etinin haram olması hükmü: Resulullah (s.a.v.)

"Her köpekdişi olan yırtıcı hayvanın yenilmesini yasakladı." ^[149] Diğer bir rivayette; "Resulullah (s.a.v.) köpekdişi olan her yırtıcı hayvanın ve

leş yiyen pençeli kuşun yenilmesini yasaklamıştır" ^[150] buyurmuştur. Görüldüğü gibi bunların haram olması, hadis-i şerif ile beyan edilmiştir.

c. Altın ve ipeğin erkeklere haram oluşu:

H. Ali (r.a.) der ki: Resulullah (s.a.v.) sol eli ile ipeği sağ eli ile de altını tuttu. Ellerini bunlarla birlikte yukarı kaldırdı ve şöyle buyurdu:

"Bu iki şey ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helaldir," ^[151] Altın ve ipeğin haram olduğuna dair birçok rivayetler mevcuttur. ^[152]

d. Tek bir şahid ve davacının yemin etmesiyle hüküm verme: Mesela, Allah Kur'an-ı Kerimde

"Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın... Erkeklerinizden iki de şahit tutun" buyuruyor. Sünnet, tek bir şahidin şehadetiyle birlikte yemin etmesinin Kur'an-ı Kerim'de zikredilen iki şahidin yerini tutacağını beyan etmiştir.

B. Diğer bir kısım âlimler ise; hadislerin getirdiği her hükümün aşlının Kur'an'da mevcut olduğunu söylemişlerdir.

Bunlar, hadislerin getirdikleri ve yeni oldukları zannedilen hükümlerin;

a. Kur'an-ı Kerim'de aslı bulunan hükümlerin neticeleri ve teferruatı mahiyetinde olduklarını belirtmişler ve: "Bu teferruatın Kur'an'daki asıl hükümlere tabi oldukları gizlidir" demişlerdir. Mesela Kur'an-ı Kerim'de

"...Sütannelerinizi ve süt kızkardeşlerinizi size haram kıldı" ^[154] asıl hüküm zikredilmiş, Peygamber efendimiz de bunun detayı mahiyetindeki

"soydan dolayı haram olanlar süt emmeden dolayı da haramdır" ^[155] hadis-i şerifini buyurarak evlenmenin haram oluşu bakımından soy, yakınlık derecesiyle süt emme yakınlığı derecesinin aynı olduğunu bizlere bildirmiş ve yukarıda geçen âyetteki asıl hükümün teferruatını beyan etmiştir.

b. Yahut, hadislerde zikredilen ve yeni oldukları zannedilen hükümler, Kur'an-ı Kerim'de aslı bulunan iki hükümden birinin kapsamına giren ve girdiği açıkça belli olmayan hükümlerdir. Mesela Allah Teala: "Peygamber onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri ise haram kılar" ^[156] buyurmuş Sünnet ise yabani olmayan eşekleri, yırtıcı hayvanları, leş yiyen pençeli kuşları murdar olan şeylere ilave etmiş, kertenkele ve toy kuşunu da helal şeylere dahil etmiştir.

İslâm'da Sünnetin Yeri (Sünnetin Delil Oluşu)

İslâm dininin temel iki kaynağından birincisi Allah Teala'nın Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e gönderdiği Kur'an-ı Kerim, ikinci kaynağı ise, Kur'an'ı bize açıklayan Resulullah'ın sünnetidir.

İslâm Ümmeti, Kur'an'ın birinci, sünnetin de ikinci kaynak olduğu hususunda ittifak etmiştir. Ancak bir kısım şaz mezhepler ve marjinal fırkalar, Rasulullah'ın sünnetinin İslâm dininin ikinci kaynağı olması hususunda ortaya bazı tutarsız şüpheler atmışlardır. İslâm düşmanları da bu şüpheleri değerlendirerek İslâm ümmetinin düşünce ve inançlarını bulandırmaya çalışmışlardır.

İslâm'ın devlet nizamı olduğu zamanlarda, bu yüce dini iyi bilen, ona yöneltilen saldırılara cevap verecek yetenekte olan alimler, sünnetin İslâm'ın ikinci kaynağı olduğuna gölge düşürmek isteyenlere kafi derecede cevap vermişler ve kalpleri hasta olan bu insanlara gereken ilmî delilleri zikretmişlerdir.

Ne yazık ki, birinci dünya savaşından sonra müslümanlar tamamen mağlup olmuşlar ve İslâm dini yürürlükten bütünüyle kaldırılmıştır. İslâm alimleri, darağaçlarına çekilmiş, hapishanelere doldurulmuş, çeşitli terör ve despotluklarla susturulmuşlardır. İşte böyle bir dönemde tekrar şaz görüşler yeniden hortlamış, marjinal kalan fırkalar meydanları boş bulmuşlardır. Bunların eski hastalıkları yeniden depremiş ve bunlar, çeşitli yollarla cahil kalan müslümanları peygamberlerine ve onun hadislerine karşı kışkırtmaya girişmişlerdir.

Bu gibi kimselerin halini müşahade eden alimler, İslâm ümmetinin birlik ve beraberlik içinde olmasına şiddetli bir ihtiyaç bulunduğu bir çağda bu gibi kimselere cevap vermekten ise vermemeyi tercih ettikleri olmuştur. Fakat onlar, bunu idrak edememiş, bu husustaki iddialarına yenilerini de ilave etmekten geri durmamışlardır. Bu insanlar, şunu iyi bilmelidirler ki. bu davranışlarıyla önce müslümanlar nezdinde Resulullah'ın itibarını silmeye, daha sonra da ona gelen vahyin değerini düşürmeye hizmet etmektedirler. Diğer taraftan bunlar müslümanlar arasında ayrılıklara, sebep olacak meseleleri gündemde tutmaya çalışan ve emperyalist emeller doğrultusunda ilmîlik kisvesi altında faaliyet gösteren oryantalistlerin amaçlarına, belli bir oranda da olsa, katkıda bulunmaktadırlar.

İslâm'ın çerçevesi dışına çıkan kadîyanilik, behailik, dürzilik, nusayrilik, raftzilik ve benzeri fırkalar da önce hadislerle şüphe sokarak işe başlamışlar, daha sonra ise haşa Allah'ın bir beşere hulul edeceği (gireceği) inancına kadar varmışlardır.

İşte İslâm'dan ayrılan bu gibi mezhep ve fırkaların durumuna düşmemek için, sorumsuzca davranışlarımızdan vazgeçmemiz, bir şey hakkında konuşuyorsak onu iyice incelememiz ve insaf ölçülerini elden kaçırmadan onun hakkında fikir beyan etmemiz gerekir. Zaten tarih boyunca da sünnete gölge düşürmek isteyen fırkalar ya tamamen inkıza uğramışlar veya kabuklarına çekilerek felsefi tartışmalarla kendilerini tatmine çalışmışlardır. Pratikte İslama ve müslümanlara herhangi bir şey sunmamışlardır. Bu söylenenler bir iddia değil yaşanan bir gerçektir. Sağımıza, solumuza baktığımızda bunu görmemiz mümkündür.

Hadislerin delil oluşuna şüphe sokmak isteyenlere bir hatırlatma olmak üzere şunların kaleme alınması uygun görülmüştür.

Sünnet Şeriatin İkinci Kaynağıdır:

Kur'an, sünnet, sahabelerin davranışları ve akli selim, sünnetin, İslâm'ın ikinci kaynak olduğunu ifade etmektedir.

1. Kur'an-ı Kerim'de Sünnetin Şer'i Delil Olduğuna Dair Beyanlar:

Kur'an'da bir çok âyet Resulullah'a itaat edilmesini emretmekte, O'na karşı gelmeyi yasaklamaktadır. Bir kısım âyetler, Allah'a ve Rasulüne itaati birlikte ifade buyururken, diğer bir kısım âyetler Resulullah'a itaat etmeyi yalnız olarak zikretmişler, böylece Resulullah'a itaatin ayrı bir özelliği olduğunu beyan etmişlerdir.

Diğer bir kısım âyetler de Resulullah'ın sünnetinin vahy olduğuna işaret etmişlerdir.

Konu ile ilgili olan âyetleri şöylece sıralamak mümkündür:

a. Allah'a ve Peygamberine İtaati Birlikte Emreden Ayetler:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin. Sizden olan idarecilere de. Eğer aranızda herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Peygamberine götürün. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız (bunu böyle yapın) Bu daha hayırlıdır. Netice

olarak daha güzeldir." [157]

Görüldüğü gibi âyetin başında "Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin" buyrulurken "itaat edin" emri iki defa zikredilmiştir. Aslında Allah'a itaat peygambere itaat demektir. Buna rağmen itaat emrinin iki kez zikredilmesi, "Kur'an'da zikredilmeyip sadece sünnette zikredilen hükümlere uymak gerekmez" şeklindeki vehim ve kuruntuları bertaraf etmek ve Resulullah'ın hiçbir kimse için sabit olmayan müstakil ve özel bir itaat edilme hakkına sahip olduğunu beyan etmek içindir. Bu nedendir ki müslümanlardan olan idarecilere itaat etme emri tekrarlanmamıştır. Çünkü onların Allah'a ve Peygambere itaat dışında ayrı bir itaat edilme hakları yoktur. Kur'an gibi veciz bir kitapta itaat emrinin tekrarı, gözden kaçırılmamalıdır.

Yine âyet-i kerimenin devamında: "Eğer aranızda herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz onun hükmünü Allah'a ve Peygamberine götürün" buyrulmaktadır.

Elbetteki anlaşmazlık konusu olan meseleyi Allah'a götürmekten maksad, Allah Teala'nın kitabı olan Kur'an'a başvurmaktır. Akıl sahibi hiç bir kimse, "Bundan maksat meseleyi bizzat Allah'ın kendisine götürmektir" diye bir iddiada bulunamaz. Meselenin hükmünü Resulullah'a götürmekten maksat ise, Resulullah hayatta iken bizzat kendisine götürmek, vefatından sonra da sünnetine başvurmaktır. Resulullah'ın vefatından sonra "sünnetinin hakemliğini kabullenmemek" âyetin geniş kapsamlı manasını delilsiz olarak daraltmaktır, ilmi olmayan ve İslâm'ın ruhuna ters düşen bir davranıştır. Çünkü bu iddiaya göre, Kur'an'ın bu emri, sadece Resulullah'ın yirmüüç yıllık peygamberliği dönemi için geçerli olur ki, bu da "Kur'an'ın hükümlerinde esas olan kıyamete kadar baki olmasıdır" esasına ters düşmekte ve Resulullah'ın Kur'an'ı uygulama pratiği olan sünnet hazinesini hiçe saymaktır. Böylece âyetin cümle ve kelimelerinden sünnetin şer'î bir delil olduğu açıkça anlaşılacaktır. Yeter ki onu düşünüp anlayacak akıllar bulunsun.

Başka bir âyette: "Ey Muhammed! De ki: "Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse Peygamber sadece kendisine yüklenilen yükümlülüğünden sorumludur. Sizler de size yüklenilen yükümlülüğünden sorumlusunuz. Eğer Peygambere itaat ederseniz, hidâyete kavuşmuş olursunuz.

Peygambere düşen, ancak tebliğ etmektir" [158] buyrulmaktadır. Görüldüğü gibi bu âyette de peygambere itaat ayrı bir emir olarak zikredilmiş ki, Peygamberin de özel bir itaat hakkı bulunduğu vurgulansın. Ayrıca Peygambere itaatın hidâyete erdirttiği zikredilmiş ve böylece Resulullah'ın zatının ve sünnetinin mü'minlerin rehberi olduğu beyan edilmiştir.

Bu âyette dikkati çeken diğer bir husus da şudur: "Peygambere itaatın insanları hidâyete ulaştıracağı" vadiyle "peygambere düşen ancak tebliğ etmektir" fermanının yanyana zikredilmesidir. Bu da göstermektedir ki, "Peygambere düşen ancak tebliğ etmektir" ifadesinden maksad: "Peygamber, sapanların ve isyankârların yaptıklarından sorumlu değildir" demektir. Yoksa bundan maksad "Peygamber ancak Allah'ın emirlerini tebliğ eden bir postacı niteliğindedir. Onun sünnetinin şer'î hiçbir değeri yoktur" demek değildir. Eğer böyle olsaydı Allah'a itaatın emredilmesi yeterli olurdu. Ayrıca Resulullah'a itaat etme emri yersiz ve anlamsız bir uzatma sayılır ve Resulullah'a itaatın hidâyete ulaştıracağı vadi gerçek dışı bir vaad olurdu. Haşa Allah Teala böyle bir vâden münezzehtir.

Diğer bir âyette "Allah ve Rasulü, bir şey hakkında hüküm verdiği zaman herhangi bir mümin erkeğin ve mümin bir kadının kendi işlerinde başka hükmü seçme hakları yoktur. Kim Allah'a ve Rasulü'ne isyan ederse, şüphesiz ki o açıkça sapmıştır" [159] buyrulmaktadır. Bu âyetteki: "Allah'ın verdiği hükümden" maksat O'nun bize gönderdiği Kur'an'daki hükümlerdir. "Resulullah'ın verdiği hükümlerden maksat ise, "Hayatta iken hakemlik yapıp verdiği hükümler ve beyan ettiği emir ve yasaklardır."

"Resulullah'ın bu hükümlerine sadece o hayatta iken uymak gereklidir. Vefatından sonra onun hükümleri bizî bağlamaz" diyebilir miyiz? Bunu söylemekle delilsiz bir iddiada bulunmuş olmaz mıyız? Böyle bir iddia ne derece doğru olur? Bugün Resulullah'ın sünnetini kabul etmeyen bir insan onun hangi hükmünü kabullenmiş olur?

Allah Teala birçok âyetinde, kendisiyle birlikte Peygamberine itaat edenleri övmekte onların mertebelerinin yüksek olacağını ve kurtuluşa ereceklerini belirtmektedir.

"Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimselerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlardır." [160]

Şayet Rasuuliah'a itaatın bir anlamı olmasaydı, onu Allah'a itaatle birlikte zikretmenin manası ne olurdu? Resulullah'a itaat, sünnetini almamızı gerekli kılmaz mı? Resulullah'ın sünnetini reddederek ona itaati hiçe sayanlar, bu âyetler karşısında ne cevap vereceklerdir?

Yine şu âyetlerde: "Kim Allah'a ve Rasulüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan çekinecek olursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir." [161]

"Aralarında Peygamberin hükmetmesi için Allah'a ve Rasulüne davet edildikleri zaman müminlerin sözü ancak "işittik ve itaat ettik" olur. İşte bunlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir." [162]

"Allah'a ve Peygambere itaat edin ki merhamet olunasınız" [163] buyrulmaktadır.

Âyetlerde Allah'tan korkmanın; Allah'a ve Rasulü'ne itaatle olacağı, müminlerin Allah'ın ve Rasulü'nün hükmüne çağırılmaları halinde "işittik ve itaat ettik" diyecekleri belirtiliyor. "Ben sadece Kur'an'a itaat ederim, hadisler beni bağlamaz" diyenler, takvaya nasıl erişebilirler ve mümin olma sıfatını nasıl muhafaza edebilirler?

Allah Teala diğer bir çok âyet-i kerime'de de kendisiyle birlikte Peygambere itaat etmeyenleri kınamakta ve onları küfürle vasıflandırmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. Davetini işittiğiniz halde peygamberden yüz çevirmeyin." [164]

"De ki Allah'a ve Peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şüphesiz ki Allah kâfırları sevmez." [165]

Peygamberin sünnetini reddedenler bu âyeti çok iyi düşünmeli ve felsefi cedellerden vazgeçmelidirler.

"Ey iman edenler! Allah'ın Rasulü sizi kendinize hayat verecek şeylere davet ettiği zaman Allah'ın ve Rasulünün davetini kabul edin. Bilin ki Allah

kişi ile kalbi arasına girer ve O'nun huzurunda toplanacaksınız. "[166]

b. Yalnız Resulullah'a İtaat Etmeyi Emreden Âyetler:

"Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Peygambere itaat edin ki, merhamet edilesiniz." [167]

Sünneti red eden, bu itibarla Peygambere itaati hafife alan insanlar, bu âyeti düşünüp kendilerine acısınlar ve nasıl bir tavır takındıklarını iyice gözden geçirsınler.

"Eğer Peygambere itaat ederseniz hidâyete erişmiş olursunuz..." [168]

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..." [169]

Âyetin ifadesine göre Allah'ın sevgisine erişmek, Peygambere uymakla tahakkuk ediyor. Temelsiz felsefelere ve akli cedellere uymakla değil.

"Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi de yasakladıysa ondan da kaçının. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki, Allah azabı pek şiddetli olandır.

[170]

Her ne kadar bu âyet ganimet malları hakkında inmişse de âyette geçen "ne verdiyse" ifadesi genel bir anlam taşıdığından Resulullah'ın ümmetine verdiği her emir ve yasağı kapsamakta ve sünnetin delil olduğunu göstermek için yeterli görülmektedir. Çünkü Resulullah'ın ümmetine bahşettiği en değerli hediyesi sünnettir.

Nitekim İbn Cüreyc ve Abdullah b. Mes'ud, bu âyeti umumi manada tefsir etmişler, emir ve yasağının müslümanları bağladığını söylemişlerdir.

Bir gün Abdullah b. Mes'ud: "Allah Teala dövme yapan (ben yapan) dövme yaptıran, tüyelerini alan, güzellik için dişlerinin arasını törpüleyen ve Allah'ın yaratma şeklini değiştiren kadınlara lanet eder" demiştir. Onun bu sözü, Esedoğullarından Ümmü Yakub isimli Kur'an'ı çok iyi okuyan ve anlayan bir kadına ulaşmış kadın da İbn Mesud'a gelerek "İşittiğime göre sen şöyle ve şöyle olan kadınlara lanet okumuşsun" demiştir. Abdullah bin Mesud da o kadına şu cevabı vermiştir:

"Niçin ben, Resulullah tarafından lanetlenen ve Allah'ın kitabında da hükmü bulunan kimseleri lanetlemeyeyim" Kadın: "Ben Kur'an'ın iki kapağının arasında bulunan bütün âyetleri okudum. Böyle bir lanetleme bulamadım." demiş, Abdullah bin Mes'ud da

"Eğer okumuş olsaydın onu bulurdun. Sen Allah Teala'nın "Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa ondan da kaçının" âyetini okudun mu? diye sormuş, kadın:

"Evet okudum" demiştir. Bunun üzerine Abdullah:

"Kadınların bunları yapmalarını Resulullah yasaklamıştır" demiştir. [171]

Görüldüğü gibi İbn Mes'ud, bu âyeti "umum ifade eden bir âyet" olarak genel anlamda tefsir etmiştir. Ve Resulullah'ın buyurduğu veya yasakladığı her şeyin âyetle zikredilmiş gibi hüküm ifade edeceğini söylemiştir.

"Ayetlerimize iman edenler o kimselerdir ki, okuyup yazması olmayan ve Allah'ın elçisi olan Peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülüğü men eder. Temiz şeyleri onlar için helal, murdar şeyleri de haram kılar. Onların üzerlerindeki ağır yükleri ve kendilerini

bağlayan bağları kaldırır ir..." [172]

Ayette zikredilen temiz şeyleri helal kılma ve murdar şeyleri haram kılma fiilleri Resulullah'a izafe edilmiştir. Elbetteki bunun bir anlamı vardır. O da sünnete uymanın gerekliliğini belirtmektedir.

"... O Peygambere uyun ki doğru yola eresiniz." [173] Peygambere uyma, sünneti kabullenme dışında nasıl mümkün olacaktır. Bundan başka bir yol var mıdır?

Allah Teala diğer bazı âyetlerinde de Peygambere itaat etmenin son derece önemli olduğunu beyan ederek ona itaatin Allah'a İtaat sayılacağını, onun hakemliğini kabul etmeyenin mü'min olamayacağını bildirmiştir.

"Kim Peygambere itaat ederse şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, Biz seni onların üzerine koruyucu olarak göndermedik" [174]

Peygamberin söylediklerine uymadan ve yaptıklarını yapmadan ona itaat edilmesi hiç mümkün müdür? Bu da sünnetin şer'î bir hüccet olduğunun açıkça bir delili değil midir?

"Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem, seçip sonra da verdiğin hükme içlerinde bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar." [175]

Bu âyette, Resulullah'ı hakem seçmeyenin mü'min olamayacağı beyan edilmiştir. Resulullah'ın hakemliğini sadece sağlığına tahsis etmek, bu âyeti dar bir çerçevede yorumlamak olmaz mı? Sırf sünnete karşı çıkmak için bir zorlama sayılmaz mı?

Resulullah'a uymayı emreden diğer âyetler de göz önünde bulundurulduğunda şu gerçek ortaya çıkmaktadır: Resulullah'ın hakemliği hem hayatta iken hem de ölümünden sonra geçerlidir. Vefatından sonra sözleri ve fiilleri alınarak hakemliği kabul edilmiş olur. Âyette Resulullah'ın hakemliğinin sadece hayatı boyunca geçerli olduğuna hiçbir işaret olmadığı gibi, Kur'an'ın genel ifadesi, onun hakemliğinin ölümünden sonra da devam ettiğini gerektirmektedir. Bu da ancak sünnetine uymakla olur.

Kur'an-ı Kerim mücmel bir kısım farzlar ve genel kaideler getirmiştir. Bu mücmel farzların tafsilatını ve genel kaidelerin detayını ancak Resulullah'ın açıklamasıyla bilmek mümkündür. Mesela Allah Teala;

"Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı..." [176]

"Namazı kılın, zekatı verin..." [177]

[178]

"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin..." buyuruyor. Allah Teala bunların nasıl yapılacağını öğretmeyi Peygamber efendimize bırakmıştır. O halde Peygamber'in sünneti olmadan bu emirlerin nasıl yapılacağını bilmek mümkün değildir. Nitekim Allah Teala;

"... Sana da Kur'an'ı indirdik ki, insanlara vahy edilenleri açıklayasın..." [179] buyurmuştur. Ayetler Resulullah'ın sünnetinin de Allah tarafından bir vahiy olduğuna işaret etmektedirler.

"O arkadaşınız (Resulullah) kendi arzu ve hevasından konuşmaz. Onun konuştuğu gönderilen vahiyden başka bir şey değildir." [180]

"... Allah sana kitap ve hikmeti indirmiş, ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfü büyüktür." [181]

"... Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size indirdiği Kitabı ve hikmeti hatırlayın. Allah bununla size öğüt verir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi çok iyi bilendir." [182]

Bu iki ayette, indirildiği ifade edilen "Kitap"tan maksadın Kur'an-ı Kerim olduğu muhakkaktır. "Hikmet"ten maksat ise, birçok alime göre Resulullah'ın sünnetidir. Bu itibarla sünnetin de "vahy-i gayri metluv" olduğu beyan edilmiştir. Zira hikmetin lügat manası, bir şeyi tam yerine koymak ve bir işi icap ettiği gibi yapmaktır. Resulullah'ın sünneti de bizlere dinin nasıl tatbik edildiğini öğrettiği için ona hikmet denilmiştir.

"... Şüphesiz ki sen, dosdoğru bir yola iletiyorsun." [183] Ayette doğru yola iletme işi Resulullah'a isnad ediliyor. Bu da gösteriyor ki Resulullah'ın söz ve fiillerinin İslâm şeriatında önemli bir yeri vardır. Şayet Resulullah'ın sözü dinlenmeyecek ve fiilleri işlenmeyecek olursa, onun insanlara doğru yolu göstermesi nasıl gerçekleşmiş olabilir?

2. Resulullah'ın Sahih Sünneti Fiil ve Sözlerini, Takrir ve Sıfatlarını Almamızı Emretmektedirler.

Resulullah, çeşitli hadis-i şeriflerinde bizlere sünnetine uymamızı, sünnetine tabi olduğumuz takdirde sapmayacağımızı, sünnetini zihninde muhafaza edemeyenlerin yazarak onu muhafaza etmelerini, ezberlenen sünnetinin insanlara nakledilmesini emretmiş ve sünnetine karşı çıkacakların kendilerini beğenen şımarık kişiler olacaklarını haber vermiştir.

a. Resulullah'ın Sünnetine Uymamızı Emreden Hadisler:

"Ben sizi bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Sizden önceki ümmetler çokça soru sormaları ve Peygamberleriyle anlaşmazlığa düşmeleri yüzünden helak olmuşlardır. Ben size bir şeyi yasaklarsam, ondan kaçının. Bir şeyi de emredersem onu gücünüzün yettiği ölçüde yapın" [184]

Diğer bir rivayette: "Size konuştuğumda (hadis söylediğimde) benden alın, sizden öncekiler çokça soru sormalarından ve peygamberleriyle ihtilafa düşmelerinden dolayı helak olmuşlardır." [185]

İrbad b. Sariye diyor ki: "Birgün Resulullah bize namaz kıldırıldı. Sonra bize yöneldi ve bizlere öyle etkili bir vaaz etti ki, onun tesirinden gözler yaş döktü, kalpler ürperdi. Bir kişi

"Ey Allah'ın Rasulü! Bu vaaz vedalaşan bir insanın vaazı gibiydi. Sen bize ne yapmamızı emredersin?" dedi. Resulullah da buyurdu ki: "Size Allah'tan korkmanızı, Habeşli bir köle dahi olsa, idarecinizi dinleyip ona itaat etmenizi tavsiye ederim. Çünkü sizin benden sonra yaşayanlarınız çokça ihtilaflar görecektir. Siz benim sünnetimden ve hidâyet üzere olan raşid halifelerin sünnetinden ayrılmayın. O sünnetlere sınıksız sarılın ve aızı dişlerinizi üzerlerine kenetleyin. Sonradan uydurulan hususlardan kaçın. Zira sonradan uydurulan herşey bid'attir. Her bid'at te sapıklıktır." [186]

Görüldüğü gibi, hadis-i şerifte bid'atlerden kaçınabilmek için Resulullah'ın sünnetine ve raşid halifelerinin icma ve içtihadlarına uyulması emredilmektedir. Pratikte bunlara uymayan mezheplerin sapıklıkları görülmektedir. Başka delile ihtiyaç yoktur.

Enes b. Malik diyor ki: "Resulullah bana buyurduki: "Oğulcağım! Eğer sen kalbinde her hangi bir kimseyi aldatma isteği taşımayarak sabahlayabiliyor ve akşama erişebiliyorsan, bunu yap." Sonra da bana buyurdu ki: "Oğulcağım bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi ihya ederse, şüphesiz o beni sevmiş olur. Kim de beni severse, benimle birlikte cennette olacaktır." [187]

Görüldüğü gibi Resulullah, kendisini sevmenin sünnetini ihya etmekle olacağını beyan etmiştir. Onun sünnetine uymaksızın onu sevdiğini söyleyen nasıl doğru konuşmuş olur? Zira bir insanı seven onun güzel amellerini yapmaya özenir. Resulullahı sevip de onun güzel ahlâkını örneklediren amellerini işlemek mümkün değildir.

Resulullah, namaz ve hac gibi, ibadetlerin yapılma şekillerini kendisinden öğrenmemizi emrederek buyurmuştur ki:

"Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız o şekilde namaz kılın. Namaz vakti geldiğinde biriniz ezan okusun. En yaşlınız imam olsun." [188]

Cabir bin Abdullah diyor ki: "Ben, Rasulullah devesine binmiş olarak şeytani taşıladığımı gördüm. O diyordu ki, "Ey insanlar! Hac ibadetlerinizi benden alın. Çünkü ben bilemiyorum belki de bu yılımdan sonra bir daha hac yapamam." [189]

"Resulullah Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiğinde ona:

"Sana bir dava arz edildiğinde onun hakkında nasıl hüküm verirsin" diye sormuş. Muaz da

"Allah'ın Kitabıyla hüküm veririm" demiştir. Resulullah:

"Eğer Allah'ın Kitabında bulamazsan (ne ile hüküm verirsin)" deyince. Muaz da:

"Resulullah'ın sünnetiyle" cevabını vermişti. Hz. Peygamber:

"Şayet Resulullah'ın sünnetinde de Allah'ın kitabında da meselenin hükmünü bulamazsan (ne yaparsın)" diye sormuş. Muaz da:

"Görüşümle içtihad ederim ve bütün gayretimi harcamaktan geri durmam" demişti. [190]

b. Sünnete Uyulduğunda Sapıklıktan ve Cehennemden Uzaklaşılacağını Beyan Eden Hadisler:

"Sizlere iki şey bıraktım. Bu ikisine sarıldığınız müddetçe asla sapmazsınız. Bunlar Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir." ^[191]

Resulullah buyurdu ki: "Bütün ümmetim cennete girecektir. Ancak imtina edenler (diretenler) hariç." Dediler ki: Ey Allah'ın Rasulü! İmtina eden kimdir? Resulullah da:

"Bana karşı gelen imtina edendir" buyurmuştur. ^[192]

c. Sünnetin Muhafazası İçin Yazılmalarına Ruhsat Veren Hadisler:

Abdullah b. Amr diyor ki: "Ben ezberlemek maksadıyla, Resulullah'dan duyduğum her şeyi yazıyordum. Kureyşliler beni bundan alıkoydular ve dediler ki: "Resulullah'dan duyduğun herseyi nasü yazıyorsun? Nihayet o da bir beşerdir. Öfkeli olduğunda da konuşuyor. Sakin iken de. Bunun üzerine yazmaktan vaz geçtim ve meseleyi Resulullah'a anlattım. O da parmağıyla ağzına işaret ederek buyurdu ki:

"Yaz. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz." ^[193]

Ebu Hureyre diyor ki: "Resulullah'ın sahabelerinden hiçbir kimse, benden daha fazla hadis rivayet etmiş değildir. Ancak Abdullah bin Amr hariçtir.

Çünkü o hadisleri yazıyordu. Ben ise, yazmıyordum." ^[194]

Resulullah Mekke'nin fethinden sonra bir hutbe okudu. Hutbesinde Mekke'nin kutsallığını anlattı. Bu hutbeyi dinleyen Yemen halkından Ebu Şah isimli bir zat ayağa kalktı ve dedi ki: "Ey Allah'ın Rasulü! Bu söylediklerini bana yazılı olarak verir misin?. Resulullah da buyurdu ki: *Bunu Ebu Şah'a yazın*" ^[195]

Yine Resulullah, ezberlediği hadisleri unutmasından şikâyetçi olan bir zata eliyle yazıyı göstererek buyurmuştur ki: *"Sağ elinle yardımlaş"* ^[196]

Görüldüğü gibi Resulullah, zaman zaman hadislerin yazılmasını emretmiştir. Bu da sünnetin delil olduğunu gösterir. Aksi takdirde delil olmayacak şeylerin yazılmasını emretmesi anlamsız olurdu ki, bu da Resulullah'a layık olmayan bir husustur.

d. Ezberlenen Sünnetinin İnsanlara Aktarılmasını Emreden Hadisler:

Zeyd bin Sabit Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittiğini söylemiştir:

"Allah, bizden bir hadis duyup da onu tebliğ edinceye kadar muhafaza eden kişinin yüzünü ak eylesin. Nice kendisinden daha fakih (âlim) olanlara fikhü (ilmi) taşıyanlar vardır. Nice fikhü taşıyıp nakleden vardır ki, kendisi fakih değildir." ^[197]

3. Sahabeler, Sünnetin Şer'i Delil Olduğu İnancını Taşımışlardır

Bu nedenle sahabeler, Resulullah bir şey yapınca hemen ona tabi olmaya koşuyorlar, onun yaptığı işin kendilerini bağlayıcı olup olmadığını araştırma ihtiyacı dahi hissetmiyorlardı. Ancak Resulullah, bazı özel fiillerinin sahabeleri bağlamadığını açıklıyor ve bu fiillerinde kendisine tabi olmamaları gerektiğini beyan ediyordu. Buna örnek olarak şu hadisleri zikretmek mümkündür.

Ebu Said el-Hudri diyor ki: "Resulullah bir zaman sahabelerine namaz kıldırırken papuçlarını çıkardı ve sol tarafına koydu. Cemaat bunu görünce onlar da papuçlarını çıkarıp attılar.

Resulullah namazını bitirince onlara: "Sizi papuçlarınızı atmaya sevk eden sebep nedir?" diye sordu.

"Biz senin onları çıkarıp attığını gördük, biz de attık" dediler. Resulullah (s.a.v.) de buyurdu ki:

"Bana Cibril (a.s.) geldi ve papuçlarımda pislik bulunduğunu bildirdi. Sizden biriniz mescide geldiği zaman papuçlarına baksın. Onlarda bir pislik veya eziyet verecek bir şey görürse, onu silsin ve onlarla namazını kulsın." ^[198]

Hz. Aişe diyor ki: "Resulullah bir gece mescitte namaz (teravih namazı) kıldı. İnsanlar da onun kıldığı namazı kıldılar. Ertesi gün de o namazı kıldı. Bu defa insanlar oldukça çoğaldı. Sonra insanlar üçüncü veya dördüncü gecede toplandılar. Resulullah onların yanına gitmedi. Sabah olunca buyurdu ki:

"Sizin ne yaptığınızı gördüm. Sizin yanınıza gelmeme engel olan tek sebep, bu namazın size farz kılınacağından korkmamdır" Bu olay Ramazan ayında olmuştu." ^[199]

Görüldüğü gibi sahabeler, nafil ibadetlerde bile hemen Resulullah'a uymuşlar ve onun yaptığını yapmaya çalışmışlardır.

Abdullah b. Ömer diyor ki: "Resulullah, arasını açmaksızın (hiç iftar etmeksizin) oruç tutmaya devam etti. İnsanlar da arasını açmadan oruç tutmaya devam ettiler. Fakat bu onlara zor geldi. Bunun üzerine Resulullah onlara açmadan oruç tutmalarını yasakladı. Onlar da dediler ki: "Sen de hiç açmadan oruç tutuyorsun."

Bunun üzerine Resulullah buyurdu ki:

"Ben sizin gibi değilim. Ben devamlı yedirilip içiriliyorum." ^[200] Diğer bir rivayette

"... Beni Rabbim yediriyor ve içiriyor" buyurmuştur. ^[201] Elbetteki sahabeler Resulullah'a tabi olmanın gerekli olup olmadığını bizlerden daha iyi biliyorlardı ve gerekli olduğunu idrak ettiklerinden Resulullah'a hemen tabî oluyorlardı. Bizlere ne oluyor da bunu kabullenmemeye çareler

arıyoruz. Kendimizi sahabilere daha anlayışlı görüyoruz?

4. Sünnetin Delil Olmayacağını Söyleyen Hasta Kalpliler:

Peygamber efendimiz, hadislerle amel etmeyecek olan kişilerin nasıl insanlar olacaklarını bizlere tanıtmış ve bu gibi insanlardan uzak olmamızı

beyan etmiştir. Bu hususta Ebu Rafi ^[202] Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Sakin sizden birinizi koltuğuna yaslanmış otururken, kendisine emrettiğimiz veya yasakladığımız hususlardan bir husus geldiğinde "biz bunu bilmiyoruz. Biz Allah'ın Kitabında ne bulduksa

ona tabi oluruz" diyen biri olarak görmeyeyim. "^[203]

Mikdam b. Mâdi Kerib ise Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. "*Dikkat edin! Bana kitap, bir de onun kadarı (vahyi gayri methuv.) verilmiştir.*" Yakında karnı tok olan ve koltuğuna yaslanan bir kişi: "Siz sadece bu Kur'an'a sarılın. Siz onda neyin helal olduğunu görürseniz onu helal sayın ve neyin de haram olduğunu görürseniz onu haram sayın" diyecektir. Dikkat edin! Ehlî eşeklerin etleri size helal değildir. Köpek dışı

bulunan yırtıcı hayvanların etleri de helal değildir."^[204] Diğer bir rivayette şöyledir.

"*Dikkat edin olabilir ki, koltuğuna yaslanan bir kimseye benim hadisim ulaşır.*" O da der ki: "Bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabı bulunmaktadır. Onda neyin helal olduğunu görürsek onu helal sayarız. Neyin de haram olduğunu görürsek onu haram sayarız." Dikkat edin. Allah'ın rasulünün

haram kıldığı Allah'ın haram kıldığı gibidir. "^[205]

Bütün bunlardan sonra Peygamberi hafife almayı ve onun sünnetini red etmeyi, bir modernlik sayan, kendilerinin de aydın ve ileri görüşlü oldukları vehmine kapılan bir kısım zayıf iradeli taklitçilere şunu hatırlatmada fayda vardır. Sizler Resulullah'ın sünnetini reddederek biryere varamazsınız? İslâm'a hizmet etmeniz yerine ona şüpheler sokmuş oluyorsunuz. Resulullah'ı devre dışı bırakarak, Kur'an'ı felsefi görüşleriyle açıklamaya çalışan şımarıklara zemin hazırlıyorsunuz. İçinizden kâfirlere şirin görünme hastalığına yakalananlar da şunu iyi bilsinler ki, bu halleriyle onlara yaranamazlar. Müslüman olduğunuzu söylediğiniz müddetçe sizler onların nezdinde gericisiniz. Örümcek kafalısınız. Yobazsınız. Mürtecisiniz. O halde nedir sizin bu haliniz? Kimlere hizmet ediyorsunuz? İyi niyetli olmanız yeterli değildir. Biraz da kafanızı çalıştırıp bilgisizliğinizi anlayınız. Aczinizi itiraf ediniz. Allah'ın elçisinin önüne geçmekten haya ediniz ve şu âyetin sesine kulak veriniz:

"*Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasulünün önüne geçmeyin. Allah'dan korkun. Şüphesiz ki Allah, işiten ve bilendir.*"^[206]

Diğer yönden başka bir takım müminler de "Orta yolu tatalım. Hadisleri ne tamamen reddedelim. Ne de sahih denen her hadisi alalım. Hadislerin mütevatir olanlarını alalım. Diğerlerini yedek bir kaynak kabul edelim. Aklımıza ve mantığımıza uyarırsa onları alırız. Şayet uymazlarsa almayız. Mütevatir hadisler de parmak sayılarını geçmez" şeklinde iddialarla ortaya çıkmaktadırlar. Aslında bunlarla hadisleri tamamen reddedenler arasında pratikte pek fark yoktur. Çünkü bunlar da yalnız kendi ölçülerine göre mütevatir saydıkları bir kaç hadisi kayıtsız şartsız kabullenmekte, diğer sahih hadislerin kabullenilmesinde akıllarını hakem kılmaktadırlar. Bunlara şunu sormak yerinde olur: "Sizler mütevatir olmayan sahih hadislerin kabul edilip veya edilmeyeceği hususunda aklınızı hakem kılıyorsunuz. Ancak sizlerin her biriniz diğerinden farklı düşünüyorsunuz. Şimdi müslümanlar peygamberlerinin hadisini bırakıp da sizlerden hanginizin aklını esas alsınlar. Çünkü her biriniz kendi aklının daha üstün olduğunu iddia ediyor. Yoksa sizler, müslümanların ittifak içinde olmalarından rahatsız mı oluyorsunuz? Müslüman olmanız dolayısıyla hakkınızda böyle bir kanaate varmak istemiyorsunuz. Fakat davranışlarımız insanları buna sürüklüyor. Bırakın bu meseleleri de akıllarımızın enerjilerini müslümanlara faydalı olacak meselelere harcayın. Zira İslâm dini, akılların mahsulü bir din değil, nakillerin ortaya koyduğu bir dindir. Akıllarımızı nasları anlamada kullanınız. Onları yargılamada kullanmayınız. Çünkü akıllarımız nasları yargılayacak güçte değildir. Âyette buyurulduğu gibi:

"*Size ilimden sadece az bir pay verilmiştir.*"^[207]

Sünnete Sokulmak İstenen Şüpheler:

Rasulullah'ın hadislerini yargılamaya çalışan ve bilgiçlik taslayan bazı insanlar bir kısım tutarsız delillerle hadislere olan güveni sarsmaya çalışmışlardır. Bunların iddialarını şöylece özetlemek mümkündür.

1. "Kur'an Yeter, Sünnete İhtiyaç Yoktur" Diyenler:

Allah Teala şöyle buyurmuştur: "... Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."^[208]

"... Biz sana her şeyi açıklayan hidâyet rehberi, rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde olan Kur'anı indirdik."^[209] iddiasını ileri sürmektedirler. Bu iddia tutarsızdır. Çünkü birinci âyetteki "kitap"tan levh-i mahfuz mu yoksa Kur'an-ı Kerim mi olduğu hususu ihtilafıdır. "Levh-i mahfuzdur" diyen görüşde, hadise karşı çıkanlar için herhangi bir delil yoktur. "Kur'an-ı Kerimdir" diyen görüşe göre de bu âyette ve bundan sonra zikredilen âyette hadis düşmanlarına herhangi bir delil yoktur. Çünkü âyetler, Kur'an-ı Kerim'in umumi kaideler ihtiva ettiklerini beyan etmektedirler. Kur'an'ın ihtiva ettiği genel kaidelerden biri de "sünnete başvurmanın zorunlu olduğu" kaidesidir. Daha önce de izah edildiği gibi Cenab-ı Allah Kitabında bu hususu şöyle ifade buyurmaktadır:

"*Rabbine yemin olsun ki aralarındaki anlaşmazlıklarda seni hakem seçip sonra da verdiği hükme içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamıyla boyun eğmedikçe, iman etmiş olmazlar.*"^[210] Âyet-i kerimede müminlerin aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Resulullahı hakem seçmeleri emredilmekte

ve bunu yapmadıkları takdirde mümin olamayacakları bildirilmektedir. Elbetteki Resulullah hayatta iken hakem kendisi olacaktır. Vefatından sonra ise onun sünneti hakem kabul edilecektir. Aksi takdirde, Resulullah'ın hakemliği yirmi üç sene gibi bir zamana sıkıştırılmış olur ki bu da Kur'an'ın emirlerinin kıyamete kadar baki olması esasına ve Resulullah'ı rehber kılma emrine ters düşer. Diğer bir âyette "

Kim Peygambere itaat ederse, şüphesiz o Allah'a İtaat etmiş olur"^[211] buyurulmaktadır. Allah Teala bu âyetinde Peygambere itaatın kendisine itaat sayılacağını bildirmiştir. Elbetteki Resulullah'a sağken itaat onun emir ve sözlerini dinlemekle olur. Ölümünden sonra ise yine onun söz ve fiilleri olan hadislere tabi olmakla olur. Şayet sadece Allah'a, dolayısıyla Kur'an'a itaat etme söz konusu olsaydı Peygambere itaat edilmesinin emredilmesi boşuna olurdu. Bu da gösteriyor ki hadislerle amel etmek Kur'an'ın hükümlerindedir. Ve muhalifler tarafından delil gösterilen bu âyetlere hadisler de dahildir.

2. "Kur'an Korunmuş Sünnet Korunmamıştır" Diyenler:

Allah Teala Kur'an'ı bizzat kendisinin koruyacağını bildirmiş ve;

"Zikri biz indirdik. Onun koruyucusu da şüphesiz Biziz"^[212] buyurmuştur. "Hadisler için böyle bir garanti yoktur" demektedirler.

Bunların tutunmaya çalıştıkları bu âyette Rasulullah'ın sünnetini reddetmeyi gerektirecek bir husus söz konusu değildir. Zira Resulullah'dan sonraki dönemlerde, sahabeler, tabiiler ve tebei tabiiler hadislerin ezberlenmek suretiyle muhafaza edilmesi hususunda bir beşerin gücünün yeteceği en son gayreti ve titizliği göstermişlerdir. Bu zatlar sahih olan hadisleri, sahih olmayanlardan ayırmışlar, hadis uyduranları tesbit edip soyutlamışlardır. Hadisleri rivayet eden zatlarda ağır şartlar arayarak Resulullah'a karşı yalan uydurma yollarını tıkamışlardır. Zaten hadis uydurmanın cezasının cehennem olacağını kesin olarak bilen bir müslümanın hadis uydurması beklenilmeyen bir cinayettir. Zira Resulullah'a yalan uyduran bir kişinin cezalandırılacağını belirten hadis-i şerif bizim tesbitimize göre otuza yakın sahabeden rivayet edilmiştir. (Bu husus mütevâtir hadis bölümünde izah edilmiştir)

3. "Sünnetle Amel Edildiğinde Şer'i Hükümlerle Çelişir" Diyenler:

Diğer yandan delil gösterilen âyetteki "zikir" kelimesine hadislerin de dahil olmadığı kesin olarak söylenebilir mi? Âyette korunacağı beyan edilen zikire hadisler de dahil ise âyeti sadece Kur'an'ın korunmasına tahsis etmek delilsiz bir iddia olmaz mı? "Sünnetle amel edildiği takdirde şer'i hükümler birbirleriyle çelişirler. Zira hadislerin çoğunun delil olması tartışmalıdır, derler. Onların bu iddiaları da tutarsızdır. Zira bir meselenin şer'i hükmünün ne olduğu hususundaki ihtilafların sebebi, hadislerin şer'i delil sayılması değil, naslardan hüküm çıkaran alimlerin akli güçlerinin, ilmî seviyelerinin, kültürlerinin, toplum yapılarının farklı olması ve nasların da genel ifadeler taşımalarıdır. Hadislerle amel edilmediği ve yalnızca Kur'an'ın kaynak kabul edildiği takdirde de bu türden olan ihtilaflar kaçınılmazdır.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de geçen ve asıl anlamı "sona erme olan" Kuru' kelimesinin manasının adetten kesilme mi yoksa temizlikten kesilme mi manasına geldiği hususu müctehit alimler tarafından ihtilaf edilen bir meseledir. Buna benzeyen misaller pek fazladır.

Diğer yandan hadislerle amel edilmediği takdirde bu tür ihtilafların yapıma ihtimali daha çoktur. Zira âyetlerin yorumlamalarında akıllar esas alınacaktır. İnsanların birbirleriyle ihtilaf ettikleri bir vakıadır. Hatta bir insanın akşamleyin verdiği hükümden sabahleyin çayarak kendi kendine muhalefet ettiği görülmektedir. Bütün bu ihtimallerle birlikte "Hadisler alınmazsa ihtilaflar olmaz" demek yanlıştır. Bu anlayış taassuptan kaynaklanmaktadır. Böyle yapan firkaların bölük pörçük oldukları bilinen bir husustur.

4. "Resulullah Hadis Yazmayı Yasaklamıştır" Diyenler:

"Resulullah hadislerin yazılmasını yasaklamış ve:

"Benden birşey yazmayın kim benden Kur'andan başka bir şey yazdıysa onu imha etsin" buyurmuştur.^[213] Bu da hadislerin önemli olmadıklarını ve dini hükümler olamayacaklarını gösterir" demektedirler.

Hadise soğuk bakan bu gibi kimselerin ileri sürdükleri bu hadis de kendileri için delil değildir. Çünkü hadislerin yazılmasını yasaklayan bu hadis-i şerif, İslâm'ın ilk dönemlerinde Kur'anla hadisleri aynı malzemeler üzerinde yazarak onları birbirine karıştırabilen vahiy katipleri hakkında varid olmuştur. Böyle olmayan insanlar için hadislerin yazılmasının yasaklandığı vaki değildir. Aksine yazmalarına ruhsat verilmiş, hatta emredildiği de olmuştur. Bunlara örnek olarak daha önce zikredilen Abdullah bin Amr'a; "Yaz. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, buradan haktan başka

birşey çıkmaz."^[214] Ebu Hureyre'nin: "Resulullah'ın sahabilerinden hiç bir kimse benden daha fazla hadis rivayet etmiş değildir. Abdullah b.

Amr hariç. Çünkü o yazıyordu ben yazmıyordum"^[215] ifadesi; Mekke fethi gününde Hz. Peygamberin okuduğu hutbenin kendisine yazılı olarak

verilmesini isteyen Ebu Şah'ın olayı^[216] ve "Ensar'dan bir zata Rasulullah'ın eliyle yazıyı göstererek sağınla (sağ elinle) yardımlaş"^[217] buyurması zikredilebilir. Görüldüğü gibi hadislerin yazılmasının yasaklanması belirli kişiler için söz konusu olmuştur. Genel bir yasaklama olmadığı gibi yer yer teşvik de edilmiştir. Diğer yandan hadisleri reddedenlerin hadislerle dayanarak düşüncelerini isbatlamaya hakları yoktur. Hadisleri delil gösterme, onları kabullenenlerin işidir. Hesabınıza gelince hadisleri almanız, gelmeyince almamanız çelişki içinde olduğunuzu ve görüşlerinizin tutarsızlığını göstermektedir.

5. "Hadislerin Çoğu Kur'an'a Ters Düşmektedir" Diyenler:

"Hadislerin çoğu Kur'an'a ters düşmektedir. Bu nedenle bunları kabullenmek mümkün değildir. Çünkü bir hadiste:

"Size bir hadis geldiğinde onu Allah'ın kitabıyla karşılaştırın. Eğer ona uyarsa o hadisi alın. Şayet uymazsa onu bırakın" buyurulmuştur demektedirler.

Bunların bu delilleri de asılsızdır. Birinci olarak delil gösterdikleri hadis sahih hadis kitaplarında mevcut değildir. Yahya bin Mâin gibi hadis

sarrafları "Bunun uydurma bir hadis olduğunu zındıklar tarafından uydurulduğunu" söylemişlerdir. ^[218] Aslında hayret edilecek durum şudur; Bu kadar titizlikle toplanıp yazılan sahih hadis kitaplarında ki sağlam hadisleri kabullenmekte zorlanan bu insanlar, kaynağı dahi bilinmeyen ve ravilerden Eş'asın Sevbandan hadis rivayet ettiği görülmeyen bu "söze" hadis diye sımsıkı sarılmışlar, bir çok hadisi Kur'an'la çelişir gibi gösterip red etmişlerdir. Aslında hadislerin Kur'an'la tamamen çelişmeleri mümkün değildir. Bu konu ile ilgili olarak Tirmizînin şârihi Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabi özetle şunları zikretmektedir: Hadisleri reddedenler üç kısma ayrılmaktadır:

A. Hadisi küçümseyerek kasıtlı bir şekilde reddedenler. Bunlar Resulullah'la alay ettikleri için kâfirdirler.

B. Hadisi haber-i ahad olduğu için reddedenler. Bunların bazıları bid'atçı diğer bazıları da kâfirdirler...

C. Hadisi Kur'an'a ters düştüğü için reddedenler. Bu şekilde mutala edilen hadisleri üç kısıma ayırmak mümkündür.

a. Genel bir hüküm ifade eden âyetlere muhalif olan hadisler. Bunlarla muhalif görülen âyetleri birbirleriyle bağdaştırmak mümkündür. Hadislerin Kur'an'ın genel hükmünü kayıtladığı veya tahsis ettikleri kabul edilir. Böylece ihtilaf ortadan kalkar.

b. Kur'an'ın zahirine muhalif olan hadisler. Bu hadislerle amel edilip veya edilmeyeceği şüphelidir. Eğer Kur'an da, hadis de zahiri metinlerse, Kur'an'la amel edilir. Şayet Kur'an zahiri bir metin şeklinde ve hadis de nass olan bir metin şeklinde ise Kur'an'ın zahiri o hadisin ifadesine göre tevîl edilir.

c. Şayet hadisle Kur'an'ın arasını bulmak imkansız ise, bu takdirde Kur'an'la amel edilir. Ancak hadisle Kur'an'ın tamamen birbirleriyle

çelişecekleri ihtimalinde ihtiyatlı olunmalıdır. Bunların birbirleriyle çelişeceklerine ihtimal veren hadis sahih değildir. Batıldır. ^[219]

Araştırmaya başlamadan hadisin Kur'an'la çeliştiğini savunarak onu hemen red etmeye kalkışmak basitliktir. İlim adamına yakışmayan bir sıfattır.

Hadis alimleri, hadislerin sağlamlık ve kuvvetlilik derecelerini tesbit için hayatlarını bu yola vakfetmiş ve değerli çalışmalarını yazıp kaydederek günümüze kadar gelmesini sağlamışlardır. Böylece hangi hadisin sahih, hangisinin asılsız olduğunu tesbit etmişler, bir kısım insanların hadisler hakkında ileri geri konuşmalarına yer bırakmamışlardır. Yeter ki bunların değerli eserlerini okumuş ve neyin ne demek olduğunu anlamış olsunlar. Halisane bir niyet taşıyıp insaf ölçülerini kaybetmesinler.

Fiili Sünnetler:

Resulullah'ın söylediği bir söz veya yaptığı bir iş, yahut doğru gördüğü bir takrir mahiyetinde olan sünnet, bizler için, farziyet mi, yoksa mendubluk veya mübahlık mı ifade ederler. Fıkıh usulü alimleri Resulullah'ın sünnetini bizleri bağlayıcılık derecesine göre kavli sünnet ve fiili sünnet diye iki ana kısma ayırmışlar, takriri sünnetini ise, genel olarak kavli sünnetin dahilinde mütalaa etmişlerdir.

1. Kavli Sünnetlerin Emir Kalıplarının İfade Etmesi Hükümü:

Kavli sünnetlerin emir kalıplarının ifade ettiği hüküm Resulullah'ın kavli sünnetinin ve buna girdirilen takriri sünnetinin bizleri bağlayan şer'i bir delil oldukları, alimlerce ittifakla kabul edilen bir konudur. Yeter ki, sahih olsunlar. Ancak kavli ve takriri sünnetin farziyet veya mendubluk yahut mübahlık ifade ettiğine dair herhangi bir delil bulunmaz da bunlar mutlak mahiyette olurlarsa, hangi hükmü ifade ettikleri, alimler arasında şu şekilde ihtilaflıdır:

a. Cumhur ulemaya göre, aksine bir delil bulunmadığı takdirde mutlak mahiyetteki emirler vücut (farz) ifade ederler. Ancak emirin vücutiyetten başka bir hüküm ifade ettiğine dair herhangi bir delil bulunursa, bu takdirde o emir delilin gösterdiği hükmü ifade eder. Cumhurun görüşüne göre Resulullah'dan bir emir duyulduğu takdirde hemen ona uyulması gerekir. Daha sonra o emrin başka bir hüküm ifade edip veya etmediği araştırılır ve neticeye varılır. Vücut ifade eden emirlere misal olarak şu hadisi zikretmek mümkündür: Ebu Umame el Bahili diyor ki; Ben Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim:

"Rabbiniz olan Allah'tan korkun. Beş vakit namazınızı kılın. Ramazan ayınızın orucunu tutun ve idarecilerinize itaat edin ki Rabbinizin cennetine giresiniz." ^[220]

b. İbn Süreya gibi, bir kısım Şafii alimlerine göre ise, durup araştırmak gerekir. Resulullah'ın mutlak olan emirlerinin hangi hükmü ifade ettikleri kesin olarak belli değildir. Buna göre, Resulullah'tan bir emir duyulduğu zaman önce onun neyi ifade ettiği araştırılır. Tesbit edildikten sonra ifade ettiği hükme göre onunla amel edilir.

c. Maliki mezhebinden olan diğer bir kısım alime göre ise, mutlak mahiyetteki emirler aksine bir delil bulunmadıkça mübahlık ifade ederler. Ancak başka bir hüküm ifade ettiklerine dair delil bulunursa, emirlerle ona göre amel edilir. Cumhurun görüşü tercihe şayandır.

2. Resulullah'ın Fiili Sünnetlerinin Hükümü:

Resulullah'ın fiili sünnetleri, çeşitli türlerde olduğu için, bunların hükümleri de türlerine göre farklıdır. ^[221] Resulullah'ın bir fiili, bizim için farz, vacip, mendub, mübah olabilir. Bu itibarla önce Resulullah'ın fiili sünnetinin çeşitlerini daha sonra da her birinin hükmünü bilmek gerekir.

Fiili Sünnetin Kısımları:

Teşri sünnetler ve teşri olmayan sünnetler diye iki kısma ayrılmaktadır.

Teşri Sünnetler:

Resulullah, bunları bizler için bir şeriat ve uyulması icap eden bir nizam olsunlar diye yapmıştır. Bu türden olan fiili sünnetlerde şu ihtimaller vardır:

1- Kur'an-ı Kerim'in Kapalı Olan Âyetlerini Açıklayan Fiiller:

Bu fiillerin hükmü, açıkladıkları âyetin hükmü gibidir. Resulullah'ın fiilinin âyetleri açıklar mahiyette olduğu iki şekilde anlaşılır.

Resulullah bunu sözü ile beyan eder. Mesela; Resulullah hac farizasını yaptıktan sonra "*Haccın ibadetlerini (yapma şeklini) benden alın*"^[222] buyurmuş, "haccı ve umreyi Allah için tamamlayın;"^[223]

"*Oraya gitmeye gücü yeten herkese Allah için Kabeyi haccetmek farzdır.*"^[224] âyetlerini yaptığı fiilleriyle açıkladığını beyan etmiştir. Resulullah'ın yaptığı işin şeklinden anlaşılır.

Mesela; Ammar bin Yasir diyor ki; İnsanların yanında su yoktu... Aziz ve celil olan Allah temiz toprakla teyemmüm etme ruhsatını indirdi. Bunun üzerine müslümanlar ve Resulullah kalkıp ellerini yere vurdular. Sonra onları kaldırdılar, topraktan dolayı onları silkelemediler ve o elleriyle yüzlerini ve ellerini omuzlarına kadar, içten de koltuklarına kadar meshettiler.^[225]

Bu hadis-i şerifte Resulullah'ın teyemmüm ederken ellerini, omuzlarına ve koltuklarına kadar meshettiği zikredilmektedir. Bu da teyemmümü beyan eden âyetteki "yüzlerinizi ve ellerinizi toprakla meshedin"^[226] ifadesindeki "ellerden" maksadın abdestte olduğu gibi, ellerin dirseklere kadar bölümü olduğunu göstermektedir. Buna göre, nasıl ki abdest alan ellerini dirseklere kadar yıkar teyemmüm eden kişi de ellerini dirseklere kadar mesheder. Çünkü Resulullah teyemmüm âyetini yaptığı fiiliyle böyle açıklamıştır. Nitekim, Abdullah bin Ömer, Cabir bin Abdullah, İbrahim en-Nehai, Hasan el-Basri, Süfyan es-Sevri, İmam Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Şafii; "Teyemmümün elleri bir kere yere vurup yüzü meshetmek, bir kere daha vurup elleri dirseklere kadar meshetmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir."^[227] Yine Resulullah'ın hırsızın elini bilekten kesmesi, Maide Sûresi âyet 38. de geçen ve hırsızların ellerini kesmeyi emreden âyetteki "el" kavramından maksadın bileğe kadar olan kısım olduğunu göstermiştir.

2. Kur'an-ı Kerim'i Açıklar Mahiyette Olmayan Fiiller:

Bu türden olan fiilleri kendi aralarında da kısımlandırmak mümkündür.

A. Resulullah İçin Sıfatı (Hükmü) Bilinen Fiiller

Bunların hükmü şudur: Eğer bu fiiller Rasullah'a has olan bir fiil değilse, Resulullah için bunların hükmü ne idiye, müminler için de odur. Vacip idiye, vacip; mendub idiye, mendub; mubah idiye mubahtır. Zira Allah Teala:

"*Muhakkak ki Allah'ın Rasulünde sizin için güzel bir numune vardır*"^[228] buyurmuştur.

Sahabe-i Kiram da böyle davranmışlardır. Mesela: Hz. Ömer'in Hacer-i Esved'i öperken: "Ben iyi biliyorum ki sen bir taşsın. Ne zarar verebilirsin ne de bir fayda. Şayet Resulullah'ın seni öptüğünü görmeseydim, elbetteki seni öpmezdim"^[229] demesi, sahabelerin Resulullah'a kayıtsız şartsız uydularının bir ifadesidir. Hülasa, Resulullah'ın bu türden olan fiillerine uyarız. Resulullah'a has oldukları ortaya çıkıncaya kadar. Bu ortaya çıkarsa onlarla amel etmeyiz.

B. Resulullah İçin Hükmü Bilinemeyen Fiiller (Mutlak fiiller):

İslâm alimlerinin en çok üzerinde durdukları ve haklarında çeşitli görüşler bildirdikleri fiiller bu türden olan fiillerdir. Resulullah'ın bu fiillerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Yapılmalarında Sevap Umulmayan Mutlak Fiiller:

Bunların hükmü bizler için mubahtır. Dilersek onları yaparız, dilersek yapmayız. Resulullah'ın alış verişi şekli buna örnektir. Mesela; "Resulullah, bir gazveden dönerken yolda bir okka karşılığında Cabir bin Abdullah'ın devesini kendisine satmasını teklif etmiş, Cabir de Medine'ye kadar binmesi şartıyla deveyi satabileceğini bildirmiş, Resulullah da deveyi bu şartla satın almış ve Medine'ye döndüğünde devenin bedelini ödemiş, kendisini de Cabir'e vermiştir."^[230]

Bu akitte Resulullah (devenin Medine'ye kadar binilmesi şartını içeren) şartlı bir satışı kabul etmiştir. Bizler ise bunu kabul edip veya etmemede serbest sayılırız. Keza Resulullah, satın aldığı bir malın hem bedelini vermiş, hem de o malı satana hediye etmiştir. Bu ondan bir lütuftur. Bizler için bağlayıcı değildir.

b. Yapılmalarında Sevap Umulan Mutlak Fiiller:

Bu fiillerin hükmü hususunda alimler farklı görüşler zikretmişlerdir. Durup araştırmak gerekir: Bir kısım alimlere göre, Resulullah'ın bu gibi fiilleri karşısında ne olduklarını belirten bir delil ortaya çıkıncaya kadar durmak, onları yapmamak gerekir.

Zira yapılan bu fiillerin sıfatı (hükmü) belli olmadan onu işlemek Rasulullah'a tam uymak olmaz. Çünkü Resulullah onu bir nafîle olarak işlemişse biz de onu bir farz olarak yapacak olursak bu Resulullah'a uymak değil ona karşı çıkmak olur. Tıpkı Firavunun sihirbazlarının Musa'nın gösterdiği mucizelere benzeyecek sihrî yapmaya kalkışmalarına benzer ki, bu bir uyma değil karşı çıkmadır. Bineanaleyh Resulullah'ın mutlak fiillerinin ne olduğuna dair bir delil buluncaya kadar durmak ve hiç bir şey yapmamak gerekir. Hanefî mezhebinden olan Serahsî, bu görüşün batıl olduğunu

söylemiştir. Çünkü bu görüş Resulullah'a uymayı başlangıçta tehlikeli görmekte ve ona uyanı kınamaktadır.

Yapmak gerekir: Diğer bir kısım alimlere göre ise, mutlak fiillerinin yapılmayacağına dair bir delil bulunmadığı sürece bunlarda Resulullah'a uymak gerekir. Zira naslar Resulullah'a uymayı emretmektedir. Bu naslardan bazıları şunlardır:

"Muhakkak Allah'ın Rasulünde sizin için güzel bir numune vardır." [231]

"Ey iman edenler Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin..." [232]

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." [233]

"Onlar yanlarındaki Tevrat'ta ve İncikle yazılı buldukları, okuyup yazması olmayan Allah'ın elçisi Peygambere tabi olurlar... Peygamber onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılar." [234]

"Peygamberin emrine karşı gelenler, başlarına bir bela gelmesinden yahut şiddetli bir azaba uğramalarından sakınınsınlar." [235]

Uymak Serbesttir: Başka bir kısım alimlere göre ise, Resulullah'ın yaptığı fiillerin kendisi için hangi sıfatta oldukları bilinecek olursa o fiiller, o sıfatlarıyla yapılarak Resulullah'a uyulur. Vacip ise vacip olarak, mendub ise mendub olarak, mubah ise mubah olarak yapılırlar. Şayet o fiillerin sıfatı bilinmeyecek olursa bunların mubah oldukları tesbit edilir. Bunlar görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

Ebu Said el-Hudri diyor ki: "Bir zaman Resulullah sahabelerine namaz kıldırırken aniden papuçlarını çıkarıp onları sol tarafına koydu. Topluluk bunu görünce onlar da papuçlarını çıkarıp attılar. Resulullah namazı bitirince, "sizi papuçlarınızı atmaya sevk eden sebep ne idi?" diye sordu. Onlar da:

"Biz senin onları çıkartıp attığını gördük. Biz de çıkarıp attık" dediler. Bunun üzerine Resulullah buyurdu ki: "*Cibril (a.s.) bana geldi ve papuçlarımda pislik bulunduğunu bildirdi. Sizlerden biriniz mescide geldiği zaman baksın, eğer papuçlarımda bir pislik veya eziyet verecek bir şey*

bulunursa onu silsin ve onlarla namaz kılsın." [236]

Görüldüğü gibi sahabeler, Resulullah'ın mutlak olan fiiline açıklama olmadan uyulması gerektiğini zannetmişler, Resulullah da onlara kayıtsız şartsız uymalarının vacip olmadığını beyan etmiştir. Eğer Resulullah'ın mutlak mahiyetteki fiiline bir açıklama bulunmaksızın uyulması vacip olsaydı Resulullah onlara "sizi buna sevk eden sebep nedir" diye sormazdı. Sadece bunun özel bir durum olduğunu açıklamakla yetinirdi. Bu da gösteriyor ki Resulullah'ın mutlak fiillerine uymak mubahtır. Farz değildir.

Hz. Aişe bildirmiştir ki, Resulullah bir gecenin yarısında evden çıktı, mescide namaz kıldı. Bir kısım adamlar da onun kıldığı namazı kıldılar. Sabah olunca insanlar bunu birbirlerine anlattılar. Ertesi gece daha fazla insan toplandı. Resulullah'la birlikte namaz kıldılar. Yine sabah olunca insanlar bunu birbirlerine anlattılar, üçüncü gece mescidin cemaati daha fazlaştı.

Resulullah oraya gitti. Namaz kıldı, onlar da onun kıldığı namazı kıldılar. Dördüncü gece olunca artık mescid cemaati almaz oldu. Nihayet Resulullah sabah namazına gitti Onu kıldırıp bitirince, insanlara yöneldi, şahadet getirdi. Sonra dedi ki:

"*Sizin durumunuz gözümden kaçmadı. Fakat ben bunun size farz olacağından, sizin de bunu eda etmekten aciz kalacağımızdan korktum.*" [237]

Görüldüğü gibi Resulullah insanlara yaptığı her Fiilde araştırma yapmadan kendisine uymalarının doğru olmayacağını, o zamanda nafîle olan bir ibadetin insanların bu davranışlarıyla farza dönüşebileceğini bildirmiştir. Bu da gösteriyor ki, Resulullah'ın sıfatı bilinmeyen fiillerine uymak farz değil, mubahtır.

Bir de Resulullah'a tam olarak uymak, onun yaptığı fiilin hem aslını hem de sıfatını yapmakla olur. Onun yaptığı fiilin sıfatı (hükümü) bilinmez ise, kesin olan sıfatının sabit olduğu kabul edilir. Bu da mubah olma sıfatıdır. Bunun dışındaki farzlık ve mendubluk sıfatlarının var olmaları bunları ifade edecek delillerin varlığına bağlıdır.

Diğer yandan fiiller bir şeyi yapmak ve yapmamak olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Nasıl ki Resulullah'ın bir şeyi terk etmesi halinde, bizim de onu terk ederek Resulullah'a uymamızı emreden bir delil olmadıkça, Resulullah'a terk de uymamız gerekli değildir. Bir şeyi yapmasında da durum böyledir. Onun yapılmasında Resulullah'a uymamızı emreden bir delil olmadıkça serbest oluruz.

Ayrıca "Resulullah'a bütün fiillerinde uymak gereklidir" demek herkesin onun bütün fiillerini tesbit edip onlara uyması için gece gündüz Resulullah'tan ayrılmaması gerektiğini söylemek olur ki, kimse bunu iddia etmemektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, bizler Resulullah'a mutlak fiillerinde uymakla yükümlü değiliz. O bizim için mubahtır.

Hanefî âlimleri, Resulullah'ın mutlak mahiyetteki fiilleri hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

Cessas ve Serahsi'ye göre, Resulullah'ın fiillerinin kendisine has oldukları ortaya çıkmadıkça onlara uymak caizdir. Bu fiillerin has fiiller olduğuna dair deliller ortaya çıkacak olursa o zaman o fiiller bırakılır.

Bunlara göre önce Resulullah'ın yaptığına uyulur, Sonra onun Resulullah'a has olup olmadığı araştırılır. [238] Hanefilerde tercih edilen görüş budur. Kerhi ve benzeri alimlere göre ise, Resulullah'ın fiillerinin kendisine has olmadıkları ortaya çıkıncaya kadar onlara uyulmaz. Bu görüşte olanlara göre önce Resulullah'ın fiillerinin kendisine has olup olmadığı araştırılır. Bu fiillerin Resulullah'a has olmadıkları delillerle isbatlanmadıkça bu fiillere uyulmaz.

Bu hususta Kerhi, diyor ki: Resulullah'ın fiillerinde iki ihtimal vardır.

"Fiil, Resulullah'a has olan bir fiildir."

"Fiil, Resulullah'a has olmayan bir fiildir."

Eğer bir fiilin her iki yöne de ihtimali varsa, bu yönlerden birine dair bir delil ortaya çıkıncaya kadar beklemek gerekir. Çünkü ortada birbirleriyle çakışan iki ihtimal vardır.

Teşri Olmayan Fiiller

Resulullah'ın teşri olmayan fiilleri bizleri bağlamazlar. Onları yapmamız gerekmediği gibi Resulullah'a has olan bazılarını da yapmamız yasaktır. Bu türden olan fiilleri şu ana kısımlara ayırmak mümkündür. Zelle (ayak kayması), beşer olarak tabiatından kaynaklanan fiiller, kasıtsız olarak yaptığı fiiller ve kendisine has olan fiiller.

1. Zelle (Ayak Sürçmesi):

Bu ifadenin lügat manası "ayak kayması" demektir. İstilahi manası ise, bir işi yapana isteği olmaksızın musallat olan, onu asıl yapmak istediği şeyden alıkoyup meşgul eden arızı bir fiildir. Bu kelimenin lügat manasıyla istilahi manası arasında büyük bir bağlantı vardır. Nasıl ki yolda yürümek isteyen kişinin, istemediği halde ayağı kayarsa onunla meşgul olur, zelle yapan insan da bir fiili işlerken ona arzulamadığı bir hal musallat olur, bu defa o kişi onunla meşgul olur.

Bir peygamberin zelle sayılan bir fiili işlediği şu iki yoldan biri ile bilinir:

A. Ya bizzat kendisinin beyanından anlaşılır. Nitekim Hz. Musa'nın bir yumruk vurup Kıptiyi öldürmesinden sonra:

"Bu yaptığım şeytanın işidir. O gerçekten insanı saptıran apaçık bir düşmandır." [239] demesi zelle yaptığının kendisi tarafından beyanıdır.

B. Veya Allah Teala'nın bildirmesiyle anlaşılır. Nitekim Hz. Adem'in yasaklanan ağaçtan yemesinin bir zelle olduğu yüce Mevla tarafından bildirilmiş ve buyurulmuştur ki:

"Adem Rabbine karşı geldi ve yolunu şaşırdı." [240]

Resulullah'tan meydana gelen zellelere misal olarak şunlan zikretmek mümkündür:

Bedir'de esir alınan müşriklerin öldürülmeleri yerine fidye karşılığı salıverilmeleri. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Hiçbir peygambere yeryüzünde düşmanlarına tam bir darbe indirmedikçe esir almak yaraşmaz. Siz dünya malını istiyorsunuz. Allah ise sizin için

ahireti istiyor... Eğer Allah'ın geçmişte verdiği bir hüküm olmasaydı, aldıklarınızdan ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu." [241] Âyet-i kerimenin "siz dünya malını istiyorsunuz" çoğul ifadesi gösteriyor ki aslında Resulullahı bu yanlış sonuca düşürenler, esirlerin fidye karşılığı affedilmesini teklif eden sahabelerdir. Bu nedenle sitem, Resulullah'a değil topluluğa yapılmıştır.

Tebük savaşına katılmamak için izin isteyen münafıklara izin verilmesi. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalan söyleyenleri de bilmeden cihada çıkmamalarına niçin izin verdin?" [242] Âyet-i kerimede, Resulullah'a, daha evla olan "izin vermemeyi" terk ettiğinden, nazik bir üslupla sitem edilmiş ve haklarında vahiy inmeden bunu yapmaması icap ettiği belirtilmiştir.

Kureş'in ileri gelenleriyle meşgul olup, âmâ bir sahabenin sorularına cevap verilmemesi ve ona iltifat edilmemesi. Bu hususta da yüce Mevla şöyle buyuruyor:

"Peygamber, âmâ geldi diye, yüzünü ekşitti, çevirdi. Ne biliyorsun belki de o, kendisini arındıracaktı. Yahut öğüt alacaktı da bu öğüdün faydasını görecekti Fakat sen ihtiyaç duymayan kimseye alaka gösteriyorsun. Onun temizlenmemesinden sana ne? Allah'tan korkup, koşarak sana gelene ise, aldurmuyorsun. Hayır, öyle yapma. Bu âyetler bir öğüttür." [243]

Evet, Resulullah'ın zelleleri bizler için bir teşri değildir. Bilakis bunların yanlış oldukları belirtildiği için bunlardan kaçınmamız gerekmektedir.

2. Resulullah'ın Beşeriyeti Gereği Yaptığı Fiiller.

Resulullah'ın bu türden olan fiilleri de müminleri bağlayıcı değildir. Bunları da şu kısımlara ayırmak mümkündür:

A. Örf ve Adetler:

Peygamber Efendimizin yaşadığı toplumda hakim olan ve Resulullah tarafından da yapılan örf ve adetler teşri maksadıyla yapılmadıkları takdirde müminleri bağlamazlar. Mesela Resulullah'ın yemek yeme, yürüme ve uyuma şekli hadislerle bağlayıcılığı belirtilmediği takdirde bizleri bağlamazlar. Zira bunlar genellikle örf ve adetle ilgili hususlardır. Örneğin elle yemek yemek, yalın ayak yürümek, deveye binmek bizler için yapılması gereken fiiller değildir. Bunları yapmak serbesttir.

B. Tecrübeye Dayanan Fiiller:

Peygamber efendimizin tecrübelerine dayanan, beşer olmasından kaynaklanan ve teşrii için yapmadığı belli olan fiilleri, müminleri bağlayıcı değildir. Bunlara örnek olarak Resulullah'ın hurma ağaçlarını aşlamayı uygun görmemesini zikretmek mümkündür.

Talha b. Ubeydullah (r.a.) diyor ki: "Resulullah ile beraber hurma ağaçlarının üzerlerine çıkan bir topluluğun yanından geçiyorduk. Resulullah bunları gördü ve "ne yapıyorlar" dedi. Orada bulunanlar: "Ağaçları aşıyorlar, erkeğini alıp dışına aşıyorlar" dediler. Resulullah: "Bunun bir fayda sağlayacağını sanmıyorum" buyurdu. Resulullah'ın bu sözü ağaçları aşılana ulaşınca aşılama vazgeçip ağaçlardan indiler. Onların böyle yaptıkları Resulullah'a ulaşınca şöyle buyurdu: "Ben sadece bir tahminde bulundum. Ben de sizin gibi beşerim. Tahminimden dolayı beni muaheze etmeyin. Fakat sizlere Allah Teala şöyle buyuruyor dediğim zaman onu alın. Çünkü ben Allah adına yalan söylemem" diğer bir rivayette hadisin sonu şöyledir:

"Dünyaya ait işlerinizi siz daha iyi bilirsiniz." [244]

3. Yalnız Resulullah'a Mahsus Olan Hususlar:

Resulullah'ın yaptığı bazı fiiller vardır ki, onlar yalnız Resulullah'a hastır. Onun dışındaki müslümanların o fiilleri yapma yetki ve yükümlülükleri yoktur. Mesela, Resulullah'ın dört hanımdan daha fazlasıyla evlenmesi, vefatından sonra onun hanımlarıyla evlenmenin yasak olması, gece namazlarının ona farz olması, yiyip içmeden peş peşe oruç tutması, zekat ve sadaka almanın kendisine ve ehli beytine haram olması bu gibi fiillerdendir. [\[245\]](#)

4. Resulullah'ın Kasıtsız Şekilde Yaptığı Fiiller (Sehven Yapılan Fiiller):

Bunlar da bizlere bir teşri olsunlar maksadıyla yapılmadıklarından bunların aynısını yapmamız caiz değildir. Bunlara misal olarak şu hadiseleri zikretmek mümkündür:

A. Namazda Eksiklik Yapması:

Bu hususta Ebu Hureyre (r.a.) diyor ki: "Resulullah bize günün yarısından sonraki iki namazdan (öğle veya ikindiden) birini kıldırdı. O bize iki rekat kıldırdıktan sonra selam verdi. Kalktı, camide yere yatırılmış bir ağacın yanına gitti ve ona yaslandı. Sanki o, öfkeliydi. Sağ elini sol elinin üzerine koydu. Parmaklarını birbirine geçirdi, sağ yanağını sol elinin üzerine koydu. Cemaatten hızlılar mescidin kapısından dışarı çıktılar ve "namaz kısaltıldı" dediler. Topluluğun içinde Ebu Bekir ve Ömer de vardı. Fakat bunlar Resulullah'a konuşmaktan çekindiler. Topluluğun içinde elleri uzun olan ve kendisine "zülyedeyn" denilen biri de bulunuyordu. İşte bu zat dedi ki: "Ey Allah'ın Rasülü! Sen unuttun mu? Yoksa namaz kısaltıldı mı? Resulullah buyurdu ki: Ne unuttum, ne de kısaltıldı, (ne diyorsunuz?) Bu iş Zülyedeyn'in dediği gibi mi oldu?" Oradakiler: "Evet öyle oldu" dediler.. Bunun üzerine Resulullah öne geçti. Terk ettiği kısmı kıldı. Sonra selam verdi. Sonra tekbir getirdi. Secdeye vardı. Bu secdesi diğer secdesi gibiydi veya biraz uzundu. Sonra başını kaldırdı. Tekbir getirdi. Tekrar tekbir getirip bir daha secdeye vardı. Bu da diğer secdeleri gibi veya daha uzundu. Sonra başını kaldırdı. Tekbir getirdi, ve selam verdi. [\[246\]](#) Resulullah'ın ikinci namazını üç rekat kılarak selam verdiği daha sonra kendisine hatırlatılınca bir rek'at daha kılıp sehiv secdesiyle tamamladığı da rivayet edilmektedir. [\[247\]](#)

B. Vefatı Anında Kendisine Tam Malik Değilken Kalem ve Yazı Malzemesi İstemesi:

Bu hususta Abdullah bin Abbas diyor ki: Resulullah (s.a.v.)in hastalığı ağırlaşınca şöyle buyurdu: "Bana bir kitap (yazı yazılacak malzeme) getirin de artık benden sonra bir daha sapmayacağınız bir yazıyı size yazayım." Bunun üzerine Ömer: "Acı ve ağrılar Resulullah'a galip geldi. Bizim elimizde Allah'ın kitabı bulunmaktadır. O bize yeterlidir" dedi. Sahabeler ihtilaf ettiler. Gürültüler çoğaldı. Resulullah da buyurdu ki: "Kalkın, benden uzaklaşın. Benim yanımda tartışmanız size yakışmaz." Abdullah bin Abbas şunu söylemiştir: "Bu tam bir felakettir. Resulullah (s.a.v.) ile yazacağı yazının arasına girilmiştir." [\[248\]](#)

Görüldüğü gibi hadis-i şerifte Peygamber efendimizin (s.a.v.) ağır hastalığı esnasında yazı yazmak istediği beyan edilmektedir. Aslında Resulullah'ın bu yazıda neler yazmak istediği hadis-i şerifte açıkça belirtilmemekte, sadece o yazıldığı taktirde müslümanların sapmayacakları bildirilmektedir. Halbuki birçok sahih hadis-i şerifte kulların Allah Teala'nın Kitabına sarılmaları halinde sapmayacakları beyan edilmiştir. İşte bu nedenle Hz. Ömer'in, Resulullah'ın ağrılar içinde kıvrılırken böyle ağır bir şeye girişmesini uygun görmediği anlaşılmaktadır. Zira ciddi şeyleri yazmak pür dikkatliliği ve yoğun eforu gerektirir. Diğer yandan Resulullah hadisin çeşitli rivayetlerinde belirtildiği gibi, bu isteğini perşembe günü bildirmiştir. Halbuki, Resulullah ondan sonra dört gün daha yaşamış ve pazartesi günü ahirete irtihal etmiştir. Yaşadığı bu günlerde yine Abdullah bin Abbas'ın rivayet ettiği hadisin sonundaki şu ifadeleri buyurmuştur: "Müşrikleri arap yarımadasından çıkarın. Gelen heyetlere benim ikram edip hediyeler verdiğim gibi siz de onlara ikram edip hediyeler verin..." [\[249\]](#) Şayet Resulullah (s.a.v.) yazdırmak istediği yazıda önemli şeyler kaydettirmek istese idi, yaşamış olduğu bu dört gün içinde elbetteki bunları kaydettirirdi. Bu da gösteriyor ki, Resulullah o anda tam kendine malik değildi. Bu sebeble Hz. Ömer'in müdahalesi sözkonusu olmuştu.

Resulullah'ın ağır hastalığı anında böyle bir teşebbüse geçmesi, onun için haşa bir nakise değildir, çünkü Resulullah'ın bazı şeylerin yazılmasına karar verip daha sonra ondan vazgeçtiği vakidir. Nitekim Resulullah hastalığının ilk başladığı zamanda Hz. Aişe'nin yanında iken ona şöyle buyurmuştur:

"Babanı ve kardeşini bana çağır da bir yazı yazayım. Çünkü ben korkuyorum ki arzulayanın biri bir arzuda bulunur. Konuşanın biri de "ben daha eyleyim" der. Halbuki Allah ve müminler ancak Ebu Bekir'de diretirler..." [\[250\]](#)

Görüldüğü gibi Peygamber efendimizin bizleri bağlayan teşri fiilleri bulunduğu gibi, bizler için bağlayıcı olmayan mubah fiilleri de vardır, bu itibarla Resulullah'ın fiilî sünnetini çok iyi inceleyip sınıflandırmak gerekmektedir. Bu hususta gerek fıkıh usulü alimleri, gerek ise fıkıh alimleri büyük bir hassasiyetle tetkiklerde bulunmuşlar ve bizlere değerli eserler bırakmışlardır. Bunları dikkatle okuyup anlamak ve ona göre hareket etmek gerekir. Felsefi düşüncelerle, bizans cedelleriyle bir yere varmak mümkün değildir.

Mealın Hadîs Rivayet Etmenin Hükümü:

Hadislerin, bizzat Peygamber efendimiz'in söylediği kelimelerle rivayet edilmesi mümkün olmadığından, aynı manayı taşıyan benzeri lafızlarla rivayet edilip edilemeyeceği alimler arasında ihtilaflıdır.

1. Caizdir Diyenler:

Alimlerin çoğu, kelimeleri okunduğunda ibadet sayılan veya veciz olan (kısaca olmasına rağmen geniş manalar ihtiva eden) hadisler dışındaki hadislerin, Peygamber efendimiz'in söylediği kelimelere benzer lafızlarla mealen rivayet edilmesini caiz görmüşlerdir. Fakat bu gibi hadisleri rivayet eden ravinin kelimelerin delalet ettiği manaları ve metinlerin üsluplarını bilen bir kişi olmasını da şart koşmuşlardır. Bu alimler şu hadis-i şerifi delil göstermişlerdir: Abdullah'ın oğlu Yakub, dedesi Süleyman b. Ükeyme el-Leysi'den (r.a.) şu hadisi rivayet eder: "Süleyman der ki: Peygamber (s.a.v.)'in yanına geldik. "Baba ve analarımız sana feda olsun ya Resulullah! Biz senden hadis dinliyoruz, onu dinlediğimiz gibi rivayet edemiyoruz" dedik. Bunun üzerine Resulullah şu cevabı verdi:

"*Haramı helal, helali haram yapmadıkça manayı da ifade ettiğiniz sürece bir mahzur yoktur.*"^[251] Bu hadis Hasan el-Basri'ye zikr edilince "Eğer bu hadis olmasaydı rivayette bulunmazdık" demiştir. Ayrıca bir kısım hadislerin mealen rivayet edildiği bir gerçektir. Zira aynı mevzuda rivayet edilen hadisin değişik lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir.

2. Caiz Değildir Diyenler:

Diğer bir kısım alimler ise; hadisin manasında değişiklik olmaması için, mealen hadis rivayet etmeyi caiz görmemişler, delil olarak da şunları zikretmişlerdir: "Allah bizden birşeyi işitip de aynen işittiği gibi tebliğ edenin yüzünü ak etsin. Nice kendisine tebliğ edilen vardır ki; bizzat işitenden tebliğ edileni daha iyi muhafaza eder."^[252]

Bir kısım hadisler vardır ki; bizzat Resulullah'ın söylediği lafızlar söylenerek ibadet edilir. "Ezan" ve "Ettehiyyatü" bu kabildendir.

Yine bir kısım hadisler vardır ki; bunlar Resulullah'ın vecizeleridir. Başka lafızlarla o manaları ifade etmek mümkün değildir. "Ne zarar verme vardır, ne de zarara karşı zarar vermek"^[253] hadis-i şerifi bu türdendir. Mallarda karşılıklı zarar verilemez demektir.

Birinci gruptan olan alimler, lafızlarıyla ibadet edilen ve Resulullah'ın vecizeleri sayılan hadisler dışındaki hadislerin mealen rivayet edilebileceğini söylemişlerdir. Bu nedenle bu son itiraz geçerli değildir.

3- İCMA

Cumhur ulemaya göre icma, Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonraki asırlardan herhangi birinde, bütün müslüman müctehidlerin dînî bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir.

Görüldüğü gibi, icmanın gerçekleşmesi için aşağıda ayrı ayrı izah edilecek olan şartların bulunması gerekmektedir.

İcmanın Şartları :

1. Müctehidlerin İttifakı:

Bu nedenle halkın (avamın) veya fıkıh ilminde müctehid olmayan alimlerin herhangi bir mesele üzerinde ittifak etmelerine icma denilemez.

Diğer yandan icmanın gerçekleşebilmesi için en az üç müctehidin bulunması şart koşulmuştur.

2. İttifaka Bütün Müctehidlerin Katılması:

İcmada aranan ittifak, belde ve kavimleri değişik olsa dahi, bütün müctehidler arasında tahakkuk eden ittifaktır. Bir müctehidin dahi ittifaka katılmaması icmanın gerçekleşmesine manidir. Binaenaleyh, muhalif olanların sayısı çok az dahi olsa, çoğunluğun ittifakı, cumhur ulemaya göre, icma sayılmaz.

Buradaki müctehid kavramına dinin kesin hükümlerinden birini inkar etmeyen fırkalarındaki müctehidler de dahildir. Buna mukabil, Gulatı Şia gibi^[254] İslâm'ın kesin olan hükümlerinden birini inkâr eden fırkaların müctehidleri icmada nazar-ı itibara alınmaz. Bunların herhangi bir rolleri yoktur.

3. Mevcut Müctehidlerin ittifakı:

İcmada, fikhî meselenin ortaya çıkıp tartışıldığı zamanda yaşayan alimlerin ittifakı aranmaktadır. Bu itibarla, daha sonraki asırlarda gelen müctehidlerin aynı görüş üzerinde ittifak etmeleri şart olmadığı gibi, bir mesele üzerinde ittifak eden müctehidlerin, o meseleyle ilgili görüşlerini ölünceye kadar muhafaza etmeleri de şart değildir.

4. Hz. Peygamber'den Sonra Yapılması:

İttifak, Resulullah (s.a.v) efendimizin ahirete göç etmesinden sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü O hayatta olduğu sürece, Allah'ın elçisi olması itibarıyla, meseleler üzerinde hüküm verme yetkisi yalnızca O'na aittir.

5. İttifakın Açıkça Yapılması:

İttifak, müctehidlerden her birinin aynı zamanda ve açıkça görüşlerini ortaya koymalarıyla gerçekleşmelidir. Bu da, ya bir araya gelmeleri suretiyle

veya görüşleri karşılaştırılarak tahakkuk eder.

6. Gerçek veya Hükmi Bir İttifakın Bulunması:

Müctehidler tek bir görüşte ya gerçekten veya hükmen ittifak etmelidirler. Eğer bir mesele hakkında tek bir görüş ileri sürülür de onun üzerinde ittifak yapılırsa ortada gerçek bir İttifak vardır. Buna mukabil bir mesele hakkında iki görüş ileri sürülür de, müctehidler üçüncü bir görüşe yer vermezlerse, burada üçüncü bir görüşün bulunmadığı hususunda "hükmi" bir ittifak söz konusudur.

Mesela; bir kişi ölür de, geride öz erkek kardeşleriyle veya baba bir üvey erkek kardeşleriyle birlikte dedesi kalırsa, dedenin miras payı hakkında sahabe-i kiram ikiye ayrılmışlardır:

Bazıları yalnız dedenin mirasçı olup, kardeşlerin öz olsun üvey olsun mirastan mahrum kalacaklarını beyan etmişler, diğerleri ise dede ile birlikte öz veya üvey erkek kardeşlerin de mirasçı olacaklarını bildirmişlerdir.

İşte bu meselede dedenin mirasçı oiaçağı hususunda "hükmi" bir icma vardır. Binaenaleyh, "dede mirastan tamamen mahrum edilir" şeklindeki üçüncü bir görüş hükmi icmaa ters düştüğü için red edilir.

İcmanın gerçekleşmesi için yukarıda zikredilen şartların bulunması gerekmektedir.

Bununla beraber bazı alimler bir kısım ittifakları, zikredilen şartları kapsamadıkları halde, icma saymışlardır.

Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

A. Çoğunluğun İttifakı:

Taberî, Ebu Bekr el-Razî, Hasen el-Hayyad, bir görüşe göre Ahmed b. Hanbel gibi bazı alimler, çoğunluğun ittifakıyla icmanın gerçekleşeceği görüşünü savunmuşlardır. Bunların delilleri şunlardır:

a. Bir hadis-i şerifte Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır:

"Allah ümmet-i Muhammed'i sapıklıkta birleştirmez. Allah'ın desteği birlik beraberlik içinde olanlardır. Cemaatten ayrılan ateşe ayrılmış olur."^[255]

Cumhur ulema ise bu hadis-i şerifin sadece çoğunluğun birleşmesini değil, bütün ümmet-i Muhammed'in birleşmesini beyan ettiğini söylemişlerdir.

b. İslâm ümmeti, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinde sahabelerin çoğunluğunun ittifakını icma saymışlardır.

c. Haber-i vahid kesinlik ifade etmeyip zan ifade ederken, cemaatten nakledilen haber-i mütevatir kesinlik ifade eder. İctihadda da durum böyledir. Çoğunluğun görüşü ile icma tahakkuk etmiş olur.

d. Bütün müctehidlerin ittifakı şart koşulduğu takdirde hiç bir zaman icma gerçekleşemez. Zira, herhangi bir icmada bir veya iki kişinin muhalefet etmemesi mümkün değildir. Böyle bir veya iki kişinin muhalefet ettikleri ittifakı icma kabul etmemek dîni bir delili işlemeze hale getirmektedir.

e. Sahabe-i kiram, Abdullah b. Abbas'ın "avl"^[256] "Riba el-Fadl"^[257] ve "Mut'a"^[258] çoğunluğa muhalefetini kınamışlardır.

Cumhur ulema ise, müctehidlerden çoğunun ittifakıyla icmanın gerçekleşmeyeceğini beyan etmiş ve şunu söylemişlerdir:

İcmanın delilleri, İslâm ümmetinin ancak birleştiği takdirde hataya düşmeyeceğini, sadece bir kısım alimlerin ittifakında hata olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle çoğunluğun görüşü icma değildir.

B. Medine Müctehidlerinin İttifakı:

İmam Malik'ten, "sahabe-i kiramdan sadece Medine'deki müctehidlerin ittifaklarının icma sayılacağı, buna delil olarak da şu hadis-i şerifi gösterdiği rivayet edilmektedir":

"Bir bedevi, Peygamber (s.a.v)'e geldi, O'na İslâm'a gireceğine dair biat etti. Ertesi gün ise kızgın bir şekilde gelerek, Biatimi boz, dedi. Üç kere tekrar etmesine rağmen Peygamber efendimiz kabul etmedi. Ve şöyle buyurdu:

"Medine bir köriğe benzer. Habis olanı dışarı atar, iyi olanı parlatır."^[259]

İmam Malik'e göre bu hadis, Medine'li müctehid alimlerin görüşlerinin doğruluğunu ifade eder. Çünkü hata, Medine'de bulunmayan "habis" şeydir.

Cumhur ulema yalnızca Medine'li müctehid alimlerin ittifakı ile İcmanın gerçekleşmeyeceğini, çünkü bunların da diğer şehirlerdeki alimler gibi masum olmadıklarını, bu hadisin ise Medine şehrinin mübarek yer olduğuna İşaret ettiğini, Medine halkının masumluğuna delalet etmediğini söylemişlerdir.

C. Hulefa-i Raşidîn'in İttifakı:

İmam Ahmed b. Hanbel ve bazı alimler, sadece Hulefa-i Raşidîn'in ittifaklarını icma saymışlar, şu hadis-i şerifi de delil olarak göstermişlerdir:

"Size düşen, benim sünnetime ve benden sonra gelen doğru yoldaki Hulefa-i Raşidîn'in sünnetine uymaktır. Bunlara sınıksız sarılın ve bunları dışlarınızı üzerine kenetlercesine tutun."^[260]

Cumhur ulema, "bu hadis-i şerifin Hulefa-i Raşidîn'in ittifaklarının icma olacağını göstermediğini, bunların kendilerini taklid edenlere hayırlı ve layık önderler olduklarını gösterdiğini" söylemişlerdir.

D. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in İttifakları:

Bir kısım alimler de şu hadis-i şerife dayanarak, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ittifaklarının icma olacağını ileri sürmüşlerdir:

"Benden sonra gelen Ebu Bekir ve Ömer'e uyun." [\[261\]](#)

Cumhur ulema bu hadis-i şerifin de, "Hz. Ebü Bekir ve Hz. Ömer'in izlerinden gidilecek birer önder olduklarını ifade ettiğini, onların ittifaklarının icma sayılacağına delalet etmediğini" belirtmiştir.

E. Haremeyn eş-Şerifeyn'deki Sahabelerin İttifakı:

Bazı alimler, Mekke ve Medine'de bulunan sahabelerin ittifaklarını icma saymışlardır. Bunlar, "sahabe-i kiram'ın önceleri bu iki beldede bulduklarını ve daha sonra çeşitli yerlere dağıldıklarını" delil göstermişlerdir.

Cumhur ulema, bu görüşün isabetli olmadığını, çünkü, icmain sadece sahabe dönemine tahsis edilemeyeceğini bildirmişlerdir.

F. Ehl-i Beyt'in İttifakı:

Şii alimleri, Ehl-i Beyt'in ittifakı ile icmain gerçekleşeceğini söylemişler, delil olarak da şu âyet-i kerimeyi göstermişlerdir:

"... Ey Peygamber ailesi, şüphesiz Allah sizi murdarlıklardan arındırıp tertemiz yapmak ister." [\[262\]](#)

Şiiler, "yanlış görüşün de bir murdarlık olduğunu, bunun Ehl-i Beyt'de bulunmadığını, onlarda hakikatten başka şey görülmeyeceğini" söylemişler ve onların ittifaklarını icma saymışlardır.

Cumhur ulema ise, yalnızca Ehl-i Beyt'in ittifakının icma sayılmayacağını, çünkü bunların da masum olmadıklarını ve delil gösterilen âyetin baştarafından anlaşıldığı üzere, burada Ehl-i Beyt'den maksadın Peygamber'imizin hanımları olduğunu söylemişlerdir.

Diğer yandan Şii'lerin iddia ettiği gibi, buradaki Ehl-i Beyt'den maksat Hz. Ali, Hz. Fatıma ve bunların çocukları olsa dahi, âyet-i cehle bunların masumluğunu ifade etmemektedir. Kaldı ki günahattan arınmış olmaları ictihadlarında hata yapmamalarını gerektirmez. Zira ictihadda hala günah değildir. Nitekim Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

"Hâkim ictihad eder bir hüküm verir de isabet ederse onun için iki mükâfat vardır. Şayet ictihad eder de hüküm verirken yanılrsa onun için bir mükâfat vardır." [\[263\]](#)

G- Sükût-i İcma (Susmak Suretiyle İcma):

Müctehidler'in herbirinin görüşlerini açıkça belirterek yaptıkları icmaa "sarih icma" denir. Cumhur ulemanın kabul ettiği icma bu tür olanıdır.

Müctehidlerden biri veya bir kısmı herhangi bir mesele hakkında görüşünü açıkça ortaya koyar da, diğer müctehidler buna karşı çıkmayarak susarlarsa bu duruma "sükût-i icma" denir.

Şâfiilerin çoğunluğu, Hanefilerin ise az bir bölümü bu tür bir ittifakı İcma kabul etmemektedir.

Buna mukabil İmam Ahmed b. Hanbel, Hanefilerin çoğunluğu ve Şâfiilerin az bir kısmı sükût-ı icmaı delil saymışlar ve şunları söylemişlerdir:

Sükut-ı İcmayı Delil Sayanlar:

a. Müctehidler topluluğunda, fetva vermeyi öncelikle büyüklerin üstlendiği, diğerlerinin görüşlerinin verilen fetvaya uygun olması halinde sükût etmeleri yaygın bir örf dür.

b. İctihad, şer'i bir hükmü ortaya koyar. Böyle bir hükmün açıklanması İcabeden yerde müctehidlerin susması, açıklanan görüşe katıldıklarını gösterir.

c. Ayrıca buradaki sükûttan maksat; muhalefetten ve karşı çıkmaktan uzak olan, düşünüp görüş oluşturulabilecek kadar bir zamanı ihtiva eden, sükûtur.

"Müctehidin ictihada karşı olmasına rağmen fetva verene saygısından dolayı susmayı tercih edebileceği, Abdullah b. Abbas'ın Hz. Ömer'den çekindiği" şeklindeki iddialar doğru değildir. Çünkü, "Hakkın çiğnenmesi karşısında susan dilsiz şeytandır."

Sükutu İcmayı Delil Saymayanlar:

a. Susan kişiye herhangi bir söz veya görüş isnad edilemez. Aksi takdirde konuşmayan insanlara söylemedikleri ve açığa vurmadıkları bir kısım görüşlerin sorumluluğu yüklenmiş olur. Susanın sükûtunu muvafakat veya rıza kabul etmeye dair elimizde hiçbir delil yoktur. Katılmış olsalardı görüşlerini açıkça söylerlerdi.

b. Verilen fetva karşısında sükût, gizli olan çeşitli psikolojik durumlardan kaynaklanabilir. Meselâ fetva veren bir müctehidin karşısında diğer müctehidin susma sebebi çekinme, henüz kesin bir görüşe varamama veya her müctehidin sevap alacağı esasına dayanarak fetva verenin görüşüne karşı çıkmama ve benzeri şeyler olabilir.

H. İcma-ı Mürekkebe:

Müctehidler herhangi bir mesele hakkında ikiye ayrılır da ortada üçüncü bir görüş bulunmazsa, icma-ı mürekkebe var demektir. Mesela, sahabeler dedenin baba bir erkek kardeşler ile anne-baba bir erkek kardeşlerle mirasçı olması halinde iki kısma ayrılmışlardır. Bazıları sadece dedenin mirasçı olacağını ve kardeşlerin mirastan mahrum kalacağını söylemişlerdir. Diğer bazıları ise dede ile birlikte erkek kardeşlerin de mirasçı olacaklarını söylemişlerdir. Bu faraziye iki görüş üzerinde icma vardır. Üçüncü bir görüş ileri sürülerek "dede hiç mirasçı olamaz" denilmesi icma-ı mürekkebe ters düştüğü için reddedilir.

Alimler, icma-ı mürekkeb hususunda iki kısma ayrılmışlardır:

- a. Alimlerin çoğunluğuna göre: Belirli bir asırdaki müctehidler, fıkı bir mesele hakkında iki kısma ayrılırlar ise, o mesele için üçüncü bir görüşün ileri sürülemediği hakkında icma edilmiş sayılır. Artık bunlardan sonra gelen alimlerin aynı mesele hakkında üçüncü bir görüş ileri sürmeleri caiz değildir.
- b. Azınlıkta kalan alimler ise, "böyle bir durumda müctehidler tek bir görüş üzerinde ittifak etmedikleri için icmanın gerçekleşmediğini, bunlardan sonra gelen alimlerin üçüncü bir görüş ortaya atabileceklerini bildirmişlerdir.

İcmanın Delil Oluşu:

1. Şiiiler, bir kısım Hariciler ve Mutezileden Nazzam, icmanın delil olmayacağını iddia etmişler ve şunları ileri sürmüşlerdir:

- a. Müctehidlerden herbirinin tek başına hata etmesi mümkün olduğu gibi, İcma ettikleri mesele hakkında da hata etmeleri mümkündür.
- b. Allah Teala bir âyet-i kerîmede şöyle buyuruyor: "*Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere de. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız aranızda herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz zaman onun hükmünü Allah'a ve Peygamber'e havale edin.*" [\[264\]](#)

Bu âyet, ihtilaf edilen meselenin Allah'ın Kitabına ve Peygamber'in sünnetine havale edilmesini emrediyor. Bu itibarla icmanın yapıldığı asırdan sonra gelen müctehidler, önceki asrın müctehidlerinin icma ettikleri mesele hakkında ihtilaf ederlerse, meselenin çözümü için Allah'ın Kitabına ve Rasulü'nün sünnetine baş vurulması gerekir. Öncekilerin icması, sonra gelenleri bağlayıcı bir delil olamaz.

c. Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği zaman, Muaz, hüküm vermesi gerektiğinde başvuracağı kaynakları belirtmiş, icma bunlardan saymamıştır. Hz. Peygamber de Muaz'ın beyanını tasvib etmiştir.

d. Cumhur ulemanın icmanın delil olduğuna dair zikrettikleri hadisler "haber-i ahad"dır, kesinlik ifade etmezler. Bu hadislerin manen mütevatir oldukları farzedilse dahi, bunlar İslâm ümmetinin küfürde ittifak etme veya kesin delillere karşı çıkma gibi, hata ve sapıklıklara düşmeyeceklerini ifade ederler. Ayrıca küfre düşme ve kesin delillere karşı çıkma dışındaki hataların İslâm ümmetinden toplu olarak görülebileceğini beyan eden bir kısım hadisler de vardır. Mesela, bir hadis-i şerifte Peygamber (s.a.v) efendimiz şöyle buyuruyor:

"*Şüphesiz ki, Allah Teala, ilmi insanlardan çekip alarak yok etmez, fakat O, alimlerin ruhunu alarak ilmi çekip alır. Hiçbir alim bırakmayınca insanlar bir kısım cahil başkanlar edinirler, onlardan (fetva) sorulur. Onlar da ilimsiz fetva verirler. Böylece hem kendileri saparlar, hem de insanları saptırırlar.*" [\[265\]](#)

2. Cumhur ulema ise, icmanın kendisiyle amel edilmesi gereken bir delil olduğunu beyan etmişler ve şöyle ispatlamışlardır:

- a. Allah Teala şöyle buyuruyor: "*Kendisine doğru yol açıklandıktan sonra kim Peygamberle ayrılığa düşer ve mü'minlerin yolunun dışında bir yol takib ederse, onu gittiği yerde bırakırız ve cehennem'e sokarız. O cehennem ne kötü bir yerdir.*" [\[266\]](#)

Allah Teala bu âyet-i kerîmede mü'minlerin yolu dışında bir yol takib edeni cehennem'e koyacağını beyan ediyor. Bu da mü'minlerin yoluna tabi olmak gerektiğini, onların yolunun dışında bir yol takib etmenin haram olduğunu göstermektedir.

b. Allah Teala diğer bir âyette de şöyle buyuruyor:

"*Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan idarecilere de. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız, aranızda herhangi birşeyde ihtilafa düştüğünüz zaman onun hükmünü Allah'a ve Peygamber'ine havale edin...*" [\[267\]](#)

Allah (c.c) bu âyet-i celilede ulu-l emre itaat edilmesini emrediyor. Yönetim bakımından idareciler, ulu-l emr olduğu gibi, dîni meselelerde ihtisas sahibi olan müctehidler de ulu-l emr'dir. Bunlara itaat edilmesi gerekmektedir.

c. Peygamber efendimizden İslâm ümmetinin sapıklık ve hatada birleşmeyeceğini beyan eden bir çok hadisler nakledilmektedir. Bu hadisler haber-i ahad olsalar dahi çok oldukları için birbirlerini takviye etmekte ve kuvvet kazanmaktadır. Meselâ Hz. Peygamber bir hadiste şöyle buyuruyor:

"*Şüphesizki Allah, ümmetimi sapıklıkta birleştirmez.*" [\[268\]](#) Diğer bir hadis-i şerifte

"*Şüphesiz ki, Allah ümmetimi ancak hidâyette birleştirir*" [\[269\]](#) buyuruyor. Keza bir başka hadis-i şerifte

"*Allah'ın desteği beraberlik içinde olanlardır. Cemaatten ayrılan ateşe ayrılmış olur*" [\[270\]](#) buyurmaktadır.

Abdullah b. Ömer der ki: Bir gün Câbiye denilen yerde Hz. Ömer bir konuşma yaptı ve şunları söyledi: "Ey insanlar, ben bu an sizin içinizde, Rasulullah'ın bizim içimizde ayağa kalkarak bizlere konuştukları biçimde bulunuyor ve konuştuklarını size naklediyorum. Resulullah buyurdu ki:

"*Size ashabımı, sonra onların peşinden gelenleri, sonra da daha sonra gelenleri tavsiye ediyorum. Bunlardan sonra yalan yaygınlaşır. Öyle ki, kişi yemin etmek ister, fakat yemin ettirilmez. Şahitlik yapmak ister, fakat şahitliği kabul edilmez. İyi bilin ki, bir erkek nâmahrem bir kadınla yalnız kaldığında onların üçüncüsü mutlaka şeytandır. Sakın cemaatten ayrılmayın, bölük pörçüklükten kaçının, çünkü şeytan tek başına kalanla beraberdir. İki kişiden ise çok uzaktır. Kim cennet'in ortasını isterse cemaatten ayrılsın. Kim yaptığı iyilikten dolayı sevinir ve kötülükten dolayı da üzülürse işte mü'min odur.*" [\[271\]](#)

Yine bir hadis-i şerifte: "*Kira cemaatten bir karış uzaklaşırsa, İslâm halkasını boynundan çıkarmış olur*" [\[272\]](#) buyurmaktadır.

d. Bilgileri çeşitli ve akıl seviyeleri farklı olmasına rağmen, bütün müctehidler tek görüşte ittifak etmeleri, o görüşün doğru ve hak olduğunu, ona ters düşen bir delilin bulunmadığını, bunun aksini iddia edenin ise, İslâm cemaatini gafletle suçlamaktan başka bir şey yapmadığını ortaya koyar.

İcmanın Dayanağı:

1. Alimlerin kahir çoğunluğu "icmanın Kitab ve sünnet'den mutlaka bir dayanağının bulunması gerektiğini, çünkü şeriatın asıl kaynağının Allah

Teala ve O'nun gönderdiğini tebliğ eden Rasulultah olduğunu" söylemişlerdir. Mesela, büyük annelerle evlenmenin haram olduğu hususunda yapılan icma, "*annelerinize evlenmeniz size haram kıldı*"^[273] âyet-i kerimesine dayanılarak yapılmıştır. Çünkü büyük anneler de "anne" ifadesine dahildir.

Sünnete dayanılarak yapılan icmaa misal ise, sahabe-i kiramın, Muğire b. Şube'nin Resulullah'tan rivayet ettiği hadise dayanarak büyük anneye mirastan altıda bir pay verilmesi hususundaki icmalarıdır. Kabise b. Zueyb der ki: Bir nine Hz. Ebu Bekir'e geldi. Ondan miras payını sordu. Hz. Ebu Bekir, "Allah'ın Kitabında sana bir şey gösterilmiyor. Resulullah'ın sünnetinde de sana birşey olduğunu şimdiye kadar duymadım. Git, ben insanlara sorayım" dedi. Bunun üzerine Muğire b. Şube, "Resulullah'ın nineye altıda bir pay verdiğini gördüm" dedi. Hz. Ebu Bekir, Muğire'ye, "seninle birlikte başka biri de var mıydı?" diye sorunca, Muhammed b. Mesleme el-Ensari ayağa kalkarak Muğire'nin söylediklerini teyid etti.

Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir nineye altıda bir pay verdi.^[274]

2. Amidi ve diğer bazı alimler, "icmam mutlaka bir dayanağı bulunmasının şart olmadığını, Allah'ın müctehidlere yardım ederek doğruyu gösterebileceğini söylemişler ve şu misali zikretmişlerdir: Pazarda "aldım-sattım" sözünü kullanmadan yapılan alışverişlerin sahih olduğu hakkında icma vardır. Bu icmam Kitab veya sünnet'den herhangi bir dayanağı yoktur.

Cumhur ulema, bunlara şu cevabı vermişlerdir: Bu mesele hakkında icma edildiği söylenilemez. Çünkü İmam Şafii bu tür alışverişlerin batıl olduğunu söylemiştir. Ayrıca icma edildiği farzedilse dahi bunun herhangi bir dayanağı olmadığını söylemek caiz değildir. Zira dayanağı olduğu halde bize ulaşmamış olabilir.

İcman bağlayıcılığı, onun Kitab veya sünnete dayanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle cumhurun görüşü isabetlidir.

İcman Kıyas veya Mesalih-i Mürsele Dayanıp Dayanamayacağı:

1. Kıyasa Dayanıp Dayanamayacağı:

a. Alimlerin bir kısmı kıyasın icmaa dayanarak olamayacağı görüşündedirler. Bunlar, "kıyasın kendisinin delil oluşu alimlerce ihtilafıdır. Dolayısıyla İcmaa dayanak olamaz" demişlerdir.

b. Diğer bir kısım alimler ise, kıyasın bütün türlerinin icmaa dayanak olabileceğini, çünkü kıyasın Nas'lara dayalı bir şer'i delil olduğunu, dolayısıyla icmam da kıyasa dayandırılarak yapılabileceğini söylemişlerdir.

c. Bir başka gurup ulema ise, her kıyasın icmaa dayanak olamayacağını, sadece illet-i Nas ile zikredilen veya ihtilaf edilmeyecek derecede açık olan kıyasların icmaa dayanak olabileceklerini söylemişler ve şunları misal vermişlerdir: Domuzun etine kıyasen yağının da haram olduğu hakkında icma vardır. Sahabe-i Kiram, Hz. Ebu Bekir'in namazdaki imamlığına kıyasla halifeliliği hususunda icma etmişler, "Resulullah onu dinimiz için seçtiği halde biz dünyamız için nasıl seçmeyelim" demişlerdir. Yine sahabe-i kiram, içki içeni, zina iftirasında bulunana kıyaslayarak cezasının seksen sopa olduğu hakkında icma etmişlerdir. Bu hususta Hz. Ali şöyle buyurur: "Kişi içince sarhoş olur, abuk-sapık konuşur. Böyle konuşunca da iftirada bulunur. İftira edenin cezası seksen sopadır."^[275] Bu görüş, orta yolu almıştır ve isabetli görülmektedir.

2. Mesalih-i Mürsele'ye Dayanıp Dayanamayacağı:

a. Mesalih-i Mürsele'yi delil kabul etmeyenler bunun icmaa da dayanak olamayacağını söylemişlerdir.

b. Mesalih-i Mürsele'yi delil kabul edenler ise, bunun icmaa dayanak olabileceğini beyan etmişler ve şunu misal göstermişlerdir: Sahabe-i Kiram, Kur'an-ı Kerim'in tek mushafta toplanmasında icma etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir önce tereddüt ediyor, Resulullah'ın yapmadığı şeyi biz nasıl yapabiliriz diyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "vallahi bu iş hayırlı ve İslâm'ın maslahatına olan bir iştir" dedi. Nihayet sahabe-i kiram Hz. Ömer'in

işaret ettiği maslahata dayanarak Kur'an-ı Kerim'in tek bir mushafta toplanması hakkında icma etmişlerdir.^[276]

Tesbitimize göre, burada zikredilen hadis-i şerifin kaynaklarında Hz. Ömer'in, "vallahi bu iş hayırlıdır" bölümü zikredilmekte, "bu İslâm'ın maslahatına olan bir iştir" bölümü zikredilmemektedir. Bu itibarla delil gösterilmesi tartışılabilir.

İcman Kesin veya Zanni Bir Delil Oluşu:

Cumhur ulema, sarih icman kesin delil olduğunu, onunla amel etmenin gerektiğini söylemişler, sükût-i icma hakkında ise ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun da sarih icma gibi kesin delil olduğunu söylerken, diğerleri sükûtî icman zan ifade ettiğini söylemişlerdir.

Ancak kat'i icman kesin bir yolla tesbit edilmesi şarttır. Yani, mütevatir bir yolla nakledilmelidir. Haber-i ahad ile nakledilen icmalar kesin olarak tesbit edilemediğinden kesin delil olma vasıflarını kaybederler. Tevatür yoluyla nakledilen icma, sadece sahabe-i kiram'ın icmalıdır. Tabiin'in ve onlardan sonra gelenlerin icmaları ise mütevatir bir yolla tesbit edilemediğinden bunların herhangi bir mesele hakkında icma ettikleri ihtilafıdır.

İcman Nesh Edilmesi (İcman Geçerliliğini Kaybetmesi)

1. İcma Ne Yananlar ne de Onlardan Sonra Gelenler Bozabilir:

Bir kısım alimler, herhangi bir asırda bir icma yapıldığı takdirde artık o icmanın bozulamayacağını, çünkü icman kesin bir şer'i delil olduğunu, onunla amel etmenin gerektiğini ve ona muhalefet edilemeyeceğini söylemişlerdir. Bu görüş, "icma eden alimlerin ölünceye kadar aynı görüşte devam etmelerinin şart olmadığını" söyleyen alimlerin görüşüne uymaktadır.

2- İcmaı Yapanlar Bozabilirler. Sonradan Gelenler Bozamazlar:

Diğer bir kısım alimler ise, yukarıda anlatıldığı gibi, "müctehidlerin kendilerinden önce yapılan bir icmaı bozamayacaklarını, çünkü böyle bir icmanın onları bağlayıcı kesin bir delil mahiyetinde olduğunu beyan etmişler, buna mukabil müctehidlerin bizzat kendi yaptıkları icmadan, hatalı olduklarını anladıkları takdirde dönebileceklerini" söylemişlerdir.

Bu görüş ise, "icmanın gerçekleşmesi için müctehidlerin hayatlarının sonuna kadar, icma ettikleri konuda aynı görüşü muhafaza etmelerinin şart olduğunu" ileri süren alimlerin görüşüne uygundur.

3. Kur'an ve Sünnete Dayanan Bozulamaz. Maslahata Dayanan Bozulabilir:

Üçüncü gurubu teşkil eden başka alimler ise, "icmanın dayanağının Kur'an-ı Kerim, sünnet-i seniyye veya kıyas olması halinde icmanın değişmeyeceğini, buna mukabil icmanın dayanağının maslahat olması halinde, maslahatın değişmesiyle icmanın da değişebileceğini" söylemişlerdir. Bu görüş daha isabetli görülmektedir.

İcmanın Mümkün Olup Olamayacağı:

1. Mutezile alimleri ve Şiiler, cumhur ulemanın şekillendirdikleri bir surette icmanın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüşler ve delil olarak da şunları serdetmişlerdir:

- Aynı asırdaki bütün müctehidlerin tesbiti İmkânsızdır. Çünkü müctehidi müctehid olmayandan ayıracak, ittifak edilen bir ölçü yoktur.
- Müctehidler birbirinden uzak çeşitli il ve bölgelere dağılmış olabilirler. Bir mesele hakkında hepsinin görüşünü öğrenmek için bunları biraraya getirmek kolay değildir. Müctehidlerin teker teker görüşlerinin alınabileceği farzedilse bile, daha önceden görüşü alınanın, sonrakilerin görüşlerinin alındığı zamana kadar görüşünü değiştirip değiştirmediğini kesin olarak bilmek imkânsızdır.
- İcmaa, sadece konu hakkında kesin delil olmadığı zaman ihtiyaç duyulur. Bunun anlamı şudur: İcma ancak zannî delillere dayanır. Aklî seviye ve anlayış kabiliyetleri farklı olabilecek müctehidlerin zannî bir delile dayanarak icma etmeleri hemen hemen imkânsızdır.

2. Cumhur ulema ise, icmanın mümkün olduğunu ve fiilen yapıldığını beyan ederek şu delilleri zikretmişlerdir:

- İslâm tarihinde icma fiilen yapılmıştır. Mesela: Ninenin miras payının altıda bir olduğu, ölünün, kızının oğlu ile, diğer bir kızı mirasçı ise, oğlanın mirasın altıda birini alacağı, ölünün sağ olan oğlunun, ölen diğer oğlunun çocuklarını mirastan mahrum edeceği, domuz etinin yanında yağının da haram olduğu, öz hala ve teyzesi ile birlikte bir kadınla evlenmenin haram olduğu, hep icma ile tesbit edilmiştir.
- Müctehidlerin hepsini tanımanın, güvenilir bir şekilde görüşlerini tesbit etmenin imkânsız olduğu iddiası kabule şayan değildir. Çünkü, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer devrinde müctehidler bilinmekte idi. Öyle ki, Hz. Ömer bunların Medine'den ayrılmalarına engel olmuştur.
- İcmanın sadece zannî delillere dayanması icmanın gerçekleşmesine mani değildir. Çünkü, bir çok zannî deliller, taşıdıkları manaları açıkça ifade ettikleri için bütün müctehidlerin icmaı elbette mümkündür.

İcmanın, fiilen yapılmış örnekleri ve icmanın dînî bir delil olduğunu isbat eden delilleri, bu görüşün isabetli olduğunu göstermektedir.

Günümüzde bunun yapılması pek kolaydır. Yeterki üzerinde durulsun, çeşitli taassuplardan uzak olunsun. Zira ulaştırma ve iletişim araçları dünyayı küçültmüş ve meşhur olan alimleri bilmeyi ve görüşlerini almayı kolaylaştırmıştır.

4- SAHABE-I KİRAMIN SOZU

Sahabe, Peygamber efendimiz (s.a.v.)'i gören, ona iman eden ve onunla arkadaş olabilecek kadar bir süre beraber kalan kişidir. ^[277] Hulefa-i Raşidîn, Efendimizin hanımları, Dört Abdullahlar, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel gibi.

Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in âhirete irtihal etmesinden sonra bazı hadiseler meydana gelmiştir. Sahabe-i Kiram'dan ilmi ve fikhî ile meşhur olanlar, bu gibi hadiseler hakkında fetva vermişler ve bu fetvalar da müslümanlara aktarılmıştır. Bazı alimler bu fetvaları delil olarak kabul etmiş, diğerleri ise bunlara muhalefet etmişlerdir. Bu itibarla sahabe-i kiram'ın sözünün delil olup olmadığını bilmek gerekmektedir.

Sahabe-i Kiramın Sözünün Delil Oluşu:

Bu meselenin izahına girmeden önce, sahabe-i kiramın sözü hakkında dikkat edilmesi gereken şu dört hususu bilmek gerekmektedir:

1. Herhangi bir sahabenin sözü, diğer bir sahabe için bağlayıcı değildir. Bu sebeple Sahabe-i Kiram'ın bir konuda ihtilafları söz konusu olabilir. Esasen bir sahabenin, kendi sözünün diğer Sahabe-i Kiram için de bağlayıcı delil olduğunu iddia ettiği vaki değildir. Mesela, öz veya bababir kardeşlerle dedenin miras payı hakkında sahabe-i kiram ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, sadece dedenin mirasçı olacağını, diğerleri ise erkek kardeşlerin de dede ile beraber mirasçı olacağını söylemişlerdir. Fakat hiçbir taraf kendi görüşünün diğerlerini bağlayıcı mahiyette olduğunu ileri sürmemiştir.

2. Sahabe-i Kiramın, icthad etmeye veya görüş bildirmeye müsait olmayan meseleler hakkındaki sözleri Peygamber efendimiz'e nisbet edilen hadis hükmündedir. Delil olma bakımından aynen hadis gibidir. Mesela, Hz. Aişe (r.anh)'ın, annesinin karnında bulunan cenin hakkında, "Bir çocuk iki yıldan fazla annesinin karnında kalmaz, bir için bir kere dönme zamanı kadar dahi olsa..." ^[278] sözü bu kabildendir. Keza Abdullah bin Mes'ud (r.a.)'ın, "Hayzın en az müddeti üç gündür" ^[279] sözü ve, Hz. Ali (r.a.)'ın, bir gecede altı rekat namaz kıldığı ve her rekatında altı secde

yaptığı ^[280] şeklindeki namazı bu türdendir. Çünkü, bu gibi bükümler görüş ve icthadla keşfedilecek hükümler değildir. Dolayısıyla bunların Peygamber efendimizden nakledilen sünnetler olduğu anlaşılır.

3. Sahabe-i Kiramın görüş ve icthadından kaynaklanan, diğer sahabe-i kiram tarafından reddedilmeyen ve meşhur olan sözleri ise, icmanın "Sükut-i

icma" bölümüne girerler.

4. Sahabe-i Kiram görüş ve içtihadından kaynaklanan ve tekrar edilmediğinden dolayı meşhur olmayan sözleri ise, alimler arasında ihtilaftır. Bir kısım alimler Kitap ve sünnetten bir delil olmadığı veya en azından buna işaret edilmediği takdirde Sahabe-i Kiram'ın son şekilde zikredilen görüşünün delil olduğunu söylemişler ve görüşlerine dayanak olarak şunları zikretmişlerdir:

A. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"İlk iman eden muhacirler ve ensarile iyilik yaparak onlara tabi olanlardan Allah razı oldu. Onlar da Allah'dan razı oldular." [281] Burada Allah Teala Sahabe-i Kiramdan ve iyilikte bulunmada onlara tabi olanlardan razı olduğunu bildirmektedir. Sahabelerin söylediklerini almak ve yaptıklarında onlara tabi olmak Allah'ın rızasına erişmektir.

B. Peygamber efendimiz (s.a.v.)'den rivayet edilen şu hadisler sahabe-i kiramın üstünlüğünü ve onlara uymanın doğruluğunu göstermektedir:

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Yıldızlargoğün güvencesidir. Yıldızlar yok olunca göğe vadedilenler başına gelecektir. Ben de ashabım için güvenceyim. Ben gidince ashabıma vadedilenler başına gelecektir. Ashabım da ümmetim için güvencedir. Onlar gidince de ümmetime vadedilenler başına gelecektir." [282] Diğer bir hadis-i şerifte

"En hayırlınız benim asrım da olanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra daha sonra gelenlerdir" [283] buyurmuş ve sahabenin üstünlüğünü beyan etmiştir.

C. Sahabe-i Kiram kendilerinden sonraki alimlerden daha fazla anlayış kabiliyetine ve imkânlarla sahipti. Çünkü, sahabe, konuştuğu herhangi bir şeyi bizzat Resulullah'tan veya ondan rivayet eden başka bir sahabeden işitmiş olabilir. Ayrıca onların ilimlerinin sonrakilerden daha fazla olduğu şüphesizdir. Sahabe-i Kiramdan çokları Resulullah'la uzun zaman kalmalarına rağmen herhangi bir şey katmamak veya çıkarmamak için hadis rivayet etmekten kaçınmışlar ve verdikleri fetvaları kendilerine nisbeî etmişlerdir. Bu itibarla fetvalarının çoğunun Resulullah'ın hadislerine dayandığı muhtemeldir. Kısaca, sahabe-i kiramın verdikleri fetvalarda şu altı ihtimalden beşi uyulması gereken hususlardır.

a. Fetvası, bizzat Resulullah'dan duyduğunu nakil ise,

b. Resulullah'dan duyan başka bir sahabeden nakil ise,

c. Bize gizli kalan bir hususu Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir âyetinden anlamasının neticesi ise,

d. Bütün sahabenin üzerinde ittifak ettikleri bir fetva olur. Fakat bizlere sadece fetva verenin sözü ulaşmış ise,

e. Sahabe-i Kiramın arap dilini çok iyi bilmesi, vahyin indiğine şahit olması ve tevilleri bizzat müşahade etmesi sebebiyle vermiş olduğu fetva bizim anlamayacağımız ve onun anlayabileceği bir husustan kaynaklanmış olur ise, Sahabe-i Kiramın fetvası bağlayıcı bir delildir, ona uymak gerekir. Şayet,

f. Sahabenin fetvası, Resulullah'dan rivayet edilmeyen, kendi görüşünden kaynaklanan bir fetva olur da, görüşünde de hatalı olduğu anlaşılırsa; bu durumda sahabenin sözü hüccet değildir. Delil sayılmaz.

Görüldüğü gibi altı ihtimalden beşi itibar edilmesi gereken ve sadece biri kabule şayan olmayandır. Bu da genelinde sahabenin sözünün delil olduğunu ifade eder. Kesin delil olmasa da kesine yakın bir zanni telkin eder. Bu itibarla kabule şayandır. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli mezheplerinden bir kısım alimler ise: Sahabe-i Kiramın sözünün bağlayıcı delil olmayacağını ileri sürmüşler ve şunları söylemişlerdir:

"Sahabe hatadan masum değildir. Diğer müctehidler gibi onların da hata etmeleri mümkündür. Sahabenin ilim, fazilet ve takva bakımından üstünlüğü diğer müctehidlerin onlara tabi olmalarını gerektirmez."

"Sahabe-i Kiram da bu görüşte idi. Öyle ki, onlar fetva vermeye hazırlanıyor ve hata edeceklerini farzediyorlardı. Mesela, Hz. Ebu Bekir'den miras âyetinde zikredilen "Kelale" kelimesi sorulunca şu cevabı vermiştir: "O kelime için ben kendi görüşümü söyleyeceğim, eğer doğru ise Allah'dandır,

hatalı ise benden ve şeytandandır. Kelale, baba ve çocuğun dışındaki mirasçısıdır." [284]

Ebu Musa el-Eş'ari, Hz. Ömer hakkında yazdığı bir yazıda, "bu, Allah'ın Ömer'e gösterdiği" diye yazmış, fakat Hz. Ömer Ebu Musa'ya, "onu sil, yerine bu Ömer'in görüşüdür. Eğer yanlışsa Ömer'dendir diye yaz" demiştir.

Yine Abdullah b. Mes'ud bir kişiye, "zıfafa girmeden boşadığı hanımının annesi ile evlenebileceğine" dair fetva vermiş, sonra Medine'ye gidip sahabelere sorunca hata ettiğini anlamış ve Küfe'ye dönüp fetva verdiği adamın hanımından ayrılmasını istemiştir.

"Sahabe-i Kiramın birbirlerini hatalı çıkardıkları olmuştur. Mesela: Hz. Ömer, zina eden kadını recm etmek isterken Hz. Muaz ona şunu söylemiştir: "Allah onun sırtına vurmak için sana izin vermiş, karnında olan için sana izin vermemiştir. "Bunun üzerine Hz. Ömer, "Eğer Muaz

olmasaydı Ömer helak olurdu" [285] demiştir.

"Tabiinden bazıları sahabenin sözüne karşı çıkmışlar, sahabe ise itirazları kınamak şöyle dursun, bazı itirazları da kabul etmişlerdir. Mesela: Hz. Ali (r.a), bir yahudi ile zırh hususundaki anlaşmazlığında, tabiinden Şureyh adındaki hakime başvurarak muhakeme edilmeyi istemiştir. Yahudi, "Bu benim zirhimdir çünkü bendedir." demiş, bunun üzerine Şureyh Hz. Ali'den davasını isbat etmesini istemiştir. Hz. Ali şahit olarak kölesi Kamber ve oğlu Hz. Hasan'ı gösterince, Şureyh, "Kölenizin şahitliğini kabul ediyorum, fakat oğlunuzun şahitliğini kabul etmiyorum" demiştir. [286]

Bunun üzerine Hz. Ali zırhı yahudiye vermiştir. Yahudi de bu üstün davranış üzerine zırhı Hz. Ali'ye iade etmiştir" ve müslüman olmuştur.

Tabiinin sahabe sözüne karşı çıkıp buna sahabenin rıza gösterdiğine diğer bir misal de şudur: Abdullah b. Abbas, oğlunu kesmeyi adayan bir kişiye yüz deve kesmesi gerektiğine dair fetva vermiş, tabiinden olan Mesruk buna karşı çıkmış, tek bir koyun kesmesi gerektiğini bildirerek şunları söylemiştir: "Bu adamın çocuğu Hz. İsmail'den daha hayırlı değildir. Allah ona bir kurbanı fidyeye olarak ihsan etmiştir." Bunun üzerine Abdullah b.

Abbas görüşünden vaz geçerek Mesruk'un sözlerini kabul etmiştir. [287]

"İlk iman eden muhacirler ve ensar ile iyilikte onlara tabi olanlardan Allah razı oldu. Onlar da Allah'dan razı oldular" [288] âyeti celilesi, sahabe-i

kiramın içtihadta da örnek alınmalarını ifade etmektedir. Sahabe-i Kiram hakkındaki hadis-i şerifler ise, onların üstünlüklerini ve derecelerinin yüksek olduğunu beyan eder, hiçbir zaman ise onların masum olduklarını veya sözlerinin delil olduğunu ifade etmez. İmami Gazali bu görüştedir. Bizce bu görüş zayıftır. Birinci görüş daha isabetlidir. Çünkü sahabe, Resulullah'ın yanında ve onun medresesinde yetişmiştir. Onların hata etme oranları, diğer müctehidlerden daha azdır.

Bu hususta dört mezheb imamından şu görüşler nakledilmiştir:

Ebu Hanife, "Eğer meselenin hükmünü Allah'ın Kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde bulamazsam, o hususta sahabe-i kiramdan dilediğimin sözünü alırım, dilediğimi bırakırım. Fakat hepsinin sözünü bırakarak başkalarının sözüne baş vurmam." demiştir.

İmam Malik, Resulullah ve ondan sonra gelen Ulu'l-Emr, hükümler koymuşlardır. Bunları almak, Allah'ın Kitabını tasdik etmek ve Allah'a tam itaat etmektir. Hiç kimsenin bu hükümleri değiştirmeye veya bunlara muhalif olanların görüşlerine itibar etmeye hakkı yoktur." demiştir.

İmam Şafii, "Sahabelerden herhangi biri bir söz söyler de diğer sahabelerin o söze katıldığı veya muhalefet ettiği tesbit edilmezse, mesele için Allah'ın Kitabında, Resulullah'ın sünnetinde ve icmada bir hüküm bulamazsam o sahabenin sözüne tabi olurum" demiştir. [289] İmam Şafii'den,

bunun tersi de nakledilmektedir. [290]

Ahmed bin Hanbel ise, "Uymak demek, Resulullah'dan ve ashabından nakledilene tabi olmak demektir." demiştir.

Tabiin'in Görüşü

a. Tabiin, Kadı Şureyh, Hasan el-Basrt, Alkame ve İbrahim en-Nehaî gibi, sahabe döneminde fetva veren kimselerden ise, bazı alimlere göre bunların sahabe dönemindeki görüşü, sahabe sözü gibidir. Diğerlerine göre ise, tabiinin görüşü delil olamaz. Ebu Hanife'den her iki görüş de nakledilmektedir. [291]

b. Tabiin'in görüşü, sahabe döneminde ortaya çıkmaz, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkarsa, bunların görüşleri hüccet olamaz. Diğer imamların görüşleri gibidir. [292]

Sahabelerin Adil Oluşu:

Sahabelerin tümünün adil olduklarını kabul ederiz. Yani hadis rivayetinde kasden yalan söylemekten kaçındıklarına ve bu rivayetlerini reddetmemizi icap ettirecek ameller işleyecek derecede sapmadıklarına inanırız. Görüldüğü gibi Sahabenin hadis rivayeti hususundaki adaletlerinin özel bir anlamı vardır. Zira adalet kavramı, yerine göre farklı anlamlara gelmektedir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Zulmetmeme ve haksız davranmama anlamında adalet.

Bu anlamdaki adalet: "Davranışlarda insafı olma ve haklıya hakkını verme" şeklinde tarif edilmektedir.

2. Fıska ve isyana düşmeme anlamında adalet.

Bu anlamdaki adalet ise "takva sahibi olma" şeklinde izah edilmektedir.

3- Masum olma anlamında adalet.

Bu anlamdaki adaletten maksad, günah işlemeye engel olan bir melekeye sahip olma demektir. Böyle bir adalet, ancak peygamberler ve melekler için söz konusudur.

4. Günahdan korunmuş olma anlamında adalet.

Bu anlamdaki adaletten maksat ise, var olan bir güç ve meleke ile değil, Allah'ın lütfü ile günah işlemeyen ve hatadan korunmuş olma demektir. Böyle bir adalet, veliler için söz konusudur. Bazı alimler, sahabelerin adaletlerinin de bu türden olduğunu söylemişlerse de bu görüş tercihe şayan değildir.

5. İchtihadta hatadan korunmuş olma manasında adalet.

Bu gibi bir adaletin sadece son zamanda gelecek olan Mehdi için sözkonusu olacağı söylenmiştir.

6. Hadis rivayetinde güvenilir olma manasında adalet

Bu da "Hadis rivayetinde kasıtlı olarak yalan söylemekten kaçınmak ve bu rivayeti kabul etmemeyi gerektirecek bir ameli işleyecek kadar seviyesiz olmamak demektir. İşte sahabelerin adilliği bu manada bir adilliktir. Bu nedendir ki, sahabelerin günah işlemeleri onların rivayet ettikleri hadisleri kabul etmeye engel değildir.

Diğer insanlardan farklı olarak sahabelere böyle bir imtiyazın tanınmasına sebep şudur:

a. Allah Teala Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerinde sahabeleri genel bir şekilde övmüş, adeta onları teziye etmiştir:

"İlk iman eden muhacirler ve ensar ile iyilik yaparak onlara tabi olanlardan Allah razı oldu. Onlar da Allah'dan razı oldular. Allah onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur." [293]

Allah Teala'nın bizzat vasıflarını zikrederek kendilerinden razı olduğunu beyan ettiği muhacirler ve ensara karşı, daha sonra gelen, belki de onların işlediklerinin kat kat fazlasıyla günah işleyen kimselerin, cerh ve tadil yapmaları isabetli görülmemiştir.

"Şüphesiz Allah, o ağacın altında sana biat eden müminlerden razı oldu. Kalblerinde olanı bildi ve onlara huzur ve sükûnet bahşetti..." [294]

Bu âyet-i kerime Hudeybiye sulhu yapılmadan önce, müşriklerle savaşmak üzere Resulullah'a biatlarını yenileyen sahabeleri zikretmekte ve

Allah'ın kendilerinden razı olduğunu beyan etmektedir. Bunların sayısı Buhârî'nin zikrettiğine göre bin dörtyüz ile bin beşyüz arasındadır. [295]

Şüphesiz ki bu sahabelerin hepsi Allah Teala'nın

"Ey Peygamber ailesi; Şüphesiz Allah sizlerden murdarlığı gidermek ve sizi temizlemek ister." [296] âyetindeki zikrettiği Ehli beytten değildir.

Fakat bunlardan da razı olduğunu bildirmiştir. O halde Ehli beytin dışındaki sahabelerin rivayet ettikleri hadisleri kabullenmemek bir taassup ve aşırılığın sonucudur ki, bu hususla mümin kardeşlerimizi uyarmamız dini bir vecibedir.

"Daha önceden Medine'yi yurt edinip, imanı kendilerine yerleştirenler, hicret edip kendilerine gelen müminleri severler. Onlara verilen şeylerden dolayı içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Nefsin cimriliğinden korunmuş kimseler, kurtuluşa erenlerdir." [\[297\]](#)

"Onlardan sonra gelen müminler ise, şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Müminlere karşı kalbimizde bir kin bırakma..." [\[298\]](#)

Görüldüğü gibi âyet-i kerime genel bir şekilde insan övmekte, onların kurtuluşa erdiklerini beyan etmekte, onlardan sonra gelen müminlerin de onlara dua etmelerini ve onlara karşı kin beslememelerini emretmektedir. Bize düşen de sahabeler hakkında hüsnü zanda bulunmak, yaptıkları kusurlarının yanlış itihadlarından kaynaklandığına kani olmak ve hadis rivayetinde kasıtlı olarak yalan söyleyecek seviyeye düşmeyeceklerine inanmaktır. Onlara kin beslemek elbetteki kimseye bir şey kazandırmayacak, bilakis günaha düşmesine vesile olabilecektir.

Ayrıca, *"Böylece Biz sizi orta yolu tutan bir ümmet kaldık..."* [\[299\]](#)

"Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz..." [\[300\]](#) gibi âyetlerin ilk muhataplarının sahabeler oldukları unutulmamalıdır.

b. Resulullah da, sahabelerin daha sonra gelecek olan insanlardan üstün olduklarını, onlara dil uzatmadan kaçınılmasını beyan ederek, onları tezkiye de bulunmuştur. Bu itibarla sahabelerin rivayet ettikleri hadislerin sahih olduğuna güvenilmiş ve rivayet eden sahabenin yalan söyleyeceğine ihtimal verilmemiştir. Sahabelerden sonra gelecek olan insanlar için böyle bir tezkiye sözkonusu olmadığından cerh ve tadile tabi tutulmuşlardır. Konu ile ilgili olan hadislerden şunları zikretmek mümkündür:

Ebu Said el-Hudrî, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Sahabelerime sövmeyin. Şayet sizden biriniz Uhud dağı kadar altın in-fak etse, onlardan birinin (harcadığı) ne bir ölçüğüne ulaşabilir ne de yarısına." [\[301\]](#)

Abdullah b. Muğaffel, Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Sahabelerim hakkında Allah'dan korkun, Allah'dan. Benden sonra onları hedef almayın. Kim onları severse, beni sevmesinden dolayı onları sever. Kim de onlara buğz etmiş olursa, bana buğz etmesinden dolayı onlara buğz etmiş olur. Onlara eziyet etmiş olan bana eziyet etmiş olur." [\[302\]](#)

"Bana eziyet eden, Allah'a eziyet etmiş olur. Allah'a eziyet edeni ise, Allah'ın yakın bir zamanda yakalayacağı beklenir..." [\[302\]](#)

İmran b. Husayn, Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"En hayırlı olanınız, benim çağımda olanınızdır. Sonra onlardan sonra gelenler. Sonra da onlardan sonra gelenlerdir..." [\[303\]](#)

Yine Abdullah b. Mes'ud, Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"İnsanların en hayırlısı benim çağımda bulunanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler. Sonra da onlardan sonra gelenlerdir..." [\[304\]](#)

Hz. Aişe diyor ki:

"Bir adam, Resulullah'dan, "insanların hangisi daha hayırlıdır?" diye sordu. Resulullah (s.a.v.),

"Benim içinde bulunduğum çağda olanlar. Sonra ikincisinde, sonra da üçüncüsünde olanlardır" diye cevap verdi. [\[305\]](#)

Cabir b. Semure diyor ki:

Ömer b. Hattab, Cabiye'de bize hutbe okudu ve dedi ki: Benim burada ayağa kalkıp konuştuğum gibi, Resulullah (s.a.v.) da ayağa kalkıp bize konuşmuştu ve buyurmuştu ki:

"Sahabelerim hususunda benim hukukumu gözetin. Sonra onlardan sonra gelenler hususunda, sonra da onlardan sonra gelenler hususunda." [\[306\]](#)

Ebu Hureyre de, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ümmetimin en hayırlısı, benim Peygamber olarak gönderildiğim çağda olanlardır. Sonra onlardan sonra gelenlerdir..." [\[307\]](#)

Numan b. Beşir de Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Bu ümmetin en hayırlısı, benim Peygamber olarak gönderildiğim çağda olanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonrakilerden sonra gelenlerdir..." [\[308\]](#)

Bureyde el-Eslemî de, Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ümmetimin en hayırlısı benim çağımda bulunanlardır. Sonra onlardan sonra gelenlerdir..." [\[309\]](#)

Görüldüğü gibi, İmran b. Husayn, Abdullah b. Mes'ud, Hz. Aişe, Hz. Ömer, Ebu Hureyre, Numan b. Beşir ve Bureyde el-Eslemî'den rivayet edilen bu hadis-i şerif, kuşak olarak sahabelerin üstünlüğünü belirtmektedir. Bunların da diğer insanlara eşitliğini söylemek isabetli değildir. İşte sahabelerin adil kabul edilmelerinin dayanaklarından biri de bu hadis-i şeriftir.

c. Sahabelerin hayatları, onların kendilerinden sonra gelen insanlardan farklı kişileri olduklarını ortaya koymaktadır.

Gerçekten sahabeler yerlerini, yurtlarını, mallarını, mülklerini, çocuklarını, ailelerini terk ederek tevhid inancı uğrunda hicret etmişler; Allah'ın dinini yüceltmek için mallarıyla canlarıyla cihad etmişler, yeryüzünden fitneyi kaldırıp dinin yalnız Allah'ın olması için gerektiğinde babalarını, oğullarını ve akrabalarını öldürebilmişlerdir. Elbetteki bunları yapan sahabeler, sadece masa başında ve ocağın önünde oturarak fikir yürütmeye kalkışan kişilerden ve bilgiçlik taslayan haddini bilmez cahillerden daha üstündürler. Ve onların edep dışı eleştirilerinden uzaktırlar.

d. Sahabelerin, özellikle Hz. Osman'dan sonra geçirdikleri dehşet saçan imtihanlara gelince, bu imtihanlar çok çetin olmuştu. Öyle ki, halim selim

olanlarını bile sarsmış ve çocukları ihtiyarlatmıştı. Her bir fırka kendi içtihadına göre amel ediyor ve naslardan kendisine delil bulmaya çalışıyordu. Bu tür imtihanlara düşen insanların, imanlarını korumaları bile büyük bir lütfü ilahidir. İnan devriminden sonra, devrimi yapan bazı zevatin davranışları ve Afgan mücahidleri arasındaki kan dökme olayları, sahabelerin o dönemde geçirdikleri imtihanların ne kadar ağır olduğunu göstermektedir.

Evet, bizden önce yaşayan zatlar, bu imtihanların ağırlığından dolayı, sahabelerin kusur ve halalarını bayraklaştırmamış, mümkün olduğu kadar unutmaya çalışmışlardır.

Şüphesiz ki, bu imtihana maruz kalan sahabelerin hepsinin kusur ve hatası aynı derecede olmamıştır. Resulullah'la uzun zaman yaşayanlar hatalarını tezden idrak etmişler ve onlardan vazgeçmişlerdir. Peygamberin medresesinden az bir süre faydalananların ise, kusurlarını idrakleri geç veya güç olmuştur,

Diğer yandan bu imtihana düşenlerden bazıları günah işlemeyen bir melek veya günah işlemekten korunmuş bir peygamber gibi saymak isabetli değildir. İctihad etmişlerdir. Bazı icthadlarında yanıldıkları da olmuştur. Ancak bu tür yanılmalar onların rivayet ettikleri hadisleri reddetmeyi gerektirmemektedir. Zira, onların yanlış icthadları başka şey, Resulullah'a karşı yalan uydurmaları başka şeydir. Bunları birbirine karıştırmamak gerekir.

Sahabeler, hadis rivayeti hususunda adillerdir. Cerh ve tadile tabi değillerdir. Onların böyle bir üstünlüğü, Kur'an-ı Kerim'in, onları özel bir şekilde övmesinden, Resulullah'ın onları takdir etmesinden ve sahabelerin İslâm uğrunda büyük fedakârlıklarından kaynaklanmaktadır. [\[310\]](#)

5 - KİYAS

Fıkıh usulü alimleri, iki türlü kıyasın söz konusu olduğunu beyan etmişlerdir.

1. Gerçek anlamda kıyas. Bu, Allah Teala'nın koyduğu kıyastır ve eşit olma anlamındadır. İster müctehidin dikkatini çeksin, ister çekmesin bu şer'i bir delildir.

2. Mecazi anlamda kıyas. Bu, şer'i hükümler çıkarmak için müctehidlerin başvurdukları kıyastır. Manası, açıklamak ve ortaya çıkarmaktır. Bunun tarifi şöyledir: Hükmü belli olmayan bir meselenin hükmünü, hükmü belli olan bir meselenin hükmüne, zor anlaşılan hüküm illetinde ortak oldukları için benzetmektir.

Tariftten de anlaşıldığı gibi kıyas, yeni bir hüküm koymak değil, kapalı olan bir hüküm ortaya çıkarmaktır. Ancak kıyasın "illeti" sadece kelimelerden anlaşılabilir kadar kolay değildir. Çaba harcamaya, akli kullanmaya ve delilleri incelemeye muhtaçtır. Bu itibarla kıyas, icthad erbabının yapacağı bir iştir.

Kendisine vasiyet edeni öldüren kişiyi, mirasçısını öldürene benzeterek mirastan mahrum etmek, kıyasa bir misaldir.

Kıyasın Unsurları:

Kıyasın dört unsuru vardır. Bunlar:

1. Asıl Mesele:

Hakkında hüküm bulunan ve kendisine benzetilendir. Verilen misaldeki "mirasçısını öldüren kişi" gibi. Bunun hükmü bellidir, hadisle açıklanmıştır. O da mirastan mahrum edilmiştir.

2. Tâli Mesele:

Hakkında hüküm bulunmayan, hükmü bulunana benzetilmesi istenen meseledir. Misaldeki "kendisine vasiyet edeni öldüren" gibi. Bunun hükmü hakkında herhangi bir nas yoktur.

3. Aslın Hükmü:

Mevcut olan ve hükmü belü olmayan meseleye yansıtılması istenen hükümdür. "Mirastan mahrum olma hükmü" gibi.

4. Sabit İlet:

Bu da asıl meselenin hükmünün temel sebebi ve iki meselenin benzeşme yönüdür. Misalde, "kendisine mal bırakacak şahsı öldürüp yakınlık bağıni koparma" hususu gibi.

Kıyasın Sahih Olmasının Şartları:

Kıyasın sahih olması için aslın hükmünde, tâli meselede ve sabit illette bazı şartların bulunması gereklidir.

Aslın Hükmünde Bulunması Gereken Şartlar:

1. Aslın hükmü ya Kitapla veya sünnetle, yahut icma ile sabit olmalıdır.

Kitapla sabit olana misal:

"Ey iman edenler içki, kumar, putlar ve fal okları sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçının ki, kurtuluşa eresiniz." [\[311\]](#)

Burada içki anlamına gelen (hanır) kelimesi Hanefilere göre özellikle üzümden yapılan içkilere isim olarak kullanılmaktadır. Üzümde yapılan içkinin haram olma hükmü Kur'an'la sabittir. Burada kıyasa başvurulur ve üzümde değil de arpa, hurma ve benzeri şeylerden yapılan içkilerin, [\[312\]](#) üzümde yapılan kıyaslanarak haram oldukları hükmüne varılır.

Sünnetle sabit olana misal: "*Mirasçısını öldüren katil, öldürdüğü kimseye mirasçı olamaz*" [\[313\]](#) hadis-i şerifidir. Kendisine vasiyet edeni öldüren kişi de kendisine miras bırakanı öldürene kıyaslanmış ve vasiyetten mahrum kalacağı hükmüne varılmıştır. Çünkü her iki meselede de hükme temel sebep olan illet aynıdır. O da, mal bırakacak olanın öldürülmesi ve nankörlük edilmesidir.

İcma ile sabit olan aslın hükmüne, kıyas yapıp yapılmayacağı alimler arasında ihtilafıdır:

A. Alimlerin çoğunluğu bunun caiz olduğunu söylemişler, misal olarak da şunu zikretmişlerdir: Çocuğun malının velayet altına alınması icma ile sabittir. İcma ile sabit olan bu hükme kıyas yapılarak, çocuğun bizzat kendisinin de velayet altına alınması gerektiği hükmüne varılmıştır. Çünkü, her iki meselede de hükme sebep olan "küçük olma" illeti vardır.

Keza, akıl-bâliğ olan bir insanın mallarında tasarruf hakkına sahip olduğu icma ile sabittir. Evlenme yetkisine sahip olması da malındaki tasarrufuna kıyaslanarak caiz görülmüştür.

B. Diğer bir kısım alimler, icma ile sabit olan bir hükme başka bir hükmün kıyaslanamayacağını beyan etmişler ve "icma yapan müctehidler, kendilerini delil zikretme mecburiyetinde görmemişlerdir. Bu itibarla asıl hükmün illetini bilmek mümkün değildir" demişlerdir.

Tercihe şayan olan ilk görüştür. Çünkü, hükmün illetini bilmek için nasların dışında başka yollar da vardır.

C. Asıl meselenin hükmü kıyasla tesbit edilirse, başka bir mesele ona kıyas edilebilir mi? Edilemez mi? Bu husus da ihtilafıdır:

a. Cumhur ulema "kıyasa kıyas yapılmayacağını, çünkü bunun gereksiz bir uzatma olacağını ve birinci kıyasın dayandığı hükme ikinci kıyasın da dayandırılabilirliğini" söylemişlerdir. Mesela, (hamr) kelimesi üzüm suyundan yapılan içki anlamına alınır da, arpa suyundan yapılan içki ona kıyaslanarak haram olduğu söylenilirse, hurma suyundan yapılan içkinin arpa suyuna değil, üzüm suyuna kıyaslanması gerekir.

b. Bir kısım Mutezililer, Hanbelî ve Maliki mezheplerine mensup olan bazı alimler, kıyasla tesbit edilen bir hükme başka bir meselenin kıyas edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş zayıf görülmektedir.

2. Aslın hükmü, illeti akılla idrak edilebilecek bir hüküm olmalıdır. İçkinin haram oluşu gibi. Çünkü akıl, bu hükmün illetinin "sarhoş etme" olduğunu anlayabilir.

Şayet aslın hükmünün illeti akıl ile idrak edilebilecek bir nitelikte olmayıp, hikmetini ancak Allah'ın bilebileceği "taabbudî" [\[314\]](#) şeylerden ise, buna kıyas yapılması mümkün değildir. Mesela, namaz rekatlarının sayıları, tavafın sayısı, Haceru'l Esved'in öpülmesi ve benzeri şeyler taabbudî şeylerdir. Binaenaleyh, herhangi bir velinin kabrinde bulunan bir taşın Haceru'l Esved'e kıyaslanarak öpülmesi mümkün değildir. Bu hususta Hz. Ömer (r.a), Haceru'l Esved'e hitaben şöyle demiştir: "Ey taş, Allah'a yemin olsun ki, senin zarar ve menfaat veremeyen bir taş olduğunu çok iyi

biliyorum. Eğer Rasulullah'ın seni Öptüğünü görmeseydim ben seni öpmezdim." [\[315\]](#)

3. Aslın hükmü özel bir hüküm olmamalıdır. Aksi takdirde başka hükümler ona kıyaslanamaz. Mesela, "dörtten fazla hanımla evlenme" hükmü, sadece Resulullah (s.a.v.)'e mahsustur. Bu hükme kıyas yaparak mü'minlerin dörtten fazla kadınla evlenmelerinin caiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Keza, "Peygamberimizin hanımlarıyla evlenilmesinin haramlığı ve onların mü'minlerin anneleri olduğu" Peygamberimiz için özel bir hükümdür. Başkalarının hanımlarını Resulullah'ın hanımlarına kıyas ederek evlenilmelerinin haram olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tali Meselede Bulunması Gereken Şartlar:

1. Tali mesele hakkında nas bulunmamalıdır. Şayet tali mesele hakkında yapılacak kıyasa ters düşen bir nas veya icma bulunursa orada kıyas yapılamaz. Çünkü, nas ile beraber içtihadı cevaz yoktur. Binaenaleyh, mirasta kızı oğula kıyaslayarak "eşit paylar almalarını" söylemek yersizdir. Zira, şu âyet-i kerimeye ters düşer:

"Allah size evlatlarınızın miras taksimi hususunda erkeklerin paylarının kızların iki katı olmasını emretmektedir." [\[316\]](#)

2. İlet her iki meselede de eşit olmalı. Hükme sebep olan illet asıl mesele ile tali meselede tam eşit olmalıdır. Aralarında fark bulunmamalıdır. Aksi takdirde kabul edilmeyen "kıyas maal-fârik" (Aralarında fark bulunan meseleleri birbirine kıyas etme) olur. Bu tür kıyaslar avam halk tarafından çokça yapılmakta ve yanlış sonuçlara varılmaktadır. Kediye arslana kıyaslama gibi.

Sabit İlette Aranılan Şartlar:

1. İlet Açık Bir Sıfat Olmalıdır.

İlet bulunup-bulunmadığı tesbit edilebilecek kadar "açık bir sıfat" olmalıdır. Sarhoş etme gibi. Binaenaleyh gizli olan sıfatlar, asıl hükmün illeti kabul edilerek kıyas yapılamaz. Bu sebeptendir ki, hükmün illeti, bilinmeyen gizli bir vasıf okluğu yerlerde şeriatın koyucusu yüce Mevlâ o gizli vasfı gösterecek açık bir sıfatı hükme illet göstermiştir. Mesela, bir malın mülkiyetinin intikal etmesinin asıl illeti " tarafların rızası" ve "muvafakatidir." Bunu bilmek mümkün olmadığından taraflardan birinin "satış teklifi ve diğerinin bu teklifi kabulü" razı olduklarını gösteren bir nişane olarak mülkiyetin intikali için yeterli illet sayılmıştır. Keza, kasten bir kişiyi öldürenin cezası kısastır. Ancak, "kastın" bulunup bulunmadığını anlamak mümkün değildir. Bu sebeple "Öldürücü aletle katletme" kastın bulunduğu bir delil sayılmıştır.

2. Değişmeyen ve Boyutları Belli Olan Bir Sıfat Olmalıdır.

İlet şahıs veya durumların değişmesiyle esaslı bir şekilde değişmeyen ve boyutları belli olan bir sıfat olmalıdır. Mesela, kendisine mal bırakacak

şahsı öldürerek yakınlık bağıını koparıp nankörlük etmek, sınırları belli olan ve kişiden kişiye değişmeyen bir sıfattır. Dolayısıyla kıyasa illet sayılabilir. Buna mukabil bir şeyin "zorluğu" kişiden kişiye, durumdan duruma değişebilir. Bu sebeple zorluk sıfatı kıyasa illet olamaz. Mesela, "yolculuk" veya "hastalık" sebebiyle Ramazan orucunun bozulabildiği durumlarda asıl illetin "zorluk" olduğunu ileri sürmek ve insanın her zora düştüğünde orucunu bozabileceğini söylemek doğru bir kıyas değildir. Çünkü, zorluk kişiden kişiye, durumdan duruma değişir. Hükümlerin birbirine kıyaslanmasına illet olamaz.

3. İlet, Has Bir İlet Olmamalıdır.

İlet, yalnızca asıl meseleye özgü olmayan, benzeri meselelerde de bulunabilen bir sıfat olmalıdır. Mesela, sarhoş etme, sadece üzüm suyunda değil, diğer maddelerde de bulunabilen bir sıfattır. Buna mukabil yolculuk, sadece misafirde bulunan bir sıfattır. Mukîm bir insanda yolculuk sıfatını arayarak orucunu bozabilmesine hüküm vermek anlamsızdır.

4. İlet, Hükme Dayanak Olmaya Yaraşan ve İnsanlar İçin Fayda Temin Eden Bir Sıfat Olmalıdır:

Mesela, sarhoş etmek, kasden öldürmek ve hırsızlık etmek bu tür sıfatlardandır. Buna mukabil asıl meselede gelişi güzel bulunan faydasız sıfatlar kıyasta hükme sebep sayılamazlar. Mesela, içkinin haram oluşunu boğazı tırmalmasına veya insanlar arasında tartışmaya neden olduğuna yahut "sıvı" oluşuna veya belirli bir "renkte" oluşuna bağlamak mümkün değildir. Keza kıyasta da katilin erkek veya kadın oluşunu illet göstermek, kolun kesilmesin de hırsızın zengin oluşunu veya malı çalanın fakir oluşunu illet göstermek doğru değildir.

Kıyasın Sahası:

1. Şafii dahil bir kısım alimler, kıyasın bütün şer'î hükümlerde hatta cezalarda, keffaretlerde, diyetlerde ve istisnai hükümlerde dahi geçerli olduğu görüşündedir. Bu alimler, kıyasın şer'î dayanak olduğunu ortaya koyan delillerin hükümler arasında fark belirtmediklerini söylemişlerdir. Bu itibarla, livata (eşcinsellik) yapanı zina yapana kıyaslayarak buna zina edenin cezasının uygulanacağını, kefen soyanları hırsızlara kıyaslayarak bunlara el kesme cezasının uygulanacağını, kasden birini öldüreni, hata ile birini öldürene kıyaslayarak, kıyasın veli tarafından affedilmesi halinde, kasıtlı katile de keffare tin gerektiğini söylemişlerdir.

Yine hurma ağaçlarının üzerinde bulunan hurmaların miktarı tahmin edilerek ağaçlardan toplanıp elde edilen hurma karşılığında satılabileceği, nasla sabit olan istisnai bir hükümdür. Zira ağaçlar üzerinde bulunan hurmaların miktarı belli değildir. Fakat bu alimler, bütün ağaçların üzerinde bulunan meyvelerin, toplanmış olan aynı meyveler mukabilinde miktarı tahmin edilerek satılabileceğini, hurmalara kıyaslayarak caiz görmüşlerdir. [\[317\]](#)

2. Hanefiler ise şu hükümlerde kıyas yapılamayacağını söylemişlerdir:

a. Cezalarda kıyas yapılamaz. Çünkü cezalar, bekâr olarak zina edene yüz sopa, zina iftirasında bulunana seksen sopa vurulması gibi sayısal ölçüler ihtiva etmektedir ve bu ölçüleri sadece akıl ile idrak etmek mümkün değildir. Diğer yandan Hz. Aişe (r.anh) Peygamber efendimiz (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Gücünüzün yettiği ölçüde müslümantardan cezaları düşürün. Şayet bir çıkar yolu varsa suçluyu serbest bırakın. Çünkü, imamın affetmede hata etmesi, ceza vermesinde hata etmesinden daha hayırlıdır." [\[318\]](#) Hadisten de anlaşıldığı gibi, şüpheli durumlarda cezalar düşürülür. Kıyasla sabit olan bir hükmün şüpheden uzak olmadığı muhakkaktır. Çünkü böyle bir hüküm zan yoluyla tesbit edilir. Binaenaleyh, kesin delillerle tesbit edilen cezaların kıyasa saha olmayacakları şüphesizdir. Buna mukabil "ta'zir" cezasında, asgarî ve azami sınırları belli olmasına rağmen, hakime miktarı takdirde geniş selahiyet tanındığı için, bu tür cezalarda kıyasa başvurulabilir.

b. İstisna sayılan ruhsatlarda da kıyas işlemez. Çünkü bunlar Allah tarafından verilmiş özel müsaadelerdir. Bu müsaadeler başka hükümlere yansıtılamaz. Ağaçlar üzerindeki yaş hurmaları tahmini bir takdirle, elde bulunan hurma karşılığında satma bu özel müsaadelerden biridir. Her ağacın üzerinde bulunan meyve, hurmaya kıyaslanamaz.

c. Keffaretlerde kıyas yapılmaz. Çünkü, keffaretler de ceza gibidir.

d. Aklın, tek başına hüküm ve teferruat mı idrak edemeyeceği meselelerde de kıyas yapılmaz. Çünkü Allah Teala'nın belirtmediği bir husus, dine sokulmuş olabilir. Mesela, Hacerü'î Esved'e kıyaslanarak herhangi bir kabrin taşı öpülemez.

e. İbadetlerde de kıyasın çemberi genişletilemez. Mevcut olan bir ibadete kıyaslayarak yeni bir ibadet ortaya çıkarmak doğru değildir.

Kıyasın Delil Oluşu:

Kıyasın şer'î delil olup olmadığı hakkında tam bir ittifak yoktur.

1. Kıyası Kabul Eden Ulema:

Cumhur ulema, kıyasın delil olduğunu kabul etmiş ve şunları dayanak olarak göstermiştir:

a. İslâm şeriatının gayelerinden biri de, insanların hayatını düzenlemek, fertlerin ve cemiyetin birbirleriyle olan münasebetlerini tanzim etmek, meşru menfaatlerini gerçekleştirmek ve aralarına fitne-fesadın girmesine engel olmaktır. Bu sebeple İslâm şeriatının hükümleri bir takım hikmetlere dayanmaktadır. Bazen anlaşılması güç olan bu illet, mütehidler tarafından idrak edilir de benzeri meselelere çözüm getirilirse, yüce İslâm şeriatının gayesi gerçekleşmiş olur. Nitekim Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'in bazı yerlerinde gönderdiği hükümlerin hikmetini açıklamıştır. Mesela, kısas cezasının hikmetini açıklayarak şöyle buyurur:

"Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır. Gerekir ki, Allah'tan korkasınız." Saldırganlara karşı savaşmanın hikmetini beyan ederek şöyle buyurur:

"Artık saldırıya uğrayan mü'minlere, zulmedildikleri için cihad etme izni verildi. Şüphesiz ki, Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir." [320] Diğer bir kısım yerlerde ise, böyle bir açıklama yoktur. Müctehid, bütün çabasını harcar da hükmün, illetine nüfuz ederse, bunun önünü tıkanmanın hiçbir faydası yoktur. Aksine zararı vardır.

b. Kur'an'da kıyasın yapıldığı bir gerçektir. İnsanları ikna etme, verilen delilleri kabullendirme, hükümleri açıklama, birbirine benzeyen şeylerden birinin hükmünün diğeri için de geçerli olduğunu tesbit etme, birbirine benzemeyen şeylerin hükümlerinin ayrı olduğunu açıklama hususunda bizzat Kur'an-ı Kerim'de kıyas yapıldığını görmekteyiz. Mesela, Kur'an-ı Kerim, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere dirilmenin muhakkak gerçekleşeceğini açıklayarak şöyle buyuruyor:

"... İnsan "çürümüş kemikleri kim diriltecekmîş" der. Ey Muhammed şöyle de: "Onları ilk defa yaratan diriltecektir." [321] Burada Allah Teala, tekrar diriltmeyi ilk yaratılışa kıyaslamaktadır.

Benzerlerin hükmünün birbirleri için geçerli olduğunu tesbit sadedinde de şöyle buyurmaktadır:

"Onlar yeryüzünde dolaşıp kendilerinden önce geçmiş milletlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmazlar mı? Allah onları helak etmiştir. Kâfirler için de aynı akıbet vardır." [322] Âyetle, yaşamakta olan insanların daha önce yaşayan ümmetlere benzedikleri ve onların akıbetinin bunlar için de geçerli olacağı beyan edilmiştir.

Birbirlerinden değişik olan şeylerin hükümlerinin farklı olacağı hususunda da şöyle buyurmaktadır:

"Yoksa kötülükleri İşleyenler, hayat ve ölümlerinde tam eşit olarak, iman edip salih amel İşleyenlerle kendilerini bir tutacağımızı mı sanırlar? Ne kötü hüküm veriyorlar." [323] Burada kötülük işleyenin, iyilik işleyene benzemediği, bu itibarla herbirinin farklı akıbeti olacağı beyan edilmektedir.

c. Sünnet-i seniyyede de kıyasın işlendiği görülmektedir. Mesela, Has'am kabilesinden bir kadın, Hz. Peygamber'e gelerek şunları söyledi:

"Annem haccetmeyi adadı ve haccetmeden öldü. Onun yerine hac yapayım mı?" Hz. Peygamber:

"Evet. Onun yerine hac yap. Annenin bir borcu olsaydı onu öder miydin?" buyurdu. Kadın:

"Evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"Alacaklının hakkını öde. Çünkü hakkı ödenmeye Allah Teala daha lâyıktır" [324] buyurdu.

Burada haccetme, borçlara kıyaslanmıştır. Diğer bir hadis-i şerifte şunlar beyan edilmiştir.

Sahabeler, Resulullah (s.a.v.)'a şunu sordular:

"Nasil olur da bizden birimiz meşru yolda şehvetini giderince hem şehvetini gidermiş olur, hem de sevap alır?" Hz. Peygamber de onlara şunu sordu:

"Harama düşseydi günahkâr olur muydu?" Onlar

"Evet" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"Harama düştüğünde günahı olduğu gibi, helal yolla şehvetini giderdiğinde de sevabı vardır" [325] buyurmuştur. Burada Resulullah, iyi amelin sevaba sebep olacağını, kötü amelin günaha sebep olacağına kıyaskımıştır.

d. Allah Teala bir âyeti celilede, ibret alınmasını emrederek şöyle buyuruyor:

"Kitab ehlinden İnkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Oysa siz onların çıkacaklarını sanmıyordunuz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'ın azabından koruyacağını sanmışlardı. Ama hiç beklemedikleri bir yerden Allah'ın azabı onları yakalayiverdi. Allah onların kalblerine bir korku saldı da, evlerini bizzat kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey akıl sahipleri bundan ibret alın." [326]

Bu âyeti celilede Allah, yaptıkları yüzünden Beni Nadir kabilesinin bir cezaya uğradıklarını beyan etmekte ve mü'minlerin bundan ibret almalarını emretmektedir. Böylece mü'minlerin Beni Nadir kabilesi gibi davrandıkları vakit, aynı cezaya uğrayacaklarını bildirmekle kıyasın şer'î delil kabul edileceğine işaret etmektedir.

e. Allah Teala, diğer bir âyet-i kerimede şöyle buyurur:

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere de. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız aranızda herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüz zaman onun hükmünü Allah'a ve Peygambere havale edin. Bu daha hayırlıdır ve netice

bakımından da daha güzeldir." [327] Bu âyet-i kerimede Cenab-ı Hak, anlaşmazlık konusu olan meselenin hükmünün Allah'a ve Rasülü'ne havale edilmesini emretmektedir. Şüphesizki, hükmü belli olmayan bir meseleyi Allah ve Rasülü tarafından hükmü belirlenen benzeri bir meseleye kıyaslamak, işi Allah'a ve Rasülü'ne havale etmek demektir.

f. Hz. Peygamber (s.a.v), Muaz İbn. Cebel'i Yemen'e gönderirken aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

"Sana bir mesele arz edildiğinde ne yaparsın?" Muaz:

"Allah'ın Kitabındakiyle hüküm veririm." Resulullah:

"Ya Allah'ın Kitabında yoksa?" Muaz:

"Resulullah'ın sünnetiyle hüküm veririm." Resulullah:

"Resulullah'ın sünnetinde de yoksa?" Muaz:

"Kendi görüşümle ictihad ederim. Elimden geleni yapmada geri durmam" demiştir. Muaz der ki:

"Resulullah göğsüme vurdu ve şöyle buyurdu:

"Allah'ın elçisinin elçisini Allah'ın ve Rasulu'nün razı olacağı hususa muvaffak kılan Allah'a hamd olsun." [328]

Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber, Muaz'ın görüşüne dayanarak ictihad etmesini kabu! ediyor. Kıyas ise, görüşe dayanılarak yapılan içtihadın en belirginidir. Dolayısıyla kıyas şer'î bir hüccettir.

g. Sahabe-i Kiram, kıyası delil kabul etmişlerdir. Mesela: Hz. Ebu Bekir'i seçerken dünyevi imamlığını dini imamlığına kıyaslamış ve şöyle demişlerdir: "O'nu, Allah'ın Rasulü dinimiz için seçti de, biz dünyamız için nasıl seçmeyelim?"^[329] Hz. Ömer, içki içen adam hakkında istişarede bulunduğu zaman Hz. Ali (r.a), içki içeni fuhuş iftirasında bulunana kıyaslayarak şöyle buyurmuştur: "Kişi içtiğinde sarhoş olur. Sarhoş olunca pervasızca konuşur. Pervasızca konuşunca iftirada bulunur. Dolayısıyla bu kişiye zina iftirasında bulunanın cezası gerekir."^[330]

Hz. Ömer (r.a), Ebu Musa el-Eş'ari'yi Basra'ya vali tayin ettiğinde O'na şunları söylemiştir:

"Allah'ın Kitabı ve Resulullah'ın sünnetinden sana delili gelmeyen meseleler, içini tırmaladığında üzerinde iyice düşün ve anla! Birbirine benzeyen veya birbirinin aynı olan meseleleri iyi tanı. Aralarında kıyas yap."^[331]

2. Kıyası Reddeden Ulema:

Mu'tezile fırkasından Nazzam, Zahiriye mezhebi ve Şiiiler'den bir fırka kıyasın şeri delil olmayacağını iddia etmişler ve şu fikirleri ortaya atmışlardır:

a. İslâm şeriatı kıyasa muhtaç değildir. Çünkü, naslar bazı şeylerin haram, mendup, mekruh, mubah veya farz olma hükümlerini açıkça beyan etmişlerdir. Açıkça hükümleri beyan edilmeyen şeylerin hükmü ise, Allah Teala'nın gönderdiği şu âyet-i kerimenin genel hükmüne tabi olarak mubahtır.

"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur..."^[332]

Ayrıca nasların bütün hükümleri getirmediklerini söylemek şu âyeti celileye ters düşer:

"... Bugün dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım. Ve din olarak size İslâm'ı seçtim..."^[333]

Bu âyet, şeriatın tamamlanmış olduğunu ifade etmektedir. "Kıyasa ihtiyaç vardır" sözü ise şeriatın tamamlanmadığını ve kıyasa muhtaç olduğunu ifade eder.

Görüldüğü gibi kıyası inkâr edenlerin ortaya attığı şüphelerden birincisi budur. Hiçbir müslüman, şeriatın tamamlanmamış olduğunu iddia etmemektedir. Dinin tamamlanmış olması Zahirilerin iddia ettikleri gibi, bütün teferruatlı hükümlerin naslar yoluyla açıklanmasını gerektirmez. Naslar genel hükümleri beyan ederler. Bunların illetlerini araştırarak ve delalet ettiği manaları inceleyerek aynı illeti taşıyan çeşitli meselelere uygulamak şeriatın kemaline gölge düşürmez, bilakis kemal ve azametini ortaya koyar.

Buna mukabil, nasların illet ve hikmetini bilmeden sadece dış görünüşlerine bakarak hüküm çıkarmak, şeriatın ve aklın kabul etmeyeceği neticelere sürükleyebilir. Nitekim Zahiriye fırkası bu tür bir hataya düşerek, domuzun artığı ve sidiği, köpeğin sidiği hakkında nas bulunmadığı için, temiz olduklarını, insanın sidiği hakkında nas bulunduğu için necis olduğunu, yine köpeğin sidiğinin temiz olmasına mukabil artığının necis

olduğunu, çünkü artığı hakkında delil bulunduğunu, sidiği hakkında ise nas bulunmadığını söylemişlerdir.^[334]

b. Kıyas, hükmün illetini tayin bakımından tahmine dayanır. Dolayısıyla kıyasa dayanılarak verilen hüküm de tahminidir, kesinlik ifade etmez. Halbuki Allah Teala:

"Kuru zan ise hakdan hiçbir şeyi ifade etmez."^[335]

"Ey insanoğlu, bilmediğin bir şeyin ardına düşme..."^[336]

"... Bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı söylemenizi haram kıldı..."^[337] buyurarak zannî şeylerle amel edilmesini yasaklamıştır.

Bu şüphe de tutarsızdır. Çünkü, zannî deliller, itikadî meselelerde yetersizdir. Fıkhi hükümlerde ise ağır basan zannın (Zann-ı Galibin) delil olduğu muhakkaktır. Zan ifade eden haber-i ahadların bu hususta delil sayıldığı malumdur. Kıyası, zanni bir delil olduğu gerekçesiyle reddedenler de bunları delil kabul etmektedir. Aksi takdirde bir çok şer'î hükümlerin tatbik edilmesi imkânsız olur. Yine herhangi bir hakkın isbatında iki erkeğin veya bir erkek iki kadının şahitliği kâfidir. Bunun zan ifade ettiği muhakkaktır. Çünkü şahitlerin yalan söyleme ihtimali her zaman muhtemeldir. Keza, kible aranırken ağır basan zanna uyarak yön tayin edilir. Bu ve benzeri misaller çoktur. Zahiriye fırkası ve onlara katılanlar, bu zikredilen hususları kabul etmektedirler. Binaenaleyh kıyası, zanni olduğundan reddetmeleri bir çelişkidir.

c. Sahabe-i Kiram, şeriat hususunda kıyası reddetmişlerdir. Hz. Ebu Bekir'e, Nisa Sûresi'nin 12. âyetindeki "kelâte" kelimesinin manası sorulunca şu cevabı vermiştir: "Allah'ın Kitabı hakkında kendi görüşüme göre konuşursam hangi gök beni altında gölgelendirir ve hangi yer beni üzerinde taşır?"^[338]

Hz. Ömer (r.a) ise şöyle buyurmuştur: "Görüş sahiplerinden kaçının. Çünkü onlar sünnetlerin düşmanlarıdır. Onlar hadis ezberlemekten acizdirler. Dolayısıyla kendi görüşlerine göre konuşurlar. Hem kendileri sapar, hem de başkalarını saptırırlar."

Abdullah b. Abbas şöyle buyurur: "Kurralarınız ve salih olanlarınız gider, insanlar, hükümleri görüşlerine göre birbirine kıyas eden bir kısım cahilleri önder edinirler."

Bu şüpheler de tutarsızdır. Şayet bu rivayetler doğru ise, ifadelerde geçen "görüş"ten maksat hevâ ve hevsten kaynaklanan görüşlerdir. Din hakkında delilsiz konuşmaları veya fasid kıyaslara dayanmaktır. Ya da nassın varlığıyla beraber kıyasa başvurmaktır. Heva ve hevsten kaynaklanan görüşü, kıyasa benzetmek kıyas meal tanktır ve isabetsizdir.

d. Birbirine benzeyen meseleleri aynı hükmü, birbirinden değişik olan şeyleri değişik hükümlere bağlamaya çalışan kıyasa dayanılarak hüküm koymak mümkün değildir. Çünkü, şeriatın koyucusu, bazen birbirine benzeyen meseleleri farklı hükümlere tabi tutmuş, buna mukabil farklı meselelere de aynı hükmü koyduğu olmuştur. Mesela, "hırsızlık edenin elini kesme" hükmünü koyarken, gasbeden için böyle bir hüküm koymamıştır. "Çeyrek dinar" çalanın elinin kesilmesi emredürken, el kesmenin diyetinin "beşyüz dinar" olduğu beyan edilmiştir. Bir insana zina

etti iftirasında bulunana, seksen sopa vurulması emredilirken, başkasını küfürle itham edene bu ceza koyulmamıştır. Erkeğin bir nikâh altında dört kadınla evlenmesine izin verirken, kadına birden fazla evlenmesi yasaklanmıştır.

Diğer yandan, mâlen tazminat bakımından, hataen yapılan suçlarla kasden yapılan suçları aynı hükme bağlayarak birbirine muhalif olan meseleleri aynı hükme tâbi tutmuştur.

Cumhur ulema, bu şüphelere şu cevapları vermişlerdir:

Hırsızla gasbedenin hükümlerinin değişik oluşu, şer'î bir hikmete dayanmaktadır. O da, hırsız malı gizli aldığı için kendisinden sakınmak mümkün değildir. Dolayısıyla ağır cezaya çarptırılmıştır. Buna mukabil, gasbeden malı insanların gözü önünde alır. Dolayısıyla, insanların kendisini yakalayarak mazlumun malını geri almaları veya hâkimin huzurunda şahitlik ederek malı ödettirmeleri mümkündür. Bu itibarla hırsızla gasbeden aynı değil farklı suçlulardır.

Çeyrek dinar çalanın elinin kesilmesine mukabil, el kesene beşyüz dinar diyet cezası verilmesi, malların ve organların muhafazası için alınan bir tedbirdir. Çeyrek dinar çalanın eli kesilir ki, kimse hırsızlığa cesaret edemesin. El kesene beş yüz dinar diyet cezası verilir ki, kendisinde başkalarının bedenine saldırmaya cesareti bulamasın, böylece insanların organları emniyet içinde olsun. Şimdi siz, hırsızla el keseni nasıl aynı şeyler kabul ediyorsunuz?.

Başkasına zina iftirasında bulunana seksen sopa vurulup, kâfirlik iftirasında bulunana bu cezanın verilmemesi ise, şu hikmete dayanmaktadır: İnsanların, zina iftirasında bulunana yalancı olduğunu bilmeleri güçtür. Çünkü zina gizlice yapılır. Böyle bir iftirada bulunan, iddiasını ispattan âciz kaldığı zaman iftira cezasına çarptırılır. Bu şekilde ırz ve namus korunmuş olur. Başkasını kâfirlikle itham edenin yalancı olduğunu tesbit ise, kolaydır. Çünkü küfür ile itham edilenin davranışları açık ve seçiktir. Öyleki, bir günde veya bir vakit namazda odaya çıkabilir.

Erkeğe dört kadınla evlenme izni verilirken, kadına böyle bir hakkın tanınmaması son derece hikmetli bir hükümdür. Çünkü kadına böyle bir hak tanınacak olursa, soylar birbirine karıştırılacak, akrabalık bağları kopacak, insanların birbiriyle boğuşmaları sürüp gidecektir.

Kasden yapılan suç ile hataen işlenen suçların ayrı şeyler olmalarına rağmen "mâli tazminat" yönünden aynı hükme bağlanmaları hükmün illetinin aynı oluşundan kaynaklanmaktadır. O da, "mevcut olan bir şeyi telef etmektir." Fakat bunların günahlarının farklı olduğu muhakkaktır.

İleti Bilme Yolları (Mesâlikul-İllet):

Kıyasta, asıl hüküm ile ona kıyaslanan hükümde temel sebep olan illeti bilmenin çeşitli yollar vardır. Bunları, şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Kitap ve Sünnette Zikredilen Nasla Bilinir. Ancak nassın illeti açıklama şekli farklıdır.

a. Nas açık ve kesin olarak illeti açıklar. Nitekim şu hadis-i şerifte durum böyledir.

"Ben akın eden misafirlerden dolayı, sizlerin kurban etlerini bekletmenizi yasakladım. Bundan böyleyeğin ve biriktirin." ^[339]
Hadis-i şerifte "akın eden misafirlerden dolayı" ifadesi, açık ve kesin olarak etleri depolamanın yasaklanma illetini belirtmektedir.

Diğer bir hadis-i şerifte "Bir yere girerken izin istemek, nâmahremleri görme mahzurundan kaynaklanmaktadır" ^[340] buyrulmuştur. Bu hadiste de "nâmahremleri görme sakıncasından kaynaklanmaktadır" ifadesinin izin istemenin illeti olduğu açık ve kesin olarak beyan edilmektedir.

b. Nas açıkça fakat kesin olmayarak illeti açıklar. Bunun misali şu âyet-i kerimedir:

"Güneş zeval yerine ulaştığı için namazı kıl." ^[341] "Güneş zeval yerine ulaştığı için" ifadesi zikredilen namazın farz oluşu illetini beyan etmektedir. Bununla beraber, bu âyet-i kerimenin şu şekilde mânâ ifade etmesi muhtemeldir: "Güneş zeval yerine ulaştığı zaman namazı kıl." Çünkü burada "Lidulûki" kelimesinin başında bulunan "li" takısı hem -için- hem de, -vakit- manasına kullanılmaktadır. Bu itibarla illet kesin bir şekilde belirtilmemiştir.

c. Nas açıkça değil, işaret yoluyla illeti açıklar. Şu âyette durum budur.

"Erkek ve kadın hırsızların... ellerini kesin." ^[342]

Âyette ellerin kesilme sebebi açıkça beyan edilmemiş, fakat -hırsız- ifadesi, ellerin kesilmesinin illetinin hırsızlık olduğuna işaret etmektedir. Görüldüğü gibi, bu misallerde illet, bizzat kitap ve sünnetin içinde ya açıkça veya işaretle gösterilmektedir. Bu hükümlere kıyas yapılacak olursa, bu illetlerin gözönünde bulundurulmaları gerekir. Başka illet aranmaz.

2. İlet İcma ile Bilinir.

Hükmün illeti nas ile açıklanmadığı takdirde müctehidler belli bir sıfatın, hükmün illeti olduğu hususunda icma edebilirler. Mesela, çocuğun malının velayet altında bulundurulmasının illetinin, "yaşça küçük olma" meselesi olduğu hakkında müctehidler icma etmişlerdir. Bir kısım müctehidler aynı illetin evlenmede de bulunması sebebiyle yaşı küçük olanın evlendirilmesini, malını muhafazaya kıyaslamışlar ve velayet yoluyla yapılacağını izah etmişlerdir.

3. İlet Hükme Uygun Bir Vasıf Olması Niteliğiyle Bilinir.

Bu bölümde, hükmün illeti ne nas ile açıklanmış, ne de icma ile tayin edilmiştir. Müctehidin, hükmün vasıflarını inceleyerek en uygununu illet seçmesiyle belli olur. Mesela nas, "buluğa ermemiş bekâr kız çocuğunun evlendirilmesinin ancak babasının velayeti ile gerçekleşeceğini" beyan etmiştir.

Burada kız çocuğun babasının velayeti altında olması hükmünün illeti nas ile beyan edilmemiştir. Ancak ortada hükme illet olmaya müsait iki sıfat vardır. Birisi, "yaşça küçük olma," diğeri ise "bekârlık"tır. Hanefiler, -yaşça küçük olma- sıfatını illet kabul etmiş ve küçük kız çocuğun menfaatlerini bilemeyeceğini, dolayısıyla velisi tarafından sevk ve idare edileceğini ve onun rızası ile evleneceğini söylemişlerdir.

Hanefilerin dışında olanlarsa, burada -bekârlığın- illet olabileceğini, çünkü evlenmeyenin evlilikle ilgili hususları bilemeyeceğini beyan etmişlerdir

ve bekâr kızların, ergenlik çağına erseler bile, ancak babalarının rızasıyla evlenebileceğini belirtmişlerdir Görüldüğü gibi, Hanefiler küçüklüğü, diğerleri ise bekarlığı hükme uygun bir vasıf görmüşlerdir ve her grup uygun gördüğünü illet saymıştır.

Hükümün İletini Tesbit (Tahrîcu'l-Menât):

Hükümün illeti nass ile açıklanmaz veya icma yoluyla tesbit edilmez de, bizzat müctehid tarafından hükme uygun bir sıfat seçilirse, bu durumda tahrîcu'l-menât söz konusudur.

Yukarıdaki misalde geçen -küçüklük veya bekârlık- sıfatlarından birini illet olarak kabul etme gibi. Burada müctehid, uygun olan sıfatlardan birini almaktadır. Görüldüğü gibi, müctehidin hükme uygun illet bulması işlemine tahrîcul menat da denilmektedir.

Hükümün illetini Seçme (Tenkîhu'l-Menât):

Nas, hükümün illetini işaretleyerek ifade eder, orada işaret edilen çokça sıfat bulunur da, nas, belli bir sıfat olduğunu beyan etmezse, müctehid hükme illet olabilecek vasıflar arasından en müsaitini seçerek onun illet olduğunu belirlerse, bu seçme işlemine -tenkîhu'l-menât- denir. Buna misal olarak şu hadisi zikretmek mümkündür: Sahr b. Hansa, Hz. Peygamber'e geldi:

"Helak oldum," dedi. Rasulullah (s.a.v.):

"Ne oldu?" dedi. Sahr:

"Oruç iken hanımımınla cinsi münasebette bulundum," dedi. Rasulullah:

"Azad edeceğin bir kölen var mı?" dedi. Sahr:

"Hayır," dedi. Rasulullah:

"İki ay peşpeşe oruç tutabilir misin?" dedi. Sahr:

"Hayır," dedi. Rasulullah:

"Altmış fakiri doyurabilir misin?" dedi. Sahr:

"Hayır," dedi. Rasulullah'ın yanında bekledi. Sahabeler, "biz böyle dururken, Hz. Peygamber'e bir ölçekle hurma getirildi. Hz. Peygamber:

"Soru soran nerede?" buyurdu. Sahr:

"İşte benim," dedi. Rasulullah:

"Al bunu (hurmayı), sadaka olarak dağıt," dedi. Sahr,

"Ey Allah'ın Rasulü, benden daha fazla fakire mi? Allah'a yemin ederim ki, bu şehrin iki vadisi arasında benim ehl-i beytimden daha fakir ehl-i beyt yoktur," dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz güldü, öyle ki azı dişleri bile görüldü ve adama:

"Bunu aile efradına yedir," dedi. [\[343\]](#)

Görüldüğü gibi, burada keffaret cezası hükümüne illet olabilecek birkaç sıfat vardır:

1. Cinsi münasebette bulunmanın "bedevî oluşu".
2. "Kendi hamıyla münasebette bulunması."
3. "Ramazanda gündüz vakti bir kadınla kasıtlı olarak cima etmesi".
4. "Ramazanda gündüzleyin cima veya başka bir sebeple kasıtlı olarak orucu bozmak."

Burada, Şafii ve Hanbelî mezhebine mensup olanlar üçüncü sıfat olan Ramazanda gündüzleyin kasıtlı olarak bir kadınla cima etmeyi keffaret hükümünün illeti olarak saymışlar, sadece böyle bir davranışta bulunana keffaretin gerekli olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre, kasıtlı olarak yeme ve içme, keffareti gerektirmez, sadece kasıtlı cima gerektirir.

Buna mukabil Hanefiler, dördüncü sıfat olan kasıtlı olarak Ramazanda gündüzleyin cima veya başka bir sebeple orucu bozmayı hükümün illeti kabul etmişler, dolayısıyla, Ramazan günü gerek cima, gerekse yemek içmek gibi kasıtlı bir sebeple orucunu bozana keffaretin gerekli olduğunu beyan etmişlerdir. İşte bu seçme işlemine tenkîhu'l-menat denilmiştir.

İlletin Tali Hükümde Olup Olmadığını Araştırma (Tahkîku'l-Menât)

Müctehidin, asıl hükümde illetin ne olduğunu bilmesinden sonra, o hükme kıyaslanması istenilen tali hükümde de aynı illetin bulunup bulunmadığını araştırmasına "Tahkîku'l-Menât" denilmektedir. Meselâ adet görmüş bir hanımla ilişkide bulunmamanın illetinin (eziyet) olduğu tesbit edildikten sonra, doğum yapan bir kadında da aynı illetin (eziyet) bulunup bulunmadığını araştırmak tahkîkul menattır.

Sebeb, İlet ve Hikmet Arasındaki Fark

Fıkıh usulü alimleri, sebeb, illet ve hikmet kavramlarının birbirlerine yakın kavramlar olmalarına rağmen aynı şeyler olmayıp farklı şeyler olduklarını belirtmişlerdir.

Bunlar arasındaki farkları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Sebeb ve İlet ile Hikmet Arasındaki Fark Şudur:

a. Sebeb ve illetten herbiri, şeriatın koyucusu tarafından, hükümün varlığını veya yokluğunu gösteren birer alâmet kılınmışlardır. Çünkü sebeb ve illet açık olan ve değişmeyen sabit sıfatlardır. Hükümlere alâmet olmaları halinde hükümler belli ve istikrarlı olur.

Mesela, Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... O, sayılı günlerde sizden kim hasta olur veya yolcu olur da orucu tutamazsa, başka günlerde iade eder..." Allah Teala burada hastalık ve yolculuk sıfatlarını, orucu yiyebilme ruhsatına birer âlâmet kılmıştır. Çünkü yolculuk ve hastalık belli şeylerdir ve insandan insana değişmeyen sıfatlardır. Böylece her kim yolcu olursa, Ramazanda orucunu yiyebilir. Fakat yolcu olmayan, hasta olmadıkça orucunu yiyemez, velevki üçyüz derece sıcaklığın karşısında çalışır olsun.

b. Hikmet ise, gizli bir sıfattır ve değişkendir. Bu nedenle, şeriatın koyucusu, hikmeti, hükmün varlığını veya yokluğunu gösteren bir âlâmet kılmamıştır. Aksi takdirde hükümler değişken ve istikrarsız olurlardı.

Mesela, Ramazanda orucu yiyebilmenin hikmeti, "zorluktur." Eğer zorluk hükme âlâmet kılınsaydı, her iradesi zayıf olan "Ramazanda oruç tutma bana zor geliyor" derdi ve orucu tutmazdı. Böylece hükümlere uymada anarşi ve istikrarsızlık olurdu.

Keza, alış-verişin mubah oluşunun sebep ve illeti, "tafaflardan birinin satış teklifinde bulunması, diğerinin ele bunu kabul etmesidir." Bu hal, alış-verişin geçerli olmasına bir âlâmettir.

Alış-verişin mubah olmasının hikmeti ise, "İnsanların ihtiyaçlarını gidermektir."

İhtiyaç meselesi kişiden kişiye değişen ve bilinmesi zor olan bir meseledir. Bu nedenle alış-verişin mübahlığına âlâmet kılınmamıştır.

Yine şuf'a (ön alım) hakkının sebep ve illeti, satılan gayrimenkule komşu olmak veya ortak olmaktır. Şeriatın koyucusu, komşuluğu ve ortaklığı, şuf'a hakkı için birer âlâmet kılmıştır. Böylece her kim satılan taşınmaz malın komşusu veya ortağı ise, öncelikle o kişinin onu alma hakkı vardır.

Eğer o almazsa diğer insanlara satılabilir.

Şuf'a hakkının hikmeti ise, "zarar görmeyi önlemektir." Zarar görmek, kişiden kişiye değişir. Mesela bazı insanlar muhafazakâr komşu isterken, diğer bazı insanlar liberal bir komşu arzularlar. Satın alanın kim için zararlı ve kim için faydalı olacağı bilinemez.

2. İlet ile Sebeb Arasındaki Farka Gelince:

Şeriatın koyucusu, bunlardan herbirini hükmü gösteren bir âlâmet kılmıştır. Fakat bunlar farklı şeylerdir. Bu farkın ne olduğu hakkında ise, iki görüş vardır:

A. Fıkıh usulü alimlerinden bir guruba göre, sebep bir bütün, illet de onun bir parçasıdır. Böylece illetin bulunduğu her yerde sebep de mevcuttur. Fakat sebebin bulunduğu her yerde illet bulunmayabilir.

Bunun açıklanması şöyledir:

a. Şeriatın koyucusu'nun hükme alamet kıldığı husus, hükmü etkiliyor ise, (yani akıl o alametle hüküm arasındaki ilişkiyi idrak edebiliyorsa), böyle bir alamet hem sebeptir, hem de illettir.

Mesela, Ramazanda orucu yeme hükmünün alameti olan "yolculuğun", içkinin haram olma hükmünün alameti sayılan "sarhoşluğun", çocuğun velayet altına alınması hükmünün alameti kabul edilen "küçüklüğün", hükümlerle münasebetleri, akılla idrak edilebilir.

Şöyleki; "yolculukta" zorluk ve meşakket (çile) olması büyük bir ihtimaldir. Bu itibarla orucu yiyebilme ruhsatı, yolcuya münasib olan hükümdür.

Sarhoşluk, akli ifsad eder. Bu nedenle içkinin haram kılınması buna uygun olan bir hükümdür.

Küçüklük, çocuğun tasarruflarında faydalı ve zararlı olan şeyleri bilemeyeceğini icab ettirir. Bu itibarla çocuğun velayet altına alınması, çok münasib bir hükümdür.

Görüldüğü gibi akıl, hükümle ona alamet kılınan hususlar arasındaki irtibatı idrak edebiliyor. Dolayısıyla bu türden alametler, hem sebep hem de illettir.

b. Şayet akıl, hükmün âlâmeti ile hüküm arasında bir münasebet bulamıyorsa, işte böyle alametlere sadece sebep denir, illet denilemez.

Mesela, Ramazan ayında bulunmak, orucun farz olması hükmünün bir âlâmetidir. Burada akıl, Ramazanda bulunmakla orucun farz oluşu arasında herhangi bir münasebet bulamaz. Zira oruç başka aylarda da farz olabilirdi.

Keza, güneşin batması, akşam namazının farz olduğunu gösteren bir alamettir. Ancak akıl, güneşin batmasıyla akşam namazının arasında herhangi bir irtibat kuramaz.

O halde, Ramazanın girmesi ve güneşin batması, birer sebeptirler, fakat illet değildirler.

B. Başka bir kısım fıkıh usulü alimlerine göre ise, her ne kadar sebep ve illetten herbiri, hükmün varlığını veya yokluğunu gösteren birer alamet iseler de, bunlar birbirinden tamamen ayrı şeylerdir.

a. Akıl hüküm ile alameti arasında irtibat kurabildiği yerlerdeki alamet, sadece illettir. Yolculuk, sarhoşluk ve küçüklük gibi.

b- Akıl, hüküm ile alameti arasında herhangi bir münasebet bulamadığı yerlerdeki alamet ise, sadece sebeptir. Ramazan ayının gelmesi, güneşin batması v.s.

6. İSTİHSAN

İstihsan; müctehidin birbirine benzer meselelerden biri hakkında genel hükmü almayarak daha kuvvetli bir neden bulduğu için ayrı bir hüküm vermesidir. Mesela, yırtıcı hayvanların artıkları murdardır. Bunların bir türü olan yırtıcı kuşların artıklarını bu hayvanların artıklarına kıyaslayıp necis olduklarına karar verme yerine gagalarından necaset akıtmadıklarından dolayı insanların artıklarına kıyaslayarak temiz saymak bir istihsandır.

İstihsanın Çeşitleri:

1. Gizli Bir Kıyası Açık Kıyasa Tercih Şeklindeki İstihsan:

Daha güçlü olan gizli bir kıyası, açık olan kıyasa tercih etmek suretiyle ortaya çıkan istihsan. Mesela; kartal ve benzeri yırtıcı kuşların artıkları, yırtıcı hayvanların artıklarına kıyaslanarak "murdar olduklarını beyan etmek açık kıyasa başvurmaktır. Buna mukabil, yırtıcı kuşların artıklarını gagalarının temizliğinden dolayı insanların artıklarına kıyaslayarak "temiz" olduklarını söylemek, kapalı bir kıyastır. İşte buna istihsan yapmak

denir ve tercihe şayandır. Zira yırtıcı kuşlar suyu gagalarıyla içerler. Gagaları, temiz tuttıkları bir kemiktir. Ayrıca diğer hayvanlarda olduğu gibi, salyalarının suya karışması söz konusu değildir. Bu itibarla yırtıcı kuşlar, yırtıcı hayvanlara değil, insanlara kıyaslanıp, artıklarının temiz olduğunu söylemek bir istihсандır. Hanefi mezhebinde olanlar bu görüştedir.

2. Umumî Bir Kaideden Belirli Bir Meseleyi İstisna Etme Şeklindeki İstihsan:

Burada özel bir sebepten dolayı, umumî kaideden belli bir mesele istisna edilir ve istihsan yapılır. Bu özel sebep örf, maslahat veya zaruret olabilir.

a. Örf'e dayanılarak yapılan istihšana misal şudur:

Vakfedilen şeyin devamlı kalması gerektiğinden, kısa zamanda yıpranıp yok olan taşınır eşyaların vakfedilmesi, genel kural olarak caiz değildir. Ancak Hanefi fakihleri, taşınır eşya olmalarına rağmen, cenaze defninde vecamilerin aydınlatılmasında kullanılan eşyaların ve kitapların vakfedilmesini bir "istihsan" kabul ederek caiz görmüşlerdir. Çünkü, bu tip eşyanın vakfedilmesine dair bir örf mevcuttur. Bu örf'e itibar edilerek umum kaideden bu hususlar istisna edilmiştir.

b. Maslahata dayanılarak yapılan istihšana misal:

Genel kaide olarak tasarrufları kısıtlanan sefihin (malımı gereği gibi kullanamayan, savurganın başışları hükümsüzdür. Malımı vakfetme de bir başıştır ve geçersiz olmalıdır. Buna rağmen, böyle bir kişinin hayatı boyunca kendi malımı kendisine vakfetmesi istihsanen caiz görülmüştür. Çünkü böyle bir vakıf, malın zayı olmasını önler. Zira vakfedilen mal satılamaz. Böylece bu iş, sefihin menfaatine olur.

c. Zarurete dayanılarak yapılan istihšana misal:

Necasetin temizlenmesinde genel kaide, onun hiçbir eseri katmayacak şekilde giderilmesidir. Bununla beraber kuyulardaki sular necislenince, zarureten dolayı onların özel bir şekilde temizlenmeleri caiz görülmüştür: Kuyuya düşen necaset maddelerinin hacmi ve kuyuda bulunan suyun miktarı gözönünde bulundurularak, oranlarına göre kova ile belli miktarda su çekilir. Çünkü bütün kuyunun suyunu çekerek kuyuyu tam temizlemek imkânsızdır. İşte bu zarureten dolayıdır ki, fikhen bildirilen miktarda suyu çekilen kuyular istihšana dayanılarak temiz addedilmiştir.

İstihsanın Delil Oluşu:

Fıkıh alimleri istihsanın delil olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1. Hanefiler, Malikiler istihsanı delil saymışlar ve şunları söylemişlerdir: İstihsanın gizli kıyastan kaynaklanan birinci kısmı, şer'i bir delil olan kıyasa dayanmaktadır. Genel bir kaideden özel bir meseleyi istisna etme mahiyetindeki ikinci kısım istihsan ise, ya örf'e veya maslahata, yahut zarurete dayanmaktadır. Daha sonra da açıklanacağı gibi örf ve maslahatın şer'i delil oldukları muhakkaktır. Zaruretin ise, şer'i dayanak olduğunu şu âyeti celileler beyan etmektedir:

"... Allah size haram olan şeyleri geniş olarak açıklamıştır. Mecbur kalmanız bunun dışındadır." ^[345]

"... Bir kimse mecbur kalır, zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilene yer ise, ona günah yoktur..." ^[346]

2. İmam Şafii ise, istihsam delil kabul etmeyerek şu meşhur sözünü söylemiştir:

"Kim istihšana başvurursa, kendi tarafından şer'i hüküm koymuş olur." ^[347] Bu gruptan olan alimler, delil olarak şunları zikretmişlerdir

a. İstihsan zevkine göre davranmak, heva ve hevesine göre konuşmaktır. Dinî hükümlere dayanak olamaz. Herhangi bir hükmü istihšana dayandıran kimse, elinde hiçbir delil bulunmadığı halde hoşuna giden yere yönelip orayı Kâ'be kabul eden kimseye benzer.

b. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey İman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere de. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız aranızda herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüz zaman onu Allah'a ve Peygamber'e havale edin." ^[348]

Burada Allah Teala, kendisine itaat edilmesini ve Peygamber'e tabi olunmasını emrediyor, anlaşmazlık konusu olan meselenin hükmünün Kitab ve sünnete havale edilmesini beyan ediyor. Halbuki görüşten kaynaklanan istihsan, meseleyi ne Allah Teala'ya, ne de Rasulune (s.a.v.) havale etmektir.

c. Aklen en yüksek seviyede olmasına rağmen, Peygamberimiz (s.a.v.) dinî meselelerde nevasına ve kendi görüşüne dayanmıyor; Allah Teala'dan vahiy bekliyordu. Peygamber (s.a.v.)'den başkalarının, görüşlerine dayanarak istihsanı ileri sürmeleri nasıl caiz olur?

d. Dinî meseleler hakkında akla ve görüşe dayanmak, icihad ehli olmayanların görüş ve arzularına göre, şer'i hükümler koymalarına sebep olur. Bunları bu davranıştan alıkoymak mümkün değildir. Çünkü müctehidler gibi onların da akılları vardır. Bunlara, Kitab ve sünneti tam bilmediklerini söylemek birşey ifade etmeyecektir. Çünkü istihsan yapan müctehid de Kitab ve sünnete başvurmamaktadır.

İstihsan Hakkındaki Tartışmanın Mahiyeti:

Her iki tarafın ileri sürdüğü delillerden anlaşılıyor ki, İmam Ebu Hanife ve İmam Malik'in delil kabul ettikleri istihsan, İmam Şafii'nin reddedip iptal etmeye çalıştığı istihсандan tamamen farklıdır. Çünkü İmam Şafii'ye göre istihsan dinî delillere dayanmadan keyfi davranmak, heva ve hevesine göre konuşmaktır. Halbuki Hanefi ve Malikilerin kabul ettikleri istihsan, kıyas, maslahat, örf ve zaruret gibi şer'i delillere dayanan istihсандır.

Aslında bu ihtilaf, istihсандan neyin kasdedildiği belirtilirken kesin sınırların konulmamasındandır. Mesela, bir kısım alimler: "İstihsan; bir şeyi hoş görmektir" demişlerdir. Bu tarifin kapalı olduğu şüphesizdir. Diğer bir kısım alimlerse, "istihsan; müctehidin içine doğan ve ne olduğunu

açıklamaktan aciz kaldığı bir delildir" demişlerdir. Bu tarifin de gereği gibi açık olmadığı ortadadır. ^[349]

Şurası bir gerçektir ki, istihsan hususundaki ihtilaflar yersizdir. Sebebi ise; istihсандan neyin kasdedildiğini anlamamaktır.

Bu hususta Şafii Mezhebi'nden İbn Sem'an ^[350] şöyle der: "Eğer, istihsan, delilsiz olarak insanın hoşuna gittiğini söylemesi, heva ve hevesine göre fetva vermesi anlamında ise; elbetteki bu batıldır. Kimse de istihšana bu manayı vermemiştir... Şayet istihsan, belli bir delili bırakıp daha kuvvetli

bir delile başvurma manasında ise, kimse bunu reddetmemiştir."

Yine Şafii mezhebinden Kaffâl da şöyle der: "Eğer istihсандan temel esasların ifade ettikleri mana kastedilirse, delile dayandığı için böyle bir istihsan güzeldir. Şayet istihсандan maksat, hakkında temel esaslardan hiçbir delil olmayan, eşi ve benzen bulunmayan, sadece birşeyin iyi veya kötülüğüne velime dayanarak karar vermek ise, böyle bir istihsan mahzurludur."

Sa'deddin Taftazanî ise, [\[351\]](#) şöyle der: "İstihsanı savunanlar ve ona karşı çıkanlar çoktur. Aslında ihtilafın sebebi, her iki tarafın istihсандan ne kastedildiğini değişik şekilde anlamalarıdır. Çünkü istihsanın delil olduğunu söyleyenler, onun dört şer'i delilden biri olduğunu söylemek isterler. İstihsan yapanın kendi tarafından şer'i hüküm koyduğunu söyleyenler ise; "şer'i hiçbir delile dayanmadan kendi görüşüne göre bir şeyin hoş olduğuna hüküm vermektir" demek isterler. [\[352\]](#)

Kanaatimizce istihsan, kendi başına bir delil değildir. Aslında örf, maslahat, zaruret ve kıyas gibi diğer delillere dayanılarak hüküm verilir ve "istihšana dayanılarak hüküm verildi" denilir. Özel bir başlık altında zikredilmeyip, diğer deliller arasında zikredilmesi icab ederken, ayrı bir bölüm olarak işlenmesi, alimler arasında ihtilafa vesile olmuştur. Yoksa Hanefilerin istihšana dayanarak vardıkları neticelerin hemen çoğuna, Şafiiler diğer delillere dayanarak varmışlardır. İhtilaf sadece delilin adıdır...

7- İSLÂM'DAN ÖNCEKİ ŞERİATLER

Bu şeriatlerin hükümlerinden bazıları, Kur'an ve sünnette zikredilmemişlerdir. Diğer bazıları ise, zikredilmişlerdir. Bu itibarla önceki şeriatler iki kısma ayrılmaktadır.

I- Kur'an ve Sünnette Zikredilenler:

Kur'an- Kerim ve hadis-i şerifler İslâm'dan önceki ilahî dinlerde bulunan bir kısım hükümleri zikretmişlerdir. Bunlardan bazılarının İslâm'ın gelmesiyle geçersiz (mensuh) olduklarını, bir kısmının ise yürürlükte bırakıldığını beyan etmişler fakat bazıları hakkında herhangi bir açıklık getirmemişlerdir. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflere göre önceki şeriatler üç kısma ayrılmaktadır:

1. Neshedilen Hükümler (Kaldırılan Hükümler):

Alimler, bu tür hükümlerin müslümanlar için geçerli olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bunların neshedildiğine dair kesin deliller mevcuttur. Aşağıda zikredilen âyetler ve hadisler bu kabildendir:

"Ey Muhammed de ki: Bana vahyolunanlarda yiyen bir kişinin yediği herhangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak leş, veya akıtılmış kan veyahut domuz eti -ki bu pistir- yahut doğru yoldan çıkarak üzerine Allah'dan başkasının adı zikredilerek kesilen hayvanların yenmesi haramdır." [\[353\]](#)

"Biz yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağlarının dışında iç yağlarını da haram kıldık. [\[354\]](#)

Azgınlıklarından dolayı onları bu şekilde cezalandırdık. Şüphesiz ki Biz doğrucuyuzdur." [\[354\]](#)

Birinci âyet, İslâm şeriatında haram olanları beyan ediyor. İkinci âyet ise, aşağıdaki âyeti celilede açıklayıcı sebeplerden dolayı, özellikle yahudilere haram kılınan ve İslâm tarafından nesh edilip helal sayılan şeyleri zikrediyor.

"Yahudilerin zulmetmeleri, birçok kimseleri Allah yolundan alkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helal kılınan temiz şeyleri haram kıldık..." [\[355\]](#)

Peygamber efendimizin şu hadis-i şerifi de bu kabildendir.

Resulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Bana daha önce kimseye verilmeyen beş şey verildi. Bir aylık mesafedeki düşmanın kalbine korku salınmasıyla yardım olundum. Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Ümmetimden kime namaz vakti gelir çatarsa namazını kılsın. Ganimetler bana helal kılındı. Benden önce kimseye helal kılınmamıştı. Şefaate bana verildi. Evvelce peygamber sadece kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise, bütün insanlara gönderildim." [\[356\]](#)

Bu hadis-i şerif, önceki şeriatlarda ganimet malları haram iken, İslâmda helal kılındığını, ibadetlerin sadece ibadethanelerde yapılması zorunlu iken İslâmda bütün yeryüzünün mescid kılındığını ve diğer özellikleri beyan et-mektedir. [\[357\]](#)

2. Geçerliliğini Devam Ettiren Hükümler

Alimler bu tür hükümlerin müslümanlar için de geçerli oldukları hakkında ittifak etmişlerdir. Çünkü naslar bunları kabullenmiş ve bunlarla amel edilmesini talep etmişlerdir. Aşağıda zikredilen âyet ve hadisler bu kabildendir.

"Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi; sizin üzerinize de Allah'tan korkmanız için sayılı günlerde oruç farz kılındı." [\[358\]](#)

Görülüyor ki bu âyet orucun daha önceki ümmetlere farz kılındığı gibi müslümanlara da farz kılındığını ifade etmektedir.

Yine Peygamber efendimizden şu hadis-i şerif rivayet edilmiştir: Resulullah'ın ashabı:

"Ey Allah'ın Rasulu, bu kurbanlar nedir?" dediler. Resulullah:

"Bu atanız İbrahim'in sünnetidir" dedi. Sahabe-i kiram:

"Ey Allah'ın Rasulu, bunlardan bize birşey var mı?" dediler. Resulullah:

"Her tiiy için bir sevap vardır" buyurdu. Bunun üzerine, sahabeler:

"Ey Allah'ın Rasulu yünlere de mi?" sorunca, Resulullah şu cevabı vermiştir:

"Yüniün her bir tiiyüne bir sevap vardır." [359] Bu hadis-i şerifte kurbanların Hz. İbrahim'in sünneti ve bizler için de geçerli olduğunu beyan etmektedir.

3. Geçerliliği Hakkında Açıklama Bulunmayan Hükümler: Alimler, bu tür hükümlerin müslümanlar için geçerli olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir.

A. Hanefi, Maliki ve Şafii mezhebinden olan alimler, bu türden olan hükümlerle amel edilmesinin gerekli olduğunu söylemişler ve delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a. Şu âyetler, ilahi şeriatların birliğini bildirir: Bu da hükümleri kaldırılan ve belli bir ümmete, geçici olarak gönderilenler dışındaki hükümlerle amel edilmesini gerektirir.

"Allah, Nuh'a emrettiği, sana vahiyyle bildirdiğimiz İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya emrettiğimiz "dini ayakta tutun. Onda ihtilafa düşmeyin" emrini size de şeriat kıldı." [360]

"İşte bu peygamberler Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Sen de onların doğru yoluna uy." [361]

"Sonra sana: 'Hakka yönelen müşriklerden olmayan İbrahim'in dinine uy' diye vahyettik." [362]

"Ey Muhammed, sana da geçmiş kitapları tasdik eden ve onları muhafazası altına alan Kur'an'ı hakk ile indirdik. Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların heva ve heveslerine uyararak sana gelen haktan sapma..." [363]

"Ey Muhammed, sana vahyettiğimiz ve kendinden öncekileri tasdik eden bu Kitap, hakikatin tâ kendisidir..." [364]

b. Allah Teala Tevrat hakkında şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz Tevrat'ı Biz indirdik. Onda hidâyet ve nur vardır..." [365]

"Musa'nın kızgınlığı geçip sakinleşince yere attığı levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet vardır." [366]

Madem ki Tevrat'ta nur, hidâyet ve rahmet vardır öyle ise Kur'an ve sünnette anlatılan ve neshedildikleri bildirilmeyen önceki kitapların hükümleri ile amel etmek gerekir. Çünkü bunların Kur'an ve sünnette zikredilmeleri sahih olduklarının delilidir.

c. Peygamber efendimiz (s.a.v.) evli iken zina eden bir yahudinin cezalandırılması için Tevrat'a başvurmuştur. [367]

d. Hazreti Enes (r.a) Peygamber efendimizin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim bir namazı unutursa hatırladığı zaman onu kılsın. Namazın bundan başka keffareti yoktur." [368] Sonra şu âyeti okudu:

"... Beni anmak için namaz kıl." [369]

Bu âyet Hazreti Musa'yı anlatmaktadır. Resulullahın bunu hadisin akabinde zikretmesi, Hazreti Musa'nın şeriatındaki bir hükmü delil, gösterdiğini ifade eder.

e. Hazreti Abbas'ın oğlu Abdullah şöyle der:

"Resulullah Medine'ye geünce yahudilerin aşure günü oruç tuttuğunu gördü. 'Bu nedir?' diye sordu. Onlar: 'Bu mübarek bir gündür. Allah bu günde İsrail oğullarını düşmanlarından kurtarmıştır. Bu günde Musa oruç tutardı' dediler. Bunun üzerine Resulullah: 'Ben Musa'ya sizden daha yakınım'

dedi. O gün de oruç tuttu ve o gün de oruç tutulmasını emretti." [370]

Bu hadis-i şerif de Peygamberimizin geçmiş ümmetlere ait bir kısım hükümleri aynen yaptığını gösterir.

B. Mutezile Mezhebinden olan alimler ve bir rivayete göre İmam Ahmed b. Hanbel, Kur'an ve sünnette zikredilen ve geçmiş ümmetlere ait olup da geçerli olup olmamaları hakkında herhangi bir nas bulunmayan hükümlerle amel etmenin gerekmediğini söylemişler, delil olarak da şunları ileri sürmüşlerdir:

a. Önceki şeriatler geçiciydi. Belirli ümmetlere hastı. İslâm şeriatı ise, kıyamete kadar geçerli olmak üzere geldi ve kendinin haricindeki şeriatları neshetti, (hükmünü kaldırdı). Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"... Evvelce peygamber sadece kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise bütün insanlar gönderildim." [371]

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların heva ve heveslerine uyararak sana gelen haktan sapma. Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik..." [372]

Burada her peygamberin kendisine has bir şeriatı olduğu zikrediliyor. O halde geçmişlere has olan bizi bağlamaz.

b. Peygamber efendimiz Muaz b. Cebel'i (r.a) Yemen'e gönderirken aralarında şu konuşma geçmiştir: Resulullah:

"Bir mesele ile karşılaştığın zaman ne ile hüküm verirsin?" buyurdu. Muaz:

"Allah'ın Kitabıyla," dedi. Resulullah:

"Allah'ın Kitabında hükmünü bulamaz isen?" Muaz:

"Resulullah'ın sünnetiyle" dedi. Resulullah:

"Onda da bulamazsan?" Muaz dedi ki:

"Görüşümle icthad ederim. Elimden gelen gayreti harcamadan geri durmam." Bunun üzerine Resulullah şunu söyledi:

"Allah'ın Peygamberinin elçisini Allah ve Rasulünün razı olacağı şeye muvaffak kılan Allah'a hamd olsun." [373]

Şayet önceki şeriatlarla amel etmek gerekli olsaydı, Muaz bunu zikrederdi veya Resulullah ona bunu hatırlatırdı. Onlara başvurmadan önce icthad

etmesi caiz olmazdı.

c. Diğer yandan, birinci grubun ileri sürdüğü deliller, ilahi dinlerin Tevhid, iman, sevap, günah, ceza, dirilme; din, can, ırz, akıl ve malı koruma gibi ana hatlarda aynı olduklarını ifade etmektedirler. Çünkü şeriatların değişmesiyle bunlar değişmezler. Her ümmetin bunlara uyması gereklidir. Müdakkik alimler, birinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü İslâm dini, daha önceki ilahi dinleri tamamlamak için gelmiş ve sadece geçici hükümleri nesh etmiştir. Ayrıca, Kur'an ve sünnette zikredilip nesli edildikleri beyan edilmeyen bu şeriatların, ilahi hükümler olduğu nuhakkaktır. Madem ki neshedilmemişlerdir, bunlarla amel etmek gerekir.

Nitekim Abdullah b. Abbas (r.a):

"Davud kendisini imtihan ettiğimizi sandı, Rabbinden mağfiret diledi. Eğilip secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi." [\[374\]](#) âyeti okunurken Hazreti Davud'a uyarak secde etmiş ve şu âyeti hatırlatmıştır.

"... İşte bunlar Allah'ın nidâyete erdirdiği kimselerdir. Sen de onların doğru yoluna uy..." [\[375\]](#)

Muaz'ın rivayet ettiği hadiste önceki şeriatların zikredilmemesi, bunların Kitap ve sünnetin kapsamına girmelerindedir. Çünkü bunları bilmenin tek yolu Kitap ve sünnettir. Bu nedenle ayrıca zikredilmemişlerdir.

Nesh Edildiği Belirtilmeyen Önceki Şeriatlere Misaller:

"Biz Tevrat'ta onlara şu hükümleri farz kılmıştık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş diye kısas yapılır. Yaralarda da kısas vardır." [\[376\]](#)

Fıkıh âlimleri bu âyeti delil göstererek, kısasta erkek-kadın ayırımının olamayacağını söylemişlerdir. Çünkü âyette, "cana can" ifadesinin geçtiği beyan edilmiştir.

"Onlara -sırası gelenin nöbetinde hazır bulunması üzere- suyun deve ile kendileri arasında taksim edildiğini ve nöbetleşe içeceklerini bildir." [\[377\]](#)

Bazı alimler bu âyeti celileyi delil göstererek ortakların müşterek malı nöbetleşe kullanabilecekleri hükmüne varmışlardır. Bu âyet hazreti Salih'in devesinden ve onun ümmetinden bahsetmektedir.

"Yusuf, kardeşinin yüklerini hazırlatınca, bir su kabını öz kardeşinin yüküne koydu. Sonra Yusuf'un adamlarından bir tellal arkalarından şöyle bağırdı: Ey kafile, siz mutlaka hırsızsiniz. Yusuf'un kardeşleri onlara dönerek: Ne kaybettiniz? dediler. Biz hükümdarın su kabını kaybettik. Bulup getirene bir deve yükü mükafat var, dediler." [\[378\]](#)

Bazı alimler, burada zikredilen "bir deve yükü mükafat var" ifadesine dayanarak, "mükafatlandırma" sözleşmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu hüküm Yusuf (a.s.)'ın şeriatında olan, Kur'an tarafından zikredilen, halen geçerli olup olmadığı beyan edilmeyen bir hükümdür.

II- Kur'an ve Sünnette Zikredilmeyen Önceki Şeriatler:

Alimler, Kur'an ve sünnette zikredilmeyen önceki şeriatlerle amel edilmeyeceğini, çünkü bunlara güvenilmeyeceğini bildirmişlerdir.

8- MESALİH-İ MÜRSELE

Mesalih; maslahanın çoğuludur. Manası; faydalı olan şeyler demektir. Mürsele kelimesinin manası ise; salıverilen, serbest bırakılan, ne olduğu hakkında nas bulunmayan demektir.

İki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulan Mesalih-i Mürselenin istilahi manası ise, faydalı görülen, ancak şer'i bir delil olup veya olmayacağına dair herhangi bir nas bulunmayan şeylerdir. Tariften de anlaşıldığı gibi, hakkında nas bulunmayan, ancak insanların faydasına olacağı tesbit edilen hususlara mesalih-i mürsele denir. Mesela, çeşitli sahifeleri bir araya toplayarak Kur'an-ı Kerim'i bir kitap haline getirmek, para basmak vb. şeyler, mesalihi mürseleyle dayanılarak varılan neticelerdir. Zira bunları yapma hakkında herhangi bir nas bulunmamaktadır. Eğer bulunsaydı, itibar edilen maslahatlardan olurlardı ve mesalih-i mürseleyle girmezlerdi.

Anlaşıldığı gibi, maslahatlar başlıca üç kısma ayrılmaktadır.

1. Dinin itibar ettiği maslahatlar.

2. Dinin reddettiği maslahatlar.

3. Dinin bahsetmediği ve serbest bıraktığı maslahatlar.

İşte mesalihi mürsele son bölümdekilerine denilmektedir.

Mesalih-i mürselenin izahına girişmeden önce, İslâm dininin hangi tür maslahat ve menfaatlara itibar ettiğini ve hangilerini reddettiğini kısaca zikretmek gerekmektedir.

Şüphesiz ki, İslâm şeriatı, insanlar için iyi ve hayırlı olan şeyleri gerçekleştirmek amacıyla gelmiştir. Bu itibarla şeriat, insanların faydalı şeyleri yapmalarını, zararlı olanları terketmelerini istemiştir. Çünkü İslâm bütünüyle adalet, rahmet, hikmet ve hayırdır. Herhangi bir hükümde adalet bırakılır, zulme başvurulursa veya merhamet terkedilir, insafsızca davranılırsa, yahut hikmet bir tarafa itilir, abesle iştilgal edilirse, ya da maslahat ve menfaatler çiğnenir, zarar ve ziyana götürecek yollara başvurulursa, böyle bir hüküm, her ne kadar teville dine yamalanmaya çalışılsa dahi, hiçbir zaman şer'i bir hüküm değildir.

Çünkü şeriat, Allah Teala'nın kulları arasındaki adalet kaynağı, yarattıkları arasındaki merhamet menbaı, Allah Teala'nın varlığını isbat eden hikmet pınarı ve Peygamberinin doğruluğunu gösteren delillerin hülasasıdır. Şimdi, bu maslahatları sırasıyla görmeye çalışalım:

1- İslâm Şeriatının İtibar Ettiği Maslahat ve Menfaatler.

Bunları da kendi aralarında üç kısma ayırmak mümkündür. Zaruri maslahatlar, tabii maslahatlar ve tamamlayıcı maslahatlar.

1. Zaruri Maslahatlar:

Bunlar, insan hayatının devamını sağlayan bir kısım temel esaslardır. Öyle ki bunlar, çiğnendiği takdirde hayat düzeni bozulur, anarşi yaygınlaşır, fitne ve fesad her yeri kuşatır. Bu maslahatları gözetmenin hedefi, şeriatın gayesi olan şu beş hususu muhafaza altına almaktır. Bunlar da; din, can, akıl, soy ve maldır.

A. Dini Koruma Maslahatı:

Dinimiz, İslâm inancını savunmaya, müslümanları dinden çıkarmaya çalışanlara karşı savaşmaya, dinden döneni cezalandırmaya ve yeryüzünde bulunan bütün kâfirleri yıldırıp İslâm'ı küre-i arzda hakim kılmaya büyük bir önem vermiş ve bunları gerçekleştirme yolu olarak da cihadı farz kılmıştır.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Fitne ortadan kalkıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın..." [\[379\]](#)

"Hiçbir fitne kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın..." [\[380\]](#)

"Kitap ehlinde Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenler, Allah'ın ve Peygamberin haram kıldığını haram saymayanlar ve hak din olan "İslâm"ı

din edinmeyenlerle, boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." [\[381\]](#)

"Ey iman edenler! Çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın. Sizi sert ve kuvvetli bulsunlar. İyi bilin ki, Allah kendisinden korkanların yanındadır." [\[382\]](#)

"Ey Peygamber! Kâfir ve münafıklarla cihad et. Onlara karşı sert davran. Onların vacip kalacakları yer cehennemdir. Orası varılacak ne kötü bir yerdir." [\[383\]](#)

Peygamber efendimiz (s.a.v.)'de cihad hususunda şöyle buyurmaktadır:

"Kim cihada çıkmadan ve cihad etmeyi kalbinden geçirmeden ölürse, bir tür münafıklık üzerine ölmüş olur." [\[384\]](#)

"Rızıkım mızrağımın gölgesi altında kılındı. Zillet ve aşâğılık emrime karşı gelenlere verildi." [\[385\]](#)

"İyi bilin ki, cennet kılıçların gölgesi altındadır." [\[386\]](#)

"Nefsim kudret elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki, Allah yolunda yara alan hiç kimse yoktur ki (yolunda yara alanı Allah daha iyi bilir ya) kıyamet günü rengi kan renginde, kokusu misk gibi kokarak haşrolmasın." [\[387\]](#)

"Dinara kul olanın burnu yere sürünsün. Dirheme kul olanın burnu yere sürünsün, kumaşa kul olanın burnu yere sürünsün. Kendisine birşey verildiğinde razı olur, verilmediğinde ise kızar, işte bunun burnu yere sürünsün. Başaşağı dikilsin. Ayağına diken battığında çıkarmaktan acizdir. Diğer yandan ne mutlu o kula ki, Allah yolunda cihadda atının yularını tutmuş, saçları birbirine karışmış, ayakları toza bürünmüştür. Eğer kendisine nöbet verilse, nöbet tutar, orduyu arkadan koruma vazifesi verilse, arkada bekler. İzin istese kimse ona izin vermez. Birine şefaati olmaya kalkışsa yardımı reddedilir." [\[388\]](#)

İşte bu müjdelerden dolayıdır ki, sahabe-i kiram Allah yolunda cihadda, canlarını vermekten hiç çekinmemişler, böylece isimleri tarihin sayfalarına altın harflerle yazılmış ve biz mü'minler için numune-i imtisal olmuşlardır. Hülâsa, müslüman, saldırganlara karşı dinini koruma zorundadır. Veleki bu, en değerli olan canı pahasına olsa da. Zira dini olmayan bir toplumda zulüm, anarşi ve fesad hakim olur. Haklı, haksız mefhumu ortadan kalkar. Biz bunu dini uyuşturucu bir afyon sayan komünist ülkelerde veya dini istismar eden kapitalist ülkelerde açıkça müşahade etmekteyiz. Bütün maddi imkanlarına rağmen, huzursuz, tedirgin bir hayat yaşadıkları açıktır. Ne yazık ki, müslüman olan bazıları bunların hayranıdır!

B. Canı Koruma Maslahatı:

İslâm dini, insanların hayatını güven altına almak için kesin tedbirler almış ve müslümanlara bu tedbirlere uymalarını emretmiştir.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Hata dışında bir mü'min diğer bir mü'mini öldüremez. Kim bir mü'mini hata ile öldürürse, bir mü'min köle azad etmesi, bir de ölünün ailesine diyet teslim etmesi gerekir... Bunu bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için arka arkaya iki ay oruç tutması gerekir. Allah

alimdir, hakimdir. (Herşeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir)." [\[389\]](#) Suçsuz yere bir mü'minin canına kıyan hakkında ise, şöyle buyuruyor:

"Kim bir mü'mini kasden (kanunun helal olduğuna inanarak) öldürürse, onun cezası cehennemdir. Orada devamlı olarak kalacaktır. Allah ona gazab ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azab hazırlamıştır." [\[390\]](#)

Allah Teala, mü'minin canına kasden kıyana dünyada nasıl bir ceza verileceğini beyan ederek de şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler. Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı." [\[391\]](#)

"Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır. Gerekir ki Allah'tan korkasınız." [\[392\]](#)

Yine Allah Teala geçmiş ümmetlerde de kısasın farz olduğunu belirterek şöyle buyuruyor:

"Biz, Tevrat'da da onlara şu hükümleri farz kılmıştık. Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ile kısas yapılır. Yaralarda da kısas vardır..."^[393] Görüldüğü gibi, İslâm, canın korunması için ciddi tedbirler getirmiştir. Onda tarafgirliğe, adam korumaya, gevşeklik ve ihmale yer yoktur. Hükümleri net ve kesindir. Manevi hastaları tedavi edicidir. Kimsenin yaygarasına bakmaz, gerekenin yapılmasını emreder.

C. Akli Koruma Maslahatı:

İslâm'da kişinin devamlı akli başında biri olması istenilmektedir. Bu nedenle insanı uyuşturup sarhoş eden şeyler haram kılınmıştır. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları sadece şeytanın işlerinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçının ki, kurtuluşa eresiniz."^[394]
"Şüphesiz ki şeytan, kumar ve içki ile aranızda düşmanlık ve kin sokmayı, sizi Allah'ı anmadan ve namazdan men etmeyi ister. Hâlâ bunlardan vaz geçmez misiniz?"^[395]

Bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den de şu hadisler rivayet edilir: Abdullah b. Ömer ve Enes b. Malik, bazı arklarla şu hadis-i şerifi rivayet ederler. Resulullah (s.a.v.), içki ile ilgili olarak on kişiye lanet etmiştir:

"Onu sıkıp içki yapana, sıktırana, içene, taşıyana, taşıttırana, sunana, satana, parasını yiyene, satın alana, satın aldırana."^[396]

Ukbe b. Haris der ki:

Peygamber efendimiz (s.a.v.)'e, Nuayman veya Nuayman'ın oğlu sarhoş olarak getirildi. Bu durum, Peygamber efendimizin gücüne gitti. Evde bulunanlara ona sopa atmalarını emretti. Evdekiler, o sarhoşu hurma dallarıyla ve takunyalarla dövdüler. Ben de onu dövenlerdendim."^[397]

Akli korumanın ciddiyetini bilen Hz. Ömer (r.a), bizzat kendi oğluna içki içme cezasını herhangi bir acıma hissine kapılmadan Allah rızasını talep ederek uygulamıştır.^[398]

D. Nesli Koruma Maslahatı:

İslâm, insanların dürüst ve namuslu olmalarını, soylarının bozulmamasını, mükemmel insan olmalarını istemektedir. Bu itibarla insanların ırz ve namuslarını lekeleyecek veya nesillerini ifşa edecek her türlü şer kapısını kapatmış, böylece toplumun ıslahı için gereken tedbirleri almıştır. İslâm'ın emirlerini unutup, şehvani arzularına köle olan kişilere karşı, layık oldukları cezayı vermiştir. Bu cezaları üç grupta sınırlamak mümkündür.

a. Yüz Değnek Vurma Cezası:

Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle varid olmuştur:

"Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve ahiret gününe İman ediyorsanız, Allah'ın dinini tatbik hususunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalarına şahid olsun."^[399]

Bu ceza bekâr olarak zina eden erkek ve kadına mahsustur.

b. Taşlayarak öldürme Cezası (Recm)

"Abdullah b. Abbas der ki:

Ömer b. el-Hattab, Resulullah'ın minberi üzerinde bulunurken şunları söyledi:

Şüphesiz ki Allah, Muhammed'i hakk ile gönderdi, O'na Kitap indirdi. Recm âyeti de O'na indirilenlerdendi.^[400] Biz onu okuduk. Anladık ve düşündük. Resulullah, recm cezasını uyguladı. O'ndan sonra biz de tatbik ettik. Korkarım; zaman uzar, biri çıkar der ki, Allah'ın Kitabında recm'i bulamıyoruz. Böylece Allah'ın indirdiği bir farizayı bırakarak sapar. Şahidlerin bulunması veya gebeliğin olması yahut da zina edenin itirafta bulunması şartıyla evlenmiş olan kişinin recmedümesi, Allah'ın Kitabında bir gerçektir. Zina eden erkek olsun kadın olsun.^[401]

c. Zina İftirasında Bulunana Seksen Değnek Cezası:

"İffetli kadınlara zina isnad edip de, sonra bu iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremeyenlere, seksen değnek vurun. Onların şahidliklerini de ebediyen kabul etmeyin. İşte onlar fasıkların tâ kendileridir."^[402]

İşte bu hükümler muvacehesinde, Peygamber efendimiz (s.a.v.), ashabından Maiz b. Malik el-Eslemi'yi ve Cüheyriye kabilesinden bir kadını recmetmiştir.^[403]

E. Malı Koruma Maslahatı:

İslâm, ahnteriyile kazanılan helal malın, korunmasını teminat altına almış, mala saldırmayı ve onu sömürmeyi yasaklamış, bu gibi suçlan işleyenlere değişik cezalar getirmiştir.

a. Hırsızın Cezası:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Erkek ve kadın hırsızların, yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin. Allah Aziz'dir, Hakim'dir. (Herşeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir)." [\[404\]](#)

b. Yol Kesenin, Çeşitli Yollarla Müslümanların Malına Saldırının Cezası:

"Allah ve Rasulüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi ya da yeryüzünde başka bir yere sürülmeleridir. Bu, dünyada onlar için bir zillettir. Ahirette ise onlar için büyük bir azab vardır." [\[405\]](#)

c- Faizli İşlem Yapararak İnsanların Malını Sömürmenin Durumu:

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Ve eğer iman ediyorsanız, ana paranızdan artık olan faizi terkedin. Eğer böyle yapmazsanız Allah'a ve Resulü'ne karşı harb ilan etmiş olduğunuzu bilin..." [\[406\]](#)

Bu hususta Resulullah (s.a.v.)'in şu hadis-i şerifleri ne kadar dehşetlidir. Resulullah (s.a.v.) buyuruyor ki:

"İsra ve Miraç günü bir topluluğa götürüldüm. Karınları evler kadardı. Karınlarının içinde dıştan görülen yılanlar vardı.

"Ey Cebrail bunlar kimdir," diye sordum.

"Bunlar faiz yiyenlerdir," dedi." [\[407\]](#)

Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyuruyor:

"Faiz'de yetmiş çeşit günah vardır. En hafifi kişinin annesiyle zina etmesidir." [\[408\]](#)

Abdullah b, Mes'ud der ki:

"Resulullah (s.a.v.), faizi yiyene, yedirene, ona şahitlik edene ve onu yazana la'net etti." [\[409\]](#)

2. Tabii Maslahatlar:

Bunlar, insanların zorluk, darlık ve sıkıntıları gidermeleri için muhtaç oldukları bir kısım faydalı şeyler ve menfaatlerdir. Öyleki; bu gibi maslahatların yerine getirilmemesi halinde, zaruri maslahatlarda olduğu gibi, insanların hayat düzeni bozulmaz, her tarafa anarşi yayılmaz. Bununla beraber, bu türden olan maslahatların yokluğu durumunda hayat zorlaşır, hayatın akışında bazı sıkıntılar görülür.

Kur'an-Kerim ve sünnet-i nebeviyye, insanlardan zorlukları gidermenin İslâm dininin temel prensiplerinden biri olduğunu beyan etmişler ve bu türden olan maslahatları da dinen itibar edilen maslahatlardan olduklarını bildirmişlerdir.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"... Allah, size bir zorluk çıkarmayı dilemez..." [\[410\]](#)

"... O, dini için sizi seçti. Atanız İbrahim'in dini olan İslâm'da size bir güçlük yükledi." [\[411\]](#)

"... Allah size kolaylık diler, size zorluk dilemez.." [\[412\]](#)

"... Allah sizden yükü hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf olarak yaratılmıştır." [\[413\]](#)

Peygamber efendimiz (s.a.v.)'den, bu hususla ilgili olarak şu hadis-i şerifler rivayet edilmiştir:

Ebu Umame der ki: Resulullah'la beraber müfrezelerin birinde bulunuyorduk. Aramızdan biri, içinde az miktarda su bulunan bir mağaranın önünden geçmiş ve nefsi kendisini şöyle bir düşünceye sevk etmişti:

"Ben bu mağaranın içinde kalayım. Buradaki sudan içip çevresindeki bitkilerden faydalanayım ve dünyadan uzaklaşıp inzivaya çekileyim." Sonra kendi kendine şöyle demiş:

"Ben, Resulullah'a gidip bunu O'na anlatayım. Bana izin verirse bu işi yapayım. Vermez ise yapmayayım." Sonra gelip Resulullah'a şöyle dedi:

"Ey Allah'ın Rasulü! Ben, bana yetecek kadar içinde su ve çevresinde bitki bulunan bir mağaraya tesadüf ettim. Nefsim bana orada kalmamı ve inzivaya çekilip dünyadan uzaklaşmamı hoş gösterdi."

Ebu Umame der ki: Resulullah, ona şu cevabı verdi:

"Ben, ne yahudilikle gönderildim, ne de hristiyanlıkla. Fakat ben, kolay olan hanif dinle gönderildim. Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, sabah veya akşam Allah yolunda cihada gitmek, dünya ve dünyada bulunan herşeyden daha hayırlıdır. Sizden birinizin (savaşta)

safta durması altmış yıllık namazından daha hayırlıdır."^[414]

Görüldüğü gibi Resulullah (s.a.v.), zor olan bir dinle gönderilmediğim beyan ediyor.

Hz. Aişe (r.anh) şöyle der: Resulullah, iki şey arasında serbest bırakıldığı zaman, -günah olmadıkça- mutlaka daha kolay olanı seçerdi. Şayet kolay taraf günah olursa, insanların ondan en çok uzak duranı idi.^[415]

İslâm'ın getirdiği birçok ruhsatlar, insanlardan zorlukları gidermek, onların yüklerini hafifletmek ve yükümlü oldukları vazifeleri kolaylaştırmak maksadına matuftur. Mesela: Yolcu olanın dört rek'atlı farz namazlarını iki rek'at kılması, Ramazan ayında hasta veya yolcu olanın orucunu bozabilmesi, diyetin sadece hata ile öldürene değil, onun bütün ailesine yükletilmesi bu gibi ruhsatlardandır.

3. Tamamlayıcı Maslahatlar:

Bunlar, kişinin şahsiyetini, güzel ahlaklı olmasını, nezaketle davranmasını ilgilendiren maslahatlardır. Öyle ki, bunların bulunmaması durumunda ne hayat düzeni bozulur, ne de insanların yaşantısında bir zorluk veya sıkıntı sozkonusu olur. Fakat hayatın güzelliği gider, nezaket kalmaz ve iyi ahlak zedelenir.

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye, bu gibi maslahatların da şeriatın koyucusu yüce Mevla'nın itibar ettiği maslahatlardan olduğunu beyan etmişlerdir.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Allah, size bir zorluk çıkarmayı dilemez. Fakat O, temizlenmenizi ve üzerindeki nimetini tamamlamak ister ki, şükredesiniz."^[416]

"De ki: Allah'ın kulları için var ettiği zineti ve temiz rızıkları kim haram etti..."^[417]

Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."^[418]

İslâm'ın getirdiği çeşitli temizlik yolları, yeme-içme adabı, bayram ve Cum'a günlerinde yeni ve temiz elbiseler giymek gibi hükümler bu tür maslahatlara binaendir.

2- Dinin Reddettiği Maslahatlar

Şer'i naslar, insanların maslahat ve menfaatine uygun zannedilen bazı hususları iptal etmiş ve geçersiz saymıştır. Dolayısıyla bu tür maslahatların aslında maslahat olmadığı, bu nedenle de şeriatın koyucusu yüce Mevla tarafından yasaklandığı anlaşılmaktadır. Mesela; Erkek kadının mirasta eşit tutulmalarının, tarafların maslahatına olduğunu iddia etmek gerçek dışı bir hayaldir. Çünkü diyet, nafaka, mihir ve benzeri hususlarda erkeğin yükümlülüğü daha ağır olduğu için miras payının da kadının payının iki katı olması tarafların menfaatine olacağı beyan edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Allah, size evlatlarınızın miras taksimi hususunda, erkeklerin paylarının kadınların iki katı olmasını emretmektedir."^[419]

Yine Allah Teala, kafirlerle savaşmayı, onlarla barış içinde yaşamamanın, müslümanların maslahat ve menfaatine olacağını sanmanın kötü bir kuruntu olduğunu, müslümanların asıl maslahatlarının onlarla savaşmakta bulunduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur:

"Hoşunuza gitmediği halde savaşmak size farz kıldı. Belki de hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır. Yine belki de hoşunuza giden bir şey sizin için daha kötüdür. Siz bilmezsiniz, Allah bilir."^[420]

"Ey iman edenler! Savaşa giderken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın geri dönmeyin."^[421]

3- Mesalihi Mürsele

Bir kısım maslahat ve menfaatler de vardır ki, bunlara dinen itibar edilip edilmeyeceğine dair herhangi bir nas yoktur. İşte bu tür mahlahatlara serbest bırakılan maslahatlar anlamına gelen "Mesalih-i Mürsele" adı verilmiştir. Mesela: Kur'an-ı Kerim'i, yazıldığı deri, taş ve benzeri şeylerden toplayarak tek kitap haline getirmek, para basmak, ve buna benzer işler "Mesalih-i Mürsele"ye dayanılarak yapılan hususlardır. İşte burada bizi ilgilendiren bu tür maslahatlardır.

Mesalih-i Mürsele'nin Hükümlere Dayanak Olup Olmayışı: Daha önce de belirtildiği gibi, müctehid, ortaya çıkan yeni olay ve durumların şer'i hükümlerini tesbit etmek için, Kur'an-ı Kerim'e başvurur. O'nda, aradığı hükmü bulamazsa, Sünnete başvurur. O'nda da bulamazsa, aradığı hüküm hususunda icma olup olmadığını araştırır. İcma'da da bulamazsa, kıyasa başvurur. Şayet müctehid, kıyas yapacak bir hüküm de bulamaz ve yeni hadiseye hüküm bulmak insanların maslahat ve menfaatlerini gerektiriyorsa, maslahata dayanarak hüküm verir. Ancak böyle bir durumda müctehidin Mesalih-i Mürsele'ye dayanarak yeni bir hüküm çıkarabileceği hususunda ihtilaf vardır:

1. Bazı alimler, Mesalih-i Mürsele'nin şer'i hükümlere dayanak olacağını bildirmiş ve delil olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

a. İslâm şeriatı, insanların iyiliğine olan şeyleri gerçekleştirmek ve kendileri için kötü olan şeyleri ortadan kaldırmak suretiyle onların maslahat ve menfaatlerini gerçekleştirmektedir.

b. İnsanların her zaman yeni bir kısım menfaat ve maslahatları ortaya çıkar. Yeni ortaya çıkan bu maslahatlara hüküm bulunmadığı takdirde bunlar iptal edilmiş ve şer'i hükümler dondurulmuş olur.

Bu da şeriatın, insanların dünya ve ahiret menfaat ve maslahatlarını gerçekleştirme gayesine ters düşer. İslâm'ın her yer ve her zamanda uygulanabilirliğine aykırı olur.

c. Sahabe-i Kiram, Mesalih-i Mürsele'nin delil olduğuna dair ittifak etmişlerdir.

Mesela, Hz. Ebu Bekir (r.a), İslâm ümmetinin menfaatim gözünde bulundurarak, Hz. Ömer (r.a)'ı kendisinden sonra halife seçmiştir.

Yine Hz. Ebu Bekir (r.a), Kur'an-ı Kerim'i muhafaza etmek, O'nun zayı' olmasını önlemek amacıyla Hz. Ömer (r.a) ve diğer sahabe-i kiram (r.a)'ın görüşlerini almış ve çeşitli sahifelere yazılmış olan Kur'an-ı Kerim'i tek kitapta birleştirmiştir. Hz. Ebu Bekir (r.a) önce bu işi yapmaktan çekinmiş, "Rasulullah'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yapayım" demiştir. Fakat, Hz. Ömer (r.a), O'na: "Vallahi bu iş hayırlıdır ve İslâm'ın maslahatıdır" diye cevap verince, Hz. Ebu Bekir (r.a) bu işi yapmıştır.

Keza, Hz. Ömer (r.a), maslahata dayanarak, haraç alma sistemini tesis etmiş, bu günkü resmi dairelere tekabül eden divanlar oluşturmuş ve hapishaneler kurmuştur.

Yine Hz. Ömer (r.a) maslahata dayanarak, fiziken yakışıklı olan Nasr b. Haccac'ı, kadınların fitneye düşmemeleri için Basra'ya sürgün etmiştir. Nasr, Hz. Ömer (r.a)'e, "Benim günahım ne?" deyince, Hz. Ömer (r.a), "Senin bir suçun yok. Hicret yurdunu senden temizlemediğim için suç benimdir" cevabını vermiştir. Nasr'ın annesi, Hz. Ömer (r.a)'a gelip şöyle demiştir: "Ey Emirel mü'minin! Yarın Allah'ın huzurunda senden davacı olacağım. Senin oğulların Asım ve Abdullah yanında yatıyorlar. Oğlum Nasr ile benim aramda ise uzun yollar, ıssız çöller ve büyük dağlar var."

Hz. Ömer (r.a), kadına şu cevabı vermiştir: "Asım ve Abdullah'a duvarlar arkasından kadınlar meyledip ah çekmiyor." [422]

Hz. Osman (r.a), maslahata dayanarak çeşitli kıraatlardaki mushafı yaktırıp en meşhur kıraatla yazılan bir mushafın bütün şehirlere yayılmasını emretmiştir.

Hz. Ali (r.a) temizleyici, boyacı, marangoz ve terzi gibi sanat erbabına, verilen eşyaları zayı etmeleri halinde bedellerini ödemelerini emretmiş ve

"İnsanların maslahatı ancak böyle gerçekleşir" buyurmuştur. [423]

2. Diğer bir kısım alimler de mesalili mürselenin dini hükümlere dayanak olamayacağını söylemişler ve delil olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

a. İslâm şeriatı insanların bütün maslahatlarını gerçekleştiren hükümleri getirmiştir. Bu hükümler ya açıkça naslarla beyan edilmiş, veya kıyasa esas olacak benzerleri bildirilmiştir. Bunun aksini iddia etmek şeriatın eksiksizliğine ters düşer ve şu âyeti celile ile çatışır:

"... Bugün dininizi kemale erdirdim. Size nimetlerimi tamamladım ve din olarak size İslâm'ı seçtim..." [424] Şeriatın dikkat çekmediği bir maslahat ortaya çıkarsa, bu hayali bir maslahattır, gerçekte maslahat değildir.

Maslahatı delil kabul edenler, bunlara şu cevabı vermişlerdir: Sadece naslarla açıklanan veya işaret edilen maslahatlara itibar edip diğerlerine itibar etmemek, ortaya çıkan yeni maslahatlar karşısında müctehidin aciz kalmasına sebep olur. "Bunlara itibar edilerek, bir kısım yeni hükümler koymak şeriatın kemaline ve eksiksizliğine ters düşer" iddiası tutarsızdır. Aslında, naslarla açıklanmayan maslahatlara da itibar etmek şeriatın eksiksiz olmasını teminat altına alır. Zaman ve mekanlar değişse de bütün insanların maslahatları korunmuş olur. Ayrıca mesalih-i mürsele sadece muamelatta (dünyaya ait meselelerde) delil kabul edilir. Sır ve hikmeti ancak Allah tarafından bilinen ibadetlerde delil sayılmamaktadır. Bu nedenle maslahata itibar etmek mahzurlu değildir.

b. Mesalih-i mürseleyle dayanarak hüküm çıkarmak, idareciye ve fıkıh alimlerinden nefislerine uyanlara ve hırslarına kapılanlara yol açmış olur. Böylece bunlar, şeriatı olmayan hükümleri ona sokmuş olurlar. İnsanların maslahatlarını gerçekleştirme gerekçesiyle aslında insanların zararına olan bir kısım hükümler koyarlar.

Maslahatı delil kabul edenler, bu iddiaya karşı şunları söylemişlerdir: İdareci ve fıkıh alimlerinin heva ve hevesine uymalarından korkmak, insanların maslahat ve menfaatlerini ihmal etmeyi gerektirmez. Çünkü, bu tür kötü niyetli insanların şerrinden emin olma yolu maslahatı delil saymamak değil, bunları insanların başından ve dîni sahadan uzaklaştırmaktır. Zira, heva ve hevesine esir olanın ve kalbini fesad kaplayanın İslâm şeriatına zararlı olması her halükârda mümkündür. İster maslahata dayansın, isterse açık naslarla dayanmış olsun. Çünkü fasid teviller yoluyla, nasları asıl manalarından saptırmak her zaman muhtemeldir.

c. Mesalih-i mürseleyle dayanarak hüküm koymak, şer'i hükümlerin zaman ve mekana göre değişmelerine yol açar. Bir şeyin maslahata dayanılarak belli bir zamanda veya ülkede helal olduğu, aynı şeyin başka bir zamanda veya ülkede insanların zararına rinadır gerekçesiyle haram olduğu söylenmiş olur. Şeriatın birliğine, değişmezliğine ve ebediliğine ters düşer.

Maslahatı delil kabul edenler, bu gerekçeye de şu cevabı vermişlerdir: Maslahattan kaynaklanan ihtilaf, şeriatın temel esaslarındaki ihtilaf olmayıp, haklarında kesin nas bulunmayan çok tali ve cüz'î meselelerdeki ihtilafdır. Bu tür ihtilaf, şeriatın birliğine, değişmezliğine ve genelliğine asla gölge düşürmez. Bir kısım tecrübe ve tatbikatlarla insanların maslahatına uygun olup olmadığı tesbit edilen durumların elbetteki zamandan zamana veya ülkeden ülkeye değişme ihtimali vardır. Mesela, eskiden hüviyet ve pasaport taşıyıp taşımamak serbest İken, bugün taşımayı mecburi saymak şer'i şerifin hiçbir hükmüne hâlel getirmez.

Mesalih-i Mürselenin Şartları:

Mesalih-i mürselenin şer'i bir delil olduğunu kabul edenler, dinen delil olabilecek bir maslahatın aşağıda zikredilecek hususlara sahip olmasını şart koşmuşlardır. Böylece, maslahatla heva ve heves birbirine karıştırılmasın, insanlar nefislerine hoş geleni mubah saymasınlar ve şehvani arzularını şeriat edinmesinler. Bu şartlar kısaca şunlardır;

1. Maslahatlar gerçek olmalı, hayali olmamalıdır. Bir maslahatın şer'i hükümlere esas olabilmesi için, ehlülhal velakd ve özel ihtisas sahiplerince itibar edilen bir maslahat olmalıdır. Yani, bunlarca maslahatın gerçekten insanların menfaatlerini teminat altına alan, onlardan zararlı şeyleri uzaklaştıran hükümlere dayanak olduğu kabul edilmelidir.

Bu itibarla bir kısım insanların maslahat sandıkları hayali şeyler, dinî hükümlere mesned olamaz. Mesela, kadını boşama hakkının kocadan alınıp hakime verilmesinde maslahat bulunduğunu söyleyenler, yanılmaktadırlar. Zira, bunda maslahat değil, aile ve toplumun fesadı söz konusudur. Çünkü böyle bir faraziyede evlilik bağları, rıza, sevgi ve istekle devam etmeyip, kanunun zorlamasıyla devam etmiş olur. Eşlerin ailevî münasebetleri, kendilerinden çok uzakta bulunan üçüncü bir şahıs tarafından tanzim edilmiş olur. Aile içi problemlerden kaynaklanan ve sebepleri gizli kalan şiddetli geçimsizliği devam ettirilip ettirilmemesinde aileye tamamen yabancı olan hakimi yetki sahibi kılmak, elbetteki eşlerin

maslahatına değil, zararınadır.

2. Maslahatlar genel olmalıdır. Bir veya birkaç kişiye özgü olmamalıdır. Mesela, kâfirlerle savaşmak, savaştan zarar görecektir olan müslümanların zararınadır. Ama kâfirleri yıldırım ta bütün müslümanların maslahatı bulunduğundan özel maslahata itibar edilmez.

3. Maslahat, şeriatın gayesine uygun olmalıdır. İslâmın gayesine ters düşen maslahatlara itibar edilmez. Mesela, kâfirlere boyun eğmek müslümanların maddeten zarar görmeme gibi, bir maslahatını gerçekleştirmiş olsa da, İslâmın genel gayesi olan küfrü çöktürmeye ters düştüğü için, böyle bir boyun eğme, maslahat değil bilakis zarardır.

Zira Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın. Sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir." [\[425\]](#)

Mesalih-i Mürsele Hakkında Alimlerin Görüşleri

Fıkıh alimlerinin çoğunluğu maslahatın dini hükümlere esas olabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak maslahatta aranılan şartlar bakımından aralarında farklar vardır.

1. Hanefî ve Şafîî alimlerinin geneli, maslahatın kıyasa giren maslahatlardan olmasını şart koşmuşlardır. Öyle ki, hükmü nas ile sabit olan asıl bir mesele olmalı, kıyasa esas olacak mazbut bir illet bulunmalı ve hükmü belli olmayan tali meseleyi asıl meseleye kıyaslamada bir maslahat gerçekleştirilmelidir. Mesela, üzüm suyundan yapılan içkiye, diğer sarhoş edici şeyleri kıyasta maslahat vardır.

Görüldüğü gibi, bu guruptan olan alimler, itibar edilen maslahatları almışlardır. Ancak, bunlar itibar edilen maslahatlar kavramını geniş anlamda kullanarak, hemen hemen bütün mesalih-i mürseleyle dayanan meseleleri kabul etmişlerdir. Bu hususta Hanefiler, Şafîilerden daha geniş davranmışlardır. Çünkü onlar, bazı durumlarda maslahata dayanan istihsanı da delil saymaktadırlar.

2. Maliki ve Hanbeli alimleri ise, maslahatın kıyasa girmesini şart koşmamışlar, hükümleri yalnız bir maslahata dayandırmayı caiz görmüşlerdir. Bu sebeptendir ki, alimlerin ağzında "mesalih-i mürselenin, Maliki ve Hanbelilerce şer'i delil sayıldığı, Hanefî ve Şafîilerce sayılmadığı" sözü meşhur olmuştur.

Aslında dört mezhebin hepsi de mesalih-i mürseleyi şer'i delil olarak kabul etmişler, fakat Hanefî ve Şafîiler, hükümleri kontrol altına almak ve şer'i meselelerde ihtiyatlı davranmak için maslahatı kıyasa sokmaya çalışmışlardır. Buna mukabil Maliki ve Hanbeliler, maslahatı kendi başına bir delil saymış, terim olarak "mesalih-i mürsele" veya "istislah" yahut da "istidlal" adını vermişlerdir.

Mesalih-i Mürselenin Alanı

Mesalih-i mürseleyi delil kabul edenlere göre, mesalih sadece muamelatta delil olabilir. Çünkü maslahatın bulunup bulunmadığını idrak etmek ancak bu konularda mümkün olur. İbadetlerde maslahata dayanılarak hüküm konulamaz. Zira ibadetler Allah ile kul arasındaki münasebetleri tanzim ederler. Bunların maslahatını akılla idrak mümkün değildir. Binaenaleyh, maslahata dayanılarak yeni bir ibadet icad etmek doğru değildir. Çünkü ibadetten maksat Allah'a yakın olmak ve onun rızasını kazanmaktır. Bu da ancak Allah'ın bildirmesiyle olur. Ayrıca ibadetler sahasında maslahata kapı açmak, dini şiarların değiştirilmesine, onların çeşitlere ayrılmasına sebep olur ki, bu asla caiz değildir. Çünkü, dini şiarlar değiştirilemez.

Şer'i Deliller Arasında Maslahatın Yeri

Mesalih-i mürseleyi delil kabul edenler, mesele hakkında her hangi bir nas veya icma bulunmadığı takdirde mesalih-i mürseleyle başvurulabileceğini söylemişlerdir. Bu itibarla, ortaya çıkan bir mesele hakkında:

a. Kesin bir nas veya icma bulunursa, artık maslahata itibar edilmez. Çünkü bunlara ters düşen bir görüş, hiçbir zaman maslahat değildir, sapık bir düşünceden veya heva ve hevesten kaynaklanan bir kuruntudur. Geçici bir durumdur, acil bir lezzete, hayali bir menfaate dayanır. Hikmet sahibi yüce Mevla'dan gelen şeriat-ı garra önünde mukavemet edemez. Yeter ki, insanlar akli selimlerini insafla kullanıp Hakka boyun eğsinler.

b. Mesele hakkında kesin bir nas veya icma bulunmaz da, zanni deliller ve kesin bir maslahat bulunursa, kesin maslahat zanni delillere tercih edilir. Çünkü kesin olan maslahat, zanni delillerin, Allah Tealaya dayandıklarını zayıflatır. Zira Allah, insanların maslahatına olan hükümleri emreder, zararlarına olanları yasaklar. Yahut da zanni delillerin maslahata ters düşecek şekilde mana ifade etmelerini zayıflatır.

Biz, haberi ahad gibi zanni delillerin, her halükârda maslahat gibi görünen hususlara tercih edileceği kanaatindeyiz.

Maslahatların Birbirleriyle Çelişmesi

Hemen hemen zararsız bir maslahat olmadığı gibi, menfaatsız bir zarar da yoktur. Diğer yandan gerek maslahat, gerekse zararlar azlık çokluk bakımından birbirlerinden farklıdır. İşte bu nedenledir ki, "Maslahatların en tercihe şayanı alınmalı, zararların en büyüğü def edilmelidir" prensibi esas alınmıştır.

Maslahata Dayandırılan Hükümlere Misaller

a. Beytül-malın ümmetin maslahatlarını gerçekleştirmeye yeterli olmaması halinde, insanlardan cizye, haraç ve öşrün dışında ek vergi alınması.

b. Çocuklardan başkasının bulunmadığı bazı hadiselerde çocukların birbirleri hakkında şahitliklerinin kabul edilmesi.

c. İmam Malik'e göre, bir kadınla evlenmek için, onun eşinden boşanmasına sebep olan erkeğin, mezkur kadınla evlenmesinin yasaklanması.

d. İslâm şeriatına ters düşmeyen günümüz trafik kuralları

Şehir planlaması, su ve yol projeleri gibi dünyevi işleri, maslahata dayandırmak caizdir.

9- ÖRF

İnsanların alışageldikleri ve işlerini düzenlemede esas aldıkları bir kısım söz ve törelere örf denir. [\[426\]](#)

Örfün Delil Oluşu:

Alimler, örfün dinî delil olacağı hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1. Hanefî ve Malîkî mezhebinden olanlar:

Örfün fikhî hükümlere dayanak olabileceğini söylemişler ve delil olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

a. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammedi Sen affı al. Örfü (marufu) emret ve cahillere aldırış etme." [\[427\]](#)

Bu âyetin zahiri örfün dinî bir delil olduğunu göstermektedir.

b. İmam Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Abdullah b. Mes'ud'dan şu merfu hadisi rivayet etmiştir: "Abdullah b. Mes'ud der ki: Müslümanların güzel gördükleri bir şey, Allah katında da güzel, kötü gördükleri şey ise, Allah katında da kötüdür." [\[428\]](#)

c. Ebu Süfyan'ın hanımı Hind, Peygamberimiz'e gelip kocasının nafaka hususundaki cimriliğinden şikâyetçi olunca Resulullah Hind'e şu cevabı vermiştir: "Ebu Süfyan'ın malından örf'e göre sana ve çocuğuna yetecek kadar al." [\[429\]](#)

d. İnsanların herhangi bir hususu örf haline getirmeleri, o hususla amel edilmesinin, insanların menfaat ve maslahatına uygun düştüğünü veya onlardan zorluğu kaldırdığını gösterir.

Maslahatı gerçekleştirmek şer'i bir delildir. Zorluğu gidermek ise, şer'i bir gayedir. Aynı zamanda bir nevi maslahattır. Bu itibarla örf de şer'î bir delil sayılır.

İslâm geldiğinde, Arapların maslahatlarını gerçekleştiren bir kısım örflerini reddetmemiş, aksine kabul etmiştir. Mesela, "diyeti" sadece suçluya değil, onun bütün erkek akrabalarına yüklemiştir. Yine mirasta "asabe" [\[430\]](#) müessesesini kabul etmiştir.

2. Hanefî ve Malîkîlerin dışındaki alimlerin örfü delil kabul etmedikleri görüşü şöhret bulmuştur. Bununla beraber İmam Şafii'nin önce Irak halkının örfüne dayanarak tesis ettiği bazı hükümleri, Mısır'a döndüğünde Mısırlıların örfünü esas alarak değiştirdiği bilinmektedir.

Karrafî şöyle der: "örf, bütün mezhepler arasında müşterek bir delildir. Araştıran bunu açıkça beyan ettiklerini görebilir."

Şafii mezhebinden olan İmam Nevevî şöyle der: "Yeminlerde, itiraflarda ve söyleniş şekline göre anlamı değişen benzeri şeylerde fetva verecek alim, bunları söyleyenlerin memleketlisi olmalı veya örflerine göre sözlerinden neyi kasdettiklerini bilen biri olmalıdır. Böyle olmayan kişinin bu

hususlarda fetva vermesi caiz değildir." [\[431\]](#) Örfün delil olduğunu kabul eden alimler, örf hususunda şunları söylemişlerdir: "Örfen bilinen birşey, şart koşulmuş gibidir." "Örf ile sabit olan, nas ile sabit olmuş gibidir."

Örfte Aranan Şartlar:

Müctehidin fetva ve içtihadına, hakimın hüküm ve kararına dayanak olabilecek bir örfte şu şartların bulunması gereklidir.

1. Örf Kesin Olan Bir Nassa Ters Düşmemelidir.

Bu itibarla insanların faiz yemeyi örf haline getirmeleri, hiçbir zaman bu sömürü aracını meşru kılmaz. Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Faiz yiyenler, yerlerinden şeytanın çarptığı gibi kalkarlar. Bu, onların: 'Faiz de aynen alış-veriş gibidir' demelerindedir. Halbuki Allah alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır..." [\[432\]](#)

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer iman ediyorsanız faizden arta kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah'a ve Rasülü'ne karşı harb ilan etmiş olduğunuzu bilin." [\[433\]](#)

Yine, bir kısım kadınların, İslâmî tesettürden uzaklaşıp açık saçık bir halde gezip dolaşmayı örf haline getirmeleri, bu hayasızlığı elbettei meşru kılmaz. Ve böyle kadınların cehennemın yakıtı olmasını engellemez. Çünkü, Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammed! Mü'min kadınlara söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar. Irz ve namuslarını korusunlar. Görünmesi zaruri olanlar dışında zinetlerini göstermesinler..." [\[434\]](#)

Diğer bir âyeti celilede şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammedi Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına söyle: Dış örtülerini üzerlerine alıp örtünler..." [\[435\]](#)

Peygamber (s.a.v.) efendimiz, açık-saçık olan kadınlar hakkında şöyle buyuruyor:

"İki sınıf cehennemlik insanlar vardır ki, ben onları henüz görmedim: Ellerinde bulunan sığır kuyrukları gibi kamçılarla insanları döven topluluk. Bir de giyinmiş oldukları halde çıplak olan, (erkekleri) kendilerine meylettiren, (onlara) meyleden ve başları deve hörgücü gibi olan kadınlardır.

Bunlar cennete giremezler. O'nun kokusunu dahi alamazlar. Halbuki cennetin kokusu beşyüz senelik bir mesafeden alınır." [\[436\]](#)

Peygamber efendimiz (s.a.v.) koku sürünüp, sokaklara çıkan kadınlar için de şöyle buyuruyor:

"Herhangi bir kadın koku sürünür, sonra kokusunu alacak bir topluluğun yanından geçerse o kadın zaniyedir."^[437]

Son olarak bir kısım sun'i süslerle bezenip iffetli insanları yoldan çıkarmaya çalışan kadınlar hakkında Hz. Ömer'in oğlu Abdullah şunu rivayet eder:

"Peygamber (s.a.v.), saç takan kadını, saç taktıran kadını, ben yapan kadını, ben yaptıran kadını lanetledi."^[438]

2. Örfün Her Durumda veya Çoğu Zaman Kendisine Uyulan Bir Örf Olması Şarttır.

Binaenaleyh, kendisine uyulup-uyulmaması müsavi olan bir örf, şer'i delil olamaz. Çünkü insanlar bazen bununla amel eder, bazen de etmezler. Böylece birbirine zıt iki teamül sözkonusu olur. Bunların hiçbiri de delil olamaz. Mesela:

Bir baba kızını evlendirirken ona bir kısım mallar verir de, sonra o malların ödünç olarak verildiğini söyler, kız da kendisine çeyiz olarak hibe edildiğini iddia ederse, örfе başvurulur. Herkesin veya çoğunluğun uyduğu örfе göre hüküm verilir. Şayet her iki tarafı destekleyen ve birbiriyle çelişen eşit iki örf bulunursa, örflere itibar edilmez. Yemin etmesiyle birlikte babanın İddiası kabul edilir. Çünkü veren odur, ne niyetle verdiğini daha iyi bilir.

3. Örfün Daha Önceden Yerleşmiş ve Hüküm Zamanında da Geçerli Olan Bir Örf Olması Şarttır.

Hükümden sonra ortaya çıkan bir örfе itibar edilemez.

Örfün Kısımları:

Örf, değişik yönlerden çeşitli kısımlara ayrılmaktadır:

1. Yapılan bir iş veya söylenen bir söz olması bakımından ikiye ayrılır:

a. Ameli örf:

Burada yapılan bir işin örf haline gelmesi söz konusudur. Mesela, insanların bazı eşyaları satın alırken aldım-sattım sözünü söylemeden parayı verip eşyayı almaları, kahvehane ve hamam gibi yerlere girerken ne kadar kalacaklarını tayin etmemeleri, bir şeyi sipariş vermeleri, mehrin bir kısmını peşin ödeyip diğerini tecil etmeleri gibi örfler ameli örflerdendir.

b. Kavli Örf:

Bu kısımda ise, söylenen bir sözün örf halini alması sözkonusudur. Mesela, "et" kelimesine balık etinin girmemesi, "merkeb" (binek) kelimesinden sadece eşeğin anlaşılması, "evlâd" kelimesinden erkek çocuğun kastedilmesi, "şart olsun"^[439] sözünün hanımı boşama anlamına gelmesi, "beygir" (yük taşıyan) kelimesinden sadece iğdiş atların anlaşılması kavli örflerdendir.

2. Bütün insanlar tarafından kabullenilmesi veya sadece bir ülke halkı, yahut da sadece bir meslek erbabı tarafından benimsenmesi bakımından da örf, genel örf, özel örf olarak ikiye ayrılır:

a. Genel Örf:

Herhangi bir devirde bütün insanların kabullendikleri örfdür. Yukarıda zikredilen amelî örfler bu türdendir.

b. Özel Örf:

Sadece bir ülke veya şehir halkının yahut yalnızca bir meslek erbabının benimsedikleri örfdür. Bazı yerlerde "merkeb" kelimesinden sadece eşeğin anlaşılması, ticaret erbabının alacaklarını isbat için yalnız özel defterlerine itibar etmeleri özel örflerdendir.

Örfün Ve Örfе Dayanan Hükümlerin Değişmesi:

Mezheb imamlarının zamanında mevcut olan örflere itibar edilerek bir kısım fikhî hükümler konulmuştur. Örflerin ülkeden ülkeye değişik oluşu bunlara dayandırılan hükümlerin de değişik olmasına sebep olmuştur. Ayrıca zaman geçtikçe örflerin değişmesi, sonradan gelen alimlerin öncekilere muhalefet etmelerine sebep olmuştur. Bu tür ihtilaflara "delillerden kaynaklanmayan, sadece zaman değişiminden kaynaklanan ihtilaflar" adı verilmiştir. Bu hususta meşhur fikhî alimi İbn Abidin şöyle der: "Fikhî hükümler, ya açık bir nassa dayanır ki, bunlar fikhin birinci derecesini teşkil ederler, ya da icthad ve görüşten kaynaklanırlar. Müctehid, bu tür hükümlerin çoğunu zamanındaki örfе dayandırmıştır. Öyle ki, o zamandaki örf değişik olsa idi, müctehidin o husustaki icthadı da değişik olacaktı. İşte bu nedenledir ki, insanların örf ve adetlerini bilmek itihadın şartlarından sayılmıştır. Birçok hükümler, zamanın değişmesiyle değişir. Zira hükümlerin değişmemesi insanların zarar görmelerine sebep olur ve kolaylaştırıcı olan Şeriat-ı ğarrâ'nın genel kurallarına ters düşer. Aynı mezhebten olan alimlerin sonradan gelenlerinin, öncekilere muhalefet etmeleri bundan kaynaklanmaktadır."^[440]

Örfün Değişmesiyle Hükümlerin de Değiştiğine Dair Misaller:

a. Hanefi mezhebine göre bir insan bir şeyi gasbederse:

Ya o şeyi aynen muhafaza etmiş olur, bu durumda malı sahibine iade etmekle yükümlüdür.

Veya o şeyde değerini düşüren bir işlem yapar. Bu durumda, o şeyle beraber düşen değeri de ayrıca ödemekle yükümlüdür.

Yahut o şeyde değerini artıran bir işlem yapar. Bu halde ise, mal sahibi iki şık arasında serbesttir. Ya malını gasıba bırakır, ondan değerini alır, veya gasıbın artırdığı miktarı gasıba öder ve malını geri alır.

Bu hükümler karşısında bir adam bir elbiseyi gasbeder de, onu başka bir renge boyarsa, acaba değerini artırmış mı, yoksa eksiltmiş mi olur?

Ebu Hanife'ye göre, siyah renge boyarsa değerini düşürmüştür. Çünkü Ebu Hanife döneminde siyah renkli elbiseler hoş görülmez imiş. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ise, elbisenin siyah renge boyanmasının değerini artıracaklarını söylemişlerdir. Çünkü bunların zamanında Abbasi halifeleri siyah giydiği için siyah renkli elbiseler, daha fazla rağbet görmekte imiş.

b. Hanefi mezhebine göre, önceleri vakıf mallarının kiralınması belirli bir müddet ile sınırlı değildi. Daha sonra gelen alimler, zamanlarındaki örfle dayanarak ev ve dükkân gibi, gayri menkullerin bir yıldan, tarla ve tarım arazilerinin üç yıldan fazla süreyle icara verilemeyeceği hükmünü koymuşlardır.

c. Ebu Hanife, arı ve ipek böceğini diğer haşarata kıyaslayarak satılmalarının caiz olmadığı görüşünde idi. Daha sonra İmam Muhammed örfle dayanarak bunların satılmasına cevaz vermiştir.

d. Bir adam evini satar da taşınabilir merdiveninden söz etmez ise, merdivenin satılmış sayılmayacağı görüşü hakim iken, daha sonraları evler iki katlı olunca, merdivenden söz edilmese dahi satışa dahil olacağı görüşü hakim olmuştur.

e. Maliki fakihleri, örfle dayanarak "erkeğin başının açık olmasının" doğuda yaşayan insanlar için şahsiyeti zedeleyen bir husus olduğu, batıda yaşayan insanlar için ise, şahsiyeti zedelediği görüşüne varmışlardır. Günümüzde İse, doğuda bulunan insanlar için de durum değişmiştir.

Örfe Zanni Delilin Çatışması:

Eğer örfe zanni bir delil çatırırsa, örfün zanni delili kayıtlayacağı görüşü savunulmuştur. [\[441\]](#)

1. Bu nedenle müctehidler, örfle dayanarak bir şeyin yapılmasını sipariş verme anlamına gelen "Akd-i İstisnâ"yı caiz görmüşlerdir. Terziye elbise, marangoza masa, saraca mest sipariş vermek gibi. Halbuki akd-i istisna, haber-i ahad olan ve zann ifade eden şu hadis-i şerifle çatışmaktadır:

Hakim b. Hizam'ın (r.a) şunları söylediği rivayet edilir: dedim ki: Ey Allah'ın Rasulü! Adam bana geliyor, bende bulunmayan birşeyi kendisine satmamı istiyor. Ben ona satışta bulunup, sonra o şeyi çarşıdan satın alarak verebilir miyim? Resulullah (s.a.v.) şu cevabı verdi:

"Kendinde olmayan birşeyi satma." [\[442\]](#)

Fıkıh alimleri bu hadis-i şerifin kaçan kölenin, ürküp vahşileşen devenin, sudaki balığın ve benzeri şeylerin satılmayacağını ifade ettiğini söyleyerek; sipariş verme işinin örfen yapılması dolayısıyla bu hadis-i şerifi sınırladığı (belli fertlere tahsis ettiği) görüşünü savunmuşlardır.

2. Hanefi ve Maliki mezhebinden olan alimler, şer'i şerife mugayir olmayan ve örfen itibar edilen bütün şartların taraflarca ileri sürülmesi durumunda geçerli olacağını söylemişlerdir. Mesela, satıcının parayı alıncaya kadar sattığı şeyi elinde tutacağını şart koşması veya alıcının alacağı eşyanın yerine monte edilmesini şart koşarak satın alması caizdir. Halbuki şartlı alış-veriş, görünüşte birbirleriyle çelişen ve tesbitleri zanni olan şu üç hadis-i şeriften birincisine ters düşmektedir.

Amr bin Şuayb babasından babası da dedesinden, Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bir sözleşmede hem ödünç verme, hem de satış yapma helâl değildir, Alış-verişte iki şart koşma helâl değildir. Garanti edilemeyen bir şeyin satılarak kâr edilmesi helal değildir.

Kendinde bulunmayan bir şeyi satmak helal değildir." [\[443\]](#)

Her ne kadar bu hadiste iki şart zikredilmiş ise de diğer bir rivayette şöyledir:

"Resulullah, şartlı alış-veriş yasaklamıştır." [\[444\]](#) Bu rivayet de dikkate alınarak bir şartla, daha fazla şartın farksız olduğu kanaatine varılmıştır.

Bazı alimler örfün yukarıdaki hadisi kayıtladığı görüşünü savunmuşlar, ayrıca aşağıdaki hadis-i şerifle örfün zanni delilleri kayıtlayacağı görüşünü desteklediğini ve birinci hadisi kayıtladığını söylemişlerdir.

Cabir b. Abdullah'tan (r.a) rivayet ediliyor ki: Bir gazveden dönerken, Cabir yorgun olan devesinin üzerinde gidiyor idi. Resulullah (s.a.v.) yanından geçerken deveye vurdu ve dua etti. Bunun üzerine deve daha önce gidemediği bir şekilde yürümeye başladı. Cabir der ki: Resulullah (s.a.v.):

"Bunu bir okka karşılığında sat bana" dedi. Hayır, dedim. Yine Resulullah (s.a.v.):

"Bunu bir okkaya sat" dedi.

Ben de aileme varıncaya kadar binmemi şart koşarak onu sattım. Medine'ye gelince deveyi Rasulullah'a getirdim. Parasını nakit olarak bana verdi. Sonra oradan ayrıldım. Arkamdan birini gönderdi. Dönünce bana şöyle buyurdu:

"Ben deveni alacak değilim. Deveni al. O senindir" buyurdu. [\[445\]](#)

Görüldüğü gibi Câbir (r.a) ailesine kadar binmek şartıyla devesini satmıştır. Burada esen rüzgârlardan daha cömert olan Resulullah (s.a.v.), babası Uhd'da şehid düşüp geriye, bir oğul, dokuz kız evladı bırakan Câbir (r.a)'a ikramda bulunarak evvelâ deveye dua edip, onun daha güçlü hale gelmesine vesile olmuş, sonra onu satın alarak Câbir'in öfkesini yatıştırmış, sonunda da hem devenin bedelini vermiş hem de deveyi iade etmiştir.

Şu hadis-i şerif ise, alış-verişin geçerli olup şartın hükümsüz olacağını ifade etmektedir:

Hz. Aişe (r.a.) buyuruyor ki: Berire adlı cariye bana geldi. Ailemle (sahibimle) her yıl bir okka ödemek suretiyle dokuz okka karşılığında âzad edileceğime dair yazılı sözleşme yaptım. Bana yardımda bulun dedi. Ben de: Eğer ailen (sahibin) isterse bu miktarı onlara sayayım (vereyim). Senin velayetin benim olsun, dedim. Berire ailesine gidip onlara bunu söyledi. Fakat onlar bunu kabul etmediler. Berire onların yanından Hz.

Aişe'ye geldi. O sırada Resulullah da orada oturuyor idi. Berire şöyle dedi: 'Ben bunu onlara arzettim. Fakat onlar velayetin kendilerinde kalması halinde ancak kabul edeceklerini söylediler. Resulullah bunu duydu. Hz. Aişe de durumu Resulullah'a izah etti. Bunun üzerine Resulullah Hz.

Aişe'ye "Onu satın al. Velayetin onlara aid olması şartını kabul et. Fakat velayet azâd edenidir" buyurdu. ^[446] Hz. Aişe'de emredilene yaptı. Bundan sonra Resulullah hutbeye çıktı. Allah'a hamd edip, O'nu lâıkiyla sena ettikten sonra şunları söyledi: "Bazı adamlara ne oluyor da Allah'ın Kitabında yeri olmayan bir kısım şartlar ileri sürüyorlar. Allah'ın Kitabında yeri olmayan şartlar batıldır. VeleVKi yüz şart olsun. Allah'ın hükmü daha âdil ve O'nun şartı daha kuvvetlidir. Velayet azad edene aittir." ^[447]

Görüldüğü gibi üç hadis-i şerif birbiriyle çeişir gibidir. Bu itibarla tesbitleri zanni olduğu gibi delaletleri de zannidir. Dolayısıyla örfle kayıtlandırılmalarına kani olanlara "yanlış yapmaktalar" demek doğru değildir.

Diğer yandan zikredilen bu üç hadis-i şerif müctehidlerin delillerini incelemeden görüşlerini eleştirmeye kalkışmanın cehaletten kaynaklandığını, ilmi araştırmalara ters düştüğünü, kişinin bilmediği şeyin düşmanı olabileceğini ve Hakk'a ulaşmanın yolunun ilim ve irfandan geçtiğini göstermektedir. Bir kısım insanlar bu hadislerden sadece birini görünce ve ona muhalif olan bir içtihada rastlayınca hemen o içtihadı hadise ters düşüyor diye eleştirmeye kalkışıyorlar. Bu hususta nasların derinliğine İnmek gerekir.

10- İSTİSHAB

İstishabın lügat manası:

Birinden ayrılmamak, birini arkadaşlığa çağırarak, bir kimseden, başkasını arkadaş vermesini istemektir.

Bu kelimenin istilahi manası ise:

Değiştiğini belirten bir delil ortaya çıkmadıkça, herhangi bir hususun halen devam ettiğini kabul etmektir.

Görüldüğü gibi, istishab, şer'i delil kabul edildiği takdirde, daha önce var olan bir husus aynen geçerli, yok olan bir husus da aynen geçersiz sayılır. Yeterki değiştiklerini belirten yeni bir delil ortaya çıkmış olmasın. Var olan bir hususun, halen devam ettiğini kabullenmeye misal: Kaybolan kişinin yaşadığını kabul etmektir.

Yok olan bir şeyin yok olmasının devam ettiğine misal ise, akıl-baliğ olmayanın mükellef olmadığına hüküm vermektir.

İstishabın Çeşitleri:

İstishaba dayanılarak bir kısım hususların devam ettiğine veya sabit olduğuna hüküm verilir.

Haklarında hüküm verilecek olan hususların çeşitlerine göre, istishab dört kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilk üçü, fıkıh alimleri tarafından ittifakla delil olarak kabul edilirken, dördüncü kısmın iki yönlü veya tek yönlü delil olacağı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Şöyleki:

1. Eşyanın, evvelce var olan asıl "hükümün" geçerliliğini ifade eden istishab. (İstishab el-Hükümü'l-Asli li'l-Eşya) Burada iki ihtimal vardır:

a. Helal veya haram oldukları bilinen hükümler: Bunları değiştiren yeni bir husus ortaya çıkmadıkça istishaba dayanılarak bunların devam ettiklerine karar verilir. Mesela; Sarhoş edici hale gelmedikçe üzüm suyunun helal, sarhoş ediciliği giderilmedikçe içkinin haram oluşuna hüküm verilir. Ve bu hükmün devam ettiği bildirilir.

b. Helal veya haram oldukları bilinmeyen hükümler: Bir şeyin helal veya haram olduğuna dair herhangi bir hüküm bulunmazsa, "Eşyada asıl olan mübahlıktır" ^[448] prensibi gereğince o şeyin mübah olduğuna karar verilir. Ve mübahlığının devam ettiği hükmü sabit kalır.

Mesela, herhangi bir yiyecek, içecek, giyecek veya hayvan, yahut bitki, ya da cansız varlık hakkında helal veya haram olduğunu bildiren bir hüküm bulunmazsa "eşyada asıl olan mübahlıktır" prensibine dayanılarak bunların mübah olduklarına hüküm verilir. Bunların mübahlığını değiştiren yeni bir durum ortaya çıkmadıkça mübah oluşlarının devam ettiğine hüküm verilir.

2. Evvelce yok olan bir hususun hali hazırda da yokluğunu sürdürdüğünü ifade eden istishab (İstishab el-Berae el-Asliyye).

İnsanın mükellef olduğunu ortaya koyan deliller bulunmadıkça, yükümlü olamayacağını kabul etme bu kabildendir. Mesela; küçük yaşta olan bir insan, ergenlik çağına ulaşmadıkça şer'i yükümlülüklerle mükellef olmaz. Keza kişinin borçlu olduğu isbat edilmedikçe, borçlu sayılamaz. Bir şirketin kâr ettiği isbat edilmedikçe, kâr ettiği kabul edilemez. Eşler, evliliklerini isbat etmedikçe, evli sayılamaz v.s. Çünkü asıl olan yokluktur. Aksi isbat edilmedikçe istishaba dayanılarak aynı yokluğun devam ettiğine hüküm verilir.

3. Dinen veya aklen sonra ortaya çıktıkları tesbit edilen şeylerin, varlıklarını sürdürdüklerini ifade eden istishab:

Mesela, borçlu bir insanın, borcunu ödediğine veya alacaklı tarafından borcunun bağışlandığına dair bir delil ortaya koymaması halinde, istishaba dayanılarak borçluluğunun devam ettiğine hüküm verilir. Keza mal alan müşteri parayı ödemediğini ispatlamadıkça, parayı ödemekle, yine evlenen kişi, mehri ödemediğini ispatlamadıkça, mehri ödemekle yükümlüdür. Çünkü bunlar, varlıkları ispatlanan şeylerdir. Aksi ispat edilmedikçe, istishab gereği varlıklarını sürdürdükleri kabul edilir.

4. Daha önce var olan bir sıfatın halihazırda da devam ettiğini ifade eden istishab:

Kaybolan kişinin "hayatta olma" sıfatının devam ettiğini kabul etme gibi. Fıkıh alimleri istishabın bu çeşidi hakkında, aşağıda belirtildiği şekilde ihtilaf etmişlerdir:

Bazıları, bu tür istishabın iki yönlü diğerleri ise, tek yönlü delil olacağını söylemişlerdir.

a. Şafii ve Hanbeli mezhebinden olan alimler, bu tür istishabın, hem olumlu hem de olumsuz olmak üzere iki yönlü delil olduğunu bildirmişler ve bu itibarla istishaba dayanılarak; olumsuz yönden eski hakların kaybolmayacağına, olumlu yönden de yeni hakların kazanılacağına hüküm verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Mesela; istishaba dayanılarak, yeri ve yaşayıp-yaşamadığı bilinmeyen kayıp kişinin, öldüğünü belirten bir delil ortaya çıkmadıkça, sağ olduğuna karar verilir. Böylece bu kişi sağ olan bir insanın bütün haklarına sahip olur.

Olumlu yönden, vasiyet ve miras yoluyla kendisine İntikal eden bir kısım yeni haklar kazanır. Olumsuz yönden de mal ve eşyalar üzerindeki eski

mülkiyet hakkını, daha önceden var olan evlilik hakkını ve benzeri haklarını korur. Bu hakların elinden çıkmasına engel olur.

b. Hanefi ve Maliki mezhebinden olan alimler ise, bu tür bir istishabın sadece olumsuz yönden delil olduğunu, bu nedenle yalnız mevcut olan bir kısım hakların kaybolmasını engelleyeceğini, fakat yeni haklar kazandırmayacağını söylemişlerdir.

Bunlara göre, yukardaki misalde, kaybolan kişi, sadece önceden var olan, mülkiyet ve evlilik gibi eski haklarını korur. Fakat, yeniden doğacak olan miras ve vasiyyet gibi haklara sahip olamaz. [\[450\]](#)

Şer'i Deliller Arasında İstishabın Yeri

1. İstishab, aslında fıkhi hükümler için yeni bir kaynak veya şer'i bir delil değildir. Sadece var olan hükümlerin geçerliliklerini kabullenmek ve mevcut olan delillerin işlerliğini sağlamaktır.

2. İstishab, nas olmadığı zaman başvurulur. Bu nedenledir ki, şer'i delillerin sınırını geniş tutanlar, istishaba az başvurmuşlar, dar tutanlar ise, bunu çoğu durumlarda şer'i delil olarak almışlardır. Zahiriyye mezhebinden olan alimler, şer'i delilleri; Kitab, Sünnet ve bunlara dayanan İcma ile sınırladıkları için, istishabın alanını geniş tutmuşlar ve ona çokça başvurmuşlardır. Öyleki, cumhur ulemasının kıyasa dayandırdıkları hükümleri, Zahiriyye ve İmamiyye mezhepleri istishaba dayandırmışlardır. Şafii ve Hanbeli mezhepleri de kıyasa çok zaruri hallerde başvurdukları için, Zahiriyye ve İmamiyye'den sonra istishaba çokça başvuran mezheblerdendirler.

Hanefi ve Maliki mezhebinden olan alimlerse, kıyas, istihsan gibi icthad yollarına çokça başvurdukları için, istishabı fazlaca delil olarak almamışlardır. Buna en az başvuran mezheblerdendirler.

3. Fıkıh alimleri, istishaba dayanarak bazı şer'i kurallar tesbit etmişlerdir:

a. "Değiştğini gösteren bir husus ortaya çıkmadıkça var olan bir şeyin aynen devam etmesi esastır." Kaybolan kişinin hayatta olduğunu farzetme buna misaldir.

b. "Eşyanın mubah olması esastır." Helal veya haram olduğu bilinmeyen şeyleri mubah saymak buna dayanır.

c. Beraeti zimmet esastır. Yani, "insanın beri [\[451\]](#) olması esastır." Suçlu olduğu ispat edilmedikçe sanığın (zanlının) suçsuz sayılması, borçlu olduğu ispat edilmedikçe, kişinin borçsuz sayılması bu kaideye dayanmaktadır.

d. "Varlığı kesin olan bir şey, şüphe ile yok olmaz." Bu kaideye dayanılarak aşağıda zikredilen hükümlere varılmıştır:

Bir kişi kesin olarak abdestsiz olur da, sonra abdestli olduğunda şüphe ederse, bu kişi abdestsizdir. Çünkü, abdestli olmadığı kesin, abdestli olduğu şüphelidir.

Buna mukabil, bir kişi kesin olarak abdest aldığını bilir de abdestinin bozulduğunda şüpheye düşerse, abdesti bozulmuş sayılmaz. Bununla namaz kılabilir. Çünkü abdestli olduğu kesin, abdestsiz olduğu ise şüphelidir. Kesinlikle var olan şey, şüphe ile yok olmaz.

Bu meselede İmam Malik, abdestin bozulmuş olacağını, bununla namaz kılınamayacağını söylemiş ve gerekçe olarak da şunları belirtmiştir: Bu kişinin namazını eda etmekle mükellef olduğu kesindir. Bu yükümlülükten, namazını ancak sıhhati kesin bir şekilde kılmasıyla kurtulabilir. Bu da bozulduğundan şüphe etmediği kesin bir abdestle kılmasıyla mümkündür.

Burada iki esasın birbiriyle çatıştığı görülür. Birinci esas: Kesinlikle var olan abdestin şüphe ile bozulmayacağıdır. İkinci esas: Kişinin kesin olarak mükellef olduğu namazı, ancak sıhhati kesin bir şekilde eda edebileceği esastır. İmam Malik, ikinci esası almıştır. Bu görüşün daha ihtiyatlı olduğu muhakkaktır.

Bir kişi, oruçlu olur da, güneşin battığında şüphe eder ve orucunu açarsa, orucunu bozmuş olur ve kaza etmesi gerekir. Çünkü gündüz olduğu kesin, güneşin battığı ise şüphelidir. Buna mukabil:

Sahura kalkan bir insan, tanyerinin ağardığında şüphe etmesine rağmen bir şey yeyip-içse, orucu sahihtir. Çünkü gece olduğu kesin, şafak attığı ise şüphelidir.

Bir erkek, hanımını boşadığında şüphe ederse, hanımı boş sayılmaz. Çünkü evlilikleri kesin, boşanma ise şüphelidir.

Bir erkek, hanımını boşar da, üç talakla mı, yoksa bir talakla mı boşadığında şüphe ederse, hanımı bir talakla boş olur. Çünkü evliliğin varlığı kesindir. Üç talakla sona erdiği ise şüphelidir. Kesin olan birşey şüphe ile zail olmaz.

İmam Malik, burada da cumhur ulemaya muhalefet ederek, hanımın üç talakla tamamen boş olacağını söylemiştir. Gerekçesi şudur: Boşanmanın gerçekleştiği kesindir. Üç talakla olmayıp tek talakla olduğu ise, şüphelidir. Şüphe ile evlilik devam etmez.

Bir erkek, hanımlarından birini boşar da, hangisini boşadığını unuttur ve boşanan hanımı tayinde şüpheye düşerse, hanımlarından hiçbiri boş olmaz. Çünkü, her bir hanımının nikahlı olduğu kesin, boşandığı ise şüphelidir.

İmam Malik, burada da cumhur ulemaya muhalefet ederek, hanımların hepsinin boş olacağını söylemiştir. Çünkü, kadınlardan birinin boş olduğu kesindir. Bunun hangisi olduğunu tayinde şüphe vardır. O halde hepsi boş sayılır.

Bu konuda İmam Malik'i lenkid eden Zahiriyye mezhebinden İbn Hazm, şöyle der: "Maliki mezhebinden olanlar, boşanmayan diğer hanımları boş sayarak kesin helal olanı haram kabul etmişler ve kesin bir batıla düşmüşlerdir. Bunların görüşüne göre, bir insan kasıtlı olarak başka birini haksız yere öldürür de bir şehirde gizlenirse, bütün şehir halkını öldürmek gerekir. Yine evlenmiş olan bir insan, zina eder de bir toplumun içinde

kaybolursa, bütün toplumu recmetmek gerekir. "[\[452\]](#)

Burada İbn Hazm, şüphe götürmeyen ceza hükümlerini boşamaya kıyaslayarak, Malikiileri eleştirmektedir. Aslında bunları birbirine kıyaslaması,

Kıyas Maal-Farik'tir. [\[453\]](#) Bununla beraber, Mafikilerin bütün hanımları boş saymalarının neticesinde bu hanımların başka erkeklerle evlenebilmeleri sakat bir neticedir. Çünkü bunlardan birinin dışındaki hanımların nikahlı oldukları muhakkaktır. Nikahlı olan bir hanımın başkasıyla evlenemeyeceği şüphesizdir. Bu kişi, ancak bütün hanımların boşarsa bu neticeden kurtulmuş olur.

İstishabın Şer'i Delil Oluşu:

Fıkıh usulü alimleri, istishabın dînî hükümlere dayanak olabileceğini söylemişler ve delil olarak şunları zikretmişlerdir:

1. Geçmişte var olan bir hususun halihazırda da varlığını sürdürdüğünü kabul etmek, insanların pratikte başvurdukları çok tabii ve açık bir meseledir.

Bu nedenledir ki, insanlar kendilerinden ayrıлып giden kişinin sağ olduğunu kabul ederler ve bu kişi hakkında ona göre davranırlar. Mesela, ölüm haberi gelinceye kadar ona mektup gönderirler. Bir gün geri döneceğini beklerler. Halbuki, bu kişinin o anda ölü veya diri olduğunu kesin olarak bilmezler. İşte bu kişinin halen yaşadığını kabul etmek, geçmişte mevcut olan bir hususun halihazırda da varlığını devam ettirdiğine hüküm vermektir ki, buna fıkıh dilinde "İstishab" denir.

Yine insanlar, daha önce var olan bir mülkiyetin ve evliliğin sona erdiklerini belirten bir delil ortaya çıkmadıkça, devam ettiğini farzederler.

2. Dînî hükümler araştırıldığı zaman, şeriatın önceden var olan bir hususun -değiştiğini gösteren yeni bir durum ortaya çıkmadıkça- halihazırda da devam ettiğini bildirdiğine şahit olunur. Mesela, evlilik bağı çözülmedikçe, eşlik münasebetlerinin helal, sirkeye dönüşmedikçe, sarhoş edici bir içkinin haram, içkiye dönüşmedikçe, üzüm suyunun helal olduklarını beyan ettiği görülür.

3. Peygamber (s.a.v.) efendimiz, bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar:

"Ramazan orucunu hilali gördüğünüzde tutun. Hilali gördüğünüzde açın (bitirin). Şayet hava kapalı olursa, (hilalin görülmesine engel olursa) Şaban ayının günlerinin sayısını otuza tamamlayın." [454]

Bu hadis-i şerif, Ramazan hilalinin görülmemesi halinde, evvelce mevcut olan Şaban ayının sürdüğünü geçerli saymakta ve böylece istishabın mu'teberliğine delil olmaktadır.

Bu hadis-i şerifte, dikkati çeken önemli bir husus da, Ramazan orucunun başlangıç ve bitiş tarihlerinin hilalin görülmesiyle tesbit edileceği hükmüdür. [455]

11- SEDDÜ'Z-ZERAI'

Tarifi: Bu ifade iki kelimeden meydana getirilmiştir. Bunlardan biri, asedd" kelimesidir. Manası: Önünü tıkama, kapama ve engel olma demektir. İkincisi ise, "zerai" kelimesidir. Bu ise, sebep, vesile, bahane demektir. İki kelimeden ortaya çıkan "Seddü'z-Zera'i'n ıstılahi manası ise; "zararlı neticelere, fasid hükümlere götüren yolları kapamak, faydalı sonuçlara götüren yolları açmak" demektir.

Seddü'z-Zera'i'n şer'i bir delil kabul edilmesindeki temel sebep, işlerin neticelerini dikkate alarak onlara götüren yolların hükmünü tayin etmektir. "Başvurulan bir vasıta, sonunda harama götürüyorsa, o vasıta da haram; helala ulaştırıyorsa, o vasıta da helaldir" düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Başka bir ifade ile, "hükümlere götüren yollar, hükümlerin şer'i sıfatlarını alırlar" düşüncesine dayanmaktadır.

Bu itibarla, Seddü'z-Zera'i'ye başvurularak fesada sebep olan yolların kapanmasını, salaha götüren yolların ise açılmasını sağlamak düşünülmüştür.

Mesela, alış-verişi vasıta yaparak faiz elde etme hevesinde olan tefecinin önüne sed çekmek, [456] bulunduğu yerin dışından mal veya eşya getirip satarak bolluğa vesile olan tüccarın ise, önünden engelleri kaldırılmak Seddü'z-Zera'i'dir.

Seddü'z-Zera'i, sadece Maliki ve Hanbeli mezheplerine ait olan fıkıh kitaplarında zikredilmektedir. Diğer mezheplerin fıkıh kitaplarında görülmemektedir. Bununla beraber, Seddü'z-Zera'i'e dayanılarak elde edilen hükümler, farklı da olsa, bütün mezheplerde mevcuttur.

Seddü'z-Zera'i'nin Delil Oluşu:

Seddü'z-Zera'i'yi şer'i delil kabul eden alimler, aşağıda zikredilen delilleri serdetmişlerdir:

1. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kâfirlerin Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin ki onlar da aşırı giderek bilgisizce Allah'a sövmesinler..." [457]

Burada kafirlerin pullarına sövmek, aslında onlara hakaret etmek ve Allah için öfkelenmekten kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kafirlerin de Allah'a sövmelerine sebep olacağından yasaklanmış ve böylece fesad kapısı kapatılmıştır.

2. Diğer bir âyette ise Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! "Ra'ina" demeyin. "Bize bak" deyin ve sözü iyi dinleyin..." [458] Buradaki "ra'ina" kelimesi, aslında "bizi gözet" manasını ifade etmektedir. Fakat yahudiler bu kelimeyi ahmaklık manasını taşıyan "ruuna" kökünden türetilmiş kasıtlı olarak Resulullah'a ahmak deyip hakaret etmek istiyorlardı. Allah Teala, kötü niyetli yahudilerin hakaretlerine mü'minlerin de bilmeyerek düşmemeleri için bu tabiri bırakıp aynı anlama gelen "bize bak" kelimesini kullanmalarını emretti. Böylece fesad kapısını kapatmış oldu,

3. Diğer bir âyette şöyle buyuruyor:

"...Kadınlar, gizledikleri süsleri bilinsin diye, ayaklarını (yere) vurmasınlar." [459] Burada, kadınların ayaklarını herhangi bir yere vurmaları aslında mubahtır. Ancak, zinet eşyalarının bilinmesi için ayaklarını yere vurmaları, Allah Teala tarafından yasaklanmıştır. Aksi takdirde başkalarının şehvani arzularının kabarmasına vesile olacaklardır. Allah Teala, bu şer yolunu da böylece kapatmıştır.

4. Peygamber efendimiz (s.a.v.), stokçuluğu yasaklayarak şöyle buyurmuştur:

"Dışardan mal veya eşya getirip satan kişi, kendisine rızık verilen kişidir. Stokçuluk yapan ise lanete uğrayandır." [460]

Diğer bir hadis-i şerifte:

"Ancak günahkar olan stokçuluk yapar" buyurulmuştur. [461]

Bu iki hadis, stokçuluğun, insanların rızıkıyla oynamak niteliğini taşıdığı için lanetlendiğini ve ancak buna günah işlemeye müsait insanların cesaret edeceğini beyan etmişlerdir ve bu sömürü aracını otdan kaldırmışlardır. Böylece,, fesada sebep olan bir yolu daha kapatmışlardır. Yoksa aslında kişi malını satıp satmamakta serbestir.

5. Peygamber efendimiz (s.a.v.), ödünç verenin, kendisinden ödünç alandan hediye kabul etmesini yasaklayarak şöyle buyurmuştur. "Sizden biriniz, ödünç para verir de ödünç alan tarafından kendisine birşey hediye edilirse veya bir bineğe bindirilmek istenirse, ona binmesin ve hediye kabul etmesin. Ancak aralarında önceden devam eden böyle bir durum varsa bu müstesnadır."^[462] Görüldüğü gibi, aslında alınması mubah olan hediye, faiz korkusundan dolayı burada alınmaması emredilmiştir. Ebu Musa el-Eş'ari'nin oğlu Ebu Bürde der ki: Medine'ye geldim. Sahabilerden Abdullah b. Selam'la görüştim. O bana şöyle dedi: "Sen, rüşvetin yaygın olduğu bir yerde kalıyorsun. Senin bir kişide alacağın olur da, sana bir hayvan yükü saman veya arpa, yahut yonca hediye ederse, sakın onu alma. Çünkü o faizdir."^[463] Enes (r.a), Peygamber (s.a.v.) efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim ödünç verirse, hediye almasın."^[464]

Bu hadis-i şerifler ve sahabi sözü, aslında kabul edilmesi caiz olan hediye ödünç veren tarafından kabulünü yasaklamaktadırlar. Ta ki, faiz kapısı açılmasın.

6. Peygamber (s.a.v.) efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Kişinin anne ve babasına lanet okuması en büyük günahlardandır." Ey Allah'ın Rasulü! Kişi ebeveynine nasıl lanet okuyabilir? diye sorulduğunda, Resulullah (s.a.v.) şu cevabı vermiştir:

"Bir adamın babasına söver, o da onun babasına söver. Annesine söver, o da onun annesine söver."^[465]

Bu hadis-i şerifte Peygamber efendimiz (s.a.v.), başkasının anne ve babasına şovenin, kendi anne ve babasına hakaret edilmesine sebep olduğundan, fesad kapısını kapatmış, hakaret edilenler buna layık olsalar da, bu tür bir davranışı yasaklamıştır.

7. Yine "Muhammed arkadaşlarını öldürüyor" denilmemesi ve insanların kendisinden kaçmamaları için, Peygamber efendimiz (s.a.v.), zamanında yaşayan münafık olanları öldürmemiştir.^[466] Nitekim, şu hadis-i şerif bunu açıklamaktadır:

Amr b. Dinar der ki; Cabir bana şöyle dedi: Peygamber efendimiz (s.a.v.)'le bir gazveye gittik. Muhacirlerden bazıları Peygamberimizin yanında toplandılar. Öyle ki, çoğaldılar. Muhacirlerin içinde kıvrak biri vardı. Ensardan birinin arkasına (oturağına) vurdu. Bunun üzerine, Ensar'dan olan zat (sinan b. Vebre) çok kızdı. Öyle ki, ensardan olan "Ey Ensar", muhacirden olan "Ey Muhacirler" diye taraftar çağırmağa başladılar. Bunun üzerine Peygamber efendimiz çadırdan dışarı çıktı. "Nedir bu cahiliyyet iddiaları" dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Ubeyy İbni Selul, aleyhimize yardıma adam mı çağırıyorlar? Allah'a yemin olsun ki, Medine'ye döndüğümüz zaman, oradaki şerefli insanlar zelilleri oradan çıkaracaklardır' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), Abdullah b. Ubey b. Selul'u kastederek, 'Ey Allah'ın Rasulü! Bu habisi öldürmeyelim mi?' dedi. Peygamber

efendimiz, şu cevabı verdi: "Hayır. İnsanlar, 'Peygamber arkadaşlarını öldürüyor'diye söylenmesinler."^[467]

Bütün bunlar, Seddü'z-Zerai'nin delil olduğunu göstermektedir. Bu konuda İbn Kayyum, doksandokuz misal zikrettikten sonra şunları söylüyor:

"Artık bu kadarıyla yetinelim. Bunların sayısı Allah Tealanın doksandokuz esma-i hüsnasına tekabül eder."^[468]

Zerai'in Kısımları:

Zerai (sebepler), götördükleri neticelere göre çeşitli kısımlara ayrılmışlardır:

1. Harama sürükleyen vasıtalar: Namahrem kadınların dinen bakılması haram olan yerlerine bakmak gibi. Bu davranış kişiyi haram olan zinaya sürükler. Bu gibi vasıtalar, harama yol açtıklarından bizzat bunlara başvurmak da haram sayılmıştır.
2. Bir farzın yerine getirilmesine sebep olan vasıtalar: Cuma namazını eda etmek için alış-verişi terk etmek gibi. Farz olan Cuma namazının kılınmasına vesile olacağından, Cuma vaktinde alış-verişi bırakmak da farz sayılmıştır. Keza Hacc farzasını eda etmeye vesile olacağından, hacetmek için yola çıkmak da farz sayılmıştır.
3. Konu olan itibariyle aslında mubah veya caiz olan, ancak kendilerine başvuranlar tarafından kasıtlı olarak harama ulaşmak için kullanılan vasıtalar: Faiz elde etmek için alış-veriş yapmak gibi. Mesela, ödünç verdiği kişinin malını değerinden daha aza satın alma veya bu kişiye kendi malını değerinden fazlasına satma bu kabildendir. İmam Malik ve İmam Ahmed bin Hanbel'e göre, bu tür yollara başvurmak haram sayılmıştır. Bu nedenle böyle bir akit batıl ve bu yola başvurmak haramdır. Çünkü Seddü'z-Zerai' fesada karşı ihtiyatlı davranmayı gerektirmektedir.

Ebu Hanife ve İmam Şafii ise, aslında alış-verişin caiz olması nedeniyle akdi sahih kabul etmişlerdir.^[469] Ancak tarafların zararlarını karşılamayı gerekli görmüşlerdir.

4. Aslında mubah olan, ancak neticede mutlaka zarar ve ziyana sebep olan iş veya vasıtalar: Yolun bilinmeyen bir tarafında kuyu kazarak oradan geçenin içine düşmesine sebep olmak gibi. Bu şıkta dikkat edilecek nokta şudur: Bunu yapan kişi "umuma ait olan yol üzerinde kuyu kazmak gibi" aslında ruhsat bulunmayan bir işi mi, yoksa evinde "lağım kuyusu kazmak gibi" aslında ruhsat tanınan bir işi mi yapmıştır?

Birinci halde failin sorumlu olduğu, fıkıhçılar arasında ittifak konusudur. İkinci durumda ise, bazı fıkıhçılar, aslında ruhsat verilen bir iş olması yönünü tercih ederek failin sorumlu olmayacağını söylemişlerdir. Diğer fıkıhçılar ise, "zararları önlemek, menfaatleri gerçekleştirmekten önce gelir" prensibine dayanarak failin bütün zarar ve ziyanlardan sorumlu olacağını söylemişlerdir. İşte bu da Zeraiye dayanmadır.

5. Aslında caiz olan fakat, neticede çok nadir olarak fesada sebep olan iş ve davranışlar: Mantar, balık ve et gibi nadiren zarar veren gıda maddelerini üretmek, veya satmak, şarapçılar tarafından satın alınıp içki yapılması korkusuyla üzüm bağı yetiştirmek gibi.

Fıkıh alimleri bu tür işlerin helal olduğuna hüküm vermişlerdir. Çünkü bunlardan elde edilen menfaatler, görülecek zararlardan daha fazladır.

Yalan söyleme ihtimaliyle kısasta, zinada, alacaklarda ve benzeri ciddi konularda şahitliği delil kabul etmek, bu kısma giren misallerdendir. Çünkü bu tür şahitlikleri -yalan olabilir ihtimaliyle- reddetmek, hakların kaybolmasına vesile olur.

6. Aslında caiz olan, ancak çok defa neticede fesada sebep olan iş ve davranışlar: İslâm toplumunda şarap yapana üzüm satmak gibi. Aslında üzüm satmak caizdir. Fakat, bunu şarap imal eden satın aldığı takdirde, içki yapacağı ve fesada sebep olacağı kesine yakın bir ihtimaldir. İşte bu nedenle

İmam Malik ve İmam Ahmed bin Hanbel'in mezheplerine göre bu gibi tasarruflar haramdır. Diğer mezheplerin bu konudaki görüşleri farklıdır.

Şer'i Deliller Arasında Seddü'z-Zerai'nin Yeri:

1. Daha öncede belirtildiği gibi, bütün İslâmi mezhepler, açıkça söylemeler de Seddü'z-Zerai'yi fikhî delil olarak almışlardır. Fakat, mezhepler arasında buna en çok itibar eden İmam Malik ve İmam Ahmed bin Hanbel'dir. İmam Şafii ve İmam Ebu Hanife ise, Seddü'z-Zerai'yi kendi başına bir delil olarak zikretmemişlerse de, bunu tamamen reddetmiş de değildirler. Seddü'z-Zerai'ye, kendilerince fikhî delil sayılan Kıyas gibi diğer delillerin içinde yer vermişlerdir.

2. Fikhî delil olarak Seddü'z-Zerai'ye başvurulurken aşın gidilmemelidir; aksi takdirde bir kısım insanlar, zulme düşerim endişesiyle bazı mubahları, mendupları, hatta vacipleri terketmeye kalkışırlar. Mesela bazı adil ve dürüst insanların, zulmederim korkusuyla yetimlerin mallarını sevk ve idare etmeden kaçınmaları; insanların ithamlarından korkarak vakıf ve benzeri kuruluşların yönetim kurullarında yer almamaları Seddü'z-Zerai'ye aşırı derecede başvurmaktan kaynaklanmaktadır. Bunun doğru bir davranış olmadığı muhakkaktır. Zira bu mallar emin olmayan ellere geçecektir.

3. Seddü'z-Zerai'ye başvurma ihtiyacı hissedildiği zaman neticede ortaya çıkacak olan fesad ve salah (zarar ve menfaat) çok iyi hesap edilmeli, salah ve menfaat kefesi ağır basarsa Seddü'z-Zerai alınmalı, aksi sözkonusu olursa terk edilmelidir.

Mesela, çeşitli davalarda, yalan olabilir ihtimaliyle güvenilen kişilerin şahitliklerini reddetmek doğru değildir. Zira şahitlik müessesesi kabul edilerek hakların teminat altına alınmasındaki menfaat, yalan olma ihtimalinden kaynaklanacak zarardan daha fazladır.

Yine mal ve can kaybına sebep oluyor gerekçesiyle cihadı terketmek asla doğru değildir. Cihadın terkinden doğan zarar ve fesad, yapılmasındaki zarar ve ziyandan pek çoktur. Bu zararların en belirginini, dünyada iken kâfirlere esir ve köle olmak, ölümlerinde bir nevi münafık olarak ölmek ve Allah Teala'nın huzuruna bir tarafı gedikli (eksik) olarak çıkmaktır. Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar:

"Aç insanların yemek kabı başına üşüşükleri gibi, yakında milletler başınıza üşüşeceklerdir. Orada bulunan biri, 'Ogün bizim az oluşumuzdan mı?' diye sorunca, Peygamber efendimiz şu cevabı vermişlerdir: "Bilakis o gün sizler çok olacaksınız. Fakat, sizler, sel üzerinde giden çer çöp gibi olacaksınız. Allak, düşmanlarınızın kalbinden sizden çekinme duygusunu çıkaracak, sizin kalbinize ise za'fiyet salacaktır." Orada bulunan biri,

'Za'fiyet nedir?' diye sorunca, Peygamber efendimiz; "O, dünyayı sevmek ve ölümü sevmemektir"^[470] cevabını vermiştir.

Evet, hastalıkların başı, "dünyayı sevmek ve ölümden nefret etmektir. Fakat her canlının birgün ölümü tadacağı unutulmamalı, herşeyin bir güzel yönü olduğu gibi, ölümün en güzel şeklinin de şehitlik olduğu kalplere yerleştirilmelidir.

Şehitler kervanına katılma arzusunda olmayanın durumunu, yine vahiyden başka birşey konuşmayan Resulullah'ın (s.a.v.) mübarek ağzından dinleyelim:

"Her kim cihad etmeden ve cihad etmeyi gönlünden dahi geçirmeden ölürse, o kimse münafıklığın bir çeşidiyle ölmüş olur."^[471]

Allah düşmanlarıyla yiğitçe savaşmak olan hakiki cihadı bırakıp nefsimizi tatmin için bir kısım sun'i cihadlar icad edenlerin vay haline!. Mücahidlerin önderi Resulullah (s.a.v.) şu hadis-i şerifleriyle bizleri uyarıyor ve huzur-u İlahiye'ye bir tarafımız sakat bir şekilde çıkacağımızı haber veriyor:

"Kim Allah'ın huzuruna, üzerinde cihaddan hiçbir eser bulunmayarak çıkarsa, Allah'ın huzuruna kendisinde bir gedik bulunarak çıkar."^[472]

Hulasa, cihad etmedeki salah ve fayda, onu bırakmaktan meydana gelecek fesad ve kötülükten pek fazladır. Bu nedenle, "yurtta sulh, cihanda sulh" sözü İslâmî değildir.

3. BÖLÜM

ŞER'İ HÜKÜMLERİ

AHKAM-I ŞER'İYYE

Fıkıh Usulü'nün konusu, kaynaklardan hükümler çıkarmak için delillerin değerlilik derecelerini beyan etmek ve hüküm çıkarma yollarını izah etmektir. Görüldüğü gibi asıl gaye, kaynaklardan çıkardan şer'i hükümlerin sıhhatli olmasını teminat altına almaktır. Şer'i hükümleri açıklamadan önce şu noktaları tekrar hatırlatmada fayda vardır:

Şeriatın Koyucusu ve Otorite Kaynağı:

Daha önce hakimiyet bölümünde izah edildiği gibi, İslâm nizamının koyucusu, kullarına şah damarından daha yakın olan, onların kâr ve zararlarını kendilerinden daha iyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan, mutlak egemen Allah Teala'dır. Şeriat-ı garrâ ilahi bir nizamdır ve ilahî vahye dayanmaktadır. Otoritesini ilahi oluşundan almaktadır. İslâm'da hakimiyet kayıtsız şartsız Allah'ındır. Beşeri sistemlerde olduğu gibi, her an için Allah'a muhtaç olan, akşam verdiği kararı sabah değiştirebilecek kadar istikrarsız olan, içinde yaşadığı toplumun örf ve adetlerine boyun eğmekten kendisini alamayan, şahsi his ve ihtiraslardan kurtulamayan, aciz kulların değildir. Bu nedenle kanun koymaya selahiyetli olan sadece Allah Tealadır. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Hüküm ancak Allah'ındır. O, hakkı haber verir. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır."^[473]

"... Hüküm, ancak Allah'ındır, O, ancak kendisine ibadet etmenizi emretti. Dosdoğru din, işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."^[474]

"... Ama ben, sizi Allah'ın takdir ettiğinden koruyacak güçte değilim. Çünkü hüküm, sadece Allah'ındır. Ben Ona güvendim. Güvenenler de yalnız O'na güvensinler, dedi."^[475]

"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların heva ve heveslerine uyma. Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni saptırmalarından sakın. Eğer, Allah'ın hükmünden yüz çevirirlerse, bil ki Allah, bir kısım günahları sebebiyle onları musibete uğratmak istiyor. Muhakkak ki insanların çoğu yoldan çıkan fasıklardır."^[476]

Allah Teala kendi nizamını bırakıp başka nizamlara başvuranlar hakkında da şöyle buyuruyor:

"Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilen kitaplara iman ettiklerini iddia edenleri görmüyor musun? Onlar tağutun önünde muhakeme olunmak istiyorlar. Halbuki o tağutu reddetmekle emrolunmuşlardı. Şeytan onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor."^[477]

"Rabbine yemin olsun ki, aralarındaki anlaşmazlıklarda seni hakem seçip, sonra da verdiği hükme içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamıyla boyun eğmedikçe İman etmiş olmazlar."^[478]

İlahi ahkamla hüküm vermeyenler hakkında ise şöyle buyuruyor:

"... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmez ise, işte onlar kafirlerin ta kendileridir."^[479]

"... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmez ise, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."^[480]

"... Kim Allah'ın indirdiği Üe hükmetmez ise, İşte onlar fasıkların ta kendileridir."^[481]

Bilindiği gibi beşeri kanunların koyucusu insanlardır. Bu itibarla bunları kısa zamanda değiştirme zorunluluğu hasıl olmuştur. Çünkü bunları koyan kişilerin toplum üzerindeki otoriteleri sarsılınca, artık sözlerinin değeri kalmamaktadır. İşte bu nedendir ki, bu gibi zatlara bir kısım uydurma ve sun'i otoriteler isnad edilir ve bu kişiler putlaştırılmaya çalışılır. Tâ ki eski kanunlarda çıkarları olanların menfaatleri zedelenmesin ve layık olmadıkları mevki ve makamları ellerinden çıkmasın. Şayet bu konuda ileri sürülen mugalatalar ve laf-u güzaflar fayda vermezse, hemen zora başvurulduğu, yasaları himaye etme maskesi altında, bunlara karşı çıkanların sindirilip tekrar otoritenin sağlanması istenildiği, bu da başarılamazsa putlaştırılan kişilerin düşüncelerini yumuşattıkları hatta bazen de değiştirdikleri görülür. Bunlar, korumak istedikleri düşüncelerin de kendileri gibi insanların düşünceleri olduklarını unuttururlar; gözlerini maddi hisler bürür de görmez olurlar.

"Yemin olsun ki Biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri, vardır ama onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, ama onlarla hakkı görmezler. Kulakları vardır, ama onlarla doğruyu işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar.

İşte onlar gafillerin ta kendileridir."^[482]

ŞER'İ HÜKÜMLER VE KISIMLARI

Fıkıh ve fıkıh usulü ilimlerinin asıl gayeleri, mükelleflerin işleri ve davranışlarıyla ilgili olan şer'i hükümleri tesbittir. Fakat fıkıh usulü ilmi bu hükümlerin kaynaklarını ve bunları bilme metodlarını incelerken, Fıkıh ilmi de, fıkıh usulünün çizdiği sınırlar içinde hükümleri çıkarmaya yönelir. Bu nedenle hükümlerin ne olduklarını ve kısımlarını bilmek fıkıh usulüne girmektedir.

Hükümün Tarifi:

Hüküm; şeriatın koyucusunun mükelleflerin iş ve davranışlarıyla ilgili olan emir ve yasakları veya bir işi yapıp yapmama muhayyer bırakması, yahut iki hususun birbirine bağlı olduğunu bildirmesidir. Emir veya yasak, yahut muhayyerlik bildiren hükümlere teklifi hükümler; iki hususun birbiriyle irtibatı olduğunu beyan eden hükümlere de vaz'i hükümler adı verilmiştir. Böylece hükümler başlıca iki kısma ayrılmaktadır,

1. Teklifi Hükümler (Emirler, Yasaklar, Mubahlar)

Bunlar, "namaz kıl" gibi mükelleften yapması istenen emirler, "yetimin malını yeme" gibi mükelleften kaçınması istenen yasaklar ve "yemek yemede serbestsin" gibi mükellefin muhayyer bırakıldığı mubahlardır.

2. Vaz'i Hükümler (Sebebler, Şartlar, Mani'ler)

Bunlar ise, teklifi hükümlerin bağlı oldukları sebebler, şartlar ve bunlara engel olan mani'lerdir. Mesela, Ramazan orucunun başlangıç ve bitişinin hilalin görülmesi sebebine bağlı olması, namazın sıhhatinin abdest şartına bağlı olması ve dinden çıkmanın mirasa engel olması, vaz'i hükümlerdendir.

Teklifi Hükümlerin Kısımları:

Cumhur ulema, emir ve yasakların bağlayıcılık derecelerine göre Teklifi Hükümleri; vacip, mendup, haram, mekruh ve mubah diye beş kısma; Hanefi alimleri ise, farz, vacip, mendup, haram, tahrimen mekruh, tenzihen mekruh ve mubah diye yedi kısma ayırmışlardır. Biz cumhurun taksimatını esas alıp Hanefi mezhebine ait olan farkları yeri geldikçe izaha çalışacağız.

1- VACİP

1. Cumhura göre, "vacip" ile "farz" arasında herhangi bir fark yoktur. Vacip, mutlaka yapılması istenen hususlardır. Namaz kılmak, oruç tutmak gibi.

2. Hanefi'lere göre, farzla vacip arasında fark vardır. Farz, yapılmasının gerekliliği şüphe kabul etmeyen ve kesin delillerle sabit olan hükümlerdir.

Namaz, oruç, hacc vs. gibi

Vacip ise, yapılmasının gerekliliği zanni delillerle sabit olan hükümlerdir. Kurban kesmek, bayram namazı kılmak, vitir namazı kılmak gibi.

Bunlara göre, farzla vacibin farklı şeyler görülmesinin iki sonucu vardır:

a. Farz vacipten daha kuvvetlidir. Bu nedenle farzın terki, amelin batıl olmasına sebep olur. Haccedenin Arafat'ta vakfe yapmaması haccın batıl olmasına sebeptir. Vacibin terki ise, yapılan ameli iptal etmez. Telifisi mümkündür. Namazda Fatiha okumayı terkedenin sehiv secdesi ile namazını tamamlaması gibi.

b. Farzı inkar eden kafir olur. Vacibi inkar eden kafir olmaz. "Farzlar kesin bilgi ifade ederler. Bu itibarla kalben tasdik edilmeleri, bedenen yapılmaları gereklidir. Bunları inkar eden veya hafife alan kafir olur. Bunları yapmayan ise fasıktır. Vacipler, zann-ı galip ifade eder. Bunları inkar eden veya hafife alan sapık sayılır. Bunlarla amel etmeyen ise, kimilerine göre fasık olur. Bazılarına göre olmaz."^[483]

Vacibin Kısımları:

Alimler, vacibi çeşitli yönlerinden kısımlara ayırmışlardır:

1. İfa edildiği vakit bakımından vacip, zamana bağlı olmayan ve zamanla mukayyed olan diye iki kısma ayrılmaktadır.

A. Zamanla mukayyed olmayan vacipler: Bunların ifası için sınırlı bir zaman olmadığından ertelenmeleri herhangi bir günahı mucib değildir. Yeminlerin keffaretleri bu türdendir. Keza Hanefî mezhebine göre, özürle Ramazan orucunu yiyen kişi, kaza etmesi gereken günleri istediği zaman kaza edebilir. Şafiiye göre ise, orucunu bozduğu yılın içinde kaza etmesi gerekmektedir.

B. Zamanla mukayyed olan vacipler: Bunların, vakitlerinde ifa edilmeleri gerekmektedir. Bunların vakitleri, vacip olduklarının alametleridir. Namaz, oruç gibi. Vakti geldiği zaman namazın ve Ramazan ayı girdiği zaman orucun farz olduğu bilinir.

Bu türden olan vacipler kendi aralarında tekrar iki kısma ayrılırlar:

a. Zamanı geniş olan, vacipler: Bunların vakitleri kendi cinslerinden olan başka ibadetlerin de yapılmasına müsaittir. Namaz vakitleri bu cinstendir. Çünkü bu vakitlerin içinde vaktin farzı yanında, diğer kaza ve nafil namazları kılmak da caizdir. Bu türden olan vaciplerin vaktinde, aynı cinsten başka ibadetler de yapılabileceğinden, vaktin vacibini eda ederken bunu tayin etmek gerekmektedir. Bineanaleyh, kişi öğlen namazının farzını vaktinde kıldığı zaman niyet ederken "vaktin öğlen farz namazı" şeklinde tayin etmesi şarttır. Çünkü bu vakitte başka namazları da kılabilir. Tayin etmediği takdirde hangi namazı kıldığı bilinemeyecektir.

b. Zamanı dar vacipler: Bunların vakitleri aynı cinsten olan başka ibadetlerin yapılmasına müsait değildir. Sadece vaktin ibadetine yeterlidir. Ramazan ayında Ramazan orucu gibi. Bu ayda başka oruç tutmak caiz değildir. Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Sizden kim o aya erişirse onu oruçla geçirsin."^[484]

Bu gibi vaciplerin zamanı ancak kendilerini ifaya yettiği için, Hanelilere göre, aynı cinsten olan başka bir ibadete dahi niyet etse, yapılan ibadet vaktin vacibine sayılır ve sahih olur. Çünkü Ramazanda başka oruç tutmaya zaman yoktur.

2. Vacipler; amel bakımından da muayyen vacipler, muhayyer vacipler diye iki kısma ayrılırlar:

A. Muayyen vacipler: Bunlarda yapılması istenilen husus belli bir şeydir. Borcun ödenmesi, zekatın verilmesi, sözleşmenin yerine getirilmesi gibi. Vaciplerin çoğu bu kabildendir.

B. Muhayyer vacipler: Bunlarda ise, yapılması istenilen husus birkaç şey içinden sadece birisidir. Alternatifler iki veya daha fazla olabilir:

İki şeyden birinin yapılması istenildiğine misal şu âyettir:

"Kafirlerle karşılaşıya geldiğiniz zaman boyunlarınızı vurun. Onları sindirip perişan edince de esir alın. Sonra ya bir lütf olarak karşılıksız serbest bırakın veya teslim karşılığı fidye alın..."^[485]

Bu âye-i celite müminlerin emirini, esirleri serbest bırakma karşılığında fidye alıp almamada muhayyer bırakmaktadır.

Üç şeyden birinin yapılması istendiğine misal ise şu âyet-i celiledir.:

"... Bozulan yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on yoksulu yedirmek veya giydirmek, yahut da bir köle azad etmektir."

Verecek bir şey bulamayan için de üç gün oruç tutmaktır. Yapıp da bozduğunuz yeminlerin keffareti işte budur..."^[486]

Bu âyette yemini bozan kişiden üç şeyden birini yapması istenmektedir. On yoksulu doyurması veya giydirmesi, yahut bir köle azad etmesi. Bunlardan hangisini yaparsa keffaretini ifa etmiş olur. Ancak bunlardan hiçbirine gücü yetmezse o zaman tek bir şeyi yapması istenmektedir ki o da üç gün oruç tutmasıdır.

Görüldüğü gibi mükellef, muhayyer vacipten yapılması istenilen bir şıkkı ifa etmek mecburiyetindedir. Şıkkların hepsini terk ederse günahkar olur. Buradaki muhayyerlik sadece seçmedir. Yapıp-yapmamada değildir.

3- Vacipler, miktarının belli olup-olmaması bakımından da miktarı belli olan vacipler, miktarı belli olmayan vacipler diye iki kısma ayrılmaktadır:

A. Miktarı belli olan vacipler: Zekat, litre vs. gibi farzların çoğu bu türdendir.

B. Miktarı belli olmayan vacipler: Başu mesh etme, rükuda durma, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişilere harcayacağı nafaka miktarları bu kabildendir. Çünkü başu ne kadarının mesh edileceği, rükuda ne kadar durulacağı, seri mahkeme kararıyla tesbit edilmeden önce, nafakanın ne miktarda harcanacağı kesin bir şekilde belli değildir.

Miktarı belli olan vacipler, malla ilgili bir vacip olur da zamanında ödenmezse, mükellefin ödemekle yükümlü olduğu bir borç halini alırlar. Mesela, mükellef zekatı vaktinde vermezse, zekat verme borcu üzerinden düşmez. Ödeyinceye kadar üzerinde bir borç olarak devam eder. Nafakanın miktardan takdir edilirse o da bu şıkkı girer, Miktarı belli olmayan mali vacipler ise, zamanında ödenmediği takdirde Ebu Hanife ve mezhebindeki alimlere göre, mükellefin uhdesinde borç halini almazlar. Mesela, mahkemece miktarı tayin edilmeyen nafakalar, zamanında layık olanlara harcanmazsa, Hanefî mezhebine göre, mükellefler bunları ödemekle borçlu duruma düşmez. Cumhuriyet uleması ise, burada da mükellefi geçmişte harcamadığı nafakaları tazmin etmekle yükümlü saymışlardır. Çünkü harcanmayan bu nafakalar, her ne kadar ödenmesi gereken bir borca dönüşmeseler de alacaklılar için kaybedilen haklarıdır. Tazmin edilmeleri gerekir.

4. Vacipler, kendilerini ifa edecek olan mükelleflerin belirli veya belirsiz olmaları bakımından da vacib-i aynî ve vacib-i kifai diye iki kısma ayrılmaktadırlar:

A. Vacib-i Ayniler: (Farz-ı ayrılar)

Bunlar, her mükellefin yapmakla emrolunduğu vaciplerdir. Herhangi bir mükellef bunları terk ettiğinde günahkar olur. Kınanmaya layıktır. Namaz, oruç, zekat, gücü yetene hacc, sözleşmeyi ifa etme, haklıya hakkını verme vs. bu türdendir.

B. Vacib-i Kifailer (Farz-ı Kifayeler)

Toplum, yani müslümanlar bütün olarak bunları yapmakla mükelleftir. Ancak, toplumun içinden bir kısım insanlar bunları yaparsa, bütün toplumun mükellefiyeti kalkar. Şayet bunları hiç kimse yapmazsa bütün toplum günahkâr olur. Bunların misalleri şunlardır: İyiliği emredip kötülüğe mani olmak: Allah Teala şöyle buyuruyor:

"İçinizden hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten men eden bir ümmet bulunsun. Kurtuluşa erenler işte onlardır." ^[487]

Diğer bir âyette geçmişteki İsrailoğullarının bu vazifeyi ifa etmedikleri için Allah'ın lanetine uğradıkları zikredilmektedir:

"İsrailoğullarından inkar edenler, Davud'un diliyle ve Meryemoğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler. Bu, onların isyan etmeleri ve aşırı gitmelerindendi.

Bir de onlar yaptıkları kötülüklerden birbirlerini men etmiyorlardı. Yaptıkları şey ne kötü idi." ^[488]

İmamlığı ayakta tutmak (hilafeti Devam Ettirmek) ^[489]

2- MENDUB

Şeriatın koyucusunun gerekli görmemekle beraber yapılmasını istediği hususlardır.

Diğer bir tarife göre, mendub yapıldığında sevap kazanılan, terk edildiğinde ceza görülmeyen hususlardır.

Başka bir tarife göre ise, mendub yapanları övülen, yapmayanları kınanmayan hususlardır.

Menduba, sünnet, müstehab, ihsan ve nafil de denir. ^[490]

Mendubun Dereceleri:

1. Sünnet-i Müekkede:

Bunlar, Peygamber efendimizin (s.a.v.) devamlı yaptığı ve farz olmadıklarını bildirdiği sünnet çeşitleridir. Sabah namazının sünneti gibi. Bu türden olan sünnetin yapılması sevaptır. Terk eden kişi cezayı hak etmese de kınanmaya layıktır. Çünkü Rasulullah'ın (s.a.v.) devam ettiği bir sünnete karşı inatçılık yapmıştır.

2. Sünnet-i Gayr-i Müekkede:

Bunlar ise, Peygamber efendimizin (s.a.v.) devamlı bir surette yapmadığı, bazan yapıp bazan da terk ettiği sünnetlerdir. İkinci ve yatsı farz namazlarından önce kılınan dört rek'at sünnetler gibi. Bunların yapılmaları güzeldir. Terk eden de kınanmaz.

3. Sünnet-i Zevaid:

Peygamber efendimizin (s.a.v.) yaşadığı toplumun örf ve adeti olarak yaptığı fiilleridir. Yemek yeme ve su içme şekli, kıyafet biçimi gibi. Peygamber efendimizin (s.a.v.) yaptığı bu şeylerin aslında sevilen hususlar oldukları şüphesizdir.

Fakat, bunları terk etmek ne cezayı ne de kınanmayı gerektirir.

Şer'i Hükümler İçinde Mendubun Yeri:

Mendubla ilgili olan şu iki hususa çok iyi dikkat edilmelidir.

1. Sünnetle sabit olan mendublar, farzların hadimleri, hamileri ve devamlarını sağlayan vasıtalar. Çünkü mendublar, farzların ifası için kişinin nefsinin eğiten ön hazırlıklardır. Zira insan, terk edilmesi cezayı mucib olmayan ibadetleri aksatmadan ifa ederse, elbetteki terkinde ceza göreceği ibadetleri hiç aksatmadan eda edecektir. Buna mukabil, mendubları terk etmeye alışan insanların zamanla farzları da terk edeceklerinden korkulur.

Şurası da bir gerçektir ki, günümüz toplumunda farzlarla mendublar birbirine karıştırıldığından farzlar terk edilip, mendublar titizlikle yapılmaktadır. Mesela farz olan beş vakit namazı kılmayanların, sünnet olan teravîh namazlarında üst üste yığıldıkları, oruç tutmadıkları halde bayram namazına koştukları görülmektedir. İşte bu cehaletin zirvesidir. Başka bir yoruma da hacet yoktur.

Ne yazık ki, bu acı durum, cahil sofilerde de görülmektedir. Mesela, binbir çeşit nimetlerle iftar sofralarını donattıkları, kalbur üstü zevatı davet etmeyi unuttukları, öğlenden sonraki "kaylule" uykusunu kaçırmadıklarını ve nefse ağır gelmeyen bütün nafil ibadetleri titizlikle yaptıkları görülür.

Buna mukabil, çalıştırdıkları işçilere ücretleri bakımdan asla merhamet etmedikleri, çevrelerindeki fakirlere infakta bulunmayı düşünmedikleri,

fesada dalan toplumu kötülüklerden men etmedikleri, küfre karşı hakiki cihaddan ürüp, buna hazırlık yapmadan dahi çekindikleri, kafirlerin müsaade ettikleri çalışma tarzını tercih edip bunu cihad saydıkları görülür. İşte bu da gafletin tâ kendisidir. İnsanları bu gafletten uyandıracak zevat elbetteki âlimlerdir.

Ne yazık ki, gaflette olan müslümanları uyarmakla yükümlü olan din adamlarının bir kısmı adeta küfrün meddahlığını yapmada yanşa girişen bel'am kılıklı alimler olmuşlardır. Bunların bazıları, küfre hizmetten gurur duymakta, bazıları ise, kendilerine yüklenen vazifeleri yerine getirmekten başka bir şey düşünmemektedir. İçlerinde davet adamı bir hoca diyebileceğimiz zevat pek azdır.

Acaba böyle bir toplum dini yönden hali nedir? Buna nasıl bir ad takılmalıdır. İşte içinden çıkılamayan meselelerden birisi de budur. Allah müslümanlara şuur ihsan etsin. Gerçekleri görme basireti versin.

2. Dikkat edilmesi gereken ikinci bir husus şudur: Mendubların kısım kısım yapılmaları zorunlu değilse de, bir bütün olarak yapılmaları mecburidir. Yani Resulullah'ın (s.a.v.) devamlı yaptığı veya bazen yapıp bazen de terk ettiği sünnetleri bizler bazen terk edebilirsek de, her zaman terk etmemiz caiz değildir. Mesela, Ezan-ı Şerifi tamamen terk etmek asla caiz değildir. Şayet bir belde halkı böyle bir hale düşerse, zorla sünneti ihyaya sevk edilir. Keza, bir insanın İslâmî cemaati tamamen terk etmesi caiz değildir. Aksi taktirde cemaate gelmeye zorlanır. Yine İslâm toplumunda bazı insanlar evlenmeyi terk edebilirler. Fakat bütün toplumun bunu terk etmesi caiz değildir. Aksi taktirde İslâm ümmetinin sonu gelir.

3-HARAM

Haram, şeriatın koyucusunun kesin olarak yapılmamasını istediği hususlardır. Fıkıh usulü alimleri, haramı belirleyen delillerin hangi türden olacağı hususunda iki kısma ayırmışlardır.

a. Cumhur ulema, bir hususun haram olduğunu belirten kesin veya zanni deliller arasında fark görmemişler, mütevatir olmayan meşhur hadislerle veya haber-i ahadlarla da herhangi bir hususun haram olduğunu tesbit etmenin mümkün olacağını belirtmişlerdir. Bunlar, "zanni delillerle inanca ait meselelerde amel edilemez, inançla ilgili olmayan meselelerde amel edilebilir" demişlerdir.

b. Hanefi mezhebinden olan âlimler ise; kesin delillerle, zanni delilleri farklı görmüşler, bir şeyin haram olduğuna hüküm verebilmek için o şey hakkında şüphe götürmeyen kesin bir delilin bulunması gerektiğini söylemişler ve aksi taktirde şu âyetin yasakladığı hükme düşüleceğini bildirmişlerdir.

"Dilinizin alıştığı yalanlarla -bu helaldir, bu haramdır- demeyin. Aksi halde bu sözlerinizle Allah'a yalan isnad etmiş olursunuz. Şüphesiz ki Allah'a yalan isnad edenler hiçbir zaman kurtuluşa eremezler." [\[491\]](#)

Hanefi âlimleri, zanni delillerle yasaklanan hususlara "tahrimen mekruh" (harama yakın mekruh) adını vermişlerdir. İttifakla haram olan hususlara misal; leş yemek, içki içmek, zina etmek, haksız yere cana kıymak, haksız yere insanların malını yemek, faiz alıp veya vermek ve benzeri şeylerdir. Buna karşılık bayram günü oruç tutmak, Cuma ezanı okunurken alış-veriş yapmak cumhur ulemaya göre haram, Hanefilere göre ise, tahrimen mekruhtur.

Haramın Kısımları:

Haramların yasaklanmalarındaki ana sebep, zararlı olmalarıdır. Şeriatın koyucusunun yasakladığı her şeyde maddi veya manevi bir zarar mevcuttur. İşte zararın bizzat kendi içinde olması veya işlendiği taktirde bu zarara götürmesi bakımından haram, lizatihi ve ligayrihi diye illi kısma ayrılmaktadır:

1-Haram Lizatibi:

Bu türden olanlar, bizzat kendilerindeki zararlardan dolayı şeriatın koyucusu tarafından yasaklanmışlardır. Mecburen korunması gereken beş temel esası zedelediği için yasaklanan şu hususlar bu tülendir. Nefsin korunmasını zedelediği için cana kıymak, soyun korunmasını yıktığı için zina etmek, malın korunmasını bertaraf ettiği için hırsızlık yapmak, dinin korunmasını ortadan kaldırdığı için dinden çıkmak haram kılınmıştır. Ve bu haramlar haram lizatihidir.

2. Haram Ligayrihi:

Bu kabilden olan haramlar, bizzat kendilerindeki zararlardan dolayı haram değillerdir. Bunlar:

A. Zararlı olan başka şeylere sebep olacaklarından dolayı yasaklanmışlardır. Namahrem bir kadının dinen bakılması haram olan herhangi bir yerine bakmak haram ligayrihidir. Çünkü böyle bir kadına bakmak zararlı olan zinaya sebep olur. Yine faize dayalı herhangi bir muameleye kalkışmak bu tür haramlardır. Zira faizli muamele bizatihi zararlı olan "başkasının malını yeme"ye sebep olur.

B. Zararlı olan başka şeylerle irtibatlı olmalarından dolayı yasaklanmışlardır: Bayram günü oruç tutmak, gasbedilen bir yerde namaz kılmak, başkasının pazarlığını bozup bir şeyi satın almak, başkasına sözlü olan bir kızla evlenmek, Cuma ezanı okunurken alış-veriş yapmak bu kabildendir. Çünkü, aslında namaz kılmak, alış-veriş yapmak ve evlenmek yasaklanan şeylerden değillerdir. Fakat yan sebeplerden dolayı yasaklanmışlardır. [\[492\]](#)

Haramın, Haram Lizatihi ve Haram Ligayrihi diye iki kısma ayrılmasının önemli iki neticesi vardır:

a. Haram Lizatihi olan şeyler, herhangi bir sözleşmeye konu olurlarsa, sözleşme batıl (hükümsüz) sayılır ve hiçbir sonuç doğurmaz. Mesela, evlenilmesi haram olan bir akraba ile evlenmek batıldır. Böyle bir evlilikten meydana gelen çocukların nesebi tesbit edilemez. Taraflar zina etmiş olurlar. Ebu Hanife dışındaki fakihlere göre zina cezasına çarptırılırlar. İçki, leş ve domuz eti satmak da bu kabildendir. İçki satan, müşterisinden

bedelini isteme hakkına sahip olmadığı gibi kendisi de günahkârdır. Günümüzde bakkallarında bira ve benzeri içkileri satan ve isimleri müslüman olan kişilerin vay haline. Cehennemin yakıtının insanlar ve taşlar olduğu unutulmamalıdır.

Haram ligayrihi olan şeyler, bir sözleşmeye konu olurlarsa sözleşme batıl değildir. Mesela, Cuma ezanı okunurken yapılan alışveriş, Hanbeli ve Zahiriy mezhepleri dışındaki cumhur ulemaya göre, sahihtir. Fakat akdi yapan günahkâr olur. Keza Zahiriy mezhebi dışındaki mezheblere göre, başkasına sözlü bulunan bir hanımla evlenmek sahihtir. Fakat evlenen günahkârdır. Zahiriy mezhebinden olanlar bu akdin batıl olduğunu söylemişlerdir.

b. Haram lizatıhi olan şeyler, ancak "zaruret" halinde mubah olurlar. Buradaki "zaruret" halinden maksat; terk edildiği takdirde hayat tehlikesi veya bütün malını kaybetme tehlikesinin sözkonusu olduğu hallerdir. Mesela, bir insan, ancak açlıktan öleceğinden korktuğu anda leşi yiyebilir. Susuzluktan öleceğinden korktuğu vakit içkiyi içebilir.

Haram Ligayrihi olan şeyler ise; zaruret derecesine varmayan "ihtiyaç hallerinde" dahi mubah olurlar. Buradaki "ihtiyaç halinden" maksat terk edildiği takdirde sıkıntılara düşme sözkonusu olan hallerdir. Mesela bir doktor, tedaviye ihtiyacı olan bir hanımın, tedavinin gerektirdiği ölçüde namahrem yerlerine bakabilir.

Haramm Hükmü:

Haramların yapıl mamalarında sevap, yapılmalarında ise azap vardır. İttifakla haram olan bir şeyi helal saymak kişiyi dinden çıkarır.

4- MEKRUH

a. Cumhur ulemaya göre mekruh; şeriatın koyucusunun haram kılmasına rağmen yapılmamasını istediği hususlardır. Allah Teala'nın şu âyetinde zikrettiği cevabı hoş gitmeyen yersiz soru sormak bu türdendir:

"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeylerden sormayın. Bunları, Kur'an indirildiği zaman sorarsanız size açıklanır.

Allah sorduklarınızdan dolayı sizi affetmiştir. Allah gafurdur, halimdir." [\[493\]](#)

Bu âyette zikredilen "sormayın" ifadesinin kerahet ifade ettiği, bu tür soruların haram olmayıp, mekruh olduğu âlimlerce beyan edilmiştir. Zira soru sormak aslında yasak değil, serbesttir. Fakat cevaplan bilindiği takdirde lüzumsuz yere insanları zorluklara sevk edecek olan yersiz sorular

mekruh sayılmıştır. İsrailoğullarının kesmekle emroldukları herhangi bir sığın kesmeyip, şekil ve şemailini sormaları bu tür sorulardandır. [\[494\]](#)

Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki Allah size annelere eziyet etmeyi, kızları diri diri toprağa gömmeyi, üzerinize vacip olan hayrı engellemeyi ve hakkınız olmayan şeyleri "getir" deyip almayı haram kıldı. Dedikoduyu, çokça soru sormayı ve malı zayi etmeyi ise mekruh kıldı." [\[495\]](#) Görüldüğü gibi, hadiste dedikodu, çokça soru sorma ve benzeri şeylerin mekruh olduğu bildirilmektedir.

2. Hanefi mezhebine göre mekruh iki kısma ayrılır:

a. Kerahati-tahrimiyye (harama yakın olan mekruh): Şüpheli olan zannî bir delille kesin yapılmaması istenilen hususlardır. Bayram günü oruç tutmak gibi. Hanefi fıkıh kitaplarında mutlak bir surette zikredilen "kerahat" tabirinden "kerahati tahrimiyye" kastedilir.

b. Kerahat-i tenzihiyye (helale yakın olan mekruh): Harama yakın olmayan bununla beraber terk edilmesi tercih edilen hususlardır. Yalnız Cuma ve Cumartesi, yahut Muharrem ayının onuncu gününü oruçlu geçirmek gibi.

Mekruhun hükmü: Cumhur ulemaya göre, mekruhu işleyen kınanmaz. Fakat işlemeyen övülmeye layıktır. Hanefilere göre ise, kerahet-i tahrimiyyeyi işleyen kınanır. Kerahet-i tenzihiyyeyi işleyen kınanmaz. Fakat her ikisini terk eden de övülmeye layıktır.

5- MUBAH

Şeriatın koyucusunun mükellefi yapıp yapmamada serbest bıraktığı hususlara mubah denilir. Yemek yemek, su içme gibi...

1. Bilinme Yolu:

Bir şeyin mubah olup olmadığı şu üç yoldan biri ile bilinir:

a. Helal olduğu nas ile sabit olursa. Su âyet-i celile buna misaldir:

"Bugün size, temiz ve güzel olan şeyler helal kılındı. Kendilerine Kitap verilenlerin yemekleri size helaldir. Sizin yemekleriniz de onlara helaldir." [\[496\]](#)

b. Yapılmasının günah olmadığı nass ile sabit olursa. Şu âyet de buna misaldir:

"Şüphesiz ki Allah size leşi, kanı, domuz etini bir de Allah'dan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Ancak bir kimse mecbur kalır, zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yer ise, ona günah yoktur." [\[497\]](#)

Bu âyette mecbur kalanın zikredilen şeylerden yiyebileceği bildirilmektedir. Ancak bir şeyin yapılıp-yapılmamasının günah olmaması her zaman o şeyin mübahlığını gerektirmez. Bu şeyi yapmak gerekli de olabilir.

c. Helal veya haram olduğuna dair herhangi bir nass bulunmayan hususlar da mubahtır: Bu şık "Eşyada asıl olan mübahlıktır" görüşünde olan âlimlere göredir. [\[498\]](#) Radyo ve teypten Kur'an-ı Kerim ve benzeri şeyleri dinlemek bu kabildendir.

2. Mubabın Kısımları:

a. Yapılması istenen hususların yapılmasına hizmet eden mubahlar: Yemek yemek ve evlenmek gibi. Bunlar kulun yapmakla yükümlü olduğu emirlere hizmet ederler. Aç olanın huzurlu namaz, kılamayacağı muhakkaktır.

Bu türden olan mubahlar, her ne kadar kısım kısmı yapılıp-yapılmamaları serbest ise de bir bütün olarak yapılmaları icab etmektedir. Tamamen terk

edilmeleri doğru değildir. Bir insanın belirli zamanlarda yemek yeyip-yememesi serbesttir. Fakat tamamen yemek yememesi caiz değildir. Aksi halde ölümüne sebep olur ki, İslâm'da intihar yasaktır.

b. Yapılması istenilmeyen bir hususun yapılmamasına hizmet eden mubahlar:

Gezip dolaşmak, dinlenmek, mubah olan bir şeyi dinlemek gibi, Kişinin aşırı efor harcayarak kendisini hasla etmesi, hiç teselli olmayıp bunalıma düşmesi, istenilmeyen şeylerdir. Bunların bertaraf edilmesine hizmet eden gezme, dinlenme ve benzer şeyler mubahtır.

Bu türden olan mubahlar, kısım kısım yapıp yapılmamaları serbest ise de her zaman yapılmamaları icab etmektedir. Akl-ı selim sahibi bir insanın bütün vaktini gezip dolaşmakla geçirmesi elbetteki doğru değildir.

3. Mübahın Hükümü:

A. Mübahın asıl hükmü, yapıp yapılmamasının serbest olmasıdır. Yani, yapılmasında sevap olmadığı gibi terkinde de kınanma veya günah yoktur.

B. Mübahı yapıp-yapmama serbestliği mutlak değildir. Sadece mübahı yapma vaktini ve mübahın türünü seçme serbestliğidir. Mesela, insan yemek yeme zamanını ve yemek türünü seçmede serbesttir. Fakat tamamen yeyip-yememeyi seçmede serbest değildir. Çünkü insan, yaşamak için yemek zorundadır. Bu nedenle açlık grevi yaparak ölmek caiz değildir. Zira bir nevi intihar olur. Yine insan gezip gezme vaktini ve gezme türünü seçmede serbesttir. Fakat, mutlak bir surette gezip gezmemeyi seçmede serbest değildir. Çünkü bütün vakitleri gezip dolaşmakla geçirmek doğru olamaz. İşte bu nedenledir ki "mübahlık mutlak değil, mukayyettir. Her halükarda değil, belli hailede sınırlıdır" denilmektedir.

C. Bazı mubahlar izafidir (görecelidir) zamandan zamana ve insandan insana değişebilir. Bu türden olan mübahlara "muaf" şeyler de denir. Yani Allah bunları işleyenleri hesaba çekmez. Çünkü muaf saymıştır. İslâm gelmeden önce mubah olan ve İslâm geldikten sonra yasaklanan hususlar bu kabildendir. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... *Ve iki kızkardeş ile bir nikah altında evlenmeniz de haram kılındı. Cahiliyyet devrinde geçen ise artık geçmiştir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*" ^[499] Diğer bir âyette şöyle buyuruyor:

"*Cahiliyyet devrinde geçenler müstesna, babalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın...*" ^[500]

Bu âyetler cahiliyyet döneminde iki kızkardeşi bir nikah altında toplamanın ve babalarının hanımlarıyla oğulların evlenmelerinin mubah sayıldığını, fakat bu âyetler indikten sonra haram kılındıklarını beyan etmektedirler.

Bir kısım âlimler, mübahın bu üçüncü türünün aslında mübahı farklı olduğunu ve bunun mübahla haram arasında "muaf" diye özel bir mertebe teşkil ettiğini söylemişler ve delil olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

a. Mübah, zarar ve menfaati eşit olan, yapıp yapılmaması serbest bırakılan, faili övülmemeyen ve kınanmayan şeylere denir. Halbuki "muaf" da zarar ve menfaatlerin eşitliği, failin övülmemesi ve kınanmaması sözkonusu değildir. Çünkü Allah Teala içkiyi haram kılmadan önce bunun zarar ve menfaatinin eşitliğinden bahsetmemiş bilakis şöyle buyurmuştur:

"*Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: Onlarda büyük günahlar vardır. İnsanlar için faydaları da vardır. Ancak günahları faydalarından çok büyüktür...*" ^[501] Günahı menfaatten çok olan bir şeyin, yapıp yapılmaması eşit olan mübahlardan sayılması imkansızdır.

b. Bir insan bir şeyin hanımlığını mazur olarak bilmez de onu işlerse, o kişi "muaf" sayılır. Fakat o haramın insan için mubah olduğunu söylemek doğru olamaz. Mesela, bir erkek süt kardeşi olduğunu bilmediği bir hanımla evlenir de sonra süt kardeşi olduğu ortaya çıkarsa, evlilik batıl olur. Fakat bu erkek Allah Teala tarafından hesaba çekilmez, muaf tutulur. Bununla beraber mubah değildir. Haramla mubah arasında yer alan "muafiyetten" sayılır. Çünkü zarar ve menfaati eşit değildir.

D. Şevkânî; "aslında haram olup. sonradan meydana gelen bir sebepten dolayı helal sayılan hususları da mübahlardan saymıştır. Dinden çıkan kişinin kanı veya boşanmak isteyen hanımın kocasına verdiği mal buna örnektir.

Bilindiği gibi, aslında cana kıymak haramdır. Fakat dinden çıkan mürtedin kanı, şu hadis-i şerifin ifade ettiği gibi helaldir;

"*Kim dinini değiştirirse onu öldürün.*" ^[502] Burada aslında dökülmesi haram olan kanın dinden çıktığı taktirde dökülebileceği beyan edilmiş ve mübah olmuştur.

Bu hadis-i şerif karşısında her münasebette dine saldıran sinsi ve azılı mürtedlerin vay haline! Kendilerini terbiye edecek gerçek müslümanları karşılarında bulamadıkları için meydanı boş bulmuşlar. Şairin dediği gibi "korkak insan tek başına kalınca kendisini en büyük kahraman sanır."

Yine evlenirken hanıma verilen mehirin geri alınması haramdır. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"*Bir eş yerine başka bir eşle evlenirseniz, onlardan birine pek çok mal vermiş olsanız dahi ondan bir şey geri almayın. Onu bir iftira ve açık bir günah olarak mı geri alacaksınız?*" ^[503]

Ancak bir hanım, beyi ile geçinemeyen de mal vererek onu razı eder ve boşanmasını sağlarsa, kadının verdiği malı erkeğin alması helaldir ve Şevkaniye göre bu mübaha dönüşmüştür.

E. Bazı âlimler, aslında haram olup, herhangi bir sebepten dolayı helale dönüşen bu hususların mübah sayılmayacağını söylemişlerdir. Çünkü mübah yapıp yapılmaması serbesttir. Oysa burada mürtedin öldürülmesi gereklidir. Keza hadd safhaya ulaşan geçimsizlikte kadın para vermek zorundadır.

Bu itibarla Şevkani'nin görüşü isabetli görülmemiştir. Çünkü bir şeyde günah olmadığını belirtmek, o şeyin kesin olarak mübahlığını gerektirmez. O şey gerekli de olabilir. Mürtedin öldürülmesi gibi.

F. Mu'tezile mezhebinden olan Ka'bi, şer'i hükümlerin mubah olamayacaklarını söylemiş ve şunları ileri sürmüştür:

a. Mübahın yapıp yapılmaması serbest, zarar ve menfaati eşit şey olduğu larz edilir. Halbuki şer'i hükümler, ya bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını ister mahiyettedir. Şeriatın koyucusuna göre, varlığı ile yokluğu, zararı ile menfaati eşit olan bir şey yoktur. O, menfaati çok olanın yapılmasını, zararı ağır basanın yapılmamasını ister. Bu nedenle yapıp yapılmaması eşit olan mübah diye bir şey yoktur.

Mesela, yemek yemek veya yememek tamamen serbest değildir. Kişinin bedenini koruyacak kadar yemesi gereklidir O halde buna mübah

denilemez. Mübah sayılan diğer şeyler de böyledir.

b. Diğer yönden şer'i hükümler, kişinin niyetine göredir. Kişi bazı amelleri, sevap kazanmak, bazılarını ise, cezadan kaçınmak niyetiyle yapar. Her halükârda yaptığıının karşılığı olarak sevap veya günah kazanır. Övülmeye veya kınanmaya layık olur. O halde müslüman için mübah diye bir şey olamaz.

Görüldüğü gibi Ka'bi'nin görüşü tutarsız değildir. Bununla beraber zaman ve türü seçme şeklinde de olsa, bazı fiillerin yapılıp yapılmamasının serbest olduğu bir gerçektir. Seçme bulunduğu yerde mübahlık da mevcuttur.

VAZ'İ HÜKÜMLER

Vaz'i hükümler, Allah Teala'nın teklifi hükümleri bağladığı bir kısım kayıt ve şartlardır.

Şer'i hükümlerin yerine getirilmesi için bunları gerektiren sebeplerin bulunması, kendilerinde aranan şartların tahakkuk etmesi ve bunları engelleyecek manilerin ortadan kalkması gerekir. Mesela yükümlünün kılmış olduğu bir farz namazının sahih olması için namazın sebebi sayılan vaktin girmesi, sıhhatinin şartı olan abdestin alınmış olması ve sıhhatini engelleyen delilik gibi bir maninin bulunmaması gerekir.

Vaz'i Hükümün Kısımları:

Vaz'i hükümler, sebepler, şartlar ve engeller diye üç kısma ayrılmaktadır:

1- Sebeb (Alamet)

Tarifi: Cumhur ulemaya göre sebeb, şeriati koyan Allah Teala'nın hükmün varlığını gösteren bir nişane kıldığı açık ve net alamettir. Tariften de anlaşıldığı gibi, Allah Teala'nın tayin ettiği sebeb, hükmün sebebi sayılır. Kulların hükme sebeb tayin etme yetkileri yoktur. Zira insanların yükümlü oldukları hükümleri koyan Allah'tır. Bu hükümlerin sebeplerini de ancak O, tayin eder. Mesela namazın farz olması için, vaktin girmesinin sebeb olduğunu o beyan etmiştir. Görüldüğü gibi sebeb, hükmü meydana getiren bir etken, bir faktör değil, sadece hükmü gösteren bir alamet ve bir nişanedir. Zira asıl sebeb yüce Mevla'nın emridir.

Sebebin Kısımları: Sebepler başlıca iki kısma ayrılmaktadır:

1- Yükümlünün Fiili Olmayan Sebepler (Alametler):

Bu tür sebeplerin meydana gelmesinde kulun her hangi bir katkısı yoktur. Mesela Allah Teala, vaktin girmesini, namazın farziyetini gösteren; zaruret halini, leşten yemenin mübah olduğunu belirten ve ölümü mirasın varislere intikal ettiğine delalet eden birer sebeb saymıştır. Kulun bunların gerçekleşmesinde hiçbir katkısı yoktur.

2- Yükümlünün Fiili Olan Sebepler (Alametler):

Bu türden olan sebepler, kulun yapmış olduğu iş ve hareketlerden meydana gelir. Mesela; Allah Teala kulun yolculuk yapmasını, ramazanda orucu yemeye ruhsat sağlayan bir sebeb, keza alış-veriş yapmasını, satılan malın el değiştirmesine bir sebeb saymıştır. Yine kulun evlenmesi, tarafların birbirlerine helal olmasını ve onlardan doğacak çocukların soyunun belli olmasını gösteren bir sebeptir.

Bu kısımdan olan sebepler kendi aralarında üç kısma ayrılmaktadır:

A- Yükümlünün Yapması İstenen Sebepler:

Kul, bunları yapmakla mükelleftir. Yapmadığı takdirde sorumlu olur. Mesela evlenme imkanı bulunan ve evlenmediği takdirde zina işleyeceğinden korkan bir müslümanın evlenmesi gereklidir. Aksi takdirde günahkâr olur. Yükümlü bu türden olan sebepleri yaparsa bunlardan doğacak olan neticeler onun için bir haktır.

B- Yükümlünün Yapmaması İstenen Sebepler:

Kulun bunları yapması yasaktır. Yaptığı takdirde sorumlu olur. Mesela; haksız yere bir insanı öldürmek, kısasa sebeptir. Hırsızlık yapmak elin kesilmesine bir sebeptir. Zina etmek, recmedilmeye veya celledilmeye bir sebeptir. Başkasına ait olan malı telef etmek, onu ödemeye bir sebeptir. Kul bunları yapmamalıdır. Yaptığı takdirde bunlardan doğacak olan sonuçlardan sorumludur.

C- Yükümlünün Yapıp Yapmamada Serbest Olduğu Sebepler:

Kul, dilerse bunları yapar, dilerse yapmaz. Yükümlü bunları yaparsa, bunlardan doğan sonuçları hak etmiş olur. Mesela; alış-veriş yapmak, birşeyi kiraya vermek, bir hayvanı şer'i usullere göre kesmek, bunlardan doğan neticelere birer sebeptir. Her ne kadar kul bu sebepleri yapıp yapmamada serbest ise de bu sebeplerden doğacak olan sonuçları kabullenip kabullenmemede her zaman serbest değildir. Mesela kişi evlenmekte serbesttir. Fakat evlenmenin sebeb olduğu mihrî verip vermeme serbest değildir. Ödemek zorundadır. Görüldüğü gibi yükümlünün fiili olan sebepler bir yönüyle teklifi hükümlere, diğer yönüyle de vaz'i hükümlere girmektedir.

Bunlar, yükümlünün gücü ile meydana gelmeleri ve neticede ona bir kısım menfaatler veya zararlar doğurmaları yönüyle teklifi fiillere

girmektedirler. Fakat bunlar işlendikleri taktirde başka hükümlerin doğmasına sebep olmaları bakımından da vaz'i hükümlere girmektedirler. Mesela evlenmek, eşlerin birbirlerine mirasçı olma hükmünü doğurur ve buna sebep olur.

Sebebin Hükümleri:

a. Sebebler gerçekleştiği taktirde, Allah Teala'nın bunlara bağladığı neticeler de doğar. Bu sebepleri gerçekleştiren kul, neticenin doğmasını istemesede... Zira sebeblerden doğacak olan hükümleri tayin eden Allah'tır. Kulun bunları bertaraf etme yetkisi yoktur. Mesela, evlenen insan istemese de evlilikten doğan hükümler tahakkuk eder. Bu kişinin mehir vermesi, intakta bulunması gerekir. Keza ölen insan ve mirasçıları istemeseler de ölenin malı mirasçılarına intikal eder. Zira ölüm mirasın gerçekleşmesine bir sebeptir. Allah Teala bunu böyle yapmıştır.

b. Fıkıh alimleri "sebeblerden doğan neticeleri Allah tayin eder" esasına dayanarak sözleşmelerin gerektirdiği hususların ve sonuçların da Allah Teala tarafından tayin edildiği kararına varmışlar ve "sözleşmeler de kendilerinden meydana gelecek neticelerin sebebleridir" demişlerdir. [504] İşte bu nedenledir ki sözleşme yapan taraflardan her hangi biri, Allah Tealanın akdin gereği saydığı her hangi bir hususa ters düşen bir şartı ileri süremezler. Mesela bir malı satan kişi, sattığı eşyadan alıcının belli durumlarda faydalanamayacağını şart koşamaz.

c. Sebeblerin gerçekleşmesiyle bunlara bağlanan hükümlerin de (müsebbibin de) gerçekleşebilmesi için bu hükümlerin şartlarının da tahakkuk etmesi ve engellerinin bulunmaması gerekir. Aksi taktirde sebebin bulunmasına rağmen ona bağlı olan teklifi hüküm gerçekleşmiş olamaz. Mesela miras bırakan kişi ölür de mirasçının hayatta olduğu bilinmezse veya hayatta olduğu halde İslâm dininden çıktığı öğrenilmiş olur ise, tereke mirasçıya intikal etmez. Zira mirasın intikali için mirasçının sağ olması şarttır ve İslâm'dan çıkması da bunun intikaline bir engeldir.

d. Sebeble illet arasındaki fark: Sebebe ve illet, hükmün varlığını gösteren bir alamet olma yönünden aynıdır. Her hangi bir farkları yoktur. Mesela; sarhoş etme illeti, içki içme haramının işlendiğine dair bir alamettir. Namaz vaktinin girmesi, namazın farz olduğunu gösteren bir alamettir. Bir kısım fıkıh usulü alimleri, sebeble illet arasında her hangi bir fark olmadığını söylerken diğer bir kısmı bunların gerçekte farklı olduklarını söylemişlerdir.

Bunlara göre sebebe, hükümle kendisi arasında her hangi bir münasebet bulunmayan alamettir. Vakitle namaz gibi. İlet ise, kendi ile hüküm arasında münasebet bulunan bir alamettir. Sarhoş etmekle haramhk gibi. Bunlar, yolculuğu, ramazanda oruç yemenin sebebi değil illeti saymışlardır. Zira yolculukla orucu yeme arasında bir münasebet vardır, zira yolculuk zorluğu ifade eder. Zorlukta orucu yemek daha münasıptır. Bazı usulcüler de sebebi, hükme münasib olan sebebe ve hükme münasib olmayan sebebe şeklinde ikiye ayırarak bu ihtilafı ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bunlara göre sebebe, geniş kapsamlıdır. Hükümle irtibatlandırılana da, onunla bağlantı kurulamayana da denir. İlet ise daha dar kapsamlıdır. Sebebin sadece hükümle bağlantı kurulana denilir.

2- Şart

Tarifi: Şart, hükmün bulunması kendisinin bulunmasına bağlı olan husustur. Yani hükmün bulunması, şartın bulunmasına bağlıdır. Bu nedenle şartın yokluğu halinde hüküm de bulunamaz. Fakat şartın varlığı halinde hükmün de mutlaka bulunması gerekmez. Mesela abdest almak namazın sıhhati için bir şarttır. Abdestsiz namaz olamaz. Fakat abdestli olmak mutlaka namaz kılmayı gerektirmez. (Meşrutun bulunması için şartın bulunması gerekir. Fakat her şartın bulunduğu yerde meşrutun bulunması gerekmez) [505]

Şartların kısımları: Şartlar, sebebi tamamlayan şartlar, müsebbibi tamamlayan şartlar, teklifi hükümlere ait olan şartlar ve vaz'i hükümlere ait olan şartlar diye başlıca dört kısma ayrılmaktadır:

1- Sebebi Tamamlayan Şartlar:

Bunlar, hükmün sebebini güçlendirmek için gerekli kılınan şartlardır. Zekat verilecek malın üzerinden bir yıl geçmesi şartı, hırsızlık yapanın kolunu kesmek için çalınan malın muhafaza edilmiş bir mal olması şartı bu türden olan şartlara misaldir. Şöyle ki zekatın farz olmasının asıl sebebi, kişinin elinde nisab miktarı (yeter sayıda) malın bulunmasıdır. Bu kadar malın varlığı, zenginliği tam olarak ölçemediğinden bu malın yükümlünün elinde bir yıl boyunca kalmış olması şart koşulmuş ve hükmün sebebi güçlendirilmiştir. (Nisab miktarı + bir yıl). Keza, hırsızlık cezasının uygulanmasının asıl sebebi, hırsızlık yapmaktır. Fakat hırsızlık etme sebebi kuvvetlendirilerek çalınan malın benzeri mallarda gösterildiği kadar muhafaza edilmiş olması şartı koşulmuş ve böylece sebebe güçlendirilmiştir.

2- Müsebbibi Tamamlayan Şartlar:

Bunlar ise, sebebden doğan hükmü kuvvetlendirmek için gerekli kılınan şartlardır. Mesela vaktin girmesi, namazın farz olmasına sebep olur. Namaz ise, müsebbiptir. Namazda avret mahallinin kapalı olması, abdestli olmak, kıbleye yönelmek gibi şartlar aranmaktadır. İşte bu şartlar, müsebbibi (sebebden doğan hükmü yani örneğimizde namazı) kuvvetlendiren şartlardır. Zira namazın gerçek mahiyeti "Allah'ın azameti ve lütfü karşısında kulun tam bir vakar ve kuşuyla boyun eğmesidir." Namaz kılarken aranan bu şartların namazın özünü kuvvetlendirdikleri şüphesizdir. [506]

3- Teklifi Hükümlere Ait Olan Şartlar:

Bunlar, teklifi hükümlerin gerçekleşmesi için aranan şartlardı. Mesela namazın sahih olması için abdestli olma şartı, zina edeni recmetmek için onun evlenmiş olması şartı bu türden olan şartlardandır.

4- Vazi Hükümlerin Gerçekleşmesi İçin Aranan Şartlar:

Mesela öldürmede "kasdın" bulunması kısasın uygulanması için bir şarttır. Öldürme olayı kısas hükmünün sebebidir ve vaz'i bir hükümdür. Bu vaz'i hükmün şartı vardır. O da kasdın olmasıdır. (Öldürme = sebep, kasıt = sebebin şartı, kısas = hüküm)

Başka bir yönden şartlar iki kısma ayrılmaktadır:

Seran var sayılan şartlar, sonradan konulan şartlar

1- Şer'an Var Olan Şartlar (Şer'i Şartlar)

Bunlar, şeriati gönderen yüce Mevla tarafından konan sebep veya müsebbebin gerçekleşmesi için gerekli olan şartlardır. Sebepte bulunması gereken şarta misal: Sancının saltığı malı alıcıya teslim etme gücünde olması şartı, müsebbebe (hükümde) bulunması gereken şarta misal ise miras bırakanın ölümü anında mirasçının hayatta olması şartıdır. Zira bir malı satmak, o malın mülkiyetinin satın alana geçmesine bir sebeptir. Ancak bu sebebin meydana gelmesi için satıcının sattığı malı alıcıya teslim etme gücünde olması şart koşulmuştur. Bu nedenle denizdeki bir balığı veya gökte uçan bir kuşu satmak caiz görülmemiştir. Keza miras bırakanın ölmesi, geride bıraktığı malın mülkiyetinin mirasçılara intikal etmesine bir sebeptir. Ancak bu mülkiyetin intikali için mirasçının hayatta olması şarttır.

2. Tarafların Koydukları Şartlar;

Bunlar, şeriati gönderen yüce Mevlanın gerekli kılmadığı ve akid yapan tarafları serbest bıraktığı şartlardır. Evlenme akidinde mihrin bir kısmını peşin ödemeyi şart koşturmak bu türden olan şartlardandır. Bunlar da kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadırlar.

a. Akdin Varlığı İle İlgili Olan Şartlar:

Bunlar, sebebi tamamlayan şartlardır. Kefilin devreye girmesi için borçlunun taahhüdünü yerine getirmekten aciz olmasını şart koşturmak bu türden olan şartlardandır.

Kefil gösterme sözleşmesi, alacağın tahakkuku için bir sebeptir. Borçlunun taahhüdünü yerine getirmekten aciz kalması şartı, bu sebebi güçlendirmektedir. Zira kefilin tam fonksiyonu ancak bu durumda ortaya çıkar. Borçlunun borcunu ödeme gücünde olması halinde ise, kefile ihtiyaç yoktur. Taraflar böyle bir şartı koşturmakta serbesttir.

b. Akidden Doğan Yükümlülükleri Artıran veya Kuvvetlendiren Şartlar.

Bunlar ise müsebbebi (sebebdan doğan hüküm) tamamlayan şartlardandır. Alış-veriş yapmak için alıcıdan parayı ödemesine dair veya satıcıdan satılan malı teslim etmesine dair kefil göstermesini şart koşturmak, bu tür şartlardandır. Bir malı satmak, o malın mülkiyetinin alıcıya intikal etmesi için bir sebeptir. Mülkiyetin intikali ise sebebdan doğan bir hükümdür. Kefil göstermeyi şart koşturmak, malın mülkiyetinin intikalini güçlendirdiği için müsebbebi tamamlayan bir şarttır.

Taraflar, bu türden olan şartları koşturmakta da serbesttirler. Ancak bu serbestlik mutlak manada değildir. Bir kısım kayıt ve şartlara bağlıdır. Fıkıh alimlerinin bazıları bu türden olan şartların serbest olma sahasını geniş tutmuşlar, diğerleri ise daraltmışlardır. Konu fıkıh kitaplarında detaylı olarak anlatılmaktadır.

3- Mâni (Engel)

Tarifi: Sebep veya hükümden kastedilen gayeye ters düşen şer'i bir husustur. Başka bir ifade ile hükmün sebebine veya kendisine zıt olan başka bir sebeptir. Mesela:

Zekat verecek kadar malı olan kişinin, nisab miktarını (yeterli sayıda olan malını) yetersiz kılacak kadar borcu bulunması gibi. Zekat vermenin sebebi, nisab miktarında bir mala sahip olmaktır. Bu miktarı yetersiz kılacak kadar borcun olması sebebin varlığını engelleyen bir mânidir.

Mâni'nin kısımları: Mâni, sebebe mâni veya müsebbebe mâni olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmaktadır:

1. Sebebi Etkileyen Mâni:

Bu tür bir mâninin varlığı halinde sebebin hikmeti ortadan kalkmış olur ve sebep hükmün sebebi olmaktan çıkar. Bu türden olan mânilere misal olarak mirasçının dininden çıkması veya miras bırakanı öldürmesi ve zekat vermekle yükümlü olanın, nisab miktarını yetersiz kılacak kadar borçlu olması zikredilmektedir. Zira mirasçı olmanın sebebi, miras bırakanın ölmesi ve miras bırakanla mirasçı arasında akrabalık bağının bulunmasıdır. Bu bağ gereği olarak miras bırakanın mirasçının yaşantısını devam ettirmeye yardımcı olması ve mirasçının da miras bırakana karşı samimi olması ve dostluğunu devam ettirmesi gerekir. Miras bırakanı öldürmek veya onun dininden çıkmak ise, akrabalık bağını koparıp, mirasçının miras bırakana karşı samimi olmadığını aralarındaki dostluğu devam ettirmediğini gösterir ve mirasın buna intikaline engel olur.

2. Hükümü Etkileyen Mâni:

Bu türden bir mâninin bulunması sebebin varlığına engel olmaz. Ancak sebepten doğan hükmün gerçekleşmesine engel olur. Buna misal olarak kısasın uygulanmasına engel olan şüphe ve babalıklıdır. Bir müslüman, haksız yere kanı helal olmayan birini öldürecek olursa, öldürene kısas uygulanır. Ancak baba oğlunu öldürür ise, veya öldürülen kişi öldürücü olmayan bir aletle öldürür ise, bunlara kısas uygulanmaz. Diğer cezalar

uygulanır.

Burada, hükmün sebebi mevcuttur. O da haksız yere bir cana kıymaktır. Sebebe engel olan her hangi bir mâni yoktur. Bu sebebin belirttiği hüküm ise, kisası uygulamaktır. Ancak buna engel olan babalık veya şüphe manileri bulunmaktadır. Bu nedenle hüküm gerçekleştirilemez ve kisas uygulanamaz.

Babanın oğlunu öldürmesi halinde, babaya kisas uygulanamayacağı hakkında Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"*Evlat karşılığında babaya kisas yapılmaz.*" ^[507] Keza şüphe bulununca cezaların düşürülmesine dair de Resulullah şöyle buyuruyor:

"*Sır çıkar yol bulduğunuz müddetçe cezaları düşürün*" ^[508] Diğer bir rivayette:

"*Sizin için mümkün olduğu ölçüde müslümanlardan cezaları düşürün. Eğer suçlu için bir çıkar yol varsa, onu serbest bırakın. Zira halifenin affetmede hata etmesi, cezalandırmada hata etmesinden daha hayırlıdır*" ^[509] buyurmuştur.

Hükme engel olan mâniler kendi aralarında üç kısma ayrılmaktadırlar. Bunlar da;

a. Teklifi hükümlerle birlikte bulunmaları imkansız olan mâniler. Bunlar kişinin yükümlülüğünü düşüren mânilerdir. Küçük olmak, bayılmak ve delirmek bu mânilere misaldir.

Bu hususta Hz. Ali'den Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır (Bunlar yaptıklarından sorumlu değildir): Aklı başına gelinceye kadar deliden, ergenlik çağına erişinceye kadar çocuktan ve uyanıncaya kadar uyuyandan." ^[510]

b. Teklifi hükümlerle birlikte bulunmaları düşünülebilen ancak varlıklarıyla hükmü kaldıran mâniler. Bunlara misal olarak kadının hayiz görmesi, nifas halinde bulunması zikredilmektedir. Bu hallerde bulunan kadından yükümlülük düşmez. Ancak bu haller, namazın kılınmasına, camilere girilmesine, Kur'an'ın okunmasına engel olurlar.

c. Teklifi hükümleri düşürmeyen, ancak teklifi hükümlerin gerekliliğini ortadan kaldırıp onları seçenekli hükümler haline getiren mâniler. Cuma namazını kılma hususunda hasta olmak, kadın olmak bu tür mânilerdendir. Hastalık ve kadınlık cuma namazının kılınmasına engel değildir. Fakat bunlar cuma namazının gerekliliğini ortadan kaldırır ve bu durumda olan kişilere cumayı kılıp kılmama hususunda serbestlik getirir.

Hükümlerin Sahih, Fasid ve Batıl Olması:

Ahkâm-ı seriye ile ilgili olan meselelerden biri de hükümlerin sahih, fasid veya batıl'olması meselesidir. Gerek teklifi hükümler, gerekse vazi hükümler sahih, fasid veya batıl olabilirler. Bu konuları incelemek için hükümleri başlıca iki kısma ayırmak gerekmektedir. Bunlar da ibadetler ve akidlerdir.

1. İbadetler:

İbadetler, sadece sahih olan ibadetler ve sahih olmayan ibadetler diye iki kısma ayrılmaktadır. Sahih olmayan ibadetlerin baul veya fasid olmaları farksızdır. Zira ibadetlerdeki her hangi bir eksiklik onların yerlerine getirilmelerine engel olur. Bu nedenle ibadetlerin tam yapılması gerekmektedir. Mesela namazın sahih olması için namazın bir parçası sayılan ruku'u yapmak gerekli olduğu gibi namazın bir şartı olan abdestin de tam olarak alınması gereklidir. Abdestin eksikliğinden doğan fasidlik namazın kabulüne engel olur.

2. Sözleşmeler: (Akidler)

Cumhur ulemaya göre, akidler de ibadetler gibi ya sahih veya gayri sahih diye yalnız iki kısma ayrılmaktadır. Cumhur ulema, sahih olmayan akidleri batıl ve fasid diye iki kısma ayırmamışlardır. Bunlara göre, bir akdin sahih olabilmesi için, o akdin bütün rükunlarını, şartlarını kapsaması ve sıhhatine engel olacak her hangi bir mani ile karşılaşmaması gereklidir. Bu nedenle bir akdin her hangi bir rükünü veya şanı bulunmazsa yahut sıhhatine engel olacak bir mani bulunursa bu akid sahih değildir. Böyle bir akdi batıl ve fasid şeklinde ikiye ayırmaya ihtiyaç yoktur.

Hanefiler ise, akidleri başlıca sahih ve gayri sahih diye iki kısma ayırdıktan sonra gayri sahihleri de batıl ve fasid diye iki kısma ayırmışlar ve böylece akidleri üç kısımda incelemişlerdir.

a. Sahih akidler: Bunlar, bütün rükün ve şartlarını kapsayan, sıhhatine engel olacak herhangi bir mani ile karşılanmayan akidlerdir.

b. Batıl akidler: Bunlar, temelinde eksiklik bulunan akidlerdir.

Hanefilere göre bir sözleşmenin temelini icab, (teklif) kabul (teklifi kabul) ve akdin konusu (akid yapılan şey) teşkil etmektedir.

Bu itibarla sözleşmenin rükunları sayılan bu üç şeyden her hangisi veya hu rük unlan tamamlayan şartlardan her hangi biri bulunmazsa, akdi meydana getirecek sebep bulunmamış olur ve akid batıldır. Mesela belli olmayan veya taraflardan birinin kabulünü içermeyen bir akid batıldır. Zira onu meydana getirecek rükünden yoksundur. Keza içki satmak gibi helal olmayan veya gökteki kuşu satmak gibi yerine getirilmesi imkansız olan akidler batıldır. Zira burada akdi durumunu tamamlayan şarta hırda eksiklik vardır. O da akdin konusunu teşkil eden şeyin helal olması şartı ve teslim edilmesi mümkün olan bir şey olması şartıdır. Burada işte bu şartlar mevcut değildir.

Batıl Akdin Hükümü:

Bu türden olan akidler, hiç yapılmamış gibidir. Bunlardan her hangi bir sonuç doğmaz. Taraflar böyle bir akdi devam ettirecek olurlarsa, günahkâr olurlar. Mesela bir müslümanın kız kardeşiyle evlenmesi haramdır. Böyle bir evlilik yapılmışsa akid batıldır. Bu akid her hangi bir hukuki sonuç doğurmaz. Kadının nafaka isteme hakkı yoktur. Doğan çocuğun nesebi sahih sayılamaz. Taraflar bir haramı işledikleri için günahkar olurlar. Bunların hemen aralan ayrılır. Sadece kadının, benzederinininki kadar mehir alma hakkı doğar.

Fasid Akidler:

Bunlar sıfatlarında eksiklik bulunan akidierdir. Sözleşmeden doğan hükmü tamamlayan veya bu hükümle ilgili olan şartlardan her hangi biri eksik olursa, akid fasid olur. Mesela alış-verişte satış bedelinin bilinmemesi akdi fasid kılar. Zira satış bedelinin bilinmesi akciin hükmünü tamamlayan bir şarttır. Bunun bulunmaması akdi fasid kılar. Keza vadenin belirtilmemesi de akdi fasid kılar. Zira bu akdin hükmü ile ilgili bir şarttır. Bunun bulunmaması akdi fasit kılar.

Fasid Akdin Hükümü:

Bu türden olan akidler eksik bir şekilde mevcuttur. Aslında bunların bizzat yapılmasıyla her hangi bir sonuç doğmaz. Tarafların yaptıkları bu tür bir akdi bozmaları gerekir. Bozmadıkları taktirde günahkâr olurlar. Taraflar, bütün bunlara rağmen fasid bir akde dayanarak satılan malı müşteriye teslim ederlerse malın mülkiyeti müşteriye intikal eder. Müşterinin malın ittifak edilen fiyatını değil gerçek değerini ödemesi gerekir. Müşteri bu malı elinde bulundurduğu müddetçe akdi bozmakla yükümlüdür. Zira malın mülkiyeti onda karar kılmış değildir. Fakat müşteri, malın üzerinde başkalarına bir hak kazandıracak şekilde tasarrufda bulunacak olursa, veya mal telef olursa başkalarının hakkını korumak için akdi geçerli saymak mecburiyeti hasıl olur ve akid bozulamaz.

Görüldüğü gibi Hanefilere göre de aslında fasid akid her hangi bir sonuç doğurmamaktadır. Ancak malın teslim edilmesi ile bir kısım sonuçlar doğurmaktadır. Bu da başkalarının hakkını korumak içindir.

Batıl ve fasid akidler konusunda cumhur ulema ile Hanefiler arasındaki ihtilafın asıl sebebi şudur:

Cumhur ulemaya göre; Bir akdin yasaklanmış olması, ondan her hangi bir sonucun doğmasına engel olur. Keza akidenden doğacak hükümlerin gerçekleşebilmesi için gerekli kılınan bir şartın bulunmaması akidenden hüküm doğmasına engel olur. Cumhurun delilleri şunlardır:

a. Şeriatın koyucusunun yasakladığı bir akdi yapmak, onun emrine karşı çıkmaktan başka bir şey değildir. Bu ise, böyle bir akidenden her hangi bir sonucun doğmamasını gerektirir. Zira şeriatın koyucusu bir tasarrufu yasaklarken onun meşruluğunu kaybettiğini belirtmek için yasaklar. Bunu sadece cezalandırmak için zikreder.

b. Peygamber efendimiz bu hususa işaretle buyuruyor ki:

"Kim emrimize uymayan bir iş yaparsa o reddedilmiştir."^[511] Yasaklanmış bir akidenden hüküm çıkarmak, Resulullah'ın emrine uymayan bir şeyi yapmak hatta yasakladığını işlemek olur. Bu nedenle böyle bir akid yapılmamış gibidir.

c. Selefî salihin, bir akdin yasaklanmasını, onun batıl olduğuna delil göstermede ittifak etmişlerdir. Mesela faizli alış-verişin batıl olduğuna hüküm vermişlerdir. Zira faiz yasaklanmıştır. Keza müşrik kadınlarla evlenmenin batıl olduğuna karar vermişlerdir. Çünkü bunlarla evlenmek yasaklanmıştır. Hanefiler ise, bir kısım hakların korunması için fasid akidlerden bundan önce zikredilen bazı hükümler çıkarmışlardır. Cumhurun görüşü daha ihtiyatlı görülmektedir.

İslâm Şeriatında Aklın Yeri:

Bir yükümlü müslüman, şeriatın gerektirdiği şeylerle yükümlü olduğu gibi aklın gerektirdiği şeylerle de yükümlü müdür?

Şii alimleri, hakkında Kur'an ve Sünnetten her hangi bir nas bulunmayan hususlarda aklın şer'i bir kaynak olacağını söylemişler ve aklın seri bir kaynak kabul edilmesinin şer'an sabit olduğunu iddia etmişlerdir.

Şiilerin dışındaki cumhur ulema ise. aklın tek başına hiçbir zaman seri bir kaynak sayılamayacağını beyan etmişler ve hakkında direkt nas bulunmayan hususların dolaylı yollarla naslara dayandırılmasının gerekli olduğunu söylemişlerdir. Bu dolaylı yolların kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele ve benzeri yollar olacağını bildirmişlerdir. Aslında nasların bulunmadığı hususlarda aklın seri bir kaynak sayılıp veya sayılmayacağı meselesinin asıl sebebi "aklın iyi gördüğünü iyi, kötü gördüğünü de kötü kabul edip veya etmeme meselesidir." Şii alimleri itikadı konularda Mutezile mezhebini taklid etmişlerdir. Bu nedenle akılcı bir metotla hareket etmekte ve aklın iyi, gördüğünü iyi kötü gördüğünü de kötü kabul etmişlerdir. Böylece nasların bulunmadığı konularda aklın direkt bir kaynak olduğunu kabul etmişlerdir.

Aklın İyi veya Kötü Görmesi Meselesi:

Aklın her hangi bir şeyin iyi veya kötü olduğuna tek başına karar verip veya veremeyeceği alimler arasında ihtilaf konusu olmuş ve alimler bu meselede üç kısma ayrılmışlardır.

1. Mutezilenin Görüşü:

Mutezile mezhebinden olan alimler, eşyayı üç kısma ayırmışlar ve bu yolla aklın hüküm koymadaki gücünü belirtmeye çalışmışlardır. Bunlara göre eşya şu üç kısma ayrılmaktadır:

A. Kendiliğinden iyi olan şeyler. Bunların iyi oldukları bellidir. Allah Teaiamn bunları emretmemesi imkansızdır. Bunları mutlaka emreder. Doğru söylemek, adaletli davranmak, bunlara misaldir. Kul bunlarla ilgili şeriatın hükmünü bilmesede dahi bunları yapmakla yükümlüdür.

B. Kendiliğinden kötü olan şeyler. Bunların da kötü oldukları bellidir. Allah Teala'nın bunların yapılmasını emretmesi mümkün olamaz. Bilakis bunları mutlaka yasaklar. Yalan söylemek, zulmetmek bunların misallerindedir. Kul, bunları yapmamakla yükümlüdür. Bunlarla ilgili olan şeriatın yasağını bilmesede dahi.

C. İyi olma ile kötü olma arasında bulunan şeyler. Bunlar bazı yönleriyle iyidir. Diğer bazı yönleriyle de kötüdürler.

Allah Teala'nın bunların yapılmasını emretmesi de ve bunları yasaklaması ela mümkündür. Eğer Allah Teala bunların yapılmasını emrederse, bu emirden dolayı bunlar iyidir. Şayet yasaklayacak olursa bu yasaktan dolayı bunlar kötüdür.

Mutezile mezhebinden olan alimler bu görüşlerine delil olarak şunları söylemişlerdir:

a. Bir kısım işler ve sözler vardır ki, akıllı bir insanın bunları yapmaması ve söylememesi düşünülemez. Bunları yapan veya söyleyenin kınanması şöyle dursun, bilakis o, övülür ve takdir edilir. İşte bu türden olan iş ve sözler kendiliğinden güzel şeylerdir. Doğru söylemek bu türdendir. Buna mukabil bir kısım iş ve sözler vardır ki akıllı bir insanın bunları yapması beklenmez. Çünkü bunların yapılmasına ya akıl engel olur, veya insanların kınaması. Böylece kişi bunları yapmaz. İşte bu türden olan söz ve ameller kendiliğinden kötü olan şeylerdir. Yalan söylemek, bu türdendir.

b. İyilik ve kötülük akıl ile idrak edilen hususlardır. Kişi bunları zorunlu olarak bilir. Bunları bilmek için her hangi bir delile ihtiyacı yoktur. Mesela insanlık aklın bir gereği olarak zulmün kötü ve adaletin iyi olduğunu idrak etmiştir. Hatta bir kısım menfaatler sağlasa hile yalan söylemenin kötü, zararlara yol açsa bile, doğru söylemenin iyi olduğu anlaşılır. Bu hususta bütün insanlar aynı düşünür, dindarla dindar olmayanın her hangi bir farkı yoktur.

c. Şayet bazı şeylerin kendiliğinden kötü oldukları, diğer bazı şeylerin de kendiliğinden iyi oldukları kabul edilmeyecek olursa, peygamberlik iddia eden yalancılardan da mucize gösterebilecekleri kabul edilmiş olur. Böylece gerçek peygamberle yalancı peygamberleri birbirinden ayırmak imkansız olur ve insanlar şaşkınlık içinde kalırlar. Zira bir kısım harikulade hususlar kendilerine güvenilen insanlardan görülebileceği gibi, kendilerine güvenilmeyen insanlardan da görülebilir. Eğer harikulade olan hususların yalancılardan görülemeyeceği söylenirse bu taktirde aklın iyi ve kötüyü idrak ettiği kabul edilmiş olur. Çünkü buna karar veren akıldır. Şayet harikulade şeylerin yalancılardan da görülebileceği söylenirse bu taktirde mucizelerin faydasız olduğu söylenmiş olur.

Mutezilenin Bu Görüşünden Doğan Sonuç;

Mutezile mezhebinden olan alimlerin, aklın eşyanın iyi ve kötülüğünü yalnız başına idrak edebileceğini söylemelerinden şu üç netice doğmuştur:

a. Peygamberin daveti kendilerine ulaşmayan ve cahiliye döneminde yaşayan insanlar kendiliğinden iyi olan şeyleri yapmakla ve kendiliğinden kötü olan şeyleri de yapmamakla yükümlüdürler. Mesela bunların yalan söylemeleri, başkalarına haksızlık yapmaları caiz değildir. Zira akılları bu işleri yapmanın kötü olduğunu ortaya koymuştur. Buna rağmen onlar bu tür amelleri işlerlerse kıyamette onlardan hesaba çekilecek ve cezalandırılacaklardır. Şayet bunlar, adaletli davranır ve doğru söyleyecek olurlarsa, kıyamette bunun da mükafatını alacaklardır.

b. Her hangi bir konu hakkında nas bulunmazsa, insanlar aklın gerektirdiği hükümle yükümlüdürler. Bunu yapmazlarsa, hesaba çekileceklerdir ve cezalandırılacaklardır.

c. Allah tealanın kendiliğinden kötü olan bir şeyi emretmesi veya kendiliğinden iyi olan bir şeyi yasaklaması imkansızdır. Allah'ın yalan söylemeyi emretmesi ve doğru söylemeyi yasaklaması imkansızdır.

2. İmam Maturidinin ve Hanefilerin Görüşü:

Eşya bunlara göre de üç kısma ayrılmaktadır:

a. Kendiliğinden iyi olan şeyler. Allah bunları yasaklamaz.

b. Kendiliğinden kötü olan şeyler. Allah bunları emretmez.

c. İyi ile kötü arasında bulunan şeyler. Bunların Allah'ın haklarında koyduğu hükme göre iyi veya kötü oldukları anlaşılır.

Maturidi ve Ebu Hanifenin eşyayı üç kısma ayırmaları, bunların da eşyanın ayırımı hususunda Mutezile ile aynı görüşte olduklarını gösterir. Fakat İmam Maturidi ve Ebu Hanife aklın yalnız başına kişiyi her hangi bir şeyle yükümlü kılmayacağını beyan etmişlerdir. Bunlara göre, kulun bir şeyle yükümlü olduğunu, her hangi bir cezaya çarptırılacağını ve ona bir mükafat verileceğini bilmenin tek yolu direkt veya indirekt nasdır.

Her hangi bir konu hakkında nas bulunmazsa, "akıl iyiyi kötüden seçer" diyerek akla başvurulup o konu hakkında hüküm vermeye girişilemez.

Naslara dolaylı yolla baş vurulur. Bunun yolu da kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele ve benzeri delillere baş vurmaktır.

Hülasa, sadece aklın, kulu yükümlü kılma ve eşya hakkında hüküm verme gücü yoktur. Mutlaka naslarla yardımlaşmak gerekir. Böylece emniyetli bir yol, takip edilmiş olur.

3. Eşarilerin ve Cumhur Ulemanın Görüşü:

Bunlara göre, eşyanın kendiliğinden iyi veya kötü olması diye bir şey yoktur. Allah'ın emrettiği şeyler iyi ve yasakladığı şeyler ise kötüdür. Allah'ın iradesi tamamen serbesttir. Dilediğini emredip ve dilediğini yasaklayabilir. Zira Allah:

"*Yaptıklarından sorulmaz. Yaratılanlar ise sorumludur.*"^[512] buyurulmuştur.

Akıl insanları her hangi bir şeyle yükümlü kılamaz. Aklın emir ve yasaklarına itibar edilmez. İnsanın yükümlülüğü ancak Allah'ın emir ve yasaklarıyla belli olur. Kulun cezalandırılması ancak Allah'ın emirlerine karşı gelindiğinde, mükafatlandırması ise yine ancak O'nun emirleri tutulduğunda gerçekleşir. Eşariler, eşyanın kendiliğinden iyi veya kötülüğü olmadığını beyan ederek hem Mutezilelere hem de Maturidilere karşı çıkmışlardır. Ancak sadece aklın yükümlülüğün kaynağı olamayacağı sözleriyle Mu'tezileye karşı çıkmışlar ve Maturidilerle ittifak etmişlerdir.

Cumhur fukaha Eş'arinin görüşünü kabul etmiştir. Ve aklın şer'i hükümler koyamayacağına Mutezile dışında bütün alimler ittifak etmişlerdir.

Ancak bu izahlardan, aklın her hangi bir fonksiyonu olmadığı anlaşılmalıdır. Aklın da kendisine göre bir sahası vardır. Fakat onun sahası Allah Tealanın ona tanıdığı çerçeve içindedir. Kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele gibi delillerin tesbit ve işlerliğinde akli kullanmanın büyük payı vardır. Ancak sadece akıl değil nassın yanında bir akıldır. Şer'i nasları çıkaran bir akıldır. Onları yerlerine yerleştiren bir akıldır.

Asıl mesele şudur; İslâm'da yükümlülüklerin karşılığında mükafatlandırma veya cezalandırma vardır. Bunlar ise, yüce Mevlaya ait olan şeylerdir. Allah Teala'nın kuluna emretmediği veya yasaklamadığı bir şeyden kulunu hesaba çekmesi onun yüce şanına yakıştırılmaz. Zira O, bir âyetinde şöyle buyurmaktadır:

"... Biz peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."^[513]

AZİMET VE RUHSAT

Azimet ve ruhsat, teklifi hükümlerle ilgili olan konulardır. Çünkü her türlü şarta rağmen hükümler, aynen ifâ edilirse azimet, zaruretten dolayı bir farzın terkedilmesine veya bir haramın işlenebilirliğine izin bulunursa ruhsat sözkonusu olur. İşte bu nedendir ki, teklifi fiillerin akabinde ruhsat ve azimet zikredilmektedir.

Tarifleri:

a. Azimet; kulların özürlerinin sebep olmadığı ilk ve asıl hükümlerdir. Mükellefin, yolcu olmasına rağmen, Ramazan orucunu tutması, müslümanın ölümle tehdit edilmesine rağmen, iyiliği emredip kötülüğe mani olması azimettir.

b. Ruhsat; bir kolaylık ve bir müsaade olmak üzere kulların özürleri sebebiyle ortaya çıkan geçici bir hükümdür. Seferi olan bir mükellefin Ramazan orucunu yiyebilmesi, hasta bir kadının kadın doktor bulamadığı bir yerde erkek doktora tedavi maksadıyla namahrem yerlerini gösterebilmesi gibi. [\[514\]](#)

Tariflerden de anlaşıldığı gibi azimet, asıl olan hükümdür. Mükellefler, aslında azimeti yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu itibarla azimeti seçmek takvalık nişanesidir. Ruhsat ise, azimetin yapılması zor olunca kullara kolaylık sağlayan geçici mahiyette bir hükümdür.

Ruhsatın Sebepleri:

Daha sonra teferruatıyla izah edileceği üzere, ruhsata yol açan sebepler, zorlama (ikrah), zaruret, nefsi müdafaa, zorluk ve meşakkat gibi hususlardır.

Ruhsatın Kısımları:

Fıkıh usulü alimleri azimet ve ruhsatı çeşitli yönlerden incelemişler ve ruhsatları bir çok kısımlara ayırmışlardır. Ruhsatın kısımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Yapma Ruhsatı (Ruhsat-ı Fiil):

Her hangi bir şey yasaklanmış olur (haram kılınır) da bununla beraber bir zaruret veya ihtiyaçtan dolayı onu yapmaya izin verilmiş olursa, bu durumda "yapma ruhsatı" bulunmuş olur. Mesela namahrem bir erkeğin kadının bakılması haram olan yerlerine bakması haramdır. Ancak kadının hasta olması ve onu tedavi edecek kadın doktorun da bulunmaması halinde ortada bir ihtiyaç bulunduğundan erkek doktorun bu hasta kadını tedavi etmesine ruhsat vardır. Bu bir işi yapma ruhsatıdır.

2. Yapmama Ruhsatı (Ruhsatı Terk):

Herhangi bir şeyin yapılması farz kılınmış olur, bununla birlikte belli bir zaruret veya zorluktan dolayı bu şeyi yapmamaya izin verilmiş olursa "yapmama ruhsatı" söz konusu olur. Mesela Ramazan ayında oruç tutmak farzdır. Bununla birlikte kişi hasta veya yolcu olursa, ortada bir zorluk bulunduğundan böyle bir kişinin orucunu yemesine ruhsat vardır.

3. Asıl Hükmü Düşüren Ruhsat (Ruhsat-ı Iskat):

Herhangi bir zaruretten dolayı, asıl hükmü bırakıp ruhsatı seçmek vacip ve azimeti seçmek günah olursa, işte bu durumda hükmü düşüren ruhsat mevcuttur. Mesela aslında leş yemek haramdır. Ancak açlığından dolayı öleceğinden korkan bir insanın leşten ölmesini önleyecek kadar yemesi vaciptir. Bunu yemeyip ölecek olursa, günahkâr olur. İşte burada leşten yeme ruhsatı, onun haram olma hükmünü düşürmüştür. Bu itibarla bu bir ruhsat-ı iskatıdır.

4. Serbest Bırakan Ruhsat (Ruhsat-ı Terfih):

Herhangi bir zaruret veya zorluk, belli bir şeyin asıl hükmünün yapıp veya yapılmamasını eşit hale getirir ve yükümlüyü onu yapıp veya yapmama serbest bırakacak olursa "terfih" ruhsatı mevcut olur. Mesela Ramazan ayında yolculuk yapmak, oruç tutmakla yükümlü olan kişiyi bunu tutup veya tutmamada serbest kılar. Bu itibarla, burada ruhsatı terfih sözkonusu olur. [\[515\]](#)

5. Geçmiş Ümmetlerdeki Hükmü Düşüren Ruhsat:

Geçmiş ümmetlere farz kılınmış veya yasaklanmış olan zor hükümleri Muhammed ümmetinden düşüren ruhsatlardır. Bu türden olan ruhsatlara "Mecazi Ruhsatlar" ismi verilmiştir. Zira burada düşen asıl hükümler, aslında Muhammed ümmetine farz kılınan veya yasaklanan sonra kaldırılmış olan hükümler değildir. Mesela İsrailoğullarından bazılarının tevbe etmeleri, ancak birbirlerini öldürmeleriyle mümkündür. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Musa kavmine şöyle demişti, ey kavmin buzağıyı ilah edinmekle şüphesiz kendinize zulmettiniz. O halde yaratana tevbe edin ve birbirinizi öldürün, yaratana katında bu sizin için daha hayırlıdır."^[516]

Allah Teala Muhammet ümmetinin günah işleyenlerinden bu şekilde tevbe etme yükümlülüğünü kaldırmıştır. Bu da mecazi anlamda olsa bile, ümmet-i muhammed için bir ruhsattır.

6. Kuraldışı Akidlere İzin Veren Ruhsat:

Bunlar, genel kurallara ters düşen, akîdlerin yapılmasına izin veren ruhsatlardır. Mesela marangoza bir masanın yapılmasını veya terziye bir elbisenin dikilmesini sipariş vermek yahut bir yolcuyla belli bir şeyi ısmarlamak bu istisnai akidlerdendir. Zira kural olarak bir insanın fiilen elinde bulunmayan bir şeyi satması caiz değildir. Çünkü bu hususta Resulullah'dan şunlar rivayet edilmektedir. Hekim bin Hizam, diyor ki "Ben Resulullah'a, ey Allah'ın Rasulü bazı insanlar bana geliyor ve bende bulunmayan bir şeyi kendilerine satmamı istiyorlar. Ben onlara istedikleri şeyi satın sonra da o şeyi çarşıdan alarak onlara teslim edebilir miyim?" dedim. Resulullah da

"kendinde bulunmayan bir şeyi satma" buyurdu.^[517] Diğer bir rivayette

"kendinde bulunmayan bir şeyi satman helal değildir" buyurmuştur.^[518] Buna karşılık bazı hadis-i şerifler "selem akdi" diye adlandırılan sipariş verme veya ısmarlama akidlerinin yapılmasına ruhsat verildiğini beyan etmekte ve kişinin elinde bulunmayan bir malı satamayacağı genel kuralına istisna getirildiğini bildirmektedir. Bu da bir nevi ruhsattır.

Abdurrahman bin Ebza ve Abdullah bin Ebu Evfa diyorlar ki: "Biz Resulullah'la beraber ganimet elde ediyorduk. Bizlere, Şam'da yaşayan ve Nebat^[519] diye adlandırılan insanlar geliyorlardı. Biz onlara (bedelini peşin ödeyerek ve verecekleri eşyanın) vadesini belirterek buğday, arpa ve kuru üzüm ısmarlıyorduk. Ravi Muhammed bin Ebu Mucalid sormuş ki:

"Sizin bunları ısmarladığınız zamanda onların ekinleri var mıydı, yok muydu?" Abdullah bin Ebu Evfa:

"Biz onlara bunu sormuyorduk" demiştir.^[520] Diğer bir rivayette "Abdullah bin Ebu Evfa demiş ki:

"Biz Resulullah'ın Ebu Bekir'in ve Ömer'in dönemlerinde (bedelini peşin verip) buğday, arpa, kuru üzüm ısmarlıyorduk"^[521]

Yine "Abdullah bin Ebu Evfa diyor ki: Biz (bedelini peşin verip) miktarını ve vadesini tayin ederek Şam'da yaşayan Nebatlara buğday, arpa ve zeytin yağı ısmarlıyorduk" Muhammed bin Ebu Mucalid diyor ki: Ben dedim ki siz bunları ellerinde bu inallar bulunan kişilere mi ısmarlıyordunuz? Abdullah bin Ebu Evfa: "Biz onlara bunu sormuyorduk" dedi. Sonra ben Abdurrahman bin Ebza'dan da bunu sordum, o da "Resulullah'ın sahabeleri, onun döneminde ısmarlama (selem) yapıyorlardı. Biz kendileriyle bu tür şeyleri ısmarladığımız İnsanlara, ekinleri olup olmadığını sormuyorduk" dedi.^[522]

Abdullah bin Abbas (r.a.) diyor ki: "Resulullah'ın Medine'ye geldiği zaman orada yaşayan insanlar, bir yıl veya iki yıl vade ile hurma ısmarlıyorlardı. Bunun üzerine Resulullah

"Kim hurma ısmarlarsa ölçü ve tartısını belirterek ısmarlasın" buyurdu.^[523] İşte bu hadis-i şerifler, selem akdine ruhsat verildiğini beyan etmektedir. Bu da ruhsatın çeşitlerinden biri sayılmıştır. Bazı fıkıh usulü âlimleri ruhsatı daha farklı bir taksimatla ayırmışlardır. Mesela Nesefi, "Menar" isimli eserinde ruhsatları hakiki ruhsatlar mecazi ruhsatlar diye iki kısma ayırdıktan sonra bunlardan her birini tekrar kendi aralarında iki kısma ayırarak ruhsatları şu dört bölüme ayırmaktadır. Bunlar sırasıyla;

Bir Başka Yönü İle Ruhsatların Ayırımı:

1. Gerçek Ruhsatlar:

Bu ruhsatlar, haram kılan sebebin ve hükmün varlığına rağmen yükümlüye haramı işleyebilme izni sağlayan ruhsatlardır. Mesela öldürülmekle veya bir organının koparılmasıyla tehdit edilen bir müslümanın, sadece dili ile kâfir olduğunu söylemesi, yine bunun Ramazan ayında orucunu yemesi, yahut başkasına ait olan bir malı telef etmesi ya da iyiliği emretmeyi ve kötülüğe mani olmayı terk etmesi, ya da hacda ihramlı iken ihrama ters düşen bir suçu işlemesi bu tür ruhsatlardandır. Keza açlıktan dolayı öleceğinden korkan bir insanın, başkasına ait olan bir maldan zaruret miktarı yemesi gerçek ruhsatlardandır.

Bu türden ruhsatların hükmü: Bunların bulunması halinde yükümlünün azimeti tercih edip ruhsatlara baş vurması daha evladır. Zira bu durumda hem haram kılan sebep hem de haram olan hüküm fiilen mevcuttur. Sadece bu hükmün yapılabileceğine bir ruhsat vardır. Bu gibi yerlerde dini yüceltmek için azimeti seçmek metanetli olmanın nişanesidir. Bu itibarla azimeti seçer de öldürülür veya ölürse, şehid sayılır. Bununla beraber, mükellefin ruhsatı seçmesi günah değildir.

2. Nisbi Gerçek Ruhsatlar:

Burada hükmün sebebi mevcuttur. Fakat hükmün kendisi ertelenmiş olur. Bu itibarla yükümlünün hükmü terk edip bilahare yapmasına ruhsat vardır. Mesela yolcu olan bir insanın yolculuğu esnasında Ramazan orucunu yeyip sonra gününe gün oruç tutması bu türden olan ruhsatlardandır. Burada hükmün sebebi olan Ramazan ayı mevcuttur. Ancak yolculuk dolayısıyla oruç tutmak hükmü ertelenmiş olur.

Bu türden olan ruhsatların hükmü: Bunlarda da azimeti tercih etmek daha evladır. Zira hükmün sebebi mevcuttur ve verilen ruhsatın kolaylığı mı yoksa zorluğa mı sebep olacağı da belli değildir.^[524] Hanefiler buna dayanarak Ramazan ayında yolculuk yapan bir insanın, zayıf düşmemesi

şartıyla oruç tutmasını daha evla görmüşlerdir.

İmam Şafiiden nakledilen bir görüşe göre, burada ruhsatı seçmek daha ladır. Bu itibarla yolcunun orucunu yemesi daha iyidir.

3. Mecazi Ruhsatlar;

Bunlar, geçmiş ümmetlere farz kılınan ve ümmeti Muhammeden kaldırılmış olan pek çetin ameller ve amellerde aranan ağır şartlardır. Bunlar, Muhammed ümmetine hiç farz kılınmadığı için bunlara mecazi ruhsatlar ismi verilmiştir.

Bu ruhsatlara misal olarak şunları zikretmek mümkündür. İsrailoğullarından buzağıya tapanların günahlarının affedilmesi için ancak birbirlerini öldürerek tevbe edebilmeleri emredilmiştir. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Bir zaman Musa kavmine şöyle demişti: Ey kavimim! Buzağıyı ilah edinmekle şüphesiz kendinize zulmettiniz, o halde yaratana tevbe edin ve birbirinizi öldürün. Yaratana katında bu sizin için daha hayırlıdır.." [525] Muhammed ümmetinin tevbesi ise, sadece kalben vazgeçmesi ve diliyle aff dilemesidir.

Keza geçmiş ümmetlere sadece mabetlerde namaz kılmaları, oruçlarını yalnız akşamleyin açmaları, sadece su ile temizlenebilmeleri, zekat olarak mallarının dörtte birini vermeleri, namaz kılariken eski elbise giymeleri, ellerini boyunlarına bağlamaları gibi hükümler farz kılınmıştı. Muhammed ümmetinden bu tür hükümler kaldırılmıştır. Bunların kaldırılması bir hafifletmedir ve bir nevi ruhsattır. Peygamber efendimiz kendisine ve ümmetine has kılınan ruhsatları sayarken: "... yeryüzü bana mescid ve temiz kılınmıştır..." [526] buyurmuştur.

4. Nisbi Mecazi Ruhsatlar (Düşüren Ruhsatlar):

Bunların bulunması halinde, kuldun yükümlü olduğu hüküm düşer ve onun azimeti seçme ihtimali kalmaz. Bunlar bir yönden mecazi ruhsatlara diğer yönden de hakiki ruhsatlara benzemektedirler.

Zira bunların bulunması halinde hüküm düşer ve azimeti seçme ihtimali kalmaz.

Bu yönden mecazi ruhsatlara benzemektedirler. Diğer yandan bunların bulunmaması halinde hükmün kendisi ve sebebi mevcut olur. Bu yönleriyle de gerçek ruhsatlara benzemektedirler.

Bunlara misal olarak şunlar zikredilmektedir.

a. Yolcunun dört rekatlı namazları iki rekate kılmaları. Burada yolculuk dört rekate ikiye düşürmüştür. Şafiiler, bunu hakiki bir ruhsat saymışlardır. [527]

b. Öldürülmekle tehdit edilen veya açlığından dolayı öleceğinden korkan bir kişinin leş yemesi veya içki içmesi. Burada cebir ve zaruret leşin ve içkinin haramlığını düşürmüştür. Şafii ve Ebu Yusuf, bunların da hakiki ruhsatlar olduklarını söylemişlerdir.

Bu türden olan ruhsatların hükmü: Hanefilere göre, öldürülmekle tehdit edilen veya açlığından yahut susuzluğundan dolayı öleceğinden korkan bir kişiden leşin ve içkinin haramlığı düşmüş olduğundan bunların canlarını kurtarmaları için bu şeylerden yeme ve içmeleri gereklidir. Bunların azimeti seçmeye bir imkanları yoktur. İşte bu nedendir ki bu durumda olan bir insan, leşi yemez veya içkiyi içmez de ölür veya öldürülür ise, günahkâr olur. [528] Şafii ve Ebu Yusuf a göre ise müminin bu hallerde azimeti seçerek ölümü tercih etme hakkı vardır. Bunu yapar da ölür veya öldürülür İse, günahkâr olmaz. [529]

c. Bir kısım alimlere göre ayağına mest giyen insandan mesh etme süresince ayağını yıkama farzının düşmesi de hükmü düşüren ruhsatlardandır. Burada asıl hüküm ayakların yıkanmasıdır. Mest giyen insandan yıkama hükmü düşmüş olur. Bazı alimler ise bunu hükmü düşüren ruhsatlardan saymayıp hükmü serbest kılan ruhsatlardan saymışlardır.

Genel Olarak Ruhsatların Hükümleri:

Ruhsatları, hükümlerine göre caiz olan ruhsatlar, vacip olan ruhsatlar, caiz olmayan ruhsatlar diye üç kısma ayırmak mümkündür.

1. Caiz Olan Ruhsatlar;

Bazı hallerde ruhsatı seçmek caizdir. Onu seçmek her hangi bir günahı icab ettirmez. Bununla beraber azimeti seçmek daha evladır. Takvaya vesile olur. Mesela, öldürülmekle tehdit edilen bir müslüman, ruhsatı seçerek, kalbi imanla dolu olmasına rağmen, diliyle kâfir olduğunu söyleyip, öldürülmekten kurtulabilir.

Zira bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kim iman ettikten sonra, Allah'ı inkâr eder, kalbini inkara açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Onlara büyük bir azap vardır. Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan hariç." [530]

Diğer yandan dininden dönmesi için öldürülmekle tehdit edilen böyle bir müslümanın azimeti seçmesi daha evladır. Öldürülürse şehid olur. Tahammül edip yaşarsa sevaba nail olur. Bu hususta Allah Teala Hz. Lokman'ın oğluna yapmış olduğu tavsiyeleri naklederek buyuruyor ki: Lokman oğluna şöyle dedi:

"Ey yavrurum namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülüğe mani ol başına gelecek musibete sabret, şüphesiz ki sabretmek işlerin azimetlerindedir." [531]

İslâm dini gelince Hz. Ebu Bekir, Hz. Hatice ve Hz. Sa'd bin Ebi Vakkas dışında, önce köleler iman etmişlerdir. Kendilerine yapılan işkenceler karşısında bazıları azimeti ve bazıları da ruhsatı seçmişlerdir.

Mesela Zeyd bin Harise, Bilal bin Rebah, Amir bin Fuheyre, Ammar bin Yasir, Ubeyd bin Zeyd, Ebu Fukeyhe (r.a.)ler ilk iman eden kölelerdendir. Bu hususta Ammar bin Yasir şöyle diyor:

"Ben Resulullah'ın öyle bir zamanını biliyorum ki, onunla beraber müslüman olarak sadece beş köle, iki kadın, bir de Ebu Bekir bulunuyordu." [533]

İşte bu mustaz'afaların iman ettiklerini gören müstekbir müşrikler, bunu içlerine sindiremeyip, kaba kuvvete başvurmuşlar, günümüzde benzerleri müslümanlara yapılan bir çok işkenceyi bu ilk müslümanlara yapmışlardır.

Daha sonra da izah edileceği üzere, işkenceye maruz kalan müslümanlardan bazıları, ruhsatı seçip müşriklerin ellerinden canlarını kurtarmışlardır. Ammar bin Yasir bunlardandır. Diğer bazı müslümanlarsa azimeti seçmişler, işkencelere karşı sabretmişler ve İslâmın ilk şehidi olma şerefine nail olmuşlardır. Ammar'ın annesi Sümeyye bunlardandır. Müşrikler Ammar'ın annesi Sümeyye'yi iki devenin arasına bağlamışlar ve ona; "Sen, müslüman erkekler hoşuna gittiği için müslüman oldun" diyerek işkence etmişlerdir. Sümeyye boyun eğmeyince müşrikler o iffetli hanımın avret mahalline mızrak sokarak şehid etmişlerdir." [534]

Hubeyb bin Zeyd de bu şehidi erdendir. Şöyle ki Museylimetu'l-Kezzab adlı mürted, Hubeyb bin Zeyd'e "Muhammed'in Allah'ın Peygamberi olduğuna şahadet ediyor musun?" diye sorunca Hubeyb "Evet" demiş, Museylime; "Benim Allah'ın Peygamberi olduğuma şahidlik eder misin?" deyince de Hubeyb "kulaklarım duymuyor" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Museylime Hubeyb'i parça parça etmiştir. [535]

Resulullah, Hubeyb'in bu haberini işitince; "*Hak uğrunda parçalandı, ne mutlu ona*" [536] buyurmuştur.

Çeşitli işkencelere katlanıp, buna rağmen, Allah dilemediği için katledilmeyen Hz. Bilal de bu kahramanlardandır. Müşrikler ona çeşitli işkenceler etmişler, hatta Mekke'nin sıcağında göğsüne büyük bir taş koyup, sokaklarında sürüklemişlerdir. Fakat Bilal:

"Ehadun Ehad" (Allah birdir, Allah birdir) sözlerini söylemeden geri durmamış ve müşriklere: "Allah'a yemin olsun ki, eğer sizi bundan daha fazla kızdıracak bir söz bilsem mutlaka söylerim" [537] demiştir.

2. Vacib Olan Ruhsatlar:

Bazı hallerde ruhsatı seçmek mecburidir. Ruhsat almayıp azimeti seçen kişi günahkar olur. Açlıktan öleceğinden korkan kimsenin açlığını gidermesi için domuz eti, leş ve kan gibi haramlardan zaruret miktarı yemesi bu tür ruhsatlara bir misaldir.

Cumhur ulemaya göre, bu hallere maruz kalan bir müslüman ruhsatı seçmek zorundadır. Mükellef olmadığı azimeti seçer de ölür veya öldürülürse günahkâr olur. [538] Zira Allah Teala bu hususta şöyle buyuruyor:

"... Allah size haram olan şeyleri açıklamıştır. Çaresiz olarak yemek zorunda kaldıklarınız hariçtir." [539]

Görüldüğü gibi, çaresiz kalarak yenilen şeyler haramlar çerçevesinden çıkarılmış ve mubahlardan sayılmıştır. Mübah olan bir şeyi yemeyip ölenin veya öldürülenin günahkar olacağı muhakkaktır.

İmam Şafii ve İmam Yusuf'a göre ise, bu duruma düşen bir müslüman azimeti seçer, haram olan şeylerden yemez ve içmez de ölürse günahkâr olmaz. Çünkü bu hallere maruz kalan insanlardan azimet düşmüş değildir. Nitekim şu âyet-i celile bunu göstermektedir:

"Şüphesiz ki Allah size leşi, kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Bir kimse mecbur kalır, zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden yer ise ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir." [540]

Görüldüğü gibi âyet-i celilenin sonunda "ona günah yoktur, şüphesiz ki Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir" ifadeleri zikredilmiştir. Bu da zaruret halinde olan bir mükellefin bunları yapması durumunda günahkar olmayacağını, Allah'ın affına mazhar olacağını gösterir. Azimetin düştüğüne delil olmaz. O halde azimeti tercih edip bu haramlardan uzak kalan kişi elbetteki günahkar olmayacaktır.

Diğer yandan kullar bu tür yasakları aslında yapmamakla mükelleftirler. Bunların zaruret halinde yapılabilmeleri bir istisnadır. İstisnayı bırakıp asıl hükme uyanın günahkâr olduğunu söylemek makul bir şey değildir. [541]

3. Caiz Olmayan Ruhsatlar:

Bir kısım haller de vardır ki, mükellef için artık bu hallerde ruhsat yoktur. Sebebler ne olursa olsun, kişi azimeti seçmek zorundadır. Mesela, başkasını öldürmediği taktirde öldürülmekle tehdit edilen kişi, öldürülmesi istenen kişiyi öldüremez. İleride açıklanacağı üzere bir müslümana: "Şu kişiyi öldür veya organlarından birini kesip kopar, yoksa seni öldürürüz veya organlarından birini kesip koparıyoruz" şeklinde bir tehdit yapılacak olsa, tehdit edilen bu müslüman, o kişiyi öldüremez veya bir organını kesemez. Keza zina yapmadığı taktirde öldürülmekle tehdit edilen kişi zina yapamaz. Hanefî mezhebine göre, ölümle tehdit edilen kişi anne-babasını az veya çok dövemez.

Azimet ve Ruhsatın Hikmetleri:

Azimet ve ruhsatın hikmetlerinden biri de Allah Tealanın kullarını imtihan edip onları birbirlerine tanıtmayı, gerçekten iman edenleri münafıklardan ayıklamasıdır. Böylece herkesin ne olduğu açığa çıkmış olsun. Müminler çevrelerindeki insanlara layık oldukları şekilde davransınlar.

Allah Teala, kullarının iman etmelerini emretmektedir. Bazı kulları buna isteyerek uymakta, diğerleri ise, bunu reddetmektedirler. Allah Teala reddedenlerin bazılarını daha dünyada iken cezalandırır. Diğerlerinin cezasını ise ahirete bırakır. Diğer yandan iman eden kullarını bazan bu

imansızlar vasıtasıyla bazan da vereceği çeşitli âfet ve musibetlerle imtihan etmektedir. İşte bu imtihanlar vuku bulduğunda azimet ve ruhsat söz konusu olmaktadır.

Bu konuya girmeden önce azimet ve ruhsatı seçmeye vesile olan imtihanların neden kaynaklandığına ve bu imtihanlar karşısında insanların tarih boyunca nasıl davrandıklarına, neticede ne gibi akıbeta uğradıklarına kısaca değinmekte fayda görülmektedir.

Herkese malumdur ki, Allah Teala bütün varlıkları kendisini bilmeleri ve kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Nitekim bir âyet-i celilede şöyle buyurur:

"Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım." [542]

İnsanlar ve cinler dışında bütün yaratıklar Allah'a boyun eğmekte ve yaratılış gayelerine uygun bir surette O'na itaat etmektedirler. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Yedi gök, yer ve onlarda bulunan varlıklar, Allah'ı teşbih ve tenzih ederler. Aslında hiçbir şey yok ki, Allah'ı hamd ile teşbih etmesin. Ne var ki, siz onların teşbih etmesini anlamazsınız." [543]

Fakat cüz'i iradeye (bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücüne) sahip olan ve günah işleme temayülünde olduğu için "ağır yüklü iki varhk" diye adlandırılan insanoğlu ve cinler, Allah'a kulluk bakımından farklıdırlar. Bazıları mümin diğerleri ise kafirdir.

Allah Teala, insan ve cinden hiçbir varlığa mazeret ileri sürecek herhangi bir açık kapı bırakmayıp kendisini tanıttak bütün vasıtaları yaratmış ve göndermiştir:

Mesela, insanlara, iyi olanı kötünden seçmeleri, doğruyu yanlıştan ayırdedebilmeleri, hayrı serden seçebilmeleri için akıl gücünü vermiştir. Kur'an-ı

Kerim'de onüç âyetin sonunda *"Hiç aklınızı kullanmaz mısınız?"* [544] ifadesi zikredilmektedir. Yine Allah Teala insanlara kendi içlerinden peygamberler göndermiş, bunlar vasıtasıyla ilahi nizamını onlara açıklamıştır. Bir âyet-i celilede şöyle buyuruluyor:

"Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azab etmeyiz." [545]

Ayrıca Allah Teala peygamberlerin ömürleri sınırlı olduğundan onlardan sonra gelen insanların da ilahi nurla bizzat muhatab olmaları için semavi kitaplar göndermiştir.

Bütün bu lütuflara rağmen, yine de insanların çoğu şehvani arzularının kölesi olmaktan kurtulamamış, dünyada açgözlülüğünü yenememiş ve şeytanın takipçisi olmuşlardır. Neticede bunlar kendilerini yoktan var eden ve en güzel şekilde yaratıp düşünme kabiliyeti veren yaratıcılarına karşı isyan etmişler, hatta akıl ve güçlerini ters yönlerde kullanarak onlara bu gücü vereni inkâra kalkışmışlardır.

Allah Teala, peygamberleri aracılığıyla bu tür insanları çeşitli yollarla uyarmış, iman edenleri kurtarıp kafirleri yok etmiştir. Evet, Allah Teala'nın varlığını, birliğini, mutlak kudrete sahip olduğunu ve sadece O'nun gönderdiği nizamın geçerli olduğunu kabul etmeyenler, her zaman hüsrana uğramışlar, daha dünyada iken bile ilahi azaba duçar olmuşlardır. İman edenler ise imtihanı kazanıp dünya ve ahiretlerini mamur etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde kıssaları geçen Nuh, Ad, Semud ve Lut kavimleri Medyen halkı, Firavn ve benzerleri bu tür helak edilen kâfir şımarıklardandır.

a. Nuh kavmi hakkında Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Doğrusu Biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O, kavmine; şüphesiz ben, sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Ancak Allah'a kulluk edin." [546]

"Ben sizin için can yakıcı bir günün azabından korkarım, dedi." [546]

"Buna rağmen, Nuh'u yalanladılar, Biz de Nuh ve Onunla beraber gemide olanları kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Çünkü onlar, gerçeği görmeyen kör bir millet idiler." [547]

b. Ad kavmi hakkında ise; *"Ad kavmine de kardeşleri Hud'u peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka bir ilah yoktur. Allah'tan hiç korkmaz mısınız?"* [548]

"Biz, Hud ve beraberindekileri rahmetimizle kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayanların da kökünü kazıdık. Çünkü onlar, müminlerden değillerdi" [549] buyurmuştur.

c. Semud Kavmi hakkında ise şöyle buyuruyor:

"Semud kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur. Size Rabbinizden apaçık bir mucize gelmiştir. İşte Allah'ın şu dışı devesi size bir mucizedir. Bırakın onu Allah'ın arzında otlasın. Ona bir kötülük yapmayın. Sonra can yakıcı bir azaba uğrarsınız." [550]

"Deveyi kestiler ve böylece Rablerinin emrine isyan ettiler. Ve dediler ki Ey Salih! Eğer gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit etmekte olduğun azabı bizlere getir. Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı yakalayiverdi de evlerinde dizüstü kapanıp kaldılar." [551]

d. Lut kavmi hakkında ise Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Lut'u da kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: Sizden önce âlemlerden hiçbirinin yapmadığı hayasızlığı mı yapıyorsunuz?" [552]

"Siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?" Doğrusu siz haddi aşan bir kavimsiniz." [552]

"Lut kavmine azab emrimiz gelince, yaşadıkları ülkenin altını üstüne çevirdik. Üzerine Rabbin tarafından işaretlenmiş kızgın taşları sağanak halinde yağdırdık. Bu azap, zalimlerden hiçbir zaman uzak değildir." [553]

e. Medyen halkı hakkında da şöyle buyuruyor:

"Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'i peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi:

"Ey kavmini! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka İlah yoktur." [554]

"Azab emrimiz gelince Şuayb'i ve onunla beraber iman edenleri rahmetimizle kurtardık. Zalimleri ise korkunç bir çılgılık yakaladı. Böylece yurtlarında dizüstü yığılıp kaldılar."^[555]

f. Firavun ve topluluğu hakkında ise Allah Teala Şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki Biz, Musa'yı mucizelerimizle ve apaçık bir kuvvetle Firavun ve topluluğuna peygamber olarak gönderdik. Fakat topluluğu Firavna uydu. Oysa Firavun'un emri doğruya ulaştırıcı değildir."^[556]

"Musa, Firavuna en büyük mucizeyi gösterdi." Fakat Firavun yalanladı ve isyan etti" "Sonra yüz çevirip fesad çıkarmaya girişti" "İnsanları topladı ve haykırarak şöyle dedi: "Ben, sizin en yüce Rabbinizim."^[557]

"Bunun üzerine onları cezalandırdık. Ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları nedeniyle onları denizde boğduk."^[558]

Allah Teala Hud Sûresi'nde geçmiş ümmetlerin nasıl cezalandırıldıklarını beyan ettikten sonra şöyle buyuruyor:

"Rabbinin, zalim olan ülkeleri yakaladığı zaman, yakalaması işte böyledir. Şüphesiz Rabbinin yakalaması can yakıcıdır, şiddetlidir."^[559]

Allah Teala kendisini tanımayan şamarık kafirleri hep böyle cezalandırmıştır. Çağımızın firavunları, karunları bu tür cezalandırmalardan azade olduklarını sanmasınlar. Allah Teala mühlet verir amma hiçbir zaman ihmal etmez. Azabın pek yakın olduğundan korkulur. Zira günümüzde insanlık kafirliğin zirvesine ulaşmıştır. Bir yanda Allah'ın varlığını inkâra kalkışanlar, diğer yanda Allah'ın varlığını zahirde kabulleniyor gibi görünen, fakat bütün uluhiyyet sıfatlarını insanlara isnad eden yığınlarca insan bulunmaktadır. Hatta eskiden İslâm nizamıyla idare edilen ve müslüman sayılan ülkelerde bile dinden çıkma esas sayılmış ve müslüman olmak istisnayı teşkil eder olmuştur. Artık bu ülkelerde Allah nizamı diye bir şey kalmamış, heykeller ilahlaştırılmış, kanunlar onların adına konur olmuştur. İslâmî bir düşünce bile suç sayılıp cezalandırılmıştır. Artık bu kavimlerin Ad veya Semud yahut Firavun kavimlerinden farkı nedir?

Diğer yandan Allah Teala inatçı kafirleri böylece helak ettiği gibi, bunların döneminde yaşayan müminleri de çeşitli imtihanlara tabi tutmuştur. Böylece Allah Teala gerçek müminleri münafıklardan, zayıf imanlıları İmanı bütün olanlardan ayırır ve müminlere gerçek imanlıları tanıtmış olur.

Bu tür imtihanlara duçar olan müminlerin bazıları, azimeti seçip şehidlik derecesine ulaşırken, diğer bazıları Allah'ın kendilerine müsaade ettiği ruhsatları seçerler ve kendilerini kurtarıp dünya hayatına devam ederler. Bu iki grup dışında, mümin göründükleri halde, iman etmemiş olan münafık grup vardır ki kafirlere yaranıp maddî çıkarlar elde edebilmek için, müminlerin imtihan edildikleri zamanları fırsat sayarak, kafirlerle beraber olur ve müminleri ele vermeye, onlara çeşitli suçlar isnad etmeye çalışırlar.

Aşağıda zikredilecek olan âyetler müminlerin dünyada çeşitli imtihanlara tabi tutulacaklarını, zor durumlarda ve sıkıntılı hallerde yaşayacaklarını ve ancak sabredenlerin kurtuluşa erebileceklerini ifade etmektedir:

"Sizden öncekilerin başlarına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeden önce, cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz. Onlara yoksulluk ve sıkıntılar dokunmuştu ve şiddetle sarsılmışlardı. Öyle ki, Peygamber ve onunla beraber olanlar: Allah'ın yardımı ne zaman gelecek? demişlerdi.

Bilin ki Allah'ın yardımı pek yakındır."^[560]

"İnsanlar, sadece iman ettik, demekle bırakılıp imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar?" Doğrusu Biz, onlardan öncekileri de imtihan ettik. Allah elbette, sözüne sadık olanları da bilir, yalancıları da bilir."^[561]

Yine Allah Teala azimeti seçen müminlere işaretle buyuruyor ki;

"İnsanlar onlara: Düşmanlarınız size karşı ordu topladı, onlardan korkun, dediklerinde bu onların imanını artırmıştır ve şöyle demişlerdir: Allah bize yeter, O ne güzel vekildir."^[562]

"Yoksa Allah, içinizden cihad edenleri belirlemeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz..."^[563]

Evet, gerçek mümin, kahramanlık ve yiğitlik simgesi olan "cihad etme" sıfatıyla bilinir. Metanet ve Allah'a güvenin alameti olan 'sabıııhk' vasfıyla tanınır. Böylece bir mümin, korkaklıkla tedbiri birbirine karıştıran, dengesizlikle kahramanlığı aynı kefeye koyan ürkek ve hırçın kişilerden pek uzaktır. O, canının nerede verilmesi gerektiğini de bilir. Bütün baskı ve zorluklara karşı sabretmesini de.

Allah Teala şu âyet-i celilelerde de müminlerin tabi tutulacakları imtihanların çeşitlerini beyan ederek buyuruyor:

"Şüphesiz sizi, biraz korku, açlık, mal ve can ve ürün eksikliğiyle imtihan edeceğiz. Ey Muhammed! Sabredenleri müjdele." "Onlara bir musibet dokunduğu zaman: Şüphesiz biz, Allah içiniz ve mutlaka O'na döneceğiz, derler. İşte Rablerinin af ve rahmeti onlarıdır. Doğru yolda bulunanlar da onlardır."^[564]

"Şüphe yok ki siz mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız, Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan mutlaka birçok eziyet verici söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'tan korkarsanız, biliniz ki, bu azmi gerektiren işlerdendir,"^[565]

Allah Teala imtihanlar karşısında münafıkların nasıl tavır takındıklarını belirterek buyuruyor ki:

"İki topluluğun karşı karşıya geldiği günde size gelen musibet Allah'ın izniyledir. Allah'ın müminleri ortaya çıkarması, münafıkları da belirtmesi içindir. O münafıklara: Gelin Allah yolunda savaşın veya kendinizi savunun denildiği zaman şöyle derler: Biz savaşmayı bilsaydik size tabi olurduk. O gün onlar kafirliğe, imandan daha yakındılar. Kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylüyorlar. Allah onların gizlediklerini çok iyi bilir."^[566]

Heyhat! Münafıklar imtihanlarından öğüt alsınlar! Allah Teala'nın da bildirdiği gibi onlar ne yaptıklarından vazgeçerler ne de başlarına gelen felaketi düşünürler!

"Onlar hiç görmüyorlar mı ki, yılda bir veya iki defa İmtihan oluyorlar, yine de tevbe etmiyor ve öğüt almıyorlar."^[567]

Konumuz ahkamı şeriyye ile ilgili olarak azimet ve ruhsattır. Bu konulara sebep teşkil eden "ikrah", "zaruret", "nefsi müdafaa" ve bezeri mevzular

bilinmedikçe azimet ve ruhsatı gereği gibi bilmek mümkün değildir. Bu itibarla önce ikrah, sonra zaruret, daha sonra nefsi müdafaa konularının işlenilmesi ve bunlar çerçevesinde neyin azimet ve neyin de ruhsat olduğunun misallerle ortaya konması zarureti hasil olmuştur.

İKRAH (ZORLAMA)

Tarifi: İkrahin lügat manası; bir kimseyi istemediği bir sözü söylemeye veya bir işi yapmaya zorlamaktır. Istılahı manası ise; Bir kimseyi korkutmak veya tehdit etmek suretiyle rızası olmaksızın bir sözü söylemeye veya bir işi yapmaya haksız yere zorlamaktır. [\[568\]](#)

İkrahin Kısımları:

İkrah tehdit edilen cezanın kişiye fiilen uygulanmış veya uygulanmamış olması bakımından, maddi ikrah ve manevi ikrah diye iki kısma ayrılmaktadır.

1. Maddi İkrah:

Bu kısımda, tehdit edilen kişinin dövülmesi, boğazının sıkılması, bacağına bükülmesi gibi, bir kısım işkencelerin fiilen yapılmış olması gereklidir. Sadece tehdit etmek, maddi ikrah değildir,

2. Manevi İkrah:

Bu kısımda ise, mecbur edilen kişiye sadece tehdit yapılır. Fiilen işkence görmüş olması şart değildir.

Fıkıh alimleri, ruhsata sebep olacak ikrahin hangisi olması gerektiği hususunda iki kısma ayrılmışlardır:

a. İmam Ebu Hanife, Şafii ve Malik'e göre manevi ikrah ruhsatın tahakkuku için yeterlidir. Bunlara göre ruhsata neden olacak ikrahin gerçekleşmesi için bir kısım işkencelerin fiilen yapılması şart değildir. Bunlar görüşlerini şu delillere dayandırmışlardır:

Umumiyetle zorlamalar, "seni öldürürüm", "sana sopa atarım", "sana işkence ederim" şeklindeki tehditlerle yapılır. Fiilen yapılmış bitmiş olan işkenceler ise, artık kaçınmayı gerektirmeyen ve korku kaynağı olmaktan çıkan şeylerdir. Zira sıkıştırılan kişiyi korkuya salan asıl sebep, derhal yapılacağı bildirilen bir kısım tehditlerdir. İşte bunun içindir ki, tehdit edilen kişinin, tehlikelerden kurtulması için bazı yasakları işlemesine ruhsat verilmiştir. Tehlikeleri atlatan bir insanın artık böyle bir hakkı yoktur.

Kendisine fiilen işkence yapılan kişi, kendisinden istenileni yapmadığı takdirde yeniden işkencelere maruz kalacağına zannı galiple kanaat getirirse veya böyle bir tehditle karşı karşıya kalırsa, bu da hiç işkence görmemiş olan ve sadece tehdit edilen insan gibi, ikrahdan kaynaklanan ruhsatlardan istifade edebilir.

b. İmam Ahmed bin Hanbel'den ise, iki görüş rivayet edilmektedir: Birinci görüşe göre, ruhsata yol açacak ikrah maddi ikrahtır. İkinci görüşe göre ise, manevi ikrahin da yeterli olacağı şeklindedir. Daha sonra da izah edileceği gibi, Hanbeli mezhebi alimlerinden olan İbni Kudame bu son görüşü tercih etmektedir.

İkrahin Mahiyeti:

Hangi şeylerin yapılması veya söylenmesiyle ikrahin (zorlamanın) gerçekleşeceği ve bu sebeble şer'i bir hükmü yapmak veya bir yasaktan kaçınmak olan azimetin terkedilip ruhsata başvurulabileceği hakkında sahabelerden, selef-i şalinden ve mezheb imamlarından çeşitli görüşler nakledilmektedir:

a. Hz. Ömer'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Aç bıraktığın veya dövdüğün yahut bağladığın kişi güven içinde değildir." [\[569\]](#) Diğer bir rivayette: "Korkuttuğun veya bağladığın yahut dövdüğün kişi güven içinde değildir." [\[570\]](#) Başka bir rivayette: "Dövdüğün veya ansızın yakaladığın veya aç bıraktığın kişi güven içinde değildir" [\[571\]](#)

Bu rivayetler birleştirildiğinde, Hz. Ömer'in, insanı aç bırakmayı, dövmeyi, bağlamayı, tehdit etmeyi ve aniden yakalamayı ikrah (zorlama) kabul ettiği görülür.

b. Huzeyfe'nin (r.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Kamçının işkencesi kılıcın işkencesinden daha beterdur." Bu nasıl olabilir? diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Kişi kamçıyla dövülerek kendisine ne yapılacağını açıkça bildiği halde idam sehпасına çıkar. [\[572\]](#) Evet, Huzeyfe'nin (r.a.) kişiyi verdiği acı dolayısıyla idam sehпасına çıkaran kamçıdır, sözü, ikrahin öldürme tehdidiyle gerçekleştiği gibi ölümcül derecede dövme tehdidiyle de gerçekleştiğini gösterir.

c. Cabir bin Abdullah'dan (r.a.) "Beni itaat etmeye mecbur kılan bir zalime itaat etmemde bir günah görmüyorum" [\[573\]](#) dediği nakledilmektedir. Cabir (r.a.)'in her türlü zorlamayı ikrah saymakta olduğu anlaşılmaktadır.

d. Şüreyli "Kişiyi bağlamak ikrahtır. Tehdit etmek ikrahtır. Dövmek ikrahtır. Hapsetmek ikrahtır" [\[574\]](#) demiştir.

Görüldüğü gibi Hz. Ömer döneminden başlayarak Hicri onsekiz ve yetmişdokuzuncu yılları arasında Küfe şehrinin kadılığını (hakimliğini) yapan Şüreyh de kişiyi bağlamanın, tehdit etmenin ve dövmenin ikrah sayıldığını söylemektedir.

e. Tabiinden olup zamanın güvenilir müftüsü olan ve "Hadis Sarrafı" adı verilen İbrahim en-Nehai de "Kişiyi bağlamak ikrahtır. Hapsetmek [\[575\]](#)

ikrahtır." demiştir.

f. Abdullah bin Abbas (r.a.): "Takiyye ancak dil ile olur. Elle olmaz"^[576] demiştir. Bunun manası; "Kişi zorlama karşısında, dili ile herhangi bir şeyi söyleyerek kendisini kurtarabilir. Fakat eliyle başka bir insanı öldürerek kendisini kurtaramaz. Kendi canını feda edip başka masum insanın canına kıymamalıdır" demektir.

g. Hasan el-Basri: "Müminin takiiye yapması kıyamete kadar caizdir. Fakat Allah Teala başkasını öldürerek kendi canını kurtarma şeklindeki takiiyeye izin vermemiştir"^[577] demiştir.

h. Abdullah bin Mes'ud (r.a.) "Ben, bana iki kamçı vurmaya uzaklaştıracak her sözü söylerim" demiştir.^[578] Serahsi bu sözü şöyle izah etmektedir: "Burada iki kamçı vurmaktan maksad elem verici bir şekilde dövme. Vele ki bu dövme iki kamçı vurma şeklinde olsun. Yahut bu söz, sopadan dolayı öleceğinden korkana bir misaldir. Kişiyi iki kamçı vurulur da o da sopa neticesinde helak olacağını hissederse, her sözü söyleme ruhsatına sahip olur. Yoksa Abdullah bin Mes'ud gibi bir sahabenin, tehlikeye sürüklemeyecek iki kamçı vurulması korkusuyla kişinin kafir olmayı

dili ile söyleyebileceğine izin vermesi imkansızdır."^[579]

Bazı alimler; "Abdullah bin Mes'ud için iki kamçı vurma ölüme sebep olabilirdi. Çünkü onun vücudu pek zayıftı" demişlerdir.

Mezheplerin Görüşü:

Mezheb alimleri de ikrahın mahiyeti hakkında çeşitli izahlar yapmışlardır. Bu izahları şöylece özetlemek mümkündür:

A. Hanefi Alimlerine Göre İkrahtır:

İkrahtır iki kısma ayrılmaktadır:

a. Tam İkrahtır (İkrahtır-ı Mülci):

Eğer mecbur edilen kişi, öldürülmekle veya bir organının koparılmasıyla yahut ölüncüye kadar dövüleceğiyle ciddi bir şekilde tehdit edilirse ya da ölecek derecede aç bırakılırsa ikrahtır tamdır.

Tam İkrahtırın Hükümü:

Hanefilere göre, tam ikrahtır maruz kalan kişinin dört şey hariç her türlü sözü söylemesine ve her çeşit işi yapmasına ruhsat vardır. Tam ikrahtırın bulunmasına rağmen yapılmasına ruhsat bulunmayan dört iş ise şunlardır: Bir müslümanı öldürmek, erkeğin zina etmesi, anne ve babayı dövmek ve bir müslümanın herhangi bir azasını koparmak veya onu ölüme götüreceği derecede dövmek.

b. Eksik İkrahtır (İkrahtır Gayri Mülci):

Cebredilenin hapsedilmesi, bağlanması, ölüme sebep olmayacak derecede dövülmesi veya tam ikrahtır zikredilenler dışında herhangi bir işkenceye uğratılması halinde eksik ikrahtır gerçekleşmiş olur. Hanefilere göre, katıksız hapsedmek tam ikrahtır sayılmamıştır. Eksik ikrahtır hapis ve sopa için belli bir sayı söz konusu değildir. Kişiyi kedere düşürmesi yeterli görülmüştür.

Eksik İkrahtırın Hükümü:

Hanefilere göre, eksik ikrahtır maruz kalan kişinin ruhsatlardan istifade etmesi oldukça sınırlıdır. Çoğu hallerde azimeti seçmek zorundadır. Bu tür ikrahtır karşı karşıya katan insan, bütün yaptıklarından sorumludur. Ancak kadın olduğu halde eksik ikrahtır zinaya zorlanır da, zinaya teslim olursa kendisine, zina cezası uygulanmaz veya bir insan eksik ikrahtır içki içerse ona içki içme cezası tatbik edilmez. Bir de tarafların hem ittifaklarını

hem de rızalarını gerektiren alış-veriş, kira, bağış ve benzeri muameleler, eksik ikrahtır yapılsa dahi fasiddir.^[580]

Hanefi mezhebine göre, ikrahtır detaylı bir şekilde izahı bilahare yapılacağından burada özetlenmeye çalışılmıştır.

B. Şafii Alimlerine Göre İkrahtır:

Cebredilen kişiden kişiyi deşişeceği gibi zorla yaptırılması istenilen işten işe de farklı olabilir.

Genellikle kişiyi ağır bir şekilde dövme veya uzun zaman hapsedme yahut malını imha etme ile tehdit etmek, ikrahtır. Bununla beraber şahsiyetli insanları hafif bir şekilde dövme veya hapsedmek yahut darlık içinde olan bir insanın az bir malını imha etmek ikrahtır sayılır.

Kısaca aklı selim sahibi bir insanın, tehdit edilen cezaya katlanmaktansa, kendisinden yapılması zorla istenilen işi yapmayı tercih ettiği her yerde ikrahtır mevcuttur.

Şafii alimlerine göre kişinin ana-babası gibi usulünü veya oğlu-torunu gibi furuunu öldürmesi tehdidi de ikrahtır.

Bu mezhepte zayıf olan bazı görüşlere göre, ikrahtır, kişinin öldürülmekle tehdit edilmesidir. Bunun dışındaki tehditler ikrahtır sayılmaz. Çünkü ancak bu tür bir tehdit kişinin düşünce ve iradesini felce uğratar ve sorumluluğunu düşürür. Zayıf olan başka bir görüşe göre de ikrahtır, kişinin öldürülmesiyle veya bir organının koparılmasıyla yahut ölüme sürükleyecek şekilde dövülmesiyle tehdit edilmesidir.

Şafii mezhebine göre, ikrah ne olursa olsun şu iki şeyi yapmaya ruhsat yoktur:

a. (Tehdit edenin öldürülmesini istediği) bir müslümanı öldürmek. Şayet cebredilen kendi canını kurtarmak için böyle bir suçu işlerse, bir görüşe göre kısas edilir. Diğerine göre ise kısas edilmez. Fakat günahkar olur.

b. Zina etmek. Şayet tehdit edilen kişi bu hayasızlığı yaparsa, tehdit şüphesi olduğu için zina cezasına çarptırılmaz. Zina edenin erkek veya kadın olması Şafii mezhebine göre hükmü değiştirmez. [581]

C. Maliki Mezhebine Göre İkraha:

Bir insanı korkutmak veya bağlamak, yahut dövmek veya hapsedmek ikrahtır. İmam Malik'e göre, dövmede veya hapsedmede belli bir sayı söz konusu değildir. Dövmenin elem verici olması, hapsedmenin mağdura sıkıntı vermesi kâfidir. Herhangi bir şekilde cebredilene şiddetli bir acı vermek veya organını şiddetli bir şekilde ağrıtmak ikrahtır. Kişinin helak olacağından korkması şart değildir.

Maliki mezhebine göre de ikrah ne olursa olsun şu iki şeyi yapmaya ruhsat yoktur:

a. Tehdit sebebiyle başka bir insanı öldürmek veya döverek yahut benzeri şeyler yaparak şahsiyetini çiğnemek. Böyle bir imtihana düşenin canını verme pahasına da olsa sabretmesi gerekir.

b. Zina etmek. Şayet erkek zina ederse cezalandırılır, kadın zina ederse cezanın düşürülmesi gerekir. [582]

D. Hanbeli Mezhebine Göre İkraha:

a. İmam Ahmed bin Hanbel'den nakledilen meşhur görüşe göre, sadece tehdit ikrahin gerçekleşmesi için yetmez. Zorlanılan kişinin dövülmesi veya boğazının sıkılması yahut bacağına bükülmesi veya kafasının suya sokulması gibi bir işkenceye fiilen maruz kalması şart koşulmuştur. Zira müşrikler Hz. Ammar'a, suya sokma gibi, işkenceler yapıldıktan sonra Ammar, onların istediğini söylemiş ve serbest bırakılmış, Resulullah'da bu davranışı tasvib etmiştir. Keza Hz. Ömer, ikrahi tarif ederken "Bir insanı aç bırakırsan veya döversen yahut bağlarsan artık o kişi güven içinde değildir" buyurmuştur. Hz. Ömer'in söylediği şeyler fiilen yapılan işkencelerdir. Tehdit değildir.

b. İmam Ahmed'den nakledilen ikinci bir görüşe göre ise, tehditler de ikrahtan sayılmıştır. Bu görüşü İmam Ahmed'den İbn Mansur nakletmekte ve İmam Ahmed'in şöyle söylediğini bildirmektedir: "İkraha, kişinin öldürülmesinden veya ağır bir şekilde dövülmesinden korkması halinde gerçekleşir."

Hanbeli mezhebine mensub olan alimlerden İbn Kudame, bu son görüşü tercih ederek diyor ki: "Fıkıh alimlerinin çoğunluğu bu görüştedir. Ebu Hanife ve Şafii de bu görüştedirler Zira ikraha, aslında tehditle gerçekleşir. Çünkü yapılmış olan işkenceler, kişiyi kendinden istenilen şeyi yapmaya zorlayamaz. Zira işkenceler artık bitmiştir. Halbuki insanı bir şeyi yapmaya zorlayan etken, onun gelecekte uğratılmasından korktuğu işkencelerdir. Birinci görüş kabul edilirse, ölümle tehdit edilen kişiye ruhsat verilmez. Tehdit uygulanır da mağdur ölürse, arlık bundan sonra ona ruhsat tanınmasının ne değeri kalır.

Ayrıca Hz. Ömer'in, tehditle hanımını boşayan adama tekrar karısını İade ettiği rivayet edilmektedir. [583] Bu da sadece tehdidin ikraha sayıldığını gösterir.

Hanbeli mezhebine göre, ağır bir şekilde dövmek, uzun vadeli hapsedmek veya bağlı tutmak, cana kıymak ikraha sayılmış, buna mukabil sövmek, az miktarda mal almak ikraha sayılmamıştır.

Zarar vermek ise, aldırış etmeyen insan için ikraha sayılmamış, fakat -az da olsa- zararlar kederlenecek veya teşhir edilecek bir insan için ikraha sayılmıştır. [584]

İkraha Tahakkuku İçin Aranacak Şartlar:

İkraha şartları hususunda da alimler şunları zikretmişlerdir. Yukarıda zikredilen özelliklerle beraber ikraha:

1. Zorlayanın tehdit ettiği cezayı yapabileceği gücünde olması gerekir. Zorlayanın akıl ve baliğ olma şartı değildir. Çocuğun ve delinin tehdidi de ciddi olması şartıyla geçerlidir.

Yalnız Ebu Hanife, zorlayanın devlet yetkililerinden biri olmasını şart koşmuş ve "Devlet adamı dışındaki insanların zorlamaları devletten yardım istenilerek telafi edilebilir, fakat devletin zorlamasında böyle bir imkan yoktur" demiştir.

Ebu Hanife'nin talebeleri, Ebu Yusuf ve Muhammed zorlayanın mutlaka devlet adamı olmasını şart koşmamışlar, her gücü yetenin zorlamasını ikraha saymışlardır.

2. Mecbur edilen kişinin, kendisinden istenileni yapmadığı takdirde, tehdit edilen cezanın yapılacağına dair zannı galible kanaat getirmesi gerekir.

3. Tehdit edilen cezanın ise,

A. Hanefiler'e göre; tam ikrahta bu cezanın öldürücü veya kişinin organlarından birini kopana yahut ölüme sürükleyici mahiyette olması gerekir.

Eksik ikrahta ise, elem verici veya uzun zaman devam edici yahut derin bir kedere sebep olucu mahiyette olması şarttır. [585]

B. Şafii'lere göre, tehdit edilen cezanın miktarı ve çeşidi kişiden kişiye değişebileceği gibi yapılması işlenen işe göre de değişebilir. Mesela; Her türlü hapsedme ikraha sayılmış, fakat dövmenin kişiden kişiye değişebileceği, şahsiyetli insanlar için az bir dövmenin de ikraha sayılacağı söylenmiştir. Yine imha edilecek malın, mal sahibini sıkıntıya düşürmezse ikraha sayılmayacağı, düşürürse sayılacağı söylenmiştir. [586]

C. Malikilere göre, tehdit edilen cezanın elem verici ve mecbur edilene kederlendirici mahiyette olması gerekir.

Malikilere göre, bir insanı korkutmak veya bağlamak yahut dövmek ya da hapsedmek ikraha gerçekleşmesi için yeterli sebeptir. Dövmede belli bir sayı aranmamış, sadece can yakıcı olması şart koşulmuştur. Hapsedmede de belli bir zaman biçilmemiş, sadece cebredilene sıkıntıya sokar

mahiyette olması şart koşulmuştur. Malikilere göre, ikrahın gerçekleşmesi için cebredilen kişinin helak olmaktan korkar bir durumda bulunması şart değildir. [587]

D. Hanbelilere göre, tehdit edilen cezanın büyük bir zarar verici mahiyette olması gereklidir. Mesela öldürme, ağır bir şekilde dövme, uzun zaman hapsedme veya bağlama ikrahın gerçekleşmesi için yeterli sebeplerdir. Buna mukabil, sövmek veya tahkir etmek ikrah sayılmayacağı gibi, az bir miktar mal almakta ikrah sayılmaz. Keza az bir zarar vermek de aldırış etmeyen insan için ikrah sayılmaz. Fakat az da olsa zarara uğramak kişinin şahsiyetine gölge düşürürse veya onu teşhir ederse başka bir insan için ikrahtır. Yine çocuğunu dövme tehdidi de sahih olan görüşe göre, ikrah sayılmıştır. [588]

Ayrıca Şafii, Hanefi ve Hanbeli mezhepleri ikrah için özel şartlar aramışlardır. Mesela;

a. Şafii alimleri, mecbur edilen kişinin kaçma veya yardım isteme gibi hiçbir çaresinin kalmaması ve tehdidi kendinden uzaklaştırmaktan aciz kalmasını da şart koşmuşlardır.

b. Hanefi alimleri de tehditle yaptırılmak istenen hususun, mecbur edilenin hakkına veya başka bir insanın hakkına saldırı mahiyetinde olduğu veya dini bir hükmü ihlal ettiği için cebredilenin tehditten önce bu işi yapmaktan imtina etmiş olmasını şart koşmuşlardır.

c. Hanbeli mezhebinde meşhur olan görüşe göre, ikrahın gerçekleşmesi için sadece tehdidin yetmediği ve bir kısım işkencelerin fiilen yapılmış olması şart koşulmuştur. Diğer bir görüşe göre ise ciddi tehditlerle de ikrahın tahakkuk edeceği belirtilmiştir.

ZORLA YAPTIRILMASI İSTENEN HUSUSLAR

(İKRAHLA YAPILAN TEKLİFLER)

Zora başvurarak insanlara işkence eden veya onları baskı altında tutan zalim ferdlar, tağuti rejimler ve zorba kurumlar tehdit ettikleri bu insanlara çeşitli tekliflerde bulunabilirler. Biz burada konumuz olan azimet ve ruhsatla pek yakından alakalı olan şu konuları özetlemeye çalışacağız:

1. İslam dininden çıkmaya zorlamak
2. Masum bir insanı öldürmeye zorlamak
3. Hayasızlığın zirvesi olan zinayı işlemeye zorlamak
4. Kafir bir insanı müslüman olmaya zorlamak
5. Evlenmeye zorlamak
6. Boşanmaya zorlamak

İSLAM DİNİNDEN ÇIKMAYA ZORLAMAK

İnsanlık tarihi boyunca hak ve batıl savaşı sürüp gitmektedir. Bu savaş Hz. Adem'in oğulları Habil ve Kabil ile başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir. Bazen batıl güçlenmiş hakkı sindirmeye çalışmışsa da eninde sonunda hak galip gelip batılın beynini ezmiştir.

"Ey Muhammedi De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Elbette batıl yok olmaya mahkumdur." [589]

Günümüzde de batıl, rejimleriyle, yasalarıyla, putçulukları ile, askeri ve polisiye güçleri ile son derece şımarmış, kendisine karşı çıkma cesaretini gösteren müminleri ezmeye, sindirmeye, basın ve yayın yoluyla ifsad edip dinlerinden döndürmeye yoğun bir şekilde girişmişlerdir. Bu kafirler, zulmün zirvesine ulaşmış ve hakkın sillesini beklemektedir. Bu çok açıktır. Ancak merakı mucib olan hususlar şunlardır. Acaba bu müslümanlar dinlerinden dönmeye ne zaman son verecekler? Hakkın sillesini batıla hangi kahraman müslüman indirecektir? Kendilerini müslüman sayan gafiller güruhu ne zaman uyanacaktır? Bu soruların cevabını herşeyi bilen Allah Teala'ya havale ederiz ve deriz ki: Zorla dininden döndürülmeye mecbur edilen bir müslüman canından korkacak olursa iki yoldan birini seçmekte serbesttir:

- a. Dilerse azimeti seçer, tağutların şımarmalarını engeller ve canını yaratıcısına teslim ederek şehidlik mertebesine erişmiş olur.
- b. İsterse, Allah'ın kendisine tanıdığı ruhsatı seçer, kalbi imanla dolu olduğu halde lisanen dinden çıktığını söyler, dünya hayatına devam eder ve günahkar da olmaz.

1. İslâm Dininden Çıkmaya Zorlananın Azimeti Seçmesi:

İslâm'ın ilk şehidlerinden olan Hz. Sümeyye birinci yolu seçmiş ve oğlu Hz. Ammar da ikinci şıkkı seçmiştir. Şu âyet-i celilenin Ammar hakkında indiği rivayet edilmektedir:

"Kalbi iman ile mamur olduğu halde, inkara zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra, Allah'ı inkar eder, kalbini inkara açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azap vardır." [590]

Geçmiş ümmetlerden ve ümmeti Muhammed'den azimeti tercih edenlerin misali pek çoktur.

A. Bizden Önceki Ümmetlerden Azimeti Tercih Edenler:

a. Firavunun Sihirbazları: Rablik iddia eden Firavunun tehditlerine rağmen sihirbazlar, Hz. Musa'ya ve getirdiği Hak dine iman etmişler ve Kur'an-ı Kerim'in bizlere anlattığı şu metaneti gösterip şehid edilmişlerdir: "Musa'nın asası bütün sihirleri yutunca, sihirbazlar secdeye kapandılar. Biz Harun ve Musa'nın Rabbine iman ettik, dediler. Firavun sihirbazlara; benden izinsiz Musa'ya iman ettiniz ha! O, size sihir öğreten büyüğünüzdür. Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Sizi muhakkak hurma dallarına asacağım. O zaman hangimizin azabı daha şiddetli ve daha sürekliliymiş bileceksiniz, dedi. İman eden sihirbazlar da şu cevabı verdiler; elbette, seni bize gelen mucizelere ve bizi yaratana tercih etmeyiz. Sen yapacağını yap. Sen ancak bu dünya hayatına hükmedebilir ve onu sona erdirebilirsin." "Şüphesiz ki biz Rabbimize iman ettik. Böylece geçmiş günahlarımızı ve "O", bize zorla yaptırdığın sihri bağışlasın. Allah'ın mükafatı daha hayırlı ve daha devamlıdır."

"Şüphesiz Rabbinin huzuruna suçlu olarak çıkmanın cezası cehennemdir, o orada ne ölüyor, ne de yaşar." [591]

b. Ashab-ı Uhdut: Bunlar, zamanlarındaki hükümdarın tağutluğunu reddederek Allah'a iman eden, dinlerinden dönmedikleri için, çukurlar kazılıp içinde ateşler yakılarak ateş çukurlarına atılan ve azimeti seçen kahraman müminlerdi. Allah Teala Kur'an-ı Kerimde bizlere bunları tanıtarak buyuruyor ki:

"İçeride ateşlerle dolu o hendekleri kazanlar kahrolsun. Çünkü onlar, ateşin çevresine oturmuş, müminlere yaptıkları azabı seyrediyorlardı. Onların müminlere kin bağlamalarının sebebi, sadece müminlerin her şeye galip övülmeye layık göklerin ve yerin sahibi olan Allah'a iman etmeleriydi. Allah, her şeye şahiddir. Mümin erkek ve mümin kadınlara dinlerinden döndürmek için işkence yapıp, sonra da tevbe etmeyenlere

cehennem azabı vardır. Onlar için çok yakıcı bir azab vardır." [592]

Mekke döneminde iken, müslümanlar çeşitli işkencelere maruz kaldıkları için Peygamberimizden (s.a.v.) Allah'tan yardım dileğinde bulunmasını istemişler. O da Ashab-ı Uhdut gibi işkencelere karşı metanet gösterenleri misal vermiş ve sabretmelerini istemiştir.

Habbab bin Eret diyor ki: "Resulullah (s.a.v.) Kâbe'nin gölgesinde hırkasını yastık etmiş yaslanıp dururken ona: "Bize yardım dilemez misin? Bize dua etmez misin?" dedik. O da bize şu cevabı verdi:

"Sizden önceki ümmetlerde, kişi götürülüyor, çukur kazılıp içine atılıyordu, sonra testere getiriliyor, başına koyulup iki parçaya biçiliyordu. Etinin altındaki sinir ve kemikleri demir taraklarla taranıyordu. Yine de bu durum onu dininden alıkoymuyordu. Allah'a yemin olsun ki, bu iş mutlaka tamamlanacaktır. Öyle ki yolcu, San'a'dan Hadramut'a gidecek, sadece Allah'tan bir de sürüsü için kurttan korkar olacaktır. Fakat sizler acele ediyorsunuz." [593]

B. Muhammed Ümmetinden Azimeti Tercih Edenler:

a. Resulullah'ın müezzini Hz. Bilal bin Rebah: Hz. Bilal, Cumah oğullarının yanında doğup büyümüşü ve onların kölesiydi. Bilâl kalbi pak olan samimi müslümanlardandı.

Umeyye bin Halef, öğlenin kızgın sıcağında onu, Mekke'nin kuru vadisi olan Betha'ya çıkarıp ve oraya atıyordu. Sonra göğsünün üzerine büyük bir kayanın konulmasını emrediyor ve şöyle diyordu: "Hayır, Vallahi ya Muhammed'i inkâr edip Lat ve Uzza adlı putlara taparsın veya ölüncüye kadar böyle devam edersin". Hz. Bilal, bu halde iken ona: "Allah birdir, Allah birdir" diye cevap veriyordu.

Nihayet bir gün, müşrikler Bilal'e aynı şeyleri yaparken oradan Hz. Ebu Bekir es-Siddık geçti. Ebu Bekir'in evi Cumah oğullarının oturdukları mahallede idi. Ebu Bekir Umeyye bin Halefe şöyle dedi: "Bu zavallı için Allah'tan korkmuyor musunuz? Ne zamana kadar bu böyle devam edecektir?"

Umeyye: "Bunu sen ifsad ettin. Şimdi gel onu bu halden sen kurtar" cevabını verdi.

Ebu Bekir: "Olur. Benim siyah bir oğlum (kölem) var. O bundan daha dayanıklı ve daha kuvvetlidir. Aynı zamanda senin dininden. Buna karşılık sana onu vereyim" dedi. Umeyye: "Kabul ettim" dedi.

Ebu Bekir: "Al, bu senin olsun" dedi. Ve kölesini verdi, Bilal'ı aldı ve azad etti." [594]

Abdullah bin Mes'ud diyor ki: "İlk defa müslüman olduğunu açığa vuran sadece yedi kişiydi. Bunlar: Resulullah (s.a.v.), Ebu Bekir, Ammar bin Yasir, annesi Sümeyye, Suheyb er-Rumi, Bilal ve Mikdad (r.a.)dı.

Allah Teala, Resulullah'ı amcası Ebu Talib vasıtasıyla muhafaza etti. Ebu Bekir'i akrabaları aracılığıyla korudu. Diğerlerini ise, müşrikler yakalayıp demirden zırhlar giydireyor ve onları güneşin sıcağı altında adeta eritiyorlardı. Neticede hepsi müşriklerin kendilerinden istediklerini yaptılar. Bilal hariç, Zira Bilal, Allah yolunda canını esirgemiyor ve ona hiç değer vermiyordu. Kendisini koruyacak olan kavmi de onu hiç önemsemiyorlar ve basit biri görüyorlardı.

Bir defasında müşrikler, Bilal'ı yakalayıp götürdüler. Onu bağlayıp çocuklara verdiler. Çocuklar onu, Mekke vadilerinde sürükleyip duruyorlardı.

Bilal ise; "Allah birdir, Allah birdir (ehadun ehad) diyordu." [595]

Diğer bir rivayette: "İlk defa müslüman olduğunu açığa vuran yedi kişiydi: Bunlar; Resulullah (s.a.v.), Ebu Bekir, Bilal, Habbab, Suheyb, Ammar, annesi Sümeyye idi. Resulullah'ı amcası Ebu Talib müşriklerden korudu. Ebu Bekir'i kavmi savundu. Diğer müslümanları ise, müşrikler yakalayıp götürdüler. Onlara demir zırhlar giydirdiler, sonra onları güneşin sıcağı altında adeta eritmeye terkettiler. Öyle ki kızgın demir zırhları ve güneşin sıcağı onları son derece bitkin bir hale getirmişti. Nihayet akşam oldu. Yanlarına elindeki mızrakıyla Ebu Cehil geldi. Onlara sövüyor ve onları tahkir ediyordu. Ebu Cehil, Hz. Sümeyye'nin yanına varıp ona sövmeye ve küfretmeye girişti. Sonra elindeki mızrağı onun edeb yerinden sokup ağzından çıkardı ve onu öldürdü. (Allah Sümeyye'den razı olsun)

Diğer müslümanlar ise, kendilerinden istenileni söylemek zorunda kaldılar. Ancak Bilal hariç. Çünkü Bilal, Allah yolunda canını esirgemiyor ve ona değer vermiyordu.

Müşrikler ona işkence ediyor ve "Dininden dön" diyorlardı. Bilal ise, Ehadun ehad (Allah birdir, Allah birdir) diyordu. Müşrikler işkence etmekten usandılar. Onu bağladıktan sonra boğazına bir ip takıp çocuklara verdiler. Çocuklar, Bilal'ı Mekke tepelerinde sürükleyip durdular. Nihayet onlar da bezdiler ve Bilal'ı bıraktılar.

Ammar bin Yasir diyor ki: "Eğer Allah yardımımıza koşmasaydı halimiz perişandı. Çünkü hepimiz, müşriklerin bizden istediklerini söyledik.

Sadece Bilal hariç. Zira Bilal, Allah yolunda canını esirgemiyor, kavmi de ona değer vermiyordu. Nihayet müşrikler onu bıraktı." [596]

b. İslâm'ın ilk şehidi Hz. Sümeyye, onun oğlu Ammar ve kocası Yasir: Hz. Ammar, ailesiyle birlikte mülüman olmuş, müşrikler tarafından çeşitli işkenceler gördükten sonra Habeşistan'a hicret etmiştir. Bedir savaşında başarılı bir imtihan vermiş, Yemame gününde çarpışma neticesinde kulağı kesilmiştir. Amar, 90 yaşının üzerinde iken Sıffin savaşında şehid edilmiştir. Ammar ailesi için şu hadisler rivayet edilmiştir:

Mücahid diyor ki: "İslâm'ın ilk şehidi, Ammar'ın annesi Sümeyye'dir. Onu, edeb yerine mızrak sokarak Ebu Cehil şehid etmişti." [597]

İbni İshak diyor ki: Müşriklerden olan Mahzumoğulları tam öğlenin sıcaklığında müslüman bir aile olan Ammar'ı, babası Yasir'i ve annesi Sümeyye'yi dışarı çıkarıyorlar ve bunlara Mekke'nin sıcak kumları üzerinde işkence ediyorlardı. Resulullah (s.a.v.) bunların yanından geçerken onlara şöyle diyor: "Ey Yasir ailesi sabredin. Buluşacağınız yer cennettir." Ammar'ın annesi İslâm'dan dönmediği için müşrikler tarafından öldürüldü. [598]

Hz. Osman diyor ki: "Resulullah (s.a.v.) ile elele tutuşarak Betha'da (Mekke'nin kuru bir vadisidir) dolaşıyorduk. Resulullah kendilerine işkence yapılan Ammar, babası Yasir ve annesi Sümeyye'nin yanına uğradı. Ammar'ın babası şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasulü, dünya işte böyle." Resulullah ona şu cevabı verdi: "Sabret" sonra şöyle buyurdu: "Allah'ım. Sen Yasir ailesini bağışla. Ya Rab Sen bu dileğimi yerine getirdin (veya getir)." [599]

Diğer bir rivayette Hz. Osman diyor ki: "Resulullah'ın (s.a.v.) Ammar'ın babası, annesi ve kendisine şöyle dediğini işittim: [600]

"Ey Yasir ailesi sabredin. Buluşacağınız yer cennettir." [601]

Bu hadisi Taberani de Hz. Cabir'den (r.a.) rivayet etmektedir.

Amr bin Meymun diyor ki: "Müşrikler Ammar bin Yasir'i ateşle dağlıyorlardı. Resulullah yanına varıp elini onun başına sürüyor ve ona şöyle buyuruyordu: [602]

"Ey ateş! İbrahim (a.s.) için nasıl ki soğuyup esenlik oldunsa Ammar için de öyle soğuyup esenlik ol! Ammar! Seni azgın bir grup öldürecek." [603]

Hani bin Hani diyor ki: "Ammar bin Yasir Hz. Ali'nin yanına geldi. Ali (r.a.) ona şöyle dedi: "Merhaba ey güzel, temiz olan ve arındırılıp güzelleştirilen. Resulullah'ın senin hakkında şöyle buyurduğunu işittim: "Ammar, iliklerine kadar iman ile doludur." [604]

Görüldüğü gibi çeşitli işkenceler karşısında metanet gösterip sabreden Yasir ailesi Resulullah (s.a.v.) tarafından Cennet ile müjdelenmiş ve çeşitli övgülere layık olmuşlardır. Bu da azimeti seçenlerin üstünlüğünü, canlarını feda ettikleri taktirde şehid olacaklarını bildirmektedir.

c. Habbab bin el-Eret (r.a.): Ebu Leyla der ki: Habbab bir gün halife Ömer bin Hattab'ın yanına geldi. Ömer (r.a.) şöyle dedi: "Yaklaş, bu meclise Ammar'ın dışında senden daha layık kimse yoktur." Bunun üzerine Habbab sırtını açıp müşriklerin kendisine yaptıkları işkencelerin izlerini gösterdi. [604]

Diğer bir rivayette şunlar zikredilmektedir: "Habbab, Hz. Ömer'in yanına gelince Ömer, onu yerine oturtmuş ve şunları söylemiştir. Bu mecliste bir kişi hariç bu zattan daha layık biri yeryüzünde bulunmamaktadır. Bunun üzerine Habbab: Ey müminlerin emiri! İstisna ettiğin o kişi kimdir? dedi. Hz. Ömer: O Bilal'dir, dedi. Habbab: Bilal'in benden fazla işkence gördüğünü sanmıyorum. Çünkü Allah Bilal'e kendisini müşriklere karşı savunacak bir kısım insanları vesile kılmıştı. Benim ise, yapılan işkencelere engel olacak kimsem yoktu. Bir gün beni aniden yakalayıp götürdüler. Ateş yakarak beni üzerine yıktılar. Sonra bir adam gelip ayağımı göğsüme koydu. Ben ateşten ancak sırtımla kurtuldum. Sonra Habbab sırtını açtı ve sırtının pul pul olduğu görüldü." [605]

d. Ebu Zer el-Ğifari: Ebu Zer, sahabe-i kiram arasında mütevazi yaşantısıyla ve yumuşak kalbliliğiyle meşhur olan bir zattır. Hatta bir defasında Peygamber efendimiz'den idarecilik istediğinde, Peygamber efendimiz O'na, "Bu iş senin işin değildir" şeklinde cevap vermiştir. [606]

İşte bu kadar ince ruhluluğu ile tanınan Ebu Zerr, müşriklerin karşısında göz kırpmamış, ulu orta Allah'ın birliğini haykırmıştır. Bu hususta Abdullah bin Abbas diyor ki: "Resulullah'ın Peygamber olarak gönderildiği Ebu Zer'e ulaştı, o kardeşine şöyle dedi: Şu Mekke vadisine git. Kendisine gökten haber geldiği ve peygamber olduğu kanaatinde olan şu zatın ne olduğunu öğren. O'nu dinle ve gel. Bunun üzerine Ebu Zerr'in kardeşi hareket edip Mekke'ye geldi. Resulullah'ı (s.a.v.) dinledikten sonra Ebu Zerr'e dönüp şunları söyledi: "Ben o zatı, iyi ahlaklı emreden ve şiire benzemeyen sözleri söyleyen biri olarak buldum." Ebu Zer; "sen beni tam aydınlatıp, arzulağım şifaya kavuşturmadın" dedi. Ebu Zer, azığını alıp matarasına su doldurduktan sonra Mekke'ye geldi. Kabe'ye vardı. Resulullah'ı araştırdı. O Resulullah'ı tanıyamıyordu. Resulullah'ı herhangi bir kişiden sormayı da istemiyordu. Böyle devam ederken gece oldu. Ebu Zerr'i Hz. Ali gördü. Onun yabancı olduğunu anladı. Bunun üzerine Ebu Zerr, Hz. Ali'nin peşinden gitti. Bunlar, beraber sabahlamalarına rağmen birbirlerinden herhangi bir şey sormadılar. Sabahleyin, Ebu Zerr, matarasını ve azığını alarak tekrar Ka'be'ye gitti. O günü de Resulullah'ı (s.a.v.) görmeden orada geçirdi. Akşam olunca tekrar önceki gece yattığı yere gitti. Ali (r.a.) onun yanına uğradı ve şöyle dedi: "Bu adam, konaklayacağı yeri daha bilmedi mi?" Adamı alıp beraber gittiler. Yine birbirlerine bir şey sormadılar. Üçüncü gün de yine Ali (r.a.) onu takip etti. Onu kaldırıp götürürken şunu sordu: "Bana, buraya niçin geldiğini söylemez misin?" Ebu Zerr, "Eğer bana yol göstereceğine dair, kesin söz verir ve ahidde bulunursan niçin geldiğimi sana söylerim." dedi. Hz. Ali söz verdi. Ebu Zerr'de durumu anlattı. Hz. Ali ona "Bu söylenenler doğru. O, Allah'ın Rasulü'dür. Sabah olunca sen beni takip et. Ben senin için tehlike hissettiğim taktirde hemen su döküyorsana (abdestimi bozuyormuş gibi) dururum. Şayet devam edersem beni takip et, gireceğim yere gir" dedi. Ebu Zerr, bunları kabul etti. Hz. Ali'yi takip etti. Hz. Ali, Resulullah (s.a.v.)'ın yanına girdi. Ebu Zerr de O'nun arkasından içeriye girdi. Resulullah (s.a.v.)'ın sözlerini dinledi ve orada müslüman oldu.

Peygamber efendimiz ona; "kavmine dön. Benim sana emrim gelinceye kadar onlara tebliğ etmeye devam et" dedi. Ebu Zerr "canım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ben müşriklerin içinde hakkı haykıracağım" dedi. Resulullah'ın yanından çıkıp Mescid-i Haram'a geldi. Sesinin çıkabildiği kadarıyla: "Eşhedü en laillaha illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah" diye bağırды. Bunun üzerine orada bulunan müşrikler başına toplanıp ona vurmaya başladılar. Ve onu döve döve yere yıktılar. Orada bulunan Abbas, Ebu Zerr'in üzerine kapandı ve şöyle dedi: "Vay halinize. Siz bunun Gıfar kabilesinden olduğunu ve Şam'a giden tacirlerinizin yolunun bu kabilenin içinden geçtiğini bilmiyor musunuz? Abbas, Ebu Zerr'i bu müşriklerin elinden kurtardı. Fakat Ebu Zerr, ertesi gün aynı şeyi yaptı. Yine müşrikler onu döverek yere yıktılar. Bu defa da Abbas üzerine kapanarak onu müşriklerden kurtardı." [607]

Başka bir rivayette şunlar zikredilmektedir:

Ebu Zerr diyor ki: "Kardeşim Uneys, benim Mekke'de bir işim var. Burayı idare et de gidip geleyim, dedi. Uneys gitti, dönmeyip geç kaldı. Bir gün

çıkageldi. O'na "ne yaptın" dedim. O, "Mekke'de senin dininde olan bir adamla görüştüm. Kendisinin, Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu iddia ediyor, dedi. "Pekiyyi insanlar onun hakkında ne diyorlar? diye sordum. Uneys; ona şair, kahin, sihirbaz diyorlar, cevabını verdi. Uneys'in kendisi de şairdi. Sözlerine devamlı şunları söyledi: "Ben kahinlerin sözlerini dinledim, onun sözleri kahinlerin sözlerine benzemiyor. Onun sözlerini şairlerin ölçüleriyle de ölçtüm. Benden sonra, kimsenin onun söylediği şiiirdir demeye dili varmaz. Vallahi o adam doğru söylüyor. Aleyhinde olanlar ise yalancısıdır" dedi.

Ebu Zerr diyor ki; dedim ki: "Sen burada işleri yürüt. Bizzat ben gidip işin aslını araştırayım. Ebu Zerr devamlı: "Ben Mekke'ye geldim. Milletin içinde en zayıf bir adama: "Dinini değiştiren diye adlandırdığınız zat nerede" diye sordum. Adam beni göstererek: "İşte dinini değiştiren birisi daha" dedi. Bunun üzerine Mekke vadisinin halkı kapıldığı saksı parçalan ve kemiklerle üzerime saldırdılar. Öyleki ben bayılarak yere düştüm. Uyanıp ayağa kalktığımda sanki ben kanlara bulanmış bir cahiliye putuna çevrilmişim. Oradan zezem suyuna gittim. Kanlarımı yıkayıp o sudan içtim."

[608]

e. Müseylime'ye esir düşen iki sahabe: Ma'mer diyor ki: "Museylime iki sahabeyi yakaladı. Onlardan birincisine: "Muhammed hakkında ne dersin" diye sordu. O da: "O, Allah'ın Peygamberidir" cevabını verdi. Museylime: "Benim hakkımda ne dersin?" diye sordu. O da: "Sen de" dedi. Museylime onu serbest bıraktı. İkinci sahabeyi getirtirip ona da: "Muhammed hakkında ne dersin?" diye sordu. O da: "O, Allah'ın Peygamberidir" cevabını verdi. "Benim hakkımda ne dersin" diye sorunca sahabe: "Ben sağırım" dedi. Museylime sorusunu üç kere tekrar etti. Sahabe de aynı cevabını verdi. Bunun üzerine Museylime O'nu öldürdü. Bunların haberi Resulullah'a ulaşınca, Peygamber efendimiz şöyle buyurdu:

"Birinci sahabe, Allah'ın kendisine verdiği ruhsatı tercih etti. ikincisi ise hakkı açıkça haykırıp onun uğrunda kendisini feda etti. Ne mutlu ona."

[609]

Hasan-ı Basriden nakledilen diğer bir rivayette de Serbest bırakılan sahabe Resulullah'a gelip: "Ben helak oldum" dedi. Resulullah ona: "Seni helak eden nedir" diye sordu, sahabe hadiseyi anlattı. Bunun üzerine Peygamber efendimiz şöyle buyurdu:

"Arkadaşın sağlam yolu tuttu. İmanla gitti. Sen ise ruhsatı aldın. Sen o zaman nasıl idiyen şimdi de öylesin" dedi. Sahabe: "Senin Allah'ın Peygamberi olduğuna dair şahadet ederim" dedi. Resulullah; "Senin durumun şu anda söylediğin gibidir" buyurdu.

[610]

f. Zatu'r-Recî Gazvesi [611] kahramanları Asım bin Sabit ve arkadaşları:

Ebu Hureyre (r.a.) diyor ki: "Rasulullah (s.a.v.) gözcü olarak on kişiden müteşekkil bir müfreze gönderdi. Bunların başına Hz. Ömer'in oğlu Asım'ın annesi tarafından dedesi olan Asım bin Sabit el-Ensari'yi emir tayin etti. Bunlar hareket edip Usfan'la Mekke arasında bulunan ve Hed'e adı verilen bir yere vardılar. Bunlar düşmanları tarafından keşfedilerek Huzeyl kabilesinin bir kolu olan Lihyanoğullanna bildirildiler. Lihyanoğulları müslüman müfrezeye karşı ikiyüze yakın okçu gönderdiler. Okçular müslümanların izini takip ettiler. Onların Medine'den azık olarak getirip yedikleri hurmaların çekirdeklerini buldular ve bu Medine hurmasıdır dediler. Müslümanları takip etmeye devam ettiler. Müfreze emiri Asım ve arkadaşları müşrikleri görünce bir tepeye sığındılar. Müşrikler gelip çevrelerini kuşattı ve onlara: Aşağıya inin. Bize teslim olun. Sizden herhangi birinizi öldürmeyeceğimize dair söz veriyor ve ahidde bulunuyoruz, dediler. Müfreze emiri Asım bin Sabit: "Allah'a yemin olsun ki, ben, bugün bir kafirin himayesine sığınarak asla aşağıya inmem. Ey Allah'ım, Sen bizim durumumuzu Peygambere bildir, diye cevap verdi. Bunun üzerine müşrikler onlara ok atarak Asım dahil yedi kişiyi öldürdüler. Geri kalan Hubeyb bin Adıyy el-Ensari, Zeyd bin Desine ve Abdullah bin Tank isimli üç sahabe müşriklerin verdikleri söze binaen aşağı inip düşmanlarının yanına geldiler. Düşmanlar onlara tamamen hakim olunca yaylarının bağlarını çözüp onlarla müslümanları bağladılar. Bu sırada Abdullah bin Tank: "Bu yaptığımız birinci ihanetinizdir. Allah'a yemin olsun ki asla sizinle beraber gitmeyeceğim" dedi. Öldürülen müslümanlara işaret ederek: "Şüphesiz ki bunlar benim için en güzel örnektir" dedi. Bunun üzerine müşrikler onu çekip sürüklediler. Kendileri ile beraber götürmeye zorladılar. Fakat Abdullah gitmemede direndi. Müşrikler onu da öldürdüler. Geriye Hubeyb bin Adıyy ile Zeyd bin Desine kaldı.

Müşrikler bunları götürüp Mekkelilere sattılar. Hubeyb'i Haris bin Amr'in oğulları satın aldı. Çünkü Hubeyb Bedir savaşında bunların babası Haris bin Amr'i öldürmüştü. Hubeyb bunların yanında bir müddet esir olarak kaldı.

Zühri diyor ki, tabiinden olan Ubeydullah bin İyad'ın bana bildirdiğine göre Haris'in kızlarından olan Mariye veya Çevriye Ubeydullah bin İyad'a Hubeyb hakkında şunları söylemiştir. Müşrikler Hubeyb'i öldürmek için bir araya toplandıklarında Hubeyb bu kadından bedenlen temizlik yapmak için emanet olarak bir ustura istedi. Kadın da ona usturayı verdi. Kadın diyor ki: "Ben meşgul iken Hubeyb yanına giden oğlumu tutup dizine oturttu. Ustura da elinde idi. Ben öyle bir korktum ki, Hubeyb korktuğumu yüzümden anladı ve şöyle dedi: "Benim bunu öldürecekimden mi korkuyorsun, ben bunu asla yapmam" Kadın diyor ki: "Allah'a yemin olsun ki Hubeyb'den daha hayırlı bir esir görmedim. Vallahi birgün ben onu demirlere bağlı iken elindeki bir üzüm salkımından yediğini gördüm. Halbuki o gün Mekke'de hiçbir meyve bulunmuyordu. Şüphesiz ki bu, Hubeyb'e Allah tarafından verilmiş bir rızıktı."

Hubeyb'i Harem (kan dökülmesi haram olan bölge) sınırından çıkartıp Ten'im denilen yerde öldürmeye götürürlerken Hubeyb onlara: "Bırakın beni iki rekat namaz kılayım" dedi. Onu bıraktılar. Hubeyb tadili erkani ile iki rekat namaz kıldı. Sonra onlara dönerek: "Eğer benim sızlandığımı zannedeceğinizi düşünmeseydim, ben o iki rekata uzatırdım. Ey Allah'ım! Sen bunların sayısını say. (parça parça ederek öldür, hiçbirini geri bırakma) dedi. Hubeyb asılmaya götürüldüğü zaman şu şiiiri söyler:

(Çevreme firkalar yığıldı. Düşmanlar kabilelerini başıma topladı

[612]

Biraraya toplayabilecekleri her şeyi yanıma getirmişlerdi).

(Yakınıma çocuk ve kadınlarını onlar çağırıp yerleştirdi.

Düşman beni uzun ve müstahkem bir direğe bağladı, Herkes düşmanlığımı açıkça ortaya koyuyordu.

Çaresizdim, katledileceğim yerde elim kolum bağıydı.

Mağduriyetimi ve garibliğimi ancak Allah'a havale ederim.

Katlederken yaptıklarını şikâyetim Allah'tan başka kime olabilirdi?

[613]

Ey Arşın sahibi! Başıma gelenlere karşı lütfet sabrımı Düşmanlar etlerimi parçaladı, artık kurtulma ümidim de kalmadı).

Dilerse Allah parçalanmış organların eklemelerini de mübarek kılar.
Zira bütün bunlar O'nun rızasını kazanmak içindi.
(Bana ya dininden dön, ya da öldürüleceksin, dediler.
Ümit bekleyen gözlerim yağmur gibi yaşlar döktü.
Dökmem, ölüm korkusuyla gözyaşı. Birgün mutlak öleceğim.
Korktuğum tek şey hayatta, yakıcı cehennem ateşi oldu.
Ne boyun eğirim düşmana ne de önünde sızlanırım.

Dönüşüm Allah'adır. Onun takdiri dışında bir şey mi oldu?) [614]
Müslüman olarak öldürüldükten sonra artık önemli midir bana?
Allah yolunda öldürülen bedenim acaba hangi tarafa düştü?

(Hubeyb'i daha sonra müslüman olan Ukbe bin Haris veya kardeşi öldürdü.) [615]
Öldürülen bir müslümanın öldürülmeden önce iki rekat namaz kılması, Hubeyb'den kalan bir sünnettir.
Allah Teala, düşmanlar tarafından kuşatıldıklarında Asım bin Sabitin; "Ey Allah'ım, sen bizim durumumuzu Peygambere bildir" duasını kabul etti.
Peygamber efendimiz (s.a.v.) sahabelerine müfrezenin halini ve başına gelenleri haber verdi.
Diğer yandan Kureyş kafirlerine Asım'ın öldürüldüğü haberi ulaşınca, onun vücudundan kendisini tanıttak bir organının koparılıp getirilmesi için
Asım'ın naşının yanına adam gönderdiler. Çünkü Asım müşriklerin ileri gelen bir adamını öldürmüştü.
(Asım'ın öldürdüğü kişi Ukbe bin Ebi Muayy'tı. Ayrıca Asım Uhud savaşında Abdudhar kabilesinden iki genç kardeşi öldürmüştü. Bunların
anneleri Sa'd kızı Sülafe, Asım'ın kafasını eline geçirdiğinde kafatasında şarab içeceğine dair and içmişti.) [616]
Allah Teala, Asım'ın cesedi üzerine bulut şeklinde yaban arıları gönderdi. Bu arılar Asım'ın cesedini Kureyşlilerden korudu. Onlar Asım'ın
vücudundan herhangi bir parça koparmaya muktedir olamadılar. [617]

Cesedinden parça almaktan aciz kalan müşrikler; "nasıl olsa geceleyin anlar gider. O zaman gelelim" dediler. Allah Teala, gece olunca yağmur
yağdırıp seller akıttı. Sel Asım'ın cesedini alıp götürdü. Müşrikler bir şey bulamadılar. Bir rivayette: Yerin yarılıp Asım'ın cesedini içine aldığı
söylenmiştir.
Çünkü Asım; necis oluşlarından dolayı, herhangi bir müşriki kendisine dokundurmayacağına ve hiçbir müşrike elini sürdurmeyeceğine dair Allah'a
söz vermişti.

Hz. Ömer'e; "Asım'ın vücudunun yaban anları tarafından korunduğu haberi ulaşınca o şöyle demiştir: "Allah, mümin kulunu korur, Asım hayatta
iken herhangi bir müşriği kendisine dokundurmayacağına ve hiçbir müşriğe el sürmeyeceğine dair Allah'a söz vermişti. Asım hayatta iken verdiği
sözü tutup müşrikleri kendisine yaklaştırmadı. Ölümünden sonra da onu müşriklerden Allah korudu."
İbn İshak diyor ki: "İkinci esir olan Zeyd bin Desine'yi ise, babası Umeyye bin Halefe karşılık öldürmek için Umeyye'nin oğlu Savfan satın aldı.
Savfan onu Nistas adlı bir kölesine teslim etti. Onu öldürmek için Harem sınırından çıkarıp Ten'im isimli yere götürdü. Zeyd'in çevresine Ebu
Süfyan bin Harb dahil Kureyş kabilesi toplandı. Ebu Süfyan öldürülme anında Zeyd bin Desine'ye şöyle dedi: "Ey Zeyd, Allah için söyle. İster
misin ki, burada senin yerinde Muhammed olsun, onun boynunu vuralım. Sende ailenin yanında olasan." Buna karşılık Zeyd, metanetle şu cevabı
verdi. "Allah'a yemin olsun ki değil ki, beni serbest bırakmanız karşılığında Muhammed'in öldürülmesini isteyeyim şimdi bulunduğu yerde
kendisini bir dikenin incitmesini dahi istemem."
Ebu Süfyan şöyle dedi: "Arkadaşlarının Muhammed'i sevdiği kadar herhangi bir kimsenin başkasını sevdiğini görmedim."

Sonra Zeyd'i Nistas öldürdü. Allah ona rahmet etsin." [618]
Görüldüğü gibi Allah erleri hakkıyla iman ettikleri için, dinleri uğrunda canlarını esirgememişler. Tağutların ve kafirlerin hiçbir teklifini "kabul
etmeye yanaşmamışlar, azimetin altın harflerle yazılacak misalleri olmuşlardır.
Günümüze kadar hiçbir tahrife uğratılmayan bu din, işte bu gibi kahramanlar vasıtasıyla hakimiyetini sürdürmüş ve insanlığı cehaletin
bataklığından kurtarıp, ilahi hidâyete sevk etmiştir.
Günümüzde insanların kalbinden uzaklaştırılan ve raflara kaldırılmak istenen bu yüce dinin yeniden layık olduğu yüce mertebeye ulaşip, kalberde
ve meydanlarda şahlanması için Rasulullah dönemindeki bu tür kahramanlara şiddetle ihtiyaç vardır.
Her türlü bahaneler ileri sürerek acizlik ve korkaklıklarına ruhsat arayan günümüz insanların bu ağır vazifeyi ifa edebilmeleri için imanlarını
kuvvetlendirmeleri, ilhamını beşeri düşüncelerden değil, ilahi nizamdan almaları, cehalet kalıntılarından arınarak ruhlarını yenilemeleri
gerekmektedir. Aksi taktirde, fincanda fırtınalar ve çöllerde fısıltılar hiçbir amaca ulaştıramaz. Bu hususta merhum Seyyid Kutub, Fizilal Kur'an'da
şöyle diyor:

"İnanç çok ciddi bir meseledir. Onda gevşeklik, lakaydlık yoktur. Onu korumak oldukça pahalıdır. Fakat mümin inancını her değerden üstün tutar,
Allah Teala nezdinde bu böyledir. Sonra inanç öyle bir emanettir ki, bu yüce emanet, ancak uğrunda hayatını feda edecek, herşeyini bu yola
koyabilecek kararlı kişilere teslim edilmiştir." [619]

Ruhsata dair misalleri zikretmeden önce son olarak Peygamber efendimiz' in (s.a.v.) sıkıntılı savaş hallerinde bile müşriklerle yardımlaşmayı
reddettiğini, böylece azimetini seçmeyi teşvik ettiğini gösteren şu hadis-i şeriflerin zikredilmesinde fayda mülâhaza edilmektedir:

Hiz. Aişe (r.a.) diyor ki: Resulullah, Bedir'e doğru yola çıktı. Harratul Vebere [620] denilen yere varınca cesareti ve yardımseverliği ile tanınan bir
adam Resulullah'a yetişti. Sahabeler bunu görünce sevindiler. Adam Resulullah'ın yanına gelince Resulullah'a şöyle dedi: "Sana tabi olmaya ve
seninle birlikte bir şeyler kazanmaya geldim." Resulullah (s.a.v.) O'na: "Allah'a ve Resulüne iman ediyor musun?" diye sordu. Adam: "Hayır" dedi.
Bunun üzerine Resulullah: "Geri dön, ben bir müşrikle asla yardımlaşmam" buyurdu. Hiz. Aişe diyor ki: "Resulullah devam etti, Biz [621] Şecere

denilen yere varınca o adam tekrar Resulullah'a yetişti ve ona daha önce söylediği sözleri tekrar söyledi. Resulullah da aynen ona birinci defa sorduğunu sordu. Adam: "Hayır" diye cevap verince, Resulullah yine ona: "Geri dön, ben bir müşrikle asla yardımlaşmam" dedi. Adam tekrar geri döndü. Beyda denilen yerde bir daha Resulullah'a yetişti. Yine aynı şeyi tekrar etti. Resulullah ona: "Allah'a ve Resulüne iman ediyor musun?" dedi.

Bu defa adam: "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Resulullah: "Haydi gel" dedi. ^[622]

Ebu Humeyd es-Saidî'den rivayet edilir ki: "Uhud gününde Peygamber (s.a.v.) yola çıkıp Seniyyetul Veda denilen yeri aşınca çokça silahla donatılmış bir taburun geldiğini gördü. Bunlar kimdir, diye sordu. Orada bulunanlar: "Beni Kaynuka kabilesinden altıyüz kişiden oluşan Yahudi dostlarıyla beraber Abdullah bin Ubeyy dediler. Resulullah: "Bunlar müslüman oldu mu" diye sordu. "Hayır" dediler. Resulullah "Emredin, geri

dönsünler, biz müşriklerle yardımlaşmayız" buyurdu.. ^[623]

Hubeyb bin Yesaf'in dedesi der ki: Resulullah bir savaşa çıkmaya hazırlanırken ben ve kavmimden bir adam daha müslüman olmadan önce Rasulullah'a geldik. O'na kavmimiz bir olayla karşılaşırken, bizlerin onlarla birlikte olmamız bizi utandırıyor, dedik. Resulullah (s.a.v.):

"Siz ikiniz de müslüman oldunuz mu?" diye sordu. Hayır cevabını verdik. Resulullah:

"Biz müşriklere karşı müşriklerle yardımlaşmayız" buyurdu. Bunun üzerine müslüman olduk ve Resulullah'la (s.a.v.) beraber o gazvede bulunduk..." ^[624]

Tüm bu misalleri gördükten sonra dininden taviz vermesi istenilen kişinin azimeti tercih ettiği takdirde sevab kazanacağını, diğer müslümanlar için güzel bir numune olacağını ve İslam dinini yücelteceğini anlamamak mümkün değildir.

İşte bunun içindir ki Allah'ın dostları olan hakiki veliler, küfrün karşısında asla susmazlar. Çünkü onlar: "*Cihadın en üstünü, zalim idarecinin karşısında hakkı söylemektir*" ^[625] hadis-i şerifinin gereğini fiilen yaşarlar. Onların bir kısım meddahlara ihtiyacı yoktur. Çünkü onlar fani dünyaya aldanmazlar. Dünyanın ahiret nimetleri karşısında mümin için bir zindan, cehennem azabı karşısında kafir için bir cennet olduğunu yakinen bilirler. Nitekim Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde:

"Dünya müminin zindanı, kafirin ise cennetidir" ^[626] buyurmuşlardır.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) günümüz şartlarına benzer durumda yaşayan bir müslümanın nasıl tavır takınması gerektiğini beyan ederek buyuruyor ki:

"İnsanlar öyle bir zamanda yaşayacaklar ki, kişi acizlikle büyük günah işlemekten birini seçmeye mecbur edilecektir. Kim bu zamana ulaşırsa, acizliği günahkarlığa tercih etsin." ^[627]

Nur içinde yatsın azimeti tercih eden şehidler! Allah'ın affına mazhar olsun, meşru ruhsatı seçen müminler! Rabbinin gazabından korksun ruhsat icad eden gafiller! Bu gafiller şu âyet-i kerimeyi çok iyi düşünmek zorundadırlar:

"İnsanlardan öylesi vardır ki Allah'a yarım yamalak ibadet ederler. Kendisine bir iyilik dokunduğu zaman rahatlar. Başına bir bela gelince de tam tersine döner. Dünyasını da ahiretini de kaybeder. İşte apaçık hüsrân budur." ^[628]

---

[1] Hud: 11/91.

[2] Nisa: 4/78.

[3] Buhari, Kit. İlim bab: 10; Müslim, Kit. İmare, bab; 175 h.n. 1037; Tirmizi, Kit. ilim bab; 1 hn. 2645; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 17, hn: 220, 221

[4] Bakara: 2/43.

[5] İsrâ: 17/32.

[6] En'am: 6/57; Yusuf: 12/40, 70

[7] Maide: 5/49, 50

[8] Maide: 5/44

[9] Maide: 5/45

[10] Maide: 5/47. Bir kısım müfessirler son iki âyette geçen "zalim" ve "fasık" ifadelerinin de kafir anlamında olduklarını, kafirler yaptıkları davranışlarına göre kafir, zalim ve fasık olarak vasıflandırıldıklarını beyan ederlerken, diğer bir kısmı müfessirler, Allah'ın indirdiği, İslâm'ı bırakıp başka kanunlarla insanları idare edenlerin inançlarına göre vasıflandırıldıklarını söylemişlerdir. Bu izaha göre Allah'ın nizamıyla hüküm vermeyen kişi, aynı zamanda bunun hak olduğuna da inanmıyorsa, işte bu kafirdir. Şayet hak olduğuna inandığı halde ona göre hükmetmiyorsa yerine göre zalim veya fasık olur. Bu da tehdit altında kalma neticesinde mümkündür. Yoksa ilahi nizamı keyfi bir şekilde bırakan kişinin dinle alakası zedelenmiştir.

[11] Maide: 5/73

[12] Nahl: 16/51

[13] Bakara: 2/163

[14] Enbiya: 21/11

[15] En'am: 6/162, 163

[16] Şura: 42/21

[17] Maide: 5/44

[18] Nisa: 4/60

[19] Nisa: 4/65

[20] Enam: 6/106

[21] Araf: 7/3

[22] Bakara: 2/119

[23] Ali İmran: 3/3.

[24] Yunus: 10/32.

[25] Kasas: 28/50

[26] Ali İmran: 3/85

[27] Araf: 7/31.

[28] Araf: 7/31.

[29] İsra: 17/37.

[30] Furkan: 25/63.

[31] İsra: 17/35.

[32] Mutaffifin: 83/1-3.

[33] Bakara: 2/188.

[34] Tevbe: 9/105.

[35] Bakara: 2/195.

[36] Ali İmran: 3/104.

[37] Nisa: 4/36.

[38] Maide: 5/8.

[39] Nahl: 16/90.

[40] İsra: 17/33.

[41] Bakara: 2/178.

[42] Bakara: 2/179.

[43] Maide: 5/38.

[44] Maide: 5/90-91.

[45] Ahzab: 33/59.

[46] Nur: 24/4.

[47] Nur: 24/2.

[48] Tevbe: 9/123.

[49] Bakara: 2/193.

[50] Corpus juris civiles: Kanun külliyesi dört ana bölümden oluşmaktadır:

a. Institutiones: Bu bölüm Justinianus'un emri ile hazırlanmış ve 533 yılında yürürlüğe konmuştur.

b. Digesta veya Pandectae: Bu da Justinianus'un hukukçularının eserlerinden alıntı yapıldığı toplama bir bölümdür. Bu da 533 yılında yürürlüğe konmuştur.

c. Codex: Bu dii imparator emirnamelerini içeren bir bölümdür. Justinianus hazırlatmış ve 534 yılında yürürlüğe konmuştur.

d. Novellae: Bu bölüm, önceki üç bölümün kaleme alınmasından sonra Justinianus'un yeni emirlerinden ibarettir. İşte Corpus juris civiles adlı Roma kanun külliyesi bu dört parçadan meydana gelmektedir. Bu külliyeinin tümüne ilkelik hakimdir.

[51] XII levha kanunundaki Man us İniectio (el koyma) yoluyla icra usulüne göre alacaklı borçlusu üzerine el koyardı. Onu altmış gün zincire vurup hapsedikten sonra borç yine ödenmediği takdirde, isterse onu öldürebilir, isterse Roma dışında köle olarak satabilirdi. Hatta alacaklıların birkaç kişi olması halinde borçlunun vücudunu aralarında

taksim etmelerine dahi müsaade edilmişti." (Konu ile ilgili olarak bakınız Dr. Türkan Radu, Roma Hukuku Borçlar Hukuku s. 22 İst. 1974; Dr. Ziya Umur: Roma Hukuku sn. 168 İst. 1974.

[52] İbn Mace, Kit. Ahkam, Bab: 17; İmam Malik, Muvatta, Kit. Akdiye, Bab: 31; İmanı Ahmed, Müsned, c. 5, sh. 327

[53] Zuhruf: 43/3.

[54] Bkz. İbn Kudame, Muğni e. I, sh. 526.

[55] Şuara: 26/193-195.

[56] Zümer: 39/28.

[57] Yusuf: 12/2.

[58] Zuhruf: 43/3.

[59] Fussilet: 41/41-42

[60] Hicr: 15/9

[61] Mütevatir olmayan kıraatlere Kur'an denilemez. Bunlar okunarak kılınan namaz caiz olmaz ve bu kıraatleri inkâr edenlere kâfir denilemez. Meselâ "verecek bir şey bulamayan kimse için de keffaret üç gün oruç tutmaktır" (Maide: 5/89) âyet-i celilesine Abdullah b. Mes'ud "peş peşe" kelimesini ilave ederek şöyle okumuştur: "Verecek bir şey bulamayan kimse için de keffaret (peş peşe) üç gün oruç tutmaktır" Bu ilave edilen kelimeye Kur'an-ı Kerim denmez.

Mütevatir olmayan kıraatlerin hükmü, alimler tarafından ihtilaflıdır.

a. Hanelîler, mütevatir olmayan kıraatleri sünnet derecesinde sayarak delil kabul etmişlerdir.

b. Fıkıh âlimlerinin çoğunluğu ise, mütevatir olmayan kıraatlerin, Kuran sayılmadığı gibi hadis de sayılmayacağını beyan ederek bu gibi metinlerin delil olamayacağı kanaatinde dirler.

[62] Nisa: 4/12.

[63] Bakara: 2/228.

[64] Ali İmran: 3/188.

[65] Ali İmran: 3/187.

[66] Nisa: 4/82.

[67] Hud: 11/49.

[68] Yusuf: 12/102.

[69] Fetih: 48/27.

[70] Rum: 30/2-4.

[71] Enbiya: 21/30.

[72] Kıyamet: 75/3-4.

[73] Müminun: 23/14.

[74] Rahman: 55/19-20.

[75] Yasin: 36/38.

[76] Fatır: 35/27.

[77] Nahl: 16/8

[78] Adiyat: 100/1-6.

[79] Nisa: 4/163- Ayrıca bu konu ife ilgili olarak bkz. En'am: 6/19, 50, 93, 106, 154; A'raf: 7/117, 160, 203; Enfal: 8/12; Yunus: 10/2, 15, 87, 109; Hud: 11/12, 36, 37, 49; Yusuf: 12/3, 15, 19; Ra'd: 13/30; İbrahim: 14/13; Nahl: 16/42, 123; İsrâ: 17/39, 73, 86; Kehf: 18/27, 110; Taha: 20/48, 77, 114; Enbiya: 21/7, 25, 45, 78, 108; Müminun: 23/27; Şuara: 26/52, 63; Ankebut: 29/45; Ahzab: 33/2; Sebe: 34/50; Fatır: 35/31; Sad: 38/70; Zümer: 39/65; Fussilet:41/ 6; Şura: 42/3, 7, 13, 51, 52; Zuhruf: 43/43; Necm: 53/4, 10; Cin: 72/14. Bu âyetlerde zikredilen vahiy kelimesi yukarıda açıklanan manaya gelmektedir.

[80] Nahl: 16/68, 69- Ayrıca Taha: 20/38; Kasas: 28/7; Fussilet: 41/12 Zilzal: 99/5'de zikredilen âyetler-deki vahiy kelimesi de bu manada zikredilmişlerdir.

[81] En'am: 6/121. Keza En'am sûresinin 112. âyeti de bu manadadır.

[82] Meryem: 19/11.

[83] Nahl: 16/102.

[84] Tekvir: 81/19

[85] Suyuti, el-Camiu's-Sağir; Ebu Nuaym, Hilye; İmanı Şafii, Risale

- [86] Nisa: 4/8.
- [87] Bkz. Mücadele: 58/1-3.
- [88] Mücadele, 1. Konu ile ilgili olarak bkz. Nesei, Kit. Talak, bab: 33; İbn Mace, Kit. Talak, bab: 25, hn. 2063
- [89] Ebu Davud, Kir Talak, bab: 17, hn. 2214
- [90] Tevbe: 9/43-45.
- [91] Abese: 80/1-12
- [92] Tirmizi Kit. Tefsir, sûre 80; hn. 3231; Muvatta, Kit. Kur'an, bab: 8
- [93] Buhari, Kit. Megazi, bab: 30
- [94] Bkz. İbn Hişam, Siret, c I, sh. 620
- [95] Bkz. İbn Hişam, Siret, c. II, sh 223; Taberi, Tarih, c. II, sh. 572, 573
- [96] Bkz. Müslim, Kil. Fedail Bab: 139-140, hn. 2362,2363 İbn Mace, Kil. Ruhun, Bab: 15, hn. 2470-2471. Bu hadisi Rafi bin Hadic, Hz. Aişe, Enes bin Malik ve Talha rivayet etmişlerdir.
- [97] Haşr: 59/2.
- [98] Nisa: 4/83.
- [99] Enbiya: 21/78, 79.
- [100] Sad: 38/24.
- [101] Buhari, Kit. Sayd, bab: 22, Kit. İtisam, bab: 12; Nesei, Kit. Menasik, bab: 7, 8. Kit. Kuda hn. 9, 10; İbn Mace, Kit. Menasik, bab: 10, hn. 2909
- [102] Ebu Davud, Kit. Savın, bab: 3, hn: 3385; Müsned İmam Ahmed, c. I, sn. 21
- [103] Müslim, Kit. Zekat, bab: 53, hn. 1006; Ebu Davud, Kit. Edeb, bab: 172, hn. 5243, Kit. Salat, bab: 301, lın. 1285; Müsned İmam Ahmed, C. V, sh. 154
- [104] Ali İmran: 3/159.
- [105] Haşr: 59/7.
- [106] Necm: 53/2-5
- [107] Yunus: 10/15
- [108] Buhârî.Kit.Bedu'l-Vahy, bab: 1, Müslim, Kit. İmâre, bab: 155, hn. 190; Ebû Dâvûd, Kit. Talak, hn. 220, Nesei, Kit. Tahare bab: 59; İbn Mace, Kit. Zühhd, bab: 26, hn. 4227
- [109] Araf: 7/157.
- [110] Firaset; insanların yüzlerinden, organlarından, şekil ve biçimlerinden, tabiat ve neseblerini çıkarmaya denilir. Bunu yapana da firasetçi denilir.
- [111] Buhârî Kit. Fedail bab. 17; Müslim Kit. Rida, bab. 40, hn. 1459; Muvatta Kıt. Aktive bab: 22
- [112] Buhârî'nin rivayetinde "yarım ay" dır. İki rivayetin bağdaştırılması şöyledir. Deniz sahilinde biray kalmışlar. Onbeş gün hayvana rastlamadan önce onbeş günde rastladıktan sonra Buhârî'de hadis bu şekilde rivayet edilmektedir.
- [113] Müslim, Kit. Sayd, bab: 17, hn. 1935; Nesei, Kit. Sayd, bab: 35, hn. 4358; Ebû Dâvûd, Kit. Atime, Bab: 48, hn. 3841; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sn. 311. Ayrıca özetle Buhârî, Kit. Megazi, Bab: 85, Kit. Zebaih, bab: 12.
- [114] Buhârî, Kit. icare, bab: 16, Kit. Tıbb, bab: 33, 39; Müslim, Kit. Selam, bab: 65, hn: 2201
- [115] Buhari, Kit. İlim, bab: 38; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 8, hn. 2660, Kit. Menakib, bab: 20, hn. 3715, İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 4, hn. 11
- [116] Buhari, Kit. Enbiya, bab: 50; Tirmizî Kıt. İlim, bab: 123, hn. 2669; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 59, 171, 202, 214
- [117] Tirmizî, Kit. Tefsir, sûre, 1, bab: 1, hn. 2951; Darimi, Kit. Mukaddime, bab: 25
- [118] İbn Mace, Kit. Mukaddime, Bab: 4, hn. 33; Darimi, Kit. Mukaddime, bab: 25; Müsned İmam Ahmed, c. III, sh. 303
- [119] Tirmizî Kit. İlim, bab: 8, hn. 2661; İbn Mace, Kit. Mukadime, bab: 4, hn. 22; Darimi, Kit. Mukaddime, bab: 25; Müsned İmam Ahmed, c. III, sh. 98, 113, 116, 166, 167, 176, 209, 223, 278, 280; Buhârî, Kit. İlim, Bab: 38
- [120] Müslim, Kit. Zühhd, bab: 72, hn. 3004; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 4, hn. 37; Müsned İmam Ahmed. c. III, sh. 39. 44, 45, 56
- [121] Tirmizî, Kit. Fiten, bab: 70. hn. 2257; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 4, hn. 30
- [122] Buhârî, Kit. Edeb, bab: 109; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 4, hn. 34; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 410, 413, 469, 519; Buhârî, Kit. İlim, bab: 38
- [123] Darimi, Kit. Mukaddime, bab: 25

- [124] Müsned İmam Ahmed, c. III, sh. 422
- [125] Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 47
- [126] Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 156, 201
- [127] Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 367
- [128] Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 292
- [129] Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 100
- [130] Buhârî, Kit. Cenaiz, bab: 34
- [131] Buhârî, Kit. İlim, Bab: 38
- [132] Tirmizî Kit. İlim Bab: 8, hn. 2660
- [133] Buhârî, Kit. Bed'ul Vahy bab: 1, Kit. İtk, bab: 6, Kit. Menakib bab: 45, Kit. Talak, Bab- 11, Kit. Eyman, bab: 23. Kit. Hiyel bab: 1; Müslim, Kit. İmare bab: 155, hn. 1907; Ebû Dâuûd, Kit. Talak, bab: 11 hn. 2201; Nesâi Kit. Tahara Bab: 59, Kit. Talak bab: 24, Kit. Eyman bab: 19; İbn Mace, Kit. Zühed bab: 26, hn. 4227.
- [134] Bir "sa" binkırk şer'i dirheme eşittir. Yaklaşık olarak 2.917 kg.dır.
- [135] Buhârî, Kit. Buyu" bab: 64, 65; Ebâ Dâvûd, Kit. Buyu' bab: 46. hn. 3443; Nesei Kit. Buyu bab: 14; İbn Mace Kit. Ticaret bab: 42 hn. 2239; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 430, 433.
- [136] Adil: Akıllı, buluş çağına ermiş, müslüman, büyük günahlardan uzak, küçük günahları işlemekte ısrarlı olmayan raviye denir.
- [137] Zabit: İşittiğini veya gördüğünü hafızasında zabt edebilen ve diletiği zaman da hatırlayabilen raviye denir.
- [138] Buhârî, Kit. Vudu' Bab: 33; Müslim, Kit. Taharah bab: 89, hn. 279; Nesei Kit. Ta-harah bab: 50, hn. 63, 66; İbn Mace Kit. Taharah bab: 31, hn. 363; Darimi Kit. Vudu' bab: 59; Müsned İmam Ahmed c. II, sh. 245.
- [139] Müslim Tahara bab: 89, İm. 279; Ebû Dâvûd, Kit. Tahara, bab. 37, hn. 71 (I)Buhârî, Buyu bab. 64, 65 vd.; Ebû Dâvud, Büyü bab 51, hn. 3443
- [140] Müslim Kit. Buyu, bab: 43, 45; hn. 1531; Ebû Dâvûd Kit. Buyu, bab: 9, hn. 3453; Nesâi; Kit. Buyu bab 9, 11; Muvatta İmanı Malik, bab: 79; Müsned İmam Ahmed c. I, sh. 56
- [141] Hz. Ömerin oğlu Abdullah'dan Nafi, Nafi'den de Malik rivayet ederlerse, bu silsileye "Altın Zincir" denilir.
- [142] Muvatta İmam Malik, Kit. Buyu, bab: 79
- [143] Ebû Dâvûd, Kit. Feraid, bab: 5, hn. 2894; İbn Mace, Kit. Feraid bab: 4, hn. 2723; Tirmizî Kit. Feraid, bab: 10, 11 hn. 2102, Muvatta, Kit. Feraid bab: 8, hn. 4
- [144] Ebû Dâvûd, Kit. Akdiye, bab: 11, hn. 3592; Nesei, Kit. Kudah, bab: 11; Tirmizî Kit. Ahkâm bab: 3, hn. 1327; Darimi, Kit. Mukaddime bab: 30; Müsned İmam Ahmed c. 5, sh. 230, 236, 242
- [145] Buhârî Kit. Hums, bab: 1, Kit. Fedail, bab: 12, Kit. Meğazi bab: 14, 17. Kit. Nefe-kat bab: 3, Kit. Feraid bab: 3, Kit. İtisam bab: 5; Müslim Kit. Cihad bab: 49, 52, 54, 56 hn. 1757, 1758; Ebu Dâvûd Kit. İmara bab: 19, hn. 2963, 2967; Tirmizî, Kit. Siyer bab: 44, hn. 1608, 1610; Nesei Kit. Fey'i bab: 9, 16; Muvatta İmam Malik Kit. Kelam bab: 27; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 4, 6, 9, 10, 35, 47, 48, 49
- [146] Buhari Kit. Cenaiz bab: 37. Kit. Vesaya bab: 2, 3 Kit. Menakib bab: 49, Kit. Nefa-kat bab: 1, Kit. Marad bab: 13, Kit. Deavat bab: 43, Kit. Feraid bab: 6; Müslim Kit. el-Vasiyye bab: 5, 7, 8, 10 hn. 1628; Ebû Dâvûd Kit. Vesaya bab: 2, hn. 2864. Tirmizî Kit. Cenaiz bab: 6, hn. 975, Kit. Vesaya Bab: 1, Nesâi Kit. Vesaya bab: 3; İbn Mace Kit. Vesaya bab: 5, hn. 2708; Muvatta İmam Malik Kit. Vasiyye bab: 5
- [147] Nisa, 11
- [148] Buhârî Kit. Cihâd bab: 130. Megazi bab: 38; Kit. Zebaih bab: 28. Ayrıca bakınız Müslim Kit. Sayd bab: 23, 25, 26, 27, 30, 31, 34, 37. hn. 1407, 1937, 1939, 1940, 1802, 561, Kit. Nikah bab: 30; hn. 1407; Neşet Kit. Sayd bab: 31; İbn Mace Kit. Zebaih bab. 13, hn. 3192, 3193, 3194, 3196; Darimi Kit. Edahi bab: 21, 22. Ayrıca bkz. Tirmizî Kit. Nikah bab: 29, hn. 1121. Müsned İmam Ahmed c. II, sh. 21, 102, 143.
- [149] Buhari, Kit. Zebayih bab: 29, Kit. Tıb bab: 57; Müslim, Kit. Sayd bab: 12, 15, hn. 1932, 1933; Ebû Dâuûd Kit. Er'mie bab: 32, hn. 3802; Nesei Kil. Buyu, bab: 79; Tirmizî Kit. Sayd bab: 11, hn. 1474; İbn Mace Kit. Sayd bab: 13, hn. 3232, 3233; Muvatta İmam Malik, Kit. Sayd, bab: 13
- [150] Müslim, Kit. Sayd, bab: 16; hn. 1934; Ebû Dâuûd, Etime bab: 32 hn: 3803, 3804, 3805, 3806; İbn Mace Sayd bab: 13; hn. 3234
- [151] İbn Mace Kit. Libas, bab: 19, hn. 3595, 3596; Nesei Kit. Zineh bab: 40
- [152] Bkz. Bahari, Kit. Libas bab: 30; Müslim Kit. Libas 3-23, hn. 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075; Tirmizî, Kit. Libas, bab: 1, hn. 1720; Nesei; Kit. Zineh, bab: 40
- [153] Bakara: 2/282.
- [154] Nisa: 4/23
- [155] Buhari Kir. Şahadat bab: 7, Kit. Nikah, bab: 117, Kit. Hıms, bab: 4; Müslim Kit. Rıdaa, bab: 2, hn. 1447; Ebû Dâvud, Kit. Nikah bab: 4, hn. 2055; Tirmizî, hn. 1147; İbn Mace Nikah bab: 34, hn. 1937; Darimi, Nikah bab: 48; Muvatta Kit. Rıdaa bab: 1, 2; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 275, 290...
- [156]

- Araf: 7/157.
- [157] Nisa: 4/59.
- [158] Nur: 24/54.
- [159] Ahzab: 33/36.
- [160] Nisa: 4/69.
- [161] Nur: 24/52.
- [162] Nur: 24/51.
- [163] Ali İmran: 3/132.
- [164] Enfal: 8/20.
- [165] Ali İmran: 3/32.
- [166] Enfal: 8/24.
- [167] Nur: 24/56.
- [168] Nur: 24/54.
- [169] Ali İmran: 3/31.
- [170] Haşr: 59/7.
- [171] Buhârî, Kit. Libas, bab: 82, 84, 85, 87; Müslim, Kit. Libas: bab: 120 hn. 2125; Ebû Dâvûd; Kit. Tereccil bab: 5, hn. 4169; Tirmizi, Kit. Edeb, bab: 33 İm. 2782; İbn Mace, Kit. Nikah, bab: 52 hn. 1989
- [172] Araf: 7/157.
- [173] Araf: 7/158.
- [174] Nisa: 4/80.
- [175] Nisa: 4/65.
- [176] Bakara: 2/184.
- [177] Bakara: 2/43.
- [178] Maide: 5/1.
- [179] Nahl: 16/44.
- [180] Necm: 53/3-4.
- [181] Nisa: 4/113.
- [182] Bakara: 2/231.
- [183] Şura: 42/52.
- [184] Buhârî, Kit. İtisam, bab 2; Müslim, Kit. Hac, bab 412 hn: 1337; İbn Mace, Kit. Mukaddime bab: 1; Nesâî, Kit. Hac bab: 1
- [185] Tirmizî, Kit. İlim, bab 17 hn: 2679
- [186] Ebû Dâvûd Kit. Sünnet bab: 6, hn: 4607; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 16 hn: 2676; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 42
- [187] Tirmizî, Kit. İlim, bab: 16. Hd: 2678
- [188] Buhârî, Kit. Ezan bab: 18, Edeb bab: 27 Ehad bab: 1
- [189] Nesâî, Kit. Menasik bab: 220; Müsned Ahmed b. Hanbel, c. III sh. 318 367
- [190] Ebû Dâvûd Kit. Akdiye, bab: 11 hn: 3592, 3593; Tirmizî, Kit. Ahkam bab: 3 hn: 1327; Müsned İmam Ahmed, c. 1, sh. 236, 242 Dârimî, Kit. Mukaddime, bab: 20 Bu hadisin senesinde isimlen belirtilmeyen kişiler vardır.
- [191] Muvatta, Kil. Kader bab: 3.
- [192] Buhârî, Kit. İnsani; Müsned, İmam Ahmed, II sil. 361; Müslim Kit. İmare bab: 32, 33 hn: 1853; Nesai, Kit. Beyat bab: 27
- [193] Ebû Dâvûd, Kit. İlim, hn: 3646 Darini; Kil. Mukaddime bab: 13; Müsned İmam Ahmed c. II. sh. 162, 192
- [194] Buhârî, Kit. İlim, bab: 39; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 12 hn: 2668; Menakib, bab: 46 hn: 3841; Müsned, İmam Ahmed, c. II sh. 249.
- [195] Buhârî Kit. İlim bab: 39; Lukata 7; Ebû Dâvûd, Kit. Menasik, bab: 89 hn: 2017; Tirmizî, Kit. İlim bab: 12, hn: 2667; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 238.

[196] Tirmizî, Kit. İlim, bab: 12. hn: 2666 (Not: Bu hadisin ravilerinden biri eleştirilen bir zattır.)

[197] Ebû Dâvûd Kit. İlim bab: 10 hn. 3660; Tirmizî Kit. ilim bab: 7 hn. 2656-2657; İbni Mace Kit. Mukaddime bab: 18 hn. 230, 232, 236; Müsned İmam Ahmed c. I Sh. 437 c. III Sh. 225 c. IV Sh. 8

[198] Ebû Dâvûd Kit. İlim bab: 10 hn. 3660; Tirmizî Kit. ilim bab: 7 hn. 2656-2657; İb-niMace Kit. Mukaddime bab: 18 hn. 230, 232, 236; Müsned İmanı Ahmed c. I Sh. 437 c. III Sh. 225 c. IV Sh. 8

[199] Buhârî, Kit. Tehccüd, bab: 10; Müslim, Kit. Müsafirin; 177, 178, hn: 761; Ebû Dâvûd, Kit. Ramazan, hn: 1373; Nesâî, Kit. Kıyam el-Leyle bab: 1.

[200] Buhari, Kit. Savm bab: 20, 48, 50. Kit. Temenni, bab: 9; Müslim, Kit. Siyam, bab: 58 hn: 1102; Ebû Dâvûd, Kit. Savm, bab: 24, hn: 2360, 2361; Tirmizî, Kit. Savm, bab: 62 hn: 778; Dârimî, Kir. Savm, bab: 14; Muvatta, Kit. Siyam, bab: 37, 38; Müsned, İmam Ahmed, c. II. sh. 21, 102, 112

[201] Bkz. A.g.e.

[202] Ebu Rafi Resulullah'ın azadlı kölesi olup, İsmi Eslem'dir.

[203] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab: 6 hn: 4605; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 10 hn: 2663; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 13.

Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab: 6 hn: 4605; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 10 hn: 2663; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 13.

[204] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet bab: 6, hn: 4604; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 10 hn: 2664; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 12; Müsned, İmam Ahmed, c. IV, sh. 131.00

[205] Tirmizî, Kit. ilim: bab: 10 hn: 2664

[206] Hucurat: 49/1.

[207] İsra: 17/85.

[208] En'am: 6/38.

[209] Nahl: 16/89.

[210] Nisa: 4/65.

[211] Nisa: 4/80.

[212] Hicr: 15/9.

[213] Müslim, Kit. Zühd bab: 72 hn. 3004; Ebû Dâvûd Kit. İlim bab: 31 hn. 3647, 3648, Dârimî Kit. Mukaddime bab: 47; Müsned, İmam Ahmed, c. III sh. 12, 31

[214] Ebû Dâvûd, Kit. İlim, bab: 3 hn. 3646; Darimi, Kit. Mukaddime bab: 13; Müsned, İmam Ahmed, c. II sh. 162, 192

[215] Buhârî, Kit. İlim, bab: 39; Tirmizî Kit. İlim bab: 12 hn. 2668; Müsned, İmam Ahmed, c. II, 249.

[216] Buhârî, Kit. Lukata, bab: 7, Kit. İlmî, bab: 39; Ebû Dâvûd, Kit. Menasik, bab: 89, hn. 2017, Kit. Diyet bab: 4. hn. 4505; Tirmizî, Kit. İlim, bab: 12, 2667; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 238

[217] Tirmizî, Kit. İlim, bab: 12. hn. 2666 (Not: Bu hadisin ravilerinden biri olan Halid b. Murra eleştirilen bir ravidir.)

[218] Bkz. Hattabi, Mealim Fi's-Sünen Şerhi Ebû Dâvûd, İm. 4604; Aridatü'l-Ahvez; c.

X, sh. 131, 133

[219] Aridatu'l-Ahvezi X, 331

[220] Tirmizi, Kit. Cum'a, bab: 80 (salat 434) h.n. 616 (hasen, sahili); Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 215; Müstedrek, c. I, sh. 9

[221] Resulullah'ın mutlak mahiyette olan fiillerinin hükmü hususunda alimler, farklı görüşler zikretmişlerdir.

a. Maliki alimlerinin bir kısmına göre, bu fiiller, emirlerden daha kuvvetli bir şekilde vücut ifade ederler. Çünkü sahabeler Resulullah'ın Hudeybiye sulhundan sonraki "*kalkın, kurbanları kesin, sonra başınızı tras edin*" emrine uymakta ihmalkar davranmışlar, fakat Resulullah'ın başını traş ettirip kurban kestiğini görünce derhal onu yapmışlar. Hatta neredeyse birbirlerini çiğneyip edecek hale gelmişlerdir. (Buhârî, Kit. Şurut, bab: 3)

b. Malikilerin ve Şafiilerin diğer bir kısmına göre ise, Resulullah'ın mutlak fiilleri, emirler derecesinde vücut ifade ederler. Zira Allah Teala; "*Peygambere uyun ki doğru yolu bulasınız*" (Araf, 158) buyurmuştur.

c. Şafii, Maliki ve Hanefî alimlerinden bir kısmı da Resulullah'ın mutlak fiillerinin hükmü araştırmaya tabidir. Daha baştan ne ifade ettikleri belli değildir. Resulullah'ın yaptığı bir işin önce hükmü araştırılır. Ne olduğu belli olunca ona göre amel edilir.

d. Şafii alimlerinin diğer bir kısmı, zahiri mezhebine mensub olan alimlerin tümüne göre, Resulullah'ın mutlak mahiyetteki fiilleri mendubluk ifade eder.

[222] Nesei, Kit. Menasik bab: 220; Müsned İmam Ahmed, c. III, sh. 318, 366; Müslim, Kit. Hac, bab: 310, hn. 1297, Ebû Dâvûd, Kit. Menasik, bab: 76, hn. 1970

[223] Bakara: 2/196.

[224] Ali İmran: 3/97.

[225] Nesei, Kit. Tahare bab: 196; Tirmizî, Kit. Tahare, bab: 11, hn. 144; Ebû Dâvûd, Kit. Tahare, bab: 123, İm. 318, 319, 320, 328; İbn Mace, Kit. Tahare, bab: 90, hn. 566; Muvatta, Kit. Tahare, bab: 91

[226] Maide: 5/6.

[227] Diğer bazı sahabeler ve tabiinler teyemmümün elleri bir kere toprağa vurup onunla yüzü ve elleri mesnetmek olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, Rasullahahtan

nakledilen diğerk bir rivayeti esas almışlardır. İmam Ahined bin Hanbel de bu görüştendir. (Bkz. Tirmizî, Kit. Tahare, bab: 10, hn. 144)

[228] Ahzab: 33/21.

[229] Buhârî, Kit. Hacc, bab: 50, 57; Müslim, Kit. Hacc, bab: 248, 251, hn. 1270; Ebû Dâvûd, Kit. Menasik, bab: 48, hn. 1873; Nesei, Kit. Hacc, bab: 147, 148; İbn Mace, Kit. Menasik, bab: 27, hn. 294; Darimi, Kit. Menasik, bab: 42; Muvatta, Kit. Hacc, bab: 115; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 21, 26, 34, 35, 39, 46, 51.

[230] Buhârî, Kit. Cihâd, bab: 113, Kit. Şurut, bab: 4; Müslim, Kit. Musakat bab: 109;hn. 715; Tirmizl Kit. Buyu, bab: 30, hn. 1253, Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, bab: 9, hn. 3505; Müsned İmam Ahmed, c. III, sh. 299

[231] Ahzab: 33/21.

[232] Nisa: 4/59.

[233] Ali İmran: 3/31.

[234] Araf: 7/157.

[235] Nur: 24/63.

[236] Ebû Dâvûd, Kit. Salat, bab: 89, hn. 650; Darimi, Kit. Salat, bab: 1003, Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 461, c. III, sh. 20, 92

[237] Buhârî, Kit. Cuma, bab: 29, kit: Teravîh bab: 1; Müslim, Kit. Müsafirin, bab: 177 178, hn. 761

[238] Çünkü şu deliller bunu gerektirmektedir:

a. "*Muhakkak Allah'ın Peygamberinde sizin için güzel bir numune vardır.*" (Ahzab: 33/21)

Bu ayet, Resulullah'a fiillerinde uymanın ayrı bir yeri olduğunu beyan etmektedir. Bir mani ortaya çıkmadıkça bu nasb amel edilir. Bu mani de o fiilin Resulullah'a has olduğunu beyan edecek olan delildir.

b. "... *Zeyd, karısından ilişkisini kesip boşanınca Biz onu sana nikahladık ki, evlatlıkların ilişkilerini kesip boşadıkları eşleriyle evlenmekte, müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine gelir.*" (Ahzab 37).../...Bu ayet ifade ediyor ki, Resulullah hakkında bir şeyin mutlak bir şekilde helal olduğunun sabit olması, o şeyin ümmeti için de helal olduğuna delildir.

c. Allah Teala, Resulullah'a has olan fiillerin ona has oluşunu beyan eder. Mesela; mehir vermeksizin evlenmenin sadece Resulullah'a has bir evlilik olduğu beyan edilerek buyurulmuştur ki: "*Eğer mümin bir kadın kendisini Peygambere bağışlar ve Peygamber de onu nikahlamak isterse, bunu da sana helal kaldık. Bu hüküm müminlerden ayrı olarak sadece sana mahsustur...*" (Ahzab, 50)

Eğer Resulullah'ın mutlak bir şekilde fiilinin kendisine mahsus olması sözkonusu olsaydı, bu ayette mehirsiz evlenmenin sadece ona mahsus olduğunu beyan etmeye İhtiyaç duyulmazdı.

d. Yine Resulullah'ın mutlak bir şekilde yaptığı fiillerinin kendisine has fiiller olmadığı, böyle has olanların başka bir açıklama ile beyan edildiği şu hadis-i şeriflerden de anlaşılmaktadır.

Ömer bin Seleme Resulullah'a: "Oruçlu olan (hanımını) öpebilir mi?" diye sormuş, Resulullah da Ümmü Seleme'ye sor" demiştir. Ümmü Seleme Ömer'e Resulullah'ın bunu yaptığını bildirmiştir. Bunun üzerine Ömer: "Ey Allah'ın Rasulü Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir" demiş, Resulullah da ona: "Dikkat edin, Allah'a yemin olستنکi, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve ondan en çok çekinenizim" cevabını vermiştir." (Müslim, Kit. Siyam, bab: 74, hn. 1108)

Burada Ömer b. Seleme, "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir" diyerek oruçlu iken öpmenin caiz olmasının ona has olduğunu tahmin etmiştir. Resulullah da mutlak bir şekilde yaptığı fiillerinin kendisine has olduğunu tahmin etmenin doğru olmadığını ve insanların Allah'tan en çok korkanı olduğu halde onlara yasaklanana, kendisinin yapmış olamayacağını beyan etmiştir.

Hz. Aişe diyor ki: "Resulullah insanlara emrettiğinde onlara güçlerinin yeteceği amelleri emrederdi. Onlar da Ey Allah'ın Rasulü! Biz senin gibi olamayız. Çünkü Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir" diyorlardı. Resulullah bu sözlere kızıyordu. Öyle ki, kızdığı yüzünden besbelli oluyordu. Ve sonra diyor du ki: "*Sizin Allah'tan en çok korkanınız ve onu en iyi bileniniz benim*" (Buhârî, Kit. İman, bab:13)

Enes b. Malik diyor ki: "Üç kişiden oluşan bir topluluk Resulullah'ın hanımlarının evlerine geldiler. Resulullah'ın ibadetlerini soruyorlardı. Bu kendilerine bildirilince, sanki onlar Resulullah'ın ibadetlerini az gördüler ve dediler ki: Biz Resulullah'a nasıl ulaşabiliriz. Onun geçmiş ve gelecek günahları affedilmiştir."

İçlerinden biri: "Ben bütün gece boyunca namaz kılıyorum" dedi. Diğeri; "Ben her zaman oruç tutuyorum, orucuma hiç ara vermiyorum" dedi. Bir diğeri de: "Ben kadınlardan uzak duruyorum, hiç evlenmiyorum." dedi. Resulullah geldi ve buyurdu ki: "Şöyle şöyle söyleyenler siz misiniz? Dikkat edin, Allah'a yemin olsun ki, ben sizin Allah'tan en çok korkantntzım ve ondan en çok çekinenizim. Fakat ben kem oruç tutuyorum, hem de ona ara veriyorum. Hem namaz kılıyorum, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir. {Buhârî, Kit. Nikah, bab: 1)

Görüldüğü gibi, Resulullah'ın yaptığı bu amellerin ona has olduğu zannedilmiş, Resulullah da mutlak olarak yaptığı amellerin kendisine has olmadığını beyan etmiştir.

Peygamberler, kendilerine uyulan imamlar ve önderlerdi. "*Biz onları emrimizle doğru yolu gösteren imamlar yaptık.*" (Enbiya, 73)

"*Allah İbrahim'e Ben seni imam yapacağım.*" (Bakara, 124) Peygamber, kendisine uyulan imam olduğu için, kendisine has olan fiillerin hususiliği beyan edilir. Diğerk fiilleri ise, mutlak olarak bırakılır ki onlara uyulsun.

[239] Kasas: 28/15.

[240] Taha: 20/121.

[241] Enfal: 8/67, 68.

[242] Tevbe: 9/43.

[243] Abese: 80/1-11.

[244] Müslim, Kit. Fedail, bab, 140, hn. 2361, 2362, 2363; İbn Mace, Kit. Ruhun, bab: 15 hn. 2470, 2471; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 162, c. 3, sh. 152

[245] Bir kısım alimlere göre gece, kuşluk ve vitir namazlarını kılma, kurban kesme, misvak kullanma, borcunu ödeyemeyerek ölenin borcunu ödeme, dünya ile ilgili konularda görtüş sahipleriyle istişare etme, hanımları boşayıp boşamama da serbest bırakılma Resulullah'a has olan farzlardandır.

Buna mukabil zekat ve sadaka alma, haince davranma (bir şeyi diliyle söylemeksizin kaş göz işaretleriyle belirtip yaptırma) teşhizatını kuşandıktan sonra savaşımadan önce çıkarma ve benzeri şeyler sadece Resulullah'a haram kılınan hususlardır.

Diğer yandan dört hanımdan fazlasıyla evlenme, hiç açmadan oruç tutma, Mekke'de savaşma, ganimetin taksiminden önce ondan istediğini alma, ganimetin beşte bi-rinin beşte birini (1/25 - % 4) kendine ayırması, geriye miras bırakmaması, vefatından sonra da kocalığının devam eder olması ve benzeri fiiller yalnız Resulullah'a helal kılınan hususlardır. (Bkz. Kurtubi Tefsiri, c. XIV, sh. 221-223)

[246] Buhârî, Kit. Salat, bab: 89, Kit. Ezan bab: 69, Kit. Sehiy, bab: 4, 5. Kit. Edeb, bab: 45; Müslim, Kit. Mesacid, bab: 97, 99; hn. 573. Ebû Dâvûd, Kit. Salat bab: 189. hn. 1008; Tirmizî, Kit. Salat, bab: 175, c. 292, hn. 399

[247] Konu ile ilgili olarak bakınız: Müslim, Kit. Müsafirin bab: 101, 102, hn. 574; Tirmizî, Kit. Salat, bab: 175, hn. 395

[248] Buhârî, Kit. İlim, bab: 39, Kit. Cihâd, bab: 176, Kit. Cizye, bab: 6, Kit. İtisam, bab: 26, Kit. Marad, bab: 17, Kit. Megazi, bab: 83; Müslim, Kit. Vasiyye, bab: 20, 21, 22; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 222, 334, 335, 336, (rivayetler arasında kısmen farklılık olsa da netice itibari ile hepsi aynı manayı ifade etmektedirler.

[249] Buhârî, Kit. Cihâd, bab: 176

[250] Konuyla ilgili olarak bkz. Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 1, Kit. Marad, bab: 16; Müslim, Kit. Fedaili's-Sahabe, bab: 11, hn. 2387; Müsned İmam Ahmed, c. 6, sh. 106,

[251] Bu hadisi Taberani, "Kebir" adlı kitabında zikr etmiştir. Bu hadisi yorumlayan "Mecmau'z-Zevaid" adlı kitabın sahibi şöyle den "Ben hadisi rivayet eden Yakub'u da, babasını da raviler arasında zikreden birini görmedim.

[252] Tirmizî, Kit. İlim, Bab. 18, hn. 236; Darimi, Kit. Mukaddime, bab: 24; Müsned İmam Ahmed, c. I, s. 437, c. V, sh. 183

[253] İbnMace Kit. Ahkâm, bab: 17, hn. 2340, 234i. (Zevaidde 2840 nolu hadisin senedinin kopuk olduğu 2341 nolu hadisin senedinde Cabir el Cafî bulunduğu bunun da itham altında olduğu zikredilmektedir). Muuatta, Kit. Akdiye, bab: 31; Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 327

[254] Gulatı Şia için bkz. "İtikadi Mezhebler Tarihi, M. Ebu ez-Zehra, Sh. 48-70.

[255] Tirmizî, Kit. Fiten, bab. 7, Hn. 2167.

[256] Avl: Hak sahibi mirasçılarının paylarının tanı sayıdan fazla olmasına denilir. Mesela, bir kadın ölür de geriye mirasçı olarak kocasını, annesini, kızkardeşini bırakırsa, ortada "avl" söz konusudur. Çünkü kocanın payı mirasın yarısı, annenin payı mirasın üçte biri, kızkardeşin payı ise mirasın yarısıdır. Burada akı tam sayı kabul edilirse, üçünü koca, üçünü de kızkardeş alır anneye pay kalmaz. İşte bu gibi meselelerde Abdullah b. Abbas'ın dışındaki sahabeler, mirası bütün mirasçılara dağıtmak maksadıyla, burada altıda eşitlenen paydayı bırakıp sekize ulaşan payı esas almışlar, mirası sekiz üzerinden taksim etmişlerdir. Bana göre netice şöyle olmaktadır: Kocanın payı sekizde üç, kızkardeşin payı sekizde üç, annenin payı ise sekizde ikidir. $1/2(3) + 1/3(2) + 1/2(3) = 3/6 + 2/6 + 3/6 = 8/6 = 3/8 + 3/8 + 2/8 = 8/8$

[257] Riba (Faiz): İki kısımdır: Peşin alış verişte söz konusu olan faiz ki, buna "Riba el fa di" denilir. Diğeri ise, veresiye yapılan alış verişte söz konusu olan faiz ki, buna da "Riba en nesie" denilir.

a- Riba el fadi: Altın gibi tartılan eşyaların veya buğday gibi hacmen ölçülen eşyaların kendi cinsleriyle peşin olarak değiştirildiklerinde birinin diğerinden fazla olması durumunda söz konusudur. Mesela, bir kimsenin bir kile buğdayı bir buçuk veya yarım kile karşılığında peşinen satmak, yahut on gram altını dokuz veya onbir gram altın karşılığında peşin olarak satması caiz değildir. Çünkü orada "Riba el fadl (fazlalık faizi)" söz konusudur. Abdullah bin Abbas ise, bu tür satışlara cevaz vermektedir. Görüldüğü gibi Riba el fadl, altın-gümüş gibi tartılan, buğday-arpa gibi hacmen ölçülen eşyalarda söz konusu iken, kumaş gibi boy ölçümü ile ölçülen, yumurta gibi sayı ile sayılan eşyalarda söz konusu değildir... / ... Bu itibarla iki metre kumaş üç metre kumaş karşılığında peşinen satmak caiz olduğu gibi, beş adet yumurtayı yedi adet yumurta karşılığında peşin olarak satmak da caizdir.

b- Riba-i nesie: İki surette söz konusu olur:

1- Bir cinsten olan iki şeyi birbirleri karşılığında, eşit veya farklı miktarda veresiye satmak suretiyle gerçekleşir. Mesela, on gram altını on gram altın veya dokuz gram altın karşılığında veresiye satmak veya bir kile buğdayı bir kile ya da yarım kile buğday karşılığında veresiye satmak caiz değildir. Çünkü ortada "Riba en nesie (vade faizi)" mevcuttur.

2- Başka cinslerden olan, faka i ölçü birimi aynı olan iki şeyin birbirleri karşılığında eşit veya farklı miktarlarda veresiye satılmaları durumunda söz konusu olur. Mesela, boy ölçümüne tabi olan bir metre Türk kumaşını, bir, iki veya üç metre İngiliz beziyle veresiye satmak yine hacmen ölçülen bir kile buğdayı bir, iki yahut üç kile arpa karşılığında satmak, keza, gramla ölçülen beş gram altını beş, altı yahut yedi gram gümüş karşılığında veresiye satmak, sayı ile tedavül eden beş yumurtayı altı, yedi yahut dört yumurta karşılığında veresiye satmak caiz değildir. Çünkü, ortada "Riba en nesie" vardır.

Görüldüğü gibi, Riba en nesie kumaş gibi boyca ölçülen, altın gibi ağırlığı tartılan, buğday gibi hacmen ölçülen ve yumurta gibi sayılan eşyaların hepsinde söz konusudur.

[258] Mu'a: Geçici bir süre için evlenmek demektir.

[259] Buhârî, Kit. Medine, bab. 10; Müslim, Kit. Hacc, bab. 489, hn. 1383.

[260] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab. 5, hn. 4607; Tirmizî, Kit. İlim, bab. 16, hn. 2676.

[261] Tirmizî, Kit. Menakib, bab. 16-37, hn. 3662, 3805; İbnMace, Kit. Mukaddime, bab. 11, hn. 97; Müsned, İmam Ahmed, c. 5, Sh. 382, 385, 399, 402.

[262] Ahzab: 33/33.

[263] Buhârî, Kit. İtisam, bab. 21; Müslim, Kit. Akliye, bnb. 15, hn. 1716; Ebû Dâvûd, Kit. Akdiye, bab. 2, hn. 3574; İbn Mace, Kit. Ahkâm, bab. 3, hn. 2314; Nesei, Kit. el-Kudat, bab. 3; Müsned, İmanı Ahmed c. II, Sh. 187. Müsned'in rivayetinde, "...hükümünde isabet ederse ona on mükâfat vardır..." şeklindedir.

[264] Nisa: 4/59.

[265] Bahari, Kit. İlim, bab. 34; Müslim, Kit. İlim. bab. 13, hn. 2673; Tirmizî, Kit. İlim, bab. 5, hn. 2652; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab. 8, hn. 52; Darimi, Kit. Mukaddime, bab. 26; Müsned, İmanı Ahmed, c. II, Sn. 162.

[266] Nisa: 4/115.

[267] Nisa: 4/59.

[268] Tirmizî, Kit. Fiten, bab. 5, Hn. 2167; İbn Mace, Kit. Fiten, bab. 8, hn. 3950.

- [269] Müsned, İmam Ahmed, c. 5, Sh. 145.
- [270] Tirmizî, Kit. Fiten, bab. 7, hn. 2167.
- [271] Tirmizî, Kit. Fiten, bab. 8, hn. 2165; Müsned, İmam Ahmed, c. 1, Sh. 26.
- [272] Ebû Dâuûd, Kit. Sürme, bab. 27, hn. 4758; Müsned, İmam Ahmed, c. 5, Sh. 180; Tirmizî, Kit. Emsal, bab. 3, hn. 2863
- [273] Nisa: 4/23.
- [274] İbni Mace, Kit. Feraiz, bab. 4, hn. 2724; Ebû Dâvûd, Kit. Feraiz, bab. 5, hn. 2894; Tirmizî, Kit. Feraiz, bab. 10, hn. 2101; Darimi, Kit. Feraiz, bab. 19; Muvatta, Kit. Feraiz, bab. 4-6.
- [275] Muvatta , Kit. Eşribe, bab. 2. Bu meselenin icma konusu olmadığı, ihtilaflı olduğu, Hz. Ali'nin bu sözünü kıyasa deği! Seddüz-Zerai esasına dayandırarak ileri sürülmektedir.
- [276] Bkz. Buhârî, Kit. Ahkâm, bab. 37; Tirmizî, Kit. Tefsir, Sure. 10, bab. 17, hn. 3103.
- [277] Hadis alimlerinin çoğunluğuna göre sahabe, Peyamberimizi gören, ona iman eden ve müslüman olarak ölene denir. Bunlar, Sahabe-i Kıram'ın Peygamberle çok veya az bir süre katması şartını aramamışlardır. Çünkü, az bir süre kalanın da Rasulullah'dan duyduğunu veya gördüğünü rivayet edebileceğini beyan etmişlerdir.
- [278] Darekutni, c. 3, Sh. 322, hn. 279, 280.
- [279] Darekutni, c. 1, Sh. 209, hn. 19, 21, 22
- [280] Süllem el-Vusul, c. 4, Sh. 413
- [281] Tevbe: 9/100.
- [282] Müslim, Kit. Fedai es-Sahibe, b;ib. 207; Müsned İmam Ahmed, c. 4, Sh. 399-
- [283] Buhârî, Kit. Şehnder, bab. 9, Kit. Fedail. bab. 1, Kit. Rikak, bab. 7, Kit. Eyman. bab. 10, 27; Tirmizî, Kit. Fiten, bab. 45, hn. 2221, Kit. Şehadet, bab. 4, hn. 2302, Kit. Menakıb, bab. 5, hn. 3859; İbn Mace, Kit. Ahkâm, bab. 27, hn. 2362; Müsned İmam Ahmed, c. 1, Sh. 387, 417, 438, 442.
- [284] Darimî, Kit. Feraid, bab. 26
- [285] Darekutni, c. 3, Sh. .322, hn. 281.
- [286] Daha önce Hz. Ali, "oğulun babası için şahidlik edebileceği" görüşünde idi. Bkz. Şerh el-Menar, Sh. 736, İstanbul baskısı.
- [287] Süllemü'l-Vusûl, c. 4, Sh. 421
- [288] Tevbe: 9/100.
- [289] İlam el-Muakkiûn, c. 4, Sh. 121, (Ezher, Kahire baskısı; Kitab-ı Medhal es-Sünen, Beyhakî)
- [290] Bkz. Şerhu'l-Menar, Sh. 734,
- [291] Bkz. Şerhu'l-Menar, Sh. 736.
- [292] Bkz. Şerhu'l-Menar, Sh. 736.
- [293] Tevbe: 9/100.
- [294] Fetih: 48/18.
- [295] Buhari, Kit. Meğazi, bab. 35
- [296] Ahzab: 33/33
- [297] Haşr: 59/9.
- [298] Haşr: 59/10.
- [299] Bakara: 2/143.
- [300] Ali İmran: 3/110.
- [301] Buhârî, Kit. Fedail es-Sahabe, bab. 5: Müslim, Kit. Fedail es-Sahabe, bab. 221, hn. 2540; Ebû Dâuûd, Kit. Sünnet, bab. 10, hn. 4658; Tirmizî, Kit. Menakıb, bab. 59, hn. 3861; Müsned İmam Ahmed, c. 3, Sh. 11
- [302] Tirmizî, Kit. Menakıb, bab. 59, hn. 3862; Müsned İmam Ahmed, c. 4, Sh. 87, c. 5, Sh. 54, 55.
- [303] Buhârî, Kit. Şehadet, bab. 9, Kit. Fedail Eshab en-Nebi, bab. 1, Kit. Rikaak, bab. 7, Kit. Eyman, bab. 27; Müslim, Kit. Fedail Eshab en-Nebi, bab. 214, 215, Hn. 2535; Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab. 10, hn. 4657; Tirmizî, Kit. Fiten, bab. 45, hn. 2221, 2222; Müsned İmam Ahmed. c. 4, Sh. 426, 427, 436, 449.
- [304] Buhari, Kit. Şehadet, bab. 9, Kit. Fedail, Eshab en-Nebi, bab: 1, Kit. Rikat, bab: 7, Kit. Eyman, bab: 10; Müslim Kit. Fedail Eshab en Nebi bab: 210, 211, 212, hn. 2533; Tirmizî, Kit. Menakıp, bab. 57, hn. 2362; Müsned İmam Ahmed, c. 1, Sh. 378, 417, 434, 442.

- [305] Müslim, Kit. Fedail, Eshab en-Nebi, bab. 216, hn. 2536; Müsned İmam Ahmed, c.6, Sh. 156.
- [306] İbnMace, Kil. Ahkâm, bab. 27, hn. 2363.
- [307] Müslim, Kit. Fedail, Eshab en-Nebi, bab. 213, hn. 2334; Müsned İmam Ahmed, c. 2, Sh. 228, 410, 479.
- [308] Müsned İmam Ahmed, c. 4, Sh. 267, 276, 277.
- [309] Müsned İmam Ahmed, c. 5, Sh. 350.
- [310] Bu konu ile ilgili olarak bakınız; el-İsabe Fi Temyiz es-Sahabe, c: I, Sh: 6-9; Tedrib er-Ravi c: II, Sh: 214-216
- [311] Maide: 5/90.
- [312] Bu yorum Hanefî mezhebine göredir. Diğer mezhebler İamr kelimesinin bütün sarhoş edici maddeleri kapsadığı görüşündedir.
- [313] Bkz. Ebü Dâuûd, Kit. Diyet, bab: 18, hn: 4564; Tirmizî, Kit. Feraiz, bab: 18, hn: 2109; İbn Mace, Kit. Feraiz, bab: 8, hn: 2735; Darimi, Kit. Feraiz, bab: 41; Müsned İmam Ahmed c. 1, Sh: 49.
- [314] Taabbudî: Hikmeti bilinmeyen ve bilinme imkânı olmayan ibadetler demektir. Hacerü'l-Esved'in öpülmesi gibi.
- [315] Buhari, Kit. Hacc, bab: 57; Müslim, Kit. Hacc, bab: 248-251, hn: 1270; Ebü Dâvûd, Kit. Menasik, bab: 46, hn: 1873; Neşet, Kil. Hare, bab: 147-148, hn: 2940; İbni Mace, Kit. Menasik, bab: 27, hn: 2943; Darimi, Kit. Menasik, bab: 42; Muvatta, Kit. Hacc. bab: 115; Müsned, İmam Ahmed, c. 1, Sh: 21-26-34-39-46-51-53-54.
- [316] Nisa: 4/11.
- [317] Bu hususta umumi kaide şudur: Aynı cinsten olan şeyler birbirleriyle bizzat ölçülüp tartılması neticesinde eşit olarak satılabilirler. Aksi takdirde Riba el fadl'a (fazlalık faize) gireceğinden yasaktır. Ancak, Hz. Peygamber, insanların ihtiyaçları sebebiyle ağaçlar üzerindeki yaş hurmaların miktarı tahmin edilerek mevcut olan hurma karşılığında satılabilmesine izin vermiştir. Bu sebeple, istisnai bir hükümdür. Haneliler, buna kıyasın caiz olmadığını belirtilirken, Şafii ve diğer alimler buna kıyası caiz görmüşlerdir.
- [318] Tirmizî,Kit. Hudud, bab: 2, hn: 1424.
- [319] Bakara: 2/179.
- [320] Hacc: 22/39.
- [321] Yasin: 36/78-79.
- [322] Muhammed: 47/10.
- [323] Casiye: 45/21.
- [324] Buhari, Kit. İ'tisam, bab: 12; Müslim, Kil. Siyam, bab: 157, hn: 1149; Tirmizî, Kit. Hacc, bab: 85, hn: 929; Nesaî, Kir. Hac, bab: 7; Darimî, Kil. Savnı, bab: 49; Müsned, İmam Ahmed, c: 1, Sh: 239, 240.
- [325] Müslim, Kit. Zekat, bab: 53, hn: 1006; Müsned, İmam Ahmed, c: 5, Sh: 167.
- [326] Haşr: 59/2.
- [327] Nisa: 4/59.
- [328] Ebü Dâvûd, Kit. Akdiye, bab: 11. hn: 3592; Tirmizî, Kit. Ahkam, bab: 3, hn: 1327.
- [329] Esnevî, c: 4, Sh: 16.
- [330] Muvattâ, Kit. Eşribe, bab: 1, h: 2
- [331] Mubernd, el-Kâmü c. 1, sh. 7; Suyutî, İcazu'l-Kur'an, sh. 117; İmam Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac Sh. 140.
- [332] Bakara: 2/29.
- [333] Maide: 5/3.
- [334] Bkz. İbn Hazm. el thkam fi Usuli'l Ahkâm, c. 8, sh. 487 ve devamı.
- [335] Necm: 53/28.
- [336] İsrâ: 17/36.
- [337] A'raf: 7/33.
- [338] Bu hususta Darimî, Şa'bi'den şunu rivâyec eder: "Hz. Ebu Bekir'den keiale hakkında soruldu. O da şunları söyledi: Ben, o husus hakkında kendi görüşümü söyleyeceğim. Eğer doğru ise Allah'tan, yanlış ise benden ve şeytandır. Bana göre keiale, çocuk ve babanın dışında kalandır. Hz. Ömer halife olunca: ben Ebu Bekir'in söylediği bir söz reddetmeye utanırım, dedi. Darimî, Kit. Feraid. bab: 26.
- [339] Neseî, Kit. Dahaya, bab: 37, hn. 4436; Müslim, Kit. Edahi, bab: 28, hn. 1971; Ebü Dâuûd, Kit. Edahi, bab: 10, hn. 2812; Muuatta, Kil. Dehaya, bab: 4, hn. 7.
- [340] Buhari, Kit. İstizan, bab: 11; Müslim, Kit. Adab, bab: 41, hn. 2156; Tirmizî, Kit. İsti'zan. bab: 17, hn. 2708; Müsned, İmam Ahmed, c: 5, Sh: 330

- [341] İsrâ: 17/78.
- [342] Maide: 5/38.
- [343] Bukârî, Kit. Savm, bab: 30, Kit. Hibe, bab: 11, Kit. Nafaka, bab: 13, Kit. Kefaret, bab: 2-3; Müslim. Kit. Siyam, bab: 81, hn. 1111; Ebû Dâuûd, Kit. Savm. bab: 37, hn: 2390; Tirmizî, Kit. Savm. bab: 28, hn. 724; İbn Mace, Kit. Siyamı, bab: 14, hn. 1671; Müsned, İmam Ahmed, c: II, Sh: 241.
- [344] Bakara: 2/184.
- [345] En'am: 6/119.
- [346] Nahl: 16/115
- [347] Süllemü'l-Vusûlc. IV, Sh. 403
- [348] Nisa: 4/59.
- [349] Bkz. Nihayetu's-Sûl, c. IV, Sh. 398; İrşadu'l-Fuhûl, Sh. 211 Mabsût c. X, Sh. 145; el-İhkâm Li'l-Amidi c. IX, Sh. 210.
- [350] İbnü's-Sem'an: 1114-1166. Şafii fuhakalarından bir muhaddistir. Kendisine Tâc'ul-İslam adı verilmiştir. Doğu, batı, güney ve kuzeyde ilim tahsil edip birçok alimden okumuştur. En meşhur eserlerinden biri el-Ensâb'dır.
- [351] 1322-1389 Taftazan şehrinde doğdu. Semerkant'ta vefat etti. Belagat, Mantık, İlm-i Kelam, Fıkıh vb. ilimlerde büyük alimlendendir. Birçok eserleri vardır: İrşâd, Mutavvel, Mekûsît, Miftâh gibi.
- [352] et-Telvîn Ale't-Tevdih c. II, Sh. 81.
- [353] En'am: 6/145.
- [354] En'am: 6/146.
- [355] Nisa: 4/160-161.
- [356] Buhari, Kit. Teyemmüm, bab. I, Kit. Sala bab, 56; Müslim, Kit, Mesacid, bab 3. Hn. 521; Nesei, Kit. Gus! bab, 26; Darimi, Kil. Siyer bab 28.
- [357] Diğer özelliklerden bazıları şunlardır. Tevbenin kabul edilmesi için günahkarların birbirlerini öldürmeleri, Bkz. (Bakara: 2/54) Cumartesi günleri çalışmanın haram oluşu (Nisa: 4/154, Araf: 7/163) Necaset isabet eden elbisenin ancak kesilip atılarak temizlenebilmesi, hata ile öldürmede dahi kısasın gerekmesi,
- [358] Bakara: 2/183.
- [359] İbni Mace, Kit. Edahi, bab. 3, Hn. 3128; Müsned, İmam Ahmed, c. 4, sh. 368. Heysemi, bu hadisin ravileri arasında Nafi b. Haris'in bulunduğunu ve bu zatın hadislerinin alınmadığını söylemektedir.
- [360] Şura: 42/13.
- [361] En'am: 6/90.
- [362] Nahl: 16/123.
- [363] Maide: 5/48.
- [364] Fatır: 35/31.
- [365] Maide: 5/44.
- [366] Araf: 7/154.
- [367] Rasululh'in Tevrat'a başvurması, recm ayetini inkar eden yahudiyi susturmak içindir. (İlam, el-Muvakkiin c. 4, s. 305)
- [368] Buhârî, Kit. Mevakıt, bab, 37: Müslim, Kit. Mesacid, bab, 309, 314, 315. hn. 680, Ebû Dâuûd, Kit. Salat, bab 11, hn. 435; Tirmizî, Kit. Salat bab 16, hn. 177; Nesei, Kit. Mevakıt bab. 52, 54; Darimi Kit Salat, bab. 26; Müsned İmam Ahmed c. 3 s. 100, 243, 269
- [369] Taha: 20/14.
- [370] Buhari, Kit. Savm, bab 69, Kit. Menakıb, el-Ensar, bab. 52. Kit Enbiya, bab. 24; Müslim, Kit Siyam, bab. 127, hn. 1130; Ebû Dâuûd Kit. Savm, bab 63, hn. 244; Darimi, Kit. Savm, bab. 46; Müsned İmam Ahmed c. I s. 291, 310
- [371] Hadisin tamamı için bkz. dipnot 4
- [372] Maide: 5/48.
- [373] Ebû Dâuûd Kit. Ekdîyye, bab. İi, hn. 3592; Tirmizî, Kit. Ahkam bab. 3 hn. 1327 Müsned İmam Ahmed c. 5, sh. 230.
- [374] Sa'd: 38/24.
- [375] En'am: 6/90.
- [376] Maide: 5/45.

[377]

Kamer: 54/28.

[378]

Yusuf: 12/70-72.

[379]

Bakara: 2/193.

[380]

Enfal: 8/59.

[381]

Tevbe: 9/29.

[382]

Tevbe: 9/123.

[383]

Tevbe: 9/73.

[384]

Müslim, Kit. İmare, bab. 158, hn: 1910; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab. 17, hn: 2502; Nesai, Kit. Cihad, bab. 2, hn. 3099; Müsned, Ahmed b. Hanbel, c. II, Sh. 374.

[385]

Buhârî, Kit. Cihad, bab. 88; Müsned Ahmed b. Hanbel, c. II, Sh. 50, 92.

[386]

Buhârî, Kit. Cihad, bab. 22, 112, 156; Müslim, Kit. Cihad, bab. 20, hn. 1742; Müslim, Kit. İmare, bab. 146, hn. 1902; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab. 98, hn. 2631; Tirmizi, Kit. Fedaili'l-Cihad, bab. 23, hn. 1659; Afüsned İmanı Ahmed, c. IV, Sh. 354, 396, 411

[387]

Buhari, Kit. Cihad, bab. 10; Kit. Zebaih, bab. 31; Müslim, Kit. İmare, bab. 103, hn.1876; Nesai, Kit. Cenaiz, bab. 82; Kit. Cihad, bab. 27; Darimi, Kit. Cihad, bab. 15;İbn Mace, Kit. Cihad, bab. 15, hn. 2795; Muvatta , Kit. Cihad, bab. 26; Müsned İmam Ahmed, c. II, Sh. 231, 242.

[388]

Buhârî, Kit. Cihad, bab. 70; Kit. Rikak, bab. 10; İbn Mace, Kit. Zühhd, bab. 8, hn.4135, 4136.

[389]

Nisa: 4/92.

[390]

Nisa: 4/93.

[391]

Bakara: 2/178.

[392]

Bakara: 2/179.

[393]

Maide: 5/45.

[394]

Maide: 5/90.

[395]

Maide: 5/91.

[396]

Ebû Dâvâd, Kit. Eşribe, bab. 2, hn. 3674; Tirmizi, Kit. Buyu; bab. 59, hn. 1295; İbnMace, Kil. Eşribe, bab. 6. Hn. 3380, 3381; Müsned İmanı Ahmet c: 2, sh. 97

[397]

Buhârî, Kit. Hudud, bab. 3,4; Kit. Vekale, bab. 13; Müsned İmam Ahmed c. IV, Sh. 8.

[398]

Eşlem der ki:

"Bir gün, Amr b. As'ın, Ömer'i andığını, O'na rahmet okuduğunu ve şunları söylediğini işittim; Amr b. As dedi ki:

Allah'ın Rasulü ve Ebu Bekir'den sonra Ömer'den daha fazla Allah'tan korkanı görmedim. Haksız olanın kendi oğlu veya babası olmasına bakmazdı. Allah'a yemin olsun ki, birgün kuşluk vakti Mısır'daki evimde bulunuyordum, bana bir adam geldi: "Cihad etmek için Hz. Ömer'in oğulları Abdullah ve Abdurrahman geldiler" dedi. Bana haber veren adama dedim ki:

"Nerede konakladılar?" Adam:

"Mısır'ın en uzak yeri olan filan yerde dedi. Daha önce Ömer bana şunları yazmıştı: "Sakin ha ehl-i beytimden herhangi bir kimse senin yanına geldiğinde başkalarına yapmadığın bir iyiliği özel olarak onlara yapmıyasın. Aksi takdirde sana layık olduğun cezayı veririm." Bu nedenle ben onlara birşey hediye edemiyordum, babalarımdan korktuğumdan evlerine gidemiyordum. Allah'a yemin olsun ki, ben bu durumda iken bir adam dedi ki: "Ömer'in oğlu Abdurrahmanla, Ebu Serva'a kapıdalar. İçeri girme izni istiyorlar." Dedim ki:

"Girsinler.

Mahcup bir şekilde İçeri girdiler ve şöyle dediler:

"Sen bize Allah'ın koyduğu cezayı uygula. Dün biz, içki içmeye sürüklendik ve sarhoş olduk. Ben onları azarladım ve kovdum. Abdurrahman dedi ki:

"Eğer bunu uygulamazsan, gittiğim zaman babama haber veririm. ... Amr dedi ki: "Bu ikaz üzerine uyandım ve bildim ki, eğer ben bunlara cezayı uygulamazsam, Ömer bana kızar, beni vazifeden alır ve benim davranışımı ona ters gelir. Biz bu halde iken, içeriye Ömer'in ikinci oğlu Abdullah girdi. Ayağa kalktım. Kendisini karşıladıktan sonra O'nu meclisimin baş tarafına oturtmak istedim, kabul etmedi ve şöyle dedi:

"Babam bana, çok zaruri olmadıkça senin yanına girmemi yasakladı. Şimdi ben senin yanına girmekten başka bir yol bulamadım. Kardeşim insanların önünde traş edilemez. Sopa hususunda neyi uygun görürsen yap."

Amr dedi ki: Sopyayla beraber, traş etme cezası da vardı. Onları evimin avlusuna çıkardım. Onlara içki içme cezasını uyguladım. Ömer'in oğlu Abdullah, kardeşi Abdurrahman'ın bir eve soktu. Hem O'nun hem de Ebu Serva'nın başlarını traş etti. Allah'a yemin olsun ki, olanlardan tek bir şeyi dahi Hz. Ömer'e yazmadım. O'nun bana yazmasını bekledim. Bir de bana şunu yazdığını gördüm:

"Bismillahirrahmanirrahim. Allah'ın kulu, mü'minlerin emiri Ömer'den As'ın oğlu isyankâra:

Ey As'ın oğlu; Ben sana bana karşı cesaretine ve bana verdiğin söze muhalefetine şaş. Ben, senin hakkında, senden daha hayırlı olan Bedir mücahidlerine muhalefet ettim. Cesaretinden, bana verdiğin sözü uygulayabileceğinden dolayı seni seçtim. Şimdi senin kötü işlere bulaştığını görüyorum. Seni perişan bir halde vazifeden alma kanaatindeyim. Sen, Ömer'in oğlu Abdurrahman'a senin evinde sopa atıp, senin evinde traş ediyorsun. Bu davranışın bana ters düştüğünü biliyorsun. Abdurrahman senin emrin altında olanlardan biridir. Emrin altındaki diğer müslümanlara nasıl davranıyorsan O'na da öyle davranmalıydın. Fakat sen dedin ki: "O, Mü'minlerin Emirinin oğludur." Biliyorsun ki; üzerinde, Hukukullah bulunan herhangi bir kişiye benim nezdimde iltimas yoktur. Sana bu mektubum geldiğinde yaptığı işin kötülüğünü anlaması için abasının altına semer vurarak O'nu (Abdurrahman'ı) bana gönder."

Amr dedi ki: Ben, O'nu babasının söylediği şekilde gönderdim. Babasının mektubunu oğluna okudum. Ben de Ömer'e bir mektup yazarak O'ndan özür diledim. Ve O'na şunları bildirdim:

"... Ben, Abdurrahman'a evimin avlusunda sopa vurdum. Allah'a yemin olsun ki; -bundan daha büyük yemin olmaz- Ben, müslümanlara da, zümmere de cezalarını evimin

avlusunda uyguluyorum."

Amr devamla der ki:

Mektubu Ömer'in oğlu Abdullah'la gönderdim

Eşlem der ki:

Abdurrahman babasına geldi, yanına girdi. Üzerinde abası vardı. Üzerindeki ağırlıktan dolayı yürüyemiyordu. Hz. Ömer ona şöyle dedi:

"Böyle böyle mi yaptın? Sopalık iş yaptın."

Bunun üzerine araya Abdurrahman b. Avf girdi ve Hz. Ömer'e şöyle dedi:

"Ey Mü'minlerin Emiri, onun cezası verildi. İkinci kez ona ceza vermen gerekmez." Ömer buna kulak asmadı ve onu azarladı. Bunun üzerine oğlu Abdurrahman şöyle bağırmağa başladı:

"Ben hastayım. Sen beni öldüreceksin."

Hz. Ömer, ikinci kez Abdurrahman'a hadd cezası uyguladı ve onu hapsedti. Abdurrahman hastalanıp vefat etti...

Diğer bir rivayette: Cezayı uyguladıktan sonra onu sıhhatli bir şekilde serbest bıraktı. Bir ay yaşadı, sonra kaderi gereği eceliyle öldü.

İnsanlar ise onun Ömer'in vurduğu sopanın tesiriyle öldüğünü sanmışlardır. (Bakınız: Abbas Mahmud Akkad'ın Abkariyeti Ömer Sh. 29 ve 30. Kahire, Daru's-Şa'b baskısı 1969; Kenzu'l-Ummal, c. IV, Sh. 420-422; Hayatu's-Sahabe, c. II, Sh. 100, Kahire, Daru'n-Nasr baskısı, 1969; Tarihi Taben, c. IV, Sh. 144, Kahire, Daru'l-Mearif baskısı, 1969; Ayrıca bkz. Sünen-İ Beyhaki ve Cami" Abdurrezzak).

[399]

Nur: 24/2.

[400]

Not: Burada Hz. Ömer, metni nesli edilip hükmü baki kalan şu nası kastetmektedir:

"Evlenmiş erkek veya kadın zina ederlerse mutlaka onları recmedin." İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2553; Darimi, Kit. Hudud, bab. 16; Müsned İmam Ahmed. c. V, Sh. 132-183.

[401]

Buhârî, Kit. Hudud, bab. 1; Müslim, Kit. Hudud, bab. 4, hn. 1691; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2553; Ebû Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4418; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 7, hn. 1432.

[402]

Nur: 24/4.

[403]

Ebu Hureyre der ki:

"Resulullah (s.a), mescidde iken bir adam (Maiz b. Malik) geldi. Kendisini kasederek:

"Ey Allah'ın Rasulü ben zina ettim," dedi.

Rasulullah, ondan yüz çevirdi. O, Rasulullah'ın yüzünü çevirdiği yöne giderek, tekrar:

"Ey Allah'ın Rasulü, ben zina ettim," dedi.

Yine Rasulullah, ondan yüzünü çevirdi. O da Rasulullah'ın yüzünü çevirdiği yöne gidip, kendi aleyhine dört kere şaludlikte bulununca, Rasulullah onu çağırıldı.

"*Sen de delilik var mı?*" dedi. O zat:

"Hayır Allah'ın Rasulü," dedi. Resulullah:

"*Evli misin?*" dedi, O da:

"Evet Allah'ın Rasulü, dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz:

"*Al bunu, götürüp recmedin,*" dedi. Cabir b. Abdullah der ki:

"Ben, namazgahla onu recmedenlerdendim. Taşlar onun üzerine yağınca, zıplayarak kaçtı. Harre denilen yerde ona kavuştuk ve onu recmettik." (Buharı, Kit. Hudud, bab. 29)

Diğer bir rivayette Abdullah b. Abbas der ki: "Malik b. Maiz, Resulullah'a gelince, Resulullah ona şunları sordu:

"Belki sen onu öptün veya sıktın, yahut baktın." Maiz:

"Hayır Ya Resulullah," dedi. Bunun üzerine Resulullah, örtülü konuşmadan açıkça O'na:

"Sen fiilen o kadınla cima ettin mi?" dedi.

Bunu da itiraf edince, Rasulullah, Maiz'in recmedilmesini emretti. (Buharı, Kit. Hudud, bab. 28)

Maiz'in recm edilmesi hususunda bakınız: (Müslim, Kit. Hudud, bab. 16, 19, 20, 21, 22 hn. 1692; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab.

24, hn. 4419. 4420, 4421, 4422, 4425, 4427, 4428, 4430; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 5, hn. 1428, 1429; Nesai, Kit. Cenaiz, bab. 63, 64, hn. 1958; İbnMace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2554.) Abdullah b. Büreyde, babasından şunu naklediyor:

Cüheyne kabilesinin bir kolu olan Gamid'den bir kadın Resulullah'a geldi ve şöyle dedi:

"Ey Allah'ın Rasulü, ben zina ettim, beni temizle". Resulullah, onu geri çevirdi. Ertesi gün kadın tekrar gelip:

"Niçin beni geri çevirdin, belki de beni Maiz'i geri çevirdiğin gibi geri çeviriyorsun.

Allah'a yemin olsun ki, ben hamileyim. Peygamber efendimiz:

"*Eğer illa da ısrar ediyorsan, git çocuğu doğur,*" buyurdu.

Kadın çocuğu doğurunca, bir parça beze sanlı halde onu Resulullah'a getirdi ve şöyle dedi:

"*İşte çocuk onu doğurdum...*" ... Tekrar Resulullah şu cevabı verdi:

"*Git, onu memeden kesinceye kadar emzir.*"

Kadın çocuğu memeden kesince, elinde bir parça ekmek bulunan çocuğu Resulullah'a getirdi ve şöyle dedi:

"Ey Allah'ın Rasulü, işte çocuk. Memeden kestim. Artık yemek yiyor. Resulullah (s.a), çocuğu müslümanlardan birine teslim etti. Sonra kadının göğsüne kadar bir çukur kazılmasını ve müslümanların onu reci iletmesini emretti. Onlar da kadını recmettiler."

Halid b. Velid, elinde bir taşla geldi. Onu kadının başına altı. Halidin yüzüne kadının başından kan sıçradı. Halid, kadına sövdü. Resulullah (s.a), Halid'in kadına sövdüğünü duydu ve şöyle dedi:

"Yavaş ol Halid. Nefsini kudret elinde olan Allah'a yemin otsun ki, Öyle bir tevbe ile tevbe etti ki, (zalim) vergi memuru dahi böyle bir tevbede bulunsa elbette affedilirdi.

"Sonra Resulullah, cenazesini kıldırdı, kadını defnetti."

Bu hususla ilgili olarak bkz. Müslim, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 1695; Ebû Dâvûd, Kit. Zekat, bab. 36, hn. 4440, 4442; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 1435; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2555; Darimi, Kit. Hudud, bab. 17; Nesai, Kit. Cenaiz, bab. 64; Müsned İmam Ahmed, c. V, Sh. 348.

[404]

Maide: 5/38.

[405]

Maide: 5/33.

[406]

Bakara: 2/278, 279.

[407]

İbn Mace, Kit. el-Ticaret, bab. 58, hn. 2273

- [408] İbn Mace, Kit. el-Ticaret, bab. 58, hn. 2274
- [409] Buhârî, Kit. Buyu'; bab. 113; Müslim, Kit. Musakah, bab. 106, İn. 1598; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu", bab. 4, hn. 3333; Tirmizi, Kit. Buyu', bab. 2, hn. 1206; Nesai, Kit. Talak, bab. 13.
- [410] Maide: 5/6.
- [411] Hacc: 22/78.
- [412] Bakara: 2/185.
- [413] Nisa: 4/28.
- [414] Müsned İmam Ahmed, c. V, Sri. 266.
- [415] Buhârî, Kit. Manakıb, bab. 23, Kit. Edeb, bab. 80; Kit. Hudud, bab. 10; Müslim, Kit. Fedail, bab. 77-78, hn. 2327; Ebû Dâvûd, Kit. Edeb, bab. 4 hn. 4785; Muvatta Kit. Hüsnü'l-Hulk bab: 1, Hn. 2 Müsned İmam Ahmed C. VI, Sh. 85, 113.
- [416] Maide: 5/6.
- [417] Araf: 7/32.
- [418] Müsned İmam Ahmed, c. II, Sh. 381; Muvatta, Kit. Hüsnü'l-Hulk, bab. 1, hn. 8.
- [419] Nisa: 4/11.
- [420] Bakara: 2/216.
- [421] Enfal: 8/15.
- [422] Serahsi, el-Mebsut, c. IX, Sh. 45; Tabakat-ı İbn. Sa'd, c. III, Sh. 205.
- [423] es-Sünenu'l-Kubra, Beyhaki, c. VI, Sh. 122.
- [424] Maide: 5/3.
- [425] Tevbe: 9/123.
- [426] Örfle adet arasındaki en belirgin fark; örfün, çoğunluk tarafından kabullenilmesi, adetin ise ferdlere mahsus olmasıdır. Bununla beraber adet, bazen genelleşerek örfle dönuştür.
- [427] A'raf: 7/199.
- [428] Müsned, İmam Ahmed, c.I, sh. 379
- [429] Buhârî, Kit. Buyu', bab: 95, Kit. Nafaka, bab: 9, 14, Kit. Ahkam, bab: 14, 28; Müslim Kit. Ekdıye, bab: 7 hn. 1714; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu', bab: 79, hn. 3532; Nesei, Kit. Kudah, bab: 31; İbni Mace, Kit. Ticeret, bab: 65 hn. 2292; Darimi, Kit. Nikah, bab: 56; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 39, 50
- [430] Bir kısım mirasçılar bazı faraziyelerde mirasın hepsini veya pay sahihlerinden geriye kalan bütün mirası alma hakkına sahihtirler. Bu tür mirasçılara "asabe" denilir. Mesela biri vefat edip geriye bir oğul, bir erkek kardeş ve bir de hanım bıakırırsa hanımı mirasın sekizde birini oğlu ise asabe olduğu için geriye kalan kısmın tümünü alır. Erkek kardeşe bir şey düşmez. Çünkü ondan daha önce gelen oğul asabesi vardır.
- [431] Bkz. Şerhu'l-Muhazzeb, c. I, sn. 46
- [432] Bakara: 2/275.
- [433] Bakara: 2/278-279.
- [434] Nur: 24/31.
- [435] Ahzab: 33/59.
- [436] Müslim Kit. Libas, bab: 35, Kit. Cennet, bab: 52, hn. 2128; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 356, 440; Muuatta, İmam Malik, Kit. Libas, bab: 7
- [437] Tirmizi, Kit. Edeb, bab: 35, hn: 2787; Nesei, Kit. Zinet, bab: 35, hn: 5129; Ebû Dâvâd, Kit. el-Tereccül, bab: 7, hn: 4173; Müsned, İmam Ahmed, c. IV, sh. 400, 414; Darimi, Kit. İstizan, bab: 18
- [438] Bukârî, Kit. Hudud, bab: 82, 83, 84, 85, 86, 87; Müslim, Kit. Libas, bab: 115 hn. 2122, 2123, 2124, 2125; Tirmizî, Kit. Libas bab: 25, hn: 1759; Nesei, Kit. Zinet, bab: 22, 23, 24, 26, 27, hn: 5251; İbniMace, Kit. Nikah, bab: 52, hn: 1987
- [439] Eğer "şart olsun" sözü örfen kişinin hanımını boşadığını ifade ediliyorsa bunu söyleyenin hanımı boş olur. Mesela, "Ben bu işi yaparsam şart olsun" derse, sonra da o işi yapsa hanımı boş olur, Fakat "şart olsun" kelimesini söyleyen kişinin bulunduğu beldenin örfüne göre "Yemin olsun" anlamına geliyorsa, sadece yeminini bozmuş olur. (Hukuku İslâmiyye Kamusu, c. II, sn. 244, madde, 201)
- [440] İbni Abidin, Mecmeatu'r-Resâil, c. II, sh. 126)
- [441] Zanni deliller iki kısma ayrılır: a- Tesbiti zanni olan deliller. Bunların tesbitleri kesin değildir. Zannidir. Haber-i ahadlar bu kabildendir, b- Delaleti zanni olan deliller. Bunların tesbitleri kesin veya zanni olabilir. Fakat taşdıkları manayı ifade edişleri zannidir. Kur'an-ı Kerimin manası kapalı olan âyetleri bu türdendir. Meselâ: "Kuru"

kelimesi hem hayız hem de hayızdan temizlenme manasına gelir.

[442]

Nesei, Kit. Buyu', bab: 60; Tirmizi, Kit. Buyu' bab: 19; Ebû Dâvûd, Kit. Talak, bab: 7 hn: 2190; İbni Mace, Kit. Ticaret, bab: 20, hn: 2188

[443]

Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, bab: 68 hn: 3504; Tirmizi, Kit. Buyu', bab: 19, hn: 1234; Nesei, Kit. Buyu" bab: 60,71,72; Darimi, Kit. Buyu", bab:26

[444]

Bkz. Taberani, el-Evsat; İbn Hazin el-Muhalla; Hattabi, el-Mealim Neylu'l-Evtar, c. V sh. 202.

[445]

Buhari, Kit. Cihad, bab: 113, Kit. Şurut, bab: 4; Müslim Kit. Musakah, bab: 109 hn: 715; Tirmizi, Kit. Buyu, bab: 30, hn: 1253; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu bab: 69 (70)', hn: 3505; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 299

[446]

Resulullah (s.a.v) burada cariye'nin hürriyetine kavuşması için sahibinin ileri sürdüğü yersiz şartın geçici olarak kabui edilmesine izin vermiş ve fakat gerçek durumu hutbesinde izah etmiştir.

[447]

Buhârî, Kit. Salah, bab: 70, Kit. Buyu", bab: 67,73, Kit. Mekatib, bab: 1, 3, Kit. Şurut, bab: 17; Müslim, Kit. İtk, bab: 2 hn: 504; Ebû Dâvûd, Kit. İtk, bab: 2 hn: 3929, 3930; Tirmizi, Kit. Vasaya, bab: 7, hn: 2124; Nesei, Kit. Buyu' bab: 85,86, hn: 4646; İbni Mace, Kit. İtk, bab: 3, hn: 2521; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 82

[448]

Alimler, varlıkların asıl hükümlerinin ne olduğu hakkında şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

A- Cumhur Ulema:

Varlıkların ası! hükümlerinin mübahlık olduğunu bildirmişler ve delil olarak şunları ileri sürmüşlerdir. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur." (Bakara: 2/29)

"O, göklerde ve yerlerde bulunan herşeyi kendinden bir lütf olarak sizin hizmetinize vermiştir." (Casiye: 45/13)

Bu âyetler, yeryüzünde bulunan herşeyin insan için yaratıldığını, göklerde ve yerde bulunanların insanın hizmetine verildiğini beyan etmektedirler. Bu da varlıkların aslında mübah olduklarını ifade eder. Çünkü haram olsalar, insanların hizmetine verildikleri ve onlar için yaratıldıkları zikredilmezdi.

Diğer bir âyette Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammedi De ki: Bana vahyolunanlarda, yiyecek bir şeyin yediği herhangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki bu pistir- yahut doğru yoldan çıkarak üzerine Allah'tan başkasının adı zikredilmek suretiyle kesilen hayvanların yenmesi haramdır." (En'am: 6/145)

Bu âyet de, haram olarak zikredilenlerin dışında kalan şeylerin helal ve mübah olduğunu ifade etmektedir.

Başka bir âyetle ise şöyle buyuruluyor: "Allah'ın, kulları için var ettiği zinetini ve temiz rızıkları kim haram etti." (A'raf: 7/32) Bu âyet, zinet ve rızıkların haram sayılmasını reddediyor. Haram olmadıklarına göre, mübah olmalarından başka birşey düşünülemez.

Diğer bir âyette "... Sizin için yeryüzünde, belirli bir zamana kadar, yerleşme ve geçim imkanı vardır..." (Bakara: 2/36) Bu âyette, Allah Teala, yeryüzünü bizim geçim imkanlarımızla donattığını bildiriyor. Bu da eşyaların aslında mübah olduklarını ve Allah Tealamn bunlardan dilediğini bizlere yasakladığını ifade eder.

Bu hususla ilgili olarak, Peygamber (sav) efendimiz de şöyle buyuruyor:

"Bir şey hususunda lüzumsuz soru sorarak, sualiyle o şeyin haram kılınmasına sebep olan bir müslüman, müslümanlar hakkında en büyük günahı işleyen bir kişidir." Buhârî, Kit. İtisam, bab 3; Müslim, Kil. Fedail, bab 132, 133. hn. 2358; Ebû Dâvûd, Kit. E's-Sünneh, bab, hn. 4610; Müsned İmam Ahmed c. 1. Sh. 176, 179)

Bu hadis-i şerifte, lüzumsuz soruların yersiz olduğuna ve eşyaların mübahlığının esas olduğuna işaret buyurulmaktadır.

Diğer bir hadis-i şerif de şöyledir: "Helal, Allah'ın kitabında helal kıldığı, haram; Allah'ın kitabında haram kıldığıdır. Açıklamadığı herhangi bir şey ise (kullarını mesul tutmadığı) şeydir." (Tirmizi, Kit. Libas, bab. 6, hn. 1726; Ebû Dâvûd, Kit. Etime, bab. 30 hn. 3800; İbni Mace, Kit. Et'ime, bab. 60, hn. 3367) Bu hadiste de, Allah'ın açıklamadığı şeylerin kullar için muaf şeyler olduğu beyan ediliyor ve bunların mübah olduklarına işarette bulunuluyor.

B- Diğer Bir Kısım Alimler: Bütün eşyanın aslında mübah olduğu, sadece cinsel ilişkide bulunmanın yasak olup bunun ancak evlenmekle helal olacağını bildirmişlerdir.

C- Başka Bir Kısım Alimler İse: "Eşyada asıl olan yasak olmasındır" demişler ve delil olarak şu âyeti zikretmişlerdir:

"Göklerin ve yerin mülkü ancak Allah'ındır." (Hadid: 57/2;5)

D- Diğer Bazı Alimler de:

"Bu konuda durmak gerektiğini; eşyada asıl olanın ne olduğunu söyleyemeyeceklerini, çünkü bu meseledeki delillerin birbirleriyle çeliştiklerini" söylemişlerdir. Kanaatimizce birinci görüş isabetlidir. Çünkü zikrettikleri deliller bunu gösterir.

[449]

Bunlara göre böyle bir kişi, ölüm haberi gelinceye kadar veya hakim tarafından öldüğüne karar verinceye kadar, ölen mirasçılarında pay alır ve kendisine yapılan vasiyyetten faydalanır. Lehine kurulan bir vakıftan istifade edebilir. Diğer yandan, evliliği aynen devam eder, hanımı başkasıyla evlenemez. Sahip olduğu mal ve eşyalar üzerindeki mülkiyeti devam eder. Kimse bunları alamaz.

[450]

Bunlara göre kaybolan kişinin hanımıyla kimse evlenemez. Malları başkasına intikal etmez. Fakat, bu kişi ölen akrabalarından miras alamaz, lehine vasiyyetten faydalanamaz v.s.

[451]

Berî: Yükümsüz, suçsuz, temiz ve sâlin manalarına gelir.

[452]

el-İnkam fi Usuli'l-Ahkâm, c. V, Sh. 5

[453]

Kıyas Maa'l-Farik: Farklı şeyleri birbirine kıyaslamaktır.

[454]

Buhari, Kit. Savm, bab 11: Müslim, Kit. Siyam, bab 19, hn. 1081; Neşet, Kit. Siyam, bab 9; Darimî, Kit. Siyam, bab 2.

[455]

Hilalle ilgili geniş malumat kitabın sonunda "Ekler" bölümünde verilmiştir.

[456]

İsmarladığı eşyaya değerinden az para vererek yahur ödünç para verdiği bir kişinin malını değerinden eksigiğine satın alarak veya buna kendi malını değerinden fazlasına satarak, yahut borçlusundan alış-veriş maskesi altında hediyeler alarak faiz elde etme halleri bu kabildendir.

[457]

En'am: 6/108.

[458]

Bakara: 2/104.

[459]

Nur: 24/31.

[460]

İbni Mace, Kit. Ticaret, bab. 6, hn. 2153; Darimî, Kir. Buyu', bab, 12.

[461]

Müslim Kit. Musakat. bab: 130, hn. 1605; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu', bab: 47, hn: 3447; Tirmizi, Kit. Buyu", bab. 40, hn. 1267; İbni Mace, Kit, Ticaret, bab. 6, İln. 2153;

Darimi, Kit. Buyu', bab. 12; Müsned İmam Ahmed, c. 3, Sh. 453, 454.

[462] İbnMace, Kit. Sadakat, bab. 19, hn. 2432; Şevkani ve Heysemi bu hadisin ravilerinin içinde biri bilinmeyen diğeri zayıf olan iki kişinin bulunduğunu söylemişlerdir.

[463] Buhari, Kit. Menakıb el-Ensar, bab, 19.

[464] Bu hadisi Buhârî Tarihinde zikretmiştir. Neylu'l-Evtar, c.5, Sh. 261, Kahire.

[465] Buhârî, Kit. Edeb, bab 4; EbûDâvûd, Kit. Edeb, bab. 120, hn: 5141; Müsned İmam Ahmed, c. 2, Sh. 216; Müslim, kit. İman, bab. 146, hn. 90; Tirmizi, Kit. Birr, bab. 4, hn. 1902.

[466] Bkz. İ'lam el-Muuakkiin, c. 3, Sh. 138, el-Kiilliyat el-Ezheriyye, Kahire Baskısı; Buhârî, Menakıb, bab, 8.

[467] Buhari, Kit. Menakıb, bab, 8.

[468] İ'lam el-Muvakkiin, c. 3, Sh. 159.

[469] Bkz. Ebu Zehra, Fıkıh Usulü, Sh. 292, Daru'l-Tebliğ Baskısı, İst.

[470] Ebû Dâuûd, Kit. Melahim, bab. 5, hn. 4297; Müsned İmam Ahmed, c. 2, Sh. 359, c. 5, Sh. 278.

[471] Müslim, Kit. İmare, bab. 158, hn. 1910; Ebû Dâuûd, Kit. Cihad, bab. 17, hn. 2502; Nesei, Kit. Cihad, bab. 2, hn. 3099; Darimi, Kit. Cihad, bab. 25; Müsned İmam Ahmet, c. 2, Sh. 374.

[472] Tirmizi, Kit. Fedail el-Cihad, bab. 26, hn. 1666;örn Mace, Kit. Cihad, bab. 5, hn. 2763.

[473] En'am: 6/57.

[474] Yusuf: 12/40.

[475] Yusuf: 12/67.

[476] Maide: 5/49.

[477] Nisa: 4/60.

[478] Nisa: 4/65.

[479] Maide: 5/44.

[480] Maide: 5/45.

[481] Maide: 5/47.

[482] A'raf: 7/10.

[483] Şerhu'l Menar, sh. 583-584

[484] Bakara: 2/185.

[485] Muhammed: 47/4.

[486] Maide: 5/89. Bkz. Ruku'l-Meani Tefsiri, c. VII, sn. 14. Müniriyye Matbaası baskısı, Kahire

[487] Ali İmran: 3/104.

[488] Maide: 5/78, 79.

[489] İslâm'da devlet başkanına "halife veya iman" denilmektedir. Halife unvanı; "*Ey David! Şüphesiz ki Biz seni yeryüzünde halife kaldık. İnsanların arasında hak ile hükmet...*" (Sad: 38/26) âyetinde zikredilmiştir.

İmam unvanı ise; "... Allah İbrahim'e: *Ben seni insanlara imam yapacağım*, dedi..." (Bakara: 2/124) zikredilmiştir.

[490] Bkz. M. Ebu Zehra, Fıkıh Usulü, sh. 39, Tebliğ Yayınları Baskısı, İst.

[491] Nahl: 16/116.

[492] Bkz. Şerhu'l-Menar, Sh. 258-284, Dersaadet Baskısı, H. 1315, İst

[493] Maide: 5/101.

[494] Bkz. Bakara: 2/67-73.

[495] Buhârî, Kit. İstikrad, bab: 19; Darimi, Kit. Rikak, bab: 38; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 327, 360

[496] Maide: 5/5.

[497] Bakara: 2/173.

[498] Bu hususta İstishab halisinin birinci dipnotunu bakınız.

[499]

Nisa: 4/23.

[500]

Nisa: 4/22.

[501]

Bakara: 2/219.

[502]

Buhârî, Kit. Cihad, bab: 149, Kit. İ'tisam, bab: 28, Kit. İstıtabe bab: 2; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 1, hn. 4351; Tirmizî, Kit. Hudud, bab: 25, hn. 1458; Nesei, Kit. Tahrir. bab: 14, hn. 4061; İbn Mace, Kit. Hudud, bab: 2, hn. 2535; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 2,7,282, 283, 323, c. V, sh. 231

[503]

Nisa: 4/20.

[504]

Hanbelilerin çoğunluğu, Malikilerin bir kısmı "sözleşmenin gerektirdiği hususlar, nas ile sabit olan hususlar gibidir" diyerek tararlar sözleşmede hakkında nas bulunmayan her türlü şartı ileri sürebilirler şeklinde bir karara varmışlardır. Bunların dışındaki alimler ise, akdin gerektirdiği hususları geniş tutmuşlar ve bunlara ters düşen şartların batıl olacağını söylemişlerdir. Neticede her iki grup da yaklaşık aynı sonuca varmışlardır.

[505]

Şartla sebep anısında ki en belirgin fark, şanın bulunması hükmün bulunmasını gerektirmez. Abdestli olmak namaz kılmayı gerektirmez. Sebebin bulunması ise, hükmün bulunmasını gerektirir. Ancak maninin bulunması halinde sebebin varlığı hükmün varlığını gerektirmez. Mesela vaktin girmesi namazın farzietini, ramazan ayının gelmesi orucun farzietini, sarhoş ediciliğin bulunmasıyla içkinin haramlığı gerçekleşmiş olur. Fakal vakit girmesine rağmen, kul, aklını kaybetmiş olursa namaz farz olmaz... vs.

[506]

Fıkıh alimleri, bu türden olan ve hükmü kuvvetlendiren şartlar ile hükmün unsurları (rüknü) arasında fark olduğunu söylemişler ve bu farkı şöyle izah etmişlerdir. Hükmün unsuru (rüknü) hükmün özünün bir parçası ve onu oluşturan bir ögedir. Bu itibarla hükmün rükününün, hükmün dışında olması mümkün değildir. Hükmün her hangi bir rükünü bulunmadığı takdirde hüküm de bulunmaz. Mesela namazda ayakta durmak, Kur'an okumak, rüku" etmek, secde yapmak namazın rükunları ve onu oluşturan parçalarıdır. Bunlardan her hangi birisi bulunmazsa ortada namaz yoktur. Hükmün şartı ise, hükmün özünün dışında bulunan, bununla beraber hüküm için gerekli olan bir husustur. Şart bulunmamasına rağmen hüküm bulunabilir. Fakat hükümden beklenen neticeler doğmaz. Mesela namazda abdestli olmak, kibleye yönelmek, avret mahallini örtmek namazın şartlarından. Bunlar namazın dışındaki hususlardır. Namazın parçaları değildir. Bu şartların bulunmaması halinde namaz vardır. Fakat kabul edilmez ve ondan beklenen sevap elde edilemez.

[507]

Tirmizî, Kit. Diyal, bab: 9, hn. 140, 1401; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 16, 22

[508]

İbn Mace, Kit: Hudud, bab: 5, hn. 2545

[509]

Tirmizî, Kit. Hudut, Bab: 2, hn. 1424

[510]

Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 16, hn. 4399-4403; İbn Mace, Kit. Talak, bab: 15, hn.2041, 2042; Buharı, Kit. Talak, bab: 11, Kit: Hudud, bab: 22. Buharı bu hadisi Hz.Ali'den mevkuf olarak rivayet etmiştir.

[511]

Buhari, Kit. İ'tikam, bab: 20, Kit: Buyu bab: 60, Kit. Sulh, bab: 8; Müslim, Kit. diye, bab: 17, 18, hn. 1718; Ebû Dâvûd, Kit. Sünnler, bab: 5, hn. 4606

[512]

Enbiya: 21/23.

[513]

İsra: 17/15.

[514]

Bu hususta, "Bedaî es-Sanaî" adlı eserin sahibi Hanefî fıkıh çıkıntından Alaaddin Kaşani şunları söylemektedir: "Eğer bir kadın erkek doktorun bakması haram olan bir yerinden hasta olursa, onu tedavi etmeyi biten bir kadın tedavi eder. Tedavi etmesini bilmiyorsa, öğrenir sonra tedavi eder.

Şayet tedavi etmesini bilen veya öğrenen bir kadın bulunmaz ise ve hasta kadının helak olacağından veya sakat kalacağından yahut tahammül edilemeyecek bir acıya maruz kalacağından korkulursa, işte o zaman erkek bir doktor, bu kadını tedavi edebilir. Fakat sadece tedavi etmesi gereken yeri açabilir ve gücü yettiği ölçüde gözüne kapar. Çünkü şer'an haram olan şeylerin haramlığı zaruret halinde düşer. Fakat zaruret miktarı aşılamaz. Zira hükmün asıl dayanağı zarurettir. Zaruret olmayan yerde helal kıldığı hükmü de yoktur. (Bkz. Bedâi es-Sanaî, c. VI, sn. 2962, Matbaati İmam, Kahire, Mısır).

[515]

Zikredilen bu misalde oruç tutup veya tutmama serbest ise de bu iki şık tam eşit değildir. Ebu Hanife, Şafii ve İmam Malik'e göre oruç tutmaya gücü yeten yolcu veya hastanın oruç tutmaları daha evlâdır. Zira Allah Teala;

"... Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha evladır." (Bakara: 2/184) buyurmuştur. Şayet yolcu veya hasta oruç tutmada zorlanıyorlarsa bunların oruçlarını yemeleri daha evladır. Zira Allah Teala;

"Allah size kolaylık diler. Zorluk dilemez." (Bakara: 2/185) buyurmuştur.

İmam Ahmed bin Hanbele göre ise, her halükarda Ramazanda yolcu veya hastanın oruç tutmamaları daha evladır. Zira Resulullah bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur.

"Allah yasakladığı şeylerin yapılmasını sevdiği kadar, ruhsat verdiği şeylerin de yapılmasını sever."

(Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 108)

[516]

Bakara: 2/54.

[517]

Nesei, Kit. Buyu, bab: 60; Tirmizî, Kit. Buyu, bab: 13, hn. 1232-1233; Ebu Davud, Kit. Buyu, bab: 70, hn. 3503

[518]

Ebu Davud, Kit. Buyu, bab: 70, İm. 3504; Nesei, Kit. Buyu, 60; Tirmizî, Kit. Buyu, bab: 19, hn. 1234

[519]

Nabatlar, asılları arap sonra Araplıklarını kaybeden, dillerini ve dinlerini değiştiren. Şanı ve civarında yaşayan hristiyan oldukları söylenen ve tarımla meşgul olan insanlardır.

[520]

Buharı, Kit. Selem, bab: "

[521]

Buharı, Kit. Selem, bab: 21; Ebu Davud, Kit. Buyu. bab: 57, hn. 3464; Nesei, Kit. Buyu, bab: 62; İbn Mace, Kit. Ticaret, bab: 59; hn. 2282

[522]

Buhari, Kit. Selem bab: 3; Ebu Davud, Kit. Buyu, bab: 57, hn. 3464; Nesei, Kit. Buyu, bab: 62

[523]

Buhari, Kit. Selem, bab: 1-7; Müslim, Kit. Musakat, bab: 127, hn. 604; Nesei, Kit. Buyu, bab: 63; Ebu Davud, Kit. Buyu, bab: 57, hn. 3463; İbn Mace, Kit. el-ticaret, bab: 59; hn. 2280

[524]

Zira yolcu iken orucu yemek bir kolaylık sağlıyorsa da, bütün insanlar oruç tutarken oruç tutması, tek başına oruç tutmasından daha kolaydır. Bu itibarla misafirin orucu yiyebilme ruhsatı kolaylığa mı yoksa zorluğa mı sebep olur, bilinmemektedir ki "misafir kolay seçsin" denilebilir.

[525]

Bakara: 2/52.

[526]

Buhari Kit. Teyemmüm, bab: 1, Kit. Salat, bab: 56, Müslim, Kit. Mesacid, bab: 3, hn. 521

[527]

Hanefiler, yolculukta dört rekatli farzları iki rekat olarak kılmayı "asıl hükmü düşüren" ruhsatlardan saymışlar ve misafirin azimetini seçerek dört rekat kılamayacağını söylemişlerdir. Zira Ya'la bin Ümeyye diyor ki: "Ben Ömer bin Hattab'a dedim ki: Allah Teala; *"Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman, kafirlerin size fenalık yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"* buyuruyor (Nisa, 101) Bu gün ise, insanlar güven içindeler, korku yoktur (namaz niçin kısaltılıyor) Ömer şöyle dedi: "Senin hayret ettiğin bu şeye ben de hayret etmişim ve bunu Resulullah'tan sormuştum. O bana şu cevabı vermişti: "Bu Allah'ın size vermiş olduğu bir sadakadır. Onun sadakasını kabul edin." (Müslim, Kit. Misafirin, bab: 4, hn. 686; Ebu Davud, Kit. Salat, bab: 271, hn. 1199; Tirmizi, Kit. Tefsir, sure 4, hn. 3037) hadis-i şerif yolculuğun düşürücü ruhsatlardan olduğunu göstermektedir.

Şafii ise; yolculukta dört rekatlı farzları iki rekat olarak kılmayı "gerçek ruhsatlardan" saymış ve "yolcunun" iki rekat kılmasına ruhsat vardır. Ancak azimetini seçerek dört rekat kılması daha evladır demiştir. Zira Allah Teala: "Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman kafirlerin size fenalık yapmalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur," buyurmaktadır. "Size bir günah yoktur" ifadesi yolcunun namazı kısaltmasına izin verildiğini gösterir. Kısaltmakla yükümlü olduğunu göstermez. Bu da azimetini seçip namazı tam olarak kılmasının daha evla olduğunu ifade eder. Hanefiler, Safilere cevaben şöyle demişlerdir: "Ayetteki bir günah yoktur ifadesi müminlerin gönlünü hoşnut etmek için zikredilmiştir. Zira onların kalbine namazı kısaltmadan dolayı bir kusur işledikleri hissi gelmiş olabilir. Ayet-i kerime bunu bertaraf etmiş ve namazı kısaltmanın günah olmadığını beyan etmiştir."

[528]

Zira bu hususta Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

"Allah size haram olan şeyleri geniş olarak açıklamıştır. Mecbur kalma durumunuz hariçtir..." (En'am: 6/119). Ayeti kerimde mecbur kalma durumu haramlardan istisna edilmiştir. Bu da mecbur kalandan bu haramların düştüğünü ve mubah olduğunu gösterir. Kişi kendisine mubah olan bu şeyleri bırakır da ölümler veya öldürülür İse, günahkar olur.

[529]

Zira Allah Teala diğer bir ayette şöyle buyurmaktadır:

"Allah size, ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Bir kimse mecbur kalır zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yer ise, ona günah yoktur. Şüphesiz Allah çok affedendir ve çok merhamet edendir." (Bakara: 2/173) ... Ayetteki "Allah çok affedendir" ifadesi, burada zikredilen haramların haraniüğünün düşmediğini ancak zaruret halinde bulunanın bunlardan yemesi durumunda hesaba çekilmeyeceğini beyan etmektedir. Bu da bu haramları yemenin azimet olduğunu ve bunu seçenin günahkâr olmayacağını ifade eder. Hanefiler, ayetteki "Allah çok affedendir" ifadesinin haramlardan yiyen aç kişinin zaruret miktarını tesbitte hata etmesi halinde Allah'ın onu affedeceğini beyan ettiğini söylemişler ve bu ifadenin: "Bu haramlar mecbur kalan insandan düşmez" sonucunu çıkarmanın doğru olamayacağını beyan etmişlerdir.

[530]

Nahl: 16/106.

[531]

Lokman: 31/17.

[532]

Buhari, Kit. Fada'il, bab: 15

[533]

Bukari, Kit. Fedail Eshab-ı Nebi, bab: 5. Buradaki kölelerin Zeyd, Amir, Ebu Fukeyhe, Ubeyd ve Bilal oldukları, kadınların da Hz. Hatice ve Ummul Fadl veya Ummu Eymen yahut Sümeyye oldukları zikredilmektedir. (Bkz. Umdetü'l-Kari, c. XVI, sh. 179)

[534]

Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 180, Daru'l Küttüb, Kahire baskısı; Tefsir Ruhü'l-Meani, c. XIV, sh. 237, İdaretü'l-Muniriyye, Kahire baskısı.

[535]

Fizilali'l-Kuran, c. XIV, sh. 102, Daru'l-Arabiyye, Beyrut baskısı

[536]

Ruhul Meani, c. XIV, sh. 238

[537]

el-Müstedrek li'l Hakim, c. III, sh. 284, bab: Menakıb-ı Bilal; Fizilali'l-Kur'an, c. XIV, sh. 102

[538]

Bkz. Fıkıh Usulü, M. Ebu Zehra, sh. 53, Daru't-Tebliğ, İst; Haşiyetu Şerki't-Menâr, sh. 602-603

[539]

En'am: 6/119.

[540]

Bakara: 2/173.

[541]

Haşiyetu Şerhu'l Menar, sh. 603, Daru's-Saade baskısı.

[542]

Zariyat: 51/56.

[543]

İsra: 17/44.

[544]

Bakara: 2/44, 76; Ali İmran: 3/67 vd.

[545]

İsra: 17/15.

[546]

Hud: 11/25-26.

[547]

Araf: 7/64.

[548]

Araf: 7/65.

[549]

Araf: 7/72.

[550]

Araf: 7/73.

[551]

Araf: 7/77-78.

[552] Araf: 7/80-81.

[553] Hud: 11/82-83.

[554] Araf: 7/85.

[555] Hud: 11/94.

[556] Hud: 11/96-97.

[557] Naziat: 79/20-24.

[558] Araf: 7/136.

[559] Hud: 11/102.

[560] Bakara: 2/214.

[561] Ankebut: 29/2-3.

[562] Ali İmran: 3/173.

[563] Ali İmran: 3/142.

[564] Bakara: 2/155-157.

[565] Ali İmran: 3/186.

[566] Ali İmran: 3/166-167.

[567] Tevbe: 9/126.

[568] Alimler, ikrahı, bakış açılarına göre farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Bu tariflerin önemli olanları şunlardır:

a. İkraah, bir insanın başkasına, rızasını ortadan kaldıran veya iradesini ifsad eden bir zorlamada bulunmasıdır.

b. İkraah, bir insanın başkasına yaptığı zorlamadır. Bu zorlama cebredilen kişinin rızasını yok eder veya iradesini ifsad eder. Fakat yükümlülüğünü ve ehliyetini ortadan kaldırmaz.

c. İkraah, bir insanın başkasına yaptığı zorlamadır. Bu zorlama cebredilen kişide yapılması istenen işi yapmaya itilme hissi doğurur.

d. İkraah, cebir kullanma gücünde olan kişinin başkasını, bir kısım acil cezalarla tehdit etmesi ve tehdit edilenin de kendinden istenilen işi yapmaması halinde korkutulan cezaya uğratılacağına zannı galiyle kanaat getirmesi, akli selim insanların, zorlanan işi veya sözü tercihe şayan görmesidir.

e. İkraah, bir insanın başkasına zarar veya acı veren her hangi bir şeyi yapmasıdır.

[569] el-Muğni li İbn Kudame, c. VII, sh. 119, c. VIII, sh. 196

[570] Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 190

[571] el-Mebcut li es-Serahsi, c. XXIV, sh. 51

[572] A.g.e., c. XXIV, sh. 46

[573] A.g.e., c. XXIV, sh. 45, 46, 47

[574] el-Mebcut c. XXIV, sh. 51; el-Hattabi, Ebu Davud Haşiyesi, c. II, sh. 643

[575] Tefsir, el-Kurtubi, c. X, sh. 190

[576] el-Mebcut li-Serahsi, c. XXIV, sh. 46

[577] Buhari, Kit. el-Ahkam, bab: 1; el-Mebcut, c. XXIV, sh. 45; Tefsir, el-Kurtubî, c. X, sh. 190

[578] Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 190; el-Mebcut, c. XXIV, sh. 46

[579] el-Mebcut, c. XXIV, sh. 50

[580] Bkz. Bedai es-Sanaî, c. IX, sh. 4479-4515; el-Mebcut c. XXIV, sh. 38-156

[581] Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 9-10

[582] Tefsir. el-Kurtubi, c. X, sh. 180-190

[583] el-Muğni, c. VII, sh. 119

[584] el-Muğni, c. VII, sh. 120

[585] Bkz. el-Mebcut li es-Serahsi, c. XXIV, sh. 49-51, Bedal es-Sanaî, c. IX, sh. 4489-4515

[586] Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 9-10

[587] Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 180-190

[588] el-Muğni, c. VII, sh. 120

[589] İsrâ: 17/81.

[590] Nahl: 16/106.

[591] Taha: 20/70-74.

[592] Buruc: 85/4-10.

Resulullah (sav/den Suheyb'in Amrın (ra) rivayet ettiği şu hadisi şerifinde Ashab-ı Uhdudu anlatarak buyuruyor ki: "Bir zaman sizden önce yaşayan insanların bir kralı vardı. Kralın bir sihirbazı bulunuyordu. Sihirbaz ihtiyarlayınca, krala: "Artık ben ihtiyarladım, bana bir çocuk gönder de sihri ona öğreteyim" dedi. Kral, ona sihri öğreteceği bir çocuk gönderdi. Çocuğun yolu üzerinde bir rahib (din adamı) bulunuyordu. Birgün çocuk onun yanına oturup sözlerini dinledi. Rahip gencin hoşuna gitti. Bundan sonra çocuk sihirbaza her gittiğinde rahibe uğruyor, yanında biraz oturuyordu. Çocuk geç kaldığı için sihirbazın yanına varınca onu dövüyordu. Çocuk bu durumu rahibe şikayet etti.

Rahib gence: "Sihirbazdan korktuğun zaman ailem beni alıkoymdu, de. Ailenden korktuğun zaman da sihirbaz beni alıkoymdu, de" diyerek tavsiyede bulundu.

Genç böyle devam ederken, bir gün büyük bir hayvanın insanları bir yere sıkıştırdığını gördü. Genç: "Bugün sihirbazın mı yoksa rahibin mi daha üstün olduğunu öğreneceğim" dedi. Sonra eline bir taş aldı. "Ey Allah'ım! Eğer rahibin yaptığı sihirbazın yaptığından Sana daha sevgili ise bu hayvanı öldür. İnsanlar kurtulup gitsinler." dedi ve elindeki taşı attı. Hayvanı öldürdü. İnsanlar da kurtulup gittiler.

Çocuk rahibe geldi, durumu anlattı. Rahib ona şunları söyledi: "Yavrum, bugün sen artık benden daha üstünsün. Mertebenin nereye ulaştığını görüyorum. Sen yakında zor bir imtihan geçireceksin. İmtihan geçirecek olursan, sakın beni söyleyip ele verme."

Genç âmâları, cüzzamlıları ve diğer hastaları tedavi eder hale geldi. Kralın yakın adamlarından gözleri âmâ olan bir adam, bunu duyunca, birçok hediyelerle birlikte gence geldi. Ona, eğer beni de iyileştirirsen bu hediyelerin hepsi senin olsun dedi.

Genç: "Ben kimseyi iyileştirmiyorum. Ancak Allah iyileştiriyor. Eğer Allah'a iman edersen, Allah'a yalvarırım, O da sana şifa verip iyileştirir." dedi.

Kralın adamı, iman etti. Allah ona şifa verdi. Adam kralın yanına geldi. Her zamanki gibi oturdu. Kral ona; "Gözlerini kim iade etti (açtı) dedi. Adam: Rabbini dedi. Kral: Senin benden başka rabbin var mı? dedi. Adam: Benim de Rabbini, senin de Rabbin Allah'tır dedi.

Kral, adamını tutukladı. Ona durmadan işkence etti. Nihayet adam gencin yerini söyledi. Genç getirildi. Kral, ona: "Yavrum! Öyle bir hale gelmişsin ki körleri ve cüzzamlıları iyileştirmiyormuşsun, şunu ve şunu yapıyorsun dedi.

Çocuk: "Ben kimseyi iyileştirmiyorum. Ancak Allah iyileştiriyor" dedi. Kral bunu da tutukladı ve devamlı işkence etti. Bu da rahibin yerini söyledi. Bunun üzerine rahip de getirildi. Ona: "Dininden dön" denildi. Rahib bu teklifi kabul etmeyip reddetti.

Kral, bir testere istedi. Rahibin başının ortasına koydu, onu biçip iki parçaya ayırdı. Öyle ki parçalan yere düştü.

Sonra kralın adamı getirildi. Ona da "dininden dön" denildi. Fakat adam kabul etmedi. Reddetti. Bunun da başının ortasına testere konuldu, ortadan ikiye biçildi. Her bir parçası yere düştü... .. Nihayet genç getirildi, ona da "dininden dön" denildi. O da kabul etmeyip reddetti. Bunun üzerine kral onu, adamlarından birkaç kişiye teslim etti ve şöyle dedi: "Bunu şu ve şu şekilde olan dağa götürün. Tam tepesine çıktığımız zaman, dininden dönerse döner, dönmezse onu dağdan aşağı atın"

Kralın adamları, çocuğu alıp götürdüler. Dağa çıkardılar. Orada çocuk şöyle dua etti: "Ey Allah'ım. Sen, beni bunların elinden dilediğin şeyle kurtar." Bunun üzerine dağ sallandı, onlar aşağı düştüler. Genç kurtuldu ve krala geldi.

Kral, ona: "Arkadaşların ne yaptı?" dedi. Genç:"Allah, beni onların ellerinden kurtardı" dedi.

Sonra kral, yine genci adamlarından birkaç kişiye teslim etti. Ve onlara: "Bunu bir gemiye bindirin, denizin ortasına götürün. Dininden dönerse döner, yoksa bunu denize atın" dedi.

Kralın adamları oraya götürdüler. Genç orada şöyle dua etti. "Ey Allah'ım! Sen, beni bunların elinden dilediğin bir şeyle kurtar." Bunun üzerine gemi içindekilerle beraber ters döndü. Kralın adamları boğuldu. Genç kurtulup tekrar kralın yanına geldi.

Kral ona: "Arkadaşların ne yaptı?" dedi. Genç; "Allah, beni onların ellerinden kurtardı." dedi.

Genç, krala: "Sana emrettiğimi yapmadıkça, sen beni öldüremezsin" dedi. Kral, ona: "O da ne?" diye sordu.

Genç: "İnsanları açık bir yerde toplarsın. Beni bir ağacın dalına asarsın. Sonra sadakımdan (ok torbamdan) bir ok alır onu yayın ortasına yerleştirirsin. Bundan sonra sen: "Gencin Rabbi Allah'ın adıyla" der ve onu bana atarsın. İşte bunları yaptığın takdirde beni öldürsün" dedi.

Kral, insanları bir meydana topladı. Genci bir dala astı. Sonra onun sadakından bir ok alıp yaya yerleştirdi. Sonra "Gencin Rabbi Allah'ın ismiyle" deyip oku attı. Ok, gencin şakağına isabet etti. Genç elini okun isabet ettiği şakağına koydu ve öldü.

Orada bulunan insanlar: "Gencin Rabbine iman ettik. Gencin Rabbine iman ettik. Gencin Rabbine iman ettik" dediler.

Kralın yanına gidilip, ona: "Kaçındığın şeyi gördün mü? Yemin olsun ki kaçındığın şey başına geldi. İnsanlar iman ettiler" denildi.

Bunun üzerine kral, yol başlarına kanallar kazılmasını emretti. Kanallar kazıldı. Kral, kanalların içinde ateşler yaktırdı ve şöyle dedi: "Dininden dönmeyeni burada kızartın" dedi. Dininden dönmeyene "haydi gir buraya" denildi. Müminler, dinlerinden dönmeyip bu çukurlara düşmeyi tercih ettiler. Nihayet, beraberinde bebeği bulunan bir kadın geldi. Ateşe girmeden çekindi. Bebek ona: "Anneciğim sabret, çünkü sen haklısın" dedi. (.Müslim, Kit. Zühd, hn. 3005; Tirmizi, Kit. Tefsir, Süre 77, hn. 3340; Müsned, İmam Alimed, c. IV, sh. 1

[593] Buhari, Kit. Menakbt, bab: 25, İkraah, bab: 1, Menakıb'ı'l-Ensar, Bab: 29; Ebu Davud, Kit. Cihad, bab: 79, hn. 2649; Müsned, İmam Alimed, c. V, sh. 109-110

[594] Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 317-318

[595] İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 11, hn. 150; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 404; el-Müstedrek, c. III, sh. 284; Haysemi, senedinin güvenilir olduğunu ve İbn Hibban'ın da bunu rivayet ettiğini söylemektedir.

[596] Tefsir el-Kurtubi, c.x, sh. 180-181

[597] Kenzu'l-Ummal Ebi Şeybeden naklen rivayet etmektedir. Bkz. Müsned, İmam Ahmed, kenarında Kenzu'l-Ummal c. V, sh. 278

[598] Siret-i İbnHişam, c. I, sh. 319-320,

[599] Müsned, İmam Ahmed, c. I , sh. 62; İbn Sa'd, c. III, sh. 177; Hayatu's-Sahabe, c. I, sh. 286; el-İsabe, c. VIII. sh. 114; Kenzu'l-Ummal, c. V, sh. 246; Heysemî, "Bu hadisin ravilerinin sağlam olduğunu söylemiş, ancak senette kopukluk bulunduğunu beyan etmiştir." Bkz. Mecmau'z-Zevaid, c. VII, sh. 277

[600] el-Müstedrek li Hakim, c. III, sh. 383, 389; Umdetu'l-Kâri, c. XVI, sh, 179; Mecmau'z-Zevaid, c. IX, sh. 293; Heysemi bu hadisi Taberani'nin de güvenilir kişilerden rivayet ettiğini söylemektedir.

[601] Mecmeu'z-Zevaid, c. IX, sh. 293

[602] İbn Sad, c. III, sh. 177; Kenzu'l-Ummal, c. V, sh. 245; Hayatu's-Sahabe, c. I, sh. 287

[603] Nesei, Kit. İman, bab: 17; İbn Mace, Kit. Mukaddime, bab: 11, hn. 147; el-Müstedrek li Hakim, c. III, sh. 392

[604] İbnMace, Kit. Mukaddime, bab: 11, hn. 153; Heysemi bu hadisin senedinin sahih olduğunu söylemektedir.

[605] İbn Sa'd, c. III, sh. 117; Kenzu'l-Ummal, c. VII, sh. 71; Hayatu's-Sahabe, c. I, sh. 288, bu hadisi Ebi Nuaym Hilve adlı kitabında, İbn Sad, İbn Ebi Şeybe'de hadis kitablarında rivayet etmişlerdir.

[606] Bkz. Farz-ı Kifaye bölümü

[607] Buhari, Kit. Menakibu'l-Ensar, bab: 33; Müslim, Kit. Fedailu's-Sahabe, bab: 13, 2474

[608] Müslim, Kit. Fedailu's-Sahabe, bab: 132, hn. 2473; Müsned, İmam Ahmed, c. V, sh. 175

[609] Ruhul-Meani, c. III, sh. 122, c. XIV, 238; el-Mebсут li's-Serahsi, c. XXIV, sh. 135

[610] Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 189

[611] Bu gazve hicri 4. yılda Seter ayında yapılmıştır. İbn İshak bunun Uhud savaşından sonra olduğu kanaatinde. Gazveye savaşın geçtiği yerin adı verilerek "Zatu'r-Reci" gazvesi denmiştir. Recî', Usfan bölgesine sekiz mil uzakta bir yerin adıdır.

Bu gazve müslüman bir müfreze ile Mudar kabilesinin kolları Adai ve el-Kar toplulukları arasında meydana gelmiştir. Gazvenin sebebi hakkında her ne kadar İbn İshak "Adal ve el-Kar toplulukları Resulullah'dan (sav) kendilerine eğitecek bazı müslümanları istediklerini, daha sonra Huzeyl kabilesiyle yardımlaşarak kendilerine gönderilen bu müslümanlara ihanet ettiklerini söylemekte ise de, Buhari gazvenin sebebinin Resulullah'ın (sav) on kişilik bir müfrezeyi gözcü olarak göndermesi ve düşmanların bu gözcüleri keşfetmeleri olduğunu söylemiştir... / ... Buhari, Kitabu'l-Cihad adlı bölümünde bu gazvenin başlığı olarak şu unvanı zikretmektedir. "Bir insan esir olmayı tercih edebilir mi? Esareti tercih etmeyenler de vardır" Yani bir müslüman ikrah sözkonusu olduğu zaman esareti kabul edebilir mi. Nitekim hadise de zikredileceği gibi Hubeyb bin Adiyy, Zeyd bin Deslne ve Abdullah bin Tarık düşmana teslim olmayı önce kabul etmişler, fakat daha sonra görünüşte dahi kafir olmayı reddedip şehid olmuşlardır. Buna mukabil Asım bin Sabit ve altı arkadaşı daha baştan esareti reddedip, müşriklerle çarpışarak ölmeyi tercih etmişlerdir.

Metinde hadise Buhari'den alınmış ancak kapalı kısımlara açıklık getirmek için Siret-i İbn Hişam, Tarih-i Taberi, Zadu'l-Mead gibi diğer kaynaklardan köşeli parantezler içinde belirtilerek alıntı yapılmıştır.

[612] Umdetu'l-Kâri, c. XIV, sh. 293-294

[613] Sireti İbni Hişam, c. II, sh. 169-183

[614] Siret-i İbni Hişam, c. II, sh. 169-183

[615] Umdetu'l-Kâri, c. XIV, sh. 293-294

[616] Sireti İbn Hişam, c. II, sh. 269-283; Umdetu'l-Kari, c. XIV, sh. 293-294

[617] Buhari, Kit. Cihad, bab: 170 (Metin Buhariden iktibas edilmiştir), Kit. Megazi, bab: 28, Kit. Tevhid, bab: 14; Ebu Davud, Kit. Cihad, bab: 115, hn. 2660; Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 169-183; Tarihi Taberi, c. II, sh. 538-542; Zadu'l Mead, c. I, sh. 366; el-Mebсут li's-Serahsi, c. XXIV, sh. 44

[618] Siret-i İbn Hişam, c. H, sh. 169-183

[619] Fi Zilali'l-Kuran, c. XIV, sh. 133, Darul Arabiyye, Beyrut baskısı

[620] Harratul Vebere, Medine'ye dört mil uzaklıktaki bir yerin adıdır.

[621] Hz. Aişe'nin burada "Biz" demesinin sebebi bir görüşe göre, savaşçıları bu yere kadar uğurlamaya gitmesindedir. Diğer bir görüşe göre ise, burada "biz" demekle müslümanları kastetmiştir.

[622] Müslim, Kit. Cihad, bab: 150, hn. 1818 (Metin Müslime aittir); Tirmizi, Kit. Siyer, bab: 10, hn. 1558; İbnMace, Kit. Cihad, bab: 27, hn. 2832; EbuDavud, Kit. Cihad, bab: 153, hn. 2732; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 149; Darimi, Kit. Siyer, bab: 54

Müslim Sarihi İmam Nevevi bu hadisin akabinde şunları söylemektedir: Bir grup alim bu hadisi olduğu gibi almışlar, buna mukabil İmam Şafii ve diğer alimler şunları söylemişlerdir: "Eğer, kafir, müslümanlar hakkında iyi niyetli ise ve onunla yardımlaşmaya ihtiyaç varsa, müslümanlar onunla yardımlaşabilirler. Çünkü Resulullah Safvan ile müslüman olmasından önce yardımtaşmıştır. Şayet kafir böyle olmazsa onunla yardımlaşılması hoş değildir. Bkz. (Şerhi Nevevi, c. XII, sh. 198-199)

Tirmizi de bazı ilim erbabının bu hadisle amel ettiğini ve bu hadisin hasen ve garib olduğunu söylemiştir. Bkz. Tirmizi, Kit. Siyer, bab: 10, hn. 1558

[623] Mecmeu'z-Zevaid, c. V, sh. 303'de Heysemi bu hadis-i şerifi Taberanî'nin Kebir ve Evsat adlı hadis kitaplarında rivayet ettiğini, hadislerin ravileri içinde bulunan Saîd bin el-Münzirin hadis alimi İbn Hibban tarafından "güvenilir" kişi kabul edildiğini ve diğer ravilerin de güvenilir kişiler olduklarını zikretmiştir.

[624] Müsned, İmam Ahmed c. III, sh. 454; Mecmeu'z-Zevaid, c. V, sh. 331'de Heysemi, bu hadisi İmam Ahmed ve Taberaninin rivayet ettiklerini ve İmam Ahmed'in, ravilerinin güvenilir kişiler olduklarını beyan ettiğini söylemiştir.

[625] Ebu Davud, Kit. Melahim, bnb: 17, hn. 4344; Tirnüzi, Kit. Fiten, bab: 13, hn. 2174; Nesei, Kit. Bey'a, bab: 37; İbnMace, Kit. Fiten, bab: 20, hn. 4011; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 19, 61

[626] Müslim, Kit. Zühd, bab: 1, hn. 2956; Tirmizi, Kit. Zühd, bab: 16, hn. 2324; İbn Mace, Kit. Zühd, bab: 3, hn. 4113; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 197, 323, 389, 485

[627] Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 278, 447; Mecmeu'z-Zevaid, c. VII, sh. 286'da Heysemi, bu hadis-i şerifi İmam Ahmed ve Ebu Yalanın rivayet ettiklerini, raviler için de hadisi Ebu Hureyreden rivayet eden zatın adının zikredilmediğini, diğer ravilerin ise güvenilir olduklarını söylemiştir.

[628] Hacc: 22/11.

2. İslâm'dan Dönmeye Zorlananın Ruhsatı Tercih Etmesi:

İkrah Karşısında Dinini Değiştiren:

Mezheblere Göre Dinden Çıkmaya Zorlananın Hükümü

1. Hanefî Mezhebine Göre:

2. Maliki Mezhebine Göre:

3. Hanbeli Mezhebine Göre:

4. Şafii Mezhebine Göre:

KAFİR BİR İNSANI MÜSLÜMAN OLMAYA ZORLAMAK:

1. Kanı Her Zaman Helal Olan Kafirler

2. Öldürülmeleri Caiz Olmayan Kâfirler

Mezheblere Göre Cizye Hükümüne Tabi Olanlar:

Mezheblere Göre Cizyenin Miktarı:

a. Hanefî Mezhebine Göre:

b. Şafii Mezhebine Göre:

c. Maliki Mezhebine Göre:

Mezheblere Göre Kafir Bir İnsanı Müslüman Olmaya Zorlamak

1. Hanefî Mezhebi:

2. Şafii Mezhebine Göre:

3. Hanbeli Mezhebine Göre:

MASUM BİR İNSANI ÖLDÜRMEYE ZORLAMAK

Mezheblere Göre Masum Bir İnsanı Öldürmeye Zorlamanın Hükümü

1. Hanefî Mezhebine Göre:

2. Şafii Mezhebine Göre:

3. Maliki Mezhebine Göre:

4. Hanbeli Mezhebine Göre:

ZİNA ETMEYE ZORLAMAK

a. İkrah Neticesinde Kadının Zina Etmesi:

Mezheblere Göre İkrahla (Zorlama ile) Zina Edenin Durumu

1. Hanefî Mezhebine Göre:

2. Şafii Mezhebine Göre Zinaya Zorlanmanın Hükümü:

3. Maliki Mezhebine Göre Zinaya Zorlananın Hükümü:

4. Hanbeli Mezhebi'ne Göre Zinaya Zorlananın Hükümü:

EVLENMEYE ZORLAMAK

a. Evlenme Zorla Erkeğe Kabul Ettirilirse:

b. Evlenme Zorla Kadına Kabul Ettirilirse:

Babanın Kızını Cebren Evlendirmesi:

3. Babanın Dul Olan Küçük (Baliğ Olmayan) Kızını Evlendirmesi:

Kadının Evlenmesinde Velinin Yeri:

BOŞAMAYA ZORLAMAK

NEFSİ MÜDAFAA (KİŞİNİN KENDİNİ SAVUNMASI)

1. İslâm'ın Himayesi:

2. Himaye Edilme Haklarını Kaybedenler:

3. Nefsi Müdafaa Hakkı ve Kapsamı:

A. Müslümanın Dinini Savunması:

B. Müslümanın Canını Savunması:

C. Müslümanın Irz ve Namusunu Savunması:

D. Müslümanın Malını Savunması:

E. Müslümanın Başka Bir Müslümanı Savunması:

Mezheb Âlimlerine Göre Nefsi Müdafaa:

Hanefî Mezhebine Göre:

Şafii Mezhebine Göre:

2. Şafii Mezhebine Göre Nefsi Müdafaanın Sınırı:

3. Şafii Mezhebine Göre Nefsi Müdafaadan Doğacak Sorumluluk:

Hanbeli Mezhebine Göre Nefsi Müdafaa

c. Hanbeli Mezhebine Göre Kişinin Namusunu Savunmasının Hükümü:

2. Hanbeli Mezhebine Göre Nefsi Müdafaanın Sınırı:

3. Hanbeli Mezhebine Göre Nefsi Müdafaadan Doğabilecek Sorumluluk:

Maliki Mezhebine Göre Nefsi Müdafaa

ZARURET HALİ

1. Zaruret Hali:

2. Zarurettten Doğan Ruhsatlar:

Zaruret Halinde Mubah Olacakları Kur'an'da Beyan Edilen Haramlar:

3. Ruhsatların Sınırı:

A. Ötmeyi Önleyecek Miktarda Yemek İttifakla Caizdir.

B. Doyduktan Sonra Yemek İttifakla Caiz Değildir:

C. Doyuncaya Kadar Yeme İse ihtilaf Konusudur:

D. Bu Haramlardan Alıp Azık Olarak Götürmenin Hükümü:

4. Ruhsatlardan İstifadenin Hükümü:

5- Ruhsatlardan İstifade Etmeyi Engelleyen Haller:

Zaruret Halinde Mubah Olacakları Beyan Edilmeyen Haramlar:

1. İçki İçmek:

2. İnsan Eti Yemek

Başkalarına Ait Olan Mallardan İstifade:

A. Ağaç Üzerindeki Meyvalardan Yemek:

B. Tarladaki Ekin Ve Benzeri Şeylerden Yemek:

C. Hayvanları Sağıp Sütünü İçmek:

HARAMLARLA TEDAVİ EDİLMENİN HÜKMÜ

1. Haramların Tedavi Vasıtası Olamayacağını Beyan Eden Hadisler:

2. İçki ile Tedavi Edilemeyeceğini Beyan Eden Hadisler:

Mezheplere Göre Haramlarla Tedavinin Hükümü

1. Hanefi Mezhebine Göre:

2. Şafii Mezhebinde İki Görüş Zikredilmektedir:

3. Hanbeli Mezhebine Göre:

4. Maliki Mezhebine Göre:

Deve İdrarı İle Tedavi Edilmenin Hükümü:

İSLAM'DA YALAN SÖYLEMENİN HUKUKU:

4. BÖLÜM

DİNİ HÜKÜMLERİN MUHATAPLARI

(EL MAHKÛMUN ALEYH)

DİNİ HÜKÜMLERİN MUHATAPLARI

(EL MAHKÛMUN ALEYH)

1. Bir Fiille Yükümlü Olmanın Sıhhatine Dair Şartlar:

A. Fiil, Mükellef Tarafından Tam Olarak Bilinmelidir.

B. Mükellefin Yükümlü Olduğu Fiil, Güç Yetirdiği Bir Fiil Olmalıdır.

2. Hukukullah, Hukukul-İbad (Allah'ın Hakları, Kulların Hakları):

1. Yalnız Allah'ın Hakkı Olan Fiiller (yükümlülükler):

Tarifi:

Hükümü:

Çeşitleri:

2. Yalnız Kul Hakkı Olan Fiiller:

3. Her İkisinin Karışımı Olan ve Allah'ın Hakkı Ağır Basan Fiiller:

4. Her İki Hakkın Karışımı Olan ve Kul Hakkı Ağır Basan Fiiller:

el-Mahkumun Aleyh (Mükellef):

Yükümlü Olmanın Sıhhatine Dair Şartlar:

Ehliyet:

1. Hak Ehliyeti (Vucup Ehliyeti):

Malvarlığı (Zimmet):

A. Ceninin, (Annesinin Karnındaki Bebeğin) Hak Ehliyeti:

B. Diri Doğan Çocuğun Ehliyeti:

2. Tasarruf (Fiil) Ehliyeti:

A. Tasarruf Ehliyetine Kimler Sahiptir:

A. Dönemler:

B. Selahiyetler:

C. Yükümlülükler:

Birinci Dönem:

A. Kul Hakkı Olan Yükümlülüklerin:

B. Allah Hakkı Olan Yükümlülüklerin:

İkinci Dönem: Temyiz Gücüne Sahip Olma Dönemi:

Üçüncü Dönem: Ergenlik Çağına Ulaşma Dönemi

Dördüncü Dönem: Rüşde Erme Dönemidir

Fiil Ehliyetini Zedeleyen Arızalar

1. Semavi Arızalar

2. Kulun Sebep Olduğu Arızalar

Semavi Arızalar

1. Delilik:

Hükmü:

2. Bunaklık (Ateş: Akli Dengeyi Kaybetmek)

Deli Ve Bunağın Hacir Altına Alınmaları (Kısıtlılık Hükmünün Uygulanması)

3. Unutkanlık

A. Kul Hakları:

B. Allah'ın Hakları:

4. Uyumak Ve Bayılmak

5. Diğer Hastalıklar

A. Hastanın Mahcur (kısıtlı) Sayılması:

B. Hastanın Evlenmesi:

C. Hastanın Karısını Boşaması:

6. Ölüm:

Kulun Sebep Olduğu Arızalar (Semavi Olmayan Arızalar):

1. Cehalet (Bilmemek)

A. İslâm Diyarında (Daru'l-İslâmda) Yaşayanın Cehaleti:

B. Daru'l Harpte Yaşayanın Cehaleti:

2. Hata (Kasıtlı Olmama)

A. Hatanın hükmü:

B. Hata Nerelerde Mazeret Sayılır:

C. Hatanın çeşitleri:

3. Şaka:

Hükmü:

4. Sarhoşluk:

A. Mubah Yolla Sarhoş Olmak:

B. Haram yolla sarhoş olmak:

A. Sözlü Tasassurfları:

B. İşle Yaptığı Tasarrufları:

5. Sefihlik (Savurganlık, Beyinsizlik)

A. Ergenlik Çağına Sefih olarak Erenin Durumu:

C. Rüşd Nedir Ve Nasıl Bilinir:

B. Sefihin Hacir Altına Alınması (Kısıtlı Olması)

a. Cumhur Ulemaya Göre:

b) Ebu Hanife Ve Züfer'e Göre İse:

6. İkraah (Zorlama, Cebretme)

A. İkraahın Sözlü Tasarruflara Tesiri:

B. İkraahın İşle Yapılan Tasarruflara Tesiri:

İçtihad Etme Meselesi:

Müctehidin Şartları

1) Arapçayı Bilmek:

2. Kur'ân'ı Bilmek:

3. Sünneti Bilmek:

4. İcma Bulunan Konulan Bilmek:

5. Kıyas Yapmayı Bilmek:

6. Şeriatın Gayesini Bilmek:

A. Ferdleri Arındırmak:

B. Adaleti Sağlamak:

C. Kulların Menfaatini Gözetme:

A. Din:

B. Can Güvenliği:

C. Akli Himaye:

D. Soyun Korunması:

E. Malı Koruma:

7. Doğru Anlayışlı ve İyi Takdirli Olmak:

8. Samimi Olmak ve İtikaden Sağlam Olmak:

Müctehidlerin Dereceleri:

[1. Bağımsız Mutlak Müctehidler \(Şeriatta Müctehid\)](#)

[2. Müntesih Müctehidler:](#)

[3. Mezhebte Müctehidler:](#)

[4- Tercihde Müctehidler:](#)

[Taklid Eden Fıkıhçıların Dereceleri:](#)

[1. Muhafazakârlar](#)

[2. Taklid Edenler \(Mukallidler\)](#)

[Nerelerde İctihad Caizdir:](#)

[1- Hakkında Kesin Nas Bulunan Hükümler.](#)

[2- Hakkında Kesin Değil Zanni Deliller Bulunan Konular.](#)

[3- Haklarında Hiç Nas Bulunmayan Meseleler.](#)

[İctihad Kapısının Açık Veya Kapalı Olması:](#)

[İctihad Etmenin Hükümü:](#)

[İctihadı Bozma, İctihaddan Dönme:](#)

[İctihadın Bölünmesi \(Meselede İctihad\):](#)

[Fetva Verme](#)

[1. Kavramı:](#)

[2. Fetva Veren Müftülerin Dereceleri:](#)

[Müftülerde Aranan Müsterek Şartlar:](#)

[Mutlak Müctehid Olan Müftülerde Aranan Şartlar:](#)

[Kısmen Müctehid Olan Müftülerde Aranan Özel Şartlar:](#)

[Taklid Etine Meselesi](#)

[Taklidin Hükümü:](#)

[Müctehid Alimleri Taklid:](#)

[5. BÖLÜM](#)

[HÜKÜM ÇIKARMA YOLLARI](#)

[TURUK-U İSTİNBAT EL-AHKAM \(HÜKÜM ÇIKARMA YOLLARI\)](#)

[Dil Kuralları:](#)

[Şer'i Kaideler:](#)

[DİL KURALLARI:](#)

[1- Kelimelerin Manalara Konulmaları:](#)

[a. Hass Kelimeler:](#)

[b. Âmm Kelimeler:](#)

[c. Müsterek Kelimeler:](#)

[Hass Kelimeler:](#)

[1. Has Kelimelerin Hükümü:](#)

[2. Hass Kelimelerin Kısımları:](#)

[A. Mutlak Olan Hass Kelimeler:](#)

[Mutlak Olan Hass Kelimelerin Hükümü:](#)

[B. Mukayyed Olan Hass Kelimeler:](#)

[1\) Her İki Nassın Da Sebepleri Ve Hükümleri Aynı Olursa:](#)

[2\) Her İki Nassda Da Sebepler Aynı, Fakat Hükümler Farklı Olursa:](#)

[Emirler:](#)

[A. Emrin Kavramı:](#)

[B. Emir İfade Eden Formüller \(Kipler\):](#)

[Emir Maddesi:](#)

[Yazmak Maddesi:](#)

[1\) Emrin İfade Ettiği Hüküm:](#)

[Yasaklardan Sonra Zikredilen Emrin Hükümü:](#)

[Nehiyler \(Yasaklar\)](#)

[A. Nehyin Kavramı :](#)

[B. Nehyi İfade Eden Formüller: \(Kipler\)](#)

[C. Nehyin ifade Ettiği Hüküm:](#)

[D. Emrin Ve Nehyin Aciliyet İfade Edip Etmemesi:](#)

[E. Emir Ve Nehyin Aslında Tekrar İfade Edip Veya Etmemeleri](#)

[F. Nehiylerin İbadetlerde Ve Muamelattaki Fonksiyonu:](#)

[Âmm Kelimeler \(Genel Anlam İfade Eden Kelimeler\)](#)

[1. Âmm Kelimelerin Kavramı:](#)

[2. Hangi Kelimeler Âmmdir:](#)

[3. Âmm Kelimeler Bütün Fertlerini Kapsarlar:](#)

4. Âmm Kelimeler Fertelerini Kesin Mi Yoksa Zanni Mi Kapsarlar?

[C. Bu İhtilafdan Doğan Sonuçlar zetle Şunlardır:](#)

[5. Amm Kelimelerin Bazı Fertlerini İttifakla Kapsamadıklarını Gösteren Deliller](#)

[A. Müstakil Bir Cümle Şeklinde Zikredilen Deliller:](#)

[B. Müstakil Bir Cümle Şeklinde Zikredilmeyen Deliller:](#)

[C. Yazılı Olmayan Deliller:](#)

[Tahsis, Kasr, Nesih:](#)

[1. Cumhuri Ulemanın Görüşü:](#)

[A. Muhassis Deliller \(Hükmü zellestiren Deliller\)](#)

[B. Nasih Deliller \(Hükmü Bozan Deliller\)](#)

[2. Hanefilerin Görüşü:](#)

[A. Kasır Deliller:](#)

[a. İstisna:](#)

[b. Şart:](#)

[c. Sıfat:](#)

[B. Muhassis Deliller \(Tahsis eden deliller\)](#)

[C. Nasih Deliller:](#)

[Nesh ile Tahsis Arasındaki Fark:](#)

[Müşterek Kelimeler:](#)

[1. Müşterekin Kavramı:](#)

[2. Müşterek Kelimelerin Türeyiş Sebebi:](#)

2. İslâm'dan Dönmeye Zorlananın Ruhsatı Tercih Etmesi:

Bir müslüman ağır tehditlerle Allah'ı inkâra zorlanırsa kalbi imanla mamur olduğu halde lisanen dinden çıktığını söyleyebilir. Buna delil olarak Şunları zikretmek mümkündür:

A. Allah Teala Şöyle buyuruyor:

"Kalbi imanla mamur olduğu halde, inkhara zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder, kalbini inkâra açık tutarsa,. Allah'ın gazabı onların üzerinedir. Bunlara büyük bir azap vardır."^[1] Görüldüğü gibi âyet-i celilede "kalbi imanla dolu olduğu halde inkara zorlananların inkâr etmeleri halinde bu durumdan sorumlu olmayacaklarını bildirmektedir. Yukarıda zikredilen âyet-i celilenin Ammar bin Yasir hakkında nazil olduğunu söyleyen İbn Hişam diyor ki:

"Ammar bin Yasir ve annesi Sümeyye Allah yolunda işkence edilen ilk mslmanlardandı. Sonra Ammar kalbi imanla dolu olduğu halde diliyle kâfirlerin istedikleri biçimde inkâr etmek zorunda kaldı ve yukarıda geçen âyet bunun hakkında nazil oldu."^[2] Ebu Ubeyde bin Muhammed diyor ki:

"Müşrikler Ammar'ı yakaladılar. O'nu Resulullah'a sövüp, putlarını vmeden bırakmadılar. Ammar, Resulullah'a gelince, Resulullah: "Ne var?" diye sordu. Ammar: "Kötü bir Şey oldu ya Resulullah! Sana dil uzatmadıka ve putlarını vmedike beni bırakmadılar." dedi. Resulullah:

"Kalbini nasıl buluyorsun?" diye sordu. Ammar;

"Kalbimi imanla mamur buluyorum" dedi. Bunun zerine Resulullah:

"Tekrar aynı Şekilde davranırlarsa, sen de yaptığın gibi davran" buyurdu.^[3]

İbn Sad'dan rivayet ediliyor ki; "Peygamber efendimiz (s.a.v.) Ammar'la karşılaştı. Aramar ağlıyordu. Resulullah onun gözyaŐlarını sildi ve Şöyle buyurdu:

"Kâfirler seni yakalayıp, suya soktular. Sen de onlara Şöyle Şöyle dedin. Şayet onlar tekrar aynı Şekilde davranırlarsa, sen de onlara o sözleri söyle."^[4]

B. Ebu Zer el-Gıfari de Peygamberimizin (s.a.v.) zorlama neticesinde söylenen veya yapılan işlerden kişinin sorumlu olmayacağını bildirdiği Şu hadisi rivayet etmektedir:

"Şüphesiz ki Allah, mmetinden meydana gelecek hatanın, unutmanın ve onlara zorla yaptırılacak hususların sorumluluğunu bağışlamıştır."^[5] Abdullah bin Abbas'tan nakledilen bir başka rivayette ise, Peygamber efendimiz (s.a.v.) Şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki Allah, mmetinden, hata etmenin, unutmanın ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır."^[6]

Bu iki sahabeden rivayet edilen hadis-i Şerif ruhsatın temel delillerindedir.

C. Said bin Cübeyr diyor ki: "Abdullah bin Abbas'a dedim ki: "Müşrikler Resulullah'ın (s.a.v.) sahabelerine dinlerini terketmede mazur sayılabilecekleri derecede mi işkence ediyorlardı? Abdullah bin Abbas Şu cevabı verdi: "Evet, onlar müslümanlardan birini alıyor, istediklerini syletinceye kadar onu dövüyor, a ve susuz bırakıyorlardı. Öyleki o müslüman, karşılaştığı işkencelerden dolayı yerinden doğrulup oturamaz oluyordu. Ona: "Senin ilahın Allah değil, Lat ve Uzza adlı putlardır" diyorlardı. O da: "Evet" demek zorunda kalıyordu. Hatta yanlarından hamam böcekleri geçtiği zaman müşrikler: "Allah dışında bu böcek senin ilahın mıdır" diye soruyorlar, işkence edilen müslüman da kendisini onların elinden kurtarmak için: "Evet" demek zorunda kalıyordu. Zira müşrikler, işkence ettikleri müslümanları komalık ediyorlardı."^[7] Zikredilen bu

olayda sahabe-i kiramdan bazılarının ikrah karşısında meşru ruhsatı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

D. Ruhsat hususunda sahabelerden Abu'd-Derda şöyle diyor: "Biz bir kısım insanların yüzüne güleriz. Fakat kalbimiz onlara lanet okur."^[8]

E. Abdullah bin Ömer diyor ki: "Bir gün Haccac-ı Zalim, hutbe okurken karşı çıkılması gereken sözler söylediğini işittim. O'na müdahale edip, sözlerini düzeltmek istedim, fakat Resulullah (s.a.v.)'in şu sözünü hatırlayınca vazgeçtim. Resulullah şöyle buyurmuştu:

"Bir mümine kendisini zillete düşürmek yakışmaz."

"Ey Allah'ın Rasulü, bir mümin kendisini nasıl zillete düşürür?" diye sordum. Resulullah:

"Kendisini altından kalkamayacağı bir belaya sürükleyerek düşürür" buyurdu.^[9]

Bu hadis-i şerif, aceleci olan, korkaklıkla tedbiri birbirinden ayıramayan ve iradesi zayıf olduğu için kendisine hakim olamayıp derhal hadiselerle giren, sonunda da aceleciliğinden dolayı her şeyi alt üst eden insanları eğitmekte, acizliğini haddini bilmesi gerektiğini bizlere öğretmektedir. Yoksa, bu hadisten "iyiliği emredip kötülüğe mani olma görevinden kaçınma anlamını çıkarmak elbetteki doğru değildir. Bu husustaki âyet ve hadisler açıktır.

F. Hz. Ömer döneminde şöyle bir olay vuku bulmuştu: Ebu Rafi diyor ki, "Ömer bin Hattab (r.a.) Roma İmparatorluğu ile savaşmak üzere asker gönderdi. Ordunun içinde Resulullah'ın sahabelerinden olan Abdullah bin Huzafe es-Sehmi de bulunuyordu. Rumlar bunları esir ettiler ve Abdullah bin Huzafe'yi alıp krallarına götürdüler. O'na: "Bu Muhammed'in arkadaşlarından biridir" dediler. Azgın kral, Abdullah'a: "Hristiyan ol, seni tahtıma ve tacıma ortak ederim" dedi. Abdullah da ona: "Sen bana bütün sahip olduğun şeyleri ve arapların sahip oldukları her şeyi versen de Hz. Muhammed'in dininden bir göz kırpmaya kadar dahi olsa dönmem" cevabını verdi. Kral ona: "Öyleyse seni öldürecekim" dedi. Abdullah: "Bildiyini yap" dedi. Kral Abdullah'ın yüksek bir yere bağlanmasını emretti. Okçularına: "Bunun el ve ayaklarının yanlarına oklar atın" dedi. Durum böyle iken kral, sürekli Abdullah'a tekliflerde bulunuyordu. Abdullah bunları reddetti. Sonra kral, indirilmesini emretti. Abdullah indirildi. Kral bir kazan isteyip içine su doldurttu. Kaynayınca kadar altını yaktırdı. Sonra diğer müslüman esirlerden iki kişiyi istedi. Onlardan birine hristiyan olmasını teklif etti. Kahraman esir bunu reddetti. Sonra onu sıcak suyun içine koyup yaktı ve Abdullah'ın da o kazana atılmasını emretti. Abdullah getirilirken ağladı. Krala: "Bu ağlıyor" denildi. Kral Abdullah'ın sızlandığını zannederek: "Geri getirin" dedi. Tekrar ona hristiyan olmasını teklif etti. Abdullah reddetti. Kral: "O halde niçin ağlıyorsun" dedi. Abdullah ona şu cevabı verdi: "Beni ağlatan içimden geçirdiğim şu düşüncedir. Ben kendi kendime diyorum ki, sen bedenindeki tüyler sayısınca canının olmasını ve onları Allah yolunda vermeyi istiyordun. Halbuki şimdi kazana atılacak ve yok edileceksin."

Tağut kral Abdullah'a: "Benim başımı öp, seni serbest bırakayım" dedi. Abdullah bütün müslüman esirleri de serbest bırakır mısın?" diye sorunca kral: "Bütün müslüman esirleri de serbest bırakacağım" cevabını verdi.

Abdullah diyor ki: "Bu cevaptan sonra kendi kendime şöyle dedim: Bu bir Allah'ın düşmanı. Benim için o kadar önemli değil, öpeyim başım da beni. ve bütün müslüman esirleri serbest bıraksın."

Abdullah krala yaklaşmış başını öptü. Kral bütün esirleri Abdullah'a teslim etti. Abdullah esirlerle Hz. Ömer'e geldi ve durumu anlattı. Bunun üzerine

Hz. Ömer: "Abdullah bin Huzafe'nin başını her müslüman öpmelidir. İlk ben öpüyorum dedi ve kalkıp Abdullah'ın başını öptü."^[10]

G. Peygamber efendimiz (s.a.v.) İslâm'ın izzetine halel getirecek herhangi bir yardımı müşriklerden kabul etmemiş ve reddetmiştir. Azimet bölümünde buna dair misaller zikredilmiştir.

Buna mukabil Resulullah'ın müşriklerle İslâm'ın izzetine gölge düşürmeyecek ve müslümanların menfaatini tahakkuk ettirecek durumlarda yardımlaştığı vakidir. İşte Mekke fethinden sonra İslâm'ın hakimiyetini sağladığı dönemde Resulullah, Safvan bin Ümeyye müslüman olmadan önce onunla aşağıda zikredildiği şekliyle yardımlaşmış ve ona ganimetten mal vermiştir.

"Safvan'ın babası Ümeyye bin Halef, Bedir savaşında öldürüldüğü için Safvan, müslümanların en katı düşmanlarındandı. Öyleki Zatu'r-Reci'

gazvesinde esir düşen Zeyd bin Desine'yi satın alarak babası Ümeyye yerine kölesi Nistas vasıtasıyla öldürmüştür."^[11]

Müslümanlar fethetmek için Mekke'yi kuşattıkları zaman daha önce bunları yapan Safvan, Mekke'yi terk edip gemiyle Yemen'e gitmek üzere Cidde'ye kaçmıştı. Bunun üzerine Umeyr bin Vehb Resulullah'a gelerek:

"Ey Allah'ın Rasulü, Safvan bin Ümeyye kavminin efendisidir. Denize sığınmak için senden kaçtı. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Sen O'na eman ver" dedi. Peygamber efendimiz:

"Ona eman verdim, o serbesttir" buyurdu. Bunun üzerine Umeyr;

"Ey Allah'ın Resulü, bana eman verdiğini belirtecek bir alamet ver" dedi. Resulullah da ona Mekke'yi fethederken sardığı sarığını verdi. Umeyr sarığı alıp Safvan'a yetiştirdi ve ona:

"Bu, Resulullah'ın sana verdiği emana bir alamettir. Bunu o maksatla getirdim" dedi. Safvan ona:

"Vay haline. Benden uzak dur. Benimle konuşma" dedi. Umeyr:

"Ey Safvan, o senin amcazaden-dir. Onun şerefi senin şerefin ve onun mülkü senin mülkün demektir" dedi. Safvan: "Onun beni öldüreceğinden korkuyorum" dedi. Umeyr: "O, bu düşündüğünden çok uzaktır. Halim ve selimdir. İkrâmı seven biridir" cevabını verdi.

Nihayet Umeyr, Safvan'ı alıp Resulullah'ın huzuruna getirdi. Safvan Resulullah'a:

"Bu adam senin bana eman verdiğini zannediyor" dedi. Resulullah:

"Doğru söylüyor" buyurdu. Safvan:

"Beni bu hususta "İslâm'ı kabul etmede" iki ay serbest bırak" dedi. Resulullah da:

"Sen dört ay serbestsin" cevabını verdi."^[12]

İşte verilen bu süre içerisinde Resulullah Hevazin kabilesiyle savaşmak için hazırlık yapıyordu. Resulullah'a, Safvan'ın zırh ve silahları olduğu anlatıldı. Safvan daha müşrik iken Resulullah birini ona gönderdi ve:

"Ey Ebu Umeyye, yarın düşmanımızla savaşmamız için silahlarımızı bize emanet olarak ver" dedi. Safvan:

"Ey Muhammed. Gasbederek mi almak istiyorsun" diye sorunca, Resulullah:

"Hayır, emanet olarak ve sana iadesi garanti edilerek" cevabını verdi. Bunun üzerine Safvan:

"Bunun bir mahzuru yok" dedi ve Resulullah'a yüz adet zırh ve yeteri kadar savaş aleti verdi. ^[13]

Müslümanlar Huneyn savaşında evvela yenilip geri çekilince kalbinde müslümanlara karşı kini olan herkes müslümanların aleyhine sevindiklerini ifade eden sözler söylemeye başladı. Mesela Ebu Süfyan bir Harb: "Bunların mağlubiyetinin ardı kesilmez, denize kadar ulaşır" dedi. Safvan'ın kardeşi Kelede bin Hanbeh "Dikkat. Bugün sihir bozuldu" diye bağırdı. Bunun üzerine Safvan: "Sus! Allah ağzını kırınsın. Allah'a yemin olsun ki, Kureyş'ten birinin beni terbiye etmesi Hevazın kabilesinden birinin terbiye etmesinden daha sevimlidir" dedi. Savaşın sonunda müslümanlar galip geldi. Resulullah ganimet mallarından müllefe-i kuluba (kalbleri İslama ısındırılmak istenenlere.) mal verdi.

Mesela Ebu Süfyan ve Safvan'a yüzer deve verdi. ^[14]

Daha sonraki tarihlerde Ebu Cehil'in oğlu İkrime ve Savfan bin Ümeyye de müslüman oldular. ^[15]

H. Resulullah'ın Savaşta yahudilerle de yardımlaşıp onlara ganimetten pay verdiği rivayet edilmektedir.

Bu hususta Ebu İsa et-Tirmîzî der ki: "Zühri'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) kendisiyle birlikte savaşan yahudilere ganimetten pay vermiştir. ^[16]

İ. İdarecilik sanatının önderi ve İslâm'a ters düşmeyecek şekilde hoşgörülü olan Peygamberimiz, idarecilik hususunda da dinde ruhsat olduğunu bize öğretmiştir.

Hz. Aişe'den rivayet ediliyor ki: "Bir adam Peygamber efendimizle görüşmek için izin istedi. ^[17] Resulullah onu görünce:

"Bu adam kabilesinin ne kötü bir insanıdır. Bu kişi kabilesinin ne kötü bir evladıdır" buyurdu. Bu zat gelip Peygamberin yanına oturunca, Resulullah ona güler yüz gösterdi ve onu hoş karşıladı. Adam gidince Hz. Aişe Peygamber efendimize şunu sordu:

"Ey Allah'ın Rasulü. Adamı gördüğünde onun hakkında şöyle şöyle dedin. Sonra yanına gelince ona güler yüz gösterdin ve onu hoş karşıladın." Resulullah şöyle buyurdu:

"Ey Aişe! Benim ne zaman pervasızca konuştuğumu gördün? Kıyamet gününde Allah katında Ademoğlunun en kötüsü, şerrinden korkulup da uzak durulan kimsedir. ^[18]

Diğer bir rivayette hadisin sonu şöyledir:

"... İnsanların en kötüsü dillerinin şerrinden kaçınılarak kendilerine ikram edilenlerdir. ^[19]

Bu hadisi yorumlayan âlimler, hadisin insanları idarede temel bir esas teşkil ettiğini, kafirin, fasıkın ve zalimin gıyabında konuşmanın caiz olduğunu gösterdiğini, ayrıca hayasızlıktan çekinilen kimsenin idare edilmesinin de caiz olduğunu beyan ettiğini söylemişlerdir.

İmam Ahmed'in Müsned'inde rivayet edilen bir başka hadis-i şerifte ise: "Hz. Aişe şöyle buyuruyor: "Bir adam Resulullah'la görüşme izni istedi. Resulullah onun için şöyle buyurdu:

"Bu kabilesinin ne kötü bir evladıdır" o adam Resulullah'ın yanına gelince, adama yumuşak davrandı ve onu hoş karşıladı. Adam çıkıp gittikten sonra başka bir adam görüşme izni istedi. Resulullah bunun için ise:

"Kavminin ne güzel evladıdır" dedi. Resulullah'ın yanına gelince onu diğer adam kadar sıcak karşılamadı ve ona fazla iltifat göstermedi. Bu adam da çıkınca dedim ki: "Ey Allah'ın Rasulü! İlk adam izin istedi. Onun hakkında bazı şeyler söyledin, sonra da ona yumuşak davrandın ve onu iyi karşıladın. İkinci adam için de bazı şeyler söyledin fakat ona diğerine gösterdiğin iltifatı göstermedin. Resulullah şu cevabı verdi:

"Ey Aişe! İnsanların en kötüsü hayasızlığından dolayı kendisinden kaçınılandır. ^[20]

J. Ruhsata misal olarak Resulullah (s.a.v.)'ın Taif'den dönerken Mut'im bin Adi'den yardım istemesi zikredilmektedir:

İbn İshak diyor ki: "Resulullah'ın zevcesi Hatice ile amcası Ebu Talib hicretten üç yıl önce aynı sene içinde ölmüşlerdi. Resulullah'ın samimi yardımcı ve dert ortağı olan Hz. Hatice'nin ve yine Resulullah'ın desteği, himayecisi, kavmine karşı savunucusu ve yardımcısı olan amcası Ebu

Talib'in ölmeleri neticesinde Resulullah'a arka arkaya felaketler gelmeye başlamıştı. ^[21] Öyle ki, Ebu Talib ölünce Kureyşliler, Resulullah'a amcası hayatta iken yapmadıkları eziyetleri yapmaya başladılar. Bunun üzerine Resulullah Taif şehrine gitti. Orada yaşayan Sakif oğullarından kavmine karşı kendisine yardım etmelerini ve eziyetlerine engel olmalarını istedi, Resulullah Allah tarafından kendisine gönderilen hak dinin Sakif oğulları tarafından kabul edileceğini ümit ediyordu. Resulullah bunlara yalnız başına gitmişti.

Resulullah Taife varınca, Sakifoğullarının en ileri gelenleri ve efendileri olan Abdüyaleyl bin Amr, Mesud bin Amr, Hubeyb bin Amr isimli üç kardeşin yanına gitti, bu kardeşlerden biri, Kureyş kabilesinin Cumahoğullarından bir kadınla evliydi. Resulullah varıp yanlarına oturdu. Onları Allah'a iman etmeye davet etti. Onlara geli sebebinin anlattı. İslâmı yayması için onlardan yardım istediğini, kavminden kendine engel olanlara karşı kendisiyle olmalarını arzuladığını söyledi. Üç kardeşten biri Resulullah'a şu cevabı verdi: "Şayet seni Allah peygamber olarak gönderdiyse, O Kabenin perdelerini yırtıp atıyor demektir" Diğerleri ise şöyle dedi: "Allah peygamber göndermek için senden başkasını bulamadı mı?" Üçüncü kardeşte şunları söyledi: "Vallahi ben seninle asla konuşmam, zira sen iddia ettiğin gibi Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber isen, sana ters bir cevap vermem benim için büyük tehlike arzeder. Şayet Allah'a karşı yalan söylüyor isen seninle konuşmamam icab eder."

Resulullah Sakifoğullarından ümidini keserek oradan ayrılmaya karar verdi ve onlara şöyle dedi: "Ne olduysa oldu, hiç olmazsa aramızda geçenleri gizleyin"

Resulullah Sakifoğullarıyla arasında geçen görüşmenin kavmi tarafından bilinmesini istemiyordu. Çünkü bu durum, onları Resulullah'ın aleyhine cesaretlendirebilirdi. Ne yazık ki Sakifoğulları Resulullah'ın bu isteğini de ters karşıladılar, içlerinden beyinsizlerini ve kölelerini kışkırtıp Resulullah'ın üzerine saldırdılar. Onlar Resulullah'a sövüyorlar ve aleyhinde bağırıp çağırıyorlardı, öyle ki bütün insanlar, Resulullah'ın başına toplandı. Resulullah'ı Utbe bin Rebia ve Şeybe bin Rebia isimli iki kardeşin bahçesine girmeye mecbur etmişlerdi. Bu iki adam bahçelerinin içinde bulunuyorlardı, Resulullah bahçeye girince Sakifoğullarından peşine takılan beyinsizler oradan uzaklaştı. Resulullah bir üzüm çardağının gölgesi altında oturuyordu. Rebia'nın iki oğlu, Utbe ve Şeybe Resulullah'a bakıyor ve Taiflilerin beyinsizlerinden neler çektiğini görüyorlardı.

Resulullah, Kureyş'in Cumahoğullarından olan ve Taif'in ileri gelenlerinden biriyle evlenmiş bulunan kadınla da karşılaştı ve ona şöyle dedi: Bak, senin hısımlarından neler gördük? Resulullah rahatlayınca Rabbine şöyle niyazda bulundu.

"Ey Allah'ım. Kuvvetimin zayıflığını, çıkar yol bulmadaki yetersizliğimi çaremin azlığını ve insanlar önünde küçümsenmemi ancak sana şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ım. Zayıfların Rabbi sensin. Sen benim Rabbim iken, beni kime bırakacaksın. Bana cehennem kesilen yabancılara mı? Yoksa emrimi ellerine vereceğin düşmanları mı? Senin bana gazabın olmasın, başka şeyler benim için önemli değildir. Fakat bahşedeceğin afiyet, bana daha büyük bir lütfüldür. Gazabın bana gelmesinden veya nefretini üzerime çekmekten cemelinin nuruna sığınırım. Karanlıklar o nurun sayesinde aydınlanmış, dünya ve ahiret işleri onunla düzelmiştir. Razi oluncaya kadar sitem etmek Sana aittir. Muktedir olmak ve güç yetirmek ancak Senin yardımınıdır."

Rebia'nın iki oğlu U'tbe ve Şeybe Resulullah'ı ve karşılaştığı durumu görünce, akrabalık hisleri kabardı. Hristiyan olan Addas isimli kölelerini çağırıp ona şöyle dediler: "Şu üzüm salkımını al, şu kaba koy; onu şu adama ver ve ona "ye" de. Addas, söylediklerini yaptı, üzümü getirip Rasulullah'ın önüne koydu ve ona "ye." dedi. Resulullah üzüme elini uzatınca "Bismillah" dedi. sonra ondan yemeye başladı. Addas Rasulullah'ın yüzüne baktı ve ona:

"Vallahi bu sözü bu memleketin halkı söylemiyor" dedi. Bunun üzerine Resulullah ona "Ey Addas, sen hangi ülkenin halkındansın; dinin nedir" diye sordu. Addas:

"Ben hristiyanım, Nineva ^[22] halkındam" dedi. Resulullah:

"Sen, salih kul olan Yunus bin Meta'nın ülkesindensin" dedi. Addas:

"Sen, Yunus bin Meta'nın kim olduğunu nereden biliyorsun?" dedi. Resulullah:

"O, benim kardeşimdir, o peygamberdi, ben de peygamberim" dedi. Bunun üzerine Addas: "Rasulullah'ın üzerine eğildi, başını, ellerini ve ayaklarını öpmeye başladı. Rebia'nın iki oğlundan biri diğerine şöyle dedi: "Bu adam köleni ifsad etti."

Addas, bunların yanına dönünce; "Vay haline Addas. Niçin o adamın başını ellerini ve ayaklarını öpüyordun." dediler. Addas onlara: "Efendim! Yeryüzünde bu zattan daha hayırlı bir şey yoktur. Bana öyle bir şey anlattı ki, onu ancak bir peygamber bilebilir." dedi. Rebia'nın iki oğlu şu cevabı verdiler: "Vay haline Addas! O sakın seni dininden çevirmesin, çünkü senin dinin onun dininden daha hayırlıdır."

Sonra Resulullah Mekke'ye gitmek üzere Taif'den ayrıldı. "Nahle" denilen vadiye varınca geceleyin kalkıp namaz kılmaya başladı. İşte o sırada

Allah Teala Cin Sûresinde zikrettiği cinler grubu Rasulullah'ın yanına uğramıştı. ^[23]

İbn Cerir et-Taberi, şöyle demektedir: "Bazılarının anlattığına göre, Resulullah Taif'den dönüp Mekke'ye gitmek isterken, bir kısım Mekke'liler Rasulullah'ın yanından geçmişler ve Resulullah da onlardan birine şöyle demişti: Seninle bir mektup göndersem onu benden tebliğ eder misin? O zat, evet ederim dedi. Resulullah ona şöyle dedi: "O halde sen Şerik'in oğlu Ahnese git ve ona: "Rabbimin peygamberliğini tebliğ etmem için beni himaye eder mi? diye sorduğumu söyle" buyurdu. Mekkeli zal, Ahnes'e gitti ve ona bunları söyledi. Ahnes ona şu cevabı verdi:

"Anlaşmalı olan bir insan, açıkça birini himaye edemez" O zat Resulullah'a döndü ve ona bunu anlattı. Resulullah ona:

"Tekrar gider misin" diye sordu. O, evet dedi. Resulullah "sen Suhayl bin Amr'e git ve ona: Muhammed sana "Rabbimin peygamberliğini tebliğ etmem için beni himaye eder mi" diye soruyor de. O zat, Suhayle geldi ve ona bunu sordu. Suhayl de ona şu cevabı verdi. "Amr bin Lueyoğulları, Kaboğulları aleyhine kimseyi himaye etmezler." Mekkeli zat tekrar Resulullah'a döndü ve ona bu haberi verdi. Yine Resulullah ona: Tekrar gider misin?" diye sordu. O da:

"Evet giderim" dedi. Resulullah ona şöyle dedi:

"Şimdi sen Mut'im bin Adiy'e git ve ona Muhammed sana Rabbimin peygamberliğini tebliğ etmem için o beni himaye eder mi?" diye soruyor de. O zat Mut'im'e gitti. Mut'im bin Adi:

"Evet. olur gelsin" dedi. Mekkeli o zat, Resulullah'a döndü ve ona bunu haber verdi. Sabah olunca Mut'im bin Adioğulları ve kardeşinin oğulları silahlarını kuşanıp Mescid-i Harama girdiler. Ebu Cehil, Mutim'i görünce: "Koruyucu musun, yoksa tabi mi?" diye sordu. Mutim:

"Koruyucuyum" cevabını verdi. Ebu Cehil:

"Senin koruduğunu biz de koruruz" dedi. Bunun üzerine Resulullah Mekke'ye girdi ve orada kalmaya devam etti.

Bir gün Resulullah Mescid-i Haram'a girdi. Kabe'nin yanında müşrikler bulunuyordu. Ebu Cehil, Resulullah'ı görünce; "Ey Abdu beni Menafi Peygamberiniz işte budur." diyerek onunla alay etti. Bunun üzerine Utbe bin Rebia: "Bizden bir peygamber veya kral çıkmasını niçin kabul etmiyorsunuz" dedi. Bunlar Resulullah'a anlatıldı (veya Resulullah bizzat kendisi bunları işitti) ve yanlarına giderek şunları söyledi: "Ey Rebia'nın oğlu Utbe! Allah'a yemin olsun ki sen, Allah ve Rasulü için kızmadın, sadece kendi gururun için kızdın." "Ey Hişam oğlu Ebu Cehil! Allah'a yemin olsun ki, senin başına büyük felaketlerden başka bir şey gelmeyecektir. Öyleki az güleceksin, çok ağlayacaksın."

"Ey Kureşlilerin ileri gelenleri! Allah'a yemin olsun ki, sizlerin de başınıza büyük felaketlerden başka bir şey gelmeyecektir. Öyleki, istemediğiniz

halde sevmediğiniz şeylere girmek zorunda kalacaksınız." ^[24]

Bu olayın ruhsata misal oluşu, Resulullah'ın Mekke müşriklerinden korunması için yardım istemesi hususudur. Ancak burada şu hususlara çok iyi dikkat etmek gerekmektedir:

a. Resulullah'ın Mekke müşriklerine haber göndererek onlardan kendisini korumalarını istediğini anlatan bu haber Siret-i İbn Hişam'da zikredilmediği gibi, Tarihi Taberi de de "bazılarının anlattığına göre" şeklinde zayıf bir rivayetle nakledilmektedir. Buna tam olarak güvenmek mümkün değildir.

b. Şayet bu haber doğru ise Resulullah'ın İslâm'ı tebliğ etmek için kendisini korumalarını istediği unutulmamalıdır. Resulullah, burada müşriklere herhangi bir taviz vermeyi teklif etmemiştir. Bu itibarla günümüzün müslümanlarının zayıf bir haber olan bu olaya dayanarak kafirlere şirin görünmeye veya onlardan görünerek İslama hizmet ettiklerini ileri sürmelerine haklan yoktur. Örnekler birbirlerine karıştırılmamalı ve acizliğimize fetva bulmaya kalkışmamalıyız. Herhalde acizliğimizi kabullenmemiz daha uygundur.

k. Yine ruhsata misal olarak Hz. Ebu Bekir'in İbn ed Değine'nin yardımını kabul etmesi zikredilmektedir:

Hz. Aişe (ra) diyor ki; "Aklım erdiği zamandan beri, babam ve annemin hak din üzere olduklarını gördüm (onlar müslümandı) Resulullah'ın bize gelmediği gün yoktu. O bize hem sabah hem de akşam gelirdi.

Mekke'de müslümanlar zor durumda kalınca, Ebu Bekir Habeşistan'a hicret etmek üzere yola çıktı. "Berk elğimad" denilen yere varınca el-Karr kabilesinin eşrafından olan İbni ed-Değine ile karşılaştı. İbni ed-Değine ona: "Ey Ebu Bekir nereye gidiyorsun?" dedi. Ebu Bekir; "Kavmim beni yerimden yurdumdan çıkardı. Yer yüzünde seyahat edip Rabbime kulluk etmek istiyorum" dedi. İbni ed-Değine; "Ey Ebu Bekir senin gibi bir insan, ne çikmaldır ne de çıkarabilir. Zira sen, yoksullara kazanç sağlayan, akrabalarıyla ilgilenen, zayıfları üstlenen, misafirlere ikram eden ve haktan gelen felaketler karşısında yardımda bulunan bir insansın. Ben sana yardımcı olacağım, dön geri, ülkende Rabbine ibadet et, dedi.

Ebu Bekir geri döndü. İbni ed-Değine'de onunla birlikte Mekke'ye geldi. Geceleyin Kureyş'in ileri gelenlerini dolaştı ve onlara şöyle dedi: "Ebu Bekir gibi bir insan ülkesinden çıkamaz ve çıkarılamaz, yoksullara kazanç sağlayan akrabalarıyla ilgilenen, zayıfları üstlenen, misafirlere ikram eden ve haktan gelen felaketler karşısında yardımda bulunan bir insanı mı çıkaracaksınız?" Kureyşliler İbni ed-Değine'nin Ebu Bekir'e yardımcı olmasına karşı çıkmayıp ona şöyle dediler: "Sen Ebu Bekir'e söyle, Rabbine evinde ibadet etsin, evinde dilediği kadar namaz kılsın ve dilediği şeyi okusun, fakat ibadet ve okumalarıyla bizi rahatsız etmesin, bunları açıkça yapmasın. Zira bizler, kadınlarımızın ve çocuklarımızın fitneye düşeceklerinden korkuyoruz. İbni ed-Değine Ebu Bekir'e bunları anlattı. Bunun üzerine Ebu Bekir Mekke'de kalmaya karar verdi. Rabbine evinde ibadet ediyor, namazını açıkta kılmıyor ve evinin dışında Kur'an okumuyordu. Sonra Ebu Bekir evinin avlusunda mescid yapma kanaatine vardı ve yaptı, artık namazını orada kılıyor ve orada Kur'an okuyordu, buna rağmen, müşriklerin kadın ve çocukları Ebu Bekir'in mescidinin çevresine koşuyor, Ebu Bekir'e hayran oluyor ve ona bakıp duruyorlardı. Ebu Bekir kalbi yumuşak bir insandı, Kur'an okurken gözlerinden yaş dökülüyor ve onlara hakim olamıyordu. Bu durum Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerini korkuttu. Derhal İbni ed-Değine'ye adam gönderip kendilerine gelmesini istediler, İbni ed-Değine geldi, Kureyş'in ileri gelenleri ona şöyle dediler: "Senin yardımcı olman sebebiyle biz Ebu Bekir'e Rabbine sadece evinde ibadet etmesi için izin vermiştik, fakat o bunu aştı, evinin avlusunda mescid yaptı, orada açıkça namaz kılmaya ve Kur'an okumaya başladı. Biz onun kadınlarımızı ve çocuklarımızı fitneye düşüreceğinden korkuyoruz. Sen ona bunları yapmamasını emret, eğer sadece evinde Rabbine ibadet etmesini isterse yapsın, şayet bu yaptıklarını alanen yapmada ısrar ederse, kendisini himaye edeceğine dair ona verdiği sözünü geri aldığı bildir. Zira bizler senin verdiği sözünü bozmak istemeyiz. Biz Ebu Bekir'in açıkça böyle yapmasını da kabullenmeyiz. Bunun üzerine İbni ed-Değine Ebu Bekir'e geldi ve ona şöyle dedi: "Seninle nasıl ittifak ettiğimizi biliyorsun, ya ittifaka tamamen bağlı kal veya seni koruyacağıma dair verdiğim sözünü bana iade et zira ben, bir kişiyle yaptığım muahedenin başkaları tarafından çiğnendiğini arapların işitmesini istemiyorum" Bunun üzerine Ebu Bekir şu cevabı verdi: "Ben senin yardımını sana iade ediyor ve Allah'ın yardımıyla yetiniş onay razı oluyorum." O sırada

[25]

Resulullah Mekke'de bulunuyordu. Henüz hicret etmemişti, sonra Ebu Bekir'le Medine'ye hicret ettiler.

Bu olayın ruhsata misal oluşu Hz. Ebu Bekir'in İbni ed-Değine isimli müşrikin yardımını kabul etmesi ve evinde ibadet etmeye razı olmasıdır. Ancak bu mesele hakkında da şunları gözden kaçırmamak gerekmektedir:

a. Vakıa, Hz. Ebu Bekir İbni ed-Değine'ye herhangi bir taviz vermiş değildir. Bilakis dini vecibelerini ifa etmek için ondan destek almıştır. Müşrikler Ebu Bekir'in bu durumundan rahatsız olup İbni ed-Değine'ye şikâyetçi olunca, İbni ed-Değine Ebu Bekir'in açıktan ibadet etmesine müdahale etmiştir. Hz. Ebu Bekir ona teslim olup boyun ermemiştir, bilakis ona şu cevabı vermiştir: "Ben senin yardımını sana iade ediyor ve Allah'ın yardımıyla yetiniş onay razı oluyorum."

Buradan da anlaşılıyor ki, kafirlerin yardımı, dinin ayakta tutulmasını sağlamak için kabul edilebilir. Yoksa dinin bir kısmından vazgeçerek veya dini bir tarafa bırakarak maddi bir kısım menfaatleri sağlamak için kafirlerin yardımını kabullenmek asla caiz değildir.

b. Diğer yandan casusluk durumu hariç bir müslümanın kendisini kafir göstererek İslama hizmet edeceğini sanması bir hayaldir. Bu hak davanın özüne terstir. Adli ilahide cezası ağırdır. Müslümanlar, İslamca inanmak, İslamca yaşamak ve İslamca davranmak zorundadır. Başkaca bir çıkar yolu yoktur. Putlara boyun eğerek, tağutları yad ederek, beşeri sistemleri metod edinerek her şeyi yaratan, mullak kırvıcl ve kudret sahibi olan yüce Mevlanın dinine hizmet edilemez. Onun gücü putlardan da putlara tapanlardan da daha büyüktür. Eğer buna iman ediyorsak niçin çağımızın en büyük putu olan demokrasi putuna sığınıyoruz. Onun gölgesi altında davamıza hizmet edeceğimizi sanıyoruz? Bu ne gaflettir. Acaba gafletten ne zaman uyanacak, Peygamberin yolundan gidecek ve Allah'ın rızasına erişebileceğiz? Allah hepimizi gaflet uykusundan uyandırsın.

L. Savaş da hilenin caiz olduğuna ve ruhsata yol bulunduğuna diğer bir misal de Nuaym bin Mesud bin Amir'in şu casusluk olayıdır.

Henek savaşı esnasında Nuaym, Resulullah'a gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Ben müslüman oldum, kavmim benim müslüman olduğumu bilmiyor. Bana dilediğini emret onu yapayım." Resulullah ona şöyle buyurdu:

"Sen içimizde bulunduğun taktirde tek bir adamsın. Fakat sen düşmanın içine git. Eğer gücün yetiyorsa onları birbirine düşür ve böylece serlerini bizden uzaklaştır. Zira harb hiledir." Bunun üzerine Nuaym bin Mesud oradan ayrılıp Kurayzaoğullarına gitmiştir. Nuaym cahiliye döneminde onların ahbabıydı. Nuaym onlara: "Ey Kurayzaoğulları! Benim size olan sevgimi ve aramızda olan özel münasebetleri çok iyi biliyorsunuz." dedi. Kurayzaoğulları:

"Doğru söylüyorsun. Sen bizce itham edilen biri değilsin" dediler. Bunun üzerine Nuaym onlara şunu söyledi: "Kureyşliler ve Gatafanlılar sizin gibi değiller. Bu ülke, sizin ülkenizdir. Sizin mallarınız, çocuklarınız ve kadınlarınız bu ülkede yaşamaktadır. Siz burayı bırakıp da başka bir yere gidemezsiniz. Kureyşlilerin ve Gatafanlıların durumu böyle değildir. Onlar bu ülkeye sadece Muhammed'le ve arkadaşlarıyla savaşmak için gelmiş bulunuyorlar. Siz, Muhammed'in aleyhine onlara yardım ediyorsunuz. Halbuki onların ülkeleri, malları ve kadınları bu ülkenin dışında bulunuyor. Evet onların durumu sizin durumunuz gibi değildir. Zira onlar, bir şey koparabilirlerse koparırlar, kopara mazi arsa dönüp ülkelerine giderler, sizinle bu adamı (Rasulullah'la) başbaşa bırakırlar, şayet bu adamla başbaşa kalırsanız buna karşı güç yetiremezsiniz. O halde siz Kureyşlilerin ileri gelenlerini rehin almadıkça, bunlarla birlikte savaşmayın, böylece Muhammed'in işini bitirinceye kadar onlarla birlik savaşacağınıza dair elinizde güvenceniz bulunmuş olur." Kurayzaoğulları: "Doğru ve isabetli bir görüş beyan ettin" dediler.

Bundan sonra Nuaym bin Mesud onların yanından ayrılıp Kureyşliler'in yanına vardı. Ebu Süfyan bin Harb'e ve yanında bulunan diğer Kureyşlilere şunları söyledi: "Benim size olan sevgimi ve Muhammed'den ayrıldığımı çok iyi biliyorsunuz. Bana bir haber ulaştı. Bunu size, bir öğüt olarak tebliğ etmeyi üzerime düşen bir görev addettim. Bu haberi benim söylediğimi kimseye söylemeyin." Kureyşliler "olur" dediler. Bunun üzerine Nuaym bin Mesud şunları söyledi: "Şunu iyi bilin ki, yahudi topluluğu Muhammed'e karşı yaptıkları şeylerden pişman olmuşlar, ona adam göndererek şunları teklif etmişler: Biz yaptıklarımızdan pişman olduk. Biz, Kureyş ve Gatafan kabilelerinin ileri gelenlerini rehin alıp sana versek, sen de onların boynunu vursan, sonra bizler, Kureyş ve Gatafanlılardan geri kalanların kökünü kuruluncaya kadar seninle beraber savaşsak

sen bizden razı olur musun?" Muhammed de onlara adam göndermiş ve "evet razı olurum" diye cevap vermiş. "Bence, yahudiler size adam gönderir de adamlarınızdan rehin vermenizi isterlerse, siz onlara tek bir adam dahi teslim etmeyin."

Nuaym bin Mes'ud oradan da ayrılıp Gatafanlıların yanına geldi ve onlara şöyle dedi: "Ey Gatafan topluluğu! Sizler benim aslım ve kabilemsiniz. Sizi herkesden çok severim. Beni herhangi bir hususta itham edeceğinizi sanmıyorum" dedi. Gatafanlılar: "Doğru söylüyorsun, sen bizce itham edilen biri değilsin" dediler. Bunun üzerine Nuaym onlara: "Benim size bir şey söylediğimi kimseye söylemeyin" dedi. Onlar da: "Olur, söylemeyiz, ne emrin var" dediler. Nuaym onlara da Kureyşlilere söylediğinin benzerini söyledi ve onlara da Kureyşliler gibi tedbirli olmalarını bildirdi.

Allah Teala'dan Peygamberine bir yardım olarak hicretin beşinci yılının Şevval ayında bir cumartesi günü geceleyin Ebu Süfyan bin Harb ve Gatafanların ileri gelenleri, Ebu Cehil'in oğlu İkrime'nin başkanlığında Kureyş ve Gatafanlılardan oluşan bir heyeti Kurayzaoğullarına gönderdiler. Gönderilen heyet, Kurayzaoğullarına şunları bildirdi: "Biz, devamlı kaldığımız bir yurttan değiliz, develerimiz ve atlarımız telef oldular, gelin Muhammed'e karşı savaşalım, onunla aramızda mesele bitmiş olsun."

Kurayzaoğulları Kureyşlilere ve Gatafanlara cevaben şunları söylemişlerdir: "Bugün, cumartesi günü, biz bugünde hiçbir iş yapmayız, içimizden bazı insanlar, bugünde bir şeyler yapma adetini icad etmişler ve başlarına sizlerce de malum olan felaketler gelmiştir. Bununla birlikte, sizler, elimizde bir güvence olmaları için, bir kısım adamlarınızı rehin olarak bize teslim etmedikçe sizinle birlikte Muhammed'e karşı savaşmayız. Zira bizler, savaşın aleyhinize dönmesi halinde geri çekileceğinizden ve bizi bırakıp ülkenize gideceğinizden korkuyoruz. Bu adam, bizim ülkemizde yaşıyor, bizim buna karşı koyacak bir gücümüz yoktur."

Gönderilen elçiler Kureyşlilere ve Gatafanlara Kurayzaoğullarının verdikleri cevabı getirince, onlar şöyle dediler: "Vallahi, Nuaym bin Mes'ud'un söyledikleri doğrudur. Kurayzaoğullarına elçi gönderip onlara diyelim ki: "Vallahi biz size tek bir adamımızı dahi teslim etmeyiz. Eğer savaşmak istiyorsanız, gelin savaşın."

Elçiler tekrar Kurayzaoğullarına dönüp bunları söyleyince Kurayzaoğulları kendi aralarında şöyle dediler: "Nuaym bin Mes'ud'un size anlattıkları doğrudur, bunlar savaşmaktan başka bir şey istemiyorlar. Eğer bir fırsat bulurlarsa onu değerlendirecekler, şayet herhangi bir fırsat bulamazlarsa, çekilip memleketlerine gidecekler ve bizi bu adamla ülkemizde başbaşa bırakacaklardır. Biz Kureyşlilere ve Gatafanlara şu cevabı verelim: "Vallahi siz bize rehlin teslim etmedikçe biz sizinle birlikte Muhammed'e karşı savaşamayız."

Kureyşliler ve Gatafanlılar, rehin vermeme ısrar ettiler, böylece Allah aralarını bozdu, üzerlerine çok soğuk kış günlerinde dehşetli rüzgarlar gönderdi. Bu rüzgarlar müşriklerin kaplarını deviriyor ve çadırlarını yıkıyordu.

Kureyşlilerin ve diğer fırkaların birbirlerine düştükleri, birlik ve beraberliklerinin bozulduğu haberi Resulullah (s.a.v.)e ulaşınca, Resulullah geceleyin ne yaptıklarını öğrenmek için Huzeife bin el-Yeman'ı çağırıp onların içine gönderdi.

Huzeife diyor ki: "Ben Hendek savaşında Resulullah ile birlikteydim. Resulullah (s.a.v.) gecenin bir bölümünde namaz kıldı. Sonra bize yönelerek "Hangi kahraman kalkıp bu kavmin içine gidecek ne yaptıklarını öğrenip geriye dönecek, Ben de Allah'dan onu cennette yoldaşım kılmasını isteyeyim" buyurdu. Ne var ki korkunun dehşetinden, açlığın felaketinden ve soğğun şiddetinden dolayı kimse ayağa kalkmadı, kimse kalkmayınca, Resulullah beni çağırdı. Artık benim mutlaka ayağa kalkmam ve cevap vermem gerekiyordu. Resulullah bana şunları söyledi: "Ey Huzeife! Git, bu kavmin içine gir, ne yaptıklarını bak, herhangi bir şey söylemeden geriye dön ve bize gel."

Huzeife diyor ki: "Ben gittim, kavmin içine girdim, rüzgar ve Allah'ın diğer askerleri, onlara yapacaklarını yapıyorlardı, onları perişan etmişlerdi, kaplarını, ateşlerini ve barınaklarını alt üst ediyorlardı. Ebu Süfyan (ordunun içine casus sızdığı endişesi ile) ayağa kalkıp şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu! Herkes yanındaki arkadaşının kim olduğuna dikkat etsin" Huzeife diyor ki: "Ben yanımdaki adamın elinden tuttum ve ona: "Sen kimsin"

diye sordum. O da: "Ben felan oğlu filanım" dedi. ^[26] Sonra Ebu Süfyan şunları söyledi: Kureyş topluluğu! Vallahi artık sizler kalabileceğiniz bir karargahta değilsiniz. Atlar ve develer telef oldular, Kurayzaoğulları bize verdikleri sözü bozup bizi yalnız bıraktılar, onlardan bize arzulamadığımız haberler geldi, fırtınaların şiddetinden nelere uğradığımızı görüyorsunuz, kablarmız koyduğumuz yerde durmuyor, yaktığımız ateşler devam etmiyor ve barınaklarımız yerinde duramıyorlar. Haydin gidelim, ben gidiyorum." Huzeife diyor ki: Sonra Ebü Süfyan bağlı bulunan devesinin yanına vardı. Üzerine oturup ona vurdu ve deve ayağa kalktı, vallahi devenin bağı ayağa kalktıktan sonra çözdürüldü. Şayet Resulullah'ın bana "dönünceye kadar bir şey yapma" tavsiyesi olmasaydı, ben onu okumla öldürebilirdim." Huzeife sözlerine devamla diyor ki sonra ben, Resulullah'a döndüm, o ayağa kalkmış olarak hanımlarının bazısına ait olan kumaşta namaz kılıyordu. Beni görünce, ayaklarına doğru yaklaştırdı, o kumaşın bir tarafını üzerime örttü, sonra Resulullah rüku etti, secde yaptı. Ben kumaş üzerimde örtülü olarak duruyordum. Resulullah selam verince, ben ona haberleri anlattım.

Gatafanlılar, Kureyş'in böyle yaptığını duyunca, onlar da çekilip memleketlerine doğru hareket ettiler. Sabah olunca Resulullah ve müslümanlar hendeklerin başından ayrılıp Medine'ye döndüler. ^[27]

Bu hadisenin ruhsata misal oluşu: Resulullah'ın Nuaym bin Mes'ud'a, yahudi olan Kurayzaoğullarından, Kureyşlilerden, Gatafan müşriklerinden müslüman olduğunu saklamasına ve onlara dostça nasihat ediyormuş gibi davranmasına izin vermesidir. Buradan anlaşılıyor ki, bir müslüman, casusluk yapmak üzere kafirlerden iman ettiğini saklayabilir. Ancak bu olayın bir savaş esnasında olduğu unutulmamalıdır çünkü savaşta hilenin caiz olduğu gibi bir kişinin müslüman olmasını gizlemesi de caizdir. Buna mukabil, bir müslümanın sulh halinde iken imanını gizleyeceğine dair herhangi bir delil göstermek pek güçtür. Zaten böyle bir durumda iken imanını gizlemenin herhangi bir manası yoktur. Aksine müminin iman ettiğini açığa vurup kafirlere tebliğde bulunması gerekmektedir.

M. Ruhsata dair diğer bir misal de Ebu Cendel'in ve Ebu Basir'in başlarından geçen şu hadiselerdir:

a. Ebu Cendel: Asıl adı isyankar manasına gelen "el Asi" idi. Müslüman olduktan sonra bu adı bırakıp Ebu Cendel ismiyle anılır oldu.

Ebu Cendel, Mekke'de müslüman olunca, babası Süheyl bin Amr tarafından hapsedilmiş, Medine'ye hicretine engel olunmuş ve müslüman olduğu için birçok işkencelere maruz kalmıştır.

Birgün Ebu Cendel, hapisten kaçmayı başarmış dağ ve çölleri aşarak umre yapmak için Mekke'ye doğru gelen Resulullah ve sahabelerine katılmıştır. Ebu Cendel müslümanlarla müşriklerin Hudeybiye sulhunu yapma hazırlığı içinde iken kendisine vurulan zincirler yüzünden seke seke yürüyerek müslümanların yanına varmıştır.

Onu gören müslümanlar çok sevinmiş ve onu aşırı bir sevinçle karşılamışlardır. Fakat Hudeybiye sulhu yapılırken, müşriklerin temsilcisi ve Ebu Cendel'in babası olan Süheyl bin Amr, oğlu Ebu Cendel'in müslümanlara sığınmasına karşı çıkmış ve Resulullah'a şöyle demiştir:

"Ey Muhammedi O'nu bana teslim etmen, seninle yapacağım sulhun ilk şartı olacaktır." Resulullah:

"Bizler sulhu henüz yazıp bitirmedik" "Onu bana bırak, ben onu himaye edeyim" demesine rağmen Süheyl "hayır, yapmam" demiştir. "Bunun üzerine Resulullah ona şöyle buyurdu:

"Ey Ebu Cendel! Sabret, mükafatını Allah'dan bekle. Zira biz verdiğimiz sözü bozmayız, şüphesiz ki Allah sana bir çare ve bir çıkar yol gösterecektir."

"Mikrez ve Huveytib isimli kişiler, Ebu Cendeli götürüp çadıra koymuşlar, babasının ona bir şey yapmasına engel olmuşlardır.

Ebu Cendel, Hudeybiye sulhu esnasında babası Süheyl bin Amr'e bu şekilde teslim edildikten sonra, müşriklerden kaçmayı tekrar başarmış ve Ebu Basir isimli sahabenin bulunduğu yere vararak onunla birlikte hareket etmiştir.

Bu hadisenin ruhsata misal oluşu şu şekilde izah edilmektedir Resulullah müşriklerin elinden kaçıp kendisine sığınan bir müslümanı himaye edip müşriklerle muahedeyi bozmamıştır. Bilakis Ebu Cendeli müşrik olan babasına teslim etmiş ve Hudeybiye sulhunu yapmıştır. Böylece azimeti bırakıp burada ruhsatı tercih etme yoluna gitmiştir.

Ancak Resulullah burada ruhsatı tercihinde müslümanların maslahat ve menfaatları olduğunu anlamıştır.

Çünkü bu barış sayesinde müslümanlar, İslam dinini müşriklere kolayca tebliğ etme imkanı bulmuşlardır. Müşriklerin müslümanlara karşı besledikleri kin ve intikam duyguları yatışmıştır. Böylece bu anlaşma müşriklerin İslamı kabullenmelerine imkan sağlamış ve bir yıl sonra

[28]

müslümanların hac yapmalarıyla birçok müşrik ve kainin kalbini İslâm'a ısındırmaya vesile olmuştur.

b. Ebu Basir'in Hadisesi: Ebu Basir'in asıl İsmi Utbe bin Esid'dir Resulullah Hudeybiye anlaşmasını yapıp Medine'ye dönünce, Ebu Basir müslüman olarak Medine'ye gelmiştir. Bunu öğrenen Kureyş müşrikleri, Resulullah'a kendilerine Ebu Basir'i iade etmesi için Huncys bin Cabir ile kölesi Kevser'i göndermişlerdir. Kureyşliler: "Bizimle yaptığın muahedenin gereği olarak bu adamı bize iade et" demişlerdir.

Bunun üzerine Resulullah gönderilen o iki kişiye Ebu Basir'i teslim edip geri göndermiştir. Bu iki kişi, Ebu Basirle birlikte Mekke'ye doğru giderken "Zulhuleyfe" denilen yere varmışlar ve orada dinlenmek üzere oturup hurmalarını yemeye başlamışlardır. Bu arada Ebu Basir kendisini götürülenlerden birisine şöyle demiştir: "Ey Titan. Ben senin kılıcını şahane bir kılıç olarak görüyorum" Onu götürülen adamların ikincisi kılıcı kınından çıkarır ve: "Evet, Vallahi bu kılıç güzel bir kılıçtır. Ben bunu tekrar iekn.it" denedim." der. Ebu Basir: Onu bana gösterir misin, bakayım? dedi. Adam kılıcı gösterirken Ebu Basir onu adamın elinden alır ve boynunu vurur. Diğer adam ise kaçarak gerisin geri döner ve Medine'ye gelir. Koşarak mescide girer. Bu kişi Huneys'in kölesi Kevser idi. Öldürülen ise Huneys idi. Resulullah onu görünce: "Bu korkunç bir olayla karşılaşmış görünüyor" dedi. Resulullah'ın yanına ulaşınca; "Vallahi arkadaşım öldürüldü, ben de öldürüleceğim" dedi. Bu sırada Ebu Basir de Resulullah'a geldi ve ona "Ey Allah'ın Rasulü Vallahi Allah senin verdiğin sözü yerine getirdi. Zira sen, beni onlara iade ettin. Sonra Allah, beni onlardan kurtardı, dedi.

Resulullah sahabelerine hitaben şöyle buyurdu: "Vay bu adamın annesinin haline! Şayet kendisini destekleyen biri olsa, bu bir harb gelberisidir. (Harb ateşinin tutuşmasına sebep olur)."

Ebu Basir Resulullah'ın bu sözlerini işitince, Resulullah'ın tekrar kendisini müşriklere teslim etmeyi düşündüğünü anladı, oradan ayrılıp Şam yolu üzerinde bulunan ve "Is" diye adlandırılan deniz sahili bir yere vardı. Ve oraya yerleşip kaldı. (Burası müslümanların sığınağı haline geldi) Ebu Cendel de Mekke müşriklerinin elinden kaçarak Ebu Basir'in yanına vardı. Kureyşliler'den müslüman olup kaçmak isteyenler de buraya kaçıyorlardı. Böylece bunların sayısı çoğaldı, yetmiş kişiye (diğer bir rivayette 300 kişiye) ulaştı. Bunlar, Hudeybiye musalahasının geçerli olduğu bir dönemde Medine'ye gitmek istemiyorlardı. Zira muahede gereği olarak Resulullah tarafından müşriklere teslim edileceklerinden korkuyorlardı.

Ebu Basir ve Ebu Cendel'in oluşturduğu bu İslâmi güç, Kureyş müşriklerinin Şam'a giden kervanlarını duyunca önlerini kesiyor, adamlarını öldürüyor, mallarına el koyuyorlardı. Kureyşliler, kendilerini tehdit eden bu insanlar karşısında bu defa Resulullah'a Ebu Süfyan'ı elçi olarak gönderdiler. Rasulullah'dan Allah rızası için ve akrabalık bağına hürmeten bunların taarruzlarına engel olmasını istediler. "Sen bu adamlara elçi gönder, müşriklerden sana kim gelirse o güven içindedir" şeklinde bir de yazı yazdılar. Bunun üzerine Resulullah, Ebu Basir ve arkadaşlarına bir elçi ile mektup gönderdi. Resulullah'ın mektubu Ebu Basir'e vardığı zaman, Ebu Basir son nefeslerini alıp veriyordu. Resulullah'ın gönderdiği

[29]

mektubu okurken ruhunu teslim etti ve mektup elinde kaldı Ebu Cendel onu vefat ettiği yere defnetti.

Ebu Basir ve Ebu Cendel'e ait olan bu iki hadise Buhârînin en uzun hadisi olan ve Hudeybiye sulhunu anlatan şu hadis-i şerifte zikredilmektedir, hadis-i şerif pek çok hükümler kapsadığı ve günümüzün bazı meselelerine ışık tuttuğu için tamamının zikredilmesinde fayda mülâhaza edilmiştir:

Misver bin Mahreme ile Mervan'ın şöyle dedikleri rivayet edilmektedir: Resulullah (s.a.v.) Hudeybiye musalahası yapıldığı yıl (umre yapmak için) yola çıktı, yolun bir kısmını yürüdüktan sonra Resulullah, kendisiyle birlikte gitmekte olanlara şunları söyledi:

"Halid bin Velid, bir kısım Kureyş süvarileriyle birlikte gözcü olarak "Gamim" mevkiindedir. Bu nedenle siz, yolun sağ tarafından gidiniz." Vallahi

[30]

Halid, Resulullah'ın ve beraberinde bulunanların geldiklerini anlayamadı. Nihayet onlar, Resulullah'ın ordusunun kaldırdığı tozu gördüler. Bunun üzerine Halid, Kureyşlilere Resulullah'ın geldiğini bildirmek için derhal hareket etti. Bineğine ayaklarıyla vurarak onu koşturup süratle Kureyşlilere gitti. Resulullah ordusuyla yürüyordu, Resulullah ve ordusu, Kureyşin karargahına inen "Seniyye" mevkiine varınca, Resulullah'ın bindiği "Kasva" isimli deve burada çöktü. Sahabeler Kasvayı sürmek isteyerek onu azarladılarsa da deve diretti. Bunun üzerine sahabeler: "Kasva yürümemeye inat etti, kasva yürümemeye inat etti" dediler. Resulullah "Kasva yürümemekte inat etmedi. Onun böyle bir adeti de yoktur. Fakat vaktiyle fillerin Mekke'ye girmesine engel olan güç buna da engel oldu ve onu buraya hapsetti" buyurdu ve devamla "hayatım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, Kureyşlilerin benden Allah'ın mukaddes kıldığı şeylere saygı göstermek için isteyecekleri her meseleye olumlu cevap vereceğim" buyurdu. Sonra Resulullah deveyi azarladı, deve sıçrayıp kalktı. Bunun üzerine Resulullah Kureyşliler'in bulunduğu yönden döndü. Suyu az olan "Semed" kuyusu yolu üzerindeki Hudeybiye mevkiinin sonunda konakladı. İnsanlar azar azar suyu çekiyorlardı. Az olan su yetmedi ve kurudu. Resulullah'a susuzluktan şikâyet edildi. Bunun üzerine Resulullah ok çantasından bir ok çıkardı ve onu Semed kuyusuna koymalarını emretti. Ravi diyor ki: Vallahi o anda kuyunun suyu coştı, Resulullah'ın sahabeleri oradan ayrılıncaya kadar onları sulamak için su fişkırtmaya devam etti."

Resulullah ve sahabeler böyle devam ederken Huzaa kabilesine mensup olan Budeyl bin Verka ^[31] kendi kabilesinden birkaç kişiyle birlikte çıkıp

Resulullah'a geldiler. Mekke ve çevresinde oturan Tihame kabileleri arasında Huzaa kabilesi öteden beri Resulullah'ın sırdaşı idi. ^[32]

Budeyl gelince Resulullah'a şunları haber verdi: "Haberiniz olsun, Kureyş'in Kab bin Lüey ile Arar bin Lüey kabileleri Hudeybiye sularının en zengin menbaaları başında konakladılar. Sütlü ve yavrulu develeri, kadın ve çocukları da yanlarında bulunuyor. Bunlar şüphesiz size karşı savaş

edecekler ve sizin Beytullah'a girmenize engel olacaklardır. ^[33] Resulullah şöyle buyurdu:

"Fakat biz herhangi bir kimse ile harb etmek için gelmedik. Biz sadece Umre etmek niyetiyle geldik."

Önceki savaşlar, Kureyş'in maddi ve manevi gücünü zayıflatmış ve onları büyük zararlara uğratmıştır.

Eğer Kureyşliler isterlerse, ben onlarla aramızda bir savaş kes anlaşması süresi tayin edeyim. Onlar da insanlarla benim aramı serbest bıraksınlar.

Ben insanlara galip gelirim. Kureyşliler de dilerse, diğer insanlar gibi boyun eğerler. Eğer galip gelemesem, Kureyşliler benimle harbetme

külfetinden kurtulup rahat etmiş olurlar. ^[34] Şayet Kureyşliler benimle böyle bir savaşkes anlaşması yapmazlarsa, hayatım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, başım vücudumdan ayrılıncaya kadar, İslâm uğrunda onlarla mutlaka savaşacağım. Şu da kesindir ki, Allah emrini mutlaka yerine getirecektir. (Müminlere vaad ettiği yardımını gerçekleştirecektir).

Budeyl: "Senin söylediklerini Kureyş'e tebliğ edeceğim" dedi. Oradan ayrılıp Kureyşliler'in yanına geldi ve onlara şöyle dedi: "Şimdi biz, o adamın (Resulullah'ın) yanından geliyoruz. Onun bazı şeyler söylediğini işittik. Bu sözleri size arz etmemizi derseniz arz edebiliriz." Kureyşlilerin ayak

takımı: "Ondan bize herhangi bir şey anlatma, ihtiyacımız yok" dediler. İleri görüşlü olanları ise, "işittiklerini anlat" dediler. Bunun üzerine

Budeyl: "Şöyle şöyle konuştuğunu işittim" dedi ve onlara Resulullah'ın söylediklerini anlattı. Sonra "Urve bin Mes'ud" ayağa kalktı. Kureyşlilere:

"Ey kavmim, siz benim babam yerinde değil misiniz?" dedi. Kureyşliler:

"Evet" dediler. Urve:

"Beni herhangi bir şeyle itham ediyor musunuz?" dedi. Kureyşliler:

"Hayır" dediler. Urve:

"Ukaz halkımı hep birlikte sizinle beraber savaşmaya davet ettiğimi, onların bundan kaçındıklarını görünce, aile efradım ve bana İtaat edenlerle birlikte sizin yardımınıza geldiğimi biliyorsunuz değil mi?" dedi. Kureyşliler:

"Evet" dediler. Urve:

"Bu adam size insafli bir öneri getiriyor, siz bunu kabul edin. Bana izin verin onun yanına gideyim." dedi. Mekkeliler:

"Haydi git" dediler.

Urve Resulullah'ın yanına vardı, onunla konuşmaya başladı. Resulullah Urve'ye Budeyl'e söylediğine yakın şeyler söyledi, Bunun üzerine Urve şöyle dedi: "Ey Muhammedi Söyle bana. Farzet ki sen kavminin kökünü kuruttun, sen bundan önce araplardan herhangi bir insanın, kavmini helak ettiğini hiç duydun mu? Ya durum tersine dönerse, Kureyş'in sana nasıl davranacaklarını pek iyi bilirsin, vallahi aranızda şerefli kişiler gördüğüm gibi, bir kısım karışık insanlar da görüyorum. Bunlar, savaş esnasında seni bırakıp kaçacak nitelikte insanlardır" dedi. Hz. Ebu Bekir. Urve'nin sahabelerin Resulullah'ı bırakıp kaçabilecekleriyle itham etmesine tahammül edemeyerek Urve'ye şu cevabı verdi: "Sen Lat putunun edep yerini yala, biz mi Resulullah'ı bırakıp kaçacağız?" Urve:

"Bu da kimdir" diye sordu. Sahabeler:

"Bu Ebu Bekir" dediler. Urve:

"Ah Ebu Bekir! Hayatım kudret elinde olana yemin olsun ki, eğer bana henüz karşılığını ödeyemediğim iyiliğin olmasaydı, ben sana cevap verirdim" dedi. Urve Resulullah'la konuşmasına devam etti. Konuşması esnasında (bir arap adeti olmak üzere) Resulullah'ın sakalını konuşukça okşuyordu. Bu sırada Urve'nin akrabası olan "Muğire bin Şube" elinde yalın kılıç, başına miğfer giymiş bir halde Resulullah'ın başında ayakta bekliyor ve Urve Resulullah'ın sakalını okşamaya yöneldikçe, Muğire kılıcının ucuyla Urve'nin eline vuruyor ve ona: "Resulullah'ın sakalından elini çek" diyordu.

Urve başını kaldırdı "bu adam kimdir" diye sordu. Sahabeler: "Muğire bin Şube'dir" dediler. Bunun üzerine Urve: "Ey hain! Ben hâlâ senin yaptığın ihanetin cezasını ödemeye çalışmıyor muyum" dedi.

Zira Muğire bin Şube, müslüman olmadan önce cahiliye döneminde Malikoğullarından bazı insanlarla birlikte yolculuk yapmış, bunları yolda öldürüp mallarını almış, sonra da Medine'ye gelip müslüman olmuştur. Muğire, bu malları Resulullah'a arz edince. Resulullah ona şu cevabı

vermiştir: "Senin müslüman oluşunu kabul ediyorum, fakat bu mallarla benim bir alakam yoktur." ^[35]

Daha sonra Urve, Kureyşlilerin yanına vardı ve onlara intibalarını şöyle anlattı: "Ey kavmim! Vallahi ben vaktiyle birçok kralın huzuruna çıktım. Rum kayserinin, Acem kirasının ve Habeşistan kralı Necaşi'nin huzurlarına elçi olarak gittim. Vallahi ben, Muhammed'in arkadaşlarının Muhammed'e göstermiş oldukları saygının herhangi bir krala yapıldığını görmedim. Vallahi, Muhammed herhangi bir şey tükürünce arkadaşları onu ellerine alıp yüzlerine ve derilerine sürüyorlar. Onlara bir şeyi emrettiği zaman, derhal emrini yerine getirmeye koşuyorlar. Abdest aldığı zaman abdest artığı için nerede ise, birbirlerini öldürüyorlar. Konuştuğu zaman seslerini kısıyorlar, (edebile cevap veriyorlar) Ona baktıkları zaman, saygı göstermek için, keskin bir bakışla bakmıyorlar. Bu adam size insafli bir plan teklif ediyor, sizler bunu kabul edin.

Sonra Kinaneoğullarından birisi ^[36] Kureyşe hitap ederek şöyle dedi: "Bırakınız, Muhammed'in yanına bir kere de ben gideyim." Onlarda: "Pekala git" dediler. Bu zat, Resulullah'a ve sahabelere doğru gelirken Resulullah:

"Bu gelen filan kişidir. O, hac ve umre kurbanlarına saygı gösteren, bir kabiledendir. Boynuna nişan takılmış kurbanlık develeri bunun önüne

salıversin" buyurdu. ^[37] Develer, bu zatın önüne salıverildi. Sahabeler telbiye getirerek (Lebbeyk Allahumme Lebbeyk diyerek) bu kişiyi karşılamışlardı. Kinaneli bu zat, durumun böyle olduğunu görünce "Subhanallah, bunların Beytullah'a girmelerine engel olmak asla yakışmaz" demiştir.

Kinane kabilesinden olan bu zat, Kureyşlilerin yanına döndü ve onlara: "Ben bunların Umre için kesecekleri kurbanlık develerin boyunlarına nişan

takıldığını ve özel bir şekilde süslendiğini gördüm. Bunların Beytulharamdan men edilmelerini doğru görmüyorum." dedi. Sonra Kureyşlilerden "Mikrez bin Hafs" isimli bir adam ayağa kalktı "bana müsaad ediniz. Bir de ben Muhammed'e gideyim" dedi. Onlar da "haydi git" dediler. Mikrez, Resulullah'a ve sahabelerine doğru gelince Resulullah: "Şu gelen Mikrezdir, aşâğılık insandır" buyurdu [38] Mikrez gelip Resulullah ile konuşmaya başladı onlar konuşurken, Süheyl bin Amr, çıkıp geldi. Resulullah sahabelere "artık işiniz bir dereceye kadar kolaylaştı" buyurdu [39]

Süheyl bin Amr gelince Resulullah'a şöyle dedi: "Haydi (kağıt kalem) getir. Bizimle sizin aranızda yazılı bir barış anlaşması yaz" Resulullah, katibi çağırıldı. [40] Ve ona:

"Bismillahirrahmanirrahim diye yaz" buyurdu, Süheyl buna müdahale etti ve Resulullah'a şöyle dedi:

"İyi ama vallahi ben Rahman kelimesinin ne demek olduğunu bilmiyorum. Fakat vaktiyle senin de yazdığın gibi (Bismikallahümme - Allah'ın senin isminle) diye yaz." Bunun üzerine müslümanlar "vallahi biz onu yazmayız, biz "bismillahirrahmanirrahim" yazılmasını isteriz dediler. Resulullah:

"Haydi bismikallahümme" diye yaz" buyurdu. Sonra katibe:

"Bu yazı Allah'ın peygamberi Muhammed'in karar verdiği ve altına imza koyduğu bir muahade namedir" diye yazmasını emretti. Yine Süheyl itiraz ederek: "Vallahi, biz senin Allah'ın peygamberi olduğunu bilsek ve inansak seni Beytul Haram'dan men etmez ve sana karşı savaş-mazdık. Abdullah'ın oğlu Muhammed'in... diye yaz" dedi. Bu teklif üzerine Resulullah:

"Vallahi siz yalanlasanız da ben Allah'ın Peygamberiyim" buyurdu. Ve Hz. Ali'ye "Haydi Muhammed bin Abdullah diye yaz" dedi. [41]

Resulullah (barış anlaşmasının şartlarını tayin ederek) Süheyl'e şöyle buyurdu: "Muahadeyi şu şartlarla yaparız: Bizi Beytullah ile başbaşa bırakınız. Biz orayı tavaf edelim." Süheyl şu cevabı verdi: "Vallahi sizinle Beytullah'ı başbaşa bırakmayız, çünkü araplar cebren işgal edildik diye hakkımızda dedikodu ederler. Fakat bu istediğin gelecek yıl olsun" Resulullah bu şekilde kabul buyurdu, Hz. Ali de böylece yazdı. Bu defa Süheyl şu şanı ileri sürdü ve şöyle dedi: "Sana bizden herhangi bir erkek gelirse, o senin dininden olsa bile onu bize iade edeceksin" müslümanlar bu teklife hayret ederek şöyle dediler: "Subhanallah, müslümanlara sığınan bir müslüman müşriklere nasıl iade edilebilir." Müslümanlarla müşriklere bunu tartışırken bir de ne görsünler muahadeyi yapan Süheyl'in bizzat kendi oğlu Ebu Cendel, kendisine vurulan kelepçeler yüzünden zorla yürür bir şekilde seke seke müslümanların yanına vardı. Ebu Cendel, Mekke'de hapsedildiği yerden kaçıp Mekke'nin altından gelmiş ve kendisini müslümanların içine atmıştı. Bunu gören babası Süheyl bin Amr, Resulullah'a şöyle demiştir:

"Ey Muhammed! Onu bana teslim etmen, seninle yapacağım barış anlaşmasının ilk şartıdır." Resulullah:

"Biz anlaşmayı henüz imzalamadık" dedi. Süheyl "Vallahi teklifim kabul edilmez ise, seninle herhangi bir barış anlaşması yapmam" dedi. Tekrar Resulullah:

"Bunu bana bırak, ben bunu koruyayım" buyurdu. Süheyl:

"Hayır, ben onu senin himayene bırakmam" dedi. Resulullah ısrar ederek "haydi bu işi yap" buyurdu. Süheyl, Hayır yapmam, dedi. Bunun üzerine orada bulunan ve Kureyşlilerin temsilcilerinden olan Mikrez, Resulullah'a hitaben: "Haydi bunu sana bırakmayı kabul ettik" dediyse de (muahadeyi imzalamakla yetkili olan Süheyl bunu kabul etmedi). Babasının ısrarından dolayı ümidini kesen Ebu Cendel, müslümanlara seslenerek şöyle dedi: "Ey müslümanlar topluluğu! Müslüman olarak geldikten sonra tekrar müşriklere mi iade edileceğim? Benim neler çektiğimi görmüyor musunuz?"

Gerçekten Ebu Cendel, Allah yolunda Kureyşliler tarafından en dehşetli işkencelere uğratılmıştı. Ebu Cendel'in halinden etkilenen Hz. Ömer, Rasulullah'ın yanına varmış ve ona şunları sorup cevabını almıştır: "Sen Allah'ın hak Peygamberi değil misin?" Resulullah:

"Evet, ben Allah'ın hak Peygamberiyim" buyurmuştur. Yine Ömer:

"Bizler hak, düşmanlarımız batıl üzere bulunmuyorlar mı?" diye sormuş, Resulullah "evet" buyurmuştur. Tekrar Ömer:

"O halde niçin dinimiz uğrunda bu ezikliği (zilleti) kabul edelim" diye sorunca Resulullah ona şu cevabı vermiştir:

"Şüphesiz ki ben Allah'ın Peygamberiyim ben ona isyan edecek biri değilim. O benim yardımcımdır," Hz. Ömer, "Sen bize, beytullaha varıp orayı tavaf edeceğimizi haber vermemiş miydin" deyince Resulullah:

"Evet, vermiştim, fakat ben size bu yıl varacağımızı söylemiş miydim?" diye sordu. Ömer: "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu:

"Sen mutlaka ona varacaksın ve onu tavaf edeceksin. "

Hız. Ömer diyor ki: "Ben, bundan sonra Ebu Bekir'in yanına vardım ona da şunları sordum: "Ey Ebu Bekir! Bu adam Allah'ın hak Peygamberi değil midir?" Ebu Bekir: "Evet, hak Peygamberidir" dedi. "Biz hak üzere düşmanlarımız da batıl üzere değiller mi" dedim. Ebu Bekir: "Evet" dedi. "O halde niçin dinimiz uğrunda bu ezikliği kabul ediyoruz" dedim. Ebu Bekir: "Behey adam, o Allah'ın Peygamberidir. O, Rabbine isyan edecek biri değildir. Allah onun yardımcısıdır. Sen onun üzerine sarıl (emrini tut) Vallahi o, hak üzeredir" dedi. "O, bize Beytullah'a varıp orayı tavaf edeceğimizi söylemiyor muydu? dedim. Ebu Bekir; "Evet, söylemişti, fakat sana bu yıl gideceğini söylemiş miydi?" dedi. "Hayır" dedim. Ebu Bekir: "Sen mutlaka oraya varacak ve orayı tavaf edeceksin" dedi. Hz. Ömer diyor ki: "Bu itirazlarıma keffaret olarak daha sonra bir çok salih amel işledim"

(İbni İshak'ın rivayetine göre Hz. Ömer şöyle diyormuş: "O gün konuştuğum sözlerin neticesinden korkarak hâlâ sadaka veriyorum, oruç tutuyorum, namaz kılıyorum ve köle azat ediyorum).

Ravi diyor ki: "Resulullah muahedenamenin yapıp imza edilmesini bitirdikten sonra sahabelere yönelerek "haydi kalkın, kurbanlarınızı kesin, sonra başlarınızı traş edin" buyurdu. Vallahi onlardan bir kişi bile kalkmadı. Hatta Resulullah bu emrini üç kere tekrar etti, yine kimse kalkmadı.

Bunun üzerine Resulullah müminlerin annesi olan Ümmü Seleme'nin yanına girdi ve ona İnsanlardan gördüğü kayıtsızlığı anlattı. [42]

Ümmü Seleme: "Ey Allah'ın Rasulü! Emrinin yerine getirilmesini istiyor musun? O halde dışarı çıkıp kurbanlık deveni kesinceye ve berberini çağırıp kendini traş ettirinceye kadar, sahabelerden herhangi birine tek bir kelime dahi söyleme" dedi. Resulullah dışarı çıktı. Bunları yapınca

kadar kimse ile konuşmadı. Kurbanlık develerini kesti, berberini çağırdı ve kendisini traş ettirdi. Sahabeler Resulullah'ın böyle yaptığını görünce, onlar da kalkıp kurbanlık develerini kestiler, birbirlerini traş etmeye başladılar. Hatta kalabalıktan dolayı nerede ise birbirlerini ezeceklerdi. [43]

Resulullah traş olduktan sonra huzuruna müslüman kadınlar geldi. Bunun üzerine Allah Teala şu âyeti celileyi indirdi:

"Ey iman edenler! Mümin olduklarını söyleyen kadınlar size muhacir olarak geldikleri zaman onları imtihan edin. Onların imanlarını Allah daha iyi bilir ya. Mümin olduklarını öğrendiğiniz zaman onları kafirlere iade etmeyin, çünkü ne mümin kadınlar kafirlere helaldir, ne de kafir erkekler mümin kadınlara helaldir.

Kafir kocalarının sizlere muhacir olarak gelen mümin kadınlara vermiş oldukları mehirleri geri iade edin. Bu muhacir kadınlara mehirlerini verdiğiniz taktirde kendileriyle evlenmenizde bir mahzur yoktur. Kafir kadınları nikahınız altında tutmayın. Siz de kafir kadınlara verdiğiniz mehri geri isteyin. Kafir erkeklerde size gelen muhacir kadınların mehirlerini istesinler.

İşte Allah'ın sizin hakkınızda hükmü budur. O aranızda hükmünü verir. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. " [44]

Bu âyetin inmesi üzerine Hz. Ömer müşrik olan iki karısını boşadı. Bunlardan biri ile Muaviye bin Ebu Süfyan diğeri ile de Safvan bin Ümeyye evlendi.

Resulullah Medine'ye döndü. Bu sırada, anlaşma icabı Kureyş'den biri kabul edilen Ebu Basir, müslüman olarak Medine'ye geldi.

Kureyşliler Ebu Basir'in kendilerine iade edilmesi için Resulullah'a iki kişi gönderdiler. O'na: "Bizimle yaptığım muahede'de verdiğin sözü hatırlatırız" dediler. Resulullah da Ebu Basir'i bu iki kişiye iade etti. Bunlar Ebu basirle birlikte yola çıktılar. Zülhuleyfe denen yere vardıklarında yanlarında azık olarak aldıkları hurmalardan bir bölümünü yemek için orada konakladılar. Ebu Basir, bu iki kişiden Huneys'e: "Ey filan! Vallahi ben senin kılıcını şahane bir kılıç olarak görüyorum" dedi. kılıcın sahibi olan diğere adam kılıcı kınından çıkardı ve "Evet vallahi bu kılıç iyi bir kılıçtır. Ben bunu tekrar tekrar denedim" dedi. Ebu Basir de: Müsaade et de ona bir bakayım" dedi. Adam kılıcı gösterirken hernen onu elinden kapı ve Huneys'in boynuna vurdu. Huneys öldü. Diğere adam gensenin geri kaçarak Medine'ye vardı. Koşarak Mescid-i Nebeviye girdi. Resulullah bu adamın telaşla koştuğunu görünce: "Bu korkunç bir şey görmüştür" buyurdu. Huneys'in kölesi olan ve Kevser adını taşıyan bu zat, Raulullah'ın yanına varınca ona: "Vallahi arkadaşım öldürüldü. Ben de öldürüleceğim" dedi. Bu arada Ebu Basir'de Resulullah'a geldi ve ona: "Ey Allah'ın Rasulü! Vallahi Allah senin verdiğin sözü yerine getirdi. Zira sen beni onlara iade ettin. Sonra Allah beni onlardan kurtardı." dedi.

Bunun üzerine Resulullah sahabelere hitaben şöyle buyurdu: "Vay bu adamın annesinin haline, şayet kendisini destekleyen biri olsa, bu bir harb gelberisidir. (Harb ateşinin tutuşmasına sebep olur) Ebu Basir, Resulullah'ın bu sözlerini işitince Onun kendisini hemen müşriklere iade edeceğini anladı ve oradan ayrıldı. Şam yolu üzerinde bulunan ve "Is" diye adlandırılan deniz sahili bir yere vardı, orada yerleşip kaldı.

Ebu Cendel bin Süheyl de Mekke müşriklerinin elinden kaçıp Ebu Basir'in yanına vardı. Kureyşlilerden müslüman olup da kaçıp kurtulmak isteyenlerle bir topluluk oluşturmuşlardı. Bunlar Kureyş'in Şam'a giden bir ticaret kervanını duyar duymaz hemen onları geri çeviriyorlar, adamlarını öldürüyorlar ve mallarına el koyuyorlardı.

Kureyşlilerin kendilerini tehdit eden bu insanlara bir çare bulmak üzere bu defa Rasuullah'a Ebu Süfyan bin Harb'i elçi olarak gönderdiler. Rasuullah'dan Allah rızası için ve akrabalık bağına hürmeten Ebu Basir cemaatının müşriklere karşı giriştikleri taarruzlar; durdurmasını istedi. "Artık bundan sonra kim Mekke'den Medine'ye gelirse o güven içindedir. Geri iade edilmeyecektir" diye haber göndermişlerdi.

Resulullah Ebu Basir cemaatına mektup gönderdi Medine'ye gelmelerini istediğini bildirdi.

Bunun üzerine Allah Teala şu âyeti indirdi:

"Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra Mekke'nin göbeğinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çektiren Allah'tır. Allah yaptıklarınızı çok iyi görür.

Onlar, inkar edenler, sizi Mescid-i Haramı ziyaretten ve beraberinizde kurbana tahsis ettiğiniz hayvanları yerine kavuşmaktan ah koyanlardır. Eğer o kafirler arasında bilmediğiniz mümin erkekler ve mümin kadınlar bulunup da farkında olmayarak onları tepeleyip vebal altında kalma ihtimaliniz olmasaydı, savaşmanıza izin verilirdi. Bütün bu nimetleri Allah size, dilediklerini rahmetine kavuşturmak için vermiştir. Eğer müminlerle kafirler birbirlerinden seçilip ayrılmış olsalardı, elbette kafirleri can yakıcı bir azaba uğrattırdık.

İnkâr edenler, kalplerine taassubu, o cahiliye taassubunu yerleştirirken, Allah da Peygamberinin ve müminlerin kalplerine huzur ve sükunet indirdi. Onları takvayı gerektiren sözden ayırmadı. Onlar da buna layık ve ehil kimselerdi. Allah herşeyi çok iyi bilir. " [45]

İnkâr edenlerin kalplerine yerleştirdikleri cahiliye taassubu, onların Resulullah'ın peygamberliğini kabul etmemeleri , "Bismillahirrahmanirrahim'i

red etmeleri ve müslümanları Beytullah'a girmekten alı koymaları şeklinde görülmüştür. [46] Burada şu noktaya dikkat etmek gerekir:

itikadı konularda azimetini seçerek dini yüceltmenin daha evla olduğu muhakkaktır. Bu konularda ruhsatı seçenin imanında şüphe edilebilir. Hatta müslüman olduğunu açığa vurmaya müslüman muamelesi yapılamaz. Nitekim Resulullah Hz. Abbas'ın müslüman olduğunu söylemesine rağmen onun dış görünüşüne bakıp kendisinden fidye almıştır.

İbn Hişam, İbn İshak'ın şunları söylediğini nakletmektedir: "Resulullah'ın azatlı kölesi Ebu Rafi dedi ki: Ben Abdülmuttalib'in oğlu Abbas'ın kölesiydim. Bizim evin halkı İslâm'a girmişti. Abbas ve (hanımı) Ümmül Fadl müslüman olmuşlardı. Ben de müsüman olmuşum.

Abbas kavminden korkuyor, onlara karşı çıkmak istemiyor ve Müslüman olduğunu gizliyordu. Malı çok olan biriymi, o malını kavmine dağıttırdı.

Ebu Leheb, Bedir savaşına katılmamış yerine el-Asi bin Hişam'ı göndermişti. Bedir savaşında Kureyşlilerin uğradıkları hezimet haberi Ebu Leheb'e ulaştınca, Allah onu rezil rüsvay etti. Biz ise kendimizi güçlü hissetmeye başladık, maneviyatımız yükseldi.

Ben zayıf bir insandım. Oklar yapardım, zezem odasında (zezem suyu için kurulmuş özel bir çadırda) okları yontuyordum. Bir gün aynı yerde oturmuş oklarımı yontuyordum, Ummul Fadl'da yanımda oturuyordu. Biz, gelen haberler dolayısı ile sevinçliydik, o sırada yüzünden şer dökülen Ebu Leheb geldi. Odanın bir köşesine oturdu, sırtını benim arkama çevirmişti. O böyle otururken bir kısım insanlar: "İşte Ebu Süfyan geldi" dediler. Bunun üzerine Ebu Leheb: "Buraya gel, yemin olsun ki haberler sende" dedi. Ebu Süfyan, Ebu Leheb'in yanına olurdu. Bütün insanlar ayakta durmuş ona bakıyorlardı. Ebu Leheb: "Yeğenim anlat bakalım, insanların durumu nedir?" dedi. Ebu Süfyan da şöyle dedi: "Vallahi hadise şöyle oldu: Biz o kavimle karşı karşıya geldik. Onlara omuzlarımıza binme fırsatı verdik, onlar da bizi diledikleri şekilde sevk ediyorlar ve

diledikleri biçimde esir alıyorlardı, Allah'a yemin olsun ki, bununla beraber adamlarımızdan hiçbir kimseyi kınamadım. Zira karşımıza, yerden göğe doğru uzanan alaca atlar üzerinde beyaz tenli adamlar çıktılar. Bunlar, hiçbir şey bırakmıyor ve bunlara karşı hiçbir şey mukavemet edemiyordu." Ebu Rafi diyor ki: "Bunun üzerine ben, çadırın bir kenarını elimle yukarı kaldırdım, sonra vallahi onlar meleklerdir" dedim. Ebu Leheb bunu işitince elini kaldırıp yüzüme şiddetle bir tokat vurdu. Ben de ona daldım. O beni kaldırıp yere vurdu, üzerime çöküp beni dövmeye başladı. Ben zayıf bir adamdım. Bunu gören Ümmül Fadl çadırın direklerinden birini kapıp Ebu Leheb'in başına indirdi, onun kafasında korkunç bir yarık meydana getirdi ve ona şöyle dedi: "Efendisi burada olmadığı için sen onu zayıf buldun ha!" Ebu Leheb rezil bir şekilde kalkıp gitti. Vallahi bundan

[47]

sonra sadece yedi gün yaşadı. Allah onu sivilce hastalığına yakalattı ve o hastalık onu öldürdü.

Ebu Rafi'nin anlattığı bu habere göre, Abbas bin Abdülmuttalib Bedir savaşından önce müslüman olmuş, ancak cesaret edip müslüman olduğunu açığa vuramamıştır. Bunun neticesi olarak da istemeyerek Bedir savaşına katılmıştır. Aşağıda zikredilen rivayet bunu desteklemektedir:

İbn Hişam, İbn İshak'ın Abdullah bin Abbas'dan şunu rivayet ettiğini nakletmektedir. "Bedir günü. Resulullah sahabelerine şöyle buyurdu:

"Haşimoğullarından ve diğer insanlardan bir kısım adamların istemeyerek savaşa katılmaya zorlandıklarını öğrendim. Bunların bizimle savaşmaya herhangi bir ihtiyaçları yoktur... Sizden kim Resulullah'ın amcası, Abbas bin Abdülmuttalib ile karşılaşarsa onu öldürmesin, zira o, zorla savaşa katıldı."

[48]

Hz. Abbas'ın Bedir savaşından önce müslüman olduğunu beyan eden bu rivayetlere dayanılırsa, Hz. Abbas'ın Bedir'den önce müslüman olduğunu söylemek doğru olur. Bununla beraber Resulullah (s.a.v.) Bedir savaşında esir düşen amcası Abbas'ın müslüman olduğunu, savaşa istemeyerek katıldığını ileri sürerek fidye vermektan muaf tutulması isteğini kabul etmemiştir. Ve ona şunları söylemiştir: "Senin müslüman olduğunu Allah daha iyi bilir, şayet söylediğin gibiyse bunun karşılığını Allah sana verir, fakat senin dış görünüşün bizim aleyhimize idi, hem kendi diyetini, hem de kardeşlerin Harisin oğlu Nevfel ve Ebu Talib'in oğlu Akil'in diyetini vereceksin. Bir de seninle muahedeli olan Utbe bin Amfin diyetini ödeyeceksin." Abbas: "Ey Allah'ın Rasulü! Senin istediğin bu miktar bende yoktur" dedi. Resulullah ona şu cevabı verdi: "Fadl'ın annesiyle (hanımınla) birlikte yere gömdüğünüz mallarınız nerede? Sen Umumi Fadl'a şöyle dediydim Eğer bu seferimde başıma bir şey gelecek olursa, bu mal oğullarım Fadl, Abdullah ve Kusem'in olsun." Abbas: "Ey Allah'ın Rasulü! Ben senin Allah'ın Peygamberi olduğunu biliyorum. Bu olayı benden ve Ummul Fadl'dan başkası bilmiyordu" dedi. Sonra Abbas hem kendisi için hem de kardeşlerinin İki oğlu ve kendisiyle anlaşmalı olan zat

[49]

için fidye ödedi.

Bazı müfessirler şu âyetlerin Bedir esirlerinden sadece Abbas hakkında indiğini söylemişlerdir:

"Ey Peygamber! Elinizde bulunan esirlere şöyle de: Eğer Allah kalbinizde bir hayır olduğunu bilse, size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir. Şayet esirler sana bir hainlik yapmak isterlerse, bil ki daha önce de Allah'a ihanet

[50]

etmişlerdir. Bu yüzden Allah, onlara karşı sana imkan verdi. Allah her şeyi çok İy bilendir. Hüküm ve hikmet sahibidir."

Yukarıda zikredilen bu hadiseler incelendiğinde şu sonuca varılır: Kişi müslüman olduğunu hür iradesi ile açığa vurmadığı takdirde onun herhangi bir yükümlülüktan kurtulmak için müslüman olduğunu iddia etmesine itibar edilmez. Ona, müslüman olmayanlara uygulanan hükümler uygulanır. Diğer yandan, kişi imanını açığa vurma hususunda azimeti seçmelidir ki kendisine müslüman muamele yapılsın. Bir de inanç meselesi ciddi bir meseledir. Artık bu konuda hatır, gönül yoktur. Resulullah amcasının iddiasına bakmamış, İslâm'ın zahiri hükümlerini uygulamıştır. Bunun

[51]

misalleri İslam tarihinde pek çoktur.

İkrah Karşısında Dinini Değiştiren:

Dinden çıkmaya zorlanan insan, gerçekten itikadını değiştirirse, artık onun kâfirliğine hükmedilir. Kendisine, mürtede ait hükümler uygulanır.

Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde "Kim dinini değiştirirse onu öldürün" buyurmaktadır. [52] Ayrıca Peygamber efendimizin (s.a.v.) döneminde böyle bir hadise vuku bulmuştur.

İbn İshak diyor ki: Resulullah, Mekke'nin fethi esnasında emirlerine Mekke'ye girmelerini emrettiği zaman kendileriyle savaşmadıkça herhangi bir kişiyi öldürmemelerini emretmişti. Ancak, Abdullah bin Sa'd dahil adlarını zikrettiği bir kısım insanların, Kâ'be'nin perdesi altında bulunsalar dahi öldürülmelerini emretmişti.

Peygamber efendimizin, Abdullah'ın öldürülmesini emretme sebebi şu idi: Abdullah müslüman olmuştu. Resulullah'ın vahy katipliğini yapıyordu. Sonra mürted oldu. Müşrik olarak Kureyşlilere döndü. Mekke fethedilince de kaçıp süt kardeşi Hz. Osman'a sığındı. Hz. Osman onu sakladı. Durum sakinleşip, Mekke'de hayat normale dönünce Osman bin Afvan onu Resulullah'a getirdi. Ve Resulullah'ın buna eman vermesini istedi. Orada bulunanlar Rasululların uzunca sustuğunu zannettiler. Sonra Resulullah: "Olur" dedi (eman verdi). Hz. Osman, Abdullah ile Rasulullah'ın yanından ayrılınca, Resulullah, çevresinde bulunan ashabına şöyle dedi: "Ses çıkarmayıp sustum ki biriniz kalkıp onun boynunu vursun." Bunun üzerine Ensar'dan bir adam: "Ey Allah'ın Rasulü! Bana işaret etseydin ya!" dedi. Resulullah: "Peygamber işaretle birini öldürtmez" buyurdu. İbn Hişam diyor ki, sonra Abdullah bin Sad bin Sarh müslüman oldu. Hz. Ömer onu bazı işlerle vazifelendirdi. Osman bin Afvan da ona vazife

[53]

verdi. Burada, Abdullah bin Sad irtidat ettiği için öldürülmesi emredilmiş fakat eman isteyerek canını kurtarmış, daha sonra yeniden müslüman olmuştur.

Mezheblere Göre Dinden Çıkmaya Zorlananın Hükümü

1. Hanefi Mezhebine Göre:

Bir insan öldürülmekle veya bir organının kesilmesiyle yahut ölümcül bir şekilde dövülmesiyle tehdit edilir ya da ölüme sürükleyecek bir derecede

aç bırakılır ise, böyle bir insanın kalbinde İman karar kıldığı halde, diliyle dinden döndüğünü söylemesi caizdir.

Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kalbi imanla mamur olduğu halde inkâra zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar eder, kalbini inkâra açık tutarsa Allah'ın gazabı

onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azab da vardır. " [54]

Ayrıca, ikrah (zorlama) neticesinde müşriklerin teklifini kabul eden Ammar için Peygamber efendimiz (s.a.v.) *"... Müşrikler tekrar sana aynı*

şekilde davranırlarsa, sen de yaptığın gibi davran" [55] buyurmuştur.

Böyle bir müslümanın İslâm'dan dönme tekliflerini reddedip, yapılan işkencelere tahammül etmesi daha evladır. Şayet öldürülürse Adl-i ilahide ecri vardır. Nitekim Hubeyb bin Adiyy (r.a) öldürülünceye kadar sabretmiştir. [56]

Hanefilere göre ölüm tehlikesi arzetmeyen veya bir organının koparılmasına vesile olmayan tehditler, tam ikrah sayılamayacağından bir müslümana: "Dininden dön, yoksa seni hapsederiz" veya "döveriz" yahut "aç bırakırız" denilerek tehdit edilip dinden çıkması istenirse, böyle bir müslümanın ölümüne vesile olmayacak bu tür tehditlerle dinden döndüğünü lisanen söylemesi dahi caiz değildir. Aksi taktirde zahiren kafirliğine hüküm verilir. Hanımı kendisinden boş olur, müslüman olduğunu belirten bir alamet kendisinden zuhur etmedikçe kafirliğinin devam ettiğine hüküm verilir. Çünkü Hanefi mezhebinde "eksik ikrah" küfrü icab ettiren bir şeyi söylemeye veya yapmaya ruhsat sağlamamaktadır.

Hanefi mezhebinde kişiyi küfre götürecek söz ve ya davranışlar cebredilen kişinin niyetine göre farklı hükümlere tabi tutulmaktadır:

a. Dinden dönmeye zorlanan kişi zahiren dinden çıktığını belirttiği gibi kalben de dinden çıktığına niyet ederse böyle bir kişi kafirdir. Abdullah bin Sa'd bunun misalidir. [57]

b. Bir kimse Allah'ı inkâra veya bir puta secde etmeye yahut Hz. Muhammed'e (s.a.v.) sövmeye ve benzeri şeylere cebredilir de kalbine hiçbir şey gelmeden yani düşünmeden Allah'ı inkâr eder veya puta secde eder yahut Rasulullah'a sövse ikrahın (zorlamanın) tam olması şartıyla dinden çıkmış olmaz. Eğer kalbine Allah'ı inkâr etme yerine tanrı edinilen başka bir şeyi inkar etme, puta tapma yerine Allah'a tapma, Peygambere sövme yerine Muhammed ismindeki başka birine sövme düşüncesi gelirse, buna rağmen Allah'ı inkâr etmeyi, puta tapmayı ve Peygambere sövmeye niyet ederse, hem kullar hakkında, hem de Allah nezdinde kâfir olur. Ona dünyada kâfir muamelesi yapılır. Hanımı boş olur. cenazesi kılınmaz. Vesaire. Ahirette de ebedi azaba koyulur. Zira bu kişi kendi isteğiyle, dinden çıkararak sözü söylemiş ve işi yapmıştır.

Kalbine doğan çareleri terk etmiştir. Şayet bu insan çareleri kullanırsa, Allah katında müslüman kalacağı şüphesizdir. Dünyada ise, dış görünüşü dinden çıktığını gösterse de gerçekte müslümandır. Hanefiler bunun müslüman sayılmayacağını bu nedenle kalbine bir şey geldiğini söylememesi icap ettiğini belirtmişlerdir. Biz Hanefilerin bu son görüşlerine katılmıyoruz. Böyle bir kişinin hem dünyada hem ahirette müslüman sayılacağı kanaatindeyiz. Zira bu kimse, kalbten mümindir. Sadece kâfirleri aldatmak için onların istediği gibi davranmış ve bu davranışı ile de başka bir şeyi niyet etmiştir. Dış görünüşüne itibar edilmemelidir. [58]

2. Maliki Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre dinden çıkmaya zorlamanın hükmü: Bir müslüman, dininden dönmeye zorlanır da öldürüleceğinden korkarsa, kalbi imanla mutmain olduğu halde lisanen kelime oyunlarına da başvurarak dinden çıktığını söyleyebilir, bundan dolayı günahkâr olmaz ve kendisine kafir hükmü uygulanmaz. Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kalbi imanla mamur olduğu halde inkara zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar eder, kalbini inkara açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azab da vardır. " [59]

Bir başka âyet-i celilede şöyle buyurulmuştur:

"Müminler, müminleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa Allah'dan bekleyeceği hiçbir şey yoktur. Ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır." [60] Bu âyet-i celilede korkutulan müslümanın mazur olacağı bildirilmektedir. Çünkü âyette: *"... ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır"* buyurulmaktadır, Diğer bir âyet-i celilede ise:

"Melekler o kendilerine zulmedenlere, canlarını aldıklarında: Ne yaptınız, derler? Onlar da: Biz yeryüzünde zayıf düşürülmüştük, derler. Melekler ise, Allah'ın arzı geniş değil mi idi? Orada hicret edeydiniz, derler. İşte bunların varacağı yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir."

"Erkek kadın ve çocuklardan zayıf düşürülüp bir çare bulmaya gücü yetmeyen ve çıkar yol bulamayanlar müstesnadır. İşte bunları umulur ki Allah affeder. Allah çok affeden ve çok bağışlayandır" [61] buyurulmuştur.

Bu âyet-i celilede de aciz bırakılan mustazafların mükellef oldukları dini vecibelerini ile edemedikleri taktirde Allah'ın afvına mazhar olacakları beyan edilmektedir. [62]

Böyle bir zorlamaya maruz kalan müslüman, kafir olduğuna dair herhangi bir cevap vermez ve direnerek öldürülürse bu davranışı daha evladır.

Allah katında sevabı ruhsatı tercih edenden daha fazladır. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in Habbab bin el-Eret'e söylediği hadis-i şerif [63]

ve Müseylime'nin öldürdüğü sahabe hakkında söylediği hadisler [64] bunu göstermektedir.

Maliki mezhebine göre dinden dönmeye zorlanan insanın açıkça kafir olduğunu söylemesi caiz değildir. Kelime oyunları yaparak çıkar yol bulması gerekir. Mesela cebredilene: "Allah'ı inkâr et" denilince "y" harfini ilave ederek onun: "Allah'ı inkâr ediyorum" demesi, yahut ona "Peygamberi inkâr et" denildiğinde onun: "Elçiyi inkâr ediyorum" demesi gerekir. Aksi

taktirde kafir olur. Çünkü ikrahın (zorlamanın) imalı konuşmalara müdahale etmesi mümkün değildir. [65] Maliki mezhebine göre, ikrah hem sözlerde hem de davranışlarda geçerlidir. Bu görüş Hz.. Ömer'den ve Mekhul'den nakledilmiştir. Buna göre bir insan, Ramazan'da zorla orucu

bozdurulursa, bundan dolayı günahkâr olmaz. [66]

Maliki mezhebinden Sehnûn'un da katıldığı bir kısım âlimler ise ikrahın sadece sözlere etkisi olacağı, davranış ve fiillere etkisi olmayacağını söylemişlerdir. Bunlara göre, zorlama (ikrah) ne olursa olsun bir müslümanın hiçbir zaman Allah'ın dışında herhangi bir şeye secde etmesine veya kibleyi bırakıp başka bir yöne namaz kılmasına yahut bir müslümanı dövme veya onunla zina yapmasına ya da içki içmesine yahut da haram bir şey yemesine ruhsat yoktur. Zira Abdullah bin Mes'ud sadece sözlerde ruhsatın geçerli olduğuna işaret ederek: "Ben, bana iki kamçı vurmaya uzaklaştırılacak olan her sözü söylerim" [67] demiştir. Bu görüş Hasan-ı Basri'den de rivayet edilmektedir. Evzâi de aynı görüştedir. Kurtubi, Abdullah bin Mes'ud'un bu sözünün İkraha (zorlamanın) sadece sözler için geçerli olacağına delil olmadığını, İbn Mes'ud bunu bir misal olarak söylediğini zikretmektedir. [68]

3. Hanbeli Mezhebine Göre:

Müslüman bir kişi dinden çıkmaya zorlanır da istemeyerek kafir olduğunu söylerse, bu kişi kafir olmaz. Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor: *"Kalbi imanla mamur olduğu halde, inkara zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar eder, kalbini inkara açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azab da vardır."* [69] Keza Resulullah (s.a.v.) Ammar bin Yasir'e:

"Müşrikler sana aynı şekilde davranırlarsa, sen de yaptığın gibi davran" [70] buyurmuştur.

Yine kafirler mustazaf müslümanlara işkence ederken Bilal'in dışındaki işkence görenlerin istemeyerek müşriklerin isteği doğrultusunda cevap verdikleri rivayet edilmektedir. [71]

Bir hadis-i şerifte de Peygamber efendimiz;

"Şüphesiz ki Allah ümmetimin üzerinden; hata etmenin, unutmanın ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır" [72] buyurmuşlardır.

Zorlama ile (ikrahla) ruhsatı seçerek dinden çıktığını, söz, davranış veya fiiliyle ortaya koyan bir müslümandan ikrah (zorlama) kalkınca ona müslüman olduğunu açığa vurması emredilir. Müslüman olduğunu açığa vurursa o müslümandır. Şayet kafir olduğunu söylerse kafirdir.

Dinden çıkmaya zorlanan Müslümanın yapılan işkencelere sabredip, dinden çıktığını söyleyerek azimeti tercih etmesi daha evladır. Bu hususta Resulullah (s.a.v.)'in Habbab bin el-Eret'e söylediği hadis-i şerif bunun delilidir. [73]

Diğer yandan Ashab-ı Uhdud'un azimeti tercih ettikleri ve bu hadiseye vesile olan rahibin, kralın adamının ve çocuğun öldürüldüğü Rasullah tarafından bildirilmektedir. [74]

4. Şafii Mezhebine Göre:

Bir müslüman, kalbinde iman karar kıldığı halde kendisini dinden çıkaracak bir sözü söylemeye veya bir işi yapmaya zorlanırsa, böyle bir müslümanın azimeti seçip sabretmesi ve kendisini küfre götürecek sözü söylememesi veya işi yapmaması daha evladır. Zayıf olan bir görüşe göre ise, zorlanan insanın kendisine tabi olunan âlim bir zat olmadıkça canını feda etmektense ruhsatı seçip lisanen kafir olduğunu söylemesi daha evla görülmüştür. Fakat âlimlerin azimeti seçerek zorlamalara karşı sabretmelerinin evla olduğu hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur.

Bununla beraber ikrahla dinden çıktığını söyleyen kişi, kalben mümin olursa dinden çıkmış sayılmaz. Nitekim Nahl Sûresi âyet 106 bunu beyan etmektedir.

Buna mukabil zorla dinden çıkarılması istenen insan, kalben de dinden çıkarsa mürted olur.

Şayet bir insan dinden çıkmaya zorlanır ve ikraha kendinden uzaklaştırmak için dinden çıktığını gösteren bir sözü söyler veya bir işi yapar da o anda kalbinde mümin olduğu veya kafir olduğuna dair herhangi bir düşünce bulunmazsa bunun mürted sayılıp sayılmayacağı hakkında iki görüş vardır. Ancak hanımını boşamaya zorlananın hanımı boş olmadığı gibi, bunun da mürted sayılmaması icab eder. [75]

KAFİR BİR İNSANI MÜSLÜMAN OLMAYA ZORLAMAK:

İslâm alimleri kafirleri iki sınıfta mütalaa etmişlerdir:

1. Kanı (öldürülmesi) her zaman için helal olan kafirler. Bunlar İslâm dininden dönen mürtedler ve müslümanlarla savaş halinde olan kafirlerdir.
2. Öldürülmesi caiz olmayan kafirler. Bunlar da cizye vermeleri karşılığında müslümanların himayesi altına giren zımmiler, kendilerine ernan verilen kafirler ve kendileriyle sulh yapılan kafirlerdir.

1. Kanı Her Zaman Helal Olan Kafirler

Bu tür kafirlerin müslüman olmaya zorlanmaları, kabul etmedikleri taktirde de öldürülmeleri gerekir.

A. Mürted hakkında Resulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"La ilahe illallah Muhammedun Resulullah diyenin (Allah'dan başka hiçbir ilah olmadığına ve benim Allah'ın Peygamberi olduğuma şahadet edenin) kanı şu üç şeyden birini yapmadıkça helal değildir. Kanını helal kılan şeyler:

Masum bir insanı kasden öldürmek,
Evli iken zina etmek,

Dinden çıkıp cemaati terk etmektir."^[76]

Diğer bir hadis-i şerifte: "Kim dinini değiştirirse onu öldürün"^[77] buyurulmuştur. Ayrıca Hz. Ebu Bekir mürted olduklarını açıkça söylememelerine rağmen dinen mali bir ibadet olan zekalı vermeyip mürted olduklarını davranışlarıyla ortaya koyan insanlara karşı ordusuyla savaşmış ve bu hususta şu meşhur sözünü söylemiştir:

"Allah'a yemin olsun ki. Resulullah'a verdikleri bir yuları (hayvan bağı) dahi vermeme de diretirlerse onlarla savaşırım."^[78]

Zikredilen hadis-i şerifler ve İslâm'ın birinci halifesi Hz. Ebu Bekir'in uygulaması, dinden çıkan mürtedin İslâm'a dönmedikçe öldürülmesi gerektiğini göstermektedir.

B. Müslümanlarla savaş halinde bulunan kafirler için ise Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Fakat haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez."

"Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi yurtlarınızdan çıkardıkları gibi siz de onları çıkarın."^[79]

Diğer bir âyet-i celilede:

"Ey müminler çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın. Sizi sert ve kuvvetli bulsunlar. İyi bilin ki Allah kendisinden korkanların yanındadır"^[80] buyurulmaktadır.

Yine bir âyet-i celilede:

"Ey Peygamber, kâfir ve münafıklarla cihad et. Onlara karşı sert davran. Onların varıp kalacakları yer Cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir."^[81]

buyurmuştur. Bu âyet ve hadislerle rağmen günümüzde İslâm'dan dönen ve diğer kâfirlere yaranmak için İslâm'a ve müslümanlara saldırmayı sanat haline getiren bir kısım şahsiyetsiz mürtedler imansızlıklarını örtbas edip saf müslümanları da kandırmak için kendilerinin de müslüman olduklarını, aslında dinde zorlamanın bulunmadığını iddia etmekte ve şu âyet-i celileyi kendilerine delil göstermektedirler:

"Dinde zorlama yoktur. Artık hak batıldan seçilip belli olmuştur. Kim tağutları inkâr edip Allah'a iman ederse, muhakkak ki o kopmayan sağlam

bir kulpa sarılmıştır. Allah her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi bilendir."^[82]

Müslümanların günümüz mürted ve münafıklarına karşı uyanık olmaları, inkar ve nifaklarını mazur ve meşru göstermeleri için dillerine doladıkları bu âyet-i celilenin hiçbir zaman onların söylediğini ifade etmediğini anlamaları gerekir. Müslümanlar dinlerini hakkıyla bilmedikleri taktirde mürted ve münafıkların hile ve desiselerinden kendilerini kurtaramayacaklar, ayaklar altında ezilmeye ve her münasebette aşağılanmaya maruz kalacaklardır.

Âyet-i celitenin hangi manayı ifade ettiğini, elbetteki mürted ve münafıklar değil, bu âyetlere gerçekten iman eden selef-i salilün ve onların yolunda giden müminler anlayacaktır.

Bu hususta Kurtubi, Tefsiri'nde özetle şunian zikretmektedir: Bazı alimlere göre bu âyet mensuttur. Diğer bazı alimlere göre ise bu bir grup insana mahsustur. Bazı alimlere göre ise âyet-i celilenin manası İslâm'a girene "zorla müslüman oldu demeyin" şeklindedir.

a. Abdullah bin Mes'ud, Süleyman bin Musa ve birçok müfessire göre "Dinde zorlama yoktur" âyet-i celilesi mensuttur (hüküm kaldırılmıştır) Zira Rasulullah (s.a.v.) arapları müslüman olmaya zorlamış, bunlardan, müslüman olmak dışında hiçbir bedel kabul edilmemiştir. Bu âyeti nesneden âyet ise şudur:

"Ey Peygamber! Kâfir ve münafıklarla cihad et. Onlara karşı sert davran. Onların varıp kalacakları yer cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir."^[83]

b. Şa'bi, Katade, Hasan Basri, Dahhak, Abdullah bin Abbas ve Süddi, bu âyet-i celilenin özellikle bazı kafirlerin müslüman olmaya zorlanamayacaklarını bildirdiğini ve bu itibarla özel bir grup insana mahsus olup, mensuh olmadığını söylemişlerdir. Ancak müslüman olmaya zorlanamayacak kâfirlerin kimler olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

1) Şa'bi, Katade, Hasan Basri ve Dahhak bu âyet-i celile ile kendilerine kitap verilen yahudi ve hristiyanların kastedildiğini, bunlar cizye verdikleri taktirde cebren müslüman olmaya zorlanamayacaklarını, putperestlerin ise İslâm'ı kabulden başka yollarının olmadığını söylemişler ve: "Ey Peygamber! Kâfir ve münafıklarla cihad et. Onlara karşı sert davran..." âyeti celilesinden müslümanlara cizye veren ehli kitap dışındaki kafirlerin kast edildiğini beyan etmişlerdir. Bu hususta Zeyd bin Eşlem, babasının şöyle söylediğini rivayet etmektedir:

"Bir gün Ömer bin Hattab'ın yaşlı bir hristiyan hanıma şöyle dediğini işittim: "Ey acuze, müslüman ol, kurtul. Şüphesiz ki Allah Peygamberi hak peygamber olarak gönderdi." İhtiyar kadın, Hz. Ömer'e: "Ben yaşlı bir acuzeyim. Artık ölümüm yaklaştı" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz.

Ömer: "Ey Allah'ım sen şahid ol! dedi ve "dinde zorlama yoktur" âyeti celilesini okudu."^[84]

2) Ebû Dâvûd, Abdullah bin Abbas'dan, "dinde zorlama yoktur" âyeti celilesinin özellikle Ensar'dan bazıları hakkında indiğini rivayet etmektedir. Abdullah bin Abbas der ki: Ensardan hanımlar, İslâm gelmeden önce çocukları yaşamayınca; "çocuğum yaşarsa onu yahudi yapacağım" şeklinde adakta bulunurlardı.

Yahudilik dinine mensup olan Beni Nadr Medine'den sürgün edilince içlerinde Ensann yahudileştirilen çocukları da bulunuyordu. Bu nedenle

Ensar'dan olanlar şöyle dediler: "Biz çocuklarımızı bırakamayız." Bunun üzerine Allah Teala "Dinde zorlama yoktur" âyeti celilesini indirdi.^[85]

Kurtubi'nin naklettiği diğer bir rivayette ise: "Ensara mensub olanlar: "Biz bu adağımızı onların dininin bizim dinimizden daha üstün olduğu kanaatiyle yapıyorduk. Artık Allah Teala İslâm'ı gönderdikten sonra çocuklarımızı alıp zorla İslâm dinine sokalım" dediler. Bunun üzerine: "Dinde zorlama yoktur" âyeti celilesi nazil oldu. Bunlardan isteyenin, cizye vererek dininde kalabileceğini, isteyenin de müslüman olacağını bildirmiş

oldu."^[86]

Bu hadiseye yorum yapan Hattabi diyor ki; "Bu hadise İslâm gelmeden önce putperestliği bırakıp yahudi veya hristiyan olanların kendilerinden cizye alınması karşılığında ehli kitab sayılacaklarını, bunların kadınlarıyla evlenmenin ve kestikleri hayvanları yemenin caiz olduğunu göstermektedir. Ancak İslam geldikten sonra putperest iken yahudi veya hristiyan olanların artık cizye karşılığında öldürülmekten kurtulma hakları yoktur. Zira kafirleri müslüman olmaya cebretmek vacibtir. Bu nedenle müslüman olmaları veya müslümanlara boyun eğip İslâm'ın haklarındaki hükmüne razı olmalarına kadar kafirlerle savaşılmıştır."

[87]

3) Süddi der ki, bu âyet-i celile Ensar'dan Ebu Husayn adlı biri hakkında inmiştir ve buna hastır. Bu adamın iki oğlu vardı. Şam'dan Medine'ye zeytinyağı satan tacirler geldi. Dönüp giderlerken Ebu Husayn'ın iki oğlu bu tacirlerle karşılaştı. Tacirler, bunlardan hristiyan olmalarını istedi. Onlarda hristiyan olup Şam'a gittiler. Babaları bu olay üzerine oğullarından şikâyetçi olarak Rasuullah'a geldi ve bunların arkasından birini gönderip geri çevirmelerini istedi. Ehli kitapla savaşmayı emreden âyeti celile daha nazil olmamıştı. İşte bu hadisenin üzerine: "Dinde zorlama yoktur..."âyeti celilesi indi.

4) Bir kısım alimler de bu âyet-i celilenin özellikle ehli kitaptan esir alınan ve akıl balığ olan insanlara mahsus olduğunu söylemişlerdir. Bunların cizye vermeleri halinde İslâm'a girmeye zorlanamayacaklarını, buna mukabil ehli kitabın akıl balığ olmayan çocuklarının ve her yaştaki diğer kafirlerin İslâm'a girmeye mecbur edileceklerini bildirmişlerdir. Çünkü bu tür esirlerden faydalanmak mümkün değildir. Zira bunların kestiği yenilmeyip kendisiyle de evlenilmez.

c. Bir kısım alimler de "Dinde zorlama yoktur" âyetinin manasının "kılıç korkusuyla müslüman olanlara müslüman olmaya zorlandı demeyin" olduğunu söylemişlerdir.

Alusi bu âyet-i celilenin izahında özetle şöyle diyor: "Ayet Allah'ın birliğini gösteren delillerin akabinde zikredilmiş, kendi başına bir hükmü ifade etmektedir. Bu âyetin manası şudur: "Dini kabul ettirmek hiçbir zaman zorlama sayılmaz." Çünkü zorlamak, faydasız ve kendisinde hayır bulunmayan şeyleri kabul ettirmektir. Halbuki İslâm dini bütünüyle fayda ve hayırdır. Böylece bu âyet bize bir gerçeği haber vermekte ve belli bir yasaklama getirmemektedir.

Âyet-i celilenin "din zorla kabul ettirilemez" manasına geldiği söylenirse bu âyetin ya "Ey Peygamber! Kafir ve münafiklarla cihad et" âyetiyle neshedildiğini ya da sadece cizye verip teslim olan ehli kitap için nazil olduğunu kabul etmek gerekir."

[88]

2. Öldürülmeleri Caiz Olmayan Kâfirler

Müslümanlara cizye verme anlaşması yaparak İslâm'ın hükümlerine boyun eğip, müslümanların emri altında yaşadıklarını kabul eden zimmilerin canı, malı, ırzı ve himayeye muhtaç olan herşeyleri teminat altına alınmış olur. Artık bunlar güven içinde yaşarlar.

Ancak, alimlerin bazıları zimmi statüsüne tabi olacakların çerçevesini dar tutarken diğerleri geniş tutmuşlardır.

Bununla beraber, İslâm'dan önce kendilerine kitap indirilen ehli kitabın ve mecusi diye adlandırılan ateşe veya güneşe tapanların müslümanlarla yaptıkları muahede neticesinde zimmi olabilecekleri, alimlerce ittifakla kabul edilmektedir.

Ehli kitap hakkında Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kitap ehlinden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenler, Allah'ın ve Peygamberin haram kıldığını haram saymayanlar ve hak din olan İslam'ı din edinmeyenlere boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."

[89]

Mecusilerden cizye alınarak zimmi statüsüne tabi olacaklarına dair şu hadis-i şerifler ve sahabe-i kiramin tatbikatı delildir:

Said bin Yezid diyor ki: Resulullah (s.a.v.) Bahreyn Mecusilerinden cizye aldı. Ömer bin Hattab ve Osman bin Af fan da Farisilerden almışlardır."

[90]

Cafer bin Muhammed, babası Muhammed'den naklederek diyor ki: "Bir zaman Hz. Ömer Mecusiler'den bahisle şöyle dedi: "Ben bunlar hakkında bir şey bilmiyorum. Bunun üzerine Abdurrahman bin Avf şu cevabı verdi: "Rasulullah'ın (s.a.v.) "Siz onlara ehli kitap muamelesi yapın" dediğini işittiğime dair şahadet ederim."

[91]

Becale diyor ki: "Muaviye'nin oğlu Cez'in katipliğini yapıyordum. Hz. Ömer'in ölmeden bir sene önce bize şöyle bir yazısı geldi: Mecusilerden nikah düşmeyenlerle evlenenleri birbirinden ayırın." Hz. Ömer, Abdurrahman bin Avf'in, Resulullah'ın Hecer bölgesi mecusilerinden cizye

aldığına şahidlik etmesine kadar bunlardan cizye almamıştı."

[92]

Diğer bir rivayette ise, Becale diyor ki:

"Ben, Muaviye'nin oğlu Cez'in katibi İdim. Bize Hz. Ömer'den şu yazı geldi, "Sen, çevrende bulunan mecusileri araştır ve onlardan cizye al. Çünkü Abdurrahman bin Avf Resulullah'ın Hecer mecusilerinden cizye aldığını bana bildirdi."

[93]

Mezheblere Göre Cizye Hükmüne Tabi Olanlar:

a. Ebu Hanife'ye göre: Cizye; ehli kitaptan, mecusilerden bir de Arap olmayan müşriklerden alınır. Arap olan müşriklerin ise, cizye vererek müslümanların emri altında zimmi statüsünde yaşamaları mümkün değildir. Çünkü Resulullah bunlarla müslüman olmalarına kadar savaşılmıştır.

[94]

Bunlardan İslam olmaları dışında herhangi bir şey kabul etmemiştir.

b. İmam Şafii; cizyenin Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiği gibi, ehli kitaptan bir de hadis-i şeriflerde bildirildiği gibi mecusilerden alınacağını, buna mukabü hiçbir müşrikden cizye alınmayacağını, zira Allah Teala, hiçbir istisna yapmadan "müşrikleri neredede bulursanız öldürün" buyurduğunu söylemiştir.

[95]

c. İmam Malik'e göre; dinden dönen mürted dışında her tür kafirden cizye alınabilir. Kafir ister müşrik ister putperest olsun, ister arap ister arap olmayan olsun, ister Kureyşli ve ister bunların dışındaki kabilelerden olsun durum değişmez. [\[97\]](#)

Mezheblere Göre Cizyenin Miktarı:

a. Hanefi Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre cizyenin miktarı, ya sulh anlaşması ile belirlenir. Bunun asgari ve azamisi anlaşmaya bağlıdır. Veya cizye halife tarafından, kafirler mağlup edildikten sonra belirlenir. Bu taktirde cizyenin miktarı zengin olduğu belli olanlar için yıllık 48 dirhem, orta halliler için 24 dirhem, emeği ile geçinen fakirler için ise 12 dirhemdir. Herkes payına düşeni taksitlere bölerek her ay öder. Bu hususta Hanbeli mezhebi de aynıdır.

b. Şafii Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre ise, cizyenin asgarisi zengin olsun fakir olsun, hür ve baliğ olan insanlar için bir dinardır. Ancak sulh anlaşması bu miktarı arttırabilir. Yine zimmiler, kendi istekleri ile bu miktarı arttırabilirler. Çünkü Resulullah, Muaz bin Cebel'i Yemen'e gönderirken ona bu miktarı almasını emretmişti.

c. Maliki Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre, cizyenin miktarı, altınla alış-veriş yapan yerlerde fakire ve zengine dört dinar, gümüşle alış-veriş yapılan yerlerde fakire ve zengine 40 dirhemdir. Bu miktar ne artırılır ne de eksiltilir. Çünkü Hz. Ömer bu kadarını taktir etmiştir. [\[98\]](#)

Mezheblere Göre Kafir Bir İnsanı Müslüman Olmaya Zorlamak

1. Hanefi Mezhebi:

Bir kafir, cebren müslüman edilirse, müslümanların içine girip İslamın nimetlerini görmesi ve hakikaten müslüman olması için bu kişinin mümin olduğuna hüküm verilir. Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Mümin olduklarını söyleyen kadınlar, size muhacir olarak geldikleri zaman onları imtihan edin. Onların imanlarını Allah daha iyi bilir. Mümin olduklarını öğrendiğiniz zaman da onları kafirlere iade etmeyin." [\[99\]](#)

Görüldüğü gibi âyet-i celile hicret ederek müminlere gelen kadınların mümin oldukları anlaşıldıktan sonra kafirlere iade edilmemelerini, müminlerin içinde kalmalarını emretmektedir. Cebren müslüman olan kişi de müslüman olduğunu söylediği taktirde kafirlerin içine İade edilmeyip, müslümanların içinde tutulur.

Allah Teala diğer bir âyette ise şöyle buyuruyor:

"Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde ne varsa hepsi isteyerek veya kerhen Allah'a boyun eğmiştir ve O'na döndürüleceklerdir." [\[100\]](#)

Görülüyor ki âyet-i celilede "İsteyerek veya kerhen" herşeyin Allah'a boyun eğdiği zikrediliyor. Bu itibarla zorla müslüman edilen kişi, kerhen Allah'a boyun eğdirilmiş olur ve âyet-i celilenin gereği yerine getirilmiş olur. Ayrıca kafirleri zorla İslamlaştırmak hak olan İslam dininin yücelmesine vesile olur. Bunu yapmak da vaciptir. Nitekim Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde:

"İslam devamlı yücedir. Hiçbir şey ondan üstün tutulamaz" [\[101\]](#) buyurmuştur.

Hanefilere göre bir kafir cebren müslüman edilir sonra da dininden dönerse bu adam hapsedilerek tekrar müslüman olmaya zorlanır. Fakat öldürülemez. Çünkü bu adam mürted değil, kalbindeki gerçeği açığa vuran biridir. Hanefilere göre, cebren müslüman olanın çocuklarının da müslüman olduklarına hüküm verilir. Akıl baliğ olduktan sonra müslüman olmaya zorlanır. Bununla beraber direnmeleri halinde öldürülmezler.

Çünkü bunlar aslında müslüman olup sonra dinden dönmemişlerdir. Aslen buldukları hali açığa vurmaktadırlar. [\[102\]](#)

2. Şafii Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre kafirler iki kısımda mütalaa edilmektedir:

a. Mürtedler ve müslümanlarla savaş halindeki harbilerdir. Bunlar müslüman olmaya zorlanır ve zorlama neticesinde müslüman olduklarını söylerlerse bu kabul edilir. Etmezlerse hakları kılıçtır.

b. Zimmiler ve müslümanlarla muahede yapan kafirler: Bunları müslüman olmaya zorlamak doğru değildir. Zira bunlardan cizye alınarak buldukları din üzerine kalmaları kabul edilmiştir. Bundan sonra zorlamak haksızlıktır. [\[103\]](#)

3. Hanbeli Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre de kafirler iki kısımda mütalaa edilmektedir:

a. Mürtedler ve harbiler. Bunlar müslüman olmaya zorlanıp, müslüman olduklarını söyledikleri takdirde, böyle olduklarına hüküm verilir. Bundan sonra dinden dönerlerse öldürülmeleri caizdir.

b. Zimmiler ve kendilerine eman verilenler. Bunlar, müslüman olmaya zorlamak caiz değildir. Buna rağmen müslüman olmaya zorlanır da müslüman olduklarını, söylerlerse, kendilerinden zorlama kalktıktan sonra iradeleriyle Müslüman olduklarını ortaya koyan bir söz veya davranışları görünmedikçe, bunların müslüman olduklarına hükmedilmez. Kendilerinde böyle bir söz ve davranış görülmeden ölürlerse, onlara kafir hükmü uygulanır.

Bunlar zorlama (ikrah) neticesinde müslüman olduklarını söyler de daha sonra kafir oldukların, ortaya koyarlarsa, öldürülmeleri veya yeniden müslüman olmaya zorlanmaları caiz değildir. ^[104]

MASUM BİR İNSANI ÖLDÜRMEYE ZORLAMAK

Daha önce belirtildiği gibi, ruhsat bulunmayan hükümlerden biri de zorlanan kişinin masum bir insanı öldürmesi hükmüdür.

Eğer bir insan: "Şu kişiyi öldür veya organlarından birini kesip kopar, yoksa seni öldürürüz veya organlarından birini kesip koparıyoruz" şeklinde tehdit edilirse, bu insan öldürülmesi istenileni öldüremez. Organlarından birini kesip atamaz. Tehditlere karşı sabretmesi gerekmektedir. Kendisi öldürülse dahi başkasını öldürmesine ruhsal yoktur. Çünkü Allah Teala haksız yere bir insanı öldürmeyi haram kılarken bu hususta hiçbir istisna yapmamış ve herhangi bir ruhsat tanımamıştır. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Bir mümin diğer bir mümini öldüremez. Bu ancak hata ile olabilir." ^[105] Diğer bir âyette:

"Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmeyin..." ^[106] buyurulmaktadır. Başka bir âyette ise:

"Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası cehennemdir. Orada ebedi olarak kalacaktır. Allah ona gazab ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır" ^[107] buyurulmaktadır.

Görüldüğü gibi âyet-i celilelerde masum bir insanı öldürmenin hatadan başka herhangi bir istisnası zikredilmemiştir. Dolayısıyla tehdit altında masum bir insanı öldürmek, caiz görülmemektedir. Aksi takdirde kendi canını mümin kardeşinin canına tercih eden kişi günahkar olur. Hatta bazı alimlere göre kendisine kısas dahi tatbik edilir.

Keza herhangi bir müslümanı, ikrahla (zorlama ile) ölüme sürükleyebilecek bir şekilde dövmek de ruhsat verilmeyen hallerdendir. Bu itibarla bir müslümana: "Şu adamı ölümcül bir derecede döv. Aksi takdirde seni öldüreceğiz veya organlarından birini kesip koparacağız" şeklinde tehditler yapılırsa, böyle bir müslümanın azimetini seçip tehditlere göğüs germesinden başka bir çıkar yolu yoktur. Zira bu hususta da Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara bir şey yapmadıkları halde eziyet edenler şüphesiz ki bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir." ^[108]

Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Müslüman bir amir memuruna masum bir insanı öldürme gibi hakkında ruhsat olmayan herhangi bir emri verirse, cebre başvursa dahi böyle bir emre itaat edilemez. Aksi takdirde itaat eden kişi günahkardır. Hatta bazı alimlere göre, daha sonra İzah edileceği gibi, kısasa mahkum edilir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) idarecinin günah olan bir şeyi emretmesi halinde ona itaat edilemeyeceğini beyan ederek şöyle buyuruyor:

"Müslüman kişinin sevdiği hususlarda da hoşuna gitmeyen hallerde de kendine verilen emri dinleyip gereğini yapması gerekir. Ancak Allah'a karşı gelmekle emredilme durumu müstesnadır. Şayet Allah'a isyanla emredilirse artık dinleme ve itaat etme yoktur." ^[109] Bu hadis-i şerifin diğer rivayetleri şöyledir:

"Kişinin verilen emri dinleyip ona itaat etmesi, Allah'a karşı gelmekle emredilmediği sürece vacibtir. Şayet kul, Allah'a isyanla emredilirse artık dinleme ve itaat etme diye bir şey yoktur." ^[110]

"Benden sonra idari işlerinizi; sünneti söndüren (terkeden) bid'atlarla amel eden ve namazı vaktinden erteleyen bir kısım insanlar üzerlerine alacaklardır." Abdullah bin Mes'ud diyor ki: Ey Allah'ın Rasulü! Şayet bu insanlara kavuşursam nasıl davranayım? diye sordum. Resulullah:

"Ey kulun annesinin oğlu! Bana nasıl davranacağımı mı soruyorsun? Allah'a isyan edene itaat yoktur" ^[111] buyurdu. Yine bu hadisin diğer rivayetleri

"Allah'a isyanda hiçbir beşere itaat yoktur" ^[112]

"Allah'a isyanda hiçbir mahluka itaat yoktur" ^[113]

"Allah'a isyanda hiçbir kimseye itaat yoktur" ^[114] şeklindedir.

Allah'a karşı günah işlemenin emredildiği bir hadise Peygamber efendimiz (s.a.v.) zamanında cereyan etmiş ve Peygamber efendimiz o hadise dolayısıyla Allah'a isyanda hiçbir varlığa itaat edilemeyeceğini, itaat edildiği takdirde günaha vesile olacağını ve böyle bir durumda herhangi bir ruhsatın söz konusu edilemeyeceğini beyan etmiştir.

Hiz. Ali buyuruyor ki:

"Bir zaman Resulullah (s.a.v.) bir yere müfreze gönderdi. Müfrezinin başına bir adamı emir tayin etti. Emir askerlere kızarak odun toplatıp ateş yaktırdı. Sonra onlara: "Girin bu ateşe" diye emir verdi. Bazı askerler ateşe girmek istediler. Diğerleri: "Biz bu ateşten kaçarak iman ettik" dediler. Hadise Resulullah'a (s.a.v.) anlatıldı. Resulullah (s.a.v.) ateşe girmek isteyenlere: "Şayet ona girseydiniz, kıyamete kadar o ateşte kalacaktınız" buyurdu. Ateşe girmek isteyenlere ise güzel sözler söyledi ve sonra şöyle buyurdu: "Allah'a isyanda itaat yoktur. İtaat ancak iyiliğin

^[115]

emredilmesindedir.”

Bütün bu hadis-i şeriflerden de anlaşıldığı gibi, Allah Teala'nın ruhsat tanımadığı hususlarda herhangi bir sebebe başvurarak ruhsat icad etme imkan ve ihtimali yoktur. Bu meyanda "filan zatın emridir veya zorla yaptırılmıştır" şeklindeki mazeretler geçerli değildir. Müslüman kişinin bu tür imtihanlar karşısında metanetle sabretmekten başka çaresi yoktur. Aksi taktirde Adli İlahi'de sorumlu olacağı gibi bir kısım alimlere göre, dünyada da cezalandırılması gerekmektedir.

Diğer yandan masum bir insanın canına kıyma veya zina etme gibi Allah'a isyanı emreden idarecilerin birinci derecede sorumlu oldukları ve daha dünyada iken cezalandırılacakları muhakkaktır. Bu hususta Hz. Ebu Bekir (r.a.) döneminde bir hadise cereyan etmiş ve Hz. Ebu Bekir (r.a.) idarecisini cezalandıracağını beyan etmiştir. Daha sonra haklı olduğunu anlayınca vazgeçmiştir.

Hz. Aişe diyor ki: "Siyah bir adam, Ebu Bekir'e (r.a.) gidip geliyordu. Ebu Bekir ona ilgi gösteriyor ve Kur'an okutturuyordu. Bir gün Hz. Ebu Bekir (r.a.) vergi toplama işi veya askeri bir vazife için bir adam gönderdi. O siyah zat: "Beni de onunla beraber gönder" dedi. Ebu Bekir (r.a.): Hayır bizim yanımızda duracaksın, dedi. Adam ısrar etti. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a.) onu memuruyla beraber gönderdi. Ve memuruna ona iyi davranmasını tavsiye etti. Kısa bir zaman sonra siyah adam eli kesilmiş olarak geri döndü. Ebu Bekir (r.a.) onu görünce gözleri yaşla doldu ve ona: "Ne oldu sana dedi. Siyah adam: "O bana bazı işlerini yapma vazifesini veriyordu. Tek bir vazifede ona ihanet ettim. O da elimi kesti. Bundan başka bir şey yapmadım" dedi. Ebu Bekir (r.a.): "Bunun elini kesenin belki de yirmiden fazla vazifede ihanet ettiğini görürsünüz. Allah'a yemin olsun ki eğer sen doğru söylüyorsan sana yapılanın karşılığında ona mutlaka kısas uygulayacağım, buyurdu. Sonra Ebu Bekir (r.a.) bu siyah adama yine ilgi gösterdi. Bu hadise siyah adamın Ebu Bekir (r.a.) nezdindeki itibarını sarsmadı. Adam geceleri kalkıp Kur'an okuyordu. Ebu Bekir (r.a.) sesini işitince: "Vay haline o adamın! Bu zatın elini nasıl kesti, derdi. Aradan uzun zaman geçmeden Ebu Bekir (r.a.) ailesi kendilerine ait zinetlerini ve bazı eşyalarını kaybettiler. Ebu Bekir (r.a.) bu siyah adama: "Bu gece diri olan Allah'ın kapısını çal. (Allah'a dua et, hırsızlı bildirsin) buyurdu. Kolu kesik adam kalkıp kibleye yöneldi sağlam ve kesik elini kaldırarak: "Ey Allah'ım! Sen hırsızlık edeni bana göster" diye dua etti. Veya buna benzer bir niyazda bulundu. Öğlen vakti olur olmaz eşyaları siyah adamın yanında buldular (hırsızın o olduğu ortaya çıktı). Bunun üzerine Ebu Bekir (r.a.) ona: "Vay haline! Sen Allah'ı hakkıyla tanımıyorsun. Onu iyice bilmiyorsun, dedi. Sonra Ebu Bekir (r.a.) ayağının kesilmesini emretti ve kesildi." [116]

Bu hadiseden de anlaşıldığı gibi, siyah kişinin elini kesen memurun Hz. Ebu Bekir (r.a.) tarafından kısas edileceği belirtiliyor ve eli kesen memurun haklı olduğu ortaya çıkınca memur affediliyor.

Mezheblere Göre Masum Bir İnsanı Öldürmeye Zorlamanın Hükümü

1. Hefefi Mezhebine Göre:

Zorlama ne olursa olsun, bir müslümanı haksız yere öldürmeye asla ruhsat yoktur. Bu itibarla, bir insan ölüm tehdidiyle mecbur edilse bile haksız yere müslümanı öldüremez. Zira bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir cana, haklı bir sebep olmadıkça sakın kıymayın..." [117]

Keza, herhangi bir müslümanın organlarından birini koparmaya veya ölüme sebep olacak derecede onu dövmeye de ruhsat yoktur. Bu hususta da Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Mümin erkekler ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden ötürü eziyet edenler, şüphesiz iftira etmişler ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir." [118]

Hanefi mezhebine göre bir insan, masum bir insanı öldürmeye cebr edilir de hakkında ruhsat bulunmayan bu günahı işler ve masum adamı öldürürse, kısasın uygulanıp uygulanmayacağı, uygulanırsa kime uygulanacağı hakkında şu görüşler zikredilmektedir:

A. Ebu Hanife ve talebesi Muhammed'e göre kısas cebredilene değil sadece zorlayana uygulanır. Zira asıl sebep zorlayandır. Cebredilen ise bu işi tehdit altında yapmıştır. Tehdit altında yapılan işlerden sorumlu olunmayacağı Resulullah tarafından beyan edilmiştir. Peygamber efendimiz:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetimin üzerinden, hata etmenin, unutmanın ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır" [119] buyurmuştur.

B. İmam Ebu Yusuf'a göre ise, cebredilene de zorlayana da kısas gerekmez. Sadece zorlayana diyet gerekir. Çünkü cebredilen bunu yapmaya mecburdur. Zorlayana ise öldürme işini bizzat kendisi yapmamıştır.

C. İmam Züfer'e göre ise kısas cebredüene uygulanır. Zorlayana uygulanmaz. Çünkü öldürme hadisesi cebredilen tarafından uygulanmıştır. [120]

Diğer yandan Hanefi mezhebine göre aşağıda zikredilecek hususlar hakkında şu hükümler beyan edilmiştir.

a. Halifenin tayin ettiği amir, bir insana herhangi bir kişiyi haksız yere öldürmesini veya organlarından birini kesmesini emreder de bu insan da amirin kendisine emrettiğini yaparsa kısas emredilene değil amire uygulanır. Çünkü amirin emri ikrahtır (zorlamadır) Zira memurun emirle yaptığı işler amirine isnad edilir.

Nitekim Allah Teala bir âyet-i celilede:

"Gerçekten Firavun bulunduğu yerde büyükenip zorbalığa kalkıştı. O yerin halkını fırkalara böldü. İçlerinden bir fırkayı zayıflatıp eziyor, oğullarını boğazlıyor ve kadınlarını sağ bırakıyordu" [121] buyuruyor.

Âyet-i celilede öldürme işi, Firavuna isnad edilmiştir. Halbuki öldürme işini bizzat Firavun yapmayıp emrinde bulunanlara yaptırıyordu.

Keza, Hz. Ebu Bekir eli kesilen siyah adamın amiri hakkında: "Allah'a yemin olsun ki, eğer sen doğru söylüyorsan sana yapılanın karşılığında ona mutlaka kısas uygulayacağım" [122] buyurmuştur. Böylece amirin verdiği emirlerden sorumlu olacağını beyan etmiştir. [123]

b. Hanefi Mezhebine göre, şayet bir insan ölümlle tehdit edilerek kendisini ateşe atması istenilir de o adam kendini ateşe atarsa Allah katında sorumlu olmayacağı temenni edilir. Zira ateşten kurtulma imkanı olabilir. Halbuki direktmesi halinde öleceği muhakkaktır. Zorlayana kısas

uygulanır.

c. Bir insana zorla suya girmesi emredilir de o kişi suya girip helak olursa duruma bakılır. Eğer o su insanı öldürecek bir mahiyette ise zorlayana kısas uygulanır. Aksi taktirde uygulanmaz.

Bu hususla ilgili Hz. Ömer döneminde şöyle bir hadise vuku bulmuştur: Hz. Ömer bir adama orduda askeri bir vazife vermişti. Bunlar bir dağa tırmandıktan sonra soğuk bir günde üzerinde köprü bulunmayan bir nehre varmışlardı. Ordu komutanı bu adama: "Suya gir! Geçebileceğimiz bir geçit (sığ bir yer) tesbit et, dedi. Adam komutana: "Suya girdiğimde öleceğimden korkarım" dedi. Komutan adama bunu yapmaya zorladı. Adam suya girdi ve şöyle dedi: "Nerdesin ey Ömer! Nerdesin ey Ömer!" Kısa bir süre sonra adam öldü. Hz. Ömer Medine'nin çarşısında dolaşırken kendisine bu haber ulaştığı zaman: "Keşke orada olsaydım, keşke orada olsaydım" dedi. Sonra Hz. Ömer ordu komutanına haber gönderip onu vazifeden aldı ve ona: "Eğer bu hususta bir sünnet olmasaydı o adamın karşılığında sana mutlaka kısas uygulardım" dedi. Ona diyet ödetti ve şöyle

dedi: "Bundan sonra benim hiçbir işimde çalışma (artık sana hiçbir vazife vermeyeceğim)."^[124]

Hz. Ömer bu hadisede ordu komutanına kısas uygulamamıştır, ona diyet ödetmiştir. Çünkü aslında suyun telef edici mahiyette olmamasından komutanın kasıtsız olduğunu anlamıştır. Kasıtsız olma durumlarında sünnete beyan edildiği gibi kısas uygulanmaz, diyet ödettilir. Hazreti Ömer de bunu yapmıştır.

d. Eğer bir insan öldürülme tehdidi ile kendi elini kesmeye zorlanır da elini keserse Allah katında bundan dolayı sorumlu olmayacağı tahmin edilir. Çünkü bütün bedenini telef etmektense, sadece bir organını feda etmesi daha hayırlıdır. Bir hadis-i şerifte Hz. Aişe (r.a.) diyor ki:

"Resulullah iki şeyden birini seçmede serbest bırakıldığında o iki şeyden her zaman daha kolay olanını seçerdi."^[125]

2. Şafii Mezhebine Göre:

Masum bir insanı öldürmeye zorlamanın hükmü: Bu mezhebe göre de, zorlamalar karşısında haksız yere bir insanı öldürmeye ruhsat yoktur. Böyle bir belaya maruz kalan müslümanın sabredip kendi canını feda ederek müslüman kardeşinin canını kurtarması gerekir.

Bununla beraber şayet cebredilen, masum bir insanı öldürürse, zorlayana kısasın uygulanacağı kesindir. Cebredilene ise kısasın uygulanması görüşü tercih edilmektedir. Zira bu, kendi canını kurtarmak için kasıtlı olarak başka birini öldürmüştür.

Zayıf olan ikinci bir görüşe göre ise, cebredilene kısas uygulanmaz. Çünkü o, zorlayanın aleti mahiyetindedir ve Resulullah'ın şu hadis-i şerifinde sorumlu olmayacaklarını beyan ettiği kişilerdendir.

Resulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki, Allah, ümmetimin üzerinden hata etmenin, unutmanın ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır."^[126]

Bu mezhepte zayıf olan diğer bir görüşe göre ise, kısas, zorlayana değil,

cebredilene uygulanır. Zira zorlayan sadece sebebdir, cebredilense öldürme işini fiilen yapandır.^[127]

3. Maliki Mezhebine Göre:

Masum bir insanı öldürmeye zorlamanın hükmü: Bu mezhebe göre de cebredilen insanın, masum bir insanı öldürmeye veya ona çeşitli işkencelerde bulunmaya hakkı yoktur. Böyle bir insanın başına gelen belaya sabretmesi gerekir. Başkasının canına kıyarak kendisini kurtarması helal değildir. Bu kişinin Allah'tan, dünya ve ahireti için afiyet ihsan etmesini dilemekten başka bir çaresi yoktur. Buna rağmen şayet masum bir

insanı öldürürse kısas hem cebredene hem de zorlanana gerekir.^[128]

4. Hanbeli Mezhebine Göre:

Masum bir insanı öldürmeye zorlamanın hükmü: Hanbeli mezhebine göre de, zorlamalar ne olursa olsun, masum bir insanı öldürmeye dair ruhsat yoktur. Buna rağmen şayet cebredilen canını kurtarmak için başka bir müslümanı öldürürse kısas hem cebredene hem de zorlanana uygulanır. Çünkü cebredilen kendi canını kurtarmak için haksız yere başka bir müslümanı öldürmüştür. Zorlayan ise ölüme vasıta olan asıl sebeptir. Bu itibarla her ikisi de kısası hak etmiştir.

Şayet, öldürülenin akrabası kısasın uygulanması hakkından vazgeçer, diyet almayı tercih eder de kısas düşüp diyet ödeme gerekirse, İmam Ahmed ve Şafii'ye göre diyetin de hem cebredene hem de zorlanana gerektiği beyan edilmiştir. Ebu Hanife ve Muhammed'e göre ise, cebredilene kısas gerekmediği gibi diyet de gerekmemektedir.

Hanbeli mezhebine göre bir devlet yetkilisi bir insanı başkasını haksız yere öldürmeye veya dövmeye zorlar da cebredilen de bunları yaparsa kısas hem devlet yetkilisine hem de memuruna uygulanır. Diyet ödeme halinde de her ikisi ortaklaşa sorumludur.

Fakat bir devlet yetkilisi bir insana başkasını öldürmeyi emreder de o da öldürürse duruma bakılır. Eğer katil öldürdüğü insanın öldürülmeyi hak etmediğini bilerek bunu yapmışsa bu defa kısas sadece katile uygulanır, devlet yetkilisine uygulanmaz. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.v.) buyurduğu gibi:

"Allah'a isyanda hiçbir mahluka itaat yoktur."^[129] Şayet katil öldürülenin bu cezayı hak etmediğini bilmiyorsa bu defa kısas sadece devlet yetkilisine uygulanır. Zira bir memurun müslüman amirine günah bir şey emretmedikçe itaat etmesi vaciptir.

Diğer yandan bu tür bir emri devlet yetkilisi olmayan biri verir de memur emri yerine getirirse her halükarda kısas memura uygulanır. Çünkü ulul emr dışındaki kişiye itaat yoktur. Maktulün öldürülmeyi hak edip etmediğini bilip bilmemesi durumu değiştirmez.^[130]

Yine bir hakim vermiş olduğu hükümle kasıtlı olarak suçsuz bir insanı ölüme mahkum ederse ona kısas uygulanır. Keza, Hanbeli mezhebine göre, iki şahid, bir adamın kanını helal kılacak bir suçu işlediğine dair şahicilik ederler adam da öldürülür, daha sonra da adamı kasten öldürtmek için yalan yere şahitlik ettiklerini itiraf ederlerse, bu şahidlere kısas uygulanır. İmam Şafii de aynı görüştedir. Ebu Hanife ise, bunların direkt katil olmadıkları için kendilerini kısıstan kurtarabileceklerini, fakat günahkar olacaklarını söylemiştir. [\[131\]](#)

ZİNA ETMEYE ZORLAMAK

Zina yapmak, hiçbir zorlama ile kendisine ruhsat verilmeyen hallerdendir. Bir kişi: "Filanla zina et, yoksa seni öldürürüz, yahut organlarından birini kesip koparıyoruz" şeklinde tehdit edilirse canını kurtarmak için zina edemez. Zira Allah Teala zinaya yaklaşılmasını dahi yasaklamış bunun herhangi bir zorluk karşısında yapılabileceğine ruhsat vermemiştir. Bu hususta Allah Teala şöyle buyurmuştur.

"Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o hayasızlıktır, kötü bir yoldur." [\[132\]](#)

Böyle bir imtihanla karşı karşıya kalan müminin, canını feda etmesi pahasına dahi olsa, zina etmemek için direnmesi gerekmektedir. Bununla beraber zorlamaya boyun eğerek ve zina ederse günahkar olur. Kendisine zina etme cezasının uygulanması hususunda ise, zina edenin erkek veya kadın olmasına göre hüküm farklıdır.

a. İkraha Neticesinde Kadının Zina Etmesi:

Kadının, zorlama (ikrah) karşısında zina etmesi halinde kendisine zina cezası uygulanmaz. Bu hususta Vail el-Kindi diyor ki: "Resulullah döneminde namaz kılma maksadıyla bir kadın evinden dışarı çıktı. Ona yolda bir adam rastladı. Adam kadının kendisine teslim olmasını istedi. (Kadının direktmesine rağmen o) kadına tecavüz etti.

Bunun üzerine kadın bağırdı. Adam kaçtı. Kadının yanından başka birisi geçti. Kadın:

"Bana bu işleri yapan işte bu adamdır" dedi. Kadın muhacirlerden bazı erkeklerin yanından geçti ve onlara:

"Şu adam bana şöyle şöyle yaptı" dedi.

Muhacirlerden olan o kişiler, kadının kendisine tecavüz ettiğini sandığı, o adamı yakalayıp kadına getirdiler. Kadın: "Evet, işte bu adam" dedi. Bunun üzerine adamı alıp Resulullah'a getirdiler.

Resulullah bu adamın recmedilmesini emredince asıl kadına tecavüz eden adam ayağa kalktı ve

"Ey Allah'ın Rasulü! Bu işi o kadına ben yaptım" dedi. Bunun üzerine Resulullah kadına:

"Haydi git, Allah seni affetti" dedi. Suçsuz adama güzel şeyler söyledi. Kadına tecavüz eden adam için de:

"Bunu recmedin" dedi ve sonra şöyle buyurdu:

"Bu adam öyle bir tevbe ile tevbe etti ki, eğer o tevbeyi Medine halkı yapsa idi, elbetteki tevbeleri kabul edilirdi." [\[133\]](#)

Görüldüğü gibi Peygamber efendimiz (s.a.v.) zorla kendisiyle zina edilen kadına zina cezası uygulamamıştır.

Tirmizi'nin rivayeti ise şöyledir.

"Bir kadın, Resulullah döneminde zorla zina işlemeye mecbur edildi. Rasullullah kadından zina cezasını düşürdü. Onunla zina eden erkeğe zina

cezası verdi. Ravi Resulullah'ın kadın için mehir laktır elliğini (zina eden adamdan mehir alıp kadına verdiği) zikretmedi." [\[134\]](#)

Ebu Ubeyde'nin kızı Safiyye diyor ki: "Hz. Ömer döneminde Beytu'l malın kölelerinden biri. ganimat malının beşte bir payına ait olan bir cariyyeye tecavüz etti ve onun bekaretini bozdu. Bunun üzerine Hz, Ömer tecavüz eden köleye zina cezası uyguladı ve onu sürgün etti. Hz. Ömer cariyyeye

kendisine cebren tecavüz edildiğinden dolayı herhangi bir ceza vermedi. [\[135\]](#)

b. İkraha Karşısında Erkeğin Zina Etmesi

İkraha (zorlama ile) zina eden erkeğe zina cezasının uygulanıp uygulanmayacağı hususunda alimler iki kısma ayrılmışlardır. Bir kısmına göre ceza uygulanır: Hanbeli ve Maliki mezheplerine mensub olan alimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Diğer bir kısım alimlere göre ise zina cezası uygulanmaz. Şafii mezhebinde tercihe şayan olan görüş budur. Hanefi mezhebi alimlerinden İmam Muhammet! ve Ebu Yusuf da bu görüştedir. Ebu Hanife ise daha sonra açıklanacağı gibi meseleyi genişçe ele almaktadır.

Mezheplere Göre İkraha (Zorlama ile) Zina Edenin Durumu

1. Hanefi Mezhebine Göre:

Bu mezhebe göre zorla zina etme hususunda kadınla erkek farklı hükümlere tabi tutulmuşlardır.

a. Erkeğin zina etmesi: Hanefi mezhebine göre zina etmeye zorlanan bir erkeğe, ikrah ister tam ister eksik olsun zina etme ruhsatı yoktur. Çünkü bu hususta Allah Teala:

"Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o hayasızlıktır, kötü bir yoldur" [\[136\]](#)

buyurmuş ve bu hususta hiçbir ruhsat vermemiştir. Halbuki bazı haramların zaruret halinde mubah olacağına dair ruhsat verildiği vakidir. Mesela açlıktan dolayı öleceğinden korkan bir insana: "Kan, domuz eti" gibi haramlardan zaruret miktarı yeme ruhsatı verilmiştir. Fakat zinada böyle bir ruhsat yoktur.

Bununla beraber zina etmeye zorlanan erkek tam ikrahla (can tehlikesi tehdidi ile) zina etmeye zorlanır ve zina ederse Hanefi mezhebi alimleri bu kişiye zina cezasının uygulanıp uygulanmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Ebu Hanife evvelce "ikrahla (zorlama ile) zina eden erkeğe zina cezasının mutlaka uygulanacağını, çünkü erkeğin ancak tenasül uzvunun harekete geçmesi neticesinde zina edebileceğini, bu da o kişinin kısmen de olsa zina etmeye razı olduğunu gösterdiğini" söylemiştir. Daha sonra bu görüşünü değiştirerek zorlayanın devlet yetkilisi olması halinde zina cezasının erkeğe uygulanmayacağını, buna mukabil devlet yetkilisi dışında birinin zorlaması halinde cezanın uygulanacağını söylemiştir. Ebu Hanife'ye göre devlet yetkililerinin zorlamalarından kurtulma imkanı yoktur. Halbuki başka birinin zorlaması durumunda devletten yardım istenerek kınulmak mümkündür.

İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a göre ise, devlet yetkilisi ile devlet yetkilisi olmayanın zorlaması eşit sayılmakta ve ikrahla (zorlama ile) zina eden erkeğe zina cezasının uygulanmayacağı beyan edilmektedir. Bu iki imama göre zorla zina eden erkeğin kadına mehir ödemesi gerekir. Zorlayana ise hiçbir şey yoktur.

b. Zorlama ile zina eden kadının hükmü: Bir kadın, canını tehlikeye düşürecek bir tehditle zina etmeye zorlanır da kendisini teslim ederse, Hanefi mezhebine göre bu kadına ceza uygulanmaz. Çünkü kadın zinada aktif durumda olmayıp pasif durumdadır. Cebredilmekle dolaylı sorumluluğu düşer. Keza, Hanefi mezhebine göre bir kadın ölüme neden olmayacak bir şekilde dövülmek gibi eksik bir ikrahla tehdit edilir de kendisini teslim ederse, yine ona zina cezası uygulanmaz, çünkü cezalar şüpheli durumlarda düşer. Buradaki şüphenin sebebi, tam ikrahta zina cezasının uygulanmamasıdır. [\[137\]](#)

2. Şafii Mezhebine Göre Zinaya Zorlanmanın Hükmü:

Bu mezhebe göre de ikrahla zina mubah olmaz. [\[138\]](#) Bununla beraber erkekle kadının zinaya zorlanması kısmen de olsa farklı hükümlere tabi tutulmaktadır.

a. Zorlama ile zina eden erkeğin hükmü: Şafii mezhebinde tercih edilen görüşe göre, kendisine zorla zina yaptırılan erkeğe zina cezası uygulanmaz. Çünkü Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şerifte:

"Şüphesiz ki, Allah, ümmetimin üzerinden, hata etmenin, unutmaman ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır" [\[139\]](#) buyurmuştur. Diğer yandan erkeğin tenasül uzvunun harekete geçmesi, dokunma halinde meydana gelen fitri bir hadisedir. Bu hâl erkeğin bu işe razı olduğunu göstermez.

Şafii mezhebindeki zayıf bir görüşe göre ise, zorla zina eden erkeğe zina cezası uygulanır. Çünkü tenasül organının harekete geçmesi, erkeğin bu işe istekli olmasından ve şehvani arzularının kabarmasından doğar.

b. Zorlama ile zina eden kadının hükmü: Bu mezhebe göre zorla zinaya maruz bırakılan kadına zina cezası uygulanmaz. Çünkü bu hususta Beyhaki'nin Sünen'inde şu hadise zikredilmektedir:

"Bir gün Hz. Ömer'e bir kadın getirildi. Bu kadın (susuzluktan bitkin hale geldiği için bir çobana gidip ondan su istediğini ve çobanın da kadın kendisine teslim olmadıkça su vermeme dediğini, bunun üzerine kadının kendisini çobana teslim ettiğini) söylemiştir. Hz. Ömer kadının recmedilmesi hakkında istişare etmiş ve Hz. Ali ona: "Bu mecbur kalan bir kadındır, bunun serbest bırakılması kanaatindeyim" demiştir. Hz.

[\[140\]](#) Ömer de kadına ceza vermeyip serbest bırakmıştır.

Diğer bir rivayette Hz. Ömer'in kadına mehir mahiyetinde birşeyler verdiği zikredilmektedir.

3. Maliki Mezhebine Göre Zinaya Zorlanmanın Hükmü:

Bu mezhebe mensub olan alimlerden Mutarrif, İbni Macişun, zorlama ile zina yapmak hakkında: "öldürülse bile, kimse bunu yapamaz. Şayet yaparsa günahkardır" demişlerdir.

Maliki mezhebine göre de ikrahla kadının zina etmesiyle erkeğin zina etmesi, zina cezasının uygulanıp uygulanmayacağı bakımından farklı hükümlere tabidir.

a. Erkeğin zina etmesi: Maliki mezhebine göre, ikrahla zina yapmaya mecbur edilen erkeğe zina cezası uygulanması gereklidir Ebu Sever ve Hasan el-Basri'nin de bu görüşte oldukları nakledilmektedir. Ancak İbni Arabi'den, ikrahla zinanın yapılabileceği ve yapana zina cezasının uygulanmayacağı görüşü nakledilmekte, İbni Huveyzimedat'dan da sadece zina cezasının uygulanmayacağı görüşü rivayet edilmektedir.

b. Kadının zina etmesi: Maliki mezhebine göre de ikrahla zinaya teslim olan kadına zina cezası uygulanmaz. Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kalbi imanla mamur olduğu halde, inkara zorlanan hariç..." [\[141\]](#)

Allah Teala âyet-i celilede cinayetlerin en katmerlisi olan Allah'ı inkar cinayetinin ikrah (zorlama) karşısında işlenebilirliğine ruhsat verdiğine göre, iradesi zayıf bir varlık olan kadının ikrah karşısında zina etmesi durumunda da kendisinden cezanın düşürülmesi gerekir.

Allah Teala diğer bir âyet-i celilede şöyle buyuruyor:

"Dünya hayatının geçici menfaatini kazanma hürsü ile iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhuş a zorlamayın. Kim onları fuhuş a zorlarsa, şüphesiz ki Allah da fuhuş a zorlanmalarından sonra cariyelere karşı çokça bağışlayan ve çok merhamet edendir." [\[142\]](#)

Bu âyet-i celilede zinaya zorlanan kadınların Allah Teala tarafından affedileceği beyan edilmektedir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetimin üzerinden, hata etmenin, unutmaman ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır" [\[143\]](#) buyurmuşlardır.

Hız. Ömer de (r.a.) cebren kendisiyle zina edilen cariyeye herhangi bir ceza tatbik etmemiştir.

İmam Malik'e göre evli olduğuna veya cebredildiğine dair herhangi bir delil bulunmayan bir kadın hamile olursa, ona zina cezası uygulanır. Ancak bu, yabancı bir kadın olur da karındaki çocuğun var olan kocasından veya cariyeye ise efendisinden olduğunu iddia ederse ondan zina cezası düşer.

Hız. Ömer de bu görüştedir.

İmam Malik'in "Muvatta" adlı kitabında şöyle denilmektedir: "Kocasını olmayan bir kadının hamile olduğu ortaya çıkar da kadın: "Bana zorla tecavüz edildi" iddiasında bulunursa evli olduğuna dair şahid getirmediği veya bekaretinin yeni bozulduğuna dair üzerinde kan lekeleri bulunmadıkça yahut kendisine tecavüz edilirken imdat ister de kendisine imdada gidilip durumu görülmediği bu iddiası kabul edilmez. Zira Hız. Ömer (r.a.) şöyle buyuruyor: "Evli oldukları halde zina eden erkek ve kadının zina ettikleri şahitle yahut kadının hamile kalmasıyla veya itiraflarıyla

ishal edildiği takdirde recmedilmeleri Allah'ın kitabında mevcuttur ve haktır."^[145]

Cumhur ulema ise, kadının sadece hamile kalması ile ona zina cezasının uygulanmayacağı, zina cezasının uygulanabilmesi için ya şahitle ya da itirafla isbat edilmesi gerektiğini söylemişler ve delil olarak da: "Gücünüzün yettiği ölçüde müslümanlardan cezaları düşürün. Suçlu için bir çıkar yol varsa onu serbest bırakın. Çünkü imamın affetmede hata etmesi cezalandırmada hata etmesinden daha hayırlıdır"^[146] hadis-i şerifini göstermişlerdir.

Başka bir hadis-i şerifte: "Şüphelerle cezaları düşürün. Gücünüzün yettiği ölçüde müslümanlardan ölüm cezasını kaldırın"^[147] buyurulmaktadır. Kendisine Zorla Zina Yaptırılan Kadına Mehir Verilmesi: İmam Malik, İmam Şafii ve İmam Ahmed bin Hanbel'e göre zorla zinaya maruz kalan bir kadına mehir ödenir. İmam Malik'in talebelerine ve Hanefi mezhebine göre ise, erkeğe zina cezası uygulandığı takdirde kadına mehir verilmez, erkeğe ceza uygulanmazsa kadına mehir verilir.^[148]

4. Hanbeli Mezhebi'ne Göre Zinaya Zorlananın Hükümü:

Hanbeli mezhebi alimlerine göre de ikrahla zinaya zorlanan kadınla erkeğin hükümleri farklıdır.

a. Erkeğin ikrahla zinaya zorlanması: Bu mezhep alimlerine göre de zina etme, kendine ruhsal verilmeyen yasaklardan olduğu için, ikrahla zina eden erkeğe zina cezası uygulanır. Çünkü cinsi münasebette bulunma ancak erkeğin tenasül organının harekete geçmesiyle mümkündür. Bu halde de ikrahın etkisinin yok olduğu ortaya çıkar ve erkeğe zina cezası uygulanır. Ancak bu mezhep alimlerinden İbn Kudüme. Şafii'nin "ikrahla zina yapan erkeğe zina cezası uygulanmaz" görüşünü ve delillerini zikrettikten sonra "inşallah bu görüş, görüşlerin en doğrusudur"^[149] demiştir.

b. Kadının ikrahla zinaya zorlanması: Bu mezhebe göre de zinaya maruz kalan kadına zina cezası uygulanmaz. Çünkü Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetimin üzerinden hata etmenin, unutkanın ve onlara zorla yaptırılanların sorumluluğunu kaldırmıştır"^[150] buyurmuştur.

Hız. Ömer kendisiyle zorla zina edilen cariyeye zina cezası uygulamamıştır.^[151]

Yine susuzluktan dolayı çobandan su isteyen ve çoban tarafından tecavüz edilen kadının durumu Hız. Ömer'e aksedince, Hız. Ömer'in, Hız. Ali ile istişare ettikten sonra kadına mehir mahiyetinde bir şeyler verip onu serbest bıraktığı rivayet edilmektedir.^[152]

Burada ikrahtan (zorlamadan) maksat kadını ya elini kolunu bağlayıp etkisiz hale getirmek ya da öldürme veya benzeri şeylerle tehdit etmektir.

İmam Ahmed, İmam Şafii ve İmam Malik'e göre kadını zina etmeye zorlayana hem zina cezası uygulanır, hem de ondan kadının mehri alınır. Ebu Hanife'ye göre ise, kadını zinaya zorlayana zina cezası uygulanmakla mehir verme yükümlülüğü düşer.^[153]

EVLENMEYE ZORLAMAK

Cumhur ulemaya göre, cebren yapılan evlilik hükümsüz, Hanefi mezhebine göre ise geçerlidir.

A. Cumhur ulemaya göre; evlenme adaylarından biri, rızası olmadığı halde tehdit edilir ve evlenmeyi kabul ettiği zorla söyletilerek evlendirilirse, böyle bir akid hükümsüz ve evlilik geçersizdir. Zira bu hususta Resulullah (s.a.v.)den şu hadis-i şerifler rivayet edilmektedir:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetimin üzerinden, hatanın, unutkanın ve kendisine zorla yaptırılan şeylerin sorumluluğunu kaldırmıştır."^[154]

Hıdam'ın kızı Hansa'dan şunları söylediği rivayet edilir: "Hansa dul iken babası onu evlendirmiş. Fakat Hansa bu evlendirmeye rıza göstermeyerek Resulullah'a başvurmuştur. Resulullah da nikahını reddetmiştir."^[155]

Ebu Hureyre (r.a.) Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Dul kadın emri olmadan evlendirilemez. Bekar kıza izni sorulmadan evlendirilemez. Ey Allah'ın Rasülü! Bekar kızın izni nasıldır? Diye sorulunca Resulullah (s.a.v.): "Onun izni susmasıdır," cevabını vermiştir."^[156]

Abdullah bin Abbas'ın şöyle söylediği rivayet edilmektedir:

"Bir bekar kız Resulullah'a (s.a.v.) geldi. Babasının onu istemediği halde biriyle evlendirdiğini anlattı. Bunun üzerine Resulullah o kızı (evliliği kabul edip etmemede) serbest bıraktı."^[157]

İbn Bureyde babasının şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Bir genç kız Resulullah (s.a.v.) geldi ona:

"Babam kardeşinin oğlunun zelilliğini gidermek için beni onunla evlendirdi" dedi. Bunun üzerine Resulullah (kabul edip etmeme) kararını o genç kıza bıraktı.

Genç kız da şöyle dedi: "Ben babamın yaptığına razı olmuştum. Fakat ben, bu işler hususunda babaların elinde bir selahiyet olmadığını, kadınların

bilmelerini istedim."

B. Hanefi mezhebine göre ise; taraflardan herhangi birine tehdit yapılarak evlenmeyi kabul ettiği zorla söylenir ve nikah akdi yapılırsa, böyle bir akid geçerli ve evlilik de sahihtir.

Hanefilere göre, evlenme, boşanma, köleyi azad etme gibi yapıldıktan sonra bozulma imkânı bulunmayan sözlü akidler de ikrahın etkisi yoktur.

Bunlara göre, ikrah -tam olsun, eksik olsun- bu tür akidlerin geçerli olmasına engel teşkil etmez. Hanefiler bu görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"İçinizden bekarları ve kölelerinizden ve cariyelerinizden salılı olanları evlendirin." [\[159\]](#)

Âyet-i celile mutlak surette evlendirmeyi emrediyor, tarafların azalarıyla kabullenmelerini şart koşmuyor. Bu itibarla, cebredilen kişinin akıllı, ergenlik çağına ulaşmış ve hür biri olması ve evlenmeyi kabul ettiğini (zorlama ile de olsa) söylemesi halinde evlenme akdi geçerlidir. Evlenmeyi kabul ettiğini isteyerek veya istemeyerek söylemesi farkıdır.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Üç şey vardır ki onların ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar evlenmek, boşamak, tam boşanmamış olan hanımı geri almaktır." [\[160\]](#)

Diğer bir rivayetle, "üç şeyle oynamak caiz değildir (şakası yoktur) Bunlar; boşamak, evlenmek ve köleyi azad etmektir" [\[161\]](#) buyurulmuştur.

Bu rivayette, "tam boşanmayan hanımı geri almak" yerine "köleyi azad etmek" zikredilmiştir.

Görüldüğü üzere, bu hadis-i şerifte şaka ile evlenenin nikahının geçerli olduğu zikredilmektedir. Tehdit ile evlenmeyi zorla kabul eden kişi de şaka ile evlenene benzemektedir. Çünkü bunlardan her biri. lisanen evlendiğini söylemekle ve doğacak sonuca razı olmamaktır. Sonucu istememesi akdin sıhhatini etkilememektedir. Alimlerin çoğunluğu cumhurun görüşünü benimsemişlerdir. Biz de bu kanaatteyiz.

Hanefilere göre, zorlama ile evlenmeyi kabul edenin nikahı sahih sayılmaktadır. Ancak mehrin miktarı ve tarafların birbirlerine denk olup olmamaları, (küfü) cebren yapılan nikahın, zorlama kalktıktan sonra, devam edip etmeyeceğinde etkili olmaktadır. Bu itibarla erkeğin tehditle evlenmeyi kabul etmesiyle kadının tehditle evlenmeyi kabul etmesi faraziyeleri ayrı ayrı zikredilmektedir.

a. Evlenme Zorla Erkeğe Kabul Ettirilirse;

Kadın evlenmeye razı olur da, erkek zorla evlendirilirse, mehrin miktarına bakılır. Eğer taktir edilen mehir, kadının emsallerine biçilen miktarda veya daha az ise, evlilik geçerlidir. Erkeğin taktir edilen bu miktarı kadına ödemesi gerekir. Şayet taktir edilen mehir, kadının emsallerinin mehrinden daha fazla ise, erkeğin kadının emsallerinin mehri kadar bir miktarı ödemesi gerekir.

Erkeğin ödediği mehri zorlayanın alma hakkı yoktur. Çünkü mehrin karşılığını almıştır.

b. Evlenme Zorla Kadına Kabul Ettirilirse:

Erkek, kadına denk ve taktir edilen mehir, kadının emsallerine biçilen mehir kadar veya daha fazla ise, nikah geçerliliğini korur. Zorlama kalktıktan sonra, artık kadının ayrılıp, ayrılmamayı seçme hakkı yoktur, evliliği kabullenmek zorundadır.

Erkeğin kadına denk olmasına rağmen, taktir edilen mehir kadının emsallerinininkinden daha az ise, bakılır. Eğer erkek mehri tamamlarsa evlilik yine geçerliliğini korur. Kimsenin bunu bozmaya yetkisi yoktur. Şayet erkek tamamlamazsa evlilik sona erdirilerek ayrılımlarına karar verilir. Erkeğin mehri tamamlamamasına rağmen kadın evliliğe razı olursa Ebu Hanife'ye göre kadının velilerinin ayırma hakkı vardır. Hakime başvurarak kadını boşatırabilirler.

İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise, velilerin, mehrin eksikliği halinde böyle bir hakları yoktur. Kadının razı olmasıyla nikah devam eder.

Eğer erkek kadının dengi değilse hem kadının hem de velilerinin ayrılıp ayrılmamayı seçme hakları vardır. Kadın razı olsa da velilerinin ayırma hakkı devam eder.

Bütün bu hallerde, taraflardan olmayan zorlayanın mehir bakımından herhangi bir sorumluluk yoktur. Çünkü evlenene karşılıksız bir zarar vermiş değildir.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Hanefilere göre, zorla yapılan evliliğin geçerli olabilmesi için mecbur edilenin, evlenmeyi

kabul ettiğini mutlaka bildirmesi gerekir. Aksi takdirde icab (teklif) ve kabul gerçekleşmeyeceğinden nikah akdi gerçekleşmiş olamaz. [\[162\]](#)

İşte bu nedenledir ki, daha sonra da beyan edileceği gibi, Hanefiler, babanın, rızası olmayan bekar kızını zorla evlendirmesini geçersiz saymışlardır. Bunlara göre cebren de olsa mutlaka izin gerekir.

Babanın Kızını Cebren Evlendirmesi:

1. Babanın ergenlik çağına eren dul kızını evlendirmesi: Alimler, babanın böyle bir durumda kızın iznini almasının gerekliliği hakkında ittifak etmişlerdir. Bütün alimler herhangi bir babanın baliğ olan dul kızından evlenmeyi kabul ettiğine dair açıkça izin almadan onu evlendiremeyeceğini, aksi takdirde nikahın geçersiz sayılacağını söylemişler ve delil olarak şu hadis-i şeritleri zikretmişlerdir:

"Hidam'ın kızı Hansa, dul iken babası onu evlendirmiş fakat Hansa bu evlendirmeye rıza göstermeyerek Resulullah'a başvurmuştur. Resulullah da nikahını reddetmiştir." [\[163\]](#) Resulullah aşağıda zikredilen hadislerde şöyle buyuruyor:

"Dul kadına emri sorulmadan evlendirilemez." [\[164\]](#)

"Dul kadın için velinin elinde bir selahiyet yoktur." [\[165\]](#)

[\[166\]](#)

"Dul kadın kararını kendisi açıklar."

"Dul kadın için kendisi, velisinden daha evladır. Bekar kızdan ise izni sorulur. Onun izni, susmasıdır." [167]

2. Babanın baliğe olan (ergenlik çağına eren) bekar kızını evlendirmesi:

Alimler, bir babanın akil ve baliğ olan bekar kızını izni olmadan evlendirip evlendiremeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

a. Hanefi'lerden, Evzai, Sevri ve diğer bazı alimlere göre bir baba baliğ olan dul kızın iznini almadan onu evlendiremeyeceği gibi, baliğ olan bekar kızının da İznini almadan onu da evlendiremez.

Bu gruptan olan alimlerin delilleri şunlardır:

Abdullah bin Abbas'ın şöyle söylediği rivayet ediliyor: "Bir bekar kız Rasulullah'a (s.a.v.) geldi. Babasının onu istemediği halde bir kişi ile evlendirdiğini Rasulullah'a anlattı. Bunun üzerine Resulullah o kızı (evliliği kabul edip etmemede) serbest bıraktı." [168]

İbni Bureyde babasının şöyle söylediğini rivayet etmektedir: "Bir genç kız Rasulullah'a (s.a.v.) geldi. Ona: "Babam, kardeşinin oğlunun acizliğini gidermek için beni onunla evlendirdi" dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) (kabul edip etmeme) kararını o genç kıza bıraktı. Genç kız da şöyle dedi: "Ben babamın yaptığına razı olmuştum. Fakat ben, bu işler hususunda babaların elinde bir selahiyet olmadığını, kadınların bilmelerini istedim." [169]

Ebu Hureyre (r.a.) Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Dul kadının emri alınmadan evlendirilemez. Bekar kızaan izni sorulmadan evlendirilemez. Ey Allah'ın Rasulü! Bekar kızın izni nasıldır? diye sorulunca Resulullah: "Onun izni susmasıdır" buyurmuştur." [170]

Ancak Hanelilere göre zorla alınan izin geçerlidir. Baliğ ve bekar kızdan cebren izin alan baba onu evlendirebilir.

b. İmam Şafii, İmam Malik, bir rivayete göre İmam Ahmed bin Hanbel'in katıldığı diğer bir kısım âlimlere göre ise bir baba baliğ olmuş bekar kızını iznini almadan cebren evlendirebilir, kızının rızası olmasa da nikah sahihtir. Bunlar görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

Hadis-i şeriflerde; bekar ve baliğe (ergen) kızın babası tarafından evlendirildiği takdirde izninin alınması, nikah akdinin sıhhati için değil, kızın gönlünün hoşnud edilmesi için istenilmektedir. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde:

"Kadınları, kızları hakkında emir sahibi yapın" [171] buyurmuştur. Kadınların emir sahibi olmadıkları muhakkaktır. Peygamber efendimiz, annelerin gönlünü hoşnut etmek için böyle buyurmuştur. Bekar kızın izninin alınmasında da durum böyledir. Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Dul kadın için kendisi, velisinden daha evladır. Bekar kızdan ise, izni sorulur. Onun izni susmasıdır." [172]

Hadis-i şerifte: "Dul kadının kendisi hakkındaki kararının velisinin kararından daha evla olacağı" zikrediliyor. Bekar kız için böyle bir şey zikredilmiyor, sadece izninin sorulacağı belirtiliyor. Bundan da anlaşılıyor ki, "Bekar ve baliğ kız için velisinin kararı kendisinininkinden daha evladır." O halde veli, izinsiz evlendirebilir.

Diğer yandan hadislerde izni istenilen bekar kızdan maksad bakire olan yetim kızdır. Nitekim bazı rivayetlerde "bakire kız" yerine "yetim kız" zikredilmiştir. Şu hadisler bu türdendir.

Abdullah bin Abbas'dan Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Dul kadın için velinin elinde bir selahiyet yoktur. Yetim kızın ise emri sorulur. Onun susması kabul etmesidir." [173]

Ebu Hureyre'den Rasulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Yetim kızdan kendisi hakkında ne emredeceği sorulur. Eğer susarsa susması onun iznidir. Şayet diretirse artık onun aleyhine bir cevap yoktur." [174]

3. Babanın Dul Olan Küçük (Baliğ Olmayan) Kızını Evlendirmesi:

a. İmam Ebu Hanife, İmam Malik, bir rivayete göre İmam Ahmed ve bunlara katılan bir kısım alimler: "Bir babanın dul ve küçük olan kızını iznini sormadan evlendirebileceğini, çünkü, küçüğün iznine itibar edilemeyeceğini" söylemişlerdir.

b. İmam Şafii, bir rivayete göre İmam Ahmed ve onlara katılan diğer bir kısım alimler ise, babanın dul ve küçük olan kızını, ergenlik çağına erinceye kadar evlendiremeyeceğini söylemişlerdir. Ergenlik çağına gelince de baba kızını ancak rızasıyla evlendirebilir. Bunlar görüşlerini delil olarak yukarıda zikredilen şu hadis-i şerifleri zikretmişlerdir:

Abdullah bin Abbas'dan Rasulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Dul kadın için velinin elinde bir selahiyet yoktur. Yetim kızın ise emri sorulur. Onun susması kabul etmesidir." [175]

Hadis-i şerifte büyük küçük ayırımı yapılmaksızın dul kadının serbest olduğu bildirilmektedir. Diğer bir hadisle Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor:

"Dul kadın, kararını kendisi açıklar. Bekar kızın rızası ise, susmasıdır." [176]

Bu hadiste de dul kadının büyük veya küçük oluşu arasında bir ayırım yapılmamaktadır.

4. Babanın bekar olan küçük kızını evlendirmesi: Babanın, bekar olan küçük kızını, iznini sormadan evlendirebileceği alimlerce ittifak edilen bir konudur. Çünkü bu hususta Hz. Aişe (r.a.) şöyle buyuruyor: "Ben, altı yaşında iken Resulullah beni nikahladı. Ben dokuz yaşında iken de benimle zifafa girdi." [177]

Hülasa mezheblere göre bir babanın kızını cebren evlendirmesi şu şekilde özetlenebilir:

a. Hanefilere göre; bir baba ergenlik çağına ermiş dul veya bekar kızını evlendirirken mutlaka kızının iznini alması gerekir. Bu izni cebren dahi

sağlasa yeterlidir. Aksi taktirde nikah sahih olmaz. Ancak dul ise iznini açıkça belirtmelidir. Bekarın susması da yeterlidir. Buna mukabil bir babanın ergenlik çağına ermemiş dul veya bakire kızını evlendirmesi halinde kızından izin alması gerekmez. Ancak babanın haricinde herhangi bir velinin evlendirmesi halinde, kız baliğ olunca evliliği kabul edip etmemede serbeslidir.

b. Şafilere göre; bir baba: Ergenlik çağına ermiş dul kızını iznini almadan evlendiremez.

Ergenlik çağına ermemiş dul kızını ise baliğ oluncaya kadar evlendiremez. Baliğ olduktan sonra iznini alarak evlendirebilir.

Buna mukabil, bir baba bekar olan büyük veya küçük kızını izinsiz olarak evlendirebilir. Kızın razı olmaması nikahın sıhhatine halel vermez.

Kızın babası yoksa, babası tarafından dedeleri, babasının veya dedesinin vekilleri de aynı yetkiye sahiptir.

Şafii mezhebine göre, baba ve benzerlerinin böyle bir yetkiye sahip olabilmeleri için, kızla bunlar arasında açık bir düşmanlığın bulunmaması, kızın kendisiyle denk olan biriyle evlendirilmesi, kıza emsallerine taktir edilen miktarda mehir biçilmesi ve kızla evlenen kocanın mehri ödeyecek

bir güçte olması şartları aranmaktadır. [\[178\]](#)

e. Hanbeli mezhebine göre, bir baba: Ergenlik çağına eren dul kızını iznini almadan evlendiremez.

Küçük olan kızını ise, evlendirebilir evlendiremeyeceği hakkında İmam Ahmed'den iki görüş nakledilmektedir; Birine göre izinsiz evlendireceği, diğerine göre ise evlendiremeyeceği zikredilmektedir.

Bir babanın ergenlik çağına eren bakire kızını izni olmadan evlendirebilir evlendiremeyeceği de bu mezhepte ihtilafıdır. Bir rivayete göre evlendirebilir, diğerine göre ise evlendiremez. İmam Ahmed'e göre bir baba, bekar olan küçük kızını, izne ihtiyaç hissetmeden, evlendirebilir. [\[179\]](#)

Hanbeli mezhebine göre kızını izinsiz evlendirme yetkisi sadece babaya tanınmaktadır. Dedenin böyle bir hakkı yoktur.

d. Maliki mezhebine göre; bir baba: Ergenlik çağına eren dul kızını izinsiz evlendiremez. Aksi taktirde nikah batıldır. Buna mukabil bir baba, baliğ olan bekar kızını izinsiz olarak evlendirebilir. Kızın razı olmaması nikahı etkilemez.

Maliki mezhebine göre bir baba küçük olan dul veya bakire kızını da iznine ihtiyaç olmadan evlendirebilir.

Kadının Evlenmesinde Velinin Yeri:

Bazı alimler, erkek bir veli olmadan nikahın sahih olmayacağını, diğer bir kısım alimlerse erkek veli olmasa da nikahın sahih olacağını söylemişlerdir.

1. İmam Şafii, İmam Ahmed ve İmam Malik'e göre, evlenen bir kadın için mutlaka erkek velisinin bulunması gereklidir. Aksi taktirde nikah sahih değildir. Bunlara göre bir kadın kendi kendini evlendiremez. Başka bir kadını evlendiremez. Velisinin dışında başka birini vekil tayin edemez. Velinin izni olmadıkça nikah batıldır. Sahabelerden Hz. Ömer. Hz. Ali, Abdullah bin Abbas, Ebu Hureyre'nin ve tabiiilerden Said bin el-Müseyyeb, Hasan-ı Basri, Şureyh el-Kadi, İbrahim en-Nehai, Ömer bin Abdülaziz ve benzeri bir kısım alimlerin de bu görüşte oldukları zikredilmektedir. [\[180\]](#)

Bu görüşte olan alimler delil olarak şu âyet ve hadisleri zikretmişlerdir:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Allah'ın onların bir sınıfını diğerinden üstün kılmasından ve erkeklerin mallarından harcamalarından dolayı, erkekler kadınlar üzerinde hakimdirler." [\[181\]](#)

Âyette erkeklerin hakimiyetinden bahsedilmektedir.

Allah Teala diğer bir âyeti celilede şöyle buyuruyor:

"Kadınları boşadığınızda, iddetlerini tamamlayınca, karı koca aralarında iyilikte anlaşmışlarsa, kadınların kocalarıyla tekrar evlenmesine mani olmayın." [\[182\]](#)

Âyet-i celilede kadınların evlenmelerine engel olunmaması emrediliyor. Bu da velinin şart olduğunun delilidir. Çünkü velisiz bir evlilik sözkonusu olsaydı kadınların evlenmelerine mani olunmamasını emretmeye ihtiyaç kalmazdı. Peygamber efendimiz de bu hususta şöyle buyuruyor:

"Velisiz hiçbir nikah olmaz." [\[183\]](#)

"Herhangi bir kadın velisinin izni olmadan evlendirilirse onun nikahı batıldır. Onun nikahı batıldır. Onun nikahı batıldır. Buna rağmen erkek, onunla zifafa girerse, kadının iffet mahallini helal saydığı için kadın mehri hak etmiştir. Eğer anlaşamazlarsa, bilsinler ki velisi olmayanın velisi, halifedir." [\[184\]](#)

Yine Resulullah bir başka hadis-i şerifte şöyle buyuruyor:

"Kadın kadını evlendiremez. Kadın kendisini de evlendiremez. Ancak zina eden bir kadın kendi kendini evlendirmeye girişir." [\[185\]](#)

2. Hanefi mezhebine mensup olan alimlere göre ise akıl ve baliğ olan bir kadını kısıtlı (mahcur) olmadıkça velisiz evlenebilir. Böyle bir kadın kendisini evlendirebileceği gibi başkasını da evlendirebilir. Hem vekil olup hem de vekalet verebilir. Bunlar delii olarak şunları zikretmişlerdir:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Kadınları boşadığınızda, iddetlerini tamamlayınca karı koca aralarında iyilikle anlaşmışlarsa kadınların kocalarıyla tekrar evlenmelerine mani olmayın." [\[186\]](#)

Allah Teala bu âyet-i celilede evlenme işini kadınlara isnad etmekte ve evlenmelerine mani olunmamasını emretmektedir. Bu da onların kendi kendilerini ve başkalarını, evlendirebileceklerini gösterir.

Diğer yandan kadınlar, mali haklarında tasarruf etme yetkisine sahiptirler. Evlenme de bunların özlük haklarıdır. Bu haklarında da tasarruf hakkına sahiptirler. Velinin iznini beyan eden hadisler, onun gönlünü hoşnut etmek için zikredilmişlerdir. Bir şart olduğunu beyan için

değildir. [187]

BOŞAMAYA ZORLAMAK

Herhangi bir erkek, tam veya eksik ikrahla tehdit edilir ve hanımını boşamaya zorlanır da tehdit altında hanımını boşarsa, boşamanın geçerli olup olmayacağı hususunda alimler iki kısma ayrılmışlardır. Bazılarına göre böyle bir hale maruz kalan erkeğin boşaması geçersiz, diğerlerine göre ise geçerlidir.

1. İkraha neticesinde hanımını boşayan kişinin boşamasını geçersiz sayan alimler:

Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhebine mensub olan alimler bu görüştedir. [188] Hz. Ali, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Zübeyr, Cabir bin Semure, Hasan el-Rasri, Tavs. Ata, Mucahid, İkrime, Cabir bin Zeyd, Kasım Salim, Evzai, İshak bin Rahuye, Yahya bin Kesir, Abdullah bin Numeyr,

Hasan bin Salih, el-Müeyved billah ve en-Nasır'ın bu görüşle oldukları nakledilmektedir. [189]

Hz Ömer, oğlu Abdullah, Ömer bin Abdülaziz ve Şureyh el-Kadi'den ise her iki görüş de nakledilmektedir. [190]

Hanifilere göre ise boşama sahihtir.

"Zorlama neticesinde hanımını boşayan bir erkeğin hanımı boş olmaz" diyen diyen alimler görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

A. Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki, Allah ümmetimin üzerinden hatanın, unutmaman ve kendisine zorla yaptırılan şeylerin sorumluluğunu kaldırmıştır." [191]

B. Resulullah (s.a.v.) diğer bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

"Ameller ancak niyetlere göredir. Kişiye ancak niyet ettiği şey vardır. Kim, Allah ve Ret sulu için hicret ederse, onun hicreti Allah ve Rasulü içindir.

Kimde dünya için hicret ederse, ona ulaşır veya bir kadın için hicret ederse, onunla evlenir. Onun hicreti de hicret ettiği şey içindir." [192]

Bu hadis-i şerifte, amellerin niyete göre olduğu bildirilmektedir. Cebredilen kişinin hanımını boşamaya niyeti olmadığına göre, hanımı boş olmaz.

C. Resulullah başka bir hadisde de şöyle buyurmuştur:

"Kilitli bir durumda iken yapılan herhangi bir boşama ve azad etme geçersizdir." [193]

Hadis-i şerifte "kilitli bir durumda" diye terceme edilen "iğlâk veya ğalak" ifadesinden neyin kastedildiği hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir.

a. Bir kısım alimler, buradaki "iğlak:kilitli" kelimesinden maksadın ikrah (zorlama) hali olduğunu, çünkü, cebredilen kişinin, adeta bütün kapılar üzerine kilitlenmiş bir insan durumuna düştüğünü, bu nedenle ne yapacağını bilemez hale geldiğini ve hanımını boşaması durumunda, boşamanın geçersiz olacağını söylemişlerdir. Bunlara göre hadis-i şerifin ifade buyurduğu mana şudur: Kişiye cebren hanımı boşattırılır veya kölesi azad ettirilirse, hanımı boş, kölesi de azad edilmiş sayılmaz." Nitekim İbn Mâce, bu hadisi rivayet ettiği bölümün başlığında bu manaya işaret ederek, "zorlananın hanımını boşaması babı" demiştir.

Ayrıca Buhârî'nin sarîhi Ayni, Ebû Davud'un sarîhleri Hattabi ve Münziri, Neylu'l-Evtar sahibi Şevkani, bu hadisteki "iğlak" kelimesinin "ikrah"

manasına yorumlandığına dair çeşitli rivayetler nakletmişlerdir. [194]

b. Diğer bir kısım alimler de hadisteki "iğlak" kelimesinden "öfkeli olma" kastedildiğini, öfkesinden dolayı ne söylediğinin farkına varamayan kişinin, hanımını boşaması halinde hanımının boş olmayacağını söylemişlerdir.

Ebû Dâvûd, bu hadisin başında "öfkeli halde hanımı boşamak" başlığını zikretmiş ve hadisi rivayet ettikten sonra da, "galak"ın "öfke" olduğu

kanaatindeyim, demiştir. [195]

"Tenkih"adlı kitapta, İmam Ahmed bin Hanbel'in de bu kelimeyi "öfkeli olma" diye izah ettiği zikredilmektedir. [196] Hadis-i şerifte zikredilen

"iğlak" kelimesini, "nefsi bunalım, delirmek, ne yapacağını bilmeyecek bir şekilde şaşkın halde olmak" anlamlarına yorumlayan alimler de

vardır. [197]

D. "Abdullah bin Abbas şöyle diyor: Sarhoşun ve cebredilenin boşaması geçerli değildir." [198]

Diğer bir rivayette şöyle demiştir:

"Ne cebredilenin ne de zulmedilenin boşaması geçerlidir." [199]

Abdullah bin Abbas, hırsızların zorlaması neticesinde hanımını boşayan için de; "bu bir şey ifade etmez" demiştir. [200]

E. İsmail bin Ebu Uveys diyor ki: Abdülmelik bin Kudame, babası Kuda-me bin İbrahim el-Cumahi'den şunu rivayet etmiştir:

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, bir adam bal almak maksadıyla bir yerden aşağıya doğru ipi tutarak indi. Hanımı gelip adamın tuttuğu ipin ucunda durdu ve: "yemin olsun ki beni ya üç talakla boşarsın veya mutlaka ipi keseceğim" dedi. Adam kadına Allah'ı ve İslam'ı hatırlattı. Fakat kadın diretti. Bunun üzerine adam onu üç talakla boşadı. Kendisini kurtarınca Hz. Ömer'e geldi. Ona kadınla aralarında geçenleri anlattı. Hz. Ömer

de ona: "Ailene dön, bu boşanmak değildir" cevabını verdi. [201]

Görüldüğü gibi bu olayda hanımı zorla boşattırarak meselesi zikredilmiş ve Hz. Ömer'in bunu boşama saymadığı rivayet edilmiştir.

Ne var ki Hz. Ömer'den bunun aksi de rivayet edilmiştir. İleride zikredilecektir.

F. Ayrıca bu hususta sahabe ve tabiilerden şu görüşler nakledilmektedir:

İmam Şafii, Hammad bin Seleme'den o da Humeyd'den, Humeyd de Hasan el-Basri'den, Hasan el-Basri de Hz. Ali'den şunu söylediğini rivayet

[202]

eden "Cebredilen kişinin boşaması boşama değildir."

İmam Evzai, Yahya bin Ebu Kesir'in ve İbn Abbas'ın cebredilerek boşayanın boşamasını geçerli saymadıklarını rivayet etmektedir. [203]
Ebu Ubeyd, Hz. Ali'nin, İbn Abbas'ın, İbn Ömer'in, İbn Zübeyr'in, Ata'nın ve Abdullah bin Umeyr'in cebredilenin boşamasını geçerli saymadıklarını zikretmiştir. [204]

Görüldüğü gibi, zorlama neticesinde hanımını boşayan erkeğin hanımının boş olmayacağını beyan eden alimler, âyetler, hadisler ve sahabe sözleri, imamların icthadları gibi deliller göstermektedirler. Ancak bu deliller kesinlik ifade etmeyip zann ifade ettikleri için diğer görüşte olan alimleri İkna etmemiş, onların da bunlara yakın derecede deliller ileri sürerek görüşlerinde ısrar etmelerine açık kapı bırakmıştır. Şimdi ikinci görüşte olanları görelim:

2. "Zorlama neticesinde hanımını veya vekaleten boşayabileceği her hangi bir kadını boşayanın boşaması geçerlidir," diyen hanefi alimler görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a. Allah Teala bir âyet-i celilede şöyle buyuruyor:

"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetleri içinde boşayın..." [205]

Görüldüğü gibi âyet-i celilede genel bir mahiyettedir. Serbest duruma zorlama hallerini farklı olarak zikretmemiştir. Bu da her haldeki boşamanın geçerli olacağını gösterir.

b. Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Her boşama geçerlidir. Ancak kendi işini yapmaktan aciz olan akıl hastasının boşaması hariçtir." [206] Hadis-i şerifte, akıl hastasının boşaması dışında bütün boşamaların geçerli olacağından bahsedilmektedir. Cebredilenin boşaması da bir türlü boşamadır. O da geçerlidir.

c. Ukaylı, Safvan bin İmran et-Tai'nin rivayet ettiği şu hadisi zikretmektedir:

"Bir kadın bıçağı alıp kocasının göğsüne dayamış ve ona: "Eğer beni boşamazsan, seni bıçakla keserim" demiştir. Bunun üzerine adam onu boşamış ve Resulullah'a gelerek, boşamasının geri alınmasını istemiştir. Resulullah da ona: "Boşamada kaylule yoktur" cevabını vermiştir. [207]

Serahsi, hadis-i şerifte zikredilen "boşamada kaylule yoktur" ifadesinden ya "boşama bozulmaz, geri alınmaz" manasının kastedildiğini, veya bu ifadede "kuşluk uykusu boşamanın gerçekleşmesini engelleyemez. Sen böyle bir uyku ile imtihan oldun, senin boşaman geçerlidir" manasının kastedildiğini söylemekte ve birinci görüşü tercih ettiğini belirtmektedir. [208]

d. Hz. Ali (r.a.): "Akıl hastasının boşaması dışında her boşama geçerlidir" buyurmuştur. [209] Hz. Ali'nin de her türlü boşamayı geçerli gördüğü, bu itibarla zorla hanımı boşayanın boşamasının da geçerli sayılacağı anlaşılmaktadır.

e. Ferec bin Fedale, Arar bin Şerahbil'den şunu nakletmektedir:

"Bir kadın kocasından nefret ediyordu. Kendisini boşaması için kocasını kandırmaya çalıştı. Fakat kocası kabul etmedi. Bir gün kadın, kocasının uyuduğu bir anda, uzanıp kocasının kılıcını aldı ve onun karnı üzerine koydu. Sonra ayağıyla kocasını dürtmeye başladı. Kocasını uyanınca kadın ona: "Allah'a yemin olsun ki, ya beni boşarsın veya bu kılıçla senin işini bitiririm" dedi. Kocasını boşadı. Sonra Hz. Ömer'e gelerek ondan yardım istedi. Hz. Ömer, kadına ağır sözler söyledi ve ona: "Vay haline! Seni bunlara iten sebep nedir?" diye sordu. Kadın da: "Ondan nefret etmem" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, adamın boşamasını geçerli kabul etti." [210]

f. Peygamber efendimiz, bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Üç şey var ki onların ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir: Bunlar, evlenmek, boşamak ve tam boşanmamış olan hanımı geri almaktır." [211]

Hadis-i şerifte şaka ile boşayanın boşamasının geçerli olduğu zikredilmektedir. Zorlama neticesinde hanımını boşayan, şaka ile hanımını boşayana benzemektedir. Çünkü bunlardan her biri boşadığını kendi ağzıyla söylemekte ve doğacak sonuca razı olmamaktadır. Bu nedenle ikrahla boşayanın boşaması da geçerlidir.

g. Ömer bin Abdülaziz'in de zorlama ile hanımını boşayanın boşamasını geçerli saydığı rivayet edilmektedir. [212]

h. Said bin el-Müseyyeb'e: "Bir adam oğlunu döverek hanımını boşattı denilmiş, Said de: "O adam ne kötü bir iş yapmış" cevabını vermiştir. Said'in bu sözünden boşanmanın geçerli olduğu anlaşılmıştır. [213]

ı) Hz. Ömer'in şöyle söylediği rivayet edilir: "Dön şey vardır ki aynı renktedir. Kapıları kapalıdır, onlardan dönüş yoktur: Bunlar, boşamak, azad etmek, evlenmek ve bir şeyi adamaktır." [214]

Görüldüğü gibi bu görüşe mensub olan alimler de bir kısım deliller ileri sürmüşler ve görüşlerinin isabetli olduğunu isbatlamak istemişlerdir. Alimlerin çoğu, birinci görüşte olanların delillerini kuvvetli bulmuş ve zorlama ile hanımını boşayanın boşamasının geçersiz olacağını söylemişlerdir. Şafiiler, Malikiler ve Hanbeliler bu görüştedirler. Biz de bu kanaatteyiz.

Ancak, birinci görüşü benimseyip, zorlama ile boşayanın boşaması geçersizdir, diyen alimler de zorlamayı iki kısma ayırmışlardır. Bunlara göre, kişi ya haksız yere hanımını boşamaya zorlanır. Bunun boşaması geçersizdir. Veya haklı bir sebepten dolayı hanımını boşamaya zorlanır. Bu takdirde boşaması geçerli olur. Mesela, hakim hanımına yaklaşmayacağına yemin eden kişinin, dört ay sonra yeminini bozup hanımına yaklaşmaması halinde, yemin yapan bu adamı karısını boşamaya zorlar ve bu da boşarsa işte böyle bir zorlama haklı olduğu için boşamanın

[215]

sihhatine engel olmaz.

"Ef'ali mükellefin" olan tarz, vacib, mendub, mubah, haram ve helalle alakalı sayılan konulardan biri de "nefsi müdafaa" konusudur. Zira, kişiye kendini savunurken bazı haramlar mubah olabilir. Bu mevzuun izahına girmeden evvel şu hususları belirtmeye ihtiyaç vardır:

1. İslâm'ın Himayesi:

İslâm dini kendisine boyun eğen insanların canlarını, mallarını, ırz ve namuslarını, akıllarını himayesi altına almış ve böylece müminlerin birbiriyle kaynaşık tek vücut haline gelen faziletli bir toplum, numune bir ümmet oluşturmalarını sağlamıştır. Bu dine gönül verenler, ihanet yapmazlar, yalan söylemezler, müslüman kardeşlerini sahipsiz bırakmazlar, canına kastetmezler, ırzına saldırmazlar, malına göz dikmezler.

"Hata dışında bir mümin diğer bir mümini öldüremez..."^[216]

Peygamber efendimiz de şöyle buyurmaktadır:

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Bir müslüman diğer müslüman kardeşine ihanet etmez. Ona yalan söylemez ve onu sahipsiz bırakmaz. Her müslümanın diğer müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. Takva işte buradadır. Kişinin müslüman kardeşini tahkir etmesi kötülük olarak ona yeter."^[217] Fakat bu nimetleri takdir edemeyen bazı bedbahtlar çeşitli suçlar işleyerek İslâm'ın himayesini zedelemek isterler ve böylece kendi haklarını da kaybederler.

2. Himaye Edilme Haklarını Kaybedenler:

Bunlar, katiller, zaniler ve mürtedlerdir. İslâm dini kendisine boyun eğenlerin canlarını, akıllarını, mallarını ve namuslarını himaye altına alırken bunu sağlayan prensiplerinin devamı ve esaslarının sarsılmaması için, müslümanların canına kasteden bir katili, ırzlarına tecavüz eden bir zaniyi ve İslâm'ı kabullendikten sonra ondan çıkma cinayetini işleyen bir mürtedi, ölümle cezalandırmakta ve yılanın başını ezmektedir. Artık bu cinayetleri işleyen insanlar için İslâm'ın himayesi söz konusu değildir. Aksi taktirde İslâm, kendi kendini nakzetmiş ve temel prensiplerini çiğneyenleri kucağında beslemiş olur. Elbetke ilahi bir nizam olan İslâm'da böyle bir çelişki görmek imkansızdır.

Peygamber efendimiz, İslâm'ın himaye hakkını kaybeden bu İnsanları beyan ederek şöyle buyuruyor:

"Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Peygamberi olduğuma şehadet eden bir müslümanın kanı helal olmaz. Ancak şu üç kişi harihtir. Bunlar; cana kıyan, evlendikten sonra zina eden ve dinden çıkıp cemaati terk edendir."^[218] Başka bir rivayette şöyledir:

"Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Peygamberi olduğuna şehadet eden bir müslümanın kanı helal olmaz. Ancak şu üç kişiden birinin durumuna düşenin kanı helaldir: Evlendikten sonra zina eden. Çünkü bu recmedilir. Allah'a ve Peygamber'ine karşı savaşa girişen. Zira bu öldürülür veya asılır yahut yeryüzünde sürgün edilir. Bir insanı öldüren. Çünkü bu öldürdüğü insana karşılık öldürülür."^[219]

İslâm, toplum için zararlı olan bu gibi kötü insanların tehlikesinden korunmak için hem devlet mekanizmasına büyük selahiyetler vermiş hem de fertlere kendi kendilerini savunma hakkı tanımıştır. İşte nefsi müdafaa bundan ileri gelmektedir.

3. Nefsi Müdafaa Hakkı ve Kapsamı:

Müslümanlar, gerçek anlamda kardeştir. Birbirlerini severler. Birbirlerine yardımcı olurlar, birbirlerini savunurlar ve düşmanlarına karşı yek beden olurlar. Kişi dinden çıkarak veya din kardeşinin canına kıyarak, yahut ırzına göz dikerek ya da malını gasbederek bu kardeşliği bozarsa, İslâmî kardeşliği devam ettirmek zorunda olan samimi bir müslüman, bu tür hastalıklara yakalanan kişiye karşı kendisini savunma hak ve yetkisine sahiptir. Savunacağı haklar nefsi müdafaa kavramı altına giren meselelerin tümüdür.

Nefsi müdafaa kavramına, kişinin dinini, canını, namusunu, malını ve saldırıya uğrayan başka bir mümin kardeşini savunması girmektedir. Bu konuları mezheblere göre zikretmeden önce, haklarında rivayet edilen nasları zikretmek önemli görülmektedir. Bu itibarla önce naslar zikredilip sonra görüşlerin özetlenmesine çalışılmıştır.

A. Müslümanın Dinini Savunması:

Bu hususta Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

"Fitne ortadan kalkıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar sizinle savaşanlarla savaşın."^[220] Peygamber efendimiz de (s.a.v.):

"Kim dinini değiştirirse onu öldürün"^[221]

"Müslümanlardan her kim dini müdafaa yolunda öldürülürse şehiddir"^[222] buyurmuşlardır.

B. Müslümanın Canını Savunması:

Allah Teala şöyle buyuruyor: "Kim size saldırırsa, siz de ona size yaptığı tecavüzün aynısı ile mukabele edin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, kendisinden korkanlarla beraberdir."^[223]

Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "Kim bize silah çekerse o bizden değildir."^[224] Diğer bir rivayette: "Kim silah çeker, onunla insanlara vurmaya girişirse onun kanı helaldir."^[225] Başka bir rivayette de:

"Kim silahını yukarı kaldırıp insanlara vurmaya başlarsa onun kanı hederdir." [226] (Yani kanı dökülürse bir şey gerekmez), buyurmuşlardır.

C. Müslümanın Irz ve Namusunu Savunması:

Allah Teala şöyle buyuruyor: "Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun..." [227]

"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra bu iddialarını doğrulayacak dört şahid getirmeyenlere seksen değnek vurun." [228]

Peygamber efendimiz de şöyle buyuruyor: "Her kim ehlini ve namusunu korumak için öldürülürse şehiddir..." [229] Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyuruyor:

"İzin olmadan bir insan gelir evinden içeri bakar da sen de taş alıp onun gözünü çıkarırsan sana bir günah yoktur." [230] Başka bir hadis-i şerifte: "Kim bir kavmin izni olmadan evinden içeri bakar da o kavim de bakanın gözünü çıkarırsa onun ne diyet alma hakkı vardır. Ne de kısas ettirme" [231] buyurmuşlardır. (Ebû Davud'un rivayetinde: "... Onun gözü hederdir"; Müslim'in rivayetinde: "... Topluluğun onun gözünü çıkarması helaldir" şeklindedir). Enes (r.a.)'dan rivayet ediliyor ki; "Bir adam, Rasulullah'ın odalarının birinden içeri baktı. Bunun üzerine Resulullah, ucu

uzun demirli bir ok veya okları aldı. O adama saplamak için onu gözetliyordu." [232] (Tirmizi'nin rivayetinde hadisin sonu şöyledir: "... Resulullah ok ile o adama hamle yaptı. Adam geri çekildi.")

D. Müslümanın Malını Savunması:

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor: "Erkek hırsızın ve kadın hırsızın yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin." [233]

Ebu Hurcyre (r.a.) diyor ki; "Bir adam Resulullah'a geldi ve ona;

"Ey Allah'ın Rasulü! Eğer bir kişi gelir de malımı almak isterse ne yapayım" dedi. Resulullah:

"Malını ona verme" dedi. Adam:

"Ya benimle savaşırsa ne yapayım?" dedi. Resulullah:

"Sen de onunla savaş" dedi. Adam:

"Beni öldürür ise?" dedi. Resulullah:

"Sen şehid olursun" dedi. Adam:

"Ben onu öldürür isem" Resulullah:

"O cehennem ateşindedir" buyurdu" [234]

Abdullah bin Ömer diyor ki, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Kimin malına saldırılır ve kendisiyle savaşılır da o da saldırana karşı savaşır ölürse şehiddir." [235]

Görüldüğü gibi, masum bir insanın, haksız yere, dinine canına, ırzına ve malına saldıran insan, müslüman dahi olsa kam helal olur. Saldırıcıyı uğrayan kişi, kendisini savunma hakkına sahiptir. Bu hakkını kullanırken saldırganı öldürür ise sorumlu değildir. Ancak öldürme dışında bir başka yolla kendisini savunabildiği halde saldırganı hemen öldürmüş olursa, bu taktirde kısmen de olsa sorumlu olur.

Şayet dinini, canını, ırzını ve malını savunan insan saldıran tarafından öldürülürse şehid olur. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Müslümanlardan her kim, malını muhafaza uğrunda öldürülürse şehiddir. Her kim canını savunma uğrunda öldürülürse şehiddir. Her kim dinini müdafaa yolunda öldürülürse şehiddir. Her kim ehlini ve namusunu korumak için öldürülürse şehiddir." [236]

Hülâsa, masum bir insan, bu hususları savunma mecburiyetinde kalırsa, yapılan saldırıyı öldürme dışında bir yolla engellenmesi mümkün ise o yolla önler. Önlemenin öldürmeden başka bir yolu yoksa, o kişiyi öldürmekten dolayı sorumlu olmaz.

E. Müslümanın Başka Bir Müslümanı Savunması:

İslâm dîni, kendi mensuplarını ve mensuplarının idaresi altında yaşayan gayri müslümleri himayesi altına aldığı ve müslümanları tek vücut gibi kabul ettiği daha önce izah edilmişti. Bu itibarla İslâm'da her müslüman diğer müslüman kardeşini savunmakla yükümlüdür. Bir müslümana, pasif tavır takınmak, müslümanların uğradıkları saldırılar karşısında kabuğuna çekilip susmak, zalimin zulmünü alkışlayıp mazlumun figanına kulaklarını tıkamak ve zevk u sefasına dalıp, olup bitenlerden uzak kalmak asla yakışmaz. İslâm'ı ve müslümanları savunma yönünden her müslüman bir polis, her mümin bir savcıdır. Her fert bir asker, her cemaat bir ordudur. Her haklı bir hakim, her haksız bir mahkumdur.

Bu ilahi nizamda, iktidara gelenlerin putlaştırılması, sadece onların sözlerinin geçerli olup, idare edilenlerin ezilmesi, ordunun, adli teşkilatın ve polisin baskı aracı olarak kullanılması asla mümkün ve caiz değildir.

Zaten bu nizamda insanları putlaştıran unvan ve rütbelerin yeri yoktur. Buna göre egemenlik, sadece Yaratıcı'nındır. Yaratılanlar ancak ona boyun eğme derecelerine göre birbirlerinden üstün olurlar.

İşte bu nedendir ki, İslâm'da eşitlik gerçek anlamda mevcuttur. Sadece kağıt üzerine yazılan bir yazıdan, münasebetlerde tekrarlanan aldatmacadan ibaret değildir.

Birbirlerine eşit olan müslümanlar, kendilerini savunmada da bu eşitliği ortaya koyarlar. Savunma vazifesini belli bir sınıfa yükleyip kendilerini bundan azade saymazlar. Bu itibarla her müminin diğer kardeşini savunma yükümlülüğü vardır.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Eğer, müminlerden iki grup birbirleriyle savaşarlarsa, aralarını bulup barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine saldırmaya devam ederse, saldıran taraf Allah'ın hükmüne dönünceye kadar, onlarla savaşın, Eğer Allah'ın hükmüne dönerse, aralarını adaletle bulup barıştırın. Her zaman adaletli davranın. Şüphesiz Allah, adil olanları sever."^[237]

Enes bin Malik Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

"Zalimde olsa mazlum da olsa mümin kardeşine yardımcı ol," Bir kişi:

"Ey Allah'ın Rasulü! Mazlum olduğunda yardımcı olayım. Fakat zalim olduğunda ona nasıl yardımcı olabilirim?" diye sorunca Resulullah:

"Onu zulümden alıkoyarsın. işte bu ona bir yardımdır"^[238] cevabını vermiştir.

Sehl bin Huneyl de Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

"Her kim, bir mümin yanında zelil edildiği halde ona yardımcı olmazsa, Allah da onu kıyamet gününde yaratıkların huzurunda zelil eder."^[239]

Evet, bir mümin kendi canını, malını, ırzını, savunma yetkisine sahip olduğu gibi diğer mümin kardeşini de savunma yetkisine sahiptir. Aksi taktirde; "müminler ancak kardeşler"^[240] âyet-i celilesinin ifade buyurduğu mana gerçekleşmiş olmaz.

Zaten müslümanı, müslüman olmayandan ayıran en belirgin vasıflardan biri de hakkı savunmada kınayanın kınamasından korkmaması ve zalimin zulmüne karşı çıkmaktan çekinmemesidir.

Bu itibarla, müslümanın bir mümin kardeşini savunması müslümanlığının gereğidir. Bu gereği yerine getirmediği taktirde artık ondan bir şey beklemek abestir. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Ümmetimin zalimin karşısında 'sen zalimsin' demekten çekindiğini gördüğünüz zaman, artık onlara veda edin."^[241]

Mezheb Âlimlerine Göre Nefsi Müdafaa:

Hanefi Mezhebine Göre:

1. Nefsi Müdafaa'nın Hükümü: Hanefi mezhebine göre, kişinin canını, malını, ırzını savunması vacibtir. Kişi bunları savunurken öldülürse şehiddir.
2. Nefsi Müdafaa'nın Sınırı ve Bundan Doğacak Sorumluluk: Nefsi müdafaa'nın sınırı ve bundan doğacak sorumluluk; saldıran insanın, sorumlu olma yeteneğine sahip olup veya olmamasına, öldürücü bir araçla saldırıp saldırmamasına, zamanın gece veya gündüz olmasına, saldırının yerinin şehir veya şehir dışı olmasına, saldırılan şeyin can mal ve ırz olmasına göre farklı olabilir. Şöyleki:

A. Kişinin bir mükellefin saldırısı karşısında canını, malını ve ırzını savunması: Mükellef olan (sorumlu olma yetkisine sahip olan: akıllı ve ergenlik çağına ulaşan) bir insan, başka bir insanın canına veya malına yahut ırzına saldıracak olursa, iki ihtimal vardır:

a. Saldırıya maruz kalan insan, bunu öldürmeye başvurma dışında herhangi bir yolla önleme kanaatına sahiptir. Bu halde o yolla önlemesi gerekir. Direk olarak saldırganı öldürürse sorumlu olur. Saldırıya uğrayan kişi, çevreden yardım isteyerek saldırganı uzaklaştırma imkanına sahiptir. Veya saldırgan amacına ulaşmadan kaçıp gitmiştir. İşte bu halde onu öldürürse bundan dolayı sorumludur. Duruma göre kendisine kısas uygulanır veya diyet ödetilir.

b. Saldırıya maruz kalan insan, saldırganı öldürmekten başka bir imkana sahip değildir. Bu taktirde saldırganı öldürmesinden dolayı kendisine hiçbir sorumluluk yoktur.

Alimler, böyle saldırganların öldürülmesinde mahzur görmemişler ve bunlardan herhangi birini öldürenin sorumlu olmayacağını söylemişlerdir. Buna misaller:

Silah çekip direten saldırganı öldürmek. Saldırma zamanının gece veya gündüz olması, saldırı yerinin şehir veya şehir dışı olması farksızdır. Çünkü silah çekip diretene, savaşmaktan başka bir yolla engel olmak mümkün değildir.

Geceleyin sopa ile saldırganı öldürmek. Saldırı yerinin şehir içi ve dışı olması farksızdır. Zira geceleyin yardım istenmesi ve istenilen yardımın ulaşması zordur

Gündüzlerin tenha bir yerde sopa ile saldırganı öldürmek. Çünkü şehir dışı tenha yerlerde yardım istemek mümkün değildir.

B. Kişinin mükellef olmayanlar karşısında canını, malını ve ırzını savunması:

Eğer bir insana, akılsız bir deli veya temyiz gücüne sahip olmayan bir çocuk silah çeker, yahut bir hayvan saldırır o da bunları kasten öldürür ise, Hanefi mezhebine göre sorumlu olur. İnsanların diyetini hayvanın da değerini ödemekle yükümlüdür.

Zira bu tür bir saldırganı öldüren insan, masum insanları ve başkasına ait olan akılsız bir hayvanı öldürmüş olur. Bu itibarla mali yönden sorumludur. Deli veya çocuğun silahlı saldırıya geçmeleri bunların masumiyetini düşürmez ve kanlarını helal kılmaz. Çünkü sorumlu olma yeteneğine sahip değildirler. İşte bu nedenledir ki, bunların kasıtlı olarak birini öldürmeleri halinde bunlara kısas uygulanmaz.

Diğer yandan, kendisini savunan insan silah çeken bir deliyi veya çocuğu öldürür ise buna kısas cezası uygulanmaz. Çünkü kendisini müdafaa uğrunda bunu yapmıştır ve bu nedenle kısıstan kurtulmuştur.

Daha sonra belirtileceği üzere, Şafii mezhebine göre, mükellef olmayanlara karşı kendisini savunan insanın bunlardan birini öldürmesi halinde diyet ödeme yükümlülüğü yoktur. Zira kendisini savunmak için öldürmüştür. Keza saldıran bir hayvanı öldürenin, bu hayvanın değerini ödemesi gerekmez. Bunlar, öldürülmelerine kendileri sebep olmuşlardır. Bu itibarla saldıran bir insan durumuna düşmüşlerdir.

Ebu Yusuf'a göre ise, hayvanın değerini ödemek gerekir. Zira hayvanın suçu sahibinin hakkını düşürmez. Delinin ve çocuğun ise, diyetlerini ödemek gerekmez. Çünkü kendileri kendi haklarını heder etmişlerdir. Başkalarının hakkı da sözkonusu değildir.^[242]

C. Hanefi mezhebine göre, malını savunan insanın, saldırganı öldürebilmesi için, diğer şartlarla birlikte, malının en az on dirhem gümüş değerinde

olması şartı aranmaktadır. (Yaklaşık 30 gr'dir)

D. Bu mezhebe göre, bir insan başka bir insanın zorla ırzına tecavüz etmek isterse ve saldırıya uğrayan erkek veya kadın, saldırganı öldürmekten başka bir imkânâ sahip olmaz ise, onu öldürebilir. Kişinin korumakla yükümlü olduğu insanların ırzına saldırılması halinde de kişi kendisine saldırılmış gibi bunları savunur. [\[243\]](#)

Şafii Mezhebine Göre:

1. Nefsi Müdafanın Hükümü: Şafii mezhebinde nefsi müdafanın hükümü saldırana ve saldıralan şeye göre değişmektedir:

A. İnsanın Canına Saldırılması: Bu durumda hüküm saldırıya göre farklıdır.

a. Eğer insanın canına, bir kafir veya bir hayvan yahut kanı helal olan bir müslüman [\[244\]](#) saldırıya uğrarsa, kişinin bunlara karşı canını savunması vacibdir. Savunmaz ise günahkâr olur.

b. Şayet insanın canına, kanı helal olmayan bir müslüman saldırıya uğrarsa, tercih edilen görüşe göre bu durumda kişinin kendini savunması caizdir. Savunmazsa günahkâr olmaz. Zira Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

"...Fitne zamanında sizden birinizin evine zorla bir insan girecek olursa, evine girilen kişi Hz. Adem'in iki oğlundan hayırlı olanı gibi olsun." [\[245\]](#)
Yani Habil gibi olsun. Çünkü Kabil bunu öldürmek istediğinde Habil ona el kaldırmamış ve günahı diğer kardeşine yüklemiştir.

Diğer bir görüşe göre ise, böyle bir saldırı halinde de kişinin kendini savunması vacibdir. Zira Allah Teala:

"... Kendinizi elinizle tehlikeye atmayın..." [\[246\]](#) buyurmaktadır.

B. İnsanın ırzına Saldırılması: Böyle bir saldırıya uğrayan insanın, canından korkmaması halinde ırzını savunması vaciptir. Irzı savunma hususunda kişinin kendisi gibi ailesinin ve başkalarının ırzını savunması da vaciptir. Irza saldıranın ileri bir safhaya varması şart değildir. Öpme gibi davranışlar da irza saldırı sayılır.

C. İnsanın Malına Saldırılması: Mal canlı bir hayvan ise, bunun sahibinden, canından ve ırzından korkmaması şartıyla, bu hayvanı savunması vaciptir. Saldırıya uğrayan malın bizzat savunana ait olması şart değildir. Canlı mal, saldırganın kendisine ait olsa bile, o hayvanı savunmak, can ve ırz tehlikesi arz etmedikçe, vaciptir. Yapmaz ise günahkâr olur.

Canlı olmayan bir mala saldırılmadıkça, Halife dışında herhangi bir müslümanın bu tür bir malı savunması vacip değildir. Halifenin savunması ise, her zaman için gerekmektedir.

D. Başka Bir İnsanın Canına, Malına, ırzına Saldırılması: Bu durumda da bir müslümanın, saldırıya uğrayan diğer müslüman kardeşinin canını, ırzını ve malını savunması kendi canını, malını ve ırzını savunması gibidir. Vacip olan bir yerde vacip, caiz olan yerde caizdir.

2. Şafii Mezhebine Göre Nefsi Müdafanın Sınırı:

Bu mezhebe göre saldırganın tecavüzü, mümkün olan en hafif yolla önlenir. Mesela saldırganı sözle veya başkalarını yardıma çağırarak uzaklaştırmak mümkün ise, onu dövmek caiz olmaz. Keza elle dövülerek uzaklaştırılması mümkün ise, kamçı veya copla dövmek caiz değildir. Copla dövülerek uzaklaştırılması mümkün ise değnekle dövmek caiz değildir. Sopa atarak uzaklaştırılması mümkün ise bir organını koparmak caiz değildir. Bir organını kopararak uzaklaştırılması mümkün ise, öldürülmesi haramdır. Şayet saldırganı kaçırıp kurtulmak mümkün ise, saldırıya uğrayanın kaçması vaciptir. Bu durumda da saldırganı öldürmesi haramdır.

3. Şafii Mezhebine Göre Nefsi Müdafadan Doğacak Sorumluluk:

Saldırıya uğrayan insan, saldırganı münasip olan en güzel yolla uzaklaştırma hakkına sahiptir.

Bu mezhebe göre, saldırıya uğrayan insan, saldırganın saldırısını önlemek için onu öldürmekten başka bir çare bulamazsa, saldırganı öldürebilir ve bundan dolayı sorumlu olmaz. Ona ne diyet ödemek gerekir ne de kısas. Günahkar da olmaz. Hayvan ise değerini ödemesi gerekmez. Kefaret tutması da gerekmemektedir. Saldırganın müslüman veya kafir, akıllı veya deli, küçük veya büyük, akraba veya yabancı, insan veya hayvan olması farksızdır.

Keza saldırının cana veya mala, yahut bir organa veya irza yönelik olması farksızdır. Zira bu hususta Rasulullah şöyle buyurmuştur:

"Müslümanlardan her kim, malını muhafaza uğrunda öldürülürse, şehiddir. Her kim dinini müdafaa yolunda öldürülürse, şehiddir. Her kim namusunu müdafaa için öldürülürse, şehiddir." [\[247\]](#)

Rasulullah, adı geçen şeyleri savunmanın öldürülmesi halinde şehid sayılacağını beyan etmiştir. Bu da saldırıya uğrayanın savaşmasının caiz olduğunu ve saldırganı öldürebileceğini göstermektedir.

Ancak mal almak için saldırgan insan, başka bir insan tarafından öldürülmekle tehdit edilme neticesinde bunu yapıyorsa, mal sahibinin cebredilene karşı malını savunmaması, malını vererek cebredilenin canını kurtarması gerekmektedir. [\[248\]](#)

Hanbeli Mezhebine Göre Nefsi Müdafaa

1. Nefsi müdafanın hükümü: Bu mezhebe göre, nefsi müdafanın hükümü, savunulması gereken hususa göre farklıdır.

a. Kişinin canına veya malına bir müslüman tarafından saldırılması halinde, saldırıya uğrayanın canını ve malını savunması caizdir. Dilerse savunur. Dilerse savunmaz. Zira Rasulullah (s.a.v.) Ebu Zerr el-Gıfariye şöyle buyurmuştur:

"... Zeytin yağı taşlarının (zeytinleri ezip yağlarını çıkararak taşların) kanlar içine gömüleceği bir derecede, insanların öldürülmeye maruz kalacakları zaman sen ne yapacaksın?" Ebu Zerr:

"Allah ve Rasulü hakkımda neyi hayırlı kılmışsa onu yaparım." Rasulullah:

"O halde sen, senden olana katıl." Ebu Zerr:

"Ey Allah'ın Rasulü! Kılıcımı alıp bunları yapanların boynunu vurmuyayım mı?" diye sormuş Rasulullah da:

"Böyle yaptığın taktirde sen de o topluluktan biri olursun. Fakat sen evine çekil." Ebu Zerr:

"Ey Allah'ın Rasulü. Eğer bunu yapan evime girer ise, ne yapayım?" demiş Rasulullah da:

"Şayet kılıç şuası gözlerini kamaştıracak olursa, cübbenin bir kenarıyla yüzünü kapa. Saldıran kişi kem senin günahını, hem de kendi günahını yüklenir ve cehennemliklerden olsun" [\[249\]](#) cevabını vermiştir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) diğer bir hadisinde şöyle buyuruyor:

"Kıyamet kopmadan önce, karanlık gecenin parçaları gibi bir kısım fitneler ortaya çıkacaktır, işte o zaman kişi, sabaha mümin olarak çıkacak, akşam kafir olacaktır veya mümin olarak akşam edecek, sabaha kafir olarak çıkacaktır. O zaman yerinde oturan ayakta durandan, yürüten koşandan daha hayırlıdır. O zaman yaylarınızı kırın, yaylarınızın bağını koparın. Kılıçlarınızı taşlara çalın. Şayet saldıranlardan biri, birinizin bulunduğu

yere girer ise yanına girilen insan, Adem'in iki oğlundan hayırlı olanı gibi olsun." [\[250\]](#)

Resulullah başka bir hadiste Halid bin Velid'e şöyle buyuruyor:

"Ey Halid! Benden sonra bir kısım hadiseler, fitneler ve ihtilaflar ortaya çıkacaktır. Eğer sen Allah'ın katil kulu olmayıp öldürülen maktul kulu olabilir isen böyle ol." [\[251\]](#)

Hanbeli mezhebinden olan alimler, bu tür hadisleri delil göstererek mümin bir kişinin saldırısına uğrayan başka bir müminin kendini ve malını savunmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Dilerse savunur, dilerse savunmaz.

b. Ancak, bir müminin herhangi bir kafirin saldırısına uğraması halinde, canını, malını ve benzeri şeylerini savunması vaciptir. Yukarıda zikredilen hadis-i şerhler, müminler arasında meydana gelecek saldırılardan bahsetmektedir. Bazı sahabeler, bu tür hadiselerin müminlerle kafirler arasında çıkacağından haber verildiğini zannetmişler ve Resulullah'a neyi kastettiğini sorup doğru cevabı almışlardır.

Ebu Musa el-Eş'ari diyor ki: "Resulullah bize. kıyamet kopmadan önce kargaşa çıkacağından bahsetti. Dedim ki:

"Ey Allah'ın Rasulü! Kargaşa nedir?" Resulullah:

"İnsanları öldürmektir" dedi. Orada bulunan bir kısım müslümanlar:

"Ey Allah'ın Rasulü! Biz .şimdi de müşriklerden yılda şu kadar insan öldürüyoruz" dediler. Bunun üzerine Resulullah: şu cevabı verdi:

"Bu müşriklerin öldürülmesi değil, sizin birbirinizi öldürmenizdir. Öyleki kişi, komşusunu, amcasının oğlunu ve yakın akrabasını öldürmüştür olacaktır." Orada bulunan bazı insanlar;

"Ey Allah'ın Rasulü! O gün aklımız başımızda olacak mı?" deyince, Resulullah:

"Hayır. O zamanda yaşayan insanların çoğunun akli başından alınmış olacak. Ortaya, akılsız, adi insanlar çıkacaktır" [\[252\]](#) buyurmuştur.

Görüldüğü gibi, müminin kafiri öldürmesi, kargaşa ortamı sayılmamaktadır. Zira cihad, kıyamete kadar bakidir. Cihad devam ettiği sürece kafirleri öldürme de devam edecektir. Bu Allah'ın dinini hakim kılmak için kaçınılmaz bir zarurettir.

Fakat müminler arasında fitne çıkarsa, fitnenin defi için savaşmaktan kaçınmak gerekir. VeleVKi nefsi müdafaa mahiyetinde olsun.

c. Hanbeli Mezhebine Göre Kişinin Namusunu Savunmasının Hükümü:

Her halükarda kişinin ırzını savunması vaciptir. Saldıranın kafir veya müslüman olması farksızdır. Zira, zinaya hiçbir surette ruhsat yoktur.

2. Hanbeli Mezhebine Göre Nefsi Müdafanın Sınırı:

Bu mezhebe göre, bir insanın evine silahlı biri girer ise, ev sahibi, önce o adama çıkmasını emreder. Eğer emretmekle çıkarsa ev sahibinin onu öldürmesi caiz değildir. Şayet emretmekle çıkmaz ise ev sahibinin onu def edecek olan en hafif şeyle dövmesi caizdir. Mesela sopa ile dövüldüğünde çıkacağı bilirse onunla dövülmesi gerekir. Demirle dövülemez.

Ev sahibi, saldırıyı bir sopa vurarak önlerse, ikinci bir darbe indirmeye hakkı yoktur. Saldıranın şerrini önledikten sonra yaptığı her türlü şeyden sorumlu olur. Yerine göre kendisine kısas uygulanabilir veya diyet ödettilir. Eğer müdahale neticesinde saldıran kaçarsa, saldırıya uğrayanın artık onu öldürmesi veya kovalaması caiz olmaz. Saldırıya uğrayan saldıranı öldürmekten başka bir çare bulamazsa veya onu öldürmediği taktirde onun hemen kendisini öldüreceğinden korkarsa bu taktirde saldıranı öldürücü veya organlarından birini kopana bir araçla vurması caizdir. Yaptığı şeyden de sorumlu değildir.

Hülasa bir insanın malına, canına veya ırzına saldırılır ise saldırıya uğrayan kişi:

Önce saldıranı uzaklaşmasını emreder. Eğer uzaklaşırsa ona bir şey yapılamaz.

Sözle uzaklaşmazsa. mümkün olan en hafif şeyle onu dövebilir.

Dövme ile de şerri bertaraf edilemiyor ise veya saldırdığı insan öldüreceğinden korkutursa bu defa öldürülmesi caizdir. Kanı da helaldir.

Hasan el-Basri, Sabi, Nehai ve İmam Ahmed bu görüştedir.

Hasan el-Basri'den rivayet edilir ki: Bir adam ona gelip şunu sormuştur:

"Elinde demir bulunan bir hırsız evime girer ise onu öldüreyim mi?" Hasan el-Basri:

"Evet, onu nasıl öldürebiliyorsan öldür" cevabını vermiştir. [\[253\]](#)

3. Hanbeli Mezhebine Göre Nefsi Müdafadan Doğabilecek Sorumluluk:

Bir insanın canına veya malına yahut ırzına saldırılır da o da meşru bir şekilde bu saldırılan şeyleri savunur ve saldırıyı öldürür ise sorumlu olmaz. Saldırının, müslüman veya kafir, büyük veya küçük, akıllı veya deli, insan veya hayvan olması farksızdır. Ancak, kendisini savunan, saldırıyı öldürme dışında başka bir yolla uzaklaştırabileceği halde onu öldürür ise sorumlu olur.

İmam Ahmed bin Hanbel, İmam Şafii ve İmam Malik'e göre saldırı neticesinde meşru bir şekilde öldürülen delinin, çocuğun diyetlerini ve hayvanın değerini ödemek gerekmez.

Ebu Hanife ve talebelerine göre ise, bu zikredilen şeylerin meşru müdafaa esnasında öldürülmeleri sadece kısasa manidir. Fakat öldürenin bunların diyetini ve hayvanın değerini ödemesi gerekir. [\[254\]](#)

Hanbeli mezhebine göre, kendini savunan insan, saldırıyı öldürmeden başka bir yolla kendisini müdafaa edebileceği halde bu yolu bırakırda saldırıyı direkt olarak öldürür ise bundan dolayı sorumlu olur.

Keza, saldırıya uğrayan kişi saldırıyı önledikten sonra saldırıyı öldürür ise sorumlu olur. Yerine göre kendisine kısas yapılır veya diyet ödettilir. Saldırıya uğrayan kişi öldürülür ise şehiddir.

Hanbeli mezhebine göre de, bir müslümanın, saldırıya uğrayan başka bir müslümana yardımcı olma hak ve yetkisi vardır. [\[255\]](#)

Maliki Mezhebine Göre Nefsi Müdafaa

İmam Malik'in Muvatta adlı eserini şerh eden Zerkani şöyle diyor: "Eğer bir insan diğerini öldürmeyi kastetse, canına kastedilen insan da onu öldürmekten başka bir çare bulamazsa ve onu öldürür ise, ölenin kanı hederdir (helaldir).

Eğer bir insana deve saldırıya uğrayacak olursa, saldırıya uğrayan insan canından korkar da deveyi öldürür veya ayaklarını keserse bir şey ödemesi gerekmez. [\[256\]](#)

ZARURET HALİ

Malum olduğu üzere, Allah Teala, cinleri ve insanları, anlamsız put ve heykellere tapmaları için değil, insanları bir damla sudan düşünen varlıklar haline getiren yüce yaratıcıları Allah'a kulluk etmeleri için yaratmıştır. Yaptığı her şeyde hikmet sahibi olan Allah Teala, insanlara kulluk vazifelerini hakkıyla ila edebilmeleri için, üzerinde yaşadıkları yeryüzünde yiyecek, içecek ve barınak gibi çeşitli nimetler vermiş, göklerdeki güneş ve aydan, denizler altındaki balıklara kadar her şeyi insanların emrine amade kılmıştır. İnsanlara, annelerinden daha merhametli olan yüce Mevla, yarattığı şeylerden bazılarını, sırrına eremediğimiz hikmetine binaen, kullarına yasaklamış bulunmaktadır. Her şeye sahip olan Allah Teala, bu yasakların kapsamını ümmetlere göre daraltıp genişletmiştir.

Muhammed Ümmetine yasakladığı şeylerden bazıları da; domuz eti, içki, leş, akıtılmış kan, kesilirken üzerine Allah'ın ismi anılmayan veya Allah'tan başka birinin adı anılan yahut putlar adına kesilen hayvanlar, eti yenilmeyen hayvanlar, boğularak veya dövülerek yahut yüksek bir yerden düşerek ya da dövüşerek veya yırtıcı hayvanlar tarafından yiyilerek ölen hayvanlardır.

Şayet bir insan, aç veya susuz kalır da, canının tehlikeye düşeceğinden ve Allah'a kulluk edemeyeceğinden korkarsa, Allah Teala böyle bir insana bu haramların çoğunu mubah kılmış ve bunlardan yiyip içmesine ruhsat vermiştir.

Ne yazık ki Allah'ı tanımayan insanlar, bu yasaklara normal hallerinde de uymazlar ve Allah Teala'nın da beyan ettiği gibi:

"Kafirler ise, dünyada zevku sefa içinde yaşarlar ve hayvanlar gibi yeyip içerler. Onların varıp kalacakları yer ise cehennem ateşidir." [\[257\]](#)

Allah'a iman ettiklerini iddia eden bir kısım insanlar da zaruret halinde verilen bu ruhsatları suistimal ederek her sıkıntıda bunlardan faydalanmaya koşarlar.

Bundan dolayıdır ki, zaruret halinin ne olduğunu, kimlerin bundan istifade edebilip, mükellef olduğu asıl hükmü terk edebileceğini ve ruhsata layık olduğunu izaha ihtiyaç vardır.

Bu bölümde, yolcu olanın, hastalananın ramazan orucunu yiyebilmesi gibi, farzların terkedilmesi mahiyetinde olan ruhsatların sebepleri değil, açıklığından ölümcül hale gelenin leşden yiyebilmesi gibi haramlardan istifade edilmesi mahiyetinde olan ruhsatların sebeplerinden bahsedilecektir.

Zira birinci tür ruhsatlar, ilmihal kitaplarında izah edilmekte, ikinci tür ruhsatlar ise izaha muhtaçtır. Bunları açıklamak için şu kavramlara değinmek gerekmektedir:

1. Zaruret hali nedir? Hangi insan çaresiz kalmış sayılır.
2. Zarurettten doğan ruhsatlar nelerdir? Her harama ruhsat var mıdır?
3. Ruhsatların sınırı nedir? Haramlardan ne kadar yenilebilir? Bunlar azık olabilir mi?
4. Ruhsatlardan istifade etmenin hükmü nedir? Vacip midir, mübah mıdır?
5. Ruhsatlardan istifade etmeye engel olan maniler nelerdir? Günahkar olmak buna engel midir?

1. Zaruret Hali:

Âyet-i celilelerde, insanlara haram kılınan bazı şeyler zikredildikten sonra zaruret halinde bunları yemeye izin varıldığı bildirilmekte, fakat zaruret halinin ne olduğu hakkında geniş izah verilmemektedir.

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki Allah, leşi, kanı, domuz etini bir de Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Bir kimse mecbur kalır, zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yerse, ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir." [\[258\]](#)

Diğer bir âyet-i celilede şöyle buyuruyor:

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen, boğulan, dövülerek, düşerek, birbiriyle dövüşerek ölen, camı çıkmadan kestiğiniz hariç, yırtıcı hayvanlar tarafından yenilen, dikilen o taşlar (putlar, heykeller) için kesilen hayvanlar, sizin için haram kılınmıştır... Açlık sebebiyle zaruret içinde olanlar, günaha kaçmayacak bir şekilde bu haram kılınan şeylerden yiyebilirler. Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."^[259]

Zaruret hali hususunda Rasulullah'dan şu hadis-i şerifler zikredilmektedir:

a. Ebu Vakid el-Leysi; Resulullah'tan şunu sorduklarını rivayet ediyor:

"Ey Allah'ın Rasülü! Biz öyle bir yerde bulunuyoruz ki orada aç kalıyoruz. Leş yemek bizlere ne zaman helal olur?" Resulullah (s.a.v.) onlara:

"Sabah yemeğini yemediğiniz, akşam yemeğini yemediğiniz halde saz otunu da leşle birlikte sebze gibi pişirme imkanı bulamadığınız taktirde, leş size serbesttir"^[260] cevabını vermiştir.

Görüldüğü gibi Resulullah, sabah akşam yemeklerinin yenilmemesi'ne beraber yenilecek bir otun da bulunmadığı taktirde zaruret halinin gerçekleşebileceğini ve leş gibi haramlardan yenilmeye ruhsat verileceğini beyan buyurmuştur.

b. Ukbe bin Vehb, Fucey'a el-Amiri'den şunu rivayet ediyor: Fucey'a Resulullah'a gelip:

"Ya Resulullah! Leşi bize helal kılan nedir?" demiş, Resulullah da:

"Sizin yemeğiniz nedir?" diye sormuş, onlar da:

"Sabahleyin bir bardak süt, akşamleyin bir bardak süt" demişler. Bunun üzerine Resulullah:

"Yemin olsun ki (babam hakkı için) bu açlığın tâ kendisidir" buyurmuş ve onlara bu durumda iken leşi helal kılmıştır.^[261]

Sabahleyin bir bardak süt, akşamleyin bir bardak süt, kişinin ölmesini önler, bununla beraber Resulullah, bu halde olan bir insanın leşden yemesine ruhsat vermiştir. Bu hadis-i şerife göre, zaruret halinin gerçekleşmesi için, kişinin ölümcül derecede aç kalması şart değildir. Kişinin açlıktan dolayı ölüme sürükleyecek bir hastalığa yakalanacağından korkmasının da zaruret hali için yeterli olacağı anlaşılmaktadır.

c. Cabir bin Semure diyor ki: Bir adam ailesi ile birlikte geldi. Harre'de konakladı.^[262] Bu adam Cabir'e şöyle dedi:

"Benim bir devem kayboldu. Eğer onu bulursan yakalayiver." Cabir deveyi buldu fakat bu defa sahibini bulamaz oldu. Deve hastalandı. Cabir'in hanımı:

"Bunu boğazla" dedi. Cabir kabul etmedi. Sonra deve murdar oldu. Bu defa Cabir'in hanımı:

"Deveyi soy da yağını ve etini kurutup yiyelim" dedi. Cabir:

"Resulullah'a sorayım ondan sonra" dedi. Cabir Resulullah'a gelip devenin yenilip yenilemeyeceğini sordu. Resulullah ona:

"İhtiyacını karşılayacak bir şeyin var mı?" dedi. Cabir:

"Hayır" dedi. Resulullah ona:

"Murdar olan deveyi yeyin" buyurdu.

Cabir diyor ki, daha sonra devenin sahibi gelid. Cabir ona durumu anlattı. Adam Cabir'e:

"Onu kesseydin ya" dedi. Cabir:

"Senden utandım" dedi.^[263]

Bu hadise yorum yapan İbn Huveymendad şöyle diyor: "Aç kalan insan, öleceğinden korkmasa dahi leşten yiyebilir. Çünkü Resulullah Cabir bin Semure'ye açlıktan dolayı öleceğinden korktuğunu sormamış, kendisine yetecek kadar şeylerin bulunup bulunmadığını sormuştur. Cabir yetecek

kadar bir şeyin bulunmadığını bildirince Resulullah ona murdar olan deveden yeme izni vermiştir."^[264]

Görüldüğü gibi hadis-i şeriflerde aç kalan insanlara leşten yeme ruhsatı tanınmaktadır.

Birinci hadis-i şerifte, bir insanın, sabah, akşam birşey yememesi ve leşin dışında yiyeceği bir otu da bulamaması durumunda zaruret halinin gerçekleşebileceği beyan edilmektedir.

İkinci hadis-i şerifte ise, bir insanın sabah akşam içeceği birer bardak süttten başka birşey bulamaması durumunda da zaruret halinin gerçekleşebileceği bildirilmektedir.

Üçüncü hadis-i şerifte ise, bir insanın kendisinin ve ailesinin çok zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yiyecek bir şeyinin bulunmaması durumunda da zaruret halinin gerçekleşebilmesi açıklanmaktadır.

Bir kısım alimler, zaruret halinin gerçekleşebilmesi için kişinin açlıktan dolayı ölümcül hale gelmesini veya ölüme götürecek bir hastalığa yakalanmasını şart koşmuşlardır. Birinci hadis-i şerif buna işaret buyurmaktadır.^[265]

Diğer bir kısım alimler ise, zaruret halinin gerçekleşmesi için aç kalan insanın ölümcül hale gelmesinin veya ölüme götürecek bir hastalığa yakalanmasının şart olmadığını, bu hallere düşeceğinden korkmasının da yeterli olacağını söylemişlerdir. Nitekim ikinci hadis-i şerif bunu desteklemektedir. Zira bu hadiste leşin ne zaman helal olacağını soran insanlar, sabah akşam, içecekleri birer bardak süt bulduklarını söylemişler,

bununla beraber Resulullah onlara leşi helal kılmıştır. Sabah, akşam içilen birer bardak süttün ölümü önleyeceği muhakkaktır.^[266]

Başka bir kısım alimler ise, zaruret halinin gerçekleşebilmesi için aç kalan insanın öleceğinden korkmasının da şart olmadığını, çünkü Resulullah üçüncü hadiste murdar olan deveden soran kişiye açtığında dolayı öleceğinden korkup korkmadığını sormamış, yeteri kadar bir şeyinin bulunup

bulunmadığını sormuş ve bulunmadığını bildiren bu kişiye leşten yeme ruhsatı vermiştir.^[267]

Mezheblere göre; zaruret halinin gerçekleşebilmesi için kişinin açlıktan dolayı öleceğinden korkması gerekmektedir. Bu korkunun zanni galibe dayanması yeterli görülmüş, öleceğini kesin olarak bilmesi şartı aranmamıştır.^[268]

2. Zarurettten Doğan Ruhsatlar:

Zaruret halinin varlığı s3zkonusu olunca, a veya susuz kalan çaresiz insanın bir kısım haramlardan faydalanmasına ruhsat verilmektedir. Bu haramları Ő3yle sıralamak m3mk3nd3r:

- Hakkında ruhsat zikredilen haramlar.
- Hakkında ruhsat zikredilmeyen haramlar.
- Başkalarına ait olan mallar.

Zaruret Halinde M3bah Olacakları Kur'an'da Beyan Edilen Haramlar:

Domuz eti, leş, kan, kesilirken 3zerine Allah'ın ismi anılmayan veya Allah'tan başka birinin adı anılarak kesilen, putlar adına kesilen hayvanlar, boğularak, d3v3lerek, bir yerden d3şerek, d3v3şerek veya yırtıcı hayvanlar tarafından yenilerek 3len hayvanlar bu t3rden olan haramlardandır. Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de bunların haram olduklarını zikrettikten sonra zaruret halinde bulunan çaresiz insanın bunlardan yiyebileceğini açıkça zikretmiştir.

Artık bunların yenilmesine ruhsat verildiği ř3phesizdir Bu itibarla herhangi bir ihtilaf s3z konusu değildi. Allah Teala Ő3yle buyuruyor: *"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen, boğulan, d3v3lerek, d3şerek, d3v3şerek 3len, canı ıkımadan kestiğiniz hariç yırtıcı hayvanlar tarafından yenilen, putlar için kesilen hayvanlar sizin için haram kılınmıştır... Açlık sebebiyle zaruret içinde olanlar, g3naha kaymayacak bir şekilde, bu haram kılınan şeylerden yiyebilirler."* [269]

3. Ruhsatların Sınırđ:

B3t3n alimler, Allah Teala tarafından yasaklanan leş ve benzeri haramlardan, açlığından dolayı çaresiz kalan bir insanın yiyebileceği hakkında ittifak etmişlerdir.

3nk3 Allah Teala bu t3rden olan haramları zikrettikten sonra:

"... Bir kimse mecbur kalır zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecav3z etmeden bunlardan yerse, ona g3nah yoktur..." [270] buyurmaktadır.

Diğer bir 3yet-i celilede:

"... Kendinizi ellerinizle tehlikeye d3ř3rmeyin..." [271] buyurulmaktadır. Bu nedenle alimler, a kalan çaresiz bir insanın bu haramlardan ne kadar yiyebileceği ve bunlardan bir miktarı azık olarak taşıyıp taşıyamayacağı hususunda farklı g3r3şler ileri s3rm3şlerdir.

A. 3tmeyi 3nleyecek Miktarda Yemek İttifakla Caizdir.

B3t3n alimler, açlığından dolayı çaresiz kalan bir insanın, yiyecek helal bir şey bulamadığı takdirde, zikredilen bu t3r haramlardan 3lmesini 3nleyecek kadar bir miktarda yemesinin caiz olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Zira 3yet-i celileler yenilmesine ruhsat vermişlerdir.

B. Doyduktan Sonra Yemek İttifakla Caiz Değildir:

Bu hususta da alimler ittifak etmişlerdir. 3nk3 Allah Teala Ő3yle buyuruyor:

"Yeyin, için fakat israf etmeyin. 3nk3 Allah, israf edenleri sevmez." [272]

Diğer bir 3yet-i celilede:

"Kafirler ise, d3nyada zevk ve sefa içinde yaşarlar ve hayvanlar gibi yeyip içerler. Onların varıp kalacakları yer ise cehennemdir" [273] buyurulmuştur. G3r3ld3đ3 gibi doyduktan sonra tıka basa yemek zevklerinin k3lesi olan kafirlerin adetidir. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) de Ő3yle buyuruyor:

"İnsanoğlu, karnından daha k3t3 bir kap doldurmuş değildir. İnsanoğluna, belini yukarda tutabilecek kadar yemesi kafidir. şayet karnının mutlaka doldurulması istenilirse, 3te biri yemekle, 3te biri içecek ve 3te biri de nefesle doldurulsun." [274]

Nafi diyor ki: "Hz. 3mer'in oğlu Abdullah, beraber yemek yiyeceği bir iakir kendisine getirilmedikçe yemek yemezdi. Bir g3n ben, Abdullah'la yemek yemesi için bir adam getirdim. Adam çok yedi. Bunu g3re Abdullah Ő3yle dedi: "Ey Nafi! Bir daha bu adamı yanđma katma. Zira ben.

"Resulullah'm Ő3yle buyurduğunu duydum: "M3min bir bağırsağına yer, kafir yedi bağırsağına yer." [275]

Ebu Asib diyor ki: Resulullah bir gece çıkıp bana geldi ve beni dışarı çağırdı. Ben de ıktım. Sonra Ebu Bekir'e uğradı, onu da çağırdı, o da dışarı ıktı. Sonra 3mer'e uğradı, onu da çağırdı, o da ıktı. Resulullah oradan y3r3y3p Ensar'dan birinin bahçesine girdi. Bahçenin sahibine: "Bize taze hurma yedir" dedi. Bahçe sahibi, bir hurma salkımı getirip ortaya koydu. 3nce kendisi yedi. Sonra Resulullah ve sahabeler yediler. Daha sonra Resulullah soğuk su isledi, onu içti ve Ő3yle buyurdu: "Kıyamet g3n3nde mutlaka bundan sorguya çekileceksiniz." Bunun 3zerine 3mer, hurma dalını alıp yere vurdu. 3yleki hurmalar Rasullullah'a doğru dağıldı. Sonra 3mer: "Ey Allah'ın Rasul3! Biz kıyamet g3n3nde bundan mutlaka sorumlu olacak mıyız?" dedi. Resulullah: "Evet. Sorumlu olacaksınız. Kişi ancak avret mahallini 3rtt3đ3 bir parça bezden, açlığını giderdiği ekmek kısıntısından, sıcak ve soğukta içine girmeye çalıştığı taş kovuğundan sorumlu olmayacaktır" cevabını verdi." [276]

Zikredilen bu üç hadis-i şerifte müminin normal hallerde bile obur olmaması, yemesinde ve içmesinde ölçülü olması istenilmektedir. Elbetteki zaruret halinde olduğu için haramlardan yeme ruhsatına hak kazanan çaresiz mümin de bu ölçüleri aşmaması gerekmektedir.

C. Doyuncaya Kadar Yeme İse İhtilaf Konusudur:

Alimler, açıklığından dolayı çaresiz kalan bir insanın, başka bir şey bulamadığı takdirde leş gibi haramlardan, ölmesini önleyecek kadar yemesinin caiz, doyduktan sonra yemesinin haram olduğu hakkında ittifak ederlerken, doyuncaya kadar yemesinin ve azık alıp götürmesinin caiz olup olmaması hakkında, aşağıda belirtileceği şekilde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları caiz görmezken, diğerleri caiz görmüşlerdir.

a. Bir kısım alimlere göre, çaresiz insanın ruhsat tanınan haramlardan doyuncaya kadar yemesi caiz değildir. Bunlardan, ancak ölmesini önleyecek miktarda yiyebilir.

Ebu Hanife bu görüştedir İmam Sallı ve İmam Ahmed bin Hanbel'den nakledilen iki görüşten tercih edileni de böyledir. İmam Malik'ten nakledilen zayıf bir görüşe göre İmam Malik'le bu kamın nedir, Hasan-ı Basri'nin de bu görüşle olduğu nakledilmektedir.

Bu görüşle olan alimler şöyle demişlerdir; "Çaresiz kalan insan, leş yemeden önce eğer ölmesinden korkmasaydı bu leşten yemeyecekti. Leşten yedikten sonra da ölmesini önleyecek kadar yeyince, zarureti kalkar. Artık leşten doyuncaya kadar yiyemez"^[277]

Bu hususta Şevkani şöyle diyor: "Âyet-i celileler, leş ve benzerlerinin haram olduklarını bildirmiş ve bunların zaruret halinde istisnai bir şekilde mübah olacaklarını beyan etmişlerdir. Zaruret ortadan kalkınca bunların haram olmaları devam edecektir, ölümü önleyecek derecede bunlardan

yemenin zarureti gidereceğinde şüphe yoktur."^[278]

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Açlık sebebi ile zaruret içinde olanlar günaha girmeyecek bir şekilde bu haram kılınan şeylerden yiyebilirler..."^[279]

Ayet-i celilede "günaha girmeyecek bir şekilde" ifadesi zikredilmektedir. Bu da doyuncaya kadar yememeyi gerektirmektedir. Aksi takdirde günaha kaymış olabilir.^[280]

Daha önce zikredilen "*insanoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır*"^[281] hadis-i şerifiyle

"*insan üç şey dışında her şeyden sorumludur*"^[282] hadis-i şerifleri de bu görüşü desteklemektedir.

b. Diğer bir kısım alimler ise, çaresiz kalan bir insanın leş gibi haramlardan doyuncaya kadar yiyebileceği kanaatindedir.

İmam Malik'ten nakledilen iki görüşten tercih edileni bu yöndedir. İmam Şafii ve İmam Ahmed bin Hanbel'den nakledilen iki görüşten zayıf olanları da bu doğrultudadır.^[283]

Hattabi diyor ki: "Leşin ne zaman helal olacağını soran kişilere, Resulullah'ın "yemeğiniz nedir" diye sorduktan sonra onların da 'yemeğimiz sabah bir bardak süt. akşam bir bardak süt" demeleri üzerine Resulullah'ın onlara leşi helal kılması gösteriyor ki. haramlardan doyuncaya kadar yenilebilir. Çünkü sabah akşam içilen birer bardak süt ölmeyi önler. Buna ilaveten leşin yenilmesine ruhsat verilmesi doyuncaya kadar yemenin serbest olduğunu gösterir. Diğer yandan çaresiz kalan bir insan doyuncaya kadar yemez ise hiç yemezden önceki hali gibi bu şeylere ihtiyacı devam ediyor demektir. Bir insana bir şeyi mübah saydıktan sonra ihtiyacını gidermeden önce o şeyi yasaklamak caiz olmaz.

Çaresizlikten dolayı leş gibi şeylerden yeme ruhsatına sahip olan insanın durumu. evlemmeye şiddetle iştiağı olan ve hür bir kadınla evlenmeye gücü yetmediği için köle bir kadınla evi eninesine izin verilen kişinin durumuna benzemektedir. Şimdi köle hanımla evlenen bu kişinin evliliğe karşı iştiağı azalır mı nikahı iptal mi edilecektir? Elbetteki hayır. O halde çaresiz insanın bir miktar yemesiyle, doymasına nasıl engel olunabilir?"^[284]

İbni Huveymizimendad'da bu görüşü destekleyerek, şunları zikrediyor: "Resulullah; murdar olan devenin etini soran kişiye "ihtiyacını karşılayacak kadar bir şeylerin var mı?" diye sormuş ve o kişi de: "Hayır" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resulullah o kişiye "murdar olan deveyi yeyin" demiştir.^[285]

Resulullah bu zata doymamasını şart koşmamıştır. Aksine depolamasına ruhsat vermiştir."^[286]

Görüldüğü gibi iki görüşte olan alimlerin her bir grubu dolaylı deliller zikretmekte ve görüşünü kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Kanaatimizce birinci görüş isabetlidir.

c. Diğer bir kısım alimlerse, çaresiz kalan insanın leş ve benzerlerinden doyuncaya kadar yemesini zaruret halinin devamlı veya geçici olmasına göre farklı hükümlere tabi tutmuşlardır. Bunlara göre;

Eğer, zaruret hali, murdar olan devenin etinden soran bedevininki gibi, devamlı ise çaresiz insanın leş ve benzerlerinden doyuncaya kadar yemesi ve yanında azık olarak alıp götürmesi caizdir.

Şayet zaruret hali geçici ise caiz değildir.^[287]

D. Bu Haramlardan Alıp Azık Olarak Götürmenin Hükümü:

a. Alimlerin çoğu, açıklığından dolayı çaresiz kalan bir insanın, domuz eti gibi haramlardan hem yiyebileceğini hem de azık olarak alıp götürebileceğini caiz görmektedir. Çünkü bunları taşımanın bir mahzuru yoktur. Eğer helal bir yiyecek bulursa haramlardan aldığı azığı atar. Bulamazsa zaruret

hali devam ettiği için bunlardan yiyebilir.^[288] Şayet başka bir çaresizle karşılaşırsa, ona bunları satamaz. Karşılıksız vermesi gerekir.

Ancak Şafii mezhebine göre ruhsat verilen bu tür haramlardan yedikten sonra helal bir yiyeceğe kavuşan insanın, gücü yettiği ölçüde haramları

kusması gerekmektedir.

Ruhsal verilen haramların azık olarak taşınabileceğine cevaz veren alimler, görüşlerine delil olarak şu hadisleri zikretmişlerdir:

Cabir (r.a.) diyor ki: "Resulullah bizi Kureys'e ait bir kervanı gözetlememiz için gönderdi. Başımıza Ebu Ubeyde bin el-Cerrah'ı emir tayin etti. Resulullah bize, azık olarak ancak bir kırba dolusu hurma verebildi. Bize azık koymak için bundan başka bir şey bulamadı. Ebu Ubeyde herkese günde bir hurma veriyordu. (Ebu Zübeyr diyor ki: "Cabir'e günde tek bir hurma ile ne yapıyordunuz, diye sordum. O da şu cevabı verdi: "Biz o hurmaları çocukların emdiği gibi emiyorduk. Sonra su içiyorduk. O gün geceye kadar bize yetiyordu. Değneklerimizle palamut ağaçlarının yapraklarını döküyor, sonra onları ıslatıp yiyorduk.") Cabir diyor ki; "Biz deniz kenarında yolumuza devam ediyorduk. Bir de gördük ki denizin kıyısında büyük bir kum yığını gibi bir şey önümüze dikildi. Yanma geldik. Baktık ki o "anber, (balina balığı)" diye adlandırılan bir hayvanmış. Cabir diyor ki: "Ebu Ubeyde önce, bu bir leştir, dedi. Daha sonra: Hayır, siz Allah'ın elçisinin elçilerisiniz, Allah yolundasınız. Sizler çaresiz kaldınız. Bundan yeyin" dedi.

Cabir diyor ki "Biz üçyüz kişi olarak o hayvanın yanında bir ay kaldık. Öyleki bizler şişmanladık." [289]

Cabir diyor ki: "Biz o hayvanın göz bebeğinden testilere yağ doldurduk ve ondan boğa kadar parçalar kesiyorduk. Ebu Ubeyde bizden onüç adamı götürüp o hayvanın gözünün kovuğuna oturttu. O hayvanın kaburgalarından birini yukarıya doğru dikti.

Berberimizde bulunan develerin en büyüğüne eğer vurup üzerine bindi ve o kaburganın altından geçti.

Biz o hayvanın etinden haşladığımız parçaları azık olarak yanımıza aldık. Medine'ye dönünce Resulullah'a gittik. Hadise ona anlatıldı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.): "Bu bir rızıktır. Allah onu sizin için denizden çıkardı. Beraberinizde onun etinden bize yedireceğiniz bir şey var mı?" dedi.

Cabir diyor ki: "Biz o hayvanın etinden Resulullah'a gönderdik. Resulullah ondan yedi." [290]

Görüldüğü gibi, sahabeler, bu ölmüş hayvanın murdar olduğu kanaatinde iken bundan parçalar koparıp azık olarak almışlardır, Medine'ye gelince, Resulullah onlara bu hayvanın ölüsünün helal olduğunu belirterek getirdikleri etten isteyip yemiştir.

Eğer zaruret halinde leş gibi şeylerden azık alınması caiz olmasaydı sahabeler leş zannettikleri bu hayvandan azık edinmezlerdi. Resulullah'da bunlara, yeri gelmişken bunu izah ederdi. Resulullah'ın da susması gösteriyorki aç kalan çaresiz insan kendisine mubah olan haramlardan azık edinebilir.

Diğer yandan, Cabir bin Semure, murdar olan devenin yenilip yenilmeyeceğini Rasulullah'tan sorunca Resulullah ona:

"İhtiyacını karşılayacak bir şeylerin var mı?" demiştir. Cabir

"Hayır" cevabını verince Resulullah:

"Ölen deveyi yeyin" buyurmuştur. [291]

Bu hadisin baş tarafında zikredildiği gibi, Cabir'in hanımı devenin yağ ve etinin kurutulup yenilmesini istemiş, Cabir de bunun üzerine Resulullah'a gelip sormuştur. Cabir bu deveyi bir öğünde yiyemeyeceğine göre depo ettiği muhakkaktır. Bu da leş gibi şeylerin azık olarak alınabileceklerini gösterir.

b. Katade'nin de katıldığı bazı alimlere göre ise, açlıktan dolayı zaruret halinde bulunan bir insan, kendisine mubah kılınan haramlardan azık olarak bir şey alamaz. Aksı taktirde zaruret halinde tanınan ruhsatlar suistimal edilmiş olur. Zaruret halinde genişletmeye kimsenin hakkı yoktur.

Hanbeli mezhebinde ileri sürülen zayıf bir görüş te bu doğrultudadır. [292]

4. Ruhsatlardan İstifadenin Hükümü:

Açlıktan dolayı, çaresiz kalan bir insanın, kendisine izin verilen şeylerden yemesi vacip midir? Yoksa caiz midir? İki görüş de zikredilmektedir.

a. Bir kısım alimler, çaresiz kalan insanın, kendisi için mübah sayılan kan, leş gibi şeylerden en azından canını koruyacak kadar yemesi vaciptir demişlerdir. Yemez ölürse, günahkâr olur. Masruk, Taberi, Ebu Hanife, bu görüştedir. Şafii mezhebinde tercih edilen görüşte böyledir. Hanbeli

mezhebinde iki görüşten birincisi bu meyandadır. Maliki mezhebi de bu görüştedir. [293]

Bunlara göre çaresiz kalan bir insan, yemesine izin verilen şeylerden yerse sevaba ulaşır. Çünkü Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Müslüman ne hoş bir insandır (şaşarım ona) kendisine bir hayır dokunduğunda Allah'a hamd eder, şükreder. Başına bir bela geldiğinde de sabreder, mükafat bekler. Müslüman her meşru şeyden mükafatlandırılır. Hatta ağzına koyduğu lokmasından da." [294]

Hadis-i şerifte müslümanın ağzına koyduğu lokmadan sevab kazanacağı bildirilmektedir.

Bu görüşte olan alimlere göre; şayet çaresiz kalan insan, bu tür haramlardan yemeyip ölürse günahkar olur. Allah kendisini atfetmedikçe cehenneme girer. Zira şu ayetlerin emrine muhalefet etmiştir.

"... Kendinizi elinizle tehlikeye atmayın..." [295]

"Kendi kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz ki Allah, size karşı çok merhametlidir." [296]

Birinci âyette; "kendinizi elinizle tehlikeye atmayın" ikinci ayette ise "kendi kendinizi öldürmeyin" ifadeleri mübah hale gelen haramlardan yemeyip ölenin günahkar olacağına işaret etmektedirler.

b. Diğer bir kısım alimlere göre, çaresiz kalan insanın kendisine mübah kılınan haramlardan yemesi caizdir, vacip değildir. Dilerse bunlardan yer, dilerse yemez. Hanbeli mezhebinde ikinci görüş, Şafii mezhebinde zayıf olan görüş bu şekildedir.

Bu görüşte olan alimler, delil olarak şu hadiseyi zikretmişlerdir. "Resulullah'ın sahabelerinden olan Abdullah bin Huzafe es-Sehmi Roma kralına esir düşmüş, tağut kral, Abdullah'ı bir yerde hapsedmiş, üç gün Abdullah'ın yanına su ile karışık içki ve kebab yaptırdığı domuz etinden başka bir

şey koydurmamıştır.

Abdullah bunlardan yeyip içmemiş, öyleki açlıktan ve susuzluktan dolayı başını yukarı kaldıramaz olmuştur. Romalılar Abdullah'ın öleceğinden korkup onu dışarı çıkarmışlar, Abdullah da krala şöyle demiştir: "Allah bunları bana helal kılmıştır. Çünkü ben, çaresizim. Fakat ben, bunlardan

yeyip içerek, seni İslam dinine karşı sevindirecek değilim."^[297]

Eğer haramlardan yemek vacip olsaydı elbetteki Abdullah kendisini ölüme terk etmezdi ve bunlardan yerdi. Bu da gösteriyor ki onlardan yemek caizdir. Vacip değildir.

5- Ruhsatlardan İstifade Etmeyi Engelleyen Haller:

Bu konuda alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

A. Hanefi mezhebine göre, zaruret halinde bulunan her müslüman, bu ruhsatlardan faydalanabilir.

Bu mezhebe göre, sahibinden kaçan köle, yol kesen eşkiya gibi günah işlemek için yolculuk yapan insanlar da zaruret halinde bulunup çaresiz kaldıkları taktirde, leş, kan, domuz eti gibi haramlardan yeme ruhsatına sahiptirler. Bu sıfatta olan insanların ramazan oruçlarını da yolculuk dolayısıyla yeyip sonra kaza etmeleri caizdir.

Zira Allah Teala bir ayet-i celilesinde:

"Ey iman edenler!.. Kendi kendinizi öldürmeyin..."^[298] buyuruyor. Âyet genel mahiyettedir. Günah işlemek için yolculuk edenle, meşru bir şekilde yolculuk edenler arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır.

B- Şafii mezhebine göre, aşağıda zikredilecek sıfatlarda olan insanlar, zaruret halinde bulunup çaresiz kalsalar da, domuz eti, kan, leş gibi haramlardan yeme ruhsatına sahip değillerdir.

Bu insanlar:

a. Kanı helal olan kafirler. İslâm dininden dönen mürted, müslümanlarla savaş halinde bulunan kafirler bu türdendir.

b. Kanı helal olan müslümanlar. Bunlar namazı terk eden, eşkıyalık yapan ve benzeri müslümanlardır.

c. Günah işlemek için yolculuk yapan müslümanlar. Efendisinden kaçan köle, sılayi rahim yapmamak için akrabalarından kaçan bir müslüman bu türdendir.

d. Fuhuş işleyen zani, faiz yiyen tefeci gibi, günah işlemek için mukim olan müslümanlar.

Zira Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala, leş, kan, domuz eti gibi bir kısım haramları zikrettikten sonra;

"... Kim azgınlık yapmadığı ve saldırıda bulunmadığı halde mecbur kalır da bunlardan yerse, ona günah yoktur"^[299] buyurmaktadır. Böylece müslümanlara karşı azgınlık yapan ve onlara saldıran insanların bunlardan istifade edemeyecekleri ortaya çıkmaktadır. Bunlar da yukarıda zikredilen kimselerdir.^[300]

C. Hanbeli mezhebine göre de yol kesen eşkiya, efendisinden kaçan köle gibi, günah işlemek için yolculuk yapan bir müslüman bu ruhsatlardan istifade edemez. Bunlar da yukarıda zikredilen ayeti, Şafii alimleri gibi tefsir ederek görüşlerine delil göstermişlerdir.^[301] Hanbeli mezhebine göre mukim olan bir insan dilenerek zaruri ihtiyacını karşılayabileceğinden, çaresiz sayılamayacağı ve hiçbir zaman haramlardan yeme ruhsatına sahip olamayacağı zikredilmişse de tercihe şayan görülmemiştir.

D. Maliki mezhebinde meşhur olan görüşe göre yol kesen insan gibi, günah işlemek için yolculuk yapan veya insanları tehdit edip mallarını alan gasıb gibi günah işlemek için bir yerde ikamet eden bir kişi çaresiz kaldığı taktirde ruhsatlardan istifade edemez. Malikiler, yolcunun çaresiz kalmasıyla, mukim bir insanın çaresiz kalması arasında fark gözetmemektedirler. Her ikisi de günahkar oldukları taktirde ruhsatlardan istifade edemezler.

İmam Malik'ten nakledilen diğer bir görüşe göre ise, günah işlemek için yolculuk yapan insan çaresiz kaldığında haramlardan yiyebilir. Fakat böyle bir yolcu ramazan orucunu yiyemez, namazını kısaltamaz.

Kurtubi de bu son görüşü destekleyerek şöyle diyor: "Kendi kendinizi öldürmeyin"^[302] âyet-i celilesi geneldir. Günahkar, masum farkı yapmamaktadır. Sonra günahkar insan haramlardan yeyip hayatını devam ettirirse ileride tevbe edip günahlarının affına mazhar olabilir. Ölmesi halinde bu ihtimal kalmayacaktır."^[303]

Zaruret Halinde Mübah Olacakları Beyan Edilmeyen Haramlar:

İçki, insan eti bu türden olan haramlardandır.

1. İçki İçmek:

Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de içkinin haram olduğunu beyan etmiş ancak zaruret halinde içilip veya içilemeyeceğine dair herhangi bir şey zikretmemiştir. Bu nedenle alimler, zaruret halinde içkinin içilebileceği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Mezheblerin görüşü özetle şöyledir:

A. Ebu Hanife'ye göre; susuzluğundan dolayı öleceğinden korkan bir insan içkiyi içerek susuzluğunu giderebilir.^[304]

B. Şafii mezhebine göre; boğazına bir şey tıkanan bir insanın tıkanan şeyi giderecek başka bir şey bulamadığı taktirde, içki içerek bunu boğazından gidermesi caiz ise de, susuzluktan dolayı öleceğinden korkan bir insanın içki içebileceği hakkında iki görüş zikredilmektedir.

Tercih edilen görüşe göre bu durumda olan bir insanın içki içmesine ruhsatı yoktur. İkinci görüşe göre ise, içmesine ruhsat vardır. Her iki görüşe

göre içmesi halinde kendisine içki cezası uygulanamaz. [305] Çünkü ortada şüphe vardır.

C. Hanbeli mezhebine göre; boğazına bir şey tıkananın, başka bir şey bulamadığı takdirde içkiden içerek boğazına tıkanan şeyi giderebileceği caizdir. Zira böyle birinin zaruret içinde bulunduğu muhakkaktır. Ancak susuzluktan dolayı öleceğinden korkan bir insanın içki içebilmesi için içkiye susuzluğu giderecek bir şeyin karışması gerektiği beyan edilmektedir. Şayet böyle bir şey karışmazsa susuzluktan dolayı çaresiz kalanın

içkiden içemeyeceği, çünkü böyle bir içkinin susuzluğu daha fazla artıracığından çare sayılmayacağı zikredilmektedir. [306] Şayet içerse içki cezası uygulanır. Çünkü kesin olan bir haramı yapmıştır.

D. Maliki mezhebine göre; açlığından veya susuzluğundan dolayı çaresiz kalan bir insan içki içemez. Çünkü içki susuz olan insanın susuzluğunu iyice artırır. [307] Açlığı ise gideremez.

2. İnsan Eti Yemek

Zaruret halinde bulunan çaresiz, aç bir kişinin insan eti yiyebilip yiyemeyeceği hakkında da âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mezheplere göre, meselenin hükmü şöyledir:

A. Hanefi mezhebine göre, açlığından dolayı öleceğinden korkan bir çaresizin insan eti yemesi caiz değildir. Hatta açlığından dolayı öleceğinden korkan çaresize, bir insan, "şu organımı kesip ye" diye teklifte bulunsa dahi, çaresizin o teklif edenin bir azasını kesip yemesi caiz değildir. Çünkü

insan üstün bir varlıktır, yiyecek olarak kullanılması caiz değildir. [308] Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz, Biz, âdemoğlunu muhterem bir varlık kıldık. Karada ve denizde onları taşıttık. Helal ve temiz şeylerle rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık." [309]

B. Şafii mezhebine göre; açlığından dolayı öleceğinden korkan bir kişi İnsan eti yiyebilir. Ancak eti yenilmesi istenen insanın ölü veya diri olması farklı hükümlere tabi tutulmuştur.

a. Canlı insanı öldürüp etini yemek: Bu hususta kanı helal olanla olmayan farklıdır.

Şafii mezhebine göre, açlığından dolayı öleceğinden korkan çaresiz bir insan, kanı helal olan insandan başka bir şey bulamadığı takdirde o insanı öldürüp etini yiyebilir.

Mesela bu şekilde çaresiz kalan bir müslüman, İslâm dininden dönen bir mürtedi, müslümanlarla savaş halinde olan bir kafiri, evlenmiş olduğu halde zina ettiği için recm edilmeyi hakkeden bir müslümanı, müslümanlara karşı isyan eden bir müslüman eşkiyayı, (Şafilere göre namazı terkeden bir müslümanı) ve üzerinde çaresizin kısas etme hakkı bulunan bir müslümanı öldürüp etini yiyebilir. Çünkü bunlar kanı helal olan kişilerdir. Zaten öldürüleceklerdir.

Buna mukabil, açlığından dolayı çaresiz kalan bir insan, kanı helal olmayan başka bir insanı öldürüp etini yiyemez. Mesela çaresiz insan, öldürülmeyi hak etmeyen bir müslümanı veya müslümanların idaresi altında yaşayan bir gayri müslimi (zimmîyi) yahut kendisine eman verilen bir kafiri ya da müslümanlarla barış antlaşması yapan bir kafiri öldürüp etini yiyemez. Çünkü bunların kanı helal değildir.

b. Ölü insanın etini yemek: Çaresiz kalan bir kafir, hiçbir zaman müslüman ölünün etini yiyemez. Buna mukabil, açlığından dolayı çaresiz kalan ve ölü insanın etinden başka bir şey bulamayan bir müslüman, insanların etini yiyebilir. Ancak insan etini pişirmek veya kebab yapmak caiz değildir. Diğer murdar etleri pişirip pişirmemek farksızdır. İkisi de caizdir.

e. Canlı bir insanın azasını kesip yemek: Açlıktan dolayı öleceğinden korkan çaresiz bir insanın, kendi azalarından birini kesip yemesi, sahih olan görüşe göre caiz değildir. Haramdır.

Diğer bir görüşe göre ise, yememesi halinde öleceğinden korkması, kesip yemesi halindeki öleceğinden korkmasından daha fazla ise kesip yiyebilir. Aksi takdirde yiyemez. Bir insan kendi azalarından birini kesip açlığından dolayı ölen bir insana yediremez.

Açlığından dolayı çaresiz kalan insan, bir canlı hayvanı kesmeden bir azasını kesip yiyemez. [310]

C. Maliki mezhebine göre, ölü olsun, diri olsun, insan eti yemek hiçbir zaman caiz değildir. İnsan eti yemek her halükarda haramdır. Zira Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar:

"Ölü insanın kemiğini kırmak, diri insanın kemiğini kırmak gibidir." [311]

Diğer bir rivayette ise:

"Ölü insanın kemiğini kırmak, günah yönünden, diri insanın kemiğini kırmak gibidir" [312] buyurulmuştur.

Kemiğin kırılmasına ruhsat verilmediğine göre etini de yemek caiz olmaz. [313]

D. Hanbeli mezhebine göre, insan eti yemenin hükmü, insanın ölü veya diri olmasına göre farklı hükümlere tabidir.

a. Canlı bir insanı öldürüp etini yemek. Kişinin kanının helal veya haram olmasına göre hükümler değişiktir.

Bir insan, açlığından dolayı öleceğinden korkarsa, kanı helal olan bir insanı öldürüp elini yiyebilir. Çünkü böyle bir insanı öldürmek helaldir. Etini yemek te helal olur. Bunların masumiyeti kalkmıştır. Bunlar adeta yırtıcı hayvanlar hükmündedir, ölü olarak bulduklarında çaresiz insan tarafından etleri yenilir. Diri olduklarında da öldürülüp yenilebilirler. İslâm dininden dönen mürted müslümanlarla savaş halinde bulunan bir kafir kanı helal olan insanlardandır.

Fakat çaresiz kalan aç insan, kanı helal olmayan bir insanı öldürüp etini yiyemez. Çünkü kanı helal olmayan bir insan, çaresiz kalan insana denktir. Birini öldürüp diğerini sağ bırakmak caiz değildir. Müslümanlar müslümanların idaresi altında yaşayan zimmiler, (ehl-i kitap, mecusiler) müslümanlarla antlaşma yapmış kafirler, kanı helal olmayan insanlardır.

b. Ölü insanın etini yemek: Hanbeli mezhebine göre ölü insanın da kanı helal veya haram olanı farklı hükümlere tabidir.

Eğer ölen insan kanı helal olan biriyse, diri iken öldürülüp etini yemek caiz olduğu gibi, öldükten sonra da çaresiz kalan aç insanın bunun etinden yemesi caizdir.

Eğer ölen insan, kanı helal olmayan biri ise, canlı iken öldürüp etini yemek helal olmadığı gibi, öldükten sonra da etinin yenilmesi caiz değildir. Çünkü Peygamber efendimiz, ölü olan bir insanın diri olanla aynı olduğuna işaretle şöyle buyurmuştur:

"Ölü insanın kemiğini kırmak, günah yönünden diri insanın kemiğini kırmak gibidir." [314]

Hanbeli mezhebi bu son meselede Şafii'den farklıdır. Şafiiler, her ölünün etinin aç kalan çaresiz tarafından yenileceği görüşündedirler. Hanbeli mezhebinde olan İbni Kudame bu konuda Şafii mezhebine katılarak, "Bu görüş daha evladır. Çünkü diri bir insanın masumiyeti daha büyüktür" demiştir. Hanbeliler ise ölülerin diriler hükmüne tabi oldukları kanaatinde.

c. Çaresiz insanın kendi azalarından herhangi birini kesip yemesi; böyle bir şey caiz değildir. Çünkü bunu yapması neticesinde de öleceğinden korkular ve İntihar etmiş sayılır. Bu da caiz değildir. [315]

Başkalarına Ait Olan Mallardan İstifade:

Açlığından veya susuzluğundan dolayı zaruret içinde bulunan çaresiz bir insan, başkalarına ait olan yiyecek ve içeceklerden zaruret halini giderecek miktarda yeyip içebilir. Ancak mal sahibinin malının başında bulunup-bulunmaması, farklı hükümlere tabidir.

A. Mal sahibi, malının başında bulunur ve zaruret içinde de değilse, açlığından veya susuzluğundan dolayı çaresiz kalan bir insana, ölmesini önleyecek kadar yiyecek veya su vermesi vaciptir. Çaresiz kalan insan, yiyecek veya suyu sahibinden satın almaya veya razı ederek herhangi bir yolla almaya çalışır. Şayet vermez diretirse, çaresiz kalan insan yiyecek veya içecekleri sahibinden zorla alabilir. Eğer bunun için savaşmak gerekirse savaşılabılır. Çaresiz kalan insan öldürülürse şehiddir. Hanbeli mezhebine göre, mal sahibine diyeti ödettilir. Şafii mezhebine göre kısas yapılır.

Vuruşma neticesinde, mal sahibi öldürülmüş olursa, kanı helaldir. Çaresize ise herhangi bir sorumluluk yoktur. [316]

Şafii mezhebine göre, çaresiz kalan insanın mal sahibi ile savaşma hakkına sahip olabilmesi için, mutlaka müslüman biri olması şarttır. Bu mezhebe göre, çaresiz kalan bir "zımmi" (müslümanların emri altında yaşayan gayri müslim) mal sahibi olan bir müslümanı hiçbir zaman öldürmeye kalkışamaz. Çünkü kafirlerin müminler üzerinde hiçbir otoriteleri yoktur. Şayet böyle bir cinayet işlerse, müslümanın kanını öder. [317]

Eğer mal sahibi, zaruret içindeki çaresiz insana ölmesini önleyecek kadar yiyecek veya içecek vermez ve çaresiz de bunları zorla alamaz, açlığından veya susuzluğundan dolayı ölürse, Şafii mezhebine göre, mal sahibine diyet ödemek gerekmez. Sadece günahkâr olur. [318]

Hanbeli mezhebine göre ise, mal sahibine diyet ödettilir. Çünkü ölmeyi önleyecek kadar yiyecek ve içecek vermek vaciptir. Mal sahibi bunu vermekle çaresiz insanın ölmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla diyetini öder.

İbn Mansur, Ahmed bin Hanbel'in şu hadiseyi anlattığını rivayet etmektedir:

"Bir gün susuz kalan bir adam gelip bir evin halkından su istedi. Ev halkı ona su vermedi. Adam öldü. Hz. Ömer o ev halkına adamın diyetini ödetirdi." [319]

Bu hadiseye yorum yapan Şevkani, Ahmed bin Hanbel'in görüşünü savunmaktadır. [320]

B. Mal sahibi, malının başında bulunur ve o da çaresiz kalan biri olursa, bu faraziye de açlığından veya susuzluğundan dolayı çaresiz kalan insan, kendisi gibi çaresiz kalan ve ancak hayatını ölümden kurtaracak kadar yiyecek veya içeceği bulunan diğer çaresiz insandan yiyecek veya içecek alma hakkı yoktur. Zorla alır da çaresiz mal sahibi ölürse, diyetini öder. Mal sahibinin de yiyecek ve içeceklerini diğer çaresize verme yükümlülüğü yoktur. Ancak çaresiz kalan ve öleceğinden korkulan insan peygamber olsaydı, mal sahibinin peygamberi kendisine tercih etme yükümlülüğü vardır. Zira Allah Teala:

"Müminlere Peygamber, kendi öz nefislerinden daha üstündür..." [321] buyurmaktadır.

Şayet, mal sahibi olan çaresiz insan, hiçbir şeyi bulunmayan diğer çaresizi kendi nefisine tercih eder, yiyecek veya içecekleri ona verir de kendisi ölürse, günahkâr olmaz. Zira İslâm'da müslümanın mümin kadeşini kendisine tercih etmesi övülen bir sıfattır. Nitekim Allah Teala şöyle buyuruyor: *"Daha önce Medine'yi yurt edinip imanı kalplerine yerleştirenler, hicret edip kendilerine gelen müminleri severler. Onlara verilen ganimet*

mallarından dolayı içlerinde hiçbir çekememezlik duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler..." [322]

C. Yiyecek veya içeceklerin sahibi ortada yoksa, açlığından veya susuzluğundan dolayı çaresiz kalan insan ihtiyacını giderecek kadarını alıp yiyebilir ve içebilir. Ancak karşılıklarını ödemek zorundadır. Yenilecek eşyanın cinsine göre hükümler farklıdır.

A. Ağaç Üzerindeki Meyvalardan Yemek:

Çaresiz kalan aç insan, başkasına ait olan ağaçların üzerindeki meyvalarından bedelini ödemeksizin yiyebilir. Fakat bunlardan toplayıp başka yere götüremez.

Amr bin Şuayb'dan rivayet ediliyor ki: "Resulullah'a (s.a.v.) ağaç üzerindeki meyvalar sorulmuş, Resulullah da: *"İhtiyaç sahibi olan her kim, onlardan saklayıp beraberinde götürmeksizin, faydalanırsa, onun için bir mahzur yoktur"* cevabını vermiştir. [323]

Abdullah bin Ömer, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

"[324]

"Sizden biriniz bir bahçeden geçerse, ondan yesin. Fakat bir şey saklayıp beraberinde götürmesin.

B. Tarladaki Ekin Ve Benzeri Şeylerden Yemek:

Peygamber efendimiz'den bunlardan da karşılıksız yemenin caiz olduğunu gösteren şu hadis-i şerif rivayet edilmektedir:

Ubbad bin Şurahbil (bir rivayete göre Şerahil) diyor ki:

"Bir yıl bizde açlık oldu. Ben Medine'ye geldim. Oranın duvarlarla çevrili olan bahçelerinden birinin. Başakları koparıp ovaladım ve yedim. Bir kısmını da elbiselerime doldurdum. Bahçenin sahibi geldi. Beni dövdü. Elbisemi aldı. Ben de Resulullah'a geldim. O'na durumu anlattım. Bunun üzerine Resulullah bahçe sahibine şöyle buyurdu: "*Sen bu adamı ne aç iken doyurdun, ne de cahil iken eğittin*" Sonra Resulullah bahçe sahibine adamın elbisesini iade etmesini emretti. Bahçe sahibi elbiseyi iade etti. Resulullah, bu aç adama bir veya yarım "vesk"^[325] yiyecek verilmesini emretti."^[326]

C. Hayvanları Sağıp Sütünü İçmek:

Bu hususta, Semure bin Cundeb Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

"Sizden biriniz bir hayvana (sürüye) rastladığı zaman, sahibi orada ise ondan izin istesin. İzin verirse hayvanı sağıp sütünü içsin. Şayet sahibi orada yok ise, üç kere çağırın. Ortaya çıkıp cevap verirse, yine ondan izin istesin. Cevap veren bulunmazsa, hayvanı sağıp sütünü içsin. Ondan bir şey götürmesin."^[327]

Hattabi, bu hadis-i şerifin zaruret içinde bulunan bir insan için sözkonusu olduğunu ve sütün ücretinin ödenmesi gerektiğini söylemektedir.

Ebu Hureyre (r.a.) şöyle diyor: "Biz, Resulullah'la (s.a.v.) beraber bir yolculukta iken, dikenli ağacın yanında memesi bağlı bir deve gördük. Devenin yanında toplandık. O anda Resulullah bizi çağırdı. Dönüp onun yanına gittik. Resulullah bize şöyle dedi:

"Bu deve müslümanlardan bir aileye aittir. Bu o ailenin gıdası ve Allah'tan sonra hayır ve bereket kaynağıdır. Herhangi biriniz, azık çantasına baktığında içinde bulunan şeylerin alınmış olduğunu görmek ister mi? Siz bunu hakkaniyete uygun görür müsünüz?" Sahabeler:

"Hayır" diye cevap verdiler. Resulullah:

"İşte bu deve de böyledir" buyurdu. Bunun üzerine biz Resulullah'a;

"Ya bizim yeme ve içmeye zaruri bir ihtiyacımız varsa o zaman ne buyurursun" diye sorduk. Resulullah da

"Ye, fakat alıp götürme, iç, fakat alıp götürme" cevabını verdi.^[328]

Abdullah bin Ömer'den de Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Hiçbir kimse başkasının hayvanını, izni olmadan sağmasın. Sizden biriniz deposuna girilip dolapları kırılarak bütün yiyeceklerinin saçıp savrulmasını hiç ister mi? Bu insanlara ait olan hayvanlar memelerinin içinde onlara yiyeceklerini depolamaktadırlar. Hiçbir kimse başkasının hayvanını sağmasın, ancak izni ile sağın."^[329]

Hadis-i şeriflerden anlaşıldığı üzere, hayvanların sahibi varsa izin istenilir. İzin vermezse, çaresiz insan öleceğinden korkarsa zorla sağabilir. Yoksa sağamaz. Mal sahibi bulunmazsa, araştırdıktan sonra, sağabilir. Sahibini bulduğu takdirde ücretini ödemekle mükelleftir.

HARAMLARLA TEDAVİ EDİLMENİN HÜKMÜ

Bu mesele, âlimler arasında ihtilaf konusudur. İhtilafıara değinmeden önce, bu konu ile ilgili hadis-i şerifleri ve sahabe sözlerini özetlemeye çalışalım:

1. Haramların Tedavi Vasıtası Olamayacağını Beyan Eden Hadisler:

a. Ebu Derda, diyor ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Şüphesiz ki Allah, hastalığı ve ilacı göndermiş, her hastalık için bir ilaç yaratmıştır. Sizler tedavi olun. Fakat haram bir şeyle tedavi olmayın."^[330]

b. Ümmü Seleme diyor ki: Kızım hasta oldu. Ona bir kabin içinde şıra yaptım. Resulullah içeri girdi, şıra kaynıyordu. "Bu nedir?" diye sordu. "Kızım hasta oldu. Onun için şıra yaptım" dedim. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu:

"Şüphesiz ki Allah (azze ve celle) sizin şifanızı haramlarda kılmadı."^[331]

c. Abdullah bin Mes'ud'un sarhoş eden şeyler hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Şüphesiz ki Allah, şifanızı size haram kıldığı şeylerde yaratmamıştır."^[332]

2. İçki ile Tedavi Edilemeyeceğini Beyan Eden Hadisler:

Tank bin Suveyd'den rivayet ediliyor ki: "Kendisi Rasullahahtan içkiyi sormuş, Resulullah da ona içkiyi yasaklamış veya onu yapmasını çirkin görmüştür. Bunun üzerine Tarık: "Ben bunu ilaç için yapıyorum" demiş. Resulullah ona: "Şüphesizki içki ilaç değil, bilakis hastalıktır" cevabını vermiştir."^[333]

Diğer bir rivayette Tarık'ın şöyle dediği nakledilmektedir:

"Dedim ki: Ey Allah'ın Rasulü! Bizim aramızda üzüm var. Biz onları sıkıp (sarhoş edici) suyunu içiyoruz." Resulullah:

"Hayır olmaz" dedi. Rasulullah'a tekrar sordum,

"Biz üzüm suları ile hastalan tedaviye çalışıyoruz" dedim. Resulullah şu cevabı verdi:

"Şüphesiz ki bu şifa değil, bilakis hastalıktır."^[334]

Mezheplere Göre Haramlarla Tedavinin Hükümü

1. Hanefi Mezhebine Göre:

İçki dahil, bütün haramlarla zaruret halinde tedavi edilebilir.

Bu mezhebe göre, güvenilir, müslüman bir hekimin, belli bir hasta için. "Bunun haramdan başka ilacı yoktur" demesi halinde hasta zaruret halinde bulunduğu için o haram şey içki dahi olsa ilaç olarak kullanılabilir.

Zira Allah Teala bir kısım haramları zikrettikten sonra;

"... Bir kimse mecbur kalır, zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yerse, ona günah yoktur"^[335]

buyurmaktadır. Âyet genel hüküm ifade etmektedir. Bu mezhebin alimlerine göre, haramların ve özellikle içkinin şifa olmadıklarını ve bunlarla tedavi edilemeyeceğini beyan eden hadis-i şerifler, zaruret hali dışındaki normal halleri bildirmektedir. Zaruret olmadıkça haramların ilaç olarak

kullanılmaları caiz değildir.^[336]

2. Şafii Mezhebinde İki Görüş Zikredilmektedir:

a. Tercih edilen görüşe göre içki dışındaki bütün haramlarla, hatta sıvı olmayan uyuşturucu maddelerle tedavi olmak caizdir. Bu görüşe göre haramlardan şifa olmadığını beyan eden hadisler, özellikle içkiyi kastetmektedir. Nitekim, içkinin şifa vasıtası olmadığını açıkça bildiren hadis-i şerifler buna delildir.

b. Tercih edilmeyen ikinci görüşe göre ise, içki dahil, bütün haramlarla tedavi edilmesi caizdir. Yeter ki içki sarhoş edecek kadar içilmesin ve haramların yerini tutacak helal bir ilaç bulunmasın. Yani zaruret hali gerçekleşmiş olsun.

Her iki görüşe göre de içkiyi ilaç olarak kullanana içki cezası uygulanmaz. Zira ikinci görüşe göre zaten kullanılması mubahtır. Birinci görüşe göre

ise konu ihtilafli olduğu için, ortada şüphe bulunmaktadır. Şüpheli durumlarda cezalar düşürülür.^[337]

3. Hanbeli Mezhebine Göre:

İçki dahil, hiçbir haramla tedavi yapılmaz. Zira hadis-i şerifler, bunu beyan etmişlerdir. Bu mezhebe göre az önce zikredilen hadis-i şerifler, kayıtsız ve şartsız kabul edilmekte ve bütün haramların ilaç olamayacağı beyan edilmektedir.

Bu mezhebe göre, içkiyi ilaç olarak kullanana içki cezası uygulanır.^[338]

4. Maliki Mezhebine Göre:

İçki dahil, haramlar ilaç olarak kullanılamazlar. Ancak leş gibi şeyler yakılıp şekli değiştikten sonra ilaç olarak kullanılabilir.

Ancak İmam Malik, ölmüş hayvanların kemiklerinden yapılan ve "mertek" diye adlandırılan ilaçların yaralar üzerine sürülmesi halinde ilaç yikanmadan namazın kılınmaya çağını söylemiştir.

Bu konuda Kurtubi şöyle diyor: "Bazıları hadis-i şeriflere dayanarak, hiçbir haramla tedavi edilemeyeceğini söylemektedir. Fakat zaruret hali

bunun dışında sayılmalıdır. Zira zehiri içmek caiz değildir. Halbuki bunu ilaç olarak kullanmak caizdir."^[339]

Deve İdrarı İle Tedavi Edilmenin Hükümü:

Enes diyor ki: Ukl veya Ureyne kabilesine mensub olan bazı insanlar Medine'ye geldiler. Medine'de oturmak hoşlarına gitmedi. (Hasta oldular) Resulullah onlara, sağılan develerin bulunduğu yere gitmelerini, develerin süt ve idrarından içmelerini emretti. Onlar da gittiler. Orada şifa bulduktan sonra Resulullah'ın çobanını öldürüp hayvanları aldı ve götürdüler. Sabahleyin haberleri geldi. Resulullah arkalarından adam gönderdi. Gün ilerlemişti, onlar getirildi. Resulullah onların ellerini ve ayaklarını kestirdi. Gözlerine kızgın mil çektirdi. Sonra onlar Harre denilen yere atıldılar. Su İstiyorlardı, kendilerine su verilmiyordu."^[340]

Bir kısım alimler bu hadisin mensuh olduğunu, diğerleri ise mensuh olmadığını söylemişlerdir.^[341]

a. İmam Malik, İmam Ahmed bin Hanbel ve Hanefi mezhebinden olan İmam Muhammed, bu hadis-i şerife dayanarak eti yenilen hayvanların sidiklerinin temiz olduğunu, bu itibarla Resulullah'ın develerin sidiklerinden içilmesini tavsiye ettiğini ve bu hadis-i şeriften haramlarla tedavi etmenin caiz olduğu hükümünün çıkarılamayacağını söylemişlerdir.

b. Buna mukabil, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Şafii'ye göre, eti yenilen hayvanlarınki dahil, bütün sidikler necistir. Çünkü Resulullah

kabirlerinde azab gören iki kişinin dünyada işledikleri günahları anlatırken şöyle buyurmuştur:

"... Diğer adam ise, sidikten sakınmıyordu." ^[342] Başka bir hadis-i şerifte;

"... Kabir azabının çoğu sidiktendir" ^[343] buyurmaktadır. Görüldüğü gibi hadis-i şerifler sidikler arasında ayırım yapmamakta, her sidğin aynı hükümde olduğuna işaret etmektedir.

Resulullah'ın Ureyne kabilesine mensub olan kişilere develerin sidiklerinden içmeyi tavsiye etmesi, zaruretten kaynaklanmaktadır. Çünkü bunlar Medine'nin havasına uyum sağlayamayarak hasta olmuşlardı. Resulullah vahy yoluyla bunların deve sütü ve sidğiyle iyileşeceklerini bilmiş ve tavsiye etmiştir.

İSLAM'DA YALAN SÖYLEMENİN HÜKMÜ:

Nefsi müdafaa ile ilgili olan konulardan biri de; bir müslümanın hangi durumlar karşısında yalan söyleyebileceği konusudur.

Şartlar ne olursa olsun, bir müslümanın ancak şu üç konuda yalan söylemesine ruhsal vardır. İnsanların arasını bulmada, karı-kocanın birbirleriyle sohbetlerinde ve savaş halinde.

1. İnsanların arasını bulma ve onları barıştırma hususunda Ümmü Külsüm binti Ukbe, Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittiğini rivayet etmektedir:

"İnsanların arasını bulup hayrı artıran veya hayrı söyleyen yalancı değildir." ^[344]

2. Bir erkeğin hanımına sohbeti ve bir hanımın erkeğine sohbeti esnasında yalan söyleme hususunda da Ümmü Külsüm binti Ukbe Resulullah'dan (s.a.v.) şunları duyduğunu rivayet ediyor:

Ümmü Külsüm diyor ki: "Resulullah'ın üç şey dışında insanların söyledikleri herhangi bir yalana ruhsat verdiğini duymadım. Bu üç şey; savaş hali,

insanların arasını bulup onları barıştırma hali, erkeğin hanımına hanımın da erkeğine sohbet etme halleridir." ^[345]

Ümmü Külsüm'den nakledilen diğer bir rivayette ise hadis-i şerif şöyledir:

"Rasulullah'ın üç şey dışında herhangi bir husus hakkında yatan söylemeye ruhsat verdiğini duymadım. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Ben insanların arasını bulan ve ancak insanları barıştırmak için söz söyleyen kişiyi, savaş hakkında konuşan kişiyi; hanımıyla sohbet eden erkeği

ve kocasıyla sohbet eden hanımı yalancı saymam." ^[346]

Esmâ binti Yezid de Resulullah'ın şöyle buyurduğunu söylüyor:

"Yalan söylemek helal değildir. Ancak şu üç şey hakkında helal olur: "Kişinin hanımını razı etmek için ona konuşurken söylediği yalan, harb

hakkında söylediği yalan ve insanların arasını bulmak için söylediği yalan" ^[347]

3. Savaş hakkında yalan söylemek: Yukarıda zikredilen hadis-i şeriflerinde beyan ettikleri gibi savaş hususunda da yalan söylemek caizdir. Ayrıca Peygamber efendimiz (s.a.v.)in şöyle buyurduğu da rivayet edilir:

"Harb hiledir." ^[348]

"Alimler, savaş esnasında kafirleri her şekilde aldatmanın caiz olduğunu ve sadece yapılan bir muahedeyi veya verilen bir emanı bozmaya yönelik olan bir aldatmanın helal olmayacağını söylemişlerdir."

Hadis alimleri, zikredilen bu hadis-i şerifin metnini değişik hareketlerle okuyarak bundan farklı manalar çıkarmışlardır:

a. Bir kıraat şekline göre bu hadisin manası şöyledir:

"Harb tek bir defa aldanmaktan ibarettir." Yani bir aldanmayla harbin işi biter. Savaşçının dikkatli olması gerekir. Bir kere dahi aldansa artık bu aldanmanın sonucunu telafi etmek mümkün değildir.

b. Diğer bir kıraat şekline göre manası şöyledir:

"Harb aldatıcıdır. Kişileri aldatır. Onları ümidlere salar. Sonra da onlara verdiği ümidleri yerine getirmez."

c. Başka bir kıraat şekline göre manası şöyledir: "Harb aldatmadan ibarettir."

Hadis-i şerifin kıraat ve yorumu ne olursa olsun, her durumda savaşta yalan söylemek caizdir. Resulullah zamanında meydana gelen şu hadise de savaş halinde yalan söylemenin caiz olduğunu göstermektedir:

Cabir bin Abdullah diyor ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Kab bin el-Eşrefi halletmek için kim var? Çünkü o Allah'a ve Rasulüne eziyet verdi." Bunun üzerine Muhammed bin Mesleme ayağa kalktı.

"Ey Allah'ın Rasulü! Onu öldürmemi ister misin?" dedi. Resulullah:

"Evet, isterim" dedi. Muhammed bin Mesleme:

"O halde bana izin ver de ona bazı şeyler söyleyeyim" dedi. Resulullah

"söyle" dedi. Muhammed bin Mesleme Ka'b'ın yanına vardı ve ona: "Bu adam (Resulullah) bizden sadaka vermemizi istedi. Doğrusu bizi çok zor duruma düşürdü. Ben, sana geldim. Ödünç vermeni istiyorum" dedi. Kab bin el-Eşref: "Allah'a yemin olsun ki siz ondan bezip usanacaksınız" dedi.

Muhammed bin Mesleme: "Biz bir defa ona tabi olduk. Artık durumunun ne olacağını görmeden onu terk etmek istemiyoruz. Senin bize bir veya

iki vesk ^[349] yiyecek maddesi ödünç olarak vermeni talep ediyoruz" dedi. Kab bin el-Eşref: "Evet, vereyim. Fakat karşılığında bana rehin verin"

dedi. Muhammed bin Mesleme: "Ne istiyorsun?" dedi. Kab: "Rehin olarak kadınlarımızı bana verin" dedi. Muhammed bin Mesleme: "Rehin olarak kadınlarımızı sana nasıl verelim? Sen Arapların en yakışıklı adamısın" dedi. Kab: "Rehin olarak oğullarınızı bana verin" dedi. Muhammed bin

Mesleme ve arkadaşları: "Rehin olarak oğullarınızı sana nasıl verelim? Daha sonra insanlar onları ayıplarlar. Ve; (sizler bir veya iki vesk yiyecek karşılığında rehin verilmişsiniz) derler. Bu bizim için bir utanç vesilesidir. Fakat biz sana silahlarımızı rehin verelim" dediler. Kab bin el-Eşref ile

Muhammed bin Mesleme bu şekilde anlaşılabilir. İbn Mesleme tekrar Ka'b'a gelecekti. Muhammed bin Mesleme süt kardeşi olan Ebu Naille ile

birlikte Kab'a geceleyin geldiler. Kab onları kulenin içine davet etti ve onların yanına indi. Kab'ın karısı "Bu saatte nereye çıkıyorsun" diye cevap verdi. Kab: "Onlar Muhammed bin Mesleme ve kardeşim Ebu Naile" diye cevap verdi. Diğer bir rivayette, Kab'ın hanımı ona: "Ben bazı sesler işitiyorum, o sesler sanki kan kokuyor" demiş. Kab da ona: "Onlar kardeşim Muhammed bin Mesleme ve süt kardeşim Ebu Naile'dir. Büyük insan geceleyin hançerlenmeye dahi davet edilse daveti kabul eder" cevabını vermiştir.

Muhammed bin Mesleme, beraberinde getirdiği iki adamı da içeriye soktu. İbn Mesleme, arkadaşlarına şunları söylemişti: "Kab gelince ben onun saçlarından tutup koklayacağım. Siz benim Kab'ın başına tam hakim olduğumu görünce hemen boynunu vurun. Kab kuşanmış bir şekilde bunların yanına indi. Süründüğü kokular çevreye yayılıyordu. Muhammed bin Mesleme: "Bu koku gibi daha güzel bir koku görmedim" dedi. Kab: "Bende Arap kadınlarının en çok koku sürüneni ve en mükemmel olanı bulunuyor" dedi. Muhammed bin Mesleme: "İzin verir misin başını koklayayım" dedi. Kab: "Evet, olur" dedi. Muhammed bin Mesleme Kab'ın başını kokladı, arkadaşlarına da koklattı. Sonra; "Kab'a bir daha izin verir misin?" dedi. Kab: "Evet, olur" dedi. Muhammed bin Mesleme: "Kab'ın kafasına tam hakim olunca arkadaşlarına: "Vurun" dedi. Onlar da Kab'ı

öldürdüler. Sonra Resulullah'a gelerek durumu bildirdiler." [\[350\]](#)

Bu hadis-i şerifi yorumlayan Hattabi diyor ki: "Bu hadis-i şerif, dini bir hususu ifa etmek veya kendisini yahut başka bir müslüman savunmak maksadıyla herhangi bir müslümanın sözü çevirerek olmadık şeylerin olmuş gibi söylemesinin bir mahzuru olmadığını göstermektedir. Kendisiyle sulh anlaşması yapılmış olmayan kafirleri gafil iken avlamak ve hücum esnasında bunlara karşı geceleyin harekete geçmek caiz olduğu gibi, bunları hadiste zikredilen şekilde öldürmek caizdir. Kab, Resulullah'a dil uzatıyor ve durmadan onu kötülüyordu. Kafirliği ve Resulullah'a sövmesi

nedeniyle öldürülmeyi hak etmişti." [\[351\]](#)

Görüldüğü gibi, Muhammed bin Mesleme Kab'ı öldürmek için Rasulullah'tan gerçek olmayan bazı şeyleri söylemeye dair izin istemiş, Rasulullah da ona izin vermiştir. Zira ortada bir savaş durumu söz konusudur. Kab'ın halledilmesi gerekiyordu.

Evet, savaş halinde yalan söylemek dahil, bütün hile yollarına ruhsat vardır. Hele hele savaş taktiği ile ilgili olan hususların düşmana sızması için her türlü tedbire başvurmak caizdir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) savaşacağı yerin nere olacağını müslümanlardan bile çok defa gizli tutmuş ve hedef şaşırtma taktiğini uygulamıştır.

Bu hususta Kab bin Malik (r.a.) diyor ki: Rasulullah yaptığı gazvelerin pek azında hedef şaşırtmamış ve savaşı yapılması istenen yerin dışında yapılacakmış gibi göstermemiştir. Nihayet Tebuk savaşı yapılmak istenmiştir. Bu savaş, şiddetli sıcak günlerinde, çölleri aşırıp uzun mesafeler aşıldıktan sonra büyük bir düşmana karşı yapılacaktı.

Bu nedenle Rasulullah bu savaşta müslümanlara durumu açıkladı ve onlara kimlerle savaşmak istediğini önceden haber vermişti. Tâ ki

müslümanlar düşmanlarını göz önünde bulundurarak ona göre hazırlanmış olsunlar." [\[352\]](#)

Günümüz müslümanlarının gerek düşmanlarına karşı kendilerini savunmada, gerek Allah düşmanlarına hamle yapmada tedbirli olmalarına, kuru lafları bırakıp fiili mücadele vermelerine, boşboğazlığı terk edip ciddi olmalarına, küfri metodları aşırıp, Peygamberi bir yol izlemelerine gaflet uykusundan uyanıp, gerçeklen İslâm'ın gözüyle görmelerine ve bu ilahi nizamı savunmak için canlarıyla mallarıyla cihad etmelerine ne kadar ihtiyaç vardır!

4. BÖLÜM

DİNİ HÜKÜMLERİN MUHATAPLARI

(EL MAHKÛMUN ALEYH)

DİNİ HÜKÜMLERİN MUHATAPLARI

(EL MAHKÛMUN ALEYH)

Bu bölümde, yüce Mevla'nın gönderdiği ilahi hükümlerle kimlerin yükümlü oldukları, yükümlü olma şartları ve yükümlülüğü ortadan kaldıracak sebepler beyan edilmeye çalışılacaktır. Ancak bu konulara değinmeden önce, kulların fiilleri olan ve "Mahkûmun fihi" veya "Mahkûmun bin" denilen kavramı kısaca izah etmeye çalışacağız.

Evvela belli bir ameli yapmakla veya ondan kaçınmakla yükümlü olmanın sıhhatinin şartları, ikinci olarak da yapılması veya yapılmaması istenilen amellerin Allah Teala'nın hakkı mı, yoksa kulların hakkı mı olduğunu izah etmeye çalışacağız.

1. Bir Fiille Yükümlü Olmanın Sıhhatine Dair Şartlar:

A. Fiil, Mükellef Tarafından Tam Olarak Bilinmelidir.

Kişiyi belli bir fiilden sorumlu tutabilmek için, ona bu fiili öğretmek gerekmektedir. İnsan bilmediği bir amelden sorumlu tutulamaz. İşte bu sebepten dolayı Kur'ân'da zikredilen namaz kıılma, oruç tutma, haccetme ve benzeri emirler, kapalı olarak zikredikliklerinden Resulullah (s.a.), nasil yapılacaklarını tam bir şekilde izah etmiş, şüphelere yer bırakmamış ve bilmeme mazeretini ortadan kaldırmıştır. Çünkü Allah Teala Peygamber'e:

"Sana da Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara kendilerine gönderilenleri açıklayasın" [\[353\]](#) buyurarak bunu yapmasını emretmiştir.

Burada zikredilen "bilmeden" maksat, yükümlünün fiilleri gerçekten bilmesi veya bilme imkânına sahip olmasıdır. Eğer mükellef, yükümlü olduğu fiilleri bilme gücüne sahipse veya ilim erbabından sorup öğrenme imkânı varsa, bu mükellef, yükümlü olduğu fiilleri biliyor sayılır.

Yükümlünün, Daru'l-İslâm'da bulunması, yükümlü olduğu fiilleri bildiğine dair bir delildir. Çünkü Daru'l-İslâm'da şer'i hükümler, bilinen ve yaygın olan hükümlerdir. Bunları bilmemek mazeret sayılmaz.

Buna karşılık, Daru'l-Harp'te İslâmî hükümleri bilmemek mazerettir. Çünkü bu hükümler orada lalibik edilmediği için halk tarafından bilinemezler. İşte bu nedenledir ki. Daru'l-harp'te bulunan bir müslüman, namazın farz olduğunu bilmeyerek onu kılmazsa, öğrenmesinden sonra geçmiş namazlarını kaza etmekle yükümlü değildir. Keza bilmeyerek içki içerse, Daru'l-İslâm'a geldiğinde ona içki cezası uygulanmaz.

B. Mükellefin Yükümlü Olduğu Fiil, Güç Yetirdiği Bir Fiil Olmalıdır.

Çünkü yükümlülükten maksat, emir veya yasakları yerine getirmektir. Şayet kişi bunları yerine getirmekten aciz olursa, onu bunlarla yükümlü saymak abestir ve şeriatin koyucusu, aciz olan bir insanı mükellef kılmaktan uzaktır.

Zikredilen bu şartlardan şu sonuçlar çıkmaktadır:

a. Kişi imkânsız şeylerle yükümlü olmaz. İster imkânsızlık, iki zıttı bir arada toplama gibi, hem aklen hem de fiilen mümkün olmayan bir imkansızlık olsun. İsterse, her hangi bir araç olmadan uçmak gibi, aklen caiz olan, fakat fiilen yapılması imkânsız olan bir fiil olsun durum aynıdır.

b. Kişi kendi iradesi dışındaki bir şeyle yükümlü olmaz. Mesela; kişi başkasının yapacağı bir fiille yükümlü kılınmaz. Çünkü o iradesi dışında bir şeydir. Kişinin başka insanlara yapmakla yükümlü olduğu fiili, sadece onlara iyiliği emredip kötülüğe mani olmasıdır. Birinin ağzını bağlayarak ona zorla oruç tutturamaz. Keza birini zorla ayağa kaldırıp rükû, secde ettirerek ona namaz kıldıramaz. Ancak ona cebir kullanma yetkisinde ise, çeşitli zorlamalarla namaz kılmasını sağlar.

Kişinin hisleri ve kalbî temayülleri de irade dışı olduklarından bunlardan da sorumlu değildir. Mesela; belli bir insanı diğerlerinden daha fazla sevmek, öfkelenmek ve benzeri şeyler kişinin iradesi dahilinde olmadığından bunlardan sorumlu değildir. İşte bu nedenledir ki; Peygamber efendimiz hanımları arasında adaletli davranmayı, günlerini aralarında taksim etmeyi başardığını, ancak kalben sevmeye bunu tam olarak yapamayabileceğini beyanla şöyle buyurmuşlardır:

"Ey Allah'ım! Bu benim gücümün yettiği bir taksimdir. Senin gücünün yettiği ve benim gücümün yetmediği şeylerden dolayı beni kınama." [354]
(Yani, hanımlardan birine diğerinden daha fazla kalben meyletmemi kınama. Çünkü o benim iradem dışındadır).

Her ne kadar hadis-i şerifte kişinin hislerinden de sorumlu olacağı anlatılıyorsa da, bunun aslında bu manayı ifade etmediği muhakkaktır.

Peygamber elendimiz. bir adamın kendisine: Ey Allah'ın Rasulü, sen bana bir şeyi tavsiye et demesi üzerine ona: "*Öfkelenme*" buyurmuştur. Adam [355]

bir kaç defa tekrar etmiş, Resulullah da her defasında "*öfkelenme*" buyurmuştur. Bu hadis-i şerifte geçen "*öfkelenmek*ten maksat, kişiyi öfkelenmeye sevkeden söz ve amellerden kaçınmaktır. Çünkü öfkelenme sebepleri gerçekleştirildikten sonra artık kızmamak kişinin iradesi dışında bir şeydir.

Burada şuna iyi dikkat etmek gerekir. Kul, itikatla ilgili kalbî eğilimlerden sorumludur. Mesela: Müslüman Allah'ı ve Peygamberi sevmek mecburiyetindedir. Şayet bunlardan birini "*sevemiyorum*", "*elimde değil*" gibi ifadelerde bulunursa, kişinin mü'min olmadığına hüküm verilir.

Dikkat edilmesi gereken ikinci husus da. çok zor olan işlerdir. Daha önce belirtildiği gibi, kişi gücünün yetmediği iş ve sözlerden yükümlü değildir. Şayet zor bir işle karşılaşır da "*buna gücüm yetmiyor*" derse burada durum nedir? Vakiya hiç bir iş zorlukları uzak değildir. Zaten "*yükümlülük*" nefse zor gelen bir şeyi yapmak demektir. Çünkü insan nefsinin hoşuna giden yeme, içme, karşı cinsi sevme gibi şeyleri kendiliğinden yapar. Ancak bazı işler vardır ki, insan onları aşın bir çaba harcararak ve büyük sıkıntılara katlanarak yapabilir. İşte bu gibi fiilleri yapmakla yükümlü müdür? Bu hususta Allahu Teala,

"Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiğiyle mesul tutar" buyurmuştur. [356]

Bu nedenle kişinin büyük çaba harcararak ve sıkıntılara katlanarak yapacağı fiiller üç kısma ayrılmaktadır:

1) Birincisi, mükellefin özel bir durumundan dolayı yapacağı fiilde anormal zorluklar meydana gelir. Mesela, yolcu veya hasta iken oruç tutması, kâfir olduğunu söylemesi için cebredilmesi, iyiliği emredip kötülüğe mani olduğunda hayatının tehlikeye düşmesi gibi; şeriatın koyucusu yüce Mevlâ, bu gibi meşakkatlere maruz kalan kula, bu fiilleri bırakma ruhsatı vermiştir. Bununla beraber, kâfir olmaya zorlanan gibi, bazı hallerde yükümlünün yapmasına ruhsat verilen söz veya fiili yapmaması daha evla kılınmıştır. Mesela kâfir olmaya zorlanan kişi, ölümüne de sebep olsa, kendisini küfre götüreceği bir söz söylemeyip sabretmesi daha evladır.

İyiliğe emredip kötülüğe mani olan kimse de bu türdendir. Buna mukabil yolcu veya hastanın oruç tutması, tutmamasından daha evla değildir.

2) İkincisi ise, farz-ı kifayelerin yerine getirilmesinde karşılaşılan anormal zorluklardır. Bunların hükmü: Farz-ı kifayeleri yerine getirmek için bunlara katlanmak gereklidir. Mesela, cihad etmek bir kısım insanların ölmesine, diğerlerinin sakat kalmasına, mal harcamalarına, yorgunluk ve çile çekmelerine sebep olsa da bunlara katlanmak mecburiyeti vardır. Ancak bu tür çile ve zorluklar, herkesin yapmakla yükümlü olduğu fiillerde değil, belli bir grubun yapması ile kulların yükümlülüğü ortadan kalkan farz-ı kifayelerde görülmektedir. Bu nedenle bu amele girişenlerin eziyetlere katlanmalarından başka çareleri yoktur.

3) Üçüncü türden olan zorluklar ise, kulun yapacağı fiilden kaynaklanmayan, bizzat kul tarafından meydana getirilen çilelerdir. Bu gibi zorluklara katlanmak dinen caiz değildir. Mesela; kişinin hiç açmadan bir kaç gün peşpeşe oruç tutmayı adaması yahut evlenmeyeceğine and etmesi haramdır. Bu tür adakların bozulup kefaretlarının ödenmesi gerekir. Bunun hakkında şu hadisler zikredilmiştir:

Bir gün Rasullullah (s.a) hutbe okurken bir kişinin sıcak güneşin altında ayakta durduğunu gördü ve insanlara ne yaptığını sordu. Onlar da:

"Ey Allah'ın Rasulü, bu Ebu İsrail'dir. Güneşin altında ayakta duracağını, oturmayacağını, gölgelenmeyeceğini, konuşmayacağını ve oruç tutacağını adanmıştır" demişlerdi. Resullullah (s.a) da:

"Ona emredin de konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın" buyurmuştur. [357] Görüldüğü gibi Resullullah, kulun kendi vücuduna eziyet etmesinin caiz olmadığını bizlere öğretmiştir. Abdullah b. Abbas diyor ki: Resullullah (s.a), Kâ'beyi tavaf ederken bir kişinin diğerini burnuna [358]

taktığı yularla çektiğini gördü. Resulullah (s.a), kendi eliyle yuları kopardı ve o adama diğerini eliyle tutarak götürmesini emretti. Yine Abdullah b. Abbas diyor ki: "Ukbe b. Amir'in bacası yaya yürüyerek hac etmeyi adanmıştı. Ancak buna güç yetiremez olmuştu. Resulullah (s.a), Ukbe'ye "Allah'ın senin bacının yürümesine ihtiyacı yoktur. Bir bineğe binsin ve keffaret olarak da bir deveyi kurban etsin" buyurmuştur. [\[359\]](#)

İşte bütün bu hadis-i şerifler, kişinin yükümlü olduğu fiilleri yaparken Allah'ın emretmediği bir kısım çile ve zorluklara kendisini mecbur etmesinin dinen yasak olduğunu göstermektedirler. Zira Allahu Teala vücuda eziyet edip onu yıpratmayı değil, bilakis onu muhafaza etmeyi istemektedir. Böylece yükümlü olan kul, sorumlu olduğu amelleri zinde bir şekilde yapabilsin. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Eğer bir müslümanın zorluk ve çilelere katlanması, belli bir faydayı sağlamak veya yüce bir hedefe ulaşmak yahut meşru olan bir maksada erişmek gayesini güdecek olur ise, mükellefin bu tür zorluklara katlanması caizdir. Selef-i salihin'den bizlere nakledilen yaşantı ve davranışları bu gayelere matuftur. Mesela: Hz. Ömer, Hz. Ali, Ömer b. Abdulaziz ve benzerleri ümmetin önderleri ve müslümanların işlerini üzerlerine alan liderler olmaları hasebiyle, kendilerini zorluklara alıştırmıyorlar. Kıt kanaat geçinmeyi tercih ediyorlar, elbiselerinde yumuşak şeylerden ziyade sert şeyleri seçiyorlardı. Elbetteki onların bu davranışları takdire şayandı. Yine kişiyi zorluk ve sıkıntılara sürükleyecek de olsa başka mü'min kardeşini kendisine tercih etmesi dinen caiz olan bir fiildir. Keza bir insanın çile ve meşakkatlerine neden olsa da, zalim yöneticilerin kapılarını çalmaması ve onlardan yardım almaması güzel bir meziyettir. Çünkü bu davranışlar şerefli bir gaye içindir.

2. Hukukullah, Hukukul-İbad (Allah'ın Hakları, Kullanın Hakları):

Mükelleflerin yükümlü olduğu fiillerle ilgili olan meselelerden biri de yapacağı fiiller Allah Teala'nın hakkı mıdır yoksa kullanın hakkı mıdır? konusudur.

Bu iki hakkı birbirinden ayıran en belirgin nokta şudur: Eğer yapılması talep edilen fiilden asıl maksad, özel bir menfaat sağlamaksa, bu fiil bir kul hakkıdır. Şayet yapılacak fiilden asıl maksad, topluma ait bir fayda sağlamaksa, bu fiil de Allah Tealanın hakkını yerine getirmek için yapılan fiildir. Bazan da her iki hakkın karışımı bir hak olur. Fakat haklardan biri diğerine ağır basar, bu itibarla haklar dört kısma ayrılırlar:

1. Yalnız Allah'ın Hakkı Olan Fiiller (yükümlülükler):

Tarifi:

Bunlar, yapılmalarıyla genel faydalar sağlayan ve herhangi bir ferde ait olmayan haklardır. Bu nedenle belli bir insana değil, bütün insanların Rabbi olan Allah'a isnad edilmişlerdir. Bunlara toplum hakkı denmesi yerine Allah hakkı denmiştir.

Hükmü:

Bu hakları, affetmek, bunlardan vazgeçmek, bunları düşürmek caiz değildir. Ayrıca isbat edilmeleri dava açmaya bağlı olamaz.

Çeşitleri:

a. Sadece ibadet olan fiiller: Bunlar, iman etme, namaz kılma, oruç tutma, zekât verme, hac yapma, cihad etme gibi haklardır. Çünkü bunlardan her biri, toplumun menfaatlerinin teminatıdır. Mesela iman etme, toplum için çok zaruri olan bir faydayı sağlamayı amaçlamaktadır. Zira imanını kaybeden bir topluluktan artık ümit beklenmez. İbadetlerin hepsi de böyledir.

Bütün fıkıh alimleri, zekâtın da yalnız Allah haklarından olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü zekât, sosyal adaleti sağlayan servet dağılımını gerçekleştiren en büyük vasıtalarından biridir.

b. İçinde mali külfet bulunan ibadetler: Ramazandan sonra fitre vermek bu tür haklardandır. Bunların ihadel oluşu, fakirlere sadaka vermekle Allah'a yakın olma yönündendir. Mali bir külfet olmaları ise, mükellefe başkaları sebebiyle gerekli olmalarındandır. Halbuki sadece ibadet olan hukuklarda bu son durum yoktur.

c. Aslında mali külfet olan ve içinde ibadet de bulunan fiiller: Bunlara misal, arazi öşürleridir. Mali bir külfet oluşu, arazinin vergisi olmasındandır. İbadet oluşu ise, bunun da zekâtın verildiği yerlere harcanması ve kamunun menfaatini gerçekleştirmesindedir. Kuvvetle fethedilen ve üzerinde yaşayan insanlara belli bir bedel karşılığı işletmeye verilen haraç arazilerinden alınan haraçlar da bu haklardandır.

d. Tam olan cezalar: Zina etmenin, içki içmenin, hırsızlık yapmanın ve yol kesmenin cezaları bu kabildendir. Çünkü bunlar, kamunun menfaat ve maslahatı için koyulmuş olan cezalardır. Bu nedenle bunların affedilmeleri veya düşürülmeleri mümkün değildir.

e. Eksik cezalar: Katilin, mirastan ve vasiyetten mahrum edilmesi bunlara misaldir. Bunların eksik ceza kabul edilmelerinin sebebi, bedene uygulanan veya hürriyeti kısıtlayan her hangi bir cezanın olmamasındandır. Burada sadece katili maldan mahrum etme söz konusudur. Bu nedenle eksik bir cezadır. Bu cezalarla da kan dökülmesi önlenmek istendiğinden, bunlar da kamu cezalarından ve hukukullahdan sayılmışlardır.

f. İçinde ibadet bulunan cezalar: Yemini bozmanın, Ramazanda kasıtlı olarak orucu yemenin, hala ile bir insanı öldürmenin cezaları olan keffaretler bu haklar türündendir. Bunlar birer cezadır. Çünkü yapılan bir suçun karşılığıdır. Aynı zamanda ibadettir. Çünkü bunlar yapılırken oruç tutma, sadaka verme, köle azad etme gibi ibadetler işlenmiş olur.

g. Müstakil haklar: (Yükümlünün zimmctiyle alakalı olmayan haklar)

Bunların misali, ganimet mallarının beşte biri, yer altı madenleri ve hazinelerdir. Bu hakları yükümlü, bir itaat olarak yerine getirmiş olmaz. Bunlar başlangıçta Allah'a ait olan haklardır. Onun için müstakil haklar, yani yükümlünün alakası olmayan haklar İsmi almışlardır.

2. Yalnız Kul Hakkı Olan Fiiller:

Tarifi: Bunlar, yapıldıklarında yalnız fertlerin menfaatini sağlayan haklardır. Alacaklar, tazminatlar, mirasçı olma, diyetler, malik olma ve diğer net mali haklar gibi.

Hükmü: Hak sahibi, bunları alıp-almamada serbestin Dilerse bu haklarından vazgeçer, dilerse alır. Ancak bunları ödemekle yükümlü olan kişinin, bunları vermesi farzdır. Bunları yerine getirmemesi zulümdür. Allah Teala, kul hakkını asla affetmeyeceğini Peygamberi aracılığıyla bizlere bildirmiştir. Veleki borçlu olan, canını Allah yolunda veren bir şehid olsun. Bir hadis-i şerifte:

"Allah yolunda öldürülmek, her şeyi affettirir. Ancak borç hariç"^[360] buyurulmuştur,

3. Her İkisinin Karışımı Olan ve Allah'ın Hakkı Ağır Basan Fiiller:

Tarifi: Bunlar öncelikle toplumun menfaatini sağlayan, aynı zamanda fertlerin de menfaatlerini koruyan haklardır. Hanefilere göre zina iftirasında bulunana cezalandırma buna misaldir. İmam Şafii bu hakkın hukukullahdan olduğunu bildirmiştir. Haneliler, görüşlerini şöyle izah etmişlerdir:

Bli iftirayı yapan kimse, insanların namusunu lekeler, toplumda hayasızlığı yayar. Bunun cezalandırılması iftiracıları caydırır, namusları muhafaza eder ve toplumu huzursuzluktan lesaddan korur. İşte bu yön öyle Allah'ın hakkıdır. Diğer yandan, zina iftirasını yapan kişiyi cezalandırmak, iftiraya maruz kalan mağdur için de büyük bir tayda sağlar. Zira onun şeref ve itibarını yeniden iade eder. İffet ve namusunu korur. İşte bu yönüyle de kul hakkıdır. Hırsız cezalandırma hakkı da bu iki mezhep arasında aynı şekilde ihtilafıdır.

Hükmü: Bu türden olan hakları affetmek veya bunlardan vazgeçmek caiz değildir. Bununla birlikte kul hakkı da olduğundan tesbiti için dava açılması şarttır. Hakim, bunları işleyene kendiliğinden ceza veremez.

4. Her İki Hakkın Karışımı Olan ve Kul Hakkı Ağır Basan Fiiller:

Tarifi: Bunlar, öncelikle fertlerin menfaatlerini koruyan, aynı zamanda toplumun menfaatlerini de himaye etmeyi amaçlayan haklardır. Kısas yapma cezası, kısası hak edene, affedilmesi halinde diyet ödetme cezası ve benzerleri bu haklara misaldir. Bu cezalar, insanların hayatını himaye etmeleri, güvenlerini sağlamaları ve saldırıları önlemeleri yönünden toplumun menfaatlarını teminat altına alırlar.

Bu nedenle Allah'ın hakkı sayılmaktadırlar. Diğer yandan bunlar, öldürülenin akrabalarını rahatlatır, öfkelerini yatıştırır, katile ve yakınlarına olan kinlerini giderir. İşte bu yönleriyle ferilerin menfaatini gerçekleştirdiklerinden kul hakkı sayılmışlardır. Ancak kısas yapmak, toplumun menfaatından çok fertlerin menfaatini gerçekleştirdiği için kul hakkı daha ağırdır. Öyleki, öldürülenin velisi dilerse, katili affedebilir. Bu da kul hakkının ağırlığını göstermektedir.

Hükmü: Bu cezalarda kul hakkı ağır bastığından, hak sahibi, bunlardan vazgeçebilir. Kısas, düşürebilir veya onu diyete çevirebilir. Diğer yandan bunlarda Allah hakkı da olduğundan katilin affedilmesi halinde, hakim uygun gördüğü tazir cezasını tatbik edebilir. Boyece anarşi ve zulmü önlemiş olur. Çünkü adam öldürmek yer yüzünde fesad çıkarmaktır. Ululemir'in bunu önlemesi asıl görevlerindedir.

Görüldüğü gibi, İslâm hem mağduru, hem de toplumu nazari itibare almakla kuşatıcı bir yol izlemektedir. Zaten ilahi nizamı yakışan da budur. Be-şeri kanunlar ise, ya yalnız toplumu ya da mağduru gözetmişlerdir. Buna şaşılmamalıdır, çünkü aciz kulların yıpımıdır.

el-Mahkumun Aleyh (Mükellef):

Daha önce de izah ettiğimiz gibi, evvela şeriatın koyucusunun Allahu Teala olduğunu, sonra seri deliller, ardından şeriatın hükümlerinin neler olduğu daha sonra da mükelleflerin fiillerinin çeşitleri, onun ardından da şeri hükümlerle muhatapların kimler olduğu en son olarak hüküm çıkarma yolları zikredilmeye çalışılmıştır.

Şüphesiz ki şeri hükümlerin muhatapları, mükellef olan insanlardır. Mükellef olmanın temel şartı ise, akıllı olmak ve yükümlü olduğu fiili anlamaktır. Çünkü akli ve idraki olmayana hitap etmek abestir. Mesela, cansız yaratıklara veya hayvanlara yahut aklını kaybeden delilere ya da henüz ehliyet seviyesi gelişmemiş çocuklara "sana bunu yapmak farzdır. Şunu yapmak haramdır" demek faydasız bir konuşmadır. Elbetteki yüce Mevla böyle bir durumdan beridir. İşte bu sebepten dolayı mükellef olmanın şartlarını bilmek gerekir.

Yükümlü Olmanın Sıhhatine Dair Şartlar:

Aslında mükellef olmanın temel şartı, kişinin kendisine emredilen hükümleri, ya bizzat kendisinin veya vasıta ile anlayıp kavramasıdır. Hükümleri anlayabilmek için kişinin akıllı olması gerekmektedir. İnsan akli, devamlı gelişmekte ve evreler geçirmekte olduğundan akli tam olarak ölçmek zordur. İşte bu sebeple Allah Teala, aklın geliştiğini gösteren zahiri bir alameti koymuştur. O da kişinin buluğa (ergenlik çağına) ermesidir. Böylece akıllı olan ve ergenlik çağına ermiş olan kişi, yükümlü sayılmıştır. Nitekim Resulullah (s.a). bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki kalem, şu üç kimseden kaldırılmıştır. (Onların işledikleri yazılmaz): İyileşinceye kadar deliden, uyanıncaya kadar uyuyandan ve akli erinceye kadar çocuktan."^[361] Başka bir rivayette:

"Ergenlik çağına erinceye kadar çocuktan"^[362] buyurmuş ve seri hükümleri anlama gücünde olmayanların, şeriatla muhatap olmayacaklarını beyan etmiştir.

Bir kısım alimler, "aklın ermesi ve hükmün anlaşılması" şartına karşı bazı itirazlar ileri sürmüşlerdir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

a. "Küçük çocuk ve deli kimse, bazı hallerde yükümlü sayılmışlardır. Mesela, bunların mallarına, Hanefiler dışındaki alimlere göre zekât farzdır: Bunlar, akraba ve hanımlarına nafaka vermek zorundadırlar, telef ettikleri malların bedelini ödeme mecburiyetindedirler. O halde deli ve çocuğun,

seri hükümleri anlayamadıkları için sorumlu olmayacaklarını söylemek isababetli değil."

Bu itiraza şu cevap verilmiştir: Sayılan bu misallerde, çocuk ve deli değil, onların velileri yükümlüdür. Bu hususlar velilere emredilmiştir. Çocuk ve deliye değil.

b. "Sarhoş da bazı durumlarda yükümlüdür. Nitekim bir âyet-i kerimede:

"Ey iman edenler, sarhoş olduğunuz zaman ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın"^[363] buyrulmuş ve sarhoşun namaz kılmaması emredilmiştir. Halbuki sarhoş akli başında olmayan ve emredilene anlamayan biridir."

Bu itiraza da şu cevap verilmiştir: "Bu ayette geçen emir, sarhoşlara, sarhoşluk halinde iken emredilen bir emir değil, ayık oldukları zamanda kendilerine emredilen bir emirdir. Böylece namaz vakti yaklaşınca, içki içmesinler.

Şunu ayrıca bilmek gerekir ki, zikredilen bu ayet, içkinin haram olduğunu beyan eden şu ayetten önce inmiştir ve hükmü kaldırılmıştır."

"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçın ki, kurtuluşa eresiniz."^[364]

c. İslâm şeriatı bütün insanlık için geçerli olan bir şeriattır. Halbuki insanların çoğu Arap değildir. Bunlar şeri hükümleri anlamazlar. Bu itibarla, "şeri hükümleri anlama" şartı bu gerçekle çelişmektedir. Arapça bilmeyen insanların, Arapça olan hükümlerle muhatab olmaları zikredilen şartın isabetsiz olduğunu gösterir.

Bu itiraza da şu cevap verilmiştir: Eğer bir insan Arapça bilmiyor, onu bilen alimlerden öğrenme imkânına sahip olmuyor, hükümler de anlayacağı dile tercüme edilmemişse, böyle bir insan, seri hükümlerle yükümlü değildir.

Ancak, günümüzde böyle bir insanın bulunduğunu söylemek, hemen hemen imkânsızdır. Bu sebeple zikredilen itiraz aslında varid değildir. Kaldı ki, müslümanlardan bir gurubun yabancı dilleri öğrenip onu konuşanlara dini hükümleri tebliğ etmeleri farz-ı kifayedir. Yapmamaları halinde hepsi de sorumlu olurlar.

Ehliyet:

Bundan maksad, insanın haklara ve borçlara sahip olabilmesi, seri hükümlere uygun olan fiilleri yapabilmesi, ona ters düşen fiillerden de sorumlu olmasıdır.

Görüldüğü gibi, ehliyet iki kısımdır. Birincisi, haklara ve borçlara sahip olma ehliyetidir. Buna hak ehliyeti (vucup ehliyeti) denilmektedir. Bu ehliyet kişide insan olmasıyla mevcuttur. İkincisi ise, seri şerife uygun olan fiilleri yapabilme, ona ters düşen fiillerinden sorumlu olma ehliyetidir. Buna da tasarruf (eda) ehliyeti denilmektedir. Fiil ehliyeti diyenler de mevcuttur. Bu ehliyetin kişide var oluşu, sadece insan olmasıyla sabit değil, temyiz gücüne sahip olmasıyla gerçekleşir.

1. Hak Ehliyeti (Vucup Ehliyeti):

Bundan maksad, haklara ve borçlara sahip olabilmektir. Bu ehliyet, kişilere, insan olmaları dolayısıyla tanınmıştır. Binaen aleyh, bu ehliyet eksik olarak annesinin karnındaki bebeklere, tam olarak, çocuklara, ergenlik çağına erenlere, raşid olanlara, raşid olmayanlara, erkeklere, kadınlara, hürler ve kölelere tanınan bir ehliyettir. İnsan ölüncüye kadar devam eder. Hatta Hanefilere göre, ölünün borç ve vasiyetini ifa edinceye kadar devam eder.

Malvarlığı (Zimmet):

Fıkıh alimleri, hak ehliyetine sahip olanın, hayali bir cüzdana sahip olduğunu, haklarının ve borçlarının onun içinde bulunduğunu farzetmişlerdir. Bu itibarla, "falan insanın zimmetinde şu kadar alacağım var" denildiği zaman, "hak ehliyetine sahip olan bir insanın üzerinde alacağım var" anlamı ifade edilmek istenir.

A. Ceninin, (Annesinin Karnındaki Bebeğin) Hak Ehliyeti:

Daha önce işaret edildiği gibi, ceninin hak ehliyeti eksiktir. Çünkü buna, haklara sahip olma selahiyeti tanınmış, ancak borçları yüklenme selahiyeti tanınmamıştır. Hatta tanınan haklar da yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunun sebebi, ceninin ölü veya diri doğması muhtemeldir. Ölü doğması halinde hiç bir hakka sahip olamaz. Ancak diri doğduğunda haklar kazanmış olabilir. Diğer bir sebep de, ceninin annesinin karnında olması ve ondan ayrılmaya müsaid bir parça sayılmasıdır. Hem annesinden bir parça, hem de ondan ayrılıp diri olarak yaşama durumunda olduğu için, şeriatın koyucusu, onun haklar kazanabileceğine, ancak borçlarla yükümlü olmayacağına karar vermiştir.

Cumhur ulema, ceninin haklarını koruması için, ona bir veli veya vasinin tayin edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunlar, ceninin malını sadece koruma yönünden idare ederler. Onları artırmayı hedefleyen tasarruflarda bulunamazlar. Çünkü malik olup olmaması kesin değil, muhtemeldir. Hanefiler ise, bunun haklarının "yed-i emin"de korunması görüşündedirler.

B. Diri Doğan Çocuğun Ehliyeti:

Çocuk, diri doğmasıyla hak ehliyetine tam olarak sahip olur. Temyiz gücüne sahip olup veya olmaması şart değildir. Diri olarak doğan çocuk özetle şu haklara sahiptir:

a. Mallarına bakan velilerinin tasarrufları geçerlidir ve çocuk, rüşüne erdikten sonra bu tasarruflardan sorumludur. Çünkü çocuk borçlara sahip olma ehliyetine de sahiptir.

b. Çocuğun mallarında bütün mali yükümlülükler geçerlidir. Mesela, bunun malından haraç, öşür ve zakâtın verilmesi gerekir. Ancak Hanefilere

göre zekât gerekmez. Ayrıca Ebu Hanife ve İmam Yusuf'a göre çocuğun malından fitre vermek de gerekmektedir.

c. Çocuğun mallarında, mali yükümlülük mahiyetinde olan ve akrabalık bağıını korumayı hedefleyen yükümlülükler mevcuttur. Hanım ve akrabalarının nafakalarını vermesi gibi.

d. Yine bunun malından telef ettiği şeylerin ödenmesi gereklidir. Mesela, birinin camını kırsa veya arabasını yaksa, yahut hayvanını öldürse, çocuğun malından bunların değerleri ödenir.

2. Tasarruf (Fiil) Ehliyeti:

Bundan maksad, kişinin seri hükümlere uygun olan fiilleri yapabilmesi, bunlara ters düşen fiillerinden sorumlu olmasıdır. Bu ehliyete sahip olan, hem lehine hem de aleyhine olan bir kısım haklar ihdas edebilir. Alış-veriş yapabilir, malını veresiye satabilir, karşılıksız hibe edebilir ve saire. Çocuk temyiz gücüne ulaşmıca kadar bu hakka sahip değildir. Alış-veriş yapamaz, malını bağışta bulunamaz.

A. Tasarruf Ehliyetine Kimler Sahiptir:

Şüphesiz ki, tam tasarruf hakkına sahip olmak için akıllı, balığ ve reşid olmak gerekmektedir. Bu meseleyi anlamak için kişinin doğumundan rüşdüne (olgunluk çağına) erinceye kadar kaç merhale kat ettiğini, yükümlülük ve selahiyetlerin hangi kısımlara ayrıldıklarını çok iyi bilmek gerekir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

A. Dönemler:

Bir çocuk, tam olgunluk (rüş) çağına erişinceye kadar şu dönemlerden geçer. Her dönemin kendisine göre özel hükümleri vardır. Bunlar da:

- 1) Temyiz gücünün yok olduğu dönem
- 2) Temyiz gücüne sahip olma dönemi
- 3) Ergenlik çağına erme dönemi
- 4) Rüşdüne (olgunluğa) erişme dönemi

B. Selahiyetler:

Bunlar da şu kısımlara ayrılırlar:

- 1) Eksik tasarrufta bulunma selahiyeti
- 2) Tam tasarrufta bulunma selahiyeti
- 3) Malını teslim alma selahiyeti

C. Yükümlülükler:

Yükümlülükler iki kısımdır.

- 1) Kul hakkı olan yükümlülükler
- 2) Allah'ın hakkı olan yükümlülükler.

Birinci Dönem:

Temyiz Gücünün Yok Olduğu Dönem: Bu dönem, çocuğun doğumundan itibaren yedi yaşına ulaşmasına kadar devam eder. Bu çocuk hak ehliyetine sahip tasarruf ehliyetine sahip değildir. Bu dönemde olan çocuğun:

- A. Her hangi bir tasarrufa bulunma selahiyeti yoktur. Malını satamaz, başkasının malını satın alamaz, bir şey bağışlayamaz, v.s.
- B. Yükümlülükler bakımından yerine göre yükümlü olabilir veya olmayabilir.

A. Kul Hakkı Olan Yükümlülüklerin:

Mali yükümlülüğü ile sorumludur. Telef ettiği malın değerini, çalıştırılan kişinin ücretini, akraba ve hanımlarının nafakalarını ödemek mecburiyetindedir. Bunları, velisi veya vasisi öder.

Kul hakkının ceza ile ilgili yükümlülüklerinden mes'ul tutulamaz. Birini haksız yere öldürürse, ona kısas uygulanamaz. Fakat diyet ödeme mali bir hukuk olduğu için onu ödeme mecburiyetindedir.

B. Allah Hakkı Olan Yükümlülüklerin:

İman etme, namaz kılma, oruç tutma, haccetme gibi yükümlülüklerle mükellef değildir.

Yine Allah'ın hakkı olan cezalardan da sorumlu değildir. Çocuğa içki içme, zina etme ve benzeri cezalar uygulanmaz.

Çocuğun tasarruf ehliyeti olmadığından sözlerinden ve tasarruflarından hiç bir sonuç çıkmaz. Yaptığı alış-veriş hükümsüzdür, vaidleri batıldır. İtirafı, hükümsüzdür.

İkinci Dönem: Temyiz Gücüne Sahip Olma Dönemi:

Bu dönem ise, yedi yaşına girmesinden itibaren başlar ve ergenlik çağına ulaşınca sona erer. Bu dönemde bulunan çocuğun, hak ehliyetine sahip olduğu muhakkaktır. Fakat tasarruf ehliyeti eksiktir. Çünkü henüz akli tam kesmemektedir. Bu sebeple, leh ve ahleyhine olan haklara sahip olur. Fakat tasarruf ve yükümlülükleri yerine göre sahih veya batıl olabilir.

A. Bu dönemde olan çocuk eksik tasarruf hakkına sahiptir. Binaen aleyh yaptığı tasarruflara bakılır:

- Kendisi için tamamen faydalı olan tasarrufları geçerlidir, velinin iznine ihtiyaç yoktur. Bağış, sadaka ve vasiyeti kabul etmesi buna misaldir.
- Kendisi için tamamen zararlı olan tasarrufları batıldır. Velinin izniyle dahi tashihi mümkün değildir. Malını hibe etmesi, vakfa bağışlaması, vasiyet etmesi buna örnektir.
- Kendisi için hem faydalı hem de zararlı olma ihtimalindeki tasarrufları ise, velisinin iznine bağlıdır. İzin verirse geçerli, vermezse hükümsüzdür. Alış veriş yapmak, bir malı ismarlamak, kira akdi yapmak gibi.

B. Dini yükümlülükler bakımından temyiz gücüne sahip olmayan gibidir. Orada zikredilen hükümler, burada da geçerlidir. Mesela temyiz gücüne sahip olan çocuk namaz, oruç, hac gibi dini yükümlülüklerle mükellef değildir. Bununla birlikte temyiz gücünde olmayandan şu farklılıkları vardır:

Temyiz gücüne sahip olan çocuğun:

- Dini hükümler hakkındaki söz ve ifadeleri geçerlidir. Kırdığı namaz sahihtir. Fakat bunları yapma mecburiyeti yoktur. Bununla birlikte babasının temyiz gücüne sahip olan çocuğunu dini ibadetlere alıştırması icap etmektedir. Tâ ki ergenlik çağında zorlanmasın, ibadetlere yatkın olsun.
- Dini hususlar hakkındaki sözleri geçerli olduğuna göre temyiz gücüne sahip olan çocuğun "müslüman olduğunu veya İslâm'dan döndüğünü" söylemesinin hükmü nedir?

Bu husus alimler arasında ihtilafıdır.

Hanefilere göre bu devrede olan çocuk, İslâm olduğunu söylemesi halinde müslüman sayılır. Eğer ailesi gayri müslimse, çocuğu etkilememeleri için onlardan uzaklaştırılır.

Yine bu yaşlarda olan çocuk İslâm'dan çıktığını söylerse, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre mürted olur ve bundan doğacak sonuçlar gerçekleşir. Çünkü din hakkındaki sözleri muteberdir. Ebu Yusuf'a göre ise, mürted olduğunu söylemekle mürted olmaz. Çünkü müslüman olmak çocuğun tamamen menfaatine, İslâm'dan dönmek ise tamamen zararına olan bir davranıştır.

Şafii ve diğer bir çok fıkıh alimlerine göre ise, bu yaştaki bir çocuğun ne müslüman olduğunu söylemesi ne de İslâm'dan çıktığını bildirmesi geçerlidir. Çünkü çocuk ergenlik çağına erişinceye kadar baba ve annesinin dinine tabidir. Bir de temyiz gücüne sahip olsa da akli eksiktir. İtikadi delilleri idrakten acizdir.

Üçüncü Dönem: Ergenlik Çağına Ulaşma Dönemi

Bu dönem, erkek çocuğun İhtilal (düş azması) olması, kız çocuğunun da adet görmesiyle başlar. Çünkü Yüce Mevki bir ayetinde:

"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin" ^[365] buyurmuş ve evlenme çağını buluş çağı saymıştır. Şayet erkek ve kızda her hangi bir sebepten dolayı bu haller görülmezse, bu defa buluş çağı yaşla tesbit edilir. Cumhur ulemaya göre ergenlik çağına erme yaşı onbeşler. Ebu Hanife'ye göre ise, kız çocuğu için onyeddi, erkek çocuk için on sekiz, yaştır. Bu yaşlara ulaşan artık baliğ (ergen) dir. Ergenlik çağına eren bir insan bütün salahiyyetlere sahip ve yükümlülüklerle de mükelleftir. Sadece sefih olması halinde malının kendisine verilmesi sahaliyeti raşid olmasına bağlıdır Raşid olmazsa, malını velisi muhafaza eder. Binaenaleyh, ergenlik çağına eren bir çocuğun leh ve aleyhine olan bütün tasarrufları sahihtir. Böyle birçok dini hükümleri yerine getirmekle yükümlüdür. Şer'i şerife muhalif davranması halinde belirlenen bütün cezalar kendisine tatbik edilir. Çünkü bu genç, hem tam hak ehliyetine hem de tam tasarruf (fiil) ehliyetine sahiptir. Namaz kılacak, borcunu ödeyecek, borçlanabilecek, kendisine kısas uygulanacak ve keffaretler gerektiğinde onları yapacaktır...

Dördüncü Dönem: Rüşde Erme Dönemidir

Bu dönemin başlangıç noktası alimler arasında ihtilaf konusudur.

a. Ebu Hanife'ye göre rüşd dönemi, çocuk baliğ olduktan sonra kendisinde görülen fiili rüştle veya yirmi beş yaşına ulaşınca başlar. Böyle bir yaşa ulaşan kişi, fiilen rüşdü görülme de bütün hak ve tasarruflara sahip olduğu gibi, malının kendisine teslim edilmesi hakkına da sahiptir. Yeterki akıllı biri olsun. Bu yaşa ulaştıktan sonra fiilen olgunluğa ermiş olması veya savurgan olması (sefihliği) Ebu Hanife'ye göre farksızdır. Çünkü Ebu Hanife savurgana kısıtlı hükmü uygulamamaktadır (onu hacir altına almamaktadır).

b. Cumhur ulemaya göre, rüşd çağı yaşla ölçülemez. Fiilen olgunluğa (rüşde) ulaşması şarttır. Binaenaleyh kişi seksen yaşında da olsa, fiilen rüşde ermemesi halinde, malı kendisine teslim edilemez. Aksi takdirde onu saçıp savurur. Fakat bunun manası "tasarrufları tamamen engellenir" demek değildir. Eğer savurgan (sefih) ise, onun hükümleri uygulanır. Sefihin hükmü bilahare zikredilecektir. Cumhur ulema, sefih kısıtlılık (hacir) uygulamaktadır.

Fiil Ehliyetini Zedeleyen Arızalar

Bunlardan maksad, akli kemale erdikten sonra, kişinin başına gelen ve aklini eksilten yahut tamamen yok eden hallerdir. Bunlar, kendi aralarında başlıca iki kısma ayrılmaktadır.

1. Semavi Arızalar

Bunlar, kulun her hangi bir katkısı olmadan Allah'ın yarattığı arızalardır. Bunlara ilahi arızalar deme yerine semavi arızalar denilmiştir. Manası, kulun kudreti haricinde gökten gelen arızalar demektir. Bunlar: Delilik, eksik akıllı olmak, unutkanlık, uyumak, bayılmak, hastalık ve ölmektir.

2. Kulun Sebep Olduğu Arızalar

Bunlar, insanların sebep oldukları arızalardır. Bunlar da kendi aralarında başlıca iki kısma ayrılmaktadır:

A. Yükümlünün bizzat kendinden kaynaklanan arızalar. Bunlar: Savurganlık (sefihlik), cehalet, sarhoşluk, hata (kasıtsızlık) ve şaka yapmaktır.

B. Yükümlünün dışındaki bir insanın sebep olduğu arıza. Bu sadece bir tanedir. O da ikrah (zorlama)dır.

Şimdi bunların ne anlama geldiklerini ve her birinin fiil ehliyetini ne kadar etkilediğini ayrı ayrı görmeye çalışalım. Ancak şunu bilmek gerekir ki, bunların hiç biri hak ehliyetine zarar vermez.

Semavi Arızalar

1. Delilik:

Tarifi: Akli zedeleyen, onun doğru algılamasına engel olan, heyecan ve taşkınlığa sebep olan bir akıl hastalığıdır.

Hükmü:

a. Deli olan insan, hak ehliyetine sahiptir. Çünkü bu ehliyet kişiye, insan olması dolayısıyla tanınan bir haktır. Deli, hak ehliyetine sahip olduğu için, bu ehliyetten doğan leh ve aleyhine olan bütün haklara sahiptir. Deli, bu yönüyle temyiz gücüne sahip olmayan küçük çocuk gibidir. Bu itibarla:

-Mallarına bakan velinin tasarrufları geçerlidir.

-Mallarında bütün mali yükümlülükler geçerlidir. Malından öşür, haraç zekât v.s alınır. Hanefilere göre zekât alınmaz.

-Mallarında, akrabalık bağının gereği, yapılması icab eden mali yükümlülükler de geçerlidir. Malından hanımının ve bakmakla yükümlü olduğu akrabalarının nafakası alınıp harcanır.

-Telef ettiği şeylerin değeri, malından ödenir.

b. Deli, Fiil (tasarruf) ehliyetine sahip değildir. Bu itibarla, fiil ehliyetinin icap ettirdiği hak ve yükümlülüklerle muhatap olamaz.

-Deli, namaz, oruç ve hac gibi bedeni yükümlülükle ve keftaretlerle mükellef değildir. Ancak gelip geçen deliliğe sahip olanın bu tür ibadetleri kaza etmesi gerekmektedir.

-Deli, işlediği suçlardan bedenen sorumlu değildir. Ona hadler (cezalar) uygulanmaz. Ancak mali yönden sorumludur. Malından diyet ödenir.

2. Bunaklık (Ateh: Akli Dengeyi Kaybetmek)

Tarifi: Akli perdeleyen, onun doğru algılamasını engeleyen ve durgunluğa sebep olan akli bir hastalıktır.

Bunaklık iki kısma ayrılmaktadır.

a. Temyiz gücünü kaybeden bunak (M'atuh).

Bunun durumu, hükümler yönünden temyiz gücüne sahip olmayan çocuk ve delinin durumu gibidir. Hak ehliyetine sahip, fiil ehliyetinden yoksundur. Kendisinden bedeni yükümlülükler düşer. Fakat mali yükümlülüklerle mükelleftir. İşlediği suçlardan bedenen değil, malen sorumludur. Kendisine kısas uygulanmaz. Fakat telef ettiği malın değerini velisi öder.

b. Temyiz gücüne sahip olan bunak.

Bunun durumu ise, temyiz gücüne sahip olan ve ergenlik çağına ermeyen çocuğun durumu gibidir. Hak ehliyetine sahip olduğu gibi, eksik fiil ehliyetine de sahiptir. Bu nedenle, yapacağı tasarruflar yönünden durumu şudur:

Tamamen faydalı olan tasarrufları geçerlidir. Bağışı ve vasiyeti kabul etme gibi.

-Fayda ve zarar ihtimali olan tasarrufları velisinin iznine bağlıdır. Alış-veriş, kira akdi yapması gibi.

-Tamamen zararlı olan tasarrufları hükümsüzdür. Malından bir şey bağışlaması gibi.

-Bedeni ibadetler yönünden sorumlu olup veya olmayacağı ihtilaflıdır:

-Bazı fıkıh alimlerine göre sorumludur. Çünkü ihtiyatlı olmak bunu gerektirmektedir.

-Çoğunluğa göre ise, sorumlu değildir. Çünkü bunak da bir çeşit delidir. Ancak yükümlü olmadığı halde yaptığı ibadetler sahihtir.

Deli Ve Bunağın Hacir Altına Alınmaları (Kısıtlılık Hükmünün Uygulanması)

Deli olan ve temyiz gücüne sahip olmayan bunak, hacir altına alınır. Bunların mahcur (kısıtlı) olmaları, hakimin kararına ihtiyaç kalmadan kendiliğinden mevcut sayılmıştır. Bunlara hacir hükümleri uygulanır, sözlü olan tasarruf ve ikrarları tamamen hükümsüzdür. Velileri bunların tasarruflarını sıhate kavuşturamazlar.

Ancak, devamlı deli olmayanın, akli başına geldiği dönemde, tasarrufları, akıllı olan insanın tasarrufları gibi geçerlidir. Temyiz gücüne sahip olan bunağın da lehine olan tasarrufları geçerlidir. Hacir altına alma konusu bilahare izah edilecektir.

3. Unutkanlık

Tarifi: Kişinin mükellef kılındığı yükümlülükleri hatırlamamasına sebep olan veya yapmaya niyet ettiği bir ibadeti hakkiyle başaramamasına neden olan ve kişide meydana gelen arızı bir haldir.

Namazı vaktinde kılmayı unutmak veya oruçlu iken unutarak bir şeyler yemek gibi.

Hükmü: Unutkan olan insan, hem hak ehliyetine hem de ful ehliyetine sahiptir. Ancak unutması, bir kısım yükümlülüklerinin kendisinden düşmesine mazeret sayılır.

A. Kul Hakları:

Unutkan olan kimse, bütün kul haklarından sorumludur. Burada unutkanlık hakların düşmesi için bir maziret sayılmamaktadır. Mesela, vadesi gelen bir borcu unutarak ödemediğini ileri sürerek borcun ertelenmesi müeyyidesinden kurtulamaz. Yine bir cinayeti unutarak yapması sorumluluğunu düşürmez.

B. Allah'ın Hakları:

Buna karşılık, unutkan olan insan, Allah'a ait olan hakları unutursa, günahkâr olmaz ve eksik olarak yaptığı ibadeti sahihtir. Mesela unutarak bir şeyler yeyip işe de orucu sahihtir. Hayvanı keserken besmele çekmeyi unutsa da kestiği helaldir. Namazın vaktini geçirse günahkâr olmaz. Çünkü bu hususta Resulullah, şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki, Allah ümmetinden hatanın, unutkanın ve onlara zorla yaptırılanın günahını düşürmüştür." ^[366]

Diğer bir hadisinde:

"Kim bir namazı unutursa, hatırladığı zaman onu kılsın. Namazın bundan başka keffareti yoktur..." ^[367] buyurmuştur.

Bu hadisin diğer bir rivayeti şöyledir:

"Kim bir namazı unuttur veya uyuyarak onu geçirse, bu namazın keffareti, hatırladığı zaman onu kılmaktır" ^[368] şeklindedir.

4. Uyumak Ve Bayılmak

Hükümleri: Uyuyan ve bayılan kişilerin hak ehliyetleri mevcuttur. Ancak fiil ehliyetleri yoktur. Çünkü bu hallerinde temyiz gücüne sahip değildirler. Temyiz gücü olmayanın tasarruf ehliyeti yoktur. Binaenaleyh:

a. Bunların sözlerinin hiç bir hükmü yoktur.

b. Bedenen sorumlu olmazlar

c. Mali yönden ise sorumludurlar. Mesela, uyuyan veya baygın olan bir insan, yanında bulunan bir bebeğin üzerine kapansa ve o bebeği öldürse ona kısas uygulanmaz. Fakal o, diyet ödemek mecburiyetindedir. Bir malı telef etmesi de böyledir.

d. İbadetlere gelince, bu kişiler uyurken veya baygınken ibadetleri ifa etmekle yükümlü olmazlar. Çünkü kendilerine malik ve temyiz gücüne sahip değildirler. Ancak ibadetlerin hükmü onlardan düşmez. Zira uyanıp vaktinde eda etmeleri kaçırılırsa, kaza etmek suretiyle onları yerine getirmeleri mümkündür. Nitekim yukarıda geçen hadis, bunu ifade etmektedir.

5. Diğer Hastalıklar

Hükmü: Delilik, bunaklık, bayılmak dışındaki hastalıklar, her iki ehliyeti de etkilemezler. Hasta olan kişi, hem hak hem de fiil ehliyetine tam olarak sahiptir. Ancak hastalık ehliyete mani olmadığı halde bazı hükümler için etkileyicidir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

A. Hastanın Mahcur (kısıtlı) Sayılması:

Eğer bir insan, hastalığa yakalanır ve iyileşmeden ölürse, bu kişi malının belli miktarlarında, şu insanlara karşı kısıtlı (mahcur) sayılır. Onlara zarar veren tasarrufları, haklan ölçüsünde ölümünden sonra geçersiz kabul edilir. Bu hak sahipleri şunlardır:

a. Ölenin mirasçıları, ölen kişi ölümü anında bile malının üçte birini dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahip olduğu için, mirasçıların hakkı, terakenin üçle ikisidir. Bu itibarla, ölen muris, malının üçte ikisi bakımından kısıtlı sayılır ve hastalığının başlangıcından itibaren mirasçıların bu haklarına zarar verecek bir tasarrufta bulunursa, bu tasarrufu ölümünden sonra hükümsüz sayılır. Fakat ölümünden önce geçerlidir. Zira kişinin öleceği kesin değildir ki, kısıtlılık hükmü sağ iken de geçerli sayılır.

b. Ölenin alacaklıları: ölen kişi, bunların alacakları kadar hastalığının başlangıcından itibaren kısıtlı sayılır ve bunların haklarına zarar veren tasarrufları, ölümünden sonra hükümsüzdür.

Binaenaleyh, hastalanıp ölen kimse, malının yarısını hastalığı anında birine hediye ederse, mirasçılarının haklarını ihlal ettiği için bu bağış hükümsüzdür. Sadece malının üçte birinde geçerlidir. Çünkü kısıtlı iken izinsiz tasarrufta bulunmuştur. Buna karşılık, malının üçte birini bağışlar ve alacaklıların hakkı da bundan daha az olursa, bu tasarrufu geçerlidir. Çünkü bu miktar kısıtlı olmanın dışındadır. Alacaklıların haklarını aşarsa, haklan kadarı geçersiz, diğeri geçerlidir.

B. Hastanın Evlenmesi:

Bazı alimlere göre, eğer bir hasta sadece miraslarına zarar vermek için hastalığı anında evlenirse, bu evliliği ölümünden sonra batıldır. Yeni hanımı

ona mirasçı olamaz. Diğer alimler ise, bu kadının mirasçı olacağı kanaatindedir.

Eğer hastanın böyle bir niyetinin olduğu tesbit edilemezse, evliliği ve kadının ona mirasçı olması ittifakla sahihtir. Ancak verdiği mehir, benzerlerininkinden daha fazla olursa, mirasçıların ve alacaklıların iznine bağlıdır. Bu hususta farklı görüşler mevcuttur.

C. Hastanın Karısını Boşaması:

Hasta olan ve sonunda ölen kişi, zifafa girdiği hanımını, hastalığı anında kadının rızası olmadan bain (geri dönülemeyen) talakla boşarsa, bu andaki boşaması geçerlidir. Fakat kadının ona mirasçı olup veya olamayacağı fıkıh alimlerince ihtilafıdır.

a. İmam Şafii ve Zahiriye mezhebine göre bu kadın mirasçı olamaz. Çünkü talaki bain (kesin boşama) mirası keser, ölenin gizli niyetini Allah bilir. Şeriat zahire bakar.

b. Cumhur ulema ise, bu kadının mirasçı olmasında ittifak etmişler, ancak kadının bu hakkını ne zamana kadar koruyabileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

-Hanefilere göre, kadının iddet beklemesi süresinde koca ölürse, kadın mirasçı olur. İddeti bitmişse olamaz.

-Hanbelilere göre, böyle bir kadın, evlenmedikçe mirasçı olabilir.

-Malikilere göre, her halükârda mirasçı olur. İddet bitsin veya bitmesin evlensin veya evlenmesin farkı yoktur.

Eğer kişi, henüz zifafa girmediği hanımını bu halinde boşarsa, İmam Malik'e göre yine mirasçı olur. Fakat Hanefi ve Hanbeli mezhebine göre mirasçı olamaz.

6. Ölüm:

Daha önce de zikredildiği gibi, fiil (tasarruf) ehliyeti akıllı, ergenlik çağına eren ve şer'i hükümleri anlama kabiliyetinde olan kişilere tanınan bir ehliyettir. Ölen kişide bu şartlar olmadığından artık ölenin fiil ehliyeti söz konusu değildir.

Hak ehliyetine gelince, bunun çocuğun annesinin karnında iken başlayıp ölmekle sona erdiği muhakkaktır. Ancak ölenin borç ve vasiyetlerini yerine getirme ve bıraktığı mirası taksim etme açısından bu hak ehliyetinin kazandırdığı mal varlığının (zimmetin) devam etmesini icabettirmektedir. Bunlar yerine getirildikten sonra artık böyle bir faraziyenin devam ettiğini kabule ihtiyaç yoktur.

İşte bu sebeplerden dolayı, ölenin hak ehliyetinin ve dolayısıyla mal varlığının ne zaman sona ereceği hususunda üç görüş zikredilmektedir.

a. Hanbeli mezhebinden bazı alimlere göre, ölenin hak ehliyeti ve zimmeti hemen ölümü ardından sona erer. Çünkü hak ehliyetinin temelini insanın diri olması teşkil etmektedir. Ölmekle hayat sona erer. Böylece ne tam hak ehliyeti kalır ne de eksik hak ehliyeti.

b. Diğer bir kısım alimlere göre ise, kişinin ölmesiyle mal varlığı tamamen yok olmaz. Fakat zayıflar ve küçülür. Öyle ki, bu mal varlığı bıraktığı terekenin karşılayabileceği borçlar kadar veya hayatında ödemeyi tekeffül eden kefilinin üstlendiği miktar kadar devam eder. Bıraktığı malların değerini aşan veya kefilin taahüt ettiği miktardan fazla olan borçlarını kuşatamaz.

Bu görüşte olan alimlere göre, mirasçılar, sadece terekenin karşılayabileceği veya kefilin ödemeyi taahhüt ettiği miktardan sorumludurlar. Fakat mirasçılar, miras bırakanın malını aşan ve kefalet altına alınmayan borçlarından sorumlu değildir. Böyle bir ölünün, ölmesinden sonra malını aşan borçlarına kefil olmak da sahih değildir.

c. Başka bir görüşe göre ise, ölünün mal varlığı, bütün borçlarının ödenmesi ve terekesinin bölüştürülmesine kadar devam eder.

Bu görüşe göre bir insan, ölenin mal varlığını aşan borçlarını ödemek için bağışta bulunursa, alacaklıların onu alma hakları vardır. Ayrıca, o borçla ölmesinden sonra birinin kefil olması da sahihtir. Çünkü Resulullah (s.a), Cabir b. Abdullah'ın babasının şehid olmasından sonra borçlarına kefil olmuştur.

Kulun Sebep Olduğu Arızalar (Semavi Olmayan Arızalar):

Daha önce de belirtildiği gibi, kulun sebep olduğu arızalar da kendi aralarında başlıca iki kısma ayrılmaktadırlar:

a. Bizzat kulun kendisinden kaynaklanan arızalar.

Bunlar: Cehalet, sarhoşluk, hata (kasıtsızlık), şaka yapma ve savurganlık (sefihlik) dır.

b. Yükümlünün dışındaki bir insanın sebep olduğu arıza. Bu da zorlama (ikrah) dır.

1. Cehalet (Bilmemek)

Aslında bilmeme, ne hak ehliyetini kaldırır, ne de fiil ehliyetini. Ancak bazı hallerde maziret sayılır. Cahilin sorumluluğunu hafifletir. Yahut tamamen kaldırır. Bunları iyi anlamak için cahilin İslâm diyarında mı yoksa daru'l-harp'te mi yaşadığını tesbit gerekir. Çünkü yaşadığı bu iki ülkenin hükümleri farklıdır.

A. İslâm Diyarında (Daru'l-İslâmda) Yaşayanın Cehaleti:

a. Burada genel kaide şudur: Kur'an veya mülevatir yahut meşhur sünnet ya da icma ile tesbit edilen bir hükmü bilmemek maziret değildir. Çünkü bu hükümler daru'l-İslâmda yürüdükte oldukları için devamlı gündemdedir. Herkesin dikkatini çekmektedir. Artık bunları bilmemek özür sayılmaz. Yapılmadıkları takdirde yükümlü kişi, bilmeme maziretini ileri sürerek kendisini sorumluluktan kurtaramaz. Namaz kılma, oruç tutma, zekât verme ve haccetmenin farz olduklarını, içki, kumar, faiz, zina ve masum cana kıymanın haram olduklarını bilmek, bu dala giren bilgilerdendir. Keza İslâmdan çıkanın, haramı helal sayanın, kendilerine tebliğ ulaşan gayri müslimlerin Allah'ın birliğine iman etmemelerinin mazireti yoktur. Bunları bilemiyorum iddiasıyla cezadan kurtulamazlar.

Bu genel kaide, İslâm ülkesinde yaşama hakkı kazanan gayri müslimler için de geçerlidir. Bunların da İslâmın kendilerine uygulanan ceza hukukunu bildikleri farzedilir. Bilmeme maziretiyle bu cezalardan kurtulamazlar. Çünkü onlar da İslâm diyarında kalmakta ve herkes tarafından bilinen hükümleri bilmek zorundadırlar, öğrenmezlerse, bildikleri farzedilir.

b. Kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele ve seddü'z-zera'i gibi delillere başvurup görüşle tesbil edilen hükümler: Bunlar, genelinde detaylı hükümlerdir. Detaylı hükümleri bilmemek mazerettir. Yükümlünün mesuliyetini düşürür. Çünkü, bu gibi hükümleri ancak alimler bilirler. Avam halk bunları bilmezler. Mesela, vasiyet edeni öldüren kişinin vasiyetten mahrum kalacağını, yırtıcı kuşların artıklarının insanların artıkları gibi temiz olduklarını, kaybolan kişinin hayatta sayıldığını, şarapçıya üzümün satılamayacağını bilmemek mazirettir. Keza, Allah Teala'nın yaratıklara benzediği imajını veren el, yüz gibi sıfatlarının tevillerini bilmemek de mazirettir. Çünkü bu bilgiler tevil yoluyla elde edilen bilgilerdir.

c. İçtihatta cehalet. Bu şık da üç ihtimal vardır:

1) Konu hakkında iki delil bulunur, bunlardan biri kuvvetli diğeri zayıf olur, kişi de kuvvetliyi bilmeyerek zayıf olanla ictihad ederse, bu cehaletinden dolayı mazur sayılır.

Mesela, Bir insan, "*Evlenmeyi ilan edin, onu camilerde yapın ve onda defler çalın*" ^[369] hadisine dayanarak bundan daha kuvvetli olan: "Veli ve iki adil şahid olmadan nikâh olmaz" ^[370] hadisini bilmeyerek sadece ilan etmek suretiyle şahitsiz evlenirse, bunu bilmemesi maziret sayılır. Ona, ilan etme suretiyle evlenmesinden dolayı zina etme cezası uygulanmaz.

2) Yasaklamayı gerektiren sebebin varlığını bilmemek, üzüm suyunun içkiye dönüştüğünü veya evlendiği hanımın süt kardeşi olduğunu bilmemek gibi. Burada da cehalet mazeret sayılır. Bunu yapan günkâr olmadığı gibi, kendisine dünyevi bir ceza da uygulanamaz.

3) Hakkındaki deliller ihtilaf etmediği halde bilinmemesine dair şüphe bulunan bir hükmü bilmemek cezayı düşürür, fakat günahı düşürmez. Mesela, bir kişi sonradan İslâm olur da, süt emmenin evlenmeye mani olan haramlardan biri olduğunu bilmez ve süt kardeşle evliliğini devam ettirirse, günahkâr olur, fakat ona zina cezası uygulanmaz. Çünkü burada bilmemesini mazur kılacak bir şüphe vardır, o da bunun sonradan İslâm olmasıdır.

B. Daru'l Harpte Yaşayanın Cehaleti:

Daru'l-harpte yaşayan insanın cehaleti mazeret sayılır. Böyle bir kişiden şer'i hükümler düşer. Mesela, bir insan daru'l-harpte müslüman olur, namazın farzietini bilmese, namaz ondan düşer ve İslâm diyarına döndükten sonra o namazları kaza etme zorunda değildir. Çünkü daru'l-harpte İslâm hükümleri halk arasında yaygın değildir. Bu nedenle onları bilmemek mazerettir.

Kanaatimizce, aslında İslâm diyarı olup sonra daru'l-harbe dönüşen memleketlerin halkı, bilmemelerinden dolayı mazur sayılamazlar. Çünkü bu ülkelerde az da olsa müslümanlar bulunmakta, İslâm'ın helal ve haramlarına dikkat etmekte farz ve vaciplerini yerine getirmektedirler. Bunları gören dinsizler, en azından bunlarla alay etmek için ne yaptıklarını öğrenmeye merak etmekte ve öğrenmektedirler. Artık bunları, daru'l-harpte yaşadıkları için mazur saymak İsbetli değildir.

2. Hata (Kasıtlı Olmama)

Bundan maksad, kişiden bir söz veya işin, istemediği şekilde meydana gelmesidir. Mesela, oruçlunun abdest aldığı zaman boğazına su kaçırması gibi.

A. Hatanın hükmü:

Hata ne hak ehliyetini ne de fiil ehliyetini ortadan kaldırır. Fakat hata, bazı şeylerden sorumlu olmamaya bir maziret olabilir. Çünkü bu hususta Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetinden hatanın, unutkanın ve onlara zorla yaptırılanın günahını düşürmüştür." ^[371]

B. Hata Nerelerde Mazeret Sayılır:

a. Allah'ın haklarında mazeret sayılır. İster bu haklar ibadet isterse ceza olsun. Mesela:

- Kişinin kıbleyi tayin etmede hata etmesi mazerettir. Namazı sahihtir.

- Yine insanın, hanımı sanarak yabancı bir hanımla ilişkide bulunması durumunda, bu hatası zina cezasını düşürür. Çünkü cezalar kesin suçlara uygulanır, şüpheli suçlardan düşürülür.

b. Kullanın bedeni ceza mahiyetindeki haklarını da düşürür. Mesela: Bir insan başkasını hata ile öldürürse, ona kısas uygulanmaz. Fakat kullanın mali ceza sayılan haklarını düşürmez. Örneğin, birini hata ile öldüren, diyet ödeme sorumluluğundan kurtulamaz. Ancak diyeti sadece hata ile öldüren değil, bütün erkek akrabaları üç yıl müddetinde öderler. Böylece hata burada da etkisini göstermektedir. Zira kasıtlı olarak birini öldüren kisas yapma cezası affedilir ve ondan diyet istenirse diyeti, bizzat katilin ödemesi gerekir. Allah Teala, hata ile öldürme hakkında şöyle buyuruyor:

"Kim bir mü'mini hata ile öldürürse, bir mü'min köle azad etmesi, bir de ölünün ailesine diyet teslim etmesi gerekir... Köle bulamayan kişinin arka

arkaya iki ay oruç tutması gerekir." ^[372] Hadis-i şerifler bu ayette zikredilen diyetin hata ile öldürenin erkek akrabaları tarafından ödeneceğini beyan etmişlerdir.

Kasıtlı olarak birini öldürenin, kisasının affedilip diyet ödemesi hakkında da Allahu Teala şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın, kısas yapılır. Fakat kim (katil) din kardeşi

tarafından (ölenin velisi tarafından) affedilirse, örfe uymak ve diyeti güzellekle ona ödemek gerekir..."^[373] Burada diyeti bizzat katilin kendisi öder. Çünkü hatada diyet, telef edilen bir kişinin bedelini ödeme mahiyetindedir. Kasıtlı öldürmede ise, katilin öldürülmesinin alternatifidir. Kısas katile uygulandığı gibi, diyeti de o öder.

c. Hata, kulların bedeni cezalar dışındaki haklarını düşürmez ve mazeret sayılmaz. Bu itibarla birinin malını hata ile telef eden, o malın değerini ödemek zorundadır.

d. Sözle yapılan muameleler için hatanın mazeret sayılıp veya sayılmayacağı alimler arasında ihtilaf vardır.

Hanefilere göre, bu gibi muamelelerde hata etmek mazeret sayılmaz. Bu muameleler ve neticeleri geçerlidir. Öyleki bir insan yanlışlıkla hanımını boşasa, hanımı boş olur. Alış-veriş yapsa akdi geçerlidir. Ancak rıza bulunmadığından sadece fasittir. Sonradan tamir edilebilir. Çünkü bu muameleleri hata ile yapan insan, kendi iradesiyle bunları yapmıştır.

Cumhur ulemaya göre ise, sözlü muamelelerde hata etmek mazerettir. Hata edenin akidleri hükümsüzdür. Bu nedenle bir insan yanlışlıkla hanımını boşarsa, hanımı boş olmaz. Mesela, bir şey söylemek isterken, ağzından yanlışlıkla hanımını boşadığı ifadesi çıkarsa, hanımı boş olmaz. Zira bir söze itibar edebilmek için onun kasıtlı olarak söylenmesi gerekir. Hata edenin ise, böyle bir kastı yoktur. Sözün maksatlı söylenmesi şart olduğundandır ki, uyuyan ve baygın sözlerine itibar edilmez. Çünkü sözler, konuşanın maksadını aktarmak için konulmuş vasıtalar. Konuşanın, her hangi bir maksadı olmadığına artık onun sözü boş laftır ve itibar edilmez. Nitekim hatanın muaf olduğunu beyan eden ve yukarıda zikredilen hadis-i şerif de bunu ifade etmektedir.

Hanefiler, cumhur'a şu cevabı vermişlerdir: "Hanımını boşayanın hata ettiği, bilinmeyen gizli hususlardandır. Şeriatın koyucusu, gizli hususlar için belli alâmetler koymuş, o alâmet görülünce gizli şeyin var olduğu farz edilmiştir. Konulan alâmet; akıllı olmak ve ergenlik çağına eremektir. Mademki boşama sözü akıllı ve baliğ bir insanın ağzından çıkmıştır, onun sözüne itibar edilir. Uyuyan veya bayılan bir insan farklıdır. Çünkü onların maksatsız konuştukları açıktır. Buna dair bir alâmet koymaya ihtiyaç yoktur.

Kanaatimizce cumhurun görüşü daha isabetlidir. Yanlışlıkla hanımını boşayanın hanımı boş olmaz. Her ne kadar zayıf da olsa, baştafta geçen hadis-i şerif bunu ifade etmektedir.

C. Hatanın çeşitleri:

Hata; işde hata, kasıttaki hata, takdirde hata olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmaktadır.

a. İşde (fiilde) hata: Bundan maksad, kişinin yaptığı herhangi bir işde hata etmesidir. Mesela nişan aldığı belli bir hedefe atmak isterken yanlışlıkla insana atması ve onu öldürmesi veya ramazanda oruçlu olduğu zamanda abdest alırken ağzına su vermek istemesi ve yanlışlıkla boğazına suyun kaçması gibi.

Bu türden olan hatalar, bedeni cezaları düşürürler, fakat mali cezaları düşürmezler. Hata ile birini öldürene kısas uygulanmaz. Fakat bundan diyet ödeme yükümlülüğü düşmez.

b. Kasıttaki hata: Burada kişi, yapmakta olduğu işde değil, maksadında yanlışlık yapar. Mesela, bir insanı av hayvanı sanarak onu öldürmek buna misaldir. Bu türden olan hatalar da bedeni cezaları düşürürler. Fakat malî sorumlulukları ortadan kaldırmazlar. Misalde zikredilen katile kısas uygulanmaz, fakat diyet gerekir.

c. Takdir ve tahminde hata: Burada kişi, yaptığı tahminde hata eder. Bu da çeşitli tahminler olabilir. Mesela bir doktor, hastalığı teşhis ettiğini tahmin eder, ona göre ilaç verir, sonra hastalığın başka bir hastalık olduğu ve ilacın yanlış olarak verildiği, bu yüzden hastanın öldüğü anlaşılırsa, burada bir takdir etme hatası vardır. Keza bir doktor, hastanın belli bir organının kangran olduğu kanaatine varır, onu keser, daha sonra organın kangran olmadığı ortaya çıkarsa, burada da bir tahmin hatası vardır.

Bu gibi hatalardan kişi sorumlu değildir. Hatası onu mazur kılar. Kibleyi yanlış tahmin etme de böyledir.

3. Şaka:

Bundan maksad, kast etmediği bir sözü veya hükmü şaka yoluyla söylemesidir. Şaka yapan kendi iradesiyle konuşur. Konuştuğunun hangi manayı ifade ettiğini bilir. Fakat o, konuşmasının gerektirdiği hükümleri kast etmemektedir.

Hükmü:

Şaka, ne hak ehliyetini, ne de fiil ehliyetini ortadan kaldırır. Fakat bazı hükümlerin geçersiz olmasına sebep olur. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

A. Haberler: Şaka yoluyla zikredilen haberler batıldır. İtibar edilmez. Çünkü doğru olan haberlere itibar edilir. Haberin şaka yoluyla aktarılması ise, onun yalan olduğunu ortaya koyar ve kabul edilmez.

Mesela bir insan, şaka yoluyla alış-veriş yapmış olduğunu, evlendiğini veya hanımını boşamış olduğunu haber verip de itirafta bulursa, bunun itirafı kabul edilmez. Hatta şaka yapanın, sonradan ciddiye çevirmesi bile reddedilir. Çünkü yalan bir şeyi kabul etmek geçersizdir.

B. İnançla ilgili şakalar: İnanç ciddi bir meseledir. Bunda şaka, gevşeme ve alay etme caiz değildir. Bu itibarla inançla ilgili olan şakaya itibar edilir ve sonuçlarını doğurur. Mesela, bir insan şakadan kâfir olduğunu söylerse, kâfir olur, ona tevbe etmediği sürece mürtedin hükmü uygulanır. Çünkü itikadi şeylerle şaka yapmak, onları alaya almak olur, dinle alay etme ise kişiyi küfre götürür. Nitekim yüce Mevla şöyle buyurmuştur:

"Onlara niçin alay ettiklerini sorsan, yemin olsun ki: "Biz lafa dalmıştık eğleniyorduk" derler. Onlara de ki: "Allah ile, ayetleri ve Peygamberi ile mi alay ediyorsunuz?" Artık özür beyan etmeyin. Çünkü sizler iman ettikten sonra kâfir oldunuz. .."^[374]

C. Şaka ile bir kısım akidleri yapma:

Şaka yapma bakımından akidler iki kısma ayrılmaktadır:

a. Şaka ile yapılsa da geçerli olan ve hükümlerini doğuran akidler. Bunlar da evlenme, boşanma, ve tam boşanmayan hanıma dönmeyi söylemedir. Çünkü bu hususta Rasulullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Üç şey vardır ki, onların ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar da: Evlenmek, boşanmak ve hanımını tekrar geri almaktır." [375] Burada şuna dikkat etmek gerekir. Bu akidleri daha önce yaptığını şaka ile itiraf etse geçersizdir. Çünkü yalandır. Fakat bunları fiilen şaka ile yaparsa geçerlidir.

b. Şaka ile yapıldıklarından dolayı batıl sayılan akidler. Yukarıda zikredilen akidler dışındaki bütün akidler, şaka ile yapılırsa hükümsüzdür. Mesela, kişinin şakadan bir şeyi sattığını veya kiraladığını yahut aldığını söylese, bu sözüne itibar edilmez. Akidler doğmamıştır.

4. Sarhoşluk:

Bundan maksad, Hanefilere göre kişinin alkol veya her hangi bir uyuşturucu olarak ayıklığında ne söylediğini hatırlamayacak derecede ve kadını erkekten ayıramayacak kadar sarhoş olması, cumhur ulemaya göre ise, konuştuklarının çoğu abuk sabuk olacak seviyede sarhoş olması ve aklını gidermesidir. Bundan daha az sarhoş olan uyanık sayılır.

Aslında sarhoşluk, kişinin aklını çalışmaz hale getirir. Onun temyiz gücünü giderir. Bu itibarla sarhoşu, temyiz gücünü kaybeden çocuk, deli ve benzeri kişilere kıyaslayıp onların hükmüne tabi tutmak gerekir. Fakat fıkıh alimleri, sarhoşa her zaman bu hükümleri uygulamamışlar, sadece mubah yolla sarhoş olana uygulamışlardır. Bu nedenle sarhoşu iki kısma ayırmak gerekmektedir: Mübah yolla sarhoş olmak, haram yolla sarhoş olmak.

A. Mübah Yolla Sarhoş Olmak:

Kişi, uyuşturucuyu, çaresiz kaldığı veya içmeye cebredildiği yahut ne olduğunu bilmediği ya da ilaç olduğu için içtiği zaman mubah yolla sarhoş olmuş sayılır. Mesela, bir insanın boğazına bir şey tıkanır da onu gidermek için içkiden başka bir şey bulamazsa ve onu içerek sarhoş olursa, işte bu kişi çaresizdir. Eğer içki içmeye zorlanır, içmediği takdirde öldürülme tehdidi ile karşı karşıya kalırsa ve içkiyi içip sarhoş olursa, bu kişi cebredilmiştir. Yahut, üzüm suyunun içkiye dönüştüğünü bilmeden onu şıra zannederek içerse ve sarhoş olursa, bu kişi bilmeyerek içendir.

Şayet, hasta kendisine verilen şurubu içer ve ondan dolayı sarhoş olursa, işte bu da ilaç sanandır.

Bu yolla sarhoş olanın hükmü, bayılanın baygınlık halindeki hükmü gibidir.

a. Allah'ın hakları: Sarhoşluk anında, Allah Tealanın haklarını ifa etmekle yükümlü değildir. Ancak ayıldıktan sonra bunları kaza eder.

b. Sözlü tasarrufları geçersizdir. Böyle bir sarhoşun alış veriş, kira akdi yapması, evlenmesi ve hanımını boşaması, hükümsüzdür.

c. İşle yapılan tasarrufları, iki kategoride sınırlandırılmıştır:

1) Yaptığı suçlardan bedenen sorumlu değildir. Zira sorumlu olmanın temelini akıllı olmak teşkil eder. Böyle bir sarhoşun akli başında değildir. Mübah yolla sarhoş olduğundan yaptığının cezasını görmesi de söz konusu değildir.

2) Yaptığı suç ve cinayetlerden mali yönden sorumludur. Birinin malım telef ederse, onu ödemek mecburiyetindedir. Zira mallar ve canlar himaye altına alınmışlardır. Bunların dokunulmazlığı hiç bir mazeretle kaldırılamaz. Cana kıymasıyla diyetini, malı telefle de bedelini ödeme yükümlülüğü asla düşmez.

B. Haram yolla sarhoş olmak:

Birinci şıkta zikredilen sebeplerin dışındaki her hangi bir sebeple kişi sarhoş olursa, haram yolla sarhoş olmuş sayılır.

Fıkıh alimleri, haram yolla sarhoş olanın hükmü hakkında aşağıda zikredilecek şekilde ihtilaf etmişlerdir:

A. Sözlü Tasassurrufları:

1) Hanefi, Şafii ve Maliki mezheplerinin oluşturduğu cumhur ulemaya göre, bazı meseleler hariç, sarhoşun sözlü tasarrufları geçerlidir ve seri sonuçlarını tam olarak doğururlar. Mesela, bu halde iken hanımını boşarsa, hanımı boş olur. Zira burada kişi aklının gitmesine, kendisi, hem de haram yolla, sebep olmuş ve günaha girmiştir.

Artık bu, cezasının hafifletilmesine layık biri değildir. Bu nedenle onu te'dip etmek için aklının başında olduğu farzedilir ve sorumlu olduğuna karar verilir. Bu mesele, miras bırakanını öldürenin mirastan mahrum edilmesinde, miras bırakanı diri farzedip terekenin intikaline engel olmaya benzemektedir. Nasıl ki, miras meselesinde ölü kişi diri sayılır, konumuzda da akli giden sarhoş akıllı sayılır. Tâ ki, te'dip edilmiş olsun.

- Hanefilerin istisna ettikleri sözlü tasarruflar: Sarhoşun dinden döndüğünü söylemesi, bir de söyledikten sonra dönebileceği itiraflarıdır. Zira dinden dönmek, inancı değiştirmektir. Bu da kasdın bulunmasını veya uyanık halde konuşma gibi açık bir alametin bulunmasını gerektirir. Sarhoşta ne kasıt vardır, ne de onu gösteren alamet. Bu nedenle dinden döndüğünü ifade edenin sözlerine itibar edilmez ve ona müslüman muamelesi yapılır.

- Dönmesi muhtemel olan itiraflarının kabul edilmemesine gelince, çünkü sarhoş istikrarsız biridir. Bazen bir şey söyler sonra da onun tersini iddia eder. İşte bu sebepten dolayı sarhoş olan kişi, zina ettiğini söylese bu sözü geçersizdir. Çünkü zina etme itirafı, kendisinden dönülebiyecek bir itiraftır.

- Malikilerin istisna ettikleri sözlü tasarruflar: Bunlar, haram yolla sarhoş olanın bütün itirafları ve boşama dışındaki akidleridir. Çünkü, akidlerde temyiz gücüne sahip olmak şarttır. Sarhoşun böyle bir gücü yoktur. İtiraflarına gelince, eğer malla ilgili itiraflarda bulunursa, buna itibar edilmez. Çünkü sarhoş hacir altında (kısıtlı olma) durumundadır. Kısıtlının kendisine zarar veren tasarrufları batıldır.

Şayet itirafları malla ilgili değilse de, recmedilen Maiz el-Eslemî'nin hadisesi, bu türden olan itirafların da geçersiz olduklarını

göstermektedir.

2) Zahiri mezhebi, Şii, Caferi mezhebi, İmam Ahmed'in bir görüşü ve Hanefiler den Tahavî'nin görüşüne göre ise, haram yolla sarhoş olanın bütün sözlü tasarrufları hükümsüzdür, İtibar edilmez. Sarhoşun hanımını boşaması da, alış-verişi de, zina ettiğini itirafı da batıldır. Hiç bir sonuç meydana getirmezler. Çünkü bir ayette de ifade edildiği gibi, sarhoş ne söylediğini bilmez. Ne söylediğini bilmeyeni, söylediğinden sorumlu tutmak mümkün değildir. Sarhoş, aklının gitmesi bakımından deliye benzer ve şeri hükümlere muhatap olmaz. Ayrıca yükümlü olmanın temel dayanağı olan "anlamak" ve tasarrufun sahihliğinin şartı olan "kasıt", sarhoşta yoktur.

Kanaatimizce, cumhurun görüşü daha isabetlidir. Çünkü bu insan kendi iradesiyle sarhoş olmuş ve neticelerini baştan kabullenmiştir. Artık bunu korumaya gerek yoktur.

B. İşle Yaptığı Tasarrufları:

1) Sarhoşun, mali yükümlülüklerinden sorumlu olacağı alimler arasında ittifak konusudur. Sarhoş, telef ettiği malları ödemek zorundadır.

2) Bedeni cezalara gelince, kahir çoğunluğa göre, bunlardan da sorumludur. Haram yolla sarhoş olan kişi, birini öldürürse, o da öldürülür. Zina ederse, zina etme cezası uygulanır.

Zahiriye mezhebine göre ise, haram yolla sarhoş olan, bedeni cezalardan sorumlu değildir. Buna yalnız içki içme cezası uygulanır.

Burada da cumhurun görüşünün isabetli olduğu muhakkaktır. Sebep ise, yukarıda zikredilen sebeptir.

5. Sefihlik (Savurganlık, Beyinsizlik)

Bundan maksad, kişinin akli olmasına rağmen, malını şeri şerifin ve aklın uygun görmediği yerlere harcamasıdır.

Görüldüğü gibi sefih, akli olan bindir. Fakat rüşde ermemiştir. Sefih, akıllı ve ergenlik çağına eren bir kişi olması hasebiyle, hem hak hem de fiil ehliyetine sahiptir. Ancak malını aklın icabettirdiği yerlere harcamadığından fiili ehliyetinde, arıza bulunan biri sayılmıştır. Bu itibarla sefih, aslında bütün hükümleri yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak sefihlik arızası, bazı hükümleri etkilemektedir. Bu etki kendisini iki surette göstermektedir:

a. Küçük çocuğun sefih olarak ergenlik çağına ulaşmasında.

b. Akıllı ve baliğ olan sefihin, hacir altına alınmasında. (Kısıtlı yapılmasına).

A. Ergenlik Çağına Sefih olarak Erenin Durumu:

a. Böyle bir insan, malının kendisine teslim edilmesi dışında bütün haklara sahip ve her yükümlülükle mükelleftir. Mali olmayan akidleri, geçerlidir. İşlediği suçların hepi sinden eksiksiz sorumludur. İbadetlerin tümünü yapmaya mecburdur v.s.

b. Sefihe, mallarını teslim etmenin caiz olmadığı hususunda, Zahiriye dışında bürün mezhepler ittifak etmişlerdir. Çünkü bu hususta Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın, yaşayış sebebi kaldığı inallarımızı akli zayıf (sefih) olanlara vermeyin. Fakat onlara mallarından yedin ve giydirin. Ve onlara güzel söz söyleyin." [\[377\]](#)

Çocuk ergenlik çağına erince bakılır, eğer raşid ise ona mallan verilir. Çünkü bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer rüşde erdiklerini açıkça görürseniz, mallarını kendilerine verin..."* [\[378\]](#)

c. Rüşd Nedir Ve Nasıl Bilinir:

1) Zahiriye mezhebine göre raşid, akıllı olarak ergenlik çağına erendir. Sefih ise, akli olmayandır. Bu nedenle cumhurun sefih saydığı bunlara göre sefih değildir ve mallan kendisine teslim edilir.

2) Şii Caferilere göre rüşd, akıllı olmak, baliğ olmak, malını güzelce idare etmek ve dinde adil olmaktır. Ancak dinde adil olma şartı ittifakla kabul edilen bir şart değildir.

3) Cumhur ulemaya göre rüşd, akıllı olmak, baliğ olmak ve malını muhafaza edecek yetenekte olmaktır.

Cumhur ulema, rüşdün gerçekten bulunmasını şart koşmuşlar, Ebu Hanife ise, yirmi beş yaşma kadar rüşdün gerçekten bulunması gerektiğini, bu yaşa ulaştıktan sonra ise, artık rüşdün gerçekten varlığının şart olmadığını, var olduğu kanaatiyle hareket edileceğini söylemiştir.

Cumhurlar ulemaya göre kişi, seksen yaşma da ulaşsa, gerçekten raşid olmadıkça malı ona teslim edilmez. Zira sefih, malları açısından delilere benzer. Delilere, belli bir yaşa ulaştıklarında kendilerine malları verilmediği gibi sefihlere de verilemez.

Ebu Hanife ve Züfer'e göre ise, sefihe malları, yirmi beş yaşına kadar verilmaz. Bu yaşa ulaştıktan sonra, artık malları kendisine teslim edilir.

Çünkü bu yaşa ulaşıncaya kadar tecrübe kazanmış olur. Ayrıca bu yaşa ulaştıktan sonra, mallarını kendisine vermeyerek onu te'dip etme, faydasızdır. Çünkü büyümüştür. Mallarını kendisine vermemeyi bir cezalandırma kabul etme de caiz değildir. Çünkü cezalar şüphe ile düşerler.

Ayette rüşdün şart koşulmasına gelince, yirmi beş yaşına ulaşanda rüşdün bulunduğu kanaatine varılır ve şart tahakkuk etmiş olur.

Âyetin zahiri, cumhurun daha isabetli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle cumhurun görüşü tercihe şayandır.

B. Sefihin Hacir Altına Alınması (Kısıtlı Olması)

Fıkıh alimleri, sefihin hacir altına alınıp alınmaması hakkında ihtilaf etmişlerdir. İster sefihlik küçüklükten devam eden köklü bir sefihlik olsun, isterse kişi ergenlik çağına erdiğinde raşid olmasına rağmen daha sonra meydana gelen bir sefihlik olsun kısıtlı olma yönünden hükümleri aynıdır.

a. Cumhur Ulemaya Göre:

Safii, Maliki, Hanbeli, Caferi mezheplerinin ve Hanefi mezhebinden Ebu Yusuf ve Muhammed'in oluşturdukları cumhur ulemaya göre, aslından veya sonradan sefih olan kişi, hacir altına alınır ve malt tasarrufları açısından temyiz gücüne sahip olan küçük çocuk gibi olur. Bağışı kabul etme gibi menfaatına olan tasarrufları geçerlidir. Keza bozulma ihtimali olmayan evlenme ve boşanma gibi akidleri geçerlidir. Fakat bozulma ihtimali olan ve sadece kendisine zarar veren bağışta bulunma gibi akidleri hükümsüzdür. Kendisinin zarar ve menfaatına olabilecek alış verişi, kira akdi gibi tasarrufları ise, velisinin iznine bağlıdır.

Cumhur ulema sefihin hacir altına alınacağına dair şu delilleri zikretmişlerdir:

1) Şu âyet-i kerime, sefihin velisi bulunduğunu ifade etmektedir. Veli ise, hacir altına alınmasından sonra tesbit edilir.

"Eğer borçlu sefih veya zayıf yahutta yazdırmaya gücü yetmeyen biri ise, onun yerine velisi doğru olarak yazdırın..."

2) Hz. Ali, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde ondan, Cafer-i Tayyar'ın oğlu Abdullah'ı hacir altına almasını istedi. Fakat Osman, Abdullah'ın ticarete maharetli olan Zübeyr b. el-Avvam'la ortaklık yaptığından onu raşid gördü. Hacir altına almadı ve şöyle dedi: "Ortağı Zübeyr olan bir insanı ben nasıl hacir altına alabilirim."

Şayet sefih hacir altına alma caiz olmasaydı, Hz. Ali, Osman'dan bunu talep etmezdi.

3) Sefih, mallarında iyi davranamaz, bu nedenle mallarını himaye edecek bir velinin, hacirden sonra, tayin edilmesi bizzat kendi menfaatına olur.

4) Sefih, mallarını saçıp savurmakla muhtaç olur ve topluma bir yük haline alır. Toplumun menfaati de sefihin hacir altına alınmasını gerektirmektedir. Çünkü topluma zarar veren herkesin tasarrufları kısıtlanır ve hacir altına alınır. Mesela, bilgisiz doktor, çılgın müftü hacir altına alınırlar. Sefihin durumu da bunu icap ettirir.

b) Ebu Hanife Ve Züfer'e Göre İse:

Her ne kadar sefih olarak ergenlik çağına erene, yirmi beş yaşına kadar malları teslim edilmese de sefih, hacir altına alınamaz. Onun bütün malî tasarrufları geçerlidir. Veleki bağışta bulunması gibi zararına olan bir tasarruf olsun. Ebu Hanife görüşüne delil olarak özetle şunları zikretmiştir.

1) Enes b. Malik (r.a) diyor ki: "Resulullah (s.a)'ın döneminde bir kişi alış verişi yapıyordu. Akidlerinde zayıf olan biriydi. Ailesi bunu Resulullah'a getirdi ve "Ey Allah'ın Rasulü! Sen bunu hacir altına al, çünkü bu, alış verişi yapıyor. Akidlerinde zayıf biridir" dediler. Resulullah (s.a) ona, alış verişi yapmasını yasakladı. Fakat o kişi "Ey Allah'ın Rasulü! Ben alış verişi yapmadan duramam" dedi. Resulullah da

"Eğer alış verişi bırakmıyorsan şöyle de: işte şu şu kadardır. Fakat aldatma yok." ^[379] Bundan sonra o adam alış-veriş yaptığında "aldatma yok" ^[380] derdi.

Abdullah b. Ömer de diyor ki: Bir kişi Resulullah (s.a)'a, alış verişte aldandığını anlattı. Resulullah ona:

"Alış verişi yaptığında de ki: "Aldatma yok" buyurdu." ^[381]

Şayet sefihin mutlaka hacir altına alınması gerekseydi, Resulullah (s.a) bu adamı hacir altına alır ve bir daha alış verişi yapamamasını emrederdi. Halbuki, adamın ısrarından sonra Resulullah (s.a), ona alış verişi yapma izni vermiştir.

2) Sefih, şer'i yükümlülüklerle mükellef olduğundan, yaptığı akidleri yerine getirmek zorundadır. Eğer hacir altına alınırsa sözleşmelerini ifa edemez, böylece bu husustaki naslara muhalefet etmiş olur.

3) Sefih, bütün şer'i hükümlerle mükellef olduğundan, onun aklı tamdır, eksik değildir. Aklın tamlığı ise, fiil ehliyetinin tamlığını gerektirir. Bu da hacir altına alınmamasını icap ettirir.

4) Sefih hacir altına almak, ne kendisi için ne de toplum için faydalıdır. Kendisi için faydalı olmadığı, hürriyetinin kısıtlanmasında sözünün, hatta insanlığının itibar edilmemesinde görülür. Onun bütün mallarını heder etmesi, hürriyet ve insanlığına kısıtlama getirilmesinden daha iyidir. Toplum için faydalı olmadığı ise, şurada hissedilir, milli servetin heder edilmesinden ise, sefihin elinden çıkıp daha güzel kullanılması toplum için daha hayırlıdır. Ebu Hanife'nin delilleri daha akla yatkınsa da, cumhurun dayandığı âyet, hacirin gerektiğini ifade etmektedir. Resulullah (s.a)'ın hacir altına almadığı adama gelince, ihtimal ki bu sahebe teknik anlamda sefih olmadığındandır.

Bundan dolayı sefihlerin hacir altına alınması görüşü daha evladr.

6. İkraha (Zorlama, Cebretme)

Daha önce beyan edildiği gibi fiil ehliyetini anzalayan sebeplerden biri de ikrahdır. Semavi olmayan ve kullar tarafından meydana getirilen bir arızadır. Ancak bu arızaya bizzat yükümlü değil, onun dışında biri sebep olur.

Azimet ve ruhsat bölümünde ikrahdan uzunca bahsedilmiştir. Orada ikrahın tarifi, şartları, türleri ve hükümleri beyan edilmiştir. Burada ise muhatabın fiil ehliyetine etki etmesi yönünden ikrahın sözlü tasarruflara ve yapılan işlere ait olan hükümlerini kısaca özetlemeye çalışacağız.

A. İkraha'nın Sözlü Tasarruflara Tesiri:

a. Hanefiler dışındaki cumhur ulemaya göre, bir insana zorla söylenen sözün hiç bir hükmü yoktur. İster söz evlenme, boşanma gibi bozulmaları mümkün olmayan akitleri meydana getiren bir söz olsun, isterse alış verişi gibi bozulabilen bir akdi meydana getirmiş olsun fark yoktur. Binaenaleyh, zorla hanımını boşayanın, hanımı boş olmaz. Cebren bir şeyi satanın satışı sahih olmaz v.s. Cumhur ulema, görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

- Allahu Teala, cebredilen insanın kâfir olduğunu söylemesiyle kâfir olmayacağını beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder, kalbini inkâra açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azap da vardır.

Ancak kalbi imanla mutmain olduğu halde, inkâra zorlanan hariçtir." [382] Elbetteki alış veriş, Allah'ı inkârdan daha ağır bir şey değildir ki, akidlerin tümünde ikrah etkili olmasın. Binaenaleyh, bütün sözlü tasarruflar ikrahın etkisiyle hükümsüzdür.

- Rasulullah (s.a), bir hadis-i şerifinde:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetinden hatanın, unutmamanın ve onlara zorla yaptırılan günahını kaldırmıştır" [383] buyurmaktadır. Bu da cebredilenin zorla söylenen sözlerinden sorumlu olmayacağını ifade etmektedir.

- Hz. Ali ve diğer bir çok sahabe, zorla boşamanın geçerli olmayacağını söylemişlerdir.

b. Hanefilere göre ise, zorla söylenen sözlerin hepsi aynı değildir. Bazılarında zorlamanın hiç bir etkisi olmaz sözü geçerlidir. Diğer bir kısım sözlerinde etkili olur ve sözü batıldır.

- Zorlama ile yaptırılan itiraflar hükümsüzdür. Çünkü kasıtsız olarak söylendiğinden, yalan hükmündedir. Yalan itiraflar reddedilir.

- Zorlama ile yaptırılan, kendilerinden cayma mümkün olmayan ve şaka ile de sahih olan evlenme, boşanma gibi akidler geçerlidir. Bunlara zorlamanın hiç bir etkisi yoktur. Çünkü bu türden akidlerin meydana gelmeleri için kasıtlı olmaya ihtiyaç yoktur. Nitekim, şaka ile de yapılsar geçerlidirler.

- Zorlama ile yaptırılan, kendilerinden caymak mümkün olan ve şaka ile sahih olmayan akidler ise, fasittir. Alış veriş, kira sözleşmesi gibi. Bu akidler, zorla yaptırılırsa, batıl değil fasittirler. İkrahdan sonra düzeltilmeleri mümkündür. Bunlar tamamen hükümsüz değildir.

Çünkü zorlama rızayı ortadan kaldırırsa da, kişinin iradesini tamamen yok etmemiştir. Zira zorlanan kişi, cezalara katlanarak bunları yapmayabilir. Tarafların rızası ise, akdin geçerli olmasının değil, sıhhatinin şartıdır. Burada rıza olmadığından akid sahih değil fasittir. Fakal tamamen batıl değildir. Hanefilere göre fasitlik batıl olmadan farklıdır. Fasidi düzeltme mümkündür. Batılı değil.

Cumhurun görüşü daha isabetli görülmektedir. Zorlananın hiç bir sözü hüküm doğurmaz. Hanefilerin, zorlanana şaka edene benzetmeleri kıyas maal fariktir. Zira zorlamada cebir vardır. Şakada böyle birşey yoktur. Kişi kendi yaptığının cezasını çeker.

B. İkrahin İşle Yapılan Tasarruflara Tesiri:

a. Eksik ikrah ile zorlanan kimse, yaptığı amellerinden bizzat kendisi sorumludur. Mesela, hafif dövülmekle tehdit edilen kişi içki içerse, ona ceza uygulanır. Çünkü zorlama eksik bir zorlamadır.

b. Tam ikrahla (öldürülme veya azalarından birini koparma tehdidi gibi) zorlananın yapacağı işler üç kısıma ayrılır:

Yapılması vacip olan işler. Bunları yapmazsa günahkâr olur. İçki içmeye, domuz eti yemeye zorlanan bunlara örnektir. Bunları yapmalı ve canını kurtarmalıdır.

Yapılmasına ruhsat verilen fiiller. Bunları yapmazsa, sevap kazanır. Yaparsa günahkâr olmaz. Kalbi imanla dolu olduğu halde öldürülme tehdidi altında kâfir olduğunu söylemek buna misaldir. Diritirse, şehid olur. Söylerse günahkâr olmaz.

Yapılmasına asla ruhsat verilmeyen fiiller. Masum bir insanı öldürmek, zina etmek, Hanefilere göre babayı dövmek bu fiillere örnektir.

İçtihad Etme Meselesi:

Tarifi: İçtihadın lügat manası, her hangi bir şeyi yaparken, bütün gayreti sarfetmek ve elden gelen çabayı harcamaktır.

Fıkıh usulündeki ıstılahı manası ise, müctehid alimlerin hüküm çıkarma yoluyla şer'i hükümleri bilmeyi talep etmesidir.

Tarıftan de anlaşıldığı gibi içtihad yapmak için, şu temel esasların bulunması gerekmektedir:

a. Müctehidin, daha fazlasından aciz kalacağı derecede bütün çabasını harcaması gerekir.

b. Çabasını harcayanın müctehid olması gerekir. Müctehid olmayanın bu yolda harcadığı çabalara itibar edilmez.

c. Çaba, şer'i hükümleri öğrenme ve tanıma, maksadıyla harcanmalı, başka bir maksatla harcanmamalıdır. Bu nedenle, kelimelerin lügat manalarını veya gramerdeki yerlerini, yahut belagattaki edebi değerlerini öğrenmek için harcanan çabalar, fıkıh usulünde içtihad sayılmaz.

d. Şer'i hükümleri öğrenmeye çalışma, fıkıh usulündeki hüküm çıkarma yollarıyla olmalı, konuları ezberlemekle veya müftülerden sorup öğrenmekle, yahut kitaplardan okumakla olmamalıdır. [384]

Müctehidin Şartları

Bir alimin müctehid olabilmesi için, aşağıda zikredilen şartlara sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde müctehid olamaz. Bu şartlar şunlardır:

1) Arapçayı Bilmek:

Bir kişinin müctehid olabilmesi için Arapçayı, Arapların konuşmalarında ifade şekillerini, edebi metinlerini, belagat ve fesahatlarını, kelimeler arasındaki nüansları iyi bilmesi gerekir. Bu da Arap dilinin gramerini, belagatını, edebiyatını okumayı veya halis Arap olmasından tabiatıyla bunları bilmeyi gerekli kılmaktadır. Zira şeriatın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve onu açıklayan sünnet-i seniyye, Arap dilinin en belîğ ve fasih üsluplarıyla gelmişlerdir. Yeteri kadar Arapça bilmeyenin, içtihad gibi zor bir fiili başaramayacağı muhakkaktır. Günümüzde Arapça öğrenme zorluğuna katlanamayan ve tercüme eserlerden beslenen hayali müctehidlerin abuk sabuk konuşmaları, yerine göre Resulullah (s.a)'ı yargılamaya kalkışmaları ve Allah'ın Kitabını aciz akıllarına uydurmaya çalışmaları, Arapçayı bilmenin zorunlu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Müctehidin, Arapçanın bütün kelimelerinin manasını, çeşitli kabilelerin şive farklılıklarını ve üsluplarını bilmesi şart değildir. Fakat ne kadar çok

bilirse, o kadar güçlü müctehid olacağı muhakkaktır.

İmam Gazali, müctehidin Arapçayı ne kadar bilmesi gerektiği hususunda şunları söylemektedir: "Müctehidin bilme mecburiyetinde olduğu Arapça seviyesi, Arapların konuşmalarını anlaması, cümle ve kelimeleri kullanma üsluplarını bilmesidir. Bu kadar bilmesi lazımdır ki, Arapça bir metin ve sözün, açık ifadeler mi yoksa kapalı bir kelam mı, hakiki manada kullanılan mı yoksa mecazi anlamda isti'mal edilen mi, genel bir ifade mi yoksa özel bir hüküm mü, muhkem mi yoksa müteşabih mi, kayıtsız şartsız mutlak mı yoksa kayıt ve şartlara bağlı mı olduğunu idrak edebilsin. Metnin içeriğini ve genel anlamını kavrayabilsin, yanlışlığını ve mefhumunu anlayabilsin."

Müctehidin, bu seviyede Arapça bilme mecburiyetinde olması, yaptığı içtihadın, müctehid olmayan müslümanları bağlamasının tabii bir sonucudur. Okuduğu her Arapça kitabı anlayamayan, zor metinler altından kalkamayan bir insanın içtihadına ne kadar güvenilir. Kaldı ki elifi, ba'yı bilmeyenlerin içtihadları hepten mürekkep bir cehalettir. Herkes haddini bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Aksi takdirde hem kendisi sapar, hem de insanları saptırır.

2. Kur'ân'ı Bilmek:

İçtihad eden zatın, Kur'anın tümünü genel olarak, hüküm ayetlerini ise, detaylı olarak bilmesi, nasihini ve mensuhunu öğrenmiş olması, ahkâmla ilgili olan ayetlerin iniş sebeplerini bilmesi şarttır. Zira Kur'an, İslâm hukukunun temel kaynağıdır. Diğer bütün delillerin menbaıdır. Her ne kadar müctehidin hafız olması, şart değilse de, meselelerle ilgili ayetlerin yerlerini bilmesi gerekmektedir.

Kur'an'ın ahkâmla ilgili ayetlerini özel bir eser şeklinde yazan bir çok alim çıkmıştır. Bunlara başvurularak ahkâm ayetlerinin kahir çoğunluğunu öğrenmek mümkündür. Bu sahada yazılan kitaplardan bazıları şunlardır:

- Cessas'm "Ahkâmu'l-Kur'an" İsimli eseri.

- İbni Arabi'nin "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı kitabı.

Nasih ve mensuhla ilgili olarak yazılan kitapların en önemlilerinden biri de Nehhâs'ın yazdığı eserdir.

3. Sünneti Bilmek:

Müctehid olacak alimin, sünneti bilmesi gerekmektedir. Çünkü, Kur'an'dan sonra İslâm hukukunun ikinci kaynağı ve Kur'an'ı açıklayan şerhi sünneti seniyyedir. Kur'ân'ı, en doğru ve güzel açıklayan Resulullah (s.a)'dır. Zira bu ona yüklenen bir vazifedir.

"... Sana da Kur'ân'ı gönderdik ki, insanlara kendilerine gönderileni açıklayasın ve onlar da düşünsünler." ^[385]

Resulullah (s.a)'ın fiilleri, sözleri ve tasvibinden ibaret olan sünnete aşına olmayanın veya onu hesaba katmayanın, değil ki müctehid olması, alim sayılması dahi yanlıştır. Çünkü Kur'an'ın açıklanmasından mahrumdur.

Müctehidin bilmesi şart olan sünnetin miktarı, Resulullah (s.a)'ın yapmakla yükümlü olduğumuz hükümlerle ilgili olan sözlerini, fiillerini ve tasviplerini okuyup anlayarak idrak etmek, nasih ve mensuhlarını, amm ve haslarını, mutlak ve mukayyedlerini, rivayet yollarını, raviler zincirini, ravilerin hallerini, hadislerin sahih veya zayıf olduklarını, mütevatir veya ahad oluşlarını, içerdikleri manaları, hangi münasebetle söylendiklerini bilmektir.

Müctehidin, sünnetin tümünde bulunan bu hususları bilmesi, şart değil, ahkâmla ilgili olan hadislerin bu özelliklerini bilmesi şarttır. Yine bu hadisleri ezberlemesi de şart değildir. Elinde sahih hadis kitaplarının bulunması ve müctehidin ahkâmla ilgili olan hadislerin bu kitaplardaki yerlerini bilmesi, hadis alimlerinin hadis kriteri olarak yazdıkları kitaplara sahip olması ve onları okuyup anlaması yeterlidir. Zira bütün hadisleri yukarıda zikredilen şekilde bilmek, hemen hemen bir beşerin takati üstünde olan bir özelliktir. Buna ulaşmak nerede ise imkânsızdır.

4. İcma Bulunan Konulan Bilmek:

Müctehidin, icma yapılan konuları bilmesi gerektiği ittifak konusudur. İcmanın kesin olarak yapıldığı mevzular, şunlardır: Farzlar, mirasla ilgili temel hükümler, Kur'ân ve sünnetin beyan ettikleri ve üzerlerinde icma edilen haramlar ve sahabeler döneminden itibaren müctehid imamların asrına kadar yapılan diğer icma meseleleridir. Müctehidin bu konuların hepsini ezbere bilmesi şart değildir. Fakat ele aldığı her mesele hakkındaki icmaı bilmek zorundadır.

Diğer yandan müctehidin fıkıh ekollerinin ihtilaf ettikleri temel esasların neler olduğunu bilmesi de gerekmektedir. Medineli fakihlerin, Irak fakihlerinden farklı metodları olduğunu bilmeli, selim aklı ve dengeli takdiriyle, bu ekollerini birbiriyle karşılaştırmalı, hangisinin Kur'an ve sünnete daha yakın olduğunu idrak etmelidir. Böylece kendi görüşüne muhalif olanların kanaatlerini öğrenir, hem kendisini yanlış yapmadan uzaklaştırır, hem de görüşünün sağlamlığını ölçer ve kendisine güveni artar.

İmam Ebu Hanife, insanların ihtilaflarını en iyi bileni, insanların en alimi sayardı. Zira çeşitli görüşlerin çarpışmasıyla hak nuru parlar ve ortaya çıkar.

İmam Malik, Ebu Hanife'nin talebeleriyle karşılaşınca incelediği konular hakkında Ebu Hanife'nin görüşlerini sorardı.

İmam Şafii, fıkıh alimlerinin ihtilaflarını inceleyip o konularda derinleşince, fıkıh usulü ilmini ortaya çıkarmış ve fıkıhın ölçüsünü icad etmiştir.

Vakıa, insanın sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelen fakihlerin sözlerini incelemesi ve onları birbiriyle karşılaştırması, kişide yorum yapma, takdir etme ve derinliklere inme melekesini geliştirir ve onu insaflı bir münekkid yapar.

Fakihlerin ve mezheplerin içtihadlarını karşılaştıran kitaplardan bazıları, Hanefi mezhebinde Kaşani'nin "Bedai es-Sanai" isimli eseri, Maliki mezhebinde İbnü Rüşd'ün "Bidayetü'l-Müctehid" isimli kitabı, Hanbeli mezhebinde İbni Kudame'nin "el-Muğni" isimli eseri, Şafii mezhebinde Nevevi'nin "el-Mezheb ve Şerhuhu" isimli eseri, Zahiriye mezhebinde de İbni Hazm'm "el-Muhatla" isimli kitabıdır.

5. Kıyas Yapmayı Bilmek:

Müçtehidin sahih kıyasın nasıl yapıldığını bilmesi gerekmektedir. Bu da müçtehidin, hükmün dayanağı olan nassı, hükmün illetini ve bu illetin belli olmayan hüküm için geçerli olup veya olmayacağını bilmesini gerektirmektedir. Ayrıca müçtehidin, kıyasla ilgili olan kural ve kriterleri, selef-i salihinin bu sahada takip ettikleri metodları bilmesi icap etmektedir.

İmam Şafii, "İçtihad, kıyası bilmektir" demekte, Esnevi de: "Müçtehidin kıyası ve şartlarını bilmesi lazımdır. Zira kıyas, içtihadın temelidir ve hükümlerin sayısız detaylarına ulaştıran bir yoldur..."^[386] demektedir.

6. Şeriatın Gayesini Bilmek:

Şer'i deliller izah edilirken, mesalih-i mürsele bölümünde İslâm şeriatının temel gayesinden bahsedilmiştir. Burada da, içtihad eden kişinin bilmesi açısından şer'i şerifin gayesinden bahsetmek gerekmektedir. Bununla ilgili olarak şunları özetle zikretmek mümkündür.

İslâm şeriatının temel gayesi, insanların huzur ve saadetlenini sağlamak, onları ilahi rahmet ve nimetlere ulaştırmaktır. Nitekim yüce Mevla şöyle buyurmuştur.

"Ey Muhammed! Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik"^[387]

"Ey iman edenler! Size, Rabbinizden bir öğüt gelmiştir. O, kalplerdeki hastalıklar için bir şifa, iman edenler için bir hidayet ve rahmettir."^[388]

İslâm nizamının hedeflediği bu yüce gaye, İslâm hukukunun insanların menfaat ve maslahatlarını gözönünde bulundurmasını gerekli kılmıştır. İster bu menfaatler, gerçekleşmeleri zaruri olan maslahatlar, ister bulunmalarına ihtiyaç hissedilen maslahatlar, isterse bulunmaları güzel olan maslahatlar olsunlar.

Yine bu gayeden dolayı İslâm hukukunun, çok zaruri olmadıkça her zaman kolaylıkları zorluklara tercih ettiğini, ancak yeryüzünden fesadı kaldırma mecburiyetinden dolayı cihad gibi zor bir yükümlülüğü farz kıldığını görürüz.

İslâm hukuku, insanları ilahi merhametten payidar etmek için şu üç yolu takip etmiştir.

- Ferdleri arındırmak.
- Adaleti sağlama
- Kişilerin gerçek menfaatlerini tahakkuk ettirmek.

A. Ferdleri Arındırmak:

İslâm, toplumun küçük birimi olan fertleri, gelişigüzel yetişmeye terk etmemiş, onların daha küçükken kendilerine ve çevrelerindeki insanlara zarar verecek huy ve adetlere esir olmalarını serbest bırakmamış, aksine onları, adeta kirlerden yıkarasına manevi hastalık ve mikroplardan arındırma yolunu izlemiştir. İslâm'ın farz kıldığı ibadetler bu hedefi gerçekleştirmek içindir. Mesela, kulun günde beş vakit Rabbinin huzurunda kemali tazimle durması ve O'nun gönderdiği nizamın maddeleri mahiyetinde olan Kur'an'ı okuyarak namaz kılması, onun kalbinden kendisi gibi aciz kullara kin beslemeyi giderir, onu hayasızlık ve kötülüklerden uzaklaştırır. Bakarsınki, insanlara karşı güler yüzlü, hoş görülü, muamelesinde kendisiyle kolayca anlaşılabilir biri olur.

"... Şüphesiz ki, namaz insanı fuhuş ve kötü şeylerden alıkoyar..."^[389]

Mü'minin bu halini idrak edemeyen akılsızlar ise, onun ahmak, hatta korkak olduğunu sanırlar. Kâfirlerin zulmünü önlemek için cihad edip can verdiğini unuttururlar.

Orucun, fakirlerin halini anlamayı, haccın organize olmayı, zekâtın zengin ve fakir arasındaki dayanışmayı sağlamayı öğrettikleri ve böylece ferdi, toplum için bir şer aracı değil, hayır vasıtası kıldıkları nasıl inkâr edilebilir?

B. Adaleti Sağlamak:

İslâm hukuku, adaletin sağlanmasına büyük bir önem vermiş, düşmana karşı dahi insaf ölçülerinin aşılmasını emretmiştir.

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olun. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin."

Adaletli olun çünkü o, Allah'tan korkmaya daha yakındır."^[390]

İslâm'da adalet çok yönlüdür. Yargılarda adalet, idarede adalet, şahitlikte adalet, ilişki ve muamelelerde adalet, kanun önünde adalet, sosyal dengeyi sağlamada adalet, hakkını alırken adalet, şahsi davranışlarında adalet v.s.

İslâm'da kişi, insanların kendisine nasıl davranmasını isterse, onun da onlara karşı öyle davranması esası vardır.

İslâm'da fakir zengin hukuk önünde fiilen eşittir. Onda tarafgirliklere, adam kayırmalara, iltimas geçmelere mahal yoktur. "Şayet Muhammed (s.a)'in kızı Fatime hırsızlık yapsaydı onun da kolunu keserdim"^[391] esasına dayanmaktadır.

Bu ilahi nizamda sınıf diye bir ayırım yoktur. "Haksız kuvvetli zayıftır, tâ kendisinden hak alınmaya kadar. Haklı zayıf güçlüdür, tâ hakkını alınmaya kadar" prensibini esas almıştır. İnsanlar arasında renk ve ırk farkı yoktur. Çünkü hepsinin atası Adem, anneleri de Havva'dır. Adem ise topraktan yaratılmıştır:

"... Hepiniz Ademdensiniz. Adem de topraktanır. Arabın Arap olmayana hiç bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak Allah'tan korkmadadır..."^[392]

Evet İslâm'da lord avam ayırımı, kast efsanesi, asker sivil farklılığı, zengin fakir sınıflandırması yoktur. Zira bu herkesin yaratıcısı ve terbiye edicisi yüce Allah'ın nizamıdır. İnsanların hepsi İnsan olmaları itibarıyla şereflili sayılmışlardır.

"Şüphesizki Biz, Adem oğlunu şereflili kıldık. Karada ve denizde taşıdık, temiz şeylerle rızıklandırdık, onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün"^[393]

kıldık." Allah nizamı olan İslâm, kimseye zulmetmemek için herkesin yaptığının karşılığını görmesini beyan etmiş, hiç bir kimseyi başkasının suçundan dolayı hesaba çekmemiştir. *"Kim zerre kadar iyilik yaparsa onun karşılığını görür. Kim de zerre kadar kötülük yaparsa o da onun karşılığını görür."* [\[394\]](#)

Allah Teala, haklan yükümlülükler nisbetinde belirleyerek adaleti hassas bir şekilde tesis etmiş ve kimseye hak etmediği yükü yüklememiş ve kimsenin de hakkını eksiltmemiştir. Mesela, kadınların yükümlülüklerini haklarına denk kılmış, kölelerin bölünebilen cezalarını hürlerin yarısına indirmiştir. Çünkü toplumda kölenin hakkı hürlerden daha kısıtlıdır. Şu âyet-i kerimeyi okuyup anlayan insafli insan, İslâm'ın adaleti tesise ne kadar ehemmiyet verdiğini çok iyi idrak edecektir.

"Şüphesizki Allah, adaletli davranmayı, iyilikte bulunmayı ve akrabalara yardım etmeyi emreder. Hayasızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar..." [\[395\]](#)

C. Kulların Menfaatini Gözetme:

İslâm'ın bütün hükümleri, muhatabı olan insanların hakiki menfaat ve maslahatlarını gerçekleştirmekte ve görünürde faydalı gibi olsa da, zararlı şeyleri bertaraf etmektedir. İslâm, gerçekleştirmeyi hedeflediği maslahat ve menfaatlerin şu beş şeyi muhafaza altına almakta olacağını beyan etmiş ve bunları korumak için bütün tedbirleri almıştır.

Bunlar da din, can, mal, akıl ve nesildir. Çünkü insanın içinde yaşadığı dünya bu beş. şeyin varlığı üzerine kuruludur. Bunlar olmadan refah bir hayat düşünmek mümkün değildir.

A. Din:

İnsanlığını idrak eden herkes için kaçınılmaz bir zarurettir. Çünkü, insanı diğer hayvanlardan ayıran en belirgin özelliklerdendir. Kişi bu özelliğe sahip olduğunda ancak hayvan seviyesinden kurtulup insan edencesine erişebilir. Bu nedenle İslâm, toplum için çok zaruri olan bu dini korumayı önemli bir maslahat saymış ve bu uğurda can vermeye de sebep olsa, gerekenin tereddütsüz yapılmasını emretmiştir. Kişilerin dindarlığı ve dolayısıyla kendilerini arındırmaları için de ibadetler farz kılınmış, insanı mecburi bir tedaviye ve mikroplardan arınma yoluna sevk etmiştir. Tâ ki beşeriyetin başına bela kesilmesin, hem kendisinin hem de çevrenin huzur ve saadetini kaçırmamasın.

B. Can Güvenliği:

İslâmın gerçekleştirmek istediği maslahatların zorunlu olanlarından. Tabii ki can güvenliği, insanları öldürmeyi, organlarından birini kesmeyi veya yaralamayı, onların şahsiyetlerini rencide edecek söz ve işlere duçar olmayı insanın insan olma haysiyet ve şerefine incitecek davranışlarda bulunmayı kesin bir şekilde yasaklamayı ve bunları yapanları cezalandırmayı gerektirmektedir. İşte İslâm, bunları işleyenlere verilecek cezaların yapılan suçlara deng olmasını öngörmüştür. Tâ ki gevşekliğe yer kalsın.

İslama göre, öldüren öldürülür, organ kesenin organı kesilir, iffetli insanlara hayasızlık iftirasında bulunana seksen adet sopa vurulur v.s. Böylece suç ve ceza dengeli olsun.

Kimsenin hakkı, kimsede kalsın, suçlu gerçekten te'dip edilsin. Kötü niyetliler ibret alsın ve topluma huzur ve saadet gelsin.

C. Akıl Himaye:

İslâm, insanların topluma bir yük ve bir şer kaynağı olmamaları için onları diğer hayvanlardan ayırıcı özelliklerinden biri olan akıllarını muhafaza etmeyi de zaruri bir maslahat saymıştır. Bunu koruma için gereken tedbirleri almıştır. Maddi tedavileri ihmal etmediği gibi, manevi tedavilerin neler olduklarını, beyan etmiş ve geçici de olsa, aklın perdelenmesini yasaklamış ve içki içeni cezalandırmıştır.

D. Soyun Korunması:

İslâm, çocuğun anne ve babası tarafından eğitilmesi halinde toplumun küçük numunesi olan ailenin huzurlu bir aile olacağını ve bu çocuğun kolaylıkla toplumla kaynaşabileceğini kabul etmiştir. Şayet çocuk, aile dışında yetişirse. İçine kapanık, topluma karşı kapalı ve huyu itibariyle hırçın biri olacağını, çünkü anne ve babanın şefkat ve himayelerinden nasibini alamayacağını göz önünde bulundurarak, çocuğun meşru evlenme yoluyla meydana gelmesine büyük bir önem vermiş ve evlilik dışı fuhuşu ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Zira cinsel arzuları gelişi güzel tatmin etmekten doğacak zarar ve ziyanlar bu cezadan daha büyük olacaktır, toplumda düzeltilmesi imkânsız olan yaralar açacaktır. Bundan dolayı evlilik dışı ilişkiler, insanlara değil, akli olmayan hayvanlara yakışan bir davranıştır. Çünkü onlar, neticenin ne olacağını idrak edemezler ve sokaklarda sefil, perişan olurlar. Akli olan bir kişinin bu seviyeye düşmesi elbetteki gayri kabildir.

E. Malı Koruma:

Elbetteki malı koruma, ona saldırmayı, onu gasbetmeyi ve çalmayı yasaklamakla, insanlar arasındaki çeşitli akidleri düzenlemekle ve malları emin ellerde değerlendirmekle gerçekleşir, işte İslâm buna da büyük bir önem atfetmiştir. Hırsız ve gasıbı en sert şekilde cezalandırır. Alışverişin tarafların rızasıyla olacağını emreder. Aldatmanın her türünü yasaklar. Tekelciliği ve stokçuluğu men eder. Serbest bir piyasa oluşturur. Böylece insanların alın terleriyle kazandıkları mallarını himaye altına alır. Tefecilere, açgözlülere, fırsatçılara imkân vermez. Milli gelirin adil bir şekilde dağılımını sağlar, zenginin malında fakirin hakkı olduğunu vurgular ve böylece sözde değil, gerçekten toplumda denge sağlar. Ulamda bir tarafta

aşırı zengin, diğer tarafta bir lokma ekmeğe muhtaç fakir görülmez. Çünkü İslâm,

"Onların mallarında, dilenenin ve yoksulun hakkı vardır"^[396] esasını koymuştur.

Evet işte İslâm'ın gayesi bu gibi zaruri olan menfaat ve faydaları himaye altına almaktır. Kaldı ki, sadece zaruri olan menfaatları değil, aynı zamanda ihtiyaç hissedilen diğer menfaatleri ve hayata güzellik bahşeden menfaat ve maslahatları korumayı da hedeflemektedir. Bunlarla ilgili olarak mesalih-i mürsele bölümünde yeteri kadar izah yapıldığından burada tekrar edilmemektedir.

İşte içtihad yapan bir müçtehid, İslâm'ın hangi gayeyi hedeflediğini çok iyi bilmelidir ki, bu gayeler doğrultusunda içtihad etsin. Yanlış bir sonuca varmasın.

7. Doğru Anlayışlı ve İyi Takdirli Olmak:

Müçtehidin, anlama kabiliyetinin sıhhatli olması, meseleleri iyi ölçebilmesi gerekir. Müçtehidin elde ettiği bilgileri kullanma, yönlendirme ve ayıklamada başvuracağı aracı, anlayış kabiliyeti ve ölçme gücüdür. Eğer konuları sağlıklı kavarsa ve onları doğru olarak değerlendirebilirse, işte o zaman batıl görüşleri, doğrulardan, kuvvetli olanları zayıflardan isabetli olarak ayırır. Aksi takdirde görüşleri birbirine karıştırır ve istenmeyen hükme varır.

8. Samimi Olmak ve İtikaden Sağlam Olmak:

Kişinin işlerinde samimi olması, niyetinin halisane olması, onun zihnini ve kalbini Allah'ın nuruna açar. Böylece kişi hak din olan İslâmın özünü anlar, dinî gerçeklere yönelir. Çünkü Allah, ihlaslı olanın kalbine hikmet ilham eder ve onu sözü itibar edilen biri kılar.

İnanç ve niyeti bozuk olan insan, ilahi naslara sağlam bir kalble yönelmediği için gerçeğin nurunu göremez. Çünkü onun düşüncesine şeytanî hevesler hakim olur ve onu adeta bağlar. Zira çarpık niyetli olanın düşüncesi de çarpıktır, vardığı hükümler yanlıştır.

Nitekim geçmişteki içtihadlarıyla bizleri nurlandıran müçtehidler takva sahibi, halis niyetli ve kalbleri ilahi nurla aydınlanan zatlardı. Bu nedenle görüşleri çağlar boyu yaşadı ve yaşamaktadır.

Samimi insanlar, kuru taassuptan, kendilerini beğenmeden uzak insanlardır. Bu nedenle kendi sözünün hak, diğerlerinin ki batıldır gibi bir vehme kapılmazlar. Böylece hakkı araştırıp bulabilirler, yanlış yaptıklarını anlar anlamaz hemen ondan dönerler.

Bu hususta İmam Şafii şunu söylemiştir: "Eğer ben, Resulullah'ın hadisine muhalefet edersem, hangi yer beni üzerinde taşır? Hangi gök beni gölgelendirir. Hadis gördüğünüzde onu alın, benim sözümü duvara çalın."

Ebu Hanife de şöyle demiştir: "Bizim ulaşabildiğimiz en güzel sonuç budur. Kim bundan daha iyi bir neticeye ulaşırsa ona uysun."

Hulasa, içtihad etme her kahramanın haddi değildir. Buna ancak salih ve muttaki alimler ulaşabilir. Bid'at ehli olan veya heva ve hevesine uyan insanların bu mertebeye ulaşmaları hiç mümkün müdür?

Fıkıh usulü alimleri, fıkıh alimlerini altı kısma ayırmakta, bunlardan dördünün müçtehid, ikisinin de mukallid olduklarını beyan etmektedirler. Bunları şöylece özetlemek mümkündür. Müçtehidler ve dereceleri, mukallidler ve sınıfları.

Müçtehidlerin Dereceleri:

1. Bağımsız Mutlak Müçtehidler (Şeriatta Müçtehid)

Bunlar, müçtehidlerin birinci mertebede olanlarıdır. Seri hükümleri Kitap ve sünnetten çıkarırlar. Kıyas ve istihsan yaparlar. Varlığına kanaat getirirlerse, mesalih-i mürseleyle dayanırlar, seddü'z-zeraii işletirler. Hulasa uygun gördükleri şeri delillerin hepsine başvurarak hüküm çıkarırlar. Hükümleri çıkarmada herhangi bir kimseye tabi olmazlar. Kendileri için özel metodlar belirlerler ve o metodlarını takip ederler.

İşte bu kısımdan olan müçtehidlerin yukarıda zikredilen şartların hepsine sahip olmaları gerekmektedir.

Sahabilerin fakihleri, Said b. el-Müseyyeb, İbrahim en-Nehai gibi tabiinün müçtehidleri, Muhammed el-Bakır, Caferi Sadık, Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafii, İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Evzai, Süfyan-ı Sevri, Leys b. Saad, Ebu Sevr ve benzeri müçtehid fakihler, bu guruptan olan müçtehidlerdir.

Her ne kadar bunların bazılarının görüşleri bizlere bir kitap halinde toplu olarak gelmemişse de, kitaplarda zikredilen mezhebi ihtilaflar arasında görülmekte ve doğruluklarına güvenilmektedir.

Ebu Hanifenin talebeleri sayılan Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer'in bu sınıfa girip-girmedikleri tartışmalıdır. Hanefi fakihlerinden İbn Abidin, bunların bu sınıfa girmediklerini, ikinci mertebede olduklarını zikretmektedir. Bu türden olan içtihadın kapısının açık olup-olmadığı mezhepler arası ihtilaftır. Buna konunun sonunda değinilecektir.

2. Müntesib Müçtehidler:

Bunlar ise, müçtehidlerin ikinci mertebesinde olan fıkıh alimleridir. Bunlar, bir mezhebin belirlediği usul ve metodu takip ederler. Ancak detaylı hükümleri çıkarmada o mezheple kendilerini bağımlı saymazlar. Ebu Hanife'nin talebeleri, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasan, Züfer -ihtilaflı olmakla beraber- bu sınıftan sayılmışlardır. İmam Şafii'nin mezhebindeki İsmail b. Yahya el-Müzenî ve İmam Malik'in talebeleri de bu sınıftandır. Büyük imamlardan sonraki asırlar, bu kısımdan olan müçtehidlerden boş değildirlir.

Mesela Hanefi mezhebinden Ebu'l-Hasen el Kerhî, "evlenecek adaylar arasında denk olmanın temel bir şart olmadığını" beyan ederek Ebu Hanife'ye ve talebelerine, fer'i bir konuda muhalefet etmiştir. Yine Ebu Bekr el-Esamm, "evlenme hususunda çocukların velayet altında olmalarının şart olmadığını" söyleyerek Hanefi mezhebine muhalefet etmiştir. Halbuki, hem Kerhî hem de el-Esamm, Hanefi mezhebinin metodunu takip etmişlerdir.

3. Mezhepte Müctehidler:

Bunlar ise müctehidler üçüncü mertebesinde olan fıkıh alimleridir. Bunlar, hem merodda hem de detaylı hükümlerde bir mezhebin imamına bağlı kalırlar. Bunlar sadece mezheb imamından nakledilmeyen fer'i meselelerin hükümlerini belirlemeye çalışırlar. İmamlarının belirlediği illetlere dayanarak, daha önce çıkarılmayan hükümleri çıkarmaya çalışırlar. Bunların, önceden varolan detaylı hükümlere muhalif hüküm çıkarmaları çok sınırlıdır. O da, önceki fakihlerin, sonra gelenlerin örfünde olmayan bir mesnede dayanarak çıkardıkları fer'i hükümlerdir. Öyle ki, önceki fakihler, sonra gelenlerin müşahede ettikleri durumu görmüş olsalardı, sonrakilerin vardıkları hükümlere varırlardı ve eski görüşlerinden vazgeçerlerdi.

Vakıa: Mezhepte müctehidler iki işlemi yaparlar:

Birincisi, önceki imamların bağlı kaldıkları kaideleri ve onların çıkardıkları kıyas illetlerini oluşturan genel fıkıh ölçüleri netleştirmektir.

İkincisi ise, o kurallara dayanılarak çıkarılmamış olan yeni fer'i hükümleri çıkarmaktır. Aslında fıkıh mezhepleri yazılı kitap haline getiren, onların büyümesini sağlayacak prensipleri koyan, görüşlerin doğru olanını isabetsiz olanından ayırarak karşılaştırma ve doğru olanı tercih eline esaslarını belirleyen alimler. İşte bu sınıftan olan müctehidlerdir. Her mezhebin Fıkıh oluşumunu birbirinden ayıran da bunlardır.

4- Tercihde Müctehidler:

Müctehidler dördüncü ve sonuncu sınıfını bunlar oluşturmaktadır. Bunlar, sadece bir önceki müctehidler belirlediği tercih kaidelerine dayanarak rivayet edilen fıkıh görüşler arasında tercih yapma işini ifa ederler. Bunlar, delillerin kuvvelliğine veya yaşadıkları çağın şartlarına münasib olduğundan uygulamaya daha elverişli olmasına göre görüşler arasında tercih yapabilirler. Fakat konu ile ilgili herhangi bir yeni görüş beyan edemezler.

Hülasa, birinci mertebede olan müctehidler, her yönüyle içtihad edebilen mutlak müctehidlerdir. İkinci derecede olan müctehidler, fer'i meselelerde mutlak bir şekilde içtihad ederler. Üçüncü derecede olan müctehidler, hükümlerin illetlerini çıkarmada ve bu illetlerin yeni ortaya çıkan hükümlerde de bulunup bulunmadığını inceleyen müctehidlerdir. Ancak dördüncü sınıfın içtihadı sınırlıdır. Bunlar sadece görüşler ve rivayetler arasında tercih yapma salahiyetine sahiptirler.

Taklid Eden Fıkıhçıların Dereceleri:

1. Muhafazakârlar

Bunların işi, tercih edilen görüşleri öğrenmek, görüşleri birbirine tercih eden müctehidler beyan ettikleri usule göre tercihlerin derecelerini sıralamaktır.

Tercih eden müctehidler tercihlerini öğrenmeye çalışmak, bazan bunları, tercihçiler arasında hüküm vermeye sevk edebilir. Bazıları, tercih eden müctehidlerden bir kısmının tercihini alır. Diğerler başkalarınınkini alır. Tercihlerden bazıları daha kuvvetli veya mezhebi esaslara daha uygun, yahut çok müreccih tarafından benimsenen ya da tercih eden müctehid, mezhep içinde daha kuvvetli olduğundan dolayı tercihler arasında da tercih yapılır. Hanefi mezhebinde. Kenz isimli kitabın. Dürü'l-Muhtar'ın, Vikayenin ve Mecm'ain müellifleri bu türden olan mukallid alimlerdir. Bunlar kitaplarında recı edilen görüşleri ve zayıf rivayetleri zikretmezler.

2. Taklid Edenler (Mukallidler)

Bunlar, sadece fıkıh kitap ve görüşleri anlayabilen alimlerdir. Bunlar, sözler ve görüşleri karşılaştırarak tercih etme yeteneğine sahip olmadıkları gibi, tercih edilenleri belli bir sıraya koyma gücüne de sahip değillerdir. Bunlar, kuvvetli görüşle zayıf görüşü ayıracak güçle dahi değildirlar. Buldukları söz ve görüşleri toplarlar. İbn Abidin'in vasıflandırdığı gibi, "bunlar gece karanlığında odun toplayan kişiye benzerler. Kilerine ne gelirse onu alırlar." İbn Abidin bunları taklid edenlere şöyle diyor: "Vay haline! Bunları taklid edenlerin vay!"

Günümüzdeki fıkıhçıların kahir çoğunluğu bu sınıftandır. Bazen, yaptıklarına fetva bulmak isteyenlere, zayıf görüşleri aktararak, onların kötü amellerine alet olmaktadır. Zira verdikleri fetvanın dayanağını ve sıhhatlilik derecesini araştırma yeteneğine sahip değillerdir.

Bu derecede kalmamak için çok okuyup düşünmek gerekmektedir. Diğer ilim dallarında olduğu gibi, İslâm hukukunda da ucuzculukla bir yere varılamaz.

Nerelerde İctihad Caizdir:

Elbetteki bütün şeri hükümlerde içtihad yapmak caiz değildir. İctihad yapılacak sahaları ve ne şekilde içtihad yapılacağını bilmek gerekmektedir. Bu hususta şunları özetlemek mümkündür:

1- Hakkında Kesin Nas Bulunan Hükümler.

Bunlarda içtihad yapılamaz. Namaz, oruç, zekât ve haccın farziyeti; zina, faiz, hırsızlık, masum bir insanı öldürmenin haram olması bu hükümlerdendir. Artık bunlar yeniden tartışılmaz.

2- Hakkında Kesin Değil Zanni Deliller Bulunan Konular.

Bunlar da kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadırlar:

a. Teshilleri zanni olan delillerin ifade ettikleri hükümler:

Bu ihtimal, haberi ahad olan hadislerde mevcutlun Burada müctehid, nasların ne şekilde tesbit edilebildiklerini, sened zincirlerinin sıhhat ve kuvvetlilik derecesini, ravilerin güvenilir olup olmadığını ve benzeri meseleleri inceler ve kendisine göre bir sonuca varır. İşte bu işlemine içtihad denir. Bu şıkta müctehidler, çokça ihtilaf ederler. Bazılarına göre belli bir hadis sahih ve sabittir, diğerlerine göre ise, sabit olmayabilir.

b. Manaların ifadeleri zanni olan delillerin gösterdikleri hükümler.

Bu ihtimal ise, ayetlerde ve mütevatir sünnetlerde mevcuttur. Burada müctehid, nasdan kastedilen manayı ortaya çıkarmaya çalışır. Buna ulaşmak için de kelimelerin manalarını ifade etme şekillerini inceler, bir delalet şeklini başkasına tercih etmeye çalışır. Fıkıh alimleri bu meselede de çokça ihtilaf ederler.

3- Haklarında Hiç Nas Bulunmayan Meseleler.

Müctehid, burada kıyas gibi seri delillere başvurur. Konunun hükmünü tesbite çalışır. Başvurulan delilin konuya uygunluğu açısından müctehidler ihtilaf edebilirler.

İctihad Kapısının Açık Veya Kapalı Olması:

İctihad etme, her zaman ve yerde mümkün müdür? Yoksa sadece belli bir zamana mahsus mudur? Bu mesele fıkıh alimleri arasında ihtilafıdır. Bunu şöyle özetlemek mümkündür.

1- Şafilere ve Hanefilerin çoğunluğuna göre, içtihadın birinci derecesi olan mutlak içtihadın bile kapısı açıktır. Bunlara göre, her zaman Ebu Hanife gibi müctehidler ortaya çıkabilir.

2- Hanefilerin diğer bir kısmına göre ise, artık mutlak mahiyetteki içtihadın kapısı kapalıdır, bir daha mezhep imamları gibi imamlar gelmeyeceklerdir.

3- Malikilere göre, her hangi bir asır, mutlak müctehidden boş olabilir. Fakat hiç bir asır, mezhepte müctehidden boş olamaz.

4- Hanbelilere göre ise, bütün içtihadların kapısı açıktır. Hatta herhangi bir asrın müctehidlerden boş olması mümkün uğildir. aksine her asırda müctehidlerin bulunması gereklidir. Zira bu hususta Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki, Allah bu ümmete her yüz yılın başında dinini yenileyecek birini gönderir." ^[397] İşte Resulullah'ın bildirdiği bu müctehid, mutlak içtihad yapabilecek müctehiddir.

Fakat, Hanbeli mezhebinden olan İbn Hamdan diyor ki: "Uzun zamandan buyana mutlak müctehid gelmemiştir. Halbuki şimdi içtihad etme, öncesinden daha kolaydır."

5- Şii, Caferi mezhebine göre de, içtihad kapıları açıktır. Ancak bunların mezhep anlayışlarına göre, imamların sözleri hadisler gibi hüccettir. Bu sözlerle aykırı içtihad yapılamaz. On bir asırdan beri son imamları kaybolduğundan, fıkıh alimleri içtihad edebilirler. Fakat imamların belirlediği usullere bağlı kalmaları ve onların beyan ettikleri hükümlere muhalefet etmemeleri şartına bağlıdır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Kanaatimizce hangi türden olursa olsun, içtihadta bütün kapılar açıktır. Zira aksini ifade eden her hangi bir nas yoktur. İctihadın kapısının kapandığını söyleyen alimler bile buna bazı istisnalar tanımışlar, Hanefi mezhebinden Kemal İbnü'l-Humam'ın mutlak müctehid olduğunu söylemişlerdir.

Ancak müctehidde, daha önce zikredilen şartların bulunması gerekir. Her insan kendisini müctehid sanar ve içtihad yapmaya kalkışrsa, varılan hükümler isabetsiz olabilir. Böylece şer'i şerife olan güven sarsılır ve anarşi yaygınlaşır. Nitekim günümüzde kendilerini müctehid sayanlar, saçma sapan fikirler ortaya atıyor insanların kafalarını bulandırmaktan başka bir şey yapmıyorlar.

Diğer yandan bir kısım kaba sofiler de, mezhebinin görüşünü ayet veya hadis gibi telakki ediyor, başka mezhepleri adeta İslâm dışı görüyorlar. Bunların ifradmdan bir öncekilerin de tefrîdinden kaçınılmalı ve orta yol tutulmalıdır. İctihad edebilme şartlarına sahip olan varsa içtihad yapsın, yoksa bir mezhebe bağlı kalsın ve diğer hak mezhepleri de hoş görsün.

İctihad Etmenin Hükümü:

İctihad etme şartlarını haiz olan bir müctehidin içtihad etmesi vaciptir. Aksi takdirde ortaya çıkan yeni meseleler hükümsüz kalır ve İslâm'ın evrenselliğine ters düşer. Binaenaleyh müctehid olan zat, hakkında nas ve içtihad bulunmayan yeni meselelerin hükümlerini belirlemek için şer'i delilleri inceler ve bir sonuca varır. Vardığı bu sonuç, uyulması gereken bir hüküm olur. Eğer içtihadında isabetli olursa iki kat mükâfat, olmazsa bir mükâfat alır. Çünkü o her iki durumda da büyük bir efor harcar ve yorulur. Bu çabasından dolayı sevap kazanır. Nitekim Resulullah (s.a), bu hususta şöyle buyurmuşlardır:

"Hakim icthad eder, hüküm verir ve içtihadında da isabetli olursa, ona iki mükâfat vardır. Eğer içtihad eder hüküm verir ve yanlırsa, bunun için de bir mükâfat vardır." ^[398]

Ancak bu hadi.sien hareket ederek, herkesin içtihad etmeye kalkışması cihetteki yanlıştır. Hadis-i şerif, müctehid olan hakimler ve fakihier için zikredilmiştir. Cahillerin bunu yapmaya hakları yoktur. Diğer yandan yanlış olan içtihad, bağlayıcı değildir, aksine red edilir. Zira Resulullah (s.a):

"Her kim, bizim üzerinde bulunduğumuz duruma ters düşen bir iş yaparsa o red edilir" ^[399] buyurmuştur. Yukarıda geçen hadis, müctehidin sorumlu olmayacağını, aksine mükâfat alacağını, ifade etmektedir. Yanlış olan içtihadta uyulabileceğine hiç bir zaman delalet etmemektedir. Son hadis de bunu göstermektedir. Binaenaleyh, bir müctehidin yanlış içtihad ettiği delillerle teshil edilirse, artık ona itibar edilemez.

İmam Buhari, birinci hadisi rivayet etlikten sonra şunları zikretmiştir: "Bir vali veya hakim, içtihad eder de bilmeyerek Resulullah'ın (emirleri)

hilafına bir yanlışlık yaparsa, onların içlihadlan reci edilir. Zira Resulullah (s.a): Her kim bizim üzerinde bulunduğumuz duruma muhalif olan bir şey yaparsa o şey reddedilir buyurmuşdur. Yine Resulullah (s.a), adi hurmalardan iki ölçüğü iyi hurmalardan bir ölçek karşılığında değiştirme içtihadı yapan memurunun bu içtihadını red etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Böyle yapmayın. Aynı miktarlarda değiştirin veya birini satın, onun değeriyle diğerinden alın. Ölçü ile tartılan her şey böyledir." ^[400]

İçtihadı Bozma, İchtihaddan Dönme:

İçtihadı bozma hususunda şu kaide koyulmuştur:

"İçtihad başka bir içtihadla bozulamaz." Buna göre bir hakim, her hangi bir meselede içlihad ederse, onun naslara ters düştüğü isbatlanmadıkça, başka bir hakimin o içtihadı ters bir içtihad yapması caiz değildir.

İçtihadından vazgeçme ise, caiz görülmektedir. Binaenaleyh, bir hakim bir mesele hakkında belli bir içtihad yapar, sonra aynı mesele hakkında önceki içtihadına ters bir içtihad yaparsa, son içtihadı caiz ve bağlayıcıdır.

Nitekim Hz. Ömer, ilk dönemlerinde, öz kardeşlerin anne bir kardeşlerle birlikte oldukları bir miras meselesinde, anne bir kardeşlerin payından bir şey artmadığı gerekçesiyle öz kardeşlere bir şey vermemiş, anne bir kardeşlere ise, ölen üvey kardeşlerinin bıraktığı misarlan pay vermişler. Öz kardeşleri bunların payına ortak etmemiştir.

Daha sonraki dönemlerinde ise, benzeri bir miras meselesinde öz kardeşleri, anne bir kardeşlerle eşit saymış ve Kur'an'da anne bir kardeşlere takdir edilen paya öz kardeşleri de ortak etmiştir. Önceki meselede mağdur olan öz kardeşler, Hz. Ömer'e gelip itiraz ettiklerinde, Ömer onlara şu cevabı vermiştir: "O, bizim verdiğimiz önceki hükme göre idi. Bu da şimdi verdiğimiz hükme göredir." Görüldüğü gibi Hz. Ömer önceki içtihadından vazgeçmiştir. Müçtehidler için de bu hak vardır.

Son olarak şunu ifade edelim ki, "önceki müçtehidlerin içtihadı sonra gelen müçtehidleri bağlar" görüşüne katılmıyoruz. Zira her müçtehid, kendi yaşadığı dönemin şartlarına göre içtihad eder. Eğer bir örf dayanarak içtihad yapılır, sonra da o örf değişirse, onun zamanında yaşayan müçtehidlerin elini kolunu bağlamak cihetteki isabetli değildir. Yeterki içlihad etme selahiyetinde olsun.

İçtihadın Bölünmesi (Meselede İçtihad):

İçtihadın bölünmesinden maksad, fıkıh aliminin belli bir veya bir kaç mesele hakkında birikimi olduğu için sadece onlarda içtihad etmesidir. Bütün fıkhi meselelerde içtihad etme yeteneğine sahip değildir. İşte böyle bir içtihadın caiz olup olmadığı, alimler arasında ihtilaf konusudur.

1- Cumhur ulemaya göre, içtihadın bölünmesi caiz değildir. Mesela, "bu zat, evlenme ve boşanma konusunda müçtehidtir. Fakat diğer konularda mukaliddir" denilemez. Zira içtihad etme, taklid etmenin zıddıdır. Bir kişide iki zıddın bir arada bulunması mümkün değildir. Nasıl ki kişi hem alim hem de cahil olamaz. Aynı şekilde hem müçtehid hem de mukalid olamaz.

Diğer yandan, içtihad cime şanlarına sahip olan kişi, bütün şer'i hükümlerde içlihad etme gücüne maliktir. Zira müçtehid olma, fıkhi bir rütbedir. Buna ulaşan zat, temel esasları, şer'i şerifin gaye ve maksadını idrak etmiş olur. O halele bir konuda içtihad edip diğerinde edememesi ihtimal dışı bir faraziyedir.

Buna ilaveten, şeriat parçaları birbirine hilişik olan bir bütündür. Bunları ayırmak mümkün değildir ki, belli bir bölümünde içtihad yapılsın, diğerinde yapılamasın. Mesela, ibadetlerin hükmünü bilmek, ancak muamelatın hükmünü iyi bilmekle gerçekleşir. Bunun aksi de aynıdır.

Ayrıca, içtihad etme bir yetenektir. Ona sahip olan kişi, her meseleye nüfuz edebilir.

2- Zahiriy mezhebine. Maliki ve Hanbeli mezheplerinden bazı alimlere göre ise, içtihadın bölünmesi, fıkıh aliminin yalnız bazı konularda müçtehid olması caiz ve mümkündür. Bunlara göre bir fıkıh alimi, genel olarak içtihad etmenin yolunu bilir de, bazı konuların delillerini idrak eder, diğerlerinin delillerini bilmezse, bu kişi delillerini bildiği konularda içtihad edebilir. Bilmediklerinde ise, öğreninceye kadar fetva vermez.

Dikkat edilirse, içtihadın bölünebileceğini söyleyen bu alimler, böyle bir içtihadı yapacak alimin, "genel olarak içtihadın araç ve gereçlerini bilmesini" şart koşmuşlardır. Böylece içtihadın bölünmesini değil, aşamalı olacağını ifade etmişlerdir. Zira bir insanın her hükmün dayanağını birden bilmesi hemen hemen imkânsızdır. Elbetteki müçtehid, delillerini bildiği konularda hemen içtihad edecek, bilmediklerini de araştırıp sonuca varacaktır. Bu şekilde içtihad, imamların yaptıkları içtihadı benzemektedir. Bunun caiz olduğu muhakkaktır.

Buna mukabil bir insan içtihad etme yolunu genel olarak bilmiyorsa, sadece bir veya birkaç konuyu derinlemesine inceleyerek onlar hakkında bir şeyler beyan ediyorsa, buna içtihad deniimemelidir. Zira içtihad, müçtehidin yapacağı bir şeydir. Beü konuları araştırmanın değil.

Fetva Verme

1. Kavramı:

Fetva vermek, ortaya çıkan bir meselenin hükmünü açıklamaktır. Görüldüğü gibi fetva, içtihadından daha dar kapsamlıdır. Çünkü içtihad, ortaya fiilen çıkan konuların hükmünü belirleme olduğu gibi, henüz ortaya çıkmayan farazi meselelerin hükmünü de belirtmektir. Halbuki fetva, sadece ortaya çıkan meselelerin hükmünü belirtmektir.

2. Fetva Veren Müftülerin Dereceleri:

Tabii ki fetva veren fıkıh alimleri aynı derecede değildir. Fetva veren bir müftü:

a. Mutlak müçtehid olabilir. Mezheb imamları bunlardandır.

b. Kısmen müçtehid olabilir. İbni Teymiye bunlardandır.

c. Müçtehid olmayabilir. Bunlardan her birinin kendilerine has şartları olduğu gibi, hepsinin müşterek şartları da vardır. Bunların ortak ve özel

sarılarını zikretmeden önce şunu belirtmek gerekir. Fetva veren müftü, Peygamberlerin yaptıkları işin benzerini yapmaktadır. Çünkü Peygamberler, ümmetlerine farz ve mendupları, helal ve haramları açıklamışlardır. Müftüler de peygamberlerin beyan ettikleri hükümleri daha sonra gelen insanlara aktarırlar. Bu itibarla peygamberlerin varisleridirler. Mademki müftüler bu kadar yüksek mevkiye bulunuyorlar, mevkilerine layık bir şekilde davranmaları gerekir. Hiç bir zaman heva ve heveslerine kapılmamalıdır, öne atılmaları gereken yerlerde öne çıkmalıdır, hakkı haykırmaları icab eden yerlerde, kınayanın kınamasından korkmadan onu söylemelidirler. Niyetleri halisane, amelleri salih olmalıdır.

Müftülerde Aranılan Müsterek Şartlar:

- Müftü, verdiği fetva ile kendisi de amel etmelidir. Şayet kendisine ruhsatlar bulur, başkalarına verdiği fetvada zorlukları seçerse, onun adaletini sarsar ve sözünü dinlenmez kılar.
- Müftü, acele etmemelidir. Mesele hakkında hangi fetvanın doğru olduğuna, vereceği fetvanın ne gibi sonuç doğuracağını, fetva soranın hangi haleti ruhiyede olduğunu düşünmelidir. Bu onun için bir kusur sayılmaz, bilakis bir meziyettir. Ancak âcil konularda mümkün oldukça kısa zamanda fetva vermelidir.
- Öfkeli iken fetva vermemeli ve insanlar arasında hakemlik yapmamalıdır.

Mutlak Müctehid Olan Müftülerde Aranılan Şartlar:

- Bağımsız müctehid olma şartlarına sahip olmalıdır.
- Niyeti halisane olmalı.
- Bilgili, halim, selim, vakarlı ve ağırbaşlı olmalıdır.
- Fetva verdiği meseleyi iyi bilmeli ve yetenekli biri olmalıdır. Aksi takdirde insanlar onu sakız gibi çiğnerler.
- İnsanları tanımalı, vereceği fetvanın ne gibi yankıları olacağını basire-tiyle kestirmelidir. Eğer fetvası daha kötü sonuçlara sebep olursa onu söylememelidir. Eğer müsbet neticeler doğuracaksa onu vermelidir.
- İnsanları ne zorluğa koşmalı, ne de çözümler hale getirmelidir. Orta yolu takip etmelidir.
- Fetvasında azimetlere değil, ruhsatlara öncelik tanımalıdır. Zira Rasulullah (s.a):

"Allah, günahların yapılmasını sevmediği gibi, ruhsatlarının da yapılmasından hoşlanır" ^[401] buyurmuştur.

Kısmen Müctehid Olan Müftülerde Aranılan Özel Şartlar:

Bunların da her hangi bir mezhebe bağımlı kalmaları şart değildir. Çünkü kendileri de kısmen de olsa, müctehiddirler. Böyle bir müctehid, uygun gördüğü mezhebin görüşünü fetva olarak aktarabilir. Ancak şu şartlara uyması gerekir:

- Mezheplerden delili zayıf olanı seçmemelidir. öyle ki, o mezhebin alimi, diğerlerinin delilini bilmiş olsaydı, delilinin zayıf olduğunu anlar ve görüşünden dönerdi.
- Fetvası, insanların faydasına olmalıdır. Yani ifrat ve tefritten kaçınmalıdır. Ne insanları çok zorluğa sürüklemeli, ne de onları gevşetecek bir duruma sevk etmelidir.
- Fetvayı mezheplerden seçerken, halis bir niyetle seçmeli. Yöneticileri razı etmek için veya insanların heva ve heveslerini okşama maksadıyla seçmemelidir. Yoksa insanları memnun eder ama Rabbini gazablandırır.
- İhtilafı konularda cumhurun görüşünü tercih etmelidir.
- Yine ihtilafı konularda hem şer'i serif için hem de fetva soran için ihtiyatlı davranmalıdır. Mesela: Bir insan, annesinden sadece bir defa emen hanımla evleneceğinin hükmünü sorduğu zaman, şer'i yönden ihtiyatlı olarak Ebu Hanife'nin ve İmam Malik'in görüşünü fetva olarak vermeli ve bu kadınla evlenemeyeceğini belirtmelidir. Diğer yandan, bir insan annesinden bir defa emen kadınla evlendiğini ondan çocuğu bulunduğunu ve bunun hükmünü sorarsa, burada fetva soran için ihtiyatlı olur, İmam Şafii'nin görüşünü esas alır ve evliliğin caiz olduğunu bildirir. Zira İmam Şafii süt hükmünün tahakkuk etmesi için beş kere emmeyi şart koşmuştur.

Müctehid olmayan müftüler.

Bunlar, fetva soranın mezhebindeki tercih edilen görüşü fetva verirler.

Taklid Etine Meselesi

Bundan maksad, kişinin delilini bilmeksizin başkasının görüşünü almasıdır.

Taklidin Hükümü:

Fıkıh alimleri bir mükellefin, her hangi bir alimi kayıtsız şartsız taklid edebilip edemeyeceği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Müctehid Alimleri Taklid:

İslâm şeriatında asıl olan taklid etmemedir. Çünkü taklid, delilsiz olarak bir insanın sözünü kabul etmek ve ona göre amel etmektir. Halbuki

müslüman, bakıp araştırmakla, yaptığı amelleri bilinçli olarak yapmakla yükümlüdür. Ayrıca taklid etme, mukallitler arasında kuru bir taassuba sebebiyet vermekte, taktid edilen alimleri eleştirmeye yol açmaktadır. Bu da müslümanların kardeşliğini ve birbirlerine saygılı olmalarını zedelemektedir.

Bununla birlikte her müslüman ferdin, deniz gibi olan İslâm hukukunun bütün hükümlerini ve onların dayandığı delilleri inceleme, hatta anlama imkânı olmadığı da bir vakiadır. Bu itibarla, "Hiç bir müslüman başkasını taklid edemez" sözü ifrat olduğu gibi, "Asıl olan müslümanın taklid etmesidir" sözü de tefrittir. Orta yolu takip etmek gerekmektedir. O da şudur:

A. Eğer bir müslüman, içtihad cime yeteneğine, bilgi ve ehliyetine sahip ise, artık onun, tenbellik ederek başkalarını taklid etmesi caiz değildir. Zira her müslüman, Allah'a ve Resulüne itaat etmekle yükümlüdür. İtaat etme de Allah'ın gönderdiği hükümlerin neler olduğunu bilmekle olur. Bunları bilmek ise, Kitap ve sünnete ve diğer şeri delillere başvuru onlardan hüküm çıkarmada olur. Elbeileki naslardan hüküm çıkarma belli bir ilmi, birikimi, nasların derinliklerine inmeyi, onların zayıfını, kuvvetlisinden ayırabilmeyi ve basiret sahibi olmayı gerekli kılar. İşte bu sıfatları haiz olan kişinin artık başkalarını taklitle yetinmesi caiz değildir.

B. Şayet bir müslüman, ilahi hükümleri zikredilen şekilde anlayamazsa, elbetteki Allah Tealanın buyurduğu gibi, bilenlere sorup öğrenmesi gerekir.

"... Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun." ^[402] Bu da bir taklittir. Burada ilim erbabına meselenin hükmünü soran kişinin, hükmün delilini de sorup öğrenmesi, muhalif gurupların delillerini de öğrenebilmesi çok âlâ ve çok güzeldir. Ancak, teoride kolay olan bu iş, pratikle pek de kolay değildir. Zira kendisinden hüküm sorulan herkesin, delilleri bilme ihtimali de az bir ihtimaldir. Bu nedenle "mukallid, delilleri öğrenemezse taklidi sahih olmaz, demek havada kalan bir sözdür. Mukallid, güvendiği bir alime sormalı ve fetvasıyla amel etmelidir.

C. Bir mezhebi taklid etme: Bilindiği gibi, İslâmi mezhepler, fıkhi ekollerdir. Kurucularının isimleriyle anılmaktadır. Bunlar, gerçekten saygıdeğer, büyük alimlerdir. Hepisinin de ilim erbabı içtihad ehli ve takva sahibi olduklarında şüphe yoktur.

Bu mezheplerin bazıları silinip gitmiştir. Evzai'nin, Sevrî'nin, Leys'in mezhepleri bunlardandır. Diğer bazıları ise, günümüze kadar devam edip gelmişlerdir. Bunların görüşleri fıkıh kitaplarında yazılıp korunmuştur.

Bir müslümanın bunlardan birini taklid etmesi caiz midir?

Burada da, müçtehid bir ferdi taklid etmede söylenen sözler geçerlidir. Eğer bir müslüman, müçtehidlik ehliyet ve yeteneğine sahip ise, her hangi bir mezhebi taklid etmesi caiz değildir. Zira bu bir tenbellik ve bir atalettir. Müslümana münasip değildir.

Şayet bir Müslüman içtihad etmeden ve ilahi hükümleri şer'i delillerden çıkarmadan aciz ise, bilinen mezheplerden birini taklid etmesi caizdir. Eğer bunu yapmaz da hoşuna gittiği gibi amel ederse, şer'i şerifin hükümlerine muhalir amel edeceği her zaman muhtemeldir. İlim erbabından sorup öğrenme emrine muhalefettir. Ancak mukallid bir müslüman, taklid ettiği mezhebin bir mesele hakkındaki delillerinin zayıf olduğunu, diğer mezhebin delillerinin daha kuvvetli olduğunu öğrenirse, o meselede diğer mezhebi taklid etmelidir. En azından taklid etmesi caizdir.

Mezheplerin taklid edilmeleri hususunda şunları bilmekte fayda vardır:

a. Mezheplerin, Kitap sünnet ve icma gibi, kesin delillere dayanmayan görüşlerini, semadan gelen bir İlahi vahiy olarak kabul etmek, bir cehalet ve kuru taassup olduğu gibi, ilimden payını almıyan, mezheplerin ne olduğunu bilmeyen, bir iki hadis kitabı okumakla kendisini allame sayan ve bilgiçlik taslayan kişilerin de mezhep alimlerini hafife almaları, onları iğneli dilleriyle eleştirmeleri de ayrı bir taassub ve cehalettir. Bu insanlar, Resulullah (s.a)'ın daha önce zikredilen şu sahih hadisini hiç mi duymamışlardır?

"Eğer bir hakim hüküm verir ve hükmünde içtihad eder de isabetli olursa, ona iki mükâfat vardır. Şayet hüküm verir hükmünde içtihad eder ve

icthadında hata ederse, onun için de bir mükâfat vardır." ^[403]

Biz bu müçtehidleri, kutsamaksızın, takdir ediyoruz, onlara saygı gösteriyoruz. Onlara karşı haddimiz! biliyoruz. Onların içtihadlarında isabet ettikleri zaman iki, etmedikleri zaman da bir mükâfata erdiklerine inanıyoruz. Ve onlara yüce Mevlanın şu ayetinde bizlere öğrettiği şekilde davranıyoruz:

"Onlardan sonra gelen mü'minler şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi affet. Mü'minlere karşı

kalplerimizde bir kin bırakma..." ^[404]

b. Bir mezhebi taklid eden müslümanın, mezhebine dair kuru taassuplardan uzak durması gerekir. Zira mezhepler, ne İslâmı bölüp sadece bir dilimini alan bir parçadır. Ne de ayet ve hadisi nesheden yeni bir dindir. Mezhepler, İslâm şeriatının tefsirleri, ona açılan pencereleri, okuma, inceleme ve araştırma metodları, hüküm çıkarma yolları ve Allah'ın indirdiği nizama ulaşmayı hedefleyen vasıtalarlardır.

c. Mezhepler arası ihtilaflar, bizleri rahatsız etmemelidir. Çünkü, her hangi bir veciz metni anlamada ve ondan hüküm çıkarmada farklı düşüncelerin ortaya çıkacağı tabii bir şeydir. Zira ihtilaf etme, beşer akimin özelliklerindedir. Hatta aynı insanın bir mesele hakkında görüş değiştirdiği bir vakiadır. Yeter ki ihtilaf, heva ve hevesten, gurur ve kibirden, cehalet ve taassuptan kaynaklanmasın.

d. Her hangi bir mezhebe tabi olan kişinin, bazı meselelerde başka bir mezhebi taklid etmesi caizdir. Zira bir mezhebin görüşlerinin tümüne uyma zorunluluğu yoktur. Ancak diğer mezhebin bazı görüşlerini taklid eden kişi, bunu öğrendiği delilden dolayı yapmalıdır. Hoşuna gittiği veya daha kolay olduğu için bunu yapmamalıdır. Ancak zor durumda olursa, çare olarak taklid etmesi de caizdir.

e. İslâmda esas olan Kitap ve sünnettir. Bunların muhkemlerine ters düşen görüşe itibar yoktur. Fakat burada nasih ve mensubu, kelimelerin manalarını ifade şekillerini iyi bilmek gerekir. Aksi takdirde, bir hadise uyarken, baka bir hadisi terketmiş olabilir ve hükmü kaldırılmış bir nassa tab, olmuş olabilir. Yahut mesele bir kaç şekilde yapıldığı için her mezhep bir şeklini almıştır. Burada da aralarında sağlamlık bakımından fark bulunmadığı takdirde, birini bırakıp diğerini yapmanın fiili bir değeri yoktur.

f. Kur'an ve sünnet, bütün mezhepleri kuşatır mahiyette olduğu halde, hiç bir mezhep Kur'an ve sünnetin tümünü kuşatacak seviyede değildir. Bunu hatırımızdan çıkarmamamız gerekir.

Allah'ın rahmet ve bereketi üzerimize okun Ayak sürçmelerimizi atretsin. O, çok affeden ve çok bağlayandır. Ne güzel mevla ve ne güzel bir dost tur.

5. BÖLÜM

HÜKÜM ÇIKARMA YOLLARI

TURUK-U İSTİNBAT EL-AHKAM (HÜKÜM ÇIKARMA YOLLARI)

Bundan önceki bölümlerde hakimiyet, şer'i deliller, ahkam-ı şer'iyye ve hükümlerin muhatapları izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ise, dini hükümlerin iki ana kaynağı olan Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarırken, göz önünde bulundurulması gereken bir kısım "dil kurallarından" ve "şer'i kaidelerden" bahsedilecektir.

Dil Kuralları:

Bilindiği gibi, Kur'an-ı Kerim ve Sünneti Seniyye arapçadır. Arapçanın, kelime ve cümlelerinden mana çıkarmak için kendisine has bir kısım kuralları, usul ve metodları vardır. Bu usul ve kurallar, lügat alimleri tarafından tarama yoluyla tesbit edilmiş ve belirgin hale getirilmiştir. Kur'an ve Sünnetin manalarını, doğru olarak anlamak ve onlardan sıhhatli bir şekilde hükümler çıkarabilmek için, elbetteki bu dilin kurallarını, usul ve üslubünü çok iyi bilmek gerekmektedir.

Şer'i Kaideler:

Diğer yandan fıkıh usulü alimleri, şer'i nasları, hükümleri, bunlarla irtibatlı olan illetleri, hükümlerin üzerine kuruldukları temelleri ve gerçekleştirilmek istedikleri gaye ve maksatları iyice eleddikten soma, bir kısım şer'i kurallar tesbit etmişlerdir.

Bu şer'i kuralları bilmek, nasların manalarını anlamaya ve hükümleri belirlemeye yardımcı olmaktadır.

Ayrıca naslar, birbirleriyle çelişir veya birden çok manaya gelecek olursa, bu şeri kurallara başvurularak delillerin hangisinin tercih edileceği, manalardan hangisinin alınması gerektiği öğrenilmiş olur.

İşte bu nedenledir ki, dini naslardan şer'i hükümleri çıkarırken, fıkıh usulü alimlerinin tesbit ettikleri genel şeri kuralları bilmek gerekmektedir. Böylece sıhhatli bir şekilde hüküm çıkarılsın ve seri şerifin yüce gayesi gerçekleşmiş olsun.

DİL KURALLARI:

Burada, fıkıh usulü ile alakalı olan dil kuralları kastedilmektedir. Gramer ilmiyle alakalı olan dil kuralları, konumuzun dışındadır. Bu kuralları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kelimelerin manalara konulmaları
2. Manaların açık veya kapalı olmaları
3. Kelimelerin manalarını gösterme şekilleri

1- Kelimelerin Manalara Konulmaları:

Kelimeler, manalarına konulmaları bakımından hass kelimeler, âmm kelimeler ve müşterek kelimeler diye üç kısma ayrılmaktadır .

a. Hass Kelimeler:

Tek bir manaya konulan ve kapsadığı fert veya fertleri sınırlı olan kelimelere denilir. Mesela Muhâmed, insan, görüş, bin, kelimeleri ve on kişiye ulaşmayan topluluk anlamına gelen "nefer" kelimesi hass kelimelerdir.

b. Âmm Kelimeler:

Tek bir manaya konulan, bütün fertlerini kapsayan ve kapsadığı fertleri sınırlı olmayan kelimelerdir. Mesela "her" "bütün" "kim" kelimeleri âmm kelimelerdir.

c. Müşterek Kelimeler:

Önce bir manaya konulan, daha sonra başka bir veya birkaç manada kullanılan kelimelerdir. Mesela Türkçede çehre, yüz rakamı, hayvanı yüzme emri, denizde yüzme emri gibi anlamlara gelen "yüz" kelimesi. Arapça da, göz, pınar, altın, dinar, casus, güneş, "ayn" harfi ve daha başka anlamlara gelen "ayn" kelimesi' müşterek kelimelerdir.

Hass Kelimeler:

1. Has Kelimelerin Hükümü:

Bunlar, gerçek manaların ifade ederler, aksine bir delil bulunmadıkça.

a. Hass kelimeler, tek bir manaya konuldukları ve kapsadıkları fert veya fertleri sınırlı olduğu için, bu türden olan kelimeler, manalarını kesin

olarak ifade ederler. ^[405] Yani hass kelimeler, sadece konuldukları hakiki manalarını ifade ederler. Hakiki manaları dışında her hangi bir manayı ifade ettiklerine dair bir ihtimal yoktur. Hass kelimelere misal olarak şu âyet ve hadislerde geçen bazı kelimeleri zikretmek mümkündür. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Karılarına zihar yapıp sonra sözlerini geri almak isteyenlerin kanlarıyla temasta bulunmadan evvel "bir köle" azat etmeleri gerekir ..." "Azat edecek köle bulamayan'ın ise, karısı ile temasta bulunmadan önce" aralıksız "iki ay" oruç tutması gerekir. Buna da gücü yetmiyenin altmış yoksulu doyurması gerekir ..." ^[406]

Bu âyetle zikredilen, "bir köle", "iki ay" " altmış yoksul" kelimeleri hass kelimelerdir. Bu kelimeler manalarını kesin bir şekilde ifade ederler. Bu nedenle, zihar yapan kişinin kefferati, bir köle azat etmek, buna gücü yetmezse, arka arkaya iki ay oruç tutmak, buna da gücü yetmezse altmış yoksulu doyurmaktır. Başka bir keffaret ihtimali yoktur.

Resulullah da bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

"Her kırk koyundan bir koyunu zekat vermek gerekir," ^[407]

Bu hadis-i şerifte zikredilen "kırk" ve "bir koyun" kelimeleri hass kelimelerdir, Manalarını ifadeleri kesindir. Bu itibarla zekat nisabı (yeter sayısı) koyunlar için kırk adettir. Kırk koyunu olanın zekat olarak bir koyun vermesi gerekmektedir. Bu sayıları değiştirip azaltmak veya çoğaltmak mümkün değildir. ^[408]

b. Hass kelimelerin hakiki manalarında kullanılmayıp başka bir manada kullanıldıklarına dair herhangi bir delil bulunursa bu durumda hass kelimelerin hakiki manalarında değil de delilin gösterdiği manada kullanıldıkları kabul edilir. Mesala, Hanefi mezhebine mensub olan alimler "Her

kırk koyundan bir koyunu zekat vermek gerekir" ^[409] hadis-i şerifindeki " bir koyun" kelimesinden bizzat koyun kastedildiği gibi, koyunun değerinin de kastedildiğini, bu itibarla kırk koyunu olan bir insanın, zekat olarak bir koyunu veya bir koyunun değerini vermekte serbest olduğunu söylenişlerdir. Zira Resulullahın zekat almak için Yemen'e gönderdiği Muaz b. Cebel, Yemen halkına şöyle demiştir: "Bana zekat olarak mısır veya arpa yerine eşya getirin. Beş arşın boyundaki kumaşlardan ve giyilmiş elbiselerden verin. Bu hem sizin için daha kolay ve hem de

Rasulullah'ın sahabeleri için daha hayırlıdır." ^[410] Bundan da anlaşılıyor ki, zekatta hayvanlardan hayvan ve eşyalardan eşya verilebileceği gibi, hayvan ve eşyaların değeri de verilebilir.

Diğer yandan zekatin asıl maksadı, fakirlerin ihtiyacını gidermektir. Fakirlere nakit para vermek, ihtiyaçlarını gidermekte daha faydalı olacaktır. Çünkü fakirin yiyeceğe, içeceğe, elbiseye, konula ve daha birçok şeylere ihtiyacı olabilir. Kendisine para verildiğinde ona en zaruri ihtiyacını karşılama imkanı sağlanmış olur. Şayet koyun verilecek olursa, fakire geniş hareket etme imkanı sağlanmaz.

Görüldüğü gibi, Hanefiler, "bir koyun" kelimesinin hass bir kelime olmasına rağmen, Hz. Muaz'ın Yemen halkına söylediği söze dayanarak bu hass kelimenin asıl manası dışında "bir koyun değeri" anlamına da gelebileceğini söylemişlerdir.

Şafii mezhebine mensup olan alimler ise, Hanefilerin bu tevil şeklini kabul etmemişler ve delil olarak şunu söylemişlerdir:

"Hadis-i şerifte açıkça koyunun verilmesi zikredilmektedir, koyunun değerini vermek koyunu vermek gibi sayılamaz. Zira burada asıl maksat, fakiri her türlü malda zenginine ortak etmektir. Bu da ancak koyundan koyun vermekle gerçekleşmiş olur."

Hanefi mezhebinin görüşü daha isabetli görülmektedir.

2. Hass Kelimelerin Kısımları:

Hass kelimelerin birçok kısmı bulunmaktadırlar. Bu kısımlardan en önemlileri mutlak ve mukayyed emir ve nehy şeklinde olmalarıdır. Bu kısımların her birinin kendisine göre hükmü bulunduğu için bunlar ayrı ayrı zikredilecektir.

A. Mutlak Olan Hass Kelimeler:

Bunlar manalarını daraltacak herhangi bir kaydı bulunmayan hass kelimelerdir Mesela "bir adam", "bir talebe", "bir kitap" gibi.

Mutlak Olan Hass Kelimelerin Hükümü:

Mutlak kelimelerin manalarını daraltacak herhangi bir kayıt ve şarta rastlanmadığı müddetçe, bunlar mutlak olma özelliklerini korurlar.

Mesela "...buna da gücü yetmeyen altmış yoksulu doyurması gerekir ..." ^[411] âyetindeki "yoksul" kelimesi mutlak olan bir hass kelimedir. Zihar yapan erkeğin herhangi bir yoksulu doyurarak keffaretini yerine getirmesi mümkündür. Yoksul olan kişinin müslüman veya gayri müslim, hür veya köle olması şart değildir.

B. Mukayyed Olan Hass Kelimeler:

Bunlar, manalarını daraltacak bir kaydı bulunan hass kelimelerdir. Mesela "olgun bir adam", "zeki bir talabe", "dini bir kitap" ifadeleri bu türdendir. Burada herhangi bir adam veya talabe yahut kitap kastedilmemektedir. Olgunluk sıfatı bulunan bir adam. zekilikle nitelendirilen bir talebe ve dini kapsamlı olan bir kitap kastedilmektedir. Olgunluk, zekilik, dine ait olmak birer kayıttır. Bu kayıtlar yukarıda zikredilen kelimelerin manalarını belli ölçüde daraltmışlardır.

Mukayyed olan hass kelimelerin hükümü:

Herhangi bir kaydı bulunan hass kelimelerden mana çıkarılırken, bunların kayıtlarının ifade etmek istediği ek manalar elâ göz önünde bulundurulurken mana çıkarılır. Böylece çıkarılan manalar, kayıtlar ölçüsünde daraltılır.

Mesela:

"... Kim bîr mümini hata İle öldürür ise bir "mümin köle azat etmesi, bir de öldürülenin ailesine diyet ödemesi gerekir.." [412] ayetindeki "köle" kelimesinin "mümin" olma kaydı bulunmaktadır. Bu itibarla hala ile bir mümini öldüren insanın, herhangi bir köleyi azat etmesi kafi değildir. Azat edeceği kölenin "mümin" olması gerekmektedir, kafır bir köle azat etmesi halinde keffaretini yerine getirmiş sayılmaz.

Mutlak ve mu kay yed ayırımında, en karışık meselelerden biri de:

C. Mutlak hass kelimelerin mukayyed hass kelimelere göre yorumlanması Hass bir kelime herhangi bir nasda kayıtsız şartsız olarak mutlak bir şekilde zikredilir, aynı kelime başka bir nasda da kayıtlı olarak zikredilecek olursa, iki ihtimal vardır:

a. Bazı yerlerde kayıtlı olanların kaydı, kayıtsız olanları da bağlar ve kayıtsız kelimelerin de aynı kayda sahip oldukları farzedilir.

b. Diğer bazı yerlerde ise, kayıtlının kaydı, kayıtsız olan hass kelimeyi bağlamaz. İşte bunu bilmek için, her iki missin karşılaştırılması sebep ve hükümlerine bakılması gerekmektedir.

1- Her iki nassın da sebepleri ve hükümleri aynı olursa, kayıtlı olan hass kelimenin kaydı, kayıtsız olan için de geçerlidir. Bu hususta alimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Buna misal olarak şu âyeti zikretmek mümkündür:

"... Yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakiri doyurmak yahut giydirmek veya bir köle azad etmektir. Bunlara gücü yetmeyen ise, üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Bununla beraber yeminlerinizi bozmaktan sakının..." [413]

Âyet-i celilede, "... bunlara gücü yetmeyen", "üç gün oruç tutar..." ifadesi keffaretin en son şikkının kayıtsız şartsız üç gün oruç tutmak olduğunu bildirmektedir. Bu oruçların, arka arkaya tutulup tutulmayacağı kaydına işaret edilmemektedir. Ancak bu âyet. Abdullah b. Mes'ud'un kıraatine göre şöyledir:

"... bunlara gücü yetmeyen üç gün arka arkaya oruç tutar..." İşte bu kıraattaki "arka arkaya" kaydının diğer kıraatları da bağlayacağı bildirilmektedir. Çünkü hüküm ve sebepler aynıdır. Aksi takdirde kıraatlara göre manaların çelişeceği sözkonusu olur.

Bu konuya misal olarak şu hadis-i şerifler de zikredilmektedir:

"Ramazan ayında gündüzlerin hanımına yaklaşan bir kişi, Resulullah (s.a.v.)'den ne yapması gerektiğini öğrenmek istemiş, Resulullah da ona şunu sormuştur:

"Azad edecek bir kölen var mı?" Adam:

"Hayır" demiştir. Resulullah;

"İki ay oruç tutmaya gücün yeter mi?" demiş, adam:

"Hayır" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Resulullah:

"O halde altmış yoksulu doyur" buyurmuştur." [414] hadis-i şerifin bu rivayetinde iki ay orucun arka arkaya tutulup veya tutulmayacağı zikredilmemektedir.

Diğer bir rivayette ise, hadis-i şerif şöyledir: "Bir adam Resulullah'a gelir, ona: "Ben helak oldum" der. Resulullah ona, "niçin" diye sorar. Adam: "Ramazan günü aileme yaklaştım" der. Resulullah ona: "Bir köle azat et" buyurur. Adam: "kölem yoktur" cevabını verir. Resulullah: "İki ay peşpeşe oruç tut" der. Adam: "Buna gücüm yetmez" cevabını verir. Resulullah: "Altmış yoksulu doyur" buyurur. Adam: "Bir şeyim yok der. Bu arada Resulullah'a hurma dolu bir sepet getirilir. Resulullah: "Soru soran adam nerede" diye seslenir. Adam: "İşte ben buradayım" der. Resulullah: "Al şu hurmayı sadaka olarak dağıt" buyurur. Adam: "Ey Allah'ın Rasulü, bunu bizden daha ihtiyaçlı birine mi vereceğim. Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki; Medinenin iki siyah taşığı arasında bizden daha ihtiyaçlı bir aile yoktur" der. Bunun üzerine Resulullah güler,

öyleki ön dişleri gözükür ve ona şöyle der: "O halde bu sizin olsun." [415] Hadis-i şerifin bu rivayetinde "iki ay orucun peşpeşe" olması beyan edilmiştir.

Görüldüğü gibi, her iki hadiste de hükmün sebebi aynıdır. O da Ramazan ayında gündüzün kasıtlı olarak orucu bozmaktır. Bu hadislerin hükümleri de birdir. O da bozulan orucun yerine keffaretin vacip olmasıdır.

Keffaretin şıklarından biri olan "iki ay oruç tutmak" birinci hadiste kayıtsız, ikinci hadiste "peşpeşe" kaydıyla birlikte zikredilmiş ve hadisler arasında çelişki olmuştur. Şöyleki birinci hadis mutlak bir mahiyette olduğundan ayrı ayrı günlerde tutulacak. İki ay orucun da keffaret sayılabileceğini ifade etmekte iken, ikinci hadis, oruçların peşpeşe olmasını şart koşmaktadır. İşte bu çelişkiyi gidermek için. mutlak olan hadis,

mukayyed olana göre yorumlanır ve "keffaretin iki ay peşpeşe oruç tutmak" olduğuna hüküm verilir. [416]

1) Her İki Nassın Da Sebepleri Ve Hükümleri Aynı Olursa:

Böyle bir yerde kayıtlı olarak zikredilen hass kelimenin kaydı, başka bir yerde mutlak olarak zikredilen aynı hass kelimeyi bağlamaz. Şu iki âyette zikredilen "eller" kelimesi buna misaldir.

"Hırsızlık yapan erkeğin, hırsızlık yapan kadının yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin..." [417]

"Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklere kadar yıkayın..." [418]

Görüldüğü gibi, birinci âyette eller kelimesi mutlak olarak, ikinci âyette ise "dirseklere kadar" kaydıyla birlikte zikredilmiştir.

Her iki âyette de hem sebepler hem de hükümler değişiktir. Birinci âyette hükmün sebebi hırsızlık, ikinci âyette ise abdestsiz iken namaz kılmayı istemektir. Keza birinci âyetin hükmü, "hırsızlık edenin elini kesmek", ikinci âyetin hükmü, "abdest alanın ellerini yıkamasının gerekli oluşudur."

İşte bu türden olan nassların birindeki kayıt diğerini bağlamaz. Abdest alanın elleriyle birlikte kollarının dirseklere kadar bölümünü de yıkaması

gerekirken, hırsızlık edenin eli sadece bilekten kesilir.

2) Her İki Nassda Da Sebepler Aynı, Fakat Hükümler Farklı Olursa:

Böyle bir durumda, mutlak olarak zikredilen hass kelimenin, mukayyed olarak zikredilen aynı hass kelimeye göre yorumlanıp veya yorumlanmayacağı alimler arasında ihtilafıdır.

aa) Cumhur ulemaya göre, burada mukayyed olan hass kelimenin kaydı sadece kendisi için geçerli olur. Kayıtsız zikredilen aynı mutlak kelimeyi bağlamaz. Zira bu durumda iki nassın çatışması sözkonusu olmadığından nassları bağdaştırma mecburiyeti yoktur.

bb) Şafii mezhebine mensup olan alimlerin çoğu ise, burada mukayyed olan hass kelimenin kaydı, aynı türden olan mutlak mahiyetteki hass kelimeyi de bağlar. Zira, her iki nasda da hükmün sebepleri aynıdır. Bu itibarla aralarında bağlantı bulunmaktadır.

Bu şıkka misal olarak şu âyette iki kez zikredilen "eller" kelimesi gösterilmiştir:

"Ey iman edenler! namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve "ellerinizi" dirseklere kadar yıkayın..." "... su bulamazsanız temiz toprakla teyemmüm yapın. Yüzlerinizi ve "ellerinizi" toprakla meshedin..."^[419]

Bu âyette iki farklı hüküm mevcuttur. Birinci hüküm, abdest alırken elleri yıkamak, ikinci hüküm ise, teyemmüm ederken elleri meshetmektir. Fakat her İki hükmün de sebepleri aynıdır. O da; "Abdestsiz iken namaz kılmayı istemektir." âyetin birinci bölümünde eller kelimesi, "dirseklere kadar" kaydıyla zikredilmiş, ikinci bölümünde ise, böyle bir kayıt yoktur. Hükümler farklı olduğu için, cumhur ulemaya göre kayıtlının kaydı mutlak olanı bağlamaz. Bu itibarla abdest alırken ellerin dirseklere kadar yıkanması gerekir. Buna mukabil âyete göre, teyemmüm ederken sadece ellerin meshedilmesi icap ederdi. Ancak, teyemmümde de kolların dirseklere kadar meshedileceğini bildiren hadisler bulunmaktadır.

Bu hadislerin sağlam olduklarını kabul edenler, teyemmümde de ellerle birlikte kolların dirseklere kadar bölümünün meshedümesini söylemişler, bu

hadislerin sıhhatine güvenemeyen alimler ise, sadece ellerin meshedileceğini beyan etmişlerdir.^[420] Her halükârda cumhura göre ellerin dirseklere kadar yıkanmasını emreden âyetin "dirseklere kadar" kaydı ellerin meshedilmesi ni emreden bölümünü bağlamaz. Şafiilere göre bağlar.

3) Her iki nasda da sebepler aynı, fakat hükümler bir ise:

Burada da bir nasda mutlak olarak zikredilen hass kelimenin başka bir nasda mukayyed olarak zikredilen aynı hass kelimeye göre yorumlanıp veya yorumlanamayacağı alimler arasında ihtilafıdır:

aa) Hanefilere göre, bu durumda kaydı bulunan hass kelimenin kaydı, kaydı olmayan mutlak mahiyetteki hass kelimeyi bağlamaz.

bb) Şafiilere göre ise, burada kayıtlı olarak zikredilen hass kelimenin kaydı, kayıtsız olarak zikredilen aynı hass kelimeyi de bağlar. Bu şıkka misal olarak şu iki âyette zikredilen, "köle" kelimesi gösterilmiştir:

"Kim bir mü'mini hata ile öldürürse, "bir mü'min köle" azat etmesi, bir de öldürülenin ailesine diyet ödemesi gerekir..."^[421]

"Karılarına zihar yapıp sonra sözlerini geri almak isteyenlerin, kanlarıyla temasta bulunmadan evvel, "bir köle" azat etmeleri gerekir..."^[422]

Gördüğü gibi, "köle" kelimesi birinci âyette "mü'min" kaydıyla birlikte, ikinci âyette ise, mutlak olarak kayıtsız bir şekilde zikredilmiştir. Her iki nassın sebepleri değişiktir. Birinci âyette hata ile adam öldürmek, ikinci âyetle ise, zihar yapanın tekrar hanımına dönmeyi işlemesidir. Her iki âyetin hükmü ise aynıdır. O da yapılan kusur karşısında kofta ret olarak köle azat etmektir.

Şafiiler, mutlak olan âyeti, mukayyed olana göre yorumlayarak, "hata ile insan öldüren gibi, zihar yapan erkeğin de keffaret olarak "mü'min bir köle" azad etmesi gerektiğini, zihar edenin, mü'min olmayan bir köle azad ederek keffaretini ifa etmeyeceğini söylemişlerdir. Delil olarak da şunları zikretmişlerdir:

Şeriatin koyucusu yüce Mevla, mü'min olan kölelerin hürriyetlerine kavuşmalarını kolaylaştırmak istemiş, bu itibarla hata ile insan öldürme durumunda bunu açıkça belirtmiştir. Ziharda da azad edilecek kölenin mü'min olması, şart koşulduğu takdirde, şeriatın koyucusunun isteği doğrultusunda hareket edilmiş olunacaktır.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in vecizliği, "mü'min" olmak sıfatının tekrar edilmemesini icap ettirmektedir. İlahi kelimeler olan Kur'an birdir, âyetleri birbirini izah eder. Bu itibarla, ziharda da azad edilecek kölenin mü'min olması gerekir.

İmam Malik de aynı görüştedir.

Hanefiler ise, sebepleri değişik ve hükümleri aynı olan bu naslarda zikredilen kayıtlı kelimenin kaydını kayıtsız olan kelimeyi bağlamasını icap ettiren bir ciddi sebep bulunmadığını söylemişler ve delil olarak şunları zikretmişlerdir:

Hata ile bir mü'mini öldürenin "mü'min bir köle" azad etmesi, zihar yapan insanın "herhangi bir köle" azad etmesine ters düşmemekte ve nassların birbirleriyle çatışmaları sözkonusu olmamaktadır. Çünkü keffaretlerin sebepleri farklıdır. Sebeplerin farklı oluşu, keffaretlerin de farklı olmalarını icap ettirmiştir. Şöyleki; Hata ile insan öldüren, masum bir cana kıydığı için, mü'min bir köleyi hürriyetine kavuşturmalıdır. Ayrıca buna münasip olan keffaretinin zorlaştırılmasıdır. Tâ ki, hata ile adanı öldürmekten kaçınınsın.

Nitekim şeriatın koyucusu yüce Mevla, bu zorluğa işaret ederek hata ile adam öldürmenin keffareti olan "mü'min bir köle azad etmeye" tek bir alternatif zikretmiştir, O da, "iki ay oruç tutmaktır." Halbuki zihar yapan erkeğin, keffareti olan "bir köle azad etmeye", iki alternatif zikretmiştir.

Onlar da iki ay arka arkaya oruç tutmak ve altmış kişiyi doyurmaktır.^[423] Çünkü zihar yapana uygun olan keffaretinin kolay olmasıdır. Tâ ki en kısa zamanda hanımına dönebilsin. Bu nedenle mü'min veya kafir olan herhangi bir köle azad etmesi yeterlidir.

Bu görüşler arasında Hanefilerinki tercih edilmektedir.

4) Her iki nassın da hüküm ve sebepleri aynı olur da, sebeplerden biri kayıtlı, diğeri de mutlak olursa, kayıtlı sebebin kaydının mutlak olanı da bağlayıp bağlamayacağı, yine alimler arasında ihtilaf konusudur.

Bu bölüme misal olarak şu hadis-i şerifleri zikretmek mümkündür:

Resulullah (s.a.v.), şüfa (ön alım) hakkına işaret ederek bir hadis-i şerifte:

"(Satılık olan) bir evin komşusu, o eve (başkalarından) daha layıktır"^[424] buyurmuş, diğer bir hadis-i şerifte;

"Komşu kendisine yakın olana (başkalarından) daha layıktır"^[425] buyurmuştur. Diğer bir rivayette:

Şerid b. Süveyd diyor ki; Rasulullah'a, Ey Allah'ın Rasulül Hiç bir kimse ile ortak olmayan, üzerinde kimsenin payı bulunmayan ve sadece komşuluk hakkı taşıyan bir yer hakkında ne dersiniz?" diye sordum. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Komşu kendisine yakın olana (başkalarından) daha layıktır"^[426]

Bu üç hadisle de şufa hakkına sahip olma hükmü ve komşuluk sebebi aynıdır. Sebebin herhangi bir kaydı yoktur. Yalnız komşuluk yeterli sayılmıştır. Ancak, şu hadiste durum farklıdır:

Cabir b. Abdullah, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemektedir:

"İki komşunun da yolları bir olursa, komşulardan biri diğerinin (gayrimenkulu üzerinde) şufa hakkına sahip olmaya (başkalarından) daha layıktır.

(Şufa hakkına sahip olan) komşu ortada yoksa, (mal sahibi olan diğer) komşu onu bekleyecektir."^[427] Burada;

Hükmün sebebi olan komşuluk birinci, ikinci ve üçüncü hadis-i şeriflerde mutlak bir şekilde zikredilirken, son hadiste "iki komşunun da yollarının bir olması" kaydıyla kayıtlıdır. İşte böyle bir kaydı kayıtsız sebepleri de bağlayıp veya bağlamayacağı ihtilaflıdır: Bu konuya misal olarak, Ramazan fitresi hakkında zikredilen şu hadis-i şerifler de gösterilmektedir:

Abdullah b. Salebe diyor ki: "Resulullah (s.a.v.) Ramazan bayramından bir veya iki gün önce, insanlara hitap ederek buyurdu ki:

"Her hür, köle, küçük ve büyük insan için iki kişinin fitresi olarak bir 'sa'^[428] buğday verin. Ya da her bir kişinin fitresi olarak bir 'sa' hurma veya bir 'sa' arpa verin."^[429]

Hadisin diğer bir rivayeti şöyledir:

"Her küçük, büyük, erkek-kadın, hür-köle, zengin-fakir için iki kişinin fitresi olarak bir 'sa' buğday verin. Zira, bu yolla Allah zengin olanlarınızı arındırılmış olur. Fakirlerinize ise, verdiğinizden daha fazlasını verir."^[430]

Hadisin iki rivayetinde de fitre verecek İnsanın "müslüman olması" diye bir kayıt yoktur. Diğer bir hadis-i şerifte ise;

Abdullah b. Ömer şöyle diyor: "Resulullah (s.a.v.), müslümanlardan köle, hür, erkek, kadın, küçük ve büyük için Ramazan fitresi olarak bir 'sa' hurma veya bir 'sa' arpa verilmesini farz kıldı ve insanlara bayram namazına çıkmadan önce bunu vermelerini emretti."^[431]

Görüldüğü gibi, hadislerin hükmü aynıdır, o da: "Fitre vermenin gerekliliğidir." Bunların sebepleri de aynıdır, o da: "Ramazan ayında bir hür veya köle insanın mevcut olmasıdır." Ancak birinci hadisin iki rivayetinde zikredilen sebep kayıtsız iken, ikinci hadiste "müslüman" olma kaydıyla kayıtlanmıştır. Bu hususta mezheplerin görüşleri şöyledir.

aa) Şafii mezhebine mensup olan alimler, bu gibi yerlerde nasslar arasındaki çelişkiyi gidermek için kayıtlı olan sebeplerin kaydının kayıtsız olan sebepleri de bağlayacağını söylemek gerektiğini, aksi takdirde birbirleriyle çelişen nassların her ikisiyle de amel edilmemiş olacağını, bunun da doğru olamayacağını söylemişlerdir. Zira birinci misaldeki başta zikredilen hadisler, şufa hakkını, komşuya -yolu mal sahibi ile ortak olmasa da- tanımakta sonra zikredilen hadis-i şerif ise bu hakkı sadece mal sahibi ile yolu ortak olana tahsis etmektedir. Burada kayıtlı olan sebebin kaydının, kayıtsız olan sebep için de geçerli olduğunu kabul etmek ve ancak mal sahibi ile yolu ortak olan komşunun şufa hakkına sahip olacağı hükmüne varmak isabetli olur. Keza ikinci misaldeki birinci hadis-i şerif, müslüman olmayan bir hür veya köle için fitre verilmesi gerektiğini beyan etmekte, ikinci hadis-i şerif ise, velinin sadece müslüman olan aile efradı ve kölesi için fitre vermekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir. Bundan da müslüman olmayanlar için fitre verilmeyeceği anlaşılmaktadır.

İşte burada da kayıtlı sebebin kaydının kayıtsız sebebi de bağlayacağı noktasından hareket edilerek: Velinin sadece müslüman olan aile efradı ve kölesi için fitre vermekle yükümlü olduğu hükmüne varılır.

bb) Hanefi mezhebine mensup olan alimler ise, burada kayıtlı olan sebebin kaydının kayıtsız olan sebebi bağlamayacağını, kayıtsızın mutlak olmak özelliğini koruyacağını söylemişlerdir. Bunlara göre, mal sahibi ile yolu ortak olmayan komşunun da şufa hakkı vardır. Keza müstüman olmayan aile fertleri ve köle için de fitre vermek gerekir.

Hanefiler, bu hadisler arasında çelişki olmadığını beyanla diyorlar ki: "Bir sebebin kaydının gözardı edilmesi, hükmünün de gözardı edildiği anlamına gelmez, bu itibarla kayıtlı sebebi bulunan bir hükmün, kayıtsız sebebi olan bir hükümle çelişmesi gerekmez. Kayıtlının kaydına itibar edilmeyerek, her iki nassı bağdaştırmak mümkündür. Hanefiler, herhangi bir sözün mefhumu muhalifini (ters anlamını) almazlar, bu nedenle, konumuzda müslüman olan köle için fitre verilmesinin emredilmesi, müslüman olmayan köle için fitre verilmez anlamına gelmez, işte Hanefiler, mefhumu muhalifi almadıklarından hadisleri bağdaştırmaya çalışmışlardır.

Burada, cumhurun görüşü naslara daha uygun, Hanefilerin görüşü ise, daha ihtiyatlıdır. Çünkü her komşuya şufa hakkı tanımakta ve her aile ferdine fitre vermeyi gerekli görmektedir.

Emirler:

Daha önce belirtildiği gibi, hass kelimelerin önemli kısımlarından biri de emir ve nehyi kısmıdır.

A. Emrin Kavramı:

Emir, emretme selahiyetine sahip olan zatın herhangi bir hususun yapılmasını istemesidir. Allah Teala'nın: "Namazı kılın zekatı verin..."^[432] kelimelerindeki "kılın, verin" kelimeleri birer emirdir.

B. Emir İfade Eden Formüller (Kipler):

Arapçada emir ifade eden iki özel kip vardır, bunlar;

- a. Emri hazır (direkt emir) "*namazı kılın, zekatı verin...*"^[433] âyet-i celilesindeki emirler bu türdendir.
- b. Emri gaip (dolaylı emir) "*Sizden kim o aya erişirse onu oruçla geçirsün*"^[434] âyetindeki "oruçla geçirsün" kelimesi bu tür bir emirdir.
- c. Arapçada bu özel iki kip yanında bazı kelimeler manaları itibariyle emir irade ederler. Bu gibi kelimeler, emir kipinde kullanılınsalar da yine emir manası ifade ederler. Bunları şu üç kısımda sınırlamak mümkündür:

Emir Maddesi:

"Allah size emanetleri ehline vermenizi ve İnsanlar arasında hükmederken adaletle hükmetmenizi emrediyor"^[435] âyetindeki "emrediyor" kelimesi, şimdiki zaman kipinde kullanılmışsa da, manası itibariyle emir ifade eder. Allah Teala kullarından âyette zikredilen hususları yapmalarını istemektedir.

Yazmak Maddesi:

"Ey iman edenler! sizden öncelilere yazıldığı gibi, sizin üzerinize de Allah'tan korkmanız için, sayılı günler olarak, oruç yazıldı..."^[436] âyetteki "yazıldı" kelimesi emir ifade eder. Zira Allah Teala kullarına Ramazan ayında oruç tutmalarını emretmektedir.

İstek ifade eden haber cümleleri:

"Boşanmış kadınlar, üç hayız müddeti iddet beklerler..."^[437] âyetindeki "iddetbeklerler" ifadesi geniş zaman şeklinde ise de, emir ifade etmektedir. Zira Allah Teala, bu âyette var olan bir durumu haber vermeyi değil, belli bir hususu emretmeyi kastedmektedir. âyetin manası; "iddet beklesinler" demektir.

d. Bu zikredilen formüller dışında emir ifade eden başka kipler de mevcuttur, detayı için belağat ve edebiyat kitaplarına başvurulmalıdır.

1) Emrin İfade Ettiği Hüküm:

Alimler, emrin ifade ettiği hükmün mahiyeti hakkında ihtilaf etmişlerdir.

aa) Bazı alimlere göre emir, farz, mendup ve mübahlığı müşterek bir şekilde ifade eder. Emrin bu müşterek hükümlerden hangisini ifade ettiği ise ancak bir kısım delil veya alametlerden anlaşılır.

bb) Diğer bir kısım alimlere göre ise emir, sadece farz ve mendubu müşterek bir şekilde ifade eder. Bu hükümlerden hangisinin kastedildiğini deliller tayin eder.

cc) Başka bir kısım alimlere göre ise emir, aslında mendubiyet ifade eder. Bu asıl hükmü dışında başka bir hüküm ifade etmesi, ancak delillerden anlaşılır.

dd) Diğer bir kısım alimlere göre ise emir, aslında mübahlık ifade eder. Bunun dışında herhangi bir hüküm ifade etmesi, ancak deliller vasıtasıyla anlaşılır.

ee) Cumhur ulamaya göre ise emir, aslında farziyet ifade eder. Farz dışındaki hükümleri ifade etmesi ise ancak delillerle olabilir. Mesala şu âyetlerdeki emirler farziyet ifade ederler, çünkü bunların başka bir hüküm ifade ettiklerini gösteren herhangi bir delil yoktur.

"Namazı kılın, zekatı verin..."^[438]

"Sizden kim ramazan ayına erişirse, onu oruçlu geçirsün."^[439]

"... Hasat zamanı da bu mahsüllerin hakkını verin..."^[440]

Bu âyetlerde zikredilen namaz kılmak, zekat vermek, mahsullerden öşür veya cizye vermek farzdır. Buna mukabil, "... yeyin, için

fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez"^[441] âyet-i celilesinde-ki "yeyin, için" emirleri, mubahtık ifade ederler. Zira yemek ve içmek, insanın yaratılışından var olan iç güdüsel isteklerdir. Bunlar, emredilse de, edilmese de insan bunları yapacaktır.

İşte bu nedenledir ki, bu âyeltteki emirlerin farziyel ifade etmelerine gerek yoktur. O halde bunlar mübahlık ifade ederler. Keza şu âyet-i celilededeki emirler, farziyet değil, mendupluk veya irşad etme ifade ederler.^[442]

"Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın, bunu aranızda bir katip doğru olarak yazsın..."

"Erkeklerinizden iki de şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa şahitlerden kendilerine güvendiğiniz bir erkek ve biri unuttuğunda diğerinin hatırlaması için iki kadın yeter."

"... Alışveriş yaptığımızda da şahit tutun..."^[443]

"Eğer yolculukta iseniz ve katip bulamazsanız, rehin teslim alınır. Şayet birbirinize güveniyorsanız, güvenilen kimse emaneti yerine versin..."^[444]

Bu iki âyette borcun yazılması, alacağa ve alış-verişe şahit tutulması ve alacak karşılığında rehin alınması emredilmiştir. Ancak bu emirler farziyet değil, mendupluk veya irşad etme ifade ederler. Zira ikinci âyetin son bölümünde "şayet birbirinize güveniyorsanız, güvenilen kimse emaneti

yerine versin..." buyurulmaktadır. Bu da tarafların birbirlerine itimat" ederek borçlarını yazmaksızın, şahit tutmaksızın ve alacakları karşılığında rehin almaksızın alışveriş yapabileceklerini ve bunu yapmalarının caiz olduğunu göstermektedir. O halde zikredilen emirler farzîyet değil, mendupluk veya irşad etme ifade ederler. Emirler, asıl hükümleri olan, farzîyetten çıkmışlar ve mendubiyet veya irşad hükmünü ifade eder olmuşlardır.

Cumhur ulama, emrin aslında farzîyet ifade ettiğine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Hani bir zaman Rabbin meleklere "Ben balçıktan bir insan yaratacağım, şeklini tamamlayıp ruhumdan ona üflediğim zaman ona hemen secde edin" demişti. "Bunun üzerine bütün melekler birlikte secde etmişlerdi". "Yalnız İblis secde etmedi, kibirlenip Kafirlerden oldu" "Allah şöyle dedi: "Ey İblis! Bizzat vasıtasız olarak yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Kibirlendin mi? Yoksa şımaranlardan mı oldun?" İblis: "Ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten yarattın, onu ise, balçıktan yarattın" dedi. "Allah şöyle dedi: "O halde hemen oradan çık, artık sen

rahmetimden kovuldun, kıyamet gününe kadar Benim lanetim senin üzerindedir." [445]

Allah Teala meleklerin Adem'e secde etmelerini emretmiş, bütün melekler secde etmişler, sadece İblis etmemiştir. Allah Teala İblis'i secde etmemesinden dolayı kınamış onu cennetten kovma ve lanetine uğratma cezalarına çarptırmıştır. Eğer emirler aslında farzîyet ifade etmemiş olsalardı, İblisin cezalandırılması ve kınanması söz konusu olmazdı.

Yine Allah Teala şöyle buyuruyor:

"...Allah'ın emrine karşı gelenler, başlarına bir bela gelmesinden yahut şiddetli bir azaba uğramalarından sakınınsınlar." [446]

"Kim Allah'a ve Resulüne isyan eder ve Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine koyar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır." [447]

"Onlara -Rüku edin- denildiği zaman rüku etmezler." "O gün yalanlayanların vay haline!" [448]

Bunlarda da Allah Teala emirlerine uymayanları cezalandıracağını beyan etmektedir ki, bu da emirlerin aslında farzîyet ifade ettiklerini gösterir.

Allah Teala bir âyet-i celilesinde de şöyle buyuruyor:

"Allah ve Rasülü herhangi bir hususta hüküm verdiği zaman mü'min bir erkeğin ve mümin bir kadının işlerinde başka yolu seçme hakları yoktur." [449]

Görüldüğü gibi, Allah Teala müminleri kendi emrine ve Peygamberinin emrine uyup uymamakta serbest bırakmamaktadır. Mutlaka uymalarını istemektedir. Bu da emrin farzîyet ifade ettiğini gösterir.

Resulullah (s.a.v.) Berire adlı bir cariye'nin azad edilip hürriyetine kavuşmasından sonra kocasına dönmesini tavsiye edince, Berire Resulullah'a

"Benim bunu yapmamı emir mi buyuruyorsunuz?" demiş. Rasulullah'da ona:

"Hayır sadece ben bir aracıyım" cevabını vermiştir. [450]

Burada Berire, Resulullah'ın tavsiyesinin emir olup veya olmadığını sormuş ve emir ise mutlaka itaat edeceğini ima etmiştir, Resulullah da bunun emir olmadığını, Berirenin uyup uymamada serbest olduğunu ve kendisinin sadece kocası ile aralarını bulmaya çalıştığını beyan etmiştir. Eğer emirler farzîyet ifade etmeselerdi, Berirenin sorusu yersiz olurdu.

Sahabeyi kiram ve onlara tabi olanlar, emrin aslında farzîyet ifade ettiğini kabul etmişler ve buna dair deliller zikretmişlerdir. Buda emrin farzîyet ifade ettiği hakkında icma olduğunu göstermektedir.

Yasaklardan Sonra Zikredilen Emrin Hükümü:

a. Hanefi mezhebinden Kemal İbn Humam'a göre, hüküm farz veya mendup yahut mubah olan bir mesele herhangi bir nedenle yasaklanır da sonra aynı hususun yapılması emredilir ise son emrin hükümü, yasaklanmadan önceki hüküm gibidir (yani daha önce farz idiyse son emir de farzîyet, mendup idiyse mendupluk, mübah idiyse mübahlık ifade eder).

Hükümün (aidiyetini koruduğuna misal olarak şu âyet ve hadisler zikredilmektedir.

Allah Teala: "Ey müşrikler! Dört ay daha yeryüzünde serbestçe dolaşın..." [451] buyurduktan sonra şöyle buyurmaktadır:

"Mukaddes olan haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede bulursanız öldürün..." [452]

Birinci âyet, müşriklerin dört ay serbest olarak dolaşabileceklerini beyan etmiş ve bu süre içinde öldürülmelerini yasaklamıştır. İkinci âyet ise, haram aylar çıktıktan sonra, müşrikler nerede bulunursa bulunsunlar, öldürülmelerini emretmiştir. Aslında Allah'ın dinini hakim kılmak için kafirlere karşı cihad etmek tarzıdır. Dört ay bunlara izin verilmiş sonra öldürülmeleri emredilmiştir. Buradaki emir, daha önceki hüküm gibidir. Bu itibarla farzîyet ifade eder.

-Bir gün Fatime binti Ebu Hubeş Rasulullah'a gelir ve ona:

"Ey Allah'ın Rasulü! Benden devamlı suretle kan geliyor, hiç temizlenemiyorum, namazı bırakayım mı?" der. Rasulullah ona şu cevabı verir:

"Hayır bırakma çünkü bu damarlardan gelen bir kandır, hayız değildir. Hayızın başladığı zaman namazı bırak. Hayızın bitince kendinden giden kanı yıka, sonra namazı kıl." [453]

Burada Rasulullah hayız halinde iken namazın kılınmasını yasaklamış ve hayızdan sonra kılınmasını emretmiştir. Bu emir de farzîyet ifade eder, çünkü yasaklanmadan önce de farzıdır.

Hükümün mübahlığını muhafaza etliğine misal ise, şu âyetlerdir:

"Ey iman edenler! cuma günü namaza çağırıldığınız zaman, hemen Allah'ın zikri olan namaza koşun, alış verişini "bırakın"..."

[454]

"Namaz bittikten sonra yeryüzüne dağılıp Allah'ın lutfundan nasibinizi arayın..." Allah Teala birinci âyetle Cuma namazı nedeniyle mübah olan alış verişini yasaklamış, ikinci âyette ise namaz bittikten sonra rızık talep edilmesini emrelişir. Rızık talebini bildiren emir mübahlık ifade

eder. Zira bu husus daha önce mubahken Cuma vaktinde yasaklanmıştır, daha sonra yapılmasının istenmesi de elbetteki mübah olacaktır. Yine Allah Teala şöyle buyuruyor:

"...İhramlı iken avı helal saymamanız şartıyla, çeşitli hayvanlar size helal kılındı..."

"... İhramdan çıktığınız zaman avlanınız..."^[455] Allah Teala birinci âyette mübah olan avlanmayı, ihramda iken yasaklamış, ikinci âyette ise ihramdan çıktıktan sonra avlanmayı, emretmiştir. Bu emir de mübahlık ifade eder. Kişi dilerse avlanır, dilerse avlanmaz. Hükmün mendupluğunu koruduğuna misal olarak şu hadis-i şerifi zikretmek mümkündür:

"Ben sizlere kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım, dikkat! Bundan sonra onları ziyaret edin."^[456] Kabirleri ziyaret etmek ölümü hatırlatır, kulun ölenlerden öğüt alıp kendisini ahirete göre hazırlamasına vesile olabilir. Bu itibarla kabirleri ziyaret etmek, menduptur, ancak İslâmın ilk gelişinde kişilerin kalbinden putlara saygı gösterme duygusu henüz tamamen silinmediğinden, kabirlerin ziyareti yasaklanmıştır. Ta ki putlara yeniden tapınmaya vesile olmasın. Fakat daha sonra müslümanların imanları güçlenince kabirlerin ziyaret edilmeleri emredilmiştir, işte bu emir de mendupluk ifade eder, "kabirleri ziyaret menduptur," hükmüne varılır. Çünkü aslında bunları ziyaret menduptu. Peygamber efendimiz başka bir hadis-i şerifte şöyle buyuruyor:

"Ben size akıp gelen misafirlerden dolayı kurban etlerini saklamanızı yasaklamıştım, artık onları yeyin saklayın ve tasadduk edin."^[457] Buradaki "yeyin" ve 'saklayın' emirleri mübahlık ifade ederler. Çünkü daha öncede bunları yapmak mübahdı.

b. Hanefi mezhebine mensup olan diğer alimler ve Şafiilerin bir kısmına göre ise, yasaklamadan sonra zikredilen emirler aslında farziyet ifade ederler. Bunu ifade etmedikelerine dair bir delil bulunduğu takdirde ancak, başka hükümler ifade edebilirler.

c. İmamı Şafii ve ona katılan bir kısım alimler ise, "yasaktan sonra zikredilen emirlerin aslında mübahlık ifade ettiklerini" söylemişlerdir. Her iki grup kendisine göre bir kısım deliller zikretmektedir. Kemal İbn Humam'ın birinci şıkta zikredilen görüşü, daha isabetli görülmektedir.

Nehiyler (Yasaklar)

A. Nehyin Kavramı :

Nehyi, yasaklamak selahiyetine sahip olanın, her hangi bir hususun yapılmasını istemesidir.

"Sakin zinaya yaklaşmayın, çünkü o rezilliktir, kötü bir yoldur"^[458] âyetindeki "yaklaşmayın" ifadesi bir nehiydir.

B. Nehyi İfade Eden Formüller: (Kipler)

Arapça da nehyî ifade eden iki özel kip mevcuttur, bunlar;

a. Nehyi hazır (olumsuz direkt emir) "sakin zinaya yaklaşmayın"^[459] âyet-i celilesindeki "yaklaşmayın" ifadesi bu kabildendir.

b. Nehyi gaip (olumsuz dolaylı emir) "Ey Muhammed! Kadınlara söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, edep yerlerini korusunlar. Görünmesi zaruri olanlar hariç, zinetlerini göstermesinler..."^[460] âyet-i celilesindeki "göstermesinler" ifadesi bu türdendir.

c. Arapçada bu iki kip yanında nehyi ifade eden başkaca kelimeler de vardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

Birinci olarak; "Terk et" anlamına gelen emirler:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığınız zaman hemen Allah'ın zikri olan namaza koşun. Alışverişi bırakın"^[461] âyet-i celilesindeki "bırakın" kelimesi bu kabildendir.

İkinci olarak; "yasaklamak" anlamına gelen kelimeler:

"Şüphesiz ki Allah adaletli davranmayı, iyilikte bulunmayı ve akrabalara yardım etmeyi emreder, fuhuşu, kötülüğü ve zulmü yasaklar..."^[462] âyetindeki yasaklar kelimesi bir nehiydir.

Üçüncü olarak; "Haram kılmak" manasını ifade eden kelimeler:

"Faiz yiyenler, yerlerinden, şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların alış verişte aynen faiz gibidir demelerindedir. Halbuki Allah, Alış verişi helal, faizi ise haram kılmıştır..."^[463] âyetinde zikredilen "haram kılmıştır" ifadesi nehyi ifade etmektedir.

Dördüncü olacak; "Helal olmamak" manasına gelen kelime veya cümleler:

"Ey iman edenler! Mümin olduklarını söyleyen kadınlar, size muhacir olarak geldikleri zaman, onları imtihan edin, onların imanlarını Allah daha iyi bilir. Mümin olduklarını öğrendiğiniz zaman da, onları kafirlere iade etmeyin, çünkü mümin kadınlar kafirlere "helal değildir". Kafir erkekler de mümin kadınlara helal değildir..."^[464] âyetindeki "helal değildir" ifadeleri nehyi ifade eder.

Beşinci olarak; "Tehdit" kapsayan ifadeler,

"Ey iman edenler! Hahamlar ve papazların çoğu, haksız yere İnsanların mallarını yerler, onları Allah'ın yolundan ahkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenleri can yakıcı bir azapla müjdele"^[465] Âyet-i celilesindeki "can yakıcı bir azapla müjdele" cümlesi tehdit mahiyetinde olduğu için nehyi ifade eder. Bu tehdidi icap ettiren hususların yasaklandığını belirtir.

Altıncı olarak; "cezalandırmayı" ifade eden kelime veya cümleler:

"Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin..."^[466] âyetindeki "ellerini kesin" ifadesi

nehyi ifade eder. Ellerin kesilmesine sebep olan hırsızlığın haram olduğunu bildirir.

Yedinci olarak; Arapça da bu zikredilen formüller dışında nehyi ifade eden başka üsluplar da bulunmaktadır. Konunun detayı için kaynak eserlere bakılmalıdır.

C. Nehyin İfade Ettiği Hüküm:

Alimler, nehyin ifade ettiği hükmün mahiyeti hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

a. Bir kısım alimler, nehyin haramla mekruhluğu müşterek bir şekilde ifade ettiğini, bunlardan hangisini ifade ettiğini tayin ise, ancak delillerle belirlenebileceğini söylemişlerdir.

b. Diğer bir kısım alimler ise, nehyin aslında mekruhluk ifade ettiğini, bu asıl manası dışında kullanıldığını ise, ancak delillerin gösterebileceğini söylemişlerdir.

c. Cumhur ulemaya göre ise, nehyi gerçekte haram kılmayı ifade eder. Nehyin gerçek manasında kullanılmadığını ancak deliller gösterir. Delil bulunmadığı takdirde, nehyi ile ifade edilen ve yasaklanan şeyin haram olduğu kesindir.

Mesala bir âyet-i celilede Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir cana, haklı bir sebep olmadıkça sakın kıymayın..."^[467] Bu âyette zikredilen "sakın kıymayın" ifadesi haksız yere adam öldürmenin haram olduğunu ifade eder. Zira aksini ifade eden herhangi bir delil yoktur.

Buna mukabil

"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeylerden sormayın. Eğer onları Kur'an indirilirken sorarsanız size

açıklanır..."^[468] âyet-i celilesindeki "sormayın" ifadesi mekruhluk ifade etmektedir. Zira âyetin devamında "Kur'an indirilirken sorarsanız size açıklanır" buyurulmakta ve soru zamanı iyi seçildiği takdirde sorana cevap verileceği bildirilmektedir. Bu da soru sormanın aslında haram olmadığını gösterir. Zira soru sormak haram olsaydı, belli zamanlar da sorulmasına izin verilmez ve cevaplandırılacağı bildirilmezdi.

Nehyin aslında haram kılma ifade ettiği şu âyetten de anlaşılır:

"Peygamber size ne veriyse onu alın, size neyi de yasakladıysa ondan da kaçın..."^[469]

Görüldüğü gibi Allah Teala yasaklandıktan kaçınmayı gerekli kılmıştır. Bu da nehyin haramı kılma hükmünü ifade ettiğini gösterir. Ayrıca emrin farzîyet ifade ettiğini gösteren deliller, nehyin de haram olma hükmünü ifade ettiğini gösterir. Çünkü nehyi emrin olumsuzudur. Farzın tam zıddı haramdır.

D. Emrin Ve Nehyin Aciliyet İfade Edip Etmemesi:

a. Emirler tercih edilen görüşe göre, ne aciliyet ne de tehir etme ifade ederler. Bunlar sadece bir hususun yapılmasını istemekten ibarettir. Zira bir insan diğerine "sunu hemen yap veya sonra yap" şeklinde emir verebilir. Eğer emir konumu itibarıyla aciliyet veya erteleme ifade edecek olsaydı, "hemen ve sonra" kelimelerine ihtiyaç kalmadı ve bunlar boş kayıtlar olurdu, halbuki durum böyle değildir.

Binaenaleyh dini emirler, aslında aciliyet ifade etmezler, bunların aciliyet ifade etlikleri ancak başka delillerle tesbiî edilir. Mesala Allah Teala şu âyetlerde çeşitli ibadetleri emretmektedir.

".. Zekatı verin..."^[470]

".... Oraya gitmeye gücü yeten herkese, Allah için Kabe'yi ziyaret edip haccetmek farzdır..."^[471]

".... Kkim hasta veya yolculukta olur da oruç tutamazca, başka günlerde iade eder..."^[472] Bu âyetlerde, zekatın verilmesi, haccın yapılması ve Ramazan orucunun kaza edilmesi emredilmektedir.

Bütün bu emirler aciliyet ifade etmezler, bu emirlerin yerlerine getirilmeleri ertelenebilir.

Fakat; "...sizden kim o aya erişirse, onu oruçla geçirsin..."^[473] âyet-i celilesindeki oruç tutma emri, acillik ifade eder, Ramazan ayında bulunan mükellefin derhal oruç tutması gerekir. Zira oruç vakti dar ve sınırlı olan bir ibadettir. Vaktinin herhangi bir parçası kaçırılacak olur ise, oruç ta kaçırılmış olur. İşte Ramazan da oruç tutmayı emreden emir, bu nedenle aciliyet ifade etmektedir.

b. Nehyiler (yasaklar) ise, aciliyet ifade ederler, mükellefin yasaklanan şeyden derhal uzaklaşması gerekir, zira birşey zararlı olduğu için yasaklanır, zararın yakınından dönmek kârdır.

İşte bu nedenledir ki "sakın zinaya yaklaşmayın, çünkü o rezilliktir, kötü bir yoldur..."^[474] âyet-i celilesini duyan her müslümanın, derhal bu hayasızlıktan uzaklaşması gerekir. Böylece fuhuş, un korkunç sonuçlarından gerçekten korunmuş olacaktır. Yoksa günümüzde isimleri müslüman, yaşantıları gayri müslim olan şaşkın bedbahlar gibi bir taraftan fuhuşu teşvik eder, diğer taraftan bu hayasızlığın yol açtığı rezillik ve hastalıklara karşı tedbir aldığımız söyleyip durursa, gülünç bir hale düşmüş olur, dünyasını da ahiretini de harap eder.

E. Emir Ve Nehyin Aslında Tekrar İfade Edip Veya Etmemeleri

a. Emirler aslında tekrar ifade etmezler. Emirlerin bazan tekrar ifade etmeleri ise, emrin dışındaki delillerden anlaşılır. Buna delil olarak şu hadis zikredilmektedir: "Ebu Hureyre diyor ki: Resulullah bizlere konuştu ve şöyle buyurdu:

"Ey insanlar Şüphesiz ki Allah size haccetmeyi farz kıldı. Haccedin." Bir adam (Ekra bin Habis) Ey Allah'ın Rasülü her yıl mı?" Diye sordu, Resulullah cevap vermedi, adam üç defa bu soruyu tekrar etti bunun üzerine Resulullah;

"Eğer evet diyecek olursam elbetteki farz olacak ve sizler de buna güç yetiremeyeceksiniz. Ben sizi bıraktığım sürece siz de beni bırakın, sizden önceki ümmetler, çokça soru sordukları ve peygamberleriyle ihtilafa düştükleri için helak olmuşlardır, size bir şeyi emrettiğim zaman gücünüzün

ettiği ölçüde onu yapın, size neyide yasaklarsam onu bırakın" [475] buyurdu. Eğer emirler, aslında tekrar ifade edecek olsalardı, Ekra, bin Habis bu soruyu sormazdı, Resulullah'da emirlerin tekrar ifade ettiklerini bildirirdi. Görülüyorki haccın tekrarı sözkonusu değildir.

Namazı, orucu ve zekatı emreden emirlerin tekrar ifade etmeleri ise, bu ibadetlerin bağlı oldukları sebeplerin tekrar etmesinden kaynaklanmaktadır. Namazın bağlı olduğu vakitler, orucun bağlı olduğu Ramazın ayı, zekatın bağlı olduğu bir yıl tekrar etmekte, dolayısıyla bu ibadetler de tekrar etmektedir. Yoksa emirlerin kendi kipleriyle tekrar ifade etlikleri için değildir.

b. Nehyiler ise, sahih olan görüşe göre, tekrar ifade ederler. Zira dini yasaklamalar, zararları ve fesadı önlemek içindir. Yasakların kaldırılması sözkonusu olunca, zararlar ve fesad tekrar onaya çıkmış olacaktır, dolayısıyla yasaklar devamlılık ifade etmektedir.

F. Nehyilerin İbadetlerde Ve Muamelattaki Fonksiyonu:

Dini yasaklara uymamanın ahiretleki müeyyidesi ilahi azaba çarptırılmaktadır. Bunların dünyadaki müeyyideleri ise yasaktan yasağa değişmekte bazılarının dünyevi cezaları bulunmaktadır. Diğer bazılarının ise dünyevi müeyyideleri yoktur. Bunların cezası tamamen ahirette verilecektir.

Diğer yandan, hakkında yasak bulunan bir ibadetin veya muamelenin yapılması halinde bunların hükmü nedir? Batıl mıdır, yoksa fasit midir? Veya sahih midir? Bu bölümde bunlar izah edileceklerdir.

Yasaklar çiğnenerek yapılan ibadet veya muamelelerin hükmü, yasaklama sebebine göre değişir. Bu itibarla önce yasaklama sebeplerini bilmek gerekir. Bir hususun yasaklanmasının sebebi, şu üç şeyden biri olabilir:

a. Ya temelindeki bir bozukluk ve eksiklik nedeniyle yasaklanmıştır, rükün ve temel şartların bulunmaması gibi,

b. Veya sıfatındaki bir bozukluk ve eksiklik nedeniyle yasaklanmıştır, yan şartların bulunmaması gibi,

c. Yahut da kendisiyle ilgili olan başka bir husustaki bozukluklar ve eksiklik nedeniyle yasaklanmıştır.

1) Eğer bir husus temelindeki bir bozukluk ve eksiklik nedeniyle yasaklanmış olur, buna rağmen uyulmaz ve yapılacak olur ise, ibadet olsun, muamele olsun yapılan bu şey batıldır, hükümsüzdür, hiç yapılmamış gibidir. Böyle bir davranış şeri hiçbir sonuç doğurmaz, sözleşmelerin temelini, taraflardan birinin teklifi, diğerinin kabulü ve sözleşme konusu teşkil etmektedir. Bunlardan biri olmazsa, akid fasittir. İşte bu nedenledir ki;

Bir insanın ebedi olarak haram olan bir akrabasıyla evlenmesi batıldır. Zira akdin tarafları akdi yapmaya müsait değildirler. Bunu yapacak olan taraflar günahkar olurlar ve tazir cezasına çarptırılırlar. Yine leşi veya hayvanın karnındaki yavruyu satmak batıldır, zira akdin konusu, yapılan değer ifade etmeyen ve akde konu olamayan bir şeydir.

2) Şayet bir husus sıfatındaki bir bozukluk veya eksiklikten dolayı yasaklanmış olur, buna rağmen yasağa uyulmaz ve yapılırsa bunun hükmünün ne olacağı alimler arasında ihtilaflıdır: Cumhur ulemaya göre, bu türden olan ameller de batıldır. İster ibadet, isterse mali bir muamele olsun, sonuç değişmez. Böyle ameller herhangi bir sonuç doğurmazlar.

Cumhur ulema görüşlerine delil olarak şu hadis-i şerifi zikretmişlerdir :

"Her kim bizim emrimiz üzere olmayan bir amel işlerse, o amel reddedilir." [476] Ayrıca selef-i salibinin de aynı görüşte olduğu zikredilmiştir. Cumhur ulemaya göre, bayram gününde veya kurban bayramından sonra devam eden tekbir günlerinde oruç tutmak batıldır. Hiçbir sevaba vesile olmaz, aksine günaha sebep olur. Zira orucun temelinde bir eksiklik olmasa da tamamlayıcı şartları ihlal edilmiştir. O da yasaklanan günlerde oruç tutmaktır. Keza faizli alış veriş, şahitsiz evlenmek, fiyatı belirtilmeden yapılan satış batıldır, hiçbir seri sonuç doğurmazlar. Çünkü bu akitlerin tamamlayıcı mahiyetteki şartları mevcut değildir. Cumhur ulemaya göre, batılla fasit arasında herhangi bir fark yoktur, Hanefilere göre ise bunlar farklı şeylerdir, ilerde izah edilecektir.

Hanefi mezhebine mensup olan alimler ise, ibadetlerle mali muameleleri birbirinden farklı görmektedir. Hanefilere göre, "sıfatındaki bir bozukluktan dolayı yasaklanan ibadetler yapıldıkları taktirde batıldır. Fakat mali muameleler fasittir" Zira ibadetlerden maksat, Allah'a yakın olmak ve sevap kazanmaktır. Yasaklanan bir ibadeti yaparak bu gayeye erişmek mümkün değildir, yasaklanması onu bir ibadet ve itaat olmaktan çıkarmıştır. İşte bu nedenledir ki, bayram günü veya tekbir günlerinde oruç tutmak batıldır, bu günlerde oruç tutan ne bir sevap kazanır ne de yaptığı bir adağı yerine getirmiş sayılır.

Fakat mali muameleler, sıfatındaki bir bozukluk nedeniyle yasaklanmış olur. Buna rağmen yapılırsa, bunlar ne batıldır ne de sahih. Bunlar batılla sahih arasında bir derece olan "fasitlikle" maluldür, yani fasittir. Burada mali muamelelerin batıl sayılmayıp fasit sayılmalarının sebebi, şudur; mali muamelelerden asıl maksat, Allah'a yakın olmak ve sevap kazanmak değil, bir kısım dünyevi menfaat ve maslahatları gerçekleştirmektir. Durum böyle olunca mali muameleleri özel bir hükme bağlamak gerekir, bu da fasit olduklarını söylemektir. Binaenaleyh, faizli alışveriş ve değeri belirlenmeyen bir sözleşme batıl değil fasittir. Çünkü akidin şartlarında bozukluk vardır.

Hanefiler, batılla fasidi farklı şeyler kabul ederler, batıl bir akid veya ibadet, hiç bir sonuç doğurmaz, yok gibidir. Fasitler ise farklıdır. Bazı sonuçlar doğurabilirler; mesala, fasit bir akid, her ne kadar mülkiyetin bir taraftan değerine geçmesini sağlamasa da. böyle bir akide dayanılarak satılan mal müşteriye teslim edilirse teslim edilme sebebiyle mülkiyet satıcıya geçmiş olur. Ancak bu mülkiyet, bağlayıcı nitelikte olmayan ve murdar olan bir mülkiyettir. Bu nedenle taraflar akdi bozmakla veya tesad sebebinin gidermekle yükümlüdürler.

Buna rağmen, alıcı böyle bir mülkiyete dayanarak aldığı mal üzerinde üçüncü bir şahsa herhangi bir hak kazandıracak olur ise, veya bu malı harcar ise, artık akdin bozulması mümkün değildir, akdin tashihine gidilir.

Fasid akidlere misal, faizli alış veriş yapmak, değerini belirtmeden birşeyi satmak ve benzeri muamelelerdir.

Tarafların bunları, bozmaları veya faizi iptal ederek , satılan malın değerini tesbit ederek sıhhata kavuşturmaları mümkündür.

Hanefi alimleri, evlenmenin ibadetlerden mi yoksa, mali muamelelerden mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu nedenle

Evlenmeyi bir ibadet sayan alimler, şahitsiz bir evliliğin batıl olduğunu, böyle bir akde dayanarak taraflar zifafa girseler dahi, ayrılmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bunlara göre böyle bir akid aslında batıl olduğu için herhangi bir sonuç doğurmaz, bununla beraber ortada bir "emri

vaki" vardır. Bundan doğan bazı sonuçlara çare bulmak gerekmektedir. İşte bu nedenledir ki taraflardan çocuk meydana gelirse, nesebi belli kabul edilir. Ayrılan kadının iddet beklemesi gereklidir. Erkeğin mehir ödeme yükümlülüğü ortaya çıkar. Meselenin içine şüphe girdiği için taraflardan zina cezası düşer.

Evlenmeyi bir mali muamele gibi kabul eden diğer Hanefi fıkıhçılara göre ise, şahitsiz bir evlilik batıl değil fasittir. Bu tür bir evliliğe dayanarak zifafa girilecek olursa, akiddeden bazı neticeler doğar, mesala: Kadına mehir vermek gerekir, doğacak çocuğun nesebi belli olur, kadının ayrıldıktan sonra iddet beklemesi gerekir.

Görülüyor ki, akdi batıl sayanlar, akdin herhangi bir sonuç doğuracağını kabul etmemektedirler. Bununla beraber 'emri vaki' den bir kısım sonuçlar doğuracağını kabul etmişlerdir.

Akdi fasid sayan fıkıhçılar ise, akdi batıl sayanların emri vakiden meydana geleceğini kabul ettikleri neticelerin bizzat fasid akitten doğacağını söylemişlerdir. Sonuç farksızdır.

Bu konuda cumhur ulemanın görüşü, hanefilerinkinden daha tercihe şayandır. Zira aslındaki veya sıfatındaki bozukluk nedeniyle yasaklanan hususlar, ibadet olsun, muamele olsun şeriatın koyucusu yüce Mevla tarafından itibar edilmeyen hususlardır Zaten batılın manasında budur.

Aslında fasid akdin bazı sonuçlar doğuracağını kabul eden Hanefiler de, zikrettikleri sonuçları bizzat akiddeden değil, akde dayanılarak yapılan başka işlemlerden çıkarmışlardır. Mesala faizli alış verişten değil, satılan malın tesliminden, şahitsiz evlenmeden değil, zifafa girmekten neticeler doğacağını söylemişlerdir.

3) Başkasındaki bir eksiklik nedeniyle yasaklanan şeyler: Eğer birşey kendisindeki veya sifaundaki bir eksiklik nedeniyle değil de kendisiyle alakası olan başka bir şeydeki eksiklik sebebiyle yasaklanacak olur, buna rağmen yapılacak olursa, bunun hükmünün ne olacağı da ihtilafıdır.

Cumhuri ulemaya göre böyle bir akid sahihtir: Fakat mekruhtur. Bunu yapan günahkar olur. Mesala, çalınmış bir elbiseyi giyerek namaz kılmak, cuma ezanı okunurken alış veriş yapmak, başkasına nişanlı olan bir bayanla evlenmek sahih ve mekruhtur. Bunları yapan günahkar olur, fakat işlemleri sahihtir. Akid, bütün neticelerini doğurur.

Henbelilere, Zahiriyeye ve Zeydiyye mezhebine mensup olanlara ve İmamı Malikten nakledilen bir görüşe göre, kendi dışındaki bir sakatlıktan dolayı yasaklanan hususlar iki kısımda mutala edilirler:

Mali muameleler: Bunlar, cumhur ulemanın dediği gibi sahih ve mekruhtur. Cuma ezanı okunurken yapılan alış veriş sahih ve mekruhtur.

İbadetler: Bunlar batıldır, çünkü ibadetlerden maksat Allah'a yakın olmayı gerçekleştirmektedir. Günahla karışık olan bir ibadetle Allah'a yakın olunmaz. Bu nedenle başkasına ait olan bir elbiseyi çalıp onu giyerek namaz kılanın namazı batıldır. Bunu kılan kişi ne borcunu ifa eder nede bir sevap kazanır.

İmam Ahmed'ten ve İmamı Malik'den, mali muamelelerin batıl olacağı görüşü de nakledilmektedir. Zira bunlarda nehyedilmiştir. Bu itibarla bunlara itibar edilmez. Buna göre Cuma ezanı okunurken yapılan alış veriş batıldır.

Âmm Kelimeler (Genel Anlam İfade Eden Kelimeler)

Daha önce de izah edildiği gibi, kelimeler, manalara konulmaları bakımından üç kısma ayrılmaktadır: Hass kelimeler, Amm kelimeler ve Müşterek kelimeler. Bundan önceki bölümde hass kelimeler izah edilmiştir. Bu kısımda ise âmm kelimeler izah edilecektir.

1. Âmm Kelimelerin Kavramı:

Amm kelimeler, tek bir manaya konulan, bütün fertlerini kapsayan ancak fertleri belli bir sayı ile sınırlanmayan kelimelerdir. Mesala: "Göklerin ve yerin anahtarları onundur, O dilediğinin rızkını genişletir, dilediğinin rızkını daraltır. Şüphesiz ki O "herşeyi" çok iyi bilendir"^[477] âyet-i celilesindeki "herşeyi" ifadesi âmm'dir.

2. Hangi Kelimeler Âmm'dir:

Arap dili taranarak âmm olan kelimeler tesbit edilmiştir. Amm kelimelerin en önemlileri şunlardır:

a. Her, hep, hepsi, bütün, tüm, tamamen anlamına gelen "Küll" kelimesi. "Herkes kazandığının karşılığında rehindir"^[478] âyet-i celilesindeki "herkes" gibi.

b. Bütün, tüm, hepsi, her, toptan manalarına gelen Arapça lafzı ile "cemi" kelimesi,

"Muhakkak ki Allah münaфіkların ve kafirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır"^[479] âyet-i celilesindeki "hepsi" kelimesi gibi.

c. Şart manasını kapsayan isimler (Esmâ-i Şurut):

"... Sizden kim Ramazan ayına erişir ise onu oruçla geçirsin...",^[480] âyet-i celilesindeki "kim... ise" manasını taşıyan arapçaları "men" kelimesi bu kabildendir.

d. Soru manasını kapsayan İsimler (Esmâ-i İstifham): "... Allah'ın izni olmadan katında kim şefaate edebilir?..."^[481] âyet-i celilesindeki "kim manasına taşıyan arapça lafzı ile "men" kelimesi bu türdendir.

e. İlgi zamirleri (Esmâ-ul Mevsulat): "Onlar ki, iffetli kadınlara zina isnat edip de sonra bu iddalarını doğrulayacak dört şahit getiremezler, onlara seksen değnek vurun..."^[482] âyet-i celilesindeki "onlar ki" manasına taşıyan arapça lafzı ile "Ellezine" kelimesi bu zamirlerdendir.

f. Olumsuzluktan veya şarttan sonra zikredilen belirsiz kelimeler (Burada Arapça metin ve cümle dizisi esastır). Şayet buna misaldir. "O münaфіklardan biri ölürse, sakın cenaza namazını kılma..."^[483] âyet-i celilesindeki "biri" kelimesi âmm bir kelimedir. Bütün münaфіkları kapsar.

Zira arapça metninde nehyiden sonra zikredilmektedir. "Ey iman edenler! Eğer bir fasık size haber getirir ise , onun doğruluğunu araştırın..."

[484] âyetinde zikredilen "bir fasık... ise" kelimesi âmm kelimelerdendir. Her fasığı kapsar, zira bu belirsiz bir kelimedir.. Ve Arapça metinde şart edatından sonra zikredilmektedir.

g. Başında kuşatma manasını içeren bir "el" harfi tarifi (belirsizlik ön takısı) bulunan çoğul isimlerde âmm kelimelerdendir.

"... şüphesiz ki Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever." [485] Âyet-i celilesinde "tevbe edenler ve temizlenenler" kelimeleri arapça metinde "el" harfi tarifi ile kullanıldıkları için âmm kelimeler kapsamına girmişlerdir. Âyetin manası: Allah bütün tevbe edenleri de sever, bütün temizlenenleri de sever" şeklindedir.

h. Başında kuşatma manası içeren bir "el" harfi bulunan tekil isimler de âmm kelimelerdir.

"Yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bi ceza olarak hırsız erkeğin ve hırsız kadının ellerini kesin..." [486] âyetinde zikredilen "hırsız erkek ve hırsız kadın" kelimeleri arapça metinde kuşatma ifade eden "el" harfi tarafı ile kullanıldıkları için âmm kelimeler grubuna girmişlerdir. Âyetin manası şöyledir: "Her hırsız erkeğin ve her hırsız kadının ellerini kesin"

i. İsim tamlaması oluşturarak belirlilik kazanan çoğul kelimeler:

"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin hanımlarına söyle; dış örtülerini üzerlerine alıp örtünler..." [487] Âyetinde zikredilen "hanımların, kızların, müminlerin hanımları isim tamlaması yoluyla belirlilik kazanan ve dolayısıyla âmm kelimeler grubuna giren kelimelerdir. Âyetin manası: "Ey peygamber! Bütün hanımlarına ve kızlarına, bütün müminlerin hanımlarına söyle..." şeklindedir...

j. İsim tamlaması oluşturarak belirlilik kazanan tekil kelimeler:

"... Allah'ın emrine karşı gelenler, başlarına bir bela gelmesinden, yahut, şiddetli bir azaba uğramalarından sakınsınlar" [488] âyetinde zikredilen "Allah'ın emri" ifadesindeki "emri" kelimesi "Allah" kelimesiyle isim tamlaması oluşturmuş ve bu yolla belirli olmuştur, "emri" kelimesi, âmm kelimeler grubuna girmiştir. Âyetin manası: "Allah'ın herhangi bir emrine karşı gelenler, başlarına bir bela gelmesinden yahut şiddetli bir azaba uğramalarından sakınsınlar" şeklindedir.

3. Âmm Kelimeler Bütün Fertlerini Kapsarlar:

Cumhur ulema, âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadıklarını söylemişler ve delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a. Kur'an-ı Kerim'de âmm kelimeler zikredilmiş ve bütün fertlerini kapsamıştır. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"O kafirler, Allah bir insana birşey indirmediyerek Allah'ı hakkıyla takdir etmediler.." [489] Âyeti celilesindeki "bir insan ve birşey" kelimeleri arapça metninde olumsuzluktan sonra zikredilen belirsiz kelimelerdir ve âmm kelimelerdendir. Bu itibarla âyetin manası: "O kafirler, Allah hiçbir insana herhangi birşey indirmediyerek Allah'ı hakkıyla takdir etmediler." şeklindedir. Bu kelimeler, bütün fertlerini kapsadıkları için Allah Teala bunu iddia eden kafirlere:

"De ki Musa'nın getirdiği Tevrat'ı kim indirdi..." [490] cevabını vererek yetinmiştir. Eğer "insan ve şey" kelimeleri bütün fertlerini kapsamamış olsalardı Allah Teala'nın "Musa'nın getirdiği Tevrat'ı kim indirdi" cevabı yeterli olmazdı. Zira insanlardan biri olan Musa ve eşyalardan biri olan Tevrat kapsam dışı kabul edilir, kafirlerin bunu kabullendikleri fâzedilebilirdi ve cevap ta yeterli sayılamazdı. İlahi kelimelerde eksik bir cevap düşünülmeceğine göre "insan ve şey" kelimelerinin bütün fertlerini kapsadıkları muhakkaktır.

b. Sahabe-i kiram, Kur'an-ı Kerim'de ve sünnet-i seniyyede zikredilen "âmm" kelimelerin bütün fertlerini kapsadıklarına ve ancak aksine delil bulunduğu takdirde, fertlerinin sadece bir kısmını kapsayabileceklerine dair icma etmişlerdir. Bu nedenle sahabeler âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadığına dair delil aramıyorlar, aksine fertlerinin bir bölümünü kapsadığına dair delil arama ihtiyacı hissediyorlardı. Hz. Fatma

"Allah size evlatlarınızın mirasçı obualarında erkeklerin paylarının kızların iki katı olmasını emreder" [491] âyet-i celilesindeki "evlatlarınız" kelimesinin âmm bir kelime [492] olduğuna ve bütün fertlerini kapsadığına dayanarak kendisinin de Resulullah'ın (s.a.v.) çocuğu olması hasebiyle Resulullah'ın geriye bıraktığı mallara mirasçı olacağını beyan etmiştir. Fakat Hz. Ebubekir "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim geri bıraktığımız şeyler sadakadır" [493] hadis-i şerifini zikredince, sahabeler âyetteki "evlatlarınız" kelimesinin âmm bir kelime olmasına rağmen, bütün fertlerini kapsamadığına dair delil bulunduğunu anlamışlar ve buna göre amel etmişlerdir.

4. Âmm Kelimeler Fertlerini Kesin Mi Yoksa Zanni Mi Kapsarlar?

Fıkıh usulü alimleri âmm kelimelerin fertlerini kesin bir şekilde mi yoksa zanni bir şekilde mi kapsadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir.

a. Hanefilere göre, âmm kelimeler, bütün fertlerini kesin bir şekilde kapsarlar. Çünkü bu kelimeler, ilk manalarına konulduklarında bütün fertlerini kapsar, şekilde konulmuşlardır. Anım bir kelimenin fertlerinden belli bir kısmını kapsadığı ise, ancak buna dair bir detil bulunduğu söz konusu olur.

b. Cumhur ulemaya göre ise, âmm kelimeler tüm fertlerini kesin bir şekilde değil, zanni bir şekilde kapsarlar. Zira araştırmalar neticesinde âmm kelimelerin çoğunun tüm fertlerini kapsamadığı, fertlerinin belli bir kısmına tahsis edildiği görülmüştür. Öyle ki alimlerin dilinde; "Hiç bir âmm kelime yoktur ki, tahsis edilmiş olmasın" sözü meşhur olmuştur. Hatta bu söz Abdullah bin Abbas'a da nisbet edilmektedir. Bu da âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadıklarına şüphe sokmaktadır.

Diğer yandan âmm kelimelerden bu şüphenin giderilmesi istendiği zaman, bu kelimeler "her, bütün, hepsi" gibi kelimelerle pekiştirilmektedirler. Bu da âmm kelimelerin bütün fertlerini kesin bir şekilde kapsamadıklarını ifade eder. Aksi takdirde bu gibi pekiştirmelere ihtiyaç duyulmazdı. İşte bu

nedenledir ki, hüküm çıkarıcı zat, âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadıkları hususunda acele etmemelidir; iyice araştırdıktan sonra karara varmalıdır. Yoksa âmm olan kelimeyi kayıtlayan başka bir kelime ile karşılaşıncı, boşa çaba harcamış olur ve vardığı hükmü değiştirmek zorunda kalır.

C. Bu İhtilafdan Doğan Sonuçlar Özetle Şunlardır:

1) Cumhur ulemaya göre, "hass" bir kelime ile "âmm" bir kelimenin birbirleriyle çelişmeleri mümkün değildir. Zira hass kelimeler manalarını kesin, âmm kelimeler ise zanni bir şekilde ifade ederler. Zannî olan bir nas, kesin olanla çelişmez, şayet hass bir kelime âmm bir kelime ile çelişiyor gibi görülür ise, hass kelimenin ifade ettiği manaya göre amel edilir. Hass kelimenin kapsamı dışında kalan husus için de âmm kelimeye başvurulur, çünkü hass kelimeler âmm kelimelerden neyin kasdedildiğini beyan eden bir mahiyet taşımaktadır. Hanefiler ise, hass kelimelerin âmm kelimelerle çelişebileceğini, çünkü bunlardan her birinin fertlerini kesin bir şekilde kapsadıklarını söylemişlerdir. Bu konuya misal olarak şu hadis-i şerif zikredilmektedir: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Göğün (yağmurun) pınarların ve biriken suların suladığı araziye öşür gerekir. (Mahsulün onda birini zekat olarak vermek gereklidir). Su çıkarılarak sulanan araziye ise öşürün yarısı gerekir." [494]

Diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurulmaktadır:

"Beş veskden az olan şeylere zekat yoktur. Beş taneden az olan deve sürüsüne zekat yoktur." [495] Beş okiyye [496] den az olan gümüşe zekat yoktur. [497]

Görüldüğü gibi, birinci hadis-i şerif genel bir ifade taşımaktadır. Buna göre mahsullerin miktarına bakılmaksızın her mahsulden öşür vermek gerekmektedir. İkinci hadis-i şerif ise, beş veskden az olan mahsullere zekat vermenin gerekmediğini bildirmekte ve birinci hadisi, kayıtlamaktadır. Burada cumhur ulema, genel kapsamı olan birinci hadisle, kapsamı sınırlanmış olan ikinci hadisin çelişmediklerini, ikinci hadisin birinciyi açıklar mahiyette olduğunu, bu nedenle zirai mahsullerde zekatın farz olması için bu mahsullerin en az beş vesk'e ulaşmaları gerektiğini söylemişlerdir. Ebu Hanife ise, iki hadisin birbirleriyle çeliştiklerini, bunlardan hangisinin daha sonra söylendiği bilinmediğini, bu nedenle hangisinin mensuh olduğuna karar verilemeyeceğini, bunlardan birini tercihten başka bir çare bulunmadığını söylemiş ve şu nedenlerle birinci hadisin tercihe şayan olduğunu belirtmiştir:

Evvela birinci hadis daha meşhurdur.

İkinci olarak bununla amel etmek fakirler için daha faydalıdır.

Ayrıca ihtiyatlı davranılmış olur. [498] Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre de beş veskden az olan mahsullere zekat yoktur. Görüldüğü gibi Ebu Hanife âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadığı görüşünden hareket etmiş ve zikredilen sonuca varmıştır.

2) Bu ihtilafdan doğan ikinci bir sonuçta şudur: Cumhur ulemaya göre, Kur'an'da ve mütevâtir sünnette zikredilen âmin kelimelerin genel kapsamını ahad hadis veya kıyas gibi zanni delillerle sınırlandırıp daraltmak mümkündür. Zira Kur'an'da ve mütevâtir sünnette zikredilen âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadıkları zannidir.

Ahad hadislerin de tesbiti zannî, kıyasın ise kendisi zannidir. Binaenaleyh, bir kısım zanni delillerin, kendileri gibi zanni olan delillerle kayıtlanması (kapsamının daraltılması) mümkündür.

Hanefilere göre ise, Kur'an'da ve mütvâür sünnette zikredilen âmm kelimelerin kapsamı zanni deliller olan ahad hadislerle veya kıyasla (başlangıçta) daraltılmaz, sınırlandırılmaz. Çünkü âmm kelimelerin bütün fertlerini kapsadıkları kesindir. Zanni deliller, bunlarla çatışmazki, kapsamını sınırlayabilsinler. Ancak Kur'an'da veya mütevâtür sünnette zikredilen âmm bir kelimenin kapsamı, yine Kur'an'la veya mütevâtir yahut meşhur bir hadisle sınırlandırılır ise, aynı âmm kelimenin kapsamı bu takdirde kıyasla ve haberi ahadla da daraltılabilir. Zira böyle bir âmm kelimenin sınırlandırılabilmesi için artık yol açılmıştır.

Bu konuda cumhurun görüşünü destekleyen İbnu'l-Kayyim şunları söylemektedir: "Şayet kişinin Kur'an-ı Kerim'in zahirinden anladığı manaya dayanarak Resulullah'ın sünnetini reddedilmesine cevaz verilecek olursa, bu yolla sünnetin büyük çoğunluğu red edilmiş olur. Böyle olan bir kişinin, mezhep ve meşrebine muhalif olan sahih bir hadis delil olarak ileri sürüldüğü zaman o kişi: "Bu hadis şu âyetin genel ifadesine veya mutlak mahiyetine muhaliftir" diyerek hadisi kabul etmez."

Hanefilerin görüşünü destekleyen Şatibi ise şöyle diyor: "Umumiyetle, şer'i deliller, genel anlam ifade eden nasslardır. Şayet "genel anlamlı her nas özelleştirilmiştir" iddiasıyla yola çıkılır ve şer'î delillerin tartışabileceği ileri sürülecek olursa, şeriatın büyük bölümünün delil olup veya olmayacağı hakkında ihtilafa düşülmüş olur. Ayrıca böyle bir davranış daha tehlikeli olan başka bir felakete sürükler. O da Kur'an-ı Kerim'in genel anlam ifade eden bölümlerinin bir kısmında: "Burada kendisine itibar edilecek birşey yoktur." şeklindeki iddialara yol açmaktır. Bu tür iddiaların, Kur'an'ın tümünün şer'i bir delil olduğuna şüphe düşürdüğü ve sadece bir bölümünün delil olabileceğini ileri sürdüğü muhakkaktır. Bu ise, şer'i delilleri güçsüz düşürmekten başka birşey değildir. Bu tür iddialar, arap diline aykırıdır. Selef-i salihinin, arapçadan anladıklarına göre âmm (genel anlamdaki) nasları kesin delil kabul etmelerine ters düşmektedir." [499]

Bu konu, Hanefî mezhebi ile diğer mezheplerin çok defa birbirleriyle ihtilaf etmelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle dikkatle üzerinde durulması gerekmektedir. Meselenin tafsilatı için ana kaynaklara başvurulmalıdır.

Cumhur ulema ile Hanefiler arasındaki bu ihtilafdan kaynaklanan ve üzerinde tartışılan fihkî meselelerden biri de şudur: "Bir müslüman eti yenen bir hayvanı keserken, kasıtlı olarak üzerine Allah'ın adını anmaz ise, bu hayvanın eti yenilir mi? Yoksa yenilmez mi? "Bu konuda bir âyet-i celileden şöyle buyruluyor:

"Kesilirken üzerine Allah'ın adı zikredilmeyen hayvanlardan yemeyin, bunu yapmak fasıklıktır" [500] Bir hadis-i şerifte ise şunlar bildirilmektedir: "Hazreti Aişe diyor ki bazı insanlar Resulullah'la şunu sordular: Bir kısım topluluklar bize et getiriyor, biz kesilen hayvanın üzerine Allah'ın isminin anılıp anılmadığını bilmiyoruz. Resulullah onlara şu cevabı verdi:

"Sizler onun üzerine Allah'ın ismini anın ve onu yeyin" Aişe diyor ki: et getiren bu insanların kafirlik dönemleri yakındı (kafirlikten yeni dönmüşlerdi) Diğer bir rivayette: "Et getiren bu insanların müşriklik dönemleri yakındı (müşriklikten yeni dönmüşlerdi) Başka bir rivayette ise :

"Bunların cahiliyye dönemleri yakındı"^[501] şeklindedir.

Cumhur ulemanın görüşünde olan İmam Şafii, bu hadise dayanarak, bir müslüman, kasıtlı bir şekilde besleme çekmeden eti yenilen bir hayvanı keser ise, o hayvanın etinin yenileceğini söylemiştir. Zira hadis haberi ahaddır. Bununla âyetin genel hükmünü kayıtlayıp daraltmak mümkündür. Hanefiler ise âyetin genel ifadesine dayanarak bu şekilde kesilen bir hayvanın etinin yenilemeyeceğini söylemişlerdir. Zira âyetin kesinlikle ifade ettiği kapsamı, zanni bir delil olan haberi ahad şeklindeki bir bahisle daha başlangıçta sınırlandırılmaz, âyetin manasını sınırlandıran başka bir âyet ve mütevatır bir hadis de yoktur. Etlere ilgili olarak kitabın ek bölümünde yeterli izahlar verilmiştir.

5. Amm Kelimelerin Bazı Fertlerini İttifakla Kapsamadıklarını Gösteren Deliller

Daha önce izah edildiği gibi, âmm kelimeler fertlerini hanelilere göre kesin, cumhur ulemaya göre ise, zanni bir şekilde kapsarlar. Ancak âmm kelimelerin fertlerinin tümünü değil de, bir bölümünü kapsadıklarını gösteren her hangi bir delil bulunduğu takdirde, âmm kelimelerin bazı fertlerinin kapsam dışı bırakıldığı ittifak konusudur.

Amm kelimelerin bazı fertlerinin kapsam dışı bıraktığını gösteren deliller, cumhur ulemaya göre; muhassıs deliller ve nasih deliller diye iki kısma ayrılırken, Hanefilere göre kasır deliller, muhassıs deliller ve nasih deliller diye üç kısma ayrılmaktadır.

Bunların her birini iyice anlamak için şu noktalara dikkat etmek gerekir. Bu deliller ya müstakil bir cümle şeklinde veya âmm kelimelerin bulunduğu cümlelerin bir parçası halinde zikredilirler. Bazen de bu deliller yazılı olmayan deliller şeklinde olabilirler. Bunların her birini kendi arasında çeşitli kısımlara ayırmak mümkündür.

A. Müstakil Bir Cümle Şeklinde Zikredilen Deliller:

Bunlar kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadır:

a. Amm kelimelerin bulunduğu cümleye bitişik olan müstakil deliller. Buna misal olarak şu âyet-i celile zikredilmektedir:

"... Sizden kim Ramazan ayına erişir, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolculukta olur da oruç tutamaz ise, başka günlerde iade eder..."^[502] Âyet-i celilenin baş tarafındaki "sizden kim Ramazan ayına erişirse onu oruçla geçirsin" ifadesi âmm bir ifadedir. Bu ifadeye göre Ramazan ayına erişen herkesin istisnasız oruç tutması gerekir. Zira "kim" kelimesi ismi mevsut (ilgi zamiri) olduğundan âmm bir kelimedir. Fakat âyetin devamındaki "kim hasta veya yolculukta olur da oruç tutamaz ise, başka günlerde iade eder..." cümlesi, hasta ile yolcunun oruç tutmalarının genel hükmünden çıkarıldıklarına bir delil teşkil etmektedir. Bu delil müstakil bir cümledir. Bununla beraber, âmm kelimenin bulunduğu cümleye bitişik olarak zikredilmiştir. Daha sonra izah edileceği gibi, bu türden olan deliller, Hanefilere göre muhassıs delillerdir. Cumhura göre ise, yerine göre muhassıs veya nasih deliller olabilir.

b. Âmm kelimenin bulunduğu cümleye bitişik olmayan ve müstakil cümle şeklinde olan deliller: Buna misal olarak da şu iki âyet-i celile zikredilmektedir:

"Onlar ki, iffetli kadınlara zina isnad ederler, sonra da bu iddialarını doğrulayacak dört şahid getirmezler, onlara seksen değnek vurun..."^[503]

"Hanımlarına zina isnad edip de, kendilerinden başka şahidleri olmayanlardan herhangi birinin şahidliği, doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah'ı şahid tutup yemin etmesiyle olur. Beşinci defasında, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını diler..."^[504]

Birinci âyet, iffetli hanımlara zina etme iftirasında bulunan ve doğru söylediğine dair dört şahit getiremeyen "herkese", bu iftirasının cezası olarak seksen sopa vurulacağını bildirmektedir. Zira âyetin başında "onlar ki" ismi mevsulü (ilgi zamiri) bulunmakta ve âyeti âmm bir cümle kılmaktadır. İkinci ve üçüncü âyetlerde ise, hanımlarına zina isnad eden erkeklerin bu genel hükümden çıkarıldıklarını, başka bir hükme tabi olduklarını beyan etmekte ve bunların doğru söylediklerine dair dört defa yemin ettikten sonra beşincisinde yalancı ise Allah'ın lanetinin üzerine olmasını dilemesi yoluyla sopadan kurtulabileceklerini bildirmektedir.

Görüldüğü gibi son iki âyet, müstakil cümleler şeklinde ve birinci âyetin hemen arkasından değil, ayrı bir şekilde zikredilmektedir. Hanefiler, bu tür delillere nasih deliller adını vermişlerdir. Cumhur ulema ise, yerine göre nasih deliller veya muhassıs deliller ismini vermişlerdir. Daha sonra izah edilecektir.

B. Müstakil Bir Cümle Şeklinde Zikredilmeyen Deliller:

Amm kelimelerin genelliğini daraltan bu tür deliller, âmm kelimenin bulunduğu cümlelerin bir parçasını teşkil ederler. Öyle ki kendi başlarına yorumlandıkları takdirde tam bir anlam ifade etmezler.

Bu türden olan deliller, Hanefilere göre kasır deliller, cumhur ulemaya göre ise, muhassıs delillerdir. Bunlar da kendi aralarında üç kısma ayrılırlar:

a. Âmm kelimenin içinde bulunduğu cümlelerin "istisnası" olan deliller: Buna misal olarak şu âyet-i celile zikredilmektedir:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder, kalbini inkâra açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azap vardır. Kalbi

imanla mamur olduğu halde inkâra zorlanan hariç..."^[505] Âyet-i celilenin "kalbi imanla mamur olduğu halde inkâra zorlanan hariç" bölümü tehdit altında Allah'ı inkâra zorlanan mağdurun, dinden çıkan mürtedler guruhundan sayılmayacağını bildirmekte ve böyle birini gönüllü olarak kâfir olanlardan istisna etmektedir. Âyetin diğer bir kısmı ise, bütün dinden dönen kâfirlerin Allah'ın gazabına ve azabına uğratılacaklarını beyan etmektedir. Gördüğü gibi istisna ifade eden bölüm cümlelerin bir parçasıdır. Bu istisna, Hanefi'lere göre kasır, cumhura göre muhassıs bir

delildir.

b. Amm kelimenin içinde bulunduğu cümlenin şartı olan deliller: Buna misal olarak da şu âyet zikredilmektedir: "Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları mirasın yarısı sizindir."^[506] Âyetin "eğer hanımlarınızın çocukları yoksa..." bölümü bir şarttır. Bu şart, aram bir kelime olan "hanımlarınızın"^[507] kelimesinin içinde bulunduğu cümlenin şartıdır. Çocukları bulunmadığı takdirde hanımların miraslarının yarısı kocalarına verilecektir. Aksi takdirde kocalar, hanımlarının bıraktıkları mirasın dörtte birini alma hakkına sahip olacaklardır.

Görüldüğü gibi, şart ifade eden ve kadınların malının yarısına mirasçı olmaya bir sınırlama koyan bu delil, âmm kelimenin içinde bulunduğu cümlenin bir parçası mahiyetindedir. Hanefilere göre kasır, cumhura göre muhassis bir delildir.

c. Amm kelimenin içinde bulunduğu cümlenin bir sıfatı mahiyetinde olan deliller: Buna misal olarak da şu âyet zikredilmektedir:

"Size... cinsi temasta bulunduğunuz karılarınızdan olan ve evinizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmek haram kılındı..."^[508] Âyeti celilesinin "cinsi temasta bulunduğunuz hanımlarınızdan olan" bölümü "üvey kızlarınız" âmm kelimesinin içinde bulunduğu cümlenin bir sıfatıdır. Ve bu sıfat, "üvey kızlarınızla evlenmeniz haramdır" genel hükmünden kendileriyle cinsi temasda bulunulmayan sadece nikahlanan eşlerden olan üvey kızlarla evlenebileceğini ifade etmekte ve buna dair bir delil teşkil etmektedir. Bu sıfat Hanefilere göre kasır, cumhura göre muhassis bir delildir.

C. Yazılı Olmayan Deliller:

(Konuşulmayan deliller), âmm kelimelerin bazı fertlerinin kapsam dışı bırakıldığını gösteren deliller, bazan da yazılı olmayan deliller şeklinde olabilirler. Bunlar da kendi aralarında akıl ve örf olarak iki kısma ayrılmaktadırlar. Bunlar, Hanefilere göre kasır deliller, cumhura göre de muhassis deliller adını almaktadırlar. Bunları da şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Akli deliller: Akıl, mükellef olmayan insanların, şu gibi âyetlerde zikredilen farzlarla yükümlü olmadıklarına karar verir ve yükümlü olmamaya dair bir delil teşkil eder.

"Namazı kılın, zekâtı verin..."^[509]

"Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı..."^[510]

"... İnsanlara Allah için Kabe yi haccetmek farz kılındı..."^[511]

Evet çocukların, delilerin yukarıda zikredilen farzlarla yükümlü olmadıkları akıl yoluyla bilinmektedir. Böylece akıl âmm kelimenin ifade ettiği genel manayı daraltmış olmaktadır.

b. Örf: Yine genel mahiyetteki bir husustan belli fertlerin çıkarılacağına, örfle dayanarak karar verildiği görülmektedir. Buna misal olarak şu âyet-i celile zikredilmektedir:

"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler..."^[512]

Maliki mezhebine göre örfen çocuklarını emzirmeyen kadınlar, örfle dayanılarak bu âyetin genel hükmünden çıkarılırlar. Böyle annelerin çocuklarını emzirmeyeceklerine dair karar verilir.

Tahsis, Kasr, Nesih:

Cumhur ulemaya göre, tahsisle kasr aynı şeylerdir. Bu nedenle onlara göre, âmm kelimelerin fertlerinin sadece bir bölümünü kapsadığını gösteren deliller ikidir; Tahsis ve nesih.

Hanefilere göre ise, tahsisle, kasır farklı şeylerdir. Bu itibarla onlara göre, Amm kelimelerin bazı fertlerini kapsamadığını gösteren deliller üçtür. Tahsis, kasr bir de nesih. Diğer yandan cumhur ulema, tahsisi gerçekleştiren delillere "muhassis" deliller ismini vermişlerdir. Hanefiler ise, kasr yapan delillere kasr deliller, tahsis yapan delillere de muhassis deliller adını vermişlerdir. Önce cumhur ulemanın sonra da Hanefilerin görüşleri açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Cumhur Ulemanın Görüşü:

A. Muhassis Deliller (Hükümü Özelleştiren Deliller)

Bunlar, âmm kelimenin manasıyla amel etmeden önce mevcut olan ve âmm kelimelerin kapsamını daraltan delillerdir. Yukarıda zikredilen ve âmm kelimenin içinde bulunan şart, istisna ve sıfatlar muhassis delillere örneklerdir:

B. Nasih Deliller (Hükümü Bozan Deliller)

Bunlar ise, müstakil bir cümle şeklinde olan, âmm kelimesinin bulunduğu cümleden ayrı olarak zikredilen ve âmmın manasıyla amel ettikten sonra ortaya çıkan delillerdir. Bunların yaptıkları işe de nesih denilir.

Neshe misal olarak şu iki âyet zikredilmektedir:

"Onlar ki iffetli kadınlara zina etti ithamında bulunurlar, sonra da bu iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremezler, onlara seksen değnek vurun..."^[513]

Bu âyet-i kerime, âmmdır. Genel bir hüküm ifade etmektedir. Herhangi bir iffetli kadına zina isnad edip de buna dair dört şahid getiremeyen

herkese seksen sopa vurulmasını emretmektedir. Bu âyetten sonra inen şu âyette ise, "*Hanımlarına zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlardan birinin şahitliği, doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allahı şahid tutup yemin etmesiyle olur. Beşinci defasında*

eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını diler..." [\[514\]](#)

İşte cumhur ulema, bu son iki âyetin birinci âyeti neshettiğini söylemişlerdir. Çünkü son âyetler, âmm olan birinci âyetle amel ettikten sonra gelmişler, amma bitişik olmamışlar ve müstakil cümleler şeklinde zikredilmişlerdir. Nitekim, bu mesele, hadis-i şeriflerde şöyle izah edilmiştir.

Abdullah b. Abbas diyor ki: Hilal b. Umeyye, Resulullah (s.a.v.)'in yanında, karısını Şerik b. Sehma ile zina etmekle suçladı. Resulullah da: "*Buna dair şahid getir, yoksa sırtına ceza tatbik edilecektir*" buyurdu. Hilal dedi ki: Ey Allah'ın Rasülü! Bizden birimiz karısının üzerinde bir adam görürse, koşarak gidip şahit mi arayacaktır?.

Yine Resulullah (s.a.v.), "*şahit getir yoksa sırtına ceza uygulanacaktır*" cevabını verdi. Bunun üzerine Hilal: Seni hak olarak Peygamber gönderen Allah'a yemin olsun ki, ben doğru söylüyorum. Allah Teala, mutlaka benim sırtımı cezadan kurtaracak bir şey indirecektir dedi. Bu esnada Cebrail indi ve Resulullah'a şu âyeti indirdi:

"Karılarına zina isnad edip de, kendilerinden başka şahitleri olmayanlardan birinin şahitliği, doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah'ı şahid tutup yemin etmesiyle olur. Beşinci defasında, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını diler..." [\[515\]](#)

Resulullah (s.a.v.) oradan ayrılmıştı. Kadını çağırttı. Hilal de geldi, (Ayetle belirtildiği şekilde) şahitlik etti. Resulullah da şunu söylüyordu: "*Şüphesizki Allah ikinizden birinizin yalancısı olduğunuzu bilmektedir. Şimdi ikinizden biriniz tevbe ediyor mu?*" Sonra kadın da kalktı, (Kur'anda

belirtildiği şekilde) şahitlik etti..." [\[516\]](#)

Resulullah (s.a.v.) aralarında lanetleme yapmalarından sonra onları ayırdı.

2. Hanefilerin Görüşü:

Hanefiler ise, âmm kelimelerin kapsamını daraltan delilleri, cumhurdan daha fazla kısımlara ayırmışlardır. Bunlara göre bu deliller şu kısımlara ayrılmaktadır:

A. Kasır Deliller:

Bunlar, âmm kelimenin bazı fertlerini kapsam dışı bırakan, ayrı bir cümle olmayan, âmmın bulunduğu cümlenin bir istisnayı veya şartı, yahut sıfatı olan delillerdir. Bunların yaptıkları amellere İse kasır denir.

a. İstisna:

Amm kelimenin bulunduğu cümlede mevcut olan istisnaya misal, şu âyettir:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder, kalbini inkâra açık tutarsa, Allah'ın gazabı onların üzerindedir. Bunlara büyük bir azab vardır. Kalbi imanla mamur olduğu halde inkâra zorlanan hariç." [\[517\]](#)

Bu âyetin "kalbi imanla mamur olduğu halde inkara zorlanan hariç" bölümü bir istisnadır. Ve kasır delildir. Cümlede kasır yapmıştır. Yani, inkâr edenlerden zorla inkâr edenleri istisna etmiş ve cezayı inkâra zorlama olmadan yapana tahsis etmiştir. Bunlar cezalarını göreceklerdir.

b. Şart:

Amm kelimenin içinde bulunduğu cümlenin şartına misal, şu âyettir:

"Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları mirasın yarısı sizindir." [\[518\]](#) Bu âyetin, "Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa" bölümü bir şarttır ve kasır delildir. Kasır yapmıştır. Yani, hanımların bıraktığı mirasın yarısının kocaya intikal etmesinin şartı, hanımın çocuğunun olmamasıdır. Kadının malının yarısına mirasçı olabilmek, genel ifadesine çocuğun olmaması şartı getirilmiş, böylece âmm olan bir cümle, şarta bağlanarak belli fertlerine tahsis edilmiştir. İşte bu şarta kasır delil ismi verilmiş ve ifade ettiği anlama da kasır (özelleştirme) denilmiştir.

c. Sıfat:

Amm kelimenin içinde bulunduğu bir cümlenin sıfatı mahiyetinde olan kasır delile örnek de şu âyettir:

"Size ...cinsel temasta bulunduğunuz karılarınızdan olan ve evinizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmek haram kılındı..." [\[519\]](#) Âyet-i celilesinin "cinsi temasta bulunduğunuz hanımlarınızdan olan" bölümü, "üvey kızlarınız" âmm ifadesinin içinde bulunan cümlenin bir sıfatıdır ve kasır delildir. Kendileriyle cinsi temasta bulunan hanımlardan olmayanları ayırmıştır. Bu son türden olan üvey kızlarla evlenebileceğini ifade etmiştir.

B. Muhassıs Deliller (Tahsis eden deliller)

Bunlar, âmm kelimenin bazı fertlerini kapsam dışı bırakan ve yazılı olmayan akıl ve örf gibi deliller yahut âmm kelimenin bulunduğu cümleye bitişik olarak zikredilen cümleler halindeki delillerdir. Bu delillerin yaptığı amele ise tahsis denilir. Bunun misalleri şunlardır:

a. Aklın idraki mahiyetindeki delil: Mükellef olmayan çocuk ve delinin Kur'anın emir ve yasaklarıyla yükümlü olmadıkları aklın idrak etme delili.

b. Örfün istisna ettiği deliller: Bunlara bir misal şu âyettir:

"Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler."^[520]

Maliki mezhebine göre, örfen çocuklarını emzirmeyen kadınlar, örfeye dayanarak bu âyetin genel hükmünden çıkarılırlar. Bunlar, çocuklarını emzirmezler.

C. Nasih Deliller:

Bunlar, âmm kelimenin bazı fertlerini kapsadığı bırakan, müstakil bir cümle halinde zikredilen ve âmmın bulunduğu cümleden ayrı bir cümle olarak gelen delillerdir. Bunun örneği ise, daha önce zikredilen, karısına zina iftirasında bulunan erkeğin hükmünü belirten âyet ve ondan önce geçen âyettir."^[521]

Nesh ile Tahsis Arasındaki Fark:

Bunlar, âmm kelimenin fertlerinin sadece bir bölümünü kapsadığını ifade etme yönünden ayırdırlar. Fakat şu noktada ayrılırlar: Tahsiste, âmm kelimenin bütün fertlerini kapsamadığı, önceden bellidir.

Nesh de ise, âmm kelime, önce bütün fertlerini kapsar, sonra nasih delille bazı fertleri kapsamın dışına çıkarılır.

Bunların aralarındaki farkı, Hanefiler ve cumhur ulema şöyle açıklamışlardır:

Hanefiler, tahsiste "tahsis eden delilin", âmmın bulunduğu cümleye bitişik olmasını, onunla beraber gelmesini ve daha baştan âmmın bazı fertlerinin kapsadığı bırakıldığını ifade etmesini şart koşmuşlardır. Nitekim, hastanın ve yolcunun, orucu yiyebileceklerini ve daha sonra kaza

etmeleri gerektiğini beyan eden ve muhassis delil sayılan âyetler bu şartları haizdir."^[522]

Nesinde ise, "nesheden delilin" âmmın bulunduğu cümleden sonra zikredilmesini, âmmın kapsadığı bütün fertlerinden bazılarının hüküm dışı bırakıldığını beyan etmesini şart koşmuşlardır. Nitekim, hanımına zina isnad edip de sonra da dört şahit bulamayan erkeğin, doğru söylediğine dair

dört defa yemin ederek kendisini iftira cezasından kurtarabildiğini beyan eden âyet, bu şartlara sahip olduğundan nasih bir delildir."^[523]

Cumhur ulema ise, yalnız tahsis eden delilin âmm ile "amel etmeden önce" gelmiş olmasını şart koşmuşlar, bu delilin âmm ile birlikte veya daha sonra zikredilmesinin herhangi bir önemi olmadığını bildirmişlerdir.

"Nesheden delilin" ise, âmm ile amel ettikten sonra gelmesini şart koşmuşlardır. Hanefilerin nesh için verdikleri misal bunlar için de geçerlidir.

Âmm kelimelerle ilgili olan konulardan biri de şudur:

Kelimenin genelliğine itibar edilir, özet sebebine bakılmaz.

Amm olan kelimelerle ilgili olan hususlardan biri de, "sebepleri özel de olsa, âmm kelimeler genelliklerini korurlar" kaidesidir. Binaenaleyh, herhangi bir genel nassın gelişi veya zikredilişi sebebi özel bir şahıs veya özel bir hadise olsa bile, nas genel olma özelliğini korur.

Nassın sebebi nüzulü, onu anlamaya yardımcı olsa da, onun umumluğunu daraltan bir delil değildir.

Mesela, şu nasların sebepleri özeldir. Buna rağmen hükümleri geneldir:

a. Bir adam gelip Resulullah (s.a.v.)'dan şunu sormuştur:

"Biz denizde yolculuk yapıyoruz. Beraberimizde az bir su taşıyoruz. Bununla abdest alacak olursak susuz kalıp susuyoruz. Deniz suyu ile abdest alalım mı?" Resulullah (s.a.v.) bu adama şu cevabı vermiştir:

"Denizin suyu temiz, ölüsü de helaldir."^[524]

Her ne kadar bu hadis-i şerif, belli bir kişinin zaruret halinde deniz suyundan sadece abdest alabileceğini sormasına cevap teşkil ediyorsa da, genel mahiyette olduğu için bu özel sebebe bakılmaz. Hadisin soruyu soran için de, başkaları için de zaruret halinde de, normal durumlarda da, abdest almak için de, başka temizlikler için de geçerli olduğu hükmüne varılır.

b. Bir gün Resulullah (s.a.v.), Hz. Meymunenin cariyesine sadaka olarak verilen bir koyunun ölmüş cesedinin yanından geçti ve şöyle buyurdu:

"Bunun derisini alıp tabak etseydiniz ve ondan faydalansaydınız ya." Bu ölmüş bir koyun dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şu cevabı verdi:

"Herhangi bir deri tabak yapılırsa, temiz olur."^[525]

Belirli bir hadisenin sebep olduğu bu hadis-i şerif, genel bir hüküm ifade etmektedir. Sadece sorulan koyunun derisi için değil, bütün deriler için geçerlidir. Domuz derisi hariç.

c. Zihann hükmünü beyan eden Mücadele Süresi'nin 1-4 âyetlerinin sebebi nüzulü: Evs b. es-Samit'in hanımı Havle'dir. Fakat âyet her zihar yapan

için geçerlidir."^[526]

d. Lian'ın hükmünü beyan eden Nur Süresi âyet: 6-9, Hilal b. Ümeyye hakkında nazil olmuş, fakat hanımına zina isnad eden herkes için

geçerlidir."^[527]

e. Resulullah (s.a.v.)'e, Budaâ kabilesinin kuyusundan sorulmuş, Rasulullah (s.a.v.) da şu cevabı vermiştir:

"Su temizdir, onu herhangi bir şey necis edemez."^[528] Başka bir hadiste de:

"Şüphesiz, suyu hiçbir şey necis edemez. Ancak rengini veya tadını, yahut kokusunu değiştirecek bir şey necis eder."^[529]

Birinci hadis-i şerifin de belli bir soruya cevap olarak zikredildiği, ancak genel kapsamlı olduğundan, sadece bir hadiseye tahsis edilemeyeceği ve genelliğini koruduğu muhakkaktır.

Müşterek Kelimeler:

1. Müşterekin Kavramı:

Önce tek bir manaya konulan, daha sonra başka, bir veya birkaç manaya da kullanılan kelimelere, müşterek kelimeler denir.

Arapçada göz, pınar, altın, dinar, casus, güneş ve diğer manalara konulan "ayn" kelimesi; hayızh olmak ve hayızdan temizlenmek manalarına gelen "kur'u" kelimesi;

Efendi ve köle manalarına konulan "mevla" kelimesi, müşterek kelimelere misaldir.

2. Müşterek Kelimelerin Türeyiş Sebebi:

Asıl olan kelimelerin tek bir manaya konulmasıdır. Zira birden çok manaya konulduğu zaman, karışıma sebep olmakta ve müşterek kelimedenden neyin kastedildiğini anlamakta güçlük çekilmektedir. İşte bu nedenle bir kelimenin aslında birkaç mana karşılığına bir defada konulmuş olması ihtimali uzak bir ihtimaldir. O halde müşterek kelimenin türeyiş sebebi nedir? Bu hususta alimler çeşitli sebepler zikretmişlerdir. Bunların en önemlileri şunlardır:

a. Bir kelime, kabilenin birinde belli bir manaya, diğerinde başka bir manaya konulur. Sonra bunun farkına varmadan kelime birden çok manada kullanılıyormuş gibi meşhur olur ve böyle kabul edilir.

b. Bir kelime, önce gerçek manasına konulur. Sonra bu kelime mecazi anlamda başka bir manada kutlanılır. Daha sonra, kelimenin mecazi anlamda kullanıldığı unutulur ve kelimenin birden çok manaya konulduğu kabul edilir.

c. Kelime, aslında, fertleri çokça olan tek bir manaya konulur.

Fakat zamanla bu unutulur. Kelimenin her bir ferdine ayrı ayrı konulduğu kanaati hakim olur ve müşterek bir kelime sayılır. "Kur" ve "mevla" kelimelerinin bu türden olduğu kabul edilmektedir. Mesela kur'u kelimesi, aslında herhangi bir şeyin "geline vakti" manasına konulmuştur. Kadının adet görmesinin gelme vakti, adetinden temizlenmesinin gelme vakti, sıtmanın gelme vakti, Süreyya yıldızının işaret ettiğine göre yağmurun gelme vakti gibi çeşitli şeylerin gelme vakti anlamına konulmuş, fakat daha sonra genel anlama konulduğu unutulmuş ve bu genel anlamın birer fertleri olan kadının hayız görme vakti ve hayızdan temizlenme vaktinin gelmesi anlamlarına ayrı ayrı konulduğu kabul edilmiştir.

Keza "mevla" kelimesi, aslında yardımcı manasına konulmuştur. Efendi kölesine yardım ettiği için efendiye mevla denilmiş, köle de efendisine yardım ettiği için köleye de mevla denilmiştir. Fakat zamanla bu genel anlam kaybolmuş mevla kelimesinin hem efendi hemde köleye ayrı ayrı konulduğu ve müşterek bir kelime olduğu kabul edilmiştir.

[1] Nahl: 16/106.

[2] Siret-i İbn Hişam, c I, sh. 261

[3] Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 180; el-Mebcut li Serahsi, c. 24, sh. 43, İbni Sa'd, c. III, sh. 178; Hayatus Sahabe, c. I, sh. 287; Hilye, Ebu Nuaym, c. I, sh. 140 Serahsi diyor ki: "Tekrar aynı şekilde davranırlarsa sen de yaptığın gibi davran" ifadesinin manası şudur: Şayet müşrikler tekrar seni inkâra zorlarsa sen de kalbin imanla mamur etme haline devam et. Bu söz, "şayet müşrikler tekrar inkâra zorlarsa sen de bana dil uzatmayı ve putları övmeyi tekrar yap" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü Resulullahın, herhangi bir insanı şirke düşürecek bir sözü söylemesini emretmesi düşünülemez." (el-Mebcut ti's-Serahsi, c. XXIV, sh. 44)

[4] el-Muğni, İbn Kudame, c. VII, sh. 119; el-Hilye li Ebi Nuaym; Hayatu's-Sahabe, c. I, sh. 287; Kenzu'l-Ummal, Müsned İmam Ahmed kenarı c. I, sh. 318

[5] İbn Mace, Kit. Talak, bab: 16, hn. 2043; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, sh. 250- Heysemi diyor ki; "Bu hadisi Taberani de rivayet etmiştir. Raviler içinde, Yezid bin Rebia zayıf bir ravidir. Ebu Bekri'l-Huzeli ise zayıf bir ravi olduğu hakkında ittifak edilen bir kişidir.

[6] İbn Mace, Kit. Talak, bab: 16, İbn. 2045; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, sh. 250- Heysemi diyor ki; "Bu hadisi Taberani "Evsat" adlı kitabında rivayet etmiştir. Hadisin ravileri içinde Muhammed bin el-Musaffa'yı Ebu Hatim güvenilir biri diye tanıtmıştır. Diğer raviler sağlamdır; M. Fuat Abdülbaki ise, bu hadisi yorumlayarak; "Senedinin kopuk olduğu anlaşılmalıdır" demiştir.

[7] Siret-i İbn Hişam, c. I, sh. 319; el-Bidaye, c. III, sh. 59; Hayatu's-Sahabe, c. I, sh.

[8] Buhârî, Kit. Edeb, bab: 82; Aynî, bu söze yorum yaparak diyor ki, bu sözü İbni Ebu'd-Dünya birbirine zincirlenen senedlerle Ebu'd-Derda'dan nakletmiştir. Bkz. Umdetu'l-Kâri, c. XXII, sh. 171

[9] İbn Mace, Kit. Fiten, bab: 21, hn. 4016; Tirmizî, Kit. Fiten, bab: 67, hn. 2254; Müsned, İmam Ahmed, c. V, sh. 405; Mecmeu'z-Zevaid, c. VII, sh. 271. Tirmizî; "Bu hasen ve garib bir hadistir" demiştir. Heysemi de "bu hadisi Bezzar rivayet etmiştir. Taberani'de Evs'at ve Kebir adlı kitaplarında rivayet etmiştir. Taberani'nin "Kebir" adlı kitabındaki ravileri güvenilir kişilerdir. Zekeriyya bin Yahya hariç. Bunu Hatib el-Bağdadi cerhetmiştir. Fakat bu zat çokça kişilerden hadis rivayet etmiş, çok kimse de bundan hadis rivayet etmiştir. Hatib'in dışında hiçbir kimse bunu tenkid etmemiştir" demektedir.

[10] Kenzu'l-Ummal, c. VII, sh. 62; el-İsabe, c. II, sh. 297; Hayatu's-Sahabe, c. I, sn. 299-300, Matbaatu's-Saade, Kahire. Bu hadiseyi Hakim de Müstedrek adlı kitabında özetle zikretmiştir. Bkz. c. III, sh. 630-631 Ayrıca bu hadiseyi Beyhaki ve İbn Asakir de nakletmiştir.

[11] Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 172

[12] Sireti İbn Hişam, c. II, sh. 417-418

[13] Sireti İbn Hişam, c. II, sh. 440

- [14] Sireti İbn Hişam, c. II, sh. 493
- [15] Sireti İbn Hişam, c. II, sh. 418
- [16] Tirmizî, Kit. Siyer, bab: 10, Hadis no: 1558. Tirmizî bu hadisin hasen ve garib olduğunu söylemektedir.
- [17] Bu adamın Uveyne bin Hısn olduğu söylenmiştir. Buna "itaat edilen ahmak" lakabı verilmiştir. Resulullah'ın bu kişiye böyle davranması bir mucizesidir. Çünkü bu adam daha sonra mürted olmuş ve esir olarak Hz. Ebu Bekir'e getirilmişti. (Bkz. Umdetu'l-Kari, c. XXII, sh. 117)
- [18] Buhârî, Kit. Adab, bab: 38 (Metin Buhârî'nin bu bölümüne aittir) Bab, 48, bab: 82; Müslim, Kit. Birr, bab: 73, hn. 2591; Ebû Dâvûd, Kit. Adab, bab: 6, hn. 4791, 4792, 4793; Tirmizî, Kit. Adab, bab: 59, hn. 1996; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 38; Muvatta, İmam Malik, Husnu'l-Hulk, bb: 4
- [19] Ebû Dâvûd, Kit. Adab, Bab: 6, hn. 4791
- [20] Müsned İmam Ahmed, c. VI, sh. 158; Haysemi bu hadisin ravilerinin güvenilir olduklarını söylemektedir.
- [21] Sireti İbn Hişam, c. I, sh. 416
- [22] Nineva (Niniva) eski Asurilerin başkentidir. Irak'ın Musul şehrine yakın bir yerde bulunmaktadır. Bugün ismi Koyuncuk'tur. Tarihi eserleriyle meşhurdur. Yapılan kazılar neticesinde çivi yazılarına ve Banibal'm eserlerine rastlanmıştır. Hristiyanların Nineva orucu meşhurdur, (üç gün yemeden içmeden oruç tutulur)
- [23] Siret-i İbn Hişam, c. I, sh. 419-477
- [24] Tarihi Taberi, c. II, sh. 347-348
- [25] Buhârî, Kit. Menakıb el-Ensar, bab: 45, Kit. Kelale, bab: 1
- [26] Şerhu'l-Mevakib isimli kitapta bu hadise şöyle anlatılmaktadır: "Ben elimi sağ tarafımda bulunan adamın eline vurdum, elini tutup ona: "Sen kimsin" dedim. O da: Ben Süfyan'ın oğlu Muaviyeyim" dedi. Sonra elimi sol tarafımdaki adamın eline vurdum ve ona da "sen kimsin" dedim, o da "ben Amr bin As'ım" dedi.
- [27] Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 229-233.
- [28] Buharı sarihi Bedreddin el-Ayni, Hattabi'nin bu olay hakkında şunları söylediğini zikretmektedir. Alimler Ebu Cendel hadisesi hakkında iki şekilde yorum yapmışlardır: a. Allah Teala, öldürülmekten korkan bir müslümana, öldürülmekten kurtulmak için kalbinde imanı gizleyerek diliyle katır olduğunu söylemesine ruhsat vermiştir. (Yani Resulullah da Ebu Cendel'in böyle bir ruhsata sahip olduğunu bildiği için onu babasına teslim etmiştir) b. Resulullah Ebu Cendel'i öz babasına teslim etmiştir. Genelinde babalar oğullarına işkence etseler veya dövseler de onları öldürecek davranışlardan kaçınırlar. Bu nedenle Resulullah, Ebu Cendeli babasına teslim etmiştir. Diğer yandan Ebu Cendel'in dininden dönme ihlimali ise, bir imtihanı başarıp başaramama meselesidir. Allah mümin kullarını her zaman bu tür imtihanlarla sınar, önemli olan bu imtihanı kazanmaktır. Bedreddin el Ayni bunları naklettikten sonra şöyle demektedir: "Bazılarına göre, Resulullah, Allah'ın kutsal topraklarına saygı göstermek için Ebu Cendel'i babasına teslim etmiştir. Zira Resulullah bu zatı teslim ederek Hudeybiye barışını sağlamış ve ertesi yıl Beytullahı tavaf etme imkanı bulmuştur. Bu görüşe göre, hadise Mekke'ye ve Resulullah'a mahsus olan bir hadisedir. Rasullahahtan sonra böyle bir uygulama kimseye caiz değildir. (Bkz. Umdetul Kari, c. 14, sh. 13)
- [29] Bkz. Bukârî, Kit. Şurut bab: 15; Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 223-229; Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 318, 323, 324
- [30] Hadisin bu bölümü, Resulullah'ın harp taktiğine ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir.
- [31] Budeyl henüz müslüman olmamıştı. Bu zat Mekke'nin fethinde müslüman oldu. Huneyn, Tait've Tebuk savaşlarına katıldı. Kavminin efendisidir. Resulullah hayatta iken vefat etti.
- [32] Huzaa kabilesinin müslümanları da müşrikleri de Mekke'de olup biten herhangi bir şeyi Resulullah'dan saklamazlar, gizlice ona bildirirlerdi.
- [33] Alimler, Budeyl'in bu davranışlarının Resulullah tarafından hoş karşılanmasına dayanarak, cihad hususunda kendisine güvenilen bir müşrikle yardımlaşmanın ihtiyaç halinde caiz olacağını söylemişlerdir. Çünkü Resulullah lehine casusluk yapan Huzaalı Budeyl, o sırada henüz müslüman değildi. Resulullah Huzaalılara sır konusunda güvenirdi.
- [34] Resulullah burada Kureyşlilere öğüt vermek istememiş, onların kalplerini ısındırmak ve onları savuşmaktan alı koymak istemiştir.
- [35] Alimler, Resulullah'ın bu ifadesinden şu hükmü çıkarmışlardır. Bir kafirin malı, ya kendi rızayla verdiğinde ya da ganimet olarak alındığında helal olur. İhanet yoluyla alınan mal ise helal değildir. Muğire bin Şube'nin bu hadiste işaret edilen kıssası şöyle olmuştur: Muğire, Sakif kabilesinin Malik oğullarından on üç kişiyle birlikte Mısır yöneticisi Mukavktsı ziyarete gitmişlerdir. Mukavkıs, Muğireye bir şey vermemiştir. Arkadaşlarını kıskanan Muğire, yolda içki içip sarhoş olan ve uykuya dalan arkadaşlarının tümünü öldürmüş ve mallarını alıp müslüman olarak Medine'ye gelmiştir. Ebu Bekir ona: "Seninle birlikte yolculuğa çıkan Malikoğulları ne yapıyorlar" diye sorunca, Muğire "Ben onları öldürdüm, üzerlerinde bulunan malları alıp getirdim. Resulullah bunların beşte birini alsın veya neyi uygun görürse onu yapın" dedi. Bunun üzerine Resulullah: "*Senin müslüman olmanı kabul ediyorum ama bu mallarla benim bir alakam yoktur*" buyurdu. Muğirenin bu olayı üzerine adamları öldürülen Sakif kabilesi ve Malik oğulları Muğirenin kabilesiyle savaşmaya kalkmışlardır. Urve araya girerek on üç kişinin diyetini vermeyi taahhüt etmiştir. İşte Urve, Muğire'ye bunu hatırlatmaktadır.
- [36] Bu zat, Huneyn bin Alkame'dir.
- [37] Burada Resulullah, bir müşrike tazim etmek istememişti, sadece onun zayıf noktalarını yakalayarak ondan istifade etmek istemiştir.
- [38] Hadisin bu bölümü kafirlerin aleyhinde konuşmanın caiz olduğunu, ancak konuşulanların doğru olması gerektiğini göstermektedir.
- [39] Hadisin bu bölümü ise bazı kafirler hakkında iyimser olmanın caiz olduğunu göstermektedir.
- [40] Katip Hz. Ali idi (ra)
- [41]

Resulullah, Hz. Ali'ye: "Allah'ın Peygamberi" bölümünü sil de yerine "Abdullah'ın oğlu Muhammed diye yaz" deyince, Hz. Ali: "Vallahi ben senin Allah'ın Rasulü" unvanını katiyyen silmem" dedi. Bunun üzerine Resulullah yazıyı eline aldı. Muhammed bin Abdullah diye yazdı. (Bukârî, Kit. Sulh, bab: 6)

Diğer bir rivayette "Resulullah yazamıyordu, Hz. Ali'ye sil deyince Ali silmedi, Resulullah "orayı bana göster" dedi, Ali gösterdi, Resulullah da o bölümü sildi (Buhârî, Kit. Cizye, bab: 19)

[42] Hadis-i şerifin bu bölümünden, ciddi konularda akli eren kadınlarla istişare edilmesinin caiz olduğu ve tavsiyeleri uygun görüldüğü taktirde kabul edileceği anlaşılmaktadır.

[43] Hadisin bu bölümü bir şeyi emretmekten ise, onu yapmanın daha etkili olduğunu göstermektedir.

[44] Mümtetine, 10. Bu âyet-i kerime, yapılacak herhangi bir barış anlaşmasında, düşmandan müslüman olup müminlere gelecek olan kadınların geri verileceği şartının kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Erkeklerin iade edilmesinin şart koşulması ise ihtilafıdır. Hadisin sonunda zikredilen hükümlerde anlatılacaktır.

[45] Fetih: 48/24-26.

[46] Bu olaylar için bkz. Buhârî, Kit. Şurut, bab: 15; Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 323, 329.

İslâm alimleri Hudeybiye sulhunu anlatan ve Buhârî'nin en uzun hadisi olan bu hadis-i şeriften pek çok hükümler çıkarmışlardır. Bunların konumuzla ilgili olan en önemli bölümlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Müslümanlar, savaştan doğabilecek daha büyük tehlikeleri önlemek amacıyla kendileriyle savaşmak isteyen kafirlerle kısmen aleyhlerine olacak bir barış anlaşması yapabilirler. Yeter ki buna ihtiyaç hissedilsin ve ilerde müslümanların menfaatine hizmet etmiş olsun. Zira Resulullah. umre yapmalarına engel olan Kureyş müşrikleriyle savaşmak yerine Hudeybiye sulhunu yapmıştır. Böylece bir taraftan Mekke müşriklerinin şerrini bertaraf etmiş, diğer taraftan İslâm'ın yayılmasına zemin hazırlamıştır. Gerçekten görünüşte müslüman olarak gelenleri kafirlere iade etmek gibi ağır şartlar yükleyen Hudeybiye sulhu, aslında tamamen İslâmın ve müslümanların lehine olmuştur. Resulullah, bu sulhun sayesinde davetini çeşitli arap kabilelerine ulaştırma ve bizzat Kureyşlilerle diyalog kurma imkanı bulmuştur. Ertesi yıl müslümanların haclarını yapmaları kendileri için büyük bir başarı sayılmış, müşriklerin ise, mağlup olmalarına vesile olmuştur. Sonuçta arap kabileleri grup grup İslama girmişlerdir.

2. Şayet kafirler yaptıkları herhangi bir sulh anlaşmasında içlerinden iman edip müslümanlara sığınan erkeklerinin kendilerine iade edilmesini şart koşarlarsa, müslümanlar böyle bir barış anlaşmasını kabul edebilir mi? Mesele ihtilafıdır.

a. Hanefiler böyle bir şartla sulhun caiz olmayacağını, Ebu Cendel hadisinin şu hadis-i şerifle mensuh olduğunu söylemişlerdir:

Cerir bin Abdullah diyor ki: "Bir zaman Resulullah Hasama kabilesine bir müfreze gönderdi. Bu kabileden olan bazı insanlar (müslüman olduklarını belirtmek ve canlarını kurtarmak için) secdeye kapandılar, buna rağmen müfreze onları hemen öldürüverdi. Bu haber Rasulullah'a varınca onları diyetlerinin sadece yarısının ödenmesini emretti ve şöyle buyurdu:

"Ben müşriklerin içinde yaşayan her müslümandan beriyim" sahabeler:

"Ey Allah'ın Rasulü Niçin" diye sorunca Resulullah:

"Bunların ateşleri birbirini görmemelidir" cevabını vermiştir. (Yani müslüman bir insan kafirlerden uzakla ikamet etmelidir. Öyleki her birinin ateşi veya ışığı diğerininkinden gözükmemelidir).

Görüldüğü gibi Resulullah bu hadis-i şerifinde müşriklerin arasında yaşayan müslümandan beri olduğunu beyan etmektedir. Bu da kafirden kaçıp müslümanlara sığınan bir müslümanın tekrar kafirlere iade edileceğini şart koşan bir barış anlaşmasının yapılmayacağını gösterir. (Bu hadisi Ebû Dâuûd, el-Cihad, bab: 95, hn. 2645; Tirmizî, Kit. Siyer, bab: 42, hn. 1604; Neseî Kit. el-Kaseme, bab: 27'de zikretmişlerdir ve Tirmizî bunun hakkında şöyle demiştir: "Bu hndisin mürsel bir şekilde (Tabiinin Resulullah'a isnadı şeklinde) Kays bin Hazim'den rivayet edildiği daha sahihtir."

Şevkani de şöyle diyor: "Bu hadisi İbn Mace de rivayet etmiştir. Onun raviler zinciri güvenilir kişilerdir... / ... Ancak Buhârî, Ebu Harmı, Ebu Davud ve Tirmizî bu hadisin mürset şeklindeki rivayetinin daha sağlam olduğunu söylemişlerdir." (Neylü'l-Evtar, c. VIII, sn. 30)

Hanefilerin görüşünü destekleyen diğer bir hadis-i şerifte şudur: Semure bin Cündeb diyor ki: "Resulullah söyle buyurdu: *Kim bir müşrikle beraber otur ve onunla beraber oturursa o da onun gibidir.*" (Bu hadisi, Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 170, hn. 2787; Tirmizî, Kit. Siyer, bab: 42 hn. 1605'de rivayet etmişlerdir. Şevkani diyor ki: Zehebi bu hadisin isnadının karanlık olduğunu ve bunun gibi hadislerin delil olamayacağını söylemiştir. (Neylü'l-Evtar, c. VIII, sn. 30)

b. Şafiilere göre ise, böyle bir şartla barış anlaşması yapmak caizdir. Zira Ebu Cendel ve Ebu Basir'in iade edilmeleri böyle bir sulh anlaşmasının caiz olduğunu göstermektedir.

Ancak kafirlerden kaçıp müslümanlara sığınan kişi deli veya çocuk İse bu geri iade edilemez ve bunların iade edilmesi şeklinde bir şart da kabul edilmez. (Bkz. Neylü'l-Evtar; c. VIII, sh. 52)

3- Kafirlerle yapılacak barış anlaşmasına, iman edip müslümanlara sığınan kadınların geri verilmesi şartı konamaz. Böyle bir şartı kabullenmek caiz değildir. Zira Allah Teala buyuruyor ki;

"Ey iman edenler! Sizlere mümin kadınlar hicret edip gelmiş olurlarsa, onları imtihan edin, onların imanını Allah daha iyi bilir ya, eğer onların mümin olduklarını öğrenerseniz, artık onları kafirlere geri çevirmeyin. Ne o kadınlar kafirlere helaldir, ne de o kafir erkekler onlara helaldir..." (Mümtetine: 60/10)

4. Cumhurun görüşüne göre, kafirlerle yapılacak barış anlaşması on yıldan fazla bir süre için olamaz. Zira Resulullah Hudeybiye müşahhasını on yıllığına yapmıştır. Bazı alimler bu sürenin aşılabilceğini söylerken diğer bazıları sürenin dört yılı bazılarını da üç yılı aşamayacağını söylemişlerdir.

5. Müslümanlarla kafirler arasında yapılacak barış anlaşması ve şartları yazılmalı ve buna dair şahitler gösterilmelidir. Zira Resulullah böyle yapmıştır.

6. Cihad hususunda müslümanlarla barış içinde olan veya müslümanların himayesinde yaşayan ehli kitapla istişare etmek caizdir. Ancak güvenilen ve müslümanları kendi dindaşlarına tercih eden kişiler olmaları şarttır.

Zira Resulullah'ın Huzaa kabilesinden olan casusu kafirdi, bununla beraber Rasulullah'ın sırlarını koruyan bir sır küpü gibiydi.

7. Ordu komutanı, düşmandan haber almak için gözcüler göndermelidir.

8. Komutan yerine göre, askerlerle istişare etmelidir. Bu daha uygun olana erişmek için de olabilir. Sadece erlerin gönlünü hoşnut etmek için de olabilir.

9. Halife kendisinin korunması için, bazı insanları koruyucu olarak çevresinde bulundurabilir. Zira Muğire bin Şube Resulullah'ın başucunda yalın kılıç ile ayakta duruyordu. Bu hadisten çıkartılan diğer hükümler için bkz. Umdetul Kari, c. XIV, sh. 18

[47] Siret-i İbn Hişam, c. I, sh. 646, 647

[48] Siret-i İbn Hişam, c. I, slı. 628, 629

[49] Bk. el-Kurtubi, c. VIII, slı. 52; el-Ruhul Meani, c. X, sh. 36

[50] Enfal: 8/70, 71.

[51] İslâm alimleri, Hz. Abbas'ın ne zaman gerçekten müslüman olduğu hakkında iki görüş zikretmişlerdir... / ...

a. Yukarıda zikredilen naslara dayanan bazı alimler, Hz. Abbas'ın Bedir savaşından önce gerçekten İslamı kabul ettiğini, ancak çekindiği için bunu açığa vurmadığını

söylemişlerdir.

b. Diğer bir kısım alınırse, Hz. Abbas'ın Bedir savaşında esir düştüğü ve Resulullah'ın kendisine sakladığı mallarını haber verdiği anda müslüman olduğunu söylemişlerdir.

Nitekim Kurtubi'nin Nakkaş'dan naklettiği bir rivayete göre Resulullah ile Abbas arasında geçen konuşma şöyledir: Abbas:

"Sen beni yaşadığım müddetçe, el açıp Kureys'den dilenmeye mahkum ettin" dedi.

Resulullah:

"Hanımın Ümmül Fadlın yanında bıraktığın altınlar nerede" dedi. Abbas:

"Ne altın?" dedi. Resulullah:

"Sen hanımına şöyle dedin: *Bu gidişimde başıma neler geleceğini bilmiyorum. Eğer bana bir şey olursa, bunlar senin ve çocuklarının olsun*" dedin, buyurdu. Abbas:

"Yeğenim bunu sana kim haber verdi?" dedi. Resulullah:

"Allah haber verdi" dedi. Abbas:

"Ben şahadet ederim ki sen doğru söylüyorsun, senin Allah'ın Peygamberi olduğunu şimdiye kadar bilememiştim. Ancak bugün anladım. Zira ben bu işi ancak gizlilikleri bilen Allah'ın sana öğrettiğini bildim. Ben şahadet ederim ki, Allah'ın başka hiçbir ilah yoktur, sen de Allah'ın kulu ve Peygamberisin." (Tefsir el-Kurtubi, c. VIII, sn. 53)

Her halükarda Resulullah Hz. Abbas'ın müşriklerle beraber müslümanlara karşı savaşması neticesinde onun müslüman olduğunu iddia etmesini kabul etmiştir. Eğer Abbas müslüman olduğunu ortaya koymuş olsaydı, Resulullah ona müslüman muamelesi görürdü. Fakat Abbas azimeti seçmemenin cezasını gördü.

[52]

Nesei, Kit. Tahrim, bab: 14; İbn Mace, Kit. Hudut, bab: 2; hn. 2535 Müsned, İmam Ahmed, c. 1, sh. 282, 283; Buhârî, Kit. Cihad, bab: 149, Kit. İtisamı, bab: 28, Kit. İstıtabe, bab: 2; Ebû Dâvûd, Kit. Hudut, bab: 1; hn. 4351; Tirmizî, Kit. Hudut, bab: 35 hn. 1458

[53]

Sireti İbn Hişam, c. II, sh. 409, Tarih-i Taberi, c. III, sh. 59, Taberi Baskısı Hz. Osman'ın Abdullah bin Sa'di Mısır'a vali tayin ettiğini zikretmektedir.

[54]

Nahl: 16/106.

[55]

el-Kurtubi, c. X. slı. 180; el-Mebcut U's-Serahsi, c. XXIV, sh. 3; İbn Sad, c. III, sh. 178; Hayatus Sahabe, c. 1. sh. 287

[56]

Buhârî, Kir. Cihad, bab: 170, Kit. Megazi, bab: 28, Kit. Tevhid, bab: 14; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad. bab: 115, hn. 2660; Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 169-183; Tarih-i Taberi, c. II, sh. 538-542

[57]

el-Mebcut U's-Serahsi, c. XXIV, sh. 44; Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 409; Tarihi Taberi, c. III, sh. 59

[58]

Konu ile ilgili olarak bkz. Bedai es-Senai, c. IX, sh. 4486, 4487. el-Mebcut, c. XXIV, sh. 44, 129, 130)

[59]

Nahl: 16/106.

[60]

Ali İmran: 3/28.

[61]

Nisa: 4/97-99.

[62]

el-Kurtubi, c. X, sb. 182

[63]

Bkz. Azimet bölümüne aynai Müslim, Kit. Zühd, bab: 73, hn. 3005; Tirmizî, Kit. Tefsir, sure 77, hn. 3340; Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 17

[64]

Bkz. Azimet bölümü, ayrıca bkz. Ruhut-Meani, c. III, sh. 122; el-Mebcut li's-Serahsi, c. XXIV, sh. 135

[65]

Tefsir el-Kurtubî, c. X, sh. 188

[66]

Tefsir el-Kurtubî, c. X, sh. 183

[67]

Tefsir el-Kurtubî, c. X. sh. 190; el-Mebcut, U's-Serahsi, c. XXIV: sh. 46

[68]

Tefsir el-Kurtubî. c. X, sh. 182-183

[69]

Nahl: 16/106.

[70]

Bkz. Ruhsat bölümü. Aynen bkz. Tefsir el-Kurtubî, c. X, sh. 180,

[71]

Bkz. Azimet bölümü. Ayrıca bkz. Siret-i İbn Hişam, c. II, sh. 317-318

[72]

İbn Mace, Kit. Talak, bab: 16, hn. 2045; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, sh. 250

[73]

Bkz. Azimet bölümü. Ayrıca Buhari, Kit. Mennkib, bab: 25; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 79, hn. 2649; Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 109-115

[74]

el-Muğni, li İbn-i Kudame, c. VIII, sh. 145-146

[75]

Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 137

[76]

Buhârî, Kit. Diyat, bab: 7; Müslim, Kit. Kusame, bab: 25, 26, hn. 1676; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 1, hn. 4352; Nesei, Kit. Tahrim, ed-Dem, bab: 5; Tirmizî, Kit. Diyat, bab: 10, hn.1402; Tirmizî sahibi bu hadisin hasen ve sahih olduğunu bu konuda Abdullah bin Mes'ud'da ilaveten Hz. Osman, Hz. Aişe ve Hz. Abdullah bin Abbas'dan hadisler rivayet edildiğini söylemiştir. (Bkz. son kaynak)

[77]

Buhari, Kit. Cihad, bab: 149. Kit. kısım, bab: 28, Kit. İsrıtabe, bab: 2; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 1; hn. 4351; Tirmizî, Kit. Hudud, bab: 35; hn. 1458 Nesei, Kit. Tahrim, bab: 14; İbn Mac, Kit. Hudud, bab: 2, hn. 2535; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 2, 7, 282, 283.

[78]

Buhârî, Kit. İtisam, bab: 3; Müslim, Kit. İman, bab: 32; Ebû Dâvûd, Kit. Zekat, bab: 1; Tirmizî, Kit. İman, bab: 1; Nesei, Kit. Zekat, bab: 8; Muuatta, İmam Malik, Kit. Zekat, bab: 30

[79]

Bakara: 2/190-191.

- [80] Tevbe: 9/123.
- [81] Tahrir: 66/9; Tevbe: 9/73.
- [82] Bakara: 2/256.
- [83] Tevbe: 9/73; Tahrir: 66/9.
- [84] Tefsir el-Kurtubî, c. III, sh. 280-281
- [85] Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 116, hn. 2682
- [86] Bkz. Kurtubi Tefsiri, c. III, sh. 280.
- [87] Bkz. Ebû Dâvûd, c. III, sh. 132
- [88] Ruh'u't-Meani, c. III, sh. 12-13
- [89] Tevbe: 9/29.
- [90] Tirmizî, Kit. Cizye, bab: 31, hn. 1588; Muvatta Kit. Zekat, bab: 41'de özetle
- [91] Muvatta Kit. ez-Zekat, bab: 42
- [92] Mecusiler, İslâm'a göre evlenilmesi yasak olan akrabalarla evleniyorlardı. Mesela teyze veya halasıyla evlenmek gibi. Bunun için Hz. Ömer bu şekilde evli olanların ayrılmasını emretmiştir.
- [93] Buhârî, Kit. Cizye, bab: 1
- [94] Tirmizî, Kit. Siyer, bab: 31, hn. 1586, 1587. Tinnizî sahibi Ebu İsa 1586 nolu hadisinde "Bu basen bir hadistir" 1587. hadisinde ise "Bu basen ve sahih bir hadistir" demiştir.
- [95] Bkz. Ruhul Meanî, c. X, sh. 79
- [96] Tevbe: 9/5.
- [97] Tefsir el-Kurtubi, c. VIII, sh. 110-111
- [98] Bkz. Tefsir el-Kurtubi, c. VIII, sh. 111-112
- [99] Mümtehine: 60/10.
- [100] Ali İmran: 3/83.
- [101] Buhârî, Kit. Cenaiz, bab: 79; Darakutni, Kit. Nikah, bab: 30, c. III, sh. 252. Darakuini hadislerini yorumlayan Muhanîmed Şemsu'l-Hak diyor ki: "Bu hadisin senesinde Haşnec'in oğlu Abdullah bulunmaktadır. Darakutni bunların ikisinin de bilinmeyen kişiler olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu hadisi Buhârî Abdullah bin Abbas'tan muallak olarak (Rasûlullah'a dayandırılmamış olarak) rivayet etmiştir. Bkz. A.g.e. kaynak.
- [102] Bedayiu's-Senai, c. IX, sh. 4485-4486
- [103] Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 9-10
- [104] İbn Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 144-145
- [105] Nisa: 4/92.
- [106] İsrâ: 17/33.
- [107] Nisa: 4/93.
- [108] Ahzab: 33/58.
- [109] Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 1; Müslim, Kit. İmare, bab: 38, hn. 1839 (metin Müslim'e aittir); Nesei, Kit. Bey "a, bab: 34, İm. 4210; İbn Mâce, Kit. Cihad, bab: 40, hn. 2864; Tirmizî, Kit. Cihad, bab: 29, hn. 1707; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 17, 142
- [110] Buhârî, Kit. Cihad, bab: 108
- [111] İbn Mâce, Kit. Cihad, bnb: 40, hn. 2865; (Metin İbn Mâceye aittir). Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 400, 409, c. V, sh. 325, 429
- [112] Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 129. c. 4, sh. 426, 427. 432, 436
- [113] Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 131, c. V, sh. 66
- [114] Müsned, İmam Ahmed, c. V. sh. 67
- [115] Müslim, Kit. İmare, bab: 39, hn. 1840 (Metin Müslim'e aittir); Ebu Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 87, hn. 2665; Nesei, Kit. Bey'a, bab: 34, hn. 4210; Müsned, İmam Ahmed, c. V, sh. 70
- [116] Dârukutnî, Kit. Hudud. İm. 302, 303 (e. III, sh. 184-185. Metin buna aittir) özetle Muvatta İmam Malik, Kit. Hudud, bab: 30 (c. II, sh. 836); Serahsi, el-Mebcut c. IX,

sh. 141, c. XXIV, sh. 43. Dârakutnî hadislerinin kritiğini yapan Muhammed Şemsul Hak diyor ki bu hadisin ravileri güvenilir kişilerdir. Fakat "Fetih" adlı kitapta söylenildiği gibi senette kopukluk bulunmaktadır.

[117] İsrâ: 17/33.

[118] Ahzab: 33/58.

[119] İbni Mâce, Kit. Talak, bab; 16, hadi no: 2045; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, sh. 250

[120] Bedayiu's-Sanayi, c. IV, sh. 4488-4489

[121] Kasas: 28/4.

[122] Dûrakutnt, Kit. Hudud, hn. 302, 303, c. III, sh. 184-185

[123] Serahsi, el-Mebcut, c. XXIV, sh. 43

[124] Serahsi, el-Mebcut, c. XXIV, sh. 70

[125] Buhârî, Kit. Menakıb, bab: 23, Kit. Edeb, bab: 80, Kit. Hudud, bab: 10; Müslim, Kit Fedail, bab: 77, 78; Ebû Dâvûd, Kit. Edeb, bab: 4; Tirmizi, Kit. Menakıb, bab: 34, Muvatta, Kit. Husnul Hulk, Bab: 2

[126] İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 16, hn. 2045; Mecmeuz-Zevaid, c. VI, sh. 250

[127] Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 9-10

[128] Bkz. Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 183

[129] Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 131, c. V, sh. 66

[130] İbn Kudame, el-Muğni, c. VII, sh. 757-758

[131] İbn Kudame, el-Muğni, c. VII, sh. 645-646

[132] İsrâ: 17/32.

[133] Tirmizi. Kit. Hudud, b;ib: 22, hn, 1454; Tirmizi, bu hadisin basen, garib ve sahili olduğunu söylemiştir

[134] Tirmizi, Kit. Hudud, bab: 22. hn. 1453., Tirmizi bu hadisi zikrettikten sonra şunları söylemiştir: "Resulullah'ın sahabelerinden ve sonraki dönemlerdeki alimlerden ilim erbabı olan zatlar bu hadisle amel etmişler, zorla zina yaptırılan kadına had (ceza) uygulamamışlardır. Bu hadis, başka yollarla da rivayet edilmiştir. Bu hadis, garib bir hadistir. Senesinde kopukluk vardır. Zira Abdulcebbar babası öldükten sonra doğmuş ve ondan hadis duymamıştır.

[135] Buhârî, Kit. İkraha, bab; 6 (Metin Buhârî'ye aittir); Muvatta, hn. 1607

[136] İsrâ: 17/32.

[137] Bkz. Bedayiu's-Senayi, c. IX, sh. 4490-4491; Serahsi, el-Mebcut, c. XXIV, sh. 38

[138] Bkz. Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 10

[139] İbn Mâce, Kit. Talak, Bab, 16, hn. 2045; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, sil. 250.

[140] Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 145; İbni Kudame, el-Muğni, c. VIII, sh. 186

[141] Nahl: 16/106.

[142] Nur: 24/33.

[143] İbni Mâce, Kit. Talak, Bab: 16, hn. 2045; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, Sh. 250. Bu hadis-i şerifte her ne kadar erkek kadın ayrımı zikredilmeden müslümanlara zorla yaptırılan işlerden sorumlu olmayacakları beyan edilmişse de Resulullah ve sahabe-i kiram dönemindeki uygulamalar sadece kadının zina cezasından muaf tutulduğunu göstermektedir.

[144] Buhârî, Kit. İkraha, bab: 6; Muvatta, Kit. Hudud, hn. 1607.

[145] Buhârî, Kit. Hudud, bab , bab: 31; Müslim, Kil. Hudud, bab: Ay İbn Mâce, Kit. Hudud, bab; 9

[146] Tirmizi, Kit. Hudud, bab: 2. hn. 1454; Hakim. el-Müstedrek, c. IV, sh. 384; Neylü'l-Evtar, c. VII, sh. 118. Hadisin nıvileri içinde Yezid bin Ebi Ziyad bulunmaktadır. Bu zat Tirmiziye göre zayıf, Buhârîye göre reddedilen ve Nesefiye göre hadisi alınmayan şekilde cerhedilmiştir. (Bkz. Neylu'l-Evtar, c. VII, sh. 118)

[147] Neylu'l-Evtâr, e. VII. sh. 118

[148] Tefsir el-Kurtubi. c. X, sh. 180-191

[149] İbni Kudame, el-Muğni, c. VIII, sh. 178

[150] İbn Mâce, Kit Talak, bab: 16, hn. 2045; Mecmeu'z-Zevaid, c. VI, sh. 250

[151] Buhârî, Kit. İkraha, bab: 6

[152] İbni Kudame, el-Muğni c. VIII, sh. 186-187; Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 145

[153] İbni Kudame, el-Muğni, c. V, sh. 272

[154] İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 16. hn. 2043. 2045; Mecmâ' uz-Zevaid, c. V, sh. 250. Bu hadisin senetlerinden birinde Ebu Bekir el-Huzeli bulunuyor. Bu adamın zayıf biri olduğu hususunda ittifak vardır. Tabenin de bu hadisi rivayet etmiştir. O'nun rivayet ettiği senette de Yezid bin Rabi; adlı ravi zayıftır. Bu hadisin başka bir senesinde de Muhammed bin el-Musaffa mevruuttur. Bazı alimler, onun hakkında zarar vermeyecek şeyler konuşmuşlardır. Bu hadisin senedinin kopuk olduğu bir rivayette zikredilmektedir. Bkz. (Mecmâ' uz-Zevaid, c.VI, sh. 250, ayrıca Haşiyetu İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 16)

[155] Buhârî, Kit. Nikah, bab: 42, (Metin Buharinın bu bölümüne aittir) Kit. İkrâh, bab: 3; Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 26. hn. 2101; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 12, hn. 1873; Nesei, Kit. Nikah bab: 35; Muvatta, Kit. Nikah bab: 25; Darimi, Kit. Nikah, bab: 14; Hattabi, bu hadisin senedinin hasen olduğunu ve kopuk olmadığını söylemiştir.

[156] Buhârî, Kit. Nikah, bab: 41, (Metin buna aittir) Kit. Hiyel, bab: 11; Nesei, Kit. Nikah, bab: 34; Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 24, hn. 2092; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 11, hn. 1871; Müslim, Kit. Nikah, bab: 64, hn. 1419; Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 18, hn. 110 ; Tirmizi: "Bu hadisi rivayet ettikten sonra şunları söylemiştir: "Bu konuda, Ebu Hureyre ile birlikte Hz. Ömer'den, İbn Abbas'dan, Aişe'den, Urs bin Amire'den de hadis rivayet edilmiştir. Bu hadis hasen ve sahihtir. İlim erbabı, bununla amel etmişlerdir. Bu hadise göre, dul kadınla istişare edilmeden evlendirilemez. Şayet babası onun izni olmadan evlendirir de kadın da buna rıza göstermezse nikah bütün ilimlere göre bozulmuş olur." (Bkz. son kaynak)

[157] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 25. hn. 2096; İbn Mâce. Kit. Nikah, bab: 1, hn. 1875; Hattabi, Ebû Davud'un bu hadisin mürsel olduğunu söylediğini zikretmektedir. (Bkz. Birinci kaynağın haşiyesine)

[158] İbn Mâce, Kir. Nikah, bab: 12, hn. 1874; Nesei, Kit. Nikah, bab: 36. Bu hadisin senedinin sağlam olduğu söylenilmiştir. (Bkz. Haşiyetu İbn Mâce, Bab: 12)

[159] Nur: 24/32.

[160] İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 13, hn. 2039; Ebû Dâvûd, Kit. Talak, bab: 9, hn. 2194; Tirmizi, Kit. Talak, bab: 9, hn. 1184; Darekutni, c. IV, sh. 1; Tirmizi, bu hadisin "hasen ve garib" olduğunu söylemiştir. Dârakuti'nin hadislerine yorum yapan Muhammed Şemsul Hak ise, "Bu hadisin senedinde Abdurrahman bin Habib bin Edrek'in bulunduğunu bunun hakkında konuşulduğunu, Nesei'nin buna "hadisi reddedilen biridir" dediğini başkalarının ise güvenilir olduğunu söylediklerini ve bu itibarla iyi biri olduğunu" söylemiştir. (Bkz. Dârakutnî haşiyesi, c. IV, sh. 219) Şevkani de Abdurrahman bin Habib hakkında aynı şeyleri söylemektedir. (Bkz. Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 264, el-Babi el-Halebi, Kahire baskısı)

[161] Mecma' ez-Zevaid, c. IV, sh. 385- Heysemi bu hadisi rivayet ettikten sonra, "Bunu Taberani rivayet etmiştir. Ravileri içinde İbn Lehin bulunmaktadır Bu da hadisi hasen olan bindir. Diğer raviler ise sağlamdır" demiştir; Neylu'l-Evtar, c VI sh. 264

[162] Hanefî mezhebi için bkz. Bedayiu's-Senai, c. IX, sh. 4500-4501

[163] Buhârî, Kit. Nikah, bab: 24, Kit. İkrâh, bab: 3; Ebu Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 26, hn. 2101; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 12. hn. 1873; Nesei, Kit. Nikah, bab: 35; Muuatta, Kit. Nikah, bab: 25; Darimi, Kir. Nikah, bab: 14

[164] Buhari, Kit. Nikah, bab: 41, Kit. Hiyel, bab: 11; Nesei, Kit. Nikah, bab: 34; Ebâ Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 24, hn. 2(192; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 11, hn. 1871; Müslim, Kit. Nikah, bab: 64, hn. 1419; Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 18, hn. 3107;

[165] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah bab: 26, hn. 2100; Nesei, Kit. Nikah, bab: 31.

[166] İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 11, hn. 1872; Müsned, İmam Ahmed, c. IV, sh. 192; Bu hadisin ravilerinin güvenilir oldukları, fakat hadisin senedinde kopukluk bulunduğu, bununla beraber bu hadisin benzerleriyle takviye edildiği söylenmiştir. (Bkz. İbn Mâce Haşiyesi, c. 1, sh. 602)

[167] Müslim, Kit. Nikah, bab: 66, 67, 68. hn. 1421; Ebâ Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 26, hn. 2098; İbn Mâce, Kil. Nikah, bnb: 11, hn. 1870; Nesei, Kit. Nikah, bab: 32; Müsned, İmam Ahmed, r. I, sh. 219, 334; Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 18, hn. 1108.

[168] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 25, hn. 2092; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 12. hn. 1875

[169] İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 12, hn. 1874; Nesei, Kit. Nikah, bab. 36.

[170] Buhârî Kit. Nikah, bab: 41, Kit. Hiyel, bab: 11; Nesei, Kit. Nikah, bab: 34; Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 24, hn. 2092; Müslim, Kit. Nikah, bab: 64, hn. 1419; Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 18. hn. 1107; İbn Mâce, Kit. Nikah bab: 11, hn: 1871;

[171] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab. 24, hn. 2095

[172] Müslim, Kit. Nikah, bab: 66, 67. 68. hn. 1421; Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 26. hn. 2098; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 11, hn. 1870; Nesei, Kit. Nikah, bab: 32; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 219, 334; Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 18, hn. 1108

[173] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 26, hn. 2100; Nesei, Kit. Nikah, bab: 31

[174] Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 19, hn. 1109; Ebâ Dâvûd, Kit. Nikah, bab: 24, hn. 2093; Tirmizi, bu hadisin hasen olduğunu, ilim erbabının yetim kızın evlendirilmesinde ihtilaf ettiklerini söylemiş ve görüşleri özetlemiştir.

[175] Ebû Dâvud, Kit. Nikah, bab: 26, hn. 2100; Nesei, Kit. Nikah, bab: 31

[176] İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 11, hn. 1872; Müsned, İmam Ahmed. c. IV, sh. 192

[177] Buhârî, Kit. Nikah, bab: 38, 39; Müslim, Kit. Nikah, bab: 69, 70. hn. 1422; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 13, hn. 1876; Nesei, Kit. Nikah, bab: 29

[178] Bkz. Muğni'l-Muhtac, c. 111, sh. 147-149

[179] Bkz. İbni Kudame, el-Muğni, c. VI, sh. 487-488

[180] Bkz. Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 14, hn. 1101

[181] Nisa: 4/34.

[182] Bakara: 2/232.

[183] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, b;ib: 20, hn. 2085; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 15; hn. 1881; Darimi, Kit. Nikah, bab: 11; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 251, c. IV, sh. 394, 413, 418, c. VI, sh. 66; Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 14, hn. 1101; Tirmizi, hadisi zikrettikten sonra şöyle diyor: "Bu konuda Aişe'den, İbni Abbas'dan Ebu Hureyre'den, İmran bin Husayn'dan ve Enes bin Malik'den de hadis rivayet edilmektedir. İlim erbabi bu hadisle amel etmektedir.

[184] Tirmizi, Kit. Nikah, bab: 14, hn. 1102; İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 15, hn. 1879; Ebû Dâvâd, Kit. Nikah, bab: 20, hn. 2082; Darimi, Kit. Nikah, bab: 11; Muvatta, İmam Malik, Kit. Nikah, bab: 5; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 66, Ebu İsa, "Bu basen bir hadistir" demiştir. Bununla beraber, bu hadisin zayıf olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu, bunun sebebinin, ravilerden İbn Cüreyc'in Zühri ile karşılaşmış bu hadisi ona sorduğunda bunu reddettiğini söylemesidir. Ancak Yahya bin Main de bu görüşün İbn Cüreycden nakledilmesini zayıf bulmuştur. Bu hadise yorum yapan Hattabi şöyle diyor: "Bu hadisi şerif

- Bekar olsun dul olsun, bülün kadınlar için velinin gerekli olduğunu bildirmekte,
- Kadının kendisinin velisi olmayacağını anlatmakla,
- Velisiz yapılan nikahın batıl olduğunu, velinin sonradan olan izninin bunu tashih edemeyeceğini beyan etmekle,
- Böyle bir nikaha dayanılarak zıf yapılsa, kadına mehir ödenmesi gerektiğini bildirmektedir.
- Doğacak çocuğun soyunun belli olduğu kabul edileceğini, hısımlıktan meydana gelen evlenme yasağının gerçekleşmiş olacağını ve şüphe girdiği için taraflara zina cezasının uygulanamayacağını göstermektedir." Bkz. Ebû Dâvûd Haşiyesi, c. II, sh. 566-567

[185] İbn Mâce, Kit. Nikah, bab: 15, hn. 1882; Dârakutnî, Kit. Nikah, hn. 25, c. III, sh. 227; Bu hadisin kritiğini yapan Muhammed Fuad Abdalbaki şöyle diyor: "Zevaid adlı kitapta şunlar zikredilmektedir: Bu hadisin ravileri içinde Cemil bin Hasan el-Ateki bulunmaktadır. Abdan, bunun hakkında: "Konuşmasında yalan söyleyen bir fasıktır," demiştir. İbn Adl ise: "Abdan dışında Cemil'in hakkında konuşan birini duymadım, bu zararsız biridir. Bunun reddedilecek bir hadisini bilmem," demiştir. İbn Hibban, Cemil'i güvenilir ravilerden saymış ve "garib hadisler rivayet ediyor," demiştir. İbn Kuzeyine ve Hakim Cemil'den hadis rivayet etmişler. Mesleme el-Endelusi "de bunun güvenilir biri olduğunu söylemiştir." (Bkz. İbn Mâce Haşiyesi, c. I, sh. 606; Ayrıca et-Talik el-Muğni ala Dârakutnî, c. III, sh. 227

[186] Bakara: 2/232.

[187] Bu konu ile ilgili malumatlar için bkz.; İbni Kudame, el-Muğni, c. VI, sh. 449-450, el-Muhtac, el-Muğni c. III, sh. 147-149

[188] Bu hususta bkz. Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 137; Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 180, 191. İbn Kudame, el-Muğni, c. VII, .sh. 118

[189] Bu hususla bkz. İbni Kudame, el-Muğni, c. 11, sh. 118, Tefsir el-Kurtubi, c. X, sh. 180-191; İ'lâm el-Muvakkiin, c. IV, sh. 52; Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 265; Haşiyetu Hattabi alâ Ebû Dâvûd, c. II, sh. 643

[190] Bu hususta adı geçen kaynaklara ilaveten bkz. Umdetu'l-Kari, c. XX, sh. 250-251: es-Seraitsi, el-Mebсут, c. XXIV. sh. 41,42,43

[191] İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 16. hn. 2043, 2045; Mecma ez-Zevaid, c. VI, sh. 250. Bu hadisin kritiği için evlenmeye zorlamak bölümünün baş tarafına bakınız.

[192] Buhari, Kit. Bedu'l-Vahy, bab: 1, Kit. ilk, bab: 6, Kit. Menakibi'l-Ensar, bab: 45, Kit. el-Eyman, bab: 23, Kit. İkraah, bab: 1, Kit. el-Hiyel, bab: 1; Müslim, Kit. el-İmare, Bab: 155, hn. 1907, (Metin Müslim'e aittir); Ebû Dâvûd, Kit. Talak, bab: 11, hn. 2201; Nesei, Kit. Tahare, bab: 59, hn. 75, Kit. Talak, bab: 34, hn. 158, Kit. Eyman, bab: 19; İbn Mâce, Kit. Zühhd, bab: 26, hn. 227; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 25, 43; Tirmizi, Kit. Fedailu'l-Cihad, bab: 16, hn. 1647; Ebu İsa, bu hadisin "hasen ve sahih" olduğunu söylemiştir.; Diğer yandan Müslim hadislerinin kritiğini yapan Muhammed Fuad Abdalbaki, şöyle diyor: "Bu hadis sahabe, tabiin, tebai tabiin ve etbai tebai tabiinlerden birer kişi tarafından rivayet edilmiştir. Ve daha sonraki dönemlerde çok kişiler tarafından rivayet edilmişse de "mütevahir" sayılmayıp "meşhur" hadis sayılmıştır. (Bkz. Müslim, c. II, sh. 115-116)

[193] İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 16, hn. 1046; Ebû Dâvûd, Kit. Talak, bab: 8, hn. 2193; Müsned İmam Ahmed, c. VI, sh. 276; Hakim. el-Müstedrek, c. II, sh. 198; Ebu Yala ve Beyhaki'den naklen Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 265.

Şevkani, "Bu hadisin senedinde Muhammed bin Ubeyd bulunmaktadır. Ebu Hatim er-Razi bunun zayıf biri olduğunu söylemiştir" diyor. (Bkz. Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 265) Muhammed Şemsu'l-Hak da; "Bu hadisin ravileri arasında Muhammed bin Ubeyd el-Mekki bulunmaktadır. Bu zat çok az hadis rivayet eder. Bunun hakkında Ebu Hatim "zayıf biridir" demiştir. Takrib adlı kitapta da aynı şey söylenmiştir" demiştir. (Bkz. Dârakutnî haşiyesi, c. IV, sh. 36) Bu hadisin İbn Mâce'deki metni Ebû Dâvûd'daki metninden bir hemze fazlasıyla farklıdır. İbn Mâce'de; "... iğlak", Ebû Dâvûd'da, "ğalak" şeklindedir. Fakat Ebû Davud'un bazı nüshaları da İbn Mâce'nin metni gibidir. Hadisin metninin farklı oluşu da manası hakkındaki ihtilaflara vesile olmuştur.

[194] Bkz. İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 16; Umdetu'l-Kari, c. XX. slı. 250-251; Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 265, Ebu Dâvûd Haşiyesi, c. II, sh. 643

[195] Ebu Dâvud, Kit. Talak, bab: 8, hn. 2193.

[196] Bkz. Dârakutnî, Talik el-Muğni, o IV, slı. 36

[197] Bkz. Dârakutnî, Talik el-Muğni, c. IV, sh. 36

[198] Buhari, Kit. İkraah, bab: 11; İ'lâm el-Muvakkiin, c. IV, sh. 52; Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 267

[199] Adı geçen son iki kaynak

[200] Buhari, Kit. İkraah, bab: 1; Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 267; İ'lâm Muvakkin, c. IV, sh. 52

[201] Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 265; İ'lâm el-Muvakkün, c. IV, sh. 52; İbni Kudame, el-Muğni, c. VII, sh. 119; "Munteka el-Ahbar" isimli eserin sahibi, bu hadiseyi Said bin Mansur ve Ebu Ubeyd bin Selinin rivayet etmişlerdir, demiştir... / ... Şevkani ise, bu hadiseye yorum yaparak şunları söylemiştir. Ömer bin Hattab'dan nakledilen bu hadisenin senedi kopuktur. Çünkü bunu Abdülmelik bin Kudame, babası Kudame bin Muhammed'den, Kudame de Hz. Ömer'den rivayet etmektedir. Halbuki Kudame Hz. Ömer'e kavuşmamıştır. Hz. Ömer'den bunun tam zıddı da rivayet edilmiştir. (Bkz. Neyiu'l-Eviar, v. VI, sh. 267-268)

İbni'l-Kayyim el-Cevzi de bu hadiseyi zikrettikten sonra şöyle diyor: "Abdurrahman bin Mehdi de, bu olayı Abdülmelikden rivayet elmiş ve İsmail bin Uveys'e tabi olmuştur. Hz. Ömer'den nakledilen meşhur görüş budur. Ancak, Ebu Ubeyd, Yezid'in Abdülmelik bin Kudame'den onun da babası Kudame'den aynı olayı naklettiğini, fakat bunun rivayetine göre, Karısı boşayan adam, durumu Hz. Ömer'e arz edince, Ömer de hanımını ondan ayırdı (boşaltı) denildiğini zikretmekte ve sonra Ebu Ubeyd şunları

söylemektedir. Hz. Ömer'den bunun zıddı da nakledilmiştir. Bu eser dışında sahabelerden zorla karısını boşayanın boşamasını geçerli sayan hiçbir eser nakledilmemiştir. Hz. Ömer'den nakledilen bu hadise de ihtilafıdır. Doğru olan rivayete göre Ömer (ra) kadını, adama iade etmiştir. Bunun zıddı olan görüş kabul edilse de, zorla boşamanın geçerli olacağına kesin bir delil olamaz. Çünkü Ömer bunu, daha sonraki günlerde kan kocanın birbirlerine karşı net olamayacakları maslahatına binaen yapmış olabilir demiştir. (Bkz. İ'lam el-Muvakkîn, c. IV, sh. 52-53)

[202] İ'lam el-Muvakkîn, c. IV, sh. 52 vd.

[203] İ'lam el-Muvakkîn, c. IV, sh. 52 vd.

[204] İ'lam el-Muvakkîn, c. IV, sh. 52 vd.

[205] Talak: 65/1.

[206] Tirmizi, Kit. Talak, bab: 15. hadî no: 1191; Bu hadisi allî sahîh hadis kitaplarından sadece Tirmizi rivayet etmiş ve hadis hakkında şöyle demiştir: "Bu hadisin, sadece Ata bin Aclan yoluyla senede bağlandığını biliyoruz. Ata'da zayıf ve hadisleri yitiren birisidir. Bununla birlikte sahabeler ve diğer ilim erbabı, bu hadisle amel etmişler, aklını yitirmiş derecede akıl hastası olanların boşamalarını geçersiz saymışlardır. Ancak, aklı gelip giden biri olur da aklı başında bulunduğu anda hanımını boşarsa bunun boşaması geçerlidir." (Bkz.A.g.e.)

[207] Neylu'l-Evtar, c. VI, sh. 267-268, Şevkani diyor ki: "Bu hadisi sadece Safvan bin İmran rivayet dinmiştir. Bazı alimler bu hadisin hükmünün hanımını boşamaya zorlanma anında boşamaydı da niyet ederek hanımını boşaya yan için geçerlidir, demişlerdir." (Bkz. son kaynak)

[208] es-Serahsi, el-Mesbût, c. XXIV. sh. 40,41,42. Serahsi birinci yorumunu "kaylule" kelimesinin "ikale" kelimesiyle aynı kökten olma ihtimaline dayandırmış ikinci yorumunu ise, "kaylule"nin kuşluk uykusu manasına geldiği ihtimaline göre söylemiştir. Hadisenin, adam kuşluk uykusunda iken kadın tarafından planlandığını söyleyen rivayet, bunu desteklemektedir.

[209] Buhâri, Kit. İ'krah, bab: 11

[210] Umdetu'l-Kari, c. XX. sh. 250-251; es-Serahsi, el-Mesbût, c. XXIV, sh. 40. Bedrettin el-Aynî. bu olayı naklettikten sonra şöyle diyor: "Abdullah bin Ömer'den ve Ömer bin Abdülaziz'den de aynı şey nakledilmiştir. Sabî, İbrahim en-Nehai, Ebu Kılabe, İbnu'l-Müseyyeb, Şureyh de aynı sevi söylemişlerdir. İbn Hazma göre Zuhri, Katade, Said bin Cubeyr de aynı görüştedirler. Ebu Hanife ve arkadaşları bu görüşü almışlardır.Umdetu'l-Kari, c. XX, sh. 250-251;

[211] İbn Mâce, Kit. Talak, bab: 13, hn. 2039; Ebû Dâvûd, Kit. Talak, bab; 9, hn. 2194; Tirmizi, Kit. Talak, bab: 9. hn. 1184; Darakutnî, c. IV. sh. 19. Bu hadisin kritiği için evlenmeye zorlamak bölümüne bkz. Hadisin senedindeki Abdurrahman aleyhinde konuşulmuştur.

[212] es-Serahsi, el-Mesbût, c. XXIV, sh. 40, 41, 42

[213] es-Serahsi, el-Mesbût, c. XXIV, sh. 40, 41, 42

[214] es-Serahsi, el-Mesbût, c. XXIV, sh. 40, 41, 42

[215] İbni Kudame, el-Muğni, c. VII, sh. 118; Muğni'l-Muhtac, c. IV sh 137 Bkz Bakara 2/225, 226, 227.

[216] Nisa: 4/92.

[217] Tirmizi, Kit. Birr, Bab: 18, hn. 1927; İbn Mâce. Kit. Filen, bab: 2, hn. 3933; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 277, 360, c. III, sh. 491; Tirmizi, "Bu hadis hasen ve garibtir. Bu mevzuda Ali'den ve Ebu Eyyub'dan da rivayet vardır" demektedir.

[218] Buhâri, Kit. Diyat, bab: Müslim, Kit. Kasame, bab: 25, 26. hn. 1676; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 1. hn. 4352; Nesei, Kit. Tahrim, bab: 5; Tirmizi, Kit. Diyat, bab: 10, hn. 1402. Tirmizi bu hadisin hasen ve sahîh olduğunu, bu konuda Hz. Osman'ın. Aişe'nin ve İbn Abbas'ın da rivayetleri bulunduğunu söylemiştir.

[219] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 1, hn. 4353; Nesei, Kit. Tahrim, bab: 5

[220] Bakara: 2/193.

[221] Bukârî, Kit. Cihad, bab: 149. Kit. İtisam, bab: 28, Kit. İstıtabe, bab: 2; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 1; Tirmizi Kit. Hudud, bab: 35; Nesei, Kit. Tahrim ed-Dem, bab: 14; İbn Mâce, Kit. Hudud, bab: 2; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 2, 7, 283

[222] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab: 29, hn. 4772; Nesei, Kit. Tahrim, bab: 24, hn. 4049; Tirmizi, Kit. Diyat, bab: 22, hn. 1421

[223] Bakara: 2/194.

[224] Tirmizi, Kit. Hudud, bab: 26, hn. 1459; İbn Mâce, Kit. Hudud, bab: 19, hn. 2575, 2576, 2577; Nesei Kit. Tahrim, bab: 26. Tirmizi, bu hadisin "hasen ve sahîh" olduğunu, bu konuda Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Zübeyr, Ebu Hureyre, Seleme bin Ekva ve Ebu Musa el-Eşari'den de hadis rivayet edildiğini söylemektedir.

[225] Nesei, Kit. Tahrim, bab: 26

[226] Nesei, Kit. Tahrim, bab: 26

[227] Nur: 24/2.

[228] Nur: 24/4.

[229] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab: 29, hn. 4772, Nesei, Kit. Tahrim, bab: 24, hn. 4049

[230] Buhâri, Kit. Diyat, bab: 15, 23; Müslim, Kit. Adab, bab: 44, hn. 2158; Nesei, Kit. Kasame, bab: 47. 48; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 243

[231] Müslim, Kit. Adab, bab: 43, hn. 2158; Nesei, Kit. Kasame, bab: 47, 48; Ebû Dâvûd, Kit. Adab, bab: 127, hn. 5172; Müsned, İmam Ahmed, c. II, sh. 266

[232]

Buhari, kit. Diyet, bab: 23; Müslim, Kit. Adab. bab: 44, hn. 21.58; Ebû Dâvûd, Kit. Edeb, bab: 127, hn. 5171; Tirmizi, Kit. İstizan, bab: 17, hn. 2708. Tirmizi bu hadisin "basen ve sahili" olduğunu söylemektedir.

[233] Maide: 5/38.

[234] Müslim, Kit. İman, bab: 225, hn. 140

[235] İbn Mâce, Kit. Hudud, bab: 21, hn. 2851

[236] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab: 29; hn. 4772; Nesei, Kit. Tahrim, bab: 24, hn. 4049; Tirmizi, Kit. Diyat, bab: 22, hn. 1421 (Metin Tirmizi'ye aittir. Tirmizi, bu hadisin "hasen ve sahih" olduğunu söylemiştir.)

[237] Hucurat: 49/9.

[238] Buhari, Kit. İkraah, bab: 7, Kit. Mezalim, bab: 4; Tirmizi, Kit. Fiten, bab: 68, hn. 2255; Darimi, Kit. Rikak, bab: 40; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 99, 201

[239] Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 487; Heysemi, "bu hadisi İmam Ahmed ve Taberani rivayet etmiştir. Ravilerin içinde İbn Lehia bulunmaktadır. Bu zat hadisi "hasen" olan biridir. Fakat zayıftır. Diğer raviler ise güvenilir kişilerdir demiştir. (Bkz. Mecma uz-Zevaid, c. VII, sh. 267

[240] Hucurat: 49/10.

[241] Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 163-190

[242] Bu hususta bkz. Fethu'l-Kadir, c. X, sh. 232-233.

[243] Bu hususta bkz. Hukuku İslamiye Kamusu (Ö. N. Bilmen) c. III, sh. 124-125

[244] Şafii mezhebine göre, evli iken zina eden, namazı terk eden, yol kesen ve benzeri müslümanların kanı helaldir

[245] Ebû Dâvûd, Kit. Fiten, bab: 2, hn. 4259; İbn Mâce, Kit. Fiten, bab: 10, hn. 3961; Tirmizi, Kit. Fiten, bab: 33, hn. 2204

[246] Bakara: 2/195.

[247] Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bab: 29, hn. 4772 Nesei, Kit. Tahrim, bab: 24, hn. 4049; Tirmizi, Kit. Diyat, bab: 22, hn. 1421.

[248] Şafii mezhebi için bkz. Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 194-198.

[249] İbn Mâce, Kit. Fiten, bab: 10, hn. 3958; Ebû Dâvûd, Fiten, Kit. bab: 2, hn. 4261; Müsned, İmam Ahmed, c. V, sh. 163

[250] Ebû Dâvûd, Kit. Fiten, bab: 2, hn. 4259; İbn Mâce, Kit. Fiten, bab: 10, hn. 3961; Tirmizi, Kit. Fiten, bab: 33, hn. 2204. Tirmizi sahibi Ebu İsa, "Bu hasen, garib ve sahih bir hadistir" demiştir.

[251] Müsned, İmam Ahmed, c. V, sh. 292

[252] İbn Mâce, Kit. Fiten, bab: 10, hn. 3959; Müsned, İmam Ahmed c IV sh 392 406 414

[253] el-Mugni li İbni Kudame, c. VIII, sh. 328 vd.

[254] Hanefi mezhebi bölümüne bakınız.

[255] Hanbeli mezhebi için bakınız, İbni Kudame, İbni Kudame, c. VIII, sh. 328-332

[256] Muvatta Şerhi Zerkani, c. IV, sh. 38

[257] Muhammed: 47/12.

[258] Bakara: 2/173; Nahl: 16/115.

[259] Maide: 5/3.

[260] Müsned, İmam Ahmed, c. V, sh. 218; Darimi, Kit. Edahi, bab: 24; Neylu'l-Evtar, c. VIII, sh. 169; Heysemi, "Bu hadisi Taberina rivayet etmiştir. Ravileri güvenilir kişilerdir," demiştir. Bu hadis-i şerifi şu şekillerde izah edenler de vardır:

a. "Sabah yemeği yediğiniz, akşam yemeği yediğiniz halde bunlarla beraber bir de leşi yemeniz size caiz değildir."

b. Sabah yemeği yemediğiniz, akşam yemeği yemediğiniz ve leş dışında yiyecek bir sebze de bulamadığınız taktirde leş size helaldir.

c. Sabah yemeği yemediğiniz, akşam yemeği yemediğiniz ve leşin yanında saz otunun kökünü sebze gibi yemediğiniz taktirde leş size helal olur." Bu yorumların detayı için bkz. Neylu'l-Evtar, c. VIII, sh. 170-171

[261] Ebû Dâvûd, Kit. el-Atime, bab: 37, hn. 3817; Neylu Evtar, c. VIII, sh. 170 Şevkani diyor ki: "Bu hadisin senesinde Ukbe bin Vehb bulunmaktadır. Yahya bin Main, Ukbe'nin salih bir zat olduğunu söylemiş, buna mukabil Ali bin el-Medeni, Süfyan bin Uyeyne'nin Ukbe hakkında "o, bu işi bilmezdi, hadis rivayeti onun işi değildi." söylediğini rivayet etmektedir. (Bkz. Neylu Evtar, c. VIII, sh. 170)

[262] Harre, Medine'nin önünde siyah taşlarla kaplı olan yerin adıdır.

[263] Ebû Dâvûd, Kit. Atime, bab: 37, hn. 3816; Neylu'l-Evtar, c. VIII, sh. 169-170. Şevkani bu hadisi rivayet eden Ebû Dâvûdan ve buna yorum yapan Münzirmnin hadis hakkında herhangi bir şey söylemediklerini ve bu hadisin senesinde cerh edilen bir durumun bulunmadığını söylemiştir. Bkz. adı geçen son kaynağa

[264] Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 230

[265] Bkz. Neylu't-Evtar, c. VIII, sh. 170-171

- [266] Mealim-i es-Sünen li'l-Hattabi Ebû Dâvûd, c. IV, sh. 167
- [267] Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 230.
- [268] Bkz. el-Muğni li İbn Kudame rc. VIII, sh. 596; Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 306-310
- [269] Maide: 5/3; hakkında ruhsat bulunmayan haramlar ve başkalarına ait olduğu için haranı olanlar sonra zikredileceklerdir.
- [270] Bakara: 2/173.
- [271] Bakara: 2/195.
- [272] Araf: 7/31.
- [273] Muhammed: 47/12.
- [274] Tirmizi, Kit. Zühd, bab: 47, hn. 2380; Müsned İmam Ahmed. c. IV, sh. 132; Tirmizi, bu hadisin "hasen ve sahih" olduğunu söylemiştir
- [275] Buhârî kit. Atime, bab; 12; Müslim, Kit. Esribe, baqb: 82. 83 84, 85, hn. 2060, 206; Tirmizi, kit. Atime, bab: 20. hn. 1818; İbn Mace, Kit. Atime. bab: 3, hn. 3256, 3257, 3258; Darimi, Kit. Atime, bab: 13; Muvatta, Sıfat en-Nebi. bab: 9, 10; Müsned, İmam Ahmed, c. II. sh. 21, 43. 74; Tirmizi. hadisin "hasen ve sahih" olduğunu söylemiştir. Bu hadis-i şerife yorum yapan Bedreddin el-Ayni, şöyle diyor: "bu hadisten neyin kastedildiği alimlerce ihtilaf konusudur: a. Bazılarına göre, bunun zahiri manası kastedilmekle, kafirin yedi, müminin ise bir bağırsağını dolduracak kadar yediği izah edilmektedir. b. Bazılarına göre ise, bu hadis mecazi anlamdadır. Genellikle kafirlerin çokça müminlerin azca yediklerini ifade eder. Özellikle yedi sayısının zikredilmesi aşırı derecede olduğunu bildirmek içindir. c. Bir kısım alimler ise, bu hadis "dünyada müminin kanaat ehli olduğunu, kafirin ise aç gözlülüğünden kurtulmadığını beyan eden bir misaldir, demişlerdir. d. Başka bir kısım alimler ise. "Bu hadis, mümini az yemeye, gaflet, uyku ve katı kalpliliğe düşüren çok yemeden uzak durmaya tevsik etmekte ve çokça yiyen kafirin bu sıfatlarla sıfatlanacağını bildirmektedir" demişlerdir. e. Diğer bir kısım alimler ise "Hadis-i şerifteki müminden maksad imanı kuvvetli olan mümindir. Böyle bir mümin ölümü ve ölümden sonrasını düşüneneği için yemeğe olan iştahını tamamen doyurmaz. Kafirin ise oburluk sarımdandır. O hayvanlar gibi tıka basa yer. Zevkini tatmin etmekten başka bir şey düşünmez," demişlerdir. f. Sahihi Müslim'in sarihi İmam Nevevi, bu hadis hakkında şöyle diyor: "Kafir yedi bağırsağına yer ifadesinden maksad kafirdeki şu yedi sıfatı belirtmektir. Bunlar hırs, açgözlülük, uzun ümid, tamahkarlık, kötü huyluluk, çekememezlik ve şişmanlamayı sevmektir." g. Kurtubi de bu hadis hakkında şunları söylüyor: "Yemeğe olan arzu yedidir. Tabii arzu, nefsin arzusu, gözün arzusu, ağzın arzusu, burnun arzusu ve aklıktan kaynaklanan arzudur. Bunların zaruri olanı açlıktan kaynaklanan arzudur. İşte mümin sadece bu arzusunu gidermek için yemek yer. Kafir ise bütün yedi arzuyu tatmin etmek için yer. Hadis-i şerif bunu izah etmektedir. (Bkz. Umdetul Kari Şerhi Sahihi Buhari, c. XXI, sh. 41-42).
- [276] Müsned İmam Ahmed. C.V.sh.81
- [277] Bkz Ebu Dâvûd Şarihi Hattabi (Ebu Davud, c.IV.sh.167-168)
- [278] Bkz.Neylul'l-Evtar,c. VIII,sh.171-172
- [279] Maide: 5/3.
- [280] Muğni el-Muhtac, c.IV,sh.306-310
- [281] Tirmizi kit.Zühd, bab: 47, hn.2380
- [282] Müsned, İmam Ahmed, c.Vsh.81; Ayrıca bundan önceki 61. dipnotun yer aldığı yere bakınız.
- [283] Bkz. Muğni'l-Muhtacc.IV.sh.306-310; el-Muğni li İbn Kudame c.VIII.sh. 601 vd; Tefsir el-Kurtubi, c.II.sh.216-234
- [284] Ebû Dâvûd, Sarihi Hattabi Ebû Dâvûd, c. IV, sh. 167-168
- [285] Ebû Dâvûd, Kit. Atime, bab: 37, hn. 3816
- [286] Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 230
- [287] Bkz. el-Muğni li İbni Kudame, c. VIII, sh. 595-603; Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 30 ve devimu; Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216 ve devamı
- [288] Bkz. Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 306 ve devamı; el-Muğni li İbn Kudame c. VIII, sh. 603 ve devamı; Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216 ve devamı
- [289] Buhârî'nin rivayetinde "yarını ay"dır. İki rivayetin bağdaştırılması şöyledir. Deniz sahilinde bir ay kalmışlar. Onbeş gün hayvana rastlamadan önce onbeş gün de rastladıktan sonra. Buhârî'de hadis bu şekilde rivayet edilmektedir.
- [290] Müslim, Kit. Sayd, bab: 17, hn. 1935; Nesei, Kit. Sayd, bab: 35, hn. 4358; Ebû Dâvûd, Kit. Atime, bab: 48, hn. 3841; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 311; Ayrıca özetle Buhârî, Kit. Megazi, bab: 85, Kit. Zebaih, bab: 12
- [291] Ebu Dâvûd, Kit. Atime, bab: 37, hn. 3816
- [292] el-Muğni li İbni Kudame, c. VIII, sh. 306
- [293] Bkz. el-Mebcut li es-Serahsi, c. XXIV sh. 251 vd.; el-Muğni li İbni Kudame, c. VI-II, sh. 596; Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 306 vd.
- [294] Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 177-182
- [295] Bakara: 2/195.
- [296] Nisa: 4/29.

- [297] el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 596
- [298] Nisa: 4/29.
- [299] Bakara: 2/173; Ayet-i celilede "azgınlık yapan" diye tercüme edilen "Bağın" ve "saldırıda bulunan" diye tercüme edilen "Adin" kelimeleri alimlerce çeşitli manalarda izah edilmiştir:
- a. Katade, Hasan el-Basri, İbn Zeyd, Rabi ve İkrime bu ayete şu manayı vermişlerdir, "ihtiyacımdan fazla yiyerek haddi aşmaksızın ve bu haramlardan başkasını bulup yiyebildiği halde bunlardan yiyerek saldırganlık yapmaksızın bu yasaklananlardan yiyebilir." Bu tefsir Hanefi mezhebine daha uygundur. Çünkü Hanefilere göre, çaresiz kalan insan zaruret miktarını aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bu haramlardan yiyebilir.
- b. Mücahide göre ise, "Bağın" ve "adin" kelimelerinin manası şöyledir: "Müslümanlara karşı azgınlık yapmaksızın ve onlara karşı saldırıda bulunmaksızın bu haramlardan yiyebilir." Bu tefsir şekli, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşüne uygundur.
- c. Süddi ise, bunları şöyle izah etmiştir: "Bu haramlardan zevkle yiyerek azgınlık etmeksizin ve doyuncaya kadar yiyerek saldırganlık etmeksizin bunlardan yiyebilir." (Bkz. Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 231-232)
- [300] Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 306 vd.
- [301] el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 595 vd.
- [302] Nisa: 4/29.
- [303] Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216 vd.
- [304] el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 307-308
- [305] Muğni el-Muhtac, c. IV, sh. 188-189; el-Muğnili İbn Kudame, c. VIII, sh. 307-308
- [306] el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 307-308
- [307] Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216-234
- [308] İbn Abidin, c. VI, sh. 338,
- [309] İsra: 17/70.
- [310] Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 306-310; Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216-234
- [311] İbn Mâce, Kit. Cenaiz, bab: 63, hn. 1616; Ebû Dâvûd, Kit. Cenaiz, bab: 64, hn. 3207; Muvatta, Kit. Cenaiz, bab: 45; Müsned İmam Ahmed, c. VI, sh. 58, 100, 105, 169; Hadisin senedinde Abdullah bin Ziyad bulunmaktadır. Zevaid adlı eserde bunun tanınmayan biri olduğu söylenilmekte, fakat İbn Kattan bu hadisin "hasen" olduğunu söylemiş, İbn Dakik el-İd ise bu hadisin Müslim'in şartlarına haiz olduğunu beyan etmiştir, (bkz. Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216 vd.)
- [312] İbn Mâce, Kit. Cenaiz, bab: 63, hn. 1617
- [313] Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216 ve devamı
- [314] İbn Mâce, Kit. Cenaiz, bab: 63, hn. 1617
- [315] el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 601-602
- [316] el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 603; İbn Abidin, c. VI, sh. 338; Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 306 vd.
- [317] A.g.e.
- [318] A.g.e.
- [319] Neylu'l-Evtar, c. II, sh. 84
- [320] Neylu'l-Evtar, c. II, sh. 84
- [321] Ahzab: 33/6.
- [322] Haşr: 59/9.
- [323] Tirmizi, Kit. Buyu, bab: 54, hn. 1289; Nesei, Kit. Kam Sarik, bab: 12, hn. 4941; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 12, hn. 4390. Tirmizi, bu hadisin "hasen" olduğunu söylemiştir.
- [324] İbn Mâce, Kit. Ticarat, bab: 67, hn. 2301; Tirmizi, Kit. Buyu, bab: 54, hn. 1284; Tirmizi, bu hadisin "garib" olduğunu söylemiştir.
- [325] Bir vesk; yaklaşık 122.160 kg.dır.
- [326] İbn Mâce, Kit. Ticarat, bab: 67, hn. 2298; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 85, hn. 2620; Nesei, Kit. Edebu'l-Kadi, Bab: 21, hn. 5410; Müsned, İmam Ahmed, c. IV, sh. 168
- [327] Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 93, hn. 2619; Tirmizi, Kit. Buyu, bab: 60, hn. 1296; Tirmizi şöyle diyor: "Bu konuda Ömer'den ve Ebu Said'den de rivayetler vardır. Bu hadis hasen ve gariptir. Bazı ilim erbabı bununla amel etmektedir..." (Adı geçen son kaynak)
- [328] İbn Mâce, Kit. Ticarat, bab: 68, hn. 2303; Bu hadisin ravileri içinde Salit bin Abdullah'ın senedinin kuvvetli olmadığı, Haccac bin Ertaa'nın da "müdelles" olduğu zikredilmektedir.
- [329]

Buhari, Kit. Lukata, bab: 8; Müslim, Kit. Lukata, bab: 13, hn. 1726; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 95, hn. 2623; İbn Mâce, Kit. Ticarat, bab: 68, hn. 2302; Muvatta, Kit. İstizan, bab: 17

[330]

Ebû Dâvûd, Kit. Tıb, bab: 11, hn. 3873. Hattabi, "bu hadisin senesinde İsmail bin Ayyaş bulunmaktadır. Bu kişi hakkında konuşulmuştur" diyor. (Bkz. Ebû Dâvûd, Haşiyesi c. IV, sn. 207) Heysemi, "Bu hadisi Taberani rivayet etmiştir. Ravileri güvenilir kişilerdir, diyor. (Bkz. Mecmau'z-Zevaid, c. V, sh. 86)

[331]

Mecma ez-Zevaid, c. V, sh. 86. Heysemi, "bu hadisi Ebu Yala ve Bezzar rivayet etmişlerdir. Ebu Yala'nın ravileri sağlam kişilerdir. Hassan bin Muharik hariç İbn Hibban, bunun da güvenilir olduğunu bildirmektedir, diyor. (Bkz. A.g.e.) Bedreddin el-Ayni, "bu hadisi İbn Hibban rivayet etmiş ve sahih olduğunu bildirmiştir" diyor. (Bkz. Umdetu'l-Kari, c. III, sh. 155)

[332]

Buhari, Kit. Eşribe, bab: 15

[333]

Müslim, Kit. Eşribe, bab: 12, hn. 1984 (metin Müslim'e aittir) Ebû Dâvûd, Kit. Tıb, bab: 11, hn. 3873; Darimi, Kit. Eşribe, bab: 6; Tirmizi, Kit. Tıb, bab: 8, hn. 2046; Tirmizi, bu hadisin "hasen ve sahih" olduğunu söylemektedir.

[334]

İbn Mâce, Kit. Tıb, bab: 27, hn. 3500; Tanrık'tan rivayet edilen bu hadisi şerifle alimler çeşitli yorumlar yapmışlardır.

Hattabi diyor ki, "bu hadisten çıkartılacak hükme göre, içki ile tedavi etmek caiz değildir. Fıkıh alimlerinin çoğu bu görüştedir. Bazı alimler, Resulullah'ın deve sidikleri ile tedavi edilmesini emrettiği bir hadisi delil göstererek zaruret halinde içki ile de tedavi edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlara cevabı şudur: Resulullah, deve sidiklerinin mubah, içkinin de haram olduğunu açıklamıştır. Bunlar farklı şeylerdir. Birbirlerine kıyaslanamaz. Ayrıca insanlar içkiye çok düşkün oldukları için, içki her yönden haram kılınmıştır. Tâ ki insanlar bu huylarından vazgeçsinler. (Bkz. Ebû Dâvûd Haşiyesi, c. IV, sh. 205)

İbn Hazm diyor ki, "bu hadis, haramla tedavi yapılamayacağına delil olamaz. Çünkü, bu hadisin senesinde Simak bin Harb bulunmaktadır. Bu zat, Şube'nin ve diğerlerinin dediği gibi, telkini kabul eden biriydi. Bu hadisin sahih olduğu kabul edilse de yine delil değildir. Çünkü içkinin ilaç olmadığı muhakkaktır. İçilmesi helal değildir." (Umdetu'l-Kari, c. III, sh. 155-156)

Bedreddin el-Ayni, diyor ki: "Bu meselede kesin cevap şudur: Bu hadisi şerif, zaruret hali dışındaki normal durumlara mahsustur. Normal durumlarda içki ilaç olarak kullanılmaz. (Bkz. Umdetu'l-Kari, c. III, sh. 155-156)

[335]

Bakara: 2/173.

[336]

Bkz. Umdetu'l-Kari, c. III, sh. 155-156; el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 308

[337]

Bkz. Muğni'l-Muhtac, c. IV, sh. 187-189

[338]

Bkz. el-Muğni li İbn Kudame, c. VIII, sh. 308

[339]

Bkz. Tefsir el-Kurtubi, c. II, sh. 216 vd.

[340]

Buhârî, Kit. Vuduu, bab: 66, Kit. Zekat, bab: 68, Kit. Cihad, bab: 152, Kit. Tıb, bab: 6, kic. Hudud, bab: 17; Müslim, Kit. Kasame, bab: 9-10, hn. 1671; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab: 3, hn. 4364; Tirmizi, Kit. Tahare, bab: 55, hn. 72; Nesei, Kit. Tahrim, ed-Deni, bab: 7, hn. 4029; İbn Mâce, Kit. Hudud, bab: 20, hn. 2578; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 107, 161, 177, 198

Tirmizi, "Bu hasen ve sahih bir hadistir. Enes'ten çeşitli yollarla rivayet edilmiştir" demektedir,

[341]

Bazı âlimler bu hadis-i şerifin mensuh (hükümü kaldırılmış) olduğunu söylemişler, diğer bazıları ise mensuh olmadığını bildirmişlerdir.

a. İbn Şirin, bu hadis-i şerifte zikredilen hadisenin, ceza ayetlerinin inmesinden önce cereyan ettiğini, cezalan açıklayan ayetlerin gelmesiyle bu hadisede zikredilen cezaların, özellikle kızgın millerin göziere çekilmesi cezasının neshedildiğini söylemektedir. (Bkz. Tirmizi, Kit. Taha re, bab: 55, hn. 72) Ebu ez-Zinad da şöyle diyor: Resulullah bu adamlara bunu yaptıktan sonra cezalan bildiren ayetler indi. Allah Teala Rasulullaha bir daha bunları yapmamasını ve işkencelerden kaçınmasını emretti. Resulullah da bir daha böyle bir şey yapmadı. (Bkz. Ebû Dâvûd Haşiyesi Hattabi, c. IV, sh. 533-534) Buhârî de Katade'nin İbn Şirin'den aynı görüşü naklettiğini söylemektedir. (Bkz. Buhârî, c. VII, sh. 13-) İbn Şahin işkenceyi yasaklayan hadis-i şerifi zikrettikten sonra "bu hadis bütün işkenceleri neshetmiştir" demektedir. (Tirmizi, c. I, sh. 108) Bu hadisin mensuh olduğunu söyleyen alimler şunları da zikretmişlerdir: Buhârî, Cihad bölümünde Ebu Hureyre'den ateşle cezalandırmanın önce serbest olduğunu, daha sonra bunun yasaklandığını zikretmektedir.

Ureyne kabilesine aid olan bu hadise ise, Ebu Hureyre'nin müslimhan olmasından öncedir. Bu da hadisin mensuh olduğunu gösterir.

b. Tirmizi, Ureyne hadisesinde uygulanan cezaların, "... yaralarda da kısas vardır..."

Maide, 45, ayet-i celilesinin tatbididir, demiş ve bu hadisin mensuh olmadığını bildirmek istemiştir. (Tirmizi, Kit. Tahare) Ebu Kilabe, bu hadisi rivayet ettikten sonra şöyle demektedir: "Bu adamlar hırsızlık ettiler, adam öldürdüler, müslüman olduktan sonra dinden çıkıp kafir oldular. Allah'a ve Rasulü'ne karşı savaş açtılar. Ebu Kilabe de hadisin mensuh olmadığını ve bu insanların kendilerine verilen cezayı hak ettiklerini, bu günde aynı suçu yapanlara bu cezaların verileceğini bildirmek istemektedir. (Bkz. Buhârî, Kit. Vudu, bab: 66) Nesei de bu hadisi rivayet ettikten sonra, "Enes bin Malik'den rivayet edildiğine göre şu ayet bunlar hakkında nazil olmuştur" demektedir: "Allah ve Rasulü'ne karşı savaşan ve yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışanların cezası ancak, öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir..." Maide: 5/33. Nesei sözlerine devamla şöyle diyor: Enes'in şöyle söylediği rivayet edilir; Resulullah'ın bunların gözlerine mil çekmesi bunların Rasulullah'ın çobanlarının gözlerini çıkardıklarındandır. (yani Rasulullah kısas yapmıştır) Hadis mensuh değildir. (Bkz. Nesei, c. VII, sh. 100) Bedreddin el-Ayni de bu konuda şunları söylemektedir: Rasulullah'ın işkence etmeyi ve ateşle yakmayı yasaklamasına rağmen bunlara işkence edilmesi ve gözlerine kızgın milletin çekilmesi nasıl olmuştur? Buna şu cevap verilmiştir: ... / ... Bu hadisin beyan ettiği olay, ceza ayetlerinin ve asilerin terbiye edilmesini bildiren ayetin (maide: 5/33) inmesinden ve işkencenin yasaklanmasından önce meydana gelmiş ve sonra neshedilmiştir. Bazıları da bunun neshedilmediğini ve bu hadisin "Allah'ın azabı ile azab etmeyin, ateşle azab etmeyin" hadis-i şerifiyle bağdaştırılacağını, şöyle ki kısas durumunda yakmakla cezalandırmanın caiz olacağını, kısas dışında caiz olmayacağını, Rasulullah'ın son hadislerinden bunu kastettiğini söylemektedirler. (Umdetu'l-Kari, c. III, sh. 156)

[342]

Müslim, Kit. Tahare, bab: 111, ln. 292, Ebû Dâvûd, Kit. Tahare, bab: 11, hn. 20; Nesei, Kit. Tahare, bab: 26, hn. 31; İbn Mâce, Kit. Tahare, bab: 26, hn. 347; Tirmizi, Kit. Tahare, bab: hn. 70; Darimi, Kit. Vuduu, bab: 61

[343]

İbn Mâce, Kit. Tahare, bab: 26, hn. 348; Zevaid adlı kitapta bu hadisin senedi doğrudur, denilmektedir. Fethu'l-Kadir, c. 1, sh. 101.

[344]

Buhârî, Kit. Sulh, bab: 2; Müslim, Kit. Birr, bab: 101, hn. 2ÖÖ5; Tirmizi, Kit. Birr, bab: 26, hn. 1983; Ebû Dâvûd, Kit. Edeb, bab: 58, hn. 4920; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 403

[345]

Müslim, Kit. Bire, bab: 101, hn. 2605; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 403

[346]

Ebû Dâvûd, Kit. Edeb, bab: 58, hn. 4921

[347] Tirmizi, Kit. Birr, bab: 26, hn. 1939; Müsned, İmam Ahmed, c. VI, sh. 459

[348] Buhârî, Kit. Cihad, bab: 157, Kit. Menakıb, bab: 25, Kit. İstıtabe, bab: 7; Müslim, Kit. Cihad, bab: 17, 18, hn. 1739, 1740; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 92, hn. 2636, 2637; Tirmizi, Kit. Cihad, bab: 5, hn. 1675; İbn Mâce, Kit. Cihad, bab: 28; Darimi, Kit. Siyer, bab: 13; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 81, 90, 113, 126, 131, c. II, sh. 312, 314; Tirmizi, bu hususta İbn Abbasdan Hz. Aliden, Zeyd bin Sabihen, Ebu Hureyreden. Esmâ binti Yezid'den Kab bin Malik'den ve Enes bin Maltk'den hadisler rivayet edildiğini ve bu hadisin: "Hasen ve sahih" olduğunu söylemektedir." (Bkz. Tirmizi, Kit. Cihad, bab: 5, hn. 1675)

[349] Birvesk yaklaşık 122.160 kg.dır

[350] Buhârî, Kit. Megaz, bab: 15; (Metin Bubârî'ye aittir); Müslim. Kit. Cihad, bab: 119, hn. 1081; Ebû Dâvâd, Kit. Cihad, bab: 157, hn. 2768

[351] Hattabi Haşiyesi, Ebû Dâvûd, c. III. sl. 211

[352] Buhârî, Kit. Cihad, bab: 103. Kil. Megazi, bab: 79; Müslim, Kit. Tevbe, bab: 54, hn. 2769; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 92, hn. 2637; Darimi, Kit. Siyer, bab: 14; Müsned, İmanı Ahmed, c. III, sh. 45ü, c. IV, sil. 387

[353] Nahl: 16/44.

[354] Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, Bab. 38, hn. 2138; Tirmizi Kit. Nihak, Bab. 42, hn. 1140; Nesei, Kit. Aşretün-Nisa, Bab. 2; İbn Mace, Kit. Nikah, Bab. 47, hn. 1971.

[355] Buhari, Kit. Edeb bab. 70; Tirmizi, Birr bab. 73. hn. 2020; Muuatta Kil. Hüsül-Mulk, Bab. 11; Müsned İmam ahmed, C. 2, Sh. 175, 362.

[356] Bakara: 2/286.

[357] Buhârî, Kit. Eyman. Bab. 31; Ebû Dâvûd, Kit. Eyman, Bab. 19, hn. 3300

[358] Buhârî Kit. Eyman, Bab. 31; Ebû Dâvûd, Kit. Eyman, Bab. 19, hn. 3302

[359] Ebû Dâvûd, Kit. Eyman, Bab. 19. hn. 3303.

[360] Müslim, Kit. İmare, Bab. 122, hn. 1886, Tirmizi, Kit. Fedail, Bab. 13, hn. 1640.

[361] Buhari, Kit. Hudud, Bab. 22, Kit. Talak, Bab. 11 (Buhari senedsiz zikretmiştir); Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, Bab. 17, hn. 4398, 4399, 4400, 4401, 4402, 4403; Tirmizi, Kit. Hudud, Bab. 1, hn. 1423 (Hasen, garib.); İbn Mace, Kit. Talak, Bab. 15, hn. 2041, 2042; Darimi, Kit. Hudud, Bab. 1; Müsned İmam Ahmed, C. 6, Sh. 100, 101, 144.

[362] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, Bab. 17, hn. 4401, 4402, 4403 ve bir önceki notta zikredilen kaynaklar.

[363] Nisa: 4/43.

[364] Maide: 5/90.

[365] Nisa: 4/6.

[366] İbnMace, Kit. Talak, Bab. 16, hn. 2043,2045.

[367] Buhari, Kit. Mevakit, Bab. .3?: Müslim, Kil. Mesacid. Bab. 309 314 hn 684- Ebû Davud, Kit. Salat. Bab. II. hn. 441 Tirmizi, Kit. Sahi, Bab. 16, 17, hn. 178- İbni Mace, Kir. Salat, Bab. 10, hn. 696.

[368] Müslim, Kit. Mesacid, Bab. 315, hn. 684; Tirmizi, Kit. Salat Bab 16 hn 177' İbni Mace, Kil. Salat, Bab. 10. hn. 698.

[369] Tirmizi, Kit. Nikah, Bab. 6, hn. 1089. Ebu İsa bu hadisin, bu babda garip bir hadis olduğunu, hadisin çivilerinden İsa b. Meynun'un hadis ilminde zayıf biri görüldüğünü söylemektedir. Bu hadis, altı hadis kinbindan sadece Tirmizi'de zikredilmiştir.

[370] Süneni Beyhaki, c. 7, Sh. 202, hn. 13719. Ayrıca bkz, Tirmizi, Kit. Nikah, Bnb. 15, hn. 1103.Tirmizi, "Şahitsiz nikah olmaz" iradesinin Abdullah b. Abbas'ın sözü olduğunu söylemiştir.

[371] İbni Mace, Kit. Talak, Bab. 16. hn. 2043, 2045. Heysemi, "Hadisin ravilerinden Ebu Bekir el-Hezli'nin zayıf" olduğu hakkında ittifak edildiği için, bu hadisin senedinin zayıf olduğunu" söylemiştir.

[372] Nisa: 4/92.

[373] Bakara: 2/178.

[374] Tevbe: 9/65, 66.

[375] Ebû Dâvûd, Kit. Talak, Bab. 9, hn. 2194; Tirmizi Kit. Talak, Bab. 9. hn. 1184; İbni Mace Kit. Talak, Bab. 13, hn. 2039.

[376] Rasuluüh (s.a), Maiz'in zina edip etmediğini tesbit için ona dört kere bunu sormuş, akli başında olup olmadığını tesbit etmiştir. Bu da gösteriyor ki, akli başında olmayanın itirafları, maila ilgili olmasa da hükümsüzdür.

[377] Nisa: 4/5.

[378] Nisa: 4/6.

[379] Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, Bab. 66, hn. 3501; Tirmizi, Kit. Buyu, Bab. 28, hn. 1250; Nesei, Kit. Buyu, Bab. 12, hn. 4489.

[380] Bkz. Age.

[381] Buhârî, Kit. Buyu, Bab. 48, Kit. İstikrazd, Bab. 19, Kit. Husumat, Bab. 2, Kit. Hiyele, Bab. 7; Müslim, Kit. Buyu, Bab. 48, hn. 1533; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, Bab. 66, hn. 3500; Nesei, Kit. Buyu, Bab. 12, hn. 4490.

[382] Nahl: 16/106.

[383] İbni Mace, Kit. Talak, Bab. 16, hn. 2043, 2045. Heysemi bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

[384] Başka bir gurup alim, içtihadı şöyle tarif etmişlerdir: İctihad, ya seri hükümleri çıkarmak veya onları detaylı konulara uyarlamak için son gayreti göstermek ve bütün çabayı harcamaktır.

Bunların tariflerine göre iki türlü içtihad vardır:

a) Tam manasıyla içtihad. Bu türden olan içtihad, çok özet bir seviyeye ulaşan alimlerin işidir ve bu zaman zaman kesilir. Kapısı kapanır. Hanbeliler, ise bunun da kapısının kapanmayacağı kanaatindedirler.

b) Şeri hükümlerin uygulanmasında içtihad ise, mütevazi bir içtihadır. İttifakla her asırda bulunur. Bu türden olan içtihadta, müctehidler öncekilerin çıkardığı hükümleri, daha önce bilinmeyen hükümlere tatbik ederler. Bu mesele, müctehitlerin dereceleriyle ilgili bir meseledir, daha sonra izah edilecektir.

[385] Nahl: 16/44.

[386] Şerhul Esnevi, C. 3, Sh. 310 Tahrir Haşiyesi.

[387] Enbiya: 21/107.

[388] Yunus: 10/57.

[389] Ankebut: 29/45.

[390] Maide: 5/8.

[391] Buhari, Kit. Fedail el Eslub, B;ib, 18; Müslim, Kit. Hudud, Bab. 11, hn. 1689; Tirmizi, Kit. Hudud, Bab. 6, hn. 1430; Nesei, Kil. Sank, Bab. 5

[392] Müsned İmam Ahmed, C. 5, Sh. 411.

[393] İsrâ: 17/70.

[394] Zilzal: 99/8.

[395] Nahl: 16/90.

[396] Zariyat: 51/19.

[397] Ebû Dâvûd, Kit. Melahim, Bab. 1, hn. 4291, Müsned İmam Ahmed, C. 2, Sh. 88

[398] Buhârî, Kit. İtisam, Bab. 21; Müslim, Kil. Akdiye. Bab. 15, hn. 1716; Ebû Dâvud, Kit. Akdiye, Bab. 2. hn. 3574 Nesei, Kir. Kuduh. Bab. 3; İbni Mace, Kit. Ahkâm, Bab. 3, hn. 2314; Müsned İmam Ahmed, c.4,sh.194, 204.

[399] Buhârî, Kit. İnsanı, Bab. 20; Müslim, Kit. Akdiye, Bab. 20, hn. 1718.

[400] Buhari, Kit. İtisam, Bab. 20

[401] Müsned İmam Ahmed, c. 2, Sh. 108.

[402] Nahl: 16/43; Enbiya: 21/7.

[403] Bkz. dipnot 47.

[404] Haşir: 59/10.

[405] Fıkıh usulü ilminde "kesinliğin" iki derecesi vardır:

a. Özel anlamda kesinlik; bu birinci derere kesini iki ir. Bu tür bir kesinlik sözkonusu olunca artık başkaca hiçbir ihtimale mahal yoktur. Bu kesin bir bilgiyi ifade eder. Mutevarir haberlerin doğru uinularındaki kesinlik, muhkem ve müfesser kelimelerin manalarını ifade etmelerindeki kesinlik bu kabildendir... / ...

b. Genel anlamda kesinlik: Bu ikinci derecede bir kesinliktir. Bu tür bir kesinlikle beraber başka bir ihrinuf bulunabilir. Fakat herhangi bir delilden kaynaklanan bir İhtimal değildir. Bu türden olan kesinlik, kesin bir bilgi ifade etmez. Fakat güven telkin eder. Meşhur hadislerin doğru olmalarındaki kesinlik, hass kelimelerin manalarını itade etmelerindeki kesinlik bu kabildendir.

[406] Mücadele: 58/3. 4.

[407] Tirmizi, Kit. Zekat, bab. 'i, hn. 621; Nesei, Kit. Zekat, bab. 5; İbn Mace, Kit. Zekat, bab. 13, hn. 18(15; Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 35; Ebû Dâvûd, Kit. zekat, bab. 5, hn. 1568

[408] Hanefi mezhebine mensup olan alimler, hass kelimelerin manalarını kesin olarak ifade elliklerine dayanarak bir kısım fiki görüşlerinin doğruluğunu isbata çalışmışlardır. Mesela arapçada "Kuru" kelimesi hem hayız görmek hem de hayızdan temizlenmek manalarına gelmektedir. Şafii mezhebine mensup olan ve onlara karılan alimler, aşağıda zikredilecek ayetteki kumu kelimesinin hayızdan temizlenmek manasında kullanıldığını söylerken, Haneliler bu kelimenin hayız içinde olmak manasında kullanıldığını söylemişlerdir. Bununla ilgili olarak Allah Teala: "*Boşanmış kadınlar, üç kumu müddeti iddet beklerler...*" (Bakara: 2/228) buyurmakladır. Haneliler, Kuru kelimesinin huyzın içinde olma manasında kullanıldığını delil olarak "üç" kelimesini göstermişlerdir. Zira "üç" kelimesi, manasını kesin bir şekilde ifade eden hass kelimelerdendir.

Eğer kuruu, kelimesi, Şafii'nin dediği gibi, hayızdan temizlenmek manasına alınacak olur ise, boşanan kadın üç değil dön temizlenme müddeti iddet bakletilmiş olur. Şöyleki

seri bir şekilde boşanmak, kadın temiz iken başlar... .... Böylere boşanan kadın, birinci olarak boşanma anındaki remiz olması, ikinci olarak adçı görüp temizlenmesi, üçüncü olarak ikinci kez adet görüp temizlenmesi, dördüncü olarak da üçüncü kez adet görüp temizlenmesi şeklinde iddet beklemiş olur. Halbuki ayetle geçen "üç" kelimesi buna ters düşer, o halde kadın temiz iken boşanır Birinci olarak adet görür, temizlendikten sonra ikinci kez adet görür, yine temizlendikten sonra üçüncü kez adet görür ve böylece üç kur'u beklemiş olur. İddeti biter.

Eğer "üç kuru" ifadesi, birinci olarak kadının boşanma anındaki temiz olması, ikinci olarak adet görüp temizlenmesi, üçüncü olarak tekrar adet görüp temizlenmesi şeklinde izaha çalışılır ise bu takdirde kadın üç kuru değil iki kuru müddelince id-del beklemiş olur. Çünkü o birinci temizliğin içindedir. Bu da "üç" kelimesine ters bir sonuçtur. (Bk. Kitabut Tenkili ve Serhat Teuhid c. 1, s. 176 vd.

[409] Tirmizi, Kit. Zekat bab 4 hn. 621; Nesei Kit. Zekat, bab. 5; İbni Mace, Ki t. zekat, bab 13 hn. 1805; Müsned İmam Ahmet c. 3 sh. 35

[410] Buhari, Kit. zekat bab. 33

[411] Mücadele: 58/3.

[412] Nisa: 4/92.

[413] Maide: 5/86.

[414] Buhârî, Kit. Hudud, b:ıb". 26; Müslim Kit Sıyam, bab. 82; hn. 1111

[415] Buhari, Kit. nafakat. Bab 13, Kit. Edep, bab. 66, 95; Müslim Kit. Siyam, bab. 81, hn: 1111; Darimi, Kit. Savm, bab. 19; Ebû Dâvud, Kit. Savm, bab. 37, hn. 2390; Tirmizi Kit. Savm, bab 228, hn. 724,

Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadisi zikrettikten sonra özetle şunları söylemektedir: "Alimler ramazan ayında cinsi münasebetle bulunarak kasıtlı bir şekilde orucunu bozanın keftareli hakkında bu hadisle amel etmektedirler. Fakat yeme veya içme yoluyla kasıtlı olarak orucunu bozanın keffareti hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Sütyan es Sevri, İbnu'l-Mübarek, İshak bin Rahuye gibi, bazı alimler yeme, içmeyi, cinsi münasebetle bulunmaya benzetmişler, yeme ve içme yoluyla orucunu kasıtlı olarak bozanlara hem gününe gün oruç Kılmaları, hem de ke'farıcı ita ermeleri gerektiğini söylemişlerdir.

İmam Şafii ve İmam Ahmed ise, Ramazan orucunu yeme ve içme yoluyla bozanın, cima ederek bozana benzetilmeyeceğim, zira hadiste sadece cima eden kişinin kefaretinin zikredildiğinin bu nedenle yeyip içme yoluyla bozana keffaret gerekmiyeceğini söylemişlerdir. (Bkz. son kaynak)

[416] Şayet denilirse: "Niçin kayıtsız olan mutlak nas kayıtlı olan mukayyed nassa göre yorumlanıyor da, bunun aksi olmuyor.?" Buna şu cevap verilmektedir; "Konulan kayıdın özel bir manası vardır. Bu manayı ifade etmek için kayıt konulmuştur. Kayda itibar edilmemesi halinde bunu koyanın isteği reddedilmiş olur. Bu da caiz değildir." Mesela: "Ben öldükten sonra malımı, alını bir kişiye verin" diye vasiyette bulunan bir insanın malı, ölümünden sonra alim bir kişiye verilmeyecek olursa, vasiyet edenin isteği dışında hareket edilmiş olur. Bu da caiz değildir. Buna mukabil kayıtsız olan bir kelimeyi, kayıtlıya göre yorumlayıp kaydın onun için de geçerli olduğunu kabul etmek, herhangi bir nassı iptal etmek değildir. Sadece kayıtsız nassın öznelliğini sınırlamaktır. Elbetteki birbiriyle çelişen iki nasdan birinin bir bölümünü tamamen iptal etmektense, diğerinin manasını kayıtlı olarak bu nasları birbirleriyle bağdaştırmak daha uygundur.

[417] Maide: 5/38.

[418] Maide: 5/6.

[419] Maide: 5/6.

[420] Hanefilere göre, teyemmüm eden insanın elleriyle beraber kollarının dirsekler kadar (dirsekler dahil) bölümünün de meshetmesi gereklidir. Her ne kadar abdest ve teyemmümü zikreden ayetten bu hükme varmak mümkün değilse de, şu hadis-i şerif bunu beyan etmektedir:

"Ammar b. Yasir'den rivayet edilir ki, Ammar ve arkadaşları aralarında Rasulullah'ın da bulunduğu bir yolculukta sabah namazını kılmak için teyemmüm etmişler ve teyemmüm ederken ellerinin içini temiz bir toprağa vurup ellerini yüzlerine sürmüşler, sonra ellerinin içini tekrar temiz toprağa vurup bu defa ellerini dış taraftan omuzlarına kadar içten de koltuklarına kadar meshetmişlerdir. "Diğer bir rivayette ise "Dirseklerinin üstüne kadar meshetmişlerdir." Ebû Dâvud, Kit. Tehara, bab 123 hn. 318,319 (metin Ehû Davud'a aittir.) İbni Mace, Kit.tahare, bab 90 hn. 565; Nesei Kit. Tahare, bab. 19?, 196, 197, hn. 315).

Ebû Dâvud'da zikredilen bu hadise yorum yapan Hattabi özetle şunları söylemektedir: "Alimler teyemmüm eden insanın dirseklerinden yukarısını meshetme zorunda olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ellerle birlikte kolların dirsekler kadar bölümünün de teyemmümde meshedilmesinin gerekli olup veya olmadığı hususunda ihtilaf vardır.... / ... Bu hadis-i şerif teyemmüm de kolların dirsekler kadar bölümünün de meshedilmesinin gerektiğini söyleyenlere delil teşkil etmektedir. Abdullah bin Ömer, oğlu Salim, Hasan el-Basri, Sabi, Ebu Hanife bu görüştedir. Şafii ve Malik te bunu söylemişlerdir. Çünkü "el" kelimesi kayıtsız olarak zikredildiğinde kol ve pazıları da kapsamaklıdır. Nitekim Ammar ve arkadaşları el kelimesini genel kapsamda anlamışlar ve bütün kollarını meshetmişlerdir. Fakat dirseklerden yukarısının meshedilmeyeceği hakkında ittifak edilmiş ve böylece ellerin dirsekler kadar meshedileceği kararlaştırılmıştır. Diğer yandan teyemmüm abdestin yerini tutmaktadır. Nasıl ki, seferi olan kişinin dön rekallı namazı iki rekata düşmekte ve seferi olan kişi kılacağı namazın rekatlarını mukim iken kıldığı şekli ile kılmak zorundadır. Teyemmüm eden kişi de ilk organını abdest aldığı şekliyle meshetmelidir. Bu da kollarının dirsekler kadar meshedilmei'ni gerektirir, (bk. Ebû Dâvud Şerhi, c.1 Sh.224)

Tirmizi sahibi Ebu İsa da şöyle diyor: "Bazı İlim sahipleri; Ammar'ın "Ellerimizi omuz ve koltuklara kadar meshertik." Rivayetine bakarak burada zikredilen hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Fakat İshak bin İbrahim şöyle der: Omuz ve koltuklara kadar" rivayeti "yüz ve ellerin" meshedileceğini bildiren rivayete ters düşmemektedir. Zira Rasulallah, Ammar'ın "Ellerini omuz ve koltuklarına kadar meshetmesini emretmemiştir. Bunu Ammar'ın kendisi yapmıştır. Rasulallah'ın durumdan haberi olunca sadece yüz ve ellerin meshedileceğini emretmiştir." Şafii'lere göre de, burada eller kavramına kollar da girmektedir. Yukarıda zikredilen hadisle birlikte, abdest ve teyemmümü beyan eden ayeti celilede "Eller" kelimesi abdeste "dirsekler kadar" kaydıyla birlikte zikredilmiş, teyemmümde ise, mutlak olarak zikredilmiştir. Burada mukayyadin kaydı mutlakı da bağlar zira her ikisinin hükümleri farklı ise de sebepleri birdir.

İmam Malik'ten, teyemmümün nasıl olacağı ve nereye kadar meshedileceği sorulunca İmam Malik, şu cevabı vermiştir: Eller bir kere yüze sürmek için toprağa vurulur ve yüze sürülür, bir kere de ellere sürmek için vurulur ve ellere dirsekler kadar sürülür." (Muuatta, Kil. Tahare, bab. 24, n. 91)

Hanbeli mezhebine göre ise, teyemmümde 'eller' kavramına kollar girmemektedir. Teyemmüm eden insanın ellerini bileklerine kadar meshetmesi yeterlidir, zira Ammar b. Yasir'den rivayet edilen başka bir hadis-i şerifte: "Rasulullah Ammar'a yüz ve elleri meshederek teyemmüm etmesini emretmişler" {Tirmizi, Kit. Tahare, bab 110, hn. 144; Müsned İmam Ahmed, c. 4, sh. 1203; Darimi Kit. Vuduu, bab. da zikretmişlerdir.) Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadisi zikrettikten sonra özetle şunları söylemektedir: "Bunun benzeri, Aişe ve İbn Abbas'dan da rivayet edilmiştir. Ve Ammar'ın hadisi hasen ve sahihtir. Rasulallah'ın sahabilerinden Ali, Ammar, ve İbn Abbas, tabiinlerden Sabi, Ala, Mekhul teyemmümün, bir defa elleri toprağa vurarak yüz ve elleri meshelineklen ibaret olduğunu söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel de aynı görüştedir. Diğer yandan Abdullah b. Ömer, Cabir, İbrahim en Nehai ve Hasan el Basri teyemmümün, bir defa yüzü meshetmek için elleri toprağa vurmak, bir defa da elleri dirsekler kadar meshetmek için elleri toprağa vurmadan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Sevri, Malik, Şafii bu görüştedir." (Bkz. Tirmizi, Kit. Tahare, bab. 110) Hanbeli mezhebine mensup olan alimlere göre Hanefilerin delil olarak zikrettikleri hadis-i şerif sahih görülmemiştir. Bu itibarla son hadis-i şerif ayetteki "eller" kelimesinden bileklere kadar bölümün kasdedildiğini açıklamaktadır.

[421]

Nisa: 4/92.

[422]

Mücadele: 58/3.

[423]

Bkz. Mücadele, 2, 3, 4.

[424]

Tirmizi, Kit. Ahkam, bab 31, hn. 1368; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, bab. 75, hn. 3517.

Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemekte, Ebû Davud'un hadislerine yorum yapan Hattabi ise, bu hadis hakkında şunları söylemektedir: "Bu hadisin senedi aleyhinde konuşulmuşlar. Senedin ravilerinden olan Hasan el Basri'nin, Semure'den bu hadisi duymadığı sadece eline geçen bir sahifeden öğrendiği, Yahya b. Meain tarafından söylenmiştir. Bu hadiste zikredilen komşudan maksat satılık olan eve ortak olan komşu olup ortaklığı sona eren komşunun kasedilmediğini söylemek mümkündür." (Ebû Dâvûd Haşiyesi c. III, sh. 787.

[425]

Buhârî, Kit. Hiyal, bab. 14; Nesei Kit. Buyu bab 109 hn: 4706; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, bab. 75 (73) hn. 3516; Tirmizi Kit. Ahkam, bab. 33 hn.1370; İbn Mace, Kit. Şufa, hn. 2498.

Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadisi rivayet ettikten sonra şunları söylemektedir: Bazı sahabiler, Sevri ve İbn Mübarek gibi bazı alimler bu hadise ve "Bir evin komşusu o eve daha layıktır" hadisine dayanarak komşunun şufa hakkına sahip olduğunu söylemişlerdir. Kufeliler (Hanefliler) de bu görüşlerdir. Fakat Ömer bin el Hattab, Osman bin Affan gibi, bir kısım sahabiler ve Ömer b. Abdulaziz gibi bazı tabiiler ise, sadece satılık mala ortak olanın şuta hakkına sahip olduğu, ortak olmayan komşunun böyle bir hakka sahip olmadığı görüşündedirler... / ... Yahya b. Said, Rabia, Malik b. Jines, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve İshak da bu görüştedir..." (Tirmizi, Kit. Ahkam bab. 3. hn. 1370): Nesei, Kit. buyu, bab.109; İbn Mace Kit. Şufa, bab. 2, hn: 2496

[426]

Bu hadise yorum yapan Suyuti ve Sindi özelle şunları söylüyorlar: "Ortak olmayan komşunun şufa hakkına sahip olduğunu söyleyenler, bu hadisi delil olarak ileri sürmüşler ve bunu komşu, şufa hakkına, komşu olmayanlardan daha evladır" şeklinde yorumlamışlardır. Komşunun şufa hakkına sahip olmadığını ileri sürenler ise, burada komşu kelimesinden ortak olan kişi kasedildiğini çünkü ortağa komşu da denildiğini söylemişlerdir. Bu hadisin komşu" kendisine yakın olan komşusunun yardımına ve iyiliğine daha layıktır" şeklinde yorumlanması, da mümkündür." (Bkz. Nesei Haşiyesi, c. VII, sn.320, 321)

[427]

Ebû Dâvûd, Kit. Buyu, bab 75, hn. 3518; Tirmizi Kit. Ahkam, bab 32, hn. 1369; İbni Mace, Kit. Şufa, bab 2, hn. 2494

Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadis hakkında şunları söylemektedir: "Bu garip bir hadistir. Şube bu hadisin ravilerinden olan Abdulmelik bin Ebu Süleyman aleyhinde bu hadisten dolayı konuşmuştur, aslında Abdulmelik hadis alimleri arasında güvenilen bir zattır. Onun aleyhinde Şube'nin bu hadisten dolayı konuşması dışında kimse konuşmamıştır.

İlim erbabı, bu hadisle amel emektir. Şufa hakkına sahip olan kişi ortada bulunmazsa, zaman uzasa da, onu beklemek gerekir" (Tirmizi, Kit. Ahkam, bab 37, hn. 1369)

Ebû Davud'un hadislerine yorum yapan Hattabi'de bu hadis hakkında özetle şunları söylemektedir: "Abdulmelik bin Ebu Süleyman hadisi gevsek olan biridir. Alimler bu hadis hakkında konuşmuşlardır. Şafii: "Korkarız ki bu ezberlenen bir hadis değildir" demiştir. Şubenin ise, bu hadisi kabul etmediği rivayet edilir. Bazıları da bunun Ala'nın görüşü olduğunu, Abdulmelik'in bu görüşü hadise karıştırdığını söylemişlerdir. Hulasa, alimler bu mesele hakkında ihtilaf etmişlerdir."

a) Alimlerin çoğunluğu, ifrazlı bir yerde şufa hakkı olmayacağı görüşündedirler. Hz. Ömer, Hz. Osman, Said b. el-Museyyeb, Süleyman b. Yesar, Ömer b. Abdulaziz, Zuhri, Rabia, Malik b. Enes, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Evzai bu görüştedir. İmam Malik ve İmam Şafii görüşlerine delil olarak şu hadisi zikretmişlerdir: "Cabir b. Abdullah diyor ki: "Rasulullah (s.a.v.), taksim edilmeyen (ifrazlı olmayan) her malda şufa hakkının varlığına hüküm verdi. Fakat sınırlar tayin edilir, yollar belirlenirse, artık şufa hakkı yoktur." (Buhârî, Kit. Şufa, bab 1, Kit. bey, bab. 96, 97, Kit. Şerike, bab 8, 9, Kit. Hiyel, bab 14; Ebû Dâvûd Kit. Buyu bab 75, hn. 3514;... / ... Tirmizi, Kit. Ahkam, bab 33 hn. 1370; İbn Mace Kit. Şufa bab 3, hn. 2499) Hatta bu hadise de yorum yaparak diyor ki: "Bu hadis, satılık yere ortak olmayan bir insanın, şufa hakkına sahip olamayacağını, bunun aksini ifade eden bir önceki hadisten daha açık bir şekilde ifade etmektedir." (Ebû Dâvûd Haşiyesi, c. IV, Sh. 784, 785)

b) Diğer bir kısım alimler ise, komşunun, satılık mala ortak olmasa da, bu hakka sahip olduğu, ancak şufa hakkında ortağın komşudan daha önce geldiği görüşündedirler. Sevri, İbnu'l Mübarek, Küfeliler ve Ashab-ı Rey (Ebu Hanife ve arkadaşları) bu görüşü almışlardır. Bunlar daha önceden zikredilen hadisleri delil göstermişlerdir. Muhalifleri ise bu hadislerde zikredilen "komşu" kelimesinden ortak olan komşunun" kasedildiğini veya bu hadislerden maksadın "komşunun komşusuna iyi davranması gerekli" olduğunu söylemişlerdir. (Bkz. Ebû Dâvûd Haşiyesi, c. IV, sh. 784 Nesei Haşiyesi, Sıyuti, e VII, sh. 320...)

[428]

Hanefilere göre bir "sa" bin kırk dirheme eşittir. Yaklaşık olarak seri dirheme göre; iki kilo dokuz yüz on iki gramdır. (2.912 gr.), örfi dirheme göre ise, üç kilo üçyüz yirmi sekiz gr. (3-328 gr.)

Şafii, Hanbeli ve Malikelere göre ise, bir "sa" yüz doksan üç dirhem ve bir dirhem üçte birine eşittir, (193 1/3) Bu mezheplere göre bir "sa" yaklaşık olarak seri dirheme gere: Bir kilo dokuzyüzyüksek dokuz gram ve yedi miligramdır. (1.949,7 gr.) örfi dirheme göre ise = iki kilo, ikiyüz yirmi iki gram ve iki miligramdır. (2.222,2)

[429]

Ebû Dâvûd, Kit.. Zekat, bab 18, hn. 1620; Müsned İmam Ahmed c. V, s. 432

[430]

Ebû Dâvûd, Kit. Zekat, bab. 18, İm. 1619; Müsned İmam Ahmed c. V, s. 432

[431]

Buhârî, Kit. Zekat, bab. 70, 71, 77; Müslim, Kit. Zekat bab, 12, 13, 16, hn. 984; Ebû Dâvûd, Kit. Zekat, bab 18, hn. 1611; Nesei, Kit. Zekat, bab. 3; İbni Mace, Kit. Zekat, bab 21, hn. 1826.

[432]

Bakara: 2/42.

[433]

Bakara: 2/42.

[434]

Bakara: 2/185.

[435]

Nisa: 4/58.

[436]

Bakara: 2/183.

[437]

Bakara: 2/228.

[438]

Bakara: 2/42.

[439]

Bakara: 2/185.

[440]

En'am: 6/141.

[441]

Araf: 7/31.

[442] Mendupla irşad etme arasındaki i ark şudur: Menduptan ahiret sevabı iinid edilirken, irşikİdan dünya menfaati beklenir.

[443] Bakara: 2/282.

[444] Bakara: 2/283.

[445] Sad: 38/71, 78.

[446] Nur: 24/63.

[447] Nisa: 4/14

[448] Mürselat: 77/48, 49.

[449] Ahzab: 33/36.

[450] Ebû Dâvûd Kit. Talak, bab 19, hn. 2231; Darimi, Kit. Talak bab 15; Müsned İmam Ahmed c. I, sh. 215

[451] Tevbe: 9/2.

[452] Tevbe: 9/5.

[453] Buharı, Kit. Vudu. bab. 63, Kit. Hayz, bab. 24; Muslim Kit. Hayz, bab. 62, 63, hn. .333 Ebû Dâvud , Kit. Tahare, bab 107, hn. 280; Tirmizi. Kit. Tahare, bab 93. 95, 90. hn. 125; Nesei Kit. Hayz, bab 3, 4, 0; İbn-i Mace, Kit. Tahare, bab, 115, 117, hn.620, 621

[454] Cuma: 62/9,10

[455] Maide: 5/1.2.

[456] Müslim, Kit. Cenaız, bab 106, hn. 977, Kit. Edahi, bab 37 hn. 1977; Ebû Dâvûd, Kit. Cenaız, bab 1, hn. 3235; Tirmizi, Kir. Cenaız, bab 7,,hn. 1054; Nesei, Kit. Cenaız, bab. 100, hn. 2034

[457] Müslim, Kit. Edahi, bab 28 hn. 1971; Ebû Dâvâd, Kıl, Edahi, bab 9 hn. 2812; Nesei, Kil. Dahaya, bab, 37; İbn Mace, edahi. bab 16; Darimi, Kit. Edahi, bab 6; Muuatta, kit, Dahaya, bab 11; Müsned İmam Ahmed c. VI, sh. 51

[458] İsra: 17/32

[459] İsra: 17/32

[460] Nur: 244/31

[461] Cuma: 62/9

[462] Nahl: 16/90

[463] Bakara: 2/275

[464] Mümtehine: 60/10

[465] Tevbe: 9/34.

[466] Maide: 5/38.

[467] İsra: 17/32.

[468] Maide: 5/101.

[469] Haşr: 59/7.

[470] Bakara: 2/43.

[471] Ali İmran: 3/9.

[472] Bakara: 2/185

[473] Bakara: 2/185.

[474] İsra: 17/32

[475] Müslim, Kit. Hacc, bab. 412, hn: 337; Nesei Kit Menasık, bab 1; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 508

[476] Buhâri, Kit. Buyu, b;ib. 60, Kit. frisanı, b:ıb 2ü; Müslim, Kit. Akdiya, bab. 188, hn: 1718; Ebû Dâvûd, Kit. Sünnet, bnb. 5, hn. 4606.

[477] Şura: 42/12

[478] Tur: 52/21

[479] Nisa: 4/140

[480] Bakara: 2/185

[481] Bakara: 2/255

[482] Nur: 24/4

[483] Tevbe: 9/84

[484] Hucurat: 49/6

[485] Bakara: 2/222

[486] Maide: 5/38

[487] Ahzab: 33/59

[488] Nur: 24/63

[489] En'am: 6/91

[490] En'am: 6/91

[491] Nisa: 4/11

[492] Evlatlarınız kelimesi âmm bir kelimedir. Çünkü çoğul bir kelime olarak isim tamlaması yapılmış ve bu yolla belirlilik kazanmıştır.

[493] Buhârî, Kit. Humus, bab 1, Kit. Fedail eslinbi, bab 12, Kit. Meğazi, bab. 14, 38 Kit. Nafakat, bab 3, Kit. Feraid, bab 3, Kit. frisam, bab 5; Müslim, Kit. Cihad, bab, 49, 52, 54, 56 hn. 1757, 1758, 1759, 1761; Ebâ Dâvûd Kit. İmare, bab 19 hn. 2963, 2968, 2969, 2977; Tirmizi, Kit. Siyer, bab 44 hn.1610; Nesei, Kit. Buyu bab 9, 16; Müsned İmam Ahmed c. 11, sb. 463

[494] Buhârî Kit. Zekat, bab 55; Müslim Kit. Zekat, bab 7 hn. 981; Tirmizi Kit. Zekata bab 14 hn. 640; Nesei, Kit. Zekat, bab 75; İbni Mace, Kit. Zekat, bab 17, hn.1816,1817 (Tirmizi bu hadisin sahih olduğunu ve tikh alimlerinin hepsinin bununla amel ettiklerini "yani emek harcanmadan sulanan araziden öşür verileceğini" emek harcanarak sulanan araziden ise, öşrün yarısının zekat verileceğini söylediklerini" beyan etmektedir). (Bkz. Tirmizi Kit. Zekat, bab. 14, hn. 640)

[495] Vesk: Alimler, bir veskin altmış "sa" olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak bir "sa" miktarında ihtilaf ettikleri için netice itibariyle veskin de miktarı ihtilaf konusu olmuştur. Bu da özetle şöyledir:

a) Hanefilere göre, bir "vesk" altmış sa, bir "sa" da bin kırk dirhemdir. Buna göre bir vesk: (60 sa'- 1040 dirhem) x 5 = 62.400 dirhemdir.

Yani bir vesk, yaklaşık olarak seri dirheme göre =174 kilo 720 gramdır. Örfi dirheme göre=199 kilo 680 gramdır.

Beş vesk ise seri dirheme göre = 998 kilo 400 gramdır. (Yaklaşık 1 ton) Şafii, Maliki, Hanbeliler ve İmam Yusuf'a göre de bir vesk = 60 sadır. Fakat bunlara göre bir "sa" altıyüz doksan üç dirhem ve bir dirhem üçte birine eşittir. (693 1;

b) Bu hesaba göre bir vesk yaklaşık olarak: Seri dirheme göre - 116 kilo 982 gramdır.

Örfi dirheme göre -133 kilo 692 gramdır. Beş vesk ise yaklaşık olarak: Seri dirheme göre - 584 kilo 910 gramdır.

Örfi dirheme göre - 668 kilo 4(1) gramdır. Necmuddin el Kürdiye göre bir vesk 122.160 kgdır.

[496] Burada zikredilen okiyye kırk dirheme eşit olan seri okiyyedir. Beş okiyye ikiyüz dirhem etmektedir. Yaklaşık olarak beş okiyye seridir heme göre 560 gram, örfi dirheme göre de 640 gram çimektir. Necmuddin el Kurdi'ye göre bir okiyye = 118-8 gr. Beş okiyye ise = 594 gr.

[497] Buhârî, Kit. Zekat, bab 56; Müslim, Kit. Zekat, bab 3,4,5 hn. 979; Ebû Dâvûd, Kit. zekat, bab 1 hn. 1558; İbni Mace, Kit. Zekat, bab 6 hn. 1793; Tirmizi Kit. zekat, bab 7 hn. 626 Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadisin hasen ve sahih olduğunu, alimlerin bununla amel ederek beş veskden az olan mahsullere zekat vermenin farz olmadığını söylediklerini zikretmektedir. (Bkz. geçen son kaynak)

[498] Bu husuta bkz. Kemal İbn Humam'ın "el Tahrir" isimli eserine, sh. 360

[499] Bkz. Şatibinin "Mauafakat"adlı eserinin c. III, sh. 292

[500] En'am: 6/121.

[501] Buhârî, Kit. Zekat, bab 21, Kit. Buyu bab. 5, Kit. Tevhit, bab 12; Ebû Dâvûd Kit. Edahi, bab 19, hn. 2829; Nesei Kit. Edahi, bab 39 hn. 3174; Muvatta, Kit. Zabaih, bab 1; Darimi, Kit. Zebaih bab. 14; Darekutni, Kit. Zebaih, bab 99.

[502] Bakara: 2/185.

[503] Nur: 244/3

[504] Nur: 24/6, 7.

[505] Nahl: 16/106

[506] Nisa: 4/12

[507] Hanımlar" iradisinin âmm oluşu çoğul bir kelime olan hanımlar kelimesinin "nız" zamiriyle isim tanlaması yapılarak belirlilik kazanmasıdır.

[508] Nisa: 4/23

[509] Bakara: 2/110.

[510] Bakara: 2/183.

- [511] Ali İmran: 3/97.
- [512] Bakara: 2/233.
- [513] Nur: 24/4.
- [514] Nur: 24/6, 7.
- [515] Nur: 24/6, 7.
- [516] Buhârî, Kit. Şehadet, bab. 21, Kit. Tefsir, Sure 24. Bab. 3; Müslim, Kit. Lian, Bab. 10, 11 hn.1495, 1496, 1497 (özetle); Ebû Dâvûd, Kit. Talak, Bab. 27. hn. 2254; Tirmizi, Kit. Tefsir, Sure 24, Bab. 3 ln. 3178, İbn Mace, Kit. Talak Bab! 27, hn. 2068, Nesei, Kit. Talak, bab. 37, 38; Müsned İmam Ahmed, c. 1 sh: 336.
- [517] Nahl: 16/106.
- [518] Nisa: 4/12.
- [519] Nisa: 4/23.
- [520] Bakara: 2/233.
- [521] Bkz. Nur: 24/4, 6, 7. âyetler.
- [522] Bkz. Bakara: 2/185
- [523] Bkz. Nur: 24/6, 7.
- [524] Ebû Dâvûd, Kit. Tahare, Bab. 41, hn. 83; Tirmizi, Kit. Tahare, Bab. 52, hn. 69; Nesei, Kit. Tahare, bab. 46, hn. 59; İbn Mace, Kit. Tahare, bab. 38, hn. 386; Muvatta, Kit. Tahare, bab. 12; Darimi, Kit, Vudu, bab. 53; Müsned İmam Ahmed, c. 2,sn. 237, 367.
- [525] Müslim, Kit. Hayz, bab. 100, 105, hn. 363, 366 (özetle); Ebû Dâvûd, Kit. Libas, bab. 38, hn. 4120, 4123; İbn Mace, Kit. Libas, bab. 25, hn. 3610, 361i; Muvatta, Kit. Sayd, bab. 6, hn. 16; Müsned İmam Ahmed, c. I, Sh. 227.
- [526] Bu hususla ilgili olarak bkz. Ebû. Dâvûd, Kit. Talak, bab. 17, hn. 2214; Müsned İmam Ahmed, c. 6, sh. 410.
- [527] Kaynaklar için bkz. Buhari, Kit. Sahada t. bab. 21; Müslim, Kit. Lian, bab. 10,11,hn. 1495, 1496, 1497; Ebû, Dâvûd, Kit. Talak, bab. 27, hn. 2254
- [528] Ebû Dâvûd, Kit. Tahare, bab. 34, hn. 66; Tirmizi, Kit. Tahare, bab, 49, hn. 66; Ne-sei, Kit. Miyah, bab. 1.
- [529] İbn Mace, Kit. Tahare, bab. 76, hn. 521.

3. Müsterek Kelimelerin Manalarını İfade Etmeleri:
2- Manaların Kapalı veya Açık Olması:
1. Manaları Açık Olan Naslar:
2. Manaları Kapalı Olan Naslar:
1. Muhkem Naslar:
A. Kavramı:
B. Misalleri:
C. Muhkem Nasların Kısımları:
a. Muhkem Lizatihi:
B. Muhkem Ligayrihi (Dış Bir Sebepden Dolayı Muhkem Olan)
D. Muhkem Naslarla Amel Etmenin Hükümü:
2. Müfesser:
A. Kavramı:
C. Müfesserin Kısımları:
D. Müfesser Naslarla Amel Etmenin Hükümü:
3. Nass
A. Tarifi:
B. Misalleri:
C. Nassın Kısımları:
D. Nass ile Amel Etmenin Hükümü:
4. Zahir:
A. Kavramı:
B. Misalleri:
C. Zahirin Kısımları:
D. Zahirle Amel Etmenin Hükümü:
Manaları Kapalı Olan Metinler
1. el-Hafı (Manası Gizli):
Hafı'nın Hükümü:
2. El- Müşkil (Manası Pek Zor Anlaşılan)
3. el-Mucmel (Manası kapalı ve gizli ifade)
Mücmelin Hükümü
4. el-Müteşabih
Allah Teala'nın Yaratıklarına Benzediğini İma Eden Naslar:
1. Selef Alimleri:
2. Halef Alimler:
Müteşabihin Hükümü:
Tevil Nedir ve Kasıl Yapılır
1. Tevilin Tarifi:
2. Tevilin Şartları:
3. Tevile Örnekler:
3- Kelimelerin Manalarını İfade Şekilleri:
1. Delaletu'l ibare (Metnin kendisinin manayı ifadesi):
a. Tarifi:
b. Misalleri:
2. Delaletu'l-îşare (Metnin ima ile manayı göstermesi):
a. Tarifi:
b. Misalleri:
3. Delaletu'l-Fahva (İçeriğin gösterdiği mana):
a. Tarifi:
b. Misalleri:
4. Delaletu'l-iktiza
a. Tarifi:
b. Misalleri:
Kavramların Çelişmeleri
Kavramların Çeliştiklerine Misaller
Mefhum el-Muhalefa (Zıt Anlam)
1. Tarifi:
2. Çeşitleri:
A. Sıfatların Mefhumu Muhalifi:
B. Şartların Mefhumu Muhalifi:

[Mefhumu Muhalife ile İlgili İki Husus:](#)

[Cumhur Ulemanın Delilleri:](#)

[SERİ KAİDELER](#)

[Delillerin Çelişmesi, Bağdaştırılması, Bağdaştırılmayadan Tercih](#)

[Delillerin Çelişmesi](#)

[1. Delillerin Çelişmesi Gerçekte Var mıdır?](#)

[2. Şer'i Delillerin Çeliştiklerini Zannetmenin Sebepleri:](#)

[B. Delil Olmayan Bir Metnin Delil Zannedilmesi:](#)

[C. Geçici Olarak Gönderilen Hükümün, Devamlı Olduğunu Sanmak:](#)

[Tevil Etme:](#)

[A. Tarifi:](#)

[B. Şartları:](#)

[C. Kısımları:](#)

[a. Tahsis Yapararak Tevil: \(Tevilun bit-tahsis\)](#)

[Delillerden Birini Diğerine Tercih Etme:](#)

[A. Tercih Şekilleri](#)

[Hadisler Arasında Tercih](#)

[1. Fıkıh Alimlerinin Tercih Şekilleri:](#)

[2. Hadis Alimlerinin Tercih Şekilleri:](#)

[Delillerden Birinin Hükümünün Neshi](#)

[1. Neshin Ehemmiyeti:](#)

[2. Neshin Kavramı:](#)

[3. Neshin Misalleri:](#)

[4. Neshin Hikmeti:](#)

[İslâm'da Neshin Sebepleri:](#)

[5. Neshin Varlığını Gösteren Deliller:](#)

[6. Neshin Şartları:](#)

[Neshedilmesi İmkansız Olan Hükümler:](#)

[7. Neshin Zamanı](#)

[8. Neshin Kısımları](#)

[A. Açık Nesh:](#)

[B. Kapalı Nesh:](#)

[a. Hükümün Tümünü Nesh:](#)

[b. Hükümün Bir Bölümünü Nesh:](#)

[9. Neshin Şekilleri:](#)

[A. Dinler Arası Nesh:](#)

[B. Ayetler Arası Nesh:](#)

[Nesheden ve Neshedilen Ayetlere Misaller:](#)

[C. Hadisler Arası Nesh:](#)

[Birbirini Nesheden Hadislere Misaller:](#)

[Mut'a Nihakına Dair Görüşler:](#)

[D. Kur'anın Hadisleri Neshetmesi](#)

[E. Hadislerin Kur'anı Neshetmeleri](#)

[F. Bir Defa Nesh](#)

[G. Birkaç Defa Nesh](#)

[H. Hükümle Amel Ettikten Sonra Nesh](#)

[1. Hükümle Amel Etmeden önce Nesh](#)

[İ. Ağır Hükümün Kaldırılıp Hafifinin İndirilmesi](#)

[J. Hafif Hüküm Kaldırıp Ağırının İndirilmesi](#)

[K. Sadece Hükümün Neshi](#)

[L. Sadece Lafzın Neshi \(Tilavetin Kaldırılması\)](#)

[Recmi İnkâr Edenler:](#)

[Hem Lafzın, Hem de Hükümün Neshi Şekli](#)

[Nasih ve Mensuhu Bilme Yolları](#)

[Neshin Gerçekleştiğini İnkâr Edenler](#)

[6. BÖLÜM](#)

[1. HİLALİN GÖRÜNMESİ](#)

[2. HALİFELİK](#)

[3. İSLÂM'DA HELAL BESİNİN GEREKLİLİĞİ](#)

[1- HİLALİN GÖRÜNMESİ](#)

[Ramazan Orucunun Başlangıç ve Bitiş Tarihlerinin Ancak Hilalin Görülmesiyle Tesbit Edileceğini Belirten Hadisler:](#)

[Şaban Ayının Dikkatle Hesaplanması Hakkındaki Hadisler:](#)

[Hilalin Görülmemesi Halinde Ramazan Orucunun Otuz Güne Tamamlanacağını Bildiren Hadisler:](#)

[Bir Kameri Ayın Yirmidokuz veya Otuz Gün Olabileceğini, Bundan Fazla veya Eksik Olamayacağını Belirten Hadisler:](#)

[Ramazan Hilalini Görmede Tek Kişinin Şahitliğinin Yeterli Oluşunu Bildiren Hadisler:](#)

[Şevval Hilalini Tesbitte İki Şahidin Gerekliliği Hakkındaki Hadisler:](#)

[Hilalin Görünmesi Hakkında Mezheplerin Görüşleri:](#)

[Hanefi Mezhebi:](#)

[1. Ramazanın Başlamasını Tesbit:](#)

[2. Ramazanın Bitişini Tesbit:](#)

[Şafii Mezhebi:](#)

[Maliki Mezhebi:](#)

[Hanbeli Mezhebi:](#)

2. HALİFELİK

[1. Hilafetin Gerekliliği:](#)

[2. Hilafetin Geleceği:](#)

[3. Halifede Aranılan Şartlar:](#)

[A. Halifenin Kureyş Kabilesinden Olması:](#)

[B. Halifeye Biat Edilmesi Gerekir:](#)

[C. Halifenin İstişare İle Seçilmiş Olması](#)

[a. İstişarenin Gerekliliği:](#)

[b. Şura Ehli ve Şekli](#)

[c. Hulefa-ı Raşidin'in Seçilmelerinde Başvurulan İstişare Şekilleri:](#)

[Hz. Ebu Bekir'in Seçilmesi:](#)

[Hz. Ömer'in Seçilmesi:](#)

[Hz. Osman'ın Seçilmesi:](#)

[Hz. Ali'nin Seçilmesi:](#)

[İstişare Neticesinin Bağlayıcı Olup Olmaması:](#)

[Sahabenin İstişare Ederek Sonuca Bağladıkları Bazı Örnekler:](#)

[D. Halifenin Adil Olması:](#)

[Adaletli Olmayan Emire \(İdareciye\) İtaat Yoktur](#)

[Zalim idarecinin Ahirette de Akıbeti:](#)

[İdareciliğin Gayet Zor Bir Meslek Oluşu:](#)

[E. Halifenin Sevk Ve İdareyi Bilmesi:](#)

[F- Halifenin Veliyyul Emr Olmak İçin Gerekli Sıfatlara Sahip Olma İşi:](#)

[G. Ulu'l-emre İtaat:](#)

[Özetle Halifenin Vazifeleri Şunlardır:](#)

3. İSLÂM'DA HELAL BESİNİN GEREKLİLİĞİ

[1. Hayvanın, Eti Yenen Bir Hayvan Olması Şartı:](#)

[2. Hayvanı Kesen, Avlayanın Müslüman veya Ehli Kitap Olması Şartı:](#)

[Bu Konuda Mezheplerin Görüşleri:](#)

[Kimler Ehli Kitaptır:](#)

[Ehli Kitabın Kestiği Veya Avladığı Hayvanların Hükümü:](#)

[3- Müslüman ve Ehli Kitabın Dinlerini Değiştirmemeleri Şartı:](#)

[4. Müslüman ve Ehli Kitabın Akıllı ve Temyiz Gücü:](#)

[5- Hayvanın Allah İçin Kesilmesi veya Avlanması Şartı](#)

[6. Kesilen, Avlanan Hayvanın Üzerine Allah'ın Adının Anılması:](#)

[1. Hanefi, Hanbeli ve Maliki Mezheplerinde Meşhur Görüşlere Göre:](#)

[2. Şafii, Hanbeli, Maliki Mezheplerinden Meşhur Olmayan Görüşler:](#)

[7- Sahibinin İzni Olmadan Kesilen Hayvanın Hükümü:](#)

3. Müsterek Kelimelerin Manalarını İfade Etmeleri:

Bir dilde esas olan, müşterek kelimenin olmamasıdır. Çünkü bu durumda bir kelime tek bir manaya konulmuş olur ve karışıklığa da sebep olmaz. Bu hususta alimler ittifak etmişlerdir. İşte bu nedenledir ki müşterek kelimelerin manalarını ifade etmeleri hususunda şu noktalara dikkat edilir.

A. Bir kelimenin müşterek olup veya olmama ihtimali varsa, müşterek olmama ihtimali tercih edilir. Çünkü asıl olan müşterek olmamaktır.

B. Şayet bir kelimenin müşterek olduğu kesin olursa, kelimenin manalarından hangisine delalet ettiğine dair delil aranır ve ona göre kastedilen

mana tayin edilir. Mesela şu iki âyette de "ayn" kelimesi zikredilmiştir. Birinci âyette pınar ikinci âyette ise göz manasını ifade ettiği âyetlerin gelişinden anlaşılmaktadır. Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

"Şüphesiz ki, Allah'tan korkanlar Rableri'nin kendilerine lütfettiği mükaflatlar olarak, cennetlerde ve aynlar (pınarlar) başında olacaklardır..."^[1]
"Yemin olsun ki, Biz, insanlardan ve cinlerden bir çoğunu cehennem için yarattık. Onların kalbleri vardır ama onunla gerçeği anlamazlar. Ayn'leri (gözleri) vardırırlar onlarla hakkı görmezler. Kulakları vardır ama onlarla gerçeği işitemezler. İşte onlar hayvanlar gibidir. Hatta danada sapıktırlar. İşte onlar gafillerin ta kendileridir."^[2]

C. Müşterek kelimenin birden çok manada kullanılması.

Müşterek kelimenin bir yerde, birden çok manaya kullanıp kullanılmadığı alimler arasında ihtilaf konusudur.

a. Hanefîlerin çoğunluğuna ve Şafiîlerin bir kısmına göre, müşterek bir kelime, bulunduğu bir yerde birden çok manaya kullanılmaz. Manalarından sadece birinde kullanılmış olur.

Zira aslında müşterek kelime; her manasına ayrı ayrı konulmuştur. Bütün manalarına bir defada konulmuş değildir. Bu itibarla müşterek kelimeyi bir yerde birden çok manaya kullanmak, onu manalarına konuluşuna ters bir şekilde yorumlamak olur. Bu da doğru değildir.

Mesela, "Ben bir ayn gördüm" diyerek hem göz hem pınar hem casus hem de altın gördüğünü kasdetmek caiz değildir. Bu sözden neyin kastedildiği araştırılır ve biri seçilir.

b. Şafiîlerin çoğunluğu ise, müşterek kelimenin bir yerde bütün manalarına kullanılacağına mümkün olduğunu, tek bir manasında kullanıldığına dair herhangi bir delil bulunmadığında, bütün manalarında kullanılmasının caiz olacağını söylemişlerdir.

Bunlar, görüşlerine delil olarak, müşterek kelimelerin şu âyet-i celilelerde birden çok manaya kullanıldıklarını göstermişlerdir. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Göklerde ve yerdekilerin, güneşin, ayın ve yıldızların, dağların, ağaçların ve bir çok insanların Allah'a 'secde ettiğini' görmez misin..."^[3]

Âyet-i celilede, yaratılanların Allah'a secde ettikleri zikredilmektedir, "secde etmek" müşterek bir kelimedir. İki manası vardır. Bunlardan biri:

- İsteyerek veya istemeyerek Allah Tealanın kainata koyduğu düzene boyun eğmektir.

- İkinci manası ise, alını yere koyarak secdeye kapanmaktır.

Ayette zikredilen "secde etmek" kelimesi her iki manaya da kullanılmıştır. Çünkü, sadece birinci mananın kastedilmesi mümkün değildir. Zira insanların birçoğu değil, hepsi Allah'ın kainata koyduğu kanunlara ister istemez boyun eğmektedir. (Yemekte, içmekte, uyumakta, yaşamakta ve ölmektedir) Bütün insanlar boyun eğdiklerine göre ve âyette de insanların bir çoğunun secde ettiği bildirildiğine göre burada secde etmekten alını yere koyarak secde etmek manasının da kastedildiğini kabul etmek gerekir.

Keza sadece ikinci mananın kastedildiğini söylemek de mümkün değildir. Zira güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların ve hayvanların alınlarını yere koyarak secde ettiklerini söylemek doğru olamaz. O halde âyetteki "seete ettikleri" ifadesinden maksad, insanlar dışındaki varlıkların, ister istemez boyun eğdiklerini bildirmek ve insanlar için de "alınlarını yere koyarak secde ettiklerini" beyan etmektir. Burada müşterek kelime her iki manasında da kullanılmıştır.

Allah Teala, diğer bir âyet-i celilede şöyle buyuruyor:

"Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygambere selat ederler..."^[4]

Âyette "selat ederler" kelimesi zikredilmektedir. Bu kelime müşterek bir kelimedir. Manalarından biri dua etmek, diğer de rahmet vermektir. Bu kelime âyette her iki manasında da kullanılmıştır. Allah Teala için "Rahmet vermek", melekler için de "dua etmek" manasında kullanılmıştır. Zira, tek bir manasında kullanıldığı farzedilecek olursa, ne Allah Teala'ya dua etmek manasını, ne de meleklerle rahmet vermek manasını isnad etmek münasip olur. O halde, âyetin manası şöyledir:

"Şüphesiz Allah, Peygambere rahmet bahşeder, melekleri de onun için dua ederler..."

Hanefiler, Şafiîlerin çoğunluğunun delil gösterdikleri bu âyetleri yorumlayarak şöyle demişlerdir:

Birinci âyetteki "secde etmek" kelimesi tek bir manada kullanılmıştır. O da "boyun eğmektir." Fakat boyun eğmek İki türlü olur.

- "İsteyerek boyun eğmek", insanların birçoğu için bu tür boyun eğmek kastedilmiştir.

- "İstemeyerek boyun eğmek", insanlar dışındaki varlıklar için de bu tür bir boyun eğmek kastedilmiştir.

İkinci âyetteki "selat ederler" kelimesi de tek bir manada kullanılmıştır. O da; "Peygamber için hayrın gerçekleşmesini istemektir."

Bu mana da Allah Tealaya isnad edildiğinde "Rahmet vermek" şeklinde meleklerle isnad edildiğinde ise, "dua etmek" şeklinde ifade edilir.

c. Hanefîlerin bazıları da, müşterek kelimenin olumsuz (menfi) cümlelerde bütün manalarında kullanıldığını, fakat olumlu (müsbet) cümlelerde tek bir manasında kullanıldığını söylemişlerdir.

Mesela bir insan, ölümünden önce "malımın üçte birini mevtalarım vasiyet ediyorum" der ise ve mevtalarından, kendisini azad eden efendilerini mi, yoksa kendisinin azad ettiği kölelerini mi kastedtiğini de açıklamaz ise, bu adamın vasiyeti batıldır. Çünkü mevla kelimesi müşterek bir kelimedir. Hem azad eden efendi, hem de azad edilen köle manalarında kullanılmaktadır. Vasiyet edenin her iki türden mevtaları bulunduğu göre, bunlardan hangisini kastedtiğini beyan etmediğine göre ve birinin diğerine tercih edileceğini gösteren bir delil de bulunmadığına göre, vasiyet edilen kişi bilinmemektedir. Vasiyet edilenin meçhul olması ise, vasiyeti iptal eder, geçersiz kılar.

Buna mukabil, bir insan "şu adamın mevtasıyla konuşmayacağıma yemin ediyorum" derse, o adamın da hem kendisini azad eden efendisi, hem de kendisinin azad ettiği kölesi bulunursa ve yemin eden zat, efendisini mi, yoksa kölesini mi kastedtiğini beyan etmezse, bunlardan herhangi biriyle konuştuğu takdirde yeminini bozmuş olur. Çünkü burada müşterek kelime olan "mevla" olumsuz bir cümlede kullanılmıştır.

2- Manaların Kapalı veya Açık Olması:

Hüküm çıkarma yollarıyla alakalı olan konulardan bin de, hükümlerin temel kaynağı olan nasların manalarının kapalı veya açık olmasıdır.

Çünkü manaları açık olan naslardan hüküm çıkarmak kolaydır. Fakat manaları kapalı olan naslardan hüküm çıkarmak pek zordur. Özel bir çabayı

gerektirmektedir.

İşte bu nedendir ki: Fıkıh usulü alimleri nasları manalarının açıklık ve kapalılık derecelerine göre çeşitli kısımlara ayırmışlardır. Naslar, başlıca iki kısma ayrılmaktadır:

1. Manaları Açık Olan Naslar:

Bunlar, kendi kalıplarıyla manalarını ifade eden, manalarının açıklanması için dış etkenlere ihtiyaç bırakmayan naslardır. Bli türden olan naslar, manalarının açıklık derecesine göre; muhkem, müf'esser, nass, zahir diye dört kısma ayrılmaktadır, Herbirinin kendisine has hükmü olduğu için, ayrı ayrı zikredileceklerdir.

2. Manaları Kapalı Olan Naslar:

Bunlar, kendi kalıplarıyla manalarını ifade etmeyen, manalarının anlaşılması, için dış etkenlere muhtaç olan naslardır.

Bunlar da, manalarının kapalılık derecesine göre; hafi, müşkil, mücmel, müteşabih diye dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar da ayrı ayrı zikredileceklerdir.

Manaları Açık Olan Naslar:

Manaları açık olan naslar, açıklık ve kuvvetlilik derecelerine göre, kendi aralarında dört kısma ayrılmakla, bunların en kuvvetlisine muhkem, ondan daha az kuvvetli olana müf'esser, bundan daha az kuvvetli olana nass ve bundan da az kuvvetli olana zahir adı verilmektedir. Bunları sırasıyla şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. Muhkem Naslar:

A. Kavramı:

Muhkem, konulduğu manayı açık bir şekilde ifade eden, manası, zikredilen sözlerden (konudan) kasdedilen asıl mana olan, tevil edilme ihtimali olmayan ve Resulullah (s.a.v.) sağ iken neshedilmiş olma ihtimali bulunmayan nasdır.

Bu tarife göre muhkem bir nassın özelliklerini, şöyle sıralamak mümkündür: Muhkem nas:

- Kendinden kasdedilen manayı açık bir şekilde ifade etmeli,
- Manası, zikredilen kelimeden (konudan) kasdedilen asıl mana olmalı,
- Herhangi bir şekilde tevil edilme ihtimali olmamalı,
- Resulullah (s.a.v.) hayana iken neshedilmiş olmamalıdır.

Bir hükmün neshedilmediği, ya özel mahiyetinden anlaşılır veya içinde zikredilen bir kayıttan belli olur. Resulullah (s.a.v.)'ın ahirete intikaliyle hükümlerin neshedilme ihtimali kalkmıştır.

B. Misalleri:

Allah'a, meleklerle, peygamberlere, kitaplara ve ahiret gününe iman etmeyi emreden naslar, geçmiş ve geleceğe ait haberleri bildiren naslar muhkemdir. Çünkü bunlar hiç değişmeyen ebedi emirler ve ilahi haberlerdir.

Muhkeme misal olarak şu âyeti ve hadis-i şerifi zikretmek mümkündür: Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Sizin Peygambere eziyet etmeniz ve ölümünden sonra hanımlarını nikahlamanız ebediyen caiz değildir..."^[5]

Bu âyet-i celile, Resulullah'ın hanımlarıyla evlenmenin yasak olduğunu ve ona eziyet etmenin caiz olmadığını ifade etmesi yönünden muhkem bir nasdır. Çünkü âyet, bu hükümleri açık bir şekilde ifade etmekte ve beyan edilen manalar zikredilen üyellen kasdedilen asıl manalardır.

Ayrıca âyette bulunan "ebediyen" kaydı, âyetin nesh edilmiş olma ihtimalini ve tevil edilebilme imkânını bertaraf etmektedir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) de bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

"Cihad, Allah'ın beni Peygamber olarak göndermesinden itibaren, ümmetimin sonunda gelenlerin deccalla savaşmalarına kadar devam edicidir.

Cihadi, ne zalimin zulmü, ne de adaletlinin adaleti iptal edebilir."^[6]

Bu hadis de muhkem bir nasdır. Çünkü, "deccalla savaşınca kadar" ifadesi hadisin tevil edilme ve neshedilmiş olma ihtimalini uzaklaştırmaktadır. Ayrıca hadis, manasını açık bir şekilde ifade eder ve manası konudan kasdedilen asıl manadır.

C. Muhkem Nasların Kısımları:

Muhkem nasları başlıca iki kısma ayırmak mümkündür:

- Muhkem Lizatihi (Kendiliğinden muhkem olan),
- Muhkem Ligayrihi (Dış bir sebeplen dolayı muhkem olan).

a. Muhkem Lizatihi:

Kendi arasında iki kısma ayırmak mümkündür:

1) Nas, taşıdığı hükmün özel bir mahiyetinden dolayı muhkemdir. Nitekim;

Herhangi bir şeriatla değişmesi mümkün olmayan "temel hükümler", mahiyetleri itibariyle neshedilmeleri mümkün olmayan muhkem hükümlerdir. Mesela, Allah Tealanın sıfatlarını bildiren veya imani esaslarla ilgili olan yahut geçmiş ve gelecekteki haberleri zikreden naslar, tabiatları itibariyle neshedilmeleri mümkün olmayan ve muhkem lizatıhi olan naslardır.

Allah Teala, İhlas Süresi'nde şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammedi De ki: Allah birdir. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Her şey O'na muhtaçtır. O, ne doğurmuş, ne de doğurulmuştur. Hiçbir dengi yoktur."^[7]

Bu âyet kendiliğinden muhkemdir. Çünkü Allah Tealanın sıfatlarını zikretmektedir.

2) Nas, içinde zikredilen bir kayıttan dolayı muhkemdir. Burada nassın ifade ettiği hüküm, değişmesi mümkün olmayan temel hükümlerden olmayıp detayla ilgili bir hükümdür. Neshedilmesi aslında mümkündür. Buna rağmen, nassın kendi içinde neshedilmediğini ve muhkem olduğunu gösteren bir delil bulunur ve bu delile dayanılarak nassın lizatıhi muhkem olduğuna hükmedilir. Mesela:

"... Ölümden sonra Peygamberin hanımlarını nikahlamanız size ebediyen caiz değildir"^[8] âyet-i celilesindeki "ebediyen" kaydı ve "cihad, deccalla savaşınca kadar devam edicidir"^[9] hadis-i şerifindeki "deccalla savaşınca kadar" ifadesi, bu âyet ve hadisin neshedilmediklerini ve lizatıhi muhkem olduklarını göstermektedirler.

B. Muhkem Ligayrihi (Dış Bir Sebepten Dolayı Muhkem Olan)

Bütün nasların, Rasulullah (s.a.v.)'in ahirete intikal etmesinden sonra, Resulullah'ın vefatı sebebiyle neshedilme ihtimalleri kalmamış ve muhkem ligayrihi unvanını almışlardır. Dikkat edilirse, bu türden olan naslar ne tabiatları itibariyle neshedilmeleri mümkün olmayan naslardır, ne de içlerinde neshedilmediklerini gösteren bir kaydı taşımaktadır. Bilakis, aslında neshedilmeleri mümkün olan naslardır. Fakat, Resulullah vefat edince vahiy kesildiği için ondan sonra bütün naslar muhkem ligayrihi sayılmışlardır.

Konumuzda kastedilen muhkem naslar, lizatıhi muhkem olan naslardır. Çünkü Rasullahtan sonra bütün naslar ligayrihi muhkemdir.

D. Muhkem Naslarla Amel Etmenin Hükümü:

Muhkem naslar, manalarını açık bir şekilde ifade ettikleri, tevil edilmeleri mümkün olmadığı ve neshedilmedikleri kesin olduğu için bunlarla amel etmek gereklidir (farzdır). Muhkem olan bir nas muhkem olmayanla çatışırsa, muhkemle amel edilir.

2. Müfesser:

A. Kavramı:

Konulduğu manayı açık bir şekilde ifade eden, manası söylenen sözden kastedilen asıl mana olan, tevil edilme ihtimali olmayan ve Resulullah (s.a.v.) hayatta iken neshedilmiş olma ihtimali bulunan naslara müfesser denir. Bu tarife göre müfesserin özellikleri şunlardır:

a. Kendisinden kastediilen manayı açık bir şekilde ifade eder.

b. Manası, söylenen sözden kastedilen asıl manadır.

c. Tevil edilme ihtimali yoktur.

d. Müfesser naskırın, Resulullah (s.a.v.) hayatta iken nesh edilmiş olma ihtimali vardır. Muhkem naslarda aralarındaki fark da budur.

B. Misalleri:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Ey iman edenler! Müşrikler, sizinle nasıl topluca savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Bilin ki Allah, mutlaka takva sahipleriyle beraberdir."^[10] Âyet-i celile bütün müşriklerle savaşmayı emretmektedir. Âyet bu manayı açık bir şekilde ifade etmekte ve bu mana âyetin ifade etmek istediği asıl manadır. "Topluca" kelimesi, "müşrikler" âmm kelimesinin tahsis yoluyla tevil edilebilmesine engel olur. Bu itibarla âyetin tevil de mümkün değildir. Ancak, âyetin beyan ettiği hüküm, ebedi hükümlerden olmadığı için Resulullah döneminde bunun neshedilmesi mümkündür. Bu itibarla âyet, lizatıhi muhkem değil, müfesserdir.

Allah Teala diğer bir âyet-i celilede şöyle buyuruyor:

"Onlar ki, iffetli kadınlara zina isnad edip de sonra bu iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremezler, onlara seksen değnek vurun..."^[11]

Âyet-i celile, zina iftirasında bulunanlara seksen değnek vurulmasını emretmektedir. Âyet bu sayıyı açıkça ifade eder ve âyetin manası konudan kastedilen asıl manadır. Çünkü âyet, zina iftirasında bulunma cezasını beyan etmek için zikredilmektedir. "Seksan" kelimesi hass kelimelerden olduğu için tevil edilme ihtimali de yoktur. Ancak bu ceza da, Resulullah (s.a.v.) döneminde neshedilmesi mümkün olan hükümlerendir. Bu itibarla, âyet lizatıhi muhkem değildir, müfesserdir.

C. Müfesserin Kısımları:

Kendi kendisini açıklayan müfesser, başka nassın açıkladığı müfesser.

a. Zikredilen âyet veya hadis-i şerif, bizzat kendi içinden bir bölümü ile açıklanmış olabilir. Bu durumda açıklığa kavuşturulan bölümüne müfesser, açıklayan bölümüne de müfessir denir. Yukarıda zikredilen birinci âyet ve onun ardından zikredilen hadis-i şerif, bu kabildendir. Başka bir âyet-i celilede Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Fecir vaktinde, beyaz ipliğin siyah iplikten seçilmesi anına kadar yeyin için..." ^[12]

Âyet-i celilede zikredilen "Fecir vaktinde" ifadesi, âyetin "beyaz ipliğin siyah ipükten seçilmesi anına kadar yeyin için..." bölümünden neyin kasdedildiğini açıklamakta, beyaz iplikten maksadın, günün aklı, siyah iplikten maksadın da gecenin karanlığı olduğunu beyan etmektedir. Bu itibarla "Fecir vaktinde" bölümü müfessir, diğer bölümü ise müfessirdir.

b. Ayet veya hadis, başka bir âyet veya hadisle açıklanmış olabilir. Burada da açıklanana müfesser, açıklayana ise müfessir denir.

Mesela, Allah Teala şu âyetle, hırsızlık yapmanın cezasını belirterek buyuruyor ki:

"Erkek hırsızla kadın hırsızın yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah tarafından bir azab olarak ellerini kesin." ^[13]

Âyet-i celile genel bir hüküm ifade etmektedir, bu genel hükmün belirli kayıtlarla kayıtlanması mümkündür. Nitekim, şu iki hadis-i şerif, hırsızlık cezasının uygulanabilmesi için, çalınan malın muhafaza altında olan bir mal olması ve miktarının en az on dirhem olması şartını getirmişler ve böylece genel hükmü izah etmişlerdir. Burada âyet müfesser, hadisler ise müfessirdir. Nitekim, Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde, şöyle buyuruyorlar:

"On dirhem değerinden daha az bir şeyin çalınması halinde kesme cezası yoktur." ^[14]

Hanefi mezhebine mensup olan alimler, bu hadis-i şerife dayanarak on dirhem değerinden daha az olanı çalana, el kesme cezasının uygulanamayacağını söylemişlerdir. Maliki, Şafii ve Ahmed b. Hanbel' e göre ise; bu miktar çeyrek dinardır. ^[15] Yaklaşık olarak bir gram ve altı santigrat saf altındır).

Diğer bir hadis-i şerifte ise. *"Hurma ağacı kalbinde" ve (ağacın üzerinde olan) meyvede kesme cezası yoktur"* buyurulmuştur. ^[16] ^[17]

Bu hadis-i şerif de hırsızlardan, ağacın üzerindeki meyveyi çalanı veya hurma ağacının kalbini çalanı istisna etmiş ve bunlara kol kesme cezasının uygulanmayacağını belirtmiştir. Böylece âyetin genel ifadesini açıklamıştır. Ayet, müfesser, hadisler ise müfessirdir.

Görüldüğü gibi, müfesser nasları, açıklığa kavuşturan ve müfessir diye adlandırılan deliller, ancak âyet veya hadis-i şerif olabilir. Zira, bir nassın tahsis veya tevil edilme ihtimallerini uzaklaştıran bu tür tefsirler, yalnız Resulullah (s.a.v.)'ın döneminde sözkonusu olmaktadır.

Resulullah'tan sonra yapılan içtihadlar, "tevil" ve "tahsis" ihtimallerine engel olamaz ve Kur'anın naslarını tefsir sayılmaz. Bu nedenle, müctehidlerin içtihadlarıyla açıkladıkları bir nassa, sırf bu açıklamadan dolayı müfesser denilemez.

D. Müfesser Naslarla Amel Etmenin Hükümü:

Müfesser nasların neshedildiklerini gösteren bir delil bulunmadıkça bunlarla amel etmek gereklidir (farzdır).

3. Nass

A. Tarifi:

Konulduğu manayı açık bir şekilde ifade eden, manası söylenen sözden kasdedilen asıl mana olan, tevil edilme ve Resulullah döneminde neshedilmiş olma ihtimali bulunan kelimelere nass denir. Bu tarife göre, şu özellikleri kapsayan bir kelama nas denilmektedir:

a. Kendisinden kasdedilen manayı açık bir şekilde ifade etmelidir.

b. Manası söylenen .sözden (konudan) kasdedilen asıl mana olmalıdır.

c. Nasların, hem tevil edilme, hem de Resulullah (s.a.v.) hayatta iken neshedilmiş olma ihtimalleri vardır.

B. Misalleri:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Faiz yiyenler, yerlerinden şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların "alış-veriş de aynen faiz gibidir" de meler indendir.

Halbuki Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır..." ^[18]

Âyet-i celilenin "Halbuki Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır" bölümü, alış-verişle faizin birbirlerine benzememelerini ifade etmesi bakımından nass sayılan bir kelimedir. Çünkü manasını, açık bir şekilde ifade etmekte ve ifade ettiği bu mana, zikredilen âyetten kasdedilen asıl manadır. Bununla beraber, âyette zikredilen "alış-veriş ve faiz" kelimelerinin arapça metninin başında kuşatma manasını içeren "el" harfi tarifi bulunduğu için, bu kelimeler âmm kelimelerdir. Bu itibarla tahsis edilmeleri ve bu yolla tevil edilmeleri mümkündür. Ayrıca bunların itade ettikleri manalar, değişmesi mümkün olmayan ebedi hükümler olmadıkları için bunların Resulullah döneminde neshedilmiş olmaları da mümkündür. İşte bu nedenle âyette geçen mezkur cümle bir nasdır.

Diğer bir âyet-i kerimede:

"Hırsızlık yapan erkeğin ve hırsızlık yapan kadının, yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin" ^[19] buyurulmuştur.

Bu âyette zikredilen "hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadın" kelimeleri de başlarında "el" takısı bulunan âmm kelimelerdendir. Tahsis ve neshedilmesi mümkündür. Bu itibarla nasdır.

Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur:

"Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun..."^[20] Bu âyet-i celile, zina eden bekâr erkek ve kadının cezalandırılmasını ifade etmesi bakımından nassdır. Fakat onlara verilecek cezanın türü ve miktarını bildirmesi bakımından ise, mülesserdir. Çünkü "zina eden kadın ve zina eden erkek" kelimeleri, başlarında kuşatma manasını içeren "el" harfi tarifıyla zikredilmişlerdir. Dolayısıyla âmm kelimelerdendir. Bunların tahsis yoluyla tevil edilmeleri mümkündür. Fakat, "yüz değnek" kelimesi, hass bir kelimedir. Tahsis mümkün değildir, bu itibarla tevil edilme ihtimali yoktur. Dolayısıyla âyet, sayıyı ifadesi yönünden müfesser, cezayı ifadesi yönünden de nassdır. Şu âyette de durum böyledir:

"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra bu iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun."^[21] Ayet, kadınlara zina iftirasında bulunanların cezalandırılmalarını ifade etmesi bakımından nass, cezanın seksen değnek olmasını ifade etmesi bakımından müfesserdir.

C. Nassın Kısımları:

a. Maliki ve Şafii mezhebine mensup olan alimlerin bir çoğu, daha sonra zikredilecek Zahir ile Nass arasında herhangi bir fark görmemekte ve bunları aynı şeyler saymaktadır.

b. Maliki ve Şafii mezheplerine mensup olan başka bir gurup alim ise, Zahir ile Nassın farklı şeyler olduklarını söylemişler ve bunların her birini şöyle tarif etmişlerdir. Nass, ifade ettiği manası dışında başka bir manayı ifade etme ihtimali olmayan sözlerdir. Zahir ise, gösterdiği manası dışında başka bir manaya da ihtimali olan sözlerdir.

1) Bir kısım Maliki alimleri, nassın asıl manası dışında başka bir manayı ifade ettiğine dair, delilden kaynaklanan bir ihtimalin bulunmamasını şart koşmuşlardır. Delilden kaynaklanmayan bir ihtimalin ise, kelamın nass olmasına zarar vermeyeceğini söylemişlerdir. Bunlara göre "âmin" kelimeler, genellik ifade etmeleri bakımından nassdır. Çünkü bunların tahsis edilme ihtimalleri delilden kaynaklanmamaktadır.

2) Diğer bir kısım Malikiler ise, nassın asıl manası dışında başka bir manayı ifade ettiğine dair hiçbir ihtimalin bulunmamasını şart koşmuşlardır. İhtimalin delilden kaynaklanan bir ihtimal veya delilden kaynaklanmayan bir ihtimal olması farksızdır.

Bunlara göre "âmin" kelimeler, genellik ifade etmeleri yönünden nass sayılmazlar, zahir sayılırlar. Çünkü âmin kelimelerin tahsis edilme ihtimalleri delillerden kaynaklanan bir ihtimal olmasa da bulunması mümkün olan bir ihtimaldir.

c. Hanefiler ise, nass ile zahirin farklı şeyler olduklarını belirtmişler ve bunların her birini şu şekilde tarif etmişlerdir.

- Nass, kendisinden kastedilen manayı açık bir şekilde ifade eden ve manası, söylenen sözden kastedilen asıl bir mana olan kelimelerdir. Yani, söylenen söz bu manayı ifade etmek için söylenmiştir.

- Zahir ise, kendinden kastedilen manayı açık bir şekilde ifade eden, fakat manası söylenen sözden kastedilmeyen bir mana olan kelimelerdir.

D. Nass İle Amel Etmenin Hükümü:

Nassın tevil edilmesi gerekliliğini veya neshedildiğini gösteren bir delil olmadıkça, nass ile amel etmek gereklidir.

Nassın tahsis edilerek tevil edildiğine misal olarak şu âyeti ve onu tahsis eden hadisleri zikretmek mümkündür. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Allah, alış-verişi helal ve faizi haram kılmıştır..."^[22]

Bir hadis-i şerifte:

"... Resulullah, kısmın elinde bulunmayan bir şeyi satmasını yasakladı..."^[23] buyurulmakta; başka bir hadis-i şerifte de:

"... Resulullah (s.a.v.), aldatan bir mahiyetteki alış verişi yasakladı..."^[24] buyurulmaktadır. Bu iki hadis-i şerif ve benzeri hadisler, âyetle caiz olduğu genel bir şekilde ifade edilen alış-verisi tahsis etmekte ve belli alış verişlerin bu genel hüküm dışında tutulduklarını bildirmektedir.

4. Zahir:

A. Kavramı:

Konulduğu manayı açık bir şekilde ifade eden, manası söylenen sözden aslında kastedilmeyen bir mana olan, tevil edilme ve Resulullah'ın döneminde neshedilmiş olma ihtimali bulunan nasrlara zahir nasrlar denir.

Bu tarife göre zahirin özellikleri şöyledir:

a. Zahir, konukluğu manayı açık bir şekilde ifade eder.

b. Manası söylenen sözden kastedilen asıl mana değildir.

c. Hem tevil edilme, hem de Resulullah (s.a.v.) hayatta iken neshedilmiş olma ihtimali vardır.

B. Misalleri:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Faiz yiyenler, yerlerinden şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların: "Alış-veriş de aynen faiz gibidir" demelerindedir.

Halbuki Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır."^[25]

Âyet-i celilenin: "... Halbuki Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır..." bölümü, alış-verişin helalliliğini ve faizin haramlığını ifade etmesi

bakımından zahir bir nasdır. Çünkü âyetin bu kısmı konulduğu manayı açık bir şekilde ifade etmektedir, fakat bu mana zikredilen âyetten kastedilen asıl mana değildir. Zira âyetin ifade etmek istediği asıl mana, faiz ile alış-verişin birbirlerine benzemediklerini ortaya koymaktır.

Diğer yandan, "alış-veriş ve faiz" kelimelerinin arapça asıllarının başında genellik ifade eden "el" takısı bulunduğu için bu kelimeler, âmm kelimelerdir. Bu nedenle bunların tahsis edilme ihtimalleri vardır. Bu itibarla, tevil edilme ihtimali mevcuttur.

Ayrıca, alış-veriş ve faiz, ebedi olmayan detaylı (cüz'i) hükümlerden oldukları için bunların, Resulullah (s.a.v.) hayatta iken neshedilmiş olmaları mümkündür. İşte bütün bu nedenlerle bu âyetin son bölümü alış-verişin helal ve faizin haram olduğunu ikide etmesi bakımından zahir bir kelimedir.

Zahire, diğer bir misal de şu âyet-i celiledir:

"Eğer yetim kızlarla evlendiğinizde adaleti yerine getirememekten korkarsanız, diğer kadınların hoşunuza gidenlerinden iki, üç ve dörde kadar evlenin. Eğer aralarında adaleti yerine getirememekten korkarsanız, o zaman bir kadınla evlenin. Yahut da sahip olduğunuz cariyelerle yetinin.

Adaletsizlik yapmamanız için en yakın yol budur." ^[26]

Bu âyet-i celile. kendileriyle evlenilmesi helal olan kadınlarla evlenmenin mübah olduğunu ifade etmesi bakımından zahir bir nasır.

Çünkü bu manayı açık bir şekilde ifade etmektedir. Ancak âyetten kastedilen asıl mana, helal olan kadınlarla evlenmenin mübah olduğunu bildirmek değildir. Âyetten kastedilen asıl mana, bu gibi kadınların birden fazlasıyla evlenmenin caiz olduğunu, bir arada evlenecek kadınların sayısının dördü aşamayacağını ve birden fazla kadınla evlenebilmek için, evlenecek kişinin bunlar arasında adaletli davranacağına güvenen biri olması gerektiğini beyan etmektedir. Âyet, bu son manası itibarıyla bir nasır.

Bununla beraber, bu âyetin "birden fazla kadınla evlenmenin caiz olduğunu" ifade etmesi bakımından zahir bir kelam olduğunu, çünkü âyetten kastedilen asıl mananın, yetim olan kadınlara karşı davranışlarda adaletli olma bakımından ihtiyatlı olmayı beyan etmek olduğunu söyleyenler de vardır.

Zahire, diğer bir misal de şu hadis-i şeriftir:

Resulullah (s.a.v.)'a, deniz suyunun temiz olup-olmadığı sorulunca O da:

"Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir" cevabını vermiştir. ^[27]

Bu hadis-i şerif, denizden ölü olarak çıkarılan "deniz hayvanlarının helal olmasını" ifade etmesi bakımından zahir bir kelimedir. Çünkü hadisten kastedilen asıl mana denizin suyunun temiz olduğunu beyan etmektir. Nitekim, soru bu maksatla sorulmuştur. Hadis, deniz suyunun temizliğini ifade etmesi bakımından ise nasır. Zira kelimadan kastedilen asıl mana budur.

C. Zahirin Kısımları;

Daha önce de belirtildiği gibi, bir kısım alimler, zahirle nassın aynı şeyler olduğunu söylemişler, fakat diğer alimler bunların farklı şeyler olduklarını bildirmişler ve bunlar farklılığın ne olduğu hakkında kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir.

Bazılarına göre, nass kendi manası dışında başka bir manayı ifade etme ihtimali olmayan, zahir ise kendi manası dışında başka bir manayı ifade etme ihtimali bulunan sözlerdir.

Diğerlerine göre ise, manasını açık bir şekilde ifade eden ve manası söylenen sözden kastedilen asıl mana olan kelimelere nass, manasını açık bir şekilde ifade eden ve manası söylenen sözden kastedilmeyen bir mana olan kelimelere da zahir denir.

D. Zahirle Amel Etmenin Hükümü:

Zahirin neshedildiğini veya tevil edildiğini gösteren bir delil bulunmadıkça, bununla amel etmek gereklidir. Zahir bir kelamın, tahsis edilerek tevil edildiğini gösteren bir delile misal olarak, zahir nitelikteki şu âyet-i celileyi ve onu tahsis eden şu iki hadis-i şerifi zikretmek mümkündür:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır..." ^[28]

Daha önce de belirtildiği gibi, bu âyet, alış-verişin helal ve faizin haramlığını ifade etmesi yönünden zahir bir kelimedir. Bunun genel ifadesine göre bütün alış-verişler helaldir.

Fakat Peygamber efendimiz (s.a.v.):

"İnsanın kendisinde bulunmayan bir şeyi satmasını yasaklamıştır..." ^[29]

Diğer bir hadis-i şerifte:

"Resulullah (s.a.v.), aldatan (garanti edilemeyen) bir alış-verişi yasaklamıştır" ^[30] buyurmuş, âyette zikredilen genel alış-veriş-ten bazı alış-verişlerin çıkarılacağını beyan etmiştir. Böylece zahir olan âyet tahsis yoluyla tevil edilmiştir.

Bu Kavramların Karşılaştırılması

Muhkem, Müfesser, Nass ve Zahir kavramları, birbirleriyle karşılaştırıldığı zaman şu sonuçlar görülür:

- Bunlar, manalarını ifade etme bakımından birbirlerinden farklıdır. En güçlüleri, Muhkem, sonra Müfesser, sonra Nass. sonra da Zahirdir.
- Bunların manalarını ifade etmede birbirlerinden farklı olmalarının sonucu, birbirleriyle çeliştikleri zaman ortaya çıkar. Bu durumda daha kuvvetli olan diğerine tercih edilir. Muhkem Mülessere, Müfesser Nassa ve Nass da Zahire tercih edilir.
- Bunlardan herbirinin diğerleriyle, çeliştiklerine örnekler şunlardır:

1) Muhkemle, Müfesser'in çeliştiklerine misal şu iki âyettir:

"...İffetli kadınlara zina isnad edenlerin şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin." ^[31] Bu âyet-i kerime, Hanefilere göre muhkemdir. Zira içinde, "ebediyen" iradesi bulunmaktadır. Bu insanlar, tevbe etseler dahi, şahitlikleri kabul edilmez. Bu nedenle bu âyet, müfesser olan şu âyetle

çelişmektedir:

"...İçinizden adalet sahibi iki kişiyi, yaptıklarınıza şahit tutunuz..."^[32]

Bu âyet, adil olan kişilerin şهادellerinin kabul edileceği hususunda müfesserdir. Buradaki adillikten maksat, adaleti yaralayacak bir şeyi yapmamak veya yaptıktan sonra tevbe etmektir. Zina iftirasında bulunup sonra tevbe edenler de adil sayılırlar.

İşte bu sebepten dolayı iki âyet çelişmektedir. Burada muhkem olan birinci âyet tercih edilir ve zina iftirasında bulunanların tevbe etmeleri halinde bile şahadetlerinin kabul edilemeyeceği hükmüne varılır.

2) Müfessir ile Nassın çeliştiklerine örnek şu iki hadis-i şeriftir:

Resulullah (s.a.v.), bir hadis-i şerifinde:

"Kendisinden hayız dışında kan giden kadın, her namaz vakti için abdest alır"^[33] buyurmuştur.

Bu hadis, kendisinden kan giden kadının her namaz vakti için abdest almasını ifade etme yönünden müfesserdir ve şu hadis-i şerifle çelişmektedir:

"Ey Fatime, sen her namaz için abdest al."^[34]

Bu hadisin ise, kendisinden, adet görme dışında, kan giden kadının kılacağı her namaz için bir abdest almasını ifade etmesi yönünden bir nasıttır.

Burada müfesser, nassa tercih edilir. Adet görme dışında kendisinden kan giden kadının, her namaz için değil, her namaz vakti için abdest almasının gerektiği hükmüne varılır. Ancak bu görüş Hanefilere aittir. İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel ve İmam Malik'e göre ise, birinci hadisin sıhhati şüpheli olduğundan her namaz için abdest alması gereklidir. Bu görüş, hadislere daha uygundur. Zira birinci hadis, sahih hadis kitaplarında zikredilmemektedir.

3) Nassla, Zahirin çeliştiklerine misal: Şu iki âyettir.

"Evlenilmeleri haram olanlar dışında, iffetli olarak, zina etmeyerek, mallarınızla evlenmek istemeniz size helal kılındı..."^[35]

Bu âyet, genel olarak belli bir sayı ile yetinme şartı olmaksızın kadınlarla evlenmenin helal olduğunu ifade etmesi bakımından zahir bir kelimedir.

Şu âyette ise durum farklıdır:

"...Siz helal olan ve hoşunuza giden kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenin..."^[36]

Bu âyet-i kerime dörtten fazla kadınla evlenmenin haram olduğunu ifade etmesi yönünden bir nass olduğu muhakkaktır. Çünkü konu buna dairdir.

Burada zahir mahiyetindeki birinci âyetle nass olan ikinci âyet birbirleriyle çelişmektedir. Nass olan ikinci âyet daha kuvvetli olduğu için tercih edilir ve dörtten fazla hanımla evlenilemeyeceği hükmüne varılır.

Manaları Kapalı Olan Metinler

Manaları kapalı olan naslar, kapalıdaki derecelerine göre kendi aralarında dört kısma ayrılmakta ve kapalıdaki hafiflik derecelerine göre şu şekilde sıralanmaktadır:

Hafi, Müşkil, Mücmel ve Müteşabih.

Bunların her sonra geleni, bir öncekinden daha fazla kapalıdır.

1. el-Hafi (Manası Gizli):

Hafi, aslında manasını açık bir şekilde ifade eden, ancak kapsadığı fertlerine uyarlanırken, bazı fertlerinin kapsama girip girmeyeceği hususu dış bir sebepten dolayı kapalı olan kelimelerdir. Tarifden de anlaşıldığı gibi hafi, aslında manasını açık bir şekilde ifade eder. Fakat harici bir sebepten dolayı bazı fertlerinin ona dahil edilip edilemeyeceği kapalı ve gizlidir.

Buna misal, şu âyet-i kerimedir:

"Hırsızlık yapan erkekle, hırsızlık yapan kadının ellerini kesin..."^[37]

"Hırsızlık yapan" ifadesi, açık bir şekilde manasına delalet etmektedir. Zira bundan maksat, başkasının korunma altına alınmış malını gizlice almaktır. Fakat, yankesici ve kefen soyan da bu ifadeye dahil midir? Yoksa değil midir? İşte bu husus kapalıdır.

Yankesicideki kapalılık, şu sebeplere bağlıdır:

a. Bu kelimenin dilde ayrı özel bir İsmi bulunmaktadır.

b. Bu, insan, malı gizlice çalmamakta, aksine mal sahibinin yanında ve uyanık halinde almaktadır. Binaenaleyh, yankesici, hırsızdan farklıdır ve bu âyetteki "Hırsızlık yapan" ifadesine girmemektedir.

İşte alimler, bu şüphelen incelemişler ve yankesicinin de "hırsızlık yapan" ifadesine girdiğini belirtmişlerdir. Zira, yankesicinin dilde özel bir isminin bulunması, bu işin, hırsızlığın türlerinden biri olmasındandır. Diğer yandan, aslında yankesici, malı sahiplerinin uyanık hallerinde değil, bilakis dalgın hallerinde alır. Böylece hırsız sayılır. Çünkü hırsız, uyuyan gözlerden istifade eder, yankesici de dalgın gözlerden faydalanır. İşte bu nedenle yankesici de bir tür hırsızdır. Hem de çok tehlikelidir. Buna da hırsızlık yapanın cezasının uygulanacağı ittifak konusudur.

Kefen soyandaki kapalılık ise, şu sebeplere bağlıdır:

A. Bu kelimenin dilde özel bir ismi vardır. Eğer hırsızlık yapan ifadesine girmiş olsaydı, yeni bir isme gerek görülmezdi.

B. Hırsız, malı, korunduğu yerden alır. Kefen soyan ise, kabirden alır. Kabir, malı koruyan bir yer değildir.

C. Çalınan malın sahibi, dava açması halinde hırsızlık yapanın kolu kesilir. Kefenin ise, sahibi yoktur ki, böyle bir davada bulunsun.

D. Kefen, değer edecek bir mal değildir. Çünkü, kimse onu satın almak istemez. Fıkıh ve fıkıh usulü alimleri, bu gerekçeleri de incelemişler ve kefen soyanın, hırsız kavramına girip girmeyeceği hakkında ihtilaf etmişlerdir:

a. İmam Şafii, Malik, Ahmed b. Hanbel ve Hanefi mezhebinden Ebu Yusuf'a göre, kefen soyan da bir çeşit hırsızdır. Buna da hırsızlık yapanın

cezası uygulanır. Zira;

- Kefeni, soyana dilde ayrı bir ismin verilmesi, bunun hırsızlığın bir türünden olmasındandır. O da kefen hırsızlığıdır.

- Kefen, satın almaya rağbet olmaması onun bir mal olmasına engel değildir. Çünkü kefeni satan onun kefen olmasını gizler. Ayrıca kefen, tamamen rağbet edilmeyen bir mal değildir. Nitekim onu soyan ona rağbet etmiştir.

- Çalınan malın koruma altına alınması meselesine gelince, her malın belli bir koruma şekli vardır. Kefenin korunma yeri de kabirdir.

- Ketenin sahibi vardır, o da ölüdür. Çünkü ona ihtiyacı vardır. Naşı, onunla sarılıp setredilmiştir. Ölünün davacı olamaması, buna engel değildir. Onun mirasçıları, davacı olurlar.

b. Hanefi mezhebinin diğer alimlerine göre ise, kefen çalana daha önceki sebeplerden dolayı, hırsızlık cezası uygulanmaz, ona uygun görülen tazir cezası uygulanır.

Hafi'nin Hükümü:

Hafi olan bir kelimenin, bazı fertlerinde şüphe edilince, o iyice tedkik edilir. genel kapsamına girip girmediği tesbit edilir. Ona göre hüküm verilir. Yukarıda zikredilen misaller birer örnektir.

2. El- Müşkil (Manası Pek Zor Anlaşılan)

Müşkil, kendisinde bulunan bir sebepten dolayı, manası açık olmayan, ancak bir kısım ön delilleri inceleyip düşünerek manasının bilinmesi mümkün olan bir kelimedir.

Müşkil ile hafi arasındaki fark; Hafi baştan anlaşılır. Sonra fertlerine tatbik edilirken ortaya belirsizlik çıkar. Müşkil ise, daha baştan manası kapalıdır. İnceleyip üzerinde durduktan sonra manası anlaşılabilir.

Müşkile misal, şu âyette geçen: "Kur'u" kelimesidir. "Boşanmış kadınlar, üç kur'u" (adet görme, temizlenme) iddet beklerler."^[38]

"Kur'u" kelimesi, müşterek bir kelimedir. Arapçada hem hayız görme, hem de hayızdan kurtulup temizlenme manalarına gelmektedir. Ayette zikredilen kur'u kelimesinin bu iki zıt manalardan hangisini ifade ettiği açık değildir. Bu nedenle, fıkıh alimleri bu kelimenin manası hakkında ihtilaf etmişler ve her gurup, görüşüne dair ön deliller zikretmişlerdir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

A. Hanefi ve Hanbelilere göre, âyetteki kur'u kelimesinden maksat, adet görmedir. Boşanan hanımın başkasıyla evlenebilmesi için bekleme süresi üç defa adet görmesidir. Çünkü şu deliller bunu göstermektedir:

a. Âyetin devamında şöyle buyurulmaktadır:

"Allah'ın, rahimlerinde yarattığı şeyi gizlemeleri o kadınlar için helal değildir..."^[39] Şüphesiz ki, kadınların rahiminde bulunan şey, hayız kanıdır, hayızdan temizlenme değildir.

Bu da gösteriyor ki, kur'u kelimesinden maksat hayızdır.

b. Allah Teala, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Adetten kesilen kadınlarınızın iddetinde (bekleme süresinde) şüphe ederseniz, bilinki onların iddeti üç aydır."^[40]

Bu âyette, hayızdan kesilme halinde iddelin üç ay olduğu zikredilmektedir. Bu da göstermektedir ki, kur'u kelimesinden maksat hayızdır. Ondan temizlenme değildir.

c. Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde:

"Cariyenin talakı (boşanması) iki talaktır. İddeti de iki defa adet görmesidir"^[41] buyurmuştur. Bu da gösteriyor ki, incelemekte olduğumuz âyetteki "kuru" kelimesinden maksat, hayız demektir.

d. Resulullah, diğer bir hadiste, kuru kelimesini Ekra şeklinde çoğul yaparak, kendisinden kan giden bir kadına şöyle buyurmuştur:

"Ekra (hayız) günlerinde namazı bırak."^[42] Elbetteki namaz, adet görme günlerinde bırakılır. Adetten temiz olma günlerinde bırakılmaz. Bu da gösteriyor ki, Kuru'un manası adet görmektir.

e. Eğer, kur'u kelimesi, adetten temizlenme manasında kullanılmış olsaydı, âyette onun yerine, temiz olma anlamına gelen tuhur kelimesi kullanılırdı. Çünkü tuhurun zikredilmesi ayıp değildir. Hayızın açıkça zikredilmesi ayıp olduğu için, onun yerine her iki manaya da gelen kur'u kullanılmıştır. Nitekim Kur'an, cinsi münasebette bulunma yerine, "dokunma" kelimesini kullanmıştır. Burada da durum aynıdır,

f. Âyette geçen "üç" kelimesi, hass bir kelimedir. Hass kelimeler, manalarını kesin ve net bir şekilde ifade ederler. Bunların ifade ettikleri manaya birşey eklenemez ve ondan birşey eksiltilemez. Bu da, hass kelimenin izahında, zikredildiği nedenlerle, kuru kelimesinin adet görme manasına olduğunu gösterir.

g. İddet beklemenin, asıl maksadı, kadının rahminde çocuğun olup olmadığını anlamaktır. Kadının rahminin boş olduğunu gösterecek yol, adet görmektir. Adetten temizlenmek değildir. Çünkü temizlik, hamilelik halinde olur.

h. Bütün alimler, satın alınan cariyenin, rahminin boşluğunun adet görmeye tesbit edildiği hususunda ittifak etmişlerdir. İddet beklemede de durum böyledir. Çünkü ikisinin maksadı aynıdır. O da rahmin boşluğunu anlamaktır.

B. Şafii ve Maliki alimlerine göre ise, âyette geçen kuru kelimesinin manası, adetten temizlenmedir. Boşanan kadın üç temizlenme müddeti iddet bekler. Bunların delilleri ise, özetle şunlardır:

a. Yukarıda zikredilen âyette, üç manasına gelen "selase" kelimesi bulunmaktadır. Arapçada bu sayılar, saydıkları şeylerin tekillerine göre, eril veya dişil olurlar. Burada, "selase" eril olarak kullanılmıştır. Çünkü temizlenme manasına gelen "athar" kelimesinin tekili "tuhur"dur. Bu da üç sayısının eril kullanılmasını gerektirmiştir. Halbuki adet görme manasına gelen "heydat" kelimesinin tekili "hayd" dir. Bu dişil bir kelimedir. Üç sayısının eril olarak kullanılmasına tersdir. İşte bu nedenle "kuru", temizlenme demektir.

b. Kuru, kelimesinin asıl manası, bir araya toplamak ve birbirine eklemek demektir. Bu da, kuru'dan maksadın, temizlenme hali olduğunu gösterir. Çünkü, temiz halde iken kan rahimde toplanır, sonra adet halinde dışarı çıkar.

c. Dinen meşru olan boşama, kadının temiz olma anındaki boşamadır. Kadın, adetli iken onu boşamak bid'atır. Allah Teala bir âyette şöyle buyuruyor:

"Kadınları iddetleri içinde boşayın."^[43] Bu da gösteriyor ki, kadınların iddeti, temizlenmeleriyle hesap edilir. Adet görmeleriyle değil. Kanaatımızca, Hanefi ve Hanbelilerin görüşü daha isabetlidir. Çünkü, hadis-i şerifler de kuru kelimesi adet görme anlamında kullanılmıştır. Hadisler, Kur'an'ın en güzel tefsirleridir..

Müşkilin Hükümü

Müctehid, müşkil olan bir kelimenin manasını anlamak için, o kelimeyi incelemeli, bulabildiği delillere dayanmalı ve bir sonuca varmalıdır. Çünkü, müşkili araştırarak anlamak mümkündür.

3. el-Mucmel (Manası kapalı ve gizli ifade)

Mücmel, manası kendiliğinden kapalı olan ve ancak onu söyleyenin açıklamasıyla anlaşılabilen kelimedir.

Müşkil ile mücmel arasındaki fark şudur: Müşkili, akli kullanarak anlamak mümkündür. Mücmeli ise, akılla anlamak imkansızdır. Mutlaka onu söyleyene başvurulup maksadını anlatmasını istemek gerekir.

Mücmel misal, şu âyette geçen namaz ve zekat kelimeleridir: "Namazı kılın, zekatı verin.." ^[44] Âyette geçen ve namaz diye tercüme edilen "salat" kelimesinin asıl lügat manası dua etmektir. Zekat diye tercüme edilen "zekat" kelimesinin lügat manası ise, büyüme ve artmadır. Eğer Allah Teala. Peygamberi aracılığıyla bunların ıstılahı manalarını açıklamasaydı, bunları bilmek mümkün değildi.

Mücmelin Hükümü

Herhangi bir metinde mücmel olan bir kelime geçerse, bunu anlamının tek yolu, o metni konuşanın açıklamasıdır. Bir kısım delilere başvurarak mücmelin manasını anlamak mümkün değildir.

Eğer mücmeli konuşan zat, onun açıklığa kavuşması için yeterli beyanatta bulunursa, mücmel kelime müfessere dönüşür. Şayet yeteri kadar açıklamada bulunmaz da, sadece bir kısım ipuçları verirse, bu durumda mücmel, müşkile dönüşür.

4. el-Müteşabih

Müteşabih, manası kendiliğinden kapalı olan, açıklanmasına dair herhangi bir delil bulunmayan, şeriatın koyucusu tarafından da izahını gösteren kesin veya zanni hiçbir delil bildirilmeyen kelimelerdir. Müteşabihin üç özelliği vardır:

a. Kendiğinden manası gizlidir, anlaşılabilir.

b. Akılla deliller bulup manasını anlamak imkansız.

c. Onu gönderen de manasını açıklayacak hiçbir yol zikretmemiştir. Müteşabihe misal, bazı sürelerin başında bulunan, (elif lam mim); (ha mim); (sad); (nun); (kaf ha ya ayın sad) gibi mukatta harfler, bir de Allah Teala'nın yaratıklarına benzediği imajını veren sıfatlardır.

Kur'an-ı Kerim'de müteşabih âyetlerin bulunduğu kesindir. Çünkü bizzat Kur'an bunu şöylece beyan etmiştir:

"Sana kitabı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir. Bu âyetler, Kitabın anasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir. Kalblerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre açıklamak niyetiyle müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklamasını yalnız Allah bilir. İlimde ileri gitmiş olanlar ise;

"Biz bunlara iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır" derler. Ancak akıl sahipleri düşünür."^[45]

Müteşabihleri Anlamaya Çalışmak:

Ancak, alimler, bunların anlaşılması hakkında ihtilaf etmişlerdir:

a. Sefel alimlerine göre, müteşabih âyetleri bilmek mümkün değildir. Çünkü Allah Teala:

"Bunların açıklanmasını ancak Allah bilir" buyurmuştur. İlimde ileri gitmiş olanlar ise, bunların Allah kalından olduğuna iman ederler. Fakat manalarını anlamazlar. Nitekim Kur'an da bunu ifade etmiştir.

b. Halef (sonradan gelen) ulema ise, ilimde ileri gidenlerin bunları anlayabileceklerini, âyetin de bunu bildirdiğini söylemişler ve âyete şu şekilde mana vermişlerdir:

"...Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir. Kalblerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre açıklamak niyetiyle müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklamasını ancak Allah, bir de ilimde ileri gidenler bilir..."^[46]

Görüldüğü gibi bunlar, ilimde ileri gidenleri de Allah Teala'ya atfetmişlerdir. Bunun sebebi, arap dil kaidelerini farklı yorumlamalarıdır.

Allah Teala'nın Yaratıklarına Benzediğini İma Eden Naslar:

1. Selef Alimleri:

Allah Tealanın, yaratıklarına benzemesi imajını veren nasların da müteşabih olduğunu, bunlara iman edip, manalarını bilmeyi Allah'a havale etmek

gerektiğini, bunları teville kalkışmanın abes olduğunu söylemişlerdir. Müteşabihlere misal olarak şu âyeti zikretmek mümkündür:

"Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir."^[47]

Burada geçen "Allah'ın eli" ifadesi müteşabihdir. Manasını ancak Allah bilir.

"Rabbin ve saf saf olan Melekler geldiği zaman."^[48]

Bu âyetle de "Rabbin... geldiği zaman" ifadesi müteşabihdir. Ona iman ederiz. Manasını Allah'a bırakırız.

"... Üç kişi aralarında fıslı İle konuşurken dördüncüleri, mutlaka Allah'tır. Beş kişi olsalar, altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan az olsunlar veya çok olsunlar, nerede olurlarsa olsunlar, Allah mutlaka onlarla beraberdir."^[49]

Bu âyette de, "Allah'ın fısıldananlarla beraber olduğu" ifadesi müteşabihdir, Manasını ancak Allah bilir. Çünkü Allah, zaman ve mekandan münezzehtir, beridir. O, yaratıklarına benzememektedir. Nitekim bir âyet-i celilede: "Onun hiçbir benzeri yoktur. O, herşeyi işiten ve bilendir"^[50] buyurulmuştur.

2. Halef Alimler:

Daha sonra gelen, son dönem alimleri ise, Kur'an ve hadiste geçen, ve Allah Tealanın yaratıklarına benzediği imajını veren bu gibi nasları uygun şekillerde tevil etmişler, bu ifadelerin gerçek manalarında kullanılmayıp mecazi anlamlarda kullanıldıklarını belirtmişlerdir. Halef ulemasını buna iten sebep, bazı bidatçilerin ortaya çıkıp müteşabih âyetlere uymaları ve bu yolla batıl olan düşüncelerini yaymaya çalışmalarıdır.

İşte bu sebepler dolaylı, halef uleması, bu gibi nasları uygun şekilde tevil etmişlerdir. Bunlara göre;

"Allah'ın elinden maksad, Allah'ın kudretidir; Allah'ın gelmesinden maksad, Allah'ın emrinin gelmesidir; Allah'ın fısıldaşanlarda beraber olmasından maksad, Allah'ın onları ilmiyle kuşatmasıdır."

Aslında selefin izlediği merod daha ihtiyatlı, halefin metodu ise, fesad kapısını kapamada daha evladır. Biz, selefin metodunu benimsemekteyiz.

Müteşabihin Hükümü:

Selef ve halef alimlerinin ittifakiyle, meteşabih naslara iman etmek gerekir. Bunların manalarını araştırmaya gelince; selefte göre yersizdir. Çünkü bunları ancak Allah bilir. Halefe göre ise, caizdir. Çünkü ilimde ileri gidenler de bunların manasını bilebilir.

Şunu dikkatten kaçırmamak gerekir: Kulların yükümlü kılındığı bütün emir ve yasaklarda müteşabih bir nas yoktur. Bu nedenle, müteşabihleri tevil etme gerekliliği yoktur. Sadece kalbi hasta olanların bunlara sarılarak nasları saptırmaya kalkınmalarını önlemek için tevil ihtiyacı duyulmuştur.

Tevil Nedir ve Kasıl Yapılır

Daha önce de belirtildiği gibi, zahir veya nass mahiyetindeki kelimelerin tevil edilmeleri mümkündür. Bu nedenle tevilin ne olduğunu bilmek gerekmektedir:

1. Tevilin Tanımı:

Tevil, bir sözü, zahiri ve gerçek manasından çıkarıp muhtemel olan başka bir manaya yorumlamaktır. Mesela, hass olan kelimeleri gerçek manalarından çıkarıp, mecazi manalara yorumlama, ânim olan kelimeleri, umumluğundan çıkarıp, fertlerinden bazılarına tahsis etmek tevidir.

2. Tevilin Şartları:

Yapılan bir tevilin sahih olması için şu iki şartın bulunması gerekir. Yoksa tevil fasiddir. Bu şartlar:

- Tevili gerektiren bir durumun bulunması. Mesela, bir nassın kendisinden daha kuvvetli olan başka bir nassa muhalif olması veya bir nassın, her keşçe bilinen İslâmî bir esasa ters düşmesi ve benzeri hallerde nasları tevil icab eder.
- Tevil edilen kelimenin, yorumlanacağı manaya ihtimali olmalı; aksi takdirde zorlama bir tevil olur ve reddedilir.

3. Tevile Örnekler:

Hanefi mezhebine mensup olan fıkıh alimleri, bazı metinleri tevil etmişler, Şafii alimleri, onların bu tevilini kabul etmemişlerdir. Bunun tam aksi de varittir.

Şimdi biz, Hanefilerin iki tevilini zikredeceğiz:

- Hanefi'ler, Rasulullah (s.a.v.)'in, "koyunlar kırka ulaşırsa, yüzirmeye kadar bir koyun zekat verilir"^[51] hadisinde geçen "bir koyun zekat verilir" cümlesindeki "bir koyun"u tevil etmişler, bunun gerçekten bir koyun olabileceği gibi, bir koyunun değeri de olabileceğini söylemişlerdir. Bunlara göre kırk koyunu bulunan bir kimse, dilerse koyunlardan birini veya onun değerini zekat verir. Mutlaka koyun vermesi gerekmez. Çünkü, Muaz b. Cebel, Yemen halkından zekat alırken şunları söylemiştir: "Bana mısır ve arpanın yerine, çizgili kumaşları veya giyilmiş elbiseleri verin."

Çünkü bu sizin için daha kolay, Rasulullah'nın sahabeleri için de daha faydalıdır."^[52]

Diğer yandan, zekatın farz kılınmasının hikmeti, fakirlerin ihtiyacını gidermektir. Koyunun değerini vermek, fakirlerin ihtiyaçlarını gidermelerine

daha uygundur. Çünkü onların çeşitli ihtiyaçları vardır. Para verildiği takdirde, acil olan ihtiyaçlarını gidermiş olurlar.

Şafii alimler, Hanefilerin bu tevilini kabul etmemişler ve şunu zikretmişlerdir: "Zekatin verilmesini beyan eden hadis, koyun verilmesini emretmiştir. Bunu gerçek manasından çıkarmaya gerek yoktur. Çünkü, yüce Mevla, fakirin de her türlü inaldan nasiplenmesini istemiştir. Koyunu olan koyun, sığın olan sığır, kumaşı olan kumaş verir. Böylece fakirin hertürlü malı olur.

Bu tevilde Hanefilerin görüşü daha isabetlidir. Nitekim Muaz'dan nakledilen hadis, bunu göstermektedir.

b. Hanefiler, Rasulullah'ın: "Hayvanların karından çıkan yavrularının kesilmesi, annelerin kesilmesidir"^[53] hadis-i şerifini şöyle tevil etmişlerdir:

"Yavrular da anneleri gibi kesilirler. Yoksa, canlı çıkan ve kesilmeyen yavrular helal değildir."

Hadisin zahiri ise, şu manayı ifade etmektedir: Annelerin kesilmesi yeterlidir. Ayrıca karından çıkan yavruları kesmek gerekmez. Onları, kesilmeden yemek helaldir.

Şafii, Maliki ve Hanbeli alimleri, Hanefilerin bu tevilini de reddetmişler ve hadisi zahir manasında almışlardır. Bunlara göre, annesinin karından çıkan yavru, ölü olsun veya diri olsun onu kesmek gerekmez ve onu yemek caizdir. Şafiiiler, görüşlerine delil olarak şunları zikretmişlerdir:

- Hanefiler, hadiste olmayan "gibi" kelimesini, gerekmediği halde hadise ilave etmişlerdir. Buna dair herhangi bir delilleri de yoktur.

- Bu hadisin bazı rivayetlerinde, burada zikredilen yavrunun, karından ölü çıkan yavru olduğu beyan edilmiştir.

Ebu Said el-Hudri diyor ki: Dediler ki, Ey Allah'ın Rasulü! Deveyi boğazlıyoruz, ineği kesiyoruz,, koyunu kesiyoruz, karınlarında yavru buluyoruz. Onu atalım mı, yoksa yiyecek mi?.

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki:

"İstiyorsanız yiyin. Çünkü onun kesilmesi, annesinin kesilmesidir."^[54]

- Diri olarak çıkan yavrunun hükmü bilinmeyen bir hüküm değildir ki, Resulullah'a sorulsun. Çünkü, onu kesmek mümkündür. Hükmü belli olmayan, ölü olarak çıkan yavrudur. Bu yavru, annesinin bir parçası mı sayılıp yenecek, yoksa ayrı mı sayılıp yenmeyecek?. Resulullah (s.a.v.), yeneceğini beyan etmiştir.

Burada Şafii, Maliki, Hanbeli alimlerinin ve Hanefi mezhebinden Ebu Yusuf'un, İmam Muhammed'in görüşleri tercih edilmiş, Ebu Hanife'nin tevilini makbul görülmemiştir.

3- Kelimelerin Manalarını İfade Şekilleri:

Fıkıh usulü alimleri, Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarırken, üzerinde durulması gereken konulardan birinin de kelimelerin manalarını gösterme şekilleri olduğunu beyan etmişler ve bu şekillerin neler olduğunu anlatmışlardır.

Bir kelime, manasını çeşitli şekillerde ifade etmiş olabilir. Mesela, kastedilen mana, bazan metnin bizzat kendi lafızlarından, bazan metnin ima ve işaretinden, bazan metnin, icap ettirmesinden, bazan da metnin mefhumundan anlaşılabilir. İşte bu nedenle, kelimelerin manalarını ifade şekilleri dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar da arapça isimleriyle; Delaletü'l-İbare, Delaletü'l-İşare, Delaletü'l-Fehva ve Delaletü'l-İktiza'dır. Bu taksim, Hanefilere göredir. Biz de bunu esas alacağız.

Aslında metinler, kendi kelimeleri vasıtasıyla manalarını ifade ederler. Ancak bazen metinlerin başka manaları da olabilir. İşte tali manalara, ima yoluyla veya mefhumu aracılığıyla, yahut gerektirmesi icabı delalet edebilirler. Mesela, şu âyet-i kerimede bu dört yolu da görmek mümkündür:

"Size, annelerinizle, kızlarınızla, kız kardeşlerinizle, halalarınızla, teyzelerinizle, kardeş kızlarıyla, kız kardeş kızlarıyla, sizi emziren süt annelerinizle, süt kardeşlerinizle... evlenmek haranı kıldı."^[55]

a. Âyette zikredilen anneler, kızlar ve diğerlerinin haram kılındığı âyetin bizzat kelimelerinden anlaşıldığından, âyel bu yasağı delaletü'l-ifadesi ile göstermektedir.

b. Süt halaların haram kılındığı manası, metnin ima ve işaretinden anlaşıldığı için, bu yönüyle delaletü'l-işare olur. Çünkü âyet, süt anneye anne, süt kardeşe, kardeş dediğine göre, süt annenin bacısı da haladır hükmüne varılır.

c. Anneannelerin ve babaannelerin haram kılındığı, metnin mefhumundan anlaşılmaktadır. Bu itibarla, delaletü'l-fehva sözkonusudur.

d. Âyette zikredilen haramdan, evlenmenin haram olmasını anlamak, metnin icap ettirdiği bir manadır. Bu yönüyle delaletü'l-İktiza olur.

Şimdi bu kavramları teker teker incelemeye çalışalım:

1. Delaletü'l ibare (Metnin kendisinin manayı ifadesi):

a. Tarifi:

Deleletü'l-ibare, sözün gelişinden kastedildiği için, metinden ilk anlaşılman manayı cümle ve kelimelerin göstermesidir. İster bu mana, asıl kastedilen mana olsun, isterse, ek bir mana olsun.

b. Misalleri:

"Allah, alış verişi helal, faizi ise haram kıldı."^[56]

Bu âyetin cümle ve kelimeleri, kendilerinden ilk anlaşılman şu iki manayı ifade etmektedirler: Birincisi, alışveriş helal, faiz haramdır. İkincisi ise, alışverişle faiz birbirinden farklıdır. Âyet-i kerime, her iki manayı ifade etmek için zikredilmiştir. Ancak, bunlardan ikinci mana, asıl kastedilen

manadır. Çünkü âyet, "alış veriş de ancak faiz gibidir" diyenlere cevap olarak inmiş ve bunların farklı şeyler olduğunu bildirmiştir. Birinci mana ise, ek bir manadır. Zikredilmesi, ikinci manaya zemin hazırlamak ve ona ulaştırmak içindir. Âyet, her iki manaya da delaletul ibare yoluyla göstermektedir.

Buna dair diğer bir misal de şu âyettir:

"Eğer yetim kızlar hakkında adaleti yerine getirememekten korkarsanız, diğer kadınların Size helal olan ve hoşunuza gidenlerinden iki, üç ve dörde kadar evlenin."^[58]

Bu âyetin cümle ve kelimeleri de iki mana ifade etmektedir.

- Birincisi: Kadınların helal ve temiz olanlarıyla evlenmenin mubah (serbest) oluşudur.

- İkincisi ise: Evlenilecek kadınların sayısını dörtle sınırlamaktır. Ayet, her iki manayı da ifade etmek için zikredilmiştir.

Ancak, bunlardan ikinci mana asıl kastedilen manadır. Çünkü âyet, mü'minlere, "haksızlık yaparız korkusuyla yetimleri vesayetleri altına almaktan kaçındıkları gibi, kadınlarla evlenmede de dörtten fazla kadınla evlenmekten kaçınmaları gerektiğini" ifade etmek için zikredilmemiştir. Çünkü bu da haksızlığa sürükler.

Birinci mana ise, ikinci manaya ulaşmanın bir girişi ve önsözü mahiyetindedir ve ek bir manadır.

Görüldüğü gibi âyet, her iki manayı da delaletul-ibaresi yoluyla ifade etmektedir. Ancak manalardan biri aslen kasd edilen diğeri ise ek olarak kastedilen manadır.

2. Delaletu'l-İşare (Metnin ima ile manayı göstermesi):

a. Tarifi:

Delaletul işare, cümle ve kelimelerin, metinden ilk anlaşılan asıl manayı değil de. o mananın icap ettirdiği ve biraz düşünüldükten sonra anlaşılabilen tazimi manayı göstermesidir.

b. Misalleri:

"Oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı."^[59]

Bu âyet-i kerime, adaletul ibaresiyle "oruç tutulan günlerin gecelerinde hanımlarla cinsi münasebette bulunmanın helal olduğunu ifade eden manayı cümle ve kelimeleriyle göstermektedir. Aynı zamanda, metnin işaret ettiği, "cünüp iken oruç tutmak sahihtir" manasını da icap etme yoluyla ifade etmektedir. Çünkü gecenin son anına kadar cinsi münasebette bulunabilmenin helal oluşu, cenabellen yıkanmadan önce imsak vaktinin geçtiğini, dolayısıyla cünüp olarak oruç tutmanın sahih olduğunu gerektirir. İşte âyetin cümle ve kelimelerinin icab ettirdiği bu son mana, Delaletü'l-İşare yoluyla anlaşılan bir manadır. Asıl mana değil, onun gerektirdiği bir anlamdır.

Delaletü'l-İşare'ye ikinci bir misal:

"Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın"^[60] âyetidir.

Bu âyet, delaletul-ibaresi ile, "belli süreye kadar ertelenmiş borcun yazılmasını istemeyi" ifade etmiştir. Çünkü metinden asıl anlaşılan mana budur. Aynı zamanda bu âyet, Delaletu'l-İşaresiyle, yazının da delil olacağını ifade etmektedir. Zira yazı delil olmasaydı, onu yapmak emredilmezdi. İşte bu son mana, birinci mananın icab ettirdiği ve onun lazımı olan bir manadır. Cümle ve kelimelerin bizzat kendilerinden değil, ima ve işaretlerinden anlaşılır.

3. Delaletu'l-Fahva (İçeriğin gösterdiği mana):

a. Tarifi:

Düşünme ve icthad etmeye ihtiyaç olmadan, sadece metnin manasını anlamakla yerinilerek, açıkça ifade edilen hükmün, söylenmeyen bir husus için de geçerli olduğunu, cümle ve lafızların göstermesidir.^[61]

b. Misalleri:

"Ana ve babadan biri veya her ikisi yanında yaşlanırsa, onlara 'öf' bile deme. Onları azarlama, onlara güzel ve tatlı söz söyle."

Bu âyet, delaletul-ibaresiyle, "ana ve babaya öf demeyi yasakladığını ifade etmektedir.

Delaletu'l-fehvasıyla da, "ana ve babayı dövme, sövme, hapsedme gibi diğer eziyetlerin de yasaklandığını göstermektedir. Çünkü öf demek ve azarlamak, en hafif eziyettir. Bunlar yasaklandığına göre, daha büyük eziyetlerin yasaklanmış olmaları daha evladır. İşte âyetin mefhumu (içeriği) olan, "öf demenin yasaklanması" açıkça ifade edilen bir hükümdür. Bu hüküm, söylenilmeyen diğer eziyetler için de geçerlidir. Çünkü âyetten anlaşılan mana bunu göstermektedir.

Delaletu'l-fehvaya ikinci bir misal şu âyettir:

"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına sadece ateş tıkamış olurlar. Onlar yakında yanıp duran bir ateşe sokulacaklardır."^[62]

Bu âyet-i kerime, delaletul-ibaresiyle, haksız yere yetimlerin mallarını yemenin haram olduğunu göstermektedir.

Delaletu'l-fahvasıyla de, "malları yemeye benzeyen, malları telef etme veya saçıp savurma gibi fiillerin de haram olduğunu" gösterir. Bu son mana,

söylenmeyen bir manadır. Ancak, söylenen cümleler, bunun da aynı hükme tabi olması gerektiğini mefhumu ile ifade etmektedir. Dikkat edilirse, birinci misalde, söylenmeyen mana, söylenenden daha önemli iken, ikinci misalde her iki mana da eşittir. Yetimin malını yemekle onu telef etme arasında her hangi bir fark yoktur.

4. Delaletu'l-İktiza

a. Tarifi:

Bundan maksat, bir metnin sıhhatini icab ettiren bir hususu göstermesidir. Bu şey gizlidir, takdir edilir. Burada gösterildiği farzedilen mana, cümle ve kelimelerden anlaşılan asıl manaya gerekli olan ve ondan önce anlaşılması gereken bir manadır. Çünkü, bu olmasa mana sahih olmaz. Delaletu'l-işaretle gösterilen mana ise, cümle ve kelimelerden anlaşılan asıl manadan sonra gelir ve ona lazım olan bir manadır.

b. Misalleri:

Peygamber efendimiz, bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, Allah, ümmetinden hatayı, unutmayı ve bir şeyin zorla yaptırılmasını düşürdü." ^[63]

Bu hadis-i şerif, Delaletul ibaresiyle, "Muhammed ümmetinin hata etmeyeceğini, unutmayacağını ve kendilerine zorla bir şeyin yaptırılmayacağını" ifade etmektedir. Görüldüğü gibi, bu mana sahih değildir. Zira ümmet, bunları yapmaktadır. O halde bu hadisin delaletu'l-iktizası, mananın sahih olması için bir kelime takdir etmeyi gerektirmektedir, o da: "Günahı veya hükmü gibi" kelimelerden biri olmalıdır. Hadisin delaletu'l-iktizasına göre manası şöyledir:

"Şüphesiz ki Allah, ümmetinden hata etmenin, unutmanın ve kendisine zorla yaptırılanın günahını düşürdü."

Delaletu'l-iktizanın diğer bir misali şu âyettir.

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı... Fakat kim (katil) din kardeşi tarafından (öldürülenin velisi tarafından)

affedilirse, örfe uymak ve ona güzellikle ödemek gerekir." ^[64]

Bu âyetin son bölümü, delaletu'l-ibaresiyle "affedenin örfe uymasını, affedilenin de iyilikle ona ödemesini" emrettiğini göstermektedir. Bu şekilde âyeti anlamak zordur. Bu nedenle, âyetin Delaletul iktizası devreye girer ve "kısas yapma yerine mal karşılığında barışmak caizdir" manasını ifade eder.

Böylece âyetin manası şu şekilde anlaşılır:

"Affeden, örfe göre bedel ister. Affedilen katil de, iyilikle taahhüt ettiği bedeli ona öder." Görüldüğü gibi delaletu'l-iktiza, mutlaka manayı sıhate kavuşturacak bir şeyin takdir edilmesini gerektirmektedir.

Kavramların Çelişmeleri

Metinlerin manalarını gösterme yolları olan ve delalet diye isimlendirilen bu kavramların hepsi eşit değildir. Bir kısmı diğerlerinden daha güçlüdür. Bunların güçlülük derecelerine göre sıralanmaları şöyledir:

En kuvvetlileri delaletul ibare, sonra işare, sonra fahva ve en sonra da iktizadır.

a. Delaletul ibare, delaletul işareden daha kuvvetlidir. Zira birincinin ifade ettiği mana, bizzat nassın kendisinden alınmadır ve sözün gelişinden anlaşılmaktadır.

İkincisinin ifade ettiği mana ise, bizzat metinden değil, metnin icab ettirdiği bir hususdan alınmaktadır ve sözün gelişinden anlaşılmamaktadır.

b. Delaletu'l-işare, delaletu'l-fahvadan daha kuvvetlidir. Çünkü, birincinin gösterdiği mana, bizzat metnin icab ettirdiği bir hususdan alınmaktadır. İkincinin gösterdiği mana ise, metnin mefhumundan (içeriğinden) anlaşılan tali bir manadır.

c. Delaletu'l-fahva da delaletu'l-iktizadan daha kuvvetlidir. Zira, birincinin gösterdiği mana, metinle alakalı olan bir manadır, çünkü metnin içeriğinden anlaşılır. İkincisinin gösterdiği mana ise, metinle alakalı değildir. Mananın sahih olması zaruretinden dolayı takdir edilen bir manadır.

İşte bu kavramların ifade ettikleri mana ve hükümler birbirleriyle çeliştikleri zaman, kuvvetli olan, daha az kuvvetli olana tercih edilir.

Kavramların Çeliştiklerine Misaller

1. Delaletu'l-ibare ile delaletu'l-işarenin çeliştiklerine örnek:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı." ^[65]

Bu âyet, delaletul ibaresiyle, "her katile dünyada kısasın gerekli olduğunu" ifade eder. Halbuki, şu âyet:

"Kim bir mü'mini kasıtlı olarak öldürürse, onun cezası cehennemdir. Orada ebedi olarak kalacaktır." ^[66]

Delaletu'l-ibaresiyle, "kasıtlı katilin, ahirette cezasının ebedi olarak cehennemde kalmak" olduğunu ifade eder.

Her iki âyetin delaletu'l-ibareleri çelişmemektedir. Çünkü biri dünyadaki cezayı, diğeri ise, tevbe etmeyen katilin ahiretteki cezasını beyan etmektedir.

Ancak, ikinci âyet delaletu'l-işaresiyle şu manayı ifade etmektedir:

"Kasıtlı katile, kısas yapılmaz. Çünkü onun cezasının yalnız ahirette ebedi olarak cehennemde kalmak olduğu âyetin metninden anlaşılmaktadır."

Böylece delaletler çatışır.

İşte burada delaletu'l-ibare tercih edilir. Birinci âyetle sabit olan hüküm alınır. Kasıtlı katile dünyada da kısas cezasının uygulanacağı kararına varılır. İkinci âyetin delaletu'l-işaresi alınmaz.

2. Delaletul işare ile, delaletu'l-fahvanın çeliştiklerine misal, yine şu âyetlerdir:

"Kim bir mü'mini kasıtlı olarak öldürürse, onun cezası cehennemdir. Orada ebedi olarak kalacaktır." ^[67]

Daha önce de belirtildiği gibi, bu âyet, delaletu'l-ibaresiyle, "kasıtlı katilin cezasının ebediyyen cehennemde kalmak olduğunu" ifade eder. Delaletu'l-işaresiyle de, "kaşıdı katile dünyada herhangi bir ceza olmadığını, bu nedenle ona keffaretin de gerekmediğini çünkü ebediyyen cehennemde kalmak, kişinin kafir olduğunu, kafirin keffaretinin ise kabul edilemeyeceğini" göstermektedir. Yani, delaletu'l-işare, kasıtlı katile keffaretin gerekmediğini ifade etmektedir. Halbuki, şu âyet delaletu'l-fahvasıyla, kasıtlı katile de keffaretin gerektiğini göstermektedir:

"... Kim, bir mü'mini hata ile öldürürse, (keffaret olarak) bir muinin köle azad etmesi, bir de öldürülenin ailesine diyet ödemesi gerekir..." ^[68]

Bu âyet-i kerime, delaletul fahvasıyla, "kasıtlı katile de zikredilen keffaretin gerektiğini, ifade eder zira kasıtlı katilin, kasıtsız katilden daha kötü olduğu muhakkaktır. Kasıtsız katilin suçu kasıtlı katile göre daha ehvendir" anlamını ifade eder. İşte burada birinci âyetin delaletu'l-işaresi olan, "kasıtlı katile keffaret gerekmez" hükmü, ikinci âyetin delaletu'l-fahvası olan, "kasıtlı katile de keffaret gerekir" hükmüne tercih edilir. Ve kasıtlı katile, keffaret gerekmez hükmüne varılır. Bu hüküm Hanelilere göredir. Şafiiler ise, delaletu'l-fahvayı delaletu'l-işareye tercih ederler. Kasıtlı katile de keffaretin gerektiğini söylerler.

Mefhum el-Muhalefa ^[69] (Zıt Anlam)

1. Tarifi:

Söylenen bir söze ait olan hükmün zıddını, söylenmeyen için de geçerli saymaktır. Mesela, "Komşum bana gelirse, ona iyi davranacağım" sözünün mefhumu muhalifi, "komşum bana gelmezse, ona iyi davranmayacağım" şeklindedir.

2. Çeşitleri:

Mefhumu muhalifin, meşhur olan dört kısım vardır. Bunları şöylece özetlemek mümkündür:

A. Sıfatların Mefhumu Muhalifi:

Bundan maksat, belli bir sıfatla vasıflanan bir hükmün, zıddının böyle bir sıfatla vasıflanmayan hüküm için de geçerli olduğunu kabul etmektir. Mesela, Peygamber (s.a.v.) efendimiz, bir hadis-i şerifinde:

"Otlayan koyunlar kırka ulaşınca, bir koyunu zekat vermek gerekir." ^[70] buyurmuştur. Hadiste koyunlara zekat verme hükmü, "otlayan olma" sıfatıyla kayıtlıdır. Bunun mefhumu muhalifi şöyledir: "Otlamayan (içerde beslenen) koyunlara zekat yoktur."

B. Şartların Mefhumu Muhalifi:

Bundan maksat, şarta bağlanan bir hükmün zıddının, böyle bir şartla kayıtlı olmayan hüküm için de geçerli olduğunu kabul etmektir. Bunun misali şu âyet-i kerimedir:

"Eğer iddet bekleyen kadınlar hamile iseler, doğum yapmalarına kadar nafakalarını verin..." ^[71]

Âyetin, iddet bekleyen hanımlara nafaka verme hükmü, "hamile olmaları" şartına bağlanmıştır. Bunun mefhumu muhalifi, "iddet bekleyen hanımlar, hamile olmazlarsa, onlara nafaka verme mecburiyeti yoktur" şeklindedir.

C. "Kadar, dek, değin" Şeklindeki Miktar Zarflarının Mefhumu Muhalifi:

Bundan maksat, son noktası belirtilen bir hükmün zıddının, nihayi noktadan sonra geçerli olduğunu kabul etmektir. Bunun misali, şu âyettir:

"Eğer erkek, bu iki boşamadan sonra kadını bir daha boşarsa, kadının başka bir erkekle evlenmesine "kadar", boşayana helal olmaz." ^[72]

Bu âyet, üç talakla boşanmış olan kadının, aralık başka bir koca ile evleninceye kadar ilk kocasına helal olmayacağını ifade etmektedir, âyetin mefhumu muhalifi ise, "başka koca ile evlenip boşandıktan veya o kocası öldükten sonra, önceki kocasına helal olacağı" hükmüdür.

D. Sayıların Mefhumu Muhalifi:

Bundan maksat ise, sayı ile kayıtlı olan bir hükmün zıddının, bu sayının azalması veya çoğalması durumunda geçerli olacağını kabul etmektir. Buna örnek şu âyettir:

"İffetli kadınlara zina ispad edipte, sonra dört şahid getiremeyenlere, 'seksen' değnek vurun." ^[73]

Bu âyet, namuslu kadınlara zina etti iddiasında bulunan kimselere, -doğru söylediklerine dair dört şahid getirmemeleri halinde- seksen sopa vurulacağını ifade etmektedir. Bunun mefhumu muhalifi, "seksenden az veya çok sopa vurulamaz" hükmüdür.

Burada, "sopa vurmamak" bir hükmüdür. Onun sayı kaydı, "seksendir." Bu hükmün zıddı, "sopa vurmamaktır." Ancak, sayının eksilmesi veya

çoğalması şekliyle vurulamayacaktır.

Mefhumu Muhalife İle İlgili İki Husus:

a. Şuna iyi dikkat edilmelidir: Konuşulan her sözün mefhumu muhalifi alınmaz. Sadece sıfat, şart, nihayet miktar zarfı ve sayılarla kayıtlı olan hükümlerin bu kayıtlarının bulunmadığı faraziyelerde o hükümlerin zıddı alınır. Mesela, "ilim adamına" rağbet gösterilir, "ilim adamı olmayana" rağbet gösterilmez; Eğer "gelirsen," sana ikramda bulunurum, "gelmezsen" ikramda bulunmam; Yolculuğun İstanbul'a "kadardır," yolculuğun İstanbul'dan "öteye" olmayacaktır; Sana "yüz adet" kitap vereceğim, yüzden fazla veya eksik olmaz gibi.

Buna mukabil, şu cümlelerin mefhumu muhalifi alınmaz. Zira, yukarda sayılan dört halden hiçbirine girmemektedir. "Muhammed alimdir, Muhammed'in dışındakiler cahildir, Ebu Bekir buradadır, Ebu Bekir'in dışındakiler burada değildir" şeklindeki mefhumu muhalifler merduttur.

b. Cumhur ulemaya göre, yukarda zikredilen şekliyle "mefhumu muhalefe", manayı gösterme şekillerinden biridir. Buna da, delaletu'l-mefhumul muhalefe denir. Hanefilere, Gazalîye ve Mu'tezileye göre ise, zikredilen dört şekliyle de olsa, mefhumu muhalefe manayı gösteren delillerden değildir. Onlara göre, bir hükmün mefhumu muhalifi, dini meselelerde kabul edilemez. Dünyaya ait olan muamelelerde ancak, kabul edilebilir.

Her iki fırka da, kendilerine göre bir kısım deliller zikretmişlerdir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Cumhur Ulemanın Delilleri:

a. Şeriatın herhangi bir hükmü, vasıf, şart, miktar zarfı ve sayı gibi kayıtlarla kayıtlı olduğu zaman, belli bir fayda için kayıtlanmış olur. Bu itibarla,

kayıtların başkaca bir gayesi bulunmadığı takdirde ^[74] anlaşılır ki, bunların bulunmadıkları yerde kayıtladıkları hükümler de yoktur. Eğer böyle bir neticeye varılmazsa, kayıtların boşuna geldikleri kabul edilir ki, bu da fasid bir düşüncedir. Zira, kayıtlı hükümlerle, kayıtlı olmayanlar eşit sayılmış olur. Bütün bunlar mefhumu muhalifin alınacağını gerektirmektedir.

b. Arap dilini bizden daha iyi bilen, onun kelimelerinin hangi manayı gösterdiğini daha iyi anlayan ve şeriatın koyucusunun maksadını daha iyi idrak eden sahabiler, mefhumu muhalifi almışlar ve delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Nitekim, Ya'la b. Umeyye'nin, Hz. Ömer'e sorduğu şu soruda, mefhumu muhalife itibar ettikleri görülmektedir. Ya'la, Hz. Ömer'e şunu sormuştur:

"Neden bizler güvene kavuştuktan sonra da yolcu iken namazlarımızı kısaltıyoruz? Halbuki, Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman, kâfirlerin size fenalık yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..." ^[75]

Hz. Ömer, Ya'la'ya şu cevabı vermiştir: "Senin hayret ettiğin bu şeye ben de hayret etmişim ve bunu Rasulullah (s.a.v.)'a sormuştum. O, bana şu cevabı veriydi:

"Yolculukta namazı kısaltma, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul edin." ^[76]

Görüldüğü gibi, Ya'la b. Umeyye, âyetin asıl manasının, "korcu olması halinde yolcunun namazını kısaltabileceği" olduğunu anlamış ve bunun mefhumu muhalifini alarak, "korkunun olmaması halinde namazın kısaltılmayacağını" sanmıştır. Hz. Ömer de aynı şeyi Resulullah'a sorduğunu bildirerek, Onun da mefhumu muhalifine itibar ettiğini belirtmiş, Rasulullah da, bu sorularında haklı olduklarını doğrulamış ve namazı kısaltmanın başka bir sebebi olduğunu beyan etmiştir. Bütün bunlar, mefhumu muhalifin alınacağını göstermektedir.

Hanefi usul alimlerinin çoğunluğunun, Gazalinin ve Mu'tezilenin delilleri ise şunlardır:

a. Kelimelerin manalarını gösterme şekilleri, daha önce zikredilen dört delalet şekliyle sınırlandırılmışın; Bunlar da; delaletu'l-ibare, delaletu'l-işare, delaletu'l-fahva ve delaletu'l-iktiza'dır. Mefhumu muhalifin, delalet şekillerinin beşincisi olduğu, tevatür yoluyla nakledilmemiştir. Eğer böyle nakledilseydi, hakkında ihtilaf edilmezdi. Bu, ancak haberi ahadlarla nakledilmiştir. Haberi ahad, sadece zan ifade eder. Zan da, şer'i hükümlere mesned olacak bir delalet şeklini kabul için yeterli değildir.

b. Eğer mefhumu muhalefe, şer'i hükümler açısından manayı gösteren yollardan biri olsaydı, Allah Teala, bazı hükümlerin mefhumu muhaliflerini de nassın içinde zikretmezdi. Çünkü bu, gereksiz bir uzatma olurdu ki, Allah Tealanın kelamı bundan beridir.

Mefhumu muhalifin de bizzat nassın içinde zikredildiğine misal, şu âyetlerdir:

"Hayız halinde iken kadınlardan uzaklaşın ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikten sonra onlara, Allah'ın size emrettiği yerden yaklaşın." ^[77]

Bu âyetin, "temizlendikten sonra -Allah'ın size emrettiği yoldan- onlara yaklaşın" bölümü, "temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın" bölümünün mefhumu muhalifidir. Şayet mefhumu muhalife itibar edilecek olsaydı, âyetin başının, son bölümünü de ifade ettiği kabul edilirdi. Ve son bölümü ayrıca zikretmeye lüzum kalmazdı. Zira, gereksiz bir uzatma olurdu.

"... Cinsi temasta bulunduğunuz karılarınızdan olan ve evinizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmek haram kılındı. Eğer anneleriyle cinsi temasta bulunmamış iseniz, o kızlarla evlenmenizden bir mahzur yoktur..." ^[78]

Bu âyetin, "eğer anneleriyle cinsi temasta bulunmamış iseniz, o kızlarla evlenmenizden bir mahzur yoktur" bölümü, "cinsi temasta bulunduğunuz karılarınızdan olan ve evinizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmek haram kılındı" bölümünün mefhumu muhalifidir. Ayetin baştarafından, mefhumun muhalifi anlaşılabilir olsaydı, tekrar mefhumu muhalifini ifade eden bölümü zikredilmezdi.

Bu görüşlerden tercihe şayan olanı, cumhurun görüşüdür. Yeterki, hükmün kaydı başka bir maksad için zikredilmiş olmasın. Ancak bu takdirde, mefhumu muhalife yer yoktur. Çünkü, mefhumu muhalifi, şer'i hükümlerde kabul etmeyenler, onu insanların muamelelerinde kabul etmek zorunda kalmışlardır. Mesela, vakıfnamelerde, alış verişte, anlaşmalarda ve yazarların kitaplarında mefhumu muhalifin itibar edileceği ittifak konusudur.

Mesela, vakfeden kişi, vakıfnamesinde, "Ben bu yerimi, akrabalarımın fakir olanlara vakfediyorum" derse, bunun mefhumu muhalifi alınır. Zengin akrabaları, o vakıftan faydalanamazlar...

ŞERİ KAİDELER

Delillerin Çelişmesi, Bağdaştırılması, Bağdaştırılmayadan Tercih

Bu konulara kitabın çeşitli kısımlarında yeri geldikçe değinilmişti. Bununla birlikte, birbirleriyle ilintili olan bu konuları, toplu bir şekilde özetlemenin faydalı olacağı düşünüldü ve özetlenerek anlatılmaya çalışıldı.

Delillerin Çelişmesi

Bundan maksad, bir hüküm hakkında, birbirine zıt olan iki veya daha fazla delilin bulunmasıdır. Bunu iyi anlamak için aşağıda sıralanacak konuları bilmek gerekmektedir.

1. Delillerin Çelişmesi Gerçekte Var mıdır?

Deliller, sağlam oldukları, manalarını açık seçik bir şekilde ifade ettikleri ve iyi kavranıldıktan takdirde, birbirleriyle çelişmezler. Zira bu delilleri beyan eden ve bunların ifade ellikleri hükümleri koyan merci tek bir mercidir.

Yüce Mevlanın ve O'nun adına konuşan peygamberinin böyle bir tenakuza düşmeleri, mümkün değildir.

Diğer yandan, şer'i deliller, mükellefin yükümlü olduğu hükümleri ifade ederler. Eğer bunların gerçek manada çeliştikleri mümkün olursa, yükümlü olan kul, hangisini yapacağını bilemez ve bilemediğinden dolayı da ondan hüküm düşer. Böylece o hüküm boşuna zikredilmiş olur. Hâşâ şeriatın koyucusu böyle bir abesle iştigalden beridir, münezzehtir.

O halde, gerçekte delillerin çelişmesi söz konusu değildir. Ancak çelişir gibi oldukları bir vakiadır. Bunun sebebi nedir?

2. Şer'i Delillerin Çeliştiklerini Zannetmenin Sebepleri:

a. Delillerin birbirleriyle bağdaşma şeklinin kapalı olması:

Aslında deliller, birbirleriyle çelişir bir durumda değildirler. Fakat okuyucu onların çeliştiklerini zanneder. Çünkü onların bağdaşmaları oldukça kapalıdır. Buna misal olarak: Beyi ölen hanımın, bekleme süresi hakkında inen ve birbiriyle çelişiyor gibi görülen şu iki âyet zikredilmektedir:

"İçinizden ölüpte geride eşler bırakan erkekler, karıların evlerinden çıkartmayarak, bir yıla kadar bakılmasını vasiyet etsinler. Şayet kadınlar evden çıkacak olurlarsa, kendileri için yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur..." ^[79]

"Sizden, ölen ve geride eş bırakan erkeklerin eşleri dört ay on gün iddet beklerler. İddetlerini tamamlayınca kendileri için meşru bir surette yaptıkları işlerde size bir günah yoktur..." ^[80]

Görüldüğü gibi, birinci âyet-i kerime, kocası ölen kadının bekleme süresinin bir yıl, ikinci âyet-i kerime ise, dört ay on gün olduğunu ifade etmektedirler.

Cumhur ulema, bu iki âyetin birbirleriyle çeliştiklerini ve bunları bağdaştırmanın mümkün olmadığını, bu itibarla birini diğerine tercih etmek gerektiğini ve son âyet Kur'an'daki sıralamada daha önce geliyorsa da birinci âyeti nesh ettiğini (hükümünü kaldırdığını) söylemişlerdir. Ancak, Fahreddini Razi, sıralamada önce gelen bir âyetin sonra gelen âyeti neshe demeyeceğini ve bunları birbirleriyle bağdaştırmak icabettiğini bildirmiştir. Bunlar, şu şekilde bağdaştırılmıştır;

İki âyetin konuları farklıdır. Bu nedenle âyetler arasında çelişki, dolayısıyla nesli yoktur. Zira birinci âyet, kocası ölen kadının kocasının evinde kendi istek ve iradesiyle bir yıl kalabileceğini ifade etmektedir ve kadının bekleme süresiyle alakası yoktur. Eğer iddet bekleme ile alakası olsaydı, bu iş kadının isteğine bırakılmazdı. Kadın buna mecbur tutulurdu. Ayette böyle bir mecburiyet yoktur. Bu sadece, ölenin velisinde kadının bir hakkıdır, dilerse o hakkını kullanır. Dilerse kullanmaz.

İkinci âyet ise, kocası ölen kadının bekleme mecburiyetinde olduğu müddeti beyan etmektedir. Buna göre bir hanımın kocası ölürse, o dört ay on gün beklemek zorundadır. Bu süreyi tamamlamadan evlenemez. Fakat bu kadın isterse, ölen kocasının evinde bir yıl kalabilir. Mirasçılar, onu çıkaramazlar.

Biz de bu iki âyeti bağdaştıran görüşün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Zira âyetlerden birinin hükmünün kalktığını söylemektense, mümkün olduğu sürece her ikisinin hükümlerinin de geçerli olduğunu söylemek daha evladır. Fakat, bunları bağdaştırma şekli oldukça kapalıdır. "Bağdaştırmaya çalışmanın bir zorlama olduğunu" söyleyenlere verilecek cevabın tatminkâr olmadığı da bir gerçektir.

B. Delil Olmayan Bir Metnin Delil Zannedilmesi:

Şer'i delillerin çeliştiklerini zannetmenin ikinci sebebi de delil olmayan bir metnin delil olduğunu sanmak ve diğerleriyle çeliştikleri kanaatna varmaktır.

Meselâ; Mut'a nikânının (belli bir zamana kadar geçici evliliğin) haram kılındığını beyan eden mütevatir hadisler karşısında böyle bir evlenmenin caiz olduğunu beyan eden Abdullah b. Abbas'ın ve benzerlerinin kanaatlerini delil zannetmek, mut'a nikahı hakkında çelişkili deliller olduğu tahminini doğurur. Halbuki, mütevatir hadislere ters düşen haberi ahadler delil olamaz ve çelişki meydana getiremezler. Bu konuya bilahare değinilecektir.

C. Geçici Olarak Gönderilen Hükümün, Devamlı Olduğunu Sanmak:

Yüce Mevla ve O'nun elçisi Resulullah, belli bir zamana kadar geçerli olacak bir hükümü bildirirler, onun geçici olduğunu ifade eden bir şey zikretmezler. Kullar o hükümün kıyamete kadar devam edecek bir hüküm olduğunu sanırlar. Sonra birinci hükümün süresi bitince ikinci hüküm beyan ederler. Bu defa kullar, bu iki hükümü ifade eden delillerin çeliştiklerini zannederler. Halbuki mesele, birinci hükümün sona erdiğini ve ikinci hükümün yürürlüğe girdiğini beyandır. Çelişkili hükümler koyma değildir. İşte buna İslâm hukukunda nasih ve mensuh denilmektedir. İleride buna da değinilecektir.

Bağdaştırma Yolları (Tahsis ve Takyid):

Birbirine çelişiyor gibi görünen delilleri tevil etme yoluyla bağdaştırmak mümkündür. Daha önce teviden bahsedildiğinden, burada ona özette değinmek gerekmektedir.

Tevil Etme:

A. Tarifi:

Tevil bir kelimeyi zahiri manasından çıkarıp muhtemel olan başka bir manasında kullanmaktır.

B. Şartları:

Tevil'in doğru olabilmesi için şu şartların bulunması gerekir:

- Tevil edilen mana, kelimenin gösterdiği muhtemel manalardan biri olmalıdır. Bir kelime, ihtimali olmayan bir manaya tevil edilemez.
- Tevili gerektiren bir sebep bulunmalıdır. Meselâ, sözün zahiri manası, herkes tarafından bilinen dini bir esasa muhalif olması veya tesbiti daha kuvvetli olan bir nassa ters düşmesi, yahut manayı ifade şeklinde daha güçlü olan bir metne zıd olması, onun tevilini gerektiren sebeplerdendir.
- Tevil, dayanaksız olmamalıdır. Yoksa yanlış olma ihtimali büyüktür.

C. Kısımları:

Tevil edilen nasların iki ana kısmı vardır:

A. Allah Tealanın yaratıklarına benzediği imajını veren âyet ve hadislerin tevilini. Meselâ:

"... Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir..."^[81] âyetindeki "Allah'ın eli" ifadesini "Allah'ın kudreti" şeklinde tevil etmek.

"... Rahman olan Allah arşın üzerine oturdu..."^[82] âyetindeki "oturdu" ifadesini "hâkimiyeti altına aldı" şeklinde tevil etmek ve buna dayanak olarak da

"Allah'ın benzeri hiçbir şey yoktur..."^[83] âyetini zikretmek, buna misal olan tevillerdendir.

Bu türden olan tevillerin asıl gayesi, Allah Tealayı tenzihtir, nasları birbirleriyle bağdaştırma değildir. Bu itibarla konumuzun dışındadır.

B- Kulların yükümlü oldukları hükümlere ait olan nasların tevilini.

Bizim konumuzla ilgili olan tevil, işte bu türden olan tevidir. Çünkü bunun gayesi, birbirleriyle çelişiyor gibi görünen nasları bağdaştırmaktır. Böyle bir tevil sayesinde iki nasdan birini iptal etme yerine, her iki nasla da amel edilmiş olur ki, asıl olan da budur. Bu kısımdan olan tevil de kendi içinde iki ana kısma ayrılmaktadır:

a. Tahsis Yaparak Tevil: (Tevilun bit-tahsis)

Bundan maksat, birbirleriyle çelişiyor gibi görünen iki nasdan birini genel hüküm diğerini de genel hükümün sadece belli fertlerine has olan özel bir hüküm sayarak tevil etmek, böylece iki nassı birbirleriyle bağdaştırmak ve her ikisiyle de amel etmektir.

Mesela; "Sizden ölüp de geride eş bırakan erkeklerin karıları, dört ay ongun iddet beklerler"^[84] âyet-i kerimesi, beyi ölen her hanımın -hamile olsun veya olmasın- dört ay on gün iddet beklemesi genel hükümünü ifade etmektedir. Halbuki şu âyet

"... Hamile kadınların iddeti ise, doğum yapılmalarıyla tamamlanmış olur..."^[85] gebe olan kadınların iddetlerinin doğum yapılmaları olduğunu beyan etmektedir. O halde, doğum yapan hanım, aynı zamanda beyi ölen bir hanım ise hüküm ne olacaktır? Birinci âyete göre dört ay on gün mü? Yoksa ikinci âyete göre doğum yapması mı? İki âyetin zahirde çeliştikleri sanılır. Fakat, iki âyeti tahsis yoluyla bağdaştırarak bu vehmi gidermek mümkündür.

Şöyle ki: Birinci âyetin genel bir hüküm ifade eden bir nas olduğu, ikinci âyetin ise, sadece hamile olan kadınlara mahsus olduğu belirtilir. Buna göre: "Hamile olan kadın, kocası defnedilmeden dahi doğum yaparsa, iddeti bitmiş olur. Yeni bir beyle nikâhlanabilir. Hamile olmayansa, dört ay on gün beklemelidir" hükmüne varılır.

Görüldüğü gibi, bu iki âyeli bu şekilde bağdaştırırlar, "hanımın iddet beklemesinin asıl sebebi, rahmin boş olup veya olmadığını tesbittir" diyen

alimlerdir.

"Kocası ölen kadının iddet beklemesinin sebebi, hem rahmin boş olup olmadığını tesbit etmek, hem de kocaya bir vefa borcunu ifa etmektir" diyen alimler ise, bu iki âyeti şöyle bağdaştırmışlardır: Kocası ölen kadın, her halükârda dört ay on gün iddet beklemek zorundadır. Ancak, hamilelik durumu daha uzunsa, doğum yapıncaya kadar beklemek şarttır. (Bunlar iki süreden daha uzun olanını esas almışlardır).

b. Kayıtlayarak Tevil (Tevilun bi't-Takyîd):

Bundan maksad ise, birbiriyle çelişiyor gibi görünen iki nasdan birini kayıtsız şartsız mutlak hanımlığı kabul etmek, diğerini de kayıt koyan bir nas saymak ve mutlak olanda da bu kaydı geçerli olduğuna karar vermektir. Böylece mutlak olan nas, kayıtlı sayılarak tevil edilir ve her iki nas bağdaştırılmış olur.

Meselâ; "Leş, kan, domuz eti, bir de Allah'tan başkası adına kesilen, size haranı kılındı..."^[87] âyet-i kerimesinde, "kan" kelimesi kayıtsız ve şartsız olarak zikredilmiştir. Buna göre etlerin üzerinde dahi kalsa, her kan haramdır Şu âyette ise;

"De ki: *Bana vahyolunanlarda, yiyecek bir kişinin yediği her hangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki, o pistir- ya da doğru yoldan çıkararak, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların yenmesi haramdır...*"^[88] "Kan" kelimesi, "akıtılmış olma" kaydıyla birlikte zikredilmektedir.

Birinci âyet kanı mutlak olarak, ikinci âyet ise akıtılmış olarak zikrettiklerinden iki âyet arasında çelişki varmış gibi görünür. İşte bu âyetlerden, kayıtsız olan birinci âyet de kayıtlı sayılarak, tevil edilir. Ayetler bağdaştırılıp her ikisiyle de amel edilmiş olur. Buna göre, haram kılınan kanın, "akan kan" olduğu hükmüne varılır.

Delillerden Birini Diğerine Tercih Etme:

Eğer herhangi bir tevil yoluyla, birbirine zıd görünen delilleri bağdaştırmak mümkün olmazsa, duruma bakılır:

Onlardan birinin (zaman itibariyle), diğerinden daha sonra geldiği tesbit edilemez ise, tercih yollarından biriyle, delillerin biri diğerine tercih edilir.

A. Tercih Şekilleri

Metinlerde tercih şöyledir:

a. En kuvvetli sayılan muhkem ile onun alt derecesinde olan müfesser, birbiriyle çeliştiklerinde muhkem müfessire tercih edilir.

Mesela: "... İffetli kadınlara zina isnad edenlerin şahidliklerini ebediyen kabul etmeyin"^[89] âyetinde "ebediyen" ifadesi bulunduğu için bu âyet muhkemdir.

"...İçinizden adalet sahibi iki kişiyi yaptıklarımıza şahid tutun..."^[90] âyeti ise, müfesserdir. Muhkem olan birinci âyet, müfesser olan ikinci âyete tercih edilir ve zina iftirasında bulunanın tevbe ederek adil olma sıfatına sahip olması halinde dahi şahitliğinin bir daha kabul edilemeyeceği hükmüne varılır.

b. Müfesser ile onun alt derecesinde olan nass birbiriyle çelişirse, müfesserler nasslara tercih edilirler. Mesela: "*Adet görme dışında kendisinden kan giden kadın, her namaz vakti için abdest alır*"^[91] hadis-i şerifi müfesserdir. Buna mukabil, adet görme dışında kendisinden kanın gittiğini soran hanıma, Resulullah'ın:

"Ey Fâtîme! *Sen her namaz için abdest al*"^[92] buyurması ise, bir nassdır.

Burada müfesser nassa tercih edilir ve adet görme dışında kendisinden kan giden kadının, her namaz için değil, her namaz vakti için abdest alması gerektiği hükmüne varılır.

c. Nass ile onun alt derecesinde bulunan zahir'in çelişmeleri halinde, nass, Zahir'e tercih edilir.

Mesela: "... Size helal olan ve hoşunuza giden kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenin..."^[93] âyet-i kerimesi nassdır. Dörde kadar hanımla evlenilebileceğini ifade etmektedir.

Buna mukabil "*evlenilmeleri haram olanlar dışında, iffetli olarak, zina etmeyerek, mallarınızla, evlenmek istemeniz size helal kılındı...*"^[94] âyeti ise, zahir'dir.

Evlenilecek kadınlar için her hangi bir sayı sınırı belirtmemektedir. Burada Nass olan birinci âyet, ikinciye tercih edilir ve dörtten fazla kadınla evlenilemeyeceği hükmüne varılır.

d. Delaletu'l-İbare ile Delaletu'l-İşare, birbirleriyle çeliştikleri zaman, birincisi daha kuvvetli olduğundan, ikincisine tercih edilir.

Mesela: "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas yapma size farz kılındı*"^[95] âyet-i kerimesi, delaletul-ibaresiyle, her kasıtlı katile dünyada kısasın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık

"kim bir mü'mini kasıtlı olarak öldürürse, onun cezası cehennemdir. Orada ebedi olarak kalacaktır"^[96] âyeti delalü'l-îşare'si ile 'kasıtlı katile, ahirette cezasını çekeceğinden, dünyada kısas cezası uygulanmaz" manasını ifade etmektedir. Bu iki delaletten birincisi tercih edilir ve kasıtlı katile, ahirette göreceği cezaya ilaveten dünyada da kısas uygulanacağı hükmüne varılır.

e. Delaletu'l-İşare ile Delaletu'l-Fahva'nın birbirleriyle çeliştikleri zaman da birincisi daha kuvvetli olduğu için ikinciye tercih edilir.

Mesela: "Kim bir mü'mini kasıtlı olarak öldürürse, onun cezası, cehennemdir. Orada ebedi olarak kalacaktır" âyet-i kerimesi delaletu'l-işaresiyle 'kasıtlı katile, ahirette cezasını çekeceğinden dünyada kısas cezasının uygulanmayacağını ve cezanın bir uzantısı olan keffaretin de gerekmediği' manasını ifade etmektedir. Şu âyet ise:

"Kim bir mü'mini hata ile öldürürse, keffaret olarak bir mü'min köle azad etmesi, bir de öldürülenin ailesine diyet ödemesi gerekir..."^[98] delaletu'l-fahvasıyla 'kasıtlı katile de keffaretin gerektiğini' ifade eder ve bu iki delalet birbiriyle çelişirler. Birincisi daha kuvvetli olduğu için ikinciye tercih edilir ve kasıtlı katile keffaret gerekmediği hükmüne varılır.

f. Delaletu'l-Fahva ile Delaletu'l-İktiza'nın çelişmeleri halinde de birinci deelalet şekli daha kuvvetli olduğundan ikinciye tercih edilir.

Hadisler Arasında Tercih

Yukarıda zikredilen tercih şekilleri hadisler için de geçerlidir. Bu tercih yolları dışında hadislerin birbirlerine tercihi için başka yollar da vardır. Bunları da şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer iki hadis-i şerif birbirleriyle çelişiyorlarsa:

1. Fıkıh Alimlerinin Tercih Şekilleri:

a. Mütevaür olan hadis, mütevatir olmayana tercih edilir. Meselâ, mut'a nikâhının yasaklandığını beyan eden mütevatir hadis, bunun caiz olduğunu ifade eden ve Abdullah b. Abbas'a isnad edilen ahad hadise tercih edilir. Bu konu bilahere izah edilecektir.

b. Ravilerinin hepsi adil olan hadis, ravilerinin bazıları zayıf olan hadise tercih edilir.

c. Şafii ve Hanbelilere göre sened zinciri bitişik olan hadis, sened zinciri kopuk olan mürsel hadise tercih edilir.

d. Hadislerin dereceleri aynı ise, Ebu Hanife, fakih olan sahabinin rivayet ettiği hadisi, fakih olmayanın rivayet ettiğine tercih eder. İmam Malik, Medine halkının amel ettiği hadisi, onların amel etmediklerine tercih eder.

2. Hadis Alimlerinin Tercih Şekilleri:

Hadis alimleri; yukarıda zikredilen tercih sebeplerine ilaveten şunları da tercih sebebi saymışlardır:

Eğer iki hadis birbiriyle çelişir ve bağdaştırılmaları da mümkün olmazsa, tercihler şöyle yapılır:

a. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesei, Tirmizi ve İbn Mace'nin ittifakla rivayet ettikleri hadis, bunların ittifak etmedikleri hadise tercih edilir.

b. Daha sonra, Buhârî ve Müslim'in ittifak etlikleri hadis, diğerlerine tercih edilir.

c. Sonra, Buhârî'nin rivayet ettiği hadis, diğerlerinin rivayet ettiklerine tercih edilir.

d. Sonra, Buhârî'nin aradığı şartları kuşatan hadis, bunlara sahip olmayana tercih edilir.

e. Sonra, Müslim'in aradığı şartlara sahip olan hadis diğerlerine tercih edilir.

f. Haram kılan nas, helal kılana tercih edilir.

Delillerden Birinin Hükümünün Neshi

Şayet delillerin bağdaştırılması mümkün olmazsa bunlardan birinin hükümünün kaldırıldığına karar verilir ve bu meseleye nasih ve mensuh meselesi denilir. Bu konuda şunlar, zikretmek uygun görülmektedir.

1. Neshin Ehemmiyeti:

Abdurrahîrum b. Habib es-Selimi diyor ki: Hz. Ali, insanlara kıssalar anlatan bir hikayecinin yanından geçti ve ona: "Sen, nasibi, mensuhun ayırmayı biliyor musun? dedi. O da: "Hayır" diye cevap verdi. Bu defa Hz. Ali ona: "Hem kendin helak oldun. Hem de insanları helak ettin"

buyurdu."^[99]

Said b. Feyruz Ebu Buhleri^[100] diyor ki: "Hz. Ali, Küfe Mescidinde insanlara kıssalar anlatan bir hikayeciyi gördü ve onun için: "Bu adam, beni tanıyın, beni tanıyın. Ben falan oğlu filanım" diyor. Sorun ona bakalım nasihle mensuhu birbirinden ayırabiliyor mu? dedi. Ona: "Mü'minlerin emiri sana diyor ki: Nasihle mensubun farkını biliyor mu?" elediler. O da: "Hayır" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: "Bir daha gelip burada konuşmaya kalkışmasın" buyurdu."^[101]

Dahhak b. Muzahim diyor ki: "Abdullah b. Abbas, kıssalar anlatan bir hikayecinin yanından geçti ve ona ayağı ile vurdu, sonra ona: "Sen, nasihle mensuhun farkını biliyor musun? dedi. Adam, hayır dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas ona: Hem kendin

helak oldun, hem de başkalarını helak ettin dedi."^[102]

Görüldüğü gibi Hz. Ali ve İbn Abbas, nasih ve mensuhun ne demek olduğunu bilmeyen vaazlara sohbet etmeyi yasaklamışlar ve onların hem kendilerini hem de diğerlerini helak ettiklerini beyan etmişlerdir. Bu da konunun çok önemli bir konu olduğunu göstermektedir. Buna hayret edilmemelidir. Zira nasih ve mensubu bilmeyenlerin, kaldırılan hükümleri geçerli, sonradan gelen hükümleri geçersiz zannetmeleri ve ona göre fetva vermeleri her zaman muhtemeldir. Böylece hem kendileri günah işlerler, hem de diğer insanları saptırırlar. Bu nedenle müçtehid olan veya fetva makamında bulunan alimlerin bunları bilmeleri kaçınılmaz bir zarurettir.

2. Nesih Kavramı:

Nesih kelimesinin lügatta bir kaç manası vardır.

A. Alıntı yapmak ve aktarmak. Bir kitabın diğerinden kopya edilmesi gibi. Kur'anı Kerim, Levh-i Mahfuz'dan alındığından, bu manaya göre Kur'anın tümüne neshedilen (Levh-i Mahfuzdan aktarılan) demek caizdir. Şu âyet-i kerimede geçen "yazıyoruz" diye tercüme edilen ve nesih kökünden türetilen "nestensihu" kelimesi, bu manada kullanılmıştır.

"İşte Kitabımız size gerçekleri söylüyor. Şüphesiz Biz, dünyada iken yaptıklarınızı yazıyor (kopya ediyor)duk." [103] Nesh'in lügattaki bu manasının konumuzla herhangi bir alakası yoktur.

B. Bir şeyi iptal edip başkasını onun yerine koymak. "Güneş gölgeyi neshetti" cümlesindeki "neshetti" ifadesi, bu manadadır. Yani, güneş gölgeyi kaldırıp onun yerine geldi demektir. Bizim konumuzla ilgili olan ve şu âyette de zikredilen nesihden maksat, işte budur.

"Biz, bir âyeti nesheder (hükümünü, kaldırır) veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz..." [104] Basra valisi Utban b. Gazvan'ın şu hutbesinde geçen nesih de bu manadadır: "Halid b. Umeyr el Adevi diyor ki: Utbe b. Gazvan bize bir hutbe irade etti. Allah'a hamedip onu övdükten sonra şunları söyledi: "...Hiçbir peygamberlik yoktur ki, neshedilip sonunda kiralhğa dönüşmüş olmasın.

Sizler, bunları duyacaksınız ve bizden sonra bir çok valileri deneyeceksiniz." [105] "Zamanlar ve çağlar birbirlerini neshettiler" cümlesindeki nesih de bu manadadır. Bir zaman veya çağ gider, başkası onun yerine gelir demektir.

C. Bir şeyi giderip yerine herhangi bir şey koymamak. "Rüzgar izleri neshetti" cümlesindeki nesih bu manadadır. "Rüzgar hiç bir iz bırakmadı" demektir. Şu âyette geçen, nesih kökünden türetilen ve giderme olarak tercüme edilen "yensahu" ifadesi de bu manadadır.

"...Allah, şeytanın soktuğu şüpheleri giderir (nesheder)." [106] Kur'an-ı Kerimde bu manada neshin bulunup bulunmadığı ihtilafıdır. Ebu Ubeyde, Kur'anda bu manada neshin olduğunu, Resulullah'a bazı süreler inip sonra kaldırıldığını, insanların onu yazıp okumadıklarını iddia etmiş.

Nesih kelimesinin istilâhı manasına gelince; fıkıh usulü alimleri, bunu çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Bunlardan en meşhurları şunlardır: **a.** Nesih, şer'i bir hükmün müddetinin sona erdiğini açıklamadır. Bu tarife göre neshin iki yönü vardır. Allah Tealaya göre nesih, geçici olan bir hükmün sona erdirdiğini beyandır.

Bize göre nesih ise, bir hükümle başkasını değiştirmektir. Çünkü biz, kaldırılan hükmün geçici olduğunu bilemeyiz. **b.** Nesih, istikrar bulan bir hükmün daha sonra gelen bir hitapla kaldırılmasıdır. Öyle ki, ikinci hitap olmasaydı, birinci hüküm geçerli sayılırdı. **c.** Nesih, şeriatın koyucusunun, daha sonra beyan ettiği bir delille, şer'i bir hükmü kaldırmasıdır.

Bütün tariflere göre, nesihde geliş zamanları farklı olan iki ayrı nassın bulunması gerekmektedir. Bunlardan önce gelen ve kaldırılana mensuh, sonra gelen ve sabit kalana da nasih denilmektedir." [107]

3. Neshe Misaller;

a. Önceki ümmetlerde geçerli olan ve İslâm gelince neshedilip kaldırılan hükümlere bir örnek: Yahudilere, belli hayvanların ve iç yağlarının haram kılınip sonra Muhammed (s.a.v.) ümmetine helal kılınmasıdır. Bu hususta Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

"Biz, yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Sığır ve davarın ise, sırt, bağırsak ve kemik yağlarının dışında iç yağlarını da haram kıldık.

Azgınlıklarından dolayı, onları bu şekilde cezalandırdık..." [108] Diğer bir âyette ise şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammedi De ki: "Bana vahyolulanlarda, yiyen bir kişinin yediği herhangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak, leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki, bu pistir- yahut doğru yoldan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların yenmesi müstesnadır

(haramdır)." [109]

Görüldüğü gibi, birinci âyette yahudilere, deve, kaz, ördek gibi tırnaklı hayvanların; sığır ve davarın da belli iç yağlarının haram kılındığı beyan edilmekte, ikinci âyetle ise, bunların Muhammed (s.a.v.) ümmetine yenmesi yasaklanan şeyler arasında bulunmadıkları zikredilmekte ve yahudilere, azgınlıkları sebebiyle koyulan bir kısım yasakların. Muhammed ümmetinden kaldırıldığı ifade edilmektedir.

b. İslâm'da önce var olan daha sonra kaldırılan hükümlere misal: Ölen kişinin ölümü anında anne ve babasına ve diğer akrabalarına vasiyet etmesinin farz kılınması, daha sonra miras paylarını belirten âyetlerle neshedilmesidir. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer geride mal bırakıyorsa, anne-babaya ve akrabalara, örfe göre vasiyette bulunmanız, size farz kılındı. Bu, muttakiler üzerine bir borçtur." [110] Diğer bir âyette ise şöyle buyuruyor:

"Allah size, evlatlarınızın miras taksimi hususunda, erkeklerin paylarının kadınların iki katı olmasını emretmektedir... Eğer ölen, ana ve baba ile birlikte çocuklar da bırakırsa, ana ve babanın her birinin terekeden payı altıda birdir. Şayet ölenin çocuğu yok da, kendisine ana ve babası

mirasçı oluyorsa, annenin payı üçte birdir..." [111]

İşte Nisa Süresi'nin bu âyeti bundan sonra gelen âyet, bir de en son âyeti, aynı surede geçen ve ana-babaya, akrabalara vasiyet etmeyi tarz kılan âyeti, neshelmişler. hükmünü geçersiz kılmışlardır.

Bu hususla Abdullah b. Abbas diyor ki: Kişi ölünce, malı çocuğuna kalırdı. Ana ve babaya ise vasiyel edilirdi. Nihayet Allah Teala bu hükümlerden dilediğini neshetti (kaldırdı). Erkeğe, iki kadının payı kadar verdi. Ana ve babadan herbirine mirasın yerine göre altıda birini veya üçte

birini verdi. Karıya, sikizde bir veya dörtte bir pay verdi. Kocaya mirasın yansını veya dörtte birini verdi." [112]

c. Daha önce gelen bir hadis-i şerifin, sonra gelen bir hadisle neshedildiğine misal ise, şu hadis-i şeriftir: "Ben, sizlere kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edin. Üç gündün fazla kurban etlerini bekletmenizi yasaklamıştım. Bundan

sonra o etleri uygun gördüğünüz kadar bekletin. Yine ben sizlere deri su kapları dışındaki kaplarda bulunan şıraları (üzüm sularını) içmenizi yasaklamıştım. Artık bütün kaplarda olan şıralardan için. Ancak, sarhoşeden birşeyi içmeyin." [113]

Hadisin başka bir rivayeti şöyledir: "Bensizlere, kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Muhammed'e annesinin kabirini ziyaret etmeye dair izin verildi. Sizler de kabirleri ziyaret edin. Zira bu ziyaret ahireti hatırlatır." [114] Görüldüğü gibi, hadis-i şerifte daha önce belli şeylerin yasaklanıp daha sonra serbest bırakıldığı beyan edilmektedir.

4. Neshin Hikmeti:

Aslında semavi dinler, yaratıcı yüce Mevla tarafından, kullarının menfaat ve maslahatlarını gerçekleştirmek maksadıyla, onlara gönderilen ilahi nizamlardır. Gönderen merci bir, gönderilen yaratıklar da aynı sınıftan olduklarına göre, semavi dinler arasında ve onların sonuncusu olan İslâm şeriatının kendi içinde nasih ve mensubun olmaması icap etmektedir. Buna rağmen, gerek dinler arasında, gerekse İslâm dininin kendi içinde nasih ve mensuhun bulunduğu bir gerçektir. O halde bunun sır ve hikmeti nedir? Bu hususta şu noktalara dikkat etmek gerekir:

a. Nesih olayı, dinlerin temel esasları olan, Allah Tealanın sıfatları, kulların mutlak menfaatleri, geçmiş ve gelecekle ilgili olan haberler ve benzeri konularda ceryan etmemiştir. Hiç bir semavi din, Allah'ın (hâşâ) zalim olduğunu, yalan söylemenin caiz olduğunu, cennet ve cehennemin olmayacağını söylememişlerdir. Zira bunlar dinin temel esaslanıdır.

b. Dinin detayı mahiyetindeki hükümlerde ise, nesih olayı gerçekleşmiştir. Sebebi ise, ilk yaratılışından kıyamete kadar devam eden beşeriyetin hepsinin farklı seviyede olmaları ve her seviyede olana münasip olan hükümlerin konulmasıdır. Böylece dinin temel esasları olmayan konularda bütün insanlığı çelikten kalıplar içine koymak yerine her ümmete, zamanına uygun olan veya terbiyesini icap ettiren hükümler koyulmuş olsun. Mesela, İsrail oğullarının azgınlığını terbiye için onlara belli hayvanlar haram kılınmış ve Cumartesi günü avlanma yasağı konmuş, onlardan sonra gelen ümmetlerden ise bu yasaklar kaldırılmıştır.

İslâmda Neshin Sebepleri:

İslâmın kendi içinde neshin vuku bulmasının hikmetleri

a. İnsanları, detaylı hükümlere tedrici bir şekilde alıştırmak, onların düşkün oldukları kötü huyları aşamalı olarak tedavi etmektir. Buna misal olarak içki ve kumarı zikretmek mümkündür.

İnsanlar, nefsi okşayan içki ve kumara çokça düşkünlere. Günümüzün cahilleri gibi, içki içmeyi bir meziyet sayıyorlardı. Allah Teala içkiyi tedrici bir şekilde yasakladı ve böylece o cahilleri aşamalı bir şekilde tedavi etti.

Birinci olarak, içkinin hoş bir şey olmadığını beyan etti ve buyurdu ki;

"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden sarhoş edici içkiler ve güzel rızıklar edinirsiniz..." [115]

Bu âyette, güzel rızıklar karşılığında, sarhoş edici içkiler zikredilerek, içkinin güzel bir şey olmadığına işaret edilmiştir.

İkinci olarak, içki ve kumarın zararlı şeyler olduklarını açık bir şekilde beyan etti ve buyurdu ki,

"Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: Onlarda büyük günah vardır. İnsanlar için faydaları da vardır. Ancak günahları faydalarından daha

büyüktür..." [116] Büyük günahı icap ettiren şeyler insanlar için zararlı olan şeylerdir.

Üçüncü olarak, içkiyi günün uzun bir bölümünde yasakladığını bildirdi ve:

"Ey İman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın..." [117] buyurdu. Bu âyetten sonra mü'minler, gündüzün tamamında, gecenin de bir bölümünde içki içmiyorlardı.

Dördüncü olarak, içkiyi ve kumarı tamamen yasakladı ve şöyle buyurdu:

"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçın ki, kurtuluşa eresiniz." "Şüphesiz ki, şeytan, kumar ve içki ile aranıza düşmanlık ve kin sokmayı, sizi Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoymayı ister. Artık bunlardan

vazgeçmez misiniz?" [118]

b. İnsanlara putperestliği hatırlatacak her şeyi yasaklamak, daha sonra kafalardan bu düşünce silinince, gerçek anlamıyla putperestlik olmayan hususları serbest bırakmak, keza kötü alışkanlıklara çağrışım yapacak vasıtaları yasaklamak, bunlardan tamamen vazgeçilince o yolları serbest bırakmaktır. İşte şu hadis-i şerifte, kabirlerin ziyaretinin önce yasaklanması putperestliği çağrıştıracak davranışlara engel olmak gayesine, belli kaplarda şıra içmenin yasaklanması, içkiyi hatırlatacak vasıtaları ortadan kaldırmak maksadına binaendir.

Bu maksad hasıl olunca, kabirleri ziyaret ve her türlü kapta şıra içmek serbest bırakılmıştır.

"Ben sizlere, kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım, artık onları ziyaret edin... Yine ben sizlere, deri su kapları dışındaki kaplardan şıra içmenizi

yasaklamıştım, artık bütün kaplarda olan şıralardan için. Ancak sarhoş eden bir şeyi içmeyin." [119]

Cahiliye döneminde, mirasın tümü ölenin en büyük çocuğuna veriliyordu. Bu adeti kırmak için tedrici hükümler koyuldu. Önce, mirastan ana,

baba ve akrabalara da vasiyet edilmesi farz kılındı, [120] daha sonra ise, mirasın ölenin yakınları arasında belli paylar şeklinde dağıtılması

emredildi. [121]

Hulasa, İslâmda neshin vuku bulması çeşitli hikmetlere binaendir. Yoksa yüce Mevla'nın -hâşâ- bilmediği bir neticeyi denemesi için değildir. Neshe bu gözle bakanlar, Kur'anda neshin olamayacağını iddia etmektedirler. Bunlar, neshin hikmetlerini düşünmelidirler.

5. Neshin Varlığını Gösteren Deliller:

Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Biz, bir âyeti nesheder (hükümünü kaldırır) veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz. Allah'ın herşeye kadir olduğunu bilmez misiniz?"^[122]

Diğer bir âyette:

"Biz, bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman ki, Allah ne indirdiğini çok iyi bilir, müşrikler, Peygamber'e: "Sen ancak bir iftiracısın" derler. Hayır! Onların çoğu bunu bilmezler"^[123] buyurmaktadır.

Başka bir âyette de: "Allah, hükümlerden dilediği hükmü siler, dilediğini bırakır. Esas kitap O'nun katındadır"^[124] buyurmuştur.

Görüldüğü gibi, birinci âyetle, âyetlerin neshedilebileceği veya unutturulabileceği; ikinci âyette, âyetlerin birbirleriyle değiştirileceği; üçüncü âyette ise, Allah'ın dilediğini silip kaldıracağı ve dilediğini de olduğu gibi bırakacağı zikredilmektedir. Bunlar da ıstılahı anlamda nesh demektir.

Nitekim, ölen kişinin ana-baba ve akrabalarına, örf'e göre vasiyet etmesi farz kılınmış^[125] daha sonra, bütün akrabaların mirastaki payları belirlenmiş^[126] ve önceki âyet neshedilmiştir, yine ölen erkeğin hanımının bir yıla kadar iddet bekleyebileceği beyan edilmiş^[127] daha sonra böyle bir kadının sadece dört ay on gün idde bekleyeceği bildirilerek birinci iddel şekli neshedilmiştir.^[128]

Keza, zina ettiği dört şahitle tesbit edilen kadının, ölüncüye veya Allah'ın bir çıkar yol göstermesine kadar evlerde göz hapsinde tutulacağı^[129] beyan edilmiş, daha sonra ise, bekâr olduğu halde zina eden kadın ve erkeğe yüz sopa vurulacağı^[130] evlenmiş iseler recmedilecekleri bildirilmiş^[131] ve evlerde tutma cezası neshedilmiştir.

Yine insanların hem açığa vurdukları, hem de içlerinde gizledikleri kötü niyetlerinden sorumlu olacakları beyan edilmiş,^[132] daha sonra ise, kişinin ancak gücünün yettiğinden sorumlu olacağı, içinden geçirdiği kötü niyetlerinden sorumlu tutulmayacağı bildirilmiş^[133] ve birinci âyet neshedilmiştir.^[134] Bunların benzerleri çoktur. Bilahere zikredilecektir.

Ancak Mutezile mezhebine mensup olan Ebu Müslim el-İsbahani, Kur'anda neshin olmadığını ve neshin varlığını ifade eden âyetlerden maksadın, Kuran âyetleri değil, mucizeler olduğunu, neshe örnek gösterilen misallerin birbirleriyle bağdaşınlabileceğini söylemiştir.

Bu meseleye konumuzun sonunda değinilecek, Ebu Müslim'in ve onu taklid eden modernistlerin şaz duruma düştükleri görülecektir.

6. Neshin Şartları:

Bir hükmün, neshedilmeye müsait olması için aşağıda zikredilen şartları içermesi gerekir. Aksi takdirde hükmün neshi mümkün değildir. Bu şartlar özelle şunlardır:

a. Nesheden ve neshedilen hükümlerin birbirleriyle bağdaştırılması imkansız olmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, iki hükmü herhangi bir tevilye yoluyla bağdaştırmak mümkün olursa, ortada nesh diye bir durum olamaz.

b. Nesheden delil, neshedilenden sonra inmiş olmalıdır. Çünkü nesh, bir hükmü kaldırıp diğerini onun yerine koymak veya yerine bir hüküm koymadan var olan hükmü sona erdirmektir. Bu da iki delilin bulunmasını, birincinin ifade ettiği hükmün, ikinci tarafından kaldırılmış olmasını gerektirir. Bu ise, neshedenin daha sonra gelmesini icap ettirir. Aksi takdirde, bir anda birbirine zıt iki hükmün gönderildiği varsayımına ulaşılmış olur ki, hikmet sahibi yüce Mevla ve O'nun elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.) bundan beridirler.

c. Neshedilecek hüküm, akıselim sahibi olan insanlar tarafından iyiliği veya kötülüğü hakkında ittifak edilen bir hüküm olmamalıdır. Zira, gerçekten iyi olan hükümlerin emredileceği ve kötü olanların da yasaklanacağı ve bunların değişmeyeceği muhakkaktır. Çünkü Allah, İslâm nizamını kullarının menfaat ve maslahatlarını gerçekleştirmesi ve onlara gelecek zararları önlemesi için göndermiştir.

Bu nedenle, yalan söylemeyi, zulmü, hayasızlığı ve benzeri kötülükleri yasaklayan, Allah'a imanı, ana-babaya itaati, dürüstlüğü, adil olmayı ve benzeri iyilikleri emreden hükümlerin neshedilmeleri imkansızdır. Ancak bazı ümmetleri cezalandırmak için temiz olan şeylerin onlara yasaklandığı vardır. Mesela, İsrailoğullarına azgınlıkları sebebiyle, Cumartesi günü avlanmanın ve belli turnaklı hayvanların etlerinin yasaklanması bir cezalandırmadır. Böyle bir durumda, kulların menfaatine olan şeylerin neshedilmeleri mümkündür ve olmuştur. Bu bir istisnadır.

d. Neshedilecek hüküm, ebedilik ifade eden bir kayıtlı kayıtlı olmamalıdır. Aksi takdirde neshi mümkün değildir. Çünkü hem bir hükmün ebediliğini bildirmek, hem de onu sonradan kaldırmak bir çelişkidir. Mesela, cihad etme farzı, neshedilmesi imkansız olan hükümlerdendir. Zira Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "...Cihad, Allah'ın beni göndermesinden itibaren ümmetimin sonu Deccalle savaşmcaaya kadar, devam edicidir. Onu ne zalimin zulmü iptal edebilir, ne de adaletlinin adaleti."^[135]

Neshedilmesi İmkansız Olan Hükümler:

Bu şartlara göre şu hükümlerin neshedilmeleri imkansızdır:

A. Dinin Aşını Teşkil Eden Hükümler.

İtikatla ilgili olan hükümler bu türdendir. Mesela; Allah'a, ahiret gününe iman etmeyi emreden. Allah'a ortak koşmayı ve zinayı yasaklayan hükümlerin neshedilmeleri mümkün değildir. Zira bunlar, dinden dine değişmeyen İlahi düsturlardır.

B. Ahlâk Ve Faziletin Temelini Teşkil Eden Hükümler.

Mesela; adaletli olmayı, ana-babaya iyi davranmayı, dürüst olmayı emreden, zulmü, yalanı ve başkalarının hakkını yemeyi yasaklayan hükümlerin kaldırılıp, yerlerine bunların zıddı hükümlerin konulması mümkün değildir.

C. Ebedilikle Kayıtlanan Hükümler.

Naslarda zikredilen herhangi bir hüküm, "ebedî" kaydı ile kayıtlı olursa, neshedilmesi kabil değildir.

D. Haber, Vaad ve Tehdid İfade Eden Hükümler de Neshedilemezler.

Çünkü, bunların neshi haber verenin yalancılığı ifade eder.

E. Naslarla tesbit edilmeyen hükümler.

Çünkü nesih, naslarda bulunan bir özelliştir. Naslar dışında olamaz. Buna göre;

a. İcman, Kitap ve sünneti neshetmesi mümkün değildir. Çünkü bir nas kesin ise, onun hilafına icma yapılamaz. Eğer nas zanni bir delil ise, onun aksine icma yapmak mümkündür. Bu da şunu ifade eder:

Fıkıh alimleri, zanni delile muhalif olan ve daha tercihe şayan görülen bir delile dayanarak icma etmişlerdir. Artık bu icma'ı bozmak caiz değildir.

b. Kitap ve sünnetin de icma'ı neshetme ihtimali yoktur. Zira neshedenin daha sonra gelmesi şarttır. Kitap ve sünnet ise, icmadan önce vardır.

c. Kitaba veya sünnete yahut kıyasa dayanılarak yapılan icma, yeni bir icma ile neshedilemez.

d. Maslahata dayanılarak yapılan icmanın neshedilmesi mümkündür. Zira zamanla maslahatlar değişebilir,

e. Kıyas, kitap, sünnet ve icma neshedemez. Zira kıyas yapabilmek için Kitap, sünnet ve icmanın bulunması gerekir, yoksa kıyas batıldır.

f. Kitap, sünnet ve İcmanın, kıyası neshetme ihtimalleri de söz konusu değildir. Zira bunlar, kıyasları önce mevcuttur. Önce gelenin sonra geleni neshetmesi ihtimal dışıdır.

g. Kıyas, kıyası neshedemez. zira kıyas, görüşe ve içtihadı dayalı olan bir delildir. Görüşün görüşü neshetmesi sözkonusu değildir. Ancak bir mütehidin kıyası, diğer bir mütehidi bağlamaz. O, daha farklı bir hükme varabilir. Bu bir nesih değil, başka görüş ileri sürmektir.

7. Neshin Zamanı

Şüphesizki nesih, Resulullah (s.a.v.) hayatta iken mümkündür. Onun vefatından sonra neshin bulunması imkânsızdır. Çünkü nesih, vahiy ile olur. Resulullah (s.a.v.)'ın ahirete intikalinden sonra vahiy kesilmiştir. Ayrıca nesneden delilin, neshedilene eşit olması şarttır. Vahye eşil olacak hiç bir şey yoktur ki, onu neshedebilsin.

8. Neshin Kısımları

Nesih, açık nesih, kapalı nesih olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır.

A. Açık Nesih:

Açık nesihte, kaldırılan hükmün sona erdiği açıkça beyan edilir. Resulullah (s.a.v.)'ın şu hadis-i şerifinde durum böyledir:

"Ben sizlere, kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edin. Üç günden fazla kurban etlerini tutmanızı yasaklamıştım. Bundan sonra o etleri uygun gördüğünüz kadar tutun. Yine ben sizlere, deri su kapları dışındaki kaplarda bulunan şiraları içmeyi yasaklamıştım. Artık

bütün kaplarda olan şiralardan için. Yalnız sarhoş eden bir şeyi içmeyin." [\[136\]](#)

Kiblenin neshini beyan eden âyet de açık neshe misaldir:

"Ey Muhammed! Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni, sevdiğin kibleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına

çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzün onun tarafına çevirin..." [\[137\]](#)

Bu âyette de ilk kible olan Kudüs'ün kible olmasının neshedildiği açıkça beyan edilmektedir.

B. Kapalı Nesih:

Örtülü olan nesihte, kaldırılan hükmün sona erdiği açıkça beyan edilmemektedir. Ancak ortada, birbiriyle çelişen ve bağdaştırılmaları imkânsız olan iki nas bulunur ve bunlardan birinin daha sonra geldiği bilinir. Böylece son nassın birinciyi neshettiği kararına varılır. Örtülü olan nesih, kendi arasında iki kısma ayrılmaktadır:

a. Hükmün Tümünü Nesih:

Burada kapalı nesih önceki hükmün tümünü neshetmiş olur. Fertlerinden hiç biri istisna edilmiş olamaz. Bu şıkka misal olarak beyi ölen hanımın iddet bekleme süresini belirten şu iki âyet zikredilmektedir:

"İçinizden ölüp de geride eşler bırakan erkekler, kadınlarının evlerinden çıkarılmayarak, bir yıla kadar bakılmasını vasiyet etsinler..." [\[138\]](#) Bu âyet, ölenin hanımının bir yıl idde! bekliyeceğini ifade etmektedir.

"Sizden ölen ve geride eş bırakan erkeklerin eşleri, dört ay on gün iddet beklerler..." [\[139\]](#)

Bu âyet ise, ölenin hanımının dört ay on gün iddet bekleyeceğini ifade etmektedir. Nasların içinde birbirlerini neshettiklerine dair herhangi bir açıklama yoktur. Fakat iki nasda belirtilen iddet süresi birbiriyle çelişmekte ve sıralamada önce de olsa, dört ay on gün içeren âyetin daha sonra indiği bilinmektedir. Bu itibarla bu âyetin bir yıl süreyi içeren âyeti zimnen (kapalı olarak) neshettiği hükmüne varılmıştır.

Ancak bazı alimler, iki âyetin birbirleriyle bağdaştırılabileceğini, neshe gerek olmadığını, zira iddetin bir yıl olduğunu belirten âyetin kadının kocasının evinde bir yıl kalma hakkına sahip olduğunu ifade ettiğini, diğersinin ise, kadının her halükârda dört ay on gün iddet beklemesi icap ettiğini ifade buyurduğunu söylemişlerdir.

b. Hükümün Bir Bölümünü Nesih:

Burada ise, kapalı nesih, önceki hükümün fertlerinden yalnız bir bölümünü nesheder. Diğer fertler için önceki hüküm geçerlidir. Bunun misali ise, iffetli kadınlara zina isnad edip de iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremeyen iftiracılar ve böyle bir iddiada bulunan kocadır. Bu hususta yüce Mevla şöyle buyurmuştur:

"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra dört şahid getiremeyenlere seksen değnek vurun..."^[140] Görüldüğü gibi, bu âyet-i kerime, iffetli kadınlara zina isnad edip de dört şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurulmasını ifade etmektedir. Şu âyette ise, kocanın farklı bir hükme tabi olduğu beyan edilmektedir:

"Karılarına zina isnad edip de, kendilerinden başka şahitleri olmayan kocaların şahitliği, doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah'ı şahid tutup yemin etmesiyle olur."^[141]

Görüldüğü gibi, bu âyette kocanın karısına zina etti iddiasında bulunması halinde, dört şahit getiremezse, ona dört defa yemin ettirileceği, eğer yemin ederse, artık ona sopa vurulmayacağı beyan edilmiş ve birinci âyetin genel hükmünden kocalar istisna edilmiştir. İşte bu ela hükümün belli fertlerini kapata bir şekilde nesih.

Ancak bu iki âyeti, nasih ve mensuh kabul etme yerine bunlardan birincisini amm (genel hüküm ifade eden), İkincisini de onu tahsis eden (belli fertleri istisna eden) kabul etmek daha isabetlidir. Böylece iki nassın da tevîl edilerek bağdaştırılmaları sağlanmış olur.

9. Neshin Şekilleri:

Nasih ve mensuhla ilgili olan en önemli konulardan biri de neshin çeşitli şekillendir. Çünkü neshin dinler arası nesih, âyetler arası nesih, hadisler arası nesih, âyet ve hadis arası nesih, sadece hükmü nesih, sadece tilaveti nesih, hem hükmü hem de tilaveti nesih, bir defa nesih, tekrar eden nesih, hükmün yapılmasından sonra nesih, hükmün yapılmasından önce nesih, yerine hüküm konularak nesih, konulmayarak nesih, hafifi getirip ağırı nesih, ağırı getirip hafifi nesih gibi çeşitli şekilleri vardır. Bunlar, misalleriyle birlikte izah edilmeye çalışılacaktır.

A. Dinler Arası Nesih:

Daha önce izah edildiği üzere, semavi dinleri gönderen yüce Mevladır. Bunların kaynağı tek olduğundan, temellerini teşkil eden hükümlerde değişiklik söz konusu değildir. Mesela, Allah'ın varlığı ve birliğine, ahiret günü ve ondaki hesaba iman etme gibi, itikadi konuların geçmiş ümmetlere ait olan veya gelecekte tahakkuk edeceği bildirilen haberlerin neshedilmeleri imkânsızdır.

Buna karşılık, belli şeylerin helal veya haram kılınması gibi, kulların yükümlü kılınacakları hükümlerde insanlık geliştikçe nesih hadisesinin vuku bulunduğu görülmektedir. İlahi dinlere mensup olan insanlar bu gerçeği kabullenmektedirler.

Ancak yahudiler, dinlerin arasında neshin olmayacağını, bunun bir karar değiştirme sayılacağını, yüce Mevla'nın da bundan uzak olduğunu, çünkü karar değiştirme, sonucu bilmmeden kaynaklanacağını söylemişlerdir.

Aslında nesih, bir karar verip sonra onu değiştirmek değildir. Nesih, geçici olduğu Allah tarafından bilinen ve kullar tarafından bilinmeyen hükümlerin sürelerinin sona erdiğini beyan etmektir. Bunda yüce Mevla'ya bir eksiklik isnad edilmesi sözkonusu değildir. Zira, bir kısım insanların manevi hastalıklarını tedavi etmek için onlara belli yasaklar koymak, bu hastalıklara yakalanmayanlardan o yasakları kaldırmak bir eksiklik değil, aksine hikmetli davranmaktır. Şeriatın koyucusu hakim olan Allah Tealaya yaraşan bir sıfattır.

Nitekim, Allah Teala İsrail oğullarının buzağıya tapmaları yüzünden onları cezalandırarak tevbelerinin birbirlerini öldürmeleri şeklinde kabul edileceğini bildirmişti.

"Bir zaman Musa kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Buzağıyı ilah edinmekle şüphesiz kendinize zulmettiniz. O halde yaratana tevbe edin ve birbirinizi öldürün. Yaratana katında bu sizin için daha hayırlıdır..."^[142] Halbuki Muhammed (s.a.v.) ümmetinin tevbesinin bir daha yapmamaya karar verip Allah'tan aff dilemesiyle kabul edeceğini beyan etmiştir.

Yine Allah Teala, İsrail oğullarının azgınlıkları yüzünden onlara deve, kaz, ördek gibi bazı tırnaklı hayvanların etlerini yemeyi, Cumartesi günü avlanmayı yasaklamış,^[143] Muhammed ümmetinden bu yasakları neshedip kaldırmıştır.^[144] Kaldırılan diğer hükümlerin de çeşitli hikmetleri vardır.

Diğer yandan yahudilerin kendi Tevratlarında dinler arası nesihlere örnekler zikredilmektedir. Mesela, bir yerde şu ifade geçmektedir: Allah Teala, Nuh'a gemiden çıktığı zaman şöyle buyurmuştur:

"Ben, bütün canlıları sana ve soyundan gelenlere yiyecek kıldım. Bunları size bitkiler gibi serbest bıraktım. Kan hariç. Onu yemeyin. Sonra Allah, Musa'ya ve İsrail oğullarına bir çok hayvanı haram kıldı."

Bu hüküm nesih değil de ya nedir?

Ellerindeki Tevratın başka bölümlerinde şu ifadeler geçmektedir: "Adem (a.s), kardeşi bacı ile evlendiriyordu. Sonra Allah bunu, Musa (a.s) ve diğerlerine haram kıldı." "İbrahim Halilü'r-Rahman'a, oğlunu boğazlamasını emretti. Sonra ona; 'oğlunu boğazlama' buyurdu."

"Musa, İsrail oğullarına, buzağıya tapanlarını öldürmelerini emretti. Sonra onlardan kılıcı uzaklaştırmalarını emretti."

Bütün bu ifadeler, nesihe birer örneklerdir.

Hulûsa, yahudiler, dinler arasında nesih olayının bulunamayacağını iddia etmişler, fakat ellerindeki Tevrat'ta da nesih olaylarının zikredildiğini

unutmuşlardır. Asıl meseleleri ise, sonra gelen hristiyanlık ve İslam dinine iman etmemelerine bir mazeret bulmaktır.

B. Ayetler Arası Nesih:

İslâm ümmetinin hemen hemen tümü, Kuran-ı Kerimin âyetleri arasında neshin aklen caiz olduğu ve fiilen de gerçekleştiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak Ebu Müslim el-İsbahani, şüherin bir bölümü ve son dönem alimlerinden bazıları, âyetlerin birbirlerini neshelmeleri, aklen mümkün olsa da fiilen gerçekleşmediği kanaatindedirler. Çünkü bir hükmün konulması, iyi oluşunu, onu kalclırmaksa, kötülüğünü ifade eder. Bu da meselenin neticesini bilmemeyi gerektirir ki, Allah Teala bundan münezzehtir.

Aslında belli bir şeyin özel bir zamanda iyi, diğer bir zamanda ise kötü olması mümkündür. İlaçlarda durum böyledir. Dolayısıyla bunların dayanakları o kadar tutarlı (değildir. Bu mesele daha sonra izah edilecektir.

Kur'an-ı Kerimin âyetleri arasında neshin fiilen gerçekleştiğini beyan eden selef-i salihin ve cumhur ulema, neshediymiş olan âyetlerin sayısı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın iki temel sebebi vardır:

a. Bunlardan biri, nesih kavramını farklı şekillerde anlamalardır. Mesela bazı alimler, tahsis, takyid, kasr, istisna ve neshi aynı şeyler saymışlar ve Kur'anda neshin çokça bulunduğunu tesbit etmişlerdir. Hicri 738'de vefat eden ve bu sahada en geniş eserlerden birini yazan Hibellullah b. Abdurrahman el-Barezî bu türden olan alimlerdenidir. İbn el-Barezî'ye göre Kur'anda iki-yüz kırk dokuz (249) âyet neshedilmiştir. Neshedilen âyetlerin sayısı ise, yüzsekiz (108) âyettir.

Yine bu alime göre, "kılıç âyeti" diye adlandırılan

"*Mukaddes olan haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın, çemberinize alın. Her gözetilecek yerden onları gözetin...*"^[145] âyeti ile elli bir surede yüz ondört (114) âyet neshedilmiştir. Bunlar da genel olarak, müşriklerden uzak durmayı, onlardan yüzçevirmeyi ve onlara dokunmamayı ifade eden âyet-i kerimelerdir. Keza buna göre "kıtal âyeti" diye adlandırılan, "*Kitap ehlinde Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenlere, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayanlarla ve hak din olan İslâmî din edilmeyenlerle, boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*"^[146] âyeti ile de yedi surede sekiz âyet neshedilmiştir. Bu zatın misalleri incelenince, nesih

kavramını oldukça geniş tuttuğu görülmektedir. Buna göre tahsis, kasr, takyid ve istisnalar da nesihtir.^[147] Halbuki, hicri 117'de vefat eden, nasih ve mensuhla ilgili en eski eseri yazdığı bildirilen Kalade b. Deame es-Sedusî'nin tesbitine göre, Kur'anda neshedilen âyetlerin sayısı kırk âyettir. Çünkü bu zat, nesih kavramını daha dar tutmuştur.^[148] Hicri 124'de vefat eden İbn Sihab ez-Zühri'nin "en-Nasih ve'l-Mensuh" isimli eserinde tesbitine göre ise, Kur'anda neshedilen âyetlerin sayısı yaklaşık olarak kırk âyettir.^[149]

Hicri 911 'de, vefat eden Celaeddin es-Suyuti'ye göre ise, Kur'anda neshedilen âyetlerin sayısı yirmidir.^[150]

b. Neshedilmiş olan âyetlerin sayısı hakkında ihtilaf etmelerinin diğer bir sebebi de, âyetleri birbirleriyle bağdaştırmada farklı metodlar takip etmeleridir. Bazı alimler, var güçleriyle âyetleri birbirleriyle bağdaştırmaya çalışırken, diğerleri, buna gerek görmemişler ve selefın bu husustaki herhangi bir rivayetini almadan kaçınmamışlardır.

Nesih hususunda ihtiyatlı davrananlardan biri de yukarıda zikredilen Suyuti'dir.

Biz de Kur'anda neshedilen âyetlere misaller zikrederken, Suyuti'nin tesbitlerini gözünüzde bulundurmaya çalışacağız.

Nesheden ve Neshedilen Ayetlere Misaller:

Önce neshedilen âyeti, sonra onu neshedeni zikretmeye çalışacağız:

a. "*Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer geride mal bırakıyorsa, ana-babaya ve akrabalara örf'e göre vasiyette bulunması, size farz kılındı. Bu muttakiler üzerine bir borçtur.*"^[151]

Bu âyet, miras hükümlerini getiren Nisa Suresi'nin onbir, oniki ve yüz yetmiş altıncı âyetleriyle neshedilip hükmü kaldırılmıştır.

Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Ölenin malı, çocuklarına verilir. Ana-babaya ise, vasiyet yapılır. Allah, bunlardan dilediğini neshetti. Çocukların erkek olanlarına, kızların iki katını verdi. Ana-baba'dan her birine (yerine göre) altıda bir veya üçle bir verdi. Kariya sekizde bir veya dördte bir, kocaya ise yarım veya dördte bir verdi."^[152]

Suyuti diyor ki: "Bazılarına göre bu âyet, miras âyetleriyle; diğer bazılarına göre "Şüphesizki Allah her hak sahibine hakkını verdi. Artık mirasçıya vasiyet edilemez"^[153] hadis-i seriliyle; Başka bir kısım alimlere göre ise, icmayla nesh edilmiştir."^[154]

b. "*İçinizden ölüpte geride eşler bırakan erkekler, karılarının evlerinden çıkarılmayarak, bir yıla kadar bakılmasını vasiyet etsinler. Şayet kadınlar oradan çıkacak olurlarsa, kendileri için yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur...*"^[155]

Bu âyet, şu âyetle neshedilmiştir:

"*Sizden ölen ve geride eş bırakan erkeklerin eşleri, dört ay on gün iddet beklerler...*"^[156]

Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: Birinci âyette "bakılmasını vasiyet etsinler" ifadesi, miras âyetinde kadına verilen dördte bir veya sekizde bir payla neshedilmiştir. Yine bu âyette geçen "bİR yıla kadar kalma" süresi ise, ikinci âyette geçen "dört ay on gün" ifadesiyle neshedilmiştir.^[157]

c. "*Boşanan kadınlar, üç ay başı iddet beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi gizlemeleri*"^[158]

onlar için helal değildir. Kocaları, sulh olmak isterlerse, iddet süresi içinde onları geri almaya daha çok hak sahibidirler..."

Bu âyetin, "Kocaları... onları geri almaya daha çok hak sahibidirler" bölümü, "karısını üç talakla boşayan kocanın, karısı, başka bir koca ile evlenip boşanmadan önce onu geri alamayacağını ifade eden şu âyetlerle neshedilmiştir:

"Boşama iki defadır. Bundan sonra kadınlar ya iyilikle tutulur ya da güzellikle bırakılır... Eğer erkek bu kadını bir daha boşarsa, kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helal olmaz. Eğer ikinci koca kadını boşarsa, ve onlar da (birinci koca ve kadın) Allah'ın koyduğu sınırları

koruyacaklarına kanaat getirirlerse, tekrar nikahla birbirlerine dönmelerinde her ikisine de bir günah yoktur..."^[159]

Bu görüş de, Abdullah b. Abbas'dan nakledilmiştir. Ancak önceki âyetin üç talakla boşanmayan kadınlar hakkında, son iki âyetin de üç talakla boşanan kadınlar hakkında olduklarını söyleyerek âyetleri birbirleriyle bağdaştırmak mümkündür. Buna göre burada nasih ve mensuh yoktur.

d. "Doğuda, batıda Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz, Allah'ın yüzü (rızası) oradadır..."^[160]

Bu âyet-i kerime, namaz kılariken herhangi bir yere yönelinebileceğini beyan etmektedir. Kibleye yönelmeyi emreden şu âyetle neshedilmiştir.

"Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni sevdiğin kibleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de

nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin..."^[161]

Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki, Kur'anda ilk neshedilen mesele kible meselesidir. Bir de boşanan kadınlara, kocalarının tekrar dönebileceklerini ifade eden Bakara Sûresi âyet ikiyüz yirmi sekizdir. Zira bir koca karısını üç talakla da boşasa, ona tekrar dönmeye başkalarından daha fazla hak sahibi idi. Bu âyette;

"Boşama iki defadır... Bir daha boşarsa kadın başka bir erkekle evlenmedikçe o kocaya helal değildir" âyetleri ile neshedilmiştir.^[162]

Bera b, Azib de diyor ki, Rasulullah, Medine'ye ilk geldiğinde, annesi tarafından dedelerinin veya dayılarının yanında konakladı. O, Kudüs'e doğru yönelerek on altı veya onyediy ay namaz kıldı. Resulullah (s.a.v.), kiblesinin Beytullah (Kabe) olmasını arzuluyordu. (Nihayet Kabe'nin kible olduğu bildirildi.) Resulullah'ın kabeye yönelerek kıldığı ilk namaz, ikindi namazı idi. Bazı insanlar da onunla beraber namaz kılmışlardı. Onunla namaz kılanlardan biri çıkıp başka bir mescidde namaz kılan ve rükû halinde olan bir cemaatın yanına vardı ve "Ben Allah'ı şahid tutarak diyorum ki,

Resulullah'la birlikte Mekek'ye yönelerek namaz kıldım" dedi. Cemaat, buldukları şekilleriyle Beytullah'a döndüler..."^[163]

Bir kısım alimler, kiblenin kabeye döndürülmesin! beyan eden son âyetin, başka bir âyeti değil, hadisi neshetliğini, zira Kudüse yönelmeyi emreden her hangi bir âyet bulunmadığını, bunu Resulullah'ın bir fiili sünnet olarak yaptığını söylemişlerdir.

e. "Fuhuş yapan kadınlarınıza karşı içinizden dört şahid getirin. Şahitlik yaparlarsa, ölüm onları alıncaya veya Allah onlara bir yol açıncaya

kadar onları evlerde tutun. Sizden fuhuş yapan kadın ve erkeğe eziyet edin. Tevbe edip kendilerini düzeltirlerse, onlardan vazgeçin,"^[164]

Bu iki âyet, şu âyetle neshedilip hükümleri kaldırılmıştır.

"Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun..."^[165]

Bu hususta, Abdullah b. Abbas diyor ki: "Fuhuş yapan kadınlarınıza karşı..." âyetinde yalnız kadınların hükmü beyan edildi. "Sizden fuhuş yapan kadın ve erkeğe eziyet edin..." âyetinde ise, kadın ve erkeğin hükmü birlikte zikredildi. Sonra bunlar, "Zina eden kadına ve zina eden erkeğe

seksener sopa vurun" üyeliyle neshedildiler. Hükümleri kaldırıldı."^[166]

Ubade b. Şamil de diyor ki: (Son âyet inince) Resulullah şöyle buyurdu:

"Benden alın, benden alın. Allah fuhuş işleyenlere bir yol açtı. Evlenmiş olan evlenmiş olanla zina ederse, yüz sopa vurulur, bir de taşlanarak

öldürülür. Bekar olan, bekar olanla zina ederse, yüz sopa vurulur, bir de bir yıl sürgün edilir."^[167]

f. "...İçinizde olanı açıklasınız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder..."^[168] Kulun içinden geçirdiği her şeyden hesap vereceğini ifade eden bu âyet, şu âyetle neshedilmiştir.

"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiğiyle mes'ul tutar..."^[169]

Bu hususta Ebu Hureyre diyor ki: Birinci âyet inince, Resulullah'ın sahabelerine çok ağır geldi. Onlar, Resulullah'a gelip önünde diz çöktüler ve şöyle dediler. Ey Allah'ın Rasulü!

"Bizler, namaz, oruç, cihad, zekât gibi gücümüzün yettiği amellerle yükümlü kılınıştık. Sana bu âyet indi. Biz buna güç yetiremiyoruz..."^[170] Daha

sonra aziz ve celil olan Allah, "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile mes'ul tutar..." âyetini indirdi." Bunun benzeri bir hadis de

Abdullah b. Abbas'dan rivayet edilmiştir.^[171]

g. "Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de Allah'tan korkasınız diye sayılı günler olarak oruç farz kılındı... Gücü

yetenlerin, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermesi gerekir."^[172]

Abdullah b. Ömer ve Seleme b. el-Ekva'a göre bu âyetin.....(yetikune) bölümünün manası, "güç yetirenler" demektir ve âyetin bu bölümü, bundan sonra gelen şu âyetle neshedilmiştir:

"..Sizden her kim Ramazan ayına erişirse onu oruçla geçirsin..."^[173]

Bu hususla Seleme b. el-Ekva' diyor ki: "Gücü yetenlerin bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir..." âyeti inince, dileyen insan orucunu yiyor ve yerine fitre veriyordu. Nihayet bundan sonra inen âyet geldi, bunu neshetti ve her gücü yetenin oruç tutması gerektiğini beyan

etti."^[174] Abdullah b. Ömer de aynı görüştedir.^[175]

Abdullah b. Abbas ise, âyetteki: "... (yetikunehu) ifadesini güç yetiremeyenler manasına yorumlamış ve âyetin oruç tutmaya güç yetiremeyen

yaşlıları ifade ettiğini, bunların her gün için bir fakiri doyuracak kadar fitre vermelerinin emredildiğini, bu itibarla âyetin nesh edilmediğini söylemiştir. ^[176]

Diğer yandan, yukarıda zikredilen âyetin, "sizden öncekilere farz kılındığı gibi" bölümünün bundan sonra gelen üçüncü âyetle nesh edildiği, söylenmiştir. Zira önceki ümmetlerin yalnız akşamları orucu bozup geceleri de oruç tutma mecburiyeti vardı. İlk zamanlarda müslümanlar da aynı şekilde oruç tutma zorunda olduklarını kabullenerek oruçlarını yalnız akşamleyin açıyorlardı. Fakat bazıları buna dayanamadılar, bu nedenle geceleri oruçlu geçirme hükmü nesh edildi.

Ayrıca yine bundan sonraki âyetle: "Sayılı günler" ifadesinden maksadın, "Aşure" orucu veya her ayda üç gün tutulan ve beyaz günler diye isimlendirilen günlerin orucu olduğunu ve bu orucun farziyetinin

"... Sizden her kim Ramazan ayına görürse onu oruçla geçirsin..." âyetiyle nesh edildiğini söyleyenler de vardır. ^[177]

h. "Sana haram ayda savaş etmeyi soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük günahdır..." ^[178] âyeti, şu âyetle nesh edilmiştir:

"... Ey iman edenler! Müşrikler sizinle nasıl topluca savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Bilin ki Allah, mutlaka takva sahipleriyle beraberdir." ^[179]

i. "Ey iman edenler! Allah'tan hakkıyla korkun ve ancak müslüman olarak ölün" ^[180] âyetinin, "Allah'tan hakkıyla korkun" bölümü şu âyetle nesli edilmiştir:

"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun..." ^[181] Birinci âyetin nesh edilmediğini söyleyenler de vardır.

j. "...Yeminleşerek mirasçı yaptıklarımız kişilerin paylarını da verin..." ^[182] Bu âyet, bir kısım insanların:

"Eğer ben önce ölür isem, sen bana mirasçı ol. Sen ölür isen, ben sana mirasçı olayın" diyerek yeminleştiklerini, bunların yeminleri gereği birbirlerine mirastan pay vermelerini emretmektedir. Ve bunun hükmü şu âyetle nesh edilmiştir:

"...Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, birbirlerine daha yakındır..." yani, akrabalar birbirlerine mirasçı olurlar. Yemini eşerek belli insanlaram mirasçı kılınmaları yersizdir. Bu itibarla nesh edilmiştir. ^[183]

k. "... Eğer sana gelirlerse, aralarında hükmet veya onlardan yüz çevir..." ^[184] Bu âyet-i kerime, yahudilerin, aralarında hüküm vermesi için Resulullah'a gelmeleri halinde, Rasullullah'ı, hakemliği kabul edip etmemede serbest bırakmış ve aralarında hüküm vermesini mecburi kılan şu âyetle nesh edilmiştir:

"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların heva ve heveslerine uyma..." ^[185]

l. "... Eğer sizden sabırlı yirmi kişi çıkarsa, ikiyüz kişiye galip gelir. Sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden bin kişiye galip gelir..." ^[186] Bu âyet-i kerime bir mü'minin, savaşla on kâfire galip geleceğini beyan etmiş, mü'minlerin, sayıca çok olan kâfirlerle savaşmada gevşek davranmamalarını emretmiştir. Bu âyet, yükümlülüğü daha hafifleten şu âyetle nesh edilmiştir:

"Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti... Bundan böyle içinizden sabırlı yüz kişi çıkarsa, ikiyüz kişiye galip gelir. Bin kişi çıkarsa, Allah'ın izniyle ikibin kişiye galip gelir..." ^[187] Bu âyet bir mü'minin iki kâfire galip geleceğini beyan etmiştir.

n. "Ey iman edenler! Peygamberle gizli konuşmak istediğiniz zaman, konuşmazdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız, şüphesizki Allah, çok affeden ve çok merhamet edendir." ^[188] Bu âyet-i kerime, Rasuluilah'la fısıldaşmak isteyenlerin, önce sadaka verip sonra bu şekilde konuşabileceklerini beyan etmiş ve daha sonra gelen şu âyetle nesh edilmiştir:

"Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten mi çekindiniz? Bunu yapmadığınız halde Allah sizi affetti..." ^[189]

Bu hususta Hz. Ali diyor ki: "Ey iman edenler! Peygamberle gizli konuşmak istediğiniz zaman, konuşmazdan önce bir sadaka verin..." âyeti inince, Resulullah bana:

"Bu sadakanın bir dinar olmasını nasıl görüyorsunuz?" dedi. Ben de,

"ona güçleri yetmez" dedim.

"Peki, yarım dinar olsa?" dedi. Ben:

"Ona da güçleri yetmez" dedim.

"Peki, ne kadar olsun?" dedi, ben de:

"Arpa tanesi ağırlığında altın olsun" dedim. Resulullah (s.a.v.):

"Sen çok kanaatkarsın" dedi. İşte bunun üzerine;

"Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten mi çekindiniz?..." âyeti indi ve benim sebebimle Allah bu ümmetin yükünü hafifletti." ^[190]

o. "Artık bundan sonra başka kadınlar sana helal değildir. Güzellikleri hoşuna gitse de onları başkalarıyla değiştirmen de helal değildir. Ancak sahip olduğun cariye hariç..." ^[191] Bu âyet-i kerimenin, sıralamada bundan önce bulunan fakat daha sonra indiği belirtilen şu âyetle nesh edildiği ve Resulullah'ın diletiği hanımla evlenmesinin helal kılındığı beyan edilmiştir.

"Ey Peygamber! Mehirleri verdiğin hanımlarını... Sana helal kaldık..." ^[192] Bu hususta Hz. Aişe (r.anha) diyor ki: "Resulullah ölmeden önce,

kadınlar ona helal kılındı." ^[193]

p. "Ey elbisesine bürünen (Peygamber)!" "Geceleyin az bir bölümü hariç, kalk (namaz kıl)." "Gecenin yarısında kalk yahut yarısını biraz eksilt,

yada onu artır ve Kur'an'ı tane tane oku." [194]

Resulullah'a gecenin çoğunu veya yarısını, yahut yarısından biraz eksikliğini ibadetle geçirmesini emreden bu âyetleri, mü'minler de yapmışlar, gecenin bu miktarlarını tayin etmede ve onları ibadetle geçirmede zorlanmışlardır. Öyleki, ayaklan şîşer olmuştur. İşte bunun üzerine sürenin son âyeti irir iniş, gece ibadetinin farzietini kişinin gücünün yettiği miktara indirmiştir. Daha sonra da, namazın vakitlerini zikreden İsra sûresinin

yetmiş sekizinci âyeti [195] ve Rum Sûresi'nin on yedi ve on sekizinci âyetleriyle de [196] bu sürenin son âyetinde kişiye gücü ölçüsünde tarz kılınan namazı, ümmetten ittifakla kaldırılmışlardır. Böylece müslümanların gece namazı kılmak farz değil, nafîle haline gelmiştir. Resulullah'tan da kaldırılıp kaldırılmadığı ihtilaflıdır. Bu sürenin son âyeti şöyledir:

"Şüphesiz ki, Rabbin senin ve beraberindeki bir kısım insanların, gecenin üçte ikisine yakın, yarısı ve üçte biri kadar bir müddet kalkıp namaz kıldığını biliyor... Allah, o namaz vaktini tam hesaplayamayacağınızı bildi ve sizi affetti. O halde (namazınızda) Kur'andan kolayınıza geleni okuyun. Allah içinizden hasta olanları, yer yüzünde Allah'ın lütfundan rızık arayanları ve Allah yolunda savaşanları bilmektedir. O halde (namazınızda) Kur'andan kolayınıza geleni okuyun..." [197]

Bu âyetin "Kur'andan kolayınıza geleni okuyun" bölümü, mü'minlerin güçlerinin yettiği kadar namaz kılıp onda Kur'an okumalarını emretmiş ve sürenin başlamasında belli müddetlerde kılınması emredilen namazı neshetmiştir. daha sonra bu da ümmetten neshedilmiştir.

p. "Ey mü'minler! Güçlünüz, zayıfınız hep birlikte savaşa koşun..." [198]

âyet-i kerimesinin: "...zayıfınız" bölümü, özrümlerinin savaşa katılma mecburiyetinde olmadıklarını beyan eden şu iki âyetle neshedilmiştir:

"Allah'a ve Peygamberine karşı samimi oldukları takdirde acizlere, hastalara, harçayacak bir şey bulamayanlara cihada çıkmamaktan dolayı bir sorumluluk yoktur." [199]

"(Savaşa katılmayıp geride kalan) köre bir günah yoktur, topala bir günah yoktur, hastaya bir günah yoktur." [200]

r. "Zina eden erkek, ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenebilir. Zina eden kadın da, ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkekle evlenebilir. Bunlarla evlenmek mü'minlere haram kılındı." [201]

Bu âyet-i kerimenin, mutlak evlendirmeyi emreden şu âyetle neshedildiği bildirilmekte ve zina edenlerle etmeyenlerin birbirleriyle evlenebilecekleri belirtilmektedir.

"İçinizden bekâr olanları, köle ve cariyelerinizden salih olanları evlendirin." [202]

s. Hülâsa, Kur'an'daki nasih ve mensuh âyetlerin sayısı, bazı alimlere göre oldukça azdır. Yirmi âyeti geçmemektedir. Bunların en meşhur olanlarını zikretmeye çalıştık. Diğer bazı alimlere göre ise, oldukça çoktur. [203]

Kanaatımızca, "Kur'an'da nasih ve mensuhun sayısını abartanlar, ifrattan uzak değillerdir. Zira misal verdikleri âyetlerin çoğunu birbirleriyle bağdaştırmak mümkündür. Diğer yandan, "Kur'an'da hiç nasih ve mensuh yoktur" diyenler de tefrite kaçmışlar, birbiriyle çelişen âyetleri zorlama tevillerle bağdaştırmaya çalışmışlardır. Vakıa, Kur'anda nasih ve mensuh vardır. Fakat sayıları o kadar çok değildir.

C. Hadisler Arası Nesih:

Nesih'in şekillerinden biri de hadislerin birbirlerini neshetmeleridir. Bütün İslâm alimleri, hadislerin birbirlerini neshettikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Son zamanlarda ortaya çıkan marjinal bir fırka, bunlarda da neshin olmadığını iddia etmişlerse de bunlara itibar edilmemektedir.

Birbirini Nesheden Hadislere Misaller:

a. Kabirleri ziyaretin yasaklanıp sonra serbest bırakılması:

Büreyde el-Eslemi diyor ki: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Ben sizlere kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edin. Kurban etlerini üç günden fazla bekletmenizi yasaklamıştım. Artık onları uygun gördüğünüz kadar bekletin. Su kapları dışındaki kaplardan şıra içmenizi yasaklamıştım. Bundan sonra bütün kaplardan için. Fakat sarhoş eden herhangi bir şeyi içmeyin." [204] Görüldüğü gibi Resulullah, önce kabirleri ziyaret etmeyi, üç günden fazla kurban etlerini bekletmeyi ve su kapları dışında kaplardan şıra içmeyi yasakladığını, daha sonra ise, bu yasağı neshettiğini bizzat kendisi beyan etmektedir.

b. Mut'a [205] nikahının serbest bırakılıp sonra yasaklanması:

Sahih olan görüşe göre, Resulullah'ın döneminde bu nikah, önce serbest bırakılmış, sonra yasaklanmış, tekrar serbest bırakılmış ve sonra kıyamete kadar yasaklanıp haram kılınmıştır. [206]

Bu hususta İmam Nevevi diyor ki: "Doğru ve tercihe şayan olan şudur ki, mut'a nikahı iki kere helal kılınmış ve iki kere de yasaklanmıştır. Hayber'in fethinden önce helaldi. Hayberin fethi esnasında yasaklandı. Sonra Mekke'nin fethi ve Evtas (Huneyn) savaşında helal kılındı. Bu ikisinin zamanları birbirine bitişik olduğu için bunlar bir sayıldı. Huneyn savaşından üç gün sonra kıyamete kadar haram kılındı." [207]

Mut'a nikahı çokça gündeme getirildiği için bu mesele hakkında genişçe malumat verilmeye çalışılacaktır.

Mut'a Nihakına Dair Görüşler:

1) Mut'a nikahı kesin olarak haramdır. Bunu yapan günahkârdır. Abdullah b. Abbas hariç bütün sahabiler ve onlardan sonra gelen alimler bu görüştedir. Şii mezhebi dışında diğer bütün mezhepler de aynı görüşü beyan etmişlerdir. Hatta Abdullah b. Abbas'ın da daha önceki kanaatini değiştirerek mut'anın haram kılındığını söylediği rivayet edilmektedir.

Müslümanların kahir çoğunluğunu teşkil eden bu alimler, mut'anın haram olduğuna dair şu âyeti ve hadis-i şerifleri zikretmişlerdir.

A. Allah Teala şöyle buyuruyor: "*Mü'minler, muhakkak kurtuluşe ermişlerdir. Öyle mü'minler ki,... onlar namuslarını korurlar. Ancak zevceleri, (eşleri) ve sahip oldukları cariyeleri hariç, bunlardan dolayı kınanmazlar. Kim, bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşan mütecevizlerdir.*" [\[208\]](#)

Âyet-i kerime müminlerin namuslarını harama bulaştırmadan koruyacaklarını ancak hanımları ve cariyeleriyle ilişkide bulunabileceklerini bunun dışına taşanların haddi aşan mütecevizler olacaklarını beyan etmiştir. Kendisiyle mut'a nikahı yapılan hanım, kişinin ne eşi ne de cariyesidir. O halde mut'a yapan kişi haddi aşan mütecevizdir. Zira İslâm'da eşlerin ve cariyelerin hukuku bellidir. Mut'a yapılan hanım bu haklara sahip değildir. Öyle ki, erkeğin ölmesi halinde mirasından pay alamaz. Belirlenen süre bittikten sonra kendiliğinden boş sayılır v.s. Bu da gösteriyor ki, kendisiyle mut'a yapılan hanım ne bir eş ne de" bir cariyedir.

B. Resulullah (s.a.v.), bazı savaşlarda mut'a yapmayı serbest bırakmış, daha sonra kesin olarak yasaklamıştır. Konu ile ilgili olarak şu hadisleri zikretmek yeterli görülmektedir.

a. Hz. Ali (r.a) diyor ki: Resulullah (s.a.v.) Hayber savaşı esnasında kadınlarla mut'a yapmayı ve vahşi olmayan eşeklerin etlerini yemeyi yasakladı." [\[209\]](#)

Muhammed b. Ali diyor ki: Ali b. Ebi Talib (r.a) Abdullah b. Abbas'ın mut'a hakkında yumuşak davrandığını görünce ona: "Ey Abbas'ın oğlu yavaş ol. Zira Resulullah (s.a.v.) Hayber savaşı esnasında mut'a yapmayı ve vahşi olmayan eşekleri yasakladı." [\[210\]](#)

Hz. Ali (r.a) diyor ki: Resulullah mut'a yapmayı yasakladı. Mut'a evlenme imkânı olmayanlara serbest bırakılmıştı. Sonra evlenme, boşanma, iddet bekleme ve kadın erkeğin birbirlerinden mirasçı olmaları hükümleri inince, artık mut'a neshedildi." [\[211\]](#)

b. Sebre b. Mabed el-Cuheni'nin oğlu Rabi diyor ki, Sebre, Resulullah'la birlikte Mekke'nin fethi savcısında bulunmuştu ve şunları söyledi: "Biz orada onbeş gün kaldık. Resulullah bize kadınlarla mut'a yapmamıza izin verdi. Ben, kavmimden bir adamla beraber çıkıp gittik. Ben ondan daha yakışıklı idim. Onun çirkine yakın bir şekli vardı. Her birimizin birer aba'sı vardı. Benim abam eskiydi. Amcamın oğlunun abası ise, yeni ve parlaktı. Biz, Mekke'nin üstüne veya altına varınca karşımıza, boynu uzun kendisi şirin genç deve gibi bir kız çıktı. Ona dedik ki: Seninle bizden birimiz mut'a yapabilir mi? O da: Ne verebilirsiniz? dedi. Bizler, her birimiz abasını açtı. Kız, ikimize de bakmaya başladı. Arkadaşım kızın yan tarafa baktığını görünce şöyle dedi: Bunun abası eski, benim abam yeni ve parlak. Kız da iki veya üç defa, onun abasının zararı yok dedi. Sonra

ben onunla mut'a yaptım. Rasulullah mut'ayı yasaklayıncaya kadar onunla kaldım." [\[212\]](#)

Diğer bir rivayette Sebre şöyle demiştir: Ben o kadınla üç gün kaldım. Sonra Rasulullah buyurdu ki:

"*Kimin yanında kendileriyle mut'a yapıları kadın varsa artık onu bıraksın.*" [\[213\]](#)

Başka bir rivayette Sebre, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"*Ben sizlere, kadınlarla mut'a yapmaya izin vermiştim. Şüphesiz ki Allak bunu kıyamete kadar haram kıldı. Kimin yanında bu kadınlar varsa, artık yolunu serbest bıraksın. Onlara verdiğiniz şeylerden hiç bir şey geri almayın.*" [\[214\]](#)

Yine başka bir rivayette Sebre, şöyle demiştir:

"Şüphesiz ki, Rasulullah (s.a.v.) mut'ayı yasakladı ve şöyle buyurdu:

"*Dikkat edin! Mut'a bu günden itibaren kıyamete kadar haramdır, kim bir şey veriyse onu almasın.*" [\[215\]](#)

c. Seleme b. el-Ekva diyor ki: "Rasulullah (s.a.v.) Evtas savaşının olduğu yıl bize, mul'a yapmaya üç defa ruhsal verdi, sonra onu yasakladı." [\[216\]](#)

Beyhaki, "Mekke'nin fethi ile Evtas savaşı birbirlerine çok yakın olduklarından aynı zamanı ifade ederler" demektedir.

d. Abdullah b. Ömer diyor ki: Ömer b. el-Hattab halife olunca bir hutbe okudu ve şöyle dedi: "Şüphesiz ki Rasulullah (s.a.v.) bize mut'a yapmaya üç defa izin verdi, sonra onu haram kıldı. Allah'a yemin olsun ki, kimin evli olduğu halde mut'a yaptığını öğrenirsem, onu mutlaka taşıyarak öldürürüm. Ancak Resulullah'ın bunu yasaklamasından sonra, tekrar helal kıldığına dair dört şahit getirirlerse, kendilerini kurtarırlar." [\[217\]](#)

e. Hz. Zübeyr'in oğlu Urve diyor ki: Hakim'in kızı Havle, Ömer b. el-Hattab'ın yanına vardı ve ona: "Ümeyye'nin oğlu Rebia bir kadınla mut'a yaptı. Kadın da ondan gebe kaldı" dedi. Bunun üzerine Ömer, cübbesini sürükleyerek kızgın bir şekilde dışarı çıktı ve şöyle dedi: "Evet bu bir

mut'a yapma. Şayet benden önce herhangi bir kimse bunu yaparı recmetmiş olsaydı ben de bunu mutlaka recmederdim." [\[218\]](#) Bu son rivayet gösteriyor ki, her ne kadar Hz. Ömer mut'a yapana zina cezası uygulayacağını söylemişse de, kendi döneminden önce böyle bir şey yapılmadığından bundan vazgeçmiştir. Şüpheden dolayı cezayı düşürmüştür.

f. Ebu Hureyre (r.a) diyor ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"*Evlenme, boşanma, iddet bekleme ve miras (hükümleri) mut'ayı haram kıldı.*" [\[219\]](#)

g. Hz. Halid'in torunu Halid b. Muhacir diyor ki: Bir kişinin yanında otururken, başka bir kişi geldi ve o oturdan mut'a yapma hakkında fetva istedi. Oturan adam sorana, onu yapmasını emretti, ibn Ebi Amre ise fetva verene: "Yavaş ol" dedi. Adam: 'Bunda ne var? Bu, takva sahiplerinin önderi olan Resulullah'ın döneminde yapılmıştı' dedi. İbn Hbi Amre şu cevabı verdi: "Mut'a yapmaya, İslâm'ın ilk döneminde, çaresiz kalanlara ruhsal verilmişti. Buna ruhsat, leş, kan ve domuz etini yemeye ruhsat gibiydi. Sonra Allah dinini kuvvetlendirdi ve mul'ayı yasakladı." [\[220\]](#)

h. Urve b. Zübeyr diyor ki; Bir gün Abdullah b. Zübeyr Mekke'de ayağa kalktı ve bir kişiyi kasdederek [\[221\]](#) şöyle dedi: "Bir kısım insanlar var ki,

Allah onların gözlerini kör ettiği gibi. kalplerini de kör etmiştir. Bunlar, mut'a yapmaya fetva veriyorlar." Bunun üzerine o adam, Abdullah b. Zübeyr'e seslenerek şöyle dedi: "Şüphesiz ki sen, çok katı ve sert birisin. Muhakkak ki mut'a, takva sahiplerinin önderi döneminde yapılmaktaydı."

[222]

Abdullah da ona şu cevabı verdi: "Sen, kendini dene de görelim. Allah'a yemin olsun ki eğer onu yaparsan, seni kendi taşlarıyla recmederim."

2. Mut'a nikahı helaldir. Şii İmamiye'ye göre mut'a nikahı neshedilmemiştir. Dileyen günümüzde dahi bunu yapabilir. Ancak bunu yapmak için şu şartların gerçekleşmesi gerekir:

a. Tarafların teklif ve kabulünü içeren bir akdin bulunması gerekir. Sadece buna, kalben razı olmaları veya hiç bir akid yapmadan mut'a yapmaları, yahut yazı ya da işaretle bu nikahı akdetmeleri caiz değildir.

Teklif şekilleri, "seninle mut'a yaptım" veya "seninle evlendim" yahut "seni nikahladım" ifadeleriyle gerçekleşir.

Kabul şekilleri ise, mut'a yapmaya rıza göstermeyi ifade eden her türlü sözdür.

b. Akid yapılırken, verilecek mehrin mutlaka belirtilmesi gerekir.

c. Akid yapılırken mut'atın devam edeceği sürenin de belirtilmesi gerekir.

Şii mezhebine göre, kendisiyle mut'a yapılan kadının hakları özetle şunlardır:

1. Kadından doğacak çocuğun soyu tesbit edilmiş olur. Çocuk, mut'a yapan tarafların çocuğudur, diğer çocuklardan farkı yoktur.

2. Kadın, sürenin bitiminde iddet beklemek zorundadır.

İddet bekleme süresi: Hamile için doğum yapmasına kadardır. Hamile olmayan için, adet görüyorsa iki defa adet görmesidir. Görmüyorsa ve adet görme yaşında ise, kırk beş gündür. Mut'a yapan koca ölürse, kadın dört ay on günden veya hamlini vaz etmeden hangisi daha uzun olursa o kadar bekler.

3. Mut'a yapan kadının konut hakkı, nafaka hakkı ve mirasçı olma hakkı yoktur.

4. Mut'a yapan kadının boşanması, ittifak edilen sürenin bitimi veya bu süre için kadından vaz geçildiğinin beyanı ile gerçekleşir.

[223]

Görüldüğü gibi, şiiilerde, belli şartların tahakkuk etmesi halinde mut'a yapmak caizdir. Bunlar, görüşlerine delil olarak aşağıda zikredilen şu âyeti, yasaklanmasından önce mut'anın helal olduğunu belirten hadisleri, Abdullah b. Abbas'ın önceki görüşünü ve ehli beytten rivayet ettikleri kendi kaynaklarındaki hadisleri zikretmişlerdir. Konu hakkında geniş bilgi almak isteyenler, şii kaynaklara baş vurmalıdır. Biz burada, dayandıkları âyeti ve hadisleri zikredip onlara ne gibi cevaplar verildiğini kısaca serdetmeye çalışacağız:

a. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... *O kadınlardan faydalanmanıza* [224] *mukabil, kararlaştırılmış olan mihirlerinizi* [225] *verin.*" [226]

Şii İmamiye mezhebinden olan alimler, bu âyete dayanarak ve buna "belli bir vadeye kadar" lafzını ekleyerek âyeti "o kadınlardan -belli bir vadeye kadar- faydalanmanıza mukabil kararlaştırılmış olan ücretlerinizi verin" şeklinde okuyan Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas ve Ubey b. Kâ'b'ın şaz kıraatlerine dayanarak mut'a nikahının helal olduğunu söylemişlerdir.

Sünnete bağlı kalan alimler ise, bunlara şu cevabı vermişlerdir: Bu âyetin mut'a hakkında indiğini söylemek yersizdir. Zira Allah Teala bundan

sonra gelen âyette: "*O kadınlarla ailelerinin izinleriyle evlenin*" [227] buyurmuştur. Bilindiği gibi velinin İzni ve iki şahidin şehadeliyle yapılan

evlilik, normal evliliiktir. Mut'a için böyle bir şey söz konusu değildir. [228] Bu âyetin önünde ise şu ifade geçmektedir:

"... *Haram kılınan kadınların dışındaki kadınlarla, iffetli olmanız ve hayasızlık yapmamanız halinde mallarınızla evlenmeniz size helal kılındı.*" [229] İffetli olma ve sefahate düşmeme sıfatları, evlenmeden maksadın sadece şehvani arzuları doyumak olmadığını ifade etmektedir. 'Bu ad mut'anın kıtsdedilmudiğini gösterir. Zira mut'a yapanın tek maksadı, şehvani arzularını gidermektir. Onun aile yuvası kurarak iffetini koruma veya çocuk sahibi olma diye bir maksadı yoktur. Mut'a yapan kadın, kısa zamanda durmadan adam değiştirir. Her bir zaman diliminde bir başkasının kucağına varır. Böyle bir kadının illetini muhafaza etmesi pek güçtür. İşte âyetin ön tarafında geçen bu sıfatlar gösteriyor ki, Şiiilerin âyetin "onlardan faydalanmanız" bölümünü "muta yapmanız" şeklinde izahları yersizdir.

Abdullah b. Mes'udun, Abdullah b. Abbas'ın ve Ubey b. Kaab'ın âyete, "belli bir vadeye kadar" ifadesini ilave ederek okumalarına gelince, bu bir şaz kıraattir. Ona dayanılmaz. Ayrıca şu âyet-i kerime de, mut'a yapmanın haram olduğunu ifade etmektedir: "*Mü'minler, mutlaka kurtuluşa ermişlerdir. Onlar öyle mü'minlerdir ki namuslarını korurlar. Ancak hanımları ve sahip oldukları cariyeler hariçtir.*" [230]

Bunlardan dolayı kınanmazlar. Kim de bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşan mütecevizlerdir." [231]

Şüphesiz ki, mut'a yapılan kadın, ne kişinin hanımıdır, ne de cariyesi. O halde bunu yapan haddi aşan mütecevizdir.

Diğer yandan şiiilerin iddia etlikleri gibi âyelin, mut'a hakkında indiği kabul edilse bile bu âyet neshedilmistir.

Nitekim Hz. Aişe ve Kasım b. Muhammed'e göre: "*O kadınlardan faydalanmanıza mukabil kararlaştırılmış olan mihirlerini verin*" âyetinin, "*Onlar öyle mü'minlerdir ki, namuslarını korurlar. Ancak hanımları ve sahip oldukları cariyeler hariçtir. Bunlardan dolayı kınanmazlar. Kim de*

[232]

bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşan mütecevizlerdir" [233] âyeti tarafından neshedilmiş.

Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud'a göre de evlenme, boşanma, iddet bekleme ve kadın erkek arasındaki mirası beyan eden âyetlerle neshedilmiştir.

Hülasa Nisa Süresinin yirmi dördüncü âyetini mut'anın caiz olduğuna dair delil! göstermek hiç bir yönü ile doğru değildir.

[234]

b. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Cabir b. Abdullah, Amr b. Hureys ve benzeri sahabeler; Tavus, Ala, Said b. el-Müseyyeb ve İbn Cüreyc

[235]

gibi alimler, mut'a nikahının neshedilmediğini söylemişlerdir. Bu da mut'anın caiz olduğunu göstermektedir.

Ebu Hamza diyor ki: Abdullah b. Abbas'a, kadınlarla mut'a yapma soruldu. Abdullah b. Abbas ona ruhsat verdi. Kölesi ona: "Herhalde mut'a

[236]

yapmak zor durumlarda ve kadınların az oldukları yerde olabilir" dedi. Abdullah b. Abbas da: Evet, dedi.

Kays diyor ki, ben Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediğini işittim: "Biz, Rasulallahın yanında savaşıyorduk. Yanımızda kadınlar yoktu. Dedik ki: Kendimizi içiştirilelim mi? Rasulallah onu bize yasakladı ve bize belli bir süreye kadar elbise karşılığı kadınlarla evlenmeye ruhsal verdi." Sonra Abdullah şu âyeti okudu:

"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram saymayın. Haddi aşmayın. Allah, haddi aşanları sevmez." [237]

Cabir b. Abdullah diyor ki: "Siz, Rasulallah'ın ve Ebu Bekir'in dönemlerinde, bir avuç hurma veya un karşılığında bir kaç gün kadınlarla mut'a yapıyorduk. Nihayet, Ömer b. el-Haltab geldi ve Amr b. Hureys meselesinden dolayı onu yasakladı." [238]

Diğer bir rivayetle Ebu Nadre diyor ki: "Ben, Cabir b. Abdullah'ın yanında idim. Bir kişi geldi ve ona: 'Abdullah b. Abbas la Abdullah b. Zübeyr, Hacc-ı Temettü ve kadınlarla mut'a yapma hususunda ihtilaf' ettiler' dedi. Cabir de:

'Biz, onları KasuSullah döneminde yaptık. Sonra Ömer bunları bize yasakladı. Bir daha onları yapmadık' dedi." [239]

Görüldüğü gibi sahabilerden nakledilen bu görüşler, mut'anın kaldırılmadığı imajını vermektedirler. İşte şiiiler bunların sözlerine ve ehli beytten naklettikleri sözlere dayanarak mut'a nikahının caiz olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu konuda da onlara şu cevaplar verilmiştir:

Abdullah b. Abbas önce bu görüşle idi sonra görüşünü değiştirdi. Nitekim Veki'in. Hallabi'nin, Beyhaki'nin ve Ebu Avane'nin naklettiklerine göre, Said b. Cübeyr Abdullah b. Abbas'ın bu görüşünden döndüğünü rivayet etmiştir. Muhammed b. Kaab diyor ki: "Abdullah b. Abbas dedi ki: Mut'a yapma İslâm'ın ilk dönemlerinde vardı. Kişi yabancı bir beldeye gidiyordu, orada tanıdığı kimse olmuyordu. Orada kalacağı müddet kadar bir kadınla evleniyordu. Kadın onun eşyalarını korusun, durumunu düzeltsin. Nihayet:

"Mü'minler namuslarını korurlar. Ancak hanımları ve sahip oldukları cariyeler hariçtir" [240] âyetleri indi. bu İki türlü kadının haricindeki bütün kadınlarla evlenme haram oldu. [241]

Abdullah b. Mes'ud ve Cabir b. Abdullah'ın görüşlerine gelince; "Sahabeler, Resulullah (s.a.v.)'ın döneminde mut'a yapmışlardı. Sonra mut'a yapmak yasaklanmıştı. Fakat bunlara mut'anın yasaklanıp neshedildiği ulaşmamıştı. Hz. Ömer döneminde savaşların çoğalması dolayısıyla buna fiilen yeniden başvurunlar oldu. Ömer b. Hattab bunun Resulullah tarafından yasaklandığını ilan etti ve bunu engelledi.

Hülasa, kadınlarla geçici evlenme mahiyetinde olan mut'a nikahı İslâmdan önce yapılan, sonra da kaldırılan hükümlerdendir. Bu hususta ümmet ittifak etmiştir. Yalnız Şii imamiyeye göre caizdir Sahabelerin ve onlardan sonra gelen alimlerin kahir çoğunluğu, bütün sünni mezhepler bu evlenme şeklinin neshedildiği görüşündedirler.

Hadis-i şerifler de bu doğrultudadır. Bazı sahabelerin farklı görüş beyan etmeleri, çoğunluğa karşı mukavemet edecek kuvvette değildir. [242] Kaldı ki bu hususta diretti. Meşhur olan Abdullah bin Abbas'ın görüşünü değiştirdiği nakledilmektedir.

D. Kur'ânın Hadisleri Neshetmesi

Neshin şekillerinden biri de Kur'an'ın hadisleri neshetmesidir. Bu hususta iki görüş vardır:

a. Cumhur ulemaya göre, Resulullah'ın sünneti, sünnetle neshedildiği gibi, Kur'anla da neshedilmiş olabilir. Nitekim, kıblenin Kudüs olması, Rasulallah'ın kendi içtihiyatıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra kâbenin olması âyetle sabit olmuş, böylece âyet hadisi neshelmiştir.

Bu hususla Bera b. Azib şunu rivayet etmiştir: "Resulullah, Medine'ye ilk geldiğinde Ensar'dan olan dayılarına misafir oldu. Onaltı veya onyediy ay Kudüs'e doğru namaz kıldı. Resulullah, kıblenin kâbe (Beytullah) olmasını arzuluyordu. Resulullah'ın kâbeye yönelerek kıldığı ilk namaz, ikinci namazı idi. Onunla birlikte bir topluluk da namaz kılmıştı. Onunla namaz kılanlardan biri çıkıp, diğer bir mescidin rükû halindeki cemaatine vardı ve: "Allah şahidim olsun ki, ben Resulullah (s.a.v.) ile birlikte Mekke'ye yönelerek namaz kıldım" dedi. Cemaat buldukları halde Beytullah'a döndü." [243]

Evet önce Resulullah, Kudüs'e yönelerek namaz kılıyordu: Şu âyetin inmesiyle bu sünnet neshedildi. Resulullah kâbeye yönelerek namaz kılmaya başladı.

"Ey Muhammed! Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni sevdiğin kibleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına

çevir. (Ey müminler) siz de nerede olursanız olun yüzünüzü onun tarafına çevirin..." [244]

Kur'anın sünneti neshettiğine diğer bir misal de Resulullah'ın, Medine'ye göç edecek olan mü'min kadınları müşrik olan kocalarına iade etme şartını Hudeybiye sulhunda kabul etmesi ve bunun şu âyetle neshedilmesidir: *"Ey Peygamber! Mü'min kadınlar sana gelip Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup ileri sürmemek ve iyilikte*

sana karşı gelmemek şartıyla biat ederlerse, biatlarını kabul et. Allah'tan onların affedilmelerini iste..." [245]

b. İmam Şafiî, "Kur'anın, sünneti neshetmeyeceğini, şayet Kur'an, sünneti neshederse, bunun sünnetle beyan edilmesi gerektiğini, böylece sünnetin Kur'anla değil sünnetle neshedilmiş olacağını" söylemektedir.

İmam Şafiî'yi buna iten asıl sebep şudur: Şayet Resulullah (s.a.v.)'ın sünnetinin Kur'an tarafından neshedildiği kabul edilecek olursa, âyetlerin genel ifadelerine dayanılarak bir çok sünnetin neshedildiği iddia edilmiş olur. Böylece sünnet şer'i sahadan uzaklaştırılır. Bunun ise, tehlikesi pek büyüktür. Zira Kur'anı bize açıklayan Râsulullah'tır. Onun sünneti bırakılırsa, akli izahlara kalkışılır ve yanlış sonuçlara varılabilir.

Mesela; *"...Allah alış verişi helal, faizi ise haram kılmıştır..."* [246] âyetinin genel manası, alınır ve "Her türlü alış verişi helaldir, hadislerin beyan ettikleri aldatma içeren alış verişlerin yasaklanması neshedilmiş" denilecek olursa, aslında Resulullah'ın yasakladığı bir çok alış verişe cevaz verilmiş olur ki, bu da sakat bir sonuçtur.

Keza, zina eden erkek ve kadından her birine yüzer sopa vurmaya emreden [247] âyetin, evlendikten sonra zina edenlerin recmedilmesi sünnetini neshettiği iddia edilebilir. Benzeri birçok misal zikredilebilir.

Vakıa İmam Şafii'nin kuşkusu yerinde bir kuşku. Nitekim yaşadığımız dönemde bu tür iddialara çokça rastlanmaktadır. Buna rağmen cumhur'un görüşü daha kuvvetlidir. Kötü niyetlileri, önlemek mümkün değildir. İmam Şafii gibi de davranılsa onlar marazlarına başka bir yol bulur onu işletmeye çalışırlar.

E. Hadislerin Kur'anı Neshetmeleri

Neshin şekillerinden biri de budur. Bu husus alimler arasında tartışma konusudur.

a. Cumhur ulemaya göre, Kur'anın mütevatir hadislerle neshedilmesi caizdir. Çünkü kuvvellilik bakımından mütevatir hadisler âyetler gibidir. Diğer yandan Kur'anın mütevatir olmayan haberi ahad hadislerle neshedilmiş olması mümkün değildir.

b. İmam Şafii'ye göre ise, Kur'anın mütevatir hadislerle dahi neshedilmesi imkansızdır. Kur'anı ancak Kur'an neshedebilir. Zira nasih ve mensuhun gerçekleşeceğini bildiren âyetlerin açık ifadeleri bunu göstermektedir.

"Biz bir âyetin hükmünü kaldırırsak veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz." [248] Hadisler, Kur'andan ne daha iyi, ne de onun aynısıdır. O halde hadisler mütevatir de olsalar, Kur'anı neshedemezler.

"Biz, bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki, Allah ne indirdiğini çok iyi bilir- müşrikler: 'Sen ancak bir iftiracısın' derler.

Hayır! Onların çoğu bunu bilmezler." [249] Görüldüğü gibi âyetlerin birbirleriyle değiştirilmesi beyan ediliyor. Hadislerle değiştirilmeleri bahse konu edilmiyor.

c. İbn Hazm'e göre ise, âyetlerin, mütevatir olmayan haberi ahad hadislerle de neshedilmeleri mümkündür. Zira İbn Hazm'ın kanaatine göre, sünnetin hepsi kafidir. Sahih olması şartıyla lesbûi kesindir. Kat'i olan Kur'an'ın, yine kat'i olan sahih sünnetle neshedilmesi mümkündür, vevki sünnet haberi ahad şeklinde olsun.

Kurtubi, İmam Malik'in de aynı görüşte olduğunu söylemekte ve bu görüşün daha sahih olduğunu belirtmektedir. Kur'anın haberi ahad olan hadislerle neshedildiğine misal olarak şu âyet ve hadisleri zikretmektedir:

1) "Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer geride mal bırakıyorsa, ana-babaya ve akrabalara, uygun bir şekilde vasiyette bulunmanız, size farz kılındı. Bu muttakilerin üzerine bir borçtur" [250] âyet-i kerimesi, Amr b. Harise, Ebu Elmame el-Bahili ve Enis b. Malik'ten rivayet edilen şu haberi ahad olan hadisle neshedilmiştir: Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki:

"Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını verdi. Artık mirasçıya vasiyet yoktur." [251] Âyet-i kerime ana-baba ve akrabalara vasiyet etmenin bir borç olduğunu beyan ederken, hadis-i şerif, artık bunun kaldırıldığını beyan etmektedir.

Vakıa bu âyet. Kurtubi'nin anlattığı gibi hadisle değil, miras hükümlerini beyan eden Nisa Süresi onbir, on iki ve yüz yetmiş altıncı âyetlerle neshedilmiştir. hadis-i şerif ise, sadece âyetlerin birbirlerini neshettiğini bildirmektedir. Bu itibarla, âyetlerin haberi ahad olan hadislerle neshedildiğine örnek teşkil etmemektedir. Ayetlerin birbirlerini neshetmeleri konusunda bu örnekler zikredilmiştir.

2) Âyetlerin haberi ahad olan hadislerle neshedildiğine diğer bir örnekte şu âyetler ve hadis-i şerif zikredilmektedir:

"Zina yapan kadınlarınıza karşı içinizden dört şahit getirin. Şahitlik yaparlarsa, ölüm onları alıncaya veya Allah, onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. Sizden zina yapan iki kişiye de eziyet edin. Tevbe edip kendilerini düzeltirlerse, onlardan vazgeçin..." [252] Bu iki âyetin, Ubade b. es-Samit'ten rivayet edilen şu hadisle neshedildikleri söylenmiştir.

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki:

"Benden alın. Benden alın. Allah, o kadınlara yol gösterdi. Evlenmiş olanın evlenmiş olanla zina etmesinin cezası yüz sopa vurulması ve recmedilmesidir (taşlanarak öldürülmesidir). Bekarın bekarla zina etmesinin cezası ise, yüz sopa vurulması, ve bir yıl sürgün edilmesidir." [253]

Vakıa, hadis-i şerif yukarıda zikredilen âyetleri neshetmiş değil, onların içerdikleri hükümleri açıklamıştır. Allah Teala, Resulullah'ın dili ile zina edenlerin cezalarını beyan ederek hangi yolu gösterdiğini ifade etmektedir. Bu bir nesh değil, açıklamadır. [254]

3) Hadisin âyeti neshettiğine başka bir örnek de şu âyet ve hadis gösterilmiştir:

"Artık bundan sonra senin için başka kadınlar helal değildir. Güzellikleri hoşuna gitse de onları başkalarıyla değiştirmen aciz değildir..." [255] Bu âyetin, Hz. Aişe'nin rivayet ettiği

"Resulullah ölmeden önce kadınlar ona helal kılınmıştır" [256] hadis-i şerifiyle neshedildiği söylenmiştir.

Vakıa, bu âyetin kendisinden bir önce gelen elli birinci âyetle neshedildiği beyan edilmiştir.

Ümmü Seleme (r.anh) diyor ki: "Resulullah ölmeden önce Allah ona evlenmesi haram kılınan dışında dilediği kadınlara evlenmesini şu âyetle helal

kıldı: "Ey Peygamber! Hanımlarından dilediğini bırakıp dilediğini yanında tutabilirsin." [257]

Nasih ve mensuh ilminin ustası sayılan Nehhas da haberi ahad olan hadislerin Kur'an'ı nesh edemeyeceği görüşünü tercih etmiş ve Hz. Ali,

Abdullah b. Abbas, Ali b. Hüseyin ve Dehhak'm da aynı görüşte olduklarını zikretmiştir. [258]

Diğer yandan Ahzab Süresi âyet ellikinin neshedilmediğini söyleyenler vardır. Nitekim Hasan el-Basri, Muhammed b. Sirin, Ebu Bekr b. Abdurrahman, Ebu Umame el-Bahili ve Muhammed b. Kaab b. el-Kurezi, farklı gerekçelerle bu kanaattadırlar. Ubey b. Kaab, Ebu Rezi'n ve İkrime'ye göre ise, konumuz olan âyet Resulullah'a özel bir sınıf kadınların haram kılındıklarını beyan etmektedir. Onlar da yahudi ve hristiyan kadınlarıdır. Diğer kadınlar dptf ğildir. İbn Cerir et-Taberi de bu görüşü tercih etmiştir. Bunlara göre de âyetin neshi söz konusu

değildir. [\[259\]](#)

Tirmizi'nin, Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre, Nisa Süresi âyet el-Malike Resulullah'a yasaklanan hanımlardan maksad, aynı sürenin 50. âyetinde zikredilen dört kadın türünün haricinde olan kadınlardır. Helal kılınan dört kadın türü: Evlenmiş olduğu hanımlar, cariyeler, kendisiyle hicret eden ve akrabası olan hanımlar, bir de kendisini Resulullah'a hibe edecek olan mü'min kadınlardır. İşte 52. âyette, bu sınıfların dışındaki

hanımların Resulullah'a helal olmadıkları beyan edilmiştir. [\[260\]](#) Görüldüğü gibi bu görüşe göre de konumuz olan âyet neshedilmemiştir.

4) Sünnetin âyeti neshettiğine başka bir örnek de şu âyet ve Resulullah'ın şu fiili sünneti zikredilmiştir:

"Zina eden kadın ve zina eden erkekte her birine yüzer değnek vurun" [\[261\]](#) âyet-i kerime evli, bekar ayrımı yapmadan her zina edene yüz değnek vurulmasını emretmekte, halbuki Resulullah'ın fiili sünneti, evli olanlara böyle bir sopanın vurulmadığını göstermektedir. Nitekim Resulullah (s.a.v.), evli olarak zina eden Maiz b. el-Eslemi'ye, Cüheyriye kabilesine mensup olan kadına ve kocasının işçisiyle zina eden kadına yüz sopa vurmamış, onları sadece recmetmiştir. İşte evlilerden sopanın düşmesi sünnetledir ve sopa vurmamayı emreden âyet evliler açısından neshedilmiştir. Kanaatimizce burada nesih değil, tahsis sözkonusudur. Yüz sopa vurmanın sadece evlenmemiş olanlara ait olduğunu ifade eder.

F. Bir Defa Nesih

Bunun misali, kocası ölen hanımın iddet bekleme süresini bir yıldan [\[262\]](#) dört ay on güne [\[263\]](#) döndürmesidir. Bu da bir defa olmuştur. Nesihlerin kahir çoğunluğu bu kabildendir.

G. Birkaç Defa Nesih

Bunun misali ise, kıblenin, Kudüs'ten çevrilip serbest bırakılması [\[264\]](#) daha sonra Kabe'ye çevrilmesidir. [\[265\]](#) Bir de mut'a nikâhının üç defa serbest bırakılıp her defasında yasaklanması ve sonunda kesin olarak yasaklanmasıdır. [\[266\]](#)

H. Hükümle Amel Ettikten Sonra Nesih

Neshin şekillerinden biri de budur: Buna örnek olarak, Kible'nin çevrilmesi, mut'anın serbest bırakılıp yasaklanması ve benzeri nesihler zikredilebilir. Zira müslümanlar, önce Kudüs'e doğru namaz kılmışlar, daha sonra Kabe'ye yönelmeleri emredilmiştir. Yine onlar önce mut'a yapmışlar, sonra neshedilmiştir.

I. Hükümle Amel Etmeden önce Nesih

Buna misal olarak, şu hadiseler zikredilmektedir:

Resulullahla fısıldaşmaktan önce sadaka verilmesi emredildi. Bu mü'minlere zor geldiğinden Allah Teala daha sadaka vermeden önce onlardan bu yükümlülüğü kaldırdı. Şu iki âyet bunu belirtmektedir:

"Ey iman edenler! Peygamberle gizli konuşmak istediğiniz zaman, konuşmadan önce sadaka verin... Gizli konuşmadan önce sadaka vermektan mi çekindiniz? Mademki bunu yapmadınız, Allah sizi affetti..." [\[267\]](#)

H. İbrahim'e, oğlunu kesmesi emredildi, İbrahim onu kesmeden bu emri neshedildi. Şu âyetler bunu ifade etmektedirler:

"Biz, İbrahim'i, halim selim bir evlat ile müjdeledik. Çocuk onunla yürüyecek çağa gelince, İbrahim ona: "Yavrucuğum! Ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak ne dersin" dedi. Çocuk da: "Babacığım! Emrolunduğunu yap. İnşallah benî sabredenlerden bulacaksın" dedi. Her ikisi de Allah'ın emrine boyun eğip, İbrahim çocuğu alnı üzerine yatırınca, Biz ona: "Ey İbrahim! Rüyana sadakat gösterdin. İyilikte bulunanları Biz, böyle mükâfatlandırırız diye seslendik. Şüphesiz bu, apaçık bir imtihandır. Biz ona, çocuğun yerine büyük bir kurbanlığı fidiye olarak verdik." [\[268\]](#)

Hükümle amel etmeden önce, neshedilmesinin diğer bir misali de, namazın, miraçta elli vakit farz edilip kılınmasından önce, beş rekâta indirilmesidir. [\[269\]](#)

İ. Ağır Hükümün Kaldırılıp Hafifinin İndirilmesi

Neshin şekillerinden biri de, var olan ağır hükümü kaldırıp onun yerine daha hafifini koymak suretindeki nesihdir.

Buna misal olarak savaşta, önce bir mü'minin on kâfire denk tutulması ve birin ona karşı savaşmasının emredilmesi, daha sonra bunun hafifletilerek, bir mü'minin iki kâfire denk tutulması ve birin ikiye karşı savaşmasının emredilmesi zikredilmiştir. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"...Eğer içinizden sabırlı yirmi kişi çıkarsa, iki yüz kişiye galip gelir. Eğer sizden yüz kişi olursa, kafirlerden bin kişiye galip gelir..." "Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti. Çünkü içinizde zaaf bulunduğunu biliyordu. Bundan böyle, içinizden sabırlı yüz kişi çıkarsa, iki yüz kişiye galip gelir."

Eğer sizden bin kişi olsa, Allah'ın izniyle ikibin kişiye galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir." [\[270\]](#)

J. Hafif Hükümü Kaldırıp Ağırının İndirilmesi

Buna misal olarak, önce üç gün olan Aşure orucunun emredilip, daha sonra neshedilerek bir ay olan Ramazan orucunun emredilmesi zikredilmiştir. Bu hususta Abdullah b. Ömer ve Hz. Aişe diyorlar ki; Ramazan orucu inmeden önce Aşure orucu tutuluyordu. Ramazan ayında oruç tutma inince ar-tık dileyen Aşure orucunu tutuyor, dileyen tutmuyordu. [271]

Buna, başka bir misal de, daha önce Ramazan orucunu yiyip yerine fitre vermenin serbest olması daha sonra her güç yetirenin oruç tutması mecbur edilip fitre verip oruç yiyebilme noktasının neshi zikredilmiştir. Abdullah b. Ömer ve Seleme b. el-Ekva'a göre, orucun sayılı günler olduğunu ve gücü yetenlerin fitre vererek oruçlarını yiyebileceklerini beyan eden Bakara Sûresi'nin 184. âyetini, hasta ve yolcunun dışında herkesin oruç tutma zorunda olduğunu emreden 185. âyeti neshetmiş, böylece oruç tutma yerine fitre verme ruhsatını kaldırmış ve hükmü daha ağırlaştırmıştır. [272]

Ancak, Abdullah b. Abbas, birinci âyetin neshedilmediğini, fitre vererek oruç yeme ruhsatının yaşlılara ait olduğunu, bunların da fitre vererek Ramazan oruçlarını yiyebileceklerini söylemiştir. [273]

K. Sadece Hükümün Neshi

Neshin şekillerinden biri de herhangi bir âyet veya hadisin hükmünü kaldırıp lafzını aynen bırakmaktır. Genel olarak nesinden bu anlaşılmaktadır.

Buna misal olarak şu âyeti zikretmek mümkündür:

"Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer geride mal bırakıyorsa, ana-babaya ve akrabalara uygun bir şekilde vasiyette bulunmanız size farz kılındı.

Bu, *takva sahipleri üzerine bir borçtur*" [274] âyetinin hükmü, daha önce de belirtildiği gibi, miras hükümlerini beyan eden Nisa Sûresi 11, 12, 176. âyetlerle neshedilmiştir.

Fakat âyetin lafzı aynen Kur'anda mevcuttur.

L. Sadece Lafzın Neshi (Tilavetin Kaldırılması)

Eğer nassın lafzı ortadan kaldırılır, fakat içerdiği hükmün devam ettiği bil-dirilirse, yalnız lafzın neshi söz konusu olur.

Bu türden olan nesihlere çok ender olarak rastlanmakta ve alimler arasında tartışmalara yol açmaktadır. Bu nedenle, mümkün olduğu ölçüde misalleri fazlaca zikredilecektir.

a. Bir metinde şöyle buyurulmaktadır:

"Eğer, Adem oğlunun iki vadi dolusu malı (diğer bir rivayette altını) bulursa, mutlaka üçüncüsünü ister. Adem oğlunun boşluğunu ancak toprak doyurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder." [275] Bu metin hakkında şu sahabeler farklı görüşler zikretmişlerdir:

1) Ebu Musa el-Eş'ari, [276] Ubey b. Kaa'b,c [277] Zeyd b. Erkam [278] ve Ebu Vahid el-Leysi, [279] bu metnin bir Kur'an âyeti olduğunu, lafzının Kur'anın toplanmasından önce kaldırılıp manasının ise, devam ettiğini beyan etmişlerdir. Bunlara göre bu metin sadece lafzı neshedilen (tilaveti kaldırılan) âyetlerdendir.

2) Abdullah b. Abbas, [280] bir rivayete göre Ubey b. Kaa'b [281] ve Enes b. Malik [282] bu metni rivayet etmişler ve "Bilemiyoruz ki bu âyet mi, yoksa değil mi?" demişlerdir. Bunlara göre ise bu metin, ya lafzı kaldırılıp manası bırakılan bir âyettir veya Resulullah'ın hadisidir. [283]

3) Abdullah b. Zübeyr, [284] Hz. Aişe, [285] ve bir rivayete göre Enes b. Malik [286] bu metni, Resulullahın hadisi şeklinde rivayet etmişlerdir. Görüldüğü gibi, bu metnin lafzı neshedilen bir âyet olup olmadığı kesin değildir, ihtilaflıdır.

b. Diğer bir metinde de şöyle buyurulmaktadır:

Enes b. Malik diyor ki: Biz, Bir-i Maune Gazvesinde şehid edilen yetmiş kişi hakkında inen şu Kur'an âyetini okuduk, sonra o kaldırıldı (neshedildi).

"Bizden kavmimize tebliğ edin ki biz, Rabbimizin huzuruna vardık. O, bizden razı oldu ve bizi de razı etti." [287] Görüldüğü gibi, Enes b. Malik'in rivayetine göre bu metin de lafzı neshedilip manası baki kalan âyetlerdendir. Bunun mütevatir olmadığı unutulmamalıdır.

c. Başka bir metinde şöyle buyurulmuştur:

1) Hz. Ömer diyor ki: Bizim, Allah'ın Kitabında okuduğumuz âyetlerden biri de şu idi:

"Babalarınızdan yüz çevirmeyin (onları bırakıp başkalarının babanız olduğunu iddia etmeyin). Zira sizin babalarınızdan yüz çevirmeniz, küfürdür (inkardır veya nankörlüktür)." [288] Görüldüğü gibi, Hz. Ömer'in rivayetine göre bu da lafzı neshedilen âyetlerdendir.

2) Ebu Hureyre ise, bunu Resulullah'dan bir hadis şeklinde rivayet etmiştir. [289]

d. Lafzı neshedilip (tilaveti kaldırılıp) hükmü baki kalan âyetlere en önemli bir misal de, evlendikten sonra zina edenin taşlanarak öldürülmesini beyan eden şu recim âyetidir:

"Evlenmiş olan erkek veya evlenmiş olan kadın zina edecek olurlarsa, onlardan her birini mutlaka recmedin (taşlayarak öldürün)." [290] Haricilerin ve Mutezileden Nazzam'ın dışında bütün İslâm ümmeti, İslâm'da evlendikten sonra zina edenin cezasının, taşlanarak öldürmek olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Buna delilleri ise, lafzı neshedilip hükmü kalan ve kendisine recim âyeti denen bu âyet, bu âyetin varlığını bildiren hadis-i şerifler, recmin varlığını beyan eden hadisler ve Resulullah'ın fiilen uyguladığı recim olaylarıdır. Konunun öneminden ve günümüzde öz

güvenlerini kaybedenlerin Hariciye düşüncesini hortlatmaya çalışmalarından dolayı, bu meseleye özetle değinilmesi gerekli görülmüştür. Evvelâ recim âyetinin lafzını kimlerin rivayet ettikleri, sonra bu âyetin varlığının nasıl vurgulandığı, daha sonra recmetme cezasının Resulullah'ın sözlü hadislerinde nasıl zikredildiği, en son olarak da Resulullah'ın recim cezasını fiilen kimlere uyguladığı özetlenmeye çalışılacaktır.

1) Recm âyetinin lafzını rivayet edenler:

Bu âyet, tercüme ettiğimiz şekliyle, şu sahabilerden nakledilmiştir.

aa) Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'den rivayet etmiştir.

Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Korkarım ki, insanların üzerinden uzun zaman geçerde, içlerinden birileri çıkar ve der ki: "Ben, Allah'ın Kitabında recim diye bir şey bulamıyorum." Böylece insanlar, Allah'ın farzlarından bir farzı bırakarak sapmış olurlar. Dikkat edin! Kişinin evlenmesinden sonra zina etmesi, şahitlerle isbat edilir veya zinadan hamile kalınır yahut zina eden itiraf edecek olursa, recmetmek haktır ve vardır. *"Evlenmiş olan erkek veya evlenmiş olan kadın zina edecek olurlarsa, onlardan her birini mutlaka recmedin"*

âyetini bizzat ben kendim okudum. Resulullah recmetti. Ondan sonra bizler de recmettik." [291]

bb) Said b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'den rivayet etmiştir.

Said diyor ki: Ömer, hacdan Medine'ye döndü ve insanlara bir hutbe okudu. Onda şunları söyledi: "... Ey insanlar! Size sünnetler konuldu ve farzlar gönderildi. Artık apaçık bir yol üzere bırakıldınız. Sakın insanları sağa sola saptırmayın. Sakın ha sakın recim âyeti hakkında helaka düşmeyin. Birileri çıkıpta: "Biz Allah'ın Kitabında (zina eden için) iki ceza bulamıyoruz" demesin. Zira, Resulullah da recmi uyguladı, biz de uyguladık. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, eğer insanlar, "Ömer b. el-Hattab, Allah'ın kitabına ilavede bulundu" demeseler, ben: "Evlenmiş olan erkek veya evlenmiş olan kadın zina edecek olurlarsa, onlardan her birini mutlaka recmedin" âyetini (Kur'anın bir kenarına)

yazardım. Zira biz onu okumuştuk." [292]

cc) Kesir b. es-Salt, Zeyd b. Sabit'ten rivayet etmiştir.

Kesir diyor ki: "Said b. el-As ile Zeyd b. Sabit, Mushafı yazıyorlardı. Onlar şu âyete ulaşınca Zeyd b. Sabit dedi ki: Ben, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duydum:

"Evlenmiş olan erkek veya evlenmiş olan kadın zina edecek olurlarsa, onlardan her birini mutlaka recmedin." Dedim ki, Ey Allah'ın Rasulü! Onu bana yazar mısın? Fakat bu, sanki Resulullah'ın hoşuna gitmedi." [293]

Beyhaki'nin rivayetine göre hadisin sonu Resulullah buyurdu ki: *"Onu yazmaya benim gücüm yetmez"* şeklindedir. [294] Yani, Resulullah bu âyetin yazılı olarak tesbitini istememiştir. Hikmetini ise, ancak Allah bilir.

dd) Zırr b. Hubeyşi, Ubey b. Kaa'b'dan rivayet etmiştir.

Bu rivayette, recim âyetinin lafzı neshedilmeden önce Ahzab Sûresi'nde bulunduğu zikredilmektedir. [295]

ee) Kesir b. es-Salt'ın kardeşinin oğlu, Zeyd b. Sabit'ten rivayet etmiştir.

Bu rivayette Zeyd b. Sabit, yukarıda zikredildiği şekliyle recim âyetini Mervan'a okumuş, Mervan da: "Bunu mushafa koymayalım mı?" diye sormuştur. Zeyd de: "Ömer b. el-Hattab dedi ki: Ben Resulullah'a gidiyor ve ona bazı şeyler hatırlatıyordum. Resulullah, recim'i zikredince, "ey

Allah'ın Rasulü! Recim âyetini bana yaz" diyordum. Resulullah' da buyurdu ki: *"Benim ona gücüm yetmez"* [296] demiştir.

ff) Umame el-Bahili de bu âyeti, teyzesi Acma'dan rivayet etmiştir.

Acma'nın rivayetinde recim âyetinin sonu şöyledir: *"...Tatmin ettikleri zevklerine karşılık, onları mutlaka recmedin."* [297]

gg) Abdurrahman'ın kızı Amre, bu âyeti Hz. Aişe'den rivayet etmiştir.

Bu rivayette, sadece okunması neshedilip Kur'ana konulmayan recim âyeti ile hem okunması, hem de manası kaldırılan ve on defa süt emmeyi şart koşan süt âyetinin bir kağıda yazılı olarak Hz. Aişe'nin yatağının altında bulunduğu, Resulullahla hastalığı esnasında meşgul oldukları bir anda,

koyunun eve girip o kağıdı yediği beyan edilmektedir. [298]

Bütün bu rivayetler birleştirildiğinde şu sonuca varılmaktadır: Hz. Peygamber, hikmetini bilemediğimiz bir sebepten dolayı recim âyetinin Kur'an âyetleri içine yazılmasını istememiştir. Nitekim Hz. Ömer'in: "Onu bana yaz dedim, fakat Resulullah bunu hoş görmedi" şeklindeki ifadesi ve Resulullah'ın "benim ona gücüm yetmez" şeklindeki sözleri bunu ifade etmektedir. Bu nedenle recim âyeti okunması neshedilen âyet olarak tesbit edilmiştir.

Diğer yandan Resulullah (s.a.v.), okunmaları neshedilen bu âyetlerin, Kur'an âyetlerinin yazıldığı kağıdın dışında başka bir kağıda yazılmasına engel olmamıştır. Hadislerin yazılması da bu şekilde olmuştur. İşte Hz. Aişe'den gelen rivayet bunu belirtmektedir.

2) Recm âyetinin varlığını vurgulayanlar. Hz. Ömer ve Hz. Ali, recim âyetinin okunması kaldırıldığı hükmünün baki olduğu üzerinde ciddiyetle durmuşlar, bunun Kur'anda yazılmamasından cesaret alarak onu inkâra kalkışanların hem kendilerini, hem müslümanları saptıracaklarını beyan etmişlerdir.

aa) Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Şüphesiz, Allah, Muhammed (s.a.v.)'i hak ile gönderdi, ona Kitabı indirdi, Allah'ın indirdiği şeylerden biri de recim âyeti idi. Biz, onu okuduk, kavradık ve ezberledik. Bu sebeple, Resulullah da recim cezasını uyguladı, ondan sonra bizler de uyguladık. Korkarım, insanların üzerinden uzun zaman geçer, birileri kalkıp der ki; "Vallahi Biz, recim âyetini Allah'ın Kitabında bulamıyoruz. Böylece Allah'ın indirdiği bir farizeyi (hükmü) bırakarak sapmış olurlar. Evlendikten sonra zina eden erkek ve kadının zina ettiklerine dair şahitler bulunduğu veya gebelik olduğunda yahut itiraf edildiğinde bunların recmedilmeieri, Allah'ın Kitabında vardır ve haktır." [299]

bb) Amir diyor ki: Şerahe el-Hamdaniyye, kocasının bulunmadığı bir zamanda hamile kaldı. Onu efendisi Hz. Ali'ye götürdü. Ali ona: "Belki kocan gelmiştir veya biri seni, buna zorlamıştır" diye sordu. Kadın hayır, dedi ve zina ettiğini itiraf etti. Ali ona, Perşembe günü sopa vurdu ve onu Cuma günü recmetti. Ben, her ikisinde de buldum. Ali, onu recmetmeden önce, göbeğine kadar gömülmesini emretti ve yeri kazıldı. Sonra Ali

şöyle dedi: "Recim âyeti, Resulullah'ın tatbik ettiği sünnetlerindedir. Şüphesiz, recim âyeti inmişti. Onu ve Kur'an'ın diğer âyetlerini okuyanlar

Yemame savaşında yok edildiler."^[300] Hz. Ali de, recim âyetini okuyan Kurraların Yemame savaşında öldürüldüklerini, bu sebeple âyetin olmadığı gibi yanlış bir kanaate varılabileceğini beyan ediyor ve müslümanlar böyle bir neticeye varmaktan sakındırıyor.

3) Resulullah'ın sözlü hadisleriyle recmin varlığını beyan etmesi.

aa) Ubade b. es-Samit diyor ki: Resulullah'a vahiy indiği zaman, sıkıntı hissediyor ve rengi değişiyordu. Bir gün yine ona vahiy indi, Resulullah (s.a.v.) aynı durumla karşılaştı. Resulullah (s.a.v.) açılınca şöyle buyurdu: "*Benden alın! Allah, zina edenler için bir yol açtı. Evlenmiş olan evlenmiş olanla, bekâr olan bekâr olanla zina edecek olursa, evlenmiş olana yüz sopa vurulacak ve o, taşlanarak öldürülecektir. Bekâr olana ise,*

yüz sopa vurulacak ve bir yıl boyu sürgün edilecektir."^[301] İmam Ahmed bu hadisi Seleme b. el-Muhabbik'ten de rivayet etmiştir.^[302]

bb) Bütün sahih hadis kitaplarında zikredilen ve evlendikten sonra zina edenin cezasının öldürülmek olduğunu beyan eden Resulullah'ın şu hadisi, Hz. Osman,^[303] Ebu Umame b. Sehl,^[304] Abdullah b. Amir,^[305] Talha b. Ubeydullah,^[306] Hz. Aişe^[307] ve Abdullah b. Mes'ud'dan^[308] rivayet edilmektedir. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki:

"Allah'dan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Peygamberi olduğuma şahadet eden bir müslüman kişinin kanı, ancak üç şeyden birini yapmasıyla helal olur:

-Cana kıyarak kisası hak etmek,

-Evlendikten sonra zina etmek,

-Ve dinden çıkıp cemaatı terk etmek."^[309]

4) Resulullah (s.a.v.)'ın recmetme cezasını uygulaması.

Resulullah, ondan sonra gelen raşid halifeler ve İslâm ümmeti, çağlar boyu recim cezasını uygulamışlardır.

Biz, Resulullah (s.a.v.)'ın bu husustaki uygulamalarından bazı örnekler zikrederek yetinmeye çalışacağız.

Resulullah'ın, Maiz el-Eslemi'yi, Cüheyne kabilesinden bir kadını, kocasının işçisiyle zina eden kadını, hamile kalan kadının çocuğunun kendisinden olduğunu itiraf eden bir kişiyi, geceleyin hanıma tecavüz eden erkeği, yolculuğu esnasında kendisine getirilen ve zina ettiğini itiraf eden kişiyi ve bekâr olduğu kanaatiyle sopa vurduğu, daha sonra evli olduğu anlaşılınca taşlatarak öldürdüğü kişiyi recmettiği, çokça sahabe tarafından çeşitli hadis kitaplarında nakledilmektedir. Hatta Resulullah, yahudi olan iki ehli kitabı da recmetmiştir.

Aşağıda bu hadiselerin özetlenmesine çalışılacaktır.

aa) Resulullah'ın, Maiz el-Eslemi'yi recmetmesi.

Resulullah'ın Maiz el-Eslemi'yi recmettiği, Ebu Hureyre^[310] Cabir b. Abdullah,^[311] Cabir b. Semure,^[312] Ebu Said el-Hudri,^[313] Bureyde el-Eslemi^[314] Nuaym b. Hazzal^[315] ve Ebu Bekir es-Sıddıki^[316] gibi bir çok sahabeden hemen hemen tüm sahih hadis kitaplarında rivayet edilmiştir.

Ebu Hureyre diyor ki: "Resulullah (s.a.v.) mescid'de bulunduğu bir zamanda ona bir kişi (Maiz) geldi ve ona seslenip şöyle dedi:

"Ey Allah'ın Rasulü! Ben zina ettim." Resulullah ondan yüz çevirdi. Öyleki, Resulullah onu dört defa reddetti. Maiz, kendi aleyhine dört kere şahidlik edince, Resulullah, onu çağırды ve dedi ki:

"*Sen deli misin?*" O, hayır dedi. Resulullah (s.a.v.):

"Sen evlenmiş miydin?" buyurdu. O, evet dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.):

"*Bunu götürüp recmedin*" dedi.

Cabir b. Abdullah diyor ki: "Ben de onu recmedenlerdendim. Biz onu, namazgâhda recmettik. Taşlar onun canını yakınca kaçtı. Biz ona Harre'de ulaştık ve onu recmettik."^[317]

Bureyde el-Eslemi diyor ki: "Maiz b. Malik el-Eslemi, Resulullah (s.a.v.)'a geldi ve ona:

"Ey Allah'ın Rasulü! Beni temizle" dedi. Resulullah da ona:

"*Vay haline geri dön, Allah'tan af dile ve O'na tevbe et*" dedi. Maiz geri döndü. Çok uzağa gitmeden tekrar geldi ve: "Ey Allah'ın Rasulü! Beni temizle" dedi. Resulullah (s.a.v.) yine ona:

"*Vay haline geri dön. Allah'tan af dile ve O'na tevbe et*" dedi. Maiz çok uzağa gitmeden yine geri döndü ve: "Ey Allah'ın Rasulü Beni temizle" dedi. Resulullah (s.a.v.) aynı şeyleri söyledi. Nihayet dördüncü kez aynı şeyler olunca, Resulullah ona:

"*Seni neden temizleyeyim*" dedi. Maiz,

"zinadan" dedi. Resulullah:

"*Bu deli mi?*" diye sordu. Onun deli olmadığını söylediler. Resulullah:

"*Bu içki içti mi?*" dedi. Bir adam kalkıp ağzını kokladı, onda içki kokusu bulamadı. Resulullah:

"*Sen, zina ettin mi?*" dedi. Maiz de:

"Evet" dedi. Bunun üzerine Resulullah recmedilmesini emretti ve reçmedildi... Resulullah:

"*Maiz için af dileyin*" dedi. Onlarda:

"Allah Maizi, affetsin" dediler. Resulullah:

"*O öyle bir tevbe etti ki, onun tevbesi bir ümmete taksim edilse, onları mutlaka kuşatır*" buyurdu."^[318]

Nuaym b. Hazzal'ın rivayetine göre Maiz, yetim olarak Hazzal'ın evinde büyümüş ve Fatime isimli bir cariye ile zina etmiş, yukarıda anlatılan itiraflarından sonra recmedilmiştir.^[319]

bb) Resulullah'ın Cüheyne kabilesinden olan kadını recmetmesi.^[320]

Bu hadise, Bureyde el-Eslemi ve İmran b. Husayn'den rivayet edilmektedir.

Bureyde diyor ki: Gamidiye kabilesinden bir kadın geldi ve "Ey Allah'ın Rasulü! zina ettim beni temizle" dedi. Resulullah (s.a.v.) onu geri çevirdi. Ertesi gün olunca kadın gelip, "Ey Allah'ın Rasulü! Niçin beni geri çevirdin? Belki de sen beni Maiz gibi geri çeviriyorsun. Allah'a yemin olsun ki, ben hamileyim" dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.):

"İlla da israr ediyorsan, git çocuğu doğuruncaya kadar bekle" buyurdu. Kadın, çocuğu doğurunca onu bir beze sanlı olarak getirdi ve: "İşte çocuk onu doğurdum" dedi. Resulullah (s.a.v.):

"Git, onu emzir, süttten kesince gel" buyurdu. Kadın, çocuğu süttten kesince, eline verdiği bir ekmek parçasıyla onu getirdi ve: "Ey Allah'ın Rasulü! İşte çocuk. Ben onu süttten kestim. Artık o yemek yiyor" dedi. Resulullah çocuğu müslümanlardan birine verdi. Kadının göğsüne kadar çukur kazılmasını emretti. İnsanlara emretti. Onlar da onu recmettiler. Halid b. Velid'in attığı bir taşdan dolayı fişkırkan kan yüzüne geldi ve Halid ona hakaret etti. Resulullah da:

"Yavaş ol Halid! Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, öyle bir tevbe ile tevbe etti ki, haksız mal alan vergi memuru öyle bir tevbe etmiş

olsaydı, mutlaka affedilirdi," buyurdu. Sonra Resulullah (s.a.v.) cenaze namazının kılınmasını emretti ve cenazesi kılındı. [\[321\]](#)

İmran b. Husayn'in rivayetinde Hz. Ömer, Resulullah'a: "Ey Allah'ın Rasulü! zina ettiği halde nasıl bunun cenaze namazını kılıyorsun" demiş, Resulullah (s.a.v.) da ona:

"Öyle bir tevbe ile tevbe etti ki, Medine halkından yetmiş kişiye taksim edilecek olsa onları mutlaka kuşatır. Sen, Allah için canını feda etmesinden daha üstün bir tevbe bulabilir misin?" cevabını vermiştir. [\[322\]](#)

cc) Resulullah'ın, kocasının işçisiyle zina eden kadını recmetmesi.

Ebu Hureyre ve Zeyd b. Halid dediler ki: "Biz, Resulullah (s.a.v.)'ın yanında bulunuyorduk. Bir kişi ayağa kalktı ve: "Allah hakkı için sana söylüyorum. Aramızda mutlaka Allah'ın Kitabıyla hüküm vereceksin" dedi. Bunun arkasından daha anlayışlı olan davalısı ayağa kalktı ve: "Bizim aramızda Allah'ın Kitabı ile hüküm ver ve müsaade et, meseleyi anlatayım" dedi. Resulullah da: "Söyle" dedi. O, şunları söyledi:

"Oğlum bu adamın işçisiydi, karısıyla zina etti. Ben ona fidye olarak yüz koyun bir de cariye verdim ve oğlumu kurtardım. Sonra, konuyu ilim sahibi insanlara sordum, onlar bana, oğluma yüz adet sopa vurulması, bir yıl da sürgün edilmesi, onun karısının ise, recmedilmesi gerektiğini söylediler." Resulullah (s.a.v.) şu cevabı verdi:

"Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ben aranızda mutlaka aziz ve eelil olan Allah'ın Kitabı ile hüküm vereceğim. Yüz koyun ve cariye sana geri verilecek, oğluna yüz sopa vurulacak ve o, bir yıl müddetince sürgün edilecektir. Ey Uneys! Sen şu adamın karısının yanına git. Eğer o itiraf

ederse, sen onu recmet." Uneys gitti. Kadın itiraf etti ve onu recmetti. [\[323\]](#)

dd) Resulullah'ın, kadının taşıdığı çocuğun kendisine ait olduğunu itiraf eden genci recmetmesi.

Bu hususta Leclac (r.a) diyor ki: "Çarşıda kendi işimi yaparken, kucağında çocuk bulunan bir kadın geçti. İnsanlar onun yanına koşular. Ben de koşanlardandım. Kadınla birlikte Resulullah'a ulaştık. Resulullah:

"Bu çocuğun babası kim?" diye sordu. Kadın sustu. Fakat yanında bulunan bir genç,

"Ey Allah'ın Rasulü! Onun babası benim" dedi. Yine Resulullah, kadına yöneldi ve:

"Bunun babası kim?" dedi. O genç tekrar:

"Ey Allah'ın Rasulü! Onun babası benim" dedi. Resulullah, gencin çevresinde bulunan bazı kişilere baktı ve genci onlardan sordu. Onlar da: "Biz bunun iyiliğinden başka bir şeyini bilmiyoruz" dediler. Resulullah (s.a.v.) gence:

"Sen, evlenmiş miydin?" dedi. Genç "evet" dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) emretti ve o recmedildi. Leclac diyor ki onunla gittik. Ona çukur kazdık. Sağlamca oraya yerleştirdik. Sonra onu, canlanamayacak hale gelinceye (ölmüncüye) kadar taşladık. Bu esnada bir adam geldi. Recmedilen genci soruyordu. Biz onu Resulullah'a götürdük ve "Bu adam, habisi soruyor" dedik. Resulullah (s.a.v.) da buyurdu ki:

"O, Allah katında miskten daha güzel kokmaktadır." Anladık ki, o kişi gencin babasıymış. Biz ona gencin yıkanmasında, kefenlenmesinde ve defnedilmesinde yardımcı olduk. [\[324\]](#)

ee) Resulullah'ın, geceleyin namaza giden kadına tecavüz eden kişiyi recmetmesi.

Bu hususta Vail b. Hucr diyor ki: "Resulullah'ın döneminde bir kadın, namaz kılmak için dışarı çıktı. Yolda ona bir kişi rastladı ve elbisesini kadının üzerine örtüp ona tecavüz etti. Bunun üzerine kadın bağırды. Adam kaçtı. Kadının yanından başka bir adam geçti. Kadın:

"Bana bu işi yapan bu adamdır" dedi. Ensar'dan bir topluluğun yanından geçti ve onlara:

"Şu adam bana şöyle ve şöyle yaptı" dedi. Onlar koşup kadının kendisine tecavüz ettiğini sandığı adamı yakaladılar ve kadının yanına getirdiler. Kadın:

"Evet bu adam" dedi. Onu alıp Resulullah'a getirdiler. Resulullah, o kişinin recmedilmesini emredince, kadına tecavüz eden asıl kişi ayağa, kalktı ve:

"Ey Allah'ın Rasulü! Kadının arkadaşı (ona tecavüz eden) benim" dedi. Bunun üzerine Resulullah, kadına:

"Sen git. Allah seni affetti" dedi. Getirilen kişiye güzel sözler söyledi. Kadına tecavüz edene ise, "bunu recmedin" dedi. Sonra bunun için: "Öyle bir

tevbe ile tevbe etti ki, Medine halkı böyle bir teube etseydi, onların tevbeleri mutlaka kabul edilirdi" buyurdu. [\[325\]](#)

ff) Resulullah'ın yolculuğu esnasında bir kişiyi recmetmesi.

Ebu Zer diyor ki: "Bir yolculuk esnasında Resulullahla beraberdik. Ona bir kişi geldi ve: "Şu seviyesiz insan, zina etti" dedi. Kişi, Resulullah'ın yanında zina ettiğini itiraf etti. Resulullah, onu dört defa geri çevirdi. Sonunda bineğinden indi ve bize bir çukur kazmamızı emretti. Biz, onun için derin olmayan bir çukur kazdık ve o recmedildi.

Resulullah üzgün bir şekilde oradan ayrıldı. Yürüyüp gittik. Bir yerde konakladık. Resulullah sıkıntısı geçdi ve şöyle buyurdu: "Ey Ebu Zerr!

Biliyor musun? Arkadaşınız affedildi ve cennete konuldu." [\[326\]](#)

gg) Resulullah'ın zina eden bir kişiye yüz adet sopa vurması, evli olduğu ortaya çıkınca onu recmetmesi.

Cabir b. Abdullah diyor ki: "Bir adam bir kadınla zina etti. Resulullah, ona sopa vurulmasını emretti. Ona sopa vuruldu. Sonra evlenmiş olduğu bildirildi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) emretti ve recmedildi."^[327]
hh) Resulullah'ın, birbirleriyle zina eden bir yahudi erkeği ve kadını recmetmesi.
Resulullah (s.a.v.)'ın bu iki yahudiyi recmettiği, Abdullah b. Ömer,^[328] Bera^[329], Cabir b. Abdullah^[330], Ebu Hureyre^[331] ve Cabir b. Semure^[332] gibi bir çok sahabeden, sahih hadis kitaplarının hemen hemen tümünde rivayet edilmektedir.
Görüldüğü gibi İslâm'da recmetme cezasının olmadığını söylemek akıl dışı bir iddiadır.

Recmi İnkâr Edenler:

Sahabelerin, lafzı neshedilen recim âyetinin şeklini beyan etmelerine, recim'in varlığı üzerinde titizlikle durmalarına, Resulullah (s.a.v.)'ın recmi defalarca fiilen uygulamasına ve ondan sonra gelen halifelerin ve İslâm ümmetinin aynı yolu takip etmelerine rağmen geçmişte Hz. Ali'ye karşı çıkan Hariciler, günümüzde de modern geçinen Batı hayranları, recmetme cezasının, Kur'an'da zikredilmemesi gerekçeyle, bunun İslâm'da olmadığını iddia etmişlerdir.

Bunlara özetle şunları hatırlatmak gerekmektedir.

a. Recim âyetinin lafzı Kur'anda yoksa da onun ortaya çıkacağını beyan eden âyet mevcuttur. Yüce Mevla şöyle buyurmuştur:

"Zina yapan kadınlarınızı ölüm alınca ya veya Allah'ın onlar için bir yol açmasına kadar evlerde tutun."^[333]

Âyette, Allah'ın, zina eden kadınlar için bir yol açmasına kadar evlerde hapsedilmeleri emredilmiş, Resulullah da Allah'ın, bütün zina edenler için cezalar koyarak yolu açtığını beyan etmiş ve buyurmuştur ki: "Benden alın. Artık Allah zina eden kadınlar için yol göstermiştir. Evlenmiş olan evlenmiş olanla veya bekar olan bekar olanla zina edecek olursa, evlenmiş olana yüz sopa vurulacak, sonra o recmedilecektir. Bekar olana ise, yüz

sopa vurulacak sonra o bir yıl müddetle sürgün edilecektir."^[334]

Eğer recmin varlığını inkar edenler, Resulullah'ın bu izahını sünnet olduğundan kabul etmezlerse, onlara çelişkiye düştükleri hatırlatılmalıdır. Zira namazın farziyeti Kur'anda zikredilmiş, fakat rekatların sayıları mütevatir hadislerle tesbit edilmiştir. Keza zekatın farziyeti Kur'an'da zikredilmiş, fakaha çeşitli mallardan verilecek miktarı hadislerle beyan edilmiştir. Recmetme şeklinde cezalandırma da mütevatir hadislerle gelmiştir. Yerine göre mütevatir hadisleri almak, yerine göre almamak tam bir çelişkidir.

b. Haricilerin düştükleri hataya düşen günümüzün modernistleri, batılıların karşısında kendilerini küçük görme ve onların çokça ayıpladıkları İslâmî hükümlere şüphe sokma sevdasından vazgeçmelidirler. Zira batılılar, heva ve heveslerini ilah edinen, şehvani arzularını firenleyecek herhangi bir kayıt ve şarta bağlı kalmayan, bu anlayışlarını en yüce makamları olan parlamentolarının duvarlarına: "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" şeklinde nakşeden gözleri dönmüş şaşkınlardır.

Yüce Mevlanın tasviriyle bunlar:

"Heva ve hevesini kendine ilah edinen, Allah'ın bilerek saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği ve gözüne perde çektiği"^[335] kimselerdir. Niçin bunlardan çekinip yüce dinimizi onların razı olacakları şekilde anlamaya çalışalım.

c. İslâm'da recmetme cezası yoktur demekle, kâfirleri razı etmek elbetteki mümkün değildir. Hatta İslâm'ın kahir çoğunluğu inkâr edilse de, günümüzde yaşandığı gibi, yine de razı olmazlar. Allah Teala:

"Kendi dinlerine uymadıkça, yahudi ve hıristiyanlar senden asla razı olmazlar"^[336] buyurmaktadır. O halde, bırakalım kâfirlere şirin görünme çabalarını da asaletli dini-' mizin hükümlerine takdirle bakalım.

d. Şunu da iyi kavramak gerekir ki, günümüzdeki modernistler, bu dini Allah'ın Peygamberinden, ondan sonra gelen raşid halifelerden ve onların izini üçyüz küsur senedir takip eden saygıdeğer alimlerden daha iyi anlama imkan ve kabiliyetine sahip değillerdir. Bu itibarla, sözleri adeta fıncanda fırtına veya çölde bir fıslıltı olmadan öteye gidememektedir. Kendilerini bu kadar zorlamalarına gerek yoktur. Eforlarını kâfirleri uyarmaya ve onların şımarıklıklarını tedip etmeye harcasınlar. İslâm'ın hükümlerini sarsmaya ve insanların zihnini bulandırmaya harcamasınlar.

Hem Lafzın, Hem de Hükümün Neshi Şekli

Bazı âyetlerin hem okunmalarının neshedilip mushafa konulmadıkları, hem de içerdikleri hükümlerin de kaldırıldığı rivayet edilmekte ve bunun da neshin bir şekli olduğu beyan edilmektedir.

Hz. Aişe'den nakledilen şu metin buna misaldir:

Hz. Aişe diyor ki: "Tesbit edilen on kere emmek haram kılar" ifadesi indirilen Kur'an'dandı. Sonra neshedildi."^[337] Yani, süt emziren kadının ve akrabalarının süt emene haram olması için, çocuğun en az on defa emmesi gerekli kılınmıştı. Sonra bu neshedildi. Evet, neshedilen bu âyetin hem okunması neshedilmiş, mushafa konulmamış, hem de hükmü kaldırılmış, sünnet haram olmak için on defa emme şartı giderilmiştir. Daha az emme ile süt emme hükmü sabit olmaktadır.

Nasih ve Mensuhu Bilme Yolları

Nasih ve mensuh şu yollardan biri ile bilinir:

a. Bizzat metnin içinde neshedildiğini beyan eden ifadelerin açıklamasından anlaşılır. Resulullah'ın şu hadisi bu türdendir:

"Ben sizlere, kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edin..." ^[338]

b. Ravi, naklettiği nassın tarihini söylerse, sonraki olayın, öncekini neshettiği anlaşılır.

c. Ümmet, belli bir hükmün neshedildiğinde icma ederse, bu yolla anlaşılır.

Şuna dikkat etmek gerekir: Neshedenin, daha sonra inmesi şart ise de, Kur'an'da daha sona yerleştirilmiş olması, muhtemeldir. Zira âyetlerin Kur'ana yerleştirilmeleri, iniş tarihlerine göre değildir.

Neshin Gerçekleştiğini İnkâr Edenler

Semavi dinlere mensup olan insanlar, dinler arasında neshin aklen mümkün olduğu gibi, fiilen de gerçekleştiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak yahudiler, neshin aklen mümkün olmadığını iddia etmişler, Mutezile mezhebine mensup olan Ebu Müslim el-İsfahani ^[339] ise, neshin, Kur'an ve sünnette olması aklen mümkün olsa da fiilen gerçekleşmediğini zannetmiştir.

a. Yahudiler, neshin aklen mümkün olmadığına delil olarak şunu söylemişlerdir: "Nesih"le "Beda" aynı şeylerdir. Beda'nın manası, gelişi güzel davranmak, rastgele hareket etmek, kararsız olmak, duruma göre karar değiştirmek demektir. Her şeyi bilen yüce Mevla'nın böyle bir sıfatla sıfatlanması mümkün değildir. Zira böyle bir sıfat, geleceğin ne olduğunu bilemeyen cahillerin sıfatıdır.

Vakıa, yahudilerin bu iddiaları batıldır. Zira nesihle beda aynı şeyler değildir. Beda: Rastgele hareket etmek, gelişi güzel davranmak olduğu halde, nesih; geçici olduğu bilinen bir hükmün müddetinin sona erdiğini bildirmektir. Kulların, hükmün geçici olduğunu bilmemeleri Allah Tealanın da bilmemesini gerektirmemektedir.

Allah Teala'nın kullarının çeşitli hallerini bilmesi itibariyle, onlara bazı geçici hükümler koyup sonra da onları iptal etmesi, onun ezeli ve ebedi ilmine herhangi bir eksiklik getirmez, aksine onun ilminin her şeyi kuşattığını ifade eder. O, kulları için bir şeyin ne kadar faydalı ve ne zamana kadardan sonra zararlı olduğunu bilir ve indirdiği hükümleri ona göre gönderir.

Bir şeyin belli bir zaman için faydalı olması, her zaman faydalı olmasını gerektirmez. Yeter ki o şey değişebilen bir şey olsun.

Diğer yandan, neshin aklen mümkün olmadığını iddia eden yahudilerin ellerinde bulunan Telmut'ta semavi dinler arasında neshin fiilen gerçekleştiğine dair bir çok misal zikredilmekte ve yahudilere cevap teşkil etmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: "Nuh gemiden inince, Allah Teala ona:

"Ben, yer yüzünün bütün canlılarını sana ve soyuna yiyecek kıldım. Bunları size, bitkiler gibi serbest bıraktım. Ancak kan hariç. Onu yemeyin" buyurdu."

"Sonra, Musa'ya ve İsrail oğullarına bir çok hayvanı haram kıldı."

"Adem (a.s), bacıyı kardeşe evlendirdiyordu. Allah Teala bunu, Musa'ya ve diğerlerine haram kıldı."

"İbrahim (a.s)'a oğlunu kesmesi emredildi. Sonra ona: "Oğlunu boğazlama" diye emredildi."

"Hz. Musa, İsrail oğullarına buzağıya tapanlarını öldürmelerini emretti. Sonra onlardan kılıçlarını uzaklaştırmalarını emretti."

"Hz. Musa'ya peygamberlik gelmeden önce, onun emirlerine boyun eğmek gerekmiyordu. Geldikten sonra boyun eğmek gerekti."

b. Neshin aklen mümkün olmasına rağmen fiilen gerçekleşmediğini iddia eden Ebu Müslim el-İsfahani ise, görüşüne delil olarak, şu akli delili zikretmiştir: "Bir şeyi emretmek onun güzel olduğunu, onu tekrar kaldırmak ise, o şeyin kötü olduğunu ifade eder. Bunu da geleceğin ne olacağını bilmeyen cahiller yaparlar. Allah Teala bundan beridir."

Daha önce de zikredildiği gibi, bir şeyin her zaman iyi veya kötü olması gerekmez. Belli bir ilaç belli bir zaman için hastaya faydalı, daha sonra zararlı olabilir. Yeterki bunu keşfedebilen mahir doktor bulunsun. Kulların yükümlü kılınacakları amellerde de durum böyledir. Eğer kulların menfaat

ve maslahatları, belli amellerin önce serbest bırakılıp sonra yasaklanmalarını veya tersini icap ettiriyorsa, onların hayatını düzenleyen Allah Tealanın böyle yapması, neden onun -hâsâ- cehaletini gerektirsin. Aksine Onun ilminin sonsuzluğunu gerektirir. Fakat biz aciz kullara ilimden pek az bir pay verildiğinden, bizlere böyle bir hakkın tanınmaması çok tabiidir. Çünkü kullar, neyin iyi ve neyin kötü olacağını kesin bir şekilde bilemezler. Sadece tahminlere dayanırlar, isabet ettikleri olsa da yanlışlıkları pek çoktur. Bugün insanlığın ızdıraplarının kaynaklarından biri de işte budur. Her gün değişebilecek tüzüklerle yargılanırlar. Bir süre önce idam ettiklerini sonra kahraman ilan ettikleri, çokça görülen yakılardır. Fakat Allah Tealanın hükümleri değiştirmesi elbetteki buna kıyaslanamaz.

Diğer yandan daha önce zikredilen naslarda fiilen neshin gerçekleştiği, ümmetin ittifak ettiği bir konudur. Ebu Müslim gibilerinin karşı çıkmaları fazla bir önem arzelmemektedir.

Bununla birlikte, neshin çemberini geniş tutmaktansa, onu daraltmak daha isabetlidir. Hasların bağdaştırılmalarına önem verilmelidir.

6. BÖLÜM

1. HİLALİN GÖRÜNMESİ

2. HALİFELİK

3. İSLÂM'DA HELAL BESİNİN GEREKLİLİĞİ

1- HİLALİN GÖRÜNMESİ

Bu konuda Hz. Ebu Hureyre, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Hz. Abbas'ın oğlu Abdullah, Hz. Cabir, Hz. Aişe, Hz. Huzeyfe, Hz. Ömer, Hz. Enes, Hz. Ebu Bekre ve Hz. Ta'lik b. Ali gibi pek çok sahabî, Resulullah (s.a.v.)'den birçok hadis rivayet etmişlerdir.

Günümüzde önemli bir mesele olması sebebiyle, özetle şunları zikretmekte fayda mülâhaza edilmiştir.

Ramazan Orucunun Başlangıç ve Bitiş Tarihlerinin Ancak Hilalin Görülmesiyle Tesbit Edileceğini

Belirten Hadisler:

a. Ebu Hureyre (r.a), Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söyler:

"Ramazan orucunu hilali gördüğünüzde tutun. Hilali gördüğünüzde açın. Şayet hava kapalı olursa, (ayın tesbitine mani olursa) otuzu sayın." [\[340\]](#)

Diğer bir rivayette "...Sayıyı otuz tamamlayın." [\[341\]](#)

Başka bir rivayette: "Hilali görmedikçe orucu tutmayın. Hilali görmedikçe orucu bozmayın. Hilali gördüğünüzde orucu tutun. Hilali gördüğünüzde orucu açın. Şayet hava kapalı olursa, (hilalin görülmesine engel olursa) otuz günü sayın." [\[342\]](#)

b. Abdullah b. Abbas (r.a), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Orucu Ramazandan önce tutmayın. Orucu hilali gördüğünüzde tutun. Hilali gördüğünüzde açın. Şayet hilalin görülmesine bulut mani olursa, otuz günü tamamlayın." [\[343\]](#)

Diğer bir rivayette: Abdullah b. Abbas der ki: Ramazan ayından önce oruca başlayanlara şaşarım. Halbuki Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Orucu, hilali gördüğünüzde tutun ve hilali gördüğünüz zaman açın. Şayet hava kapalı olursa, (hilali görmenize mani olursa) sayıyı otuzgüne tamamlayın." [\[344\]](#)

c. Abdullah b. Ömer (r.a)'dan, Resulullah (s.a.v.)'in, Ramazanı anlatarak şöyle buyurduğu rivayet olunur:

"Hilali görmedikçe orucu tutmayın. Hilali görmedikçe orucu açmayın. Şayet hava kapalı olursa (hilali görmenize mani olursa), görüldüğü gibi kabul edin." [\[345\]](#)

Diğer bir rivayette Abdullah Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim, der:

"Hilali gördüğünüzde orucu tutun. Hilali gördüğünüzde onu açın. Şayet hava kapalı olursa görüldüğünü kabul edin." [\[346\]](#)

d. Cabir b. Abdullah (r.a) der ki, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Hilali gördüğünüzde orucu tutun. Hilali gördüğünüzde onu açın. Şayet hava kapalı olursa (hilali görmenize mani olursa) otuzu sayın." [\[347\]](#)

e. "Ebu Bek re (r.a)'den, Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Hilali gördüğünüzden dolayı orucu tutun. Hilali gördüğünüzden dolayı onu açın. Şayet hava kapalı olursa, (hilali görmenize mani olursa) sayıyı otuz tamamlayın." [\[348\]](#)

f. Ta'lik b. Ali der ki, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Hilali gördüğünüz zaman orucu tutun. O'nu gördüğünüz zaman orucu açın. Şayet hava kapalı olursa, (onu görmenize mani olursa) sayıyı tamamlayın." [\[349\]](#)

g. Huzeyfe el-Yeman (r.a), Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu söyler:

"Hilali görmedikçe veya sayıyı (Şaban ayının sayısını) tamamlamadıkça ay gelmeden önce oruca başlamayın. Sonra hilali görünceye veya sayıyı (Ramazan ayının sayısını) tamamlayınca kadar orucu tutun." [\[350\]](#)

Şaban Ayının Dikkatle Hesaplanması Hakkındaki Hadisler:

a. "Ebu Hureyre (r.a), Rasuillallah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

"Ramazan ayı için Şaban ayının hilalini hesaplayın." [\[351\]](#)

b. "Hz. Aişe (r.anh) şöyle buyuruyor:

"Resulullah (s.a.v.), Şaban ayının hilaline gösterdiği titizliği başkasına göstermezdi. Sonra hilali görünce (Ramazan) orucunu tutardı. Şayet hava kapalı olursa, (O'nun görülmesine mani olursa) otuz günü sayar, sonra oruç tutardı." [\[352\]](#)

c. Ebu Hureyre (r.a), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söyler:

"Orucu, hilali gördüğünüzde tutun ve onu gördüğünüzde açın. Şayet hava kapalı olursa, (görmenize engel olursa) Şaban ayının sayısını otuz tamamlayın." [\[353\]](#)

Hilalin Görülmemesi Halinde Ramazan Orucunun Otuz Güne Tamamlanacağını Bildiren Hadisler:

a. Ebu Hureyre (r.a), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Hilali gördüğünüzde orucu (Ramazan orucunu) tutun. Hilali gördüğünüzde orucu açın (bitirin). Şayet hava kapalı olursa, (hilali görmenize mani olursa) otuz gün oruç tutun." [\[354\]](#)

b. Ebu Hureyre (r.a), Resulullah (s.a.v.)'dan şu hadis-i şerifi rivayet ediyor:

"Önceden devam eden bir orucunuzun tesadüf etmesi hariç, Ramazan'dan bir veya iki gün önce oruca başlamayın. Hilali gördüğünüzde oruç tutmaya başlayın. Hilali gördüğünüzde orucu açın. Şayet hava kapalı olursa (hilali görmenize mani olursa) otuz günü tamamlayın, sonra orucu açın." [355]

c. Abdullah b. Abbas (r.a), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söylüyor:

"Önceden devam eden bir orucunuzun tesadüf etmesi hariç, Ramazan'dan bir veya iki gün önce oruç tutmaya başlamayın. Orucu, hilali gördüğünüzde tutun ve hilali gördüğünüzde açın. Şayet bulut hilalin görülmesine mani olursa sayıyı otuza tamamlayın. Sonra orucu bozun. Ay yirmidokuzdur." İmam Ahmed: 'Yani, ay eksiktir' şeklinde tefsir etmiştir. [356]

Bir Kameri Ayın Yirmidokuz veya Otuz Gün Olabileceğini, Bundan Fazla veya Eksik Olamayacağını

Belirten Hadisler:

A. Abdullah b. Ömer (r.a), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

"Ayın yirmidokuzuncu gecesi olunca, hilali görmeden orucu tutmayın. Hilali görmeden orucu açmayın. Şayet hava kapalı olursa, (görmenize mani olursa) sayıyı otuza tamamlayın." [357]

B. Diğer bir rivayette Abdullah şöyle der: Resulullah (s.a.v.), Ramazan'dan bahsetti. İki elini birbirine vurarak: "Bir ay şöyle şöyle ve şöyledir" dedi. Üçüncü defasında başparmağını kapattı ve şöyle buyurdu: "Orucu hilali gördüğünüzde tutun ve hilali gördüğünüzde açın. Şayet hava kapalı

olursa, (size engel olursa) ayı otuza göre takdir edin" [358] Görüldüğü gibi, Resulullah iki elini üç defa birbirine vurarak oruç günlerinin sayısını parmaklarla ifade etmiştir. Üç kere onun otuz olduğuna göre, orucun da otuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Resulullah son defasında başparmağını kapatarak günlerin sayısının yirmidokuz da olabileceğini beyan etmiştir.

C. Abdullah'dan nakledilen diğer bir rivayet ise şöyle varid olmuştur:

"Bir ay yirmidokuz olur. Hilali görmeden orucu tutmayın. Ve hilali görmedikçe orucu açmayın. Şayet hava kapalı olursa (görmenize engel olursa), O'nu takdir edin." [359] Bu hadis-i şerifte zikredilen "Onu takdir edin" ifadesinden neyin kastedildiği hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir:

a. İmam Malik, İmam Şafii, İmam Ebu Hanife, selef ve haleften cumhur ulema, diğer hadisleri de göz önünde bulundurarak, bunun manasının "Şayet hilali göremezseniz, ayı tam sayı olan otuza göre takdir edin" olduğunu söylemişlerdir.

b. İmam Ahmed b. Hanbel ise, "Şayet hilali göremezseniz, onun bulut altında olduğunu takdir edin" manasını ifade ettiğini bildirmiş ve ayın yirmidokuzunda hava açık olur da hilal görülmezse, otuza tamamlanacağını, buna mukabil hava bulutlu veya sisli olur da görülmezse, bu hadise göre hilalin var sayılacağını ve o ayın yirmidokuz kabul edileceğini söylemiştir.

c. İbn Şureyh, İbn Kuteybe gibi üçüncü bir kısım alimler ise, buradaki "O'nu takdir edin" ifadesinden, "Şayet hilali göremezseniz, astronomik hesaplara göre onu takdir edin" anlamının kastedildiğini ileri sürmüşler, ancak bu görüşleri alimler tarafından kabul görmemiştir. Çünkü diğer bir rivayette:

"...Şayet hilali görmenize kava durumu mani olursa, ayın sayısını otuza göre takdir edin" diye varid olmuştur. [360]

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Ramazan ayının başlangıç ve bitiş tarihlerinin tesbitinde başvurulacak yol, hilale bakmaktır. Hilal görülmediği takdirde, birinci görüşe göre bu ayın otuz olduğu takdir edilecek; ikinci görüşe göre, hilalin bulutlar altında var olduğu farzedilecek ve üçüncü görüşe göre ise, astronomik hesapların takdirine başvurulacaktır. Bu son görüşün kabule şayan olmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla her şeyi bırakıp takvim hesaplarını esas almak fevkalade yanlıştır. Bundan derhal vazgeçmek gerekir.

D. Abdullah b. Ömer (r.a), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Allah, hilalleri, vakitleri bildiren vasıtalar kıldı. Hilali gördüğünüzde orucu tutun. Hilali gördüğünüzde orucu açın. Şayet hava kapalı olursa, (buna mani olursa) takdire çalışın ve bilin ki, bir kameri ay otuz gündün fazla olmaz." [361]

Ramazan Hilalini Görmede Tek Kişinin Şahitliğinin Yeterli Oluşunu Bildiren Hadisler:

Ramazan orucunun başladığını tesbit için tek kişinin hilali gördüğüne dair şahitliği, şu hadis-i şeriflere dayanılarak yeterli görülmüştür:

a. Nafi', Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: İnsanlar, hilali izliyorlardı. Ben, Resulullah (s.a.v.)'a O'nu (hilali) gördüğümü haber verdim. Bunun üzerine Resulullah oruç tuttu ve insanlara oruç tutmalarını emretti. [362]

b. İkrime, Abdullah b. Abbas'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Bir bedevi, Resulullah'a geldi. "Ben hilali gördüm" dedi. Resulullah: "Lailahe illallah Muhammedürresulullah'a (Allah'tan başka ilah olmadığıma ve Muhammed'in Allah'ın Rasülü olduğuna) şahidlik eder misin" dedi. Bedevi;

"evet" dedi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz: "Ey Bilal, insanlara bildir de yarın oruç tutsunlar" dedi." [363]

Tirmizi, bu hadis-i şerifi rivayet ettikten sonra şunları söylüyor: "İlim ehlinin çoğu bu hadisle amel ederek, oruç tutmak için yalnız bir kişinin şahitliği makbuldür demişlerdir. Nitekim İbnü'l-Mubarek, Şafii, İmam Ahmed ve Küfe ehli bu görüştedir. Buna mukabil orucun bozulması için en az İki kişinin şahitliğinin gerekli olduğunda ihtilaf yoktur, ittifak vardır."

Şevval Hilalini Tesbitte İki Şahidin Gerekliği Hakkındaki Hadisler:

Aşağıda zikredilen hadis-i şerifler, Ramazan'ın bittiğini gösteren. Şevval hilalini tesbitte iki şahidin gerekli olduğunu ifade etmektedirler:

a. Rib'i b. Haraş, Peygamber efendimizin sahabelerinden birinin şöyle buyurduğunu rivayet eder: 'İnsanlar, Ramazan'ın son günü hakkında ihtilafa düşmüşlerdi. Bu sırada iki bedevi geldi ve "Dün akşam hilali gördük" diyerek Rasulullah'ın yanında Allah'a yemin edip şahidlik ettiler. Bunun

üzerine Resulullah, insanların orucu bozmalarını emretti. [\[364\]](#)

b. Bu ravilerden nakledilen ikinci bir rivayet şöyledir: Resulullah (s.a.v.), Ramazan'ın otuzuncu gününü tamamlamak üzere oruçlu iken sabahleyin iki bedevi geldi. Allah'tan başka ilah olmadığına ve dün hilali gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Resulullah emretti ve insanlar orucu bozdular. [\[365\]](#)

c. Yine aynı ravilerden nakledilen üçüncü bir rivayet şöyledir: İnsanlar, Ramazan'ın otuzuncu gününü tamamlamak üzere oruçlu iken, iki bedevi geldi ve dün akşam hilali gördüklerine dair şahidlik ettiler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) emretti, insanlar da oruçlarını bozdular. [\[366\]](#)

Rib'i b. Haraş, aynı hadisi, Ebu Mes'ud el-Ensari'den rivayet ederek şöyle söylediğini nakletti: Biz, Ramazan'ın otuzuncu gününün sabahında idik. İki bedevi geldi ve Resulullah'ın huzurunda, dün hilali gördüklerine dair şahidlik ettiler. Bunun üzerine Resulullah emretti, insanlar da oruçlarını bozdular. [\[367\]](#)

d. Ebu Umeyr b. Enes der ki: Resulullah'ın sahabelerinden olan Ensar kabilesine mensup amcalarım şu hadisi rivayet ederek dediler ki: Havanın elverişsizliği yüzünden Şevval ayının hilalini göremedik ve oruç tutuyorduk. Gündüzün geç vakitlerinde bir kafile geldi. Dün hilali gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.), insanların oruçlarını bozmalarını ve ertesi gün bayram namazına gitmelerini emretti. [\[368\]](#)

e. Hz. Enes (r.a)'den şu hadis-i şerif rivayet edilir: Enes'in amcaları Rasulullah'ın huzurunda hilali gördüklerine dair şahidlik ettiler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.), insanlara oruçlarını bozmalarını ve ertesi gün bayram namazına gitmelerini emretti. [\[369\]](#)

f. Abdurrahman b. Ebu Leyla şöyle der. Ömer (r.a)'le beraber bulunuyorduk. O'na bir adam geldi ve 'Şevval hilalini gördüm' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), "Ey insanlar orucunuzu bozun" dedi... [\[370\]](#)

Her ne kadar Hz. Ömer (r.a)'den rivayet edilen bu haber tek kişinin şahitliği ile de Ramazan orucunun bozulabileceğini ifade ediyorsa da, diğer hadislerde iki veya daha çok kişinin şahitliği beyan edildiğinden, Ramazan orucunun sona erdiğine karar vermek için, en az iki şahidin gerektiği hükmüne varılmıştır.

Bununla beraber, tek kişinin şahitliğini kabullenen mezhepler de yok değildir.

Hilalin Görülmesinin Beldeden Beldeye Değişmesi: Hilalin görülmesinin beldeden beldeye değişik olabileceği görüşünde olan alimler, aşağıdaki hadis-i şerifi delil göstermişlerdir:

Kureyb der ki: Ummü'l-Fadl bint Haris, beni Şam'da bulunan Muaviye'ye gönderdi. Şam'a vardım. Ummü'l-Fadl'ın isteğini yerine getirdim. Ben, Şam'da iken, Ramazan ayı başladı. Cum'a gecesi bizzat ben de hilali gördüm. Sonra, Ramazan ayının sonuna doğru Medine'ye döndüm. Abdullah b. Abbas (r.a) bana, bazı şeyler sordu. Sonra hilalden bahsetti ve dedi ki: 'Hilali ne zaman gördünüz?' Cum'a gecesi gördük dedim. 'Sen de gördünüz mü?' dedi, evet insanlar da gördüler ve oruç tuttular. Muaviye de oruç tuttu dedim. Abdullah b. Abbas: 'Fakat biz O'nu (hilali) Cumartesi günü gördük, otuz günü tamamlamıncaya veya O'nu (Şevval hilalini) görünceye kadar oruç tutacağız' dedi. 'Muaviye'nin görmesi ve oruç tutması senin için yeterli değil mi?' dedim, 'Hayır, kâfi değil. Resulullah bize böyle emretmişti' dedi." [\[371\]](#)

Hilalin Görünmesi Hakkında Mezheplerin Görüşleri:

Hanefi Mezhebi:

Bu mezhepten olan alimler, hilalin görülmesi hususunda havanın açık olup olmaması arasında fark gözeterek özetle aşağıdaki görüşleri beyan etmişlerdir:

1. Ramazanın Başlamasını Tesbit:

Şaban ayının yirmidokuzuncu günü, güneşin batması anında insanlar hilali araştırmaya çıkarlar:

a. Hilali görürlerse, ertesi gün Ramazandır.

b. Hava bulutlu veya dumanlı olur da hilali göremezlerse, Şaban ayını otuz güne tamamlarlar ve sonra oruca başlarlar.

2. Ramazanın Bitişini Tesbit:

Ramazan ayının yirmidokuzuncu günü, güneşin battığı vakit Şevval ayının hilali araştırılır:

A. Hilal görülürse, ertesi gün bayramdır.

B. Hilal görülmezse, Ramazan otuz güne tamamlanır.

C. Bir Kameri ayın sayısı:

Yirmidokuz veya otuzdur. Bundan az veya çok olamaz.

D. Hilalin görülme vakti:

Hilalin, güneşin batmasından sonra görülmesi muteberdir. Bu itibarla hilal, zeval vaktinden (öğlenden) önce veya sonra gündüzleyin görülürse, bununla o gün ne oruca başlanır, ne de oruç bozulur. Çünkü o hilal ertesi güne ait sayılır.

E. Hilalin görülmesinin beldeden beldeye değişip değişmemesi: Hanefi, Maliki ve Hanbeli mezheplerine göre Ramazan hilali nerede görülürse görülsün, bütün müslüman mükelleflerin oruç tutmaları gerekir. Yeterki hilalin görüldüğünü belirten şahitlik, hakim huzurunda yapıp tasdik edilsin.

Şafiilere göre ise, aralarında yirmidört fersah (yaklaşık 126 km.) veya daha fazla mesafe bulunan iki beldenin hilalleri ayrı ayrı görülmelidir. Birinde görülen hilal, diğer beldeyi bağlamaz. Bundan yakın mesafelerde ise bir yerde görülürse, diğerinde de görülmüş sayılır.

F. Ramazan ve Bayramın tesbitinde, münecimlere (gök bilginlerine) ve astronomik hesaplara başvurulup başvurulmayacağı:

Cumhur ulemaya göre, münecimlerin bu husustaki sözlerine itibar edilmez. Çünkü hesaplar, kesin olsalar da bunları yapanlar hatadan masum değildirler. Nitekim memleketlerin takvimlerinin birbirinden farklı oluşu da bunu göstermektedir. Diğer yandan, hesaplara göre Kameri aylar mutlaka otuz veya yirmidokuz değildir. Az da olsa kesirlidirler. Allah Teala, kullarına kolaylık olması için orucun yirmidokuz veya otuz olacağını Peygamberi vasıtasıyla bizlere bildirmiş ve müslümanları kesirleri hesaplamaktan azade kılmıştır.

G. Hilali gören şahitlerin sayısı:

Hanefi mezhebine göre Ramazan hilalinin görülmesinde aranan şahit sayısı Şevval hilalinin görülmesinde arandanan farklı olduğu gibi, her iki ayda da havanın açık veya kapalı olması durumunda da aranan şahit sayılan değişmektedir. Şöyleki:

a. Orucun başladığını bildiren Ramazan hilalinin görülmesinde gerekli olan şahit sayısı:

1) Havanın kapalı (bulutlu veya sisli) olması halinde, Ramazan hilali için tek kişinin hilali gördüğüne dair şahitliği yeterlidir. Erkek veya kadın olması farksızdır. Ancak, şahidin müslüman, adil, akıllı ve baliğ olması şarttır.

2) Havanın açık olması halinde iki görüş zikredilmiştir:

Tercih edilen görüşe göre, haberi, zann-ı galip ifade edecek sayıda çok kişinin hilali gördüklerine dair şahitlik etmeleri gerekmektedir. Bu kişilerin sayılarını tayin etme, Müslüman ulu'l-emr'e (idareciye) bırakılmıştır. Bununla beraber elli, beşyüz olsun diyenler de vardır.

Diğer bir görüşe göre ise; iki adil şahidin şehadeti yeterli sayılmıştır. Günümüzde bu görüşün alınmasını uygun görenler vardır.

b. Orucun (Ramazanın) bittiğini belirten Şevval hilalinin görülmesinde gerekli olan şahit sayısı:

1) Havanın kapalı olması halinde: Adil iki erkeğin veya bir erkek iki kadının hilali gördüklerine dair şahitlikleri yeterlidir. Şahitlerin müslüman, akıllı, baliğ, hür ve adil olmaları şarttır.

2) Havanın açık olması halinde; Yine iki görüş zikredilmiştir:

Tercih edilen görüşe göre, haberleri zann-ı galip ifade edecek sayıda çok kimsenin şahitlik etmeleri gerekir.

[372]

Diğer bir görüşe göre ise, iki adil şahidin şahitliği yeterli sayılmaktadır. Bu zayıf görüştür.

Şafii Mezhebi:

Bu mezhebin sadece Hanefi mezhebinden farklı olan görüşlerini zikretmeye çalışacağız. Birleştikleri hususlar Hanefi mezhebi bölümünde zikredilmiştir.

A. Şafii mezhebine göre hilalin görülmesi beldeden beldeye değişebilir: Şöyleki; Hilal, herhangi bir ülkede görülürse, ona yakın olan ülkelere de görülmüş sayılır. Bağdat'la Küfe gibi. Buna mukabil, görülen yere uzak düşen beldelerde görülmüş sayılmaz. Bu beldeler, kendi görmelerine veya yakınlarındaki beldelerin görmelerine göre oruca başlar veya bitirirler. Irak'la Suud bu türdendir.

Uzaklık mesafesi: Tercih edilen görüşe göre yirmidört fersahdır. Yani, yaklaşık olarak 126 km. mesafedir. (94.939-20 cm. diyenlerde vardır). Diğer bir görüşte ise, misafir olmak için aranan mesafedir.

B. Ramazan veya Bayramın tesbitinde münecimlerin sözlerine itibar edilip-edilmeyeceği:

Şafii mezhebenden olan Subkî ve ona tabi olan bir kısım alimler, hilalin tesbiti hususunda münecimlerin sözlerine itibar edileceğini söylemişlerse

[373]

de, mezhepte hakim olan görüş bunların sözlerine itibar edilemeyeceğidir.

C. Hilalin görülmesinde gereken şahit sayısı ve sıfatları:

a. Orucun başladığını ifade eden Ramazan hilalinin görülmesinde tek kişinin hilali gördüğüne dair şahitliği yeterli sayılmıştır. Ancak şahidin adil, hür ve erkek olması şart koşulmuştur. Havanın açık veya kapalı olması Şafii mezhebine göre önemli değildir. Her iki halde de hüküm aynıdır.

b. Orucun sona erdiğini ifade eden Şevval ayı hilalinin görülmesinde de tercih edilen görüşe göre yukarıdaki sıfatlara sahip olan tek kişinin şahitliği

[374]

yeterli sayılmıştır. Burada da havanın açık veya kapalı (bulutlu, dumanlı) olmasının herhangi bir farkı yoktur.

Maliki Mezhebi:

Bu mezhebin de sadece Hanefi mezhebenden farklı görüşlerini özetlemeye çalışalım:

A. Maliki mezhebine göre hilalin görülmesi, beldeden beldeye değişik sayılmamıştır. Bir ülkede görüldüğünde bütün mükellef müslümanların oruç tutmaları gerekir.

[375]

B. Hilalin tesbitinde iki adil şahit şarttır. Tek şahit yeterli değildir.

Hanbeli Mezhebi:

1. İnsanlar, Şabanın yirmidokuzuncu günü hilali araştırmaya çıkarlar:

A. Hilal görülürse, ertesi gün oruç tutulur.

B. Hilal görülmezse iki ihtimal vardır:

a. Hava açık olduğu halde görülmezse, bu durumda ertesi gün oruca, başlanmaz.

b. Hava kapalı (bulutlu veya dumanlı) olur da, hilal görülmezse, bu durumda İmam Ahmed'den üç görüş nakledilmiştir:

Tercih edilen birinci görüşe göre, oruç tutmak vaciptir.

İkinci görüşe göre ise, insanlar müslüman olan ulu'l-emirlerine tabidirler. Eğer O oruç tutarsa, onlar da tutar, tutmazsa tutmazlar.

Üçüncü bir görüşe göre ise, oruç tutmak gerekmez. Şayet o günün Ramazan'dan olduğu daha sonra anlaşılırsa, oruç tuttuğu takdirde de Ramazan borcunu ödemiş olamaz.

2. Bu mezhebe göre, Ramazan hilalinin görülmesinde tek şahit yeterlidir. Ramazan'ın bittiğini belirten Şevval hilalinin görülmesinde ise iki kişinin gördüklerine dair şahitlikleri gerekli görülmüştür.

3. Bu mezhebe göre de, hilal nerede görülürse görülsün, bütün müslümanların oruç tutmaları gerekir. Hilalin görüldüğü yerin yakın veya uzak olmasının herhangi bir farkı yoktur. [376]

Şii mezhebine göre hilal, şu dört husustan birinin gerçekleşmesiyle tesbit edilmiş olur:

a. Bizzat kişinin kendisinin görmesiyle hilal görülmüş olur. Velevki gören kişi tek bir insan olsun. (Bunun görmesi kendisini bağlar).

b. Hilalin görüldüğü, bilgi ifade edecek bir şekilde, yaygınlaşır ve tevatür yoluyla nakledilecek olursa, hilal tesbit edilmiş olur.

c. Şaban ayı otuz tamamlanmış olursa, Ramazan hilali tesbit edilmiş olur. Diğer aylar için de bu hüküm geçerlidir.

d. Şer'i şahadetle de hilal tesbit edilmiş olur. Bu da iki adil şahidin hilali gördüklerine dair şahitlik etmeleri ve şer'i hakim'in buna karar vermesiyle gerçekleşmiş olur. Ancak, hakim'in ve şahitlerin hata ettikleri anlaşılması olmamalıdır. [377]

e. Hilalin bir beldede tesbit edilmesi, diğer beldenin halkı için yeterli değildir. Beldelerin birbirlerine yakın olmaları veya uzaklıklarının birbirine uygun olduğunun bilinmesi hali müstesnadır. [378]

2. HALİFELİK

Günümüzde hassas bir mesele olan, bu müessesenin gerekliliği, mahiyeti, bunu üstlenecek zatların kimler olabileceği, vazife ve yetkilerinin neler olduğu hususunda Peygamber efendimiz (s.a.v.)den şu hadisler rivayet edilmiştir:

1. Hilafetin Gerekliliği:

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Kim, itaatten elini çekerse, kıyamet gününde Allah'ın huzuruna elinde hiçbir delil olmayarak çıkar. Kim, halifeye biat etmeden ölürse cahiliyyet ölümüyle ölmüş olur." [379] Diğer bir hadis-i şerifte:

"Üç kişi yolculuğa çıktığında içlerinden birini emir yapsınlar" [380] buyurmaktadır.

Evet sahabe-i kiram bu müessesenin büyük bir ihtimama sahip olduğunu bildikleri için, Resulullah'ın defninden önce birinci halife Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) seçmişlerdir.

2. Hilafetin Geleceği:

Rasulullah (s.a.v.) hilafetin geleceği hakkında şöyle buyuruyor:

"Peygamberlik hilafeti otuz senedir. Ondan sonra Allah mülkü (diğer rivayette mülkünü) dilediğine verir." [381]

Huzeyfe (r.a.) Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu nakleder:

"Sizde Peygamberlik dönemi, Allah'ın dilediği kadar devam edecek sonra Allah onu kaldırmayı dilediği zaman kaldıracaktır. Ondan sonra Peygamberlik metodunu izleyen hilafet dönemi gelecek ve Allah'ın dilediği kadar devam edecektir. Sonra onu da Allah, kaldırmayı dileyince kaldıracaktır. Ondan sonra ısıracı bir saltanat halini alacak ve Allah, dilediği kadar devam edecektir. Daha sonra müstebit bir saltanat olacak ve Allah'ın dilediği kadar devam edecektir. Daha sonra Allah, onu da kaldırmayı dilediğinde kaldıracaktır. Nihayet Peygamberlik metodunu izleyen hilafet dönemi gelecektir, dedi ve sustu." [382]

Diğer bir hadis-i şerifte Ebu Ubeyde bin el-Cerrah Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Dininizin başlangıcı Peygamberlik ve Rahmet dönemindedir. Daha sonra hilafet ve Rahmet dönemi olacaktır. Ondan sonra bozulanlık bir saltanat, daha sonra ise içki içmenin ve ipek giymenin helal görüleceği bir saltanat ve diktatörlük dönemi gelecektir." [383]

3. Halifede Aranılan Şartlar:

Halife olacak zatın, bazıları ihtilaf konusu olan, şu şartları haiz olması gerekmektedir.

A. Halifenin Kureyş Kabilesinden Olması:

Bu hususta şu hadis-i şerifler delil gösterilmektedir: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah der ki Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"İnsanlardan iki kişi kaldığı sürece bu iş [384] Kureyşdedir." [385] Amr bin As der ki, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Kureyş hayırda da [386]

serde de kıyamete kadar insanların idarecileridir.” Ebu Hureyre (r.a.) Resulullah (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

“Bu hususta [387] insanlar, Kureyş’e tabidirler. Müslümanları müslümanlarına, kafirleri kafirlerine tabidirler. İnsanlar madenler gibidir. Cahiliyet döneminde seçkin olanları İslâm’da da seçkindirler. Eğer Hakk’ı idrak ederlerse! İnsanların en hayırlı olanlarının bu işi (hilafeti) en çok kerih görenler oldukları görürsün. Ta ki içine düşünceye kadar.” [388]

Muaviye b. Süfyan diyor ki, Resulullah’ın şöyle buyurduğunu duydum:

“Şüphesiz bu iş Kureyş’tedir. Onlar dini ayakta tuttukları müddetçe, kim onlara düşmanlık ederse, Allak onu yüzüstü süründürür.” [389]

Bazı alimler, halifeye itaat konusunda ileride [390] zikredilecek hadislerin bir kısmını delil göstererek, halifenin Kureyş’ten olmasının şart olmadığını, yukarıda zikredilen hadislerin gelecekteki olayları haber verme mahiyetinde olduklarını, Kureyş kabilesinden olmayanların da diğer şartları haiz olmaları şartıyla halife olabileceklerini söylemişlerdir. [391]

B. Halifeye Biat Edilmesi Gerekir:

Biat; Ehlul-Hall vel-Akd, ordu ve bütün İslâm topluluğu, bir günaha vesile olmadıkça, hoşlarına giden veya gitmeyen bütün hususlarda halifeyi dinleyip ona itaat edeceklerine dair söz vermeleri, halifenin de onlara İslâm Ceza Hukuku’nu tatbik edeceğine, adaletli olacağına, İslâm’ın bütün emirlerini yerine getireceğine, Allah’ın Kitabı ve Resulullah’ın sünnetinin icab ettirdiği şekilde hareket edeceğine dair söz vermesidir.

Bu hususta Ubade bin Samit (r.a.) şöyle diyor:

“Resulullah (s.a.v.) bizi çağırdı. O’na biat ettik. Biatta bizden şöyle söz aldı:

“Hoşumuza giden hususlarda da, sevmediğimiz hallerde de, zor durumlarımızda da kolay anlarımızda da başkalarının kendimize tercih edildikleri hallerde de seni dinleyip itaat edeceğimize ve yaptığının açık bir küfür olduğu hakkında Allah katından elimizde bir delil bulunmadıkça işi ehlienden almaya kalkışmayacağımıza dair biat ederiz.” [392]

Diğer bir rivayet de şöyledir:

“Resulullah’a hoşumuza giden hususlarda da sevmediğimiz hallerde de O’nu dinleyip itaat edeceğimize, işi ehlienden almaya kalkışmayacağımıza,

nerede olursak hakkı yapıp veya söyleyeceğimize, Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmayacağımıza dair biat ettik.” [393]

Evet, Sahabe-i Kiram böyle biat etmişlerdir. Şu âyet-i kerimenin de bildirdiği gibi sahabeler, bir zaman Resulullah’a ağaç altında biat etmişlerdir.

“Ey Muhammed! Şüphesiz ki sana biat edenler, ancak Allah’a biat etmişlerdir. Allah’ın kudreti onların kuvvetinin üstündedir. Kim ahdini bozarsa,

ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah’a olan ahdini yerine getirirse, Allah ona büyük bir mükafat verecektir.” [394]

Peygamber efendimiz (s.a.v.) Medine’ye hicret etmeye karar verdiği zaman, Medinelilerle biatleşmiş, Hudeybiye musalahasından önce ashabından, yukarıdaki âyette belirtilen biati almış, Mekke’yi fethinden sonra içlerinde kadınların da bulunduğu Mekke ehliyle biatleşmiştir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) ahirete intikalinden sonra sahabeler, hicret eden muhacirlerin üstünlüğüne kanaat getirmişler ve halife olarak Hz. Ebu Bekir’e biat etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer’i halifelğe namzet gösterdikten sonra ona biat etmiş ve bütün müslümanlar da bu biata katılmışlardır. Keza Hz. Ömer’in halifelğe aday gösterdiği altı kişiden Hz. Osman seçilince Medine halkı Hz. Osman’a biat etmişlerdir. Hz. Osman’dan sonra Medineliler Hz. Ali’ye de biat etmişlerdir.

Sahabeler döneminde biat, tam bir hürriyet içinde yapılıyor, müslümanlar, halifeye itaat etmeyi isteyerek kabul ediyorlardı. Emeviler döneminde ve Abbasilerin ilk halifeleri döneminde de biat meselesi devam etmiş, fakat bu dönemlerde biat. iktidarı zorla kabullendirme ve insanları cebren itaate

zorlama şeklini almıştır. [395] Halifeye biat gereklidir. Fakat zorla değildir.

Halifeye biat etmeden ölenler hakkında Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

“... Kim boynunda biat bulunmadan ölürse cahiliyet ölümü ile ölmüş olur.” [396]

C. Halifenin İstişare İle Seçilmiş Olması

Burada istişareden maksat halifenin, müslümanların istişaresiyle başa getirilmesi demektir.

a. İstişarenin Gerekliliği:

Bu şartın asıl dayanağı, İslâm nizamının aslında istişareye dayalı olmasıdır. İstişarenin gerekliliği hakkında Allah Teala şöyle buyuruyor:

“Müslümanların işleri aralarında müşavere ile yürütülür.” [397] Bir başka âyette ise.

“... İşlerinde onlarla istişare et...” [398] buyurmuştur.

Peygamber efendimiz, (s.a.v.) hakkında vahiy inmeyen ve müslümanları ilgilendiren bütün meselelerde ashabı ile istişarede bulunur ve ümmetin böyle davranmasını isterdi. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyuruyor:

“Emirleriniz (idarecileriniz) en hayırlı olanlarınız, zenginleriniz müsamahakarlarınız olduğu ve işleriniz yaptığınız istişare ile yürütüldüğü zaman, sizin için yerin üstü altından hayırlıdır. Şayet emirleriniz en kötüleriniz, zenginleriniz cimrileriniz olur ve işlerinizi kadınlarınızın sevk ve idaresine bırakırsanız, işte o zaman sizin için yerin altı üstünden daha hayırlıdır.” [399] Resulullah’ın Bedir savaşıdan önce sahabelerle istişarede bulundu-

ğunu rivayet eden Hnes (r.a.) der ki:

"Ebu Süyyan'ın yolda olduğu haberi Resulullah'a ulaşınca o ashabi ile istişare etti. Evvela Ebu Bekirle konuştu. Rasulallah O'na aldırış etmedi. Sonra Ömer konuştu. O'na da aldırış etmedi. Bunun üzerine (Ensarın ileri gelenlerinden olan) Saad bin Ubade ayağa kalktı ve şunları söyledi: "Ey Allah'ın Rasulü! Galiba bizim konuşmamızı istiyorsun. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki bu atlarla denize dalmamızı emretsen, elbette ki oraya dalarız. "Berk elğimad" (o zaman en uzak yer anlamında bir deyimdir) denilen yere kadar bu atları üzengileyip koşturmamızı

emredersen elbetteki onu da yaparız. Enes der ki, Resulullah hareket edileceğini ilan etti. İnsanlar hareket ettiler ve nihayet Bedir'e vardılar." [400]

Rasulullah (s.a.v.) Lihud savaşında da sahabelerle istişarede bulunarak şöyle buyurmuştur:

"Medine'nin içinde beklessek de, düşman buraya girmeye çalışınca burada onlarla savaşsak nasıl olur?" Sahabeler:

"Vallahi onlar, cahiliyyet devrinde buraya içimize giremediler. İslâm döneminde mi buraya girecekler?" diye cevap verdiler. Resulullah:

"O halde sizi serbest bırakıyorum" dedi. Ensardan olan sahabeler birbirlerine:

"Resulullahın görüşünü reddettik" dediler. Resulullah'a gelerek: "Ey Allah'ın Rasulü! Nasıl istersen öyle yap" dediler.

Bunun üzerine Resulullah: "*Şimdi mi? Bir Peygamber teçhizatını kuşandı mı artık savaşmadan onu yerine bırakmaz*" buyurdu. [401]

Buhârî'nin rivayetinde: "*Allah hükmünü verinceye kadar yerine bırakmaz*" [402] şeklindedir. Peygamber efendimiz (s.a.v.) ailevi meselelerinde de sahabelerle istişarede bulunmuştur. Nitekim Hz. Aişe (r.anh.), "İfk" hadisesinde Resulullah (s.a.v.)'in Hz. Ali ve Hz. Usame ile istişare ettiğini rivayet ederek şöyle buyuruyor:

'Vahyin inmesi gecikince Resulullah (s.a.v.) hanımından ayrılması hususunda Ali bin Ebi Talib ve Üsame bin Zeyd'e sorular sorarak onlarla istişare etti. (Üsame bildiği kadarıyla Resulullah'ın hanımının beri ve iffetli olduğuna işaret etti. Ali ise, şöyle dedi: Allah seni zor durumda bırakmış değildir. Ondan başka pekçok kadın vardır. Cariye'ye sor. O sana doğru olanı söyler, Bunun üzerine Resulullah cariyeye yönelerek: "Bu hususta seni şüpheye düşürecek bir şey gördün mü?" dedi. Cariye şu cevabı verdi: Ben onda küçük yaşta bir hanım olmasından başka bir şey görmedim.

Öyle ki ailesinin hamurunun başında uyuyor da evcil hayvan (koyun) gelip onu yiyor." [403]

Peygamber efendimiz (s.a.v.)den sonra gelen halifeler de mubah olan hususlarda güvenilen ilim erbabıyla istişare ediyorlar, Kitap ve sünnetten ortaya bir delil çıkınca, ona bağlı kalıyor, başka bir şeye başvuruyorlardı. Mesela; Ebu Bekir (r.a.) zekatı vermeyenlerle savaşmayı isterken istişare ettiği Hz. Ömer kendisine karşı çıkmış ve şöyle demiştir: "Nasıl bunlarla savaşacaksın? Halbuki Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Ben, insanların la ilahe illallah demelerine kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Şayet la ilahe illallah derlerse ceza hak etme durumları hariç kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar." Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'e şu cevabı vermiştir: "Vallahi, Rasulallah'ın aynı saydığı iki şeyi birbirinden ayıranlarla savaşırım." Bunun üzerine Hz. Ömer Hz. Ebu Bekire tâbi oldu. Görüldüğü gibi Ebu Bekir, istişarenin neticesine bağlı kalmadı. Çünkü O'nun elinde Rasulallah'ın (s.a.v.) buyurduğu şu hadis-i şerif vardı:

"Kim dinini değiştirirse onu öldürün." [404]

Hz. Ömer de genç ihtiyar bütün kurrularla istişarede bulunurdu. [405]

Madem ki İslâm nizamı aslında istişareye dayanmaktadır ve Peygamber efendimiz (s.a.v.) ile O'ndan sonra gelen halifeler de, hakkında nass bulunmayan hususlarda istişareye başvurmuşlardır. O halde halifenin seçiminin de istişare ile olması gerekmektedir. Çünkü halifelüğün miras yoluyla, zorla intikali, İslâm nizamının istişare ile yürütülmesine engel olur. Bunun da İslâm'ın ruhuna ters düştüğü ve yukarıda zikredilen âyet ve hadislerle taban tabana zıt olduğu muhakkaktır. Bu hususta Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyuruyor:

"Kim, bir adama müslümanlarla istişare etmeksizin biatta bulunursa, biat edene artık hiç biat edilemez. Biat edilene de biat edilemez. Kendilerini ölüme sürüklemelerinden korkulur." [406] Görüldüğü gibi Hz. Ömer, İslâm ümmetinin isteği ve iradesi dışında, kendi inisiyatifıyla birine biat eden kişiyi ve bu şekilde kendisine biat edilene halifelik hakkından mahrum bırakmaktadır.

b. Şura Ehli ve Şekli

Kur'an-ı Kerim, istişareyi emreder, Sünnet-i seniyye bunun gerekliliğini beyan eder. Fakat istişarenin ehlini ve şeklini tam olarak tayin etmezler. Bunun kimler tarafından, nasıl yapılacağını insanlara bırakmışlardır. Zira istişare; topluluktan topluluğa, asırdan aşıra ve beldeden beldeye değişik şekillerde olabilecek bir husustur.

Allah Teala, adaletli davranmayı ve istişarede bulunmayı emretmiş, bu iki yüce emrin, en güzel bir şekilde tahakkukunu insanlara bırakmıştır. [407]

Aslında İslâm nizamının müesseseleri, hakkıyla iman edenler için hazz veren bir ruh, zevkle yaşanılan bir hayat düsturudur, öyleki gerçek imanın bulunduğu yerde bu yüce nizam kendiliğinden ortaya çıkar, tabî bir nizam olarak ona uyulur. Tatbikinde kayda değer bir muhalefet görülmez. Çünkü o, müminlerin ruhunu okşar, fitratlarına uygun düşer.

Şayet bir mümin, nefsinin ateşine yanar veya şeytanın vesveselerine uyar, yahut insanlığını kaybeden sapıkların aldatmalarına kanar da bu ilahi nizamı muhalefet ederse, bizzat kendisi içindeki itici imanın gereği olarak ısrarla cezalandırılmasını ister. Çünkü o "şeriatın kestiği parmağın acımadığına" iman etmiştir, yoksa Cüheyriyye kabilesinden olan hamile bir kadının Resulullah (s.a.v.)'e gelerek zinadan dolayı cezalandırılmasını istemesi, "hamlini (karnındaki) vaz et (doğur) gel" emrini yerine getirdikten sonra tekrar Resulullah'a gelerek recmedilmesini istemesi üzerine "bebek büyüdükten sonra gel" fermanına uyarak çocuğun eline bir parça ekmek verip onunla Rasulallah'ın huzuruna tekrar varıp recmedilmesini istemesi, başka nasıl yorumlanabilir. Buna benzer misaller pek çoktur. Dileyen için sahih hadis kitapları açıktır.

İşte İslâm nizamı, müminler tarafından seve seve uyulan ilahi bir nizam olduğu içindir ki, insanların uydurdukları beşeri sistemler gibi, çelik kalıplar içine dökülmeye, anlamsız formalitelere bağlanmaya, cebir ve şiddet kullanılarak tatbik edilmeye asla muhtaç değildir.

Şura müessesesinin donuk olmaması, müminlere, uygun gördükleri şekilde bu müesseseden istifade etme imkanı verilmesi, bu hikmetlere

mebnidir.

Bununla beraber İslâm alimleri, kendisiyle istişare yapılacak olan zatta bazı sıfatlar aramışlardır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: İstişare konusu dini hükümler olursa, istişare edilenin alim olması, şayet istişare konusu bir kısım dünyevi işler olursa, istişare edilenin akli selim sahibi olması, konuda tecrübeli olması ve istişare edene karşı samimi olması gerekmektedir. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Kendisiyle istişare edilen kişi, mutemed (güvenilen) bir kişidir." [\[408\]](#)

Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinizle bir kardeşiniz istişare ettiği zaman, ona doğru olanı göstereyin." [\[409\]](#)

Peygamber efendimiz, Hz. Hbu Bekirle, Ömer'e hitaben şöyle buyurmuştur:

"Bir istişarede ittifak ettiğiniz zaman size muhalefet etmem." [\[410\]](#)

c. Hulefa-ı Raşidin'in Seçilmelerinde Başvurulan İstişare Şekilleri:

Hz. Ebu Bekir'in Seçilmesi:

Herhangi bir kimsenin tayin edilmesi sözkonusu olmaksızın serbestçe istişare yapılmış ve neticede Hz. Hbu Bekir hilafet makamına getirilmiştir.

Hz. Ömer'in Seçilmesi:

Hz. Ebu Bekir, akrabası olmayan Hz. Ömer'i halifelğe aday göstermiş, bu tekliften sonra müminler. Hz. Ebu Bekir'le bu meseleyi derinlemesine tartışmışlar ve O'nu haklı bulunca kendi istekleriyle Hz. Ömer'e biat etmişlerdir. Şüphesiz ki Hz. Ebu Bekir, sadece bir teklifte bulunmuştu. Bu teklifin bağlayıcı bir yönü yoktu. [\[411\]](#)

Hz. Osman'ın Seçilmesi:

Hz. Ömer, hilafet meselesini, istişare ile aralarından birini seçecek olan, allı kişiye havale etmiştir. Bu altı kişi de aralarından Hz. Osman'ı halife seçmişlerdir. Burada da Hz. Ömer'in yaptığı br tayin değil sadece teklifti.

Hz. Ali'nin Seçilmesi:

Hz. Ali de sahabelerin büyüklerinin istişareleriyle halifelğe seçilmiştir.

Bu dört halifenin seçilmelerinde istişare ehli, Medine'de yaşayan Muhacir ve Ensardı. Medine halkına böyle bir hakkın tanınmasının meşru sebepleri vardı. Şöyleki, Medine, İslâm'ın yuvasıydı. Medine'liler de İslâm davasının koruyucularıydı. Diğer Arap beldelerinde henüz İslâm yerleşmemişti. Öyleki. Peygamber efendimiz (s.a.v)'in vefatını müteakib, Medine ve Mekke dışında dinden dönme hadiseleri görülmüştü. Elbeü halifelik gibi ciddî bir meselenin ele alınmasında, henüz kalblerinde iman yerleşmeyen toplulukların uzak lulumla.sı gerekiyordu.

Her ne kadar Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde ileri gelen müslümanlar mücahid ve savaşçılar olarak çeşitli bölgelere yayılmış idiyeler de herhangi bir bölgede tam olarak yerleşmiş değillerdi ki o bölge de istişareye katılmış olsunlar.

Hz. Ali'nin döneminde, müslümanlar bazı bölgelere yerleşmişlerdi. Mesela, Sanıda, Irak'da, Mısırdaki büyük sahabeler bulunuyordu. Bununla beraber, Hz. Ali'yi hilafete sadece Medineliler seçmişlerdi. Hz. Ali (r.a.)'de, müslümanların nizam ve intizamlarını muhafaza etmek için bu vazifeyi mecburen kabul etmişti. Aslında Hz. Ali'nin Medine halkının seçmeleriyle yetinmesi kaçınılmaz bir yoldu.

Çünkü. Medine'nin etrafı, fitne çıkarmak için yola çıkan ordularla kuşatılmış bir durumda iken, Hz. Ali'nin, Mısır, Şam, Irak ve Fars'da yaşayan ileri gelen müslümanların biati için beklemesi makul değildi. Çünkü onlarla istişareye şartlar müsait değildi. Zaten Şam hariç, bütün şehirler Hz. Ali'nin hilafetini kabul edip ona biat etmişlerdi.

Muaviye'nin de İslâm'ın menfaatini, çoğunluğun görüşünü ve Hz. Ali'nin üstünlüğünü göz önünde bulundurarak halifelğini kabul etmesi gerekliydi. Ne yazık ki durum tersine oldu. Bize "la havle vela kuvvete illa billah" demek kaldı.

İstişare Neticesinin Bağlayıcı Olup Olmaması:

Bilindiği gibi istişarede çeşitli görüşler ileri sürülebilir. İstişare eden zat, değişik görüşlerin Kitap ve Sünnete en yakın olanını alır. Şayet buna karar vermezse. Allah Teala'nın kendisini irşad ettiği görüşü seçer ve 'Allah'a tevekkül edip onu uyular. [\[412\]](#)

Sahabenin İstişare Ederek Sonuca Bağladıkları Bazı Örnekler:

- Halifelerin seçiminde istişare edip halife seçmeleri
- Dinden çıkan mürteciler hakkında, istişare edip sonra onlara karşı savaşmaları
- Dedenin mirasçı olup olmaması ve miras payı hakkında istişare edip karara bağlamaları
- İçki içenin cezasının miktarı hakkında, istişare edip karara bağlamaları.

- Çeşitli savaşlarda istişare etmeleri: Hatta Hz. Ömer, Hürmüz'ün müslüman olup yanımı geldiği zaman onunla harb hususunda istişare etmiştir. [\[413\]](#)

D. Halifenin Adil Olması:

Halifede aranan dördüncü şart adil olmasıdır. Buradaki adaleten maksat, hem hukukî, hem de ahlakî yönden adil olmasıdır.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tufanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin.

Adaletli olun. Çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır." [\[414\]](#)

Diğer bir âyette ise şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Allah için şahitlik ederek adaleti ayakta tutanlar olun. Kendiniz veya ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa. Zengin de olsa, fakir de olsa. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Heva ve hevese uymayın ki adaleti yerine getirebilesiniz. Şayet eğri davranır veya yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." [\[415\]](#)

Adaletli Olmayan Emire (İdareciye) İtaat Yoktur

Bu konu ile ilgili olarak Peygamber efendimiz (s.a.v.)den şu hadis-i şerifler rivayet edilmektedir:

Hız. Ali (r.a.)den rivayet ediliyor ki, Peygamber efendimiz (s.a.v.), bir yere bir müfreze gönderdi. Müfrezenin başına Ensar'dan birini emir tayin etti. Müfrezeye bunu dinleyip İtaat etmelerini emretti. Ne var ki bunlar bir şeyden dolayı emirlerini kızdırdılar. Emir onlara:

- "Haydi bana odun toplayın" dedi. Onlar da odun topladılar. Sonra emir onlara:

- "Ateş yakın" dedi. Onlar da yaktılar. Sonra emir onlara

- "Resulullah size beni dinleyip itaat etmenizi emretmedi mi?" dedi. Onlar da

- "Evet" dediler. Emir onlara:

- "Haydi girin bu ateşe" dedi. Bunun üzerine onlar birbirlerine baktılar ve şöyle dediler:

- "Biz ateşten kaçarak Resulullah'a sığındık". Onlar bu halde iken emirin öfkesi yatıştı ve ateş de söndü. Resulullah'a dönünce hadiseyi ona naklettiler. Peygamber efendimiz de şu cevabı verdi:

"Eğer o ateşe girecek olsalardı ondan bir daha çıkamazlardı. İtaat ancak iyiliklerdedir." [\[416\]](#)

Diğer bir rivayette;

"... Bazıları o ateşe girmek istediler. Diğer bazıları ise şöyle dedi: "Biz iman ederek bu ateşten kaçtık." Sonra hadise Resulullah'a intikal etti. O da ateşe girmek isteyenler için şunu söyledi: "Şayet ona girecek olsaydınız, kıyamete kadar orada kalırdınız." [\[417\]](#)

Hız. Ömer'in oğlu Abdullah'dan Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir. "Müslüman kişi, günah işlemesi emredümedikçe, emirini dinleyip ve ona itaat etmekle mükelleftir. Şayet günah işlemesi emredilirse, ne dinlenilir ne de itaat edilir." [\[418\]](#)

Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu manada Hız. Ali, Hız. İmran bin Huseyn ve Hız. Hakemden hadisler rivayet edildiğini ve bu hadisin sahih ve hasen olduğunu söylemektedir.

Abdullah bin Mes'uddan Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir.

"Benden sonra işlerinizi sevk ve idare etmeyi, Sünneti söndüren, bidatle amel eden ve namazı vaktinden geciktiren adamlar üzerlerine alacaklardır." Abdullah bin Mes'ud der ki, dedim ki: Ey Allah'ın Rasulü, şayet bunlara erişsem nasıl davranayım? Resulullah şöyle buyurdu:

"Ey abdin annesinin oğlu! Nasıl davranacağını bana mı soruyorsun? Allah'a isyan edene itaat yoktur." [\[419\]](#)

Zalim İdarecinin Ahirette de Akıbeti:

Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.)'den şu hadis-i şerifler rivayet edilmektedir:

Makil (ra) der ki: Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim:

"Hiçbir kul yoktur ki, Allah, insanları idare etmeyi ona emanet etsin, o da idare ettiği insanlara hainlik yapıp ölsün de Allah da ona cenneti haram kılmasın." [\[420\]](#)

Diğer bir rivayette de şöyledir:

"Hiçbir emir yoktur ki, müslümanların idaresini üzerine almasına rağmen, onlar için çalışmasın ve onlara nasihat etmesin. Bununla beraber onlarla birlikte Cennet'e girebilesin." [\[421\]](#)

Amr bin el-Cühenî der ki, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: "Allah, kime müslümanların işlerinden birini idare etmeyi verir de o da onların ihtiyaçları eksiklikleri ve fakirlikleri karşısında kendisini saklarsa Allah da onun ihtiyacı, eksikliği ve fakirliğinden uzak durur." [\[422\]](#)

İdareciliğin Gayet Zor Bir Meslek Oluşu:

İdarecilik, hele halifelik her kişinin haddi değildir. Günümüzde ağızlar da sakız gibi çiğnenen bu yüce ve zor vazifenin ne derece ağır ve ciddi oldu-

ğunu belirten Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor:

"Yakında sizler, emirliği çokça arzulayanlar olacaksınız. Fakat o, pişmanlık ve üzülmeye sebebi olacaktır. Emziren ne hoş, memeden kesen ne kötüdür."^[423] Burada emzirenden maksat, insanı ulu'l-emirliğe ulaştıran hayattır. Hayat, idareci için tatlıdır. Çünkü, onu hayatta iken hesaba çekecek kimse yoktur. "Memeden kesen"den maksat ise ölümdür. Bu ise zalim idareciler için pek acıdır. Çünkü ölümden sonra tek hakim Allah Tealadır. Artık burada bütün vasıtalar işlemez olur. Bu hususu çok iyi bilen Hz. Ömer, hançer yarası aldıktan sonra kendisinden, birini halife teklif etmesi istenildiği zaman şu cevabı vermiştir:

"... Ben sizin işinizi hem diri iken hem de ölü iken mi yükleneyeceğim. Bu işlen nasibimin başa baş kurtulmak olmasını ne kadar arzularım. Ne aleyhime olsun ne de lehime..."^[424]

Ebu Uname (r.a.) Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Hiç bir adam yoktur ki, on veya daha fazla insanın idaresini üzerine alsın da, Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna eli boynuna bağlı olarak çıkmış olmasın. Yaptığı iyilikler elini çözer. Günahları ise buna engel olur. İdareciliğin başlangıcı kınanmak, ortası pişmanlık sonu ise Kıyamet gününde rüsvaylıktır."^[425]

Peygamber efendimiz (s.a.v.), sadece idarecilerin değil insanları yargılayanların da ciddi ve riskli bir vazife yaptıklarına dikkati çekerek şöyle buyuruyor;

"Kim hakimlik vazifesini üzerine alır veya insanlar arasında hakim tayin edilirse, o kişi bıçaksız kesilmiş olur."^[426]

E. Halifenin Sevk Ve İdareyi Bilmesi:

Halifede bulunması gereken beşinci sıfat, idareciliği bilmesi, güçlü bir iradeye sahip olması ve İslâm'ın bütün emirlerini tatbik edebilecek bir kaabiliyette olmasıdır. Bu sıfatları sahip olamayanlara halifelik gibi ağır bir vazifenin emanet edilmesi uygun görülmemiş, hatta Peygamber efendimiz (s.a.v.) zayıf iradeli sahabelere, herhangi bir idareciliği vermekten kaçınmıştır.

a. Bu hususla Ebu Zer (r.a.) şöyle der: Dedim ki;

"Ey Allahın Rasulü, beni idareci yapmaz mısın?" Bunun üzerine Resulullah elini omuzuma vurdu ve şöyle buyurdu:

"Ey Ebu Zer! Sen zayıf iradeli bir insansın, idarecilik bir emanettir. Bu, Kıyamet gününde rüsvaylık ve pişmanlık sebebidir. Ancak bunu hak ederek alıp buna karşı bütün sorumluluklarını yerine getiren hariçtir."^[427]

Diğer bir rivayette:

"Ey Ebu Zer! Ben seni zayıf (gazabımı frenleyenle yen) biri görüyorum. Ben kendim için sevdiğimi senin için de seviyorum. Sakın iki kişinin idaresini üzerine alma. Yetimin malını sevk ve idare etmeyi üstlenme"^[428] buyurmuştur.

b. Abdunahman bin Semine der ki, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Ey Abdurrahman! Sen idareciliği isteme! Eğer sen istedikten sonra sana verilirse, üzerine yıkılıkalırlar. Şayet sen istemeden sana verilirse yardım görürsün."^[429]

c. Ebu Musa el-Eş'ari (ra) der ki:

"Ben ve amcazadelerimden iki adam Resulullah'ın yanına vardık. O adamlardan birisi Resulullah'a hitaben: "Allahın senin idarene verdiği bazı işlere bizi idareci tayin et" dedi. Diğer adam da aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Resulullah şu cevabı verdi:

"Vallahi biz bu işi, ne isteyene veririz ne de buna tamah edene"^[430]

Sahih hadis kitaplarında zikredilen bu son iki hadis-i şerif karşısında, milletten biat toplayan zevalin ne cevap verecekleri cidden merak konusudur.

F- Halifenin Veliyyul Emr Olmak İçin Gerekli Sıfatlara Sahip Olma İşi:

Tam veliyyu'l-emr olmak için bulunması gereken sıfatlar şunlardır:

Müslüman olmak, hür olmak, akıllı olmak, ergenlik çağına ermiş olmak ve erkek olmak.

a. Elbetteki halifenin her şeyden önce, gerçekten müslüman olması gerekir. Çünkü kafirlerin müslümanlar üzerinde herhangi bir otoriteleri yoktur ki, onların emir veya idarecileri yahut en üst mertebede halifeleri olabilsinler.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"... Allah, kafirlere, müminlerin üstünde hiçbir vasıta vermeyecektir."^[431]

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin..."^[432] Bu âyette zikredilen "sizden olan" kaydı gözden kaçmamalıdır.

b. Halifenin hür olması şarttır: Çünkü kölenin, efendisinin emirleriyle hareket etme mecburiyeti vardır.

c. Halifenin akıllı ve ergenlik çağına erişmiş olması gerekir. Çünkü delinin ve çocuğun kendi işlerinde vaziyet edemedikleri muhakkaktır. Nizam-ı alemleri yürütmeleri elbetteki mümkün değildir.

d. Halifenin erkek olması gerekir: Kadınların bazı fitri özelliklerinden ve namahrem olmalarından dolayı, halifelik gibi ağır sorumluluk yükleyen ve büyük bir metaneti gerektiren bir vazifeyi üstlenemeyecekleri muhakkaktır.

Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Erkekler, kadınlar üzerine yöneticidirler. Çünkü Allah, kimini kiminden üstün kılmıştır ve çünkü erkeklerin mallarından harcamaktadırlar.."

[433]

Ebu Bekr'e şöyle der:

"Resulullah'dan duyduğum bir husus sebebiyle Allah beni korudu. Şöyle ki; Kisra helak olunca, Resulullah: "Onun yerine kimi getirdiler?" diye sordu, kızımı getirdiler, dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "idare işlerini kadına veren bir topluluk asla iflah olmayacaktır." [434] Tirmizi sahibi Ebu İsa, bu hadisin sahih ve hasen olduğunu söylemektedir.

İslâm alimleri, bu zikredilen şartlar dışında, halifenin müctehid olması gibi, başkaca şartlardan da bahsetmişlerdir. Burada önemli olanlar zikredilmiş, diğerleri ana kaynaklara havale edilmiştir.

G. Ulu'l-emre İtaat:

Ulul-emr, kendisinde aranan şartlara sahip olur, ehlül-hall ve'l akd'le istişare yaparak insanları adaletle sevk ve idare ederse artık ona itaat etmek vacip olur. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin. Eğer Allaha ve ahiret gününe iman ediyorsanız, aranızda herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüz zaman, onun hükmünü Allaha ve Peygambere havale edin. Bu daha hayırlıdır ve netice bakımından

daha güzeldir." [435] Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) den şu hadis-i şerifler rivayet edilmektedir:

Ebu Hureyre (r.a.) Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim, bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse, Allah'a isyan etmiş olur. Emire itaat eden de bana itaat etmiş olur.

Emire iysan eden ise, bana isyan etmiş olur." [436]

Ummu'l-Husayn (r.a.) der ki, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Başınıza burnu kopuk Habeşli köle dahi emir tayin edilirse, sizi Allah'ın

Kitabı ile idare ettiği müddetçe onu dinleyin ve ona itaat edin." [437]

Enes bin Malik der ki, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Başı kuru üzüm ibi olan Habeşli bir köle dahi başınıza getirilirse, onu dinleyin ve ona itaat edin." [438]

Ebu Zer (ra) der ki, dostum Resulullah, bana dinleyip itaat etmemi emretti. "Velev ki emir Habeşli burnu kopuk bir köle dahi olsa..." [439]

Bazı İslâm alimleri, bu son üç hadis-i şerife dayanarak halifenin Kureys'ten olmasının halife omada şart olmadığını söylemişlerdir.

Abdullah bin Amr'dan Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Kim bir imama biat eder, ona elini uzatıp söz verir ve kalben ona bağlandığını bildirirse, gücü yettiği kadarıyla ona itaat etsin. Başka biri gelir de

onun elinden imamlığı almaya kalkışır o kalkışanın boynunu vurur." [440]

Ebu Hureyre (r.a.)den Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Kim itaatten çıkar, cemaatten ayrılır da sonra ölürse, cahiliyet ölümü ile ölmüş olur." [441]

Özetle Halifenin Vazifeleri Şunlardır:

Müslümanların sınırlarını korumak, ordularını techizatlandırmak, eşkiya-ları, hırsızları, yol kesicileri kahretmek, ganimet mallarını taksim etmek, İslâm Ceza hukukunu tatbik etmek. İnsanlar arasında meydana gelecek anlaşmazlıkları halletmek, cuma ve bayram namazlarını kıldırmak, müslümanların zekatlarını toplayıp layık olanlara dağıtmak, velisi olmayan küçükleri evlendirmek ve İslâm'ın bütün hükümlerini tatbik etmektir. [442]

3. İSLÂM'DA HELAL BESİNİN GEREKLİLİĞİ

Câhili bir topluluğun içinde yaşamamız hasebiyle yeme ve içmelerimizde ve diğer davranışlarımızda çok titiz ve dikkatli olmamız gerekmektedir. Bu hususta Resulullah şöyle buyurmaktadır:

"Helal olan şeyler de bellidir. Haram olan şeyler de bellidir. Fakat bu ikisinin arasında, bir çok insanların bilemediği helal ve haramdan her birine benzemeyen (birbirleriyle karıştırılan) şüpheli şeyler vardır. Kim, bu şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini ve urzını korumuştur. Kim de bu şüpheli şeyleri yaparsa, harama sürüklenmiş olur. Böyle bir kişinin durumu, bir korunun çevresinde hayvan otlatan bir çobanın durumuna benzer. Çobanın güttüğü hayvanların koruya girmeleri kuvvetli bir ihtimaldir. İyi bilin ki her kralın bir korusu olduğu gibi, Allah'ın da korusu vardır.

Allah'ın korusu haram kıldığı şeylerdir..." [443]

Görüldüğü gibi hadis-i şerif şüpheli şeylerden kaçınılmasını emretmektedir. Bugün yediğimiz birçok şey mesela etler şüpheli yiyeceklerdir.

Peygamberimiz diğer bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

"Ey insanlar! Şüphesiz ki Allah temizdir. O ancak temiz olanı kabul eder. Allah müminlere, peygamberlere emrettiği şeyi emretmiştir. Allah

peygamberlere: Ey peygamberler! Temiz ve helallerden yeyin ve salih amel işleyin. Şüphesiz ben, yaptıklarınızı çok iyi bilenim" [444] buyurmuştur. Müminlere ise:

Müminlere ise:

"Ey iman edenler. Size verdiğim rızıkların temiz ve helal olanından yeyin, buyurmuştur." [445]

Resulullah devamla şöyle buyurdu:

"Bakarsın ki kişi, uzun bir yolculuk yapar, öyle ki saç, başı birbirine karışır ve üzerini tozlar bürür. İki elini göğe doğru kaldırır ve "ya Rabb" diye yalvarır. Ne yazık ki bunun yediği haramdır. İçtiği haramdır, giydiği haramdır ve haramla beslenmiştir. Artık bunun duası nasıl kabul edilecektir." [446]

Evet, yememize. İçmemize, giymemize dikkat edelim ki ibadetlerimiz ve dualarımız kabule şâyân olsunlar.

İslâm ahkâmında kesilen veya avlanan bir hayvandan yemenin helal olması için bir kısım şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a. Hayvan, eti yenen bir hayvan olmalı;
- b. Hayvanı kesen veya avlayan kişi müslüman veya ehli kitap olmalı;
- c. Dinini değiştirmemeli;
- d. Akıllı ve temyiz gücüne sahip olması;
- e. Hayvanın Allah için kesilmesi veya avlanması;
- f. Hayvan kesilirken üzerine; avlanırken de av vasıtası üzerine Allah'ın adının anılması.

1. Hayvanın, Eti Yenen Bir Hayvan Olması Şartı:

Bu konuda Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

"Ey Muhammedi De ki: Bana vahyolunanlarda, yiyen bir kişinin yediği herhangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki bu pistir- yahut doğru yoldan çıkarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvanların yenmesi haramdır..." [447]

Diğer bir âyetinde şöyle buyuruyor:

"Leş, kan, domuz eti, Allah'dan başkası adına kesilen, boğularak, dövülerek, düşerek, birbiriyle dövüşerek ölen, canı çıkmadan kestiğiniz hariç, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış olan ve dikili o taşlar için kesilen hayvanlar sizin için haram kılınmıştır..." [448] Başka bir âyet-i celilede şöyle buyurmaktadır:

"Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülüğü men eder. Temiz şeyleri onlar için helal, pis şeyleri de haram kılar..." [449]

Görüldüğü gibi âyet-i celileler; leşin, akıtılmış kanın, domuz etinin, boğularak, dövülerek, düşerek, birbirleriyle dövüşerek ölen hayvanların, yırtıcı hayvanlar tarafından saldırıya uğrayan ve kesilmeden önce ölen hayvanların, putlar için veya Allah'dan başka herhangi bir şey adına kesilen hayvanların ve Resulullah'ın haram kıldığı murdar şeylerin yenilmelerinin haram olduğunu bildirmektedirler.

Resulullah da murdar şeyleri veciz bir ifade ile şu hadisinde beyan etmiştir. Abdullah bin Abbas diyor ki: "Resulullah, her köpek dişi bulunan yırtıcı hayvanın ve pençesi bulunan yırtıcı kuşun yenilmesini yasakladı." [450] Bu hadis-i şerif, Ali bin Ebu Talib; [451] Cabir bin Abdullah; [452]

Halid bin Velid; [453] ve İrbad bin Sariye'den [454] de rivayet edilmiştir. Ebu Salebe bin el-Huşen'den, hadisine sadece "Resulullah (s.a.v.) her köpek dişi bulunan yırtıcı hayvanın yenilmesini yasakladı" [455] bölümü; Ebu Hureyre'den ise, "Resulullah (s.a.v.)

"Her köpek dişi bulunan yırtıcı hayvanın yenilmesi haramdır" buyurdu, bölümü rivayet edilmiştir. [456]

2. Hayvanı Kesen, Avlayanın Müslüman veya Ehli Kitap Olması Şartı:

A. Evvela hayvanı kesenin veya avlayanın insan olması gerekir:

Bu itibarla eti yenilen hayvan bizzat insan tarafından boğazlanmalıdır. Av hayvanlarının ise, [457] insanın atacağı bir araçla vurulması veya üzerine salıvereceği eğitilmiş avlayıcı bir hayvan tarafından yakalanması gerekir. Sadece aletler yoluyla kesilen hayvanlar yenilmez. Zira kesme veya avlama kasdının bulunması şarttır.

B. Hayvanı boğazlayan veya avlayan kişinin, müslüman veya ehl-i kitap olması şarttır:

Bu itibarla bütün âlimler, herhangi bir dini kabul etmeyen bir dinsizin, İslâm dininden dönen bir mürtedin, puta veya ateşe tapan bir putperest veya ateşperestin, Allah'a ortak koşan bir müşrikin boğazladığı veya avladığı hayvanların etinin yenilmeyeceği hakkında ittifak etmişlerdir. Zira bunlar kestikleri hayvanları Allah'dan başkası adına kesmiş olurlar. Şiilerin İmamiye ve Zeydiye mezhebine göre ehl-i kitap olan yahudi ve hristiyanların kestikleri dahi yenilmemektedir. Müslümanların ve ehl-i kitabın dışındaki insanların kestikleri veya avladıkları hayvanların yenilemeyeceği hususunda ittifak eden İslâm âlimleri, bu konuya delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki Allah, size... Allah'dan başkası adına kesilenleri haram kıldı..." [458]

"... Dikilen o taşlar için kesilen hayvanlar, sizin için haram kılınmıştır..." [459] Burada "Allah'dan başkası adına kesilenler" ifadesinden maksat, ateşperestlerin ateş için, putperestlerin putları için ve inancı olmayanların bizzat kendileri için kestikleridir. [460]

b. Allah Teala diğer bir âyette şöyle buyuruyor:

[461]

"Kendilerine kitap verilenlerin yemekleri size helaldir..." Bu âyette özellikle ehli kitabın kestiğinin yenileceği ifade edildiğine göre, ehli kitab olmayan gayr-i müslimlerin kestiklerinin yenilmeyeceği ortaya çıkmaktadır.

c. Resulullah'dan şu hadis-i şerif rivayet edilmektedir:

"Tufeyl'in babası Amir bin Vasile diyor ki: "Ben Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali'nin yanında bulunuyordum. Bir adam ona geldi ve Resulullah sana ne gibi sırlar veriyordu, dedi. Ali kızdı ve şunları söyledi: Resulullah bana, insanlardan gizlediği herhangi bir sır vermedi, fakat o, bana şu dört hususu söyledi. Soru soran adam: O dört şey nedir? dedi. Ali: Resulullah şöyle buyurdu, dedi:

"Allah babasına lanet edene lanet eder, Allah, Allah'dan başkası için bir hayvanı kesene lanet eder, Allah yeryüzünde fesad çıkarmanı barındırana lanet eder. Allah, yerin sınırlarını ve âlâmetlerini değiştirene lanet eder." [462] Bu hadis Abdullah bin Abbas'dan da rivayet edilmiştir. [463] Görüldüğü

gibi hadis-i şerifte Allah'dan başkası adına bir hayvan kesenin Allah'ın lanetine uğratılacağı bildirilmiştir. Bu da Allah'dan başkası adına kesilenin haram olduğunu gösterir. Hadisi yorumlayan Şevkânî şöyle diyor: "Allah'dan başkası adına kesilenden maksat, Allah'dan başka herhangi bir kimse veya şey için kesilen hayvanlardır. Mesela, put için kesilen, haç için kesilen, Hz. Musa veya İsa için kesilen, Kabe için kesilen bu türdür. Bunlar gibi, varlıklar için kesilen hayvanların yenilmesi helal değildir." [464]

d. Bu hususta sahabelerden şu kaviller nakledilmektedir:

1) Ebu el-Hayr diyor ki: "Ben Ali bin Vale es-Sebei'nin üzerinde deri bir kürk gördüm. Elimi ona sürdüm. Ali bana şöyle dedi: Elini neden sürüyorsun? Ben bunu Abdullah bin Abbas'a sormuş ve demiştim ki: Biz Mağrib'te (Batı Afrika) bulunuyoruz. Orada Berberiler ve Ateşperestler var. Bize kestikleri koçları getiriyorlar.

Biz onların kestiklerini yemiyoruz, yine onlar bize içine su ve içyağı doldurdukları tulumları getiriyorlar (bu tulumlar için ne dersin)? Abdullah şu cevabı vermişti: Biz Resulullah'a bunu sorduk. O bize: "Derinin temizliği tabaklanmasıyla (sepi yapılmasıyla) buyurdu." [465] Burada ateşperestlerin kestiklerinin yenilmediği zikredilmektedir.

2) Abdullah bin Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Müslümanın içinde (kalbinde) Allah'ın ismi mevcuttur. Şayet o, hayvanı keserken unuttur da Allah'ın adını anmaz ise, kestiği yenir. Fakat ateşperest olan biri, hayvanı keserken Allah'ın adını ansa bile onun kestiği yenmez." [466]

3) Hz. Ali'nin bu hususta şöyle dediği naklediliyor: "Ateşperestlerin ekmeklerini yemenin bir mahzuru yoktur. Onların kestiklerini yemek yasaklanmıştır." [467] Ehli-i kitap olmayan diğer kâfirlerin de ateşperestler gibi oldukları muhakkaktır.

Bu Konuda Mezheplerin Görüşleri:

Müslüman veya ehli-i kitap olan insanların dışındaki kişilerin kestikleri ve avladıkları hayvanların yenilmeyeceği hakkında mezhepler arasında ittifak vardır. Şöyle ki:

a. Hanefi mezhebine göre: Eti yenilen bir hayvanı kesenin veya avlayanın müslüman veya ehli-i kitap olması şarttır. Bu itibarla Allah'a ortak koşanın, ateşperestin, putperestin ve İslâm'dan çıkan mürtedin kestiği veya avladığı yenmez.

Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki Allah size... Allah'dan başkası adına kesilenleri de haram kıldı..." [468]

"... Dikilen o taşlar için kesilen hayvanlar sizin için haram kılınmıştır..." [469]

"Kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanları yemeyin. Bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır..." [470]

Hanefilere göre, kesilen hayvan üzerine besmele çekmek şart olduğun-don onlar, müslüman ve ehli-i kitap dışındaki insanların kestikleri veya avladıkları hayvanların yenilmeyeceğine delil olarak bu son âyeti de göstermişlerdir. [471]

b. Şafii mezhebine göre ise; eti yenen hayvanı kesenin veya avlayanın müslüman veya ehli kitap olması şarttır. Ehli kitap dışındaki ateşperest, putperest ve mürted gibi kâfirlerin ne kestiği ne de avladığı helaldir. Şayet bir müslümanın hayvan kesmesine veya avlanmasına bir ateşperest ortak olursa, kesilen veya avlanan hayvanın yenilmesi haram olur.

Diğer yandan bir müslümanın dahi, bir hayvanı Allah'dan başkası adına kesmesi halinde o hayvanı yemek helal değildir. Bir müslümanın Allah'dan başka bir şeye saygı göstererek böyle bir işi yapması onu küfre düşürür. Keza bir müslümanın bir yöneticiye veya başka birine yaklaşmak amacıyla kestiği hayvanı yemek haramdır. Şayet hayvanı kesmekten maksadı, gelen bir insanın gelmesinden dolayı sevindiğini ve bu yolla

Allah'a kurban kestiğini ortaya koymak olursa, kesilen hayvanı yemenin bir mahzuru yoktur. [472]

c. Maliki mezhebine göre; müslümanların ve ehli kitabın dışındaki insanların kestikleri hayvanlar yenilmediği gibi ehli kitabın avladığı hayvanlar da yenilmez. [473]

d. Hanbeli mezhebine göre; eti yenen bir hayvanı kesenin veya avlayanın müslüman veya ehli kitap olması şarttır. Bu itibarla bir müslüman, İslâm dininden çıkıp hristiyan veya yahudi dahi olsa, mürted olduğu için kestiği yenmez. Bu husus Hanefi, Şafii, Maliki mezheplerinde de ayının böyledir. Zira İslâm dininden dönüp ehli kitabın dinine giren bir mürtedde ehli kitap muamelesi yapılmaz: (Bundan cizye alınarak öldürülmesinden vazgeçilmez, kendisiyle evlenilmez ve köle yapılarak sağ bırakılmaz). Keza putperestlerin, zındıkların, ateşperestlerin ve ehli kitap olmayan bütün kâfirlerin kestikleri veya avladıkları hayvanlar yenmez. Çünkü Allah Teala sadece ehli kitabın yemeklerinin yenilebileceğini zikretmişlerdir.

Bunların dışındakilerin yemeklerinin yenilmeyeceği anlaşılmaktadır. [474]

e. Şii'lere göre ise; sadece müslümanın kestiği yenilir. Ehli kitabın kestiği yenmez. Şii'ler,

[475]

"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir"

âyet-i celilesindeki "yemeği" ifadesinden kesilmeyi gerektirmeyen maddelerden teşekkül eden yemeklerin kastedildiğini söylemişler ve ehli kitabın kestiği hayvanların yenilemeyeceğini iddia etmişlerdir. [476] Bu konuda Zübdetü'l-Ahkam isimli eserde şunlar zikredilmektedir: "Hayvanı kesenin müslüman olması veya ondan doğan çocuk gibi, müslüman hükmünde biri olması şarttır. Bütün İslâmî firkaların kestikleri yenilir. Sadece düşmanlık besleyenlerin kestikleri müstesnadır." [477] (Yani açıkça ehli beyte düşmanlık edenlerin kestiği yenmez).

Kimler Ehli Kitaptır;

a. Yahudi ve hristiyanların ehli kitap oldukları alimler tarafından ittifak edilen bir konudur. Bunların müslümanlarla barış içinde olmaları veya savaş halinde bulunmaları farksızdır.

b. Ancak Hz. Ali'nin Tağlipoğullarından hristiyan olan arapları ehli kitap kabul etmediği ve bunlar hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Bunlar, hristiyanlığın sadece içki içme adetine bağlı kalmışlardır." [478] Hz. Ali bu hususta şu âyeti okumuştur: "Onlardan bazılarının okuyup yazmaları yoktur. Bir kısım kuruntular hariç, kitabı bilmezler, onlar sadece zanda bulunurlar." [479] Said bin Cübeyr de aynı görüştedir. Rabî,

İmam Şafii'den de aynı görüşte olduğunu nakletmiştir. [480] Hatta Şafii'den arap olan bütün hristiyanların kestiklerinin yenilmediği de nakledilmektedir. [481] Fakat cumhur ulemaya göre, Tağlipoğulları dahil, bütün hristiyanlar ehli kitaptır. [482] Yeter ki İslâm dininden çıkıp hristiyan veya yahudi olmasın. İslâm'dan çıkan herhangi bir dine girse de ona mürted hükmü uygulanır.

Abdullah bin Abbas ise Tağlipoğullarının da ehli kitap olduklarını söylemiş ve şu âyeti okumuştur.

"Ey iman edenler! Yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin, onlar birbirlerinin dostudur. Sizden kim onları dost edinirse o da onlardandır. Muhakkak ki, Allah zalim kavmi hidâyete erdirmez." [483] İbn Abbas bunu okuduktan sonra şunu söylemiştir: "Tağlipoğullarının hristiyanları dost

edilmeleri, onları hristiyan kabul etmek ve kestiklerini yemek için kâfidir." [484] Zühri de arap olan hristiyanların kestiklerinin yedi nilmesinde bir mahzur olmadığını söylemiş ve şöyle demiştir: "Şayet sen, onların kesilen hayvanın üzerine Allah'dan başka birinin adını andıklarını işitirsen onu

yeme. Böyle bir şey işitmezsen onu ye. Çünkü Allah, onların kâfir olduklarını bilerek kestiklerini helal kılmıştır." [485] Hanefî, Maliki ve Hanbelilere göre bütün hristiyanlar ehli kitaptır. Arap olup veya olmaması farksızdır.

c. Ebu Hanife'ye göre Sabiüer de kestiklerinin yenilmesi bakımından ehli kitaptır. Fakat aynı mezhebin alimleri Ebu Yusuf'a ve İmam Muhammed'e göre, Sabiiler ehli kitap sayılmazlar. Ancak Zebur'a tabi olanlar hariçtir. [486] Şafiiler'e göre Sabiiler ehli kitap değildir. [487] Hanbelilere ve Malikilere göre de durum aynıdır.

d. Mecusilerin [488] kestiklerinin yenilemeyeceği ve bunların hanımlarıyla evlenilemeyeceği, fakat kendilerinden cizye alınarak zımmî(müslümanların himayelerinde yaşayan kişi) yapılabilecekleri hakkında alimler arasında ittifak vardır.

Bunların kestiklerinin yenilmemesi ve hanımlarıyla evlenilmemesine rağmen, kendilerinden cizye kabul edilip zımmî yapılabilmeleri şu hadis-i şeriflerden kaynaklanmaktadır:

Bacele diyor ki, Muaviye bin Husayn'ın oğlu Ceze'nin kâtipliğini yapıyordum. Bize Ömer bin Hattab'ın ölümünden bir yıl önce şu mektubu geldi: "Mecusilerden (birbirleriyle evlenmeleri haram olan) akraba eşleri birbirinden ayırın." Bacele devamla diyor ki; Abdurrahman bin Avf'ın

Resulullah'ın Hacer'de yaşayan mecusilerden cizye aldığına dair şahitlik etmesi anına kadar, Ömer bin Hattab mecusilerden cizye almamıştır. [489]

Görüldüğü gibi Hz. Ömer mecusileri ehli kitap saymamış ve bunlardan cizye kabul etmemiştir. Fakat Abdurrahman bin Avf Resulullah'ın bunlardan cizye alındığına dair şahitlik edince Ömer bunlardan cizye alıp canlarını kurtarmalarını kabul etmiş, hanımlarıyla evlenmenin ve kestikleri

hayvanları yemenin caiz olmadığına dair icma edilmiştir. [490]

Ehli Kitabın Kestiği Veya Avladığı Hayvanların Hükümü:

1. Cumhur ulemaya göre; şartları bulunduğu taktirde, ehli kitabın hem kestiği hem de avladığı eti yenen hayvanlar yenir. Zira bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Bugün size, temiz ve güzel olan şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemekleri size helaldir. Sizin yemekleriniz de onlara helaldir..." [491]

Bu konuyla ilgili bir hadiseyi anlatan Abdullah bin Muğaffal şöyle diyor: "Biz Hayber kalesini kuşatmıştık. Orada bulunan bir kişi, içinde içyağı bulunan bir tulumu aşağı attı. Ben onu almaya koştum, dönüp baktım, bir de ne göreyim! Resulullah! Ben ondan utandım." [492] Abdullah diğer bir rivayette şöyle diyor: "Ben Hayber savaşında bir tulum içyağı buldum, onu hiç bırakmadım ve kendi kendime "Bugün ben bundan kimseye bir şey

vermeyeceğim" dedim. Dönüp baktım, bir de ne göreyim Resulullah! Bana bakıp gülümsüyor." [493]

Görüldüğü gibi, Abdullah bin Muğaffal, Hayber'de yaşayan yahudilerin attığı içyağı kapmış ve kimseye vermeyerek onu yemek istemiştir. Bunu gören Resulullah, Abdullah'ın bu davranışına karşı çıkmamış ve ona gülümseyerek bakmıştır. Bu da Resulullah'ın bunu tasvip ettiğini gösteren

takriri bir sünnettir. [494]

takriri bir sünnettir.

Cumhur ulemaya göre, ehli kitabın yemeğinin helal olduğunu ifade eden âyet genel anlamı olduğundan, her hristiyan ve yahudinin kestiğini yemek helaldir. Yeter ki, diğer şartlar bulunmuş olsun. [495]

2. Cumhur ulemanın dışındaki alimler ise; ehli kitabın kesdiğinin ve avladığının yenilmesi hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Şiiilerin İmamiye [496] mezhebine ve Zeydiye mezhebinin birçok alimlerine göre, ehli kitabın kestiği yenmez. Bunlar "*kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir*" [497] âyeti celilesinden kitap ehlinin, etin dışındaki diğer yemeklerinin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. [498]

b. Hz. Ali'nin, Tağliboğullarına mensub olan Arap hristiyanlarının kestiklerini yemeyi yasakladığı ve onlar hakkında şöyle buyurduğunu rivayet edilmektedir: "Onlar hristiyanlığın sadece içki içme huyuna bağlı kalmışlardır." [499] Hz. Ali'nin bunları söyledikten sonra şu âyeti okuduğu rivayet edilmektedir:

"*Onlardan bazılarının okuyup yazması yoktur. Bir kısmı kuruntular hariç, kitabı bilmezler, onlar sadece zanda bulunurlar.*" [500] Said bin Cubeyr, Muhammed bin Ali'nin ve Nehai'nin de aynı görüşte olduklarını nakletmektedir.

Bu konuda İmam Ahmed bin Hanbel'den iki görüş nakledilmektedir. Birinci görüşe göre, Tağliboğullarına mensub olan hristiyan arapların ne kestiği yenir ne de hanımlarıyla evlenilir. Tercih edilen ikinci görüşe göre ise, bunların hem kestikleri yenir, hem de hanımlarıyla evlenmek caizdir. [501]

c. İmam Şafii'nin ise, arap olan ehli kitabın kestiğinin yenilmeyeceğini söylediği rivayet edilmektedir. [502]

d. İmam Malik'in ehli kitabın kestiklerinin helal, fakat avladıkları hayvanların haram olduğunu söylediği rivayet edilmektedir. Bu konuda İbni Kudame şöyle diyor: "İmam Malik'in dışında ehli kitabın avladığı avı haram sayan birine bilmiyorum. İmam Malik, ehli kitabın kestiğini helal, avladığını ise haram saymıştır. Bu görüş isabetli değildir, zira avladıkları hayvanlar da diğer yedikleri şeyler gibidir. Ayetin genel hükmüne dahildir." [503]

e. Yine İmam Malik'e göre, ehli kitabın kendilerine haram olan deve gibi hayvanları kesmeleri halinde veya kestikleri hayvanlardan yemeleri haram olan içyağını elde ettikleri takdirde, müslümanların bu tür hayvan ve içyağı yemeleri de caiz değildir. Allah Teala şu âyette ehli kitabın yahudilere bazı içyağlarını ve deve gibi tek tırnaklı yahut ördek gibi parmakları ayrı olmayan hayvanları haram kıldığını bildirmektedir.

"*Biz, yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağlarının dışında içyağlarını da haram kıldık, aşırı gitmelerindendolayı onları böyle cezalandırdık. Şüphesiz ki, biz doğru söyleyenleriz.*" [504]

İşte İmam Malik'e göre ehli kitabın kendilerine haram kılınan bu tür hayvanları kesmeleri veya bu tür içyağları kestikleri hayvanlardan elde etmeleri durumunda, bu hayvanları ve içyağlarını müslümanların da yemesi caiz değildir. Zira Allah Teala:

"... *Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir.*" [505] buyurmuştur.

Kendilerine haram olan şeyler bunların yemeği değildir. Bu itibarla âyetin kapsamına girmemektedir. İçyağlar ise, kesilen hayvanın bizzat kesicisine helal olmayan bir bölümdür. Müslümanın kestiği hayvanlardan akan kana benzer, bu itibarla müslümanlara da helal olmaz. Bu konuda

İmam Ahmed'den de iki görüş nakledilmektedir: Tercih edilen görüşe göre bu tür et ve içyağlarının yenilmesi caizdir. [506] Hanefi ve Şafililer'e göre de bu tür et ve içyağları yenilmektedir. [507]

Cumhur ulema, İmam Malik'e cevap olarak yukarıda geçen şu hadiseyi zikretmişlerdir: Abdullah bin Mugaffel diyor ki: "Ben Hayber savaşında bir tulum yağ buldum. Onu hiç bırakmadım, kendi kendime bugün ben bundan kimseye bir şey vermeyeceğim" dedim. Etrafa bakındım, bir de ne göreyim Resulullah! O, bana bakıp gülümsüyordu." [508] Hadiste yahudilere haram olan içyağlarının Abdullah bin Mugaffel tarafından alındığı ve Resulullah'ın bunu yasaklamadığı, böylece takrirî bir sünnetle ehli kitaba haram ve müslümanlara helal olan şeylerin ehli kitabın tarafından kesilmesi halinde müslümanlara helal olacağı beyan edildiği görülmektedir.

3- Müslüman ve Ehli Kitabın Dinlerini Değiştirmemeleri Şartı:

Hayvanı boğazlayan veya avlayan müslüman veya ehli kitabın dinini değiştirmemesi şarttır. İslâm dininden çıkan kişi, hristiyan veya yahudi olsa dahi mürted sayılır ve kestiği yenmez. Böyle bir insana tekrar İslâm'a dönmesi teklif edilir, kabul etmediği takdirde öldürülür.

Bu hususta Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor:

"*Kim dinini değiştirir ise, onu öldürün*" [509] İslâm dininden çıkanın kestiğinin yenilmeyeceği ehli kitabın muamelesi yapılamayacağı, mezhepler arasında ittifak konusudur. [510]

Ehl-i kitabın olan bir hristiyan veya yahudi, kendi dininden çıkarırsa, ehli kitabı kaybettiği için kestiği yenmez. Keza ehli kitabın olan bir yahudi, hristiyan olursa veya bir hristiyan yahudi olursa kestiği ve avladığı yenmez. Zi-ra bir müslümanın dininden dönmesi halinde kestiği yenilmez. Ehli kitabın da böyledir. [511]

Allah Teala bir âyette şöyle buyuruyor:

[512]

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa onun dini asla kabul edilmez..."

Dinini değiştirip yahudi olan bir hristiyan veya hristiyan olan bir yahudi, batıl bir din aramış ve bulmuştur. Bu ondan kabul edilmez.

4. Müslüman ve Ehli Kitabın Akıllı ve Temyiz Gücü:

Hayvanı kesen veya avlayan müslüman veya ehli kitabın akıllı ve temyiz gücüne sahip olması şart koşulmaktadır. Bu itibarla, deli bir insan veya temyiz gücüne sahip olmayan bir çocuğun yahut akli başında olmayan bir sarhoşun kestiği veya avladığı bir hayvan yenmez. ^[513] Zira bu tür insanların hayvanı kesme niyetleri sağlam değildir. Hanefiler, Malikiler ve Hanbeliler bu görüştedir. Şafiilerden ise, iki görüş nakledilmektedir. Tercih edilen görüşe göre, delinin, temyiz gücüne sahip olmayan fakat hayvanı kesmeye gücü yeten çocuğun ve akli başında bulunmayan bir sarhoşun kestiği kerahatle birlikte yenir. Diğer bir görüşe göre yenmez. ^[514] Bu konuda İbn Kudame şöyle diyor: "Diğer ibadetlerde olduğu gibi, hayvanı kesmede de kastın bulunması, kesenin akli başında biri olması şarttır. Akli olmadığından kesme niyeti taşımayan bir insanın kesmesi, aletin kendiliğinden hayvanı kesmesi gibidir. Bunu yemek caiz değildir. ^[515] Dilsizin, cünüp olan insanın, hayızlı kadının kestikleri yenir. Dilsizin işaretle besmele çekmesi, cünüp ve hayızlının ise fiilen ağızlarıyla besmele çekmeleri gerekir. Aksi takdirde besmeleyi şart koşanlara göre bunların kestikleri yenmez.

5- Hayvanın Allah İçin Kesilmesi veya Avlanması Şartı

Bir hayvanın yenilmesi için, Allah için kesilmesi veya avlanması şarttır. Aksi takdirde yenmez. Bu hususta Allah Teala şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ki Allah, size leşi, kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkası adına kesileni haram kıldı..." ^[516]

"... Ancak leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki bu pistir- yahut Allah'dan başkası adına kesilen hayvanların yenmesi haramdır..." ^[517]

"... Dikilen o taşlar için kesilen hayvanlar sizin için haram kılınmıştır..." ^[518]

Görüldüğü gibi âyeti celileler, Allah'dan başkası adına kesilenlerin, dikili taşlar için (put ve benzeri şeyler için) kesilenlerin yenilmesinin haram olduğunu beyan etmektedirler. Bu hususta Peygamber efendimiz de şöyle buyurmaktadır:

"... Allah, Allah'dan başkası için bir hayvanı kesene lanet eder..." ^[519] Bu hadis-i şerifi izah eden İmam Nevevi şöyle diyor: "Allah'dan başkası için kesilenden maksat, Allah'dan başka herhangi bir şey adına kesilendir. Mesela bir put için yahut Hz. Musa veya Hz. İsa için kesilen veya Kabe için kesilenler bu türdendir. Bütün bunlar haramdır. Bu şekilde kesilen bir hayvanı yemek helal olmaz, velev ki, bunu kesen müslüman veya yahudi yahut hristiyan olsun. Diğer yandan Allah'dan başkası için hayvan kesilirken, kendisi için hayvan kesilene saygı gösterilmesi ve ona ibadet edilmesi kastedilecek olursa, bu bir kâfirliktir. Kesen kişi, kesmeden önce müslüman ise, bu şekilde kesmesiyle mürted olur." İmam Nevevi sözlerine devamla şöyle diyor: Alimlerimizden olan İbrahim el-Mervezi şöyle diyor: Buhara alimleri, devlet yöneticileri karşılanırken onlara yaklaşmak maksadıyla kesilen hayvanların haram olduğuna fetva vermişler ve çünkü "bu şekilde kurban kesmek Allah'dan başkası adına kesmektir," demişlerdir. ^[520]

Ehli kitabın Allah'dan başkası adına kestiği hayvan yenilmez. Ancak Ata, Şa'bi ve Mekhul yenilebileceğini söylemişler ve şöyle demişlerdir. "Allah Teala bunların ne söylediklerini bilerek yemeklerinin bize helal olduğunu bildirmiştir. O halde bunlar hayvanı keserken üzerine İsa'nın adım ansalar dahi kestikleri yenir." Bu görüş İrbad bin Sariye, Ubade bin es-Samit ve Ebu Umame el-Bahil'den rivayet edilmektedir. Fakat alimlerin çoğunluğu, ehli kitabın İsa'nın üzerine veya Üzeyr'in ismini anarak kestikleri yahut kiliseleri veya bayramları için kestiklerinin yenilmeyeceği görüşündedirler. Zira bu şekilde kesilen bir hayvan Allah'dan başkası adına kesilmiştir ve haramdır. Hanefiler, Şafiiler, Hanbeliler bu görüştedir. İmam Malik'in ise, haram saymayıp mekruh gördüğü rivayet edilmektedir. Bu konuda mezhep alimleri şunları zikretmektedirler:

a. Hanefi mezhebinden olan Kâşâni özetle şöyle diyor. "Eğer ehli kitabın hayvanı nasıl kestiği görülür ve hayvanı keserken sadece Allah'ın adını andığı işitilirse, kestiği hayvan yenir. Ehli kitabın, hayvanı nasıl kestiği görülmez ve üzerine neyi zikrettiği işitilmez ise yine kestiği hayvan yenir, zira bu durumda -müslümana olduğu gibi- buna da hüsn-ü zanda bulunulur ve hayvan keserken üzerine sadece Allah'ın adını andığı kanaatle hareket edilir.

Şayet ehli kitap, hayvanın üzerine sadece Hz. İsa'nın adını anarak veya Allah Teala ve Hz. İsa'nın adını birlikte anarak yahut "üç ilahın üçüncüsü olan Allah'ın adıyla" diyerek kesecek olursa, kestiği hayvan yenmez. Çünkü bu Allah'dan başkası adına kesilmiştir. Kâşâni devamla diyor ki: "Hz. Ali'den ehli kitabın kestikleri sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Allah Teala onların ne söylediklerini bildiği halde kestiklerini helal kılmıştır.

Şayet onların sadece İsa Mesih (a.s.)in adını andıkları veya Allah Teala ile birlikte İsa Mesih'in adını andıkları işitilirse, kestikleri yenmez." ^[521]

b. Şafii mezhebinden olan Muhammed el-Şirbini şöyle diyor: Müslümanın da başkasının da Allah'dan başkası için kestiği helal olmaz. Zira bu Allah'dan başkası adına kesilmiştir. Hatta bir müslüman, kendisi için hayvan kesilene saygı göstermek ve ibadet etmek maksadıyla kesmesi halinde kâfir olur ve ona secde etmiş gibidir. Şayet kişi hayvanı Kabe için veya peygamberler için keser de bundan asıl maksadı, Allah'ın evi olduğu için Kabe'ye saygı göstermek ve Allah'ın elçileri oldukları için peygamberlere tazimde bulunmak olursa, kestiğini yemek helaldir.

Bir devlet idarecisine yakın olma maksadıyla kesilen yenmez, ancak idarecinin geldiğine sevindiğini göstermek maksadıyla fakat Allah için keserse yenir. Bu "akika" kurbanına benzer. Şayet hayvanı Allah için keser de cinlerin şerlerinin kendisinden uzaklaşmasını isterse, kestiği yenir.

Fakat sadece cinlerin serlerinin def edilmesi için keser ise kestiği yenmez." ^[522]

c. Hanbeli mezhebinden olan İbn Kudame şöyle diyor: "Eğer kitap ehli kasıtlı olarak besmele çekmez ise veya hayvanın üzerine Allah'dan başkasının adını anar ise, kestiği hayvanı yemek helal değildir. Zira Allah Teala: "Kesilirken üzerine Allah'ın adı zikredilmeyen hayvanları

yemeyin..." buyurmuştur. ^[523]

"Şüphesiz ki Allah size... Allah'dan başkası adına kesilenleri haram kıldı..." buyurmuştur. ^[524] Bu görüş Hz. Ali'den nakledilmektedir. Nehaî, Şafîi, Hammad, İshak ve Ashab-i Rey (Hanefiler) de bu görüştedir. Fakat Atâ, Mücahid, Mekhul şöyle demişlerdir: Şayet bir hristiyan, İsa Mesih'in ismini anarak bir hayvanı kesecek olursa, onu yemek helaldir. Zira Allah Teala, bunların böyle söyleyeceklerini bilerek bunların kestiklerini bize helal kılmıştır."

İbn Kudame bunlara cevaben şöyle diyor: "Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir..." ^[525] âyeti celilesinde beyan edilen yemekten maksat, müslümanın yemeğinde bulunması gereken şartları kapsayan yemeklerdir. Nasıl ki, bir müslümanın Allah'dan başkası adına kesdiği yenmiyor, ehli kitabınki de yenmez.

Şayet hayvanı kesenin Allah'ın adını anıp anmadığı veya Allah'dan başkasının adını anıp anmadığı bilinmez ise, kestiği hayvan helaldir. Zira Allah Teala her hayvan kesen kişinin nasıl kestiğini bilemeyeceğimizi bilerek müslümanın ve ehli kitabın kestiklerini bize helal kılmıştır. ^[526]

İbn Kudame kitabının başka bir bölümünde diyor ki: "Ehl-i kitabın kiliseleri veya bayramları için kestiklerine bakılır. Eğer onu bir müslüman keser ise veya bir ehli kitap üzerine yalnız Allah'ın adını anarak keser ise o hayvanı yemek helaldir. Çünkü helal olma şartı bulunmuştur.

Şayet onu bir ehli kitap keser de, üzerine Allah'dan başka birinin adını zikreder veya kasıtlı olarak besmele çekmez ise, onu yemek helal değildir. İmam Ahmed'den nakledilen bir görüşe göre, ehli kitabın kiliseleri ve bayramları için kestikleri hayvanlar mutlak surette mekruhtur. Çünkü Allah'dan başkası adına kesilmişlerdir. İmam Ahmed'den nakledilen diğer bir görüşe göre ise, bu tür kesilen hayvanlardan yemek mubahtır.

Bu mesele İrbad bin Sariye'den sorulmuş o da: "Yeyin ve bana da yedirin" demiştir. Aynı görüş, Ebu Umame el-Bahilî ve Ebu Müslüm el-Havlanî'den de nakledilmiştir. Ebu Derda ve Cübeyr bin Nufeyr bu tür kesileni yemişler, Amr bin el-Esved, Mekhul, Damre bin Habîb bunun

yenileceğine izin vermişler ve delil olarak şunu zikretmişlerdir: "Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir" ^[527] âyeti celilesindeki ehli kitabın yemeklerinin bizlere helal olduğu bildirilmektedir. Kilise ve bayramları için kesilenlerin de yemekleri olduğu muhakkaktır.

Bu hususta el-Kadı şöyle diyor: "Eğer ehli kitap, bayramı için veya bir yıldız yahut bir put veya peygamber için hayvanı keser ve bunlardan birinin adını üzerine anarsa, kestiği hayvanı yemek haramdır. Zira bu, Allah'dan başkası adına kesilendir. Şayet yalnız Allah'ın adını anar ise, bunları yemek helaldir. Zira Allah Teala:

"Eğer Allah'ın âyetlerine iman ediyorsanız Allah'ın adı zikredilerek kesilen hayvanlardan yeyin" ^[528] buyurmaktadır. Bununla beraber bunlardan yemek mekruhtur. Zira bu kişi kalbiyle Allah'dan başkası için kesmeyi kastetmiştir. ^[529]

d. Maliki mezhebinden olan Kurtubî şöyle diyor: "Bir kısım alimler: "Ehli kitabın Allah'dan başkasının adını anarak bir hayvanı kestiğini duyar isen onu yeme" demişlerdir. Sahabilerden Hz. Ali, Hz. Aişe ve Abdullah bin Ömer bu görüştedir. Tavus ve Hasan da aynı görüştedir. Bunlar:

"Kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanları yemeyin. Bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır..." ^[530] âyeti celilesini delil göstermişlerdir.

İmam Malik ise, "Ben bunu mekruh görürüm" demiş ve haram saymamıştır. Diğer bir kısım alimler ise, ehli kitabın bu şekilde kestiğinin yenilmeyeceğini söylemişlerdir. Bu görüş Abdullah bin Abbas, Ebu ed-Derda, Ubade bin es-Samid'den nakledilmiştir. Atâ, Rebia, Sabi, Mekhul ve

Kasım bu görüştedir. ^[531]

Bu konuda İmam Buhârî şöyle diyor: "Zühri dedi ki; Arap olan hristiyan-ların kestiklerini yemenin bir mahzuru yoktur. Şayet Allah'dan başkasının adını anarak kestiğini iştirsən onu yeme. Şayet iştmezsen bil ki Allah bunların kâfirliğini bildiği halde kestiklerini helal kılmıştır." ^[532]

6. Kesilen, Avlanan Hayvanın Üzerine Allah'ın Adının Anılması:

Daha önce de belirtildiği gibi, müslüman ve ehli kitap olmayan bir insanın herhangi bir şekilde kestiği yenmez. Böyle bir insan, besmele ile kesmiş olsa dahi kestiğini yemek haramdır.

Diğer yandan bir müslüman veya ehl-i kitabın hayvanı keserken bizzat hayvanın üzerine, avlarken de avlama aracı üzerine besmele çekmesinin meşru bir husus olduğu hakkında alimler ittifak etmişler, fakat besmele çekmenin farz mı yoksa sünnet mi olduğu hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

a. Hanefî'lere göre, Hanbeli, Maliki mezheplerinde de tercih edilen görüşe göre, kesilen hayvanın kendi üzerine, avlanan hayvanın da avlanma aracı üzerine Allah'ın adını anmak şarttır. Bu itibarla, bir müslüman veya ehl-i kitap kasıtlı olarak, kestiği hayvanın üzerine veya avladığı hayvanın avlama vasıtaları üzerine Allah'ın adını anmaz ise, kestiği yenmez. Fakat unutarak anmaz ise yenir. Bir kısım alimler unutarak besmele çekilmemesi halinde de kesilenin yenilmeyeceğini söylemişlerdir.

b. Şafilere göre, Hanbeli, Maliki mezheplerinde ikinci derecede olan görüşe göre ise, kesilen veya avlanan bir hayvan için besmele çekmek şart değildir. Sadece sünnettir. Hayvanı kesen veya avlayan bir müslüman veya ehli kitabın kasıtlı olarak besmele çekmemeleri durumunda da kestiklerini yemek caizdir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Mezhepler arasındaki ihtilaf, Allah'ın adının anılmasının (besmele çekilmesinin) şart olup veya olmamasıdır. Yoksa hayvanı kesen veya avlayan kişinin müslüman veya ehli kitap olmasının şart olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İttifak vardır.

Binaenaleyh, günümüzde müslüman, ehli kitap, mürted, putperest ve diğer kâfirlerin birlikte yaşadıkları toplumlarda hayvanın kimler tarafından kesildiği veya avlandığı bilinmediği için herhangi bir kasaptan veya çarşı pazardan et alıp yemenin helal olduğunu söylemek pek güçtür.

"Şafiiler, besmelesiz kesilenlerin de yenilebileceğine cevaz veriyorlar" diyerek "Allah'a hiç iman etmeyenlerin veya İslâm adı taşıyan mürtedlerin kestiklerinin yenileceğini" söylemek doğru değildir. Zira, Şafiiler ve onlara katılanlar hayvanı kesen veya avlayanın mutlaka müslüman veya ehli

kitap olmalarını şart koştuktan sonra, bunların besmele çekmelerinin şart olmadığını söylemişlerdir.

Yaşadığımız ülkede herhangi bir dine inanmayanların sayısı pekçoktur. Bunların mezbahanelerinde kestikleri hayvanları yemek haramdır. Müslümanların bu hususta uyanmaları gerekir. Aksi taktirde günahkâr olur. Kimse de kimsenin günahını taşımaz.

"... *Günahı ağır olan bir kimse, yükünü taşımak için bir başkasını çağırırsa, akrabası bile olsa, yükünden hiçbir şey taşınmaz...*" ^[533]

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu konu, mezheblere göre şöyledir:

1. Hanefi, Hanbeli ve Maliki Mezheplerinde Meşhur Görüşlere Göre:

Hayvan kesilirken bizzat üzerine, avlanırken ise, avlama aracı üzerine besmele çekmek şarttır. Şayet hayvanı kesen veya avlayan besmele çekmez ise, kasıtlı olup veya olmamasına göre hükümler farklıdır.

A. Eğer hayvanı kesen veya avlayan kasden besmele çekmez ise, kesilen veya avlanan hayvanı yemek caiz değildir. Zira Allah Teala şöyle buyuruyor:

"*Kesilirken üzerine Allah'ın adı zikredilmeyen hayvanlardan yemeyin. Bunu yemek fasıklıktır.*" ^[534] Âyet-i celile, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesileni yemenin fasıklık olduğunu bildirmektedir. İnsan ancak haram bir amel işlediğinde fasık olur. Bu da Allah'ın adı anılmadan kesilenin haram olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyette "yemeyin" şeklinde bir yasaklama mevcuttur. Yasaklamalar genel bir şekilde zikredildikleri taktirde, yasaklanan amelin haram olduğunu ifade ederler. Burada da durum aynıdır.

Allah Teala başka bir âyette şöyle buyuruyor:

"... *Kurbanlık hayvanlar sıra sıra dizilip boğazlanacakları zaman üzerlerine Allah'ın adını anın...*" ^[535]

Ayette "Allah'ın adını anın" şeklinde bir emir bulunmaktadır. Emirler, genel bir şekilde zikredildikleri zaman farzîyet ifade ederler. Eğer besmele çekmek şart olmasaydı, bu şekilde mutlak olarak zikredilmezdi.

Bu hususta Resulullah (s.a.v.)'den de şu hadisler rivayet edilmektedir: Adiy bin Hatim diyor ki: "Ben Resulullah'dan şunu sordum ve dedim ki: Ben köpeğimi avın üzerine gönderiyorum, onunla birlikte başka köpekler de görüyorum. Resulullah şöyle buyurdu:

"*Sen böyle avlanan hayvanı yeme, çünkü sen, kendi köpeğine besmele çektin, diğer köpeklere besmele çekmedin.*" ^[536] Diğer bir rivayette Adiy bin Hatim şöyle diyor: "Ben Resulullah (s.a.v.)'den avlanma hakkında şunu sordum ve dedim ki: Ey Allah'ın Rasulü! Ben köpeğimi ava gönderiyorum ve üzerine besmele çekiyorum, onunla birlikte avın yanında üzerine besmele çekmediğim başka bir köpek buluyorum, köpeklerin hangisinin avı yakaladıklarını bilemiyorum. Resulullah şöyle buyurdu:

"*O avdan yeme, çünkü sen kendi köpeğinin üzerine besmele çektin, diğerinin üzerine besmele çekmedin.*" ^[537] Görüldüğü gibi, Resulullah bu hadislerde ava doğru salınan köpeğin üzerine besmele çekilmemesi halinde avın yenilmemesini emretmiştir. Bu da bismelenin şart olduğunu gösterir.

B. Hayvan kesilirken veya avlanırken unutarak besmele çekilmez ise kesilen hayvan yenir. Zira Resulullah bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

"*Şüphesiz ki Allah, ümmetinden hatanın unutmanın ve kendine zorla yaptırılanın sorumluluğunu düşürmüştür.*" ^[538]

Abdullah bin Abbas'dan Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"*Müslümana kendi ismi yeter (müslüman olması), eğer hayvanı keserken Allah'ın ismini anmayı unuttur ise, besmele çekip Allah'ın ismini anın, sonra onu yesin.*" ^[539]

Ebu Hureyre (r.a.) diyor ki: "Bir adam gelip Resulullah'a: Ey Allah'ın Rasulü! Bizden birimiz bir hayvanı keser de üzerine Allah'ın ismini anmayı

unutursa bunun hükmü nedir? diye sordu. Resulullah ona: "Allah'ın ismi her müslümanın ağzında mevcuttur" cevabını verdi. ^[540] Bu konuda

İmam Alimed bin Hanbel'den nakledilen meşhur görüşe göre İmam Alimed besmele çekme hususunda, hayvanı avlama ile kesmeyi farklı hükümlere tabi tutmuştur.

a. İmamı Ahmed hayvanı avlayan kişinin "mutlaka besmele çekmesi gerektiğini" söylemiş ve bunu kasıtlı olarak veya unutarak besmele çekmemesi halinde avladığı hayvanın yenilemeyeceğini beyan etmiştir. İmam Ahmed'den şunlar nakledilmektedir: Hayvanı kesmek normal şartlarda olduğu için bunda bismelenin unutulması hoş görülebilir. Fakat hayvanı avlamak normal olarak kesme şartlarında olmadığı için bismelenin unutulmasında müsamaha gösterilemez. Bismelenin çekilmesini emreden nasların zahirine bakılır ve besmelesiz avlanan avın yenilemeyeceğine karar verilir."

b. İmam Ahmed'e göre, hayvanı kesen kişinin besmele çekmeyi unutmaması halinde ise kestiği yenir. ^[541]

2. Şafii, Hanbeli, Maliki Mezheplerinden Meşhur Olmayan Görüşler:

Kesilen hayvanın üzerine ve avlanan hayvanın avlama vasıtası üzerine besmele çekmek şart değildir. Sadece sünnettir. Bismelenin kasten dahi çekilmemesi halinde kesilen veya avlanan hayvanları yemek caizdir. Yeter ki, hayvanı kesen müslüman veya ehli kitap olsun. Bunlar görüşlerine delil olarak, aşağıda zikredilen âyet ve hadisleri göstermişlerdir. Allah Teala şöyle buyuruyor:

"*Ey Muhammed! De ki, bana vahy olunanlarda, yiyen bir kişinin yediği herhangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki bu pistir- yahut doğru yoldan çıkarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvanların yenmesi haramdır.*" ^[542] Allah Teala bu âyette haram olanları zikretmiş, kesilirken üzerine besmele çekilmeyenleri bunların içinde zikretmemiştir. En'am

Sûresi, hepsi birden indiği için "Kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin..."^[543] âyeti celilesinin bu âyeti neshettiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle son âyetin "mendubluk" ifade ettiği anlaşılmaktadır. Veya bundan maksat kesilmeden ölen hayvanlardır. Yahut Allah'dan başkası adına kesilenlerdir.

Allah Teala başka bir âyette de şöyle buyuruyor:

"Leş, kan, domuz eti, Allah'dan başkası adına kesilen, boğulan, dövülerek, düşerek, birbiriyle dövüşerek ölen, canı çıkmadan kestiğiniz hariç yırtıcı hayvanlar tarafından yenilen, dikilen o taşlar için kesilen hayvanlar sizin için haramtır..."^[544] Allah Teala: "... Canı çıkmadan kestiğiniz hariç..." İfadesiyle kesilenin mübah olduğunu zikretmiş ve besmelenin de çekilmesi gerektiğini zikretmemiştir. Eğer gerekli olsaydı zikrederdi.

Allah Teala başka bir âyette de: "... Kendilerine kitap verilenlerin yemekleri size helaldir..."^[545] buyurmaktadır. Allah Teala bu âyette ehli kitabın kestiğinin helal olduğunu bildirmektedir. Ehli kitab genellikle besmele çekmeden keserler. Allah Teala'nın bu durumu bilerek ehli kitabın kestiğini bizlere helal kılması, besmele çekmenin şart olmadığını göstermektedir.

Bir hadis-i şerifte şunlar zikredilmektedir: "Hz. Aişe diyor ki: "Bir kısım insanlar Resulullah (s.a.v.)'den şunu sordular:

"Bazı topluluklar bize et getiriyorlar. Biz, kesilen hayvanın üzerine Allah'ın İsmi'nin anılıp anılmadığını bilmiyoruz." Resulullah onlara şu cevabı verdi:

"Sizler onun üzerine Allah'ın ismini anın ve onu yeyin." Aişe şöyle diyor:

"Et getiren bu insanların kâfirlik dönemleri yakındı" (yani daha yeni müslüman olmuşlardı).^[546] Diğer bir rivayette "müşriklik dönemleri yakın olan bir topluluk bize el getiriyorlar..."^[547] Başka bir rivayette:

"Cahiliye dönemleri yakın olan bir topluluk bize et getiriyor..."^[548] diğer bir rivayet de şöyledir:

"Bedevilerden bir kısım insanlar bize et getiriyorlar..."^[549] Başka bir rivayeti de;

"Çölde yaşayan bazı insanlar bize et getiriyorlar..."^[550] şeklindedir.

Şayet besmele çekmek şart olsaydı, çekilip çekilmediğinde şüphe edilen bu durumda çekilmiş sayılmaz ve etlerin yenilmesine izin verilmezdi.^[551] Şafii bu hadisi bu şekilde yorumlarken başka alimler daha başka şekillerde yorumlamışlardır:

İmam Malik "Muvatta" isimli kitabında bu hadisi rivayet ettikten sonra şöyle demektedir: "Bu İslâm'ın ilk zamanlarındaydı..."^[552] Yani bu hadis-i şerif mensuktur. Zira bu "kesilirken üzerine Allah'ın ismi anılmayan hayvanlardan yemeyin"^[553] âyetten önce zikredilmiştir, daha sonra gelen bu âyet, hadisi nesh etmiştir.

İmam Malik'in bu görüşüne katılmayan İbn Abd'l-Berr ise, şöyle diyor: "Malik'in bu sözü zayıftır. Bu sözün ne bir delili ne de çıkar bir yolu vardır. Zira hadis-i şerif Medine'de zikredilmiş ve orada bulunan insanlardan sorulmuştur. Halbuki bunu neshettiği iddia edilen âyet, Mekke'de nazil olmuştur. Bu nedenle, hayvanın üzerine besmele sadece teberrük için çekilir. Besmele çekmenin hayvanın yenilip yenilmemesinde herhangi bir tesiri yoktur."^[554]

Hanefilerin görüşünü destekleyen Buhârî'nin sarihi Aynî ise, bu hadisin İzahında şunları zikrediyor:

"Kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin"^[555] diye buyuran âyetten maksat, besmele çekilmeyerek kesilen her türlü hayvandır. Fakat unutarak üzerine besmele çekilmeyen hayvanlar, alimlerin ittifakıyla istisna edilmişlerdir. Üzerlerine kasıtlı olarak besmele çekilmeyenler âyetin genel hükmüne dahil olarak kalmışlardır. "Bu âyetten asıl maksadın leşler olduğunu" söylemek doğru değildir. Zira âyeti hakiki manasından çıkarıp başka bir manaya yorumlamayı gerektiren bir zaruret yoktur. Çünkü leşlerin haram olduğunu belirten âyetler mevcuttur.^[556]

Hadis-i şerifin ise, bu âyetin inmesinden önce söylendiği zikredilmiştir. En'am Sûresi'nin Mekke'de inmesi buna engel değildir. Zira Ebu Abbas ed-Darir, "Makamat et-Tenzil" isimli eserinde ayrıca Sa'lebi ve benzeri alimler de En'am Sûresi'nin altı âyetinin Medine'de nazil olduğunu söylemişlerdir.^[557]

İbnül-Cevzi diyor ki: Hadisin "... sizler onun üzerine Allah'ın adını anın ve onu yeyin"^[558] bölümünden kastedilen mana: "Sizler yemek yerken besmele çekip onu yeyin" demektir. Yoksa bu hadisin manası: "Hayvanı kesilirken üzerine besmele çekilmez ise, etini yerken üzerine besmele çekin. Bu besmele öncekinin yerini tutar ve kâfidir" demek değildir.^[559]

Şevkan bu hadise yorum yaparak şöyle diyor: "Bu hadisten anlaşıldığına göre, müslümanların çarşı ve pazarlarda bulunan eşyaların sıhhatli (helal) olduğuna karar verilir. Müslüman olan bedeviler de aynı hükümdedir. Zira bunlar da genellikle besmele çekmeyi bilmektedirler."^[560] Hülâsa; Bir hayvan kesilirken üzerine besmele çekilmesinin meşru olduğu hakkında icma vardır. Fakat besmele çekmenin şart olup olmadığı alimler arasında ihtilaf konusudur.

Ebu Hanife ve arkadaşları ile İmam Malik ve İmam Ahmed'den nakledilen tercihe şayan görüşe göre besmele çekmek şarttır. Fakat unutarak çekmeyen kesitiği yenir.

Davud, Şa'bi bir rivayette İmam Malik ve Ebu Sevr'e göre kesilen veya avlanan hayvanın üzerine mutlaka besmele çekilmelidir. Unutarak çekilmemesi halinde dahi o hayvan yenmez. İmam Ahmed sadece av hususunda bunlara katılmaktadır.

Ebu Hureyre, Tavus, Şafii bir rivayette İmam Malik ve imam Ahmed bin Hanbel'e göre, kesilen veya avlanan hayvanın üzerine besmele çekmek

^[561]

sünnettir. Kasten besmele çekmeden kesenin kestiği bile yenir.

7- Sahibinin İzni Olmadan Kesilen Hayvanın Hükümü:

Cumhur ulemaya göre sahibinin izni olmadan kesilen hayvanın etini yemek caizdir.

Tavus, İkrime, İshak ve Zahirilere göre ise, böyle kesilen bir hayvanı yemek caiz değildir.

Konu ile ilgili olarak Resulullah'dan şu hadis-i şerif rivayet edilmektedir: Ensardan bir zat diyor ki:

Resulullah ile bir cenazeye gittik. Resulullah (s.a.v.) kabrin başında iken, kabri kazana "ayak ucunu genişlet, baş tarafını genişlet" şeklinde tavsiyede bulunuyordu. Resulullah cenaze defninden dönünce, yemeğe davet eden bir kadının davetçisi onu karşıladı, Resulullah daveti kabul edip oraya gitti, yemek getirildi. Resulullah onu yemek için elini uzattı, orada bulunan diğer insanlar da ellerini yemeğe uzatıp yemeğe başladılar... Sahabeler, Resulullah'ın ağzında lokmayı çiğneyip durduğunu gördüler. Sonra Resulullah şöyle buyurdu:

"*Bunu, sahibinden izinsiz olarak alınan bir koyunun eti olarak buluyorum.*" Kadın çağırılıp kendisinden durum soruldu. Kadın şu cevabı verdi:

"Ey Allah'ın Rasulü! Bana bir koyun satın alınması için "Bakia" denen yere birini gönderdim, orada koyun bulamadım. Sonra koyun satın alan bir komşuma adam göndererek satın aldığı koyunu parasıyla bana satmasını istedim, komşumu bulamadılar. Sonra komşumun hanımına adam

gönderdim. O da bu koyunu bana gönderdi." Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: "*Sen bunu esirlere yedir.*"^[562]

Bu hadisin başka bir rivayeti de şöyledir: "Ensardan bir adam diyor ki: Resulullah ile cenazeye gittik. Cenazeden dönerken Resulullah'ı yemeğe davet eden Kureyşli bir kadının davetçisi bizi karşıladı. Davetçi: "Ey Allah'ın Rasulü! Filan kadın seni ve beraberinde bulunan insanları yemeğe davet ediyor" dedi. Resulullah oraya gitti. Biz de onunla gittik. Biz çocuklar, babalarımızın yanında çocukların otursu icab eden yerde oturduk. Sonra yemek getirildi. Resulullah elini uzatıp yemeğe başladı. Onun arkasından diğer insanlar da ellerini uzatıp yemeğe başladılar. O arada insanlar Resulullah'ın lokmayı ağzında çevirdiğini ve yutmadığını gördüler. Hemen ellerini yemekten çektiler. Biz çocuklar için ilk anda uyanamadılar. Sonra hatırlarına geldik, ellerimizi tuttular, öyle ki adamlar ellerimize vurup lokmaları düşürüyorlardı ve ellerimizi tutmaya devam ettiler. Resulullah'ın ne yapacağını bekliyorlardı. Resulullah lokmayı ağzından çıkarıp attı ve şöyle buyurdu: "Sahibinin izni olmadan alınan koyun boğazımda kaldı." Kadın ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasulü! Seni ve seninle beraber olanları bir yemekte bir araya getirmek arzusundaydım. Bu nedenle Bakia'ya bir adam gönderdim. Orada satılık koyun bulamadım. Amir bin Abu Vakkas, dün Bakia'dan bir koyun satın almıştı. Ben ona bir adam gönderdim ve ona dedim ki: Benim için Bakia'dan bir koyun bakıldı, fakat bulunamadı. Bana dün bir koyun aldığın söylendi, onu bana gönder." Fakat gönderdiğim adam onu bulamadı. Ailesini buldu. Ailesi koyunu benim gönderdiğim adama verdi (o da getirdi).

Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: "*Bunu esirlere yedin.*"^[563]

Bu hadisin diğer bir rivayeti ise şöyledir: Cabir bin Abdullah diyor ki: Bir zaman Resulullah ve sahabeleri bir kadının yanından geçmişler ve kadın onlara bir koyun kesip yemek pişirmişti. Resulullah vardığı yerden dönünce, kadın: "Ey Allah'ın Rasulü! Biz yemek yaptık, içeri buyurun ve yeyin" dedi. Resulullah ve sahabeleri içeri girdiler. Resulullah yemeye başlamadan evvel sahabeler başlamışlardı. Resulullah bir lokma aldı, onu yutmadı ve şöyle buyurdu: "Bu sahibinin izni olmadan kesilen bir koyun." Kadın şu cevabı verdi: "Ey Allah'ın Rasulü! Biz Said bin Muaz ailesinden

çekinmeyiz, onlar da bizden çekinmezler. Onlar bizden alırlar, biz de onlardan alırız."^[564]

Görüldüğü gibi hadisin birinci ve ikinci rivayetlerinde Resulullah koyun yemeden vazgeçmiş ve onun esirlere yedirilmesini emretmiştir.

Bu hadise yorum yapan Şevkani şöyle diyor: "Bu hadis, sahibinin izni olmadan kesilenin yenilmesinin caiz olduğunu gösterir. Cumhur ulema bu görüştedir. Zira Resulullah, bunu yemeden kaçınmış ise de "bunu esirlere yedin" buyurmuştur. Eğer bunu yemek helal olmasaydı, esirlere

yedirilmesini emretmezdi. Çünkü onlara da ancak helal şeyleri yedirmek caizdir."^[565]

Kanaatimizce hadis-i şerif cumhurun aleyhine de delil olabilir. Zira Resulullah ve onunla beraber olan müminler koyundan yememişlerdir. İhtimal ki esirler, müslüman değillerdi. Müslüman olmayanın İslâmi hükümlerle yükümlü olmadıkları muhakkaktır. Cumhur ulema, müslümanların kendilerine helal olmayan şeyleri kâfirlere de yediremeyecekleri noktasından hareket etmişlerdir. Bunun da daha ihtiyatlı olduğu muhakkaktır.

[1] Zariyat: 51/15, 16.

[2] Araf: 7/179.

[3] Hacc: 22/18.

[4] Ahzab: 33/56.

[5] Ahzab: 33/53.

[6] Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab. 35, hn. 2532.

[7] İhlas: 112/1-4

[8] Ahzab: 33/53

[9] Ebu Dâvûd, Kit. Cihad, bab. 35, hn. 2532.

[10] Tevbe: 9/36.

[11]

- Nur: 24/4.
- [12] Bakara: 2/187.
- [13] Maide: 5/38.
- [14] Müsned İmam Ahmed. c. 2, Sh. 214.
- [15] Bir dinar yaklaşık olarak dön çıranı ve 25 santigram saf alımdır (4,25). Çeyrek dinar ise, bir gram ve ;ıllı sanriyram altındır (1,6).
- [16] Burada hurmanın kalbi diye tercüme, edilen Keser" kelimesinin ası! manası hurma salkımının kapçığını içine alan beyaz bir maddedir. Bu yenilmektedir.
- [17] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud. bab. 12, hn. 4388; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 19, hn. 1449; Nesei, Kit. Snrik, bab. 19; İbn Mace, Kil. Hudud, bab. 27, hn. 2593.
- [18] Bakara: 2/275.
- [19] Maide: 5/38.
- [20] Nur: 24/2.
- [21] Nur: 24/4.
- [22] Bakara: 2/275.
- [23] Buhari, Kit. Buyu, bab. 55; Tirmizi, Kit. Buyu. bab. 19, hn. 1232, 1233, 1234, 1235; Ebu Dâvûd, Kit. Talak, bab. "bab. 2190 İbn Mace, Kit. Tirarci, bab. 20 hn. 2187, 2188; Nesei, Kit. Buyu, bab. 60, 72; Müsned İmam Ahmed, c. 5, sh. 252, 257.
- [24] Müslim, Kit. Buyu, bab. 4, hn. 1513; Ebû Dâvûd, Kit. Buyu. bab. 25, hn. 3376; Tirmizi, Kit. Buyu, bab. 17, hn. 1230; Nesei, Kit. Buyu, bab. 27; İbn Mace, Kit. Ticaret, bab. 23, lın. 2194; Darimi. Kit. Buyu, bab. 20: Muvatta, Kit. Buyu, bab. 75.
- [25] Bakara: 2/275.
- [26] Nisa: 4/3.
- [27] Ebû Dâvûd, Kit. Tahare, bab. 41, hn. 83; Tirmizi, Kit. Tahare, bab. 52, hn. 69; Nesai, Kit. Tahare, bab. 46, hn. 59, 333; İbn Mace, Kit. Tahare, bab. 38, hn. 386; Muvata, Kit. Tahare, bab. 3, hn. 12; Darinü, Kit. Vudu, bab. 53; Müsned, c. 2, hn. 237, 361.
- [28] Bakara: 2/275
- [29] Tirmizi, Kit. Büyü, bab. 19, hn. 1232- 1233, 1234, 1235; Ebü Davûd, Kit. Talak, bab. 7, hn. 2190; İbn Mace, Kit. Ticarei, bab. 20, hn. 287, 288; Nesei, Kit. Buyu, bab. 55.
- [30] Müslim, Kit. Buyu, bab. 4. hn. 1513; Ebâ Dâvûd, Kit. Buyu, bab. 25, hn. 3376; Tirmizi, Kit. Buyu, bab. 17, hn. 1230.
- [31] Nur: 24/4.
- [32] Talak: 65/2.
- [33] Bu hadisi, sahih hadis kitaplarındn bulamadık. Ancak Rehavinin "Hasiyetu Şerhil Mener"ında şunlar zikredilmektedir: "İbnu'l-Cevzi'nin torunu, bu hadisi İmam Ebu Hanife rivayet etmiştir demektir. Muhtasar et-Tahnvi'de de şöyle denilmektedir: Bu hadisi, Ebu Hanife. Hişam'dan, O da babası Urve'den, O da Hz. Aişeden rivayet elliklerine göre Rasuluüah (sav), Ebu Hubyes'in kızı Fatimeye şöyle buyurmuştur: "Her namaz vaki i için abdest al." Bu rivayeti Hanefî mezhebinden İmam Muhammed "Asl" isimli eserde detaylı olarak zikretmiştir." (Bkz. Hasiyetli Şerhi'l-Menar, sh. 358)
- [34] Ebû Dâvûd, Kit. Tahare, bal). 113, hn. 297, 298, 300, 304; Tirmizi, Kit. Tahare, bab. 94. hn. 126; Nesei, Hayz, bab. 6, hn. 201; İbn Mace, Kit. Tahare, bab. 115, hn. 624, 625; Muvatta, Kit. Tahare. bab. 29. hn. 107.
- [35] Nisa: 24/24.
- [36] Nisa: 24/3.
- [37] Maide: 5/38.
- [38] Bakara: 2/228.
- [39] Bakara: 2/228.
- [40] Talak: 65/4.
- [41] Ebû Dâvûd, Kit. Talak, bab. 6, hn. 2189; Tirmizi, Kit. Talak, bab. 7, hn. 1182; İbn Mace, Kit. Talak, bab. 30, hn. 2080
- Tirmizi sahibi Ebu İsa: "Bu hadis, garip bir hadistir. Sadece Müzahir b. Eşlem tarafından merhı olnrak (dayandırılarak) rivayet edilmiştir. Bu kişi ise, bu hadisin dışında ilimde tanımadığımız biridir" demektir. Ebû Dâvûd da: "Bu hadis meçhul (bilinmeyen) bir hadistir' demektir.
- [42] Ebû Dâvûd, Kit. Tabure, bab. 107, hn. 280, 281, 285, 297, 303, 305; Tirmizi, Kit. Tahare, bab. 94, hn. 126; Nesei, Kit. Tahare, bab. 134; İbn Mace, Kit. Tahare, bab. 115, hn. 625; Darimi, Kit. Vudu, bab. 84, 94.
- [43] Talak: 65/1.
- [44] Bakara: 2/43.
- [45] Ali İmran: 3/7.

- [46] Ali İmran: 3/7.
- [47] Fetih: 48/10.
- [48] Fecr: 22
- [49] Mücadele: 58/7.
- [50] Şura: 42/11.
- [51] Buhari, Kit. Zekat, bab. 38; Nesei, Kit. Zekat, bab. 5, 10.
- [52] Buhâri, Kit. Zekat
- [53] Tirmizi, Kit. Sayd, bab. 1(), hn. 1476 Tirmizi, bu hadîsin Cabir'den. Ebi Umame'den, Ebu Derda'dan ve Ebu Hureyre'den de rivayet edildiğini, hasen ve sahih bir hadis olduğunu beyan etmiştir. Ebû Dâvud, Kit. İdahi, bab. 17. m. 2827, 2828; İbn Mace, Kit. Zebaih, bab. 15, hn. 3199; Darimi, Kit. dahi, hah. 17: Müsned İmam Ahmed, c. 3, sh. 31, 39.
- [54] Ebû Dâvud, Kit. Edahi, bab17. hn. 2827.
- [55] Nisa: 4/23.
- [56] Bakara: 2/275.
- [57] Bakara: 2/275.
- [58] Nisa: 4/3.
- [59] Bakara: 2/187.
- [60] Bakara: 2/282.
- [61] Delaletu'l-Fehvaya, Delalem'n-Nass, Delaletu'd-Delalat, Fehve'l-Hitap, Lahnu'l-Hitap ve Mefhumu'l-Muvafeke isimleri de verilmiştir.
- [62] Nisa: 4/10
- [63] İbnMace, Kit. Talak, bab. 16, hn. 2048. Heysemi, bu hadisin senedinin kopuk olduğunu söylemiştir. (Bkz. Mecmaez Zevaid, c. 6, sh. 250)
- [64] Bakara: 2/178.
- [65] Bakara: 2/178.
- [66] Nisa: 4/93.
- [67] Nisa: 4/93.
- [68] Nisa: 4/92.
- [69] Bu kavrama "Delilu'l-Hitab" da denilmektedir.
- [70] Ebû Dâvûd, Kit. Zekat, bab. 5, hn. 156, 157; Muuatta, Kit. Zekat, bab. 23; Darimi, Kit. Zekat, bab. 4.
- [71] Talak: 65/6.
- [72] Bakara: 2/230.
- [73] Nur: 24/4.
- [74] Hükümlere getirilen kayıtlar, birçok maksad için olabilirler.
- a) Kayıt, sadece bir hususun çoğunlukta yapılan bir husus olduğunu belirtmek için gelmiş olabilir. Nitekim şu ayetteki "evlerinizde bulunan" kaydı, bu türdür. Çünkü evlerde bulunmayan üvey kızla evlenmekte haramdır. Ancak insanların çoğu üvey kızlarını kendi evlerine aldığından bu kayıt zikredilmiştir. "*Kadınlarınızdan olan ve -evlerinizde bulunan- üvey kızlarınızla evlenmeniz haram kılındı.*" (Nisa: 4/23).
- b) Yahut bir kayıt, işin ciddiyetini belirtmek ve onu teşvik etmek için gelebilir. Şu hadisteki "'Allah'a ve ahiret gününe iman eden" kaydı bu kabildendir. Resulullah (sav) buyuruyor ki:
"*Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının, kocasının dışındaki herhangi bir kişi için üç günden daha fazla yas tutması helal değildir.*" (Buhari, Kit. Cenaiz, bab. 31; Müslim, Kit. Talak, bab. 58, 59, İm. 1486; Ebû Dâvâd, Kit. Talak, bab. 46, İm. 2302.
- c) Ya da bir kayıt, çokluk ifade etsin diye gelmiş olabilir. "*İstersen o münafıklar için af dile, istersen dileme onlar için -yetmiş defa- af dilesen, Allah onları asla affetmeyecektir.*" (Tevbe, 80)
- Bu ayetteki -yetmiş- sayısı, çokluk belirtmek içindir. Yoksa, -yetmişin- özel bir gayesi yoktur.
- [75] Nisa: 4/101.
- [76] Müslim, Kit. Musafirin, bab. 4, hn. 686; Tirmizi, Kir. Tefsir, sure, 4, hn. 3034; Ne-sei, Kit. Taksir, bab. 1; İbn Mace, Kit. İkame, bab. 73, hn. 1065.
- [77] Bakara: 2/222.
- [78] Nisa: 4/23.
- [79]

- Bakara: 2/140.
- [80] Bakara: 2/134.
- [81] Fetih: 48/10
- [82] Taha: 20/5
- [83] Sura: 42/11
- [84] Bakara: 2/234
- [85] Talak: 65/4
- [86] (Bunlar, iki sürenin kısa olanını esas almaktadırlar).
- [87] Maide: 5/3.
- [88] En'am: 6/145.
- [89] Nur: 24/4.
- [90] Talak: 65/2.
- [91] Haşiye Şerhi'l-Menar, sh. 358
- [92] Ebû Dâvud, Kit. Tahare, bab. 113, hn. 297, 298, 300, 301: Tirmizi, Kit. Tahare. bab. 94, hn. 126
- [93] Nisa: 4/3.
- [94] Nisa: 4/24.
- [95] Bakara: 2/178.
- [96] Nisa: 4/93.
- [97] Nisa: 4/93.
- [98] Nisa: 4/92.
- [99] İbn Şihab ez-Zuhri, Nasih ve Mensuh, sh.15
- [100] Said b. Feyruz. hicri 83 de vefat etmiştir.
- [101] İbn Şihab ez-Zuhri, Nasih ve Mensuh, sh. 16
- [102] İbn Şihab ez-Zuhri, Nasih ve Mensuh, sh. 16
- [103] Casiye: 45/29.
- [104] Bakara: 2/106.
- [105] Müslim, Kit. Zühd, bab: 11 hn. 2967; Müsned İmam Ahmed, c. 4, sh. 174.
- [106] Hac: 22/52.
- [107] Nasih ve mensuhla alakalı olarak bir çok alim eser yazmıştır. Bu eserlerin bazıları basılmış, bazıları muhduf, bazıları da kaybolmuştur. Sadece müelliflerin eserlerinin isim iisresinde zikredilmektedir.
Nasih ve Mensuhla ilgili olarak yazılan ilk eserlerden bazıları: Hicri 117'de vefat eden Katade b. Deame'nin eseri, Hicri 124'de vefat eden İbn Şihab ez-Zuhri'nin eseri, İmam Şafii'nin Usul Risalesi isimindeki eseridir.
Hicri 738'de vefat eden İbnu'l-Barezi'nin "Nasihü'l-Kur'âni'l Aziz ve Mensuhihi" isimli eseri, Hicri. 338'de vefat eden Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs'ın eseri bu sahada geniş malumatlar içeren eserlerdendir.
Son dönem alimlerinden hu konuda eser verenlerden en meşhurları ve eserleri ise, Dr. Mustafa Zeyd ve "Kur'an-ı Kerim'de Nesih" adlı eseri. Ali Hasan el-Arid ve "Fethu'l-Mennan Fi Neshi'l-Kur'an"adlı eseri, Dr. Şaban Muhammed İsmail ve "Semavi Dinlerde Nesih Teorisi" isimli eseri, Abdul Muteaî el-Cebri ve "İslâm Şari-atında Nesih" adındaki eseridir.
- [108] Enam: 6/146.
- [109] Enam: 6/145.
- [110] Bakara: 2/180.
- [111] Nisa: 4/11, 12, 176.
- [112] Buhari, Kit. Tefsir Sure: 4, bab. 5, Kit. Vasaya, bab. 6. Kit. Feraiz, bab. 10
- [113] Müslim, Kit. Cemiz, bab. 106, hn. 977; Ebû Dâvud, Kit. Cenaiz, bab. 81, hn. 2235; Tirmizi, Kit. Ceruiz, bab. 60, hn. 1054; Neşe:, Kit. Cenaiz, bab. 100, hn. 2034.
- [114] Tirmizi, Kit. Cenaiz, bab. 60, hn. 1054
- [115]

- Nahl: 16/67.
- [116] Bakara: 2/219.
- [117] Nisa: 4/43.
- [118] Maide: 5/90, 91
- [119] Müslim, Kit. Cenaiz, bab. 106, hn. 977; Ebû Dâvûd, Kil. Cenaiz, bab. 81, hn. 2235; Tirmizi, Kit. Cenaiz, bab. 60.hn . 1054
- [120] Bakara: 2/180.
- [121] Nisa: 4/11, 12, 176
- [122] Bakara: 2/106.
- [123] Nahl: 16/101.
- [124] Ra'd: 13/39.
- [125] Bkz. Bakara: 2/180.
- [126] Bkz. Nisa: 4/11, 12, 176
- [127] Bkz. Bakara: 2/240.
- [128] Bkz. Bakara: 2/234.
- [129] Bkz. Nisa: 4/15.
- [130] Bkz. Nur: 24/2.
- [131] Bkz. Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4413
- [132] Bkz. Bakara: 2/284.
- [133] Bkz. Bakara: 2/286.
- [134] Bkz. Müslim, Kit. İman, bab. 109, hn. 125; Müsned İmam Ahmed, c. 2, sh. 412
- [135] Ebû Dâvûd, Kit. Cehad. bab. 35, hn. 2532.
- [136] Müslim, Kit. Cenaiz, bab. 106. hn. 977; Ebû Dâvûd, Kit. Cenaiz, bab. 81,hn.. 2235; Tirmizi, Kit. Cenaiz, bab.60. hn. 1054 Nesei, Kit. Cenaiz, bab. 100, hn. 2034
- [137] Bakara: 2/114.
- [138] Bakara: 2/240.
- [139] Bakara: 2/234.
- [140] Nur: 24/4.
- [141] Nur: 24/6.
- [142] Bakara: 2/54.
- [143] Bkz.En'am: 6/146.
- [144] Bkz.En'am: 6/145.
- [145] Tevbe: 9/5.
- [146] Tevbe: 9/29.
- [147] Bkz. İbn el-Barezi'nîn "Nasihul Kur'ani'l-Aziz ve Mensuhihi" isimli eseri, Bağdad baskısı.
- [148] Bkz. "Kitabu'n-Nasih ve'l-Mensuh Fi Kitabillah" isimli Katadenin eseri.
- [149] Bkz. İbn Şihab ez-Zühri'nin "en Nasih ve'l-Mensuh" isimli eseri.
- [150] Bkz. Suyûtînin "el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an" isimli eseri, e. II, sh. 29-35
- [151] Bakara: 2/180.
- [152] Buhârî, Kit. Tefsir, sure 4. bab 5. kit. Vasaya. bab.6. Kit. Feraiz, bab. 10
- [153] Ebû Dâvûd, Kit. Vasaya, bab. lhn. 2870; Tirmizi, Kit. Va.saya, bab. 5, hn. 2121 (hasen. sahihdir); Nesei, Kil. Vasaya, bab. 5, hn. İbn Mace, Kit. Vasaya, bab.6, hn 2713
- [154] el-İtkan c. II, .sh. 29
- [155] Bakara: 2/240.

- [156] Bakara: 2/234.
- [157] Ebü Dâvûd, Kit. Talak , bab 42, hn. 2298; Nesei, Kit. Talak, bab. 69.
- [158] Bakara: 2/228.
- [159] Bakara: 2/229,230.
- [160] Bakara: 2/115.
- [161] Bakara: 2/144.
- [162] Nesei, Kit. Talak, bab. 75
- [163] Buhari, Kit. iman, bab, 30, Kil. Tefsir, sure. 2, bab. 12
- [164] Nisa: 4/15, 16.
- [165] Nur: 24/2.
- [166] Ebü Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4413
- [167] Ebu Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 45; Müslim, Kit. Hudud, bab. 12, 13, 14, hn. 1690; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 8, hn. 1434 (Hasen, sahihtir); İbn Mace, Kit. Hudud, b;b. 7, hn, 2550. (Bu hadis-i şerifle, evlendikten sonra zina edene, recim cezası uygulanacağı gibi, ondan önce de yüz sopa vurulması beyan edilmiş, yine bekâr olanık zina edene, yüz değnek vurulacağı gibi, bir de bir yıl sürgün edileceği zikredilmiştir. Ali, Hasan el-Basri, İshak b. Rahuye ve zahiri mezhebi bu hadisi esas almışlar ve zina edenlere çift ceza uygulanacağını beyan etmişlerdir. Hz. Ömer, dört mezheb alimleri ise, dalın sonra evli olana yüz sopa atmanın ve bekâr olanı da bir yıl sürgün etmenin neshedildiğini beyan etmişlerdir).
- [168] Bakara: 2/284
- [169] Bakara: 2/286
- [170] Müslim, Kit. İman. bab, 199 hn. 125; Müsned, İmam Ahmed, c. 2. sh. 412
- [171] Bkz. Müslim, Kit İman. bab. 200, hn. 120
- [172] Bakara: 2/183. 184.
- [173] Bakara: 2/185.
- [174] Buhârî, Kit. Tefsir, sure 2, bab. 25
- [175] Buhârî, Kit. Tefsir, sure 2, bab. 25
- [176] Buhârî, Kit. Tefsir, sure 2, bab. 25
- [177] Bkz. el-İtkan fi Ulumil Kuran, c. fi, sh. 29
- [178] Bakara: 2/217.
- [179] Tevbe: 9/36.
- [180] Ali İmran: 3/102.
- [181] Tegabun: 64/16.
- [182] Nisa: 4/33
- [183] Enfal: 8/75
- [184] Maide: 5/42
- [185] Maide: 5/49
- [186] Enfal: 8/65
- [187] Enfal: 8/66
- [188] Mücadele: 58/12
- [189] Mücadele: 58/13
- [190] Tirmizi, Kit. Tefsir, sure. 58, bab. 2, hn. 3300
- [191] Ahzab: 33/52
- [192] Ahzab: 33/50
- [193] Tirmizi, Kit. Tefsir, sure 33. bab. 19, hn. 3216
- [194]

Müzzemmil: 73/1-4

[195] "Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar geçen zaman içinde namazları kıl ve sabah namazını da eda et..." (İsra,78)

[196] O halde, akşama girerken de sabaha ererken de Allah'ı tenzih edin (namaz kılın).

"...Günün .sonunda ve öğlen vaktine girince,İlah'ı tenzih edin (namaz kılın)." (Rum, I"7, 18)

[197] Müzzemmil: 73/20

[198] Tevbe: 9/41.

[199] Tevbe: 9/91

[200] Fetih: 48/17

[201] Nur: 24/3

[202] Nur: 24/32.

[203] Mesela, el-Şerefendin bin el-Barezî'ye göre Kur'anda neshedilen âyetlerin sayısı ikiyüz kırk dokuz, neshedenlerin sayısı, yüz sekizdir. Buna göre, sadece Tevbe Süresi'nin kılıç âyeti diye isimlendirilen 5. âyeti ile elli bir surede geçen yüz ondört âyet, yine Tevbe Süresi'nin savaş âyeti diye adlandırılan 29. âyeti ile yedi surede geçen sekiz âyet, neshedilip hükümleri kaldırılmıştır.

A. Kılış âyeti şudur: "*Haram ayları çıkınca, müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın, çevrelerini kuşatın. Her gözetlenecek yerden gözetleyin.*" (Tevbe, 5)

Bu ây Tin neshettiği âyetlerin numaraları ve buldukları sûreler şunlardır: Bakara, 83, 139, 190, 191, 217, 250; Ali İmran, 20, 28; Nisa, 63, 8ü, 81, 88, 90, 91; Maide, 2, 99; ur, .un, 66, 91. 104, 106, 107, 108, 112, 135, 137, 158, 159; A'raf, 183, 199; Yunus, 20, 41, 46, 99, 102, 108, 109; Hûd, 12, 121, 122; R'ad, 40; Hicr, 3, 85, 88, 89, 94; Nahl, 82, 125, 127; İsra, 54; Meryem, 39, 75, 84; Talip, 130, 131, 135; Hac, 49, 68; Mü'mininun, 54, 96; Nur, 54; Furkan, 63; Nemi, 92; Kasas, 55; Ankebut, 50; Rum, 60; Iukman, 23; Serde, 30; Alzab, 48; Sebe, 25; Falır, 23; Yasin, 76; Saftat, 174, 175, 178, 179; Sad, 17, ""O, 88; Zümer, 15, 39, 41; Mü'min, 55, 77; Fussilet, 34; Şura, 6, 40, 43, 48; Zuhruf, -4İ, 83, 89; Duhan, 10, 59; Casiye, 14; Kat", 39, 45; Zariyat, 54; Tur, 31. 45, 48; Necin, 29; Kamer, 6; Mümtahine, 8; Nun, 44, 48; Mearic, 5, 42; Müzzemmil, 10, 11, 19; Müddessir, 11; İnsan, 8, 29; Tarik, 17; Ğaşiye, 22; Kâfirun, 6. âyetleri.

B. Savaş âyeti ise şudur: "*Kitap ehlinde, Allah'a ve abiret gününe iman etmeyenlerle, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını, haramı saymayanlarla ve hak dini, din kabul etmeyenlerle boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*" (Tevbe: 9/29)

Bu âyetin neshettiği âyetlerin mimarları ve buldukları sûreler ise, şunlardır: Bakara, 109; Ali İmran, 111. 120; Maide, 13; En'am, 70; Enlal, 61; Ankebut, 46; Şura, 15. Konu ile ilgili olarak bkz. Şereleddin İbn el-Barezinin Nasihul Kur'an ve Mensuhi isimli risalesine. Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yayımları. Dr. Hatmi Salih ed-Damimi'nin Talhikivle).

[204] Müslim, Kit. Cenaiz, bab. 106, hn. 977, Kil. Kdahi, bab. 37, hn. 977; Ebû Dâuûd, Kil. Cenaiz, bab. 81, hn. 2235, Kil Eşribe, bab. 7, hn. 3698, Tirmizi, Kit. Cenaiz, bab. 60), hn. 1054. (Tirmizi'ye göre bu hadis asen ve sahihtir. Bu konuda, E bu Sard'den, İbn Mesuddan, Enes'den, Ebu Hureyre'den ve Ünimü Seleme'den de hadis rivayet edilmiştir). Nesei, Kil. Cenaiz, bab. 100, hn. 2034, Kil. Eşribe, bab. 40, Kil. EdaJii, bab. 36; İbn Mace, Kil. cenaiz, bab. 47, İn. 1571. İbn Mâce bu hadisi İbn Mes'ud'dan, Hz. Aişe'den ve Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir); Müsned, İmam Ahmed, c. 1, sik 140 (Hz. Ali'den), c. J, sli. 452 (Abdullah b. Mes'ud'dan) c. III, sn. 38 (Ebu Said el-Hudri'den), c. III, sh. 237, (Enes b. Malik'ten) rivayet edilmiştir.

[205] Mut'a nikahı: Evlenecek olan kadın ve erkek, belli bir değer karşılığında geçici bir süre için evleneceklerine dair ittifak ederler. Bu süre bitince kadın kendiliğinden boşanmış olur. Kocasına mirasçı olamaz.

[206] Bkz. Müslim, Kit. Nikâh, bab. 10.

[207] Bkz. Şerhu Müslim'in Nevevi, c. II, sh. 1022.

[208] Mü'mininun, 1-7

[209] Buhârî, Kil. Mağazi, bab. 38, Kit. Nikah, bab. 31, Müslim, Kit. Nikah, bab. 29, hn. 1407; Tirmizi, Kit. Nikah, bab. 29, hn. 1121, Kit. Alime, bab. 6, hn. 1794, (Tirmizi'ye göre bu hadis hasen ve sahihtir); Nesei, Kit. Nikah, bab. 71, Kit. Sayd, bab. 31; İbn Mace, Kit. Nikah, bab. 44, hn. 1961; Darimi, Kit. Nikah, bab. 16, Kit. Edahi, bab. 21; Muvatta, Kit. nikah, bab. 41; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 79.

[210] Müslim, Kit. Nikah, bab. 31, 32, hn. 1407.

[211] Darekutni, Kit. Nikah, bab. 55

[212] Müslim, Kil. Nik:ih. h:ih. 20. hn. 106; Müsned, İmam Almed, c. 3, sh. 405.

[213] Müslim. Kit. Nikah, bab. V), hn. 416; Nesei, Kit. Nikah, bab. 72.

[214] Müslim, Kil. Nikah, b;ib, 21, hn. 1406; İbn Mace, Kit. Nikah, bab. 44, hn. 1962; Müsned, İmam Ahmed, e. .S, .sh. 404, '405.

[215] Müslim, Kil. Nikah, bab. 28. hn. 1406.

[216] Müslim, Kit. Nikah, bab. 18, hn.405 Darekutni, Kil. Nikah. bab. 25

[217] İbn Mace, Kit. Nikah, bab. fi, hn. 1963

[218] Muvatta, Kit. Nikah. bab. 18. hn. 42

[219] Darekutni, Kit. Nikah, bab. 54

[220] Müslim, Kit. Nikah, hah. 27. hn. 1406

[221]

Kasdedilen İhı kbi. Abdullah b. Abbas'dır. Zira mut'a yapmanın muhali olduğunu söylüyordu.

[222]

Müslim, Kil. Nikah, bab 27,hn. 1406.

[223]

Konu ile ilgili olarak bakınız: Zubdetul Ahkâm sh. 203-214 uluslararası ilişkiler bölümünde İslâmi yayımlar teşkilatının yayını

[224]

Şiiler, âyetin bu bölümünü "onlarla mut'a yaptığınız takdirde" şeklinde izah etmişlerdir.

[225]

Ayetin bu bölümünü ise, "ücretlerini" diye beyan dinîşlerdir.

[226]

Nisa: 4/24.

[227]

Nisa: 4/25.

[228]

Bakınız, Tefsir el-Kurtubi. c. 5. sh. 129, 130

[229]

Nisa: 4/24.

[230]

Mü'minun: 23/1-7

[231]

Konu ile ilgili olarak bkz. Tefsir el-Alusi, c. 5, sh. 5-7

[232]

Nisa: 4/24.

[233]

Mü'minun: 23/1-7

[234]

Konu ile ilgili olarak bkz. Tefsir el-Kurtubi, c. 5. .sh. 129-130; Tefsir Ruhul' Meani, c. 5, sh 129-130, Tefsir Ruhul' Meani c.5,sh.5-7

[235]

Bkz.Neylu'l-Evtar, c.6,sh.153vd.

[236]

Buhari kit. Nikah, bab. 31

[237]

Maide, 87. Hadisle ilgili olarak bkz. Müslim, Kit Nikah, bab. 11, hn. 1404; Müsned, İmam Ahmed. C.I ,sh. 420, 432; Buharı, Kil. Nikah, bab. 8, Kit. Tefsir, sure. 5. b;ib. 9. Buhâi'nin rivayetinde "bdli bir .süreye kadar" ifadesi yoktur.

[238]

Müslim, Kit. Nikah, bab. 10. hn. 1405

[239]

Müslim, Kit. Nikah, bab. 17 hn. 1405

[240]

Müminun: 23/1-7.

[241]

Tirmizi, Kit. Nikah, bab. 28. hn. 1122. Bu hadisi Beyhaki ve Tnbarani de rivayet etmişlerdir. Şevkani, Tirmizi'nin ravilerinin arasında, Musa b. Ubeyde bulunduğunu, bunun da çok zayıf biri olduğunu söylemektedir. (Neylu'l-Evtar, c. 6, sh.153...)

[242]

Konu ile ilgili olarak bkz, Neylu'l-Evtar, e. 6, sh. 154-157.

[243]

Buharı, Kit imam, bab, 30, Kit. Tefsir, Sure. 2, bab. 12

[244]

Bakara: 2/144.

[245]

Mümtehinel: 60/12.

[246]

Bakara: 2/275.

[247]

Nur: 24/2.

[248]

Bakara: 2/106.

[249]

Nahl: 16/101.

[250]

Bakara: 2/180.

[251]

Ebû Dâvûd, Kit. Vasaya, bab. 6, hn. 2870; Tirmizi, Kit. Vasaya, bab. 5, hn. 2220, 2221; Nesei, Kit. Vasaya, bab. 5, hn. 2220; İbn Mace, Kit. Vasaya, bab. 6, hn. 2712, 2713; Darimi, Kit. Vasaya, bab. 28; Müsned, İmam Ahmed, c. 4, sh. 186, 187, 238, 239. v. 5, sh. Hadisin, Ebu Umame'den gelen raviler zincirinde İsmail b. Ayyas bulunmaktadır. Amr b. Hurisin raviler zincirinde de Şehr b. Havşeb vardır. Her iki ravi hakkında da bazı şeyler söylenmiştir.

[252]

Nisa: 4/15. 16.

[253]

Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4415; Müslim, Kil. Hudud, bab. U, hn. 1690; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 8, hn. 1434; İbn Mace, Kit. Hudud. bab. 7, hn. 2550

[254]

Bir kısmı alimlere göre, bu iki âyet hadisle değil, Nur Süresi'nin ikinci âyetiyi neshedilmiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas bu görüştedir. (Bkz. Ebû Dâvûd, Kit. Hudud. bab. 23, hn. 4413)

[255]

Ahzab: 33/52.

[256]

Tirmizi, Kit. Tefsir, sure. 33, bab. Kit. hn. 3216

[257]

Ahzab: 33/51. Hadis. Tahavi la rafından rivayet edilmiştir. (Bkz. Kurtubi Tefsiri, c. 14-sh. 219)

[258]

A.g.e.

- [259] A.g.e.
- [260] Bkz. Tirmizi, Kit. Tefsir, sure. 33, bab. 19, hn. 3216
- [261] Nur: 24/2.
- [262] Bakara: 2/240.
- [263] Bakara: 2/234.
- [264] Bakara: 2/115.
- [265] Bakara: 2/144, 149.
- [266] Konu ile ilgili olarak muta yapma bölümüne bakılmalıdır.
- [267] Mücadele: 58/12, 13.
- [268] Saffat: 37/101-107
- [269] Konu ile ilgili olarak bkz. Buhârî, Kit. Salat, bab. 1, Kit. Enbiya, bab. 5 vd.
- [270] Enfal: 8/65, 66.
- [271] Buhârî, Kit. Tefsir, sure. 2, bab. 24
- [272] Buhârî, Kit. Teefsir, sure 2, bab. 25
- [273] Buhârî, Kit. Tefsir, sure 2, bab. 25
- [274] Bakara: 2/180.
- [275] Buhârî, Kit. Rikak, bab. 10; Müslim, Kit. Zikat, bab. 16, 19, hn. 1048, 1049, 1050; Tirmizi, Kit. Zekat, bab. 27, hn. 2337, Kit. Menakib, bab. 33, hn. 3793; İbn Mace, Kit. Zühd, bab. 27, hn. 4235; Darimi, Kit. Rikak, bab. 62; Müsned İmam Ahmed, c. 1, sh. 370, c. 3, sh. 122, 168, 176, 192, 198, 236, 238, 243, 247, 272, 340, 341, c. 4, sh. 368, c. 5, sh. 117, 131, 219.
- [276] Bkz. Müslim, Kit. Zekat, bab. 119, hn. 1050
- [277] Bkz. Tirmizi, Kit. Menakib, bab. 33, hn. 3793, Müsned, İmam Ahmed, c. 5, sh. 131
- [278] Müsned, İmam Ahmed, c. 4, sh. 368
- [279] Müsned, İmam Ahmed, c. 5, sh. 219
- [280] Buhârî, Kit. Rikab, bab. 10; Müslim, Kit. Zekat, bab. 118, hn. 1049; Müsned İmam Ahmed, c. 1, sh. 37, c. 5, sh. 117
- [281] Buhârî, Kit. Rikak, bab. 10
- [282] Buhârî, Kit. Rikak, bab. 10
- [283] İbn Mace, Kit. Zühd, bab. 27, hn. 4235
- [284] Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 140, 141
- [285] Müsned, İmam Ahmed, c. 6, sh. 55
- [286] Buhârî, Kit. Rikak, bab. 10; Müslim, Kit. Zekat, bab. 116, 117, hn. 1048; Tirmizi, Kit. Zühd, bab. 27, hn. 2337; Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 168, 198, 256, 238, 243.
- [287] Buhârî, Kit. Meğazi, bab. 28, Kit. Cihad, bab. 184; Müslim, Kit. Mesacid, bab. 297, hn. 677; Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 109, 111, 255
- [288] Buhârî, Kit. Hudud, bab. 31; Müsned, İmam Ahmed, c. 1, sh. 47, 55
- [289] Buhârî, Kit. Feraid, bab. 29; Müslim, Kit. İman, bab. 113, hn. 62; Müsned, İmam Ahmed, c. 2, sh. 526
- [290] İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2553; Müsned, İmam Ahmed, c. 5, sh. 131, 183; Hakim, el-Müstedrek, c. 4, sh. 360; Beyhaki, Sünenul Kübra, c. 8, sh. 367, hn. 16913; Firdevs li'd-Deylemi, c. 2, sh. 364, hn. 3667; Cemu'l-Cevami, hn. 11044; Mu-vatta, Kit. Hudud, bab. 1, hn. 10; Mecmau'z-Zevaid, c. 6, sh. 268; Heysemi, bunun Taberani'nin Kebir'inde, İbn Hibban'm sahihinde ve İbn Mendeh'in Mar-İfe'sinde rivayet ettiklerini ravilerin sahih hadislerin ravileri olduklarını zikretmiştir. Bkz. adı geçen son kaynak.
- [291] İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2553; Beyhaki, Sünen, c. 8, sh. 367, hn. 16910
- [292] Muvatta Kit. Hudud, bab. 1, hn. 10; Tirmizi (daha kısa olarak), Kit. Hudud, bab. 17
- [293] Hakini, el-Müstedrek, c. 4, sh. 360
- [294] Beyhaki, es-Sünen, c. 8, sh. 367, hn. 16913
- [295] Müsned İmam Ahmed, c. 5, sh. 132; Beyhaki, Sünen, c. 8, sh. 367, hn. 16912; Şevkani, bunu İbn Hibban'ın da rivayet ettiğini söylemektedir. (Neylu'l-Eutar, c. 7, sh. 102)
- [296]

Beyhaki, Sünen, c. 8, sh. 367, hn. 16913-

- [297] Mecmau'z-Zeuaid, c. 6, sh. 265. (Heysemi bu hadisi Taberani'nin Kebir adlı kitabında zikrettiğini, ravilerinin sahih hadis kitaplarının ravileri olduğunu zikretmiştir.) İbn Mendeh de Marife isimli eserinde rivayet etmiştir.
- [298] İbn Mace, Kit. Nikah, bab. 37, hn. 1944; Müsned İmam Ahmed, c. 6, sh. 269
- [299] Buhari, Kit. Hudud, bab. 30, 31; Müslim, Kit. Hudud, bab. 15, hn. 1691; Ebû Dâuûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4418; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 7, hn. 1432; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2553; Muvatta, Kit. Hudud, bab. 8
- [300] Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 107, 121, 140, 141, 143, 153.
- [301] Müslim, Kit. Hudud, bab. 12, 13, 14, hn. 1690; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4415; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 8, hn. 1434 (Hasen, sahih); İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 3, hn. 2550
- [302] Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 476
- [303] Nesei, Kit. Tahrim, bab. 5, İm. 4023; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 1., 2533; Müsned, İmam Ahmed, c. 1, sh. 61, 63, 65, 70
- [304] A.g.e.
- [305] A.g.e.
- [306] Müsned, İmam Ahmed, c. 1, sh. 163
- [307] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 1, hn. 4353; Nesei, Kit. Tahrim, bab. 5, hn. 4022; Müsned, İmam Ahmed, c. 6, sh. 214
- [308] Buhârî, Kit. Diyat, bab. 6; Müslim, Kit. Kasame, bab. 25, 26, hn. 1676; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 1, hn. 4352; Tirmizi, Kit. Diyet, bab. 10, hn. 1402 (Hasen, sahih); Nesei, Kit. Tahrim, bab. 5, İm. 4021; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 1, hn. 2534; Darimi, Kit. Siyer, bab. 11; Müsned, İmam Ahmed, o 1, sh. 382, 428, 441, 469.
- [309] A.g.e.
- [310] Buhârî, Kit. Hudud, bab. 22, 29, Kit. Ahkam, bab. 19, Kit. Talak, bab. 11; Müslim, Kit. Hudud, bab. 16, hn. 1691; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4428; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 5, hn. 1428; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2554
- [311] Buhârî, Kit. Hudud, bab. 21, 25, Kit. Talak, bab. 11; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4420; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 5, hn. 1429 (Hasen, sahihtir).
- [312] Müslim, Kit. Hudud, bab. 17, 18, hn. 1692; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4422
- [313] Müslim, Kit. Hudud, bab. 20, hn. 1694; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4431
- [314] Müslim, Kit. Hudud, bab. 22, 23, hn. 1696; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4433
- [315] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 6, 24, hn. 4317, 4419; Müsned, İmam Ahmed, c. 5, sh. 217, 314
- [316] Müsned, İmam Ahmed, c. 1, sh. 8. Şevkani, bunu Ebu Yata, Bezzar ve Taberani de rivayet etmişlerdir, senedlerinde Cabir el-Cafi bulunmaktadır. O da zayıf biridir demektir. (Neylul Evtar, c. 7, sh. 107)
- [317] Buhârî, Kit. Hudud, bab. 22, 29, Kit. Ahkam, bab. 19, Kit. Talak, bab. 11; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4428; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 5, hn. 1428; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 9, hn. 2554
- [318] Müslim, Kit. Hudud, bab. 22, 23, hn. 1696; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4433.
- [319] Ebû Dâuûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4419; Müsned, İmam Ahmed, c. 5, sh. 212
- [320] Bu kabileye Gamsid kabilesi de denilmektedir.
- [321] Müslim, Kit. Hudud, bab. 22, 23, hn. 1695; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 4442
- [322] Müslim, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 1696; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 4440; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 9, İm. 1435; İbn Mace Kit. Hudud, bab. 7, hn. 2555.
- [323] Buhari, Kit. Hudud, bab. 30, 34, 38, 46, Kit. Ahkam, bab. 39, Kit. Sulh, bab. 5, Kit. Şurud, bab. 9, Kit. Eyman, bab. 2; Müslim, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 1696, 1697; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, İm. 4445; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 8, hn. 1433; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 7, hn. 2549; Müsned, İmam Ahmed, c. 4, sh. 115; Nesei, Kit. Adab, bab. 22, hn. 5412; Muvatta, Kit. Hudud, bab. 6; Tirmizi sahibi Ebu İsa, konu ile ilgili hadisleri Ebu Bekre, Ubade b. es-Samit, Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudri, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Senure, Hazzal, Bureyde el-Eslemi, Selem b. ei-Muhabbik, Ebu Berze ve İmran b. Husayn'den de rivayet edilmiştir, demektir.
- [324] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4435; Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 479
- [325] Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 22, hn. 1454; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 7, hn. 4379; Müsned, İmam Ahmed, c. 6, sn. 599
- [326] Müsned, İmam Ahmed, c. 5, slı. 179
- [327] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 24, hn. 4438
- [328] Buhari, Kit. Hudud, bab. 24, Kit. Tefsir, sure. 3, bab. 6, Kit. Menakib, bab. 26, Kit. İtisam, bab. 16, Kit. Tevhid, bab. 51; Müslim, Kit. Hudud, bab. 26, hn. 1699; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 4446, 4449; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 10, hn. 1436; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 18, hn. 2556; Darimi, Kit. Hudud, bab. 15, Muvatta, Kit. Hudud, bab. 1; Müsned, İmam Ahmed, c. 2, slı. 57, 63, 76, c. 5, sh. 96
- [329] Müslim, Kit. Hudud, bab. 28, hn. 1700; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 4447, 4448; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 10, hn. 2558

- [330] Müslim, Kit. Hudud, bab. 28, hn. 1701; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 4452, 4455
- [331] Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 25, hn. 4450, 4451, Kit. Akdiye, bab. 27, hn. 3624
- [332] Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 10, hn. 1437; Müsned, İmam Ahmed, c. 5, sh. 91, 94, 97, 104
- [333] Nisa: 4/15.
- [334] Müslim, Kit. Hudud, 12, 13, 14, hn. 1690; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 23, hn. 4415; Tirmizi, Kit. Hudud, bab. 8, hn. 1434; İbn Mace, Kit. Hudud, bab. 7, hn. 2550; Müsned, İmam Ahmed, c. 3, sh. 476. Bu hadisi Seleme b. el-Muhabbik de rivayet etmiştir.
- [335] Casiye: 45/23
- [336] Bakara: 2/120.
- [337] Müslim, Kit. Rıda, bab. 24, hn. 1452; Ebû Dâvûd, Kit. Nikah, bab. 11, hn. 2062; Tirmizi, Kit. Rıda, bab. 3, hn. 1150; Nesei, Kit. Rıda, bab. 51; İbn Mace, Kit. Nikah, bab. 35, hn. 1942; Muvatta, Kit. Rıda, bab. 17; Darimi, Kit. Nikah, bab. 49.
- [338] Müslim, Kit. Cenaiz, bab. 106, hn. 977, Kit. Edahi, bab. 37, hn. 1972; Ebû Dâvûd, Kit. Cenaiz, bab. 81, hn. 2235, Kit. Eşribe, bab. 7, hn. 3698; Tirmizi, Kit. Cenaiz, bab. 60, hn. 1054; Nesei, Kit. Cenaiz, bab. 100, hn. 2034; İbn Mace, Kit. Cenaiz, bab. 47, hn. 1571; Müsned, c. 1, sh. 145.
- [339] Ebu Müslim el-İsfahani, Muhammed b. Bahr el-İsfahani'dir. M. 868-934 yuları arasında yaşamıştır. Mutezile mezhebine mensuptur. Abbasi halifesi Muktedir'in döneminde İsfahan valiliği yapmıştır. En önemli eserlerinden biri "Camiu't-Tevil" isimli ondört ciltlik tefsiri, bir de "en-Nasih vel Mensuh" isimli eseridir.
- [340] Müslim, Kit. Siyam, bab: 19, 20 hn. 1081; Nesei, Kit. Siyam, bab: 9, 11; Darimi, Kit. Savm, bab: 2; Müsned, İmam Ahmed. c. 2, Sh. 282, 415, 409.
- [341] Müsned, İmam Ahmed, c. 2, Sh. 422
- [342] Müsned, İmam Ahmed. e. 2, Sh. 456, 430
- [343] Nesei, Kit. Siyam, bab: 13; Tirmizi, Kit. Savm, bab: 5, Hn: 688
- [344] Nesei, Kit. Siyam, bab: 12; Müsned İmanı Ahmed, c. 1, Sh. 221; Muvatta, Kit. Siyam, bab: 1, hn. 3.
- [345] Buhârî Kit. Savın bab: 11; Müslim, Kit. Siyam, bab: 2, hn. 1080; Nesei, Kit. Siyanı, bab: 10; Darimi Kit. Savm bab: 25
- [346] Müslim, Kit. Siyam bab: 2 hn. 1080; Nesei, Kit. Siyam bab 10; İbn Mace Kit. Siyanı bab: hn. 1654.
- [347] Müsned İmam Ahmed, c. 3, Sh. 42
- [348] Müsned, İmam Ahmed, c. 5, Sh. 42.
- [349] Müsned, İmam Ahmed, c. 4, Sh. 23
- [350] Ebu Davûd, Kit. Savm, bab: 6 hn. 2326; Nesei, Kit. Siyam, bab; 13, hn. 2128, 2129.
- [351] Tirmizi Kil. Savın, bab: 1. hn. 687, Müstedrek, c. 1, Sh. 42
- [352] Ebû Dâvûd, Kit. Savın, bab: 6, hn. 2325; Müsned İmam Ahmed, c. 6, Sh. 149; Müstedrek, c. 1, Sh. 423-
- [353] Buhari, Kit. Savın, bab: 11
- [354] Müslim, Kit. Siyam, bab: 17, İm. 1081; İbn Mace, Kit. Siyanı, bab: 7, hn. 1655; Nesei, Kit. Siyam, bab: 10; Müsned, c. 3, Sh. 25
- [355] Müsned İmam Ahmed, c. 2 Slı. 438, 497
- [356] Ebû Dâvûd, Kit. Savın, bab: 7, hn. 2327; Müsned İmam Ahmed, c. 1, Sh. 258
- [357] Buhârî, Kit. Savın, bab: 11
- [358] Müslim, Kit. Siyanı, bab: 2,4 hn. 1080
- [359] Muslini, Kit. Siyanı, hah; 3 O, hn. 108li; Ebû Dâvûd, Kir. Savın, bab. 4, hn. 2320; Darimî, Kit. Savm. b;ıb. 5; Muvatta, Kil. Sıvam. bab. 1
- [360] Buhari Şerhi Umdetü'l-Kari c. 10, Sh. 281; Muslini, Şerhi Nevevi, c. 7, Sh. 190
- [361] Hakim, Müstedrek c. 1, Sh. 423. Müstedrek'in sahibi Hakim, bu hadisin Buhari ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ve bunlar tarafından rivayet edilmediğini söylemiştir.
- [362] Ebû Dâvûd, Ki t. Savın. b;ıb. 7, hn. 2342; Darimi, Kil Savın, bab. 9; Müstedrek o 1, Sh. 423.
- [363] Tirmizi, Kit. Savm. bab. 7, hn. 91; İbn. Mace, Kit. Siyam, bab: 6, hn. 1652; Ebû Dâvûd, Kit. Savm, bab. 14, hn. 2340. 2341; Nesei, Kit Siyanı, bab. 9, hn. 2115; Darimi, Kit. Savm, bab. 7; Müstedrek, c. 1, Sh. 423.
- [364] Ebû Dâvûd, Kit. Savın, bab. 13, hn. 2339; Darakutni, Kit. Siyam, bab. 12
- [365] Darakutni, Kit. Siyanı, bab. 14
- [366] Müsned İmam Ahmed c. 4. Sh. 314, c. 5, Sh. 363

- [367] Darekutni, Kit. Siyam, bab. 11
- [368] İbn Mace, Kit. Siyam, bab. 6, hn. 1653; Müsned İmam Ahmed, c. 5, Sh. 57, 58; Darekutni, Kit. Siyani, bab. 14; Nesei, Kit. el-'Ideyn, bab. 21.
- [369] Müsned İmam Ahmed, c. 3, Sh. 279
- [370] Müsned İmam Ahmed, c. 1, Sh. 28
- [371] Müslim, Kit. Siyam, bab. 5, hn. 1087; Ebu Dâvûd, Kit. Savm, bab. 9, hn. 2332; Tirmizi, Kit. Savın, bab. 9, hn. 692; Nesei, Kit. Savm, bab. 7, hn. 2113; Darekutni, Kit. Siyam, bab. 21; Müsned İmam Ahmed c. 1, Sh. 306.
- [372] Hilal hakkında Hanefî mezhebinin görüşleri için bakınız:
- Bedai es-Sana'i, c. 2, Sh. 985-989, Matbuam İmam, Kahire
- Serahsi, el-Serahsi, c. 3, Sh. 139-140, Matbaatu's-Saade, Kahire baskısı.
- Fethu'l-Kadir, c. 2, Sh. 313-326, Mntbaatu'l-babi'l-Halebi, Kahire baskısı.
- İbn Abidin, c. 2, Sh. 385-391, Matbaatu'l-babi'l-Halebi, Kahire baskısı.
- el-Fetevai'l Hindiyye, c. 1, Sh. 197-198, Matbaanı Bulak, Kahire baskısı.
- [373] Bkz. Muğni'l-Muhtaç, c. 1, Sh. 420-423.
- [374] Bkz. Muğni'l-Muhtac, c. 1, Sh. 420-423.
- [375] Bkz. Şerhu'l-Zerkani, Ala Muvatta, c. 2, SH. 152-156, İstikamet Matbaası, Kahire, baskısı)
- [376] İbni Kudame, el-Muğni, c. 3, Sh. 87-90.
- [377] Bu mezheple ilgili olarak bkz. Zübdetu'l-Ehkam Sh. 9, H. 1404 baskısı İran-Tahran Sepher matbaası.
- [378] A.g.e.
- [379] Müslim, Kit. İmare, bab 58. hn. 1851
- [380] Ebâ Dâvud, Kit. Cihad, bab 80, hn, 2609
- [381] Ebû Dâvûd, Kit. Sünne. bab 8. hn. 4646. 4647; Müsned İmam Ahmed, c. V, Sh. 220
- [382] Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 273
- [383] Dârimi, Kit. el-Eşribe bab 8; Mecmau'z-Zevaidc. V, sh. 181
- [384] Buradaki "Bu iş"den maksat hilafettir
- [385] Buhârî, Kit. Ahkam, bab 7; Müsned İmam Ahmed c. II, sh. 29, 93, 128.
- [386] Tirmizi, Kit. Fiten, bab 49, hn. 2227
- [387] Yani hilafeti
- [388] Buhârî, Kit. Menakıb, bab 1; Müslim Kit. İmare, bab 1, 3; Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 5, 101
- [389] Buhârî, Kit. Ahkam, bab 2, Kit. Menakıb, bab 2; Dârimi Kit. Siyer, bab, 77
- [390] Bkz. Bu bölümün "Ulul-Emre İtaat" konusunun 76, 77, 78 nolu hadis-i şerifleri
- [391] Bkz. Muhammed Ebu Zehra, Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi, c. I, sh. 95-98
- [392] Buhârî, Kit. Fiten, bab 2; Müslim, Kit. İmare, bab 35, 42. hn. 1836; İbnMace, Kit. Cihad, bab 41, hn. 2866; Nesai, Kit. Bey'at, bab 5; Müsned İmam Ahmed c. V, sh. 321
- [393] Buhârî, Kit. Ahkam, bab 43; Müslim, Kit. İmare, bab 41; hn. 1790; Nesei, Kit. Bey'at, bab 1, 2, 3, 4; Müsned İmam Ahmed, c. 5, sh. 314, 316, 319.
- [394] Fetih: 48/10.
- [395] M. Ebu Zehra, Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi, c. I, slı. 99
- [396] Müslim, Kit. İmare, bab 58, hn. 1851
- [397] Şura: 42/38.
- [398] Ali İmran: 3/159.
- [399] Tirmizi, Kit. Fiten, bab 87, hn. 2266
- [400] Müslim, Kit. Cihrid, bab. 83, hn. 1779; Müsned İmam Ahmed, c. III, slı. 219, 220, 257. 275
- [401] Dârimi, Kit. Rüya bab 12: Müsned İmam Ahmed. c. III, slı. 351
- [402] Buhârî, Kit. İtisam, bab 28
- [403] Buhârî, Kit. Şehadet. bab 2. 15, Kit. Megazi, bnb 34. Kit. Tefsir bab. 24, Kit. İ'tisam, bab 28; Müslim, Kir. Tevile, bab 56, h.n: 2770 (Müslim'den kısaca), Müsned İmam

Ahmed, e. VI, slı. 196-198.

[404]

Buhari. Kit. Cihad, bab: 149, Kit. İ'tisam, bab 28, Kit. İstıtabe, bab 2; Ebû Dâvûd, Kit. Hudut, bab 1, hn. 4351; Tirmizi, Kit. Hudud, bab 25, hn. 1458; Nesai, Kit. Tahrimi, bab 14; İbn Mace Kit. Hudut, bab 2, hn. 2535; Müsned İmam Ahmed, c. 1, sh. 2, 7, 282.

[405]

Buhârî, Kit. İ'tisam, bab 28

[406]

Buhârî, Kit. Hudut, bab 30.

[407]

Bkz. M. Ebu Zehra, Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi, sh. 101.

[408]

Ebû Dâvûd, Kit. Edeb, bab 14, hn. 5128; Tirmizi, Kit. Edeb, bab 57, hn. 2822; İbn Mace, Kit. Edeb, bab 37, hn. 3745

[409]

İbn Mace, Kit. Edeb, bab 37, hn. 3747

[410]

Müsned İmam Ahmed, c. IV. sh. 227

[411]

Bkz. M. Ebu Zehra, Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi, sh. 102.

[412]

Bkz. Tefsir el-Kurtubî, c. IV. sh. 251, 252.

[413]

Bkz. Tefsir el-Kurtubi, ç. XIV, sh. 37, 38

[414]

Maide: 5/8.

[415]

Nisa: 4/135.

[416]

Buhari, Kit. Ahkam, bab: 4, Kit. Megazi, bab 59; Müslim, Kit. İmare, bab: 40, hn. 1840

[417]

Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 1; Müslim, Kit. İmare, bab: 39, hn. 1840; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 87, hn. 2625; Nesei, Kit. Bey'a, bab: 34; hn. 4210; İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 40, hn. 2863

[418]

Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 4; Müslim, Kit. İmare, bab: 38, hn. 1839, 1840; İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 40, hn. 2864; Tirmizi, Kit. Cihad, bab: 29, hn. 1707; Nesei, Kit. bey'a, bab: 34f hn. 4210; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab: 87, hn. 2626; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 82, 94, 124.

[419]

İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 40, hn. 2865; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 400, c. V, sh. 325, 329

[420]

Müslim, Kit. İmare, bab: 21, hn. 142

[421]

Müslim, Kit. İmare, bab: 22, hn. 142

[422]

Ebû Dâvûd, Kit. İmare, b;ib; 13, hn. 2948; Tirmizi, Kit. Ahkam, bab: 6, hn. 1332

[423]

Nesei, Kir. Dey'a, bab: 30. Kil. Kudah. bab: 5: Müsned İmam Ahmed, c. II, sh, 448, 476, c. IV, ,sh.2939

[424]

Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 51; Tinnizi, Kit. Fiten. bab; 18, hn. 225; Ebâ Dâvud, Kit. İmare, bab: 8. hn. 2939

[425]

Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 267

[426]

Tirmizi, Kit. Ahkam, bab; 1. hn. 1325; Ebû Dâvûd, Kir. Akdiye, bab: 1 hn. 3751; İbn Mace, Kit, Ahkam, bab: 1, hn. 2308

[427]

Müslim, Kit İmam, bab: 17, hn. 1825; Müsned İmam Alimed, c. V, sh. 267.

[428]

Müslim, Kit İmam, bab: 17, hn. 1825

[429]

Buhârî, Kit. Keffaret el-Eyman, bab: 10, Kit. Ahkam, bab: 5. 6; Müslim, Kit. İmare, bab: 13. hn. 1652; Nesei, Kit. Kadaa, bab: 5. hn. 5386; Tirmizi, Kit. Nuzur, bab: 5, hn. 1529

[430]

Buhârî, Kir. Ahkam, bab: 7: Müslim, Kit. imare, bab: 14. hn. 1733; Nesei, Kit. Edebil- Kuda. bal): 4. hn. 5385.

[431]

Nisa: 4/141.

[432]

Nisa: 4/59.

[433]

Nisa: 4/34.

[434]

Buhârî, Kit. Megazi, bab: 82, Kit. Fiten, bab: 18; Tirmizi, Kit. Fiten, bab: 75, hn. 2262; Nesei, Kit. Kadaa, bab: 8; Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 43, 47, 50, 51.

[435]

Nisa: 4/59.

[436]

Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 1, Kit. Cihad, bab: 109; Müslim, Kit. İmare, bab: 32, hn. 1835; Nesei, Kit. Bey'a, bab: 27; İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 39, hn. 7859; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 253, 270, 313, 387.

[437]

Müslim, Kit. Hacc, bab: 311, hn. 1298, Kit. İmare, bab: 37, hn. 1838; Nesei, Kit. Bey'a, bab: 25; Tirmizi, Kit. Cihad, bab: 28, hn. 1706; İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 39, hn. 2861; Müsned İmam Ahmed c. IV, sh. 7

[438]

Buhârî, Kit. Ahkam, bab: 4; İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 39, hn. 2860; Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 114.

[439]

Müslim, Kit. Mesacid, bab: 240; İbn Mace, Kit. Cihad, bab: 39, hn. 2862.

- [440] Müslim, Kit. İmare, bab: 46, hn: 1844; Ebû Dâvud, Kit. Fiten, bab: 1, hn. 4248; Nesei, Kit. Bey'a, bab: 25, hn. 4197; İbn Mace, Kit. Fiten, bab: 10, hn. 3956.
- [441] Müslim, Kit. İmam, bab: 53, hn. 1848; Nesei, Kit. Tahriin, bab: 28; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 297, 306, 488.
- [442] Bkz. Saadettin Teftazani Akaid Şerhi, sh. 181
- [443] Buhârî, Kit. İman. bab. 39; Müslim, Kit. Musakat, bab. 107, hn. 1599; Ebû Dâvûd, Kit. Büyü, bab. 1, hn. 3329, 3330; Tirmizî, Kit. Büyü, bab. 1, hn. 1205; Nesei, Kit. Büyü, bab. 2, hn. '4458; İbn Mâce, Kit. Buyu, bab. 1; Müsned İmam Ahmed. c. IV, sh. 267, 270.
- [444] Mü'minun: 23/51.
- [445] Bakara: 2/172.
- [446] Müslim, Kit. İman, bab. 68, hn. 1015; Tirmizî, Kit. Tefsir el-Kur'an, Sure 2, bab. 36 hn. 2989; Müsned İmam Ahmed, c. II, sh. 328; Dârimi, Kit. Rikak, bab. 9.
- [447] En'am: 6/145.
- [448] Maide: 5/3.
- [449] A'raf: 7/157.
- [450] Müslim, Kit. Sayd, bab. 16, hn. 1934; Ebû Dâvûd, Kit. Et'ime, bab. 33, hn. 3803; İbn Mâce, Kit. Sayd, bab. 13, hn. 3234; Dârimi, Kit. Edahî, bab. 18; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 244, 289, 302, 327, 332.
- [451] Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 147
- [452] Tirmizî, Kit. Etime, bab. 3, hn. 1478; Müsned İmam Ahmed, c. III, sh. 32; Tirmizî Câbir'in bu hadisinin ha sen ve garib olduğunu söylemektedir.
- [453] Ebû Dâvûd, Kit. Et'ime, bab. 33, hn. 3806; Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 89, 90
- [454] Tirmizî, Kit. Etime, bab. 1, hn. 1474; Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 128
- [455] Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 29, Kit. Tıp, bab. 57; Müslim, Kit. Sayd, bab. 12, 13, 14, hn. 1932; Ebû Dâvûd, Kit. Et'ime, bab. 33, hn. 3902; Tirmizî, Kit. Et'ime, bab. 3, hn. 477, Kit. Siyer, bab. 11, hn. 1560; Nesei, Kit. Sayd, bab. 28; İbn Mâce, Kit. Sayd, bab. 13, hn. 3232; Dârimi, Kit. Edahî, bab. 18; Müsned İmam Ahmed, c. IV, sh. 193, 194.
- [456] Müslim, Kit. Sayd, bab. 16, hn. 1933; Tirmizî, Kit. Et'ime, bab. 3, hn. 1479; Nesei, Kit. Sayd, bab. 28; İbn Mâce, Kit. Sayd, bab. 13, hn. 3233- Tirmizî Ebû Hureyre'nin hadisinin Hasen olduğunu söylemektedir.
- [457] Resulullah'ın beyan ettiği yırtıcı hayvanlara ve kuşlara hangi hayvan ve kuşların girdiğini bilmek için fıkıh kitaplarına başvurmak gerekir. Hanefilere göre, her et yiyen hayvan yırtıcı sayılmakta ve eti yenilmektedir. Hatta fil, kedi, sırtlan, ak tavşan diye adlandırılan Kuzey Afrika faresi gibi hayvanlar, etleri yenilmeyen yırtıcı hayvanlardan sayılmışlardır. Şafiilere göre ise, sadece insana saldıran leş hayvanları yırtıcı kabul edilmiştir. Bunlara göre arslan, kaplan, kurt ve benzeri hayvanlar insana saldırdığı için yırtıcı sayılmış, buna karşılık tilki, sırtlan gibi insanlara saldırmayan hayvanlar yırtıcı sayılmamış ve etlerinin yenilebileceğine hüküm verilmiştir. iNeylül'l-Evtar, c. VI-II, sh. 131)
- [458] Bakara: 2/173; Enam: 6/145; Nahl: 16/115.
- [459] Maide: 5/3.
- [460] Kurtubi Tefsiri, c. II, sh. 223.
- [461] Maide: 5/4.
- [462] Müslim, Kir. Edahî, bab. 43, 44, 45, hn. 1978; Nesei, Kit. Edahi, bab. 34; Müsned İmam Ahmed, c. I, sh. 108, 118, 152.
- [463] Bk. Müsned, İmam Ahmed, c. I, sh. 309, 317. Bu rivâyet biraz farklıdır.
- [464] Neylül'l-Evtar, c. VIII, sh. 158, 159
- [465] Müslim, Kit. Hayz, bab. 106, 107, hn. 366
- [466] Ettalik el-MuğniAla Darakutni, c. IV, sh. 296; el-Müstedrek, c. IV, sh. 233, Kit. Zebaih, bab. 1 (Hakim bunun Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu ve bunlar tantından zikredilmediğini söylemekte, Talikin sahibi Şemsu'l-Hak ise, bunu, Abdunezzakın eserinde zikrettiğini söylemektedir.
- [467] Darakutni, Kit. Sayd ve Zebaih, bab. 97
- [468] Bakara: 2/173; Enam: 6/145; Nahl: 16/115
- [469] Maide: 5/3
- [470] Enam: 6/121.
- [471] Hanefî mezhebi için bakınız, Bedai'es-Sanûi, c. VI, sh. 2775 vd.
- [472] Safii mezhebi için bk. Muhtaç, Muğni, c. IV, sh. 266 vd.
- [473] Bk. İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 567.
- [474] İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 132, 133

[475]

Maide: 5/5

[476]

Bkz. Alûsî'nin "Ruhu'l-Meanî" tefsiri c. VI. sh. 64, 65.

[477]

Bkz. Zübdetü'l-Ahkam, sh. 185, Tahran Baskısı.

[478]

Bkz. Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 64, 65; Kurtubi, c. VI, sh. 78; Bedai'es-Sanai', c. VI, sh. 2775 ve devamı

[479]

Bakara: 2/78

[480]

Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 64, 65; Kurtubi, c. VI, sh. 78; İbn Kudame, Muğni, c. VI-II, s. 517

[481]

Adı geçen son kaynağa bakınız.

[482]

Bkz. Bedai' es-Sanayi', c. VI, sh. 2775 vd. İbn Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 517; Kurtubi, c. VI, s. 78

[483]

Maide: 5/51.

[484]

Kurtubi Tefsiri, c. VI, sh. 78; Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 22; Bedai es-Sanai', c. VI, sh. 2775 ve devamı.

[485]

Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 11

[486]

Bedai es-Sanai", c. VI, sh. 2775; Tefsir Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 65.

[487]

el-Muhlac, Muğni, c. III. sh. 187, 190.

[488]

Mecusilerin aslında ehl-i kitap olup sonra ateşperest oldukları nakledilmektedir. Abdullah bin Abbas bunlar hakkında şöyle demiştir: "Parislerin peygamberleri ölünce iblis onlara mecusiliği işlemiştir." Bk. Ebû Dâvûd, Kti. Haraç, bab. 31, hn. 3042

[489]

Buhârî, Kit. Cizye, bab I: Ebû Dâvûd, Kit. Haraç, bab 31, hn. 3043; Tirmizî, Kit. Siyer, bab 31. hn. 1586, 1587.

[490]

Sadece Ebu Sevr. Said hin el-Museyyib'den nakledilen bir görüşe dayanarak bu icmanın dışına çıkmış ve "Mecusilerin kestikleri hayvanların etlerinin yenileceğini" söylemiştir... / ... Ebu Sevr, bu görüşe delil olarak, Abdurrahman bin Avf in şu sözünü zikretmiştir. Abdurrahman b. Avf diyor ki: Resulullah'ın şöyle buyurduğuna ben şahadet ederim: "*Siz onlara ehli kitap muamelesi yapın*" (Bkz. Muvatta, Kit, Zekat, bab. 24, hn.42)

Ebu Sevr'in dışındaki alimler, bu hadis-i şeriften, "mecusilere cizye alınması bakımından ehli kitap muamelesi yapın" manasının kastedildiğini beyan etmişlerdir. Zira bu konudaki başka naslar, bu neticeyi göstermektedir. Şöyle ki; daha önce de zikredildiği gibi İbni Vale es-Sebeî diyor ki: Ben Abdullah bin Abbas'a şunu sordum: Biz (Kuzey Afrika'da) batıda bulunduğumuz oluyor. Bizim çevremizde Berberler ve Mecusiler var. Bunlar bize kestikleri koçları getiriyorlar. Biz onların kestiklerini yemiyoruz. Yine onlar bize içine su ve içyağı koydukları tulumları veriyorlar." Abdullah bin Abbas şu cevabı verdi: "Biz o tulumları Resulullah'dan sorduk, o bize: Onun temizliği tabaklanmasıdır" buyurdu. (Bkz. Müslim, Kit. Hayz, bab. 106, hn.366)

Görüldüğü gibi Abdullah bin Abbas Mecusilerin kestiklerinin yenilmediğini kabul etmekte, fakar deriden yapılan su kaplarının -tabaklanmaları şartıyla- temizlendiklerini, Resulullah'dan duyduğunu beyan etmektedir.

Hasan bin Muhammed bin Ali diyor ki: "Resulullah (sav) Hecer şehrinde yaşayan Mecusilere mektup yazarak onları İslâm'a davet etti. Müslüman olanların İslâm'a girmelerini kabul etti. Mecusilikte ısrar edenleri ise, kadınlarıyla evlenilmeksizin cizye vermelerini karara bağladı. Bu hadiste de Mecusilerin hanımlarıyla evlenilemeyeceği beyan edilmektedir. Bu hususta bkz. Tefsir, Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 65. Bu eserin yazarı Alûsî şöyle diyor: Bu hadis Abdurrezzak, İbni Ebu Şeybe ve Beyhaki, Hasan bin Muhammed bin Ali'den rivayet etmişlerdir. Bu hadis her ne kadar mürsel ise de ve senesinde, zayıf biri sayılan Kays bin Rabi bulunuyorsa da, müslümanların bu konuda icma etmeleri, bu hadisin sıhatini desteklemektedir." (Bkz. Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 65).

[491]

Maide: 5/5. Abdullah bin Abbas. âyette zikredilen "kitap verilenlerin yemekleri" ifadesinden maksadın kestikleri hayvanlar olduğunu söylemiştir. Buhârî'yi şerheden Bedreddin el-Aynî, Abdullah bin Abbas'ın âyeti bu şekilde izah ettiğini zikrettikten sonra özetle şöyle diyor: "İbn Abbas, Ebu Umame, Mücahid, Said bin Cübeyr, İkrime. Ata, Meklul, İbrahim en-Nehaî, Suddi ve Mukatil âyetteki "yemekleri" ifadesinden kestikleri etlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Âyetteki yemekleri ifadesinden yedikleri bütün yemeklerin kastedilmediği muhakkaktır. Çünkü kitap ehli leş, kan ve domuz eti gibi, müslümanlara helal olmayan şeyleri de yemektedirler. Bunların müslümanlara helal olmadığı kesindir. O halde âyetteki "yemekleri" ifadesinden kestikleri, eti yenen hayvanların kastedildiği muhakkaktır." (Bkz. Umdetü'l-Kari, Şerhu'l-Buhârî, c. II, sh. 118, 119; Tefsir, Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 64, 65; el-Kurtubî, c. VI, sh. 76)

[492]

Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 22; Kit. Humus, bab. 20; Kit. Meğazî, bab 38; Müslim, Kit. Cihâd, bab: 73, hn. 1772

[493]

Müslim, Kit. Cihad, bab. 72, hn. 1772; Ebû Dâvûd, Kit. Cihâd, bab. 137, hn. 2701; Müsned, İmam Ahmed, c. IV, sh. 86, c. V, sn. 65; Nesei, Kit. Danaya, bab. 38, hn. 4440; Darimi, Kit. Siyer, bab. 56, hn. 2503.

[494]

Umdetu'l-Kari, c. 15, Sh. 78

[495]

Tefsir el-Kurtubl, c. VI, sh. 78; Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 22; İbn Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 568; el-Muhtaç, Muğni, c. IV, sh. 266-273; Tefsir, Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 64, 65; Bedai es-Sanai', c. VI, sh. 2775, 2830.

[496]

Bugün İran, Irak, Pakistan ve diğer İslâm ülkelerinde bulunan Şii mezhebine mensub olanların çoğu "şii-imamiye" diye adlandırılan gruba dahildirler. (Bkz. Ebu Zehra, Itikadi Mezhebler Tarihi, Sh. 57)

[497]

Maide: 5/5.

[498]

Bkz. Zübdetü'l-Ahkam, sh. 185, Adigeçen kaynaktaki şöyle denilmektedir: Hayvanı kesenin müslüman olması veya müslümanlardan doğan çocuk gibi müslüman hükümünde biri olması şarttır. Bütün İslâmî firkaların kesdiği yenir. Ancak düşmanlık besleyenler hariçdir. Yani ehli beyte düşmanlık besleyenlerin kestiği yenmez. Kesenin erkek olması veya ergenlik çağına erişmiş olması şart değildir. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Tefsir Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 64, 65.

[499]

Tefsir el-Kurtubi, c. VI, sh. 78; Tefsir Ruhu'l-Meanî, c. VI, sh. 64; İbni Kudame, Muğni c. VIII, sh. 517; Bedai's-Sanai', c. VI, sh. 2776.

[500]

Bakara, 78;

- [501] İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 517.
- [502] İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 517; Ruhul-Meani, c. VI, sh. 64; el-Kurtubî, c. VI, sh. 78.
- [503] İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 567. İmam Malik ise
"Ey İman edenler. Şüphesiz ki Allah sizi, elinizin ve oklarınızın ulaşacağı bir kısım avlar ile imtihan eder..." (Maide, 94) âyetinde Allah Teala yahudi ve hristiyanları zikretmediğini, bu itibarla bunların avlandıklarının yenilemeyeceğini söylemiştir. (Bkz. Tefsir el-Kurtubî, c. VI, sh. 72)
- [504] En'am: 6/146.
- [505] Maide: 5/5.
- [506] Bkz. İbn Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 581, 582; Tefsir el Kurtubi, c. VI, sh. 77.
- [507] Bkz. el-Muluac, Muğni, c. IV. sh. 266
- [508] Müslim, Kit. Cihad, bab. 72, hn. 1772; Ebû Dâvûd, Kit. Cihad, bab. 137, hn. 2702; Nesei, Kit. Dahaya, bab. 38, İbn. 4440; Dârimî, Kil. Siyer, bab. 56, hn. 2503; Müsned, İmam Ahmed, ç. IV, sh. 86; c. V, sh. 65.
- [509] Buhârî, Kit. Cihad, bab. 149. Kit. İtisam, bab. 28, Kit. İstıtabe, bab. 2; Ebû Dâvûd, Kit. Hudud, bab. 1, hn. 4351; Tirmizî, Kit. Hudud, bab. 35, hn. 1458; Nesei, Kit. Tahrim, bab. 14; İbn Mace, Kil. Hudud, bab. 2, İbn. 2535; Müsned, İmanı Ahmed, c. 1, sh. 2, 7, ZS2, 283.
- [510] Bkz. Bedai's-Sanai, c. IV. slı. 2776; İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 564, c. VIII, sh. 132.
- [511] Bkz. Bedai es-Sanai, c. VI, sh. 2777.
- [512] Ali İmran: 3/85.
- [513] Bkz. Bedai es-Sanai, c. VI, slı. 2776; İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 573, 581.
- [514] el-Muhtac, Muğni, c. IV, sh. 267; İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 581.
- [515] Adı geçen son kaynak
- [516] Bakara: 2/171; Nahl: 16/115.
- [517] En'am: 6/145.
- [518] Maide: 5/3.
- [519] Müslim, Kit. Edahi, bab. 43, 44, Ay. hn. 1908; Nesei, Kit. Edahi, bab. 34; Müsned, İmam Ahmed, v. 1, sh. 108, 118, 152
- [520] Bkz. Müslim Şerhi Nevevi, c. XIII, slı. 141. Kahire-Mısır bnskısı.
- [521] Bkz. Bedai's-Sanai, c. VI, sh. 2777
- [522] Bkz. el-Muhtac, Muğni, c. IV, sh. 273
- [523] En'am: 6/121
- [524] Bakara: 2/173
- [525] Maide: 5/3
- [526] Bkz. İbni Kudüme, Muğni, c. VIII, sh. 581-582
- [527] Maide: 5/3.
- [528] En'am: 6/118.
- [529] İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 568-569
- [530] Enam: 6/121.
- [531] el-Kurtubi, c. VI, sh. 76
- [532] Bkz. Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 22
- [533] Fatır: 35/18.
- [534] En'am: 6/121.
- [535] Hac: 22/36.
- [536] Buhârî, Kit. Vudu, bab. 33, Kit. Zebaih, bab. 2, 7, 10; Tirmizî, Kit. Sayd, bab. 6, hn. 470; İbn Mâce, Kit. Sayd, bab. 3, hn. 3208
- [537] Buhârî, Kit. Buyu', bab. 3; Müslim, Sayd, bab. 3, 5, hn. 1929; Ebû Dâvâd, Kit. Sayd, bab 2, hn. 2854; Nesei, Kit. Sayd, bab 2, 7.
- [538] İbn Mâce, Kit. Talak, bab. 16, hn. 2045; Mecmau'z-Zevaid, c. VI, sn. 25. Bu hadisin kritiğini yapan Heysemi şöyle diyor: Bu hadisi Taberani "Evsat" isimli kitabında

rivayet etmiştir. Ravilerin arasında Muhainmed bin Musaffa da bulunmaktadır. Ebu Hatim ve başkaları bu zatın güvenilir biri olduğunu söylemişler, fakat aleyhinde konuşanlar da vardır. Ancak bu konuşulan şeyler ona zarar vermeyecek niteliktedir. Hadisin diğer ravileri ise sağlamdır. (Adı geçen son kaynak)

[539] Darakutni, Kit. Zebaih, bab. 98, c. IV, Sh. 296 Daru'l-Mahasın-Kahire. Bir kısım hadis alimleri, bu nassın Abdullah bin Abbas'ın sözü olduğu, bunu Resulullah'a isnadın yanlış olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Buhârî bu nassı Abdullah bin Abbas'ın sözü olarak şu şekilde nakletmiştir: "İbni Abbas'dan şöyle rivayet edilir: "Kim unutarak Allah'ın adını anmadan bir hayvanı keserse, onu yemenin bir mahzuru yoktur. (Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 15)

Abdürrezzak da eserinde bu nassı Abdullah bin Abbas'a dayandırarak onun şöyle dediğini rivayet etmektedir: ... / ... .../... "Şüphesiz ki müslümanda Allah'ın ismi mevcuttur. Eğer bir hayvan keser ve üzerine Allah'ın ismini anmayı unuttur ise, onu yeyin. Şayet bir mecusi hayvanı keser ve Allah'ın ismini anar ise onu yemeyin." (Darakutni, Haşiyesi, c. IV, sh. 296

Darakutni de aynı nassı Abdullah bin Abbas'a dayandırarak onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer bir müslüman bir hayvanı keser de üzerine Allah'ın ismini anmaz ise, onu yeyin, zira müslümanda Allah'ın İsimlerinden biri mevcuttur. (Darakutni, Kit. Sayd, bab. 96)

[540] Darakutni, Kit. Sayd, bab. 94, c. IV, sh. 295; Mecmau'z-Zevaid, Kit. Sayd, bab. 5, c. IV, sh. 30. Darakutni bu hadisi rivayet ettikten sonra, bunun ravilerinden biri olan "Mervan bin Salimin zayıf biri olduğunu" söylemiştir. Darakutni sarihî Şemsü'l-Hak ise "İmam Ahmed ve başkaları Mervan'ın güvenilir biri olmadığını, Buhârî, Müslim ve Ebu Hatim de bu zatın hadisi reddedilen biri olduğunu, Nesei ise bu kişinin hadislerinin terk edildiğini söylemiştir" demektedir. (Bkz. Birinci kaynağın Haşiyesi, c. IV, sh. 295)

Bu hadise yorum yapan Heysemi de şöyle diyor: "Bu hadisi Taberânî "Esved" isimli kitabında zikretmiştir. Ravilerin İçinde Mervan bin Salim el-Gıfarî bulunmaktadır. Bu zat hadisi terk edilen biridir." (Bkz. A.g.e)

[541] İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 540-541.

[542] En'am: 6/145

[543] En'am: 6/121

[544] Maide: 5/3

[545] Maide: 5/5

[546] Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 21, Kit. Biiyu, bab 5; İbn Mâce, Kit. Zebaih, bab. 4, fin. 3174

[547] Buhârî, Kit. Tevhid, bab 13

[548] Ebû Dâvûd, Kit. Edahi, bab 19, hn. 2829

[549] Nesei, Kit. Dahaya, bab. 39, hn. 4441

[550] Muvatta, Zebaih, bab 1

[551] Muhtaç, Muğni, c. IV, sh. 266-273'e bakınız

[552] Muvatta, Kit. Zebaih, bab. 1

[553] Enam: 6/121

[554] ez-Zerkanî, c. III, sn. 80

[555] En'am: 6/121

[556] Bkz. Bakara: 2/173; En'am: 6/145; Maide: 5/3; Nahl: 16/115

[557] Bkz. Umdetü'l-Kari. c. XXI. sh. 118, Kit. Zebaih. bab 21

[558] Buhârî, Kit. Zebaih, bab. 21

[559] Umdetü'l-Kari, c. XI, sh. 172, 173

[560] Neylü't-Evtar, c. VIII, sh. 158

[561] Bu konuyla ilgili olarak bkz.

- Hanefî mezhebi için; Bedai's-Sanai, c. VI, sh. 2775-2782.

- Şafî mezhebi için; Muhtaç, Muğni, c. IV, sh. 266-273

- Hanbelî mezhebi için; İbni Kudame, Muğni, c. VIII, sh. 540, 541, 565

- Maliki mezhebi için; el-Kurtubî, c. VII, sh. 74-77, Şerh ez-Zerkânî, c. III, sh. 80. Ayrıca bakınız: Neylü'l-Evtar, c. VIII, sh. 152, 158.

[562] Ebû Dâvûd, Kit. Büyü, bab. 3. hn. 3332

[563] Müsned İmam Ahmed, c. V, sh. 294

[564] Müsned, İmam Ahmed, c. III, sh. 351

[565] Neylü'l-Evtar, c. VIII, sh. 159.

1.Bölüm

2.Bölüm

İSLÂM HUKUKU (FİKİH USULÜ)

Çevirenin Notları
Önsöz

GİRİŞ

FİKİH USÛLÜNÜN TARİFİ, KONUSU VE TARİHÇESİ

Tarifi :

Fıkıh (Fıkl) :

Usûl :

Fıkıh Usûlünün Konusu:

Fıkıh Kaideleri İle Fıkıh Usûlü Arasındaki Fark:

Fıkıh Usûlünün Doğuşu :

Şafî'nin Fıkıh Usûlünü Tedvini :

Şiilerin Bu Konudaki İddiaları :

Şafî'den Sonra Fıkıh Usûlünün Durumu

Şafîlerin Veya Mütakellimlerin Usûlü:

Hanefilerin Usûlü:

Fıkıh Usûlünün Bölümleri

1. BÖLÜM

SER'İ HÜKÛM VE KISIMLARI

1-Teklîfi Hükümün Kısımları

Vâcib

Vacibin Kısımları

1 -Edâ Edileceği Vakit Bakımından Vacibin Taksimi :

2- Matlûbun Belirtilmesi Bakımından Vacibin Taksimi :

3- Vacibin Miktar Bakımından Taksimi :

4 - Mükellef Belli Olup Olmama Bakımından Vacibin Taksimi:

Mendûb

a) Sünnet-i Mükkedeler:

b) Sünnet-i Gayr-i Mükkedeler:

Haram

Haram'm Kısımları:

Mekruh

Mübâh

Ruhsat Ve Azimet

2 - Vaz'î Hükümlerin Kısımları

Sebeb

Sebebin Kısımları:

Şart

Mâni'

Sıhhat, Fesâd Ve Butlan

2. BÖLÜM

HÂKİM VE HÜKÜMLERİN KAYNAKLARI (DELİLLER)

Akıl Yönünden Hüsn Ve Kubh Meselesi

1 - Mu'tezilîlerin Görüşü :

2 - Mâturîdîlerin Görüşü :

3 -Eş'arîlerin Görüşü :

1- K u r ' a n

Kur'an'm Tarifi Ve Nüzulü:

Kur'an'm Tevatür Yoluyla Gelişi :

Kur'an'm İ'cazı:

İ'caz Yönleri :

Kur'an Lafız ve Mânâ İtibariyle Kur'an'dır:

Kur'an Arapçadır:

Kur'an'm Beyanı:

Kub'an'm İçine Aldığı Hükümler

1 - İbadetler:

2 - Keffâretler :

3 - Muamelât:

4 - Aileyi Tanzim Eden Hükümler:

[5 -Cezaî Hükümler:](#)

[6 - İdare Edenle İdare Edilenler Arasındaki İlişki:](#)

[a\) Adalet:](#)

[b\) Şûra:](#)

[c\) İslah Ve Müslümanların Maslahatı:](#)

[d\) Yardımlaşma:](#)

[e\) Himaye:](#)

[7 - Müslümanların Gayr-İ Müslimlerle İlişkileri :](#)

[2-Sünnet](#)

[Sünnetin Rivayet Bakımından Taksimi:](#)

[Senedi Muttasıl Olan Hadisler:](#)

[Senedi Muttasıl Olmayan Hadisler:](#)

[Kitab'a Göre Sünnetin Yeri](#)

[Peygamberin Fiilleri](#)

[Nass'lardan Hüküm Çıkarma \(İstinbat\)](#)

[Lafzî Mebhasler](#)

[1 - Açıklık Ve Delalet Bakımından Lafızlar](#)

[Açık Lafızlar](#)

[Nass:](#)

[Müfesser:](#)

[Muhkem:](#)

[Açık Olmayaîst Lafızlar](#)

[Hafi:](#)

[Müşkil:](#)

[Mücmel:](#)

[Müteşâbih:](#)

[T e'v il](#)

[2- Delalet Yolları](#)

[İbare'nin Delaleti:](#)

[Nass'ın İşareti:](#)

[Nass'ın Delaleti :](#)

[İktizâ'nın Delaleti:](#)

[Deleletlerin Mertebeleri](#)

[Mefhum'un Delaleti](#)

[Mefhum-İ Muhalefet](#)

[Mefhûm-i Lakab :](#)

[Mefhûm-i Vâf:](#)

[Mefhûm-i Şart:](#)

[Mefhûm-i Gaye:](#)

[Mefhûm-i Aded:](#)

[3 - Şümul Bakımından Lafızlar](#)

[Âmm Ve Hâss](#)

[Âmm'ın Tarifi:](#)

[Hâss'm Tarifi:](#)

[Âmm'ın Delaleti:](#)

[Kur'an'ın Âmm'ı ve Hadîs'in Hâss'ı:](#)

[Âmm'ın Tahsisi:](#)

[Hâss ile Âmm'm Çatışması:](#)

[Müşterek](#)

[Kur'an ve Hadislerdeki Müşterek Lafızlar:](#)

[Mutlak Ve Mukayyed](#)

[Mutlak'm Mukayyed'le Hamli:](#)

[4 - Teklif Sıygaları](#)

[Emir \(Emr\)](#)

[Vâcib'in Tamamlanmasını Sağlayan Şey:](#)

[Nehiy \(Nehy\)](#)

[Nehyin Fesâd'a Delaleti:](#)

[Nehyin İbadet Konusunda Fesadı Gerektirmesinin Delili:](#)

[Nehyin Muamelâtta Fesadı Gerektirmeyi Sinin Delili:](#)

[Nesih \(Nesh\)](#)

[Nesh'in Şartları:](#)

[Nesh'in Kısımları:](#)

[Hükümleri Neshedileit Nass'lar:](#)

[Kur'an'da Nesih:](#)

[Sünnet'in Neshi:](#)

[3- İcmâ'](#)

[İcmâ'm İmkânı:](#)

[İcmâ'm Hüccet Oluşu:](#)

[İcmâ'm Mertebeleri:](#)

[İcmâ' Yetkisi Olanlar:](#)

[İcmâ'm Senedi:](#)

[İcmâ'm Neshi:](#)

[İcmâ'm Sübûtu:](#)

[4-- Sahâbîlerin Fetvaları](#)

[Akli Delilleri De Şöyle Sıralanabilir:](#)

İSLÂM HUKUKU

(FİKİH USULÜ)

Çevirenin Notları

1) Fıkıh (fikh), Arapça bir kelime olup bilmek ve anlamak demektir. Fıkıh'ın terim olarak klasik tarifi şöyledir: Fıkıh, insanın ameli yönden lehine ve aleyhine olan şeyleri, yani hak ve vecibelerini bilmesidir. Dar anlamıyla İslâm hukuk ilminin adı olan fıkıh, geniş anlamıyla, ibadetler dahil olmak üzere, bütün şer'î-amelî hükümleri içine alır.

Fıkıh usûlü (usûlü'l-fikh) terimi ise, izafî bir terim olup bu terim meydana getiren "usûl" ve "fıkıh" kelimelerini ayrı ayrı ele almak gerekir. Fıkıh'ın tarifini yaptık. Usûl ise, "asıl" ın çoğuludur. Asıl da, kök demek olup delil anlamına kullanılır. Bu itibarla fıkıh usûlü, fikh'in köklerini (kaynaklarını) veya dayandığı delilleri konu olarak ele alan ve bu deliller vasıtasıyla hüküm çıkarma metodlarını anlatan bir ilimdir. Yeni bir tabirle fıkıh usûlü'ne İslâm hukuku metodolojisi denilebilir.

2) İslâm hukukunu anlayabilmek için bu hukukun dayanmış olduğu mekanizmayı iyi kavramak gerekir. Bu da, İslâm hukukunun kaynaklarıyla metodolojisini (fıkıh usûlünü) bilmekle mümkün olur. Bunun içindir ki öğretim programlarında İslâm hukukuna yer veren İmam Hatip Liseleri, Yüksek İslâm Enstitüleri ve İslâmî İlimler Fakültesi ile İlahiyat Fakültesi'nde fikh'in yanında fıkıh usûlü de okutulmaktadır.

3) Tercüme ettiğimiz eser, merhum Prof. Muhammed Ebu Zehra'nın "Usûlü'l-Fikh" (Kahire, Matbaatü Muhymir) adlı eseri olup baskı tarihi yoktur. Ancak yazarın önsözü, 8 Eylül 1957 tarihini taşımaktadır. Eser, te'lif bakımından oldukça yeni ve sistemattir.

4) Âyetlerin Kur'an-ı Kerim'deki yerleriyle Hadis'lerin kaynaklarını gösteren dipnotlar, tamamen tarafımızdan ilave edilmiştir. Açıklayıcı mahiyette olan diğer dipnotlar yazara aittir; ancak bunlar hadis kitaplarındaki metinlerinden lafız ve ibarece farklıdır. Biz, arasında tarafımızdan ilave edilen dipnotlar, altına "çeviren" sözü yazılarak belirtilmiştir.

5) Eserde iktibas edilen pasajlar, imkân nisbetinde, alındıkları kaynaklarla karşılaştırılarak, dilimize çevrilmiş ve böylece iktibas ve baskı hatâları ortadan kaldırılmaya, cilt ve sahife numaraları verilmeyen pasaj ve atıfların yerleri dipnotlarla gösterilmeye çalışılmıştır.

6) Öteden beri hadislerin mânâ itibarıyla nakil ve rivayeti caiz görüldüğünden fıkıh ve fıkıh usûlü kitaplarında yer alan bazı hadisler, eserde geçen ve tabiatıyla anlam bakımından değişiklik arz etmeyen hadisleri, genel olarak yazarın verdiği ibarelere göre ve bu arada baskı ve iktibas hatâlarını düzelterek, bazan da hadis kitaplarındaki metinlerine göre tercüme ettik.

7) Eserde geçen hadislerin kaynaklarını, Küüb-i Sitte, Sünen-i Dârimi, İmam Malik'in Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin ayrıntılı bir indeksini teşkil eden Concordance=el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî (Brill, Leiden, 1936-1969) yardımıyla tesbit ettik. Concordance'da bulamadığımız hadisler için Suyûtî'nin el-Cami'u's-Sagîr'i ile bunun zeyliyle birlikte basılan el-Fethu'l-Kebir fi Dammi'z-Ziyadeti ile'l-Cami'ı's-Sagîr'i ve Zeyla't'nin Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidâye (Mısır, 1938)sinden yararlandık.

Matbaa tashihlerinde bana yardımcı olan asistanım Dr. İbrahim Çalışkan'a burada teşekkür etmeyi zevkli bir borç bilirim.

Bu çalışmalarımız, ilme mütevazı bir katkıda bulunursa kendimizi mutlu sayacağız.

Abdulkadir ŞENER

Önsöz

Hamd, Allah'a mahsustur. O'nu över, O'ndan yardım ve mağfiret diler, O'na döneriz. Nefsimizin fenalıklarından ve kötü işlerimizden O'na sığınırız. Allah'ın yol gösterdiği kimse hidayete erer. O, kimi dalâlete düşürürse artık ona hidayet eden olmaz. Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve en doğru yolu gösteren Ümmî Peygamber'e, O'nun âl ve ashabına ve güzelce onlara uyanlara kıyamete kadar salât ve selâm olsun!

İmdi, Fıkıh Usûlü, bir metodoloji, yani fikhî hükümlerin istinbatında başvurulan metodları açıklayan bir ilimdir. Müctehid imamlar, hüküm çıkarmak, nass'lardan şer'î hükümleri öğrenmek, hükümlerin dayandığı illetleri tesbit ederek bu nass'lar üzerine yeni hükümler bina etmek, İslâmın yöneldiği, Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği, Sünnet-i Nebeviyye'nin açıkça veya imâ yoluyla bildirdiği maslahatları tanımak için bu metodları ortaya

koymuşlardır. Buna göre Fıkıh Usûlü, bir ilim olarak, fakih'e, şer'î delillerden hüküm çıkarma yollarını gösteren kaideler manzumesidir. İsterse bu hüküm çıkarma yolları, Şer'î kelimelerin mânâlara delaletlerini bilme, bu kelimelerden istinbatta bulunma, zahirleri arasında çatışma veya tarihlerinde ihtilaf olduğu zaman bunları uzlaştırma gibi lafzî olsun; isterse nass'ların illetlerini ortaya çıkarıp bunları tamim etmek, bu illetlerin tesbit yollarını ve bunları tanıtacak en sağlam metodları açıklamak gibi manevî olsun. Böylece Fıkıh Usûlü, amelî tekliflerde şeriatin aslını açıklamakta, onu tanıtacak metodları vermekte ve müctehid fakih için bir kısım ölçüler tayin etmektedir. İşte bu sayede o, hüküm çıkarırken sağlam bir yolda yürür.

Bu itibarla Fıkıh Usûlü, fikhî düşüncenin doğuşunda tesiri en çok olan büyük bir ilimdir. Dolayısıyla bu ilim, onu öğrenenlere, müctehid imamların hüküm çıkarırken kullandıkları metodları ve ibize miras olarak bıraktıkları zengin fikhî servetini tanıtır; eğer bu servete, az da olsa, yeni bir şey ilâve etmek isterlerse, onlara, ictihad yollarını aydınlatır; şer'î hükümler çıkarmak isteyenlere İslâm'ın esaslarını açıklar. Onlar, büyük müctehidlerin, doğru yoldan sapmaksızın veya zamanı hâkim kılarak İslâm'ın dışına çıkmaksızın neler yaptıklarını bu metodlarda bulacaklardır. Geçmişlerin fikhîni ve yeni olaylar karşısında İslâm'ın hükümlerini bilmek isteyenlerin elbette Fıkıh Usûlü'nü öğrenmeleri gerekir.

Bunun içindir ki, Mısır'daki Hukuk Fakülteleri her zaman bu ilme önem vermiştir. Gerçekten bu ilim, eskiden daha çok bu gün hukuk tahsili yapanlar için lüzumludur; çünkü, gerek malî esaslar ve gerekse şahsî ilişkiler bakımından aile hukukunda şer'î hükümleri uygu lamak vazifesi, Hukuk Fakültesinden mezun olanların omuzlarına yüklenmiştir. Dolayısıyla onların bu görevi tam olarak yerine getirebilmeleri için hazırlıklı bulunmaları zarurîdir; zira şer'î hükümlerin her hangi bir kısmını tatbik etmek durumunda olan kimse, bunların kaynak ve metodlarını bilmelidir ki, böylece geçmişlerin görüşlerini anlasın, bunların en doğru ve gerçeğe en yakın olanlarını kavrasın, şeriatin amaçlarından uzaklaşmadan ve Allah'ın sınırlarını aşmadan yeni hükümler çıkarabilsin; çünkü Kur'an'da;

"Allah'ın sınırlarını kim aşarsa, şüphesiz o, kendisine yazık etmiş olur"^[1] buyurulmuştur.

Fıkıh Usûlü, hukuk tahsili yapanların sadece şeriatî doğru olarak anlamaları için lüzumlu değil, aynı zamanda kanunları lâyıkıyla anlayabilmeleri için de bu ilme şiddetle ihtiyaçları vardır; zira, bu ilim, kelimelerin delaletlerini, nass ve diğer sözlerin ne ifade ettiğini açıklamaktadır. Bu sayede hukukçu, nass'ın mantuk ve mefhum'undan neyi alacağını öğrenir, kelimelerin zahirleri arasında uygunluk veya çatışma bulunduğu zaman neye göre hareket etmesi gerektiğini gösteren ölçü ve kuralları elde etmiş olur... İşte Fıkıh Usûlü'nde ibarelerin delalet ve işaretleri için böyle hassas bir kıstas mevcut olup kanunları tefsir etmek durumunda olan herkes buna muhtaçtır. Meselâ; herhangi bir kanunun tefsiri kıyas yoluyla olabilir. Kıyas'ın çeşitlerini tesbit eden, metodlarını açıklayan, iki hükmü birleştiren illeti ve bunu tanıma yollarını gösteren, kıyas için illet olabilecek vasıfların bilinmesini sağlayacak ve asıl ile fer'i arasındaki ilişkiyi tayin edecek ölçüleri koyan ve doğru kıyas'ın metodunu belirten ilim, işte Fıkıh usûlü'dür.

Her kanunun istisnaî hükümleri vardır. Fıkıh Usûlü, istisna metodlarını ve bunların yerlerini göstererek istisnanın, ancak kanunun asıl amaçlarını gerçekleştirmek olduğunu bildirir, Kanunun ruhundan dışarı çıkmayan ve doğru olan istisnaî hükümleri, "istihsan" bölümünde ayrıntılı olarak açıklar.

Kısaca, diyebiliriz ki bu ilim, hukukçuya, hukukî terimlerin mânâlarını anlamak için sağlam bir metod, ince ve derin bir anlayış verir. Onu okuyup öğrenenler, bir kısım esaslı metod ve ölçülere sahiib olup, hukukî meleke ve anlayışları artar.

Okuyuculara bu ilmi, ona lâyık bir şekilde anlatmamız ve yararlı olmamız için Allah'tan yardım dileriz. İnanet ve hidayet sahibi yalnız Allah'tır. O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcıdır!..

13 Safer 1377

Muhammed Ebu ZEHRA

8 Eylül 1957

GİRİŞ

FIKİH USÛLÜNÜN TARİFİ, KONUSU VE TARİHÇESİ

Tarifi :

Fıkıh Usûlü (Fıkıhın kökleri = İslâm Hukuku Metodolojisi), bir izafet terkibi olup özel bir ilmin adıdır; fakat bu terkinin her parçası, ifade ettiği hakikatin bir parçasına delalet eder. Muzaf ve muzaf-i ileyh'den teşekkül eden bu terim, izafet esasından tamamen uzaklaşmış, sadece bir isimden ibaret olmuş değildir. Dolayısıyla bu terimin tarifini yaparken her iki parçasını ayrı ayrı tarif etmek mecburiyetindeyiz.

Fıkıh (Fıkı):

Bunun sözlük mânâsı, söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin anlayıştır. Şu âyet ve hadislerde geçen ve bu kökten türemiş olan kelimeler böyle bir anlamda kullanılmıştır:

"And olsun ki biz, cehennem için de bir çok cin ve insan yarattık. Onların kalpleri vardır, ama anlamazlar; gözleri vardır, ama görmezler; kulakları vardır, ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi, hattâ daha da sapıktırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir."^[2]

"Bunlara ne oluyor ki hiç bir sözü anlamağa yanaşmıyorlar."^[3]

"Allah, kime hayır murad ederse onu din'de fakih kılar."^[4]

İşte bu, fikh'in sözlük mânâsıdır. İstilahi mânâsı da, bu mânânın pek dışına çıkmaz; gerçi bir özellik taşır ve şöyle tarif edilebilir: Fıkıh, şer'î-amelî hükümleri, tafsili (ayrı ayrı) delillerine dayanarak bilmektir. Buna göre fikh ilminin konusu iki kısımdan ibarettir:

1) Şer'-amelî hükümleri bilmek. Dolayısıyla Allah'ın birliğini, Peygamberlerin gönderilişini ve Tanrı'dan aldıklarını tebliğ etmeleri gerektiğini,

âhiret gününü ve bu günle ilgili şeyleri bilmek gibi itikadı hükümler, Fıkh'ın istılahı mânâsına dahil değildir.

2) Her hükmün tafsilî delillerini bilmek, Meselâ; "Seleni"^[5] akdiyle bir satıştan söz edilirse, paranın akit zamanı teslim edilmesi gerektirebilmesi için buna dair Kitab, Sünnet ve sahabîleri fetvalarından bir delil getirmek icab eder; faizin azı da çoğu da haramdır deyince, buna dair de Kitab'tan bir delil zikretmek lazım gelir. Bu konuda ana paradan fazla olan her şey faizdir deniliyorsa, delil olarak;

"Eğer tevbe ederseniz ana paranız sizindir, böylece hem haksızlık etmemiş, hem de haksızlığa uğramamış olursunuz."^[6] âyetini okumak gerekir.

Haksız yere insanların mallarını yemenin haram olduğunu anlatan kimse; "Mallarınızı, aranızda haksız yere yemeyin..."^[7] âyetini sözüne eklemelidir. Demek ki fıkıh ilminin konusu, helal, haram, mekruh ve vâcib olma yönünden insanların işlerine ait hükümler ve bunların dayandığı delillerdir.

Usûl :

Bu kelime "asl"ın çoğulu olup kök, temel ve esas anlamına gelir. İşte onun bu sözlük mânâsı ile İstılahı mânâsı birbirine uygundur; çünkü, usulcülere göre Fıkh Usûlü, Fıkh'ın dayandığı temeldir. Bunun içindir ki Kemalüddin b. el-Hümmam (öl. 861 H.), "et-Tahrir fî Usûli'd-Din" adlı eserinde Fıkh Usûlünü; "fıkhî hükümleri çıkarmaya ulaştıran kaideleri bilmedir" diye tanımlar. Bunun mânâsı şudur: Fıkh Usûlü, amelî hükümleri, tafsilî delillerinden istinbat etmek için gereken metodları tanıtan kaideler ilmidir. Meselâ; emrin vücûbu, nehyin de tahrîmi gerektirdiğini bize Fıkh Usûlü öğretir. Fakih, vâcib olup olmama bakımından namazın hükmünü ortaya koyacağı zaman, "Namazı dosdoğru kılın..."^[8] âyetini okur. Zekât da böyledir. Haccın hükmünü açıklamak istediği zaman Peygamber (s.a.)'in, "Allah, size haccı farz kıldı, haccediniz."^[9] hadîsini ileri sürer. Keza, içkinin hükmünü tayin edeceği vakit,

"Ey inananlar! İçki (hamr), kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir; bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz."^[10] âyetini zikreder. Bu âyet-i kerimedeki "kaçının"^[11] sözü, yaklaşmayı yasaklamaktadır ki, bir şeyin haram oluşunu göstermek için bundan daha belîğ bir nehiy olamaz.

İşte Fıkh ile Fıkh Usûlü arasında böyle bir fark vardır: Usûl, fakihin, delillere dayanarak hüküm çıkarırken tutacağı yolu ve delilleri kuvvetine göre tertip ederek, Kur'an'ı Sünnet'ten, Sünnet'i kıyas ve doğrudan doğruya nassa dayanmayan diğer delillerden öne almasını açıklayan metodlardır. Fıkh ise, bu metodlara bağlı kalınarak hükümlerin çıkarılmasıdır.

Fıkh'a nisbetle Fıkh Usûlü, diğer felsefî ilimlere nisbetle Mantık ilmi gibidir. Mantık, akıl için terazi ve onu düşünürken hatâdan koruyan bir âlettir. Başka bir misal verelim: Arapça konuşmak ve bu dil ile okuyup yazmak için Nahiv (Nahv) ilmi, nasıl dili ve kalemi yanlışlardan koruyan bir ölçü ise, Fıkh Usûlü de Fıkh alanında fakihî hatâdan koruyan ve hüküm çıkarırken yanılmasını önleyen bir kıstastır. Fakih, çıkardığı hükmün sağlam veya çürük olduğunu bu sayede anlayabilir. Tıpkı doğru bir cümle ile yanlış bir cümleyi Nahiv sayesinde, ilmî verilerden elde edilen bir burhan ile böyle elde edilmemiş olan bir burhanı Mantık sayesinde anladığımız gibi.

Fıkh Usûlünün Konusu:

Fıkh ile Fıkh Usûlü arasındaki münasebet ve farkı açıklarken bunların konularını da belirtmiş olduk. Söylediğimiz gibi Fıkh'ın konusu, ayrı ayrı delilleriyle amelî hükümlerdir.

Fıkh Usûlüne gelince; bu ilim, hüküm çıkarma (istinbat) metodunu konu olarak ele alır. Her iki ilim, deliller üzerinde birleştiği halde birbirinden ayrıldığı yönler vardır. Fıkh, cüz'î ve amelî hükümleri çıkarmak için delileri ele alır ve belirttiğimiz gibi her delilin ifade ettiği hükmü tayin eder. Fıkh Usûlü ise, delillerden hüküm çıkarma metodunu, delillerin hüccet olma bakımından derece ve durumlarını inceler. Kur'an'ın hüccet oluşunu, Sünnet'ten önce geldiğini ve Şeriatin aslını teşkil ettiğini, zannî ve katsî delili, nass'ların zahirleri arasında bir çatışma olduğu zaman gidilecek yolu gösteren metodu, çeşitli ibarelerin delalet derecelerini, hâss ve âmm'in mertebelerini açıklar. Daha sonra mükelleflere (şahıslara) geçer; vâcibleri yerine getirmesi, haramlardan sakınması, emir ve nehiylere riayeti derecesinde karşılık görmesi bakımından şer'î hükümlerin kimleri içine aldığını bildirir. Bundan sonra da Şeriatı bilmeme, yanılma, unutmaya gibi şahsiyete arız olan hallerin etkisini, şahsın sorumluluğunu azaltan veya ortadan kaldıran durumları tesbit eder.

Bu mülahazalarla diyebiliriz ki, fakih'in doğru yoldan sapmaması için hüküm çıkarırken bağlı kalması lüzumlu olan metodla ilgili bütün hususlar Fıkh Usûlü'nün konusuna dahildir. Delilleri tertip edip, kimlerin şer'î hükümlere muhatab olduğunu, bu delillerin icablarıyla kimleri şümulüne aldığını, kimlerin hüküm çıkarma ehliyetine sahip olduğunu ve kimlerin bu ehliyete sahip olmadığını, nass'lardaki hüküm çıkarmada fakih'e yol gösteren dil kaidelerini, kıyas'ın esasını teşkil eden ve makîs-i aleyh (kendisine kıyas yapılan asi) ile makîs (kıyas konusu olan ferî) arasındaki birleştirici illetleri tesbit etme metodlarını bir disipline koyan ölçüleri bu ilim açıklar. Keza bu ilim, şer'an muteber olan maslahatları, kıyas'ın dayandığı veya hakkında nass bulunmayan konuda üzerine kıyas yapılacak özel bir nassı asıl kabul eden genel kaideleri gösterir. Sonra, kıyas'la çatıştığı zaman maslahatların yerini tayin eder ki, bu türlü maslahatlara kısaca "istihsan" adı verilmektedir. Daha sonra bu ilim, hükümleri, bunların gayelerini, kısımlarını, ruhsat ve azimetleri anlatır. Bu sayılanların üstünde ayrıca Fıkh Usûlü, hüküm çıkarırken fakih'in bağlı kalması icabeden asıl metodu öğretir.

Bu ilim, Şeriatteki bütün delilleri Allah'a irca eder. Çünkü İslâm Dininde, bu dinin genel esasları icabı olarak, hakim bizzat Allah'tır. Bütün deliller, Alla h'm hükmünü bilme vasıtasıdır. Kullarına O'nun emirlerini bildirdiği kitap Kur'andır. Sünnet de ibü kitabın açıklayıcısıdır. Peygamber (s. a.), hevâdan konuşmamıştır. Öteki delillerin hepsi bu iki kaynaktan doğmuştur.

Netice şudur ki, bu ilmin konusu; hakkikatini, özellik ve çeşitlerini açıklama bakımından hüküm, hükmünün sâdir olduğunu gösteren deliller bakımından Makim, hüküm ve tekliflere muhatab olma bakımından insan ve nihayet hüküm çıkarma vasıtası olması itibariyle ictmâdır.

Fıkıh Kaideleri İle Fıkıh Usûlü Arasındaki Fark:

Fıkıh Usûlü ile cüz'î hükümleri bir araya toplayan fıkıh kaideleri arasındaki farkı belirtmek icabeder. Bu kaidelere, muhtevası itibariyle İslâm Fıkıhının genel nazariyeleri adı verilebilir. Nitekim "Ma'hedü's-Şerî'â" (İslâm Hukuku Enstitüsü) da bu isimle okutulan bir ders vardır. Bazı araştırmacılar, bununla Fıkıh Usûlü arasındaki farkı anlayamamaktadırlar. Dolayısıyla buna işaret etmemiz gerekmektedir.

Yukarıda da anlattığımız gibi, Fıkıh Usûlü, fakihin uyması lazım gelen metodu açıklar ki, bu onun, hüküm çıkarırken hatâya düşmemesi için sarılacağı gereken bir kanundur. Fıkıh kaideleri ise, bir kaç hükmü birleştiren bir kıyas veya fıkıhî bir kaide'de toplanabilen benzer hükümler koleksiyonudur. Şeriate göre mülkiyet kaideleri, tazminat kaideleri, muhayyerlik kaideleri, fesih kaideleri, burada misal olarak zikredilebilir. Bunlar, cüz'î ve dağınık hükümlerin neticeleridir ki, meseleleri genişçe ele alan fakih, uğramış ve bunları, biraraya toplayıcı kaide veya nazariyeler yardımı ile birbirine bağlamıştır. Bu türlü çalışmalara misal olarak, Şâfiîlerden İzzüddin b. Abdisselâm'ın "Kavâidu'l-Ahkâm", Malikilerden el-Karâf'ın "Envâru'l-Bürûk fi Envâu-Furûk", Hanefîlerden İbn-i Nuceym'in "el-Eşhâh ve'n-Nezâir", yine Malikîlerden İbn-i Cizzî (İbn-i Cüzey) Muhammed b. Abdillâh b. Yahya'nın "el-Kavâninul-Fikhiyye", Burhanüddin İbrahim b. Ali b. Ferhûn'un "Tabsiratu'l-Hukkâm", Hanbelî mezhebinin dağınık meselelerini biraraya toplayan İbn-i Reebe'ın "el-Kavâidul-Kübrâ" adlı eserleri burada anılabilir. Buna göre diyebiliriz ki, bu kaideleri okuyup incelemek bir fıkıh çalışmasıdır; fıkıh usûlü çalışması değildir. Bu kaideler, fikhî hükümlerden birbirine benzeyen meseleleri biraraya toplama, birleştirme esasına dayanır. Bu itibarla Fıkıh; Usûl, furû ve kavâid (kaideler) olarak birbirine bağlı üç dereceye ayırmak mümkündür. Usûl, fer'î fıkıh meselelerinin temelidir. Çeşitli fıkıh mecmuaları meydana gelince, furû'u ve dağınık meseleleri genel ve birleştirici kaideler altında toplamak mümkün olmuştur ki, bu kaidelere, fikhî nazariyeler denilebilir.

Fıkıh Usûlünün Doğuşu:

Fıkıh Usûlü, fıkıhla birlikte doğmuştur. Yalnız tedvin edilişi, Fıkıh'tan sonradır. Fıkıh'ın bulunduğu yerde, zarurî olarak istinbat metodu da bulunacaktır; istinbat metodu bulununca elbette Fıkıh Usûlü de bulunacaktır.

Fikhî hükümler çıkarma (istinbat), Peygamber (s.a.v.)den sonra sahabîler çağında başladığına göre sahabîler arasında yer alan İbn-i Mes'ud, Ali b. Ebî Talib, Ömer b. el-Hattab gibi fakihler, herhalde hiçbir kayıt ve esasa bağlanmaksızın fikir beyan etmiyorlardı. Meselâ; içki içenlerin cezası hakkında Hz. Ali; "İnsan içki içince hezeyanda bulunur, hezeyanda bulununca kazf (zina iftirası) eder, dolayısıyla içki içen kimseye kazf cezası gerekir" derken neticeye veya zerâyi' esasına göre hüküm verme metodunu kullanmış oluyordu. Abdullah b. Mes'ud; "kocasını ölen hamile bir

kadının iddeti doğuma kadardır" diyor ve "*Gebe olanların iddeti doğurmaları ile tamamlanır*"^[12] âyetini sözüne delil olarak getirdikten sonra, küçük Nisa Süresinin büyük Nisa Süresinden sonra indiğini ilave ediyor ve böylece Talâk Süresinin Bakara Süresinden sonra geldiğini anlatmak istiyordu. Bununla o, bir Fıkıh Usûlü kaidesine işaret ediyordu. Bu da, sonra gelen nassın, önce gelen nassı nesh veya tahsis etmesidir. İşte burada İbn-i Mes'ud, bir Fıkıh Usûlü esasına göre davranmıştır. Dolayısıyla Sahabîlerin, her zaman açıklamaları bile, ictihadlarında bu gibi metodlara dayandıklarını söylememiz icabeder.

Tabiîler çağına geçerse görürüz ki, yeni olayların artmasıyla ictihad alanı genişlemiş, Medine'de Said b. el-Müseyyib ve diğerleri, Irak'ta Al karne ve İbrahim Naha'î gibi tabiîlerden bir grup kendisini fetva vermeye hasretmiştir. Bunlar, önlerinde Allah'ın kitabını, Peygamber (s.a.)'ın sünnetini ve sahabîlerin fetvalarını görüyorlardı. Onların kimisi, nass bulunmayan yerde maslahat, kimisi de kıyas metodunu kullanıyordu. Irak fakihlerinden İbrahim Naha'î ve emsalinin ileri sürdüğü fer'î meseleler, kıyasların illetlerini tesbite ve bunları bir disipline bağlama, bu illetleri diğer fer'î meselelere tatbik etmek cihetine yöneliyordu.

Bu çağda metodlar, öncesine nisbetle, açıklığa daha iyi kavuşuyor; fıkıh okulları birbirinden ayrıldıkça, her okulun istinbat metodları da daha belirgin hale geliyordu.

Tabiîler çağını geçip Müctehid İmamlar devrine ulaşırsak, bu metodların tam bir açıklığa kavuştuğunu görürüz. Bu devirde istinbat kanunları, bu kanunların sınırları belli olmuş ve imamların dilinde açık ifadelerini bulmuştur, Sözelimi; Ebu Hanife'nin kendi istinbat metodlarını tayin ederek Kitab, Sünnet ve Sahabîlerin icmâ' ettikleri fevâlara. Sahabîler ihtilafa düştikleri takdirde, bunlardan tercih edeceği görüşe uyacağını, kendisi gibi birer insan oldukları için Tabiîlerin görüşüne her zaman uyamayacağını belirttiğini, belli metodları olan kıyas ve istihsan'ı kabul ettiğini görüyoruz. Hattâ talebesi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî, Ebu Hanife için; "Talebeleri onunla kıyas konusunda münakaşa ederlerdi; o, istihsan yapıyorum deyince kimse kendisine yetişmezdi" derdi.

İmam Malik, "Medineli'lerin amelini hüccet sayarken, bunu kitab ve risalelerinde açıkça ileri sürerken, hadis rivayetindeki şartlarını ortaya koyarken, hadisleri mahir bir sarraf gibi eleştirirken, Kur'an'ın belirttiği hükme veya dinin kesin kaidelerine aykırı olan hadisleri reddederken açıkça bir Fıkıh Usûlü esasına göre hareket etmiştir. Meselâ; bu esasa uyarak,

"Birinin kabına köpek batarsa (dilini sokarsa) o, bunu yedi kere yıkasın..."^[13] hadîsini, hıyar-i meclisi^[14] ve ölmüş bir kimse namına sadaka verilebileceğini bildiren hadisleri reddetmiştir.

İmam Ebu Yusuf da, "Kitabu'l-Harâc"ında ve Evza'ın "Siyer"ine yazdığı reddiyede açık bir metod takip etmiştir. Gerçi o da ictihad metodunu tedvin etmemiştir.

Şâfiî'nin Fıkıh Usûlünü Tedvini :

Nihayet Şâfiî gibi Kureyş'li bir bilginin devrine geliyoruz. Bu zat, Fıkıh Usûlünü tedvine koyulmuş, istinbat metodlarını tesbit etmiş, Fıkıhın kaynaklarını açıklamış ve bu ilmin sınırlarını belirtmiştir.

Şâfiî; Sahabîlerden, tabiî ve kendisinden önceki fıkıh imamlarından intikal eden fikhî serveti hazır bulmuş, çeşitli görüşlere sahip olanların mücadelesiyle karşılaşmıştır. Görmüştür ki Medine fakihleriyle Irak fakihleri arasında durmadan münakaşalar yapılmaktadır. Bu münakaşalara

olgun aklı ile kendisi de dalmıştır. İmam Malik'ten aldığı Medine Fıkhnı, İmam Muhammed belli asen'den öğrendiği Irak Fıkhnı ve doğup büyüdüğü memleket olan Mekke Fıkhnı iyi bildiği için bu münakaşalar ona, icihad'daki doğru ve yanlış ayırdedecek ölçüleri koyma fikrini ilham etmiştir. İşte bu ölçüler Fıkhn Usûlünü meydana getirmiştir.

Fıkhn furû'unun, Fıkhn Usûlünden önce söz konusu olup tedvin edilmesinde bir tuhaflık yoktur; çünkü Fıkhn Usûlü, istinbat ölçülerini teşkil eden, yanlış doğrudan ayırd etmeyi öğreten normatif bir ilimdir; asıl konu ise Fıkhn'tır. Bütün kaidevî (normatif) ilimler de aynı durumdadır. Nitekim Nahiv ilmi, Arapça fasih olarak konuşulduktan sonra teşekkül etmiştir. Halil b. Ahmed Aruz ilmini koymadan önce, yine şairler, vezin kaidelerine uygun olarak şiir yazıyorlardı; Aristo Mantık ilmini tedvin etmeden önce de insanlar münakaşa ediyor ve düşünüyorlardı.

Şafî, istinbat kaidelerini tedvin eden ilk adam olmaya lâayıktı. Zira o, Arab dilini inceden inceye biliyordu; hattâ büyük dil bilginleri arasında sayılıyordu. Hadis ilmine sahipti; en büyük hadis bilgininden hadis tahsil etmiş ve bütün neveleriyle çağının fıkhnı öğrenmişti. İhtilaf sebeplerini, ihtilafa düşen kişilerin nokta-i nazarlarını anlamak için son derecede gayret gösteriyordu.

Bu ve benzeri sebeplerle Şafî, tahsil etmiş olduğu fıkhn'tan, öncekilerin görüşlerini ölçecek ve sonrakilerin istinbatları için esas teşkil edecek olan ve ayrılmamaları, sınıksı sarılmaları gereken kaideleri çıkarma imkânına kavuşmuştur.

Şafî, dili iyi bildiği için Kur'an ve Sünnet nass'larından fıkhn hükümler çıkarabilmiştir. "Kur'anın tercümanı" olarak bilinen Abdullah b. Abbas'ın ilminin nakledildiği Mekke'de okumakla nâsîh ve mensûhu öğrenmiştir. Geniş Sünnet bilgisi ve bunu yetkili Sünnet âlimlerinden tahsil etmiş olması ve Sünnet'i Kur'an ile karşılaştırması sayesinde Sünnet'in Kur'an karşısındaki yerini, onun zahirinin bazan Kur'an'ın zahirine aykırı düşmesi halinde tutulacak yolu tanımıştır. Re'y ve Hadis Fıkhnı öğrenmiş olması, kıyas kaidelerini koyması için esas teşkil etmiştir.

İşte Şafî, böylece, istinbat kaidelerini koymuştur; fakat bunları kendisi icad etmemiştir. Şafî'ye yol gösteren fakihlerin istinbatlarında takib ettikleri halde tedvin etmedikleri metodlar üzerinde birazcık düşünürsek, O'nun istinbat için metod icad etmediğini, ancak kendisinden önce dağınık şekilde mevcut olan metodları biraraya toplayıp bir ilim haline getirdiğini görürüz. Tıpkı Arist o'nun Mantık ilmini tedvin edişi de böyledir; O'nun Mantık konusunda yaptığı şey, bir icat değil; ancak bunu bir disiplin haline getirmekten ibarettir.

İşte Şafî'nin Fıkhn Usûlünü tedvin edişindeki öncülüğü konusunda fakihlerin cumhuri (büyük çoğunluğu) bu görüştedir; onlardan hiç birisi bu görüşe muhalefet etmemiştir.

Şiilerin Bu Konudaki İddiaları :

Şiüerden İmamiyye mezhebine göre Fıkhn Usûlünü ilk tedvin eden İmam Muhammed el-Bâkir b. Ali Zeynelâbidin, kendisinden sonra da oğlu İmam Ebu Abdillah Cafer es-Sâdık'tır. Bu konuda Ayetullah Seyyid Hasan es-Sadr (öl. 1354 H.) şöyle der:

"Bilmiş ol ki, Fıkhn Usûlünü ilk tesis eden, bölümlere ayıran ve meselelerini açıklayan İmam Ebu Cafer Muhammed el-Bâkir ve kendisinden sonra oğlu İmam (Cafer es-Sâdık)dır. Bunlar talebelerine, Fıkhn Usûlü kaidelerini yazdırmışlar, onunla ilgili bir çok meseleleri toplamışlar ve sonrakiler

de, bunları, yazarların tertibine göre, kendilerine ulaşan rivayetlere dayanarak tasnif etmişlerdir."^[15]

Bu söz üzerinde o büyük fakih ile hafif bir tartışmada bulunmak istiyoruz. Fıkhn Usûlüne ait kaidelerin o iki imama nisbeti meselesinde münakaşa etmek istemiyoruz. Sadece onun sözü üzerinde durmak istiyoruz. Ayetullah; "Bunlar, talebelerine Fıkhn Usûlü kaidelerini yazdırmışlar..." diyor, "kendileri yazmışlardır" demiyor. Söz konusu ise, Şafî'nin tedvin bakımından önce gelişi, bu sahada müstakil bir eser yazısıdır. Büyük Fakih (Ayetullah) ise, o iki imamın bu konuda yazdırdığı veya bizzat yazdığı bir eserin varlığını idda etmemiştir. Buna göre diyebiliriz ki, Fıkhn Usûlü kaidelerinin bu iki imama nisbeti, Hanefîlerin bir kısım usûl kaidelerini kendi mezheplerinin imamlarına nisbeti gibidir. Meselâ, onlar "Ebu Hanife ve arkadaşlarına göre âmm'in delaleti kat'îdir", "Hass, âmmi tahsis etmez; ancak müstakil ve zaman bakımından müşterek olursa tahsis eder..." derler. Bu görüşler, Furû'a tatbik edilmiş bir halde Hanefî imamlarından intikal etmiştir.

Ayetullah Seyyid Hasan es-Sadr da, o iki imamın bu konuda bir telifi bulunduğunu söylememiş; ancak gelişi güzel bir yazdırma (imlâ)'dan söz etmiştir. İmam Muhammed el-Bâkir ve Cafer es-Sâdık bu konuda düşünce bakımından Şafîden öncedirler, denilecek olursa; bizim de belirttiğimiz gibi bu kaideler, Şahâbîler, Tabîiler ve sonraki müctehidlerin zihinlerinde mevcuttu; hattâ bazıları bunları zikrediyor ve fıkhnlarını bunlar üzerine oturtuyorlardı. İmam Cafer, bu kaidelerin bir kısmını talebelerine yazdırmışsa, kendisinden sonra da talebeleri onları tertiplemiş ve bölümlere ayırmışlarsa, zaman bakımından adı geçen İmam Cafer es-Sâdık ve baba İmam Muhammed el-Bâkir devrine rastlar ki, netice itibarıyla bu da, o devirde metodların düşünölmüş olduğunu gösterir. Zaten fıkhn okulları da birbirinden metodları itibarıyla ayrılmıştır.

Adı geçen iki İmam bölümlere ayırarak muntazam bir eser yazmadıklarına göre, te'lif bakımından Şafî'den önce gelemezler. Gerçek odur ki, Şafî, Fıkhn Usûlünü bölümlere ayırarak kaleme almış, bu ilmin bütün esaslarını bir araya toplamış ve sadece herhangi bir bölümü anlatmakla yetinmemiştir. Meselâ, Kitab (Kur'an)'dan bahsetmiş, Sünnet ve bunun isbat yollarını, Kur'an karşısındaki mevkiini ve lafzî delaletleri incelemiş; âmm, hâss, müşterek, mücmel ve mufassal hakkında açıklamalar yapmıştır. Sonra icmâ' ve bunun hakikatini incelemiş, bu konuda görölmemiş bir şekilde ilmî münakaşalarda bulunmuştur. Daha sonra kıyas'ın esaslarını tesbit etmiş ve istihsan üzerinde durmuştur.

İşte Şafî, Fıkhn Usûlünü böyle genişçe bölümlere ayırarak ele almış ve hakikatlerini açıklamıştır^[16]. Bu konuda hiç kimse ondan öne geçmemiştir; daha doğrusu şimdiye kadar kimsenin ondan önce bu ilmi tedvin ettiği bilinmemektedir. Bu, kendisinden önceki imamların makamını eksiltmediği gibi, ne hocası İmam Malik'in, ne de Kıyas Fakihlerinin üstadı Ebu Hanife'nin makamına bir hâle getirir; çünkü onların çağında tedvin işi, gelişmesini henüz tamamlamamıştı.

Biz; Şafî, Fıkhn Usûlünü her yönü ile tamamlamış, kendisinden sonrakiler için çalışacak bir şey bırakmamıştır da demiyoruz. Zira Şafî'den sonra gelenler bu ilme ilavelerde bulunmuş, onu geliştirmiş ve bu konuda bir çok meseleleri yazıp açıklamıştır. Tıpkı Aristo'dan sonra gelenler, Doğuda olsun Batıda olsun, Mantık ilmini nasıl ilerletmiş ve geliştirmişlerse.; Bununla birlikte Mantık ilminin kurucusu olmak şerefi, Aristo'ya aid olmuştur.

Şafî'den Sonra Fıkhn Usûlünün Durumu

Şafîî'den sonra Fıkıh Usûlü çeşitli istikametlerde gelişmiştir. Şafîî "Er-Risale", "Cimâu'l-ilm", "İbtâlû'l-İstihsan" adlı kitaplarında Fıkıh Usûlü için koyduğu metodun, yani bu ilmin, icthad alanında doğru ve yanlış görüşleri bilmeyi sağlayacak bir ölçü olmasını, hangi çağda olursa olsun, hüküm istinbat ederken bilinmesi ve uyulması gereken kullî bir kanun teşkil etmesini düşünmüştü. Kendisi bizzat bu metodu, fakihlerin yaygın olan görüşlerini münakaşa ederken kullanmıştı. O, "İhtilâfu Mâlik" adlı eserinde İmam Mâlik ve Iraklıların görüşlerini tartışma konusu yaparken bu metoda başvurmuştu. Evzâî'nin "Siyer"ini ve Ebu Yusuf'un buna yazdığı reddiyeyi bu ölçü ile incelemişti. Nihayet fikhî görüşler de bu metoda uymak zorunda kalmıştır.

Şafîî, hüküm çıkarırken kendisi bu metoda tamamen bağlı kalmıştır. Dolayısıyla Şafîî mezhebinin usûlü de bu metod'dan ibaret olmuştur. O, kendi mezhebini savunmak için değil, Irak ve Mısır'da mezhebini yaymaya başlamadan önce bu Fıkıh Usûlü kaidelerini benimseyip koymuş ve bunlara göre hareket etmiştir. Bu itibarla Şafîî'ye göre Fıkıh Usûlü, yalnız nazarî değil, aynı zamanda hem nazarî, hem de amelî bir istikamette yürüyordu. Bütün fakihler, Şafîî'nin ulaştığı prensipleri incelemiş ve benimsemişler; fakat Şafîî'den sonra bir kaç yöne ayrılmışlardır:

a) Bazıları Şafîî'nin usûlünü açıklama ve ona göre tahrir cihetine gitmişlerdir,

b) Bazıları da Şafîî'nin ileri sürdüğü şeylerden çoğunu almış, teferruat sayılabilecek hususlarda O'na muhalefette bulunarak bazı esaslar ilave etmişlerdir. Sözelimi, Hanefiler, Şafîî'nin esaslarını kabul etmekle beraber, istihsan ve örfü ilave etmişlerdir. Keza, Mâ-likîler, Şafîî'nin metodunu benimsemiş, ancak İmam Mâlik'ten aldıkları "Medine'lilerin İcma'ı'nı, "İstihsan" ve "Masâlih-i Mürsele"yi de kabu letmişlerdir. Şafîî ise, bunları reddetmiş ve çürütmeye çalışmıştı. Ayrıca Mâlikîler, "Zerâyf" babını da genişletmişlerdir. Sanırımki Hanefilerin usûlü, metod farkları bir yana, Şafîî'nin usûlüne daha yakındır. Hanbelîler ise, Fıkıh kaynaklarının sayısı bakımından Mâlikîlere daha yakındırlar.

Gerçekten dört mezheb'in fakihleri, Şafîî'nin kabul ettiği delilleri aynen alırlar. Bunlar da Kıab, Sünnet, İcma' ve Kiyas'tır. Bu esaslar üzerinde ittifak vardır. Bunlara ilâve edilen deliller Şafîî ile ötekiler arasında tartışma konusu olmuştur.

Şafîî fakihleri, imamlarının usûlünü alıp şerh ve tefsir etmişlerdir. Bu usûl, icthad çağı boyunca gelişmiş ve daha çok açıklık kazanmıştır. Şafîî olmayan fakihler de, az önce söylediğimiz gibi, bu usûlü hem açıklamışlar, hem de ona ilavelerde bulunmuşlardır.

Bir çokları kendilerinde mutlak icthad yetkisini görmemeye ve sadece belirli bir mezhebin usûlüne göre icthad yapmaya başladıktan sonra da Fıkıh Usûlü zayıflamamıştır. Aksine birçok akılcı güçlü olan ve araştırmayı seven kişiler, Fıkıh Usûlünde, mezhebin kabul ettiği esasların dışına çıkarak hüküm istinbat etmeksizin, fikhî bir idman sahası bulmuşlardır. Mezheplerine fazlaca bağlanan kimseler, Fıkıh Usûlü çalışmalarında ve bu konuda derinleşmede kendi mezheplerini destekleme imkânını bulmuşlardır. Fıkıh Usûlü, taklid çağında bile değerini yitirmemiştir; çünkü münazara ve tartışmanın arttığı devirlerde ihtilaf edilen görüşleri ölçmek için muteber olan mikyas ve hakem olarak başvurulan ölçü Fıkıh Usûlü idi; herkes onu kendisinden yana çekiyordu.

Mezheblerin yerleşmesinden sonra fakihler, Fıkıh Usûlünü iki yönde geliştirmişlerdir:

1) Nazarî olarak ve her hangi bir mezheb furû'u'nun tesirinde kalmaksızın yapılan çalışmalar. Bunlara göre esas ve ölçüler açıklanmakta, her hangi bir mezheb ne desteklenmekte, ne de yerilmektedir.

2) Mezheb furû'u'nun etkisinde kalan, ona hizmet etme ve bu furu' ile ilgili icthadların doğruluğunu isbatlama işine yönelen çalışmalar. Burada mezheb mensupları, önceki mezheb imamlarının varmış oldukları fikhî icthadların doğruluğunu isbata çalışır ve mezheplerini destekleyecek kaideleri zikrederler. Meselâ; Hanefiler, âmm'ın delalet bakımından kat'î olduğunu söyleyerek, buna aykırı düşen haber-i âhâd'ı, sübûtu zannîdir diye, zayıf sayarlar.

Bu ikinci yolu benimseyenlerin çoğu Hanefîdirler. Diğer mezheb mensupları arasında da bu yoldan gidenler vardır. Birinci yolu benimseyenler ise Şafîîlerdir; çünkü İmam Şafîî, ilk olarak prensipler üzerinde durmuş ve metodunu nazarî olarak açıklamıştır. Bu nazarî yola "Mütakellimlerin yolu" da denilir; çünkü kelam bilginlerinin çoğu, bu nazarî metoda göre usûl çalışmaları yapmışlardır.

Bu iki yönde yapılan fıkıh usûlü çalışmalarına ve bunların fıkıh tarihindeki devirlerine kısaca işaret edeceğiz.

Şafîîlerin Veya Mütakellimlerin Usûlü:

Bunların usûlüne göre yapılan çalışmalar tamamen nazarîdir; çünkü bu yolda araştırmacılar, bir mezhebi gözönüne almaksızın kaideleri ortaya koymaya önem verirler, hattâ en sağlam kaideleri çıkarmaya çalışırlar; isterse bunlar, kendi mezheplerine yararlı olsun, isterse olmasın. Bunlardan kimisi Şafîî'nin usûlüne muhalefet etmiş, furu'da ise ona uymuştur. Meselâ; Şafîî, Sükûti İcma'ı kabul etmez, el-Âmidî ise, Şafîî mezhebinden

olduğu halde "el-İhkâm" adlı eserinde Sükûti İcma'ı tercih eder. ^[17]

Mütakellimlerin çoğu bu usûle göre incelemeler yapmıştır; çünkü onlar, bunda akli araştırmaları ve hakikatleri tetkik ediş tarzlarıyla bağdaşan yönler bulmuşlardır. Kelam araştırması yapar gibi burada da taklide sapmaksızın araştırmalarda bulunmuşlar ve hakikati açıklamak istemişlerdir. Dolayısıyla bu usûle "mütakellimlerin usûlü" denilmesinde hakikat payı vardır. Bu usul, Kelam ilminin metod ve konusundan istifade etmiştir. Bu usulde nazarî faraziyeler, felsefî ve mantıkî yönler çoktur. Bunu benimseyen fakihler dil çalışmaları yapmışlar, iyi ve kötünün akıl ile bilinip bilinemiyeceği konusu gibi birtakım nazarî araştırmalara girişmişlerdir. Bununla birlikte hepsi, ibadetler hariç, şer'î hükümlerin akılla anlaşılabilir bir illet'e dayandığında ittifak etmiş; meselâ, nimete şükretmenin vâcib oluşunda birleştikleri halde, bunun hem naklen, hem de aklen vâcib olup olmadığında ihtilafa düşmüşlerdir. İşte bu şekilde onlar, herhangi bir amelî değeri olmayan sırf nazarî meseleler üzerinde ihtilaf

etmişlerdir. Ma'dum (mevcut olmayan) şeyin teklif konusu olması caiz midir, değil midir? diye yaptıkları ihtilaf da öyledir. ^[18] Hattâ onlar, tamamen Kelam ilminin konusu olan ve Fıkıh ile bir ilişkisi olmayan meselelere dalmışlar ve sadece dinin esasına taalluk ettiği için bunlar üzerinde durmuşlardır. Meselâ; eserlerinde, peygamberlerin peygamber olmadan önce ismet sıfatına sahip (ma'sum) olup olmadığını inceleyen bölümlere yer vermişlerdir.

İşte bunlar, Fıkıh Usûlünde birinci eğilime göre yapılan çalışmaları gösteren şeylerdir. Bu yol usul ilmine bir çok fayda sağlamıştır. Burada araştırma, mezhebin fer'i meseleleri için olmamış; usûlî kaideler, mezhebin furû'u'na bağlı kalmamış; aksine bu kaideler furû'a hâkim, fikhin temeli ve istinbat metodu olmak üzere incelenmiştir. Böyle mücerret nazarî bir inceleme, fıkıh usûlü kaidelerine faydalı olduğu gibi taassuptan uzak ve derin bir tetkike imkan vermiştir. Bunun yanında o kaideleri seçip ayıklama işi yer almıştır. Şüphesiz sırf bu çalışma bile ilmi bakımdan

büyük ibir fayda ve İslâmi ilimleri öğrenenler için en önemli bir gıda olmuştur.

Mezheb çerçevesine sıkışıp kalan bilginlerin çoğu, kendilerine ictihad kapısını kapattığı için bu yoldaki fıkıh usûlü çalışmalarından faydalanamamıştır. Eğer ictihad kapısı açık tutulsaydı, fıkıh usûlünü böyle bir yönde geliştiren o bilginlerin çalışmaları sayesinde ictihad metodu herkes için açık seçik bir halde vücut bulacaktı.

Bu yolda, Fıkıh Usûlünün temel kitablarını teşkil eden bir çok eser yazılmıştır. Bunların en eski ve önemlileri şu üç kitaptır :

- 1) Mu'tezililerden Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali el-Basrî (öl. 436 veya 463 H.)'nin "Kiabu'l-Mu'temed"i.
- 2) Şâfîilerden İmarau'l-Harameynel-Cüveynî (öl. 487 H.)'nin "Kitabu'l-Burhan"ı.
- 3) İmam Gazzalî (öl. 505. H.)'nin "el-Mustasfâ"ı.

Daha sonra gelen âlimler bu kitapları özetlemişler, zamanla bu özetler için şerhlere ihtiyaç hasıl olmuş ve bu vâfide bir çok kalem erbabı faaliyet göstermiştir.

Bu üç kitabı Fahrüddin Râzî (öl. 606 H.) özetlemiş (telhis etmiş), bazı ilaveler yapmış ve ona "el-Mahsul" adını vermiştir. Ayrıca "el-Âmidî" diye anılan Ebu'l-Hüseyn Seyfuddin Ali (öl. 631 H.), "el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm" adlı eserinde onları bir araya toplamış ve bazı ilavelerde bulunmuştur.

Bir çokları bu iki kitabı ihtisar etmiştir. Bazan ihtisarlar, anlaşılamiyacak kadar fazla ileri götürülmüş ve rumuz haline gelmiş, sonra da bunları açıklamak için şerhler yazılmıştır. Böylece ihtisar ve şerhler birbirini takip etmiştir.

Hanefilerin Usûlü:

Bu usûle göre araştırma yapanlar, daha önce de söylediğimiz gibi, Furû'un tesirinde kalmışlar, mezheblerinin furû'una kıstas olacak ve onun doğruluğunu isbat edecek usûli kaidelere yönelmişlerdir. İstinbatlarını bu kaidelere göre tashih etmişler, münakaşa ve münazaralarında onları kullanmışlardır. Bu şekilde usûl çalışmaları, mezheb furû'unun kaynak ve delillerini teşkil etmiştir. Bir kısım bilginlere göre bu yolda ilk eser yazanlar Hanefilerdir. Onların istinbat devrinde doğmuş fıkıh usulleri yoktur. Bu görüşü Veliyyullah Dehlevî (öl. 1179 H.), "el-İnsâf fî Beyânı Sebei'l-İhtilâf" adlı eserinde benimser ve şöyle der:

"Bilmiş ol ki, bence ekseriyet, Ebu Hartîfe ve Şafîî arasındaki ihtilafın esası, Pezdevî'nin Kitabu'l-Usûlü ve benzerlerinde zikredilen bu metodlar üzerindedir sanır. Hakikat odur ki, bu metodların çoğu onların görüşlerinden çıkarılmıştır. Bana göre; "hâss açıktır, beyana ihtiyâç göstermez", "aram, hâss gibi katidir.", "râvîlerin çokluğu tercih sebebi değildir.", "re'y kapısı kapandığı zaman fakih olmayan kimsenin hadisi ile amel etmek gerekmez.", "emir, mutlaka vücut ifade eder" vb. kaideler, imamların görüşleri üzerine tahric edilmiştir. Bunların bizzat Ebu Hanife ve arkadaşlarından rivayet edilmesi doğru olmaz. Bunları muhafaza etmek ve Pezdevî'nin yaptığı gibi bunlar aleyhinde varid olan sorulara cevap vermek külfetine girmek, öncekilerin istinbatlarında' yapmış oldukları şeylerden değildir."

Bu sözler gösteriyor ki Hanefî mezhebi imamları Fıkıh Usûlünü tedvin etmemişlerdir. Bu doğrudur; çünkü bu ilmin tedvin işi daha sonra başlamıştır. Lâkin biz, kesin olarak diyebiliriz ki bu usûlün bazısı veya büyük bir kısmı, hüküm çıkarırken onlar tarafından gözönünde bulunduruluyordu. Her ne ise, Fıkıh Usûlünün bölümlere ayrılarak tasnifi ve bunlarla istidlal işi imamlardan sonraki müctehidlere aittir. Bu sebebledir ki Hanefilerin usûlü, Şâfîilerin usûlünden ayrılmıştır. Şâfîilerin usûlü, hüküm çıkarma metodudur, istinbata hâkimdir. Hanefilerin usûlü ise, tedvin edildikten sonra furû'a hâkim olamamıştır; yani onlar, mezheblerinin dayandığı kaideleri ortaya koymuşlar ve bunları savunmuşlardır. Dolayısıyla bu kaideler, açıklayıcı mahiyette olup hâkim nitelikte ölçüler değildir.

Hanefilerin benimsediği bu yol, görünüşte faydasız ve kısır bir şeydir; çünkü belirli bir mezhebin savunulmasından ibarettir. Fakat, fıkıh düşüncede genel olarak önemli bir etkiye sahiptir. Şöyleki:

a) İctihad usûlü istinbat edilmiştir. Sebebi ne olursa olsun, bu, fikhî. bir tefekkür işidir. Ortaya konulan bu müstakil kaidelerle öteki kaideler arasında mukayese mümkün olmuş ve bu mukayese sayesinde insan aklı daha doğru neticelere ulaşabilmiştir.

b) Furû'a tatbik edilen bir çalışma yapılmıştır. Bu, nazarî araştırmalar değil, küllî ve furû'a tatbiki mümkün olan genel nitelikte bir incelemedir. Bu gibi araştırma ve incelemeler neticesinde küllî kaideler güç ve canlılık kazanmıştır.

c) Bu tarz fıkıh usûlü çalışmaları, karşılaştırmalı genel bir fıkıh çalışmasıdır. Burada karşılaştırma yalnız furû' arasında değil, aynı zamanda usûl arasında da yapılmıştır. Böylece okuyucu cüz'iler içinde başıboş dolaşmamış; aksine, cüz'î hükümleri istinbat işini bir disipline bağlayan küllîlerde derinleşmiştir.

d) Bu çalışmalar mezhebin cüz'î hükümlerini bir esasa bağlamış ve bu sayede tahric ve tefri' (fer'î meseleleri ortaya koyma), imamların çağında vuku bulmamış, fakat vuku bulması muhtemel olan meselelerin hükümlerini, mezhebin dışına çıkmaksızın, açıklama metodu öğrenilmiştir; çünkü bu, furû'u bir disipline bağlayan usûl'ün bir icabıdır. Şüphesiz ki böylece mezheb gelişmiş ve yeni olayları kapsama gücü artmış; bilginler, imamlardan rivayet edilen hükümlerin önünde dikilip kalmamış, metodlarının yardımı ile yeni olayları bir hükme bağlamış ve işi genişletmişlerdir.

İşte bu ikinci yol, "Hanefilerin Usûlü" diye de adlandırılır. Bu usûle göre yazılan en eski eser, Ebu'l-Hasanel-Kerhî (öl. 340. H.)'nin Usûl kitabıdır. Bundan daha geniş ve mufassalı, "el-Cassas" diye bilinen Ebu Bekr Razî (öl. 370 H.)'nin Usûl kitabıdır. Bu iki kitaptan sonra Debûsî (öl. 430 H.)'nin "Te'sisu'n-Nazar" adlı eseri gelir. Bu eserde, Hanefî mezhebi imamlarıyla diğerlerinin ittifak veya ihtilaf ettikleri usûle kısaca işaret edilmiştir.

Bunlardan sonra Fahrü'l-İslam Pezdevî (öl. 483 H.) gelmektedir. Bunun Usûlü'l-Pezdevî" diye bilinen eseri özlü ve ibare bakımından kolay olup Hanefilerin yoluna göre yazılmış gerçekten açık ifadeli bir kitaptır. Daha sonra "el-Mebhut" sahibi Serahsî (öl. 483) yi görüyoruz. Bunun Usûl'e dair yazdığı kitap, Pezdevî'ninkine benzemekle beraber, daha büyük ve tafsilatlıdır.

Bu kitablardan sonra, "el-Menar" ve benzerleri gibi muhtasar ve mufassal (mutavvel) eserler yazılmıştır.

Şunu belirtmeliyiz ki, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelîlerden bir çok Usûl yazarları, Hanefilerin metoduna göre ve küllî kaidelerden ibaret olan usûlü, cüz'î meseleleri teşkil eden furû'a tatbik etmek üzere eserler yazmışlar ve bağlı oldukları mezhebin gelişmesine hizmet etmişlerdir, el-Karafi'nin "Tenkîhu'l-Fusûl lî İlmi'l-Usûl" adlı eseri bu metoda göre yazılmış olup Maliki mezhebinin usûlünü, furû'una tatbik ederek açıklar, Şafîî bilginlerinden el-Esnevî (öl. 772 H.)'nin "et-Temhîd"i de böyledir. Bu da, Şafîî usûlünün bu mezhebin furû'una tatbik edilmesini anlatır.

İbn-i Temiyye ve İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Usûl'e dair kaleme aldıkları eserlerde Hanbelî mezhebine açık bir yön vermektedirler.

Bunlardan anlaşılıyor ki Hanefilerin usûlünü, zamanla dört mezheb mensuplarının çoğu benimsemiş ve kullanmıştır.

Hattâ bu iş, dört mezheb'in dışında bulunan Şii'lerden İmamiyye ve Zeydiyye mezheplerine de geçmiştir. Gerçi bunlar arasında Mu'tezililer çoktu ve onlar, mükellemlerin usûlüne göre yazıyorlardı. Buna rağmen fıkıh usûllerinde, usûlü furû'a tatbik bakımından onlar da Hanefilerin metodundan faydalanmışlardır.

Her iki yolda da hayli eser yazıldıktan sonra, bu yolların ikisini birleştiren kitaplara karşılaşıyoruz. Bu kitaplarda önce Usûl mücerret olarak ele alınmakta, sonra onun tatbikine geçilerek Hanefilerin yolundan gidilmektedir. Hanefî ve Şafîî mezhebine mensup bir kısım değerli ilim adamları bu tarzda eserler yazmışlardır. Meselâ; Ahmed b. Ali es-Sâ'âtî el-Eağdadî (öl. 694 H.)'nin "Bedü'n-Nizam" adlı eseri; Pezdevî'nin Usûl'ü ile el-Âmidî'nin "el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm"ını birleştirmektedir.

Bundan sonra Sadru's-Şeria Abdullah b. Mes'ud el-Buhârî (öl. 747 H.) dikkati çeker. Bu bilgin "Tenkîhu'l-Usûl" adlı eserini kaleme almış ve onu şerhederek "et-Tavdîh" diye isimlendirmiştir. Bu eserinde o, Pezdevî'nin "Usûl"ünü, Râzi'nin "el-Mahsûl"ünü ve İbn-i Hâcib'in (öl. 570 H.) "el-Muhtasaru'l-Müntehâ'sını telhis etmiştir.

Zamanla her iki yolu birleştiren eserlerin telifi devam etmiş ve bu alanda değerli kitaplar yazılmıştır. Tacüddin Abdulvahhab es-Sübkî eş-Şafîî (öl. 771)'nin Cem'ul-Cevami'i, Kemalüddin b. el-Hümmam es-Sivasî (öl. 861 H.)'nin "et-Tahrîr fi Usûd-Din"i ve Muhibullah b. Abdışşekûrel-Hindî (öl. 1119 H.)'nin "Müsellernu's-Sübûfu burada anılmayı değer.

Fıkıh Usûlünün Bölümleri

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Fıkıh Usûlünün konusu, istinbat metodlarını ve amelî hükümleri tafsilî delillerinden çıkarırken başvuru istidlal ölçülerini açıklamaktır. O halde bu ilmin bölümlerini tesbit için şeri amelî hükümlerin mahiyet ve kısımlarını anlatmak gerekir; çünkü delil, bu hükümler için serdedilmekte ve bu delile göre mükellefin fiili bir vasıf kazanmaktadır ki, o da, ileride açıklıyacağımız gibi varılan hükümdür. Bu sebeple hükmün mânâsını, kısımlarını, kaynağını, yani hükmü esas teşkil eden hâkimi, daha sonraki teklif konusu olan insan fiillerini ve nihayet mükelleflerin kimler olduğunu anlatmalıyız. Bunları gözönüne alarak bazıları, Fıkıh, "konusu insan fiilleri, yüklemi Şâri'nin hükümleri olan önermeleri açıklayan bir ilim" diye tarif ederler.

Bu itibarla Fıkıh Usûlünün konusu dört bölüme ayrılır;

1- Şer'î hüküm.

2- Hâkim; bu Allah'tır. Allah'ın hükmünü bilme yolları da, şeriatın kaynaklarını teşkil eden delillerdir. Dolayısıyla bu bölümde ittifakla kabul edilen veya ihtilafa düşülen deliller üzerinde duracağız.

3- Mahkûm-i Fili; bu da mükelleflerin fiilleridir.

4 - Mahkûm-i Aleyh; yani mükellef. Bu bölümde de ehliyet ve ona arız olan hallerden söz edeceğiz. [\[19\]](#)

1. BÖLÜM

ŞER'Î HÜKÜM VE KISIMLARI

Gazzâlî'nin belirttiği gibi, şer'î hükmü bilmek, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile mümkün olur. Bu iki ilmin faydası, mükelleflerin fiillerine ilişkin olan şer'î hükmü bilmektir. Ancak Usûl, bu hükmü bilme metod ve kaynaklarını inceler. Fıkıh ise, Usûlün çizmiş olduğu daire çerçevesinde bilfiil istinbatı ele alır.

İbn-i Hâcib, hükmü; "Şâri'nin iktizâ, tahyir ve vaz' (vad') bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin olan hitabıdır." diye tarif eder.

"Şâri'nin hitabı"ndan maksat, mükelleflerin fiiline Şâri tarafından verilen bir vasıftır; haram, mekruh, matlub, mubah, sahih, bâtil, şart, sebep, mâni vb. tabirler böyledir. Fıkıh Usûlünün konusu olan bu gibi tabirleri ileride açıklayacağız.

"İktizâ" talep demektir. İsterse bu bir işin yapılmasını talep olsun, isterse menedilmesini talep olsun. Meselâ; haram, bir işin kesin olarak yapılmamasını, vucub ise kesin olarak yapılmasını talep etmektir.

"Tahyir" muhayyer bırakmaktır ki Şâri (Allah ve Peygamberdin, bir işi yapıp yapmamada mükellefi serbest bırakması demektir. Meselâ; belirli bir zamanda bir şey yemek veya uyumak gibi insan için mutad olan işler böyledir. Ancak bunları tamamen terketmek caiz değildir.

"Vaz = Vad" kelimesinin mânâsı, koymaktır. Burada o, Şâri tarafından, mükellefin fiiline ilişkin olan iki şeyin birbirine bağlanmasını ifade etmektedir. Meselâ; mirasçı olmakla, murisin ölümü birbirine bağlıdır. Yani birinin ölümü, yakınının ona vâris olmasına sebep teşkil eder. Bazan da Şâri' biri diğerinin gerçekleşmesi için şart olmak üzere, iki şeyi birbirine bağlar. Meselâ; namaz için abdestin ve nikâh için sahicilerin bulunması şart kılınmıştır.

Şer'î hüküm, iktizâ ve tahyir ifade ederse buna "teklifi hüküm" denilir; iki şeyi birbirine bağlarsa buna da "vaz'î hüküm" adı verilir.

Buna göre şer'î hüküm iki kısma ayrılır: 1) Teklifi hüküm, 2) Vaz'î hüküm.

Teklifi hüküm, bir işin yapılmasını veya yapılmamasını talep etmeyi, ya da iki şey arasında tahyiri ifade eder. Namaz kılmak, zekât vermek ve hacca gitmek yapılması istenilen hükme misal olabilir. Yapılmaması istenilen hükümler için misal olarak, yetim malının yenilmemesini bildiren bu âyetleri zikredebiliriz:

"Yetim, malına, en güzel seklin dışında yaklaşmayın..." [\[20\]](#)

Onu (yetim mallarını) israf ederek memesini bildiren bu âyetleri zikredebiliriz:

"Yetim malına, en güzel ve tezelden yemeyin..." [\[21\]](#)

Keza, haksız yere başkalarının mallarını yemenin yasaklanması da bu tür hükümlerdendir. Nitekim Kur'an-ı Kerimde; "Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin." [\[22\]](#) buyurulmuştur. Tahyir'e misal olarak yiyip içmeyi, gezinmeyi

zikredebiliriz. Kabir ziyareti de böyledir. Peygamber Efendimiz de; "*Sizi kahir ziyaretinden menetmişim, artık ziyaret ediniz*"^[23] buyurmuştur. Vaz'î hükme gelince; biraz önce belirttiğimiz gibi, bu, biri ötekisine şart, sebep veya mâni' olmak üzere, iki şeyi birbirine bağlayan bir hükümdür. Sebeb'e misal olarak Ramazan ayında hilalin görülmesini söyleyebiliriz. Peygamber (s. a.); "*Hilali görünce orucu tutun. Yine onu görünce oruca son verin.*"^[24] buyurmuş, Kur'an'da da; "... *Sizden kim, Ramazan ayına şahid olursa onda oruç tutsun...*"^[25] diye emredilmiştir ki böylece Ramazan hilalini gören kimseye oruç farz olmaktadır. Şart'a misal olarak, namaza nisbetle abdeti, muris öldüğü zaman vârisin hayatta olmasını, nikâh kıyılırken şahidlerin bulunmasını, namazın sıhhati için kibleye dönülmesini zikredebiliriz. Keza, bir kızla nikâhlanmanın haram olması için, bu kızla evlenmek isteyen şahıs tarafından aynı kızın annesiyle daha önce zifafa girilmiş olması şartı da böyledir. Mâni' için misal olarak, katil veya irtidadı verebiliriz. Peygamber (s. a.);

"*Kaatil'e (murisini öldürene) miras yoktur.*"^[26] buyurmuştur. Mürted olan kimse de, müslüman olan yakınma mirasçı olamaz. Din ayrılığı da böyledir, Peygamber'in, "*Müslim, gayr-i müslime mirasçı olmaz.*"^[27] ve "*ayrı ayrı dinden olan kişiler birbirine mirasçı olmaz.*"^[28] buyurduğu rivayet edilmiştir.

Bir işin neticesi sebep, şart ve mani'in bulunup bulunmamasına göre tayin edilir. Sebep veya şart bulunursa ve mâni' bulunmazsa, yapılan iş sahih olur; aksi takdirde sahih ve muteber olmaz.

Teklifi ve vaz'î hükümlerin kısımları üzerinde burada daha geniş bilgi vermek istiyoruz.

1-Teklifî Hükümün Kısımları

Biraz önce söylediğimiz gibi teklifi hüküm, iktizâ veya tahyir bakımından bir fiilin yapılıp yapılmamasını Şâri'in talep etmesidir. Eğer bir şeyin yapılmasını talep kesin olursa, hüküm "vâcib" olur, kesin olmazsa "mendub" olur. Bir şeyin yapılmamasını talep kesin olursa hükümün muhtevası "haram" olur, kesin olmazsa "mekruh" olur. Tahyir'in hükmü de "mubah"tır. Buna göre teklifi hükümler beş kısma ayrılır: 1) Vâcib, 2) Mendub, 3)

Haram, 4) Mekruh, 5) Mubah.^[29]

Bu taksim, fakihlerin çoğunluğuna göredir. Hanefiler ise, teklifi hükümleri yedi kısma ayırırlar: 1) Farz, 2) Vâcib, 3) Mendub, 4) Haram, 5) Tahrimen Mekruh, 6) Tenzihen Mekruh, 7) Mubah. Bunları açıklarken imamlar arasındaki ihtilafın sebeplerine de işaret edeceğiz.

Vâcib

Vâcib, cumhura (büyük çoğunluğa) göre farz ile aynı" anlamdadır. Onu, önce bu anlamda, sonra da Hanefilerin kullandığı anlamda açıklamaya çalışacağız.

Cumhura göre farz anlamında olan vâcib, şer'an yapılması kesin olarak istenilen şey olup onu terkeden günah işlemiş sayılır. Buna "lâzım" ve "mahtûm" da denir. Bazı usul bilginleri, onu terkeden kınanır, diye tarif etmişlerdir. Her farzı terk eden kınanır. Namazı bırakan, zekâtı vermeyen, ana-babasına iyilik etmeyen, kimseler kınanmıştır, mezmumdur. Her hangi bir farzı terkeden, Şâri' tarafından hem kınanır, hem de cezayı hak eder. Bu son tarif neticeye göredir, mahiyete göre değildir, e Ukmid î, "el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm"da bu tarifi tercih etmiş ve "şöyle demek doğru olur: Şer'î vücûb, Şâri'in hitabından ibarettir ki, onu terkeden şer'an kınanır." demiştir.

Hanefiler, söylediğimiz gibi, farzı, vâcib ile şer'an eşanlamda görmezler; fakat sözlük bakımından aynı anlama geldiğini kabul ederler.

Hanefiler, farz ve vacibin kesin olarak yapılması gerektiğinde cumhurla birleşirler. Ancak onlara göre farz, kat'î bir delil ile, vâcib de zannî bir delil ile sabit olmuştur. Böyle bir ayırımın neticesi şudur: Vacibin kesinliği, farzın kesinliğinden daha azdır. Dolayısıyla şer'î bir işte fara terk edilirse bu iş bâtil olur. Meselâ; Arafat'ta vakfe yapmayan kimsenin haccı bâtil olur; çünkü bu vakfa farzdır. Bir kimse Safa ile Merve arasında sa'yı bıraksa haccı bâtil olmaz; çünkü bu sa'y vâcib olup ifâsı gerektiği kat'î bir delil ile sabit olmamıştır. Hanelilere göre farz ile vâcib arasındaki ayırımın başka bir sonucu da şudur:

Farzı inkâr eden kâfir olur; vacibi inkâr eden kâfir olmaz. Sözelimi, namaz veya zekâtı inkâr eden kâfir olur; çünkü bu durumda o, kat'î ve şüphesiz bir delil ile şer'an sabit olan bir emri inkâr etmiştir. Fakat (sübut veya delâlet bakımından) zannî ve şüpheli bir delil ile sabit olan bir emri (vacibi) inkâr eden kimse kâfir olmaz.

Hanefilerin ekserisi vâcib ile amel etmeyi zarurî görürler ve buna "amelî farz" adını verirler. Demek ki onlara göre farz iki kısma ayrılır: 1) Hem itikad, hem de amel bakımından farz; bu, kat'î ve şüphesiz bir delil ile sabit olan farzdır. 2) Sadece amel bakımından farz; bu ise, zannî bir delil ile sabit olan farzdır. Usûl'e göre, zannî bir delil ile sabit olan şey amel bakımından kesinlik ifade eder; itifcad bakımından kesinlik ifade etmez.

Görünüşte farz ile vâcib arasındaki ihtilaf nazârîdir. Ancak Hanefî mezhebinin furûunda bu ihtilafın etkisini görmekteyiz. Meselâ, namazda Fâtihâ okunmazsa, Hanefilere göre namaz bâtil olmaz; Şâfiilere göre bâtil olur. Zira Şâfiiler, Fâtiha'nın okunmasını farz olarak kabul etmektedirler;

Hanefiler ise, bunu vacib saymaktadırlar. Gerçekte bu ihtilafın esasî şudur: Şâfiiler, "*artık Kur'andan kolayınıza geleni okuyun...*"^[30] âyetini,

Fatiha sûresini okuyun, diye tefsir ederler; çünkü Peygamber (s. a.); "*Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılınız.*"^[31] buyurmuştur. Hanefiler ise, o âyeti umûmî olarak kabul ederler ki, buna göre Fatiha veya herhangi bir Kur'an parçasının okunmasıyla farz yerine gelmiş olur.

Bence bu ihtilaf nazârî bir şeydir; çünkü Şâfiiler de, ötekiler de delillerin, kat'î ve zannî olmak üzere, derecelere ayrılmasında ihtilaf, etmiyorlar. Bu sebeple el-Âmidî şöyle demiştir: "*Açıklık, kapalılık, kuvvet ve zaaf bakımından vâciblerin (yani farzların) sabit olma yollarının değişmesi, gerçekte vacibin değişmesini gerektirmez.*"^[32]

Vacibin Kısımları

Vâcib, bir kaç yönden taksim edilir. Her taksim için ayrı ayrı unsurlar nazar-i itibara alınmaktadır. Yani; **1** -vakit bakımından, **2**-yapılması istenilen şey (matlup) bakımından, **3**- istenilen şeyin miktarı bakımından **4** -talebin umûmî ve husûsî oluşu bakımından vâcib kısımlara ayrılmıştır.

1 -Edâ Edileceği Vakit Bakımından Vacibin Taksimi :

Vakitle kayıtlı olup olmama bakımından vâcib ikiye ayrılır:

1) Vakte bağlı olmayan vâcib, **2)** Vakte bağlı olan vâcib. Edası, belli bir vakte bağlı olmayan vacibi geriye bırakan kimse kınanmaz. Meselâ; özünden ötürü Ramazan orucunu kazaya bırakan kimse, bu orucu istediği zaman tutabilir. Bu görüş, Ebu Hanife'ye aittir. Şafîî, aynı yıl içinde bu orucun kaza edileceğini söylemiştir. Bazılarına göre hac da böyledir; derhal yapılması vâcib değildir. Yemin keffâretleri de belli bir vakitle mukayyed değildir. Zahirî âlimlerinden bazısına göre yemini bozmadan önce keffâretini yerine getirmek icab eder; çünkü Peygamber (s. a);

"Bir kimse bir şey için yemin eder, sonra da ondan daha hayırlısını görürse, yeminini bozsun ve keffâret versin." ^[33] buyurmuştur. Fakat bu, yemini bozduktan sonra keffâret verilmesine engel teşkil etmez. İşte bu gibi meselelerde vacibin edası belli bir zamana bağlı değildir.

Hac konusunda biraz durmak gerekir. Bu farızanın hac aylarında yapılması, bazı rükünlerinin belli günlerde edası gibi vakte bağlı cihetleri vardır. Meselâ; Arafat'da vakfe, Arefe gününün zeval vaktinden sonra başlar. Haccın" diğer ibadetleri (menasik-i hacc) de belli vakitlerde edâ edilir. Bütün bunlar haccın edasıyla ilgilidir; vâcib oluşuyla ilgili değildir. Vâcib oluşuna gelince; bazılarına göre edası derhal vâcib olmayıp belli bir zamanla da mukayyed değildir. Namaz gibi, oruç gibi belli bir vakit içinde edası şart değildir; yâni, haccın vücûbunda zamanın bir dahli ve sebep teşkil etme durumu yoktur. Mükellef, istediği hac mevsiminde onu edâ edebilir.

Vakte bağlı olan vâcib'e gelince; belli bir zaman, bunun vücûbu için sebep teşkil eder. İşte namazın vakti böyledir; çünkü vaktin girişi bu vacibin edasına delalet eder. Meselâ ikindi olunca bu vaktin namazını kılmak gerekir. Ramazan ayı girince oruç vâcib olur; çünkü Allah Taalâ;

"Sizden kim Hmazan ayma şahid olursa onda oruç tutsun..." ^[34] buyurmuştur.

Vakte bağlı olan vâcibler de iki kısma ayrılır: **1)** Geniş vakitli vâcibler, **2)** Dar vakitli vâcibler. Vakit aynı cinsten başka bir ibadetin yapılmasına müsaîd olursa, bu vakitte edası gereken vâcib'e "geniş vakitli vâcib" denir. İşte beş vakit namaz böyledir. Meselâ; öğle namazı vaktinde bir çok namaz kılınabilir; asıl öğle namazı ise bu vaktin az bir parçasını işgal eder. Bazı bilginlere göre, geniş vakitli vâcib'de vücûb, vaktin muayyen olmayan bir parçasına taalluk edip bu vaktin hangi ânında edâ edilirse sahih ve zamanında yapılmış olur. Bir kısım usulcüler de şöyle der: Geniş vakitli vâcib'de emir, vaktin ilk parçasına taalluk eder ve bu anda edâ edilirse yerine getirilmiş olur; edâ edilmezse onu takibeden parçaya intikal

eder ve böylece vakit daralmaya dek sürer. ^[35] Nihayet vaktin son parçasında vücûb kesinleşir. Buna göre vaktin her parçası an bean teklif için zarf teşkil eder. Geniş vakitli vâcib'de zaman hem bu vacibin, hem de diğerlerinin edasına müsaîd olduğu için onu kasıt ve niyetle yapmak, başkasına karıştırmamak gerekir. Meselâ; öğle namazını kılacak kimse, bu namaz için niyet etmek mecburiyetindedir.

Dar vakitli vâcib'e gelince; bunun vaktinde başka bir vâcib edâ edilemez. Meselâ; Ramazan ayı böyledir; bu ayda başka bir oruç tutulamaz; zira

Cenab-ı Hak; "sizden kim Ramazan ayına şahid olursa onda oruç tutsun." ^[36] buyurmuştur. Bunun içindir ki, Hanefilere göre bir kimse Ramazanda nafîle bir oruca niyet etse, bu yine Ramazan orucundan sayılır; çünkü vakit başka bir orucun tutulmasına elverişli olmayıp farz olan oruç başkasına takdim edilir.

Zamanla mukayyed olan ve olmadan vâciblere benzer hükümleri medenî kanunlarda da görüyoruz. Sözgelimi; bazı işe müdahale, bir mahkemenin hükmünü temyiz etme, herhangi bir davanın yeniden görülmesini isteme gibi bir çok hukukî muameleler belli sürelerle sınırlandırılmıştır.

2- Matlûbun Belirtilmesi Bakımından Vacibin Taksimi :

Vâcib, matlûbun (yapılması istenilenin) belirtilmesi bakımından ikiye ayrılır: **1)** Muayyen vâcib, **2)** Muhayyer vâcib. Muayyen vâcib'de yapılması istenilen şey tek'tir. Borcu ödemek, yapılmış olan akd'e bağlı kalmak, zekât vermek gibi muayyen vâcibler böyledir. Bu türlü vâciblerde kişi muhayyer değildir. Ekseri vâcib de bu türdendir.

Muhayyer vâcib'de ise, matlup belli' bir şey değil, iki veya üç şeyden biridir. İki şeyden birinin yapılmasına misal olarak,

"Savaşta kâfirlerle karşılaştığınızda boyunlarınızı vurun; sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın; savaş sona erince onları ya karşılıksız,

ya da fidye ile salıverin..." ^[37] âyetinde beyan buyurulduğu gibi, devlet başkanının, esirleri ya karşılıksız, ya da fidye ile salıvermesini zikredebiliriz. Üç şeyden birinin yapılmasına misal olarak da, yemin keffâretini verebiliriz. Yeminini bozan kimse, ya bir köle özad edecek, ya on kişiyi doyuracak veya giydirecek; bunlara gücü yetmezse üç gün oruç tutacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerimde;

"Allah, size rasgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkününü yedirmek veya giydirmek, ya da bir köle âzad etmektir. (Bunları) bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. İşte yeminlerinizin

keffâreti budur..." ^[38] buyurulmuştur. Üç şeyden birini yapmada muhayyer bırakılan vâcib için diğer bir misal de şudur: Hacca giden bir kimse, yalnız hacca niyet ederek hacc-ı ifrad yapar veya hac mevsiminde önce Umre'ye niyet eder, sonra hac farızasına niyetlenerek hacc-ı temettü' yapar, ya da Umre ile haccı bir niyetle ifâ ederek hacc-ı kıran yapar.

Muhayyer vâcib'de istenileni toptan yapmamak günah olup zemmi muciptir; ancak birini yapmakla vâcib yerine getirilmiş olur. Muhayyer vâcib, bir bakıma geniş vakitli vâcib gibidir. Geniş vakitli vâcib bütün zaman içinde yapılmayı gerektirir; zamanın bir parçasında edâ edilirse günah kalkar. Muhayyer vâcib de böyledir; birisi yapılmıca günah kalkar. Bunda vacibin konusunda, ötekinde ise, vacibin zamanında muhayyerlik vardır.

3- Vacibin Miktar Bakımından Taksimi :

Bu bakımdan vâcib ikiye ayrılır: **1)** Miktarı ve sınırı belli vâcib, **2)** Miktarı ve sınırı belli olmayan vâcib. Birincisi için bütün farzlar misal olabilir. İkincisi için abdest alırken başa yapılan mesh miktarı, namazda rükû' ve secde'de bekleme miktarı, hâkim tarafından tayin edilmemiş yakınlarla verilecek nafaka miktarı ve şahsın tâkatı-na bırakılan diğer vâciblerin miktarı misal olabilir.

Biz, burada açıklayıcı iki misal daha vereceğiz:

1) Zekât ve Fıtır sadakası. Bunlarda vacibin miktarı bellidir. Birincisinde nisab'a malik olduktan sonra bir yıl geçmesi, ikincisinde ise, sadece nisab'a malik olmak şarttır.

Allah yolunda hayır işlemekle ilgili olan vâcib'e bir misal daha vardır ki, bunun miktarı belirtilmemiştir. Bu da, sıkıntı ve zaruret içinde kalan bir müslümana ihtiyacını giderecek kadar malî bir yardımda bulunmaktır.

Bunun içindir ki, hayır işlemekle mükellef olan kimse iki vacibi yerine getirecektir: Biri zekât gibi miktarı belli vâcib, öteki de miktarı belli olmayan vâcib, yani imkânına göre düşküne yardım etme. Bu, şu âyet-i kerîmenin muhtevasında mevcuttur.

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyi olmak demek değildir; lâkin iyi olan, Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitab'a, peygamberlere inanan; O'nun sevgisiyle yalanlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler (in âzâdı) uğrunda mal veren, namaz kılan ve zekât verendir..." ^[39]

Burada görüyoruz ki Cenab-ı Hak, zekât ile birlikte, yakınlarla, yetimlere ve düşkünlere malî yardımı da zikretmiştir ki, zekât miktarı belli bir vâcib, diğeri ise miktarı tayin ve takdir edilmemiş bir vâcib'tir.

2) Yakınların nafakası, Bu, hâkim tarafından takdir ve tesbit edilmedikçe miktarı belli olmayan bir vâcib'tir; çünkü burada esas olan, bir şahsın, gücü yettiği nisbette, geçiminden aciz bulunan yoksul yakınının ihtiyacını gidermesidir.

Koca tarafından karısı için verilen nafaka, da, hâkimin hüküm ve takdirinden önce böyle bir vâcib'tir; çünkü burada esas olan yiyecek, giyecek ve mesken ihtiyacını karşılamaktır ki, bunlar miktarca tayin edilmiş şeyler' değildir. Ancak, hâkim tarafından hüküm ve takdir edilirse miktarı belli vâcibler arasına girer.

Miktarı belli bir vâcib, edâ edilmezse zimmete taalluk eden bir borç olur. Meselâ; zekât vaktinde verilmezse borç olarak kalır. Ancak, fakihler arasında bunun şahıslara olan âdî borçlar derecesinde olup olmadığı ve kişi ölürse terekesinden ödenmesi gerekip gerekmediği ihtilaf konusudur. Nafaka da takdir edildikten sonra böyle zimmete taalluk eden bir borç olur. Takdir edilmemişse, Ebu Hanife ve arkadaşlarına göre bir borç teşkil etmez. Lakin fakihlerin cumhuru'na göre, bir şahsın, üzerine düşen nafakayı vermediği sabit olursa, bunun bedelini vermesi gerekir. Bu, zimmete geçmiş miktarı belli bir hak olarak değil, yerine verilmemiş bir hakkın bedeli olarak ödenir. Bu sebeble geçmiş bir mesele hakkında hâkimin takdir yetkisi kalkmış olur. Bu gibi haklara medenî kanunda "tabiî borç" veya "eksik borç" adı verilmektedir.

Hüküm veya takdir edilmeden önce bu borcun miktarı bellidir de diyemeyiz; çünkü bunun esası, münasip şekilde ihtiyacı gidermektir ki bu da, takdir edilmiş demek değildir.

4 - Mükellef Belli Olup Olmama Bakımından Vacibin Taksimi:

Vâcib, bu yönden de iki kısma ayrılır: **1)** Aynî vâcib, **2)** Kifâî vâcib. Birincisi, mükelleflerin her birisine ayrı ayrı tevcih edilmiş ve yapılması gerekli bir emirdir. Bunu bırakıp yapmayan her fert, zemme müstehak olur. Namaz, zekât, akd'e vefa ve her hak sahibinin hakkını verme gibi farzlar bu nevindedir.

İkincisine gelince; buna "kifâî farz" da denir. Bu, cemaat tarafından yapılması istenilen bir emirdir. Cemaatten bir kısmı bunu yerine getirirse, ötekilerinden günah kalkar ve hiç birisi zemmi hak etmez. Eğer bunu hiç kimse yerine getirmese hepsi günahkâr olur. Allah yolunda cihad, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker (iyiliği emir, kötülüğü yasak etme), cenaze namazı, müslümanlar arasında bir halife seçme gibi vâcibler böyledir.

Cemalüddin el-Hillî bu konuda şöyle der: "Kifâî vâcib'te, her şahsın yaptığı ötekinin yerine kaim olur ve onu terkeden de yapmış sayılır" ^[40] Yani herkes, toplum olarak onu yapmakla mükelleftir; fakat birisinin yapması ötekisinin yerine geçer ve böylece onu yapmayan da yapmış sayılır. Cemaatin ferdleri arasında bir yardımlaşma mahiyetinde ve toplumun maslahatı'ya ilgili olan bu türlü vâciblerde insanlar, birbirine vekâlet etmiş sayılırlar. İmam Şafîî de; "Kifâî vâcib, umûmî olarak herkesin yapması istenilen ve bir kısım insanların mutlak yapması kastedilen bir emirdir" der. er-Risale'de âmm'ı anlatırken, bir kısım âmm vardır ki onunla, umum kastedilir; fakat ona husus da dahil olur, der ve şu âyetleri misal olarak verir:

"Medînelilere ve çevrelerinde bulunan bedevilere, savaşta Allah'ın Peygamberi'nden geri kalmaları, O'nun katlandığı mihnetlere kendilerinin katlanmamaları yerinde değildir." ^[41]

"Yine yürüdüler: sonunda varlıkları bir kasaba halkından yiyecek istediler. Kasabalılar da hu ikisini müsafır etmek istemediler..." ^[42]

Şafîî birinci âyet hakkında şöyle der: "Bu âyet, beş vakit namaz, hac ve zekât gibi, gücü yeten herkes için cihadın farz olduğunu ve hiç kimsenin bundan geri durmaması gerektiğini ifade ettiği gibi, cihadın farz-ı kifâyeye olduğunu da ifade edebilir ki, bu takdirde müşriklerle cihad eden kimseler bu farzı yerine getirmiş ve ganimet elde etmiş olur. Böylece cihad'a katılmıyanlardan da günah gider... Bütün farz-ı kifâyeler böyledir. Müslümanların bir kısmı bunları yapınca ötekiler tekliften kurtulmuş olur. İnşallah, bunda şüphem yoktur; çünkü Allah Taâlâ;

"Cihad'a çıkmazsanız Allah, size yakıcı bir azabla azabeder..." ^[43] buyurmuştur." ^[44]

Şafîî'nin farz-ı kifaye ^[45] 'yi "âmm olup bununla husus da kastedilir" şeklinde ifade edişi, çok yerinde bir şeydir; çünkü bütün cemaat, bu türlü farzları yerine getirmekle vazifelidir. Ancak, bir çok hallerde insanların bir kısmı bunları yapar. Eğer onların bir kısmı bu farzları yerine getirmese hepsi sorumlu olur; zira gücü yeten herkes, kifâî farzı yapmakla mükelleftir ve herkes yaratılışının icabını yapacaktır.

Kifâî vâciblerde teklif umûmî olup bir nevi yardımlaşma şeklinde bazı insanların bunları yapmasıyla ötekilerinin sorumluluktan kurtulması gözönüne alınırsa, genel olarak herkese şâmil olan bu vâciblerin bir kısım fert ve zümrelere dağıtılmış olduğu anlaşılır. Meselâ; dinî ilimleri öğrenmek farz-ı kifâyedir; geometri, ziraat ilmi, tıp ilmi ve cihad farz-ı kifâyedir; toplumun muhtaç olduğu, iktisadî ve içtimaî nizamın temelini

teşkil eden her çeşit ilim, iş ve sanat farz-ı kifâyedir. Bütün ferdlar bunlardan sorumludur; ancak güç ve imkân olanlar, bu vazifeleri yapmak zorundadır. Toplum da, bunların imkân ve sebeplerini hazırlamakla mükelleftir. Toplum kendi içerisinde tabibler, mühendisler, ziraatçılar, din bilginleri ve hukukçular yetiştirecek; böyle meslek erbabı olma yeteneğine sahip bulunanların bu gibi görevleri yapmasıyla hem umûmî, hem de husûsî teklif yerine gelmiş olacaktır. Böylece, bu vâcibler yerine gelmezse niçin toplumun günahkâr olduğu ve bazı insanlar tarafından yapılınca, sebeplerini hazırlamada payı bulunduğu için toplum olarak bütün ferdlarin sorumluluktan nasıl kurtulduğu anlaşılmaktadır.

Şatibi, el-Muvâfakât'ında bu hususu şöyle açıklamıştır :

"Bu farzların yerine getirilmesiyle umûmî maslahat sağlanmış olur. Bunları yerine getirme görevi ise, bütün ferdlere ait bir iştir. Kimisi doğrudan doğruya bunları yapmaya muktedirdir; diğerleri de, kendileri bunları yapmaya muktedir değilse, muktedir olanları işbaşına getirmekle mükelleftirler. Meselâ; devlet başkanı olmaya muktedir bir kimse bu görevi yapmak mecburiyetindedir. Bu görevi yapma yeteneğine sahip olmayanlar da başka bir görevle mükelleftirler ki, o da, buna muktedir olan şahsı işbaşına getirmektir. Böylece herkes kendi üzerine düşeni yapmış

olur. Bu ise "vacibin tamamlanmasını sağlayan şey vâcib'tir" prensibinin bir icabıdır."^[46]

Şatibi'nin ifadesine göre, insanların kabiliyetleri değişik, iş yapma güçleri farklıdır. Birisi ilim için istidat sahibi, birisi idare ve başkanlık için uygun, ötekisi sanat veya ziraat için elverişli, başka birisi güçlük yapacak yeteneğe sahiptir. Herkes istidatına göre yetiştirilmelidir ki, hepsi de yaratılış ve temayülüne göre parlayıp meydana çıksın ve üzerine düşeni yapsın.

Şâtîbî, sözlerine şöyle devam eder:

"Bu sayede millet üzerine farz'ı kifâye olan her iş, ortaklaşa bir gayretle yürütüldüğü için gelişir. Onu yürüten şahıs bir noktada duraklarsa, demek ki toplumun yardımına ihtiyaç duymaktadır. Yardım edilerek gücü artırılırsa farz-ı kifâyetlerdeki gayelerin sonuna varıncaya dek yoluna devam eder. Bu suretle dünya ve âlîret işleri düzelir. İşte görüyorsunuz ki farz-ı kifâyeyi yerine getirmek bir tertip üzere değildir. Bu, ne mutlak olarak kamunun, ne mutlak olarak ferdin vazifesidir. Bu, ne vâsıtaları olmayan gayelerdir, ne de aksi. Ona bir zaviyeden bakmak doğru olmaz. Onu,

müslümanlar arasında paylaşılmış bir işbölümü olarak görmek gerekir; aksi takdirde söylenen söz yerinde olmaz."^[47]

Bundan anlaşılıyor ki farz-ı kifâyeyi gerçekleştirmek herkesin vazifesidir, herkes takati nisbetinde bu işe katılacaktır. Gücü yeten onu bilfiil yapacak, gücü yetmeyen de ötekine imkân hazırlayacaktır. Böylece bütün ferdlar bu işe katılmış olacak ve Cemalüddin el-Hillî'nin dediği gibi, her şahsın yaptığı ötekinin yerine geçecek ve onu terkeden de yapmış sayılacaktır.

Mendüb

Mendub, Şâri'nin kesin olmayarak yapılmasını istediği iştir veya failine yaptığı zaman mükâfaat verilen, terkettiği zaman ceza gerekmeyen şeydir. Başka bir tarife göre, mendub öyle bir ödevdir ki, onu yapan şer'an övülür, terkeden kınanmaz. Bazı Şiî fakihleri mendubu, "terkedilmesi caiz olmakla beraber yapılması üstün olan şeydir." diye tarif etmiştir. Bu tarif mendubu daha iyi açıklamaktadır; ancak "yapılması üstün" sözünden kesinlik mânâsı çıkarılmamalıdır.

Mendub'a "nafîle", "sünnet", "tatavvu", "müstehab" ve "ihşan" adları da verilir. Bu isimlerin hepsi de aynı şeyi ifade eder.

Şer'î hükümleri araştıranlar, mendub'un şöylece bir kaç dereceye ayrıldığını görürler:

a) Sünnet-i Müekkedeler:

Bunlar, Peygamber (s.a.)'in devam ettiği; fakat farz ve edasının vâcib olmadığına işaret buyurduğu sünnetlerdir. Bazılarına göre vitir namazı da böyle bir sünnet'tir. Sabah namazının iki rek'at sünnetiyle, öğle, akşam ve yatsı namazlarının son iki rek'at sünnetleri de müekked'tir. Bir kısmına göre böyle müekked sünnetleri terkedenler, ceza görmezler, ama, kınanırlar; çünkü Peygamber (s.a.)'e karşı inad etmiş sayılırlar. Fakihlerin çoğunluğuna göre gücü yetenlerin evlenmesi ve namazda Fâtiha'dan sonra bir sûre veya âyet okuma da sünnet-i müekkededir.

b) Sünnet-i Gayr-i Müekkedeler:

Önceliklere nisbetle bu sünnetler ikinci derecede yer alır. Öğle, ikinci ve yatsı namazlarından önce kılınan dörder rek'at sünnetler böyledir^[48] Hz. Peygamber (s. a.), bunlara kesintisiz devam etmemiştir. Farz olmayan sadakalar da bu kabildendir. Ancak sadakaya muhtaç olan kimse zaruret içinde ise, gücü yeten kimsenin ona yardım etmesi farz olur.

e) Bazı kimseler tarafından mendub olarak kabul edilen bir kısım işler daha vardır ki, bunlar, derece bakımından öncekilerden sonra olup Peygamber'in, şeriatın bir beyanı olarak tebliğ etmediği tabii hareketleridir. O'nun yiyip içmesi, giyinmesi, sakal bırakması, bıyığını kırpması gibi işler, bu türlü sünnetlere misal olabilir. Şüphesiz bunlar, aslında güzel şeylerdir; çünkü bunları yapmak Hz. Peygamber'e bir hürmet ifadesidir. Fakat terketmek de şahıs için ceza veya kınanmayı gerektirmez. Bir kimse bunları dînin kesin emirleri diye telakkî ederse, dinde olmayan bir "bid'at icad etmiş olur.

Mendub bahsini bitirmeden önce, Şâtîbî'nin el-Mızwâfakât'ında açıkladığı iki hususa işaret etmek isteriz:

1- Peygamber (s. a.)'den sünnet olarak intikal eden her mendub, vacibin ikmâli ve korunması için yardımcıdır. Dolayısıyla mendublar, vâciblerin koruyucularıdır; çünkü mendublar, ruh için bir eğitim olup insanı farzları edaya hazırlamaktadır. İnsan, devamlı olarak yapmakla mükellef olmadığı mendubları yerine getirirse, devamlı olarak yapmakla mükellef olduğu vâcibleri elbette ühmâl edemez. Bir kimse, mendubları edada kusur gösterirse, vâcibleri ifâda da kusur etmeye maruz demektir.

Bu hususta Şâtîbî şöyle der:

"Mendubu geniş mânâda ele alırsak, onun vâcib'e hizmet ettiğini görürüz; çünkü o, ya vacibin başlangıcı durumunda ya da vacibi hatırlatmaktadır; isterse aynı cinsten vâcib bulunsun, isterse bulunmasın. Kendi cinsinden vâcib bulunan mendublar, beş vakit namazların sünnetleri, nafîle oruç,

nafile hac ve sadakalardır. Kendi cinsinden vâcib bulunmayan mendublar, bedeni, elbise ve namaz kılmak yeri necasetten temizlemek , namaz için güzel elbiseler giyinmek, iftarı acele etmek, sahurı geciktirmek, oruçlu iken dili lüzumsuz lakırdılardan korumak vb. şeylerdir."^[50]

Bu mendublar, vâcib cinsinden olmasa bile, onları kuvvetlendirmekte ve desteklemektedir. Sözelimi, sahurı geciktirmek, orucu kolaylaştırmakta, şahsın bu ibadeti sürekli olarak yapmasını sağlamaktadır. Allah katında da, az da olsa, ibadetin sürekli olanı makbuldür.

2- Mendub, tek tek (cüz' itibariyle) değil, kül olarak yapılması gereken bir sünnettir. Sünnet-i müekkedeleri Peygamber (s. a.), ara sıra terketmiştir; dolayısıyla insan bunları bazı hallerde terk edebilir; lâkin toptan terk edemez. Meselâ, ezanı sürekli olarak terketmek caiz değildir. Bir memleketin insanları ezanı tamamen bırakmışlarsa, onlara bunu zorla okutmak gerekir. Bir kimse, tamamen cemaati terkedemez; çünkü Peygamber (s. a.); "*Bir*

kimse üç günden fazla cemaati terk ederse kalbi mühürlenir."^[51] buyurmuştur. Evlenme de böyledir; bazı hallerde ferdler evlenmeyebilirler; fakat toplum olarak bunu bırakamazlar; aksi takdirde millet yok olup gider. Bu sebeptendir ki bir kısım şîi fakihler, evlenmenin farz-ı kifâye olduğunu söylemişlerdir.

Bu konuda da Şâtibi şöyle der:

"Eğer bir fiil, cüz' itibariyle (tek tek) mendub ise, kül olarak vâcib olur. Cami ve mescidlerde ezan okunması, cemaatle namaz kılınması, bayram

namazları, nafile olan sadaka, evlenme, vitir namazı^[52], sabah namazının sünneti, umre haccı ve bu gibi diğer sünnetler cüz' itibariyle mendub'dur. Bunların tamamen terkedildiği görülürse, terkedenin dininden şüphe edilir. Görüyorsunuz ki ezan, İslamın esaslarını ilandır; dolayısıyla onu terkeden şehir halkı ile savaş gerekir. Cemaatle namaz kılmak da böyledir; bir kimse hiç cemaate gitmezse sahiciliği kabul edilmez. Peygamber (s. a.), cemaate hiç gelmeyen insanları, evlerini yaktırmakla tehdidetti. Hz. Peygamber, sabah olmadan önce hiçbir kavim üzerine yürümezdi; orada ezan işitirse hücumdan vazgeçerdi; işitmezse baskın yapardı. Evlenme de böyle bir sünnettir. Nesli artırma, insan nevinin devamını sağlama gibi evlenmenin Şâri' tarafından gözetilen hikmet ve faydalan gizli ve kapalı değildir. Onu toptan ve sürekli bir şekilde

bırakmak, dîni temelinden sarsar; ama bazılarınca terk edilmesinin bir tesiri olmaz."^[53]

Bu görüşler yerinde olup, ister yapılmasını talep kesin olsun isterse olmasın, Şâri'in bütün emirlerine uymak gerektiğini göstermektedir.

Haram

Haram, şer'an yapılmaması kesin olarak istenilen şeydir; isterse delili kat'i olsun, isterse zannî olsun. Bu, fakihlerin cumhuruna göredir. Onlar tahrimi bildiren deliller arasında bir fark görmezler; yani mütevâtir ve meşhur olmayan, zannî bir delil teşkileden liaber-i âhâd ile de tahrimin sabit olacağını söylerler; çünkü zannî deliller, itikad bakımından hüccet olmazlarsa da, amel bakımından hüccet olurlar.

Hanefilere gelince; onlar, tahrimin sabit olması için kat'i ve şüphesiz bir delile dayanmasını, Kur'an'da Allah'ın; "*Diliniz yalana alışmış olduğu için her şeye, 'şu helaldir, bu haramdır' demeyin...*"^[54] âyetiyle yasak ettiği duruma düşülmemesini şart koşarlar. Bunun içindir ki onlar, haramlığı zannî bir delil ile sabit olan şeye "tahrimen mekruh" adını verirler. EbuHanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed böyle haramlara sadece "mekruh" tabirini kullanırlardı. Ebu Hanîfe, haram demekten sakınır ve "mekruh sayıyorum" derdi.

Haram kılınan şeylerin misali çoktur; murdar et yemek, içki içmek, zina etmek, Allah'ın kulunu haksız yere öldürmek, bâtil yollarla başkasının malını yemek, her ne şekil ve ne halde olursa olsun kötülük etmek haramdır. Ancak zaruret halinde durum değişmektedir.

Haram'ın Kısımları:

Bir şeyin harara kılınmasının (tahrim'in) esası, o şeyin açıkça zararlı olmasıdır. Şâri', neyi haram kıldıysa mutlaka onun zararlı yönü fazladır; neyi mubah kıldıysa onu da faydalı yönü fazladır. Haram, ya bizzat zararlı veya dolayısıyla zararlı olur ve bu itibarla iki kısma ayrılır:1) Bizzat haram, 2) Dolayısıyla haram.

Bizzat haram, murdar et yemek, içki içmek, zina etmek ve korunması zarurî olan beş şeyi zedeliyen fiil ve hareketler gibi zarara yol açan hususlardır. Korunması zarurî olan beş şey ise can, mal, akıl, din ve nesil'dir. Bizzat haram olan hususlar bu beş esastan birine zarar getirmektedir. Bu beş esasın korunması, ancak bunların varlığını muhafaza, ile gerçekleşir. Meselâ; akli gideren şey haramdır, dîni temelinden bozan davranış haramdır...

Dolayısıyla haram'a gelince; bu, bizzat haram değildir; ancak bizzat haram olan bir şeye vâsita olmaktadır. Bir kadının avret yerine bakmak haramdır; çünkü zinaya sebep olmaktadır; zina ise bizzat haramdır. Faizli satışlar haramdır; çünkü faiz bizzat haramdır. Bir menfaat karşılığı borç para vermek de haramdır; çünkü faizcilığe sürüklemektedir; bu ise haramdır. Birbirine mahrem iki kadını bir nikâh altında birleştirmek haramdır; çünkü bu, ikisi arasındaki akrabalık bağının kopmasına sebep olmaktadır. Halbuki Allah, akrabalık bağlarının koparılmasını kesin olarak yasak etmiştir. Peygamber (s. a.) de;

"*bir kadın halası, teyzesi, erkek kardeşinin kızı veya kız kardeşinin kızı üzerine nikâh edilemez; eğer siz bunları yaparsanız, akrabalık bağlarını koparmış olursunuz.*"^[55] buyurmuştur.

İşte akrabalık bağlarını kesmek, bizzat haramlar arasındadır. Böyle bizzat haram olan şeylere vasita teşkil eden hareket ve fiiller de dolayısıyla haram kılınmıştır.

Dolayısıyla haram, bazan da arızî bir halden ötürü olur. Gasbedilmiş (zorla alınmış) "bir toprak üzerinde namaz kılmak, Cum'a namazı için ezan okunurken alış-veriş etmek böyledir. Aslında alış-veriş bizzat haram değildir; fakat insanı namazdan alıkoyduğu ve Kur'an'da;

"*Ey iman edenler, Cum'a günü namaz için çağırıldığı vakit Allah'ı anmaya koşun ve alım satımı bırakın.*"^[56] buyurulduğu için, haram kılınmıştır. Müsâveme (başkası pazarlık halinde iken kendi malını ileri sürme) yolu ile yapılan alım satım da haramdır. Bu da, başkasının zararına sebep olduğu için haram kılınmıştır. Başkasının dünür olduğu bir kızla da evlenmek caiz değildir; ancak, önce dünür olan kimse bundan ya vazgeçer veya

olumsuz cevap alırsa durum değişir. Esasen evlenmek kötü birşey değil, hattâ güzel bir davranıştır; ama burada başkasının kurmaya çalıştığı iyi münasebetin bozulmasına sebep olduğu için öyle bir kızla evlenmek geçici olarak caiz görülmemiştir.

Bizzat haram ile dolayısıyla veya bir arız sebebiyle haram arasında iki fark vardır:

1) Bizzat haram olan bir şey akidle ilgili olursa bu akit bâtil olur; çünkü hürmet (haramlık) akdin esasına taalluk etmektedir. Mesela, murdar et, şarap veya domuz eti alım satımı için yapılan akit, İslâm'a göre bâtildir. Keza evlenme akdi bizzat haramsa ve bu akdi yapanlar da bunu biliyorlarsa nikâh bâtildir. Böyle bir nikâh sonunda nesep sabit olmayacağı gibi bu şekilde evlenenlere zina cezası da icab eder. Ebu Hanîfe'den başka bütün fakihler bu görüştedirler. Ebu Hanîfe ise, nesebin sahih ve sabit olmayacağını kabul etmekle birlikte,, zina cezasına itiraz eder.

Akit, dolayısıyla veya bir arız sebebiyle haram olan bir şeyle ilgiliyse bâtil olmaz. Meselâ; Cum'a namazı vakti yapılan bir akit sahihtir. Bu (görüş çoğunluğa ait olup Hanbelîlerle Zahirîler başka görüştedirler. Müsâveme yolu ile yapılan akit ve başkasının düdür olduğu kızla evlenme akdi de böyledir. Bu akidler, cumhura göre bâtil olmaz; sadece günahı mucib olur. Zahirîler ise, bu akidlerin bâtil olduğunu söylemişlerdir. Keza, gasbedilmiş bir toprak üzerinde kılman namaz sahihtir; ancak başkasının malını gasbetme günahı mevcuttur. Faizli alış verişler de, Hanefilere göre fâsid'tir. Hanefilerce fâsid ile bâtil arasında da fark vardır. Biz ileride, vaz'î hükümleri anlattıktan sonra bu farkı açıklayacağız.

2) Bizzat haram zaruret bulunmadıkça mubah olmaz. Meselâ; şarap içmek bizzat haramdır, ölüm tehlikesi olmadıkça mubah olmaz; çünkü haram olan şeyleri, ancak zaruretler mubah kılar.

Dolayısıyla haram ise, ihtiyaç karşısında mubah olur. Sözelimi, bir kadının avret yerine bakmak haramdır; ancak tedavi için ihtiyaç varsa mubah olur. Murdar etin yenilmesine müsaade ederken Peygamber (s. a.), bizzat haramı mubah kılan zarureti; "Sabah ve akşam gelip geçtiği halde kişinin yiyecek bir şey bulamaması hali" diye açıklamıştır. Buna göre zaruretin mânâsı, bir şahsın harama başvurmazsa ölüm veya bütün malını kaybetme tehlikesiyle karşılaşmasıdır. Dolayısıyla haram'ı mubah kılan ihtiyaç (hacet)in mânâsı da, güçlük ve sıkıntı demektir. Doktorun, tedavi için yabancı bir kadının mahrem yerine bakması buna misal olabilir.

Mekruh

Mekruh, fakihlerin çoğunluğuna göre, Şârî, tarafından yapılmaması kesin olmayarak istenilen bir iştir. Mekruh da yasak edilmiştir; ama haram mânâsında yasak edilmediğine dair bir işaret bulunacaktır. Peygamber (s. a.)'in "*Allah, sizin için dedikoduyu, çok soru sormayı ve malı "boşa harcamayı hoş görmedi."* [57] hadisi ile Cenab-ı Hakk'ın;

"*Ey iman edenler, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın...*" [58] âyetinin hükmü böyledir.

Bu tarif ve açıklama, cumhura göredir. Hanefiler ise, haramın, kat'î delil ile yapılmaması istenilen bir şey olduğunu, zannî bir delil ile yapılmaması istenilen şeyin de "mekruh" adını aldığını söylerler. Onlara göre mekruh iki kısma ayrılır: 1) Tahrimen mekruh, 2) Tenzilen mekruh. Birincisi zannî bir delil ile yapılmaması kesin olarak istenilen bir şeydir ki, bu vacibin karşıtıdır. Erkeklerin ipekli giymesi, altın yüzük takınması karısına karşı adaletli davranamayacağına dair kuvvetli (galip) bir zanna sahib olan kimsenin evlenmesi bu türlü mekruhlar arasındadır. İkincisi, yani tenzihen mekruh da, mendub'un karşıtı olup Hanefîlerin bu husustaki tarifi cumhurun tarifine uygundur.

Çoğunluğa göre mekruh işleyen kimse kınanmaz, terkedenden kimse övülür. Hanefilere göre ise, tahrimen mekruhu işleyen kimse kınanır, tenzihen mekruhu işleyen kimse kınanmaz, her ik'i mekruhu terkedenden kimse de övülür.

Mübâh

Mubah, şer'an mükellefin yapıp yapmamakta muhayyer olduğu şeydir; yeme, içme ve nezih bir şekilde eğlenme... gibi, Şevkânî, mubahı tarif ederken şöyle der: "Mubah, islendiği zaman da, terk edildiği zaman da övülmeyi gerektirmeyen şeydir. Yani, işleyen veya terkedenden kimse için bir zarar yoktur. Mubah sözü bazan, aslında haram olduğu halde, işlenirse zararı olmayan şeye denir; "mürtedin kam mubahtır" sözü böyledir ki, onu

öldüren için bir zarar yoktur demektir. "Helal", "caiz" ve "mutlak" sözleri de mubah anlamında kullanılır." [59]

Görülüyor ki Şevkânî, aslında bizzat haram olan ve arızî bir halden ötürü helal kılman şeyleri mubaha dahil ediyor. Meselâ; insan olması hasebiyle "mürted" in kanını dökmek haramdır; ancak irtidad edince bu hürmet kalkar. Keza, bir koca için karısının mehrinden bir kısmını kesmek veya geri almak haramdır; çünkü Kur'an'da; "*Bir eşin yerine başka bir eşi almak isterseniz, birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile, ondan bir şey*

almayın. İftira ederek ve günaha girerek ona verdiğiniz geri alır mısınız?" [60] buyurulmuştur. Lâkin karı-koca arasındaki sürekli anlaşmazlık ve çekişme sonunda, kadının' mehrinden bir kısmını, kendisini boşaması için kocasına vermesi ve onun da bunu alması caiz görülmiştir.

Fakat gözönüne almak gerekir ki, kadının, mehrinin bir kısmını kocasına bırakması ve irtidad eden şahsın öldürülmesinin caiz görülmesi, yapıp yapılmaması eşit olan "mubah" mânâsına gelmez. Zira, karı-koca arasında geçim imkansızlırsa ve huysuzluk da kadında olursa, ayrılmak için onun kocasına bir miktar para vermesi icab eder; gerçi erkeğin bunu alıp almaması mubah olup her iki halde de kendisi için bir günah yoktur. Mürted'e gelince, tevbe teklif edildiği halde küfründe ısrar ederse, öldürülmesi vacib olur; çünkü Peygamber (s.a.); "*Kim dinini değiştirirse, onu*

öldürün." [61] buyurmuştur. Bundan anlaşılıyor ki günahın kalkması her zaman bir şeyin mubah olmasını gerektirmez; hattâ bazı halde bu, vücub bile ifade eder.

İbâhat (bir şeyin mubah oluşu), şu üç şeyden birisiyle sabit olur: 1) Günah olmadığı bildirilmekle, 2) Haram olduğuna dair bir nass bulunmamakla, 3) Helal olduğuna dair nass bulunmakla. Şu âyet, birincisine misal olabilir:

"*Şüphesiz O, size murdar eti, kam, domuz etini, Allah'tan başkası anılarak kesilen hayvanı haram kılmıştır; fakat darda kalana, aşırı gitmemek ve*

haddini geçmemek şartıyla günah yoktur..." [62] İkincisine, radyo dinlemek gibi haram kılınmayan bir çok misal bulunabilir. Üçüncüsü için de, temiz şeyleri yiyip içmeyi misal gösterebiliriz. Nitekim Kur'an'da;

"Bu gün, size temiz olan şeyler helal kılındı. Kendilerine kitafa verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir..." buyurulmuştur.

Şeylerin mubah oluşu, bunların vakit ve çeşitlerini tayin bakımındandır. Meselâ; yemeğin vakit ve çeşidini seçmek mubahtır. Yemek yeme ise, hayatın devamı için zarurî bir şeydir. İnsan istediği zaman ve istediği kadınla evlenebilir; ancak evlenmesi matluptur. Kişi nezih bir şekilde eğlenebilir; ancak bütün vaktini eğlence ile geçiremez. Demekki ibâhat, genel değil, özel haller ve şartlara bağlıdır.

Şâtübî, yapılması istenilen şeye (matlub'a) hizmeti bakımından mubahı dört kısma ayırır:

1) Yapılması istenilen bir işe yardımcı olur. Bu, cüz' itibariyle mubahtır, küll olarak yapılması matluptur; yiyip içmek ve evlenmek gibi. Bunları tamamen terk etmek doğru olmaz.

2) Terkedilmesi istenilen bir işe yardımcı olur. Bu da, cüz' itibariyle mubah olup küll olarak terkedilmesi matluptur; eğlence ve müzik dinleme gibi. Kişinin bütün vaktini bunlarla boşa geçirmesi ve işini gücünü bırakıp gezmesi caiz olmaz.

3, 4) Üçüncü ve dördüncü kısma giren mubahlar ya bir mübah'a yardımcı olur, ya da hiç bir şeye yardımcı olmaz. [64]

Şâtübî, bu son iki kısım için misal vermemiştir. Bunda nanlaşıyor ki, mubah olan bir şey, cüz'î bakımdan mubahtır; külli olarak mubah değildir. Bazı hal ve şartlar altında mubah olan bir şeyi toptan terketmek veya her zaman yapmak doğru değildir. Mubah konusunu bitirmeden önce şu iki hususa işaret edeceğiz:

1) Fıkıh Usûlü ile meşgul olan Mu'tezilî bilginlerinden el-Ka'bî, şer'î hükümler arasında mübah'ın bulunmadığını söyler. O'na göre şer'î hükümler arasında mükellefin yapıp yapmamakta muhayyer olduğu bir şey yoktur. Şeri'at'te bir iş ya yapılacaktır veya yapılmayacaktır. Yapılması veya yapılmaması eşit olan bir şey, Şeri'at'te mevcut değildir. Mükellefin bir işi yapması onun menfaatini, yapmaması da zararını muciptir. Zarar ve menfaat eşit olmayacağına göre Şâri', menfaati çok olan şeyin yapılmasını, zararı çok olan şeyin de yapılmamasını emretmiştir. Dolayısıyla, ne övülmeyi, ne de kınanmayı gerektiren, varlığı ve yokluğu bir olan mübah'ın bulunması imkânsızdır. Şâri', bir şeyin hem yapılmasını, hem de terkedilmesini nasıl ister? Meselâ; ihtiyaca yetecek ve cismi telef etmeyecek kadar yiyip içmek gerekmektedir. İşte mubah denilen bir şey böyledir. Öte yandan şer'î hükümler şahsın niyetine bağlıdır. Her iş bir maksatla yapılır: ya sevap kazanmak veya cezadan sakınmak. Bir iş iyilikse sevap, kötülükse ceza ile neticelenir. Mükelleflerin fiilleri üzerindeki Şâri'in hükmü, kabul veya reddetme bakımından ahlâkî hükme benzer; daima niyet ve kasda yönelir; maksadlara göre yapılması veya kaçınılması yönünden tecelli eder.

el-Ka'bî'nin bu görüşleri bir bakıma yerindedir. Bununla birlikte bir işi yapıp yapmamada kişinin muhayyer olduğu şeyler, yani mubah vardır. Evet, yemek mecburiyetindeyiz; fakat yiyeceğimiz şeyin çeşitlerini seçmede serbestiz. İşte bu bir ibâhat'tır.

2) Mubah adı verilen bir şeyin ibâhati nisbîdir. Yani, Allah onun için azap etmeyecektir, onu affetmiştir. Nitekim câhiliye çağında yapılan bir kısım işler, İslâm gelince yasaklanmış; fakat daha önce bunları yapanlar affedilmiştir. Meselâ; bir şahıs, câhiliye çağında babasının karısıyla evlenebiliyordu veya iki kız kardeşi bir nikâh altında birleştirebiliyordu. İslamiyet, bunları yasaklamış ve daha önce bu fiillerde bulunanları da affetmiştir. Kur'anda da bu husus için;

"... Geçmişte olanlar müstesnadır..." [65] buyurulmuştur.

Keza, bazı şeyler İslâm'ın ilk günlerinde kesin olarak haram edilmemiş; fakat daha sonra bunlar hakkında kesin emirler gelmiştir. İçkinin haram edilişi böyledir. Bu konuda son olarak gelen âyet'te Allah Taâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir; bunlardan kaçınun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz, değil mi?" [66]

Bu âyetler gelmeden önce içki haram değil, mubah idi. Dolayısıyla bundan önce içki içenler sorguya çekilmeyeceklerdir. Bu ve benzeri haller'e, bazı fakihler "af (afv) mertebesi" adını vermişlerdir ki, bu, mubah ile haram arasında bir derecedir. Onlara göre fayda ve zararı, yapılması ve terkedilmesi eşit olan veya failinin ne övüleceği, ne de kınanacağı düşünülen bir hükmün varlığı imkânsızdır. Meselâ; Cenab-ı Allah, içkiyi kesin olarak haram kılmadan önce bunun fayda ve zararının eşit olduğunu bildirmedeği gibi, onu bırakan kimsenin övülmiyeceğini ve içen kimsenin kınanmayacağını açıklamamış, sadece şöyle buyurmuştur:

"sana içki ve kumarı sorarlar; de ki: ikisinde de büyük günahlar ve insanlar için faydalar vardır; günahları faydalarından daha büyüktür..." [67] O halde günahı faydasından daha büyük olan bir şeyin mubah olması, failinin kınanmaması ve onu bırakan kimsenin övülmemesi mümkün değildir.

Bir özür sebebiyle haram olduğunu bilmeyerek yasak olan bir şeyi işleyen kimsenin durumu da böyledir. Sözelimi; bir kimse, aralarında evlenmeye mâni bir mahremiyet bulunduğunu bilmeyerek bir kadınla evlense, sonra aralarında süt kardeşliği gibi bir mahremiyet olduğunu öğrense veya İslâmiyeti yeni kabul ettiği için bunun haramlığını bilmediği anlaşılırsa, o, bâtil oluşu sonradan ortaya çıkan bir akidle evlenerek kadınla zıfaaf girmeden mazur sayılır; fakat nikâh akdinin bâtil olduğunu öğrenmeden önceki durumuna nisbetle bu fiil mubah sayılamaz; belki günah ile mubah arasında bir mertebe teşkil eder. İşte buna "afv mertebesi" denilir.

Bu fakihlerin mubah anlayışı, yani fayda ve zararı eşit olan, faili ne övülen ve ne de kınanan şeye mubah deyişleri gözönüne alınırsa, böyle bir mertebeyi kabul etmek gerekir; çünkü fayda ve zararı eşit olan, faili ne övülen ve ne de kınanan, hakkında nass vârid olmadığı için veya cehalet (bilmeme) gibi bir özür sebebiyle cezayı gerektirmeyen bir kısım fiilleri bu kategoride toplamak fena olmaz.

Ruhsat Ve Azimet

Ruhsat ve âzimet'in, teklifi hükümlerle sıkı bir alâkası vardır; çünkü, bunlara göre haram bir şey mubah olmakta veya kesin olarak yapılması istenilen bir şey (vâcib), belli bir zamana kadar caiz sayılmakta ve böylece teklifi bir hükümden başka bir hükme geçilmektedir. Esasen şer'î teklifler, bir kısım fiillerin mükellefler tarafından yapılmasını, bir kısım fiillerin de terkedilmesini istemektedir. Bazan her hangi bir arızî sebepten ötürü mükellef için yapılması gereken bir kısım teklifi yerine getirmek güç ve hattâ imkânsız olabilir; fakat bunlar, umumiyetle yerine getirilebilir. Bu itibarla Allah Taâlâ, yapılmasını istediği şeyde kuluna kolaylık göstermektedir. Hasta bir insan, iyileşince kaza etmek üzere Ramazan orucunu tutmayabilir. Böyle yapan bir insan, Allah'ın vermiş olduğu "rûhsaf'a uymuş olur. İlk olarak emredilen şey de "âzimet"tir.

Fıkıh Usûlcüleri; azimeti, ilk olarak meşru' kılınan ve yapılmasının sebebi arızî olmayan bir tekliftir, şeklinde; ruhsatı da, asıl hükmü yerine getirmemeyi caiz kılan bir sebep dolayısıyla meşru' olan ikinci bir tekliftir, diye tarif ederler.

Buna göre azimet asıl ve genel olan hükümdür; herkesi ilgilendirirce her mükellef buna uymak zorunda kalır. Ruhsat ise, asıl hüküm değildir; bu, asıl hükmü yerine getirmek imkânsız olduğu için ikinci, derecede gelen bir hükümdür. Ekseriya asıl hüküm vücûb'dan ibahata, ibahat'tan vücûb'a intikal etmektedir.

Ruhsat'ın sebepleri çoktur; zaruret, meşakkat, güçlük vs. İnsan, zaruret içinde kalır ve meselâ ölmek tehlikesinden korkarsa, murdar eti yemesi gerekir. Meşakkat ve güçlkle karşılaşırsa orucu bozabilir. Tedavi maksadıyla hekim, bir kadının mahrem sterine bakabilir.

Ruhsat iki kısma ayrılır: 1)Yapma ruhsatı, 2)Terketme ruhsatı. Bu taksim, azimetin muhtevasından ileri gelmektedir. Azimet, bir şeyin terkedilmesini ihtâva ediyorsa ruhsat'a, "yapma ruhsatı" denir; azimetin hükmü, bir işin yapılmasını gerektiriyorsa ruhsat'a, "terketme ruhsatı" denir.

Yapma ruhsatı, asıl hükmün bir şeyi haram kıldığı yerlerde olur. Zaruret, ihtiyaç, meşakkat ve güçlük karşısında haram olan şeyleri yapmak caiz olur. Zaruret için iki örnek vereceğiz;

a) Azimetle hareket etmek, canın telefine sebep olabilir; fakat azimete uymak da caiz görülebilir. Meselâ; silahla birisi küfre zorlansa, ölmek için o, dıştan bunu kabul edebilir. Bu hususu, Kur'an;

"Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında kalan hariç, inandıktan sonra gönlünü küfre açarak Allah'ı inkâr edenlere, Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir." [68] âyetiyle beyan buyurur. Meselâ; Ammar b.Yâsir (r. a.), müşriklerin ağır işkenceleri altında küfrü mucip sözler söylemiştir. Gelip durumu arz edince Peygamber (s. a.), kendisine;

"Arkanda ne vardı, ey Ammar?" diye sormuş, o da;

"Kötülük vardı; seni kötülükle, onların tanrılarını da iyilikle anmadıkça beni bırakmadılar." diye cevaplandırmıştır; Peygamber (s. a.) de,

"Kalbini nasıl buldun?" demiş; Ammar ise,

"İmanla dolu buldum," cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"Onlar sana aynı şeyi yaparlarsa, sen de aym şeyi tekrar edebilirsin." buyurmuştur [69]. Başka bir hadise de şudur: iki müslümanı müşrikler ölümle tehdit etmişler, birisini dininden dönmediği için öldürmüşler, ötekisi de dıştan küfrü kabul ederek kurtulmuştur. Durumu Hz. Peygamber'e arz ettiklerinde, öldürülen şahıs 'hakkında;

"O, şehidlerin en üstünü ve cennette benim arkadaşımdır." buyurmuştur. [70]

Bunlar gösteriyor ki azimetin hükmü bakî olmakla beraber, ruhsat da vardır ve bu, Allah'ın darda kalan kullarına bir ihsandır.

Emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l münker de bazan yerine getirilemez. İyiliği hatırlatan ve kötülükten sakındıran kimselerin zalim hükümdarlar öldürülürse, hakikati söylememek, susmak ruhsatı vardır. Burada azimet ise gerçeği söylemektir. Cenab-ı Hak, Kur'an'da;

"Mü'minler, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa, Allah katında iyi bir şey yapmış olmaz; ancak onlardan korkmanızı

hali müstesnadır. Allah, sizin kendisinden korkmanızı ister." [71] buyurmuştur. Demek ki, böyle bir halde korkup susmak caizdir; [72] fakat azimet, susmamak ve doğru yolu göstermektir; isterse sonu ölüm olsun. Nitekim Hz. peygamber (s. a.);

"Şehidlerin başı, Abdulmuttalibin oğlu Hamza ile hakikati söylediği için zâlim sultan tarafından öldürülen kimsedir." buyurmuştur.

b) Zarûraetten dolayı şahıs, asıl hüküm (azimet) ile ikinci hüküm (ruhsat) arasında muhayyer olmaz. Açlık veya susuzluktan ötürü ölüm tehlikesine uğrayan kimsenin domuz eti yemesi veya şarap içmesi vâcib olur. Bu gibi haram şeyler akıl ve ruhu ifsad edecekse de, bunları yiyip içmek ölmekten daha iyidir. Dolayısıyla bu durumda kişi, sabrederek ölürse sevap kazanmış olmaz. Böyle bir vücub karşısında iş ruhsat sınırını aşmıştır; çünkü ruhsat iki türlü davranmanın caiz olmasıdır. Bu sebebledir ki Fahru'l-İslâm el-Pezdevî, Usûl'ünde bu gibi hallerin ruhsat ile isimlendirilmesinin mecaz kabilinden olduğunu söyler; zira bunlardan iki nesne arasında muhayyerlik kalkmakta ve tek şeyin yapılması gerekmektedir.

Bazı bilginler, ruhsat'ta iki şeyden birinin yapılmasını şart koşmazlar. Onlara göre, asıl hükmün bir özür veya engelden dolayı ikinci bir hükme intikaliyle de ruhsat sabit olur. Bu itibarla, zarurette kalan kimsenin murdar eti yemesi ruhsattır. Bu bilginler, ruhsatı: a) İskat ruhsatı, b) Terfih ruhsatı diye ikiye ayırırlar. Birincisinde ruhsata uymak vâcib'tir; çünkü azimet sakit olmuştur. İkincisinde ise hem ruhsata hem de azimete göre hareket edilebilir.

Fakihler, başkasının malını yemekle murdar eti yemek arasındaki ıztırası (zaruret halini) birbirinden ayırırlar. Muztar (zarurette) kalan kimse, başkasının malını yemek ve sabrederek ölürse günah işlemiş olmaz; eğer murdar et ve benzeri şeyleri yemeyip sabrederek ölürse günahkâr olur; çünkü birinci halde ruhsat da azimet de sabit, ikinci halde ise, yalnız ruhsat vardır.

Terketme ruhsatına gelince; bunun misalleri çoktur. Ramazanda orucu yemek, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker'i terketmek, özürli kimselerden Cum'a namazının kalkması vb. bunlar arasındadır.

Usul bilginleri iki çeşit ruhsat daha anlatırlar:

1) Önceki ümmetlere vâcib olan zor teklifleri iskat ruhsatı. İmam Gazzâlî, el-Mustasfâ adlı eserinde bu konuda şöyle der: "Bizden önceki milletlere vâcib olan zor tekliflerin bizim için hafifletilme sine ruhsat adı verilmesi, mecaz kabilindedir." [73]

2) Kıyas'a muhalif olarak vârid olan istihsânî akidler. Bunlara misal olarak "selem" akdini verebiliriz. Peygamber (s. a.); "bir kimsenin yanında mevcut olmayan bir şeyi satmasını yasaklamış, selem akdine ise ruhsat vermiştir." [74] Mahru'l-İslâm el-Pezdevî'ye göre buradaki ruhsat tabiri de mecazîdir; hattâ ruhsat olma bakımından bu, öncekinden de uzaktır; çünkü selem ve "benzerleri gibi istihsân kabilinden olan akidlerde iki hüküm yoktur ki biri ibahat, öteki de men' olsun. Bunlardan bir tek hüküm vardır; o da ibahattır. Bunlar, insanlara kolaylık olsun diye benzerlerinden istisna edilerek, ayrı bir hükme bağlanmıştır.

Ruhsatın hükmü genel olarak ibahattır. Mükellef, isterse ruhsata, isterse azimete göre hareket eder. Meselâ; yolcu bir şahıs, Ramazanda azimete uyarak orucunu tutabileceği gibi, ruhsata uyarak tut mayabilir de. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifte geçen nass'lar ruhsatın muhayyerlik ifade

ettiğine delalet etmektedir. Kolaylık gösterme, İslâm şeratinin amaçları arasındadır. Cenab-ı Hak da;

"O, dinde sizin için bir zorluk kılmadı..."^[75]

"Allah, size kolaylık murad eder, zorluk murad etmez..."^[76] buyurmaktadır.

2 - Vaz'î Hükümlerin Kısımları

Yukarıda teklifi hüküm ve kısımlarını açıkladık. Şimdi ise vaz'î hüküm ve kısımları üzerinde duracağız. Sebeb, şart ve mâni' gibi, Allah'ın hükümlerini birbirine bağlamış olduğu hususları ele alacağız.

Vaz'î hükümler üç kısma ayrılır: 1) sebeb, 2) şart, 3) mâni'. Sebeb ve şart bulunur ve mâni' bulunmazsa, fiile, şer'i hüküm ve buna bağlı olan teklif terettüb eder. Meselâ; namazın vâcib olması için vaktin girmesi bir sebeb'tir, abdest almak da onun sıhhati için bir sarftır; fakat mükellef, vakit çıkıncaya kadar mecnun (delirmiş) bir halde ise, ona namaz vâcib olmaz. Keza, akrabalık veya sıhriyetle birlikte ölüm, mirasçı olmak için sebeb'tir, murisin ölümünden sonra vârisin hayatta bulunması da sarftır; lâkin murisi, vâris olacak şahsın öldürmesi, ona mirasçı olmasına mâni'dir. Akid de bir şeyi almaya sebeb teşkil eder; eğer şartlan mevcutsa ve bir mâni' yoksa...

Vaz'î hükümlerin mânâ ve kısımlarını biraz daha açıklayalım.

Sebeb

Fakihlerin cumhuruna göre sebeb, hükmün varlığı için, Şâri' tarafından bir emare olarak belirtilen mazbut ve açık bir şeydir. Bu tarif gereğince iki hakikat ortaya çıkmış oluyor:

1) Sebeb, ancak Şâri' tarafından belirtilmiştir; yani şer'î teklifler, Allah'ın emir ve nehiyleridir. Tekliflerin sahibi Allah olduğuna göre, hükümleri sebeblere bağlayan da O'dur.

2) Bu sebebler, teklifi hükümlerin varlığına müessir değildir; sadece onların ortaya çıkması için birer emaredir. Şâtübî, bu konuda şöyle der:

"Sebeb, kendi başına bir etken (fail) değildir; müsebbeb (sebebe bağlı olan netice), ancak sebebin yanında bulunur; onun eseri değildir."^[77]

Sebebin Kısımları:

Seb'eb iki kısma ayrılır: 1) Mükellefin fiili olmayan sebeb, 2) mükellefin fiili olan sebeb. Mükellefin fiilerinden olmayan sebepleri Şâri', hükümlerin varlığı için birer emare kılmıştır, Meselâ; vaktin girmesi namaz için zaruret; kudreti olan kimsenin günaha girme korkusunun mevcudiyeti evlenmesinin vücûbu için birer sebeb'tir. Bu sebeb'lerin hiç birisi kulun kendisine ait değildir. Mirasçı olmanın sebebini teşkil eden akrabalıkla ölüm de böyledir.

Kulların kudretleri dahilinde olan sebebler de, mükelleflerin bir kısım fiilleridir ki Şâri, hükümlerini bunlara istinad ettirmiştir. Meselâ; yolculuk orucu bozmanın, evlenme akdi cinsî mübaşeretin helal olmasının, alım-satım akdi bir malı elde etmenin sebebleridir.

Mükellefin kudreti dahilinde olan sebebler de bir kaç kısma ayrılır: **a)** icabı yerine getirilmesi istenilen sebebler, **b)** kaçınılması istenilen sebebler, **c)** icabını yapıp yapmamakta kulun serbest olduğu sebebler. Bu sebebler, iki nokta-i nazardan böyle bir taksime tabi tutulmuştur: Birincisine göre, bunlar teklif hitabı'na dâhildir. İkincisine göre ise, vaz' hitabı'na dâhildir. Dolayısıyla bunlar, gücün yetmesi, menfaatleri celb ve mazarratları defetme bakımından teklifi hükme girer; Şâri'in başka hükümleri bunlara dayandırması bakımından da vaz'î hükme dâhil olur. Meselâ; nikâh, karı-koca arasında mirasçı olmaya, cinsî münasebetin helal oluşuna ve sıhriyet münasebetlerine sebeb teşkil etmektedir. Keza, hayvanı dinî usûle göre kesmek, onun etinden istifadenin helal olmasına, birini öldürme kısas'a, zina had cezasına sebeb olmaktadır.

Görülüyor ki sebebin icabını yerine getirmek matlub veya serbest ise, müsebbeb (netice) bir hak teşkil eder; yaksaksa veya genel olarak yapılmaması istenmişse, ekseriya cezayı mücib olur. Hırsızlık ve zinaya tevessül etmek had cezasını, aldatmak ve rüşvet vermek ta'zir cezasını, başkasının malını telef etmek ödemeyi gerektirir.

Sebeblerin neticeleri (müsebbebler), zorunluluk ifade eder; isterse faili bunları kasetmiş olmasın. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sebepler bizzat müessir değildir; bunlara terettüb eden hükümler Şâri' tarafından konulmuştur. Evlenme akdini yapan kimse, ister istemez bu akdin icabı olan hükümlere uyacaktır. Akrabalık veya karı-kocalık mevcut iken ölüm vuku bulursa miras tahakkuk eder; isterse ölen kimse buna razı olmasın veya vâris, mirası reddetsin. Bu sebebledir ki fakihler, insanın mülkiyetine mirastan başkası zorla girmez derler. Ric'î talâk, ric'at'in cevazına sebeb teşkil eder; isterse talâk'ta bulunan bunu istemesin. Nikâh da mehr'i gerektirir; isterse nikâh akdini yapan mehrin verilmemesini şart koşsun. İşte bütün şer'î hükümler böyledir.

Burada şöyle bir sual sorulabilir: Bazan sebeb ihtiyarî olduğu halde hüküm niçin ihtiyarî olmuyor? Buna şu şekilde bir cevap verebiliriz: Sebebin gerektirdiği hüküm ceza ise, mesele açıktır ve bunda bir tuhafılık da yoktur; çünkü hiç kimse cezalanmak istemez; yaptığı şeyi, cezadan kurtulma ümidiyle yapar. Ancak alım-satım, icar, nikâh ve talâk gibi ihtiyarî olan şeylerde neticelerin zorunluluğu tuhaf gözükülebilir; fakat meseleye dikkatle bakılırsa tuhafılığı mucip bir şey olmadığı anlaşılır. Hayatta bu türlü olaylar çoktur. Meselâ; insan, karısıyla isteyerek meşru' münasebette bulunur; fakat bir çocuk olmasını istemiyebilir; çocuk olursa kabul etmeme hakkı var mıdır? Toprağa tohumu eken kimse istese de istemese de, Allah onu

bitirecektir. Tohumu kendi isteğiyle ektiğine göre, elbette neticesini kabul edecektir.^[78]

Usul ilminde ittifakla kabul edilmiş bulunan bir esas vardır; o da şudur: Müsebbebler Şâri'nin fiilidir.^[79] Bu bakımdan fakihlere göre akidlerin muktezâları (gerektirdiği neticeler), aslında Şâri'nin fiilinden doğmaktadır; zira akidler, neticelerine nisbetle ca'lî (sun'î) sebeblerdir. Buna göre âkidlerden (akdi yapanlardan) birisi, Şâri'in akit için tayin ettiği muktezâlara aykırı şartlar ileri süremez. Burada fakihler ittifak halindedir. Ancak Hanbelîlerin ekserisi ile Mâlikîlerin bir kısmı, şer'an akdin muktezâsına aykırı sayılmayan şartların sınırını genişletmiş ve Şâri' tarafından tayin

edilen muktezâyı daraltmışlardır. Onlara göre, akdin aykırı davranılması caiz olmayan muktezâsı nass'la tesbit edilmelidir; nass'larda belirtilen muktezâyâ aykırı düşen şartlar bâtıldır ve hu muktezâyâ aykırı olmayan her şart yerine getirilmelidir. Hakkında nass bulunmayan şartları yerine getirmek, Şâri'nin hükümlerindedir; çünkü bu, takdir edilmesi mükellefe bırakılan maslahat nevine girer. Akid yapan (âkid) bir taraf, nassa aykırı düşmeyen bir şart ileri sürerse buna uymak gerekir; zira müsebbebler Şâri'in izniyle olmaktadır.

Öteki fakihler muktezâmın anlamını genişletmişler ve şart koşma sınırlarını daraltmışlardır. Böylece her iki tarafın görüşü de tamamen "müsebbebler Şâri'in izniyle olmaktadır" prensibine uygun düşmektedir.

Bu konuyu bitirmeden önce sebep ile illet arasındaki farkı belirtmek isteriz. İttifakla benimsenen husus şudur: sebep de illet de hükmün varlığını gösteren birer emaredir. Sarhoş etme (iskâr), içkinin haram kılınmasını gösterir; yolculuk (sefer), orucu yemenin caiz olduğuna bir emaredir; Ramazan hilâlinin görünüşü, orucun vücûbuna işaretler; zeval vaktinin geçişi, öğle namazının kılınması gerektiğini anlatır. O halde sebep ve illet aynı anlama mı gelir? Bir kısım usulcülere göre, evet, ikisi de aynı mânaya gelir.

Diğer bir kısım usulcüler ise, gerçekte bu iki kelime ayrı ayrı şeyler ifade eder, derler. Onlara göre sebep diye hüküm ile arasında bir münasebet olmayan şeye denir. Dolayısıyla vakit, namazın vücûbu için bir sebep'tir. İçkinin haram kılınmasının illeti olan iskâr, sebep değildir; çünkü iskâr ile tanrı arasında bir münasebet vardır. Sefer de, orucu bozmanın cevazına bir illettir; sebep değildir; çünkü burada da hüküm ile yolculuk arasında bir münasebet vardır. Dolayısıyla bu usulcülere göre illet, münasip ve müessir bir vasıf olup hükümde tesiri vardır. Sebep ise böyle değildir. Gerçi her ikisi de netice itibarıyla Şâri'in hükmü için birer emaredir. Bizce bu ihtilaf, terim ve kelime üzerindedir; gerçekte ise bir ayrılık yoktur; çünkü illeti sebeple aynı anlamda görenler, sebebi ikiye ayırırlar: **a)** Hükümle arasında bir münasebet bulunan sebep, **b)** Hükümle arasında bir münasebet bulunmayan sebep. İşte burada illet ile sebep birleşmektedir.

Hulâsa, şart bulunur ve mâni' bulunmazsa, sebep, teklifi hükmü doğurur. Şart gerçekleşmez ve mâni' bulunursa sebep bir netice vermez. Meselâ: muris ölse, vârisin sağ olup olmadığı bilinmese mirasçı olamaz; murisi, onun öldürdüğü ortaya çıkarsa yine mirasçı olamaz.

Şart

Şart, öyle bir şeydir ki, hükmün varlığı ona dayanır; onun bulunmaması hükmün de bulunmamasını gerektirir; fakat şartın bulunması hükmün bulunmasını gerektirmez. Şart ile sebep arasındaki fark da işte budur. Meselâ; abdestin bulunması namazın vücûbunu gerektirmez; iki şahidin bulunması nikâh akdinin yapılmasını icab etmez; fakat abdestsiz namaz sahih olmayacağı gibi, iki şahid bulunmazsa nikâh akdi de muteber olmaz. Halbuki sebep bulunur ve ortada bir mâni' olmazsa hükmün bulunması gerekir. Meselâ; vakit girince namaz vâcib olur. Ramazan hilali görüldünce oruç tutmak gerekir; bir şey sarhoşluk veriyorsa, haramdır; hırsızlık yapan kimse cezayı hak eder...

Genel olarak şart, sebep veya müsebbebi tamamlar. Bu itibarla şart ikiye ayrılır: 1) sebebi tamamlayan şart, 2) müsebbebi tamamlayan şart. Birincisi, sebebiyet mânâsını kuvvetlendiren şarttır. Nisab tamam olduktan sonra zekât'ın vâcib olması için bir yılın geçmesi buna misal olabilir. Aslında zekât'm vücûbunun sebebi nisab'tir; çünkü nisab, zenginliğin alâmetidir. Ancak nisab'la zenginlik, nisab üzerinden bir yılın geçmesiyle tamamlanmış olur. Keza, hırsızlık suçunun cezayı mücib olması için malın münâsip şekilde muhafaza (hıfz) altına alınmış bulunması şarttır; zira hırsızlık suçunun tam olması, malın lâyıkıyla korunacak bir yerde bulunmasını gerektirir.

İkincisine gelince; bu, müsebbebin rûkûn ve mahiyetini kuvvetlendiren şarttır. Meselâ; kısas'ta cani ile cinayete konu olan şahıs arasında eşitlik bulunması böyle bir şarttır. Kısas'ın esası, ceza ile suç arasındaki eşitliğe dayanır. Bu da, hürriyet ve organların salim olması gibi cânî ile cinayete uğrayan kimse arasındaki eşitlikle gerçekleşmiş olur. Namazda avret yerlerini örtme de böyledir. Mü'min, Allah'ın heybetini gönlünde hakkıyla duyduğu için örtünür. Abdest alma ve kıbleye dönme gibi diğer şartlar da hep namazın mahiyetini tamamlamaktadır.

Müsebbebi tamamlayan bu türlü şartlarla müsebbebin rûkûn arasında bir fark vardır. Rûkûn, müsebbebin dışında olmayan ve onun mahiyetini meydana getiren şeydir. Meselâ; namazın rûkûn; kıyam, kıraat, rûku' ve secde'dir. Şartı ise, abdest alma ve benzerleri gibi dışında olan şeylerdir. Bu şartlar bulunmadan da namaz kılınabilir; fakat muteber olmaz. Rûkûn bulunmazsa mahiyetinin varlığı gerçekleşmez. Nikâh için şahidler de böyledir; şahitsiz evlenme akdi yapılırsa mahiyeti tahakkuk eder; fakat şahidleri bulunmadığı için şer'an bir değer taşımaz.

Şartlar konusu bakımından da iki kısma ayrılır: **1)** konusu teklîfi hüküm olan şartlar, **2)** vaz'î hükümlerden ibaret olan şartlar. Birincisi için şu misalleri verebiliriz: Namaza nistaetle temizlik, Şâri' tarafından emredilen bir teklifin tahakkuku için şart kılınmıştır. Zina suçunda had cezasının

vücûbu için şart kılman "ihsan"^[80], yani "muhsan olma" da böyledir. Bu hâkimin yerine getirmesini istediği teklifin tahakkuku için şarttır. Zekâtın edası için nisab miktarına ulaşan mal üzerinden bir yıl geçmesi şartı da bu kabildendir.

İkinci kısım şartlar da, vaz'î hükmü gerçekleştirmek içindir. Alım-satımda malı teslim etme kudreti böyledir. Akdin mülkiyete sebep olması için bu şarttır. Muris öldükten sonra varisin sağlığı da mirasçı olabilmek için şarttır. Satışın kesinleşmesi için ileri sürülen muhayerlik şartı (hıyar-ı şart) nın müddeti gibi vaz'î hükümlere yardımcı olan diğer şartlar da aynı cinstendir.

Vaz'î hükümlerle ilgili şartlar da ikiye ayrılır; **a)** Şer'î şartlar. Bunlar, sebep veya müsebbebin gerçekleşmesi için Şâri' tarafından belirtilmiştir, **b)** Ca'li şartlar. Bunlar, akid yapanlar için mubah kılınmış olup akidlerdeki hükümlerin gerçekleşmesini sağlar. Evlenme akdi yapılırken mehrin önce verilmesini şart koşturmak böyledir.

Âkid taraflar için mubah olan ve onların ileri sürebileceği bu ca'li şartlar da iki kısma ayrılır:

I) Akdin vücûdu ile ilgili olup sebebi tamamlayan şartlardır. Meselâ; bir şahıs taahhüd ettiği şeyi ödemekten âciz kaldığı zaman, aynı şeyi ödemeyi başka bir şahsın üzerine alması şart koşulabilir. Bu, akdi bir şarta bağlamaktır ki, ona biz "kefalet akdi" diyoruz.

II) Müsebbebi tamamlayan şartlar olup bunlar, akdin sağladığı imkânları artırır. Meselâ; müşteri aldığı malın parasını ödeme konusunda ayrıca bir de kefil gösterebilir veya satıcı, sattığı mal başkasına ait çıkarsa, parasını geri vermek için bir kefil verebilir. Bu iki şart, akdin neticesi, yani müsebbeble ilgilidir.

Şâri' tarafından mubah kılınan bu türlü ca'li şartların ibâhat derecesi ve sınırları üzerinde fakihler ihtilaf etmiştir. Kimisi bu ibâhatın sınırını genişletmiş, kimisi de daraltmıştır. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler, "el-Mülkiyyelü ve Nazariyyetül-Akd" adlı eserimizin "akidlerin ta'liki" ve "akdin şarta iktirani" bölümlerine bakabilirler.

Mâni'

Mâni', hüküm veya sebep'le kastedilen şeyin vücûduna engel ve aykırı olan şer'î bir iştir. Bu bakımdan Şatbî, onu, hükmün ortaya çıkmasına emare teşkil eden sebebe veya bizzat hükme aykırı düşen başka bir sebep olarak kabul eder ve şöyle tanımlar: "Mâni', hükmün hikmetine aykırı bir illeti taşıyan başka bir sebep'tir." Buna şöyle bir misal verebiliriz. Malumdur ki zekâtın sebebi nisab'tır; fakat nisab'a mâlik olan bir kimsenin, nisab miktarı veya bunun bir kısmı kadar borcu varsa, zengin sayılmaz. Aslında nisaba taalluk eden hükmün hikmeti (sebebi) zenginliktir, borç da bu hikmeti ortadan kaldıran başka bir sebep'tir.

Mâni' iki kısma ayrılır: **1)** sebeb'e tesir eden mâni', **2)** doğrudan doğruya hükme tesir eden ve onu ortadan kaldıran mani'. Birincisi için zekâtın vâcib olmasını gerektiren nisabı etkileyen borcu ve mirasa mâni olan yurt ayrılığı (ihtilaf-ı dâr) ile katli misal olarak zikredebiliriz. Çünkü mirasın sebebi, ölüm zamanında mevcut olan akrabalık veya karı-kocalık bağıdır. Vârisin hayatı, bir bakıma murisin hayatının uzantısıdır ki bu da, her ikisi arasında sürekli olarak yardımlaşmayı gerektirir. Yurt ayrılığı ise buna engel teşkil eder. Bir an önce mirasa konmak için murisi öldürme (kati) de, bu bağı ortadan kaldırır.

İkincisi, yani hükme aykırı düşen mâni' için de şu misali verebiliriz: Baba olma (übüvvet), kısas'a mâni'dir. Şüphenin bulunması da had cezasını infaza mâni'dir. Hükmün, yani kısasın sebebi ortadadır; o da, bu cezayı gerektiren şartlara uygun olarak adam öldürme suçudur; fakat öldüren, öldürülenin babası ise bu hal kısasa engel olur; zira hükmü infazdan maksat, suçluyu korkutmak ve bir daha suç işlemekten menetmektir. Zaten baba olma, kişiyi çocuğunu öldürme fikrinden alıkoyacak sevgi ve şefkati gerektirir. Ancak bazı anormal hallerde bunun aksi görülebilir; bunun ekseriya vuku bulması imkânsızdır. O halde buradaki cezanın önleyici olma anlamı, kendiliğinden mevcut değildir.

Hükme aykırı düşen bu mâni'ler üç kısma ayrılır:

a) Teklifi hükümle birleşmesi imkânsız olan mâni'ler. Bunlar uyku, cinnet (delirme) ve baygınlık gibi sebeplerle aklın gitmesinde rolü olan mânilerdir. Bu mâniler, teklifi hitab karşısındaki ehliyeti ortadan kaldırır; çünkü akli başında olmayan kimse, herhangi bir vazife ile mükellef tutulmaz.

b) Teklifin aslı ile birleşmesi düşünülebilen mâni'ler. Bunlar, teklifin aslını ortadan kaldırır. Bir kadın için namaz kılmaya, mescide girmeye ve Kur'anı (Mushafı) tutmaya mâni' teşkil eden ay hâli ve lohusalık bunlara misal olabilir. Murdar et ve domuz eti yemeyi veya içki içmeyi mubah kılan zarurete düşme halleri de burada zikredilebilir. Bu hallerde teklifin aslı, yani tahrim ortadan kalkmakta; hattâ vâcib'e inkılab etmektedir. Hanefiler buna, "iskat ruhsatı" derler.

c) Teklifin aslını ortadan kaldırmayan, sadece lüzumunu (kesinlik cihetini) kaldıran mâniler. Bunlar, emir veya nehyin kesinlik yönünü, muhayyerliğe çevirir. Meselâ; hastalık, Cum'a namazının farziyetine mânidir; şu var ki hasta bir insan Cuma'a namazını kılsa, namazı sahih olur. Kadınlık da Cum'a namazının farziyetine engeldir; ancak bir kadın Cum'a namazı kılsa, bu da muteberdir. Tehdit karşısında küfür kelimesi (Allahı inkâr etme) de böyledir. Kalbi imanla dolu olan bir kimse, zor karşısında yapmış olduğu bu hareketten ötürü kınanamaz; ancak onun sonuna kadar sabretmesi daha iyi olur.

Şatbî, ruhsatları başlıbaşına mânilerden bir kısım olarak ele alır ve bunlara, "günahı kaldıran mâni'ler" adını verir; fakat dikkat edilirse bunların, anlatmış olduğumuz ikinci ve üçüncü kısma girdiği görülür.

Sihhat, Fesâd Ve Butlan

Sihhat (sahih olma), fesad (fâsîd olma) ve butlan (bâtıl olma), Şer'î hükümler için kullanılan birer vasıftır. Şer'î hükümler, ister teklifi olsun isterse vaz'î olsun, bu vasıfları alır. Meselâ; namaz sebep, şart ve rükünleri tam olarak edâ edilirse sahih, bu şekilde edâ edilmezse bâtıl olur veya sahih olmaz; böylece vâcib yerine getirilmemiş sayılır ve vaktinde iade edilmezse günah olur. Durum, vaz'î hükümler için de aynıdır. Sebepler sahili olursa, müsebbeblerini kabul etmek gerekir; şartlar sahih olursa gereğine uymak icabeder. Meselâ; namazın kılınması için vaktin girmesi ve abdestin sahih olarak alınmış olması gerekir. Akidlerdeki ca'li şartlar da böyledir. Şart sahih olursa, ona uymak lazımdır; şart fasîd olursa,, bazı hallerde malî akidler fâsîd olur. Mübadelelerdeki fâsîd şartlar, akidlerin de fesadına sebep olur; fakat fâsîd şartlar, diğer bazı akidlerin fesadına sebep olmaz.

Akidlerde makbul olan şartlarla, makbul olmayan şartlara yukarıda işaret ettik. Esasen bunların teferruatı Fıkh'ın konusudur; Usûl'ün konusu değildir.

İbadetler sahih ve gayr-i sahih olmak üzere ikiye ayrılır. Sahih olmayan (gayr-i sahih) ibadetler konusunda, bâtıl ve fâsîd diye bir ayırım yapılmamaktadır. Fakihler, bu hususta ittifak halindedirler; çünkü ibadetler, şartlar ve rükünleri tam olarak yerine getirilirse sahih olur; şart veya rükünlerinden birisi eksik olursa sahih olmaz. Sahih olmayan ibadetler için "fâsîd" veya "bâtıl" sözü aynı anlama gelir.

Akidlere gelince; Şâri'in bildirdiği esaslara uygun olan akidlerin sıhhati üzerinde fakihler ittifak etmişlerdir. Buna göre bir sebep teşkil eden ve onun sebebiyetini tamamlayan şartları ihtiva eden ve bu sebebiyetin sıhhati için herhangi bir mân' bulunmayan akidler sahih'tir.

Gayr-i sahih akid de, kendisinde şart ve rükünlerini tam olarak bulundurmeyen akid'dir. Fakihler, sahih olmayan akdin mahiyetinde birleştikleri halde, kısımlarında ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğa göre, bu akid bir tek kısımdan ibarettir. Bâtıl ile fâsîd arasında bir fark yoktur; eksiklik ister sebebin rûknünde, isterse şart ve vasıflarında olsun, netice aynıdır. Hanefilere göre ise, eksiklik akdin rûknünde olursa bu akid bâtıldır ve sebep bulunmadığı için ondan hiçbir şey hasıl olmaz. Eğer eksiklik akdin şartında, yani vasıflarından birinde ise, sebep teşekkül etmiş olur ve buna bazı şeyler terettüb eder; çünkü esas olan sebep'dir; şart ise, bunu tamamlayıcı mahiyettedir. Meselâ; alım-satım (bey') akdinin rûknü, kabul ve icâb ile mebi' (satış konusu olan şey) dir. Bunlar bulununca sebep teşekkül eder. Akdin hükmünü tamamlayan şartlardan birisi de verilecek paranın, satış veresiye ise vadesinin belli olmasıdır. Sözelimi, bunlardan birisi belli olmazsa, akid fâsîd olur; bâtıl olmaz.

Buradaki ihtilaf iki esasa dayanmaktadır:

1) Cumhur'a göre nehiy, akdin her türlü eserinin terettüb etmesine engel olur.

2) Şâri' tarafından emredilen şartların bulunmayışı hükümlerin terettüb etmesine mâni' teşkil eder.

Cumhur'un delilleri şunlardır: Nehiy bulunduğu halde akit yapmak Allah'a isyandır; dolayısıyla böyle bir akdin hiç bir neticesi olmaz; çünkü nehyin bulunuşu, bu akdin meşruluk sınıra dışına çıkmış olduğunu gösterir. Eğer böyle bir akit, herhangi bir zarara sebep olmuşsa cezayı mücib olur. Nitekim Hz. Peygamber,

"kim bizim emrimize uymayan (bir iş yaparsa merdud'dur; kim, dinimize, onda olmayan bir şey sokarsa merdud'dur."^[81] buyurmuştur. Şari tarafından nehyedilmiş olan bir sebebe göre hüküm vermek, Peygamber (s.a.) ve Allah'ın emretmediği, hattâ yasakladığı bir şeyle amel etmektir. Ümmetin selef-i sālihi, hakkında nehiy bulunan akidlerin bātıl olduğunda birleşmiştir. Dolayısıyla onlar, hakkmda nehiy bulunduğu için faiz ve müşriklerle yapılan evlenme akdinin butlanına hükmetmişlerdir; çünkü Kur'anda;

"Allah, alımı-satımı helal, faizi de haram kıldı..."^[82];

"İman etmedikçe müşrik (Allah'a eş koşan) kadınlarla evlenmeyin, mü'mîn bir câriye, hoşunuza giden imüşrik bir kadından daha iyidir. İman etmedikçe müşriklerle nü'min kadınları evlendirmeyin. Mü'min bir köle, hoşunuza giden müşrik bir erkekten daha üstündür..."^[83] buyurulmuştur.

Fakihlerin cumhuru işte bu görüştedir; yani onlar, sahih olmayan akidler arasında bātıl ve fâsid diye bir ayırım yapmazlar. Hanefilere göre ise icab, kabul ve üzerinde akid yapılan şey (akdin mahalli), akdin rükünleri, olup akdi inşâ eden sebepler bunlardır. Bunlardan biri eksik olursa veya bunları tamamlayan şartlarda bir kusur bulunursa akit bātıl olur; çünkü bu takdirde sebebiyet teşekkül etmemiş demektir. Esasen akdin rükünü, hükmün meydana gelmesine emare olarak Şari' tarafından tayin edilen sebep'tir. Sebep teşekkül etmezse akid de vücut bulmaz, bātıl olur. Kusur, hükmü tamamlayan şartlarda olursa akid vücut bulur; fakat fâsid olur, bātıl olmaz.

Buna göre, bātıl olan bir akit, rükünleri veya bunları tamamlayan şartları eksik olan akid'dir. Meselâ; akdin konusu mubah veya mevcut değilse, ya da teslimi imkansızsa akit bātıl olur; zira rükünde veya aslında eksiklik var demektir. Eğer hükmü tamamlayan veya hükümle ilgili olan bir şart eksikse, akit fâsid olur; bātıl olmaz. Meselâ; bir alım-satım akidinde ödenecek olan para miktarının veya ödeme vadesinin bilinmemesi gibi hükmün tatbiki sırasında münazaaya sebebiyet veren şeylerle akit fâsid olur.

Dolayısıyla Hanefiler; bātıl akdi, aslında, yani sebebiyetin esasında eksiklik olan akit; fâsid akdi de, vasfında, yani hüküm ve neticesini tamamlayan şartlarında eksiklik bulunan akit diye tarif ederler.^[84]

Böylece Hanefiler akidleri üçe ayırırlar: 1) sahih akit, 2) bātıl akit, 3) fâsid akit. Bātıl akdin hiç bir hükmü ve geçerliliği yoktur; çünkü bunda sebebiyet mevcut değildir. Fâsid akde gelince; şart ve rükünü bulunduğu için, akit eksik de olsa, mevcuttur; fakat iki taraf için bunu feshetmek vâcib olur. Böyle bir akidle bir kimse satın aldığı şeyi kabz etse (teslim alsın) buna mâlik olur ve konuşulan parayı değil, kıymetini vermekle mükellef tutulur. Buradaki mülkiyet kesin olmadığı için feshi icab eder. Feshedilirse bir şey gerekmez. Böyle bir mülkiyetle müşteri malda tasarruf ederse, buna başkasının hakkı taalluk etmiş olur.

Bunlardan anlaşılıyor ki Hanefilere göre, eksik de olsa, fâsid akid vücut bulmakta ve böyle bir akidle kabzedildiği takdirde veya ilk tatbikte bazı hüküm doğmaktadır; fakat bu hükümlerin şartları eksik olduğu için başkasının hakkı taalluk etmektedir. O halde, fâsid olsun bātıl olsun, sahih olmayan akidlerde günah ve masiyet mevcuttur.

Bu hususta daha fazla bilgi edinmek isteyenler, "el-Mülkiyyetü ve Nazariyetü'l-Akd" adlı eserimizin 355-369 uncu sayfalarına bakabilirler.^[85]

2. BÖLÜM

HÂKİM VE HÜKÜMLERİN KAYNAKLARI (DELİLLER)

Bundan önceki bölümde hükmün mânâ ve kısımlarını anlattık. Fıkıh ve Usûl ilminin esasını teşkil eden mihver "de hükümdür. Şimdi ikinci esasa geliyoruz: Hüküm kimden gelmektedir? Yani hâkim kimdir? Şüphesiz ki hükmün tarifini yaparken hâkim'e de işaret etmiştik; çünkü usûlcülerin ıstılahına göre hükmün tarifi; "Allah'ın talep, tahyir veya vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin olan hitabıdır" şeklindedir. İşte bu tarif, İslâm fıkıhında hâkimin Allah Taâlâ olduğuna işaret etmektedir. İslâm dîni, vahye dayanan semavî bir kanundur. Ona göre hâkim (hükmün asıl kaynağı) de Allah'tır. Hükmü açıklayan bütün tarifler, Allah'ın hükümlerini ve O'nun yüce dinini öğrenme yollarıdır. Bütün müslümanlar, bu gerçek üzerine birleşmişlerdir. Kur'an-ı Kerim de, bunu şu âyetlerle açıkça beyan buyurur:

"Hüküm, ancak Allah'ındır"^[86]

"O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..."^[87]

"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fasıkların ta kendileridir."^[88]

Bu durum karşısında akim şer'i hükümlerde bir rolü var mıdır? Mükellef, akli ile hiç hükmedemez mi? Müslüman Şii bilginleri, hakkında Kitab ve Sünnet'te bir hüküm bulunmayan konularda, akli, fıkıhı bir kaynak olarak kabul ederler; ancak İmamiyye mezhebine göre aklın böyle bir kaynak oluşu şeriatın bir emridir, onun müsaadesiyle aklın gösterdiği gerçeğe uymak gerekmektedir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre ise, akıl bizzat hâkim değildir. Onlar, hakkında nass bulunmayan şeyleri kıyas, istihsân ve şer'an muteber olan maslahatlar gibi çeşitli yollarla nassa bağlarlar.

Gerçekte Şii'lerle diğer müslümanların çoğunluğu arasındaki bu ihtilafın esası, iyilik ve kötülük (husn ve kuhh'u = bir şeyin güzellik veya çirkinliğini) akim bilip bilemeyeceği meselesidir, Şii'lerden İma-i (Ca'feriye) mezhebine bağlı olanlara göre, hakkında nass bulunmayan konularda akıl/ bir kaynaktır; husn ve kuhh'u tayin edebilir. Bunlar, akaid konusunda genel olarak Mu'tezilî bilginlerine uydukları için böyle düşünmektedirler. Fakihlerin çoğunluğu ise, Mu'tezelilerden ayrıldıkları için, akli, bu konuda tek başına bir kaynak olarak kabul etmezler.

O halde, aklın iyilik veya kötülük hakkında kesin bir hüküm verip veremeyeceği meselesine kısaca dokunmamız gerekmektedir.

Akl Yönünden Hüsn Ve Kubh Meselesi

Bu konuda bilginler üç türlü görüşe sahiptirler:

1- Mu'tezilîlerin Görüşü :

Husn ve Kubh bir kısım eşyanın zâtî sıfatlarıdır. Eşya (şeyler) fayda ile zarar, iyilikle kötülük arasında değişir. Mu'tezilî imamlarından Cübbaî bu hususta şöyle der: "Allah'ın emretmesi caiz olan her masiyet, nehiyden dolayı çirkindir. Allah'ın mubah kılmaması caiz olan her masiyet, bizzat çirkindir; Allah'ı tanımamak veya O'nun hakkında başka türlü itikada sahip olmak böyledir. Keza, Allah'ın emretmemesi caiz olan her şey, onunla

emirden dolayı güzeldir; ancak emretmesi caiz olan her şey ise, bizzat güzeldir"^[89]

Bundan anlaşılıyor ki Mu'tezilîlere göre eşya üç kısma ayrılmaktadır; **1)** Bizzat güzel olan şeyler; Allah bunları ancak emreder. **2)** Bizzat çirkin olan şeyler; Allah'ın bunları emretmesi caiz değildir. **3)** Güzel ve çirkin arasında bulunan şeyler; bunların yapılması hem emredilebilir, hem de nehyedilebilir. Allah'ın bunlardan emrettiği şeyler güzel, nehyettiği şeyler de çirkindir.

Mu'tezilîlerin bu görüşünün esası, bizzat husn ve bizzat kubh'a dayanmaktadır ki kişi bizzat husn'ü yapmakla mükelleftir; isterse buna dair bir şer'î delil bulunduğunu bilmesin; bizzat kubh'u da 'yapmamakla mükelleftir; isterse bunun yasak olduğunu gösteren bir nehiyden habersiz olsun. Mu'tezilîler bu görüşlerini isbat için üç delil ileri sürerler:

a) Bazı işler vardır ki ancak bunları akli başında olan kimselerin yapması gerekir. Onları yapanlar kınanmaz; aksine övülür. İşte bunlar, bizzat güzel olan şeylerdir. Bazı şeyler de vardır ki, akli başında olan kimseler onları yapmaz; çünkü onları yapmamayı ya akıl emreder, ya da onları yapmak, insanların kınamasına ve övmemesine sebep olur. Onlar da, bizzat çirkin şeylerdir. Buna göre doğruluk bizzat güzeldir; yalancılık da bizzat çirkindir. Akıllı bir kimse, doğru söylemekle yalan söylemek arasında muhayyer bırakılsa, doğru söylemeyi tercih eder; halkın kınamasından korkarak yalan söylemez.

b) Husn, ve Kubh, akıl ile kavranabilir. Bunların bilinmesi zarurî bir şeydir. İnsanlar, akılları icabı zarurî olarak, zulmün kötü olduğunu, adaletin iyiliğini, yalancının faydası olsa bile çirkinliğini, doğru sözün zararı dokunsa dahi güzelliğini bilirler. Bu hususta insanlar eşittirler; ister dindar olsunlar, isterse dindar olmasınlar.

c) Eğer yapılması zarurî olan bizzat iyi şeyler ve yapılmaması zarurî olan bizzat kötü şeyler bulunmasaydı, yalancı bir şahsın da mu'cize göstermesi gerekirdi ki, bu takdirde kimin Peygamber ve kimin yalancı olduğu bilinemezdi; çünkü o takdirde harikulade (mu'cize)'nin hem doğru, hem de yalancı kimse tarafından gösterilmesi imkânı doğardı. Böylece Peygamber de kendisini tanıtamazdı. Hâriku'lâde şeyleri yalancı kimselerin göstermesi muhaldir, denilirse bunun mânâsı, akıl, onun (yalancı kimselerin mu'cize göstermesinin) bizzat güzel olmadığına hükmediyor demektir. Bu da bizzat güzel ile bizzat çirkin'in mevcudiyetini kabul etmek olur. Yalancının da hâriku'lâde şeyler göstermesi mümkündür, denilirse bu da Peygamberi tasdiğe insanların şaşırmasına sebep olur ve böylece mucizelerin bir anlamı kalmaz; dolayısıyla hiç kimse Peygamber'den istifade edemez.

Mu'tezilîlerin bu görüşü, şu üç neticeyi doğurmaktadır:

1) Fetret devrindekilerle dünyanın meçhul bölgelerinde yaşayanlar, bizzat güzel olan şeyleri yapmakla mükellef buldukları gibi, onların bizzat çirkin şeylerden de uzak durmaları gerekmektedir. Onların da yalan söylemeleri haramdır, doğru olmaları vacib'tir; onlar da zulümlerinden ötürü ceza ve adaletli davranışlarından dolayı mükâfaat göreceklerdir.

2) Hakkında nass bulunmayan konularda insanlar, aklın vereceği hükme uyacaklar; onun bizzat iyi olduğuna hükmettiği şeyleri yapacaklar, bizzat kötü olduğuna hükmettiği şeylerden uzak duracaklardır. Kısaca, hakkında nass bulunmayan hususlarda akim hükmüne göre sorguya çekileceklerdir.

3) Allah'ın bizzat çirkin olan bir şeyi emretmesi ve bizzat güzel olan bir şeyi nehyetmesi imkânsızdır.

2 - Mâturîdîlerin Görüşü :

Bu görüş, Ebu Hanîfe'den nakledilir ve Hanefîler de O'nun yolundan giderler. Onlara göre eşya, arasında bizzat güzel ve bizzat çirkin olanlar vardır. Allah bizzat çirkin olan şeyleri emretmez, bizzat güzel olan şeyleri de yasaklamaz. Dolayısıyla eşya; **1)** bizzat güzel, **2)** bizzat çirkin, **3)** bu ikisi arasında bulunmak üzere üçe ayrılır. Üçüncüsü de Allahın emir ve nehiyelerine bağlıdır. Bu taksim, aslında Cübbaî'nin ileri sürdüğü taksime benzer.

Bu noktada Mâturîdîler, Mu'tezilîlerle birleşmekte; fakat bunun dışındaki hususlarda ayrılmaktadırlar. Hanefîlere göre sırf aklın hükmü ile bir sevap veya teklif olmaz. Ancak tekliflerdeki emir, sevap ve ceza nass ile, ya da nass'a hamletmekle olur. Nass bulunmazsa akıl kendi başına bir hüküm veremez; o, mutlaka nass'dan yardım görmelidir.

Şevkânî, "İrşadu'l-Fuhûl" adlı eserinde Mâturîdîlerin görüşünü benimser ve şöyle der: "Bu konudaki söz usundur. Bir fiilin iyi veya kötü oluşunun akıl tarafından bilinmesini inkâr etmek de gurura saplanmaktan ibarettir. Bir fiilin sevap bakımından güzel veya ceza bakımından çirkin oluşunun akıl tarafından kavranılabileceğini de kabul edemeyiz. Aklın idraki, bir fiilin güzel ise failinin övülebileceğinden, kötü ise failinin kınanacağından öte gidemez. Aklın böyle bir kavrayışa sahip oluşu, herhangi bir fiilin sevap veya cezaya ilişkin olma yönünü de bilmesini gerektirmez"^[90]

3 -Eş'arîlerin Görüşü :

Usûlcülerin çoğunluğu bu görüştedir. Onlara göre eşyada bizzat güzellik veya çirkinlik olmaz. Bütün işler izafidir. Allah'ın iradesi mutlaktır. O'nu hiçbir şey bağlayamaz. Eşyayı yaratan Allah'tır. Güzel ve çirkin olan şeyleri yaratan da O'dur. Bir şeyin güzellik veya çirkinliğini gösteren Allah'ın emirleridir. Akıl ile teklif yoktur; teklif, ancak Şâri'in emir ve nehiyeleridir. Sevap O'nun emrine uymakla, ceza da nehiyine muhalefet etmekle hâsıl olur. Akim emirlerine değil, Şâri'in emirlerine itibar etmek gerekir.

Böylece Eş'arîler, Mu'tezilîlerle Mâturîdîlerden ayrılmışlardır.

Burada belirtmeliyiz ki, fakihlerin büyük çoğunluğuna göre hâkim, ancak Allah'tır. Akıl, Hanefilerin dediği gibi bir şeyin özü itibariyle iyi veya kötü olduğunu kavrayabilir, teklif yetkisine sahip değildir. O halde Allah'ın hükmünü anlama yollarını bilmeliyiz; yani hükümleri kaynaklarından çıkarma ölçülerini tanımamız gerekir. Bu da, Şâri' tarafından hükümleri göstermek için tayin edilen deliller Kitab, Sünnet ve İcma'dır. Çoğunluğa göre Kıyas, dördüncü delili teşkil eder. İhtilaf konusu olan deliller de Sahâbilerin görüşü, isühsân, maslahat, zerâyi', örf, istishâb ve önceki şeriatlerin hükümleri'dir.

Bu kaynakları ayrı ayrı ele almadan önce iki hususa işaret etmeden geçemeyeceğiz:

1) Fakihlerin çoğunluğuna göre akıl kendiliğinden hükümler koyamaz ve teklifler ileri süremez. Bu, aklın hiç bir rolü yoktur, demek değildir. Elbette akim rolü vardır; fakat akıl, bu rolünü yerine getirirken Allah'ın ona müsaade buyurmuş olduğu sınırın dışına çıkamaz.

Şöyle ki: İslâmî teklifler, kıyamet günü Allah'ın iradesine bağlı olan sevap ve ceza ile ilgilidir. Allah, hiç kimseye teklifini belirtmediği bir şeyden ötürü azap etmez. Bunun içindir ki Kur'an'da;

"Biz, peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz." [91] buyurulmuştur.

Şüphesizdir ki, hakkında sarıh bir nass bulunmayan her yeni olayda Allah'ın hükmünü bilmek gerekir. İşte aklın rolü burada önemlidir; şer'î nass'ları tesbit etme ve müctehide ışık tutacak olan dînin genel kaidelerini açıklama ve onları yeni olaylara uygulama işleri, tamamen akıl sayesinde olmaktadır. Müctehid imamlar, bu yönde akıllarını çalıştırmışlar, nass'lardan çıkarmış oldukları kaidelerle hükümleri bir disiplin altına almışlar ve zengin bir fıkıh mirası bırakmışlardır. Bu akli çalışmalarında onlar, doğru yoldan sapmamışlar ve İslâmî gerçeklere sınıksız sarılmışlardır. O zengin fıkıh mirası bugün gözler önünde durmakta ve onların büyük gayretlerine tanıklık etmektedir. Bir kısım mutaassıp Batılı yazarlarla bunların ardından giden veya câhil olan bazı Doğulu yazarların, fıkıhı, Roma hukukundan alınmış bir şey olarak gösterme çabaları, o büyük imamların değerini azaltmaz; çünkü İslâm hukuku (Fıkıh) ile Roma hukuku arasında hem esaslar; hem de neticeler bakımından bir ilişki yoktur. İslâm hukuku, Romalılarda ve onlardan sonrakilerde olmayan bir çok temel hükümler getirmiştir ki bunlar, ileri sürülen iddiannın asılsızlığını isbata yeter. Biz, onları bir yana bırakalım ve Allah'ın şu emirlerine uyalım:

"Sabret, sabır ancak Allah içindir, onlara üzülmeye, kurdukları tuzaktan da endişe etme." [92]

"Sen, onları iftiralarıyla haşhaşa bırak!" [93]

2) Fıkıhın bütün kaynakları nass'lara irca edilebilir. Bunlar da Kitab ve Sünnet'tir. Bu ikisinin dışında kalan kaynaklar, bunlardan doğmuştur. Bu sebebledir ki Şafiî; "Hükümler ancak nass'dan alınır veya nass'a hamledilir." demiştir. O'na göre nass ve nass'a hamletmekten başka bir şey yoktur. Ne var ki Şafiî, nass'a hamletme işini oldukça daraltır ve onu yalnız kıyas'a hasreder. Öteki imamlar ise, nass'a hamletmenin mânâsını geniş tutar ve diğer kaynakları da buna dahil ederler.

Bu ihtilaflar ne olursa olsun, üzerinde ittifak edilen husus şudur:

Bütün kaynakları, nass'lardan doğmuş ve bunların ışığından faydalanmıştır. O halde fıkıhın bütün kaynaklarını nass'lara irca etmek doğrudur. Hattâ bazı Fıkıh Usûlü yazarlarına göre bütün bu kaynakları Kur'an'a irca etmek mümkündür. Sünnet de Kur'an'ın bir açıklamasıdır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur.

"Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiş olur." [94]

"Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman inanan erkek ve kadına, artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz." [95]

Bütün kaynaklar nass'lara râcidir; dolayısıyla hepsi de nass'lardan sonra gelir. Nass varken öteki kaynaklarla amel edilmez. Kur'an bu kaynakların başıdır ve elbette bunların hepsinden-önce gelir. Muaz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre, Peygamber (a.s.), kendisini Yemen'e kadı olarak gönderirken;

"Bir olayla karşılaşsan nasıl hükmedeceksin" diye sormuş, o da;

"Allah'ın kitabı He" demiştir. Peygamber;

"Ya Kitab'ta bulamazsan?" deyince, Muaz;

"Allah'ın Peygamberinin Sünneti ile" diye cevap vermiştir. Peygamber;

"Allah'ın Peygamberinin Sünneti'nde de bulamazsan?" buyurmuş, O da;

"re'yimle ictehad yaparım" cevabını verince, Peygamber (s.a.), Muaz'ın göğsüne elleriyle vurmuş ve "Râsülünün elçisini, O'nun razı olacağı şekilde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun." diye dua etmiştir. [96]

Ebu Bekr (r.a.) de bir işle karşılaşınca, önce Allah'ın Kitabına bakar ve onda bir şey bulursa onunla hükmederdi. Kitab'ta bir şey bulamazsa Sünnet'e başvurur ve onda bir şey bulursa onunla hükmederdi. Sünnet'te de bir şey bulamazsa, büyük sahâbileri toplar, istişarede bulunurdu. Eğer onlar bir görüş üzerinde birleşirse, buna göre hükmederdi. Hz. Ömer de böyle yapardı. Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği mektupta şöyle demiştir: "Tereddüde düştüğün ve Kitab ile Sünnet'te bulamadığın meseleleri iyi anlamaya ve birbirine benzeyen şeyleri tanımaya çalış ve benzediği

takdirde kıyas yap." [97]

Şimdi, Kur'an'dan başlayarak, hükümlerin kaynaklarını (delilleri) açıklamaya çalışalım.

1- Kur'an

Kur'an'ın Tarifi Ve Nüzülü:

Kur'an, Peygamber (s.a.)'e nazil olan bir kitab'tır. İlk olarak inen âyetleri şunlardır:

"Oku, yaratan Rabbinin adıyla. O, insanı pıhtılaşmış bir kandan yarattı. Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem

[98]

sahibidir." İşte bu başlangıç, Kur'anın ilme çağırın ve serlevhası ilim olan bir kitab olduğuna, O'nun getirdiği şeyin ancak ilimle ayakta duracağına ve insanın bilmediğini öğrenmesi gerektiğine bir işarettir. Kur'an'ın son inen âyeti de şudur:

"Bu gün, size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâmı seçtim..."^[99] Bu âyetin inişi de İslâm dininin kemâle ermiş olduğunu göstermektedir.

Kur'an, yirmi üç yılda parça parça indirilmiştir. Bu süre, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tebliğ ettiği yıllardır. Kur'an'ın bir kısmı Mekke'de, bir kısmı elâ Medîne'de nazil olmuştur. Mekke'de nazil olan âyet ve sûreler, hemen hemen İslâm akidesini açıklar ki, o da; Allah'ın birliğine, meleklerle, peygamberlere, kitablara ve âhiret gününe imandır. Bu kısmında Kur'an, müşriklerle memlekette azgınlık edenlerin sonuçlarını açıklar, insanları atalarından kalan küfür (inançsızlık) boyunduruğundan kurtuluşa çağırır ve şöyle buyurur:

"Onlara; 'Allah'ın indirdiğine uyun' denilince, 'hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız derler. Ya ataları bir şeye akli ermeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?'^[100]

Medine'de nazil olan âyet ve sûrelerde ise, bir çok fikhî esaslar, aile ve devletin tanzimi; müslümanların hem kendileriyle, hem de diğer insanlarla olan ilişkileri, muahedeler, sulh ve savaş halleri açıklanmaktadır. Hükümlerle ilgili âyetlerin daha çok Medine'ye hicret'ten sonra inişinin sebebi şudur: Bu devirde müstakim, tam bir hükümlerle sahip ve Kur'an'ın hükümlerini uygulayabilecek İslâm devleti teşekkül etmişti. Hicret'ten önce ise, müslümanlar yeryüzünde zayıf olduğundan bu hükümlerin amelî bir faydası yoktu. Mekke'de otorite, o sırada müşriklerin ellerindeydi; dolayısıyla İslâm devletini tanzim etmenin bir pratik yönü mevcut değildi. Bu husus, ancak hicret'ten sonra ortaya çıktığı için hüküm ifade eden âyetler de bu devirde nazil olmuştur.

Kur'an niçin parça parça nazil olmuştur; bir defada nazil olmamıştır? diye bir soru akla gelebilir. Müşrikler bu soruyu, öğrenmek için değil, yadırgayıcı bir dille ortaya atmışlardır. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle anlatır:

"İnkâr edenler, 'Kur'an ona bir defada indirilmeliydi' derler. Halbuki Biz, onu böylece senin kalbine yerleştirmek için azar azar indirir ve onu ağır ağır okuruz."^[101]

İleri sürülen itiraz ve cevabı bu âyet'ten anlaşılabilir oluyor. Bizim için itiraz önemli değildir; insanı düşünmeye sevkeden cevaptır. Bu cevapta iki husus belirtilmektedir:1) Kur'an'ın, Peygamber (s.a.)'in kalbine yerleştirilmesi, 2) Kur'an'ın ağır ağır okunması. Demek ki Kur'an'ın parça parça indirilişinin sebebi bu ikisidir. Şimdi bu iki nokta üzerinde kısaca duralım:

1) Kur'an'ı kalbe yerleştirmenin mânâsı, O'na karşı Peygamber'de ruhî bir ünsiyet meydana getirerek, O'nun mânâ ve hükümlerini hem Peygamberin, hem de insanların ruhlarına nakşetmek, onlara bu mânâ ve hükümleri anlama yollarını göstermektir. Kur'an'ın parça parça indirilişi, Peygamber'de ruhî bir ünsiyet meydana getirmiştir; yani bu sayede Peygamber (s.a.), peygamberliği boyunca Allah ile devamlı bir irtibat halinde bulunmuş, Rabbi ile sürekli olarak bir ilişki kurma duygusu içinde yaşamış ve O'na yakınlığı, ünsiyeti artmıştır. Kur'an, toptan bir defada inseydi, özellikle müşriklerin inat ve itiraz ettikleri, İslâm'a karşı ısrarlı bir şekilde direndikleri süre içinde Peygamber (s.a.), böyle ruhî bir destekten mahrum kalacaktı.

Kur'an'ın mânâ ve hükümlerinin tesbiti, gönüllere yerleştirilmesi işine gelince; O'nun ihtiyaç duyuldukça inişi, mânâ ve hükümlerini açıklamada yardımcı olmuştur. Şöyle ki: Bazı olaylar meydana geliyor; bunların hükümlerini açıklamak üzere bir kısım âyetler iniyor ve böylece hüküm, tam ihtiyaç ânında belirtilmiş bulunuyor; dolayısıyla olaylar, Kur'an'ın bildirdiği hükmün bir kısım amaçlarını ortaya koymuş oluyor ki bu da, Kur'an'ın anlaşılması için bir yardım teşkil ediyor. Âyetlerin iniş sebepleri (esbâb-ı nüzul), Kur'an'ın mânâlarını anlamak ve ihtiva ettiği hükümlerin amaçlarını kavramak için bize hâlâ ışık tutmaktadır. İnsan nüzul sebeplerini okurken, kendisini, Kur'an'ın indiği atmosfer içerisinde yaşıyor gibi hissetmektedir.

2) Şimdi, Kur'an'ın parça parça inişinin ikinci hikmetini teşkil eden tertil (ağır ağır okuma) işine gelelim. Bunun esası şudur: Kur'an, okuma yazma bilmeyen bir topluluk içinde nazil olmuştur. Allah da, O'nun, kıyamete kadar aynen kalması için kalplerde saklanmasını irade buyurmuştur. İşte Kur'an'ın parça parça inişi, hem Peygamber (s.a.)'in, hem de sahâbîlerin O'nu ezber etmesini kolaylaştırmış ve sağlamıştır. Hz. Peygamber, kendisine nazil olan âyetleri ezber etmek için titizlik gösterir ve Cebrail (a.s.) vahiy getirirken hemen, dilini hareket ettirmeye başlardı. Bu sebeble Cenab-ı Hak, kendisine şöyle hitab etmiştir:

"Cebrail, sana Kur'an'ı okurken, unutmamak için acele edip dilini hareket ettirme. Doğrusu onu (kalbinde) toplamak ve okutturmak bize düşer. Biz onu (Cebrail'e) okuttuğumuz zaman, sen O'nun okumasını takib et. Sonra onu açıklamak da bize düşer."^[102]

Peygamber (s. a.), Kur'an'ın iner inmez yazılmasını emrederdi. Nihayet Kur'an'ın nüzulü tamamlanınca Hz. Peygamber onu, Cebrail'in kendisine okuduğu şekil üzere tertib etmiştir.

Kur'an böyle parçalar halinde inmeseydi, hiç bir sahâbî onu nazil olduğu günlerde ezber edemezdi; çünkü sahâbîler, kendilerini tamamen bu işe vermiş değillerdi; bil'akis ticaretleriyle, işleriyle, savaş veya savaş hazırlığı ile de meşgul idiler.

Hz. Musa'ya gönderilen "On Levha" gibi Kur'an-ı Kerim de bir defada Peygamber (s.a.)'e indirilmiş olsaydı, önce onu yazdıracak kâtip bulamazdı; zira o günkü müslümanlar, okuma yazma bilmiyorlardı ve kendisini sırf bu işe vermiş hiç kimse yoktu. Okuma yazma bilen bazı kimseler varsa da, bunlar ancak ufak tefek işlerini yürütecek kadar biliyorlardı. Oysa Yunanlılar, Romalılar ve İranlılar gibi diğer milletler böyle değildi.

Kur'an, azar azar indiği için hem kolayca ezber ediliyor, hem de yazılıyordu. Doğrudan doğruya Peygamber'den öğrenilip ezber edilmesi, Kur'an'ın, aynen Peygamber'in okuduğu tertil üzerine okunmasını da sağlıyordu. Daha sonra Kur'an bu okunuşuyla, kelimeleriyle olduğu gibi gelecek nesillere intikal etmiş ve tevatür yoluyla günümüze kadar gelmiştir. Demek ki Kur'an, sırf kelimeleriyle değil, aynı zamanda okunuş tarzıyla da Peygamber (s.a.)'den kesin bir şekilde ve mütevâtir olarak bize ulaşmıştır; hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Bu sebebledir ki bilginler, "Kur'an'ın okunuşu, uyulması gereken bir sünnet'tir." demişlerdir.

İşte bunu kolaylaştıran, Kur'an'ın parçalar halinde inmiş olmasıdır. Müşriklerin bu yoldaki itirazlarını reddederken Cenab-ı Hak da;

"Halbuki Biz, onu böylece senin kalbine yerleştirmek için azar azar indirir ve ağır ağır okuruz."^[103] buyurmuştur.

Kur'an'ın Tevatür Yoluyla Gelişi :

Nesilden nesle tevatür yoluyla gelen Kur'an'ı, Hz. Peygamber, tamamen ezber etmiş ve bu dünyadan göçmeden önce Cebrail'e dinletmiş tir. Sahâbiler de, O'nu Peygamber (s.a.)'den öğrendikleri gibi ezber etmişler; onlardan sonra da tabîler, aynı şekilde ezber ederek bu emaneti gelecek nesillere devretmişlerdir. Bununla birlikte Kur'an, sahâbiler devrinde mushafklar halinde yazılmış bulunuyordu. Bu mushafkları sahâbilerden almış olan tabîler, onlarla yetinmemişler; aynı zamanda Kur'an'ı ezber etme işine önem vermişlerdir. Sahâbî ve tabîlerden günümüze kadar bu ilahî kitabı ezber eden ve Hz. Peygamber'in tertiline göre okuyan insanlar vardır. Bu da, Yüce Tanrı'nın

"Doğrusu Kur'an'ı Biz indirdik, onun koruyucusu elbette Biziz"^[104] âyetinin gerçekleştiğini gösterir.

Kur'an'ın tevatür yoluyla gelişi, ona kat'î bir sened vasfı kazandırmıştır. Sened bakımından tevatüre dayanan bir şey üzerinde şüphe edilemez. Kur'an'ın okunuş tarzları (kıraatleri) da tevatüre dayanmaktadır. Mütevâtir olmayan, yani şaz olan kıraatlere önem verilmez. Gerçi bu kıraatlerin, mütevâtir kıraatlerden farklı oluşu, Kur'an'ın asıl metninde ayrılık bulunduğu mânâsına gelmez; bu ayrılıklar sadece okunuş şekli ile ilgilidir. Âlimler, tevatür yoluyla gelmeyen şeyi Kur'an'dan saymamışlardır. Allah Taâlâ, Kur'an'ı bu şekilde mütevâtir olarak korumakla İslâm fihhının ana direğini muhafaza etmiştir. Her konuda İslâm'ın ölçüsü bu Kitab'tır; bir şeyin İslâm'dan sayılıp sayılmayacağı bununla ölçülür.

Kur'an'ın İ'cazı:

Peygamber (s.a.)'in en büyük mu'cizesi Kur'andır. Bu ise manevî bir mu'cizedir. Kur'an, anadan doğma körleri ve alaca hastalıklarını iyileştirme veya asâ'nın yürüyen bir yılan haline gelmesi gibi duygulara hitab eden ve meydana geldikten biraz sonra nihayet bulan mu'cizeler nevinden maddî bir mucize değildir. Peygamber (s.a.), Kur'an'ı tanımayanlara, kendilerinin de böyle bir kitap meydana getirmelerini söylemiş, onlar ise âciz kalmışlardır. Uydurma on süre getirmeleri için meydan okumuş, yine âciz kalmışlardır. Uydurma bir tek süre getirmelerini istemiş, buna da güçleri yetmemiştir.

Hz. Peygamber'in en büyük mu'cizesi böyle manevî bir mu'cizedir; kendisinden önceki peygamberlerin mu'cizeleri gibi hissî değildir. Bu durum, İslâm dîninin kıyamete kadar bakî oluşu ile ahenk halindedir; çünkü hissî olaylar bir kere meydana gelir ve onları ancak belirli kimseler görebilir; bütün insanlar göremez ve onlar, gelecek nesillere şâmil olamaz; sadece rivayete bağlı bir haber olarak kalır. Manevî mu'cize ise, ebedî olarak kıyamete kadar Peygamberin burhanı oluşunu ve fcazını (mucizeliğini) korur. Hz. Muhammed'in şeriatî cihanşümül ve kıyamete kadar bakî olduğuna göre, onu destekleyen ve gerçek peygamber oluşunu doğrulayan mu'cizenin de kıyamete dek bakî olması, geçici olmaması gerekir. Kur'an'ın i'caz yönlerini incelersek, onun her zaman insanlara hitabeden ilahî bir Kitab olduğunu görürüz.

İ'caz Yönleri :

Arablara nisbetle Kur'an'ın mu'cize oluşu şüphe götürmez bir gerçektir. Onlar, Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyamamışlar, esasen böyle bir şey yapacaklarını iddia bile etmemişlerdir. Onlardan birisi, Kur'an'ın yüceliği karşısında şöyle söylemiştir: "Vallahi benden iyi şiir bileniniz ve benden üstün kâsîde yazanınız yoktur. Vallahi, O, bunlardan hiç birisine benzememektedir. Vallahi O'nun sözlerinde bir tatlılık ve güzellik vardır. Dalları bereketli, kökü kuvvetlidir. O, altındakilerini ezmektedir."

Müşrikler, Kur'an'ın dinleyiciler üzerindeki bu güçlü ve derin tesirini bilip gördükleri için birbirine O'nu dinlememeyi tavsiye ediyorlardı. Bu durumu Allah, Kur'an'da şöyle hikâye eder:

"Küfredenler dediler ki: bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü edin; belki bu suretle üstün çıkarsınız."^[105]

Bundan anlaşılıyor ki Kur'an'ın i'cazı kendi özündedir, dıştan gelmemektedir. Brahmanların Veda ilahîleri şeklinde Kur'an'ın bir benzerini getirmeye insanların güçleri yeterdi ama, onlara Allah mâni olduğu için bunu yapamamışlardır da diyemeyiz.

En eski çağlardan beri bilginler, Kur'an'ın i'caz yönleri üzerinde durmuşlardır. Esasen i'caz, Peygamber devrinde gerçekleşmiştir; çünkü Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri için meydan okunduğu halde muarızlar bunu yapamamışlardır. Öte yandan Kur'an'ın meziyet ve özelliklerini göstermek için i'caz yönlerini anlatmak da iyi bir şeydir. Bilinmelidir ki Kur'an'ın i'cazı, zafî bir şey değildir; kendi özünden gelmektedir; dıştan gelmemektedir. Kur'an, sırf Arablar için değil, bütün insanlar için bir mu'cizedir; çünkü Allah'ın hitabı bütün insanları içine almaktadır Kur'an'da,

"Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."^[106] buyurulmuştur.

Kur'an'ın cihanşümül oluşu, i'cazının da cihanşümül oluşunu gerektirmektedir.

Bilginler tarafından anlatılan şu dört i'caz yönüne burada işaret etmek istiyoruz:

1) Kur'an'ın belagatı: Kur'an, "belagat bakımından öyle yüksek bir derecededir ki, Arap dilinde bunun misli görülmemiştir. Arapça ifadeleri bütün zevk ve inceliği ile anlayan kimseler, en belîğ şiir ve ifadelerle Kur'an arasında karşılaştırma yaptıkları zaman bu gerçeği görmüşler ve Kur'an'ın belagat yönünden eşsizliğini itiraf etmişlerdir.

Kur'an'ın kelimelerinde öyle bir akıcılık vardır ki, Arap dilinde onun bir benzeri yoktur. Kur'an'ın parlak üslûbu bazan öyle şiddetlenir ki, insanın tüyleri diken diken olur onun karşısında. Şu âyet-i kerîmeler, bunlara misal olarak verilebilir:

"Ey insanlar! Rabbinizden sakının; doğrusu kıyamet saatinin sarsıntısı büyük bir şeydir. Kıyameti gören her emzikli (kadın) emzirdiği yavrusunu unuttur, her hâmile (kadın) gocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün, halbuki onlar sarhoş değildirlere; fakat Allah'ın azabı çok

çetindir."^[107] Bazan da Kur'an'ın üslûbu öyle yumuşaklaşır ki, insanın ruhuna tatlı bir su gibi akıverir.

Böyle akıcı kelimeleri ve üstün üslûbu yanında Kur'an'ın nazmı da, son derecede esağlam ve güçlüdür. Evet Kur'an'ın nazmı, ne vezin ve kafiyesi olan bir şiirdir, ne seci'li bir nesirdir, ne de serbest bir şiir veya nesirdir; Kur'an'ın nazmı, ancak kendine özgü bir şekle sahiptir.

Kureyşliler son derecede Kur'an'ın etkisinde kaldıkları halde, bu etkinin nereden geldiğini bilemiyorlardı. Bu bir sihidirdi, diyorlardı; halbuki o bir

sihir değildi. Müslim'in Sahih'inde şöyle rivayet edilir: "Ebu Zerr'il-Gıfâriye kardeşi Üneys şöyle demiştir: Mekke'de senin dîninde olan bir adama rasladım. O, Muhammed'i Allah'ın gönderdiğine inanıyordu. Kendisikle: O'nun hakkında insanlar ne diyor? diye sordum. O da: şairdir, kâhindir, sihirbazdır diyorlar, dedi. Bunun üzerine bir şair olan Üneys şöyle demiştir: Kâhinlerin sözlerini işittim; O'nun söyledikleri kâhinlerin sözlerine a'slâ

benzemez. Onları, şairlerin sözlerine vurdum ve gördüm ki, kimse bunlara şiir diyemez. Vallahi O doğrudur, ötekiler de yalancılardır." [108]

2) Kur'an'ın geçmiş çağlara ait olayları haber verşi: Kur'an Ad, Semud, Lût, Nuh ve İbrahim Peygamberlerle kavimlerine ait haberleri anlatmaktadır. Keza, Mûsâ Peygamberle Firavun'un kıssalarını bildirdiği gibi, Hz. Meryem'i, Hz. İsa ve doğumunu, Yahya Peygamber ve doğumunu gerçeğe uygun olarak haber vermektedir. Bunlar, tahrif edilmemiş olan diğer semavî kitap ehlinin bildirdiklerine tamamen uymaktadır. İşte bütün bunlar, ümmî olan, okuma yazma bilmeyen, bir öğretmenden ders almayan, her hangi bir kitap okumayan bir zatın diliyle haber verilmektedir. Üstelik O'nun çevresi de ilim ve semavî kitap ehlinin çevresi değildi ki. bu bilgileri onlardan öğreniyordu, denilsin... O halde ümmî bir Peygamber'e indirilen Kur'an'ın böyle tarihî gerçekleri olduğu gibi bildirmesi, O'nun Allah katından gelişinin delilidir. Bu itibarla Cenab-ı Hak;

"Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve onu sağ elinle de yazmış değildin. Öyle olsaydı, bâtil söze uyanlar şüpheye düşerlerdi." [109] buyurmuştur. Kur'an'ın bildirdikleri karşısında şaşkına dönen inkarcılar, iftiraya sapsmışlar ve bunları O'na bir insan öğretiyor diye iddiada bulunmuşlardır. Bu iddialarını isbat için de Mekke'de ancak Bizans ülkesinden gelmiş, doğru dürüst arapça bilmeyen ve tarihî olaylardan habersiz bulunan bir delikanlı (sahâbî)yi göstermişlerdir. Bu münâsebetle Allah Taâlâ;

"And olsun ki, 'Muhammed'e elbette bir insan öğretiyor, dediklerini biliyoruz. İşaret ettikleri kimsenin dili yabancıdır; Kur'an ise fasih bir arapçadır." [110] buyurarak onları reddetmiştir.

3) Kur'an'ın gelecek olayları haber verşi: Kur'an'ın geleceğe ait haber verdiği şeyler aynen meydana çıkmıştır. Meselâ; Bizanslıları önce yendiği halde İranlıların sonra mağlup olacağını Kuran-ı Kerim önceden bildirmiş ve zaman da onu tasdik etmiştir. Bu husustaki âyet-i kerimeler şunlardır:

"Elif, Lâm, Mim. Bizanslılar en yakın bir yerde yenildiler. Onlar, bu yenilgilerinden üç ilâ dokuz yıl arasında galip geleceklerdir. İş, önünde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün mü'minler Allah'ın yardımı ile sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder; O, güçlüdür, esirgeyicidir." [111]

Büyük Bedir savaşından önce Allah, mü'minlere zaferi va'detmiş ve şöyle buyurmuştu:

"Allah, bu iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olacağını vadetmişti. Siz de kuvvetsiz bulunanın sizin olmasını istiyordunuz.

Halbuki Allah, sözleriyle hakkı ortaya koymak ve kâfirlerin kökünü kesmek istiyordu." [112] İşte Allah'ın vadettiği bu zafer gerçekleşmiştir. Yine Allah, Kur'an'da müslümanlara, Mescid-i Harâm'a gireceklerini va'detmiş ve şöyle buyurmuştu:

"And olsun ki Allah, Peygamber'inin rû'yasının gerçek olduğunu tasdik etmiştir. Allah dilerse siz, güven içinde, başlarınızı tıraş etmiş veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bilir. Bundan başka size, yakın zamanda bir zafer verecektir." [113] Bu ilahî söz de, aynen yerine gelmiştir.

Keza, Allah Taâlâ, Kur'an'da, müslümanları yeryüzüne hâkini kılacağına va'detmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah, içinizden inanıp iyi işler yapanlara, öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına... dair söz vermiştir." [114] Evet, bu ilahî söz de gerçekleşmiş ve müslümanlar daha Peygamber (s.a.) hayatta iken, şehirli ve göçebeleriyle birlikte bütün Arap Yarımadasını itaatleri altına almışlardır. Kendisinden hemen sonra Sahâbileri, İran İmparatorluğunu dize getirip ortadan kaldırmışlar ve Bizans üzerine yürüyerek Suriye ve Mısır gibi lkeleri ele geçirmişlerdir...

İşte Kur'an'ın, geleceğe ait vermiş olduğu bu gerçek haberler, onun Allah katından gelişinin ve ilahî bir kelâm oluşunun delilidir.

4) Kur'an'ın bir çok ilmî gerçekleri içine alışı: Kur'an, bir kısım ilmî gerçekleri içine alır ki, okuma yazma bilmeyen, her hangi bir ilim enstitüsüne veya kültüre sahip olmayan bir memlekette yetişen ümmî bir insanın bunları anlatması imkânsızdır. Meselâ; yer, gök ve bütün canlıların yaratılışı hakkında Kur'an şöyle buyurur: "Küfredenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi

bilmezler mi? Hâlâ inanmıyorlar mı?" [115] İnsanın yaratılışım da Kur'an şöyle anlatır:

"And olsun ki, insanı süzme bir çamurdan yarattık. Sonra onu bir nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra o nutfeyi donmuş bir kana çevirdik. Sonra o kam bir parça et yaptık ve bu etten kemikler yarattık, bu kemikleri de etle örttük. Daha sonra onu, bambaşka bir yaratık yaptık.

Yaratanların en güzeli olan Allah ne Ulu'dur! Bütün bunlardan sonra sizler öleceksiniz. Sonra da kıyamet günü yeniden diriltileceksiniz." [116]

Kur'an'da bunlara benzer pek çok kevnî (yaratılışla ilgili) âyetler vardır. Kitap okumasını bilmeyen ve yanında hiç bir ilmî eser bulunmayan Hz. Muhammed'in bunları insanlardan öğrenmiş olması imkân dahilinde midir? Mekke şehrinin dışına gençliğinde sadece amcasıyla iki kere çıkmış olan bir insan, bunları kimden öğrenmiştir. Üstelik Şam'a ilk gidişinde oniki yaşında idi; ikinci gidişinde ise, yirmibeş yaşlarında olup ticarî bir maksatla buraya gelip gitmişti. Buna rağmen O, Kur'an sayesinde böyle ilmî hakikatleri ilan etmiştir. Bu günkü müsbet ilim de onları, inkâr etmek şöyle dursun, doğrulamaktadır.

İşte bunlar gösteryor ki Kur'an-ı Kerim, kâinatı yaratan Yüce Tanrı katından gönderilmiştir.

Bu saydıklarımız Kur'an'ın bir kısım i'caz yönleridir. Bu ilahî kitabın başka bir i'caz yönü daha vardır ki, bilginler onun üzerinde pek durmazlar. O da, Kur'an'ın ihtiva ettiği hukuk'tur.

el-Kurtubî, "el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an" adlı eserinde bu konuya şöyle işaret edip geçer: "Kur'an'ın i'cazlarından biri de haram, helal ve sair

hükümler gibi insanlığın ayakta durmasını sağlayan ilimdir." [117] el-Kurtubî bununla şer'î hükümlere işaret etmektedir ki, bu hükümler ailevî ve beşerî münasebetleri düzene koymakta olup Kur'an'ın i'cazlarından. Ancak bu i'caz üzerinde biraz durmak icab eder. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, toplumu düzenleyici bir kanunu, teamülü ve aile nizamı bulunmayan bir millet içinde peygamberlik vazifesine başlamıştır. Bu millete hâkim olan nizam, taklid ve câhiliye geleneklerinden ibaretti. Hz. Muhammed ise, ferdler, aile ve devletler arasındaki münasebetleri

düzenleyen bir hukuk getirmiştir. Bu hukuk, evlat ve baba arasındaki münâsabetlerden başlayıp herkesin diğerine karşı olan bütün haklarına varıncaya kadar hepsini tanzim etmiştir. Hz. Muhammed'in Kur'an ile tebliğ ettiği hukukun değerim anlamak için onu, eski çağın en meşhur hukukî belgeleri olan Roma kanunlarıyla karşılaştırmak gerekir. Ümmî bir zatın Allah katından getirdiği ve kendisinin gerçek Peygamber olduğunu gösteren Kur'an'm azameti işte böyle bir karşılaştırma sayesinde ortaya çıkar.

Böyle bir karşılaştırma, bizi kanun yapma alanında bir kısım gerçeklere ulaştırıyor ki, bunlar, Roma hukukunda ve ondan sonraki, yüzyıllarda bilinmemekte olup ancak son yıllarda keşfedilmiştir. Meselâ; Kur'an, ırk ve cinsler arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır; Arabi yabancıya, yabancıyı başkasına üstün kılmamıştır. [\[118\]](#)

Kur'an hukukuna göre reşid olan kimse, kadın olsun erkek olsun, tam hürriyete sahiptir." [\[119\]](#)

Kur'an-ı Kerim, borçlulara kolaylık gösterilmesini emreder. [\[120\]](#)

Kur'an, kölelere iyi muamele edilmesini emretmiş, kölelik yollarını daraltmış, kölenin âzâd edilme imkânlarını artırmış ve insanın köle olmasını istisnâ bir şey olarak kabul etmiştir. Bu itibarla Kur'an'da yalnız köle azadından bahsedilir. [\[121\]](#)

İslâm, kadına hak ve hürriyetini tam bir şekilde vermiştir. İslâm'a göre kadının mal ve mülk ayrılığı esası kabul edilmiştir. [\[122\]](#)

İslâm'ın koymuş olduğu miras esasları da, son derecede üstündür. Bunu Batı'lı hukukçular da itiraf etmektedirler. [\[123\]](#)

İşte bütün bunları, okuma yazma bilmeyen, bu türlü hükümlerin önceki kanunlarda var olup olmadığından habersiz bulunan bir Peygamber ortaya koymuştur. Onüç asırlık tecrübelerin neticesi olduğu, Atina ve İsparta kanunlarından, Eflâtun'un Cümhuriyet'inden ve Aristo'nun Politika'sından faydalandığı halde Roma hukukunun, İslâm hukukundan çok eksik bulunduğu gözönüne alınırsa, Kur'an'ın üstünlüğü ne ile tefsir edilecektir? Her halde burada Kur'an'ın Allah katından gönderildiğini ve Hz. Muhammed'in en büyük mu'cizesi olduğunu kabul etmek gerekecektir. Kesin delil ve sağlam tanıklar karşısında bu hakikati nasıl inkâr edebiliriz?

Bu sebeple diyoruz ki, Kur'an hukuku, O'nun i'câz yönlerinin en güçlüsü olup kıyamete kadar Kur'an'ın i'câzını gösterecektir. Bu i'câz karşısında Arabi da, Arap olmayanı da eşittir; Kur'an dilini bilen de bilmeyen de aynıdır. Kuran, bütün toplumların dertlerine şifâdır. Nitekim Ulu Tanrı da bu hususta şöyle buyurur:

"Ey insanlar, Rabbinizden sîze bir öğüt ve kalblerdekine bir şifâ, inananlara doğruyu gösteren bir rehbet ve rahmet gelmiştir." [\[124\]](#)

Kur'an Lafız ve Mânâ İtibariyle Kur'an'dır:

Kur'an, hem lafız hem de mânâ itibariyle Kur'an'dır ve Arapça olarak nazil olmuştur. Allah Taalâ şöyle buyurur: "Biz o kitabı, anlayasınız diye Arapça okunmak üzere gönderdik." [\[125\]](#)

"Bu kitabın âyetleri Arapça okunarak, bilen bir kavim için uzun uzun açıklanmıştır." [\[126\]](#)

Bu itibarla O'nun tercemesine "Kur'an" adı verilemez. Bazı yazarlar, başka bir dile terceme edilirse yine O'na "Kur'an" ismi verilebileceğini ileri sürmüş ve bu görüşleri için Ebu Hanîfe'nin "Arapça bilse dahi Kur'an'ı Farsça tercemesinden okuyan kimsenin namazı sahih olur." sözünü delil getirmişlerdir. Halbuki Hanefî fakihlerinin ekserisi, Arapça bilse bile, bu dil ile okumaya lisanı yatkın olmayan kimseler için Ebu Hanîfe'nin böyle bir ruhsat verdiğini ileri sürmüştür. Esasen sahih rivayete göre Ebu Hanîfe de bu görüşünden vazgeçmiştir. Bu vazgeçme işini rivayet eden Nuh b. Meryem'dir. Bilginler de bu rivayeti tercih etmiştir. Bir bakıma Ebu Hanîfe devri de böyle icab ediyordu. O, H. 80-150 yıllarında yaşamıştı. Arap olmayanların İslâm dinine yeni girdiğini ve Kur'an'a dillerinin dönmediğini göreyek böyle bir ruhsat vermişti. Bu ruhsatın bid'at olarak yapılmamasını, ihtiyaç karşısında buna başvurulmasını şart koştuğu da söylenir.

Kur'an'ı belâgatiyle aynen terceme etmek imkânsızdır. Bunu İbni Kuteybe, ta üçüncü hicrî yüzyılda söylemiştir. Aynı fikri benimseyen Şâtibi de, Kur'an'ın icmalî olarak terceme edilebileceğini, istiare ve işaretlerinden anlaşılan belâgatlı mânâların bir dilden başka dile tercemesi mümkün olmadığını söylemiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Mademki mevcut Kur'an tercemeleri sıhhatli değildir; o halde bunlar nasıl tashih edilecektir? Kur'an'daki emir ve nehiyeler insanlara hangi yolla bildirilecektir? Avrupa ve Amerika'daki bilginler Kur'an'ı incelemek istiyorlar; onları Kur'an'ın nurundan alıkoymak doğru mudur? Kur'anın "bütün milletlerce okunup anlaşılması, İslama bir davet ve ona imana bir teşvik değil midir?

Bize göre bu işi halletmek için önce Kur'an'ın bir tefsirini yazmak, sonra da tefsiri yabancı dillere terceme etmek gerekir.

Kur'an Arapçadır:

Biraz önce Kur'an'ın hem lafız, hem de mânâ itibariyle vahyedildiğine ve Arapça olarak indirildiğine işaret ettik. Fakat Kur'an'da Arapça olmayan bazı kelimeler vardır; ancak bunlar, Arapçalaşmış sözlerdir. Elbette her dilde böyle başka dillerden alınmış kelimeler mevcuttur. Her millet karşılaştığı yeni şeyler için yabancı kelimelerden faydalanıp bu kelimeleri kendi dilinin kalıbına uydurur.

Şafîî, "er-Risale" adlı eserinde Kur'an'ın arapça oluşunu ve buna şu iki hususun istinad ettiğini söyler:

1) Arapçayı üslup ve incelikleriyle bilmeyen kimse Kur'an'ın mânâlarını bilmez. Kişi, umum ve husus ifade eden lafızları ve bunların delâletlerini, mücmel, müşterek ve mufassal lafızları bilmelidir ki Kur'an'dan fikhî hükümler çıkarma imkânı olsun.

2) Her müslüman dinî vazifelerini yapacak ve Kur'an'ı okuyacak kadar Arapça bilmelidir.

İmam Şafîî, birinci husus için şöyle der: "Anlattığım hususa, Kur'an'ın başka bir dil ile değil, Arapça ile inmiş olmasıyla başladım; çünkü Arapçayı derinlemesine bilmeyen, bu kitabı anlayamaz. Arap dilini bilen de, bu dili bilmeyenlerin karşılaştığı şüphelerden kurtulur." İkinci husus için Şafîî, "Her müslümanın şehadet kelimesini ve Allah'ın kitabını okuyacak, zikir, tekbir, teşbih ve benzerlerini söyleyecek kadar Arapça bilmesi

lâzımdır." [127] der.

Kur'an'ın Beyanı:

Kur'an, İslâm dîninin ilk kaynağıdır. Onda küllî kaideler ve bunların birçok açıklamaları vardır. Bu itibarla Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Kur'an'ı cem' (hıfz) eden kimse, büyük bir şeye sahip ve peygamberlik sıfatını elde etmiş demektir; şu kadar ki ona vahiy gelmez. "İbn i Hazm de; fikhın bütün bölümlerinin ana prensipleri Kitab ve Sünnet'te vardır." demiştir. Ulu Tanrı da; "*Biz Kitab'ta hiç bir şeyi eksik bırakmadık...*" [128] buyurmuştur. Yani her şeyin hükmü Kur'an'da mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'in beyanı ekseriya küllî olup tafsilatlı olanları azdır. Kur'an'daki hükümleri, beyan bakımından şu üç kısımda özetlemek mümkündür:

1) Tam olarak beyan edilen hükümler: Sünnet, bunların tatbikini açıklar.

"Sizden kim, Ramazan hilaline şahid olursa oruç tutsun..." [129] âyeti ile kazf haddini (zina iftirasının cezasını) anlatan şu âyeti burada misal olarak zikredebiliriz:

"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra dört şahit getiremeyenlere seksen deynek vurun; onların şahitliğini asla kabul etmeyin." [130] Keza, Han âyeti de böyledir.

2) Mücmel olarak beyan edilen hükümler: Bunları tam olarak Sünnet açıklar. Meselâ; Kur'an'da zekât emredilmiştir, nisap ve miktarını ise Sünnet açıklamıştır. Mânâsı anlaşılmayan bir kısım kelimeleri de Sünnet açıklamıştır.

3) Kur'an'ın ibare veya işaretle beyan ettiği hükümler: Bunların kalan kısmını Sünnet tamamlar. Meselâ; Kur'an, zina eden cariyelerin cezası hakkında şöyle buyurur:

"Onlar evlendikten sonra bir fuhuşta bulunurlarsa, onlara, hür (ve evlenmiş) kadınlara verilen cezânın yarısı verilir." [131]

Bu âyeti kerimede, kölelerin cezasının da hür erkeklere verilen cezanın yarısı kadar olduğuna bir işaret vardır. Bu, İslâmî bir kaide olup Sünnet tarafından açıklanmış, bazı hukukî ve cezaî sahalarda böylece tatbik edilmiştir.

Burada belirtmeliyiz ki, bilginler, Kur'an'daki beyanın birçok konularda icmalî oluşunu ve bazı âyetlerin Sünnet tarafından açıklanması gerektiğini göz önüne alarak, Kur'an kelimelerinin delalet bakımından bazan kat'î, bazan da zannî olduğunu kabul etmişlerdir. Meselâ; "*Boşanmış olan kadınlar üç kuru' beklerler...*" [132] âyetindeki kürü sözü, hem ayhali (hayız) hem de iki ayhali arasındaki temizlik müddeti anlamına gelir. Dolayısıyla bazı fakihler bu kelimenin ayhali mânâsına geldiğini, bazıları da iki ayhali arasındaki temizlik müddeti anlamına geldiğini tercih etmişlerdir. Şüphesizdir ki, kuru, sözü, hem ayhali (hayız), hem de iki ayhali arasındaki temizlik müddeti, anlamına gelir. Elbette kurû' sözünün bu iki anlamdan birine delaleti zannîdir; eğer böyle olmasaydı ihtilaf çıkmazdı. Keza, yemin keffâretiyle ilgili olan şu âyet de böyledir:

"Allah, size lağv olan yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerinizden dolayı hesap sorar. Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin

ortalamasından on düşkününü doyurmak, yahut giydirmek, ya da bir köle âzâd etmektir. (Bunları) bulamayan üç gün oruç tutmalıdır." [133] Bu âyet'teki "lağv" sözünün anlamı üzerinde fakihler anlaşamamışlardır. Kimisi, bunu zan üzerine yapılan ve ortaya aksi çıkan (yani gerçekte bağdaşmayan) yemin diye tarif etmiştir ki, Hanefiler bu görüştedir. Kimisi de onu, sözü pekiştirme kasdı olmadan rasgele yapılan yemin diye açıklamıştır ki, insan söz arasında "Vallahi yok", "evet, Vallahi" gibi farkında olmadan böyle yeminler edip durur. Görülüyor ki "lağv" sözünün

delalet ettiği mânâ zannîdir. Bile bile yalan yere yapılan yemin üzerinde de ihtilaf vardır. [134] Yeminin keffâreti olan üç günlük oruç ard arda mı, yoksa aralıklarla mı tutulacaktır? Bu hususta da ihtilaf edilmiştir.

Buna göre Kur'an'ın lafızlarının delaleti kat'î ve zannî olanları vardır. Delaleti zannî olan lafızları bazan Sünnet açıklar ve ona kat'iyet kazandırır. Aslında Kur'an'ın hepsi sened bakımından kafidir; çünkü tevatür yoluyla gelmiştir; bu hususta şüpheye yer yoktur; ancak buradaki zannilik, delalet ettiği mânâ ile ilgilidir.

Kur'an, şer'î hükümleri değişik kip (sıyga) lerle açıklamaktadır; çünkü O, bir kanunname değil, öğüt ve din kitabı olup hikmetli bir üslûba sahiptir. Dolayısıyla hükümlere delalet yönünden üslûbu (beyan şekli) değişmektedir. Kur'an'daki hükümler, bazan emir kipi ile açıklanır. Meselâ; "*Şahitliği*

Allah için dosdoğru yapın." [135] âyeti böyledir. Bazan nehiy sıygasıyla bildirilir. Meselâ; "*Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere*

öldürmeyin." [136] âyeti gibi. Bazan işin yapılmasının farz kılındığı beyan edilir. Meselâ; "*Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*" [137] buyurulmuştur. Bazan yasaklanan işte bir hayır bulunmadığı bildirilir. Meselâ; "*Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse,*

kötülüklerden sakınan kimsedir." [138] âyeti böyledir, Bazan da işin neticesinde sevap veya ceza bulunduğu açıklanır. Meselâ;

"*Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah'a ve Peygamberi'ne itaat edenleri, O, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar, orada daimi kalıcıdırlar. İşte büyük kurtuluş budur. Allah'a ve Peygamber'ine isyan eden ve sınırlarını aşanları da ebedî olarak kalacakları cehenneme sokar,*

Onlar için horlayıcı bir azap vardır." [139] âyetleri gibi.

Kur'an-ı Kerimden hükümler çıkararak bir müctehid, bunları gözönünde bulundurmalıdır. Ayrıca övülen veya sevap va'dedilen her işi yapmak matluptur; kınanan veya azap va'dedilen her işi yapmak yasaklanmıştır. Övülmeyen veya kınanmayan, azap veya sevap vadedilmeyen her iş de mubahtır.

Kur'an'ın İçine Aldığı Hükümler

Kur'an, şer'î hükümleri icmalî olarak beyan eder. Sünnet de bunları açıklar, demiştik; Yüce Tanrı da; "*Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş*

olur..."^[140] buyurmuştur. Buna göre Sünnet de Kur'an'a bağlıdır ve şer'î hükümler bu ikisi sayesinde tamamen açıklanmıştır. Burada, kısaca Kur'an'ın ihtiva ettiği hükümlere gözatacağız. Bu hükümler, bir çok kısımlara ayrılır:

1- İbadetler:

Kur'an-ı Kerim bütün farzları icmalı olarak emretmiştir: namaz, oruç, hac, zekât ve diğer bütün sadakaları emretmiştir; fakat namazı emretmiş, vakit ve rükünlerini açıklamamış, bunların izahını Sünnet'e bırakmıştır. Hz. Peygamber de, bunları tam olarak izah etmiş ve "*Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın.*"^[141] demiştir. Hac da böyle icmalı olarak emredilmiş ve onun nasıl ifâ edileceği Sünnet tarafından açıklanmıştır. Bu maksatla

Peygamber (s.a.); "*Hac ile ilgili ibadetlerinizi benden öğreniniz.*"^[142] buyurmuştur. Keza, Hz. Peygamber, zekât tahsil eden memurlara yazdığı mektuplarla zekâtın izahını amelî olarak yapmıştır...

Niçin Kur'an, ibadetleri böyle icmalı olarak beyan etmiş ve bunları genellikle Sünnet açıklamıştır? Bu sorunun cevabı şudur: İbadetler, dînin özünü teşkil eder; ferdlerin ahlâkı ve toplumsal yardımlaşmanın temel direği onlardır. Dolayısıyla onları açıklamada Kur'an ve Sünnet, bu konuda kıyas ve şahsî açıklamalar azalsın diye birbirini desteklemiştir. Böylece ibadetlerin aslı Kur'an'la, tafsilatı da, müslümanların üzerinde icma' ettikleri amelî ve mutevâtir Sünnetle sabit olmuştur.

İbadetlerle ilgili haber-i vâhidler pek az olup onların esaslarına ait değildir. Bu itibarla fakihler, ibadetler konusunda fazla ihtilafa düşmezler. Bu konudaki ihtilaflar, daha çok şekil ve efdal olma bakımındandır, farz ve rükünler üzerinde değildir.

2- Keffâretler :

Bunlar, mânâ bakımından ibadetlere yakındır; çünkü bir kısım günahların affı bunlarla sağlanmaktadır. Kur'an'da geçen keffâretleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Zihar keffâreti: Bu, kişinin, boşanmak kasdıyla karısına "sen anam gibisin" veya "senin sırtın anamın sırtı gibidir" vs. demesinin affı ve onunla tekrar münasebet kurması için emredilmiştir. Zihar keffâreti, bir Köle âzâd etmektir; buna gücü yetmeyen için arda arda iki ay oruç tutmaktır; buna da gücü yetmeyen kimse için altmış düşkününü doyurmaktır.^[143]

b) Yemin keffâreti: Bu da, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, on düşkününü doyurmak veya giydirmek, ya da bir köle âzâd etmek ve bunlara gücü yetmeyen mükellef için üç gün oruç tutmaktır.^[144]

c) Hatâ ile bir mü'mini öldürme keffâreti: Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimseye diyet vermek vâcib olur. Ayrıca bir de keffâret gerekir ki bu da, mü'min bir köle âzâd etmek, gücü yetmezse ard arda iki ay oruç tutmaktır.^[145] Bunda içtimaî bir fayda ve nefsi bir terbiye vardır. Kur'an, diyetle ölenin ailesinin, bir köleyi âzâd ile de toplumun tesellisini sağlamaktadır. Zira bir insanı öldürmek, toplumun bir ferdi eksiltmektir. O halde bu suçu işleyen kimsenin bir köle âzâdı ile topluma yeni bir ferd kazandırması gerekir; çünkü köle, bir bakıma ölü mesabesinde olup hürriyete kavuşunca sanki dirilmektedir. Demek oluyor ki, kölelik ölüm, hürriyet de hayattır..

3 - Muamelât:

a) Malî muamelelerin âdil ve mubah olan esaslarını Cenab-ı Hak, Kur'an'da beyan buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim, malî muamelelerdeki ibahatin iki esasını bir âyet'te belirtmiştir. Bu esaslardan birincisi halkın mallarını haksız yere yemenin yasaklanması, ikincisi de rızalaşmadır. Bu hususta Allah Taâlâ şöyle buyurur:

"*Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rızalaşmaya dayanan ticaretle yeyin; haram ile kendinizi mahvetmeyin.*"^[146] Bu âyet'teki "karşılıklı rızalaşmaya dayanan ticaretle yeyin" ifadesi, alım-satım teamülünde kâr ve zararın muhtemel ve mubah olduğuna işaret eder. Herhangi bir zarar ihtimali olmadan elde edilen kazanç ticaret değildir. Dolayısıyla faiz (ribâ) haramdır. Bu konuda Kur'an, çok şiddetli bir dille şöyle buyurmuştur:

"Faiz (ribâ) yiyenler, kıyamet günü ancak şeytan çarpmış kimseler gibi kalkarlar. Bu, onların, 'zaten faiz alım-satım gibidir' demelerindedir. Oysa Allah, alım-satımı helal, faizi de haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelip de faizcilığe son verirse, geçmiş olanlar kendisine kalır; onun işi Allah'a aittir. Kim de faizcilığe tekrar dönerse, işte onlar cehennem ehlidir ve orada ebedî kalıcıdır. Allah, faizi eksiltir, sadakaları artırır. Allah, her kâfir ve günahkârı sevmez. İman edip yararlı işler işleyen, namaz kılan ve zekât verenlerin Rabbileri katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

"*Ey iman edenler, Allah'tan korkun, iman etmişseniz faizden arta kalan şeyden vazgeçin. Böyü yapmazsanız bilin ki bu, Allah'a ve Peygamber'e karşı bir savaştır. Eğer tevbe ederseniz sermayeniz sizindir. Böylece haksızlık etmemiş ve haksızlığa uğramamış olursunuz. Borçlu darlık içinde ise genişleyinceye dek beklenmelidir. Bilmiş olsanız (bu durumda borcu) bağışlamanız sizin için daha iyidir.*"^[147]

Rüşvet de, haksız yere halkın malını yemektir. Kur'an bunu da yasaklanmış ve şöyle buyurmuştur:

"*İnsanların mallarından bir kısmını, bile bile günah işleyerek, iele geçirmek için mallarınızı iş başındakilere vermek suretiyle aranızda haksızlıkla yemeyin.*"^[148]

b) Meşru yoldan malın artmasına sebep olan bütün tasarruflar mubah kılınmıştır. Bu da, karşılıklı rızaya dayanan ticaretin serbest oluşunu gösterir. Kur'an-ı Kerim, önemli akidleri tanzim için iki şey istemektedir:

1- Şahit bulundurmak: Kur'an'da: "*Alış veriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarara uğratılmasın.*" buyurulmuştur.
2- Borçları ve va'deli satış bedellerini yazmak: Böylece ileride ortaya çıkması muhtemel olan anlaşmazlıklar önlenmiş olur. Alış veriş yapanlar yolcu ise rehin almaları emredilmiştir. Bu suretle de herhangi bir hakkın zayi olmasına karşı tedbir alınmış olur. Bütün bunlar, müdâyene âyetinde açıklanmıştır. [\[150\]](#)

Zahirîler, bu emirlere göre her alış verişte şahit tutulmasını, her türlü borç ve va'deli satış bedelleri için senet yazılmasını vâcib olarak kabul ederler. Alım-satımlarda şahit bulundurma, akidlere tam olarak bağlı kalmak içindir. Zira akidlere bağlı kalınmasını bildiren emirler, ancak bu suretle gerçekleştirilmiş olur.

c) Kur'an'da mâlî teamülû tanzim eden nasslar külli ve genel mahiyettedir. Malî muamelelerin çoğunu Sünnet açıklamıştır. Fakat bunlar, ibadetlere nisbetle fazla sayılmaz. Kitab ve Sünnet'te hakkında emir veya nehiy bulunmayan işlerde asıl olan ibahattir. Bu da, şu âyetlerle sabittir:

"*Yer yüzünde olanların hepsini sizin için yaratan O'dur...*" [\[151\]](#)

"*Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haranı kılmayın...*" [\[152\]](#)

4- Aileyi Tanzim Eden Hükümler:

Kur'an'ın aileye ilişkin olan hükümleri, diğer bütün konulara âit olan hükümlerinden daha tafsilatlıdır. Kur'an, evlenme hükümlerini ve nikâhı caiz olmayan kadınları geniş bir şekilde açıklamış; boşanma hükümlerini, iddet ve hükümlerini oldukça mufassal olarak beyan etmiştir. Keza, mirastaki hisse nisbetlerini açık açık bildirmiştir. Sünnet de, Kur'an'ın aileyi tanzim eden hükümlerini tamamlamıştır. Öyle ki bunlardan Kitab veya Sünnet'e dayanmayan bir hüküm bulmak imkânsız gibidir. Âyetleri incelediğimiz zaman, Kur'an'da, aile hukuku kadar geniş bir şekilde açıklanmış başka hükümler bulamayız.

Kur'an'ın aile hukukuna bu derecede önem veriş, toplumun temelini teşkil eden ailenin sağlam olmasını ve İslahını temin için olsa gerek...

5- Cezaî Hükümler:

a) Kur'an, suç ve cezalarla ilgili hükümleri, suçlulara verilecek cezanın genel esasını açıklamıştır. O da, suç ve ceza arasındaki eşitliğe dayanan kısastır. Öldürmede, âzâyı yok etmede ve yaralamada kısas emredilmiştir. Böylece ceza, suç cinsinden tayin edilmiş ve eşitlik sağlanmıştır.

Kısas ikiye ayrılır:

1- Şekil ve mânâ bakımından kısas: Bu, suç için aynı cinsten bir ceza tatbik etmektir.

2- Manevî kısas: Bu da diyetdir.

b) Ferdlere karşı işlenen suçların cezası kısastır. Kamu hukukuna karşı veya Allah hakları'na (hukûkullah'a) karşı işlenen suçlar için verilecek ağır cezalar Kur'an'da belirtilmiş ve hafif cezalar hâkimlerin takdirine bırakılmıştır. Bu da, hukuk düşüncesinin ulaşmış olduğu yüksek bir sonuçtur. Allah hakları'na karşı işlenen suçların cezasına "hadd" denir. Kur'an, zinanın, hırsızlığın, yol kesmenin ve zina iftirası (kazf) yapmanın haddini (cezasını) açıklamıştır.

c) Kur'an-ı Kerim, tayin ettiği cezalarda dört hususu gözönüne almıştır:

1) Can, akıl, din, mal ve nesli korumak: Bunun içindir ki Kur'an, kısas'ta hayat olduğunu söyler:

"*Ey akıl sahipleri, sizin için kısasta hayat vardır.*" [\[153\]](#)

2) Mağdur'un (mecnî aleyh-aleyhine cinayet işlenen'in) kinini dindirmek: Çünkü mağdur yaralı olup onun tedavisine bakmak gerekir. Bu sebeptendir ki Kur'an, maktulün velisine bir hak tanıy ve şöyle buyurur:

"*Haksız olarak öldürülenin velisine bir yetki tanımışsındır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin; zira kendisi yardım görmüştür.*" [\[154\]](#) İşte bu, içtimaî bir derdin tedavi usûlüdür. Modern ceza hukuku buna daha yeni yönelmiştir. Mağdurun kinini nazar-ı itibara almamak, cinayetin ard arda sürüp gitmesine sebep olur. Mağdur, kinini, mukabil bir cinayet işlemekle dindirme yönüne gider veya velileri bu işe başvurursa, kan gütme veya verilen cezanın azlığı yüzünden öç alma işi sürüp gider.

3) Mağdur veya ailesine bir bedel vermek: Herhangi bir sebepten kısas tam olarak yerine getirilemediği zaman buna başvurulur.

4) Cezayı şahsiyete tâbi kılmak: Yani, büyük şahsın cezası ağır, küçük şahsın cezası hafif olmak. Buna göre, Kur'an köleye, hür insana verilen cezanın yarısı kadar bir ceza tayin edileceğine işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"*Onlar (cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuşta bulunurlarsa, onlara hür (ve evlenmiş) kadınlara verilen cezanın yarısı verilir.*" [\[155\]](#)

6- İdare Edenle İdare Edilenler Arasındaki İlişki:

Kur'an, idare edenle idare edilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kısım kaideler koymuştur. Bunlar beş esasta toplanabilir:

a) Adalet:

Pek çok âyet-i kerîmede geçen bu esas hakkında Kur'an şöyle buyurmuştur:

"*Şüphesiz ki Allah, size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*" [\[156\]](#) Şu âyet-i kerîme de bu esasın önemini belirtmektedir:

"*Allah, şüphesiz ki adaleti, iyilik yapmayı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; taşlan kötülüklerden, meşru olmayan şeylerden, zulüm ve*

zorbalıktan nehveder." [157]

Kur'an adaleti; idare edenle idare edilenin, hükümdar ile vatandaşın ve nihayet bütün halkın birbirine karşı adaletli davranması esasına dayanır. Bu da, Kur'an hükümlerini tatbik bakımından tam bir eşitlik ister. Dolayısıyla zehgin ve asilzade cezadan muaf tutulmaz. Keza, hâkim ve idareci de suç işlediği zaman, vatandaşlar gibi aynı cezaya uğratılır. İdareciler de, aynen halkın sâhib olduğu hak ve vecibelere sahiptirler; onların üstünde herhangi bir hakka sahip olmadıkları gibi, kutsal kişiler de değildirler.

Kur'an adaleti, yeni tabiriyle içtimaî adalet denilen şeyin gerçekleşmesini ister. Bu da, herkesin yaşama imkânlarına sâhib olmasıdır. Buna göre güçlüler zayıfları koruyacak, zenginler fakirleri doyuracaktır. Bu hususlarda pek çok âyet-i kerime vardır.

Kur'an adaletine göre, her insan, kendi güç ve gayretini sarfetme fırsatını bulacaktır; çalışmayan, tembelliğinin cezasını çekecektir; çünkü gökten altın ve gümüş yağmaz.

Kur'an adaleti, iş ve kazanç bakımından mutlak bir eşitliği gerektirir. Çalışan herkes, emeğinin karşılığını eksiksiz olarak elde edecektir;

"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim zerre kadar kötülük yapmışsa o da onu görür." [158]

b) Şûra:

Kur'an-ı Kerim şûrayı (istişareyi) emreder ve şöyle buyurur:

"Onların işleri aralarında şûra (danışma) ile dir." [159] Diğer bir âyeti kerimede de:

"İş hakkında onlarla müşavere et. Bir kere karar verdin mi, artık Allah'a dayan..." [160] buyurulur.

Kur'an, şûra ve adaletin vasıtalarını açıklamamış, bunları insanların takdirine bırakmıştır. Tâ ki onlar, gayelerine ulaşmak için en iyi vasıtalara başvursunlar; zira bu vasıtalar, toplumlara, insanların durumlarına ve çağlara göre değişir.

c) İslah Ve Müslümanların Maslahatı:

İdare edenle idare edilenler arasındaki ilişki, bu esaslara dayanacaktır. Kur'an-ı Kerim, iyi idareci ile bozuk idarecinin niteliklerini anlatmıştır. Meselâ, kötü idareci hakkında;

"İnsanlardan öylesi vardır ki, onun dünya hayatı hakkındaki sözü işenin hoşuna gider; o en azılı düşman olduğu halde kalbindekine Allah'ı şahit kılar. İşbaşına geçince de yeryüzünde fesat çıkarmaya, harsı ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise, fesadı sevmez. Ona; 'Allah'tan kork!' denilince, gururu kendisini günaha sürükler. Artık ona cehennem yetişir; o ne kötü yerdir." [161] buyurulmuştur.

d) Yardımlaşma:

İdare edenle idare edilen ve bütün mü'minler birbiriyle yardımlaşacaktır. Kur'an'da,

"Birbirinizle iyilik ve takva'da yardımlaşın; günah işlemede ve haksızlıkta yardımlaşmayın..." [162] buyurulur. Kur'an, mü'minler arasında sulh, sükûn, sevgi ve kardeşliği emreder ve

"İnanıyorsanız Allah'tan korkun, aranızı (münasebetlerinizi) düzeltin, Allah ve Peygamberine itaat edin." [163] buyurur. Peygamber (s.a.) de şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım! Ümmetimin başına geçen ve onlara kolaylıkla muamele eden kimseye sen de kolaylık göster. Ümmetimin başına geçip onlara meşakkatle muamele eden kimseye sen de meşakkat göster!" [164] Başka bir hadis-i şerifinde de;

"Merhamet, ancak zâlim (şakî) kimsenin kalbinden sökülüp alınır." [165] buyurulmuştur.

e) Himaye:

Toplumu, mal, can, din ve namusu her türlü kötülükten korumak gerekmektedir. İslâm'a göre bu da, hadd cezalarını tatbik etmek, zâlimden mazlumun hakkını almak ve Kur'an'ın tayin ettiği diğer cezaları uygulamakla gerçekleşir.

7- Müslümanların Gayr-ı Müslimlerle İlişkileri:

Kur'an, bütün insanoğullarını, cins ve milliyetlerine bakmaksızın, saygıya lâyık görür ve şöyle buyurur:

"And olsun ki biz Adem oğullarını şerefli kıldık, onlara karada ve denizde taşıyacak vâsıtalar ve güzel güzel rızıklar verdik, onları yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık." [166] Keza, Kur'an, insanoğullarını fitratları icabı hak ve vazifelerde eşit kılmış ve şöyle buyurulmuştur:

"Ey insanlar, doğrusu biz, sizleri hür erkekle bir dışıden yarattık, sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizle kolayca tanışasınız.

Şüphesiz Allah katında en şerefliiniz, takva bakımından en üstünüdür." [167]

Bu yüksek ruhla Kur'an; din, ırk ve rengi ne olursa olsun, insan haklarına hürmet etmeyi emretmiştir.

Kur'an-ı Kerim, gayr-i müslimleri üçe ayırır: **a)** Zimmi ve muahedler (antlaşmalılar), **b)** Müste'minler, **c)** Muharibler. Kur'an, zimmiler'e, aynen

müslümanlara yapılan muamele gibi muamele yapılmasını emreder ve şöyle buyurur:

"Ahidleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdiğiniz yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir."^[168]

Müste'minler, İslâm memleketlerinde müsaade ile oturan yabancı tüccar ve benzeri kimselerdir. Bunlar zimmi ve muahedler gibi İslâm idaresi altına girmiş değildir. Bunlarla belli bir süre için antlaşma yapılmış olup sözlerinde durdukları müddetçe kanları ve malları haramdır, korunur.

Zimmi, muahed ve müste'minlerin dışında kalan kimselere, fakihler, "harbî = muharib" adını verirler. Kur'an, bunlar için de uyulması gerekli bir kısım haklar tanımıştır. Bu hakları beş madde halinde özetleyebiliriz:

1) Savaş zamanı da sulh zamanı da insan şahsiyetine saygı gösterilecektir. Kur'an-ı Kerim, savaşta düşman tarafından olan kimselerin kulak ve burun gibi uzuvlarını kesmeyi yasaklamıştır. Hz. Peygamber de,

"Kulak ve burun keserek intikam almaktan sakının."^[169] buyurmuştur. Kur'an'da esirlere ikram etmek, onları doyurmak bir meziyet olarak kabul edilmiş ve şöyle buyurulmuştur:

"Onlar, Allah sevgisiyle yoksulu, yetimi ve esiri doyururlar."^[170]

2) İnsan olma bakımından bütün beşeriyet birbirinin kardeşidir. Kur'an, bu hususu açıkça belirtir ve şöyle buyurur:

"İnsanlar bir tek ümmetti. Allah, peygamberleri müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdi. İnsanların ayrılığa düşecekleri şeylerde aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte doğru olan Kitab'ı indirdi. Kitab verilenler kendilerine belgeler (âyetler) geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden, onda ayrılığa düştüler. İnananları, Allah, kendi izniyle hakkında ihtilafa düştükleri gerçeğe erdirdi. Allah, dilediğini doğru yola iletir."^[171]

Bu insan kardeşliği esasına göre, savaşta sadece bilfiil savaş edenler veya savaş için plân hazırlayanlar öldürülür; bütün halk kılıçtan geçirilmez. Savaş, yalnız fâsîd idarecilerin baskısını defetmek için meşru kılınmıştır. Bu itibarla Yüce Tanrı:

"Allah'ın, insanları birbiriyle defetmesi olmasaydı, yeryüzü fesada giderdi..."^[172] buyurmuştur.

Yalnız savunma ve zulme karşı koyma amacıyla savaşa müsaade edilmiş ve şöyle buyurulmuştur:

"Haksızlığa uğratılacak kendilerine savaş açılan kimselere (mukabil savaş açmak için) izin verilmiştir. Allah, onlara yardım etmeye elbette muktedirdir. Onlar, sadece 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurdlarından çıkarılmışlardır. Allah'ın, insanları birbirleriyle defetmesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok çok anılan camiler yıkılıp giderdi. And olsun ki Allah, Kendisine yardım

edenlere yardım edecektir. Gerçekten Allah güçlüdür, uludur."^[173]

Bu insan kardeşliği sebebiyle Kur'an, gayr-i müslimlere iyilik etmeye mâni olmaz ve şöyle buyurur:

"Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adaletli davranmanızı yasak kılmaz. Gerçekten Allah, âdil olanları sever. Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurdlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanızda yardımcı olanları dost edinmenizi nehyeder. Kim, onları dost edinirse işte onlar zalimdirler."^[174]

3) Kur'an, gayr-i müslimlere karşı, savaş halinde bile olsalar, adaletli davranmayı emreder; çünkü adalet herkesin tabii hakkı olup bunda dost da düşman da eşittir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim şöyle buyurur:

"Ey iman edenler, Allah için adaletli şahidler olun; bir millete olan öfkeniz, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun ki, bu, takvaya daha yakındır.

Allah'tan sakının; doğrusu, Allah işlediklerinizi bilmektedir."^[175]

4) Savaş alanında gayr-i müslimlere misliyle muamele etmek gerekmektedir. Aşırı gitmek, şerefsizlik etmek caiz değildir. Şu âyetler, bu esasları açıklamaktadır:

"Size tecavüz edenlere siz de aynı şekilde tecavüz edin. Allah'tan sakının ve Allah'ın müttaldlerle beraber olduğunu bilin."^[176]

"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın; aşırı gitmeyin; doğrusu, Allah aşırı gidenleri sevmeyiz."^[177]

Görüyoruz ki müslümanlar, savaşta iki şeye bağlı kalmakla emrolunmaktadır: a) Düşmana karşı misilleme yaparak tecavüzü defetmek, b) Takva ve faziletten ayrılmamak. Düşman ırz ve namusa karşı kötülükte bulunsa bile, müslümanlar şerefli hareket edeceklerdir; çünkü şerefsizlik ve edepsizlik takvaya aykırıdır.

5) Düşman ahdini bozmadıkça ve döneklik ettiğine dair bir emare bulunmadıkça ahde vefa gösterilecektir. Düşmanın ahdini bozduğuna dair bir işaret bulunursa, müslümanlar da ahidlerini bozacaklardır. Bu hususta Kur'an şöyle buyurur:

"Eğer bir kavmin (Antlaşmaya) hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara karşı ahdini hoz; doğrusu Allah, hainleri sevmeyiz."^[178]

Hıyanet belirtileri veya şüphesi ortaya çıkmazsa ahde vefa göstermek gerekir; sebepsiz yere ahdi bozmak doğru olmaz. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim şöyle buyurur:

"Ahidleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdiğiniz yeminleri hozmayın. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızı bilir. Bir ümmetin diğerinden daha çok olmasından ötürü, aranızdaki yeminleri hozarak, ipliğini iyice eğirip katladıktan sonra bozan kadın gibi olmayın. Allah, onunla sizi imtihan eder. And olsun ki, ayrılığa düştüğünüz şeyleri O, kıyamet günü size açıklar. Allah, dilediği sizi tek bir ümmet yapardı. Lâkin O, istediğini saptırır, istediğini de doğru yola iletir. İşlediklerinizden mutlaka sorulacaksınız. Birbirinizi aldatmak için yemin etmeyin ki, bu yüzden sağlamca yere basmakta olan ayağınız sürçebilir. Allah yolundan alıkoyduğunuz için kötü bir azap tadarsınız ve

sizin için büyük bir azap vardır. Allah'ın ahdini hiç bir pahaya değiştirmeyin. Eğer bilerseniz Allah katında olan, sizin için daha iyidir."^[179]

İşte bu yüce hükümler, Kur'an'ın nurundan süzülüp gelen bir kısım huzmeler olup insanın yaratılışına tamamen uygundur. Bu hükümleri Allah

Taâlâ Kur'an'da beşerin fitratı olarak vasıflandırır ve şöyle buyurur:

"Yüzünü, tam olarak Allah'ın fitratı olan dine çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmez."^[180]

2-Sünnet

Sünnet-i Nebeviyye, Peygamber (s.a.)'in söz, fiil ve takrirleridir". Buna göre, mahiyet bakımından Sünnet üç kısma ayrılır: **1) Kavli Sünnet, 2) Fiili Sünnet, 3) Takrîri Sünnet.**

Sünnetin çoğu kavli'dir. Meselâ; "Ramazan hilalini görünce orucu tutun; Şevval hilalini görünce orucu yeyin."^[181] "Bir kimse uyuyarak veya unutarak namazını geçirirse, hatırlayınca kılsın."^[182] hadîsi şerifleri böyledir.

Fiili Sünnet'e misal olarak Hz. Peygamberin namaz kılışını ve hacc edişini söyleyebiliriz. Nitekim kendileri de, "Ben namazı nasıl kılyorsam siz de öyle kılın."^[183]

"Hac ile ilgili ibadetlerinizi benden öğrenin."^[184] buyurmuştur. Keza, Hz. Peygamber'in savaşlarda yapmış olduğu işler de fiili sünnete girer ve müslümanların da aynı işleri yapması meşru sayılır.

Takrîri Sünnet'e gelince; bu, Hz. Peygamber'in görüp veya işittiği bir işi ikrar ve kabul etmesidir. Meselâ; huzurunda sahâbilerce yapılan işleri veya söylenilen sözleri reddetmemesi, bunları ikrar etmesi demektir. Sözgelimi; su bulamadığı için teyemmümle namaz kılan kimse, namazdan sonra su bulduğu halde namazı iade etmemiş; Peygamber (s.a.) de bunu tasvip etmiştir. Keza, Hz. Ali'nin bazı hükümlerini ve yabanî eşek eti yiyenleri tasvip etmiştir. İşte Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında sahâbiler tarafından yapılan ve O'nun tasvibini gören bu türlü işler pek çok olup takrîri sünneti teşkil eder. Peygamber (s.a.)'in tasvibiyle de bunlar meşruluk kazanmıştır.

Sünnet, hükümleri açıklama bakımından Kitab'ın tamamlayıcısı ve yardımcısı mahiyetindedir. Bu itibarla Şafîi, onu, beyan bakımından Kitab'tan ayrı görmez; her ikisini de istidlal yönünden bir sayar ve "nass" adı altında birleştirir. O'na göre, bunlar, hükümleri birlikte ve yardımlaşarak beyan ederler."

Şâtîbî de bu konuda şöyle der: "Hüküm çıkarırken yalnız Kur'an'a bakmak ve onun bir açıklaması olan Sünnet'e bakmamak doğru olmaz; çünkü

Kur'an, külli hükümleri ihtiva eder. Namaz, zekât, hac, oruç ve benzeri emirleri açıklamak için Sünnet'e bakmak zarurîdir."^[185]

Bununla birlikte Sünnet, hüküm çıkarırken başvurulmuş müstakil bir asi (delil) teşkil eder. Sünnetin hüccet oluşunu gösteren deliller şöyle özetlenebilir:

1) Kur'an nass'ları, Peygamber'e itaati emretmektedir. Meselâ Kur'an'da

"Peygamber'e itaat eden Allh'a itaat etmiş olur."^[186]

"Ey îman edenler, Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara (ülû'l-emre) itaat edin."^[187] "Allah ve Rasulü bir şeye

hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına işlerinde artık başka yolu seçmek yaraşmaz"^[188] buyurulmuştur.

İşte bunlar ve benzeri nass'lar gösteriyor ki Peygamber'in buyruklarına uymak gerekmektedir.

2) Sünnet, Peygamberin Rabbinden aldığı risalet'i (elçilik görevini) tebliğinden ibarettir. Allah, O'na bu risaleti tebliğ etmesini bildirerek şöyle buyurmuştur:

"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirilene tebliğ et; eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun."^[189] Sünnet de, Risalet-i Muhammediyye'nin tebliğine dahil olduğuna göre ona uymak, şeriate uymaktır.

3) Kur'an nass'ları, Peygamber(s.a.)'in Allah'tan vahiy alarak konuştuğunu bildirmektir. Şu âyet-i kerîmeler burada misal olarak getirilebilir:

"O,kendiliğinden konuşmamaktadır. O'nun konuşması, ancak indirilen bir vahiy iledir."^[190]

"Sana Allah'ın bol nimet ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir takımı seni saptırmaya çalışırdı. Halbuki onlar, kendilerinden başkasını saptıramazlar; sana da bir zarar veremezler. Allah, sana Kîtab ve Hikmet (Sünnet)i indirmiş ve bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın sana olan nimeti büyüktür,"^[191]

4) Kur'an âyetleri, Peygamber'e iman edilmesini açıkça belirtir. Allah kendisine iman ile Peygamber'e imanı yan yana zikreder ve şöyle buyurur:

"Allah'a ve okuyup yazması olmayan (ümmi) Peygamber'e iman edin; O Peygamber de, Allah'a ve O'nun sözlerine iman etmiştir ve O'na uyun ki hidayete eresiniz."^[192] Bu âyet-i kerîme, Peygamber'e imanı ve bunun bir neticesi olarak da O'na uymayı emretmektedir. Başka bir âyet'te de şöyle buyurulmuştur:

"Allah ve Peygamberine iman eden mü'minler, Peygamber'le birlikte bir işe karar vermek için toplandıklarında, O'ndan izin almaksızın gitmezler."^[193] Bu nass da, Peygamber'e imanı, O'na uymanın ve O'ndan müsaade almanın vâcib olduğunu göstermektedir.

İşte Sünnet'in hüccet oluşu böylece Kur'an âyetleriyle sabit olmuştur. Buna göre Sünnet, bir bakıma Kur'an'dan doğmuş ve Peygamber de Sünnetle Kur'an'ın hükmünü açıklamıştır.

Sünnetin Rivayet Bakımından Taksimi:

Müslümanlar, ilk asırdan itibaren Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine önem verdikleri gibi, Peygamber'den hadis rivayet eden kimselere de önem vermişlerdir. Hadisler, bizzat Peygamber'i gören sahâbilerden, sonra tabîilerden, daha sonra da teba-i tabîinden nakledilegelmiştir. Rivayet bakımından hadisler önce iki kısma ayrılır: **1) Senedi muttasîl olanlar, 2) Senedi muttasıl olmayanlar.** Bu ikinci kısım hadislerin delil olma gücü üzerinde usûlcüler hayli durmuşlardır.

Senedi Muttasıl Olan Hadisler:

Bunlar, rivayet bakımından üçe ayrılır: **1) Mütevâtîr, 2) Meşhur, 3) Haber-i âhâd.**

Birinci kısım hadisleri, çok sayıda ve yalan üzerine ittifakları imkânsız olan bir topluluk rivayet etmiştir. Bu hadisler, sened yönünden Peygamber (s.a.)'e dayanır. Beş vakit namaz, zekâtın miktarları ve bazı kısas hükümleri ile ilgili hadîs-i şerifler bunlara misal olarak zikredilebilir. Bazı âlimler;

"*Yalan yere bana kim bir hadis isnad ederse, ateşte kendi yerine hazırlansın.*"^[194] hadîsi gibi tevatürün lafız bakımından şart olduğunu ileri sürmüştür. Bilginler Hz. Ömer'in rivayet ettiği "*Ameller niyetlere göredir. Herkes niyet ettiği şeyi görecektir.*"^[195] hadîs-i şerifinin mânâsı üzerinde ittifak etmişlerdir.

Bilginlerin çoğunluğu (cümhum'l-ulemâ), mütevâtîr hadîsin, müşahededen doğan bilgi gibi kesinlik ifade ettiğini söylemiş ve şu delilleri ileri sürmüştür: insanlar, tevatürü fitratları icabı kabul etmişlerdir; çünkü atalarını tevatüre dayanan haberlerle tanır; çocuklarını da gözleriyle görerek bilirler. Keza, küçük olarak doğduklarını ve yavaş yavaş büyüdüklerini tevatür yoluyla öğrenirler ve aynı hali kendi çocuklarında da görerek tasdik ederler. Meselâ; Ka'he'nin ne tarafta olduğunu mütevâtîr haberlerle bilirler; evlerinin cihetini ise müşahedeleriyle tanır. İnsanların tevatüre dayanarak kabul ettiği şeylerin eskiden beri doğruluğunu, mantikî inceleme isbat etmiştir; zira insanlar, değişik mizaç ve yaratılışa sahiptir; dolayısıyla bir haber üzerinde ya bizzat işittikleri veya uydurma olduğu için birleşeceklerdir, uydurma bir şey üzerinde birleşmeleri saçmadır; çünkü sayıca çok oluşları, uydurma bir şey üzerinde birleşmelerini imkânsız kılar. O halde geriye, ancak işittikleri için onun üzerinde birleşmiş olmaları kalmaktadır. Bu itibarla mütevâtîr hadisler, delil olma bakımından hemen hemen Kur'an kuvvetindedir.

İkinci kısım, yani meşhur hadisleri bir-iki veya buna yakın sahâbiler rivayet etmiş, yahut da bunlar, bir-iki sahâbiden rivayet edilmiş, sonra meşhurlaşarak, yalan üzerinde birleşmesi imkânsız olan bir kalabalık tarafından rivayet olunmuştur. Bunların meşhur oluşu sahâbî veya tabîiler asrını takib eden tabakaya rastlar. Bu hadis, bu tabakadan sonra yaygın hale gelmekle meşhur olmuş sayılmaz; çünkü tedvin edildikten sonra bütün hadisler meşhur olmuştur.

Ebu Hanîfe ve arkadaşlarına göre meşhur hadis, kesin bilgi ifade eder; fakat bu, derece bakımından tevatürle hasıl olan bilgiden aşağıdır. Kur'an'da mevcut olmayan hükümler, bu hadislerle sabit olur. Bazı fakihlere göre meşhur hadisler, âhâd hadisler gibi delil olma bakımından zannîdirler.

Üçüncü kısım hadisler haberi âhâd'dır ki, bunlara İmam Şafî "haber-i hâssa" adını vermiştir. Bunlar da, bir-iki veya daha fazla sahâbî tarafından rivayet edilen ve meşhur hadîs'in şartını haiz olmayan hadislerdir.

Hadîs-i âhâd, zannî bilgi ifade eder; kesin bilgi ifade etmez; çünkü bunların Peygamber (s.a.)'e ittisalinde şüphe vardır. "Keşfü'l-Esrar" müellifi bu konuda şöyle der: "Bu hadislerin Peygamber'e ittisalinde şekil ve mânâ yönünden şüphe vardır. Şekil bakımından şüphe, Peygamber'e ittisalinin

kesin olarak sabit olmamasındandır. Mânâ bakımından ise, tabîileri takibeden tabakada ümmet bu hadisleri kabul ile karşılamamıştır."^[196]

Hadîs-i âhâd'ın Peygamber'e isnadındaki hu şüpheden ötürü bilginler, ona aykırı bir hüküm bulunmazsa bununla amel edilebileceğini; fakat itikadî konularda bunun bir delil teşkil edemeyeceğini; çünkü itikadî meselelerin kesin bilgiye dayanması gerektiğini, tercih yönü olsa bile, zannî bilgi ile itikad konusunda onun bir şey ifade etmeyeceğini söylenişlerdir.

Üç imam, yani Ebu Hanîfe, Şafî ve Ahmed b. Hanbel sahih hadislerin rivayet şartlarını haiz olan haber-i âhâd'ı delil olarak kabul ederler. Şu kadar ki Ebu Hanîfe, râvînin güvenilir (sika) ve adaletli olmasının yanında rivayet ettiği şeye aykırı bir amelde bulunmamasını şart koşar. Meselâ, Ebu

Hüreyre'in rivayet ettiği "*Birinizin kabına köpek batarsa, o, birisi temiz toprakla olmak üzere, onu yedi defa yıkasın.*"^[197] hadîsini Ebu Hanîfe kabul etmez; çünkü Ebu Hüreyre, bu hadisle amel etmez ve böyle bir kabı üç kere yıkamakla yetinirdi. İşte bu durum, o hadîsi rivayet yönünden zayıflatmakta, hattâ onun Ebu Hüreyre'ye nisbetini dahi şüpheli bir hale sokmaktadır.

İmam Mâlik, haber-i âhâd'ın delil olması için Medinelilerin amelini muhalif bulunmamasını şart koşturmuş; zira o, dinî işlerde Medine'lilerin amelini meşhur hadis mertebesinde görür. İmam Mâlik, tıpkı hocası Rabîatu'r-Rey gibi Medine'lilerin amelini, Peygamber'e ulaşana kadar bin kişinin bin kişiden rivayeti olarak kabul eder. Eğer haber-i âhâd, Medine'lilerin amelini aykırı düşerse, onun Peygamber'e nisbeti zayıf demek olup Medine'lilerin amelinden sonra gelir. Bu da, İmam Mâlik'e göre, meşhur rivayeti haber-i âhâd'a tercih etmek demektir; yoksa onu reddetmek demek değildir.

Böylece her dört imamın da haber-i âhâd'ı delil olarak kabul ettiği sonucuna varmış bulunuyoruz. Bazısı onu reddediyorsa, Peygamber'e nisbetini zayıflatan bir sebebe dayandığı veya daha kuvvetli gördüğü bir delile aykırı bulduğu için reddediyor.

Haber-i âhâd'ı delil olarak kabul etmek için adalet, zabt, râvînin onu, aralarında görüşme sabit olan bir kimseden bizzat işitmiş olması, hadîsin metninde ehl-i hadîs'in prensiplerine, din veya Kur'an'ın kesin emirlerine aykırılık bulunmaması şarttır.

Adalet'in mânâsı, râvînin yalancılıkla meşhur olmaması, farzları yerine getirmesi ve yasaklardan sakınmasıdır. Dinî bir meselede, dinin emir ve yasaklarına önem vermeyen kimsenin rivayeti kabul edilmez. Adâlet'in diğer bir şartı da, râvînin bid'at ehli olmamasıdır.

Zabt'ın mânâsına gelince; Fahu'l-İslâm Pezdevî, bunu şöyle açıklar; "Zabt'ın tefsiri de sözü hakkıyla işitmek, sonra onu istenildiği şekilde anlamak, sonra bütün gayretini sarf ederek hıfz etmek, sonra onu muhafazada sebat etmek ve rivayet ederken şüpheye düşmemek için müzakere suretiyle kontrol etmektir. Zabt ikiye ayrılır: **1) Hadîsin metin ve mânâsını aynen zabt, 2) Birincisine ilaveten şer'î ve fıkhi mânâsını da zabt.** İşte bu, zabt'ın en üstün şeklidir. Zabt'ın mutlak şekli, kâmil zaptı da içine alır. Bu itibarla yaratılıştan veya dikkatsizlikten, ya da müsamaha suretiyle gafletî şiddetli olan kimsenin rivayeti hüccet olmaz; çünkü bu, zabtın birinci kısmına bile girmez. Bu yüzden ki fıkıh bilmeyen kimsenin

rivayeti, tercih babında yeterli görülmemiştir."

Bundan anlaşılıyor ki Pezdevî, zabt'ı, kâmil ve nakıs diye ikiye ayırmak istiyor. Nakıs zabt, metni devamlı olarak hıfz etmek ve onun sözlük mânâsını anlamaktır. Kâmil zabt ise, aynı zamanda onun fihkî mânâsını da anlamaktır. Birincisi rivayetin kabul edilmesi için şarttır; zira bu türlü zabt gerçekleşmezse rivayet reddedilir. İkincisi de tercih için şarttır; sözgelimi, fakih râvî ile fakih olmayan râvînin rivayeti çatışır, fakihin rivayeti alınır; fakih olmayanı reddedilir.

Senedi Muttasıl Olmayan Hadisler:

Muttasıl olmayan (gayr-i muttasıl) hadis, sened bakımından, Peygamber (s.a.)'e ulaşmayan hadis'dir. Buna bazı bilginler "mürsel" adını verir. Bazıları da "mürsel" diye, tâbi'nin, kendisinden rivayet ettiği şahabının ismini zikretmediği hadis'e derler. Kimisi de, buna "munkati" adını verir. Sahâbî ismi zikredilmeyen "mürsel hadis" in delil olup olmamasında bilginler ihtilaf etmişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, bunu "zaîf" kabul eder ve konu ile ilgili başka bir hadis bulunmazsa, yani zaruret karşısında kalırsa delil olarak alır.

Şafîî, mürsel hadis'i, ancak bunu rivayet eden tabîî, Medîne'li Said b. el Müseyyib ve Irak'lı Hasan el-Basrî gibi meşhur ve bir çok sahâbî ile görüşen bir tabîî ise kabul eder. Bununla birlikte Şafîî, aşağıdaki dört şeyden biriyle desteklenmedikçe bu gibi tabîîlerin mürsel hadisini kabul etmez:

1) Mürsel hadis'i, sened bakımından muttasıl ve mânâsı aynı olan bir hadis desteklemelidir. Ancak bu durumda, delil olma payı, mürsel hadis'e değil, müsned (muttasıl) hadis'e aittir.

2) Mürsel hadis'i, ilim adamlarının kabul ettiği başka bir mürsel hadis desteklemelidir. Böylece iki rivayet birbirini kuvvetlendirmiş olur.

3) Mürsel hadis, bazı sahâbî sözüne uygun düşmelidir. Bu suretle o, Peygamber (s.a.)'e ulaşmış sayılır.

4) İlim ehli, mürsel hadis'i kabul edip çoğu onunla fetva vermiş olmalıdır. ^[199]

İşte Şafîî, bu dört husustan biriyle desteklenen ve birçok sahâbîyi görebilen büyük tabîîlerin mürsel'ini kabul eder; fakat mürsel, müsned bir hadis çatışır, müsned'i ona takdim eder.

İmam Mâlik ve Ebu Hanîf'e gelince; bu iki imam, mürsel hadis'i kayıtsız şartsız kabul eder ve onu müsned hadis derecesinde görür. Onlara göre takdim, râvîlerin kuvvetine bağlıdır. Hattâ bu iki büyük imam, yalnız tabîînin mürsel'ini değil, teba-i tabîînin mürsel'ini dahi kabul eder. Teba-i tabîînin mürsel'i, onu rivayet eden teba-i tabîînin, sahâbî ve tâbi'nin ismini zikretmeden naklettiği hadistir. Bu iki imam, tabîî ve teba-i tabîînden rivayet ettikleri için, hadis aldıkları râvîlere olan itimad derecesine itibar etmektedirler.

İmam Şafîî ile Ahmed b. Hanbel zamanında ise, Peygamber (s.a.)'in saadet asrından hayli uzaklaşmış olduğu için bu iki imam hadis'in senedini aramak ihtiyacını duymuşlar ve mürsel hadis'i buna göre değerlendirmişlerdir.

Kitab'a Göre Sünnetin Yeri

Sünnet, şer'î hükümleri beyan bakımından Kitab'ın yardımcısıdır. Bunu şu üç maddede özetleyebiliriz:

1) Sünnet, Kitab'ın mübhem ve mücmellerini açıklar, umumî hükümlerini tahsis eder, cümhur'a göre nâsîh ve mensûh'u bildirir.

2) Sünnet, Kur'an'da asılları sabit olan farzları tamamlayıcı hükümler getirir.

3) Sünnet, Kur'an'da bulunmayan bir kısım hükümleri beyan eder.

Sünnet, bu hükümlerden başka bir kısım takrîrî hükümler de ihtiv eder ki, bunlara Kur'an bahsinde de işaret ettik.

Birinci madde için namaz ve zekâtı misal olarak verebiliriz. İmam Şafîî;

"Kadın halası, teyzesi, bacısı kızı ve kardeşi kızı üzerine nikâhlanamaz." ^[200] hadîsinin,

"... Bunlardan başkaları size helal kılındı..." ^[201] âyetini tahsis ettiğini söyler. Öyle anlaşılıyor ki, öteki imamlar da bu hadîsi aynı şekilde kabul etmişler; ancak bunun haber-i âhâd mı, yoksa meşhur hadis mi olduğunda ihtilafa düşmüşlerdir.

İkinci maddeye misal olarak lian'ı zikredebiliriz. Kur'an, Han'ı bütün teferruatıyla bildirmiş, sünnet 'de, Han'dan sonra karı-kocanın birbirinden ayrılacağını; çünkü aralarında artık itimat kalmadığını, esasen karı-kocalık hayatının temelini itimadın teşkil ettiğini açıklamıştır.

Ehli eşeklerle yırtıcı kuşların etinin yenmesini haram kılan ve diyetlerle ilgili bir çok hükümleri tesbit eden hadisler, üçüncü madde için ileri sürülen misaller arasındadır.

Gerçekte bu misaller, Kur'an'ın beyan ettiği esaslara râcidir. Meselâ; Peygamber (s.a.)'in beyan ettiği diyet;

"... ailesine diyet ödemek gerekir..." ^[202] ve

"... ölenin kardeşi (velisi) tarafından kendisi bağışlan-mışsa, öldürene, örfe uymak ve ona güzellikle diyet ödemek gerekir..." ^[203] âyetlerine dayanır. Ehli eşeklerle yırtıcı kuşların etinin haram kılınışı da;

"...O, size temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılar..." ^[204] âyetine râcidir. Demek ki haram kılman yiyecekler pis olduğu için men edilmiştir.

Böylece diyebiliriz ki Sünnet'in açıkladığı her hüküm için Kur'an'da uzak veya yakın bir asi mevcuttur. Bu itibarla bazı bilginler, Sünnet'in açıkladığı her hükmün Kitab'da bir aslı mevcuttur görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü, Şafîî "er-Risale" de nakletmiştir. Şâtîbî de "el-Muvâfakât"ında bunu benimsemiş ve şöyle demiştir: "Sünnet, mânâsı itibarıyla Kitab'a râcidir. O, Kitabın mücmel ifadelerini açıklar, müşkilini izah eder ve muhtasar beyanlarını genişletir; çünkü o, Kitabın bir açıklamasıdır. Buna; Sana da Kur'an'ı indirdik, ta ki insanlara, kendilerine

indirileni açıklayasın." ^[205] âyeti delalet eder. Sünnet'te mevcut olan her hususa Kur'an'da icmalî veya tafsilî bir delalet vardır; çünkü Kur'an bu şeriatin esas ve ilk kaynağıdır... Allah, Kur'an'ın her şeyi açıklamak için göndermiştir. Buna göre Sünnet, özet olarak, Kur'an'da vardır; çünkü emir

ve yasaklar, Kitab'ın başlıca hükümlerini teşkil eder. Allah Taâlâ Kur'an'da, "Kitab'da biz hiç bir şeyi eksik bırakmadık" buyurmuştur."

Peygamberin Fiilleri

Sünnet, Peygamber (s.a.)'in söz, fiil ve takrirleridir, demiştik. Şüphesiz Hz. Peygamber'in bütün söz ve takrirleri Sünnet'e dahil ve din'de hüccettir. Acebâ O'nun bütün fiilleri, yiyip içmesi ve giyim-kuşama sünnet midir?

Bilginler, Hz. Peygamber'in fiillerini üç kısma ayırırlar:

1) Şeriatî açıklamak için yaptığı işler: Namaz kılışı, oruç tutuşu, hacc edişi, ziraat ortaklığı kuruşu ve borç alıp veriş böyledir. Bu türlü fiilleri sünnet olup onlara uymak gerekir. Keza, Hz. Peygamber'in yaptığı alış verişler, bunların mubah ve meşru oluşunu gösterir. Yine O'nun yapmış olduğu dinî işler de, Kur'an'ın kısa ifadelerinin açıklaması sayılır.

Buna göre diyebiliriz ki, Peygamber (s.a.)'in şeriatî açıklama mahiyetinde olan fiilleri ikiye ayrılır: a) Şeriatin mücmel ifadelerini açıklayan fiilleri, b) Bir işin mubah oluşunu gösteren fiilleri. Her iki kısma gren fiilleri de umumî olup sırf kendilerine mahsus değildir.

2) Peygamber (s.a.)'e mahsus olduğuna dair delil bulunan fiiller: Dörtten fazla kadınla evlenmesi böyledir.

3) İnsanlık icabı ve Arabistan'da yaygın olan geleneklere göre yapmış olduğu iş ve hareketler: Hz. Peygamber'in yiyip içmesi, giyinip kuşanması, helal şeyleri yiyip içme tarzı bunlara dahildir. Peygamber (s.a.), bunları beşer fitratının bir icabı ve içinde yaşadığı milletin bir geleneği olarak yapmıştır.

Hz. Peygamber'in bir kısım fiillerinin sünnet olup olmaması üzerinde bazı bilginler ihtilaf etmişlerdir. Peygamber (s.a.), bunları âdet olduğu için mi, yoksa şeriatî beyan maksadıyla mı yapmıştır? Meselâ; sakalını bir kabza uzatması, bir çok bilginlere göre sühnet'tir. Bunlar, görüşlerini kuvvetlendirmek için;

"Bıyığınızı kırpin, sakalınızı da uzatın." [208] hadîsini ileri sürerek sakal bırakmanın âdet işi olmadığını, şer'î bir şey olduğunu söylerler. Bunun bir âdet olduğunu, şer'î bir şey olmadığını söyleyenlere göre, icmâ' ile kesinlik ifade etmeyen bu konuyla ilgili nehiy, bıyıkların uzatan ve sakallarını kesen Yahudi ve diğer gayr-i müslimlere benzemeyi yasaklamak içindir. Buna göre sakal bırakıp bırakmama bir âdet meselesidir. Biz de bu görüşü tercih ediyoruz.

Nass'lardan Hüküm Çıkarma (İstinbat)

İslâm şeriatinde her türlü istinbat Kur'an ve Sünnet nass'larına dayanır. Şer'î deliller de iki kısımdır: 1) Nass'lar, 2) Nass olmayanlar. Bu nass olmayanlar, Kıyas ve İstihsân gibi delillerdir. Bunlar da, esasen nass'lara dayanan ve onlardan çıkarılmış olan delillerdir.

Elbette fakih, nass'lardan istinbat etme metodlarını bilmelidir. İşte fıkıh usûlü, nass'lardan istinbat yollarını gösteren ve bunları genişçe açıklayan bir ilimdir.

Nass'lardan istinbat etme metodları iki kısımdır: 1) Manevî metodlar, 2) Lafzî metodlar. Birinci kıyas, istihsân, masâlih ve zerâyi' gibi nass olmayan delillerden hüküm çıkarma yollarıdır. İkincisi ise, nass'ların lafızlarını, bunların delalet ettiği umum ve hususu anlama esasına dayanır. Keza, delalet, nass'ın lafzî mantûku ile midir, yoksa fahvây-i kelâm'dan alman mefhum ile midir? Veya ibarelerin ihtiva ettiği kayıdlarla mıdır? Sonra lafızlardan anlaşılacak şey, ibare ile midir, yoksa işaretlemidir? İşte bütün bunlar lafzî istinbat metodlarının esasını teşkil ederler.

Usul bilginleri bu metodları, "lafzî Mebhasler" başlığı altında incelemişlerdir. Biz de, önce bunları anlatacağız.

Lafzî Mebhasler

İslâmî nass'lar Arapçadır; elbette bunların anlaşılabilmesi ve bunlardan hüküm çıkarılabilmesi için Arapçanın tam olarak bilinmesi, ibarelerinin incelikleriyle mecazî ve hakikî mânâlarda kullanılışının ve her türlü ifade şekillerindeki delalet sınırlarının iyice kavranılması lazımdır; çünkü böyle bir bilgi ve kavrayışın, nass'ları anlama ve onların ifade ettiği hükümleri açıklamada önemi büyüktür.

Bu itibarla Usûl bilginleri, nass'ları anlamak ve bunlardan hüküm istinbat etmek için bir kısım kaideler koyma cihetine gitmişlerdir. Bu işi yaparken de şu iki şeye dayanmışlardır: 1) Lügat bakımından Kur'an ve Sünnet nass'larını anlamak için Arapçanın bilinmesi, 2) Peygamber (s.a.)'in Kur'an hükümlerini açıklamak için koymuş olduğu usûl ve nass'ların hükümlerini açıklayan Sünnet'in toplamı; çünkü toplam itibarıyla Sünnet, Kur'an lafızlarını, şeriat dairesi çerçevesinde anlaşılır hale getirmiştir.

Böylece usûlcüler, teklifi hükümler ihtiva eden Kur'an ve Sünnet nass'larının fikhî tefsir metodlarını açıklamışlar ve bu maksatla bir kısım kaideler koymuşlardır. Bu kaideler sayesinde fakih, istinbat yollarını, zahirde birbiriyle çatışır gibi görünen nass'ları birleştirmeyi ve dînin zarurî olarak bilinen hükümlerinin toplamına aykırı düşen nass'ların nasıl te'vil edileceğini bilir.

Kısaca, fakih, istinbat için konan bu kaidelere uyarsa, hüküm çıkarırken hatâyâ düşmekten korunmuş ve ilk kaynağı teşkil eden nass'lardan İslâm şeriatinin neler kastedtiğini bilmiş olur.

İstinbat metodunu tayin etmek için Fıkıh Usûlü'nün önce lafızları tesbit işine yönelişi tuhaf bir şey değildir. Nitekim Aristo da, Mantık ilmini tedvin ederken tamamen burhan ve şekillerine, burhan'ın doğru olması için lafızları tesbite önem vermiştir. Tasavvur, tasdik, tarif, had ve burhan'ın mânâsı üzerinde durmuş, sonra kıyas ve şekillerini ele almıştır ki, bütün bunlar, lafzî metodlardır. Bunun sebebi şudur: Maksatları tesbit, daima lafızları ve bunların delalet -hududunu tayine bağlıdır.

Fıkıh Usûlü'nün önem verdiği lafzî kaideler, şu dört hususa yönelir:

1) Açıklık ve maksada delalet kuvveti bakımından lafızlar.

2) Lafızların delalet yolları; yani bu delalet sarih ibare ile midir? İşaretle midir? Mânâların lâzimleri ile midir? Mantûk ile midir? Yoksa mefhum ile midir?

3) Lafızların muhtevası ve umum, husus, mutlak ve mukayyed olma (itlak ve takyid) gibi delalet hududu ile ilgili şeyler.

4) Teklif sıygaları (kipleri).

Fikihî istinbatın doğru olması için bu dört hususun bilinmesi şarttır; çünkü bu kaideler, yalnız İslâm fıkını öğrenmek isteyenlere değil, aynı zamanda her hukukçuya faydalıdır. Zira bunlar, hukuki lafızları tefsire yarayan ve bunların amaçlarını ortaya çıkaran kaidelerdir. Kısaca, bunlar, hukuki öyle prensiplerdir ki hem İslâm fıkı, hem de beşerî (mevzu) hukuk için son derecede yararlıdır.

1- Açıklık Ve Delalet Bakımından Lafızlar

Lafızlar önce ikiye ayrılır: a) Delalet bakımından apaçık lafızlar. Bunların gereğine göre teklif mümkün olur, b) Bu şekilde açıklığa sâhib olmayan lafızlar. Bu durum, Kur'an nass'larında olduğu gibi, beşerî (mevzu) hukuk'ta da mevcuttur. Bu yüzden ki beşerî kanunların amaçlarını, muğlak ifadelerini, ibare ve yeni terimlerini açıklar mahiyette ek kanunlar yapılmaktadır. Bu arada kanunun bazı maddeleri bir kaç çeşit tefsire müsaid' olabilir. Âdil bir hâkim yargı sırasında bu tefsirlerden hakka en yakın olanı tercih eder ve elindeki meseleyi, kanunun ruhuna uygun olarak, adaletli bir şekilde neticeye bağlar. Kanunun bu pratik tefsirinin yanında bir de, nazari ve serbest tefsir ve incelemeleri vardır ki, bunların bazısı, meselâ, mevcut kanuna göre bir olayı suç sayar, bazısı da suç saymaz.

Kur'an nass'larının da böyle tefsire muhtaç olan kısımları vardır. Bunları Peygamber (s.a.), irtihalinden önce açıklamıştır. Hz. Peygamber'in açıklamadığı ve teklif bildiren hiç bir Kur'an nass'ı yoktur. O, bunları ya fiiliyle veya sözüyle açıklamıştır. Bazı Kur'an ibareleri, bir kısım fakihlere açıklanmamış gibi görünüyorsa, bu, onların Sünnet'i bütünü ile bilmemelerindedir. Kesin bir dille söyleyebiliriz ki, geçmiş fakihlerin toplamı, Sünnetin bütünü biliyordu; bir kısmının bilmediği Sünnet varsa onu diğer kısmı elbette biliyordu. Her halde Sünnet'in tamamı, fakihlerin hepsi için meçhul değildir.

Açık Lafızlar

Lafızlar, açıklık ve delalet kuvveti bakımından dört kısma ayrılır:

- 1) Zahir: Bu, delalet kuvveti bakımından en aşağı mertebededir.
- 2) Nass: Bu, zâhir'den daha üst bir mertebededir.
- 3) Müfesser: Bu da, nass'dan daha üstündür.
- 4) Muhkem: Bu ise, en üstün mertebeyi teşkil eder. Zahir:

Bir kısım bilginlere göre zahir ile nass arasında bir fark yoktur. Mâlikî, Şafîî ve Hanbelîlerin ekserisi bu görüştedir. Bir kısım Malîkî ve Şafîî bilginlerine göre, zahir ile nass arasında söyle bir fark vardır:

Nass, delalet ettiği mânâda ihtimal kabul etmez. Zahir ise, delalet ettiği şeyde ihtimali kabul eder. Bazı Mâlikîler, nass'ın kabul etmediği ihtimali, delil'den doğan bir ihtimal olarak tefsir ederler. Delil'den nâşi olmayan ihtimal ise, lafzın nass olmasına mâni teşkil etmez. Bazılarına göre de nass, her hangi bir ihtimalle yer vermekizin, kendi mânâsına delalet eden şeydir; isterse bu ihtimal, sayı bildiren "beş" lafzı gibi delil'den nâşi olmasın. Buna göre âmm bir lafız, umuma delaletinde zahir kabilindedir; çünkü ahsis'a ihtimali vardır. Birinci tefsire göre âmm "bir lafız, nass kabilindedir; çünkü ondaki ihtimal delil'den nâşi değildir.

Hanefiler, bu konuda başka bir yoldan giderler. Onlara göre zahir, açıkça bir mânâyâ delalet eden sözdür; fakat o söz bu mânâ için sevk edilmemiştir. Bir lafzın böyle sevk edilmediği mânâyâ delaleti lafzî bir delalettir; fakat birinci plânda onunla bu kastedilmemiştir; aksine bu delalet başka bir maksada tâbidir. Meselâ;

"Eğer (velisi bulunduğunuz mal sahibi) yetim kızlar hakkında (kendileriyle evlenince) haksızlık yapmaktan korkarsanız, (onlarla değil) hoşuna giden (diğer) kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane yeter." [209]

âyetinin lafzı yetim kızlara adaletli muamele edilmesi için sevk edilmiştir; fakat bu âyet-i kerîme, zahiriyle iki, üç ve dörde kadar evlenmenin, adaletli davranma korkusu bulunursa, bir kadınla evlenmekle yetinmenin mubah olduğuna delalet etmektedir. Yine zahiriyle dörtten fazla kadınla evlenmenin doğru olmayacağına da delalet etmektedir. Üçüncü olarak da, bir kadından fazlasıyla evlenmede adaletin dinî bir şart olduğunu, kazaî bir şart olmadığını göstermektedir; çünkü burada adaletin, evlenmeden önce isbatı imkânsızdır. Evlenen kimsenin zulmü görülmedikçe adaletsizliği isbat olunamayacağından, birden fazla kadınla evlenmesine müdahale edilemez.

Şu faiz (ribâ) ayeti de zahir için bir misal olabilir:

"Faiz yiyenler Kıyamet günü ancak şeytan çarpmış gibi kalkarlar. Bu, onların, 'zaten faiz alım-satım gibidir' demelerindedir. Oysa Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır." [210]

Bu âyet, faizin haram oluşunu ve faiz ile alım satım arasındaki farkı bildirmek için gönderilmiştir; fakat lafzın zahiri, şüphesiz alım-satımın helal olduğunu anlatmaktadır.

Keza, zahir için misal olarak şu kısas âyetini de zikredebiliriz:

"Biz onda (Tevrat'da) şöyle yazdık: cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralar için kısas gerekir." [211]

Bu âyet-i kerîme Tevrat'ın hükümlerini terkeden Yahudilerin kusurunu yüzüne vurmak için gelmiştir. Fakat, aynı zamanda zahiriyle, Kur'an'da da kısasın emredildiğini göstermektedir; çünkü Kur'an, bunların Allah'ın hükmü olduğunu söylemekte ve bu âyeti şu sözlerle bitirmektedir:

"Kim bu hakkını bağışlarsa, bu onun için bir keffârettir. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir." [212]

Zâhir'in hükmü, ifade ettiği mânânın sübûtu ve amel bakımından delaletine göre hareket etmektir. Meselâ; yukarıdaki âyetler bir kısım hükümler ifade etmektedir ki birincisi dörde kadar evlenmenin mubah oluşunu, ikincisi alım-satımın helal kılındığını, üçüncüsü de kısas cezalarını ve kısas'da bağışlamanın günahların affı için keffâret olduğunu bildirmektedir.

Zahir, lafzın ifade ettiği mânâyâ ve içine aldığı teklifi hükme delalet etmekle birlikte tahsis, te'vil ve nesh'i kabul eder ki bu yönlerden ona ihtimal dahil olur; kesinliği azalır.

Nass:

Zâhir'i anlatırken de belirttik; bir kısım Şafî ve Mâlikilere göre nass asla ihtimal kabul etmez. Bazılarına göre, delil'den nâşi ihtimali dahi kabul etmez. Hanefilere göre ise, nass, sevk edildiği mânâyâ delalet eden lafızdır. Biraz önce geçen ve faizle alım-satımı birbirinden ayıran âyet buna misal olabilir. Keza;

"Erkek hırsızla kadın hırsızın, işlediklerine karşılık ve Allah'tan bir ceza olmak üzere, ellerini kesin" ^[213]

"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer deynek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, bunlara, Allah'ın dini hususunda acıyacağınız tutmasın." ^[214] ve

"Namuslu ve hür kadınlara zina iftirası atan, sonra dört şahit getiremeyen kimselere de seksen deynek vurun. Onların şahitliklerini febedî olarak kabul etmeyin, Onlar, fasıkların ta kendileridir." ^[215] âyetleri de nass'ın misalleri arasındadır.

Nass'ın hükme delaleti, zahirden daha kuvvetlidir. Bu sebebledir ki zâhir'le çatışırsa nass tercih edilir. Bu da, zahir gibi tahsis ve te'vil'i kabul eder. Neshi de kabul eder; fakat neshe dair bir delil bulununcaya kadar, zahir gibi, bununla da amel edilir. Hemen belirtelim ki hiç kimse bu neshin her asırda sabit olacağını iddia edemez. Esasen nesh, sadece Peygamber (s.a.)'in asrında sabit olmuştur.

Nass'ın, zâhir'e tercih edilmesine misal olarak şu âyeti zikredebiliriz:

"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar, fal okları, şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Onun için bunlardan kaçınınız ki felaha eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla sırf aranızda düşmanlık sokmak ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan abkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?" ^[216]

Bir nass olan bu âyet, şu âyet-i kerime ile çatışmaz:

"İman edip de güzel amellerde bulunanlar; sakındıkları, imanda sebat ve iyi işlere devam ettikleri, sonra inanıp sakındıkları ve sonra yine sakınip

iyi işler yaptıkları takdirde, taktıklarında (yiyip içtiklerinde) hiç bir günah yoktur. Allah iyi işler yapanları sever." ^[217] Bu âyet-i kerime, her türlü yiyecek ve içeceğin helal olduğunu bildirmek için sevk edilmemiştir; ancak takvanın derecesini açıklamak için nazil olmuştur. Muttaki kişi ise, Allah'ın helal kıldığı temiz rızıkları kendisine haram yapan kimse değildir; ancak müttakî kişi; iman eden, sakınan ve güzel işler yapan kimsedir. Bu itibarla, içki içen bir kimse Hz. Ömer'in huzuruna getirilince, Halife ona, niçin içki içtiğini sormuş; o da, bu âyeti, yaptığı işin mubah oluşuna delil getirmiştir. Hz. Ömer de, ona ceza olarak vurulan deyneğin sayısını artırmış ve "Bu fazlası senin kötü te'vil'in içindir; eğer sen, Allah'tan sakmsaydım içki içmezdim" demiştir.

Müfesser:

Bu, siyaka göre kasd olunan mânâyâ delalet eden lafızdır. Meselâ;

"Müşrikler nasıl sizinle topyekun savaş ediyorlarsa, siz de onlarla öyle topyekun savaş edin." ^[218] âyeti böyledir. Müfesser, bazan aslında mücmel

olur ve başka bir nass arafmdan açıklanır. Meselâ; hatâ ile adam öldürmede diyet emreden; "Maktulün ailesine diyet vermek gerekir." ^[219] âyetini, Hadis tefsir etmiş; yani bu diyetin miktar, hudut ve çeşitlerini açıklamıştır. Burada birinci nass "müfesser", ikincisi de "müfessir" adını almıştır. Zekât da böyle Sünnet tarafından açıklanmıştır. Keza, hırsızlığın cezasını ihtiva eden âyet de, hırsızın eli kesileceğini bildirmiştir; fakat bu âyet tefsire değil, tahsise müsaittir; dolayısıyla hırsızın elinin kesilebilmesi için çaldığı mala bir nisab tayin edilmiş ve bu malın muhafaza (hırsız) altında olması şart koşulmuştur. Bu hususta iki hadîs-i şerif vârid olmuştur:

"Ağaçtaki meyve ve hurma gibi şeylerde el kesme yoktur." ^[220] Ve

"on dirhemden az olan şeylerde el kesilmez." ^[221] Peygamber (s.a.)'den rivayet edilen bu iki haber, tefsir edici (müfessir) nass'lardan sayılır.

Bir lafız mücmel veya müşterek olup onu tefsir eden bazı sünnet bulunursa, bu durumdaki sünnetlerin tamamı o lafız müfesser kılar. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi beşerî hukukta da böyle tefsir edici kanunlar mevcuttur. Bunlar, kanunda izaha muhtaç olan kelimelerin mânâlarını tayin eder ve onları diğer ihtimallerden uzaklaştırır.

Tefsir, lafzın kendisiyle olabileceği gibi başka delillerle de olabilir. Bunlar da, Sünnet veya Kur'an'dan alınabilir. Tahsis ve te'vil'i ortadan kaldıran tefsir, ancak Peygamber (s.a.) devrinde gerçekleşmiştir.

Müfesser lafız, mânâyâ delalet hususunda zahir ve nass'dan kuvvetlidir; çünkü bu tahis ve te'vil'e ihtimal bırakmaz. Ancak nesh'i kabul eder; dolayısıyla, zahir, veya nass'la çatışırsa müfesser tercih edilir.

Kesinlik ifade eden tefsir, ancak Hz. Peygamber zamanında mevcut olmuştur. İctihada dayanılarak yapılan sonraki tefsirler kesinlik ifade etmez ve Kur'an lafızı bununla müfesser sayılmaz. Bir de fakihlerin tefsir ve te'villeri arasında şöyle bir fark vardır: Tefsir, lafız, ibaresinin delalet ettiği mânânın dışına çıkarmaz ve fikhî düşünceye dayanır. Te'vil ise, lafızları, başka bir delil sebebiyle zahiri mânâsının dışına çıkarır.

Muhkem:

Bu da, sevk edildiği maksada delalet eden bir îafız olup mânâsı te'vil ve tahsîs'i kabul etmeyecek derecede açıktır. Bazan muhkem'de nesh'i dahi kabul etmeyeceğine delalet eden bir ifade bulunur. Meselâ;

"Cihad, kıyamete kadar devam edecektir." ^[222] hadîsi ile kazf (zina iftirası) cezasına uğrayanlar hakkında nazil olan "Onların şahitlerini ebedî

olarak kabul etmeyin. Onlar, fâsıkların ta kendileridir." ^[223] âyeti böyledir. Burada "ehedi olarak" sözü, bu nass'ın muhkem olup nesh'i kabul

etmeyeceğini belirtir. Hattâ Hanefilere göre bu son nass, istisnayı kabul etmez. Kazf cezasına uğrayan herkesin, tevbe etse bile, şahitliği kabul olunmaz; çünkü şahadetin kabul edilmeyişi dinî bir cezadır. İmam Şafîî, bu görüşe karşı çıkmış ve şöyle demiştir: Tevbe ederse şahitliği kabul edilir; çünkü Allah Taâlâ,

"Ancak bundan sonra tevbe ve kendilerini İslah edenler müstesnadır. Allah çok yarlıgayıcı ve esirgeyicidir." [224] buyurmuştur. Şafîî'ye göre bu istisna, kelâmın tamamındandır; dolayısıyla tevbe edenlerin şahadeti kabul edilebilir. Hanefilere göre ise, bu istisna, kelâmın bir parçasına âit olup o da, tevbe edenlerin fâsiklıktan kurtulmalarıdır.

Muhkem'in neshi kabul etmeyişi, bazan söylediğimiz gibi, nass'ın kendisinden olur; bazan da her hangi bir nesih sabit olmadan Peygamberin vefat etmiş olmasından ileri gelir. Nass'ın neshi kabul etmeyişi kendisinden ise, ona "muhkem lizâtihi" denir; nesheden başka bir nass bulunmadığından ötürü ise, ona da "muhkem ligayrihi" adı verilir.

Muhkem lafızlar, hükme delalet bakımından bundan önceki lafız çeşitlerinin hepsinden kuvvetlidir. Bu itibarla onlardan birisiyle çatışırse muhkem tercih edilir.

Açık Olmayan Lafızlar

Açık lafızları anlattık. Şimdi açık olmayan lafızlara geliyoruz. Bunlar, ya mânâsı mutlak olarak açık olmayan veya bazı yönden delaleti anlaşılmayan lafızlardır.

Açık olmayan lafızlar, bazan kendiliğinden açık değildir ki, bunların mânâsını ancak Allah bilir ve bunlar teklif konusuna girmez. Meselâ; Süre başlarındaki "Sâd", "Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd" ve "Hâ Mim Ayn Sîn Kaf" gibi huruf-ı mukattaa'nın mânâsı açık değildir ve bunları Allah'tan başkası bilemez. Bunları açıklayan başka bir nass da yoktur.

Açık olmayan lafızları, bazan Kur'an veya Sünnet açıklar; çünkü Kur'an âyetleri birbirini açıkladığı gibi, Sünnet ve Kur'an'ın tefsiri mahiyetindedir. Bazan da kapalılık, lafzın kendisinden olmaz; belki onu, delalet ettiği şeylerden bazısına tatbikten doğar.

Açık olmayan lafızlar dört kısımdır: 1) Hafî, 2) Müşkil, 3) Mücmel, 4) Müteşâbih.

Hafî:

Bu, sıygasından başka bir arız sebebiyle delalet ettiği şeylerin bazısı hakkında mânâsı kapalı olan nass'dır. Fahu'l-İslâm Pezdevî bunu şöyle tarif eder: "Sıygası dışındaki bir ânz sebebiyle mânâsı iyi anlaşılmayan, ne kastedildiği kapalı olan ve ancak araştırma ile kavranılabilen şeydir." Beşerî kanunları tefsir konusunda da böyle ihtilaflar vardır. Aslında, kanun veya nass, lafızlarının kavramı bakımından açıktır; fakat bir kısım olayların, bunların şumulüne girip girmediği açık değildir. Hâkim veya hukukçu, bu durumda nass'm mânâsıyla bunun şumulüne girip girmediği belli olmayan olayın mânâsını karşılaştırarak icthad'da bulunur. Her ikisinin mânâsı bir veya birbirine yakın ise, nass'ın hükmüne göre hareket eder; bu mânâlar arasında bir uzaklık varsa nass'ı tatbik etmez. Dediğimiz gibi bu türlü şeyler, beşerî hukukta da çok ve ihtilaflara sebep olmaktadır.

Fakihlerin "hafî" için ileri sürdükleri misaller arasında "tarrar" (yankesici) ve 'nebbaş" (kefensoyucu) sözlerinin, Kur'an'da geçen "sarık" (hırsız) sözünün anlamına gelip gelmediği yer almaktadır. Hırsız (sarık), başkasının malı olan, gereği gibi muhafaza (hırz) altında bulundurulmuş ve ziyâ'a terkedilmeyen bir şeyi çalan kimse demektir, bulundurulmuş ve ziyâ'a terkedilmeyen bir şeyi çalan kimse demektir. Yankesici (tarrar), insanların mallarını gözleri önünde, gâfletlerinden faydalanarak çarpıp kaçan kimsedir. Bu, karanlık ve benzeri fırsatları kollamaz; asdece insanların gâfletinden istifade eder ve mehareti kullanır. Kefensoyucu (nebbaş) da, ölümlerin kefenlerini çıkarıp götüren kişidir.

Bunlar, hırsız sayılır mı, sayılmaz mı? Bu konu fakihler arasında tartışmaya sebep olmuştur; çünkü bunlara hırsız (sarık) adı verilmemektedir. O halde bunlar "sarık" sözünün şumulüne girmez. Öte yandan "tarar", malı gizlice çalmıyor, insanların uyanık ve dikkatli olmayışından istifade ediyor. Burada hırsızlık dikkatsizlikten doğuyor. Ancak fakihler, "tarar'm "sarık" olduğunda ittifak etmişlerdir.

Kefensoyucu (nebbaş) için de "sarık" ismi verilmiyor ve bunun çaldığı mal sağ bir kimsenin mülkü de değildir. Hırsızlık cezası (hadd-i serika) nın tatbiki için bir husûmet bulunmalıdır ki, bu da, ancak malın sahibi bulunursa mümkün olur. Ölünün mülkiyet hakkı olmadığına göre hırsızlık için gereken ceza tatbik olunamaz. Kefensoyuculuk, günah ise de, hırsızlık sayılamaz. Üstelik kefen, muhafaza altında da değildir.

İşte Ebu Hanîfe ile İmam Muhammed bu görüştedirler, İmam Ebu Yusuf, Mâlik, Şafîî ve Ahmed b. Hanbel ise, nebbaş ve tarrar'ın sarık hükmünde olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu ikisinin yaptığı işte hırsızlık mânâsı gerçekleşmektedir ve nebbaş ile tarrar arasında bir fark yoktur. Halk bunlara başka isimler veriyorsa, bu, onların yaptığı işin daha fena olduğunu gösterir; çünkü yankesici, lâyıkiyle muhafaza altında bulunan ve başkasına âit olan bir malı çalıyor ve şüphesiz bu da Şarık'tır. İsterse hırsızlığı karanlık ve benzeri vâsitalardan, isterse insanların gâfletinden faydalanarak yapsın. Örf'e göre de bunlar hırsızdırlar.

Nebbaş da muhafaza altında bulunan bir malı çalmaya yönelmiştir; çünkü kefen de kendisine göre muhafaza altındadır. O da ölümün mülkü sayılır. Ölünün vârisleri, nebbâşın kefeni geri vermesini ve cezalanmasını isterler. Kefeni soyan, tıpkı ölünün borcunun ödemediği önce terekesinden bir şey çalmış gibidir. Borçlu bir ölünün terekesi, onun mülkü hükmündedir. Velîsi veya vasisi onun adına gereken şeyi talep hakkına sahiptir. Biz, sağ kimselere nisbetle mülkiyeti incelersek, gerçekte onları mâlik değil, alacaklı durumunda görürüz. İşte vârisler de böyledir. Hakikatte mülkiyet ölü için de sabittir ve onun adına hak talebinde bulunan da mevcuttur. Buradaki kapalılık, lafzın aslında değil, söylenişinden ileri gelmektedir; çünkü "sarık" lafzı açıktır; fakat tatbik sırasında dikkate ihtiyaç göstermektedir. Hüküm verirken elbette bu iki görüşten birini ötekisine tercih etmek gerekmektedir.

Tatbik sırasında kapalılık (hafâ) arız olan meselelerden biri de "kaatil mirasçı olamaz" [225] hadîs'idir. Buradaki "kaatil" sözü, mânâ, bakımından açıktır. Şüphesiz bu aniden kati (kasden öldürme) fiilini işleyen kimseye uyar. Acebâ hatâ ile veya tesebbüben (sebebiyet vererek) veya müştereken veya tahrik suretiyle veya yardımcı olarak öldürmelere de uyar mı?

Bütün bunlar, bilginlerin inceleme konusu olmuştur. Kapalılık, kaatil vasfının tatbikinden doğmaktadır. Bu vasıf, kasden veya kasıtsız olarak mübâşeret (doğrudan doğruya) veya vasıtalı yollarla adam öldüren kimselerden hangisine tatbik edilecektir? İmam Şafîî'ye göre öldürme (kati)

fiilni işleyen herkes maktule (öldürülene) mirasçı olamaz. İsterse kati, doğrudan doğruya veya tesebbüben olsun; isterse kasden veya kasıtsız bir şekilde olsun; isterse katil mükellefi veya gayri mükellef bulunsun, netice, aynıdır. Yani Şafii'ye göre o, maktulün mirasından mahrum olur; çünkü "kaatil" sözü ona uymaktadır. Görüyoruz ki İmam Şafii, lafzın zahirine bakmakta ve onu harfiyyen tatbik etmektedir. Ona göre tecavüz ederek değil, nefsi müdafaa gibi haklı yere kati fiilini işleyen kimse de maktule mirasçı olamaz.

Mâlikiler, katl'de kasıt ve tecavüze bakarlar. Yani onlara göre, doğrudan doğruya olmasa bile, katle sebep olma ve bu katlin tecavüz esasına dayanması mirastan mahrumiyeti gerektirir. Eğer kati, haklı yere veya nefsi müdafaa için vey bir özür sebebiyle meydana gelmiş ve kaatil de, adam öldürmenin cezaî sorumluluğunu taşıyan kimselerden ise, yine mirastan mahrum olur. Bunların dışında haklı olarak adam öldürme, mecnun (deli) ve sabinin (çocuğun) işlediği kati suçu mirasa mâni değildir. Keza, hangi türden olursa olsun, hatâ ile kati de mirasa mâni teşkil etmez; çünkü bunda kasıt yoktur. İşte Medinelilerin görüşü de budur.

Hanefilere gelince'; onlar, mücerret kasdı değil, mübaşeretini esas alırlar. Bunun yanında, katlin haklı yere ve bir özür sebebiyle olmamasını, mükellef bir kimse tarafından islenmiş bulunmasını da şart koşarlar. Buna göre hatâ ile olan kati, mükellef bir kimseden sâdır olmuşsa, mirasa mânidir. Tesebbüben kati, isterse kasden ve tecavüz şeklinde işlenmiş olsun, mirasa mâni değildir; çünkü Hanefilere göre, kişiye kaatil vasfını kazandıran ve onu maktulün mirasından mahrum bırakan şey mübaşeret'tir, doğrudan doğruya, bilfiil işlenen kati suçudur.

İmam Ahmed b. Hanbel'e göre miras'a mâni olan kati, şeriatin ceza tayin ettiği katl'dir; çünkü şeriatçe ceza tayin edilen kati fiilini işleyen kimse "kaatil" vasfını almış olur. Bu vasıf sabit olunca miras'tan mahrumiyet de sabit olur.

Bu iki misalden anlaşılıyor ki hafâ (hafilik), lafzın aslında değil, olaylara tatbiki sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu türlü hafâ (kapalılık) günümüz kanunlarında daha çok görülmekte ve bu yüzden hayli ihtilaflar meydana gelmektedir.

Hafâ'nın giderilmesi için inceleme ve araştırma, hükümlerin özel ve genel amaçlarını tesbit gerekir. Bu amaçlar, lafızların tatbik alanını genişletir veya daraltır. Kamu yararları, bu alanı genişletme ve daraltmada büyük rol oynar; ancak bu yaralara tatbik için lafız elverişli bulunmalıdır.

Müşkil:

Bu, bizzat lafzında bulunan bir sebepten veya başka bir nass'la karşılaşmasından dolayı mânâsı kapalı olan bir ifadedir. Hafî ile müşkil arasındaki fark şudur: Hafî'deki kapalılık bizzat lafızdan değil, lafzın tatbik sahasının şumulünden gelmektedir. Buna göre hafî'den kastedilen şey, önce bilinmektedir, Müşkil'deki kapalılık ise, nass'ların bizzat lafzından doğmaktadır. Bununla ne kasd olunduğu önce bilinemez; ancak haricî bir delil ile anlaşılır. Müşkil için müşterek (çok anlamlı) kelimeler misal olarak verebiliriz. Bu kelimeler iki-üç mânâyı ifade eder. Meselâ; "ayn" kelimesi, görme duyumuz olan "göz" anlamına geldiği gibi "pınar" anlamına da gelir; "mahiyet" ve "casus" anlamlarında kullanılır. Bu birbirine zıt mânâları bir kullanışta birleştiremeyiz; ancak ayrı ayrı kullanışlarla bu mânâlar kasd olunabilir. "Ayn" sözünün bu mânâlardan hangisine delalet ettiğini, cümlelerin gelişinden (siyak'tan) veya hârici bir delilden anlayabiliriz. Siyak'a misal olarak; "ordunun durumunu anlamak için gözleri (uyun'u) her tarafa yaydım." cümlesini zikredebiliriz. Buradaki gözleri (uyun), casus anlamına kullanılmıştır ve bunun cümlelerin gelişi göstermektedir. Yine Kur'andaki;

"onların gözleri vardır; fakat onunla görmezler." [226] âyetinde geçen "gözler" sözü de, siyak'tan anlaşıldığına göre duyu organı olan gözlerdir. Bazan müşterek lafzı anlamak için başvurulmuş siyak değil, haricî bir delil olabilir. Eğer bu haricî delil nass ise, onun anlamı üzerinde pek ihtilaf çıkmaz; nass değilse onun mânâsı üzerinde geniş ihtilaflar doğar.

Fakihlerin, tefsirinde ihtilafa düştikleri müşterek lafızlardan birisi de şu âyettir:

"Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç kuru' beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığı gizlemeleri helal olmaz." [227] Hanefiler, burada geçen "kuru" sözünü ayhali (hayız) diye, Şafii'ler de iki ayhali arasındaki temizlik müddeti diye tefsir etmişlerdir. Her iki tarafın da kendilerine göre haricî delilleri vardır. Hanefiler, bu konuda şu delilleri ileri sürerler:

1) "Cariyenin talâk'ı ikidir, iddeti de iki ayhâlidir" [228] hadîsine göre "kuru" dan maksat ayhâlidir. Lakin Şafii, bu hadîsin Peygamber (s.a.)'e nisbetinin sıhhatinden şüphe eder.

2) Bu âyet'teki "Rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri helal olmaz." [229] cümlesi "kurû"dan maksadın ayhali olduğftnu gösterir; çünkü burada rahimlerinde Allah'ın yarattığı şeyden maksat ayhali kanıdır.

3) "Kadınlarınızdan ayhâli görmekten kesilenlerle henüz ayhali görmemiş olanların iddetlerini tayin edemezseniz, bilin ki onların iddetleri üç aydır." [230] âyeti de ayı, ayhali yerine koymuştur ki, bu "kum" sözünün ayhali anlamına geldiğini gösterir.

4) İstikra' (tümevarım) ile sabit olmuştur ki İslâmiyetçe tayin edilen miktarlar, olumsuz şeylere değil, olumlu ve hissi şeylere dayanır. Buradaki "kuru" sözü için de uygun olan, temizlik müddeti değil, ayhâlidir; çünkü temizlik olumsuz (selbi) dir; ayhali ise olumlu (icabı) bir şeydir. Hz. Peygamber de;

"kuru' günlerinde kadın namazı bırakır." [231] buyurmuştur. Demek ki kuru' ayhâlidir.

Şafii'lerin delilleri de şunlardır:

1) Kur'an'da; "onları iddetlerinde boşayın." [232] buyurulmuştur. Buna göre talâk, iddet içinde olacaktır. Biliyoruz ki kadının, temizlik halinde boşanması, ayhâli görürken boşanması gerekir. Bu da, iddetin temizlik müddetine göre olduğunu gösterir ve dolayısıyla "kuru" sözü, temizlik müddetleri demek olur.

2) Kuru' sözünü temizlik diye tefsir etmek, kelimenin aslına daha yakındır; zira bu kelimenin müfredi olan kar' (çoğulu: kuru) biriktirmek anlamına gelir. Şüphesiz temizlik müddeti, rahimde kanın, biriktiği zamandır. Ayhâli müddeti de kanı dışarı atma zamandır. Dolayısıyla kar' sözünü temizlik (tulır) diye tefsir etmek uygun düşer.

3) Temizlik zamanının birbirini takip etmesi, rahimde bir çocuk bulunmadığını gösterir. İddetin gayesi de budur.

Müşkil olduğu söylenen misallerdenbiriside;

"Sizden ölüp karılarını bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksın senesine kadar karılan için nafaka vasiyet etsinler."^[233] âyetidir. Bu âyet-i kerime,

"Sizden ölenlerin bırakmış olduğu karılar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."^[234] âyetiyle çatışmaktadır. Burada kelâmın zahirine bakılırsa, ölümden sonra iki türlü iddet bildirilmiştir: **1)** Dört ay on gün, **2)** tam bir yıl. Ancak iyi düşünülürse görülür ki;

"Evlerinden çıkarılmaksızın senesine kadar karılar için nafaka vasiyet etsinler"^[235] âyeti ölünün karısı için bir hak tesbit etmekte, onun, kocasının evinde bir yıl oturabileceğini göstermektedir. Bunun delili;

"çıkarlarsa onlar için bir günah yoktur."^[236] âyetidir.

"Sizden ölenlerin bırakmış olduğu kadınlar dört ay on gün beklerler."^[237] âyeti ise, iddeti bildirmektedir. Yani bu âyetlerden birisi kadının hakkını, ötekisi de vazifesini beyan etmektedir.

Yukarıdaki iki misalden anlaşılıyor ki fikhî hüküm ifade eden nass'lardaki işkâl (müşkillik), kendisinden kastedilen hüküm bilinmeyecek derecede kapalı olmak değil, ancak lafız ve üslup üzerinde iyice düşünmedikçe mânânın anlaşılma ihtimali bulunmasıdır. Bu itibarla müşkil'deki kapalılık nisbî demektir; mutlaka Sünnet tarafından tefsire ihtiyaç gösterecek kadar bir kapalılık mevcut demek değildir. Dolayısıyla işkâl (müşkillik), müctehidlerin nass'lar ve bunların genel maksatlarını birleştirmek için yapmış oldukları ictehadlarla ortadan kalkmış olur.

Müşkil, tefsir edildikten sonra, anlayış sahibi herkes için açık bir mâhiyet kazanır; isterse tefsirle ilgili görüşler farklı olsun.

Bu durum; beşerî hukukta da mevcuttur. Çoğu zaman yeni bir kanunun lafızları kapalı ve izaha muhtaç, olur. Bu kapalılık, kanunun çıkarılış amaçlarına veya tarihî seyrine bakılarak, bütün maddeleri arasındaki ahenk ve ruh tesbit edilerek ortadan kaldırılır; böylece kanunun lafızları, hak ve adalete en yakın biçimde uygulanma imkânına kavuşturulmuş olur.

Mücmel:

Bu, mânâsında bir kaç hal ve hükmü ihtiva eden, ancak bir açıklayıcı ile anlaşılabilen nass'dır. Pezdevî, Usûl'ünde mücmeli şöyle tanımlar: "mücmel, kendisinde mânâlar izdihâm eden, ne kastedildiği ibaresinden anlaşılamayacak derecede muğlak olan, tefsir ve araştırmaya ihtiyaç gösteren şeydir."

Bu tarifen mücmel, müşkil ve hafî arasındaki fark anlaşılabilir oluyor. Demek ki mücmel'in tafsilatı kendi lafzından ve mücerret fikhî ictehad'la anlaşılabilir. Mücmel'i anlamak, onun çeşitli şekillerini ve cüz'î meselelerini kavramak için bir açıklayıcıya ihtiyaç vardır.

Kur'an'ın teklifi hükümlerle ilgili ibarelerinin çoğu mücmeldir. Bunları Sünnet açıklamıştır. Meselâ; namaz, mücmel olarak emredilmiş; Sünnet onu hem fiilî, hem de kavli bir şekilde açıklamıştır. Hz. Peygamber, "Namazı, ben nasıl kılıyorsam siz de öylece kılın"^[238] buyurmuştur. Hac da böyledir. Peygamber (s.a.);

"hac ile ilgili ibadetlerinizi benden alınız."^[239] diyerek onu açıklamıştır. Zekât ve alım-satım da mücmel olarak bildirilmiş, sonra Sünnet tarafından tam olarak açıklanmıştır.

Keza, suçlarla ilgili bir kısım hükümler de icmâlî bir şekilde zikredilmiştir. Meselâ; Kur'an, diyet gerektiğini bildirmiş; Sünnet de bunun miktar ve şekillerini genişçe anlatmıştır. Yine Kur'an, yaralar için kısas icab ettiğini haber vermiş; Sünnet ise bu yaraların hükümlerini, ne zaman tam kısas ve ne zaman nakıs kısas, yani diyet gerektiğini beyan etmiştir.

Böylece Kur'an'ın mücmel olan her ifadesini Sünnet açıklamış ve onun kapalı bir tarafını bırakmamıştır.

Mücmel açıklandıktan sonra, ekseriyete göre "müfesser" hükmünü alır, te'vil ve tahsis kabul etmez.

Bir kısım bilginlere göre, mücmel açıklandıktan sonra, bazan zahir, bazan nass veya müfesser, bazan da muhkem olur. Bazan da beyan edildiği halde müşkil olarak kalır. Buna misal olarak faizle ilgili şu hadîsi zikredebiliriz: "Altın altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpa

ile, tuzu tuzla, hurmayı hurma ile aynı miktarda ve peşin olarak alıp yeriniz. Eğer bunlar değişik cinsten olursa, istediğiniz gibi satış yapınız."^[240]

Onlara göre bu hadîs; "faiz yiyenler, kıyamet günü ancak şeytan çarpmış kimse gibi kalkacaklar..."^[241] âyetindeki faiz (ribâ) sözünü açıklamaktadır; fakat bu yine müşkil olup illetinin bilinmesine ihtiyaç vardır; zira faizin haram kılınışının illeti bilinsin ki hüküm, benzerlerine de

^[242]

şâmil olsun. Gerçekte Kur'an'ın faiz hakkındaki nassı mücmel değildir; gerçi bunda bir kapalılık vardır. Fakat Kur'an'ın beyan ettiği faizi Hz. Peygamber Veda hutbesinde şu sözleriyle açıklamıştır:

"Dikkat ediniz, câhiliye devrinin faizi (ribâsı) ortadan kaldırılmıştır. Benim ilk ortadan kaldırdığım faiz,amcanı Abbas b.Abdilmuttalib'in ribâsıdır."^[243] Buna göre Kur'an'da geçen faiz, borç verirken alınan faiz olup bu da, borcun beklemesi karşılığında alınan fazla paradır. Bunun içindir ki ribâ âyetinin sonunda Cenab-ı Hak;

"Eğer tevbe ederseniz ana paralarınız sizindir. (Böylece) ne haksızlık yapmış olursunuz, ne de haksızlığa uğratılırsınız."^[244] buyurmuştur.

Bu türlü faize "nesie" (vadeli para) ribâsı" adı verilir. İbn-i Abbas sadece bu çeşit faizin haram olduğunu söyler.

Hadîs-i Şerifte geçen faiz ise, alım-satım ribâsı adını almaktadır.

Bunun için bilginler onu alım-satım (büyü) bölümünde inceliyorlar. Maksatları da ribâ hadîsinde geçen altı şey ve benzerlerinin ticaretini sınırlamaktır; çünkü bunların altın ve gümüş gibi bir kısmı ticaret malı olmaya elverişli değildir. Bunlar eşyanın kıymetini tayin işinde kullanılmaktadır. Diğer bir kısmı da, kayıt ve şart altına alınmazsa ihtikâr konusu olabilir ve böylece insanların bir kısmı onları elde edemez.

Açıklandıktan sonra mücmel bir lafız, artık icmâ' ile mübhem (kapalı) sayılmaz; fakat bazı araştırmacılar, açıklayıcı nass'dan habersiz olduğu için, onu mübhem kabul ederler. Aslında bu mübhemlik, nisbîdir, onlara göredir.

Kanunlarda da böyle mücmel ifadeler çok bulunur; dolayısıyla bunları açıklayan kararname çıkarılır. Bazan' da birincisini tefsir eden ikinci bir kanun vaz'edilir.

Müteşâbih;

Bu, mânâsı kapalı olan, anlaşılması için akılca bir yol bulunmayan, Kitab ve Sünnet'te tefsirine raslanılmayan ve mânâsı Allah'a havale edilen nass'dır. Burada şu iki hususu belirtmek isterim:

1) Kur'an'da müteşâbih vardır; çünkü Allah Taâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sana Kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısım âyetleri muhkem (mânâsı apaçık)'dır ki bunlar Kitabın anasıdır. Diğerleri müteşâbih'dirler. İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve te'viline yeltenmek için O'nun müteşâbih olanına tâbi olurlar. Halbuki onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde ilerlemiş olanlar da şöyle derler: Biz ona inandık. Hepsi Rabbimizin katındandır. Bunları, ancak akıl sahipleri düşünür. Ey

Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi saptırma. Bize kendi katından rahmet ver. Şüphesiz en çok bağışlayıcı sensin." [245]

Bu nass karşısında bilginler, Kur'an'da müteşâbih bulunduğu ittifak etmişlerdir; ancak, müteşâbih'in nerelerde olduğunda ihtilafa düşmüşlerdir. İbn-i Hazm; sadece Kur'an'ın süre başlarındaki hurûf-i mukatta'a ile

"kıyamet gününe yemin ederim" [246] ve

"And olsun güneş'e ve onun aydınlığına, ona tâbi olduğu zaman ay'a" [247] âyetleri gibi kase bildiren lafızların müteşâbih olduğunu söyler.

Bir kısım bilginler de İbn-i Hazm'ın ileri sürdüğü bu müteşâbihlerin yanında, Allah'ı sonradan yaratılmışlara (havâdis'e) benzeten âyetleri [248] de müteşâbih sayarlar.

Bilginler, müteşâbih'in mânâsını tam olarak anlamının mümkün olmadığını kabul etmekle "birlikte, bazıları onu anlamak için çabalamış ve bu konuda geniş araştırmalar yapmışlardır. Bunun neticesinde Allah'ın teşbihî sıfatlarını ihtiva eden bir kısım âyetlerin müteşâbih konusu olmadığı ileri sürülmüştür.

2) Teklif ihtiva eden ve İslâm Şeriatinin esas hükümlerini bildiren âyetler asla müteşâbih değildir; bunların hepsi, ya kendiliğinden veya Peygamber (s.a.)'in beyanı sayesinde apaçıktır. Nitekim Hz. Peygamber de;

"sizi, gecesini gündüzü gibi aydınlık olan bir yol üzerinde bıraktım" [249] buyurmuştur. Zaten teklif ifade eden nass'ların açık olmaması veya açıklanmaması imkânsızdır.

Te'vil

Zahir ve nass'ın te'vil kabul edeceğini söylemiştik. O halde te'vilin mahiyet ve şartları nedir? Bazı fıkıh yazarları, te'vil ile hükümlerin ta'lilini bir görürler. Te'viiden maksat bu değildir.

Hükümlerin ta'lil'i, nass'ı olduğu, gibi tatbik etmekle beraber, ifade ettiği hükmün illetini ortaya çıkarıp aynı hükmü bu illetin bulunduğu her yere tatbik etmektir. Demek ki ta'lil, nass'ı zahir anlamından çıkarmak değildir; zahirine göre amel ettirerek, onu, hakkında nass bulunmayan benzeri 'olaylara tatbik eylemektir.

Te'vil ise, nass'ı zahiri mânâsından çıkarıp muhtemel bulunduğu başka bir mânâyâ hamletmektir. Te'vilin üç şartı vardır:

1) Te'vil sonucu varılan mânâyâ lafzın delalet ihtimali bulunmalı ve o, bu mânâdan tamamen uzak olmamalıdır.

2) Te'vil için bir sebep bulunmalıdır. Meselâ; nass'ın zahiri, dince zarurî olarak bilinen bir kaide ile veya bir hadisin Kur'an'a muhalif düşmesi gibi sened bakımından daha kuvvetli bir nass'la çatışman ve kendisi ve te'vili kabul etmelidir. Bu takdirde o nass'ın zahiri, reddedileceğine te'vil edilir. Ya da lafız, delalet bakımından daha kuvvetli bir lafza aykırı düşmelidir. Meselâ; lafız, zahir olup aykırı düştüğü şey nass olursa veya lafız nass olup aykırı düştüğü şey müfesser olursa tevil edilir.

3) Te'vil senedsiz olmamalıdır; onu gerektiren bir sened olmalıdır. Te'vil iki kısma ayrılır:

a) Teşbih ifade eden âyet ve hadislerin te'vili. Meselâ; "Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir." [250] âyetindeki "Allah'ın eli" sözü, Allah'ın kudreti diye; "aksine Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir." [251] âyetindeki "Allah'ın iki eli" tabiri, Allah'ın lütuf ve keremi diye ve "Rahman olan Allah, arş üzerine istiva etmiştir." [252] âyetindeki "istiva" (oturma) deyimini de istilâ (hâkimiyet) diye te'vil edilmiştir.

Bütün bunlar tefsir ve Allah'ı sonradan yaratılmışlara benzetmekten tenzih esasına dayanır; çünkü, "O'nun bir benzeri yoktur." [253] buyurulmuştur. Bu tür te'villeri akıl gerektirmekte ve te'vilin bütün şartları da bunlarda bulunmaktadır.

Burada belirtmeliyiz ki bunlar tamamen te'vil sayılmaz; çünkü bunlar, bir bakıma meşhur mecazlara göre tefsir demektir. Böyle mecazlar, te'vil ile değil, doğrudan doğruya nass'dan anlaşılır. Sözelimi; bir Arab'a, "Emîr, şehir üzerine el koydu" denilse, o, bundan, emîrin şehre hâkim olduğunu anlar. İşte bu lafzın zahirinden anlaşılması demektir. "Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir." âyetinden de, Allah'ın kudreti mânâsı bu şekilde anlaşılacaktır. Bu âyet-i kerîme, Hudeybiy e'de ağacın altında yapılan antlaşmaya ve yüce kudret sahibi olan Tanrı'nın müslümanlara buyurmuş olduğu nusret va'dine işarettir.

Görülüyor ki bu çeşit te'viller, mecaz yoluyla da olsa, lafzın delaleti kabulindedir; dolayısıyla bu gibi âyetleri müteşâbih saymamak gerekir.

b) Teklifi hüküm ifade eden nass'larm te'vili: Bu tür te'vil, zahiren aralarında ihtilaf mevcut olan âyet ve hadisleri birbirine yaklaştırmaktır. Buna göre te'vil, her iki nass'ı da amel mevkiine koymaktır; çünkü nass'ları tefsir sahasında, "lafzın in'âlî, ihmâlden daha iyidir" prensibi vardır. Buna

göre her ikisine de amel ettirmek için nass'lardan birisi te'vil edilir.

Ânım bir lafzı tahsis de te'vil sayılır. Belki bu te'vîin en açık şeklidir. Mutlak bir lafzı takyîd de te'vil'e girer. Âmm'ın tahsisine misal olarak, "*Allah alım-satımı helal, faizi de haram kıldı.*"^[254] âyetiyle,

"*Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, ancak karşılıklı rızâya dayanan ticaretle yeyin.*"^[255] âyetini zikredebiliriz. Bununla birlikte bazı eşyayı stok yapmak için almak yasak edilmiş; dolayısıyla bir kısım alım-satımlar haram kılınmıştır. Keza, Peygamber (s.a.), denizdeki balık ve havadaki kuş gibi elde edilip edilmeyeceği belli olmayan şeyleri elde etmeden önce satmaktan, yiyecek maddelerinde ihtikâra sebep olan alım-satımlardan menetmiştir. İşte bu şekilde umumî olarak helal kılman şeyleri tahsis etmek te'vil babına girer.

Yine, "*Hâmile kadınların iddetleri doğumlarına kadardır.*"^[256] âyeti de tahsis suretiyle te'vil edilmiştir. Nass'ın zahirine bakılırsa dodoğumla iddet sona ermektedir; isterse bu iddet talâk, isterse ölüm sebebiyle olsun. Fakat, "*Sizden ölenlerin bıraktıkları karılar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.*"^[257] âyeti, ölüm sebebiyle beklenmesi gereken iddetin dört ay on gün olduğunu ifade etmekte, kadının hâmile (gebe) olup olmadığına işaret etmemektedir. Bu iki âyetin zahiri arasındaki taâruzu gidermek için ölüm sebebiyle beklenen iddeti bildiren âyet, kadın hâmile değilse... şeklinde tahsis edilmiştir.

Mutlak bir lafzı takyîd (bir k,ayda bağlama) işi de te'vil sayılır. Meselâ, Kur'an'da;

"*Murdar et, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvan eti... haram kılınmıştır.*"^[258] âyetiyle,

"*De ki: bana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceği içinde haram kılınmış bir şey bulmuyorum. Yalnız murdar et veya dökülmüş kan veya domuz eti -ki bu pistir- veya Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvan eti müstesnadır.*"^[259] âyetini ele alırsak görürüz ki, birinci âyette "kan" kelimesi tek başına, ikinci âyette ise "dökülmüş kan" diye bir sıfat olarak zikredilmiştir. Hüküm konusu da aynı olduğuna göre, mutlak lafız, mukayyed lafızla açıklanmış, yani ikincisi esas olarak kabul edilmiştir.

Âlimler, te'vilin lüzum ve şartlarında birleştikleri halde, metod ve te'vil konusu olan şeylerde ihtilaf etmişlerdir. Meselâ; haber-i âhâd ile bir âmm'm tahsisi ve kıyas veya zannî olan âmme maslahatiyle tahsis konusu üzerinde anlaşamamışlardır. Keza mutlak'ın ne zaman mukayyede göre tahsis edileceği de ihtilaf konusudur.

Te'vil, aklî istinbat konusunda' çok önemli bir şeydir. Bazan te'vil sahih, bazan fâsid olur. Yukarıda sayılan şartları haiz ise te'vil sahih olur. Bu şartları haiz değilse veya te'vile lüzum yoksa, ya da lüzum olduğu halde te'vil metodu şer'î esasa uymuyorsa ileri sürülen te'vil fâsid olur.

Beşerî kanunların maddeleri arasında çatışma bulunduğu zaman da te'vile başvurulur ve bu değişik maddeler birbiriyle uzlaştırılır. Bu tür te'villere dayanan hukuk çalışmalarına hem eski, hem de yeni medenî kanunlarda çok raslanmaktadır.

2- Delalet Yolları

Lafızların açıklık, kapalılık ve delalet kuvveti bakımından taksimini, nass'larm tefsir ve hüküm istinbatı sırasında birbirine nasıl hamledildiğini anlattık.

Lafızların mânâlarını delâletlerinden anlarız. Delâletlerin de değişik yolları vardır. Meselâ; bir lafız, birbirine yakın olmakla birlikte muhtelif yollarla bir kaç mânâ ifade edebilir.

Hanefî fakihleri, lafızların delalet yollarını dörde ayırırlar: **1)** İbarenin delaleti, **2)** Nass'ın işareti, **3)** Nass'ın delaleti, **4)** İktizânın delaleti. Buna cumhur beşinci bir delalet daha ilave eder. O da, mefhûm-i muhâlefet'tir. Biz bunları ayrı ayrı açıklayacağız; çünkü bunlar, bir kum Kur'an ve Hadis nass'larını, hattâ her hangi bir kanun metnini anlamak için birer prensip teşkil etmektedirler.

İbare'nin Delaleti:

Bu, lafızdan anlaşılman mânâdır; isterse lafız zahir, nass, muhkem veya gayr-i muhkem olsun. Kendisi için vaz edilen lafızdan anlaşılman şey, lafzın buna olan vuzuhu ne olursa olsun, ibarenin delaleti sayılır. Yukarıda geçen nass'lar, hep böyledir. Ayrıca, "*Necis olan putlardan kaçınm ve yalan sözlerden çekinin.*"^[260] âyetini de misal olarak zikredebiliriz. Bu âyetin ibarei delalet ediyor ki putlara tapınmak ve yalan şahitlik günahdır, suçtur. Yine;

"*yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak karınlarına ateş doldurmuş olurlar, zaten onlar çılgın bir ateşe yaslanacaklardır.*"^[261] âyetinin ibaresi de gösteriyor ki en kötü haksızlık yetimlerin mallarını yemektir; bunun kıyamet günü uhrevî bir cezası olduğu gibi, bir de dünyevî cezası vardır.

Bundan anlaşılıyor ki ibarenin delaleti, lafızdaki vuzuh kuvvetine göre mertebelere ayrılmaktadır. Dolayısıyla nass'ın sevk edildiği mânâyâ delaleti, zahirin sevk edilmemiş olduğu mânâyâ delaletinden kuvvetlidir. Meselâ; "*Allah, alım-satımı helal ve faizi haram kıldı.*"^[262] âyetinin ibaresi iki mânâyâ delalet eder:

a) Alım-satım ile faiz arasında bir fark vardır. İlk kasd olunan şey budur ve, lafzın nass'ı (ibaresi) da buna delalet etmektedir.

b) Alım-satımın helal oluşunu beyandır ki, bu da, zahirin delalet ettiği ikinci derecede bir mânâdır.

Kur'an âyetlerinin çoğu böyle ibaresiyle kasd olunan mânâlara delalet eder. Biz, buna naşsm delaleti diyoruz. Bir de ikinci derecedeki mânâlara delalet eder. Buna da nassın zahiri adını veriyoruz. Bunları, açıklık bakımından lafızların kısımlarını anlatırken de söylemiştik.

Nass'ın İşareti:

Bu, lafzın ibaresinin dışında delalet ettiği şeydir ve ibarenin bir neticesi olarak meydana gelir. Yani, kelâmdan anlaşılır; fakat bizzat ibareden elde edilmez. Meselâ; taaddüd-i zevcâtm mubah olduğunu anlatan âyetin sonunda; "Eğer adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane yeter."^[263] buyurulmuştur. Bunun ibaresinden anlaşıldığına göre, karıları arasında adaletsizlik yapacağından korkan kimse için bir kadından fazlasıyla evlenmek, dinî bakımdan caiz değildir. İşaretinden anlaşıldığına göre ise, kişi karısına karşı daima adaletli davranmak mecburiyetindedir; ister bir kadınla, isterse birden fazla kadınla evlenmiş olsun, kişinin karısına zulmetmesi haramdır.

Başka bir misal de, borç alıp verirken yasmayı emreden müdâye-ne âyetidir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: "Ey iman edenler, birbirinize belli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. Aranızda bir kâtip adaletle yazsın; kâtip, onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin; yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan sakınsın ve ondan bir şey eksiltmesin."^[264] Burada yazma fiili adaletle vasıflandırılmıştır. Bundan açıkça anlaşılıyor ki yazılacak olan şey dosdoğru ve yazdıranın iradesine uygun bir şekilde yazılacaktır. İşaretiyle de, bu yazılan şeyin yazdıranlar için bir delil olacağı ve muhtevasını inkâr etmek kaabil olmayacağı anlaşılmaktadır.

Yine, misal olarak; "Anaların yiyecek ve giyeceğini uygun bir şekilde sağlamak çocuğun babasına aittir."^[265] âyetini zikredebiliriz. Bu nass, ibaresiyle kadının nafakasının, çocuğun babasına ait olduğunu göstermektedir. İşaretiyle de, çocuğun babasına tâbi ve mensub olduğuna, babanın çocuğu üzerinde özel bir duruma sahip bulunduğuna delalet etmektedir. Keza, çocuğunun malında babanın mülkiyet hakkı bulunma ihtimalini göstermektedir ki bu sebepten baba, oğlunun malından alınca hırsızlık yapmış sayılmamaktadır.

"Onların işleri aralarında şûra (danışma) iledir."^[266] âyeti de burada misal olabilir. Bu âyet, ibaresiyle İslâm idaresinin, müslümanlar arasında şûra esasına dayandığını ifade etmektedir. İltizamî manâsıyla da, ümmetin, hükümdarı kontrol edecek ve devlet işlerini düzenlemede ona katılacak bir topluluğu seçip görevlendireceğine işaret etmektedir.

Bu misaller gözönüne alınarak denilebilir ki nass'ların işaretleri, iltizamî ve mantikî mânâlar olup ibarenin delalet ettiği şeylere dahildir. Bunları anlamada herkesin akli seviyesi bir değildir. Şer'î veya kanunî lafızları anlamada İhtisas sahibi olanlar, ancak bu iltizamî mânâları da anlarlar. İbarenin mânâsını ise herkes anlayabilir. Nass'ların işaretlerini yalnız hukukçular ve dilin inceliklerini bilenler anlarlar. Dolayısıyla şer'î hükümler çıkarabilmek için Arapçayı iyi bilmek ve bu dilin inceliklerini iyi kavramak icabeder.

Nass'ın Delaleti :

Buna "mefhûm-i muvafakat" adı verildiği gibi, "delâlet-i evlâ" da denir. Bazı fakihler de, nass'ın delâletine "Celi Kıyas" derler. Nass, ibaresiyle önce bir hükme delalet eder ve bu hüküm diğer bir olaya da tamamen tatbik edilebilirse, nass'ın bu ikinci hükmü ifade etmesine "nass'ın delaleti" denilir. Bunun meşhur misali ana-baba hakkındaki şu âyeti kerîmedir:

"İkisine de 'öf deme, onları azarlama, onlara tatlı söz söyle ve alçak gönüllük kanadını ger ve: "Rabbim, küçükken beni nasıl yetiştirdilerse sen de onlara öyle rahmet et, de!"^[267] Bu nass ibaresiyle ana babaya "öf" demenin haram olduğunu ifade ediyor. Onlara "öf" demek haram olursa elbette onlara sövmek veya vurmak gibi daha ağır hakaret sayılan ve eziyet veren herhangi bir davranış da haram olur: çünkü "öf" demenin yasak edilişi, kesin olarak her türlü eziyeti yasak etmek demektir. Öyle ya, "öf" sözü, küçük bir eziyettir. Küçük bir eziyetin yasaklanması her türlü eziyetin yasaklanması demek olur. İşte bu delalet hiç bir istinbata başvurmaksızın, nass'dan anlaşılmaktadır.

Nassın delaletiyle kıyas arasında fark vardır. Kıyas'da, hakkında nass bulunan hüküm ile hakkında nass bulunmayan meseleyi birleştiren illet, çoğunlukla istinbat yoluyla tesbit edilir. Nass'ın delaletinde ise, hüküm, istinbata lüzum olmaksızın bilinir; hattâ bunu, bazan hukukçu olmayan kimseler bile anlarlar.

Nass'ın delaletine başka bir misâl de şu âyettir:

"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak karınlarına ateş doldurmuş olurlar."^[268] Bu nass'ın ibaresi, yetim malını yemeyi yasaklamaktadır. Bundan hiçbir istinbata lüzum görmeksizin şu anlaşılır: Yetim malını velisi, kendi nefsi için harcayamayacağı gibi onu saçıp savurmaktan da kaçınmak zorundadır.

Nass'ın delaletine şu âyeti de misal olarak zikrelelim:

"Bir mü'mini yanlışlıkla (hatâ ile) öldüren kimsenin, bir mü'min köleyi âzad etmesi ve öldürülenin ailesine diyet vermesi gerekir."^[269] Bu nass da ibaresiyle hatâ ile bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle âzad etmesi gerektiğini bildirmektedir. Delaletiyle de kasden adam öldürmede mü'min bir köle âzâdı gerektiğini göstermektedir. Bu görüş İmam Şâfi'ye aittir; çünkü, ona göre, hatâ ile öldürmede köle âzâdı gerekirse, kasden öldürmede de elbette köle âzâdı gerekecektir. Köle âzâd etmek suretiyle verilen keffâretin sebebi öldürme ve mü'minlerden birini eksiltme suçu olduğuna göre, âzâd ederek bir mü'min köleyi hayata kavuşturmak vâcib olur. Beri yandan kasden öldürme, yanlışlıkla öldürmeden daha ağır bir suçtur.

İşte bu türlü delâlete, nass'ın delaleti diyoruz; çünkü bu, doğrudan doğruya nass'dan anlaşılmaktadır. Gerçi lafzın ibaresinde bu delâletten çıkarılan hüküm bizzat zikredilmemektedir; fakat ibarenin delâletine tamamen uymaktadır ve bu yüzden ona "mefhûm-i muvafakat" da denilmektedir. İlet'ten hareket edildiği için "celî kıyas" da denildiğini biliyoruz. Nass'ın delaletine Şâfi'nin "kıyas" ismi verdiği de söylenir.

Kazaî hükümlerin çoğu bu türlü delaletle dayanır; çünkü bu, kanunun maksat ve ruhundan anlaşılmaktadır. Böyle kanunun lafzına bir şey ilave edilmiş olmaz; sadece mânâsı uygulanmış olur.

İktizâ'nın Delaleti:

Delalet yollarının dördüncüsü olan bu delalet şekli, lafzın iktizâî olarak bir mânâ ifade etmesidir ki bu mânâ hesaba katılmazsa maksat doğru olarak anlaşılmaz. Meselâ;

"Ölenin kardeşi (velisi) tarafından bir şey başıslanmışsa, öldürüne örfe uymak ve ona güzellikle (bir şey) ödemek gerekir." [270] âyetinden açıkça anlaşılıyor ki kaatili affeden kimse ondan iyilikle bir şey isteyecektir. Bu da, elbette diyet veya ona yakın malî bir şey karşılığında kaatili affetmenin caiz olduğunu gerektirir; çünkü affedenin malî bir talepte bulunma hakkı olduğu takdir edilmezse mânâ doğru bir şekilde anlaşılabilir olmaz. Nitekim bir hadîs-i şerifte de;

"Bir yakını öldürülen kimse (ölenin velisi), şu üç şeyden birisini isteyebilir: Kisas veya af veya diyet. Dördüncü bir şey isterse ona engel olun." [271] buyurulmuştur.

Usûl bilginleri şu meşhur hadîsi, iktizânın delaleti için misal olarak verirler:

"Ümmetinden hatâ, nisyan (unutma) ve zor karşısında yaptıkları şeyler affedildi." [272] Sözelimi; hatâ meydana gelmişse, affedilen bu hatânın kendisi değil, doğurduğu günahıdır.

Bir izafet takdirim gerektiren sözler de böyledir. Meselâ;

"Murdar et, kan., domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvan eti size haram kılındı." [273] âyetinde geçen şeylerin, kendileri değil, yenilmeleri haram kılınmıştır.

Yine, Hz. Peygamber'in şu hadîsini de misal olarak anabiliriz:

"Her müslümanın diğer müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır." [274] Görülüyor ki, kan, mal ve ırz bizzat haram değil, bunlara saldırmak haramdır, diye düşünmezse mânâ tam ve doğru olarak anlaşılır.

İşte lafız, bunlar gibi bazı şeylere delalet eder ki bu şeyler doğrudan doğruya lafızdan anlaşılır; fakat bunlar takdir edilmezse mânâ tamam olmaz. Demek ki, iktizâ ile sabit olan şeyler, ibarenin aslında sabit değildir; fakat sözün sıhhati ve mânânın doğru olması bunları gerektirmektedir.

Usûlcüler, iktizâ'nın delaletini üçe ayırırlar:

a) Sözün doğru bir mânâ ifade etmesi için şer'an takdiri gereken şeyler. Meselâ;

"Geceden niyet etmeyen kimsenin orucu olmaz." [275] hadîsindeki "orucu olmaz" sözü, "orucu sahih olmaz" diye takdir edilir.

b) Sözü doğru olması için aklen takdiri gereken şeyler. Sözelimi;

"O zaman meclisini çağırın." [276] âyetini ele alalım. Meclis, insanların toplandığı yerdir ve bu çağrılmaz. O halde burada, "meclisindekileri çağırın" diye takdir edeceğiz ki, mânâ doğru olsun.

c) Sözün şer'an sahih olması için takdiri vâcib olan şeyler. Buna misal olarak biraz önce geçen diyetle ilgili âyetin; "örfe uymak ve ona güzellik (bir şey) ödemek gerekir." [277] fıkrasını zikredebiliriz. Burada örfe uymanın meşruiyeti sabit olmak için malî bir şey karşılığında affetmenin cevazı iktizâ eder.

Delaletlerin Mertebeleri

Şimdiye kadar anlattığımız delaletler "delalet-i mantûk"a dahildir. Ancak nass'm delaleti ihtilafıdır. Bu delaletlerin esasını lafız teşkil etmektedir; çünkü bunlar, lafzın ya ibaresinden, ya işaretinden veya gösterdiği ihtiyaçtan anlaşılır.

Delalet-i mantûk'un mukabilinde delalet-i mefhûm yer alır. Delalet-i mefhûm'a geçmeden önce, delalet-i mantûk'un mertebelerine işaret etmek istiyoruz.

Buraya kadar anlattığımız dört delalet şekli kuvvet bakımından eşit değildir. Meselâ; ibarenin delaleti bunların en kuvvetlisi olduğu halde, iktizânın delaleti en zayıfıdır. Hanefilerin tertibine göre, önce ibarenin delaleti, ikinci derecede nass'ın işareti, üçüncü olarak nass'ın delaleti ve dördüncü mertebede de iktizânın delaleti yer alır.

Bu tertibin değeri, delaletler arasında çatışma olduğu zaman görülür. Sözelimi; ibarenin delaletiyle nass'ın işareti (işaretin delaleti) çatışsa, ibare takdim edilir ve işarete bakılmaz. Buna misal olarak;

"Anaların yiyecek ve giyeceğini sağlamak... çocuğun babasına aittir." [278] âyetini verebiliriz. Bu âyetin işaretinden anlaşılıyor ki, çocuğun malı

üzerinde babasının mülkiyete benzer bir hakkı vardır. Bunu, Peygamber (s.a.)'in; "Sen ve malın babanıdır." [279] hadîsi desteklemektedir. Bu, işaret yoluyla delalet ediyor ki, çocuğun malından harcama hakkına sahip olmada baba, diğerlerinden önce gelmektedir. Ancak şu hadîs, buna aykırı düşmektedir: Bir sahâbî, Hz. Peygamber'e,

"en çok iyilik etmem gereken kimdir, yâ Rasulallah?" diye soruyor. Peygamber (s.a.) de,

"anandır." cevabını veriyor. O,

"sonra kimdir?" diyor. Yine,

"anandır." buyuruyor,

"sonra kimdir?" diye tekrar soruyor. Hz. Peygamber de,

"anandır." buyuruyor. Dördüncü olarak,

"sonra kimdir?" sorusuna

"babandır" [280] cevabını veriyor. Bu hadîs, ibaresiyle gösteriyor ki, ananın nafakası, babanın nafakasından sonraya bırakılmaz; her ikisi de en az kişinin kendisi ve çoluk çocukları için yaptığı masraf derecesinde tutulacaktır.

Usûl'cülerin bu konuda ileri sürdükleri misallerden birisi de;

"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı..." [281] âyetiyle

"kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalmak üzere, cehennemdir."^[282] âyeti arasındaki çatışmadır. Bu ikinci âyet, hatâ ile öldürmenin cezasını bildiren âyet'e^[283] karşılık, kasden adam öldürmenin cezasının ebedî cehennem azabı olduğunu bildiriyor. O halde kısas yoktur diyebiliriz; fakat birinci âyetin sarîh ibaresiyle kısas sabit olmuştur. İkinci âyet'teki ceza, sadece uhrevî cezaya işaret etmektedir. Dolayısıyla birinci âyet buna takdim edilmiştir.

Hanefiler, nass'ın işaretini, nas'ın delaletine tercih ederler. Bu itibarla;

"kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası ebedî olmak üzere, cehennemdir..."^[284] âyetini;

"kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle âzad etmesi ve ölenin ailesine diyet vermesi gerekir..."^[285] âyetine takdim etmişlerdir. Zira birinci âyet, cezanın yalnız cehennem azabı olduğunu işaretiyle ifade etmektedir. İkinci âyetin, kasden adam öldüren kimsenin de keffâret vermesini ifade edişi, nass'ın delâletiyledir; çünkü hatâ ile adam öldürmede keffâret gerekirse, kasden adam öldürmede bu daha iyi gerekir. Şâfiiler, Hanefilere muhalefet ederler ve burada nass'ın delaletini, işareti tercih ederek, kasden adam öldürmede ve keffâret vacib olduğunu söylerler.

Burada her iki tarafın görüş ve delillerine işaret etmek isteriz. Şâfiiler, nass'ın işaretini delaletinden üstün görmezler; çünkü nass'ın delâleti lügatinden anlaşıldığından ibaresine yakındır. İşareti ise, nass'ın lügat mânâsından anlaşılmaz; ancak lâzîmelerinden elde edilir. Elbette nass'ın ibaresinden anlaşılan mânâ, şahısların kavrayışına göre değişmek durumunda olan iltizamı manasından üstündür. Ayrıca nass'ın delaletindeki mânâ açık ve Şâri'in maksadına uygundur; iltizamî mânâ ise hem açık değil, hem de kastedilmiş olup olmadığı meçhuldür.

Hanefiler ise, nass'ın işaretini, delaletine tercih ederler; çünkü bu işaret, nass'ın nazmından anlaşılmaktadır ve nazmın lâzimesi kendisinden ayrılmaz. Delaleti ise, lafzın mantûkundan değil, mefhûmundan anlaşılmaktadır; yani mânânın mânâsıdır. Elbette mantûk, delalet yönünden mefhûmdan üstündür.

İbarenin delaleti, nass'ın işaret ve delaleti, iktizânın delaletine tercih edilir. Bununla birlikte Üstad el-Buhârî, "Keşfül-Esrar" da; "Ben iktizânın delaletinin, bundan öncekilerle çatıştığına bir misal bulamadım." der.

Bu söz, ancak bir dereceye kadar doğrudur; çünkü iktizânın delâleti, aslında lafzı tashihtir; kendi başına bir delalet değildir. Eğer burada bir çatışma söz konusu olursa, bu, iktizânın ilgili bulunduğu lafızla diğer bir nass arasında olur.

Fakat, buna rağmen, biz ibarenin iktizâ üzerine takdim edilişi konusunda şöyle bir misalle karşılaşmış bulunuyoruz. Peygamber (s.a.);

"ümmetimden hatâ, nisyan ve zor karşısında yaptıkları şeyler affedildi."^[286] buyurmuştur. Öte yandan, Kur'an'da; "kim yanlışlıkla bir mü'mini öldürürse, mü'min bir köle âzad etmesi ve ölenin ailesine diyet vermesi gerekir."^[287] Buyurulmuştur, Hadis'teki iktizânın delaletine göre, yanlışlıkla adam öldürmenin günahı affedilmiştir. Bu delalet umumî olarak kabul edilirse, hatâ işleyen kimesnin cezalanmaması gerekir. Lâkin ona ceza tayin eden nass tercih edilmiştir. Durum, nisyan (unutma) için de aynıdır. Nitekim Peygamber (s.a.);

"Bir kimse uyuyarak veya unutarak namazı geçirirse, hatırladığı zaman onu kalsın."^[288] Buyurmuştur.

Mefhum'un Delaleti

Yukarıda anlattığımız delaletlerin çoğu lafızdan alınmaktadır. Ancak nass'ın delaleti, ekseri usûl'cülere göre, lafızdan değil, mefhûm-ı muvâfakat'tan alınmaktadır. Bence o da lafızdan elde edilmektedir; çünkü nass zikredilince bu delalet, lügat bakımından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki dört delalet şekline de mantuk'un delaleti denilebilir. Mantuk'un delaletine mukabil bir de, mefhum'un delaleti vardır. Mefhum-i muhalefet de bu ikinci delalet şekline girer.

Nass'ın delâletini mantuk'tan saymayanlara göre, mefhûmun delaleti ikiye ayrılır: **1)** Mefhûm-i muvâfakat'i ndelaleti, **2)** Mefhûm-i muhalefetin delaleti. Birincisini, nass'ın delaleti başlığı altında anlattık. İkincisini de burada ele alacağız.

Mefhum-i Muhalefet

Mefhûm-i muhalefetin delaletini kabul eden usûl'cülerin tarifine göre bu; "söz, hükme esas teşkil eden bir kayıdla mukayyed olduğu zaman, mantuk'un hükmünün zıddı, meskût-i anı olan mesele için is-bat etmektir." Şöyle ki:

Nass, mantûku ile bir hükme delalet eder, mefhûm-i muhalefetiyle de bu hükmün aksine delalte eder. Yani söz, bir kayıdla herhangi bir şeyin helal oluşuna delalet ederse, bu kayıd kaldırıldığı zaman mefhûm-i muhalefetiyle o şeyin haram oluşunu gösterir. Buna misal olarak;

"Sizden, hür ve mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsın."^[289] âyetini zikredebiliriz. Bu nass'ın mantûku, hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimselerin cariyelerle evlenebileceğini ifade etmekte; mefhûm-i muhalefetiyle de, hür kadınlarla evlenmeye gücü yetenlerin cariyelerle evlenemeyeceğini göstermektedir. Yine,

"Murdar hayvan eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvan eti size haram kılını."^[290] âyeti üzerinde düşünürsek görürüz ki bu nass, Allah'tan başkası, yani bir put adına boğazlanan hayvan etinin haram olduğunu ifade etmekte; fakat Allah'tan başkasının adı anılmadan kesilen hayvan etinin helal oluşuna mefhûm-i muhalefetiyle delalet etmektedir. İşte bu şekilde mantûk, muayyen kayıd ve şart altında bir hüküm ifade eder; bu kayıd ve şart kaldırıldığı zaman da o hükmün aksine delalet eder.

Hanefiler, mefhûm-i muhalefeti Kur'an ve Hadis nass'larını tefsir için bir metod olarak kabul etmezler. Daha geniş bir ifade ile Hanefiler, bunu hüküm çıkarmak için elverişli görmezler. Bu konuda onlar, şu delilleri ileri sürerler:

Hanefiler, mefhûm-i muhalefeti Kur'an ve Hadis nass'ların tefsir için bir metod olarak kabul etmezler. Daha geniş bir ifade ile Hanefiler, bunu hüküm çıkarmak için elverişli görmezler. Bu konuda onlar, şu delilleri ileri sürerler:

1) Mefhûm-i muhalefet alındığı zaman sözün fesada uğradığını gösteren nass'lar vardır. Meselâ;

"Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah'a göre ayların sayısı onikidir. Bunlardan dördü hürmetli (haram) aylardır. Bu dosdoğru nizamdır. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin."^[291] âyetinin mefhûm-i muhalefetini alırsak, zulmün yalnız dört ayda haram olduğunu, bu dört ayın dışında onun haram olmadığını söylemiş oluruz. Halbuki zulüm her zaman haramdır. Keza;

"Herhangi hir iş için, inşallah demeksizin, ben yarın onu yapacağım, deme!"^[292] âyetinde, "inşallah" demeksizin yarın şu işi yapacağım demek nehyedilmiştir. Bunun mefhûm-i muhalefetine göre, yarın değil de, iki-üç gün sonra yapılacak iş için "inşallah" demek gerekmemektedir. Halbuki her vakit bir işe niyetlenince "inşallah" dememek nehyedilmiştir.

Şu hadîsin de mefhûm-i muhalefeti alınınca cümlelerin mânâsı bozulmaktadır:

"sizden hirisi, durgun suya idrar etmesin ve o suda cünüplükten ötürü gusül yapmasın."^[293] Bu hadis, mantûku ile durgun bir suya idrarın ve böyle bir su ile cünüplükten ötürü gusül etmenin yasak olduğunu bildiriyor. Mefhûm-i muhalefetiyle de cünüplüğün dışında bu su ile gusül edilebileceğini ifade ediyor. Halbuki durgun ve içerisine idrar yapılmış bir suda hem cünüplükten ötürü, hem de başka bir sebeple gusül edilmesi yasaklanmıştır. Demek oluyor ki bir çok nass'ın mefhûm-i muhalefeti alınınca mânâ bozulmakta ve dince kesin olarak bilinen hükümlere aykırı neticelere varılmaktadır; çünkü âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerin üslûbu ona müsait değildir ve dolayısıyla mefhûm-i muhalefetle hüküm istinbatı uygun olmaz.

2) Çoğu zaman vasıflar, hükmü takyid için değil, teşvik veya sakındırmak maksadıyla zikredilmiştir. Meselâ; "... Kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılardan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmeniz size haram kılındı. Eğer analarıyla zıfafa girmemişseniz onlarla

evlenmenizde sizin için bir sakınca yoktur."^[294] âyetinde geçen üvey kızlar için iki vasıf zikredilmiştir. Birincisi, bu kızların babalıklarının himayesinde bulunmaları; ikincisi de, babalıklarının, bu üvey kızların analarıyla zıfafa girmiş olmaları. Şüphesiz ikinci kaydı teşkil eden vasıf bulunmazsa bu kızlarla evlenmek caiz olur. Fakat Kur'an, bizi mefhûm-i muhalefetle yetinmeye bırakmamış ve

"Eğer analarıyla zıfafa girmemiş seniz onlarla evlenmenizde sizin için bir sakınca yoktur."^[295] cümlesiyle üvey kızlarla evlenmenin ne zaman caiz olacağını açıklamıştır.

Birinci vasfa göre mefhûm-i muhalefeti almamıza imkân yoktur; çünkü üvey kızın, babalığının himayesinde olmadığı zaman, anasıyla zıfafa girse bile, babalığıyla evlenmesi caiz görülecektir. Bu ise icra' ile reddedilmiştir. Burada icmâ'dan ayrılan yalnız İbni Hazm ez-Zâhirî'dir. Onun ve ona uyan Zahirîlerin muhalefeti önemli değildir. O halde bu birinci vasıftan maksat, üvey kızla evlenmenin çirkinliğini belirtmektir. Zaten üvey kız, ekseriya babalığının himayesinde olur.

3) Fakihlerin cumhuruna göre hükümlerin birer illeti vardır. Bu illetler bulununca hükümler, hakkında nass bulunmayan meselelere tatbik edilir. Üstelik daima bir kayıdla vasıflanan hükümlerin hilafına olan her mesele hakkında nass yoktur diyemeyiz ki, bu vasfın zıddı olan hükme başvurulsun; çünkü hükmün illeti bulunduğu halde bazan o hükmün aksini, mefhûm-i muhalefete dayanarak, isbat etmek makul olmaz.

İşte Hanefiler bu görüştedirler. Onlara göre Kur'an ve Hadis nass'larından mefhûm-i muhalefetle hüküm çıkarılmaz; sadece mantûk olan kelimelerin mânâlarına veya hükümde mantûk ile birleşen delaletlere itibar edilir.

Hanefilerin bu görüşleri, Kitab ve Sünnet nass'larından hüküm çıkarmada ihtiyata dayanmaktadır. Şafîiler, Mâlikiler ve Hanbelî'lerin ekserisi böyle düşünmemektedir. Bunlara göre her kaydı vasfın bir sebebi vardır. Sebebin teşvik, sakındırma veya başka bir maksad için zikredildiğitesbit edilemezse, elbette onun, hükmü takyid için olduğu anlaşılır. Böylece mukayyed bir nass, olumlu ve olumsuz iki şey ifade eder: Mantûkuyla olumlu, mefhûmıyla da olumsuz bir hüküm bildirir. Hüküm de, bir şeyin ya helal veya haram oluşudur. Bir şeyin helal oluşu böyle bir vasıfla kayıdlanmışsa, bu kaydı vasıf olmayınca o şeyin haram olduğu anlaşılır. Yine bir kayda bağlı olarak mantûk'un hükmü bir şeyi haram kılıyorsa, bu kaydı ortadan kalkınca o şey helal kılınmış olur.

Hanefilerin dışındaki mezheb mensupları bu görüşlerinin mantıkî olduğunu söylerler; çünkü onlara göre vasıf, şart veya gayenin sebepsiz yere zikredilmesi imkânsızdır. Aksi takdirde bunların zikri abes bir şey olur. Eğer teşvik, sakındırma veya bunlara benzer bir maksat mevcut değilse, geriye kaydın hükümle ilgili olması kalıyor ki, bu takdirde hüküm, kayd'a göre hem olumlu, hem de olumsuz olur; böyle olmazsa vasfın zikredilmesi sebepsiz kalır.

Elbette, kaydı bulunmadığı zaman mesele hakkında başka bir delil mevcut olmazsa, mefhûm-i muhalefetle amel edilir.

Mefhûm-i muhalefet'i kabul edenler şu nass'ları görüşlerine delil olarak ileri ürerler:

1) Peygamber (s.a.); "Sâime'de zekât vardır."^[296] buyurmuştur. Bu hadîs-i şerife göre yılın ekserisini umumî otlaklarda yayılarak beslenen deve veya koyun gibi hayvanlar (sâime) için zekât icabeder; sâime olmayan hayvanlar için zekât gerekmez. Bunu, Hanefiler de dahil olmak üzere, fakihlerin cumhuru böyle kabul etmiştir; ancak İmam Mâlik, yılın ekserini içeride geçirerek beslenen hayvanlar (ma'lûfe) için de zekât verileceğini söylemiştir.

2) Bütün fakihler, hür bir kadınla evli olan kimsenin bir câriye ile evlenemeyeceğini kabul etmişlerdir. Yani, câriye ile evlenmenin, hür bir kadınla evli olmama şartına bağlı bulunduğu ittifak etmişlerdir. Onlar bu hükmü;

"Sizden, hür ve mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsın."^[297] âyetinden almışlardır. Bu hüküm, ancak mefhûm-i muhalefet'i kabul etmekle mümkün olur. Eğer mefhûm-i muhalefet alınmazsa, her hâl-ü kârda câriye ile evlenmek caiz

olacaktır; çünkü bunu meneden bir şey kalmayacağı gibi, "... Bunlardan başkası sizin için helal kılındı"^[298] âyeti de buna cevaz verecektir.

Mefhûm-i muhalefet'in delil olarak alınması için iki şart vardır:

a) Kelâmdaki kaydın teşvik ve tehdid gibi başka sabit bir maksadı olmamalıdır. Meselâ;

"Ey iman edenler, kat kat faiz yemeyin."^[299] âyetindeki "kat kat" sıfatı faizden nefret ettirmek içindir. Faiz, ana paradan fazla olarak alınan miktardır. Bunun kat kat olması da, senelere göre katlanarak alınmasıdır. Buradaki "kat kat" vasfının, faizden nefret ettirmek için olduğunu

gösteren delil;

"Eğer tevbe ederseniz ana paranız sizindir. Böylece zulmetmemiş ve zulme de uğramamış olursunuz." [300] âyetidir.

b) Mefhûm-i muhâlefet'in sabit olduğu yerde bunun aksini gösteren özel bir delil bulunmamalıdır. Meselâ;

"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı. Hür ile hür, köle ile köle ve kadınla kadın kısas edilir." [301] âyetinin mefhûm-i muhalefetine göre bir kadını öldüren erkek kısas yoluyla öldürülmez. Lâkin kadını öldüren erkeğin kısas yoluyla öldürüleceğini şu âyet belirtmiştir:

"Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun... kısas yazdık." [302] Hz. Peygamberden de;

"Cana can kısas edilecektir." [303] hadisi rivayet edilmiştir.

Mefhûm-i muhalefet beşe ayrılır: 1) Mefhûm-i lakab, 2) Mefhûm-i vasf, 3) Mefhûm-i şart, 4) Mefhûm-i gaye, 5) Mefhûm-i aded.

Bunları ayrı ayrı anlatacağız.

Mefhûm-i Lakab :

Bu, hükmün bir cins veya tür'e mahsus olarak zikredilmesi ve nass'ın muhtevasında olumlu, diğer yerlerde olumsuz bulunmasıdır. Hz. Peygamber'in;

"gücü yeten kimsenin borcunu sallaması haksızlık olup cezalandırılması gerekir." [304] hadîs'inin mefhûm-i muhalefeti böyledir. Dolayısıyla gücü

yetmeyen kimsenin borcunu geciktirmesi haksızlık olmayıp cezayı gerektirmez. Biraz önce geçen; "sâime'de zekât vardır." [305] hadîsi de mantûku ile, yılın çoğunda umumî otlaklarda beslenen hayvanlar için zekât verileceğini, mefhûm-i muhalefetiyle de, yılın çoğunda içeride beslenen hayvanlara zekât düşmeyeceğini ifade etmektedir.

Eğer lakab, câmid bir lafız olup hükmü takyid eden bir vasma işaret etmiyorsa mefhûm-i muhalefeti alınmaz. Bunda âlimlerin ittifakı vardır. Bu takdirde, bulunduğu zaman hükmün bulunmasını, bulunmadığı zaman da hükmün bulunmamasını gerektiren bir şey yok demektir; zira câmid

lakab, bir kayıd değil, hükmün bizzat konusudur. Meselâ; "Buğdayda sadaka (öşür) vardır." [306] hadîsinin mefhûm-i muhalefeti alınarak, buğdayın dışında kalan tahıldan zekât verilmeyecektir hükmü çıkarılamaz.

"Gücü yeten kimsenin borcunu sallaması haksızlıktır..." ve "Sâimedeki zekât vardır." hadisleri gibi, bir vasma işaret eden lakab üzerinde bilginler ihtilaf etmişlerdir; çünkü burada lakab bir sıfatı bildirmektedir: Birincisinde borcunu ödemeye gücü yeten şahsı, ikincisinde de, yılın çoğunda umumî otlaklardan faydalanarak beslenen hayvanları göstermektedir.

Bazı Hanbelîlere göre burada mefhûm-i muhalefet alınır; çünkü bu, mefhûm-i vasma benzerdir. Fakihlerin cumhuru ise, burada mefhûm-i muhalefeti kabul etmezler; zira kayda delalet eden bir şey yoktur. Misal olarak zikredilen her iki hadis de, kendi konusunda hükmü isbat eder. O da birincisinde ceza, ikincisinde zekât'tır. Kendi konusu dışındakiler için meskût-i anh'dır; Yani, borcunu ödemeye gücü yetmeyen kimse cezalandırılmaz; çünkü nass olmadan ceza tayin edilemez ve sâime olmayan hayvandan zekât alınmaz; zira zekât, ancak Şâri'in emriyle tayin edilir.

Mefhûm-i Vaf:

Mefhûm-i vaf, mantûk'ta lafzın ihtiva ettiği bir vasıfla mukayyed olan hükmün aksini bu vasıf bulunmadığı zaman isbat etmektir. Meselâ;

"Sizden, hür ve mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsın" [307] âyetinde câriye ler mü'min olarak vasıflandırılmıştır. Demek ki mü'min olmayan cariyelerle evlenmek caiz değildir. İmam Şafiî ve bazı fakihler bu görüştedirler. Hanefîler ise, mefhûm-i muhalefeti kabul etmedikleri için bu şartı muteber saymazlar. Dolayısıyla gayr-i müslim cariyelerle evlenmek, onlara göre, caizdir

çünkü Kur'an'da; "bunlardan başkası sizin için helal kılındı." [308] buyurulmuştur.

Mısır medeni kanununda da, vasma göre mefhûm-i muhalefetin alındığı yerler çoktur.

Mefhûm-i Şart:

Şarta bağlı olan hükmün zıddının o şart bulunmadığı zaman sabit olmasına bu isim verilir. Meselâ;

"...Eğer hâmile iseler, doğumlarına kadar nafakalarını verin..." [309] âyetinin nass'ından anlaşıldığına göre, boşanmış ve iddet bekleyen hâmile kadına doğumuna kadar nafaka verilecektir. Bunun mefhûm-i muhalefetine göre ise, hâmile olmayan kadın için nafaka yoktur. İşte bu hüküm mefhûm-i sarftan anlaşılmaktadır. Bundan dolayı İmam Şafiî, iddet bekleyen kadına, eğer talâk ric'i veya kadın hâmile ise nafaka verileceğini; değilse verilmeyeceğini söyler. Hanefîler, mefhûm-i muhalefeti kabul etmedikleri için, talâk yüzünden iddet bekleyen her kadına nafaka verileceğini, ancak kadın bu hakkından vazgeçerse verilmeyeceğini ileri sürerler. Hanefîlerin bu husustaki delilleri,

"varlıklı olan, kınışe, nafakayı varlığına göre versin; rızkı ancak kendisine yetecek kadar verilmiş olan kimse, Allah'ın kendisine verdiğiinden versin." [310] âyetidir.

Mefhûm-i Gaye:

Bu, bir gaye ile mukayyed olan hükmün aksinin, gayenin ötesi için sabit olmasıdır. Meselâ;

"Fitne kalmayınca, din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse, zâlimlerden başkasına artık hiçbir düşmanlık

yoktur." [311] âyetinden anlaşıldığına göre savaş bir gaye için mubah kılınmıştır. O da, dinde fitne ve baskıyı önlemek, insanların istediği gibi İslâm dinine girme hürriyetini sağlamaktır. Bu fitne ve baskı ortadan kalkınca savaşın mübahlığı da kalkar. Keza;

"Yine erkek, karısını (üçüncü defa) boşarsa, bundan sonra kadın başka birisiyle evlenip (ondan) ayrıluncaya kadar kendisine (ilk kocasına) helal

olmaz." [312] âyeti gösteriyor ki, karısını üç talâkla boşayan kimsenin, aynı kadınla tekrar nikâhlanabilmesi için bir sınır çizilmiştir. Bu da, kadının başka bir kocaya varıp ölüm veya talâk sebebiyle ondan ayrılmasıdır. Bundan sonra ilk kocasına tekrar nikâhlanması caizdir.

Şafîîler, Malikîler ve Hanbelîler bu türlü mefhûm-i muhalefeti de kabul ederler. Hanefîler ve bazı fakihler, bunu da kabul etmezler. Onlar üç talâkla ilgili âyet hakkında şöyle derler: Asıl olan kadının evlenme akdi için salâhiyetinin mevcut oluşudur. Bunun haram kılması, belli bir vakitle takyid edilmiştir. Bu vakit içinde haramlık devam eder. Kayıd ortadan kalkınca o da kalkar. Savaşla ilgili âyet için de aynı görüşleri ileri sürerler. Buna göre savaşta asıl olan, onun yasak oluşudur. Mubah kılması ise fitne ve baskı yüzündendir. Dolayısıyla fitne ve baskı ortadan kalkınca savaşın übahati de kalkar ve kan akıtmanın haramlığı avdet eder.

Mefhûm-i gaye modern kanunlar, idarî emirler ve gümrük tarifelerinde çok uygulanır; zira, bunlar, genel olarak bir süre ile tahdit edilir veya ikinci bir emre kadar muteber olur. Meselâ; ziraî krediler için falan ayın sonuna kadar müracaat edilebilir şeklindeki ifadeler bu kabildendir.

Mefhûm-i Aded:

Bu da, bir adetle mukayyed olan hükmün aksinin, o adet bulunmadığı zaman sabit olmasıdır. Meselâ;

"Zina eden erkek ve kadından her birisine yüzer deynek vurur." [313] âyetinde zina eden erkek ve kadına yüzer deynek (celde) vurulacağı bildirilmiştir. Bu cezada deynek sayısının artırılması da, eksiltilmesi de caiz değildir. Yine kazf (zina iftirası) cezası için Kur'an'da seksen deynek

tayin edilmiştir. [314] Bu ceza da, Allah tarafından tahdit ve tayin edildiğinden ne artırılabilir, ne de eksiltilebilir. İşte bu artırıp eksiltmenin yasak edilişi mefhûm-i muhalefetten anlaşılmaktadır.

Hanefîler bunu mefhûm-i muhalefet saymazlar. Onlara göre, bu, bizzat adedin tayin ettiği bir miktardır. Meselâ; zihar keffâreti, ard arda tutulmak üzere, altmış oruçtur. Buna gücü yetmeyen altmış fakiri doyuracaktır. Kimse bu keffâret miktarını eksiltip artıramaz. Eğer kendisi artırır, ancak nafîle olarak yapmış olur. Cezayı artırmak zulüm, eksiltmek de Allah'ın tayin ettiği cezânın bir kısmını ihmal etmektir. Buna göre cezayı artırmak kul hakkına, eksiltmek de Allah'ın hakkına tecavüz sayılır ki, ikisi de caiz değildir.

Aded kaydına göre mefhûm-i muhalefeti kabul etme esası da, mevcut kanunlarda çok rastlanılan bir husustur.

3 - Şümül Bakımından Lafızlar

Lafzî mebhâslerin üçüncüsü olan bu fasılda, lafızların şümül derecesi ve ihtiva ettiği vasıfların durumu incelenecektir.

Lafızların şümülü iki yönden tetkik konusu olmaktadır: 1) Anım ve Hâss, 2) Mutlak ve Muhayyed.

Âmm Ve Hâss

Bu konu usûl bilginlerinin ihtilafa düşmesine sebep olmuştur; çünkü haber-i âhâd'in Kur'an'ın umumu ve kıyas'ın âmm nass'lar karşısındaki durumu ile ilgilidir. Biz, burada âmm ve hâss'ın tarif ve delaleti, âmm'in tahsis metodları ve âmm ile hâss arasındaki çatışma üzerinde duracağız.

Âmm'in Tarifi:

Bu, bir vaz' ile bir çok şeye delalet eden genel lafızdır. Meselâ; "er-rical=adamlar" sözü âmm bir lafız olup bu mânâyâ vaz' (sözün ilk konuluş ve kullanılışı) bakımından elverişli olan herkese delalet eder. "Bir vaz' ile" kaydı, müşterek'i tarif dışı bırakmak için getirilmiştir; çünkü müşterek lafız, bir çok şeye tebâdül yoluyla delalet eder. Sözgelimi, "ayn = göz" sözü müşterek bir lafızdır. Bu lafız "zat", duyu organı olan "göz" ve "pınar" anlamlarına gelir; fakat bu mânâlara bir vaz' ile değil, ayrı ayrı zamanlarda çeşitli vaz'larla ve tebâdül suretiyle delalet etmektedir. Âmm ise, delalet ettiği şeyler için bir vaz' ile ve bir halde kullanılan lafızdır. Demek ki âmm, bir cinsten olan bir çok şeye, müşterek ise, ayrı ayrı şeylere delalet eden sözlerdir.

İşte âmm'in genel tarifi budur. Hanefîler onu şöyle tanımlarlar: âmm, ister lafız isterse mânâ bakımından olsun, çokluk ifade eden kelimedir. Lafız bakımından çokluk ifade eden "rical=adamlar" mânâ bakımından çokluk ifade eden ism-i mevsul (ilgi zamiri), şart ifade eden isimler, kavm, ins ve cin gibi lafızları burada misal olarak zikredebiliriz. [315]

Hâss'ın Tarifi:

Âmm'in tarifinden, kısmen hâss'ın tarifi de anlaşılmış oldu. Buna göre hâss, tek mânâyâ vaz' edilen lafızdır. Yani, bir mânâyâ delalet eden kelimeler hâss'dır; isterse bu, "hayvan" sözü gibi cins ifade etsin, isterse "insan" gibi tür ifade etsin, isterse "Ali", "Veli" gibi şahıs ifade etsin. Demek ki sözden maksat tek şey ise, o söz hâss'dır ve bilginlerin ittifakıyla onun delaleti katidir. Buradaki katilikten maksat da delilden doğan ihtimalin bulunmamasıdır.

Âmm'in Delaleti:

Bilginler, âmm'in delaletinin kat'î veya zannî oluşunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefilere göre, âmm'in bütün fertlerine delaleti kat'îdir. Meselâ;

"Sizden ölenlerin bıraktıkları karılar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler." [316] âyeti, kocası ölen her kadına delalet eder; isterse kocası zifaktan önce, isterse sonra ölsün. Keza;

"Kadınlarınızdan ayhalden kesilmiş olanlarla, henüz ayhali görmemiş olanların iddetinde tereddüde düşerseniz bilin ki onların iddetleri üç aydır." [317] âyeti küçük veya yaşlı olduğu için ayhali görmeyen kadınların iddetini beyan etmektedir; ister bu iddet, talâk sebberyle ayrıldıktan, isterse zıfaf (duhul) dan sonra nikâhı feshetmekten ileri gelsin.

Hanefilerin, âmm için kabul ettikleri katiliğin mânâsı, delilden doğan ihtimali reddetmektir; tahsis ihtimalini tanımamak değildir. Hanefilere göre âmm'in kati olması için tahsis edilmemiş bulunması şarttır. Eğer tahsis edilmişse, âmm'in öteki şeylere delaleti zannî olur. Bunu ileride anlatacağız. Malikîler, Şafiiler ve Hanbelîlere göre, âmm, içine aldığı her şeye kat'î olarak delalet etmez; ancak zannî olarak delalet eder; çünkü âmm'in delaleti, tahsis ihtimali olan "zahir"ın delaleti gibidir. Dolayısıyla tahsis, âmm lafızlarda çok rastlanılan bir şeydir; zira araştırmalar göstermektedir ki, hemen hemen âmm olan her lafız tahsis edilmiştir. O halde tahsis edilen veya tahsis edilmesi mümkün olan âmm'in delaletine katidir denilemez.

Kur'an'ın Âmm'î ve Hadîs'in Hâss'î:

Bu konudaki ihtilaf, daha çok Kur'an'ın âmm'î ile haber-i âhâd arasında bir çatışma olduğu zaman tesirini gösterir. Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre haber-i âhâd hâss olursa, Kur'an'ın âmm'ini tahsis eder. Böylece âmm, şâmil olduğu şeylerin hepsine değil, ancak bazısına delalet eder. Kur'an'ın âmm'î bu durumda sened bakımından kati ise de, delalet yönünden zannîdir. Haber-i âhâd da, sened bakımından zannî olmakla beraber, delaleti itibariyle kat'î olduğu zaman, diğer zannî bir nass'ı tahsis eder. Bu görüşe sâhib olanlar, haber-i âhâd bile olsa, Sünnet'in Kur'an'ı beyan ettiğini kabul ederler. Dolayısıyla Kur'an'ı "beyan eden şey, onun âmm'ini da, tahsis eder.

Hanefilere göre ise, âmm'in delaleti kafidir. Bu itibarla haber-i âhâd, Kur'an'ın âmm ifadesini tahsis edemez; çünkü zannî bir şey, kat'î bir şeyi tahsis edemez. Bunlara göre tahsis beyan değil; âmm'in ifade ettiği şeylerin bir kısmını ibtal demektir. Âmm, umum ifade edişinden ötürü açıktır; beyana ihtiyaç göstermez. Meselâ;

"Ey iman edenler, namaza kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza meshederek- her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın." [318] âyeti âmm olup açık bir nass'dır. Bu itibarla abdest alırken uzuvlar arasında tertip şart değildir; çünkü âyetteki "ve"ler tertibi gerektirmez. Buna göre bir kimse abdest alırken yüzünü ellerinden veya ayaklarından sonra yıkasa, sonra da başına meshetse caiz olur. Mâlikîler, Hanbelîler ve Şafiiler'e göre ise, burada tertip şarttır; çünkü Peygamber (s.a.);

"İyice temizlenip yüzünü, sonra kollarını... yıkamadıkça bir kimsenin namazını Allah kabul etmez." [319] buyurmuştur. İşte bu nass, abdest alırken tertibin lüzumunu gösteriyor. Hanefiler, buna mukabil vücut için asil olarak âyetin nassını kabul edip hadîsin nassını da sünnet-i müekkedde kabilinden saymışlardır.

Burada şuna işaret etmemiz yerinde olur: İmam Mâlik, Kur'an'ın âmm'inin delaletini, zahir kabilindendir diye zannî olarak kabul etmekle beraber, her zaman bunun haber-i âhâd ile tahsis edilmeyeceğini söyler. Ona göre bazan Kur'an'ın âmm'î, âhâd sünnetle tahsis edilir. Meselâ;

"Bunlardan başkaları sizin için helal kılındı." [320] âyetini;

"Kadın halası ve teyzesi üzerine nikâh edilemez." [321] hadîsi tahsis etmiştir. [322] Bazan da, İmam Mâlik, Kur'an'ın âmm'ini alarak haber-i âhâd'ı zaîf kabul eder. Meselâ;

"Peygamber (s.a.), her yırtıcı kuşun etinin yenilmesini nehyetmiştir." [323] hadîsini;

"De ki (ey Habibim): bana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceğinde haram kılınmış bir şey bulmuyorum. Yalnız murdar et veya dökülmüş olan kan veya domuz eti -ki bu pistir- veya Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvan eti müstesnadır." [324] âyeti muvacehesinde zaîf saymıştır. Ona göre bu âyet'te zikredilenlerden başkasının haram olmadığı meydandadır.

Mâlikîler, bu konudaki kendi görüşlerini tesbit eden bir kaide vazetmişlerdir ki onlar, bu kaideye istikra (tümevarım) metodu ile ulaşmışlardır. Onlara göre, İmam Mâlik, haber-i âhâd ile Kur'an'ın âmm'ini tahsis ederken, kıyas veya Medîne'lileri nameli ile desteklenmesini şart koşardı. Meselâ; İmam Mâlik, yırtıcı hayvanların etinin haram olduğunu söylerdi. İşte bu, Kur'an'ın âmm'ini, el-Muvatta'da rivayet ettiği bir hadisle tahsis etmektedir. O, bu konudaki hadîsi rivayet ettikten sonra; "Bizim burada da iş bu merkezdedir." demiştir ki bu, Medine'de böyle amel ediliyor demektir.

Eğer haber-i âhâd'ı Kıyas veya Medîne'lilerin ameli desteklemezse, Kur'an'ın âmm'î ile amel edilir ve haber-i âhâd zaîf sayılır. Meselâ; İmam

Mâlik, "birinizin kabına köpek batarsa, biri toprakla olmak üzere, onu yedi kere yıkasın." [325] hadîsini reddetmiştir; çünkü bu hadîs;

"yetiştirdiğiniz avcı köpeklerin size tutuverdiklerinden de yeyin..." [326] âyetinin umûmu ile kıyasa aykırı düşmektedir. İmam Mâlik bu konuda; "köpek pis olsaydı avladığı şey nasıl temiz olurdu?" diye itiraz ederdi.

Kur'an'ın âmm'ini Sünnet üzerine takdim meselesinde imamların ihtilafı haber-i âhâd konusundadır, Mütevâtir ve meşhur hadislerle gelince, Kur'an'ın hâss'ı nasıl onun âmm'ini tahsis ediyorsa, bunlar da tahsis eder.

Bu hususta gerçek odur ki, İmam Mâlik, Kur'an'ın âmm'î karşısında Sünnet'i reddetmek veya Sünnet'e yer vermek için Kur'an'ın umûmî ifadesini kabul etmemek gibi bir duruma düşmez; çünkü birinci durumda Sünnet, ikinci durumda da Kuran nass'ları ihmal edilmiş olur. Ancak İmam Mâlik, bakar ve Sünnet'in Kur'an'ı açıkladığını, hükümsüz bırakmadığını ve Medîne'lilerin ameli ile desteklendiğini görürse kabul eder. Meselâ; ona göre,

abdest alırken uzuvlar arasında tertibi gerektiren ve yırtıcı hayvan etlerinin yenmeyeceğini bildiren hâdis-i şerifler böyledir. Eğer durum böyle değilse ve Kur'an'ın nass'ı da açıksa, Kur'an'ı, o, haber-i âhâd olan, meşhur ve sıhat şartlarını haiz olmayan sünnetin zaîf ligine delil sayıyor.

İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Kur'an'ın umûmî ifadelerini tahsis eden sünnetleri mutlak olarak reddetmek konusunda şöyle söyler: "Kişinin, Kur'an'ın zahirinden anladığına göre Peygamber (s.a.)'in Sünnetlerini reddetmesi caiz görülürse, bu yüzden bir çok sünnet reddedilmiş ve kökünden yıkılmış olur. Meselâ; herkes, mezheb ve görüşüne uymayan sahih bir sünneti Kur'an'ın umûmî veya mutlak ifadesiyle karşılaştırıp; 'işte bu sünnet şu âmm'a aykırı düşmekte veya bu mutlak ifadeye uymamaktadır.' deme imkânı bulabilir."

Şâtibîde, Kur'an'ın umûmî ifadelerini ihmal veya bunların daima tahsis edileceği iddiası üzerine şöyle der:

"Zahirde ihtilaf kötü bir şeydir; çünkü şer'î delillerin çoğu umûmî ifadelerdir. İhtilaflı meseleleri göz önüne alarak, onlara göre, Kur'an'ın umumî ifadelerini veya bunların çoğunu tahsis edilmiş saymak, şer'iatin büyük bir kısmını ihtilaflı şeyler olarak kabul edip herhangi bir nass üzerinde bu hüccet olur mu, olmaz mı? diye tereddüde düşmektir. Bu durum, başka bir kötülüğe daha yol açar. O da, tahsis edildikten sonra hüccet olsa bile, Kur'an'ın umum ifade etmiyeceği düşüncesine saplanmaktır. Böyle bir düşünce, Kur'an'ın Millî hükümlerini iptal ve toptan Kur'an'la istidial etmemek gibi bir sonuç doğurur. Dolayısıyla Kur'an hükümleri, kesinlik ifade ettiği için değil de, gelişi güzel ve hüsn-i zanla uyulan tavsiye mahiyetinde bir şey olur. İyi düşünülürse görülür ki bu türlü bir anlayış, şer'î delilleri küçümsemek ve bunlara dayanılmasını basit görmektir.

Belki onlar, İbn-i Abbas'tan rivayet edilen, "*Allah her şeyi bilir.*"^[327] âyeti hariç, Kur'an'ın tahsis edilmemiş bir âmm'ı yoktur" sözünü ileri süreceklerdir. İşte bütün bunlar, Arab lisanına ve selef'in anlayışına aykırıdır. Selef-i sâlih, Arabm lisandaki kâsdma veya Şâri'in hükümlerindeki maksadına göre Kur'an'ın umûmî ifadelerinin kesinliğini araştırarak anlamış ve kabul etmiştir. Yine bilinmektedir ki, Hz. Muhammed, özlü konuşan bir Peygamber (cevâmî'u'l-kelim) olarak gönderilmiştir. O, en belîğ ve en özlü şekilde konuşurdu. O'nun böyle özlü konuşmalarının başında ise, umûmî ifadeleri gelmektedir. Umûmî ve özlü ifadelerin Kur'an'da bulunmadığı, aksine bunların mutlaka tahsis edici bir takım kayıtlara muhtaç olduğu farz edilirse, O'nun özlü ve belîğ oluşu ortadan kaybolup gider."^[328]

Âmm'ın Tahsisi:

Belirttiğimiz gibi bilginlerin çoğunluğu, âmm'ın şâmil olduğu şeyin hepsine delaletinde ittifak etmişlerdir; fakat bu delaletin kat'î veya zannî oluşunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Biz, biraz önce bu ihtilafın neticelerini de açıkladık.

Ânım ikiye ayrılır: **a)** Tahsisi kabul etmeyen aram, **b)** Tahsisi kabul eden âmm. İkinci kısma giren âmm'ın tahsisi için bir muhassis bulunacaktır. Biz de şimdi, bu muhassis (tahsis edici)'dan söz etmek istiyoruz.

Hanefilere göre muhassis, kat'iyet ve zanniyet bakımından âmm'ın kuvvetinde olup zaman itibariyle de ona yakın bulunan lafızdır. Meselâ;

"*bunlardan başkaları sizin için helal kılındı...*"^[329] âyeti âmm bir ifadedir. Bunu; *ktadın halası, teyzesi, kardeşi kızı ve bacısı kızı üzerine nikahlanmaz. Eğer bunu yaparsanız akrabalık bağlarınızı kesmiş olursunuz.*"^[330] hadisi tahsis etmiştir. Bu hadis meşhûr'dur. Böyle hadisler, Kur'an'ın âmm'ını tahsis edebilir.

Tahsis edilen bir âyeti, artık her delil, zannî bile olsa, tekrar tahsis edebilir. Bundan anlaşıldığına göre muhassis'da bazı şartlar bulunacaktır. Muhassis: **1)** Müstâkil olmalıdır, **2)** Manian bakımından âmm ile aynı olmalıdır. **3)** Kat'îlik ve zannîlik bakımından âmm'ın derecesinde olmalıdır.

Meselâ; "*Allah size şöyle emreder: evlâdlarınızdan erkeğe, iki kızın hissesi kadar verilecektir...*"^[331] âyeti mirasta hisse nisbetleriyle kimlerin mirasçı olacağını beyan etmiştir. Bu ânım olan âyeti, müstakil bir lafız olup zaman bakımından onunla aynı bulunan şu meşhur iki hadis tahsis etmiştir:

"*Kaatil için (makbulün malından) miras yoktur.*"^[332]

"*İki ayrı dine sâhib olanlar birbirine mirasçı olmazlar.*"^[333]

Keza; "*Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer dey-nek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah'ın dîni uğrunda acıyacağınız tutmasın.*"^[334] âyetindeki cezayı hürlere tahsis eden şey; "... *cariyeler evlendikten sonra bir fuhuş işlerse, onlara, hür*

kadınlara verilen cezânın yarısı verilir."^[335] âyet-i kerimesidir. Yine; "*boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kuru' (hayız) beklerler*"^[336] âyetinin de zifafa girmiş kadınlara tahsis edilmiş olduğunu;

"*Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp sonra da kendilerine dokunmadan boşarsanız, artık sizin için onlara bekleteceğiniz bir iddet yoktur.*"^[337] âyetinden anlamaktayız.

Eğer muhassis, zaman bakımından âmm ile aynı değilse, yani âmm'dan sonra ise "nâsih" sayılır; muhassis sayılmaz. Nesih ile tahsis arasında şöyle bir fark vardır: Nesih (nesh) âmm'ın hükmüne giren bazı ferdleri çıkarmaktır. Tahsis ise, "bazı ferdlerin hüküm bakımından ilk başta âmm'a girmemiş olduğunu beyan etmektir. Âmm'm bazı ferdlerine şâmil oluşu bir nevi mecaz sayılır. Bu husus, edebiyatta da böyle kabul edilmiştir.

Hanefilerden başka mezheb mensublarına göre, muhassis, âmm'a muttasıl olsun veya olmasın, zaman bakımından âmm ile aynı olsun veya olmasın, tahsis mümkündür; çünkü muhassis, âmm'ı beyan etmektedir. Bu görüş fakihlerin cumhuruna aittir. Dolayısıyla onlara göre tahsis istisna ile, vasıfla, gaye ve şartla da olur. el-Karaf î, on-beş kadar muhassis bulunduğunu söyler. Bunlar da Kitab, icmâ, akıl, kıyas-ı celi ve kıyas-ı hafî, âdet

(örf), şart, istisna, gaye, istifham, his, haber-i âhâd ve mütevâtir sünnet'tir.^[338] Mâlikîlere göre mefhûm-i muhalefetle de âmm'ın tahsis edildiği söylenir.

İlk bakışta bu büyük sayı, âmm'ın tahsisi konusunda Hanefilerle Mâlikîler arasında büyük bir fark olduğu zehabını uyandırır, Gerçekte bu muhassislardan çoğunu .Hanefiler, âmm'ın bazı ferdlerine hükmün kasr'ından ibaret sayarlar ve buna tahsis adını vermezler. Sıfat, şart, gaye ve istisna

gibi şeyler âmî'nin bazı ferdlerine kasreder. Bunlar kelâma muttasıl olduğu için tahsis sayılmaz. Hattâ ilk baştan böyle mukayyed olan lafız, âmî olmaz. Akıl, his ve örf de aynı şekilde kasr ifade eder.

Buradaki asıl ihtilaf konusu, tahsisin haber-i âhâd ve kıyasla olup olmaması, muhassıs zaman bakımından âmî'dan sonra olduğu vakit hangisiyle amel edileceği meselesidir. Haber-i âhâd ile tahsis meselesini yukarıda anlattık. Kıyas'la tahsis meselesini de kıyas bölümünde ele alacağız ve kıyasın nass karşısındaki değerini belirtmeye çalışacağız.

Muhassıs'ın zaman itibariyle âmî'dan sonra ortaya çıkması meselesine gelince; bu, âmî'nin şümülüne göre amel etmeye engel olmaz; âmî, tahsis edilmiş olma ihtimaliyle ihmal olunamaz. Aksine, tahsis edildiğine delil bulununcaya kadar umumiliği devam eder. Eğer tahsis edildiğine dair bir delil bulunursa onunla amel edilir. Esasen fikhî araştırmalar göstermiştir ki amel bakımından muhassıs tehir edilmez.

Fakihler, muhassısların kuvvet ve derecelerinde ihtilaf etmişlerdir; fakat hepsi de, tahsis'in, hüküm bakımından âmî'nin şâmil olduğu bazı ferdleri ihraç etmek olmadığını kabul etmişlerdir. Onlara göre tahsis, ilk başta âmî'nin bazı ferdlerinin Şâri tarafından beyan edilmesidir. Dolayısıyla âmî'nin lafzına muttasıl olan hükümlerin şâmil olmadığı ferdler, bu hükümlere nisbetle zaten âmî'ye dahil değildir. Hanefî, Mâlikî ve Şafî fikhî usûlü kitapları tahsis'in, ilk irade ile âmî'nin bazı ferdlerine kasredilmesi olduğunu açıkça yazmaktadır. Bu itibarla muhassıs, zaman yönünden âmî'dan sonra olsa bile, onunla husus kastedildiğini beyan eder. İmam Gazzalî de, bazı delillerin muhassıs olarak isimlendirilmesinin caiz olacağını; çünkü gerçekte tahsis'in, umum için vaz' olunan lafzın husus ifade ettiğini beyan olduğunu söylemiştir.

Bununla birlikte, fikhî esaslara göre âmî bir nass'ın sebebi onun için muhassıs sayılmaz. Aksine, âmî bir nass, umûmu üzere kalır ve ona bağlı olan sebebin hususiliğine bakılmaz. Bu itibarla usûl'cüler; "itibar, lafzın umûmunadır, sebebin hususuna değildir" derler; çünkü hüccet nass'ların kendisidir, sebepleri değildir. Belki nüzul sebepleri, nass'ları anlamak için vasıta olur; fakat onları tahsis vasıtası olmaz.

Bu noktayı şu misallerle açıklayalım: Peygamber (s.a.): "*Tabaklanan bir derî temizlenmiş olur*"^[339] buyurmuştur. Bu hadis, umûmî olarak her derinin tabakalanmca temizleneceğini bildirmektedir. Halbuki soru, koyun derisi üzerinde idi. Lian ile ilgili âyet de, bir ansarı hakkında nazil olmuşsa da, âmî'dir. Bir ansarı, Hz. Peygamber'e şöyle sorar:

"Ya Rasullallah, karısını yabancı bir adanla gören kimse o adamı öldürürse, siz de onu öldürüyorsunuz. Durumu söylerse, deynekle dövüyorsunuz.

Susarsa, elbette öfke ve kin içinde susuyor. Allah'ım, durumu sen açıkla."^[340] demiş ve bundan sonra şu âyetler nazil olmuştur:

"*Kanlarına zina isnad eden ve kendilerinden başka şâbidleri olmayanların şahitliği, kendisinin doğru söylediğine dair Allah'ı dört kere şahit tutmasıyla (Allah'a yemin etmesiyle) olur. Beşincisinde de eğer yalancı ise Allah'ın la'netinin kendisine olmasını diler. Kadının kocasının yalancı olduğuna dair Allah'ı dört defa şahit göstermesi, kendisinden cezayı uzaklaştırır. Kadın beşincisinde de, kocası doğru ise, kendisinin Allah'ın gazabına uğramasını diler.*"^[341]

Hâss ile Âmî'nin Çatışması:

Hiz. Peygamberin, kendisine sorulan suallere verdiği cevaplar da böyledir. Eğer cevap umum ifade eden bir lafızla verilmişse hüküm de umûmî olur ve onu sualin hususiliği takyid etmez. Meselâ; irice "bir kuzunun kurban olup olmayacağını soran kimseye, Hiz. Peygamber; "*Sana kifayet eder.*"^[342] buyurmuştur ki, bu başkası için de geçerlidir.

Hâss ile âmî taâruz ederse, Hanefilere göre, zamanları aynı ise hâss, âmî'yi tahsis etmiş olur; çünkü onların aradığı tahsis şartları gerçekleşmiş demektir. Zamanları aynı değilse ve âmî sonra vârid olmuşsa hâssı nesheder; hâss sonra vârid olmuşsa âmî'nin hâss'a takabül eden bazı ferdlerine olan şümülünü nesheder. Bunun sebebi şudur: Hanefilere göre tahsis için âmî ile hâss, zaman bakımından aynı olacağı gibi, her ikisi de kafidir ve beyan edilmek için biri diğerine muhtaç değildir.

Fakihlerin cumhuru göre ise; âmî ile nâss'ın çatışması tasavvur edilemez; çünkü hâss ile âmî, bir konu hakkında vârid olmuşsa, hâss, âmî'yi beyan eder. Zaten âmî, zahir kabilinden olup beyana muhtaçtır. Bununla birlikte özel bir delil bulununcaya kadar âmî'ye icabına göre amel edilir.

Hanefilerle diğer fakihlerin metodu arasındaki farkı anlatmak için bir misal olmak üzere Peygamber (s.a.)'in; "*Yağmurla sulanan mahsulden öşür vermek gerekir.*"^[343] hadîsi ile;

"*Beş vask'tan az olan mahsulden zekât alınmaz.*"^[344] hadîs-i şerifini inceleyelim. Şâfîlerle fakihlerin cumhuru, ikinci hadîsi birinci hadîsin açıklayıcısı olarak kabul ederler; çünkü birinci hadis âmî olup zekâtı verilmesi gereken şeyi ve bunun miktarını belirtmekte; ikincisi de bu zekâtın nisabını açıklamaktadır. Hanefilerin rivayetine göre Ebu Hanîfe, ikinci hadîsin birinci hadisle neshedildiğini söyler; çünkü zaman itibariyle o, birincisinden sonra vârid olmuştur. Buna göre Ebu Hamfe, tahılın zekâtı için nisah tanımaz.

Her iki zümre de kendi metoduna göre hareket etmektedir; dolayısıyla cumhur ikinci hadîsi "açıklayıcı = mübeyyin" olarak kabul etmektedir. Hanefiler de, iki hadis arasında çatışma (taâruz) bulunduğunu söylemektedir.

Mevcut kanunlarımızda da husûsî ve umûmî hükümler ihtiva eden maddeler olduğu gibi umûmî kanunların yanında Üniversite için, Camiu'l-Ezher için ve bazı bakanlıklar vb. için özel kanunlar da çıkarılmıştır.

Mevzu' hukukta da hâss'ın âmî'yi tahsis etmesi esasına göre hareket edilir. Her ikisi de kendi sahasında tatbik edileceği için, biri diğerini neshetmez. Mevcut kanunları tadil etmek veya yürürlükten kaldırmak maksadıyla çıkarılan kanunlar, elbette neshedici bir mahiyet taşır.

Müşterek

Daha önce söz arasında müşterek'ten bahsettik; fakat bunun üzerinde özel olarak durmamız icabeder. İmam Şafî, bunu âmî kabilinden sayar. Yukarıda âmî ile müşterek arasındaki farkı anlatmış ve müşterek, iki veya daha fazla mânâya ayrı ayrı vaz'larla ve tebâdül suretiyle delalet eden lafızlardır, demiştik. Meselâ; kuru' sözünün müfredi olan kar' kelimesi, ayhâli anlamına geldiği gibi, iki ayhâli arasındaki temizlik vakti anlamına da

kullanılmıştır. Bu kelime, müstakil olarak hu mânâlara vaz'edimiştir; yani ayrı zamanlarda ve ayrı olarak bu mânâlarda kullanılmıştır. "Ayn" sözü de, duyu organı olan "göz", "pınar", "zat", "casus" ve "altın" anlamlarına kullanılmıştır.

Tek kelimenin çeşitli mânâlara vaz'edilişi, bazan Arapça konuşan kabilelerin değişik olmasından ileri gelir. Sözelimi; bir lafzı şu kabile bir mânâya, ikinci bir kabile başka mânâya, üçüncü bir kabile de daha başka mânâya kullanmış ve böylece vaz'lar değişik şekiller arz etmiştir. Daha sonra aynı lafız, Arapçada bütün bu mânâlarda tebdül suretiyle kullanılmaya başlanmıştır.

Bazan da değişik mânâlar, bir kelimenin aslına dayanır. Yani, zamanla asıl mânâdan bir kaç mânâ doğar. Sözelimi; "fitne" kelimesi, madeni ateşe koyup eritmek anlamına kullanılmıştır. Sonra dinî veya başka sebeplerle yapılan baskı anlamına, daha, sonra da karışıklık ve fesad anlamlarına kullanılmıştır. Böylece bir lafız çeşitli mânâlar kazanmış ve bu mânâlarda ayrı ayrı kullanılmıştır.

Bazı hallerde de, kelimenin müşterek mânâlar kazanmasının esası mecaz olabilir. Sonra mecazî mânâ yaygınlaşır ve kelimenin asıl mânâsı gibi bir durum alır. Böylece bir kelimenin zamanla bir kaç mânâsı bulunmuş olur ve o kelime, bu mânâlara ayrı ayrı kullanılır.

Kur'an ve Hadislerdeki Müşterek Lafızlar:

Müşterek lafız, bir kullanılıştta ancak tek mânâ ifade eder. Biraz önce misal olarak zikrettiğimiz kar' kelimesi ya ayhâli veya iki ayhâli arasındaki temizlik müddeti anlamına gelir. "Secde" lafzı da, terim olarak, namzdaki belli hareket şeklini ifade eder; asıl mânâsı olan "boyun eğme"yi de ilave edersek, bu kelime iki mânâ ifade etmiş olur. Kur'an'ın; "*Göklerdekiler ve yerdekiler Allah'a secde ederler.*"^[345] âyetindeki "secde" boyuneğmek anlamına kullanılmıştır. "*Geceleyin O'na secde et ve O'nu uzun gecede tenzih eyle.*"^[346] âyetindeki "secde" de, namaz kılarken yapılan secde'yi ifade etmektedir.

Müşterek'in kastedilen mânâsının tesbiti, ya siyaktan (cümlelerin gelişinden) elde olunan lafzî bir karine ile olur. Ka'd. suresinin 15 inci âyetindeki "secde" sözünün boyuneğmek anlamında kullanıldığı böyle anlaşmıştır. Ya Şer'î nass'ların umûmünden elde edilen bir karine ile olur. Meselâ; kar' kelimesinin mânâsı böyle tesbit edilmiştir. Ya da müşterek'i açıklayan bir hadîs-i şerif yardımıyla olur.

Hanefilere göre müşterek nass, ifade ettiği bütün mânâları içine almaz; çünkü o, bu mânâlar için sıra ile ve ayrı ayrı vaz' edilmiştir. Dolayısıyla bu mânâların hepsini birden kasetmek, vaz' edilişine muhalif olduğu için imkânsız olup bu da yeni bir vaz' sayılır.

Şafîilere göre de müşterek'te asıl olan bir mânâ için kullanılmış olmaktadır; fakat bütün mânâları için kullanılması da mümkündür. Bu takdirde delalet ettiği şeylere şâmil olma bakımından âmm gibidir. Şafîiler; "*Göklerdekilerin ve yerdekilerin, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların*

çoğunun Allah için eğildiklerini (secde ettiklerini) görmüyor musun?"^[347] âyetini, görüşleri için misal olarak ileri sürerler. Onlara göre bu nass, secdenin hem boyun eğmek, hem de namaz kılınırken yapılan hareket anlamına geldiğini gösterir; çünkü "insanların çoğu" ifadesi buna delil teşkil eder. Öyle ya buradaki "secde" yalnız boyun eğmek mânâsına kullanılsaydı ağaç ve hayvanlar gibi bütün insanlar da Allah'ın hüküm ve takdirine boyun eğdiğinden "insanların çoğu" ifadesinin yerine sadece "insanlar" sözü zikredilirdi.

Bu konuda şöyle düşünmek mümkündür: Buradaki boyun eğmek, zikredilenlerin hepsine şâmil olabilir, "insanların çoğu" ifadesi de, icbarî ve ihtiyarî boyuneğmeye dikkati çeker ve böylece, insanların çoğunun Allah'a isteyerek secde ettiğine işaret buyurulmuş olur.

Bâzi bilginlere göre müşterek lafız, olumsuzluk (nefy) bakımından bütün mânâlarına şâmil olur; fakat isbat (olumluluk) yönünden şâmil olmaz.

Mutlak Ve Mukayyed

Mutlak; teklik, çokluk veya vasıf gibi şeylere bakılmaksızın vaz'-edildiği mânâya delalet eden lafızdır. Başka bir deyişle, mutlak, yalnız mahiyet'e delalet eder. Meselâ; "köle âzad etmek"^[348] âyetindeki "köle" sözü böyledir.

Mutlak ile "âmm arasında şöyle bir fark vardır: Mutlak, teklik veya çokluk gibi herhangi bir kayda bağlı olmaksızın bir mahiyeti ifade eder. "Köle âzad etmek" sözü, âzad edilecek kölenin mü'min olup olmamasını, bir veya çok olmasını göstermez; sadece köle ismi verilebilecek bir şahsın âzad edilmesini gösterir. Âmm ise, sayı itibarıyla bir mahiyeti ifade eden lafızdır. Meselâ; Kıtâl (Muhammed) Sûresi'nin dördüncü âyetinde;

"*O küfredenlerle (muharebede) karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun...*" buyurulmuştur. İşte buradaki "boyunlar" sözü âmm olup bütün kafirlere şâmidir.

Mukayyed'e gelince bu bir vasıf, hal, gaye veya şart kaydına bağlı olarak mahiyete delalet eder. Başka bir tabirle, mukayyed, sayı nazar-i itibare alınmaksızın herhangi bir kayda bağlı olan lafızdır. Meselâ;

"*Mü'min bir köle âzad etmek...*"^[349] âyetindeki köle, mü'minlik vasfıyla mukayyed'dir. Sarfla mukayyed'e misal: "*...bulamazsa üç gün oruç tutsun.*"^[350] âyetindeki "üç gün oruç tutsun" sözü köle âzad etme, on kişiyi giydirme veya yedirme imkânı bulamama şartı ile mukayyed'dir. Gaye ile takyide misal:

"*...Sonra geceye kadar orucu tamamlayın...*"^[351] âyetinde oruc'un tamamlanması "geceye kadar" kaydı ile mukayyed'dir. Buna göre akşam olduktan sonra, iftar etmeksizin, ertesi günkü oruca devam etmek caiz değildir.

Mutlak'ın Mukayyed'le Hamli:

Konu ve hüküm aynı olursa, âlimlerin ittifakına göre mutlak, mukayyed üzerine hamledilir. Meselâ;

"*Murdar ölmüş hayvan eti, kan ve domuz eti... size haram kılındı.*"^[352] âyetinde "kan" mutlak olarak zikredilmiştir. Öte yandan; "*De ki: hana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceğinde haranı kılınmış bir şey bulmuyorum; ancak murdar ölmüş hayvan eti veya*

dökülmüş olan kan veya domuz eti... müstesnadır." ^[353] âyetinde ise "dökülmüş olan kan" mukayyed olarak geçmektedir. Her iki âyet'te de konu "kan" ve hüküm de bunun haram kılmasıdır. O halde birinci âyetteki mutlak "kan", ikinci âyetteki mukayyed "kan"a hamledilir. Eğer mutlak ile mukayyed arasında hüküm veya sebep bakımından bir ayrılık varsa, Ebu Hanîfe ve arkadaşlarına göre mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. Meselâ; kati keffâreti hakkında;

"Mü'min bir köle âzad etmek gerekir." ^[354] buyurulmuş ve zihar keffâreti hakkında da;

"Kadınlarından zihar ile ayrılmak isteyip de sonra dediklerinden vazgeçen kimseler için, birbirleriyle temas etmeden önce bir köle âzâd etmek gerekir..." ^[355] Buyurulmuştur. Birinci âyette köle mukayyed, ikincisinde de, mutlak olarak zikredilmiştir. Burada mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez; yani zihar keffâretinde de kölenin mü'min olması şart değildir; çünkü her iki keffâretin hükümleri aynı ise de, sebepleri ayrıdır.

Mutlak ile mukayyed, hüküm bakımından ayrıldığı halde, sebep bakımından birleşirse, başka müstakil bir delil bulunmadıkça mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. Meselâ;

"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve -başınıza meshederek- her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice temizlenin (boy abdesti alın.) Eğer hasta iseniz, yahut yolculuk yapıyorsanız veya biriniz ayak yolundan gelmişse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu halde su bulamamışsanız, o vakit temiz bir toprakla teyemmüm edin. Buna göre ondan yüzlerinize ve

ellerinize sürün." ^[356] âyetini inceleyelim. Burada abdest ve teyemmümün sebebi bir olup o da, namaz kılmak arzudur; fakat hüküm mutlak ve mukayyed olma bakımından değişiktir. Abdest alırken ellerin dirseklere kadar yıkanması emredilmiştir; teyemmümde ise ellerin meshedileceği mutlak olarak zikredilmiştir. Acebâ mutlak, mukayyed üzerine hamledilerek, teyemmümde de dirseklere kadar meshedilecek midir? Fakihler, burada mutlakın mukayyed üzerine hamledümesini yerinde bulmazlar; ancak teyemmümde de dirseklere kadar meshedilmesi gerektiği başka bir delil ile, yani şu hâdis-i şerifle sabit olmuştur:

"Teyemmüm iki darb'dır; birisi yüz için, ötekisi de dirseklere kadar eller içindir." ^[357] Bu, mutlak'ı mukayyed üzerine hamletmek şeklinde bir takyid değil, âyet-i kerîmedeki icmalî, Peygamber (s.a.)'in açıklaması kabilinden bir şeydir.

Yukarıda geçen zihar âyeti de aynı şekildedir. Keffâret-i zihar için köle âzâdı veya ardarda iki ay oruç tutma işi, temastan önce olmakla mukayyed'dir. Bunlara gücü yetmeyen kimsenin altmış fakiri doyurmasında temastan önce kaydı yoktur; fakat Hanefiler, Hz. Peygamber'in,

"Keffâret verinceye kadar ondan ayrı dur." ^[358] hadisi şerifine dayanarak, bunun da temastan önce olmasını şart koşarlar.

Sebeb değişik, hüküm aynı olduğu zaman mutlak'ın mukayyed üzerine hamledilip edilmemesinde fakihler ihtilafa düşmüşlerdir; Hanefilerin bu husustaki görüşlerini yukarıda açıkladık. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise, bu durumda mutlak, mukayyed üzerine hamledilir. Dolayısıyla zihar, yemin ve oruç keffâreti olarak âzâd edilmesi bildirilen "köle", mutlak olarak zikredildiği halde, kati keffâreti olarak âzâd edilmesi emrolunan "mü'min köle" üzerine hamledilir ve bu keffâretler için âzâd edilen kölelerin de mü'min olması gerekir.

Keza; "...Erkeklerinizden iki de şahid yapm. Eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı olacağınız şahidlerden bir erkekle iki kadın yeter..." ^[359]

âyetinde şahidlerin âdil kimseler olması kaydı yoktur; fakat talâkla ilgili olan, "Sizden adalet sahibi iki de şahid tutun." ^[360] âyetinde şahidlerin âdil olması kaydı vardır. Burada, cumhura göre mutlak, mukayyed üzerine hamledilir ve nikâhta, cezaî işlerde, mâlî anlaşmalarda ve şahadete dayanan diğer bütün hususlarda şahidlerin âdil olması şart koşulur.

Bu iki misalde cumhurun görüşünün önemi kendisini göstermektedir; çünkü İslâm Dini, mutlak olarak köle azadını teşvik ediyorsa da, önce mü'min kölelerin âzâd edilmesini istiyor. O halde maksud olan önce mü'min kölelerin âzâd edilmesidir. Nass da bazı yerlerde buna, bazı yerlerde de mutlak'ın mukayyed üzerine hamledileceğine işaret etmiştir. Şâhidlikte de amaçlanan hakkın korunması ve yerine getirilmesidir. Bu ise, ancak şahidlerin âdil olmasıyla gerçekleşir. Nass, bazı yerlerde buna işaret etmiş, diğer bazı yerlerde de mutlak'ı mukayyed üzerine hamletmekle yetinmiştir.

Hüküm aynı ve sebep değişik olduğu zaman, Hanefiler, mutlak'ı mukayyed üzerine hamletmezler. Onların bu konudaki delillerinin esası da şudur: şer'î nass'lar, kendi başlarına birer huccet'tir. Bunları, âyet veya hadis gibi bir delil bulunmaksızın takyid etmek, Şâri'nin emri olmadan konuyu daraltmaktır. Üstelik mutlak'ı mukayyed üzerine hamletmek, her ikisinin de nüzul ve tarih bakımından aynı olmasını gerektirir; tâ ki mukayyed, mutlakın tefsiri mahiyetinde olsun. Mutlak olan âyetlerle mukayyed bulunan âyetlerin nüzul tarihleri farklıdır. Bazan mukayyed olan âyetler, nüzul tarihi bakımından daha öncedirler. Öyle ise, bunlar daha sonra gelen âyetleri nasıl takyid edecektir?

Cumhur ise, hüküm aynı ve sebep değişik olursa mutlak'ı mukayyed üzerine hamleder. Bunların delilleri de şunlardır: Kur'an'ın vahdeti, i'caz ve vecizliği, O'nu indirenin birliği böyle icabeder. Kur'an'da bir kelime herhangi bir hükmü açıklamışsa, bu kelimenin geçtiği her yerde hükmün aynı olması zarurîdir. Meselâ; âzâd edilmesi istenilen "köle"nin, bütün Kur'an nass'larında cins ve vasıf bakımından aynı olması icabeder. Eğer bu, bir yerde herhangi bir kayıpla mukayyed ise, diğer yerlerde de aynı kayda tâbi olmalıdır ki, cezanın ve Kur'an'ı indirenin birliği anlaşılсын, hükümlerde birlik ve ahenk kurulmuş olsun. Bu sebeple Şevkânî şöyle demiştir: "Açıktır ki, mutlak ile mukayyed arasındaki hüküm birliği, birini ötekine hamletmek yönünden de aralarında uygunluk bulunmasını gerektirir. Bu husus için delil getirmeye ihtiyaç da yoktur. Doğru olan da, mutlak'ı

mukayyed üzerine hamledenlerin görüşüdür" ^[361]

4 - Teklif Sıygaları

Birinci bölümde şer'î hükümleri anlatırken de söylediğimiz gibi, teklifi hüküm, Şâri'nin iktizâ veya tahyir bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin olan hitabıdır. İktizâ, talep demektir. Tahyir de, muhayyer bırakmak, yani ibahat'tır. Taleb, bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemektir.

Burada biz, teklif sıygalarını (kiplerini) anlatmak istiyoruz. Mübah'ı anlatırken, ibahatin şu üç şeyden birisiyle sabit olacağını söylemiştik:

1) Bir şeyde günah bulunmadığına dair nass mevcut olmalıdır." Meselâ;

"Örfe göre onlara (çocuklarınızı emziren kadınlara) bir şey verirsiniz sizin için bir günah yoktur."^[362] veya para ve benzeri şey vererek kocasından boşanan kadın hakkında;

"kadının verdiği şeyde her ikisi için de bir günah yoktur..."^[363] âyetlerindeki ifade, ibahat'e delalet eder.

2) Haram olduğuna dair bir delil bulunmamalıdır; çünkü,

"yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur."^[364] âyetine göre yasaklanmayan her şey mübah'tır.

3) Helal olduğuna dair bir nass bulunmalıdır. Meselâ;

"Bu gün size temiz rızıklar helal kılındı. Kendilerine kitab verilenlerin yiyeceği sizin için helal olduğu gibi, sizin yiyeceğiniz de onlar için helaldir."^[365] âyeti ibahat ifade eder. Bazı emirler de ibahat bildirir. Meselâ;

"Yiyeğin için, israf etmeyin; çünkü Allah, israfçıları sevmez."^[366] âyetiyle;

"israf ve gurura kapiimaksızım yiyeğin, için ve giyeğin."^[367] hadîsi ibahat ifade etmektedir. Yine,

"İhramdan çıkınca avlanınız..."^[368] âyetindeki "avlanınız..." emri de, karinelerin delaletine göre, av yapmanın mübah olduğunu göstermektedir. Kısaca ibahat, bir şey hakkında ya günah bulunmadığı, ya helal olduğu bildirilmekle, yahut karinelerle veya "eşyada asıl olan mübah olmadır" esasına göre sabit olur.

Taleb, gerek bir fiilin yapılmasına, gerekse bir fiilin yapılmamasına ait olsun, sarîh bir ibare ile sabit olur. Meselâ;

"Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Umulur ki sakınırsınız."^[369] âyetinden orucun farziyeti açıkça anlaşılmaktadır. Yine;

"Birinize ölüm geldiğinde, eğer mal bırakıyorsa, ana ve babaya, yakınlarla, örf'e uygun şekilde vasiyet etmesi -müttakiler üzerine bir borç olarak farz kılındı."^[370] âyetinde de vasiyetin emredildiği sarîh bir ifade ile bildirilmiştir.

Emir, bazan "vasiyet" (tavsiye) kelimesiyle bildirilir. Meselâ;

"Allah, çocuklarınız hakkında, erkeğe, iki kızın hissesi kadar vasiyet eder..."^[371] âyetindeki "vasiyet eder" sözü, "emreder" anlamında kullanılmıştır. Bazan da bir şeyin yapılmasını talep, müzâri' (geniş zaman) fiili ile olur. Meselâ: "sizden ölenlerin bıraktıkları karılar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."^[372] âyetindeki "beklerler" fiili, "beklesinler" demektir.

Bir fiilin yapılmamasını talep (tahrim), bazan o fiilin büyük günahlar arasında olduğunu beyan ile sabit olur. İşte şu hadîs-i şerif böyle bir hüküm ifade etmektedir: "Hz. Peygamber; 'size en büyük günahları haber vereyim mi?' dedi. Evet, ya Rasulallah, dediler. O da şöyle buyurdu: 'Allah'a şirk koşmak, ana ve babaya karşı gelmek, -yaslanarak oturuyordu, doğruldu ve- dikkat edin, yalancı şahidlik, yalancı şahidlik...' dedi. Durmadan

bu sonuncusunu tekrarlıyordu. Biz de; "no'la sussa! dedik."^[373]

Bir fiili işleyen cezalanacağına zikredilmesi de, o fiilin yasak edilmesini (nehyini) gösterir. İşte,

"Bir mü'mini bilerek öldürenin cezası, -ebedi olarak içinde kalmak üzere- cehennemdir."^[374] âyeti, bu şekilde bir nehiy ifade etmektedir. Keza, bir fiilin dünyevî bir cezayı gerek-, tirdiği zikredilince, o fiilin nehyedildiği anlaşılır. Meselâ;

"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra dört şahid getiremeyenlere seksen deynek vurun..."^[375] âyeti, namuslu kadınlara iftirada bulunulmasını yasaklamaktadır.

Görülüyor ki emir ve nehye (taleb ve keff'e) delalet eden sıygalar (kipler) değişmektedir. Aslında emir kipi, bir şeyin yapılmasını talep ve nehiy kipi de bir şeyin yapılmamasını bildirmek için konulmuştur. Bu itibarla usûl'cüler emir ve nehyi ayrı ayrı birer bahiste ele almışlardır.

Emir (Emr)

Emir, istilâ cihetiyle fiili talep etmektir. İstilâdan maksat, emredenin, emredilenden üstün olmasıdır. Arapçada emir sıygası, sülâsî fiillerde if'al (yap) ve liyef'al (yapsın) vezninde olur. Bu sıygalar, asıl itibariyle talebe delalet eder. Talebin dışındaki şeylere delaletleri mecaz yoluyla. İrşat, tehdit, küçümseme (ihanet) ve dua gibi maksatlar için emir fiillerinin kullanılması mecazî bir şeydir. Tehdit için kullanılışına,

"Dilediğinizi yapın! Allah ise, yaptıklarınızı görmektedir."^[376] âyetini misal olarak verebiliriz.

Emir sıygasının delalet ettiği talep ya vücub, veya nedb ifade eder; fakat araştırmalar göstermiştir ki, İslâm şeriatini açıklayan âyet ve hadislerdeki emirler çoğu zaman vücub bildirmektedir. Buna göre bir emrin vücub ifade etmediğini ortaya koymak için delile ihtiyaç vardır. İşte bu görüş, fakihlerin cumhuruna aittir.

Onlar, bu görüşlerini isbat için şöyle üç delil ileri sürerler:

1) Secde emrine uymadığından İblis'i Allah kınamış ve

"Ben sana emrettiğim halde, seni secdeden alıkoyan nedir?"^[377] buyurmuştur.

Eğer emir, vücub ve kesinlik ifade etmeseydi, secdeyi terkettiği için İblis kınanmazdı.

2) Kur'an'da; "O'nun emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir belâ gelmesinden veya elim bir azaba uğramaktan sakınsınlar."^[378] buyurulmuştur. Burada Allah, emirlerine muhalefet edenleri, dünyada belâ ve âhirette elim bir azap ile tehdit etmektedir. Emir vücub ifade etmeseydi, ona muhalefet edenler tehdit edilmezdi. Bu tehdit, umumî olup her emre muhalefeti içine alır. Buna göre Kur'an örfünde asıl olan, her

emrin vücub ve kesinlik ifade etmesidir,

3) Allah Taâlâ, kendilerine namaz emredildiği halde kılmayanları zemmetmiş ve

"onlara rükû edin denildiğinde rükû'a varmazlar."^[379] buyurmuştur. Bu da gösteriyor ki, emir kesin bir talep ifade etmektedir. Eğer böyle olmasaydı ona muhalefette bulunmak, kınanmayı gerektirmezdi.

Gerçi Kur'an'da bir kısım ibareler vardır ki, bunlardan emir, bazı karinelere göre isabihat ifade etmektedir. İşte; "yeyin, için ve israf etmeyin; çünkü

Allah, israfçıları sevmez."^[380] âyeti böyledir. Bu âyette geçen "yeyin, için" emirleri ibahat bildirmekle birlikte, genel olarak yeyip içmeyi kesinlikle emrettiği de doğru olabilir; çünkü insan ölmeyecek kadar gıda almakla mükelleftir; ancak o, şu veya bu maddeyi, şu veya bu miktarda yeyip içmekte serbesttir. Demek ki cüz'iyâta mubah olan bazı şeyler, genel olarak matlup ve vâcib olmaktadır.

Bazı bilginler, yasaktan sonra gelen emirlerin ibahat bildirdiğini söylemişlerdir. Meselâ;

"...ihramdan çıktığınız zaman avlanınız."^[381] âyeti böyledir. Cumhura göre ise, yasaktan sonra gelen emirlerin ibahat bildirmesi, karinelere anlaşılır; emir sıygasından anlaşılmaz; çünkü bazan yasaktan sonra gelen emir vücub bildirmektedir. Meselâ;

"...Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğumuz yerde öldürün."^[382] âyetinde yasaktan sonra gelen emir ibahat bildirseydi, bu nassa göre müşrikleri öldürmek vâcib olmazdı.

Bir kısım bilginlere göre de emir hem vücub, hem de nedb ifade eder. Bunlardan hangisine. delalet ettiği karinelere tesbit edilir. Bu görüş, emrin lügat mânâsına uyabilir; fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, Kur'an ve Sünnet nass'larındaki emirler, ekseriya vücub ifade eder: asıl olan da budur. Kur'an-ı Kerim'deki emir sıygaları, talebin yapılmasına delalet eder; tekrara delalet etmediği gibi, tek bir kere yapılmaya da delalet etmez. Meselâ;

"Namaz kılın..."^[383] âyeti, ne tekrarı ifade eder, ne de bir kere namaz kılmayı ifade eder. Namazın vakitlere göre tekrar tekrar kılınmasına, Hz. Peygamberin;

"Namazı ben nasıl kılyorsam siz de öylece kılın."^[384] hadîsi delalet etmektedir. Hac da,

"insanları hacca çağırır..."^[385] âyeti ve Peygamber (s.a.)'in, "Allah size hacca farz kıldı; o halde haccedin."^[386] hadîsine göre farz kılınmıştır. İşte bu emirler tekrar ifade etmediği içindir ki bazı sahâbiler Hz. Peygamber'e; "her yıl mı haccedeceğiniz ya Rasulallah?" diye sormuş, Peygamber

(s.a.) de; "Ben sizi nasıl bırakıyorsam, siz de beni bırakın. Eğer "evet" desem, size her yıl hac farz olur."^[387] buyurmuştur. Bu göstermektedir ki emir sıygası tekrarı gerektirmemektedir. Bu yine göstermektedir ki, emir sıygasının tekrara ihtimali de vardır; çünkü Hz. Peygamber; "evet desem, size her yıl hac farz olur." buyurmuştur.

Eğer tekrara ihtimali olmasaydı sahâbiler de "her yıl mı haccedeceğiz?" diye sormazlardı.

Buna göre emir sıygası tekrara delalet etmediği gibi, bir kere yapılmaya da delalet etmemektedir. Tekrar veya bir kere yapılmak, emirle ilgili birer kayıd olup delilsiz sabit olmaz.

Emir sıygası, derhal veya bilâhare yapılmaya da delalet etmez; çünkü emir, bir fiilin meydana getirilmesini gösterir. Derhal veya bilâhare yapılmak (fevriyet veya terâhî) birer kayıd olup ayrı delillerle sabit olur. Emir, esas itibariyle mutlak bir lafızdır. Ancak takyidini gösteren bir delil

bulunursa mukayyed olur. Peygamber (s.a.); "Allah size hacca farz kıldı; o halde haccediniz."^[388] buyurmuştur. Bu hâdis-i şerif, gücü yeten kimsenin hemen hacca gitmesine, geciktirirse günahkâr olacağına delalet etmediği gibi, bilâhare gitmesine ve geciktirirse günahkâr olmayacağına da delalet etmez. Bu yüzden ki fakihler, hacın fevren mi, yoksa bilâhare mi yapılacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Burada şöyle düşünmek mümkündür: emir sıygası tekrar ve fevriyet'e delalet etmez; ancak bir sebep'e bağlı olabilir. Eğer bu sebep tekerrür ederse emir de tekerrür eder. Meselâ;

"zina eden erkek ve zina eden kadından her birine yüzer deynek vurun."^[389] âyetini ele alalım. "Yüzer deynek vurun" emrinin sebebi, zinadır. Bu sebep tekerrür ederse, ceza da tekerrür eder. Yine, "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin..."^[390] âyetindeki "ellerini kesin"

emrinin sebebi de hırsızlıktır. Keza; "iffetli kadınlara zina isnad edip de sonra dört şahid getiremeyenlere seksen deynek vurun."^[391] âyetindeki "seksen deynek vurun" emri, iffetli kadınlara zina isnad etmekle ilgilidir. Bu suç tekerrür ederse, elbette cezası da tekerrür eder.

Görülüyor ki tekerrür, bizzat emir sıygasından değil, onun bağlı olduğu sebep'ten ileri gelmektedir. Bazan bu sebep, zamana bağlı olur ve fevriyet ifade eder. Zamanın gelmesiyle emrin derhal yapılması ve bu zamanın tekerrürü ile de emrin tekerrürü gerekir. Meselâ; "sizden kim Ramazan ayına

şahid olursa onda oruç tutsun..."^[392] buyurulmuştur. Buna göre Ramazan ayı girince hemen oruç tutulması ve bu ayın tekerrürü ile orucun da tekerrürü icab eder.

Keza; "Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl..."^[393] âyetindeki "namaz kıl" emri samana bağlanmıştır. Bu zamanın tekerrürü ile elbette vâcib de tekerrür edecektir.

Demek ki emredilen şey, bizzat emir sıygasıyla tekerrür etmeyeceği gibi, onun fevriyeti de vâcib olmaz; ancak o, sebebe bağlı olarak tekerrür eder. Sebep tekrarı gerektirmiyorsa emredilen şey (me'mûru'n bih) tekerrür etmez; hac farzasında olduğu gibi.

Acebâ emir, yalnız ifade ettiği şeyin vücubunu mu gerektirir? Emrin yerine getirilmesine vâsita olan şeyler vâcib değil midir? Bu nokta üzerinde duralım.

Vâcib'in Tamamlanmasını Sağlayan Şey:

Vâcib'in tamamlanmasını sağlayan bir kısım vâsitalar vardır. Acebâ vücub ifade eden emir, bu vücubun edası için vâsita olan şeyi de emretmek

demek değil mi? Usûl bilginlerinin çoğuna göre, vacibin tamamlanmasını sağlayan şey, insanın takati dâhilinde ise, vâcib'tir. Meselâ; namaz emri, abdest almayı da emretmek olur; çünkü abdest, namazın şartıdır. Ancak hac emri, hacca gitmek için imkân sahibi olmayı emretmek değildir; çünkü bu imkâna kavuşmak, insanın kendi elinde olmayıp Allah'ın lutfudur. Zekât ile emir de, insanın nisab'a sahip olmasını emir değildir; zira nisab'a sahip olacak kadar zengin olmak, mükellefin kendi elinde değildir.

Bazı bilginlere göre, vacibin tamamlanmasını sağlayan şey, sebep ve insanın kendi elinde ise, emir bunu da içine alır. Meselâ; namaz kılmak için

gayret etmek, Cum'a namazı için koşmayı emreden âyet'in [\[394\]](#) delaletiyle vâcib tir. Gücü yetenlerin Mekke'ye gitmesi ve haccın icablarını yerine getirmek için çalışması da böyledir. Zekâti ehline vermek için gayret sarfetmek de aynı şeye girer. İşte bunlar, vacibin yerine getirilmesi için birer vâsita olduklarından, o vacibi bildiren emir gereğince vâcib olurlar. Eğer vacibin tamamlanmasını sağlayan şey şart ise, o vacibi bildiren emir ile şartiyet vâcib olmaz; çünkü bu, ayrı bir nass ile sabit olur. Meselâ; namazın sıhhati için abdest almanın şart oluşu, müstakil bir emirle sabit olmuştur. Öyle ise, onun şart oluşunu bildiren emir, vâcib oluşunu da bildirmiş demektir. Namazın vâcib oluşunu bildiren emir, abdestin de vâcib olduğunu bildirmiş değildir.

Bu görüşe göre vacibin tamamlanmasını sağlayan şey iki kısma ayrılır:

1) Şâri' tarafından şart olduğu bildirilen şeyler. Bunlar müstakil delillerle sabit olur. Vacibin tamamlanmasını sağladığı için bunlara vâcib'tir demeye lüzum yoktur.

2) Vacibin edası için zaruri olan diğer hususlar. Bunlar, insanın elinde olan bir kısım sebep ve vâsıtalar olup vacibin yapılmasını sağlar. Meselâ; hac farızasını yerine getirmek için mukaddes topraklara gitmek icab eder; çünkü vâcib, ancak bu sayede edâ edilir. Dolayısıyla aynı emir gereğince bunlar da vâcib olur.

Nehiy (Nehy)

Nehiy, fiilin yapılmamasını talep'tir. Bu da emir gibi kesinlik ifade eder. Nehye uyan şer'an övülür, uymayan da kınanır. Meselâ; isteyerek zinayı terk eden övülmeyi, yapan da kınanmayı hak eder. Kur'an-ı Kerim, nehyedilen şeylerden sakınılmasını!, "*O sizi neden nehyetmişse ondan sakının.*" [\[395\]](#) âyetiyle açıkça belirtmiştir. Zira nehiy, talep bakımından tıpkı emir gibi kesinlik ifade etmektedir.

Bir kısım bilginlere göre nehiy sıygası mutlak olarak bir şeyin yapılmamasını talep'tir. Bu, ister kesin olsun, isterse kesin olmasın. Dolayısıyla, haram ve mekruh nehyin şümülüne girer. Şâri'in bunlardan hangisini murad ettiği karinelere anlaşılar. Yani, nehiy de emir gibi bizzat sıygasıyla ne tekrara, ne bir kere uyulmaya, ne devama ve ne de zamanla takyide delalet eder. Sözelimi; bir kimse hizmetçisine, "et satın alma" dese, bu ifade, onun daima et satın almaktan men'edildiğini göstermez. Doktor bir hastaya, "et yeme" dese, bu da, onun sonuna kadar et yemekten vazgeçmesini gerektirmez.

Bazı bilginlere göre ise nehiy, bizzat sıygasıyla devamlılık ifade eder; fakat vakitle takyid edilebilir. Yukarıdaki misalde geçen hizmetçi ne zaman et satın alırsa, efendisine isyan etmiş olur; ancak önceki nehyini kaldırdığına dair bir beyanda bulunursa durum değişir. Nehiy sıygası zaman yönünden mutlak ve herhangi bir nass, karine ve örf ile mukayyed değilse süreklilik bildirir.

Nehyin mücerred olarak men'i iktizâ ettiğini söyleyenlere göre, o fevriyet de ifade etmez. Asıl vaz'ı itibariyle devamlılık bildirdiğini ve ancak bir kayıd bulunursa takyid edileceğini söyleyenlere göre ise, nehiy fevriyet bildirir. Buna göre bir kimse nehyedilen bir fiili yaparsa âsî sayılır. Bu görüşte bir hakikat payı da vardır.

Nehyin Fesâd'a Delaleti:

İbadet veya muamelât gibi şer'î bir şey hakkında nehiy vârid olursa, acebâ bu, o şeyin fesadını gerektirir mi? Sözelimi; bayram günleri oruç tutmak nehyedilmiştir. Bu nehiy, o günlerde, tutulan orucun fâsid olduğunu mu gösterir? İhtikâr maksadıyla bir malı pazara gelmeden satın almak nehyediştir. Bu nehiy, böyle bir akdin fesadını mı gerektirir? Birinin pazarlığı bitmeden aynı malı almak nehyediştir. Bu da, o akdin fâsid olduğunu mu bildirir? Bu gibi meseleler karşısında bilginler üç türlü görüş beyan etmişlerdir:

1) Hanefilerin görüşü: Buna göre nehyediilen şeyin diğer şartları tam ise, nehiy bunun fâsid olmasını gerektirmez. Meselâ; şek günü oruç tutulması nehyediştir. (Şek günü, Şaban ayının son günü mü, yoksa Ramazanın ilk günü mü olduğunda şüphe edilen gündür.) Bu günde tutulan oruç, mekruh olmakla birlikte sahih'tir. Bayram günleri oruç tutulması yasak edilmiştir. Tutulursa bâtil olmaz; sadece mekruh olur. Pazara getirilen malı yolda çevirip almak, akid yapılmışsa bâtil değildir. Birinin dünür olduğu kızı, o vazgeçmeden istemek, yapılacak nikâh akdinin bâtil olmasını gerektirmez; fakat böyle bir akid, mekruh olmakla birlikte sahihtir.

2) Nehiy, bir şeyin fesadını gerektirir. Nehyediilen şey ister ibadet, isterse muamelât cinsinden olsun; çünkü akid ve ibadetlerin selameti, Şâri' tarafından sıhhatlerine dair verilen bir hükümlerle olur. Bunların nehyedilmesi, selametlerini ikrar ile çatışmamalıdır. Aksi takdirde Şâri'in hükümleri, birbiriyle çelişmiş olur. Bu, ibadet ve muamelâtta aynıdır; çünkü hepsi, sahih olduklarına dair hükmü, Şâri'in emir ve nehiyelerinden alır.

3) Usûl bilginlerinden tahkik ehlinin görüşü; Bu, orta bir görüştür. Şöyle ki: Nehiy, ibadet konusunda fesadı gerektirir. Meselâ; bayram günleri oruç tutmak nehyediştir. Bu günlerde tutulan oruç bâtildir. Nehiy, muamelât konusunda fesadı gerektirmez. Sözelimi; Cum'a ezanı okunurken yapılan alış-veriş veya pazara gelen malı yolda çevirip almak üzere yapılan akid bâtil değildir.

Nehyin İbadet Konusunda Fesadı Gerektirmesinin Delili:

İbadetlerin edasından maksat, Allah'a yaklaşımdır. O halde Allah'ın nehyettiği şeyle O'na yaklaşılmaz. Öte yandan ibadetler, bir kısım dinî teklifler olup Allah'ın emriyle ilgilidir. Aynı zamanda Allah'ın nehyi de bunlara taalluk etse, bu, emredilen şeyin yapılmamasını icabeder. Bu takdirde aynı şey hem emredilmiş, hem de nehyedilmiş olur. Bu ise çelişkiye düşmektir ki, Şâri' böyle şeyden münezzehtir.

Nehyin Muamelâtta Fesadı Gerektirmeyişinin Delili:

Muamelâtta sahih veya fâsîd diye verilen hüküm vaz'îdir ve akdin neticeleri buna göre muteber veya gayr-i muteber olur. Akidlerin neticeleri, Şâri' tarafından tayin edilen şart ve rükûnlere bağlıdır. Eğer bunlar gerçekleşirse, akdin neticeleri de gerçekleşir. Öte yandan akid ve benzeri muamelât işleri dünyevî şeyler olur bunlar, Allah'a yakınlık kazanmak için vâsîta değildir. Ancak bunlar, insanın şahsî menfaatıyla ilgili mubah şeylerdir. Bununla birlikte Şâri', herhangi bir maksatla belli vakitlerde alış-verişi nehyetmiş olabilir. Bu nehyedilen vakitlerde yapılan akidler, şart ve rükûnleri tamam ise, muteber olur. İbadetler böyle değildir. Bunlar Allah'ın kabulüne tâbidir ki, O'nun nehyettiği şeyi kabul buyurması imkânsızdır. Üstelik nehiy sıygası hem ibadet ,hem de muamelât konusunda bizzat fesadı gerektirmez; çünkü fesad ve sıhhat'in onunla ilgisi yoktur. Bunlar,

ancak bağlı oldukları sebeplerden ileri gelir. Nehyediien muamelâtta bu sebepler hârici şeylerdir. ^[396] İbadette ise lâzime durumundadır. Meselâ; nehyedilen ibadeti yapmak, Allah'ın gazabını mücib olur. Oysa ibadet, O'nun rızâsını kazanmak için yapılır ve gazab ile rızâ bir arada bulunamaz. Buraya kadar nass'lardan hüküm çıkarmakla ilgili olan lafzı mebhasler'i açıklamaya çalıştık. Nass'lar üzerindeki sözü bitirmeden, nass'larla ilgili bulunan nesih konusunu da burada ayrıca ele almamız gerekir.

Nesih (Nesh)

Kur'an nass'larından ikisi, zahirleri bakımından birbiriyle çatışırsa bunları bağdaştırmak gerekir. Bağdaştırma şekilleri de şunlar olabilir:

a) Birisi hâss, öteki âm olduğu takdirde hâss, âm'mı tahsis eder. Bu hususu yukarıda yeteri kadar açıklamış bulunuyoruz.
b) İki nass'dan birisi, dinin umumî prensiplerine uyar ve ötekisi de aykırı olursa te'vil cihetine gidilir. Elbette dinin umumî prensiplerine aykırı olan nass te'vil edilmek suretiyle diğerine uydurulur. Bu konuyu da "te'vil" bahsinde açıkladık. Tahsis veya te'vil suretiyle bağdaştırma mümkün olmazsa, müctehid, sened bakımından kuvvetli olanı tercih eder. Meselâ; nass'lardan birisi âyet, diğeri de haber-i âhâd derecesinde bir hadis ise, ikincisi sened bakımından zâif sayılır ve tercih edilmez.

Eğer kuvvet bakımından ikisi de eşit olup bağdaştırma imkânı olmazsa ve tarihleri de belli değilse, müctehid bir tercih sebebi bulununcaya kadar bekler. Birisi herhangi bir delil ile desteklenirse onu tercih eder; desteklenmezse, bazılarına göre tahrim bildiren, ibâhat bildirene tercih edilir; bazılarına göre de yine beklenir.

Eğer birbirine aykırı düşen iki nass'dan birinin tarihi önce, diğerinki de sonra olduğu bilinirse, sonraki tarihi taşıyan öncekini nesheder.

Fıkıh Usûlü terimi olarak nesih, Şâri'in, son bir emir ile önceki hükmü kaldırmasıdır. İşte nesih ile tahsis arasındaki fark budur. Nesih'te zamanları aynı olmayan iki nass bulunur, birisine "nâsîh", ötekisine de "mensûh" denilir ve nâsîh zaman bakımından mensuh'tan sonra olur.

Nesh'i, ilk olarak İmam Şâfiî,"er-Ris'ale" adlı eserinde ele almış ve bunu, nass'lari ilga değil, hükümleri açıklama kabilinden saymıştır. Ona göre nesih, nass'ı ilga değil, nassın hükmünün sona erdiğini bildirmektir. İbn-i Hazm de bu görüşte olup onu şöyle tarif eder: "Nesih, ilk emrin

zamanının sona erdiğini bildirmektir." ^[397]

Nesih, belli bir hükümlerle amel etmenin sona erdiğini beyan sayılınca, sonraki bir tarihe ait açıklama çeşitlerinden birisini teşkil eder. Buna göre beyan iki kısma ayrılır: 1) Mücmel'i açıklayan veya âm'mı tahsis eden beyan; bunda her iki nass'la amel edilir ve biri ötekine yardımcı olur. 2) Nass'ı ilga etmeksizin önce amel olunan hükmün artık son bulunduğunu bildiren beyan.

İbn-i Hazm, daha ileri gider ve nesh'in tahsis şekillerinden biri olduğunu, lafza ve ifade ettiği umumî hükümlere dokunmadığını söyler. O'na göre nesih, sadece zamanın umumîliği bakımından hükmü ele almaktadır. Bu konuda o, aynen şöyle der: "Nesih, istisna çeşitlerindedir; çünkü bu,

zamanın istisnası, yani amel'i, belli bir zamana tahsistir. Buna göre; her nesih istisnadır, her istisna nesih değildir, demek doğru olur." ^[398]

Bundan anlıyoruz ki İbn-i Hazm'e göre hüküm ifade eden lafzın iki umûmu vardır: Birincisi lafza ait olan umumdur; bunun tahsisi, bir lafız veya amel'e dayanır ve bu arada âm'mın hükmü diğer ferdleri hakkında baki olur. İkincisi de zamana taalluk eden umum olup bunun tahsisi nesih'tir. Meselâ; Hz. Peygamber,

"Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmişim. Şimdi onları ziyaret ediniz." ^[399] buyurmuştur. İşte bu nass, kabir ziyareti için konan yasağın sona erdiğini bildirmektedir ki, bu da zamanla ilgili bir tahsistir. Peygamber (s.a.) de, önce kabir ziyaretini menettiği nass'a işaret ederek, bu hadisi irad buyurmuştur.

İslâm'ın gelmesiyle vâki olan nesih bir gerçektir. İslâm Dîni, önceki semavî dinlerin bazı hükümlerini neshetmiştir. Meselâ; Yahudiler için haram olan bir kısım yiyecekleri İslâmiyet mubah kılmıştır. Yahudilere oburlukları yüzünden haram kılman bazı şeyleri Kur'an bize şöyle haber vermektedir:

"Yahudilere turnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hâric, iç yağlarını da harâmı kıldık. Aşırı gittikleri için onları bu şekilde cezalandırdık." ^[400] Kur'an-ı Kerimin bunları neshettiği malumdur.

Elimizde mevcut olan Yahudi dinî kaynaklarına göre evlenmede kadın sayısı tahdid edilmemiştir. Kişi istediği kadar kadın alabilir. Bu da Kur'an tarafından neshedilmiş ve dört kadından fazlasıyla evlenmeye izin verilmemiştir.

Bunlardan anlaşılıyor ki Kur'an, önceki şeriatlerin bir kısım amelî hükümlerini neshederek ortadan kaldırmıştır. Kur'an'ın neshettiği bu hükümler zaman, mekân ve şartlara göre değişebilen şeylerdir. Ahlâkî değeri olan, insan fitratından doğan ve inanç esaslarını teşkil eden şeyler ise asla neshedilmez; çünkü insanlığın değişmez dîni bunlardır. Bunun içindir ki Cenab-ı Hak da şöyle buyurmaktadır:

"Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri sizin için de din olarak buyurmuştur. Sana da (ey Habibim) vahyettik ve İbrahim'e, Musa'ya ve İsâ'ya da şöyle buyurduk: dine bağlı kalın ve onda ayrılığa düşmeyin..." ^[401]

Bizzat İslâmî hükümlerde de nesih vâki olmuştur. Bunu, kabir ziyaretiyle ilgili hadis-i şerif göstermektedir. Dolayısıyla önce yasak edilen kabir ziyareti, sonra mubah kılınmıştır. Kible'nin neshi de meşhurdur. Bilindiği gibi Hicret'ten sonra Medine'de müslümanların kiblesi Beytül-Makdis idi. Onaltı ay sonra Allah bunu neshederek Beytül-Harâm'a dönülmesini emretmiştir. Kur'an bu olayı şöyle tasvir eder:

"Yüzünü göğe doğru çevirdiğim görüyoruz. Seni hoşnut olacağın kibleye elbette çevireceğiz. Öyleyse yüzünü Mescid-i Haram semtine döndür.

Nerede bulunursanız bulunun yüzünüzü onun yönüne çevirin..." [402]

Daha önce kiblenin Beytül-Makdis olduğu Sünnetle sabit olmuştu. Âyet-i kerimede buna işaret vardır.

Fakihlerin cumhuruna göre miras âyetleriyle, vârise vasiyeti emreden şu âyet de neshedilmiştir:

"Sizden birinize ölüm geldiği vakit, eğer mal bırakıyorsa, müttakilere bir borç olarak, ana-babaya ve yakınlarına örfe uygun bir şekilde vasiyette

bulunmak farz kılındı." [403]

Bu âyete göre yakın vârisler için vasiyette bulunmak caiz, hattâ vâcib'tir. Sonra "bunlar için vasiyette bulunmak neshedilmiş ve vâris olmayan kimseler için vasiyet caiz veya vâcib olarak kalmıştır. Muhasss'ın âmm'dan sonra gelmesine cevaz veren bilginlere göre ise, burada nesih değil, tahsis vardır.

Süyuti, yirmi kadar Kur'an nass'ının neshedildiğini söyler. [404]

Fakat iyice tetkik edilirse bu nass'ların bir kiminin diğerleriyle bağdaştırılabileceği

görüldür. Bağdaştırılma mümkün olursa, bu, neshe tercih edilir; çünkü nass'ın i'mâlî, ihmâlinden üstündür.

Burada şöyle bir soru ileri sürülebilir: İslâm Şeriatinde niçin nesih bulunuyor? Nesih mevzu kanunlarda olabilir; çünkü nesih, bir kanunu kaldırıp yerine başka bir kanunu koymaktır. İnsanlar tarafından konulan kanunlar, insanî tecrübelerle dayandığı için isabetli olmayabilir ve bu yüzden değiştirilmesi icabeder. Her şeyi hakkıyla bilen Allah'ın gönderdiği kanunların ebedî olması gerekmez mi? Fiil ve sözlerinde yanılması imkânsız olan Allah'ın kanunları, yani semavî nizamlar niçin değişsin?

Bu soruyu şöyle cevaplandırmak mümkündür: Semavî nizamlar, insanları islah için Allah'ın gönderdiği kanunlardır. Bunlar aslında birdir; ancak Allah, insanların hepsini eşit olarak yaratmamıştır; Bunun tabii bir neticesi olarak bazı hükümler bir kısım insanlara elverişli olduğu halde, diğer bir kısım insanlar için, elverişli olmayabilir. Bu itibarla semavî şeriatler, zaman ve insanların değişmesine paralel olarak, birbirini neshetmiştir. Ahlâkî esaslar, milletlerin kıvamını sağlayan unsurlar ve tevhid umdelerinde nesih cereyan etmemektedir.

İslâm şeriatindeki nesh'e gelince; Allah, Hz. Peygamberi, herhangi bir ilâhî dine sahip olmayan, herhangi bir kanun ve nizama bağlı bulunmayan bir kavim içinde vazifelendirmiştir. Eğer bu kavim, şer'î hükümlerle bir defada emr olursa idi tahammül edemezdi. Bunun içindir ki Allah, hükümlerini tedricî olarak bildirmiş, önce Peygamber'e insanların gücü yeteceği şeyleri göndermiştir. Böylece onlar, İslâm'ın güzelliğini tadıp nefislerini ahlâkî faziletlerle terbiye ettikten sonra şer'î hükümlerle mükellef kılınmışlardır. Bu hususta bir kaç misal verelim:

1) Arablarca kadının bir hukuku yoktu. Onlar, kadına, her türlü haklara sahip müstakil bir insan gözüyle bakmıyorlardı. Onlarda nesep, yalnız evlilikle sabit olmaz; aynı zamanda zina ile de sabit olurdu. İslâm geldiği zaman onlar, kadın dostlarına da karılarına tanıdıkları bazı hakları tanıyorlar ve buna "mut'a" diyorlardı. İlk yıllarında İslâm onları, bu halleri üzere terketti. Onlar, İslâm prensiplerine iyice ısınınca, bu türlü şeyler neshedildi; aile hayatının meşru evlilik esasına dayandığı bildirildi ve bu arada kadının hakları da tam olarak kendisine verildi. Nitekim Kur'an, bu hususu;

"Erkeklerin meşru şekilde kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde aynı şekilde hakları vardır..." [405] âyetiyle belirtmiştir.

2) Müşrikler, putlara tapan kimselerdi. Bunlardan müslüman oldukları halde henüz imanı zayıf bulunanlar vardı. Hz. Peygamber de, puta tapma gibi bir şeye sebep olmasın diye kabir ziyaretini yasaklamıştı. Nihayet şirk ve puta tapma ortadan kalkmış ve şeytan insanları tekrar sapıtma hususunda ümitsizliğe düşmüştür. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) de,

"Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmişim, şimdi onları ziyaret edin." [406] buyurarak kabir ziyaretini mubah kılmıştır.

3) Câhiliye çağında miras sağlam bir esasa dayanmıyordu. En büyük evlat bütün terekeyi alıyordu. Bazan da şahıs, terekesini istediği kimseye vasiyet ediyordu. Kadının hiçbir hakkı yoktu. İslâm, önce ana-babaya ve akrabalara birşey vasiyet edilmesini emretmiştir. Müslümanlar buna alışınca miras âyeti gelmiş, mirasçıları ve onların alacakları hisseleri tayin etmiştir. Bu arada Kur'an,

"Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklerle hisse vardır. Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da hisse vardır." [407] âyetiyle kadının da mirasçı olduğunu beyan buyurmuştur. Kur'an, baba tarafından olan yakınlarla miras tanıdığı gibi, ana tarafından olan yakınlarla da miras hakkı tanımıştır; ancak baba tarafından olan yakınların miras hakkı ötekilerinden fazladır.

4) İçki ve kumarı ele alalım. Arablar bunlarla övünürlerdi. Bazıları da bunların kişiyi yiğitlik ve cömertliğe sevkettiğini kabul ederdi. İçtimâî ufukları dar olduğu için akılları daha ötesine ermiyordu, İslâm da önce içki ve kumarı haram kılmadı; fakat bunların hoş olmadıklarına işaret etti. Bu maksatla Kur'an,

"Hurma ağaçlarının meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz." [408] buyurmuştur. Bu âyette "içki", "güzel" rızıkla birlikte zikredilmiştir; fakat bunda içkinin güzel olmadığına bir işaret vardır. Sonra içki ve kumarın zararlarına daha açık bir şekilde işaret buyurulmuştur.

"Sana içki ve kumarı sorarlar. De ki: ikisinde de büyük günah ve insanlar için faydalar vardır." [409] âyeti, bunların haram kılınacağına bir başlangıç teşkil eder; çünkü zararları faydalarından çok olan şeyler nehyedilmek durumundadır; lâkin bu nass, açıkça nehyi ifade etmemektedir; ancak takva sahibi sahâbiler, içki ve kumarın İslâm esaslarıyla bağdaşmadığını kavramışlardır. Daha sonra, vakitlerin çoğunda içki alınması şu şekilde nehyedilmiştir:

"Ey iman edenler, sarhoşken namaza yaklaşmayın..." [410]

Bu âyet karşısında mü'minler, içkinin yasak edildiğini anladılar. Nihayet içki ve kumarın kesin olarak nehyedilişini şu âyet-i kerîme beyan etti:

"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları, şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki felaha eresiniz. Şeytan ancak içki ve

kumarla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz, değil mi?" [411] Bu âyetler gelince müttakiler; "evet, vazgeçtik" diye bağırıldılar.

Bu misallerden İslâm'ın, hükümleri korken tedrice nasıl riayet ettiği anlaşılmalıdır. O, mevcut hükümler karşısında önce susuyor, sonra bunların

haram kılındığını bildiriyor. O, halihazıra cevap veren hükümleri kabul ediyor, daha sonra onların nehyedildiğini açıklıyor. Nihayet tamamlanan İslâmî hükümlerin kıyamete kadar bakî olduğu, ebedileştiği bildiriliyor ve Kur'an'da;

"Bu gün sizin dininizi ikmal ettim, size olan nimetimi tamamladım ve din olarak sizin için İslâm'ı seçtim..."^[412] buyuruluyor.

Nesh'in Şartları:

Nesh'in dört şartı vardır:

- 1) Neshedilen hükmün ebedi olduğuna dair bir ibare bulunmamalıdır. Böyle bir ibare taşıyan hükümler neshedilmez. Aksi takdirde nass'da tezat bulunuyor demek olur ki, bu nâsîh ve mensûh hükümleri bildiren kaynağın birliğiyle bağdaşmaz. Bu itibarla, fakihlere göre, cihad hükmü neshedilmez; çünkü Hz. Peygamber; "*Cihad kıyamete kadar 'devam edecektir.'*"^[413] buyurmuştur. Kazf cezasına uğrayan kimsenin şahitliğinin kabul edilmeyişi de böyledir; çünkü Kur'an'da; "*onların şahadetlerini ebedî olarak kabul etmeyin...*"^[414] buyurulmuştur.
- 2) Neshedilen hüküm, iyi veya kötü olduğuna akıl erbabının ittifak ettiği şeylerden olmamalıdır. Allah'a iman, ana-babaya iyilik, doğruluk ve adaletin güzelliği, zulüm ve yalanın çirkinliği gibi asırlar boyunca insanlığın kabul ettiği şeyler nesh konusunu olamaz.
- 3) Nâsîh (neshedici) nass, tarih bakımından mensûh (neshedilen) nass'dan sonra olmalıdır; çünkü nesh, önceki hükmün sona erdiğini beyandır. Bir de her iki nass aynı kuvvette olmalıdır.
- 4) Eğer nesh sarîh değilse, her iki nass'ın bağdaştırılması (tevfî ki) imkânsız bulunmalıdır. Herhangi bir şekilde bunların bağdaştırılması mümkün olursa nesh cihetine gidilmez; tevfiik veya te'vil ciheti tercih edilir.

Nesh'i Kabul Etmeyen Hükümler:

Hakkında nass bulunmadığı halde icmâ', kıyas ve genel olarak re'y ile sabit olan şeyler de neshi kabul etmez; çünkü hükümlerin ortadan kaldırılması Kur'an ve Sünnetle sabit olur. Vahiy sona erdikten ve Hz. Peygamber bu dünyadan göç ettikten sonra, artık hükümler istikrar kazanıp sâbitleşmiştir. İcmâ' ve kıyas gibi diğer şer'î kaynaklarla sabit olan hükümler aslında Kitap ve Sünnet'e dayanıyor demektir ki, bunlarda da nesh cereyan etmez.

Nesh'in Kısımları:

Nesh, sarîh ve zımnî olmak üzere ikiye ayrılır:

1) Sarîh nesh'de, neshedilen hükmün sona erdiği açıkça bildirilir. Peygamber (s.a.)'in; "*sizi kahirleri ziyaretten nehyetmişim; şimdi ise onları ziyaret edin.*"^[415] hadisi buna misal olabilir. Beşerî kanunlarda da nesh böyle sarîh bir şekilde belirtilir; yani bu kanunla falan kanun yürürlükten kaldırılmıştır gibi ifadeler kullanılır. Sarîh nesh'e misal olarak kıblenin değiştirilmesini emreden âyetleri de zikredebiliriz.^[416]

2) Zımnî nesh, aralarını tevfiik mümkün olmayan ve aynı konuya ait bulunan iki nassın birbirine muarız olmasıdır. Bunlardan zaman itibarıyla sonraya ait bulunan, öncekinin hükmünü nesheder. Miras âyetinin, vârislere vasiyeti emreden âyeti neshedişi buna misal olabilir.^[417]

Zımnî nesh de ikiye ayrılır:

a) Küllî nesh. Bu, önceki nass'ın ihtiva ettiği bütün hükümleri neshidir. Meselâ;

"*sizden ölenlerin bıraktıkları kanlar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.*"^[418] âyetinin;

"*sizden ölüp de (geride) karılar bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar o karılarının geçimini sağlayacak nafaka vasiyet etsinler. Eğer onlar çıkarılarsa, meşru olarak yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur.*"^[419] âyet-i kerîmesini neshettiği ileri sürülür.

Bize göre bu iki âyet arasında nesh söz konusu değildir; çünkü bunların bağdaştırılması mümkündür. Şöyle ki: birinci âyet kadına düşen vazifeyi beyan etmektedir. Bu da dört ay on gün iddet beklemektir. İkincisi de, onun hakkını tayin etmektedir ki bu da, kocasının evinde tam bir yıl oturabilmesidir. Mirasçılar, onu bu müddet içerisinde dışarı çıkaramazlar. Eğer kadın kendisi çıkıp giderse onlara bir sorumluluk terettüb etmez. Bu husus, bizzat nass'dan anlaşılmaktadır.

b) Cüz'î nesh. Bu da, önceki nass'ın bazı hükümlerinin sonraki nass tarafından kaldırılmış olmasıdır. Meselâ; kazf âyeti^[420], lian âyetiyle^[421] böyle kısmî olarak neshedilmiştir. Birinci âyet'te umumî olarak kazf'in hükmü beyan edilmiş; ikinci âyet'te ise, karısına kazf'de bulunan kimse için ayrı bir hüküm vaz edilmiştir.

Bu iki âyet arasında nesh cereyan ettiği de söz götürülebilir; çünkü fakihlere göre âmm ile hâss birlikte bulunursa, hangisi önce olursa olsun, burada nesh değil, tahsis cereyan eder. Hanelilere göre ise sonra gelen hâss, önce zikredilen âmm'in bir kısım ferdlerini nesheder. Biz, kazf âyetiyle lian âyetinin aynı tarihi taşıdığı ve nesh yerine tahsis ifade ettiği kanısındayız.

Hükümleri Neshedilen Nass'lar:

Sünnet'te nesh vâki olduğunda bilginler ittifak etmişlerdir; buna kimse muhalefet etmemiştir. Meselâ; önceleri namaz kılınırken Beytü'l-Makdis'e dönülüyordu; sonra Kâ'be'ye dönülmesi emredilmiştir. Keza, kabir ziyareti önce yasaklanmış, sonra serbest bırakılmıştır. Yine mut'a nikâhı önce hoşgörülmediği halde, bilâhare yasak edilmiştir.

Kur'an'a gelince; bilginlerin cumhuruna göre O'ndan da nesh vuku bulmuştur. Ebu Müslim el-İsfahânî, Kur'an'da nesh bulunduğunu kabul etmez.

Cumhur, Kur'an'da nesih bulunduğunu isbat için şu delilleri ileri sürer:

- 1) "Herhangi bir âyeti nesheder veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz."^[422] Bu âyeti, Kur'an'da nesih bulunduğunu isbat etmektedir.
- 2) Miras âyetlerinin vasiyet âyetini neshetmesi gibi Kur'an'da bir çok neshedilen hüküm vardır. Süyutî, yirmi kadar âyetin neshedildiğini ileri sürer.
- 3) Kur'an'da; "Bir âyetin yerine başka bir âyeti değiştirdiğimiz zaman, -ki Allah ne indirdiğini çok iyi bilir- onlar, 'sen sadece uyduruyorsun'

derler. Hayır, öyle değildir; ama onların çoğu bilmez."^[423] buyurulmuştur. Bu âyet de, Kur'an'da Allah tarafından değişiklik yapıldığını gösterir ki, işte bu değişiklik, hükümlerin değiştirilmesidir.

EbuMüslim el-İsfahânîde şu delillere dayanarak Kur'an'da nesih bulunmadığını savunur:

- 1) Nesih, ibtal demektir. Kur'an'ın ihtiva ettiği şeylerde nesih bulunması caiz görülürse, O'nda ibtal edilen şeyler bulunuyor demek olur. Halbuki Allah;

"geçmişte ve gelecekte O'nu, (Kur'an'ı) bâtil kılacak yoktur."^[424] buyurmuştur.

- 2) Kur'an'ın hükümleri kıyamete dek bakî ve ebedîdir. Dolayısıyla O'nun bu özelliğine münasip olan, O'nda neshin bulunmamasıdır.

- 3) Kur'an'ın ihtiva ettiği şeylerin çoğu küllidir; cüz'î değildir. O'ndan hükümler icmali olarak beyan edilir. Buna münasip olan da neshedilmemektir. Aile ve miras hükümleri gibi Kur'an'ın tafsilatıyla bildirdiği şeyler, ebedi olduğu için böyle genişçe anlatılmıştır. Cumhurun delil olarak ileri

sürdüğü şeyler, kesin bir şekilde neshin mevcudiyetini göstermez. Meselâ, "Herhangi bir âyeti nesheder veya unutturursak..."^[425] kelâmındaki "âyet" mu'cize anlamında kullanılmıştır. Yani Allah, her peygambere öteki peygamberlerden ayrı bir mu'cize verir. Bunun içindir ki, mezkur âyetin sonunda, "Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?" buyurulmuştur. Bir âyet sonra da, "Yoksa, daha önce Mûsâ sorguya çekildiği gibi, siz

de Peygamberinizi sorguya mi çekmek istiyorsunuz?"^[426] denilmiştir. İşte bu âyet-i kerime, neshedilen şeyin, Hz. Peygamber için verilen

mu'cizenin değiştirilmiş olmasına delalet eder. Yine, "bir âyetin yerine başka bir âyeti değiştirdiğimiz zaman..."^[427] kelâmındaki "yet" de mu'cize anlamında kullanılmıştır. Bu iki "âyet" sözüyle Kuran-ı Kerim'in âyetleri kastedildiği takdirde dahi Kur'an'da neshin vuku "bulduğu değil, vuku bulma imkânı anlaşılır ki, bu ikisi arasında büyük bir fark vardır.

Ebu Müslim el-İsfahânîye göre neshedildiği iddia edilen âyetlerin te'vil veya tahsis suretiyle bağdaştırılması mümkündür ve bu nesihten daha iyidir. Hakikaten biz de, birbirini neshettiği ileri sürülen âyetler arasında bir karşılaştırma yaptık ve gördük ki, tahsis'a başvurmak suretiyle bunların çoğunun bağdaştırılması kolay olmaktadır. Bazan te'vil veya tahsis'a ihtiyaç bile hasıl olmamaktadır. Sözelimi; "sizden ölenlerin (geride)

bıraktıkları kanlar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."^[428] âyetiyle; "sizden ölüp (geride) kanlar bırakacak olanlar, evlerinden

çıkartılmaksızın, senesine kadar o karıların geçimini sağlayacak nafaka vasiyet etsinler..."^[429] âyeti arasında hiç bir çatışma bulunmadığından

neshe lüzum hasıl olmadığı görülmektedir. Buna biraz önde neshin kısımlarını anlatırken de işaret ettik.^[430]

Kur'an'da Nesih:

Tam olarak kendi anlayışımıza uymasa da, fakihlerin Kur'an'da nesih konusunda neler düşündüğünü anlatmak istiyoruz. Fakihlerin cumhuruna göre, Kur'an'da hükmü neshedilen âyetler vardır. Kur'an'ın tevatürle sabit olduğu da ittifakla kabul edilen bir husustur. Buna göre Kur'an'ın hükmü ancak mütevâtir bir nass'la neshedilir. Dolayısıyla âhâd haberlerle Kur'an hükümleri neshedilmez; çünkü neshin esası iki nassın çatışmasına dayanır. Bu çatışma da, ancak sened bakımından aynı derecede bulunan iki nass arasında olur.

Fakat Kur'an, mütevâtir sünnetle neshedilir mi? İmam Şâfi'ye göre Kur'an âyeti ancak kendisi gibi Kur'an'ın başka bir âyetiyle neshedilir. Şâfi', bu görüşünü isbat için Kur'an'dan deliller getirir. Meselâ;

"Herhangi bir âyeti nesheder veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz."^[431] ve

"Bir âyetin yerine başka bir âyeti değiştirdiğimiz zaman..."^[432] âyetlerinin zahirine göre Kur'an'ın neshi, ancak Kur'an ile olmaktadır. Şâfi', "Allah

dilediğini mahveder, dilediğini de bırakır; Ana Kitab O'nun katındadır."^[433] âyetini de delil olarak zikreder. Yani bu nass da, Şâfi'ye göre,

Kur'an'ın ancak Kur'an'la neshedileceğine işaret etmektedir.^[434]

İmam Şâfi', Kur'an âyetinin, ancak Kur'an'ın başka bir âyetiyle neshedileceğini kabul etmekle birlikte nâsîh ve mesûh'u bildiren bir sünnetin bulunmasını da şart koşar; çünkü nesih, İslâm şeriatinin belli bir hükmünün sona erdiğini beyandır. Bunu da Sünnet açıklar. Nitekim Kur'an'da da,

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklayasın diye sana da Kur'an-ı indirdik."^[435] buyurulmuştur. Üstelik nesih'de önceki nassın neshedildiğini

açıklayan ve zaman bakımından sonraya ait bir nass bulunacaktır ki, bu açıklayıcı nass da Sünnet'tir.^[436]

Fakihlerin cumhuruna göre ise, Kur'an âyeti, Kur'an'ın başka bir âyetiyle neshedilebileceği gibi, Sünnet'le de neshedilebilir; ancak bu sünnet'in mütevâtir olması gerekir; çünkü Kur'an, sened bakımından kafidir ve O'nu neshedecek olan Sünnet'in de, aynı şekilde sened yönünden kat'î olması icabeder. Dolayısıyla Kur'an âyeti, haber-i âhâd ile neshedilemez.

İbn-i Hazm el-Endelüsî'ye göre Kur'an âyeti, haber-i âhâd ile de neshedilebilir; çünkü İbn-i Hazm, Sünnet'in tamamını sened bakımından kat'î olarak kabul eder ve böylece haberi âhâd da, sened yönünden O'na göre 'katidir.

Sünnet'in Neshi:

Bilginlerin ittifakına göre Peygamber (s.a.) devrinde Sünnet hükümlerinin neshi caizdir. İmam Şafîî, burada da cumhura muhalefet etmiştir. O'na göre Sünnet'i, ancak Sünnet nesheder; Kur'an'la Sünnet neshedilmez. Bu itibarla o, "Rasulullah'ın Sünnetini ancak Rasulallah'ın Sünnetiyle eshederiz." der ve bunu şöyle açıklar: "Eğer Allah, Kur'an'da Peygamber'in Sünnet'ine muhalif bir şey vahyedirse, Hz. Peygamber bu Sünnetle amel etmenin sona erdiğini açıkça söyler; çünkü daha önce amel edilmesi bildirilen şeyin nesh olduğunu insanlara O'nun açıklaması gerekir. O halde Sünnet'le sabit olan bir hükmü ancak Sünnet nesheder. "İmam Şafîî'ye göre bir sünnet hükmünü Kur'an neshederse, böyle bir neshi açıklayan başka bir Sünnet bulunmalıdır ki, asıl nâsih, bu ikinci Sünnet'tir Şafîî'yi böyle düşünmeye sevk eden şey, Kitab'a aykırı düşüyor iddiasıyla bir kısım Sünnetlerin bırakılma korkusudur. O, bu hususu şöyle anlatır:

"Peygamber'in koyduğu Sünnet'i Kur'an neshetti demek caiz olursa, Peygamber tarafından haram kılınan bütün alım-satımla ilgili şeyler, "Allah, alım-satımı helal kıldı ve faizi haram kıldı."^[437] âyetinin, nüzulünden öncesine aittir demek mümkün olur. Recm cezası da, "Zina eden kadını zina eden erkeğe yüzer deynek vurun."^[438] âyetiyle neshedildi denilebilir. Keza; "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin..."^[439] âyetiyle de muhafaza altında bulunmayan veya on dirhemden az olan şeyi çalan kimsenin de ellerini kesmek gerekebilir. Böylece Hz.

Peygamber'in her hadîsini reddetmek mümkün olur."^[440]

Bu ifadelerden İmara Şafîî'nin, Sünnet'in neshi ancak Sünnet'le olur diye ısrar edişinin sebebini anlamış oluyoruz.

Gerçekten bu görüş, ilk anda tuhaf gibi görünüyor; fakat iyice araştırılırsa normal olduğu anlaşılır. Öyle ya, Kur'an bir sünneti neshederse, bunu başka bir Sünnet'in ilan etmesi gerekir. İşte bu ilan ediş, neshin mevcudiyetini ve yeni hükme göre amel edilmesini isbat etmiş olur.

Cumhura göre ise, Kur'an ile Sünnet, Sünnet ile de Kur'an neshedilebilir, ancak Kur'an hükmünü nesheden Sünnet'in mütevatir olması şarttır. Aradaki anlayış farkı ise, büyük bir şey teşkil etmemektedir.

3- İcmâ'

Kuvvet ve hüccet olma bakımından nass'lardan sonra icmâ' gelir. Bu delil de aslında nass'lara dayanır.

İmam Şafîî, şer'î delillerden istinbat edilen hükümleri şöyle ikiye ayırır: **a)** Zahirde ve bâtında'gerçeğe uyan hükümlerdir ki bunlar, Kur'an ve mütevatir sünnet nass'larından alınmışlardır, **b)** Zahirde gerçeğe uyan hükümler olup bunlar da haber-i âhâd, icmâ' ve kıyas ile sabittirler. Bu konuda Şafîî şöyle der:

"Kitab ve ihtilafa düşülmeksizin üzerinde icmâ' edilen sünnet'le hüküm verilir. Bu takdirde zahir ve bâtında hak ile hükmettik deriz. Haber-i âhâd olan ve üzerinde icmâ' edilmeyen sünnetle de hüküm verilir. Bu durumda da zahirde hak ile hükmettik deriz; çünkü böyle bir hadîs'i rivayet eden yanılmış olabilir. İcmâ' ile, sonra da kıyas'la hüküm veririz. Bu (sonuncusu), haber-i âhâd'dan daha zayıftır; çünkü haber mevcut iken kıyas caiz olmaz."^[441]

İcmâ' Hz. Peygamber'den sonraki bir çağda amelî bir meselenin şer'î hükmü üzerinde, İslâm müctehidlerinin birleşmesidir. İslâm bilginleri bu icmâ'nın hüccet oluşunda ittifak etmişlerdir. Ancak icmâ' yapacak müctehidlerin kimler olacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Şiîler, kendi müctehid ve imamlarının icmâ'nı hüccet olarak kabul etmiş, müslümanların büyük çoğunluğu da cümhur-i ulemâ'nın icmâ'nı hüccet saymıştır.

İslâm fikhında icmâ' fikrinin ortaya çıkışı, sahâbîler asrında başlayıp müctehid imamlar asrına kadar tedricî olarak gelişmiştir. Bu gelişme üç devre teşkil eder:

1) Sahâbîler, karşılaştıkları yeni meseleler üzerinde icthad yaparlardı. Hz. Ömer onları bir araya toplar, kendileriyle istişare ve fikir teatisinde bulunurdu. Sahâbîler bir mesele üzerine icmâ' ederlerse devlet işlerini ona göre yürütürdü. İhtilafa düşerlerse meseleyi araştırmaya koyulurlar ve aralarındaki fakihlerin icmâ' ettiği bir neticeye varılırsa, bu da ittifakla kabul edilirdi. Bu netice elbette ferdî görüşlerden kuvvetil olurdu; ancak onlar, hakkında nass bulunan bir mesele üzerinde icmâ' ederlerdi.

2) İctihad devrinde, her imam icthad yaparken, memleketindeki fakihlerin görüşlerine aykırı bir şey söylememek için dikkat eder ve böylece düşüncesinde yalnız kalmak istemezdi. Meselâ; Ebu Hanîfe, kendisinden önce yaşamış olan Küfe bilginlerinin icmâ' ettikleri hususlara uymak için çok titizlik gösterildi. İmam Mâlik, Medînelilerin icmâ'nı hüccet sayardı.

3) Fakihler, uymak için sahâbîlerin icmâ' ettikleri konuları öğrenme hususunda çok gayret gösteriyorlardı. Her müctehid, sahâbîlerin icmâ' ettikleri şeylerin dışına çıkmamaya çalışıyordu; hattâ sahâbîlerin ihtilaf ettiği hususlarda da tamamen onların görüşleri dışına çıkmamak için çaba gösteriyordu.

İşte sahâbî ve önceki müctehidlere uyma yönündeki bu gelişme ile icmâ', icthad'da önemli bir yere sâhib olmuştur. İcmâ' için sened teşkil eden hadîs-i şerifler de vardır. Hz. Peygamber,

"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir."^[442]

"Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez."^[443] buyurmuştur. İmam Şafîî de Hz. Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: "Kimi cennetin ortası sevindiriyorsa, o cemaat'ten ayrılmaz; çünkü şeytan tek kalan kimse ile beraber olup iki kişiden uzaktır."^[444]

İcmâ'nın İmkânı:

Bilginler, icmâ'nın imkânı, vukû'u ve hüccet oluşu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı bilginlere göre, bir asırda müctehidlerin her hangi bir hüküm üzerinde birleşmesi imkânsızdır; çünkü müctehidler memleketin her tarafına dağılmış, böylece herhangi bir konuda anlaşmaları imkânsızlaşmış, bu kadar uzak ülkelerdeki insanların ittifak etmeleri imkân dışına çıkmıştır. Ancak icmâ', kat'î bir nass'a taalluk edere mümkün olur. Meselâ; beş vakit

namaz, namaz kılınırken kâ'beye dönülmesi, oruç, zekât ve hacc'm farz oluşu üzerinde icmâ' yapılabilir. Bunlar gibi kat'î ve Peygamber (s.a.)'den tevatür yoluyla sabit olan diğer meseleler üzerinde de icmâ' olabilir. Bu durumda ise, esasen kat'î nass hüccet sayılır; icmâ'm bir faydası olmaz; çünkü icmâ'm esas olarak kabul edilmişindeki gaye, zannî bir delili katilik mertebesine yükseltmektir; halbuki yukarıda verilen misallerin hükmü zaten kafidir.

Sonra kimlerin icmâ' yetkisi vardır? İcmâ' edecek olanlar bir asırda yaşayan bütün müslümanlar mı, yoksa onların bilginleri midir? İcmâ' yetkisi olan müctehidlerin tarifi nedir? Bütün bu hususlar tartışma konusu olmuştur. İmam Şafîi bu, soruları ele alır ve "Cimâu'l-ilm" adlı kitabında şöyle söyler:

"İcmâ'ları hüccet teşkil edecek ilim sâhibleri kimlerdir?" Kendisiyle münakaşa eden kimse:

"Onlar, bir memleket halkının fakih olarak tanıdığı, hüküm ve Görüşlerini kabul ettiği kimselerdir." der. İmam Şafîi, bu görüşü de tartışır ve şöyle reddeder:

"Hiçbir memleket yoktur ki oranın bu sıfatları haiz bulunanları, kendileri gibi olan diğer kimseleri fıkıh bilmemekle itham etmesin ve onun cahil olduğunu söylemesin veya onun fetva verme yetkisi olmadığını ve onun görüşüne hiç kimsenin uymaması gerektiğini ileri sürmesin. Her memleket

halkının kendi aralarında ayrılığa düştüğünü, sonra her memleketin öteki memleketlerle ihtilaf halinde olduğunu biliyorsun..." [445]

İmam Şafîi, âlimler arasındaki tartışmaları ve aynı memleket bilginlerinin birbirini cerhettiğini anlattıktan sonra:

"Bunlar, nasıl bir anlayış üzerinde birleşecekler?" diye sorar. Bundan sonra İmam Şafîi, kelâm bilginlerinin de müctehidler safına girip girmediğini ele alır ve olumsuz bir tavırla:

"Bunlar icmâ' yetkisi olan bilginler arasında sayılırlar mı, sayılmazlar mı?" [446] sorusunu ileri sürer.

Bunlardan anlaşılıyor ki İmam Şafîi, icmâ'ın imkânına şu dört noktadan itiraz etmektedir:

- 1) Memleketlerin birbirinden ayrı oluşu ve fakihlerin birbiriyle buluşamaması,
- 2) Her büyük İslâm şehrindeki fakihler arasında ihtilaf bulunması,
- 3) İcmâ' yapacak kimselerin tayin edilemeyeşi,
- 4) Fakih ve görüş sahibi olan bilginlerin vasıfları üzerinde ittifak edilememiş olması.

İmani Şafîi'nin münazaralarında bu gibi fikirler ileri sürüşü sebebiyle pek çoğu, O'nun icmâ'ın imkânını kabul etmediğini sanır. Hattâ birisi, kendisine; "Herhangi bir icmâ var mıdır?" diye sormuş, o da şu cevabı vermiştir: "Evet, Allah'a hamd olsun, herkesin bildiği farzlarda icmâ' çoktur. Eğer insanlar bunlar üzerinde icmâ' etmişlerdir dersin, etrafında sana muhalefet eden hiç kimse bulamazsın. İşte icmâ'm mevcudiyetini iddia

edenler bu noktadan haklıdırlar." [447]

Buna göre, Şafîi, farzlar üzerinde icmâ "ın mevcudiyetini kabul ediyor. Gerçi burada, farzların dayandığı hüccet, icmâ' değil, kat'î delaletle sahip olan Kur'an ve mütevâtir sünnet nass'larıdır, diye düşünebiliriz.

İmam Şafîi, icmâ'ın imkânı konusunda bu gibi itirazları ileri sürmekle birlikte, icmâ'ın hüccet olduğunu "er-Risale" adlı eserinde kabul eder. Gerçi o, münâkaşalarında, hakkında icmâ' yapılmış olduğu ileri sürülen hiç bir meseleyi teslim etmez. Ondandır Ebu Yusuf'un da böyle yaptığını biliyoruz. Meselâ o, Evzâi'nin "Siyer"ini reddederken şöyle der: "Evzâi'nin, geçmişteki müslümanların imamları bunun üzerinde birleşmiştir sözü, tıpkı Hicazlıların iddiasına veya doğru dürüst abdest alamayan, teşehhüde oturamayan ve fıkıhın usûlünü bilmeyen Şam hocalarından bazısının

görüşüne benzemektedir." [448]

Fakihlerin cumhuruna göre icmâ' hem mümkün, hem de vâki' olmuştur. Sahâbiler devrinde nine (cedde) nin altıdabir miras hissesi alacağına dair icmâ' hasıl olmuştur. Nine tek ise, altıdabir hisseyi kendisi alır, iki ise altıdabir hisseyi aralarında paylaşırlar. Keza, Sahâbiler devrinde bir kadının üzerine halası veya teyzesinin nikâhlanamayacağı hususunda da icmâ' hasıl olmuştur. Sahâbiler, bababir erkek ve kız kardeşlerin, öz kardeşler bulunmadığı takdirde, onların yerine geçmeleri üzerine icmâ' etmişlerdir. Yine Sahâbiler, müslüman kadının gayrimüslimle akdetmiş bulunduğu nikâhın bâtil olduğunda da icmâ' etmişlerdir. Sahâbilerin icmâ' ettikleri meseleler sayılamayacak kadar çoktur. Bu arada fethedilen arazinin fâtilhler dağıtılmaması hakkındaki icmâ'ı da anabiliriz.

Memleketlerin ayrılığı, müctehidlerin tayin edilemeyeşi ve icmâ' yapacak bilginlerin sıfatlarının belli olmayışı gibi itirazlar, sahâbilerin icmâ'ına tesir etmez. Kat'î deliller üzerinde icmâ' olmuştur; zannî deliller üzerinde icmâ' yapılmaz şeklinde itiraz da sahâbiler devri için vârid değildir; çünkü sahâbiler devrindeki icmâ' konularının delilleri ya kati idi veya Peygamber (s.a.)'den rivayet edilen haber-i âhâd üzerinde idi kî, bu icmâ'lar da, haber-i âhâdî zannîlikten kat'îlik mertebesine yükseltilmiştir.

Bana göre, hüccet olan icmâ', sahâbilerin icmâ'ıdır. Onlar, diğer memleketlere tamamen dağılmamışlardı ve o devirde icmâ' mümkündür. Tabîiler devrinde icmâ' mümkün ise de vâki' olmamıştır; çünkü tabîiler memleketin her tarafına dağılmışlardı. Bu yüzden ki fakihler, hemen hemen, sahâbilerden sonra hakkında icmâ' yapıldığı ileri sürülen her mesele üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi bir şey üzerinde icmâ' olduğunu iddia ederken, kimisi de bunu inkâr etmiştir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Şafîi, münakaşa ettiği kimse karşısında böyle davranmıştır. Ebu Yusuf da, Evzâi'nin ileri sürdüğü icmâ'ların vârid olmadığını söylemiştir. Hilaf ile ilgili fıkıh kitaplarında, hakkında icmâ' olduğu ileri sürülen meseleler üzerinde bilginlerin bir çok tartışmalarına şahid olmaktadır.

Bu itibarla; "Sahâbilerden başkalarının icmâ'ını bilmiyoruz." diyenlerin sözünde gerçek payı vardır. Ahmed b. Hanbel, üzerinde icmâ' olduğu iddia edilen mesele hakkında; "Bu konudaki ihtilafı bilmiyoruz." demekle yetinirdi.

İcmâ'ın Hüccet Oluşu:

İcmâ'ın hüccet olduğunu söyleyen cümhür-i fukahâ, şu iki delil ile istidlal eder:

- 1) Ümmetin delâlet üzerinde birleşmeyeceğini ve müslümanların güzel gördüğü şeyi Allah'ın da güzel göreceğini haber veren hadîs-i şerifler. [449]
- Ayrıca Sahâbilerin' icmâ' ettikleri şeylere karşı olan tutumları da bu arada zikredilebilir. Ali b. Ebi Tâlib'in şöyle dediği rivayet edilir: "Benim ve

Ömer'in re'yi ümmu'l-veled ^[450] olan cariyelerin satılamıyacağı üzerinde birleşmişti. Şimdi ise ben bunların satılabileceğini caiz görüyorum." Bunun üzerine kendisine; "Ömer'le birleşen görüşün, tek başına olan görüşünden daha üstündür." denilmiştir.

İmam Şafî, icmâ' konusunda Ömer b. el-Hattab'ın Şam'ın Câbiye karyesinde yaptığı bir konuşmada şöyle söylediğini rivayet eder: "Peygamber (s.a.), benim sizin aranızda yaptığım gibi aramızda ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: Sahâbilerime, sonra onların ardından gelenlere, sonra onların ardından gelenlere saygı gösterin. Daha sonfa yalan ortaya çıkar; hattâ kişi teklif edilmediği halde yemin eder, istenmediği halde şahâdlik yapar. Kimi, cennetin ortası sevindiriyorsa, o cemaat'ten ayrılmasın; çünkü şeytan tek kalan kimse ile beraber olup iki kişiden uzaktır. Bir erkek, bir kadınla tenhâda kalmamasın; zira onların üçüncüsü şeytan olur. Bir kimseyi iyiliği sevindiriyor, kötülüğü de üzüyorsa, işte o mü'mindir." ^[451]

Buradaki cemaat'ten ayrılmamak, cemaatçe üzerinde ittifak edilen şeylere uymak demektir.

2) Kur'an'da şöyle buyurulmuştur;

"Kendisine doğru yol açıkça belli olduktan sonra, Peygamber'den ayrılıp mü'minlerin yolundan başkasına uyan kimseyi, yöneldiğine döndürürüz ve onu cehenneme yaslandırırız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!" ^[452]

Bu nass gösteriyor ki mü'minlerin yolundan başkasına uymak haramdır; çünkü böyle yapanlar, Peygamber'den ayrılmış olup Allah, onları cehenneme yaslandıracaktır. Orası ise, çok kötü "bir yerdir. Mü'minlerin yolundan başkasına uymak haram olunca, mü'minlerin yoluna uymak vâcib olur. Bir kimse, mü'minlerden ayrılır ve onların görüşlerinin zıddını ileri sürerse, elbette onların yollarına uymamış olur, Meselâ; mü'minler

cemaati, "bu helaldir" derse, aynı şey için "bu haramdır" diyenler, onların yollarına uymamış olurlar. ^[453] İşte bu, icmâ'a uymak gerektiğini gösterir. Buna göre icmâ', istinbat konusunda bir delil ve hüccet teşkil eder.

İmam Şafî, icmâ'a uymayı gerektiren şöyle bir delile işaret eder: Müctehidlerin bir nass'a dayanarak bir mesele üzerinde icma' etmeleri, onların bundan başka bir nass veya o mesele hakkında hüküm vermek için başka bir kaynak bilmediklerini gösterir; çünkü Peygamber'in herhangi bir sünnetini bazısı bilmeyebilir; ama onu hepsinin bilmemesi imkânsızdır. Şafî, bu hususta aynen şöyle der: "Biliyoruz ki onların hepsi Peygamberin sünnetlerini bilirler; bazısı ise bunların tamamını bilmeyebilir. Yine biliyoruz ki onların hepsi Peygamberin sünnetine aykırı olan bir şey veya hatâ

üzerinde birleşmezler, inşallah." ^[454]

Üstelik hatâyâ sürükleyen gaflet bazı müctehidlerde bulunabilir; fakat müctehidlerin hepsinde bulunamaz. İmam Şafî, bu hususta da şöyle der: "gaflet, ancak ayrılıkta olabilir; cemaat'in hepsinin birden Kitab, Sünnet ve Kıyas'm mânâsı üzerinde gaflete düşmesi, inşallah mümkün olmaz," ^[455]

Bir meselenin hükmü üzerinde icmâ' sabit olursa, bu hüküm artık kat'îlik kazanır. Bazan bu icmâ'ın senedi zannî olabilir. Meselâ; fakihler birbirine mahrem olan iki kadının bir nikâh altında birleştirilemeyeceği hakkında icmâ' etmişlerdir. İşte bu hüküm kafidir ve bunda başka bir ihtimale yer

yoktur; fakat bu icmâ'ın senedi zannîdir. O da; *"kadın halası ve teyzesi üzerine nikâhlanamaz."* ^[456] hadîsidir. Keza; nine (cedde)nin miras hakkını gösteren icmâ' da böylece kat'îlik ifade eder. Bunun senedi de haber-i âhâd olduğu için zannîdir. Bu haber, Hz. Peygamberin nineye altıdabir hisse verdiği dair Mugîre b. Şu'be tarafından rivayet edilen hadîsinden ibarettir. Yine bababir erkek ve kız kardeşlerin, öz kardeşler bulunmadığı takdirde, onların yerine geçeceği de icmâ' ile sabittir ve bunun senedi de zannîdir.

İcmâ'ın rolü, senedi, zannîlikten kat'îlik mertebesine yükseltmektir; çünkü icmâ'dan aynı konuya muhalif başka bir hadis bulunmadığı anlaşılır. Böylece, icmâ' bir senede dayanmak zorundadır, o da nass veya kıyas'dır; o halde hüccet olan icmâ' değil, sened'dir diye yapılan itiraz yersizdir. Bizce de icmâ', sened bakımından kuvvetli bir hüccettir. O, zanni olan senedi kat'îlik mertebesine yükseltir. Meselâ; sened, âhâd bir hadis ise, icmâ' sayesinde delil olma yönünden kat'îlik kazanmış olur.

İcmâ'ın Mertebeleri:

İcmâ'ın mertebeleri şunlardır:

1) Sarih icmâ': Bu, her müctehidin, icmâ' konusu olan fikri kabul ettiğini açıkça söylemiş olduğu icmâ'dır. İmam Şafî bunu şöyle açıklar: "Ben ve ilim sahiplerinden bir kimse; 'şunun üzerinde icmâ' vardır.' demişsek mutlaka karşılaşacağınız her âlim onu söylemiştir..." ^[457]

Bu türlü icmâ', fakihlerin cumhurunun ittifakıyla şer'î bir hüccettir; ister böyle bir icmâ'ın her asırda, isterse ancak sahâbiler asrında vâki' olacağını kabul etsinler.

2) Sükûtî icmâ': Herhangi bir asırda, ietihad yetkisi olan bir ilim adamı belli bir görüşe varır ve bunu ilan ederse ve kendisini tenkid eden çıkmazsa buna sükûtî icmâ' denilir. İmam Şafî ve bir çok bilgin, bu tür icmâ'ın hüccet olduğunu kabul etmez. Kimisi, bunun icmâ' olduğunu; fakat sarih icmâ'dan zayıf bulunduğunu söyler. Kimisi de, icmâ' olmamakla birlikte bunun bir hüccet teşkil edeceğini ileri sürer.

Sükûtî icmâ'ın şer'î bir hüccet olmadığını söyleyenler şu delillere dayanırlar:

a) Susan, tenkid etmeyen kimseye herhangi bir söz mâl edilemez ve hiçbir müctehide açıkça söylemediği bir görüş isnad olunamaz. Sükût etmeyi, icmâ'a katılma sayarsak, susmakta olan kimseye, belki hoşnut olmayacağı bir söz nisbet etmiş oluruz.

b) Susmak, muvafakat etmek değildir; çünkü bü, ya muvafakat için olur veya konuyu araştırmamış olmaktan ileri gelir, ya da bir müctehid onu araştırmış ve kesin bir içtihada varmamış olduğu için susar. Yahut da bir neticeye varmış; fakat tatmin olmak için biraz daha beklemeyi tercih etmiş olabilir. Keza, bir müctehid, konu üzerinde kesin bir kanaat sahibi olduğu halde, her müctehid kendi içtihadında haklıdır düşüncesiyle başkasına muhalefet etmeyebilir; çünkü mesele araştırma işidir. Bazı müctehid de, ileri sürülen görüşün tam tersine bir hükme kesin olarak varmış bulunduğunda, korkusundan susmuş olabilir.

Bütün bu ihtimaller karşısında, sükûtun icmâ'a delalet etmesinin imkânsız olduğu, böyle sükûtla karşılanan bir görüşün hüccet olamayacağı, dolayısıyla sükûtî İcmâ'ın şer'î bir hüccet teşkil etmeyeceği açıkça görülmektedir.

Sükûti icmâ'ı hüccet sayanların delilleri de şunlardır:

- a) Aslında düşünüp araştırmadan ve düşünüp araştırma için gerekli olan zaman geçmeden önceki sükût elbette hüccet olamaz. Bunlardan sonraki sükût ise beyan demektir; çünkü konuşmak gereken yerde sükût etmek, ikrar demek olur.
- b) Fetva verme yetkisi olan her şahsın konuşması imkânsızdır. Her asırda alışlagelen şey, büyüklerin fetva vermesi ve diğerlerinin de onlara uymasıdır.
- c) Düşünüp araştırmadan sonra ileri sürülen içtihadın aksini kabul eden müctehid için sükût etmek haramdır. Doğruyu söylemenin zarurî oluşu, onun sükûtunun rızâ olduğunu gösterir. Aksi takdirde, hak olarak gördüğü şeyi söylemeyen bir müctehid günahkâr olur. Sükûtun muhalefetten gelmesi ihtimali bir delile dayanmamakta olup iltifata lâıyk değildir ve kat'îliği ortadan kaldırmaz. İstidlale engel olan ihtimal, delile dayanan ihtimaldir.

Sükûti icmâ'ın hüccet olduğunu; fakat buna icmâ' denmemesini İleri sürenler de şöyle derler: Her bilgin kendi görüşünü açıklamadığı için buna icmâ' denemez; ancak sükûtun muvafakat mânâsına oluşu, muhalefet mânâsına oluşundan üstün bulunduğundan, o bir hüccet teşkil eder.

3) İcmâ'ın üçüncü mertebesi de şudur: Bir mesele üzerinde aynı asırdaki fakihler genel olarak ihtilafa düşseler ve herhangi bir müctehid ötekilerinin görüşüne her yönden zıt bir icthad'da bulunmasa, bu durumda, aralarında ihtilaf olmakla birlikte, bir noktada birlik (icmâ') bulunmuş olur. Meselâ; sahâbîler, ölenin (murisin) kardeşleriyle bir arada dedesi (ceddi)nin miras hakkının miktarı üzerinde anlaşmamışlardır. Kimisi, dedenin bu durumda üçtebir'den az olmamak üzere mirasçı olacağını, kimisi de mirasın tamamen dedeye kalacağını söylemiştir. Görülüyor ki sahâbîler bu konuda ihtilafa düşmekle birlikte, hepsi de dedenin, yalnız başına veya ölenin kardeşleriyle birlikte mirasçı olacağına birleşmişlerdir. Burada hiç bir fakih, dedenin asla mirasçı olmayacağını söyleyemez; çünkü bu, icmâ'a aykırı düşer.

Bir kısım fakihlerle bazı Hanefîler, bu tür icma'ı da sükûti icmâ'dan sayarlar.

İcmâ' Yetkisi Olanlar:

Bir mesele hakkında icmâ' yapma yetkisine sâhib olanlar, elbette müctehidlerdir. Acebâ Haricîler, Rafizîler, Kaderiyeciler ve Cehmiye mensupları da bu işe dahil midirler? Cümhur'a göre, bunlar, bid'atlerinin propagandasını yapıyorlarsa icmâ' yapacak olan müctehidler arasına giremezler. Eğer kendi görüşlerinin yayılması için çalışmıyorlarsa, icmâ' ehli arasına girerler.

Bazı fakihlere göre, tuhaflıklarıyla tanınan bilginler ve bu arada kıyas'ı reddedenler, icmâ' ehline dahil olmazlar.

İyi bir müctehid fikhî meseleleri, bunların delillerini ve hüküm çıkarma yollarını bilmelidir. Bunun içindir ki Şevkânî, "İrşadü'l-Fuhûl" de şöyle der: "İlimde muteber bir icmâ', bu ilmi bilenlerin icmaldir; ötekilerin icmâ'ı değildir. Fikhî meselelerde muteber olan icmâ', bütün fakihlerin icmâ'dır... İcmâ' için yetkili olan bir kimse muhalefet ederse icmâ' yapılmış olmaz. Bu muhalefet eden şaz'dır da denilemez; çünkü icmâ' ehline dahil olan

kimse muhalefet ettiği için saz sayılamaz." [\[458\]](#)

Bazı fakihlere göre icmâ'ın tamam olması için, icmâ'a katılan müctehidlerin ölmüş bulunması şarttır. Dolayısıyla, icmâ'a katılan müctehidlerden birisi hayatta olursa icmâ' gerçekleşmiş olmaz. Bu şart, müctehidin icmâ'dan vazgeçebileceğini, vazgeçerse icmâ'ın bozulacağını gösteriyor. Demek ki icmâ', halkı ilzam ediyor da, icmâ' yapan bilginleri ilzam etmiyor! Eğer böyle değilse, müctehidin ölmüş olması şartına ne lüzum kalır?

Ekseriyete göre böyle bir şart yoktur. Dolayısıyla, icmâ', hem halkı, hem de icmâ' yapanları ilzam eder. Bu da makul bir şeydir; çünkü icmâ', meseleyi inceleyip görüşler arasında mukayeseler yapan bilginleri ilzam etmezse, başkalarını hiç de ilzam etmez.

Bazı bilginlere göre de sükûti icmâ', ancak çağdaş bilginlerin ölümü ile tamamlanır; çünkü sükût eden müctehidlerin aksi bir fikir ileri sürmedikleri bu sayede anlaşılabilir olur. Böylece icmâ', sükût mertebesinde sarahat mertebesine yükselmiş olur. Eğer icmâ' sarih ise, müctehidlerin ölümüne lüzum yoktur.

Burada şunu da kaydetmemiz gerekir: İmam Mâlik, Medîne'lilerin icmâ'ını hüccet sayar. Mâlikîler de, ancak Peygamber'den öğrenilmesi mümkün olan hususlarda Medîne'lilerin icmâ'ını ittifakla hüccet sayarlar; fakat inceleme ve icthad konusu olan şeyler üzerindeki Medîne'lilerin icma'ında Mâlikîler ihtilafa düşerler. İmam Mâlik'ten, bu gibi hususlarda da Medîne'lilerin icmâ'ının hüccet olduğu rivayet edilir.

İcmâ'ın Senedi:

İcmâ için elbette bir sened gerekmektedir; çünkü icmâ' ehli, kendiliklerinden hüküm vazedemezler. Bazı Batılı yazarlar, senedsiz icmâ' yapıldığını sanmakla vehme kapılmışlardır; çünkü İslâm şeriatinde hüküm vasetme hakkı, Allah'a ve O'nun vahyine mazhar olan Peygamber'e aittir. Bu itibarla icmâ'ın da, İslâm fikhinin genel esaslarından birine dayanması, yani bir senedi olması icabetmektedir. Sahâbîler de üzerinde icmâ' ettikleri meselelerde görüşlerini dayandıracak bir sened araştırıyorlardı. Meselâ; onlar nine'nin alacağı miras hakkında icmâ' ederken Muğire b. Şu'be'nin rivayet ettiği hadis'e; birbirine mahrem olan kadınların bir nikâh altında birleşmeyeceğinde icmâ' ederken Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis'e; babaToir erkek kardeşlerin, öz kardeşler bulunmadığı takdirde, onların yerine geçeceğinde birleşirken Hz. Peygamber (s.a.)'in tefsirine ve bababir kardeşlerin de "kardeşler" tabirinin şumulüne gireceğini ileri süren görüşe dayanmışlardır.

Bilginlerin ittifakına göre icmâ'ın senedi Kitab veya yukarıdaki misallerde olduğu gibi Sünnet olabilir. Acabâ senedi kıyas veya maslahat olan bir icmâ', insanları ilzam edebilir mi?

Bu hususta fakihlerin görüşlerini üç kısımda özetleyebiliriz:

1) Kıyas, icmâ' için sened olamaz; çünkü kıyas anlayışı değişiktir. Gerçi kıyas, hüküm için münasib olan ve hükmün vücûduna tesir eden bir takım vasıflara dayanırsa da, insanların bu vasıflar üzerindeki görüşleri çok farklıdır. Dolayısıyla kıyas üzerine icmâ' kurulamaz. Öte yandan kıyas'ın hüccet oluşu, icmâ' ile kabul edilmiş bir husus değildir. Öyleyse bu, nasıl icmâ' için sened olacak? Sahâbüerin de Kitab ye Sünnet'in dışında bir şeye dayanmış olan herhangi bir hüküm üzerinde icmâ' ettikleri vârid değildir. Sahâbîler, nine ve bababir kardeşlerin mirasçı olabileceği üzerinde icmâ' ederken nass'a dayanmışlardır. Fethedilen arazinin mücahidlere dağıtılmaması üzerinde icmâ' ederken de onlar, kıyas veya maslahat'a değil, Kur'an nass'ına dayanmışlardır. Bu nass, şu âyet-i kerîmedir:

"Allah'ın fethedilen memleketler halkından Peygamber'ine verdiği şey (ganimet) Allah, Peygamber, Peygamber'e yakınlığı olanlar, yetimler,

yoksullar ve yolda kalmışlar içindir; içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşması için değildir. Peygamber size ne verirse onu alın sizi neden menederse ondan kaçının Allah'tan sakının; çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir." [459] Öyle anlaşılıyor ki Hz.Ömer, maslahat'ı gözönüne alarak fethedilen araziyi gazilere dağıtmamak için sahâbîlerle iki gün münâkaşa etmişse de, onları ikna edememiştir. Nihayet bu âyet-i kerîmeyi zikredince onlar ikna edilmiş ve görüş birliğine varmışlardır. [460]

Hz. Ebu Bekr'in halife seçilişi ve Kur'an'ın cem'i üzerindeki icmâ'ları, sahâbîlerin nass'a dayanmakızın icmâ' ettiklerine delil olamaz; çünkü bunlar, teşrî bir hüküm üzerinde yapılmış icmâ' sayılmaz. Bunlar, ancak amelî bir hususu infaz etmek üzere varılan bir ittifaktır. Ridde ehli (dinden dönenler) ile savaş yapılması, İran ve Suriye'ye ordu şevki, dîvanların teşkili gibi hususlardaki ittifakları da böyledir. Bütün bunlar, teşrî hüküm üzerinde icmâ' değil, sadece amelî hususları infaz etmektir. Bu ikisi arasında şöyle bir fark vardır: Teşrîi hükmün tesiri gelecek nesillerde de devam eder, onların da bunu tatbiki gerekir. Yukarıda geçen mirasla ilgili icmâ'lar ile birbirine mahrem olan kadınların bir nikâh altında birleşmesinin yasak oluşu üzerindeki icmâ' böyledir. Amelî hususların infazı ise, devlet idaresiyle ilgili olup sahâbîlerin kendi çağlarına mahsustur. Demek ki maddî bir hâdise üzerinde sahâbîlerce yapılan ittifak, teşrî bir hüküm üzerinde yapılmış icmâ' adını almaz. Gerçi onların, bir işin yapılmasına dair varmış oldukları ittifakları, o işin haram olmadığını zımnen gösterir.

2) Kıyas, bütün nevileriyle icmâ' için sened olabilir; çünkü kıyas, nass'lara dayanan şer'i bir hüccettir. Kıyas, nass üzerine hamlolunarak yapıldığına göre nass'dan ayrı sayılmaz. Kıyas, kendi başına hüccettir. Öyleyse ona dayanılarak yapılan icmâ' da şer'i bir hüccettir; icmâ'a katılanlar tarafından şer'i bir hüküm koymak değildir.

3) Eğer kıyas'ın illeti hakkında nass varsa veya bu illet zahir olup araştırmaya ihtiyaç göstermiyorsa, ona dayanılarak yapılan icmâ' yerinde olur; eğer kıyas'ın illeti kapalı ise, yani bu illet hakkında nass yoksa, ona dayanılarak icmâ' yapılamaz.

Bu görüş açıktır; çünkü illeti nass ile sabit olan bir kıyas'ta itimad edilen asıl şey kıyas değil, onun illetini beyan eden nass'dır ve bu durumda icmâ'ın senedi nass demektir. Zahir olan illet de nass gibidir.

Bu konuda, bize göre, gerçek şöyle olmalıdır: Sahâbîlerin şer'i hükümler üzerindeki icmâ'larını araştırmalıyız. Eğer onlar kıyas'a dayanarak icmâ' yapmışlarsa mesele yok. Kıyas'a dayanarak icmâ' yapmamışlarsa mesele tamamen nazari olup amelî hiç bir fayda sağlamaz.

İddiaya göre bazı meselelerde kıyas'a dayanılarak icmâ' yapılmıştır. Meselâ; kıyas'a dayanılarak içki için ceza tayin edilmiş ve bu cezanın seksen deynek olması kararlaştırılmıştır. Konuyu incelersek görürüz ki buradaki icmâ' iddiası doğru değildir; çünkü Hz. Ömer bu cezanın kırk deynek olmasını, Hz. Ali ise, kazf cezası gibi, seksen deynek olmasını ileri sürmüştür. Üstelik bu konuda Peygamber (s.a.)'in içki için birisine kırk deynek vurduğu, sonra da adamı bıraktığı, orada bulunanlardan birisinin suçluya hitaben; "Allah, seni rezil etti." dediği, Hz. Peygamberdin de; "onun aleyhine şeytana yardım etmeyin." [461] buyurduğu rivayet edilir.

İcmâ'ın Neshi:

Nesih, ancak nass'larla sabit olan hükümlerde cereyan eder ve o, sadece Peygamber (s.a.) devrinde vuku bulur; Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra nesih olmaz. Bunun içindir ki re'y ile ortaya konan hükümlerde nesih'ten söz edilmez; isterse bu re'y, nass'ların dairesinden çıkmamış olsun. Burada söz konusu olan, icmâ' ile sabit bulunan bir hükme aykırı başka bir icmâ' yapılıp yapılamayacağıdır. İşte böyle bir icmâ' yapılırsa önceki icmâ' nesheder mi?

Bazı fakihlere göre, bir asırda icmâ' eden müctehidler, başka bir icmâ' ile önceki icmâ'larını bozabilirler. Bu görüş, icmâ'ın gerçekleşmesi için, icmâ'a katılan müctehidlerin ölmüş olmasını şart koşanların anlayışına uygun düşer.

Usûl ulemâsının cumhuruna göre ise, icmâ' yapılmış olan asırdan sonra tekrar aynı mesele üzerinde ikinci bir icmâ' yapılırsa, bu ikincisine itibar edilmez; çünkü ikinci icmâ', birincisini nesih sayılır ki, Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra nesh yoktur.

Gerçek odur ki, cümhur'a göre hakkında icmâ' yapılan bir mesele üzerinde tekrar icmâ' yapılmaz; çünkü ikinci icmâ' birincisiyle çatışır. Öte yandan birinci icmâ' hüccet teşkil ettiğine göre, bunun hilafına icmâ' yapmak şöyle dursun, muhalif bir davranış dahi yersiz olur. [462]

İcmâ'ın Sübûtu:

Fakihler, sahâbîlerin icmâ'ından başka icmâ' üzerinde ittifak edememişlerdir. Sahâbîlerin şer'i hükümler üzerindeki icmâ'ları tevâtürle sabit olmuştur. Bunun içindir ki onların icmâ'larına kimse muhalefet etmemiştir. Hattâ icmâ'ın imkânsız olduğunu ileri sürenler dahi sahâbîlerin icmâ'larını kabul etmişlerdir. Acebâ, başkalarının icmâ'ı da sahâbîlerin icmâ'ı gibi tevâtürle sabit midir?

İcmâ', kat'i bir hüccet olduğuna göre, bunun nakli de mütevâtir olmalıdır ki, icmâ' yapanlara nisbeti ve hükmü kat'îlik kazanmış olsun. Bu itibarla Fahrüddin Razî ve bir çokları şöyle derler: Âhâd haberle nakledilen bir icmâ' hüccet sayılmaz; çünkü icmâ'ın hüccet oluşu, onun icmâ'a katılanlara nisbet edilmişindeki katiliğe bağlıdır. Zannî bir sened olan haber-i âhâd'a dayanan bir nakil ile bu nisbetin kat'îliği ortadan kalkarsa, icmâ'ın kazandığı mânâ da ortadan kalkar ve hüküm, icmâ'dan önceki durumuna dönmüş olur. Yani, daha önce mesele, hüküm bakımından neye dayanıyorsa, yine o şer'i delile göre değerlendirilir.

Bir kısım usûl bilginleri, icmâ'm haber-i âhâd ile naklini caiz görürler.

Gerçekte sahâbîlerin icmâ'mdan başka hiçbir icmâ' tevâtür yoluyla sabit olmamıştır. Bu yüzden fakihler, birbirinin ileri sürdüğü icmâ'ları tanımamışlardır. Hilaf kitabları bu konulardaki çekişmelerle doludur. Fakihler, sahâbîlerin icmâ'ları dışında kalan hiçbir icmâ' üzerinde hemen hemen birlesenmişlerdir.

4- Sahâbîlerin Fetvaları

Sahâbîler, Hz. Peygamber'! gözleriyle görmüşler ve O'nun tebliğlerini bizzat kendisinden almışlar ve İslâm'ı açıklayışını kulaklarıyla işitmişlerdir.

Bu itibarla fakihlerin cumhuruna göre sahâbilerin görüş ve fetvaları nass'lardan sonra yer alan şer'î bir hüccettir. Cumhur, bu hususta akli ve nakli olmak üzere iki türlü delil serd eder. Naklî delilleri şunlardır :

1) "*Birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ansar ile onlara güzelce uyanlardan Allah razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır...*" [463]
Burada, Allah, sahâbîlere uyanları övmüştür. Demek ki onların yolundan gitmek, övülmeyi icabediyor. Görüşlerini hüccet olarak kabul etmek de bir nevi onlara uymaktır.

2) Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"*Ben ashabım için emân'ım. Ashabım da ümmetim için emân'dır.*" [464]

Sahâbîlerin ümmet için eman oluşu, anak ümmetin onların görüşlerine uymasıyla olur. Nasıl ki Hz. Peygamberin onlar için eman oluşu, onların Peygamber (s.a.)'in hidayetine uymalarıyla olmuştur.

Aklî Delilleri de Şöyle Sıralanabilir:

1) Sahâbîler, Hz. Peygamber'e diğer insanlardan daha yakındırlar. Onlar, hakkında vahiy nazil olan konulara şâhid olmuşlardır. Hz. Peygamber'in hidayetine uymak hususunda ihlas dereceleri ve idrak seviyeleri üstün idi. Böylece şeriatin maksatlarını iyi kavıyorlardı; çünkü nass'ların inmiş olduğu şart ve durumları bizzat görmüşlerdi. Dolayısıyla onların nass'ları anlayışları, başkalarınınkinden daha kuvvetli ve nass'lar üzerindeki sözleri uyulmaya daha elverişlidir.

2) Sahâbîlere ait görüşlerin sünnet olma ihtimali vardır; çünkü onlar, çoğu zaman Hz. Peygamber'in açıkladığı hükümleri anlatırken O'na nisbet etmiyorlardı. Esasen onlardan bunu isteyen de yoktu. Böyle bir ihtimalle birlikte, sahâbîlerin görüşleri kıyas ve içtihada dayansa bile, onlara uymak daha yidir; çünkü bu, hem nakl'e yakın, hem de akla muvafık olur.

3) Eğer sahâbîlerden kıyas mahsülü bir görüş bize intikal etmişse, bizim de, onlara muhalif bir kıyas'ta bulunmamız mümkündür; ancak onların görüşlerine uymamız ihtiyat bakımından daha iyidir; çünkü Peygamber (s.a.); "*Ümmetimin en hayırlısı, benim gönderilmiş bulunduğum çağdakilerdir.*" [465] buyurmuştur. Ayrıca sahâbîlerden birine ait bir görüş üzerinde icmâ' da edilmiş olabilir; çünkü onun görüşü ötekilerine aykırı olursa, sahâbîlerden intikal eden şeyleri araştıran bilginler buna da vâkıf olurlar. Eğer bazı sahâbîden rivayet edilen görüşe aykırı başka bir görüş, diğer sahâbîlerden intikal etmişse, bu görüşlerin ikisinin de dışına çıkmak, sahâbîlerin hepsinden ayrılmak demektir. Bu ise, kabul edilemeyecek ve sahibine ait bir saçmalaktır.

İbn-i Kayyim el-Cevziye, sahâbîlere ait görüşlerin, Kitab ve Sünnet'e, sonrakilerin görüşlerinden daha akın olduğunu şöyle anlatır:

Sahâbî bir söz söylediği, bir hüküm veya fetva verdiği zaman, onda, bizde bulunmayan anlayış imkânları vardır. Bazı hususlarda onun sâhib olduğu anlayış imkânlarına biz de sahibiz; fakat sahâbînin anlayış özelliği, Peygamber (s.a.)'den veya başka bir sahâbîden şifahen işitmiş olma ihtimalidir. Sahâbîlerin kendilerine has bilgileri pek çoktur; çünkü her sahâbî işittiği şeylerin hepsini rivayet etmemiştir. Ebu Bekir ve Ömer el-Fârûk gibi büyük sahâbîlerin işittiklerine nisbetle rivayet ettikleri pek azdır. Meselâ; Ebu Bekr'den rivayet edilen hadis sayısı yüze varmamaktadır. Halbuki O, Peygamber (s.a.)'den hiç ayrılmamış ve O'nun yaptığı her şey'e vâkıfı. Hattâ Peygamberliğinden önce başlayıp vefatına kadar O'na arkadaşlık etmişti. Peygamber'i, O'nun sözünü, işini' ve yaşayışını en iyi tanıyan zat o, idi. Diğer büyük sahâbîlerin rivayetleri de, Peygamber (s.a.)'den işitip gördüklerine nisbetle pek azdır. Onlar, işitip gördüklerini rivayet etselerdi, Ebu Hüreyr e'nin rivayetinden kat kat fazla olurdu. Ebu Hüreyre, dört seneye yakın bir zaman Peygamber (s.a.)'e arkadaşlık ettiği halde O'ndan birçok hadis rivayet etmiştir. Sahâbîlerin hal ve yaşayışlarını bilmeyenler, herhangi bir vak'a hakkında sahâbîler bir şey bilselerdi, onu rivayet ederlerdi, derler. Halbuki sahâbîler, Peygamber (s.a.)'den bir şey rivayet ederken fazla veya eksik yaparız diye korkarlardı. Peygamber (s.a.)'den işittikleri şeyi defalarca konuştukları halde, onu Peygamber (s.a.)'den işittiklerini açıklamazlar ve "Peygamber (s. a.) şöyle buyurdu" demezlerdi.

"Sahâbînin verdiği fetva şu altı şıkkın dışına çıkmaz: "

1- Sahâbî, onu Peygamber (s.a.)'den işitmiş olabilir."

2- Peygamber (s.a.)'den işitenden işitmiş olabilir. "

3- Kur'an'dan böyle anlamış olabilir."

4- "Sahâbîler bir hususta ittifak etmiş olduğu halde, onların bu ittifakı değil de, sadece o fetvayı veren sahâbînin sözü bize nakledilmiş olabilir."

5 - Sahâbîler; Arapçayı ve kelimelerin delalet ettiği mânâyı bizden daha iyi bilmek, yahut Allah'ın emri ile ilgili durum ve karinelere faydalanmak veya Peygamber (s.a.)'e uzun zaman arkadaşlık etmek, O'nun hal ve yaşayışlarını müşahede etmiş olmak, sözlerini işitmek ve bu sözlerin maksatlarını kavramak, vahyin gelişine şahid olmak, bilfiil Peygamber (s.a.)'in bu vahyi açıklamasını görmek gibi hususların yardımıyla bir çok meseleleri bizden iyi anlamış olabilirler.

"Bu beş husustan dolayı sahâbînin fetvası bizim için hüccettir."

6- Sahâbî, Peygamber'den kendisinin rivayet etmediği bir şeyden anladığı mânâyı göre fetva vermiş; fakat bu anlayışında yanılmış olabilir.

"Bu takdirde sahâbînin sözü hüccet olmaz. Kesin olarak bellidir ki beş ihtimalin vukuu, bir ihtimalin vukuundan çok kuvvetlidir. Akıl sahibi bunda

şüphe etmez. Böyle kuvvetli bir ihtimal, gâlib zan inade eder ki, bununla amel edilir..." [466]

Bundan başka dört mezheb imamlarından bize intikal ettiğine göre, onlar da, sahâbîlerin sözlerine uyarlar ve bunların dışına çıkmazlardı. Meselâ, Ebu Hanîfe şöyle derdi: "Eğer bir hükmü Allah'ın Kitabı'nda bulamazsam, Peygamberi'nin Sünneti'ne başvururum. Peygamberi'nin Sünneti'nde de bulamazsam, Sahâbîlerin sözleriyle amel ederim. (Aralarında ihtilaf olduğu zaman) Sahabüerden dilediğimin sözünü alır, dilediğimin sözünü bırakırım; ancak onların sözlerinin dışına çıkıp başkalarının sözlerini almam."

İmam Şafîi de Mısırda yeniden yazdığı ve Rabi' b. Süleyman (ö. 270 H.) tarafından rivayet edilen "er-Risale" adlı eserinde şöyle der: "Gördük ki ilim sâhibleri, bir sahâbîye ait sözü bazan alıyor, bazan da terkediyor ve böylece sahâbîlerin sözlerini alırken birbirinden ayrılıyorlar. Muarızım, 'sen bu hususta nasıl bir kanaate vardın?' dedi. Ben de, 'Kitab, Sünnet, İcmâ' ve bunlara dayanan bir hüküm bulamazsam Sahabîlerden birisinin

sözüne uymak gerekir', dedim."

Yine İmam Şafî, yeniden kaleme aldığı ve Rabi' b. Süleyman tarafından rivayet edilen "el-Umm" adlı eserinde de şöyle der: "Kitab ve Sünnet'te bir şey yoksa, Sahâbilerin sözlerine veya onlardan birisinin sözüne başvururuz. Eğer ihtilaf edilen meselede Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan söze bir delalet bulamazsak EbuBekr, Ömer ve Osman (r.a.)'in sözüne uymamız daha iyi olur. Sahâbilere ait bir sözün Kitab ve Sünnet'e daha yakın

olduğuna dair herhangi bir delalet bulunursa, o söze uyarız."^[468]

Bu ifade gösteriyor ki İmam Şafî, Kitab ve Sünnet'le amel ediyor, sonra Sahâbilerin icmâ' ettikleri görüşleri alıyor, eğer Sahâbiler ihtilafa düşmüşlerse bunların görüşlerinden Kitab ve Sünnet'e yakınlık bakımından en kuvvetli olanıyla amel etmeyi tercih ediyor, şayet bunların Kitab ve Sünnet'e yakınlık derecesi anlaşılmazsa Hulefâ-i Râşid'in tatbikatına göre hareket ediyor; çünkü bu halifelerin sözleri herkesçe bilinmekte ve genel olarak araştırmaya dayanmaktadır.

İmam Mâlik de böyle düşünmektedir. O'nun "el-Muvatta" adlı eseri, Sahâbilerin fetvalarına dayanan hükümlerle doludur. Ahmed b. Hanbelde aynı görüştedir.

Dört mezheb imamlarından böyle açık beyanlar rivayet edildiği halde, Şafî mezhebinin Usul yazarlarından bazıları çıkmış ve İmam Şafî'nin yeni mezhebine göre sahâbilerin sözlerini delil saymadığını iddia etmiştir. Bizim yukarıda İmam Şafî'nin yeni mezhebini rivayet eden Rabi' b. Süleyman yoluyla "er-Risale" ve "el-Umm" den naklettiğimiz ifadeler, O'nun görüşünü kesin olarak oraya koymuştur. Buna göre İmam Şafî, sahâbilerin ittifak etikleri görüşleri almakta; ihtilafa düştükleri zaman da onların görüşlerinden Kitab ve Sünnet'e yakın bulunduğunu tercih etmektedir.

Yine kimi Hanefiler de, Ebu Hanîfe'nin sahâbî sözünü delil saymadığını; ancak, onu nakil ile bilinebilecek konularda ictihad olarak değil, sünnet olduğu için kabul ettiğini, sahâbînin ictihadını kabul etmediğini ileri sürmüşlerdir.

Ebu Hanîfe'nin gerçek görüşü ise, yukarıda bizim kendisinden naklettiğimiz sözlerinde yer alır ki, onlar, yalnız tek kişinin rivayetinden ibaret değildir. Sahâbî sözünün nakil ile bilinebilecek konularda kabul edileceği, ictihad ile bilinebilecek konularla ilgili ise kabul edilemeyeceği Kerhî'nin görüşüdür; Ebu Hanîfe'nin görüşü değildir. Kerhî'ye göre; nakil ile bilinebilecek konularda sahâbî sözü, Sünnet'e dayandığı için kabul edilir; rey'e dayanan konularda ise ictihaddır. Onların da ictihadlarında yanıldıkları sabittir; çünkü onlar, hatâdan masum olmadıkları gibi, birbirlerine muhalefet de etmişlerdir. Onlar, ihlasları icabı, kendilerinin insanlar tarafından taklid edilmelerini söylememişler ve ictihadlarında yanılmış olabileceklerini söylemişlerdir. İbn-i Mes'ud, ictihadının neticesi hakkında; "eğer yanlış ise şeytandandır, doğru ise Allah'tandır." derdi. Sahâbiler, kendi görüşlerinin yanlış olabileceğini düşündüklerine göre, biz, delilsiz olarak onlara nasıl uyabiliriz! Evet, onlara uymamız gerekir; çünkü onlar, Kur'anda, güzelce kendilerine uyulmakla övülen kimselerdir; ancak onlara uymak, ictihadla vardıkları şeylerde kendilerini körü körüne taklid etmek değildir. Onlara uymak, onlar gibi ictihad yapmakla mümkündür ve böylece;

"ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız yolunuzu bulmuş olursunuz."^[469] hadîs-i şerifinin mânâsı gerçekleşmiş olur.

[1] Talâk: 65/1.

[2] A'râf: 7/179: (...lehum kulübün lâ yefkahûne bihâ...)

[3] Nisa: 4/78: (lâ yefkahûne hadisen).

[4] Buhârî İlm: 10, 13: (Men yuridillâhu "bihî hayran yufaikkıhhu fi'd-din).

[5] Para peşin inal veresiye olmak üzere yapılan alım satım akdine "Selem akdi" denilir. Çeviren

[6] Bakara: 2/279.

[7] Nisa: 4/ 29.

[8] Nisa: 4/102; En'am: 6/72.

[9] Nesaî, Menasik: i; Ahm ed b.Hanbel, Müsned, c. VI. s. 422.

[10] Maide: 5/90

[11] Maide: 5/90: (feclenibûhu).

[12] Talâk: 65/4.

[13] Buhârî, Vudû': 33; Müslim, Taharet: 89, 91, 92, 93.

[14] Pazarlık yapıldıktan sonra birbirinden ayrılmadıkça, alıcı veya satıcının muhayyer olması prensibi. Çeviren

[15] Te'sisu's-Şîa li Ulûmi'l-İslam, Irak 3370.

[16] İlk defa Fıkıh Usûlü 'konusunda Şafî'nin yapmış olduğu sözkonusu te'lif, "er-Risale" adıyla bilinen ünlü eseridir. Çeviren

[17] el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, Kahire 1914,

[18] el-Âmidî, el-İhkâm, c. I, s. 219.

[19] Yazar, eserini bitirirken, hükümlerin amaçları, ictihad, müctehidlerin tabakaları ve iftâ konulan üzerinde de durmuştur. Çeviren

[20] İsrâ: 17/34.

- [21] Nisa: 4/6.
- [22] Bakara: 2/188.
- [23] Müslim, Cenaiz: 106; Tirmizî Cenaiz: 60; İmam Mâlik, Muvatta, Dâhâyâ: 8.
- [24] Buhârî, Savm: 11; Müslim: Siyam: 4, 18.
- [25] Bakara: 2/185.
- [26] İbni Mace, Biyât: 14.
- [27] Buhârî, Feraiz: 26; Müslim, Feraiz: 1.
- [28] Tirmizî, Feraiz: 16; İbni Hanbel Müsned, c. II, s. 187. 190.
- [29] Bunlar, masdarları itibariyle şöyle ifade edilir: 1) vücüb, 2) nedb, 3) hürmet, 4) kerahet, 5) ibahat. Çeviren
- [30] Müzzemmil, 20.
- [31] Buhârî, Ezan: 18; Edeb: 27, Âhâd: 1.
- [32] el-İhkâm, c. I. s. 140.
- [33] Müslim, Eymân: 15, 16; Buhârî, Eymân: 1.
- [34] Bakara: 2/185.
- [35] Cemalüddin el-Hillî, Tehzibu'l-Usûl, s. 3.
- [36] Bakara: 2/185.
- [37] Muhammed: 47/4.
- [38] Maide: 5/89.
- [39] Bakara: 2/177.
- [40] Bak. Tehzibu'l-Usûl. Cemalüddin el-Hillî, Hasan b. Yusuf b. Ali el-Mutahhar (öl 726 H.) olup Şîî usul bilginlerindedir. "Tenzibu'l-Usûl" Sünnî ve Şîî usûlünü 'birleştirmiş bir eserdir.
- [41] Tevbe: 9/120.
- [42] Kehf: 18/77. Şafîî, bu âyetin bütün Kasabalılara delâlet edebileceği gibi bazı kasabalılara da delalet edeceğini söyler. (Baik. Risale, s. 54, 55). Çeviren
- [43] Tevbe: 9/39.
- [44] Risale, s. 363, 366.
- [45] Usulcüler ekseriya. Farz ve Vâcib terimlerini aynı anlamda kullanırlar. Çeviren
- [46] el-Muvâfakât, c. I. s. 178, 179.
- [47] Aynı eser, c. I, s. 181.
- [48] Ögle namazının sünnet-i müekke olan ön sünnetini müellif, nedense sünnet-i gayr-ı müekke olarak görmektedir. Çeviren 40
- [49] Bunlar, Malikilere göre mendub'tur. Öteki mezheplerde ise, namazın şartlarındandır.
- [50] el-Muvâfakât, c. I. s. 151
- [51] İbn-i Mace, Sünen, Mısır, 1313, c. I. s. 137 (Mesâcid: 17).
- [52] Mâlikilerce mendub sayılan Vitir namazı, Hanefilere göre vâcib'tir. Çeviren
- [53] el-Muvâfakât, c. I. s. 132, 133.
- [54] Nahl: 16/116.
- [55] Buhârî, Nikâh: 27, Müslim, Nikâh: 37, 39.
- [56] Cum'a: 62/9.
- [57] Buhari İstikraz: 19.
- [58] Maide: 5/101.
- [59] İrşadü'l - Fuhul, s. 6.
- [60] Nisa: 4/20.

- [61] Buhari, Cihad: 149, İtisam: 28.
- [62] Bakara: 2/173.
- [63] Maide: 5/5.
- [64] Bak. el-Muvâfakât, c. I. s. 141, 142.
- [65] Nisa: 4/22, 23.
- [66] Maide: 5/90, 91.
- [67] Bakara: 2/219.
- [68] Nahl: 16/106.
- [69] Serahsî, el-Mebcut, c. xxiv, s. 43.
- [70] Abdulaziz el-Buhârî, Keşfü'l-Esrar alâ Usûl-Pezdevî, İstanbul 1308, c. II, s. 636, 637; el-Mebcut, c. xxiv, s. 144. "
- [71] Âl-i İmran: 3/28.
- [72] Bu meselenin terketme ruhsatı ile ilgili olduğu düşünülebilir; fakat onu, biz, tehdit karşısında küfür kelimesini söylemeye benzediği için burada anlattık.
- [73] el-Mustafâ, c. I. s. 98.
- [74] Selem, para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan bir çeşit alım-satımdır. Çeviren
- [75] Hac: 22/78.
- [76] Bakara: 2/185.
- [77] el-Muvâfakât, c. I. s. 196
- [78] Bak. M. Ebu Zehra, el-Mülkiyyetü ve Nazariyyetü'l-Akd, Kahire 1938; Şâtîbî, el-Muvâfakât, c. I, s. 150.
- [79] Yani Allah'ın müsaadesiyle ve O'nun adına meydana gelmiştir. Çeviren
- [80] Burada, İHSAN terimi, hür ve evlenmiş olmaik anlamını ifade etmektedir, İslâm hukukunda zina suçunu irtikâb eden köle ve hiç evlenmemiş (kimselerin cezaları muhsan'a nisbetle hafif ve farîdîdir. Çeviren
- [81] Buhari, İ'tisam: 20, Büyü: 60, Sulh: 5.
- [82] Bakara: 2/275.
- [83] Bakara: 2/221.
- [84] Her iki tarafın delilleri için bak. Gazzalî, el-Mustasfâ, c. II. s. 31; Pezdevî Usûl, c. I. s. 66; el-İzmirî, Haşîye alâ Mir'ati'l-Usûl, c. I, s. 320; İhnu'l-Hüman, et-Tahrîr, c. I, s. 329.
- [85] Fâsîd akide bâtil akid için açıklayıcı mahiyette olan şu misali de verebiliriz: Bir kimse, teyzesi veya halası gibi kendisine nikâhı düşmeyen birisiyle evlenme akdi yaparsa, bu akid bâtil olur. Nikahı düşen herhangi birisiyle şahitsiz olarak evlenme akdi yaparsa nikâh fâsîd'tir; sonradan şahit olacak iki kişi yanında akid tahîh edilirse muteber olur. Hanefîlere göre birinci halde eiksiklik, akdtn aşlnda, ikinci halde ise vafındadır. Çeviren
- [86] En'âm: 6/57.
- [87] Mâide: 5/49.
- [88] Mâide: 5/47.
- [89] el-Eş'arî. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn
- [90] İrşadü'l-Fuhûl, Münir ed-Dimaşkî tabı, (Kahire) 1347, s. 8.
- [91] İsrâ: 17/15,
- [92] Nahl: 16/127.
- [93] En'âm: 6/112.
- [94] Nisa: 4/80.
- [95] Ahzâb: 33/36.
- [96] Tirmizî, Ahkâm: ,3; Şafîî, el-Umm, c. VII, s. 273; A. İbni Hanbel, Mûsned, c. V, s. 230, 236, 242.
- [97] İ'lâmu'l-Muvakûîn, Delhi tabı, c. I, s. 30; Serafasî, el-Mebcut, c. XVI, s. 62, 63.
- [98] Alak: 96/1-5.
- [99]

Mâide: 5/3.

[100]

Bakara: 2/170.

[101]

Furkan: 25/32. 70

[102]

Kıyâmet: 75/16-19.

[103]

Furkan: 25/32.

[104]

Hicr: 15/9.

[105]

Fussilet: 41/26.

[106]

Enbiyâ: 21/107

[107]

Hac: 22/1, 2.

[108]

Müslim, Fadâilu's-Sahâbe: 132.

[109]

An'kebut: 29/48.

[110]

Nahl: 16/103.

[111]

Rum: 30/1-5.

[112]

Enfâl: 8/7.

[113]

Feth: 48/27.

[114]

Nur: 24/55.

[115]

Enbiyâ: 21/30.

[116]

Mü'minûn: 23/12-16.

[117]

el-Câmi'li Ahkâmı'l-Kur'an, c. I s. 75, Matbaatü Dâra'l-Kütübi Mısıryye, Kahire 1950.

[118]

Kur'an'a göre insanlar eşittir; ancak üstünlük takva ileldir. Roma hukukunda ise Romalılar üstün ve imtiyazlıdır. Suç işleyen bir Romalının cezası, başkalarının cezasından azdır. Kur'an'da, Roma hukukunun aksine, kölelerin cezası, hür insanların cezasının yarısı kadardır; çünkü ceza, suçlunun şahsiyetiyle orantılı olmalıdır. Şahsiyet bakımından küçük olan kimsenin cezası da küçük olacaktır. Meselâ; Roma hukukunda zina suçundan mahkûm edilen bir kölenin cezası idam olduğu halde, aynı suçu işleyen hür bir insanın cezası, basit bir işkenceden, ibarettir. Kur'an ise, zina eden hür insana yüz deynek, bu suçu işleyen köleye (cariyeye) de elli deynek ceza tayin etmiştir.

[119]

Rüşde ermemiş olan kız ve erkek çocuğun zimmeti, velilerinin zimmetinden ayrıdır. Reşid oldukları zaman tamamen malî ve şahsî hürriyetlerine kavuşurlar. Roma hukukunda ise, baba hayatta olduğu müddetçe, isterse enkek olsun, çocuğu üzerinde velayeti devam eder. Babası hürriyet vermedikçe evlat onun elinde köle gibidir. Evlat için hürriyeti bir hak değil, babanın bir lutfüdür. Bu durum, ancak çağımızda düzeltilmiştir.

[120]

Borçlu kimse gerçekten bir mazeret sebebiyle borcunu ödeyemezse, İslâm'a göre, onu Beytül-Mal'daki zekât'tan ödemek gerekir; Roma hukukuna göre ise, borcunu ödemekten âciz olan 'kimse, alacaklı tarafından köle olarak alınır.

[121]

Kölelik, İslâm'dan önce de, sonra da bütün dünyada yaygın bir şeydi. Kölenin hiç bir şahsî hakkı yoktu. İslâm dini, bunu istisnâ bir şey olarak kabul etmiş, hürler için tanıdığı hakları Köleler için de tanımıştır. İslâm'a göre efendi kölesini dövemez; köle edinme ancak savaşta olur ve bu da bir misilleme hareketidir. Allah katında en iyi ibadet ve bir 'kısm günahların keffâreti köle âzâd etmektir. İslâm hukukunun insana gösterdiği saygıyı anlamak için, Kur'an ve Hadis'te, insanı köle etmenin mubah olduğunu açıkça anlatan bir hükmün bulunmayışını düşünmek yeter.

[122]

Roma hukukunda kadın evlenmeden önce babasının, evlendikten sonra da kocasının kölesi durumundadır. Hattâ bunlar için kadını öldürmenin bir cezası dahi yoktur. İslâm'ın kadına tanıdığı şahsiyeti, hak ve hürriyeti Avrupa daha yeni tanımaktadır.

[123]

Kur'an, miras işini düzenlerken ailenin, bütün ferdlerini içine almış ve her birinin hakkına riayet edilmesini emretmiştir, İslâm'ın miras esasları, hangi miras hukuku ile karşılaştırılırsa karşılaştırılsın, üstün çıkar. Biz, "Mecelletü'l-Kantin ve'l-İktisad" dergisinde, "İslâm ve Roma hukukunda halefiyet yoluyla mülkiyet" başlığı altında böyle bir karşılaştırma yaptık ve aradaki farkı gösterdik.

[124]

Yunus: 10/57.

[125]

Yusuf: 12/2.

[126]

Fussilet: 41/3.

[127]

er-Risale, s. 49.

[128]

En'âm: 6/38.

[129]

Bakara: 2/185.

[130]

Nur: 24/4.

[131]

Nisa: 4/25.

[132]

Bakara: 2/228.

- [133] Maide: 5/89.
- [134] Şâfîler "gamûs" denilen yemini de, bile bile yapılan yemin sınıfına sokmuşlar ve bunun için de keffâret verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hanefiler ise, gamûs yemini için tevbe edilmesi icabettiğini ve 'keffâret gerekmediğini söylemişlerdir. Gamûs yemini, geçmiş bir olay için bilerek yalan yere yapılan bir yemindir. Keffâret icab eden yemin (yemîn-i mün'akid) ise, geleceğe ait olup müsbet veya menfî bir va'd mahiyetindedir.
- [135] Talâk: 65/2.
- [136] İsrâ: 17/33.
- [137] Bakara: 2/178.
- [138] Bakara: 2/189.
- [139] Nisa: 4/13, 14.
- [140] Nisa: 4/80.
- [141] Buharî, Ezan: 18; Edeb: 27, Âhâd: 1.
- [142] A. İbni Hanbel, Müsned, c. III, s. 318, 366.
- [143] Bak. Mücadele Sûresi, âyet: 1-4.
- [144] Mâide Sûresi, âyet: 89.
- [145] Bak. Nisa Sûresi, âyet: 92.
- [146] Nisa: 4/29.
- [147] Bakara: 2/275-280.
- [148] Bakara: 2/188.
- [149] Bakara: 2/282.
- [150] Bak. Bakara Sûresi, ayet: 282, 283.
- [151] Bakara: 2/29.
- [152] Mâide: 5/87.
- [153] Bakara: 2/179.
- [154] İsrâ: 17/33.
- [155] Nisa: 4/21.
- [156] Nisa: 4/58.
- [157] Nahl: 16/90
- [158] Zilzal: 99/7, 8.
- [159] Şûra: 42/38.
- [160] Âl-i İmran: 3/159.
- [161] Bakara: 2/205, 206.
- [162] Mâide: 5/2.
- [163] Enfal: 8/1.
- [164] Müslim, İmare: 19; A. b. Hanbel, Müsned, c. IV. s. 60.
- [165] Tirmizî, (Birr: 16; A. b; Hanbel, Müsned, c. II, s. 301.
- [166] İsrâ: 17/70.
- [167] Hucurât: 49/13.
- [168] Nahl: 16/91.
- [169] Buhari, Mazâlim: 30, Magâzâ; 36.
- [170] Dehr: 8.
- [171] Bakara: 2/213.
- [172]

- Bakara: 2/251
- [173] Hac: 22/39, 40,
- [174] Mümtahine: 60/8, 9.
- [175] Mâide: 5/8.
- [176] Bakara: 2/194.
- [177] Bakara: 2/190.
- [178] Enfal: 8/58.
- [179] Nahl: 16/91-95.
- [180] Rum: 30/30.
- [181] Buhari, Savm: 11; Müslim, Siyam: 4, 18.
- [182] Ebu Davud, Salat: 11; Darimî, Salat 26.
- [183] Buharî, Ezan: 18, Edeb: 27, Âhâd: 1.
- [184] İbni Hanbel, Müsned, c. III, s. 318, 366.
- [185] el-Muvâfakât, Ticariyye tabı, c. III, s. 369.
- [186] Nisa: 4/80.
- [187] Nisa: 4/59
- [188] Ahzab: 33/36.
- [189] Mâide: 5/67.
- [190] Necm: 53/3, 4.
- [191] Nisa: 4/113.
- [192] A'raf: 7/158.
- [193] Nur: 24/62.
- [194] Buharî, İlm: 38, Edeb: 109; Müslim, Zühd: 72.
- [195] Buharî, Bed'ul-Vahy: 1, Müslim, İmare: 155.
- [196] Abdulaziz el-Buharî, Keşfü'l-Esrar, c. III, s. 990.
- [197] Buharî, Vudû': 33; Müslim, Taharet: 89, 91, 92, 93.
- [198] Fahu'l-İslâm, el-Usûl, c. II, s. 217. Kısmen özetlenerek alınmıştır.
- [199] Risale, 462, 463.
- [200] Buhari, Nikâh: 27; Müslim, Nikâh: 37, 39.
- [201] Nisa: 4/24.
- [202] Nisa: 4/92.
- [203] Bakara: 2/178.
- [204] A'raf: 7/157.
- [205] Nahl: 16/44.
- [206] En'am: 6/38.
- [207] el-Muvâfakât, c IV, s. 12, 33.
- [208] A. b. Hanbel, Musned, c. II, s, 229
- [209] Nisa: 4/3.
- [210] Bakara: 2/275.
- [211] Mâide: 5/45.
- [212] Mâide: 5/45

- [213] Mâide: 5/38.
- [214] Nur: 24/2.
- [215] Nur: 24/4.
- [216] Mâide: 5/90, 91.
- [217] Mâide: 5/93.
- [218] Tevbe: 9/36.
- [219] Nisa: 4/92.
- [220] A. b. Hanbel, Müsned, c. III, s. 464.
- [221] Zeyla"î (Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsaftan), Nasbu'r-Râye, c. III, s. 359; Nesâî, Sârifc: 10. (Esasen Nesâfnin rivayet ettiği hadis'de, "kıymetçe bir kalkan'dan az olan şeyde el kesilmez." diye geçmekte, İbn. Abbâs'tan da "o zaman Balkan'ın değeri 10 dirhem idi", diye bir açıklama rivayet edilmektedir. (Çeviren)
- [222] Ebu Davud, Cihad: 33.
- [223] Nur: 244/4.
- [224] Nur: 24/5.
- [225] A. b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 49; Tinnizî, Feraiz: 17; Ebu Davud, Diyât: 18. (Bu hadîs-i şerife göre yakınını öldüren kimse ona mirasçı olamaz. Çeviren)
- [226] A'râf: 7/179.
- [227] Bakara: 2/228.
- [228] İbni Mâce, Talâk: 30.
- [229] Bakara: 2/228.
- [230] Talâk: 65/4.
- [231] Tirmizi, Taharet: 94.
- [232] Talâk: 65/1.
- [233] Bakara: 2/240.
- [234] Bakara: 2/234.
- [235] Bakara: 2/240.
- [236] Bakara: 2/240.
- [237] Bakara: 2/234.
- [238] Buhari, Ezan: 18, Edeb: 27, Âhâd-: 1.
- [239] A. "b. Hanbel, Musned, c. III, s. 318, 366.
- [240] Müslim, Müsâkaat: 81; Tirmizî, Büyü': 23.
- [241] Bakara: 2/275.
- [242] Faiz'e giren benzeri şeyleri bilme bakımından kapalılık bulunduğu iddiası. doğru farz edilse bile, bu, müşkil'e dahil olmaz; çünkü buradaki kapalılık lafızdan değil, onu tatbikten ileri geliyor. Bu takdirde o, müşkil değil hâfi sayılır. İletin tesbitindeki ihtilaf, lafızda kapalılık bulunduğunu göstermez; çünkü bu ihtilaf, lafzın ötesinde ve hükümlerin bir illeti bulunup bulunmaması hususundadır. Mezkur hadîsin ta'lili konusunda bilginler dört zümreye ayrılmışlardır:
- 1) Zahirîler: Bunlar kıyas'ı tanımadıkları için ta'lili kabul etmezler.
  - 2) Hanefîler: Bunlara göre faizin haram oluşunun illeti cins ve takdirin aynı oluşudur. Aynı cinsten olup ölçü veya tartı ile alınıp verilen şeylerde va'de ve fazlalık haramdır. Cins değişir ve takdir aynı olursa, meselâ; ikisi de ölçü ile alınıp veriliyorsa, va'de haram, fazlalık helal olur. Bu hüküm, demir ve altın gibi tamamen cins farkı olan şeylerde câri değildir.
  - 3) Şâfiîler: Bunlara göre illet, yiyecek ve para (semen) oluşturu; kendisinde bu vasıflar gerçekleşen şeylerde, yani yenilen veya para sayılan şeylerde faiz söz konusu olabilir.
  - 4) Mâlikîlerin ileri gelenlerine göre illet, para oluş (semeniyyet) tur. Paraların dışındaki şeyler isterse saklanabilecek cinsten yiyecek maddeleri olsun, faiz için konu teşkil etmez; ancak ihtikâr meselesi olabilir.
- [243] Müslim, Hac: 147; Ebu Davud, Büyü': 5
- [244] Bakara: 2/179.
- [245] Âl-i İmran: 3/7, 8.
- [246] Kıyâme: 75/1.
- [247] Şems: 91/1, 2.

- [248] Allah'ın eli ve yüzünden bahseden âyetler böyledir. Bak. Feth Süresi: 10, Rahman Süresi: 27. (Çeviren)
- [249] Ebu Davud, Mukaddime: 1, 6.
- [250] Feth: 48/10.
- [251] Mâide: 5/64.
- [252] Tâhâ: 20/5.
- [253] Şûra: 42/11.
- [254] Bakara: 2/275.
- [255] Nisa: 4/29.
- [256] Talâk: 65/4.
- [257] Bakara: 2/234.
- [258] Maide: 5/3.
- [259] En'âm: 6/145.
- [260] Hac: 22/30.
- [261] Nisa: 4/10,
- [262] Bakara: 2/275.
- [263] Nisa: 4/3.
- [264] Bakara: 2/282.
- [265] Bakara: 2/233.
- [266] Sûra: 42/38.
- [267] İsrâ: 17/23, 24.
- [268] Nisa: 4/10.
- [269] Nisa: 4/92.
- [270] Bakara: 2/178.
- [271] Tirmizî, Diyât: 13; İbni Mace, Diyât: 3.
- [272] İbni Mace, Talâk: 65/16. (Tercemeye esas olarak aldığımız metindeki hadisin No. 4461. Çeviren) ibaresi için bak. Süyûtî (Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebir'den), el-Cami'u's-Sagîr,
- [273] Mâide: 5/3.
- [274] Müslim, Birr: 32.
- [275] İbni Mâce, Siyam: 26; Ebu Davud, Savm: 71.
- [276] Alak: 96/17.
- [277] Bakara: 2/178.
- [278] Bakara: 2/233.
- [279] İbni Mâce, Ticarât: 64; A. b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 179.
- [280] Buhari, Edeb: 2; Müslim, Birr: 1.
- [281] Bakara: 2/178.
- [282] Nisa: 4/93.
- [283] Nisa: 4/92.
- [284] Nisa: 4/93.
- [285] Nisa: 4/92.
- [286] İbn Mâce, Talâk: 16.
- [287] Nisa: 4/192.

- [288] Ebu Dâvud, Salat: 11; Dârimî, Salat: 26.
- [289] Nisa: 4/25.
- [290] Mâide: 5/3.
- [291] Tevbe: 9/36..
- [292] Kehf: 18/23, 24.
- [293] Buhari, Vudû: 68, Müslim, Taharet: 94-96.
- [294] Nisa: 4/23.
- [295] Nisa: 4/23.
- [296] Buhari, Zekât: 38; Ebu Dâvud, Zekât: 5; Mâlik, Muvatta', Zekât: 23; A. b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 12.
- [297] Nisa: 4/25.
- [298] Nisa: 4/24.
- [299] Âl-i İmran: 3/130.
- [300] Bakara: 2/279
- [301] Bakara: 2/178.
- [302] Mâide: 5/45.
- [303] Buhari, Diyât: 6; Müslim, Kasâme: 25, 26; Tirmizî, Diyât: 10.
- [304] Buhari, İstikraz: 13; İbni Mâce, Sadakat: 18.
- [305] Bak: bu bölüm, dipnot: 201.
- [306] A. b. Hanbel, Müsned, c. V, s. 179
- [307] Nisa: 4/25.
- [308] Nisa: 4/24.
- [309] Talâk: 65/6.
- [310] Talak: 65/7.
- [311] Bakara: 2/193.
- [312] Bakara: 2/230.
- [313] Nur: 24/2.
- [314] Nur: 24/4.
- [315] Bilginler, mânâ bakımından çokluk ifade eden âmm lafızları şöylece sıralamışlar: 1) "el" harf-i tarifini alan kelimeler, 2) İzafeyle belirginlik kazanan isimler, 3) Şart ifade eden lafızlar, 4) İsm-i mevsuller (ilgi zamirleri), 5) olumsuz durumda bulunan nekre (belirsiz) isimler, 6) Âmm bir vasıfla nitelenen nekreler, 7) Her, hep veya bütün anlamına gelen "Küll" kelimesinden sonra zikredilen isimler.
- [316] Bakara: 2/234.
- [317] Talâk: 65/4.
- [318] Mâide: 5/6.
- [319] Buhari, Vudû: 35, 40, Hıyel, 2.
- [320] Nisa: 4/25.
- [321] Buhari, Nikâh: 27; Müslim, Nikâh: 37, 39.
- [322] Hanefiler de, bu hadisin âyeti tahsis ettiğini kabul ederler; çünkü bu hadis meşhur'dur. Onlara göre meşhur hadis, Kur'an'ın âmm'mı tahsis eder. Aralarındaki ihtilaf ise, haber-i âhâd üzerindedir.
- [323] Müslim, Sayd: 16.
- [324] En'âm: 6/145.
- [325] Buhari, Vudû: 33; Müslim, Taharet: 89, 91-93.
- [326] Mâide: 5/4.

- [327] Bakara: 2/282.
- [328] el-Muvâfakât, c. III, s. 292.
- [329] Nisa: 4/24.
- [330] Buhari, Nikâh: 27; Müslim, Nikâh: 37, 39.
- [331] Nisa: 4/11.
- [332] İbni Mâce, Diyât: 14; Ebu Dâvud, Diyât: 18; A. b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 49; Tirmizî, Feraiz: 17.
- [333] Buhari, Feraiz: 26; Müslim, Feraiz: 1; Müsned, c V s. 201 202 209
- [334] Nur: 24/2,
- [335] Nisa: 4/25.
- [336] Bakara: 2/228.
- [337] Ahzab: 33/49.
- [338] Akıl ile tahsîs'a misal: "*İnsanlar, onlara; 'insanlar size karşı ordu topladular', dediler.*" (Al-i İmran: 3/173) âyetinde geçen birinci veya ikinci "insanlar" kelimesi bütün insanları ifade etmez; çünkü bu iki 'kelime ayrı ayrı insan topluluklarını ifade etmektedir. Bunu akıl kendiliğinden anlamaktadır. İcmâ' ile tahsîs'a misal: "*Gücü yeten insanların Allah için Ka'beyi hacetmesi gereklidir.*" (Âl-i İmran: 3/96) âyetinin gücü yetmeyen kimseleri içine almadığı icmâ' ile sabit olmuştur. Kitâb ile tahsîs'a misal: "*Sizden ölenlerin bırakmış olduğu karılar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.*" (Bakara: 2/234) âyeti; "*Hâmile olanların iddeti doğumlarına kadardır.*" (Talâk: 65/4) âyetiyie tahsis edilmiştir. Örf ile tahsîs'a misal: "*Anneler, çocuklarını tam iki yıl emdirirler.*" (Bakara: 2/233). İmam Mâlik'e göre bu nass hâss olup içinde yaşadığı toplumun âdeti gereğince çocuklarını emzirmeyen kadınlar bunun dışında kalırlar. Vasıfla tahsîs'a misal: "*Kendileriyle zıfafa girdiğiniz kadınlarınızdan olan üvey kızlarınızla evlenmeniz haram ikilindi. Eğer analarıyla zıfafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde sizin için bir sakınca yoktur.*" (Nisa: 4/23) âyeti, zıfafa girip girmeme vasfına göre tahsis edilmiştir. His ile tahsîs'a misal: "*Rabbinin buyruğu ile her şeyi yokeder.*" (Ahkaf: 46/25) âyetinden, her şeyin bir zaman yok olabileceğini insan hissetmektedir. Şart ile tahsîs'a misal: "*Sizden, hür ve mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerhüzdeki mü'min cariyelerinizden alsın.*" (Nisa: 4/25) âyeti şart ile tahsis edilmiştir. İstisna ile tahsîs'a misal: "*Ancak aranızdaki peşin alış-veriş olursa, onu yazdırmamanızda sizin için bir sakınca yoktur.*" (Bakara: 2/282)' âyetinde borç alıp verirken yazılması emri, "peşin alış veriş" istisna edilerek tahsis olunmuştur.
- [339] Müslim, Hayz: 105; Tirmizî, libas: 7; İmam Mâlik, Muvatta', Sayd: 17,
- [340] Müsned, c. I. s. 241, 242, c. V, s. 334; İbni Mâce, Talâk: 27.
- [341] Nur: 24/6-9.
- [342] Müslim, Adâhî: 5, 7.
- [343] Buhari, Zekât: 55.
- [344] Buhari, Zekât: 56; Müsned, c. III, s. 59. (Hadîs-i şerifte geçen ve on Mısır kilesi olan "vask" sözü altmış sa'dir. Bir sa' da yaklaşık olarak 2, 917 Kg. olduğuna göre vask, 175, 026 Kg. dir. Çeviren)
- [345] Ra'd: 13/15,
- [346] Dehr (insan): 76/26.
- [347] Hac:122/9.
- [348] Beled: 90/13.
- [349] Nisa: 4/92.
- [350] Mâide: 5/89.
- [351] Bakara: 2/187.
- [352] Mâide: 5/3.
- [353] En'am: 6/145.
- [354] Nisa: 4/92.
- [355] Mücâdele: 58/3.
- [356] Mâide: 5/6.
- [357] el-Cami'u's-Sagîr (Taberânî, el-Mu'cemül-Kebîr ve el-Hâkim, el-Müstedrak'ten), No. 3414.
- [358] Ebu Dâvud, Talâk: 17.
- [359]

- Bakara: 2/282.
- [360] Talâk: 65/2.
- [361] İrşâdül-Fuhul, s. 145.
- [362] Bakara: 2/233.
- [363] Bakara: 2/229.
- [364] Bakara: 2/29.
- [365] Mâide: 5/5.
- [366] A'raf: 7/31.
- [367] Buhari, Libas: 1; İbni Mâce, Libas: 23.
- [368] Mâide: 5/2.
- [369] Bakara: 2/183.
- [370] Bakara: 2/180.
- [371] Nisa: 4/11.
- [372] Bakara: 2/234.
- [373] Buhari, Edeb: 6.
- [374] Nisa: 4/93.
- [375] Nur: 24/4.
- [376] Fussilet: 41/40.
- [377] A'raf: 7/12.
- [378] Nur: 24/63.
- [379] Mürselât: 77/48.
- [380] A'raf: 7/31.
- [381] Mâide: 5/2.
- [382] Tevbe: 9/5.
- [383] Bakara: 2/43.
- [384] Buharî, Ezan: 18; Edeb: 27, Âhâd: 1.
- [385] Hac: 225/27.
- [386] Müslim, Hac: 412; Nesâî, Menâsik: 1.
- [387] Müslim, Hac: 412; Nesâî, Menâsik: 1.
- [388] Müslim, Hac: 412; Nesâî, Menâsik: 1
- [389] Nur: 24/2.
- [390] Mâide: 5/38.
- [391] Nur: 24/4.
- [392] Bakara: 2/185.
- [393] İsrâ: 17/78.
- [394] Cumu'a: 62/9.
- [395] Haşr: 59/7.
- [396] Meselâ; Cum'a ezanı okunurken alış-verişin nehyedilişi, Cum'a namazına gitmek içindir; yoksa "bizzat alış-veriş haram olduğu için değildir. Çeviren
- [397] İbn-i Hazm, en-Nâsih ve'l-Mensûh, Celaleyn Tefsirinin kenarında.
- [398] İbn-i Hazm, el-İhkâm, c. IV, s. 67.
- [399] Müslim, Cenaz: 106; Tirmizî, Cenaiz: 60; Muvatta, Dahâyâ: 8.

- [400] En'am: 6/146
- [401] Şûra: 42/13.
- [402] Bakara: 2/144.
- [403] Bakara: 2/180,
- [404] Sütûtîf, el-İtkan, c. II, s. 27, 28,
- [405] Bakara: 2/228.
- [406] Müslim, Cenaiz: 106; Tirmizî, Cenaiz: 60; Muvatta', Dahâyâ: 8.
- [407] Nisa: 4/7.
- [408] Nahl: 16/67.
- [409] Bakara: 2/219.
- [410] Nisa: 4/43.
- [411] Mâide: 5/90, 91.
- [412] Mâide: 5/3.
- [413] Ebu Davud, Cihad: 33
- [414] Nur: 24/3.
- [415] Müslim, Cenaiz: 106; Tirmizî, Cenaiz: 60; Muvatta', Dahâyâ: 8.
- [416] Bak: Bakara: 2/142-150.
- [417] Bak: Bakara: 2/180; Nisa: 4/11. 12.
- [418] Bakara: 2/234.
- [419] Bakara: 2/240.
- [420] Nur: 24/3, 4.
- [421] Nur: 24/5-9.
- [422] Bakara: 2/106.
- [423] Nahl: 16/101
- [424] Fussilet: 41/42.
- [425] Bakara: 2/106.
- [426] Bakara: 2/108.
- [427] Nahl: 16/101.
- [428] Bakara: 2/234.
- [429] Bakara: 2/240.
- [430] Bu konuyu, "Şafîi" adlı kitabımızda, "Şafîi'ye göre Kur'anda nesih" bahsinde genişçe ele aldık ve hayli münakaşa ettik,
- [431] Bakara: 2/106.
- [432] Nahl: 16/101.
- [433] Ra'd: 13/39.
- [434] er-Risale, s. 107, 108.
- [435] Nahl: 16/44.
- [436] er-Risale, 110, 222.
- [437] Bakara: 2/275.
- [438] Nur: 24/2.
- [439] Mâide: 5/38.
- [440] er-Risale, s. 111, 112.

- [441] er-Risale, s. 599.
- [442] Müsned, c. I. s. 379.
- [443] İbni Mâce, Fiten: 8.
- [444] er-Risale, s. 474.
- [445] el- Umm c. VII. s. 256, 257.
- [446] el-Umm, c. VII, s. 257.
- [447] el-Umm, c. VII, s. 257.
- [448] Ebu Yusuf, er-Reddü alâ Siyeri'l-Evzâi, s. 21.
- [449] Bu hadisler için 344 ve 345 numaralı dipnota bak.
- [450] Ummu-l-Veled, sahibinden hâmile olup çocuk doğuran câriyedir. Bu durumdaki cariyeler, sahihlerinin ölümü ile âzad edilmiş sayılırlar. Çeviren
- [451] er-Risale, s. 474.
- [452] Nisa: 4/115.
- [453] Gazzalî, icmâ', konusunda bu âyetle istidlali münâkaşa mevzuu yapar ve şöyle der: "Bu gibi âyetlerin hepsi nass'ların zahirine göredir ve icmâ'ı açıkça ifade etmez; hattâ zahirin delaleti kadar bile ona delalet etmez. Bunların en, kuvvetlisi; "*Kendisine doğru yol açıkça belli olduktan sonra, Peygamber'den ayrılıp mü'minlerin yolundan başkasına uyan kimseyi yöneldiğine döndürürüz ve onu cehenneme yaslandırırız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir* " (Nisa: 4/115) âyetidir. Güya bu nass, mü'minlerin yoluna, yani icmâ'a uymak gerektiğini ifade etmektedir. İmam Şafîî de bu görüştedir... Bize göre ise, bu âyet-i kerime, hu konuda maksada elvermez. Belki bunun zahirinden murad, kim, Peygamberle savaşır, Peygambere itaat ve yardım etmez ve O'nun düşmanlarına karşı koyma hususunda mü'minlerin yollarından ayrılırsa, biz onu, yöneldiği şeye döndürürüz demektir. Yani o kimse, yalnız Peygamber'den ayrılmayı terk etmekle yetinmeyecek, üstelik O'na yardım etme, O'nu savunma, emir ve nehiyelerine boyun eğme bakımından da mü'minlerin yolundan ayrılmayacaktır (el- Mustasfâ, c. I, s. 175).
- [454] er-Risale, s. 472.
- [455] er-Risale, s. 476.
- [456] Buharî, Nikâh: 27; Müslim, Nikâh: 37, 39.
- [457] er-Risale, s. 534.
- [458] İrşadü'l-Fuhul, s. 78.
- [459] Haşr: 59/7.
- [460] İbnu'l-Cevzî, Menakıbü'l-İmam Ömer b. el-Hattab.
- [461] Buhari, Hudud: 4. (Buhari, Hz. Peygamberin içki içen birini dövdürdüğünü zikrediyor; fakat kırk deynekten söz etmiyor. Çeviren)
- [462] Kanaatimizce, bilfarz icthadî bir mesele üzerindeki icmâ'a muhalif olarak, daha sonraki asırlarda başka bir icmâ' yapılabilir; çünkü icthad içtihadı nakzetmez ve müctehidler kendi icthadlarım isabetli olduğuna inanırlar. Çeviren
- [463] Tevbe: 9/100.
- [464] Müslim, Fadâilü's-Sahâbe: 307.
- [465] Müslim, Fadâilü's-Sahâbe: 213, 215; Ebu Davud, Sünnet: 9.
- [466] İ'lâmu'l-Muvafckün, c. IV. s. 12, Münir ed-Dimaşkî baskısı (Kahire), Delhi tabı, c. II, s. 229.
- [467] er-Risale, 597, 598.
- [468] el-Ümm, c. VII, s. 246.
- [469] Bu hadisi elimizdeki kaynaklarda bulamadık. Çeviren.

5- Kıyas

Kıyasın Hüccet Oluşu

Kıyas'ın Rükünleri

Asl:

Hüküm:

Feri'

İllet:

İlletle Hüküm Arasındaki Münasebet:

İlleti Tesbit Yolları:

a) Talmeü'l-Menât:

b) Tenkîhul-Menât:

c) Tahkîku'l-Menât:

Kıyas'ın Kısım Ve Dereceleri

1) Kıyas-İ Evlâ:

1) Kıyas-i Mânâ:

2) Kıyas-i Şebih:

Kıyas'ın Hikmet'e Dayandırılması

Kıyas Ve Nass'lar

Kıyas'ın Nass'larla Çatışması:

Kıyas'ın Âmm Lafızlarla Çatışması:

Kıyas'ın Haber-i Âhâd ile Çatışması:

Cezada Kıyas

Beşerî Kanunların Kıyas İle Tefsiri

6- İstihsân

İstihsân'ın Kısımları:

İstihsânü's Sünne:

İstihsânül-İcmâ':

İstilisânü'd-Darûra:

1) Hanefî Mezhebinde Kıyas İle İstihsân'ın Çatışması:

2) Şafîî'nin İstihsân Karşısındaki Tutumu:

7- Örf (Urf)

8- Masâlih-İ Mürsele

Masâlih-i Mürsele'nin Leh ve Aleyhindeki Deliller:

9- Zerâyî'

10- İstishab

10- Önceki Şeriatlek

(Şeb'u Men Kablenâ)

DELİLLER ARASINDA ÇATIŞMA

Nass'lar Arasında Çatışma:

Kıyas'lar Arasında Çatışma:

3. BÖLÜM

MÜKELLEFLERİN FİLLERİ

Fiil, Kulun Kudreti Dahilinde Olmalı:

Tekliflerde Meşakkat:

4. BÖLÜM

MÜKELLEFLER

Ehliyet

Vücub Ehliyeti

Cenîn'in Ehliyeti:

Çocukların Ehliyeti:

Eda Ehliyeti

Ehliyete Arız Olan Haller

Semavî Arızalar

1,2) Cünun Ve Ateh:

3) Nisyan:

4,5) Uyku ve Bayılma:

Semavî Olmayan Arızalar

1) Sefeh:

2) Sarhoşluk:

3) Cehalet:

- 4) Hatâ:
5) İkrâh:
İkrâh'ın Hükümü:

(EKLER)

HÜKÜMLERİN AMAÇLARI

- Muteber Olan Maslahatlar
Maslahatların Mertebeleri:
Dînî Tekliflerde Maslahatların Dereceleri :
Güçlüğü Kaldırılması ve Zararı Defetme:
İctihad
Müctehid'de Bulunması Gerekli Şartlar:
1) Arapçayı Bilmek:
2) Kur'an İlmine Sahib Olmak:
3) Sünneti Bilmek:
4) Üzerinde İcmâ' ve İhtilaf Edilen Konuları Bilmek:
5) Kıyas'ı Bilmek:
6) Hükümlerin Amaçlarını Bilmek:
7) Doğru bir anlayış ve iyi bir takdir gücüne sâhib olmak:
8) İyi niyetli ve sağlam itikad sahibi olmak:

İctihadın Dereceleri

(Müctehidlerin Tabakaları)

- 1) Şeriat'te Müctehidler:
2) Müntesib Müctehidler:
3) Mezheb'de Müctehidler:
4) Tercih Yapan Müctehidler:
5) İstidlal Yapan Müctehidler:
a) Tahric Yapan Müctehidler:
b) Tercih Yapan Müctehidler:
6) Hafızlar Tabakası:
7) Mukallidler Tabakası:

İctihadın Bölünmesi

İFTÂ (FETVA VERME) VE MÜFTÎ DE

ARANAN ŞARTLAR

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an- Kerim.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

Bunlardan anlaşılıyor ki dört mezheb imamları sahâbilerin sözlerini kabul ettikleri halde, bu imamları taklid edenlerden bazıları, sahâbî sözünü hüccet saymamaktadırlar. Bu hususta ileri gidenler de olmuştur. Şevkânî, sahâbî sözünü reddederken şöyle der:

"Gerçek odur ki sahâbî sözü hüccet değildir. Allah, bu ümmete bir Peygamber göndermiştir; O da Muhammed (s.a.)'dir. Bizim Peygamberimiz birdir, Kitabımız birdir. Ümmetin hepsi, Allah'ın Kitabına ve Peygamberinin Sünnetine uymakla emrolunmuştur. Bu hususta sahâbîlerle, bunlardan sonrakiler arasında bir fark yoktur. Herkes, şer'î teklifleri yerine getirecek, Kitab ve Sünnet'e uyacaktır. Kim, Allah'ın dininde O'nun Kitabı ve Peygamberinin Sünnetinin dışında olan ve bu ikisine dayanmayan bir şeyin hüccet olduğunu ileri sürerse köksüz; bir şey söylediği gibi, İslâm

şeriatine Allah'ın emretmediği bir şeyi sokmuş olur ki, bu çok ağır bir iş ve haddini bilmezlikler."^[1]

Şevkânî bu gibi açıklamalarda bulunurken aynı şeyleri tekrar tekrar anlatır ve sözünü şöyle bitirir:

"Bunu iyi bil ve bu hususta titiz ol; çünkü Allah, bu İslâm ümmetine yalnız Muhammed (s.a.)'i Peygamber olarak göndermiş, O'ndan başkasına uyulmasını emretmemiş, O'nun dışında ümmetinden hiç kimseye şeriat hükmü koymak için bir harf bile söyleme yetkisi vermemiş ve kim olursa

olsun O'ndan başkasının sözünü senin için hüccet kılmamıştır."^[2]

Şüphesiz bunlar, sahâbîlerin görüşlerini reddetme hususunda aşırı sözlerdir. Burada belirtmek mecburiyetindeyiz ki, büyük imamlar da, sahâbîlerin sözlerine uyarken, Hz. Muhammed'den başkasını Peygamber tanımamış, Kitab ve Sünnet'in dışındaki şeyleri hüccet saymamışlardır. Onlar da, sahâbîlerin sözlerini alırken, Peygamber (s.a.)'in bir olduğu, Sünnet'in bir olduğu ve Kitab'ın bir olduğu esasına sınımsız bağlı idiler; fakat görüyorlardı ki Allah'ın Kitabını hıfz eden, Peygamber'in Sünneti'ni nakleden sahâbîlerdir. O'nun şeriatini en iyi bilen ve hidayetini en yakın olan onlardır. Onların sözleri (veya görüşleri), Peygamber (s.a.)'den aldıkları ilhamların eseridir; kendilerince uydurulmuş değildir; sırf İslâm'ın kaynaklarından sızıp gelen ışıklardır. Onlar, İslâm pınarının çıkışını ve akışını en iyi bilen kimselerdir. O halde sahâbîlerle uyanlar, "güzelce onlara

uyanlar..."^[3] âyetinin beyan ettiği zümreye dahil olan kimselerdir.

5- Kıyas

Fıkıh Usûl'ü bilginleri kıyas'ı şöyle tarif ederler: Kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, Kitab veya Sünnet nass'ı ile hükmü bilmen meseleye göre açıklamaktır. Başka bir tarife göre kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak illet dolayısıyla, hakkında nass bulunan meselenin hükmüne bağlamaktır.

Buna göre müctehid tarafından ictehad yapılarak çıkarılan hükümler, kıyas yoluyla Kitab ve Sünnet'e dayandırılmış olur; çünkü şer'î hükümler, ya doğrudan doğruya nass'a dayanır veya kıyas yoluyla nâss üzerine hamledilir. İmam Şafiî, kıyas hakkında şöyle der: "müslüman karşılaştığı her meselenin zarurî bir hükmü vardır. Eğer bu hüküm açıkça mevcutsa aynen ona uyması, değilse hakikata uygun şekilde ictehad yaparak ona olan delaleti araması gerekir. İctihad da, kıyas demektir."^[4]

Yani şer'î hüküm ya nass ile bililir; İmam Şafiî bunun için "ayniyle hak" tabirini kullanır; yahut da nass'ın mânâ ve amaçlarını araştırmakla anlaşılır; bu da kıyas ile olur.

Yukarıda tarifini verdiğimiz kıyas esasına göre, birbirine benzeyen meselelerin, hükümlerinde de benzerlik bulunması gerekir; zira illet'teki eşitlik hükmünde'de eşitliği icabeder. O halde İslâm hukukundaki kıyas, insan aklının fitrî olarak kabul ettiği bir şeydir; çünkü bu, benzer ve sebepleri. aynı olan şeyleri birbirine bağlamak esasına dayanır.

Mantikî delillerin ortaya koyduğu bütün neticeler üzerindeki akü yürütme de, benzer şeyleri birbirine bağlamak esasına dayanmaktadır. Demek ki hakikatteki benzerlik, hükümde eşitliği gerektirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de de, fiil ve sıfatların benzediği hallerde hükümlerin eşit olması ilkesinin kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ;

"Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin akibetlerinin nasıl olduğuna bakmazlar mı? Allah onları yere batırmıştır. Kâfirler için de bu akibetin benzeri vardır."^[5] âyeti, birbirine benzeyen şeylerin hüküm bakımından aynı olduğunu belirtmektedir. Şu iki ayet de birbirine benzemeyen şeylerin hüküm bakımından aynı olmadığını göstermektedir.

"Yoksa, kötülük isteyenler, ölümlerinde ve hayatlarında kendilerini, iman edip yararlı işler işleyen kimselerle nir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar."^[6]

"Yoksa, iman edip yararlı işler işleyenleri, yeryüzünde, bozguncular gibi mi tutacağız? Yahut müttakileri yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?"^[7]

Bu âyet-i kerîmelerden anlıyoruz ki Kur'an, aklın eşitlik kanununu en güzel şekilde uygulamakta, benzer şeylerin aynı hükme ve birbirine benzemeyen şeylerin de ayrı hükümlere bağlı olduğunu beyan etmektedir. Peygamber (s.a.)'in de bu akıl kanunu'nu kullandığını ve sahâbîlere bu yolu gösterdiğini bir çok haberlerden anlıyoruz. Rivayete göre Ömerb.el-Hattab, Hz. Peygamberce gelip,

"Ya Rasûlallah, bugün büyük bir iş yaptım, oruçlu olduğum halde karımı öptüm." demiş; Peygamber (s.a.), "oruçlu bulunduğun halde su ile mazmaza yapsan ne lâzım gelirdi?" buyurmuş; Ömer (r.a.) de

"bir şey gerekmezdi!" diye cevap vermiş; bunun üzerine Hz. Peygamber,

"o halde orucuna devam et!"^[8] buyurmuştur.

Görüyoruz ki Rasûlullah (s.a.), oruçlu kimsenin su ile mazmaza yapmasıyla (ağzına su alıp geri dökmesiyle) karısını öpmesini hüküm bakımından bir saymış; bu hareketlerin ikisinin de orucu bozacak bir fiile vâsıta olabileceği gibi, böyle bir şeye sebep olmayacağına da dikkati çekmiştir. Yani bunun ikisi de bizzat orucu bozmaz; fakat orucun bunlar vasıtasıyla bozulma ihtimali de var. Aralarındaki benzerlik, hükümlerinin eşit olmasını gerektirmiştir. Bu itibarla Hz. Ömer, mazmaza'nın orucu bozmadığını bildiğine göre, O'nun öpmenin de orucu bozmayacağını bilmesi gerekmiştir.

Peygamber (s.a.)'in bu ilkeyi uyguladığına dair bir çok haber vârid olmuştur. Sahâbîler de, hakkında nass bulamadıkları meselelerin hükümlerini ortaya koymak için eşitlik kanunu'na göre onları nasslara hamletmişlerdir. İmam Şafiî'nin yakın arkadaşı merhum el-Müzenî (öl. 264 H.), kıyas hakkındaki görüşleri ve sahâbîlerin kıyas'a göre amellerini şöyle özetlemiştir:

"Peygamber (s.a.)'in asrından günümüze kadar fakihler, din işlerindeki bütün hükümlerde kıyas'ları kullanmışlar, hakkın benzerinin hak, bâtılın benzerinin de batıl olduğunda icmâ' etmişlerdir. Buna göre kimsenin kıyas'ı inkâr etmesi caiz olmaz; çünkü kıyas, olayları birbirine benzetme ve bu bakımdan aynı hükme varmadır."

İbn-i Kayyim el-Cevziyye de, bu mânâda şöyle demiştir: "Akıl yürütmenin mihverini benzer şeyler arasındaki eşitlik, benzer olmayan şeyleri de ayırma işlemi teşkil eder. Birbirine benzeyen şeyleri ayrı hükümlere bağlamak caiz görülürse, akıl yürütme ortadan kalkmış ve bu kapı kapatılmış olur."

Kıyas, aklî bir şey olduğu halde bazı bilginler cümhur'dan ayrılmış ve onu reddetmişlerdir. Fakihlerin kıyas hakkındaki görüşleri üçe ayrılır:

1) Hakkında Kitab veya Sünnet nass'ı, icmâ ve sahâbîlerden birinin görüşü bulunmayan hususlarda kıyasın hüccet oluşu. Aşırı gitmemek şartıyla bu görüşü, cumhur kabul etmiştir.

2) İslâm fıkhında asla kıyas'a yer vermeme. Bu görüşü de Zahirîlerle Şîî-İmamîler benimsemiştir. Zahirîler, kıyasla birlikte nass'ların talilini de kabul etmezler. Yani onlar, nassların illet ve amaçlarına bakmazlar. Böylece illetlerin, uygun düştüğü meselelere nass'ların hükmünü tatbik etmeyip adede nassların kendi muhtevası için delil sayarlar. Böylece onlar, lafızların mânâsını iyice daraltarak, bunların zahirleri üzerinde donup kalırlar.

3) Kıyas'ı aşırı şekilde genişletme. Bu görüşü benimseyenler, aralarında ortak bir illet bulunmayan şeyleri dahi birleştirmeye yeltenmişler, bazan Kitab ve Sünnet'in umumî ifadelerini kıyas ile tahsis etmek istemişlerdir. Bu hususu, ileride inşallah, yeniden ele alacağız.

Kıyasın Hüccet Oluşu

Bu hususta cumhurun yolu daha doğru, delilleri daha sağlam ve mantikî olup yukarıda işaret ettiğimiz gibi Kur'an nasslarına ve Hz. Peygamberin Sünnetine dayanmaktadır. Kur'an'da,

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden buyruk sahibi (ülü-lemr) olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allh'a ve Peygamber'e iman ediyorsanız, onu Allah'a ve Peygamber'e havale edin."^[9] buyurulmuştur. Bir şeyi Allah'a ve Peygamber'e havale etmek, ancak

Kur'an ve Sünnetin işaret ettiği amaçları bilmekle olur. Bu ise, Kur'an ve Sünnet hükümlerini ta'lile dayanır ki, o da kıyas'tır. Kur'an-ı Kerim, hükümlerin taliine işaret eder ve bir kısmını fiilen talil ederek, onların güttüğü amaçları açıklar. Nitekim Kısas'ın hikmeti zikredürken; "*Kısas'ta sizin için hayat vardır.*"^[10] buyurulmuştur. Hz. Peygamberin, oğulluk edindiği Zeyd b. Haris e'den boşanmış olan Seyneb ile evlenişinin sebebi Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: "... Zeyd, eşyle ilgisini kestiğinde onu (Zeynebi) seninle evlendirdik ki, evlatlıkları eşleriyle ilgilerini kestiklerinde, onların bu eşleriyle evlenmeleri hususunda mü'minlere bir zorluk olmasın."^[11]

Cenab-ı Hak, ganimetlerin fakirlere, yetimlere, Hz. Peygamberin yakınlarına ve yolda, kalmışlara dağıtılmasının hikmetini belirterek şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın fethedilen memleketlerden Peygamber'ine verdiği şeyler; Allah, Peygamber, O'nun yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir; içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşması (bir sermaye olması) için değildir."^[12]

Kur'an'da İsrailoğullarına bazı güzel rızıkların haram kılındığı, bunun sebebinin ise, onların kendilerini şehvetlerine düşkün olmaktan menetmeleri olduğu şöyle beyan edilmiştir:

"Yahudilerin zulümlerinden ötürü kendilerine helal kılınmış olan temiz şeyleri onlara haram kıldık."^[13]

Yine Kur'an'da, içki ve kumarın yasak edilişinin sebepleri şu âyet-i Kerime ile belirtilmiştir:

"Şeytan, ancak içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'tı anmak ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"^[14]

Hükümlerin sebeplerini belirtmek, yani nass'ların ta'lili, kıyas'ın zaruretini gösteren Kuran'ın işaretlerinden anlaşılmaktadır. Bu kabul edilmediği takdirde muamelâta ait olan emirler de taahbüdü olur. Halbuki Yüce Tanrı, bunların taabbüdü (ibadet cinsinden) olduğunu bildirmemiştir. Öyleyse hakkında nass bulunmayan hususları, nass ile belirtilmiş olan meselelere kıyas yapmak hakkımızdır. Zaten nass'lar, kendilerinin genel ve özel amaçlarını anlatan işaretleri ihtiva etmektedir. Kıyas da, bunların ışığı altında yapılmaktadır.

Sünnet de hükümlerin ta'liline işaret etmiş ve bir kısım hükümlerin illetlerini açıklamıştır. Meselâ; Peygamber (s.a.), başkasının evine girerken izin istemenin illetini, "*izin, ancak göz için emredilmiştir.*"^[15] hadisiyle beyan etmiştir. Demek ki başkasının evine giren kimsenin görmesi hoş olmayan bir şeyle karşılaşmaması için müsaade istemesi gerekli görülmüştür. Bu hdis, başkasının evine izinsiz girme yasağının hikmetini belirtmektedir ki, o yasak da şu âyetlerle bildirilmiştir:

"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, sahiplerine seslenip selâm vermeden girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu sizin için daha iyidir. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, yine de size izin verilmedikçe içeri girmeyiniz. Size "dönün" denilirse, dönünüz. Bu sizin için daha iffettidir. Allah, yaptıklarınızı bilir. İçinde eşyanız bulunan boş evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah, açığa vurduğunuzu da, gizlediğinizi de bilir."^[16]

Peygamber (s.a.), önce sahâbileri, kurban etlerini saklamaktan nehyetmiş, sonra bunu onlar için mubah kılmıştır. Nehyedişinin sebebinin de şöyle açıklamıştır:

"Memleketimize gelen aç ve azığı bulunmayan göçebeler (daffe) için sizi ondan nehyetmiştim."^[17] Demek ki ihtiyaç içinde bulunan göçebelerin geldiği yılda kurban etlerini evde saklamak haram kılınmıştır. Eğer böyle bir ihtiyaç bulunmazsa, kurban etlerini saklamakta bir sakınca olmaz. Bu da illet'in mevcut olup olmamasına göre nass'a uymak demektir. Yani, illet bulununca hüküm bulunmakta, illet bulunmayınca hüküm ibahat ifâde etmektedir.

Kıyas'ı tanımayanların asıl muhalefetleri, bu hükümlerin ta'lili meselesinden doğmaktadır. Kıyas'ı kabul edenler, hükümlerin illetleri olduğunu, mânâlarının akıl ile kavranılabileceğini ve bir kısım amaçları bulunduğunu ileri sürerler. Onlara göre bu illet ve amaçlar, hakkında nass bulunmayan konularda da gerçekleşirse, hüküm de sabit olur. Kıyas'ı tanımayanlara göre ise, kıyas, İslâmî bir hüccet değildir; nass'ların illetleri bilinmeyeceğinden hüküm, onların dışındaki konulara şâmil olmaz.

Hükümlerde Kıyas'ın sübütü üzerinde sahabüer icmâ' etmişlerdir. Meselâ; Ebu Bekr (r.a.), mirasta dede'ye baba muamelesi yapmıştır; çünkü, dede'de babalık mânâsı bulunduğundan, onu da baba hükmünde görmüştür. İbn-i Abbas (r.a.) da dedeyi oğulun oğluna kıyas etmiştir. Hz. Ömer, Ebu Mûsâ el-Eş'ârî'ye, kıyas'a başvurmasını emrederken mektubunda şöyle demiştir: "Birbirine "benzeyen şeyleri iyi anla, sonra ona göre olayları kıyas et!"^[18]

Bazı sahâbiler, Ebu Bekr (r.a.)'e b'at ederken, Peygamber (s.a.)'in O'nu namaz için imam olarak seçtiğini gözönüne almışlar ve İmamet-i âmme'yi (hilafeti), namaz imametine kıyas ederken, "Peygamber (s.a.), O'nu din işimizde imam tayin etmiştir. Öyleyse diz O'nu, dünya işimizde niçin imam tanımayalım?"^[19] demişlerdir. Hz. Ali de içki cezasını, kazf cezasına kıyas etmiştir; çünkü içki de sonuç itibariyle kazf'e vâsıta olmaktadır.

Bu sebebledir ki Keşfu'l-Esrar müellifi şöyle der: "Kıyas ile istidlal işi, sahâbilerin icmâ'ına dayanır. Sahâbilerin ictihadlarındaki hallerini araştırarak öğrendiğimize göre onlar, asl'ın illetini taşıdığını zannettikleri zaman fer'i o asl'a kıyas yapıyorlardı ve bu arada ne nass'ların ta'lil edeceğini bildiren, ne de kendisine kıyas yapılmasının caiz olduğunu gösteren özel bir delil arıyorlardı."^[20]

Bunlardan anlaşılıyor ki kıyas'ın İslâm hukukunun kaynaklarından birisini teşkil ettiği Kitab'la, Sünnetle ve hükümlerin ta'liline, illetlerin hakkında nass bulunmayan meselelere de geçeceğine, bu illetlere göre hükmün bulunup bulunmayacağına yapılan işaretlerle, sahâbilerin icmâ'ı ve onların fakihlerince istinbat metodu olarak kullanılmasıyla sabit olmuştur.

Gerçekten kıyas'ın mânâsı, nass'ların uzanabildiği bütün sahalara tatbik edilmesidir; nass'lara bir şey ilave etmek değil, onları tefsirdir.

Burada kıyas'ı tanımayanların dayandıkları delillerden de söz etmek icabeder. Kıyas'ı reddedenler arasında bir kısım mu'tezililer de yer alır. Bunların başında Câhız'm hocası İbrahim b. Seyyar en-Nazzam gelir. Zahiriler de kıyas'ı tanımazlar. Bunların en şiddetlisi, Zahirî mezhebinin

kurucusu Davud ez-Zâhir f'den sonra gelen ikinci imamı İbn-i Hazm el-Endelüsîdir. İbn-i Hazm, Kıyas'ın bâtil olduğunu isbat için beş delil ileri sürer. Bunları özet olarak veriyoruz:

1) Allah, hükümlerden bazısının farz, bazısının haram, bazısının mendub, bazısının da mekruh olduğunu bildirmiştir. Hakkında bu hükümlerden birisi bildirilmemiş olanların da mubah olduğu.

"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur."^[21] âyetine göre sabittir. Böylece bütün hükümler nass'lara dayanmış olup kıyas için bir saha kalmamıştır. O halde, tatbik edilecek bir konu kalmadığından, kıyas'a ihtiyaç yoktur; çünkü nass bulunmayan yerlerde kıyas'a başvurulacaktır. Halbuki herşey hakkında, ibâhat yoluyla da olsa, umum veya husus yönünden bir nass bulunmaktadır.

2) Kıyas ile hüküm verenler, bunun istinbat esaslarından biri olduğunu kabul ederler ve düşüncelerini, herşey için şeriat'te bir nass yoktur görüşüne dayandırır. Bu ise, şeriatin kemâline aykırıdır. Oysa Hz. Peygamber, onu açıklamayı üzerine almıştır. Allah Taâlâ da;

"Bu gün sizin dininizi ikmal ettim, size olan nimetimi tamamladım ve din olarak sizin için İslâm'ı seçtim,"^[22] buyurmuştur. Yine Allah, şeriatin kemâlini beyan için Peygamberine hitaben,

"Sana da Kur'an'ı indirdik; tâ ki insanlara, kendilerine indirilene açıkça anlatsın."^[23] buyurmuştur. Kıyas'ın mevcudiyetini farz etmek, "beyanın kemâline aykırı düşer. Beyanın mükemmel olmadığını kabul etmek, Peygamber (s.a.)'in Tanrı'nın elçiliğini tebliğ etmemiş olması demektir. Bu da, saçma bir faraziyedir; çünkü Peygamber, onu tebliğ etmiş ve Veda' Haccı'nda bu hususu herkese duyurmuştur.

3) Kıyas'ın esası, asi ile ferî' arasındaki ortak illet olup hükümlerin eşitliğini sağlayan da budur. Bu müşterek illet için bir delil bulunmak zarureti vardır. Eğer bu delil nass ise, kıyas'a yer kalmaz; çünkü bu durumda hüküm nass'dan alınmış sayılır. Eğer illet bir nass ile belirtilmemişse, bu hangi yolla bilinecektir? İletinin bilinme yolu hakkında Şâri' tarafından bir nass mevcut değildir. İletini bildiren bir delilin bulunmaması şu iki neticeye varır: a) ya kıyas asla muteber değildir, b) veya kıyas, Allah katında muteberdir; fakat beyan edilmemiştir. Bu ise karışıklığa sebep olur. Halbuki, Allah, böyle şeylerden tamamen münezzehtir. O halde geriye kıyas'ı tanımak kalıyor.

4) Peygamber (s.a.), mü'minlere Allah ve Resulünün nass ile bildirmediği şeyleri terketmelerini emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Siz bir şey emretmediğim sürece beni bırakın; çünkü sizden öncekiler fazla soru sordukları ve peygamberlerimle ihtilafa düştükleri için helak oldular. Size bir şey emredersem, onu gücünüz yettiği kadar yerine getirin. Sizi bir şeyden menedersem ondan da kaçının."^[24]

Bundan anlaşılıyor ki hakkında nass bulunmayan şeyler için kul, kendiliğinden bir hüküm koymayacaktır; zira o, hakkında nass bulunmayan şeyleri olduğu gibi bırakmakla emr olunmuş tur. Öyle ise kıyas, bu nass'a aykırı düşmektedir.

5) Bir çok nass vardır ki, bunların muhtevası kıyas'ı yasaklamaktadır. Sözgelimi;

"Ey iman edenler, Allah ve Peyganiher'inden öne geçmeyin..."^[25] âyetinin mânâsı, Allah ve Peygamberin bildirmediği şeyler hakkında mü'minlerin kendiliklerinden hüküm koymamalarıdır. Kıyas da, bu âyet'teki nehiy nevindendir. Yine Kur'an'da; "Bilmediğin şeyin ardına düşme!"^[26] buyurulmuştur ki, buna kıyas da dahildir. Keza; "Kitab'da biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık"^[27] âyeti de, kıyas için hiç bir şey

olmadığını göstermektedir; çünkü kıyas'ı kabullenmek, Allah'ın Kitabı'nda bazı şeyleri eksik bıraktığını ve açıklamadığını ileri sürmektir.^[28]

İbn-i Hazm'in bu delillerine bir göz atacak olursak, onların iki esasa dayandığını görürüz:

1) Kur'an ve Sünnet nass'ları farz, nafiye, mekruh ve mübah'larıyla bütün hükümleri bildirmiştir.

2) Kıyas; insan amelîyle ilgili olup bir eksikliği bulunmayan nass'lara Şâri'in emri olmadan bir şey ilave etmektir.

Bu esaslardan birincisini cumhur da kabul eder. Cümhur'a göre de, nass'lar ya ibaresiyle veya işaretiyle bir şeyi bildirmiştir; lâkin Zahirîler, nass'ların herşeyi ibaresiyle bildirdiğini ve onların ibaresinin dışına çıkılamayacağını söylerler. Cumhur ise, delaletin mânâsını genişletir ve şöyle der: Nass'ların hükümlere delaleti lafızlarıyla olduğu gibi, nass'ların toplamından anlaşılın şeriatin amaçlarının gösterdiği umûmî delaletlerle de

olur. Sözgelimi; Şâri', "içki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. O halde tunlardan kaçın ki felaha eresiniz."^[29] buyurmuştur. Bu nass, ibaresiyle içki ve kumarın haram olduğunu bildirmiştir. Ayrıca zararı fazla bulunan her şeyin haram olduğunu da göstermektedir. İçki ve kumar, zararları çok olduğu için haram kılınmıştır; çünkü Allah Taâlâ;

"Sana içki ve kumarı sorarlar. De ki: Onların ikisinde de büyük günah ve insanlar için bazı faydalar vardır. Günahları faydalarından daha büyüktür."^[30] buyurmuştur.

Demek ki zararı fazla olan her şey, bu nass'ın umûmuna göre haramdır. Böylece kıyas'la açıklanmış olan hükümler de nass'a dayanmaktadır. Gerçekte kıyas da, nass'm tatbiki (i'mali)dir. Dolayısıyla kıyas'm bildirdiği hüküm ve şeriatin beyanı sayılmaktadır. Bu itibarla İbn-i Hazm'in ileri sürdüğü ikinci esas da; yani kıyas'ın, nass'ların kemâline aykırı düştüğünü belirten delil de yıkılmaktadır.

Daha önce de dediğimiz gibi, kıyas'ı kabul edenlerle, reddedenler arasındaki anlaşmazlığın esası, 'nass'ların ta'lili meselesidir. Kıyas'ı reddedenler, nass'ları yalnız ibarelerine hasrederler. Kıyas'ı kabul edenler de, ta'lili benimseyerek, kıyas nass'ların i'malidir, uygulama alanını genişletmektedir, derler.

Gerçekte, özellikle kıyas'ı tanımayan zahirîler, nass'ların ta'lilini gözönüne almadıkları için çok yanılmaktadırlar. Bu ihmalleri, kendilerini akla uymayan hükümleri kabule sevk etmiştir. Sözgelimi; onlar insan idrarının nass bulunduğu için pis olduğunu; domuzun bevlinii ise, hakkında bir nass bulunmadığı için temiz olduğunu; keza, aynı gerekçe ile köpeğin salyasının pis ve bevlinin temiz olduğunu kabu etmişlerdir. Eğer onlar, birazcık nass'larm ruhunu anlasalardı, bu türlü tezadlara düşmezlerdi.

Kıyas'ın Rükünleri

Dedik ki kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak illet dolayısıyla hakkında nass bulunan mesele nifrî hükmüne bağlamaktır. Bu tarife göre kıyas, dört rükünden mey dana gelmektedir:

- 1) Asl: Bu, hükmü beyan eden nass olup "hükmün kaynağı" adın: da alır.
- 2) Feri': Bu, hakkında nass bulunmayan meseledir.
- 3) Hüküm: Bu, kıyas vasıtasıyla asi'dan fer'a geçmesi isteniler şeydir.
- 4) Ortak illet. Bu da, hem asi hem de fer'i'de bulunan bir vasıftır.

Asl:

Fer'in kıyas edildiği hükmü açıklayan kaynağa "asl" adı verilir Yahut da buna, hakkında hüküm bulunan konu denilir. Her iki tabir de aynı kapiya çıkar.

Kıyas'ın dayandığı asi, fakihlerin çoğuna göre nass veya icmâ' olmalıdır. Kıyas ile sabit olan bir hüküm üzerine başka bir mesele kıyas yapılmaz. Şöyle ki:

- a) İslâm hukuku'nun kaynağını nass'lar teşkil eder. Diğer kaynaklar, ne olursa olsun, hüccet olma bakımından nass'lara dayanır. Bu sebebledir ki kıyas'ın dayandığı yegâne kaynak da nass'lardır.
- b) Hüküm için illet sayılan vasfa delalet eden şeyler de yine nass'lardır. Onlar iştikakları, münasebetleri ve vârid oldukları olayların yardımıyla bu vasfı, yani illeti gösterirler.
- c) Kıyas, tabiatiyle, Kitab ve Sünnet'e dayanmaktadır. Kıyas'ı reddedenlerin delillerini incelerken de demiştik; onların yanıldıkları nokta, kıyas'ı nass'lardan alınmış saymamalarıdır. Halbuki o, nass'ların geniş anlamda i'mali, yani tatbiki demektir. O halde kıyas, yalnız nass'lara dayanmalıdır ki, kıyas'ı tanımayanlar için bir itiraz kapısı bırakılmış olmasın.

Bu itibarla fakihlerin çoğu, icmâ' ile sabit olan bir hüküm üzerine kıyas yapmanın doğru olacağını kabul eder; çünkü icmâ'nın senedi açıklanmamış bile olsa, nass'dır. Sözelimi; küçüklerin malı üzerindeki velayet icmâ' ile sâbit olmuş ve onları evlendirme velayeti de bu malî velayet icmâ' ile sabit olmuş ve onları evlendirme velayeti de bu malî verinde tam bir velayete sâhib olduğu icmâ' ile sabit olmuş ve buna kıyas yoluyla da onu, istemediği birisiyle evlendirmek için kimsenin zorlama (icbar) yetkisi olmadığı anlaşılmıştır.

Gerçekten icmâ'nın senedinin nass olduğunu kabul ettiğimize ve kıyas'ın icmâ' için sened olması yerinde bulmadığımızı göre, icmâ' ile sabit olan bir hüküm üzerine kıyas yapılmasını reddetmemiz tuhaf olur. İcmâ'da, nass zahir olmadığı için hükmün illetini tanımamız imkânsızdır, denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Hükümün illeti sadece nass'lardan anlaşılmaz. Şer'atin genel amaçlarından, hükümle ilgili olaylardan ve hükmün güttüğü gayelerden de anlaşılır. Demek ki illetin bilinmesi ve tesbiti için tek yol, ibarelerin işareti değildir; hattâ çoğu zaman ibareler, kıyas'a yarayacak

ileti göstermez. Meselâ; "*Buğday ile buğday, arpa ile arpa misli misline ve peşin olarak değiştirilir...*" [\[31\]](#) hadîs-i şerifinin ibaresinde kıyas için açık bir illet bulamayız. Dolayısıyla fakihler, buradaki illeti tayinde ihtilafa düşmüşlerdir.

Hanefilere göre buradaki illet, tartı ve ölçü benzerliği ile cins birliğidir. Bu, tam illettir. Tartı ve ölçü benzerliği veya cins birliği bulunmazsa nakıs illet olur. Tam illet bulunursa alım-satımda fazlalık ve va'de haram olur; nakıs illet bulunursa va'de haram olur, fazlalık haram olmaz. Meselâ; buğday, arpa ile değiştirilirse, cins birliği olmadığı için fazla almak caiz olur ve va'de caiz olmaz. Belki Hanefiler, uzak da olsa, onu, hadîs-i şerifte tekrar edilen "misi" kelimesinden çıkarmışlardır.

Şâfîlere göre ise buradaki illet, gıda maddesi ve para olma (ta'âm ve semeniyet) durumudur; çünkü hadîs'te geçen şeylerin bazıları altın ve gümüş gibi para olup bunları kendileriyle değişmede pazarlık caiz olmaz; zira bunlar, eşyanın kıymetini gösteren ölçülerdir. O halde eksik veya fazla olarak bunları, bizzat kendileriyle değişmek doğru değildir; çünkü böylece bunların, eşya için birer kıymet ölçüsü oluşu ortadan kalkar. Bu ikisinin dışındakiler de gıda maddeleridir. Değişimi sırf bunlara bağlamak, üreticilerin ihtikârına ve tüketicilerin de mahrumiyetine sebep olur.. Dolayısıyla bunların kendileriyle değişimi, ancak eşit olarak yapılabilir ve böylece para ile alış-verişe imkân bırakılır.

Nitekim bir gün birisi gelmiş ve Peygamber (s.a.)'e "bende kuru hurma var, taze hurma ile değişmek istiyorum." demiş, Hz. Peygamber de, "*kuru hurmayı sat ve parasıyla taze hurma al!*" [\[32\]](#) buyurmuştur. Dernek ki hurmanın para ile satılması sayesinde, kuru veya taze hiç hurması olmayan kimse de onu alıp yiyebilecektir.

Mâlikîler de, buradaki illet para, gıda maddesi ve saklanır cinsten olma durumudur, derler.

Görüyoruz ki illet, bizzat nass'dan değil, hükmün kendisinden, ondaki genel ve özel amaçlardan elde edilmektedir.

Kıyas için asi olma bakımından icmâ'ı anlatmış olduk. Gelelim kıyas'ın başka bir kıyas için asi olmasına.

Bir kısım Mâlikîler'e göre kıyasla sabit olan bir hüküm üzerine başka bir mesele kıyas yapılabilir. Bu konuda Büyük İbn-i Rüşd şöyle der:

"Feri', hükmü bilinince asi olur ve ondan elde edilen başka bir illet dolayısıyla yeni bir mesele ona kıyas yapılabilir. Hüküm sabit oluncaya kadar ikincisine ferî' adı verilir. Bu ikinci meselenin de hükmü sabit olunca, bundan elde edilen illet gözönüne alınarak, başka bir mesele de buna kıyas yapılabilir. Böylece hükmü sabit olunca o da asi olup ona göre de kıyas yapılabilir ve bu sonsuzca devam edip gider.

"Ferî' meseleler birbirine kıyas yapılamaz; yalnız Kitab, Sünnet ve İcmâ' üzerine kıyas yapılır görüşü çok yanlıştır; çünkü Kitab, Sünnet ve İcmâ' bu şeriatın asıl delilleridir. Elbette kıyas da önce bunlara dayanır. Bu delillerden birine kıyas yapmak imkânsız olursa, bunlardan istinbat edilen kıyas üzerine de kıyas yapılabilir. Meselâ; bir olay ortaya çıksa ve bunun hakkında Kitab'da, Sünnet'te ve ümmet'in icmâ'ında bir nass veya bunlarla yeni olayı birleştiren bir illet bulunmasa, ancak böyle bir illet bunlardan istinbat edilmiş olan bir şeyde bulunsa, olayı ona kıyas yapmak gerekir." [\[33\]](#)

İbn-i Rüşd, bu kadarla yetinmez ve Mâlikî fakihlerinin bu görüş üzerinde ittifak ettiklerini belirterek şöyle devam eder:

"Bilesin ki bu mânâ üzerinde İmam Mâlik ve arkadaşları birleşmişler, kitaplarında meseleleri birbirine kıyas etme hususunda ihtilafa düşmemişlerdir. Bu, esasen doğrudur; isterse ona muhalefet edenler bulunsun; çünkü Kitab, Sünnet ve İcmâ', şer'î hükümlerin aslını teşkil eder. Nitekim aklî ilimlerde zarurete dayanan bilgi de böyledir; yani aklî ilimler, zarurî bilgi üzerine kurulur; bunlar belli bir sayı ile sınırlandırılmaksızın yakınlık esasına dayanır; yakın olanın, uzak olan üzerine bina edilmesi doğru olmaz. Naklî ilimler de aynı şekilde Kitab, Sünnet, ümmetin icmâ'ı veya sahih olması hasebiyle hükme esas olan şey üzerine bina edilir ve bu sonsuzca sürüp gider. Bunlarda da yakın olanın yakın olana dayanması

esasına uyulur; yakın olan, uzak olan üzerine bina edilmez."

Bundan anlaşılıyor ki İbn-i Rüşd, kıyas'ın bir asl teşkil ettiğini ve ona başka bir meseleyi kıyas yapmanın doğru olduğunu kabul ediyor; burada yeni fer'in Kitab ve Sünnet'e dayandırılmasının imkânsız olmasını şart koşuyor; akli ilimlerle fıkıh arasında bir bağ kuruyor; her ikisinin de birbirine benzediğini söylüyor. Ona göre akli meseleler, herkesin aynı şekilde kavradığı apaçık bilgilere dayanır; sonra bunlar üzerine nazariyeler kurulur. Sözelimi; matematik böyledir. Özellikle geometri apaçık bilgilere dayanır; sonra bunlardan nazariyeler kurulur ve daha sonra bu nazariyeler üzerine başka nazariyeler bina edilir. Fıkıh çalışmalarda da durum böyledir. Akli ilimlerdeki zarurî ve apaçık bilgilere karşılık, fıkıh'ta da Kitab, Sünnet ve İcmâ' vardır. Fakihler, bunların fıkıhın esas ve aslını teşkil ettiğinde birleşmişlerdir. Sonra meseleler, bunlarla sabit olan hükümler üzerine, yakınlık esasına göre, kıyas yapılır. Daha sonra her mesele kendisine yakın olan meseleye kıyas edilir ve böylece meselelerin, benzerlik ve yakınlık derecesine göre, birbirine yaklaştırılıp bağlanmasıyla fıkıh yoluna devam eder.

Kıyas'la sabit olan hükmün, başka bir meseleyi kendisine kıyas yapmak için asi olabileceğini söyleyenlerin bu görüşlerine şu şekilde itiraz edilmiştir: Asl ile fer'i birbirine bağlayan illet, asi olan ilk kıyas'ın illeti ise, hüküm, bu kıyas'ın dayandığı nass'a bina edilmiş olur; eğer illet, ilk kıyas'ın illetinden başka bir şeyse, ikinci kıyas bâtil olur; çünkü vasıf, hükme tesir eden ilk vasfın aynısı değildir. Meselâ; pirinç, ribâ hadisinde geçen buğdaya kıyas edilse, pirinç ve pirinç karşılığında satılırken misliyle ve peşin olarak satılacaktır. Öte yandan zeytinyağı, pirinç'e kıyas edilse ve illet de saklanır ve gıda maddesi cinsinden oluşu olsa, bu takdirde zeytinyağının buğdaya kıyas edilmesi, fer'i olan pirinç'e kıyas edilmesinden daha iyi olur. Eğer asi ile fer'i arasındaki illetin aynılığı imkânsızlaşırsa kıyas bâtil olur.

Fakat İbn-i Rüşd'ün burada şöyle şart koştuğu akla gelebilir: Kur'an, Sünnet ve İcmâ'dan alınmış olan asi bilinmediği takdirde kıyas'la sabit olan fer'i üzerine kıyas yapmak mümkündür. Belki, bu nasıl düşünülür? diye sorulabilir. Bu şöyle olabilir: nass'ların toplamından elde edilen kaideler vardır. Bu kaideler, belli nass'lara dayanmasa da, gerçek ve sabit olan hükümleri bildirmektedir. O halde bunlar da kıyas için asi teşkil eder ve bunların dayandığı asi bilinmeyebilir; fakat şer'î kaideler haline gelmiş olduklarından kendileri kıyas için asl olabilirler.

Mâlikîlerin bu görüşüne fıkıh açısından katılmamız imkânsızdır. Sanıyoruz ki onların maslahat-i mürsele nazariyesi burada rol oynamaktadır. Fer'in başka bir fer'i üzerine kıyas yapılması esası medenî hukuk'ta da câri olup kanunun tefsiri sayılmaktadır. Şöyle ki: Bir kısım hâkimler, hükümlerini kıyaslara dayandırır. Temyiz mahkemesi de bunları tasdik eder. Bundan sonra o hükümler, kanunî esaslar veya kazıye-i muhkemeler haline gelir. Artık bazı meseleler bunlara kıyas edilerek karara bağlanabilir ve bunların dayandığı asıl kanun metinleri aranmaz. İşte bu prensip, esas itibarıyla Mâlikî mezhebinin orijinal bir yönünü teşkil etmektedir.

Hüküm:

Bu, hakkında nass veya icmâ'nın vârid olduğu şeydir. Bunun asl'dan fer'a geçmesi için şu şartların bulunması gerekir:

1) Hüküm, şer'î ve amelî olmalıdır. Fıkıhî kıyas, ancak amelî hükümlerde olur; çünkü genel olarak fıkıhın konusu amelî hükümlerdir.
2) Hükümün mânâsı akıl ile kavranılmalıdır. Yani, onun meşru oluş sebebinin akıl kavramalıdır veya nass bu sebebe işaret etmelidir. Meselâ; içki, kumar, murdar hayvan eti ve başkasının malını yeme, aldatma ve rüşvet haram kılınmıştır. Akıl, bu hükümlerin hitmet-i meşrûyesini kavrar. Eğer hükümün mânâsı akıl ile bilinemezse -teyemmüm ve namazın rek'atlerinin sayısı veya şekli gibi- kıyas konusu olamaz.

Bu itibarla bilginler, hükümleri iki kısma ayırırlar:

a) Taabbüdü hükümler: Bunlarda kıyas cereyan etmez; çünkü kıyasın esası, hükümün illetinin bilinmesidir. Taabbüdü hükümlerde illeti bilmenin imkânı yoktur. Sözelimi; hacc ile ilgili ibadetler böyledir. Bu demek değildir ki meşru oluş sebebi akıl ile kavranıl amayan ibadet veya hükümlerin bir hikmet ve faydası yoktur. Şüphesiz bunların hikmet ve faydaları vardır; ancak akıl, benzeri olayları aynı hükme bağlamak için onların cüz'i illetlerini kavrayamaz.

b) Mânâsı akıl ile kavranılan hükümler: Bunlarda kıyas cereyan eder; çünkü insan akli onların illetlerini kavrar.

Ebu Hanîfe'ye göre dinî nass'ların hepsinin mânâsı akıl ile kavranılabilir ve illetleri anlaşılır; ancak taabbüdü olduğuna dair delil bulunanlar müstesnadır. Ebu Hanîf e'nin çağdaşı Osman el-Bettî'de, nass'ların ta'lili ancak nass ile olur demiştir. Ona göre nass'lar ta'lil edilemez; ancak ta'lil edildiğine dair nass bulunanlar hariçtir. Meselâ; içkinin haram kılınışı ve aldatmanın yasak edilmesinin illetini bildiren nass'lar vardır.

Modern kanunların bütün metinleri ta'lil kabul eder ve bunlarda kıyas yapılabilir. Esas olan da budur; çünkü bu kanunları yapanlar insanlardır ve elbette bunların gerekçeleri (illetleri) "bilinmelidir. Yalnız kıyas'ın geçerli olduğu yerler medenî kanunlardır. Ceza kanunlarında ise, kıyas'a geniş çapta başvurulmaz; çünkü cezâcılara göre "kanunsuz suç ve ceza olmaz" kaidesi esastır. Ancak, illet açıkça belli olursa, nadiren cezalarda da kıyas yapıldığı görülür; fakat suçlarda kıyas yapılmaz. Meselâ; modern ceza hukukunda, ikisi de akıl üzerinde kötü tesir yapıyor diye hâkim, içki içmeyi esrar kullanmaya kıyas, yaparak hüküm veremez. Keza, nikâhı caiz olmayan bir akraba ile bâtil bir evlenme akdi sonucunda işlenen zina suçu, evli bir kadınla yapılan zina fiiline kıyaslanamaz.

3) Hüküm esas itibarıyla kıyas'a aykırı olmamalıdır. Meselâ; seferi olma hali, orucu tutmamayı mubah kılmaktadır; fakat zor işleri sefere kıyas etmek caiz değildir. Keza, mest üzerine meshetmek için izin verilmiştir; lâkin buna kıyas yapılarak çorap üzerine meshedileceği ileri sürülemez. Bu gibi hükümler istisnâî şeylerdir ve kıyas'a aykırı olarak sabit olmuştur. Demek ki kıyas'a aykırı olarak sabit olan hükümler üzerine başkaları kıyas

yapılamaz. Sözelimi; oruçlu iken unutarak yiyip içmenin hükmü kıyas dışıdır; cehil ve hatâ bunlara kıyas edilemez; [\[35\]](#)

Lâkin istisnâî hükümlerde bazan kıyas'a imkân veren illet bulunabilir. Sözelimi; evlerin icara verilmesini ifade eden hüküm üzerine tarlaların icara verilebileceği kıyas'la sabit olmuştur. Bu arada semavî bir âfet neticesinde ürün telef olursa icarın sakıt olacağı da, kıyasla sabit olmuştur. Bu, müstecirin, icar konusu olan şeyi teslim almaktan menedilmesi haline kıyas edilmiştir. Aslında bu hükümler, kıyas'a aykırı olarak vârid olmuştur; ancak kıyas için illet olabilecek şer'î bir mânâ taşıdıklarından kıyas'a dahil olmuşlardır. Buna misal olarak Mâlikîlerin, "arâyâ" satışına cevaz

vermelerini zikredebiliriz. [\[36\]](#)

4) Asl'ın bildirdiği hükmün hususî olduğu sabit olmamalıdır. Meselâ, Huzeyme'nin şehadetinin iki kişinin şehadetine denk oluşu ve Hz. Peygamberin dört kadından fazlasıyla evlenişi böyle özel hükümlerdir. İşte bunlar, hükmün asl'dan fer'a geçmesinin şartlarıdır.

Feri'

Bu, asl'a kıyas yapılarak hükmü bilinmek istenilen meseledir. Kıyas yapılabilmesi için ferî'de iki şart aranmaktadır:

1) Ferî'nin hükmü nass'la belirtilmiş olmamalıdır; çünkü hükmü nass'la belirtilen meselelerde kıyas'a lüzum yoktur. Elbette bir meselenin hükmü nass'la sabit iken onun için kıyas'dan söz etmek akıl işi değildir. Bu konuda Endülüs fakihlerinden birisinin düştüğü şöyle bir hatâ anlatılır: Halifelerden birisi, Ramazan orucu tutarken gündüz cinsi münasebette bulunmanın keffâreti nedir? diye fakih'e sorar. O da, altmış gün oruç tutmaktır, der. Halbuki Peygamber (s.a.)'den vârid olan nass'da önce bir köle âzad etmek emrolunmuştur. Buna gücü yetmeyen kimse iki ay oruç

tutacaktır. Sözügeçen fakih, iki ay oruç tutmayı öne alırken maslahat'a dayanan kıyas'a uymuştur. ^[37] Ona göre Halife, bir çok köleye sahiptir. Her gün orucu bozup keffâret olarak bir köle âzad edebilir. Dolayısıyla o fakih, köle azadından vazgeçmiş ve hakkında nass bulunan bir konuda kıyas'a başvurmuştur.

Bize göre o fakih, sadece nass'a muhalefet etmekle kalmamış, hem kıyas'da, hem de illeti kavramakta yanılmıştır; çünkü altmış gün oruç tutmadaki maslahatı, bir köle âzad etmekteki masâhat'tan kuvvetli görmüştür; zira ona göre keffâretin illeti, orucu bozmayı önlemektir. Bu da keffâret cezası olan oruçlarda daha tesirlidir. Bize göre ise, otuz; köleyi hürriyete kavuşturmak, insanların nazarında altmış gün oruç tutmaktan çok daha hayırlıdır. Bunun içindir ki Şâri'in köle âzad etme emrindeki maksadı, oruçla kazanılan ahlâkî sonuçtaki maksadından daha yüksektir.

Bazı Hanefî ve Mâlikî fakihleri, haber-i âhâd ve zannî delillerden ibaret olan nass'lar bulunduğu halde kıyasa, başvurmuşlardır. Bu da, haber-i âhâd'ı zayıf sayma veya kıyas ile zannî delilleri tahsis etme esasına dayanır. İleride, kıyas ile nass'ların çatışmasından söz ederken bu konuyu ele alacağız.

2) Asıl'daki illet, aynı şekilde ferî'de de bulunmalıdır. Meselâ, şarabın haram kılınışının illeti sarhoş edici olması ise, sarhoş eden her içki veya yiyecek şey de şarap gibi haramdır. Eğer bir şey sarhoş edici değil de, şu veya bu sebepten, yahut da bazı geçici hallerden dolayı aklın gitmesine sebep oluyorsa, o şeyin kullanılması haram olmaz; çünkü onun illeti, şarabın illetine eşit değildir.

İllet:

İllet, kıyas'ın dayanmış olduğu esas teşkil etmektedir. Fâhru'l-İslâm Pezdevî, illet, kıyas'ın rüknü, yani dayandığı esas'dır, demiştir. Bazı bilginler, illeti, zahir, mazbut ve hüküm için münasib bir vasıf'dır, diye tarif etmişlerdir. Meselâ; hamr'a nisbetle sarhoş edicilik ve kılıçla kasden adam öldürme vasfı böyle bir illet'tir. Ölüm cezası olan kısas'ın hükmü öldürücü bir âleti kullanarak bir can'a kıymaktır. Kurşunla adam öldürmek de buna kıyas edilir. Bazı usûlcüler de, illeti, hükmün kendisine bağlı olduğunu göstermek üzere hakkında şer'î bir delil bulunan belli bir vasıftır, diye tanımlamışlardır ki, bu tanım da, anlam bakımından önceki tanımla birleşmektedir.

Yukarıda açıkladığımız gibi kıyas'ın esasını, nass'ların ta'lilî teşkil etmektedir. Nass'ların ta'lilini kabul edenler, kıyas'ı da kabul etmektedirler. Bu konuda bilginler üç gruba ayrılmışlardır:

1) Nass'ların ta'lilini kabul edenler. Bunlara göre, hilafına delil bulunmadıkça asıl olan nass'ların ta'lilidir. Bu görüş Hanelîlerle cümhûr-i fukahânın metodunu teşkil etmektedir.

2) Ta'lil edildiğine dair bir delil bulunmadıkça nass'ların gayr-i muallel (ta'lil edilmemiş) olduğunu söyleyenler.

3) Nass'ların ta'lilini ve dolayısıyla kıyas'ı tamamen tanımayanlar.

Nass'ların ta'lilini kabul edenler de ikiye ayrılırlar: a) Zahir, mazbut ve münasib vasfı illet olarak kabul edenler, b) Mazbut olup olmamasına bakmaksızın münasib vasfı illet olarak kabul edenler. Münasib vasıftan maksat da, nass ile teşri' edilen hükmün hikmetidir. Birinci görüşü benimseyenler, usûlcülerin cumhurunu temsil ederler. İkinci görüşü kabul edenler de, bir kısım Mâlikî ve Hanbelîlerdir. Bunların başlarında İbn-i Teymiyye ve öğrencisi İbn-i Kayyim el-Cevziyye gelmektedir. İbn-i Teymiyye bu konudaki görüşlerini Risaletü'l-Kıyas'ında açıklamıştır.

Bu iki görüşün iyice anlaşılması için illet ile hikmet (münasib vasıf) arasındaki farkı belirtmemiz gerekir. Şöyle ki: Hikmet, zahir (gözle görülür) bir menfaatin sağlanması veya bir zararın defedilmesidir ki Şâri', emir veya nehyederken bunları kasdetmiş olmalıdır. İllet ise, zahir ve mazbut bir vasıftır ve her zaman olmasa bile, çoğu hallerde hikmet bu vasıfta gerçekleşir. Sözelimi; bir akâr'a ortak olmak, o akâr'da şüf'a hakkına sâhib olmanın illetini teşkil eder; çünkü âdeten akâr'ın mülkiyeti uzun sürer; zira o, çokça elden ele dolaşan bir mal cinsinden değildir. Burada şüf'a hakkının hikmeti ise, ortaklar arasına bir yabancı girmesinden doğacak olan zararı defetmek ve ortaya çıkacak sürekli bir anlaşmazlıktan sakınmaktır. Şâri', bu muhtemel zarar ve sıkıntıyı önlemek için şüf'a hakkını kabul etmiştir. Bu zarar ve sıkıntı doğabileceği gibi doğmayabilir de. Bunun için hüküm buna değil, başka bir şeye dayanmalıdır ki o da ortaklıktır.

Burada, biz hikmeti içine almayan ve usûlcülerin ekserisince benimsenen tarife göre illeti anlatmaya çalışacağız.

İlletin Şartları:

İllet şartları beştir. Bunların bir kısmı, bizzat tarifinden de anlaşılmalıdır:

1) Zahir bir vasıf olmak. İllet, bir şeyi isbat etmek için elverişli olmalıdır. Meselâ; nesebin sübûtu için illet, karı-kocalık bağının (nikâh akdinin) bulunması veya ikardır. İşte bunlar birer zahir vasıftırlar. Kurban etlerini saklamanın menedilişinin illeti de, gezginci fakirlerin gelmiş olmalarıdır. Küçüklük,, mal üzerinde diğerinin velayet hakkının illetidir. Bu zahir vasıf, küçükün evlenme konusunda da velayet altında olduğunu isbata elverişli bir illet'tir. Keza, miras'da öz kardeşi, bababir kardeş üzerine takdimdeki illet, akrabalık derecesinin kuvvetli oluşudur. Bu illet, şahıs üzerindeki velayet konusunda da takdimi gerektiren zahir bir vasıf teşkil etmektedir.

Eğer illet bâtinî bir şey ise ona delalet eden zahiri bir şeyin bulunması gerekir. Meselâ; akidler, karşılıklı rızaya dayanan iltizamî (borç ve malî külfet altına sokucu) fiillerin esasını teşkil eder. Nitekim Kur'an'da,

"... karşılıklı rızânıza dayanan bir ticaretle birbirinizin mallarını yemeniz müstesnadır." ^[38] buyurulmuştur; fakat, rızâ, bâtinî bir şeydir. Baskı ve tehdit altında söylendiği sabit olmadıkça akid zamanı söylenen söz, rızâ'yı gösterir; yani gizli olan irade sözlerle "beyan edilir.

2) Mazbut olmak. Yani illet, kişilere, durumlara ve çevrelere göre değişmemeli ve ifade ettiği anlam sınırlı olmalıdır. Meselâ; sarhoş etme, hamr'ın haram kılınışının illetidir; çünkü hamr, normal olarak sarhoş edici bir şey olup onun bu vasfı değişmez. Gerçi bazı hallerde bir kısım insanları

sarhoş etmiyorsa da, bu durum onun sarhoş edicilik niteliğini ortadan kaldırmaz. Keza, ortaklık, şü'fa hakkına sahip olmanın illetidir. Şüf'a hakkı, yeni komşudan gelmesi muhtemel olan zarara bağlanamaz; çünkü bu zarar mazbut bir şey değildir.

İşte illetle hikmeti birbirinden ayıran husus da budur. Belirttiğimiz gibi, hikmet mazbut değildir. Sözelimi; yolculuktaki meşakkat ve şüf'a konusunda yeni komşudan gelmesi muhtemel zarar bu durumlara ait hükümlerle ilgili birer hikmet'tirler. Şâri', hükümleri bu gibi hikmetlere değil; hikmeti de gerçekleştirecek nitelikte olan başka bir şeye bağlamıştır. İşte bu, akâr'da ortaklıktır. Hikmeti gerçekleştirmek için illet, mazbut bir alâmet olarak kabul edilmiştir. Hikmet ise, değişebilir. Meselâ; müşteri, şüf'a hakkına sâhib olan kimseden daha iyi ve dindar olup zarar vermeyebilir; fakat bu, ortaklığın şüf'a hakkı için bir illet ve alâmet olmasına engel teşkil etmez. Tıpkı bulutun yağmura alâmet oluşu gibi. Bulut bulunduğu halde yağmurun yağmayışı, onun yağmura alâmet oluşuna engel teşkil etmez.

3) İlet ile hüküm arasında bir münasebet (uygun bir bağıntı) bulunmak. Murisi öldürmek, katili ona mirasçı olmaktan mahrum kılmak için münasib bir illet'tir; çünkü mirasın esası, vâris ile muris arasındaki akrabalık bağıdır. Murisi öldürmek ise, şüphesiz bu bağı kesmek demektir. Sarhoş edicilik, hamr'ın haram kılınışına uygun bir vasıftır. Kişinin, köle olan kan hısmına mâlik olması, onu âzâd etmesi için bir illettir. Köleyi sahibinin tokatlaması, onun âzâd edilmesi için illet'dir. Haksız yere bastonla onu dövmesi de buna kıyas edilebilir. Hüküm ile vasıf arasındaki münasebet (bağıntı) bu misallerde açıkça görülmektedir. İşte bu şekilde illet ile hüküm arasında, illeti hüküm için elverişli bir vasıf yapacak böyle bir münasebet bulunmalıdır.

Usûlcülerden bazıları daha ileri giderek, münasib vasıfları veya münasebeti, bizzat müessir olan veya hükmü inşa eden bir şey saymazlar; sadece onu hükmün varlığına bir alâmet (emare) olarak kabul ederler. Münasebet açık ve sabit bile olsa, hükmün vücûdunun asıl sebebi Allah'tır, derler.

4) Kıyas yapılabilmesi için bir illet teşkil eden vasıf müteaddî (geçebilir, sirayet edici) olmak. Yani illet, ait olduğu hükme münhasır kalmamalıdır. Sözelimi; yolculuk, tutulup tutulmaması ve tutulmamişsa başka günlerde kaza edilmesi bakımından oruca mahsus bir illettir. Bu, yolculuk yapan kimsenin namazı da kılıp kılmaması için bir illet sayılamaz. İletin ta'diye etmesi, yani başka hükümlere de sirayeti, kıyas'ın esasını teşkil eder. İlet olan vasıf, âit olduğu hükme münhasır kalırsa, başka bir hükme ta'diye edemez. Bu şartı kendisinde bulandıran illet'e, iskâr'ı (sarhoş edici olmayı) örnek verebiliriz; çünkü bu vasıf ta'diye edebilir, yani bir çok maddede bulunabilir. Bu vasıf taşıyan her şey, aynı şekilde haram sayılır. Eizâ da böyledir. İltizamı (borç ve malî külfet altına sokucu) bir tasarruf rızâ ile kurulabileceği gibi, bu şekilde bir tasarrufun sona ermesi için de rızâ yeterli bir sebeptir. Bunun içindir ki İslâm hukukçuları, tecâvüze uğrayan bir malın sahibi sonra rızâ gösterirse, tecâvüzdten doğacak tazminatın ortadan kalkacağını kabul etmişlerdir. Yine onlara göre, ikrah (zor kullanma) gibi bir şeyin tesiriyle akid vakti beyan edilen rızâ sabit olmaz; ikrah ortadan kalktıktan sonra beyan edilen rızâ sabit olur. Bu demektir ki önce (ilzam edici (bağlayıcı) olmayan böyle bir akid,

[39]

sonra ilzam edici bir nitelik kazanmaktadır; çünkü rızâ, bir hakkın doğmasını sağladığı gibi, mevcut olan hakları da ortadan kaldırır.

5) Vasfın muteber olmadığını gösteren bir delil bulunmamak. Şöyle ki: İlet sayılan vasıf, dinî bir nass'a aykırı olursa böyle bir vasfın ta'diye edemeyeceği aşikârdır. Meselâ; Endülüslü bir fakih'in, Halife için oruç keffâreti olarak, köle âzâdî yerine altmış gün oruç tutması gerektiğini söylerken ileri sürdüğü sebep muteber değildir; çünkü o, nass'ın hükmüne aykırıdır.

Aynı şekilde nass'lara aykırı olan her türlü sebep veya maslahat, hükmü isbat için, elverişli bir illet sayılmaz. Bazılarının nefsi arzularına uyarak ileri sürdükleri bir takım maslahatlar, nass'ları ihmâle sebep oldukları için şer'î illet sayılmaz ve bu gibi şeyleri terviç etmek isteyenler iltifat edilmez.

İletle Hüküm Arasındaki Münasebet:

İlet'in şartlarını anlatırken hüküm ile illet sayılabilecek vasıf arasında "bir münasebet bulunması gerektiğini belirtmiştik. Hanefiler, bu münasebeti bazı sağlam kaidelere bağlamışlar ve hükümle arasında münasebet bulunan illet'i üçe ayırmışlardır ki bunların üçüncüsü, fakihlerin ekserisine göre illet olarak kabul edilmemiştir:

1) Münâsib-i müessir: Şâri' tarafından hüküm için illet olarak kabul edildiğine dair delalet bulunan vasıftır. Sözelimi, sarhoş edicilik hamr'ın haram kılınışı için illet olarak beyan edilmiştir. Hz. Peygamber, bu konuda, "sarhoşluk veren her şey hamr'dir ve her hamr haramdır." [40] buyurmuştur. Keza, çocuğun malı üzerindeki velayetin illetinin küçüklük olduğu nass ile sabittir; çünkü Kur'an'da

"Yetimleri evlenme çağına gelene kadar deneyin; onlar da rüşd (olgunluk) görürseniz mallarını kendilerine verin..." [41] buyurulmuştur. Yine

kurban etlerini üç günden fazla saklamamanın yasaklanışının illetini Hz. Peygamber, "gezginci fakirler bulunduğu için sizi ondan nehyettim." [42] diyerek açıklamıştır. Bu ifadeden anlaşılıyor ki çevrede aç fakirler bulunduğu zaman kurban etini saklamak doğru olmaz.

Hükümlerin en kuvvetli illetleri, işte bu kısma giren illetlerdir; çünkü Şâri', bizzat bunların muteber olduklarını açıklamıştır.

2) Münâsib-i mülâim: Hakkında bizzat Şâri' tarafından muteber sayıldığını gösteren bir delil bulunmayan; fakat: **a)** hükmün cinsi için illet olduğuna, **b)** vasfın cinsinin böyle bir hüküm için illet sayıldığına, **c)** vasfın cinsinin hükmün cinsi için illet olduğuna dair hakkında şer'î bir nass veya icma' bulunan vasfa "münâsib-i mülâim" adı verilir. Fakihlerce değişik şekilde değerlendirilen münâsib-i mülâim'in bu üç kısmı için birer misal verelim:

a) Biraz önce işaret ettiğimiz gibi mal üzerindeki velayete sebep olan ve nass ile sabit bulunan küçüklük (sigar), hükmün cinsi için illet olarak kabul edilen bir vasıftır. Hanefiler bunu şahıs üzerindeki velayet için de elverişli bir illet olarak kabul ederler; çünkü şahıs üzerindeki velayet de, mal üzerindeki velayet cinsindedir. Buna göre mal üzerinde sabit olan velayet, şahıs üzerinde de sabit olur.

b) Vasfın cinsinin hüküm için illet oluşuna misal olarak yağmurlu günde iki namazın birleştirilmesini zikredebiliriz. İmam Mâlik'e göre Şâri', sefer (yolculuk) sırasında iki namazın birleştirilmesine cevaz, vermiştir. [43] Buna kıyasen yağmurlu günde iki namazı birleştirinek caizdir. [44] Meşakkat bakımından yolculuk ve yağmur aynı cinstendir. O halde, yolculuk için namazı birleştirmek caiz olunca, bu, yağmur sebebiyle de caiz olur. Fakihlerin büyük çoğunluğu bu konuda İmam Mâlik'e katılmazlar.

c) Şâri'nin beyânîyle vasfın cinsinin hükmün cinsi için illet oluşuna şu misali verebiliriz: Hz. Peygamber, kedinin artığı temizdir, derken "kedi sizin

etrafınızda dolaşan hayvanlardandır." [45] cümlesiyle bu hükmün sebebini açıklamışlardır. Bu ifade gösteriyor ki kedi artığının temiz oluşu, güçlüğü kaldırma esasına dayanmaktadır. O halde güçlük bulunan her şeyde kolaylık sağlamak gerekmektedir. Meselâ; doktorun, kadım muayene ederken mahrem yerine bakmaması güçlüğe yol açıyorsa, sakınılması güç olduğundan dolayı kedi artığı temiz sayıldığı gibi, kadının mahrem yerine bakmak da doktor için mubah sayılır; çünkü buradaki güçlüğü kaldırma, önceki olaydaki güçlüğü kaldırma cinsinden olup buradaki hüküm ile öteki hüküm aynı cinstendir.

3) Münâsib-i Mürsel: Bu da, ne muteber olduğuna, ne de ilga edildiğine dair şer'î bir delil bulunmayan illettir. Bu konuda fakihler arasında anlaşmazlık vardır. Malikîlerle Hanbelîler, münâsib-i mürsel'i hüccet olarak kabul ederler ve buna "masâlih-i mürsele" adını verirler. Hanefî ve Şâfiîler bunu kabul etmezler.

Şâri' tarafından muteber olduğu bildirilen vasıfların bazıları münâsib-i mürsel sayılabilir; ancak bu da mazbut değildir. Bununla birlikte, daha önce de işaret ettiğimiz gibi bazı fakihler bunu illet olarak kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, illet olmaya elverişli görülecek bir vasfın mutlaka Şâri' tarafından belirtilmesi gerekir. Nitekim muteber olan vasıfların nepsinin zarurî olarak şer'î bir delile dayanmış olduğunu müşahede etmekteyiz.

İleti Tesbit Yolları:

İleti veya onun Şâri' tarafından muteber sayılıp sayılmadığını tesbit yollarına "mesâlik-i ille" adı verilir. İslâm hukukçuları, illet olabilecek vasfi tesbit yolunun, hakkında nass bulunmayan hükümleri istinbat ederken Sahâbîlerin başvurdukları yol olduğunu söylemişlerdir. Yani Sahâbîler de, hüküm için illet olan vasfi aynı şekilde tesbit etmiş olup münâsib-i müessir ve münâsib-i mülâim vasıfları illet olarak kabul etmişlerdir. Kendilerinden sonra gelenler de, aynı vasıfları illet olarak kabul ederek, onların metoduna uymuşlardır.

Araştırmalar sonunda, hükümlere esas teşkil eden illetlerin: **1) nass'lar**, **2) icmâ'**, **3) şer'î hükümlerin tamamı gözönüne alınarak yapılan fihki istinbat yoluyla elde edildiği sabit olmuştur.** Şöyle ki:

1) Nass ile sabit' olan illetlerden birisi, içkinin sarhoş etme (iskâr) vasfıdır. Bu, Kur'an ve Sünnet'le sabittir. Kur'an'da,

"Ey iman edenler, sarhoş iken namaza yaklaşmayın..." [46] buyurulmuştur. Bu âyet, şarap genel olarak yasaklanmadan önce indirilmiş olup sarhoşluğun namaz ile bağdaşmayacağını göstermektedir. İşte bu, daha sonraki şarap yasağının illetine bir işarettir. Bu yasağın illetinin sarhoş etme

niteliğine dayandığını açıklayan hadîs-i şerifi yukarıda naklettik. [47] Özünde bulunan bir nitelikten dolayı yasaklanmış olmayan şeylerdeki güçlüğün ibâhate sebeb oluşu da, nass ile sabit olan illetlerdendir. Meselâ; Hz. Peygamber,

"gezginci fakirler bulunduğu için sizi, kurban etlerini saklamaktan nehyetmiştim; artık yiyiniz ve saklayınız." [48] buyurmuştur. Keza, Hz.

Peygamber, birinin evine girmeden önce izin istenilmesiyle ilgili olarak "izin, ancak göz için emredilmiştir." [49] buyurmuştur.

Bu misallerde illet, nass'larla sarahatpnl belirtilmiştir. Bazan da nass'lar, illeti imâ (işaret) yoluyla belirtir. Sözelimi; nass'la mükellefin bir vasfi zikredilir ve bu vasfın hükme illet teşkil ettiği işaret yoluyla anlatılmış olur. Meselâ; Kur'an'da, "zina eden kadın ve zina eden erkekten her birisine

yüz deynek vurun." [50] buyurulmuştur. Keza, mükellef, ilgi zamiri (ism-i mevsul) ile zikredilir ve "sıla" cümlesinin hükmün illeti olduğuna imâ

edilmiş olur. Meselâ; Kur'an'da, "iffetli kadınlara zina isnad edip de dört şahit getiremeyenlere seksen deynek vurun..." [51] buyurulmuştur. Bu konuda şu âyeti de misal olarak verebiliriz:

"Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın ve (nihayet) dövün. Size itaat ederlerse aleyhlerine

yol aramayın." [52] Âyet'te kadınlara reva görülen bu tedricî cezaların illeti, serkeşlik etmeleridir. İmam Mâlik, buna kıyasen, karısına karşı serkeşlik ve haksız muamele yapan erkeğe de hâkim'in öğüt vermesi, öğüt fayda sağlamazsa, ona kadın için nafaka emretmesi, bu da fayda sağlamazsa, onu dövmesi gerekir, hükmünü çıkarmıştır.

2) İcmâ' ile sabit olan illetlere misal olarak, anne tarafından gelen yakınlığı sebebiyle özkardeşin mirasda bababir kardeşe takdim edilmesini zikredebiliriz. Buna kıyasen, öz amcaoğlu bababir amcaoğluna, özkardeşoğlu bababir kardeşoğluna takdim edilir. Yine buna kıyas yoluyla velayet konusunda özkardeş, bababir kardeşe takdim edilir. Keza, oğlunun malı ve şahsı üzerinde babanın velayet halikına sâhib olduğu icmâ' ile sabittir ve bunun illeti babalıktır. Fakihlerin ekserisine göre dede de buna kıyas yapılarak küçük torunu üzerinde velayet hakkına sahip görülmüştür. İşte bu ve benzeri hükümlerde olduğu gibi, icmâ' illete işaret edebilir ve bu illet sayesinde hüküm başka bir olay için geçerli olur.

3) İleti açıklayan veya ona işaret eden bir nass (veya icmâ') bulunmazsa, illetin tesbiti için başvurulacak yol, fihki ictihad olur. Bu da, olayın çeşitli vasıflarını ve bunlardan hangisinin hüküm için elverişli bir illet olduğunu tesbit ederek yapılır. Meselâ; Hz. Peygamber'e bir bedevi gelip Ramazan orucu tutmakta iken karısıyla cinsî münasebette bulunduğunu söylemiş; O da, bunun için bir. köle âzâd etmesini, buna imkân bulamazsa arda arda

iki ay oruç tutmasını, buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurmasını emretmiştir. [53] Şüphesiz bu nass bir illete bağlıdır; ama bu illet nedir?

Acebâ bu illet, adamın Ramazan günü karısıyla cinsî münasebette bulunması mıdır? Yoksa, yalnız orucu bozmuş olması mıdır? Adamın karısıyla cinsî münasebette bulunması, aslında haram bir iş değildir; ancak onun bu fiili için bir ceza tayin edilmiştir; çünkü bu fiil, Ramazan orucuna karşı bir saygısızlık teşkil etmektedir. O halde orucu bozan her hareket, o bakımdan bu fiile eşittir. Buradan, Ramazanda kasden orucu bozmaya sebeb olan her davranış için aynı şekilde keffâret gerekir sonucuna varılmıştır.

İşte illetin böylece bir ictih'ad ile tesbitine "tenkîhu'l-menât" denilir. Sırası gelmişken burada şu üç terimi açıklamak isteriz:

a) Talmcû'l-Menât:

Bu, nass'ın ibare ve işaretiyle, ya da icmâ' yoluyla belirtilmemiş olan ve illet olmaya elverişli bulunan vasfi tesbit etmektir. Bu da, kıyas ile ictihad

esaslarına dahildir. Meselâ; Kıyas'ı gerektiren öldürme fiili, olağan olarak öldürücülük niteliğini taşıyan "bir âletle kasden adam öldürme suçundan ibarettir. Buna kıyasen, Kur'an'ın nüzulü sırasında mevcut olsun veya olmasın, öldürücülük niteliği taşıyan her âletle kasden adam öldürmenin cezası kıyas'tır hükmü istinbat edilir.

b) Tenkîhul-Menât:

Bu, hüküm için illet olmaya elverişli olan vasfı, hükümle ilgili bulunan diğer vasıflar arasından seçip ortaya koymaktır. Müctehid, hüküm için illet olmaya elverişli görünmeyen vasıfları bir yana bırakır ve illet teşkil eden münasib vasfı buluncaya kadar çabalar. Ramazan orucu tutmakta iken karısıyla cinsî münasebette bulunan bedevî'ye Hz. Peygamber tarafından tayin edilen keffâretin illeti işte bu şekilde tesbit edilmiştir.

c) Tahkîku'l-Menât:

Bu da, her hangi bir yolla illeti tesbit ettikten sonra, o illetin şumulüne giren uygun vasıfları tayin etmektir. Sözelimi; şahitliğin bağlayıcı olması için adalet esastır; fakat bir şahsın adaletli olup olmadığını ve adâlet'in mahiyetini ortaya koymak, "Tahkîku'l-Menât" metodu ile sağlanır. Yani, âdil şahsı, diğerinden ayırdetmek, fıkhi bir ichtihad ile mümkün olur. Keza, şarab'ın yasak oluşunun illeti sarhoş etmesidir; fakat, muhtelif içkilerde bu vasfın bulunup bulunmadığını araştırarak, sarhoş edicilik niteliğini taşıyan şeyleri ortaya koymak, Tahkîku'l-Menât adı verilen bu fıkhi ichtihad'la mümkün olur.

Gerçekten nass ve hükümlerdeki illetleri tesbit edip ortaya çıkarmak, nass'ları iyice öğrenip mânâlarını kavrayan, şeriatın umum ve hususlarındaki amaçlarını bilen hazık bir fakihin işidir.

Bu konuda okuduklarımin en güzeli, İmam Şâfiî'nin, kıyas, yapma yetkisine sâhib olanları beyan ederken yazmış olduğu şu satırlardır:

"Bir hâkim, birini kabul edemez; bir vali bir kimseyi terk edemez; bir müftü bir kimse için fetva veremez; ancak onlar, Kitabı, Kitab'ın nâsihini, mensûhunu, hâssını, âmm'ını ye edebini, Hz. Peygamberin sünnetlerini, eski ve yeni ilim ehlinin söylediklerini ve Arap dilini iyice bilir, birbirine benzeyen şeyleri ayırd eder ve kıyas'ı kavrarlarsa böyle yapabilirler. Bu özelliklerden birisine sâhib olmayan kimsenin kıyas yapması caiz değildir. Bunun içindir ki, bir kimse, usûlü bilip de ferî olan kıyas'ı bilmezse, ona, "kıyas yap" denilemez. Keza, kıyas'ı bilse de, usûlü bilmeseydi yine, ona, "bildiğine göre kıyas yap" demek caiz olmaz. Nitekim kör bir şahsa, "şurayı sağına, "burayı soluna alarak git ve falan yere varınca sağa dön" denilemez; çünkü o, sağına ve soluna alacağı yerleri görememektedir. Yahut kör'e, hiç gidip gelmediği, hakkında hiçbir bilgiye sâhib olmadığı ve yönünü tayin için hiçbir şey tesbit etmediği bir memlekete gitmesi teklif edilemez; çünkü bu durumda o, şaşkın şaşkın yürüyecektir. Keza, bir zaman pazarın durumu hakkında bilgisi olduğu halde, bir yıldan beri pazar'la ilgilenmeyen kişiye, "şu niteliklere sâhib olan bir kölenin kıymetini takdir et" denilemez, çünkü pazarın durumu değişmektedir. Yine, ticarî işlerin bir kısmından anlayan ve bir kısmından anlamayan kimseye de

böyle bir teklif yapılamaz. Nasıl yapı ustasına dikiş ücreti takdir ettirilemezse, terziye de yapı ücretini tayin ettirmek doğru olmaz." [54]

Böylece İmam Şâfiî; kıyas yapmaya teşebbüs eden kişinin, kı-yas'ın dayanacağı nass'ları, bunların amaçlarını, bu amaçlarla hükümlerdeki maslahatlara uygun olan illetleri bilmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Kıyas'ın Kısım Ve Dereceleri

Kıyas, derece itibarıyla üçe ayrılır:

1) Kıyas-i Evlâ:

Bu türlü kıyas'da, hükmün meşru' kılınışının illetini teşkil eden vasfı, ferî'de asl'dan daha kuvvetli olur. Meselâ; Hz, peygamber,

"Allah, mü'minin kanunı ve onun için iyi zan'dan başkasını haram kıldı." [55] buyurmuştur.

Kıyas yoluyla bundan mü'min hakkında iyi olmayan bir söz söylemenin yasak olduğu anlaşılır; çünkü mü'min için iyi olmayan bir zanna sâhib olmak yasak edilince, onun hakkında iyi olmayan bir sözde bulunmak elbette yasaklanmış demektir, Buna "kıyas-i evlâ" denildiği gibi "nass'ın delaleti" adı da verilir İmam Şâfiî, "er-Risale"sinde, bazı bilginlerin bunu kıyas saymadıklarına işaret etmiştir.

2) Hükmün illeti olan vasfı, asıl ve ferî'de aynı derecede gerçekleşen kıyas. Buna misal olarak, yarı ceza tatbiki yönünden kölenin câriye'ye kıyas'ını anabiliriz. Cenab-ı Hak, cariyeleer hakkında,

"Onlar, evlendikten sonra bir fuhuşta bulunacak olurlarsa, onlara hür ve evli kadınlara verilen cezanın yarısı kadar cesâ verilir." [56] buyurmuştur.

İşte buna kıyasen zina eden kölelere, zina eden erkeklere verilen cesânır yarısı kadar ceza tertib edilir. [57] Ekseri bilginlere göre bu, "nass'ın delaletine ve hattâ "ibarenin delaleti"ne dahildir. Bu itibarla kıyas'ı tanımayanlar da bunu kabul etmişler ve "bu, şer'î teklifler bakımından kadın ile erkek arasındaki eşitlik kabilinden bir şeydir; çünkü bir nass bulunmadıkça kadın ile erkek arasında mükellefiyet farkı yoktur" demişlerdir.

3) İlet, ferî'de asıldakinden daha az vazih olarak gerçekleşen ki yas. Meselâ; bazı içkilerde sarhoş etme niteliği hamr (şarap)'dakinden daha zayıftır. Bu ise, kıyas'ın doğruluğuna engel olmaz; çünkü hakkın da nass bulunan hüküm, illete delalet bakımından her zaman daha vazihdir ve bu durum, illetin onda (asl'da) daha açık bir şekilde gerçekleşmesini icab eder.

Öte yandan İmam Şâfiî, kıyas'ı, ferî'nin tatbik edileceği asıllar bakımından ele alarak ikiye ayırır:

1) Kıyas-i Mânâ:

Bu türlü kıyas'da ferî ile bunun dayandığı aslın mânâsı, yani illeti aynıdır. Yukarıda zikrettiğimiz kısımlarda olduğu gibi, hükmün vaz'edilmesine

sebeb teşkil eden illet, asi ile fer'i'de aynı şey olup aralarındaki iştirak açıktır,

2) Kıyas-i Şebeh:

Burada fer'in hükmü bir kaç asl'a başvurmak suretiyle elde edilir. Yani fer'i, çeşitli asıllara benzer. Dolayısıyla, müctehid, fer'i ona en çok benzeyen ve Şâri'in amaçlarını gerçekleştiren asl'a bağlar. Buna misal olarak kamış suyundan yapılan içkiyi ele alalım. Biz, bu içkinin hüküm bakımından bir nass'a veya bir asl'ın hükmüne bağlanmasını istediğimiz zaman tereddüde düşeriz; onu haram olan hamr'amı, yoksa sarhoşluk vermediği için mubah olan başka bir içkiye mi bağlayacağız? Burada müctehid, kamış suyundan elde edilen içkiyi tetkik eder; eğer sarhoşluk verecek şekilde mayalanmışsa onu hamra, bu derecede mayalanmamışsa mubah olan bir içkiye bağlar.

Şâfiî, bu kısma giren kıyas konusunda şöyle der: "Birşey, asıllardan birkaçına benzeyebilir. O, en münasib olan ve en çok benzerlik arzeden asla bağlanır. Fakihler, bu türlü kıyas'da ihtilafa düşebilirler."^[58]

İmam Şâfiî, bir kaç asl'a bağlanması mümkün olan kıyas-i şebehler için bazı misaller zikretmiştir. Bu misallerden birisi şudur: Hz. Peygamber, müşteriye ayıplı olarak satılan ve bir müddet çalıştırdıktan sonra ayıbı ortaya çıkan köle hakkında, onu ayıbı ile satıcısına geri vermek ve gelirini alıkoymak üzere hükmetmiştir; çünkü köle, alıcı tarafından iade edilmeden önce ölseydi o bunu tazmin etmekle mükellef olurdu. Bu hâdis-i şerife göre, gelir (gaile), mal müşterinin zimmetinde iken hasıl olursa ve bedeli olan paranın bir parçası buna karşılık olarak verilmiş değilse müşterinin mülkiyetine girer. İmam Şâfiî, kölenin çalışmasından hasıl olan bu gelire (mütevellid olmayan ziyade'ye) hurma ağacındaki meyveyi, davarın süt ve yavruları gibi mütevellid olan gelirleri kıyas yaparak, bütün bunların müşteriye âit olduğunu söylemiştir. Şu şartla ki, bunlar; satıştan sonra ve akid, hiyâr-i ayb (ayıp muhayerliği) ile feshedilmeden önce, yani telef olduğu takdirde malın aslını alıcının tazmin etmekle mükellef bulunduğu bir zamanda hasıl olsunlar.^[59]

Şâfiî'nin görüşü budur; fakat diğerleri, mütevellid (üreyen) ziyadeyi' kazanç ve gelire kıyas yapmamışlardır; çünkü bu ziyade malın aslına tâbidir ve "gelire sâhib olma, tazmin etme mükellefiyeti karşılığındadır."^[60] esası ona uymamaktadır.

Kıyası, mütevellid olan ziyade üzerinde iki türlü kıyas mevcuttur:

- Mütevellid ziyade, kazanca kıyas edilerek satıcıya geri verilmez, çünkü o, alıcının mülkiyetinde hasıl olma bakımından tamamen gayr-i mütevellid ziyadeye benzemektedir. İşte mülkiyetteki bu ziyade, ona sâhib olmanın illetini teşkil eder.
- Mütevellid olan ziyade ayn'a (doğrudan doğruya mal'a) kıyas edilir, çünkü o, ayn'ın kendisinden ürettiği için, iade edilirken onunla birlikte satıcıya verilir.

Kıyas'ın Hikmet'e Dayandırılması

Yukarıda da belirttiğimiz gibi illet ile hikmet arasındaki fark şudur: İlet, açık, mazbut ve sınırları belli bir vasıf olup Şâri' onu hükme bir alâmet (emare) olarak tayin etmiştir. Hikmet ise, hükme uygun bir vasıf olup ekseri hallerde gerçekleşen mazbut ve mahdud olmayan bir şeydir. Bu hususta bir kısım açıklayıcı misalleri, illet konusu üzerinde dururken zikretmiştik.

Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre hükümler hikmete değil, illet'e istinad ederler. Buna karşılık bir kısım yazarlar, ta'lil'in hikmet esasına göre yapılması ve çeşitli kıyas'lar için hikmet'e itibar edilmesi gerektiğinden söz etmişlerdir. Bu görüşe, Hanefî fihhına dair yazılmış olan bazı eserlerle diğer mezheplerde rastlanılmaktadır. Bu konuda daha çok söz söyleyenler Hanbeliler olup özellikle bunlardan İbn-i Teymiyye ve öğrencisi İbn-i Kayyim el-Cevziyye, hikmete dayanan kıyas çeşitlerini açıklamaya çalışmışlardır.

Bu itibarla onlar, münasib vasfı, mazbut olup olmamasına bakmaksızın, kıyas için illet olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre bir Kur'an veya hadis nass'ı mutlaka açık hir hikmeti ve meşru' bir maslahatı içine alır ve hükümler de bu ikisine (hikmet ve maslahat'a) dayanır. Benzer olayları birbirine bağlayan şey de işte bu meşru' maslahattır.

Onların bu görüşleri, nass'ların bir kısım maslahatları ihtiva etmiş olması esasına dayanmaktadır; ister bu maslahatlar mazbut olsun, isterse mazbut olmasın. Maslahat, kıyas için bir asıl teşkil edince, onlar, her şeyin muteber bir maslahat'a bağlı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Şâri' tarafından ibtal edildiği belirtilmedikçe her maslahat muteberdir; çünkü bir maslahatın Şâri' tarafından ibtal edilmesi, onun bos ve nefsi arzusunun mahsulü olduğunu gösterir.

Bu görüşte olan bir kısım Hanbelîler, tayin edilmiş bir fiata göre alım-satım caizdir derler. Meselâ; bir bayi, ayın başından sonuna kadar ekmeği satar; sonra müşteri gelip ilk önce kesilmiş olan fiat üzerinden aldığı ekmeğin bedellerini ödeyebilir. Yine onlara göre akidle ilgili olan ve yasaklandığına dair bir delil bulunmayan her türlü şartın koşulması mubahtır; çünkü akid yapanlar, ancak ihtiyaçları olduğu için buna başvurmuşlardır. Maslahat, kıyas için her zaman elverişlidir. Şarta bağlı olan akid de, ihtiyaca dayandığı için caizdir.

Onlar, ihtiyaç ve maslahat gibi şeyleri kıyas'a aykırı saymazlar; çünkü onlara göre, sahih kıyas, hiçbir nass'a aykırı düşmez. Şeriat de tamamen ya nass'lara dayanır, ya da nass üzerine hamledilir. Şeriatin bütün hükümleri tamamıyla maslahat ve sahih fikhî kıyas'lara uygun düşmektedir.

Bir kısım Hanbeliler ile fakihlerin büyük çoğunluğu arasındaki bu görüş ayrılığının esası şudur: Büyük çoğunluğa göre illet mazbut olmalıdır. İlet sabit ise genel olup tahsisi kabul etmez. Fikhî istinbat ile sabit olan bir illetin, aynı illeti taşıyan bütün konulara şâmil olması gerekir. Bunun içindir ki onlara göre şer'i esaslardan alınan sabit bir illetten ötürü mevcut olmayan bir şeyin satışı caiz değildir. Bu illetin hükmü umûmîdir. Buna karşılık Şâri', sûtanne tutmak, ağacı icara vermek ve daldaki olgunlaşmamış meyveyi satmak gibi, akid zamanı mevcut olmayan bazı şeylerin satışını kabul etmiştir. İşte bu türlü akidler, kıyas'a aykırı olarak sabit görülmüştür. Yine şer'i kaidelere göre insanın yanında bulunmayan bir malı satması caiz

değildir; fakat selem akdi^[61] için Şâri' müsaade etmiştir. O halde bu akid, kıyas'a aykırıdır; fakat fakihler bunun sıhhatini, "sabit Kıyas kaidelerine muhalif hüküm bulunabilir" esasına göre kabul etmişlerdir.

Bu görüşü benimseyen fakihlerin, bu tür kıyaslara aykırı düştüğü için bazı hadisleri zaif saydıkları da vâkidir. Sözelimi; Hanefiler, Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve "musarrât hadisi" denilen şu haberi kabul etmezler: "koyun ve deveyi, (çok sütlü görünsün diye) memelerine süt

biriktirerek satmayın. Birisi böyle bir hayvanı satın alırsa, südünü sağdıktan sonra şu iki durumdan kendisi için iyi olanı tercih eder: isterse onu alıkor, isterse iade eder ve bir sa'^[62] da hurma verir.^[63] Hanefilerle birlikte bazı Mâlikîler de bu hadisi kabul etmezler; çünkü o, "haksızlığa misli ile karşılık vermek" kaidesine uygun düşmemektedir. Bu kaide ise,

"size tecavüz edene siz de, onun size tecavüz ettiği kadar tecavüz edin."^[64] âyetinden alınmıştır. O halde süt, hurma ile nasıl tazmin edilir? İşte bu, bir kaç yönden kıyas'a aykırıdır:

- 1) Süt karşılığında bir sa' hurma verilmesi emrediliyor. Halbuki bunlar, cinsî ve misli olan şeylerdir. Bir şey, misliyle tazmin edilir; başka cinsten bir şeyle tazmin edilmez.
- 2) Burada tazmine sebep yoktur; çünkü tazmin, ya tecavüz veya akid neticesinde olur. Burada tecavüz yoktur; zira südünü sağdığı zaman hayvan kendi mülkiyetinde idi. Akid ile de tazmin gerekmez; çünkü hayvanı teslim almakla akid neticelenerek sona ermiştir. Alıcı da, mal mülkiyetine girdikten sonra elde ettiği südü tazmin etmez.
- 3) Süt, satış zamanı tek başına mevcut olmayıp, aksine, karnındaki yavru gibi, hayvanın kendisine tâbidir.
- 4) Südün mâlî bir değeri olsa bile, sırtındaki yün gibi, hayvana tâbidir; dolayısıyla ayrıca tazmin edilmez.
- 5) Tazmin, akid dolayısıyla icab ediyorsa, ona karşılık olarak bedelinden bir kısmı tenkis edilmelidir. Tecavüz sebebiyle ise, südün mislini veya kıymetini vermek gerekir. Her iki halde de, o, bir sa' hurma ile tazmin edilmez.^[65]

Görüyoruz ki hadis üzerindeki şüphe, genel ve mazbut illetlerden elde edilmiş kaideler sebebiyle doğmaktadır.

Burada İbn-i Teymiyye'nin bu düşünceleri reddettiğini ve hadisin kıyas'a uygun olduğunu isbâta çalıştığını ve mazbut olmayan münasib vasfı illet yerine koyduğunu görüyoruz. Ona göre alıcı, deveyi bol sütlü bir halde teslim almış, sonra onun az sütlü bir hayvan olduğunu anlamıştır. Burada deve için rağbeti artırıcı bir vasıf yok olunca, müşteri isterse onu alıkor ve akdi feshetme hakkını kullanmaz; isterse akdi fesheder. Böyle bir durumda alıcının elde ettiği iki çeşit süt vardır. Birisi, satın aldıktan sonra hasıl olan süttür ki, bu alıcının mülkiyetinde meydana gelmiş olup onun yem ve bakımının eseridir. Diğeri satın alma işinden önce hasıl olan süttür ki, işte onun tazmin etmekle mükellef bulunduğu budur; çünkü bu, satıcının mülkiyetinde ve akid'den önce meydana gelmiş olup miktarca da fazladır. Akid feshedilerek hayvan geri verilirse bu südü tazmin etmek gerekir. Hz. Peygamber de, bunun için bir sa' hurma takdir etmiştir; süt takdir etmemiştir; çünkü süt, nevi ve sağılmış olduğu hayvan bakımından değişebilir. Satıcıya ait olan süt miktarı da belli değildir. Buna karşılık ödenecek şey süt olarak takdir edilseydi fazla olma ihtimali başgösterirdi ki, bu da faize girerdi. Hz. Peygamber bundan sakınarak, onun başka cinsten ve ona yakın olan bir şey ile tazmin edilmesini emretmiştir; çünkü o zaman Arabların besin maddeleri süt veya hurma idi. Hz. Peygamber bir sa' hurma ödenmesini kararlaştırarak tartışmaya son vermiş ve mümkün olduğu kadar adaleti gerçekleştirmiştir. Öte yandan koyunun memesinde bir sâ'lik hurma kıymetinden fazla süt de bulunmaz.

İbn-i Teymiyye'nin bu izahı, şüphesiz yaklaşık olarak doğrudur; fakat kıyas için şümüllü olacak mazbut bir vasfı beyan değildir. Öyle ki, buna göre, yenilecek her şeyin tazmini, yine yenilecek bir şeyle olacak ve hurmanın tazmini hurma ile olmayacak, meselâ, buğdayla olacak denilemez. Burada o vasıf, elverişli bir illet olsa bile, başkalarına geçecek nitelikte bir illet olmadığından genellik vasfını kazanamaz.

Hasılı bu anlayış, cümhûr-i fukahânın metoduna uymaz. Onlara göre illet genel (âmm) olup nass'larla çatışmazsa işler; çatışırsa, kıyas'a aykırı olarak nass'larla amel edilir.

Kıyas Ve Nass'lar

Cumhûr'un mezhebine göre bazan kıyas nass'la çatışabilir. Şöyle ki: illet geçişli (müteaddî) olup ait bulunduğu konuya inhisar etmez; diğer konular için de geçerli olur. İletin gerçekleştiği her yerde aslın hükmü fer'a geçer. Böylece illet genel olup kapsadığı bütün ferdler için sabit olur; dolayısıyla bir kısım nass'lar onunla çatışabilir.

Fakihlerin bu konudaki görüşlerini üç kısma ayırabiliriz:

- 1) Nass bulunan yerde kıyas ile amel edilmez. İsterse nass, sened veya delalet bakımından zannî olsun. Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve meşhur olan rivayete göre Ebu Hanîfe bu görüşte idiler.
- 2) Kıyas, bazan zannî delillerle çatışabilir; ancak kat'î delillere aykırı kıyas olmaz. Kat'î delille çatışan kıyas fâsid demektir.
- 3) Sahih bir kıyas, asla Kur'an ve Sünnet nass'larıyla çatışmaz. Bu görüş İbn-i Teymiyye ve öğrencisi İbn-i Kayyim el-Cevziyye'ye aittir. Onlara göre fâsid kıyas'ın alâmeti, nass'a aykırı olmasıdır. Bu görüşle birinci görüş arasında amelî bakımdan bir fark yoktur; aralarındaki fark, ancak nazarîdir; çünkü birinci görüşe göre, sahih bile olsa, kıyas'a iltifat edilmez. Meselâ; Ebu Hanîfe, hem kıyas'la çatışan haber-i âhâd'ı kabul eder, hem de kıyas'ın sahih olduğunu söyler; fakat bu durumda, sahih olduğu halde kıyas'ı reddeder ve onu nass bulunmayan yerlerde kullanır. İbn-i Teymiyye ise, nass'la çatışmasını kıyas'ın fesadına alâmet sayar ve kıyas'ın illetini amel için elverişli olarak kabul etmez.

Kıyas'ın Nass'larla Çatışması:

Nass'larla kıyas arasında 'çatışma olacağını ve bunlardan birisinin tercih edileceğini ileri süren ikinci kısım görüşe geliyoruz. İstikra' (tümevarım) ile anlaşılmalıdır ki, kıyas ve nass'lar arasında düşünülen çatışma, nass Kur'an ile Sünnet'in âmm ifadeleri veya haber-i âhâd olduğu zaman meydana gelir.

Kıyas'ın Âmm Lafızlarla Çatışması:

Hanefilere göre âmm, delâlet bakımından kat'îdir; kıyas ise, nasıl olursa olsun zannîdir; ancak, illet, kat'î bir nass'a sabit ve nass'a muarız olan bir konuda gerçekleşmiş durumda ise, bu, zannî kıyas'ın kat'î olan âmm ile çatışması değil; kat'î kıyas'ın kat'î nass ile çatışması de^ mektir. Fakat kıyas'ın bir çok şekilleri zannîdir ve kat'î olan âmm'ı tahsis etmez.

Ne var ki âmm, her hangi bir delil ile tahsis edilirse zannî olur; çünkü âmm, tahsis edildikten sonra şâmil olduğu ferdlerden bazısına delalet etmez.

Ne var ki âmm, her hangi bir delil ile tahsis edilirse zannî olur; çünkü âmm, tahsis edildikten sonra şâmil olduğu ferdlerden bazısına delalet etmez. Â'mm'in bazı ferdleri için kullanılması mecaz kabîlidir. O, mecaz olarak kullanılınca delaleti zannî olur. Bu durumda Hanefiler, âmm'in ilk tahsis'den sonra artık kıyas ile de tahsis edileceğini söyler. Meselâ; "... *Bunlardan başkası size helal kıldı...*"^[66] âyeti, Hz. Peygamber'in ittifakla kabul edilen, "... *Kadın, erkek kardeşinin kızı ve bacısının kızı üzerine nikâh edilmez*"^[67] hadîsi ile tahsis edilmiştir. Böylece tahsis edilmiş olan bu âyet, zannî bir delil ile tekrar tahsisi kabul edebilir. Yine Kur'an'da, "*Allah, alım-satımı helal ve ribâyı haram kılmıştır.*"^[68] Buyurulmuştur. Helal olan alım-satımı, ribâ ihtiva eden alım-satımları haram kılan sünnetle tahsis edilmiştir. Dolayısıyla tahsis edilmiş olan bu âmm, kıyas, ile de tahsis edilebilir.

Kıyas ile âmm olan bir nass'ın çatışması konusunda Hanefilerin görüşü budur; fakat bunun bizzat Ebu Hanîf'e'ye nisbeti sabit değildir. Hanefiler gibi âmm ile kıyas arasında çatışma olabileceğini farz eden İmam Mâlik'e göre ise, âmm olan bir nass zannîdir; dolayısıyla kıyas ile âmm'in çatışması, iki zannî delilin çatışmasından ibarettir. Bu itibarla İmam Mâlik, Kur'an ve Sünnet'teki, âmm ifadelerin kıyas ile tahsis edileceğini kabul eder. el-Karâfî, "Tenkîhu'l-Fusûl" adlı eserinde bu konuyu özet olarak şöyle açıklar:

Kıyas'ın âmm ile çatışması, iki delilin çatışması demektir. Bu delillerden birisi delalet yönünden âmm olup tahsisi kaabildir; ötekisi ise delâlet bakımından kesindir. Delâlet yönünden ihtimâlî olan nass, bu yönden kesin olan kıyas ile tahsis edilir. Delaletçe ihtimali olmayan asl'ı kabul etmek, daha iyidir. Âmm'in kıyas ile tahsisi, bunların her ikisini de tatbik etmektir; her ikisinin tatbiki ise, birisini ihmal etmekten daha üstündür. Bu

durumda tahsisi kabul etmezsek kıyas'ı ihmal etmiş ve sebepsiz yere onun illetinin böyle bir yerde geçerli oluşunu önlemiş oluruz.^[69]

el-Karâfî'nin bu görüşünü, biz, iki yönden tenkid edebiliriz:

a) O'na göre âmm'in delaleti ihtimalidir. Halbuki bu görüş doğru değildir; çünkü bu, sebepsiz yere şer'î delilleri zayıflatmak demektir. Oysa lafızların delaletleri, aksini isbat eden bir delil bulununcaya dek genelliklerini korurlar. Kıyas da onları tahsis edemez; çünkü kıyas, nass'ın fer'i olup fer'i, yani kıyas'ı asî ve asl'ı fer'i yapmak doğru olmaz. Nitekim İmam Şâfi'de, "İhtilafu Mâlik" adlı kitabında böyle söyler.

b) Şer'î esaslara göre müctehid, nass bulamadığı zaman kıyas'a başvurur. Burada ise nass bulunduğu halde kıyas'a gidilmekte; hattâ nass'ın bir kısım anlamı lağvedilmektedir ki, bu, tertibin tam tersine bir işlemdir.

Bu itiraz, nass ile tahsis edilmiş olan âmm'in kıyas ile de tahsis edilebileceğini söyleyen Hanefiler için de vâridir.

Kıyas'ın Haber-i Âhâd ile Çatışması:

İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Hanîfe'nin kıyas'ı, haber-i âhâd üzerine tercih etmediklerini yukarıda söylemiştik. Ebu Hanîfe, unutarak yiyip içen kimsenin orucu bozulmaz derken böyle bir haber'e istinad etmiş ve "haber olmasaydı kıyas ile hükmedecektik." demiştir. Yine o, namazda kahkaha ile gülen kimsenin abdesti de bozulur derken, böyle bir hareketin abdesti değil, sadece namazı bozmasını gerektiren kıyas'ı bırakmıştır. Hattâ Ebu Hanîfe, kıyas'a mukabil sahâbî fetvası ile dahi hüküm verirdi. Meselâ; kölenin eman vermesinin caiz olup olmadığı sorulduğunda, "Caiz olmaz; çünkü köle olan birisi müslümanlığı kabul edip bütün kavmine eman verebilir." demiştir. Daha sonra, efendisiyle yola çıkan ve bir kaledekilere eman veren kölenin bu tutumunu Hz. Ömer'in caiz gördüğü haberini işitince kendi kıyas'mdan vazgeçmiş ve Hz. Ömer'in bu fetvasını benimsemiştir. Ebu Hanîfe'nin kıyas'ı râvîsi fakih olmayan haber-i âhâd'a tercih ettiğine veya kıyas ile çatışan ve her hangi bir kıyas şekliyle desteklenmeyen haber-i âhâd'ı reddettiğine dair ileri sürülen söylentiler, kendisine nisbeti tereddüde yer vermeyecek şekilde sabit olan bu fetvalarıyla bağdaşmaz.

Kıyas'ı haber-i âhâd üzerine tercih etmeyenleri bir yana bırakıp diğerlerine geçelim. Burada, Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin, bilginlerin bu konudaki görüşleriyle kıyas'ın kısımları hakkındaki açıklamasını özetlemek isteriz.

Ebu'l-Huseyn el-Basrî, kıyas'ı şöylece dörde ayırır:

1) Kat'î bir nass'a dayanan kıyas. Burada, hakkında nass bulunan hüküm sübûtu kat'î bir delilden elde edilmiş olup illet de ya nass'a dayanır veya açıklık bakımından nass'a dayanıyormuş gibi bir duruma sahip olur. Böyle bir halde kıyas öne alınır; çünkü o, kat'î nass ile sabit demektir ve haber-i âhâd sübut bakımından zannî olduğu için Hz. Peygamber'e nisbeti reddedilir. Bu kısma giren kıyas'ın herkesçe haber-i âhâd üzerine tercih edilmesi gerekir; çünkü kat'î nass'a dayandığı sürece illetin tatbiki, bir bakıma kıyas kabîlinden sayılmaz.

2) Zannî bir delil'e dayanan ve illeti istinbat ile sabit olan kıyas. Bu durumda haber-i âhâd öne alınır; çünkü kıyas'a her yönden zan arız olmuştur; yani illetin istinbatı zannî olduğu gibi, kıyas'm aslı da zannîdir. O halde haber-i âhâd gibi o da zannî olduğu için tercihe şayan değildir.

Ebu'l-Huseyn el-Basrî, bu kısma giren kıyas'ın reddedilmesi gerektiğinde bilginlerin ittifak ettiklerini iddia etmektedir. Nitekim o, kıyas'ın birinci kısmını anlatırken haber-i âhâd'ın reddedilmesi gerektiğinde de bilginlerin ittifak ettiklerini ileri sürmüştür.

3) Asl'ı zannî bir nass'la sabit olan ve illeti hakkında da zannî bir nass bulunan kıyas. Burada haber-i âhâd'la kıyas arasında çatışma söz konusu olmaktadır; çünkü illet hakkındaki nass, fer'in hükmüne nass ile belirtilmiş gibi bir anlam kazandırmıştır. Buna göre kıyas ile haber-i âhâd arasında bir çatışma meydana gelmektedir. Ebu'l-Huseyn el-Basrî, haber-i âhâd'ın bu çeşit kıyas'a tercih edilmesinde bilginlerin icmâ'ını iddia etmiştir; fakat bu iddia münâkaşa götürür.

4) İletti istinbat edilmiş olup asl'ı da Kur'an veya mütevâtir hadis gibi kat'î nass'lara dayanan kıyas. Bu çeşit kıyas, bilginler arasında tartışma konusu olmuştur.

Haber-i âhâd'a nisbetle kıyas'ın kısımları işte bunlardır. Bazı bilginlerin, kıyas ile haber-i âhâd arasındaki çatışma konusunda yaptıkları inceleme daha derindir. Şöyle ki: haber-i âhâd, bazan bir kaç asi ile desteklenen ve illeti de, kolaylık sağlamak için güçlüğü defetme gibi çeşitli hükümlere ait olan nass'ların toplamından elde edilen bir kıyas ile çatışabilir. Bu durumda Mâlikîlerle bazı Hanbellilere göre, kıyas öne alınarak haber-i âhâd reddedilir ve bu, söz konusu âhâd hadîsin Hz. Peygamber'e nisbet bakımından sahih olmadığını gösterir; çünkü burada birkaç asi ile desteklenen ve illeti "bir kaç nass'tan çıkarılan kıyas, kat'îlik kazanmış olup haber-i âhâd ise zannîdir. Eğer kıyas zannî ise ve onu başka kat'î nass'lar desteklemiyorsa, haber-i âhâd öne alınır.

Bu konuda Şâtibî şöyle der:

"Kati bir asl'a muarız olan ve kati bir asi ile desteklenmeyen zannî delil şüphesiz merduddur. Bunun delili ikidir: 1) O,şeraitin esaslarına aykırıdır. Bu esaslara aykırı olan bir şey sahih olamaz; çünkü o, şeriat'ten değildir. Şeriat'ten olmayan şey ise, nasıl ondan sayılır? 2) Onun sıhhatini

destekleyen bir şey bulunmamaktadır. Böyle olan şeye de elbette itibar edilmez."^[70]

Bu görüş, bazı Hanefilerin şu mütalâasına uygundur. Haber-i âhâd kıyas'a aykırı düşer, fakat onu başka bir kıyas desteklerse, kıyas'a tercih edilir. Eğer haber-i âhâd, bütün kıyas şekillerine aykırı düşerse reddedilir.

Mâlikîler de bu görüştedirler. İbnü'l-Arabî,^[71] bunu bizzat İmam Mâlik'e nisbet eder ve şöyle der: "O'nun meşhur görüşü'sudur ve işin esası da hu olmalıdır ki: haber-i âhâd, diğer bir kaide ile desteklenirse o, bunu kabul eder; tek olarak kalırsa terkeder." İbnü'l: Arabî, kıyas veya esas kaideye aykırı olan haber'e şu misali verir:

"köpek birinin kabına batarsa, birisi temiz toprakla olmak üzere, onu yedi kere yıkasın."^[72] hadisi, köpeğin avlanmada kullanılmasının mubah oluşu hüküm ve kaidesine aykırıdır. Ayrıca bir kaba batan köpek sağdır ve sağ oluşu, onun temizliğine alâmettir. Hüküm ve kaidelere muhalif olan bu hadîsi destekleyen başka bir kaide de yoktur. İbnü'l-Arabî esas kaideye aykırı olan, fakat başka bir kaide tarafından desteklenen haber için

de "Arâyâ"^[73] hadîsini misal olarak zikreder. Bu hadis, ribâ kaidesi ile çatışıyorsa da, örf ve güçlüğü defetme kaidesiyle desteklenmektedir.

Mâlikî mezhebi, işte bu metodu benimsemektedir.

Cezada Kıyas

Fakihler, cezalar (ukûbât)'ın kıyas'la sabit olacağını kabul ederler. Cezalar da ikiye ayrılır: 1) Ukûbât-i mukaddere. Bu kısma giren cezaların miktarı Şâri' tarafından tayin edilmiştir. 2) Ukûbât-i gayr-i mukaddere. Bu kısma giren cezaların miktarı Şâri' tarafından tayin edilmemiştir. Bunlara İslâm hukukunda "ta'zir" adı verilir. Fakihler, ta'zir cezalarının kıyas ile sabit olabileceğine ittifak etmişlerdir. Onlara göre suç da ceza da kıyas ile sabit olur. Kur'an ve Sünnet'in ma'siyet olarak açıkladığı şeyler suçları teşkil ederler ve bunlar için ceza tertib edilir. Eziyet ve bozgunculuk gibi şeyler de aynı şekilde suç sayılabilir. Şâri'in cezalardan maksadı, suç işlenmesini önlemektir. Suçların önlenmesini sağlayan her şey, ceza olarak kabul edilebilir. Ancak bu konuda selef-i sâlihînin yolundan gitmek gerekir.

Şâri' tarafından miktarı tayin edilmemiş olan cezalar ve bunları gerektiren suçlar hakkında kıyas'ın hükmü böyledir. Acebâ ukûbât-i mukaddere ve bunların istinad ettiği suçlar kıyas ile sabit olur mu? Bu konuda İslâm hukukçuları ikiye ayrılırlar.

1) Ukûbât-i mukaddere'de de kıyas yapılabilir. Bu görüş Şâfiî kitaplarında açıkça görülür. Şâfiîler, livâta'yı zinaya kıyas yaparak onun için de aynı

cezayı tertib ederler. Keza, keffâret-i katl^[74] konusunda kasden adam öldürmeyi, hatâ ile adam öldürmeye kıyas ederler. Hattâ Şâfiîlerden bazıları bunları nass'ın delaletinden sayarlar.

Ukûbât-i mukaddere ve bunlarla ilgili suçların isbatında kıyas'a başvurmada İmam Şâfiî'nin delili şudur: Kıyas, şer'i delillerdendir. Cezalar, nasıl Kitâb ve Sünnet ile sabit oluyorsa kıyas ile de sabit olurlar; çünkü kıyas'ın delil oluşunun sıhhatini gösteren bir çok deliller vardır. Kıyas'ı bazı konularda delil saymak, bazı konularda delil saymamak doğru olmaz. Kıyas, her hangi bir ayırım yapmaksızın, her yerde kullanılabilir; ancak, buna bir engel çıkarsa o başka.

2) Hanefîler egöre ukûbât-i mukaddere'de kıyas'm rolü yoktur. Meselâ; birisine sövmek, dil uzatmak kazf'e (zina iftirasına) kıyas yapılamaz. Cinsî sapıklık (livâta) da zinaya kıyas edilemez. Elbette bu gibi suçlar için bir ceza tertib edilir; ancak bu ceza, ta'zir cezası olabilir. Hanefîlerin bu konudaki delileri şunlardır:

a) Ukûbât-i mukaddere'de kıyas olmaz; çünkü bu türlü cezaların miktarı Şâri' tarafından tesbit edilmiştir. Meselâ; kazf suçunun cezası seksen deynektir. Başka bir suçun cezası buna kıyas edilemez.

b) Kıyas'ın esası illet'tir. Asl'daki illetin vasıflarını tesbit etmek zanna dayanır. Zanna dayanan şeyde ise, şüphe vardır. Halbuki Hz. Peygamber,

"gücümüz yettiği kadar şüphelerle müslümanlardan suçların cezalarını kaldırdınız."^[75] buyurmuştur. Buna göre kıyas ile ceza sabit olmaz.

c) Kıyas, re'y ile istinbata girer. Re'y ile istinbat. Allah'a ait haklarda bir rol oynamaz. "Hudud" (tekili: hadd) adı da verilen ukûbât-i mukaddere Allah'a ait haklardandır. O halde bunlarda da re'ye ile istinbatın bir dahli olamaz.

Fakihlerin bu konudaki ihtilafı ne merkezde olursa olsun, gerçek odur ki, suç ve ceza konusunda kıyas'ın yeri azdır; diğer fikhî konulardaki kadar geniş değildir.

Beşerî hukukta da durum böyledir. Bu hukukun ceza kesiminde kıyas'm rolü pek az olduğu halde, malî konularda kıyas'a çok yer verilir; çünkü beşerî hukukta, "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ve "aleyhine bir delil bulunmadıkça sanık lehine karar verilir" gibi prensipler, cezada kanunun kıyas yolu ile tefsir işini genişletmemektedir.

Beşerî Kanunların Kıyas İle Tefsiri

Kanun koyucuların ufukları ne kadar geniş olursa olsun, gerçekten kanun lafızları, bütün olayları kapsamına alamazlar. Şehristanî'nin deyişiyle,

"nass'lar sınırlı, olaylar ise sınırsızdır."^[76] O halde kanunların tatbikinde kıyas'a başvurmak ve hakkında kanunî sarahat bulunmayan benzeri olayları, mevcut kanun maddelerine göre aynı hükme bağlamak gerekir. Ancak kıyas'm da bağlı olduğu bir takım kural ve esaslar bulunmalıdır.

Yukarıda gördük ki fakihler kıyas'ı illetiyle birlikte esaslı kurallara tâbi tutmuşlardır. Bazıları, illeti, mazbut ve hüküm için uygun (münasib) bir vasıf olarak kabul etmişler; bazıları da, mazbut olup olmamasına bakmaksızın münasib vasfı illet olmaya elverişli görmüşlerdir. Hanbelîlerle Mâlikîler ve bir kısım Hanefîler münasib vasfı illet olarak kabul cihetini tercih etmişlerdir.

Kazaî hükümleri incelediğimiz zaman görürüz ki hâkimler, kı-yas'da münasib vasfı illet olarak kabul etme cihetine giderler; çünkü hâkim, kural koyma durumunda değildir; fakat o, elindeki olayı adalet ve hakkaniyet çerçevesi içinde bir hükme bağlamak ister ve bu cüz'î hükmün genel bir

kural olmasını düşünmez.

Kanunun hikmet ve gayesini bilmek, onun tarihî kaynaklarını ve konulmasındaki gerekçeleri bilmekle mümkün olur. Ayrıca kanun ile halkın meşru menfaatleri arasındaki uygunluğu iyi kavramak gerekir.

Kanunun konusuna saik olan etkenleri bilmek, onun fikir, tasarı ve kanunlaşma safhalarındaki hazırlık çalışmalarına inmekle mümkün olur.

Bütün bunlarla birlikte hatırdan çıkarılmamalıdır ki hâkimin hüküm için münasib vasfı tesbit etmek gayesiyle yapmış olduğu araştırmada, genel anlamıyla adaleti gerçekleştirme düşüncesinin bir dahli olmalıdır; çünkü adaletin gerçekleştirilmesi, bütün kanunların ortak amacını teşkil eder. Kanunlar adalete hizmet ve insanlar arasındaki ilişkileri hakkaniyet ölçüsüne göre düzenlemek için yapılmışlardır.

Hâkimlerin en yücesi Allah'tır...

6- İstihsân

Büyük İslâm hukukçularından istihsân'ı çok kullanan İmam Mâlik'in, "İstihsân, ilmin onda dokuzudur." dediği rivayet edilir.

İmam Muhammed b. el-Hasende, Ebu Hanife'den bahsederken şöyle derdi: "Arkadaşları kendisiyle kıyas üzerinde tartışırlardı. O, istihsân yapıyorum deyince kimse O'na yetişemezdi." Ebu Hanife, kendisine doğru geldiği sürece kıyas'a başvururdu. Kıyas yakışık almazsa istihsân yapardı. İmam Mâlik ve İmam Ebu Hanife'nin fazlaca başvurduğu bu istihsân nedir?

Ebu'l-Hasen el-Ke'rhî, istihsân'ı şöyle tarif etmiştir: İstihsân, müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir husustan dolayı bir meselede benzerlerinin hükmünden başka bir hükme udûl etmesidir. Bu tarif, Hanefilere göre istihsân'ın mahiyetini açıklayan en iyi tarifdir; çünkü onun bütün nevelerini, esas ve özünü içine almaktadır. İstihsân'ın esası, hükmün külli bir kaide'ye aykırı düşmesidir. Onun için öyle bir gerekçe olmalıdır ki kaidenin dışına çıkmak, ona sarılmaktan şeriat'e daha yakın olsun. Bu takdirde ona itimat mesele hakkında istidlal bakımından kıyas'dan daha kuvvetli olur. Bu tarif, bize, istihsân'ın, şekil ve kısımları nasıl olursa olsun, külli kaide karşılığında, nisbî de olsa, cüz'î bir hükmü almak olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla fakih, kıyas'dan ibaret olan kaideye sıkıca bağlanma, şeratin mânâ ve ruhundan uzaklaşmaya yol açmasın diye, cüz'î bir hükme başvurmak zorunda kalıyor.

Hatırlanacağı gibi istihsân'ı Hanefilerle birlikte Malîkîler de kabul ederler. Verdiğimiz tarif, Hanefilere aittir. Biz de bu arifi takip edeceğiz. Malîkîler, istihsân'ın tarifinde ihtilafa düşmüşlerdir. İbnu'l-Arabî, onu, Hanefilere yakın bir şekilde tarif etmiştir. Ona göre istihsân, her hangi bir delili, bazı icablarında başka bir delile aykırı düştüğü için bırakmak ve ona muhalif olan bir şeye ruhsat vermektir. İbnu'l-Arabî, istihsân'ı dörde ayırmıştır:

1) Örf sebebiyle delili terketmek, 2) İcma' sebebiyle delili bırakmak, 3) Maslahat sebebiyle delili terk etmek, 4) Güçlüğü kaldırmak için delili bırakmak. Malîki fakihlerinden İbnu'l-Enbârî'nin tarifine göre istihsân, küllî kıyas'a mukabil cüz'î maslahatı tercih etmektir. Bu tarif, "çok kullanılan istihsân, hükümde aşırılığa sürükleyen kıyas 'ı atıp bazı yerlerde özel ve hüküm için müessir bir sebepten dolayı ondan vazgeçmektir", diyen İbn-i Rüşd'ün tarifine uymaktadır. Malîkîlere göre istihsân, genel kıyas ile çatışan bazı yerlerde cüz'î maslahatı tercih etmektir. Bu konuda onların ileri sürdüğü misallerden bazıları şunlardır:

a) Kıyas'a göre hâkimin huzuruna gelen her olayda âdil şahidlere ihtiyaç vardır; çünkü adaletin görevi, doğru olan ciheti, yalan olan cihet üzerine tercih etmektir; tâki verilen hüküm geçerli bir şey olsun. Fakat hâkim, âdil şahidlerin bulunmadığı bir memlekette ise, genel olarak sözlerine güvenilen kişilerin şahidliğine dayanarak hüküm vermek zorundadır; çünkü milletin mal ve canı, ancak bu suretle hedei olmaktan kurtulur.

b) Kıyas gereğince miras, ana, koca, öz kardeşler, iki veya daha fazla anabir kardeşler arasında taksim edileceği zaman öz kardeşlere bir şey

kalmamaktadır, ^[77] fakat Malîkîler istihsân'a göre ve sahâbîlere uyararak öz kardeşleri, anabir kardeşler gibi mirastan hissedar yapmışlardır. İşte bu istihsân ile onlar, kıyas'ın aşırılığını önlemek istemişlerdir,

c) Bir kimse, her hangi bir malı üç gün muhayyer olmak üzere satın alsın, sonra bu müddet içerisinde ölse, Malîkîlere göre şarta bağ olan bu muhayyerlik alıcının vârislerine intikal eder. Dolayısıyla vârisler akdi feshetmek üzere birleşirlerse akid feshedilmiş olur; akdin infazında birleşirlerse hepsi için bu akid muteber olur. Vârisler bu konuda ihtilafa düşerlerse, akdin infazını kabul edenler, reddedenlerin hissesini satın alabilirler; çünkü akid, istihsânen satıcı için muteberdir; zira satış, akdin infazını isteyenler için kesinlik ifade eder ve vârislerden bunu istemeyenlerin tutumu, isteyenleri etkilemez.

İşte görülüyor ki istihsân, yakışık almayan bir sonuca sebep olan kıyas'ın önüne geçmek amacını gütmektedir. Bunun için İmam Mâlik'in, "kıyas'a fazla dalan neredeyse Sünnet'ten ayrılacaktır." dediği rivayet edilmiştir.

Acebâ istihsân ile İmam Mâlik'in kabul ettiği masâlih-i mürsele birbirine karışıyor mu? Anlattığımızı göre istihsân, küllî kıyas karşılığında cüz'î maslahatı kabul etmektir. Daha ince bir tabirle istihsân, mürsel maslahat ile istidlali kıyas'a tercih etmektir. Bu durumda istihsân, maslahat-i mürsele ile karışmaktadır; fakat Şâtîbî, bunlar arasında ince bir fark bulunduğunu ileri sürer ve şöyle der: "bu istihsân değil, masâlih-i mürsele kabilindendir, denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Evet; ancak Mâükîler, istihsân'ı kaidelerden istisna şeklinde tasavvur etmektedirler, masâlih-i

mürseleyi ise böyle görmemektedirler." ^[78]

Bundan anlaşılıyor ki Şâtîbî, istihsân ile masâlih-i mürsele arasında bir fark görmemekte; fakat ekseri Malîkîlerin bunlar arasında şöyle bir fark gördüklerini ileri sürmektedir: İstihsân, meselenin kıyas'a uyduğu yerlerde söz konusu olmaktadır ve o, bu gibi yerlerde kıyas'a aykırı olarak gelmektedir. Maslahat-i mürsele ise, mesele hakkında başka bir delil bulunmadığı zaman müstakil bir hüccet teşkil etmektedir.

İstihsân'ın Kısımları:

Hanefiler, istihsân'ı ikiye ayırırlar:

1) İstihsânü'l-kıyâs. Şöyle ki: Meselede biri diğerine zıt iki çeşit kıyas'ı gerektiren iki vasıf bulunur. Kıyaslardan birincisi, zahir ve ilk akla gelen şey olup, bu, İstılahî kıyas'ı teşkil eder. İkincisi gizli (hafî) kıyas olup başka bir esasa bağlanması gerekir ki buna da "istihsân" adı verilir. Demek oluyor ki fakihin ele aldığı mesele hüküm bakımından iki şekilde çözümlenebilir: a) Zahir kıyas yolu ile. Bu türlü kıyas'ın hükmü benzeri meselelerde

geçerli olur. **b)** Hafî kıyas yolu ile. Bu çeşit kıyas da, tesir halamından zahir, kıyas'dan kuvvetli olur ve benzeri her mesele için geçerli olmaz. Bunun içindir ki Şemsü'l-Eimme es-Serahsî şöyle der: "gerçekte istihsan iki kıyas'dan ibaret olup birisi açık (celî) ve tesiri zayıftır. Buna "kıyas" adı verilir. Ötekisi kapalı (hafî) ve tesiri kuvvetlidir. Buna da "istihsan" adı verilir; yâni "kıyâs-i müstahsen" denilir. Bunlarda tercih, tesire göredir;

açıklık ve kapalılık sebebiyle değildir." [79]

Tesirin kuvvetli veya zayıf oluşunun esasını, kolaylık sağlama ve güçlüğü kaldırma fikri teşkil eder. İstihsânü'l-kıyas'ın esası da güçlüğü kaldırmaya dayanır. Bu itibarla Serahsî, el-Mefasut'unda,, istihsânın tariflerini verdikten sonra şöyle der: "bu ibarelerin neticesi, kolaylık için güçlüğü bırakmaktır. Bu da dînin aslını teşkil eder. Nitekim Kur'an'da, '*Allah, size kolaylık murad eder; güçlük murad etmez.*' [80] buyurulmuştur. Hz.

Peygamber de, '*dininizin en hayırlısı, en kolay olanıdır.*' [81] buyurmuştur." [82]

Bu çeşit kıyas'a şu misalleri verebiliriz:

a) Kadının bütün vücudu mahremdir; fakat zaruret olursa bazı uzuvlarına bakmak mubah sayılır; doktorun muayene sırasında bakması gibi. Burada iki kıyas çatışmaktadır: birisi, fitneye yol açacağı için kadın vücudunun mahrem oluşunu bildiren kaideler; diğeri ise muayene ve tedavi gibi bir durum hasıl olunca meşakkate yol açan vasıf. Burada istihsânen kolaylık sağlama esasını uygulamak gerekir.

b) Müşteri malı teslim almadan önce, onunla satıcı arasında fiat üzerinde ihtilaf çıksa, zahir kıyas'a göre satıcının delil getirmesi gere kir; çünkü bir miktar meblâğ üzerinde ittifak ettikleri halde, satıcı fazladan bir miktar para daha alacağını iddia etmektedir. İhtilaf da bî fazla şey üzerindedir. Esas kıyas'a göre delil getirme külfeti müddai'ye yemin etme işi de inkâr edene düşer. Miiddai (davacı) delil getiremezse, müddeâ-aleyh (davalı) yemin eder ve iş bitmiş olur. İstihsân'a göre ise, delil bulunmadığı takdirde alıcı da, satıcı da yemin eder; çünkü ikisi de bir şey iddia etmektedir: satıcı fazla bir meblâğ iddia ve alıcının mala sâhib olmayı hak ettiğini inkâr emektedir. Alıcı ise, ileri sü rülen fazla miktarı vermeksizin malı almaya hak kazandığını iddia ve böylece fazla bir meblâğ daha verme mükellefiyetini inkâr etmektedir Görüyoruz ki burada istihsân'm illeti, zahir kıyas'ın illetinden dahi kuvvetlidir.

Satıcı ve alıcı arasındaki bu ihtilaf malın tesliminden sonra ortaya çıkarsa, yine ikisi de yemin' ederler; fakat bu sefer yemin etmeler Sünnet'in bir gereğidir; zira Hz. Peygamber,

"*alıcı ile satıcı ihtilafa dü şerlerse ve mal da mevcutsa ikisi de yemin ederek alıp verdikleri şey birbirlerine geri verirler.*" [83] buyurmuştur.

İstihsânü'l-Kıyas'ın, benzeri diğ er hükümlere geçmesi sahihtir çünkü bu, illete dayanmaktadır; illet ise taaddî eder (başkalarına di geçer). Bunun içindir ki icar işinde de teslimden önce, alım-satım; olduğu gibi karşılıklı yemin teklifi yapılabilir; teslimden sonra ise ya pılmaz; bu, ancak alım-satımnda olur.

c) Yırtıcı kuşların içtiği suyun artığı meselesi de burada zikredile bilir. Kartal ve atmaca gibi yırtıcı hayvanlara benzeyen kuşların etler yenilmez; bunlar da etlerle beslenirler. Kurt ve benzeri yırtıcı hayvan ların etleri nasıl haramsa artıkları da öylece haramdır. Aynı şekilde yırtıcı kuşların da hem etleri, hem de artıkları haramdır. Bu, zahir kıyas'ın bir neticesidir. İstihsân'a göre ise, hafî kıyas'a yönelinerek baş ka bir sonuca varılmaktadır. Şöyle ki: Yırtıcı hayvanların artıkları, sal yaları karıştığı için pistir; çünkü salyaları, onları pis olan etlerinden meydana gelmektedir. Yırtıcı kuşlara gelince; bunlar suyu gagalarıyla içtikleri için artıkları salyalarıyla temas etmez. Gagalarında kemik olduğundan artıktta her hangi bir eser bırakmaz. O halde istihsânen yırtıcı kuşların içmesiyle artık olan su pislenmez; ancak ihtiyat bakımından böyle bir suya mekruh denilir.

2) Şer'î delillere aykırı düşen kıyas sebebiyle istihsâli. Bu istihsân'a gizli olan ve tesirce zahir illetten kuvvetli bulunan bir illet yol açmamaktadır. Buradaki gerekçe başkadır; diğ er bir deyişle birisi zahir ve ötekisi hafî olan iki illet arasında bir çatışma yoktur. Burada kıyas'ın illeti ile başka bir delil arasında meydana gelen bir çatışma söz konusudur; Bu açıdan istihsân üçe ayrılır: istihsânü's-sünne, istihsânü'l-İcmâ', istihsânü'd-darûra. Şimdi bunları tek tek ele alalım.

İstihsânü's Sünne:

Bu, her hangi bir konuda kıyas'ı reddetmeyi gerektiren bir sünnetin bulunmasıyla sabit olur. Sözelimi;

"*alıcı ile satıcı ihtilafa düşerlerse ve mal da mevcutsa ikisi de yemin ederek alıp verdikleri şeyi birbirine geri verirler.*" [84] hadîsi ile sabit olan

istihsân'ı biraz önce zikrettik. Yine Hz. Peygamber'den, unutarak yiyip içen kimsenin orucunun bozulmayacağına dair hadis rivayet edilmiştir. [85]

Kıyas'a göre oruç bozulmalıdır; fakat Hanefiler, o hadîs'e dayanarak bu kıyas'ı reddetmişlerdir. Keza, namaz kılariken kahkaha ile gülmenin abdesti bozması kıyas'a uymaz; çünkü kıyas, yalnız namazın bozulmasını gerektirir; abdestin bozulmaması icabeder. Zira halel, bizzat namazda vâki olmuştur. Bu, namazın şartı olan abdeste geçmemelidir. Ancak, namaz kılariken bir körün düştüğünü görünce gülenlerin abdestlerinin

bozulduğunu bildiren hadis muvacehesinde bu kıyas'tan vazgeçilmiştir. [86]

İstihsânü'l-İcmâ':

Bu, herhangi bir mesele hakkında teşekkül etmiş bir icmâ' sebebiyle kıyas'ı terketmektir. Meselâ; müslümânlar, istisna' (sanatkâra bir iş ısmarlama) akdinin sıhhati üzerinde icmâ' etmişlerdir. Kıyas ise bu akdin bâtıl olmasını gerektirir; çünkü akde konu olan şey, akid vakti mevcut değildir. Fakat her devirde bu türlü akde göre muamele yapılageldiğinden onun sıhhati üzerinde icmâ' veya örf teşekkül etmiş ve dolayısıyla kıyas terkedilmiştir.

İstihsânü'l-İcmâ', mânâ bakımından istihsânü'l-urf (örf sebebiyle istihsân'a) yakındır; çünkü bu, genel örfe bağlı olan hallerde güçlüğü kaldırmak için başvuru olan bir istihsân çeşididir.

İstihsânü'd-Darûra:

Bu da, müctehidi, meselede kıyas'ı terketmek için zorlayan bir zaruretin bulunması demektir. Meselâ; kıyas'a göre hareket ettiğimiz takdirde kuyu ve havuzların temizlenmesi imkânsız olur. Bu hususu açıklamak için "Keşfu'l-Esrar" müellifi şöyle der: "kuyu ve havuzu temizlemek için su dökmek imkânsızdır. Keza, havuza dökülen su, pis suya temasla kirlenir. Kova da suya temas neticesinde kirlenir ve kirli kalmakta devam eder.

Bunun için kıyas ile amelî bırakıp zarureti gözönüne alarak istihsân'ı kabul etmişlerdir; çünkü zaruret, teklifin kalkmasını gerektirmektedir."^[87] Bu itibarla fakihler, pisliğe göre uygun büyüklükte bir kova, ile belirli miktarda su çekmek suretiyle suya karışan pislik nisbetini azaltmakla yetinilmesini kabul etmişlerdir. Gerçi bu şekilde pislik tamamen yok edilmiş olmaz^[88]

Bu kısımda kıyas, ya şer'î bir nass veya küllî bir esas karşılığında terk edilmektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bir de, Mâlikilerce benimsenen maslahat sebebiyle istihsân vardır ki bu da, maslahata aykırı düşen kıyas'ı terketme şeklindedir.

Anlaşıyor ki Harieflere göre kıyas ile istihsân arasındaki çatışmanın esası, kıyas için temel teşkil eden illet'in genel oluşudur. Hanefiler, hükümlerin illetlerini nass'lardan istinbat ederler; sonra da onların hükümlerini genelleştirirler. Böyle istinbat edilmiş olan bir illetin bulunduğu her olayda asıl teşkil eden nass'ın hükmü sabit görülür. Buna rağmen bazı yerlerde illet bulunduğu halde kıyas'a aykırı bir şey bulunur ki bu; ya daha kuvvetli bir kıyas, ya Hz. Peygamber'den vârid olan bir haber, ya mevcut bir örf, ya zaruret veya Mâlikilerce benimsenen maslahat olabilir.

Görülüyor ki Hanefî ve Mâlikilerce kabul edilen istihsân, şer'î nass'ların dışına çıkmak değildir. İstihsân, Ebu Hanîfe'ye göre kıyas; hadis, icmâ' ve genel örf'e dayanır ki Ebu Hanîfe böyle bir örfü, nass bulunmadığı zaman şer'î delil olarak kabul eder. Aynı zamanda istihsân zarurete de dayanır; nitekim zaruretlere haram olan şeyleri mubah kılar. Hanefîlerin istihsân'ı ile amel, hiç bir zaman İslâm esaslarına aykırı düşmez. Mâlikîlerin istihsân'ı da İmam Mâli k'in metoduna uygundur; çünkü o, maslahat'ı kendi başına şer'î bir delil sayar ve kıyas'ia çatıştığı zaman maslahat'ı tercih eder.

İstihsân konusunu bitirmeden önce şu iki hususa temas etmek istiyoruz:

1) Hanefî Mezhebinde Kıyas İle İstihsân'ın Çatışması:

Bu, tartışmalara yol açmıştır. Acebâ bazı meseleler hakkında, biri kıyas, diğeri istihsân olmak üzere, Ebu Hanîfe'den iki görüş mü naklediliyor? O'na göre istihsân'ı kabul etmek, kıyas'tan daha mı üstündür? Kıyas'ı kabul eden kimse, tercihe lâyık olmayan bir görüşü mü almış oluyor? Yoksa bu meseleler hakkında Ebu Hanîfe'nin yalnız bir görüşü mü var? Meselâ; erginlik çağına ulaştıktan sonra kendisine cinnet arız olan deli (mecnun) üzerindeki velayet hakkı, kıyas'a göre hâkim tarafından tayin edilen kimseye ait olmak gerekir; çünkü çocuk erginlik çağına ulaşınca babasının velayet hakkı sona erer. Ancak, Ebu Hanîfe'ye göre istihsânen babanın velayet hakkı tekrar avdet eder; çünkü bunun sebebinin teşkil eden zaaf, cinnetle tekrar ortaya çıkmıştır. "Bu mesele hakkında Ebu Hanîfe'nin kabul ettiği iki görüş var: Birisi, babanın velayet hakkını ancak hâkimin kararıyla kaldıran kıyas'm hükmüdür. Ötekisi de bu velayeti ibkâ eden istihsân'ın hükmüdür." diyebilir miyiz?

Bana öyle geliyor ki burada kıyas'ın hükmünü kabul eden görüş, Ebu Hanîfe'nin olamaz; çünkü O'ndan böyle bir görüş nakledilmemiştir. O'ndan rivayet edilen şey, kıyas yakışık almadığı zaman, O'nun istihsân'a başvurmuş olduğudur. İstihsân'ın çeşitleri de hadis, icmâ' ve zaruret sebebiyle kıyas'ı terk etmektir. Nass, icmâ'l veya zaruret karşısında kıyas'ın bir hükmü yoktur.

Serahsî, istihsân konusu olan bir yerde kıyas'ın hükmü ile de amel edilebileceğini söyleyenlerin yanıldıklarını açıkça belirtir ve şöyle der:

"Sonrakiler (müteahhirîn)den bazı arkadaşlarımız sanmaktadırlar ki istihsân konusu olan bir yerde kıyas'la amel etmek caiz olmakla birlikte, istihsân ile amel etmek daha iyi (evlâ) dır. Bence bu bir vehimdir; çünkü kitaplarda "... fakat biz bu konuda layas'ı terkettik" sözü geçmektedir. Terkedilen şeyle amel etmek caiz olmaz. Bazan istihsân tercih edilirken "... ancak ben kıyas'ı çirkin görüyorum" denilmektedir. Şer'an amel

edilmesi caiz olan şeyi çirkin görmek küfürdür. Bundan alıyoruz ki istihsân'a aykırı olan kıyas tamamen terkedilmiştir."^[89]

2) Şafîî'nin İstihsân Karşısındaki Tutumu:

İmam Şafîî, istihsân'ı ibtâlâ çalışmıştır. Hattâ o, el-Umm adlı büyük eserinde "Kitabu İbtâlî'l-İstihsân"^[90] unvanlı bir bölüm ayırarak istihsân'a hücum etmiştir. Burada biz, Şafîî'nin istihsân'ı ibtal için ileri sürdüğü delilleri gözden geçirelim ve bu delillerin hangi istihsân'ı hedef tuttuğunu anlamaya çalışalım. Şafîî'nin el-Risale ve el-Umm'ün çeşitli yerlerinde istihsân aleyhinde serdettiği delilleri şu altı noktada toplayabiliriz:

a) Şeriatın hükümleri ya nass'lara dayanı veya kıyas yoluyla nass'lara hamledilir. Bu arada istihsân nedir? Nass veya kıyas'a dahil midir? Dahilse, ayrıca bundan söz edilmesine ne lüzum vardır? Dahil değilse, bunun mânâsı, Allah, insanların bazı işlerini hükümsüz bırakmış demek olur. Bu ise,

"İnsan, başıboş bırakıldığını mı sanır?"^[91] âyetine aykırıdır. Kıyas'tan başka bir şey olan istihsân, işte bu âyetle bağdaşmaz.

b) Bir çok âyet-i kerîme, Allah ve Peygamberine itaati emretmekte nefis arzulara uyulmasını yasaklamakta ve tartışma çıktığı zaman Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'in Sünnet'ine başvurmamızı bildirmektedir. Bu konuda Cenab-ı Hak,

"Bir şey hakkında ihtilafa düşerseniz onu Allah'a ve Peygamber'e götürün..."^[92] buyurmuştur.

İstihsân ise ne Kitab, ne Sünnet, ne de Kitab ve Sünnet'e icrâdır; ancak o, bunlara bir şey ilave etmektir. Hakkında Kitab veya Sünnet'te bir delil bulunmayan bir şey kabul edilemez. İstihsân hakkında da bir delil yoktur. O halde o da kabul edilemez.

c) Hz. Peygamber, istihsân ile fetva vermez ve havadan söz söylemezdi. Karısı için, "sen benim anamın sırtı gibisin" diyen şahsın durumu

kendisine sorulduğu zaman istihsân ile fetva vermemiş ve "Zihar" âyeti^[93] nazil oluncaya dek beklemiştir. Keza, karısının yanında yabancı bir erkek gören ve onu zina ile itham eden şahısla, kendi rengine benzemediği için çocuğunun nesebini inkâr eden şahıs hakkında karşılaştığı soruya

Hz. Peygamber cevap vermemiş ve "Lian" âyeti^[94] gelinceye dek beklemiştir. Eğer bir kimse için kendi fikhî zevki veya istihsân'ı ile fetva vermesi

caiz olsaydı, o kimse Hz. Peygamber olurdu. O'nun istihsân'dan kaçınması, bizim de böyle bir şeyden kaçınmamızı gerektirir; zira bizim için en iyi örnek, Hz. Peygamber'dir.

d) Hz. Peygamber, kendisinden uzakta oldukları zaman istihsânlarıyla fetva veren sahâbîlerin durumlarını tasvib etmezdi. Meselâ; O, bir ağaca sığınan bir müşriki öldüren sahâbîleri ve kılıç korkusuyla "lâ ilahe illallah" diyen şahsı öldüren Üsâme'yi tasvib etmemiştir. İstihsân caiz olsaydı Hz. Peygamber onları tasvib ederdi.

e) İstihsân'ın bir kuralı, hak ve bâtılı mukayese edecek bir ölçüsü yoktur. Halbuki kıyas böyle değildir. Her hâkim, her müftî ve her müctehid için gelişi güzel istihsân yapmak caiz olsaydı, bütün işler karışır. Bir mesele hakkında her müftî'nin istihsânına göre değişik hükümler ortaya atılmış olurdu. Böylece bir şey hakkında biri diğerinden üstün olmayan bir sürü fetva bulunurdu; zira esasları istihsân olduğundan bunlar arasında birisini tercih için her hangi bir kural ve ölçü yoktur.

f) Nass'a dayanmayan veya nass üzerine hamledilmeyen ve sadece akla dayanan istihsân bir müctehid için caiz olsaydı, Kitab ve Sünnet ilmîne sâhib olmayan kişilerin de istihsân yapmaları caiz olurdu; çünkü akıl, Kitab ve Sünnet bilgini olmayanlarda da vardır. Aksine onlar arasında akıl ve anlayışça bu bilginlerden üstün olanlar bile vardır. Bu konuda Şafî aynen şöyle der:

"Onların usûl bilgileri yoktur, diyecek olursanız, size şöyle cevap verilir: Bir asl'a dayanmadan veya bir asi üzerine kıyas'da bulunmadan söz söylediğinize göre sizin usûl'ü bildiğinizi gösteren deliliniz nedir? Siz, usûl'ü bilmedikleri içi ndoğru olarak kıyas yapamazlar diye akıl sahibi kişilerden daha mı çok endişe ediyorsunuz? Usûl'ü bilmeniz, size kıyas yapma hakkımı mı, yoksa kıyas'ı terketme imkânımı mı verdi? Kıyas'ı

terketmek sizin için caiz oluyorsa, onların da sizinle birlikte söz söylemeleri caiz olur."^[95]

Bu delillerin hiç birisi, örf sebebiyle istihsân hariç, Hanefîlerin istihsânları aleyhine vârid olmaz. Örfün, hüküm istinbatı için bir asi teşkil edip etmemesi Hanefî ve Şâfiîler arasında ihtilaf konusudur. Şâfiî'nin itirazları, örf sebebiyle istihsân'dan başkası için vârid olmaz, dedik; Bira diğer istihsân çeşitlerinin dayanmış olduğu usûl'e Şafî de muhalefet edemez; çünkü istihsân ya kıyas'a, ya nass'a, ya icmâ'a veya zarurete dayanmaktadır. Zaruretin haram olan şeyleri mubah kılışında ise bilginler ittifak etmişlerdir. Zaruret karşısında nass'a dahi muhalefet edildiğine göre kıyas'a daha iyi muhalefet edilir.

Şâfiî'nin ileri sürdüğü deliller, ancak Mâlikîlerin maslahat sebebiyle istihsân anlayışları aleyhinde vârid görülebilir; çünkü İmam Mâlik'in kabul ettiği maslahatın şer'î bir asi olup olmaması ihtilaf bir konudur.

Gerçekte Şafî'ye göre istihsân, hem tek başına delil olan maslahat-i mürsele'ye, hem de kıyasla çatışan maslahat'a şâmil olmaktadır.

Anlaşıyor ki İmam Mâlik ile İmam Şâfiî'nin kullandığı istihsân, maslahat-ı mürsele'yi içine almaktadır. Meselâ; İmam Mâlik, "ilmin ondakozu

istihsâlidir."^[96] derken maslahatı istihsân'ın şumulüne dahil etmiştir; çünkü bu onda dokuzun büyük bir kısmı maslahattır; maslahat sebebiyle kıyas'a aykırı düştüğü düşünülen istihsân ise, bu miktarın pek azını teşkil eder.

Burada İmam Mâlik'in görüşünün savunmasını biraz sonra gelecek olan maslahat-i mürsele bahsine bırakıyoruz.

7- Örf (Urf)

Hanefî ve Mâlikîlerce, nass bulunmayan yerde asi olarak kabul edilen örf (urf), insanların muamelât bakımından sürekli bir şekilde yapageldikleri ve işlerinin düzgün gitmesini sağlayan şeydir. Örf, Fıkıh Usûlü'ne dahil sayılır ve Hz. Peygamber'in, "*müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir.*"^[97] hadîsi buna işaret eder. İnsanların güzel gördüğü örf'e aykırı hareket etmek, güçlük ve sıkıntıya sebep olur. Kur'an'da ise,

"Allah, sizin için dinde bir güçlük kılmadı."^[98] buyurulmuştur.

Bu itibarla Hanefî ve Mâlikî bilginler, sahih örf ile sabit olan şey, ser'î bir delil ile sabit olmuş gibidir, der, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir" adlı eserin şârihi de, "örf ile sabit olan, şer'î delil ile sabit olmuş demektir" der, "el-Mebcut"da Serahsî de, "örf ile sabit olan, nass ile sabit olmuş gibidir" der. Sanırım ki bu sözün mânâsı, örf ile sabit olan şey, nass bulunmayan yerde itimada lâyük bir delil ile sabit olmuş demektir.

Örfü, hüküm istinbatı için bir delil olarak alan bilginler, onun, Kitab ve Sünnet bulunmayan yerlerde geçerli olduğunu 'kabul ederler. Örf, Kitab ve Sünnet'e aykırı düşerse muteber olmaz. Meselâ; içki ve faizcilik, bazan insanlar tarafından âdet haline getirilebilir; fakat nass'ları ihmal demek olan bu gibi halleri örf saymak doğru olmaz; aksine bunlara karşı koymak gerekir. Bu bakımdan örfü ikiye ayırıyoruz:

1) Sahih örf. Bu, Şer'î bir asi olarak kabul edilir.

2) Fâsid örf. Bu da kat'î bir nass'a aykırı düştüğü için muteber olmayan öftür.

Sahih örf de, örf-i âmm ve örf-i hâss olmak üzere ikiye ayrılır:

a) Örf-i âmm: Bu, bütün beldelerde insanların üzerinde birleştiği genel öftür. Hamamda yıkanma ve istisna' (sanatkâra bir şey ısmarlama) akdini buna misal olarak verebiliriz. Hanefîler, bu örf karşısında kıyas'ı terk ederler ve buna, "örf sebebiyle istihsân" (istihsân'ı-urf) adını verirler; aynı

zamanda zannî olan âmm'ı bununla tahsis ederler. Meselâ; Hz. Peygamber'den şartlı satışın yasaklandığını bildiren haberin ^[99] umumiliğini örf karşısında nazara almazlar; çünkü Hanefî ve Mâlikîlerin ekseriyetine göre örf ile sabit olan her şart muteberdir.

Acebâ zannî olan âmm'ı tahsis eden ve kıyas'm terkedilmesine yol açan örf-i âmm (genel örf) nedir? Fakihlerin istisna' akdini şöyle izah ettiklerini görüyoruz: "Kıyas'a göre bu akid caiz olmaz. Fakat sahâbîler, tabîiler ve her çağda bilginlerce bir itiraza uğramadan kabul edilen teamül karşısında biz kıyas'ı terk ettik. İşte kıyas'ı terketmeye sebep . olan hüccet budur". Görülüyor ki bu örf'e icmâ' denilse yerinde olur Hattâ bu icmâ'm en güzeli olabilir; çünkü sahâbîler ve sahâbî olmayanlar, müctehidler ve müctehid olmayanlar bunun üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunun içindir ki örf-i âmm'ı, geçmiş veya gelecek çağda diye bir kayda yer vermeye lüzum gömleksizin, bütün beldelerde hâkim olan örf şeklinde ifade ediyoruz.

b) Örf-i hâss: Bu da, her hangi bir belde, ülke veya zümreye hâkim olan öftür. Tüccar ve çiftçilerin örfü gibi. Böyle bir örf, nass'a karşı duramaz; fakat illeti kat'î bir nass veya açıklık bakımından buna benzer bir şeyle sabit olmayan kıyas'a karşı tercih edilir.

Bu şekilde zannî bir kıyas'a dayanan hükümler, zamana göre değişebilir. Bu itibarla deniliyor ki, öncekilerin içtihadı kıyas'a dayanıyorsa, sonrakilere buna muhalefet edebilirler; çünkü öncekiler, kıyaslarında kendi örflerinin etkisinde kalmışlardır. Bu konuda İbn-i Âbidîn şöyle der:

"Fıkıh meseleler, ya sarıh nass'lara dayanır ki, bunlar birinci bölümü teşkil ederler; ya da re'yye icthad ile sabit olurlar. Bu bölüme giren fıkhı meselelerin çoğunu müctehid, kendi çağının örfüne bina etmiştir; o, bugünkü örfün hâkim olduğu devirde bulunsaydı öncekine uymayan yeni bir görüşe sâhib olurdu. Bunun içindir ki bilginler, insanların âdetlerini bilmeyi içtihadın şartları arasında saymışlardır. Zamanın değişmesiyle bir çok hükümler de değişmektedir. Eğer bu hükümler, ilk şekilleri gibi kalacak olurlarsa, hem halka güçlük ve zarar verirler; hem de kolaylık sağlama ve dünya nizamının en güzel şekilde devam etmesi için zarar ve fesadı önleme esasına dayanan şeriat kurallarına aykırı düşerler. Bunun içindir ki mezheb bilginleri, müctehidin kendi zamanına göre açıkladığı bir kısım hükümlere muhalefet etmişlerdir; çünkü onlar biliyorlardı ki o müctehid,

bunların çağında olsaydı, mezhebinin kurallarına uyarak, kendileri gibi düşünürdü."^[100]

Sonraki müctehidlerin, bu esasa binaen eski örf'e dayanan bir çok meselelerde yeni örf sebebiyle öncekilere muhalefet ettiklerini görüyoruz. Meselâ:

a) Birisine karşı tezvırde bulunarak onu malî veya bedenî bir sarara sokan kimseden tazminat alınması, Hanefî mezhebince kabul edilen bir kaideye aykırıdır. Bu kaide, "tazminat, zarara sebep olana değil, bizzat zarar verene râci olur" şeklinde ifade edilmektedir. Meselâ; tezvır neticesinde bizzat zarar veren tezvırci değil, onun tezvırat için başvurduğu kimsedir. Sözügeçen kaideye göre asıl tazminat külfeti tezvırciye değil, bu şahsa ait olmak gerekir; fakat bu kurala göre hareket etmekten vazgeçilip tazminatın bizzat tezvırciye yükletilmesi kabul rivayet olunmuştur. Bunun gerekçesi ise, tezvırciliği önlemek tir.Hattâ bazı fakihler, olağanüstü hallerde tezvırcinin öldürülmesi için fetvâ vererek yalancılık ve tezvırat peşinde koşan ve ruhları ifsad den kişilerin artmasını önlemek istemişlerdir.

b) Ortak olarak çalışan işçinin elinde iken telef olan şeyi ödemesi gerekmektedir; çünkü zamanla emniyet azalmış, kötülük artmış ve emin olarak bilinen kişiler hıyanet etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla ortak olarak çalışan işçinin eline teslim edilen şeyi koruması ve telef olduğunu ileri sürerek hıyanet etmemesi için onu ödemesine hükmlenmiştir. Bu ise, "bir tecavüzü sabit olmadıkça, yedi emin, kendisine emanet edilen şeyi ödemez." kaidesine aykırıdır.

c) Kocasıyla zıfafa giren, sonra kocasının az veya çok, kendisine, mehrine mahsuben verdiği şeyi inkâr eden kadının sözünün tasdik edilmemesi konusunda sonraka fakihler, Ebu'l-Leys'in fetvasını benimsemişlerdir. Ebu'l-Leys, böyle bir kadın'ın inkârını bâtil saymıştır; çünkü o, bunun âdeten imkânsız görmüş; kocasını ela mehre ait bir şey ödediğini isbat için mükellef tutmamıştır. Halbuki esasa göre "iddia eden kimsenin isbat, inkâr

edenin de yemin etmesi gerekirdi."^[101] Yalan söyleme ve hakları inkâr etme işi yaygın hale geldiği için bazı meselelerde bu esasa uyulmamıştır,

d) Vakıf arazi ile yetimlere ait malların icara verilme süresi sınırlandırılmıştır. Meselâ; bunlara ait dükkân ve evler bir yılı, tarla ve bahçeler de üç yılı geçmemek üzere icara verilir; yani bu süreler bitince yeniden kira sözleşmesi yapılır.

e) Ebu Hanîf'e'ye göre şahadet için şahidlerin tezkıyesine ihtiyaç yoktur; çünkü Hz. Peygamber,

"müslümanlar birbirilerine karşı doğru, (udûl) kimselerdir."^[102] buyurmuştur.

Bu hüküm, Ebu Hanîfe'nin zamanına göre uygundu; ancak yalancılık yaygın hale gelince şahidlerin tezkıyesine lüzum hasıl oldu. Bunun içindir ki kazâî işlerle uğraşan Ebu Hanîfe'nin talebesi Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, şahidlerin tezkıyesinin şart olduğunu söylemiştir.

f) Hanefî fakihleri, Kur'an öğretmek ve cemaatle ilgili dinî görevleri yerine getirmek için ücret alınmasının caiz olmadığına ittifak etmişlerdir; çünkü bu işler, ibadetlere dahildir; ibadetlerin icrası için ise ücret alınmaz; lâkin insanlar, ücret almaksızın Kur'an öğretmek ve dinî görevleri yerine getirmekten kaçındıklarından, sonraki fakihler; bu gibi işler için ücret alınmasını caiz görmüşlerdir. Ta ki Kur'an'ın hıfz edilmesi devam etsin, camilerde müezzinlik ve imamlık gibi görevler aksamasın.

Görülüyor ki fakihler, nass bulunmayan konularda fetva verirlerken örlere uymaktadırlar. Bu itibarla müftî'nin örf ve âdetleri bilmesi gerekir. Bu konuyu, İbn-i Âbidin'in şu kıymetli sözleriyle bitirmek istiyoruz:

"Hâkim, hadislerin küllî hükümlerini, bizzat olayı ve insanların hallerini bilmelidir ki, bu sayede doğru ve iğriyi birbirinden ayırd etsin; sonra birini ötekine mukayese yapsın; olay için gereken hükmü versin ve bu, gerçeğe aykırı düşmesin. Örf ile fetva veren müftî de zamanı ve çağındaki insanların hallerini, bu örfün amm, hass ve nass'a aykırı olup olmama cihetlerini bilmelidir. Ayrıca iyi bir hocanın elinde yetişmiş olmalı, bir kısım mesele ve delilleri bilmekle yetinmemelidir."

8- Masâlih-i Mürsele

İstikra' (tümevarım) ve nass'larla sabit olmuştur ki, İslâm hukukunun bütün hükümleri insanların maslahatlarını (yararlarını) ön plâna almıştır. Nitekim Kur'an'da,

"Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."^[103] ve

"Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllere bir şifâ ve hidayet, mü'minlere bir rahmet gelmiştir."^[104] buyurulmuştur.

İslâm'da, muteber olan maslahatlar şu beş esasta toplanır: **1)** Dini koruma, **2)** Can'ı koruma, **3)** Akli koruma, **4)** Nesli koruma, **5)** Malı koruma. İnsan hayatı, ancak bu beş şey sayesinde ona lâyık bir yaşayış olabilir.

Canı korumanın anlamı, insanın aziz hayat hakkını korumaktır. Buna bizzat canın korunması dahil olduğu gibi, insanın bütün uzuvlarının korunması, şeref ve haysiyetinin zedelenmemesi; iş, söz, düşünce ve ikamet hürriyetleriyle şahsî hak ve hürriyetlerinin korunması da dahildir.

Aklın korunması, sahibini toplum için yük, sıkıntı ve kötülük vâsıtası haline getire âfetlerden akli muhafaza etmektir. İslâm dini, akli geliştiren ve onu âfetlerden koruyan her şeyi nazar-i dikkate almıştır. Meselâ; içki ve her türlü uyuşturucu maddelerin yasaklanması, hep bu gayeye matuftur.

Nesli korumak, insan türünü korumak demektir. Öyle ki insan oğlu beden, zihin, duygu, din ve ahlâk yönlerinden güçlü olarak yetiştirilmelidir. Bu da, çocukların iyi terbiye edilmesi, duygu ve idraklerini besleyecek olan ana-baba hayatının mutluluğa kavuşturulması için aileyi güzelce tanzim etmekle mümkün olur.

Malın korunması, onun, zulüm ve haksızlığa yol açmaksızın, karşılıklı menfaatler sağlayacak şekilde helal bir yoldan üretili partırılmasıdır.

Dini korumak ise, din yüzünden baskıyı önlemek, sapıklığa ve keyfi arzuların din adına hükümran olmasına engel olmak, insanlara tam bir din

hürriyeti sağlamaktır. Bu itibarla Kur'an'da,

"Dinde ikrah (zorlama) yoktur; iman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır." [105] buyurulmuştur.

İnsanların maslahatlarını korumak İslâm'ın amacım teşkil ettiği için, İslâmî hükümlerde, elbette bu maslahatların bir yeri olması gerekir. İslâm hukukçuları, dünyevî maslahatlarla nass'ların ilişkileri konusunda üç kısma ayrılırlar:

1) Nass'ların zahiri mânâlarına sarılan ve nass'ların ötesinde herhangi bir maslahat tanımayanlar. Bunlar, Kıyas'ı reddeden Zahirîlerdir. Onlar'a göre nass'larla belirtilmemiş olan maslahata itibar, edilmeyeceği gibi, nass'ların dışında bir maslahat da aranmaz.

2) Maslahatları nass'larda arayan, nass'ların illet ve gayelerini tesbit edip maslahat'a bağlı olan her olayı, böyle bir maslahatı açıklayan nass'a kıyas yapanlar. Bunlara göre gerçek maslahat ile maslahat gibi görünen nefsi arzuların birbirine karıştırılmaması için bir şeyin maslahat olduğuna tanıklık eden bir dslü bulunmalıdır. Yani, bir maslahatın muteber olması için özel bir nass ona tanıklık etmelidir. Bu kısma dahil olan İslâm hukukçuları, ekseriya, maslahatın tahakkuk ettiğini gösteren mazbut vasfı kıyas için illet olarak kabul ederler.

3) Her maslahatın; canı, malı, akli, dîni veya nesli korumayı amaç edinen ve İslâm'da muteber görülen maslahatlar cinsinden olduğunu söyleyenler. Bunlara göre, kıyas yapılmaya elverişli özel bir nass bulunmazsa böyle bir maslahat kendi başına bir delil olarak kabul edilir. İşte bu çeşit maslahata "maslahata mürsele" (ç. masâlih-i mürsele = mutlak, yani bir kayda bağlı olmayan maslahatlar) veya "istislah" adı verilir.

Masâlih-i mürsele veya istislah, İslâm'ın amaçlarına uygun olan, hakkında muteber veya ilga edilmiş olduğuna dair özel bir delil bulunmayan maslahatlardır. Eğer maslahatları gösteren bir delil bulunursa, bu gibi maslahatlar kıyas'ın şumulüne girer; ilga edildiklerine dair bir tanık bulunursa, onlar da bâtil olup kabul edilmeleri İslâm'ın amaçlarına aykırı düşer.

Maslahat-i mürselenin delil olarak kabul edilmesi gerektiğini hararetle savunan İmam Mâlik'tir. Tarifinden de anlaşılacağı üzere o, mâslahat-i mürselenin delil olabilmesi için şu üç şartı ileri sürer:

a) Kendi basma bir delil olan maslahat ile Şâri'in amaçları arasında bir uygunluk olmalıdır; o, şer'î bir delile aykırı düşmemelidir; hakkında bir delil bulunmasa dahi cinsi itibarıyla İslâm'ın gözettiği maslahatlarla bağdaşmalıdır.

b) Maslahat, akla yatkın olmalı ve akıl erbabına sunulduğu zaman kabul edilecek nitelikleri taşımalıdır.

c) Maslahata göre verilen hüküm, zarurî bir güçlüğü kaldırmalıdır. Öyle ki maslahat ile hüküm verilmeyecek olursa insanlar sıkıntı ve güçlük içinde kalmalıdır. Nitekim, Kur'an'da da,

"Allah sizin için dinde bir güçlük kılmadı." [106] buyurulmuştur. [107]

İşte bu şartlar, "masâlih" adına nefsi arzulara uyularak, İslâm'ın hükümleriyle oynanmasını önleyecek niteliktedir.

İslâm hukukçuları, masâlih-i mürsele'nin bir delil olup olmayacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefî ve Şâfiîler, bunu müstakil bir delil olarak kabul etmeyip kıyas'a dahil saymışlardır. Onlara göre bir maslahatı kıyas'a bağlamak için herhangi bir nass bulunmazsa, demek o maslahat muteber değildir. İmam Mâlik ve Hanbelîler, yukarıda saydığımız şartları haiz olan ve İslâm'ın amaçlarını gerçekleştiren maslahatları, haklarında bir nass bulunmasa dahi, müstakil bir delil olarak kabul ederler.

Masâlih-i Mürsele'nin Leh ve Aleyhindeki Deliller:

Masâlih-i Mürsele'yi şiddetle savunan Mâlikîler şu üç delile sarılmışlardır:

1) Sahâbîler, maslahat-i mürsele ile hüküm vermişlerdir. Meselâ:

a) Sahâbîler, Hz. Peygamber devrinde sahifeler halinde bulunan Kur'an'ı mushaf halinde bir araya toplamışlardır. Onları bu işe sevk eden maslahattan başka bir şey değildir. O da, hafız sahâbîlerin ölümü ile Kur'an'ın tevatürünü kaybetmesini önlemek ve O'nu zayi olmaktan korumaktır. Bu ise,

"Kur'an'ı biz indirdik ve O'nun koruyucusu biziz." [108] mealindeki ilahî anlamının gerçekleştirilmesi demektir.

b) Hulefâ-i Râşidîn, sanatkârlara, kendilerine teslim edilen malı telef ettikleri akırde tazmin ettirirler. Halbuki sanatkârlar yed-i emin sayılırlar; fakat onlar, böyle bir tazmin etme işiyle mükellef tutulmadıklarını görünce, kendilerine teslim edilen malları hakkıyla korumak için gayret göstermiyorlar ve bu hususta gevşek davranıyorlardı. Hz. Ali, bu tazmin işinde bir maslahat olduğunu açıkça belirtmiş ve "insanları ancak bu İslah

[109] eder." demiştir.

c) Hz. Ömer, şahsî mallarıyla devlet otoritesine dayanarak aldıkları malları birbirine karıştıran valilerin mallarını ikiye böler ve yarısına el kordu. O, sırf valileri islah etmek ve mal biriktirme gayesiyle valilik nüfuzlarını kötüye kullanmalarını önlemek için bu yola başvuruyordu. Demek ki O'nu bu işe sevkeden kamu yararı idi. Bunda bir haksızlık da yoktu; çünkü O, valilerin valiliğe gelmeden önceki malî durumlarını biliyordu. Onlar, vali tayin edildikten sonra sâhib oldukları malın nereden geldiğini makul bir sebebe bağlayamadıkları takdirde, Hz. Ömer, onların ellerinden bu malın yarısını alıp hazîneye veriyordu. Böylece O, valilerin haksız mal iktisabını önlemiş oluyordu.

d) Yine Hz. Ömer, süde su katanları yola getirmek gayesiyle, içine su katılmış bir südü yere dökmüştür. Bu da, bir daha insanların aldatılmaması içindir; yani maslahat icabıdır.

e) Sahâbîler, bir kişiyi öldürme suçuna katılan bir topluluğu ölüm cezasına çarptırmışlardır; çünkü, bu da maslahat icabıdır. Şöyle ki: Ölen kimse masum olup kasden öldürülmüştür. Onu birden fazla kişiler öldürmüştür diye kaatillere ölüm (kiss) cezası verilmezse masum bir insanın kanı heder olacak ve ölüm cezasından kurtulmak isteyenler, cinayeti müştereken işleyecekler ve böylece masum kanlar boşa akıtılmış olacaktır. Bunun önüne geçmek için maslahat, bir kişiyi öldüren bir topluluğun ölüm cezasına çarptırılmasını gerektirmektedir. Rivayete göre San'â'da bir topluluk bir şahsı öldürmüştü, Hz. Ömer de o topluluğa dahil olanların hepsini idam ettirmiş ve "bütün San'â halkı bu cinayete katılsaydı hepsini idam ederdim."

[110] demiştir.

2) Maslahat, Şâri'in amaçlarına uygun ve Şâri' tarafından muteber sayılan maslahatlar cinsinden ise, onu kabul etmek İslâm'ın ruhuna aykırı düşmez; ihmal etmek onun amaçlarını ihmal etmek sayılır ki, bu da bâtil bir davranış olur. O halde maslahatı müstakil bir delil olarak kabul etmek gerekir

ve o, İslâmî esasların dışında bir şey değil, aksine bu esaslarla uyum halindedir,

3) Şer'î maslahatlar cinsinden olan bir maslahatı kabul etmemek, mükellefi sıkıntı ve güçlük içinde bırakmak demek olur. Oysa Kur'an'da,

"Allah, sizin için dinde bir güçlük kılmadı."^[111], ve

"Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez."^[112] buyurulmuştur. Hz. Âişede, "Peygamber (s.a.) iki şey arasında muhayyer bırakıldığı zaman, günah olmadığı sürece, kolay olanı tercih ederdi." demiştir.^[113]

İmam Mâlik'in maslahat lehine ileri sürmüş olduğu deliller, iste bunlardır. Maslahat'ı kabul etmeyenlere gelince; onların delillerini de dört maddede toplayabüiriz:

1) Hakkında özel bir delil bulunmayan maslahat, indî bir görüş mahsulü olup nefsî arzulara dahil bir şeydir. İslâmî esaslar, böyle bir şeyle bağdaşmaz. Gazzâlî, istihsân ve masâlih-i mürsele'yi açıklarken şöyle der: "Biz kesin olarak biliyoruz ki, bir âlimin delilleri gözden geçirmeksizin nefsî arzusuna göre hüküm verme yetkisi yoktur, istihsân, şer'î delilleri araştırmaksızın nefsî arzuya göre hüküm vermektir Hakkında bir nass

bulunmayan masâlih-i mürsele de istih gibidir."^[114]

2) Maslahatlar muteber ise kıyas'ın şumulüne girer; muteber değilse, nass ve kıyas'ın şumulüne girmediği gibi onların bir değeri de olmaz; çünkü bu türlü maslahatların muteber olduğunu söylemek, Kur'an ve Sünnet nass'larının şer'î hükümleri açıklama, hususunda kusurlu olduklarını ileri sürmek demek olur. Bu ise Hz. Peygamberin tebliğ vazifesini tam olarak yapmış olmasıyla bağdaşmaz ve "sizi, gecesi gündüzü gibi aydın bir yol üzere

bıraktım."^[115] hadisine de aykırı düşer.

3) Bir nass'a dayanmaksızın maslahatı delil olarak almak, şeriat hükümlerinden sıyrılmak ve maslahat adına insanlara zulmetmektir. Tıpkı bazı zâlim hükümdarların yaptığı gibi. Bu konuda İbn-i Teymiyye şöyle der: "Maslahatlar yüzünden dinde bir çok sarsıntılar meydana gelmiştir. Bir çok kişi ve emirler, masâlih-i mürsele esasına göre bir kısım maslahatları muteber saymışlardır ki, bunların bazısının şer'an haram kılınmış olduğunu bilememişlerdir. Bazan da nass'lara aykırı bir şekilde masâlih-i mürsele'yi savunmuşlardır. Bir çokları da şer'an muteber sayılması gereken maslahatları, şer'î bir delile dayanmıyor düşüncesiyle ihmal etmişler; vâcib ve müstehab'ları kaçırmışlar veya haram ve mekruhlara dalmışlardır.

Oysa bunların bir kısmı hakkında şer'î delil vârid olmuştur; ama, onlar bunun farkında olamamışlardır."^[116]

4) Maslahatı kendi başına bir delil olarak alırsak, bir mesele hakkında memleket ve kişilere göre çeşitli hükümler verilmesine yol açmış oluruz. Zararlıdır diye bir şey, herhangi bir memlekette yasak olurken, başka bir memlekette faydalıdır diye meşru sayılacaktır veya bir şahsa göre zararlı olduğu için haram görülen herhangi bir şey, başka birisine göre faydalı ve helal sayılacaktır. Oysa bütün insanlara hitab eden İslâm'ın hükümleri böyle olamaz.

Masâlih-i Mürsele Üzerindeki İhtilafın Esası:

Cümhur-i fukahâ, İslâm hukukunda maslahatın muteber olduğunu ittifakla kabul eder. Onlara göre nefsî arzunun mahsulü olmayan ve nass'lara aykırı düşmeyen maslahatla amel etmek gerekir. Ancak Hanefî ve Şâfiîler, bu türlü maslahatın, mazbut bir illeti bulunan kıyas'a bağlanmasında ısrar ederler. Onlara göre bu durumda üzerine kıyas yapılabilmesi için bir asi ve maslahatı içine alacak mazbut ve müşterek bir illet bulunmalıdır. Gerçi bazan illet bulunduğu halde maslahat bulunmayabilir. Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise münâsib vasıf, maslahatı içine alabilir; isterse bu vasıf, kıyas için elverişli ve mazbut bir illet olmasın. Eğer bir vasıf, illet olmaya elverişli ise, nasıl mazbut olup olmamasına bakılmaksızın "hikmet" dediğimiz münâsib vasıf ile kıyas mümkün görülüyorsa, böyle bir vafsa dayanan maslahat-i mürsele de esasen sabit olur. Maslahat-i mürsele ile münâsib vasıf, arasındaki bu yakınlık dolayısıyla Mâlikîler, bütün fakihlerin maslahat-i mürsele'yi kabul ettiklerini ileri sürerler; isterlerse onlar, ona münâsib vasıf desinler, isterlerse onu kıyas'a dahil etsinler. Bu konuda el-Karâfi şöyle der:

"Gerçekte maslahat-i mürsele bütün mezheblerce kabul edilmiştir; çünkü onlar, kıyas yapıyorlar, münasebetleri kısımlara ayırıyorlar ve bunların muteber olup olmadığını gösteren bir delil aramıyorlar. Maslahat-i mürsele ile kastedilen de işte budur. Masâlih-i mürsele ile amel edildiğini destekleyen hususlardan biri de, sahâbîlerin mutlak maslahat ile amel etmiş olmalarıdır. Onlar, böyle maslahatlarla amel ederken bunların muteber olup olmadıklarına dair bir delil araştırmıyorlardı. Meselâ; Mushaf'ın yazılması, daha önce görülmüş bir şey değildi. Hz. Ebu Bekr'in yerine halife olarak Ömer'i tavsiye etmesi de böyle yeni bir şeydi. Hz. Ömer tarafından divanların teşkili, müslümanlar için para darbedilmesi ve hapishane tesisi gibi işler tamamen maslahat icabı şeylerdi. Hz. Peygamber'in Mescidi karşısında duran vakıflar ve bu mescidin Hz. Osman tarafından

genişletilmesi aynı gerekçeye dayanıyordu."^[117]

Bu şekilde Hanefî ve Şâfiîlerin maslahatları delil olarak kabul ettikleri iddiası tetkike muhtaçtır; ancak bu hususu bir kaç kitap zikretmiştir. el-Esnevî, bunu bazı kayıtlara bağlı olarak anlatır. Aynı şeyi ileri süren Şâtibî, masâlih-i mürsele konusunda bilginlerin görüşlerini dörde yandır:

1) Masâlih-i mürsele'nin, sabit bir asl'a dayanmadığı takdirde reddedilmesi, Eğer o, sabit bir asl'a dayanırsa kıyas olur.

2) Masâlih-i mürsele, Şâri'nin amaçlarına uygun Olup sabit bir asi a aykırı değilse muteberdir. Bu görüşü benimseyenler, masâlih-i mürseleyi bu iki kaydın dışında başka bir şeye bağlı görmezler.

3) Masâlih-i mürsele, sabit olan usûl'ün mânâlarına yakınsa, müstakil bir asl'a istinad etmese dahi kabul edilir.

4) Masâlih-i mürsele kesin bir zarurete dayanıyorsa kabul edilir. Bu görüş, Gazzâlî'ye aittir.

Gerçekte bu dört görüş ikiye indirilebilir; çünkü maslahat, Şâri' amaçlarına uygunluk ve nass'lara aykırı düşmeme kayıtlarından haska bir kayda bağlanmaksızın kabul edildiği takdirde, maslahat-i mürsele demektir; zira o, mutlak, yani bir kayda bağlı değildir; İstidlâl-i mürsel, dayanacak başka bir delil aramaz. Eğer maslahat, kendisine yakın bir veya birkaç delil bulunmak şartıyla kabul edilirse mürsel olmaktan çıkar ve bir kayda bağlanmış olur ki bu takdirde o, kıyas'a dahil demektir. Gazzâlî'nin zaruret halinde maslahatı kabul edişine gelince; bu, maslahat-i mürsele'ye girmez; çünkü zaruretlere haram olan şeyleri bile mubah kılar. Zarurete göre amel edilmesi gerektiğini gösteren bir çok delil vardır ki, zarurî maslahatı bunlardan birisine bağlamak mümkündür. Bu takdirde ona maslahat-i mürsele ile istidlal (istidlâl-i mürsel) denilmez.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, maslahatları en çok kabul eden İmam Mâlik olup O'nun maslahata göre fetva verdiği meselelerden bazıları şunlardır:

a) Üstün meziyetlere sâhib olmayan bir şahsa hî'at edilebilir; çünkü böyle birisine yapılan bât-ı bâtil saymak zarar, fesad, karışıklık ve anarşiye sürükler. Bir saatlik anarşik bir devirde işlenen zulüm, yıllarca süren istibdat devrinde işlenmez. Rivayet edildiğine göre, Ömer b. Abdilaziz'in hilafet için Yezid b. Abdilmeli k'ten daha iyi bir kimseyi veliahd tayin etmeyişi konusunda İmam Mâlik şöyle demiştir: "Ondan sonra bât, Yezid b. Abdilmelik'e yapıldı; çünkü Ömer b. Abdilaziz, daha iyi bir kimseyi veliahd yapsaydı, Yezid, mutlaka ayaklanarak büyük bir fitneye sebep olacak

ve O'nun yaptığı her şeyi bozacaktır," [\[118\]](#)

b) Beytül'l-Mal boşalır, ordunun masrafları artar ve bunları karşılayacak imkân olmazsa hükümdar, Beytül'l-Mal'in durumu düzelene kadar ihtiyacı karşılayacak miktarda zenginlere vergi tarheder; ancak bu verginin tahsilini hasad mevsiminde yaptırmak suretiyle mükelleflerin büsbütün kalben soğukluk göstermelerine meydan vermez. Bu işin maslahat cihetine gelince; âdil bir hükümdar, bu yola başvurmazsa otoritesi kaybolur, yurdu fitne sarar ve düşmanla istilâ eder.

Vergi tarhetme yerine Beytül'l-Mal için borç alsa daha iyi olmaz mı? sorusuna Şâtibi şu cevabı verir: "borç alma işi, Beytül'l Mal için bir gelir ümid

edildiği zaman başvuru bir yoldur. Böyle bir gelir ümidi yoksa ve kaynaklar zayıflamışsa elbette yapılacak iş vergi tarhidir." [\[119\]](#)

c) Bir memleketi veya bir bölgeyi tamamen gayr-i meşru' şeyler kaplasa, oradan göçüp gitmek mümkün olmasa ve helalinden kazanç kapısı kapansa, bu durumu düzeltmek imkânı olmayan insanlar da, zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için ister istemez bu gayr-i meşru' yollardan kazanç sağlayabilirler; çünkü onlar, bu yola başvurmayacak olurlarsa daha çok meşakkat ve sıkıntı ile karşılaşacaklardır. Bu durumda onlar aklıktan ölüm tehlikesiyle başbaşa kalan kimselere benzerler. Böyle bir tehlikeyle karşılaşanların domuz ve murdar hayvan etini bile yemeleri caiz olur. Ancak, helalinden kazanç imkânı kalmayan bir memlekettekiler, zaruretlerini defedecek miktarla yetinmezler ve ihtiyaç duydukları diğer şeyleri karşılamak için daha çok kazanç da elde edebilirler; çünkü onlar, sırf zarurî ihtiyaçlarını teminle yetinecek olurlarsa bütün işyerleri kapanmak ve insanlar sıkıntıya düşmek tehlikesiyle karşı karşıya gelir ki bu, hem dünyayı, hem de dîni harab olmaya sürükler. Ne var ki onların, böyle bir durumda gayr-i meşru' yollarla lüks bir hayat peşinde koşmaları doğru olmaz; çünkü gayr-i meşru kazançların alabildiğine çoğalması ve kötülüğe devam etme, işin çözüm yolu değildir.

İslâm hukukunda maslahatın bir istidlal vâsıtası ve şer'î hükümlerin tayinine yarayan bir metod oluşunu kısaca gözden geçirmiş ve onun muteber olması için bazı şartlara dayanıp kat'î nass'ların ihmaline yol açmaması gerektiği sonucuna varmış bulunuyoruz.

Görüldüğü üzere maslahat, delalet ve sübûtu kat'î olan nass'a karşı kullanılamaz. Eğer hüküm, delalet ve sübut bakımından zannî bir nass'a dayanıyorsa, maslahat da İslâm'ın tanıdığı maslahatlar cinsinden ve bunlara uygun olmak suretiyle kesinlik kazanmışsa, böyle bir durumda maslahat, âmm olan ve kat'î olmayan nass'ı tahsis ettiği gibi, buna aykırı düşen haber-i âhâd da reddedilir; çünkü bu takdirde elimizde, birisi kat'î, diğeri zannî iki delil vardır. Fıkhi kaidelere göre zannî delil, kat'î delil ile çatışırsa, zannî delil tahsis edilir veya tahsis'i kabul etmiyorsa reddedilir.

İşte bu şekilde İmam Mâlik'e göre Kur'an'ın âmm beyanları kıyas ile tahsis edildiği gibi, maslahatla da tahsis edilir; haber-i âhâd, kat'î kıyas ile nasıl reddediliyorsa, kat'î maslahat ile de reddedilir ki bu, haber-i âhâd'ın Hz. Peygamber'e nisbeti sabit değil demektir; çünkü böyle bir haber, şeriatın genel kaidelerine aykırı düşüşüğü için elbette reddedilir.

Her şeyin doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- Zerâyi'

Bu delil, Mâlikî ve Hanbelî Usûl-i Fıkıh kitablarında yer alır. Diğer mezheplerde bu başlık altında zikredilmez; fakat Hanefî ve Şâfiîler bunun muhtevasını kısmen birlikte, kısmen de farklı bir şekilde kabul ederler.

Zerâyi' "vesile" anlamına gelen zerâ'nm çoğuludur. Terim olarak bunu, haram veya helâl'e vâsita olan şeylerdir, diye tanımlayabiliriz. Haram'a vâsita olan şey haram, mübah'a vâsita olan şey mübah, vâcib için. zarurî olan şey vâcib olur. Zina haramdır; zinaya vâsita teşkil ettiği için kadının mahrem yerine bakmak da haramdır. Cum'a namazı farzdır; bu namazı kılmak için alış verişi bırakmak da farzdır. Hacca gitmek farzdır; gücü yeten kimse için bu uğurda gayret sarf etmek de farzdır.

Esasen hükümlerin vârid olduğu yerler ikiye ayrılır: **a)** Maksadlar. Bunlar maslahat mefsetetleri teşkil ederler, **b)** Vesileler. Bunlar da maslahat veya mefsetetlere yol açan şeylerdir ve hüküm bakımından vâsita oldukları şeylere benzerler; haram'a vâsita olan haram, helâl'e vâsita olan helal sayılır; ancak bunlar, derece itibariyle birincilerden aşağıdır. Bu hususta el-Karâf î şöyle der: "en üstün maksatlara vâsita olan, vesilelerin en

üstünüdür; en kötü maksatlara vâsita olan, vesilelerin en kötüsüdür; ortada olan bir şeye vâsita teşkil eden de, orta dereceli bir vesiledir." [\[120\]](#)

Zerâyi'de asıl olan fiillerin sonucunu göz önüne almaktır. Bir fiil sonucu itibariyle bir hükme bağlanır; ister fiilden hasil olan sonuç kasedilmiş, isterse kasedilmemiş olsun. İstenilen bir şeye vâsita olan fiil matlub'tur, kötülüğe vâsita olan şey de yasaklanmıştır.

Burada fiillerin sonuçları gözönüne alınırken failin niyetine bakılmamaktadır; fiil, sebep olduğu neticeye göre övülmekte veya kınanmaktadır. İşte bu maksatla Kur'an'da,

"müşriklerin Allah'tan başta yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da, bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler." [\[121\]](#) buyurularak putlara sövülmesi yasaklanmıştır. Halbuki putlar bâtil olduğuna göre, onlara sövmek, bâtili bâtil ile karşılamaktır.

Zerâyi' ile amel edilmesi ve ona sebep olduğu neticeye göre hüküm verilmesi, Kitab ile sabittir; çünkü az önce okuduğumuz âyet'ten başka kur'an'da,

"Ey iman edenler, Peygamber'e, 'bizi de dinle!' demeyin, 'bizi gözet!' deyin..." [\[122\]](#) buyurulmuştur. Bu âyet'te, "bizi de dinle!" sözünün Hz. Peygamber'e karşı kullanılması yasaklanmıştır; çünkü Yahudiler bu sözü, O'nu küçümsemek kasdıyla, değiştirerek kullanmaya başlamışlardı. Bir yanlışlığa sebep olmaması (sedd-i zerâyi') için müslümanların bu sözü Hz. Peygamber'e hitaben kullanmaları yasak edilmiştir.

Zerâyi' ile hüküm istinbat etmenin meşru oluşunu gösteren sünnetler de çoktur:

a) Hz. Peygamber, savaş günlerinde müslümanlar arasında fitne çıkardıkları halde münafıkları öldürmemiştir; çünkü onları öldürmesi,

"Muhammed, kendi arkadaşlarını öldürmeye başladı." diye aleyhinde bir dedikodu yapılmasına yol açacak, bu durum müslümanlar aleyhine kâfirlerin ümidlerini artıracak ve küfürlerinde daha çok ısrar ve inad etmelerine vesile olacaktı.

b) Hz. Peygamber, faize yol açar veya faiz yerine geçer diye borçlunun alacaklıya hediye vermesini yasaklamıştır.

c) Savaş sırasında hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesi yasaklanmıştır; yani bazılarının düşman tarafına geçmelerine sebep olabilir diye ordu kumandanının bu gibi cezaları infaz etmesi menedilmiştir.

d) Sahâbiler, ölüm döşeginde iken kocası tarafından boşanmış bir kadının kocasından miras alacağını kabul etmişlerdir. Bunun sebebi, miras'tan mahrum etmek kasdıyla karı boşamak gibi bir şeye başvurulmasını önlemektir.

e) İhtikâr yasaklarken Hz. Peygamber, "*ihtikâr yapan günahkâr kimsedir.*"^[123] buyurmuş; satmak üzere pazara mal getiren kimseyi de, "*calibin rızka boldur.*"^[124] diye övmüştür; çünkü ihtikâr insanları sıkıntıya sokar, pazara mal celbi ise, onları genişliğe kavuşturur.

f) Yine Hz. Peygamber, kişinin sadaka olarak verdiği şeyi satın almasını nehyetmiştir; çünkü bu, Allah yolunda verdiği şeye göz koymak veya hileli yollarla fakire verilen sadakayı ucuza geri ele geçirme gibi bir duruma vesile olabilir.

Zerây'ın hüküm istinbatı için bir asi teşkil ettiğini gösteren bu haberlerin hepsi, fiillerin sonuçlarını nazar-i itibare alma esasına dayanmaktadır.^[125]

Burada zerây'a dair verilen misallerin çoğunun kötülüğü önlemek amacını güttüğü hatıra gelebilir; fakat menfaat sağlamak için de zerây'ı metodu kullanılabilir. Bu itibarla el-Karâfi şöyle der: "Bilmiş ol ki zerây'ı seddetmek' (seddü'z-zerây'ı = kötülüğe vâsita olan yolları kapamak) vâcib olduğu gibi, zerây'ı fethetmek de fethu'z-zerây'ı = iyiliğe vâsita olan yolları açmak da) vâcib, mendub, mubah ve mekruh olabilir; çünkü zerâ (ç. zerây'ı),

vesile demektir. O halde haram'a vesile olan haramdır; Cum'a namazına koşmak gibi vâcib'e vesile olan da vâcib'dir."^[126] Yukarıda naklettığımız bir hadîs-i şerifte işaret edildiği gibi» satmak için paazra mal celbetmek, fethu'z-zerây'a misal teşkil eder.

Sonuçları bakımından da fiiller dörde ayrılır:

1) Yapıldığı zaman kesin olarak fesada sebep olan fiiller. Karanlık bir girizgâhı olan kapının arkasına kuyu eşmek gibi. İçeri giren, elbette böyle bir kuyuya düşer. Bu kısma giren fiillere bakılır: eğer fiil, umumî bir yola kuyu kazmak gibi bir şey olup izinsiz olarak yapılıyorsa, bu fiile teşebbüs eden ittifakla menedilir; eğer fiil, kendi evinin avlusunda ve komşusunun duvarının çökmesine sebep olacak şekilde bir lağım çukuru kazmak gibi aslında yapmak için izinli sayılması gereken bir şey ise, böyle bir fiil hakkında iki görüş vardır:

a) Asıl olan izindir; çünkü kişinin bunda kendi menfaati vardır.

b) Komşusuna zarar vereceği için kişi bundan men edilir, çünkü zararı defetmek, menfaati celb etmekten önce gelir. Fail bu işe teşebbüs eder ve bu yüzden komşusuna zarar gelirse, onu tazmin ile mükellef tutulur. Bir kısım fakihlere göre asıl itibariyle izinli olduğu için zararı tazmin etmez; çünkü tazmin ile izin bir arada bulunmaz.

2) Nâdir olarak mefsedete yol açan fiiller. Sözelimi; ekseriya zarar vermeyen besin maddelerini satmak veya üzüm yetiştirmek böyledir. İsterse üzüm, başkaları tarafından alkollü içki yapımında kullanılsın; çünkü bu gibi işlerin faydası zararından çok olduğu için yapılması, elbette meşru' ve asıl olan genel izin üzere bakîdir. Şâtîbî, bu konuda şöyle der: "zararı az olduğunu bilerek bir işte menfaati celp veya mefsedeti defetme niyeti, kişi için kusur sayılmayacağı gibi, bir zarar için kasfîd da sayılmaz; çünkü böyle bir işi yapmak, asıl meşruluğu üzere bakîdir. Bu konudaki delil ise, elimizde bulunan ve meşru' işlere ait olan kurallardır. Ölüm, mal ve ırz davalarında yalan ve yanlış olma ihtimali bulunduğu halde, şahadetle hüküm

verilmesi böyledir. Fakat bu işlerde yalan ve yanlışlık ihtimali az olduğu için böyle bir ihtimale değil, maslahata itibar edilir."^[127]

3) Mefsedet olduğu kati ilim ile değil, galip zan ile bilinen ve zarar nâdir olmayan fiiller. Bu durumda galip zan, kat'î ilim gibi kabul edilir; çünkü zerây'ı mümkün olduğu kadar fesada karşı ihtiyatlı olmayı gerektirir. İhtiyat da, şüphesiz galip zann'a göre davranmayı icab eder; zira amelî

hükümlerde böyle bir zan, ilim yerine geçer. Meselâ; fitne zamanında silah satışı ile şarap imalatçısına üzüm satışı haramdır.^[128]

Şâtîbî'nin ifadesine bakılırsa fakihler bu konuda ittifak emişlerdir; fakat, gerçekte bu görüş, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e aittir.

4) Yapılması çoğu zaman fesada yol açan, fakat mefsedete sebep oluşu bakımından kat'î ilim ve galip zan derecesine ulaşmayan fiiller, Meselâ, selem akdî gibi faize vesile yapılan alış-verişler böyledir. Bu akid'le alıcı, parayı ödeme zamanı malın değerine uygun olmayan bir bedel verip bununla faiz kasd edebilir. Yani kat'î ilim ve galip zan derecesine ulaşmasa da, selem akdî, çoğu zaman fesada sebep olabilir.

Bu kısma giren fiiller, fakihler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Fesad ciheti gözönüne alınarak böyle bir tasarrufu bâtil mi saymak gerekir? Yoksa asıl olan izne göre hareket edip bunu sahih mi saymak icabeder? Ebu Hanîfe ve Şafiî, izin cihetini tercih etmişler ve onu bâtil saymamışlardır; çünkü ondaki fesad, galip olmadığı için tercihe lâyık değildir. Esas İtibariyle bâtil'a vâsita olan şey, haram ve" fâsîd'dir; ancak fesad'ın galip ve kati olmayışı, bunun bâtil olmasını icabetmemektedir. Asıl olan da, bunun cevazına dair verilmiş bulunan izindir. Dolayısıyla zarara sebep olduğunu gösteren kesin bir delil ve galip zan bulunmadığı sürece bu izin bakîdir.

İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise, böyle bir fiil ve akid, ihtiyat bakımından bâtil sayılır; çünkü burada zararın çok oluşu ile izin birleşiyor. Başkasına zarar verme ciheti,, izne tercih edilir; zira zararı defetme, maslahatı celbetmeden önce gelir. Kat'î ve gâlib olmadığı halde çoğu zaman mefsedet'e sebep olduğu için, aslında izin verilmiş bulunan bazı işlerin yasaklandığını gösteren haberler vârid olmuştur. Meselâ; yabancı bir kadınla halvette bulunmak, kocası veya bir mahremi bulunmaksızın kadının yolculuk etmesi, ekseriya fesada yol açacağından yasak edilmiştir. Keza, Hz. Peygamber, bazı alım satımlarda veresiye muamele yapmayı menetmiştir.

el-Karâfi, bu kısma dahil olan fiiller üzerindeki ihtilafı şöyle anlatır: "Bizim mezhebdeki va'deli satışlar gibi bir kısım fiiller vardır ki bilginler bunlar için sedd-i zerây'ı'a uyulup uyulmayacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Meselâ; bir kimse, bir ay va'de ile on dirheme mal satsa, sonra bu malı va'desi gelmeden önce beş dirheme geri satın alsın İmam Mâlik'e göre o kimse, hal-i hazırda beş dirhem vermiş ve ay sonunda on dirhem almıştır. Bu, alım-satım şeklinde göstererek beş dirhemi va'de ile on dirheme vermektir ki, bu da bir nevi faizdir. İmam Şafiî ise, alım-satımın zahîrî şekline bakarak bunun caiz olduğunu söylemiştir. Sadece İmam Mâlik'in benimsediği ve İmam Şafiî'nin ona muhalefet ettiği bu tür alım-satımların bin meseleye ulaştığı söylenir. Keza, kadınlara bakmanın zinaya sebep olur endişesiyle haram kılınıp kılınmayacağı, kötü hâkimlerin haksızlık yapmalarına yol açar diye hâkimin kendi bilgisine istinaden hüküm vermesine müsaade edilip edilmeyeceği, sanatkârların ellerinde mal tebdil ve

tağyire uğrayabilir ve sâhibleri onu tanıyamazlar düşüncesiyle sedd-i zerâyi'a uyularak sanatkârlar ücretli kimseler gibi olduklarına göre onların yed-i emin sayılmaları gerekip gerekmeyeceği ve yiyecek şeyler taşıyan kimselerin, taşıdıkları şeylere el uzatmalarını önlemek gayesiyle bunlardan bir şey eksilirse ödeyip ödeyemeyecekleri ihtilâfıdır. İşte bunlar gibi ihtilaf konusu olan birçok mesele vardır. Biz, bunlarda sedd-i zerâyi' cihetini benimsiyoruz. İmam Şâfiî bunu kabul etmiyor. Sedd-i Zerâyi', İmam Mâlik'e has bir şey değildir; ancak o, başkasına nisbetle buna

[129]

göre daha çok fetva vermiştir. Aslında zerâyi'in şeddi (fesada sebep olan yolların kapatılması) icmâ' ile kabul edilmiş bir husustur. "Anlaşıldığına göre zerâyi', İslâm hukukunda bütün fakihlerce benimsenen bir delildir. İslâm hukukçuları, bunun bir delil olup olmamasında değil, ancak miktarı üzerinde ihtilaf etmişlerdir.

Feth-i zerâyi' esasına göre hüküm bakımından mubah sayılan meselelere şunları misal verebiliriz:

a) Müslüman esirleri kurtarmak için bir malın fidye olarak verilmesi caiz görülmüştür. Aslında ise, düşmana bir mal verilmesi onu güçlendirmek olacağından yasak ve bu, müslümanlar için zararlı bir şeydir; fakat bir grup müslümanın hayat ve hürriyetini kurtarmak, bütün müslümanları güçlendireceği için buna cevaz verilmiştir. İşte bu sedd-i zerâyi' değil, feth-i zerâyi' (iyiliğe götüren yolların açılması) kabilindedir.

b) Kendi varlık ve şerefini koruyacak bir güce sâhib olmayan bir müslüman cemaati tarafından şerrinden emin olmak için düşman bir devlete malî bir şey verilmesi caizdir.

c) Zaruret karşısında kalan kimse, haksızlığı önlemek için rüşvet verebilir. Mâlikî ve Hanbelüerin çoğuna göre yüzdeüz haklı olan kimse bu hakkını alabilmek için başka bir çare bulamazsa, rüşvet yoluna başvurabilir; fakat kendisinden daha haklı bulunan veya kendisiyle haklı olma bakımından eşit olan birisiyle husûmet halinde iken rüşvet vermesi caiz olmaz. O kimsenin, güç de olsa, rüşvet yoluna başvurmaksızın hakkını elde etmesi mümkünse, yine rüşvet vermesi doğru olmaz.

d) Beytül-Haram'a ulaşmalarını engelleyen yolkesicilere hacılar, mecbur kalınca para verip yollarına devam edebilirler. Bazı Mâlikî ve Hanbelîler buna cevaz vermişlerdir.

Belirttiğimiz gibi zerâyi'a göre amel etme işi bütün mezheplerde vardır; isterse bunu açıkça söylemesinler. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel zerâyi' çok kullanmışlar; Ebu Hanîfe ve Şâfiî ise daha az kullanmışlardır; fakat onu, tamamen reddetmemekle birlikte, kendi başına bir delil olarak da kabul etmemişler; belki kıyas ve yalnız Şâfiî'nin anlayışına uymayan Hanefilerdeki örfe bağlı istihsan gibi sabit asıllara dahil saymışlardır.

Zerâyi' ile amel konusunda aşırı gitmek doğru olmaz; çünkü ona fazla dalan kimse, hazan haksızlık yaparını diye korkarak, mubah, mendub veya vâcib bir işten kaçınabilir. Meselâ; âdil olan bazı kimseler, halk tarafından töhmete uğrama veya haksızlık yapma korkusuyla yetim veya vakıf mallarına mütevellî olmak istemezler. Bazılarının haram'a düşeriz endişesiyle bir çok işlerden çekindiklerini gözönüne alarak İbnü'l-Arabî i, "Ahkâmü'l-Kur'an" adlı kitabında, sedd-i zerâyi' ile haram sayılan bir davranışın, yasaklandığı nass ile sabit olan bir şeye vâsile olması kaydını ileri sürmüştür. Ona göre yasaklandığı kıyas veya zerâyi' gibi esaslarla sabit olan bir şeye vâsita olur diye bir işten endişe edilmez. Dolayısıyla, haksızlık yaparım diye korkarak yetim malına mütevellî olmaktan çekinmek doğru olmaz. İbnü'l-Arabî bu hususta şöyle der:

"İmam Mâlik'in, bir kimsenin vasisi bulunduğu yetimden bir şey satın almasına müsaade etmesi halinde, sedd-i zerâyi' ve töhmetten dolayı kendi prensibinden vazgeçmesi gerekir, denilecek olursa, buna, 'böyle bir şey gerekmez' diye cevap verilir. Ancak, sedd-i zerâyi', nass ile haram kılınan şeylere sürükleyen mubah fiillerde olur. Burada ise, Allah, kendi mallarıyla yetimin mallarını karıştırma işine izin vermiş ve "Allah, islah edenle

ifsad edenî birbirinden ayırd etmesini bilir." [130] buyurarak, bu hususu, yetimlerle bir arada yaşayanların emanetlerine bırakmıştır. Sakıncalı bir duruma vâsita olacak diye Allân tarafından mükellefin emanetine bırakılan ve gereği gibi ifâsından endişe edilen her işten kaçınılmalıdır, denilemez. Nitekim Allah, kadınlara kendi ırz ve namuslarını emanet etmiştir. Yalan söylemeleri muhtemel olduğu halde, bir çok hükümler,

[131]

kadınların sözlerine dayanır; hazan haram ve helâle taalluk eden ve nesebin sübütü gibi hususlarda onların ifadelerine göre hüküm verilir."

Bu illete göre yapılmış güzel bir tahlil olup iki esasî ortaya koymaktadır:

1) Hakkında nass bulunan bir fesada vâsita olan fiilde zerâyi'a göre hareket edilir. Buna kıyas yoluyla, hakkında nass bulunan meşru bir işe vâsita olan fiilde de zerâyi'a uyulur. Birinci halde nass ile bilinen mefsedete karşı sedd-i zerâyi', ikincisinde ise, yine nass ile bilinen maslahatın bir gereği olarak feth-i zerâyi' metodu kullanılmış olur. Buna göre kesin bir nass ile maslahat veya mefsedet söz konusu olunca, zerâyi', nass'a hizmet ediyor demektir; fakat biz, bu açıklamayı yalnız İbnü'l-Arabî' de görüyoruz; Mâlikî Usûl kitabı böyle bir şeyden bahsetmiyor ve öyle anlaşılıyor ki, onlar, zerâyi' için bu şartı ileri sürmüyorlar.

2) Bazan hıyanet görülse bile, emanete taalluk eden işler, şer'an men edilmez; çünkü sedd-i zerâyi'ı gerektiren zararlar, o işleri terketmekten doğacak olan zararlardan daha çok olabilir. Sözelimi; sedd-i zerâyi' için yetim üzerindeki velayeti bırakmak, yetimlerin ortada kalmalarına yol açar ve yalancılara önüne geçmek için şahadet müessesesini tanımamak, hukukun zayi olmasına sebebiyet verir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki mükellef, zerâyi' ile amel ederken, bir işi yapmanın zararları ile onu terketmenin zararlarını bilecek ve hangisi fazla ise ona göre tercihte bulunacaktır. Allah, elbette islah ve ifsad edenî pek iyi bilir.

10- İstishab

İstishab, sözlükte beraberce bulunan (musahabet) veya beraber olmanın devam etmesi (suhbet) anlamına gelir. Terim olarak iki şekilde tarif edilmiştir ki ikisi de yerindedir. Şevkânî, "İrşadü'l-Fuhûl" adlı kitabında istishab'ı, bir şeyin değiştiğini gösteren bir delil bulunmadığı sürece, o şeyin aynen kalmasıdır, diye tarif etmiştir ki, bu, geçmişte sabit olan bir şeyin, hal-i hazırda ve gelecekte de bakî olması demektir.

İbn-i Kayyim'in tarifine göre istishab, sabit olan şeyin devam etmesi ve menfi olan şeyin de nefyedilmesidir. Yani hükmün, durumun değiştiğini gösteren bir delil bulununcaya dek, müsbet olsun menfi olsun, aynen bakî olmasıdır. Hükmün böyle bakî oluşu, bir delile muhtaç değildir; değiştirici bir delil ortaya çıkıncaya kadar hüküm aynen devam eder. Meselâ; satın alma, miras, hibe veya vasiyet gibi yollarla birisinin mülkiyetinde olduğu sabit olan bir şey, herhangi bir delil bulunmadıkça başkasının mülkiyetine geçmez; satmış olma ihtimali de, mülkiyetin nakli için yeterli değildir. Keza, bir şahsın belli bir zamanda yaşadığı biliniyorsa, ölümüne dair bir delil bulununcaya kadar o şahıs, yaşıyor demektir. Sözelimi; gâib (mekûd) olan bir kimsenin bir delil veya bir emare ile ölümüne hükmedilmedikçe, o kimse hayatta demektir.

İstishab, hâlin devamının hükmün devamını gerektirdiğine dair mevcut olan galip zanna dayanır. Dolayısıyla, istinbat bakımından güçlü bir delil

teşkil etmez ve başka bir delil ile çatışırsa onu tercih etmek gerekir. Bu konuda el-Hârezmî, "el-Kâfi" de şöyle der: "İstishab, fetva için son medarı teşkil eder; çünkü müftî, kendisine bir olayın hükmü sorulduğu zaman önce Kitab'a, sonra Sünnet'e, sonra icmâ'a, daha sonra da kıyas'a başvurur. Bunlarda bir şey bulamazsa, müsbet veya menfi bir cevap vermek üzere hükmü istishab-i halden alır. Halde mevcut olan hükmün kalktığına dair bir tereddüt hasıl olursa, asıl olan bu hükmün bakî olmasıdır; haldeki hükmün sübütunda tereddüt doğarsa, bu kez asi olan, o hükmün sabit olmamasıdır."^[132]

Buna göre, yiyecek maddelerinde olduğu gibi bir şey hakkında asıl olan ibahat ise, tahrimini bildiren bir delil bulunana kadar o şeyin yenilmesi mubahtır. Bir erkekle bir kadının birlikte yaşaması gibi bir şey hakkında asıl olan tahrim ise, nikâh akdiyle bu yaşayışı mubah kılan bir delil ortaya çıkana kadar tahrim devam eder.

İstishab'ın hüccet olduğunu gösteren seri ve akli deliller vardır. Şer'i hükümler üzerinde yapılmış olan istikra' (tümevarım) ile sabit olmuştur ki bu hükümler, değiştirilmiş olduğuna dair delil bulununcaya dek bakîdirler. Meselâ; sarhoş edici içkiler, vasıflar değişip sarhoş edicilikleri gidinceye kadar haramdırlar. Şer'i hükümlerin hepsi kendi konularında süreklilik ifade ederler; ancak tatbikattan kaldırıldıklarını veya belirli bir süre için tatbik edileceklerini gösteren bir delil bulunursa durum değişir. Demek ki bütün şer'i esaslar, istishab'ı desteklemektedirler.

Aklî delillere gelince; insan akli, "bedahet (açık-seçiklik) prensibine göre istishabı kabul eder. Sözelimi; birisi, herhangi bir delil ileri sürmeksizin dinden dönen bir şahsın öldürülmesi gerektiğini iddia edemez çünkü asıl olan, insan kanı akıtılmasının yasak oluşudur. Keza, bir delile dayanmaksızın dürüst "bir kimsenin sapık olduğu ileri sürülemez; çünkü asıl olan, onda bulunan dürüstlük sıfatının devam etmesidir. Birisinin sağ olduğu sübut bulmuşsa, bir delil bulunmadıkça onun ölümüne hükmedilemez. Falan kimsenin bir kadının kocası olduğu sabit idiyse, boşanma olayını isbat etmedikçe onlar arasındaki karı-kocalık bağı devam ediyor demektir. Falanca şu mala sahipse, onun bu maldaki mülkiyet hakkı ancak bir delil ile kalkabilir. Görülüyor ki istishab'ın hükmünü kabul etmek bedahet icabıdır. Akil prensiplerine göre eşyanın varlığı, eşya ve şahısların nitelikleri, istishab-i hal'in hükmüne göre devam eder. Meselâ; bir fakülteye giren gencin öğrencilik sıfatı sabit olur ve bu sıfat, aksi isbat edilinceye kadar istishab'a göre sürüp gider; her yıl veya her ay bunu isbat gerekmez.

İstishab dört kısma ayrılır:

1) Beraet-i asliyye istishabı. İbn-i Kayyim, buna "beraet-i adem-i asliyye istishabi" adını verir. Meselâ; bir delil bulunmadıkça kişinin şer'i tekliflerden beri oluşu (beraet-i zimmet) asıldır. Kişi küçükse erginlik çağına ulaşıncaya, bilmiyorsa öğrenince, dâr-i harb'te ise dâr-i İslâm'a dönünce teklife muhatap olur. Karı-koca arasındaki haklar, ancak evlenme akdinden sonra doğmuş olur.

2) Varlığına akıl veya şer'in delalet ettiği şeyle ilgili istishab. Birisinden borç almış bir kimsenin zimmetinin onunla meşgul oluşu böyle bir istishab ile sabittir. O kimse, borcunu ödemediğini veya alacaklı tarafından ibrâ edildiğini bir delil ile ortaya koymadıkça borçlu demektir.

Alım-satım akdi yapılmışsa, müşterinin malın bedelini ödemesi gerekir; o, bu parayı ödemediğini isbat etmedikçe yükümlülüğünden kurtulamaz. Bir koca, karısına mehir vermekle mükelleftir; ancak o, ya mehir borcunu ödemediğini veya karısının bu hakkından vazgeçtiğini bir delil ile ya korsa zimmetten kurtulabilir. Keza, nikâh'ın feshedildiği bir delil ile sabit olmadıkça karı-kocalık hayatı meşru olarak devam eder. Bütün bunlar, akıl ve şer'in hükmü ile sübut ve vücut bulmuş olup istishab esasına göre, değiştirici bir delil ortaya çıkana kadar bakîdirler.

3) Hüküm İstishabı. Bu konuda yasaklayıcı veya mubah kılıcı bir hüküm varsa, ibahati tahrime veya tahrimi ibahata çeviren bir delil ortaya çıkıncaya kadar o hüküm aynen devam eder. İnsan organları hariç, bütün eşyada asıl olan ibahattir. Bu ibahat,

"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur."^[133] ve

"o, göklerde olanlarla yerdekilerin hepsini sizin emrinize vermiştir."^[134] âyetleriyle sabit olmuştur.

4) Vasıf istishabı. Meselâ; mefkûd (gâib) olan kimsenin hayatı aksi sabit oluncaya kadar devam eder. Kefalet sıfatı, borcu kefil veya asıl ödeyinceye dek veya alacaklı onu kefaletten ibra edinceye kadar sürer... Suyun temizlik vasfı da, renk ve kokusunun değişmesi gibi pislendiği isbat edilinceye dek devam eder. Bir kimse abdest almışsa, abdestlik sıfatı, aksi sabit oluncaya kadar, durur. Bu sıfat, ancak abdesti bozan bir şey sebebiyle veya galip bir zan ile ortadan kalkar. Evli bir kadının evlilik sıfatı, "boşandığı sabit oluncaya kadar sürüp gider ve bu arada o kadın tekrar evlenemez. Bu gibi vasıflar şekkile zail olmaz (şüphe ile ortadan kalkmaz).

Fakihler, istishab'ın ilk üç kısmını ittifaikle kabul etmişlerdir; ancak birtakım cüz'î olaylara tatbik sırasında, aralarında bazı ihtilaflar çıkmıştır.

Dördüncü kısma, yani vasıf istishabına gelince; bu vasıf ister sonradan olsun isterse sonradan olmasın, böyle bir istishabı kabul edip etmemek, fakihler arasında tartışmalara yol açmıştır. Şafîî ve Hanbelîler, onu mutlak olarak delil sayarlar. Meselâ; onlara göre birisinin sağlığı sabit olmuşsa, bu sıfatın ortadan kalktığı isbatlanıncaya kadar o, sağ olanlar gibi muamele görür.

Hanefî ve Mâlikîler vasıf istishabını, defetme konusunda elverişli, isbat hususunda elverişsiz sayarlar. Yani, böyle bir istishab ile yeni haklar elde edilmez; fakat bu sayede eski hakların gitmesi önlenir. Bunun en açık misalini mefkûd meselesi teşkil eder. Mefkûd, kendi malları bakımından sağ kimseler gibi muamele görür; mülkiyet hakkı devam ettiği gibi, karısı da, onun ölümüne dair bir delil bulununcaya veya hâkim tarafından ölümüne hükmedilinceye kadar evlilik sıfatını korur; fakat mefkûd, gaip bulunduğu sürece bir takım yeni haklar iktisab etmez. Bu süre içinde ona miras ve vasiyet yoluyla bir şey intikal etmez. Buna göre o gaip iken mirasçı olacağı bir yakını ölürse hissesi alıkonur; eğer sağ olarak dönerse onu alır; yok eğer hâkim onun ölümüne hükmederse, miras bırakan (muris) öldüğü vakit o da ölmüş farz edilir ve bu esasa göre tereke, ölenin öteki varisleri arasında yeniden paylaşılır. Kendi mallarındaki mülkiyet hakkı ise, hâkim taraf dan onun ölümüne hükmedilinceye kadar devam eder ve bu mallar, ölümüne hükmedildiği anda sağ olan vârislerine kalır.

Bu görüş, Hanefî ve Mâlikîlere aittir. Şafîî ve Hanbelîler ise, hem defetme, nemde isbat bakımından vasıf istishabını yeterli bir delil salar. Mefkûd meselesinde onlar, ölümüne hükmedilinceye kadar mefkûdu gaiplik süresince sağ olarak kabul ederler. Onlara göre bu süre içerisinde o kendisine ait malların mülkiyet hakkına sâhib olduğu gibi kendisine miras, vasiyet ve benzeri yollarla mal da intikal eder.

Vasıf istishabının kuvveti üzerinde ihtilafa düşenlerin kullandıkları def ve isbat kelimelerinin mânâlarını İbn-i Kayyim şöyle açıklar:

"Bu demektir ki istishab, bir şeyin aynen kalmasını sağlamak amacıyla halin değişmesini iddia eden kimseyi reddetmeye elverişlidir, çünkü o şeyin olduğu gibi kalması, değiştirici bir şey bulunmamasına değil, hükmü icabeden şeye dayanmaktadır. Hükmü isbat eden veya kaldıran bir delil bulamazsak susarız, onu ne isbat ederiz, ne de nefyederiz; belki isbat için uğraşan kimsenin dâvasını istishab ile reddederiz. Buna göre istishab'a sarılan kimsenin durumu, delil getirmek isteyen kimseye karşı itiraz eden şahsa benzer. Delil getiren kimse isbat için uğraşır; itiraz eden de, onun

delilim çürütmek için çalışır. Bu, muarız olan kimsenin durumuna benzemez; çünkü muarız olanla itiraz edenin durumları başka başkadır." Bu ifadeye göre istishab'a sarılan kimse, sabit olan ve kaldırıldığına dair herhangi bir delil bulunmayan bir asl'a sarılmaktadır. O, bu asl'ın delâlet ettiği şeyin doğruluğunu göstermek üzere bir delil getirmez; fakat bilfiil değiştirici bir şey bulunmadığı halde değişiklik iddia eden herkesi istishab'a dayanarak reddeder. Dolayısıyla onun durumu, değişikliğe itiraz eden kimsenin durumuna benzer; delil'e delil ile karşı koyan muarızın durumuna benzemez; çünkü muarız, hasmını yenmek için bir delil getirir; itiraz eden (mu'tarız) ise sadece hasmının delilini çürütmeye çalışır; ta ki kendisi haklı çıksın.

Hanefi ve Mâlikîler, İstishab'a dayanan kimseyi, değişiklik iddiasına karşı itiraz eden şahsa benzetmişlerdir. Dolayısıyla istishab, yeni naklar isbat etmez; fakat sabit hakların aynen kalmasını sağlar. Şâfiîlerle Hanbelîler ise, istishab'ı sadece itiraz için bir delil olarak kabul etmezler; aynı zamanda onu isbat edici muarız bir delil sayarlar.

Vasıf istishabının sabit hakların devam ettiğini gösteren bir hüccet olduğunu ve yeni haklar için mucip bir sebep teşkil etmediğini söyleyenler, davayı inkâr eden kimsenin durumunu buna misal olarak gösterirler. Onun dâvâcı tarafından ileri sürülen iddiayı inkâr etmesi, kendisine yeni bir hak kazandırmadığı gibi, hakkına bir güç de ilave etmez; faat davacının hakkının sübûtuna engel olur.

Gerek üzerinde ittifak edilen ilk üç kısımda olsun, gerekse diğer kısımda olsun, istishab kaidelerini tatbik ederken fakihler arasında ihtilaf çıkmıştır. Meselâ:

a) Birisi abdest almışsa, bu sıfat, yakın veya galip zan ile aksi sabit oluncaya kadar devam eder. Bu şahıs, abdestinin bozulup bozulmadığında şekkederse, böyle bir şekkile namaz kılması caiz olur mu, olmaz mı? İmam Mâlik'e göre yeniden abdest almadıkça namaz kılması caiz olmaz; çünkü burada iki asî çatışmaktadır. Birisi, istishab ile abdestli olma vasfının devamıdır ki, bu, şekkile ortadan kalkmaz. İkincisi de, zimmetin, namazın farziyetiyle meşgul olması ve istishab hükmüne göre namaz, tam ve kesin olarak sabit bulunan bir abdest ile edâ edilmedikçe zimmeti meşgul eden teklifin kalkmamasıdır. Mevcut abdest üzerinde şekkedilmiştir. Temizlikte şekketmek, namazın bir şartını yok eder. İmam Mâlik bu iki asıldan ikincisini tercih etmiş ve namaz için yeniden abdest alınması gerektiğini söylemiştir. Diğerleri ise, bu durumda namazın caiz olduğunu, çünkü şekkile abdestin gitmeyeceğini kabul etmişlerdir. İmam Mâlik'in görüşü, ihtiyat bakımından daha iyi ve kabule şayandır.

b) Birisi, karısını boşasa ve bir talâkla mı, yoksa üç talâkla mı boşadığımda şüpheye düşse, cumhura göre bu bir talâk sayılır. İmam Mâlik'e göre ise üç talâk vâki olmuş demektir; çünkü burada da iki asî çatışma halindedir. Birincisi, değişiklik sabit oluncaya kadar karı-kocalığın meşru' bir şekilde devam etmesidir. Değişikliğin vukuunda, yani talâkla şekkedilmiştir; meşruluk ise, şekkile ortadan kalkmaz. İkincisi de, vâki olan talâkın yekinen sabit olmasıdır. Bu talâktan sonra ric'atin sabit olup olmamasında şekkedilmiştir. Ric'at de şekkile sabit olmaz. İmam Mâlik, ikinci aslı tercih eder.

Bu meselede cumhurun görüşü daha doğrudur; çünkü nikâh sebebiyle meşrû'luk yakinen sabit olup şekkile ortadan kalkmaz. Burada "asil olan, talâk sebebiyle gayr-i meşruluk; halbuki biz meşrulukta şekkettik" denilemez; çünkü gayr-i meşruluk, kesin olan nikâh sayesinde oradan kalkmıştır. Şek ise, bu nikâhı kaldıran şey üzerinde hasil olmuştur. "Talâk sebebiyle gayr-i meşruluk yakinen sabit olmuştur. Şek de ric'at etmekle meşruluğun sübûtu üzerindedir; o halde gayr-i meşruluk ciheti daha kuvvetlidir" denilecek olursa, bu şu şekilde cevaplandırılır: Ric'at haram kılınmamıştır. Kocanın karısıyla halvet hakkı vardır. Ric'at, ancak akdin devam ve bakâsını gösterir ve hükmünü sayısı şüpheli bulunan talâk'tan değil, sabit olan akid'den alır.

c) Bir kimse iki karısından birisini boşasa ve bunlardan hangisini boşamış olduğunda şekkette, Malikîlere göre her iki karısı da boşanmış olur; çünkü bu durumda talâk yakinen sabittir. İki kadından birisi üzerinde talâk yakinen sabit olup onun bunlardan hangisine ait olduğunu tesbit etmek imkânı bulunmayınca, yakinen sabit olan talâkın hükmüne istishaben her iki karısı da boşanmış olur. Cümhur'a göre ise yakinen sabit olan evliliktir ve bu, sabit olan evlenme akdinin hükümlerini sona erdiren şüpheli bir talâkla zail olmaz. İbn-i Hazm, bu konuda Malikîleri şiddetle tenkid eder ve şöyle der:

"Onlar, bütün kadınların boş olacağını söylemekle bu kadınların başkalarıyla evlenmelerini mubah kılıyorlar ve böylece yakinen haram olan bir iş yapmış oluyorlar. Bu da, şüpheli diye helal bir nikâh mevcut iken başkası için evlenme akdine müsaade edilmesidir... Onlar, bu şekilde bâtil olduğu yakinen bilinen bir hatâyâ düşmüşlerdir; bu da, şüphesiz boşanmamış ve kesinlikle helal olduğu halde, diğer karılarını kendisine haram kılma ve boşanmamış olan bu kadınların başkalarıyla evlenmelerine müsaade etmekle yakinen haram olan şeyi mubah sayma keyfiyetidir. Buna göre, aralarında bizzat teşhis edemedikleri kaatil veya zânî bulunan bir topluluğu onların öldürmeleri gerekir. Evet, aralarında teşhis edemedikleri bir kaatil bulunuyor diye bütün bir memleket halkına onların kılıç çekmeleri veya aralarında hırsız vardır diye hepsinin ellerini kesmeleri icabeder. Keza, içinde teşhis edemedikleri haram bir yiyecek vardır diye bütün yiyecekleri yasaklamaları lazım gelir. Onların dünyadaki bütün iffetli kadın ve erkekleri recmetmeleri gerekir; çünkü onlar arasında elbette zina edenler vardır. Onlara göre, malından sadaka olarak bir şey ayıran, sonra da bunun miktarını bilemeyen kimse bütün malını tasadduk etmelidir. Bu gibi misalleri çoğaltmak mümkündür. Görülüyor ki bu görüşün bâtil ve fâsid olduğu açıkça ortadadır."

Bu konuda Malikîlere karşı şiddetli bir çıkış yapan İbn-i Hazm'in yukarıdaki ifadeleri, gerçekte Malikîleri susturmaz; çünkü onlar, kadınların hepsinin boş olduğunu söylerken ihtiyat cihetini göz önüne almışlardır. Bu, ancak yakini bir bilgi ile helal ve şüphe ile sakıt olabilecek şeylerin mubah kılınmasını gerektirmez. Talâk; kısas yoluyla adam öldürme, zina ve hırsızlık suçları için gereken cezayı tatbik etme gibi değildir; çünkü bunlar, şüphe ile sahih olmaz ve ancak yakın ile sabit olur.

İbn-i Hazm'in hepsinin talâkı yakinen sabit değildir, elbette basısı talâk sözüne dahil olmaz, talâk bakımından belli olmasa da bazısının iddeti sona erince başkasıyla evlenmesi mubah ve sahih olur, şeklindeki itirazı yerindedir; çünkü kesin olan haram, şüpheli bir helal karşılığında mubah kılınmaktadır ki, bu, ihtiyat ile bağdaşmaz. Mâlikî mezhebine göre ihtiyat, onların hepsinin talâkını icab ediyorsa, bu, aynı zamanda kaçınılması gerekli bir şeyde de ihtiyatlı olmayı gerektirir, o şey ise, başkasıyla evlenmelerinin helal sayılmasıdır. Ancak Mâlikîler, bütün karıları boş olur; fakat onların başkalarıyla evlenmeleri caiz olmaz, deselerdi belki bir dereceye kadar yerinde olurdu; ama hiç birisi böyle bir şey söylememiştir; esasen böyle bir şey söylemek pek makul de görülemez.

Buraya kadar istishab kaidelerini, istishab'ın sübûtu ile ilgili ihtilaf ve ittifak konusu olan bazı meseleleri gözden geçirdik ve şu sonuçlara vardık:

1) İstishab, bizatihi fihî bir delil ve istinbat kaynağı değildir; fakat mevcut bir delili işletme ve değiştirmemiş olan bir hükmü aynen kabul etmeden ibarettir.

2) İstishab, İbn-i Hazm'in de "üşüründe açıkladığı şu üç kaideye dayanır:

a) Yakın ile sabit olan şey, ancak aynı şekilde yakın ile zail olur. Evlilik sabit olmuşsa, ancak yakîni bir şeyle ortadan kalkar. Abdest alındığı sabit olmuşsa, ancak yakîn ile zail olur. Birisinin hayatta bulunduğu sabit olmuşsa, ancak ölümü veya ölümüne dair verilmiş bir hüküm ile aksi sabit olur. Mülkiyet sabit olmuşsa, ancak mülkiyeti başkasına nakleden yakîni bir şey ile kalkar. Rüşd sabit olmuşsa, ancak mahkeme kararı ile zail olur. Delilik (cünun) sabit olmuşsa, ancak akim sübûtü ile bunun ortadan kalktığına hükmedilebilir.

b) Helal olduğu sabit olan bir şey, değiştirici bir delil veya o şeyin sıfatlarının değiştiğini gösteren bir husus bulunmadıkça haram kılınmaz. Meselâ; üzümün helal olduğu sabittir; ancak sıfatı değişir ve tahammür ederse bu hüküm zail olur. Hurma veya şeker kamışının suyu da böyledir. Bunlar helal olup sıfatları değişir ve tahammür ederse, yani sarhoş edici bir içki haline gelirse haram olur.

Keza, haram kılındığı sabit olan her nesne, mubah kılındığına dan bir delil bulununcaya veya haram oluşuna sebep teşkil eden sıfat değişinceye kadar aynı vasıf üzere devam eder. Zaruret halinde ve şarabın sirkeye çevrilmesi veya içkinin kimyevî bir değişikliklerle sarhoş edittikini kaybetmesi gibi hallerde ise, haram kılınmış olan şeyler helal olurlar.

c) Hakkında şer'î bir delil bulunmayan şeyler asılları üzere kalır. Asıl hüküm ibahat ise, yiyecek, içecek ve giyecek şeylerde olduğu aynen kalır. Asıl hüküm hürmet ise, insanın cinsî organlarıyla ilgili hükümlerde olduğu gibi, yine aynen kalır. Meselâ; erkek ile kadın "rasmda asıl olan cinsî ilişkinin haram oluşudur. Ancak evlenme akdi bu vasıf değişir. İşte bu şekilde Şâri' tarafından kabul edilen aslî hüküm, aksini gösteren yeni bir delil ortaya çıkıncaya dek sürüp gider,

3) İstishab, delil bulunmayan yerlerde hüccet teşkil eder. Bu itibarla şer'î delillerin sayısını azaltanlar istishab'ın sahasını genişletmişlerdir. Meselâ; kıyas'ı tanımayan Zahirîlerle İmamîler, istishab ile istidlal işine çok başvurmuşlar ve kıyas'ı kabul eden fakihlerden ayrılarak, bir çok meselenin hükmünü istishab'a göre halletmişlerdir. Kıyas ile halledilecek her meselede cumhur kıyas'a başvurmuştur. Bu gibi meseleleri Zahirîler istishab ile çözümlenmişlerdir. İstishab'ı kabul etmeyen Şâfiîler de, istishab'ı, Hanefî ve Mâlikîlerden çok kullanmışlardır; çünkü örf veya istihsân ile bir hükme bağlanan her meselede İmam Şâfiî istishab'a başvuruyordu. Bu itibarla istishab ile en az hüküm verenler Mâlikî fakihleridir; çünkü onlar, istidlal sahasını o kadar geniş tutmuşlardır ki istishab'a pek az bir yer kalmıştır. Bu konuda onları Hanefîler takibederler, yani istishab'ı az kullanmada onlar Mâlikîlere yaklaşırlar.

İstishab, ceza kanunlarında çok kabul edilen bir esastır; çünkü yasaklandığına dair bir madde bulunmayan işler mubah olarak kalır. Kendisine isnad edilen suç sabit oluncaya veya bir fiilin cezayı gerektirdiğine dair kanun çıkıncaya kadar sanık beridir, suçsuzdur; işte bu, yukarıda açıkladığımız beraet-i asliyye istishab'ına dayanmaktadır.

Medenî kanunların bir çok hükümleri ibahat esasına dayanır. Meselâ, akid, ibahat-i ashyye prensibine göre iki tarafın iradesine bağlıdır. Bu konuda medenî kanun koyucuları gibi Hanbelîler de, mani teşkil eden bir madde veya nass bulunmadıkça akidlerde asıl olarak ibahati ve akidlere bağlı kalmayı kabul ederler.

10- Önceki Şeriatler

(Şeb'u Men Kablenâ)

Aslında semavî şeriatlerin hepsi birdir. Nitekim Kur'an'da

"Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de dîn olarak buyurmuştur. (Ey Muhammed), sana vahyettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki, 'dini dosdoğru tatbik edin, onda ayrılığa düşmeyin'. Müşrikleri çağırduğın şey, onların gözünde büyümektedir. Allah dilediğini kendisi için seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir. Kendilerine ilim geldikten sonra ayrılığa düşmeleri, ancak birbirlerini çekememelerindedir. Eğer belirli bir süre için Rabblnin geçmiş bir sözü olmasaydı, aralarında hemen hüfcüm verilmiş olurdu. Onlardan sonra Kitab'a vâris olanlar da ondan şüphe ve tereddüt içindedirler."^[137]

Semavî şeriatleri gönderen kaynak bir ve o da Allah olduğuna göre, bunların özü de birdir. Yukarıdaki nass, bu hususu açıkça belirtmektedir; bilginler de bunun üzerinde icmâ' etmişlerdir. Ancak Allah Taâlâ, bir takım şeyleri bazı kavimlere yasaklayarak, onların dalmış oldukları şehvî arzulara ketvürmayı murad etmiştir. Yahudilerle ilgili olan şu âyet-i kerime buna bir misal teşkil eder:

"Yahudilere turnaklı her hayvani haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz, şüphesiz doğru söylemekteyiz."^[138]

Ayrıca semavî şeriatlerde ibadet şekilleri bazan değişebilir; fakat hepsinin özü birdir ve eşi-ortağı bulunmayan Allah'a kulluktan ibarettir. Keza, zekât ve benzerlerinde olduğu gibi, bazı cüz'î amellerde farklılıklar bulunabilir.

Bu yüzdendir ki eski şeriatlerin bir kısım hükümleri, Hz. Muhammed'in şeriatiyle neshedilmiş, bazıları da aynen bırakılmıştır. Sözelimi; kısas ve bazı cezalar, Tevrat'da olduğu gibi İslâm'da da aynı şekilde kalmıştır.

Bu itibarla bizden önceki semavî şeriatler konusunda hayli tartışmalar olmuştur. Meshedildiğini gösteren bir delil mevcut değilse, önceki şeriat'e ait bir hükümle amel edilmeli midir, yoksa o hüküm müstakil bir delil olarak alınmamalı mıdır? Burada bilginlerin görüşlerini açıklamadan önce şu üç hususu zikretmek zorundayız:

1) İslâmî kaynaklar vasıtasıyla öğrenilmeyen eski şeriatlere ait hükümlere itibar edilmez; çünkü müslümanlar için ancak İslâmî kaynakların naklettiği şeyler hüccet olabilir. Bu, müslüman fakihlerince kabul edilmiş bir husustur.

2) Neshedildiğine dair İslâmî bir delil bulunan şeyler, bizim için et oimaz. Keza, eski kavimlere mahsus olan hükümler de İslâm'da geçerli değildir; İsrail oğullarına etlerin bazı kısımlarının haram lımsı böyledir. Bu da, ittifakla kabul edilmiş bir husustur.

3) Önceki şeriatlerde olduğu gibi İslâm'da da geçerli bulunduğu İslâmî bir nass ile sabit olan şeyler muteberdir; çünkü bunlar, İslâmî nass ile sabit olup, eskilerden hikaye yoluyla anlatılmış değildir. Buna misal olarak,

"Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç sîze de farz kılındı. Umulur ki sakınırsınız."^[139] âyetini zikredebiliriz.

İslâm bilginleri arasında tartışma konusu olanlar, kaynaklarda zikredilen ve neshedilip edilmedikleri nass'ın siyak ve sibakından anlaşılmayan eski şeriatlere ait hükümlerdir. Bunlara misal olarak,

"Orada (Tevrat'ta) onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş üe kısas yazdık. Kim hakkından feragat ederse, bu, ona keffâret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar, zâlimlerin ta kendileridir." [140] âyetini verebiliriz.

Önceki şeratlere ait bu gibi hükümler, fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. Bir kısım Hanefî, Mâlikî, Şafîî ve Hanbelîlerden rivayet edildiğine göre bunlar, bizim için de geçerli olup müstakîl delil teşkil eder; çünkü semavî şeriatler, bir bütündürler. Nitekim,

"Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur." [141] âyeti buna işaret eder. Semavî şeriatlerin aslı bir olduğuna göre, hükümleri de herkese şâmil olmalıdır. Ancak belirli bir millet ve belirli bir zamana ait olduğuna veya neshedildiğine dair bizim şeriatimizde bir delil mevcutsa, o başka. Böyle bir delil yoksa aslın hükmü sabit olarak kalır.

Üstelik geçmiş Peygamberlere uymayı emreden nass'lar da vardır. Kur'an'da,

"Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; sen de onların doğru yoluna uy!" [142] ve

"sonra sana (ey Muhammed), 'doğruya yönelen ve puta tapanlardan olmayan İbrahim'i dinine uy', diye vahyettik." [143] buyurulmuştur.

Bunun içindir ki Hanefîler, "Orada (Tevrat'ta) cana can... kısas yazdık..." [144] âyetine dayanarak gayr-i müslim'i öldüren müslüman'ın kısas yoluyla öldürüleceğini istidlal etmişlerdir.

İşte bu görüş, bir kısım fakihlere aittir. Cumhuriyet-i fukahâ'nın diğer bir kısmına göre ise eski şeriatler bizim için geçerli değildir; çünkü asıl olan, önceki şeriatlerin hükümlerinin bütün zaman ve zeminler için elverişli olmayışlarıdır. Peygamberlerin sonuncusu bulunan Hz. Muhammed'in şeriatî ise böyle değildir. Nitekim Kur'an'da,

"Böylece sizi insanlara şâhid olmanız ve Peygamber de size şâhid olsun diye tam ortada bir ümmet kıldık." [145] buyurulmuştur. Demek oluyor ki Şeriat-i Muhammediyye, önceki şeriatlerin bakî olup olmadıklarına tanıklık etmektedir. Hz. Peygamber de,

"Peygamber, özel olarak kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise, genel olarak bütün insanlara gönderildim." [146] buyurmuştur.

O halde önceki peygamberlere uymayı ve semavî şeriatlerin birliğini ifade eden nass'lar tevhid, melek, âhiret günü ve haşre iman etmek gibi dinî hükümlerin aslına işaret etmektedir.

Gerçekte böyle bir ihtilafa yer yoktur, bence; çünkü Kur'an ve Sünnet'te zikredilen öncekilere ait şer'î hükmün onlara özgü olup olmadığını gösteren karineler onunla birlikte zikredilmiştir. Meselâ;

"Yahudilere turnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağlan hariç, iç yağlarını da haram kıldık..." [147] âyetinden anlaşılıyor ki bu hüküm, yalnız Yahudiler içindir. Hükmün özel olarak öncekilere ait olduğu tesbit edilemezse, onun her zaman için geçerli ve umum olduğunu ifade eden bir şey bulunur. Buna kısas âyeti [148] misal olarak verilebilir. Bu âyetin hüküm bakımından baki olduğu Hz.

Peygamber'in, "cana can kısas vardır." [149] hadîsiyle teyid edilmiştir. Demek oluyor ki öncekilere ait hükmü nakleden âyet ve hadisler, aynı zamanda bu hükmün onlara özgü mü, yoksa sonrakilere de şâmil mi olduğuna da delalet etmektedir. Hüküm bakımından özel veya genel oluşuna (ta'mim veya tahsîs'a) delalet eden bir karineden hâli herhangi bir nass bulunmadığına göre, öncekilere ait şer'î hükümler bizim için geçerli mi, değil mi diye bir ihtilafa mahal yoktur; çünkü tahsîs'i gösteren bir delil bulunursa o hüküm, bizim için ittifakla hüccet olmaz; ta'mim'e delalet eden bir karine bulunursa o da şümülüne giren şeylerde elbette hüccet olur. Doğrusunu, yine de Allah bilir.

DELİLLER ARASINDA ÇATIŞMA

yukarıda geçen delillerin hepsi de Şâri'in hükmünü bilme vâsıtalarıdır. Asıl Şâri'de Allah Taâlâdır. Açıkladığımız gibi şer'î hükümleri bilmenin ilk vasıtası nass'lardır. Nass'lardan sonra gelen delillerin hepsi, ya nass'lar üzerine hamledilmiş veya onların bildirdiği küllî kaidelerden alınmıştır. Deliller böyle bir durum arz ettiğine, hepsi Şâri'in amaçlarını bilme vâsıtası olduğuna göre ve bu deliller, doğru olarak tesbit edilip anlaşıldığı, onlardan hüküm çıkarma yolları tamamen bilindiği sürece, aralarında herhangi bir çatışma olmamak gerekir; çünkü hepsinin kaynağı olan Şâri' birdir.

Ancak, zahiri delaletlerin birbiriyle bağdaşma yönünün kapalı oluşu ve delil olmayan bir şeyin delil sanılması bakımından aralarında çatışma olabilir. Sözelimi; iki delilden birisi haber-i âhâd olup senedleri arasında meşhur olmayan bir şahıs bulunan herhangi bir hadis, Hz. Peygamber'e nisbet bakımından sahih olan bir hadis ile çatışabilir. Bu delillerden birisi gerçek olmayıp vehme dayandığından sakıt olur; çünkü onun bu durumda Hz. Peygamber'e nisbeti sabit değildir. Bazan da iki nass'ın ayrı hükümlere delalet ettiği sanıldığı için aralarında çatışma olduğu kanaati hasıl olur. Oysa bu nass'lar arasında gerçekten bir çatışma (taâruz) söz konusu değildir. Belki her birisi ayrı bir ciheti ifade etmektedir. Bu durumda, çatışma nass ve onun delalet ettiği şeyde değil, müctehidin kendi zihin ve kafasındadır.

Nass'lar Arasında Çatışma:

Söylediğimiz gibi nass'lar" arasında bir çatışma düşünülemez; ancak çatışma, ya nass'lardan birisinin sübütunun vehme dayanmasından ileri gelir veya müctehid, iki nass arasında çatışma var sanır ve gerçekte ise herhangi bir çatışma olmaz.

Şimdi, bunu bir kaç misalle açıklayalım. Bazı müfessirler,

"Sizden ölenlerin bıraktıkları karılar, kendi kendilerine dört ay on gün iddet beklerler." [150] âyetiyle

"Sizden ölüp karılarım bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın senesine kadar onların geçimini sağlayacak bir şey vasiyet etsinler; eğer kendileri çıkarlarsa size bir sorumluluk yoktur..."^[151] âyeti arasında çatışma bulunduğunu söylemişlerdir. Onlara göre birinci âyet'ten ölen kimsenin karısının dört ay on gün, ikinci âyet'ten de bir yıl iddet beklemesi icabettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda onlar, birinci âyetin ikinci âyeti neshettiğini ileri sürmüşlerdir.

Fahrüddin Râzî de Tefsir'inde böyle bir nesih olayının akla uzak geldiğini söyler.

Gerçekte ise, birazcık kafa yorarsak anlarız ki, bu iki âyet, ayrı ayrı hükümler ifade etmektedir; çünkü birincisi, kadının beklemekle mükellef olduğu iddeti, ikincisi de ona ait bir Hakkı beyan etmektedir. Bu hak da, onun kocasının evinde bir yiloturabilmesidir. Dolayısıyla o, bir yıl oturma veya çıkma hakkına sâhib olduğundan ikinci âyet'te, "eğer kendileri çıkarlarsa size bir sorumluluk yoktur." buyurulmuştur. Görülüyor ki bu âyet'te, ölen şahsın velilerine hitab edilmektedir. Eğer bundan maksat iddet olsaydı, kadının oturma veya oturmama hakkı diye bir şey olmazdı; çünkü birinci âyet'te geçen iddet, ölen şahsa ait bir haktır; kocasının evinde bir yıl daha oturma ise, kadın için tanınmış bir haktır. Bu itibarla ikinci âyet'te, "evlerinden çıkarılmaksızın senesine kadar onların geçimini sağlayacak bir şey vasiyet etsinler." buyurulmuştur.

Kur'an nass'larının zahirleri arasındaki çatışmalardan birisi de âmm ile hâss'ın birbirine aykırı oluşudur. Hanefilere göre, aynı zamanda nazil olan böyle iki nass'dan birisi ötekisini tahsis eder. Meselâ;

"iffetli kadınlara zina iftirası yapıp sonra dört sâlid getiremeyenlere seksen deynek vurun ve onların şahidliğini ebedî olarak kabul etmeyin"^[152] âyetinde geçen "deynek vurma" cezası âmm olup hem yabancı hem de eşine zina iftirası yapan herkesi içine alır; fakat bu âyet, "Eşlerine zina iftirası yapıp bu hususta kendilerini başka şahidleri bulunmayanlardan herbirinin şahadeti, kendilerinin doğru olduklarına dair

dört defa Allah'a yemin etmelerinden ibarettir..."^[153] âyetiyle tahsis edilmiştir.

İki nass'ın nazil oluş zamanları farklı ve bunlardan hangisinin sonra nazil olduğu biliniyorsa, sonra nazil olan önce nazil olanı neshediyor demektir. Meselâ; Hanefilere göre;

"sizden ölenlerin bıraktıkları karılar, kendi kendilerine dört ay on gün iddet beklerler."^[154] âyeti,

"... Gebe olanların ideti çocuklarını doğuruncaya kadardır."^[155] âyetiyle çatışmakta ve ikincisi, kocası ölen gebe kadınlarla ilgili olan dört ay on gün iddet bekleme hükmünü kaldırıp gebe olmayan kadınlarla ilgili hükmü bırakmaktadır. Bu hususta Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin, "kocasını ölen gebe kadının iddeti, doğumuna kadardır; isterse kocasının cesedi yatağında ve henüz defnedilmemiş olsun." dediği rivayet edilir.

Kimi fakihler de, ikinci âyetin birincisini tahsis ettiğini, neshet-meddiğini söylemişlerdir ki, bu ihtilaf, kelime oyunundan ibarettir.

Fakihlerin kimisi de, Hz. Ali'den rivayet edilen şu görüşü benimsemişlerdir: nesih cihetine gitmek için bu iki âyet arasında bir çatışma yoktur; çünkü müctehid, iki âyeti birbiriyle bağdaştırma imkânı bulamadığı zaman nesih cihetine yönelir; oysa tatbik bakımından bu âyetleri bağdaştırmak mümkündür. Şöyle ki: kadın, dört ay on günden az olmamak şartıyla, doğuma kadar iddet bekler; yani o, doğum veya ay itibarıyla iki süreden en uzun olanıdır. Bu da akla yatkin bir şeydir. Kocasının cesedi henüz defnedilmemiş bir kadının doğum ile iddetinin bittiğini düşünmek akla uygun gelmemektedir; çünkü iddetin bitmesi, kadının yeniden evlenmesine müsaade etmektir.

Her iki nass'ı tatbik etmek imkânsız olursa ve nesih veya tahsis cihetine gitmek için hangisinin tarih bakımından önce olduğu bilinemezse, nass'lardan birisini tercih etmek gerekir. Sözelimi; çatışma, iki hadis arasında olup sened bakımından birisi muttasıl, ötekisi mürsel ise, Şafî ve Hanbelîler muttasıl'ı tercih ederler. Hadislerden birisinin râvilerinden bazıları zâif, ötekisinin râvileri her tabakada adaletli kişilerse, elbette ikinci hadis tercih edilir.

Yine iki nass'dan birisi mütevâtir, ötekisi gayr-i mütevâtir ise, mütevâtir olan, mütevâtir olmayan'a tercih edilir; çünkü haber-i âhâd, mütevâtir hadisi nakzedemez ve mütevâtir bir nass'a dayanan hüküm, dînin zarurî olarak bilinen hükümlerine dahil olup böyle bir hükme aykırı düşen her haber şaz sayılır.

Mevcut iki hadis aynı derecede ve senedleri de aynı kuvvette ise, Ebu Hanîfe'ye göre râvîsi fakih bir sahâbî olan hadis tercih edilir. İmam Mâlik'e göre de Medîne'lilerin amel ettiği hadis tercih edilir. Diğer müctehidlere göre ise tercih, râvîlerin kuvvet esas alınarak yapılır.

Hadis bilginlerinin icmâ'na göre, Kütüh-i Sitte, yani Buhârî ve Müslim'in sahih'leriyle Ebu Davud, Nesâî, Tirmizî ve İbni Mâce'nin Sünen'lerinde ittifakla rivayet edilen hadis, diğerlerine tercih edilir. Birbirine muarız olan iki hadisten birisi üzerinde bu altı hadis kitabı birleşmemiş ise, Buhari ve Müslim'in rivayeti tercih edilir. Buhârî'de bulunmayan hadislerden, rivayet bakımından O'nun şartına, sonra Müslim'in şartına uygun olan hadis tercih edilir. Fakihlerin cumhuruna göre ise râvîsi çok olan hadis tercih edilir; isterse başlangıçta haber-i âhâd olsun. Ebu Hanîfe'ye göre, baştan meşhur olmayan bir hadisin râvîlerinin çokluğuna itibar edilmez.

Hadisin sened itibarıyla tercihi işte böyledir. Lafız bakımından ise yukarıda açıkladığımız üzere, müfesser nass'a, nass zâhir'e tercih edilir. Keza, ibarenin delaleti işaretine, -ihtilafı olmakla birlikte- işaretini nassın delaletine ve nass'ın delaleti delaletül-iktiza'ya tercih edilir. İki nass'dan birisini, lafız veya sened bakımından ötekisine tercih ettirici bir sebep yoksa, bazı fakihlere göre bu durumda susmak gerekir; ekseri fakihlere göre de dinde ihiyath olmak için, haram kılıcı nass, mubah kılıcı nass'a tercih edilir.

Eğer çatışma, hadis ile Kur'an nass'larının zahirleri arasında olursa, Sünnet yardımıyla bunları bağdaştırmak gerekir; çünkü Sünnet, Kur'an'ın bir açıklayıcısıdır. Bu itibarla Yüce Tanrı, "Sana da, insanlara, kendilerine indirilene açıklayasın diye Kur'anı indirdik."^[156] buyurmuştur. Kur'an nass'larından birbirini tahsis edenleri Sünnet açıklar. İmam Şafî ve diğer bir çok fakihlere göre nâsîh ve mensûh'u açıklayan Sünnet'tir. Zahirleri bakımından birbirleriyle çatışan Kur'an nass'larını bağdaştırmak için Sünnet'ten faydalanmak, Kur'an ile istidlalden vazgeçmek değil, aksine, bu nass'larla kasdedilen şeyi anlamaktır; zira Kur'an nass'ları, aslında birbirleriyle çatışmaz ve biri diğerini nakzetmez.

Kıyas'lar Arasında Çatışma:

İllet hakkında nass veya icmâ' varsa kıyas şekilleri değişmez; çünkü bu durumda kıyas, herkesin kabul ettiği bir esasa dayanmış olur. İleti istinbat yoluyla tesbit edilen bir kıyas'ı, herhangi bir müctehid kabul etmeyip buna karşı başka bir kıyas ileri sürebilir.

İstinbat yoluyla tesbit edilen illet zannîdir ve bu, kıyas üzerinde görüş ayrılıklarına sebep olur; çünkü illet olmak üzere tesbit edilen müessir ve münâsib vasfın istihracı, her müctehide göre değişebilir ve böylece kıyas şekilleri arasında ihtilaf meydana gelir. Meselâ; küçük bir kızı evlendirme konusundaki velayetin illeti, Ebu Hanîfe'ye göre küçüklüktür; dolayısıyla çocuk erginlik çağına girince bu velayet sona erer. İmam Şâfi'ye göre velayetin illeti bekâret'tir; o halde evlenip boşanmak suretiyle dul olan bir kız, erginlik çağına ermesede dahi velâyet'ten kurtulur; bekâreti devam ediyorsa, erginlik çağına ulaşmış olsa bile velayet kalkmaz.

Böylece kıyaslar arasında çatışmalar olur ve bu konuda müctehidlerin anlayışları değişiklik arz eder. İmam Şafiî, bu hususun kınanacak bir şey olmadığını, çünkü bunun ichtihad alanına giren bir mesele olduğunu söyler. Daha sonra Şafiî, kıyasların niçin birbirini tutmadığını ve onları bağdaştırma yollarını şöyle açıklar:

"Herhangi bir olayda kıyas yapmak ihtimali bulunur ve o olay için benzerlik arz eden iki asl (nass) mevcut olabilir. Bir müctehid bu sılardan birisine, diğeri de ötekisine yönelir ve aralarında ihtilaf çıkabilir- Bunlardan birisi, arkadaşına karşı hüccet getiremez mi? diye sorulacak olursa, inşallah evet, diye cevap verilir. Yani olayı gözden geçiririz. Eğer o, iki asıldan birisine bir yönden, ötekisine iki yönden benziyorsa, iki bakımdan

benzeyeni bir bakımdan benzemeyene tercih ederiz. Böylece iki asıldan birisine daha çok benzeyen ciheti esas olarak kabul etmiş oluruz."^[157]

Bazan bir müctehidin nazarında iki kıyas çatışma halinde olup o, bunlardan birisini diğere tercih etmek zorunda kalabilir. Bu gibi durumlarda Ebu Hanîfe, kıyaslardan her birisinin illetini teşkil eden ve çatışma halinde olan vasıflardan tesirce kuvvetli olanı ötekisine tercih eder ki, buna, "istihsân" adı verilir. İmam Mâlik, maslabat'a göre birisini tercih eder. İmam Şafiî, daha çok benzeme esasına göre tercihte bulunur.

Bazan İmam Şafiî'ye göre bir mesele üzerinde bir kaç kıyas çatışma halinde olabilir ve bunlardan birisini diğere tercih için bir sebep de bulunamaz. Bu gibi hallerde Şafiî, kitaplarında, birisini diğere tercih etmeksizin, meselenin iki şekilde halledilebileceğini söyler. Meselâ; bir kimse nesebini gizleyerek bir kadınla evlense, sonra gerçek ortaya çıkınca kadının soyca ondan daha üstün olduğu anlaşılrsa, birinci hal şekline göre

nikâh feshedilir, ikincisine göre kadına muhayyerlik hakkı verilir.^[158]

Keza, bir kimse bahçesinden çıkan ve zekâtını vermekle mükellef bulunduğu meyvelerini satsa, İmam Şafiî'ye göre mesele iki şekilde çözümlenir: **a)** alım satım akdi fâsîd olur, **b)** müşteri, ya akdi fesheder veya zekât'a tekabül eden miktar çıkarıldıktan sonra kalan kısmı, tekabül ettiği kıymete göre satın alır. İşte bütün bunlar, kıyasların çatışmasından ileri gelmektedir. Halbuki Allah katında hak birdir; isterse o, kul için gizli olsun.

3. BÖLÜM

MÜKELLEFLERİN FİLLERİ

Mükelleflerin fiillerine "mahkûm-i fih" veya "mahkûm-i aleyh" de denilir. Bunlar, şer'î hükmün konusu veya taalluk ettiği şeylerdir. Kitabın birinci bölümünde gördük ki şer'î hüküm, vaz'î ve teklifî olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Vaz'î hükmün de bir kısmı kulların fiillerine dahil oluyor, bir kısmı da kulların fiillerine dahil olmuyordu. Meselâ; güneşin doğması ve ölüm, kulların fiillerine dahil değildir. Kulların fiillerine dahil olmayan vaz'î amelleri, usûlcüler bu bölümde ele almazlar; çünkü bu gibi ameller (işler), vaz'î hükmün konusuna girerler. Usûlcülerin burada inceledikleri fiiller, mükelleflerden sâdır olan şeylerdir. İsterse bunlar, sırf teklifî fiiller olsun isterse vaz'î hükümle ilgili bulunan teklifî fiiller olsun. Namazın şartlarına dahil olan abdest alma, mülkiyete sebep olan alım-satım akdi, mirasçı olmaya engel teşkil eden murisi öldürme fiili, miras almaya sebep olan karı-kocalık bağı gibi işleri, burada, mükelleflerin fiillerine misal olarak zikredebiliriz. Ancak miras alabilmek için bir sebep teşkil eden akrabalık, mükellefin fiillerine dahil olmayıp, aileyi meydana getiren çeşitli faktörlerin bir sonucudur. Dolayısıyla bu bölümde mükelleflerin fiilleri, teklifin şartları ve kullara Alah'm teklif konuları açısından ele alınmaktadır.

Bu itibarla diyebiliriz ki burada mahkûm-i fih, bizzat emir, nehiy ve ibahat konusu olan fiildir. Başka bir deyişle o, mükelleflerin teklifî hükümle ilgili olan fiilleridir. Bu fiiller, burada, insan kudreti dahilinde olup olmama, Allah veya kul hakkı olma bakımından incelenecektir.

Fiil, Kulun Kudreti Dahilinde Olmalı:

Usûlcüler, bu konu üzerinde durmuşlar ve kulun takatinin üstünde olan şeylerden sorumlu tutulmayacağına birleşmişlerdir. Evet, kul, yapma imkânına sâhib olmadığı şeylerden sorumlu değildir; çünkü bu durumda o, imkânsızlık sebebiyle âcizdir. Bu da, ya iki zid şeyi birleştirme gibi aklen müstahil olan bir işdir veya sevgi, öfke ve kin gibi âdeten şuur altında işleyen ve kulun kendi elinde olmayan bir şeydir. Nitekim Kur'an'da da,

"Allah, kişiye ancak gücünün yeteceği şeyi teklif eder"^[159] buyurulmuştur. Hz. Peygamber de, hanımlarına karşı adaletli davranmaya çalıştığım ifade etmek için,

"Allahım, sâhib oldum şeyde benim taksimim işte bu kadardır. Elimde olmayan ve senin malik olduğun şeylerden beni sorumlu tutma!"^[160] diye dua etmiştir. Yine Kur'an'da,

"O, dinde sizin için bir güçlük kılma."^[161] buyurulmuştur. İnsanı, takatinin üstünde olan bir şeyden sorumlu tutmak, elbette bir güçlük ve

sıkıntıdır. Oysa Cenab-ı Hak, "Allah, size kolaylık diler, güçlük murad etmez."^[162] buyurmuştur. İnsanı, takatinin üstünde olan bir şeyle muahaze etmek ise güçlüklerin en ağıdır.

Fakat Kur'an ve Hadislerde bazı ibareler vardır ki bunlar, insan takatinin üstünde bir kısım teklifler bulunduğuna işaret etmektedir. Teklif olunca elbette onun gerisinde bir de sorumluluk bulunacaktır. Bu türlü teklifleri bildiren âyet ve hadislere şu misalleri verebiliriz: Hz. Peygamber,

"Birbîrinizle sevişin"^[163] "Birbirinize buğzetmeyin."^[164] "Allah'ın öldürülen (maktul) kulu ol; öldüren (katil) kulu olma!"^[165]
^[166] ^[167] ^[168]

"Öfkelenme!.." ve "zâlim olarak ölme!" buyurmuştur. Kur'an'da da, "ancak müslüman olarak ölünüz!" buyurulmuştur. İşte bu gibi nass'larla beşer takati üstünde bulunan bir kısım görev ve davranışlardan dolayı kişinin sorumlulukla karşılaşacağına îmâ edilmektedir.

Bu gibi Kur'an ve Hadis nass'larıyla bildirilen hükümlerin insan takatinin sınırlarına dahil olduğunu anlamak, bunların amaçlan üzerinde düşünenler için çok kolay olur. Sözelimi, "Ancak müslüman olarak ölünüz!"^[169] âyetiyle insanın dinî gerçekleri anlamak için iz'anlı olma, yanlış düşünce ve nefsi arzulara uyarak yoldan sapmamak için gayret gösterme hususunda sebat etmesi bildirilmiştir. Bu ise, insan kudretine dahil bir iş olup Kur'an'ı okuyan herkes tarafından kolayca anlaşılır.

Hiz. Peygamberin, "Öfkelenme!"^[170] hadîs'i de, sebepleri bulunduğu halde bizzat öfkeyi nehyetmemekte; belki öfkelenmeye sebep olan şeylere girmeyi yasaklamaktadır. Bir kimse, kendisinin en basit şeyler için öfkelendiğini görüyorsa nefsinin şu iki şekilde eğitmelidir:

1) Öfkesini yenmeli ve Kur'an'ın, "Öfkesini yenip insanları affederler..."^[171] âyetiyle övülen kimselere dahil olmaya çalışmalıdır. Öfkelendiği zaman herhangi bir söz veya fiile teşebbüs etmemeli, öfkesi bidene kadar susmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber, "hâkim, öfkeli asla hüküm vermesin!"^[172] buyurmuştur.

2) Öfkelenmeye yol açan işlerden uzak durmalı ve ruhî bakımdan bunalıma sebep olan şeylerin üstüne düşmemelidir.

Hiz. Peygamberin, "Allah'ın maktul kulu ol; Allah'ın kâtil kulu olma!"^[173] hadîsiyle yasaklanan şey de insanın imkânı dahilindedir; yani o, başkasına tecavüz etmektir. Mü'min tecavüz etmek ve tecavüze uğramak gibi iki şey arasında kalırsa, bunların sorumluluk bakımından ehven olanını tercih etmelidir. O da, tecavüze uğramıştır. İşte bu, bir müslümanın başka bir müslümanın hukuna karşı ihtiyatlı davranması içindir.

Nitekim Hz. Peygamber, "Müslümanın bütün kanı, ırz ve malı diğer müslümana haramdır."^[174] buyurmuştur. Bunun içindir ki bir mü'min, zorla alma imkânı bulunduğu halde rızası olmadan başkasının malını yemese ve sabrederek açlıktan ölse, sabrettiğinden dolayı daha çok sevap kazanmış olur.

Yine Hz. Peygamberin "zalim olarak ölme." hadîs'i de, zulme devam emeyi yasaklamakta ve zulme uğrayanların hukukunu kendilerine iade etmeyi emreylemektedir.

İşte insan gücü üstünde bir kısım teklif ifade ettiği sanılan ibareler, mecaz veya kinaye yoluyla insanın kudreti dahilinde olan şeyleri emir veya nehyetmektedir. Yahut da bu ibarelerle insanın kendisine hâkim olamayacağı işlerin sebeplerihden uzak durması emredilmekte veya başkasının haklarına tecavüz ihtimali bulunan şeylere yaklaşması yasaklanmaktadır.

Tekliflerde Meşakkat:

Meşakkatler iki kısımdır:

1) Katlanılması ve devam edilmesi mümkün olan meşakkatler. Bu kısma giren meşakkatleri ihtiva eden şeyler teklif konusu olabileceği gibi, bunları yapmamak da sorumluluğu gerektirebilir. İşte oruç ve hac ibadetleri böyledir. Her teklifte tahammül edilebilecek bir meşakkat vardır. Bu meşakkatin en hafifi, yasaklanan şeyi terketmek ve emredilen şeyi yerine getirmek için nefsi eğitmektir. Bu itibarla Hz. Peygamber de,

"Cennet hoş olmayan şeylerle, cehennem de şehvî arzularla çevirilmiştir."^[175] buyurmuştur; çünkü isyan sebepleri, daima, nefse şehvî arzulara uymaktır; taat sebepleri, nefsi bir kısım şehvî arzuların menetmek veya bu arzulara karşı ona ketvurmaktır. Bunlar, zabt-u rabta alışmamış ve Şâri' tarafından konulmuş olan sınırları tanımayan nefisler için çok meşakkatli işlerdir. Eğer bütün teklifler, tamamen kolay şeyler olsaydı, günahkâr ve onlara muhalefet edenler bulunmazdı. Eğer bütün teklifler, insanların arzularına uygun olsaydı, tecavüz ve haksızlık olmazdı. Fakat, Allah Taâlâ, insanı imtihana tâbi tutmuş ve onun içine hem taat, hem de isyan sebeplerini yerleştirmiştir. Nitekim Kur'an'da,

"Biz ona iki de yol gösterdik."^[176] ve

"Her bir nefse ve onu şekillendirip ona iyilik ve kötülüğü ilham eden'e and olsun ki..."^[177] buyurulmuştur.

2) Takati sonuna kadar sarf etmedikçe tahammül edilip yerine getirilmesi mümkün olmayan meşakkatler. Bu kısma giren meşakkatleri ihtiva eden teklifleri sürekli olarak yerine getirmek; mal veya canın telef olmasına yol açar, ya da onları yerine getirme hususunda kişiyi mutlak bir acze sürükler.

Kullar, bu gibi tekliflere de muhatab olabilirler; ancak bunların yapılması devamlı olarak istenmeyeceği gibi farz-i ayn şeklinde herkese de şâmil olmaz. Sözelimi, cihad böyledir. Bütün insanlar cihad'a tahammül edemezler. Herkes devamlı olarak cihad yapamaz; ancak kelleyle koltuğa alanlar bu işi yapabilirler. Bunun içindir ki cihad, gücü yetenler için farz-i kifaye'dir. Keza, Allah'ı inkâr etmek için tehdid edilen kimsenin sabretmesi de bu türlü tekliflere dahildir. Böyle bir tehdid altında kalan kimsenin imânında sebat etmesi için sabır göstermesi, tabîi olarak insan tahammülünün üstünde bir meşakkat ihtiva ettiğinden Allah katında büyük bir sevabı mücib olmaktadır. Hz. Peygamber de, böyle bir tehdit sonunda öldürülen kimsenin kıyamet günü kendileriyle arkadaş olacağını bildirmişlerdir.^[178]

Bu ağır meşakkatler farz-ı ayn olarak değil, ancak farz-ı kifaye olarak teklif edilebilir. Gücü yetenler bunları yerine getirerek sevap kazanır. Zulüm ve istibdadın hüküm sürdüğü bir zamanda, gerçeği söylemek de böyledir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber,

"Cihadın en üstünü zâlim sultana karşı hakkı söylemektir."^[179] ve

"Şehidlerin başı, Hamza b. Abdihnuttalib ile zâlim hükümdara karşı hakkı söylediği için öldürülen kimsedir."^[180] buyurmuştur. Dolayısıyla, insan tahammülünün en son sınırına dayanan bu gibi meşakkatli teklifler, dar bir çerçeve içerisinde caiz olmaktadır. Şu âyet-i kerime de bu esasla tamamen bağdaşmaktadır:

"Allah yolunda uğrayacakları susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri kızdıracak bir yeri ele geçirmek ve düşmana karşı bir zafer kazanmak

karşılığında onların yaralı bir iş yaptıkları mutlaka yazdır."^[181]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tahammül edilmesi normalin üstünde olan meşakkatli teklifler üç halde sabit olur:

a) Farz-ı kifayelerde. Meselâ; kişinin nefsim helâka sürükleyen bir zamanda emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i anî'l-münker (iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama) görevini yerine getirmesi bu kabildendir.

b) Umumî menfaatin gerçekleşmesi için mutlaka mal ve canın ortaya konulması gereken hallerde.

c) Hukûkullah'a veya kul hakları'na tecavüz hallerinde. Bu durumlarda, normalin üstünde bir meşakkat bulunsa dahi kişinin sabretmesi ve bu meşakkatlere katlanması istenilmektedir. Sözelimi; kişi, birisini öldürmek için ölümle tehdit edilse, onun bu tehdit karşısında sabretmesi ve o şahsı öldürmemesi gerekir.

Görülüyor ki bu ve benzeri hallerdeki teklifler, anormal bir meşakkate katlanmayı gerektirmektedir. Ancak hatırlatmak isteriz ki bu gibi durumlarda, gaye meşakkatin kendisi değil, yani bizzat meşakkat ibadet değildir; çünkü ruhu temizlemek için cisme işkence etmek, İslâm'ın amaçları arasında yoktur. Normalin üstünde bir meşakkat taşıyan teklifler, daha büyük bir zararı önleme veya İslâmî amaçları gerçekleştirme gibi yüksek bir menfaati elde etmek için birer vâsıtaadır,

İslâm'da asıl olan kolaylıktır. Nitekim Hz. Aişe, Peygamber (s.a.)'i tanıtırken,

"O, iki şey arasında muhayyer bırakıldığı zaman, günah olmadığı sürece, kolay olanı tercih ederdi."^[182] demiştir.

Bunun içindir ki Hz. Peygamber, güneşte oruç tutmayı adayan kimseyi güneş altında durmaktan men'ederek, orucunu normal şekilde tamamlamasını emretmiş ve *"aşırı gidenler helak olmuşlardır."*^[183] buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber, taat olan şeyin yapılmasını emretmiştir ki bu, oruç tutmaktır; taat olmayan şeyi de yasaklamıştır; bu da, mânâsız yere güneş altında durmaktır. Görülüyor ki meşru bir gayeye bağlı olmaksızın güneş altında durarak vücudu yormak yasaklanmış ve dolayısıyla adak'ta kişi bundan nehyedilmiştir. Hz. Peygamber, konuda şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse Allah'a itaat etmeyi adarsa, O'na itaat etsin; bir kimse Allh'a isyan etmeyi adarsa, O'na isyan etmesin."^[184]

Bir kısım sahâbilerin nefislerini gündüzleri oruç tutmaya, gemleri 'namaz kılmaya zorladıklarını, bazılarının da kadınlarını terketmeye karar verdiklerini öğrenen Hz. Peygamber;

"Şöyle şöyle söyleyen sanlara ne oluyor? Allah'a and olsun ki Allah'tan en çok korkunuz ve meşakkat bakımından onun tahammül edip sürekli

olarak yapabilirim namaz kılarım, uyurum ve kadınlarla evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir."^[185] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, kişinin, farz olmayan ve sürekli bir şekilde yapılması imkânsız bulunan işlere devam etmemesini isterdi. O, güç olmayan ve devamlı olarak yapılan ibadetleri, güç olan ve devam imkânı olmayan ibadetlere tercih eder ve şöyle buyururdu:

"Allah'a en sevimli gelen iş, az da olsa, devamlı olandır."^[186]

"Allah, amellerin sürekli olanlarını sever,"^[187]

"kim bu dini güçleştirirse, din onu mağlup eder. Siz ona yakın olanı yapınız ve mutedil olunuz."^[188]

Normal olan meşakkatler, kimisi için anormal gelebilir. Meselâ; soğuk su ile abdest almaktan âciz olan kimse, onu ısıtma imkânı bulamazsa teyemmüm eder. Ayakları üşüyen kimse, mestleri üzerine mesheder. Yolcu kimse, orucu yiyebilir. Kesâ, hasta olan kimse, oruç tutmakla hastalığı artacaksa orucu yer; iyileşince kaza eder. Sıkıntı ve ihtiyaç içinde olan kimseye bazı haram şeyler mubah olur; hattâ zarûre halinde haram'ı işlemek vâcib olur. İşte bütün bunlar, bazı hallerde meşakkat dolayısıyla verilmiş olan ruhsatlardır.

Bazı kimseler, dayanamayacak kadar hasta oldukları halde, Ramazan'da oruç tutmaya çalışırlar. Halbuki Hz. Peygamber, *"Allah, nasıl azimlerinin yerine getirilmesini seviyorsa, ruhsatlarına uyulmasını da öylece sever."*^[189] buyurmuştur.

İnsanın, takatinin üstünde olan bir işten dolayı sorumlu olmayışı ve meşakkat bakımından onun tahammül edip sürekli olarak yapabileceği şeylerin teklif konusu oluşunda fakihler ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte usûlcüler, müstahîl (imkânsız) şeyleri Allah'ın teklif edip etmeyeceği üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Eş'arilere göre, Allah,

müstahîli de teklif edebilir; çünkü Kur'an'da, *"Her şeyi yaratan Allah'ı. tr."*^[190] ve *"O, yaptığından sorulmaz; onlar ise sorguya çekilirler."*^[191] buyurulmuştur.

Ekseri bilginlere göre, Allah Taâlâ, insana gücünün yettiği şeyleri ekli edeceğini va'detmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Kur'an'da,

"Allah bir kimseye ancak gücünün yeteceği şeyi teklif eder."^[192] ve

"O, dinde sizin için bir güçlük kılmadı."^[193] buyurulmuştur. Demek ki Allah, kullarına güçlerinin yeteceği şeyleri teklif buyuracağını va'detmiştir. Müstahîl şeyi teklif etmek, bu ilahî va'de aykırı düşer. Allah'ın va'dinden dönmesi ise muhaldir.

Bir kısım bilginlere göre müstahîl ikiye ayrılır:

a) Lizatihî (kendiliğinden) müstahîl,

b) Ligayrihî (başkası sebebiyle) müstahîl.

Birinci kısma giren müstahîl'e misal olarak zıt şeyleri birleştirmeyi zikredebiliriz. Bir şeye hem ak hem de kara demek, aynı şey üzerinde hem emir hem de nehyde bulunmak zıt şeyleri birleştirmektir ki, Allah'ın böyle bir şeyi teklif etmesi caiz değildir; çünkü böyle bir şeyi akıl kabul etmez. İkinci kısma giren müstahîl'e gelince; bunu, Allah teklif edebilir. Meselâ; Allah, âsîlerden itaat etmelerini istemiştir. Halbuki onları şakiler sınıfına yazmış ve (isyanlarından ötürü) cezalar tayin etmiştir. Sözelimi; Ebu Cehil'den iman etmesini istemiştir. Halbuki ezeli ilminde onun inkarcılarından olduğunu takdir etmiştir. Allah'ın ilminde murad etmediği şeyin vuku bulması muhal olduğu gibi, bu türlü âsîlerin itaatta bulunması da muhaldir. Bununla birlikte onlara iman etmeleri teklif edilmiştir. Bu gösteriyor ki ligayrihî müstahîl üzerine teklif vâki olabilir; fakat lizatihî müstahîl üzerine

teklif vâkî olmaz.

Bu tartışmalar, tamamen kelâm ilminin bir konusunu teşkil eder. O da, Allah'ın emrinin ezeli iradesiyle irtibatı, cebr ve ihtiyar meselesidir. Yukarıdaki görüş de fakihlere ait değildir. Bu mesele de, uzun uzadıya kelâm ilminde tartışılmaktadır. Fıkıh Usûlünde, fiilin bizzat kulun tâkatına dahil olup olmadığı gözönüne alınır. Fiil, kulun tâkatına dahil ise teklif sınırına girer ve yerine getirilmezse sorumluluk terettüp eder. Kulun tâkatına dahil değilse, terkedildiği takdirde sorumluluk doğmaz. Fıkıh usûlcüleri, Allah'ın bizim için gizli olan ilminde fiilin vuku'unun mukadder olup olmadığı meselesini nazar-ı itibare almazlar, rnlara göre kaza ve kader'in teklif ile ilgisi yoktur, isyan eden asi, atta bulunmaya da muktedir olduğunu, fakat itaati isteyerek terkettiğini ve isyanı da isteyerek yaptığını bilir. Bu da fakih için, fiili, mükellefin kudretinin sınırları içine dahil etmeye yeter.

Burada nazari bir mesele daha ortaya atılıyor. O da, sıhhati bir şarta muallak olan bir şeyin teklif konusu olup olmayacağıdır. Meselâ sıhhati îman'a bağlı olan namaz, iman etmemiş olanlara da teklif edilebilir mi? Kimi fakihlere göre böyle bir teklif sahih olabilir ve namazı emreden hitap, mü'min olmayanları da içine alır. Halbuki namazın edasının sıhhati için iman şarttır. Bu görüşü benimseyen fakihlere göre, mü'min olmayanlar, imandan önce de amelî tekliflere muhataptırlar. Fakihlerin cumhuruna göre ise onlar amelî tekliflere muhatap değildirler; çünkü teklifin şartı, sıhhatin şartı olan imanın bulunmasına bağlıdır.

Burada usûlcülerin ileri sürdüğü üçüncü bir mesele daha var. Bu da, teklif konusu olan fiillerde vekâletin muteber olup olmamasıdır. Mu'tezililere göre teklif konusu olan fiillerde vekâlet muteber değildir; çünkü teklifler, nefsi imtihan için birer vâsıtaadır. Dolayısıyla bunlarda vekâlet olmaz. İbâdetler, nefsi (şahsî) ve amelî tekliflerdir: bunlarla nefsin şehvî arzuları ve ateşi söndürülür. Hz. Peygamber de bir kudsi ihadisinde,

"Ey Adem oğlu, nefisine düşmanlık et; çünkü o, bana düşmanlık etmek için dikelmiştir." [194] buyurmuştur.

Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre tekliflerde vekâlet muteberdir. Gerçi tekliflerin hepsi vekâlet için elverişli değildir; çünkü teklifler üç kısma ayrılır:

a) Vekâleti kabul eden teklifler. Bunlar malî tekliflerdir.

b) Vekâleti kabul etmeyen teklifler. Bunlar, namaz ve oruç gibi bedenî tekliflerdir.

c) Özgür bulunduğu zaman vekâleti kabul eden teklifler. Bunlar da, hem bedenî hem de malî olan ibadetlerdir. Bunların tipik örneğini hac teşkil eder. Bu ibadetin iki yönü vardır; birisi bedenî, ötekisi de malîdir. Bedenî kudret olduğu zaman hacca vekâlet caiz olmaz. Kişi haccı edadan bedence âciz olursa yerine birisini vekil olarak gönderebilir. Ancak vekil olan kimsenin daha önce kendisi için haccetmiş olması şarttır; çünkü başkasının yerine hacceden birisini görünce Hz. Peygamber,

"kendin için haccettin mi?" diye sormuş; adam

"hayır" diye cevap verince,

"öyleyse önce kendin için, sonra da başkası için haccet." [195] buyurmuştur.

Teklif ile ilgili olan fiiller, hakkullah ve kul hakkıyla alâkası bakımından dörde ayrılır:

1) Hâlis hakkullah (Allah hakkı) ile ilgili fiiller. [196] İbâdetler ve bir kimsenin hakkına tecavüzü ihtiva etmeyen, fakat topluma karşı yönelen tecavüzü önlemeyi hedef tutan her şey bu kısma dahildir. Meselâ Allah yolunda cihadı, zina ve şarap içme cezasını burada anabiliriz. Zina ve şarap içme cezaları hakkullah'a dahil olduğundan bunların hükme bağlanması için dava açılmasına ihtiyaç yoktur; bunlar af ve iskat da edilemezler. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi namaz, oruç, hac ve diğer ibadetler de tamamen hakkullah'a dahildir.

Fakihler, zekâtın halis hakkullah'dan olduğunda ittifak etmişler; ancak bunun namaz, oruç ve hac gibi niyetle edâ edilip edilmemesi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefilere göre zekât niyetsiz olarak verilirse caiz olmaz; ancak tahıl ve meyvelerin zekâtı niyet etmeksizin verilebilir; çünkü o, toprağın sadakasıdır. Cümhûr-i fukahâ'ya göre ise, zekât verilirken niyete ihtiyaç yoktur; çünkü o, malın sadakasıdır. Bunun içindir ki çocuk, deli (mecnun) ve bunak (ma'tuh) olanlardan teklifler düştüğü halde, bunların mallarından zekât vermek gerekir; nasıl malî tâkatları nisbetinde tazminat ve sair kul haklarını vermeleri gerekiyorsa. Ancak, aradaki fark şudur: zekât, hâlis hakkullah'tır, şahsî borçlar ise kul haklarına dahildir.

2) Hâlis kul hakkı ile ilgili fiiller. Bunlar borçlar, mal-mülk, miras hakkına sâhib olma ve mal ile alâkalı olan diğer şeylerdir. Bunların hepsi hâlis kul hakkına dahildir. Bu haklara tecavüz ise zulümdür. Kul hakkı yiyen kimse, bunu sahibine ödemedikçe veya sahibi tarafından affedilmedikçe Allah onu bağışlamaz. Kısaca bu kssma giren haklar, özel olarak ferdilerin maslahatını korumayı hedef tutar; bazı hallerde hak sahibine başka bir bedel verilir veya düşebilir; karı-koca arasındaki nafaka ve diğer haklar gibi.

3) Hakkullah yönü galip olan haklarla ilgili fiiller. Kazf haddi (zina iftirası cezası)ni bunlara misal olarak verebiliriz. Şafii'ye göre kazf haddi, hâlis kul hakkıdır. Bu konuda Kâsânî şöyle der: "Şafii'nin usûlüne göre kazf haddi, hâlis kul hakkıdır; diğer kul hakları gibi bunun için de dâva açmak şarttır. Bize göre ise, hakkullah yönü galip olmakla birlikte, kulun namusunu tecavüzden koruduğu için onda kul hakkı vardır ve bu bakımdan onda

da dâva açılması şarttır." [197]

Hırsızlık için verilen cezanın hâlis kul hakkı nü, yoksa hâlis hakkullah mı olduğu fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre bu ceza (hadd-i serika) hâlis Allah hakkıdır ve bunun tatbiki için şikayet ve dâvâcı bulunması şart değildir. Hanefilere göre ise husûmet ve davacı bulunması şarttır; fakat Hanefi kitaplarının bu konu hakkındaki ifadeleri birbirini tutmamaktadır. Bazı kitaplar, hadd-i serika'yı hâlis hakkullah saymış ve bu cezanın tatbiki için çalınan malın muhafaza altında olmasını şart koşmuştur. Bazı fakihler de onu hâlis kul hakkı olarak kabul etmiştir; çünkü, onlara göre, bu cezanın tatbiki husûme ve dâvâcı bulunmasını gerektirmektedir. Bu ise tamamen kul hakkına ait bir görünüştür. Dolayısıyla, kul dilerse bu cezanın tatbikini ister, dilerse istemez. Hâlis hakkullah olsaydı, onu kulun affetme yetkisi olmazdı.

4) Kul hakkı galip olan haklarla ilgili fiiller. Kısas ve genel olarak diyet gibi bütün kan dâvaları bu kısma girer. Burada tecavüzü önlemek hakkullah'a dahildir; fakat kul hakkı üstün olduğu için kişinin bu gihi cezaları affetme, yetkisi vardır. Hattâ İslâmiyet bu hususta affi teşvik etmiş ve Kur'an'da,

"Ölenin kardeşi (velisi) tarafından bağışlanmış s;ı, öldürene, örf'e uymak ve ona güzellikle diyet ödemek gerekir." [198] buyurulmuştur. Mağdur tarafın hakkı şu âyet'te açıkça beyan edilmiştir:

"Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanıdık. Artık o da öldürme konusunda aşm gitmesin; çünkü kendisi yardım görmüştür." [199]

Her zaman başkasına saldıran veya kötülük etmekle maruf olan bir şahsı, mağdur veya velisi bağışlasa bile, ülü'l-emr mevkiinde bulunan zat, Allah hakkını gözönüne alarak, ona ta'zir cezası verir. Ülü'l-emr'in tecavüz ve haksızlık karşısında her zaman ta'zir cezası verme hakkı vardır; çünkü tecavüz ve haksızlık, yeryüzünde fesad çıkarmaktır. Ülü'l-emr'in başlıca görevlerinden birisi de fesadı önlemektir. Kaatili veya birisinin gözünü çıkaran kimseyi mağdur taraf, herhangi bir yolla bağışlayabilir; fakat kamu hakkı bakî olup bu, ülü'l-emr'e tevdi edilmiştir. Dolayısıyla, bir kaatil, öldürücü olmayan bir âletle öldürmüş olma şüphesiyle kısas cezasından kurtulsa dahi ona ta'zir cezası ve diyet icabeder. Bu hususta bilginlerin ittifakı vardır. [\[200\]](#)

Mısır ceza kanunları insan uzuvlarına karşı işlenen suç ve kan dâvalarında, görüş bakımından İslâm ceza hukukundan ayrılır. İslâm ceza hukuku, önce mağdur tarafın kinini dindirmeyi gözönüne almış, sonra da kamu hakkının sakıt olmayacağını kabul etmiştir. Mevzu kanunlarımız ise, sadece kamu hakkını gözönüne almıştır. İslâm hukuku her iki hakkı da nazar-i itibare almış ve tecavüzü, bilhassa cana kıymayı kamuya karşı işlenmiş bir cinayet olarak kabul etmiştir. Bu itibarla Kur'an'da, "*Bunun için İsrailoğnllarına şöyle yazdık: Kim bir kimseyi, bir kimseye veya yeryüzünde bir fesada karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur...*" [\[201\]](#) buyurulmuştur.

Burada, insanı diriltmekten maksat, kısas ve saire ile kamu hakkını korumaktır; fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi İslâmiyet, hem bu yönü ihmal etmemiş, hem de mağdur tarafı gözönüne almıştır. [\[202\]](#)

Modern ceza hukuk ilmi de, gizli olan herşeyi bilen Tanrı'nın ondört asır önce gönderdiği islâm'ın bu görüşüne artık yönelmiş bulunmaktadır.

4. BÖLÜM

MÜKELLEFLER

Birinci bölümde hükmü ele almış ve onu, "Şâri' (Allah ve Peygamberin iktizâ, tahyir ve vaz' (vad') bakımından mükelleflerin fiilerine ilişkin olan hitabıdır." diye tarif etmiştik.

İşte bu tarif, İslâm'da "hâkim ve hükümlerin kaynakları" üzerinde durmamızı gerektiriyordu. Biz de ikinci bölümü bu konuya ayırdık. Yine bu tarif, mükelleflerin fiillerini: incelememizi gerektiriyordu. Bunları da üçüncü bölümde açıklamaya çalıştık. Geriye, fiilleri hüküm konusu olan mükellefler kalıyor. Bu bölümde de onları ele alacağız.

İslâm hukukunda mükellefe "mahkûm-i aleyh" de denilir; çünkü fiillerinin kabul veya, reddi, bu fiillerin emir veya nehiy sınırlarına dahil olup olmaması yönünden hakkında hüküm verilen odur. Teklifin esasını ela akıl ve idrak teşkil eder; yani akıl ve idrak, teklifin temel direğidir. Bu konuda el- Âmidî şöyle söyler:

"Akıl erbabı, mükellefin akıl ve kavrayış sahibi olması gerektiğinde ittifak emiştir; çünkü teklif bir hitab'dır. Hayvan ve cansız madde gibi akıl ve idraki olmayana hitab'da bulunmak muhaldir. Mecnun(deli) ile temyiz kudretine sâhib olmayan çocuk gibi hitab'm aslını anlama potansiyeline sâhib olan; fakat onun emir, nehiy, sevap ve ceza ile ilgili bulunduğunu, onu emredenin Allah olduğunu ve O'na itaat gerektiğini tafsilatıyla bilmeyen kimse de, hitab'ın aslını ayrıntılarıyla anlayamama bakımından hayvan ve cansız madde mesabesinde olduğu için, teklife muhatab olmaz... Çünkü teklif ile kasd edilen şey, hitab'm aslını anlamaya dayandığı gibi, onun tafsilatını da idrak etmeye dayanmaktadır. Temyiz kudretine sâhib olan çocuğa gelince; bu, her ne kadar temyiz kudretine sâhib olmayan çocuğun anlamadığı şeyleri idrak ederse de, tam akıllı kimse gibi Allah'ın varlığını, kullara hitab'da bulunacağını, Allah'tan gelen buyrukları tebliğ eden gerçek Peygamber'in bulunduğunu gereği kadar kavrayamaz. Oysa teklif ile kasdedilen şey bunlara bağlıdır. Gerçi arada çok kısa bir zaman kalacak şekilde bulûğ (erginlik) çağına yaklaşınca, onun bu andaki idraki, biraz sonra teklifi gerektiren şeyi idrakinden farklı olmayabilir; ancak akıl ve idrak birer gizli vasıf olup yavaş yavaş ortaya çıktığından ve bunları gösteren belli bir ölçü bulunmadığından Şâri' bulûğ çağına girmeyi akıl ve idrak için sınır olarak kabul etmiş ve bu çağa ermeyenlerden teklifi kaldırmıştır. Bunun delili de, Hz. Peygamber'in,

"*üç kimseden kalem kaldırıldı (yani onlar tekliften muaf tutuldu): bulûğa erene dek çocuktan, uyanmıncaya kadar uykudakinden ve ayünmıncaya kadar memnundan*" [\[203\]](#) hadîsidir." [\[204\]](#)

Bu ifadeden şu üç husus anlaşılmaktadır:

- 1) Teklifin direği akıldır; çünkü teklif Allah'ın hitabıdır. Buna da ancak aklıyla idrak eden kimse muhatab olabilir.
- 2) Akıl yavaş yavaş gelişmekte, çocukluktan itibaren olgunlaşma seyrine devam etmektedir. O, teklif haddine ancak gelişmesini tamamladıktan sonra ulaşmaktadır.
- 3) Aklın yavaş yavaş gelişmesi gözle görülmeyen bir husustur; çünkü o, bir zaman süreci içerisinde adım adım kemâl noktasına ulaşmaktadır. Elbette bu noktayı gösteren maddî bir ölçünün bulunması gerekir. O da bulûğ çağıdır. İşte bu çağ, akim noksanlık ve kemâli arasındaki sınırı teşkil etmektedir. Kişi bu çağa ulaşınca ona teklif terettüb etmektedir.

Hatıra gelebilir ki mecnun ve gayr-i mümeyyiz olan çocuğun temyiz kudreti bulunmadığı halde, malî tekliflere muhatap olduğunu görüyoruz. Bunlar, başkasına ait bir şeyi telef e'derlerse tazmin etmeleri, bir cinayet işlerlerse diyet vermeleri gerekmektedir. Fakihlerin cumhuruna göre bunların mallarından zekât vermek gerekir. Meyve ve tahıl gibi toprak ürünleri için öşür vermeleri icab ettiğini de fakihler icmâ' ile kabul emişlerdir. İşte bunlar birer tekliftir. Bu durumda onların tekliften muaf tutuldukları nasıl düşünülebilir?

Buna, usûl bilginleri şöyle cevap verirler: Her ne kadar mecnun ve gayr-i mümeyyiz olan çocuklar, temyiz kudretleri bulunmadığı için teklifî hükümlere muhatap değil iseler de, onlar da insandırlar ve bu insanlık, kendileri için bir kısım haklar sağlamış ve bu hakları taşıyacak bir

zimmet [\[205\]](#) tanımıştır. Meselâ; onların mülkiyet hakları vardır; dolayısıyla o teklifler, kendilerinin mal ve mülkleriyle ilgili vecibelerdir.

Bundan anlaşılıyor ki deli ile gayr-i mümeyyiz olan çocuklar, insan olmaları hasebiyle bir kısım haklara ve bu yüzden bir kısım da vecibelere sahiptirler. Bu kanunun daha iyi anlaşılması için mücerret insanlık icabı olarak sabit bulunan ehliyet ile aklın eseri olarak sabit bulunan ehliyet üzerinde durmamız gerekmektedir.

Ehliyet

Ehliyet, şahsın ilzam ve iltizama salahiyetli olmasıdır. Yani kişinin başkasına ait bir kısım hakları kabul ve ikrara, başkasına karşı da kendisi için bir kısım hakların sübûtuna elverişli bulunmasıdır. ^[206] Bu tariften anlaşıldığına göre ehliyet ikiye ayrılır:

1) Leh ve aleyhine bir kısım hakların sübûtunu sağlayan ehliyet.

2) Kendisi için başkasına karşı ve başkası için de kendisine karşı hak teşkil edecek kısım tasarruf ve muameleler kurma ehliyeti.

Birincisine "vücüb ehliyeti" denilir: Bu ehliyet, kişinin insan olusunun bir icabıdır. Yani onun insan oluşu, bu ehliyetin sübûtuna kâfidir.

İkincisine de "edâ ehliyeti" denilir. Bu ehliyetin sübûtü için mücerret insan olma kâfi değildir; ayrıca "temyiz" (kâr ve zararını bilip ayırd etme) gücüne sâhib olmak şarttır.

Vücub Ehliyeti

Vücüb ehliyeti, mücerred olarak insanın var olmasıyla (doğumuyla) gerçekleşmiş olur. İster küçük (sabi), isterse ergin (baliğ) olsun; ister reşid olsun, isterse reşid olmasın; ister erkek, isterse kadın olsun; ister hür, isterse köle olsun; gerçi hür insanların vücub ehliyeti, kölelerinkine nisbetle daha mükemmeldir.

Bu ehliyet, insan ölünceye kadar devam eder; hattâ Hanefilere göre öldükten sonra da borçları verilip vasiyetleri infaz edilinceye dek sürer.

İslâm hukukçuları vücüb ehliyeti için hak ve vecibelerin bağlı olduğu itibarî bir vasıf kabul ederler ve buna "zimmet" (ahd, uhde) adını verirler.

Bu vasıf, yani zimmet, ehliyetin sebebidir. Takdirî (farazi = itibarî) bir vasıf olan zimmet, borçların, borç ve taahhüt altına sokucu her türlü muamele ve tekliflerin mahallini teşkil eder. Diğer bir deyişle, insanın ilzam ve iltizama salahiyetli olmasının sebebi zimmettir.

Hukukta böyle farazi bir vasıf kabul etmek tuhaf karşılanmamalıdır; çünkü şer'î ve hukukî işlerin bir kısmı böyle var sayılan şeylerden ibarettir ki bunların vücûdunu Şâri' farz ve takdir etmiştir. Bununla birlikte bazı bilginler, zimmet'in takdirine lüzum görmezler; çünkü onlara göre, şahsın haklarını isteme yetkisi ve alacaklının borç olarak verdiği şeyin ödenmesini talep hakkı vardır. Şâri' de ilzam ve iltizam için esas olarak bunu emretmiştir. ^[207]

^[207]

Keşfu'l-Esrar yazarı (Abulaziz el-Buhari), bu görüşü şiddetle reddetmiş ve zimmet takdirinin zaruretini savunmuştur. ^[208]

Vücüb ehliyeti, insanın hayat aşamalarını takip ederek gelişir. İnsan cenin olarak (anne karnında) hayata başlar, sonra gayr-i mümeyyiz sabi, sonra mümeyyiz çocuk, daha sonra reşid veya gayr-i reşid bir kişi olur. Vücüb ehliyeti, sağ olarak doğan insanda tam, ceninde ise nakıstır.

Cenîn'in Ehliyeti:

Vücüb ehliyeti, cenin'de nakıstır; çünkü cenin için bir kısım haklar sabit olduğu halde, ona herhangi bir vecibe terettüb etmez. Cenîn'in hukuku ise şu iki sebepten dolayı sabit olur:

1) Cenîn'in sağ olarak doğup yaşaması muhtemeldir; fakat ölü olarak da doğabilir ve bu takdirde şahsiyeti yok sayılacağından onun için hiçbir hak sabit olmaz. Sağ olarak doğduğu takdirde tam (kâmil) bir insan gibi bütün haklara sâhib olur. Sağ olarak doğma ihtimali bulunduğu halde onun aleyhine herhangi bir hak sabit olmaz; fakat fiilen mevcut olduğu için, dünyaya hayatta geleceği kesin bir şekilde bilinemese dahi lehine olan bazı haklar sabit olur.

2) Annesinin karnında cenin, ondan bir parça olarak kabul edilir; çünkü o, annesinin hareketiyle hareket etmektedir. Dolayısıyla Şâri', annesine ait bazı hükümleri cenine de teşmil etmiştir. Meselâ; câriye olan annesi âzâd edilirse o da âzâd edilmiş olur. Ayrıca, onun, annesinden sağ olarak ayrılma ihtimali de vardır.

Bu iki sebepten, yani annesinin bir parçası olup sağ olarak ondan ayrılmaya elverişli ve kendi başına bir hayata shib oluşuna binâen Şâri', cenîn'e bazı haklar bahşetmiş ve ona hiçbir vecibe yüklememiştir.

Hanefî fakihlerine göre annesinin karnında iken cenine intikal eden mallar yed-i emin'e verilir. Bu yed-i emin, o malları yalnız muhafaza eder; artırmak için çalışmaz; çünkü cenîn'in mülkiyeti, onun sağ olarak doğma ihtimaline dayanmaktadır.

Fakihlerin cumhuruna göre ise cenin için bir vasî veya velî tayin edilir ve bu onun mallarını muhafaza eder. 119 sayılı kanun (Mısır'da) cenîn'in mallarını korumak için bir velî tayinini öngörmektedir.

Çocukların Ehliyeti:

Cenin'in sağ olarak doğmasıyla vücüb ehliyeti tamamen sabit olur. Dolayısıyla mümeyyiz veya gayr-i mümeyyiz olsunlar, çocukların vücüb ehliyetleri tamdır ve onlar için bu hususlar sabit olur:

a) Velîlerinin onların mallarında yaptıkları tasarruflarla zimmetleri iltizam'a sâlihtir. Onlar reşid olarak erginlik çağına ulaştıkları zaman da bu tasarruflarla bağlı olup onların dışına çıkamazlar. Borçları ödenmeden reşid olurlarsa, onları ödemeleri gerekir; çünkü kendi adlarına meşru şekilde yapılan iltizamı tasarruflar, onları ilzam eder.

b) Malî külfetler çocukların mallarında da carî olur. Mallarından haraç ve öşür alınır. Cumhura göre mahallarından zekât da verilir; çünkü cumhur indinde zekât, malî bir külfet olup bu verilirken niyete lüzum yoktur; dolayısıyla bunda tam akıl sahibi olmak şartı da yoktur. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre çocukların mallarından fitir sadakaları da verilir.

c) Çocuklar için akrabalarına karşı bir kısım malî külfetler lazım gelir. Bunlar, yakınlarının nafaksını vermek gibi mükellefiyetlerdir. Nafaka verme işi, hâlis bir ibadet olmayıp malî bir külfettir. Bunu, Şâri', aileyi tanzim etmek ve onu yardımlaşma esasına dayanan bir birliğe kavuşturmak için emretmiştir. Elbette bu birliğin zengin olan ferdi, fakir olanının ihtiyacını karşılayacaktır ki, böylece yardımlaşma işi gerçekleşmiş olsun.

d) Çocuklar başkasına ait bir şeyi telef ederlerse ödemeleri gerekir; çünkü zimmetleri, malî her türlü vecibeye sâlihtir; burada hâlis ibadet nevinden olanlar hariçtir. Dolayısıyla, telef ettikleri şeyleri velî veya vasileri, onların mallarından tazmin ederler. Demek ki çocukların zimmetleri, ibadet yönü üstün olmayan malî işlerde, tıpkı reşidlerin zimmetleri gibidir. [\[209\]](#)

Eda Ehliyeti

Edâ ehliyeti, muamelât ehliyetidir. Yani şahsın bazı tasarrufları dolayısıyla bir kısım haklar kazanması ve bazı tasarruflarla başkası için bir takım haklar inşâ etmesi için sâhib olduğu ehliyetidir. Bu ehliyete sâhib olanlar, şer'î tekliflere muhatap kimselerdir. Kişi, bu ehliyete, reşid olarak bulug çağına ulaşınca sâhib olur. Usûl bilginleri, edâ ehliyetini, muamelât ve ibadâtı içine alacak şekilde şöyle tarif etmişlerdir; Edâ ehliyeti, insanın sorumlu olacak şekilde şer'an muteber bazı fiiller işlemesi ve kendisinden bir kısım ilzam edici meşru' tasarruflar sâdir olması salâhiyetidir. Bu ehliyetin esası akıldır. Akıl kemâle ererse, edâ ehliyeti kâmil olur. Akıl noksan olursa edâ ehliyeti nakıs olur. Akıl bulunmadığı zaman edâ ehliyeti sabit olmaz. Buna göre;

1) Edâ ehliyeti ikiye ayrılır:

a) Kâmil edâ ehliyeti. Bu, şer'î teklifler bakımından kişi âkil ve baliğ olunca, malî muameleler bakımından da reşid olarak bulug çağına erince sabit olur.

b) Nakıs edâ ehliyeti. Bu da, mümeyyiz olan çocuk ve benzerlerinin haiz olduğu malî muameleler, akidler ve diğer tasarruflarla ilgili ehliyetidir. Fakat namaz, oruç, hac ve diğer şer'î teklifler bakımından mümeyyiz çocuk, tıpkı gayr-i mümeyyiz çocuk gibidir.

2) İnsanın yaşı, edâ ehliyeti yönünden üç devreye ayrılır:

a) Doğumdan temyiz çağına kadar olan devre: Bu devrede çocuk mümeyyiz olmadığı gibi akılı da üstünde değildir. Bu itibarla şer'î tasarruflara onun kudreti yetmez. Bir şey satın almanın mâmelek'ine katkıda bulunacağını, bir şey satmanın mamelekini eksilteceğini bilemez. Daha önce de söylediğimiz gibi, çocuk, doğum ile birlikte tam vücûb ehliyeti'ne sahib olur ve kendisine miras intikal eder, malı başkasına miras kalabilir, gerekirse malından nafaka verilir; Hanefiler hariç, diğer fakihlere göre zekât vermesi gerekir; fakat akılı yetmediğinden edâ ehliyeti sabit olmadığı gibi şer'î tasarrufları da sahih olmaz; çünkü bu çağda çocuğun sözleri muteber değildir. O, fiillerinden ötürü bedenî bir sorumluluk da taşımaz; ancak telef ettiği şeyi malıyla tazmin eder.

Teklif için esas teşkil eden edâ ehliyetidir; dolayısıyla bu devrede çocuk ibadet nevine giren bedenî tekliflerden muaftır. Meselâ; keffâretler ibadet nevinden olduğu için çocuk bunlarla mükellef değildir. Bu itibarla hatâ ile birini öldüren çocuk, malından diyet vermekle mükellef olduğu halde, bu fiil için gereken keffâretten muaftır.

b) Temyizden bulug çağına kadar olan devre: Temyiz devresi yedi yaşından önce başlamaz; hattâ bazan çocuk yedi yaşına bastığı halde, temyiz gücüne sâhib olamaz. Bu devrede de tam vücûb ehliyetine sâhib olur; çünkü, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, vücûb ehliyeti insanın doğumuyla gerçekleşir. Edâ ehliyeti ise, akılı ermesi için ancak temyiz çağına ulaşınca sabit olur; fakat yine de akılı tekâmülû tam olmadığından bu ehliyet de nakıstır, Bu itibarla onun hak ve sorumluluk doğuran söz ve tasarrufları, sadece lehine ise muteber olur. Buna göre temyiz gücüne sâhib olan çocuğun tasarrufları üçe ayrılır:

i) Kendisi için tamamen menfaat sağlayan tasarrufları muteberdir. Bağış ve vasiyet yoluyla kendisine verilen şeyleri kabul etmesi gibi.

Mısır Vasiyet Kanunnamesine göre mümeyyiz çocuklar, ancak vasileri veya ahvâl-i şahsiyye mahkemelerinin müsaadesiyle bağışları kabul edebilirler.

ii) Kendisi için tamamen zararlı olan tasarrufları bâtıldır. Başkasına bağış veya vasiyette bulunması gibi. Bu gibi tasarrufları velîlerinin izniyle de sahih olmaz. Fahiş bir şekilde aldandığı anlaşılacak alım-satımı da aynı şekilde bâtıldır.

iii) Menfaat ve zarar arasında bulunan tasarrufları mutlak olarak bâtil değildir. Bu gibi tasarrufları, velîleri icazet verirse sahih, icazet vermezse bâtil olur. Faydalı veya zararlı olma ihtimali bulunan alım-satım ve selem akidleri gibi tasarrufları böyledir. Burada onların kılıları yeterli olmadığı için velîlerinin görüşü kendilerine katılmaktadır.

İbadet ve benzeri hususlarda mümeyyiz çocukların söz ve davranışları muteberdir; ancak kendileri, vâcib derecesinde bir teklife muhatap değildirler. Yaptıkları ibadetlerin sevabı ana ve babalarına râcidir.

Bu itibarla temyiz çağına erişen bir çocuk müslüman olduğunu ilan ederse, sözü kabul edilir ve gayr-i müslim olan ana ve babasının velayetinden çıkarak, dinî bakımdan onların etkisinden kurtulur. Mümeyyiz olmayan gayr-i müslim bir çocuğun karısı İslâmiyeti kabul etse, çocuk temyiz çağına ulaşınca dek beklenir ve bu çağa ulaşınca kendisine müslümanlık arz edilir; kabul ederse, sözü muteber olup üzerine miras ve nafaka gibi bütün hükümler terettüb eder ve nikâhı da aynen kalır.

Acebâ temyiz çağındaki bir çocuğun irtidad etmesi (İslâmiyetten çıkması) muteber midir? Ebu Hanîfe ve İmam Muhamme d'e göre böyle bir çocuk mürted sayılır, nikâhı feshedilir ve gereken diğer hükümler uygulanır. Ebu Yusuf'a göre ise mürted sayılmaz; çünkü onun İslâmiyet'i kabul etmesiyle, İslâmiyet'ten çıkması arasında fark vardır: Müslüman olması, tamamen faydalı bir tasarruftur; bu, elbette muteber sayılır. İrtidadı da tamamen zararlı bir tasarruf olup muteber sayılmaz.

Bu anlattıklarımız Hanefî mezhebinin görüşüdür. Şafîilerle fakihlerin çoğuna göre ise, çocuğun İslâmiye'i kabul veya reddetmesi muteber değildir. Sözelimi; kâfir iken müslümanlığını ilan etse veya ana ve babasına tâbi olduğu için müslüman iken mürted olduğunu söylese, her iki beyanına da iltifat edilmez; çünkü çocuk ebeveynine tâbidir ve mümeyyiz de olsa akılı, inançların dayandığı delilleri anlayacak güçte değildir. Dolayısıyla o, iman ve inkâr'dan sorumlu sayılmaz; çünkü onun fiil ve sözlerinden sorumlu sayılmaması ve bununla birlikte dinden döndüğünü söylediği için sorumlu tutulması veya İslâm'ı kabulünün sanih ve muteber görülmesi makul bir şey değildir.

c) Akıl ve baliğ olma devresi: Bu devrede ona namaz, oruç hac ve diğer dinî teklifler de teveccüh eder. Artık onun şer'î tekliflerin hepsini yapması istendiği gibi, bütün fiillerinden de sorumlu olur. Birisini öldürürse, kısas yoluyla kendisi de öldürülür. Zina ederse, bu suçun cezasına çarptırılır. Birisine zina etti diye iftirada (kazf'de) bulunursa kendisine seksen deynek vurulur... Böylece o, bütün İslâmî tekliflere muhatap olduğu gibi, işlediği her suç için de cezalandırılır.

Akid ve malî tasarruflarıyla kendi mallarının idaresine gelince reşid olarak bulug çağına ermedikçe malları kendisine teslim edilmez. Fakihler bu

hususta ittifak etmişlerdir; çünkü Kur'an'da,

"Yetimleri evlenme çağına ulaşana kadar deneyin. Onların rüşde erdiklerini görürseniz mallarını kendilerine verin..."^[210] buyurulmuştur. Ancak fakihler reşid olarak erginlik çağına ulaşmamış olan kişinin malının kendisine verileceği zaman üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Ebu Hanîfe'ye göre, yirmibeş yaşına kadar malları kendisine teslim edilmez. Yirmibeş yaşma değerse malları kendisine teslim edilir; sefih veya reşid olmasına bakılmaz; çünkü kişi bu yaşta bedenî ve fikrî olgunluğa ulaşmıştır. Bu çağda onun dede olması muhtemeldir; o halde sefih diye onu hacretmek doğru olmaz. Bu hususu sefihlikten söz ederken tekrar ele alacağız.

Sefihi malı üzerinde tasarruftan men etmenin derecesi nedir? Bu konuda Ebu Hanîfe'den çeşitli rivayetler ileri sürülmüştür. Bir rivayete göre O, bu konuda şöyle düşünmektedir: Velîsi, sefih malı üzerinde tasarruf hakkına sahip değildir; ancak yirmibeş yaşma kadar onu, malını boşa harcamaktan men eder. Velînin tasarrufu, sadece sefih mallarını korumaktan ibarettir. Bu, Ebu Hanîfe'nin, sefih hacredilmez, görüşüne uygundur. Başka bir rivayete göre O, sefih olarak buluş çağına giren çocuk üzerindeki hacr'in istishab prensibi gereğince devam edeceğini ve velîsinin böyle bir sefih malı üzerinde koruma çerçevesini aşacak şekilde tasarruf hakkı bulunduğunu söylemiştir.

Ebu Hanîfe'nin görüşü bu merkezdedir. Fakihlerin cumhuruna göre ise, kişi reşid oluncaya kadar hacr devam eder; isterse o seksen yaşma değsin; çünkü malını kendisine teslim etmek ve ona tamamen malında tasarruf hakkı vermek, bulûğa ermesine değil, reşid olmasına bağlıdır. Hattâ, Said b. Cübeyr ve Şatîbî; "Kişi sakalımdan tutulur; ama, reşid olmayabilir." demiştir. Dahhâk de, "yüz yaşına ulaşsa bile, malını islah ettiği bilininceye kadar yetimin kendisine malı teslim edilmez." demiştir.

Peki, çocuğun bulûğa erme çağının bir sınırı yok mudur? Fakihlere göre evlenme çağı, bulûğa erme çağının sınırını teşkil eder. Bu da, kızların ayhali görmesi ve oğlanların ihtilam olmasıyla anlaşılır; çünkü Kur'an'da bulûğ çağı, evlenme çağı olarak gösterilmiştir. Yani,

"Yetimleri evlenme çağına ulaşana kadar deneyin. Onların rüşde erdikleri görürseniz mallarını kendilerine verin..."^[211] buyurularak evlenme akdine ehil olacak yaşa gelmeleri erginlik (bulûğ) çağı sayılmıştır. Ayhali görme veya ihtilam olma, çocuğun evlenebilecek yaşa gelmiş bulunduğunu gösteren hissî emarelerdir. Şâri' de bu hissî emareleri, hükümlerin değişmesini sağlayan zaman için birer maddî sınır olarak kabul etmiştir.

Bulûğ çağı yaklaşınca bu emareler görülmezse erginlik çağı yaşa öre tayin edilir. Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre erginlik, onbeş yaşında başlamış olur. Ebu Hanîfe'ye göre oğlan onsekiz, kız onyediy yaşında erginlik çağına girer.^[212]

İşte eda ehliyetinin sübûtu böyledir. Kişi akıllı olarak erginlik çağına ulaşınca her türlü şer'î tekliflere muhatap olur. Reşid olunca da malında tasarruf hakkı tamamen kendi eline verilir ve hem malı hem de şahsı üzerinde tam bir ehliyet sahibi olur.

Beşerî hukuk da, malî rüşd için belli bir yaş haddi tanır; çocuk bu yaşa gelince, mallarının idaresini kendisine teslim eder. Meselâ; Mısır Medenî Kanunu bunu onsekiz yaş olarak kabul etmiş; muamelelerin giriftleştiğini görünce 1925 yılında yirmibir yaşa çıkarmıştır.

Malî rüşdün esası, kişinin muameleler sırasında menfaatine uyan veya uymayan şeyleri tanıyabilmesidir. Bu da, muamelelerin girift veya basit oluşlarına göre değişmektedir. Bunun içindir ki erginlik yaşı üzerinde hukukçular ihtilafa düşmüşlerdir. Ahmed Fethi Zağlul Paşa, bu konu ile ilgili olarak Medenî Kanun şerhi'nde şöyle der:

"Çocuk ehliyetsiz olarak doğar ve temyiz çağına gelene kadar da böyle kalır. Sonra yeni bir devir girer ki bu temyiz devridir; ancak akıl ve melekeleri henüz basittir; kendisinden sâdır olan işleri takdir etme gücüne sahip değildir veya fiilleri sağlam bir takdire dayanmamaktadır. O, bu dereceye, aklı güçleri olgunlaşa olgunlaşa ulaşabilir. O yavaş yavaş bazı bilgi ve tecrübeler kazanır ve nihayet bizzat mallarının idaresini ele almak için kendisine güven gelir. Kişilerin bu mertebeye ulaşmaları, elbette hepsi için aynı şart ve zaman içerisinde olmaz. Bu hususta şahıslar arasında büyük farklar vardır. İnsanların menfaatleri, emniyetin zarurî oluşu ve insanın tereddüd'den kurtulup iş yapma zamanı geldiğini gösteren bir sınır tayinine olan ihtiyaç, erginlik için bir yaş haddi koymayı icabetmiştir. Bu hadde gelince kişi hacr altından kurtulur ve tam olarak ehliyetine kavuşur. Hukuk sistemleri bu yaş haddini tayinde değişik eğilimlere sahiptir. Bazısı bunu erkek için ondört, kız için oniki yaş olarak kabul etmiştir. Başlangıç devrinde Roma hukuku bu görüşte idi. O devirde Roma milletinin ahlâkı sade, nüfusu az idi. Çocukları terbiyede sıkı bir kontrole tâbi tutuyorlardı. Aile bağları kuvvetli ve kendilerini korumaya kâfi geliyor ve ferdlerin zarara uğramalarını vaktinde önleyebiliyorlardı. Dolayısıyla çocuklara tam olarak ehliyetlerini tanımak için fazlaca beklemeye lüzum yoktu; baba, onlar için her türlü ihtiyat ve itina gösteriyordu.

"Zamanla toplumun kesafeti arttı, mal çoğaldı, rağbet ve istekler çeşitlendi, insan fiilleri dallara ayrıldı kişinin tama ve ihtirasları aile ve aşiret sınırlarını aştı; bu gibi âmillerin tesiriyle âüe bağlan zayıfladı ve nihayet çocuklara erken ehliyet tanımının zararları ortaya çıktı. Bunun üzerine kanun koyucu da ehliyetin yaş haddini yirmibeş yıla çıkarmak zorunda kaldı. Bunu, hukuk sistemlerinden bazısı yirmibir yaş, bazısı da ondokuz yaş olarak kabul etmiştir."^[213]

Ehliyete Arız Olan Haller

Buraya kadar ehliyeti anlattık. Şimdi ona arız olan halleri gözden geçireceğiz. Kişinin aklını gideren veya azaltan hallere "ehliyetin arızaları" denir. Bu arızalar iki kısma ayrılır:

1) Semavî arızalar. Bunlar insanın kendi elinde olmayan şeylerdir. Bunaklık, delilik, unutkanlık, uyku ve bayılma gibi.

2) İnsan kendi fiiliyle meydana gelen veya insanın kendi elinde olan arızalar. Bunlar da ikiye ayrılır:

a) Mükellefin zâtıyla ilgili olanlar. Sefihlik, cehalet, sarhoşluk ve hatâ gibi.

b) Başkası vasıtasıyla arız olanlar. Bunların tipik misalini İkrâh (zorlama, cebir) teşkil eder.

Burada, ehliyete arız olan halleri kısaca anlatmaya çalışacağız.

Semavî Arızalar

1,2) Cünun Ve Ateh:

Cimim ve ateh (delilik ve bunaklık)'dan her ikisi de idrak ve takdir kaabiliyetini yok eder. Bazan ateh ile birlikte temyiz kaabiliyeti bulunabilir; dolayısıyla ma'tuh (bunak) mümeyyiz olabilir; bazan da mümeyyiz olmayabilir. Mecnun (deli) ise, asla mümeyyiz olamaz.

Bazı bilginlere göre ateh, bir çeşit cünun halidir; çünkü cünûn-i nutbık ^[214] ile deli olmayan mecnun bazı vakitlerde ayılır ve ayılınca da ma'tuh hükmünde olur; çünkü tamamen şifâ bulmadıkça ayıldığı vakitlerde dahi cünun devam ediyor demektir.

Fakat ekseri bilginlere göre elimin ile ateh arasında fark vardır. Söyle ki: cünun akli örten, sağlam idraki yok eden bir hastalıktır. Hasta heyecan ve sarsıntı içindedir. Ateh ise, akli örten ve sağlam idrake engel olan bir hastalıktır. Buna yakalanan hasta sakindir. Bazan temyiz kudretine sâhib olur, bazan bu kudreti yitirir. Temyiz, kudretine sâhib olan ma'tuh, mümeyyiz çocuk gibidir. Bu güce sâhib olmayan ma'tuh da gayr-i mümeyyiz çocuk gibidir. Mecnun ise, daima gayr-i mümeyyiz çocuk hükmündedir.

Hasılı, cünun ve ateh, bazı şahıslara arız olan, tasarruf ve sözlerinde ortaya çıkan marazı hallerdir. Gerçi bilginler, bunların mahiyeti üzerinde de ihtilafa düşmüşlerdir; fakat hepsi mecnun ve ma'tuhun tasarruflarının akıllı insanların tasarruflarına benzemediğinde ittifak etmişlerdir.

Mecnun'dan bedenî tekliflerin hepsi düşer. O, namaz, oruç, hac ve keffâretlerle mükellef olmaz; fakat malî tekliflere muhatab olur; bir şeyi telef ederse öder, Cumhura göre zekâtını da verir. Hanefilere göre ise, gayr-i mümeyyiz çocuk hükmünde olduğu için zekât vermekle mükellef olmaz. Mecnun cinayetlerinden sorumlu tutulmaz; ancak diyet gibi malî teklifleri yerine getirir. Bir suç işlediği zaman ona had cezaları tatbik edilmez.

Temyiz gücüne sâhib olmayan ma'tuh da aynı durumdadır; çünkü bu vaziyette o da tamamen ehliyetini yitirmiştir. Fakihlerin ittifakıyla ondan da bedenî teklifler düşer. Biraz önce belirttiğimiz gibi, ancak malî vecibelerini yerine getirmekle mükellef olur.

Mümeyyiz olan ma'tuhun durumu da böyledir; ancak iki hususta temyiz gücü olmayan ma'tuhtan ayrılır:

a) Mümeyyiz ma'tuhun ehliyeti nakıstır. Dolayısıyla tamamen faydalı olan tasarrufları muteber olur. Fayda ve zarar arasında mütereddit olan tasarrufları da malî velîsinin icazetiyle sahih olur. Evlenme ile ilgili akidleri, şahsı üzerinde velayet hakkına sâhib olan kişinin icazetine dayanır; eğer akid konusu, malî velînin yetkisiyle ilgili değilse.

b) Temyiz gücünü yitiren ma'tuh, tıpkı mecnun gibi bedenî ibadetlerle mükellef değildir. Temyiz gücüne sâhib olan ma'tuh'a gelince bazı fakihler, onun bedenî ibadetlerle mükellef olduğunu söylerler..

Bu görüşü ileri sürenler, ihtiyat bakımından ondan ibadetleri iskat etmezler; fakat ekseri fakihler, bu görüşü yanlış bulurlar ve ateh'i tıpkı cünun gibi kabul edip şer'î tekliflere engel sayarlar. Onlara göre ma'tuh, birazcık akli melekesi gelişen çocuk gibidir. Nasıl çocuk akli yetmediği için

hitab'dan muaf ise, ona benzeyen ma'tuh da hitab'dan muaftır; çünkü teklifin sıhhati kudrete bağlıdır; kudretin aracı da akıldır. ^[215]

3) Nisyan:

Nisyan (unutma), kişinin, Şâri' tarafından kendisine tevcih edilen teklifi hatırlamamasına sebep olan veya ibadetini hakkıyla yapmasını engelleyen bir haldir. Meselâ; unutarak orucunu yiyen ve vaktinde namazını kılmayı hatırlayamayan kimse bu hale maruz kalmış demektir.

Fakihler, nisyan bakımından hukuku ikiye ayırırlar:

a) Hukûkullah'i unutma. Allah, bu gibi haklarda nisyan sebebiyle işlenen günahı bağışlamıştır. Sahih bir hadis'te geçtiğine göre, hatırlayana kadar unutan kimse tekliften muaf kılınmıştır. İnsan unutarak, Allah'ın ismini anmadan (bismillah demeden) bir hayvanı boğazlasa günah işlemiş olmaz ve o hayvanın eti yenilir. Keza, birisi, namazı vaktinde kılmayı unutsa günahkâr sayılmaz. Nitekim Hz. Peygamber,

"Kim uyur veya unuttur da namazını kılmazsa, onu hatırlayınca kılsın." ^[216] buyurmuştur.

b) Kul haklarını unutma. Bu gibi haklar unutmakla sakıt olmaz. Nisyan, bu konuda bir özür sayılmaz. Bir kul hakkı, vaktinde ödenmemekle borçlunun üzerinden düşmez. Bir kimse, herhangi bir suçu unutarak işledim diye mazeret beyan edemez; tersine, unutulmuş işlenen suçlardan dolayı da kişi sorumlu olur. Ancak bu durumda unutma, bunaklık (ateh) nevinden sayılır ve unutan kimse ma'tuh gibi sorumluluk yüklenir.

4,5) Uyku ve Bayılma:

Uyku ve bayılma (nevnî ve iğrnâ') sorumluluğu kaldıran iki haldir. Bu hallerde şahıs bilgi, hafıza ve şuurunu yitirir. Dolayısıyla uyku ve bayılma halinde kişi, hukûkullah'tan sorumlu olmaz. Kul haklarında ise sorumluluk kalkmaz. Meselâ; uyuyan kimse, düşerek birisinin ölümüne yol açsa, diyet vermekle mükellef olur.

Buna göre diyebiliriz ki, suç, kul haklarına karşı bir tecavüz ise sakıt olmaz ve diyet gibi malî cezalar kalkmaz. Suç, hakkullah'a karşı bir tecavüz ise ceza kalkar. Faraza; uyumakta olan veya baygın bulunan birisi zina etse, içki içse, hırsızlık yapsa veya zina iftirasında bulunsa ceza terettüb etmez; çünkü hakkullah'tan ötürü cezalar (hudud) şüphe üzerine sakıt olur: ancak hırsızlık yapmışsa malî sorumluluktan kurtulamaz. Kişi, uykuda veya baygın iken birisinin malını telef etse, tazmin etmekle mükellef olur.

Semavî Olmayan Arızalar

1) Sefeh:

Sefeh (sefiplik = sefâhet) kişinin malî tedbirsizliğine sebep olan bir haldir. Sefih, yani malım yerli yersiz saçıp savuran kimse, reşid olmamakla birlikte akıllıdır; dolayısıyla bütün şer'î tekliflere muhatab olup yaptığı her şeyin karşılığını görecektir: hayır işlerse hayır, şer işlerse şer.. Sefih bir cinayet işleyince tam olarak cezalandırılır. Fasihlerin cumhuruca göre sefihin malî olmayan akidleri muteberdir. Sefih, malî akid ve tasarruflar bakımından hacr altına alınır; ister sefih olarak bulûğa ersin; isterse reşid olarak bulûğa erdiği halde, sonradan sefih olsun. Bu görüşe Ebu Hanîfeve Züfer katılmaz. Ebu Hanîfe'ye göre sefih olan kimse hacredilmez; ancak sefih olarak erginlik çağına ulaşan kimsenin, yirmibeş yaşına kadar malî kendi eline verilmez. Nitekim çocuğun erginlik devrelerini anlatırken' de buna temas etmiştik,

Ebu Hanîfe'nin bu konudaki delillerini şöylece özetleyebiliriz:

a) Akidlere bağlı kalmak gerektiğini gösteren nass'lar vardır. Sefih, hacredilirse yapmış olduğu akidlerin gereğini yerine getiremez. Halbuki o, bütün şer'î tekliflere muhatab olduğu için akidlerine bağlı kalmakla da mükelleftir. Hacr ise, onun hakkında nass'lari tatbik etmemektir.

b) Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, bir şahıs alışverişlerinde aldatılıyormuş. Ailesi, Hz. Peygamber'e gelip hacredilmesini istemiş; fakat Hz. Peygamber, sebebi ortada olduğu halde onu hacr etmemiş ve kendisine, "*bir şey satın aldığı zaman, aldatma yok ve benim için üç günlük muhayyerlik hakkı vardır, de!*"^[217] buyurmuştur. Eğer akli başında olan insanı hacretmek caiz olsaydı Hz. Peygamber onu hacrederdi.

c) Edâ ehliyeti tamamen akla dayanmaktadır. Bütün şer'î tekliflere muhatab olduğuna göre sefihın akli tamdır. Öyleyse edâ ehliyeti de tam olmak gerekir.

d) Sefihi hacr altına almada ne kendisi, ne de toplum için bir fayda vardır. Kendisi için bir fayda yoktur; çünkü hacr, onun söz ve hürriyetini, hattâ insanlığını hiçe saymaktır. Onun malını zayi etmesi hürriyetini, hattâ insanlığını hiçe saymaktır. Onun malını zayi etmesi Toplum için de bir fayda yoktur; çünkü malın üretici olmayan elden üretici ellere geçmesi daha iyidir. Hacr altına alınan (mahcur) şahsın malları, çoğu zaman üreticilik niteliğini yitirir, durgun su gibi olduğu yerde kalır. Bunda vârislerinin menfaati vardır da denilemez; çünkü sefih yaşadığı müddetçe vârislerinin hakkı teşekkül etmez. O halde mevhum bir hak gözönüne alınarak bir şahıs hacredilemez.

Cümhür-i fukâha da bu konuda şu delilleri ileri sürer:

a) Kur'an'da, "*Allah'ın sizi bakmakla mükellef kıldığı mallarınızı sefihlere vermeyin. Onları bunlarla rızıklandırıp giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.*"^[218] buyurulmuştur. Yine Kur'an'da,

"*Eğer borçlu sefih, zayıf ve yazdıramayacak bir durumda ise, velisi doğru olarak yazdırsın...*"^[219] buyurulmuştur. Bu iki âyet, sefihın malının kendisine teslim edilmeyeceğini, hattâ ona, yapacağı akidler için bir velî ayin edileceğini göstermektedir. Hacr de, işte budur.

b) Hz. Ali, Osman b. Affân'a başvurarak Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in hacrini istemiş; fakat Osman, usta bir tacir olan Zübeyr b. el-Avvam'ın ortağı olduğu için Abdullah'ı hacretmemiş ve "Ortağı Zübeyr olan bir şahsı nasıl hâcrederim!" diye cevap vermiştir. Eğer sefihın hacri meşru olmasaydı, Hz. Ali, Abdullah'ın hacrini nasıl isterdi.

c) Sefihın malî menfaati onu hacretmektedir. Tâ ki onun malı zayi olmasın, kendisi de başkalarına yük olacak şekilde dilenci durumuna düşmesin.

2) Sarhoşluk:

Sarhoşluk (sekr=ayyaşlık), sıvı veya katı bir kısım maddelerin kullanılmasıyla aklın örtülmesidir.

Ebu Hanife'ye göre, uyuşturucu bir şey kullanarak erkek ve kadın seçemeyecek kadar şuurunu yitiren kimse sarhoştur. Bu derecede şuurunu kaybetmeyen kimse sarhoş sayılmaz ve normal insanların hükmüne tâbi olur.

Fakihlerin cumhuruna göre sarhoş (sekrân), sözüne hezeyan hakim olan ve söylediğini bilmeyen kimsedir.

Sarhoş mükelleftir, ondan hitap sakit olmaz. Genel olarak o, yapmış olduğu işlerden sorumludur. Eğer o, haram olan bir şeyi kendi isteği ile kullanmak suretiyle sarhoş olmuş ise, sarhoş iken yapmış olduğu şeylerden ayılınca sorumlu olur; çünkü aslında akli mevcut idi. Onu, kendisi isteyerek ve Şâri' tarafından yasaklanmış olan bir şeyi kullanarak işlemez hale getirmiştir. O halde kendisinin sebep olduğu şaşkınlık içinde işlediği şeylerden vazifesini ihmal ve başkasının hakkına tecavüz ettiği için sarhoşluğunun neticelerinden sorumlu olacaktır. Üstelik sorumluluk, suçü önlemek içindir. Haram kılındığı halde bir sey alarak sarhoş olmak sebebiyle teklif kalkacak olursa, bu, insanları ayyaşlığa teşvik eder.

İslâm hukukçularının ittifakına göre, bir uyuşturucu maddeyi amelîyat için kullanarak veya haram kılınmış olan bir maddeyi cebir (ikrah) yoluyla kullanmak suretiyle meydana gelen sarhoşluk, sorumluluğu gerektirmez. Böyle bir sarhoşluk sırasında işlenen fiiller için bir sorumluluk terettüb etmez; ancak malî mükellefiyetler müstesnadır. Bu şekilde sarhoş olan kimse, uyuyan veya bayılmış kimseye benzer; dolayısıyla bunların akidleri muteber olmaz; çünkü sözlerinin bir hükmü yoktur.

Fakihler, haram kılınmış bir şeyi kendi isteğiyle alarak sarhoş olan kimselerin akidleri üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Bunlar, akidlerinden tamamen sorumlu olurlar mı, yoksa sorumlu olmazlar mı? Bu konuda fakihler ikiye ayrılmışlardır:

a) Sarhoş, söz ve fiillerinden tam olarak sorumludur, akidleri geçerlidir, talâki vâkidir, bir cinayet işlerse kısas cezasına çarptırılır, haddi icab eden bir suç işlerse ona had cezası tatbik edilir. Hulasa, normal insan ne gibi cezalara çarptırılırsa sarhoş da aynı cezalara çarptırılır. Bu görüş, "suç, suçü meşru kılmaz" prensibine dayanmaktadır. Bir kimse sarhoş olsa ve birisine zina iftirasında bulunsa iki suç işlemiş olur birisi sarhoş olmak, ötekisi de kazf (zina iftirası) suçudur. Bir kimse sarhoş olsa ve birisini öldürse, yine iki suç işlemiş olur: birisi müskirat kullanmak, diğeri de adam öldürmek suçudur. Böyle bir kimsenin sarhoşluğu, işlediği suçlar için özür teşkil etmez; çünkü kendisi isteyerek sarhoş olmuştur. O, sarhoşluğun şuurü götürdüğünü, şuur gidince kişinin bazı suçlar işleyeceğini de biliyordu. Öyleyse işlediği şeylerin sonuçlarına da katlanacaktır. Ayrıca sarhoşluk bazı suçların işlenmesine sebep olduğuna göre, isteyerek sarhoş olan kimse, sonuçlarını bildiği halde bu sebebi meydana getirmektedir. Sebebin meydana gelmesini sağlamak ise, onun neticesini istemektir. Fâhrü'l-İslâm Pezdevî, Usûl'ünde şöyle der: "Bir kimse, kısas'ı ikrar veya isas'ı mucip bir işe mübaşeret ederse, ona kısas hükmü terettüb eder.

Bir kimse, kazfde (zina isnadında) bulunur veya bu suçü ikrar ederse ona kazf cezası (haddi) gerekir. Bir kimse sarhoş iken zina ederse' ayılınca, onâ, bu suçün cezası tatbik edilir... "Sarhoş'tan teklif kalkmadığına göre, ona, şer'î hükümlerin tatbiki lazım gelir; çünkü sarhoşluk akli yok eden bir

şey değil, akli bastıran bir zevktir. Öyleyse masiyete sebep olduğundan o bir özür sayılmaz."^[220] Zira bir suç, başka bir suçün cezasını hafifletici bir sebep olamaz.

Bu görüş, Hanefilerle bir kısım Şâfîiler ve Mâlikîlerin çoğu tarafından ileri sürülmüştür.

b) Ne söylediğini bilmeyen sarhoşun akidleri muteber olmaz çünkü akidlerin esasını rıza teşkil eder. Şuuruna sâhib olmayan kimse rızasını beyan etmiş sayılmaz ve ona şüphe ile sakit olan kısas ve hudud gibi cezalar tatbik edilmez. Bu cezâlar şüphe ile sakit olduğuna göre, şuurâ sâhib olmamak en azından şüphe derecesindedir. Nitekim hadîsi şerifte de, "*gücümüz yettiği kadar (şüphelerle) had cezalarını önleyin.*"^[221] diye

buyurulmuştur. Bunların dışında kalan cezalar sakıt olmaz.,

Bu görüş de Ahmed b. Hanbel'e aittir. Şâfiî'ye nisbet edilen iki görüşten birisi ile İmam Mâlik'in bir görüşü de bu merkezdedir.

İşte bu görüş, modern kanunlarla bağdaşmaktadır; çünkü yeni ceza kanunlarında, sarhoş, idam cezasını gerektiren bir suç işlese ona bu ceza verilmez. Ancak yeni kanunlar, mantık itibariyle bu konuda İslâm hukukuna ait olan yukarıdaki görüşle bağdaştığı halde, içki kullanılmasını serbest bırakarak, İslâm hukukundan ayrılır ve bunun tabii bir sonucu olarak da sarhoş'u, her filinden ötürü normal olan bir insan derecesinde sorumlu tutmaz.

Bu konuda İbni Teymiyye'nin de bir faraziyesi vardır. Şöyle ki: sarhoş olan kimsenin suç işlemek kasdıyla içki alıp almadığını tesbit etmek lazımdır. Bu maksatla içki kullandığı sabit olursa, şüphe ile bazı cezalar kaldırıldığına göre, böyle bir şahıs normal insan gibi sorumlu olur mu? İbni Teymiyye bu hususta şöyle der:

"Denilebilir ki sarhoş bir kimsenin içki kullanmadan önceki maksadı adam öldürmek veya zina etmek gibi bir suç işlemekse ve bunu sarhoş halde icra etmişse, o normal haldekinden daha çok sorumlu tutulur. Maksadı böyle bir şey olmadığı halde sarhoş olunca birisini vurup öldürürse suçu öncekine nisbetle daha hafif olur."^[222]

Yeni hukukçular da bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazılarına göre sarhoş olan bir şahsın suç kasdı ile içki aldığı tesbit edilirse, aynı suçu normal halde işlemiş olanlar gibi o da bu halde işlediği cinayetten dolayı idam cezasına çarptırılır. Bazılarına göre ise sarhoş halde işlenen öldürme suçundan dolayı kişi normal insana verilen ceza ile cezalandırılmaz. Bu iki görüşü, Prof. Dr. Muhammed Mustafa el-Kulelí şöyle anlatır:

"Sarhoşa ceza verilmez görüşünü benimseyenlerin bazıları çok ileri gider ve 'bu halde ona hiç ceza verilmez; isterse içkiyi suç işlemek kasdıyla almış olsun derler. Gerçekte bu, onların sâhib oldukları görüşün mantıkî neticesidir. Madem ki sarhoşluk temyiz ve idrak gücünü yok etmektedir; o halde sorumluluk için bir mahal yoktur. Buna karşılık prof. R. Garraud şöyle der: bu faraziye mücerret bir nazariyeden ibarettir. Şahıs bir suç işlemek için azmetmekte, sonra kendisini teşvik kasdıyla uyuşturucu bir madde almakta, bundan sonra da sarhoş halde o suçu işlemektedir. Böyle bir şahsın tamamen şuurunu kaybetmiş olduğunu söylemek imkânsızdır; çünkü o, daha önce azmettiği bir fiili gerçekleştirmektedir. Buna göre onun şuurunu kaybetmiş olduğunu nasıl söyleyebilirsiniz?"^[223]

3) Cehalet:

Kitab, Sünnet ve İcmâ' ile sabit olan şer'î hükümler'e, bilgisizlik (cehalet veya çehl) iddiasıyla kimse muhalefette bulunamaz. Burada cehalet özür sayılmaz. Bu husus, İslâm memleketinde oturanlar için böyledir.

İmam Şâfiî, hiç kimse için cehaletin bir mazeret teşkil etmediği şer'î hükümleri bilmeye "âmmenin ilmi" adını verir. O'na göre nass'larla açıklanan bilgi ikiye ayrılır. Bunların izahını bizzat İmam Şâfiî'ye bırakalım. O, er-Risale'sinde şöyle der:

"İlim iki kısımdır: birisi âmmenin ilmidir ki aklı başında olan herkes için onu bilmemek imkânsızdır. Beş vakit namaz, Allah için Ramazanda oruç tutma, gücü yetenin hacca gitmesi, mallarının zekâtını vermesi gibi emirler ve adam öldürme, zina, hırsızlık ve içki içmek gibi yasaklar böyledir. Keza, kulların bilmekle, amel etmekle, mal ve canlarıyla yerine getirmekle mükellef olduğu şeyler ve kendilerine haram kılındığı için sakınmaları gereken herşey aynı sınıfa girer. Bu sınıfa giren ilmin hepsi, Allah'ın Kitabı'nda nass ile açıklanmış ve genel olarak bütün müslümanlarca nesilden nesile Hz. Peygamber'den nakledilegelmiştir. Müslümanlar, bunların naklinde ve kendileri için vücüb ifade edişinde ihtilafa düşmezler."

Rivayetinde yanılma ve te'vil mali olmayan ilim işte budur. Bunda tartışmaya cevaz yoktur."^[224]

Bu ifadeden anlaşılıyor ki bu ilim Kitab, mütevâtir sünnet ve müslümanların üzerinde icmâ' ettikleri meşhur hadislerin sarahatinden elde edilmiştir. İkinci kısma giren ilme de İmam Şâfiî, er-Risale'sinde "hâssanın ilmi" adını verir. Bu da, kulların mükellef oldukları farzların furû'unu teşkil eder.

Bunlar hakkında Kitab, Sünnet ve İcmâ'a dayanan sarih bir nass yoktur."^[225]

Bu kısma giren ilme, ancak kendilerini fıkıhî araştırmalara veren fakihler sâhib olabilirler. Bu yüksek derecedeki ilmi halk (âmme) bilemez; ancak, fakihlerin de onu ihmal etmesi caiz olmaz.

Bundan anlaşılıyor ki farzlarla yasakları gösteren umumî esasları İslâm diyarında oturan herkesin bilmesi gerekir; onları bilmemek özür sayılmaz; ancak delili kesin olmayan hususlar müstesnadır. Bu hükme İslâm memleketinde oturan zimmîler de dahildir. Cehaletten dolayı onlar da hudûd, kısas ve bunların neticeleri ve müslümanlarla birlikte kendilerine tatbik edilen diğer cezalar konusunda mazur sayılmazlar; çünkü İslâm diyarında oturdukları için müslüman halk nasıl içki içmenin, zina etmenin ve bunlara benzer suçların cezasını mücib olduğunu biliyorsa, onların da bunları bilmeleri gerekir; zira genel olarak müslümanların sahib oldukları hak ve vecibelere onlar da sahiptirler.

Kıyas ve re'y'e dayanan diğer istidlal yollarıyla istinbat edilen tafsili hükümleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ancak ihtisas sahibi âlimler bilirler. Mevcut kanunlarda da bu durum aynıdır. Ceza kanunlarıyla yasaklanmış olan şeyleri, bu kanunlar kendilerine tatbik edilen herkes biliyor farzedilir. Bunun için âlim ile câhil arasında fark yoktur. Kanunu bilmemek mazeret değildir. Meselâ; uyuşturucu maddenin yasak olduğunu herkesin bilmesi gerekir. Kanunların şâmil olduğu genel hükümler için durum böyledir. Hafifletici veya ağırlaştırıcı sebepler, suçun sakıt olduğu haller, suçu isbat yolları ve isbatın kuvvet dereceleri gibi özel ve tafsilatla ilgili hükümleri ise, ancak hukukçular bilirler.

İslâm hukukunda özür olarak kabul edilip edilmeme bakımından cehalet'i usûl bilginleri dörde ayırırlar:

a) Sahibi için asla mazeret sayılmayan cehalet. Meselâ; iman ettikten sonra dinden dönme (irtidad), Kur'an nass'ı ile kesin olarak haram kılınmış olan bir şeyin helal olduğuna inanma, tevâtür ve icmâ' sabit olan şeyleri inkâr etmenin suç teşkil ettiğini bilmeme özür değildir. Aslında bu gibi hususları bilmemek suçtur. Suç ise başka bir suçu meşru kılmaz.

Usûl bilginleri, gayr-i müslim olanların, kendilerine davet ulaşıp kpsin delillerle gerçekliği anlatıldıktan sonra Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini bilmemelerini mazeret saymazlar.

Biraz önce söylediğimiz gibi İslâm diyarında oturan zimmîlerin cezasını mücib olan şeyleri bilmemeleri mazeret değildir. Dolayısıyla, kul haklarına veya hukukullah'a tecavüz sayılan şeyleri bilmiyerek işlerlerse affedilmezler. Zimmîlerin, İslâm'da ahvâl-i şahsiyye'ye giren evlenme ve yiyip içecek şeyler gibi hususlarla ilgili yasakları bilmemelerine gelince; Hanefilere göre onlar, vücübun aslı bakımından mazur sayılmazlar; fakat

dünyevî bir cezaya da çarptırılmazlar. Meselâ; bir zimmî, İslâm'da yasak olduğunu bilmeyerek kendi mahremiyle evlense, kadı veya hâkim onu karısından ayırmaz. Öte yandan bir kimse, herhangi bir zimmîye ait şarabı dökse veya bir zimmînin domuzunu telef etse, bunların kıymetini öder. Fakihlerin cumhuru bu gibi konularda Hanefilere muhalefet ederler. Onlara göre İslâm'ın haram kıldığı şeyler hederdir. Dolayısıyla bir kimse zimmîye ait şarabı telef etse, kıymetini ödemez.

b) Delil bakımından kesin olmayan hususlara dair cehalet kişi için mazeret sayılır. Bu da, te'vil ve tefsire ihtiyaç gösteren, ancak araştırma ve incelemeden sonra anlaşılması mümkün olan meseleler üzerinde olur. Meselâ; Allah'ın bir kısım sıfatlarının te'vilini bilmemek, kişi için mazeret teşkil eder.

İslâm hukukçuları, bu kısım için misal olarak, halifenin haksız olduğuna inanarak ve ona karşı çıkmak gerekir diye bir te'vile kapılarak ayaklanan (faâğî) kimseyi de zikrederler ve Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı ayaklanışını bu kabilden görürler. Hanefilere göre bu durumda bâğî (âsî) mazurdur; halife ile savaşırken telef olmasına sebebiyet verdiği mal ve candan sorumlu değildir; çünkü o, hak kendi tarafında olmasa bile, te'viline dayanarak bir harekete girişmiştir. Öte yandan fasihlerin cumhuru göre bâğî için cehalet özür değildir; çünkü hak ve bâtil bellidir. Dolayısıyla bâğîler bastırıldıktan sonra telef ettikleri mal ve candan sorumlu olurlar.

c) İctihad konularındaki cehalet. Bu kısma giren ve sahibi için özür teşkil eden cehaletler üçe ayrılır:

i) Konu hakkında iki delil bulunur; bunlardan birisi men edici, ötekisi müsaade edici mahiyette olup fiilin yapılmasına müsaade eden delil zayıf ve men'eden delil kuvvetli olursa, kişi de bilmeyerek zayıf delile göre amel ederse, bu cehalet mazeret sayılır. Sözelimi; bir kimse, "*Şahitsiz nikâh caiz olmaz.*" [226] hadîsini bilmeyerek ve "*Nikâhı, def ile de olsa ilan ediniz.*" [227] hadîsine dayanarak, ilân kâfi gelir düşüncesiyle bir kadınla şahitsiz evlenme akdi yapıp zifafa girse, birinci delil daha kuvvetli olduğu halde cehaleti sebebiyle ikinci delil ile amel etmiş olur ki, bu cehalet, onun için mazeret sayılır.

ii) Men'i gerektiren sebebin esasını bilmemek. Meselâ; birisi, tahammür etmiş olduğunu bilmeyerek şeker kamışı suyunu içip sarhoş olsa veya aralarında mahremlik bulunduğunu bilmediği için yakını olan bir kadınla evlense, bu gibi cehaletler onlar için mazeret sayılır.

Bu i. ve ii. kısımlarda anlatılan cehaletler, dünyevî cezayı iskat eder ve çoğu zaman bir günahı da mucip olmaz.

iii) Muhtelif delilleri bulunmayan, yani tek delile dayanan bir hükmü bilmemek. Meselâ; bir kimse yeni müslüman olsa ve süt kardeşliğinin evlenmeye mâni olduğunu bilmeseydi, bu cehalet onun için cezayı iskat edici bir özür sayılır; fakat günah sakit olmaz; yani suç vasfı ortadan kalkmaz. Bu iii. kısımdaki cehalet ile önceki iki kısımdaki cehalet arasında fark vardır: son kısımda anlatılan cehalet delil veya mucip sebebi değil, bizzat hükmü bilmemektir. Önceki kısımlarda anlatılan cehalet ise, delili bilmemek veya kaabil-i ihtimal olan bir yerde hangisinin tercih edileceğini bilmemek, yahut da şüphe kabul edebilecek ve özür ciheti kuvvetli olacak bir meselede mucip sebebi bilmemektir.

d) İslam ülkesi olmayan memleketlerde İslâmî hükümler hakkındaki cehalet. Fakihlerin cumhuru, bu cehaletin şer'î teklifleri kaldıracak derecede kuvvetli olduğunu kabul eder. Sözelimi; bir kimse, dâr-i harb'te müslüman olsa ve İslâm diyarına göçmese; bu yüzden de namaz, oruç ve zekât gibi farzları bilmediği için yerine getirmese, öğrendiği zaman onları kaza etmekle mükellef olmaz. İmam Züfer'e göre öğrenince onları kaza etmesi vâcib olur. İmam Züfer'ih nokta-i nazarı şudur: O, İslâm'ı kabul etmekle bütün hükümlerini üzerine almış demektir. Öyleyse onları yerine getirmelidir. Bilmediği için vaktinde edâ etmekte mazurdur; fakat öğrenince mükellef olduğu vecibeleri kaza etmesi gerekir.

Cümhur-i fukâha'nın nokta-i nazarı da şöyledir: Dâr-i harb, şer'î hükümlerin bilinmesine elverişli değildir. Hükümlerin kaynakları orada meşhur olacak şekilde herkese ulaşmamıştır. Oradaki bilgisizlik delili belirtmektir. Delil üzerindeki cehalet ise teklifi iskat eder; yani dâr-i harb'te müslüman olan kimseye hitab tevccüh etmez.

Buna göre dördüncü kısma giren cehalet, sadece özür olmakla kalmıyor, aynı zamanda hitabı da iskat etmekle öncekilerden ayrılıyor.

Buraya kadar cehaletin kısımlarını ve bunların özür olup olmama bakımından derecelerini anlattık. Bunları incelediğimiz zaman, İslâm dîninin insanlar için daima kolaylık cihetine gittiğini görürüz.

Kısaca, cehalet, Kitab ve Sünnet nass'ı ile sabit olan hükümler hakkında bir mazeret teşkil etmez. Bir veya bir kaç fakihin istinbat yoluyla ortaya koyduğu hükümlerde ise İmam Şâfiî'nin de açıkladığı gibi, cehalet bir mazeret teşkil eder.

Burada şuna da işaret etmek isteriz: cehaletin konusu Kitab ve Sünnet'le sabit olan İslâmî esaslardan birisi değil de, içtihadı bir mesele olup fakihlerce ihtilafli ise, ülü'l-emr de, imamlardan birisinin görüşünü tercih edip ona uyulmasını ilan etmişse, cehalet yine özür sayılır; ancak bütün insanların duyacağı şekilde ilan her tarafa ulaşmışsa, o zaman cehalet, mazeret sayılmaz.

Çağdaş kanunlarda, cehalet, ilandan sonra mazeret sayılmaz. Çıkarılan yeni kanunlar, resmî gazetelerde ilan edilmekle yetinilir. Böylece her şahsın, çıkarılan kanun hakkında bilgi sahibi olması mümkün olur, özellikle çeşitli gazeteler, ilan edilen kanun hakkında halka bilgi verir. Dolayısıyla herkes imkân dahilinde o kanunun muhteviyatına vâkıf olur; fakat hatırlamak gerekir ki yeni nizamlar, kanun hakkında bilgi edinme imkânı ile yetinmektedir; bilfiil bilgi sahibi olmayı şart koşmamaktadır. Millet'in her ferdi için bilgi edinme imkânı hasıl olunca cehalet özür sayılmamakta; herkes, bilfiil bilgi sahibi olmasa bile, biliyor farzedilmektedir.

4) Hatâ:

Hz. Peygamber, "*Ümmetimden hatâ, nisyân (unutma) ve zor karşısında yaptıkları şeyler kaldırıldı, yani affedildi.*" [228] buyurmuştur. Bu nass'a göre hatâ bir özür olup ehliyetin ârızalarındandır. Fakihler, hatânın uhrevî sorumluluğu kaldıracağı konusunda birleşmişlerdir; çünkü adis-i şerif

bunu açıkça bildirmektedir. Bu, Kur'an'da anlatılan iyi mü'minlerin "... *Rabbimiz, unuttur veya hatâ ederseniz bizi sorumlu tut ma !*" [229] diye yaptıkları duaya verilen cevaptır.

Hatâ, fiil veya sözün, fail veya söyleyenin iradesine aykırı olarak vuku bulmasıdır. Meselâ; oruçlu birisinin ağzına su alıp verirken (mazmaza ederken) suyun boğazına kaçması böyledir.

Hatâ, bazan cehalet sebebiyle işlenmiş olur. Sözelimi; bir kimsenin Ramazanda, vakit daha erkendir zanniyle tanyeri ağardığı halde yiyip içmesi ve bundan sonra oruca niyetlenmesi gibi. Biraz önce de belirttik; hatâ ile işlenen fiillerin günahı kaldırılmıştır; ancak hatâ fiili ibtal ve sorumluluğu iskat eden bir özür olduğuna göre, muhtî (hatâ işleyen) dünyevî hükümler bakımından hesaba çekilir mi?

Hanefilerden bazı fakihlere göre hatâ, fiili ibtal eder; dolayısıyla misal olarak verilen şahsın orucu bâtil olur. Bazı fakihlere göre de hatâ, ibadetlerde günahı kaldırır ve tasarrufu ibtal etmez; çünkü "ameller niyetlere göredir ve herkes niyetinin karşılığını görecektir."^[230] Kullanlarla ilgili muamelâta gelince; hatâ, ancak bedenî cezalarla alâkalı işlerde mazeret teşkil eder; dolayısıyla hatâ ile yapılan akidler, Hanefî mezhebine göre sahihtir. Bazı fakihlere göre ise, hatâ ile yapılan akidlerin neticeleri ilzam edici değildir. Suç bakımından hatâ, malî mes'uliyeti muciptir; bedenî cezayı mucip değildir. Birisi hatâ ile bir mü'mini öldürürse diyet ve keffâret gerekir; çünkü Kur'an'da,

"Bir kimse hatâ ile bir mü'mini öldürürse onun bir mü'min köle âzâd etmesi ve ailesine diyet vermesi gerekir..."^[231] buyurulmuştur. Keza, birisi, herhangi bir şahsın hatâ ile bir uzvunu keserse diyet vermekle mükellef olur. İşte hatâ ile işlenmiş olan suçlarda malî cezalar affedilmez; fakat kısas gibi bedenî cezalar affedilir. Zeylâ'î, "Tebyünü'l-Hakaik" adlı kitabında şöyle der: "Hatâdan dolayı tazminat gerekmesi, kanı heder olmaktan korumak zaruretinden dolayıdır. Eğer tazminat olmasaydı, insanların çoğu yapmacık hatâlar işleyerek birbirini yok ederdi. Üstelik can azizdir; bu itibarla o, malda olduğu gibi hatâ bahanesiyle heder edilemez; dolayısıyla canı korumak için malî cezalar gerekir."^[232]

Hatâ bir kaç kısma ayrılır:

1) Fiilde hatâ. Bu, fiilin zatında işlenmiş bir hatâdır. Meselâ; insan belli bir hedefi kasdederek atıp yanlışlıkla bir şahsı öldürür veya onun bir uzvunu yaralar veya koparabilir. Keza, mazmaza kasdı ile ağzına su alan oruçlu bir kimsenin suyu boğazına kaçırması; bir insanın dilinden, başka bir kelimeyi söylemek istediği halde, "talâk" sözünün çıkması bu kabil hatâlardandır.

2) Kasd'da hatâ. Meselâ; herhangi birisi, bir hedefe av hayvanı sanıp kasıtlı atar ve sonra da onun insan olduğu anlaşılırsa, buna, kasd'da hatâ denilir. Burada fiil, onun maksadına uygun olarak meydana gelmiştir; ancak kasdın aslında hatâ edilmiştir.

Bu iki kısma giren hatâlar, malî mükellefiyetleri kaldırmaz; fakat bedenî cezaları kaldırır.

3) Takdirde hatâ. Buna misal olarak doktorların bazı hatâlarını zikredebiliriz. Şöyle ki:

a) Doktor hastalığa bir teşhis kor ve ona göre bir ilaç tavsiye eder. Sonra anlaşılır ki teşhis hatalı olmuş ve ilaç da yerinde tavsiye edilmemiştir. Eğer hasta bunun neticesinde ölürse, elinden gelen bütün gayreti sarfetmiş olan doktor için bir sorumluluk terettüb emez; çünkü o, aslında kendisinin izinli olduğu meslekî bir faaliyette bulunmuş olup tecavüz kasdı yoktur. Eğer bu gibi durumlarda doktora tazminat cezası verilirse, doktorluk mesleğini icra eden kalmaz. Bu da farz-ı kifâye olan bir âmme maslahatını ziyâ'a sebep olur.

b) Yanlış takdir sonucunda, meselâ, firengi teşhisiyle, doktor bir uzvun kesilmesine sebebiyet verebilir. Sonra da böyle bir ameliyata ihtiyaç olmadığı anlaşılırsa, bundan dolayı da doktora bir mes'uliyet gelmez; eğer gerekli dikkat ve gayreti sarfetmişse.

c) Doktor, bir uzvu kesmekten başka çare olmadığına kanaat getirerek bir ameliyat yapsa ve sonunda hastalığın ilaçla tedavi edileceği anlaşılırsa, ona yine bir mes'uliyet düşmez; eğer elinden gelen gayreti göstermişse.

d) Hastalığın çeşidini bilir, tedavinin belli bir ilaçla yapılmasını tavsiye eder ve sonunda öyle bir hastalığın o ilaçla tedavi edilmeyeceği ortaya çıkarsa, doktora yine bir sorumluluk terettüb etmez.

Bazan doktorun tedavideki hatâsına cehaleti de karışabilir. Bazan da doktor, ameliyat sırasında hatâ işleyerek ölüme sebep olabilir. Sünnet ameliyesi neticesinde çocuğun ölümüne sebep olmak gibi. Bu türlü hatâlar da mes'uliyeti mucip değildir."

Unutmamalıyız ki bütün bu anlattıklarımız, elinden gelen her gayreti gösteren hazık ve mütehasıs doktorlar içindir.

5) İkraah:

İkraah sözü, kerahet kelimesiyle aynı kökten gelir. İkraah'ın sözlük anlamı bir şahsı hoşlanmadığı bir işi yapmaya zorlamaktır. Bu anlam, onun istilahi anlamıyla aşağı yukarı aynıdır. Terim olarak ikraah, bir şahıs istemediği halde bir fiil veya söze mübaşeret için zorlamaktır. Kişi, bir şeyi istemiyorsa onu yapmaya rızası yok demektir. Bu itibarla ikraah ile rızâ birbirine zıd şeylerdir.

İkraah, netice vermesi için mükreh (ikraah'a maruz kalan)'in mal veya beden bakımından kendisine, yahut da yakını olan bir şahsın cismine eziyet edilmekle tehdidi içine almalıdır. Eziyet de sövme veya mukreh'i halk nazarında küçük düşürücü bir fiil olabilir.

İkraah'ın gerçekleşmesi için şu dört şeyin bulunması zarurîdir:

a) Mükrih (ikraah yapan kimse) ne ile tehdit ediyorsa onu yapmaya kadir olmalıdır. Eğer o, buna kadir değilse ve mükreh de bu durumu biliyorsa, tehdit mânâsız bir şey olup ona iltifat edilmez.

b) Mükrehin içine, tehdit edenin tehdidettiği şeyi yapacağına dair bir korku düşmeli ve işlediği fiil, bu korkusunun tesiri altında vâki olmalıdır. Böyle bir korku gerçekleşmezse, işlediği fiili rızâsız olarak yapmış olmaz.

c) Tehdid eden (mükrih)'in tehdit ettiği şey, mükreh'in mal veya canına, yahut da yakını olan bir şahsa eziyet teşkil etmelidir. Kişinin yakını olan bir şahısla tehdidedümesi konusundaki ihtilafı ileride anlatacağız.

d) Kişinin ikraah edildiği fiil yasak veya mükreh'i bir külfet altına sokucu olmalıdır.

Bazı İslâm hukukçuları ikraah'ı, bu dört şartı içine alacak şekilde şöyle tarif etmişlerdir: "İkraah, herhangi bir şahsın başkasını kaçınıp istemediği bir işe, yapmaya kadir olacağı bir tehdit ile zorlamasıdır."^[233]

Fakihler ikraah'ı üç kısma ayırırlar:

1) İkrâh-i mülcî: Bu, kişinin can veya bir uzvunun telef olmasına yol açan ikraah'tır. Ölümle veya bir uzvun kesilmesiyle tehdit böyledir. Keza, bir uzvun telef olmasıyla neticelenecek şekilde şiddetli dayak da bu kısım ikraah'a girer. Bazı bilginler, bütün malın telef edilmesiyle yapılan tehdidi de bu kısma dahil ederler. Bu çeşit ikraah'a "tam ikraah" adı da verilir ve bu, mükreh'i, mükrih'in elinde sanki kılıç gibi bir âlet durumuna sokar.

2) İkrâh-i gayr-i mülcî: Bu, rızânın aslını yok eder. Bir kısım malı telef etmekle tehdit, uzuvların telef olmasına yol açmayacak şekilde dövmekle tehdit, hapis ve bağlamakla tehdit gibi ikraahlar bu kısma girer. Bu çeşit ikraah'a "nakis ikraah" adı da verilir.

3) Kişinin, usûl (baba, ana, büyükbaba, büyükanası...) ve furû (çocuk ve torunları...), eş veya yakınlarından birisine eziyetle tehdit edilmesi şeklindeki ikraah. Bu kısma giren ikraah'da can ve uzuvların telef edilmesi sözkonusu değildir; sözkonusu, bu yakınlardan birisine karşı uygulanan

hapis ve benzeri eziyetlerdir. Bu çeşit tehdit veya ikrah; ölümlü tehdit, uzvu kesmekle tehdit veya bütün malı telef etmekle tehdit gibi değildir. Bu türlü tehditlerin birinci kısım ikrah'a mı, yoksa ikinci kısım ikrah'a mı dahil olduğu ihtilaf konusudur.

İslâm hukukçuları üçüncü kısımda anlattığımız ikrah'ın şer'an muteber ve bazı mes'ûliyetleri kaldırıcı bir ikrah olup olmadığı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Fahrul-İslâm Pezdevî, onu ikrah saymaz ve şöyle, der: "İkrah'ın bir çeşidi daha vardır ki, o rızâyı yok etmez. Meselâ; bir kimsenin,

babası veya çocuğu hapsedilmekle veya buna benzer bir şeyle tehdiye maruz kalması bu kabil bir ihrah'tır."^[234]
Bu ifadeden anlaşıldığına göre Pezdevî, rızâyı yok etmediği için onun muteber ve mes'ûliyeti kaldırıcı bir ikrah olmadığını kabul ediyor.

Serahsî, el-Mehsut ve Usûlü'l-Fıkıh'ında Pezdevî'den farklı düşünür ve şöyle der:

"Birisine, bir dirheme bu köleni, sat, yoksa babanı veya oğlunu zindana hapsedeceğiz, deseler ve o da kölesini satsa, kıyasa göre satış caizdir; çünkü bu ikrah değildir; o, canıyla tehdit edilmemiştir; babasının hapsedilmesi ona bir zarar vermez; böyle bir tehdit; satış, ikrar ve bağış gibi muamelelerin sıhhatine engel olmaz. Diğer akrabalarla tehdit de böyledir. İstihsân'a göre ise, o bir ikrah'tır. Bu gibi ikrah altındaki tasarruflar muteber olmaz; çünkü kişinin babasının hapsedilmesi, ona, kendisinin hapsedilmesinden daha çok üzüntü verir. Bir evlat, babasına itaatkâr ise, onu haphaneden kurtarmak için çalışır. Babasının hapsedildiğini öğrenince kendi isteği ile zindana girip babasını çıkarmak için onun yerine hapis

yatar. Nasıl babasını hapsetmekle tehdit, kişinin rızâsını tamamen yok ediyorsa, oğlunu hapsetmekle tehdit de rızâsını tamamen yok eder,"^[235]
İslâm hukukçularının zikrettikleri bu taksimden sonra hatıra, manevî ikrah'ın İslâm hukukundaki değeri nedir?" sorusu gelmektedir. Buna şöyle cevap verilebilir: İslâm hukuku manevî ikrah'ı ihmal etmemiştir. Anne, baba veya kardeşini hapsetmekle tehdit, kişinin cismine bir eziyet teşkil etmez; lâkin onun ruh ve duygusunu sıkıntıya sokar. Bu, ikrah'a uğrayan akrabalarına nisbetle maddî ise de, ona nisbetle manevî bir eziyettir. Buna göre diyebiliriz ki kıyas, ancak maddî ikrah'ı gerektiriyor; fakat Serahsî'nin açıkladığı gibi istihsâlî, manevî ikrah'ın da tesiri mucip olduğunu gösteriyor.

Hulasa, bazı fakihlere göre ruha sıkıntı veren ve şahsı istemediği şeyi yapmaya zorlayan her eziyet, bir tehdit olduğu sürece, ikrah kabilindedir. Bu noktayı Hanbelîler gozönüne almışlardır. Bu itibarla el-Muğnî'de aynen şöyle denilmektedir:

"Basit bir dayak (darb), önemsiz bir kimse için ikrah sayılmaz eşraftan birisi için ağır ve şeref kırıcı olacağından büyük bir dayak hükmünde görülür." Şüphesiz bu, manevî ikrah'ı gozönüne almaktan başka bir şey değildir.

İkrah'ın Hükümü:

İkrah, ehliyetin arızalarından birisi olup söz ve fiillerin neticelerine tesir eder; ehliyetin aslını tamamen yok etmez; çünkü kişi ikrah'ın tesiri altında dahi bütün şer'î tekliflere muhatab'tır.

Muteber olan ikrah, ister tam ister nakıs olsun, sözleri iskat eder. Bu itibarla ikrah tesiri altında yapılan ikrarlar sahih olarak kabul edilmiş olmaz;^[236] belki fâsîd olur; ancak ikrah kalktıktan sonra rızâ gösterilmişse ona bir diyecek yoktur. Tam ikrah da, nakıs ikrah da rızâyı yok eder. Bağlayıcı (mülzim) olan akid ve sözlerde ise karşılıklı rızâ esastır. Nitekim Kur'an'da,

"..Aranızda mallarınızı batıl yollarla değil; ancak karşılıklı rızâya dayanan ticaretle yeyin.." ^[237] buyurulmuştur. Hz. Peygamber de, "Bir kimsenin

malı, ancak onun gönül hoşluğu ile helal olur."^[238] buyurmuştur. Mükreh'de, elbette gönül hoşluğu yokur. İkrah, ne şekilde olursa olsun suçtur. Suç ise, suçluya bir hakkı i'sbat için muteber olmaz. İkrah tesiri altında yapılan akid veya ikrarı muteber sayarsak ki mükreh, ekseriya mükrih lehine bazı haklar ikrar eder bu , suç mahsulü olan bir hakkı isbat olur.

Buraya kadar anlattıklarımız, müreh'in söz ve akidleri bakımındandır. Fiilleri bakımından ise ikrâh-i mülcî', ikrâh-i gayr-i mülcî'den ayrılır. İkrâh-i gayr-i mülcî', mutlak olarak mükreh'i fiilinin neticesi bakımından serbest bırakmaz. Sözelimi; birisi hapisle tehdit edilerek içki içmeye veya falan şahsı öldürmeye zorlansa, teklifi yerine getirirse tamamen sorumlu olur; çünkü karşılaştığı eziyeti kabul ederek istenilen şeyi yapmayabilir; zira yapmadığı takdirde uğrayacağı eziyet tahammül edilir cinstendir.

İkrâh-i mülcî'e gelince; bunun, fiillerin neticelerine tesiri vardır; fakat, ikrâh-i mülcî' tesiriyle vâki olan mes'ûliyeti mucip fiillerden, tamamen sorumluluk taşımayacak şekilde fiilin sakit olması anlamında, hitap doğrudan doğruya kalkmaz.

Hanefî fakihleri bu hususu şöyle izah ederler: Mükreh'den sâdir olan fiil, sorumluluğu icabeder; o, tamamen mânâsız bir şey sayılmaz; ancak fiil, neticeleri itibariyle mükrih'e nisbet edilir; onu zor altında işleyen mükreh'e nisbet edilmez. Bazı fakihlere göre de fiil, doğrudan doğruya mükrih'e intikal eder. Fakat bu görüş Serahsî'nin hoşuna gitmez. O'na göre intikal fiilin zatında değil, nisbetindedir. Bunun içindir ki mükrih, doğrudan doğruya fail sayılmaz; fakat fiilin sonuçları ona nisbet edilir. Serahsî, bu konuda görüşünü şöyle açıklar:

"İkrah'ın tesiri, mükrehi bir âlet durumuna sokar. İkrâh-i mülcî' böyle gerçekleşir. Tabiatıyla kişi hayatına düşkün olur. Bu da onu, zorlandığı şeyi yapmaya sevkeder. Bu şekilde onun ihtiyarı bozulur... ve fiil de mükrih'e nisbet edilir."^[239]

İkrâh-i mülcî' ile işlenen fiillerin neticeleri üç kısma ayrılır:

1) İkrâh-i mülcî', fiili, dünyevî ve uhrevî ceza konusu olmaktan çıkarır. Eğer ikrah'a konu olan şey yasaklanmışsa, yasak hükmü zaruret esasına göre sâkit olur. Bu husus, hem nass, hem de şer'î hükümlerin toplamından çıkarılmış olan esaslarla sabittir. Meselâ; murdar arak ölmüş hayvan eti, kan ve domuz eti yemek, şarap içmek zaruret alinde yasak değildir. Bir kimse, zaruret sebebiyle bunlardan birisini yiyip içse günah işlemiş sayılmaz.

Yine bir kimse, ikrah tesiriyle şarap içse had cezası gerekmez; domuz eti yese ta'zir cezası icab etmez. Aynı zamanda bir günah da kazanmış olmaz. Bu gibi şeylerin yiyip içmemek için sabretmesinde bir cevap da yoktur; aksine günah vardır. Bunun içindir ki fakihler, zarûret halinde haram şeyleri yiyip içmek, yalnız mubah değil, aynı zamanda vâcib olur, demişlerdir.

2) İkrâh-i mülcî', zaruret halinde de olsa, bazı yasakları iskat etmez; fakat failine ruhsat temin eder. Meselâ; Allah'ı inkârı mucip bir şey söylemek her zaman haramdır; ancak zaruret halinde kişi, dışından böyle bir şey söyleyebilir. Böyle bir şey söylememek için' sabrederse sevap kazanmış olur. Peygamber'e sövmek için veya masum bir kimsenin malına tecavüz için yapılan ikrâh-i mülcî' karşısında sabretmek de böyledir.

Birinci ve ikinci kısım ikrâh-i mülcî' arasındaki fark şudur: Birinci kısma giren ikrah, hükmün aslını iskat ediyor. Bu durumda yasak plan fiilin yapılması matlub oluyor. İkinci kısımdaki ikrah ise, hükmün aslını iskat etmiyor; aksine, böyle bir ikrah karşısında kalan kimse, uğradığı eziyete sabrederse sevap kazanmış olduğuna göre hükmün aslı sabit olarak kalıyor. Meselâ; bir kimse Allah'ı inkâr etmemek için sabreder ve öldürülürse şehid olur. Peygamber'e sövmemek için veya başkasının malını almamak için sabreden kimse de aynı şekilde sevap kazanmış olur. Bu gösteriyor ki ikinci kısım fiillerdeki ikrah'da hükmün aslı sabit olarak kalıyor; sakıt olmuyor.

Bu iki kısım arasındaki fark, şu iki noktada açıkça ortaya çıkmaktadır:

a) Uhrevî sevap ve mükâfaat bakımından. Biraz önce söylediğimiz gibi Allah'ı inkâr etmemek için eziyete katlanan veya haksız yere başkasının malını almamak için sabreden kimse, Allah katında sevap kazanır. Rivayet edildiğine göre müşrikler Hubeyb b. Adiyy'e işkence yaparak Peygamber'e sövmesini ve putları iyi sözlerle anmasını istemişler; o da, onlar kendisini öldürene kadar sabretmiştir. Durumu öğrenince Hz. Peygamber,

"O, şehidlerin en üstünü ve Cennette benim arkadaşımıdır."^[240] buyurmuştur.

b) Dünyevî hüküm bakımından. Tam ikrah tesiriyle başkasının malını yiyen kimse onu tazmin etmekten kurtulamaz; çünkü o kendi ihtiyacını gidermiştir ve burada yeme fiili mükrih'e nisbet edilmez; tersine, yiyen kimseye nisbet edilir. Eğer tam ikrah tesiriyle başkasının malını telef ederse, tazmin etme işi, mükrih'e aid olur; çünkü mükreh onun elinde ihtiyarı yok edilerek bir âlet durumuna düşmüştür.

Bu iki misal arasındaki fark, ikrah konusu olan işin tabiatından ileri gelmektedir. Bunun içindir ki yapılan iş, birincide mükreh'e, ikincide işkence ile tehdit eden mükrih'e nisbet edilir. Hırsızlık yaptırmak için ikrah'da bulunmak da bu ikinci kısma girer. Bu durumda hırsızlık yapan kimseye günah ve ceza terettüb etmediği gibi, telef olan şeyi ödemek de mükrih'e ait olur; fakat mükreh sabrederse sevap kazanır. Zina etmek için kadına yapılan ikrah da böyledir. Kadın, bu durumda zinâyı kabul ederse, ona bir günah ve ceza gerekmez; sabrederse sevap kazanmış olur.

3) Bir kısım ikrâh-i mülcî' vardır ki bunlar, kişinin gayr-i meşru fiilleri işlemesi için ruhsat teşkil etmez; aksine, kişi bunları yaparsa günahkâr olur. Meselâ; ana ve babayı dövmek için yapılan ikrah böyledir; çünkü ana ve babaya eziyet verme yasağı ebedîdir, taviz kabul etmez. Bu hususta Allah Taâlâ şöyle buyurmuştur:

"Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana-babaya iyilik etmeyi emretmiştir. Eğer ikisinden birisi veya her ikisi, yanınızda iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı "öf" bile deme, onları azarlama, her ikisine de tatlı söz söyle. Onlara alçak gönüllülük kanadlarını aç ve 'Rabbim, onlar

küçükken beni nasıl yetiştirdilerse, sen de onlara öylece rahmet et!"^[241] de.

Haksız yere bir şahsı öldürmek için yapılan ikrah da bu kabildendir. Kan dökmek hiçbir zaman mubah olmaz. Bu fiili işleyen günahdan kurtulmaz; kısas cezasından kurtulup kurtulmayacağı da fakihler arasında ihtilâfıdır. Yine haksız yere birisinin uzvunu kesmek veya bir uzvu telef olmasına sebep olacak şekilde dayak atmak için yapılan ikrah da aynı şekildedir. Bu da, mükreh'i günahattan kurtarmaz. Çünkü Hz. Peygamber,

"Her müslümanın bütün kam, malı ve ırzı diğer müslümana haramdır."^[242] buyurmuştur. Yüce Tanrı da,

"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın..."^[243] ve

"Mü'min erkek ve mü'min kadınlara, yapmadıkları bir şeyden ötürü eziyet verenler, şüphesiz iftira etmiş ve apaçık bir günah altına girmiş olurlar."^[244] buyurmuştur.

Bir rivayete göre Ebu Hanîfe, ikrah tesiriyle zina yapan erkeğe ceza verileceğini söylemiştir. Bu hususta cümhur-i fukahâ, O'na mu: halefet etmiştir. İkrah tesiriyle masum bir insanı öldüren veya onun bir uzvunu kesen kimse için kısas cezası gerekir mi? Fakihler, bu konuda kısas gerekeceğini söylemişlerdir; ancak bir rivayete göre Ebu Yusuf, onlara katılmamış ve sadece mükreh üzerine diyet gerektiğini, çünkü had cezalarının şüphelerle kalkacağını, kısasın da "bir had cezası olduğunu; dolayısıyla mükreh için kısas tatbik edilmeyeceğini, zira onun suç kasdı bulunmadığını, kısası gerektiren şeyin kasıd olduğunu ve fiitf kendisi işlemediği için mükrih'e de kısas cezası gerekmeyeceğini söylemiştir.

Cümhur-i fukahâ, bu durumda kısas gerektiğini söylemiş; fakat bu cezanın kime verilmesi gerekeceği hususunda ihtilafa düşmüştür İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre her ikisine; yani fiili işleyene de, onu bu işe zorlayan da kısas cezası gerekir; zira ikisi de aynı fiile katılmış: birisi, tahrik etmiş, diğeri de bizzat onu icra etmiştir. Bu imamlara göre aynı şartlar altında bir uzvu kesmenin cezası da böyledir. İmam Şâfiî'ye göre kısas cezası, fiili ika' eden şahsa değil, onu, bu işe zorlayan kimseye terettüb eder; çünkü fail onun elinde bir âlet durumunda olup fiil zor kullanana nisbet edildiği için kısas da ona aid olur.

Hanefî imamlarından Züfer, kısas'ın mükrih'e değil faile terettüb ettiğini, çünkü onun günahkâr ve zâlim olup fiilin de ona nisbet edildiğini, kısasın ise zulmü kaldırmak için konulduğunu söyler.

İmam Ebu Hanîfe ve Muhammed'in görüşü, İmam Şâfiî'ninkine benzer: Yani kısas faile değil, mükrih'e terettüb eder; çünkü ikrah, mükreh'i onun elinde bir âlet haline getirmiştir. Nasıl malın telef meselesinde tazmin etme işi mükreh'e aid oluyorsa, kısas da öylece ona aid olur.

Burada, kısas gerekeceği halde niçin mükreh günahkâr oluyor? diye bir soru ileri sürülebilir. Serahsî buna şöyle cevap verir.

"İnsanın ihtiyarı fâsid olunca, o, tıpkı ihtiyarı bulunmayan âlet gibi olur. Fiil de onun ihtiyarını bozan kimseye nisbet edilir; dolayısıyla, mükreh için kısas, diyet veya keffâret gerekmez; çünkü mükrehin kasda benzer bir şeyi yoktur. Belki de öldürdüğü kişi, en yakın arkadaşdır. Günahkâr

oluşuna gelince; bu, hükmün, yani kısas'ın bakâsına delalet etmez."^[245]

İşte buraya kadar mükellefin ehliyetine arız olan halleri anlatmış olduk. Kısaca bu arızalar, hitabın aslını ve ehliyeti tamamen kaldırmamakta, fakat sorumluluk ve neticelerin miktarı üzerinde tesir icra etmektedir. Kimisi de, bir kısım fakihler tarafından açıklandığı gibi, bazan mes'ûliyet ve neticelere hiç tesir etmemektedir.

Ehliyet konusunu bitirmekle şer'î hükümler, bu hükümlerin kaynakları, mükellefler ve bunların fiilleri konusunu tamamlamış olduk.

Fıkıh Usûlü hakkındaki bu mütevazı eserimizi bitirmeden önce iki hususu daha ele almamız icab etmektedir. Bunlardan birisi, şer'î hükümlerin amaçları, ötekisi de icthad ve müctehidler konusudur.

HÜKÜMLERİN AMAÇLARI

İslâm dîni, bütün insanlara rahmet olarak gönderilmiştir. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'e hitaben, "*Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*"^[246] ve insanlara hitaben de,

"*Ey insanlar, size, Rabbinizden bir öğüt, kalblerdekine bir şifâ, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.*"^[247] buyurulmuştur.

Bunun içindir ki İslâmî hükümler şu üç noktaya yönelmiştir:

1) Ferdî yetiştirip ahlâk bakımından olgunlaştırmak. Böylece o, toplum için iyilik kaynağı olacak ve kötülük unsuru olmayacaktır. Bu da, Allah'ın emretmiş olduğu ibadetlerle gerçekleşir. Bütün ibadetlerin gayeleri, ruhları olgunlaştırmak ve fazilet esasına bağlı içtimaî ilişkileri sağlamlaştırmaktır. İbadetler, ruhları olgunlaştırır, insanoğlunun kalbine yerleşen haset ve kin lekelerini gidererek onu sağlığa kavuşturur. Bu sayede mü'min, başkalarına karşı sevgi ve dostluk duyguları besler; kötülük ve haksızlık ortadan kalkar. Bunun içindir ki Allah Taâlâ,

"*Gerçekten namaz, her türlü taşkınlık ve kötülüklerden alıkor. Allah'ı anmak, elbette en büyük ibadettir.*"^[248] buyurulmuştur.

Evet, namaz, bütün şekilleriyle ve insanları bir araya toplamak suretiyle ferdî ve içtimaî bir olgunluk sağlar. Oruç da böyledir, hac da. İnsanlığı içtimaî bakımdan tanzim etmenin en açık anlamını hac farızasında görebiliriz. Zekât ise, en ince mânâsıyla zengin ile yoksul arasında içtimaî bir

yardımlaşmadır. Bu itibarla Peygamber (s.a.), bir valisine, "*Zekâtı zenginlerinden alıp fakirlerine ver.*"^[249] buyurulmuştur.

2) Müslüman toplumunda adleti yerine getirmek. Bu, hem müslümanların kendi aralarında, hem de gayr-i müslimler arasında aynı şekilde gerçekleştirilecektir; çünkü Kur'an'da,

"*Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin; adaletli olun ki o, takvaya daha yakındır.*"^[250] buyurulmuştur.

İslâm'da adalet en yüksek gayedir. İslâm, bütün emir ve hükümlerinde adaleti gerçekleştirmeyi hedef tutar. O, insanların aynı şekilde karşılıklı haklara sâhib olduğunu bildirerek, mü'minlerin yargı ve tanıklıkta başkalarına karşı adaletli olmalarını emeder. Hz. Peygamber bu hususu, şu

sözleriyle en güzel şekilde beyan etmiştir: "*İnsanların sana nasıl muamele etmesini istiyorsan sen de onlara öylece muâmele et*"^[251]

İslâm, içtimaî adaleti gerçekleştirmeyi de hedef tutmuş; dolayısıyla kanun ve yargı karşısında bütün insanları eşit kılmış, bu hususta zengin ve yoksul arasında hiç bir fark gözetmemiştir. İslâm'da, birisi ötekisinden üstün olacak şekilde sınıf ve tabakalar yoktur. İslâm'a göre güçlü, kendisinden başkasının hakkı alınacağı kadar zayıftır; zayıf da, kendi hakkını alınacağı kadar güçlüdür. İnsanlar aynı topraktan yaratılmış olup renkler ve cinsler arasında mahiyet itibarıyla hiçbir fark yoktur. İslâmî hükümler karşısında herkes eşittir. Bu itibarla Hz. Peygamber, "*Hepiniz*

Adem'den türediniz. Adem de topraktan yaratıldı."^[252] ve

"*Arabın arap olmayana karşı bir üstünlüğü yoktur; ancak, üstünlük takva ileldir.*"^[253] buyurulmuştur. Yüce Allah da,

"*Ey insanlar, biz, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız diye sizi büyük büyük milletlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık.*

Allah katında en üstünüzün takvada en ileride olanımızdır."^[254] buyurulmuştur.

İçtimaî adaleti en güzel şekilde gerçekleştirmek için İslâm, insan şahsiyetine saygıyı vâcib kılmıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber, savaşta dahi insan

uzuvlarının kesilmesini yasaklamıştır.^[255] İnsanın saygıya lâyık bir varlık olduğunu Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hak açıkça bildirmiş ve şöyle buyurulmuştur:

"*And olsun ki biz, Adem oğullarını şerefli kıldık. Onlara karada ve denizde taşıyacak vâsıtalar verdik. Onlara güzel güzel rızıklar da verdik. Onları*

yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık."^[256]

İçtimaî adaleti gerçekleştirmek için Yüce Tanrı, her insana İslâm bayrağının gölgesinde çalışma fırsatı bahsetmiştir. Farz-ı kifâyelerden

bahsederken de işaret ettiğimiz gibi^[257] İslâm, bütün ümmetin birinci merhalede okutulup eğitilmesini emretmiştir. Yetenekleri icabı birinci merhaleden öte gidemeyenler, kendi seviyelerine göre farz-ı kifâyeleri yerine getirmeye çalışırlar. İkinci merhaleye geçebilenler de daha fazla öğrenim yaparlar ve ona göre hizmet yüklenirler. Üçüncü merhaleye geçme imkânı olanlar da kendi kudretleri nisbetinde farz-ı kifâyeleri, yani âmme hizmetlerini ifâ ederler... Böylece herkese, yeteneklerini ortaya koyma fırsatı verilir ve bundan hem ferdler, hem de toplum yararlanmış olur.

Cenab-ı Hak, kimsenin nasibi kısılmasın ve haksızlığa uğramasın diye neticeleri amellere göre takdir etmiştir; iyilik yapan onun semeresini görür, kişi gayret ve emeği, kadar karşılık alır.

Yüce Tanrı, hakları vecibelerle orantılı olarak tayin ederken içtimaî adaleti en güzel şekilde gerçekleştirmiştir. Meselâ; kadın, vecibeleri nisbetinde haklara sahiptir. Nitekim Kur'an'da,

"*Erkeklerin maruf şekilde kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da, aynı şekilde erkekler üzerinde hakları vardır. Erkekler, onlar*

üzerinde bir derece üstündür."^[258] buyurulmuştur. İşte İslâm'da her hakka karşılık bir vecibe vardır. Hak ile vecibe arasında da her zaman bir bağ mevcuttur.

Bunun içindir ki İslâm Hukuku, ikiye bölünmesi kabil olan cezalarda, köleye, hür insana verilen cezanın yarısını tayin etmiştir. Mademki köle, hür insandan az hakka sahiptir; o halde onun cezası da ondan az olmalıdır. Bu itibarla cariyeler hakkında Cenab-ı Hak,

"*Onlar evlendikten sonra bir fuhuşta bulunacak olurlarsa onlara, hür ve evlenmiş kadınlara verilen cezanın yarısı kadar ceza verilir.*"^[259] buyurulmuştur.

İçtimaî adaletin gerçekleşmesi için toplumda fazilet ve sevginin hâkim olması, her ferдин, başkasının menfaatini kendi menfaati gibi sayması şarttır.

Bu açıdan İslâmî hükümlerin bütün mânâları şu âyet-i kerîmede toplanmıştır: "Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardımı emreder; taşkınlıktan, kötülükten, zulüm ve zorbalıktan nehyeder. O, size öğüt verir, tâ ki iyice dinleyip tutasınız."^[260]

3) İslâmî hükümlerin gerçekleştirmeyi hedef tuttuğu gayelerden üçüncüsü de maslahat'î korumaktır. Kitab ve Sünnet'in meşru kıldığı her şeyde gerçekten bir maslahat vardır; isterse bu maslahatı, nefsi arzularına uyan bazı kişiler göremesinler.

İslâm'ın istediği maslahat, nefsi arzular değildir; o, şahsî olmayan, herkesi ilgilendiren kamu yararındır. İslâm hukukunda önemli bir yer tuttuğu için bu konuyu biraz daha açıklamak istiyoruz.

Muteber Olan Maslahatlar

Söylediğimiz gibi İslâmî hükümlerin gerçekleştirmeye çalıştığı ve dinî nass'ların beyan ettiği maslahatlar hakîki ve genel maslahatlardır Bunlar da, şu beş şeyin korunmasına dayanır:

1) Din, 2) Can, 3) Akıl, 4) Nesil, 5) Mal Dünyada insan hayatı bu beş şey üzerine kurulmuştur. Şerefli bir hayat, ancak bunlar sayesinde mümkün olur. Dolayısıyla bunları korumak, bizzat insana saygı demektir. Şöyle ki:

1) Dini korumak. Din, insan'ı, hayvanlık derekesinden kurtarıp insanlık mertebesine yükselten manevî bir müessesedir; dîne bağlı ölmek için farz kılınmıştır. Evet, bütün ibadetler, nefsi terbiye etmek ve din korunmalıdır. İslâm, din hürriyetini himâyesi altına almıştır. Kur'an'da, "Dinde zorlama yoktur; iman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır."^[261] buyurmuştur. Yüce Tanrı, insana dinî inançlarından ötürü baskı yapılmasını yasaklamış ve

"Din yüzünden işkence yapmak (fitne), adam öldürme (kati)den daha şiddetlidir."^[262] buyurmuştur.

Bütün ibadetler, dîni korumak ve ruhu dinî duygularla güçlendirmek için farz kılınmıştır. Evet, bütün ibadetler, nefsi terbiye etmek ve din ruhunu geliştirmek için emredilmiştir.

2) Canı korumak. Bu, insanın aziz olan hayat hakkını korumaktır. Buna göre insanı öldürmek, onun herhangi bir uzvunu kesmek veya yaralamak gibi her türlü tecavüzden korumak gerekir. İnsanın şeref ve haysiyetini korumak için onu sövme, zina iftirası gibi şahsiyeti rencide edici veya insanî faaliyeti sınırlayıcı şeylere karşı korumak da bu kategoriye girer. Bu itibarla İslâm, insanın iş, düşünce, söz ve oturma hürriyetlerini himaye eder. Keza, İslâm, hiç kimseye saldırılmaksızın şerefli bir toplum içinde yaşamayı gerektiren bir insanın hayatının dayanaklarını teşkil eden diğer bütün hürriyetleri korur.

3) Akılı korumak. Bu, sahibini toplum için bir sıkıntı ve kötülük kaynağı haline getirecek her türlü âfetlere karşı akılı muhafaza etmektir. Akim korunması şu üç yönden çok önemlidir:

a) İslâm toplumunun her ferdi, birbirine iyilik ve yardımda bulunacak şekilde akıl bakımından sağlam olacaktır; çünkü toplumun her ferdinin aklı, yalnız o ferde ait değil, biraz da toplumun malıdır. Zira ferd, toplum yapısının bir tuğlasını teşkil etmektedir. Buna göre, ferdin her bakımdan sağlam olmasını istemek, toplumun hakkıdır.

b) Akli dengesini yitiren ferdlere topluma yük olurlar. Bu duruma düşmemeleri için onların akli felâketlere uğratan şeyleri yasaklayıcı yükümlere boyun eğmeleri gerekir.

c) Akıl ve şuur bozukluğuna uğrayan ferdlere, toplum içinde başlarına kötülük ve tecavüz vâsıtaları haline gelirler. O halde akılı korumak Şâri'in hakkıdır; çünkü bu sayede bir çok kötülükler önlenmiş olur. Hukuk sistemleri, bu konuda hem koruyucu, hem de tedavi edici tedbirler getirirler. İslâm hukuku da şarap içenlere ceza tertip etmiş diğer uyuşturucu maddeleri kullananları da, şarap içenlere kıyas yaparak, cezalandırma yoluna gitmiştir.

4) Nesli korumak. Bu, bütün insan türünü korumak ve yeni nesillerin sevgi ve dayanışma gibi insanları birleştirici bir eğitim sistemine göre yetiştirilmeleri demektir. Şöyle ki: her çocuk, önce ana-baba kucağında yetiştirilir ve böylece kendisini koruyacak bir yuva bulmuş olur. Bu da, evlilik hayatının düzenlenmesini, evlilik hayatına karşı vâki olacak saldırılarla birlikte ırz ve namusa yönelen zina ve iftira gibi tecavüzlerin önlenmesini gerektirir; çünkü bu saldırı ve tecavüzler, Allah'ın erkek ve kadın cismine tevdi etmiş olduğu insanî emanete karşı yöneltilmiş demektir. Böylece karı-koca vasıtasıyla doğum ve türeme sağlansın, insanlığın kökü kurumasın, insanoğlu mutlu bir hayat yaşasın, insan nesli çoğalsın ve içinde yaşadığı topluma her bakımdan yararlı bir uzuv olsun. Zina ve zina iftirasında bulunmak gibi fiiller için konulmuş olan bütün cezalar, hep nesli korumak gayesini gütmektedir.

5) Malı Korumak. Mal, hırsızlık ve gasb gibi her türlü tecavüzden korunacaktır. Adalet ve rızâ esasına göre insanlar arasında malî münasebetleri düzenlemek, malın koruyucu ve üretici ellerde artmasını sağlamak gerekmektedir. Fidlerin ellerindeki mal, bütün milletin maddî gücünü (potansiyelini) teşkil etmektedir. Dolayısıyla malî ferdlere arasında adaletli bir şekilde dağıtmak, üreticileri himaye etmek, genel malî kaynakları geliştirmek ve malın haksız yere yenmesini önlemek zarurîdir.

İcar işlerini, alım-satımı ve malî konulara giren diğer akidiere bağlı ve muamelelerle ilgili şeylerin hepsini himaye etmek, malî koruma esasına dahildir.

İşte semavî dinlerin hepsi bu beş şeyi korumak için gelmiştir. Beşeri hukuk sistemleri de, hep aynı gayeleri gerçekleştirmek için çalışmaktadır. Bu konuda Hüccetü'l-İslâm el-Gazzâlî şöyle der:

"Menfaati celp ve zararı defetmek, Hakkın amaçları ve maksatlarını elde etmede halkın yararı demektir; fakat biz, maslahat sözü ile şerîatin amaçlarını korumayı kastediyoruz. Şerîatin, insanlardan korunmasını istediği amaçlar beştir: İnsanların dinlerini, canlarını, akıllarını, nesillerini ve mallarını korumak. Bu beş esasın korunmasını içine alan her şey maslahattır. Bu beş esasın zayi olmasında rol oynayan her şey mefsedet

(zararlı) olup onları defetmek maslahattır."^[263]

Görüş bakımından fakihler, İslâm'ın her" hükmünde bir maslahat bulunduğunda ve Allah'ın bize bildirdiği her şeyin bizim için şifâ, rahmet ve hidayet olduğunda birleştikleri halde, şer'î hükümlerin maslahat'a bağlı olup olmadığına ihtilafa düşmüşlerdir. Yani Allah'ın bildirdiği her şer'î hükmünde bir maslahat vardır; ancak bu maslahat şer'î hükümleri bağlar mı? İşte bu hususta fakihler üç gruba ayrılmışlardır:

1) Şer'î hükümlerin maslahat ile mualel, yani maslahata bağlı olmadığı söyleyenler. Bunlara göre Allah'ın meşru kıldığı bazı hükümlerde

herhangi bir maslahat olmayabilir. Bu görüşü ileri sürenler, Eş'arilerle Zahirîlerdir. Bununla birlikte onlar, şer'î hükümlerin hepsinin beş esasta toplanan maslahatları içine aldığını ve bunun istikra' (tümevarım metodu) ile sabit olduğunu kabul ederler; fakat Allah yaptıklarından sorulmaz.

2) Bazı Hanefilerle bazı Şâfiîler. Bunlara göre maslahat, hükümler için illet olabilir; yani hüküm için bir emare teşkil edebilir; fakat, "O, yaptıklarından sorulmaz; onlar ise sorguya çekilirler."^[264] âyetine binaen bir itiraz vâki olmaması için Allah'ın mutlaka hükümlerinde maslahatı gözetmesi gerekmez.

3) Hükümlerin maslahat ile ta'lil edileceğini kabul edenler. Bunlara göre de mademki Allah, kullarına iyilik va'detmekte ve acımaktadır; o halde onlardan zararı (fesadı) defedecek ve güçlüğü kaldıracaktır. Bu görüşü benimseyenler Mu'tezilîler, Mâtürîdîler, Malikîler, ve bazı Hanefîlerdir. Bununla birlikte onlar, nass'ları maslahatlara göre talil ederlerken, bunları temelinden yıkmamak için, Allah'ın iradesini bir kayda bağlamazlar; bir hükmün maslahat yönünü anlamadığımız azman aklımızı itham edip nass'ı maslahatla ilgili olmamaktan tenzih ederler; çünkü Allah, kullarına karşı çok merhametlidir ve her şeyi bilir. O, âyetlerin sonunda emir ve nehiyelerine uymayanların zâlim olduklarını açıklar. Meselâ; Kur'an'ın,

"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa kendisine 'zulmetmiş olur."^[265] âyeti bu kabilindedir. Keza, miras hükümlerini beyan etikten sonra âyet-i kerîme,

"Allah, size sapmayasınız diye bunları açıklıyor; Allah her şeyi bilir."^[266] sözleriyle sona erer.

Fakirlerin bu konuda gruplara ayrılarak düştükleri ihtilaf tama-en nazarîdir; çünkü hepsi de, şer'î hükümlerin gerçek maslahatları ihtivâ ettiğini, İslâm'ın geçirdiği her hükümde insanoğlu için bir menfaat bulunduğunu ve bunların biraz önce açıklamış olduğumuz beş esa-korumaya dayandığını kabul eder.

Maslahatların Mertebeleri:

Maslahatların hepsi aynı mertebede değildir. Maslahatları, şöyle uç mertebede mütalâa edebiliriz:

1) Zarûriyyât. Bunlar, yukarıda anlatılan maslahatların gerçekleşmesi için temel teşkil ederler. Meselâ; canın korunması için hayat ve uzuvları korumak ve hayat için dayanak teşkil eden her şeyi muhafaza etmek zarureti vardır. Malı korumak için onun muhafazasını icab eden bütün tedbirlerin alınması zarurîdir. Aynı şeyleri nesli korumak için de söyleyebiliriz... Bu konuda İmam Gazzâlî şöyle der:

"Bu beş maslahatın korunması zarûriyyat mertebesindedir. Bunlar maslahatların en kuvvetli mertebelerini teşkil ederler. Meselâ; başkalarını hak yoldan saptıran kâfirin öldürülmesi, bid'ate sevkeden bid'atçinin cezalandırılması gerekir; çünkü bu gibi kimseler ,halkı dîninden eder. İslâm, kısas emretmiştir; çünkü canların korunması bu sayede mümkün olur. İçki, cezası da böyledir; çünkü ilahî teklife muhatap olan akıllar o sayede korunmaktadır. Zina için ceza konmuştur; çünkü neslin korunması buna bağlıdır. Hırsız ve dolandırıcıların cezalandırılmaları emredilmiştir; çünkü

insanların maişetlerinin esasını teşkil eden ve zarurî ihtiyaç maddeleri olan mallar, ancak bu suretle korunabilir."^[267]

Kısaca, zikreilen beş esasın zayi olmasına yol açan şeyleri def etmek zarurîdir. İslâm dîni bunların korunması için çok şiddet göstermiştir. Hattâ bazan haya tehlikeye düşünce haram olan şeyleri yalnız mubah kılmakla yetinmemiş; aksine, başka bir şahsa tecavüz teşkil etmiyorsa, haram şeylerin yenilip içilmesini vâcib kılmıştır. Sözelimi; aklıktan ölüm tehlikesine düşen kimsenin murdar ölmüş hayvan etiyle domuz etini yemesi veya şarap içmesi vâcib olur.

2) Hâciyyât. Bunlar, beş esasın korunmasıyla ilgili olmayıp güçlüğü kaldırma veya bu beş esas için tedbir kabilindedir. Kolayca kullanılmasını önlemek için şarap satmanın yasak edilmesi, yabancı bir kadının mahrem yerine bakmanın nehyedilişi, gasbedümiş bir toprak, üzerinde namaz kılmanın caiz görülmeşi, ihtikâr kasdıyla mal biriktirmenin men'edilişi gibi hususlar, maslahatın aslını korumakla ilgili delili fesada götüren

yolların kapatılması (sedd'u-zerâyi') ve ihtiyat kabilindedir. Müzâraa, müsâkaat, selem, murabaha ve tevliye^[268] gibi insanların ihtiyaç duydukları akidlerin mubah oluşu da böyledir.

Dini ve şahsî hürriyetin korunması da hâciyyât nevinden olan maslahatlarla misal teşkil eder. Bunlar olmadan haat olabilir; fakat kişi sıkıntıya düşer. Yine hâciyyâta misal olarak, nesli koruma bakımından, yabancı bir kadınla kucaklaşmanın yasak edilmesini de zikredebiliriz. Malı koruma bakımından gasb ve soyma fiillerinin yasaklanması da hâciyyâta dahildir; çünkü gasb ve soyma fiileri alenî olarak yapılr ve bu bakımdan geri almak mümkün olduğu için malın aslı kaybolmaz Gücü yeten kimselerin borçlarını vermektan kaçınmalarının cezayı mücib oluşu da böyledir. Akli korumak için çoğu sarhoşluk veren şeyin azını içilmesinin yasaklanması da hâciyyât nevine giren maslahatlardandır.

3) Tahsiniyyât (Kemâliyyât). Bunlar, maslahatların aslını gerçekleştirmediği gibi onlar için tedbir mahiyetinde de değildir; fakat haysiyet ve şerefi koruma ve beş esası himaye etme gayesine matuf olan şeylerdir. Bu kısma giren maslahatlar, merite bakımından öncekilerden sonra gelir. Canı koruma hususunda bâtil iddialar ve sövme gibi hayatın esasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan ve ihtiyaç nevinden de bulunmayan, fakat hayatın kıymet ve şerefini zedeleyen şeylerin yasaklanması bu türlü maslahatlardandır.

Aldatma, hile ve gasb gibi doğrudan doğruya malın korunmasına dahil olmayan, fakat kemal bakımından onunla alâkalı olan şeylerin yasaklanması da böyledir; çünkü aldatma, hile ve dolandırma gibi şeyler, malda bilerek tasarruf iradesiyle, kazanç ve zarar yönlerini doğru olarak bilmekle ilgilidir. Aldatma ve benzerlerinde malın aslına tecavüz yoktur; fakat tasarruf hakkına sâhib olan şahsın iradesine tecavüz vardır ki, buna karşı o tedbirli olabilir.

Neslin korunmasında kadının süslenip püslenip sokağa çıkmasını yasaklayan şu âyet-i kerimedeki hususlar da bu kabil maslahatlara girer;

"Mü'min kadınlara da söyle: gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar, zînetlerini açmasınlar, bunların görünen kısmı müstesnadır. Baş örtülerini yakalarının üstüne kadar indirsinler. Zînetlerini kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut nendi biraderlerinden, yahut biraderlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut ellerindeki cariyelerden, yahut erkeklerden cinsî ihtiyaçtan kesilmiş olan hizmetçilerden, yahut kadınların gizli yerlerine henüz vâkif olmayan çocukların başkasına göstermesinler. Gizleyecekleri zînetleri bilinsin diye yaklarını da vurmasınlar. Ey

Mü'minler, hepizin Allah'a tevbe edin; tâ ki kurtuluşa ermiş olasınız."^[269]

İşte bu emir ve yasaklar, kemâliyyâtın korunması kabilinden olup şeref ve haysiyetin zedelenmemesi ve günümüzdeki bazı kadınların içine düştüğü

küçüklükten uzaklaşılması amacını gütmektedir.

Dinin korunması konusunda itikad esasına dokunmayan, fakat dinî esaslar üzerinde şüphe uyandıran sapık fikirleri, dinî hakikatlar arasında ince bir karşılaştırma yapma gücüne sahip olmayanların başka dinlere ait kitapları okumalarını yasaklamak da bu türlü maslahatlar arasındadır. Keza, avret mahallini örtmek, necasetten sakınmak, camilere giderken temiz ve güzel elbiseler giyinmek de böyledir. Bu maslahatların bir kısmı vâcib, bir kısmı da nafilidir. Bir çok hallerde kemal ve tahsin kabilinden olan maslahatlar vâcib olabilir.

Aklın korunmasında, Emmilerin, müslümanlara haram olan içkileri ulu orta kullanmalarının yasaklanması, bu içkileri satın alanlar kendileri bile olsa, müslümanların içinde satmalarına engel olunması da bu nevi maslahatlardandır.

Dînî Tekliflerde Maslahatların Dereceleri ;

Biraz önce küllî kaideleri itibarıyla maslahatların bazı mertebelere ayrıldığını gördük. Zarurî olanlar birinci, hâciyâta dahil olanlar ikinci ve kemâliyât nevinden olanlar üçüncü mertebeyi teşkil ediyordu. Bunlar birbiriyle çatışır, mertebe sırasına göre, öncekiler sonrakilere tercih edilir. Bazı usûl bilginleri, maslahat bakımından teklifi hükümlerde de derecelenmeler olduğunu beyan etmek istemişlerdir. Onlara göre Şâri' tarafından yapılması istenilen veya yapıp yapılmaması mubah olan herşeyde bir maslahat bulunmakta ve bu maslahat talep nisbetinde değişmektedir. Keza, Şâri' tarafından yasaklanan herşey, bir fesadı defetmek amacını gütmekte ve bu fesad da yasak (nehiy) derecesine göre değişmektedir.

[270]

Bu itibarla İzzüddin b. Abdisselâm (öl. 660 H.) malahatları üçe ayırmıştır.

1) Allah'ın kulları için vâcib kıldığı maslahatlar. Bunlar en üstün üstün ve orta olmak üzere üç kısımdır. En üstün maslahatlar, bizzat yüksek bir kıymet taşıdığı gibi, en kötü mazarratları defeder ve en üstün menfaatleri celbeder. Bu kısma giren maslahatları yerine getirmek vâcib'tir.

Vâcibler de dayandıkları maslahatlar göre derecelere ayrılırlar. Bir vâcib'de maslahat kuvvetli olursa, vâciblik derecesi de yüksek ve kuvvetli olur. Meselâ; Şâri', oruç keffâretinde köle âzad etmeyi basa almıştır; çünkü bundaki menfaat daha büyüktür. İki ay ardarda oruç tutmayı ikinci dereceye koymuştur; çünkü bu, ceza olma bakımından daha ağır ve daha faydalıdır. Bunlara gücü yetmeyen kimse için altmış fakiri doyurma keffâretini üçüncü dereceye almıştır; çünkü bu, Ramazanda tutulması gereken bir günlük oruç için yapılacak tevbenin en güzel şekli olup asıl olarak oruca itibar edilmiş demektir.

İzzüddin b. Abdisselâm, maslahat derecesi gözönüne alınarak, bir vacibin "başka bir vâcib üzerine takdim edilmesine dair şu misalleri zikretmiştir:

"Boğulmakta olan insanları kurtarmanın namazlara tercih edildiği sabittir; çünkü boğulmakta olan masum insanları kurtarmak, Allah katında daha faziletlidir. Burada önce boğulan kimseyi kurtarmak, sonra da namazı kaza etmek gibi iki maslahatı birlikte korumak da mümkündür. Namazı vaktinde kılamamış olmanın, bir müslümanı ölümden kurtarmaya denk olmadığı malumdur. Keza, bir kimse, Ramazanda boğulmakta olan bir kimseyi görse ve onu kurtarmak için orucunu bozmaktan başka bir çare bulamasa, orucunu bozar ve o adamı kurtarır. Burada da iki maslahat birlikte gözetilmiş olur; çünkü can'da, bir Allah'ın hakkı, bir de canın sahibinin hakkı vardır; dolayısıyla o, orucun aslına değil, vaktinde tutulmasına tercih edilmiştir."

[271]

2) Şâri' tarafından kulların islâhı için mendub kılınan maslahatlar. Bunların en üstünü, vâcib olan maslahatlardan daha aşağı bir derecededir. Bunlar, mubah olan hususlara ait maslahatlar derecesine ulaşana kadar inerler.

3) Mubah olan hususlara ait maslahatlar. Mubah olan bir şey ya bir maslahatı celbetmekte, yahut da bir mefsetedi defetmektedir. Bu konuda İzzüddin b. Abdisselâm şöyle der: "Mubah olan şeylerin dayandığı maslahatlar, dünyevî hususlardır ve bir kısmı diğer bir kısmından daha büyük ve daha faydalı olabilir. Bunlar için bir ecir yoktur; fakat bir kimse, yarım hurma yiyerek nefesine dünyevî bir maslahat sağlamak suretiyle iyilik

etmiş olabilir."

[272]

Şüphesiz mubah olan bir şeyde cüz'î ve şahsî bir maslahat vardır. Yemek, içmek ve gezinmek gibi fiillerde elbette kişi için bir menfaat vardır; fakat bunlardan ötürü bir sevap yoktur.

Vâcib veya mendub olan hususlardaki maslahatlar şahsî değildir; Onlar hem sahibine ,hem de bütün insanlara râcidir. Sözelimi bir kimse herhangi bir sadaka verdiği zaman, bu bütün insanların yararına olur. Yolda bulunan eziyet verici bir şeyi kaldıran kimsenin bu davranışı, herkes için yararlı olur. Dolayısıyla bu gibi fiillerin âhirette sevabı vardır. Vacibi terketmenin de cezası vardır. Bir kimse farz olan zekâtı vermezse ülü'l-emr, zekâtı vermesi için onu icbar eder. Böyle bir kinime kıyamet günü de Allah'ın azabından kurtulamaz.

Bu açıklamalardan yapılması istenilen tekliflerle muhayyer bırakılan tekliflerdeki maslahatların dereceleri anlaşılmıştır.Yapılmaması istenilen tekliflerdeki maslahat yönüne gelince; bunlardaki maslahat, fesadı defetmek ve zararı önlemektir. Bunlardaki nehiy derecesi, fesad derecesine göre değişir. Haramdaki fesad, mekruhdaki fesad'dan daha şiddetlidir. Ayrıca nehiy, bunların her ikisinde de, fesad miktarına göre büyük değişiklik arzeder. Sözelimi; zinanın yasaklanması, kucaklaşma veya öpüşmenin yasaklanmasına eşit değildir. Gerçi her ikisi de haramdır. Şarap satmanın haram oluşu ile onu içmenin haram oluşu, hırsızlığın haram oluşu ile dolandırıcılığın haram oluşu, bir uzvu kesmenin haram oluşu ile bir şahsı öldürmenin haram oluşu, evli bir kadınla zina etmenin haram oluşu ile evli olmayan bir kadınla zina etmenin haram oluşu aynı derecede değildir. Halbuki bunların hepsi kesin delillerle yasaklanmış hususlardır.

Mefsedetlerin taksimi konusunda İzzüddin b. Abdisselâm şöyle der:

"Mefsedetler iki kısma ayrılır: **1) Allah'ın yaklaşılmasını yasakladığı şeyler.** **2) Allah'ın yapılmasından hoşlanmadığı şeyler.** Yaklaşılması yasaklanmış olan şeyler de ikiye ayrılır: **a) Büyük günahlar.** Bunlar da en büyük, büyük ve orta olmak üzere üçe ayrılırlar. Meselâ; mefsetet olma yönünden en büyük günah, nisbeten daha küçük günah vb. Bunlar, basamak basamak küçülerek, küçük günahlara kadar iner. **b) Küçük günahlar.**

[273]

Bunlar da, derece derece küçülerek, mekruh olanlara kadar varır. Mehruhlarda da, aynı şekilde zayıflayarak, mubahların sınırına kadar ulaşır." Bu ve önceki açıklamalarından anlıyoruz ki İmam İzzüddin, yapılması istenilen şeylerle maslahatları birbirine bağlamış ve emirlerin taşıdığı maslahat miktarına göre kuvvet ifade ettiğini en güzel şekilde belirlemiştir. Yine O, şeriatte haram kılınmış olan şeylerle mefsetetleri gayet iyi bir şekilde birbirine bağlamış ve yasakları mefsetet derecelerine göre bir tertibe tâbi tutmuştur. Buna göre mefsetet bakımından şiddetli olan şeylerdeki yasak, aynı nisbette kuvvelidir. Yani mefsetetler haram kılınma bakımından derecelere ayrılmakta, mefsetedi en büyük olanlar, en büyük

günahları teşkil etmektedir, Sonra bunlar, günahlık bakımından fesad miktarına göre azalmakta ve nihayet yapılıp yapılmamasında bir fesad bulunmayan mubah derecesine kadar gelmektedir.

Güçlüğün Kaldırılması ve Zararı Defetme:

Maslahatlar, aralarındaki sıkı irtibat sebebiyle teklifi ve vaz'î hükümlerin amaçlarını teşkil ettiğinden, bütün şer'î hükümlerde şahsın muteber, bir maslahatı bulunduğu gözönüne alınmaktadır. Ancak, bu maslahat, daha büyük bir maslahatla çatışırsa veya başkasına bir tecavüz mahiyeti gösterirse terk edilir. Meselâ; kendi ihtiyacını gidermek için başkasının malını yiyen kimsenin ileri sürdüğü maslahat muteber değildir; çünkü başkasına verdiği zarar, kendisine sağladığı menfaatten daha şiddetlidir. Böyle bir durumda ibahatin zararı, başkasının malını yiyen kimsenin maslahatından daha kuvvetlidir.

Bunun içindir ki İslâm'a göre ancak zaruret halinde, yani şahsın zarurî maslahatını tehdideden ve ancak başkasının hakkını zedelemeyen bir yasağı işlemekle savuşturulmadı mümkün olan bir durumda, o şahıs için bu yasağı işlemek vâcib olur. Dolayısıyla İslâm hukukçuları, "zaruretler, yasak olan şeyleri mubah kılar" prensibini kabul etmişlerdir. Bu prensip doğrudur; ancak bazı hallerde zaruretler yasakları mubah, bazı hallerde de vâcib kılar. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, burada başkasının hakkına bir ecavüz bulunmamalı veya İslâm'ın sabredildiği takdirde sevap olacağını bildirdiği bir husus olmamalıdır. Bu itibarla Kur'an'da,

"O, size murdar ölmüş hayvan etini, kam, domuz etini ve Allah'tan başkası adına boğazlanmış hayvanları haram kılmıştır; ancak kim muztar kalıp

bunlardan yerse, aşırı gitmemek ve haddi geçmemek şartıyla, ona bir günah yoktur." ^[274] buyurulmuştur.

Görülüyor ki murdar ölmüş hayvan eti, kan ve domuz eti zararlı olduğu için haram kılınmıştır; fakat ölmek, bunları yemekten daha zararlı olduğundan bunların yenilmesi zarurî görülmüştür. Bu ise, büyük zararın küçük bir zararla defedilmesi demektir. Bunların yenilmesinden boğacak zarar, ölüm tehlikesiyle karşılaşmış olan aç kimseyi kurtardığı için hafifletmekte, hattâ gitmektedir. Bunun içindir ki İslâm, bunlardan ancak açlığı giderecek kadar yenilmesine müsaade etmiş ve aşırı gidildiği takdirde zarar olacağını bildirmiştir. Diğer taraftan açlık giderilecek kadar yenilince haram şeyleri yemeyi mubah kılan zaruret ortadan kalkmaktadır.

Hükümün değişmesinde müessir olan zaruret ve çeşitlerini, birinci bölümde, "ruhsat"tan bahsederken anlatmıştık. Tekrar hatırlamak için oraya müracaat edilebilir.

İslâm, her zaman insanların maslahatlarını gözetmiş ve ancak onların devamlı olarak yapabilecekleri şeyleri teklif etmiştir. Genel olarak şer'î tekliflerin meşakkatleri tahammül edilebilir cinsten olup devama engel teşkil etmez; çünkü bu tekliflerle gerçekleşen maslahatlar, ancak onları devamlı olarak yapmakla mümkün olur. Gerçi İslâm'da "cihad" gibi normal meşakkatin üstünde olan bazı teklifler varsa da bunlar herkes için farz kılınmadığı gibi, insanlar bunları sürekli olarak yapmakla da mükellef değildirler.

Diğer tekliflerin fazileti, onların sürekli olarak yapılmalardandır.. Bunun içindir ki Yüce Tanrı, sürekli olarak yapılabilsin diye bir kısım ruhsatlarla güçlüğü kaldırmış ve

"O, dinde sizin için bir güçlük kılmadı." ^[275]

"Allah, size kolaylık murad eder, zorluk murad etmez." ^[276] buyurmuştur.

Meşakkatine tahammül etmek mümkün olan tekliflerin sürekli olarak yerine getirilmesi şeriatin amaçlardandır; çünkü bunların sürekli bir şekilde yapılması taatta devam etmektir. Allah'a taatta bulunmak ise, vicdanı geliştirerek ve nefsi arzuları serkeşlikten alıkoyarak insanı güçlü kılan ruhi bir eğitimidir. Kolay işleri sürekli olarak yapmak, insanı büyük işleri yapmaya muktedir kılar. Meselâ; her gün, her ay veya her yıl birkaç kuruş sadaka vermeye alışan kimse, gerektiği zaman büyük bir malî fedakârlıkta bulunabilir.

Bunun içindir ki pek çok dinî nass'lar, kolay ve basit olan işleri yapmaya, zor ve yorucu şeylerden kaçınmaya davet etmektedir. Hz. Aişe,

Peygamber (s.a.)'i anlatırken, "O, iki şey arasında muhayyer bırakıldığı zaman, günah olmadığı sürece, kolay olanını tercih ederdi." ^[277] demiştir.

Hz. Peygamber de, "Allah yanında işlerin en sevimsisi, az da olsa devamlı olanıdır." ^[278] ve "Allah, işlerin sürekli olanını sever." ^[279] buyurmuştur.

İbadete fazla düşkünlük, bazı sahabilerin, kendilerini en zor ibadetler altına sokmalarına sebep olmuştur. Onlardan bazıları, gündüzleri oruçlu ve geceleri namazla geçirmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onlara hitaben,

"Allah'tan en çok korkanız benim; fakat ben, oruç tutarım, yerim, namaz kılarım, yatıp uyurum ve kadınlarla evlenirim." ^[280] buyurmuştur.

Selman Fârisî'nin, kendisini son derecede ibadete verip ailesini ihmal eden İslâm kardeşi Ebu'd-Derda'ya söylemiş olduğu şu sözleri, Hz. Peygamber aynen kabul etmiştir: "Rabbînin senin üzerinde hakkı vardır, nefsinin senin üzerinde hakkı vardır, ailenin senin üzerinde hakkı vardır; o

halde sen de her hak sahibine hakkını ver." ^[281]

Hz. Peygamber, ibadet masadıyla da olsa, nefsi yormanın İslâm'ın istemediği bir şey olduğunu beyan etmiştir. Nefsi yormaya sebep olan meşakkatli işlere devam etmek imkânsız olup bu yüzden insanın çabası tükenir. Bu itibarla Hz. Peygamber, "Gücünüzün yeteceği işleri yapınız; vallahi siz

yorulmadıkça Allah yorulmaz." ^[282] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber,

"Bu din çok sağlamdır. Onun İcahlarını kolayca yerine getirin (nefsinizi Allah'ın ibadetlerinden usandırmayın); çünkü binit hayvanı dermandan kesilmiş olan kimse, ne bir yer kat' eder, ne de binecek bir sırt bırakır." ^[283] ve "Kim bu dini güçleştirirse, onu din mağlup eder; fakat siz

kolaylaştırınız ve mutedil olunuz." ^[284] buyurmuştur.

Böylece İslâm'da şer'î hükümlerin hakikî maslahatlara yöneldiğini, insanlara itaat yollarını kolaylaştırdığını görüyoruz. Buna binâen fakihler, İslâmî hükümlerin amaçlarından faydalanarak, "zarar giderilir", "büyük zarar küçük zararla defedilir", "genel zararı önlemek için özel zarara

katlanılır", "zararı defetmek, menfaati celbetmekten önce gelir" gibi bir kısım kaideler elde etmişlerdir. Bu suretle fatihlerin, Kur'an nass'larından faydalanarak, maslahatları celbetme ve mazarratları defetme esasına daveti nasıl elde ettikleri ve hiç bir çağda nass'ların maslahatı gerçekleştirmediğini iddia etmedikleri anlaşılmaktadır. Esasen nas'lara aykırı düşen maslahatlar, nefsi arzular ve fikri sapıntılar cinsinden olup bunlara uymak, dinî nass'lar için nefsi arzuları hakem kılmak ve bu nass'lar üzerinde onlara ütün bir yer vermektir.

İctihad

İctihad, bir şeye ve bir işe ulaşmak için son derecede çaba harcamaktır.

Fıkıh usulü terimi olarak icthad, fakihin, ayrı ayrı (tafsili) delillerinden amelî hükümleri istinbat etmek için bütün imkânını harcaması demektir. Bazı fıkıh usulcileri icthad'ı; "Bütün çabayı harcamak ve imkânı kullanmaktır; bu, isterse şer'î hükümleri çıkarmak, isterse onları tatbik etmek için olsun." diye tarif ederler.

Bu tarife göre icthad ikiye ayrılmaktadır: 1) Hükümleri çıkarıp açıklamakla ilgili içtihad 2) Hükümleri tatbikle ilgili icthad.

Brinci kısma giren icthad, fer'î-amelî hükümleri tafsili delillerinden çıkarmaya uğraşan bilginlere mahsustur. Bir kısım bilginler, bu türlü içtihadın bazı çağlarda kesileceğini (inkıta' edeceğini) söylemişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, cümhur'u veya en azından bilginlerin büyük bir kısmını teşkil ederler. Hanbelîlere göre ise, her asırda bu türlü icthad mertebesine ulaşan bir müctehid mutlaka bulunur.

İkinci kısma giren içtihadın her çağda mevcut olacağında bilginler ittifak etmişlerdir. Bu türlü icthad'da bulunanlar, tahrir ehli bilginler olup daha önce istinbat edilmiş'olan illetleri cüz'î işlere tatbik ederler. Onların bu faaliyetleri, öncekilerin çıkarmış oldukları hükümleri tatbikten ibarettir. Bu tatbik sayesinde, üzerinde ilk müctehidlerin görüş beyan etmedikleri bir kısım meselelerin hükümleri anlaşılmış olur. İkinci kısma giren icthad'a, "tahkîku'l-menat" adı da verilir. Müctehidlerin tabakalarını anlatırken bu konuya tekrar döneceğiz.

Burada önce, birinci kısma giren icthad'da bulunmaya ehil olan müctehidin ihraz edeceği şartları gözden geçireceğiz; sonra da içtihadın mertebeleriyle müctehidlerin tabakalarını anlatacağız.

Müctehid'de Bulunması Gerekli Şartlar:

Hüküm istinbat edecek olan bir müctehid'de şu şartların bulunması gerekir:

1) Arapçayı Bilmek:

Usul-i Fıkıh bilginleri, bir müctehid için Arap dilini bilmenin zarurî oluşu üzerinde ittifak etmişlerdir; çünkü Kur'an, bu dille nazil olduğu gibi O'nu açıklayan Sünnet de aynı dille ifade edilmiştir. İmam Gazzâlî bu konuda şöyle der:

"Müctehidin, Arabların konuşmalarını anlayacak ve kelimeleri kullanmadaki geleneklerini bilecek kadar Arapçaya vâkıf olması şarttır; tâ ki o, kelâmın sarihini, zahir ve mücmelini, hakikat ve mecazını, âmm ve hâssını, muhkem ve müteşâbihini, mutlak ve mukayyedini, nass ve fahvâsını, yanlış ve doğru mefhumunu bilsin. Bu da, ancak Arap dilinde icthad derecesine ulaşan kimselerde bulunur."

Bundan anlaşılıyor ki Gazaalî, müctehidin Arapçayı tam mânâsıyla bilip onda icthad derecesine ve onu anlama bakımından asıl bir arap seviyesine ulaşmasını şart koşuyor. Esasen herhangi bir arap, Arap dilinin bütün özelliklerini bilemez ve onu bütün incelikleriyle kullanamaz. Arapçada müctehid olan da, fikhî hükümlerde müctehid olan da işte böyledir. Bunların ilmi de dilin bütün müfredatını, üslublarını ve çeşitli kabilelerin lehçelerini kapsayamaz; çünkü bunların hepsini bilmek, bir insan için mümkün değildir. Şu kadar ki müctehidin ilmi, genel olarak, Arapçanın inceliklerini kapsamalıdır; çünkü müctehidin istinbat etmek istediği hükümlerin ilk kaynağı olan Kur'an, Arapçanın en belîğ ve en fasihini teşkil eder. Bu itibarla hüküm çıkaracak olan kimse, Kur'an'ın belagat ve esrarını bilmelidir ki, bu sayede O'nun içine aldığı hükümleri idrak edecek duruma gelmiş olsun.

İslâm şeriatinde araştırma yapan kimsenin, fikhî nass'lardan hüküm çıkarma kudreti, Arapçanın sır ve inceliklerini bilmesi oranındadır. Şâtîbî, İslâm şeriatinde araştırma yapanları, Arapçayı anlayış derecelerine göre şöyle sıralar:

"Arapçayı anlamakta mübtedî olan kimse, şerati anlamakta da mübtedîdir. Arapçayı anlamakta mutavassıt (orta) olan kimse, şerati anlamakta da mutavassıttır ki, bu, son dereceye ulaşmamıştır. Arapçada son dereceye ulaşan kimse, şerati anlamakta da son dereceye ulaşır. Dolayısıyla onun anlayışı şeriatte hüccet olur; tıpkı sahabîlerin ve Kur'an'ı hakkıyla anlayan bilginlerin anlayışlarının hüccet oluşu gibi. Bunların seviyesine ulaşamayan kimselerin şeriat konusundaki anlayışları, kendi seviyeleri nisbetinde eksiktir. Anlayışı eksik olan herkesin görüşü ise ne bir hüccet

olur, ne de başkaları tarafından kabul edilir."^[285]

Bu ifade, aslında doğrudur; çünkü müctehid bir hüccettir. Müctehid olmayanlar onun sözü ile amel ederler. Bu mertebeye ancak, anlayış bakımından büyük sahabîler ve onların ilmini miras olarak alan müctehid imamlara yakın bir mertebeye ulaşanlar sahip olabilirler. Müctehid imamların hepsi elbette, fıkıhaki imamlıkları nisbetinde Arapçada da imam idiler. Onlardan bazılarının Arapça bilmediğini iddia edenler, kuru bir iftiradan başka bir şey yapmamaktadırlar.

2) Kur'an İlmine Sahib Olmak:

Bu şartı, İmam Şafîî, er-Risale'sinde Arapçayı bilmek şartıyla birlikte ileri sürmüştür.^[286] Zira Kur'an, İslâm şeriatinin direği, Allah'ın kıyamete kadar bakî olan kitabı ve bu şeriatin kaynağıdır. Ne var ki Kur'an ilmi çok geniştir. Kur'an ilmini tümü ile bilen, Hz. Peygamber'dir. Nitekim bu hususa Abdullah b. Ömerde işaret etmiştir. Bu itibarla bilginler, müctehid için Kur'an'da hüküm ifade eden ve beşyüz civarında bulunan âyetlerin inceliklerini bilmek gerekir, demişlerdir. Bu âyetlerin inceliklerini bilmek; bunların mânâlarını kavrayarak âmm ve hâssını, onlardan Sünnetle tahsis edilenleri, nâsîh ve mensûh kabul ediliyorsa, hangi hükümlerin neshedildiğini bilmektir. Ahkâm âyetleri hakkında böyle bir ilme sâhib olmakla

birlikte, Kur'an'ın ihtiva ettiği bütün âyetleri topluca (icmâli olarak) bilmek gerekir; çünkü Kur'an bir bütün olup parçaları birbirinden ayrılmaz. Nite'kim el-Esnevi (öl./772 H.), bu konuda şöyle der: "Kur'an'ın hüküm bildiren âyetlerini diğerlerinden ayırdetmek, zarurî olarak bütün Kur'an'ı

bilmeye dayanır." [287]

Pekiye, Kur'an'ı tamamen ezberden bilmek şart mıdır? Bazı bilginler bunu şart koşmamışlardır. Onlara göre müctehidin, hüküm ifade eden âyetlerin Kur'an'daki yerlerini gerektiği zaman başvuracak şekilde bilmesi yeter.

İmam Şafî'nin müctehid için Kur'an'ın hepsini hıfzedip muhteviyatını bilmesini şart koştuğu rivayet edilmiştir.

Şüphesiz Kur'an ilminin en yüksek derecesi, O'nu tam olarak ezberden bilip bütününün mânâsını kavramak, ahkâm âyetlerini inceden inceye araştırmak, sahâbîlerin bu âyetlerle, ilgili tefsirlerini ve bunların nüzul sebepleriyle gayelerini bilmektir. "el-Cassas" diye tanınan Ebu Bekr er-Râzî (öl. 370 H). ve Ebu Abdillah el-Kurtubî (öl. 671 H.) gibi bilginler "Ahkâmü'l-Kur'an" adlı eserlerinde hüküm bildiren âyetleri açıklamaya

çalışmışlardır. [288]

3) Sünneti Bilmek:

Bu şart üzerinde de bilginler ittifak emişlerdir. İctihadın bölünebileceğini kabul edenlere göre müctehidin araştırmak istediği konularla ilgili kavfi, fiili ve takriri sünnetleri bilmesi gerekir. İctihadın bölünebileceğini kabul etmeyenlere göre ise, müctehidin, teklifi hükümleri içine alan bütün hadisleri okuması, onların amaçlarını kavraması, onlarla ilgili durum ve münasebetleri iyice bilmesi gerekir. Yine onun Sünnet'in nâsih ve mensûh'unu, âmm ve hâss'ını mutlak ve mukayî yedini, tahsis edilmiş olanların bilmesi gerektiği gibi, hadislerin rivayet yollarını, senedlerini, hadis râvîlerinin kuvvet dereceleriyle birlikte hal ve yaşayışlarını da bilmesi icabeder.

Bu konuda bilginlerin sarfetmiş oldukları gayretler takdire sayandır. Hadis rivayet edenlerin hal tercemeleri ile adalet ve zabt bakımından dereceleri hakkında bir çok eserler yazılmıştır.

Kütüb-i Site gibi Peygamber (s.a.)'e nisbet bakımından sahih hadis mecmuaları meydana getirilmiş ve bunlar üzerine birçok bilginler tarafından şerhler yazılarak, hadisler sened bakımından incelenmiş ve İslâm hukukçularının bazı hadisler üzerindeki ihtilafları ortaya konulmuştur. Bu hadis mecmuaları, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre bölümlere ayrılmış, ibadetlere taallük eden hadisler başlı başına bir yer işgal etmiştir. Her bölüm için müstakil bir kitap unvanı verilmiştir. Akidler, siyer, ilim ve iman kitapları gibi.

Bu hadis çalışmaları, müctehidin Sünnet'e baş vurup ondan hüküm çıkarmasını kolaylaştırmaktadır; fakat onun, Sünnet'i genel olarak incelemesi, hüküm ifade eden hadisleri de derinlemesine araştırması, onların nâsih ve mensûh'unu tanıması, ifade ettiği hükümlerin bilinmesi bakımından gerekli olan diğer çalışmaları yapması şarttır. Hükümlerle ilgili olan bütün hadisleri ezberden bilmesi şart değildir. Ancak onları ve yerlerini, gerektiği zaman onlara müracaat metodlarını ve hadis râvîlerini bilmesi gerekir.

4) Üzerinde İcmâ' ve İhtilaf Edilen Konuları Bilmek:

Müctehid için üzerinde icmâ' edilen konuları bilmenin şart olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Kesin olarak üzerinde icmâ' edilen konular, farzların esaslarıdır; çünkü bunlar üzerinde icmâ' edildiği tevatürle sabittir. Miras esasları, Kur'an ve Sünnet'le nikâhı haram kılınan kadınların kimler olduğu üzerinde de icmâ' edilmiştir. Sahâbîler asrından müctehid imamlar çağına ve onlardan sonra günümüze kadar ittifakla kabul edügelene İslâmî diğer esaslar da, üzerinde icmâ' yapılan hususlara dahildir.

Üzerinde icmâ' yapılmış olan konuları bilmekten maksat, onları her zaman anlatacak şekilde ezberlemek değildir. Müctehidin, anca araştırma konusu yaptığı mesele hakkında icmâ' veya ihtilaf bulunup bulunmadığını bilmesi kâfidir.

Müctehid, selef-i sâlihîn üzerinde icmâ' yaptığı meselelerle birlikte fakihlerin ihtilafa düştükleri konuları da bilmelidir. Bu itibarla müctehidin, Medine ve Irak fıkhnın metod ve farklarını bilmesi gerektiği gibi, doğru olanla doğru olmayan, nass'lara yakın olanla uzak olan şeyler arasında karşılaştırma yapabilecek akıl, idrak ve takdir gücüne sâhib olması lazımdır. Bu konuda Şafî şöyle der:

"Müctehid, kendisine muhalefet edeni dinlemekten kaçınmamalıdır; çünkü onu dinlemekle kendisi gaflete düşmekten kurtulur ve doğru olarak inandığı şeyi tesbit gücü artar. Yalnız onun bu hususta çok çaba harcaması gerekir; tâ ki kabul ettiği şeyi neye göre kabul ettiğini, terkettiği şeyi neye göre terkettiğini bilsin. Keza, o, kabul ettiği şeyle muhalefet ettiği şeyden müstağni kalmamalıdır; tâ ki kabul ettiği şeyin, terkettiği şeyden

neden üstün olduğunu, Allah'ın izniyle bilmiş olsun." [289]

Bu ifade gösteriyor ki İmam Şafî'ye göre müctehid, kendi yönünden gaflete düşmemesi ve doğru bulup inandığı gerçekte sağlam olması için muarızının görüşünü bilmelidir.

İmam Ebu Hanîfe, insanların en bilgini, onların ihtilaflarını en iyi bilendir, derdi; çünkü birbiriyle çarpışan görüşleri araştırmak, bunlar arasında parıldayan hakikat nurunun ortaya çıkmasını sağlar. İmam Mâlik de, Ebu Hanîfe'nin talebeleriyle görüşünce, onlara, kendisinin inceleme yaparken karşılaştığı meseleler hakkında Ebu Hanîfe'nin ne düşündüğünü sorardı.

Gerçekte sahâbîler, tabîler ve onlardan sonra yaşamış olan fakih-lerin görüşlerini incelemek, delil ve temayülleri bakımından onlar arasında karşılaştırmalarda bulunmak, kişinin tenkid, takdir ve araştırma melekesini geliştirir.

İmam Şafî, fakihlerin ihtilaflarından başlayarak araştırmalarını derinleştirmek suretiyle fıkhn ölçü ve esaslarını tesbit etmiş ve böylece Fıkıh Usûlü'nü ortaya koymuştur.

Allah'a hamd olsun ki sahâbîlerin ve büyük şehirlerde ün salmış fakihlerin ihtilaflarını anlatan bir çok kitaplar vardır. Şîrâzî'nin "el-Mühezzeb" adlı eseri ve Nevevî'nin buna yazdığı şerh, İbni Rüşd'ün "Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid", Hanbelî bilginlerinden İbni Kudâme'nin "el-Muğnî'si, İbni Teymiyye'nin "Fetâvâ"sı ve "Şerhu Süneni'l-Ahkâm" adlı eserini burada anabiliriz. Bunlar arasında, Hanefîlerle Şâfiîlerin ihtilaflarını anlatan Hanefî fıkımdaki hilaf kitaplarının çoğu gibi, iki mezheb arasındaki farkları açıklayan eserler de vardır.

5) Kıyas'ı Bilmek:

İmam Şafî'ye göre icthad, bütün şekil ve metodlarıyla kıyas'ı bilmektir. Şafî, daha ileri giderek "icthad kıyas"tır der. ^[290] Bu itibarla müctehid, doğru kıyas'ın metodunu bilmelidir. Bu sayede o, hüküm ifade eden nass'lardan istinbat edilen esasları öğrenmiş olur. Bu esaslar ona, icthad yaptığı konuya en yakın olan nass'ı seçme imkânını sağlar. Kıyas'ı bilmek, şu üç şeyi bilmeyi gerektirir:

- a) Kıyas için asl olan nas'larla bu nass'ların ifade ettiği hükümlere esas teşkil eden ve fer'in hükmünü asl'a bağlayan illetlerin bilinmesi.
- b) "Taaddî (sirayet) etmediği sabit olan bir şey üzerine kıyas yapılamaz" prensibi gibi kıyas'la ilgili kaidelerle kıyas'a temel teşkil eden ve fer'i asl'a bağlayan illetin vasıflarının bilinmesi.
- c) Önceki müctehidlerin hükümlerin illetlerini ortaya koymada ve hükümler için esas olarak kabul edip bir takım fıkhi hükümler çıkarırken dayandıkları vasıfları tesbit etmede başvurdukları "metodların bilinmesi.

el-Esnevî, müctehid açısından kıyas'ın bilinmesi konusunda şöyle söyler: "Müctehid'in kıyas'ı ve kıyas için muteber olan şartları bilmesi gerekir; çünkü bu, bir icthad kaidesi ve sayısız hükümlerin açıklanmasına götüren bir yoldur." ^[291]

6) Hükümlerin Amaçlarını Bilmek:

İslâm'da hükümlerin amaçlarının kullar için rahmetten ibaret olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişinin asıl amacı budur. Nitekim Kur'an'da,

"Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" ^[292] buyurulmuştur.

Bu umumî rahmet, derece sırasına göre zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât olmak üzere üçe arılan maslahatlara İslâm'ın riayet etmesini gerektirmiştir. Keza, İslâm'da güçlük ve sıkıntının kaldırılması, zorluğun değil, kolaylığın tercih edilmesi, bu rahmetin bir icabıdır. İslâmiyetin teklif ettiği meşakkatler, devamlı bir şekilde yapılması mümkün olan şeylerdir. Sürekli olarak yapılması mümkün olmayan meşakkatler, büyük zararları defetmek amacını güder. Yer yüzünde fesadı defetmek için cihadın farz kılınışı böyledir. Nitekim Kur'an'da da şöyle buyurumuştur:

"Allah, insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok çok anılan camiler yıkılıp giderdi. Andolsun ki Allah, kendisine yardım edenlere yardım eder. Gerçekten Allah, güçlü ve yücedir." ^[293]

Müctehid, bunları bilmelidir ki, bu sayede kıyas şekillerini, hükümlerin esasını teşkil eden vasıf ve münasebetleri anlansın; eğer kıyas'a dayanan re'y ile hüküm istinbat etmekle yetmiyorsa. Yok eğer kıyas'a dayanan re'y ile yetinmiyor ve maslahat-i mürsele veya bazı Mâlikîlerin deyimi ile istidlal-i mürsel'e göre hüküm çıkarmak istiyorsa, insan maslahatlarının değişmez esaslardan olduğunu bilmelidir. Eğer o, maslahata göre fetva vermek istiyorsa, gerçek maslahatlarla nefsi ve şehvî arzularından gelen ve vehimden ibaret olan maslahatları birbirinden ayırdetmelidir. Yine o, bir işteki maslahat ve mazarratı kavrayıp bunlar arasında karşılaştırma yapabilmelidir; tâ ki mazarratı defetmeyi maslahatı celbetmeye, bütün insanlara faydalı olan şeyleri, bazı kişilere faydalı olan şeylere tercih etsin; maslahat şekilleriyle mazarrat yönlerini ve bunların icthad için birer esas teşkil ettiğini bilsin.

Bunun içindir ki Şâtîbî, içtihadı şöylece iki esasa dayandırır:

- a) Şâri'in amaçlarını ve bunların maslahatlara dayandığını, İslâm'ın gözetdiği maslahatların gerçek maslahatlar olduğunu, şehvî arzularından gelen maslahatlara itibar edilmeyeceğini, bir işin bizzat faydalı veya zararlı olması bakımından gözönüne alınması gerektiğini bilmek. Bu konuda Şâtîbî şöyle der: "İnsan, Şâri'in amaçlarını bütün meselelerde anlayacak bir dereceye gelirse, o, ilim öğretme, fetva verme ve Allah'ın bildirdiği

hükümleri açıklamada Peygamber (s.a.)'in vârisi olma vasfını kazanmış olur." ^[294]

- b) İstinbat yapabilmek için Arapçayı tam olarak kavrayıp Kur'an ve Sünnet hükümlerini, fakihlerin icmâ' ve ihtilaf ettikleri hususlarla kıyas şekillerini bilmek. Bunların istinbat için birer vâsıta oldukları malumdur.

Şâtîbî'ye göre bu ki esastan birincisi asıldır, ikincisi de ona yardımcıdır; çünkü Şâri'in amaçlarını bilmek, içtihadın temelini teşkil eder. Arap dilini ve Kur'an hükümlerini bilmek gibi diğer hususlar ise, birer ilmî müktesebât olup Şâri'in maksat ve gayeleri tam olarak bilinmedikçe bunlarla yeni bir hüküm çıkarılamaz. Bu itibarla Şâtîbî, "birincisi asıl, ikincisi de ona yardımcıdır." ^[295] demiştir.

7) Doğru Bir Anlayış ve İyi Bir Takdir Gücüne Sâhib Olmak:

Bu şart, yukarıdaki bilgileri kullanmak ve gerçek görüşleri saçm» olanlardan ayırdetmek için bir vâsıttır. Bu şartı, el-Esnevî, şöyle anlatır:

"Müctehidin tariflerle burhanların şartlarını, bunların mukaddime (öncül)lerinin nasıl sıralandığını, kendi görüşünde hatâya düşmemek için bu mukaddimelerden giderek istediği neticeye nasıl ulaşacağını bilmesi şarttır." ^[296]

Burada el-Esnevî, âdeta müctehidin Mantık bilmesini şart koşturmaktadır; çünkü tarifleri, burhanları ve mukaddimleri bilmek, Mantık ilminin konusuna girmektedir. Diğer taraftan Mantık ilmi bilginler arasında tartışmalara yol açmıştır. Bazı bilginler, Mantık ilminden hoşlanmazlar. Hattâ İbni Teymiyye, Mantık'ı tenkid için bir eser yazmıştır. Samrım ki müctehid için Mantık ilmini şart koşturmayanlar, sahâbî ve tabîilerin fakihleriyle müctehid imamlar fıkhi icthadlarda bulunurlarken, henüz Mantık ilminin tercüme edilip Arap-İslâm dünyasına yayılmamış olduğunu gözönüne alarak böyle düşünmüşlerdir;

Biz de müctehid için Mantık ilmini şart koşturmayanlara katılıyoruz; ancak Mantıkla uğraşmanın haram olduğuna kani değiliz. Hattâ Mantık akil bir ilim olarak kültürü kuvvetlendirir. Tartışma esnasında kişiye büyük bir yardımcı olur. İnsana sağlam bir ölçü verir. Hakikatleri savunurken yardım eder. Gerçi, şer'î hükümler çıkarırken sırf Mantığa dayanmak asla doğru olmaz. Müctehid için Mantık ilmini şart koşturmakla beraber biz, İmam Şafî'ye uyarak, müctehidin hakikatleri kavramak için doğru bir anlayışa ve keskin bir görüşe sâhib olması gerektiğini söylemek isteriz.

8) İyi Niyetli Ve Sağlam İtikad Sahibi Olmak:

Hâlis bir niyet, kalbi Allah'ın nuru ile aydınlatır; onu, bu yüce dînin özüne ulaştırır, yalnız gerçeğe yönelir ve gerçekten başkasına meylettirmez. Yüce Tanrı, ihlaslı kimsenin kalbine hikmet kapılarını açar ve doğru yolu göstererek onu hatâdan korur. İslâm, ancak kalbi ihlasla aydınlanmış olanların idrak edeceği bir nurdur. Bid'at ve nefsi arzularının peşine düşerek veya temiz bir kalble nass'lara yönelmemek suretiyle itikadım bozan kimsenin düşüncesine, tefekkür kudreti ne olursa olsun, onu doğru hüküm çıkarmaktan alıkoyan bir şey musallat olur, çünkü kötü niyet, düşünceyi de kötüleştirir. Bundan dolayıdır ki, kendilerinden sonrakilere o derin fıkıh mirasını bırakan büyük imamalar fıkihta ün yapmadan önce ihlas ve takvâlarıyla meşhur olmuşlardır, ilgili haberler nur ve irfanla doludur.

İslâmî hakikati araştırmada ihlas, araştırmacıyı öyle bir hale getirir. O bu hakikati nerede bulursa bulsun alır, taassuba kapılmaz, mutlaka kendi görüşünün doğru olduğunu ve başkalarının yanıldığını farz etmez. Nitekim büyük imamların hepsi, "bizim görüşümüz doğrudur, Yanlış da olabilir: başkalarının görüşleri yanlıştır, doğru da olabilir" derlerdi. Onlar, başkalarının görüşlerinin doğru olduğunu anlayınca kendi görüşlerinden vaz geçerlerdi. İmam Şafî, Sünnet'e olan bağlılığı sebebiyle, "Hz. Peygamber'in hadîsine muhalefet edersem hangi yer beni taşır ve hangi gök beni gölgelendirir?" derdi. Yine O, "Bir Hadis görürseniz ona sarılın ve benim görüşümü duvara çarpın!" derdi. Ebu Hanîfe de, "Bu, bizim ulaştığımız en iyi neticedir; kim bundan daha iyisine ulaşırsa ona uysun!" derdi.

Şâtibî'nin deyişiyle ictihad, müctehidi Hz. Peygamber'in postuna oturacak bir dereceye yükseltir ve bu sayede o, Allah'ın hükümlerini açıklar. Hal böyle olunca bid'at ve nefsi arzularına uyanlar, bu dereceye nasıl ulaşırlar!

İctihadın Dereceleri

(Müctehidlerin Tabakaları)

Fıkıh Usûlü bilginleri, fakihleri yedi tabakaya ayırırlar. Bunlardan ilk dört tabakayı teşkil edenler müctehiddirler; geriye kalan tabakaları teşkil edenler de mukallid olup ictihad derecesine ulaşmamış kimselerdir. Burada bi, bu tabakaları sırasıyla anlatacağız, her tabakanın fetva ve ictihad bakımından yerini açıklamaya çalışacağız.

1) Şeriat'te Müctehidler:

Bunlar, ilk tabakayı teşkil eden müstakil müctehidler'dir. Yukarıda zikrettiğimiz bütün şartların bunlarda bulunması gerekir. Kitab ve Sünnet'ten hüküm çıkararak, kıyas yapanlar, maslahatlara göre fetva verenler, sedd-i zerâyî' ile ictihad'da bulunanlar işte onlardır. Kısaca onlar, uygun gördükleri bütün istidlal yollarına başvurmuşlar ve bu konuda hiç kimseye tâbi olmamışlardır. Onlar, kendileri için metodlar tesbit edip bu metodlara göre fer'i meseleleri çözümlenmişlerdir. Sahâbilerin fakihleri; Sâid b. el-Müseyyib ve İbrahim Naha'î gibi tabîlerin fakihleri; Câ'fer es-Sâdik ve babası "Muhammed el-Bâkir, Ebu Hanîfe, Mâlik, Şafî, Ahmed b. Hanbel, Evzâi, Leys b. Sad, Süfyân es-Sevrî, Ebu Sevr ve diğerleri gibi pek çok müctehid bu tabakaya dahildir. Gerçi onların görüşleri tamamen ve tedvin edilmiş bir şekilde bize kadar ulaşmamıştır; fakat fakihlerin ihtilaflarını anlatan kitaplarda onlara ait görüşlerin rivayet edildiğini görebiliriz. Bunların asılsız olduğuna dair bir de lil bulunmadığına göre, doğru olması kuvvetle muhtemeldir.

Eb Hanîfe'nin öğrencilerinden Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve diğerlerinin bu tabakaya dahil olup olmadıklarında ihtilaf edilmiştir. İbn-i Âbidîn, bunları başka birisine tâbi olan, usûlde bağımlı ve furû'da bağımsız bulunan, yani mezhebde müctehidlik derecesine ulaşan kimselerden saymıştır. O, bu konuda şöyle der: "Mezhebde müctehid olan tabaka için hocalarının koymuş olduğu kaidelere göre hükümler çıkarmaya muktedir olan Ebu Yusuf ve Muhammed gibi Ebu Hanîfe'nin talebelerini misal olarak zikredebiliriz. Onlar, bazı fer'i hükümlerde hocalarına muhalefet etmişlerse de,

usûle ait kaidelerde onu taklid etmişlerdir."^[297]

Bu sözler tenkid edilebilir: çünkü Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer, fıkıh düşüncelerinde müstakil idiler. Onlar, hiç bir zaman hocalarını taklid etmiyorlardı. Onların Ebu Hanîfe'den ders almaları, O'nun görüşlerini incelemeleri ve ilk fıkıh öğrenimlerini ondan yapmaları, fikrî istiklallerine ve ictihad hürriyetlerine engel teşkil etmez. Eğer iş böyle olsaydı, başkasından ders alan herkesin mukallid olması gerekirdi ki, bu da, Ebu Hanîfe'nin bile müstakil müctehidler derecesine ulaşmamış olduğu neticesini doğururdu; çünkü Ebu Hanîfe, hocası Hammad b. Ebî Süleyman vasıtasıyla İbrahim Nahî'nin fikhını almakla öğrenimine başlamıştır. O, İbrahim Nahai'n çok şey rivayet etmiştir. Ebu Hanîfe'nin fıkıh ve ictihad'daki mevkiini

keçültmek isteyenler, işte böyle söylemişlerdir. Şah Velyulah Dehlevî, "Huccetulfah el-Bâliga"^[298] ve fakihlerin ihtilafı hakkındaki "el-İnsaf" adlı eserinde bu görüşü ileri sürmüştür. Biz, bu görüşün yanlışlığını "Ebu Hanîfe" adlı eserimizde ortaya koyduk ve şöyle dedik: Ebu Hanîfe müstakil bir müctehid'dir; çünkü o, İbrahim Nahâî'nin görüşlerini incelemiş, bazan o'na muvafakat, çoğu zaman da muhalefet etmiştir. O'na muvafakat ettiği şeylerde delil ve istidlale dayanmış; mücerret taklid ve ittibâ' etme düşüncesine saptanmamıştır. Aynı şekilde Ebu Hanîfe'nin öğrencileri de kendisinden ictihad metodlarını almışlardır; bazan O'na muvafakat, bazan da muhalefet etmişlerdir. Muvafakatları, taklid etme işi değil; ikna olma, istidlal ve delili tasdik işidir. Bu, furû' şöyle dursun, usûlde mukallid olanların bile yapacağı iş değildir.

Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer'in hüküm çıkarırken dayandıkları prensipler, çoğu zaman hocaları Ebu Hanîfe'nin görüşlerine uyuyor ise de, her zaman aynı değildir. Onların hocalarına bazı esaslarda bile karşı çıkışları, müstakil müctehid olduklarını gösterir. Onların hüküm çıkarma yollarında birleşmesi, taklid etmek meselesi değil, ikna olmak meselesidir. İşte mukallide müctehid arasındaki fark budur. Doğru ölçü de bu olmalıdır.

Bu imamların hayatlarını inceleyenler, prensipler (el-usûl)'de dahi onların taklidsizlikten uzak olduklarını görürler. Bu imamlar, yalnız Ebu Hanîfe'nin dersleriyle yetinmemiş, Ebu Hanîfe'den sonra başkalarından da ders almışlardır. Meselâ; Ebu Yusuf, Hadîsçilerin derslerine katılmış ve onlardan birçok hadis öğrenmiştir. Ebu Hanîfe, belki de bu hadislere vâkif olmamıştı. Daha sonra Ebu Yusuf, kadılık mevkiini işgal etmiş, bu sebeble insanların birçok hallerine vâkif olmuş, hocasının görüşlerine uyarken onları hükümleriyle süslemiş, ona muhalefet ederken yeni bilgi, görgü ve insanlar arasındaki yargılarıyla daha doğru bulduğu yolu tutmuştur. Bütün bunların Ebu Hanîfe'ye aid olup Ebu Yusuf tarafından

benimsendiğini ileri sürmek, gerçekleri örtmek demektir.

İmam Muhammed, ilmî hayatının ilk yıllarında kısa bir süre Ebu Hanîfe'nin derslerine devam etmiş, sonra İmam Mâlik'te buluşup O'ndan "el-Muvatta"ı rivayet etmiştir. Hattâ O'nun rivayeti, Muvatta'nın isnad bakımından en sağlam rivayetlerinden biri sayılır. Buna göre, İmam Muhammed mukallid ise bu imamlardan hangisini taklid etmiştir? Ebu Hanîfe'yi mi, Mâlik'i mi? Yoksa ikisini birden mi taklid etmiştir? Hem O'nun, hem hocası Ebu Yusuf'un, hem de Züfer'in mutlak müctehid olduklarını, usûlde de, furû'da da mukallid olmadıklarını söylememiz insaf ve mantık icabıdır. Burada şunu da belirtmemiz gerekir; usûl, Ebu Hanîfe devrinde tam olarak yazılmamıştı ki, talebeleri onu Ebu Hanîfe'den aldılar ve bunda O'na tâbi oldular, denilebilirdi. O devirde usûl, ancak hüküm istinbat edilirken gözönüne alınır; bir ders şeklinde okutulmazdı. Nitekim bu hususu eserin

[299]

baş tarafında da açıklamıştık.

Burada, günümüzde böyle bir icthad kapısı açılabilir mi? sorusu ortaya atılmaktadır. Bu soruya Şâfiîlerle Hanefilerin çoğu müsbet cevap vermektedirler; fakat Hanefilerin büyük bir kısmı bu kapıyı bilfiil kapamışlardır. Bununla birlikte kimi Hanefiler, Kemâlüddin b. el-Hüman gibi bazı fakihlerin mutlak müctehilik derecesine ulaşmış olduğunu kabul ederler. Bundan anlaşılıyor ki, onlar, mutlak icthad kapısını tamamen kapamamışlardır. Bu konuda Mâlikîler de Hanefî ve Şâfiîlere yakındırlar. Onlara göre, herhangi bir çağda mutlak müctehid bulunmayabilir; fakat her asırda mezheb'de müctehidin bulunması icabeder. Bu hususu ileride tekrar ele alacağız.

Hanbelilere gelince; onlar, her asrın bir müctehid'den hâlî kalmasının caiz olmayacağını söylerler. Bu konuda İbn-i Kayyim el-Cevziyye şöyle der: "Müstakil müctehidler hakkında Peygamber (s.a.),

"Allah, bu ümmete her yüz yılın başında dinini yemleyecek bir müctehid gönderir." buyurmuştur.

Onlar, Allah'ın dinini yeniden canlandırmak için gönderdiği kimselerdir. Ali b. Ebî Tâlib, bunlar hakkında; 'yeryüzü Allah'ın hüccetle emrini yerine getiren bir kâimden lâîlî olmaz.' demiştir."

Hanbelilere göre her türlü icthad kapısı açıktır. Madem ki insanların akıl ve idrakleri değişiktir, madem ki herkes müctehid olacak kudrete sahip değildir ve herkesin ilmî ve aklî seviyesi ayrı ayrıdır; o halde hiç kimse icthad kapısını kapayamaz ve ehil olmadıkça müctehidlik iddiasında bulunamaz. Ehil olmadığı halde böyle bir iddiada bulunan kimse, ilim ve icthad sâhib olmak şöyle dursun, dînî konuda itimada, bile lâîk değildir.

Hanbelîler, icthad kapısını açmakla kalmazlar, her asırda bir mutlak müctehidin bulunmasını zarurî görürler. Hanbelî fakihlerinden İbni Ukayl, "sonrakiler (müteahhirîn), mutlak müctehid bulunmayan bazı çağların olabileceğini kabul etmişlerse de, bu konuda eskiler (mütekaddimîn) arasında her hangi bir ihtilafın mevcut olduğu bilinmiyor." demiştir. (Hicri yedinci asırda yaşamış olan) Hanbelî bilgini İbni Hamdan da, "uzun

zamandan beri mutlak müctehid yok olmuştur. Halbuki şimdi bunun yetişmesi ilk zamanlardan daha kolaydır." [300] demiştir.

Şiîlerden İmamiyye mezhebine göre icthad kapısı her zaman açıktır. İmamîlerin icthadları incelendiği zaman görülür ki onlar fıkıh'ı önce Kitab'a, sonra kendi vasıtalarıyla rivayet edilen Sünnet'e ve imamlarının görüşlerine dayandırır. Boyun eğdikleri ve sözlerini Hz. Peygamber'in Sünnet'i gibi kabul ettikleri imamlardan başka hiç kimse imamlık mevkiine gelemmez. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın sözleri, onlar için hem usûl'de hem de furû'da hüccettir. Ebu Ca'fer Muhammed el-Bakır ve kendisinden önce yaşamış, olan baba ve dedeleriyle, kendisinden sonra gelen ve onlara göre Hz. Peygamber'in tavsiyesi uyarınca imam olarak kabul edilen torunlarının sözleri de, aynı şekilde hüccet teşkil eder.

Onikinci İmam kaybolduktan sonra -ki onun onbir asırdan beri hâlâ gelmesi beklenmektedir- bu mezheb mensubları, icthad yapma hakkına sâhib olmuşlardır. Onlar icthadlarında iki hususa bağlı kalırlar:

a) İmamlardan rivayet edilen hiç bir şeye muhalefet etmemek ve imkân dahilinde imamların görüş ve sözlerine uyarak icthad yapmak. Onlar, imamlara ait bir rivayet bulamazlarsa, meseleleri akılla hükme bağlarlar; çünkü onlara göre akıl; Kitab, Sünnet ve İmamların sözlerinden sonra gelen bir hüccettir.

b) Kesin olarak imamların koyduğu metodlara bağlı kalmak.

Biz meseleyi onların mantığı ile ele alacak olursak görürüz ki, imamların sözleri, uyulması zarurî olan Sünnet'ten sayılmakta ve kendi imamları, Ebu Hanîfe, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel gibi diğer mezheb imamlarına benzememekle beraber, icthadları mutlak olarak kabul edilmektedir.

Biz onların imamlarına, diğer mezheplerin kendi imamlarına baktığı bir gözle bakacak olursak, onların icthadlarının mutlak olmadığını görürüz. Hattâ onların icthadları, İmam Ca'fer es-Sâdık ve O'nun derecesinde bulunan imamların görüşlerine uygun olarak yapılan bir icthad (tahrîc) mertebesinden öte gidemez; çünkü onlar usûl ve furû'da imamlarına muhalefet edemezler; sadece usûl ve furû'da tahrîc yapabilirler. Buna göre, onlar, imamlara usûlde değil, yalnız furû'da muhalefet eden ikinci tabakadaki müctehidlere bile dahil sayılmazlar.

2) Müntesib Müctehidler:

Bunlar, ikinci tabakayı teşkil ederler. Hüküm çıkarmada imamın koyduğu usûle uyarlar ve furû'da ona muhalefet ederler. Genel olarak bunlar, imamın ulaştığı neticelere benzer icthadlara ulaşmışlarsa, bu, onların imamlara sohbet ve devamlı ilgileri olduğunu gösterir. İbn-i Âbidin, "Ebu Hanîfe'nin arkadaşları bunlardandır." demiştir. Eğer Ebu Yusuf, daha çok hadîs'e dayanmasa ve nisbeten kıyas'ı daha az kullanmasaydı, belki bu sözün bir değeri olurdu. Bu durumda Ebu Yusuf'un tamamen Ebu Hanîfe'ye tâbi olduğunu düşünmek imkânsızdır. Bunun içindir ki biz, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve Züfer'in müstakil müctehid olduklarını söyledik.

Müntesib müctehidlere misal olarak Şâfiî mezhebinde el-Müzenî'yi; Mâlikî mezhebinde Abdurrahman b. Kasim, İbn-i Vehb ve İbn-i Abdilhakem'i zikredebiliriz. Nevevî, "el-Mecmû'un mukaddimesinde şöyle der:

[301]

"Üstad Ebu İshak bizim arkadaşlarımızın bu sıfatta (müntesib müctehid) olduğunu iddia etmiştir. Mâlik'in talebelerinden, Ahmed (b. Hanbel'den ve Davud (ez-Zâhirî) ile Hanefilerin çoğundan kendi imamlarını taklid ettikleri hikâyeye edilmiştir. Doğrusu, tahkik ehlinin görüşü, bizim arkadaşlarımızın görüşüne uygundur. Yani arkadaşlarımız, Şâfiî mezhebini taklid suretiyle değil, onun icthad ve kıyas metodunu sağlam ve doğru

[302]

buldukları ve icthad içiyi ona uymak zorunda kaldıkları için hükümleri İmam Şâfiî'nin metoduyla anlamak istemişlerdir. Ebu Ali es-Sinci de buna benzer bir mütâlâa beyan eder ve 'biz, başkasına değil Şâfiî'ye tâbi olduk; çünkü o'nun görüşü görüşlerin en üstünü ve en doğrusudur. Biz, Şâfiî'yi taklid etmedik der. Bence o'nun bu ifadesi, Şâfiî'nin emrine ve el-Müzenî (öl. 264 H.)'nin Muhtasar'ının başında, söylediklerine tamamen

uygundur."^[303]

Nevevî, bu sözleri tenkide tâbi tutar ve Şafîî müctehidlerinin hepsinin taklid'den uzak olduklarına dair ileri sürülen iddianın doğru olamayacağını belirterek, "bazı usûl bilginleri, İmam Şafîî'den sonra müstakil müctehid bulunmadığını söylemişlerdir." der ki, bizce, bu görüş de çok aşırıdır. Kısaca, bu tabakaya mensub olan müctehidler, Ebu Hanîfe'nin talebeleri arasında vardır. Onlar, Züfer, Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin derecesine ulaşamayan kimselerdir. Meselâ; Ebu Hanîfe'nin usûl ve metoduna bağlı olan Hasan b. Ziya d, Hilâl u'r-Re'y ve diğerleri bu tabakaya dahildirler. Bunlar, bazı fer'î meselelerde Ebu Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. İmam Mâlik'in talebeleri de bu tabakaya dahildirler. İmam Şafîî'nin talebelerinden el-Müzenî ve benzerleri de bu tabakaya dahil olup bunlar, bazı meselelerde Şafîî'ye muhalefet etmişlerdir. Gerçi Şâfiiler, el-Müzenî'nin kendisine has görüşlerinin Şâfiî mezhebinden sayılıp sayılmayacağına ihtilafa düşmüşlerdir, Müctehid imamları takib eden ilk çağların hemen hepsinde, metod bakımından imam'a bağlı olan ve furû'da ona bağlı olmayan bu tabakaya mensup müctehidlere rastlanmaktadır. Meselâ; Ebu'l-Hasen el-Kerhî, evlenmede denklik (kefâet) şartını kabul etmeyerek Ebu Hanîfe ve arkadaşlarına muhalefet etmiştir. Ebu Bekr el-Asamm da, erginlik çağına gelmemiş çocuklar üzerinde evlendirme velayetini kabul etmemek suretiyle Hanefî mezhebine muhalefet etmiştir. Bununla birlikte o, yine de Hanefî mezhebine mensuptur. Bunlardan anlaşılıyor ki müntesib müctehidler, metod bakımından imama bağlı oldukları halde, fer'î meselelerde bazan ona muvafakat, bazan da muhalefet etmekte ve imamın ele almadığı meseleler hakkında ichtihad yapmaktadırlar.

3) Mezheb'de Müctehidler:

Bunlar, üçüncü tabakayı teşkil eden, usûl ve furû'da imama tâbi olan kimselerdir. Bunların yaptıkları, ancak hakkında imamdan herhangi bir rivayet bulunmayan meselelerin hükümlerini açıklamaktan ibarettir. Mâlikilere göre her çağda bulunması lâzım gelen müctehidler işte bunlardır. Bunların ichtihadlarına "tahkîku'l-menat" denilir. Bu da, öncekilerin tesbit etmiş oldukları illetleri, onların ele almadıkları meselelere uygulamaktır. Bu tabakaya dahil olan müctehidler, mezhebece bir hükme bağlanmış olan meselelerde pek az ichtihad yapmışlardır. O da, öncekilerin istinbat ettiği hükümleri, sonrakilerin örfünde mevcut olmayan bazı şeylere dayandırılmış olması ihtimalini gözönüne alarak, açıklamak şeklindedir. Öyleki önceki müctehidler, sonrakilerin nokta-i nazarlarını görselerdi kendi görüşlerinden vazgeçerlerdi. Kısaca, bu tabakayı teşkil eden müctehidlerin ichtihadı iki husustan dışarı çıkmamıştır:

a) Önceki müctehid imamların benimsediği kaideleri özetlemek, imamların yapmış oldukları kıyasların illetlerinden meydana gelen fıkıh kaidelerini bir araya toplamak.

b) Hakkında mezhebece bir nass bulunmayan hükümleri çıkarmak.

Bu tabaka, mezheplerin fikhını yazan ve onların gelişmesini sağlayan prensipleri koyan; tercih, görüşler arasında karşılaştırma, bazı görüşleri destekleme, bazı görüşleri zayıf olarak gösterme gibi hususlarda belli ölçüleri yerleştiren ve her mezhebin fikhı bünyesini keskin çizgilerle diğerinden ayıran müctehidler teşkil eder:

4) Tercih Yapan Müctehidler:

Dördüncü tabakayı teşkil eden bu müctehidler, hakkında mezheb imamlarının ichtihadları bulunmayan furû' meselelerinin hükümlerini çıkaran, hükmü hiç belirtilmemiş meselelere dokunmayan kimselerdir. Fakat onlar; üçüncü tabakanın tesbit etmiş olduğu tercih esaslarına dayanarak rivayet edilen görüşler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Bazı görüşleri, dayandığı delilin kuvvetli oluşu veya mevcut asrın icaplarına tatbik bakımından elverişli bulunuşu sebebiyle tercih etmişlerdir. Elbette bu, yeni bir görüş beyan etmek değildir.

Bu tabakayla bundan önceki tabaka arasındaki fark çok azdır. Hattâ usûlcülerin bazısı, haklı olarak, bu iki tabakayı bir saymıştır. Çünkü, usûle göre fikirler arasında tercih yapmak, mezheb imamlarının ele almadığı meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan daha az bir iş değildir. Nevevî, el-Mecmu'un mukaddimesinde bu iki tabakayı bir tabaka olarak zikretmiştir.

5) İstidlal Yapan Müctehidler:

Bunlar, İbni Âbidin'in zikrettiği beşinci tabakayı teşkil ederler. Bu tabaka mensubları, görüş ve rivayetleri karşılaştırıp "bu görüş kıyas'a daha uygundur", "şu görüş rivayet bakımından daha sahih ve delil yönünden daha kuvvetlidir" şeklinde açıklamalar yapmışlardır.

Bu tabaka ile bundan önceki tabaka arasındaki fark da pek açık değildir; çünkü İbni Âbidin'in ayrı ayrı zikrettiği üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakaları şöyle iki tabakaya indirmek mümkündür:

a) Tahric Yapan Müctehidler:

Bunlar, hakkında mezheb imamlarının fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümlerini çıkaran ve tahriclerinde mezhebin kesin olarak kabul ettiği kaidelere dayanan kimselerdir.

b) Tercih Yapan Müctehidler:

Bunlar da, değişik rivayetler ve birbirine aykırı görüşler arasında en sağlam rivayeti, en doğru görüşü veya bunlardan Sünnet'e en yakın, kıyas'a en uygun ve insanlar için en kolay olanı beyan etmek amacıyla tercihlerde bulunan kimselerdir.

Sayısı ne olursa olsun, yukarıda geçen tabakalardan her birinin kendisine göre bir ichtihad şekli vardır.

Birinci tabaka, pek çok kâmil (mutlak) ichtihad'da bulunmuştur.

İkinci tabaka, daha çok furû'da mutlak ichtihad yapmış olup genel olarak usûl'de ichtihad yapmamıştır.

Üçüncü tabaka, illetleri çıkarma, hükümlerin dayandığı esasları tesbit etme ve bunları meselelere uygulama bakımından icthadlarda bulunmuştur. Dördüncü tabaka da, üçüncü tabaka gibidir.

Beşinci tabaka ise, görüş ve rivayetleri seçme bakımından pek az icthad yapmıştır. Aslında bu tabaka mükallid'dir; ancak mezhebe göre tefsirde, mezhebin sınır ve çerçevesini açmaksızın, aklî bir faaliyet göstermede bu tabaka mensublarının da bir rolü vardır. Kısaca, diyebiliriz ki bu tabaka, tercih etme şeklinde de olsa, kendisine göre bir icthad'a sahiptir.

Bundan sonra ele alacağımız iki tabakaya gelince; bunlar, tamamen mukallid olup fikhî bir icthad'a sahip değildirler. Onlar, sadece öncekilerin görüş ve eserlerini, toplayıp tedvin etmekle uğraşmışlardır.

6) Hafızlar Tabakası:

Bu tabaka mukallid olup öncekilerin tercihlerini bilmede hüccet sayılır. Hanefilerden İbnî Âbidin bu tabaka hakkında şöyle der:

"Onlar en sağlam, sağlam ve zayıf, açık rivayet, mezhebin zahir görüşü ve nâdir rivayet arasında seçme gücüne sahip kimselerdir, el-Kenz, ed-Durru'l-Mulţar, el-Vikaye ve el-Mecma' gibi muteber metinlerin müellifleri bu tabakaya dahildirler. Bunlar, Kitaplarında reddedilmiş fikirleri veya zayıf rivayetleri nakletmemişlerdir."

Buna göre onların bu tutumu tercih değildir; fakat, tercih edilenleri bilmek ve tercih sahibi müctehidlere göre tercih derecelerini bir sıraya koymaktan ibarettir. Tercih sahibi müctehidler tercihlerini bilmek, onlar arasında bir hüküm vermek mânâsına gelebilir. Dolayısıyla onlar, kendilerine göre tercih bakımından daha sağlam olan, mezhebin usûlüne daha çok dayanan, sayı bakımından daha fazla olan veya. mezhepçe daha çok hüccet sayılan tercih sahibi müctehidler görüşlerinden bazıları seçmişlerdir.

Öncekiler gibi bunların da fetva vermek hakları vardır. Fakat bu, dar bir çerçeve içerisindedir. Hayruddin er-Remlî, el-Fetâvâ'sında bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"Şüphesiz ki muhtelif görüş ve rivayetlerin tercihe lâıyk olanlarını bilmek ve onların sağlamlık veya zayıflık bakımından derecelerini tanımak, ilim yolunda ciddî gayretler sarf etmiş olanların sonunu gösterir. Bu itibarla müftü ve kadı'nın üzerine düşen, cevabı iyi tesbit etmek, haramı helâl veya

helâli haram yapmak suretiyle Allah'a iftira etmek gibi bir ölçüsüzlüğe düşmemektir?"^[304]

7) Mukallidler Tabakası:

Müctehidler en aşağı tabakası, bu tabakadır. Bu tabakaya mensub olanlar, kitablari anlayabilirler; fakat görüş ve rivayetleri tercih edemezler. Onlar, tercihlerde bulunan müctehidler tercihleriyle tercih derecelerini ayırd edecek bilgiye sâhib değildirler.

İbn-i Âbidin, bunları şöyle tarif etmektedir; "Onlar doğru ve yanlış, sağ ve solu birbirinden ayıramamışlardır. Hattâ onlar, gece odun toplayıcısı

gibi ellerine geçen her şeyi bir araya getirmişlerdir. Bunları taklid edenlere yazıklar olsun!"^[305]

İbn-i Âbidin'in anlattığı bu sınıf mensubları son asırlarda oldukça çoğalmıştır. Onlar, adetâ kitabların ibarelerine tapınırlar; kitabların içindekilerden öte gidemezler; delil, görüş ve rivayetleri birbirinden asla ayırd edemezler.

Çağımızda bu gibi insanlar çoktur. Onlar, fakihlerin sözlerine sarılırlar; bu sözlerin dayandığı delillere bakmazlar; hattâ, bu konuda şöyle bir görüş vardır, demekle yetinirler. Yaptıkları işleri meşru' göstermek isteyen çevre ve sınıflar üzerinde bu tip insanların büyük etkisi vardır. Bunlar, kim söylemiş olursa olsun, kıymeti ne olursa olsun, buldukları herhangi bir görüşe sarılırlar ve açık bir delil veya tercihe lâıyk bir düşünceye dayanmamış olsa bile, ona göre fetva verirler; sonra da onu her tarafa yayarlar. İbn-i Âbidin'in dediği gibi bunlara da, bunları taklid edenlere de yazıklar olsun!

Bu konuyu bitirmeden öne ebelirtmek isteriz ki Hanbelîlerin şu görüşüne biz de aynen katılıyoruz: Her çağda mutlak icthad şartlarını haiz bir müctehidin bulunmaması doğru olmaz; çünkü böyle bir icthad sayesinde din, iftiracıların iftiralarından korunmuş ve onun tertemiz cevheri gösterilmiş olur. Yine böyle bir icthad sayesinde dînin metodundan sapmaksızın, hükümlerine saçma bir şey katmaksızın ve dinî bağı koparmaksızın İslâmî esasları tatbik etmek imkânı doğar.

Hiç bir kimse, Allah'ın akıllara açmış olduğu bu kapıyı kapamak hakkında sahip değildir. Bu kapının kapandığını söyleyen hangi delile dayanmakta ve kendisi için mubah olan şeyi neden başkaları için haram saymaktadır? Bunu sormak hakkımız değil midir? Zira bu kapının kapanması, insanları, İslâmî ilk kaynaklardan, yani Kitab'tan, Sünnet ve selef-i sâlihînin eserlerinden uzaklaştırmaktadır. Hattâ taklidcilikte ifrata giden bazı kimseler, Kur'an ve Hadîs'i incelemeye lüzum yoktur; çünkü icthad kapısı kapalıdır, diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh!

İctihadın Bölünmesi

İctihad şartlarını haiz olan kimsenin icthadı, kayıtsız şartsız ve umumî bir icthad mıdır? Böyle bir müctehidin her türlü dinî mesele hakkında icthad yapması gerekmez mi? Çünkü icthad, fikhî bir meleke olup buna sâhib olan kimse hem usûlü, hem de şeratin amaçlarını tam olarak bilmektedir. Onun icthadı her hangi bir konuya münhasır olamaz; zira şeriatin her bölümü birbirine bağlıdır. Şer'î bir meselede icthad yapacak kimse, şeriatin bütünü bilmek mecburiyetindedir. İbadet meselelerini hakkı ile bilmeyen, muamelâta ait meseleleri anlayamaz. İctihad şartlarını haiz olan müctehide göre icthad yapmak, fikhî bir melekedir. Bu meleke sayesinde müctehid, bütün dinî meselelere nüfuz edebilir.

Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Onlara göre icthad bölünmez. Nikâh meselelerinde icthad yapan kimse, ibadet meselelerinde başkasını taklid etmez. Keza, ibadet hususunda müctehid olan kimse, alım-satım veya nikâh hususunda taklidçi olamaz; Çünkü bu, iki zıt şeyi birleştirmek demektir. İctihadla taklidçilik birbirine zıt olan ve bir şahısta birleşmesi mümkün olmayan şeylerdir. Doğru kıyas, metodlarını bilen bir fakih, onu aile meselelerine tatbik etmekten âciz ve muamelât işlerine tatbik etmeye muktedir olabilir mi? Ancak onun, belli bir konuya ait deliller hakkındaki bilgisiyle diğer konuların delillerine ait bilgisi eşit olmayabilir; fakat bu, onun müctehdlikten mukallidlik mertebesine düşmesi demek değildir.

Bazı Mâlikîlerle bazı Hanbeliler, Zahirîlere uyararak, şöyle demişlerdir: İctihad bölünebilir. Her hangi bir konu hakkında derin bir bilgiye sahip olan kimse bu konuda icthad yapabilir. Bu, icthad konusundaki esaslara aykırı değildir.

Burada onun, hem müctehid hem de mukallid olduğu söylenemez çünkü Zahirîlere göre taklid, mutlak olarak yaastır. Kişi, karşılaştığı bir meseleyi, kendi re'yi ile değil, bir delile dayanarak fetva veren herhangi bir fakihe başvurmak ve onun dayandığı bu delili anlamak zorundadır. İşte o, bu delili anlamakta müctehid demektir ve onu, bunun dışında taklid etmez; belki kendisi de onun gittiği yoldan gider.

İctihadın bölünebileceğini ve taklidi caiz sayanlara göre, belli bir konuda icthad yapacak kimse, bütün icthad metodlarını bilmek ve icthad için gereken ehliyete sâhib olmak mecburiyetindedir. Belki o, delillerini tam olarak bildiği konuda fetva verir, diğer konularda kesin bir bilgi sahibi oluncaya kadar susar. Meselâ; br çok imamlar, kendilerine sorulan bir kısım meseleler hakkında "bilmiyorum" diye cevap vermişlerdir. İmam Mâlik, otuz altı kadar soruya "bilmiyorum" (lâedri) sözüyle karşılık vermiştir; çünkü o, bu meselelerin dayandığı delilleri o zaman incelememişti. Bununla beraber O'nun imamlık ve müctehidlik sıfatı gitmemiştir. Yine de O, Hicret Yurdunun İmamıdır.

İFTÂ (FETVA VERME) VE MÜFTÎ DE

ARANAN ŞARTLAR

İftâ (fetva verme), icthad'a nisbetle daha özel bir anlam taşır; çünkü icthad, fıkı hükümleri kaynaklarından çıkarmaktır. Bu hükümlerin açıklanması hakkında her hangi bir soru bulunsun veya bulunmasın netice değişmez. Nitekim Ebu Hanîfe, derslerinde birçok fer'î meselelerin hükümlerini açıklarken, illetlerini istinbat ettiği kıyasları ve bu illetlerin o kıyaslara ne derecede elverişli olup olmadığını tesbit etmek için böyle yapmıştır. İftâ ise, ortada bulunan bir vakıanın hükmünü açıklamak üzere fakih tarafından verilen bir cevaptır.

Gerçek fetva, icthad şartları ile birlikte başka şartları da kendinde bulduran müctehid tarafından verilir. Bu şartlar, fetva isteme (İstiftâ) vakıasını bilmek, fetva isteyen (müstefti)'in durumunu ve içinde yaşadığı toplumu incelemektir. Böylece müftî, bunların, fetva isteyen kimse üzerindeki tesirini bilsin; Allah'ın dînini oyuncak etmesin.

Bunun içindir ki İslâm bilginleri müftlik için ağır şartlar koymuşlardır. Ahmed b. Hanbel'den bu hususta şöyle rivayet edilir: "Bir kimsenin kendisini fetva vermeye ehliyetli görmesi için şu beş şartı haiz olması gerekir:

- 1- İyi niyet sahibi olmak; çünkü iyi niyet sahibi olmayanın ne yüzünde, ne de sözünde nur bulunur.
- 2- İlim, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olmak.
- 3- Kendinden ve bilgisinden emin olmak.
- 4 - Halka kendi otoritesini kabul ettirmek.
- 5- İnsanları iyice tanımak."

İmam Ahmed'in bir müftî için ileri sürdüğü bu şartlardan anlaşılıyor ki müftinin, fetva isteyen psikolojik durumunu nazar-ı dikkate alması, halk nazarında itibar sahibi, basiretli, verdiği fetvanın neticesini ve insanlar arasında uyandıracığı tesiri kavrayacak bir görüş sahibi olması gerekmektedir. Dolayısıyla o, vereceği fetvanın kötü bir netice doğuracağını anlarsa fetva vermekten kaçınır; iyi bir netice doğuracağını anlarsa fetva vermekten çekinmez.

Müftî, kendisinin, doğru yolu gösteren bir kılavuz olduğunu ve vereceği fetvanın insanları islâh etmek için bir mihver teşkil ettiğini bilmelidir. Şâtîbî, bu konuda şöyle der: "Üstün bir dereceye ulaşmış olan müftî, insanları doğruluğa ve itidale sevkeden, halka mutedil yolu gösteren kimsedir.

O, insanları güçlüğe düşürmez ve gevşekliğe de sürüklemeyiz."^[306]

Burada Şâtîbî, ifrat veya tefrite düşmenin, adalet ve doğruluktan sapma olduğunu beyan etmek; şiddet göstermenin tehlikeye sürükleyeceğini, büsbütün müsamahalı davranmanın da çöküntüye sebep olacağını açıklamak istiyor.

Müftinin önünde ruhsat kapısı da açıktır. O, azimete göre fetva verdiği zaman güçlük ve sıkıntıya sebep olacağını anlarsa, insanların durumuna göre ruhsat cihetine gider. Allah, nasıl azimetlerinin yerine getirilmesini seviyorsa, ruhsatlarına uyulmasını da sever. Azimetin güçlüğe yol açtığı hallerde ruhsata uyulması, Allah katında daha sevimidir; çünkü Allah, kullarına kolaylık murad eder; zorluk murad etmez.

Müftî, icthad'da yüksek bir mevki sahibi değilse ve gereken şartları kendisinde bulduruyorsa, çeşitli mezheplerden insanlar için kolay olan görüşleri seçme hakkına sâhib olabilir mi? Sahâbîlerin ihtilafı, insanların güçlüğe düşmelerini önlemeye sebep olmamış mıdır? Nitekim Ömer b.

Abdilaziz, "Sahâbîlerin ihtilafı beni son derecede sevindiriyor... Onlar bir görüş üzerinde birleşselerdi insanlar sıkıntıya düşerlerdi."^[307] demiştir.

Şüphesiz müftî, icthad yapma ve deliller arasında kuvvetli olanları seçebilme kudretine sahip ise, mezheplerin görüşleri arasında delil bakımından kuvvetli olanları tercih edip vaziyete daha uygun olan fetvayı verir; fakat bu durumda onun şu üç şarta bağlı kalması lâzımdır:

1- Müftî, fetva soran kimsenin, başkasının delillerini öğrenince kendisinden almış olduğu fetvadan vazgeçeceği zayıf bir delili tercih etmemelidir.

2- Seçtiği görüş, insanların yararına olmalı ve onları ne şiddete, ne de gevşekliğe sürüklemelidir.

3- Tercih ettiği görüş, iyi niyete ayanmalı, Allah'ın gazap ve rızası unutulmaması için hükümdarın memnun etmek veya insanların keyfi arzularını tatmin etmek için olmamalıdır. Müftî, fetva vermeden önce hükümdarların maksatlarını bilip onlara uygun, fakat hakka aykırı fetva verenlerden olmamalıdır. Böyle fetva verenler, elbette çürük kimselerdir. İnsanlar bazı müftiler görmüştür ki, onlar, kendileri ve hükümdarlar için müsamaha, halk için de şiddet yönünü tercih etmişlerdir. Bunlar, kendileri için çeşitli mezheplerin kolay olan görüşlerini, başkaları için de, son derecede güç bile olsa, onların bağlı oldukları mezhebin o görüşlerini tercih etmekten çekinmemişlerdir.

Şâtîbî, Endülüs'de fetva veren, sonra hükümdarı kızdırdığı için fetvadan menedilen ve bir olay münasebetiyle hükümdarı memnun etmek için uygun

bir fetva vermiş olan bir fakih'den sözeder.^[308] Kısaca, bu hâdise ve fetva şöyledir: Endülüs Emîri Nâsır'ın sarayı civarında bir vakıf vardı. Bu, sarayın manzarasını bozuyordu; çünkü tam Emîr'in gezinti yaptığı yerin karşısında bulunuyordu. Emir, bu vakfi istimlak etmek ve saray bahçesine katmak istiyordu. Büyük müftülerden Bakıyy b. Mahled'e durumu bildirdi. O da, bütün âlimleri toplayıp ortaklaşa bir görüşe varmak istedi. Bilginler, Mâlikî mezhebine göre vakfın satılamayacağı görüşünde birleştiler. Verdikleri fetvayı Emir hoş karşılamadı. Bu sırada yukarıda işaret ettiğimiz fetva vermektен menedilen Muhammed b. Yahya b. Lübâbe isimli fakih durumu öğrenip Emîr'e, arzusuna uygun bir fetva vereceğini

bildirdi. O, bu fetvasında Hanefî mezhebi mezsublarından vakfın satılıp değiştirilebileceğini kabul edenlerin görüşüne uyuyordu. Bunun üzerine Emîr Nasır, bu fakihi diğer âlimlerle bir araya getirdi ve kendi aralarında meseleyi çözmelerini istedi. Âlimler, önceki görüşlerinde İsrar edince Muhammed b. Yahya, onlara şöyle hitab etti: Allah'a yemin ediniz, içinizden birine bir felâket gelseydi, siz, İmam Mâlik'in görüşleri dışına çıkarak bir kolaylık aradınız, değil mi? Onlar, evet, dediler. O da, öyleyse Emru'l-Mü'minin böyle bir ruhsata daha lâyıktır. Buna göre durumunuzu tayin ediniz ve İslâm bilginlerinden O'na uygun olan görüşü alınız; çünkü müctehidlerin hepsi birer önderdir, dedi. Bu durumda öteki fakihler susmak mecburiyetinde kaldılar. Bunun üzerine Kadî, mecliste cereyan eden durumu Emîr'e bildirdi, O da, bu fakihin fetvasına uyarak vakfi istimlak edip

[309]

yerine kat kat fazlasını verdi.

Mezheblerin görüşleri arasında tercih yapmak isteyen, müftî, aşağıdaki noktaları göz önünde bulundurmalıdır:

1- Bir görüşü, delili kuvvetli olduğu için benimsemeli, delili zayıf olan görüşü almamalıdır. Fetvaların şaz olanlarına bağlanmamak, tercih ettiği mezhebin metodlarını bilmelidir. Bu, müftînin herhangi bir icihad mertebesine sâhib olmasını ve taklîdîliğe düşmemesini gerektirir. İbni Teymiyye, mezheblerin görüşleri arasında bazı seçmelerde bulunurken böyle yapmıştır. Böyle bir icihad gücüne sâhib olmayan bir müftî, bildiği mezheb içerisinde kalmakla yetinir; eğer o, mezhebe derecesine ulaşmış ise.

2- Hakkında icmâ' bulunan hususu bırakıp ihtilaflı olan görüşü almamalıdır. Meselâ; o, kadının kendisini evlendirmeye yetkili olduğunu (velayet altında olmadığını) söyleyen Ebu Hanîfe'nin bu görüşüyle fetva vermemeli; aksi tezi savunan cumhur-i fukâhâ'nın kavline göre fetva vermelidir; çünkü bu takdirde akîd, fakihlerin icmâ' ile sahih olmuş olur. Ancak müftî, bu hususta hem kendisinin niçin cümhûr'un görüşünü benimsediğini, hem de Ebu Hanîfe'nin görüşünü açıklayıp fetva isteyen bunlardan birisini tercih edebileceğini söyleyebilir; çünkü mesele, haram ve helâl ile ilgili olma bakımından nâziktir; dolayısıyla ihtiyatlı olmak gerekir.

İhtilaflı bir meselede ihtiyat cihetini tercih etmek yerinde olur. Meselâ; bir adam, annesinden bir yudum süt emen süt kardeşiyle evlenmek istese; müftî, böyle süt kardeşler arasında evlenmeyi caiz görmeyen Ebu Hanîfe ve Mâlik'in mezhebine göre fetva verir. Eğer fetva isteyen, dört beş yudumluk süt emmekle aralarında süt kardeşliği bulunan bir kadınla evlenmiş ve durumu birkaç çocuk sahibi olduktan sonra öğrenmiş ise, çocukların korunması için diğer müctehidlerin görüşüne uyarak, bu evliliğin devamına fetva vermek gerekir. Önceki durumda din bakımından ihtiyat yönü tercih edildiği halde, son durumda çocuklar için ihtiyat yönü tercih edilmiştir. Yalnız burada, müctehidlerin görüşlerini isbat için ileri sürdükleri deliller, müftînin nazarında birbirine denk olmalı ve o, bunlardan hiç birisinin kesin olduğunu kabul etmemiş bulunmalıdır.

3- İnsanların keyfi arzularına uymamah, maslahat ve delile bağlanmalıdır. Muteber olan maslahat, hayatî bir önemi haiz ve umumî maslahat (kamu yararı) olup fetva için haram veya helâl olmanın sebebinin teşkil eder.

Hanefî mezhebinin bazı imamlarına uyarak, Emîr'i memnun etmek için vakfın satılacağına cevaz veren yukarıda hikâyesini anlattığımız fakih, gerçekten bir maslahatı gözetmemiştir; çünkü Emîr için bir felâket saydığı şey, sarayın manzarasının bozulmasıdır. O, burada, Emîr'in arzusuna uyarak, sarayın manzarasının güzelleşmesini değil, vakfın onarılarak güzelleştirilmesini teklif etseydi, maslahata daha uygun olurdu.

İslâm bilginleri, müftînin fetva vereceği mesele şahsıyla ilgili olunca nasıl bir fetva vermesi gerekiyorsa, halka da aynı şekilde fetva vermesi üzerinde ittifak etmişlerdir. Kendisi için ruhsatı, başkaları için de şiddeti tercih eden müftî, adalet ve insaftan yoksun kimsedir. Ancak kendisi de, başkası için ruhsatı gerektiren şahsî bir ihtiyaç içerisinde ise mesele yoktur.

Müftî, fetva hususunda aceleci olmamalıdır. O, meseleyi ve vereceği fetvanın neticelerini iyice düşünmelidir. Meseleyi, hakikate ulaşmak için derhal cevaplandırılmaması ayıp değildir. Araştırmak, âcil bir durum yoksa, meseleyi daha geniş bir zaman içinde halletmek çok tabiidir.

Hicret yurdunun imamı olan Mâlik (r.a.), fetva hususunda hiç acele etmezdi. O'nun bir mesele için günlerce uğraştığı olmuştur. O, şöyle demiştir: "Bazan bana öyle bir mesele sorulurdu ki, o, beni yemekten, içmekten ve uykudan alıyordu." O'na dediler ki:

"Ey Abdullah'ın babası, vallahi senin sözün insanların yanında taş üzerindeki yazı gibidir. Sen ne söyleyen halk ona sarılıyor." İmam Mâlik, buna şöyle cevap verdi:

"Böyle olmaya hak kazanan kimse sabırla meseleyi inceleyen ve kör deve gibi önünü görmeden yürümeyen kişidir."

Hakikaten güvenilir bir müftî, Peygamber postunda oturan insandır. Peygamber, haram ve helâli bildirir. Müftî de, insanlara, Peygamberin bildirdiğini nakleder. O, şeriati halka açıklamak hususunda Peygamber'in vârisidir. Nefsî arzuların onda yeri yoktur. O, ileri atılmak gerekmeyen yerde susar. Hakkı söylemek gerektiği zaman, sonucu ne olursa olsun, konuşur. O, sadece Allah'tan korkar. Başkalarının kinaması onun için önemli değildir.

Allahım, bizi hatâlardan sen korusun, sözü dinleyip en iyisine uyanlardan eyle. EyYüce Tanrı, sen, duaları işitmektesin!..

[310]

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim.

- 1- **Abdulaziz el-Buharî**, Keşfu'l-Esrar alâ Usûli'l-Pezdevî, İstanbul 1308.
- 2- **Ahmed b. Hanbel**, Müsned, Mısır 1313.
- 3- **Ahmet Fethi Zağlul Paşa**, Şerhu'l-Kanûni'l-Medenî.
- 4- **Ahmed İbrahim**, el-Ehliyyetü ve Avârlidhâ.
- 5- **el-Âmidî**, Seyfüddin, el-İhkâm fi Usûlil-Ahkâm, Mısır 1914.
- 6- **Âyetullah**, Seyyid Hasan es-Sadr, Te'sisu's-Şîa li Ülümi'l-İslam, Irak 1370.
- 7- **Buhari**, el-Câmi'u's-Sahîh, Brill Matbaası, Leiden 1862.
- 8- **Cemalüddin el-Hillî**, İbni Ali el-Mutahhar, Tehzibül-Usûl.
- 9- **Dârimi**, Sünen, Dimaşk 1349,
- 10- **Dehlevî**, Bak. Şah Veliyyullah Dehlevî.
- 11- **Ebu Dâvûd**, Sünen, Kahire 1280.

- 12- **Ebu'l-Huseyn el-Basrî**, el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh, Dimaşk 1964-1965.
- 13- **Ebu Yusuf**, er-Reddü alâ Siyeri'l-Evzâ'i, Kahire 1357.
- 14- **Ebu Zehra**, Muhammed, Ebu Hanîfe, Kahire (t. y.).
- 14- **Ebu Zehra**, eş-Şâfî, Kahire 1367.
- 14- **Ebu Zehra**, el-Mülkiyyetü ve Nazariyyetü'l-Akd, Kahire 1938.
- 14- **Ebu Zehra**, el-Cerime ve'l-Ukübe.
- 15- **el-Esnevî**, Şerhu Minhâci'l-Usûl, Tahrir Şerhi Takrir kenarında, Bulak-Mısır 1316.
- 16- **el-Eş'ârî**, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, Kahire 1369.
- 17- **Fahrüddin er-Razî**, Mefâtihu'l-Gayb (Tefsir), Mısır 1308-1310.
- 17- **Fahrüddin er-Razî**, el-Mahsul fi İlmi'l-Usûl, yazma.
- 18- **Gazzâlî**, Ebu Hamid, el-Mustasfâ, Bulak-Mısır 1322.
- 19- **Hayruddin er-Remlî**, el-Fetâvâ el-Hayriyye, Bulak 1300.
- 20- **İbn-i Âbidin**, "Risaletü'l-Urf", Mecmû'atü'r-Resâil (c. II, s. 114-147), İstanbul 1325.
- 20- **İbn-i Âbidin**, "Şerhu Uküdi Resmî'l-Müfti", Mecmû'atü'r-Resâil (c. I, s. 9-52), İstanbul 1325.
- 21- **İbnu'l-Arabi**, Ebu Bekr el-İşbilî, Ahkâmü'l-Kur'an, Mısır 1331.
- 22- **İbnu'l-Aynî**, Zeynüddin, Şerhu'l-Menar, İstanbul 1314.
- 23- **İbnu'l-Cevzî** Menâkibü'l-İmam Ömer b. el-Hattab, Kahire 1347.
- 24- **İbn-i Hamdan**, Sıfatü'l-Fetvâ ve'l-Müfti ve'l-Müsteftî, Dimaşk 1280.
- 25- **İbn-i Hazm**, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, Celaleyn Tefsiri kenarında, Kahire 1342.
- 25- **İbn-i Hazm**, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, Mısır 1345-1347.
- 26- **İbnu'l-Hümam**, Kemâlüddin, et-Tahrîr, Şerhi et-Takrir ile birlikte, Kahire 1316-1317.
- 27- **İbn-i Kayyim el-Cevziyye**, İ'lâmu'l-Muvakkî'in, Münired Dimaşkî tabı, Kahire (t.y.); Delhi tabı, 1313-1314.
- 28- **İbn-i Kudâme**, el-Muğnî, Kahire 1367.
- 29- **İbn-i Mace**, Sünen, Mısır 1313.
- 30- **İbn-i Rüşd el-Kebir**, el-Mukaddemâtü'l-Mümehhedât, Kahire 1325.
- 31- **İbn-i Teymiyye**, "Risaletü'l-Kıyâs" Mecmû'atü'r-Resâili'l-Kübrâ, Mısır 1323.
- 31- **İbn-i Teymiyye**, Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil, Mısır 1341-1349.
- 31- **İbn-i Teymiyye**, Muhtasaru'l-Fetâvâ el-Misnyye.
- 32- **İmam Mâlik**, el-Muvatta', Mısır 1370/1950.
- 33- **el-İzmîrî**, Hâşie alâ Mir'âi'l Usûl, İstanbul 1309.
- 34- **İzzüddin b. Abdisselâm**, Kavâidü'l-Ahkâm, Ticariyye ve Hüseyniye tabı.
- 35- **el-Karâfî**, el-Furûk, Kahire 1344-1346.
- 35- **el-Karâfî**, Tenkîhu'l-Fusûl, Mısır 1306.
- 35- **el-Karâfî**, Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl, Mısır 1306.
- 35- **el-Karâfî**, Şerhu Tenkîhil-Fusûl, Mısır 1306.
- 36- **el-Kâsânî**, Ebu Bekr b. Mes'ud, Bedâi'u's-Sanâf fi Tertîbi's-Şerâi', Mısır 1327-1328.
- 37- **el-Kulelî**, Muhammed Mustafa, el-Mes'ûliyyetül-Cinâiyye.
- 38- **el-Kurtubî**, Ebu Abdillâh, el-Cami'li Ahkâmi'l Kur'an, Kahire 1950.
- 39- **Molla Husrev**, Mir'atü'l-Usûl, el-İzmîrî Haşiyesi kenarında, İstanbul 1309.
- 40- **Müslim**, el-Câmi'u's-Sahîh, Kahire 1955-1956.
- 41- **el-Müzenî**, el-Muhtasar, Bulak-Mısır 1321-1325, el-Umm'ün kenarında.
- 42- **Nesâî**, Sünen, Mısır 1312.
- 43- **Nevevî**, el-Mecmû', Yazma, Şam, Um., No. 48, 291.
- 44- **Pezdevî**, Usûl, Keşfü'l-Esrar kenarında, İstanbul 1308.
- 45- **Serahsî**, Usûl, Kahire 1372-1373.
- 45- **Serahsî**, el-Mebsut, Kahire 1324-1331.
- 46- **Suyûtî**, el-Câmi'u's-Sagîr, Şerhi Feyzul-Kadîr ile birlikte, Mısır 1938.
- 46- **Suyûtî**, el-Fethu'l-Kebîr fi Dammi'z-Ziyadeti ile'l-Câmi'ı's-Sâgîr, Mısır 1938.
- 46- **Suyûtî**, el-İtkan fi Ulûmi'l Kur'an, Mısır 1278.
- 47- **Şâfî**, er-Risale, Kahire 1940.
- 47- **Şâfî**, el-Umm, Kahire, 1321-1325.
- 48- **Şah Veliyullah Dehlevî**, Huccetullah el-Bâliga, Kahire (t.y.).
- 48- **Şah Veliyullah Dehlevî**, el-İnsaf fi Beyani Sebebi'l-İhtilaf, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1385.
- el-İtisam, 1. tabı; M. Reşid Rızâ neşri; 2. tabı: Ticariyye, Kahire (t.y.).
- 49- **Şâtübî**, el-Muvâfakât, Ticariyye ve Münir ed-Dimaşkî tabı, Kahire (t.y.)
- 50- **Şevkânî**, İrşadü'l-Fuhûl, Kahire 1962.
- 51- **Tirmizî**, el-Câmi'u's-Sahîh, Matbaatü'l-Halebi, Kahire 1975.
- 52- **Zeyla'î**, Tebyînü'l-Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dakaik, Bulak 1314-1315.
- 52- **Zeyla'î**, Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidâye, Mısır 1938.

-
- [1] İrşadü'l-Fuhûl, s. 214.
- [2] İrşadü'l-Fuhûl, s. 214.
- [3] Tevbe: 9/100.
- [4] er-Risale, s. 477.
- [5] Muhammed (Kıtâl), 10.
- [6] Câsiye: 45/21.
- [7] Sâd: 38/28.
- [8] Ebu Dâvud, Savm: 33; Dârimî, Savm: 21,
- [9] Nisa: 4/59.
- [10] Bakara: 2/179.
- [11] Azhâb: 33/37.
- [12] Haşr: 59/7.
- [13] Nisa: 4/160.
- [14] Mâide: 5/91.
- [15] Buhari, Diyât: 23, Libâs: 75.
- [16] Nur: 24/28, 29.
- [17] Müslim, Adâhî: 28; Buhari, Adahî: 16.
- [18] Bu bölümün 12 numaralı dipnotuna bak.
- [19] Serahî, Usûl, c. II, s. 131, 132; İbni Kayyım el-Cevziye, İ'lâmu'l-Muvakki'in, F. Zeki tabı, Kahire 1325-1326, c. I, s. 253.
- [20] Abdulaziz el-Buharî, Keşfü'l-Esrar, c. III, s. 1014.
- [21] Bakara: 2/29.
- [22] Mâide: 5/3.
- [23] Nahl: 16/44.
- [24] Buhari, İ'tisam: 2; Tirmizî, İlm: 17.
- [25] Hucurat: 49/1.
- [26] İsrâ: 17/36.
- [27] En'âm: 6/38.
- [28] Bu delillerin tafsilatı için bak: İbn-i Hazm, el-İhkâm, c. VII, s. 57 ve devamı, c. VIII, s. 21 ve devamı.
- [29] Mâide: 5/90.
- [30] Bakara: 2/219.
- [31] Müslim, Musâkaat: 81; Tirmizî, Büyü': 23. 193
- [32] Elimizdeki kaynaklarda bu hadîs'i bulamadık. Çeviren
- [33] İbn-i Rüşd el-Kebîr, el-Mukaddemâtü'l-Mumehhedât, c. I. s. 22.
- [34] Aynı eser, c. I, s. 23. 200
- [35] Hanefî fatihleri kıyas'a aykırı olan hükümleri dört (kısmı ayırılır: 1) Özel olduğu sabit 'bulunan hükümler. Meselâ; Peygamber (s.a.)'in hanımlarının sayısı ile ilgili hüküm böyledir. 2) Taabbüdü olduğu ve illetlerinin akıl ile kavranılmıyacağı sabit olan hükümler. Gerçi bunların da yüksek 'hedefleri vardır. 3) Amm olan hükümden ruhsat olmak üzere vârid olduğu sabit bulunan hükümler. Âmm olan bir hükme, ancak aynı kuvvette olan bir hüküm muaraza edebilir. Kıyas ise, azimet ifade eden âmm bir hükümün kuvvetinde değildir. 4) Umûmî, kaideden istisna edilen hükümler. İstisnanın kendisine has bir mânâsı vardır ve bu kıyas'a mani olmaz; çünkü bu mânâ kıyas'ın illetini teşkil eder. Bu durumda iki 'kıyas bulunur ve fakih bunlardan tesirce daha kuvvetli olanı tercih eder ki Hanefîler buna "istihsan" adını verirler.
- [36] Arâyâ, ağacın dalındaki taze hurmayı tahmin suretiyle aynı miktarda kuru hurma ile değiştirmek. Mâlikîler ile Hanbelîler, ihtiyacı ileri sürerek, bunu caiz görürler.

Halbuki ağaçtaki hurmanın fazla olma ihtimali göz önüne alınırsa, hurmayı hurma ile değiştirken alınan fazlalık faiz olur; fakat Peygamber (s.a.), bunu mubah kılmıştır. Bu ise, birbiriyle değişilen şeylerdeki fazlalığın ribâ olduğunu bildiren hadis'e aykırı düşmektedir. Demek burada istisna vardır. Taze üzümü de aynı şekilde kuru üzümle değiştirmek buna kıyaslanabilir. Hanefiler, arâyâ ile ilgili hadisi zayıf sayarlar.

[37] Burada o, kıyas'ı, keffâretin orucu bozmayı önlemesi esasına dayandırmıştır ki, bu da, köle azadından ziyade oruç tutmada gerçekleşir.

[38] Nisa: 4/29.

[39] İlet olarak kabul edilen vasıfda ta'diye şartı Hanefilerle Şafii'ler arasında tartışma konusu olmuştur. Hanefilere göre kıyas'a esas teşkil edecek olan illetin müte'addi olması şarttır. Şâfiilere göre ise, illet müte'addi olmayabilir; çünkü hüküm, nass bulunan bir yere de illete bağlıdır. Bazan ta'il, sadece hükmün vasıfla olan ilişkisini ortaya koymaya yarar; isterse bu vasıf müte'addi olmasın. Hanefilerin nokta-i nazarları da şöyledir: Hakkında nass bulunan bir konuda hüküm, illete değil, nass ile sabittir; çünkü nass bulunan bir yerde hükmü illete izafe etme'k, o nass'ı iptal etmek demektir. İleti tesbit etmenin faydası, onun, hakkında nass bulunmayan konulara da ta'diye etmesidir.

[40] Müslim, Eşribe: 75.

[41] Nisa: 4/6.

[42] Müslim, Adâhî: 28; Buhârî, Adâhî: 16.

[43] Hz. Peygamber, hac esnasında Arafat'da öğle ile ikinci namazını, Müzdelife'de de akşam ile yatsı namazını birlikte kılmıştır. Hanefiler, bunu, sadece hacc'a mahsus bir şey olarak kabul ederler. Çeviren

[44] Buna göre, ev ve apartman dairesinde durup duranken dışarıda yağmur var diye namazı birleştirmek caiz olmaz; ancak camidekiler, dağılıp tekrar toplanma güçlüğünü gözönüne alarak iki namazı birlikte cemaatle kılabilirler. Çeviren

[45] Tirmizî, Taharet: 69.

[46] Nisâ: 4/43.

[47] Bundan öne egeçen "İletle hüküm arasındaki münasebet" bahsine bak.

[48] Müslim, Adâhî: 28; Buhârî, Adâhî: 16.

[49] Buhârî Diyât: 23, Libas: 75.

[50] Nur: 24/2.

[51] Nur: 24/4.

[52] Nisâ: 4/35.

[53] Buhârî, Savm: 30.

[54] el-Umm, c. VII, s. 274.

[55] Elimizdeki kaynaklarda bu hadisi bulamadık. Çeviren

[56] Nisa: 4/25.

[57] Kur'an'da, zina eden erkek ve kadına yüzer deynek ceza tayin edildiğine göre (Nur: 24/2), zina eden câriye ve köle ellışer deynek ceza tertip edilmiştir. Çeviren

[58] er-Risale, s. 479.

[59] er-Risale, s. 518, 519.

[60] el-harâcu bi'd-damân (Tirmizî, Büyü': 53).

[61] Selem akdi, para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan bir alım-satım akdidir. Çeviren

[62] Bir sa', yaklaşık olarak 2.917 Kg. lık bir ölçektir.

[63] Buhari, Büyü': 64; Müslim, Büyü': 11.

[64] Bakara: 2/194.

[65] Abdulaziz el-Buhârî, Keşful-Esrar, c. II, s. 700-702.

[66] Nisa: 4/24.

[67] Buhari, Nikâh: 27; Müslim, Nikâh 37 39

[68] Bakara: 2/275.

[69] el-Karâfi, Tenkîhu'l-Fusûl, s. 90.

[70] el-Muvâfakât, c. III, 17.

[71] Mâlikî Usûlcülerinden olup adı Muhammed b. Abdullah el-Maâfirî (öl. 543 H.) dir. Çeviren

[72] Buhârî, Vudû: 33; Müslim, Taharet: 89, 91, 92, 93.

- [73] Hanefiler hariç diğer müctehidlerin cevazına 'kail oldukları ve ağacın da-hındaiki taze hurmayı Ucum hurma ile değişmeden ibaret olan "Bey'ul-Arayâ" ile ilgili hadisler için bak: Buharî, Büyü': 84; Mâlik, Muvatta', Büyü': 14; Şafî er-Risale, s. 333. Çeviren
- [74] Adam öldürme keffâreti. Bunun için bak. Nisa Sûresi: 4/92.
- [75] Tirmizî, Hudud: 2; Suyûtî (İbni Adiy'den), Fethu'l-Kebir, c. I, s. 60.
- [76] el-Milel ve'n-Nihal, c. I. s. 449.
- [77] Bu meselede miras şöyle taksim edilir: Hanefilere göre:
Mesele	Ana	Koca	Anabir kardeşler	özkardeşler
(payda)	1/6	1/2	1 /3	kalanı
6	(1)	(3)	(2)	(bir şey kalmamıştır.) Mâlikilere Göre:
Mesele	1/6	1/2	Kalanı müştereken ve eşit	
(payda)	(1)	(3)	olarak paylaşırlar.	
6			(2)	Çeviren
- [78] el-İ'tisam, 1. bası, c. II, s. 324; 2. bası, c. II, s. 121.
- [79] el-Mebsut, s. X, s. 145.
- [80] Bakara: 2/185.
- [81] Müsned, c. V. s. 32.
- [82] Serahsî, el-Mebsut, c. X, s. 145.
- [83] Zeyla'î, Nasbu'r-Râye, c. IV, s. 105.
- [84] Zeyla'î, aynı eser, c. IV, s. 105.
- [85] Buharî, Savm: 26, Müslim, Siyam: 171.
- [86] Zeyla'î, Nasbu'r-Râye (Darekutnî ve İbni Adiy'den), c. I. s. 47.
- [87] Keşfu'l-Esrar, c. IV, s. 1126.
- [88] Elbette bu görüşler, kuyu ve havuzları temizlemek için bu gün sahip bulunduğumuz su motorları ve .klor gibi teknik (fennî) imkânların mevcut olmadığı çağlara göre doğru olabilir. Çeviren
- [89] Serahst el-Usûl, c. II, s. 201.
- [90] el-Umm, c. VII, s. 267-277.
- [91] Kıyame: 75/36.
- [92] Nisa: 4/59.
- [93] Mücâdele: 58/14.
- [94] Nur: 24/6-9.
- [95] el-Umm, c. VII, s. 273.
- [96] Şatıbî, el-Muvâfakât, c. IV, s. 209.
- [97] Müsned, c. I, s. 379.
- [98] Hacc: 22/78.
- [99] Zeylâ'î (Taberânî'den), Nasbu'r-Râye, c. IV, s. 17.
- [100] İbn-i Âbidin, Risaletu'l-Urf (Mecmuatü'r-Resail), c. II, s. 126. 236
- [101] Suyûtî (Bayhakî ve İbni Asâkir'den), el-Fethu'l-Kebîr, c. II, s. 20.
- [102] Bu hadîs'i bulamadık, ancak Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'arî'ye yazdığı za ile ilgili meşhur mektubunda bu cümle de yer almaktadır (Bak. İbni Kayyim, İlamu'l-Muvakkî'n, Delhi tabı, c. I, s. 30.). Çeviren
- [103] Enbiyâ: 21/107.
- [104] Yûnus: 10/57.
- [105] Bakara: 2/256.
- [106] Hacc: 22/78.
- [107]

Şâtıbî, el-İ'tisam, c. II. s. 307.

[108]

Hıcr: 15/9.

[109]

Şafîî, el-Umm, c. VII, s. 88.

[110]

Bu ve önceki misaller için bak. Şâtıbî, el-İ'tisam, c. II, s. 287-302.

[111]

Hacc: 22/78.

[112]

Bakara: 2/185.

[113]

Buharî, Edeb: 80; Müslim, Fadâil: 77.

[114]

el-Mustasfâ, c. I. s. 294.

[115]

Ebu Davud, Mukaddime: 1, 6.

[116]

Mecmûatü'r Resâil ve'l-Mesâil, c. V. s. 22.

[117]

el-Karâfi, Şerhti Tenkihi'l-Fusûl, s. 199. 244

[118]

Şâtıbî, el-İ'tisam, c. II, s. 305.

[119]

Adı geçen eser, s. 398. 246

[120]

el-Karâfi, Tenkîku'l-Fusul, s. 200; el-Furuk, c. II, s. 32.

[121]

En'âm: 6/108.

[122]

Bakara: 2/104,

[123]

Müslim, Mûsakaat: 129, 130.

[124]

İbni Mâce, Ticârât: 6.

[125]

Bak. İ'lâmu'l-Muvaîdu'in, c. III, s. 120-140.

[126]

Tenkîhu'l-Fusûl, s. 200.

[127]

el-Muvâfakât, c. II, s, 359.

[128]

Adı geçen eser, c. II, s. 359. 360.

[129]

el-Furûk, c, II, s. 32, 33

[130]

Bakara: 2/220.

[131]

İbnü'l-Arabî el-İşbilî, Ahkâmü'l-Kur-an, c. I, s. 65.

[132]

Bak. İrşadü'l-Fuhûl, s. 208. 254

[133]

Bakara: 2/29.

[134]

Lukman: 31/13.

[135]

İ'lâmül-Muvakkî'in, c. I. s. 125.

[136]

el-ihkâm fi Usûli'l-Ahkâm, c. V. s. 5.

[137]

Şûra: 42/13-15.

[138]

En'âm: 6/146.

[139]

Bakara: 2/183

[140]

Mâide: 5/45.

[141]

Şûra: 42/13.

[142]

En'âm: 6/90.

[143]

Nahl: 16/123.

[144]

Mâide: 5/45.

[145]

Bakara: 2/143.

[146]

Buharî, Teyemmüm; I, Salat: 56.

[147]

En'âm: 6/146.

- [148] Mâide: 5/45.
- [149] Buharî, Diyât: 6; Müslim, Kasâme: 25, 26; Tirmizî, Diyât: 10.
- [150] Bakara: 2/234.
- [151] Bakara: 2/240.
- [152] Nur: 24/4.
- [153] Nur: 24/6.
- [154] Bakara: 2/234.
- [155] Talâk: 65/4.
- [156] Nahl: 16/44.
- [157] el-Umm, c. VII, s. 275.
- [158] el-Umm, c. V, s. 74. Başka misaller için yazarın "eş-Şâfiî" adlı eserinin 170. müteakip sahifelerine bakınız.
- [159] Bakara: 2/286. 270
- [160] Ebu Dâvûd, Nikâh: 38; Darımı, Nikâh: 25.
- [161] Hac: 22/78.
- [162] Bakara: 2/185.
- [163] A. b. Hanbel, Müsned, c. V. s. 343.
- [164] Buhari, Edeb: 57, 58, 62, Müslim, Birr: 23.
- [165] Müsned, c. V. s. 110.
- [166] Buhari, Edeb: 76; Tirmizî, Birr: 23.
- [167] Bu hadîsin yerini bulamadık. Çeviren
- [168] Bakara: 2/132.
- [169] Bakara: 2/132.
- [170] Buhari, Edeb: 76; Tirmizî, Birr: 73.
- [171] Âl-i İmrân: 3/134.
- [172] Buharî, Ahkâm: 13; İbni Mâce, Ahkâm: 4.
- [173] Müsned, c. V, s. 110.
- [174] Müslim, Birr: 32.
- [175] Müslim, Cennet: 1; Tirmizî, Cennet: 21.
- [176] Beled: 90/10.
- [177] Şems: 91/7, 8.
- [178] Birinci Bölüm, 43 numaralı dipnota bak.
- [179] Ebu Davud, Melahim: 17.
- [180] Suyutî, el-Cami'u's-Sagîr (Hakim'in Müstedrak'inden), No. 4747.
- [181] Tevbe: 9/120.
- [182] Buhari, Edeb: 80; Müslim, Fadâî: 77.
- [183] Müslim İlm: 7.
- [184] Buharî, Eymân: 31.
- [185] Buharî, Nikâh: 5; Müslim, Nikâh: 1.
- [186] Buharî, Rikak: 18.
- [187] Bu hadîs'i elimizdeki kaynaklarda bulamadık. Çeviren
- [188]

Buhârî, İman: 29; Nesâî, İman:, 18.

[189] Suyutî (Miisned ve Bayhaki'nin Sünen'inden), el:Camru's-Sagîr, No. 1879; d, c. II, s. 105.

[190] En'âm: 6/102.

[191] Enbiyâ: 21/23.

[192] Bakara: 2/286.

[193] Hac: 22/78.

[194] Elimizdeki kaynaklarda bu hadîsi bulamadık. Çeviren

[195] Ebu Dâvud, Menâsik: 25.

[196] Beşerî hukuk'taki kamu haklan, yaklaşık olarak İslâm hukukundaki hakkullah'a tekabül etmektedir. Çeviren

[197] el-Kâsânî, Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi'ş-Şerâi' c. VII, s. 52; Müellif, el-Ce-ilme ve'l-Ukûbe, s. 70.

[198] Bakara: 2/178.

[199] İsrâ: 17/33.

[200] Müellif, el-Cerîme ve'l-Ukûbe, s. 103.

[201] Mâide: 5/32.

[202] Müellif, el-Cerime ve'l-Ukûbe, s. 17.

[203] Buhari, Hudûd: 22, Talâk: 11.

[204] el-Âmidî, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, c. I. s. 251, 252.

[205] Zimmet (ahd, uhde), ehliyetin sebebidir. Kişi, onunla hem menfaatine, hem de mazarratına ehil olur. Meselâ; bir mal almak için akid hapan kimsenin o malı alması menfaatini, ona karşılık para vermesi mazarratını muciptir. Çeviren

[206] Kısaca, ehliyet, kişinin hak ve vecibelere salahiyetli olması halidir. Çeviren

[207] Ahmed İbrahim, el-Ehliyyetü ve Avâriduhâ.

[208] Keşfu'l-Esrar, c. IV. s. 1358. 284

[209] Ehliyet konusunda şu eserlerden yararlandık: Menar Şerhi, Mahkûm-i aleyh babı; Mir'atü'l-Usûl, Mahkûm-i aleyh babı; Usulü'l-Pezdevî Şerhi Keşfü'l-Esrar. c- IV, s. 1357 vd.; Ahmed İbrahim, el-Ehüyyetü ve Avâriduhâ.

[210] Nisa: 4/6.

[211] Nisa: 4/6.

[212] Türk Medenî Kanununa göre normal olarak erginlik (rüşd) çağı onsekiz yaşın ikmaliyle başlar, Bak, TMK., Mad: 11. Çeviren

[213] Şerhu'ş-Kanûni'l-Medenî, s. 38. Ayrıca bak. Ahmed İbrahim, el-Ehliyyetü ve Avâriduhâ; Müellif, el-Mülkiyyetü ve Nazariyyetü'l-Akd.

[214] Kesilmeksizin sürüp giden akıl hastalığına "cünûn-i mutbık" denilir. Çeviren

[215] Bak. Keşfu'l-Esrar alâ Usûlil-Pezdevî, c. IV, s. 1390.

[216] Ebu Dâvud, Salat: 11; Dârimî, Salat: 26.

[217] Buhârî, Büyü': 48, Husûmât: 3; Müslim, Büyü': 48, Zeyla'î (Hâkim'in Müstedrak'inden), Nasbu'r-Râye, c. IV. s. 6.

[218] Nisa: 4/5

[219] Bakara: 2/282.

[220] Fahu'l-İslâm, Usûl, Keşfü'l-Esrar kenarında, c IV, s. 1475.

[221] Tirmizî, Hudûd: 2; Suyûtî (İbn Adiy'den), el-Fethu'l-Kebir, c I, s. 60.

[222] Muhtasaru'l-Fetâvâ el-Mısıryye, s. 650.

[223] Bak. el-Kulelî, el-Mes'üliyyetü'l-Cinâiyye.

[224] er-Risale, s. 357-359.

[225] Bak. er-Risale, s. 359.

[226] Buhari, Şahâdât: 8.

[227] Elimizdeki kaynaklarda bu ibarede bir hadis bulamadık; ancak bunu teyî eden diğer bir hadis için bak: Tirmizî, Nikâh: 6. Çeviren

- [228] İbn Mâce'Talâk:16; Suyutiel-Câmi'u's-Sagîr (Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebirden), No. 4461.
- [229] Bakara, 286.
- [230] Buhari, Bedü'l-Vahy: 1; Müslim, İmare: 155.
- [231] Nisa: 4/92.
- [232] Tebyînü'l-Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dakaüs, c. VI, s. 99.
- [233] Keşfü'l-Esrar, c. IV, s. 1503. 304
- [234] Usûlü'l-Pezdevî, c. IV. s. 1502, Keşfü'l-Esrar kenarında.
- [235] Serahsî, el-Mebcut, c. XXIV, s. 144.
- [236] Hanefilere göre İkrâh-i mülcî', ihtiyar ve rızâyı yok eder. İkrâh-i gayr-i mülcî' ise, rızâyı yok eder ve ihtiyara tesir etmez, Hanefiler ihtiyar ile rızâyı birbirinden ayırırlar. Onlara göre ihtiyarın mânâsı, bir 'kaç şey' arasında muhayyer olmaktır. Mükreh: kaçırılmak, eziyete katlanmak veya eziyetten kurtulmak için yapılan teklifi yerine getirmek arasında muhayyerdir; neticelerine razı değilse de, bunlardan birisini seçme hakkına sahiptir. Rızâ, neticeleri kabul etmektir. Bu da mükreh'de asla bulunmaz. Bazı fakihler, rızâ, ihtiyarın en yüksek derecesidir, derler. Onlara göre ihtiyar ikiye ayrılır: Birisi kâmil ihtiyardır ve rızâ bununla var olur. Abdulaziz el-Buhârî, Keşfü'l-Esrar'da: "Rızâ ihtiyar'ın en yüksek derecesidir." (c. IV, s. 1502) demiştir. Diğer nakıs ihtiyardır. Nakıs ihtiyarda rızâ yoktur, İkrâh-i mülcî', ihtiyarı ifsad eder; çünkü onun verdiği ihtiyar, ölümle hayat arasında bir ihtiyar olup bu da fâsid bir ihtiyardır. Şâfîilerle fakihlerin cumhuruna göre rızâ ile ihtiyar birbirine bağlıdır; nzâsız ihtiyar, ihtiyarsız rızâ olmaz.
- [237] Nisa: 4/28.
- [238] Mûsned, c. V, s. 72.
- [239] el-Mebcut, c. XXIV. s. 39.
- [240] el-Mebcut, c. XXIV. s. 44.
- [241] İsrâ: 17/23, 24.
- [242] Müslim, Birr: 32.
- [243] İsrâ: 17/33.
- [244] Ahzab: 33/58.
- [245] el-Mebcut, c. XXIVf s. 74.
- [246] Enbiyâ: 21/107.
- [247] Yunus: 10/57.
- [248] Ankebut: 29/45.
- [249] Buhari, Zekât: 63; İbni Mâce, Zekât: 1.
- [250] Mâide: 5/8.
- [251] Bu hadisi elimizdeki kaynaklardan bulamadık. Çeviren
- [252] Mûsned, c. II. s. 361, 524.
- [253] Mûsned, c. V, s. 410.
- [254] Hucurat: 49/13.
- [255] Buhârî, Mazâlim: 30, Mağâzî: 36.
- [256] İsrâ: 17/70.
- [257] Bak. I. Bölüm, Vacibin kısımları.
- [258] Bakara: 2/228.
- [259] Nisa: 4/25. Kur'an'da zinanın cezası yüz deynefk (celde) olarak tayin edildiğine göre (Nur, 2), yansı elli deynek eder. Çeviren
- [260] Nahl: 16/90.
- [261] Bakara: 2/256.
- [262] Bakara: 2/191.
- [263] el-Mustasfâ, c. I. s. 287.
- [264] Enbiyâ: 21/23.
- [265]

- Talâk: 65/1.
- [266] Nisa: 4/176.
- [267] el-Mustasfâ, c. I. s. 288.
- [268] Müzâraa: toprak birinden, emek diğëerinden olmak şartıyla yapılan ortaklaşa ziraat; Mûsakaat: ağaç birinden, emek ve bakım ötekinden olmak üzere yapılan ortakçılık; Selem: para peşin ve mal veresiye satış; Murabaha: malı kârla satma; Tevliye: malı alış fiyatına satmalıdır.
- [269] Nur: 24/31.
- [270] İzzüddin b. Abdisselâm, Kavâidü'l-Ahkâm, Ticariyye tabı, c. I, s. 46-48.
- [271] Kavâidü'l-Ahkâm, el - Matbaatü'l-Hüseyniyye tabı, c. I. s. 63; Ticariyye tabı, c. I, s. 57.
- [272] Kavâidü'l-Ahkâm, Ticariyye tabı, c. I. s. 48.
- [273] Kavâidü'l-Ahkâm, Ticariyye tabı, c. I. s. 48.
- [274] Bakara: 2/173.
- [275] Hac: 22/78.
- [276] Bakara: 2/185 .
- [277] Buhari, Edeb: 80; Müslim, Fadâil: 77
- [278] Buhari, Rikak: 18.
- [279] Elimizdeki kaynaklarda bu hadisi bulamadık. Çeviren
- [280] Buharî, Nikâh: 1; Müslmi, Nikâh: 5.
- [281] Buharî, Savm: 51.
- [282] Buharî, İman: 32. Bu Hadis-i Şerif, Allah'ın sevabını hiç kesmeyeceğini, fakat 'kulun takatsiz düşüp taatını kesebileceğini beyan etmektedir. Çeviren
- [283] Müsned, c. III, s. 199; Suyûtî (Bezzar'dan), Fethu'l-Kebîr, c. I. s. 425; Seran-sî, el-Mebcut, c. X, s. 145.
- [284] Buharî, İman: 29; Nesâî, İman: 18.
- [285] el-Muvâfakât, c. IV. s. 114.
- [286] er-Risale, s. 508. vd.
- [287] el-Esnevî, Şerhu Minhâci'l-Usûl, c. III, s, 208; Tahrir Şerhi Taktir kenarında. Bulak 1316
- [288] Burada müellif, bir zühul eseri olarak, "el-Cârai' li Ahkâmi'l-Kur'an" adlı tefsirin yazarı Ebu Abdillâh el-Kurtabî ile "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı eserin yazarı fcbu Bekr İbnu'l-Arabî el-İşbilî (öl. 542 H.)'yi birbirine karıştırmıştır. Çeviren
- [289] er-Risale, 510.
- [290] er-Risale, 477.
- [291] el-Esnevî, Şerhu Minhâci'l-Usûl, c. III, s. 310; Tahrir Şerhi Taktir kenarında.
- [292] Enbiyâ: 21/107.
- [293] Hacc: 22/40.
- [294] el-Muvâfakât, c. IV, s. 106.
- [295] el-Muvâfakât, c. IV, s. 107.
- [296] Şerhu Minhâci'l-Usûl, c. III, s. 310. 332
- [297] Şerhu Ukûdi Resmî'l-Müftî, İstanbul 1325, s. 11.
- [298] c. I, s. 307, 308.
- [299] Eserin giriş kısmına bakınız.
- [300] İbni Hamdan, Sıfatü'l-Fetvâ ve'l-Müftî ve'l-Müstefî, Dimaşk 1280, s. 17.
- [301] Buzat, "el-Mühezzeb" in yazarı Ebu İshak el-İsferâyîni (öl. 476 H.)'dir.
- [302] Merv'in Sine köyünde doğmuş olup Şafîi fakihlerindedir (öl. 403, H.)
- [303] Nevevî, Kitabu'l-Mecmû', yazma, Şam., Um., No. 48, 291.
- [304] el-Fetâvâ el-Hayriyye, c. II, s. 32.

- [305] Bak. Şerhu Ukûdi Resmî'l-Müftî s. 12.
- [306] el-Muvâfakât, c. IV. s. 258.
- [307] Şâtûbî, el-İ'tisam, c. III, s. 11.
- [308] Bu zat, Muhammed b. Yahya b. Lübâbe (ö. 330 H.) olup Endülüs'te kadılık ve şûra meclisi üyeliği yapmıştır. Çeviren
- [309] el-Muvâfakât, c. IV. s. 139.
- [310] Bu bibliyografya .yazarın metin ve dipnotlarda atıflarda bulunduğu eserler biraraya getirilerek, tarafımızdan tanzim edilmiştir. Çeviren

1.Bölüm

2.Bölüm

SUNUŞ

YAZARIN ONSOZÜ

FIKİH USULÜNE DAİR GENEL BİLGİLER

- §: 2- (A) Fıkıh Usulünün Tarifi:
- §: 3- Tarifin Açıklanması:
- §: 4- Usulcünün Faaliyet Tarzı:
- §: 5- Fakih'in Faaliyet Tarzı:
- §: 6- (b) Usûl İlminin Konmasında ve Usûl İncelemelerinde Gütülen Gaye:
- §: 7- (c) Fıkıh Usulünün Doğuşu:
- §: 8- Fıkıh Usulü Alanındaki İlk Tedvin:
- §: 9- Müttekellim'in Metodu:
- §: 10- Hanefiyye Metodu:
- §: 11- Müttekellim'in Metoduna Göre Yazılmış Usûl Kitapları:
- §: 12- Hanefiyye Metoduna Göre Yazılmış Usûl Kitapları:

SER'İ HÜKÜMLERİN DELİLLERİ

(İslâm Hukukunun Kaynakları)

- §: 13- İttifak Edilen Deliller:
- §: 14- İhtilâf Konusu Olan Deliller:
- §: 15- Bütün Delillere Ait Ortak Bilgiler:

I- K İ T Â B

- §: 16- "Kitâb"ın Tarifi:
- §: 17- Kitâb'm Özellikleri:
- §: 18- Mütevâtir Olmayan Kıraatin Kaynak Olarak Kabul Edilip Edilemeyeceği Hususunda İmamların İhtilâfı:
- §: 19- Mütevâtir Olmayan Kıraatin Kaynak Sayılıp Sayılmayacağı Konusundaki İhtilâfin Pratik Sonucu:
- §: 20- Kur'ân'ın Nüzulü, Tedvini ve Cem'i:
- §: 21- Kur'ân'ın Kısım Kısım İndirilmesinin Hikmeti:
- §: 22- Kur'ân Nasıl Cem'edildi?
- §: 23- Mushaf-i Osmânî:
- §: 24- Mushaf-ı Osmânî'nin Yazılışında İzlenen Yol:
- §: 25- Mushaf'ın Noktalanması ve Harekeleşmesi:
- §: 26- Kitâb'ın Kaynak Değeri ve Kaynaklar Arasındaki Yeri:
- §: 27- Kitâb'ın Hükümlere Delâleti:
- §: 28- Kitâb'ın Hükümleri Açıklayışı:
- §: 29- Kitabın Hükümleri Açıklayış Üslûbu:

II- SÜNNET

- §: 30- Sünnet'in Tarifi:
- §: 31- Sünnet'in Nevileri:
- §: 32- Yapısı Bakımından Sünnet'in Nevileri:
- §: 33- Kavli Sünnet
- §: 34- Fiili Sünnet
- §: 35- Takriri Sünnet
- §: 36- Takriri Sünnet'in Nevileri:
- §: 37- Hanefîlere Göre Rivayet Açısından Sünnet'in Nevileri:
- §: 38- Mütevâtir Sünnet
- §: 39- Mütevâtirin Nevileri:
- §: 40- Mütevâtir Sünnetin Hükümü:
- §: 41- Meşhur Sünnet :
- §: 42- Mütevâtir Sünnet İle Meşhur Sünnet Arasındaki Fark:
- §: 43- Meşhur Sünnetin Hükümü:
- §: 44- Âhâd Sünnet
- §: 45- Âhâd Sünnet'in Hükümü:
- §: 46- Haneklerin Dışındaki Bilginlere Göre Rivayet Açısından Sünnet'in Nevileri:
- §: 47- Sübût ve Delâlet Yönlerinden Kitab İle Sünnet Arasında Bir Mukayese:
- §: 48- Sünnetin Kaynak Değeri:
- §: 49- Sahabenin Âhâd Haberlerle Amel Konusunda Takip Ettikleri Metodlar:
- §: 50- Mezhep İmamlarının Âhâd Haberlerle Ameldeki Metodları:
- §: 51- Hanefîlerin Metodu:
- §: 52- Hanefî Usûlcülerin Metodu Hakkındaki Görüşümüz:
- §: 53- Mâlikîlerin Metodu:
- §: 54- Şâfiîlerin Metodu:

[§: 55- Hanbelîlerin Metodu:++++](#)

[Sünnetin Kitâb'a Göre Yeri](#)

[§: 56- Kaynaklık Vasfı Açısından Sünnetin Kur'ân "a Göre Yeri:](#)

[§: 57- Gerek Kur'ân Gerek Sünnette Yer Alan Hükümler Açısından Sünnetin Kitâb'a Göre Yeri:](#)

[Hz. PEYGAMBER \(S.A.V\)'İN FİİLLERİ](#)

[§: 58- Hz. Peygamber'in Fiillerinin Kısımları:](#)

III- İ C M Â

[§: 59- İcmânın Tarifi:](#)

[§: 60- İcmânın Sözlük Anlamı:](#)

[§: 61- İcmâ'nın Usulü'l-Fıkh İlmindeki Terim Anlamı:](#)

[§- 62- Şu Halde Usûlcülere Göre, Şu Şartlar Birarada Bulunmadıkça İcmâ Meydana Gelmez:](#)

[§: 63- İcmânın Nevileri:](#)

[§: 64- Sarih İcmâ:](#)

[§: 65- Sükûti İcmâ:](#)

[§: 66- Sükûti İcmânın Şartları:](#)

[3. İcmâya konu olacak mesele içtihadı açık olan yani hakkında zannî delil bulunan](#)

[İCMÂNIN KAYNAK DEĞERİ](#)

[§: 67- Sarih İcmânın Kaynak Değeri:](#)

[§: 68- Cumhuriyetin Delilleri:](#)

[§: 69- Nâzzâm ve Onun Görüşünde Olanların Delilleri:](#)

[§: 70- Sükûti İcmânın Kaynak Değeri:](#)

[§: 71- İcmânın Gerçekleşmesinin Mümkün Olup Olmadığı:](#)

[§: 72- İmam Ahmed b. Hanbel'in İcmâ Hakkındaki Görüşünün Belirlenmesi:](#)

[§: 73- Fıkh Kitaplarında Nakledilen İcmâlın Usul İlmîne İcmâ Anlayışına Uyup Uymadığı:](#)

[İcmânın Senedi](#)

[§: 74- "Sened" in Tarifi:](#)

[§: 75- Senedin Lüzumu:](#)

[§: 76- İcmâ İçin Sened Olabilecek Deliller:](#)

[§: 77- Usûlcülerin Kıyasın Sened Olup Olamayacağı Hususundaki İhtilâfi:](#)

[§: 78- Maslahat-i Mürselenin İcmâ İçin Sened Olup Olamayacağı:](#)

[§: 79- Maslahat Düşüncesine Dayanan İcmânın Hükümü:](#)

IV- K İ Y Â S

[§: 80- Kıyasın Tarifi ve Kıyasa Örnekler:](#)

[§: 81- Kıyasın Hüccet Değeri:](#)

[§: 82- Cumhuriyetin Delilleri:](#)

[§- 83- Nâzzâm ve Onun Görüşünde Olanların Delilleri:](#)

[§: 84- Kıyasın Rükünleri:](#)

[§: 85- Kıyasın Şartları:](#)

[§: 86- Aslın Hükümü İle İlgili Şartlar:](#)

[§: 87- Fer' İle İlgili Şartlar:](#)

[§: 88- İlletin Tarifi:](#)

[§: 89- Usulcülerin Terminolojisinde "İllet":](#)

[§: 90- Usulcülere Göre "Hikmetlin Anlamı:](#)

[§: 91- Usulcülerin Kıyas İçin Hükümlerin Neye Göre Talil Edilebileceğine Dair Görüşleri:](#)

[§: 92- Usulcülerin Kıyasta Ta'lûin Neye Göre Yapılacağı Hususundaki Görüşlerinin Tartışılması:](#)

[§: 93- Kıyasın İlleti Konusundaki Görüşümüz:](#)

[§: 94- İllet İle İlgili Şartlar:](#)

[§: 95- İlleti Belirleme Metodları:](#)

[§: 96- Birinci metod: İlleti Kitap ve Sünnet Nasslarından Araştırmak](#)

[§: 97- İkinci Metod: İlleti İcmâda Araştırmak:](#)

[§: 99- "Münasib" \(Uygun\) Vasfın Kısımları:](#)

[§: 100- "Uygunluğu Araştırma" Metodunun Önemi:](#)

[§: 101- Tahricü'l-Menât:](#)

[§: 102- Tenkîhu'l-Menât:](#)

[§: 103- Tahkîku'l-Menât:](#)

V- MESÂLİH-İ MÜRSELE

[Mesâlih-i Mürselenin Tarifi:](#)

[§: 104- Giriş:](#)

[§: 105- Mesâlih-i Mürselenin Tarifi:](#)

[§: 106- Mesâlih-i Mürselenin Hüccet Olup Olmadığı:](#)

- §: 107- Mesâlih-i Mürseleye Göre Hüküm Vermenin Şartları:
§: 108- Mesâlih-i Mürseleyi Hücçet Kabul Edenlerin Delilleri:
§: 109- Mesâlih-i Mürseleyi Hücçet Kabul Etmeyenlerin Delilleri:
§: 110- Mesâlih-i Mürselenin önemi
§: 111- Mesâlih-i Mürselenin Kıyas İle Karşılaştırılması:

VI-İSTİHSAN

- §: 112- Giriş:
§: 113- (a) Kıyas Kelimesinin Terim Anlamları:
§: 114- (b) "Asi" Kelimesinin Kullanıldığı Anlamlar:
§: 115- (c) Bilginlerin İstihsan Konusunda İhtilâfa Düşmelerinin Gerçek Sebebi:
§: 116- İstihsanın Tanımı:
§: 117- İstihsanın Çeşitleri:
§: 118- Birincisi: Nass Sebebiyle İstihsan:
§: 119- ikincisi: İcmâ Sebebiyle İstihsan:
§: 120- Üçüncüsü: Zaruret ve İhtiyaç Sebebiyle İstihsan:
§: 121- Dördüncüsü: Kapalı Kıyas Sebebiyle İstihsan:
§: 122- Beşincisi: Örf Sebebiyle İstihsan:
§: 123- Altıncısı: Maslahat Sebebiyle İstihsan:
§: 124- İstihsanın Hücçet Değeri:
§: 125- İstihsanın Mesâlih-i Mürsele İle Karşılaştırılması:

VII-ÖRF

- §: 127- Örfün Kaynak Değeri:
§: 128- Örfün Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi:

VII-ŞER'U MEN KABLENÂ

- §: 129- "Şer'u Men Kablenâ"nın Anlamı:
§: 130- "Şer'u Men Kablenâ" İçinde Mütalâa Edilecek Hükümlerin Kısımları:
§: 131- "Şer'u Men Kablenâ"nın Kitab ve Sünnetin Kapsamında Düşünülmeli Gereği:

IX-ŞAHABI KAVLİ

- §: 132- "Şahîb!"nin Tanımı:
§: 133- Şahâbi Kavlinin Hücçet Olup Olmadığı Hususunda Bilginlerin Görüşleri:
§: 134- Tercih Şâyân Olan Görüş:

X-İSTİSHÂB

- §: 135- "İstishâb"ın Tanımı:
§: 136- İstishâb'ın Nevileri:
§: 137- İstishâb Yeni Bir Hüküm Ortaya Koymaz:
§: 138- İstishâb, Delillerin Sonucudur:
§: 139- İstishâb Üzerine Bina Edilmiş Fikihî Prensipler:

SER'İ DELİLLERDEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

I- HÜKÜM VE KISIMLARI

- §: 140- Şer'î Hükümün Kısımları:
§: 141- Usûlîlere Göre "Teklifî Hükümdün Tanımı:
§: 142- Usûlîlere Göre "Vad'î Hükümün Tanımı:

İSLAM HUKUK İLMİNİN ESASLARI (USULÜ'L-FIKH)

SUNUŞ

Ötedenberi insanlığın hukuk ve hukuk kuralları üzerinde zihin yormasına karşılık, hukuku ilk defa bir "ilim" olarak ele alma şerefine müslüman bilginlere ait olduğu hususuna, değerli araştırmacı Prof.Dr. Muhammed Hamidullah'ın birçok konferans ve yayınında ısrarla işaret ettiği bilinmektedir. Gerçekten, hukuk felsefesi ve hukuk metodolojisinin pek çok meselesini kendisine konu edinerek dünya hukuk literatürü içinde

orijinal bir tür olarak yerini alan "usûlü'l-fıkıh", İslâm ilimleri arasında da çok seçkin bir mevkiye sahiptir.^[1]

Değişik ülkelerin üniversitelerinde İslâm hukuku öğretimi görevini üstlenmiş değerli ilim adamı Prof. Dr. Zekiyüddîn Şa'ban'ın, dil, üslûp ve metod açısından klâsik fıkıh usulü eserlerinin taşıdığı zorlukları dikkate alarak, fıkıh usulünün konularını ana hatlarıyla, kolay bir üslûpla ve bol örnekle tanıtmayı hedefleyen elinizdeki eserini türkçeye kazandırmayı faydalı bulduk.

İlk bakışta dikkatimizi çeken bazı yerlerde hatırlatıcı notlar koymakla beraber, prensip olarak eseri olduğu gibi dilimize aktarmaya çalıştık; örnekleme veya değerlendirmelerde katılmadığımız her nokta için kayıt koymadık. Esasen, orijinal bir ilmî disiplin olan fıkıh usulünün günümüzde bilinen ilmî disiplinlerden birinin adı ile eşitlenerek tanıtılması onun mahiyetini tam olarak yansılamayacağı için, biz kitaba 'İslâm Hukuk İlminin

Esasları (Usûlü'l-fıkıh)" başlığını koymayı tercih ettik.^[2] Kitabın öğretici özelliği de dikkate alınarak, tercümede, ayetlerin, kavli Sünnetlerin,

terimlerinin ve kurallarının arapça asıllarına da yer verilmiş, gerekli görülen yerlerde tekrardan kaçınılmamıştır.

Kitapta geçen âyetlerin Kur'ân-ı Kerim'deki yerleri ile hadislerin kaynakları az sayıdaki istisnalar bir yana tarafımızdan tesbit edilip gösterilmiştir. Kütüb-i Sitte, Sünen-i Dârimî, İmam Mâlik'in Muvatta'i ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ile Zeylâ'nın Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-hidâye (Mısır. 1973, 3. baskı) isimli eserine yapılan atıflar ("mütercim" kaydı olmaksızın) tarafımızdan konmuştur. Diğer kaynaklara yapılan atıflar ise ("mütercim" kaydı bulunmayanlarda) yazara aittir.

Diğer âmillerin yamsıra, mana ile hadis rivayeti ve nakli hususunda bilgilerin -genel olarak- toleranslı bir tavır takınmış olmalarından ötürü, fıkıh ve fıkıh usulü eserlerindeki bir çok hadis, lâfız ve ibare bakımından hadis kitaplarındakilerden farklılıklar taşımaktadır. İşte tercümede, yazarın verdiği hadis metinlerinde değişiklik yapma yönüne gidilmediği için ve -yukarıda belirtilen ihtiyaca binaen- kavli Sünnetlerin arapça asılları da verildiğinden, hadis kaynaklarına atıfta bulunulurken lâfız farklılıklarına dair sık sık not koyma ihtiyacı ile karşılaşmıştır.

Bazı terimleri dipnotlarda kısaca açıklamamızın yanısıra, kitabın sonuna bir de okuyucuya yardımcı olmak üzere küçük sözlük eklemiştir bulunuyoruz. Şu kadar var ki, kitapta geçen terimlerin büyük çoğunluğu kitabın asıl konularını oluşturduğu için, sona eklenen sözlüğe, sadece metinde ve dipnotlarda özel olarak açıklanmayan terim ve kelimeler alınmıştır. Zira okuyucu, diğer terim ve kelimeler için indeksden faydalanabilecektir.

Bu mütevazi çalışmamızın, konu ile ilgilenenlere faydalı olmasını Yüce Allah'tan dileriz.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Gerçeğin ve doğrunun yolunu gösteren Allah 'a hamdeder, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammedi, onun ailesini ve ashabını salât ve selâm ile anarım.

Usûlü'l-fıkıh ilmi, dinî ilimlerin en değerlilerinden ve faydalılarından. Zira bu ilim, içtihadın temelini ve onu ayakta tutan ana direkleri oluşturur. Bu ilim olmaksızın, fıkıh ile meşgul olanlar onun kaynaklarını ve müctehid imamların fikhî hükümleri bu kaynaklardan hangi metodları izleyerek çıkardıkları bilemezler. Müctehid olsun olmasın fıkıh ile ilgilenen herkes bu ilme muhtaçtır: Müctehid ichtihad ederken, diğer fıkıh mesleği mensupları da araştırma ve incelemelerinde veya uyduğu mezhebin esaslarına göre ferî çözümler çıkarmak için yahut mezhep imamının zamanında yaşanmamış olayların hükümlerini belirleyebilmek için bu ilimden faydalanır.

İşte bu öneminden dolayı müslüman bilginler çeşitli devirlerde bu ilme fevkalâde ilgi göstermişler ve bu alanda değişik metodlarla çok sayıda eser kaleme almışlardır. Ne var ki, çeşit ve sayısının çokluğuna mukabil, bu eserler, ancak ihtisas sahiplerinin yahut bu ilmin meseleleri ile az çok meşgul olmuş kişilerin anlayabileceği durumdadır. Çünkü bu konuda kitap yazan müelliflerin bir kısmı okuyucuyu asıl konuya eğilmekten alıkoyacak ölçüde cede ve lâfzî tartışmalara yer vermiş, bir kısmı ise bilmece veya anlaşılması imkânsız sözler haline getirecek derecede muhtasar (kısa) ifadeler kullanmışlardır. Tabii ki bu son durum, ifadedeki kapalılıkları gideren ve müellifin maksadına açıklık getiren "şerhler" yazılması, aynı şekilde şerhler için "haşiyeler", haşiyeler için de "takrirât" ve " ta'lîkaat" yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Böylece, kitaba başvuranın temel kaygısı, o kitabın üslûbunu anlamak ve ifadelerini çözmek olmuş, okuyucu ilmin esası ve özünden çok lâfızlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu ilimle meşgul olan ya da bazı meseleleri öğrenme vesilesiyle sözkonusu eserlere başvuran herkes bu gerçeği farkedebilir. Fıkıh ve fıkıh usulü öğretimini özellikle üstlenen Ezher Üniversitesi'ne bağlı İslâm Hukuku Fakültesinde (halen Hukuk ve İslâm Hukuku Fakültesi) bu ilmi öğrenmeye başladığımızda ben de diğer meslektaşlarım gibi bu gerçeği yaşadım.

Kısacası, fıkıh usulü ilmüne dair kolay anlaşılır bir kitap kaleme alınması ihtiyacı açıkça kendini hissettiriyordu. Bu ilimle ilk defa tanışan kimseler dahil herkesin kolayca anlayabileceği, fakültede ilk dersten itibaren öğrencinin hocası ile birlikte konuyu izleyebilmesini sağlayacak bir kitap yazılmasını hep temenni ediyordum. Sözünü ettiğim fakülteye hoca olarak tayin edilince, önce bir meslektaşımın birlikte birinci yıl öğrencileri için kolaylık sağlayan ve o yılın müfredatını ihtiva eden bir kitap yazma imkânım buldum.

İbrahim Üniversitesi (halen Ayn Şems Üniversitesi) Hukuk Fakültesine hoca tayin edilip -bu dersi ilk defa göreceğim olan- dördüncü yıl öğrencilerine fıkıh usulü dersini okutma görevini üstlenince, bunu düşündüğüm tarzda bir kitap yazmak için iyi bir fırsat olarak gördüm ve elinizdeki bu kitabı kaleme aldım. Umarım, Yüce Allah, işaret ettiğim gayeyi gerçekleştirmeye, ilgilenen herkesin zorluk çekmeden anlayabileceği şekilde bu ilmi tanıtan bir kitap kaleme almaya beni muvaffak kılmıştır.

Allah'tan, kitabın okuyucularına faydalı olmasını, kendi rızasına lâıyk samimi bir çalışma ürünü olarak kabul etmesini diliyorum. Başarı Allah 'tandır. O 'nun gücü herşeyin üstündedir. En iyi dost ve yardımcı O'dur.

FIKIH USULÜNE DAİR GENEL BİLGİLER

2- (A) Fıkıh Usulünün Tanımı:

Fıkıh usulünün tanımına geçmeden şu ön bilgiyi vermemiz faydalı olur:

Fıkıh: Müctehidlerin, tafsilî şer'î delillerden istinbat ettiği şer'î-amelî hükümlerdir. Bir başka anlatımla, müctehidlerin, her bir amelî meseleyi ilgilendiren delilleri tek tek inceleyip onlardan çıkardıkları hükümlere "fıkıh" denir.

Müctehidin tafsilî delillerden bu hükümleri çıkarması ise, mutlaka, kendisine yol gösterecek belli başlı kurallara ve prensiplere uymasını gerektirir. Bu gerçeği gözönüne alan İslâm bilginleri, İslâm hukukuna candan hizmet aşkıyla, müctehidlerin hüküm istinbatında takip ettikleri metodları açıklamak üzere özel bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma ile güdülen başlıca iki gaye şunlardır:

1- İctihad şartlarını taşıyanlar, öncekilerin yaptığı gibi ichtihad edip karşılaşılan fikhî olaylara hüküm bağlayabilecekler,

2- İctihad şartlarını taşımayanlar ise, müctehidlerin hükümlere varırken dayandıkları delilleri ve o delillerden bu hükümlere nasıl ulaştıklarını öğrenerek, onlardan nakledilen hükümleri gönül huzuru içinde kabullenmiş olacaklardır.

İşte bu düşünceden hareketle, onlar, hakkında ister özel nass bulunsun ister bulunmasın, delillerin ihtiva ettiği hükümleri kavrayabilmek için uygulanan ve delillerden hüküm çıkarılmasında yardımcı olan genel kuralları ortaya koydular.

İslâm bilginleri, bu arada delillerden hüküm çıkaracak kişi yani "müctehid" ile ilgili kurallardan söz ettiler, içtihadı, içtihadın şartlarını ve hükümlerini, taklidi ve taklidin hükümlerini açıkladılar. Bütün bu kurallara ve sözü edilen hususlarla ilgili incelemelere topluca "usûlü'l-fıkıh" adını verdiler.

Şu halde fıkıh usulü için şöyle bir tarif vermek mümkündür: "Müctehidin şer'î-amelî hükümleri tafsilî delillerinden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütününe usûlü'l-fıkıh denir."

3- Tarifin Açıklanması:

(kurallar), nin çoğuludur. Her biri bir çok cüz'inin hükmünü kapsamına alan küllî kaziyeler (önergeler) demektir. Meselâ, "Her emir vücut içindir dediğimizde bir kuralı ifade etmiş oluruz. Çünkü bu, [3] ve [4] âyetleri gibi emir sıygası ihtiva eden bir çok cüz'îye uygulanabilir nitelikte küllî bir önermedir.

Yine, "Her nehiy haram kılmak içindir dediğimizde bir kural söz konusudur. Zira bu da [5] [6] ve [7] âyetleri gibi nehiy sıygası ihtiva eden bir çok cüz'îye uygulanabilecek küllî bir önermedir.

(Müctehidin hüküm çıkarabilmesine yarayan) ifadesi ise, bu kuralların, müctehidin hükümleri anlaması ve delillerden hükümleri elde edebilmesi için birer vasıta teşkil ettiğini anlatmaktadır. Bu hususta geniş açıklamaya ileride yer verilecektir.

kelimesi (hüküm) kelimesinin çoğuludur. Hüküm, bir şey hakkında bir durumun olumlu veya olumsuz olarak belirlenmesi demektir. Meselâ, "Güneş doğmuştur" veya "Güneş doğmamıştır" dendiğinde doğma durumunun güneş hakkında varid olup olmadığı belirlenmiş olur.

Hükümler bazen akıl yoluyla elde edilir ve bunlara "aklî hükümler" denir. Meselâ, "Bir ikinin yarısıdır" veya "İki zıt birarada bulunamaz" hükümleri böyledir. Bazen de duyu organları vasıtasıyla elde edilir, ki bunlara "hissî hükümler" adı verilir. Sözcülemi, "Ateş yakıcıdır" veya "Güneş doğmuştur" hükümlerinde olduğu gibi. Bazen ise, hükümler şer'î kaynaklar vasıtasıyla elde edilir ve bunlar "şer'î hükümler" diye anılır. "Namaz farzdır" ve "Ribâ haramdır" hükümleri bu neviye örnek gösterilebilir. İşte usul kuralları, şer'î delillerden elde edilecek olan bu nevi hükümler için konmuştur. Bu yüzden, aklî ve hissî hükümleri bertaraf etmek üzere tarifteki "hükümler" kelimesi "şer'î kaydı ile sınırlandırılmıştır.

Fakat şer'î hükümler de, kendi içinde ayırma tabi tutulmuş ve bunlar için farklı isimlendirmeler yapılmıştır: Namazın ve orucun farz olduğu, alım-satım, rehin, vakıf vb. hukukî muamelelerin caiz olduğu gibi insanlar tarafından ortaya konan fiillerle ilgili olanlara "amelî hükümler"; Allah'a ve Allah'ın birliğine iman, Allah'ın meleklarını ve peygamberlerini, âhiret gününün geleceğini kabullenmek gibi inançla ilgili olanlara 'itikadî hükümler'; doğruluğa sarılmak ve yalandan kaçınmak gerektiği gibi ruhun tezkiyesi ve. tehzihi ile ilgili olanlara ise "ahlâkî hükümler" denmiştir.

Usûl ilminde, sadece amelî hükümlere ulaştırılan kurallardan bahsedildiği için, tarifte "amelî" kelimesini kullandık ve böylece itikadî ve ahlâkî hükümleri dışarıda bırakmış olduk. Çünkü bunlar usûl ilminde incelenmez; itikadî hükümler "tevhid" veya "kelâm" ilminde, ahlâkî olanlar ise "tasavvuf" veya "ahlâk" ilminde incelenir.

Tarifte yer alan "tafsilî deliller", cüz'î deliller anlamındadır. Cüz'î deliller ise, herbir olayla ilgili ve bu olaylardan herbirinin hükmünü gösteren deliller demektir. Meselâ, [8] âyeti, cüz'î veya tafsilî bir delildir. Zira özel bir mesele ile (analarla evlenme meselesi ile) ilgilidir ve bu mesele

hakkında belirli bir hükmü (böyle bir evliliğin haram olduğunu) göstermektedir. Yine [9] âyeti cüz'î veya tafsilî bir delildir. Çünkü özel bir mesele (zina olayı) ile ilgilidir ve bu meseleye dair belirli bir hükmü (haramlık hükmünü) göstermektedir.

Bir de "icmâlî-küllî deliller" vardır ki, bunlardan her biri özel bir mesele ile ilgili değildir ve belirli bir hükmü göstermez. Meselâ, Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas hep birer icmâlî delildir. Bu delillerin "âmm" ve "hâss" gibi neveleri, bu nevelerin de kendi içinde "emir", "nehiy", "mutlak" ve "mukayyed" gibi ayrımları vardır.

Tafsilî deliller, fakihin inceleme konusudur. Zira fakihin gayesi, belirli bir fiilin caiz veya haram olması, bir sözleşmenin geçerli veya geçersiz olması gibi cüz'î hükümlere ulaşmaktır. Cüz'î hükümler ise, cüz'î-tafsilî delillerden elde edilir.

İşte bu sebeple, icmalî-küllî delilleri dışarıda bırakmış olmak için, tarifte "tafsilî" kelimesini kullandık. İcmalî-küllî deliller, fakihin değil, usûlcünün inceleme konusudur. Zira usûlcünün gayesi, fakihin cüz'î hükümleri tafsilî delillerinden çıkarırken faydalanacağı ve şer'î kaynaklardan hüküm elde

etmeye yarayan genel kurallara ulaşmaktır. Bu kurallar ise, ancak icmalî-küllî delillerle ilgilidir, yoksa tafsilî delillerle ilgili değildir. [10]

4- Usulcünün Faaliyet Tarzı:

Usûlcü, Kitap, Sünnet ve diğer delilleri inceler. Bu delillerin durumlarına, âmm, hâss, emir, nehiy, mutlak ve mukayyed gibi değişik şekillerden hangi hal üzere bulunabileceklerine bakar ve bunlardan herbirinin hükmünü açıklayan kurallar koyar.

Meselâ, Kitap ve Sünnet'te mevcut "emir"leri inceler ve bunların hangi hükmü gösterdiğini araştırır. Araştırma sonunda anlar ki, "emir" "me'murun bih" (emredilen şeyin) vacip olduğunu göstermektedir. Böylece "emir vücuta delâlet eder" kuralını koyar.

Yine, hangi hükmü gösterdiğini tesbit etmek üzere Kitap ve Sünnet'te mevcut "nehiy"leri inceler ve incelemenin sonunda bunların "menhiyyün anh" (yasaklanan şeyin) haramlığını gösterdiği sonucuna ulaşır. Böylece "nehiy haram kılmaya delâlet eder" kuralını koyar.

Aynı şekilde, usulcü, şer'î delillerde yer alan "umum" sıygalarını inceler, bunların neye delâlet ettiğini tesbite çalışır ve niyâhet "umum" sıygasının, bütün fertlerini kesin bir şekilde kapsadığı sonucuna varır. Bunun üzerine "âmm bütün fertlerini kesin bir delâletle kapsar" kuralını koyar. [11]

İşte usulcü, şer'î delilin diğer neveleri hakkında da bu şekilde bir faaliyet gösterir.

5- Fakihin Faaliyet Tarzı:

Fakih, fer'i bir olayın hükmünü tesbit etmek istediğinde, sözünü ettiğimiz usûl kurallarını alır, o fer'i olayla ilgili delile (cüz'î veya tafsilî delile) uygular. Böylece o delilin hangi şer'î hükme delâlet ettiğini ortaya koyar.

Meselâ, fakih namazın hükmünü tesbit etmek istediğinde, namaz ile ilgili tafsilî delilleri araştırır ve "*namazı kılın*" âyetini bulur. Bu cüz'î delile bakar ve bu delilde namaz kılmanın "emredildiğini" görür. Bu durumda "emir vücuda delâlet eder" şeklindeki emrin hükmünü açıklayan usûl kuralını kullanır ve bilir ki buradaki emri, emredilen şeyin vacip kılındığını göstermektedir. Böylece fakih, namazın vücutuna hükmeder ve "namaz vaciptir" der.

Yine fakih, Yüce Allah'ın sözünden hareketle zina fiilinin hükmünü tesbit etmek istediğinde, bu cüz'î delili inceler ve burada zinaya yaklaşmanın "nehyedildiğini" görür. Bu durumda, nehyin hükmünü açıklayan "nehiy haram kılmaya delâlet eder" şeklindeki usul kuralını kullanır ve sözünün haram kılmaya delâlet ettiği sonucuna vararak zinanın haramlığına hükmeder ve der ki: "*Zina haramdır.*"

Bu şekildeki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Özet olarak: Usulcünün görevi, icmali delilleri (topluca kaynaklan) incelemek ve tafsilî (herbîr olayla ilgili) delillerden cüz'î hükümler çıkaracak olan müctehid için küllî niteki kurallar tesbit etmek ve bu kuralları şer'î delillerle isbatlayıp sağlam temellere oturtmaktır.

Fakihin görevi ise, tafsilî delilleri incelemek ve usûl kurallarını uygulayarak bu delillerden cüz'î hükümler çıkarmaktır.

6- (b) Usûl İlminin Konmasında ve Usûl İncelemelerinde Güdülen Gaye:

Usûl ilmi için daha önce verilen tariftan anlaşılmaktadır ki, bu ilimden maksat, şer'î-amelî hükümleri tafsilî delillerinden çıkarabilmeyi sağlamaktır. Şu halde, bu ilmi öğrenen kimsede icthad ehliyeti gerçekleşmişse, yani bu kimseye Kur'an'ı ve Sünnet'i, bunlardan birinde mevcut çözüme kıyas yapabilme şekillerini, İslâm teşriinin genel gayelerini bilmek gibi icthad şartlarını kendisinde toplamış ise, artık bu ilim ile şer'î nasslardan hükümler çıkarabilir ve hakkında nass bulunmayan durumlarda ya nasslardaki çözümlere kıyas ile veya olaya maslahatın gerektirdiği uygun çözümü bağlamak suretiyle şer'î hükmü tesbit edebilir.

Bu ilmî öğrenen kimse icthad ehliyetini taşııyorsa, o da bu ilim sayesinde şu faydaları sağlamış olur:

1- Müctehidlerin çıkarmış oldukları hükümleri tam manasıyla kavramak ve bu hükümleri gönül rahatlığı ile kabullenmek. Şöyle ki: Kişi bu ilmi öğrenince, müctehidlerin kendi şahsî görüş ve arzularına göre hüküm vermediklerini, bilâkis bu konuda asla bir yana bırakmadıkları bir takım şer'î kaynaklara dayandıklarını, icthad ve hüküm istinbatı sırasında belirli kural ve prensiplere uyduklarını anlar.

2- Müctehid imamlardan hakkında görüş nakledilmemiş bulunan meselelerde, onların kurallarına göre tahrîc yapıp hükme varmak. (Bir başka deyişle, kendisine uyulan müctehid o olayla karşılaştı idî nasıl hüküm verirdi diye düşünerek sözkonusu meselenin hükmünü onun fıkhından çıkarmaya çalışmak).

3- İslâm hukukçularının aynı olay hakkındaki görüşleri arasında mukayese yaparak delil yönünden en güçlü ve istidlal yönünden en doğru olanı tercih etmek.

Zira değişik görüşler arasında iyi bir mukayese, ancak fakihlerin çeşitli şer'î hükümlerin tesbiti sırasında dayandıkları delilleri çok iyi bilmek, bu delilleri ölçüp tartmakve aralarından en kuvvetlisini seçmekle mümkün olur. Bu noktaya ise usul kurallarını bilmeden ulaşılamaz.

7- (c) Fıkıh Usûlünün Doğuşu:

Fıkıh usûlü ilmi, Hicrî ikinci aşırın sonlarında yani Hz. Peygamber, Sahabe ve Tâbiûn devirlerinden sonra ortaya çıkmış ilimlerdenidir. Zira Hz. Peygamber devrinde hükümler bizzat kendisinden öğreniliyordu. Yani hükümler ya Rasûlullah'a vahyedilen Kur'an ile veya onun Kur'an'ı söz, fiil yahut takrir yoluyla açıklayan Sünneti ile sabit oluyordu. Bu durumda birtakım metod ve kurallar kullanma ihtiyacı duyulmuyordu.

Hz. Peygamber'in Rabb'ine kavuşmasından sonraki dönemde insanlar arasında iftâ ve kaza (yargı) görevini Sahabenin büyükleri yürütüyordu. Bunlar, Kur'an ve Sünnetin dili olan arapçayı, âyetlerin nüzul ve hadislerin vürûd sebeplerini çok iyi biliyorlar, İslâm teşri'inin inceliklerine, maksat ve hedeflerine tam manasıyla vâkıf bulunuyorlardı. Çünkü bu büyük sahabiler, kavrama gücü, zekâ ve ahlakî meziyetler bakımından seçkin insanlar oldukları gibi, bunun ötesinde bir de uzun süre Rasûlullah ile beraber yaşamış, ona arkadaşlık etmiş kişilerdi. Şer'î kaynaklarından hüküm istinbatı sırasında kullanılacak kuralları teorik bir şekilde ele almaya ihtiyaçları yoktu.

Dinî veya dünyevî herhangi bir olayın hükmünü tesbit ihtiyacını duyduklarında, doğrudan doğruya Allah'ın Kitab'ına müracaat ederler, burada ihtiyaç duydukları konu ile ilgili hükmü bulamazlarsa Resûlullah'ın Sünnetine bakarlar, orada da aradıklarını bulamazlarsa icthad ederler, (Kur'an ve Sünnetten) benzer olaylar araştırırlar, buldukları hükmü karşılaştıkları benzer olaylara da uygularlardı. Benzer olay da bulamazlarsa, İslâm hukukunun koyduğu hükümlerde gözettiği menfaat ve ihtiyaçları gözönünde bulundurarak, karşılaştıkları olaya uygun olan ve maslahatı gerçekleştiren çözümü ortaya koyarlardı.

Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Kadı Şurayh, İbrahim Nehâî vb. Tâbiûn müctehidleri de aynı yolu takip ettiler.

İlk asır, Sahabe ve Tâbiûn devri böylece geçtikten sonra, daha önce mevcut olmayan yeni durumlar ortaya çıktı. Arapların Arap olmayanlarla iyice karışması bu durumlar arasında yer alıyordu. Bu karışma Arap dilinin o derece zayıflamasına yol açtı ki, artık eskiden olduğu gibi arapçanın İslâm toplumunun tabii dili haline dönmesi imkansızlaştı.

Müctehidlerin görüş belirtmelerini gerektiren çok sayıda olayların ortaya çıkışı da bu durumlardan biriydi.

Yine, müctehidlerin çoğalması, icthad ve hüküm istinbatında metodların çeşitliliği ve herbirini kendine göre doğru olan yolu takip etmesi bu yeni durumlar arasında zikredilmelidir.

İşte bütün bunlar, fakih ve müctehidleri, icthad faaliyetinin disipline edilmesi ve keyfî hüküm verme ihtimaline karşı tatmin edici bir tedbir alınması için harekte geçirdi ve onları şer'î delillerden hüküm istinbat edilirken esas alınacak prensipler ve kurallar belirlemeye şevketti. Onlar bu prensip ve kuralların belirlenmesinde, nasslarda yeralan ifadelerin kullanım tarzlarına ve Arap dilinin üslûplarına tümevarım metodunu uygulama yolundan faydalandılar. Sonra bu kuralları tedvin ettiler (derlediler) ve "Usûlü'l-Fıkıh" adını verdikleri müstakil bir ilmî disiplin haline getirdi.

8- Fıkıh Usulü Alamındaki İlk Tedvin:

Bu ilmin kurallarını müstakil bir eser halinde ilk defa biraraya getiren kimse Hicri 204 yılında vefat eden İmâm Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'dir.

Şâfiî, usûl alanındaki meşhur "Risâle"sinde [12] özellikle şu konuların incelemeştir: Kur'ân ve Kur'ân'ın hükümleri açıklayış şekilleri, Sünnet ve Kur'ân'a nisbetle Sünnet'in yeri, Sünnet'e uymanın Kitab'ın emriyle farz kılınmış olduğu, nâsîh ve mensuh, hadislerin illetleri, haber-i vâhid, icmâ, kıyas ve istihsânın hüccet olarak kullanılıp kullanılmayacağı, hangi durumlarda ihtilâfın caiz olacağı ve hangi durumlarda caiz olmayacağı. Böylece İmâm Şâfiî, hüküm çıkarma metodlarını ve kurallarını ilk defa biraraya getiren bilgin olmuştur. Şu var ki bu metodları ilk defa ortaya koyan o değildir. Çünkü bunlar daha önce oluşmuştur. Herbir imamın, icthad ederken takip ettiği kendine has metodu vardı. Bu metod, imâmın, İslâm hukukunun kaynakları üzerindeki araştırmaları sonucu (kendi zihninde) özümlediği birtakım kurallara dayanıyordu.

Şâfiî'den sonra başka bilginler bu ilmin meselelerini derlemeye devam ettiler. Meselâ Ahmed b. Hanbel "Kitâb'u tâati'r-rasûl'ü, "Kîtâb'un-nâsîh vel'-mensuh'u ve "Kitâbu'l-ilel'i yazdı. Sonra Hanefî bilginler ve kelâm bilginleri bu alanda eserler verdiler, geniş incelemelerde bulundular ve bu ilmin kurallarını sağlam esaslara bağladılar. Bütün bu müellifler, bu ilimden maksadın "şer'î delillerinden amelî hükümleri çıkarabilmeyi sağlamak" olduğu kanaatindeydiler. Şu halde ortada bir hüküm bulunması için bu hükmün delili olacak, bu delilden hükmün çıkarılması yönünde zihni bir faaliyet ortaya konacak ve delilden hükmü çıkaran bir kimse bulunacaktı. İşte bunun için usûlcüler incelemelerini şu dört ayrı konu üzerinde yürüttüler:

1- Şer'î hükümler: Vücûb, hürmet, kerahet... vb.

2- Şer'î deliller: Kitâb, Sünnet... vb.

3- Delillerden hüküm çıkarma yolları, yani delillerin hükümlere delâlet şekilleri.

4- Hüküm çıkaran kişi, yani müctehid.

Ne var ki bütün bu müellifler, incelemelerinde aynı metodu takip etmediler. Çünkü ayrı bölgelerde bulunuyorlardı ve bu alanda eser yazarken hepsinin güttüğü gaye aynı değildi. Böylece usûl eserlerinin kaleme almış konusuna iki ayrı metod ortaya çıktı.

Birincisi: "Mütekellimin metodu" idi. Bu metodun böyle anılmasının sebebi, bu metoda göre yazanların çoğunluğunun kelâm bilginleri olmalarıdır. Bu metod "Şâfiyye metodu" diye de isimlendirilmiştir, çünkü bu metoda göre yazan ilk müellif İmâm Şâfiî'dir.

İkincisi: "Hanefiyye metodudur. Bu metod Hanefî bilginler tarafından ortaya konmuş ve takip edilmiş olduğundan böyle adlandırılmıştır.

9- Mütekellimîn Metodu:

Mütekellimîn metodunun özelliği usûl kurallarının, delillerin ve burhanların gösterdiği yönde vaz' edilmesidir. Bu metoda göre yazan usûlcüler, belirli bir mezhep lehinde taassup göstermeksizin ve ulaşılan usûl kuralının mezhep imamlarından nakledilmiş fikhî çözümlere uygun olup olmadığına bakmaksızın, delillerin desteklediği kuralları tesbit ve kabul etmişler, delillere aykırı düşen kuralları reddetmişlerdir. Böylece onların usûlü, furû'u'l- fikhın (fer'î fikh çözümlerinin) hizmetçisi değil, furû'î hükümlere hakim bir usûl, bir istinbat yolu olmuştur. Bu yüzden onlar, izah ve örnek kabilinden zikrettikleri bir yana bırakılırsa, furû hükümlerine kitaplarında pek yer vermemişlerdir.

10- Hanefiyye Metodu:

Hanefiyye metodunun özelliği ise, mezhep imamlarının icthad ederken ve fikhî meselelerin hükmünü verirken takip ettiklerine kanaat getirilen usûl kurallarının tesbit edilmesidir. Bu metoda göre usûl yazanların bu kuralları tesbit ederken dayandıkları esas malzeme, mezhep imamlarından nakledilen fikhî çözümlerdir. Hanefî bilginlerinin bu metodu takip etmelerinin temelinde yatan sebep şudur: Hanefî mezhebinin imamları onlara, Şâfiî'nin kendi talebelerine bıraktığı gibi derli-toplu bir kurallar koleksiyonu bırakmış değildi, sadece çok sayıda ve çok çeşitli fikhî meselelere ait çözümler ve bu çözümlerin içine serpiştirilmiş bazı kurallar bırakmışlardı. İşte Hanefî bilginler bu çözümlerin üzerine eğildiler, birbirine benzeyenlerini biraraya getirdiler ve bunları özümleyerek bir takım kurallar ortaya çıkardılar. Gerek imamlarından nakledilen çözümleri desteklemek, cedel ve münazara meclislerinde bu çözümlerin müdafaasında silah olarak kullanmak, gerekse mezhep imamlarından nakledilen icthadların ele almamış bulunduğu yeni olayların hükümlerini çıkarırken kendilerinden yararlanmak üzere bu kuralları mezheplerinin usûlü haline getirdiler.

Bu tutum onları, bazen şu sonuca götürüyordu: Önce mezhep imamlarından nakledilmiş çözümlerin gerektirdiği şekilde usul kuralları koyuyorlar, sonra koydukları bir kuralın mezhep içinde yerleşmiş furû çözümlerinden biriyle çatıştığını görüyorlar ve usûl kuralını değiştirip ona bu fikhî çözümlerle uyuşan bir şekil veriyorlardı.

Bu duruma açıklık getirmek üzere iki örnek vereceğiz. Birincisi, gerek mütekellimîn gerekse Hanefiyye metodunun usûl kurallarını nasıl koyduklarını açıklamış, yani usûl kurallarını koyarken ikincilerin mezhep imamlarından nakledilen çözümlere dayanmasına karşılık birincilerin (doğrudan) şer'î delillere dayanmakta olduklarını göstermiş olacaktır. İkinci örnek ile ise, Hanefîlerin usûl kuralını koyduktan sonra onu, muhtelif fikhî çözümlerle uyuşacak şekilde değiştirmelerini açıklamış olacağız.

Birinci örnek: Namazın vücubunda vaktin sebep teşkil edışı ile ilgili. Gerek Hanefîler gerekse diğerleri ittifak etmektedirler ki, beş vakit namazdan herbirinin vakti bu namazın vücubu ve bu namaza ait borcun mükellefin zimmetinde yer tutması için "sebeb"tir ve bu namazın edasının "sihhat şartı" dır. Yani henüz vakti girmeden namaz vacip olmaz, vaktinden önce edâ edilmesi halinde bu namaz geçerli değildir; vakti geçtikten sonra da edâ edilemez. Aynı fakihler, namazın sebebini teşkil eden vaktin herhangi bir anında bu namazın kılınabileceğinde de birleşmişler, fakat vücûb için sebep teşkil eden zaman parçası hakkında yani Şâri'den mükellefe hitabın yöneldiğini gösteren işaret hakkında ihtilâf etmişlerdir. Cumhur (fakihlerin çoğunluğu) şöyle demektedir: Sebep, vaktin ilk kısmıdır, vakit girdiği anda mükellef, bu vakitle sınırlı bulunan namazın edasından sorumludur; fakat bu vaktin dilediği bir bölümünde edâ etme serbestisine sahiptir. Vaktin başlangıcında mükellefiyete ehil olan kişi için durum budur. Şayet kişi, vaktin başlangıcında mükellefiyete ehil değilse, "sebeb", vaktin, mâniin ortadan kalkmasından itibaren başlayan kısmıdır. Mâni

bütün vakti kapladığı takdirde İse, kişiye hitap yönelmemiştir ve vücüb sözkonusu değildir.

Hanefilerin görüşü ise şöyledir: Namazın vücubu için "sebeb", hemen peşinden edâ olayı bulunmak kaydı ile vaktin ilk kısmıdır. Eğer namaz vaktin ilk kısmında edâ edilmişse, namazın vücubu için sebep budur. Şayet namaz, vaktin daha sonraki parçasında edâ edilmişse, "sebeb" bu kısım. Bu şekilde vaktin ilerlediğini ve edâ edilmediğini düşünelim: Nihayet, ancak bu namazın edâ edilebileceği kadar bir zaman parçası kalmışsa, artık bu kısım "sebebiyet" için belirli hale gelmiştir. Eğer namaz edâ edilmeden vakit sona ererse, bu defa vaktin tamamı "sebeb"tir. Cumhur burada şer'î delile dayanmaktadır. O da Kur'ân-ı Kerim'in şu âyetidir:

"Güneşin (batıya doğru) dönmesinden gecenin karanlığı bastıncaya kadar (belli vakitlerde) namazı kıl." ^[13]

Zira Yüce Allah, güneşin batıya doğru meyletmesini namazın vücübuna ve "namazı kıl" hitabının mükellefe yönelmesine "sebeb" kılmıştır. Sünnet de, vakitlerin başlangıç ve bitişlerini açıklamış ve mükellefin namazlarının edasında genişliğe sahip olduğunu göstermiştir.

Cumhurun koyduğu bu kuraldan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Mükellef, vaktin herhangi bir bölümünde mükellefiyet manilerinden biri olmaksızın bulunmuşsa, borç zimmetinde sabit olur ve bunu edâ yahut kaza etmesi gerekir; fakat manilerden kurtulmuş olarak vaktin hiçbir anına raslayamamışsa kendisine bir şey gerekmez.

Hanefilere gelince, onlar bu kuralda Kitab veya Sünnet'ten bir delile değil, mezhep imamlarından nakledilmiş bulunan fikhî çözümlere dayanmışlardır. Bu konudaki furû' hükümlerine bakmışlar ve şu çözümü bulmuşlardır: Bir kimse vaktin başlangıcında mükellef iken, sonradan bir mükellefiyet manii ortaya çıksa bu mani vakit çıkıncaya kadar devam etse, bu vakte ait namaz ona vacip olmaz.

Hanefî usûlcüler bu fer'î hükümden, vaktin ilk kısmının, namazın vücubu için "sebeb" olmadığı sonucunu çıkarmışlardır. Çünkü -bu anlayışa göre-, ilk kısım "sebeb" olsaydı sadece sebebin varlığı ile vâcib mükellefin zimmetinde borç olarak yer tutacaktı; zimmette bir borcun yer almasından sonra ise, bu borç edâ veya kaza edilmedikçe sorumluluk sona ermezdi.

Yine, onlar önlerinde şöyle bir fer'î hüküm bulmuşlardı: Mükellef, namazı vaktin başlangıcında edâ ederse namaz sahih, (geçerli) olur. Bu hükümden de şu sonucu çıkardılar: Vaktin son kısmı namazın vücubu için "sebeb" değildir. Şayet "sebeb" olsaydı, vaktin başlangıç kısmında kılınan namazın sahih olmaması gerekirdi. Çünkü bu namaz, sebebi ve sıhhat şartı yani "vakit" hanüz ortada yokken edâ edilmiş bir namaz olurdu. Halbuki sebebi ve sıhhat şartı gerçekleşmeden namaz sahih değildir.

Aynı şekilde, Hanefî usûlcüler şöyle bir fer'î hükümle de karşı karşıya idiler: Mükellef, nakıs vakit girinceye yani güneşin rengi sararıncaya kadar ikinci namazını kılmamış bulursa ve nakıs vakitte kılsa, namazı kerahetle birlikte sahihtir. Bu fikhî çözümden de şu sonuca vardılar: Vâcib, daha önce edâ edilmeyip ancak vaktin sonunda ifa edilmiş olursa, vaktin sonu namazın vücubu için "sebeb"tir. Zira nakıs vakitte namazın edasının sahih olması, vücüb sebebindeki eksiklikten ötürü namazın da eksikliğiyle birlikte vâcib olduğuna delildir. Bunu biraz açacak olursak, eksik vücüb sebebi, kerahet vakti denen nakıs vakittir. Bu vakitte edâ edilen namaz kusurlu görülmekle beraber (mekruh olarak) sahih sayılmaktadır. Yani vâcib oluşu nasılsa edası da aynı vasfı taşımaktadır.

Onlar, bir de önlerinde şöyle bir fer'î hüküm bulmuşlardı: Mükellef ikinci namazını vakti içinde kılmasa, sonra, meselâ ertesi günü nakıs vakitte (kerahat vaktinde) kılsa, bu namaz sahih olmaz. Bu hükümden ise şu sonuca vardılar: Vâcib, vakti içinde edâ edilmezse, vücubunun sebebi artık vaktin son parçası değil, bütün vakittir. Çünkü, vaktin çıkmasından sonra da vaktin son kısmını vücüb sebebi sayabilsek, nakıs vakitte namazın kaza edilebilmesi ve kazanın sahih olması gerekirdi. Bu takdirde vâcib -yukarıdaki olayda açıklandığı şekilde- sebebindeki eksiklikten ötürü eksik bir vâcib sayılırdı ve nakıs vakitte kazası da caiz olurdu.

İşte bütün bu fer'î çözümleri gözönüne alarak ve kuralın bunlara uygunluğunu sağlamak üzere Hanefî fakihler şöyle demişlerdir: Namazın vücubu için "sebeb", hemen peşinden edâ olayı bulunmak kaydı ile vaktin ilk kısmıdır. Şayet vaktin başlangıcında edâ edilmemişse "sebebiyet", edâ olayının bulunduğu sonraki kısma intikal eder.... Böylece, vaktin sonuna gelinmiş ve sadece farz namazın ifa edilebileceği kadar bir zaman kalmış olursa, biliriz ki artık vaktin bu son parçası "sebeb"tir; fakat mükellef namazı edâ etmeden bu parça da geçirilmiş ve vakit sona ermiş olursa, o zaman "sebebiyet" vaktin tamamına nisbet edilir.

İkinci örnek: Hanefiler "usûl"lerinde şöyle bir kurala yer vermişlerdir: "Müşterek lâfız (konduğu bütün manaları aynı anda) kapsamaz". Önce "müşterek" lâfızını kısaca açıklayalım. Başta bir mana için vazedilmiş bir lâfız sonra başka bir mana veya manalar için de vazedilmiş olursa buna "müşterek" denir. Meselâ "mevlâ" kölesini azâd eden efendi demektir. Fakat azad edilen köle için de "mevlâ" lâfızı kullanılmıştır. Herikisi için de mevlâ kelimesi kullanılır olmuş, birbirinden ayırdetmek için ilkine "mevlâ a'lâ ikincisine "mevlâ esfel denmiştir. Yine, "ayn" lâfızının birçok manası vardır. Bunlar arasında altın, görme rganı olan göz, casus manaları sayılabilir. İşte yukarıda zikrettiğimiz kural demek istemektedir ki, "mevlâ" ve "ayn" gibi müşterek lâfızlar, aynı söz içinde bu manalarından sadece biri için kullanılır. Meselâ: (Bir "ayn" gördüm) dediğiniz zaman, hem casus, hem altın, hem görme organı olan göz gördüğünüzü kastedmiş olamazsınız. Mezhep imamlarından herhangi biri bu kuralı böyle açık bir şekilde ifade etmiş olmayıp, Hanefî bilginler bazı fer'î çözümlerden bu kuralı çıkarmışlardır. Meselâ vasiyet bahsindeki şu hüküm bu çözümlere örnek gösterilebilir: "Hem esfel hem a'lâ gurubundan mevlâları olan bir kimse mevlâlan lehinde vasiyette bulursa ve herhangi bir açıklamada bulunmadan vefat etse vasiyet bâtil olur." Böyle bir durumda müsînin (vasiyet edenin) "mevlâ" kelimesi ile kendisini azad eden mevlâyı mı yoksa kendi azâd ettiği mevlâyı mı kastedtiği, dolayısıyla müsâ-lehin (lehine vasiyet edilen) kim olduğu bilinemez. Sonuç olarak vasiyet her iki nevi mevlâyâ teşmil edilmemekte, bunlardan sadece birisinin kastedilmiş olması gerekeceği, fakat bunun da bilinmediği düşünülerek vasiyet geçersiz sayılmaktadır. Bu fer'î hükümden hareketle, bilginler, "Umûmu'l-müştrekin kabul edilemeyeceği" yani müşterek lafzın, konduğu bütün manaları aynı anda kapsamayacağı sonucunu çıkarmış ve bunu bir usûl kuralı olarak vazedmişlerdir. Fakat bazı Hanefî bilginler, bu şekilde kuralın, mezhep içinde yer alan diğer bazı fer'î çözümlerle uyumadığını gördüler. Meselâ, yemin bahsindeki şu hüküm böyleydi: "Bir kimse, birine "vallahî senin mevlânla konuşmayacağım" dese ve muhatabının her iki neviden mevlâsı bulursa, bunlardan biriyle konuştuğunda yeminini bozmuş olur." Çünkü bu durumda yemin edenin, iki neviden herhangi bir mevlâ ile konuşması halinde yemininin bozulabilmesi, ancak burada "mevlâ" lâfzının her iki manada birden kullanılmış olması ile mümkün olabilirdi. Binaenaleyh bu hüküm, "müşterek" lafız hakkındaki yerleşik kurala -mevcut şekil içinde- ters düşmekteydi. Bunu farkeden bazı bilginler kuralı şu şekilde değiştirdiler:

"Müşterek (konduğu bütün manaları aynı anda) kapsamaz; ancak nefiyden (olumsuzdan) sonra ise kapsar". Artık zikredilen fer'î olayda "mevlâ" lâfzı nefiyden (olumsuzdan) sonra yer aldığı için, aynı sözde geçen müşterek lâfzın her iki manasının birden kastedilmesi geçerli oluyordu.

İşte işaret edilen bu durumlardan ötürü Hanefiler, usûl eserlerinde furû-ı fihka ait çözümlere çokça yer vermiş oldular. Onlar, hernekadar bunları,

fer'î çözümlerin usûl kuralları üzerine bina kılındığını göstermek üzere zikrediyorlar idiye de, -gerçekte- bu kurallar o furû' hükümleri uğruna konmuştu.

Bu başlıkta özelliklerinden sözettiğimiz bu iki metoddan herbirine göre yazılmış birçok usûl esbri bulunmaktadır. Şimdi bunların önemli örneklerini zikredeceğiz.

11- Mütekellimîn Metoduna Göre Yazılmış Usûl Kitapları:

Şu dört eser, mütekellimîn metodunun temel kitaplarıdır:

- Kadı Abdülcebbar el-Mu'tezilî'nin (v. 415/1024) "el-Umde"si ^[14]
- Ebu'l-Hasen el-Basrî el-Mu'tezilî'nin (v. 463/1071) "el-Mu'temed"i ("el-Umde"nin şerhi),
- İmâmu'l-Harameyn Abdülmeik b. Muhammed b. Abdillâh el-Cüveynî'nin (v. 478/1085) "el-Burhân"ı,
- Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin (v. 505/1111) "el-Mustasfâ"sı.

Daha sonra bu metodla yazılan eserler, bu dört kitabın telhisi (özünün alınması) ile meydana getirilmiştir. Meselâ, Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî'nin (v.606/1209) "el-Mahsûl"ünü ve Seyfüddin el-Amidî'nin (v.631/1233) "el-İhkâm"ını burada zikretmeliyiz.

İşte bu iki kitabı daha sonraki bilginler ihtisar etmişler (özetlemişler), ihtisarlari başka ihtisarlara takip etmiştir. Birinciyi (Râzî'nin "el-Mahsûl"ünü) Sirâcüddin el-Urmevî (v. 682/1283) "et-Tahsîr isimli kitabında, Tâcüddîn el-Urmevî (v. 656/1258) de "el-Hâsıl" isimli kitabında özetledi. Şihâbüddin el-Karâfî (v. 684/1285) bu iki kitaptan önemli gördüğü bazı temel bilgi ve kuralları iktibas ederek bunları "et-Tenkîhât" adını verdiği küçük bir kitapta topladı. Kadî Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (v. 685/1286) de "el-Minhâc" isimli eserinde bu işin bir benzerini gerçekleştirdi. İkincisini (Âmidî'nin "el-İhkâm"ını) ise Ebû Amr İbn Hâcib (v. 846/1442) "Müntehâ's-sü'l ve'l-emel fî ilmey'il-usûl ve'l-cedel" adlı kitabında, bunu da "Muhtasar'ul-müntehâ" isimli kitabında özetlemiştir. Daha sonra bu muhtasar eserleri, bunlara yazılan şerhler takip etmiştir.

12- Hanefîyye Metoduna Göre Yazılmış Usûl Kitapları:

Hanefîyye metoduna göre yazılmış usûl eserlerinin en meşhurları şunlardır:

- Ebübekr Ahmed b. Ali el-Cessâs'ın (v. 370/980) "el-Usûl"ü,
- Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî'nin (v.430/1038) "Takvîmü'l-edille"si,
- Şemsül'eimme es-Serahsî'nin (v. 483/1090) "el-Usûl"ü,
- Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Bezdevî'nin (v. 482/1089) "el-Usûl"ü. Pezdevî'nin eseri, bu kitapların en güzeli ve doyurucusudur. Bunu Abdüiaziz b. Ahmed el-Buhârî (v. 730/1329) "Keşfu'l-esrâr" adını verdiği kitabında şerhetmiştir.

Bir de, gerek Hanefîlerin gerek diğerlerinin müteahhirin bilginlerinden bir grup bulunmaktadır ki bunlar, mütekellimîn metodu ile Hanefîyye metodunu birleştiren ve her ikisini bir tek eserde toplayan kitaplar yazmışlar, böylece şu iki faydayı birlikte sağlamak istemişlerdir:

- Usûl kurallarını fıkıh meseleleri üzerine uygulayarak ve fıkıh hükümlerini usûl kurallarına bağlayarak fıkıha hizmet etmek,
- Usûl kurallarının sağlam temellere dayalı olduğunu gösterip buna dair deliller getirmek.

Bu bilginlerden meselâ İbnü's-Sâ'âtî diye meşhur Muzafferüddin Ahmed b. Ali (v. 694/1294) "Bed'ü'n-nizâm el-câmi' beyne kitâbey el-Bezdevî ve'l-ihkâm" adlı eseri kaleme almıştır.

Yine, Sadru's-Şerf'a Ubeydullah b. Mes'ud (v. 747/1346) "et-Tenkîh" isimli eserini yazmış, sonra bunu "et-Tavdîh" adıyla kendisi şerhetmiştir. O, bu eserinde Pezdevî'nin "el-Usûl"ünü, Râzî'nin "el-Mahsûl"ünü ve İbn Hâcib'in "el-Muhtasar"ını telhis etmiştir.

Tâcüddin Abdülvehhâb İbnü's-Sübki (v. 771/1369), "Cem'u'l-cevâmi" adlı eserini yazmış ve eserinin başında, bu kitabını yaklaşık yüz müellifin yazdıklarından derlediğini ifade etmiştir.

İbn'ül-Hümâm diye bilinen Muhammed b. Abdülvâhid de (v. 861/1456) "et-Tahrîr" isimli kitabı yazmış, bunu talebesi Muhammed İbn Emîrî'l-Hâcc el-Halebî (v. 879/1474)'et-Tahrîr ve't-tahbîr' adıyla şerhetmiştir. Nihayet, Muhibullah İbn Abdîşşekûr (v19/1707), son devir usûl eserlerinin en incelerinden olan "Müselleme's-sübût"u telifetmiştir.

Şu kadar yar ki, son devirlerde bu eserleri yazanlar, bunları çok incelikler taşıyanir dille ve öz ifadelerle kaleme aldıklarından, bunlardan ancak bu tür eserleri okumaya alışmış ve kitapları bu ilmin kurallarını öğrenip kavramış olanlar faydalanabilir.

Bu gerçeği yakından görmek isteyen, meselâ bir İbn Humâm'ın "et-Tahrîr"ine veya İbn Subkî'nin "Cem'u'l-Cevâmi"ine bakmalıdır. Şerhine bakmadan sırf bu kitapları okuyan kişi, müellifin ne kasdettiğini anlayamaz. Şerhiyle birlikte okuyan -kafayı yorduktan ve iyice düşündükten sonra- biraz birşeyler anlayabilir.

Sonra şuna işaret etmeliyiz ki, sonraki bilginler, usûl ilmini cedel, münazara ve lâfzî münakaşa meydanı haline getirdiler. Onu asıl gayesinden yani şer'î delillerden hüküm çıkarma vasıtası olmaktan uzaklaştırdılar.

Aynı şekilde onlar bu ilimde, usûl ilmi ile ilgisi olmayan ve usûl ilminin ortaya konuş gayesine dahil olmayan birçok meselelerden sözetmeye yöneldiler. Örnek olarak bu tür meselelerden bir kaçına işaret edelim: Lisanlar birer terim midir, yoksa bir anlam verilmesi için özel delil mi bulunması gerekir? (Başka bir anlatımla, insanların konuştuğu diller, onların kullanmalarıyla üzerine hüküm bina edilebilecek yerleşik anlamlar ihtiva eder hale gelir mi, yoksa bunlar ancak ilâhî hitapta yer aldıktan sonra mı böyle birer anlam kazanabilir?) İbâha (mubahlık) bir mükellefiyet hükmü müdür değil midir? Hz. Peygamber, Peygamberliğinden önce bir dine göre amel ediyor muydu, yoksa etmiyor muydu? İşte az veya çok usûl ilmiyle ilgisi olmayan bu gibi meseleler bu ilimde münakaşa konusu edilmiştir.

Bununla birlikte biz, o bilginlerin üstünlüklerini, İslâm hukukuna ve din ilimlerine yaptıkları hizmeti, bunları koruma uğrunda kendilerini yok edercesine harcadıkları emeği inkâr etmiyor, bu konudaki haklarını eksik göstermek istemiyoruz. Gerçek şu ki, şayet Yüce Allah onlara bu şerefli işin başarılmasını lütfetmiş olmasaydı, biz, şu anda şiddetle ihtiyaç duyduğumuz önemli bir servetten mahrum bulunacaktık.

ŞER'İ HÜKÜMLERİN DELİLLERİ

(İslâm Hukukunun Kaynakları)

Yüce Allah, insanları boş yere, gayesiz-hedefsiz yaratmamış ve onları başıboş bırakmamıştır. Bilâkis onlara mükellefiyetler yüklemiş, onların herbir fiiline, vücûb, hürmet, kerahet, sıhhat, fesad vb. şer'î hükümler bağlamış; bu hükümlerin kendilerinden çıkarılacağı deliller koymuştur. Ancak bu delillerden bazıları bilginlerin büyük çoğunluğuna göre hüccet sayılırken, bazıları hakkında bilginler ihtilaf etmişlerdir.

13- İttifak Edilen Deliller:

Bilginlerin, üzerinde ittifak ettikleri deliller dörttür:

- 1- Kitap,
- 2- Sünnet,
- 3- İcmâ',
- 4- Kıyâs,

Bu dört delilden birinin delâlet ettiği her hüküm, vâcibu'l-ittibâ'dır; bu hükme uymak gerekir. Şu var ki, bu delillerin hepsi, hükümlere delâlette aynı derecede değildir. Bunlar şöyle bir sıraya tabidir: Kitap, Sünnet, icma, kıyas.

Bir hükmü öğrenmek isteyen kimse için, bu deliller içinde Kitâb ilk delil, başvurulacak ilk kaynaktır. Eğer karşılaşılan meselenin hükmünü burada bulursa, başka delile yönelmez. Burada çözümü bulamadığı takdirde, Sünnet'ten araştırır. Mesele ile ilgili bir Sünnet hükmü de bulamazsa icmâyi inceler. İcmâda yoksa kıyâsa başvurur. Kıyas ise, yukarıda zikredilen bütün delillerin sonuncusudur.

Muâz b. Cebel'den rivayet edilen hadis de bu sıralamanın doğruluğunu göstermektedir:

Hz. Peygamber (s.a.v) Muâz'ı Yemen'e, oranın halkına Kur'an'ı ve dinî hükümleri öğretmek ve aralarında yargı görevini ifâ etmek üzere gönderirken, kendisine sormuştu: Önüne bir uyuşmazlık getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?

- Allah'ın Kitabındaki ile.
- Allah'ın Kitabında yoksa?
- Allah Rasûlünün Sünneti ile.
- Allah Rasûlünün Sünnetinde de yoksa?
- Re'yimle icthad ederim ve vazgeçmem. (Muâz, nasslarda doğrudan hüküm yok diye meselenin hükmünü araştırmaktan ve icthad etmekten geri durmam, demek istiyordu.)

Bu konuşmayı naklettikten sonra Muâz şöyle demiştir: Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) eliyle göğsüne vurdu ve "Allah Rasûlünün elçisini, Allah Rasûlünün hoşnut olduğu (cevaba) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun" dedi.

Beğavî de Meymûn b. Mehrân'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Ebubekir'in önüne hasımlar geldiğinde, o Allah'ın Kitabına bakar, aralarındaki uyuşmazlığa çözüm getiren bir hüküm bulduğunda onunla hükmederdi. Allah'ın Kitabında bulamazsa Râsûlullah'ın Sünnetine bakar, eğer" orada uyuşmazlığa çözüm getiren hüküm bulabilirse onunla hükmederdi. Râsûlullah'ın Sünnetinde de çözüm bulamazsa toplumun ileri gelenlerini ve seçkinlerini toplar onlarla istişare ederdi. Onların görüşü bir noktada birleşince, bu görüşe göre hükmederdi. Hz. Ömer de aynı şekilde davranıyordu: Şayet Kur'an ve Sünnet'te çözüm bulamazsa, Hz. Ebubekir'in bu konuda bir hükmü var mı diye araştırırdı. O'na ait bir hüküm bulursa onunla hükmeder, bulamazsa, toplumun ileri gelenlerini toplardı. Bir noktada birleşirlerse ona göre hüküm verirdi.

14- İhtilâf Konusu Olan Deliller:

İhtilâf konusu olan delilleri kimi bilginler hüküm için delil saymış, kimi bilginler ise delil saymamıştır.

Bu deliller şunlardır: Mesâlih-i mürsele, istihsân, istishâb, örf, şer'u men kablenâ (önceki ümmetlerin dinlerindeki hükümler), sahabî kavli.

15- Bütün Delillere Ait Ortak Bilgiler:

İttifak ve ihtilâf konusu olan delillerin herbirini müstakil başlıklar altında ele alacağız. Ancak ifade edelim ki, esasen bütün bu delillerin fonksiyonu, Yüce Allah'ın, elçisi Hz. Muhammed vasıtasıyla kullarını mükellef tuttuğu ilâhî hükümlerin gösterilmesi ve tanıtılmasıdır. İşte biz, bu itibarla bütün delillere şamil olan bazı ortak bilgilere başta yer vermek istiyoruz:

Birincisi: Şer'î deliller, naklî deliller ve aklî deliller olmak üzere iki nevidir. Naklî delillerin yolu nakildir, bunların meydana gelmesinde müctehidin herhagibir katkısı yoktur. Meselâ Kitap ve Sünnet'in mevcudiyetinde müctehidin hiçbir müdahalesi sözkonusu olamaz. İcmâ da böyledir, çünkü müctehidin onunla istidlalinden önce mevcut bulunmaktadır. Aynı şekilde, örf, şer'u men kablenâ ve sahabî kavlini de zikredebiliriz.

Zira bütün bunlarda sonuç itibariyle sırf naklî bir duruma göre amel edilmektedir. Bunların oluşmasında müctehidin müdahalesi yoktur

Aklî deliller ise, oluşmasında müctehidin katkısı bulunan delillerdir. Kıyâs, mesâlih-i mürsele ve bazı istihsân şekilleri gibi.

Bu taksim sadece, delillerin aslı ve mahiyeti bakımındandır. Hüküm çıkarmada bunlardan faydalanma bakımından ise, her iki nevi yek diğerine muhtaçtır. Çünkü nakille istidlal edebilmek için düşünmeye, kafa yormaya, kısaca akla ihtiyaç vardır. Akıl ile istidlal ise, din nazarında, ancak nakle dayandığında muteberdir; mücerred akıl hüküm teşriine müdahale edemez.

İkincisi: Şer'î deliller, akli selime ters düşmez. Aklî selime aykırı ve onunla çelişkili bir hüküm taşıyan sahih bir delil bulunamaz. Çelişki ancak şu durumlarda sözkonusu olabilir:

- a) Delilin sahih olmaması halinde.
- b) Delilin, Şarî'nin kastedtiği şekilde anlaşılması halinde.
- c) Aklın bunama gibi bir hastalığa duçar olması veya şahsî arzulara kapılması yahut bir takım bozuk görüşlere meyletmesi halinde. Bu çelişmezliğin

sebebi ise şudur: Şârî (Yüce Allah) bu delilleri, insanlar bunları akli selimle ölçüp tartınsınlar, ikna olup kabullensinler ve gereğince uygulama yapınlar diye göstermiş ve peygamberlerine bildirmiştir. Şayet bu deliller akla aykırı olsaydı, akıllar bunu kabullenmek istemez ve mükellefler gereğince davranmazdı. Bu takdirde ise şer'î hükümlerin konmasında ve bunların insanlığa tebliği için peygamberlerin gönderilmesinde bir fayda bulunmamış, bütün bunlar anlamsız kalmış olurdu. Yüce Allah ise anlamsız, boş işlerden münezzehtir.

Üçüncüsü: Şer'î deliller, "usûl" (asıllar) ve İslâm hukukunun kaynakları diye anılır. Şu kadar var ki bu delillerden bir kısmı kendi başına bir hukuk kaynağıdır. Bunlar Kitab, Sünnet ve icmâdır. İstihsân, örf ve sahâbi kavli gibi deliller de sonuç itibarıyla bu kaynaklara dahil edilebilir.

Kendi başına hukuk kaynağı olmayan delil ise kıyâstır.

İlk sayılanlar müstakil kaynaklardır, çünkü bunlarla hüküm verirken bir başkasına ihtiyaç duyulmaz.

Kıyas ise kendi başına kaynak değildir. Çünkü Kitab, Sünnet veya icmâ'da yer alan bir "asıl"a muhtaçtır. Yine asıldaki hükmün hangi gerekçe ile konduğunun (illetin) bilinmesine ihtiyaç vardır. O halde, gerçekte kıyas, fer'in hükmünü kendi başına gösteren bir kaynak değil, nassın veya icmânın bu fer'i de kapsamına aldığı gösteren bir delildir. Bilginlerin "Kıyas, hükmün muzhiridir, müsbiti değildir" sözü kıyasın bu özelliğini anlatmaktadır. Bir başka deyişle kıyas, sadece, hükmü açığa çıkarır, yoksa yeni baştan hüküm koymaz. Şimdi bu özelliği bazı örneklerle açıklayalım:

a) Kur'ân-ı Kerim'in ^[16] âyeti ile cuma namazının kılındığı vakitte alış-veriş yasaklanmıştır. Fakihlerin çoğunluğu bu nehyden, cuma namazı ezanı sırasında alış-verişin mekruh olduğu manasını anlamıştır. ^[17] Bu yasağın illeti ise, bu vakitteki alış-verişin namazdan alıkoymasındadır. İşte fakihler, diğer akidleri ve namazdan alıkoyan işleri de aynı illetin, yani namazdan alıkoyma gerekçesinin varlığı sebebiyle alım-satım kıyas etmişlerdir. Şayet asıl zikredilmemiş ve asıl hükmüne ait gerekçe (illet) bilinmemiş olsa, fer'de kıyas yoluyla hüküm sabit olamazdı. Şu halde kıyas ile, asıl hakkında mevcut bulunan nassın fer'e de şâmil olduğu açığa çıkmaktadır ve kıyas bu şümülü ortaya çıkarmış olmaktadır. Kıyas yoluyla varılan sonuca göre, âdetâ Yüce Allah "namazdan alıkoyan alım-satım, kira, rehin vb. bütün işleri terkedin" buyurmuş olmaktadır.

b) Hz. Peygamber'in ^[18] "Katil mirasçı olamaz" hadisi ile, murisini öldüren vârisin mirastan mahrum olacağı hükmüne bağlanmıştır. Bu hükmün illeti, katilin, zamanı gelmediği halde hakkına biran evvel kavuşabilmek için haram bir fiili vasıta olarak kullanmasıdır. O da bu haktan mahrum bırakılarak cezalandırılmaktadır. Bilginler "mûsi"sini öldüren "mûsâleh"i de buna kıyas etmişler, aynı illetin bu olayda da mevcudiyeti sebebiyle onun vasiyetten mahrumiyetine hükmetmişlerdir. Esasen burada fer'a ait hüküm kıyasla sabit olmamaktadır. Önce asıl hakkında sabit olan hükmün ve bu hükmün konmasındaki illetin bilinmesi gerekmektedir. Ancak bundan sonra kıyas yapılabilen ve kıyastan sonra da hüküm asıl hakkında vârid olan nass ile sabit olmaktadır. Öyleyse kıyasın görevi bunu açığa çıkarmaktan ibarettir. Kıyas işlemiyle âdetâ Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğu anlaşılmaktadır: "Murisini öldürdüğünde vârise mirastan, mûsîsini öldürdüğünde de mûsâlehe vasiyetten bir şey verilmez."

c) Bir topluluğun bir malın çalınmasına iştiraki ve herkesin çalınan maldan hırsızlık cezasını gerektiren miktarda payını alması halinde, topluluktakilerden herbirinin elinin kesileceğinde Sahabe icmâ etmiştir. Bazıları da buna kıyas ederek, bir kişinin öldürülmesine iştirak eden topluluğun tamamının öldürülmesi gereğine hükmetmiştir. Çünkü, nasıl hırsızlığa iştirak edenlerden herbirine "hırsız" denmekte ise, adam öldürme olayına iştirak edenlere de "katil" adı verilmektedir. Yine hırsızlığa iştirak durumunda, suça iştirak edenlerden herbirinin tam ceza almalarına bir mani bulunmadığı gibi, adam öldürmeye iştirak durumunda da, suça iştirak edenlerden herbirinin tam ceza almalarına bir mani bulunmamaktadır. Böylece kıyas işlemiyle, icmânın iştirak halinde hırsızlık suçu hakkında belirlediği hüküm sırf bu olaya münhasır kalmamakta, iştirak halinde adam öldürme olayını da kapsamına almaktadır.

Denebilir ki: Kıyası müstakil bir hukuk kaynağı olmaktan alıkoyan gerekçe icmâ "hakkında da geçerlidir. Zira -usul bilginleri arasında tercih edilen görüşe göre-, icma edenlerin icmalarını dayandıracaktan Kitab'tan, Sünnet'ten veya kıyastan bir senede ihtiyaç vardır ^[19] halde niçin icmâ da kıyas gibi bağımlı bir kaynak sayılmıyor?

Bunun cevabı şudur: İcmânın iki safhası vardır. Biri icmânın oluşması ve ortaya çıkması safhasıdır. Diğeri hükmüne varırken kendisine delil olarak dayanma safhasıdır. İcmâ, sadece oluşma safhasında "sened"e muhtaçtır. Kendisiyle istidlal edilmesi safhasında ise buna ihtiyaç yoktur. İstidlal eden kimse, "Bu hükmün delili şu icmâdır" dese ve bu icmâ da sabit ise, icmânın senedini zikretmemiş bile olsa hükmün isbatı için bu kadarcığı yeterlidir. Kıyasda ise durum böyle değildir. Zira gerek kıyasın oluşturulması safhasında gerekse onunla istidlal safhasında, hükmün konuş gerekçesi olan "illet"in bilinmesine ihtiyaç vardır. İstidlal eden kimsenin "Bu hükmün delili şu kıyastır" demesi yetmez. Hükmün isbatı için, hükmü Kitab, Sünnet veya icmâ ile sabit olan ve kendisine kıyas etmek istediği "asl"ı zikretmesi ve hükmün konuş gerekçesini (illetini) açıklaması gerekir. İşte, kendisi ile istidlal safhasında, kıyasın bir başka şeye muhtaç olmasına karşılık icmâda buna ihtiyaç bulunmadığı için, icmâ bağımsız, kıyas ise bağımlı birer kaynak sayılmıştır.

I- KİTÂB

16- "Kitâb"ın Tarifi:

Esasen Kitâb (Kur'ân-ı Kerim) tarife muhtaç değildir. Zira Kur'ân denince ne kastedildiğini herkes bilir. Ancak, usûlcüler, namazda neyin okunmasının caiz olduğu ve neyin okunmasının caiz olmadığı, hüküm istinbatında neyin kaynak sayılıp neyin kaynak sayılmayacağı ve neyi inkâr edenin kâfir olacağı, neyi inkâr edenin kâfir olmayacağı işi belli olsun diye "Kitâb"ın tarifine özen göstermişlerdir.

Usûlcüler, Kitâb için bir çok tarif yapmışlardır. Biz bunların topunu gözönüne alarak şöyle bir tarifi tercih edeceğiz:

"Kitâb ya da Kur'ân, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) arapça olarak indirilmiş, bize kadar tevatür yoluyla nakledilmiş, mushaflârdaki yazılı, Fatiha Sûresi ile başlayıp Nâs Sûresi ile sona ermiş kelâmdır".

17- Kitâb'ın Özellikleri:

Yukarıda verilen tarif ile Yüce Kitab'ın, onu önceki semavî kitaplardan ve Hz. Peygamber'in hadislerinden ayırddeden özellikleri açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Şayet bu özelliklerden biri bulunmasa artık Kitab'tan ve Kur'ân'dan sözedilemez. Bu özellikler şunlardır:

a) Kitâb, Arap dilinde indirilmiştir. Bu özelliği ile Kur'ân, Yüce Allah'ın Tevrat ve İncil gibi önceki kitaplarından ayrılmaktadır. Çünkü onlar Arap dilinde indirilmemiş, sonradan arapçaya ve başka dillere tercüme edilmiştir. Buna göre, Kur'ân'ın arapçadan başka bir dile tercümesi Kur'ân

sayılamaz. İster harfî tercüme, ister harfî olmayan tercüme olsun, ^[20] Kur'ân tercümesine dayanılarak hüküm istinbat edilemez. Çünkü âyetteki maksadın ne olduğunu anlamada zaten hata ihtimali mevcuttur; bir de bu âyetleri başka bir dil ile ifade ederken daima var olacak hata ihtimalini gözönüne alırsak, tercümeden hüküm çıkarmanın doğru olmayacağı açıkça ortaya çıkar. Aynı şekilde, arapça okuyabilen bir kimsenin namazda tercüme ile yetinmesi halinde namaz sahih olmaz. Zira namazda istenen, kişinin Kur'ân'dan kolayına gelen bir yeri okumasıdır. Arapçadan başka bir dilde okunan şey ise Kur'ân değildir. Arapça okuyamayan kimseye gelince bunun başka bir dilden okuması Hanefilere göre caizdir ve o takdirde namazı sahih olur. Diğer fakihler ise, ister arapça okuyabilsin ister okuyamasın namazda Kur'ân'ın arapçadan başka bir dilde okunmasını caiz görmezler; onlara göre bir kimse namaz kılarken Fatihâ'yı başka bir dilde okusa namazı geçersiz olur. Çoğunluğu teşkil eden bu fakihlere göre, her mükellefin Fatihâ'yı öğrenmesi ve yapabildiği kadarıyla Fatihâ'yı arapça okuyabilmek için olanca gücünü sarfetmesi gerekir. Bunlardan Mâlikilere göre, eğer bunu da yapamıyorsa arapça okuyabilene uyar. Kendisine imam olacak böyle birini bulduğu halde ona uymazsa namazı geçersiz olur; fakat kendisine uyacağı bir imam bulamazsa Fatihâ okuma vecibesi kendisinden düşer ve iftitah tekbiri ile rükû tekbiri arasında Allah'ı zikir ve teşbih etmesi mendup olur. ^[21]

b) Kur'ân'ın gerek manası gerekse arapça olan lâfızları Allah katından indirilmiştir. Hz. Peygamber'in bu konudaki vazifesi bunları Yüce Allah'tan alıp insanlara tebliğ etmek ve açıklanması gereken yönlerini açıklamaktır. Bu özelliği ile Kur'ân, Hz. Peygamberden sadır olan gerek kudsi gerekse nebevi hadislerden ayrılır. Çünkü hadislerin manaları, Yüce Allah'ın Rasûlüne ilhamıdır, fakat bu manaları ifade eden lâfızlar Hz. Peygamber'e aittir. Hiç şüphesiz Rasûlullah diğer hadislerini de kendi hevesine göre söylememiştir ve onlar da esasen vahiy dayanır. Ancak, bazen hadisin manası ve muhtevası güçlensin diye Allah tarafından hadisi kendi yüce adına izafe etmesi Peygambere emredilir. Bu takdirde Zât-ı Kudüsüne izafeti sebebiyle bu hadis "kudsi hadis" adını alır. Meselâ şu hadis böyledir:

"Allah buyuruyor ki: Ben Rahman'ım. Rahim (yani akrabalık bağı) var ya, işte onu kendi ismimden bir isim olarak türettim. Onu bağlı tutam, ben de (kendime) bağlı tutarım. Onu koparanı ben de (kendimden) koparıyorum." ^[22]

Şu da bir kudsi hadis örneğidir:

"Cenâb-ı Allah buyuruyor ki: Ben kuluma baktığımda, onda beni anma özelliğinin hakim olduğunu görürsem artık onun görülüp gözetilmesini ve

işlerinin yürütülmesini ben üstelenirim; onun yoldaşı, arkadaşı ve sırdaşı olurum." ^[23]

Bazen ise Hz. Peygamber'e, sözün Allah Teâlâ'ya izafesi emredilme ve bu durumda hadis Hz. Peygamber'e izafe edilir ve Rasûlullah'a nisbetinden dolayı "nebevi hadis" adı ile anılır. Meselâ Tirmizî'nin "Sahih"inde yer alan şu hadis böyledir: İbn Abbas ve Enes tarafından rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"İki çeşit göz vardır ki bunlara cehennem ateşi dokunmaz: Allah korkusundan ötürü ağlayan göz ve Allah yolunda bekçilik yaparak geceyi geçiren göz." ^[24]

İşte bu özelliğinden dolayı Kur'ân'ın sadece manasıyla okunması ve aynı manada da olsa lâfzının bir başka lâfızla değiştirilerek okunması caiz olmaz. Süyûtî "el-İtkân" isimli eserinde şöyle der: Kur'ân'ın sırf manasıyla okunması caiz değildir. Çünkü Cebrail Aleyhisselâm onu Hz. Peygamber'e lafızıyla teslim etmiştir ve onu mana ile vahyetmesine müsaade olunmamıştır."

c) Kur'ân tevâtür yoluyla nakledilmiştir. Tevâtür, normalde yalan üzerinde birleşmesi aklen mümkün olmayan bir topluluğun aynı özellikteki bir topluluktan yaptığı rivayettir. Kur'ân, Cebrail Aleyhisselâm vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirildiği andan itibaren günümüze kadar geçen bütün devirlerde hem yazılı hem sözlü olarak tevâtüren sabit olmuştur. Şöyle ki: Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den bir vahiy kâtipleri gurubu yazmış ve bu yazılamı Sahabeden yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluk ezberlemiş, böylece her devirde aynı özellikteki topluluklar birbirlerinden naklede ede, hiçbir tahrif ve değişikliğe uğratılmadan, hiçbir ilâve ve eksiltme yapılmadan mushafalarda yazılı ve hafızalarda kayıtlı olarak bize kadar ulaşmıştır.

Tevâtür yoluyla nakil, nakledilenin doğruluğu konusunda kesin bilgi sağlar. Bu sebeple Kur'ân nasslarının sübûtu kesindir, bu konuda müslümanlar arasında hiçbir ihtilâf yoktur.

Buna göre, tevâtür yoluyla nakledilmemiş olan bir metin Kur'ân olarak isimlendirilemez. Namazda böyle bir metin okunursa, namaz sahih olmaz ve bunun kur'ân olduğunu inkâr da küfrü gerektirmez. Meselâ Abdullah b. Mes'ud'un yemin keffareti ile ilgili "(Bunları yapma imkânını) bulamayan

kimsenin üç gün oruç tutması gerekir." ^[25] âyetine (peşpeşe) ilâvesini taşıyan kıraati böyledir. Yine Abdullah b. Mes'ud'un annelerin nafakası ile

ilgili "Mirasçı da (yukarıda) belirtildiği şekilde (nafaka ile) mükelleştir" ^[26] âyetindeki "mirasçı" hakkında (evlenilmesi yasak yakın akrabadan

olan) şeklinde bir ilâve taşıyan kıraati de Kur'ân'dan sayılmaz. ^[27]

18- Mütevâtir Olmayan Kıraatin Kaynak Olarak Kabul Edilip Edilemeyeceği Hususunda İmamların İhtilâfi:

Mütevâtir olmayan kıraatin Kur'ân'dan sayılmayacağı, ihtilafsız bütün bilginlerce kabul edilmektedir. Bu konuda ihtilâf edilen nokta ise şudur: Mütevâtir olmayan kıraat kaynak sayılır mı sayılmaz mı? Hüküm istinbatında buna dayanılabilir mi, dayanılmaz mı?

Hanefilere göre mütevâtir olmayan kıraat kaynak olarak kullanılabilir; Mâlikîlere, Hanbelîlere ve bir kısım Şâfiilere göre kullanılamaz.

Hanefilerin bu konuya bakışları şöyledir: Tevâtüren nakledilmemiş olan kıraati sahâbî yazmış ve ona mushafında yer vermiştir. Bu durumda iki ihtimal vardır: Sahâbî, ya bunu Hz. peygamber'den işitmiştir veya kendi görüşü ve içtihadı olarak ifade etmiştir. Fakat ilk ihtimal daha kuvvetlidir.

Çünkü âdil ve sika (güvenilirliği bütün müslümanlarca kabul edilmiş) olan sahabî bu kıraate mushafında yer vermeye özen gösterdiğine göre, besbellidir ki o bunu Rasûlullah'tan işitmiştir ve bu Allah'ın Kitabını beyan ve tefsir etmek üzere Hz. Peygamber tarafından yapılmış bir açıklamadır. Şu halde bu, Allah'ın Kitabını beyan ve tefsir yoluyla vârid olmuş bir Sünnet'tir. Sünnetin kaynak olarak kullanılacağı ve hüküm istinbatında ona dayanılması hususu ise izaha muhtaç değildir.

Karşı görüşün meseleye bakışı ise şöyle: Tevâtüren nakledilmeyen kıraatin Kur'ân'dan sayılmayacağı ihtilafsız kabul edilmiştir. Bu kıraat Sünnet de sayılmaz. Zira râvi bunu "Sünnet" olarak nakletmem iştir. Şu halde, ne Kur'ân ne Sünnet niteliği taşıyan bu kıraat, hüküm istinbatında kaynak olarak kullanılamaz.

Fakat bu görüşe şöyle karşılık verilebilir: Bir menkûlün Sünnet sayılması için, râvinin, bu naklettiğinin "Sünnet" olduğunu açıkça belirtmiş olması şartı aranmaz. Bilâkis, bu konuda önemli olan, nakledilenin Hz. Peygamber'den sâdir olmuş bulunmasıdır. Hz. Peygamber'den sâdir olma niteliği ise, mütevâtir olmayan nakillerde de mevzubahistir. Bu durumda Ha'nefilerin görüşünün üstün olduğu ortaya çıkmaktadır.

19- Mütevâtir Olmayan Kıraatin Kaynak Sayılıp Sayılmayacağı Konusundaki İhtilâfın Pratik Sonucu:

Bu konudaki ihtilâfın sonucu olarak Hanefiler, zikri geçen İbn Mes'ud kırâatindeki kelimesine binaen yemin keffaretinde gerekli olan "tetâbu" (peşpeşe tutma) şartını koşmuşlardır. Mâlikîler ve aynı görüşü paylaşanlar ise bu kıraati hüküm istinbatında dikkate almadıkları için, peşpeşe tutma şartını ileri sürmemişlerdir.

Şu halde, kendisine yemin keffareti gereken kimse, üç günü ayrı ayrı tutsa, bu Mâfikîler ve aynı görüş sahiplerine göre sahih ve yeterli olacak, Hanefilere ve onlarakatılanlara göse ise yeterli olmayacaktır.

20- Kur'ân'ın Nüzulü, Tedvini ve Cem'i:

Burada, Kur'ân'ın nasıl nazil olduğu ve bize ulaşmadan önce nasıl tedvin ve cem'edildiği hakkında birkaç söz söylememiz uygun olur.

İlâhi hikmet, Kur'ân-ı Kerîmdin önceki kitaplar gibi topluca indirilmeyip, yirmüç yıllık peygamberlik süresi içinde olaylara göre ve yeri geldikçe kısım kısım indirilmesini gerekli kılmıştır.

21- Kur'ân'ın Kısım Kısım İndirilmesinin Hikmeti:

Kur'ân-ı Kerîm'in vak'alara, olaylara göre parça parça indirilmesindeki hikmet, onu müslümanların gönüllerine iyice yerleştirmek, ezberlemelerini kolaylaştırmak ve daha önceleri yazı yazmayı çok az bilen Araplar tarafından yazılabilmesinde kolaylık sağlamaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"İnkâr edenler: Kur'ân, ona topluca indirilmeli değil miydi, dediler. Biz onu senin gönlüne iyice yerleştirmek için böyle (parça parça indirdik) ve onu tane tane okuduk." [28]

22- Kur'ân Nasıl Cem'edildi?

Cebraîl Aleyhisselâm bir âyet veya sûre getirip onu Rasûlullah'a tebliğe başladığında, Hz. Peygamber bir taraftan vahyedileni ezberleyebüme aşkı, diğer taraftan bir kısmını kaçırma endişesiyle Cebraîl ile birlikte hızlı hızlı okumaya koyulurdu. Allah Teâlâ şu âyetle ona böyle acele etmeyi yasakladı ve Kur'ân'ı nasıl alacağını öğretti: *"Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân'ı (okumakta) acele etme: "Rabbim ilmimi artır"*

de. [29] Şu âyetle de Allah, kendisine indirilen Kur'ân'ın hep ilâhî koruma altında bulunacağını ve kendisi tarafından anlaşılmasının sağlanacağını va'detmiş oluyordu:

"(Rasûlüm!) Onu çarçabuk almak için (vahiy henüz tamamlanmadan) dilini kımıldatma. Onu (senin kalbinde) toplamak ve okutmak bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra bilmelisin ki onu açıklamak da bize aittir." [30]

Artık Hz. Peygamber kendisine Cebraîl geldiğinde onu dinliyor, vahiy bittiğinde onu kendi öğrettiği şekliyle Cebraîle okuyor, sonra yanında bulunan mü'minlere tebliğ ediyor ve onlardan bunu ezberlemelerini istiyordu. Onlar da hemen ezberleyip onu titizlikle koruyorlardı. Bilâhere, Hz. Peygamber'den dinlediklerine uygunluğunu kontrol etmek üzere ezberlediklerini onun huzurunda okuyorlardı. Hz. Peygamber, bununla yetinmiyor, Allah'ın Kitabının kayda geçmesi ve muhafazası konusunda fevkalâde ihtimam ve ihtiyat göstererek, vahyin nüzulü vaktinde birkaç vahiy kâtipi çağırıyor ve gelen vahiy yazmalarını istiyordu. Cebraîl Aleyhisselâm, Kur'ân'ın, sırasına göre ezberlenmesi için, indirilen sûrenin yerini Hz. Peygamber'e açıklıyordu. Hz. Peygamber de kâtipleri uyarıyor, indirilen âyetlerin hangi sûrede yer alacağını onlara gösteriyordu.

Vahiy kâtipleri Sahabenin ileri gelenleriydi. Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Mes'ud ve Übey b. Kâ'b bunlardandır. Bu kâtipler kendilerine dikte edilen ibareyi o zamanlar yazıda kullanılan malzemelerin üzerine yazıyorlardı. Bunlar özel olarak işlenip yaprak şekline getirilen hurma dallan, kürek ve ege kemikleri, düz ve ince taşlar ve diğer deri veya kâğıt parçaları idi. Sonra bu yazılanlar Hz. Peygamber'in evine konuyor ve emin bir yerde muhafaza ediliyordu.

Ramazan ayında Cebraîl her gece Hz. Peygamber'e gelir, o da kendisine o zamana kadar indirilmiş olan Kur'ân âyetlerini arzederdi. "Arz" metodu, önce Cebraîl'in okuması, sonra Cebraîl'in okuduğunu Hz. Peygamber'in okuması şeklinde cereyan ediyordu. Rasûlullah'ın hayatının son senesinde Kur'ân tamamlandıktan sonra iki defa Cebraîl'e arzedildi. Ve Hz. Peygamber Kur'ân'ın son şeklini aldığı bu "arz"a göre onu bir de mü'minlere okudu. Sahabeden birçokları bu son arzın tertibine göre Kur'ân'ı ezberledi. Zeyd b. Sabit, Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Mes'ud bunlar arasında bulunuyordu. İşte henüz Hz. Peygamber hayatî iken, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı bu şekilde, sûreleri ve âyetleri Rasûlullah'ın gösterdiği tertibe göre hafızalarda kayıtlı, gönüllerde mahfuz ve yukarıda sözünü ettiğimiz hurma dalı, kemik, taş ve benzeri

malzemeler üzerinde yazılı idi. Hz. Peygamber ancak bu noktaya gelindikten sonra Rabb'ine kavuştu. Şu var ki Kur'ân âyetleri Hz. Peygamber'in vefatı sırasında tek bir mushaf içinde toplanmış değildi. Cem' (toplama) işi Hz. Ebubekir'in halifeliği zamanında gerçekleşti. Şöyle ki: Hz. Ömer müslümanlarla Müseylemetü'l-Kezzâb'ın dinden dönmüş adamları arasında cereyan eden ve bazılarının tahminine göre beşyüz kadar Kür'ân hafız

ve kâri'inin şehâdetine yolaçan Yemame Savaşından ^[31] sonra (H. 12 yılında) Hz. Ebubekir'in yanına çıktı ve ona şöyle dedi:

“Rasûlullah'ın ashabı ateşe doğru uçuşan kelebekler gibi savaşta ardarda yok olup gitmekte. Korkarım ki, onlar nereye varsalar hep böyle olacak. Sonunda Kur'ân hâmil olan bu insanlar öldürülecekler ve böylece Kur'ân zayi olup unutulacak. Kur'ân'ı toplasan herhalde müslümanların hayrına ve menfaatine olur.

Hz. Ebubekir ilk önce tereddüt etti ve şöyle dedi:

“Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi ben nasıl yapabilirim?”

Bu konuda bir süre tartıştılar. Nihayet Allah bu iş için Hz. Ebubekir'in gönlüne bir ferahlık verdi. Hz. Ebubekir Zeyd b. Sâbit'i çağırttı ve ona dedi ki:

“Sen hiç birimizin itham edemeyeceği akıllı bir gençsin.” Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi idin ve Kur'ân'ın son "arz"ında hazır bulundun. Kur'ân'la ilgili tetkikatını yap ve onu cem' et.

Daha sonra Hz. Ebubekir, hafızasının güçlü olduğu herkesçe bilinen hafızları topladı. Aralarında Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Kâ'b ve Osman b. Affân da bulunuyordu. Bunlar peşpeşe toplantılar yapmaya ve Hz. Peygamber'in dikte ettiğine göre yazdıklarını getirmeye başladılar. Sonra Kur'ân'ı okumaya ve okudukları ile önlerinde yazılı olarak bulduklarını karşılaştırmaya çalıştılar. Nihayet Hz. Peygamber'den aldıkları şekil ve tertibe göre Kur'ân'ı yazdılar. Bu, Yüce Allah'ın mü'minlere nasip ettiği ve hiçbir başarı ile denk tutulamayacak ölçüde büyük bir sonuç idi. Çünkü bununla Kur'ân korunmuş ve Kur'ân'ın asılları tek bir yerde birleştirilmiş oluyordu. Hz. Ebubekir devrinde yazılan bu sahifeler Hz. Peygamber'in önünde yazılan sahifelerden alınmış olmakla hâfizlardan hafızlara intikalden sözlü mütevâtir sened nasıl muttasıl ise yazılı senedin ittisali (kesintisizliği) de sağlanmış oluyordu. Böylece Kur'ân hem ezber hem yazı yoluyla mütevâtir olmuş bulunuyordu.

Cem' (toplama) işi tamamlandıktan sonra bu sahifeler Hz. Ebubekir'in, onun vefatından sonra Hz. Ömer'in ve daha sonra da Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine kızı Ümmü'l-mü'minin Hz. Hafsa'nın yanında kaldı. Hicri 45 yılında Hz. Hafsa vefat edince bunları Abdullah b. Ömer aldı. Bir süre onun yanında kaldı ve nihayet Muaviye b. Ebi Süfyân'dan önce Medine valisi olan Mervân b. el-Hakem bunları aldı ve imha etti. Mervân, görüşünü müdafaa için şöyle demiştir: "Bunu ancak şu sebeple yaptım: Bu sahifelerdekiler artık "İmâm Mushafa yazılmış ve kaydedilmiştir. Eğer daha bir süre geçerse, bazıları bu sahifelerle ilgili itham ve şüpheler ileri sürebilir diye endişe ettim."

23- Mushaf-i Osmânî:

Hz. Osman zamanında, mushaflar yazıp bunları o sırada mevcut İslâm şehirlerine gönderme ve müslümanları tek bir mushafta birleştirmek için bu yazılacak mushaflardan başka sahifelerin yakılmasını emretme gereği ortaya çıkmıştı. Böylece Kur'ân'da herhangi bir değiştirme, eksiltme veya ilâve yapılmasına ve Kur'ân'ın tertibinin bozulmasına da engel olunmuş olacaktı. Bu zaruret Ermenistan ve Azerbeycan fetihleri sırasında iyice belirmişti.

Şöyle ki: Iraklılar ile Şam'lılar Ermenistan ve Azerbeycân'ın fethi için biraraya gelmişlerdi. Şamlılar Übey b. Kâ'b'ın kiraatine göre, Iraklılar ise Abdullah b. Mes'ud ve Ebû Musa'l Eş'arî'nin kiraatine göre okuyorlardı. Yani heriki taraf, diğer tarafın iştmediği bir kiraate göre okuyordu ve okuyuşlar arasında harflerin mahreç ve sıfatları ve kiraat vecihleri bakımından farklılıklar vardı. Bu durum, aralarında çekişmeye yol açtı. İhtilâf ve çekişme şiddetlendi. Taraflar birbirini hatalı gösteriyordu. Huzeyfe b. el-Yemân bu durumu görünce endişelendi. Medine'ye vardığında, daha evine ayak basmadan doğruca Hz. Osman'a gitti ve ona şöyle dedi:

“Yahudi ve hınstiyanların ihtilâfları gibi bir ihtilafa düşmeden ümmetin imdadına yetiş!”

“Hangi konuda?”

Allah'ın Kitabı konusunda.

Sonra durumu ona anlattı.

Bunun üzerine Hz. Osman Sahabeyi topladı ve konuyu onlarla müzakere etti. Sonunda onun görüşünü sordular:

“Sen ne düşünüyorsun?” Şu cevabı verdi:

“İnsanları tek bir mushafta toplamayı ve onun dışında kalanların yakılmasını!

Sahabe Hz. Osman'ın görüşüne iştirak etti. Hz. Osman hemen Hz. Hafsa'ya "Mushafi bize yolla, onu istinsah edip sonra sana iade edeceğiz" diye haber gönderdi. Hz. Hafsa da yanındaki mushafi Hz. Osman'a ulaştırdı.

Hz. Osman, Kur'ân'ın, istinsah (mushaflar hafinde yazılıp çoğaltma) işini en sağlam hafızlardan ve Sahabenin ileri gelenlerinden dört kişiye verdi. Bu dört-kışi şunlar idi: Hz. Ebubekir zamanında Kur'ân'ın toplanması işinde de görev almış olan Zeyd b. Sâbit ve Kureyş'li üç sahabi Abdullah b. ez-Zübeyr, Saîd b. el-Âs, Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm. Hz. Osman bu üç Kureyşli komisyon üyesine şöyle dedi:

Siz Kur'ân'la ilgili bir hususta Zeyd b. Sabit ile ihtilâfa düşerseniz, onu Kureyş diline göre yazınız. Zira Kur'ân Kureyşlilerin diline göre inmiştir.

Komisyon üyeleri "tâbut" kelimesinin yazılışı dışında hiç İhtilâf etmediler. Zeyd kapalı "tâ" ile diğerleri ise açık "tâ" ile yazılması gerektiği kanaatindeydi. Durumu Hz. Osman'a arz ettiklerinde o, açık "tâ" ile yazmalarını emretti. Yazma işi bitince Hz. Osman sahifeleri Hz. Hafsa'ya iade etti. Birkaç nüsha mushaf yazılmasını emretti ve bunlardan her şehire birer tane gönderdi. Mekke'ye, Kûfe'ye, Basra'ya ve Dımaşk'a birer mushaf yolladı, bir mushaf Medine'de bıraktı, diğer mushafların yakılmasını emretti ve herkesin istinsah edilen bu mushaflara göre okumasını istedi. Hz. Osman'ın yakılmasını emrettiği bu mushaflar, ashabdan bazılarının kendileri için yazdıkları ferdi mushaflar idi. Bunlarda, sürelerin tertibine ve peşpeşe yazılmasına dikkat edilmemişti. Çünkü bunlardan kimi Hz. Peygamber'e inen bir süre veya birkaç âyeti yazıyor, sonra meselâ bir seriyyede görevli olarak Medine dışına çıkıyordu. Onun bulunmadığı sırada bir süre iniyor, dönünce ise döndükten sonra nazil olanları ezberlemeye ve yazmaya çalışıyor, daha sonra kendi yokluğunda iken kaçırdıklarını zaptediyor, böylece bunları kolayına geldiği şekilde toplayıp sıraya koymuş oluyor, dolayısıyla yazdıklarında takdim ve te'hirlir bulunuyordu. Kimi de nesih haberi kendisine ulaşmadığından tilâveti mensuh âyetleri yazıyordu. Bazıları ise haber-i vâhid ile sabit nakilleri kaydediyordu. Diğer bazıları, mushafında, Hz. Peygamber'den duyduğu bir mana açıklaması

veya nâsîh ve mensuh hakkındaki beyân vb.'den ibaret olan tefsir ve te'villere âyetlerle birlikte yer veriyordu. Bu mushaflardan bir kısmı bütün Kur'ân'ı ihtiva etmediği gibi, bazısında bulunan diğer bazısında bulunmayabiliyordu. Bu yüzden, yukarıda işaret edildiği üzere muhtelif şehirlerin ahalipleri arasında kıraat ihtilâfları ortaya çıktı. Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Musâ'l-Eş'arî ve el-Mikdâd b. el-Esved'in Mushafları, bu ferdi mushaflarının en meşhurları arasında bulunuyordu.

Artık bu tarihten itibaren insanlar Kur'ân'ı Hz. Osman zamanında yazılan bu mushaflara göre okumaya ve mushaflarını da bunlara göre yazmaya başladılar ve öylece devam edegeldiler. Hz. Osman'ın emri üzerine yazılan mushaf, "el-İmâm" ve "el-Mushaf el-Osmânî" diye meşhur oldu.

Hz. Ebubekir zamında yapılan cem' çalışması ile Hz. Osman zamanında yapılan istinsah çalışması arasındaki fark şu idi: Birincisi, hafızların gitgide azalmas sebebiyle ortaya çıkan Kur'ân'dan bazı kısımların vok olması endişesi üzerine yapılmıştı. Çünkü bir tertip ile sahifeler halinde toplanmış oldu. İkincisi ise, Allah'ın Kitabı'nın, son "arz"da Rasûlullah'tan işitilen şekli dışında okunması endişesine h'naen yapıldı. Çünkü kıraatvecihlerinde farklılıklar çoğalmıştı ki, imkân bulunabildiği ölçüde her çevre kendi diline (lehçesine) göre okuyordu. Bu da birbirlerini hata ile itham etmelerine yol açıyordu. İşte Hz. Osman tehlikenin büyüyüp çığrmdan çıkmasından endişe etti ve Hz. Ebubekir devrinde biraraya getirilmiş bulunan sahifelerin tek mushaf halinde istinsahını emretti. Bu nüsha esas alınarak bir kaç mushaf daha yazılıp İslâm şehirlerine dağıtıldı.

24- Mushaf-ı Osmânî'nin Yazılışında İzlenen Yol:

Hz. Osman'ın emri ile yazılan mushaf, harekesiz ve noktasız idi. Sûre isimleri ve fasıl işaretleri taşıymıyordu. Şerhler ve tefsirlerden mücerret idi. Hz. Peygamber'in huzurunda, daha önce sözünü ettiğimiz deri parçası gibi malzemeler üzerine yazılmış olan şekle ve Hz. Ebubekir zamanında yazılmış bulunan sahifelere uygun idi. Bu şekliyle Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'den işitilen ve sahih haberle sabit vecihlere göre zorlukla karşılaşmaksızın okunması mümkün bulunuyordu. Ki bunlar, bugün kârî'lerden dinlemekte olduğumuz kıraatlerin aynıdır.

Mushaf-ı Osmanî nüshalarının yazılışında izlenen yol şu idi:

Kıraat vecihleri değişiklik arzermeyen lâfzı tek şekilde yazıyorlardı. Kıraat vecihlerinin değişiklik göstermesi halinde ise, eğer bu lâfzın bütün vecihlere ihtimal verebileceği tek şekilde yazılması mümkün değilse, bir mushafta bazı vecihlere uygun düşecek bir tarzda, başka bir mushafta da

başka vecihlere uygun düşecek bir tarzda yazıyorlardı. Meselâ [32] âyetindeki filin okunuşu ve şeklinde iki ayrı kıraattir. Yine [33] âyetinde kıraatinin yanısıra, Mekki mushafta ilâvesiyle kıraati de tesbit edilmiştir. Kıraatleri değişiklik göstermekle birlikte, harekesiz ve noktasız yazılması

halinde bu değişiklik ihtimalini tek şekilde göstermek mümkün olduğu durumlarda, bunu tek şekilde yazıyorlardı. Meselâ, [34] âyetindeki son

kelime noktasız olduğunda hem hem okunabilmektedir. Bu kıraatlerin her ikisi sahih kıraattir, Rasûlullahtan işitilmiştir. Yine [35] âyetindeki son kelime noktasız yazıldığında şeklinde okunabildiği gibi diye okunabilir. Birincisi "dirilteceğiz" manasına ikincisi de "topraktaki yerlerinden

kaldıracağız ve vücuttaki yerlerine iade edeceğiz" manasındadır. Bu kıraatlerin her ikisi sahihtir. Aynı şekilde [36] âyetindeki lâfzı harekesiz yazıldığında harfi cer olarak şeklinde ve ism-i mevsûl olarak şeklinde okunabilir. kelimesi de birinci halde şeklinde kesreli, ikinci halde şeklinde fethalı okunur. İşte bütün bu kıraatler Hz. peygamber'den işitildiği sabit okunuş şekilleridir. Şayet "Mushaf-ı Osmanî" noktalı ve harekeli yazılmış olsaydı, bunda tek kıraat tesbit edilmiş olacaktı. Hz. Osman zamanında mushafların yazılışında kullanılan yazı, hernekadar yazının şu anda ulaştığı

duruma aykırı görünüyorsa da, "Mushaf-ı Osmanî'nin hattını değiştirmek doğru olmaz; ta ki Kur'ân'da tahrife yol açılmış olmasın. Çünkü yazılar değişik şekillerde olabilmektedir ve bunda değiştirme, yenilikler yapma kapısı açık bulunmaktadır. Şayet Kur'ân'ın hatt-ı Osmânî'den başkası ile yazılmasına müsaade edilirse, mushafların yazılışları farklı farklı olur ve o zaman tahrif kolaylaşır. Nitekim Mâlik b. Enes'e: "Mushaf, insanların

sonradan çıkardıkları hicâ harflerine göre yazılabilir mi?" diye sorulmuş, o da: "Hayır! Sadece ilk yazılışına göre" cevabını vermiştir. [37]

sonradan çıkardıkları hicâ harflerine göre yazılabilir mi?" diye sorulmuş, o da: "Hayır! Sadece ilk yazılışına göre" cevabını vermiştir. [37]

25- Mushaf'ın Noktalanması ve Harekelenmesi:

Harflerin şekillerini tanıma ve onları birbirinden ayırma konusunda sahip oldukları meleke sebebiyle, Araplar hareke ve noktaya ihtiyaç duymuyorlardı. Bu ihtiyacı duymamanın diğer bir sebebi de şuydu: Onlar Kur'ân okurken, hafızlardan şifahî olarak duyduklarına dayanıyorlardı. Onlar nasıl okuyorsa, onlardan nasıl almışlarsa öylece okuyorlardı. Fakat Arapların dışındaki kavimler, meselâ İranlılar ve Bizanslılar vb.'nin de İslâmiyete girmesinden sonra dilde yanlışlıklar yaygınlaştı ve bu kişiler harflerin okunuşunu birbirine karıştırır oldular. Bu durum karşısında Kur'ân'ın yanlış okunmasından endişe edilmeye başlandı. Emevîler devrinde Irak Emiri olan Ziyâd b. Ebîh, Tabîfnin büyüklerinden olan ve kıraatte ehil olduğu bilinen Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (v. 69/688) halk için Kur'ân'ın okunuşunu kurala bağlayacak işaretler koymasını emretti. Bunun üzerine Ebu'l-Esved ed-Düelî, Mushaftaki kelimelerin sonlarını harekeledi. "Fetha" işaretini harfin üzerinde bir nokta ile, "kesre" işaretini harfin altında bir nokta ile, "zamme" işaretini harfin ortasına bir nokta ile ve "sükûn" işaretini iki nokta ile gösteriyordu.

Sonra onun koyduğu bu işaretler yaygınlaştı, halk onun yaptığı gibi yaptı. Fakat bu, insanların okuyuşlarını yanlışlıklardan tamamiyle koruyamadı.

Bazılarının okuyuşunda tahrif ve tashîf [38] vaki oluyordu. Bu durum, harflerin noktalanmasını ve kelimelerin hem baş ve ortasının hem sonunun harekelenmesini! gerekli kıldı.

Birinci işi (harflerin noktalanmasını), Haccac b. Yûsuf es-Sekâfi'nin emri üzere Nasr b. Âsim el-Leysi (v. 90/708) yaptı. İkincisini ise, H. 170/786 yılında vefat eden Halîl b Ahmed gerçekleştirdi. O, Ebû'l-Esved'in koyduğu harekeleme sistemini değiştirdi. "Fetha" işareti olarak harfin üzerine yatay bir elif , "kesre" işareti olarak harfin altına bir yâ ve "zamme" işareti olarak harfin üst tarafına bir vâv yaptı; "medd" ve "şedde" işaretleri koydu. Böylece Halîl b. Ahmed'in koyduğu harekeleme sistemi gelişerek bugünkü şekline ulaştı. Artık kârî'ler ve hafızlar da "vasî" (birleştirme) ve "fasl" (ayırma) işaretleri ile Kur'ân tilâvetinin kurala bağlı okunmasına yardımcı olan işaretler koyuyorlardı. Bu konuya gösterilen ilgi gitgide arttı, bilginler tecvid ve kıraat kurallarını ortaya koydular..

Başta devlet adamları olmak üzere müslümanlar, her devirde, Kur'ân yazımının değişik hat çeşitleri ile güzelleştirilmesi ve nesilden nesile aktarılan okunuşunun en iyi şekilde gerçekleşmesi için yarış etmişlerdir. Nihayet matbaanın ortaya çıkması ile milyonlarca muhsafin önemli ve titiz bazıları

yapılmıştır. Gösterilen bu ilgi ve titizlik sayesinde Kur'an her türlü tahrif ve değişiklikten korunmuş ve Yüce Allah'ın

"Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz"^[39] şeklindeki va'di yerine gelmiştir.

26- Kitâb'ın Kaynak Değeri ve Kaynaklar Arasındaki Yeri:

Müslümanlar arasında hiç ihtilafsız kabul edilmektedir ki, Kitâb'da mevcut hükümle amel etmek farzdır ve kendisinde, hükmü bilinmek istenen olayın hükmü bulunduğu sürece onu bırakıp başka delile yönelmek caiz değildir. Çünkü müslümanların -doğruluğu şüphe götürmez- inancına göre Kur'an, önünden ve ardından batılın yaklaşamayacağı Allah kelâmıdır; engin hikmet sahibi, en güzel övgülere lâyık Yüce Allah tarafından indirilmiştir. Allah onu insanları hakikate ve doğru yola ileten bir düstur olsun diye indirmiştir.

27- Kitâb'ın Hükümlere Delâleti:

Hiç şüphesiz Kitâb'ın aslına uygun olarak bize ulaşmış olduğu kesindir ("kat'ıyyü's-subut"tur). Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi o, tevatür yoluyla bize ulaşmıştır ve mütevâtir nakil nakledilen şeyin doğruluğu hakkında kesin bilgi sağlar. Şu var ki, Kur'an'ın hükümlere delâleti bazen kafi (kesin) bazen zannî olabilir. Bu da, Kitâb'ın lâfızlarında ihtimalîliğinin bulunup bulunmayışına (birden fazla manaya açık olup olmayışına) göre değişir. Şayet Kitâb'taki bir lâfız birden fazla manaya ihtimalli değilse, Kitâb'ın hükme delâleti kesindir. Miras ve haddlerle ilgili âyetlerde yer âlân "hâss" lâfızlar böyledir.

Mesela, ^[40] ^[41] ve ^[42] âyetlerindeki (yarı), (üçtebir), (yüz), (seksen) lâfızları, bunlar gibi taşıdığı manaya kati olarak delâlet eden ve yorum kabul etmeyen diğer "hâss" lâfızlar bu guruba girer. Böylece lâfızların delâleti hususunda içtihad ve müctehidler arasında anlayış ve istinbat farklılıklarına yer yoktur. Bu lâfızların hükümleri değiştirme ve düzeltme kabul etmez. Bu hükümlerin değiştirilmesi, bunlara kesin ve şüphe götürmez şekilde delâlet eden nassa karşı çıkmak olur ki, bu caiz değildir.

Kitâb'ta yer alan lâfız birden fazla manaya açık ise, o zaman hükme delâleti zanni olur. Meselâ, ^[43] âyetindeki lâfız (tekili) ile gerek "hayız"ın (âdet süresinin) gerekse "tuhur"un (iki âdet arasındaki temizlik süresinin) kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü bu lâfız Arap dilinde her iki mana için kullanılan "müşterek" bir lâfızdır. O halde bu manalardan sadece birine delâleti kat'î değil, zannidir. Burada içtihad ve müctehidler arasında anlayış ve istinbat farklılıklarına yer vardır. Nitekim kimi müctehidler, "burada maksat hayızdır", kimileri de "maksat tuhurdur" demişlerdir.

28- Kitâb'ın Hükümleri Açıklayışı:

Şurası muhakkaktır ki, Kitâb, İslâm hukukunun temeli ve ilk kaynağıdır. Yüce Allah Kur'an'ı her şeyin açıklayıcısı kılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

"Sana bu Kitâb'ı her şey için bir açıklama, bir hidayet rehberi, bir rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik."^[44]

"Biz o Kitâb'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır."^[45]

Bu ve benzeri âyetler, Kur'an'ın, bir hidayet rehberi ve insanların iç dünyalarındaki sıkıntıları için bir şifa kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Her şey için bir açıklama (bir ışık) ihtiva etmiş olmasaydı, bu şekilde nitelendirilmezdi.

Şu var ki, Kitâb'ın hükümleri açıklayışı -genellikle- icmalidir (toplu tarzdadır), tafsilî (detaylandırılmış) değildir; küllidir, cüz'î değildir. Kur'an'ı inceleyenler, tüme varım yoluyla bu sonuca kolayca ulaşırlar. Meselâ, namaz, zekât ve hac farizalarının hepsi Kitâb'ta zikredilmiştir; fakat onda namaz rekâtlarının sayısı, namazda kıraatin nasıl olacağı, zekâtı verilmesi gereken mallar ve farz olan zekât miktarı, hacın nasıl ifa edileceği hakkında açıklamalar bulamayız. Bütün bu konularda başvurulacak kaynak Sünnet'tir. Aynı şekilde, alım-satım gibi muamelat, kısas, haddler vb. konulara da Kur'an'da temas dimis fakat bunların detaylarına ait hükümlere yer verilmemiş, bu detayları Sünnet açıklamıştır.

Bununla birlikte Kitâb, miras ve aile hukuku gibi sahalarla ilgili bazı hükümleri tafsilâtı ile ele almıştır. Zira bu hükümler ya "taabbüdü"dir, yani akli değerlendirmeye açık değildir, ya da akılla kavranabilecek hükümler olmakla beraber, bunlar zaman ve muhit değişikliği ile değişikliğe uğramayacak sabit mesâlih (menfaatler) ihtiva etmektedir.

Kitâb'ta hüküm teşri'inin bu şekilde yer almasındaki hikmet, nassların ve İslâm hukuku kurallarının, zaman ne kadar ilerlerse ilerlesin, toplum ne kadar gelişirse gelişsin, ve ihtiyaçlar ne kadar çok ve çeşitli hale gelirse gelsin, kıyamete, kadar insanlığın bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliğe sahip kılınmasıdır. Çünkü ana kurallar zaman ve mekânın değişmesiyle değişmez, değişen sadece cüz'î hükümlerdir. İslâm hukukundaki nassların yumuşaklığını ve kapsamlılığını açıkça gösteren iki örnek vereceğiz:

Birincisi: Akitler hukuku ile ilgili olan nasslar. Bu nasslar, akitleri belirli bir sayıya hasretmemiş, sadece genel bir tarzda "akitlere vefa gösterilmesi"ni emretmiştir. Meselâ:

"Ey imân edenler! Akitlerin (gereğini) yerine getirin."^[46] ve

"Ahde vefa gösterin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir."^[47] buyurulmuştur.

Bu nasslar, hayat olaylarına uygulanabilme yumuşaklığı ve kesin sınırlar koymama konusunda çok ileri bir noktayı temsil etmektedir. Buna göre, özel bir isimle bilinir olsun veya olmasın "akid" olduğu kabul edilen her türlü sözleşmeye vefa göstermek, bir vecibedir. Bunun için, İslâm hukukçuları, bu genel hükme binaen hakkında özel nass bulunmayan bir çok akdi tanımlar, muteber saymışlardır. İslâm hukukçuları, kendilerini, bazı beşerî hukukların yaptığı gibi "isimli akidler"le (belirli akit tipleriyle) sınırlandırmamışlardır. Bu hukuklar, ancak modern asırlarda İslâm hukukunun ulaştığı bu düşünceye ulaşabilmişlerdir.

İkincisi: Şûra ile ilgili naslar. Yüce Allah bu naslarda Rasûlüne "(Önemli işlerde onlara danış," diye emretmiş ve işlerinde şûra prensibini esas alanları "Onların işleri, aralarında istişare iledir."^[49] diyerek övmüştür. Her iki âyet, genelliğin ve yumuşaklığın en son sınırına kadar uzanan genel ve yumuşak bir ifadeye sahiptir. Öyle ki her zamanda, mekânda ve durumda uygulanmaya elverişlidir. Bu âyetlerin "şûrâ"yı bir prensip olarak kabul etmesi ve bunu gerçekleştirme safhası için gerekli kuralları ele almayı her toplumun, zamandan zamana, mekândan mekâna ve toplumların ulaştığı medeniyet seviyesine göre kendisine uygun düşen şûra türünü seçebilmesi için insanlığa bir genişlik sağlaması, bu uygulanabilme yumuşaklığının en açık belirtisidir.

Buna göre Kitâb'tan hüküm çıkarırken sırf Kitâb ile yetinmek doğru olmaz, onun açıklayıcısı olan Sünnet'e de mutlaka bakmak gerekir. Şayet bir âyetin açıklaması sadedinde Sünnette bir şey bulunmazsa, ilim ve ahlakı ile tanınan İslâm'ın ilk nesillerindeki bilgilerin tefsirine başvurmak gerekir. Çünkü onlar Kitâb'ın tefsirini en iyi bilen kişilerdir. Eğer onlardan gelen haberlerde de bir şey bulunmazsa, bu sahada ihtisas sahibi olanlar için arapça metinleri iyi anlama melekesine sahip olmak yeterlidir.

29- Kitâbın Hükümleri Açıklayış Üslûbu:

Kur'ân-ı Kerîm şer'i hükümleri açıklarken, muhataplarını âciz bırakması, hüsnü kabul görmesi ve sevecek uyulmasının sağlanması için kendine has belâğatinin gerektirdiği çeşitli üslûblar kullanmıştır. Vâcib (farz) hükmünü koyacağı her yerde "vücûb" ifadesini, haram hükmünü koyacağı her yerde "hürmet" ifadesini ve fıkıh kitaplarında gördüğümüz diğer ifadeleri kullanmamıştır.

Kur'ân bazen "Size verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcayın."^[50]

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın."^[51] âyetlerinde olduğu gibi bir davranışın yapılmasını isteyen "'emir sıygası" "Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın."^[52]

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın."^[53] âyetlerinde olduğu gibi bir davranıştan sakındıran "nehiy sıygası" kullanılır. Bazen de aşağıdaki âyetlerde olduğu gibi, bir davranışın "yazılmış", "farz kılınmış", "helâl", "haram", "hayırlı", "iyiye götürücü", "şerli", "iyi sayılamayacak nitelikte" olduğunu bildirerek fikhî hükümleri göster .

Çünkü namaz, mü'minlere vakitleri belirli bir farzdır.^[54]

"Kuşkusuz biz, eşleri ve ellerinin altında bulunan (cariyeleri) hakkında mü'minlere neyi farz kıldığımızı biliriz."^[55]

"Bu gün size iyi ve remiz şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir."^[56]

"Analarınız, kızlarınız... (ile evlenmek) size haram kıldı." ^[57]

"Sana yetimler hakkında soru soruyorlar. De ki; Onları (n durumlarını) düzeltmek hayırlıdır." ^[58]

"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, iyiye asla ulaşamazsınız." ^[59]

"Allah'ın, kereminden kendilerine verdiğini (harcamada) cimrilik edenler, sanmasınlar ki o kendileri için hayırlıdır; aksine o kendileri için şerlidir." ^[60]

"İyi olan (davranış), evlere arkalarından girmeniz değildir. Asıl iyi olan, Allah 'tan korkan (ın davranışdır). Evlere kapılarından girin." ^[61]

Bazen ise Kur'ân, bir davranışa dünyada veya âhirette "hayır", "şer", "fayda" veya "zarar" bağlayarak fikhî hükümlere delâlet eder. Bu üslûp için aşağıdaki âyetleri örnek gösterebiliriz.

"Namazlarında huşu içinde olan mü'minlergerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalacaklardır." ^[62]

"Kim var ki, Allah'a güzel bir borç versin de, Allah da ona kat kat fazlasını ödesin." ^[63]

"Altın ve gümüşü yığıp ta onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acıklı bir azabı haber ver. O gün bu (altın ve gümüşler) cehennem ateşinde kızdırılır ve bunlarla o kimselerin alınları, yanları ve sırtları dağlanır: İşte kendiniz için biriktirdiğiniz (servet.) Şimdi bu

biriktirdiklerinizi (n azabını) tadın, denir." ^[64]

Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş yaparsa, ona mutlaka güzel bir hayat yaşatırız. Ve onların mükâfaatlarını yaptıklarının en güzeli ile veririz." ^[65]

"Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere koyar; orada ebedî kalırlar. İşte büyük kurtuluş budur.

Kim de Allah 'a ve Peygamberine karşı gelir onun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı ateşe koyar; onun için alçaltıcı bir azap vardır." ^[66]

Yüce Allah kâh teşvik etmek kâh sakındırmak üzere ve ilâhî hükümleri kullarının anlayışına yaklaştırmak için, Kitâb'ında bu ve benzeri pek çok değişik üslûp kullanmıştır.

Şu halde, bu değişik üslûplardan ve farklı sıygalardan şer'i hükümleri istinbat edecek kişilerin bu sıygalarla birlikte bulunan va'd ve va'idleri (tehditleri) gözönünde tutması, bu sıygaların kullanılması konusunda Arap örfünden faydalanması gerekir.

Konu ile ilgilenenlere bu hususta takip edilecek yolu tanıtmak üzere, bir davranışın şer'an yapılmasının istendiği veya yasaklandığını ya da mubah kıldığını anlamada yardımcı olacak birkaç kurala aşağıda yer vereceğiz:

a) Şâri'in bir fiili emretmesi, yüceltmesi, fiili veya failini övmesi, fiili veya failini sevdiğini ifade etmesi yahut bir fiili doğru veya kutlu olarak nitelendirmesi, bir fiil veya faili üzerine yemin etmesi [68] vb. durumlar, bu fiilin ya "vücûb"unu (farz olduğunu) ya da "nedb"ini (mendub olduğunu) gösterir. Şayet Arap dilindeki kullanılışa göre tek başına bu sıyga fiilin kesin olarak yapılması gerektiğini gösteren bir sıyga ise ya da fiilin yapılmasının kesin tarzda istendiğini gösteren başka bir unsur bu sıyganın yanında yer almışsa, fiilin hükmü "vâcib" (farz)dir; aksi takdirde "mendûb"tur.

b) Şâri'in bir fiilin terkini istemesi, [69] fiili veya failini kötölemesi, fiili işleyeni [70] hayvanlara [71] veya şeytanlara [72] benzetmesi, fiili dünyevî veya uhrevî lanetlemesi bir azabın sebebi olarak göstermesi, yahut gibi lafızlar kullanarak pis kötü ve çirkin olarak nitelemesi, şeytan işine ve süsüne nisbet etmesi, insanlar arasında düşmanlık ve buğz sokmaya sebep göstermesi [73] bu fiilin ya "hürmet"ini (haram olduğunu) ya da "kerahetini (mekruh olduğunu) gösterir. Eğer Arap dilindeki kullanılışa göre tek başına bu sıyga, fiilin kesin olarak terkedilmesi gerektiğini gösteren bir sıyga ise ya da fiilin yapılmamasını gösteren başka bir şiddetli tehdid ifadesi ile birlikte bulunuyorsa, fiilin hükmü "haram"dir; aksi takdirde "mekrûh"tur.

c) Fiilin "helâl" kılındığını, "izin" verildiğini, "günah" veya "zorluksun kaldırıldığını ifade eden lâfızlar kullanılmış ise, bu fiilin "mubah" olduğunu ve kişinin bunu yapıp yapmama serbest bırakıldığını gösterir. [74]

Allah'ın, kullarına nimet olarak verdiği şeyleri zikretmesi de bu kabildendir. [75]

Bir şeyi haram kılana karşı reddiyede bulunması veya haramdan söz etmemesi de mubahlığı gösterir. [76]

Yine, birtakım şeyleri bizim için yarattığını haber vermesi de aynı hükme delâlettir. [77]

II- SÜNNET

30- Sünnet'in Tarifi:

Lügatte "sünnet", alışılmış yol demektir. Şu halde herhangi bir kişiye nisbetle sünnetten sözedildiğinde, onun ister iyi ister kötü sürekli ve çokça yapageldiği davranışları kastedilmiş olur. Meselâ Hz. Peygamber'in şu hadisinde "sünnet kelimesi bu anlamda kullanılmıştır:

"Kim güzel bir âdeti başlatırsa, kendisine hem o davranışın hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin sevabı verilir. Yine kim kötü bir âdeti başlatırsa, kendisine hem o davranışın, hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin günahı yüklenir." [78]

Fıkıh usulü terimi olarak ise "Sünnet, Hz. Peygamber'den nakledilen söz, ful ve takrirlerdir".

31- Sünnet'in Nevileri:

Sünnet'in, bir yapısı bakımından bir de rivayeti yani bize ulaştırılış şekli bakımından neveleri vardır. Şimdi bu iki açıdan Sünnetin nevelerini ayrı ayrı göreceğiz:

32- Yapısı Bakımından Sünnet'in Nevileri:

Yapısı bakımından Sünnet üç nevidir: Kavli Sünnet, fiili Sünnet ve takrîrî Sünnet.

33- Kavli Sünnet

Kavli Sünnet, Hz. Peygamber'in değişik münasebetlerle söylemiş olduğu sözlerdir. Şu hadisleri misal kabilinden zikredebiliriz:

"Ameller ancak niyetlere göredir ve herkese niyetinin karşılığı vardır: Kim Allah ve Rasûlü uğruna hicret ederse onun hicreti gerçekte Allah ve Rasûlü'nedir. Kim elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadın uğruna hicret ederse onun da hicreti, uğruna hicret ettiğinedir." [79]

"Kim bir mü'minin bir dünya sıkıntısını giderip ona ferahlık sağlarsa, Allah da kıyamet günü karşılaşacağı sıkıntılardan birinde ona ferahlık verir. Kim eli darda olan birine ödeme kolaylığı gösterirse Allah ona hem dünyada hem âhirette kolaylık verir. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da onun dünyada ve âhirette ayıbını örter. Bir kul, kardeşinin yardımına koştuğu sürece Allah da o kuluna yardım eder. Kim ilim elde etmek için yola koyulursa, Allah onun bu yoldan cennete ulaşmasını kolaylaştırır. Allah'ın evlerinden birinde Allah'ın Kitabını okumak ve Kur'ân ilmiyle meşgul olmak üzere toplanan bir cemaate mutlaka sükûnet ulaşır, o cemaati rahmet kaplar, melekler kuşatır ve Allah onları kendi yanındakilerin içinde zikreder. Ameli (nin kötülüğü veya yetersizliği) kendisini gerilerde bırakan kişiyi, soylu oluşu ileriye götürmez." [80]

34- Fiili Sünnet

Fiili Sünnet, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu fiillerdir. Rasûlullah'ın abdest, namaze hac ile ilgili fiilleri, davacının yemin edip bir de tek şahit göstermesi üzerine hüküm vermesi, hırsızın sağ elinin bilekten kesilmesini emretmesi vb. davranışları gibi.

35- Takriri Sünnet

Takriri Sünnet, Hz. Peygamber'in müslümanların söylediği bir söz veya yaptığı bir davranıştan haberdar olduğu halde buna karşı çıkmamasıdır. Bu nevi Sünnet, şu düşünceye dayanır: Hz. Peygamber İslâmiyeti öğretmek ve ona aykırı düşen şeylerin yanlışlığını göstermek üzere gönderilmiştir. Şu halde Rasûlullah bir müslümanın söylediği sözden veya yaptığı davranıştan haberdar olduğu halde bunu reddetmemiş ise, bu durum, onun bu söz veya davranışı tasvip ettiğini, bunun meşru' ve caiz olduğunu gösterir.

36- Takriri Sünnet'in Nevileri:

Takriri Sünnet iki nevidir:

Birincisi: Hz. Peygamber'in bir söz veya davranışı, güzei karşıladığını ve hoşnut olduğunu gösteren bir işaret bulunmaksızın sadece sükût ve reddetmeme şeklinde takrirdir.

İkincisi: Hz. Peygamber'in bir söz veya davranış karşısında sevinçli bir tarzda sükût etmesi, bu sırada o söz veya davranışı güzel karşıladığını ve ondan hoşnut olduğunu gösteren İşaretlerin görülmesi halidir.

Esasen her iki nevi, bu söz veya davranışın meşru ve caiz olduğunu gösterir. Ancak, ikinci nevinin meşruiyet ve cevaza delâleti daha güçlüdür.

Birinci neviye misâl: Bir gün Hz. Peygamber, kabir başında ağlayan bir kadına raslar. Ona "Allah'tan kork ve sabret!" der. Kadın Hz. Peygamber'i tanımamaktadır. Rasûlullah'a şöyle cevap verir: "Benden uzak dur (karışma)! Benim başıma gelen senin başına gelmiş değil ki!". Kendisine, konuştuğu kişinin peygamber olduğu söylenince, kadın hemen Rasûlullah'ın evine gider. Kapıda ne kapıcı ne de bir engel vardır. Kadın Hz. Peygamber'e "Ben sizi tanımamıştım" der. Rasûlullah şöyle buyurur:

"Asıl sabır, olayla ilk karşılaşmada gösterilen sabırdır." ^[81]

İşte bu hadiste Hz. Peygamber'in, evinden çıkıp kabir ziyaretine giden kadının bu davranışına ses çıkarmadığı görülmektedir. Şu halde bu, erkekler gibi kadınlar için de kabir ziyaretinin caiz olduğuna dair bir takrirdir.

İkinci neviye misal: Münafıklar, babası ile kendi arasındaki renk farklılığından ötürü Üsâme b. Zeyd'in nesebine dil uzatıyorlardı. Çünkü Üsâme çok siyah, babası Zeyd ise iyice beyaz tenli idi. Birgün Üsâme ve babası Zeyd mescide uyuyorlardı. Üzerlerinde bir örtü vardı. Ayaklarından başka

bir yerleri görünmüyordu. "Kıyafet" bilgini ^[82] olanın onların ayaklarını görünce: "Bu ayaklar, birbirinden olma (yani aynı soydan kişilerin belirlenme yollarından biri olarak takriri oluyordu. Nitekim İslâm hukukçularının çoğunluğu bu görüştedir.

Başka bir örnek olarak Amr b. el-Âs tarafından rivayet edilen bir olayı zikredeceğiz. Amr b. el-As anlatıyor: Zâtu's-selâsil gazvesine gönderildiğimde, çok soğuk bir gecede ihtilâm olmuşum. Gusûl abdesti aldığım takdirde canımı kaybedeceğimden endişe duydum. Bu yüzden teyemmüm ettim, sonra arkadaşlarıma sabah namazımı kıldırardım. Hz. Peygamber'e geldiğimde onlar bu durumu kendisine anlattılar. Rasûlullah bana sordu;

"Âmr! Cünüp olduğun halde arkadaşlarına imam oldun öyle mi?!" Dedim ki;

Yüce Allah'ın "*Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir*" ^[83] âyetini hatırladım, bunun üzerine teyemmüm ettim ve namaz kıldım. Rasûlullah güldü ve hiçbir şey söylemedi. İşte bu olayda Hz. Peygamber'in gülüşü, su bulunsa bile çok şiddetli soğukta teyemmüm edilebileceğine dair bir takrir idi.

Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, Hz. Peygamber'in onun söylediklerini tasvibi de bu kabildendir.

Aynı neviye bir başka örnek: Hz. Peygamber Selmân el-Fârisî ile Ebû'd-Derdâ arasında kardeşlik ilân ettikten sonra, Selmân Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret etmişti. Bu esnada Ummü'd-Derdâ'yı (Ebu'd-Derdâ'nın hanımını) pek eski bir kıyafet içinde gördü. Ona "Bu perişan halin ne?" dedi. O da şu cevabı verdi: "Kardeşin Ebu'd-Derdâ'nın dünyada ihtiyaç duyduğu hiçbir şey yok!" Ebû'd-Derdâ eve geldiğinde Selmân'ın önüne yemek koydu ve ona "Sen ye, ben oruçluyum" dedi. Selmân "Sen yemezsen ben de yemeyeceğim" dedi. Bunun üzerine Ebû'd-Derdâ da yedi. Gece olunca Ebû'd-Derdâ namaz için kalkmaya davrandı. Selmân ona "Uyu!" dedi ve uyudu. Sonra bir daha kalkmaya davrandı. Selmân yine "Uyu!" dedi, uyudu. Sabah olunca Selmân "Şimdi kalk!" dedi. Kalktılar, namazı kıldılar. Sonra Selmân şöyle dedi: "Bilki, senin üzerinde nefsinin hakkı var, Rabb'inin hakkı var, misafirin hakkı var, ailenin hakkı var. Her hak sahibine hakkını ver." Daha sonra Rasûlullah'a geldiler ve olanları anlattılar. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Selmân doğru söylemiş*". Burada da Rasûlullah'ın, Selmân'ın söylediklerine dair bir takriri sözkonusudur.

37- Hanefilere Göre Rivayet Açısından Sünnet'in Nevileri:

Yapısı bakımından Sünnet'in nevelerini gördük. Şimdi Hz. Peygamber'den rivayeti yani bize ulaştırılış şekli bakımından nevelerini göreceğiz. Önce Hanefilerin taksimine göre konuyu inceleyecek, sonra diğer mezheplere ait taksim farklılığını göstereceğiz.

Hanefilere göre, rivayeti bakımından Sünnet üç nevidir: Mütevâtir Sünnet, Meşhur Sünnet, Âhâd Sünnet.

38- Mütevâtir Sünnet

Mütevâtir Sünnet, Hz. Peygamber'den normalde yalan üzerine birleşmeleri alken mümkün olmayacak sayıda bir Sahabe topluluğunun rivayet ettiği, daha sonra bu topluluktan Tâbiün ve Etbâu't-Tâbiîn devirlerinde de aynı özellikteki toplulukların rivayet ettiği haberdur. Tevatürde, yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayacak sayıda topluluk şartı bu üç devir için sözkonusudur. Daha sonraki devirlerde bu şartın gerçekleşmiş olması dikkate alınmaz. Çünkü Sünnet'in nakil ve tedvinini gerektiren âmiller çoğaldığından, bu devirlerden sonra âhâd haberlerin pek çoğu tevatür ve şöhret derecesinde nakledilmiştir.

Kendisiyle tevatürün gerçekleşmiş sayılacağı toplulukta, -bilginlerin tercih ettiği görüşe göre- beş veya on gibi belirli sayı şartı aranmaz. Şayet aklen, normalde bir raviler gurubunun yalan üzerine birleşmelerinin imkânsız olduğuna hükmediliyorsa, belirli sayı şartı aranmaksızın o topluluğun

rivayeti mütevâtir sayılır. Bu hüküm şüphesiz, olayın özelliğine, râvilerin içinde bulunduğu şartlara ve haberin nakledildiği kişilere göre değişebilir.

39- Mütevâtirin Nevileri:

Mütevâtir iki nevidir: Lâfzî mütevâtir ve manevî mütevâtir.

Lâfzî mütevâtir, bütün râvilerin rivayetinin gerek *"Kim bilerek bana yalan söz isnad ederse, cehennemden yerini hazırlasın."* [84] hadisini rivayet edip başka sahabînin de aynı lâfızla bu hadisi rivayet etmesi ve böylece râvilerin sayısının tevatür sayısına ulaşması halinde, bu hadis lâfzî mütevâtirdir diyoruz.

Manevî mütevâtir ise, lâfız ve mana bakımından farklılıklar taşımakla beraber, bütün râvilerin rivayetinin ortak bir manada birleşmesi halindeki mütevâtir haberdur. Duâ sırasında ellerin kaldırılması hadisi bu nevi mütevâtire örnek gösterilebilir. Gerçekten, Hz. Peygamber'in duâ sırasında ellerini kaldırdığına dair yüz kadar hadis rivayet edilmiştir; fakat bunlar değişik olaylarla ilgilidir, değişik şekillerde ve farklı ifadelerle nakledilmiştir. Her bir olay hakkında lâfzî tevatür gerçekleşmemiştir, ama bütün rivayetlerin birleştiği ortak bir mana var ki, o da duâ sırasında ellerin kaldırılmış olduğudur.

Amelî Sünnetler arasında bol miktarda mütevâtir Sünnet mevcuttur. Meselâ abdestin nasıl alınacağı, namazın nasıl kılınacağı, haccın nasıl ifa edileceğine dair ve dinin nişanesi sayılabilecek diğer hükümlerle ilgili olan birçok haber böyledir. Bunlara büyük müslüman kitleleri muttali olmuş, sonra bunlar yine tevatür sayısının altına düşmeyen topluluklarca nesilden nesile nakledilegelmiştir.

Kavli Sünnetler içinde (lâfzî) mütevâtir Sünnetin bulunup bulunmadığı konusu ise bilginler arasında ihtilâflıdır. Bazıları bu nevi Sünnetin mevcudiyetini kabul etmemiş, bazıları azda olsa böyle hadislerin mevcut olduğunu savunmuştur. Sünnet üzerindeki dikkatli incelemeler, ikinci görüşün üstün olduğunu göstermektedir. Çünkü kavli Sünnetleri bir taramaya tabi tutan kimse, birçok mütevâtir Sünnet örneği ile karşılaşmaktadır.

Bu cümleden olmak üzere, yüzden fazla sahabî tarafından rivayet edilmiş bulunan hadisini ve on iki şahabînin rivayet ettiği [85] hadisini zikredebiliriz. [86]

40- Mütevâtir Sünnetin Hükümü:

Mütevâtir Sünnetin hükümü, Hz. Peygamber'e nisbetinin kesin olarak sübûtudur. Buna göre, mütevâtir Sünnetle âmel etmek farzdır ve onu inkâr eden kâfir olur. Mütevâtir Sünnetin lâfzî yoruma ihtimali (delâleti zannî) olmadıkça, bu nevi Sünnetin delâlet ettiği hükümlerde ihtilâfa yer yoktur.

41- Meşhur Sünnet:

Meşhur Sünnet, Hz. Peygamber'den bir veya iki ya da tevatür sayısına ulaşamamış sayıda sahabi tarafından rivayet edilmişken, Tâbiûn ve Etbâu't-tabiîn devirlerinde tevatür sayısında râvilerce rivayet edilmiş Sünnet'tir. Meselâ, hadisi meşhur Sünnet'tir. Çünkü bunu Rasûlüllah'tan Hz. Ömer rivayet etmiş, sonra da tevatür sayısındaki râvilerce nakledilmiştir.

42- Mütevâtir Sünnet İle Meşhur Sünnet Arasındaki Fark:

Mütevâtir Sünnet ile meşhur Sünnet arasındaki fark, mütevâtir Sünnette her üç tabaka râvilerin tevatür sayısında olmasına karşılık, meşhur Sünnette birinci tabaka râvilerinin tevatür sayısına ulaşmamış olmasıdır.

Şu halde, mütevâtir Sünnetin, râvilerine nisbeti kesin olduğu gibi Hz. Peygamber'e nisbeti de kesindir. Meşhur Sünnette ise durum farklıdır: Bunun, Hz. Peygamber'den rivayette bulunan râviye nisbeti kesin olmakla beraber, Hz. Peygamber'e nisbeti kesinlik taşımamaktadır.

43- Meşhur Sünnetin Hükümü:

Meşhur Sünnetin hükümü, kesine yakın bir bilgi sağlamasıdır, ki buna Hanefiler "ilmu't-tume'nine" adını vermektedirler. Binâenaleyh, nasıl mütevâtir Sünnetle Kur'an'daki "âmm" ifadenin tahsis ve "mutlak" ifadenin takyidi mümkünse, meşhur Sünnet ile de Kuab'laki "âmm" tahsis ve "mutlak" takyid edilebilir.

"Mutlak"ın takyidine örnek: Yüce Allah miras payları ile ilgili âyette

"(Bütün bu paylar ölenin) yapmış bulunacağı vasiyet (yerine getirildikten borc(un ifasın)dan sonradır." [87] buyurmuştur. Burada "vasiyet" lâfzî mutlak, malın belirli bir parçası ile sınırlandırılmış değildir. Fakat, Hz. Peygamber'in. *"Üçtebir mi? Üçtebir de çok."* buyurup üçtebirden fazla vasiyetten menettiğinedair meşhur hadisi ile vasiyet "üçtebir" şeklinde sınırlandırılmıştır.

"Âmm"ın tahsisine örnek: *"Allah, çocuklarınızın(miras payı) hakkında şöyle davranmanızı istiyor..."* [88] âyetindeki "(çocuklarınız) lâfzî "âmm"dır, bütün çocuklara şâmil. Hz. Peygamber'in *"Öldüren mirasçı olamaz"* [89] şeklindeki meşhur hadisi ile murisini öldüren çocuk bu umumun dışında bırakılmış, Kitâb'taki âmm lâfız katil olmayan çocuklar şeklinde tahsis edilmiştir.

44- Âhâd Sünnet

Âhâd Sünnet, gerek Hz. Peygamber'den rivayet eden râvilerinin, gerekse sonraki tabakadaki râvilerinin sayısı, tevatür sayısının altında bulunan Sünnettir. Sünnet'in büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'den âhâd yoluyla nakledilmiştir.

45- Âhâd Sünnet'in Hükümü:

Âhâd Sünnet "ilim" ifade etmez, "zann" ifade eder. Bu yüzden itikadî hükümlerde âhâd habere dayanılmaz. Fakat, "Mezhep imamlarının âhâd haberle ameldeki metodları" başlığı altında açıklayacağımız şartları taşıyorsa, amelî hükümler konusunda âhâd habere uyulur.

46- Haneklerin Dışındaki Bilgilere Göre Rivayet Açısından Sünnet'in Nevileri:

Hanefilerin dışındaki bilgilere göre rivayeti bakımından Sünnet iki nevidir: Mütevâtir Sünnet ve âhâd Sünnet. Meşhur Sünnet ise, başlı başına bir nevi olmayıp âhâd Sünnet kabilindedir. Çünkü meşhur Sünnette ilk tabaka râvileri tevâtür sayışma ulaşmamaktadır ve bu, esasen âhâd Sünnettir.

Bu guruptaki bilgiler âhâd Sünneti, "Ğarîb" "aziz" ve "müstefid" şeklinde üç kısma ayırmışlardır.

Ğarîb, her üç tabakada veya herhangi bir tabakada râvî sayısı tek olan hadistir. Meselâ, hadisi bir sahâbî rivayet eder, ondan bir tabîî, ondan da bir tâbî'u't-tâbîî rivayette bulunur veya hadisi iki sahâbî rivayet eder, ondan bir tabîî ondan ise iki tâbî'u't-tâbîî rivayette bulunur...

Aziz, her üç tabakada sadece iki râvî tarafından rivayet edilen veya diğer tabaka yahut tabakalarda ikiden çok olsa bile tabakalardan birinde râvî sayısı iki olan hadistir..

Müstefid ise, her üç tabakada üç veya daha çok kişi tarafından rivayet edilen hadistir. Şöyle ki: Hadisin, muhtelif râvîlerden oluşan üç veya daha fazla senedi vardır ve hiçbir tabakada râvî sayısı üçten aşağı düşmemektedir.

47- Sübût ve Delâlet Yönlerinden Kitap İle Sünnet Arasında Bir Mukayese:

Daha önceki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, bütün nevileriyle Sünnet, Kitâb gibi sübûtu kesin bir kaynak değildir. Bu açıdan Sünnetin üç nevi bulunmaktadır:

1- Sübûtu kat'î olan, ki buna "mütevâtir Sünnet" denir.

2- Sübûtu kat'îye yakın olan Sünnet. Bu, Hanefilerde "meşhur Sünnet", diğerlerinde "müstefid Sünnet" adıyla anılır.

3- Sübûtu zannî olan, ki buna "âhâd Sünnet" adı verilir.

Sünnetin hükümlere delâletine gelince, bazen bu, yoruma ihtimal vermediğinden kat'î olmaktadır. Meselâ, Hz. Peygamberin "*Yirmidörde kadar her beş deveden bir koyun zekât gerekir. Deve sayısı yirmibeşe ulaştığında iki yaşma girmiş bir dişi deve yavrusu gerekir.*"^[90] hadisindeki (beş), (yirmidört) ve (yirmibeş) lâfızları, manalarına kesin olarak delâlet etmektedir, başka manaya ihtimalleri yoktur.

Bazen de Sünnetin delâleti, yoruma açık lâfızlar ihtiva ettiğinden dolayı zannî olmaktadır. Meselâ, Rasûlullah'ın ^[91] hadisi ile, -fakihlerin çoğunluğunun anladığı üzere- namazda Fatıha okumayanın namazının "sahih" olmayacağı manası kastedilmiş olabileceği gibi, -Hanefî bilgilerin anladığı şekilde- namazda Fatıha okumayanın namazının "kâmil (tam)" olmayacağı manası da kastedilmiş olabilir.

Şu halde Sünnet, delâlet bakımından Kitap gibidir. Çünkü her ikisinin de delâleti bazen kat'î bazen zannî olabilmektedir. Sübûtu yönünden ise Sünnet Kur'ân'dan farklıdır. Kur'ân'ın tamamı sübût yönünden kat'î olduğu halde, Sünnetin bir kısmı kat'î bir kısmı zannî'dir.

48- Sünnetin Kaynak Değeri:

Hz. Peygamber'e nisbeti sabit ve sahih Sünnetin İslâm hukukunun kaynaklarından olduğu ve bunun gereğine göre amel etmenin vücûbu üzerinde bütün müctehidler ve bilginler ittifak etmişlerdir. Onlar bu sonuca varırken. Rasûlullah'a itaati emreden, ona Allah'a itaat sayan, ona uymayı Allah'ın sevgisine erişmenin ve günahları bağışlatmanın yolu olarak gösteren, onun hükmüne rıza göstermeyenin imansız olduğunu tade eden, ona muhalefet edene şiddetli tehditlerde bulunan âyetlere dayanıyorlardı. Pek çok sayıdaki bu âyetlerden bir kaçını örnek olarak zikredelim:

"Allah'a itaat edin, Rasûl'e de itaat edin ve kötülüklerden) sakının."^[92]

"Kim Rasûl'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."^[93]

"(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allah 'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınız, bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."^[94]

"Peygamber size ne verdiyse onu alın ve size neyi yasakladıysa ondan sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir."^[95]

"Hayır, Rabb'ine andolsun ki, onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."^[96]

"Allah ve Rasûlü bir işte hüküm verdiği zaman, artık mü 'min bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah 'a ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."^[97]

"...Bu sebeple onun (Allah Rasûlünün) emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden yahut kendilerine çok acı bir azap isabet etmesinden sakınsınlar."^[98]

İşte bunlar ve benzeri pek çok âyet, Sünnetin hüküm teşriinde kendisine başvurulması gerekli ve bağlayıcı bir kaynak olduğunu kesin olarak göstermekteydi.

Şu var ki. Sünnet Hz. Peygamber'den farklı yollardan ve çeşitli senetlerle rivayet edilerek sabit olmuştur. Râvileri arasında rivayetine güvenilecek kişilerin yanısıra, rivayetine güvenilemeyecek kimseler de bulunmuştur. İşte bu durum, hüküm istinbatı sırasında Sünnet malzemesinin bir ayrımına

tabi tutulmasını gerekli kılmıştır.

"Tevatür" yoluyla nakledilen Sünnet, Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olduğu için bütün bilginlerce kabul edilmiştir. Hanefi bilginlere göre "şöhret" yoluyla, diğerlerine göre "istifada" yoluyla nakledilen Sünnet, sübüt yönünden mütevâtire yakın olduğundan, aynı şekilde makbuldür. "Ahâd" yoluyla nakledilen Sünnete gelince, bunu, gerek Sahabe bilginleri gerekse fikhî mezheplerin imamları ancak bir takım kayıt ve şartlarla kabul etmişlerdir. Onların bu konuda farklı metodlara sahip olduklarını görüyoruz. Şimdi bunları açıklayacağız:

49- Sahabenin Âhâd Haberlerle Amel Konusunda Takip Ettikleri Metodlar:

Sahabe, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona nisbetle rivayet edilen hadisleri, bunların Rasûlullah'a ait olduğundan iyice emin olmadıkça kabul etmezlerdi. Bu hususun tesbitinde farklı metodlar takip ediyorlardı.

Bazıları, bir hadis rivayet edildiğinde, bunu, ancak iki kişi bu hadisi Rasûlullah'tan işittiğini ifade ettikten sonra kabul ediyordu. Meselâ Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer böyle davranıyorlardı. İbn Şihâb'ın Kabîsa b. Züeyb'den rivayetüne göre, bir nine kendisine mirastan pay verilmesini istemek üzere Hz. Ebubekir'e geldi. Hz. Ebubekir şöyle dedi: Senin için Allah'ın Kitabında bir şey bulamıyorum. Hz. Peygamber'in de nine için bir pay zikrettiğini bilmiyorum. Sonra insanlara bu konuda bildikleri bir şey olup olmadığını sordu. el-Muğîre b. Şu'be kalkıp şöyle dedi: Hz. Peygamber'den nineye altıda bir verileceğini duydum. Hz. Ebubekir, "Şahidin var mı?" diye sordu. Muhammed b. Mesleme aynı şeye şahit olduğunu söyledi ve Hz. Ebubekir o kadın için bu hisseye hükmetti.

Buhârî'nin rivayetüne göre, Hz. Ömer bir defasında Ebû Musâ'l-Eş'ari'ye haber yollayıp kendisine gelmesini istemişti. Ebû Musa Hz. Ömer'in evine geldiğinde kapının dışında üç defa girme müsaadesi istedi, fakat müsaade olduğuna dair ses gelmedi ve geri döndü. Hz. Ömer onun geri dönüp

gitmekte olduğunu görünce peşinden birini gönderdi. Ebû Musa geri gelince ona "Niçin döndün"^[99] diye sordu. Ebû Musa şu cevabı verdi: Geldim, kapının önünde üç defa selâm verdim, cevap alamadım ve geri döndüm. Çünkü Hz. Peygamber "Sizden biriniz üç defa müsaade isteyip kendisine müsaade verilmezse geri dönsün" buyurmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Bunun için mutlaka bana şahit getireceksin!" dedi. Ebû Musa şaşkın ve endişeli bir halde Ensar'dan bir gurup sahabenin topluca buldukları bir yere gitti. "Seni endişeye düşüren nedir?" diye sordular. O da başından geçenleri anlattı. Oradakiler, "En küçüğümüz gitsin" dediler.

Bunun üzerine Ebû Saîd el-Hudri Ebû Musa ile birlikte gitti ve onun lehinde şahitlik etti. Sonunda Hz. Ömer Ebû Musa'ya dedi ki: "Bil ki seni itham etmiş değilim; fekat bu, Rasûlullah'tan hadis rivayetidir (hassas bir konudur) bilinmekleedir. Nitekim Amidi, Hz. Ali'nin bu konuda şöyle dediğini naklediyor: "Hz. Peygamber'den bir hadis işittiğimde, Allah beni ondan dilediği şekilde faydalandırırdı. Fakat başkası hadis naklettiğinde,

ona yemin verir, yemin ederse o zaman kabul ederdim."^[100]

Bazen ise, râviye güvenmedikleri için hadisi reddediyor ve onunla amel etmiyorlardı. Şu olayda bu durumun bir örneğini görüyoruz: Abdullah b. Mes'ud'a mehri belirlenmeden evlenmiş ve kocası zifafa girmeden önce ölmüş kadının -ki buna fıkhîta "mufavvîda" adı verilmektedir- durumu sorulmuştu. Abdullah b. Mes'ud bir ay kendini bu konuya verdi, içtihadı bir sonuca varmaya çalıştı. Sonunda dedi ki: "Bu konuda kendi içtihadıma göre hükmediyorum. Eğer doğruysa bu Allah'tandır, şayet yanlış ise bu benden ve şeytandandır; Allah ve Rasûlü ondan bendir: Ben böyle bir kadının, ne eksik ne fazla, kendi emsali kadınlar için takdir edilen mehri misli hak edeceği kanaatindeyim. Bu kadın iddet bekler ve kocasına mirasçı olur." Bunun üzerine Ma'kil b. Sinan el-Eşca'i kalkıp şöyle dedi: "Ben şahidim ki, sen bu konuda Rasûlullah'ın Bürû' bin'tü Vâşık el-Eşca'iye hakkında hükmettiği gibi hükmettin". O zaman Abdullah b. Mes'ud, verdiği hükmün Rasûlullah'ın hükmüne uygun olduğunu öğrenmekten ötürü o güne kadar tatmadığı bir sevinci yaşadı. Fakat Hz. Ali bu hadisi reddetmiş, onunla amel etmemiş ve şöyle demiştir: "Topuğuna bevleden bir bedevinin sözü üzerine, Rabb'imizin Kitabını bir yana barakamayız." O bu konuda, kadına mehri verilmeyeceği kanaatindeydi. Çünkü bu olayı Kur'an'da hükme bağlanmış benzeri bir olaya kıyâs ediyordu. Şöyle ki:

^[101] ayetinde, mehri tayin edilmemiş ve zifaktan önce boşanmış kadına -müt'a dışında- bir şey vermek gerekmediği hükme bağlanmıştı. İşte Hz. Ali de, zifaktan önce vefat sebebiyle ayrılığı zifaktan önce boşama sebebiyle ayrılığa kıyas ediyor, râviye güvenmediği için kıyâsı bu hadise üstün tutuyordu. Abdullah b. Mes'ud ise, bu râviye güvendiği ve hadisin sıhhatine kanaat getirdiği için, kendi re'yine göre hüküm çıkardıktan sonra da bu hadisle amel etti. O, daha söz konusu hadisi duymadan kendi içtihadına göre hükmederken başka bir kıyası uyguluyordu. Bu olayı, mehri tayin edilmeden evlenen ve kendisi ile zifafa girilen kadın olayına kıyas ediyordu. Bilindiği gibi böyle bir kadına "mehri misli" (kendî emsaline verilen mehri) verilmesi gerekmektedir. İbn Mes'ud bu kıyası yaparken şöyle düşünüyordu: Evliliğin hükümlerini ve sonuçlarını doğurma açısından ölüm, zifafa benzemektedir. Çünkü her iki olaya aynı sonuçlar bağlanmaktadır. Nitekim böyle bir kadın, bütün İslâm hukukçularına göre mirasçı olur ve iddet bekler.

Sahabeden bazıları, hadisin neshedilmiş olduğunu bildiği için hadisi reddediyor ve onunla amel etmiyordu. Meselâ, Abdullah b. Mes'ud rûkûda "tatbik" yapıyor, yani ellerini uylukları arasına kısırtıyordu. O, Rasûlullah'ın böyle yaptığını söylüyordu. Fakat Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Peygamberdin önceleri "tatbik" yapmakla beraber, sonra ellerini dizleri üzerine koymaya başladığını ve ashabına da dizleri tutmalarını emrettiğini, böylece önceki şeklin neshedildiğini biliyordu. Bu yüzden, Abdullah b. Mes'ud'un rivayet ettiği hadisle amel etmiyor, "tatbik" yapmayı ellerini dizlerinin üzerine koyuyordu. Fakihlerin çoğunluğu da Sa'd b. Ebî Vakkas'ın rivayet ve amel ettiği bu nâsih hadise göre hükmetmiştir. Abdullah b. Mes'ud ise, rûkûda ellerini uylukları arasına kısırtma uygulamasından vazgeçmedi. Çünkü o, ellerin dizler üzerine konması hadisini ruhsat olarak görüyordu. Ona göre, uzun süre rûkû halinde kalınca "tatbik" meşakkate yol açtığı ve bu durumda insanlar yere düşmekten korktukları için Hz. Peygamber -kolaylık olsun diye- onlara ellerini dizlerine koymalarını emretmişti.

Bazıları da, kendi kanaatine daha kuvvetli olan hadisle çatıştığı için, rivayet edilen hadisle amel etmiyordu. Meselâ Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği

"Kim bir cenaze taşırsa abdest alsın"^[102] hadisinden ilk anlaşılan, cenaze taşıyan kimsenin abdest alması gerektiği ve Ebû Hüreyre de cenaze taşıyan kimsenin abdest alması gerektiğine hükmediyordu. Fakat Abdullah b. Abbâs, bu hadisten ilk anlaşılan manaya göre yorum yapmadı ve cenaze taşıyan kimsenin abdest alması gerektiğine hükmetmedi. Çünkü diğer şer'i deliller, ancak abdesti izafe etmede etkisi olan durumlarda abdesti gerekli kılıyordu; halbuki cenaze taşımanın abdesti izale etmede bir etkisi yoktu. Onun, yukarıda zikredilen hadisi duyduğunda söylediği şu söz, bu

düşünceye işaret etmektedir: "Birkaç kuru tahta taşımaktan ötürü bize abdest gerekmez. Daha kuvvetli delil ile çatışması sebebiyle hadisin reddedildiğine dair bir başka örnek: Hz. Ayşe, Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen ve "'Sahihayn"da yer alan

"Sizden biriniz uykudan uyandığında, kaba sokmadan önce elini yıkasın. Çünkü böyle bir kimse elinin nerede gecelediğini bilemez." [103]
manasındaki hadisi kabul etmemiştir. Zira o, büyük kaptaki suya sokmadan eli yıkama mükellefiyetinin sıkıntı ve zorluğa yol açacağı ve bu hadisin,

"Allah dinde sizin için hiçbir zorluk yüklememiştir" [104] âyeti gibi insanlardan sıkıntı ve zorluğu kaldıran birçok nassa ters düştüğü kanaatindeydi. Ona göre daha kuvvetli idi. O halde bu hadisle amel etmek doğru olmazdı. Hz. Ayşe'nin şu sözü bu noktaya işaret etmiş oluyordu: "Mihrâs ile bu işi nasıl yapabiliriz?" ("Mihrâs" abdest vb ihtiyaçları karşılamak üzere içine su konan dibek taşı gibi geniş su kabınınadır.)

İşte Sahabenin, Sünnetle amel konusunda takip ettikleri başlıca metodlar bunlar idi. Ve bu bize, onların şerh hükümlerle ilgili ihtilâflarının çok önemli bir sebebinin izah etmiş olmaktadır. Nitekim, Hz. Ali ile Abdullah b. Mes'ud arasında "mufavvıda" kadına mehir gerekip gerekmeyeceği konusunda görülen ihtilâfa tekrar göz atacak olursak, bunun Hz. Ali'nin Ma'kıl b. Sinan'ın bu konuda rivayet ettiği hadise itibar etmemesinden, Abdullah b. Mes'ud'un ise bu hadisi makbul saymasından kaynaklandığını kolayca anlarız. Rükûda ellerin nasıl konacağı konusunda Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Abdullah b. Mes'ud arasında bilinen ihtilâf da hadisin kabulü konusundaki ihtilâfların başka bir örneği idi. Zira Abdullah b. Mes'ud ellerin uyluklar arasına sıkıştırılacağına, Sa'd b. Ebî Vakkâs ise ellerin dizler üzerine konacağına hükmetmişti. Bu ihtilâfin sebebi de, herbirinin Rasûlullah'tan naklettikleri ayrı ayrı hadislere dayanmış olmasıydı.

50- Mezhep İmamlarının Âhâd Haberlerle Ameldeki Met odları:

Tanınmış fıkıh mezheplerinin imamaları âhâd haberlerle amel ve hüküm istinbatı sırasında bunlara dayanma konusunda tek bir görüş üzerinde birleşmemişlerdir. Aksine, bunlardan hangisinin kabul edilip edilmeyeceğine dair herbiri farklı görüş ve metodlara sahip olmuştur. Aşağıda bu noktaya açıklık getirmeye çalışacağız:

51- Hanefilerin Metodu:

Usûl kitapları müelliflerinin belirttiğine göre, Hanefî mezhebinin imamaları âhâd haberle amel için üç şart ileri sürmüşlerdir:

1- Râvî, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisin aksine davranmış veya bu rivayete aykırı fetva vermiş olmamalıdır. Şayet kendi rivayetine aykırı davranmış veya fetva vermişse, o zaman bu davranışı yahut fetvası dikkate alınır, rivayeti dikkate alınmaz.

Onların bu konuda meseleye bakışları şöyledir: Râvî, rivayet ettiği hadisin neshedildiğini gösteren bir delil bilmese Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadise aykırı davranmaz; aksi halde bu, onun "adalet" vasfını zedeler. Şu halde, böyle bir durumda sahabiye uymak, onun rivayetine göre değil re'iyene göre amel etmek gerekir.

İşte bu sebeple Hanefiler, Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği "Birinizin kabını köpek yaladığı takdirde onu döksün, sonra biri toprakla olmak üzere yedi defa yıkasın" [105] anlamındaki hadisle amel etmemişlerdir. Çünkü -ed-Dârekutnî'nin rivayet ettiği üzere- Ebû Hüreyre, bu hadise aykırı olarak böyle bir durumda üç defa yıkamakla yetiniyor ve bu yönde fetva veriyordu. Hanefî'ler de onun fetvasını, bu hadisin neshedilmiş bulunduğuna delil saymışlar ve bu fetvaya göre amel etmişlerdir. Yani yedi defa yıkamayı gerekli saymaksızın üç defa yıkama ile yetinmişlerdir.

Aynı şekilde Hanefiler, Hz. Ayşe'den rivayet edilen ve kadının kendi başına evlilik akdi yapamayacağını gösteren "Velisinin izni olmadan evlenen kadının evliliği bâttır" [106] anlamındaki hadisle amel etmemişler ve kadının gerek kendisi için gerekse başkasını temsilen evlilik akdi kurabileceğine hükmetmişlerdir. Zira Hz. Ayşe bu hadise aykırı davranmıştır. Şöyle ki: Hz. Ayşe, kardeşi Abdurrahman Şam'da iken onun kızını evlendirmişti. Abdurrahman döndüğünde bu duruma kızmış ve "Benim gibi birinin kızları hakkında böyle danışılmadan karar verilip işe girişilir miydi!" demişti. Fakat kendi gıyabında veya kendi izni olmadan yapılmış olmasından ötürü Abdurrahman'ın bu akdi iptal yönüne gittiğine dair bir haber nakledilmiş değildir.

2- Hadis, sık sık tekerrür eden ve her mükellefin hükmünü bilme ihtiyacını hissettiği olaylar hakkında olmamalıdır. Usûl kitaplarında böyle durumlardan "umûmu'l-belevâ" diye sozedilir. Bununla, hemen herkesin karşılaştığı ve hükmünü bilmeye muhtaç bulunduğu olaylar kastedilmektedir. İşte âhâd haber bu nevi olaylardan biri hakkında olursa, Hanefiler bunu makbul saymazlar ve onunla amel etmezler. Çünkü böyle bir olayın "tevatür" veya "şöhret" yoluyla nakli için gerekli şartlar oluşmuştur. O halde, böyle bir haber âhâd yolla gelmişse, bu onun Hz. Peygamber'e nisbetinin sağlam olmadığını gösterir; şayet sahih olsaydı, şöhret bulur ve âhâd seviyesinde kalmazdı.

İşte bu düşünce ile Hanefî mezhebi bilginleri, Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen "Hz. Peygamber rükûya giderken ve başını rükûdan kaldırdığında ellerini kaldırır" [107] anlamındaki hadis ile amel etmemişler ve şöyle demişlerdir: Bu durumlarda ellerin kaldırılması, çok sık vukubulan ve herkesin hükmünü bilmeye muhtaç olduğu bir olaydır. Şayet bu konuda vârid olan Sünnet sabit olsaydı, bunu çok sayıda râvî rivayet ederdi ve insanlar bunun rivayetine ihtimam gösterirdi.

Aynı şekilde Hanefiler, Hz. Peygamber hakkında rivayet edilen "O, namazda Fatiha Sûresini okurken besmeleyi de yüksek sesle okurdu" [108] anlamındaki hadise göre amel etmezler. Çünkü namazda ktraât, çok sayıda insanın bilgisi içinde olan bir olaydır. Eğer besmelenin yüksek sesle okunmasına dair Sünnet sabit olsaydı, çok sayıda râvî tarafından meşhur hadis şeklinde rivayet edilirdi. Zira olayın herkesçe bilinir oluşu bunun hükmünü belirten hadisin de meşhur hadis şeklinde rivayetini gerektirir. Bu şekilde rivayet edilmemiş ise, bu, onun sahih olmadığını gösterir. Bundan dolayıdır ki, Hanefî mezhebinde, gerek rükûya giderken gerekse başı rükûdan kaldırırken ellerin kaldırılmaması ve namazda besmelenin gizli okunması hükmü benimsenmiştir.

3- Hadisi rivayet eden râvî, fıkıh bilgisi ve ichtihad ehliyeti ile tanınmış bir kimse değilse, hadis, kıyasa ve şer'î esaslara aykırı olmamalıdır. Diyelim ki bir sahabi hadis rivayet etmiştir ve bu hadiste yer alan hüküm kıyasa ve er'î esaslara aykırı düşmektedir. Şayet bu hadisi rivayet eden

râvî; dört halife gibi, Abdullah b. Abbas veya Abdullah b. Mes'ud gibi hem hadis rivayeti ile hem de fıkhîta ve içtihadîdaki ehliyeti ile tanınmış biri ise hadis makbul sayılır ve onunla amel edilir. Fakat Enes b. Mâlik veya Bilâl gibi sadece hadis rivayeti ile tanınan, fıkhîta vukufu ve içtihadîda ehliyeti ile tanınmayan birisi ise, bu hadis kabul edilmez ve onunla amel olunmaz.

Bu şartı birçok usûl bilgini zikretmiştir. Onlar bu şartın koşılmasına gerekçe olarak, râvîler arasında "mana ile rivayet" usulünün çok yaygın bulunduğu vakıasını göstermişlerdir. Bu düşünceye göre, mana ile rivayet ortamında, eğer râvî fıkhîta vukufu ve içtihadîda ehliyeti ile bilinen bir kişi ise, Hz. Peygamberin söylediği kelimenin yerine başka bir kelime kullansa bile, bunun Hz. Peygamber'in kullandığı kelime ile aynı manayı taşıyacağını gönül huzuru ile kabullenmek mümkündür; ama râvî Öyle değilse bu mümkün değildir. Bundan ötürü, belirtilen nitelikte olmayan râvînin rivayet ettiği kıyasa ve şer'î esaslara aykırı hadis ile amel edilmez, o konuda kıyasa veya İslâm hukukunun genel prensiplerine göre hüküm verilir. Söz konusu usulcüler, fıkhîta vukufu ve içtihadîda ehliyeti ile tanınmayan râvîler arasında Ebu Hüreyre'yi, Enes b. Mâlik'i, Selman-ı Fârisi'yi ve Bilâl-i Habeşi'yi de (r.a) zikretmişlerdir.

Bu şartı koştuklarından, Hanefîler, "musarrâh"^[109] hadisi ile amel etmemişlerdir. Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bu hadisin anlamı şudur:

"Develerin ve koyunların memelerini sun'î olarak şişirmeyin. Birisi bu durumda bir hayvanı satın almışsa ve sütü sağmışsa iki şeyden birini seçmekte serbesttir:"

1- Bu haliyle razı olursa hayvanı kendisinde tutar (sözleşme olduğu şekilde kalır),

2- Razı olmazsa hayvanı iade eder ve ayrıca bir sâ' hurma verir.^[110] Bu hadisi kabul etmedikleri için, "tasriye"yi yani hayvanı sun'î olarak sütlü göstermeyi, ayıplı malın satıcıya iadesi muhayyerliği kapsamına almamışlardır. Onlara göre "tasriye" malın iadesine imkân veren bir ayıp

sayılamaz; sadece gabin^[111] varsa alıcının satım bedelinde gabin miktarı ne ise o miktar için satıcıya rücu hakkı vardır. Hadisi kabul etmemelerinin gerekçesini ise şöyle belirtmişlerdir: Hadis Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir. Ebû Hüreyre fıkhîta vukufu ve içtihadîda ehliyeti ile tanınmış bir sahâbi değildir. Hadisin ihtiva ettiği hüküm ise İslâm hukukunun genel kurallarına aykırıdır. Şöyle ki: Önce bu hüküm, "tazmin mislî mallarda misliyle, kıyemî mallarda kıymetiyle olur" kuralına ters düşmektedir. Zira hadis, müşterinin, satın aldığı hayvanı kendi elinin altında bulunduğu süre içinde sağıp sütünü alması karşılığında bir sa' hurma vermesini öngörmektedir. Oysa hurma, sütün ne misli ne kıymetidir. Şu halde müşterinin bu süt karşılığında bir sa' hurma ödeme borcu altına sokulması belirtilen kurala aykırıdır. Diğer yönden hadis, "el-Harâcu bi'd-damân"^[112] diye ifade edilmiş olan "nefi (yarar) ve hasarın dengelenmesi" ilkesi ile de bağdaşmamaktadır. Bu ilkeye göre bir şeyin tazmin sorumluluğu kime aitse o şeyin semereleri de ona ait olur. Şu halde sağdığı süt, karşılık ödemesine gerek olmaksızın alıcıya aittir. Zira hayvanı teslim aldıktan sonra ona gelecek zarar kendi sorumluluğu altında bulunmaktadır. Hal böyle iken müşterinin bir sa' hurma vermekle yükümlü tutulması genel kurala aykırıdır.

52- Hanefî Usûlcülerin Metodu Hakkındaki Görüşümüz:

Hanefî usulcülerin çoğunluğunun benimsediği ve usûl eserlerinde yer verdikleri bu metod, kanaatimizce iki bakımdan isabetli görünmemektedir:

1- Ebu Hanîfe ve arkadaşları, bu usûlcülerin söylediğinin aksi yönünde uygulama yapmışlardır. Nitekim, bu imamlar, usulcülerce fakih kabul edilmeyen Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiş olan ve genel kural ile bağdaşmayan şu hadisle amel etmişlerdir:

"Unutarak yiyen veya içen kimse orucunu tamamlasın. Zira onu Allah yedirmiş ve içirmiştir."^[113]

Esasen bu hadisin hükmü oruç konusundaki yerleşik kural ile bağdaşmaz. Kural şudur: İmsak (oruca bozan şeylerden el çekmek) orucun rûknüdür. Şu halde bu kurala göre, ister bilerek ister unutarak olsun, oruca bozan şeylerden el çekme vakıasının ihlâli ile oruç da rûknünü kaybetmiş olur ve dolayısıyla oruç bozulmuş sayılır. İmam Ebû Hanîfe bizzat bu hadisi rivayet etmiş ve demiştir ki: "Şayet bu konuda nakil olmasaydı, kıyasa göre hükmederdim". Bunun anlamı şudur: Şayet Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği ve unutarak yiyip-içmenin oruca bozmayacağını gösteren bu hadis olmasaydı, genel kurala göre hükmederdim. Bir başka deyişle, rûkûn ihlale uğradığından unutarak da olsa yeme ve içmenin oruca bozacağını söyledim. Bu bize açıkça göstermektedir ki, hadisin kabulü hakkında sözünü etmekte olduğumuz bu şart, mezhep imamları tarafından ileri sürülmüş bir şart değildir.

2- "Musarrâh" hadisini Buhârî, Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyet etmiştir. Abdullah b. Mes'ud'un fakih olduğunu ise hiç kimse inkâr edemez. Şu halde -bir an için Hanefî mezhebi imamlarınca ileri sürüldüğünü kabul etsek bile- bu şart gerçekleştiğine göre Hanefîlerin bu hadis ile amel etmeleri gerekirdi; halbuki onunla amel etmemişlerdir.

Binaenaleyh bu konuda şöyle denmesi daha doğru olur: Hanefî mezhebi imamlarının "musarrâh" hadisi ile âmel etmemiş olmalarının sebebi, bu hadisin onlara ulaşmamış olması veya güvenmedikleri bir yoldan ulaşmış olmasıdır.

Geriyeye bir noktanın belirlenmesi kalıyor: Haber-i vahidin kabulü ile ilgili bu şart Hanefî mezhebi imamlarınca ileri sürülmediyse, bu şartı ileri süren kimdir?

Cevap şudur: Bu şartı Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin öğrencilerinden ve ilk Hanefî fakihlerinden İsa b. Ebân ileri sürmüştür. Kadî Ebû Zeyd ed-Debûsî^[114] bu görüşü almış ve buradan Hanefî mezhebi imamlarının "musarrâh" hadisini reddettikleri sonucunu çıkarmıştır. Sonraki fakihler de genellikle bu görüşe uymuşlardır.

53- Mâlikîlerin Metodu:

İmam Mâlik, senedi sahih olan^[115] haber-i vâhidle amel etme konusunda sadece bir şeyi şart koşuyordu: Hadisin Medine ahalisinin tatbikatına (amel'ü ehli'l-Medîne) aykırı olmaması. Şayet hadis Medine'deki tatbikata aykırı ise, onunla amel etmiyordu. Meselâ İmam Mâlik, "Ahci ve

saticıdan herbiri, ayrılmadıkları sürece (sözleşmeden vazgeçip geçmeme hususunda) diğerine karşı muhayyerdir."^[116] anlamındaki hadisle amel etmemiş ve bu yüzden "meclis muhayyerliği"^[117] hükmünü benimsememiştir. İmam Mâlik -bu hadisi rivayet ettikten sonra- şöyle demiştir: Bunun (muhayyerlik hakkının) ne örten bilinen bir sınırı (belirli süresi) vardır ne de tatbikatta görülen bir durumdur. Bu sözleyle, İmam Mâlik, bu hükmün kendi zamanında Medine'de mevcut tatbikat ile bağdaşmadığını ve bu yüzden onunla amel etmediğini belirtmiş olmaktadır.

İmam Mâlik'in bu metodu uyguladığı durumlara bir başka örnek verelim: Rivayete göre Hz. Peygamber "Namazdan çıkmak istediğinde biri sağ tarafa diğeri sol tarafa olmak üzere "es-selâmü aleyküm ve rahmetullah" diyerek iki selâm verirdi."^[118] Fakat İmam Mâlik Medine tatbikatına dayanarak bir selâmla yetinmiş ve bu hadisle amel etmemiştir. Zira Medineliler sadece bir selâm veriyorlardı.

İmam Mâlik'in, Medine ahalisinin tatbikatını haber-i vâhiden daha üstün tutmasının gerekçesi şudur: Medinelilerin bu tatbikatı Hz. Peygamber'den rivayet sayılır. Topluluğun topluluktan yaptığı rivayet ise, tek kişinin tek kişiden yaptığı rivayetten üstündür. Fakihlerin çoğunluğu bu konuda İmam Mâlike muhalefet etmiş ve Medine ahalisinin tatbikatını bir delil olarak görmemiştir. Zira, diğer İslâm beldelerinde oturanların hataya düşmeleri muhtemei olduğu gibi, Medinelilerin de hata yapması mümkündür. O halde, onların tatbikatı ile diğerlerinininki arasında fark gözetilmemesi gerekir. Nitekim Leys b. Sa'd İmam Mâlik'e bu hususta uzun bir mektup yazmış, mektubunda konuyu İmam Mâlik'le tartışmıştır.

Leys bu mektubunda çok değerli ve faydalı bir tartışma örneği ortaya koymuştur.^[119] Aynı konuda benzer bir tartışmaya İmam Şafi el-Ümm isimli eserinde yer vermiştir.

54- Şâfîlerin Metodu:

İmam Şafiî haber-i vâhid ile amel konusunda, ne Hanefî bilginlerin ileri sürdüğü şartları, yani: a) Çok vuku bulunan durumlara ilgili ise "meşhur" hadis seviyesine yükselmesini, b) Genel kurallara uygun olmasını, c) Bizzat hadisi rivayet eden ravinin uygulamasına ters düşmemesi), ne de İmam Mâlik'in ileri sürdüğü Medine ahalisinin tatbikatına aykırı olmaması şartını ileri sürmüştür. O bu konuda sadece senedin sahit ve "muttasıl"

(kesintisiz) olmasını şart koşar. Bu sebeple o, "mürsel"^[120] hadisle amel etmez. Şu kadar var ki Said b. el-Müseyyeb'in mürsellerini kabul eder. Çünkü onun mürsellerini incelemiş ve başka yollardan muttasıl olarak rivayet edildiğini görmüştür. Ya da onun güvenilir olmayan kişilerden hadis rivayet etmediği kanaatini taşıdığı için onun mürsellerini kabul etmiştir.

Mürsel hadis konusundaki bu tutumu sebebiyle İmam Şafiî, meselâ Hz. Ayşe'den rivayet edilen şu anlamdaki hadisle amel etmemiştir:

"Hafsa'ya bir yiyecek hediye edildi. O sırada ikimiz de oruçlu idik. Orucumuzu (bu yiyecek) bozduk. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v) yanımıza girdi. Ya Rasûlullah! Bize bir (yiyecek) hediye edildi, canımız çekti ve orucumuzu bozduk, dedik. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü buyurdu ki: Zararı yok; onun yerine başka bir gün oruç tutun."^[121]

Bu hadis mürseldir, zira ez-Zührî bunu Hz. Ayşe'den rivayet etmiştir, halbuki onu Hz. Ayşe'den duymamıştır, Urve b. Zübeyr'den , duymuştur.^[122]

Mürsel olan bu hadisle amel etmediğinden, İmam Şafiî'ye göre, nafil oruca başlayan kimse bunu tamamlamazsa, başka bir gün kaza etmesi gerekmez.

Buna karşılık İmam Şafiî, Zührî'nin Saîd b. Müseyyeb'den rivayet ettiği hadisi kabul etmiştir, buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"(Rehin bırakan kişi borcunu ödeyemeyince) rehnedilen şey rehin bırakanın mülkü olmaktan çıkmaz. Rehnedilen şeyin erek menfaat gerek hasan rehnedene aittir."^[123]

Bu hadis, rehin bırakan kişinin borcunu ödeyememesi halinde, rehin alanın rehnedilen şeye mâlik olamayacağı hükmünü getirmektedir. Buna göre, rehnedilen şeyin mülkiyeti rehin bırakan üzerine kalmaya devam eder. Rehnedilen şeyde bir artış, bir menfaat meydana gelirse kendisine ait olur; buna mukabil rehnedilen şeyin hasara uğraması sebebiyle borcunda bir eksilme olmaz. İşte bu hadise dayandığından İmam Şafiî'ye göre rehin, rehin alanın nezinde bir emanet hükmündedir. Onun korunması hususunda kendisinin bir kast veya kusuru olmadan rehnedilen şey hasara uğrarsa rehin bırakanın borcunda bir eksilme olmaz.

55- Hanbelîlerin Metodu:

İmam Ahmed b. Hanbel'in haber-i vâhid ile amel konusundaki metodu, İmam Şafiî'ninki gibidir; şu kadar var ki o, senedde ittisal (kesintisiz olma) şartı aramaz. Bu sebeple, o, mürsel hadislerle amel etmiş ve -Hanefîlerde ve Malikîlerde olduğu gibi- mürsel hadisi kıyasa tercih etmiştir.

İslâm hukukçularının haber-i vâhid olarak rivayet edilen Sünnet ile amel konusundaki metodlarına dair verdiğimiz bu özetten, Sünnet ile amel hususunda en geniş çerçeveye Hanbelîlerin sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sünnet ile amel çerçevesi, Hanbelîlerde diğerlerinden, Şafiîlerde ve Malikîlerde ise Hanefîlerden daha geniştir. Bu hususta çerçeveyi en dar tutanlar Hanefîlerdir.

Burada dikkat edilmesi gerekli husus şudur ki, sözü edilen müctehidlerin hepsi Sünnetin İslâm hukukunun ikinci temel kaynağı olduğunda asla farklı düşünmemişler, sadece en ihtiyatlı ve Kitab ile Sünnet arasındaki uyumun sağlanmasında en uygun metodun belirlenmesi açısından farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

Bir kısmı, İslâm hukuk sistemi içinde yürürlüğü olan genel kurallara başvurmanın daha ihtiyatlı olacağını düşünmüş ve bunlara aykırı olan hadisleri reddetmiştir. Bunlar Hanefîlerdir.

Diğer bir kısmı ise, asıl ihtiyatlı tutumun, sırf genel kurallara aykırılık düşüncesi ile hadisleri reddetmemek olacağı kanaatine sahip olmuştur. Her bir gurubun gerek Sahabe gerek Tabiûn arasında aynı düşünceye sahip selefleri mevcuttur.

Sünnetin Kitâb'a Göre Yeri

1- Kaynaklık vasfı açısından Sünnetin Kitab'a göre yeri: Kur'ân ve Sünnetten herbirinin kaynak değeri.

2- Gerek Kur'ân ve gerekse Sünnette yer alan hükümler açısından Sünnetin Kitâb'a göre yeri: Sünnetteki hükümlerin Kur'ân'daki hükümler ile bağdaşıp bağdaşmama durumları.

56- Kaynaklık Vasfı Açısından Sünnetin Kur'ân'a Göre Yeri:

Sünnet, hernekadar İslâm hukukunun kaynaklarından biri ise de, kaynaklar sıralamasında Kur'ân'dan sonra gelir. Bir hükmü öğrenme ve delil getirme hususunda ikinci sırada yer alır. Hükmünü öğrenmek istediğimiz olayı cevaplayan bir nass Kitab'ta varsa, artık Sünnete başvurulmaz. Sünnetin Kitab'tan sonraki sırada yer almasının sebebi, onun sübutunun genellikle zannî, Kitab'ın sübutunun tamamıyla kat'î oluşudur. Kat'înin zanniden önce geleceği ise açıktır.

Daha önce geçen muâz hadisinde de bu sıralama açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber Muâz'a "Sana hüküm vermen için bir kazâî olay getirilse ne yaparsın?" deyince, Muâz, önce "Allah'ın Kitab'ına göre hükmederim" cevabını vermiş, Rasûlullah "Ya onda bulamazsan?" diye sorunca: "O zaman Allah Rasûlünün Sünnetine göre hükmederim" demiştir.

Hz. Ömer'in Kadı Şurayh'a yazdığı rivayet edilen mektupta da bu sıralama göze çarpar: "Allah'ın Kitab'ında hükmünü açıkça bulabildiğin durumlarda kimseye bir şey sorma. Allah'ın Kitab'ında açıklık bulamazsan, Rasûlullah (s.a.v)'in "Sünnetine uy." Bunun benzeri ifadelerle Selef-i

sâlihinin ve bilginlerin sözlerinde çok raslanır. [124]

Bu kurala bağlanacak en belirgin sonuç şudur: Şayet bir meselede Kitab'ta yer alan hüküm ile haber-i vâhid olarak rivayet edilmiş Sünnetin delâlet ettiği hüküm arasında zahirî bir çatışma görülürse, Kitab'takinin alınması ve bunun Sünnete tercih edilmesi gerekecektir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'de: "Erkeklerinizden iki kişiyi, eğer iki erkek yoksa mavafakat edeceğiniz şahitlerden bir erkek, iki kadını şahit tutun. Ki kadınlardan biri unuttuğunda

diğeri ona hatırlatsın." [125] buyrulmuştur.

Hz. Peygamber ise bir davacıya şöyle demiştir: '

"Ya senin getireceğin iki (erkek) şahit, veya onun (davalının) yemini (ile dava hükmüne bağlanır)" [126] Bu hadis, haber-i vâhiddir ve ondan çıkan zahir anlam bir erkekle birlikte iki kadının şahitliğinin kabul edilemeyeceği yönündedir. Kur'ân âyetinin bu konudaki hükmü ile bağdaşmadığına göre, Kur'ân'daki hükmün esas alınması ve bir erkekle birlikte iki kadının şahitliğinin kabul edilmesi gerekir.

Bu duruma bir başka örnek olarak Hz. Ayşe'nin tutumunu gösterebiliriz. Hz. Ayşe "Ölü, ailesinin kendisine ağlamasından ötürü azap görür." [127]

anlamındaki hadisi kabul etmemiştir. Çünkü o, bu hadisin "Hiçbir günahkâr başkasının günahını çekmez" [128] anlamındaki âyet ile çeliştiği kanaatine varmıştır. Fakat bilginlerin çoğu hadisi kabul etmişler ve onu âyetteki anlam ile çelişkili görmemişlerdir. Onlar, hadisteki hükmü, kişinin, ailesine, öldüğü zaman kendisi için ağlamalarını hatta ağıtıcı kadınlar tutup yas havası oluşturmalarını vasiyetetmesi durumuna bağlamışlardır. Zira Cahiliye devrinde Arapların şöyle bir âdeti vardı: Hasta, ölümünün yaklaştığını hissedince, ailesinden -öldüğünde- kendisi için ağlanmasını ister, onları yas tutmaya teşvik ederdi. Şu halde, hadiste işaret edilen ceza, ailesinin ona ağlamasından ötürü değil, kişinin ailesinden kendisine ağlamasını ve yas tutulmasını istemesi sebebiyle olmaktadır.

57- Gerek Kur'ân Gerek Sünnette Yer Alan Hükümler Açısından Sünnetin Kitâb'a Göre Yeri:

Sünnette yer alan hükümleri inceleyip, Kur'ân-ı Kerîm'deki hükümlerle karşılaştığımızda, dört şekilden biri ile karşılaşırız:

Birinci şekil: Sünnet, Kur'ân'daki hükümlere tam tamına uygun hükümler ihtiva eder. Bu durumda Sünnetin hükmü, Kur'ân'ınkini teyit edici nitelikte kabul edilir ve aynı hüküm için iki delil bulunmuş olur: Birincisi, hükmü tesbit eden esas delil, ki bu Kur'ân nassıdır; ikincisi ise teyit edici delildir, bu da Sünnet nassıdır.

Meselâ Hz. Peygamber'in "Bir müslümanın malı (başkasına) onun gönül hoşnutluğu olmaksızın helâl değildir" [129] anlamındaki hadisi, Kur'ân-ı

Kerîm'in "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Karşılıklı rızaya binaen yapılan ticâret olursa başka." [130] mealindeki âyetin getirdiği hükmün aynısını ifade etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in

"Kadınlar (m haklarına riayet) konusunda Allah'tan sakının. Zira onlar sizin hakimiyet ve himayeniz altındadır. Onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, onlarla birlikte yaşama hakkını Allah'ın emri ve müsaadesi ile elde ettiniz" [131] anlamındaki hadisi, Cenâb-i Allah'ın "Kadınlarla iyi

geçinin" [132] mealindeki sözü ile aynı hükmü taşımaktadır.

Hz. Peygamber'in "Allah zalime mühlet verir, verir; sonunda onu bir cezalandırdım! artık iflah olmaz" [133] anlamındaki sözü ile Allah Teâlâ'nın

"İşte Rabbin zulmeden beldeleri (n ahalisini) yakaladığı zaman böyle yakalar. Çünkü O'nun yakalaması çok acı ve çetindir." [134] mealindeki âyeti arasında da böyle bir teyit ilişkisi vardır.

İkinci şekil: Sünnet, açıklanmaya muhtaç Kur'ân nasslarını açıklayıcı hükümler getirir. Bu da üç türlü olur:

a) Kitab'ın "mücmel" [135] nasslarını tefsir eden veya "müşkil" [136] lâfızlarını açıklığa kavuşturan Sünnet. Meselâ, namaz vakitlerini ve rekâtlarını, namazda neyin nasıl okunacağını, zekâtı verilmesi gerekli olan ve olmayan malları, zekât miktarını ve zekâta ait nisap miktarlarını belirleyen hadisler bu türdendir. Çünkü bunlar, Kur'ân'da yer alan "Namazı kılın, zekâtı verin." [137] mealindeki mücmel âyetten maksadın ne olduğunu

açıklamış olmaktadır.

Müşkil lâfıza açıklık getiren hadislere örnek olarak, “Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırıldılinceye kadar yiyin,

için”^[138] mealindeki âyette yer alan (iplik) lâfızlarından maksadın gündüzün beyazlığı ve gecenin karanlığı olduğunu açıklayan hadisi zikredebiliriz. Bu âyet inince Sahabeden biri lâfızlarını gerçek anlamda "iplik" olarak anlamış, biri beyaz diğeri siyah iplik alıp yastığının altına koymuş, (sahurda) bunları görebileceği ve birini diğerdenden ayırdebileceği vakte kadar yemeye-içmeye devam etmişti. Sonra, Hz. Peygamber'e bunların anlamını sorunca, o, kendisine âyetteki bu lâfızlardan maksadın, gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığı olduğunu açıklamıştır.

b) Kur'an-ı Kerim'in "âmm" hükmünü "tahsis" eden Sünnet. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu duruma örnek olabilir: "Kadın, halası, teyzesi, erkek

veya kız kardeşinin km üzerine nikâhlanamaz. Bunu yaparsanız, akrabalık bağlarını koparmış olursunuz”^[139]

Bu hadis şu âyetin umumunu tahsis etmiş olmaktadır:

"Bunların (yukarıda sayılanların) dışındakiler size helâl kılındı.”^[140]

Çünkü sözkonusu âyette, bu hadiste geçenlerle ilgili bir yasak yoktur Yine Hz. Peygamber'in "Katil mirasçı olamaz”^[141] hadisi, Kur'an-ı Kerim'in

"Allah, çocuklarınız (m miras payı) hakkında şöyle davranmanızı istiyor.”^[142] âyetindeki umumu tahsis etmektedir. Zira âyet, katil olup olmadığına bakılmaksızın her çocuğun mirasçı olacağı hükmünü getirmektedir. Sünnet ise bu hükmün kapsamını daraltmakta, sadece katil olmayan çocuk için miras hakkı tanımış olmaktadır.

c) Kur'an-ı Kerim'in "mutlak"ını "takyîd" eden Sünnet. Meselâ "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin”^[143] mealindeki âyette sağ mı yoksa sol elin mi kesileceği, yine elin nereden kesileceği belirtilmemiştir. İşte Sünnet mutlak tarzda yer alan bu hükmü, sağ elin kesilmesi ve bilekten kesme şeklinde kayıtlamıştır.

Üçüncü şekil: Sünnet, Kur'an'da yer alan bazı hükümleri nesheder (yürürlükten kaldırır). Meselâ, Kur'an'ın "Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara münasip şekilde vasiyette bulunmak Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.”^[144] mealindeki

âyetinin hükmü. "Vârise vasiyet yoktur”^[145] hadisi ile neshedilmiştir. Fakat bu, Kur'an'ın Sünnet ile neshini kabul eden bir kısım bilginlere göredir.

Konu ile ilgili özel açıklama "Nesih" başlığında gelecektir.

Dördüncü şekil: Sünnet, Kur'an'da hükmü bulunmayan meseleler hakkında hükümler getirir. Bu durum için pek çok örnek zikredilebilir. Bu nevi hükümlerden birkaç tanesini şöyle sayabiliriz: Seferi halde değilken de rehin sözleşmesinin yapılabileceği, bir tek şahit ile birlikte davacının yeminine dayanılarak hüküm verilebileceği, ninenin miras hakkına sahip olduğu, fitır sadakasının ve vitir namazının vacip oluşu, "muhsan”^[146]

zâninin recm edileceği, "âkile"nin^[147] diyetle katılmakla mükellef olduğu, evlenme akdinde şahitlerin gerekliliği, şuf'a hakkının meşru bir hak olduğu, deniz hayvanlarının ölüsünün yenilebileceği.

Şayet "Sünnete ait bu özellik, daha önce geçen "Allah'ın, Kur'an'ı herşey için bir açıklama kıldığı" ifadesi ile nasıl bağdaşır?" denecek olursa, cevap şudur:

Kur'an'ın herşeyi açıklayıcı bir kaynak olma niteliği ile, bazı hükümlerin Sünnette yer alıp Kur'an'da yer almaması durumu, arasında çelişki yoktur. Çünkü -daha önce belirttiğimiz gibi- Kur'an'ın hükümleri açıklaması, hep "tafsil" (detayları ile düzenleme) şeklinde olmamıştır. Bu açıklama kâh "tafsil" şeklinde kâh "icmal" (toplu tarzda) veya genel kural koyma şeklinde olmuştur. Kur'an'ın koyduğu temel kurallardan biri de Sünnet'e uyma ve onun gerektirdiği şekilde amel etme mecburiyetidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim 'de

“Peygamber size ne vermişse onu alın, size neyi yasaklamışsa ondan sakının” buyurulmuştur.

Hz. Peygamber'e itaatin gerekliliğini ve ona itaatin Allah'a itaat sayılacağını ifade eden daha pek çok âyet vardır.

Şu halde Allah Rasûlünün Sünnetinde yer alan her hüküm, Kur'an-ı Kerim'de detayı ile bulunmasa bile, yine Kur'an nassları içinde yer almış ve Kitap, hükmünü bu yolla açıklamış kabul edilir.

Abdullah b. Mes'ud ile bir kadın arasında geçen şu konuşma bu hususu desteklemektedir. Bir kadın Abdullah b. Mes'ud'a gelmiş ve şöyle demiştir: "Duydum ki, sen şöyle şöyle yapanları lanetliyormuşsun ve Allah, güzellik için Allah'ın yarattığını değiştirip vücudunda dövme yapan ve yaptıran,

kaş alan ve aldırın, dişlerin arasını törpüleyen kadınları lânetlemiştir.”^[148] diyormuşsun. Oysa ben mushafın iki kapağı arasındakileri (yani tamamını) okudum, böyle bir şey göremedim". Abdullah b. Mes'ud ona "Şayet okusaydın bunu bilirdin" demiş, kadın "Bunu nerede bulabilirim?" deyince şu cevabı vermiştir: "Allah Teâlâ'nın “Peygamber size ne vermişse onu alın, size neyi yasaklamışsa ondan sakının” âyetinde. Bu da açıkça göstermektedir ki, Hz. Peygamber'in sünnetinde bulunan bütün hükümler, bu ve benzeri âyetler meselâ "O, (şahsi) heves ve arzuya göre konuşmaz.

O (Peygamber'in tebliğettikleri) kendisine bildirilen vahiyden başka birşey değildir”^[149] mealindeki âyet uyarınca, Allah'ın Kitab'ında yer almış gibi kabul edilecektir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in Fiilleri

Daha önce Hz. Peygamber'in fiillerinin Sünnetin neyelerinden olduğunu belirtmiştik. Burada bu fiillerin kısımlarını, İslâm hukukunun kaynağını teşkil edenlerle etmeyenlerini açıklayacağız.

58- Hz. Peygamber'in Fiillerinin Kısımları:

Rasûlullah'ın fiilleri üç kısma ayrılır:

Birinci kısım: Hz. Peygamber'in bir beşer, bir insan olarak yaptığı fiillerdir. Yeme, içme, giyinme, uyuma, oturup kalkma gibi. Bu kısma giren fiiller, bir hukuk kaynağı teşkil etmez; bu fiillerin örnek alınması ve onlara uyulması gerekmez. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den bir peygamber sıfatıyla değil, bir insan olması sıfatıyla sâdir olmuştur.

Bununla birlikte, Sahabeden, bu kısma giren fiillerde de Hz. Peygamber'in yolunu izleyen ve ona uymaya özen gösterenler vardı. Meselâ, Abdullah b. Ömer, bu nevi fiillerde, Hz. Peygamber'i izleyip ona uyardı. Sünnet ile ilgili kitaplarda onun bu özelliği açıkça görülür.

Hz. Peygamber'in, ticaret, ziraat, harp tedbirleri, hastalık tedavisi gibi dünyevî işlerde kendi görgü ve tecrübesine dayanarak yaptığı davranışlar da bu kısma girer. Bu işler de uyulması gerekli birer teşriî tasarruf sayılmaz; zira bunlar semavî vahye değil şahsî tecrübeye dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in kendisi de bu davranışlarını teşriî bir tasarruf olarak kabul etmiyor ve insanları bunlara uymakla mükellef tutmuyordu. Şu olay bunu açıkça göstermektedir: Hz. Peygamber Medine'lilerin hürmaları aşıladıklarını görünce, onlara aşılammalarını tavsiye etti. Onun görüşüne uydular ve aşılamaı bıraktılar. O yıl meyve telef oldu. Hz. Peygamber bunu öğrenince

"Siz dünyanıza ait işleri daha iyi bilirsiniz" buyurdu. ^[150] Bir rivayete göre ise şöyle buyurmuştur: "O söylediğim şahsî kanaatten ibarettir, işe yararsa uyarınız. Ben de ancak sizin gibi bir insanım; şahsî kanaat hatalı da olabilir isabetli de. Fakat size Yüce Allah lan (bana bildirilmiş) bir şey söylersem, bilin ki asla Allah'ı yalan nisbet etmem." ^[151]

Bedir Savaşı sırasında da böyle bir olay meydana gelmişti: Hz. Peygamber, orduyu bir yere konaklatmak istedi. Sahabeden biri ona şöyle dedi: Bu yer sana Allah tarafından emredilmiş bir yer mi -ki şayet öyle ise biz ondan ne bir adım geri kalırız ne bir adım önüne geçeriz- yoksa şahsî görüş ve bir harp taktiği mi? Rasûlullah:

"Hayır! (İlâhî emir değil,) Şahsî görüş ve harp taktiği" buyurunca sahabî:

"Doğrusu burası uygun bir konaklama yeri değil" dedi ve gerekçelerini açıklamak suretiyle ordunun konaklaması için uygun olan yeri Rasûlullah'a gösterdi. Hz. Peygamber kendisinin de onlar gibi bir insan olduğunu, müslümanlar arasında şûra usulünün esas teşkil etmesi gerektiğini ve kendisinin güzel güzel meşverete katılıp görüş beyan edecek kişilere ihtiyacı bulunduğunu belirterek o sahabinin tavsiyesini uygulamaya koydu ^[152]

İkinci kısım: Hz. Peygamber'in sırf kendisine mahsus olduğu şer'î delil ile belirtilmiş olan fiilleri. Gece teheccüd namazı kılması ^[153] Ramazan'da "savm-i visal" şeklinde oruç tutması ^[154] dörtten fazla hanımla evlenmesi gibi.

Bu kısma giren fiiller sırf Hz. Peygamber'e hâstır. Hiçbir müslüman ona hâs olan bu hükümlere iştirak edemez ve bu konularda ona uyamaz.

Üçüncü kısım: Hz. Peygamber'in teşriî nitelikteki fiilleri. Kendisine uyulması maksadı ile yaptığı bu fiilleri iki neviye ayırılır:

a) Kur'ân'ın "mücmel"ine açıklık getirmek üzere yaptığı fiiller. Bu nevi fiiller, Kur'ân'ın tamamlayıcısı sayılırlar ve hangi mücmeli açıklamışlarsa onun hükmünü alırlar. Şayet Kur'ân'daki mücmel âyet vacip bir hüküm ihtiva ediyorsa onu açıklayan Peygamber fiilinin de hükmü vaciptir; Kur'ân'daki mücmelin hükmü mendup ise, onu açıklayan fiil de menduptur.

Bir fiilin beyan görevi yaptığı ancak delil ile anlaşılır. Delil bazen sözlü bazen karine-i hal şeklinde olur.

Hz. Peygamber'in "Ben namazı nasıl kılyorsam siz de öyle kılın." ^[155] hadisi sözlü delile örnek olarak zikredilebilir. Zira bu söz, Hz. Peygamber'in namazla ilgili fiillerinin "namazı kılın" âyeti için açıklayıcı nitelikte olduğunu göstermektedir. Yine Rasûlullah'ın "Hacc ibadetinizin usullerini benden alın." ^[156] hadisi, onun hacc ile ilgili fiillerinin "yoluna gücü yetenlerin o evi (Kâ'be'yi) haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır" ^[157] mealindeki âyeti beyan ettiğini belirtmektedir.

Karîne-i hal tarzındaki delile örnek olarak, hırsızlık suçunun cezası yerine getirilirken, bilekten kesme şeklinde uygulama yapılmasını sağlamasını hatırlatabiliriz. Yine, teyemmüde Hz. Peygamber'in dirseklere kadar mesh verme uygulaması bu nevi beyana örnek teşkil edebilir. Fakat bu örnekler, esasen, hırsızlık ve teyemmüm ile ilgili âyetleri "mücmel" (yani Sâri tarafından bir açıklama yapılmadıkça ne kastedildiğinin anlaşılacağı) âyetler olarak kabul eden bilginlerin kanaatine göredir. Oysa bu âyetleri "mücmel" değil, "mutlak" olarak düşünmek ve Sünnetin bunları "takyid" ettiğini söylemek daha doğru olur; bu yöndeki açıklamamız yukarıda geçmiştir.

b) Kur'ân'ın mücmeline açıklık getirmek üzere olmayıp, Hz. Peygamberin müstakil olarak yaptığı fiiller. Bunlarda da iki ihtimal vardır:

Birinci ihtimal: Bu nevi fiillerin vücub, nedb veya ibaha gibi şer'î vasfı bilinir. O takdirde, mü'minlerin bu konudaki durumu Hz. Peygamber'inki gibidir, yani onu örnek almak ve ona uymak gerekir. Zira Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:

"Andolsun ki, Allah'ın Rasûlünde, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok ananlar için mükemmel bir örnek vardır." ^[158]

Sahabe Hz. Peygamber'in bu nevi fiillerine uyma konusunda büyük titizlik göstermişler, onun yaptığı gibi yapmışlar, birçok olayda onun uygulamasını delil göstermişlerdir. Meselâ, Hz. Ömer, tavaf sırasında Hacer-i Esved'i öper ve şöyle derdi: "Ben senin zararı veya faydası bulunmayan bir taştan ibaret olduğunu biliyorum. Şayet Rasûlullah'ın seni öptüğünü görmüş olmasaydım, seni asla öpmezdim."

İkinci ihtimal: Fiilin şer'î vasfı bilinmez. Bu halde de iki ihtimal vardır: Ya fiilde Allah'a yakınlık maksadı bulunduğu anlaşılır, ya da böyle bir maksat dışarıdan anlaşılmaz. Allah'a yakınlık maksadının bulunduğu anlaşılıyorsa -yani Allah'a yaklaşmaya vesile olan fiiller nevinden ise-, tercih edilen görüşe göre bunlara uymak müstehaptır. Devamlı olmamak üzere iki rekât namaz kılmak gibi.

Alım-satım, kira, ziraat ortaklığı gibi Allah'a yaklaşma maksadının bulunduğunu gösteren türden olmayan fiiller -doğru olan görüşe göre- o işi yapmanın mubah olduğunu ifade etmiş olur. Çünkü bu durumda kesin kanaate varılabilen asgari nokta ibaha hükmüdür, buna bir eklemeye bulunmak istendiğinde (mendup veya vacip diyebilmek için) bunu gösteren ayrı delil bulunması gerekir. Oysa böyle bir delil yoktur.

III- İCMA'

59- İcmânın Tarifi:

"İcmâ"nın bir sözlük, bir de usûlül-fıkh ilmindeki terim anlamı vardır.

60- İcmânın Sözlük Anlamı:

"İcmâ", sözlükte iki anlamda kullanılır:

1- Azmetmek, bir işi yapmaya kesin kararlı olmak, Meselâ: *"Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi kararlaştırırlar."* ^[159] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, *"Tan yeri ağarmadan önce oruca kesin karar vermeyen (niyet etmeyen) kimsenin orucu yoktur"* ^[160] hadisindeki fiili de aynı anlama gelmektedir.

2- Bir hususta fikirbirliği etmek. Bir konuda ittifak edildiğinde arapçada (şu hususta ittifak ettiler) denildiği gibi aynı anlama gelmek üzere ifadesi de kullanılır.

Bir iki anlam arasında şöyle bir fark vardır: Birincisi tek kişi hakkında kullanılabilir de, ikincisi sadece iki ve daha çok kişiler hakkında sözkonusu olabilir. ^[161]

61- İcmâ'nın Usulü'l-Fıkh İlmindeki Terim Anlamı:

Usül ilminin bir terimi olarak icmâ. "Muhammed (s.a.v) ümmetinden olan müctehidlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir."

62- Şu Halde Usûlcülere Göre, Şu Şartlar Birarada Bulunmadıkça İcmâ Meydana Gelmez:

Birinci şart: Fikirbirliği edenler müctehid olmalıdır. İster olumlu ister olumsuz olsun, avamın ve ictihad derecesine ulaşmamış olanların oyları icmâyı etkilemez. Çünkü onlar şer'î hükümlerin kaynakları üzerinde fikir yürütme ehliyetine sahip değildir. Şu halde, -çoğunluğu teşkil eden usûlcülere göre- herhangi bir devirde müctehid bulunamasa, icmâ gerçekleşmeyeceği gibi, sayıları kaç olursa olsun bir gurup müctehidin varlığı halinde, onların fikirbirliği ile icmâ meydana gelir.

Bazı usûl bilginlerine göre ise, icmânın meydana gelebilmesi için, fikirbirliği eden müctehidlerin sayısının tevatür sayısına ulaşmış olması gerekir. Bazıları üç şartı ile yetinmiştir. İki müctehid hususunda ise ihtilâf edilmiş, kimi olur kimi olmaz demiştir. Bir devirde sadece bir müctehid bulunursa, onun görüşü icmâ olarak nitelenemez. Zira bu görüşte ne ittifak ne ihtilâf sözkonusudur.

İkinci şart: Bütün müctehidlerin fikirbirliği etmiş olması gerekir. Çoğunluk bir hüküm üzerinde fikirbirliği etse, -muhaliflerin sayısı ne kadar az olursa olsun- usûlcülerin çoğunluğuna göre, bu icmâ sayılmaz. Çünkü doğru, -bir kişi bile olsa- çoğunluğa muhalefet eden tarafta olabilir.

Bazı bilginler ise, müctehidlerin çoğunluğunun fikirbirliği etmesi ile icmânın gerçekleşeceği kanaatindedir. Bazıları da böyle bir fikirbirliğini icmâ olarak nitelenememekle birlikte onu bir hüccet olarak kabul ederler. ^[162]

Üçüncü şart: Müctehidlerin Hz. Muhammed (s.a.v)'in ümmetinden olmaları gerekir; diğer geçmiş peygamberlerden birinin ümmetinin müctehidlerince yapılan fikirbirliği icmâ olarak kabul edilemez. Bu, diğer peygamberlerin tabileri arasında müctehidlerin bulunması faraziyesinden hareketle konmuş bir şarttır. Esas vurgulanmak istenen husus şudur: İcmâ ile ilgili delillerde, özellikle Muhammed ümmeti belirtilerek, bu ümmetin hatalı bir görüş üzerine ittifak etmeyeceği ifade olunmakta; yani "ismet" hattan masun olma) sıfatı Muhammed ümmetinden olanların ittifakı için kullanılmaktadır.

Dördüncü şart: İcmâ, Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelmiş olmalıdır. Buna göre, Hz. Peygamber'in yaşadığı devir hakkında icmâ'nın varlığı ve geçerliliğinden sozedilemez. Zira Hz. Peygamber, şayet Sahabeye onların oybirliği ile kabul ettikleri hükümde muvafakat etmiş ise, bu artık icmâ üe değil Sünnet ile sabit sayılır. Onların fikirbirliği ettikleri hususta aykırı görüş belirtmiş ise, bu takdirde zaten icmâdan sözedilemez ve o hüküm şer'î bir hüküm olarak nitelenemez.

Beşinci şart: Bütün müctehidlerin üzerinde fikirbirliği edeceği husus, vücup, hürmet sıhhat ve fesâd gibi bir meselenin şer'î hükmüne dair olmalıdır. Buna göre, meselâ dil ile ilgili hükümler veya akli hükümler üzerinde yapılan ittifak şer'î anlamda bir icmâ sayılmaz. Sözelimi, bilginlerin, fâ harfinin veya sümme harfinin ifade ettiği anlamlar ya da âlemin hadis (sonradan meydana gelmiş) olduğu hakkındaki ittifakları bu anlamda birer icmâ değildir.

63- İcmânın Nevileri:

Meydana geliş şekli bakımından icmâ iki nevidir: 1- Sarih icmâ, 2- Sükûtî icma.

64- Sarih İcmâ:

Sarih icmâ, Herhangi bir zamanda bütün müctehidlerin bir meselenin hükmüne dair görüşlerini tek tek açıklaması suretiyle ortaya çıkan fikirbirliğidir. Bu şekildeki icmâ değişik yollardan oluşabilir. Meselâ: İctihad ehliyetine sahip olanlar bir yerde toplanır, hükmü bilinmek istenen mesele kendilerinin incelemesine sunulur; o mesele, hakkında hepsi aynı kanaati belirtirlerse, sarih icmâ meydana gelmiş olur. Yahut, herhangi bir devirde ortaya çıkan bir hukukî olay hakkında bir müctehid görüşünü belirtir, bir başka müctehid aynı olayla ilgili olarak aynı yönde kanaatini açıklar ve o devirdeki bütün müctehidler aynı şeyi yaparlarsa sarih icmâ tamamlanmış olur.

65- Sükûfî İcmâ:

Sükûfî icmâ ise, herhangi bir meselede bir veya birkaç müctehidin görüş belirttiikten sonra bu görüşe muttali olan o devirdeki diğer müctehidlerin açık şekilde bir katılma veya itiraz beyanında bulunmaksızın sükût etmeleridir.

66- Sükûfî İcmânın Şartları:

Bir sükûfî icmânın varlığından sözedilebilmesi için aşağıdaki şartların birarada bulunması gerekir:

- 1- Sükût, gerek muvâfakata gerekse muhalefete işaret teşkil edecek belirtilerden uzak olmalıdır. Şayet Muvafakati gösteren bir belirti varsa, bu, sükûfî değil sarîh icmâ olur. Buna karşılık muhalefeti gösteren bir belirti varsa, icmâ asla gerçekleşmez.
- 2- Sözkonusu görüşe muttali olduktan itibaren normal olarak o meseleyi incelemeye ve bir görüş oluşmasına yetecek kadar zaman geçmiş olmalı ve bu süreden sonra sükût edilmelidir. Ne var ki bu sürenin belirli bir zamanla sınırlandırılması mümkün değildir. Zira meseleler açıklık-kapahlık bakımından hep aynı değildir. İctihad etme ve görüş belirtme işinin süresi meseleden meseleye leğışiklik arzeder. Müctehidler de, çabuk veya ağır karara varma açısından birbirlerinden farklıdır.
3. İcmâyâ konu olacak mesele içtihadta açık olan yani hakkında zannî delil bulunan meselelerden olmalıdır. Hakkında kesin delil bulunan bir meselede bazı bilginlerin delilevkırı görüş belirtip diğer müctehidlerin bu görüş karşısında susmaları, onların bu hükmemuvafakat ettiklerini göstermez; bu sükût, o görüş sahibini önemsememe ve onun görüşünü kabul etmeme anlamına gelir.

İCMÂNIN KAYNAK DEĞERİ

Yukarıda icmânın sarîh ve sükûfî olmak üzere iki nevi olduğunu belirtmiştik. Kaynak teşkil edip etmeme açısından bunlardan herbirinin kendine ait hükmü vardır. Şimdi bunu açıklayalım:

67- Sarîh İcmânın Kaynak Değeri:

Bilginlerin büyük çoğunluğuna (cumhur) göre, sarîh icmâ kesin delil teşkil eder; ona uymak vacip, muhalif davranmak haramdır. Şayet herhangi bir meselede sarîh icmâ meydana gelmiş ise ve bu icmâdan haberdar olunmuşsa, artık üzerinde icmâ edilen hüküm "kesin hüküm" niteliğini kazanmış olur. Ona aykırı davranmak caiz olmadığı gibi, hükmünde ittifak edilen o mesele de icthad ve ihtilaf konusundan çıkmaktan çıkar.

Nazzâm ^[163] Hariciler'in ve Şîa'nın bir kısmı icmâyı kaynak olarak kabul etmemişlerdir. Her iki görüşün sahipleri, bu konuda Kur'ân ve Sünnet'ten delil getirmişlerdir.

68- Cumhurun Delilleri:

Büyük çoğunluğu teşkil eden bilginlerin delillerini şöyle Özetlemek mümkündür:

1- en-Nisâ' Sûresinin 115. âyetinde şöyle büyütülmüştür:

"Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola uyarırsa onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yendir orası!"

Bu âyette Yüce Allah, mü'minlerin yolundan başka yola uyanların cehenneme gireceklerini ve kötü bir âkibete duçar olacaklarını bildirmiştir. Şu haide mü'minlerin yolundan başka yol bâtıldır, mü'minlerin yolu doğru yoldur. Bu yol ise, mü'minlerin içinden icthad ehliyetine sahip kişilerin ittifakla benimsedikleri yoldur; artık onların ittifak ettiği hususlarda ittifak edilen hükme uymak vaciptir, ona aykırı davranmak caiz değildir.

Çoğunluğun bu âyeti icmânın kaynak olduğuna delil gösterişi, tartışılabilir ve denebilirki Âyet-i kerime geçen
"mü'minlerin yolu" ifadesinden maksat, Hz. Peygamber'e tâbi olma, onu destekleme ve düşmanlara karşı savunmadır; yoksa müctehidlerin üzerinde ittifak edecekleri şer'î hükümler değildir. Buna göre âyetin anlamı şudur: Allah'ın Rasûlüne uyup ona yardımcı olma, onu düşmanlara karşı savunma hususunda mü'minlerin yolunu terk edip de, ona düşmanlık eden, onunla çatışan kişiyi, Allah yöneldiği yönde bırakır ve âhirette onu cehennem azabına çarptırır; bu ne kötü bir âkibettir. Esasen, âyetten çıkan zahir anlam budur. Bu anlam âyetin iniş sebebinden anlaşıldığı gibi, ardından gelen şu mealdeki âyetten de bellidir:

"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını başgışlamaz; fakat -dilediği kişilerin- bunun dışındaki günahlarını başgışlar". O halde bu âyet, icmânın kaynak olduğuna delil teşkil etmez.

2- Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş pekçok hadis, İslâm ümmetinin herhangi bir konuda birleşmesi halinde, bu birleşmenin hatalı olamayacağını ifade etmektedir. Meselâ, Hz. Muhammed:

"Benim ümmetim hata üzerinde birleşmez", ^[164]

"Benim ümmetim bir sapıklık üzerinde birleşmez", ^[165]

"Allah'tan ümmetimin sapıklık üzerinde birleşmemesi dileğinde buldum; bana dilediğimi verdi", ^[166]

"Müslümanların iyi gördüğü şey, Allah katında da iyidir" ^[167] buyurmuştur; bu anlamda daha birçok hadis vardır.

Bu delile dayananlar şöyle derler: Bu hadisler güvenilir râviler tarafından rivayet edilmiştir. Bunlar, her ne kadar lâfız olarak mütevâtir değilsen de, ifade edilen ortak anlam bakımından mütevâtirdir. Buradaki ortak anlam "ümmetin (topyektin) hataya düşmeyeceğidir. Manevî mütevâtir ise,

delâlet ettiği hususta kesin bilgi sağlama açısından lâfzı mütevâtir gibidir.

Bu sebeple, Rasûlüllah'ın ashâbı ve onlardan sonra gelen müslümanlar, en-Nâzzâm ve benzerlerine kadar bu hadislere dayanarak icmâyı kaynak kabul etmişler, deliller arasında bir çatışma halinde icmâyı diğerlerinden üstün tutmuşlardır. Nâzzâm ve onun görüşünde olan bir azınlık, icmânın kaynak sayılamayacağını söylemiştir.

69- Nâzzâm ve Onun Görüşünde Olanların Delilleri:

Nâzzâm ve onunla aynı görüşte olanlar şunları delil göstermişlerdir:

1- en-Nisâ Sûresinin 59. âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamberce ve sizden olan yöneticilere de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah 'a ve Rasûlüne götürün. Bu hem hayırlı hem sonuç bakımından daha güzeldir."

Yüce Allah, bu âyetinde, ihtilâf konusu olan meselenin Allah ve Rasûlüne götürülmesini emretmiştir. Allah'a götürmekten maksat onun Kitâb'ına, Hz. Peygamber'e götürmekten maksat da hayatta iken kendisine ve vefatından sonra Sünnetine başvurmaktır. Allah, hakkında ihtilâf edilen meselede ümmetin müctehidlerinin ittifakına başvurulmasını emretmemiştir. Bu da onların ittifakının muteber olmadığını gösterir; şu halde bu ittifak kaynak olamaz.

Buna şöyle cevap verilmektedir: Âyet sizin görüşünüzün lehinde değil aleyhinde bir delil teşkil ediyor. Çünkü, âyet, ihtilâf edilen meselede Allah'ın Kitâb'ına ve Peygamberinin Sünnetine başvurulmasını gerekli kılmaktadır. İcmânın kaynak sayılıp sayılamayacağı da sizinle bizim aramızda ihtilâflı olduğuna göre, bu konuda Allah'ın Kitabı ve Rasûlünün Sünnetine başvurmak ve onların gösterdiğine göre davranmak gerekir. Sünnete başvurduğumuzda ise, icmânın kaynak olduğunu gösteren deliller buluyoruz. Böylece biz, icmânın kaynak olduğunu söylemekle âyetin gereğini yapmış oluyoruz. Ama siz aksini söylemekle gereğini yerine getirmemiş oluyorsunuz.

2- Hz. Peygamber (s.a.v), Muâz b. Cebel'e hüküm verirken hangi kaynaklara dayanacağını sorduğunda, icmâyı zikretmemiş, Hz. Peygamber de onun söylediklerini olduğu şekliyle tasvip etmiştir. Şayet şer'î hükümleri verirken, icmâ kendisine dayanılabilecek bir kaynak olsaydı, -yargı görevi yapan kişi için çok önem taşıdığı halde- Hz. Peygamber'in o kaynağa işaret etmeksizin onun söylediğini olduğu şekliyle tasvip etmesi doğru olmazdı.

Bu istidlalin zayıf olduğu açıktır. Zira Muâz, o sırada başvurulması mümkün olan ve Hz. Peygamberin sağlığında kaynak sayılan delilleri saymıştı ve Rasûlüllah bu yüzden onun söylediklerini tasvip etmişti. İcmâ, Hz. Peygamber hayatta iken bir kaynak değildi ki Muâz hüküm verirken dayanacağı deliller arasında onu da zikretsin.

Söylenenlerden açıkça anlaşılmalıdır ki, icmânın kaynak oluşuna karşı çıkanlar görüşlerini destekleyen istidale elverişli bir delile sahip değildi. Buna karşılık büyük çoğunluğu teşkil eden bilginlerin bu konudaki görüşü istidale elverişli delil ile desteklenmiş bulunmaktadır. Şu halde tercihe şayan olan çoğunluğun görüşüdür.

70- Sükuti İcmânın Kaynak Değeri:

Sarih icmânın kaynak olduğunu kabul eden usulcülerden bir kısmı sükûtî icmâyı kaynak olarak görmemişlerdir, hatta içlerinde bunun "icmâ" olarak isimlendirilmesini bile reddedenler vardır. Mâlikîler ve -rivayet edilen son görüşüne göre- İmam Şâfiî onlardır.

Delilleri şudur: Görüşlerini açıkça belirtmeyen müctehidlerin bu sükûtî onların açıklanan görüşe muvafakat ettiğini gösterebileceği gibi, başka bir sebebe de dayanabilir. Henüz o mesele ile ilgili içtihadı bir kanaata varmamış olması, görüşünü açıklayan müctehidden çekinmesi veya görüşünü belirttiğinde zarara maruz kalma korkusunun bulunması gibi. Bu ve benzeri ihtimaller varken, sükût eden müctehidlerin bu sükûtî rıza ve muvafakata delil olamaz. İttifak gerçekleşmedikçe icmâ da gerçekleşmez; çünkü icmânın temeli ittifaktır.

Usulcülerin çoğunluğu ise sükûtî icmâyı kaynak kabul etmişlerdir. Bunların bir kısmı "sükûtî icma da sarih icmâ gibi kesin delil teşkil eder" demişlerdir. Hanefîlerin çoğunluğu ve imam Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Onlar bu görüşü şöyle savunurlar: İcmânın kaynak olduğunu ve onun kesin bir hüccet teşkil ettiğini gösteren deliller, sarih icmâ ile sükûtî icmâ arasında bir ayırım yapmamıştır.

Sükûtî icmâyı kaynak kabul edenlerin diğer bir kısmı ise, "o zannî delildir" derler. Hanefîlerden Kerhî ve Şâfiî'lerden Âmidî bu görüştedir. Bu meselede bizim de tercih ettiğimiz görüş budur. Çünkü, sükûtî icmâ için ileri sürülen -ve daha önce belirttiğimiz- şartların bulunması halinde dahi görüş açıklamayan müctehidlerin sükûtî, diğerlerinin görüşüne muvafakat ettiğini kesin bir şekilde belirlemiş olmaz, dolayısıyla böyle icmâyı kesin bir delil olarak niteleyemeyiz. Bu sükûtî, muvafakat ihtimalini düşündürebileceği gibi başka ihtimalleri de hatıra getirebilir. Şu kadar var ki, muvafakat ihtimali kuvvetlidir, diğer ihtimaller zayıftır. Çünkü selef-i sahihin tutumlarını incelediğimizde, onların, büyük sıkıntılara maruz kalacaklarını bilseler bile ve görüşüne karşı çıktıkları kişinin mevki ne olursa olsun doğruluğuna inandıkları şeyi söylemekten çekinmediklerini görüyoruz.

İşte bu duruma bir örnek: Hz. Ömer, zina suçunu işlediği sabit olan hamile bir kadına ma cezasını uygulamaya karar verince, Muâz b. Cebel ona karşı çıkar ve der ki: "Allah sana onun sırtına ceza uygulaman için yetki vermiş olsa bile, karnıdakine ceza uygulaman için yetki vermemiştir".

[168]

Bunun üzerine Hz. Ömer "Muâz olmasaydı Ömer mahvolmuştu!" der.

Hz. Ömer'in, müslümanlardan mehir miktarında aşırıya kaçmamalarını istediğini ve dört yüz dirhemden fazla mehir tesbit edildiğinde bu fazlalığın beytülmalê irad kaydedileceğini söylediğini duyan bir kadın da kendisine gelir ve şöyle itirazda bulunur "Allah 'bir kadına yüklerle (mehir) vermiş olsanız dahi." [169] buyurarak bize bu hakkı veriyorda, Ömer bizim bu hakkımızı engelliyor öyle mi?" Bu söz üzerine Hz. Ömer şöyle der: Bir kadın doğruyu bildi, Ömer ise hataya düştü.

[170]

Bir başka örnek: Hz. Ali, "Ümrhâtü'l-evlâd"ın satılabileceği yönünde yeni bir görüşe meylettiğini ifade edince, Abîdeb. Amr es-Selmânî ona şöyle der: "Topluluğun görüşüne uygun olan görüşün, bizce, tek başına kaldığın görüşten daha güzeldir.

Onların hayatı incelenirse, bu gibi durumların pek çok olduğu görülür. Şu halde müctehidlerin sükûtunda, açıklanan görüşe muvafakat ihtimali kuvvetle mevcuttur. Buna göre, sükûti icmayı kaynak kabul etmek gerekir. Fakat bu, kat'i değil zannî bir delildir.

71- İcmânın Gerçekleşmesinin Mümkün Olup Olmadığı:

İcmânın gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığı ve fiilen meydana gelip gelmediği hususunda bilginler farklı görüş belirtmişlerdir. Çoğunluğa göre icmânın gerçekleşmesi mümkündür ve fiilen de meydana gelmiştir. Nâzzâmiye ^[171] ve Şîa ise aşağıdaki gerekçelere dayanarak icmânın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir:

1- İcmâ'nın kaynak olduğunu kabul eden çoğunluğun görüşüne göre, bir devrin bütün müctehidleri fikirbirliği etmiş olmadıkça icmâ meydana gelemez. Buna göre iki hususun bilinmesi icmânın varolabilmesi için zaruridir:

a) İcmânın meydana gelmesi kendilerinin ittifakına bağlı olan müctehidlerin kimler olduğu.

b) İcmâyâ konu olacak mesele hakkında herbir müctehidin görüşünün ne olduğu.

Bu iki husustan birincisinin bilinmesi mümkün değildir. Zira müctehidi müctehid olmayandan ayırtetmeyi sağlayacak bir ölçü yoktur.

İkinci hususun bilinmesi de imkânsızdır. Çünkü müctehidler tek bir ülke ve bölgede toplanmış olmayıp, değişik ülkelere ve şehirlere dağılmış haldedirler. Onları tek bir yerde toplayıp görüşlerini öğrenmek ya da herbirinin görüşüne güvenilir bir yoldan ulaşabilmek kolay değildir.

2- İcmâ'nın dayandığı bir sened, bir delil mutlaka gereklidir. Sözkonusu hükümle ilgili olan bu delil ya sübut ve delâlet yönünden katidir ya da sübut veya delâleti zannî bir delildir. Şayet hem sübut hem delâlet yönünden katî bir delil ise, normal olarak insanların bu delili bilmesi gerekir; delâleti de katî olduğuna göre hüküm belirlenmiş demektir. Şu halde artık icmâyâ ihtiyaç yoktur. Böyle bir hüküm hakkındaki İcmâ "tahsilü'l-hâsil" yani hazırda var olan bir şeyi elde etmek için çaba sarfetme kabilinden olur, ki bu faydasız bir iştir. Delilin zannî olması halinde ise, bu delilin gösterdiği hüküm üzerinde ittifak meydana gelmesi normalde mümkün değildir. Bir taraftan müctehidlerin çokluğu ve farklı tabiat ve kabiliyette olmaları, diğer taraftan hüküm çıkarmada esas alınacak delillerin çokluğu dikkate alınır, böyle bir ittifakın imkânsız olduğu anlaşılır.

İcmânın gerçekleşme imkânını kabul etmeyenlerin dayandıkları başlıca gerekçeler bunlardır.

İcmânın gerçekleşme imkânını savunan ve büyük çoğunluğu teşkil eden bilginlere gelince, onlar görüşlerini desteklemek üzere Sahabe döneminde ve diğer dönemlerde bilfiil meydana gelmiş icmâları delil olarak göstermişlerdir. Bu cümleden olmak üzere şu hükümler zikredilebilir: Ninenin mirasta altıdabir hisseye sahip olduğu, bir gıda maddesinin satım sözleşmesine konu olması halinde müşterinin malı satıcıdan teslim almadan önce onu satmasının caiz olmadığı, müslüman bir kadının gayr-ı müslim bir erkekle evlenmesinin batıl olduğu, mehir belirlenmeksizin yapılan nikâh akdinin geçerli olduğu.

Bu ve benzeri hükümleri zikrederek şöyle derler: Müctehidlerden nakledilen bu icmalar, icmânın gerçekleşme imkânından öteye, icmânın bilfiil gerçekleşmiş olduğunu açıkça gösteren bir delildir.

Onlar, karşı görüş sahiplerinin delillerini detaylı olarak cevaplandırma yönüne gitmemişler, şöyle demekle yetinmişlerdir: Bu itirazlar, apaçık bir durum hakkında ileri sürülmüş ve zihinleri karıştırmaya yönelik kuşkulardan ibarettir. O yüzden bunlara itibar Fakat doğrusu, bu metod -görülüyor üzere- hakikate uygun ve insaflı bir metod değildir. İnsaf anlayışı, karşı görüş sahibinin delillerini de inceleyip, gerçekle bağdaşmayanları reddetmeyi, doğru ve gerçeğe uygun görünenleri ise kabul etmeyi gerektirir.

Şimdi biz icmânın gerçekleşme imkânını kabul etmeyen azınlık görüş sahiplerinin dayandığı gerekçeleri gözden geçirelim:

İcmânın dayanacağı delil ile ilgili itirazlarında gerçek payı bulmak mümkün görünmüyor. Çünkü hangi türden olursa olsun, delilin varlığı icmânın gerçekleşme imkânı ve bilfiil meydana gelmesi açısından bir engel teşkil etmez. Diyelim ki delil kafidir: Herkesin bunu bilmesine kaçınılmaz bir şey olarak bakmamak gerekir. Bazen bir meselede kat'i bir delil bulunduğu halde, bazıları bunun farkında oiamayabilir ve bilenler tarafından bunun hatırlatılmasına ihtiyaç duyulabilir. Meselâ yukarıda zikredilen mehir meselesinde bu durum açıkça görülmektedir. Hz. Ömer Kur'an'daki nassi gözönünde bulundurmaksızın mehir dörtüyz dirhemden fazla tesbiti halinde fazlalığın beytülmale irad kaydedileceğini bildirmiş, bir kadının âyeti hatırlatması üzerine Hz. Ömer görüşünden vazgeçmiştir.

Benzeri bir olay Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatı sırasında yaşanmıştır. Kat'i delil, yani Kur'an âyeti, onun ölümlü olduğunu daha önceden müslümanlara şöylece hatırlatmıştı:

"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi, o, ölür ya da öldürülürse siz gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse Allah'a hiçbir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfaatlandıracaktır." ^[172]

Fakat Rasûlullah vefat edince, Sahabeden bazıları, özellikle Hz. Ömer bunu dikkatten kaçırmıştır. İbn Mâce es-Sünen'inde Hz. Ayşe'den şu nakilde

bulunmaktadır: "Rasûlullah (s.a.v) vefat edince -ki Ebubekir o esnada el-Avâli'de ^[173] karısı İbnet'u Hârice'nin yanında bulunuyordu- bazıları şöyle demeye başladılar: Peygamber (s.a.v) ölmedi. Bu, vahiy sırasında onun (ruhaniyet âlemine yükselerek) bir süre kaybolması halinden ibarettir. Nihayet Ebubekir geldi. Rasûlullah'ın yüzünü açtı, iki gözünün arasını örttü ve dedi ki: Sen Allah katında (herkesten) kıymetlisin, tabii ki o seni iki defa öldürmez. Evet evet, Allah'a yemin ederim ki artık Rasûlullah (s.a.v) ölmüştür. Ömer ise Mescidin bir kıyısında şöyle söyleniyordu: Allah'a andolsun, Rasûlullah (s.a.v) ölmemiştir! Daha münafıklardan pek çoğunun ellerini ve ayaklarını kesmeden ölmeyecektir! Ebubekir minbere çıktı ve şöyle dedi: Kim Allah'a tapıyor idiyse, şüphesiz Allah diridir, ölmemiştir. Ama kim Muhammed'e tapıyor idiyse, bilsin ki artık Muhammed ölmüştür. Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi, o, ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi

döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse Allah'a hiçbir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfaatlandıracaktır." ^[174] Ömer: Bu âyeti sanki daha önce hiç okumamışım, dedi ve söylediklerinden vazgeçti, hakikati kavradı ve mutedil bir tavır içine girdi. İnsanlar da bu âyeti okuya okuya Medine sokaklarına dağıldılar. Sanki âyet daha o gün inmişti!

Sonra, bir meselede kat'i delil bulunsa ve insanlar bunu biliyor olsalar bile, bu delilin gösterdiği yönde icmânın meydana gelmesi, tahsilü'l-hâsil kabilinden, yani faydasız bir şey sayılamaz. Aksine bu icmânın şöyle bir faydası vardır: Delilin gösterdiği anlamı güçlendirmiş olur, sonraki devirlerde bu delilden çıkan hüküm üzerinde ihtilâf ihtimali kalmaz ve icmâ sayesinde artık hükmün delilini özel olarak araştırma ihtiyacı ortadan

kalkar.

Bu söylediklerimiz, mesele hakkında kat'ı delil bulunması durumu ile ilgiliydi. Şimdi kıyas ve haber-i vâhid gibi zannî delil bulunması ihtimali üzerinde duralım. Esasen, böyle bir meselede herkesin fikirbirliği etmesi -azınlık görüşü sahiplerinin iddia ettiği gibi- imkânsız bir şey değildir. Çünkü bazı zannî deliller, hükmü gösterme bakımından öylesine açık olur ki, artık o hüküm hakkında görüş ayrılığına imkân kalmaz. Gerçekten, fakihlerin icmâ ettikleri birçok meselede bu durumu görürüz. Meselâ:

-Buğday ve benzeri gıda maddelerinin müşteri tarafından satıcıdan teslim alınmadan önce satılması meselesi. Müctehidler, konu ile ilgili delil -haber-i vâhid olması sebebiyle- zannî olduğu halde bu meselenin hükmü üzerinde birleşmişler ve bu satışın şer'ân yasak olduğuna hükmetmişlerdir.

Hz. Peygamber'in konu ile ilgili hadisi şöyledir: "*Herkim bir gıda maddesi satın alırsa, teslim alıncaya kadar onu satmasın*" [175]

-Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi meselesi. Müslümanlar onun başka herkese tercih edilip halife seçilmesinde icmâ etmişlerdir. Bu konudaki delilleri ise kıyasır. Onlar bu işi, Hz. Peygamber'in onu namaz imametini hususunda başkalarına tercih etmesine kıyas etmişler ve şöyle demişlerdir: "Allah'ın Rasûlü dinimize ait bir işi için ona (onun vekâlet etmesine) rıza gösterdi; biz de dünyamızla ilgili bir işte niye onu tercih etmeyelim?"

İcmâ'nın gerçekleşme imkânını kabul etmeyen azınlık görüşü sahiplerinin müctehidler herbirinin görüşünü öğrenmedeki zorlukla ilgili birinci gerekçesine gelince, bu doğrudur ve üzerinde durulmaya değer bir husustur. Fakat bu itiraz bütün devirler hakkında geçerli olamaz. Bu konuda bir ayırım yapmak gerekir: Selef (ilk İslâm nesilleri) birbirinden farklı özelliklere sahip iki devirde yaşamışlardır: Birinci devir: Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in dönemleri. İkinci devir: Hz. Osman'dan itibaren müctehidler son bulduğu zamana kadar geçen devir.

Birinci devirde müslümanların durumu dağınıklık arz etmiyordu. Müctehid olanlar erkes tarafından tanınıyor, biliniyordu. Çünkü müctehidler sayısı azdı, genelde tek şehirde yani Medine'de toplanmışlardı, Medine dışında bulunanların görüşlerini öğrenme imkânı vardı. Görüşlerine başvurulması ihtiyacı ortaya çıktığında, müctehidler şahıslarını tek tek bilmek ve görüşlerini öğrenmek kolay bir işti. Özellikle Hz. Ömer döneminde durum böyleydi. Çünkü o, Sahabenin önde gelenlerine, ilim ve fikir erbabına, zaruret omadıkça Medine'den ayrılıp yeni fethedilen yerlere gitmelerini yasaklamıştı.

Bu özelliklere sahip bir devir hakkında, icmânın gerçekleşme imkânını ve bilfiil meydana gelmiş olmasını inkâr etmek munsıf düşünen bir kimseye yaraşmaz. Nasıl olur da böyle bir devir için icmâ inkâr edilir? Bakıyoruz, gerek Hz. Ebubekir gerekse Hz. Ömer fetva hususunda asla müctehidlere karşı baskıcı bir tutum takınmıyorlar, aksine onları davet edip -Kitap ve Sünnette açık hükmünü bulamadıkları meselelerde- onların görüşlerini soruyorlar, nihayet müctehidler görüşü bir noktada birleşince o hükmü uyguluyorlar. Gerçekten, güvenilir pek çok râvi tarafından bize bu nevi icmâ örnekleri nakledilmiş bulunmaktadır. Sözelimi; Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi, Hz. Ebubekir'in halifelîği döneminin ilk sıralarında zekât vermeye karşı çıkanlara karşı savaş açılması, deri, hurma dalı vb. şeyler üzerinde dağınık halde yazılı bulunan Kur'an'ın bir mushaf içinde toplanması, hadiste "altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz" şeklinde sayılan altı sınıf maddede riba yasağının kabulü konularında meydana gelen icmâları zikredebiliriz. Bu devirde icmânın gerçekleşme imkânının varlığını ve bilfiil meydana gelmiş olduğunu tereddüde meydan bırakmayacak daha pek çok icmâ örneği bulunmaktadır.

İkinci devire (yani Hz. Osman'dan itibaren başıyayan devire) gelince, bu devirde icmânın meydana gelmesi zordur, bilfiil meydana geldiğini söylemek de kolay değildir. Zira müctehidler fethedilen ülkelere dağılmışlar, oralara yerleşmişler ve sayılan çoğalmıştır; artık kimlerin müctehid olduğunu bilmek ve onların görüşlerinden haberdar olabilmek imkânsız hale gelmiştir. Kaldı ki, bu devirde bir görüş üzerinde birleşmeyi veya en azından bir mesele hakkında herbir müctehidin görüşünü öğrenebilmeyi imkânsız kılan siyasî ve gayri siyasî pek çok olay meydana gelmiştir. Şu halde bu devir için iddia edilebilecek azamî şey şudur: Bir çok mesele ortaya çıkmıştır ki, hiçkimsenin bunların hükmüne muhalefet ettiği bilinmemektedir. Ama, daha önce icmâ tarifinde geçtiği şekle uygun olarak bütün müctehidler şer'i bir meselenin hükmü üzerinde ittifak ettiklerini kabullenmek ve böyle bir ittifakın vukubulduğunu kesin olarak söyleyebilmek kolay değildir.

72- İmam Ahmed b. Hanbel'in İcmâ Hakkındaki Görüşünün Belirlenmesi:

Şimdi geriye İmam Ahmed b. Hanbel'den icmâ hakkında nakledilen sözlerin gözden geçirilmesi ve onun bu konudaki görüşünün belirlenmesi kalmış bulunuyor. Oğlu Abdullah demiştir ki: Babamın şöyle söylediğini işittim: "Bir adam bir konuda icmâ iddiasında bulunuyorsa o yalandır, icmâ iddia eden de yalancıdır. Nereden bilecek, belki de insanlar o konuda ihtilâf etmişlerdir. Fakat şöyle diyebilir: İnsanların bu konuda ihtilâf ettiklerini bilmiyoruz. Veya bu konuda bir ihtilâf bana ulaşmadı."

Bilginler onun bu sözle neyi kastettiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Kimi: O, bu sözle icmânın kaynak olduğunu reddediyor, icmâyı şer'i hükümler için hir delil olarak kabullenmediğini anlatmak istiyor demiştir. Kimi ise şu görüşü ileri sürmüştür: Hayır, bunu kaydetmiyor, Sahabenin dışındakilerin icmâ'ını reddediyor. Sahabe icmâ'ının kaynak olduğu zaten muhatabın kendiliğinden düşünebileceği bir husustur. Zira Sahabe devrinde icmâyâ katılacakların sayfsı sınırlıydı, oysa Ahmed b. Hanbel bu sözü söylediğinde çoğalmış ve değişik yerlere yayılmışlardı.

Bir başka görüşe göre: Ahmed b. Hanbel ne birincilerin ne ikincilerin dediğini kastetmiştir. Onun esas maksadı, başkaları tarafından desteklenmeyen icmâ iddiasını reddetmektir. Şayet bir kimse tek başına bir icmâ İddiasında bulunuyorsa, bu onun yalan söylediğini gösterir; doğru söylüyor olsaydı, bu icmâyı nakleden başka kimseler de olurdu.

Bazıları ise, onun bu sözle, yukarıdaki yorumların dışında kalan başka birşeyi kastettiği kanaatinde. Buna göre, o, hakkında ihtilâf bilinmeyen her hüküm için icmâ adının kullanılmasına karşı çıkmaktadır.

Bizce, bu yorumlar içinde en isabetli görüneni sonuncusudur.

En isabetsiz yorum ise, onun bu sözle icmânın kaynak olduğunu reddettiği yorumudur. Ahmed b. Hanbel'in sözünden bu anlam çıkmadığı gibi, onun pek çok meselede icmâyâ dayandığı ve onu delil getirdiği bilinen bir husustur. Meselâ Beyhakî İmam Ahmed'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Herkes bu âyetin namaz hakkında olduğunda icmâ etmiştir. Kastedilen âyet, "*Kur'an okunduğu zamn onu dinleyin ve susun ki size*

rahmet edilsin" [176] âyetidir. Demek oluyor ki İmam Ahmed icmânın bulunduğunu nakletmekte ve ona göre amel etmektedir.

Bunlardan başka, bir de şu kanaati ileri süren bilginler vardır: Ahmed b. Hanbel'in mezhebi iyi incelendiğinde şu sonuca varılıyor: Ona göre icmâ,

bir meselenin hükmünde muhalifin bilinmemesi anlamındadır. O hemekadar bunu icmâ olarak isimlendirmemiş ise de, bir kaynak olarak kullanmış ve kıyasa üstütt tutmuştur.

73- Fıkıh Kitaplarında Nakledilen İcmâların Usul İlmindeki İcmâ Anlayışına Uyup Uymadığı;

Yukarıdaki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, İslâm hukukunda kaynak olan icmadan sözedebilmek için şer'î bir meselenin hükmü üzerinde bir devrin bütün müctehidlerce fikirbirliği edilmiş olması gerekir. Bilginlerin çoğunluğu, böyle bir hüküm üzerinde müctehidlerin tamamı değil de ekseriyetinin fikirbirliği etmesini icmâ olarak nitelemeler ve ona hüccet olarak dayanmazlar. Öte yandan bilginlerin bir kısmı sükûtî icmayı hüccet sayarken, diğer kısmı onu ne hüccet kabul eder ne de icmâ diye isimlendirir. Şte usul bilginlerinin, usul kitaplarında, icmâ karşısında belirledikleri ve bir takım delillere dayanarak doğruluğunu savundukları tavır budur. Fakat acaba bu bilginler, fıkıh (furû) kitaplarında içtihadı meselelerin delillerini gösterirken de icmâ karşısında usul kitaplarında takındıkları tavra aynen bağlı kalmışlar mıdır?

Değişik fıkıh kitaplarından, hakkında icmâ bulunduğu söylenen meseleleri araştırıp inceleyen kimse, görür ki, bu icmalârin bazısı müctehidlerin çoğunluğunun fikirbirliği tarzında, bazısı sadece onun zikreden mezhebindeki bilginlerin ittifakından ibaret, bazısı ise sükuti icmâ şeklindedir. Son şekle özellikle Hanefî fıkıh kitaplarında çok rastlanır. Çoğu zaman onların şöyle dediğini görürüz: Buna falanca müctehid böyle hükmetmiş ve hiç kimse ona itirazda bulunmamıştır; böylelikle onların hepsinin bu hususta icmâ ettiği anlaşılmaktadır. Doğrusu, fıkıh kitaplarında zikredilen icmalâr arasında, usul kitaplarında bilginlerin büyük çoğunluğunca ileri sürülen şartların tamamını taşıyanlarına pek az raslanabilir. Sözelimi: İbn Hazm, öğle, ikindi, akşam veya yatsı namazlarında ka'de-i ûlâyî (ilk oturuşu) terkeden kişiye sehiv secdesinin vacip olduğu hususunda müctehidlerin icmâ ettiğini söylemektedir. Oysa İmam Şafî'ye göre bu durumda sehiv secdesi vacip değil sünnettir. ^[177] İbn Hazm'in "muhsar" ^[178] hakkında söylediği de böyledir. Çünkü "muhsar"a "hedy" ^[179] in vacip olduğunda müctehidlerin icmâ ettiğini belirtmektedir. ^[180] Halbuki İmam Mâlik'ten nakledilen görüşler içinde en yaygın olanına göre muhsara hedy gerekmez. Fıkıh meselelere ve fukahanın o meselelerle ilgili görüşlerine dair yeterli bilgisi olan kişinin farkedeceği daha bunlar gibi pekçok mesele bulunmaktadır.

İCMANIN SENEDİ

74- "Sened" in Tarifi:

İcmâ'nın senedi, müctehidlerin üzerinde icmâ ettikleri hükme varırlarken dayandıkları delil demektir.

75- Senedin Lüzumu:

İcmânın kaynak olduğunu kabul edenlerin büyük çoğunluğu, icmânın bir senedi olması gerektiği kanaatinde. Çünkü senedsiz icmâ, Allah'ın dininde şahsî görüşe göre hükmetmeye ve Hz. Peygamber'den sonra yeni bir din ihdas etmeye götürür; bu ise kabul edilemez.

76- İcmâ İçin Sened Olabilecek Deliller:

Senedin gerekliliği kanaatinde olan bilginlere göre, bu sened Allah'ın Kitab'ındaki bir nass olabileceğigibi, Hz. Peygamber'in bir Sünneti de olabilir. Allah'ın Kitab'ındaki bir nassa dayandırılan icmâyâ örnek olarak, müctehidlerin nine evlenmenin haram olduğuna dair ittifakını zikredebiliriz.

Onlar bu icmâda, "*Analarınız... (ile evlenmek) size haram kılındı*" ^[181] âyetine dayanmışlardır. Çünkü bu nasstaki "ana"dan maksat, mutlak anlamda "kök"tür. Bu ise kişinin dolaylı veya dolaysız olarak kendisine bağlandığı kimsedir. Bu anlamda nine bir asıldır.

Hz. Peygamber'in bir Sünnetine dayandırılan icmâyâ da, müctehidlerin, bir gıda maddesinin teslim alınmadan önce alıcı tarafından satılmasının yasak oluşu hükmündeki ittifakını örnek gösterebiliriz. Zira onların bu icmâdaki senedi Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Kim bir gıda maddesi satın alırsa, teslim almadan önce onu satmasın.*" ^[182] anlamındaki hadisidir.

77- Usûlcülerin Kıyasın Sened Olup Olamayacağı Hususundaki İhtilâfı:

Kur'ân ve Sünnet nasslarının icmâ için sened olabileceğinde ihtilâf etmemekle birlikte bilginler, kıyas hakkında ayrı görüş belirtmişlerdir. Bir kısmı kıyas icmâ için sened olamaz demişler ve şu gerekçeye dayanmışlardır: İcmâ kat'î, kıyas ise zannî delildir. Kat'î olan şey zannî üzerine bina edilemez.

Bir kısmına göre ise, kıyas icmâ için sened olabilir ve bu bilfiil meydana gelmiştir. Bu, çoğunluğun görüşüdür ve tercihe şayan olan da odur. Çünkü kıyas da şer'î delillerden biridir, o halde diğer deliller gibi icmânın senedi olabilir. Sahabenin uygulamalarında bu hususu destekleyen birçok örnek bulabilmekteyiz. Meselâ:

-Hz. Peygamber kendisinin yerine kimin devlet başkanı olacağını belirlemeden vefat etti. Sahabe önce kimi seçeceklerinde ihtilaf ettiler. Sonra Hz. Ebubekir'in seçilmesi ve onun diğer sahabilere tercih edilmesinde görüşbirliğine vardılar. Çünkü Rasûlüllah, hastalığı ağırlaşınca, müslümanlara imamet etmesi için Hz. Ebubekir'i görevlendirmişti. Ashaptan bazıları hilâfeti imamete kıyas ettiler ve diğerleri de bu kıyası uygun görüp Hz. Ebubekir'in -Hz. Peygamber'in imamet konusunda yaptığı gibi- hilâfet hususunda başkalarına tercih edilmesini kararlaştırdılar. İşte bu kıyas onların icmânın senedini teşkil ediyordu. Nitekim bu, bazılarının şu ifadesinden açıkça anlaşılıyordu: "Allah'ın Rasülü dinimize ait bir işi için ona (onun vekâlet etmesine) rıza gösterdi; biz de dünyamızla niye onu tercih etmeyelim?"

-Şarap ve diğer sarhoş edici maddeleri içen kişiye verilecek ceza için gerek Allah'ın kitab'ında gerekse Hz. Peygamber'in Sünnetinde belirli bir miktar gösterilmiş değildir.

Şarap içmiş bir kimse Hz. Peygamber'e getirildiğinde, insanlara ona vurmalarını emreder, orada bulunanlar da o gün mevcut bulunan vasıtalarla ona vururlardı: Kimi eliyle, kimi pabucuyla, kimi değneğiyle, kimi de elbisesinin sarkan bir ucuyla.

Bir gün Hz. Peygamber'e şarap içtiği sabit olmuş bir kişi getirilmiş, o da ona vurmalarını emretmiştir. Yukarıda belirtildiği şekilde ceza infaz edildikten sonra bazılarının ona: "Allah cezanı versin, rezil adam!" diye bağırdığını duyunca Rasûl-i Ekrem: "Öyle söylemeyin, şeytana uymasına sebep olmayın. Şöyle deyin: Allahım onu yarlığa! Allahım ona merhamet et!"

Hz. peygamber ve Hz. Ebubekir'in dönemlerinde içki cezası ile ilgili durum bu şekilde devam etti. Fakat Hz. Ömer zamanında tülkenin bazı yörelerinde içki içenlerin sayısı arttı. Şam valisi Halid b. Velid Halifeye bir mektup yazarak, insanların uygulanmakta olan cezayı önemsemez olduklarını bildirdi. O sırada Hz. Ömer'in yanında Muhacirlerin ve Ensarın ileri gelenleri bulunuyordu. Kendilerine danıştı. Hz. Ali şöyle dedi: Şarabı içen insan sarhoş olur, sarhoş olunca hezeyana başlar, böyle ileri geri konuşurken iftirada bulunur. İftira edenin cezası ise Allah'ın Kitabında seksen değnek olarak belirlenmiştir. Hz. Ömer ye diğer sahabiler Hz. Ali'nin bu görüşünü yerinde buldular ve namuslu bir kadına zina isnadında bulunan kişiye uygulanan kazf cezasına kıyas ederek şarap içene de seksen değnek vurulmasını kararlaştırdılar.

İşte bu ve bundan önce belirtilen örnekteki icmâ, kıyasa dayandırılmıştır. Bu da kıyasın icmâ için sened olabileceğini ve bu yönde uygulama yapıldığını göstermektedir.

"İcmâ kat'î, kıyas zannî delildir; kat'î zanniye dayandırılmaz" diyenlere gelince, onların bu istidlali kabule şayan değildir. Çünkü haber-i vâhid de zannî delil olduğu halde, bilginler onun icmâ için sened olabileceğinde fikirbirliği etmişlerdir. Kıyas da doğruluğu hakkında icmâ meydana gelmezden önce zannî delildir; ama isabetli olduğuna dair icmâ meydana geldikten sonra artık kat'î delil haline gelir.

78- Maslahai-i Mürselenin ^[183] İcmâ İçin Sened Olup Olamayacağı:

Kıyas icmâ için sened olabildiği gibi maslahat-ı müsele de -bunu delil olarak kabul edenlere göre- icmânın senedi olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in ashâbı da bu yönde uygulamalar yapmışlardır. İşte buna bazı örnekler:

-Hz. Ebubekir'in halifelîği döneminde, Hz. Ömer ona Kur'an'ın bir mushaf halinde toplanması tavsiyesinde bulundu. Hz. Ebubekir, önce tereddüt etti: Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi ben nasıl yaparım? dedi. Hz. Ömer ısrarla şunu söyledi: İnan ki bunda hayır var, Allah'a yemin ederim bu İslâm'ın menfaatine olacak! Sonunda Hz. Ebubekir ikna oldu. Kur'an'ın bir mushaf halinde toplanmasını emretti. Ashab da onun bu kararını uygun buldular. İşte Sahabenin bu icmâ'nın maslahat fikrinden başka bir senedi yoktur. Zaten Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ifadeleri de bu hususu vurgulamaktadır: Hz. Ebubekir "Allah'ın Rasûlünün yapmadığı şeyi ben nasıl yaparım?" diyor, Hz. Ömer de bunun "İslâm'ın menfaatine olacağı"nda ısrar ediyordu.

-Hz. Ömer döneminde müslümanlar Irak ve Şam Bölgesini fethedince, Abdurrahman b. Avf ve Ammar b. Yâsir gibi bazı sahabiler, fethedilen arazinin Allah'ın Kitabında gösterildiği ve Hz. Peygamber'in uygulamasında olduğu gibi mücahitler arasında paylaşılması gerektiğini savundular. Aralarında Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Muâz b. Cebel'in de bulunduğu diğer bir grup bu arazinin mücahitler arasında taksim edilmemesini, müslümanların ortak malı haline getirilmesini, arazinin sahipleri einde bırakılıp üzerine haraç vergisi konmasını, bu verginin hakim, memur ve asker maaşlarının ödenmesinde, dul, yetim ve muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesinde bir gelir aynağı teşkil etmesini, böylelikle nesiller boyunca bütün müslümanların istifadesinde kalmasını uygun görüyordu. Taksim taraftarı olan karşı görüş sahipleri Hz. Ömer'e şunu söylüyorlardı: Sen, Allah'ın bize kılıçlarımızın gücü ile sağladığı bir hakkı vermeyip de, onu savaşta hazır bulunmayan insanlar ve onların henüz ortada olmayan çocukları ve torunları lehine mi vakfedeceksin? Hz. Ömer de şu cevabı veriyordu: Sonradan gelen müslümanların halı ne olacak? Araziyi, taksim edilmiş ve babadan intikal eden bir mülk olarak bulacaklar! Hayır, bu isabetli bir görüş değil!

Hz. Ömer, muhaliflerle uzun süre tartıştı. Sonunda onlar da çoğunluk görüşünü kabul ettiler. Böylece Sahabenin bu hüküm üzerinde icmâ gerçekleşmiş oldu. Görüldüğü gibi bu icmânın senedi nass veya kıyas değil, maslahat düşüncesidir.

-Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde cuma namazı için bir tek ezan okunurdu. Bu ezan hatîbin önünde veya mescidin kapısında okunuyordu. Hz. Osman döneminde müslümanların sayısı iyice arttığından ve Medine'de yerleşim alanı genişlediğinden, Hz. Osman bir ezan daha ekledi. Bu ezam ez-Zevrâ' denen Medine çarşısındaki kendisine ait bir evin üstünde okuttu. Zira o, ezanın insanlara namaz vaktini haber vermek için teşri kılınmış olduğunu biliyordu. Şayet kendinden önceki dönemlerde yapıldığı gibi tek ezanla yetinseydi, ezan okunmasından güdülen gaye gerçekleşmiş olmayacak ve mescide uzak bulunan birçok müslüman bu yüzden namazı kaçırabilecekti. Sahabe de Hz. Osman'ın bu kararını tasvip ettiler. Üzerinde fikirbirliği edilen bu uygulamada onların dayandığı yegâne delil, maslahatın temini ve önceki uygulamanın devamı halinde ortaya çıkabilecek mafsedetin giderilmesi düşüncesi idi.

79- Maslahat Düşüncesine Dayanan İcmânın Hükümü:

Maslahat düşüncesi icmâ için sened olabilir de, bu düşünceye dayanan icmâ, Kitab, Sünnet ve Kıyasa dayanan icmâlar gibi değişmez bir delil teşkil etmez. Böyle bir icmâ maslahatı gerçekleştirdiği sürece kaynak olma özelliğini korur. Fakat bu sonucu sağlamaz hale gelince ona muhalefet edilebilir ve maslahatı gerçekleştiren yeni bir hüküm konabilir. Bu yüzden, mütehidlerin, birçok meselede, daha önce üzerinde icmâ edilmiş hükme aykırı takat maslahatı gerçekleştiren hükümler verdiklerini görüyoruz. Meselâ:

-Sahabe "tes'ir"den yani fiyatlara narh koymaktan sakınmışlar, herkesi dilediği fiyatla alıp satmakta serbest bırakmışlardı. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in tes'ire razı olmadığını ve bunu -insanları hoşnut olmadıkları fiyatlarla mallarını satmaya zorlama düşüncesini ihtiva ettiğinden ötürü- bir haksızlık olarak nitelediğini görmüşlerdi. Nitekim bir adam gelip Hz. Peygamber'e: "Ya Rasûlallah! Bizim için mallara narh koy" deyince, o "Hayır, siz Allah 'a dua edin" cevabını vermiş, bir başkası da aynı talepte bulununca:

"Fiatları asıl yükselten ve düşüren Allah'tır. Ben herhangi bir kimsenin üzerimde haksızlık iddiası olmaksızın Yüce Allah'a kavuşmak isterim"

buyurmuştu.

Fakat, Medine'nin yedi meşhur fakihinden Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr ve Yahya b. Saîd gibi fukahâ tes'îrin caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü onlar maslahat düşüncesinin bunu gerektirdiği, insanların zararının bu yolla önleneceği kanaatine varmışlar, bu hüküm ile daha önce yerleşmiş bulunan tes'îr koymama uygulaması arasında özde bir çatışma olmadığını tesbit etmişlerdir. Evet, Hz. Peygamber ve ashabı tes'îr uygulamasına girmemişlerdi. Çünkü bunu gerektiren bir durum yoktu. Hz. Peygamber'e şikâyet edilen pahalılık, tes'îri gerektiren bir pahalılık değildi. Bilindiği gibi fiatlardaki yükselme bazen talebin arzdan fazla olmasından kaynaklanır, bazen ise tacirlerin veya üreticilerin büyük kârlar elde etmek için piyasayı kendi hakimiyetleri altına alıp fiatlara sunî müdahalede bulunmaları sebebiyle meydana gelir. Öyle görünüyor ki, Rasûlüllah dönemindeki pahalılık birinci türden, yani fiyatların tabii seyri içinde yükselmesi türünden idi. Şayet ikinci türden olsa idi Hz. peygamber'in onu öylece bırakması düşünülemez. Zira bu insanlara yapılan açık bir haksızlık olurdu. Kamu otoritesini elinde tutan makamın böyle bir haksızlığı gidermesi ise onun görevidir. Bunu giderme yolu da tes'îrdir.

İşte Tâbiûn devrinde ikinci türden pahalılık ortaya çıkınca, bu devrin fakîhleri tes'îrin cevazına hükmettiler. Çünkü maslahat fikri bunu gerektiriyordu. Bu hüküm, "Geniş kapsamlı zararın önlenmesi uğruna dar kapsamlı zarara katlanılır"^[185] şeklindeki genel kuralın uygulanması kabilindendi.

- Bir kimsenin yakını lehine şahitliği meselesi de bu duruma bir örnektir. Şöyle ki: Sahabe ve Tâbiûn devirlerinde, kişinin yakını lehine meselâ çocuğun babası, babanın çocuğu ve kocanın karısı lehine şahitlik etmesi kabul ediliyordu. Bu husus Hz. Ömer, Kadı Şurayh, Saîd b. Müseyyeb ve Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilmiştir. Nitekim bir gün Ali b. Kâhif isimli şahsın karısı Kadı Şurayh nezdinde bir alacak davası açmıştı. Kadın bir adamdan alacaklı olduğunu iddia ediyordu. Kocasını ve babasını onun lehinde şahitlik edince davalı itiraz etti; "Biri kocası, biri de babası!" bunun üzerine Kadı Şurayh şöyle dedi: "Sen bu özellik dışında onların şahitliğini reddetmeyi gerektirecek bir kusur biliyor musun? (Eğer yoksa bu özelliğin şahitliğe zararı yoktur). Müslüman olan herkesin şahitliğe geçerlidir." Başka bir rivayete göre de Şurayh şöyle dedi: "Bir kadın hakkında zaten kocası ve babasından başka kim şahitlik edecek?" Sonunda Kadı Şurayh kadının lehinde karar verdi.

Ne var ki, insanların ahlâkî değişip kalplerde iman hakimiyeti zayıflayınca ve toplumda başkalarını haksız yere itham eğilimi kendini gösterince, fakîhler ve hakimler önceki uygulamayı aynen sürdürmenin hak kaybına yol açacağını, insanların zarara ve sıkıntıya düşeceklerini farkettiler. Maslahat düşüncesine dayanarak ve toplumdaki kötü gidişi önlemek için yakınların birbiri lehine şahitliğini reddettiler. Kendi zamanlarının şartlarını gözönüne alarak bu hükmü evlât-baba; kardeş ve karı-koca ile sınırlandırdılar. Şayet herhangi bir zamanda daha uzak akraba için aynı töhmet sözkonusu olacak olsa, onların da şahitliği reddolunabilir.

Buna göre, hoparlör teşkilâtı bulunan mescitte cuma namazı için Hz. Peygamber zamında olduğu gibi bir tek ezanla yetinilebilir. Çünkü Hz. Osman'ın ilâve ettiği ve Sahabe tarafından tasvip olunan ikinci ezan, maslahata binaen yani insanlara namaz vaktini duyurma ihtiyacından ötürü konmuştu. Bu ihtiyacın hoparlör bulunan mescitte tek ezanla karşılanması mümkündür; bu halde ikinci ezana gerek kalmamış olur.^[186]

IV- KIYÂS

80- Kıyasın Tarifi ve Kıyasa Örnekler:

Sözlükte "kiyâs" bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi anlamına geldiği gibi iki şeyi birbirine eşitlemek anlamında da kullanılır. Meselâ, "Kumaşı metre ile ölçtüm" dendiğinde fiili birinci anlamda kullanılmıştır. İkinci anlamda kullanıldığında ise, gerek maddi eşitleme, gerekse manevî eşitleme kastedilebilir. Meselâ, "Bu yaprağı şu yaprağa eşitledim" derken maddi, "Falanca kişi filanca ile karşılaştırılmaz (ilimde veya fazilette onunla bir tutulamaz)" dendiğinde manevî eşitlik kastedilmiş olur.

Usûlcülerin kullandığı bir terim olarak ise kıyas, "Kitab, Sünnet veya icmâda hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek" demektir.

Bunu biraz açıklayalım: Farzedelim Kitab'ta, Sünnet'te veya icmâda bir meselenin hükmü gösterilmiştir. Bir müctehid de illeti belirleme metodlarından biri ile bu hükmün hangi özelliğe binaen konduğunu tesbit etmiştir. Daha sonra müctehid, bu üç kaynaktan birinde hükmü yer almamış bir mesele ile karşılaştığında, bu meselede aynı illetin (hükmün konmasını gerektiren özelliğin) bulunduğu, yani her iki meselenin illet bakımından bir olduğuna kanaat geririrse, nassda mevcut olan hükmü bu yeni meseleye uygular, her iki meseleyi hüküm bakımından eşit hale getirir. Bu işleme usulü'l-fıkh terimi olarak "kıyas"denir. Hükmü nass tarafından belirlenmiş meseleye asıl veya makîs aleyh; hükmü nasslarda belirlenmemiş meseleye fer' veya makîs; nassdaki hükmün konmasına sebep olan özelliğe illet; nassla sabit hükme, aslın hükmü; kıyasla belirlenen hükme ise, fer'in hükmü adı verilir.

Şimdi bu işleme bazı örnekler verelim:

1- Kur'ân-ı Kerim'de "hamr" (şarap)ın haram olduğu hükmü yer almış ve Allah'ın şarabı niçin haram kıldığı da aynı âyette belirtilmiştir:

"Ey iman edenleri Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar (yolu) ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?"^[187]

İşte bu nass şarabın haram olduğunu göstermekte ve aynı zamanda bu haramlık hükmünün hangi gerekçe ile konduğunu açıklamaktadır. Bu gerekçe, şarap içmenin ortaya çıkardığı dinî ve dünyevî açıdan kötü sonuçların önlenmesidir. Gerçekten, insanlar arasında düşmanlık çıkarıp onların içine buğuz düşürmekten daha büyük kötülük olabilir mi? Bu iki şer bu dünyanın huzurunu yok etmek için yeterli iki silâh değil midir?

"Hamr" bazı fakihlere göre^[188] üzüm suyundan ateşte kaynatılmak s izin elde edilen özel bir içkinin adıdır. Buna göre, belirtilen içkinin dışında kalan viski vb. sarhoş edici maddeler âyetin kapsamına dahil değildir. Fakat bu içkilerin içilmesi de, Kur'ân'ın hamr hakkında açıkladığı kötü sonuçları ihtiva etmektedir. Şu halde bu içkilere de kıyas yoluyla hamrin hükmü uygulanır.

Bu örnekte hamr, asıl (veya makîs aleyh); viski, fer' (veya makîs); insanlar arasına düşmanlık ve buğza yol açma illet hamrin haram olması, nassın bildirdiği hüküm; viskinin haram oluşu ise, kıyas yoluyla fer' için belirlenen hükümdür.

2- Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"(Murisini öldüren) katil mirasçı olamaz."* [190] Bu hadis murisini öldüren katilin mirastan mahrum olacağı hükmünü getirmiştir. Bu hükmün illeti, katilin haram bir fiil işlemek suretiyle bir hukuki sonucu zamanından önce meydana getirmeye yönelmesidir. Şu halde onun bu kastı kendi aleyhine çevrilmelidir bu da onun mirastan mahrum bırakılması ile olur.

Mûsâ leh (lehine vasiyet edilen kimse) de mûsîsini (kendisi lehine vasiyette bulunan kişiyi) öldürürse, aynı şekilde haram bir fiil işleyerek zamanından önce bir hukuki sonucu meydana getirmeye yönelmiş demektir. Hükmün illeti bakımından her iki olay aynı nitekilte olduğuna göre, kıyas yoluyla bu kimse de vasiyetten mahrum bırakılır.

Bu örnekte vârisin, murisini öldürmesi, asl (veya makîs aleyh); mûsâ lehin mûsîsini öldürmesi, fer' (veya makîs); vaktinden önce -suç işleyerek- bir hukukî sonucu meydana getirmek için acele etmek, hükmün illeti; mirastan mahrumiyet aslın hükmü; vasiyetten mahrumiyet ise kıyas ile fer' için belirlenen hükümdür.

3- Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Mü'min mü'minin kardeşidir. Bir mü'minin, kardeşinin evlenmek üzere teklifte bulunduğu kadına evlenme teklif etmesi, kardeşinin alış-verişine -tarafklar ayrılmadan- yeni bir teklifle katılması helâl değildir"* [191]

Bu nass, kişiye başkasının daha önce evlenme teklifinde bulunduğu kadına evlenme teklif etmesini veya başkasının almaya teşebbüs ettiği bir malı almaya çalışmasını yasaklamaktadır. Hükmün illeti açıktır: Böyle bir davranış, karşısındakini üzer, kırgınlığa, düşmanlığa yol açar ve ruhlara kin tohumlan serper.

Kişinin, başkasının kira sözleşmesi ile ilgili teşebbüsüne bu tarzda katılma durumu nass tarafından düzenlenmemiştir. Fakat nassın getirdiği hükmün illeti aynen bu olayda da vardır. Şu halde haramlık hükmü bu olaya da uygulanır.

Bu örnekte, başkasının evlilik teklif ettiği kadına evlilik teklifinde bulunma veya başkasının almak istediği malı almaya çalışma, asi (veya makîs aleyh); başkasının kiralamak istediğini kiralamaya çalışma, fer' (veya makîs); karşı tarafa eziyet verme, kırgınlık ve kin çıkmasına yol açma, illet; evlenme veya alım-satım teklifinin haramlığı aslın hükmü; kira teklifi üzerine kira teklifinde bulunma ise kıyas yoluyla fer' için belirlenen hükümdür.

4- Hz. Peygamber başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Üç kişi olduğunuzda, iki kişi, üçüncüden ayrı olarak fısıldaşmasın. Çünkü bu, onu üzer." [192]

Bu hadis-i şerif, beraberlerinde üçüncü bir kişi varken iki kişinin başbaşa verip gizli konuşmalarını yasaklamaktadır. Hadiste hükmün illeti de belirtilmiştir: İki kişinin böyle bir durumda gizli konuşması, üçüncü kişinin gönlünün kırılmasına, onların kendisini güvenilir bulmadıklarına hükmetmesine veya kendisine karşı kötü bir iş tasarladıklarım düşünmesine vb. şeylere yol açabilir. Bu ise, insanlar arasındaki kardeşliğin camyürekten olmasını ihlâl eder, sevgi bağlarını koparır.

İki kişinin, yanlarındaki üçüncü kişinin bildiği dille konuşabilecekleri halde onu bırakıp başka bir dille konuşmaları olayının hükmü, ne bu nassta ne de başka nasslarda belirtilmiştir. Fakat bu olay da yukarıdaki hükmün illetini taşımaktadır. Şu halde ona da kıyas yolu ile aynı hüküm uygulanır.

Bu örnekte, gizlice konuşma asıl (veya makîs aleyh); üçüncü kişinin bilmediği dille konuşma, fer' (makîs); üçüncü kişiye üzüntü verme, illet; gizlice konuşmanın yasak oluşu aslın hükmü; üçüncü kişinin bilmediği dille konuşma ise, kıyas yolu ile fer' için belirlenen hükümdür.

81- Kıyasın Hüccet Değeri:

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, kıyasın şer'î-âmeli hükümlerin bilinmesini sağlayan bir delil ve İslâm hukukunun esaslarından biri olduğu hususunda fikirbirliği etmişlerdir. Nazzâm, Zahirîler ve bir kısım Şîiler, kıyasın bir hüccet olmadığı kanaatindedir. Her iki taraf kendi görüşünü desteklemek üzere delil getirmiştir.

82- Cumhurun Delilleri:

Çoğunluğu teşkil eden bilginler, bir taraftan Kitap, Sünnet, icmâ kaynaklarına dayanmışlar diğer taraftan da aklî delil getirmişlerdir.

Kitap: Onlar kur'ân-ı Kerim'den bir çok âyeti bu konuda delil göstermişlerdir. Biz bunlardan, usul kitaplarında en çok zikri geçen ve delil getirilen konuya en açık temas eden bir tek âyete işaret etmekle yetineceğiz:

"Ehl-i kitaptan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah (m gazabı), onlara beklemedikleri yerden geliverdi ve yüreklerine korku saldı. Öyle ki evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri, ibret alın!" [193]

Bu âyette delil getirilen kısım "Ey akıl sahipleri, ibret alın!" ifadesidir. Cenâb-ı Allah bu âyette, Allah'ı inkâr etmelerinin, Hz. Peygamber'e ve

mü'minlere tuzak kurmalarının karşılığı olmak üzere Nadiroğulları'nın başına geleni bildirmekte, bunun arkasından da buyurmaktadır. Bunun anlamı şudur: Ey akl-ı selim sahipleri! Onların başına gelen felâketi ve bu cezayı hangi davranışlarından ötürü hak etmiş olduklarını iyice düşünün. Onlar gibi yapmaktan sakının. Yoksa aynı sonuç sizin de başınıza gelir. Çünkü siz de onlar gibi insanlarsınız; birbirinin aynen benzeri olan iki durum için aynı sonuçlar sözkonusu olur. O halde bu ifade şunu göstermektedir: Sonuçlar sebeplerine tabidir; sebepler varsa sonuçları da vardır. Fıkhî kıyas da bu düşüncenin dışında kalan bir işlem değildir. Zira kıyas, sonucun (yani hükmün) sebebin (yani illetin) varlığına bağlanmasından ibarettir. Bir başka deyişle, bir olaya, onun benzeri olan olayın hükmünü uygulamaktır.

Sünnet:

1- Hz. Peygamber'in birçok meselede hükmü kıyas yoluyla açıkladığı bilinmektedir: Kendisine bir meselenin hükmü sorulduğunda, Rasûlullah, doğrudan doğruya hükmü belirten bir cevap vermeyip, soruyu soranın bildiği ve sözkonusu meseleye benzer başka bir meselenin hükmünü kendisine sorar, o bunun cevabını verince Hz. Peygamber: "İşte senin sorduğun meselede bu meseleye benziyor, o halde ikisinin de hükmü aynıdır," buyurdu. Rasûlullah'm bu metodu uygulayışına örnek verecek olursak:

- Has'am'lı bir adam Hz. Peygamberce gelip şöyle dedi: Benim babam, ileri bir yaşta İslâmla şereflendi. Şu anda hayvan sırtında bile yolculuk edemeyecek kadar yaşlı. Hac ibadeti de ona farz. Onun yerine ben hac etsem olur mu? Hz. Peygamber: Sen onun en büyük evlâdı mısın? diye sordu. O: Evet, cevabını verdi. Bu defa Rasûlullah: Ne dersin, babanın bir borcu olsaydı ve sen onu ödeseydin, onun borcu ödenmiş olur muydu? diye sordu. Adam: Evet, cevabını verince Hz. Peygamber: O halde onun yerine hac edebilirsin, buyurdu.

Hz. Peygamber, bu adamın, bizzat hac ibadetini eda edemeyecek durumda olan yaşlı babasına vekâleten haccı eda etmesinin sahih olup olmayacağı sorusuna: Bu eda sahihtir, babanın üzerindeki fariza yerine gelmiş olur, diye cevap vermemiştir. Ona hacca benzer bir şeyin yani borcun vekâleten ödenmesinin hükmünü sormuştur. Adam, babasının borcunu ödemesinin geçerli ve borcu sona erdirici olduğunu söyledikten sonradır ki, Hz.

[195]

Peygamber, babasına vekâleten haccının sahih olacağını belirtmiştir.

-Hz. Ömer anlatıyor: Birgün Hz. Peygamber'e gidip: Ya Rasûlellah! Bugün büyük bir hata işledim! Oruçlu olduğum halde karımı öptüm, dedim. Hz. Peygamber: Söyle bakalım, oruçlu olduğun halde ağzını su ile çalkalasaydın ne olurdu? diye sordu. Ben: Bunun zararı olmaz,, dedim. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: O halde bu üzüntü niye?

Görüldüğü gibi, Hz. Ömer, öpmenin orucu bozup bozmayacağını sorunca Hz. Peygamber: Bozmaz diye doğrudan cevap vermemiş; orcu bozan duruma vasıta olması açısından aralarında benzerlik bulunan ve fakat orucu bozma noktasına ulaşmamış olan iki fiili (ağızı suyla çalkalama ve öpme) arasında bir karşılaştırma yaptırmış ve bu metodla muhatabının kendi sorusuna cevap bulmasını sağlamıştır.

Kıyasın kaynak olduğunu savunanlar şöyle derler: İşte Hz. Peygamber bu tutumuyla, hükmün illeti bakımından aynı olan iki şey arasında hüküm bakımından da eşitleme olması gerektiğini göstermiş olmaktadır. Bu, daha sonraları bilginler arasında kıyas diye anılan işlemin ta kendisidir. Sahabenin hemen hepsi onun tutumunu bu şekilde anlamışlar ve kıyası icthadlarırdı kullanmışlardır. (Aşağıda örnekleri gelecektir.)

2- Rasûlullah, Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken aralarında şu konuşma geçmişti;

- Önüne bir uyuşmazlık getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?

- Allah'ın Kitabına göre.

- Allah'ın Kitabında bulamazsan?

- O zaman Rasûlullah'ın Sünnetine göre.

- Allah'ın Kitab'ında ve Rasûlullah'ın Sünnetinde de bulamazsan?

- Kendi görüşüme göre icthad ederim ve vazgeçmem (davayı hükümsüz bırakmam).

Hz. Peygamber bu cevabı alınca eliyle onun göğsüne vurarak:

- Peygamberinin elçisini Allah ve Rasûlünün hoşnut olduğu (cevaba) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.

Bu konuşmadan Rasûlullah'ın Kitab ve Sünnette hükmü bulunamayan meselede hakim kendi re'iyine göre icthad etmesini tasvip ettiği anlaşılıyor oluyor. Kıyas da re'y içtihadının bir çeşididir. O halde kıyas, şer'î hükümlerin bilinmesinde bir hüccet teşkil eder.

İcmâ:

Sahabenin ileri gelenlerinden çok sayıda kişinin kıyasla istidlal ve kıyası sonuca göre uygulama yaptığı, bu durumun herkesçe bilinen pek çok fikhî meselede tekerrür ettiği hakkındaki rivayetler manevî tevatür seviyesine ulaşmıştır. Onların bu tutumuna hiçbir sahabî itiraz etmediğine göre, kıyas ile amel hakkında Sahabe icmâ'i meydana gelmiş demektir.

Bu konuda birkaç örnek verelim:

1- Hz. Ebubekir'e Kur'ân-ı Kerim'de geçen "kelâle" lâfzının ne anlama geldiği sorulmuş; o şu cevabı vermiştir: "Bu hususta kendi görüşümü söyleyeceğim. Doğru ise Allah'tan, yanlış ise bendendir ve şeytandandır: "Kelâle", baba ve oğul dışında kalan mirasçılardır." (Yani aralarında miras bırakanın babası ve oğlu bulunmayan mirasçılar).

Hz. Ebubekir'in sözünde geçen "re'y" (görüş) ten maksat "kıyas"tır. Gerçekten o, babayı oğula kıyas etmiş, nasıl ki Kur'ân'da oğulun bulunması kardeşlerinin mirasçılığına engel olarak kabul edilmiş ise babanın hayatta olması halinde de aynı hükmün uygulanması gerekeceğine kanaat

[196]

getirmiştir. Çünkü baba da oğul gibi "asabe" mirasçısıdır.

Bunu biraz açıklayalım: Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerim'de "kelâle" lâfzını Nisa suresinin iki ayrı âyetinde zikretmiştir. Birincisi şöyledir:

"Eğer bir erkek veya kadına kelâle şeklinde (ana-babası ve evlâdı bulunmadığı halde) mirasçı olunup da bir erkek veya kız kardeşi varsa, herbirine altıdabir düşer. Bundan fazla ise üçtebire ortaktırlar." İkincisi ise şöyledir:

"Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size kelâlenin (babası ve çocuğu olmayan kişinin) mirası hakkındaki hükmünü şöyle açıklıyor: Eğer ölen kişinin çocuğu yok, bir kızkardeşi varsa bıraktığının yarısı onundur." Her iki âyette ortak nokta, kelâlenin, oğul bulunmayan murisin mirasçıları anlamını taşımasıdır. Bu âyetlerde babadan söz edilmemiştir. Bu yüzden Sahabe ihtilâf etmişlerdir: Baba da kelâle denen mirasçılardan biri mi kabul edilecektir, yoksa babanın varlığı halinde -oğulda olduğu gibi- artık kelâle mirasçılardan söz edilemeyecek midir?

İşte bu meselede, Hz. Ebubekir babayı asabe mirasçı olması özelliğinden hareketle oğul gibi kabul etmiş, "kelâle, oğul ve baba dışında kalan mirasçılardır" şeklinde görüş belirtmiştir. Bu görüşü ortaya koyarken o, kıyas metodunu kullanmış'tır. Şöyle ki: Kur'ân "veti kardeşlerin mirasçı olabilmesi için oğul bulunmamasını şart koşmuştur. Bu hüküm hakkında nass bulunan hükümdür. Aralarındaki ortak özelliğe binaen oğula kıyas etmek suretiyle aynı hükmü baba hakkında da uyguladığına göre, bu bir kıyastır.

[197]

2- Abdullah b. Abbas, dedenin mirasta kardeşleri "hacb" edeceği kanaatinde idi. Zeyd b. Sabit ise bunun aksine kani idi. Fakat oğulun oğulunun, kardeşleri mirastan hacb edeceği hususunda Abdullah b. Abbas ile hemfikir idi. Bu sebeple İbn Abbas kardeşlerin hacbi hususunda

dedeyi oğulun oğuluna kıyas ediyor ve ona şu sözlerle delil getiriyordu: "Zeyd b. Sabit Allah'tan korkmaz mı ki, oğulun oğulunu oğul gibi kabul ediyor da, babanın babasını baba gibi kabul etmiyor!" Bunun anlamı şudur: Müteveffaya nisbetle oğulun oğulunun derecesi ne ise dedenin derecesi de odur. Öyle ise, oğulun oğulu müteveffanın kardeşlerini hacbettiği gibi -kıyâsen- dede de onları hacbetmelidir.

3- Hz. Ömer'e: "Semre, yahudi tacirlerden uşûr^[198] olarak şarap aldı, onu sirke yapıp sattı." denince, Hz. Ömer şöyle söyledi: "Allah Semre'nin müstehakını versin! O, Hz. Peygamber (s..a.v)'in şöyle buyurduğunu bilmiyor muydu: "*Allah yahudilere lanet etmiştir. Çünkü onlara hayvanların iç yağı yasaklandığı halde, ona güzel bir şekil verip sattılar ve parasını yediler!*" Hz. Ömer bu olayda şarabı iç yağına kıyas etmiştir; her ikisinde de yasak, satışa ve parasının yenmesine şamil bir yasaktır.

4- Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eşârî'yi Basra'ya kadı tayin ettiğinde ona bir mektup yazmıştı. Bu mektupta Hz. Ömer şu sözlerle Ebû Musa'dan kıyas metodunu kullanmasını istiyordu: "Kitab ve Sünnette hükmünü bulamadığımı ve kesin olarak vicdanî bir kanaate varamadığım davalarda iyice düşün. Emsal olaylar araştır ve benzerlikler bulmaya çalış. Sonra (hükme tesiri olan) benzerlikleri bulunca bunlar hakkında kıyası uygula. Bulduğun kıyası sonuçlar içinde Allah katında en sevimli olan (İslâmî prensipler ile en çok bağdaşan) ve senin vicdanî kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver."

5- San'âlî bir kadın, dostu ile, kocasının oğlunu öldürmek üzere anlaşmış ve onu birlikte öldürmüşlerdi. Olay Hz. Ömer tarafından şehre vali tayin edilmiş bulunan Ya'lâ b. Ümeyye'ye intikal edince, o, bir karara varamadı ve bu hususta Hz. Ömer'e bir mektup yazdı. Mektup kendisine ulaşınca Hz. Ömer Sahabeyi konuyu görüşmeye çağırdı. Aralarında Hz. Ali de vardı. Hz. Ömer'in görüşü bir kişiye karşılık iki kişinin öldürülmesi gerekeceği yönündeydi. Hz. Ali aksi görüşteydi. Hz. Ömer'e şöyle dedi: "Söyle bakalım, bir gurup bir deveyi çalmak için onu müştereken boğazlasalar ve herbiri bir parça alsa herbirine hırsızlık cezasını uygular mıydın?" O: "Evet", cevabını verince, Hz. Ali: İşte bu da onun gibidir." dedi. Sonunda Hz. Ömer ikna oldu ve Ya'lâ'ya şöyle yazdı: İkisini de öldür. Şayet bu cinayete bütün San'â ahalisi katılmış olsaydı hepsini öldürürdüm!

Görüldüğü gibi, Hz. Ali adam öldürme suçundaki iştirak halini, hırsızlık suçundaki iştirak haline kıyas etmiştir. Hz. Ömer ve diğer sahabiler onun, bu metodunu tasvip etmişler, böylece kıyasın, hakkında nass veya icmâ bulunamayan meselelerde ilâhi hükmün bilinmesinde bir hüccet olarak kullanılabileceği hususunda Sahabe icmâ'ı meydana gelmiştir.

6- Hz. Ebubekir'in halife olarak seçimi konusunda Sahabenin -yukarıda açıkladığımız- kıyası da bu olaylar arasında sayılabilir. Belirtilen bu olaylarda ve daha birçok olayda Sahabe, kıyas metodunu kullanmışlar ve onu ilâhi hükme ulaştıran bir delil olarak görmüşlerdir. Binaenaleyh onun hüccet olduğunu kabul etmemek, Sahabe muhalefet ve onların metodu dışına çıkmak anlamına gelir.

Aklî Delil:

Kıyasın hüccet olduğunu savunanlar, aklî delil olarak şu düşüncüyü ileri sürmüşlerdir: Yüce Allah'ın hikmeti gereği İslâm Dini, semavî dinlerin sonuncusu olmuştur. Artık kıyamete kadar başka din gelmeyecektir. Buna göre, İslâm Dininin kaynaklarının, sadece mevcut olayların değil, dünyanın sonuna kadar ortaya çıkacak bütün olayların hükmünü bulmaya elverişli bir zenginlikte olması gerekir. Kur'ân ve Sünnetteki hukukî nasslar ise sınırlıdır, artık vahiy sona erdiğine göre bunlara başka nasslar da eklenmeyecektir. Buna karşılık, insanların karşılaştıkları ve karşılaşacakları olaylar sınırlı değildir, her an yeni olaylar ortaya çıkmaktadır. Sınırlı kaynaklar sınırsız olayları karşılayamayacağına göre, yeni olayların hükümlerini elde etmeyi sağlayacak başka kaynağın bulunması zaruridir. İşte bu hükümleri elde etme yolu, hakkında nass bulunan hükümlerin hangi gerçeklerle konduğunu belirleme ve bu hükümleri benzeri olaylara uygulama metodudur: böylece nassların uygulanma çerçevesi genişletilmiş olacaktır. Bu ise kıyastır. Demek oluyor ki kıyas, hukukî nassları, hakkındaki hüküm bulunmayan yeni olayları da kapsamına alacak hale getiren metoddur. Böylelikle, İslâm hukuku dünyanın sonuna kadar insanların ihtiyacını karşılayan, her yerde ve her devirde uygulanmaya elverişli bir hukuk olarak kalır. Kıyasın kabul edilmemesi ise, İslâm hukukunun donmuş ve insanlığın ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiş bir hukuk olduğu şeklinde ithamlara hedef olmasına yol açar. Halbuki böyle bir özellik. İslâm Dininin semavî dinlerin sonuncusu olmasına hükmetmiş bulunan ilâhî hikmetle bağdaşmaz.

83- Nazzâm ve Onun Görüşünde Olanların Delilleri:

Nazzâm ve onun gibi kıyası hüccet saymayanlar da gerek naklî gerekse aklî pekçok delil getirmişlerdir. Bu delillerin başhealan şunlardır:

1- Kur'ân-ı Kerim'de zanna uymaktan sakındıran ve zannın hakikatten hiç birşeyi yansıtmadığını belirten âyetler vardır Meselâ: "*Bilmediğin şeyin ardına düşme.*"^[199]

"Onların çoğu zandan başka birşeye uymuyor. Oysa zan, hiçbir şekilde gerçeğin yerini tutmaz"^[200] buyurulmuştur. Kıyas da bir çeşit zandır. Çünkü hakkında nass bulunan hüküm şu maksatla konmuştur diye illeti belirlenirken, kesin bilgiye değil zanna dayanılmaktadır. Kur'ân'a göre ise zanna uyutmaması ve kendisi ile amel edilmemesi gerekir. Şu halde uyulmaması ve kendisine göre amel edilmemesi istenen bir şey, şer'i hükümlerin belirlenmesinde hüccet olamaz.

Fakat bu delile şöyle cevap verilebilir: Allah'ın uyulmamasını istediği zan, inanç ve usulüddin (dinin esasları) ile ilgili hükümler hakkındadır. Çünkü bu hükümlerde kesin bilgi gerekir. Amelî hükümlerde ise -bilginlerin ittifakıyla- zannî bilgi yeterlidir. Nitekim, haber-i vâhid ile öğrendiğimiz, Kitab veya Sünnetin zahirinden çıkardığımız hükümler bilginin niteliği itibarıyla kesinlik taşımadığı halde bunlara göre amel etmekle mükellefiz. Yine iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şahitliklerine dayanılarak vb. durumlarda hüküm verilirken de zannî bilgiye dayanılmaktadır.

2- Sahabenin ileri gelenleri kıyası kötümüşler, ona göre amel etmeye karşı çıkmışlardır. Bu, çok vaki olmuş ve herkesçe bilinen bir durumdur. Meselâ:

-Hz. Ebubekir'e Kur'ân-ı Kerim'de miras âyetinde geçen "kelâle" lâfzının ne anlama geldiği sorulduğunda: "Allah'ın Kitabı (mdaki bir hüküm)

hakkında kendi görüşüme göre konuşsam beni hangi gök gölgesinde barındırır, hangi toprak beni üstünde tutar!" demiştir. Buradaki görüş (re'y) den maksat kıyasır.

- Hz. Ömer şöyle demiştir: "Dikkatli olun, re'y taraftarlarından sakının. Zira onlar Sünnetin düşmanlarıdır. Hadisleri ezberlemek onlara zor geldiğinden rey'lerine göre hüküm verirler. Hem kendileri doğru yoldan sapar, hem başkalarını saptırırlar." Re'y ise herkesçe kabul edildiği üzere kıyasın ta kendisidir.

- İbn Abbas da: "Sizin içinizden bilgin ve dürüst olanlar yok olup gittikçe, insanlar kendilerine, re'y'e dayanarak meseleleri kıyas yoluyla çözen cahil önderler edinirler" demiştir.

- Hz. Ali ise şöyle demiştir: "Şayet din re'y (şahsî görüş) ile olsaydı, mestin dış yüzünü değil içyüzünü meshetmek daha uygun olurdu. Fakat ben Rasûlullah'ın mestin içine değil dışına mesh verdiğini gördüm.

İşte görülüyor ki, Sahabenin ileri gelenleri kıyasa ve ona göre amel etmeye karşı çıkmış, bu hususta onlara kimseden itiraz gelmemiştir. Şu halde, kıyasa göre amelin caiz olmadığı hususunda Sahabe icmâ'ı meydana gelmiştir.

Fakat bu iddiaya şu şekilde itiraz edilebilir:

Birincisi: Bu rivayetler, kıyas konusunda Sahabeden gelen meşhur rivayetlere aykırı düşmektedir. Meselâ, Hz. Ebubekir'in -daha önce zikrettiğimiz- "Bu hususta kendi görüşümü söyleyeceğim. Doğru ise Allah'tan..." şeklindeki "kelâle" ile ilgili sözü sahih rivayetle sabittir. Hz. Ömer'in kıyasa göre amel ettiğini ve özellikle Ebû Musâ el-Eşari'ye bu hususta talimat verdiğini, güneşi bilen herkes bilir (öylesine meşhur bir rivayettir). Hz. Ali ve İbn Abbas'ın bu konudaki tutumları içinde de aynı şey söylenebilir. Bu, onların zikrettiği rivayetlerin sahih olmadığını gösterir.

İkincisi: Sahabe ile ilgili bu rivayetlerin sahih olduğunu biran için kabul etsek bile, bu durumda iki delilin çatışması söz konusu olur, çünkü diğer tarafta Sahabenin kıyası kabul hususundaki icmâ'ı durmaktadır. Böyle bir çatışma durumunda, zahirdeki çelişkiyi gideren bir telif metodu kullanılır. Bu konudaki te'lif ise şöyle olabilir: Sahabenin övdüğü ve gereğince amel ettiği kıyası, ehil kişilerce yapılmış ve sıhhat şartlarını taşıyan sahih kıyas olarak; karşı çıktıkları kıyası ise nassa aykırı veya ehil olmayan kişilerin yaptığı yahut özel çıkarlar uğruna keyfî olarak yapılmış kıyas anlamında yorumlarız.

3- Kıyas müslümanların birbirlerine düşmelerine ve ihtilâfa yol açar. Çünkü bir kıyas işleminde, aslın hükmünün belirlenmesi, bu hükmün niçin konduğunun (illetin) bilinmesi sonra aynı illetin kıyas yoluyla hükmü bulunacak meselede gerçekleşmiş olduğunun isbatı gerekir. Bütün bunlar zannî şeylerdir. Zannî şeyler, ihtilâfları harekete geçirir. İslâm ümmetinin ihtilâfa düşmesi ve çekişmesi ise İslâm Dinin razı olmadığı bir durumdur. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Birbirinizle çekişmeyin, yoksa zaafa düşersiniz ve kuvvetiniz (yok olup) gider."^[201] Yine buyuruyor ki: "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın."^[202]

Fakat bu delil hakkında şu mülâhaza ileri sürülebilir: İslâmiyetin yasakladığı ve hoşnut olmadığı ihtilâf ve çekişme, inançlarla, dinin temellerini teşkil eden hükümlerle veya savaş ve devlet yönetimi gibi işlerle ilgili olanıdır; yoksa ameli hükümlerdeki ihtilâflar değildir. Nitekim Kur'an'daki şu benzetme bunu gösteriyor: Burada parçalandıkları ifade edilenler, ameli hükümlerde değil, dini inançların esaslarında ihtilâfa düşmüşlerdir. Yukarıda zikri geçen -muhaliflerin kendi görüşlerine delil gosterdikleri- diğer âyette de başarısızlığa, güç ve hakimiyetin yok olmasına yol açtığı belirtilen çekişmeden maksat, yine inançlarla veya savaş işleri ile ilgili olanıdır, yoksa ameli hükümlerde, fıkhnın fer'î meselelerindeki ihtilâf değildir.

Kıyasa göre amel etmekten doğan ihtilâf ise, ne bir inanç ihtilâfıdır ne de herhangi let işi ile ilgili ihtilâftır. Bu fer'î-cüz'î hükümlerde farklı görüşe sahip olmaktan ibarettir. Bu tür ihtilâf hiçbir kötülüğe yol açmaz, aksine Allah'ın kullarına sağladığı bir genişlik, bir rahmet tezahürü sayılır.

Kıyasın hüccet olup olmadığı hususunda iki karşı görüşün delillerine ve bunların tartışmasına yukarıda yer verdik. Açıkça görülmektedir ki, kıyasın İslâm hukukunda geçerli hir hüccet olduğunu sayunan çoğunluğun görüşü isabetlidir. Bu, tereddütlere yol açmayan, Sahabe devrinden beri tatbikatta bulunan ve daha Nazzâm ve taraftarları ortada yokken üzerinde icmâ meydana gelmiş bir görüştür.

84- Kıyasın Rükünleri:

Bir şeyin rükünleri denince, o şeyin varlığından söz edilebilmesini sağlayan unsurları anlaşılır. Kıyasın da -tabî ki kıyası kabul edenlere göre- birtakım rükünleri vardır ki, bu rükünler olmaksızın kıyasa gerçekleşmez. Bu rükünler dört tanedir:

1- Asıl: Hükmü nass veya icmâ tarafından belirlenmiş mesele. Buna "el-makîs aleyh" ve "el-müşebbeh bih" de denir.

2- Fer': Hükmü nass veya icma tarafından belirlenmemiş mesele. Buna "el-makîs" ve "el müşebbeh" de denir.

3- Aslın hükmü: Asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer'a da uygulanmak istenen hüküm.

4- İlet: Asla ait hükmün konmasına sebep olan özellik.

Kıyas yoluyla fer'a da uygulanmasına karar verilen hükme gelince, bu kıyasın neticesi ve semeresidir; kıyasın bir rükünü veya şartı değildir.

85- Kıyasın Şartları:

Kıyasın varlığından söz edilebilmesi için bir takım rükünleri bulunması gerektiği gibi, kıyasın geçerli olabilmesi için bazı şartların biraraya gelmesi gerekir. Bu şartlar çoktur ve çeşitlidir. Bir kısmı "aslın hükmü" ile, bir kısmı "fer" ile, bir kısmı da "illet" ile ilgilidir. Şimdi bunların başlıcalarını görelim:

86- Aslın Hükmü İle İlgili Şartlar:

Birinci şart: Aslın hükmü Kitab veya Sünnet ile sabit bir hüküm olmalıdır. Şayet hüküm icmâ ile sabit ise, bilginler bu konuda iki ayrı görüşe

sahiptirler:

a) Bu hüküm kıyas yoluyla başka olaya uygulanamaz.

Gerekçeleri şudur: Kıyas işlemi, aslın hükmünün konmasına sebep olan illetin bilinmesine bağlıdır. Bu ise, icmâ ile sabit hükümde mümkün değildir. Çünkü illet, ancak kendisine de uygulanır. Bu durumda zaten birinci kıyasın sonucunu esas almaya gerek kalmaz. Fakat sözkonusu illet birliği doğrudan kurulamıyorsa, o zaman birinci kıyasın "fer"ini ikinci kayış için "asıl" kabul edip aynı hükmü ikinci olaya uygulamak doğru olmaz. Bunu bir örnekle açıklayalım:

Diyelim ki, hakkında nass bulunan şaraba kıyasla konyağın da haram olduğu sonucuna varılmıştır. Bu haramlık hükmünün konyağa kıyas etmek suretiyle başka şeylere verilmesi doğru olmaz. Çünkü konyağa kıyas edilmek istenen (bira, eroin vb.) şeyin incelenmesi ve şayet şarabın haram kılınmasındaki illet onda da varsa (ki bu illet, dini-dünyevi bir çok kötülöklere yol açan "sarhoş edicilik" özelliğidir), o takdirde ona da şaraba kıyasla haramlık hükmünün verilmesi gerekir. Fakat kendisinde şarabın haram kılınmasındaki illet bulunmayan başka bir madde -bu illet dışındaki bir özelliğe binaen- konyağa benzetilmek suretiyle konyağa kıyasen haram sayılamaz.

İkinci şart: Kıyas yoluyla uygulanacak hükmün, akıl tarafından idrak edilebilecek bir illeti olmalıdır. Çünkü kıyasın temelini, aslın hükmüne ait illet teşkil eder. Bu illet akılla kavranılabilmelidir ki, asıl ile aralarında illet birliği bulunan bütün olaylara aslın hükmü uygulanabilsin. Şu halde, aklın, aslın hükmünün niçin konduğunu kavraması mümkün olmadığı durumlarda kıyas da imkânsızdır. Buna göre, "taabbüdü hükümler"de kıyas yapılamaz. Taabbüdü hükümler, niçin konduğunu yalnız onları koyan Şâriin (Allah'ın) bildiği hükümlerdir. Şâri, insana bunların illetlerini detaylarıyla bilme gücünü vermemiştir; böylece, niçin konduğunu kendileri kavrayamasalar bile, kulların sırf ilâhi emre boyun eğdiklerini göstermek üzere bu hükümlere uyup uymayacaklarını sınamak, bu yolla onları imtihan etmek istemiştir.

Beş vakit namazın rekatları, zekatı verilmesi gerekli malların nisap miktarları, Kâ'be'ae yedi defa tavaf edilmesi, mestin içine değil dışına mesh verilmesi vb. hükümler, bu nevi hükümlerdendir. Bunların illetini aklın kavraması mümkün değildir; o halde bunlar üzerine kıyas yapılamaz.

Aklın kendi başına illetini kavrayabildiği hükümlere gelince, bunlar kıyasa açıktır. İster prensip hükümleri (yani istisna yoluyla konmamış hükümler) olsun, ister bir genel kuraldan istisna şeklinde konmuş olsun, bu hükümlerin illetleri başka olaylarda da bulunursa onlara da aynı hükümler uygulanır.

Birinci duruma örnek: Şarabın haram olması, başkasının alım-satım teklifi üzerine alım-satım teklifinde bulunmanın haram olması. Bunlar prensip hükümleridir, yani bir genel kuraldan istisna edilmek suretiyle konmuş değildir. Bunların illetini akıl kavrayabildiğine göre aynı illetin bulunduğu diğer durumlara bu hükümler kıyas yoluyla uygulanabilir. Sözelimi, "sarhoş edicilik" illeti bulunduğu için viski şaraba kıyas edilir; "eziyet ve zarar verme" illeti bulunduğu için başkasının kira teklifi üzerine kira teklifinde bulunma olayı, başkasının alım-satım teklifi üzerine alım-satım teklifinde bulunma olayına kıyas edilir seneden anlaşılabilir. Sened, icmâ edilmiş hükümle birlikte zikredilmediğine göre, hakkında icmâ edilmiş hükmün illeti de bilinmeyecek demektir. Şu halde bu hükmün kıyas yoluyla başka olaylara uygulanması imkânsızdır.

b) Bu hüküm kıyas yoluyla başka olaya uygulanabilir.

Çünkü icmâ da Kitap ve Sünnet gibi şer'î hükümlerin bir kaynağıdır. Şu halde onlardan biri ile sabit hüküm üzerine kıyas yapılabildiğine göre, icmâ ile sabit hüküm üzerine de kıyas yapılabilmelidir Biz de bu görüşü tercih ediyoruz. Evet, biz kıyasın geçerliliğinde hükmün konmasına sebep olan "illet"in bilinmesinin büyük önem taşıdığını kabul ediyoruz. Fakat icmâ ile sabit hükmün illetinin de bilinebileceğine inanıyoruz. Zira illetin bilinmesi -karşı görüş sahiplerinin ileri sürdüğü gibi- icmânın senedinin zikredilmiş olmasına bağlı değildir. İletti belirlemenin daha başka metodları da vardır: Hüküm ile o hükmün uygulanacağı olay arasındaki uygunluk bağının ("el-münâsebe") belirlenmesi gibi. Bu hususta aşağıda "İletti belirleme metodları" başlığı altında geniş bilgi verilecektir. Ama şimdiden işaret etmeliyiz ki, bir hükmün üzerinde bilginler icmâ etmişlerse, dayandıkları delil belirtilmemiş bile olsa, bu hükmün konusundaki illet, "uygunluk bağı"nın tesbiti yoluyla anlaşılabilir. Şöyle ki: Hükmün uygulanacağı olay incelenir. O olay hakkında böyle bir hüküm konmasına uygun düşen bir özellik bulunursa, bu özellik, illet olarak kabul edilir. Bir örnek verelim:

Babanın küçük bakire kızını evlendirme konusunda velayet yetkisine sahip olduğu, icmâ ile sabit bir hükümdür. ^[203] Fakat bu hükmün dayandığı delil zikredilmemiştir. Bununla beraber, bu hükmün konusundaki illet olayın incelenmesinden anlaşılabilir, ki bu illet "küçüklük" vasfıdır. Zira "küçüklük" vasfı ile "evlendirme velayeti" hükmü arasında bir uygunluk ("münâsebe") vardır. Şu halde bu illet esas alınarak kıyas yoluyla şöyle bir hükme varılabilir: Baba küçük dul kızını evlendirmede de velayet yetkisine sahiptir.

İkinci şarta geçmeden önce bir meseleye daha temas etmemiz gerekiyor: Şayet bir hüküm kıyas yoluyla sabit olmuş ise, artık bu yeni bir kıyas işleminde esas alınmaz; bu noktada bilginler ittifak etmişlerdir. ^[204] Sebebi şudur: Şayet bu yeni kıyas işleminde hükmü araştırılan "fer" ile ilk kıyastaki "asıl" arasında doğrudan doğruya illet birliği ilişkisi kurulabiliyorsa, ona kıyas edilir; nass veya icmâ ile isabit olan "aslın hükmü"

İkinci duruma örnek: Arâyâ satışının caiz olması. ^[205] Arâyâ sıtışı, taze hurmanın henüz ağacın dalında iken ölçü-tartı kullanılmaksızın tahmin yoluyla kuru hurma karşılığında alınıp satılması demektir. Bunun ikinci duruma örnek gösterilmesinin sebebi şudur: İslâm hukukunda genel kural, ribânın câri olduğu mallarda aynı cinsten iki şeyin eşit olmayan miktarlarda değişilemeyeceği yönündedir. Hurma da hadiste zikredilen ve ribânın

carî olduğu altı maddeden birisidir. ^[206] Kurala göre arâyâ satışının caiz olmaması gerekir. Fakat Hz. Peygamber bu genel kuraldan bir istisna yaparak hurmada eşit miktarda olmayan değişime müsaade etmiştir.

Bu cevaz hükmünün illetini akıl kavrayabilmektedir. O da, insanların böyle bir değişime duydukları ihtiyaçtır. Gerçekten, zaman olur, kimi insan taze hurmaya ihtiyaç duyar, fakat onu satm alacak parayı bulamaz. Buna karşılık kuru hurması bulunabilir ve kimisi de o kuru hurmaya ihtiyaç duymakta olabilir. Bu yüzden, hikmet sahibi olan Yüce Şâri', insanların daha ağacında iken taze hurmayı -yaklaşık- aynı miktarda kuru hurma ile değiştirmelerine müsaade etmiştir. O halde, henüz asmasındaki taze üzümün -yaklaşık- aynı miktardaki kuru üzümle değiştirilmesi olayı, arâyâ olayına kıyas edilebilir ve bu değişimin de caiz olduğuna hükmedilebilir. Çünkü ikisinde de aynı İJlet, yani ihtiyaç sözkonusudur.

Bu duruma başka bir örnek göstermek üzere, oruçluken unutarak yiyip içen kişinin orucunun bozulması hükmünü ele alalım. Bu hüküm genel kuraldan istisna edilmek suretiyle konmuş bir hükümdür. Çünkü kurala göre, bir şeyin rüknü ortadan kalktığında o sev de ortadan kalkar. Orucun rüknü ise imsaktır, yani oruçlu olunan sure içinde oruçluya vaşak olan fiillerden birinin vukubulmamasıdır. İster kasten ister unutarak olsun, imsak

vakasını ortadan kaldıran bir durum meydana geldiğinde, kurala göre oruç bozulmuş olur. Fakat Hz. Peygamber bu kurala bir istisna getirmiş unutarak yiyip içenin orucunun bozulmayacağını bildirmiştir. [207] Bu hükmün illetini akılla kavramak mümkündür, O da, unutan kişinin yasak fiil işleme kasdının bulunmamasıdır. Şu halde aynı nitelikte olan bütün olaylar bu olaya kıyas edilebilir. Meselâ, hata ile orucu bozan fiillerden birini yapan veya unutarak namazda konuşan kimseye aynı hüküm uygulanabilir. Yani böyle bir kimsenin orucunun veya namazının bozulmayacağı sonucuna varılabilir. [208]

Üçüncü şart: Aslın hükmü sadece asla (hakkında hüküm sabit olan olaya) mahsus olmamalıdır. Çünkü hükmün sadece belirli bir olaya ait olduğu, bunu gösteren şer'î bir delil ile anlaşılır. Eğer böyle bir tahsisin bulunduğu dair delil varsa, artık bu hükmün hakkında nass bulunmayan olaylara kıyas yolu ile uygulanması o delile aykırı davranmak olur. Şer'î delile aykırı kıyas ise geçersizdir. Bir de şunu eklemeliyiz: Böyle bir tahsisin illetini bazen akıl kavrayamaz; bazen akıl bu illeti kavrayabilir, ama aynı illet başka bir olayda bulunmaz.

Bu şarta göre, sırf Hz. Peygamber hakkında konmuş ve onun dışında hiç kimseye şamil olmayan hükümlerde kıyas uygulanamaz. Meselâ Hz. Peygamber'e, kendi gönlüyle mehir olmaksızın evlenmeyi kabul eden kadınla mehirsiz olarak evlenme müsaadesi verilmiştir. Ona mahsus olan bu hüküm, hiçbir müslüman için uygulanamaz. Zira Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiği hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği cariyelerini, amcanın, halalarının, dayının ve teyzelerinin seninle beraber geçeden kızlarını sana helal kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini (mehirsiz olarak)

Peygambere hibe eden mü'min kadını, diğer mü'minlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık)" [209]

Bu âyette, mehirsiz evlenme hükmünün sırf Hz. Peygambere ait olduğu, özel kayıt konarak açık bir şekilde bildirilmiştir. Yine, şu âyette geçen Hz. Peygamberin vefatından sonra onun hanımlarından biri ile evlenme yasağı bu nevi hükümlerdendir: Allah'ın Rasûlünü üzmeniz ve kendisinden

sonra onun hanımları ile evlenmeniz asla caiz değildir. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah)ur. [210] Zira bu hüküm, Rasûlullah'ın mertebesinin yüceliğini ve ona diğer insanlardan farklı bir hürmet gösterilmesi gerektiğini vurgulamak üzere sırf Hz. Peygamber hakkında konmuştur. O halde, mertebesi ne olursa olsun, bir başkası bu hususta ona kıyas edilemez.

Aynı şekilde, bazı sahabilere mahsus olmak üzere sabit olan hükümler üzerine de kıyas yapılamaz. Huzeyme b. Sâbit'in şahitliğinin, iki erkeğin şahitliğine denk tutulmuş olması, bu duruma örnek gösterilebilir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, bedevinin birinden bir at satın almıştı? Hz. Peygamber parasını ödemek istediğinde, bedevi ağırdan aldı. Bu defa bir takım adamlar, Rasûlullah'ın atı satın almış olduğunu farketmeksizin, aynı at için bedevi ile pazarlığa koyuldular. Bu arada, bedevi Hz. Peygamber'e şöyle seslendi: Eğer bu atı alacaksan al, yoksa onu satıyorum. Rasûlullah bunu duyunca:

"Ben zaten onu senden satın almamış mıydım!" dedi. Bedevi:

"Hayır, vallahi sana satmış değilim"cevabını verdi. Hz. Peygamber:

"Olur mu, ben onu senden satın almıştım" dedi. Bu defa bedevi

"Öyleyse şahit getir!" demeye başladı. İşte bu sırada Huzeyme ortaya atıldı:

"Ben şahitlik ediyorum ki sen atı bu adamdan satın almıştın" deyiverdi. Rasûlullah ona dönüp

"Sen o esnada burada değildin ki, neye göre şahitlik ediyorsun?" diye sordu. Huzeyme şu cevabı verdi;

"Ben senin getirdiklerini hep tasdik ettim. Ben biliyorum ki, sen doğru olmayan hiç bir şeyi söylemezsin." Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

"Huzeyme birinin lehinde şahitlik ederse, onun şahitliği delil olarak yeter." [211] İşte bu hadis Huzeyme'nin şahitliğinin iki erkeğin şahitliği yerine geçeceğini bildirmektedir. Fakat bu, başkalarının farkedemediği birhusus Huzeymenin farketmiş olmasından ötürü, yani Hz. Peygamber bir şeyi haber vermişse artık delile veya bizzat görmeye gerek olmaksızın onun lehine şahitlik edilebileceğini farketmesi sebebiyle konmuş, sırf ona mahsus bir

onurlandırma hükmüdür. Şu halde, -Hulefai Raşidin gibi- Huzeyme'den daha üstün bir kimse bile olsa, bu hüküm kıyas yoluyla başkalarına uygulanamaz.

87- Fer' İle İlgili Şartlar:

Birinci şart: Fer', hükmün illeti bakımından asla eşit olmalıdır. Böyle olmazsa fer' aslın dengi ve benzeri bir olay olmadığından ona kıyas edilemez. Çünkü bir hükmün kıyas yoluyla başka bir olaya verilebilmesi, ancak bu olayın hükümle ilgisi olaya (asla) denk ve benzer olması halinde mümkündür. Bu şart gerçekleşmediği halde bir kıyas yapılırsa, bu kıyasa, "farklı iki olay arasında yapılmış kıyas" anlamına gelmek üzere "kıyas maal fârik" denir. Fıkıh kitaplarında, fakihlerin farklı görüşlere sahip oldukları meselelerde, bu nevi kıyasın örneklerine çok raslanır. Zira birçok meselede şu durum gözlenir: Bir fakih bir kıyas işlemi kendi görüşüne delil gösterir, aksi görüşte olan fakih ise bu kıyasın "maal-fârik" olduğunu ileri sürerek ona karşı çıkar. Bu tarz münakaşalarda geçen bazı örneklerden faydalanarak "kıyas maalfârik" kavramına biraz açıklık getirmeye çalışalım:

İslâm hukukçuları şuf a hakkının farklı paylara sahip ortaklar arasında hangi ölçüye göre taksim edileceğinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Diyelim ki, ortaklardan biri ikide bir, diğeri dörttebir paya sahiptir. Üçüncü ortağın bir başka kişiye sattığı pay üzerinde şufa hakkı kullanılırken bu ortakların sayısı mı yoksa pay durumları mı dikkate alınacaktır? Hanefî hukukçulara göre, ortakların sayısı esas alınır ve ortaklar bu haktan -pay oranları ne olursa olsun- eşit şekilde faydalanırlar. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ise, ortaklar bu hakkı pay oranları ölçüsünde kullanabilirler. Onlar bu görüşü desteklemek üzere şöyle bir kıyası delil gösterirler: Şufa hakkı, mâlik olunan maldan elde edilen semereye ve gelire benzer. Çünkü her ikisi de, mülkiyet hakkının birer uzantısıdır. Semere ve gelir ise -bütün hukukçulara göre- ortaklar arasında mülkiyet payları oranında taksim edilir. O halde şufa hakkı da semere ve gelire kıyasla, ortaklar arasında mülkiyet paylarına göre paylaşılmalıdır. Hanefiler bunun bir "kıyas maalfârik"

olduğunu ileri sürerek çoğunluğun görüşüne itiraz etmişlerdir. Derler ki: Semere ve gelirin kaynağı mülktür. O halde her bir ortağın kendi mülkünden meydana geldiği kadarıyla semere ve gelir hakketmesi tabiidir. Şufa hakkına dayanılarak satın alınan pay ise, mülkten doğmamaktadır. Zira başkasına ait bir malın, kişinin kendi mülküne ait bir şçinere gibi düşünülmesi makul değildir.

Hanefi hukukçular, buluş çağına gelmiş ve temyiz kudretine sahip kızın kendi evlenme akdini kendi iradesiyle yapabileceğine hükmetmişlerdir. Onlar, aynı durumdaki kızın herhangi bir malının satışını kendi bağımsız iradesiyle yapabileceği hükmüne kıyasla bu sonuca varmışlardır. Onlara göre bu akıdlerden herbiri kadının kendisine ait hakların kullanılmasıdır, birinde kendi şahsi değerinde kendi malı sözkonusudur.

Oysa bu kıyas, bir "kıyâs maalfânk"tir. Makîs (evlenme akdi) ile makîs aleyh (alım-satım- akdi) arasında kıyasa elverişli bir benzerlik yoktur. Çünkü alım-satım akdi malla ilgilidir ve bu, kadının sırf kendisine ait bir halittir. Evlenme ise, evlenecek kadının şahsı olduğu gibi aynı zamanda ailesi ile de ilgilidir. Evlenme akdi, sadece karı ile kocayı birbirine bağlayan bir bağdan ibaret değildir; diğer taraftan iki aileyi birbirine ağlar, aileye yeni bir üyenin katılması sonucunu doğurur. Bu yeni üye, aileye karışacak, ailenin sırlarına ve ahvaline muttali olacaktır. Öyleyse, evlenme konusunda, -alım-satımdan farklı olarak- velilerin de hakkı bulunduğum kabul etmek gerekir.

İkinci şart: Fer' hakkında, naslarda veya icmâda, kıyas yoluyla bulunacak sonuca aykırı düşen bir hüküm bulunmamalıdır. Aksi halde bu kıyas, nass veya icmâ ile çatışmış olacaktır. Böyle bir kıyas ise geçerli olmaz. Bu şartın gerçekleşmediği kıyas için "kıyas fasidül itibâr" denir ki, "geçersiz kabul edilen kıyas" anlamına gelir. Kur'ân nassına aykırı olan kıyasa örnek: Kur'ân-ı Kerîm'de "*Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin mü'min bir*

köle âzâd etmesi gerekir." [212] buyurulduğu için "adam öldürme kefareti" olarak azad edilecek kölenin müslüman olması gerekir, müslüman olmayan kölenin azad edilmesiyle kefareti yerine getirilmiş olmaz. İşte bu hüküm kıyas yoluyla "yemin kefareti"nde de uygulanmak istenirse, yani "gayr-ı müslim bir kölenin azâd edilmesi ile yemin kefareti de ödenmiş olmaz" denirse, bu kıyas geçerli sayılmaz. Çünkü yemin kefareti hususunda bu kıyası sonuca aykırı bir nass hükmü vardır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Allah, kasıtsız olarak ağızından çıkıveren. yeminlerinizden ötürü sizi sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on fakırı yedirmek, yahut onları giydirmek, ya da bir boyun (köle) âzâd etmektir." [213]

Görüldüğü gibi nassda "rakabe" kelimesi [214] bir kayıt konmaksızın mutlak şekilde zikredilmiştir. Bu ise müslümanı da gayr-i müslimi de kapsamına alır. Öyleyse bu nass uyarınca müslüman kölenin azâdi da yemin keffâreti için yeterlidir. Nassın bu hükmü dururken, başka bir hükme kıyasla ona aykırı bir hükme gitmek geçerli olmaz.

Sünnetteki nassa aykırı olan kıyasa örnek olarak, evlenme akdi sırasındaki şehadetin, bizzat evlenme akdini kurma iradesi üzerine kıyas edilmesini gösterebiliriz. Hanefiler derler ki: Fasık bir kimse evlenme akdinde şahitlik edebilir, çünkü o, gerek kendisi için gerekse vekâleten başkası için evlenme akdini kuran irada beyanında bulunabilmektedir. O halde böyle bir kimsenin şahitlik yapabilmesi haydi haydi mümkündür. Bu kişinin her iki olaydaki rolünü incelersek şunu tesbit ederiz: Akdi kuran irada beyanında bulunuyorsa onun bu beyanına icap veya kabul adı verilir. İcap ve kabulden herbiri akdin rûknünü teşkil eder. Şu halde akdin rûknünü yerine getirmeye ehil görülen bir kimsenin, akdin şartlarından biri olan şahitliği yapmaya evleviyetle ehil kabul edilmesi gerekir.

Ne var ki bu kıyas, evlenme akdinde şahitlik konusuna temas eden bir hadisin hükmüne aykırı düşmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Velisiz ve iki adil (fasık olmayan) sahil bulunmaksızın nikâh akdi yapılamaz. Böyle bir nikâh yapılsa geçersizdir." [215]

Görüldüğü üzere bu hadis, sadece fâsık kişilerin şahitliği ile yapılan nikâh akdinin geçersiz olduğunu bildirmektedir. O halde, fâsıkın evlenme akdinde şahitlik edememesi gerekir.

İcmâya aykırı kıyas için de şöyle bir örnek gösterebiliriz: Kur'ân-ı Kerîm'deki, "*kim hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin.*" [216] âyetine göre yolcu olan müslümanın orucu edâ yoluyla tutması vacip değildir; kazaya bırakabilir. Eğer yolcunun, oruca kıyasla namazı da kazaya bırakabileceği söylenirse bu kıyas geçerli olmaz. Çünkü icmâya aykırıdır. İcmâya göre, yolculuk dolayısıyla namazın kazaya bırakılması caiz değildir.

Aslın hükmünde ve fer'de bulunması gereken en önemli şartları yukarıda gösterdik. Sıra illette bulunması gereken şartlara geldi.

Fakat bilindiği gibi, illet kıyasın en önemli rûknüdür, zira kıyas işlemi illet üzerine kurulur. Sonra, usulcüler illet konusu üzerinde uzun uzun durmuşlar ve bazı ek bahislere yer vermişlerdir. Şu kadar var ki, bu konuda söyledikleri bir kısım şeyler, -çoğunlukla usul kurallarının, aslında mezhep imamlarının fikhî çözümlerinden alınıp çıkarılmış olmasına rağmen- mezhep imamlarının uygulamalarına ters düşmektedir.

Bütün bu sebeplerle illet konusunu biraz daha detaylı bir şekilde ele almayı uygun görmüş bulunuyoruz. Aşağıda şu hususların üzerinde duracağız:

- İletin tarifi
- İlet ile hikmet arasındaki fark
- Usulcülerin, kıyas yapabilmek için hükümlerin neye göre ta'lil edilip neye göre ta'lil edilemeyeceğine dair görüşleri
- Usulcülerin bu husustaki görüşleri ile mezhep imamlarının görüşlerinin uyuşup uyuşmadığı
- İllette bulunması gereken şartlar
- İletli belirleme metodları

88- İletin Tarifi:

Sözlükte "illet" bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum demektir. Hastalığa illet denmesi de buradan gelir, çünkü hastalığın bulunması ile vücutta değişiklik meydana gelir.

İslâm hukuku terimi olarak "illet" üç ayrı anlam ifade eder:

1- Hükümün konmasını münasip (uygun) gösteren durum anlamında:

Meselâ, Ramazanda yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmü için "sıkıntı ve meşakkat" bu anlamda illettir. Çünkü bu

durum belirtilen hükme uygun düşmektedir. Meşakkatin bulunması, kolaylık hükmü konmasını yerinde gösteren bir durumdur. Yine, insanların sahip oldukları malları başkaları ile değişme ihtiyacı içinde olmaları, alım-satımın cevazı hükmünün konmasına uygun düşen bir durumdur; şu halde bu ihtiyaç belirtilen hükmün illetidir. Aynı şekilde kasden adam öldürmenin can kaybına yol açması vakıası, adam öldürmenin haram kılınması ve kasden adam öldürme kisas uygulanması hükümlerinin konmasına uygun bir durumdur. Çünkü sebepsiz yere can kaybı açık bir zarardır; zararın yasaklanması ve yasaklanan fiili işleyenin cezalandırılması gerekir.

2- Hükümün konmasından amaçlanan sonuç ve hükümün korumak istediği menfaat anlamında: Meselâ, Ramazanda yolculuk eden kişinin oruç tutmasına müsaade edilmesi hükmünün bu anlamda illeti, sıkıntı ve meşakkatin giderilmesi dir. Yine, alıcı ve satıcıdan herbirinin menfaatinin sağlanması ve ihtiyacının giderilmesi, alım-satımın caiz kılınması hükmünün illetidir. Aynı şekilde, canın korunması ve boş yere can kaybının önlenmesi, kasden adam öldürmenin haram kılınması ve kaiden adam öldürme kisas cezasının verilmesi hükümlerinin bu anlamda illetidir.

3- Hükümün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık ve munzabıt (istikrarlı) vasıf anlamında: Meselâ, yukarıda zikri geçen oruç tutmama müsaade edilmesi hükmünün bu anlamdaki illeti "yolculuk"tur. Çünkü yolculuk: a) Var olup olmadığına kolayca hükmedilebilen açık bir vasıftır, b) Şahıstan şahısa, durumdan duruma değişkenlik arz etmeyen munzabıt (istikrarlı) bir vasıftır, c) Hükümün -konmasını münasip gösteren durumu genelde ihtiva eden bir vasıftır, zira yolculukta genellikle meşakkat halinin varlığı kabul edilir. İkinci olayda "alım-satım akdi"nin varlığı, mülkiyetin intikali hükmünün illetidir. Çünkü alım-satım, varlığına-yokluğuna kolayca hükmedilebilen açık, munzabıt bir olaydır ve hükümün konmasına uygun düşen durumu yani mübadele ihtiyacını -genelde-ihtiva eder. Üçüncü örnekte ise "kasden adam öldürme", belirtilen hükümlerin illetidir. Zira açık, munzabıt bir olaydır ve hükümün konmasını münasip gösteren durumu yani boş yere can kaybı durumunu ihtiva etmektedir.

Bir İslâm hukuku terimi olarak "illet" bu üç anlamdan herbiri için kullanılabilir. Fakat usulcüler "illet" terimini sadece üçüncü anlam için kullanmışlar, birinci ve ikinci anlamlara ise "hikmet" demişlerdir.

89- Usulcülerin Terminolojisinde "İlet":

Usulcüler, illet kelimesini kullandıklarında, bununla, açık, munzabıt ve hükümün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden vasıf kastedilir. Yolculuk, alım-satım akdi ve kasden adam öldürme gibi.

90- Usulcülere Göre "Hikmetlin Anlamı:

Usulcüler "hikmet" kelimesini kullandıklarında şu iki durumdan birini kastederler.

1- Hükümün konmasına uygun düşen durum: Yolculukta meşakkatin, alım-satımda bu akde duyulan ihtiyacın, kasden adam öldürmede can kaybının bulunması gibi.

2- Hükümün konmasından amaçlanan sonuç ve korunmak istenen menfaat: Yolculuk halinde oruç tutmama müsaadesinde meşakkatin giderilmesi, alım-satımın caiz kılınmasında tarafların menfaatinin sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması, kasden adam öldürmenin yasaklanıp yasağa uymayanın cezalandırılmasında can kaybının önlenmesi gibi. Bu noktayı böylece belirttikten sonra, şimdi, usulcülerin, kıyas yapabilmek için hükümlerin neye göre talil edilip neye göre taail edilemeyeceği konusundaki görüşlerini inceleyeceğiz.

91- Usulcülerin Kıyas İçin Hükümlerin Neye Göre Talil Edilebileceğine Dair Görüşleri:

Usulcülerin illet konusundaki ifadelerini inceleyen kimse, onların hükümün konmasına uygun düşen durumu ihtiva eden zahir ve munzabıt vasıfla ta'lilin caiz olduğunda fikir birliği ettiklerini, hikmetle ta'lil hususunda ise üç farklı görüşün bulunduğunu görür:

Birinci görüş: Zahir olsun olmasın, munzabıt olsun olmasın hikmetle ta'lili mutlak olarak reddeden görüş. Âmidî'nin "el-İhkâm" isimli eserinde belirtildiği gibi, bu görüş usulcülerin çoğunluğuna nisbet edilmektedir.

İkinci görüş: Hikmetle ta'lilin yapılabileceğini mutlak tarzda kabul eden görüş. Râzî ve Beydâvî'nin ifadelerinden, onların bu görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Üçüncü görüş: Zahir ve munzabıt olması halinde hikmetle ta'lilin yapılabileceği, aksi takdirde yapılamayacağı görüşü. Âmidî'nin tercih ettiği görüş budur. [\[217\]](#)

Belirttiğimiz bu ihtilâf, sadece, hikmetle ta'lilin caiz olup olmadığı hakkındadır. Bilfiil hikmetle ta'lilin vukubulup bulunmadığına gelince, onların hepsi böyle bir ta'lilin nasslarda vaki olmadığına mütefiklerdir.

Usulcülerin nazarında, bilfiil vukubulmuş olan ta'lil, hikmetlere göre değil sadece zahir vasıflara göredir. Onların meseleye bakışı şöyledir: İletten maksat şer'î hükmün bilinmesidir. Şu halde o, karışıklığa meydan vermeyecek şekilde açık ve şahıslara yahut durumlara göre değişiklik arz etmeyen munzabıt bir vasıf olmalıdır. Hikmette ise bu özellikler bulunmaz. Çünkü fihri hükümler üzerinde tüme varım yoluyla yapılan incelemeler göstermiştir ki, hikmet bazı hükümlerde gizli bir durumdur. Meselâ, herbir alım-satım akdinde bunun bir ihtiyaca binaen yapılıp yapılmadığı bilinemez. Bazı hükümlerde ise hikmet munzabıt bir durum değildir. Meselâ, yolculuk halinde oruç tutmama müsaadesinde hikmet meşakkattir; fakat meşakkat denen durum, şahıslara yerlere, hal ve şeraite göre farklılıklar gösterir. Çok geniş maddi imkânlar içinde yaşayan bir insan, yolculukta, halktan birinin çektiği sıkıntıları çekmez. Yolcunun kışın katlandığı meşakkat ile yazın katlandığı meşakkat aynı değildir. Otomobil, tren veya uçağa binebilen yolcunun gördüğü meşakkat, hayvan sırtında yolculuk edenin gördüğü meşakkatten daha azdır.

Hikmet, bazı hükümlerde hafi (gizli) bazılarında gayr-ı munzabıt olduğuna göre, hükümün hikmete göre ta'lî edilmesi ve hükümün varlık veya yokluğunun hikmete göre belirlenmesi doğru olmaz. O halde, zahir ve munzabıt bir durumun esas alınması gerekir. Aynı zamanda, bu durumun hikmeti de gerçekleştirileceği kuvvetle muhtemel bulunmalıdır. İşte, ancak, bu üç niteliği kendinden birleştiren, yani açık, munzabıt (değişkenlikler taşımayan) ve genelde hikmeti de ihtiva eden birdurum, hükümün illeti olarak kabul edilebilir. Bu nitelikleri taşıyan bir illet belirlendiği takdirde,

artık hükmün varlığı da ortadan kalkması da bu illetin var olup olmamasına bağlıdır. Böylece hükümlerin ve illetlerinin bilinmesi ve onlar üzerine kıyas yapılması mümkün olur.

İşte usûlcüler, yukarıda göstermeye çalıştığımız bakış açısına sahip olmaları sebebiyle, illet-hikmet konusundaki görüşlerini şöyle kurallandırmışlardır:

"Şer'î hükümlerin varlığı da yokluğu da, hikmetlerinin değil, illetlerinin var olup olmamasına bağlıdır." Bir başka deyişle: illeti varsa hüküm de vardır, hikmete aykırı düşse bile; illeti yoksa hüküm de yok olur, hikmeti mevcut bulunsa bile.

Onlar bu sonuca, şu hükümlere bakarak varmışlardır:

- a) Dinen yolcu sayılan kişi, ^[218] her ne halde olursa olsun, dört rekâtlik namazları kasredebilir (iki rekât olarak kılabilir). Hükümün hikmeti olan "meşakkat" bulunmasa, meselâ geniş maddî imkânlar içinde yaşayan bir hükümdar sözkonusu olsa bile, hüküm budur. Çünkü hükümün illeti olan "yolculuk" durumu mevcuttur.
- b) Dinen yolcu sayılmayan kişi, fırıncılık, ocakçılık, hammallık gibi bir meslek icra ederken en ağır meşakkatlere maruz kalsa bile, namazları kasredemez. Çünkü hükümün hikmeti olan "meşakkat" bulunsa bile, hükümün illeti olan "yolculuk" mevcut değildir.
- c) Satılan bir gayr-ı menkul üzerinde, ortaklık veya (bazı fakihlere göre) komşuluk vasfına sahip olan kişi şuf'a hakkına sahip olur. Bu hükümün hikmeti, yeni alıcıdan zarargelmesi veya onunla uyumsuzluğa düşülmesi ihtimalidir. Fakat bu ihtimal tamamen yok olsa bile, şufa hakkı ortadan kalkmaz. Çünkü hükümün illeti, "ortaklık" veya "komşuluk"un bulunmasıdır.
- d) Ortak veya komşu olmayan kimse, satılan bir gayr-ı menkul üzerinde şufa hakkı iddia edemez. Şuf'a hükümünün hikmeti olan zarar veya uyumsuzluk ihtimalinin -şu veya bu sebeple- bulunduğunu isbat edebilse bile, bu böyledir. Çünkü hükümün illeti olan ortaklık veya komşuluk durumu mevcut değildir.

92- Usûlcülerin Kıyasta Ta'lîin Neye Göre Yapılacağı Hususundaki Görüşlerinin Tartışılması:

Ta'lîlin neye göre yapılacağı hususunda usûlcülerin kabul ettikleri ve değişik usul kitaplarında yer verdikleri görüş yukarıda belirttiğimiz şekildedir. Oysa biz, Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in Sünnetine baktığımızda ve onlardaki fikhî âyetleri ve hadisleri tüme varım metoduyla incelediğimizde görüyoruz ki, Kitab ve Sünnette yer alan pek çok hüküm, bir işten doğacak fayda veya zarar esasına göre, yani usûlcülerin hikmet adını verdikleri ölçüye göre ta'lîl edilmiştir. Her ne kadar usûlcüler, hikmete göre ta'lîlin nasslarda vaki olduğunu kabul etmiyorlarsa da, biz buna örnekler gösterebiliriz:

Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar (yolu) ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah 'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?" ^[219]

Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hakk şaraptan sakınma emrinin gerekçesi olarak, şarap içmenin ortaya çıkardığı dinî ve içtimaî kötülükleri zikretmiştir. İşte bu kötülükler, -usulenlerin nasslarda kendileriyle ta'lîlin vâki olmadığını iddia ettikleri- hikmetler nevindendir.

Allah Teala: *"Zeyd o kadından ilişkisini kesince, biz onu sana nikahladık ki, (bundan böyle) evlâtlıkları, kanlarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müzminlere bir güçlük olmasın."* ^[220] âyetiyle Peygamberine, eskiden kendisinin evlâtlığı olan Zeyd b. Hârîse'nin boşadığı karısı Zeyneb ile evlenmesini emretmiş ve bu hükümün gerekçesinin eski âdetlere göre evlâtlığın da hukuken öz evlât gibi kabul edilmesinden ötürü mü'minlerin maruz kaldıkları sıkıntı ve çaresizliğin giderilmesi olduğu belirtilmiştir.

Hz. Peygamber, bir kadının aynı evlilik içinde halası veya teyzesi ile birarada bulundurulmasını yasaklarken:

"Zira bunu yaparsanız aile bağlarınızı koparmış olursunuz." ^[221] buyurmuştur. Bizzat Rasûlullah hükmü, sozkonusu fiilin ortaya çıkaracağı kötü sonuçla yani hikmetle ta'lîl etmiştir.

Hz. Peygamber, bir kadınla evlenmek istediğini söyleyen Muğîre b. Şu'be'ye şöyle demiştir: *"Ona bak. Çünkü, aranızda sevgi bağının meydana gelmesi için en uygunu budur."* ^[222] Rasûlullah, erkeğin nişanlısına bakmasına müsaade edilmesi hükmünü, bakmanın meydana getireceği fayda (olumlu sonuç) ile yani eşler arasında sevginin doğması, uyuşup-anlaşmanın devamlılığı ile açıklamıştır. Maslahat (fayda) ise, usulcülerin İslâmî nasslarda vâki olmadığını iddia ettikleri hikmetin bir çeşididir.

Aynı şekilde Sahabeden nakledilen fetva ve hükümleri incelediğimizde, onların da birçok hükmü hikmetle ta'lîl ettiklerini görüyoruz.

Meselâ, onlar, Hz. Peygamberin, *"Savaş sırasına el kesilmez (hırsızlık suçunun cezası uygulanmaz)"* ^[223] şeklinde belirttiği yasağı, cezanın uygulanmasının o esnada ortaya çıkaracağı zarar ile yani suçlunun düşmana sığınması tehlikesiyle açıklamışlardır. Sonra bu hükmü elkesme dışındaki zina cezası, şarap içme cezası gibi şer'ân tayin edilmiş diğer cezalar hakkında da uygulamışlar ve bu ta'lîle bağladıkları sonucu şöyle kurallandırmışlardır: *"Düşman ülkesinde iken haddier (şer'ân tayin edilmiş cezalar) uygulanmaz."*

Görüldüğü gibi bu, hikmet esasına göre ta'lîlin ta kendisidir ve bu esasa binaen hakkında nass bulunan olayın hükmünün nasslarda hüküm bulunmayan olaylara uygulanmasıdır. Bu tutum, hikmetle ta'lîli kabul etmeyen usulcülerle, hikmetle ta'lîl yapılabileceğini kabul etmekle birlikte nasslarda vâki olmadığını iddia eden usulcülere karşı bir cevap teşkil eder.

Meşhur fıkîh mezheplerinin kurucusu olan imamlardan nakledilen hükümleri ve onların bu hükümleri nasıl ta'lîl ettiklerini dikkatle incelediğimizde de, bu tutumun birçok örneklerini tesbit edebiliriz. Söz gelimi:

Ebu Hanife şöyle demiştir: *"Kadın olsun erkek olsun, düşman ülkesinden çıkarılmış ve müslümanların eline geçmiş esirlerin, müslümanların düşmanı olan ülkeye satılmasını tasvip etmem. Çünkü bu, düşmanların güçlenmesine yardımcı olur." O, esirlerin düşmanlara satılmasını tasvip etmeyişini, bu satışın ortaya çıkaracağı kötü sonuçla, yani düşmanların güçlenip müslümanlara zarar vermeleri ihtimali ile izah etmektedir.*

Ebu Yusuf der ki: "Savaşa yaya katılana ganimetten bir pay, at için ise iki pay vermek gerekir". Bu hükmü Ebu Yusuf, maslahat ile yani meydana getireceği olumlu sonuçla ta'lil etmektedir. Zira bu hüküm, müslümanları düşmana karşı daha güçlü olmayı sağlayacak hazırlığa, at yetiştirmeye teşvik edecektir.

Muhammed b. Haseh eş-Şeybânî bir yemin meselesinde şöyle hükmetmiştir: "Birinden yüz dirhem alacağı olan kimse, bir dirhem bile eksik olursa alacağını kabul etmeyeceğine yeminetse; borçlu da önce bir elli dirhem tartıp verse sonra bir elli dirhem daha tartıp verse, alacaklıya -istihsânen- yemin keffareti gerekmez." O, bu hükmü şöyle açıklamıştır: Olur ki, borçlu bir defa tartarak verme imkânını bulamaz. Borcun ödenme şeklindeki bu küçük detay da dikkate alınacak olursa, yemin etmiş olan alacaklı sıkıntıya düşmüş olur. Görüldüğü gibi, bu bir hikmetle ta'lil uygulamasıdır, Mâlik b. Enes, sanatkârların kendileri nezdinde müşterilerce bırakılmış malların zayi olması halinde bunu tazminle mükellef tutulmalarına hükmetmiştir. O bu hükmü şöyle açıklamıştır: İnsanların maslahatına olan hüküm budur. Zira insanların sanatkârlara işlerinin düşmesi kaçınılmaz bir şeydir.

Yine İmam Mâlik, zâlim yöneticilere karşı savaşılmamasına cevaz vermiş ve şöyle demiştir: Bu durum kendi haline bırakılsa, müslümanlar zarar görürler. Görüldüğü üzere, bu da hikmete göre ta'lildir.

Değişik fıkıh kitaplarını incelediğimizde de, buralardaki birçok hükmün "maslahat", "ihtiyaç", "güçlük", "sıkıntı" ve "meşakkat" bulunduğu şeklindeki gerekçelerle açıklandığını görebilmekteyiz. Bu gerekçelerin hepsi, -usulcülerin İslâm hukukunda kendisiyle ta'lilin vaki olmadığını iddia ettikleri- "hikmet" çerçevesine dahildir. Meselâ:

Sonraki Hanefî bilginler, Kur'ân öğretilmesi, imamlık, müezzinlik ve diğer dinî hizmetler karşılığında ücret alınabileceğine hükmetmişlerdir. Onlar bu hükmü zamanın değişmesiyle ortaya çıkan maslahat ve ihtiyaç gerekçesiyle ta'lil etmişlerdir. Şöyle ki: Önceki devirlerde Kur'ân öğreticileri için beytülmalden tahsisat ayrılıyordu. Daha sonra bu tahsisat kesildi. Kur'ân öğretmenleri kendilerini Kur'ân öğretimine verseler aç kalacaklar, bu işi bırakıp geçimlerini sağlamak üzere iş tutsalar Kur'ân öğretilemez olacaktı. Bu yüzden Kur'ân öğretimi ve -aynı gerekçe ile- diğer dinî hizmetler karşılığında ücret alınması caiz görüldü.

Hanefî bilginler, Hz. Peygamberin Hıbbân b. Munkız'e söylemiş olduğu "*Bir alış-veriş yaptığında (karşı tarafa) de ki: Aldatmaca yok! Ve benim üç*

gün muhayerlik hakkım olacak" ^[224] sözüne dayanak "şart muhayerliği"ni caiz görmüşlerdir. Onlar, bu hükmü, tarafların düşünüp taşınmaya ve danışmaya ihtiyaç duyabilecekleri gerekçesi ile ta'lil etmişlerdir. Sonra bu hükmü "nakit muhayerliği" ne de uygulamışlardır. Nakit muhayerliği, satıcının alıcıya karşı, paranın belirli bir sürede ödenmemesi halinde aralarında alım-satım akdi yapılmamış gibi kabul edileceği şartını ileri sürmesi demektir. "Şart muhayerliği" ne ihtiyaç duyulabileceği gibi "nakit muhayerliği" ne de ihtiyaç duyulabileceğinden kıyas yoluyla buna cevaz vermişlerdir.

Hanefîler ve Mâlikîler, Hâşimoğullarına (Hz. Peygamber'in sülâlisinden gelenlere) zekât verilebileceğine hükmetmişlerdir. Bu hükmü, bu kimselerin mağduriyetlerini gidermek; onları fakru zarurete düşmekten korumak, düşüncesi ile ta'lil etmişlerdir,

Şafîî fakihler, "ağaç sahibinin, elde edilecek mahsulün belirli bir oranı karşılığında ağaçların bakım ve yetiştirilmesini üstlenen bir kimse ile anlaşması" demek olan "müsâkâh" akdini caiz görmüşlerdir. Bazen ağaç sahibinin bunun bakımını gerektiği gibi yapamayacak durumda olabileceğini, buna karşılık bu işi iyi yapacak fakat ağacı olmayan kişilerin bulunabileceğini, bu cevaz hükmünün gerekçesi olarak göstermişlerdir.

Sonra, "müsâkâh"a kıyasla "kırâd" ^[225] akdini de tecviz etmişlerdir. Çünkü ikisinde de aynı gerekçe, yani ihtiyaç sözkonusudur.

Yine Şâfiîler, ağacındaki taze hurmanın -tahminî ölçüyle- kuru hurma karşılığında satılabileceği hükmünü ihtiyaç gerekçesi ile ta'lil edip, asmasındaki taze üzümün de -tahminî ölçüyle- kuru üzüm karşılığında satılabileceğine kıyasen hükmetmişlerdir. Zira ikinci olayda da ihtiyaç mevcuttur.

Değişik fıkıh kitaplarındaki meseleleri inceleyen kişi, bunlar gibi daha nicelerini tesbit edebilir. Herhalde bizim zikrettiklerimiz, ta'lilin yalnız zahir vasıflara göre yapılabileceğini ve İslâm hukukunda hikmete göre ta'lilin vaki olmadığını iddia eden usulcülere cevap teşkil etmeye yeterlidir.

Zihinlere şöyle bir soru takılabilir: Hikmete göre ta'lil, Kitap ve Sünnette, Sahabenin fetvalarında vuku bulduğu gibi, mezhep imamlarından nakledilen meselelerde de görüldüğüne göre, acaba usulcüler niçin ta'lilin hikmetlere göre yapılamayıp sadece zahir vasıflara göre yapılabileceği görüşüne sahip olmuşlardır, ki bu usulcüler, usul kurallarını, -daha önce geçtiği üzere- mezhep imamlarından nakledilen fer'î hükümlerden çıkarıp almışlardır.

Bu soruyu şöyle cevaplandırabiliriz: Usulcüler bu metodu, şu iki maksatla uygulamışlardır:

1- Mezhep imamlarından nakledilmiş bulunan fer'î hükümleri, genel ve kapsamlı kıyaslarla, açık ve değişkenlik göstermeyen illetlerle kurallaştırmak ve bu sayede mevcut fi khî hükümler koleksiyonu içinden yeni meselelere uygun hükümleri çıkarabilmek ("tahrîc")

2- Mezhebin bütünlüğünü ve mezhep imamlarından nakledilen fer'î hükümleri koruyabilmek; herhangi bir fer'î hükümde farklılık iddiası ile mezhebin kendi içindeki tutarlılığına itiraz edilmesini önlemek.

İbn Hümam'ın "Fethu'l-Kadir" isimli eserinde, riba ile ilgili hadiste geçen altı maddeye ait riba hükmünün illeti konusunu işlerken söyledikleri, yukarıdaki cevabımızı doğrulamaktadır. Önce hadisi hatırlatalım, sonra İbn Hümam'ın ifadesine yer verelim.

Hadiste şöyle buyurulmaktadır: "*Altını altınla, gümüşi gümüşle, buğdayı buğdayla, hurmayı hurmayla, arpayı arpayla ve tuzu tuzla aynı miktarlarda ve peşin olarak (değişin). Fazlalık ribâdır. Bunlardan farklı sınıflar arasında olursa, peşin olmak kaydıyla istediğiniz miktarlarda*

satabilirsiniz." ^[226]

Hadisteki aynı cinsten maddelerin eşit olmayan miktarda mübadele yasağında illet nedir? Hanefîlere göre "keyl" (ölçü) ve "vezn" (tartılır) cinsten olmalarıdır. Şâfiîlere göre, yenen maddelerde (yiyecek teşkil etmesi) diğerlerinde (para olması) dır. Mâlikîlere göre ise (gıda maddesi teşkil etmesi ve sdklanılabilir olması)dır.

Şimdi İbn Hümam'ın sözlerine -biraz kısaltarak- yer verelim: "Hanefîlere göre, ribanın haram kılınmasındaki esas maksat, insanların mallarının korunması ve zarara uğramalarının önlenmesidir. Fakat hüküm "koruma" gerekçesi ile ta'lil edilirse, bir kölenin iki köleye karşılık, bir devenin iki deveye karşılık satılmasının da caiz olmaması gerekir. Halbuki peşin olduğu takdirde bunun caiz olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Şayet: "Malların korunması hikmettir, bunu gösteren bir alâmete bağlanması gerekir, o da keyl ve vezn özellikleridir" denirse, deriz ki: Bu, sadece, hikmetin gizli ve

gayr-ı munzabıt olması halinde gereklidir. Malın korunması ise açık ve munzabıt bir husustur. Zira denkliğin bulunup bulunmadığı objektif olarak tesbit edilebilir, böylece korumanın (haksız fazlalığı önlemenin) gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılır. Ne var ki, bir köleyi iki köle ile, bir Herat elbisesini iki Herat elbisesi ile değişmenin caiz oluşu hükmü ile çelişkiye düşmekten kurtulmak için, mezhep bu hikmeti keyl ve vezn ölelliklerine bağlamıştır. [227]

Bu söz incelendiğinde, bizim söylediğimiz yerinde olduğu kolayca anlaşılır. Zira İbn Hümam burada açıkça ifade etmektedir ki, Hanefilerin altı maddede ribanın haramlığı hükmünü ta'lil ettikleri "keyl veya vezn birliği" illeti açık ve hükmün hikmetini ölçüye bağlayan bir vasıftır. Yine İbn Hümam'ın ifadesine göre, hükmün hikmeti insanların mallarını (haksız mübadeleden) korumaktır. Ve bu hikmet, gerçekte illetin ta kendisidir. Çünkü o da açık ve munzabıt bir husustur, onunla ta'lil yapılabilir, ayrıca onu ölçüye bağlayan bir vasfa gerek yoktur. Sonra müellif, bu meselede Hanefilerin hikmetle ta'lili bırakıp açık bir vasıfla ta'lile yönelmelerindeki sebebi açıklamaktadır: Bunun sebebi, hikmetle ta'lil etmeleri halinde mezhebe yöneltilmesi muhtemel itirazdan kaçıştır. Çünkü belirtilen hikmetle ta'lil halinde, bir kölenin iki köle ile, bir elbisenin iki elbise ile değişilmesinin caiz olmaması gerekir; oysa bunun caiz görülmemesi mezhepteki yerleşik hükme aykırı düşer. Görüldüğü gibi İbn Hümam, bize, Hanefilerin, imamlarından nakledilen fer'i hükümlerden biri ile kendilerine itiraz edilmemesi (bir çelişki iddiasında bulunulmaması) için, illetleri mezhepte mevcut fer'i hükümlerle uyuşacak zahir vasıflarla sınırlamaya ne kadar gayret ettiklerini çok açık bir şekilde tasvir etmiş olmaktadır.

93- Kıyasın İletisi Konusundaki Görüşümüz:

Hikmete göre ta'lil, Kitab'ta, Sünnet'te, Sahabe fetvalarında ve tanınmış mütehid imamların fıkıh doktrinlerinde mevcut olduğu halde, usul bilginlerinin, ta'lilin hikmetlere göre değil sadece açık vasıflara göre yapılabileceğini söylemelerindeki sebebi yukarıda açıkladık. Şu halde, kıyasta "illet" in şu anlamda kabul edilmesi gerektiğini -gönül huzuru içinde- ifade edebiliriz: "İnsanlar için bir maslahatı gerçekleştirmek veya onlardan bir mafsedetmesi üzere hükmün konmasına sebep olan vasıf."

Bu vasıf, açık ve munzabıt (kendi içinde istikrarlı) bir halde bulunduğu takdirde, hüküm buna göre ta'lil edilir, hükmün varlığı ve yokluğu doğrudan bu vasıfa göre belirlenir. Ayrıca o vasıf ihtiva ettiğine kuvvetle muhtemel nazarıyla bakılacak başka bir hususu araya katmaya gerek yoktur.

94- İletisi İle İlgili Şartlar:

Usulcüler illet ile ilgili olarak pek çok şart ileri sürmüşlerdir. Şevkâni "İrşâdü'l-Fuhûl" isimli eserinde bu şartların sayısını yirmidörde çıkarır. Usulcüler, bu şartların bazılarında ittifak, bazılarında ise ihtilâf etmişlerdir. Biz burada, bunların en önemlileri sayılan dört şarta yer vermeye yetineceğiz:

Birinci şart: İletisi, varlığına ve yokluğuna kesin olarak hükmedilebilecek şekilde "zahir" (= açık) olmalıdır. Çünkü illet hükmün alâmetidir; hükmün bilinmesini illet sağlar. Açık olmadığı takdirde ise bu mümkün olmaz.

Meselâ, "sarhoş edicilik" vasfı şarabın haram kılınması ve aykırı davranana ceza verilmesi hükmünün illeti olmaya elverişlidir. Zira bu, varlığına ve yokluğuna kolayca hükmedilebilecek açık bir durumdur. Buna karşılık, alım-satım yoluyla edimlerden herbirinin mülkiyetinin karşı tarafa geçmesinde, alıcı ve satıcının "karşılıklı rızaları" illet olamaz. Çünkü rıza subjektif bir durumdur, diğer insanların bu sözleşmeyi yapan tarafların gönlünden geçeni bilmeleri mümkün değildir. Şu halde bu olayda illet olmaya elverişli olan şey icap ve kabuldür. İcap ve kabul genellikle karşılıklı rızanın bulunduğunu gösterir.

İkinci şart: illet "munzabıt" (= istikrarlı) olmalıdır. Yani kişiden kişiye, durumdan duruma açık farklılıklar göstermeyen belirli, istikrarlı bir vasıf olmalıdır. Çünkü kıyasın temelini, asıl ile fer' arasında hükmün illeti açısından eşitlik teşkil eder. İletisi insandan insana, halden hale değişiklikler gösterirse, kıyasın esasını oluşturan bu eşitlik gerçekleşmemiş olur. Buna göre, yolcunun namazı kasredebilmesi hükmünün illeti "meşakkat" olamaz. Çünkü meşakkat, kişilerin, hal ve şeraitin farklılığına göre farklılıklar gösteren belirsiz ve elastik bir durumdur. Ancak, meşakkati ihtiva etmesi de kuvvetle muhtemel olan fakat zahir ve munzabıt bir vasıf illet olabilir, ki bu da "yolculuk" halidir.

Üçüncü şart: İletisi hükmün için "münasib" bir vasıf olmalıdır. "Münasip olmak"tan maksat, kendisine binaen hükmün konması ile insanlar için bir menfaat sağlanmış veya onlardan bir mafsedetmesi giderilmiş olmalıdır. Meselâ, şarabın haram kılınması hükmü için "sarhoş edicilik" vasfı uygun bir vasıftır. Çünkü bu vasfa binaen haramlık hükmünün konması ile insanlara bir fayda sağlanmaktadır, akılları korunmuş olmaktadır. Diğer yünden bakılarak, bu hükmün konması ile onların kötü bir sonuçtan kurtarılmış olduklarında söylenebilir. Yine, "kasden adam öldürme", bununla ilgili yasak hükmüne ve yasağı çiğneyene kısas uygulanması hükmüne uygun bir durumdur. Çünkü bu duruma binaen konan hüküm kulların faydasını temin etmektedir, can güvenliği ve huzurlu bir dünya sağlamaktadır. Aynı hükme diğer yönüyle bakılırsa, bunun kötülüğü giderdiği, boş yere kan dökülmesini ve insanlar arasında kin ve düşmanlığın yayılmasını önlediği söylenebilir.

Bu şartın gereği olarak, hüküm ile aralarında "münâsebet" bulunmayan vasıflara göre ta'lil yapılamaz. Meselâ, şaraptaki haramlık hükmü, şarabın kırmızı ve acı bir madde oluşu gibi özelliklerle ta'lil edilemez. Yine, hırsızlık suçunun cezalandırılması hükmü, hırsızın zengin ve mağdurun fakir olması özelliğine göre ta'lil edilemez. Aynı şekilde, kasten adam öldürme suçuna uygulanan kısas cezası, katilin erkek veya kadın oluşu yahut siyah veya beyaz oluşu gibi vasıflarla ta'lil edilemez.

Dördüncü şart: İletisi "kasır" yani asla mahsus bir vasıf olmamalıdır. Bunun anlamı şudur: Asıl hükmü ta'lil edildiğinde tesbit olunan vasfın başka olaylarda da bulunabilmesi gerekir. Bu vasıf sadece asılda bulunan ve başka olaylarda görülemeyen bir vasıf ise, kıyas mümkün değildir.

Meselâ, yolcu için dört rekâtlı namazları kasredebilmesi hükmünün hikmeti, kullardan meşakkat ve sıkıntıyı gidermektedir. Fakat Sâri bu hükmü "yolculuk" haline bağlamıştır. Âyette şöyle buyrulmaktadır:

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur." [228]

Bu gösteriyor ki, namazı kasredebilmesi hükmünün illeti "yolculuk" halidir.

Yolculuk ise, sırf yolcuya mahsus bir durumdur, başkasında tasavvuru mümkün değildir. Şu halde, çok ağır işlerde çalışan kimse gibi, yolcu olmayan kişilerin yolcuya kıyas edilip aynı hükmün uygulanması mümkün değildir.

Aynı şekilde, mest üzerine mesh verilebilmesi hükmünün illeti, mükelleflerin mest giyme ihtiyacında olmaları ve abdest esnasında bu mestleri çıkarmadaki güçlükten ötürü onlardan sıkıntının giderilmesi ve kolaylık sağlanmasıdır. Bu illet, -belirtildiği üzere- mest ile sınırlı olduğundan, sarık ve eldiven gibi şeyler üzerine meste kıyasla mesh verilemez.

95- İleti Belirleme Metodları:

İleti belirleme metodları, hükmün hangi illete binaen konduğunun bilinmesini sağlayan yollar ve deliller demektir. İleti belirleme metodları çoktur. Bunların en önemlileri şu üç metoddur:

96- Birinci metod: İleti Kitab ve Sünnet Nasslarından Araştırmak

Şayet Kitab veya Sünnetteki bir nass herhangi bir vasfın bir hükmün illeti olduğunu gösteriyorsa, biliriz ki o hükmün illeti bu vasıftır. Bu yolla sabit olan illete "nassla bildirilmiş illet" denir.

Nassın bir vasfı illet olarak göstermesi, bazen sarih bazen imâ yoluyla olur.

Sarih delâlet, nassın, illeti, bu anlamda konmuş lâfızla göstermesidir. Arap dilinde bir şeyin illetini (gerekçesini) belirtmek üzere konmuş başlıca lâfızlar şunlardır: ve ta'lil anlamını taşıyan (yani harfi). Bu nevi delâlete bazı örnekler verelim:

-Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Adem'in iki oğlu ile ilgili olay anlatıldıktan sonra, şöyle buyurulmuştur:

"Bundan dolaydır ki İsrailoğullarına şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de, bir cam kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur."^[229]

Bu âyette geçen kelimesi, kasden adam öldürmenin çok ağır bir suç kabul edilmişindeki illetin, Hz. Adem'in çocuklarından birinin işlediği o büyük cürüm olduğunu göstermektedir. Âyet şunu ifade etmiş oluyor: Bu seni cürüm ve onun ortaya çıkardığı kötü durumdan ötürü, Tevrat'ta, kasden adam öldürmenin pek büyük bir suç olduğuna hükmettik ve bu hususta İsrailoğullarına çok sıkı tenbihte bulduk. Bu hususta İsrailoğullarının özellikle zikredilmesinin sebebi, onların taşkınlıkta ileri gitmeleri ve aralarında öldürme olaylarının Peygamberleri dahi öldürecek kadar yaygın hale gelmesidir.

-Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kurban etlerini saklamanızı surf o sırada (Medine'ye) gelen muhtaç kafilenden ötürü yasaklamıştım. Artık dilerseniz yiyin, dilerseniz saklayın."^[230] Hadiste geçen kelimesi, arapçada illet bildirir. Bundan, kurban etlerini saklamanın yasaklanmasındaki illetin, o sırada Medine'ye ihtiyaç içinde bir kafilenin gelmesi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

-Yine Hz. Peygamber'in şöyle bir hadisi vardır:

"(Yabancı bir eve girecek kişinin) izin istemesi (mahremeleri) görme (ihtimalin)den ötürü gerekli kılınmıştır."^[231]

Bu hadisteki kelimesi açıkça göstermektedir ki,

"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp ev sakinlerine selâm vermeden girmeyin."^[232] âyetinde yer alan girmeden önce izin isteme hükmünün illeti, izinsiz girmenin, bakılması haram olanları görmeye yol açma endişesidir. Bu sakıncanın giderilmesi için Allah Teâlâ girmeden önce izin isteme hükmünü koymuştur.

"Fey" in taksimi konusundaki âyette Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın (fethedilen) ülkeler halkından Rasûlüne verdiği ganimetler, Allah'a, Peygamber'e, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve (yolda kalmış) yolculara aittir. Tâ ki (o mallar) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın."^[233]

Bu nassda geçen kelimesi göstermektedir ki, fey'in âyette belirtildiği şekilde taksimindeki illet, bu malların sadece zenginler ve güçlüler elinde dolaşan bir servet olmaması, fakirlerin ve güçsüzlerin bundan mahrum kalmamasıdır.

Ayetin anlamı şu oluyor: Fey' hakkında bu hükmü koyduk ki, onu, Cahiliye döneminde yapıldığı -fakirlere ve güçsüzlere bir şey verilmeksizin- idareciler, zenginler ve güçlüler kendi aralarında pay etmesinler, böylece servet belirli kesimlerin elinde toplanıp, diğer insanlar ondan mahrum bırakılmam.- Hz. Peygamber kedinin artığı olan suyun şer'an temiz sayıldığını ifade ettiği hadisinde "Çünkü onlar sizin etrafınızda gezinip dolaşan hayvanlardır."^[234] buyurmuştur. Hadisteki lâfzı, kedinin insanlarla birarada bulunuşu ve bunun kaçınılması zor bir durumu oluşu, onun artığının temiz sayılmasının illeti olduğunu göstermektedir.

İmâ yoluyla delâlet ise, herhangi bir karine yardımı ile, nasstaki lâfzın gösterdiği vasfın illet olduğunun anlaşılmasıdır. Bir vasfın o hükmün illeti olduğunu hatıra getirecek şekilde, hükmün hemen bu vasfın peşi sıra zikredilmiş olması gibi. Meselâ: Kur'ân'daki "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin."^[235] âyetinde ceza hükmünün (lâ) harfi ile hemen "hırsızlık" fiilinin peşisıra zikredilip hükmün "hırsızlık" a bağlanmış olması, "hırsızlıksın belirtilen cezanın illeti olduğunu imâ etmektedir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hâkim, kızgın olduğu halde hüküm veremez."^[236] Kızgınlıkla hüküm vermekten yasaklama hükmünün "kızgınlık" hali ile yan yana zikredilmiş olması, bu yasaktaki illetin, genellikle zihin dağılmasına yol açan "kızgınlık" hali olduğuna işaret eder. "Zihin karışması" durumu ile bu hüküm arasında "münâsebet" (uygunluk) vardır, çünkü zihni karışan kişi doğru muhakeme yapamaz ve gerçeği kavrayamaz. Bu vasf aynı zamanda "munzabıt"tır. O yüzden, bu vasfın illet olduğunda icmâ edilmiştir. Buna göre, bilginler, nassda zikredilen "kızgınlık" haline kıyasla, sebebi ne olursa olsun zihin dağılması halinin gerçekleştiği her durumda kazâi hüküm vermeyi yasaklamışlardır.

Hz. Peygamber'in: "Katil mirasçı olamaz"^[237] adisinde, "öldürme"nin mahrumiyet hükmü ile yanyana zikredilmesi "öldürme"nin mirastan mahrumiyet hükmünün illeti olduğunu düşündürmektedir. Bu durumda öldürme fiili genellikle, vakti gelmeden öce -ve haram bir yolla- bir hakkı

çarçabuk elde etme kasdını ihtiva ettiğinden, bazı bilginler mahrumiyet hükmünün illetini yani "bir hakkı vakti gelmeden önce haram bir fiil vasıtasıyla çarçabuk elde ermeye çalışmak" şeklinde belirlemişlerdir. Bazı bilginlere göre ise, illet "öldürme" fiilidir. Bu görüşe göre, öldürmenin nev'ine olursa olsun (ister kasten, ister hata ile olsun), öldüreni mirastan mahrum kılar.

97- İkinci Metod: İletî İcmâda Araştırmak:

Müctehidler herhangi bir devirde, bir vasfın bir şer'i hükmün illeti olduğu hususunda fikir birliği ederlerse, bu vasıf -icmâ ile- o hükmün illeti kabul edilir. Meselâ:

- Küçüğün üzerindeki mal ile ilgili velayet hükmünün illeti, müctehidlerin ittifakıyla, küçüklü vasfıdır. Evlendirmedeki velayet de, mal ile ilgili velayet üzerine kıyas edilir: Küçük üzerinde evlendirme velayeti sabit olur.

- Müctehidlerin ittifakıyla, mirasta ana-baba bir kardeşin baba-bir kardeşe takdim edilmesi hükmünün illeti, mirasçı ile muris arasında iki nesebin birleşmesidir. Yani ana-baba bir kardeş, hem anne hem baba yoluyla murise bağlıdır. Şu halde kıyas yoluyla, ana-baba bir kardeş "evlenme velayeti" hususunda da baba bir kardeşe takdim edilir.

- Kızgın iken hüküm vermenin haram oluşu hükmünün illetinin, genelde hakikatten sapmaya yol açıcı bir durum olan "zihnin karışması" olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Sonra buna kıyasla, korku, üzüntü vb. sebeplerin yol açtığı zihni karışıklık hallerinde de kazâî hüküm verilemeyeceği

sonucuna varmışlardır. [\[238\]](#)

98- Üçüncü Metod: İlet İle Hüküm Arasındaki "Uygunluğu" Araştırmak:

"Uygunluk" şu demektir: İlet olarak kabul edilen vasıf ile hüküm arasında öyle bir uyum olmalıdır ki, hükmün bu vasıf üzerine bina edilmesi ile, Şâri'in bu hükmü koyarken kasdettiği maslahatın gerçekleşmiş olduğu kanaatine varılmalıdır. Bu maslahat ya kulları için bir faydanın sağlanması veya onlardan bir zararın giderilmesidir. Bu metoda, ancak, hükmün illetini gösteren bir nass veya icmâ bulunmaması halinde başvurulabilir. Böyle bir durumda müctehid, asıl üzerinde inceleme yapar. Asılda hükme "uygun" bir vasıf bulunup bulunmadığını araştırır, şayet hem "münasib", hem de zahir ve munzabıt bir vasıf bulursa, bu vasfı illet olarak kabul eder. İşte böyle bir illet tesbitinde müctehidin dayanağı, hüküm ile vasıf arasındaki "uygunluk"tur.

Meselâ, babanın bakire olan küçük kızını evlendirme hususundaki velayet yetkisi, İcmâ ile sabit bir hükümdür. Bu hükmün illeti ne nasslar ne de icmâ tarafından gösterilmiştir. Bu durumda hükmün kendisine bağlandığı olay fasıl) incelenir. Ve görülür ki, bu olayda belirtilen hükme uygun düşen, zahir ve munzabıt bir vasıf bulunmaktadır, o da "küçüklük"dür. Zira küçüklük, genelde, neyin lehte neyin aleyhte olduğunu kavramaktan aciz olunan bir durumdur. Bu durumda velayet yetkisi hükmünün konması ile, küçüğün uğraması kuvvetle muhtemel zarar giderilmiş olmaktadır. Zararın giderilmesi Şâri'in gayelerindedir. Madem ki, hüküm ile uygunluğu tesbit edilmiştir, o halde, küçük bakire kız üzerinde velayet yetkisinin sabit olmasındaki illetin "küçüklük" vasfı olduğu kabul edilir.

99- "Münasib" (Uygun) Vasfın Kısımları:

"Münasib vasıf", Şâri' tarafından muteber görülüp görülmeyişi açısından üç kısma ayrılır:

1- Şâri' tarafından muteber sayılan münasib vasıf: Bu, muteberliği hakkında şer'i bir delil bulunan vasıftır. Eğer Şâri' bu vasa uygun olarak bir hüküm koymuş ise, bu vasıfla ta'lil yapılabileceğinde bilginler ittifak etmişlerdir. Bazı bilginler buna "hükmün konmasını gerektiren uygun vasıf anlamına gelmek üzere "münâsib-i müessir" adını verirler.

Meselâ: Küçük kızın evlendirilmesi hususunda velayet hükmü için, "küçüklük", münasib bir vasıftır ve bu vasfın hükmün illeti olduğu nasslarda veya icmâda belirtilmemiştir. Fakat aynı vasfı, Şâri'in başka bir olayla dikkate aldığı ve ona hüküm bağladığı görülmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de:

"Evlilik çağına varıncaya kadar yetimleri deneyin. Eğer onların rüşde (malî tasarruflar için gerekli fikrî olgunluğa) eriştiklerini tesbit ederseniz,

hemen mallarını kendilerine verin." [\[239\]](#) buyurularak küçüğün malları konusunda velayet hükmü kabul edilmiştir. Bu, Şâri'in küçüklük vasfını dikkate alıp bunu hükme bağladığını göstermektedir. Hernekadar mal hususundaki velayet ile evlendirme velayeti birbirinden farklı birer velayet ise de, ikisi de "velayet" olma noktasında birleşmektedirler.

2- Şâri' tarafından geçersiz sayılan münasib vasıf: Bu, muteber sayılmayacağı hakkında seri bir delil bulunan vasıftır. Şayet Şâri', bu vasfın gerektirdiğinin aksine bir hüküm koymuşsa -bilginlerin ittifak ile- bu vasa göre ta'lil yayılamaz. Buna "geçersiz sayılan münasib" anlamına gelmek üzere "münâsib-i mülga" denir.

Bu durum için şöyle bir örnek verilir: Endülüs hükümdarlarından biri, ramazan ayında özürsüz olarak orucunu bozmuş, İmam Mâlik'in talebesi ve daha sonra Endülüs fakihî olan Yahya b. Yahya el-Leysî, onun bu davranışının keffaretini sadece iki ay peşpeşe oruç tutmak suretiyle yerine getirebileceği yönünde fetva vermiş, hocası İmam Mâlik'in mezhebinde tanınan a) oruç, b) köle azadı, c) fakirleri doyurma şıklarından birini seçme imkânını tanımamıştır. el-Leysî'nin bu fetvadaki gerekçesi şudur: Hükümdara meşakkat verip onu böyle bir davranışı tekrar etmekten caydırıcı özelliğe sahip olan keffaret, oruç tutmaktır. Köle âzâdı ise onun için çok kolaydır ve ona dokunan bir cezai yönü yoktur. Bu, onu ramazan orucuna karşı saygısızlık etmekten alıkoyucu, caydırıcı bir özelliğe sahip değildir.

Bu değerli bilgin, hükümdar için köle azadının kolay oluşunu ve cezai yön taşımasını, köle azadının kendisi için yeterli olmayacağı hükmünün illeti olarak kabul etmekte, onu doğrudan doğruya oruçla mükellef tutmaktadır. Şüphesiz bu, hükümdardan beklenen maslahatı -yani günah işlemekten alıkoyma ve Allah'ın koyduğu sınırlara ve vecibelere riayeti sağlama amacını- gerçekleştiren ve hükme "uygun" düşen bir mülâhazadır. Fakat hikmet sahibi olan Şâri' Teâlâ, keffaret konusunda bu mülâhazanın dikkate alınmasını kabul etmemiştir. Nitekim, Hz. Peygamber, ramazanda bile orucunu bozan bedeviden ilk önce köle azad etmesini istemiş, köle azadının onun için kolay veya zor oluşuna yahut ona zarar verip vermeyeğine

bakmamıştır. Bir başka deyişle, adetâ Şâri' bu hükümde köle azadının kolaylık ve zorluk yahut zarar verip vermeme yönünün dikkate alınmasını ilga etmiştir (geçersiz saymıştır).

"Münasib-i mülğa"yı anlatmak üzere şöyle bir örnek de verilebilir: "Mirasta kız erkeğe eşit olmalıdır, çünkü yakınlık bakımından ikisi de eşittir" diye düşünülebilir. Zira Şâri' tarafından ne muteber ne geçersiz sayılan münasib vasıf: Bu, gerek muteber sayıldığı gerekse geçersiz kılındığı hususunda delil bulunmayan vasıftır. Buna "(müctehidlerin takdirine) bırakılmış münasib" anlamına gelmek üzere "münâsib-i mürsel" veya maslahat-ı mürsele adı verilir. Bu vasfa göre ta'lil yapılması ve ona yakınlıktaki eşitlik vasfı, mirasta da eşitlik hükmüne uygun düşmektedir. Fakat Şâri', mirasta bu uygunluğa itibar edilmemesini istemiş, erkeğe mirasta iki kız payı verilmesi hükmünü koymuştur. Çünkü o, bu hükmü koyarken erkek ve kıza yüklediği malî yükümlülükleri dikkate almıştır. Ki bu açıdan kızın durumu erkeğin durumuna eşit değildir.

3- Şari tarafından ne muteber ne geçersiz sayılan münasib vasıf: Bu gerek muteber sayıldığı gerekse geçersiz kılındığı hususunda delil bulunmayan vasıftır. Bu vasfa göre ta'lil yapılması ve ona hüküm bina edilmesi hususu İslâm hukukçuları arasında ihtilâflı bir konudur. Bu konu ile ilgili açıklamalara "Mesâlih-i Mürsele" başlığı altında yer verilecektir.

100- "Uygunluğu Araştırma" Metodunun Önemi:

Hüküm ile illet olarak kabul edilecek vasıf arasındaki uygunluğu ("el-münâsebe") araştırma metodu, illeti belirleme metodlarının en önemlisi sayılır. Kıyasların illetlerini tesbitin esasını bu metod teşkil eder. Gerçekten, fıkıh kitaplarında zikredilen kıyasları gözönüne alıp bunların illetlerini dikkatle inceleyen kimse, bu illetlerin çoğunun "münâsebe" metodu ile tesbit edildiğini görür. Bu kıyaslarda illetin nass veya icmâ yoluyla belirlenmiş olduğuna az raslanabilir. Yine, bu metod, kıyas yoluyla hüküm çıkarılması hususunda İslâm hukukçuları arasında meydana gelen ihtilâfların başlıca sebeplerinden biridir. Çoğu zaman hükümde ittifak ettikleri halde, hükme uygun düşen vasfin hangisi olduğu noktasında ayrı görüş belirtirler. Bazısı "münasib vasıf budur" derken, bazısı "münâsib vasıf şudur" der. Böylece hüküm çıkarmada aralarında ihtilâf doğar. Bunu açıklamak için iki örnek vereceğiz:

Birinci örnek: Hanefiler ve Şâfiî'ler, küçük bakire kızı evlendirme hususunda babanın velayet yetkisine sahip olduğunda müttefiktirler. Fakat bu hükme uygun düşen vasfı belirlemede ihtilâfa düşmüşlerdir. Hanefiler, uygun vasıf "küçüklük"tür derlerken, Şâfiî'ler "bakire olmak"dır derler. Bu yüzden, evlendirme velayetinin kimler hakkında sabit olacağı hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

Hanefilerin bu meseledeki görüşü şudur: Dul bile olsa küçük kız üzerinde velayet sabit olur, çünkü bakire küçük kız hakkında sabit olan velayet hükmünün illeti "küçüklük"tür. Binaenaleyh büyük (buluğ çağındaki) bakire kız hakkında bu velayet sabit olmaz, zira velayet hükmünün illeti olan "küçüklük" ortadan kalkmıştır.

Şâfiî'ler ise şu kanaattedir: Küçük bakire kız hakkında sabit olan hükmün illeti "bakire olmak"tır, şu halde büyük de olsa bakire hakkında velayet sabittir, çünkü "bekâret" vasfı mevcuttur. Buna karşılık, küçük de olsa dul hakkında velayet hükmü kalkar, çünkü hükmün illeti olan bekâret mevcut değildir.

İkinci örnek: İslâm hukukçuları gayrı menkulde şufa hakkının varlığı ve bu hükmün bir taabbüdi hüküm olmayıp, konmasını gerektiren münasib (aklen uygunluğu kavranabilen) bir sebebe binaen bulunduğu hususunda fikirbirliği etmişlerdir. Fakat bu hükme uygun olan vasfın ne olduğunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Hanefî bilginlere ve onlarla aynı görüşte olanlara göre, münasib vasıf, yeni malikten -rahatsız edici davranış veya geçimsizlik, uyumsuzluk gibi yollarla- gelmesi muhtemel zarardır. İşte bu zararın giderilmesi için ilgililere şufa hakkı tanınmıştır. Şâfiî'lere ve onların görüşünde olanlara göre ise, münasib vasıf, -paylaşımın masrafı gerektirmesi, sonra paylaşım halinde evde sıkıntı meydana gelmesi gibi- gayrı menkulün eski ve yeni ortak arasında paylaşılmasından doğacak özel zarar durumudur. İşte şufa hakkı bu zararın giderilmesi için tanınmıştır. Bu yönden, gerek Hanefiler gerekse Şâfiîler, taksimi kabil olan gayrı menkulde ve bu gayrı menkulde payı bulunan ortak lehine şufa hakkının sabit olacağı noktasında fikirbirliği etmişlerdir. Çünkü gerek Hanefilerin kabul ettiği münasib vasıf, yani yeni ortaktan gelebilecek geçimsizliğe ilişkin zarar; gerekse Şâfiîlerin benimsediği münasib vasıf, yani taksimden doğabilecek zarar bu durumda sözkonusu olmaktadır. Ancak onlar iki hususta ihtilâfa düşmüşlerdir:

a) Hamam, kuyu, küçük ev gibi taksimi kabil olmayan gayrı menkulde şufa hakkının sabit olup olmayacağına. Hanefiler ve onların görüşünde olanlara göre, taksimi kabil olan gayrimenkulde olduğu gibi bunda da şufa hakkı caridir. Çünkü şufa hakkının konmasına sebep olan vasıf, yani yabancı bir alıcının ortak olması ile ortaya çıkabilecek zarar bu durumda da sözkonusudur. Şâfiî'lere ve onların görüşünde olanlara göre ise, böyle bir gayrı menkulde şufa hakkı sabit olmaz. Zira gayrı menkul taksime elverişli değildir; şufa hakkının konmasına sebep olan vasıf, yani taksimden doğacak zarar ihtimali ortadan kalkmıştır.

b) Yol irtifakı, su irtifakı gibi aynı haklardan birinde ortağın şufa hakkına sahip olup olmayacağı ve bitişik komşu (câr-i mülâsik) nun şufa hakkı bulunup bulunmadığı. Hanefiler ve aynı görüştekiler şöyle derler: Bunlardan her biri şufa hakkına sahiptir. Çünkü şufa hakkının konmasına sebep olan vasıf bu olaylarda mevcuttur; yeni ortaktan veya komşudan zarar gelebilir. Şâfiîler ve aynı görüşte olanlara göre ise, gerek irtifak haklarındaki ortak gerekse câr-ı mülâsik şufa hakkından faydalanamaz. Zira bu durumlarda şufa hakkının konma gayesi (münasib vasıf) ortadan kalkmıştır. Bu hallerde taksime ihtiyaç gösteren bir ortaklık ve dolayısıyla taksimden doğacak bir zarar düşünülemez. Kıyas konusunu bitirmeden önce, illet ile ilgili bazı terimlere ve bunların muhtevasına işaret etmemiz gerekiyor. Bu terimler şunlardır: Tahricü'l-menât, tenkîhu'l-menât ve tahkîku'l-menât.

101- Tahricü'l-Menât:

Bir usûl terimi olarak, "Tahricü'l-menât" nass veya icmâda yeralan bir hüküm için "münasib" olan vasfı ortaya çıkarmak üzere yapılan içtihada denir. Meselâ, Şâri', bir gayr-ı müslimin karısı müslüman olduğunda, kendisi de İslâm'a girmeyi kabul etmezse, birbirlerinden ayrılmaları gerektiğini hükme bağlamıştır. Nass veya icmâ bu hükmün illetini göstermemiştir. Müctehid, bu hükmün illeti "kadının müslüman oması"midir, yoksa erkeğin "İslâm'a girmeyi kabul etmemesi"midir diye hükme uygun düşen vasıf hakkında inceleme yapıp, sonunda bunlardan birisini illet olarak belirlerse, buna "tahricü'l-menât" denir.

102- Tenkîhu'l-Menât:

Usuûcülere göre 'tenkîhu'l-menât' bir hükmün ta'lili ile ilgili olarak nassta yer alan vasıflar üzerinde, illet olarak kabul edilemeyecek olanları ayıklamak ve nassın göstermek istediği esas illeti belirlemek maksadıyla yapılan icthad demektir. Şöyle ki: Diyelim, Şâri' bir olayda bir hüküm koymuştur. Bu konudaki nass, hükmün illeti olan vasfı ihtiva etmekle beraber, bunu aynen göstermemiş, bu vasfın yanında illet olma açısından rolü olmayan bir takım başka vasıflar yer almıştır. İşte müctehid, bu tür vasıfları ayıklamak ve asıl illet olan vasfı belirlemek için icthadî bir çalışma yapar. Buna tenkîhu'l-menât adı verilir.

Bu nevi icthada şu olay örnek gösterilebilir: Birgün bedevinin biri Hz. Peygamber'e gelip: "Ramazan gününde karımla cima ettim, (ne yapmam

gerekir?)" der. Hz. Peygamber: "*Bir köle azad et*"^[240] buyurur. Bu hadis, ramazan gününde karısı ile cinsi birleşmede bulunan bedeviye keffaret gerektiğini göstermektedir. Hadis, aynı zamanda, bu keffaret hükmünün illetinin, bedevinin yaptığı fiil olduğuna işaret etmektedir. Müctehid bu olayı incelediğinde, hükmün illetini teşkil etme açısından rolü olmayan bazı vasıflar bulur. Meselâ, bu fiili yapan kişinin bedevi olması veya bu kişinin kendi karısı ile cima etmiş olması gibi. Müctehid bu gibi vasıfları ayıklar. Bunların illetle ilgilerinin bulunmadığına kanaat getirince, keffaret hükmünün "ramazan günü cima edilmesi" sebebiyle konduğu ve bu vasfın, hükmün illetini teşkil ettiği ortaya çıkar.

Usûl bakımından tenkîhu'l-menât işlemi bu olmakla beraber, fer'i sonuç itibariyle bu hadisin tenkîhinde mezhepler arasında ihtilâf vardır. Şâfiîler ve Hanbelîler, bu olaydaki tenkîh işlemi yukarıda belirtilen sınırdan bitirirler. Hanefîler ve Mâlikîler ise, tenkîh (ayıklama) işlemi daha ileriye görürerek, olayın "cima" fiili ile ilgili olması vasfını da ayıklarlar. Böylece geriye keffâreti gerektiren durum olarak daha kapsamlı bir vasf kalır. O da, "orucu bozan işlerden birini bile bile yaparak ramazan orucuna gösterilmesi gerekli saygıyı ihlâl etmektir. "Şu halde illet budur.

İşte hadisle ilgili tenkîh işlemindeki ihtilâf sebebiyle, Hanefîlere ve Mâlikîlere göre, ister yiyip içmek ister cimâ etmek suretiyle olsun ramazan orucunu bilerek bozan kişiye kefarete gerekir. Şâfiîlere ve Hanbelîlere göre ise keffâret hükmü sadece cima sebebiyle sabit olur.

103- Tahkîku'l-Menât:

Tahkîku'l-menât" ise, bir olayla ilgili hükmün illeti ister nass veya icmâ ister başka yolla (icthadla) sabit olsun, bu illetin aynısının başka bir olayda da bulunduğundan emin olmak üzere yapılan inceleme anlamına gelir.

Meselâ, kıyas yoluyla şarabın hükmünün uygulanabilmesi için, şarabın haram kılınmasındaki illet olan "sarhoş edicilik" vasfının, hurma suyundan yapılan içkide de bulunup bulunmadığını inceleyip, bu vasfın onda da mevcut olduğundan emin olmak gibi. Yine, hırsızlık suçunun uygulanabilmesi için, hırsızlık vasfının "nebbâş"ın yani kefen soyucunun fiilinde de mevcut olup olmadığını inceleyip, bu vasfın bulunduğu kanaatine ulaşmak da bir tahkîku'l-menât icthadıdır. İşte bu ve benzeri durumlarda, gerek hüküm gerekse illet bilinmektedir. Müctehidin buradaki işi, kıyas yoluyla hükmün fer'e uygulanabilmesi için aslın illetinin bu fer'de de mevcut olduğundan emin olma çalışmasıdır.

V- MESÂLİH-İ MÜRSELE

Mesâlih-i Mürselenin Tarifi:

104- Giriş:

Mesâlih-i Mürselenin tarifini vermeden önce bazı hususları hatırlatmayı uygun görüyoruz.

Çoğu zaman, fikhî olaylara bağlanan şer'î hükümlerin konmasına âmil kabul edilebilecek durumlar bulunur. Bu durumlara usulcülerin dilinde "hükme uygun düşünen mânalar (vasıflar)" denilir. Şâri'in muteber sayıp saymamasına göre bu vasıflar üç çeşittir:

1- Dikkate alınması gerektiğine dair belirli bir şer'i delil bulunan mânalara, usulcüler "mesâlih-i mutebere" (muteber maslahatlar adını verirler. Kıyası hüccet kabul eden bilginler, bu tür mânalara göre ta'lil yapılabileceği ve bunlar üzerine hüküm kurulabileceğinde müttefiktir. Şer'î hükümlerin gerçekleştirilmeyi hedef tuttuğu her türlü maslahat (fayda) bu neviye girer. Aklın, canın ve malın korunması gibi. Nitekim Şâri', aklın korunması için içkiyi haram kılmış ve bu yasağa uymayan hakkında ceza koymuştur; canın korunması için adam öldürmeyi yasaklamış, kasden adam öldüren için kısas hükmünü getirmiştir; malın korunması için hırsızlığı yasaklamış ve hırsızlık fiiline ceza tertip etmiştir.

Kıyas, bu nevi maslahatlar yoluyla işletilebilen bir delildir. Zira kıyas, şer'î hükümler üzerinde fikir yorup bunlarla Şâri'nin hangi maslahatı gerçekleştirilmeyi hedef tuttuğunu kavramaya çalışma esasına dayanır. Şayet bu maslahat, Şâri'in hükmünü bildirmediği başka bir olayda da sözkonusu ise, bu olay kıyas yoluyla hükmü bilinen olayın hükmünü alır.

Meselâ, aklın korunması, belirli bir delil tarafından gerçekleşmesi istenen bir maslahattır. Şarap içmenin yasaklanması ve aykırı davranana ceza verilmesi, bunu göstermektedir. İşte müctehid bu hükmü inceleyip belirtilen maslahatın hedef tutulduğunu anlayınca, hamr (şarap) diye anılmayan fakat şarabın akla verdiği zararı veren başka bir madde hakkında da tereddüt etmeksizin kıyas yoluyla haramlık hükmünü uygular. Çünkü belirli bir delil bu maslahatın dikkate alınması gerektiğini ve ona binaen hüküm verileceğini göstermiştir.

2- Belirli bir şer'î delilin muteber sayılamayacağını gösterdiği maslahatlara, usûl dilinde "mesâlih-i mülğâh" (geçersiz sayılmış maslahatlar denir. Bilginler, bu maslahatlara göre ta'lil yapılamayacağı ve bunlar üzerine hüküm kurulamayacağında ittifak etmişlerdir.

Burada bilinmesi gerekli bir husus vardır: Hikmet sahibi olan Şâri' Teâlâ, herhangi bir maslahatı, onun kabulü halinde ondan daha üstün bir maslahatın yitirilmesi sözkonusu olmadıkça ilga etmez. Nitekim, Şâri'in ilga ettiği bazı maslahatlar incelendiğinde tüme vanm yolu ile bu sonuca varılmaktadır. Bunun örnekleri pek çoktur. Birkaçına işaret edelim:

Çok kadınlı evlenmenin yasaklanması fert ve toplumun faydasına görülebilir. Çünkü bu yasak, kadınlar arasında, çok kötü sonuçlara yol açabilecek çekişmeleri ve düşmanlıkların meydana gelmesi ihtimalini ve bu yolla, bir bütünteşkil eden aile fertleri arasındaki bağların çözülmesini

önler. Fakat Şâri', bu faydanın dikkate alınmamasına hükmetmiş, eşler arasında adaletin gözetilmesi şartı ile yetinerek çok kadınla evlenmeye müsaade etmiştir. Çünkü bu çözümde pek çok faydalar vardır. Evliliğin birinci gayesi olan neslin çoğalmasını sağlamak, nefislerine hakim olamayanların metres edinerek zinaya düşmelerini önlemek, özellikle savaş sonrasında erkek ve kadın sayıları arasındaki büyük dengesizliğin ortaya çıkaracağı ferdi ve içtimai problemlere çare getirmek gibi.

Düşmana teslim olmak da, bazen faydalı bir çözüm olarak düşünülebilir. Zira bu çözüm, öldürülmeyi ve hatta bazen esir edilmeyi, malların telef olup gitmesini önleyen bir yoldur. Fakat Şâri' Teâlâ bu faydaya itibar etmemiş, düşmanla savaşılmasını ve ülkenin savunulmasını emretmiştir. Çünkü bu, daha üstün bir faydayı sağlamaktadır. O da müslümanların varlık ve şerefine korunmasıdır.

Endülüs hükümdarlarından Abdurrahman b. el-Hakem el-Emevî ramazan gününde hanımı ile cima etmiş, sonra fakihleri toplayıp, bunun keffâretini nasıl ödeyeceğini sormuştu. Orada bulunanlardan İmam Mâlik'in talebesi ve sonra Endülüs fakihî olan Yahya b. Yahya, hükümdarın ardarda iki ay oruç tutarak keffâret ödeyeceğini söyledi. Dışarı çıktıklarında, bazı fakihler, niçin İmam Mâlik'in mezhebindeki şekilde hüküm vermediğini, yani niçin köle azadı, oruç ve fakirleri doyurma yollarından birini seçmekte serbest bırakmadığını sordular. Yahya b. Yahya şöyle dedi: Ona bu imkânı tanırsak, hergün orucunu bu şekilde bozup bir köle azat edebilir. Ben, bir daha yapmasın diye, onu, kendisine en zor gelecek yola kattım.

Bu fakih fetvasını maslahat (fayda) düşüncesi üzerine bina etmiştir. Çünkü hükümdarın bir daha oruç bozmaya yönelmemesi için oruç tutarak keffâret ödeme yolunu bir caydırıcılık vasıtası yapmıştır. Oysa Şâri', köle azadı, oruç ve fakirleri doyurma yollarından birini seçme serbestisini tanımak suretiyle bu maslahatı ilga etmiştir. Çünkü seçim hakkının verilmesinde daha üstün bir maslahat vardır: Kölelerin hürriyete kavuşturulması ve fakirlerin doyurulması. Bunlar, Şâri'in bir çok yerde teşvik ettiği ve geniş kitleleri ilgilendiren maslahatlardır. Caydırma ise, sadece köle azadı ve fakirleri doyurma kendileri için kolay olan hükümdar ve benzeri kişilere münhasır kalan bir maslahattır.

3- Muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalara, usûlcüler "mesâlih-i mürsele" (içtihadta bırakılmış maslahatlar) adını verirler. Şâri' ne bunlara uygun ne bunların aksi yönünde hüküm koymuştur. Bir başka ifade ile hakkında delil olmayan durumlardır. Buna göre, usul dilinde mesâlih-i mürsele ile ne kastedildiğini açıklamak için şöyle bir tarif verilebilir:

105- Mesâlih-i Mürselenin Tarifi:

"Mesâlih-i mürsele, hükmün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlayan veya onlardan bir zararı gideren; fakat muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalardır (durum veya gerekçelerdir). Tariften açıkça anlaşılmalıdır ki, mesâlih-i mürsele, sadece,

a) Şâri'in hükmünü açıklamadığı.

b) Kendisine kıyas edilebilecek nasla yahut icmâ ile sabit bir hükmün bulunmadığı durumlarda sözkonusu olabilir. Bu iki olumsuz şartın yanısıra, mesâlih-i mürselede bir de olumlu şart aranır: Kendisinde, bir şer'î hükmün gerekçesi olmaya elverişli ve üzerine hüküm bina edilebilecek münasib bir vasıf bulunmalıdır.

Müctehid, karşılaştığı bir olayda bu şartları taşıyan bir maslahatın bulunduğunu tesbit ederse, acaba maslahat-ı mürseleyi bir hüccet, bir hüküm delili kabul ederek bu maslahatın gerektirdiği yönde hüküm verebilir mi? İşte şimdi bunu açıklayacağız:

106- Mesâlih-i Mürselenin Hüccet Olup Olmadığı:

Bilginlerin büyük çoğunluğu, mesâlih-i mürselenin, hüküm koyarken dikkate alınması gerekli bir temel prensip, bir şer'î hüccet olduğu kanaatinde. Dört meşhur fıkı mezhebinin kurucusu olan dört büyük fakih de bu görüştedir. Nitekim, bunun böyle olduğu, onların bu prensip üzerine bina ettikleri hükümlerden anlaşılabilir. Hernekadar usûlcüler, usul kitaplarında, mesâlih-i mürselenin sadece İmam Mâlik'e göre hüccet olduğu, diğer imamların bunu hüccet kabul etmediklerini yazarlarsa da, değişik fıkı kitaplarını inceleyen kişi, diğer üç imamın mesâlih-i mürsele karşısındaki tutumlarının usûlcülerin söylediği istikamette olmadığını görür. Bazı bilginler ise, mesâlih-i mürselenin hüccet olmadığı, bunlar üzerine şer'î hüküm, bina edilemeyeceği kanaatinde. Zahiriler, Amidi ve İbn Hâcib gibi bazı Şafîî ve Mâlikî bilginler bu görüşü savunurlar. Her iki görüşün dayandığı deliller bulunmaktadır.

107- Mesâlih-i Mürseleyle Göre Hüküm Vermenin Şartları:

İki tarafın delillerine yer vermeden önce, belirtmeliyiz ki, mesâlih-i mürseleyi bir hüccet kabul edenler, hiçbir kayıt ve şarta tabii tutmaksızın mesâlihe göre hüküm vermemişler, aksine bunun için bir takım şartları ileri sürmüşlerdir. Bu şartlardan biri bulunmadığında mesâlih-i mürseleyle göre hüküm vermemişlerdir Bu şartların başlıcalarını şöyle sayabiliriz:

1- Maslahat, belirli bir şer'î delil tarafından geçersiz sayılmış olmamalıdır. Böyle bir delilin bulunması halinde maslahata göre amel edilemez. Meselâ, saldıran düşmana karşı savaşmayı ona teslim olmak faydalı görülse bile, bu maslahata itibar edilemez. Çünkü teslim olmakla sağlanacak -ölümden kurtulma, malların telef olmaktan kurtarma gibi- faydalar şer'î delil tarafından makbul sayılmamış, geçersiz kılınmıştır. Bu delil, cihadı, din ve vatani savunmayı emreden naslardır. Aynı şekilde, mirasta kız ile erkeğin eşit pay almasını makul gösteren "murise aynı bağla bağlı oldukları" gerekçesine itibar edilemez. Çünkü şer'î delil yani "*Allah, çocuklarınız miras payı hakkında şöyle davranmanızı istiyor: Erkeğin payı iki kadın*

payı kadardır."^[241] âyeti bu maslahatı ilga etmiştir. Maslahatın varlığından emin olunmalıdır. Vehme dayanan maslahatlara göre hüküm verilemez. Bir başka deyişle, bir olay hakkında -maslahat esasına göre- hüküm verileceği zaman bu hükmün bir faydayı gerçekleştireceği veya bir zararı gidereceğinden emin olmak gerekir. Fayda ve zarar mukayesesi yapılmaksızın, "bu hükmün konması faydalı olur" diye akla estiği şekilde hüküm vermek, vehmedilmiş bir maslahata hüküm bina etmek olur. Meselâ, kocadan boşama yetkisini tamamen alıp bütün durumlarda yetkiyi hakime bırakmak düşüncesi, vehme dayanan bir maslahattır; çünkü bu durumda ortaya çıkacak zarar sağlanacak faydayı aşar. Zira erkek, aile hayatında istikrar için zarurî olan aile birliğinin reisi olma niteliğini ve bu niteliği destekleyen yetkilerini kaybetmiş olur.

- 3- Maslahat, genel omalıdır; özel ise, ona göre hüküm verilemez. Bir maslahata göre hüküm verildiğinde bu hüküm insanların çoğunluğu için bir fayda sağlıyor veya çoğunluğu ilgilendiren bir zararı gideriyorsa, bu maslahat "genel" sayılır. Böyle değil de, bir kişi veya az sayıdaki kişilerin fayda yahut zararları ile ilgili ise, maslahat "özel" kabul edilir. Çoğunluğu dikkate almaksızın, üst düzeydeki bir yöneticinin, eşraftan birinin veya belirli kişilerin maslahatına binaen hüküm verilemez. Yahya b. Yahya'nın zikri geçen hükümdar hakkında sadece oruçla keffaret ödeme fetvasını verirken gözettiği fayda, bu duruma örnek gösterilebilir. Çünkü bu fayda sırf hükümdar ve benzerlerine has bir faydadır.
- 4- Maslahat, mahiyeti itibariyle makul olmalıdır. Yani akl-ı selim sahibi kişilerce kabul görece nitelikte bir fayda-zarar düşüncesi sözkonusu olmalıdır. Mesâlih-i mürseleyi hüccet kabul edenlerin, maslahatta bulunmasını gerekli gördükleri en önemli şartları belirttik. Şimdi iki tarafın delillerine yer verelim.

Mesâlih-i Mürseleyi Kabul ve Reddedenlerin Delilleri:

108- Mesâlih-i Mürseleyi Hüccet Kabul Edenlerin Delilleri:

Mesâlih-i Mürseleyi hüccet kabul edenler şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1- Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e yollarken, aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Sana bir uyuşmazlık getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?"

"Allah'ın Kitabı'ndakine göre hüküm veririm.

"Allah'ın Kitabı'nda yoksa?"

"Rasûlullah'ın Sünneti ile."

"Rasûlullah'ın Sünnetinde de yoksa?"

"Kendi görüşüme göre icthad ederim ve vazgeçmem (olayı hükümsüz bırakmam)."

Bu ifadesi üzerine Hz. Peygamber, Muaz'ın göğsüne eliyle vurup: *"Peygamberinin elçisini Peygamberinin hoşnut olduğu cevaba muvaffak kılan Allah'a hamdolsun"* buyurmuştur. Bu hadisten şu anlam çıkmaktadır: Hz. Peygamber, Muaz'ın bu tutumunu yani Kur'ân ve Sünnette doğrudan hüküm bulunmaması halinde reyine göre icthad etmesini tasvip eylemiştir. Re'ye göre icthad ise, benzeri benzere kıyas etmek suretiyle olabileceği gibi, İslâm hukukunun prensiplerini uygulama ve İslâm hukuku hükümlerinin genel gayelerinden faydalanma yoluyla da olabilir. Mesâlih-i mürseleye göre hüküm vermek de bu çerçevenin dışında değildir. Çünkü mesâlih-i mürseleye göre hüküm vermek, insanların genel maslahatını gerçekleştiren hükmü koymak demektir. Şâri'in hüküm koymadaki esas gayesi de mesâlih-i mürseleye göre hüküm vermedir.

2- Hz. Peygamberden sonra içtihadın öncülere olan Sahabenin verdikleri hükümleri inceleyen kimse, onların pek çok hükmü mesâlih-i mürsele esasına göre verdiklerini ve hiçbirinin bu hususta bir itirazda bulunmadığını görür. Şu halde onlar, mesâlih-i mürseleye göre hüküm vermenin geçerliliği hususunda icmâ etmiş olmaktadır. Sahabe-i kirâmın mesâlih-i mürseleye göre verdikleri hükümler oldukça çoktur. Bunlardan birkaç örnek zikretmekle yetineceğiz:

a) Hz. Ebubekir'in halifeliği döneminde, Hz. Ömer'in teklifi üzerine Rasûlullah'ın ashâbı, dağıntık halde bulunan Kur'ân sahifelerinin bir mushafta toplanmasını fikirbirliği ile kararlaştırmışlardır. Ne Kitapta ne Sünnette buna dair bir hüküm vardır. Bu, maslahat düşüncesi üzerine bina edilmiş olur. Nitekim, Hz. Ömer'in teklifi üzerine Hz. Ebubekir'in ilk söylediği söz ve Hz. Ömer'in cevabı bu hususu açıkça göstermektedir:

"Rasûlullah (s.a.v.)'in yapmadığı bir işi ben nasıl yaparım!"

"Vallahi bunda hayır var. Bu İslâm'ın yararına olacak,"

b) Hz. Ebubekir, vefatının yaklaştığını hissedince, Hz. Ömer'i kendine halef olarak gösterdi. Bu, maslahat düşüncesine dayanan bir tasarruftur. Zira Hz. Peygamber kendisinden sonra kimin halife olacağını belirlememiştir. Hz. Ebubekir'in bu tasarrufta gözettiği maslahat, müslümanların halife seçiminde ihtilâfa düşerek parçalanmalarını önlemektir.

c) Hz. Ömer, fethedilen toprakları, mücahitler arasında dağıtmayıp eski sahiplerinin elinde bırakmış, müslümanlara sürekli bir gelir kaynağı teşkil etmesi için onlara "harâc" vergisi koymuştur. Bu çözümün müslümanlara sağlayacağı fayda konusunda ikna olduktan sonra, diğer bütün sahibiler onun bu kararına muvafakat etmişlerdir.

d) İddeti dolmamış bir kadını kendisine nikahlayıp onunla zifafa bulunan bir adamın davası Hz. Ömer'e getirilmişti. Hz. Ömer, başkalarını böyle bir işten caydırmak için, kadının o adamla evlenmesini ebedî olarak yasakladı. [\[242\]](#)

e) Hz. Osman, insanları tek bir mushaf üzerinde birleştirmek amacıyla mushaf yazdırıp bunları belirli yerleşim merkezlerine yollamış ve bunların dışında insanların ellerinde bulunan diğer mushafın yakılmasını emretmiştir. Bu, maslahat düşüncesine dayanan bir uygulamadır. Gözetilen maslahat, Kur'ân'ın okunusunda müslümanlar arasındaki ihtilâfa bir sınır koymak ve bu yöndeki çekişmeleri maddeten ortadan kaldırmaktır.

f) Medine'de nüfusun artması üzerine, Hz. Osman cuma namazı için ez-Zevrâ' denen Medine çarşısındaki evinin üstünde bir ezan daha okutmaya başladı. Bu ezan, günümüzde, namaz vakti girdiğinde minarelerden okunan ezandır. O bu uygulamayı maslahat düşüncesine binaen yapmıştı. Bu yolla, namaz vaktinin girdiği, insanlara duyurulmuş olmaktadır.

g) Hz. Osman, ölüm hastalığı sırasında mirastan mahrum bırakmak amacıyla karısı üç talak ile boşayan kişiye bu kadının mirasçı olabileceğine hükmetmiştir. Bu hükümden maksat, başkalarını bu kötü davranıştan sakındırmaktır. [\[243\]](#)

h) Hulefa-i Râşidin, terzi ve benzeri sanatkârların, ellerinde bulunan sipariş sahiplerine ait malların zarara uğraması veya telef olması halinde bunları tazmin etmekle yükümlü olmalarına hükmetmiştir. Bu hükümden maksat, insanların mallarının korunmasıdır. Hz. Ali bunu ifade için şöyle demiştir: "İnsanları ancak bu (tazmin hükmü) ıslah eder!"

3- Hüküm koymaktan maksat, insanlara fayda sağlamak, onları zarardan korumaktır. Hiç şüphesiz, zamanın değişmesiyle yeni yeni mesâlih ortaya çıkar ve mesâlih çevreden çevreye farklılıklar gösterir. Bunları belirli bir sayıya sığdırmak imkânsızdır. Yenilenen ihtiyaçlardikkate alınmaz,

bunlara "uygun" olan çözümler getirilmez ve şer'î delilin muteber saydığı mesâlih karşısında hiçbirhüküm konmazsa, insanların birçok meşru hakları kayba uğrar, onlara darlık ve sıkıntı verilmiş olur. Aynı zamanda bu tutum, İslam hukukunun donmasına ve hayattaki gelişmelere ayak uyduramamasına yol açar. Bu ise, Şâri'in hükümlerindeki ortak gaye olan insanların faydasını gerçekleştirme, zararını giderme hedefi ile bağdaşmaz; diğer taraftan, herkesçe kabul edilen İslâm hukukunun bütün zaman ve mekânların ihtiyaçlarını karşılayabilecek, gelişmeye elverişli bir hukuk sistemi olma özelliğine ters düşer.

109- Mesâlih-i Mürseleyi Hüccet Kabul Etmeyenlerin Delilleri:

Mesâlih-i mürseleyi hüccet saymayanlar şu delilleri ileri sürmüşlerdir:.

1- Hikmet sahibi Şâri' Teâlâ bazı maslahatları muteber saymış, bazılarını ise ilga etmiştir. Mesâlih-i mürselenin ise, bu iki guruptan hangisine gireceği tereddütlü bir husustur. Bunlardan herbirine girmesi muhtemeldir. Ne kati ne zannî olarak bunlara itibar etmek ve üzerine hüküm bina etmek doğru olmaz. Zira ihtimalli iki durumdan biri diğerine tercih edilmiş olur. Bu ise, ikinci durumun ilgası anlamına gelir. Tercih gerektiren bir gerekçe olmadan tercih yapmak caiz değildir. Bu düşünceye şöyle cevap verilebilir: Bir kere, mesâlih-i mürselenin hüccet olduğuna hükmedenler, bunların muteberliği hususunda katilik iddiasında bulunmuyorlar. "Bunları muteber sayıp ona göre hüküm vermek uygun görünmektedir, zahirdeki budur." diyorlar. Bilindiği gibi, amelî hükümlerde zahiri durumla yetinip ona göre hükmetmek caizdir.

İkinci husus: Zahiri duruma bakıp inceledikten sonra mesâlih-i mürseleye göre amel etmenin uygunluğuna kanaat getirilince bu yönde hüküm vermek "tercihi gerektiren bir gerekçe olmadan tercih yapmak" değildir. Çünkü, Şâri'in muteber saydığı maslahatlar ile ilga ettiği maslahatlar arasında bir karşılaştırma yaparsak, ilga ettiklerinin diğerlerine göre az olduğunu görürüz. Şu halde, kabul veya reddine delil bulunmayan bir maslahat ile karşılaşıldığında, bunun az olana değil çok olana ilhak edilmesi, ilk hatıra gelen yoldur.

Kaldı ki, Şâri'in ilga ettiği maslahatlara bakıldığında, bunların ya bu maslahata denk veya ondan daha önemli bir mafsedetin giderilmesi ile ilgili oldukları görülür. Bu durum ise mesâlih-i mürselede sözkonusu olamaz. Zira bunların maslahat yönü mafsedet yönünden daha üstündür. O halde Şâri'in ilga ettiği maslahatlara ilhak edilmeleri doğru olmaz.

Sonra, karşı görüş sahiplerinin ileri sürdüğü bu delili, aynı mantıkla onların görüşünü çürütmek için kullanmak mümkündür. Onlara şöyle denebilir: Evet mesâlih-i mürselenin hem Şâri'in muteber saydığı hem de ilga ettiği maslahatlar gurubuna girmesi muhtemeldir. Bu ihtimal bulunduğu halde, onları ilga edilmiş maslahatlar gurubuna katmak da, "tercihi gerektiren bir gerekçe olmadan tercihte bulunmak" olur, ki caiz değildir.

2- Hüküm koymada mesâlih-i mürselenin kabulü, kendi kayefine göre hüküm vermek isteyen ve ichtihad yetkisine sahip olmayan kişilere yol açmak olur. Onlar bu yoldan nüfuz ederek, İslâm hukuku hükümleri üzerinde kendi arzularına göre tasarrufta bulunmaya ve kendi menfaatlerine uygun düşen hükümler koymaya kalkarlar. Bu, İslâm hukukunun heder edilmesi ve sınırlarının ihlali olur. Buna cevaz verilemez.

Mesâlih-i mürseleye göre hüküm verirken, maslahatın kabul veya reddine dair belirli bir şer'î delilin bulunmamasının şart olduğunu gözözüne getirirsek, bu düşünceye cevap vermek çok kolaylaşır. Çünkü bu şart, avam veya kendi heveslerine uyma eğilimindeki kişiler şöyle dursun, ichtihad derecesine ulaşmamış bilginlerin bile mesâlih-i mürseleye göre hüküm veremeyeceklerini göstermektedir. Bir maslahat hakkında olumlu veya olumsuz bir delilin bulunup bulunmadığını ancak hüküm istinbatına ehil olan kişi bilebilir. Yoksa herkesin aklına gelen maslahat, hemen maslahat-ı inürsele olarak düşünülüp üzerine hüküm bina edilecek değildir. Mesâlih-i mürsele, kaynaklarından şer'î hükümleri tesbit etmeye ehil olan kişilerin yerinde gördükleri maslahatlardır. Bunların kabul veya reddine dair delil bulunmadığı noktasına, ancak onların tesbiti sayesinde güvenle bakılabilir.

3- Mesâlih, zamandan zamana değişiklik gösterir, yeni durumların ortaya çıkmasıyla yeni mesâlih ortaya çıkar. Eğer hüküm verilirken mesâlih-i mürsele esas alınırsa, bu, zaman ve çevre değişikliğine göre hükümlerin de değişmesine yol açar. Bu durum ise, İslâm hukukunun evrenselliği ve bütün zaman ve mekânlara elverişlilik özelliğine aykırı düşer.

Bu gerekçe, bundan öncekinden daha da zayıf görünmektedir. Zira hükümlerin zamana ve ihtiyaçlara göre değişiklik göstermesi, İslâm hukukunun değerini arttıran bir özelliktir. Bu özellik onu her zaman ve her yerde uygulanabilir kılmaktadır.

Burada -karşı görüş sahiplerinin işaret etmek istedikleri- değişiklik, ilâhî hitaba hakim olan prensiplerde bir değişikliğin meydana gelmesinden kaynaklanmakta değildir ki İslâm hukukunun evrensellik özelliğine aykırı düşsün. Bu değişiklik, her zaman varlığını koruyan ezelî bir kuralın, farklı zamanlarda ve çevrelerde uygulanmasından doğmaktadır. Bu genel kural hakkında olumlu veya olumsuz delil bulunmayan bir durumda müctehidin faydalı gördüğü yönde hüküm vermesi kuralıdır. Sanki Şâri' müctehidlere şöyle demiş olmaktadır: Bir olayla karşılaşmış da onda görülen fayda veya zararın kabul veya reddi ile ilgili bir delil bulamazsanız, o zaman bu fayda veya zararı, hükümlerin konmasındaki gayelere iyi nüfuz edebilme özelliğin kazanmış bulunan akıllarınızla ölçüp tartın ve ona uygun düşen hükümü koyun.

İki görüşün delillerine ve bunların münakaşasına yukarıda yer verdik. Açıkça görülmektedir ki, mesâlih-i mürselenin hüccet olduğunu kabul eden görüş, delillerin desteklediği, Sahabenin, Tâbiünun ve muhtelif devirlerdeki müctehid imamların benimsediği görüştür. Bu prensibin varlığını inkâr etmek, onun hüccet olduğunu gösteren delillere aykırı olduğu gibi, İslâm hukukunun donmuş ve hayatın gelişmelerine ayak uyduramayan bir hukuk olduğu iddialarına kapı açmak olur.

110- Mesâlih-i Mürselenin Önemi

Mesâlih-i mürsele, İslâm hukuk prensiplerinin en önemlilerinden biridir. İslâm ilimlerine gerçek manada nüfuz edebilmiş ve İslâm hukukunun usulünü basiretle tatbik edebilme gücüne sahip kişiler tarafından kullanılması halinde çok önemli sonuçlar doğurabilir.

İslâm devletinde, İslâm hukukunun ruhuna ve temel kurallarına hakim olan yetkililer, Kitap, Sünnet, İcmâ ve kıyasta özel delil bulamadıklarında, bu prensipten faydalanarak, İslâm toplumunun yeni ihtiyaçlarına cevap veren ve onun hayrına olan sonucu gerçekleştiren hükümler ve kanunlar koyabilirler. Devletin ihtiyaç duyması halinde zenginlere vergi konması, ihtiyaçından fazla meskeni olan kişinin meydana kalanlara barınacak yer vermeye zorlanması, toplumda ihtiyaç doğması halinde sanatkârların, çiftçi ve benzerlerinin ecri misil ile çalışmaya zorlanması ve buna uymadıklarında cezalandırılmaları, çalışma saatlerinin ve ücretlerin sınırlandırılması, toplu ziraat, pazarlamada kooperatifçilik gibi konularda ve daha başka hakkında nass veya nassın düzenlediği kıyasa elverişli olay bulunmayan meselelerde bu prensibe dayanabilirler.

111- Mesâlih-i Mürselenin Kıyas İle Karşılaştırılması:

Mesâlih-i mürsele ile kıyası dikkatle inceleyen kimse, bunların iki hususta birleştiklerini ve iki hususta ayrıldıklarını görür.

1) Birleştikleri noktalar:

a) Her ikisine de, ancak hakkında Kitab, Sünnet veya icmâda özel hüküm bulunmayan meselelerde başvurulur.

b) Gerek kıyas gerekse mesâlih-i mürsele ile sabit olan hüküm, hükmün konmasında illet ve gerekçe olmaya elverişli bulunduğu kanaat getirilirken "münasib bir mânâ" (vasıf) üzerine bina edilir.

2- Ayrıldıkları noktalar:

a) Kıyasa göre hüküm verilen olayda, bu olayın bir benzeri Kitab, Sünnet veya icmâda düzenlenmiştir ve nass yahut icmâdaki hükmün konmasına sebep olan münasip mana vasıtasıyla yeni olay hükmü bilinen olaya kıyas edilebilmektedir.

Mesâlih-i mürselele göre hüküm verilen olaylarda ise kendisine kıyas edilebilecek benzer bir olay yoktur. Hüküm, doğrudan doğruya maslahat (fayda-zarar) düşüncesine dayandırılmaktadır.

b) Kıyasta, hükmün kendisi üzerine bina edildiği maslahatın muteberliği hakkında özel delil vardır.

Mesâlih-i mürselele göre hüküm vermede ise, hükmün kendisi üzerine bina edildiği maslahat hakkında olumlu veya olumsuz bir delil yoktur. Bu hususta Şâr'i sükût etmiştir.

VI- İSTİHSAN

112- Giriş:

İstihsanın tarifine, çeşitlerine ve hüccet olup olmadığına geçmeden önce aşağıdaki hususların açıklığa kavuşturulacağı bir giriş vermek uygun görünmektedir.

a) Fakihlerin terminolojisinde "kıyas" kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığı ve "istihsan" karşısında zikredildiğinde "kıyas"tan neyin kastedildiği.

b) "Asl" kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığı.

c) Zahiriler müstesna bütün müctehidler şer'i kaynaklarından hüküm çıkarırlarken istihsana uygun ihtihadda buldukları halde, fakihlerin istihsan hakkında ihtilâfa düşmelerinin ve bazılarının istihsana göre hüküm verenler için ağır sözler söylemelerinin gerçek sebebi.

113- (a) Kıyas Kelimesinin Terim Anlamları:

Kıyas kelimesinin yer aldığı meseleleri inceleyen kimse, bunun değişik anlamlarda kullanıldığını görür:

aa) Fıkıh usulünde bilinen terim anlamında: Bu, bir "fer" in, hükmün illerindeki birlik sebebiyle "asl" a ilhak edilmesi demektir. Kıyas kelimesinin en çok kullanıldığı anlam budur.

bb) Kapsam itibariyle genel nitelikli şer'i nass anlamında: Meselâ İmam Ebu Hanifeden muhsan ^[244] olan zâninin recmi konusunda nakledilen "Biz kıyasa aykırı olarak ve istihsan yoluyla recm gerektiğine hükmettik" sözünde "kıyas" kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Bu sözde

"kıyas"tan maksat, kapsam itibariyle genel nitelikli şer'i bir nass, yani "*Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüz değnek vurun*" ^[245] âyetidir. Çünkü bu nass gerek muhsan gerekse muhsan olmayan zâniye şâmil genel bir nassdır. Nasstan çıkan sonuç, muhsan olsun olmasın zina edene yüz değnek vurulmasının gerektiğidir. Fakat muhsan olan zâni bu genel nassın dışında tutulmuş, onun hakkında değnek cezası değil recm cezası gerektiğine hükmedilmiştir. Zira bu istisnayı gerektiren özel bir delil vardır. O da Hz. Peygamber'in ve ashabının şöret yoluyla rivayet edilen bir çok olayda, muhsan zâniye değnek cezası değil recm cezası uygulamış olmalarıdır. İşte Ebu Hanife'nin "Biz kıyasa aykırı olarak ve istihsan yoluyla recm gerektiğine hükmettik" sözündeki "istihsan" kelimesi bu istisna hakkında kullanılmıştır. Bu sözdeki "kıyas" kelimesi ile de, fıkıh usulünde kıyas denince anlaşılacak terim anlamının kastedildiğini düşünmek doğru olmaz. Çünkü bu meselede, muhsan ve gayr-ı muhsan zâniye değnek cezası uygulanması gerektiğini gösteren bu türden bir kıyas sözkonusu değildir. Burada sözkonusu olan, belirtilen hükümle ilgili nass-ı âmmdır. Yani kapsamı itibariyle genel nitelikli Kur'ân âyetidir.

cc) Fıkıhta veya bazı mezheplerce kabul edilmiş ve yerleşmiş genel kural anlamında: Meselâ İmam Ebu Hanife'nin, oruçluyken unutarak bir şey yiyen veya içen kimse hakkında söylediği: "Rivayet olmasaydı, kıyasa göre hükmederdim" sözündeki "kıyas" kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Bu sözde "kıyas"tan maksat, gerek oruç konusunda gerekse diğer konularda yerleşik bir kural olan "Bir şeyin rüknü ortadan kalkınca kendisi de ortadan kalkar" kuralıdır. Orucun rüknü, oruç süresince "imsak" yani yiyip içmemek ve cinsi münasebette bulunmamaktır. Bu rükün, unutarak bile olsa yemek veya içmekle ortadan kalkmış olur. Bunun sonucu, unutarak yiyip içen kimsenin orucunun bozulmuş olmasıdır. Fakat Hz. Peygamber'den, unutarak yeme-içme halinde orucun bozulmayacağına dair bir hadis rivayet edilmiştir. İşte, Ebu Hanife, yukarıdaki sözleriyle, bu hadise göre hüküm verdiğini ve o yüzden genel kuralı bu meselele uygulamaktan vazgeçtiğini ifade etmiş olmaktadır.

114- (b) "Asl" Kelimesinin Kullanıldığı Anlamlar:

"Asl" kelimesi, sözlükte, üzerine başka şeylerin bina edildiği temel demektir. Terim olarak "asl", birçok anlamda kullanılır. Bazıları şunlardır:

aa) Şer'i delil anlamında: Meselâ, fakihler "Bu hükümde asıl Kitab'tır" dediklerinde, o hükmün dayandığı şer'i delili kastederler. Sünnet, İcmâ ve diğer deliller hakkında da bu gibi cümlelere raslanır.

bb) Fıkıhta veya bazı mezheplerce benimsenmiş yerleşik kural anlamında: Meselâ usulcülerin "Aslolan, emrin emredilenin vacip olduğuna delâlet

etmesidir" sözündeki "asl" kelimesi, usulcülerin benimsedikleri yerleşik kural anlamındadır. Yine fakihlerin şu sözünde "asl" kelimesi fıkhıta yerleşmiş olan kural anlamında kullanılmıştır: "Aslolan, insanın işlediği bir suçu veya yaptığı bir borçlanmayı, onun yerine başkasının yüklenmemesidir."

cc) Tercihe şâyân olan anlamında: Meselâ "Bir konuda mecaz ve hakikat çatışsın, aslolan hakikattir" sözünde, böyle bir çatışma halinde "hakikât" in tercih edilmesi gerekeceği anlatılmak istenmektedir.

dd) Kıyas işleminde "fer" in karşıtı anlamında: "Şarap asıldır, şampanya fer'dir" sözünde olduğu gibi.

115- (c) Bilginlerin İstihsan Konusunda İhtilâfa Düşmelerinin Gerçek Sebebi:

Zahirîler dışındaki bütün müctehidler aslında istihšana göre hüküm verdikleri halde, bilginlerin istihsanı kabul konusunda ihtilâfa düşmelerinin ve hatta bazılarının istihsanı kabul edenler hakkında ağır sözler söylemelerinin gerçek sebebi şudur: İstihsanı en çok kullanan ve onu savunan fakihler - ki bunlar Ebu Hanîfe ve onun mezhebindeki bilginlerdir-, birçok fikhî meselede istihsan kelimesini, şer'î hüküm çıkarırken başvurulacak müstakil bir şer'î delil izlenimini verecek şekilde ve çok zaman da kıyas kelimesinin yanısıra kullanmışlardır. Meselâ, Bu meselede kıyasa göre şöyle, istihšana göre böyle hükmetmek gerekir" veya "Kıyas şöyle hükmetmeyi gerektirirdi, fakat biz istihsan yaparak böyle hükmediyoruz" gibi ifadelerle Hanefî fikhî kitaplarında çok raslanır.

Bu fakihlerin sözlerinde istihsan kelimesi çok geçmekle beraber, kendilerinden "istihsan" ile neyin kasdedildiğini belirleyen bir tarif intikal etmemiştir. Aynı şekilde, onlardan, istihsanın karşıtı olarak zikrettikleri "kıyas" ile ne kasdettiklerine dair bir açıklama da sonrakilere ulaşmış değildir. Bu kıyas ile, fikhî usulündeki "şer'î delil" anlamındaki kıyası mı, "genel nitelikli şer'î nass" anlamım mı, yoksa fıkhıta veya bazı mezheplerde "benimsenmiş ve yerleşmiş genel kural" anlamını kasdediyorlardı?

İşte bu belirsizlik sebebiyle, bazı bilginler Hanefî fakihlere istihsan konusunda karşı çıkmışlar, onlara bu hususta ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Çünkü onlar, Hanefîlerin kabul ettikleri istihsanın, bilinen şer'î delillerden birine dayanmaksızın şahsî görüş ve hevese göre hüküm koyma olduğu

inancına kapılmışlardır. Meselâ, İmam Şafî bu hususta şu meşhur sözü söylemiştir: "İstihsan yapan kimse, kendi başına din koymuş olur." [246] Bu şu demektir: İstihsan yolu ile hüküm koyan kimse kendiliğinden (delilsiz olarak) din vazetmiş olur. Bu ise caiz değildir. Zira bu yetki Allah'ındır; O, görevlendirdiği elçiler vasıtası ile ilâhî kanunlarını bildirir.

Hanefî usûlcülerinin ileri gelenleri kendi mezhep imamlarına bu türlü ithamlar yönelttiğini görünce, imamlarını müdafaaya başlamışlar, onların dayandığı istihsanın gerçekte ne anlam taşıdığını açıklamışlar ve onun şahsî görüş ve arzuya göre hüküm vermek olmayıp hemen bütün bilginlerin kabul ettiği delillerden biri olduğunu isbata yönelmişlerdir.

Şu kadar -var ki, bu usulcüler istihsan için belirli bir tarif üzerinde ittifak edememişlerdir. Onlardan, birbirini tutmayan bir çok tarif intikal etmiştir. Bunlardan bazılarını zikrederim:

- "Müctehidin vicdanını etkileyen, fakat onu ifade etmekte güçlük çektiği ve açıkça ortaya koyamadığı bir delildir".

- "(Müctehidin) bir meselede, o meselenin benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçmeyi gerektiren bir gerekçe ile o hükmü bırakıp aksine bir hüküm vermesidir."

- "İlk nazarda hatıra gelen celî (açık) kıyasa aykırı olan ve hemen hatıra gelmeyen hafî (gizli) kıyastır."

- "Celî kıyasa aykırı düşen, nass, icmâ, zaruret veya gizli kıyas gibi delillerdir."

Biz bu tarifler arasında, istihsanın bütün nevilerini içine alan ve Hanefî fikhındaki şekliyle onu tasvir eden açık bir tarif bulamadık. O yüzden, bu tariflerin hiçbirisini tekbaşma esas almaksızın, bütün istihsan nevilerine uyan ve istihsanı Hanefî fikhındaki şekliyle canlandıran kapsamlı bir tarif vermeye çalışacağız:

116- İstihşamın Tarifi:

İstihsan: müctehidin, bir meselede, kendi kanaatince o meselenin benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçmesini gerektiren nass, icmâ, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi bir delile dayanarak, o hükmü bırakıp başka bir hüküm vermesidir.

Bunu biraz açıklayalım:

Bazen bir mesele, genel nitelikli nasslardan birinin veya fıkhıta yahut bazı mezheplerde benimsenip yerleşmiş bir genel kuralın kapsamına girer. Fakat bu meselede o genel nassın veya genel kuralın aksi istikametinde hüküm vermeyi gerektiren nass, icmâ, zaruret, örf veya maslahat gibi özel bir delil daha bulunur. Müctehid, bu özel delilin tercih edilmesine kanaat getirirse, o meselenin benzerlerine uygulanan genel nass veya genel kural hükmünü terkederek özel delile göre hüküm verir. İşte bu "udûl" e yani benzerlere uygulanan hükümden vazgeçmeye "istihsan" adı verilir. Bu yolla sabit olan hükme "kıyasa aykırı olarak sabit olmuş müstahsen hüküm" denir. Burada kıyasa aykırılıktan maksat genel nassa veya genel kurala aykırılıktır.

Bazen ise bir mesele nassın kapsamına girmez ve bu yüzden kıyas yoluna başvurulur.

Fakat iki farklı kıyas imkânı ile karşılaşılar. Yani bu mesele ile, herbiri hakkında şer'î hüküm bulunan iki farklı mesele arasında benzerlik görülür. Bu kıyaslardan biri açık (zahir, celî) tır. Çünkü hükme bağlanacak mesele ile hükmü bilinen mesele arasında illet bağı kolayca kurulabilmekte ve ilk anda hatıra gelen benzerlik bu olmaktadır, ikinci kıyas ise, kapalı (hafî) dir. Birincide olduğu gibi benzerlik hemen hatıra gelmemekte, illet bağı gizli kalmaktadır. Fakat sonunda müctehid bu ikinci kıyasın tercih edilmesi kanaatine varır ve ona göre hüküm verir. Buna "açık kıyasa aykırı olan istihsan" denir.

İşte Hanefî fakihlerinin ve istihšana göre hüküm veren diğer fakihlerin -özellikle Mâlikîlerin- "istihsan" dan kasdettikleri bunlardır. Onların "istihsan" ve "kıyas" kelimelerini açıkça kullandıkları fikhî meselelerden çıkan sonuç budur. Zira bu meseleleri inceleyen kişi mutlaka iki durumdan biri ile karşılaşır:

Ya müctehidin, özel bir delil sebebiyle genel hükümden ayrıldığı bir meseledir.

Ya da, hakkında biri açık diğeri kapalı iki farklı kıyas imkânı bulunan ve müctehidin kapalı kıyası daha güçlü bulduğu için açık kıyası terkettiği bir

meseledir.

117- İstihsanın Çeşitleri:

Yukarıdaki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, müctehidin, bir meselede benzeri meselelerdeki hükümden vazgeçip başka bir hüküm vermeyi, ya bu konuda mevcut özel bir nassa binaen ya da bir icmâ, bir zaruret, bir kapalı kıyas, bir örf veya bir maslahat sebebiyle olmaktadır. İşte bu gerekçeye "istihsanın me'hazı" yani dayandığı kaynak anlamına gelmek üzere "vechü'l-istihsân" adı verilir. Bu açıdan istihsan altı çeşittir:

- 1- Nass sebebiyle istihsan,
- 2- İcmâ sebebiyle istihsan,
- 3- Zaruret sebebiyle istihsan,
- 4- Kapalı kıyas sebebiyle istihsan,
- 5- Örf sebebiyle istihsan,
- 6- Maslahat sebebiyle istihsan. Şimdi bunları misalleriyle açıklayacağız:

118- Birincisi: Nass Sebebiyle İstihsan:

Bir mesele hakkında belirli bir nass bulunuyorsa ve bu nass genel nass yahut yerleşik genel kural gereğince o meselenin benzerleri hakkında uygulanan genel hükmün aksine bir hüküm ihtiva ediyorsa, o zaman bu çeşit istihsandan sözedilir. Bu özel nass hükmü, Şâri'in benzerlerine ait hükümden istisna ettiği bütün durumlar hakkında geçerlidir. Birkaç örnek verelim:

Selef diye de anılan "selem" sözleşmesi bu çeşit istihsana örnek teşkil eder. Selem sözleşmesi, peşin para karşılığında bir şeyin belirli vasıflar taahhüt edilerek ilende teslim edilmek üzere satılması demektir. Bu ise, kişinin, halen sahip olmadığı bir şeyi satması türünden bir sözleşmedir. Bu konuda iki nass bulunmaktadır. Bunlardan birisi genel niteliktedir ve sözleşmenin geçersizliğine hükmetmektedir: Hz. Peygamber Hakîm b.

Hizâm'a hitaben "*Sahip olmadığın bir şeyi satma!*"^[247] buyurmuştur. İkinci nass ise özel niteliktedir ve bu sözleşmenin caiz olduğunu göstermektedir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde, Medine'lilerin meyveleri hakkında bir veya iki yıllığına selem (peşin para-vadeli teslim) sözleşmesi yaptıklarını gördü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "*Selem yoluyla satış yapan, bunu belirli ölçüye, belirli tartıya göre ve belirli süre tayin ederek yapsın.*"^[248]

Bu hadise binaen fakihler, selem sözleşmesini icap ettiren genel nasstan ayrılarak özel nassa göre hüküm vermişler ve selemi caiz görmüşlerdir. Hanefiler bu konuda şöyle bir ifade kullanırlar: "Selem, kıyâsa aykırı olmakla beraber, istihsanen meşru kabul edilmiştir.

Görüldüğü gibi, selem sözleşmesinin benzerlerinde uygulanan genel nass hükmünden yani geçersizlik hükmünden vazgeçilerek özel nassa göre cevaz hükmü verilmesine istihsan, karşı hükme ise kıyas adı verilmektedir. Buradaki "kıyas"tan maksat, selem caiz sayılmamasını gerektiren genel nitelikteki nass yani Hz. Peygamber'in "sahip olmadığın bir şeyi satma" hadisidir.

Vasiyet de böyledir. Çünkü vasiyet, mülkiyetin ortadan kalkacağı zamana bağlanmış bir temlik işlemidir. Oysa temlik konusundaki yerleşik kurala göre, temlik mülkiyetin ortadan kalkacağı zamana bağlanamaz. Şu halde vasiyetin geçersizliğine hükmetmek gerekir. Fakat bu husustaki özel nasllara dayanılarak geçersizlik hükmü terkedilmiş, vasiyetin caiz olduğuna hükmedilmiştir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'de

"(Bütün bu paylar, ölenin) yapmış bulunacağı vasiyet (yerine getirildikten ve borc(un ifasm)dan sonradır)"^[249] buyurulmuştur.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

"Allah amel defterinizin hayır-hasenât kısmına eklemek üzere (hayatınızda yaptığınız) iyiliklerden ayrı olarak (hayırda bulunabilmeniz için), size vefatınız sırasında da mallarınızın üçte biri üzerinde tasarruf yetkisi balışetmiştir."^[250]

Hanefiler bu mesele hakkında da şöyle derler: "Vasiyet, kıyasa aykırı olmakla beraber, istihsanen caizdir."

Bu örnekte, Kitab ve Sünnetteki özel nasllara binaen genel hükümden ayrılmaya istihsan denmektedir. Bu istihsanın karşıtı olarak zikredilen kıyastan maksat ise, vasiyetin caiz sayılmamasını gerektiren temlik konusundaki yerleşik genel kuraldır.

Unutarak yiyip-içmenin orcu bozup bozmayacağı hususunda da iki delil bulunmaktadır. Birincisine göre orucun bozulacağına hükmetmek gerekmektedir. Bu delil, "bir şeyin rükünlerinden birine hâle geldiğinde o şey yok kabul edilir" şeklindeki yerleşik genel kuraldır. Bilindiği gibi, imsak (orucu bozan şeylerden sakınmak) orucun rükünüdür. Unutarak da olsa, yeme ve içme ile bu rükün ortadan kalkmış olur, dolayısıyla artık orucun da varlığından sözedilemez. İkinci delile göre ise, bu halde orucun bozulduğuna hükmedilemez. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Oruçlu iken unutarak yiyip içen kimse orucunu tamamlasın, zira onu Allah yedirip içirmiştir."^[251]

Hanefi bilginler, bu özel nassa göre hüküm verirken: "Unutarak yiyip içmek -kıyasa aykırı olmakla beraber- istihsanen orucu bozmaz" demişlerdir. Bu ifadedeki istihsandan maksat, özel nassa binaen, unutarak yiyip içmenin orucu bozmayacağına hükmedilmesidir. Bu istihsanın karşıtı olarak zikredilen ve terkedildiği söylenen kıyasa gelince, bu, unutarak bile olsa yiyip içmenin orucu bozacağı tarzındaki genel kuraldır. Nitekim İmam Ebu Hanîfe'nin "Rivayet olmasaydı kıyasa göre hüküm verirdim" sözü buna işaret etmektedir. Bunun anlamı, sözkonusu hadis olmasaydı -ister kasden ister unutarak olsun- orucunu imsak rükünü ortadan kaldıran herşey orucu bozar" şeklinde ifade edilebilecek genel kurala göre hüküm verirdim demektir.

"Şart muhayerliği" sözleşme yapılırken, sözleşmenin taraflarına veya taraflardan birine ya da bir üçüncü şahsa belirli bir süre içinde sözleşmeyi feshedebilme yetkisinin. tanınması demektir. Sözleşme sırasında bu husus şart koşulduğundan, buna "şart muhayerliği" denmiştir. Böyle bir muhayerlik hakkında da iki delil vardır. Birisi sözleşmelerle ilgili bir genel kuraldır. Bu kurala göre "sözleşmede asıl olan, meydana geldiği andan itibaren sözleşmenin lüzum, yani bağlayıcılık ifade etmesidir." Muhayerlik şartı ise bu bağlayıcılığı ihlâl etmektedir. Şu halde böyle bir şart geçerli sayılamaz. İkinci delil Hz. Peygamber'in Hıbbân b. Munkız'e söylediği şu sözüdür: "Alış-veriş yaptığında de ki: Aldatmaca yok! Ve benim üç gün

muhayyerlik hakkım olacak! "[\[252\]](#)

Hanefiler ve başka fakihler bu özel nassa dayanarak genel kuraldan istisna yapmışlardır. Hanefiler bu cevazı şöyle ifade ederler: "Şart muhayyerliği -kıyasa aykırı olmakla birlikte- istisnânen caizdir.

Bu örnekte "istihsan"dan maksat, özel nass hükmüne binaen şart muhayyerliğinin caiz görülmesidir. İstihsana ters düşen "kıyas"tan maksat ise, sözleşmelerde bağlayıcılığın (yani tek taraflı olarak feshedilememe özelliğinin) esas olduğu hakkındaki yerleşik genel kuraldır.

119- ikincisi: İcmâ Sebebiyle İstihsan:

Müctehidlerin, bir olayda, o olayın benzerlerine uygulanan genel kuralın aksine hüküm vermeleri veya insanların genel bir kurala aykırı davranışları karşısında sükût etmeleri ve buna karşı çıkmamaları halinde, "İcmâ sebebiyle istihsan" dan söz edilir. Bu tür istihsana verilen örnekler arasında şunları sayabiliriz:

İstisna (eser) sözleşmesi. Bu, bir kimsenin, bir sanatkarla belirli bir bedel karşılığında -ve fıkıh kitaplarında gösterilen şartlar çerçevesinde- kendisi için bir şey yapması için sözleşmesi demektir. Alım-satım konusundaki yerleşik kurala göre bu sözleşmenin geçersiz sayılması gerekir. Çünkü sözleşmenin konusunu teşkil eden iş (eser) sözleşmenin yapıldığı esnada mevcut değildir. Ortada olmayan bir şey hakkında sözleşme yapmak ise caiz değildir. Fakat insanlar, öteden beri bu muameleyi yapagelmisler ve icthad ehlerinden olan hiçbir kimse buna karşı çıkmamıştır. Şu halde bunun geçerliliği hakkında müctehidlerin icmâ etmiş olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu meselede Hanefiler şöyle derler: İstisna sözleşmesi, kıyasa aykırı olmakla beraber, istisnânen caizdir. Bu ifadedeki istihsan kelimesi ile, istisna sözleşmesinin geçersizliği hükmünden vazgeçildiği anlatılmakta, kıyas kelimesi ile ise, "ortada olmayan bir şeyi sözleşme konusu yapmanın caiz olmadığı" şeklindeki yerleşik genel kurala işaret edilmektedir. Yani müctehidlerin icmâ'ı sebebi ile bir genel kuraldan vazgeçilmiş olması istihsan adını almaktadır.

Hamamlarda yıkanma ile ilgili sözleşme. Bu, bir nevi isticar (kira, sözleşmesidir. Fakat bu sözleşmede ücret, kullanılacak su, hamamda kalınacak süre ile ilgili hususlar baştan belirlenmemektedir. Sözleşmenin konusu ile ilgili olan bu hususlardaki belirsizlik sebebiyle, genel kurala göre sözleşmenin geçersiz sayılması gerekir. Zira kullanılacak su ve kalınacak süre kişiden kişiye değişen durumlardır. Bilinmezlik ise, sözleşmeyi fasid kılan durumlardan biridir. Fakat insanlar bu uygulamayı teamül haline getirdiği halde, icthad ehlerinden hiçkimse, buna karşı çıkmamıştır. Bu tutum, onların bu sözleşmenin cevazında icmâ ettiklerini gösterir. Onun için, fakihler, halkın ücret karşılığında faydalanması için açılmış olan hamamlarda yıkanmayı, ücret, kullanılacak su miktarı ve kalınacak süre baştan belirlenmediği halde caiz saymışlardır. Hanefî bilginler, "bu muamele, kıyasa aykırı olmakla beraber istisnânen caizdir" derlerken; "istihsan" ile, hamamda yıkanma sözleşmesinin geçersizliği hükmünden vazgeçip müctehidlerin icmâ'ına binaen bunu caiz görmeyi, "kıyas" ile ise sözleşmenin konusu ile ilgili hususlardaki bilinmezliğin sözleşmeyi fasid kılacağı genel kuralını kasdetmiş olmaktadır.

120- Üçüncüsü: Zaruret ve İhtiyaç Sebebiyle İstihsan:

Bu çeşit istihsan için genellikle şu örnekler verilir:

Pislenen kuyuların ve havuzların temizlenmesi. Yerleşik kurala göre, bu kuyular ve havuzlar pislenme esnasındaki suyun bir kısmı veya tamamı boşaltılsa dahi asla temiz hale gelmez. Çünkü suyun bir kısmının boşaltılması halinde, bu boşaltmanın kalan suyun temizlenmesine tesiri olamayacağıdır. Tamamının boşaltılması halinde de sonuç çok farklı sayılmaz. Zira kuyuya gelen veya havuza dökülen yeni su kuyunun duvarlarında veya havuzun duvarlarında ve zemininde kalan pislikle mutlaka karışır. Fakat fakihler, zarurete binaen, temizlikle ilgili esas kuralı bu meselede terkedip, -fıkıh kitaplarında tafsilatıyla gösterildiği üzere- suyun bir kısmının veya pislenme sırasında mevcut su miktarının boşaltılması

ile kuyunun temiz hale geleceğine hükmetmişlerdir. [\[253\]](#) Bu hüküm hakkında da fakihler "kıyasa aykırı olmakla birlikte istisnânen sabittir" derler. Bu örnekte "istihsan"dan maksat, bu tür kuyu ve havuzların temizlenemeyeceği hükmünden vazgeçip -zaruret ve ihtiyaca binaen- belirli miktar suyun boşaltılmasıyla temizlenmiş sayılacağına hükmetmektir. Bu istihsanın karşıtını teşkil eden ve terkedilen kıyas ise, böyle pislenmiş kuyu ve havuzların asla temiz hale getirilemeyeceği genel kuraldır.

Doğan, akbaba, karga ve atmaca gibi yırtıcı kuşların artığı olan sularla dinî temizliğin yapılabilmesi. Esasen bunlar, leş yiyen kuşlardır. Gagaları bu pisliklerle temas halindedir. Ayrıca, su içerlerken salyaları suya akabilir. Salyanın oluşumu etle bağlantılı olduğuna göre, bunların salyaları da etleri gibi necis (pis) sayılır. Şu halde, aslan, kaplan ve pars gibi yırtıcı hayvanlarda olduğu gibi bu kuşların artığı olan suyun -eğer az ise- pis olduğuna hükmetmek gerekir. Fakat bu yırtıcı kuşlar, (dört ayaklı yırtıcı hayvanlardan farklı olarak) suya havadan indiklerinden, özellikle çöllerde ve fazlaca meskun olmayan yerlerde oturanlar kaçınılmaz bir durumla karşı kaşnyadır. O yüzden, Hanefî bilginler, bu zarureti dikkate alıp, diğer yırtıcı hayvanların artığına uygulanan hükmü bırakmışlar ve bu kuşların artığını istisnânen temiz kabul etmişlerdir.

Rivayet edildiğine göre Ebu Yusuf, İmam Ebu Hanîfe'ye yırtıcı kuşlarla dört ayaklı yırtıcı hayvanlar arasındaki farkı sormuş, o şu cevabı vermiştir: "kıyasa bakılırsa ikisi de aynı. Fakat bu hususta ben istihsan yapıyorum."

Bu örnekteki "istihsan"dan maksat yırtıcı kuşların artıklarının pis kabul edilmesi hükmünden vazgeçip, -zaruret ve ihtiyaç sebebiyle- bu artıkların temizliğine hükmedilmesidir. İstihsanın karşıtı olan ve terkedilen "kıyas"tan maksat ise, usulî kıyas (fıkıh usulündeki kıyas)tır. Çünkü, yırtıcı kuşlar, dört ayaklı yırtıcı hayvanlara benzediğinden, onların artığının da yırtıcı hayvanların artığı gibi pis sayılması gerekir.

Bununla beraber bu örnekte istihsanın karşıtı olan ve terkedilen "kıyas"tan maksat, şöyle bir genel kural da olabilir: İster dört ayaklı ister kuş cinsinden olsun et yiyen bütün yırtıcı hayvanların salyaları pistir; zira salyanın oluşması pis olan etleri ile alakalıdır. Eğer "kıyas"tan maksadın bu genel kural olduğu kabul edilirse, "istihsan" -zarurete binaen- genel kuralın terki anlamında kullanılmış olur.

121- Dördüncüsü: Kapalı Kıyas Sebebiyle İstihsan:

Bu nevi istihsan, hakkında birbiriyle çatışan ve biri açık diğeri kapalı iki kıyas imkânı bulunan meselelerde gerçekleşir. Bunu bazı örneklerle açıklayalım:

Hanefi mezhebindeki yerleşik kurala göre, sözleşme sırasında özel kayıt konmadıkça, ziraî arazinin satımı ile bu araziye ait irtifak hakları (şirb, mürur ve mesil hakları) [\[254\]](#) alıcıya geçmez.

Yine Hanefi mezhebindeki yerleşik kurala göre sözleşme sırasında ayrıca belirtilmesi dahi, böyle bir arazinin kira sözleşmesine konu olması halinde, irtifak haklarından faydalanma sözleşmeye dahil sayılır; yani kiracı bunlardan faydalanabilir.

Bir de hem satım hem kira sözleşmesine benzeyen üçüncü bir hukukî işlem bulunmaktadır, ki bu, "vakıftır. Vakıf işlemi yapan kimse açısından bakılırsa, vakıf satım sözleşmesine benzer, çünkü her ikisinde mülkiyet elden çıkmaktadır. Vakfın lehtarları açısından bakıldığında ise, vakıf kira sözleşmesine benzer, zira her ikisinde hukukî işlemin konusu olan maldan faydalanma imkanı sağlanmakta, ama o malın mülkiyeti karşı tarafa devredilmemektedir.

Demek oluyor ki, ziraî arazinin vakfedilmesi halinde iki farklı kıyas ile karşı karşıya gelinmektedir: Satım sözleşmesine kıyas edilirse, özel kayıt olmadıkça irtifak hakları vakıf işleminin kapsamına dahil sayılamayacaktır. Kira sözleşmesine kıyas edilirse, vâkıf (vakfi yapan)ın özel açıklaması olmasa bile bu haklar vakfın kapsamında kabul edilecektir.

Hatıra ilk anda satım sözleşmesine olan benzerlik gelmekte, kira sözleşmesi ile vakıf arasındaki benzerliği belirlemek için biraz düşünüp tahlil yapmak gerekmektedir. O yüzden, vakfın satıma kıyası "zahir veya celi kıyas", kiraya kıyası ise "hafî kıyas" olarak nitelenmiştir. Bu konuda Hanefiler şöyle derler: Vâkıfın özel kaydı olmadığı halde irtifak haklarının vakıf işlemine dahil sayılması "istihsan"dır; özel kayıt olmadıkça bu hakların vakfa dahil sayılmaması ise "kıyas"tır.

Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, örnekteki "istihsan"dan maksat, kapalı kıyasın açık kıyasa tercih edilmesidir. Bir başka anlatımla, vakfın satıma benzetilmesi hatıra ilk gelen kıyastır; kiraya benzetilmesi ise ilk bakışta güçlü bir kıyas gibi görünmez, kapalı kıyastır. İşte, bu meselede vakfın satıma kıyasının terkedilip kiraya kıyas edilmesine istihsan denmiştir. Bu tercihin sebebi vakıf işleminin esas gayesini yani vakfedilen maldan faydalanılmasını gerçekleştirebilmektir. Şirb, mürur ve mesil hakları sabit olmaksızın ziraî araziden faydalanılması mümkün olmadığından, kirada olduğu gibi vakıfta da bu hakların -ayrıca belirtilmesi dahi- işlemin kapsamına dahil kabul edilmesi uygun görülmüştür.

Bütün Hanefî bilginlere göre, mal konusundaki velî bazı hukukî işlemleri yapmaya yetkilidir. Meselâ velayeti altındaki kişinin bir malını emanet bırakmak üzere vedia sözleşmesi yapmak bu türdendir.

Yine, Hanefi bilginler, bu velinin diğeri bazı hukukî işlemleri yapmaya yetkili olmadığı fikirbilgi etmişlerdir. Velayeti altında bulunan kişinin malından kendi borcunu ödemesi böyle bir işlemdir.

Teslim şartlı rehin ise, hem vediaya hem borç ödemeye benzemektedir. Şöyle ki: Başkasının nezdinde mal bırakma açısından rehin de vedia gibidir. Borçlunun borcunu ödeyememesi halinde ortaya çıkacak sonuç açısından ise rehin ifâya (borç ödemeye) benzer. Zira böyle bir durumda rehnedilen mal satılır ve alacaklı alacağını bu paradan alır.

Buna göre rehin hususunda iki farklı kıyas bulunmaktadır: Birisi, rehinin vediaya kıyas edilmesidir, ki bu kıyastan çıkan sonuç, mal konusundaki velinin vediaya yetkili olduğu gibi rehine de yetkili olmasıdır. İkincisi, rehinin "ifâ"ya kıyas edilmesidir. Bu takdirde velî ifaya yetkili olmadığı gibi rehine de yetkili sayılmayacaktır. Şimdi bunlardan hangisi açık kıyastır, hangisi -istihsan diye de anılan- kapalı kıyastır?

Ebu Hanîfe ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybanî bu kıyası benimsemişlerdir. Rehinin ifâya benzetilmesi ise açık kıyastır. Ebu Yusuf ve Züfer bu kıyasa göre hükmetmişlerdir.

Fakat bize öyle görünüyor ki, bu kıyasların nitelendirilmesinin, tam aksi yönde olması gerekir. Çünkü rehinin vediaya kıyası, hemen ilk bakışta müctehidin hatırına gelebilecek olan zahir (açık) kıyastır. İfâya kıyası ise, ancak dikkatli bir inceleme ve tahlilden sonra hatıra gelebilecek kapalı kıyastır.

Görüldüğü gibi, bu örnekte de, gizli kıyas istihsan adını almakta, açık kıyasa da, istihsanın karşıtı anlamına gelmek üzere "kıyâs" denmektedir.

Bir çok usulcü bu çeşit istihsanı anlatmak üzere, yırtıcı kuşların artığının temiz sayılması hükmünü örnek getirmişlerdir. Onlar bu hükmü şöyle açıklarlar:

Yırtıcı kuşların artığı meselesinde iki farklı kıyas bulunmaktadır. Birisi aslan, kaplan gibi dört ayaklı yırtıcı hayvanların artığına kıyas edilmesidir ki, bu açık kıyastır. Çünkü her iki cins hayvanın salyasının oluşumu, şer'an pis sayılan eti ile irtibatlıdır. Bu kıyasa göre, yırtıcı kuşların artığına da diğeri yırtıcı hayvanların artığı hakkındaki hükmün uygulanması, yani bu artığın da pis sayılması gerekir. Bir ikinci kıyas imkânı vardır ki, bu kapalı bir kıyastır (ilk anda hatıra gelmemekte, ancak mesele üzerinde iyice düşündükten sonra akla gelmektedir). Bu, yırtıcı kuşların artığının insan artığına kıyas edilmesidir. Zira, yırtıcı kuşlar suyu gagan ile içerler. Gagaları, temiz kemiktir. Salyaları ise suya karışmaz. Şu halde bu kıyasa göre, nasıl insanın içmesi ile suyun pislenmediğine hükmediliyorsa, bu kuşların içmesi ile de suyun pislenmediğine hükmetmek gerekir.

Fakat -bizce- meselenin bu tarzda ele alınması isabetli değildir. Çünkü, yırtıcı kuşların salyası -bu usulcülerin iddia ettiği gibi- suya karışmıyor olsa bile, normalde onların gagalarında az çok bir pislik daima bulunur. Öyleyse onların artığını insan artığına kıyas etmek doğru olmaz. Böyle bir kıyas, "kıyas maalfânk"tır. Makîs ile makîs aleyh arasında gerçek bir benzerlik yoktur. Dolayısıyla yırtıcı kuşların artığı meselesinde biri açık diğeri kapalı iki kıyasın varlığından söz etmemek gerekir. Bu meselede bir tek kıyas imkânı vardır, o da bu artığın dört ayaklı yırtıcı hayvanların artığına kıyas edilmesidir. Fakat bu kıyas da, -daha önce belirttiğimiz gibi- zaruret ve ihtiyaç sebebiyle terkedilmiştir.

O halde bu meseledeki istihsanın "zaruret sebebiyle istihsan" çeşidi içinde düşünülmesi daha doğru olacaktır. İstihsanın karşıtı olan "kıyas"da, -üçüncü çeşit istihsanda açıkladığımız üzere- ya fıkıh usulündeki terim anlamı ile kıyasir veya yerleşik bir genel kuraldır.

122- Beşinci: Örf Sebebiyle İstihsan;

İnsanlar, kıyasla belirlenen bir hükme veya yerleşik, bir genel kurala aykırı düşen bir uygulamayı örf haline getirirlerse, bu çeşit istihsan söz konusu olur. Hanefi fıkıh eserlerinde bu çeşit istihsanın pek çok örneğine raslanır. Birkaç tanesine işaret edelim:

Hanefi fakihlerin çoğunluğuna göre, sözleşmelerde, örfen benimsenmiş bulunan her şart geçerlidir. Bu, örfeye dayanan istihsan yoluyla kabul edilmiş bir hükümdür ve genel kurala aykırıdır. Bu genel kural, Hanefi fakihlerce sıhhati kabul edilen "Hz. Peygamber (s.a.v) şartlı alışverişi

yasakladı." [255] anlamındaki genel nitelikli hadis ile sabit olmuştur.

Bu örnekteki istihsanın karşıtı olan "kiyas"tan maksat, yukarıda işaret edilen genel nassın kendisi olabileceği gibi, Hanefi fıkında benimsenen (ve esasen bu ve benzeri hadislerden çıkarılmış bulunan) alım-satım vb. sözleşmeler sırasında ileri sürülen şartların geçersiz sayılacağı genel kuralı da olabilir. İşte bu genel nassa veya genel kurala aykırı bile olsa, ileri sürülen şart hakkında örf meydana gelmişse, istihsanen bu şart geçerli kabul edilmektedir.

Mezhep içinde yerleşik kurala göre vakfin ebedî olması gerekir. Bu kural aynen uygulanırsa gayr-ı menkulden bağımsız olarak menkul malların vakfedilemeyeceği sonucuna ulaşılır. Çünkü menkul mallar bir zaman sonra yok olup gider, "Ebedî olarak" kaydının uygulanmasına elverişli değildir. Fakat İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, kitap ve benzeri vakfedilmesi örf haline gelmiş şeylerin -kıyasa aykırı olsa da- vakfa konu olabileceğine hükmetmiştir.

Görüldüğü gibi bu, mezhep içinde yerleşik kurala aykırı olarak, örf sebebiyle yapılmış bir istihсандır. İstihsanın karşıtı olan "kiyas"tan maksat, menkul malların vakfedilemeyeceği şeklindeki yerleşik kuraldır. İmam Muhammed, burada, kuralın aksi yönünde müşahede ettiği örfü dikkate alarak o kuralı bırakmış ve istihsan yapmıştır.

Hanefi fakihlerinin çoğunluğuna göre, su hissesinin (şirb hakkının) tek başına (mülkiyet hakkından bağımsız olarak) satılması caiz değildir. Çünkü satım sözleşmesinin konusunda belirsizlik vardır. Diğer taraftan sözleşmenin konusunu teşkil eden şeye satıcının o anda malik olduğu söylenemez. Zira suyun mülkiyeti ancak ihraz ile (ele geçirmekle) kazanılabilir. Mecrasında iken suyun ihrazı ise mümkün değildir. Kısacası, su hissesinin satımının caiz olmaması hükmü, satım sözleşmesi ile ilgili genel kuralın gerektirdiği bir hükümdür. Fakat bazı Hanefî bilginler, bazı yerlerde su hissesi satışının örf haline gelmiş olduğunu görmüşler ve buna istihsanen cevaz vermişlerdir.

İşte, "su hissesinin tek başına satışı -kıyasa aykırı olmakla birlikte- istihsanen caizdir" dendiğinde, "istihsan" kelimesi ile bu satışın geçersiz olduğu yönündeki hükmün örf binaen terkedilmesi, istihsanın karşıtı olarak kullanılan "kiyas" kelimesi ile de böyle bir işleme imkân vermeyen satım sözleşmesi ile ilgili genel kural kastedilmiş olmaktadır.

123- Altıncısı: Maslahat Sebebiyle İstihsan:

Bir meselede maslahat düşüncesi, o meseleye genel nassa veya genel kurala göre uygulanacak hükümden istisna yapmayı ve aksi yönde bir hüküm vermeyi gerektirirse, bu çeşit istihсандan sözedilir. Şimdi buna bazı örnekler verelim:

Hanefi mezhebindeki yerleşik kurala göre, müzâraa (ziraat ortaklığı), kira sözleşmesinde olduğu gibi âkidlerin veya âkidlerden birinin ölümü ile sona erer. Fakat maslahat düşüncesi ile, bazı durumları bu kuraldan istisna etmişlerdir. Meselâ, toprak sahibi ölmüş ve mahsul henüz yetişmemiş ise, bu durumda kıyasa aykırı olmakla birlikte istihsanen sözleşmenin devam edeceğine hükmetmişlerdir. Terkedilen kıyastan maksat, yukarıda işaret edilen kuraldır. İstihsanın gerekçesi de, emek sahibinin menfaatini korumak ve zarara uğramasını önlemektir.

Haşimoğullarına zekât vermenin caiz olmadığı, Hanefî ve Mâlikî mezhebine ve daha başka fakihlerce benimsenmiş ve yerleşmiş bir hükümdür. Bu hükmün delili Hz. Peygamber'in

"Zekât, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine helâl değildir" [256] ve

"Beştebirin beştebirinde onlara (Haşimoğullanna) yetecek ve başkalarına muhtaç etmeyecek bir hak verilmiştir." [257] hadisidir.

Fakat İmam Ebu Hanîfe ve İmam Mâlik kıyasa aykırı olmakla birlikte, istihsanen kendi zamanlarındaki Hâşimîlere zekât verilebileceğine hükmetmişlerdir. Bu istihsan, maslahat düşüncesine binaen yapılmıştır. Zira, onların devrinde, Hâşimoğullarına ganimetlerden ayrılması gereken pay -ganimet dağıtımında hak sahiplerinin hakkına riayet edilmediği için- onlara ulaşmaz olmuştur. İşte Ebu Hanîfe ve Mâlik, onların maslahatını korumak için bu cevaz hükmünü vermişlerdir.

Buradaki istihsanın karşıtı olan "kiyas"tan maksat, yukarıda işaret edilen genel nitelikteki nassın kendisi olabileceği gibi, "Hâşimoğullarına zekât verilemez" şeklindeki genel kural da olabilir.

Alım-satım sözleşmesinde satım bedeli müeccel (vadeli) ise ve satıcı bu vadeli bedelin teminatı olmak üzere kendisine bir rehin bırakılmasını ister, alıcı da bunu kabul ederse, Hanefî bilginlerin çoğunluğuna göre bu sözleşme ve ileri sürülen şart -istihsanen- geçerli olur. Çünkü bu şart satım bedelinin elde edilebilmesini güçlendirmekte ve satıcının menfaatini korumaktadır. Kıyasa yani genel nitelikli nassa göre ise, bu durumda gerek sözleşmenin gerek ileri sürülen şartın geçersiz sayılması gerekmektedir. Çünkü yukarıda işaret edildiği gibi Hz. Peygamber -Hanefî fakihlerince sıhhati kabul edilen- bir hadisinde şartlı satışı yasaklamıştır. Nitekim Hanefî fakihlerden İmam Züfer bu meselede de kıyasa yani bu hadise göre hükmetmiş, istihsan yoluna gitmemiştir.

İşte Hanefî bilginlerin çoğunluğunca kabul edilen bu istihsan hükmü, maslahata binaen, genel nassın koyduğu geçersizlik hükmünün terkedilmesi anlamındadır. Burada istihsanın karşıtı olan kıyas, genel nass olarak anlaşılabilir gibi, Hanefî mezhebinde benimsenen "akdın muktezasına uymayan her şart geçersizdir" şeklindeki genel kural olarak da düşünülebilir.

Tazmin konusunda yerleşik kural, "emîn" in (kendisine bir şey emanet edilen kimsenin) emanet edilen mala kendi kasdı veya kusuru olmaksızın gelen zararı tazmin ile mükellef olmaması yönündedir. Bu kural gereğince, terzi ve benzeri sanatkâr, nezdinde bulunan başkalarına ait malların telef olması veya zarara uğraması halinde -eğer kasdı veya korumada kusuru yoksa- bunu tazmin ile mükellef olmaz. Fakat İ. Ebu Yusuf ve İ. Muhammed, zararın, genel bir soygun veya yangın gibi kaçınılması imkânsız mücbir bir sebeple meydana gelmesi dışındaki durumlarda sanatkârın bu zararı tazmin ile sorumlu olacağına hükmetmişlerdir. İmam Mâlik de aynı yönde hüküm vermiştir. Burada kıyasa yani tazmin konusundaki yerleşik kurala aykırı hüküm verilmesinin sebebi, insanların mallarının boş yere kayba uğramasının önlenmesi yani maslahat düşüncesidir. Çünkü zamanla emanete hıyanet olayları çoğalmış, gönüllerde iman hakimiyeti zayıflamış, belirtilen kuralın uygulanması halkın zararına yol açar olmuştur. Hanefî bilginler bu meseledeki tazmin mükellefiyeti hükmünün "istihsanen" verildiğini ifade ederler. İstihsanın karşıtı olan kıyas, sözü edilen kuraldır. İstihsan sebebi ise maslahattır.

Hanefî fıkındaki istihsanın başlıca çeşitlerini ve misallerini gördük. Bunlardan açıkça anlaşılan şu noktalara önemine binaen tekrar dikkat çekmek

istiyoruz;

- a) İstihsan, -bazı usul bilginlerinin verdiği imajın aksine- sadece "celî" (açık) kıyasın karşıtı anlamındaki "hafî" (kapalı) kıyastan ibaret değildir.
- b) İstihsanın karşıtı olarak zikredilen "kıyas"tan maksat, bilinen terim anlamındaki (usulî) kıyas olabileceği gibi, genel nitelikli bir şer'î nass veya mezhepçe yahut bazı fakihlerce benimsenen bir kural da olabilir. Bazı usulcülerin konuyu ele alış metodlarından anlaşılana aksine, bu konudaki kıyastan maksat, sadece terim anlamındaki kıyas değildir.
- c) İstihsanın sebepleri (gerekçeleri), -bazı usulcülerin ifadelerinde- sadece nass, icmâ, zaruret ve kapalı kıyas olarak sınırlandırılmış ise de, gerçekte başka delillere binaen de istihsana gidilebilmektedir.

124- İstihsanın Hüccet Değeri:

Usul eserlerinde ve diğer eserlerde yaygın olan ifade, "İstihsan"ın Hanefî mezhebinin delillerinden biri olduğu, Hanefîlerin dışındaki fakihlerin istihsanı hüküm istinbatında bir delil olarak kabul etmedikleri yönündedir. Bu, gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü istihsan, esasen bütün imamlar nezdinde muteber bir delildir. Değişik mezheplerin furu-ı fıkıh kitaplarını inceleyen kimse bu kitapların istihsana dayalı hükümlerle dolu olduğunu görür. Bu konuda en çok dikkat çeken Mâlikî mezhebinin kitaplarıdır.

İstihsana karşı çıkmış olan ve bu hususta çok sert ifadeler kullanan İmam Şafî'nin kendisinin de, bazı meselelerde istihsana göre hükmettiği görülmektedir. Meselâ, Amidî "el-İhkâm" isimli eserinde ^[258] İmam Şafî'nin şöyle dediğini nakleder: "Müt'anın otuz dirhem olmasını uygun görüyorum "Şuf'a hakkı sahibinin şuf a hakkını üç gün içinde kullanmasını uygun görüyorum" Aynı müellifin naklettiğine göre, Şafî, hırsızlık suçunun cezası uygulanırken suçlunun sağ el yerine sol elini çıkarması ve sol elinin kesilmesi olayı hakkında da "kıyasa göre sağ elinin de kesilmesi gerekir, fakat istihsana göre kesilmez" demiştir; bu, kıyasın karşıtı olan bir istihsandır.

Yine İmam Şafî, -diğer imamlar gibi-, kalma süresi kullanılacak su miktarı ve verilecek ücret baştan takdir edilmeksizin hamamlarda yıkanmayı, içilecek miktar ve ödenecek para belirlenmeksizin sucuların elden su satmasını istihsanen caiz görmüştür. Çünkü bu gibi durumlarda kesin bir belirleme yapmak örf ve adete göre çirkin sayılmıştır. Fakihler de, bu hususlarda sıkı hükümler konmamasını daha uygun bulmuşlar, yani istihsan yapmışlardır. İşte bütün bunlar, satım ve kira sözleşmeleri ile ilgili yerleşik kurallara aykırı olan örf sebebiyle yapılmış birer istihsandır. Çünkü kurala göre, satım bedelinde veya kiralama süresinde belirsizliğin bulunması sözleşmeyi geçersiz kılar.

Şu halde, İmam Şafî'nin istihsana karşı çıkmasını ve "İstihsan yapan, kendi başına din koymuş olur" sözünü, istihsanı hüccet kabul edenlerin anladığı anlamdaki istihsan olarak değil, bir başka anlamda yorumlamak gerekiyor. Bu da, şer'î bir delile dayanmaksızın şahsî arzuya ve subjektif mülahazalara göre hüküm vermektir. Şüphesiz bu anlamda istihsan herkese göre batıldır; değil büyük İslâm hukukçularının, herhangi bir müslümanın dahi böyle bir tutumu kabulleneceği düşünülemez.

125- İstihsanın Mesâlih-i Mürsele İle Karşılaştırılması:

İstihsanın mesâlih-i mürseleden farkını şöyle ifade etmek mümkündür:

İstihsandan söz edilebilmesi için, bir mesele hakkında o meselenin benzerlerine verilen bir hüküm bulunması, fakat bir delile dayanılarak o hükümden istisna yapılması ve meseleye o hükmün aksine bir hüküm bağlanması gerekir.

Mesâlih-i mürseleye göre hüküm vermede ise, hüküm bağlanan olayın, hükmü bilinen benzerleri yoktur. Bu olay ile ilgili maslahat düşüncesine binaen, bilinen bir hükmün aksine hüküm verme sözkonusu olmayıp, verilen hüküm doğrudan doğruya maslahat düşüncesine dayandırılmaktadır.

VII-ÖRF

126- Örfün Anlamı:

Örf , insanların çoğunluğunun benimseyip alışkanlık haline getirdiği işler veya duyulduğunda hatıra başka anlam gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanılmayı teamül edindikleri lâfızlardır. Bunlardan birincisine (işler), amelî örf denir. Bazı bilginler bunu "âdet" olarak niteler. Meselâ, halkın birçok şeyi sözlü ifade kullanmaksızın sadece teslim-tesellüm tarzında alıp satmayı ("bey'ut-teâtî"), mehirm muaccel (peşin) ve müeccel (ödenmesi ileriye bırakılmış) şeklinde iki kısma bölünmesini ve kadının mehirin bir miktarını peşin almaksızın zifafa girmemesini, (sözgelimi kira sözleşmesinde) henüz faydalanma gerçekleşmeden ücretin peşin alınmasını âdet haline getirmiş olmaları bu çeşit örf'e girer.

İkincisine (lâfızlar), kavli örf adı verilir. Meselâ, halkın "çocuk" lâfzını sadece erkeği anlatmak için kullanmayı âdet edinmesi halinde bu çeşit örf sözkonusu olur. Oysa dil açısından çocuk lâfzı hem erkeği hem kızı ifade eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki:

"Allah çocuklarınız(in miras payı) hakkında şöyle davranmanızı istiyor: Erkeğin payı iki kadın payı kadardır." ^[259] âyetinde bu kullanım açıkça görülür. Halkın kullanımında "et" lâfzının balığa şâmil olmaması halinde de bu çeşit örften sözedilir. Halbuki dil açısından et lâfzının balığı da için alacak tarzda kullanılmasında bir engel yoktur. Kur'an'daki şu âyet bunu açıkça gösteriyor:

"O, denizi de emrinize verdi ki ondan taze et yiyesiniz." ^[260] İnsanların "hayvan" lâfzını yalnız at için kullanmaları durumunda da bir kavli örf örneği ile karşılaşmış olur.

Gerek amelî gerek kavli örf, "âmm" ve fhâss" kısımlarına ayrılır.

Örf-i amm herhangi bir devirde bütün müslüman ülkelerde halkın bir davranışı veya bir lâfzın özel bir anlamda kullanılmasını âdet edinmesidir. Kalma süresini ve ücreti baştan belirlemeksizin hamamda yıkanmanın ve istisna sözleşmesinin teamül haline getirilmesi, camilere ayakkabı ile girmenin camiye saygısızlık kabul edilmesi, "talâk" lâfzının evlilik bağının sona erdirilmesi için kullanılması gibi.

Örf-i hâss ise, belirli bir ülke yahut bölge halkının veya belirli bir çevrenin bir davranışı veya bir lâfzın özel bir anlamda kullanılmasını âdet

edinmesidir. Iraklıların "hayvan" lâfzını at anlamında kullanmaları ve tacirlerin mal verdikleri kişilerle olan borç ilişkilerinde, şahit getirmeye gerek olmaksızın özel ticarî defterleri isbat vasıtası olarak kabul etmeleri gibi.

127- Örfün Kaynak Değeri:

Bilginler, şer'î delillere ve çevrenin yahut âdetlerin değişmesine göre değişmeyen şer'î hükümlere aykırı olması halinde örfün muteber sayılmayacağı ve hatta ortadan kaldırılması gerekeceği hususunda fikirbirliği içindedirler. Meselâ, içki içme, kumar oynama, riba muameleleri yapma, kabirlere mum dikme, kadınların cenazenin peşinden yürümeleri ve dışarıya örtünme esaslarına riayet etmeden çıkmaları gibi davranışlar toplum içinde âdet haline gelse bile, bunlar, zamandan zamana değişikliğe uğramayan, dinî ve içtimaî bir takım kötülüklerin önüne geçilmek üzere konmuş yasaklara aykırı olduğundan, geçerli birer örf olarak kabul edilemezler.

Buna karşılık, şer'î delillerden ve İslâm hukukunun temel kurallarından birine aykırı olmayan örfün, hüküm çıkarırken dikkate alınması gerekir. Akl-i selim sahibi kişilerin, meselâ bir takım ticarî âdetleri, ihtiyaçların gerektirdiği siyasi tutum ve davranışları, sosyal hayat veya yargı düzeni ile ilgili bir takım düzenlemeleri teamül haline getirmeleri ile oluşan örfler muteber birer öftür. Çünkü İslâm hukukunda hükümlerin konmasında esas gaye, insanların durumlarını düzeltmek, aralarında adaleti gerçekleştirmek ve onların sıkıntılarını gidermektir. O halde, İslâm hukukuna göre hüküm verilirken, insanların âdet edindiği ve akî-ı selim sahiplerinin tasvip ettiği şeyleri dikkate almamak, insanları sıkıntının içine atmak olur, ki bu, İslâm hukukunun üzerine bina edildiği temel gayeye aykırı düşer.

Bunun için, hikmet sahibi olan Şârî'in, İslâm'dan önceki Arap âdetlerinden bir çoğunu bazı yeni düzenlemelere tabi tutarak muhafaza ettiğini görmekteyiz. Alım-satım, rehin, kira, selem, kasâme, evlilik, eşler arasında denklik, katilin âkilesine diyet yükümlülüğü, mirasçılık ve evlendirme velayetinin asabe esası üzerine bina edilmesi gibi konu veya hükümlerde durum böyledir. Şârî Teâlâ bu âdetlerden sadece kötü ve zararlı olanlarını ilga etmiştir. Riba, kumar, kız çocuklarının diri diri gömülmesi, kadınlara mirasçılık hakkının tanınmaması gibi hükümler bu guruptandır.

Farklı mezheplere mensup olsalar da, fakihler, sahih örfü muteber saymışlar, onu fetva ve hüküm verirken kendisine dayanılan kaynaklardan biri olarak kabul etmişlerdir. Fakihlerden, bu konuda, birer hukuk prensibi ve birer genel kural niteliği taşıyan ifadeler nakledilmiştir. "Âdet muhakkemdir", "Örflerle sabit olan nassla sabit gibi kabul edilir."^[261] kurallarını bu arada zikredebiliriz.

Değişik fıkıh kitaplarını inceleyen kimse, fakihlerin buralarda yer alan pek çok hüküm ve fetvayı örf üzerine kurmuş olduğunu görür. Bazı fakihlerin de, nasslan ve şer'î kuralları -ister âmm ister hâss olsun- örf ve âdet ile tahsis ettikleri müşahede edilir, ki bu tahsise istihsan denmektedir. Bazı örnekler verelim:

İstisna sözleşmesi: Esasen bu sözleşme, ortada mevcut olmayan şeyin satılmasına cevaz vermeyen genel kurala aykırı olmakla beraber, bu hususta örf-i âmm bulunduğu için fakihlerin büyük çoğunluğu tarafından caiz görülmüştür.

Bir bahçedeki bir kısmı meydana çıkmış bir kısmı henüz olmamış ürünün satılması: İmam Mâlik ve bazı Hanbeliler, bu konudaki teamüle dayanarak bu satışa cevaz vermişlerdir. Oysa, ürünün bir kısmı meydana olmadığı için, bu satış "ma'dumun (satış sırasında mevcut olmayan şeyin) satışının caiz görülmemesi" şeklindeki yerleşik kurala aykırıdır.

Hanefilerden Şemsüleimme el-Hulvânî ve Muhammed b. Fadl da kendi zamanlarındaki teamüle bakarak, mezhep hükmüne aykırı olduğu halde bu şekilde satışa cevaz vermişlerdir. Bu hususta Muhammed b. Fadl şöyle diyor: Bu meselede halkın teamülünü esas alarak istihsan yapıyorum. Halk üzüm satışında bu şekli benimseyip teamül haline getirmiştir, ortada açık bir örf vardır. Halkın, âdetlerinden sökülüp çıkarılması ise onlara büyük sıkıntı verir.^[262]

İmam Ebu Hanîfe ve iki öğrencisi, sözleşmenin muktezasından olmasa veya bu muktezaya uygun düşmese dahi, halkın hukukî muamelelerinde şart koşulmasını âdet haline getirdiği şartlar hakkında cevaza hükmetmişler, bu hususta örf-i hâssın bile varlığını yeterli görmüşlerdir. Günümüzde bu çeşit şartlara örnek olarak, radyo, saat vb. şeylerin satımı sırasında satıcının belirli bir süre tamir ve bakımını taahhüt etmesi gösterilebilir. Bu, nass karşısında örf-i hâssın dikkate alınmasıdır. Çünkü şartlar konusunda Hanefî mezhebi imamlarının dayandıkları "Hz. Peygamber, şartlı satış yasaklamıştır" hadisinin hükmünü sınırlandırmış olmaktadır.

İmam Muhammed, örf bulunması halinde menkul malın da gayr-ı menkulden bağımsız olarak vakfedilebileceğine hükmetmiştir. Oysa, vakıf konusunda genel kural, vakfın ebedî olması, dolayısıyla menkul malın vakfedilememesidir.

128- Örfün Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi:

İslâm hukukuna göre hüküm verilirken örfün dikkate alınıp bir kısım hükümlerin örf üzerine kurulmasının tabii bir sonucu, örfün değişmesi ile bu hükümlerin de değişmeye uğramasıdır. Çünkü "asl"daki değişimin "fer"de de değişikliği gerektirmesi kaçınılmazdır. Nitekim, aynı mezhepteki imamların örfteki değişiklikler sebebiyle farklı hükümlere vardıklarını ve sonraki bilginlerin bazı hükümlerde önceki imamların görüşlerine aykırı hükümler verdiklerini görmekteyiz. Bu çeşit ihtilâf hakkında fakihler, "Bu, zaman ve devir ihtilâfidir, delil ve hüccet ihtilâfi değildir" derler. Aşağıda bu çeşit ihtilâfa birkaç örnek göstereceğiz:

İmam Ebu Hanîfe, kısas ve haddlerin dışındaki hususlarda, şahitlerin zahiren adalet vasfını taşıyor olmaları ile yetinileceği ve ayrıca tezkiye edilmelerine gerek olmadığı görüşünde idi. Çünkü Hz. Peygamber "Müslümanlar birbirlerine (şahitlikte) adalet sahibidirler."^[263] buyurmuştu. Bu hüküm, İmam Ebû Hanîfe'nin zamanına uygun düşüyordu, zira toplumda dürüstlük hakim idi. Fakat insanların tutumları değişip yalancılık yaygınlaşınca, öğrencileri Ebû Yusuf ve Muhammed zahiri adaletle yetinmenin bir çok hakkın kayba uğramasına yol açacağı kanaatine varmışlar ve zamandaki olumsuz değişiklik onların bütün davalarda şahitlerin tezkiyesine hükmetmelerine sebep olmuştur.

İmam Ebu Hanîfe: Sultanın dışındakilerin zorlaması ile (fıkıhta üzerine hüküm bina edilen) "ikrah" gerçekleşmez, demiştir. Öğrencileri Ebû Yusuf ve Muhammed ise sultanın dışındakilerinin zorlamasına da ikrah hükmünü uygulamışlardır. Ebu Hanîfenin görüşü kendi zamanının şartlarına, yani güç ve kudretin yalnız sultana ait olduğu vakıasına dayanmaktadır. Fakat daha sonra, her zâlim, yaptığı tehdidi gerçekleştirebilecek güce sahip hale gelmiş, imameyn de bu duruma göre hüküm vermişlerdir.

Hanefî mezhebindeki yerleşik hükme göre, gâsıb (başkasının malını onun rızası olmadan ele geçiren kimse) gasbettiği malda onun değerini arttıracak bir işlem yapmışsa, mâlik iki yoldan birini seçmekte serbesttir: İster gâsıba bu artış kadar ödemede bulunarak malını geri alır, ister gasbedilen malı gâsıba bırakır ve gâsıb bunu tazmin ile mükellef olur. Böylece hem mâlikin hem gâsıbın hakkı korunmuş olmaktadır. Gâsıbın gasbettiği malda, onun değerini eksiltici bir işlem yapmış olması halinde ise, mâlikin gâsıbtan bu eksilen değeri tazmin etmesini talep hakkı doğar. Bu hükmün uygulanmasında İ. Ebu Hanîfe ile öğrencileri olan İmameyn arasında şöyle bir görüş farklılığı doğmuştur: Bir kimse bir elbiseyi gasbedip onu siyaha boyamış ise, Ebu Hanîfeye göre bu, malın değerini düşüren bir işlemdir. İmâmeyne göre ise, bu işlem, meselâ sarıya, kırmızıya boyanmış olması halinde olduğu gibi, değeri arttırıcı niteliktedir. Bu görüş farklılığı, esasen örften kaynaklanmaktadır. Çünkü Ebu Hanîfe'nin zamanında Emevîler siyah renk giyinmekten kaçınırlardı ve bu devirde siyah renk giyinmek hoş karşılanmazdı. İmameyn zamanında ise Abbasîler özellikle siyah renk giyinmeyi kendilerine sembol edinmişlerdi, bu devirde siyah renk rağbet gören bir renkti. Demek oluyor ki, taraflardan herbiri kendi zamanındaki âdeti dikkate alarak hüküm vermiş olmaktadır.

Hanefî mezhebi imamaları, Kur'an öğretme karşılığında ücret almanın caiz olmadığı hususunda fikirbirliği etmişlerdir. Çünkü Kur'an öğretmek, bir tâat, bir ibâdetdir; diğer tâat ve ibadetlerde olduğu gibi bunda da ücret alınmaz, demişlerdir. Bu hüküm, o imamların devrine uygun düşmekteydi. Zira o zaman, Kur'an öğreticilerine beytül-malden tahsisat ayrılıyordu. Fakat zamanla şartlar değişti, beytül-malden bu öğreticilere ayrılan tahsisat kesildi. Bunlar, şayet vakitlerini Kur'an öğretme işine hasterseler aç kalacaklar, geçimlerini temin etmeye yönelseler Kur'an öğrenimi yok olup gidecekti. Bu şartlar içinde Kur'an öğretme karşılığında ücret alınmasının caiz görülmemesi hükmü bu iki kötü sonuçtan birine yol açıyordu. O yüzden sonraki bilginler, kendi zamanları ile önceki imamların zamanındaki şartlar arasındaki değişikliği gözönüne alıp gerek Kur'an öğretimi gerekse İmamlık, müezzinlik gibi diğer tâat karşılığında ücret alınmasına cevaz verdiler.

Hanefî mezhebindeki yerleşik hükme göre, bir ev satın alınırken evin dışını ve bazı odalarını görmüş olmak, aynı mezhepte alıcıya tanınan "görme muhayyerliği" hakkını düşürür. Fakat sonraki bilginler örfteki değişikliğe binaen bu görüşten ayrılıp, bütün odaların görülmüş olmasını, görülmemiş ise "görme muhayyerliği" hakkının düşmeyeceğini hükme bağlamışlardır. Çünkü önceki imamlar devrinde evlerin bütün odaları aynı tarzda yapılıyordu; bunlardan bir veya bir kaçım görmek tamamı hakkında fikir edinmeye yeterli idi. Fakat sonraları bir ev içindeki odalar farklı şekillerde inşa edilir oldu. Artık satın alınan malın evsafı hakkında bilgi sahibi olabilmek için bütün odaların görülmesi zaruret haline geldi. Görüldüğü üzere, örf, gerek teşrî (hukuk kuralları koyma) gerekse yargı ve fetva açısından İslâm hukukunun verimli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. İslâm hukukunun esas kaynakları ve fakihler tarafından örfle böyle değer verilmesi, İslâm hukukunun dinamizmim, onun her yerin ve zamanın ihtiyaçlarını karşılamaya elverişli zengin bir hukuk olduğunu gösterir.

VII- ŞER'U MEN KABLENÂ

(Hz. Muhammed'den Önceki Semavî Dinlerin Hükümleri)

129- "Şer'u Men Kablenâ"nın Anlamı:

"Şer'u men kablenâ"dan maksat, Yüce Allah'ın (Hz. Muhammed'den önceki toplumlar için koyduğu ve -Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi- peygamberleri vasıtası ile onlara bildirdiği hükümlerdir.

Usûl bilginleri, edille-i şer'iyyeden söz ederken, önceki peygamberler vasıtası ile bildirilen hükümlere de şu açıdan temas etmişlerdir: Bu hükümler Hz. Muhammed'in ümmeti hakkında da geçerli midir ve onun ümmeti için bağlayıcı mıdır?

130- "Şer'u Men Kablenâ" İçinde Mütalâa Edilecek Hükümlerin Kısımları:

Kısaca ifade edelim ki, önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen hükümler, Hz. Muhammed'in ümmetine nisbetle iki kısma ayrılır:

Birinci Kısım: Kur'an-ı Kerim'de veya Hz. Peygamber'in Sünnetinde yer almayanlar. Bunların müslümanlar için bağlayıcı olmadığı hususunda, bütün bilginler fikirbirliği içindedir.

İkinci Kısım: Kur'an-ı Kerim'de veya Hz. Peygamber'in sözlerinde zikri geçen hükümler. Bunları üç neviye ayırmak gerekir:

Birinci Nevi: Müslümanlar açısından mensuh (yürürlükten kaldırılmış) olduğuna dair delil bulunan hükümler. Bu çeşit hükümlerin de müslümanlar için geçerli olmadığı hususunda bilginler fikirbirliği etmişlerdir. Meselâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka yemek yiyecek kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınıın aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki, Rabb'in bağışlayan ve esirgeyendir. Yahudilere bütün trnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Zulümleri yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğruyu söyleriz." [264]

Bu âyetlerden birincisinde Yüce Allah, Hz. Muhammed'in ümmetine haram kıldığı şeyleri açıklamış, ikincisinde ise yahudilere has olmak üzere koyduğu yasakları haber vermiştir. Ki bu yasaklar onlara, Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkmaları ve zulme dalmaları yüzünden konmuştur. Zira onlar, peygamberleri öldürüyorlar, (insanları) Allah yolundan saptırıyorlar, ribâ alıyorlar, insanların mallarını haksız yere yiyorlardı.

Bu nevi için bir başka örneğe Hz. Peygamber'in şu hadisinde raslanır:

"Bana ganimetler helâl kılındı. Halbuki benden önce hiçkimseye helâl kılınmamıştı." [265] Ganimet, savaş neticesinde düşmandan alınan mallardır. Bu hadis gösteriyor ki, ganimet almak, önceki toplumlara bildirilen hükümlere göre haram idi. Fakat Hz. Muhammed ve ümmeti için hüküm değiştirilmiş ve ganimet helâl kılınmıştır.

İkinci Nevi: Müslümanlar hakkında da geçerli olduğuna dair delil bulunan hükümler. Bunlar, müslümanlar için de bağlayıcıdır. Çünkü bu ikrar, o hükümlerin de İslâm Dininin çerçevesinde bırakıldığını göstermektedir. Meselâ:

- Oruç, önceki dinlerde bir fariza olduğu gibi, Yüce Allah bunu Muhammed ümmetine de farz kılmıştır. Nitekim âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

"Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz." [266]

- Kurban, Hz. İbrahim hakkında konmuş bir hüküm idi. Bu hüküm, şu hadiste belirtildiği üzere Hz. Muhammed'in ümmeti hakkında da meşru kılınmıştır:

"Kurban kesiniz. Esasen kurban, atanız İbrahim Aleyhisselâm'ın sünnetidir." [267]

Üçüncü Nevi: Kur'ân-ı Kerîm'de veya Hz. Peygamber'in ifadelerinde kabul veya red işareti olmaksızın zikri geçen ve hakkında müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair bir delil de bulunmayan hükümler. Meselâ:

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

"Orada (Tevrat'ta) onlar hakkında şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar da kısastır. Kim bunu

başlırsa (kısas hakkından vazgeçerse) o kendisi için keffâret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler zâlimlerin ta kendileridir." [268] Bu âyet, Tevrat'ta İsrailoğulları için konmuş olan hükmü haber vermektedir.

Yine Kur'ân'da Cenâb-ı Allah'ın Salih Peygamber'e hitaben şöyle buyurduğu ifade edilir:

"Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver; içme sırası kiminse o gelip suyunu alsın." [269] Bu âyet, Salih Peygamber ile kavmi arasındaki su ihtilâfının halli ile ilgilidir. Buna göre su, gün esasına göre nöbetleşe kullanılacaktı. Deveye ayrılan günde, kavmi, ancak onun sütünden faydalanabilecekti. Böyle bir paylaşma hakkında âyette ne kabul ne red ifadesi vardır. Bu tarz bir paylaşmanın müsülmanlar bakımından mensuh olduğuna dair başka bir delil bulunmamaktadır.

Usûlcüler, bu nevi hükümler konusunda bilginlerin ihtilâfa düştüğünü belirtirler. Fakat doğrusu bu hükümlerin müslümanlar hakkında da geçerli ve bağlayıcı olduğunu kabul etmektir. Şu delil bu görüşü teyit ediyor: Hz. Peygamber;

"Kim bir namaz vaktinde uyur kalırsa veya unutup vaktini geçirirse, hatırladığında onu kılın" [270] buyurduktan sonra "ve beni anmak için namaz

kıl" [271] âyetini okumuştur.

Esasen bu âyet Hz. Musâya yapılan bir hitabı ihtiva etmektedir ve Hz. Peygamber, hatırladığında namazın kazası gerektiğine delil göstermek üzere bu âyeti zikretmiştir. Şu halde önceki toplumlar için konmuş olup da, Kur'ân ve Sünnette bu şekilde zikredilen hükümlerin müslümanlar hakkında da geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Allah ve Rasûlünün önceki toplumlar için konmuş hükümlerden bazılarını, yukarıda gösterilen şekilde zikretmesi bunların müslümanlar hakkında da geçerli olduğu hususunda zımnî bir kabul niteliğindedir.

Bu sebeple, bazı fakihler, müşterek mülkiyete konu olan bir malın "mühâyee" usulü ile paylaşılmasını caiz görmüşlerdir. Mühâyee, her bir ortağa müşterek mülkten tek başına belirli bir süre faydalanma hakkının tanınmasıdır. Fakihler bu hükme varırlarken, Salih Peygamber ve kavmi arasındaki su ihtilâfının halline dair -yukarıda zikredilen- âyete dayanmışlardır.

Yine bazı fakihler, zimmiye (İslâm ülkesindeki gayr-ı müslim vatandaşa) karşılık müslümana, kadına karşılık erkeğe ve köleye karşılık hür kişiye kısas cezasının uygulanacağı hükmünü savunurlarken, yukarıda zikrettiğimiz âyetini delil göstermişlerdir.

131- "Şer'u Men Kablenâ"nın Kitab ve Sünnetin Kapsamında Düşünülmesi Gereği:

İyi incelendiğinde görülür ki, "şer'u men kablenâ" aslında müstakil bir kaynak olmayıp, nihâî tahlilde Kitab ve Sünnet'in kapsamına dahildir. Zira -daha önce açıkladığımız üzere- şer'u men kablenâ ile ancak, Allah Teâlâ veya Hz. Peygamber o hükmü red ifadesi taşımaksızın zikretmiş olursa ve hakkında müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair delil bulunmazsa amel edilir. O halde Yüce Allah'ın zikrettikleri Kitab'ın, Hz. Peygamber'in zikrettikleri de Sünnet'in dışında düşünülemez.

IX- SAHABİ KAVLİ

132- "Sahabi"nin Tarifi:

Usûlcülerin çoğunluğuna göre sahâbî , Hz. Peygamber'e yetişmiş, ona iman etmiş ve örfen "arkadaş" diye anılabilecek ölçüde uzun süre onunla birlikte bulunmuş kimseye denir. [272]

Bu tarife göre, Hulefâ-i Râşidin, Hz. Peygamber'in hanımları, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs ve Zeyd b. Sabit gibi Rasûlullah'a iman edip onunla uzun süre beraber bulunmuş, davranışlarına şahit olmuş, söylediklerini dinlemiş, onun yüce ahlâkını benimsemiş kişiler sahâbîdir. (çoğulu "sahabe" veya "ashâb")

Sahabe içinde bir gurup, fikhî bilgisi ve kaynaklarından hüküm çıkarma gücü ile tanınıyordu.

Hz. Peygamber vefat edince, müslümanların karşılaştıkları meseleler hakkında fetva verme ve aralarında çıkan ihtilafları halletme işini bu sahâbîler üstlenmiş oldular. Onların, birçok meselede verdikleri fetvalar, çözümledikleri davalara ait hükümler ve değişik vesilelerle ortaya koydukları hukuki görüşler, ilk devirlerin bilginleri tarafından bize intikal ettirilmiştir. Fakat bunlar müstakil bir kitap halinde derlenmiş değildir. Hadis kitapları ile değişik mezheplere ait fikhî kitapları içine serpiştirilmiş haldedir.

Usûl bilginleri, Sahabeden intikal eden fetvaları ve onların şer'î konulardaki görüşlerini, bunların, Kitab, Sünnet, icmâ ve kıyas gibi şer'î bir kaynak sayılıp sayılmayacağı açısından ele almışlar, bir çok görüş ortaya koymuşlar ve mezhep imamlarından bu hususta değişik nakillerde bulunmuşlardır. Biz, bu görüşleri ve imamlara nisbet edilen ifadeleri tek tek inceleme yönüne gitmeyip, sahâbî kavli konusunda bilginlerin görüşlerini topluca özetlemeye çalışacağız:

133- Sahâbî Kavlinin Hücet Olup Olmadığı Hususunda Bilginlerin Görüşleri:

Sahâbî kavlinin, re'y ve ichtihad ile kavranamayacak bir konuda olması halinde, bunun kaynak olduğunu ve ona göre amel etmek gerektiğini bütün

bilginler ihtilafsız kabul ederler. ^[273] Zira böyle bir durumda ilk ihtimal, sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye dayanmış olmasıdır. O halde bu bir nevi Sünnet sayılır. Sünnet ise bütün müslümanların ittifak ile, şer'î hüccetlerin en kuvvetilerindedir.

Hanefî bilginler bu nevi sahâbî kavli için, asgarî hayız süresinin üç gün olduğuna dair Abdullah b. Mes'ûd'dan ve hamilelik süresinin iki yıldan bir lâhza bile fazla olamayacağına dair Hz. Ayşe'den rivayet edilen görüşleri örnek gösterirler. Çünkü (dinî konulardaki) miktarlar re'y ve akıl ile bilinemez. Bu gibi hususlarda sahâbî görüş belirtmiş ise, bu onun Hz. Peygamber'den duyduğu bir bilgiye dayandığını gösterir.

Şu da aynı konuda örnek olarak gösterilebilir: Hz. Ali'nin bir gece herbir rekâtında altı secde yaparak altı rekât namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Bilindiği gibi namaz, teabbüdî bir iştir. Re'y ve akıl ile bilinemez, mutlaka nakli delile dayanmak gerekir.

Bu sebeple İmam Şafî şöyle demiştir: Şayet Hz. Ali'nin böyle yaptığı sabit olsaydı, ona uygun olarak hüküm verirdim. Çünkü bu konuda kıyasa yer yoktur ve ilk ihtimal onun bunu nakli bir delile dayanarak yapmış olduğudur. ^[274]

Yine bilginler fikirbirliği etmişlerdir ki, bir sahabînin kavli diğer Sahabe müctehidleri için bağlayıcı olamaz. Çünkü onlar birçok meselede ihtilâf etmişler, bazıları diğer bazılarından farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Eğer birisinin kavli, diğer müctehid sahabîlere karşı hüccet teşkil etse idi, böyle bir ihtilâf caiz olmazdı.

Esasen bilginlerin bu konuda ihtilâf ettikleri nokta re'y ve içtihadı dayanan sahâbî kavlinin, Sahabeden sonra gelen nesiller için bağlayıcı bir kaynak teşkil edip etmeyeceği hususudur.

Bazı bilginler: Bu bir kaynak sayılmaz, demişlerdir. İmam Şafî'nin üzerinde karar kıldığı görüş budur. ^[275] Sonraki Hanefî bilginler ile Şafî' ve Mâlikilerden bir gurup ve kelâmcîlerin çoğunluğu da bu görüşü seçmişlerdir.

Bu görüş sahiplerinin delili şudur: Şahabî de diğer müctehidler gibi bir müctehiddir. Onlar hataya düşebildiği gibi, sahabînin hataya düşmesi de mümkündür. Şu halde sahâbî kavli diğer müctehidler hakkında şer'î bir kaynak ve hüccet teşkil edemez.

Bazı bilginler ise, Kitab, Sünnet ve icmâda hüküm bulunmadığı zaman sahâbî kavli bağlayıcı bir kaynak olur, demişlerdir. Bu, Hanefî imamlarının, -eski mezhebine göre- İmam Şafî'nin ve -kendilerinden yapılan iki rivayetten birine göre- İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür.

Bu görüş şu delile dayandırılmaktadır: Hernekadar sahabînin de diğer müctehidler gibi hataya düşmesi muhtemel ise de, çoğunlukla sahabînin görüşü doğrudur. Çünkü o Hz. Peygamberin mektebinde yetişmiştir, Arap diline hâkimdir, Kur'an âyetlerinin nüzul ve hadislerin vürud sebeplerine (hangi münasebetlerle indiğine veya ifade edildiğine) vâkıftır, Hz. Peygamber'in davranışlarını bizzat müşahede edip, söylediklerini dinlemiş ve şer'î hükümlerin gayelerini kavramıştır. Bu özellikler daha sonra gelen müctehidlerin hiçbirinde bulunamaz. Şu halde sahâbî görüşü diğer müctehidlerin görüşlerinden üstündür ve diğer müctehidler için bağlayıcıdır.

134- Tercihe Şâyân Olan Görüş:

Bizim bu konuda tercihe şayan bulduğumuz görüş, sahâbî kavlinin bağlayıcı bir delil sayılmamasıdır. Daha sonra gelen müctehidler, kendi araştırma ve ichtihadları sonunda sahâbî kavlini benimseyip ona göre amel edebilecekleri gibi, farklı bir görüş de ortaya koyabilirler. Biz bu görüşe götüren iki gerekçe bulunmaktadır:

1- Bir şeyin kaynak olduğuna hükmedebilmek için bu hususu belirleyen bir delil bulunması gerekir. Oysa sahâbî kavlinin kaynak olduğuna dair bir delil yoktur. Bu durumda onun kaynak sayılması, delilsiz-bürhansız şer'î dayanak tesbit etmek olur ki, bu caiz değildir.

2- Bir kısım Tâbiûn müctehidlerinin bazı meselelerde, sahâbî kavline aykırı ichtihadda bulduklarını ve bu görüşün sahibi olan sahâbî bu muhalefeti öğrendiği halde onlara karşı bir itirazda bulunmadığını görüyoruz. Şayet sahâbî kavli diğer müctehidler için bağlayıcı bir kaynak olsaydı, tabî müctehid buna aykırı ichtihadda bulunmazdı ve görüşün sahibi olan sahâbî onun bu muhalefetine karşı çıkardı. Bu durumun birçok örnekleri vardır.

Bazılarına işaret edelim:

Hz. Ali, kendi hilâfeti zamanında hâkimlik yapan ve Tâbiun'un ileri gelenlerinden olan Kadı Şurayh nezdinde, bir yahudinin elinde gördüğü zırhın kendisine ait olduğu iddiası ile dava açmıştı. Fakat yahudi bu iddiayı kabul etmedi. Bu benim zırhımdır ve benim zilyetliğimde bulunmaktadır, dedi.

Bunun üzerine Kadı Şurayh Hz. Ali'den iddiasını isbat etmek üzere iki şahit getirmesini istedi. Hz. Ali kölesi Kanber'i ve oğlu Hasan'ı çağırdı. Her ikisi onun lehine şahitlik ettiler. Kadı Şurayh şöyle dedi: "Evet, kölenin senin lehine yaptığı şahitliği kabul ediyorum. Ama oğlunun şahitliğini kabul edemem." Hz. Ali ise oğlunun babası lehine şahitlik edebileceği görüşündeydi. Fakat zırhı yahudiye teslim etti. Bunun üzerine yahudî şöyle dedi:

"Mü'minlerin Emirî benimle birlikte kendi tayin ettiği hakimin önüne gidiyor, hâkim onun aleyhinde karar veriyor ve o bu karara uyuyor!" Sonra: "Sen doğru söyledin. Evet doğrusu o senin zırhın" deyip müslüman oldu. Daha sonra Sıffin savaşında öldürülünceye kadar hep Hz. Ali ile beraber

bulundu. ^[276]

Abdullah b. Abbâs'a, oğlunu kurban etmeyi nezretmiş (adamış) bir kimsenin ne yapması gerektiği sorulmuştu. O, bu adamın yüz deve kurban etmesi gerektiği yönünde fetva verdi. Tâbiun büyüklerinden Mesrûk bunu duyunca itiraz etti, sadece bir koyun kesmesi gerektiği görüşünü bildirdi. Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e Hz. İsmail'in yerine bir koyun kesmesini emretmiş olduğuna işaret etmek üzere, "O adamın çocuğu Hz. İsmail'den daha üstün değildir!" dedi.

İbn Abbâs'ın, daha sonra Mesrûk'un görüşünü kabul ettiği rivayet olunur.

Bu olaylar, açıkça, re'y ve içtihadı dayanan sahâbî kavlinin bağlayıcı ve aksine görüş belirtilemeyecek bir şer'î kaynak sayılmayacağı görüşünü te'yit etmektedir.

135- "İstishâb"ın Tarifi:

Sözlük anlamı itibariyle "istishâb" musahabe kelimesinden alınmıştır. Musahabe, birlikte olmak ve ayrılmamak demektir. Usûlcülerin dilinde ise istishâb, "geçmişte sabit olan bir durumun, -değiştiğine dair delil bulunmadıkça-halihazırda varlığını koruduğuna hükmetmek" anlamında kullanılır.

a) Buna göre: Daha önce varlığı bilinen bir durumun devam edip etmediği hususunda tereddüt duyulursa, istishâb yoluyla -önceki mevcudiyetinden ötürü- bu durumun varlığını koruduğuna hükmedilir.

b) Daha önce varolmadığı bilinen bir durumun daha sonra meydana gelip gelmediği hususunda tereddüt duyulursa, istishâb yoluyla -önceki yokluğundan ötürü- bu durumun halen mevcut olmadığına hükmedilir.

Meselâ:

Bir kimse, ayıptan salim olması şartı ile bir şey satın alsın, sonra ayıp bulunduğu iddiası ile onu geri vermek istediğinde, satış sırasında ayıbın bulunup bulunmadığı hususunda satıcı ile ihtilafa düşse, satıcıdan sözünün doğruluğuna dair delil getirmesi istenemez. Çünkü asıl olan malın ayıptan salim olmasıdır. Yani bir delil gösterilmedikçe bu durumun devam ettiğine hükmedilir. O yüzden, iddiasını isbat etmek alıcıya düşer.

Bir kimse, avcılıkta mahir olduğu söylenerek satılan bir hayvanı satın alsın, sonra bu hayvana avcılığın öğretilmemiş olduğu iddiası ile onu geri vermek istese, kendisi bunu isbat ile mükellef olmaz. Bu özelliğin hayvanda mevcut olduğunu isbat etmek satıcıya düşer. Çünkü hayvanda asıl olan, av işini bilmemesidir; ona bu özellik belirli bir eğitimle kazandırılır. Böyle bir özelliğin var olup olmadığı hususunda ihtilâf çıkarsa, bunun varlığını iddia eden tarafın delil getirmesi gerekir.

136- Istishâb'ın Nevileri:

Istishâb, önceden mevcut olan hüküm itibariyle aşağıdaki nevilere ayrılır:

Birinci Nevi: Aksine delil bulunmadıkça, bir eşyadan faydalanma veya bir davranışta bulunmanın mubah olduğuna hükmedilmesi istishâbı. Buna "ibâha-i asliyye istishâbı" denir.

Bilginlerin çoğunluğu, hakkında belirli bir şer'î hüküm bulunmayan ve insana faydalı olan şeylerde ve işlerde temel hükmün mubahlık ve izin olduğunu kabul ederler. Çünkü bu konuda, bir çok delil vardır. Meselâ şu âyetler bu hususu açıkça ifade etmektedir:

"O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı." ^[277]

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden (hir lütuf olarak) size boyun eğdirdi." ^[278]

Ayetler, yeryüzündeki ve göklerdeki her şeyin insanlar için yaratılıp onların emrine verilmiş olduğunu bildiriyor. Bunlar insanlara mubah kılınmamış olsa, bu ifadenin anlamı kalmazdı. Zira bunlar insanlara yasaklanmış olsa idi, onlar için yaratıldığı ve onların emrine verildiği ifadesi neyi anlatmış olurdu?

Şu halde müctehid, bir mesele ile karşılaştığında, bu meselenin hükmünü nakli delillerden veya kıyas metoduna yahut maslahat prensibine göre araştırır. Bu delillerde bir hüküm bulamazsa, o zaman ibâha-i asliyye esasına göre hükmeder ki, bu hüküm mubahlıktır.

Buna göre, fakîhe bir hayvan, bir bitki veya cansız bir eşyadan faydalanmanın yahut herhangi bir davranışta bulunmanın hükmü sorulduğunda, o hususta şer'î bir delil bulamaz ve bunun faydalı olduğuna kanaat getirirse, bu prensibe istinaden, o şeyden faydalanmanın veya o işi yapmanın mubah olduğuna hükmedecektir.

Bu nevi istishâba göre amel etme hususunda bilginler arasında farklı tutuma raslanamaz; fakat bazıları bunun istishâb olarak isimlendirilmesine karşı, çıkmışlardır.

İkinci Nevi: Delil bulunmadıkça sorumlu tutulmama istishâbı (Berâet-i asliyye istishâbı). İslâm hukukuna göre, kural, kişinin zimmetinin sorumluluktan arınmış kabul edilmesidir. Kişi üzerinde şer'î bir mükellefiyetin veya şahsî bir hakkın varlığından sözedilebilmesi için herbir mükellefiyet veya hakkın delil ile isbatı gerekir. Mesela:

- Bir kimse başka birisinde alacağı olduğunu iddia etse fakat bu alacağını isbat edemese, davalının borçlu olmadığına hükmedilir. Çünkü kural, aksine delil bulunmadıkça zimmetin beri sayılmasıdır.

- Bir kimse başkasının malına zarar verse ve bu zararın miktarı yahut değerinde ihtilâfa düşseler, zarar gören iddiasını desteleyici delil getirmediği zarar verenin sözü esas alınır. Çünkü zararı verenin kabul etmediği fazlalık hususunda kural zimmetin beri olmasıdır. Bu fazlalığı sadece zarar gören, taraf iddia etmektedir; o halde iddiasını isbat etmesi istenir.

- Bir ticarî ortaklıkta, ortaklığın işlerini bilfiil yürüten ortak, kâr etmediğini iddia etse, diğer ortak kâr edildiğini isbat etmediği, ona yemin verilir ve iddiası kabul olunur. Çünkü, asıl olan kâr edilmemesidir ve kâr arızî bir durumdur; o halde -aksine delil bulunmadıkça- asıla göre istishâb yapılır.

- Bir kimse, kendi namına ticari işler yapması için birine sermaye verse ve onun satın aldığı bir cins mal ile ilgili olarak o malı alıp satmaması hususunda talimat verdiği iddiasında bulursa, vekil bu talimatın verildiğini kabul etmediği onun iddiasına göre hüküm verilmez, bu konudaki asıla göre istishâb yapılır, ki asıl olan talimatın mevcut olmamasıdır. Böyle bir talimatın varlığını isbat etmek müvekkile düşer.

Hiçbir bilgin bu nevi istishâba göre amel etmeye karşı çıkmamıştır.

Üçüncü Nevi: Sebebi ortadan kalkmadığı sürece, şer'an varlığı kabul edilen hükmün sabit sayılması istishâbı kısaca "vasıf istishâbı". Meselâ, mülkiyetin kazanılmasını sağlayan sebebin varlığı halinde mülkiyet hükmünün, evlilik akdinin varlığı halinde eşlerin birbirine helâl olması hükmünün, borçlandırıcı bir işlemin veya haksız fiilin varlığı halinde zimmette borcun doğumu hükmünün sabit sayılması gibi. Buna göre:

- Alım-satım, mirasçılık gibi bir mülkiyet sebebine binaen bir kimsenin mülkiyet hakkı sabit olduktan sonra, ne kadar uzun bir süre geçerse geçsin, yeni bir sebeple bu mülkiyetin ortadan kalktığına dair delil bulunmadıkça, o kişinin mülkiyet hakkının varlığı kabul edilir.

- Bir evlilik akdi ile kurulmuş olan evlilik ilişkisinin üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, evlilik bağı ortadan kaldıran bir sebebin meydana geldiğine dair delil bulunmadıkça bu evliliğin devam ettiği kabul edilir.

- Bir kimse bir borç altına girince, bu borç onun zimmetinde sabit olur. Daha sonra borcu ödediğine dair delil bulunmadıkça, o borcun devam ettiği kabul olunur.

- Bir kimse abdest aldıktan sonra, abdesti bozan durumlardan birinin vuku bulduğu bilinmedikçe, onun abdestli olduğu kabul edilir. Şu halde, şer'ân sübutu kabul edilen her hüküm, bu hükmün sebebinin ortadan kalktığına dair delil bulunmadıkça, devam ediyor kabul edilir ve bu, istishâbın üçüncü nevini teşkil eder. Bu nevi istishâba göre amel hususunda da bilgiler arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Usul kitaplarında istishâb için daha başka neveler zikrediliyorsa da, biz bunlara değinmek istemiyoruz. Çünkü bize göre onları "istishâb" olarak nitelemek doğru değildir; o yüzden istishâbın neveleri arasında saymayı yerinde bulmadık.

137- İstishâb Yeni Bir Hüküm Ortaya Koymaz:

İstishâbın tarifi ve neveleri dikkatle incelediğinde açıkça görülür ki, istishâb yeni bir hüküm ortaya koymamaktadır. Aksine daha önceden var olan bir hükmün varlığını koruduğunun kabulüne istishâb denmektedir. Bu hüküm, ya ibâha-i asliye kuralı veya berâet-i zimmet kuralı ile veya şer'ân kabul edilen sebebinin varlığına binaen sabit sayılmaktadır.

O yüzden bilgiler şöyle demişlerdir: İstishâb, olanı olduğu gibi bırakma hususunda hüccettir, olmayanı var kabul etmek için hüccet değildir.

139- İstishâb, Delillerin Sonucusudur:

Unutulmamalıdır ki, bir olayda istishâba başvurulmadan önce, olay hakkında Kitab, Sünnet, icmâ veya kıyasta özel bir delilin bulunup bulunmadığının araştırılması gerekir. Bunlardan birinde özel delil bulunursa ona göre hükmedilir; ancak özel delil bulunmadığı zamandır ki müctehid istishâba göre hükmedebilir. Yani istishâb, şer'î deliller arasında en son başvurulacak delildir. Nitekim Hârzemî "el-Kâfi" isimli eserinde şöyle der: "İstishâb, fetva verilirken başvurulacak en son dayanaktır. Zira müftî, kendisine bir olayın hükmü sorulduğunda, onun hükmünü önce Kitab'ta, sonra Sünnet'te, sonra icmâ'da, sonra da kıyasta arar. Bunlarda bulamazsa o zaman olumlu veya olumsuz sonucu "istishâbu'l-hal"den çıkarır. Eğer tereddüd önceden mevcut bir durumun veya bir hükmün ortadan kalkıp kalkmadığı hususunda ise, asıl olan, onun varlığını korumakta

olduğudur. Şayet tereddüt bir durum veya hükmün sabit olup olmadığı hususunda ise, asıl olan onun sabit olmadığıdır. [\[279\]](#)

139- İstishâb Üzerine Bina Edilmiş Fikhî Prensipler:

Fakihler şu prensipleri istishâb deliline dayandırmışlardır:

1- Bir değişiklik meydana geldiğine dair delil bulunmadıkça, olanı olduğu halde bırakmak esastır,

Bu kurala göre fakihler, kaybolmuş ve sağ olup olmadığı bilinmeyen "mefkûd" hakkında şu sonuçlara varmışlardır: Ona ait olduğu bilinen haklar konusunda -öldüğüne dair delil bulunmadıkça- sağlara uygulanan hükümler uygulanır. Mallan mirasçıları arasında bölüştürülmez, karısı başkası ile evlenemez, vedia olarak bıraktığı şey, vedianın kendisine tevdi edildiği kişiden geri alınmaz (fıkıh kitaplarının "el-mefkûd" bölümünde benzeri başka hükümler mevcuttur). Çünkü, kayb olduğu sırada onun yaşadığı yakinen bilinmekteydi; o halde öldüğüne dair delil bulununcaya kadar, "sağ olma" vasfının devam ettiğine hükmedilir.

Fakat mefkudun kendisinin de mirasçısı olduğu yakınlarından biri vefat ederse, terekedeki paya mâlik olduğuna hükmedilmez, hayatta olup olmadığı ortaya çıkıncaya kadar bu pay ayrılır ve mefkudun hakkı askıda tutulur. Bunun sebebi şudur: Mirasçılık sıfatı ancak murisin öldüğü sırada sağ olduğu bilinen kişi için sabit olur; oysa mefkudun bu yakını öldüğünde sağ olup olmadığı bilinmemektedir. Öyleyse o sırada hayatta olduğu kesin

olarak ortaya çıkıncaya kadar onun mirasçılığına hükmedilemez. [\[280\]](#) Benzeri bir durum ölü dıjğan cenin için sözkonusudur. Cenin henüz anne karnında iken yakınlarından biri vefat etse mirasçılık hakkı askıya alınır. Sağ doğması halinde, miras payına malik olursa da, ölü doğması halinde, kendisine mirasçı olacağı murisin vefatı sırasında canlı olup olmadığı kesin olarak bilinemediğinden mirasçılığı düşer.

2- Hükmüne dair belirli bir delil bulunmayan herşey mubahtır.

Bu kurala göre, meselâ, fâsid veya batıl olduğuna dair şer'î bir delil bulunmayan bütün sözleşmelerin veya hukukî işlemlerin geçerli olduğuna hükmetmek gerekir.

3- Kesin olarak bilinen bir şey, şüphe ile ortadan kalkmaz. [\[281\]](#) Bu kurala göre:

- Abdest aldığı kesin olarak bilen bir kimse, içinde abdestin bozulduğu hususunda bir şüphe duysa, daha önce varlığı kesin olarak bilinen abdestin varlığının devam ettiğine hükmedilir.

- Ramazanda fecrin doğuşu sırasında bir şey yiyen kimse, bunu fecrin doğuşundan önce mi yoksa sonra mı yediğini kesin olarak bilemezse, o günün orucunu kaza etmesi gerekmez. Çünkü yemeye gece başladığı kesin olarak bilinmektedir. Ama o sırada fecrin doğup doğmadığı hususu şüphelidir. O halde aksi sabit olmadıkça kesin olarak bilinen hususa göre amel edilir. Fakat mesele böyle şüpheli kalmayıp da fecrin doğuşundan sonra yediği

anlaşırsa, o günün orucunu kaza etmesi gerekir; keffaret ise gerekmez. [\[282\]](#)

- Güneşin batıp batmadığı hususunda şüpheye düşen kimsenin orucunu açması caiz olmaz. Açarsa orucu bozulur ve o günün orucunu kaza etmesi gerekir. Zira şüphelenilen vakitte gündüz kısmı kesin olarak bilinmekte, güneşin batıp batmadığı hususu şüpheli kalmaktadır. O halde kesin olarak bilinene göre amel edilir, şüpheli kalana göre değil. Hatta bazı fakihlere göre güneş batmadan önce yediği kesin olarak anlaşılırsa, Hanefî fakihleri

keffaret gerekeceğini ittifakla kabul etmişlerdir. [\[283\]](#)

Fakihlerin bu kurallara göre çıkardıkları daha pek çok fer'î hüküm vardır. Fer'î meselelerin inceleme yeri fıkıh usulü olmadığından, yukarıda verdiğimiz örneklerle yetiniyoruz.

Son olarak ifade edelim ki, herhâlükârda istishâb, fakihlere hüküm ve fetva verirken karşılaşılabilecek tereddütlü durumlar açısından bir genişlik ve rahatlama sağlamakta, meseleleri kolayca ve süratli bir şekilde çözmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu delil, İslâm Dininin bir tolerans dini olduğunu, koyduğu hükümlerden mensuplarının sıkıntı duymadığı bir fitrat dini olduğunu açıkça göstermektedir.

Böylece İslâm hukukuna göre hüküm verilirken dayanılabilecek edille-i şer'iyyenin neler olduğu konusu sona ermiş oluyor. Bu delillerin incelenmesi ile görülmektedir ki, İslâm hukuku bütün zamanların ve mekânların ihtiyaçlarını karşılayabilecek, medenî, âdil ve toleranslı bir hukuk sistemidir. Hayatın gelişmesi ile ortaya çıkabilecek bütün olayları kapsamına alabilecek genişliktedir. Onun prensiplerini yakından tanımayanların zannettikleri gibi, zamanın ortaya çıkardığı olaylara uygun çözümler getiremeyecek ve yeni ihtiyaçları karşılayamayacak daracık çerçeveye sıkıştırılmış bir hukuk değildir.

ŞER'İ DELİLLERDEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

Bu bölüm üç ana konudan oluşacaktır.

I- Hüküm ve Kısımları

II- el-Mahkûm Fih

III- el-Mahkûm Aleyh

Fıkıh usulü müelliflerinin birçoğu bu bölümde bir dördüncü konuyu yani "el-Hâkim" (Hüküm koyma yetkisinin sahibi) konusunu ele alır. İslâm hukukunda bu yetki tabî ki Allah Teâlâ'ya aittir. Usul müellifleri, bilginlerin Allah'ın hükmünün nasıl bilinebileceği hususundaki görüşlerini -ki Mutezileye göre akıl ile, cumhura göre ise Allah'ın elçileri ve Kitapları vasıtasıyla bilinir- bu başlık altında açıklarlar. Fakat biz, bu konuyu ayrıca ele almaya gerek duymadık. Zira bu konudaki tartışmalara bağlanan pratik sonuç şudur: Mutezile'ye göre, fetret ehli (bir peygamberin vefatı ile başka peygamberin yollanması arasındaki sürede yaşayan insanlar) gibi kendilerine ilâhi çağrı ulaşmamış kişiler, tâat nevinden fiillerine karşılık ecir, yasak davranışları yapmalarından ötürü de ceza görürler. Diğer bilginlere göre ise, böyle kimseler için ne ecir ne ceza vardır.

Halbuki ecir veya ceza görüp görmemenin fıkıh usulü meseleleri ile ilgisi yoktur. Giriş bölümünde bu ilmin tarifini verirken belittığımız üzere, usulül-fıkıh şer'î delillerden nasıl hüküm çıkarılacağı konusunu üstlenmiştir. O halde bu konuyu incelemek, usulül-fikh bilginlerinin değil, tevhid veya kelâm bilginlerinin görevidir. O yüzdendir ki kelâm bilginleri eserlerinde bu konuyu derinlemesine tetkik edip, değişik görüşlere, bu görüşlerin delillerine ve tartışmasına geniş yer vermişlerdir. Bu, kelâm ilminin önemli konularından biridir ve bilginler arasında "el-hâkim" veya "et-tahsîn ve't-takbîh" adı ile bilinir. Usulül-fıkıhta bu konuya dair yazılanların hepsi kelâm kitaplarından alınmıştır. [\[284\]](#)

I- HÜKÜM VE KISIMLARI

Şer'î hükmün sâdir olduğu bir kaynak vardır, ki o Yüce Allah'tır. Bir de hükmün bağlandığı yer vardır, ki bu, mükelleflerden sâdir olan fiillerdir. Buna göre "hüküm" mükelleflerin fiillerine bağlanan şer'î vasıftır.

Usûlcüler, hüküm kavramını açıklarken, birinci noktadan yani hükmün Allah'tan sâdir olduğu ve O'nun fiilleri arasında bulunduğu noktasından hareket etmişlerdir. Bu yüzden Allah Teâlâ'yı "el-Hâkim" vasfı ile zikretmişlerdir.

Fakihîer ise, ikinci noktayı yani hükmün bağlandığı mahal olan mükelleflerin fiillerini esas almışlardır. Çünkü onların gayesi, bu fiillerin, mükellef tarafından yapılıp yapılmaması açısından Şariin takındığı tavıra göre kazandığı nitelikleri açıklamaktır.

Demek oluyor ki, hüküm kavramı usûlcüler ile fakihler tarafından farklı birer terim anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Biz bu iki guruptan herbirinin kasdettiği terim anlamını açıklamaya geçmeden önce, şer'î hükmün iki ana kısma ayrılışından söz edeceğiz. Sonra herbir kısmın usûlcüler ve fakihîer nezdindeki tarifini vereceğiz.

140- Şer'î Hükmün Kısımları:

Şer'î hüküm, başlıca iki kısma ayrılır:

1- Teklifî hüküm

2- Vad'î hüküm,

141- Usûlcülere Göre "Teklifî Hüküm"ün Tarifi:

Usûlcülere göre "tekelifî hüküm": Şâri'in, mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut onu yapılıp yapılmaması arasında serbest bırakmasıdır.

- Şâri'in, fiilin yapılmasını istemesi, kesin ve bağlayıcı tarzda ise buna "icâb" kesin ve bağlayıcı tarzda değil ise buna "nedb" denir.

- Şâri'in, fiilin yapılmamasını istemesi, kesin ve bağlayıcı tarzda ise buna "tahrîm", kesin ve bağlayıcı tarzda değil ise buna "kerâhe" denir.

- Şâri'in, mükellefi, fiili yapılıp yapılmaması arasında serbest bırakmasına yani fiilin yapılması ile yapılmamasını eşit tutmasına "ibâha" denir.

Mükellef, kendisine Hz. Muhammed'in daveti ulaşmış, temyiz kudretini haiz ve buluş çağına ermiş kişidir.

Bu hükme tekelifî hüküm denmesinin sebebi, bir fiilin yapılıp yapılmaması hakkında yükümlülük getirmiş olmasıdır.

142- Usûlcülere Göre "Vad'î Hüküm"ün Tarifi:

Usûlcülere göre "vad'î hüküm": Şâri'in, bir şeyi başka bir şey için sebep, şart veya mani kılmasıdır.

Şâri', iki durum arasında bir bağ kurarsa ve bu bağ bir durumun diğeri için sebep, şart veya mani teşkil etmesi tarzında olursa buna vad'î hüküm denmektedir. Çünkü vad', burada ca'l anlamındadır. Şâri' bir durumu diğereine sebep, şart veya mani kılmaktadır. Şayet Şâri' o duruma bu vasfı vermeseydi, bu durum diğereinin sebebi, şartı veya mâni olamayacaktı.

Gerek tekelifî hükümdeki talep veya muhayer bırakma hususu, gerekse vad'î hükümdeki vasfın hangisi olduğu, açık bir vasıta olmaksızın insanlar tarafından bilinemez, işte onları bu bilgiye ulaştıracak, Şâri'in bir fiilin yapılıp yapılmaması karşısındaki tavrını veya bazı durumlara bağladığı

vasıfları gösterecek kılavuzlara (delil) ihtiyaç bulunduğundan, Şâri', Kitab, Sünnet ve benzeri delillerle bu hususları göstermiştir. O yüzden bunlara "edille-i şeriyeye" denmiştir. Şimdi bu noktayı bazı örneklerle açıklayalım:

- Yüce Allah, mükelleflerden, namaz kılmalarını ve zekât vermelerini istemiş ve bu fiillerden herbirini onlara vacip kılmıştır. Allah, bunu göstermek

için "*Namazı kılın, zekâtı verin*" [285] buyurmuştur. İşte namaz ve zekâtın ifa edilmesinin istenmesi ve bunların vacip kılınması "teklifi" bir hükümdür. Bu nass da, bize bu hükmü bildiren delildir.

- Yine Allah Teâlâ, mükelleflerden zina etmemelerini istemiş ve bu fiili onlara haram kılmıştır. Bu isteğin yani haram kılma iradesinin, delil olmaksızın insanlar tarafından bilinmesi mümkün olmadığından, Yüce Allah bu hükmü bildirmek üzere "*Zinaya yaklaşmayın; çünkü o açık bir kötülüktür; kötü bir yol*" [286] âyetini indirmiştir. İşte zinanın haram kılınması, "teklifi" bir hüküm; bu nass da o hükmü gösteren delildir.

- Cenâb-ı Allah, hacc için ihrama giren mükelleflerin ihramdan çıktıktan sonra avlanmalarına müsaade etmiş, bu fiili mubah kılmıştır. Mubah kıldığını bildirmek üzere de, "*İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz*" [287] âyetini indirmiştir. İşte ihramdan sonra avlanmanın mubah kılınması "teklifi" bir hüküm, bu nass da o hükmü gösteren delildir.

İlâhî irade, "dülûk"u yani güneşin gökyüzünün ortasından batı yönüne eğilmesini namazın vacip oluşu ve mükellefin bunu eda ile borçlu olması için "sebeb" kılmıştır. İnsanlara bu hususu bildirmek "*Güneşin (batıya doğru) dönmesinden gecenin karanlığı bastıncaya kadar (belli vakitlerde)*

namaz kıl" [288] âyetini yollamıştır. İşte "dülûk"un namazın vacip oluşuna sebep kılınması bir vad'î hüküm; belirtilen âyet de bunu gösteren delildir.

- Yine ilâhî irade ramazan hilâlinin görülmesini, mükelleflere orucun vacip oluşu için, şevval hilâlinin görülmesini ise sadaka-i fıtrın vucubu için sebep kılmıştır. Yüce Allah, bu iradeyi mükelleflere Peygamberinin diliyle bildirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber: "*Hilâli görünce oruca başlayın,*

hilâli görünce bayram yapın" [289] buyurmuştur. İşte "rü'yet" in ramazan orucunun vacip oluşu sebebi kılınması bir vad'î hükümdür. Zikredilen hadis de bu hükmü gösteren delildir.

- Allah Teâlâ, temizliği namazın geçerliliği için "şart" kılmış ve bu hususu bildirmek üzere onun elçisi Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"*Allah, temizlik olmaksızın namazı kabul etmez.*" [290] Temizliğin namazın şartı kılınması bir vad'î hüküm, mezkûr hadis de bu hükmü gösteren delildir.

- Öldürme fiilini, Cenâb-ı Hak mirasçılık için bir mani kılmıştır. Bu hükmü insanlara bildirmek üzere onun Rasûlü "*Katil mirasçı olamaz*" [291] buyurmuştur.

İşte öldürmenin mirasçılığa mani kılınması vad'î bir hükümdür. Hadis de, bu hükmü gösteren delildir.

Kısaca, usulcülerin, teklifi hüküm ve vad'î hüküm terimleri ile kasdettikleri bunlardır.

Fakihlerin terminolojisinde teklifi ve vad'î hükmün ifade ettiği anlamı ise şimdi açıklayacağız.

[1] Müslüman bilginlerin Batı dünyasına oranla çok erken bir dönemde bu meseleleri ilmî bir disiplin oluşturacak tarzda ele alabilmeleri açısından Kur'an ve Sünnet nasslarının taşıdığı özellik ve fıkıh usulünün tarihi seyri içinde kendisinden beklenen verimi yitirdiği hususunda bazı değerlendirmeler için bkz. Dönmez, İbrahim Kâfi, "İslâm hukukunda müctehidin nassiar karşısındaki durumu ile modern hukuklarda hakimin kanun karşısındaki durumu arasında bir mukayese". XVII. İslâm Düşüncesi Semineri'ne (Cezayir. Temmuz 1983) sunulmuş tebliğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, İstanbul, 1986.

[2] "İslâm Hukukunun Esasları" denmediğine dikkat edilmelidir.

[3] "*Namazı kılın, zekâtı verin.*" el-Bakara 2/43.

[4] "*Rabbimize kulluk edin, iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz.*" el-Hacc 22/77.

[5] "*Ey iman edenler! Bir topluluk (diğer) bir toplulukla alay etmesin; belki onlar kendilerinden daha iyidir. Kadınlar da (diğer.) kadınlara alay etmesin; belki onlar kendilerinden daha iyidir.*" el-Hucurât 49/11.

[6] "*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin.*" el-Bakara 2/188.

[7] "*Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın.*" el-En'âm 6/151.

[8] "*Analarınız (ile evlenmeniz) size haram kılındı.*" en-Nisâ" 4/23.

[9] "*Zinaya yaklaşmayın.*" el-İsrâ' 17/32.

[10] Yazar fıkıh usulü tarifi içinde fıkıhın mahiyetini de tanıttığı unsurlara yer verdiği için, burada "icmalî, küllî delilleri dışarıda bırakmak için, tafsilî kelimesini kullandık" şeklinde yaptığı açıklamanın, fıkıh usulü değil fıkıh ile ilgili olduğuna dikkat edilmelidir. Nitekim aynı açıklamanın devamında ve özellikle aşağıda 4. ve 5. paragraflarda icmaî küllî delilleri incelemenin fıkıh usulünün çerçevesine dahil olduğunu, belirtmektedir, (mütercim).

[11] Bu kural Hanefîlere göredir. Bkz. 267. (mütercim)

[12] Denmiştir ki: İmâm Şâfiî bu "Risâle"yi Abdurrahman b. Mehdi'nin isteği üzerine ortaya koymuştur. Abdurrahman b. Mehdi, kendisinden, Kur'an'ın niteliklerini, haberlerinin kabul şartlarını, icmânın kaynak olusunu, Kur'an ve Sünnet'teki nâsîh ve mensûhu açıklayan bir mektup yazmasını istemişti. Şâfiî bunu yazıp gönderince "Risale" diye anılır oldu. Abdurrahman b. Mehdi, hadis imamıdır. Hicrî 135 yılında doğmuş ve Hicrî 198 yılında vefat etmiştir. Şâfiî onun hakkında şöyle demiştir: "Dünyada onun birbenzerini tanımıyorum." Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, er-Risâle, tahkik ve şerh: Ahmed Muhammed Şâkir.

[13] el-İsrâ: 17/78 "ed-Dülûk", güneşin zevali (yükselişinin sona ermesi) ve göğün ortasından batı yönüne doğru eğilmesi; "ğaseku'l-leyl. gecenin koyu karanlığı demektir. Allah'ın "dülûk"tan "ğaseku'l-leyl'e kadar kılınmasını emrettiği namazlar, öğle, İkinci, akşam ve yatsı namazlarıdır. Sabah namazını ise, Yüce Allah "ve kur'âne'l-fecr" sözü ile

emretmiştir. Çünkü bu, .sabah kıraatini (okumasını) yerine getir, anlamındadır. Kıraatten maksat, sabah - namazdır. Kıraat namazın bir parçası ve rüknü olduğu için, namazdan "kur'ân" diye sözedilmiştir.

[14]

el-Umed" şeklinde okunması gerektiği hakkında bkz. Hüseyin Alay, İslâm Hukuk Felsefesi (Abdükehhâb Hallâf'ın "İlm usüli'l-fikh" isimli eserinin tercümesine konan giriş kısmı), Ankara, 1973, s. 83. d.n. 162. (mütercim)

[15]

Yazarın, "nakli delil" ile, yapısı itibariyle vahye dayanan delili değil, -kendisinin ifade ettiği üzere- oluşumunda müctehidin katkısı bulunmayan" delili kasdettiğine dikkat edilmelidir, (mütercim)

[16]

el-Cumu'a: 62/9. "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."

[17]

Kaynaklar, bilginlerin bu âyetten, cuma günü zeval vaktinden sonra hatibin minberde bulunduğu esnada alış-verişin yasak olduğu anlamını çıkarmada fikirbirliği ettiklerini göstermektedir. Fıkhî hüküm olarak, Hanefîler bu davranışın "tahrîmen mekruh", cumhur (çoğunluk) "haram" olduğu Sonucuna varmışlardır. Akdin geçerli olup olmadığı hususu ise, daha çok meselenin haram-li-aynihi ve haram li-ğayrihi kavramları açısından değerlendirilmesi ile ilgilidir. Bu konuda Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde akdin geçerli, Maliki ve Hanbelî mezheplerinde ise geçersiz olduğu fikri hakimdir, bkz. İbn. Rüşd (el-Hafid), Bidâyetü'l-müctehid, Kahire, 1952, H/167-168; Vehbe Zühayli. el-Fıkh el-islâmî ve edilletüh, Şam, 1985, 11/263-264. 307, IV/240. (mütercim)

[18]

Ebu Davud, Diyât, 18: Darimî, Ferâiz, 41: Ahmed b. Hanbel. I. 49.

[19]

Kitâb'a müstenit icmâya, fakihlerin, "Analarınız (ile evlenmek) size haram kalmıdır" âyeti ile sabit olan nine ile evlenme yasağı hakkındaki icmâsı örnek gösterilebilir. Zira âyetteki fi (ana)dan maksat "asil" (kök)dir. Nine de ana gibi asıldır. Sünnet'e müstenit icmâya örnek: Muğire b. ' Şu'be'nin rivayet ettiği "Hz. Peygamber'in nineye altıdabir pay verdiği"ni bildiren hadise dayanarak Sahabenin, ninenin miras payının altıdabir olduğuna dair icmâsı. Kıyâsa müstenit icmâya örnek olarak, Hz. Peygamber'in Hz: Ebûbekir'i namaz imamlığında başkalarına tercih etmesine kıyasla. Sahabenin onu halifelikte de başkalarına takdim hususunda icmâ etmesi zikredilebilir. Nitekim onlar şöyle demişlerdi: Allah'ın Rasülü onu din işimizde tasvip etmişken biz dünya işimizde tasvip etmez miyiz? Aynı şekilde, Sahabenin ninenin miras payının altıdabir olduğunu dair icmâsı. Kıyâsa müstenit icmâya örnek olarak, icmâya örnek gösterilebilir.

[20]

Tercüme ("et-terceme"), bir dildeki sözü başka bir dil ile ifade etmektir. Kur'ân'ın tercümesi de, Kur'ân'ın manalarının arapça dışındaki bir dilin lâfızlarıyla ifade etmek demektir. Tercüme, a) Harfî tercüme, b) Gayrî harfî tercüme olmak üzere iki kısma ayrılır. Harfî tercüme de iki nevidir: aa) Misli harfî tercüme, bb) Gayrî misli harfî tercüme. Misil harfî tercüme, değiştirilen lâfzın yakın ve uzak delâletlerini, aslı ve lebe'î delâletlerini ve müsikî, kulağa hoş gelme, gönülleri etkileme gibi hususlarda sahip olduğu seçkin vasıflarını korumak suretiyle bir lâfzı aynı manaya gelen başka bir lâfızla değiştirmek demektir. Gayrî misli harfî tercüme ise, tebe'î manalar ve diğer seçkin vasıflar dikkate alınmaksızın, bir lafzı geneli itibariyle aynı veya yakın bir mana taşıyan başka bir lâfız ile değiştirmeyi ifade eder. Gayrî harfî (harfî olmayan) tercüme gelince, bu, lâfız veya cümleden anlaşılan manaları başka bir dilin lâfızlarıyla ifade etmek demektir. Böyle bir tercümede mütercim, sözgelimi Kur'ân'dan bir cümleyi tercüme ediyorsa, zihninde o cümlelerin manalarını genellikle kullanılan lâfızlara göre toplar; sonra bu lâfızları, sözkonusu cümlelerin manalarını topluca ifade edecek tarzda olmak üzere ingilizce, Fransızca gibi dillerdeki lâfızlara çevirir.

[21]

Nevevi ei-Mecmû'da (c. III, s. 279) şöyle diyor: "Mezhebimize göre (Şâfiî mezhebini kastediyor), namazda veya namaz dışında, kişi arapça okuyabilsin okuyamazın, Kur'ân'ın arapçadan başka bir dilde okunması caiz değildir. Kişi namazda Kur'ân yerine onun tercümesini okursa ister arapça olarak okuyabiliyor ister okuyamıyor olsun namazı geçersizdir. Bilginlerin çoğunluğu, ezcümle Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve Davud ez-Zâhiri bu görüştedir.

[22]

Bazı lâfız farklılıkları ile bkz. Ebu Davud. Zekâl, 45; Tirmizî, birr. 9.

[23]

Elimizdeki kaynaklarda bu kudsî hadise raslayamadık.

[24]

Tirmizî, fedâilü'l-cihâd, 12.

[25]

el-Mâide: 5/89.

[26]

e!-Bakara: 2/233.

[27]

Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen bu kıraâi, tefsir kabilindedir. Açıklama sadedinde okunması caizdir; lakat Kur'ân tilâveti olarak okunması caiz değildir. Nitekim İbnü'l-Arabî de benzer bir durum için şöyle demiştir: Sahih bir rivayete göre Hz. Peygamber âyetini şeklinde de okumuştur ki, bu, tefsir kabilinden bir kıraattir. Kur'ân tilâveti ise, mushaf hattında mevcut olanın okunmasıdır. Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında yer alan ayetiniye ilâvesi de, böyle tefsir ve izah kabilinden zikredilmiş kelimelerdendir. Bu ilâvenin tefsir ve izah kabilinden olduğu şüphesizdir; çünkü bu, bütün ümmetin üzerinde icmâ ettiği mushafı aykırıdır. el-Cezeri bu durumu şöyle açıklamıştır: "Sahabe bazen kıraatlere, izah ve beyan sağlamak üzere (efsiri de dahil etmişlerdir. Çünkü onlar Rasûlullah'tan Kur'ân olarak aldıklarını çok iyi muhafaza etmekte ve birbirine kaşmayacağından emin idiler. Bazıları bu tefsiri, kendisi için yazdığı mushafa da kaydetmekteydi; meselâ Hz. Ayşe'nin mushafı böyleydi."

[28]

el-Furkan: 25/32

[29]

Tahâ: 20/114

[30]

el-Kyâme: 75/16-19:

[31]

Müseyleme, peypmber olduğunu iddia etmiş ve onun çağrısına yüzbin kadar insan uymuştu. Bunun üzerine Hz. Ebubekir, onunla savaş için Hatid b. Velid'in komutasında takriben onüçbin kişilik bir ordu hazırladı. Müseyleme'nin ordusu ile müslümanlar karşı karşıya gelince İslâm ordusunda bir çözüme oldu. Çünkü bu orduda çok sayıda bedevi bulunuyordu. Sahabenin ileri gelen kaari'leri Halid b. Velid'den "Ey Halid! Bizi bu bedevilerden temizle!" diye taleple bulundular. Sonra onlardan ayrılıp üçbin kişi kadarlık bir ordu oluşturdular. Daha sonra Müseyleme ve adamlarının üzerine esaslı bir hamle yaptılar ve onlara karşı çetin bir savaş çıkarttılar. "Ey Bakara Süresi ashâbı!" diye bağışıyorlardı. Çok geçmedi ki, Allah onları muzaffer kıldı. Müseytme'nin ordusu gerisin geriye kaçtı. Müslümanların kılıçları onların peşini bırakmadı: Kimilerini öldürdüler, kimilerini esir aldılar. Allah müseyleme'nin canını aldı ve etrafındaki birliği dağıttı. Ondan ayrılanlar tekrar İslâm döndüler. Ne var ki, o gün müslümanlar beşyüz civarında kurrâyı kaybetmiş oldular. İbn Kesir, Fezâilü'l-Kur'ân.

[32]

el-Bakara: 2/132.

[33]

el-Tevebe: 9/100.

[34] el-Hucurât: 49/6.

[35] el-Bakara: 2/259.

[36] Meryem :19/24.

[37] Mısır, 1957, I, 379-380 Imam Malik'in bu sözlerini ve benzen bazı sözleri naklettikten sonra, Zerkeşi, bunun ilmin canlılığını koruduğu ilk devirlere has bir hüküm olduğunu, sonraları ise İltibas endişesinin ortaya çıktığı belirtmekte; İzzuddin b. Abdisselâm'a atıfta bulunarak mushafın artık İlk devirlerdeki şekle göre yazılmasının caiz olmadığı görüşünü nakletmektedir. Bu yönde diğer bazı açıklamalarla birlikte, bkz. Zerkeşi, el-Burhân., (mütercim)

[38] Tahriif" harflerin hareketlerini değiştirmek demektir. Zammeli harfî fethalı veya kesreli okumak, fethalı arfî zammeli veya fethah okumak gibi. "Tasnif ise, harflerin telâffuzunda değişiklik yapmaktır. Bir harû başka harfle değiştirmek gibi.

[39] el-hicr: 15/9

[40] en-Nisâ: 4/11: "*Allah, çocuklarımızın miras payı hakkında şöyle davranmanızı istiyor...*

[41] en-Nûr: 24/2: "*Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüz değnek vurun.*"

[42] en-Nûr: 24/4: "*Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ishal için) dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun.*"

[43] el-Bakara: 2/228: "*Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' süresi beklerler.*"

[44] en-Nahl: 16/89:

[45] el-En'âm: 6/38:

[46] el-Mâide: 5/1:

[47] el-İsrâ: 17/34:

[48] Al-u İmrân: 3/159

[49] eş-Şûrâ: 42/38

[50] el-Münâilkûn: 63/10.

[51] el-Bakara: 2/194.

[52] el-En'âm: 6/151.

[53] el-Bakara: 2/195..

[54] en-Nisâ: 4/103.

[55] el-Ahzâb: 33/50.

[56] el-Mâide: 5/5.

[57] en-Nisâ: 4/23.

[58] el-Bakara: 2/220.

[59] Âlüü Imrân: 3/92.

[60] Âl-ü Imrân: 3/180.

[61] el-Bakara: 2/189.

[62] el-Mü'minûn: 23/1-2,11.

[63] el-Bakara: 2/245.

[64] et-Tevbe: 9/34.

[65] en-Nahl: 16/97.

[66] en-Nisâ: 4/13-14.

[67] Meselâ şu âyetlerde durum böyledir:-es-Saff 61/4: "*şüphesiz Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever.*"

el-Feth 48/18: "*Andolsun ki Allah, o ağacın altında sana biat ederlerken mü'minlerden razı olmuştur. Onların kalplerindekini bildiğinden, onlara huzur ve güven indirmiş ve onları pek yakın bir fetih ile mükâfaatlandırmıştır.*

el-En'âm 6/153: "*İşte benim dosdoğru yolum budur. Öyleyse siz ona uyun. (Başka) yollara uymayın, ki sizi onun yolundan ayırmasın.*

[68] Meselâ şu âyetlerde Yüce Allah; çift ve tek, mücahitlerin atları, nefsi levvâme üzerine yemin etmiştir:

el-Fecr 89/3: "*Çifte ve tek'e andolsun ki.*

el-Âdiyât 100/1-3: "*Andolsun harıl harıl koşan (at)lara; tırnaklarıyla çakararak kıvılcım saçanlara; sabahleyin baskın yapanlara.*

el-Kiyâme 75/1-4: "*Hayır (gerçek kâfirlerin inkâr ettiği gibi değil)! Kıyamet gününe yemin ederim. Hayır (gerçek öyle değil)! Kendisini alabildiğince kınayan (haddini bilen,*

pişmanlık duyan) nefse yemin ederim. İnsan zanneder mi ki, onun kemiklerini biraraya toplamayacağız? Evet. biz onun parmak uçlarını bile derleyip eski haline getirmeye kaadirik."

[69] Şu âyette olduğu gibi: el-En'âm 6/120: "*Günahın açığımı da gizlisini de terkedin.*"

[70] Meselâ şu âyetlerde durum böyledir: el-Mâide 5/78 "*İsrâiloğullarıyla inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bu, isyan etmeleri ve sınırı aşmalarından ötürüdür.*"

el-Ahzâb 33/57: "*Allah ve "Rasülünü incitenlere, Allah dünyada ve âhirette lanet etmiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.*"

en-Nisâ' 4/93: "*Kim bir mü'mini kasden öldürürse, cezası, içinde ebedi olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*"

[71] Şu âyette olduğu gibi: Muhammed 47/1: "*İnkâr edenler ise, (dünyada) zevk u safa ederler, hayvanların yediği gibi yerler. Oların yeri ateştir.*"

[72] Şu âyette olduğu gibi: el-Haşr 59/16: "*(Münafıkların durumu da) tıpkı şeytanın durumuna benzer. Çünkü şeytan insana 'İnkâr et' der; İnsan inkâr edince de 'ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım' der.*"

[73] Buna şu âyetler örnek gösterilebilir: el-Mâide 5/90: "*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*"

el-En'âm 6/121: "*(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin, şüphesiz bu, günahdır. Şeytanlar, dostlarına, sizinle mücadele elmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarırsanız, muhakkak siz de (Allah'a) ortak koşanlardan olursunuz.*"

el-En'âm 6/145: "*De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka yemek yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum.*"

en-Neml 27/24: "*Şeytan, kendilerine yaptıkları süslü göstermiş de, onları doğru yoldan çevirmiş. Bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar.*"

[74] Bu şu âyetler örnek gösterilebilir:

el-Mâide 5/5: "*Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir; sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir.*"

el-Hacc 22/39: "*Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları (savaşma) izni verildi. Şüphesiz Allah onlara yardım etmeye kaadirdir,*"

el-Bakara 2/235: "*Böyle (iddet beklemekte olan) kadınlara evlenme istişinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizde veya onu içinde gizli tutmanızda size günah yoktur,*"

en-Nür 24/61; el-Feth 48/17: "*A'ma ya vebal yok, topala vebal yok, hastaya da vebal yok.*"

el-Bakara 2/173: "*Fakat kim mecbur kalırsa, (başkasının hakkına) saldırmadan ve haddi aşmadan (bunlardan yemesinde) günah yoktur.*"

[75] Meselâ Yüce Allah şöyle buyurmuştur: en-Nahl 16/5 "*Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısınmanızı sağlayan şeyler ve bir çok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz. rica, akşamleyin (meradan) getirirken ve sabahleyin götürürken onlarda sizin için bir güzellik vardır. Ağrılıklarınızı, ancak binbir meşakkatle ulaşabileceğiniz yerlere taşırlar. Doğrusu Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir*"

[76] Meselâ yüce Allah şöyle buyurmuştur: el-A'râf 7/32: "*De ki: Allah'ın kulları İçin çıkardığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"*

[77] Buna şu âyetler örnek gösterilebilir: el-Bakara 2/29: "*O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.*"

ez-Zuhuruf 43/12: "*Ve size, bineceğiniz gemiler ve hayvanlar varedti.* el-Mülk 67/15: "*Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Haydiyerin sırtlarında dolaşın ve Allah'ın rızından yiyin*".

[78] Bazı ilâveler ve farklı lâfızlar ile, bkz. Müslim, İlim, 15, Zekât, 69; İbn Mâce, Mukaddime, 14; Darimî, Mukaddime, 44; Ahmed b. Hanbef, IV, 362.

[79] Kısmen farklı lâfızlar ile, bkz. Buharî, Bed'ül-vahy, I, İmân. 41; Müslim, İmâre. 155.

[80] Ahmed b. Hanbet, II, 252 cümlelerinde yer değişikliği ile.

[81] Buharî, cenâiz, 32.

[82] Ayak izlerini inceleyerek kişinin babasına ve kardeşine benzerliğini tesbit eden kimseye "kaaif" (kıyafet ılgını) denir. "Kıyafet ilmi" Araçlar arasında tanınan bir ilim idi. Onlar bu konuda engin tecrübeye ve Pek geniş bilgiye sahip idiler.

[83] en-Nisa: 4/29.

[84] Buharî. İlim, 38; Müslim, Zühd, 72 (başta ilâvesi ile).

[85] Hz. Peygamber, abdest alırken topuklarının arkasını yıkamayan bir topluluk görmüş ve "*Vay bu (yıkamayan) topukların cehennemde çekeceğine!*" buyurmuştu. Hadis için bkz. Buharî, İlim. 3 ve 30, Vudû 27 ve 29.

[86] bkz. İbn Abdüşşekûr, Müsellemü's-sübut, II, 120.

[87] en-Nisâ: 4/11.

[88] Nisa: 4/11.

[89] Ebu Davud, Diyât, 18; Darimi, Ferâiz, 41; Ahmed b. Hanbel, I. 49.

[90] Bazı lâfız farklılıkları ile. bkz. Darimî, Zekât. 6: Nesâi, Zekât, 5 ve 10; İbn Mâce. Zekâi. 9.

[91] "Fatiha Süresini okumayanın namazı yoktur." Tirmizî, Mevâkâtü's-Salât, 69 ve 115; İbn Mâce, İkâamet, 11.

[92] el-Mâide: 5/92.

[93] en-Nisâ: 4/80.

[94] Âl-ü Imrân: 3/31.

- [95] el-Haşr: 59/7.
- [96] en-Nisâ: 4/65.
- [97] el-Ahzâb: 33/36.
- [98] en-Nûr: 24/63.
- [99] Buhari, İsti'zan,13:
- [100] Âmidî, el-İhkâm, I, 175.
- [101] el-Bakara: 2/236: *"(Nikâhtan sonra) kadınları, henüz temas etmeden veya onlar için mehir tayin etmeden Samıssanız (bunda) size vebal yoktur. Bu durumda onlara mfl't'a verin (bir bağışta bulunun). Zengin o an kendi gücü nisbetinde, fakir de kendi durumuna göre münasip bir müt'a vermelidir. Bu, muhlin "yi davranışlı) kişiler üzerine bir borçtur."*
- [102] Ebû Davûd, Cenâiz, 39. Aynı anlamda bkz. Tirmizî, Cenâiz. 17.
- [103] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buhari, Vudû'- 26; Müslim. Taharet, 87 ve 88.
- [104] el-Hacc: 22/78:
- [105] Farklı rivayetleri ile birlikte bkz. Nesâî Taharet, 52, Miyâh, 7. Ayrıca bkz. Buhari, Vudû' 33; Müslim, Taharet, 89-93; Tirmizî, Taharet, 68.
- [106] Darımı, Nikâh. 11 (lâfzı ile).
- [107] Aynı anlamda rivayetler için bkz. Buhari. Ezan, 83-86.
- [108] Yakın anlamda rivayet için bkz. Tirmizî, Salât, 67.
- [109] "Musarrâh" satış sırasında müşterinin rağbetini arttırmak maksadıyla, sütü bir süre sağılmayan' ve sun'i olarak sütü bol gösterilen hayvan demektir.
- [110] Müslim, Buyu", 11, Ebu Davud, Buyu', 46. Sa esasen bir hacim ölçüsü olup, bunun günümüz birimleriyle hesaplanmasında İslâm fıkhdaki hakim görüş esas alınca sonuç: 2J5 lt. ve (buğday ağırlığı itibariyle) 2,172 kg. olmaktadır, (mütercim)
- [111] Gabin akitte karşılıklı edimler arasında önemli bir dengesizliğin bulunmasını ifade eder. Bunun kriteri hususunda fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir, (mütercim).
- [112] Ebu Davud, Buyu' 71: Tirmizî, Buyu', 53;
- [113] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buhâri, Eymân nûr. 15, Savm. 26: Tirmizî. Savm. 26.
- [114] Asıl ali Abdullah b. Ömer olup, Hanefî mezhebinin en büyük fakihlerindendir. Muhakeme gücü ve görüşlerini delillerle destekleyebilme hususunda, darb-ı mesele konu olacak kadar tanınmış ve kuvvetli bir bilgin idi. "İlm-i hilafı ilk onaya koyan odur. En önemli eserleri arasında el-Esrâr ve Takvimü'l-. Hicrî 430 yılında vefat etmiştir.
- [115] Hadisin "sened"inden maksat, hadisi sonraki nesillere ulaştıran râviler zinciridir. Bu senedin "Sahih olması"ndan maksat ise, râvilerden birinde "adalet" veya "zabt" (duyduğunu doğru bir şekilde rivayet edebilme vasfı) bakımından bir kusur bulunmamasıdır.
- [116] Hadisin değişik rivayetleri için bkz. Buhari. Buyu, 42-47; İbn Mâce, Ticârât, 17,
- [117] "Meclis muhayyerliği" sözleşmenin taraflarından herbirinin, sözleşme tamam olduktan sonra, akit meclisi (yani sözleşme görüşmelerini sağlayan beraberlik) sona ermedikçe, başka bir deyişle taraflar birbirinden ayrılmadıkça veya sözleşme konusu dışında bir konuya intikal etmedikçe, sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetme hakkına sahip olması demektir.
- [118] Bu konudaki hadisler için bkz.. Zeylâi. Nasbu'r-Râye, I. 430-433
- [119] Bu meklubu. İbn Kayyim'il-Cevziyye 'İlâmü'l-muvakkrin" isimli eserinde nakletmişir. bkz. III.62.
- [120] Burada "mürsel hadisten maksat, ravüerinden biri veya daha fazlası düşmüş hadistir.
- [121] Şatibi,el-muvafakaat,111.7.
- [122] Münlekkâ'l-Ahbâr ve Neylü'l-Evtâr. IV. 319.
- [123] İbn Mâce, Rühûn, 3 (sadece baş kısmı). Hadisin tamamı hakkında bilgi için bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye. IV, 319-321.
- [124] Şâtibî. el-Muvâfakaat, III, 7.
- [125] el-Bakara: 2/282:
- [126] Buhârî, Rehn, 6. Şehâdât, 20: Müslim, İmân, 221. Buhârî ve Müslim, el-Eş'âs b. Kays'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bir adamla benim aramda bir kuyu ihtilâfi vardı. İhtilâfımızı Hz. Peygamber (s.a.v)'e götürdük. Rasûlüllah: *"Senin iki şahidin veya onun yemini."* dedi. Ben *"iki şahidim yok"* dedim. *"Onun yemini (yani yeminden kaçınması) senin lehine delil olur"* dedi. *"O yemin eder, hiç rahatsız da olmaz"* dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber. *"Senin için başka bir yol yok; ya senin iki şahidin veya onun yemini."* buyurdu.
- [127] Buhari, Cenâiz, 33 ve 45.
- [128] et-En'âm: 6/164:

- [129] Ahmed b. Hanbel, V, 72 (kaydı olmaksızın).
- [130] en-Nisâ: 4/29:
- [131] Yakın rivayetler için bkz.
- Ebu Davud, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84; Ahmed b. Hanbel, V, 73. Temel hadis kitaplarında raslanmayan ikinci cümle için bkz. İbn Hişâm, es-Sıra en-Nebeviyye, Mısır, 1936, nşr. Mustafa es-Sâkâ ve arkadaşları, IV, 251. (mütercim).
- [132] en-Nisâ: 4/19:
- [133] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buhârî. Tefsîru'l-Kur'ân. (Sûre: 11/ Hüd) 5; İbn Mâce, Fitetü, 22.
- [134] Hüd: 11/102:
- [135] "Mücmel" bir beyân (açıklama) yapılmadıkça kendisi ile ne kastedildiği anlaşılabilen müphem lâfızdır.
- [136] "Müşkil" ister hepsinde ister bir kısmında "hakikat" olmak üzere iki veya daha çok manaya gelen lâfızdır.
- [137] el-Bakara: 2/43
- [138] el-Bakara: 2/187:
- [139] Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 37-38 (baş kısmı). Hadisin tamamı hakkında bkz. Zeylâ'tı, Nasbu'r-Râye, III, 169-170.
- [140] en-Nisâ: 4/24:
- [141] bkz. dipnot 16 ve 85
- [142] en-Nisâ: 4/11.
- [143] el-Mâide: 5/38:
- [144] el-Bakara: 2/180:
- [145] Buhârî, Vasâyâ, 6; Ebu Davud, Vasâyâ, 6.
- [146] Muhsan meşru bir evlilik içinde zıfafa girmiş, hür müslüman kişi demektir. Bu durumda olmaya "ihsan" denir, (mütercim)
- [147] Akile, İslâm hukukunda, kasıtlı olmaksızın adam öldürme fiilini işleyen kimsenin ödeyeceği diyeti üstlenmesi gereken yakınları (yahut mensup olduğu mesleki teşekkülü) ifade eder. (mütercim).
- [148] Yakın rivayetler için bkz. Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, (sûre: 59/Haşr) 4; Nesâî. Zine. 26.
- [149] en-Necm: 53/3-4:
- [150] Müslim, Fedai I, 141 (şeklinde); aynı anlamda bkz. İbn Mâce, Rühûn, 15.
- [151] İbn Mâce, Rühûn, 15.
- [152] Olay hakkında bkz. Keltânî, et-Terâtibü'l-İdariyye, Beyrut, ty., II, 384. (mütercim).
- [153] "Teheccüd", gece vakti yatışı namazından sonra olmak üzere kılınan bir namazdır. Böyle teheccüd namazı kılma, şu âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber (s.a.v)'e farz idi: *"Ey örtünüp bürünen (Rasûlum)! Geceleyin kalk..."* (el-müzemmil: 73/1-4) *"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl."* (el-İsrâ' 17/79) Rasûlullah'ın âdeti, teheccüdü onbir veya onüç rekât Şeklinde kılma yönündeydi. Fakat bunların tamamını peşpeşe kılmazdı. Önce dört veya altı rekât kılar, sonra yatağa gider, daha sonra tekrar namaza kalkardı. Hz. Peygamber, bazen gecenin yarısında bazen ise gecenin yarısından az önce veya sonra kalkardı.
- [154] Savm-i visâi iki veya daha fazla gün arada iyiyip içmeksizin oruç tutmaktır. Hz. Peygamber (s.a.v) bazen ramazanda "visal" orucu tutuyor ve ashabına bu tarz oruç tutmayı yasaklıyordu. Bazıları ona "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! Sen visal orucu tutuyorsun!?" dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Hanginiz benim gibidir? Biliniz ki, ben geceyi geçirirken rabb'üm beni yedirir içirir."* Bu hadiste visât orucunun. Rasûlullah'a has hükümlerden olduğuna ve onun dışındaki müslümanlar hakkında meşru olmadığına dair açık bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in durumu başkalarının durumundan farklıdır. Hadiste sözü geçen yedirme ve içilmeden maksat ise, Yüce Allah'ın ma'rifetler âleminden ona ihsan elliği ikramlar. Yüce Allah'a münâcâtın, O'na yakınlaşma arzusu, sevgisi ve özleminin verdiği haz ve gönül besleyen manevî gıdalardır.
- [155] Buhârî, Ezan. 18.
- [156] Nesâî. Menâsik, 220; Ahmed b. Hanbel. III, 318, 366 (lâfzı olmaksızın).
- [157] Âl-ü Imrân: 3/97:
- [158] el-Ahzâb: 33/21:
- [159] Yunus: 10/71.
- [160] Tirmizî, Savm, 33.
- [161] Abdülâziz el-Buhârî. Keşfu'l-Esrâr, III, 946.
- [162] bkz. Âmidî, el-ihkâm, I, 140.
- [163]

İbrahim b. Seyyar el-Basrî en-Nazzâm (ölümü 231 H.): Mutezile bilginlerindendir ve kendi adıyla anılan bir Mutezile fırkasının reisisidir. İcmâyî ve kıyasî ilk inkâr eden kişidir. Sahabe icmâ'inin kaynaklık vasfını ve onların yeni olaylarda kıyasa dayanmış olduklarını da kabul etmediği için, bu yöndeki tezini desikleme uğruna sahabeye dil uzatmıştır. Hadis ehli hakkında da ithamkâr ifadeler kullanmıştır. Şaraba düşkün, açıktan açığa fiske u fücür işleyen biriydi. İcmâ ve kıyas konusunda zihinleri karıştıran fikirleri ve bunlara karşı verilen cevaplar, eski usûl eserlerinde mevcut bulunmaktadır. Haricîler, Râfizîler ve Zahirîler, icmâ ve kıyasın inkârı hususunda onu öncü edinmişlerdir. Hayatı hakkında "el-Fark beyne"l-Fırak" isimli esere (s. 79) bakılabilir.

[164] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz İbn Mâce Fiten, 8.

[165] bkz. dipnot 162.

[166] Yakın anlamda rivayetier için bkz. Ebu Davud. Fiten, I (4252 ve 4253 numaralı hadisler)

[167] Ahmed b. Hanbel. I, 379.

[168] el-Mebût müellifinin rivayetine göre (bkz. Serahsî, IV, 343), bir adam iki yıl karısından uzakta bir yerde kalmış, döndüğünde onu hamile bulmuştu. Adamı olayı Hz. Ömer'e intikal ettirdi. Hatife Ömer, kadına recm cezasını uygulamak istedi. Muâz şöyle diyerek karşı çıktı: "O kadın hakkında ceza uygulama yetkin varsı da, karnindakini cezalandırman için bir gerekçe yoktur." Bunun üzerine Hz. Ömer kadını bıraktı. Sonunda kadın doğurdu. Çocuk babasına benziyordu. Adam çocuğu görünce hayretler içinde kaldı. Hz. Ömer de şöyle dedi: "Kadınlar, Muâz gibisini doğuramaz. Muâz olmasaydı, Ömer mahvolmuştu"

[169] en-Nisâ: 4/20:

[170] "Ümmü'l-veled" (çoğulu: ümmehâtü'l-evlâd), efendisinden çocuk doğuran cariye demektir. Efendi, çocuğun kendisinden olduğunu kabul ederse, çocuğun nesebi onun üzerine sabit olur ve câriye ümmü'l-veled statüsünü kazanır. Sahabe, önce, ümmü'l-veled olan cariye satılıp satılmayacağı ve efendisinin ölümünü takiben hürriyetine kavuşup kavuşmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sonunda görüşleri bir noktada toplanmış, Hz. Ömer zamanında ümmü'l-veledin satılmayacağı ve efendisi ölünce hür statüsüne gireceği hususunda İcmâ vukubulmuştur. Bu haberi, Abdürrazzâk Ma'mer'den, o Eyyüb'den, o İbn Sîrîn'den. o da Abîde es-Selmânî'den nakletmiş ve İbn Kudâmî el-Muğnî isimli eserinde şu şekilde zikretmiştir: "Abide anlatıyor: Ali'nin şöyle dediğini duydum: Ümmehâtü'l-evlâdm satılmayacağı hususunda benim görüşüm ile Ömer'in görüşü birleşmişti. Ben daha sonra satılabileceği kanaatine vardım. {Abide sözüne devam ediyor.) Ona şöyle dedim. Senin ve Ömer'in cemaat halindeki görüşünüz, bence cemaatten ayrı. kalan görüşten daha iyidir." Bunun üzerine Hz. Ali bu yeni görüşünden vazgeçti ve Abide ile Şurayh a şöyle dedi: Daha önce hükmetmekte olduğunuz şekilde hüküm verin. Zira ben İhtilâftan hoşlanmam.

[171] Bazı usulcüler icmânın gerçekleşmeyeceği görüşünü Nazzâm'a nisbet etmişlerdir. Fakat bu doğru değildir. Doğrusu -Sübki'nin belirttiği üzere- bu görüşün Nazzâm'ın bazı arkadaşlarına ait olduğudur. Nazzâm m kendisi ise haddizatında icmânın gerçekleşmesinin mümkün olduğu fakat icmânın kaynak olmadığı kanaatindedir.

[172] Âl-i İmrân: 3/144:

[173] el-Avalî, Medine çehresinde bir ver Kmi Burası ile Hz. Peygamber (s.a.v)"in evi arasında bir mil mesafe vardır

[174] bkz. 170 numaralı dipnot.

[175] Buharı. Buyû; 54 (yine bkz. 51, 55); Müslim, Buyu, 36.

[176] el-A'râf: 7/204.

[177] İbn Hazm. Merâtibu'l-İcmâ", s. 32.

[178] "Muhsar", hac veya umre için ihrama girdikten sonra hac veya umre ile ilgili şer'ân gerekli amelleri yerine getirmeyi engelleyen hastalık ve düşman gibi bir engel ile karşılaşan kimse demektir.

[179] Hedy Harem-i Şerife götürülen yahut kendisi veya parası gönderilen kurban demektir. Nifile ve vacip olmak üzere iki çeşittir. Temettü ve kıran haccı yapanlara, hacc ve umre ibadetine mahsus yasakları ihlâl edenlere hedy vaciptir, (mütercim)

[180] İbn Hazm, Merâtibü'l-İcmâ, s. 46.

[181] en-Nisa: 4/23.

[182] Bkz,dipnot 173.

[183] Maslahat-ı mürsele örnekleri ve tarif için bkz. s: 104-105.

[184] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Ebu Davud. Buyu'. 51; Tirmizî. Buyu". 73; İbn Mâce. Ticârât. 27.

[185] Bu kural Mecelle'nin küllî kaideleri arasında da yer almıştır (madde 26): "Zarar-ı âmîmî def için zarar-ı hâss ihtiyar olunur." (mütercim).

[186] a) Usul açısından yazarın görüşüne katılmakla birlikte, bu fer'i mesele incelenirken, daha geniş düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Şöyle ki: Hz. Osman zamanında konan ikinci ezanı sadece duyurma fonksiyonu ile sınırlamak yerine, insanların namaza hazırlanmalarını sağlamaktaki rolünü de gözönünde bulundurmak gerekir. Cuma namazı diğer namazlardan farklı özelliği olan bir namazdır. Cuma için ezan okunduğunda artık -cuma kendisine farz olan kimseler için- alım-satım ve benzeri namazdan alıkoyucu işler yasak olmaktadır. Yani hutbeden önceki ezana kadar, mükelleflerin hazırlıklarını tamamlayıp camiye gelmiş olmaları gerekir. Şu haide, Hz. Osman döneminde ticari hayatta daha fazla hissedilen yoğunluğun da bu ezanın konmasındaki rolü dikkate alınmalıdır. Günümüzde ise bu gerekçe haydi haydi geçerlidir. Kaldı ki, dinî esaslarla çatışan bir yönü belirlenmedikçe, asırlar boyu müslüman toplumların hayatında ver tutmuş, bir uygulamanın, bir kültür görünümü olarak taşıdığı değeri gözardı etmek doğru olmaz. (mütercim).

[187] el-Maide: 5/90-91..

[188] Bunlar Hanefilerdir. Hanciler "hamr" ismini, üzüm suyundan ateşte kaynatıl maksisin elde edilen sarhoş edici içkiye hasrederler. Ateşte kaynatmak suretiyle üzüm suyundan elde edilen içki ile kuru üzüm, incir, hurma, buğday, bal gibi taze üzüm dışındaki maddelerden yapılan içkiye onlar "hamr" demezler. Fakat hamra kıyas ile bunlar da onun hükmünü alır. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise, hamr, ister üzüm suyundan ister diğer maddelerden yapılan hertürlü sarhoş edici içkinin adıdır. Bu görüşe göre, bütün

sarhoş edici maddelerin haramlığı sözkonusu âyet ile sabit olmaktadır.

[189] Bu hususta, yazarın "illet" ve "hikmet" kavramları ile ilgili açıklamaları gözönünde bulundurulmalıdır, bkz. s: 89-94.

[190] bkz. dipnot 16 ve 85.

[191] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Buyu', 8, Nikâh, 38, 49, 52, 54, 56.

[192] İbn Mâce. Edeb. 50:

[193] el-Haşr: 59/2.

[194] Benû'n-Nadir (Nadıroğulları), Harun Aleyhisselâm'ın soyundan gelen bir yahudi kavmidir. İsrailoğullarının başına gelen olaylar sırasında Medine'nin iki mil uzağına gelip oraya yerleşmişlerdir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince, ona yardımcı olmamakla beraber onun aleyhinde bulunmayacaklarına dair Rasûlullah ile muahede akdettiler. Fakat müslümanlar Uhud savaşında bozguna uğrayınca düşmanlıklarını açığa vurdular ve Hz. Peygambere karşı tek bir kuvvet teşkil edebilmek üzere Kureyşlilerle anlaştilar. Rasûlullah onlardan yurtlarını terketmelerini istedi ve kendilerine on gün süre verdi. Bazı münafıklar onlarla irtibat kurup yurtlarından çıkmamayı onlara cazip gösterdiler ve müslümanlara karşı kendilerine yardımcı olacaklarına dair vaadde bulundular. Ama vaadlerini yerine getirmediler. Hz. Peygamber ve müslümanlar onları yirmibir gece kuşattılar. Allah onların kalplerine korku saldı; münafıkların müslümanlara karşı kendilerine yardıma gelmesinden ümitlerini kestiler. Hz. Peygamber, silâh hariç develerinin taşıyabileceği kadar eşyayı beraberlerinde almak kaydıyla sürgün edilmelerini kararlaştırdı. Çoğunluğunu Şam'a sürgün etti. Bunlardan bir gurup, Hayber ve Hîre'ye yerleşti. Daha sonra, Hz. Ömer onları da Hayber'den Şam'a sürgün etti.

[195] İmam Şafî ve İmam Ahmed b. Hanbel bu hadise dayanarak, haccetmeye güç yetiremeyen kişinin yerine, cerek onun hayatında iken gerekse -vasiyet etmiş olsun olmasın- öldükten sonra hac görevini yerine gelirmenin caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Bu görüşe göre, malı olup da bizzat haccetmeye gücü yetmeyen kimse adına onun malı ile başkasının haccetmesi gerekir. Kendi adına malı ve bedeni ile haccedecek bir yakın bulabilirse, ondan hac yükümlülüğü düşer. Diğer taraftan, bir kimse haccetmeden ölürse, -bu yönde vasiyet etmiş olsun olmasın- varislerinin onun malından haccetmeyi sağlayacak bir miktar ayırmaları gerekir.

[196] Asabe İslâm miras hukuku terimi olarak, murisin, kendisine erkek vasıtasıyla bağlanan erkek hısımlarını ifade eder: Oğul, oğlun oğlu. baba, babanın babası, amca, amcaoğlu gibi. Bu tarifteki niteliği taşımayan (oğul ile beraber kızlar, kızlar ile beraber kızkardeşler gibi) bazı mirasçılar da "bi-gayrihi" ve "maa'l-gayr" kaydı konarak geniş anlamda asabe kavramının kapsamında mütalâa edilmiştir. Belirli hisse sahibi mirasçılar (ashab-ı ferâiz) hisselerini aldıktan sonra mirasın kalanı veya ashab-ı ferâiz yoksa mirasın tamamı asabenindir. (mütercim).

[197] Hac İslâm miras hukuku terimi olarak, daha yakın mirasçının bulunmasının daha uzak olanların miras hissesini azaltması veya mirasçılığını engellemesi demektir. Birinci duruma hacb-i nuksân, ikinci duruma hacb-i hırmân adı verilir, (mütercim).

[198] Üşûr" gayrimüslim tacirlerden İslâm ülkesine girerlerken veya gemi ile müslümanların limanlarına uğradıklarında alınan vergidir. Bu, günümüzdeki gümrük vergilerine benzetilmektedir. Bu vergiyi ilk koyan Hz. Ömer'dir. Şöyle ki: Ebû Mûsâ'l-Eş'âri dar-ı harbe giren müslüman tacirlerden öşür (ondabir) alındığını Hz. Ömer'e yazmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer ona şöyle yazdı: Sen de onlardan müslüman tacirlerden altıtlıkları gibi al, zimmilerden öşürün yarısını (yirmidebir) al. Rivayete göre Menbic ahali Hz. Ömer'e: Senin topraklarına tacir olarak girmemize müsaade et ve bizden öşür al, diye yazdılar. O da, sahabeyle danıştı, sahabe bu konuda olumlu görüş belimi.

[199] el-İsrâ: 17/3

[200] Yunus: 10/36.

[201] el-Enfâl: 8/46

[202] Âl-ü Imrân: 3/105.

[203] Fakihlerin çoğunluğu bu kanaatle olmakla beraber. İbn Şübrüme ve Ebûbekr el-Esamm gibi bilginler bulûğ çağına gelmemiş küçüklerin evlendirilemeyeceğine hükmetmişlerdir. Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi, çoğunluk görüşü yönündeki uygulamaların ortaya çıkardığı sakıncaları dikkaie olarak (bkz. Esbâh-ı Mucibe Lâyhâsı), İkinci görüşü benimsemiş ve bulûğ çağından Önceki küçüklerin "hiçbir kimse tarafından tevâcîc edilemeyeceği" (madde: 7) hükmünü koymuştur, (mütercim)

[204] Yazarın "ittifak edilmiş" olarak belirttiği görüş, çoğunluğun görüşüdür. Esasen bu, usulcüler arasında tartışılmış bir konudur, bkz. Gazzâlî, Mustasfâ, Mısır, 1324 H., II, 325; Şevkânî, İrşâdül-Fuhûl, Mısır, 1937, s. 205; Cessâs, Usûl. el-yazma (Dâru'l-Külüb el-Mısıryye, No: 229). V. 274/a: İbn Rüşd el-Cedd, el-Mukaddemât, Mısır, ty. I, 22. Kıyas yoluyla bulunmuş sonuç üzerine kıyas yolunun pratik faydaları konusunda bkz. Ebu Zehra. Mâlik, Mısır, 1963-1964, s. 347-348. (mütercim).

[205] İmam Gazzâlî'nin el-Mustasfa isimli eserinde "arâyâ", istisna yoluyla meşru kılınan hükümlere örnek gösterilmiştir. Bu, yalnız İmam Şafî'nin veşu hadise dayanarak arâyâ satışını caiz gören bazı fakihlerin kanaatine göre isabetli bir örnektir: Buhârî'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği üzere "O, müzâbeneyi (= hurmanın hurmaya karşılık satılması) yasaklamış, ancak arâyâ satışı yapanlara müsaade etmiştir." İslâm hukukçuları buradaki arâyâdan maksadın ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmam Şafî, bunu, kişinin, ailesinin yemeklik taze hurma ihtiyacını karşılamak üzere kuru hurma karşılığında hurma ağacındaki meyveyi tahmini ölçü ile satın alması şeklinde yorumlamıştır. İmam Mâlik'in yorumuna göre, arâyâ satışı şudur: Kişinin, başkasının bahçesinde hurma ağacı bulunur, bahçenin sahibi başka kimselerin bahçesine girmesini ve bu yoldan zarar görmeyi istemediğinden o kimseye taze hurması karşılığında kum hurma verir. Hanefî bilginler ise, arâyâ satışını caiz görmemişlerdir. Onlara göre, ribâ şüphesi taşıdığı için, bu, fasid bir satımdır. Zira edimlerden birinin diğerinden fazla olma ihtimali vardır. Rîbevî (ribâ hükümlerine tabi) mallarda şüphe ise, gerçek anlamda ribâ varmış gibi akdi fasid kılar. Hanefîler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber'in müsaade ettiği arâyâdan maksat, hibedir. Bunun şekli şudur: Kişi, hurma ağacının meyvesini başkasına hibe eder; daha onu kendisine teslim etmeden önce hibeden dönmek ister. İşte bu durumda, hibede bulunduğu kişiye, hibe ettiği taze hurma kadar kuru hurma vermesine müsaade olunmuştur.

Bu görüşe göre, arâyâ, ribâ'kuralından istisna yoluyla meşru kılınmış sayılamaz. Fakat tercihe sayan olan birinci görüştür. Çünkü zikri geçen hadiste, istisna hususu tasrih edilmiştir. Hadisteki ariyyeden maksadın hibe değil satım olduğu açıktır. Öte yandan arâyâ hadisinin bazı rivayetlerinde "ruhsat" lâfzı yer atmıştır. Ruhsat ise, ancak yasak şeylerde sözkonusu olabilir ve yasak hibe değil bey' (satım) hakkındadır.

[206] bkz. dipnot 223.

[207] "Oruçlu iken unutup da bir şey yiyen veya içen kimse orucunu tamamlasın, zira onu Allah yedirip içirmiştir." Münteka'l-Ahbâr ve Şerhi Neylü'l-Evtâr, IV, 175.

[208] Bu yaklaşım Şâfîlilerin görüşüne göredir. Hanefî bilginler ise bu görüşe katılmazlar. Onlara göre, hata ile yiyen veya içen kimsenin orucu bozulur; aynı şekilde, unutarak namazda konuşan kimsenin namazı bozulur. Gereçleri şudur: Unutarak yiyen kimsenin orucunun bozulması hükmü bir illete dayalıdır. O da, unutmanın kaçınılması

mümkün olmayan bir durum oluşudur. Unutma halinde kişiye ibadeti hatırlatacak bir şey bulunmadığından, fiil, -unutan kişiye nisbet kaldırılarak- Yüce Allah'a nisbet edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, "zira onu Allah yedirip içirmiştir." buyurmuştur. Bu illet, oruçlu iken unutarak yiyip içme dışındaki durumlarda bulunmaz. Meselâ, oruçlu iken hata ile yiyip içen kimse, bu durumdan kaçınabilir, hataya düşmemek için daha dikkatli davranabilir. Namazda unutarak konuşan kimseye ise ibadeti hatırlatacak şey vardır; bu da namaz halidir. Ama oruç böyle değildir. Zira oruç hali unutmaya elverişlidir.

[209] el-Ahzâb: 33/50.

[210] el-Ahzâb: 33/53.

[211] Neylû'l-Evtâr Şerh'u Münteka'l-Ahbâr, V, 144.

[212] en-Nisâ: 4/92.

[213] el-Mâide: 5/89.

[214] Boyun anlamına gelmekle birlikte, zikr-i cüz' irade-i küll (parçayı anıp bütünü kasetme) kabilindedir. Burada kastedilen insandır. "Tahrîr" (hürriyetine kavuşturma) kelimesine muzâf ileyh kılınmasından da, hür olmayan insanın kasedildiği anlaşılmaktadır, (mütercim)

[215] Dârimî, Nikâh, 11 (baş kısım). Velisiz nikâhın bâtıl olduğu anlamında bkz. Ebu Davûd, Nikâh, 20; Tirmizî, Nikâh, 14

[216] el-Bakara: 2/185.

[217] Âmidî, İhkâm, III, 12: Şcvkânî, İrşâdü'l-Fuhûl. s. 182.

[218] Dinî anlamda sefer (yolculuk), bazı fakihlerin görüşüne göre onaltı fersahlık bir mesafe olarak takdir edilmiştir, ki bu. 85 kilometreye (ekabül eder. Bazıları bu miktarı 81 kilometre olarak tesbit etmiştir.

[219] d-Mâide: 5/90-91

[220] el-Ahzâb: 33/37.

[221] bkz. dipnot 135.

[222] Tirmizî. Nikâh. 5.

[223] Ebu Davûd, Hudûd, 18 (şeklinde).

[224] Buhârî. Buyu, 48; Müslim. Buyu", 48.

[225] "Mudârcbe" diye de anılan "kırâd", bir iarafin sermaye diğer tarafın emek koyması ve elde edilen kârın yarıyarıya veya üçtebir şeklinde bölüşülmesi hükümlerini ihliva eden bir sözleşmedir.

[226] Hadisin farklı lâfızlarla rivayetleri için bkz. Buhârî, Buyu", 78; Müslim, Mûsâkaat, 81-84; Nesâî, Buyu', 50; İbn Mâce, Ticârât, 48; Dârimî, Buyu', 41.

[227] İbn Hümâm, Fethu'l-Kadîr, V, 278, 279.

[228] en-Nisâ: 4/101.

[229] el-Mâide: 5/32.

[230] Hadisin farklı lâfızlarla rivayetleri için bkz. Müsiim, Edâhî, 37; Tirmizî, Edâhî, 14; İbn Mâce, Edâhî, 6; Dârimî, Edâhî,

[231] Buhârî, İsti'zân, 1.

[232] Ebu Davûd, Taharet, 38.

[232] el-Mâide: 5/38.

[232] Aynı anlamda rivayetler için bkz. Buhârî. Ahkâm. 13: Ebu Davîd. Akdiye, 9.

[232] en-Nûr: 24/2

[233] el-Haşr: 59/7.

[234] Ebu Davûd, Taharet, 38.

[235] el-Mâide: 5/38.

[236] Aynı anlamda rivayetler için bk/. Buhârî. Ahkâm. 13: Ebu Davîd. Akdiye, 9.

[237] dipnot 16 ve 85.

[238] Yukarıda aynı örnek, nassda hükmün düzenleniş peklinden hareketle illeti ima yoluyla belirlemenin tanıtılması için zikredilmiştir. Burada ise, bu imadan çıkarılan sonuç ü/erinde müciehdlerin ittifaklarına örnek olmak üzere aynı hükümden faydalanılmıştır. (mütercim)

[239] en-Nisâ: 4/6.

[240] Buhârî, Edeb, 68.

[241]

En-Nisa: 4/11

[242]

Bu olaydaki hükmün maslahata, yani -açıkladığımız üzere- caydırıcılık düşüncesine dayalı olduğu söylenebileceği gibi, murisini öldüren vârisin mirastan mahrum binalması hükmüne kıyasen verildiğini ileri sürmek de mümkündür. Zira her iki olayda failin ulaşmak istediği sonucu bozma yönünde bir karşılık verilmektedir.

[243]

Bu olay hakkındaki hükmün de, murisini öldüren vârisin mirastan mahrum bırakılması hükmüne kıyas yoluyla verildiği kabul edilebilir. Çünkü her iki olaya, suçlunun maksadının aksi yönünde bir sonuç bağlanmaktadır. Miras kaçırma olayındaki hüküm mirasçılığın sübutu, öldürme olayındaki hüküm ise mirasçılığın engellenmesi şeklinde belirlendiğinden, bilgiler bu kıyasa "kıyâsü'l-aks adını vermişlerdir. Zira fer' için sabit olan hüküm, asi için sabit olan hükmün aksi yönünde olmaktadır.

[244]

bkz. dipnot 142.

[245]

en-Nûr: 24/2.

[246]

İmam Şafî'nin, istihsan hakkında çok ağır sözleri bulunmakla beraber, eserlerindeki istihsan ile ilgili bölümlerde bu söze raslanmamaktadır. (mütercim)

[247]

Ebu Davûd, Büyü', 70.

[248]

Ebu Davûd, Buyu". 57 (ilâvesiyle); Nesâî, Buyu', 63 (İlâvesiyle),

[249]

en-Nisâ: 4/11:

[250]

Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. İbn Mâce. Vesâyâ, 5. Ayrıca bkz. Zelâ'î. Nasbu'r-Râye, IV, 399-401.

[251]

bkz. dipnot 109.

[252]

bkz. dipnot 221.

[253]

bkz. el-Hidaye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte), I, 67 vd.; ed-Dür'ul-Muhtar (İbn Âbidîn haşiyesi ile birlikte), I, !47 vd.

[254]

"Şîrb", mahsul veya ağaç sulamasında arazi sahibine düşen su payı; "mesîl", ihtiyaç fazlası veya kullanılmaya elverişli olmayan sulan dışarıya akılma hakkı; "mürur", geçit hakkı demektir.

[255]

bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye, IV. 17-18. Yakın anlamda bkz. Tirmizî, Buyu", 39; Nesâî, Buyu", 71.

[256]

Müslim, Zekât, 168.

[257]

Yakın anlamda bkz. Zelâ'î. Nasbu'r-Râye, II. 404.

[258]

III, 138.

[259]

en-Nisâ: 4/11.

[260]

en-Nahl: 16/14.

[261]

(Mecelle, madde: 36): (Örf ite tayin nas ile lay'ın gibidir. Mecelle madde: 45).

[262]

İbn Âbidîn, Mecmûatü'r-Resâil, II, 104.

[263]

bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye. IV, 81. "Tezkiyeden maksat, hakim in adaleline güvendiği ve şahidin durumunu bilen bir kişi vasıtasıyla şahidin adalelini ve şahitliğe elverişli olduğunu ortaya çıkarmaktır. Son dönemlerin bazı bilgileri, doğru şehadette bulunacağına dair şahide yemin ettirilmesi ve tezkiye yerine bu yemin ile yetinilmesi yönünde fetva vermişlerdir. Müctehid imamlardan İbn Ebi Leylâ'nın görüşü de bu idi. Çünkü tezkiyede gaye, hakim in şahidin doğru söylediğine kanaat getirmesidir. Günümüzde tezkiye mümkün olmadığından, hakim in kanaat getirmesi için yemin yeterlidir. Çağımızdaki kanunlar da bu hükmü getirmiştir.

[264]

el-En'âm: 6/145-14

[265]

Buhârî, Teyemmüm. I

[266]

el-Bakara: 2/183.

[267]

Aynı anlamda, bkz. İbn Mâce, Edâhî, 3.

[268]

el-Mâide: 5/45.

[269]

e!-Kamer: 54/28.

[270]

Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Tirmizî, 16; Nesâî, Mevâkî, 53; Darimî. Salât, 26.

[271]

Tâhâ: 20/14.

[272]

Hadis bilgilerinin istilâhında, Hz. Peygamber ile uzun süre birarada bulunmuş olsun olmasın onu gören ve ona iman eymiş olan herkese sahâbî denir. Bu anlayışa göre, Hz. Peygamber'e iman etmiş ve onunla bir an bile beraber bulunmuş herkes sahâbî adını alır. Bazı usûl bilgileri de bu görüğe katılırlar, Fakat usûlcülerin çoğunluğunca benimsenen terim anlamına göre, böyle kimse sahâbî sayılmaz.

[273]

Yazarın "bütün bilgiler ihtilâfsız kabul ederler" derken, Hanefî usul eserlerinin etkisinde kalmış olması muhtemeldir. Esasen, bu konuda farklı düşünen bilgilerin bulunduğu bilinmektedir, (mütercim)

[274]

Şerfu Celâl el-Mahallî li Cem'il-Cevâmî', II, 36

[275]

el-Minhâc'da ve Bedahşî'nin bu esere yazdığı şerhte şöyle denir: "Şafî yeni mezhebinde, müctehidin başka bir bilgini taklid edemeyeceği gibi. bir sahabiyi de takiid

edemeyeceğine hükmeimiştir." (Bu ifadeyi Attâr, Cem'ul-Cevâmi'e yazdığı Haşîye'sinde naklemiştir, III. 361).

[276] (Bu olayı Ebu Nuaym et-Hilye'de senedi ile birlikte zikretmiş, San'âni de ona Dayanarak Sübûlü's-Selâm'da nakletmiştir, IV. İ94.

[277] el-Bakara: 2/29.

[278] el-Câsiye: 45/13.

[279] bkz. Şevkânî, İrşâdü'l-Fuhûl, s. 208.

[280] Bu hükümde Hanefiler ile Şâfililer arasında ihtilâf yoktur. Usul kitaplarında mefkudun Hanefilere göre mirasçı olamadığı, Şâfililere göre ise mirasçı olduğu yönünde bilgi verilmesi ve bunun sözkonusu mezheplerin istishabın hüccet değeri hakkındaki ihtilafından doğmuş meselelerden biri olarak takdim edilmesi, Şâfiî fıkhnın güvenilir eserlerinde belirtilen görüşe aykırı düşmektedir.

[281] Meccelle: "Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır." (madde 5); "Şekk ile yakın zail olmaz." (madde 4).

[282] Oruç keffâreti, bir köle azadı,buna imkân bulunamazsa -kaza edilen gün dışında- peşpeşe iki ay oruç tutma, buna güç yetirilemezse altmış fakiri doyurma şeklinde yerine getirilir. Bu hüküm, Ebu Hanife, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göredir. Mâlik b. Enes'e göre ise, bu şekiller arasında böyle bir sıralama zaruri değildir. Mükellef bunlardan dilediğini seçmekte serbesttir. Bununla birlikte Mâlikî mezhebinde efdal (daha iyi) görülen sıralama şöyledir: Fakirleri doyurma, köle azadı, oruç tutma.

[283] İbn Âbidîn, Raddü'l-Muhtâr, II, 108.

[284] Yazar konuya çok kısa değindiği için, sadece Mutezile ve Cumhurdan sözetmiştir. Bu konuda, Mâturidilerin, hükmün bilinmesinde aklın rolü açısından Mutezile gibi, bu bilgiye bağlayıcı tarzda hüküm bina edilip edilemeyeceği açısından ise Eş'ariler gibi düşündüğüne dikkat edilmelidir. Ayrıca bu konudaki görüş farklılıklarının fıkıh usulü açısından pratik sonuçları ile ilgili bazı tesbitler için bkz. Devâlibî, el-Medhal ilâ ılm usûli'l-fikh, Beyrut, 1965, s. 166-173. Huşun ve kubuh nazariyesi hakkında, belirtilen esere ve şu kaynaklara bakılabilir: Gazzalî, Mustasfâ, Mısır, 1324 H., I, 55 vd.; İbn Abdişşekür, Müsellemü's-sübût, Mısır, 1324 H., I, 25 vd.; Şevkânî, İrşâdü'l-fuhûl, Mısır, 1937, s. 7-9. (mütercim)

[285] el- Bakara: 2/43.

[286] el-İsrâ: 17/32.

[287] el-Mâide: 5/2.

[288] el-İsrâ: 17/78.

[289] Nesâî, Sıyâm, 8.

[290] Nesâî, Zekât, 48; İbn.Mâce, Taharet, 2.

[291] bkz. dipnot 16 ve 85.

- §: 143- Fakihlere Göre "Teklifi Hüküm"ün Tarifi:
§: 144- Fakihlere Göre "Vad'i Hüküm"ün Tarifi:
§: 145- Teklifi Hüküm İle Vad'i Hüküm Arasındaki Fark:

TEKLİFİ VE VAD'İ HÜKÜMLERİN NEVİLERİ

TEKLİFİ HÜKÜMLER:

- §: 146- "Teklifi Hüküm"ün Nevileri:
§: 147- Talebin Olumlu-Olumsuz Oluşu ve Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Teklifi Hükümün Nevileri:

1- VÂCİB

- §: 148- Vâcib'in Tarifi:
§: 149- Vâcib'in Hükümü:
§: 150- Hanefilere Göre "Vâcib" ve "Farz"ın Tarifi:
§: 151- Vacibin Kısımları:
§: 152- Birinci Taksim:
§: 153- "Mutlak VâcûY'in Tarifi:
§: 154- "Mutlak Vâcib"in Hükümü:
§: 155- "Mukayyed Vâcib'in Tarifi:
§: 156- Mukayyed Vacibin Nevileri:
§: 157- İkinci taksim:
§: 158- "Muhadded Vâcib"ın Tarifi:
§: 159- "Muhadded Vâcib"ın Hükümü:
§: 160- "Gayr-ı Muhadded Vâcib'Mn Tarifi:
§: 161- "Gayr-ı Muhadded Vâcib"ın Hükümü:
§: 162- Üçüncü Taksim:
§: 163- "Aynî Vâcib'in Tarifi:
§: 164- "Aynî Vâcib"ın Hükümü:
§: 165- "Kifâi Vâcib'in Tarifi:
§: 166- "Kifâi Vâcib"ın Hükümü:
§: 167- Dördüncü Taksim:
§: 168- "Muayyen Vâcib'in Tarifi:
§: 169- "Muayyen Vâcib"ın Hükümü:
§: 170- "Muhayyer Vâcib'in Tarifi:
§: 171- "Muhayyer Vâcib"ın Hükümü:

2- MENDÛB

- §: 172- "Mendub'un Tarifi:
§: 173- Mendubun Kısımları:

3- HARAM

- §: 174- "Haram"ın Tarifi:
§: 175- Haramın Nevileri:
§: 176- Birinci nevi:
§: 177- "Lizâtihi Haram"ın Hükümü:
§: 178- İkinci nevi:
§: 179- Liğayrihi Haramın Hükümü:

4- MEKRUH

- §: 180- "Mekrûh"un Tarifi:
§: 181- Mekruhun Hükümü:
§: 182- Hanefilerde "Haram" Ve "Mekruh" Terimleri:
§: 183- Haramın Hükümü (Hanefilerde):
§: 184- Mekruh Ve Nevileri (Hanefilerde)

5- MUBAH

- §: 185- "Mubah"ın Tarifi:
§: 186- Mubahın Hükümü:
§: 187- Talebin Genel Olup Olmaması Açısından Teklifi Hükümdün Nevileri:

AZİMET VE RUHSAT

- §: 188- "Azîmet"ın Tarifi:
§: 189- "Ruhsat"ın Tarifi:
§: 190- Ruhsatın Nevileri:

VAD'İ HÜKÜMLER

- §: 191- "Vad'i Hüküm"ün Nevileri:

1- SEBEB

- §: 192- "Sebeb'in Tarifi:

§: 193- "Sebeb" İle "İllet" Arasındaki Fark;

§: 194- "Sebeb"ın Nevileri:

2- RÜKÜN

§: 195- "Rükün"ün Tarifi:

3- ŞART

§: 196- "Şartın Tarifi:

§: 197- Rükün İle Şart Arasındaki Fark;

§: 198- Şartın Nevileri:

§: 197- Ca'li Şart:

4- MÂNİ'

§: 200- "Mâni'in Tarifi:

§: 201- Mâni'in Nevileri:

5- SİHHAT - FESÂD - BUTLAN

§: 202- Sıhhat'in Anlamı:

§: 203- İbadetlerde "Butlan" Ve "Fesâd"ın Anlamı:

§: 204- Muamelâtta Butlan Ve Fesadın Anlamı:

II- EL-MAHKÛM FİH

(Hükme Konu Olan Fiiller)

§: 205- "Mahkûm Fih"ın Tarifi:

&: 206- Mahkûm Fihin Şartları:

§: 207- Birinci şart:

§: 208- İkinci şart:

§: 209- Meşakkatli İşler:

§: 210- Meşakkatin Nevileri:

§: 211-214- Mahkûm Fihin Kısımları:

III- EL-MAHKÛM ALEYH

Hükümün Muhatabı / Mükellef

§: 215- "Mahkûm Aleyh"ın Tarifi:

§: 216- Mükellefiyetin Temel Şartı:

§: 217- Ehliyet ve Kısımları:

§: 218- Ehliyetin Tarifi:

§: 219- Vücüb Ehliyeti:

§: 220- Edâ Ehliyeti:

§: 221- Ehliyet Arızaları (Ehliyeti Daraltan Veya Ortadan Kaldıran Durumlar):

§: 222- Akıl Hastalığı ("Cünûn"):

§: 223- Akıl Zayıflığı ("Ateh"):

§: 224- "Sefeh" (Harcamalarda Tedbirsizlik):

§: 225- "Sükr" (Sarhoşluk):

§: 226- "İkrah":

§: 227- İkrahin Çeşitleri:

§: 228- İkrahin Söz ve Fiillere Etkisi:

KAYNAKLARDAN HÜKÛM ÇIKARMA (İSTİNBAT) METODLARI

§: 229- Manaya Göre Lâfzın Tabi Tutulduğu Ayırmlar:

VAZ'OLUNDUĞU MANA BAKIMINDAN LÂFİZ

§: 230- Vaz'olunduğu Mana Bakımından Lâfız:

1- HASS

§: 231- Hâssın Tarifi:

§: 232- Hâss'ın Delâleti:

§: 233- Hâss'ın Kat'liğinden Maksat:

§: 234- Hâss'ın Delâletine Dayanan Bazı Fıkı Meseleler:

§: 235- "Hâss"ın Nevileri:

A-MUTLAK VE MUKAYYED

§: 236- "Mutlak"ın Manası:

§: 237- "Mukayyed"ın Manası:

§: 238- Mutlakın Hükümü:

§: 239- Mukayyedın Hükümü:

§: 240- "Mutlak"ın "Mukayyed"e Hamli:

§: 241- Sebep İtlak ve Takyîd:

§: 242- Hükümde İtlak ve Takyîd:

§: 243- Hüküm ve Sebebin Bir Olması:

§: 244- Hükümlerin ve Sebeplerin Farklı Olması:

§: 245- Hükümlerin Farklı, Sebebin Bir Olması:

§: 246- Hükümün Bir, Sebeplerin Farklı Olması:

B-EMİR

§: 247- Emrin Manası:

§: 248- Emrin Delâleti:

§: 249- Şer'î Emirlerin Delâletinde Bilginlerin İhtilâfının İstinbata (Hüküm Çıkarmaya) Etkisi:

§: 250- İslâm Hukukçularının Borç İlişkisinin Yazıya Geçirilmesi, Borç Veya Alım-Satım İçin Şahit Tutulması Konusundaki İhtilâfı:

251- Yasak ve Haram Kılmadan Sonra Gelen Emir:

§: 252- Emrin, Me'mûrun Bihin Tekrarına Delâleti:

§: 253- Emrin "Fevr"e ve "Terâhî"ye Delâleti:

C-NEHİY

§: 254- Nehyin Manası:

§: 255- Nehyin Delâleti:

§: 256- Nehyin "Tekrar"ve "Fevr"e Delâleti:

§: 257- Nehyin İbâdetlere ve Muamelâta Etkisi:

2- ÂMM

§: 258- "Âmm'in Tarifi:

§: 259- Umûm Lâfızları:

§: 260- Ânımın Tahsisi:

§: 261- Cumhura Göre Tahsîs:

§: 262- Cumhura Göre "Muhassis"ın Kısımları:

§: 263- Müstakîl Muhassis:

§: 264- Gayr-ı Müstakîl Muhassis:

§: 265- Hanefilere Göre Tahsis:

§: 266- Hanefilere Göre Muhassısın Kısımları:

§: 267- Âmmın Delâleti:

§: 268- Âmmın Delâleti Konusundaki İhtilâfın Pratik Sonucu:

§: 269- Özel Bir Sebebe Binaen Vârid Olan Âmm:

3- MÜŞTEREK

§: 270- "Müşterekin Tarifi:

§: 271- Müşterekin Ortaya Çıkış Sebebi:

§: 272- Müşterekin Hükümü:

11-KULLANILDIĞI MANA BAKIMINDAN LÂFİZ

1- HAKİKAT

2- MECAZ

3- SARÎH

4- KİNAYE

MANAYA DELÂLETİNİN AÇIKLIĞI VE KAPALILIĞI BAKIMINDAN LÂFİZ

§: 273- Hanefilere Göre Açıklık Bakımından Lâfzın Nevileri

1- ZAHİR

§: 274- "Zâhir"ın Tarifi ve Örnekleri:

§: 275- Zahirin Hükümü:

2-NASS

§: 276- "Nass"ın Tarifi ve Örnekleri:

§: 277- Nassın Hükümü:

3- MÜFESSER

§: 278- "Müfesser"ın Tarifi ve Örnekleri:

§: 279- Müfesserin Hükümü:

4- MUHKEM

§: 280- "Muhkem"ın Tarifi ve Örnekleri:

§: 281- Muhkemin Hükümü:

§: 282- Zahirin Nass İle Tearuzu:

§: 283- Nassın Müfesser İle Tearuzu:

§: 284- Muhkemin Nass İle Tearuzu:

§: 285- Hanelilerin Dışındakilere Göre Açıklık Bakımından Lâfzın Nevileri:

TE'VİL

§: 286- "Te'vil"ın Manası:

§: 287- Te'vilin Şartları:

§: 288- Te'vilin Nevileri:

- §: 289- Hanefilerin Te'villerinden Örnekler:
§: 290- Birinci Örnek:
§: 291- İkinci Örnek:
§: 292- Üçüncü Örnek:
§: 293- Hanefilere Göre kapalılık Bakımından Lâfzın Nevileri:

1- HAFÎ

- §: 294- "Hafî"nin Manası ve Örnekleri:
§: 295- Hafînin Hükümü:

2- MÜŞKİL

- §: 296- "Müşkil"in Tarifi ve Örnekleri:
§: 297- Müşkilin Hükümü:

3- MÜCMEL

- §: 298- "Mücmel'in Tarifi:
§: 299- Mücmelin Nevileri:
§: 300- Mücmelin Hükümü:

4- MÜTEŞÂBİH

- §: 301- "Müteşâbih"in Tarifi:
§: 302- Müteşâbihin Hükümü:

IV-MANAYA DELÂLETİNİN ŞEKLİ BAKIMINDAN LÂFİZ

1- İBARENİN DELÂLETİ

- §: 303- İbarenin Delâleti ve Örnekleri

2- İŞARETİN DELÂLETİ

- §: 304- İşaretin Delâleti:
§: 305- İşaretin Delâletinin Nevileri:

3- NASSIN DELÂLETİ

- §: 306- Nassın Delâleti ve Örnekleri:

4- İKTİZÂNIN DELÂLETİ

- §: 307- İktizâmn Oelâkti ve Örnekleri
§: 308- Bu Delâletlerin Hükümleri:
§: 309- Hanefilerin Dışındakilere Göre Delâletin Nevileri:
§: 310- "Delâletü'l-Mantûk":
§: 311- "Delâletü'l-Mefhûm":
§: 312- "Mefhûmü'l-Muvâfaka":
§: 313- "Mefhûmü'l-Muhâlefe" ve Çeşitleri:
§: 314- Mefhûm-ı Muhalif İle Amel Etmenin Şartları:
§: 315- Mefhûm-i Muhalifin Hüccet Sayılıp Sayılmayacağı Hususunda Usûlcülerin Görüşü:

HÜKÜMLERİN GAYELERİ

- §: 316- İslâm Hukukunun Ana Gayeleri:
§: 317- "Makâsıd'ın Nevileri:
§: 318- Bu Maksatların Tamamlayıcısı Olan Kurallar :
§: 319- Şer'î Hükümlerin "Makâsıd" Açısından Tertibi:

DELİLLERİN TEARUZU

- §: 320- Şer'î Delillerin Tearuzu (Çatışması):
§: 321- Tearuzu Gidermede İzlenecek Metod:
§: 322- Nasslar Arasındaki Tearuzun Giderilmesi:
§: 323- Kıyaslar Arasındaki Tearuzun Giderilmesi:

NESİH

- §: 324- "Nesh"in Tarifi:
§: 325- Neshin Hikmeti:
§: 326- Nesh İle Tahsis Arasındaki Fark:
§: 327- Neshin Konusu:
§: 328- Birbirini Neshedip Edemeyen Deliller:
§: 329- Neshi Bilme Yolları:
§: 330- Neshin Zamanı:

İCTİHAD VE TAKLİD

- §: 331- İctihadın Tarifi:
§: 332- İctihadın Nevileri:
§: 333- Mutlak İctihadın Şartları:
§: 334- Mukayyed İctihadın Şartları:
§: 335- İctihad Belirli Bir Zamanla Sınırlanamaz:

§: 336- İctihad Kapısının Kapalı Olduğu İddiası ve Bu İddiyanın Sebebi:

§: 337- Günümüzde İctihadın Mümkün Olup Olmadığı:

§: 338- İctihadın Caiz Olduğu ve Caiz Olmadığı Konular:

§: 339- İctihadın Hükümü:

§: 340- İctihadın Değişmesi ve Bunun Ortaya Çıkaracağı Sonuç:

TAKLİD

§: 341- "Taklîd"ın Manası:

§: 342- Taklîdin Hükümü:

§: 343- Belirli Bir Mezhebe Bağlanmanın Zorunlu Olmaması:

143- Fakîhlere Göre "Teklifi Hüküm"ün Tarifi:

Fakîhlere göre "teklifi hüküm": Mükelleflerden sâdır olan fiillere, Şâri'nin yapılmasını veya yapılmamasını istemiş, yahut yapıp yapmamada serbest bırakmış olmasına göre bağlanan şer'î vâsıftır.

144- Fakîhlere Göre "Vad'î Hüküm"ün Tarifi:

Fakîhlere göre "vad'î hüküm": Şâri'nin iradesine binaen, bir şeyin başka bir şey için sebep, şart veya mâni teşkil etmesidir.

"Hüküm" teriminin ifade ettiği anlam açısından usulcülere göre, talep, muhayyer bırakma veya (sebeb, şart, mani) kılmanın bizzat "kendisi" hükümdür. Fakîhlere göre ise, hüküm, talep muhayyer bırakma veya (sebeb-şart, mani) kılmanın "somucu"dur. Bazı örneklerle açıklayacak olursak:

"Ey iman edenler! Akidleri(n gereğini) yerine getiriniz"^[1] âyetinde gösterildiği üzere, akidlere vefanın vacip kılınması (icâb), usulcülere göre hükümdür. Fakîhlere göre ise hüküm, bu icâb ile sabit olan sonuçtur ki, o da akidlere vefanın vacip olması (vücûb)dur. Zira vücûb, mükellefe ait fiile bağlanan bir vasıftır. Buna göre: Akidlere vefa vaciptir, denir.

"Zinaya yaklaşmayın" âyetinin gösterdiği üzere, zinanın haram kılınması (tahrîm), usulcülere göre hükümdür. Fakîhlere göre ise, hüküm, bu tahrîm ile sabit olan sonuç, yani zinanın haram oluşu (hurmet)dur. Çünkü, hürmet, mükellefe ait fiile bağlanan bir vasıftır. Buna göre: Zina etmek haramdır, denir.

Dülûk'un (güneşin batıya eğilmesinin) namazın vücubuna sebep kılınması usulcülere göre hükümdür. Fakîhlere göre ise, hüküm, bu sebep kılmanın sonucudur, yani dülûk'un namazın vücubuna sebep oluşudur.

Temizliğin (taharetin) namazın geçerliliği için şart kılınması usulcülere göre hükümdür. Fakîhlere göre ise, bu şart kılmanın sonucu hüküm olarak anılır, ki bu sonuç namazın geçerliliği için temizliğin şart oluşudur...

145- Teklifi Hüküm İle Vad'î Hüküm Arasındaki Fark:

Teklifi hüküm ve vad'î hükümün tariflerinden, aralarında iki yönlü fark bulunduğu anlaşılmaktadır:

Birincisi: Teklifi hüküm denince hatıra, mükelleften bir fiili yapması veya yapmamasının istenmesi yahut yapıp yapmamakta serbest bırakılması gelmelidir. Vad'î hükümde ise böyle bir talep veya muhayyer bırakma Teklifi hüküm ile yapılması veya yapılmaması istenen yahut muhayyer bırakılan fiil, muhakkak sözkonusu olmayıp, bir şeyin başka bir şey için sebep, şart veya mani teşkil ettiği açıklanmaktadır.

İkincisi: mükellefin gücü dahilindedir. Yani o fiili yapmaya veya yapmamaya muktedirdir. Namaz kılma, zekât verme, avlanma gibi. Çünkü bu konuda İslâm hukukunda benimsenen prensip şudur: "Güç yetirilemeyecek durumlarda mükellefiyet yüklenmez; muhayyer bırakma da ancak güç yetirilebilecek iki şey arasında olabilir." Fakat vad'î hüküm ile, sebep, şart veya mani olduğu bilirlenen durum, mükellefin gücü dahilinde olabileceği gibi, onun gücü haricinde de olabilir. Bunu birkaç örnek ile açıklayalım:

- Mükellefin gücü dahilindeki "sebeb"e örnek: Hırsızlık. Şâri' Teâlâ,

"Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının yaptıklarına karşılık Allah bir ceza olarak ellerini kesin."^[2] âyeti ile, hırsızlık fiilini hırsızın elinin kesilmesi için sebep kılmıştır. Hırsızlık fiili, mükellefin gücü dahilinde bir iştir. Onu yapıp yapmamak kendi elindedir.

- Mükellefin gücü dahilinde olmayan "sebeb"e örnek: Güneşin batıya eğilmesi (dülûk). Cenâb-ı Allah, âyeti ile güneşin batıya doğru eğilmesini namazın vacip oluşu ve mükellefin onu edâ borcu altına girmesi için sebep kılmıştır. Halbuki güneşin hareketi mükellefin gücü dahilinde değildir.

- Mükellefin gücü dahilindeki "şart"a örnek: Taharet (temizlik). Hz. Peygamber'in "Allah, temizlik olmaksızın namazı kabul etmez" hadisinden anlaşıldığı üzere, Şâri' temizliği namazın geçerliliği için şart kılmıştır. Temizlik, mükellefin gücü dahilinde bir iştir. Nikâh akdinde iki şahit

bulundurulması da böyledir. Çünkü Hz. Peygamber'in, "Şahitsiz nikâh (geçerli) olmaz"^[3] hadisine binaen şahitlerin bulunması nikâh akdinin geçerliliği için şarttır ve şahit bulundurma, mükellefin güç yetirebileceği bir iştir.

- Mükellefin gücü dahilinde olmayan "şart"a örnek: Buluğa ermek. Çocuk üzerindeki nefis ile ilgili (mâlî olmayan) velayetin sona ermesi için buluğa ermek şart kılınmıştır. Buluğa erme olayı mükellefin elinde olan bir şey değildir. Rüşd de böyledir. Zira rüşd, bazı hukuki işlemlerin - kimsenin izin veya icazetine gerek olmaksızın- derhal yürürlük ifade edebilmesi için şart kılınmıştır; oysa rüşd kimsenin gücü dahilinde değildir.

- Mükellefin gücü dahilindeki "mâni"ye örnek: Mirasçının, murisini öldürmesi. Şâri' Teâlâ, mirasçının, murisini öldürmesini mirasçığa mani kılmıştır ve öldürme fiili, mükellefin gücü dahilinde bir iştir.

- Mükellefin gücü dahilinde olmayan "mâni"ye örnek: Babalık vasfı. Zira Şâri', -fakihlerin çoğunluğuna göre-^[4] babalık vasfını, çocuğunu kasden

öldüren babaya kısas cezasının uygulanması hususunda bir mâni kılmıştır. Babalık vasfının oluşumu ise mükellefin gücü dahilinde değildir. Kadınlardaki aybaşı ve lohusalık halleri de böyledir. Şâri' bu halleri namazın vacip olması hususunda birer mâni kılmıştır ve bu durumlar kişinin gücü dahilinde değildir.

Teklifi hüküm ile vad'î hüküm arasındaki farka dair açıklamalarımızdan, bu iki çeşit hükmün bir tek nassda birleşmeyeceği sonucu çıkarılmamalıdır. Bu iki çeşit hüküm bazen bir tek nassda birleşir, bazen birleşmez.

Meselâ şu nasslarda iki hüküm bir arada bulunmaktadır:

Bu âyette hem hırsızlık suçunun cezası olan el kesme hükmü (teklifi hüküm), hem de hırsızlık fiilinin bu cezanın sebebi kılınması (vad'î hüküm) yer almıştır.

Bu âyette hem ihramdan çıktıktan sonra avlanmanın mubahlığı hükmü (teklifi hüküm) hem de ihramdan çıkmanın avlanmanın mubah sayılmasına, sebep kılındığı (vad'î hüküm) birlikte bildirilmiştir.

Bu âyette de namazın vacip olduğu hükmü (teklifi hüküm) ile güneşin batıya eğilmesinin namazın vücubuna sebep kılındığı (vad'î hüküm) birarada gösterilmiştir.

Bu hadis, hem ramazan orucunun vacip olduğu ve şevvalin başında sadaka-i fitırın vücubu hükümlerini (teklifi hüküm) hem de hilâlin görülmesinin bu vücubun sebebi kılındığını (vad'î hüküm) ihtiva etmektedir.

İki hükmün aynı nassda birlikte bulunmayışına örnek verecek olursak:

Bu âyetlerin her birinde sadece teklifi hüküm yer almıştır: Birinci âyette namaz ve zekâtın vücubu, ikinci âyette ise akidlere vefanın vücubu hükümleri.

Bu hadislerden her birinde ise sadece vad'î hüküm yer almıştır: Birinci hadiste temizliğin namazın geçerliliği için şart olduğu, ikinci hadiste öldürme fiilinin mirasçılığa mani olduğu (mirastan mahrumiyeti gerektirdiği) hükümleri.

TEKLÎFÎ VE VAD'Î HÜKÜMLERİN NEVİLERİ

TEKLÎFÎ HÜKÜMLER:

146- "Teklifi Hüküm'ün Nevileri:

Teklifi hüküm:

a) Bir fiilin yapılmasını veya yapılmamasını talep etme yahut yapıp yapmamakta serbest bırakma ve bu talebin şekli (bağlayıcı olup olmaması) açısından.

b) Talebin genel olup olmaması açısından, nevilere ayrılır. Aşağıda her iki açıdan teklifi hükmün nevelerini ayrı ayrı açıklayacağız. [\[5\]](#)

147- Talebin Olumlu-Olumsuz Oluşu ve Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Teklifi Hükümün Nevileri:

Bu açıdan teklifi hüküm -bilginlerin çoğunluğuna göre- beş neviye ayrılır:

1- İcâb

2- Nedb

3- Tahrîm

4- Kerâhe

5- İbâha

Çünkü Şâri'in, bir fiilin yapılıp yapılmaması hususunda üç türlü tavrı olabilir:

1- Yapılmasını isteme,

2- Yapılmamasını isteme,

3- Yapılıp yapılmamasını serbest bırakma. "Yapılmasını isteme" ve "yapılmamasını isteme" durumlarından herbiri de ya "kesin ve bağlayıcı" veya "kesin ve bağlayıcı olmayan" bir tarzda olabilir. Böylece, yukarıda belirtilen beş ihtimal ortaya çıkmış oluyor.

Şimdi bunları biraz açıklayalım. Şayet Şâri', bir fiilin:

1- Yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istemiş ise, bu "icâb"tir; bu talebe bağlanan sonuç "vücûb", yapılması istenen fiil ise "vâcib"tir.

2- Yapılmasını istemiş, fakat bu talep kesin ve bağlayıcı tarzda değil ise, bu "nedb"dir; bu talebe bağlanan sonuç yine "nedb", yapılması istenen fiil ise "mendub"tur.

3- Yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istemiş ise, bu "tahrîm"dir; bu talebe bağlanan sonuç "hürmet", yapılması istenen fiil ise "muharram" veya "harâm"dır.

4- Yapılmamasını istemiş fakat bu talep kesin ve bağlayıcı tarzda değil ise, bu "kerâhe"dir; bu talebe bağlanan sonuç yine "kerâhe", yapılmaması istenen fiil ise "mekruh"tur.

5- Yapılması ile yapılmamasını mükellefin seçimine bırakmışsa, bu "ibâha"dir; bu muhayyer bırakma ya bağlanan sonuç da "ibaha" olarak anılır, mükellefin seçimine bırakılan fiil ise "mubah"tır.

Bu açıklamalardan anlaşılabilir ki, Şâri'in yapılmasını istediği fiil iki nevidir: Vâcib ve mendub. Yapılmamasını istediği fiil de iki nevidir: Haram (muharram) ve mekruh. Yapılıp yapılmamasını mükellefin seçimine bıraktığı fiil ise tek nevidir: Mubah. Şimdi bunların herbirini tek tek inceleyeceğiz.

1- VÂCİB

148- Vâcib'in Tarifi:

Vâcib: Şâri'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiildir.

Talebin bu tarzda oluşu, talep sıygasının kendisinden anlaşılabilceği gibi, bir fiilin terkedilmesi haline ağır ceza tertip edilmesinden de anlaşılabilir. Meselâ, mükelleflerden namaz kılma, zekât verme, hacetme ve akidlere vefa göstermenin istenip, bunları terketmenin, ağır cezaya çarptırılma sebebi olduğunun bildirilmesi gibi.

149- Vâcib'in Hükümü:

Vacibin hükmü şudur: Yerine getirilmesi mutlaka gereklidir; yerine getiren sevabı, özürsüz terkeden ağır cezayı hak etmiş olur. Şayet kat'î delil ile sabit olmuş ise, onu inkâr edenin kâfir olduğuna hükmedilir.

Vacibin bu terim anlamı, fakihlerin çoğunluğuna göredir. Hanefî bilginlerinin vâcib terimi ile kasdettikleri anlam ise farklıdır. Şöyle ki:

150- Hanefilere Göre "Vâcib" ve "Farz"ın Tarifi:

Hanefilere göre, vâcib, Şâri'in mükelleften yapılmasını bağlayıcı tarzda istediği ve fakat hakkındaki bu bağlayıcılığın zannî delil ile sabit olduğu fiildir. Fıtır sadakası, kurban kesme, vitir ve bayram namazları ve namazda "Fatiha" sûresini okuma hükümlerinde olduğu gibi. Bütün bunlar, Hanefilere göre vaciptir; çünkü haber-i vâhid ile yani zannî delil ile sabit olmuşlardır.

Şâri'in, mükelleften yapılmasını bağlayıcı tarzda istediği fiil hakkında delilin (meselâ, delâleti kati olan Kur'ân âyeti, mütevâtir hadis veya meşhur hadis gibi) kat'î olması halinde, buna "farz" adını verirler. Beş vakit namaz, zekât hacc ve namazda Kur'ân'dan bir parça okuma hükümlerinde olduğu gibi.

Buna göre, Hanefî mezhebinde farz ve vacibin herbiri diğerinden farklı anlam taşımaktadır:

Farzın hükmü: Yapılması kesin olarak gereklidir, terkeden ağır cezayı hak etmiş olur; farz olduğunu inkâr edenin küfrüne hükmedilir.

Vacibin hükmü: Yapılması kesin olarak gereklidir, terkeden farzı terkedenin cezasından daha az bir cezayı hak etmiş olur; vacip olduğunu inkâr edenin küfrüne hükümlenmez.

Hanefiler, bu ayırımı bazı fikhî sonuçlar da bağlamışlardır. Namazda Fatiha sûresinin okunmasının hükmü, buna bir örnek teşkil eder. Şöyle ki: Namazda Kur'ân okunmasının (kıraatin) tamamen terki namazı geçersiz kılar. Zira namazda Kur'ân'dan bir parça okunması gereği kat'î delil ile

sabittir; âyette "*O halde, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.*"^[6] buyurulmuştur. Fakat Fatiha sûresinin okunmamış olması tek başına geçersizlik sebebi değildir, bu süre okunmamış ise namaz mekruh olmakla birlikte geçerlidir. Çünkü namazda Fatiha sûresinin okunması hükmü, zannî birdelil

ile sabit olmuştur. Bu delil Hz. Peygamber'in, "*Fatiha sûresini okumayanın namazı (geçerli) olmaz*"^[7] hadisidir. Bu hadis, haber-i vâhid olması sebebi ile sübut açısından zannî olduğu gibi, hükme delâleti yönünden de zannîdir. Zira "Fatiha okunmaksızın kılman namaz geçerli olmaz" anlamına gelebileceği gibi, "Fatiha okunmaksızın, namaz mükemmel olmaz" anlamında da yorumlanabilir.

Bu ayırımı bir bakıma makul ve vakiaya uygun saymak mümkündür. Gerçekten, herkes delillerin kat'î ve zannî olmak üzere iki kısma ayrıldığını kabul eder. Fakat bir başka açıdan bakıldığında bu ayırımı makbul sayma imkânı yoktur. Çünkü bu ayırım, aynı fiile iki farklı hüküm bağlanmasını gerektirmektedir. Şöyle ki: Haber-i vâhid ile sabit olan bir hükmün delili zannî olduğundan, bu hükme vacip deniyor. Bir başka deyişle delilin kesinliği hususunda şüphe bulunduğu için bu hüküm farz kadar kuvvetli görülüyor. Fakat bu durumda, o hadisi bizzat Hz. Peygamber'den rivayet etmiş bulunan sahabî açısından delilin sıhhati konusunda tereddüt olmadığına göre, o sahabî hakkında bu hükmün farz olduğunu söylemek gerekecektir. Böylece aynı fiil, hadisi rivayet eden sahabî hakkında "farz" olarak, diğer müslümanlar hakkında ise "vâcib" olarak nitelendirilecektir.

Meselâ, namazda Fatiha sûresinin okunması hükmü, sözü geçen hadisi rivayet eden sahabîye nisbetle farz kabul edilecek ve "onun bunu terketmesi namazını geçersiz kılar" denecektir. Çünkü onun bakımından hükmü gösteren delilin sıhhatinde tereddüt yoktur. Onun dışındakilere nisbetle ise aynı fiil vâcib olarak nitelenecek ve terkedilmesi halinde namaz geçersiz sayılmayacaktır. Zira onlar bakımından delil zannîdir. Bu ise, İslâm hukukunda benzeri görülmeven garip bir durumdur.

151- Vacibin Kısımları:

Vâcib, değişik açılardan taksime tabi tutulmuştur. Aşağıda bunları açıklayacağız:

152- Birinci Taksim:

Edâ edileceği vakit açısından vâcib iki kısma ayrılır:

- 1- Mutlak vâcib,
- 2- Mukayyed vâcib.

153- "Mutlak VâcuY'in Tarifi:

"Mutlak vâcib": Şâri'in, edâ edilmesi için belirli bir vakit tayin etmediği vaciptir. Keffâretler, muayyen zaman belirtilmeden yapılmış nezirler (adaklar) gibi.

154- "Mutlak Vâcib"ın Hükümü:

Mutlak vacibin hükmü, mükellefin onu istediği zaman yerine getirebilmesidir. Diyelim ki, bir kimse yemin etmiş ve yeminine bağlı kalmadığı için kendisine keffâret vacip olmuştur. İşte bu kimse bu keffareti dilediği zaman yerine getirebilir.

155- "Mukayyed Vâcib'in Tarifi:

"Mukayyed vâcib": Şâri'in, edâ edilmesi için belirli bir vakit tayin ettiği vaciptir. Bu vacibin edası için bir başlangıç ve bir bitiş vakti vardır. Mükellef, bu vacibi belirlenmiş vakti içinde tam olarak yani bütün şart ve rükünleri taşır şekilde ifa ederse, bu fiile "edâ" denir. Vakti içinde fakat eksik bir şekilde ifa edip sonra yine vakti içinde tam olarak tekrar yerine getirirse, bu fiile "iade" denir. Meselâ, öğle namazını önce yalnız başına kılan kimsenin daha sonra cemaatle aynı namazı ikinci defa kılması veya su bulamadığı için teyemmüm edip namaz kılan kimsenin vakti içinde su bulması üzerine abdest alıp yeniden aynı namazı kılması gibi. [\[8\]](#)
Mükellefin bu vacibi vakti geçtikten sonra ifa etmesine ise "kaza" adı verilir. Sabah namazının güneşin doğmasından sonra, öğle namazının ikinci vakti girdikten sonra kılınması hallerinde olduğu gibi.

156- Mukayyed Vacibin Nevileri:

Mukayyed vâcib üç neviye ayrılır:

Birinci nevi: "Müvessa'vâcib" (= geniş zamanlı vacip): Vacibin edâ edilmesi içintayin olunan vakit, hem o vacibe hem o vacip cinsinden başka bir ibadete imkân veren genişlikte ise, buna müvessa' vacib denir. O vakte de "zarf" adı verilir. Meselâ beş vakit farz namaz, vacibin bu türüne girer. Çünkü bu namazlardan herbiri için, Yüce Şâri', hem o namazın hem de başka namazların kılınmasına imkân veren birer vakit tayin etmiştir.

İkinci nevi: "Mudayyak vâcib" = darzamanlı vacip): Vacibin edâ edilmesi için tayin olunan vakit, o vacip cinsinden başka bir ibadetin daha ifasına imkân vermiyorsa, buna mudayyak vacip denir. Meselâ ramazan orucu böyledir. Zira bu orucun vakti, -o vakitte edası farz olan orucun dışında- başka oruca imkân vermez.

Üçüncü nevi: "Zü'ş-şebeheyn vâcib"= İki türlü benzerlik taşıyan vacip): Bu vacip, bir bakıma dar zamanlı vacibe bir bakıma da geniş zamanlı vacibe benzemektedir. Hacc ibadeti bu tür vacibe girer. Şöyle ki: Haccin vakti "belirli aylar"dır. Bu vakit, aynı yıl içinde ancak bir hacc yapılabilmesi açısından mudayyak vacibin vaktine benzemektedir; hacc ile ilgili davranışların (menâsikü'l-hacc) hacc aylarının tamamını kapsamaması açısından ise müvessa' vacibin vaktine benzemektedir. Bu ayırımdan çıkan sonuca gelince:

- Müvessa' vâcibin edası, ancak ona özel olarak niyet edilmesi halinde geçerli olur. Çünkü vakit, hem bu vacibin hem aynı cinsten başka ibadetin ifasına müsaittir. O halde bu vacibin ifa edilmek istendiğini belirleyen niyet olmaksızın yapılan fiilin o vacibe ait olduğuna hükmedilemez. Buna göre, bir kimse sabah namazının vaktinde, sabah namazının farzına niyet ederek iki rekât namaz kılsa, bu namazı eda etmiş olur ve zimmetinden borç düşer. Böyle niyet etmezse namazı edâ etmiş olmaz. Nafîleye niyet ederek kılsa, nafîle namaz kılmış olur. Her iki durumda sabah namazının farzı zimmetinde borç olarak kalır.

- Mudayyak vacibin edası, mutlak (belirli kayıt taşımayan) niyet ile veya aynı cinsten başka bir ibadete niyet edilmekle de geçerli olur. Buna göre, bir kimse ramazan ayında mutlak olarak 'oruç'a niyet etse ve farz olan oruca niyet etmese, bu farz oruç için yapılmış sayılır. Hatta nafîle oruca niyet etmiş olsa bile, orucu nafîle oruç olmaz, farz olan ramazan orucu yerine geçer.

- Zü'ş-şebeheyn vacibin, -mudayyak vacibe benzerliğine binaen- mutlak niyet ile edası geçerli olur; -müvessal vacibe benzerliğine binaen ise- başka ibadete niyet halinde edası geçerli olmaz. Buna göre, bir kimse farz olan hacca niyet etmeksizin haccetse, bu haccı, farz olan hacc yerine geçer ve zimmetinden hacc borcu düşer. Fakat nafîle hacca niyet ederek haccederse, farz olan hacc zimmetinde borç olarak kalır.

157- İkinci taksim:

Miktarının belirli olup olmaması açısından

Miktarının belirli olup olmaması açısından da vacip iki kısma ayrılır:

1- Muhadded vâcib,

2- Gayr-ı muhadded vâcib.

158- "Muhadded Vâcib'in Tarifi:

"Muhadded vâcib": Şâri'in, hakkında belirli bir miktar tayin ettiği vaciptir. Beş vakit namaz, zekât ve satın alınan malın bedeli gibi.

159- "Muhadded Vâcib'in Hükmü:

Muhadded vacibin hükmü şudur: Sırf, vücup sebebinin bulunması ile zimmette borç olarak sabit olur. Mahkeme kararına veya borçlunun rızasına bağlı olmaksızın hemen ifası istenebilir. Şâri'in gösterdiği şekilde ve belirlediği miktarda ifa etmedikçe mükellefin zimmetinden bu borç düşmez.

160- "Gayr-ı Muhadded Vâcib'in Tarifi:

"Gayr-ı muhadded vâcib". Şâri'in miktarını tayin etmediği vaciptir. Allah yolunda infak (harcama), açları doyurma, zulme uğrayan kişiyi kurtarma, misafire ikramda bulunma gibi. Şâri'in belirli bir miktarla sınırlanmadığı vacipler bu neviye girer. Çünkü bu nevi vacibin gayesi ihtiyacın giderilmesidir. İhtiyacı gederen miktar ise durumdan duruma ve ihtiyaç sahiplerinin muhtaç buldukları şeylere göre değişir.

161- "Gayr-ı Muhadded Vâcib'in Hükümü:

Gayr-ı muhadded vacibin hükümü, mahkeme kararı veya borçlunun rızası olmaksızın zimmette sabit olmamasıdır. Zira zimmette ancak belirli olan bir şey sabit olabilir. Ki böylece mükellef neyi ifa edeceğini bilebilsin ve zimmetini bir borçtan kurtarma imkanına sahip olsun.

Burada bilinmesi gereken bir husus vardır: Bazı vaciplerin bu iki kısımdan hangisine katılacağı noktasında İslâm hukukçuları farklı görüşe sahip olmuşlardır. Bu görüş farklılığından ötürü de, bazı vaciplere hangi hükmün bağlanacağı ihtilâf meydana gelmiştir.

Bu görüş farklılığını, karıya ve akrabaya verilecek nafaka meselesi ile açıklayabiliriz. Hanefî bilginlere göre, bu nafaka gayr-ı muhadded vacip türündendir. Zira miktarı bilinmemektedir. O yüzden Hanefîler bu vacibe şu hükmü bağlarlar: Mahkeme kararı olmadan veya taraflar bir miktar üzerinde anlaşmadan bu nafaka borcu kocanın veya nafaka ödeyecek yakının zimmetinde sabit olmaz. Dolayısıyla, mahkeme kararından veya karşılıklı anlaşmadan önceki süre için karı veya nafakayı hak eden yakın, nafaka alacağı talebinde bulunamaz. Hanefîlerin dışındaki bilginlere göre ise, bu borç, muhadded vacip türündendir. Çünkü, kocanın durumuna göre veya yakına yetecek miktar ile belirlenir. Onun için bu bilginler, sözkonusu borç hakkında şöyle hükmetmişlerdir: Bu borç zimmette sabittir. Karı veya nafakayı hakeden yakın, mahkeme kararı veya karşılıklı anlaşma ile bağlı olmaksızın Önceki süre için de alacak talebinde bulunabilir.

162- Üçüncü Taksim:

İfa etmesi istenen kişi (mükellef) açısından

İfa etmesi istenen kişi açısından vacip:

1- Aynî vâcib,

2- Kifâî vâcib kısımlarına ayrılır.

163- "Aynî Vâcib'in Tarifi:

"Aynî vâcib": Şâri'in, mükelleflerin herbiri tarafından yerine getirilmesini istediği vaciptir. Beş vakit namaz, oruç, zekât ve hac gibi.

164- "Aynî Vâcib'in Hükümü:

Aynî vacibin hükümü şudur: Herbir mükellefin bu vacibi yerine getirmesi gerekir. Bazı mükelleflerin yerine getirmiş olması ile bu borç diğerlerinden sakıt olmaz.

165- "Kifâî Vâcib'in Tarifi:

"Kifâî vâcib" Şâri'in, ifasını, mükelleflerin herbirinden değil de hepsinden istediği vaciptir. Yargı ve fetva görevlerinin yerine getirilmesi, Allah yolunda cihad, selâma karşılık verme, şahitlik yapma, emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker, hastaneler yapma, tıp tahsili ve insanların ihtiyaç duydukları sanatları öğrenme gibi.

Bu ve benzeri vaciplerin yerine getirilmesini Şâri', belirli fert veya fertlerden istememiş, görevi yerine getirecek kişiyi dikkate almaksızın ümmet içinde bu görevin ifa edilmesini talep etmiştir. Zira bu vacip ile hedef tutulan fayda, bir kısım mükelleflerin onu yerine getirmesi ile gerçekleşmiş olmaktadır. Bu faydanın meydana gelmesi, sözkonusu vâcibin her bir mükellef tarafından yapılmasına bağlı değildir.

166- "Kifâî Vâcib'in Hükümü:

Kifâî vacibin hükümü şudur: Bazı mükelleflerce yerine getirilirse diğerlerinin sorumluluğu düşer ve herkes günahattan kurtulur; hiç kimse tarafından yerine getirilmezse herkes günahkâr olur.

Bu böyle olmakla beraber, bir kifâî vacibin ifası için tek kişi belirli hale gelirse, kifâî vacip aynî vacip şekline dönüşür. Meselâ, bir yerde bir tek tabip bulunuyorsa, artık hastaya müdahale görevi, onun hakkında aynî bir vaciptir. Aynı şekilde, bir olayı tek kişi görmüş olursa, şahitlik görevinin ifası onun için aynî bir vaciptir. Yine, boğulmak üzere olan bir kimsenin imdat istediğini tek kişi duymuş ise ve yüzmeyi de biliyorsa, onun bakımından boğulmak üzere olan kimseyi kurtarmak aynî bir vaciptir.

167- Dördüncü Taksim:

İstenen fiilin belirli olup olmaması açısından

İstenen fiilin tam olarak belirlenmiş olup olmaması açısından vacip iki kısma ayrılır:

1- Muayyen vacip,

2- Muhayyer vacip.

168- "Muayyen Vâcib'in Tarifi:

"Muayyen vâcib: Şâri'in, değişik işler arasında seçim hakkı tanmaksızın yapılacak işi aynen belirleyerek istediği vaciptir. Namaz, oruç, gasbedilen malın iadesi, satın alınan malın bedelinin ve kira bedelinin ödenmesi gibi.

169- "Muayyen Vâcib'in Hükümü:

Muayyen vacibin hükümü, vacip olan fiilin kendisi yerine getirilmedikçe mükellefin zimmetinin borçtan kurtulmamasıdır.

170- "Muhayyer Vâcib'in Tarifi:

"Muhayyer vâcib": Şâri'in, bir tek işi aynen belirlemeden, birkaç işten birini yapmakta serbest bırakarak talep ettiği vaciptir. Meselâ yemin keffaretinde bu tür bir vacip sözkonusudur. Çünkü Yüce Allah yeminini bozan kişiye şu üç işten birini yapmasını emretmiştir: On fakiri doyurmak veya on fakiri giydirmek veya bir köle azad etmek. Şayet mükellef bu üç şeyden birine güç yetiremezse o zaman üç gün oruç tutması gerekir. Nitekim âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Allah, kasıtsız olarak ağızınızdan çıkıveren yeminlerinizden ötürü sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle azâd etmektir. Bunları bulamayan kimsenin üç gün oruç tutması gerekir."^[9]

Bu üç işten herbîri, birer muhayyer vaciptir. Yeminini bozan kişi bunlardan herhangi birini seçmekte serbesttir; seçtiği işi yerine getirdiğinde vacibi ifa etmiş olur ve zimmetinden bu borç düşer.

171- "Muhayyer Vâcib'in Hükümü:

Muhayyer vacibin hükümü şudur: Mükellefin, Şâri' tarafından muhayyer bırakılan fiillerden sadece birini yerine getirmesi gerekir. Bunu yaptığında artık vacibi ifa etmiş olur ve zimmeti borçtan temizlenir. Bunlardan hiçbirini yapmazsa günahkâr olur ve cezayı hakeder.

2- MENDÛB

172- "Mendub'un Tarifi:

"Mendûb": Şâri'in, yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği ve yapılmamasını kötülemediği fiildir. Şöyle ki: Fiilin yapılmasının istendiğini gösteren ifade bağlayıcılık taşımaz veya bağlayıcı bir ifade olur ama onun bağlayıcılık niteliğini kaldıran karine bulunur. Bu karine, bir nass veya İslâm hukukunun genel kaidelerinden biri olabilir; fiilin terkine ceza bağlanmaması gibi başka bir karine de olabilir.

Meselâ, "Ey iman edenler! Belirli bir süreye kadar birbirinizle bir borç ilişkisi kurduğunuzda onu yazın."^[10] âyetindeki borcun yazılması ile ilgili emir bağlayıcı değildir, fiilin mendup olduğunu göstermektedir. Çünkü bağlayıcılık ihtimalini ortadan kaldıran karine bulunmaktadır. O da şudur:

Daha sonraki âyette, "Şayet birbirinize güvenerseniz, kendisine güvenilen taraf, emanetini tastamam yerine getirsin"^[11] buyurulmuştur. Buradan anlaşılmaktadır ki, şayet alacaklı borçlusuna güveniyorsa, borcu yazıya geçirmeden itimada dayalı bir borç ilişkisi kurabilecektir.

"Ellerinizin altında bulunanlardan (kölelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, -eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz- mükâtebe yapın"^[12]

âyetindeki efendinin kölesi ile mükâtebe sözleşmesi^[13] yapmasına ilişkin emir de mendupluğa delâlet etmektedir, bağlayıcı değildir. Çünkü bağlayıcılık ihtimalini bertaraf eden karine vardır. Şöyle ki: İslâm hukukundaki yerleşik kurala göre, mâlik mülkünde dilediği gibi tasarruf etmekte serbesttir. Zaruret veya ihtiyaç olmadıkça belirli bir tasarrufa zorlanamaz.

173- Mendubun Kısımları:

Mendub üç kısma ayrılır:

Birinci kısım: İki neviden oluşur:

Birinci nevi: Dinî vecibeler için birer tamamlayıcı niteliği taşıyan fiillerdir. Ezan, namazı cemaatle edâ etmek gibi.

İkinci nevi: Hz. peygamber'in devamlı yaptığı ve sırf bağlayıcı olmadığını göstermek üzere nadiren terkettiği fiillerdir.

Abdest alırken ağıza su verme (mazmaza), sabah namazının farzından önce kılınan iki rekât namaz gibi.

Bu iki nevi, "sünnet-i müekkede" veya "sünnetü'l-hüdâ" diye anılır.

Bu kısma giren iki nevinin hükümü şudur: Bu tür mendubu yerine getiren sevabı hakeder, terkeden ise, cezayı hak etmemekle beraber kınanma ve azarlanmaya müstehaktır. Şayet bu mendup, ezan ve farz namazların cemaatle kılınması gibi dinî şiarlardan ise ve bir belde ahali topluca onu terketmek hususunda anlaşılırsa, sünneti hafife almış olmalarından ötürü onlara karşı savaş açılması gerekir.

İkinci kısım: Tâat nevinden olup da Hz. Peygamber'in bazen yapıp bazen terkettiği fiillerdir. İkinci ve yatsı namazlarından önce kılınan dörder rekâtlık namaz, her haftanın pazartesi ve perşembe günleri tutulan oruç, fakirlere tasaddukta bulunma gibi.

Bu kısma "Sünnet-i gayı-t müekkede"^[14] "nafile" veya "müstehap" adı verilir.

Bu kısma giren mendubun hükümü şudur: Onun yerine getiren sevabı hakeder; yapmayan ise kınanma ve azarlanmaya müstehak olmaz.

Üçüncü kısım: Hz. Peygamber'den insan olması itibarıyla sadır olan, Allah Teâlâ'dan bir tebliğ ve Allah'ın dinini açıklama niteliği taşımayan normal beşerî davranışlardır. Meselâ, Hz. Peygamber'in beyaz elbise giymiş, kına ile saç ve sakalını boyamış olması, yemesinde, içmesinde ve giyinmesinde takip ettiği alışkanlıklar vb. hususlar bu kısma girer. Bu kısma "sünnetü'z-zevâid" adı verilir.

Bu kısmın hükümü şudur: Kişi bu fiilleri, Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve bağlılığından ötürü ve Rasûlüllah'ın yoluna uyma niyetiyle yaparsa sevabı

hakeder. Bu fiilleri terkeden ise kötü bir davranışta bulunmuş sayılmaz, kınanmaya ve azarlanmaya müstehak olmaz.

Bu anlamda olmak üzere Serahsi'nin "Usûl"ünde şöyle denmektedir: Sünnet iki nevidir:

1- Yapılması hidayet, terkedilmesi dalâlet olan sünnet,

2- Yapılması güzel, terkedilmesinde ise mahzur olmayan sünnet. Bayram namazı, ezan, kamet, cemaatle namaz birinci neviye, Hz. peygamber'in oturup kalkma, giyinme ve hayvana binme tarzı hakkında nakledilen şeyler de ikinci neviye örnek teşkil eder.

3- HARAM

174- "Haram"ın Tarifi:

Haram: Şâri'in, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiildir. Bu talep şu şekillerde olabilir:

- Haramlık lâfzı ile,
- Helâllığın nefyedilmesi ile,
- Haram kılma anlamını bertaraf edici bir delil bulunmaksızın kullanılan nehiy sıygası ile,
- Fiilden sakınmanın kesin bir görev olduğunu gösteren bir delil ile birlikte kullanılan sakınma lâfzı ile.

Şu nasslar bu şekillere örnek gösterilebilir:

a) "Size analarınız, kızlarınız., (ile evlenmek) haram kılındı." ^[15]

b) "Müslüman bir kişinin malı(nı) onun gönül rızası olmaksızın (almak) helâl olmaz." ^[16]

c) "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin ^[17]"Zinaya yaklaşmayın; çünkü o açık bir kötülüktür; çok kötü bir yoldu." ^[18]

d) "Ve yalan sözden kaçın." ^[19]

"Ey iman Edenler! Şarap, kumar, dikilitaşlar (putlar) ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz." ^[20]

175- Haramın Nevileri:

Haram iki nevidir: Lizâtihi haram, liğayrihi haram.

176- Birinci nevi:

Lizâtihi haram., Şâri'in, geçici bir sebebe binaen olmaksızın baştan itibaren ve temelden haramlığına hükmettiği fiildir. Zina, hırsızlık, ölü eti satma, evlenme manii bulunanlarla evlenme gibi. Çünkü bunlar zarar ve kötülük ihtiva ettiğinden, yapısı itibariyle haram kılınmış fiillerdir.

177- "Lizâtihi Haram"ın Hükümü:

Bu nevinin hükümü, fiilin temelden gayri meşru sayılmasıdır. Mükellef bu fiili yaparsa batıl kabul edilir, fiile hiçbir olumlu sonuç bağlanmaz ve ulaşılmak istenen menfaat fiilin sahibi için tanınmaz. Meselâ zina fiili, nesep ve mirasçılığın sübutu için sebep olamaz. Hırsızlık fiili de mülkiyetin sübutu için sebep teşkil edemez. Haram kılınan yakınlardan biri ile yapılan evliliğe, meşru evliliğe bağlanan mirasçılık ve nesebin sübutu gibi sonuçlar bağlanamaz. Ölü etinin satılması meşru olmadığı için, bu satıma, meşru bir satım sözleşmesine bağlanan sonuç (mülkiyet hükümü) bağlanamaz.

178- İkinci nevi:

Liğayrihi haram: Esasen meşru olduğu halde, haram kılınmasını gerekli kılan geçici bir durumla ilişkili olan fiildir. Meselâ bayram gününde oruç tutmak böyledir. Esas itibariyle ovucun kendisi meşru bir fiildir. Fakat Yüce Şâri' bu fiilin bayram gününde yapılmasını haram kılmıştır. Çünkü bu günde kullar Allah'ın misafirleri sayılırlar. Bayram gününde oruç tutmak ise böyle bir misafirliği kabullenmekten kaçınmak anlamına gelir, ki bu davranış müslümana yakışmaz.

Riba yahut fasit bir şart ihtiva eden satış da bu nevi harama örnek teşkil eder. Çünkü bu fiil, yapısı itibariyle yasaklanmış değildir. Esasen satış, meşru bir fiildir. Buradaki yasak, fiille yakın ilişkisi bulunan geçici bir gayr-ı meşru durumdan ötürü konmuştur. Bu durum, ribalı satışta, karşılığı olmayan bir fazlalığın bulunması; fasit şartlı satışta ise, sözleşmenin ihtilâf ve çekişmeye maruz bırakılmasıdır.

179- Liğayrihî Haramın Hükümü:

Bu neviye giren fiilin hükümü, aslı itibariyle meşru, vasfı itibariyle gayri meşru sayılmasıdır. Bu yüzden, Hanefi mezhebi fakihierine göre böyle bir fiil, kendisine hukukî sonuçlar bağlanacak bir sebep teşkil edebilir. Meselâ yukarıda örnek gösterilen ribah veya fasit şart ihtiva eden satış, onlara göre batıl akitlerden değil fasit akitlerden sayılır. Şayet sözleşmenin tarafları bu sözleşmeyi uygulamaya koyarlarsa, herbiri lehine karşılıklı edimler üzerinde mülkiyet hakkı doğar. Şu var ki, Şâri'in, bunun haramlığını gerektiren yasağının bulunduğu dikkate alınırsa, bu mülkiyet nezih sayılmaz, habis bir mülkiyettir. Konu ile ilgili tamamlayıcı bilgilere üçüncü bölümde "Nehiy" bahsinde yer verilecektir.

4- MEKRUH

180- "Mekrûh" un Tarifi:

"Mekrûh: Şâri'in, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. Bir başka ifade ile mekruh, yapılmaması yapılmasından daha iyi olan davranıştır. Şâri'in bu tarzdaki talebi değişik yollarla ifade edilmiş olabilir:

1- Şâri', bir fiilin yapılmamasını istemek üzere özellikle "kerâhe" lâfzını kullanmıştır. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu duruma örnek teşkil eder:

"Allah analara saygısızlık göstermeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi, (verilmesi gereken hakkı) önlemeyi ve (hak dilmeyen şeyi) istemeyi haram kılmıştır. Yine, Allah, dedikoduyu, çok soru sormayı ve malları heder etmeyi sizin için mekruh görmüştür." [21]

2- Şâri', nehiy sıygası kullanmıştır, fakat bu nehyin haramlığı değil mekruhluluğu ifade ettiğini gösteren karine bulunmaktadır. Meselâ, Cenâb-ı Allah, "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hem Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın." [22] buyurmuştur.

Buradaki (alış verişi bırakınız) sözü (alış-veriş yapmayınız!) anlamındadır. Yani bu, cuma namazı sırasında alış-verişin haram sayıldığını gösteren bir "nehiy" ifadesidir. Fakat burada haram hükmünün değil mekruh hükmünün çıkarılmasını gerektiren bir delil bulunmaktadır. O da, alım-satım yasağının bizzat alım-satıma yönelik olmayıp, alım-satım fiilinin dışındaki bir durumdan kaynaklanmış olduğudur. Bu durum, Allah'ın cuma namazının edası için tahsis ettiği vakittir. Bu vakitte alış-verişin ise, kişiyi cuma namazının edasından alıkoymasına kuvvetle muhtemel nazarı ile

[23] bakılır.

3- Şâri', fiilin yapılmamasını özendirici ifade kullanmış olabilir. Meselâ Hz. Peygamber'in şu hadisinde durum böyledir: "Mehrin en iyisi en kolay olanıdır." [24] Çünkü buradaki (en iyisi) kelimesi, mehirde aşırılığın bırakılmasının üstün olduğunu göstermekte, bu konuda aşırılığın terk edilmesini teşvik etmektedir.

181- Mekruhun Hükümü:

Mekruhun hükümü, şudur: Bu fiili işleyen cezayı hak etmez; bazen kınanma ve azarlanmaya müstehak olur.

182- Hanefilerde "Haram" Ve "Mekruh" Terimleri:

Haram ve mekruh terimleri ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar, cumhurun (usûlcülerin çoğunluğunun) görüşünü yansıtmaktadır. Hanefi bilginler ise haram ve mekruh terimlerini daha farklı anlamları ifade için kullanırlar. Onlara göre haram, "Şâri'in, -Kur'an, mütevâtir veya meşhur Sünnet gibi- kat'i bir delil ile kesin ve bağlayıcı tarzda yapılmamasını istediği fiildir." Zina, ribâ, şarap içmek, kan ve ölü eti satmak, -erkekler için- ipekli ve altın kullanmak gibi.

183- Haramın Hükümü (Hanefilerde):

(Hanefilere göre) haramın hükümü, fiili işleyen cezaya müstehak olması, o fiilin haramlığını inkâr edenin kâfir ve mürted sayılmasıdır.

184- Mekruh Ve Nevileri (Hanefilerde)

(Hanefilerde) mekruh iki nevidir:

Birinci nevi: Tahrimen mekruh.

"Tahrimen mekruh": Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiil olmakla beraber, bu talep haber-i vâhid gibi zannî bir delil ile sabit olmuştur. Meselâ, başkasının alışverişi sırasında alışveriş teklifinde bulunmak ve başkasının evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunmak gibi. Bu fiillerden herbiri tahrimen mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber:

"Kişi, kardeşi müsaade etmedikçe, kardeşinin alışverişi sırasında alışverişe girişmesin ve kardeşinin evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunmasın" [25] buyurmuştur. Bu fiillerden sakınılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenmiştir. Fakat bu talep haber-i vâhid ile yani zannî bir delil ile sabit olmuştur.

Bu nevi mekruhun hükümü: Bu neviye giren fiili işlemek haram bir fiili işlemek gibi cezayı muciptir; fakat haramdakinden farklı olarak, bu fiilin hükmünü inkâr eden kişi kâfir sayılmaz. [26]

İkinci nevi: Tenzihen mekruh.

"Tenzihen mekruh": "Şâri'in, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. İkinci namazından sonra ve güneşin batmasından az önce nafilâ namaz kılmak gibi. Camiye gidecek kişi için soğan ve sarımsak gibi çirkin kokusu olan şeyleri çiğ olarak yemek de böyledir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Soğan veya sarımsak yiyen kişi mescidimize gelmesin, evinde otursun." [27]

Bu nevi mekruhun hükümü: Bu neviye giren fiili işlemek cezayı ve kötülenmeyi mucip değildir. Fakat üstün ve faziletli olan şekilde aykırıdır.

Geçen açıklamalarımızdan anlaşılmaktadır ki, cumhur (çoğunluk) ile Hanefi bilginler arasındaki ihtilâf, Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda isteyip de, bu isteğin zannî bir delil ile sabit olduğu durumlar hakkındadır. Meselâ başkasının evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunmayı ve fasit bir şart ihtiva eden alım-satım sözleşmesini cumhur "haram" olarak nitelemekte, Hanefi bilginler ise böyle durumları özel bir

kısım olarak kabul edip, "tahrimen mekruh" diye özel bir terim ile anmaktadırlar. Bu ihtilâf, daha önce geçen "farz" ve "vacip" terimleri ile ilgili ihtilâfa benzemektedir. Şu halde, Hanefî bilginlere göre teklifi hükümlerin sayısı yedi olmaktadır; Farz, vacip, mendup, haram, tahrimen mekruh, tenzihen mekruh ve mubah. Oysa Cumhura göre bu sayı beşe inhisar etmektedir: Vacip, mendup, haram, mekruh ve mubah.

5- MUBAH

185- "Mubah"ın Tarifi:

"Mubah": "Şâri'in, mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiildir. Bir fiilin mubah olduğu değişik yollardan anlaşılır:

1- Şâri'in "helâllik" lâfzını kullanmış olmasından. Meselâ şu âyette olduğu gibi.

"Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine Kitâb verilenlerin yiyecekleri size helâldir, sizin yiyeceklerinizde onlara helâldir." [28]

2- Nasslarda "günah yoktur ve "sıkıntı yoktur" ve sıkıntı yoktur şeklinde yer alan ifadelerden. Şu âyetler bu durumlara örnek teşkil eder:

"Allah, size, ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve haddi aşmadan (bunlardan yemesinde) günah yoktur. Muhakkak Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." [29]

"Böyle (iddet beklemekte olan) kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizde veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur." [30]

"Amaya vebal yok, topala vebal yok, hastaya vebal yok (yapamadıklarından dolayı günahkâr olmazlar); size de kendi evlerinizden... yemenizde güçlük (sakınca) yoktur." [31]

3- Vücup değil ibaha (mubahlık) ifade ettiğine dair delil bulunan emir sıygasından. Şu âyette olduğu gibi:

"Allah'ın rızkından yiyin-için." [32]

4- İstishâbu'l-asl yoluyla. Yani bir fiilin hükmüne dair delil bulunmazsa, -"İstishâb" bahsinde açıklandığı üzere- "eşyada kural, mubahlıktır. Prensibine göre o fiilin mubah olduğuna hükmedilir.

186- Mubahın Hükümü:

Mubahın hükümü şudur: Yapılmasında da yapılmamasında da sevap veya günah yoktur; yapılıp yapılmaması eşittir.

187- Talebin Genel Olup Olmaması Açısından Teklifi Hükümdün Nevileri:

Şimdiye kadar, talebin olumlu-olumsuz oluşuna ve bağlayıcı netelikte olup olmadığına göre teklifi hükümün nevilerini gördük. Şimdi ise talebin genel olup olmayışına göre teklifi hükümün nevilerini inceleyeceğiz ki bunlar "azimet" ve "ruhsat"tır. [33]

AZİMET VE RUHSAT

188- "Azîmet"ın Tarifi:

Azîmet'in sözlük anlamı, bir şeye kesin olarak yönelmek, niyetlenmektir. Meselâ şu âyette "azm" kelimesi bu anlamda kullanılmıştır: "Andolsun biz daha önce de Âdem'e ahid (emir) vermiştik. Ne var ki o (bizim ahdimizi) unuttu. Biz onda bir azim (ve sebat) bulmadık." [34] Çünkü Cenâb-ı Allah Hz. Adem'e hiçbir hususta kendisine isyan etmemesini tenbihlemiş, o ise verdiği sözü unutup karşı gelmişti. İşte âyette bu kelime ile şu husus anlatılmış olmaktadır: Adem'de, şeytanın kendi nefesine vesvesesiyle nüfuz etmesini önleyecek güçlü bir kararlılık ve sağlam bir azim yoktu. Usûl terimi olarak "azimet" ise "Yüce Allah'ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere ükten koyduğu hükümler" demektir. Meselâ namaz, genel tarzda teşrî kılınmış bir hükümdür; her mükellef kişi için ve bütün durumlarda bağlayıcıdır. Oruç, zekât, hac ve Allah'ın kullarını mükellef kıldığı diğer dinî vecibeler de böyledir. Aynı şekilde, şarap içme, ölü eti ve domuz eti yeme, zina ve haksız yere öldürme gibi haramlık hükümleri de birer azimet hükümdür. Zira bunlar genel tarzda konmuş, her bir mükellef için ve her bir durumda bağlayıcı hükümlerdir.

189- "Ruhsat"ın Tarifi:

"Ruhsat" sözlükte kolaylık demektir. Meselâ, bir malın kolayca bulunup alınabildiği durumlarda "fiat ucuzladı" anlamına gelmek üzere arapçada denir. Usûl terimi olarak ise "ruhsat" Allah'ın, kulların özürlerine binaen ve onların ihtiyaçlarını gözeterek koyduğu (geçici) hükümler" demektir. Şu halde azimet, genel ve temel hüküm; ruhsat ise istisnâ hükümdür. Azimette genel ve normal durum, ruhsatta normalin dışında özel durum (özür, ihtiyaç ve zaruret durumu) sözkonusudur.

190- Ruhsatın Nevileri:

İslâm hukukunda "ruhsat" isminin kullanıldığı meseleler tüme varım metodu ile incelendiğinde dört nevi ruhsatın bulunduğu görülür.

Birinci nevi: Haramı işleme ruhsatı. Zaruret veya zaruret derecesine varan ihtiyaç hallerinde haram bir fiil mubah hale dönüşebilir. Meselâ, öldürülme veya bir uzvun yok edilmesi tehdidi ile zorlanma halinde -kalp imanla dolu olmakla beraber- küfür kelimesini söylemek mubahtır. Yüce Allah, böyle bir durumda -kullara kolaylık olmak üzere-, Allah'ı inkâr ifadelerinin kullanılmasına müsaade etmiştir. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, -kalbi imanla dolu olduğu halde (inkâra) zorlanmış değil de- kendisi göğsünü küfre açarsa, işte onlara Allah'tan bir gazap (iner) ve onlar için büyük bir azap vardır." [\[35\]](#)

Bu ruhsatın Sünnet'te de delili vardır; Müşrikler Ammar b. Yâsir'i yakalayıp ona işkence etmişler, Hz. Peygamber'e hakaret edip onların ilâhlarına övgü de bulunmadıkça onu bırakmamışlardı. Daha sonra Ammar Rasûlullah'a gelip üzüntüsünü belirtti: Ya Rasûlullah! Sana hakaret edip, onların ilâhlarını övmedikçe beni bırakmadılar.

"Kalbini nasıl buluyorsun?"

"İmanla dopdolu."

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Tekrar ederlerse sen de aynı şeyi yap. Zalim yöneticiden ötürü can korkusunun bulunması halinde emri bilmaruf ve nehyi anil münker görevini terketmenin, açlık ve susuzluktan ölme korkusuna yolaçan zaruret halinde yahut öldürülme veya bir uzuv kaybetme tehdidi altında kalındığında ölü eti yemenin veya şarap içmenin mubah olması da bu nevi ruhsata girer."

Bu nevi ruhsatın hükmü: Mükellefin canını veya bir uzvunu kaybetmekten endişe etmesi halinde ruhsata göre amel etmesi vaciptir. Ruhsat hükmünü almaz ve ölürse günahkâr olur. Çünkü kendi ölümüne sebebiyet vermiş olur, can kaybına sebep olmak ise haramdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

"Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir." [\[36\]](#)

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın." [\[37\]](#)

Bilginler, kütür kelimesini söylemeye zorlanan kişiyi bu hükümden istisna etmişler ve şöyle demişlerdir: Şayet inkâra zorlanan kişi, gönlü imanla dolu olarak yapılan zorlamalara katlanır sabreder de sonunda öldürülürse, bu davranışından ötürü sevap kazanmış olur. Bilginler buna delil olarak şu olayı gösterirler: Müseylemetü'l-Kezzab'ın adamları Rasûlullah'ın ashabından iki kişiyi yakalayıp Müseylemeye götürmüşlerdi. Müseyleme onlardan birine şöyle dedi:

"Muhammed hakkında ne dersin?"

"Allah'ın Rasûlüdür."

"Ya benim hakkımda ne dersin?"

"Sen de. öyle,"

Bunun üzerine Müseyleme onu serbest bıraktı. Sonra ikinciyi dönüp sordu:

"Muhammed hakkında ne dersin?"

"Allah'ın Rasûlüdür."

"Ya benim hakkında ne dersin?"

"Ben sağırım, duymuyorum."

Müseyleme aynı soruyu, şahabı de aynı cevabı üç defa tekrar etti. Sonunda Müseyleme onu öldürdü. Olay Hz. Peygamber'e intikal ettirildiğinde o şöyle buyurdu:

Birincisi Allah'ın tanıdığı ruhsatı kullanmış. İkincisi ise hakikati haykırmış; ne mutlu ona! [\[38\]](#)

İkinci nevi: Vacibi terketme ruhsatı.

Bazen vacibin edasında mükellef için ek bir meşakkat bulunduğu vacibi yapmayabilir. Meselâ ramazan ayında yolcu ve hasta olan mükellef için oruç tutmamak mubahtır. Çünkü Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:

"Sizden kim hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin." [\[39\]](#)

Yine abdestte yapılması vacip olan ayakların yıkanması yerine mestler üzerine mesh verilmesi caizdir. Zira mükelleflerden zorluk ve sıkıntıyı gidermek üzere bunun meşru ve caiz olduğuna dair Sünnette delil bulunmaktadır.

Yolculuk haline dört rekâtli namazların *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"* [\[40\]](#) âyetine istinaden

kasredilmesi yani dört rekât yerine iki rekât kılınmasının caiz oluşu da bu nevi ruhsata girer. [\[41\]](#)

Bu nevi ruhsatın hükmü: Azîmele göre amel etmek ruhsatı kullanmaktan daha üstündür. Zira yolcu ve hasta hakkında Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"(Güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." [\[42\]](#)

Tabii ki bu, azimete göre amel ettiğinde mükellefe ek bir zararın dokunmaması durumunda böyledir. Eğer azimete göre davrandığında ayrı bir zarar gelecektse, azimet doğrultusunda amel etmek caiz olmaz, ruhsata göre davranılması vacip olur. Buna dair Sünnette açık delil bulunmaktadır; Hz. Peygamber Mekke'nin fethi için yola çıktığında ramazan ayı idi ve oruç tutmuştu. Kendisi ile birlikte diğer müslümanlar da oruçluymdu. Kerâğu'l-ğanim denen yere geldiklerinde, Hz. peygamber'e "İnsanlara oruç çok ağır geldi. Herkes senin nasıl davranacağına bakıyor" dendi. Bunun üzerine Rasûlullah bir kap su istedi ve suyu içti. Müslümanlar onun ne yapacağını takip ediyorlardı. Fakat bir kısmı oruçlarını bozdukları halde diğer bir kısmı omca devam ettiler. Bazı kimselerin oruca devam ettiği Hz. Peygamber'e intikal ettirilince o şöyle buyurdu: "Onlar asidirler, onlar asidirler!"

Bu nevi ile birinci nevi arasındaki fark şudur; Bu nevide, azimete göre amel edince mükellef için ek bir sıkıntı doğacaksa ruhsata göre amel etmek

vacip olmaktadır. Birinci nevide ise, azimete göre davranıldığında canın veya bir uzvun kaybı sonucu doğacaksa ancak o zaman ruhsata göre amel vacip olur.

Üçüncü nevi: Genel kurala aykırı bazı sözleşmeleri ve hukukî muameleleri yapabilme ruhsatı.

Bazı sözleşme ve hukukî muameleler, İslâm hukukunun o konudaki genel kurallarına veya genel şer'î delillere aykırı olduğu halde, insanların duyduğu ihtiyaca binâen mubah sevilmiştir. Meselâ "selem akdi" böyledir. Çünkü esasen selem (peşin para karşılığında ileride teslim edilecek malın satın alınması sözleşmesi), hazırda olmayan bir şeyin satımı niteliğindedir. Kişinin kendinde mevcut olmayan bir şeyi satması ise, Hz. peygamber'in Hakim b. Hızâm'a hitaben söylediği şu hadisine göre caiz değildir: "Ey Bakîmi Kendinde olmayan şeyi satma!" Fakat Yüce Şâri!, insanların böyle bir muameleye duyduğu ihtiyaçtan ötürü ona cevaz vermiştir. İstisna akdi de böyledir. Şâri', bu sözleşmeyi de insanların ihtiyacına binâen caiz saymıştır. Oysa bu sözleşme, aslında, alım-satım konusundaki yerleşik kurala aykırıdır. Zira istisna akdi (eser sözleşmesi) ile sözleşme sırasında mevcut olmayan bir şey satılmış olmaktadır. Bilindiği gibi bu konudaki kurala göre mevcut olmayan şeyin satımı caiz değildir.

Bu nevi ruhsatın hükmü: Ruhsata göre davranılması da ruhsatın terkedilmesi de caizdir. Ancak ruhsatın terkedilmesi halinde cana tehlike gelmesi sözkonusu ise o zaman ruhsatın alınması vacip olur. Meselâ bir kimse canını kurtarmak için selem yoluyla satış yapmaktan başka hiçbir çare bulamazsa o takdirde bu sözleşmeyi yapmak ona vaciptir. Bunu yapmayıp aklıktan ölürseniz, gereksiz yere canınızı tehlikeye atmış olmaktan ötürü

[43]
günahkâr olur.

Dördüncü nevi: Önceki semavî dinlerde mevcut ağır hükümleri kaldıran ruhsat. Önceki dinlerde var olan bazı ağır hükümleri Yüce Allah İslâm ümmetinden kaldırmış, bu hükümleri onlar hakkında teşri kılmamak suretiyle bu ümmete bir kolaylık sağlamıştır. Bu tür hükümlere şunlar örnek gösterilebilir:

Günahtan tevbe edecek kişinin kendini öldürmesi. Nitekim şu âyette bu hususa işaret edilmektedir:

"Musa kavmine demişti ki: Ey kavimim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için yaratıcımza tevbe edin de

nefislerinizi öldürün. Bu yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak odur." [44]

- Namazın ibadete ayrılmış yerin dışında geçerli olmaması.

- Malın dörttebirinin zekât olarak verilmesi.

- Ganimetlerin haram olması.

Daha önceki dinlerde bu gibi ağır hükümlerin bulunduğu şu âyetlerde işaret edilmektedir:

"Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme." [45]

"Onlardan ağırlıklarım ve üzerlerindeki zincirleri kaldırıp atar." [46]

Açıktır ki, bu neviye "ruhsat" adının verilmesi hakikat anlamında olmayıp mecaz anlamındadır. Çünkü bu hükümleri Cenâb-ı Hakk -ilk üç nevide olduğu gibi- önce bizim hakkımızda teşri kılıp sonra zaruret ve ihtiyaçtan ötürü bunlardan bir kısmına uymama müsaadesi vermiş değildir. Sadece bu hükümlerin bizim hakkımızda teşri kılınmamasıyla önceki milletlere nisbetle bize sağlanan kolaylık ve rahatlıktan ötürü buna mecazen "ruhsat" denmiştir.

Bu nevinin hükmü: Buna göre amel etmek caiz değildir. Buna göre amel eden günahkâr olur. [47]

VAD'İ HÜKÜMLER

191- "Vad'î Hüküm"ün Nevileri:

Vad'î hüküm şu nevilere ayrılır: Sebeb, rükün, şart, mâni', sıhhat-fesâd-butlan. Şimdi bunları tek tek açıklayacağız.

1- SEBEB

192- "Sebeb'in Tarifi:

Usûlcüler "sebeb" kavramının "illet"i kapsayıp kapsamadığı hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

1- "Sebeb'in "illet"i kapsadığı görüşüne sahip olanlar "sebeb"i şöyle tarif etmişlerdir:

Sebeb: Hükümün teşri'i ile açık bur uygunluk ("münâsebe zâhira") taşıyın veya taşımasını, Şâri'in, varlığını hükümün varlığı, yokluğunu da hükümün yokluğu için alâmet kıldığı durumudur. Şu var ki, eğer hüküm ile uygunluk taşıyorsa hem illet hem sebep idini alır; hüküm ile kendisi arasında açık bir uygunluk görülüyorsa buna sadece sebep denir, illet denmez.

Hüküm ile uygunluk taşıyan sebebe örnek olarak "yolculuk" durumu gösterilebilir. Zira Şâri' bu durumu, ramazanda oruç tutmamanın caizliği hükmüne sebep kılmış, hükümün varlığını bu sebebe bağlamıştır. Âyette şöyle buyurulmuştur:

"Kim hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin." [48] Yolculuğun bu hüküm ile uygunluk taşıdığı açıkça bellidir. Çünkü yolculukta zorluk ve sıkıntı vardır. Bu durumda kolaylık ve rahatlık sağlanması uygundur. Şu halde bu hükümde yolculuk durumu için sebep denebileceği gibi, illet de denebilir.

Bir başka örnek: Sarhoş etme özelliği, şarap içmenin haram kılınmasının sebebidir. Bu durum yani şarabın sarhoş etme özelliği ile belirtilen yasak hükmü arasında uygunluk bulunduğu açıktır. Çünkü bu özellik akli dengenin kaybına yol açmakta, bu yasak hükmü ile insanların zihni sağlığı korunmuş olmaktadır. Şu halde bu özellik sebep olarak isimlendirilebileceği gibi illet adı ile de anılabilir.

Hüküm ile aralarında açık bir uygunluk bulunmayan sebebe örnek olarak ise, "güneşin gökyüzünün ortasından batıya doğru eğilmeye başlaması"

olayını gösterebiliriz. Bu durum öğle namazının vacip olmasının sebebidir. Çünkü Cenâb-ı Allah "*Güneşin (batıya doğru) dönmesinden.(belli vakitlerde) namazı kıl.*"^[49] buyurmuştur. Akıl, güneşin eğilmesi durumu ile namazın o sırada vacip oluşunun teşri kılınması arasındaki uygunluk bağı kavrayamaz. O yüzden güneşin eğilmesi olayı hakkında "sebeb" terimi kullanılır, "illet" terimi kullanılamaz. Çünkü bu durum ile hüküm arasında açık bir uygunluk bağı görülememektedir.

Başka bir örnek: "Ramazan ayının girdiğini görmek", orucun vacip olmasının sebebidir. Çünkü Yüce Allah bu farızanın varlığını, ramazan ayının varlığına (bu ayın girmiş olmasına) bağlamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*İçinizden kim (ramazan) ayma erişirse, (farz olan) o orucu tutsun.*"^[50] buyurulmuştur. Ne var ki orucun için bu ayın görülmesiyle vacip olduğunu akıl kavrayamaz. O halde bu duum sebep diye anılır, illet diye anılamaz.

2- "Sebeb" in "illet" i kapsamadığı görüşünde olanlar ise "sebeb" i şöyle tarif etmişlerdir:

Sebeb, Şâri'in, varlığını hükmün varlığına, yokluğunu da hükmün yokluğuna alâmet kıldığı durum olup, bu durum ile hükmün teşri kılınması arasında açık bir uygunluk yoktur. Meselâ güneşin batıya eğilmeye başlaması öğle namazının ve güneşin batması akşam namazının, ramazan ayının girmesi ramazan orucunun vacip olması hükümlerinin sebepleridir.

Bu durum ile hüküm arasında açık bir uygunluk bulunduğu ise buna sebep denemez, sadece illet diye isimlendirilir. Meselâ ramazanda oruç tutmamanın caiz olması hükmüne nisbetle yolculuk durumu ve şarabın yasak olması hükmüne nisbetle sarhoş etme özelliği birer illettir.

193- "Sebeb" İle "İlet" Arasındaki Fark:

Yukarıdaki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, birinci görüşe göre sebep, illetten daha genel ve şümulüdür. Yani her illet sebeptir fakat her sebep illet değildir. Meselâ yolculuk hali için hem sebep hem illet denebilir. Ama güneşin batıya eğilmesi veramaz ayının görülmesi için sadece sebep denebilir, illet denemez.

İkinci görüşe göre ise, sebep ve illet tamamen birbirinden ayrı şeylerdir. Biri diğerinin yerine kullanılamaz. Meselâ yolculuk hali, ramazanda oruç tutmamanın caiz oluşunun illetidir. Bu durum için "sebeb" denemez; zira hüküm ile aralarında akılla kavranabilen açık bir uygunluk vardır. Diğer taraftan güneşin batıya doğru eğilmesi öğle namazının vacip oluşunun sebebidir. Bunun hakkında "illet" terimi kullanılamaz; çünkü hüküm ile aralarında akılla kavranabilen açık bir uygunluk bağı yoktur.

194- "Sebeb" in Nevileri:

Sebebi iki açıdan nevilere ayırmak gerekir:

1- Mükellefin fiili olup olmaması açısından

- a) Mükellefin fiili olan ve mükellefin gücü dahilinde bulunan sebep. Meselâ ramazanda oruç tutmamanın caiz olması hükmü için yolculuk hali, bir malın mülkiyetinin kazanılması için alım-satım sözleşmesi, bir malın kullanma hakkının doğması için kira sözleşmesi bu neviye giren birer sebeptir.
- b) Esase'n mükellefin fiili olmayan sebebe. Bu neviye örnek: Güneşin batıya eğilmesi, öğle namazının vacip olmasının; akrabalık, velayet ve mirasçılık hükümlerinin; küçüğün başkasının malını telef etmesi, tazmin sorumluluğunun sebebidir.

2 - Sebebe bağlanan sonuç (müsebbeb) açısından:

- a) Teklifi bir hükmün sebebi. Meselâ, nisap miktarına malik olmak, zekâtın vacip olması ve zekât ödeme sorumluluğunun doğması için; yolculuk hali, ramazanda oruç tutmamanın caiz olması için; vaktin girmesi, namazın vacip olması için; evlenme akdi, birlikte karı-koca olarak yaşamanın helâl olması için; boşama, birlikte yaşama helâllığının ortadan kalkması için birer sebeptir.
- b) Mükellefin fiilinin sonucu olan bir hükmün sebebi. Meselâ, alım-satım sözleşmesi, mülkiyet hakkının kazanılması için; vakıf tasarrufu, mülkiyetin elden çıkması için; gayri menkule ortak veya bitişik komşu olma, şufa hakkına sahip olmak için birer sebeptir.

Burada dikkat edilmelidir ki, bir şey, ancak rükünleri ve şartları yerine gelmişse ve . mani de bulunmuyorsa sebep olabilir. Böyle olmadığı takdirde hukukî bir sebepten sözedilemez.

Şu hususu da hatırlatmak gerekir: Eğer sebep mükellefin gücü dahilinde ise ve mükellef bunu rükünleri ve şartları ile birlikte yerine getirirse, mükellef bu sebebin sonucunu kasetmemiş bile olsa, müsebbeb (sonuç) bu sebebe bağlanır. Hatta mükellef bu sonucun doğmamasını kasetse bile, sonuç sebebe bağlanır. Çünkü müsebbebatın (sonuçların) sebeplere bağlanması Şâri'in hükmü ve iradesi ile; mükellefin isteyip istememesinin bu hususta bir dahli olamaz.

Buna göre, bir kimse bir şey satın aldığı anda, kendisi istememiş olsa bile mülkiyet hükmü sabit olur. Bir kimse bir kadınla nikâhlandığında kendisi istememiş bile olsa aralarında karı koca ilişkisi kurmaları helâl olur. Diğer akid ve hukukî muameleler de hep böyledir: Mükellef onu yerine getirmişse, şer'ân ona bağlanan sonuçlar da kendiliğinden doğar.

Meselâ bir kadınla evlenen kimse, onunla, mehir ve nafaka hakkının bulunmayacağına dair anlaşmış bile olsa, mehir ve nafaka ile mükellef olur.

Yine karısını ric'î talakla boşayan kimse dönüş hakkının bulunmayacağını ifade etse bile, dönüş hakkına sahip olur.^[51]

2- RÜKÜN

195- "Rükün"ün Tarifi:

"Rükün": Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden unsurdur. Meselâ namaz için "Kur'an tilâveti" (Kur'an'dan bir miktar okumak) bir rükündür. Çünkü Şâri'in nazarında namazın meydana gelmiş sayılması tilâvetin varlığına bağlıdır; hem de tilâvet namazın yapısından bir parçadır.

Bir başka örnek: Evlenme akdi için "icap ve kabul" bir rükündür. Çünkü evlenme akdinin varlığı icap ve kabulün varlığına bağlıdır ve bu akdin bir cüzüdür.

3- ŞART

196- "Şartın Tarifi:

"Şart": Birşeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber, onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasıftır. Meselâ namaz için "abdest" bir şarttır. Abdest bulunmayınca geçerli bir namazın varlığından da sözedilemez. Bununla beraber abdest, namazın mahiyetinden bir parça teşkil etmez.

197- Rükün İle Şart Arasındaki Fark:

Geçen açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, rükün ve şart şu özellikte birleşmektedir: Her ikisinin de yokluğu kendisi ile bağlantısı olan hükmün yokluğunu gerektirir. Ayrıldıkları nokta ise şudur: Rükün, ilgili olduğu hükmün mahiyetinden bir parçadır, şart ise böyle değildir, o hükmün mahiyetinin dışında kalmaktadır.

198- Şartın Nevileri:

Şart iki neviye ayrılır:

Birinci nevi: Sebebin şartı Meselâ "ihşan" yani meşru bir evlilik içinde zifafa girmiş olmak, zinanın recim cezasını gerektiren bir sebep olmasının şartıdır. Bir başka anlatımla, zina suçu recim cezasının sebebidir; fakat bu sebebin sözkonusu hükmü doğurabilmesi için "ihşan" şartının varlığı gerekir. Buna göre, muhsan olmayan bir kimse zina ettiğinde, ona recim cezası uygulanamaz. Zira sebebi (zina fiilini) tamamlayan şart (ihşan durumu) yoktur.

Aynı şekilde, kısas cezasının sebebi olan öldürme fiilinde "amd ve udvân" yani kasıt ve düşmanlık durumu, sözkonusu sebebin şartıdır. Bu şart yoksa sebep noksan kalacağından kısas cezası da uygulanamaz.

Bir başka örnek: Mirasçılık hükmünün sebebi akrabalık veya evlilik bağının bulunmasıdır. Fakat din birliği bu sebebi tamamlayan bir şarttır. Bu şart gerçekleşmemişse sebep yok sayıldığından mirasçılık hükmü de yoktur.

İkinci nevi: Hükmün şartı.

Meselâ, evlenme akdinde şahitlik şartı böyledir. Çünkü bu şart, evlenmenin geçerliliği hükmünün şartıdır. Şahitlik gerçekleşmeyince, evlenme akdi de sahih olmaz.

Zekâta, nisap miktarına malik olduktan sonra bir yılın geçmesi (havl-i havelân) de zekâtın edasının vacip olması hükmünün şartıdır. Çünkü Hz.

Peygamber, "*Bir malın üzerinden bir yıl geçmedikçe o maldan zekât gerekmez*"^[52] buyurmuştur. O halde nisap miktarına malik olduktan sonra bir yıl geçmedikçe zekât ödeme borcu doğmaz.

Bu nevi şarta örnek olarak, satılan malın teslimine muktedir olmayı da gösterebiliriz. Bu, satım sözleşmesinin sıhhatinin şartıdır. Eğer satıcı satılan malı teslim imkânına sahip değilse, satım sözleşmesi fasit olur.

Böylece vad'i hükmün nevilerinden biri olan ve terim olarak "şer'i şart" veya "hakikî art diye anılan şartla ilgili açıklamalarımız tamamlanmış oluyor.

197- Ca'li Şart:

Bazen "şart" kelimesi, insanlar tarafından kendi hukukî muameleleri ile ilgili olarak ileri sürülen kayıtlar için kullanılır, ki buna terim olarak "ca'li şart" denir.

Ca'li şart iki türlü olur:

1- Kişinin kendi tasarruf ve iradesi ile meydana getirdiği, kendi muamele ve borçlanmalarının varlığını buna bağladığı şart. Bu tür şartta kişi kendisi ile ilgili bir hukukî muameleyi bir ta'lik edatı kullanarak belirli bir durumun meydana gelmesine bağlamaktadır. Meselâ erkeğin karısına "falan kimse ile konuşursan boşsun" demesi veya bir kimsenin "İmtihanlarda başarılı olursam fakirlere şu kadar para tasadduk edeceğim" diye nezretmesi böyledir.

Fakihler bu tür şarta "ta'likî şart, böyle şarta bağlanan tasarrufa da "akd-i muallak" adını verirler.^[53]

2- Borçlanma sağlayan sözleşme ve hukukî muameleler esnasında, insanların ileri sürdükleri şart. Meselâ bir kimsenin, kendisi bir yıl içinde oturmak şartı ile başkasına ev satması, bir erkeğin kayınpederinin evinde oturma şartını yahut karısını belirli bir şehrin dışına çıkarmamak kaydını kabul ederek yaptığı evlilik, bu tür şartlar ihtiva eden hukukî muamelelerdir.

Fakihler bu tür şarta "takyidi şart" böyle şart ihtiva eden tasarrufa da "mukayyed tasarruf" adını verirler.

Fakihler, bütün sözleşmelerin ve hukukî muamelelerin şarta talikine cevaz vermedikleri gibi, sözleşmelerin ve hukukî muamelelerin meydana getirilmesi sırasında her türlü şartın ileri sürülebilmesini de kabul etmezler. Bu iki nokta ile ilgili olarak fıkıh kitaplarında fukahânın görüşlerine dair geniş bilgi yer almıştır. Bu konudaki detayların incelenme yeri burası olmadığı için daha fazla açıklama yapmayacağız.

4- MÂNİ'

200- "Mâni'in Tarifi:

"Mâni": Varlığı, sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durumdur.

201- Mâni'in Nevileri:

Yukarıdaki tariften anlaşılacağı üzere, manî, iki nevidir:

1- Hükümün mâni'i,

2- Sebebin mâni'i.

Hükümün mâni'i: Varlığı, sebebi gerçekleştiği ve şartları bulunduğu halde sebebe hüküm bağlanmaması sonucunu doğuran durumdur. Buna bazı örnekler verelim:

Vârisin murisini kasten öldürmesi miras hükümünün doğmasına engel teşkil eder. Hükümün sebebi olan akrabalık veya evlilik bağı mevcut olsa ve miras hükmü için gerekli şartlar gerçekleşmiş olsa bile, bu mani hükümün doğmasını engeller.

Katilin maktulün babası olması, -fakihlerin çoğunluğuna göre- kısas cezasının uygulanmasına engeldir. ^[54] Kısas hükmünün sebebi olan kasıt ve düşmanlık mevcut olsa ve bu cezanın uygulanması için gerekli şartlar yerine gelmiş olsa bile babalık ("Übüvvet") kısas hükmünün sübutuna mânidir.

Namazın vücubunun sebebi olan vakit bulunsa bile, hayız ve nifas halinin varlığı namazın vacip olmasına engeldir.

Sebebin mâni'i: Varlığı sebebin gerçekleşmesini engelleyen durumdur. İyi incelenirse görülür ki, esasen bu, sebebin şartlarından birinin ortadan kalkmasından ibarettir."Meselâ, zekâta tabi mallardan nisap miktarı mala sahip olan kişinin üzerinde, bu miktarı etkileyen borç bulunması bu nevi mani'lerdendir. Çünkü zekâtın vacip olma sebebinin gerçekleşmesini engellemektedir. Bilindiği gibi zekâtın vücub sebebi nisap miktarına malik olmaktır. Borca karşılık olan mal ise, -alacaklıların haklarından ötürü- gerçek anlamda borçlunun mülkünde sayılmaz; dolayısıyla zekâtın vücub sebebi (nisap miktarına malik olma) gerçekleşmemiş demektir.

5- SIHHAT - FESÂD - BUTLAN

Bu kelimelerin terim anlamlarını açıklamadan önce, bazı giriş bilgileri vermemiz uygun olacaktır. Sahih, fâsid ve batıl, mükelleflerden sâdir olan meşru fiiller için, şer'ân gerekli rükün ve şartları taşıyıp taşıyamamasına göre yapılan birer nitelendirme. Şöyle ki:

Bir takım sonuçlar elde etmek üzere yapılan ve kendisine bir kısım hükümler bağlanan meşru fiiller iki kısımdır:

Birincisi: İbadetlerdir. Bunlar Allah'a yaklaşmak ve insanla Yüce Yaradan'ı arasındaki bağı pekiştirmek amacıyla yapılan işlerdir. Namaz, zekât, oruç ve hac gibi.

İkincisi: Muamelâttir. Bunlar da, insanların kendi aralarındaki hukukî ilişkileri düzenlemek üzere yaptıktan fiillerdir. Alım-satım, kira ve evlenme sözleşmeleri ve boşama tasarrufu gibi.

Şâri', bu fiiller için bir takım rükünler ve şartları koymuştur ki, o rükünler olmadıkça fiil gerçekleşmez ve şartları bulunmadıkça fiil muteber sayılmaz. İşte mükellef, bu fiillerden birini Şer'ân gerekli rükünleri ve şartları ile birlikte yerine getirirse, bu Şâri' nazarında "sahih" bir fiildir. Bu fiil ile ulaşılmak istenen sonuçlar kendisine bağlanır.

Meselâ bu iş bir ibadetse, diyelim ki vacip olan bir namaz ise, bu ibadetin söylenen şekilde ifası ile mükellefin zimmeti borçtan kurtulur. Âhirette sevabı hak etmiş olur. Eğer bu iş muamelâttan ise, diyelim ki bir alım-satım sözleşmesi ise, satılan şeyin mülkiyeti alıcıya satım bedelinin mülkiyeti de satıcıya intikal eder, herbirisi için mülkiyeti kendisine intikal eden şey üzerinde tasarruf etmek helâl olur.

Şayet mükellef bu fiillerden birini herhangi bir rükününü yerine getirmeksizin yaparsa, fiilin ibadetlerden veya muamelâttan olduğuna bakılmaksızın bütün fakihlere göre "batıl"dır, bu fiile hiçbir sonuç bağlanamaz. Meselâ vacip bir namaz ise, mükellefin zimmetinden bu borç düşmez, alım-satım sözleşmesi ise, mülkiyetin intikali sonucu doğmaz.

Eğer mükellef bu fiillerden birini rükünleriyle birlikte yerine getirmekle beraber, fiil muteberlik şartlarından birini taşıyamıyorsa bakılır: Fiil ibadetlerden ise, fakihlerin ittifakı ile, aynı anlama gelmek üzere "batıl" veya "fâsid" diye nitelenir ve bu fiile hiçbir hüküm bağlanmaz. Fiil ibadetlerden değil muamelâttan ise, fakihlerin çoğunluğuna göre ibadetlerde olduğu gibi "batıl" veya "fâsid" diye nitelenir ve hiçbir hüküm bağlanmaz; Hanefiler ise böyle fiile "bâtıl" demeyip sadece "fâsid" derler ve bazı hükümler bağlarlar.

202- Sıhhat'in Anlamı:

Yukarıda söylenenlerden anlaşılmalı ki, "sıhhat"ın anlamı konusunda fakihler arasında görüş ayrılığı yoktur. Hepsine göre "sahih", ister ibadetlerden ister muamelâttan olsun, şer'ân belirlenmiş rükünleri ve şartları ihtiva etmek suretiyle Şâri'in emrine uygun olan fiil demektir. Böyle bir fiile, kendisi ile elde edilmek istenen bütün şer'î sonuçlar bağlanır.

203- İbadetlerde "Butlan" Ve "Fesâd"ın Anlamı:

Fakihler ibadetlerde "butlan" ve "fesâd"ın anlamı hususunda da fikirbirliği etmişlerdir. Bunların ikisi de ibadetler konulunda aynı anlama gelir: Eksiklik ister rükünlerde ister şartlarda olsun, Şâri'in emrine aykırı olan fiil "bâtıl" veya "fâsid" diye anılır. Meselâ secdesiz bir namazda rükün, abdestsiz kılınan bir namazda şart eksiktir. Bunlardan her biri, her iki terim ile anılabilir.

204- Muamelâtta Butlan Ve Fesadın Anlamı:

Fakihlerin, butlan ile fesâd arasında ayırım yapılmasına dair ihtilâfı, muamelât konusundadır. Çoğunluğa göre, bunların her ikisi -tıpkı ibadetlerde olduğu gibi- aynı anlama gelir. Hukukî muamelenin Şâri'in emrine aykırılığı ister -akıl hastası veya gayri mümeyyiz çocuğun satış sözleşmesi yapması yahut ölü etinin satış sözleşmesine konu edilmesi durumlarında olduğu gibi- rükünlerde bir eksiklik tarzında olsun, ister -belirsiz bir bedel karşılığında satış yapma veya fasid bir şartı taşıyan satış sözleşmesi yapma durumlarındaki gibi- şartlarda bir eksiklik olsun, bu fiil geçersizdir, kendisine hiçbir hukukî sonuç bağlanamaz. Bu fiile "bâtil" denebileceği gibi "fâsid" de denebilir.

Hanefilere gelince: Onlar muamelât konusunda butlan ve fesadı farklı anlamlarda kullanırlar.

Hanefilere göre butlan, hukukî muamelenin, rükünlerden veya bu rükünleri ayakta tutan temel hususlardan birindeki eksiklik yüzünden Şâri'in emrine aykırı bulunmasıdır. Meselâ akıl hastasının yaptığı satım sözleşmesi, konusu ölü eti olan bir satım sözleşmesi, evlenilmesi haram olan akrabalarından biri ile yapılan nikâh akdi birer bâtil hukukî muameledir ve bunlar (sahih olarak meydana getirilmeleri halinde doğuracakları) hukukî sonuçlardan hiçbirini doğurmazlar.

Hanefilere göre fesâd ise, hukukî muamelenin, rükünler ve bu rükünleri ayakta tutan temel hususlar bakımından Şâri'in emrine uygun olmakla beraber, bu unsurların dışında kalan şartlardan birinde Şâri'in emrine aykırı bulunmasıdır. Meselâ taraflarca bilinmeyen bir bedel karşılığında yapılan satım sözleşmesi, fasit bir şart taşıyan satım sözleşmesi ve şahitsiz nikâh akdi birer fasit hukukî muameledir. Hanefiler bunlara "bâtil" demezler ve bir takım hukukî sonuçlar bağlarlar. Meselâ fasit bir satım sözleşmesinde, alıcı, satıcının sarih veya zımnî muvafakati ile satım konusu malı teslim almış ise, bu mal üzerinde müşteri lehine mülkiyet sabit olur; fakat müşterinin bu maldan faydalanması (taraflar sakatlığı giderip sözleşmeyi sahîh hale dönüştürmedikçe) helâl olmaz. Fasit bir nikâh akdinde, eğer zıfâf meydana gelmiş ise, kadın mehîri hakeder, ayrıldığı zaman iddet beklemesi gerekir ve nesep sabit olur; fakat (nikâh sahîh hale dönüştürülmedikçe) bu nikâhla tarafların karı-koca hayatı yaşamları helâl olmaz, nafaka gerekmez ve taraflar arasında mirasçılık cereyan etmez.

Çoğunluk ile Hanefiler arasındaki bu ihtilâf, "Nehyin, fiilin lüzumlu vasıflarından birine yönelik olması halinde sonuçlan nelerdir?" konusundaki görüş ayrılığına dayanmaktadır. Bu konu hakkındaki açıklamalara üçüncü bölümde "Nehiy" bahsinde yer verilecektir.

II- EI-MAHKÛM FÎH (Hükme Konu Olan Fiiller)

205- "Mahkûm Fîh"in Tarifi:

Şâri'in talebinin, tahyîrinin veya vad'ının taalluk ettiği fiil veya durumdur. (Bu ifadeyi biraz açalım: Hatırlanacağı üzere, hüküm ya teklifdir veya vad'idir. Teklif, hukum de ya bir talep yani bir işin yapılmasını veya yapılmamasını istemek ya da tahyir yani bir işi yapıp yapmamakta serbest bırakmaktır. Vadî hüküm ise, başka hükümlerle sebep, şart ve mani gibi bağlantıları sağlayan hüküm demektir. İşte "mahkûm fîh" denince, bu teklifi veya vad'î hükümlerin ilgili bulunduğu fiil veya durumlar kastedilmektedir. Mesela, Şâri'in "*namaz kılınız*" hitabında bir talep vardır, öylesyes bu teklifi bir hükümdür; işte bu hükmün taalluk ettiği fiil olan namaz mahkûm fihtir. Kısacası mahkûm fîh, hukmun konusudur.

Teklifi hükmün sözkonusu olduğu durumlarda, mahkûm fîh, işin başından itibaren mutlaka mükellefin fiilidir. Fakat vad'î hükümde mahkûm fîh, doğrudan mükellefin tuh olabileceği gibi, mükellefin fiili olmamakla beraber onun fiili ile bağlantısı olan bir durum da olabilir. Meselâ hırsızlığa uygulanan ceza hükmünün sebebi hırsızlık suçudur. Bu, doğrudan mükellefin fiilidir. Öğle namazının vacip olması hükmünün sebebi ise güneşin batıya eğilmesidir ki bu mükellefin fiili değildir; fakat yine de onun fiili ile yani kılacağı namaz ile ilgilidir.

206- Mahkûm Fîhin Şartları:

İslâm hukukunda, kişi, aşağıdaki şartları taşımayan bir fiil ile mükellef tutulamaz:

207- Birinci şart:

Fiilin mükellef tarafından tam olarak bilenebilmesi gerekir. Çünkü 'teklif'ten (mükellefiyet yüklemekten) maksat, mükellefin kendisinden istenen görevi istendiği şekilde yerine getirmesidir. Bu şekilde bir ifa, ancak mükellefiyete konu olan fiilin tam anlamıyla bilinmesi ile mümkün olur.

Bu şarta göre meselâ zekâtın mahiyeti ve miktarı açıklanmadan zekât ile, namazın rükünleri, şartları ve nasıl kılınacağı gösterilmeden namaz ile mükellef tutmak sahîh olmaz.

Burada "bümek"ten maksat, mükellefin, yükümlü olduğu işi bilfiil bilmesi değil, bunu bilme imkânına sahip olması, o bilgiyi elde edebilir durumda bulunmasıdır. Bu ise, dâr-ı İslâm'da bulunmakla gerçekleşmiş sayılır. Çünkü mükellef ya -ilmî ehliyeti varsa- bizzat (kaynaklarından) araştırarak ya da -buna gücü yetmiyorsa- ilim ehline sormak suretiyle şer'î hükümleri bilme ve öğrenme imkânına sahiptir.

O yüzden fakihler, dâr-ı İslâm'da bulunan kişinin şer'î hükümleri bilmemesinin bir mazeret teşkil etmeyeceğine hükmetmişlerdir.

Böyle bir kural koymanın sebebi şudur: Eğer "teklif" için, mükellefin yükümlü olduğu işi bilfiil bilmesi şart koşulsa idi, ortada tutarlı ve sağlam bir mükellefiyet düzeni kalmaz, hükümleri bilmemeyi mazeret göstermek için çok geniş bir saha açılmış olurdu.

208- İkinci şart:

Fiilin mükellefin gücü dahilinde olması, hem yapmaya hem de yapmamaya muktedir olması gerekir.

Mükellefin güç yetiremeyeceği bir fiil ile teklif şer'an caiz değildir. Bu şarttan şu sonuçlar çıkar:

1- İster bizatihi ister başkalarına nazaran müstahîl (imkânsız) bir iş "teklif"e konu olamaz.

Bizatihi müstahîl, aklın varlığını tasavvur edemediği durum demektir. Buna "aklen ve âdeten müstahîl" denir. İki zıttın birleştirilmesi böyledir.

Meselâ aynı şahsa aynı anda bir işi hem vacip hem haram kılmak; bir şeyin aynı anda hem sahîh hem fâsid olduğuna hükmetmek gibi.

Başkasına nazaran müstahîl, aklın varlığını tasavvur edebilmesine rağmen alışılmışı göre meydana gelmesi mümkün olmayan durum demektir. Buna "âdeten müstahîl" adı verilir. Meselâ, insanın âlet olmaksızın uçması, ayakları olmayan kimsenin yürümesi, elleri olmayan kimsenin yazı yazması, gözleri olmayan kimsenin görmesi, tohumuz ekin çıkması, çalışmadan başarmak, yiyip içmeden doymak gibi. İşte aklen veya âdeten meydana gelmesi mümkün olmayan bütün bu ve benzeri durumlar şer'ân "teklif"e konu olamazlar. Bunun nakli ve akli delilleri vardır.

Naklî delil: Yüce Allah "*Allah, kimseye gücünün üstünde mükellefiyet yüklemes.*"^[55]

"*Allah, kimseye, verdiğienden fazla mükellefiyet yüklemes.*"^[56] buyurmuştur. Allah'ın insanları ancak güç getirebilecekleri şeylerle mükellef tuttuğunu gösteren daha birçok nass vardır.

Aklî delil: "Teklif ten maksat, mükellefin yükümlü tutulduğu işi yerine getirmesi ve böylece imtihanıdır. Bu iş beşer gücünün sınırları dışında kalırsa mükellefin imtihan edilmesi imkânsız hale gelir. Bu durumda 'teklif' abes (lüzumsuz yere meşguliyet) olur ki, Yüce Allah böyle bir durumdan münezzehtir.

2- İnsan iradesinin dışında kalan tabii durumlar "teklif"e konu olamaz. Meselâ yeme veya içme arzusu, kızma, hoşnut olma, üzüntü, sevinç ve sevgi gibi durumlar, bunların doğmasına yol açan âmillerin bulunmasıyla var olurlar. İşte insan bu gibi durumları meydana getirmekle mükellef tutulamaz. Çünkü bunlar onun iradesinin ve gücünün dışında kalmaktadır, onun imkânı dahilinde değildir.

İslâm hukuku hükümlerine bu prensibin hâkim olduğunu gösteren delil getirmek istenirse Hz. Peygamberin şu ifadelerine işaret edilebilir:

- Rasûlullah evlilik vebecibelerini ifa hususunda zevcelerine karşı adaletli davranmaya çalışır, zamanını bunlar arasında âdil bir şekilde taksim eder; bununla birlikte şöyle dua ederdi: "*Allahım! Benim yapabildiğim taksim bu. Senin güç yetirdiğin, benim ise gücümün yetmediği hususlarda beni*

kınama."^[57] Hz. Peygamber bu sözüyle, bazı hanımlarına diğerlerinden fazla sevgi duyabilmiş ve kalben daha çok meyletmiş olabileceğini ifade etmiş oluyordu. Bu hadis göstermektedir ki, insan, sevgi ve benzeri tabii durumlarla mükellef tutulamaz.

- Rasûlullah'ın oğlu İbrahim vefat ettiğinde Hz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar akmış, Abdurrahman b. Avf bunu görünce: "Ya Rasûallah! Kendin ağlamayı yasakladığın halde ağlıyor musun?" diye sormuştu. Hz. Peygamber'in cevabı ise şöyle olmuştu: "*Ben kadınlar tutup ölümün ardından bağırıp çağırışılmasını, onun hakkında doğru olmayan şeylerle ağıtlar yakılmasını yasakladım. Oysa bu bir merhamet tezahürüdür. Merhamet etmeyene merhamet olunmaz!*" Daha sonra Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

"*Göz yaşarır, kalp hüzünlenir. Biz Rabb'imizin razı olmayacağı şeyi söylemeyiz ve bil ki İbrahim, senin ölümünden derin üzüntü duymaktayız.*"^[58]

Şu halde, zahiri itibariyle insanın gücü dışında mükellefiyet getiren bir nass ile karşılaşılırsa, bu nassın yorumunda zahiri ile yetinmemek gerekir. Böyle bir nassda, asıl gaye, insanın gücü dışında kalan bu duruma sebebiyet veren veya bu durumun ardından gelecek bir davranışla ilgilidir. Bu gibi nasslara bazı örnekler verelim:

- Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

"*Gerek yeryüzünde vukubulan gerek sizin başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, bizonu yaratmadan önce bir kitapta (yazılmış) olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır. (Allah bunları yazmıştır) ki, elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve size verdiği ile şıarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip*

böbürlenen kimseleri sevmez."^[59]

Bu nassın zahirinden çıkan anlam, insanın dünya ile ilgili bir fırsatı kaçırmış olmaktan ötürü üzülmemekle ve elde ettiği bir dünyevî menfaatten dolayı sevinmemekle mükellef olduğudur. Oysa bu, insanın gücü dahilinde değildir. O halde asıl maksat bu değil, insanları bir dünyevî fırsatı kaçırdıklarında üzüntüye yol açacak taşkın davranış ve tavırlardan; bir dünya nimetini elde edince aşırı sevince boğulmasına yol açacak gurur ve kibir gibi davranışlardan sakındırmaktır. Nitekim âyetin sonunda "*Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez.*" buyurulmuştur. İbn Abbas bu âyetle ilgili olarak şöyle demiştir: "*Üzülmeyen ve sevinmeyen hiç kimse yoktur. Fakat mü'min uğradığı felâketi sabıra, elde ettiği nimeti de şükûre dönüştürür.*"

Bir başka âyette şöyle buyurulmuştur:

"*Ey iman edenler! Allah'tan O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.*"^[60] Bu âyetin zahiri anlamı, muhatapların müslüman olmadıkları bir halde ölmemelerini zorunlu kılmaktadır. Bu ise onların elinde olan bir şey değildir. Zira ölümü bertaraf etmek insan iradesinin ve gücünün dışında kalır. Öyleyse bu âyetle kastedilen asıl anlam bu olamaz. Burada maksat, kişinin İslâm'a bağlılığını teşvik etmek ve ölünceye kadar bu bağlılığını sürdürmesini istemektir. Şüphesiz bu, insanın gücü dahilindedir.

- Hz. Peygamber, kendisine bir tavsiyede bulunmasını isteyen kişiye: "*Kızma!*" buyurmuştur. Bu nassın zahiri ile yetinilirse, kızmaya yol açan âmillerin bulunması halinde dahi kişinin kızmaktan sakınması gerektiği sonucuna varılır. Oysa bu, insanın gücü dahilinde değildir. Çünkü "kızma" insanın kendi iradesi dışında kalan tabii bir durumdur. Öyleyse bu nassda asıl maksat, insanın, kızgınlık halinde kendisine karşı direnip intikama yönelmekten ve kızgınlık halinin kendisine yaptırarak istediği davranışlardan sakınmasıdır. Zira insan, kızgınlık halinde nefsine karşı direnirse kızgınlığın ortaya çıkaracağı kötü sonuçları bertaraf etmiş olur. Hatta nefsine karşı verdiği bu mücadele sayesinde belki gazabı sükûnete dönüşür ve hiç kızmamış gibi oluverir. Kur'ân-ı Kerim'de de bu noktaya işaret eden âyetler vardır:

"*(Büyük mükâfaata erişecek olan o mü'minler) büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar. Kızdıkları zaman onlar affederler.*"^[61]

"*(O takva sahipleri) öfkelerini yenerler ve insanları affederler.*"^[62]

Şüphesiz bunlar insanın gücü dahilindedir.

209- Meşakkatli İşler:

Yukarıdaki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, bir fiilin şer'î bir teklife konu olabilmesi için o fiilin mutlaka mükellefin gücü dahilinde

bulunması gerekir. Bir de öyle fiiller vardır ki, bunlar mükellefin yapabileceği işler olmakla beraber, bunların yapılması veya muntazam bir şekilde sürdürülmesi meşakkate yol açar. İşte şimdi bu meşakkatin "teklif" için bir engel teşkil edip etmeyeceğini açıklayacağız.

210- Meşakkatin Nevileri:

İnsanın yapabileceği değişik türden işler incelenirse, bu işlerden ötürü katlanılan meşakkatin iki nevi olduğu görülür.

Birinci nevi: İnsanın tahammül edebileceği ve sürekli katlandığında hiç bir işine zarar getirmeyecek olan meşakkat.

Bu meşakkat "teklife engel değildir. Çünkü hayatta meşakkatsiz hiçbir iş yoktur. Hatta herkesin zarurî ihtiyaçlarından olan yeme, içme ve giyinme gibi işlerin bile bir ölçüde meşakkati vardır. Diğer taraftan, hiç meşakkati olmayan bir iş bulunsa bile, bu işle mükellef tutmak "teklif" sayılmaz; bir başka deyişle böyle bir durumda "teklif" gerçekleşmez. Zira teklif, muhatabı yapılmasında külfet ve bir çeşit meşakkat bulunan bir iş ile sorumlu tutmak demektir.

Şu kadar var ki hikmet sahibi olan Yüce Şâri'in bizi mükellef tuttuğu işlerde esas maksadı bu meşakkatin kendisi değil, meşakkate katlanmanın sonunda ortaya çıkacak olan faydalı sonuçtur. Meselâ namaz kılmakla sorumlu tutmaktan maksat vücudu yormak ve düşünceyi belirli bir işe hasretmek değil, ruhun yüceltilmesi, insanın Allah'a karşı huşu duymasının sağlanması ve böylece kötülüklerden uzakta tutulmasıdır. Oruç ile mükellef tutmaktan da maksat, açlık, susuzluk vererek ve helâl nimetlerden faydalanmaktan mahrum kılarak kişiye eziyet etmek değil, ruhun temizlenmesi, şefkat ve merhamet duygusunun geliştirilmesidir. Şâri'in insanları mükellef tuttuğu diğer işler de hep böyledir: Bu işlerdeki meşakkate katlanmalarını istediği için değil, bunların sonucunda elde edilecek faydadan ötürü kullan mükellef tutmuştur. Bu konuda Şâri'in durumu, mahir bir tabibin durumu gibidir. Nasıl tabip, acı olduğunu bile bile hastayı acı ilaç almaya zorluyor ve bunu onun eziyet çekmesi için değil aksine hastalıktan kurtulması için yapıyorsa, Şâri' de meşakkatlı olmasına rağmen kullarının iyiliği için bir takım mükellefiyetler koymuştur.

İkinci nevi; İnsanın tahammül edemeyeceği ve sürekli katlandığında bir çok faydalı işin kesintiye uğramasına yol açacak olan meşakkat. Ardarda birkaç gün oruç tutmanın, geceleri devamlı ibadetle geçirmenin ve yürüyerek hacca gitmenin verdiği meşakkat gibi.

Şâri', insana bu nevi meşakkata katlanma sorumluluğu yüklemeyi ve böyle meşakkat ihtiva eden bir fiille mükellef tutmaz. Aşağıdaki iki gurup delil bunu göstermektedir:

Birincisi: Şer'î hükümlerin konmasından maksadın, kullara hafifletme ve kolaylık sağlama ve onlardan sıkıntıyı giderme olduğunu belirten Kur'an ve Sünnet nassları. Meselâ:

"Allah sizin için kolaylık iseter, zorluk istemez." [\[63\]](#)

"Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır." [\[64\]](#)

"Allah, dinde sizin için hiçbir zorluk yüklememiştir." [\[65\]](#)

"Müsamaha dini olan Hanîflik (presipleri) ile gönderildim." [\[66\]](#)

"Hz. Peygamber iki şey arasında muhayyer bırakıldığında, -günah olmadığı sürece-hep en kolay olanı seçerdi." [\[67\]](#)

İkincisi: Mazeret hallerinde uygulanacak ruhsat hükümlerinin konmuş olması. Meselâ, ramazan ayında yolcu, hasta, hâmile ve emzikli kadın hakkındaki oruç tutmama müsaadesi, suyun bulunmaması veya hastalık halinde teyemmüm edilmesi, canın tehlikeye düşmesi durumunda içki içmenin ve ölü eti yemenin caiz olması hükümleri gibi. Bunlar göstermektedir ki, Şâri'in hüküm koymaktaki maksadı, insanları sıkıntıya katmak değil, tam aksine onlardan meşakkati gidermek ve sıkıntı ortaya çıktığında bu sıkıntıyı yok etmektir.

Bundan ötürüdür ki, Hz. Peygamber (s.a.v) iftar etmesizin iki gün üstüste oruç tutmayı ve geceleri sürekli ibadetle geçirmeyi yasaklamıştır. el-Havlâ' bint Tüveyt hadisinde şöyle bir konuşma geçer:

Hz. Ayşe Rasûlullah'a der ki:

"İşte hakkında gece uyumaz (geceyi ibadetle geçirir) diye söylenen el-Havlâ' bint Tüveyt budur." Rasûlullah şöyle buyurur:

"Gece uyumaz mı? Gücünüzün yeteceği kadar ibadet edin. Vallahi Allah (sevap vermekten) yorulmaz, (fakat)sonunda siz yorulursunuz." [\[68\]](#)

Yine Sahabeden bazıları ibadet için dünyadan el çekip bir rahip gibi yaşamaya yönelince Hz. Peygamber şu sözleri ile onların bu davranışına karşı çıkmıştır:

"Dikkat ediniz! Allah 'a andolsun ki içinizde Allah'tan en çok korkan ve ona en çok saygı duyan benim. Fakat ben bazen oruç tutarım bazen de tutmam, geceyi kısmen namazla kısmen de uyuyarak geçiririm ve kadınlarla evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir!" [\[69\]](#)

Güneşin altında ayakta durarak oruç tutmayı nezretmiş (adamış) olduğunu öğrendiği bir adama Rasûlullah: "Orcunu tamamla, fakat güneşin altında ayakta durma!" demiştir. görülüyor ki, Hz. Peygamber bir taraftan insanın tahammül edebileceği bir meşakkat ihtiva eden adağın yerine getirilmesini yani orucun tutulmasını emretmiş, diğer taraftan güneşte yanmak ve ayakta durmak suretiyle kendine eziyet vermesini yasaklamıştır.

Zira bu işin meydana geirdiği meşakkate insan dayanamaz. [\[70\]](#)

Rasûlullah, hac etmek üzere yola çıkmış bir adamın, iki çocuğunun arasında onlara yaslanarak yürümeye çalıştığını görünce onun durumunu sordu. Kendisine şöyle dendi:

"O, yürüyerek Kâ'be'ye gitmeyi nezretmiş." Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Asla! Biliniz ki Cenâb-ı Allah'ın bu adamın kendine işkence etmesine ihtiyacı yoktur. Onu (bir deveye) bindirin."

Yine Rasûlullah, azimet hükümlerine sınıksız sarılan, ruhsata göre amel etmeyi bırakarak azimet hükmündeki fazladan meşakkate katlanmaya çalışan kişileri isyankâr olarak nitelemiş; "Azimet ve Ruhsat" konusunda anlattığımız gibi seferi iken oruçlarını bozmayıp oruca devam etmekten ötürü bitap duruma düşen bazı kimseler hakkında "Onlar âsirdirler, onlar âsirdirler!" buyurmuştur.

211-214- Mahkûm Fihîin Kısımları:

Mükellefin, kendisine Allah Teâlâ'nın hükmü bağlanan fiilleri (dolayısıyla bu fiillere bağlanan hükümler) dört kısma ayrılır:

- 1- Sırf Allah hakkı olan hükümler,
- 2- Sırf kul hakkı olan hükümler,
- 3- Kendisinde iki türlü hak birleşmekle beraber Allah hakkının galip olduğu hükümler,
- 4- Kendisinde iki türlü hak birleşmekle beraber kul hakkının galip olduğu hükümler.

"Allah hakkı" tabiri ile, belirli bir ferdin menfaatine bakılmaksızın toplumun menfaatini gerçekleştirmeyi ve toplumdaki kamu düzenini korumayı hedef tutan hükümler anlatılmak istenmektedir. Bu yüzden, bu nevi hükümler bütün insanların rabbi olan Allah'a nisbet edilmiştir.

"Kul hakkı" tabiri ile ise, ferde has bir menfaatin gerçekleştirilmesine yönelik hükümler kastedilmektedir.

Şimdi bu kısımlardan her birini örnekler vererek açıklayacağız:

Birinci Kısım: Sırf Allah hakkı olan hükümler.

Bu kısmın -genel olarak- ortak özelliği şudur: Hiç kimse bu haktan feragat etmeye yetkili değildir ve kimse bu hükmün yerine getirilmesinde tesahül gösteremez. Günümüzde kullanılan tabirlerle benzerlik kurulacak olursa, bu kısımdaki hükümleri ifade etmek üzere seçilecek en uygun tabir hukuk dilindeki "kamu düzeni" tabiridir ki bununla, fertlere şahsî iradeleriyle bu nevi hükümleri bertaraf etme yetkisinin tanınmadığı anlatılmak istenmektedir.

Sırf Allah Hakkı Olan Hükümlerin Nevileri:

İslâm hukukundaki hükümler tüme varım metodu ile incelendiğinde bu kısma giren hükümlerin sekiz çeşit olduğu görülür:

Birincisi: Sırf ibâdet niteliği taşıyan fiillerin hükümleri. Yüce Şâri'nin nazarında toplum düzeninin temelini teşkil eden "din" in ayakta tutulmasına

yönelik namaz, oruç, zekât ^[71] hac, cihad ve diğer benzeri fiiller bu neviye girer.

İkincisi: Vergi ("meûne") niteliği de taşıyan ibadet hükümleri. Vergi niteliği taşımasından maksat, can veya malın korumasına yönelik bir ödeme olmasıdır.

Meselâ fitır sadakası böyle bir hükümdür. Çünkü o, muhtaçlara yardımda bulunma yoluyla Allah'a yaklaşma çabası olması ve orucun kabulüne vesile teşkil etmesi itibariyle bir ibadettir. Bu sebeptendir ki, fitır sadakasının edasında niyet şarttır ve zekâtın sarf yerleri nereler ise oralara harcanması gereklidir. Zekâtın harcanacağı yerler şu âyette gösterilmiştir:

"Sadakalar (zekâtlar), ancak yoksullara, düşkünlere, zekât memurlarına, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda (Cihad edenlere) ve yolcuya mahsustur." ^[72]

Fitır sadakasında bir de vergi niteliği bulunmaktadır. Zira bu görev Cenâb-ı Allah'ın, mükellefe canını başını bağışlamış ve ona o yılın oruç farızasının edasını nasip etmiş olmasına karşılık bir şükran davranışı olarak teşri kılınmıştır. Bundan ötürüdür ki, mükellefin, bakmakla yükümlü olduğu -çocuğu ve hizmetçisi gibi- kişiler için de fitır sadakası vermesi vaciptir. Şayet fitır sadakası, sırf ibadet nevinden olsa idi, başkası sebebi ile vacip olması düşünülemezdi. Aynı şekilde, sırf ibadet nevinden olan hükümler için koşulan tam ehliyet fitır sadakası için şart koşulmamıştır. Bu

yüzden Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf ve fakihlerin çoğunluğuna göre küçüğün ve akıl hastasının malından da fitır sadakası verilmesi gerekir. ^[73]

Üçüncüsü: İbâdet niteliği de taşıyan "meûne" (vergi) hükümleri. Toprak ürünlerinden verilmesi gereken öşür (ondabir) veya nısfu'l-öşr (yirmide bir nisbetindeki vergi) bu neviye girer. (Bunun tafsilâtına ait bilgiler fıkıh kitaplarının ilgili yerlerinde mevcuttur.)

Öşür, toprağın sahibinin elinde kalmasını ve hukuken tecâvüze uğramaktan korunmasını sağlayan bir ödeme olması itibariyle bir vergidir. Fakat bu vergide ibadet niteliği de bulunmaktadır. Çünkü bu, topraktan çıkan ürünün zekâtı mesabesinde, o sebeple sarfedileceği yerler zekâtın sarf yerleridir.

Dördüncüsü: Ceza ("ukûbe") niteliği de taşıyan "meûne" (vergi) hükümleri. Usulcüler bu nevi için haraç vergisini misal göstermişler ve bunun vergi niteliğini, toprağın sahibi elinde kalmasını ve hukuken tecâvüze uğramaktan korunmasını sağlayan bir ödeme oluşu ile, ceza niteliğini ise, ziraatçılık yapmak ve toprağı işlemek üzere yerleşip cihaddan mahrum kalmaya nza gösterme karşılığında verilmiş olması ile açıklamışlardır. Çünkü ziraatle meşgul olma, kişinin kendini dünya işlerine vermesi ve Allah yolunda cihaddan yüz çevirmesi sonucunu doğurur ki bu bir zillet ve

aşağılanma halidir. ^[74]

Bu yorum -zayıf bir yorum olduğu gibi-, Hz. Ömer'in ve onun görüşüne katılan Sahabenin haraç vergisinin konması sırasında güttüğü gaye ile de bağdaşmamaktadır. Çünkü bu vergi toplumun ihtiyacı olan kamu harcamalarının yapılabilmesi için bir gelir kaynağı teşkil etmek üzere konmuştur. Nitekim haraç vergisinin konmasını savunurken Hz. Ömer'in söylemiş olduğu şu söz bu hususu açıkça göstermektedir: "Şu kaleleri görüyor musunuz? Bunları bekleyecek adamlara ihtiyaç var. Şam, Cezire, Küfe ve Mısır gibi şu koskoca şehirleri görüyor musunuz? Bu şehirleri, bu kaleleri adamlarla doldurmak gerek, onların masraflarını karşılamak gerek! Yoksa küfür ehli şehirlerine geri dönerler!" Bu ifade açıkça belirtmektedir ki, haraç vergisinin konmasındaki gaye, fethedilen toprakların sahiplerine bir ceza uygulamak değil, sadece İslâm ümmetinin menfaatini gerçekleştirmektir. Günümüzde haraç vergisine en çok benzeyen şey, hükümetlerin zirâi araziye koyduğu vergilerdir.

Şu halde bu neviye işaret edilirken, "ukûbe" (ceza) kelimesi kaldırılıp şöyle denmesi doğru olurdu: Bu sadece "meûne'dir (vergidir); öşürde olduğu gibi ibadet niteliği ve aşığında açıklanacak olan- keffâretlerde olduğu gibi ceza niteliği yoktur. Böylece hem vakiaya ters düşülmemiş olur, hem de bu nevi diğer nevilere ayırılmış olur.

Beşincisi: Tam ceza hükümleri. Başka niteliği olmayıp, tam anlamıyla birer ceza teşkil ettiklerinden bunlar "tam cezalar" ("ukûbât kâmile") adı verilir. Bu cezalar şunlardır: Zina suçunun cezası içki içme suçunun cezası, hırsızlık suçunu cezası, silâhlı gasp, soygun ve isyan suçunun cezası.

Bu cezaların hepsi "sırf Allah hakları" kısmına dahildir. Zira bu hükümler toplumun bütününe ait menfaatlerin gerçekleştirilmesi için konmuştur. Hiç kimsenin bu cezalardan birini düşürmesi veya uygulanmasında tesahül göstermesi mümkün olmadığı gibi, mağdur bizzat bu cezayı infaz

yetkisine sahip değildir; bu yetki, devlet başkanına veya görevli hâkime verilmiştir.

Altıncısı: Sınırlı ceza hükmü ("ukûbe kâsıra") Bu da, murisini öldüren kişinin mirastan mahrumiyeti hükmüdür. Bu hüküm, cezaî nitelik açısından sınırlı kalmaktadır. Çünkü bu ceza sebebiyle katilin canı acımadığı gibi, malında da bir eksiklik meydana gelmemektedir. Sadece haketme sebebi olan akrabalık bağı bulunduğu halde maktulün terikesinden katil lehine yeni bir mülkiyetin sabit olmasını engellemektedir.

Mirastan mahrumiyet hükmü bir ceza olduğu için, meselâ murisini kasden veya hata ile öldüren çocuk hakkında sabit olmaz. Zira çocuğun fiili "haramlık" vasfı ile nitelendirilemez.

Bu ceza sırf Allah haklarından; bunda maktulün bir menfaati yoktur.

Yedincisi: İbadet niteliği de taşıyan ceza hükümleri. Bunlar keffâretlerdir. Bu cümleden olmak üzere, yemini bozmanın ramazanda bilerek orucu bozmanın, hata ile adam öldürmenin keffâretlerini ve zihâr keffâretini anabiliriz.

Bunlar, bir yönüyle cezadır; çünkü hukuka aykırı fiillere karşılık olarak konmuş hükümlerdir. O yüzden günahı örten anlamına gelmek üzere "keffâre" diye isimlendirilmişlerdir. Öte yandan, bunlarda ibadet niteliği de bulunmaktadır; zira oruç tutma, köle azad etme ve fakirleri doyurma gibi ibadet türünden olan fiillerle ifa edilmektedirler.

Sekizincisi: Allah'a karşı "kulluk" borcu olarak ifa edilen ibadetler gibi insanın zimmetini ilgilendirmeyen fakat bizzat Allah hakkı olarak kişiye vacip olan nevi şahsına münhasır haklar. Ganimetlerin beştebiri ve -fıkıh kitaplarında açıklandığı şekilde- madenlerden alınan vergiler bu nevi için örnek teşkil eder.

İkinci Kısım: Sırf kul hakkı olan hükümler.

Daha önce belirttiğimiz gibi, bunlar gayesi ferde has bir menfaatin korunması olan hükümlerdir.

Bu kısma giren hükümlerin ortak özelliği şudur: Hak sahibi dilerse hakkının yerine tirilmesini talep eder, dilerse bir bedel karşılığında veya karşılıksız olarak hakkından azeecer. Bu kısımdaki hükümler, günümüz hukuk dilinde, uyup uymama hususunda fertlere mutlak hürriyet tanımaya ifade eden "yede (ihtiyat) hukuk kuralları" nı andırmaktadır.

Bu kısma, fertlerin mal üzerindeki hakları ve malî sonuçları bulunan hakları girer. Meselâ, alacağın ifasını isteme hakkı, rehin alınan mal üzerindeki hapis hakkı, haksız fiil neticesi doğan zararın tazmin edilmesini isteme hakkı ve benzeri kamu menfaatinden olmayıp fertlere has diğer haklar bu kısma dalihdir.

Üçüncü Kısım: Kendisinde iki türlü hak birleşmekle beraber Allah hakkının galip olduğu hükümler.

Meselâ "kazif" yani iffetli kadına iftira suçunun cezası böyledir. ^[75] Çünkü kazif namusa dokunan bir suçtur. Bu suçun cezalandırılmasında iftiraya uğrayan tarafın özel menfaati vardır. Fakat bu suç ihbar veya şikâyet etmemesinde de mağdurun menfaati bulunabilir. Zira kâzifin (kazif suçunu sanığının) söylediğinin doğruluğunu isbat hakkı vardır ve böyle bir durumun isbatı makzûfa (kazif suçundaki mağdur tarafa) zina cezasının uygulanmasına yol açabilir.

Diğer taraftan kazif suçunu namusa dokunan, itibarı sarsan, anneleri ve çocukları kirleyen bir suç olduğundan ötürü Allah hakkı olarak cezalandırılmış ve bu hak mağdurun hakkından daha üstün tutulmuştur. Böylece mağdurun, suçun sübutundan sonra cezalandırma isteğinden vazgeçmesi veya suçlu ile sulh yoluna gitmesi yahut cezayı bizzat uygulamaya kalkması imkânı ortadan kaldırılmış olmaktadır. Buna karşılık mağdurun bu suç -ilgili makama- şikâyet etmesi hakkı bakidir.

Dördüncü Kısım: Kendisinde iki türlü hak birleşmekle beraber kul hakkının galip olduğu hükümler.

Meselâ kasden adam öldürme fiiline karşılık kısas cezasının uygulanması böyledir.

Zira bu hüküm bir yönden kamu menfaati ile yani yaşama hakkının korunması, güvenliğin sağlanması ve suçların azaltılması ile ilgilidir. Bu yönüyle Allah hakkı olmaktadır. Diğer taraftan ise maktulün velilerine has bir menfaati gerçekleştirmektedir. O da maktulün velilerinin manevî rahatlamaya kavuşturulması; katile karşı duyulan kin duygusunun yok edilmesi ve intikam ateşininin söndürülmesidir. İşte bu yönüyle de kul hakkı olmaktadır.

Öldürme fiili, mağdurun şahsı ile sıkı sıkıya alakalı olduğu ve toplumun düzeni ve güvenliğinden çok onu etkilediği için, kısas hükmünde kul hakkı galip sayılmıştır. Bunun içindir ki, maktulün velisi talep etmedikçe katile kısas cezası uygulanamaz; veli bir bedel karşılığında veya karşılıksız olarak bu hükmün uygulanmasını isteme hakkından vazgeçebilir. Katile kısas cezasının verilmesine hükmedildiği takdirde, velinin -devlet başkanının kontrolü altında olmak ve kendisi usulüne uygun şekilde infaz etmeye ehil bulunmak şartıyla- bu cezayı bizzat infaz etme hakkı vardır. İnfaz için yeterli güce sahip değilse veya usulüne uygun olarak infaz etmeye ehil değilse, bu şartları taşıyan bir başkasını infaz için vekil tayin edebilir. Bu vekilin sırf bu işle uğraşan bir görevli olmasında bir beis yoktur. Nitekim günümüz hukuku uygulamalarında infaz işi bu şekilde yürütmektedir.

III- EL-MAHKÛM ALEYH Hükümün Muhatabı / Mükellef

215- "Mahkûm Aleyh" in Tarifi:

"el-Mahkûm aleyh", Şâri'in talebi veya muhayyer bırakması kendi fiili ile ilgili olan kişidir. Usûlcüler buna "mükellef" adını verirler.

216- Mükellefiyetin Temel Şartı:

İnsanın bir iş ile mükellef sayılması için o işe ehil olması gerekir. Mükellef tutulduğu işe ehil olması ise, kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve bu hitabın anlamını imtihanında esas alınacak ölçüde tasavvur edebilecek güçte bulunması ile mümkündür. Çünkü mükellef tutmaktaki gaye, fiilin mükellef tarafından imtihan şartları içinde meydana getirilmesidir. Kendisine yöneltilen hitabı anlama gücüne sahip olmayan kişinin ise imtihana tabi tutulması mümkün değildir.

Açıktır ki, hitabı anlayabilme ancak akıl ile gerçekleşir. Çünkü anlama ve kavrama vasıtası akıldır; akıl olmaksızın anlama mümkün değildir. Şu

kadar var ki, akıl varlığı gizli bir durumdur. Üstelik akli seviyeler de farklı farklıdır ve her seviyedeki akıl mükellefiyetin mesnedi olmaya yeterli değildir. Çünkü insan akli seviyenin yeterli olmadığı durumlarda, mükellefiyetin delillerini kavrayamaz ve mükellef tutulduğu işi çekip çeviremez. İşte bundan ötürü, Şâri', açık (zahir) ve tesbiti mümkün (munzabit) bir durumu mükellefiyetin alâmeti olarak göstermiştir, ki o da kişinin "temyiz kudretine şahin olarak buluşa ermiş olması"dır. "Buluş", yaş ile veya bilinen tabii alâmetlerin ortaya çıkması ile sabit olur; "temyiz kudreti"nin varlığı ise, kişinin söz ve davranışlarına bakılarak bilinir. Buna göre, insan buluşa ermiş ise, söz ve davranışlarının da normal olduğu görülüyorsa onun mükellef olduğuna hükmedilir. Zira buluş ve temyiz kudreti şartları gerçekleşmiştir.

Binaenaleyh, akıl hastası ve ister mümeyyiz ister gayrı mümeyyiz buluşa ermemiş küçük, mükellef sayılamazlar. Çünkü mükellefiyet şartlarını taşımamaktadırlar.

Aynı şekilde, uyku, unutkanlık ve sarhoşluk hallerindeki kişiler bu durumların devamı süresince mükellef sayılmazlar.; Zira bu durumlarda anlama kudreti yok olmaktadır. Hz. Peygamber'in şu hadisi buna delil teşkil eder:

"Üç kişiden kalem (yani sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erinceye kadar çocuktan ve akli dengesine kavuşuncaya kadar akıl hastasından." [176]

Küçüğün ve akıl hastasının malından, -İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre- zekât verilmesi, -bütün İslâm hukukçularına göre- eş ve akraba nafakasının ödenmesi ve meydana getirdiği zararların tazmin edilmesi hükümlerine gelince, bunlar küçük ve akıl hastasının mükellef sayıldıkları anlamına gelmez. Buradaki mükellefiyet, bu hakları onların malından ödemeleri için kanunî temsilcilerine yöneltilmiştir.

Yine, bazı İslâm hukukçularının, sarhoşun boşama ve diğer hukukî tasarruflarını geçerli saymaları onu mükellef olarak gördüklerinden ve irade beyanını muteber kabul ettiklerinden dolayı değildir. Bu, kişiyi sarhoş olmasından ötürü cezalandırma niteliğinde bir hükümdür. O yüzdendir ki, bu hükme taraftar olan İslâm hukukçuları, sarhoşluğun yasak yoldan gerçekleşmiş olmasını şart koşmuşlardır; böylece kişi isyankârlığına binaen cezayı da hak etmiş olmaktadır.

Mükellef tutma ölçüsü ile ilgili olarak şöyle bir itiraz hatırdan geçebilir:

İslâm hukukunun aslı kaynaklarında, kişinin kendine yöneltilen sözü anlayamayacağı bir durumda da mükellef tutulduğuna raslanabilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Allah Kur'an-ı Kerim 'de şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Sarhoşken -ne dediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın." [177]

Bu âyetin anlamı şu oluyor: Sarhoş olduğunuzda namaza yaklaşmayın! O halde sarhoşlar, sarhoşluk hallerinde namazdan uzak durmakla mükellef tutulmuş oluyorlar; halbuki onlar o anda kendilerine yönelen hitabı anlayabilecek durumda değildirlere.

Buna şöyle cevap verilebilir:

Ayetteki hitap, sarhoşluk halindeki kişilere yöneltilmiş değildir. Bu, namaz, vakti yaklaştığında içki içmemeleri ve sarhoş olarak namaza yaklaşmamaları için henüz sarhoş olmamış kişilere yöneltilmiştir.

O halde âyeti şöyle anlamak gerekir: Namaz vakti yaklaştığında namazı koruyabilmek (gereğince eda edebilmek) için içki içmeyin!

Bilindiği gibi bu namaz öncesi içki içme yasağı, içkiyi sürekli ve kesin olarak yasaklayan şu âyet henüz inmeden önce sözkonusu idi:

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve şans okları, birer şeytân işi pisliktir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz." [178]

Bununla beraber, sözünü ettiğimiz âyet her ne kadar ilk bakışta namaz vakti yaklaşınca içki içmeyi yasaklıyor görünüyorsa da, daha dikkatli incelenirse bu âyetin de dolaylı olarak mutlak bir içki yasağına işaret taşıdığı tesbit edilir. Şöyle ki: Namazın belirli vakitleri vardır. Mükellefin bunları gösterilen vakitlerde edâ etmesi vaciptir. Sonraya bırakması halinde günaha girer. İçki içme her ne kadar namazın kılınma zamanları dışında mubah ise de, insan içki içince namazını vaktinde edâ edebileceğine güvenle bakamaz. Zira içkiyi içen sarhoş olur ve artık ne zaman ayılacağını bilemez. İşte bu yüzdendir ki, daha önce içkiye alışkın çok kişi bu âyet inince kendiliklerinden içki içmekten vazgeçmiş ve kesin içki yasağı gelinceye kadar bu tutumlarını korumuşlardır.

217- Ehliyet ve Kısımları:

Yukarıda "mahkûm aleyh"te mükellef tutulacağı işe ehil olmasının gereğini ve bu ehliyetin ne ile gerçekleştiğini açıkladık.

Şimdi ise, ehliyet kavramından, ehliyetin kısımlarından ve usulcülerin "avârudu'l-ehliyye" diye isimlendirdikleri ehliyete arız olan durumlardan söz edeceğiz.

Bu konuyu Hanefî bilginler yazdıkları usul kitaplarında incelemişler, diğer mezheplerin bilginleri ise bu konuyu usul eserlerinde ele almamışlardır. Mükellef sayılabilecek ve sayılamayacak kişilerin, meselâ küçük, sarhoş, mükreh ve benzerlerinin hukukî fiillerine bağlanacak hükümleri bilme açısından bu konunun usulü'l-fıkh ilminde önemli bir yere sahip olduğunu dikkate alarak, biz de Hanefî usulcülerin yolunu izlemeyi uygun gördük. Şimdi bu konuyu özetlemeye çalışacağız.

218- Ehliyetin Tarifi:

"Ehliyet" sözlükte, elverişlilik anlamına gelir. Önün için, bir işi yapmaya elverişli olan kişi için "falanca bu işe ehildir" denir. Usulcülerin terminolojisinde ise, ehliyet iki kısımdır:

1- Vücûb ehliyeti,

2- Edâ ehliyeti.

219- Vücûb Ehliyeti:

"Vücûb ehliyeti", haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilme demektir. Bu nevi ehliyetin temelini hayatta olma özelliği teşkil eder. Onun

için, vücüb ehliyetine, hayatının başlangıç anından sona erme anına kadar her insan sahiptir. Yaşa, akli melekeler ve benzeri başka özelliklere bakılmaksızın, vücüb ehliyetinin yaşayan her insan için zarurî olarak varlığı kabul edilir. Fakihler buna "zimmet" adını verirler. Onlara göre zimmet, kişiyi haklara ve borçlara ehil kılan şer'î bir vasıftır.

Günümüz hukuk dilinde buna "kanunî kişilik" adı verilir. ^[79] Bunun için verilen tarif de kapsam itibarıyla fakihlerin zimmet için verdikleri tariften farklı değildir; çünkü "kişilik", "haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilme" şeklinde tarif edilir.

220- Edâ Ehliyeti:

"Eda ehliyeti" , kişinin, hukuken muteber sayılacak tarzda fiiller ortayakoyabilmesi demektir. Bu nevi ehliyetin temelini ise; vücüb ehliyetinde olduğu gibi hayattaolma özelliği değil, temyiz kudretinin var olması teşkil eder. Şu halde anne karnındaki" cenin için ve temyiz çağına -ki bu yedi yaştır- ulaşmamış küçük için edâ ehliyetinden söz edilemez.

Gerek vücüb gerekse edâ ehliyeti, insanın anne karnındaki ceninlik devresinden akli olgunluğa tam olarak erişmesine kadar geçirdiği dönemlere göre "tam" ve "nakıs" (eksik) kısımlarına ayrılır. Bu açıdan insan hayatı dört dönem halinde incelenir:

Birinci Dönem: Cenin dönemi:

Anne karnındaki cenine iki açıdan bakılabilir: Bir yönden, annenin bir parçası sayılır; onunla birlikte bir yerde bulunur veya bir yerden başka bir yere intikal eder. Diğer yönden kendine ait hayatıyeti bulunan müstakil bir varlıktır, kısa bir süre sonra anneden tamamen ayrılacak ve bağımsız bir kişilik kazanacaktır.

İşte Şâri', her iki açıyı dikkate almış ve bunun sonucu olarak, bir taraftan cenine haklar sahibi olabilmeye ve borçlar altına girebilmeye elverişli kamil bir zimmet tanımamış, diğer taraftan onun menfaatini korumak maksadıyla onun için sadece bir kısım haklara ehil olma zimmetini tanımıştır. Buna göre, ceninin tam vücüb ehliyeti yoktur; sadece kendi menfaatine olan ve doğumu için kabule ihtiyaç bulunmayan, miras, vasiyet ve vakıfta lehtar olmak gibi bir kısım hakların sübutuna imkân veren nakıs vücüb ehliyeti vardır. Kendisinin menfaatine olan fakat kabul beyanına ihtiyaç bulunan satım ve hibe sözleşmesi gibi tasarruflarla doğacak haklar cenin için sabit olmaz. Zira ceninin irade beyanında hulunması mümkün olmadığı gibi, bu hususta onun adına beyanda bulunacak kanunî temsilcisi de yoktur. ^[80]

Bu açıklamalardan anlaşılabilir ki, hibe, sadaka, alım-satım ve kabul beyanına ihtiyaç gösteren diğer tasarruflarda veya ihtiyaç sahibi yakınlarına nafaka ödenmesi gibi kendisinin borç altına girmesinin söz konusu olduğu durumlarda da cenin hakkında hüküm sabit olmaz.

Cenin edâ ehliyeti bulunmadığını ayrıca açıklamaya ise ihtiyaç yoktur. Zira ceninin bizzat herhangi bir fiili meydana getirmesi düşünülemez.

İkinci Dönem: Temyiz çağına kadarki küçüklük dönemi:

Bu dönem doğumdan itibaren başlar ve temyiz yaşı olan yedi yaşa kadar devam eder. ^[81] Bu dönemde kişi için tam vücüb ehliyeti sabit olur. Haklar kazanmaya ve onun namına kanunî temsilcinin yerine getirebileceği nafaka, zekât ve fitr sadakası gibi hususlarda borçlar altına girmeye ehil kabul edilir.

Mükellefiyet hitabını anlamak için yeterli akli seviyeye ulaşmadığından, hakkında edâ ehliyeti sabit olmaz. Onun için, bizzat kendisinin yerine getireceği bir fiil ile mükellef tutulmaz; ancak bazı fiiller için velisi veya vasisi mükellef olur. İrada beyanından sorumlu tutulamayacağı gibi, hiçbir sözlü hukukî tasarrufu geçerli olmaz.

Üçüncü Dönem: Temyiz çağı sonrası küçüklük dönemi:

Bu dönem yedi yaş ile başlar ve buluş çağına ulaşma ile sona erer. Bu dönemdeki insan, sınırlı olmakla birlikte belirli bir akli seviyeye gelmiştir. Bu durumda gayr-ı mümeyyiz küçük için bile kabul edilen tam vücüb ehliyetinin bulunacağı açıktır. Ayrıca mümeyyiz küçüğün eksik edâ ehliyeti de vardır. Buna göre, mümeyyiz küçük, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerden hiçbiri ile mükellef değildir (ancak eğitmek ve yetiştirmek için alıştırılır); söz ve davranışlarından ötürü bedenî cezaya çarptırılmaz; malî sonuçları hukukî tasarrufları ise geçerlilik açısından üç guruptur:

Birinci grup: Tamamen menfaatine olan tasarruflar. Bunlar kendi malvarlığından bir şey eksilmeksizin kişinin malvarlığında bir artış meydana getiren tasarruflardır. Hibe, vasiyet, hediye ve sadaka kabulü gibi.

Mümeyyiz küçüğün bu tasarrufları kimsenin muvafakatine ihtiyaç olmaksızın geçerlidir ve hemen hüküm ifade eder.

İkinci grup: Tamamen zararına olan tasarruflar. Bunlar kendi malvarlığında artış meydana getirmeksizin kişinin malvarlığında eksilme meydana getiren tasarruflardır. Hibe, ikrar, vasiyet, vakıf ve boşama tasarrufları gibi.

Kanunî temsilcisi muvafakat etse bile mümeyyiz küçüğün bu guruba giren tasarrufları geçersizdir.

Üçüncü grup: Hem menfaate hem zarara ihtimali olan tasarruflar. İster aha ister satıcı taraf olarak satım sözleşmesi, ister kiracı ister kiralayan taraf olarak kira sözleşmesi, ortaklık sözleşmesi ve evlenme sözleşmesi gibi.

Bu guruba giren tasarrufları mümeyyiz küçük yaparsa, mevkuf (askıda) olarak sahiptir. Kanunî temsilci muvafakat ederse nafiz olur (hemen hüküm ifade eder), muvafakat etmezse bâtil hale gelir.

Dördüncü Dönem: Buluş çağı sonrası dönem.

Bu dönem, ya bilinen tabii buluş alametlerinin ortaya çıkması ile veya -bu alametler görülmemiş ise- İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre onbeş yaşının tamamlanması ile başlar. Bu dönemde kişi için tam edâ ehliyeti sabit olur. İman, ibadet ve diğer hususlardaki bütün şer'î mükellefiyetlere ait hitabın muhatabı sayılır. Yaptığı bütün sözleşmeler ve diğer hukukî tasarruflar geçerlidir. Bunlara, bu tasarruflar için konmuş bütün hükümler bağlanır. Bu dönemdeki kişi, yaptığı hukuka aykırı fiillerden de tam olarak sorumludur.

221- Ehliyet Arızaları (Ehliyeti Daraltan Veya Ortadan Kaldıran Durumlar):

Ehliyet arızaları , tam edâ ehliyetine sahip olduktan sonra kişinin başına gelen ve daraltma veya ortadan kaldırma şeklinde ehliyeti etkileyen ya da

ehliyetini etkilemeksizin ilgili kişiye nisbetle bazı hükümlerin değişmesine yol açan durumlardır.

Hanefî usul bilginleri bu arızaları "semavî" ve "müktesebe" olmak üzere iki kısma ayırarak incelemişlerdir. Semavî arızalar meydana gelmesinde kişinin çaba veya seçiminin bulunmadığı, müktesebe arızalar ise, insanın çaba ve seçimi ile meydana gelen durumları ifade etmektedir. Hanefî usûlcüler bu durumlardan herbirinin mahiyetinden ve hükümlerinden geniş geniş söz etmişlerdir. Biz burada sadece önemli bazı ehliyet arızaları üzerinde kısaca duracağız.

222- Akıl Hastalığı ("Cünûn"):

"Cünûn", kişinin aklını ve temyiz kudretini yokeden durumdur. Bu durumun vücub ehliyeti üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Fakat edâ ehliyetini her iki yönüyle (hem "ilzam" yani haklar meydana getirebilme hem de "iltizâm" yani borçlar altına girebilme yönüyle) ortadan kaldırır. Bu yüzden, akıl hastasına gayrı mümeyyiz küçüğe uygulanan hükümler uygulanır: Hiç bir ibadet kendisine vacip değildir ve bunları edâ etmesizdir. Aynı şekilde, hiç bir hukukî tasarrufu geçerlilik taşımaz ve onun yaptığı Sarrafa, o tasarrufa ait hiçbir hukukî sonuç bağlanmaz.

223- Akıl Zayıflığı ("Ateh"):

"Ateh" akıldaki idrak ve anlama noksanlığından doğan zayıflıktır. Bu durumun -fer'î fıkıh hükümlerine bakıldığında- iki nevi olduğu görülür:

a) İdrak ve temyiz kudretinden mahrum bırakan akıl zayıflığı. Bu durumdaki kişi, bütün hükümler bakımından az önce sözü edilen akıl hastaları gibidir.

b) İdrak ve temyiz kudretini ortadan kaldırmayan fakat normal reşid kimselerin idrak derecesinden aşağı bir dereceye indiren akıl zayıflığı. Bu durumdaki kişi, bütün hükümler bakımından mümeyyiz küçüklere gibidir.

Kendisine hiçbir ibadet vacip değildir. Fakat yaptığı ibadetler geçerlidir ve bundan ötürü sevabı hak eder.

Tamamen menfaatine olan tasarruflardan birini yaparsa, kanunî temsilcisinin muvafakatine gerek olmaksızın geçerli olur. Tamamen zararı olan tasarruflardan birini yaparsa, kanunî temsilcisi muvafakat etse bile batıldır, geçerli olmaz. Hem menfaate hem zarara ihtimali olan tasarruflardan birini yaparsa, kanunî temsilcisinin muvafakat edip etmemesine bağlıdır (mevkuftur); muvafakat ederse nafiz, etmezse batıl olur.

Eski Mısır Medenî Kanunu akıl hastalığı ile akıl zayıflığı arasında bu ayırımın yapılmasını öngörüyordu. Fakat Yeni Kanun "ateh"i "cünûn"un bir nevi olarak kabul (etmiş ve "ma'tuh"a durumdan duruma bir ayırım gözetmeksizin akıl hastalarına ait bütün hükümlerin uygulanmasını öngörmüştür. [\[82\]](#)

Bu konuda hangi görüşün daha isabetli olduğunu belirleyebilmek için vakıya bakmak gerekir. Vakıya baktığımızda ise, bunun İslâm hukukçularının görüşünü desteklediğini görürüz. Çünkü akıl zayıflığına duçar olmuş kişilerin durumlarını tek tek inceleyen kişi müşahede eder ki, bunların hepsinin rahatsızlığı aynı seviyede değildir. Kimisinde idrak ve temyiz kudretini yokedecek dereceye ulaşmış, kimisinde ise bu dereceye varmamıştır. Bu sonuncularda mümeyyiz küçüğün idrakine benzer bir idrak gücü vardır. Şüphesiz böyle durumda olanlara tamamen akıl hastası gibi bakılması ve akıl hastalarına ait hükümlerin uygulanması doğru değildir.

Onun için, akıl zayıflığına duçar olan kişi hakkında peşinen hüküm verilmeyip durumunun araştırılması yoluna gidilmesi, bundan sonra hangi hüküm uygun düşüyorsa onun uygulanması gerekirdi.

224- "Sefeh" (Harcamalarda Tedbirsizlik):

"Sefeh" fıkıh usulcülerinin terminolojisinde, gerçekte akli melekeleri yerinde olmakla beraber, kişiyi aklın ve şer'î esasların gereğine aykırı tarzda davranmaya yönlendiren bir tedbirsizlik halidir. Fakihlerin dilinde daha çok, malı saçıp savurma ve akli selimin normal saymayacağı şekilde harcama anlamında kullanılmıştır. Malın bu ölçüde saçıp savurulması ister kumar ve içki gibi şer yönünde ister cami ve sığınak yaptırma gibi hayır yönünde olsun, her ikisi de sefeh sayılmıştır.

Sefeh, ehliyeti ortadan kaldırmaz. Çünkü sefih aslında akli melekelerinde noksanlık bulunan bir kişi değil, tasarruflarında, akli selime göre tedbirli davranmayan kişidir. Binaenaleyh, sefih, namaz, oruç, hacc ve zekât gibi ibadetlerin hepsi ile mükelleftir. Yine bütün İslâm hukukçularına göre işlediği suçlardan ötürü ceza sorumluluğu tamdır. Bunun tabii bir uzantısı olarak, -tam ehliyetli diğer mükelleflerde olduğu gibi- bütün hukukî tasarruflarının da geçerli sayılması ve kısıtlı (mahcur) olmaması gerekirdi. Fakat İslâm hukukçuların çoğunluğu, malının korunması ve kendisinin bir süre sonra başkalarına el avuç açar duruma gelmemesi için sefihe hacr konabileceğini (kısıtlılığın hükmedilebileceğini) kabul etmişlerdir. Sefihe hacir konması halinde kendisine malî sonuçları olan tasarrufları açısından mümeyyiz küçüğün hükümleri uygulanır. Yani tamamen menfaatine olanlar, kanunî temsilcinin muvafakatine bağlı olmaksızın geçerlidir; tamamen zararına olanlar kanunî temsilci muvafakat etse bile geçersizdir; hem fayda hem zarara ihtimali olanlar kanunî temsilcinin muvafakatine bağlıdır.

225- "Sükr" (Sarhoşluk):

"Sükr", içki ve benzerlerinin alınmasıyla, ayıldıktan sonra yaptıklarını hatırlamayacak şekilde akli dengenin kaybolması durumudur. Sarhoşluk iki yoldan meydana gelir:

1- Haram olmayan yoldan sarhoşluk: Susuzluktan ölecek dereceye gelip başka içecek bulamayan kimsenin içki içmesi durumu veya bazı ilaçların alınması ile meydana gelen sarhoşluk buna örnek gösterilebilir.

Bu yoldan sarhoş olan kimse şer'ân sorumlu olmaz. Kendisine ceza uygulanmayacağı gibi, boşama ve alım-satım gibi tasarrufları geçerli olmaz.

2- Haram yoldan sarhoşluk; Bile bile içki ve benzeri maddeler alınarak meydana gelen sarhoşluk.

Bu nevi sarhoşluk, mükellefiyeti ortadan kaldırmaz. Bu yoldan sarhoş olan kimse bütün şer'î hükümlerle yükümlüdür. Dinî vecibeleri, bunların edası için tayin edilen vakitlerinde yerine getirmemesinden ötürü günahkâr olur. Boşama, alım-satım ve benzeri diğer hukukî tasarrufları geçerlidir.

Çünkü aklını yitirmiş değildir; fakat kendi isyankâr davranışı ile hitabı anlama kabiliyeti geçici olarak ortadan kalkmıştır. İşte bu duruma bîan haram olan bu fiili işlemekten menetmek ve işleyeni cezalandırmak için, ibadetlerini vaktinden sonraya bırakmanın günahına katlanma ve namaz, oruç gibi kazası mümkün olan ibadetleri kaza etme mükellefiyeti uhdesinde bırakılmıştır. Sarhoş, bedenî cezayı gerektiren bir suç işlediğinde, sarhoş olması bu cezayı düşürmez. Meselâ kisası gerektirecek şekilde adam öldürme fiilini işlerse, ayıldığında kendisine kisas cezası uygulanır; zina ederse, ayıldığında zina suçunun cezası uygulanır. Hulâsa, haram yolla meydana gelen sarhoşluk, mükellefiyeti düşürmez, hakları zayı etmez, işlenen suçların cezasında hafifletici sebep kabul edilmez. Çünkü bu fiil bir suçtur, suçtan sahibi faydalanamaz. Bir kısım İslâm hukukçuları sarhoş ile ilgili bu hükümlerden onun sözleşmelerini ve diğer hukukî muamelelerini istisna etmişler, bunların geçersizliğine ve bunlara hiçbir hukuki sonuç bağlanamayacağına hükmetmişlerdir. Bu görüşün delili şudur: Sözleşmeler ve hukukî muameleler geçerli irade üzerine bina edilebilir. Sarhoşluk hangi maddenin alınması ile ve hangi yolla meydana gelirse gelsin, sarhoşun geçerli iradesinin varlığından sözedilemez. O halde, ikrar, alım-satım, hibe, köle azadı ve vakıf gibi hukukî muamelelerinin hiçbirisi muteber olmaz. [\[83\]](#) 1929 yılında Mısır'da çıkarılan Şer'î Mahkemeler Kanunu bu görüşü aimaştır. Kanun'un 1. maddesi "sarhoşun boşamasının geçerli olmadığı"ni ifade etmiştir.

226- "İkrah":

"İkrah" , bir kimseyi, tehdit etmek suretiyle hukuken yapmakla mükellef olmadığı bir işi yapmaya zorlamak demektir. Zorlayanın ("mükrih") yaptığı tehdidi yerine getirebilecek güçte olmaması halinde ikrah hukuken dikkate alınmaz. İkrahın çeşitlerinden ve hükmünden söz etmeden önce ikrah ile yakından ilgili iki kavramı açıklamak faydalı olur: İhtiyar ve rıza. "İhtiyar", bir şeyi yapip yapmama hususunda bir tercihte bulunmak demektir. "Rıza" ise, bir şeyi arzu etmek ve onu memnuniyetle kabullenmek anlamına gelir. Esasen insanın yaptığı bütün işlerde "ihtiyar" mevcuttur. Çünkü kişi, kendisine işin yapılması yapılmamasından daha üstün görünmedikçe o işi yapmaya yönelmez. Fakat bu ihtiyar (tercih) her zaman sağlam olmayabilir: Şayet o işi yapmayı bizzat arzu etmiş ise ihtiyar sağlamdır. Yok eğer iki zarardan daha hafif olana katlanmak için yapılmış bir tercih ise, ihtiyar fasittir (bozuktur). Diyelim ki bir kimse her ikisi de kötü olan iki şeyden birini yapmaya zorlanmıştır ve o da bunlardan kendisine daha az zarar vereni yapmıştır. İşte onun bu yaptığı işle ilgili ihtiyarı sağlam değil, bozuktur. Kişinin bir işi yapmış olması, mutfak olarak onun bu işi arzu etmiş ve memnuniyetle yapmış olduğuna hükmetmeyi gerektirmez. Nitekim hayat olayları, kişinin zaman zaman arzu etmediği halde bazı işleri yaptığını göstermektedir.

227- İkrahın Çeşitleri:

Hanefilere göre ikrah, jcuvveti ve etki derecesi bakımından iki çeşittir: 1- İkrah-ı mülcî' veya ikrah-i kâmil öldürme, bir organı yok etme veya -toplumda mevki sahibi kişi için- alçaltıcı bir muameleye maruz bırakma tehdidini ihtiva eden ikrah. Hükmü: Bu çeşit ikrah "ihtiyar"ı bozar ve "rıza"yı ortadan kaldırır. 2- İkrah-ı gayr-ı mülcî' veya ikrâh-ı nakıs : Öldürme veya bir organı yok etme tehdidini havi olmayan ikrah. Kısa süre hapisle ve ölüm yahut " organ kaybı tehlikesi taşımayan, dövmeyle tehditte bulunarak yapılan ikrah gibi. **Hükmü:** Bu çeşit ikrah "nza"yı ortadan kaldırır; fakat "ihtiyarı" bozmaz. İkrah ister mülcî' ister gayr-ı mülcî' olsun, "ehliyet"e zarar vermez. Çünkü ihtiyar ortadan kalkmamıştır. Hernekadar mülcî' ikrah halinde ihtiyar bozuk ise de, yok olmuş değildir. Ehliyet açısından durum böyle olmakla beraber, ikrahın insanın söz ve fiilHerİne bağlanacak hükümler açısından etkisi vardır. Şimdi bunu açıklayalım.

228- İkrahın Söz ve Füllere Etkisi:

İkrahın etkisi kendisine hukukî sonuç bağlanacak söz ve fiilin niteliğine göre değişir. Şayet hakkında ikrahta bulunulan hukukî tasarruf ikrar nevinden ise, ikrah ister mülcî' ister gayr-ı mülcî' olsun, bu ikrar batıl sayılır. Şu halde bir kimse bir borç, bir evlenme veya bir boşama ikrarında bulunmaya zorlanmış olsa onun bu ikrarı hukuken geçersizdir, bir değer taşımaz. Çünkü ikrar, doğruluk ihtimalinin yalan olma ihtimaline ağır basması itibariyle bir delil olarak kabul edilmiştir. İkrah halinde ise doğruluk ihtimalinin daha güçlü olduğundan sözedilemez. Zira ikrah, ikrarda bulunanın bu ikrarı ile doğruyu belirtmeye değil, kendisinin tehdit edildiği zararı bertaraf etmeye yönelmiş olduğuna dair güçlü bir karinedir. Şayet ikrahın konusu, alım-satım, kira ve rehin vb. gibi sözleşmeler veya hukukî muameleler ise, ikrah ister mülcî' ister gayr-ı mülcî' olsun bu, o tasarrufu batıl değil fasit kılar. Meselâ bir kimse ikrah altında satım sözleşmesi yapsa, bu sözleşme fasittir. Bu durumda, Hanefî mezhebinde fasit akitlere uygulanan hüküm uygulanır. Sözgelimi alıcı mâin teslim almış ise, o malın mülkiyetini elde etmiş olur. Bu konuda Hanefiler görüşlerini şu gerekçe ile desteklemektedir: -Yukarıda açıklandığı üzere- ikrahın her iki nevi de "ihtiyar"ı ortadan kaldırmaz, sadece "rıza"yı yok eder. Rıza ise sözleşmenin rükünlerinden veya in'ikad şartlarından değil, sıhhat şartlarından. O halde rıza bulunmaz ise sözleşme batıl olmaz, fasit olur. [\[84\]](#)

Fakat Hanefiler, bazı hukukî muameleleri bu kuraldan istisna etmişler, mülcî' bile olsa ikrah altında bu muamelelerin geçerli olacağına hükmetmişlerdir. Evlenme, boşama, köle azadı, ric'î talakta kocanın (süresi içinde) karısına dönmesi, nezir ve yemin bu nevi

muamelelerdendir. Onlar bu görüşü şöyle izah etmektedir: Şâri', bu muamelelerde belirli lâfzın kullanılmasını, o lâfzın anlamı yönünde iradenin bulunduğuna hükmetmek için yeterli saymıştır; lâfzı kullananın bu yönde iradesi bulunmasa da, lâfzın kullanılmış olması hüküm için yeterlidir. Nitekim "hâzil" (lâtime beyanında bulunan) hakkında hüküm böyledir. Çünkü Şâri', muamelelerin hâzilden sadır olması halinde, o yönde iradesi ve

[85]

onlara bağlanacak sonuçlara rızası olmasa bile, muameleleri geçerli saymıştır.

Şayet ikrahın konusu, fiil nevinden ise, meselâ kişi haksız yere birini öldürmeye veya içki içmeye yahut başkasının malını telef etmeye vb. bir fiile zorlanmış ise, bu durumda hüküm ikrahın ve fiilin nevine göre değişir:

İkrah gayrı mülcü ise, böyle bir fiilin işlenmesi caiz olmaz. Bu nevi ikraha binaen fiil işlenmiş ise, fiile bağlanacak sonuçlar ikrahta bulunana değil, fiili işleyene ait olur.

İkrah mülcü ise, bu durumda üç çeşit fiil sözkonusu olabilir:

1- Mükrehin (zorlanan kişi,) yapması vacip olan fiiller. Bu nevi bir fiile zorlandığı halde kişi onu yapmaz ve ölünceye yahut bir organını kaybedinceye kadar direnirse günahkâr olur. İçki içmeye, murdar et veya domuz eti yemeye zorlanması gibi durumlar bu neviye örnek gösterilebilir. Çünkü böyle şeylerin zaruret halinde yenip içilmesi bizzat Yüce Allah tarafından mubah kılınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

"Allah size, ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve haddi aşmadan (bunlardan yemesinde) günah yoktur. Muhakkak Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." [86]

Allah'ın günahı kaldırdığını beyan ettiği zaruret halinin gerçekleşmesi halinde, yasak olan fiilin yapılmasının mubah hale geldiği şüphesizdir. Mubahtan imtina ederek cam veya bir organı telefe maruz bırakmak ise haramdır. Zira bu, canı büerek tehlikeye atma kabilindedir ki, Kur'an nassı ile haram kılınmıştır. Yüce Allah şöyle buyurur:

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın." [87]

2-Mükrehin yapması mubah olmakla birlikte, tehdit edildiği duruma karşı sabredip istenileni yapmadığında sevap kazanacağı fiiller: Allah'ı inkâr etmek, dini alaya almak gibi. Böyle bir fiile zorlanan kişinin, kalbi imanla dolu olmak şartıyla, o fiili işlemesi caizdir. Nitekim Kur'an'da

"Kalbi imanla dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan kimse müstesna" [88] buyurulmuştur.

Hz. Peygamberin, kalbi imanın huzuru ile dolu olarak Allah'ı inkâr sözü söylememekte direnen ve canını Allah yolunda feda eden sahabe hakkındaki övgülü sözleri de, bu cevazı kullanmayan kişinin ecir ve sevabı hak edeceğini göstermektedir.

Bilginler, ramazan orucunu bozmaya, farz olan namazı terketmeye ve başkasının malını telef etmeye zorlanma hallerini de bu nevi içinde mütalâa etmişlerdir. Buna göre, kişi böyle bir ikrah altında kaldığı halde, verilen eziyete tahammül eder ve zorlandığı işi yapmazsa sevabı hak eder. Şayet ikraha dayanamayıp isteneni yaparsa günahkâr olmaz. Mala zarar verilmesi halinde, tazmin sorumluluğu, mükrehe değil, mükrihe (zorlayana) aittir.

3- Mükrehin yapması hiçbir şekilde caiz olmayan fiiller: Haksız yere bir cana kıyma, bir organı kesme yahut can kaybına yol açacak şekilde dövme gibi. Yapmaması halinde kendi canını yitirme tehlikesi bulunsu bile, mükrehin bu nevi fiilleri işlemesi caiz değildir. Böyle bir davranışta bulunan kimse bütün İslâm hukukçularına göre günahkâr olur. Çünkü kasının canı da kendi canı gibi masumdur. Kişinin bir zararı kendisinden, aynı zararı başkasına vermek suretiyle gidermesi caiz değildir.

Kurtubî'nin Tefsir'inde denir ki: "Bilginler şu hususta görüş birliği içindedir: Başkasını öldürmeye zorlanan kişi, onu öldürme, hatta dövme ve benzeri yolla onun insanlık haysiyetine karşı saygısızlık etme hakkına sahip değildir. Kendi başına gelen belâyâ katlanması gerekir; yoksa kendi canını kurtarma uğruna başkasını feda edemez.

İslâm hukukçuları mükrehin bu neviye giren fiili işlemesi halinde günahkâr olacağı hususunda görüş birliği içinde oldukları gibi, bu fiilin dünyevî cezayı gerektireceği noktasında da ittifak etmişlerdir. Fakat bu cezanın ne olacağı ve mükrehe mi yoksa mükrihe mi verileceği hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur.

Mâlik, Ahmed b. Hanbel, -tercih edilen görüşüne göre- Şafî ve Hanefî'lerden Züfer, bu fiile uygulanması gereken cezanın kısas olduğu kanaatinde. Yine bu hukukçulara göre cezanın fiili işleyene (mükrehe) verilmesi gerekir. Çünkü kasden ve haksız yere maktulü öldüren bizzat mükrehtir; o halde kısastan muaf tutulamaz.

Ebü Hanîfe ve Muhammed b. El-Hasen'e göre ise, kısasın mükrihe (zorlayana) uygulanması gerekir; mükrehe (faile) kısas değil, yetkili merciin caydırıcılık için yeterli göreceği bir ta'zir cezası uygulanmalıdır.

Bu iki hukukçunun gerekçesi şudur: Fail, fiili işlemeye mükrih tarafından zorlanmakta ve işlemediği takdirde canından olma tehdidi altında tutulmaktadır. Şu halde fail, mükrihe nisbetle canının cinayetini işlerken kullandığı âlet mesabesindedir. Suçun cezalandırılmasında ceza kullanılan âlete değil o âleti kullanana verilir.

Faile ta'zir cezasının verilmesi ise, onun haram olan davranışından yani masum olan bir canı kendi canını kurtarma aracı olarak kullanmasından ötürüdür.

Ebü Yusuf'a gelince, o, sadece mükrihin (zorlayanın) diyet ödemesi gerektiği ve gerek mükrih gerekse mükrehe kısas uygulanamayacağı görüşündedir. Zira kısas ancak suçun bütün unsurlarıyla mevcut olması halinde uygulanabilir; oysa mükrih ve mükrehin ayrı ayrı ele alınması halinde hiçbir hakkında suçun tam olarak oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Bilginler zina fiilini de bu nevi içinde mütalâa etmişler ve şuna hükmetmişlerdir: Zinaya ihtiyar halinde cevaz verilemeyeceği gibi ikrah halinde de cevaz verilemez. Çünkü hiçbir şekilde zinanın haramitği ortadan kalkmaz. İkrah altında zina fiilini işleyen kişinin günahkâr olacağı hususunda fakihler arasında ihtilâf yoktur. Ancak fakihlerin tercih edilen görüşlerine göre bu fiile had cezası uygulanmaz. Çünkü ikrah bir şüphe sayılır. Hadler ise şüphe ile ortadan kalkar. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Şüphe Rumlarında hadleri kaldırmız." [89]

"İstinbat metodları" denince, Kur'ân ve Sünnet metinlerini anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarabilme amacıyla yararlanılan kurallar kastedilir.

İslâm hukukunun aslî kaynakları ve bunlara eklenen diğer talî kaynaklar ^[90] arapça olduğundan, Arap diline göre lâfızların (sözcüklerin) çeşitlerini ve bu lâfızların mana ile ilişki durumlarını iyice tanımadan söz konusu metinleri doğru bir biçimde anlamak ve onlardan isabetli hükümler çıkarmak mümkün değildir.

Bunun yanısıra, nassların özüne uygun bir biçimde anlaşılabilmesi için İslâm hukukunun ana gayelerini iyi bilmek gerekir. Zira lâfızların ve bunlardan oluşan ibarelerin manaya delâleti bazen birden fazla ihtimale açık olur. İşte bu ihtimallerden birini diğerine veya diğerlerine üstün sayarken, Şâri'in maksadını iyi kavramış olmak önem taniyacaktır. Aynı şekilde, bir mesele hakkındaki deliller arasında çelişki görülebilir; böyle durumlarda birinin diğerini neshetmiş olma ihtimali vardır. İşte bu tearuz (çatışma) durumlarında çelişkiyi gidermek ve uzlaşmayı sağlamak, Şâri'in bu konudaki maksadını iyi kavramış olmakla yahut çelişkili görülen deliller arasındaki nesih ilişkisini bilmekle mümkündür.

İslâm hukukunun ana gayelerini bilmenin önemi, sadece nassların yorumlanması konusuna has değildir.

Nassların kapsamına katılamayacak olaylarla karşılaşılınca, kıyas veya ıstıslah metodlarına başvuru ki, bu metodların isabetli biçimde kullanılması da ancak İslâm hukukunun ana gayelerini ve teşri prensiplerini kavramış olmakla gerçekleşebilir.

Şu halde istinbat metodlarının bilinmesi için şu konuların incelememiz gerekecektir:

- Lafızların mana ile ilişkisine göre tabi tutulduğu ayırımlar ve bu ayırımlar içinde yer alan lâfız çeşitleri,
- İslâm hukukunun ana gayeleri,
- Deliller arasındaki tearuz (zıt ilişkiler) ve uzlaştırma metodları: Özellikle nesih:Aşağıda bu konuları ayrı ayrı ele alacağız.

229- Manaya Göre Lâfzın Tabi Tutulduğu Ayırımlar:

Hanefî usûl bilginlerine göre, bir lâfzın ifade ettiği manayı tesbit edebilmek için onu dört bakımdan ele almak gerekir:

- 1- Lâfzın hangi mana için vaz'olunduğu (konduğu),
- 2- Vaz'olunduğu manada mı yoksa başka bir manada mı kullanıldığı,
- 3- Kullanıldığı manaya delâletinin açıklık ve kapalılık derecesi,
- 4- Kullanıldığı manaya delâletinin şekli (çıkarılan mananın doğrudan mı yoksa dolaylı bir yolla mı ifade edilmiş olduğu).

İşte bu düşünce ilç Hanefî usûlcülr. manaya göre lâfzı dört yönden ayırıma tabi tutmuşlardır:

Birinci Ayırım: Vaz'olunduğu mana bakımından lâfız: 1- Hâss, 2- Amm, 3- Müşterek kısımlarına ayrılır.

İkinci Ayırım: Kullanıldığı mananın, vaz'olunduğu mana olup olmaması bakımından ise lâfız: 1-Hakikat, 2- Mecaz, 3- Sarih, 4- Kinaye kısımlarına, ayrılır.

Üçüncü Ayırım: Kullanıldığı manaya delâletinin açıklık derecesi bakımından lâfız: 1- Zahir, 2-Nass, 3- Müfesser, 4- Muhkem kısımlarına, kapalılık derecesi bakımından da: 1- Hafî, 2- Müşkil, 3- Mücmel, 4- Mütешâbih kısımlarına ayrılır.

Dördüncü Ayırım: Lâfzın manaya delâlet şekli ve sözü söyleyenin lâfızdan maksadının ne olduğunu anlayabilme yolları itibariyle de, 1- İbare, 2- İşaret, 3- Delâlet, 4- İktizâ kısımlarına ayrılır.

VAZ'OLUNDUĞU MANA BAKIMINDAN LÂFİZ

230- Vaz'olunduğu Mana Bakımından Lâfız:

Vaz'olunduğu mana bakımından lâfızın "hâss", "âmm" ve "müşterek" kısımlarına ayrıldığını söylemiştik. "Hâss"ın çatısı altında "mutlak" ve "mukayyed" ile "emir" ve "nehiy" terimleri de bulunmaktadır.

Şimdi bunlardan herbirini açıklayıp, hükümlerini anlatacağız:

1- HASS

231- Hâssın Tarifi:

Hâss, "Tek vaz' ile tek bir manayı ifade etmek üzere konmuş ve bir tek ferde delâlet eden lâfızdır". Meselâ: Mehmet, adam, kadın gibi lâfızlar, birer hâss lâfızdır. Aynı şekilde, muhtevasında çokluk bulunmakla birlikte bu çokluk sınırlı ise. lâfız yine hâsistir. iki, üç, dört, beş, yüz, bin gibi sayı isimleri böyledir.

232- Hâss'ın Delâleti:

Hâss'ın, vaz'olunduğu manaya kat'î (kesin) bir şekilde delâlet ettiğini ve aksine delil olmadıkça, vaz'olunduğu bu manadan başkasına çekilemeyeceğini bilginler ihtilafsız kabul etmişlerdir. Meselâ:

"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden ötürü sizi sorumlu tutmaz; fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, ya da bir köle âzad etmektir" ^[91] âyetinde geçen "rakabe" (boyun), "aşera" (on) ve "selâse" (üç) lâfızları hâsistir ve bunların delâleti kati'dir. Buna göre yemin keffareti bir köle azadı veya on fakirin doyurulması veya üç gün oruç tutmaktır. Hâss lâfızlarla ifade edildiğinden, nassda zikredilen bu durumların dışında bir manaya ihtimal bulunmamaktadır.

Yine "*Onlara seksen değnek vurun*"^[92] âyetindeki "semânîn" (seksen) lâfzı, Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüz değnek vurun^[93] âyetindeki "mi'e" (yüz) lâfzı, miras âyetlerindeki "sülüseyn" (üçte iki), "nısf" (yan), "sülüs" (üçte bir), "rubıf" (dörtte bir) ve 'sümün" (sekizde bir) lâfızları da hâss lâfızlardır. Başka bir manaya çekilmeksizin kendilerinden anlaşılan manalara delâletin kesin olduğu kabul edilir.

233- Hâssın Kat'iliğinden Maksat:

Burada kat'ilik, asla başka ihtimalin bulunmadığı değil, delile dayanan bir ihtimalin bulunmadığı manasmdadır. Gerçekten, hâss bir lâfızdan, kendi vaz'olunduğu manadan başka bir mana kastedilmiş olabilir; fakat bu ihtimali gösteren bir delil bulunmadığından, hâss'ın kat'iliğine tesir etmez. Zira

bir delile dayanmayan ihtimal ile, böyle bir ihtimalin hiç bulunmaması aynı şeydir.^[94]

Meselâ, "Ben bir aslan gördüm" dendiğinde, cümledeki "esed" (aslan) lâfzı, kesin bir şekilde, vaz' olunduğu manaya, yani bu isimle bilinen hayvana delâlet eder. Bununla beraber, "aslan" lâfzından, mecaz yoluyla başka bir mânânın yani "yiğit kişi" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Ne var ki, hakkında bir delil bulunmadığından, bu ihtimal dikkate alınmaz ve yok kabul edilir. Delil bulunduğu ise, hâss, te'vili kabul eder ve kendi manasından çıkarılıp muhtemel başka bir manaya çekilebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'in

"Her kırk koyunda bir koyun (zekât verilmesi) gerekir."^[95] hadisindeki "şâh" (koyun) lâfzını Hanefiler, koyunun karşılığı olan kıymet şeklinde yorumlamışlar ve şöyle demişlerdir: Maksat koyunun "ayn"ı değil, kıymetidir. Bu mananın kastedildiğine delil ise, zekâtın farz kılınmasındaki ana gayedir. Zekât müessesesinin asıl hedefi fakirin ihtiyacını karşılamak olduğuna göre, fakirin ihtiyacı doğrudan doğruya koyunun kendisi ile karşılanabileceği gibi, kıymeti ile de karşılanabilir.

Demek oluyor ki, hâssın, başka bir manaya çeken bir delil bulunmadıkça vaz'olunduğu manaya delâleti kat'idir. Delil bulunduğu ise, vaz'olunduğu manadan başka bir manada yani bu delilin gerektirdiği manada anlaşılabilir.

234- Hâss'ın Delâletine Dayanan Bazı Fıkhî Meseleler:

Hanefi bilginler "hâs" bahsinde, mezhep imamlarından nakledilen bazı fıkhî meselelere yer vererek, bu meselelerin hükümlerini "hâss"ın delâletine dayandırmışlardır.

Açıkça görüleceği üzere bu meseleler, esasen Hanefiler ile diğer İslâm hukukçuları arasında ihtilâflı olan meselelerdendir. Hanefi bilginler bu meselelerde, bütün İslâm hukukçularınca kabul edilen "hâss'ın delâletinin kat'iliği" kuralına dayanarak kendi imamlarının görüşünü güçlendirmeye ve bu kurala aykırı düşüklerini ifade ederek karşı görüş sahiplerinin görüşlerini çürütmeye çalışmaktadırlar. Biz burada, bu meselelerden iki tanesine yer vermekle yetineceğiz:

Birinci Mesele:

Şayet hayız gören bir kadın İse ve hamile de değilse, boşanan kadının iddeti hayızlara (âdet devrelerine) göre mi yoksa tuhurlara (iki hayız arasındaki temizlik devrelerine) göre mi hesap edilecektir?

İslâm hukukçuları bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Hanefilere ve Hanbelilere göre bu, hayızlar esas alınarak hesap edilecektir; yani boşanmış kadının iddeti tam üç hayızın geçmesine bağlıdır. Bu görüşe göre iddet, ancak üçüncü hayızın sona ermesi ile bitecektir. Şâfiilere ve Mâlikilere göre ise bu, hayızlar değil tuhurlar esas alınarak hesap edilecektir: yani boşanmış kadının iddeti üç tuhur süresidir. Bu görüşe göre iddet, üçüncü hayızın başlaması ile bitmiş olacaktır.

Bütün İslâm hukukçularına göre bu konudaki hükmün kaynağı "*Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' süresi beklerler*"^[96] âyetidir.

Yine bütün İslâm hukukçuları şu hususta fikirbirliği içindedir: "Kur" lâfzı lügatte hem hayız hem de tuhur manasına gelir. Bu, müşterek bir lâfızdır ve âyet-i kerîmede bu manaların her ikisi değil sadece birisi kastedilmektedir. İhtilâf edilen nokta da işte burası, yani hangi mananın kastedildiği hususudur. Hanefiler ve onlarla aynı görüşü paylaşanların dediği gibi "hayız"mı, yoksa Şâfi'ler ve onlarla aynı görüşte olanların dediği gibi "tuhur"mu kastedilmektedir?

Hanefiler, kendi görüşlerini desteklemek üzere şöyle demektirler: "Selâse" üç lâfzı, "hâss" bir lâfızdır ve iddetin eksik veya fazla olmaksızın tam üç "kur" olduğunu ifade etmektedir. Bu durum ise, ancak, âyetteki "kuru"un hayız olarak anlaşılması halinde gerçekleşebilir, tuhur olarak anlaşılması halinde gerçekleşemez. Şayet -karşı görüş sahiplerinin iddia ettiği gibi- kur' lâfzından maksat tuhur olsaydı, "hâss"ın, yani "selâse" (üç) lâfzının manası bozulmuş olurdu. Zira bu görüşün uygulanması şu iki durumdan birini ortaya çıkaracaktır:

1- İçinde talâkın vâki olduğu tuhuru, iddette gerekli olan tuhurların hesabında dikkate almak: Bu durumda iddet iki tuhurdan fazla fakat üç tuhurdan eksik olacaktır. Çünkü içinde talâkın vaki olduğu tuhur tam bir tuhur süresi olmayacak, az da olsa talâktan önce bir süre geçmiş bulunacaktır.

2- İçinde talâkın vaki olduğu tuhuru, iddette gerekli olan tuhurların hesabında dikkate almamak ve kadını içinde talâkın vaki olduğu tuhurun dışında üç tam tuhur bekletmek: Bu durumda ise iddet üç tuhurdan fazla bir süre olacaktır.

Görüldüğü üzere heriki durumda, ya eksiklik veya fazlalık sebebiyle "hâss"ın manası bozulmuş olmaktadır ("üç", üç olmaktan çıkmaktadır). Halbuki hâssın delâleti kat'idir, buna aykırı bir sonuca varmak doğru olmaz.

Hanefi hukukçuların hükmettiği üzere iddetin hayızlara göre hesap edilmesi halinde ise, zarurî bekleme süresi, ne eksik ne fazla tam üç hayız müddeti olarak belirlenmiş ve böylece hâssın manası gerçekleşmiş olmaktadır.

İkinci Mesele:

İslâm hukukçuları, sahih evlilikte mehrin gerekli olduğunda ittifak etmişler, fakat sahih evlilikte mehrin gerekliliğini sağlayan unsurun ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefilere göre: Mehr bizzat akdin mevcudiyetine binaen gerekli olur. Şu kadar var ki akdin sağladığı bu gereklilik sabit değildir; -fıkhî kitaplarında detayları verilen- tali unsurlardan biri ile teyit edilmediği takdirde mehr hakkının tamamı veya yarısı düşebilir.

Malikîlerin görüşü ise şudur: Mehir, bizzat akdin mevcudiyetinden ötürü değil, zifafın meydana gelmesine veya geçerli bir tesmiye (belirli miktar üzerinde anlaşmış olmaya) binaen gerekli olur.

Mehrin vücubuna dair bu prensip ihtilâfı karşısında, "mufavvıda"nın yani mehir tesmiye etmeksizin kendisini evlendirmesi hususunda velisine yetki vermiş kadının, zifafa girmeden ve mehir miktarında anlaşmadan kocasını kaybetmesi halinde, mehir hakedip etmeyeceği meselesinde de görüş ayrılığı doğmuştur.

Hanefiler: Bu kadına mehir-i misil verilmesi gerekir, demişlerdir. Şafî'nin iki görüşünden biri böyledir. Mâlikîler ise, bu kadına mehir verilmesinin gerekli olmadığı kanaatindedir. Şafî'nin ikinci görüşü de bu yöndedir.

Hanefiler bu meseleye dair görüşlerini şu gerekçeyle desteklemektedir: Evlenilmesi haram olan kadınlar belirtildikten sonra âyette:

"*Bunlardan başkasını, mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kıldı*"^[97] buyurulmuştur.

Burada deki lâfzı hâs kabilindedir. Sözlük manası "bitiştirmek"tir. Şu halde bu hâs lâfız kesin olarak, âyette geçen nin yani geçerli evlilik akdinin 'dan (mehirden) ayrı ve hâlî düşünülemediğini göstermektedir. Eğer "mufavvıda"nın evliliği hakkında mehre hükmedilmez ise akid ile mal arası âyetteki lâfzının delâletine ters düşecek şekilde birbirinden ayrılmış olur. Oysa "hâss"ın manası kesin şekilde sabittir, ona aykırı hüküm vermek doğru olmaz.

235- "Hâss"ın Nevileri:

Bulunduğu durum veya sıyga (kalıp) itibariyle hâssın bir çok çeşidi vardır. Bazen hiçbir kayda bağlı olmayan "mutlak" lâfız, bazen bir kayıtlı sınırlanmış yani "mukayyed" lâfız halinde bulunur. Kimi zaman "emir" sıygasında, kimi zaman "nehiy" sıygasında olur. Daha başka çeşitleri de olmakla beraber burada bizi ilgilendiren bu dört nevidir: **A) Mutlak ve mukayyed, B) Emir, C) Nehiy.** Şimdi bunlara dair bilgileri özetleyelim.

A-MUTLAK VE MUKAYYED

236- "Mutlak"ın Manası:

"Mutlak", gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlanmışına dair delil bulunmayan lâfızdır. Meselâ, adam veya adamlar, kitap veya kitaplar, öğrenci veya öğrenciler, kuş veya kuşlar dediğimizde hep birer mutlak lâfız söylemiş oluruz. Zira bunlar, gayr-ı muayyen fert veya fertleri ifade etmektedir ve bunların herhangi bir sıfatla takyid edildiğini gösteren başka bir lâfız bulunmamaktadır.

237- "Mukayyed"ın Manası:

"Mukayyed" de gayr-ı muayyen bir fert veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlanmışına dair delil bulunan lâfızdır. Meselâ, imanlı adam veya doğru sözlü adamlar, kıymetli kitap veya kıymetli kitaplar, terbiyeli öğrenci veya çalışkan öğrenciler dediğimiz zaman, yukarıda misal olarak zikrettiğimiz mutlak lâfızlar mukayyed lâfız haline gelmiş olur. Çünkü bu durumda da gayr-ı muayyen fert veya fertleri göstermekle birlikte, artık bunların herhangi bir sıfatla takyid edildiğine dair başka lâfızlar bulunmaktadır.

238- Mutlakın Hükümü:

Bir nassda mutlak olarak yer alan bir lâfız, başka bir nassda mukayyed olarak gelmemişse, mutlak haline göre amel edilir ve takyidine dair bir delil bulunmadıkça herhangi bir şekilde takyid edilmesi doğru olmaz.

Nassda mutlak olarak yer alan ve takyidine dair delil bulunmayan lâfıza misal olarak,

"*Kim hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza edin*"^[98] âyetindeki (günler) kelimesini gösterebiliriz. Çünkü bu âyette bu lâfız hakkında "peşpeşe" kaydı bulunmadığı gibi, bu kelime başka bir nassda da mukayyed olarak zikredilmem iştir ve "peşpeşe" olacağına dair bir delil bulunmamaktadır. Şu halde, kelimenin mutlak haline göre amel etmek gerekir. Bunun sonucu ise, ramazan ayında hastalık veya yolculuk sebebiyle oruç tutmamış olan kimsenin, tutmadığı günlere karşılık kaza edeceği günleri peşpeşe tutma mecburiyetinin bulunmaması, isterse ayrı ayrı isterse peşpeşe tutabileceğidir.

Başka misal: Yüce Allah'ın "*Ve karılarınızın anaları (ile evlenmek haram kıldı)*"^[99] sözündeki (karılarınız) kelimesi mutlaktır, yani "zifafa girilmiş olması" kaydını taşımamaktadır. Başka bir yerde böyle bir kayıtlı gelmemiştir ve böyle takyidine dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Öyleyse, kelimenin mutlak haline göre amel edilecektir. Bunun sonucu da şudur: Bir adama, evlendiği kadının annesi -sırf akdin meydana gelmesiyle- haram olur. İster bu kadınla zifafa girmiş olsun, ister zifaftan önce ayrılmış olsun sonuç aynıdır: Onun annesi ile evlenmesi caiz değildir.

Bir başka misal: "*İçinizden ölenlerin, geride bıraktıkları zevceleri kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler*"^[100] âyetindeki (eşler) kelimesi de mutlaktır, "zifafa girilmiş olması" kaydını taşımamaktadır. Başka nassda da bu kayıtlı varid olmamıştır ve böyle bir takyid için herhangi bir delil bulunmamaktadır. O halde, bu kelimenin de mutlak haline göre amel edilecektir. Buna göre, evli bir erkek vefat ettiğinde, -kendisi ile ister zifafa girmiş ister girmemiş olsun- karısının iddet beklemesi gerekecektir.

"Bir nassda mutlak olarak gelmekle beraber, takyidine dair delil bulunan mutlak lâfıza. "*(Bütün bu paylar, ölenin) yapmış bulunacağı vasiyet ve*

borç(un ifasının)dan sonradır."^[101] âyetindeki (vasiyet) kelimesini örnek gösterebiliriz. Bu kelime belirli bir miktar kaydını taşımamaktadır, fakat "üçtebir" ile sınırlı olduğuna dair başka bir delil bulunmaktadır. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s.a.v), Sa'd b. Ebi Vakkâs'ı üçtebirden fazla vasiyetten

menetmiş ve ona

"Üçtebir mi? Üçtebir bile çok. Bil ki vârislerini zengin bırakman, onları insanlara avuç açacak şekilde ihtiyaç içinde h rakmadan iyidir." ^[102] buyurmuştur.

Demek ki bu delile göre, âyet-i kerimedeki vasiyetten maksat, üçtebir ile sınırlı vasiyet olmaktadır.

239-Mukayyedin Hükümü:

Bir nassda mukayyed olarak yer alan bir lâfız, başka bir nassda mutlak olarak gelmemişse, mukayyed haline göre amel edilir ve kaydın kaldırıldığına dair bir delil bulunmadıkça bu kaydın kaldırılması doğru olmaz.

Mevcut kaydın kaldırıldığına dair delil bulunmayan mukayyede örnek: Yüce Allah'ın "zihar" ^[103] keffareti hakkındaki "Buna imkân bulamayan kimsenin, hanımıyla temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutması gerekir." ^[104] âyetindeki (iki ay oruç tutma) terkihi "peşpeşe" kaydını taşımaktadır (ki bu mükellefiyet, zihârın konusu olan zevce ile cinsî ilişkiden önce yerine getirilecektir) ve bu kaydı ortadan kaldıran bir delil bulunmamaktadır. Binaenaleyh takyide göre amel edilecektir. Sonuç itibariyle, zihâr keffaretinde parça parça oruç tutulması keffaret borcunu düşürmez. Yine, cinsî ilişkiden sonra tutulan oruç da -peşpeşe bile olsa- bu mükellefiyeti iskat bakımından geçerli değildir.

Başka bir örnek: "Ve kendileriyle birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız (ile evlenmek size haram kılındı)." ^[105] âyetindeki (kadınlarınızdan) kelimesi, "zifafa girmiş olma" kaydını taşımaktadır. Öyleyse bu kayda göre amel edilecektir. Bunun sonucu ise nikahlanan kadın ile zifafa girilmemiş ise onun kızıyla evlenmenin haram olmamasıdır.

Taşıdığı kaydın kaldırıldığına dair delil bulunan mukayyede ise, yukarıdaki âyette geçen (üvey kızlarınız) kelimesini örnek gösterebiliriz. Bu kelime "odalarınızda (evlerinizde) bulunan" kaydını taşımaktadır. Bu, annesinin kocasının (üvey babasının) evinde ve gözetiminde bulunan demektir. Fakat bu kaydın kaldırıldığına dair delil bulunmaktadır. Nitekim aynı âyette "Eğer onlarla (üvey kızlarınızın anaları ile) zifafa girmemişseniz (evlenmenizde) beis yoktur" buyurulmaktadır ki, bu, anne ile zifa girilmemiş olması halinde üvey kızı ile evlenmenin helal olduğunu göstermektedir. Eğer üvey kızın, kişinin kendi evinde ve gözetiminde bulunması da haramlık sebebi olsa idi, Yüce Mevlâ, helâllığı gösterirken sadece zifafa girmemeyi ifade ile yetinmez ve "Şayet onlarla (üvey kızların anneleri ile) zifafa girmemişseniz ve üvey kızlarınız da evlerinizde ve gözetiminizde değilse, (üvey kızlarla evlenmenizde) beis yoktur" derdi. Şu halde, helâllığın sübutunda sadece zifafa girilmemiş olmasının şart koşulması, haramlıkta üvey kızın üvey baba gözetiminde olması şartının bulunmadığını gösterir. Zira haramlık için iki durum şart koşulmuş olsaydı,

helâllik de ancak bu iki durumun ortadan kalkmasıyla sabit olurdu ^[106].

Böylece, bir nassda mutlak olarak geçen ve başka bir nassda mukayyed olarak yer almayan mutlak lafzın hükümü ile, bir nassda mukayyed olarak zikredilen ve başka bir nassda mutlak olarak geçmeyen mukayyed lâfzın hükümünü ayrı ayrı açıklamış olduk.

Ancak, mutlak ve mukayyed lâfızlar hep bu durumlarda bulunmaz. Bazen, lâfız bir nassda mutlak halde iken aynı lâfız bir başka nassda mukayyed haldedir. Şöyle ki: Lâfız, Kur'ân'da bulunan iki nassdan veya biri Kur'ân'da diğeri Sünnette bulunan iki nassdan birinde mutlak diğeri mukayyed zikredilmektedir. Bu durumda, herbiri ile, kendi bulunduğu yere göre mi amel edilecektir, yoksa mutlak mukayyede hamledilecek ve mutlakta maksat mukayyede göre mi belirlenecektir? Şimdi bu konuyu açıklamaya çalışacağız;

240- "Mutlak"ın "Mukayyed"e Hamli:

Bir lafzın, bir nassda mutlak diğeri mukayyed olarak yer alması iki şekilde olur. İtlak ve takyîd: **1-** Ya hükmün sebebindedir, **2-** Veya hükmün kendisindedir.

241- Sebep İtlak ve Takyîd:

Şayet itlak ve takyîd hükmün sebebindir ise ve hüküm her iki nassda aynı ise, Hanefilere göre mutlak mukayyede hamledilmez, herbiri ile ayrı ayrı amel edilir. Diğer fakîhlere göre ise mutlak mukayyede hamledilir.

Bu duruma örnek: Rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) ramazan bayramından bir veya iki gün önce bir hutbe irad ederek şöyle demiştir:

"(Fıtır sadakası olarak) küçük veya büyük, hür veya köle (velayetiniz altındaki) her kişi için yarım sa' buğday ya da bir sa' hurma veya arpa veriniz." ^[107]

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v)'in sözü, "Müslüman olan (velayetiniz altındaki) her bir köle ve hür kişi namına (fıtra) veriniz." ^[108] şeklindedir. Her iki nassda hüküm aynıdır, vani sadaka-i fıtrın vacip olduğudur. İtlak ve takyîd ise hükmün sebebindedir; bu da, mükellefin, nafakası ile yükümlü bulunduğu ve üzerinde tam bir velayet hakkına sahip olduğu kişidir. Nasslardan birinde, bu kişi için müslüman olma kaydı geçmemekte ve velayet altında bulunan kişi ister müslüman ister gayr-i müslim olsun, velayetin mükellefe sadaka-i fıtrın vücubu için sebep teşkil ettiğini göstermektedir. Diğer nassda işe müslüman olma kaydı bulunmakta, böylece velayet altında bulunan kişi müslüman olmadıkça velayetin sadaka-i fıtrın vücubuna sebep teşkil etmeyeceğine delâlet etmektedir. Bu yüzden Hanefiler şöyle demektedir: Mutlak mukayyede hamledilmez, herbiri ile amel olunur. Buna göre: Bir müslüman, ister müslüman ister gayr-ı müslim olsun nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde tam bir velayet hakkına sahip olduğu kişilerin sadaka-i fıtrını ödemelidir. Diğer fakîhler ise şu görüştedir: Mutlak mukayyede hamlolunur; bir müslümanın, ancak, nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde velayet hakkına sahip olduğu "müslüman" kişilerin sadaka-i fıtrını vermesi gerekir, gayr-ı müslim olanlar için ödemesi gerekmez. ^[109]

242- Hükümde İtlak ve Takyid:

Şayet itlak ve takyid hükmün kendisinde ise, dört şekil sözkonusu olabilir. Şöyle ki; mutlak ve mukayyed lafızları ihtiva eden iki nassda:

- Hüküm ve hükmün dayandırıldığı sebep birdir,
- Hükümler ve hükümlerin dayandırıldığı sebepler farklıdır,
- Hükümler farklı, fakat her iki hükmün dayandırıldığı sebep birdir,
- Hüküm bir, fakat hükmün dayandırıldığı sebepler farklıdır.

243- Hüküm ve Sebebin Bir Olması:

Her iki nassda hüküm ve hükmün dayandırıldığı sebebin bir olması halinde, mutlakın mukayyede hamledileceği bilginler ihtilafsız kabul ederler. Çünkü hüküm ve sebep birliğine rağmen itlak ve takyid arasında farklılığın tasavvuru imkânsızdır. Şöyle ki: İtlakın gerektirdiği sonuç, mutlak lâfız ile anlaşılabilir fertlerinden herhangi birine uyulması ile gerçekleşir. Takyidin gerektirdiği sonuç ise mukayyede (getirilen sınırlandırmaya) uymadan gerçekleşmez. Öyleyse hüküm ve sebep birliği halinde böyle bir zıtlığın varlığını düşünmek mümkün olmayacaktır.

Bu duruma şu iki âyeti örnek gösterebiliriz:

"Leş, kan, domuz eti... size haram kılındı." [\[110\]](#)

"Deki: Bana vahyolunanda, leş ve akıtılmış kan..dan başka yemek yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum." [\[111\]](#)

Birinci âyetteki, (kan) lâfzı mutlak, (akıtılmış olma) kaydını taşımamaktadır. İkinci âyetteki, lâfzı ise mukayyedir, (akıtılmış) şeklinde kayıtlanmıştır.

Her iki âyette hüküm aynıdır: "Kan"ın yenip içilmesinin haram kılınışı.

Her iki âyette yer alan hükmün sebebi aynıdır: Kan yeyip içmenin zararlı oluşu. [\[112\]](#)

Bundan ötürü bilginler, birinci âyetteki mutlak lâfzı ikinci âyetteki mukayyed lâfza hamletmişler ve şu hükme varmışlardır: Haram kılınan kan, akıtılmış kandır. Ette, damarlarda, ciğerde ve kalpte kalan "akıtılmamış" kanın ise yenmesi haram değildir.

Hatta et pişirilse ve yemekte kanın kırmızılığı belirse, dinen necis değildir ve yenmesi haram olmaz.

Başka bir örnek:

Kur'ân-ı Kerîm'de teyemmüm hakkında şöyle buyurulmuştur:

"Ve (bu hallerde) su bulamamış olursanız temiz toprakla teyemmüm edin: Yüzünüze ve ellerinize ondan sürün." [\[113\]](#)

Hz. Peygamber de teyemmümün nasıl yapılacağını şöyle açıklamıştır:

"Teyemmüm iki darptan (toprak vb. yere vurmaktan) ibarettir. Bir darp yüz için, bir darp da dirseklere kadar olmak üzere eller içindir." [\[114\]](#)

Âyetteki (eller) lâfzı mutlak, (dirseklere kadar) kaydı ile mukayyed değildir. Hadisteki lâfzı ise kaydı ile takyid edilmiştir.

Gerek âyetteki gerekse hadisteki hüküm aynıdır: Meshin farz oluşu. Hükmün sebebi de birdir: Namaz kılma iradesi ve hazırlığı.

Şu halde mutlak mukayyede hamledilecektir. Buna göre teyemmümde, ellerin dirseklere kadar meshedilmesi farzdır. Nitekim Hanefî ve Şâfi mezhebinde hüküm böyledir.

Mâlikîler ve Hanbelîlerde ise dirseklere kadar meshetmek farz değildir, bileklere kadar meshedilmesi yeterlidir. Onlar bu hükme varırken Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve Ammâr b. Yâsir'e hitaben söylediği şu hadise dayanmaktadır:

"Bir yüz için darp, bir de avuçlar için darp yeterlidir." [\[115\]](#)

Görüldüğü üzere Mâlikîler ve Hanbelîler âyeti kerimenin "mutlak"ını bu hadis ile takyid etmiş olmaktadır. Hanefîlerin ve Şâfiîlerin dayandığı ve yukarıda zikredilen hadis ise onların nazarında sahih değildir.

Bir başka örnek:

Yemin keffâreti hakkındaki âyette şöyle buyurulmuştur:

"Bunları bulamayan kimsenin, üç gün oruç tutması gerekir." [\[116\]](#)

Aynı âyet, Abdullah b. Mes'ud kıraatinde şu şekildedir: Mutevâtir kıraatte (günler) lâfzı mutlak; İbn Mes'ud kıraatinde ise (peşpeşe) kaydı ile mukayyedir. Hüküm her iki nassda aynıdır: Köle azadına ve fakirleri doyurmaya güç yetirememesi halinde oruç tutma mükellefiyetinin bulunması.

Hükmün sebebi de birdir: Yemini bozma ve yeminin gereğine uymama. O halde mutlak mukayyede hamledilecektir. Buna göre, yemin keffâretinde tutulacak orucun peşpeşe olması şarttır, ayrı günlerde tutulursa yeterli olmaz. Mutevâtir olmayan Kur'ân kıraatlerini Sünnet kabilinden sayarak onları kaynak olarak değerlendiren Hanefîlere göre yemin keffâretindeki oruç hükmü böyledir. Diğer İslâm hukukçuları ise daha önce açıkladığımız

üzere [\[117\]](#) mutevâtir olmayan kıraatlerdeki ilâve kelimeleri hüccet olarak kabul etmediklerinden, bu görüşü paylaşmamaktadır.

244- Hükümlerin ve Sebeplerin Farklı Olması:

İki nassda hem hükümler hem hükümlerin sebepleri farklı olduğu takdirde, mutlakın mukayyede hamledilemeyeceğini de bilginler ihtilafsız kabul etmişlerdir. Böyle bir durumda iki nass arasında bağ bulunmadığı için, herbiri ile, kendisinin ait olduğu meselede ayrı ayrı amel edilir.

Meselâ:

Bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının... ellerini kesin." [\[118\]](#)

Diğer bir âyette de şöyle buyrulur: "*Ey iman edenler! Namaza duracağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.*" ^[119]

Birinci âyetteki (eller) lâfzı mutlak şekilde zikredilmiştir. İkinci âyetteki (dirseklere kadar) kaydı ile mukayyedir.

Bu iki âyet birbirinden farklı hükümler taşımaktadır: Birincisinde kesme cezası, ikincisinde, ise yıkama farzası.

Her iki hükmün sebepleri de farklıdır: Birincisinde hırsızlık suçu, ikincisinde namaz iradesi ve hazırlığı.

İşte bu iki nass arasında bağ olmadığı için, bilginler mutlakin mukayyede hamledilmeyeceği ve herbiri ile ait olduğu konuda ayrı ayrı amel edileceği hususunda fikirbirliği etmişlerdir.

Buna göre hırsızlıkla ilgili âyetteki itlaka uygun olarak hırsızın kolunun ^[120] tamamen kesilmesi gerekecekti. Fakat Sünnette bu itlakı el bilekleri ile sınırlayan takyidi hüküm yer almıştır. Şöyle rivayet olunmuştur.yer almıştır. Şöyle ki: Hz. Peygamber'in, hırsızın elinin bilekten kesilmesini emrettiği rivayet olunmuştur.

245- Hükümlerin Farklı, Sebebin Bir Olması:

İki nassda hükümlerin sebebi bir olmakla birlikte bu hükümler farklı ise, yine mutlakin mukayyede hamledilmeyeceği hususunda bilginler fikirbirliği içindedir.

Meselâ, yukarıda geçen:

- Abdest hakkındaki âyette şöyle buyurulmuştur:

- Teyemmüm ile ilgili âyet de şöyledir:

Abdest ile ilgili âyette (eller) lâfzı (dirseklere kadar) kaydı ile mukayyedir. Teyemmüm âyetinde ise aynı lâfız mutlak olarak zikredilmiştir.

İki nassda yer alan hükümler farklıdır: Birincide yıkamanın, ikincisinde ise meshetmenin farz oluşu.

İşte bu durumda -bilginlerin ihtilafsız kabul ettikleri üzere- mutlak mukayyede hamledilemez. Bu durumda teyemmüm âyetindeki lâfzının mutlak oluşuna göre amel etmek yani teyemmümde kolların tamamını meshetmenin farz olduğuna ve bir kısmını meshetmekle yetinmenin geçerli olmadığına hükmetmek gerekecekti. Fakat fakihler başka delile dayanarak burada hükmün mutlak olmadığı kanaatine varmışlardır. Çünkü aynı lâfız teyemmümle ilgili hadislerde ya (dirsekler) veya (avuçlar, el bilekleri) ile mukayyed olarak yer almıştır. Hüküm ve sebep bir olduğu için mutlak Kur'ân nassı mukayyed Sünnet nassı üzerine hamledilmiştir. Şu halde, teyemmümde kolların tamamının meshedilmesi gerekmez, bir kısmının meshi yeterli olur. Bu da yukarıda açıkladığımız ihtilâfa göre ya el bilekleri veya kolların dirseklere kadar olan kısmıdır.

246- Hükümün Bir, Sebeplerin Farklı Olması:

İki nassda hüküm bir, fakat herbir nassdaki hükmün dayandığı sebep farklı ise. Hanefitere göre mutlak mukayyede hamledilmez, diğer İslâm hukukçularına göre hamledilir.Meselâ:

Zihâr keffareti ile ilgili âyette şöyle buyurulmuştur:

"*Kadınlarına zihâr edip de sonra söylediklerinden dönenlerin, kanlarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir.*" ^[121]

Hata ile adam öldürme fiilinin keffareti hakkındaki Kur'ân âyeti ise şöyledir;

"*Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle âzâd etmesi gerekir.*" ^[122]

Birinci âyette (boyun, yani köle) lâfzı mutlak olarak zikredilmiştir. İkinci âyette ise aynı lâfız (mü'min) kaydı ile mukayyedir.

Her iki âyette hüküm aynıdır: Köle âzâd etmenin gerekliliği.

Âyetlerden herbirindeki hükmün sebebi diğerindekinin sebebinden farklıdır: Birinci hükümde sebep zihâr, ikinci hükümde sebep ise hata ile adam öldürmedir.

O yüzden, Hanefî bilginler mutlakin mukayyede hamletmemiş, hangi olay hakkında gelmiş ise o olaya ait olmak üzere herbiriyle ayrı ayrı amel etmek gerekir demişlerdir. Şu halde Hanefilere göre zihâr keffâretinde mü'min olmayan kölenin âzâd edilmesi geçerli olur, çünkü ilgili nass mutlaktır; hata ile adam öldürme keffâretinde ise mü'min olmayan kölenin azadı keffaret vecibesini düşürmez, zira bu konudaki nass "mü'min" kaydı ile mukayyedir.

Hanefiler dışındaki İslâm hukukçularına gelince, bu durumda mutlakin mukayyede hamlettikleri için, onlara göre zihâr keffâretinde de hata ile adam öldürme keffâretinde olduğu gibi âzâd edilecek kölenin "mü'min" olması gerekir.

Mutlakin mukayyede hamli konusunda yukarıda verdiğimiz bilgileri şöylece özetlemek mümkündür:

Şu durumda İslâm hukukçuların mutlakin mukayyede hamledileceğinde müttefiktir:

- İki nassda hüküm ve sebep bir olup, itlak ve takyid sebepte değil hükmün kendisinde ise.

- Şu iki durumda İslâm hukukçuları mutlakin mukayyede hamledilmeyeceğinde müttefiktir:

- İki nassda hükümler ve sebepler farklı ise.

- İki nassda hükümlerin dayandığı sebep aynı, fakat hükümler farklı ise.

- Şu iki durumda ise mutlakin mukayyede hamledilip edilmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir:

- İki nassda hüküm ve sebep bir olup, itlak ve takyid hükümde değil sebepte ise.

- İki nassda hüküm bir, fakat herbirinde hükmün dayandığı sebepler farklı ise.

Hanefiler yukarıdaki iki halde mutlakin mukayyede hamledilmeyip, herbir nass ile kendi konusunda ayrı ayrı amel olunacağı görüşündedir.

İslâm hukukçularının çoğunluğu ise bu iki halde mutlakin mukayyede hamledildi, yani bir nassdaki mutlakdan maksadın diğer nassdaki mukayyed şelal olduğu görüşündedir.

247- Emrin Manası:

"Emir", fiilin ileride yerine getirilmesi talebine delâlet eden (söz veya sözcük) tür.
Bu talep şu şekillerden biri ile olabilir:

- a) Bilinen emir sıygası ile. "*Namazı kılın, zekân verin*"^[123] âyetinde olduğu gibi.
b) Başına emir "lâm"i gelmiş muzari sıygası ile. Şu âyetler buna örnek gösterilebilir.

"İçinizden kim (ramazan) ayına erişirse, (farz olan) o orucu tutsun"^[124].

"Adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâ'be'yi) tavaf etsinler."^[125]

- c) "İhbar" (haber verme) maksadıyla olmayıp "talep" maksadıyla kullanılan haber cümlesi ile. Meselâ:

"Anneler çocuklarını, emzirirler."^[126] âyetinde durum böyledir. Zira âyette maksat annelerin çocuklarını emzirdiklerini haber vermek değil, annelerden çocuklarını emzirmeyi talep etmektir. Şu âyet de bu durum için örnek gösterilebilir: "*Ve Allah mü'minlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir.*"^[127] Çünkü görünüşte haber ifadesi olmakla beraber, burada maksad, mü'minlere, kâfirlerin kendi üzerlerinde hiçbir şekilde hakimiyet kurmalarına imkân vermemelerini emretmektir.

248- Emrin Delâleti:

Şayet bir nassda emir yer almışsa ve bundan maksadın ne olduğunu gösteren karineler varsa, emri bu karinelerin delâlet ettiği manada anlamak gerekir. Fakat maksadın ne olduğunu gösteren dış karinelere mücerret bir emir sözkonusu olursa, o zaman emrin ne yönde anlaşılması gerekeceği hususunda bilginler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bir guruba göre, böyle bir emir, me'mûrun bihin (emredilen fiilin) "nedb" veya "irşâd"^[128] yoluyla talep edildiğini gösterir. Özel karine bulunmadıkça, me'mûrun bihin "vacip" olduğuna delâlet etmez.

Diğer bir gurup bilgine göre, böyle bir emir, me'mûrun bihin "mubah" olduğunu gösterir. Özel karine bulunmadıkça me'mûrun bihin "nedb" veya "vücûb" yoluyla talep edildiğine hükümlenemez.

Bir başka guruba göre ise, emrin, "vücûb", "nedb" ve "ibâha" manalarına delâleti eşittir. Daha sonra hakkında bilgi verilecek olan "müşterek" lâfızda olduğu gibi, özel karine bulunmadıkça, hiçbirine delâleti belirli hale gelmez.

Bilginlerin çoğunluğuna gelince, onlara göre emir, prensip olarak me'mûrun bihin "vücûb"una delâlet eder. Özel bir karine bulunmadıkça, emrin vücuttan başka bir manada anlaşılması doğru olmaz. Şayet karine varsa, emrin, karinenin gösterdiği manaya hamledilmesi gerekir. Buna göre:

Şayet karine "ibâha"ya delâlet ediyorsa, emir emredilen işin "mubah" olduğunu ifade etmiş olur. Meselâ, "Yiyin, için"^[129] âyetinde durum böyledir. Zira yeme ve içmenin insan fitratının gerektirdiği tabî ve kaçınılmaz bir iş olması, bu emrin vücut ve bağlayıcılık anlamında olmayıp, ibaha ve müsaade anlamında olduğunu gösteren açık bir karinedir.

Eğer karine me'mûrun bihin "nedb" yoluyla talep edildiğini gösteriyorsa, emrin "mendup"luk ve "müstehap"lık ifade ettiğine hükümlenir. Şu âyette olduğu gibi:

"Ellerinizin altında bulunanlardan (kölelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle -eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz- mükâtebe yapın."^[130]

Bu âyette geçen kölelerle mükâtebe sözleşmesi yapılmasına dair emir, kesin tarzda ve bağlayıcı değildir. Bu, o fiilin mendup ve müstehap olduğunu göstermektedir. Zira bu emrin bağlayıcı olmadığını gösteren karine mevcuttur. O da, İslâm hukukunun şu yerleşik kuralıdır: Mâlik, mülkünde mutlak tasarruf hürriyetine sahiptir. Ortada bir zaruret veya ihtiyaç hali bulunmadıkça, mâlik, mülkü ile ilgili olarak belirli bir tasarrufa zorlanamaz.

Karine, emrin, birtakım dünyevî faydaların sağlanmasına yönelik bir hatırlatma olduğunu ve me'mûrun bihin "irşâd" yoluyla talep edildiğini gösteriyorsa, emrin "irşâd" (yol gösterme) manasında anlaşılması gerekir. Meselâ, "*Ey iman edenler! Belirli bir süre için birbirinize*

borçlandığınızda onu yazın."^[131] âyetindeki borcun yazıya geçirilmesi emri vücut için değil, hakkın korunmasını sağlamak üzere irşadda bulunmak içindir. Bir sonraki âyet, buradaki emrin vücut için olmadığını gösteren bir karinedir. Âyet şöyledir:

"Şayet birbirinize güvenirsiniz, kendisine güvenilen taraf emanetini tastamam yerine getirsin."^[132]

Görüldüğü gibi bu âyet, alacaklının borçlusuna itimat' etmesi halinde borç senedi yazılmadan da borç ilişkisinin kurulabileceğini ifade etmektedir.

Şayet karine, emrin, "eğitim" ve "güzel davranışlara alıştırma" maksadıyla fiilin yapılmasının talep edildiğini gösteriyorsa, emir "te'dib" ifade etmiş olur. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.v)'in henüz küçük bir çocuk olan Abdullah b. Abbas'a hitaben söylediği "*Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye*"^[133]

sözünde geçen emirler vücut için değildir. Çünkü muhatap henüz mükellefiyet çağında bulunmamaktadır. Su emir, eğitime, tehzib-i ahlâk ve güzel alışkanlıklar kazandırma maksadı taşımaktadır.

Eğer yukarıda belirtilen durumlar söz konusu değilse, yani emrin emredilen fiilin vücutuna delâlet etmesini engelleyen bir karine ortada yoksa, o zaman emir me'mûrun bihin kesin ve bağlayıcı tarzda talep edildiğini ifade etmiş olur.

Bilginlerin çoğunluğu (cumhur) tarafından savunulan bu görüş, bizce de tercihe şayan olan görüştür. Kur'ân ve Sünnet'te yer alan emirlerin anlaşılmasında, bu emirlerden maksadın ne olduğunu gösteren karinelerin bulunmaması halinde, vücut manasının esas alınması gerekir. Çünkü delilleri inceleyen kimse, dil açısından "emir"i, emredilen fiilin yerine getirilmesinin kesin ve bağlayıcı tarzda talep edildiğini göstermek üzere konmuş olduğunu görür. Şayet talepte bulunanın, emrin yöneltildiği kişi üzerinde hakimiyeti varsa ve o kişi me'mûrun bihi yerine getirmiş ise,

emredenin hoşnutluğunu ve mükâfaati, yerine getirmemiş ise kınanmayı ve cezayı hakeder. İşte usûl bilginlerinin terminolojisinde , "vücub"un ifade ettiği anlam da budur. [\[134\]](#)

249- Şer'î Emirlerin Delâletinde Bilginlerin İhtilâfının İstinbata (Hüküm Çıkarmaya) Etkisi:

Yukarıda açıkladığımız üzere, emir, kendisi ile ilgili karinelerin bulunup bulunmamasına göre farklı delâletlere sahiptir: Bazen vücuba, bazen ibahaya, bazen ise nedbe, irşada veya te'dibe delâlet eder.

Çoğu zaman karinelerin mevcut olup olmadığının kabulü ve bu karinelerin yorumlanması hususunda bilginlerin görüşleri farklılık taşıdığından, nasslarda yer alan emirlerin vücuba veya diğer manalara delâleti konusu bilginler arasında ihtilâfa yol açmış ve farklı icthadlar ortaya çıkarmıştır. Böylece emrin delâleti, İslâm hukukunun önemli bir konusunu ve hüküm istinbatındaki ihtilâfların başlıca sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Sözelimi bir gurup bilgin, bir emir ile karineye binaen kesin ve bağlayıcı tarzda me'mûrun bihin talep edildiği kanaatine varırken, diğer bir gurup kendi nazarında bu emri karineden mücerret saymış fakat prensip olarak emrin vücuba delâlet ettiğini kabul ettiğinden aynı sonuca ulaşmıştır. Öbür yandan başka bir gurup bu emrin vücup değil nedb veya irşad yoluyla me'mûrun bihin talebine delâlet ettiği görüşünü savunmuş, bu gurup da kendi içinde iki farklı gerekçeye dayanabilmiştir: Bazıları nedb veya irşada delâlet eden karine bulunduğunu söylerken diğer bazıları bu karineyi kabul etmemiş fakat prensip olarak (özel karine bulunmadıkça) emrin nedb veya irşad anlamı taşıdığı kanaatinde oldukları için aynı sonuca ulaşmışlardır. İslâm hukukçularının farklı görüşler ileri sürdükleri fihî meseleleri takip edip bu meselelerdeki ihtilâf sebeplerini dikkatli bir şekilde inceleyen kimse görür ki, pekçok meseledeki ihtilâfın sebebi, İslâm hukukçularının o mesele ile ilgili nassda yer alan emrin "müceb"i (gerekli kıldığı sonuç) hususundaki görüş farklılığıdır.

250- İslâm Hukukçularının Borç İlişkinin Yazıya Geçirilmesi, Borç Veya Alım-Satım İçin Şahit Tutulması Konusundaki İhtilâfı:

Yukarıda işaret ettiğimiz ihtilâflı meselelerden biri, borç ilişkisinin yazıya geçirilmesi ve borçlanma veya insanların yapageldikleri alım-satım için şahit tutulması konusudur. İslâm hukukçuları, yazıya geçirme ve şahit tutmanın mendup mu (ki bu halde mükellef onu terketmekle günahkâr olmaz) yoksa vacip mi (ki bu takdirde mükellef onu terketmekle günahkâr olur) olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Cumhuriyetin birinci görüşü, bir kısım İslâm hukukçuları ikinci görüşü -ki bu Zâhiriyye mezhebinin görüşüdür- savunmuşlardır.

Bu ihtilâfın sebebi, şu âyetlerde geçen emirlerin muktezasi hususundaki görüş farklılığına dayanmaktadır:

"Ey iman edenler! Belirli bir süre için birbirinize borçlandığınızda, onu yazın. Erkeklerinizden iki kişiyi, eğer iki erkek yoksa muvafakat edeceğiniz şahitlerden bir erkek iki kadını şahit tutun. Alım-satım yaptığınız zaman da şahit tutun. Ne yazan ne şahitlik eden zarara uğratılsın. Yolculuk halinde olur da yazacak birini bulamazsınız, (borca karşılık) alınmış rehin de (yeterlidir). Şayet birbirinize güvenerseniz, kendisine güvenilen taraf

emanetini tastamam yerine getirsin." [\[135\]](#)

Bu nass dört emir ihtiva etmektedir:

1- İfadesindeki borcun yazılması emri,

2- İfadesindeki borç için şahit tutma emri

3- İfadesindeki satım için şahit tutma emri,

4- İfadesindeki yolculuk halinde rehin alma emri (çünkü bu ifade "rehin alınız" anlamındadır.) Bilginler, rehin alma emrinin vücup değil nedb ve irşad için olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu emrin vücup manasında anlaşılmasını engelleyen ve nedb ve irşad anlamı taşıdığına gösteren karine bulunmaktadır. Bu karine âyetteki "Şayet birbirinize güvenerseniz. ifadesidir. Bu ifade, alacaklıya borçlusuna güvenmesi halinde borca karşılık ondan rehin almaması imkânını tanımaktadır. O yüzden, bütün İslâm hukukçularına göre, yolculuk halinde borca karşılık rehin alınması emri nedb ve irşad yönünde bir talep olarak kabul edilmiştir ve mükellef bu emri terketmekten ötürü günahkâr olmaz.

Bilginler, borcun yazılması, borç için şahit tutulması ve satım için şahit tutulmasına dair emirlerin mücebi hususunda ise ihtilâf etmişlerdir. Cumhura göre, bu emirlerden herbiri nedb ve irşad içindir, vücup için değildir. Çünkü vücup anlamının çıkarılmasını engelleyen karine bulunmaktadır. Bu, -yukarıda da işaret edilen- "Şayet birbirinize güvenerseniz." ifadesidir. Çünkü bu ifade kişiye, borç ilişkisi kurduğu kimseye itimat etme, dolayısıyla bu itimada binaen borç senedi yazmama ve bu ilişki için kimseyi şahit tutmama imkânını tanımaktadır.

Zahiriler ise şöyle der: Borcun yazılması, borç ve satım için şahit tutulması emirleri, nedb ve irşada değil vücuba delâlet etmektedir. Çünkü karinelere mücerret emrin muktezâsı vücuptur. Bu emirleri vücup anlamından çıkarıp başka bir anlama meselâ nedb ve irşad anlamına getiren karine ise bulunmamaktadır. Âyetteki, ifadesine gelince, buradaki borcun yazılması, borç ve satım için şahit tutulması emirleri ile ilgili olmayıp sadece yolculuk halinde rehin alınması emri hakkındadır. Çünkü hemen bu emrin peşisira zikredilmiştir.

İşte bu gerekçeye binaen Zahirilere göre borcun yazılması, borç ve satım için şahit tutulması vaciptir. Mükellef bunu terkederse günahkâr olur; fakat bu terkten ötürü sözleşme fasit olmaz. Bize göre tercihe lâyık olan cumhurun görüşüdür. Çünkü ifadesi nassın ihtiva ettiği dört emirden sonra gelmiştir. Bunu sadece yolculuk halinde rehin alma emrine bağlamak ve diğer emirlerden ayırdetmek doğru olmaz. Zira nassın tamamı tek bir mevzu ile ilgilidir. O da, yazma, şahit tutma ve rehin yoluyla hakları teminat altına almaktır. Mademki Zahirilerin de kabul ettikleri üzere rehin ile ilgili emir mendupluğu göstermektedir, şu halde yazma ve şahit tutma ile ilgili emirlerin de mendupluk anlamını taşıdığına hükmetmek gerekir. Çünkü -belirttiğimiz gibi- bu emirlerin hepsinde maksat hakkın korunmasıdır. O halde bunlardan bir kısmının nedb bir kısmının vücup için

olduğunu söylemek delilsiz bürhansız bir iddia olur. [\[136\]](#)

251- Yasak ve Haram Kılmadan Sonra Gelen Emir:

Bir sıygası bazen emredilen fiilin yasak ve haram kılınmasından sonra gelir. Meselâ "Namaz kılınca, yeryüzüne Allah'ın lütfundan (nasibinizi)

arayın." [137] âyetindeki namazdan sonra alış-veriş vb. yollarla rızık aramak üzere yürüyüşüne dağılma emri böyledir. Çünkü (cuma namazı sırasında) alış-verişi yasaklayan şu âyetten sonra gelmiştir:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."

Kurban etlerinin saklanması yasaklandıktan sonra şu hadiste geçen "saklayınız" emri de bu şekle örnek teşkil eder:

"Size kurban etlerinin saklanması yasakladım. Artık saklayınız." [138] İşte bu paragrafta yukarıda örneklerini verdiğimiz durumdan sözedeceğiz. Esasen usulcüler yasaklama ve haram kılmadan sonra gelen emir sıygası konusunda pek çok görüş ileri sürmüşlerdir. Biz bunları üç görüş halinde özetlemekle yetineceğiz.

Birinci görüş: Böyle emir sıygası ibahaya delâlet eder (emredilen fiilin mubah olduğunu gösterir). Bu görüş İmam Şafiî'den ve bir gurup bilginden nakledilmiştir. Herhalde bu görüşün sahipleri, yasaktan sonra gelen emirlerin büyük çoğunluğunun -bilginlerin ittifakı ile- mubahlığa delâlet ettiğine dayanarak, emrin yasaktan sonra gelmesini, onun vücuttan alınıp ibaha anlamına çekilmesi için bir karine olarak görmekteyler. Meselâ,

"İhramlı iken avlanmayı helâl saymamak üzere âyetinden sonra gelen ihramdan çıkınca avlanın (avlanabilirsiniz)" [139] emri, bilginlerin ittifakı ile mubahlık anlamındadır. Yine yukarıda zikrettiğimiz kurban etleri ile ilgili hadisteki "saklayınız" emri bütün bilginlere göre mubahlık hükmünü göstermektedir.

İkinci görüş: Böyle emir sıygası vücutta delâlet eder. Hanefî bilginlerin çoğunluğu ve bir kısım Şâfiî bilginler bu görüştedir. Öyle görünüyorki bu görüşün sahipleri bu sonuca varırlarken şöyle düşünüyorlar: Karinelerden mücerret olarak gelen emir sıygası vücutta delâlet eder. Emrin yasaktan sonra gelmiş olması ise onu vücuttan başka bir anlama çekmeyi gerektiren bir karine değildir. Bu şekilde yasaktan sonra gelmiş olduğu halde vücutta delâlet eden bir kısım emirler de gerçekten mevcuttur. Meselâ:

"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün." [140] âyetindeki müşriklerle savaşma emri haram aylarında bu fiilin yasaklanması hükmünden sonra gelmiştir ve fakat bu emrin vücutta ifade ettiği hususunda bütün bilginler fikirbirliği etmişlerdir. Yine, Rasûlullah'a gelip "Ya Rasûlellah! Ben hiç temizlenmeden sürekli âdet gören bir kadını. Namazı terketmeli miyim?" diye soran Fatma binti Ebî Hubeys'e Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Hayır. Bu, damardan gelen bir kandan ibarettir; âdet kanı değildir. Âdetin geldiğinde namazı terket. Âdetin bittiğinde üzerindeki kanı yıka ve namazını kıl." [141]

Buradaki âdet sonrası namaz emri, yasak ve haram kılmadan sonra gelmiştir ve vücutta içindir.

Üçüncü görüş: Böyle emir sıygası yasak ve haramlık hükmünü ortadan kaldırır ve me'mûrun bihin yasaktan önceki mubah, vacip vb. hükmünün geri gelmesini sağlar. Hanefî bilginlerden Kemal b. Hümâm bu görüşü seçmiştir. Bizim de bu meselede tercih ettiğimiz görüş budur. Tümevarım metodu ile yapılan incelemeler bunun doğruluğunu ortaya koymaktadır. Nitekim yasak ve haram kılmadan sonra gelen emirleri inceleyen kimse, buralarda me'mûrun bihin hükmünün yasak hükmünden önce o fiil için sabit olan hüküm olduğunu görür. Bunun örnekleri çoktur. Birkaçını hatırlatacak olursak:

Müşriklerle savaşmak vaciptir. Haram aylarda savaşmak ise haram kılınmıştır. Bu ayların bitmesinden sonra savaşma ile ilgili emrin muktezası da -bilginlerin ittifakı ile- vücutta. Görüldüğü gibi bu hüküm, yasaktan önceki hükmün kendisidir.

Ölümü hatırlayıp öğüt almak üzere kabirleri ziyaret etmek mendup nevindedir. Şâri', bir maslahata binaen önce bunu yasaklamış sonra Rasûlünün diliyle kabir ziyaretini şöyle emretmiştir: Daha önce size kabir ziyaretini yasakladım. Muhammed'e annesinin kabirini ziyaret için izin verilmiş

bulunmaktadır. Artık siz de kabirleri ziyaret edin, zira bu âhireti hatırlatır. [142] Bilginler buradaki emrin mendupluk anlamında olduğunu ihtilafsız kabul ederler. İşte bu hüküm yasaklamadan önceki hükmün aynıdır.

Avlanma mubah iken, Şâri' ihram halinde bu fiili haram kılmıştır. Sonra ihramdan çıkınca avlanmayı emretmiştir: "İhramdan çıkınca avlanın." Bu emrin mubah kılma anlamında olduğu hususunda bilginler ittifak etmiştir. Şu halde yasaktan sonraki hüküm ile yasaktan önceki hüküm aynıdır.

252- Emrin, Me'mûrun Bihin Tekrarına Delâleti:

Emrin, me'mûrun bihin tekrarına ve hayat boyunca yerine getirilmesine delâleti hususunda usulcüler birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler içinde isabetli olanı şudur: Emir, ancak, me'mûrun bihin ileride yerine getirilmesinin talep edildiğini gösterir. Me'mûrun bihin tekrarına delâlet ise emir sıygasından çıkarılamaz. Bu delâlet, emri eleyen karinelerden çıkarılabilir: Emrin, Şâri'in me'mûrun bih için illet veya sebep kabul ettiği bir şarta bağlanmış yahut bir vasıfla kayıtlanmış olması gibi. Meselâ, şu âyette abdest alma emri namaz kılma iradesine bağlanmıştır:

"Ey iman edenler! Namaza duracağınız zaman yüzlerinizi dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın." [143] Bu emir, kişinin namaz kılma ihtiyaç iradesi bulunduğu her zaman abdestin alınması talebini ihtiva etmektedir. Namaz iradesi abdest alınması talebinin illetini veya sebebini teşkil etmektedir. Bir şeyin illet veya sebebi tekerrür ettikçe o şey de tekerrür eder. Bir başka örnek: Zina eden erkek ve kadına değnek vurma cezasının uygulanması

emri zina fiili ile kayıtlanmıştır: "Zina eden kadın ve erkeğin herbirine yüz değnek vurur." [144] Buradaki emir, zina fiilin bulunması halinde zina haddinin de uygulanması talebini ihtiva etmektedir. Zira Şâri', zina fiilini cezanın gerekliliği için illet veya sebep kılmıştır, o tekerrür ettikçe ceza da tekerrür eder.

253- Emrin "Fevr"e ve "Terâhî"ye Delâleti:

Usulcüler emrin me'mûrun bihin tekrarına delâleti hususunda ihtilâf ettikleri gibi, me'mûrun bihin fevren (hemen) mi yoksa terâhiyen geniş zaman

inde) mi yerine getirilmesi gereğine delâleti konusunda da birçok görüş ortaya koymuşlardır. Bu görüşler içinde tercihe şâyân olanı şudur: Emrin kendisi, me'mûrun bihin fevren mi yoksa terâhiyen mi yerine getirileceği hususuna delâlet etmez. Bu husus emri çevreleyen şartlardan anlaşılabilir. Meselâ, bir kimse başkasına "Bana su ver" dese, bu emir me'mûrun bihin fevren yerine getirilmesinin istendiğini gösterir. Çünkü bu yönde karine bulunmaktadır. Şöyle ki: Âdete göre su, ancak su ihtiyacının duyulması ve fiilen susuzluğun bulunması halinde istenir. Bir kimse muhatabına, meselâ, "Bir hafta sonra şöyle yap" dese, bu emir terâhî ifade eder ve me'mûrun bihin yerine getirilmesinin bir hafta tehirini gerektirir.

Me'mûrun bihin ramazan orucunda olduğu gibi (kendi cinsinden) başka fiili kapsamayacak bir vakit ile kayıtlı olması halinde, emir fevr ifade eder. Belirlenen vaktin girmesiyle me'mûrun bihin de hemen edâ edilmesi gerekir. Çünkü me'mûrun bihin bir parçasının kaçırılması ile edâ imkânının ortadan kalkacağı tarzda edâ için dar bir vakit tayin edilmiş olması emrin fevri olduğuna açık bir karine teşkil eder.

Fakat me'mûrun bih, beş vakit namazda olduğu gibi kendisiyle birlikte (kendi cinsinden) başka fiillerin ifasına da imkân verecek bir vakit ile kayıtlı ise, emir fevre delalet etmez ve me'mûrun bihin tayin edilen vaktin başında yerine getirilmesi gerekmez. Mükellef bu fiili belirlenen vaktin herhangi bir parçasında yerine getirebilir ve vaktin başında yerine getirmemekten ötürü günahkâr olmaz. Zekât, kazaya kalmış oruç ve gibi fiillerde olduğu gibi, me'mûrun bihin mutlak, yani vakit ile kayıtlı olmaması halinde de hüküm böyledir. Bu durumda emir fevr ifade etmez. Fiil hemen yerine getirilebileceği gibi, istenen şeyin ihlâlüne yol açmayacak şekilde tehir edilmesi de caizdir. Bununla beraber, hayırlı işe biran önce koşma arzusu ve edadan önce vaktin sona erebileceği endişesi ile fiilin hemen yerine getirilmesi daha faziletlidir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'a dır. O, size, ayrılığa düştüğünüz şeyleri (hakikatini) haber verecektir." [145]
Şüphesiz, Allah'ın emrettiği fiiller, onun insanları yarışmaya teşvik ettiği "hayır"ın kapsamında sayılır.

C-NEHİY

254- Nehyin Manası:

"Nehiy" fiilden el çekme ve fiili terketme talebine delâlet eden (söz veya sözcük)tür.

Bu talep şu şekillerden biri ile olabilir:

a) Bilinen nehiy sıygası ile. Şu âyetlerde olduğu gibi: Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. [146] *"Mallarınızı, aranızda haksız sebeplerle yemeyin."* [147]

b) Fiilden "el çekme talebini gösteren emir sıygası ile. "Ve alış-verişi bırakın" [148] âyeti buna örnek gösterilebilir.

c) Nehiy masterından türetilmiş fiil ile. "Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar." [149] âyetinde olduğu gibi.

d) Tahrim masterından türetilmiş fiil ile veya helâllığın nehyedilmesi ile. Şu âyetler buna örnek gösterilebilir: "Size, analarınız, kızlarınız.(ile evlenmek) haram kıldı." [150]

"Onlara (kadınlara) verdiklerinizden bir şey almanız helâl değildir." [151]

255- Nehyin Delâleti:

Usûlcüler, emrin delâletinde olduğu gibi, karineden mücerret nehyin delâleti konusunda da ihtilâf etmişlerdir.

Cumhura göre nehiy, menhiyyün anhin (nehyedilen fiilin) haram kılındığını gösterir ve özel karine bulunmadıkça "tahrim" dışında bir anlama çekilemez. Karine varsa, nehiy o karinenin gösterdiği anlamda anlaşılır. "Meselâ:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın" [152] âyetindeki nehiy, cuma namazı sırasında alış-verişin mekruh olduğuna delâlet etmektedir. Bu nehyi "tahrim"den çıkarıp "kerahe" anlamına geçiren karine şudur: Nehiy bizatihi alışveriş hakkında olmayıp; alış-verişin, kişiye farz olan cuma namazından alıkoyma endişesine binaen varid olmuştur.

"Açıklanması halinde hoşunuza gitmeyecek bir kısım şeyler vardır, ki onlardan sual etmeyin." [153] âyetindeki nehiy, zarara ve eziyete yol açan fiilin terkedilmesi hususunda "irşad" (yol gösterme) anlamını taşımaktadır.

"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme." [154] âyetindeki nehiy "duâ" anlamındadır.

Bazı usûlcülere göre nehiy, nehyedilen fiilin mekruh kılındığını gösterir. Özel karine bulunmadıkça haram kılındığını göstermez.

Bir kısmı usulcüyeye göre ise nehiy, tahrim ve kerâhe arasında "müşterek"tir. Karine olmadıkça, bunlardan hiçbirine delâlet etmez.

Bilginlerin çoğunluğu (cumhur) tarafından savunulan görüş, bizce de tercihe şayan olan görüştür. Kur'an ve Sünnet'te yer alan nehiylerin anlaşılmasında, bu nehiylerden maksadın ne olduğunu gösteren karinelerin bulunmaması halinde, haramlık manasının esas alınması gerekir. Çünkü dil kuralları açısından nehiy, nehyedilen fiilin terketilmesinin kesin ve bağlayıcı tarzda talep edildiğini göstermek üzere konmuş sıyga demektir. İşte İslâm hukukçularının terminolojisinde "tahrim" in ifade ettiği anlam da budur. Şu halde nehyin gerçek manasının "haram kılma" olarak kabul edilmesi, özel karine bulunmadıkça bundan başka bir manaya çekilmemesi gerekir.

256: Nehyin "Tekrar" ve "Fevr" e Delâleti:

Nehyin, nehyedilen fiilden fevren (hemen) ve sürekli olarak el çekme talebine delâlet ettiğini usûlcüler ihtilafsız kabul etmişlerdir. Şâri' bir işten

nehyetmiş ise, nehyin kendine yöneltildiği kişinin bu işi derhal terketmesi ve hayatı boyunca hiçbir zaman yapmaması gerekir. Mükellef, herne zaman nehyedilen iş ile karşı karşıya gelse ve kendisinde onu yapma eğilimi belirse, o işi yapmaktan vazgeçmelidir ki, kendisine yöneltilen hitaba uymuş ve imtihanın gereğini yerine getirmiş olsun. Çünkü bir işten nehiy, o işin ihtiva ettiği zararı ve kötülüğü mükelleften defetmek içindir. Bu gaye ise, ancak, fiilin derhal ve sürekli olarak terkedilmesi ile gerçekleşir. Bir kimse bir işten nehyedilse, sonra o kimse herhangi bir vakitte bir defa bile o işi yapsa, onun nehye uyduğu söylenemez. O halde nehyedilen şeyden el çekmenin hem derhal gerekli olması ("fevri"liği) hem de sürekliliği ("tekrar"ı), nehye uymanın gerçekleşmiş sayılabilmesi için zaruridir.

Görüldüğü üzere, bu yönüyle nehiy, emirden farklıdır. Zira -yukarıda belirttiğimiz gibi- emir, kendi başına fevr ve tekrarı gerektirmez. Nehiy ise, bizaatihi hem fevri hem tekrarı gerektirmektedir.

257- Nehyin İbâdetlere ve Muamelâta Etkisi:

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, tercihe lâıyk olan görüşe göre, karinelere mücerret olan nehiy, menhiyyün anhin haram kılındığına delâlet eder. Nehyin kendisine yöneltildiği kişi, buna karşı gelir ve nehyedilen fiili yaparsa günahkâr olur ve âhirette cezaya çarptırılmayı hak eder. Bu, hernekadar uhrevî bir sonuç ise de, nehyin yegâne sonucu bu değildir. Bir de nehyedilen fiile -ister ibâdet ister muamelât nevinden olsun- bağlanan dünyevî sonuç vardır. Bilindiği gibi, ibâdetler ve muamelât, Şâri'in kendilerine bir takım hükümler ve hedeflenen sonuçlar bağladığı işlerdir. Şâri' bunlar için bazı rükünler ve şartlar belirlemiştir ki, onlar birarada bulunmadıkça o fiiller muteber olmaz. İşte şimdi nehyin bu konudaki etkisinden söz edeceğiz. Bu hususta söylenebilecek şeyleri şöylece özetlemek mümkündür:

İslâm'da meşru kılınmış namaz, oruç, alım-satım, kira, evlenme akideleri ve benzeri ibadetler ve muameleler hakkında Şâri'in nehyi özel bazı durumlarda sözkonusu olabilir. Bu konudaki nehiyeler tümevarım metodu ile incelenirse, bunların üç nevi halinde ele alınabileceği görülür:

Birinci nevi: Amelden o amelin mahiyeti ve özü(ndeki sakatlık) sebebiyle nehiy. Bu, amelin rükününün veya mahallinin (konusunun) bulunmamasına binaen konmuş nehiydir. Ölü etinin, ana karnındaki ceninin, daha ortada olmayan muayyen bir ekinin satışına dair nehiy böyledir. Bütün bu olaylardaki nehiy satım konusunun (şer'an) mevcut olmamasından ötürüdür.

İkinci nevi: Amelden, o ameli çevreleyen fakat onun icaplarından olmayan bir durum sebebiyle nehiy. Çalınmış elbise ile namaz kılma ve cuma namazı esnasında alış-veriş yapma hakkındaki nehiy gibi.

Üçüncü nevi: Amelden, o amelin icaplarından olan bir vasıf (taki sakatlık) sebebiyle nehiy. Bayram gününde oruç tutma ve ribâ yahut bir fasit şart ihtiva eden satım sözleşmesi hakkındaki nehiy bu neviye örnek gösterilebilir. Şöyle ki: Bayram gününde oruç tutmanın yasaklanması orucun mahiyetinden ötürü değildir. Zira oruç bir ibadettir, mahiyetine binaen yasaklanması düşünülemez. Buradaki nehiy, o günde Yüce Allah'ın misafiri sayılan kulun bu ikramı reddetmiş olacağından dolayısıdır. Aynı şekilde ribâ ihtiva eden satışın, meselâ yüz kilo buğdaya karşılık yüzon kilo buğdayın satılmasının yasaklanması da böyledir. Çünkü bu yasak satım sözleşmesinin mahiyetinden dolayı değil, satım sözleşmesinin vâsıflarından birindeki sakatlıktan ötürüdür ki, bu olaydaki vasıf, karşılıksız bir fazlalığın yani haksız kazancın bulunmasıdır. Fasit şart ihtiva eden satım sözleşmesi de bu kabildendir. Zira şart bir menfaati tazammun etmektedir. Şartın tazammun ettiği bu menfaat karşılığı olmayan bir fazlalık sayılır ve ribâ ile benzerlik göstermiş olur. Ribâ ve benzerleri ise şer'an caiz değildir.

Şayet nehiy amelin mahiyeti ve (özü ndeki sakatlık) sebebiyle ise, -bilginlerin ittifakıyla- bu, nehyedilen amelin butlanını gerektirir. O yüzden, ölü etinin, ana karnındaki ceninin ve hünüz ortada olmayan muayyen ekinin satışı batıldır. Kendisine hiçbir sonuç bağlanmaz. Zira akdin konusu (şer'an veya fiilen) mevcut değildir. Akit ise, ancak bir konu üzerine kurulabilir.

Şayet nehiy, amelin icaplarından olmayan fakat onu çevreleyen bir durumdan ötürü ise, amelin butlanını da fesadını da gerektirmez. Amel, sahih olarak kalır ve kendisine normal olarak bağlanan sonuçlar bağlanır. Fakat hakkında nehiy olduğu için yapılması mekruhtur. Bu bilginlerin çoğunluğunun görüşüdür ki, tercihe şayan olanıdır. Zahiriler ise, şöyle derler: Bu durumda nehiy, mahiyet ve öz (deki sakatlık) halinde olduğu gibi nehyedilen fiilin butlanını gerektirir. Bu görüş İ. Ahmed b. Hanbel'den de nakledilmiştir. Bir rivayete göre İ. Mâlik b. Enes aynı görüştedir.

Şayet nehiy, amelin icaplarından olan bir vasıf (taki sakatlık) sebebiyle ise, bunun etkisi. Hanefiler ile çoğunluğu teşkil eden Şâfiiler ve diğer bilginler arasında ihtilâftır.

Hanefiler derler ki: Bu nehiy, sadece vasfın fesadını gerektirir. Amelin kendisine gelince, o meşru halde kalır. Onlar bu nevi fiile "fasit" adını verirler ve o fiile kendisi ile hedeflenen bazı sonuçları bağlarlar, diğer bazılarını bağlamazlar.

Şâfiiler ve diğerleri (cumhur) ise şöyle derler: Bu nehiy, hem aslın hem vasfın fesadını gerektirir. Onlar bu nevi fiile aynı anlamda olmak üzere "fasit" veya "bâtıl" adını verirler ve o fiile kendisi ile hedeflenen hiçbir sonucu bağlamazlar. Görüldüğü gibi, bu bilginlere göre bu nevi de amelin mahiyeti ve özü (ndeki sakatlık) sebebiyle nehiy gibidir, ki onun nehyedilen fiilin butlanını gerektirdiğini bütün bilginler kabul etmektedir.

İşte bu ihtilâftan dolayısıdır ki, bayram gününde tutulan oruç, ribâ veya fasit şart ihtiva eden satım sözleşmesi ve benzeri ameller Hanefilere göre "fasit", cumhura göre ise "bâtıl" hükmündedir.

Her iki taraf kendi görüşünü desteklemek üzere birçok delil getirmiştir. Biz bunlardan şu kadarını zikretmekle yetineceğiz:

Hanefilerin gerekçesi: Şâri' ibâdetleri ve muamelâtı, bunlara bağlanan bir takım hükümler için sebep kılmıştır. Eğer Şâri' bir ibâdet veya muameleyi bunun icaplarından olan bir vasıf (taki sakatlık) tan ötürü nehyetmiş ise, nehyin sadece bu vasfın butlanı sonucunu doğurması gerekir. Şayet bu vasfın varlığı o amelin özünü ihlâl etmiyorsa, bu özün varlığını koruduğunu kabul etmek gerekir. Bu durumda, gerek vasfa gerekse öze kendisine uygun olan sonucu bağlamak icap eder. Meselâ, nehyedilen fiil bir satım sözleşmesi ise ve sözleşmenin özü yani rükünü ve konusu mevcut ise, buna uygun olarak mülkiyetin sübutuna hükmetmek gerekir. Diğer taraftan nehyedilen vasfın mevcudiyetine binaen de sözleşmenin feshedilmesi icabeder. Böylelikle fiilin her iki yönü dikkate alınmış ve herbirine uygun olan hüküm bağlanmış olur.

Cumhurun gerekçesi: Şâri' bir işin yapılmasını talep etmiş ve bu işin belirli bir vasfı taşımasını yasaklamış ise, bu nehiy, Şâri'in o işi o yasak vasıftan hâli olarak yerine getirilmesini talep etmiş demektir. Şayet o iş o vasıfla birlikte yerine getirilmiş ise, artık Şâri'in talep ettiği fiil olmaktan çıkar. Binaenaleyh o fiil ile hedeflenen sonuç ona bağlanamaz.

Kanaatimizce, bu konuda cumhurun görüşü üstündür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Bizim emrimize (dinimizin talimatına) uygun olmayan her iş merduttur." Bu hadis, Şâri'in emrine ve talebine uygun olmayan hertürlü işin onun nazarında geçersiz sayıldığına açık bir delildir. Şu halde, Şâri'in emrine aykırılık ister amelin mahiyeti ve özü isterse lüzumlu vasıflarından biri ile ilgili olsun, bu amel ile hedeflenen hükümler o amele bağlanamaz.

Bilginlerin, "fesâd" ve "butlan" konusundaki görüş ayrılığı, esasen, lüzumlu vasıflarından biri (ndeki sakatlık) sebebiyle bir amelden nehyin etkisi konusundaki ihtilâfa dayanmaktadır. Şöyle ki: Cumhura göre fesâd ve butlan aynı manaya gelir. Bu da, amelin, ister mahiyet ve öz isterse lüzumlu vasıflardan biri bakımından Şâri'in emrine aykırılık taşımasıdır. Hanefilere göre ise fesâd ve butlan farklı şeylerdir. Fesâd, amelin, "asl"ı değil "vasfi itibariyle Şâri'in emrine aykırılık taşımasıdır. Butlan ise, amelin, aslen ve vasfen Şâri'in emrine aykırı olmasıdır.

Bunu biraz açıklayalım: Hanefiler amedün lüzumlu bir vasfi(ndaki sakatlık) sebebiyle nehyediimesinin etkisini sadece vasfin fesadından ibaret sayıp, aslın önceden olduğu gibi meşru olarak kalacağına hükmettikleri, amelin mahiyeti ve özü(ndeki sakatlık) sebebiyle nehyediimesinin etkisini hem aslın hem vasfin fesadı olarak gördükleri için önlerinde iki çeşit amel bulmuş oluyorlardı: Biri aslı itibariyle meşru fakat vasfi itibariyle gayrı meşru; diğeri ise hem aslı hem vasfi itibariyle gayrı meşru. İşte bunlardan birincisine "fasit", ikincisine "bâtil" adını verdiler. Böylece iki çeşidi birbirinden ayırdetmiş oldular.

Cumhur ise, amelin lüzumlu bir vasfi(ndaki sakatlık) sebebiyle nehyedilmesinin etkisini tıpkı mahiyet ve öz(deki sakatlık) sebebiyle nehyin etkisinde olduğu gibi, hem vasfin hem de aslın fesadı şeklinde kabul ettiklerinden, aslen meşru vasfen gayrı meşru denebilecek bir amel çeşidi ile karşılaşmamış oldular. Dolayısıyla, Hanefilerin yaptığının aksine, böyle bir amel için özel bir terim kullanma ihtiyacı duymadılar. Burada hatırlatmak gerekir ki, Hanefî usûl bilginleri kendi aralarında, muamelat konusunda bu şekilde fesâd ve butlan ayırımı yapma hususunda müttetik olmakla beraber, ibâdetler ve ibâdetlere ilhak edilebilecek muamelat -ki bu evlenme akdidir- konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bir kısmı bunlarda da ayırım yapma taraftarıdır ve şöyle derler: Bayram gününde veya Şâri'in oruç tutmayı yasakladığı günlerde tutulan oruç aslı itibariyle meşru vasfi itibariyle gayrı meşrudur. Bu yüzden, aslen meşru oluşuna şöyle hüküm bağlarlar: Bir kimse bu günlerden birinde oruç tutmayı nezretse, nezri sahihtir ve bunu ifa etmek gerekir. Şu kadar var ki, o günde değil onun yerine bir başka günde oruç tutması istenir. Vasfi itibariyle fasit oluşuna da şu sonucu bağlarlar: Bayram gününde oruca başlayıp oruca tamamlamadan iftar eden kişinin, bu oruç yerine bir başka günde oruç tutması gerekir. Oysa orucun yasak olmadığı günlerde oruca başlayan ve vaktinden önce iftar eden kimsenin onu tamamlaması, tamamlamadığı takdirde bunun yerine bir başka günde oruç tutması gerekir.

Diğer bir gurup Hanefî usûlcü ise, ibâdetler ve ibâdetlere ilhak edilebilecek muamelat konusunda fesâd-butlan ayırımının yapılmasını uygun görmez. Onlar şöyle derler: Bu amellerde Şâri'in emrine aykırılık ister amelin mahiyet ve özünde isterse lüzumlu vasıflarından birinde olsun, ameli -aynı anlama gelmek üzere- fasit ve bâtil kılar. Hanefilerden nakledilen meşhur görüş budur. Esas alınması gereken de bu görüştür. Çünkü ibâdetlerde temel gaye, kulun itaati ve emre uymasının denenmesidir. Bu ise, ancak herhangi bir aykırılığın bulunmaması ile gerçekleşebilir. Muamelâta gelince, bunlarda kulların fayda ve zarar durumuna bakılır. Şayet aykırılık amelin mahiyetinde ve özünde ise, bu amelde maslahatın gerçekleşeceği asla düşünülemez, böyle amele "bâtil" denmesi tam olarak gerçeği yansıtmış olur: Ma'dumun (mevcut olmayan şeyin) satışı olayında olduğu gibi. Fakat amelin özü yani rüknü ve konusu sağlam olup da aykırılık vasıfta ise, bu amel ile bir yönden maslahatın gerçekleştirilmesi mümkün olabilir. Bu durumda ona sonuç bağlanması icap eder ve bilâhère aykırılığa yol açan durumun giderilerek amedün tamamlanması istenir. Şu kadar var ki, Şâri'in emrine muhalif bir vasif taşıdığından ötürü onun rızasına uygun bir şekilde meydana gelmediği için amelin değeri eksik kalır. İşte bu yüzden bâtil değil fasit adı ile anılması uygun düşer. Esasen fesâd, bir şeyin faydasındaki eksiklik demektir, yoksa tamamen faydasız anlamında değildir. Butlan ise, bir şeyin menfaatinin temelden yok olması demektir. Meselâ, et yenebilirlik vasfını tamamen kaybetmemiş ölçüde buzolunca ef fasit oldu" denir. Buna karşılık asla yenmeyecek hale gelince "Er bâtil oldu" denir.

2- ÂMM

258- "Âmm'in Tarifi:

"Âmm" tek vaz' ile tek bir mana ifade etmek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertlere şâmil olan (kapsayan) lâfızdır. Mesela: ^[156] âyetinde geçen (hırsız) lâfzı böyledir. Çünkü tek vaz' ile tek bir mana için konmuştur, ki bu mana "hırsızlık"tır. Bu lâfız, kendisinde hırsızlık manasının gerçekleştiği bütün fertlere şâmidir ve bu fertlerin belirli bir sayıya hasderilmesine delâleti sözkonusu değildir.

Âmm lâfza başka bir örnek: "Ülkenin bilginleri". Bu lâfız da tek vaz' ile tek mana için, yani ülke halkından "ilim" vasfını taşıyan kişileri ifade etmek için konmuştur. Ülkedeki bütün bilginlere şâmidir. Bu bilginler hernekadar gerçekte belirli sayı ile sınırlı iseler de, bu sınırlandırma lâfızdan anlaşılılmakta, dış unsurlardan (vakıadan) anlaşılmaktadır. O yüzden "ülkenin bilginleri" lâfzı mevcut olan ve ileride var olacak bütün bilginleri kapsar.

259- Umûm Lâfızları:

Umûm ifade eden lâfızlar çoktur. Başlıcaları şunlardır:

1- ve (her, hepsi, bütün) lâfızları. Bu iki lâfız, muzâfun ileyhlerinin (tamlayanlarının) umûmuna delâlet eder. Şu örneklerde olduğu gibi: "*Herkes kendi kazandıklarına karşı rehindir.*" ^[157]

"*Deki: Herkes kendine uygun iş yapar.*" ^[158] Bana gelen herkese ikram ederim.

2- İstiğrak ve şumul (kapsamlılık) ifade eden harf-i tarifi ile muarref (belirli) hale getirilmiş çoğul lâfız. Meselâ: "*Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermiştir.*" ^[159] âyetindeki "*Allah güzel davrananları sever.*" ^[160] âyetindeki, lafzı istiğrak ve şumul ifade eden harf-i tarifi ile muarref hale getirilmiş birer emî lâfızdır. Onun için bütün "mü'min" ve "muhsin" (güzel davranan) kişilere şâmidir.

Muzâf (tamlanan) görevi yapan cemi (çoğul) lâfız da lâm ile muarref cemi lâfız gibidir. Meselâ, ^[161] âyetindeki lâfzı ve “*Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyesin, yüceltesin.*”^[162] âyetindeki lâfzı, birer muzâf camidir. O halde bütün "çocuklar"a ve "mallar"a şâmindir. 3- Lâm-ı tarif, veya izafet (tamlama ile muarref (belirli) hale getirilmiş tekil lâfız. Meselâ, Asra andolsun ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak iman edip iyi işler yaparlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler mustesna ^[163] âyetinde geçen lâfzı, birinci duruma örnek gösterilebilir. Çünkü bu lâfız istiğrak ifade eden harf-i tarif ile muarref yapılmış müfred (tekil) bir lâfızdır. O halde "insan" olan bütün fertlere şâmindir. "*Oysa Allah alış-verişi helâl, ribayı hakanı kılmıştır.*"^[164] âyetinde geçen lâfızları da böyledir. Onun için her türlü "alım-satım"a ve "fiba"ya şâmindir.

İkinci duruma örnek: Hz. Peygamber (s.a.v)'in deniz hakkındaki "*Onun suyu temiz, ölüsü helâldir.*"^[165] hadisinde geçen lâfzı. Bu lâfız izafet ile muarref hale konduğundan, çeşidi ve cinsi ne olursa olsun denizin "ölü" hayvanlarının hepsinin helâl olduğunu göstermektedir.

4- İsm-i mevsuller (ilgi zamirleri, belirsiz zamirler). Meselâ:

"*Haksız yere yetimlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar ve çılgın bir ateşe gireceklerdir.*"^[166] âyetinde geçen ism-i mevsulü, haksız yere yetim malını yiyen herkesi kapsamaktadır. Yine ^[167] âyetinde geçen ism-i mevsulü, önceki âyette muharrâmât (evîenümesi yasak kadınlar) arasında zikredilmeyen bütün kadınlara şâmindir.

5- Şart isimleri, ^[168] âyetinde geçen şart ismi buna örnek gösterilebilir. Bu, ramazan ayını idrak eden bütün mükelleflerin oruç tutması gerektiğini ifade eden âmm bir lâfızdır. Aym şekilde Siz ne iyilik ederseniz, Allah onu ^[169] âyetinde geçen şart ismi, insanın yaptığı her türlü iyiliği Allah'ın bildiğini belirten âmm bir lâfızdır.

6- İstifham (soru) isimleri. Meselâ, "*Kim var ki, Allah'a güzel bir borç versin de.*"^[170] âyetindeki lâfzı ve "*Allah'ın yardımı ne zaman*"^[171] âyelindeki lâfzı gibi.

7- Nefiy (olumsuzluk) veya nehyden (yasaklamadan) sonra gelen nekre (belirsiz) lâfız. Birinci şekle örnek: Hz. Peygamber (s.a.v)'in Varise vasiyet yoktur (yapılamaz) ^[172] hadisinde geçen kelimesi, nekredir ve nefiyden sonra gelmiştir. O haide umum ifade eder. Dolayısıyla, vârise yapılacak hertürlü vasiyete bu hüküm (caiz olmama hükmü) şâmindir.

İkinci şekle örnek: "*Ve onlardan ölen, hiç kimseye asla namaz kılmı.*"^[173] âyetinde geçen kelimesi nekredir ve nehyden sonra gelmiştir. O halde umum ifade eder ve (âyette sözkonusu olan) bütün münafıklara şâmindir.

260- Âmmın Tahsisi:

Âmmın tahsisi konusundaki görüş ayrılığına geçmeden önce, âmm ile ilgili olarak bilginlerin büyük çoğunluğunun ittifak ettiği şu noktaları hatırlatmak faydalı olur:

a) Vaz' itibariyle âmm lâfız, kendi manası kapsamında kabul edilebilecek bütün fertleri ifade etmek üzere konmuştur.

b) İsti'mâl (kullanım) itibariyle ise, âmm lâfzın kapsamı farklılık gösterir:

aa) Bazen âmm, kendi manası kapsamında kabul edilebilecek bütün fertleri ifade etmek üzere kullanılır. "*Şüphesiz Allah herşeyi bilendir.*"^[174]

"*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a ait olmasın.*"^[175] ve ^[176] âyetlerinde olduğu gibi. Bu âyetlerde geçen âmm kelimeler ile, bunların kapsamlarına giren bütün fertler kastedilmiştir. Bu kelimelerin hiçbirinde tahsis vuku bulmamıştır.

bb) Bazen ise, âmm lâfız bütün fertleri değil bir kısım fertleri kastedilmek üzere kullanılır. Bu durum, kendisine delâlet eden bir delilden anlaşılır. Kullanımda daha çok bu ikinci şık sözkonusu olur.

Bilginlerin büyük çoğunluğu yukarıdaki noktalarda ve (bb) şıkında belirtildiği üzere, âmmın, bütün fertlerini değil bir kısım fertlerini ifade etmek üzere de kullanıldığı hususunda fikir birliği etmiş olmakla beraber, şu hususta ihtilâfa düşmüşlerdir:

Âmmın, bir delile binaen umûm anlamından çıkarılıp sadece bir kısım fertlerinin kastedildiği sonucuna varılabildiği bütün haller, -sözkonusu delilin ne olduğuna bakılmaksızın- mutlak olarak "tahsîs" diye mi isimlendirilecektir. Yoksa "tahsîs"ten söz edebilmek için delilde bazı şartları mı aranacaktır.

Şimdi, Hanefiler ile çoğunluğu teşkil eden Şâfiîler ve diğer bilginler (cumhur) arasında bu hususta görülen fikir ayrılığım inceleyeceğiz.

261- Cumhura Göre Tahsîs:

Çoğunluğu teşkil eden Şâfiîler ve diğer bilginlere (cumhura) göre, âmmın umûm anlamından çıkarılıp bazı fertlerine hasredilmesi mutlak olarak (kayıtsız şartsız) "tahsîs" sayılır: Umûm anlamını engelleyen delil ister müstakil ister gayr-ı müstakil olsun; yine bu delil, ister amma mevsûl, yani hemen onun akabinde zikredilmiş, isterse ânımdan munfasıl (ayrı) olsun. Şu kadar var ki, eğer bu delil âmmın ayrı ise, âmm ile amelden daha sonra gelmiş olmamalıdır. Çünkü böyle olması halinde artık "tahsîs"ten değil "nesih"ten söz edilebilir.

Demek oluyor ki cumhura göre tahsîs, bir delile binaen ânımı umûm anlamından çıkarıp, kapsamında bulunan bir kısım fertlere hasretmektir. Bunu sağlayan delile "muhassis" adı verilir.

262- Cumhura Göre "Muhassıs"ın Kısımları:

Cumhura göre muhassıs, başlıca iki kısma ayrılır:

1- Müstakil muhassıs

2- Gayr-ı müstakil muhassıs

263- Müstakil Muhassıs:

Müstakil muhassıs, âmı ihtiva eden nassın bir cüz'ü olmayan tahsis delili demektir. Bu, üç nevidir:

Birinci nevi: Akıl.

Meselâ, [177] ve “*Yoluna gücü yetenlerin o evi (Kâ'be'yi) hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*” [178] âyetleri, umûm ifade eden şer'î mükellefiyetler getirmiştir. Çünkü oü nasslardaki hitap umûm içindir. Fakat akıl, çocuk ve akıl hastası gibi mükellefiyete ehil olmayan kişilerin bunun dışında tutulmasını gerektirir. Nitekim aklın bu hükmünü teyit eden şer'î delil de mevcuttur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“*Kalem (sorumluluk) üç gurup kişiden kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluş çağına ulaşmıncaya kadar çocuktan ve temyiz kudretine kavuşuncaya kadar akıl hastasından.*” [179]

İkinci nevi: Örf ve âdet.

Şayet âmın bir lâfız ile, onun kapsamına giren sadece bir kısım fertlerin kasdedilmesi yönünde teamül var ise, bu âmın lâfzın örfün gösterdiği, kapsamda anlaşılması gerekir. Meselâ, herhangi bir sözleşmede geçen cüneyh (lira), kuruş gibi kelimeler, oradaki teamül hangi anlamı gerektiriyorsa ona uygun olarak yorumlanır. Bir başka örnek: Bir kimse "hayvanlar"ını vasiyet etse ve o kimsenin bulunduğu belde "hayvan" kelimesi sadece "at" anlamında kullanılıyor olsa, bu vasiyet kapsamına yalnız atların girdiğine ve diğer hayvanların vasiyet kapsamı dışında kaldığına hükmedilir.

Üçüncü nevi: Nass, ister amma mevsûl, yani hemen onun akabinde zikredilmiş, isterse ondan munfasıl (ayrı) olsun.

Birinci şekle ("mevsûl müstakil")e örnek: [180] âyetindeki "alım-satım" lâfzı hertürlü mal mübadelesini kapsamına alır. "Riba" bunun umûmuna dahildir, çünkü o da bir mal mübadelesidir. Fakat lâfzın ihtiva eden cümleden müstakil ve hemen onun ardından gelen bir nass ile lâfzının kapsamı daraltılmış ve "riba" bu kapsamın dışında bırakılmıştır. Böylece, helâllik hükmü bakımından lâfzı bütün fertlerine şâmil olmaktan çıkarılmıştır.

Şu âyet de bu şekildeki tahsise örnek gösterilebilir: [181] Çünkü ifadesi, ramazan ayını idrak eden herkese orucun farz olduğunu göstermektedir. Fakat bu ifadeden müstakil ve hemen onun ardından gelen bir nass ile yolcu ve hasta özellikle belirtilerek bu umûmun dışında bırakılmıştır. İkinci

şekle ("munfasıl müstakil")e bazı örnekler: [182] âyeti ister zifaftan önce ister zifaftan sonra boşanmış olsun, bütün boşanmış kadınların iddet beklemeleri gerektiğini göstermektedir. Fakat bir başka süredeki "Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikahlayıp da, henüz onlara dokunmadan boşarsanız, onlar üzerinde sayacağınız bir iddet(bekletme) hakkınız yoktur." [183] âyeti zifaftan önce boşanmış kadının iddet beklemesi gerektiğini belirtmiştir. Şu halde bu delil, birinci âyette geçen "boşanmış kadınlar" lâfzını umûm anlamından çıkarıp kapsamını daraltan bir muhassıstır.

[184] Âyetindeki (ölü) lâfzı gerek deniz hayvanlarının gerekse diğer hayvanların "ölü"süne şâmidir. Fakat Hz. Peygamber'in deniz hakkındaki [185] hadisi bu lâfzı deniz ölüsü dışında kalanlarla tahsis etmiştir.

[186] âyeti, önceki âyette zikredilen "muharramât" dışında kalan kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu göstermektedir. Orada zikredilen yasaklar arasında ise teyze ile yeğenin ve hala ile yeğenin bir nikâh altında birleştirilmesi yoktur. Yani âyetin umûmünden bu tür evliliğin caiz olduğu anlamı çıkmaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in Kadın, halası ve teyzesi ile birarada nikâhlanamaz [187] hadisi, bu umûmu tahsis etmiştir.

264- Gayr-ı Müstakil Muhassıs:

Gayr-ı müstakil muhassıs, âmı ihtiva eden nassın bir cüz'ünü oluşturan tahsis delili demektir. Bu kısma giren muhassısların en çok karşılaşılan neveleri şu üçüdür:

Birinci nevi: İstisna:

Örnek: [188] âyetindeki ifadesi Allah'ın inkâr eden herkesi kapsamaktadır. Fakat ardından gelen istisna bu umûmu tahsis etmiş, hükmü kendi isteği ve rızasıyla inkâr edenlere hasretmiştir. Şayet bu istisna olmasaydı, âyet, ister kendi isteğiyle ister zorlanarak olsun küfür kelimesini söyleyen herkese şâmil olarak kalacaktı.

İkinci nevi: Şart:

Örnek: “Eğer çocukları yoksa... zevcelerinizin geride bıraktıklarının yarısı sizindir.” [189] âyetinde geçen şart ifadesi, kocaların miras payını terekenin yarısı olarak gösteren ifadenin "bütün durumlarda" şeklinde anlaşılması imkânını ortadan kaldırmış ve bu hükmü "çocuğun bulunmaması" haline hasretmiştir. Eğer bu şart ifadesi olmasaydı, nass, kocanın bütün durumlarda terekenin yarısını alacağını ifade etmiş olurdu.

Üçüncü nevi: Sıfat.

Bu nevi delil, âmın yalnız bu sıfatı taşıdığı durumlara hasredümesini gerektirir. Meselâ, Hz. Peygamber'in Sâime olan koyunlardan zekât

[190]

verilmesi gerekir. hadisindeki (koyun) lâfzı gerek senenin çoğu zamanını umuma ait otlaklarda beslenerek geçiren koyunlara gerekse böyle olmayan koyunlara şâmilidir. Fakat bu lâfız (otlaklarda beslenen) sıfatı ile nitelendirildiğinden, hüküm artık sadece bu vasfı taşıyan koyunlarla sınırlandırılmış olmaktadır. Cumhurun âmın tahsisi konusundaki görüşünü özetlemiş olduk.

Hanefilere gelince, âmın umûm anlamından çıkarılıp bazı fertlerine hasredilmesi, ancak şu durumda "tahsis" olarak isimlendirilebilir: Umûm anlamını engelleyen delilin, âm lâfzı ihtiva eden nassdan müstakil ve amma zaman bakımından mukârin, yani herikisinin aynı vakitte teşri kılınmış olması halinde. Meselâ, yukarıda zikri geçen âyetlerinde olduğu gibi.

Fakat delil, şart, istisna ve sıfat gibi gayr-ı müstakil ise, bu yolla âmın umûm anlamından çıkarılmasına "tahsis" denmez, "kasr" adı verilir. Şayet delil müstakil ise, fakat amma mukarin (zaman itibarıyla bir) değilse, bu yolla âmın bazı fertlerine hasredilmesine "tahsis" değil, "nesih" denir. Meselâ yukarıda zikri geçen âyeti arasındaki ilişki, birer nesih ilişkisidir.

265- Hanefilere Göre Tahsis:

Yukarıdaki açıklamamızdan anlaşılabilir ki, Hanefilere göre tahsis, müstakil ve amma mukarin bir delil ile, âmın kapsamına giren bazı fertlerin kastedilmiş olması halinden ibarettir.

266- Hanefilere Göre Muhassısım Kısımları:

Hanefilere göre âmın muhassısım şu üç şeyden ibarettir:

- 1- Akıl
- 2- Örf ve âdet,
- 3- Amma mukarin müstakil nass.

Şüphesiz akıl ve örfün, nassları tahsis edebilecek birer delil olarak kabul edilmesi, İslâm hukukunu zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun hale getirir. Bu özelliği gördükten sonra, İslâm hukukunu donmuş, dinamizmin yitirmiş ve hayatın gelişmelerine ayak uyduramayacak bir hukuk olduğu ithamında bulunanlara şaşmamak elde değildir.

267- Âmın Delâleti:

Yukarıda geçtiği gibi, âm iki nevidir:

- 1- Tahsise uğramış âm,
- 2- Tahsise uğramayıp, umûmu üzere kalmış âm.

Tahsise uğramış âmın, tahsisten sonra kapsamı dahilinde kalan fertlerine delâletinin kat'î değil zannî olduğu hususunda bilginler ittifak etmişlerdir. Çünkü tahsis, ancak bunu gösteren bir delil ile olabilir. Tahsisi gösteren delil ise çoğu zaman bir illet ile ta'lil edilmiştir ve bu illet tahsisten sonra âmın kapsamı dahilinde kalan bazı fertlerde de mevcut olabilir, Böyle bir durumda bu fertler âmın, kapsamı dışına çıkmış olacaktır. O halde tahsise uğramış âmın tahsisten sonra kalan fertleri hakkında âmın kapsamı dahilinde sayılıp sayılmayacağı açısından ikili ihtimal söz konusu olabilmektedir. Böyle bir ihtimal varken, âmın tahsisten sonra kalan fertlerine delâleti kat'î olamaz; bu delâlet zannîdir.

Tahsise uğramayıp umûmu üzere kalmış amma gelince, bilginler yine ittifak etmişlerdir ki, bu, kendisinde âmın manasının gerçekleştiği bütün fertlere delâlet eder ve âm hakkındaki hüküm bütün bu fertler hakkında sabit olur.

Bilginler arasındaki ihtilâf ise şu husustadır: Bu şekildeki âmın delâleti, hâssın delâleti gibi kat'î midir yoksa zannî midir?

Cumhura göre, böyle âmın her bir ferdine delâleti hâssın delâleti gibi kat'î olmayıp zannîdir.

Hanefilere göre, bu şekildeki âmın herbir ferdine delâleti, hâssın delâletinde olduğu gibi kat'îdir.

Cumhurun gerekçesi: Âmın tahsisi ve kapsamı dahilindeki bazı fertlere hasredilmesi çok karşılaşılan bir durumdur, Hatta bilginler arasında şöyle bir söz yaygındır: Tahsise uğramayan âm yoktur, Bu söz neredeyse darb-ı mesel halinde gelmiştir. Bu, âmın, kapsamı dahilindeki fertlerin herbirine delâleti hususunda tereddüt ve ihtimalin bulunduğunu gösterir. İhtimalin bulunduğu yerde ise, kat'îlikten sözedilemez.

Hanefilerin gerekçesi: Lâfız bir mana için vaz'edildiğinde, aksine delil bulunmadıkça, bu mana o lâfzın ayrılmaz bir parçasıdır ve o lâfız hakkında kat'î olarak sabittir. Âm, bilginlerin büyük çoğunluğuna göre "umûm" (genellik) için konmuş bir lâfız olduğuna göre, aksine delil bulunmadıkça genellik vasfı lâfız için kaçınılmazdır ve o lâfız hakkında kat'î olarak sabittir. O halde bir nassda âm lâfız yer almış ise, bu lâfız ile, tahsisine ve bazı fertlere kasredildiğine dair delil bulunmadıkça, kendi manasının gerçekleştiği bütün fertler kesin olarak kastedilmiş demektir. Tahsise dair delil bulunmadığında, âm ile bazı fertlerinin kastedilmiş olması, delile dayanmayan bir ihtimalden ibarettir. Delile dayanmayan ihtimal ise, âmın kat'îliğini etkilemez. Nitekim mecaz ihtimalinin bulunması, hâssın kat'îliğini etkilememektedir.

268- Âmın Delâleti Konusundaki İhtilâfın Pratik Sonucu:

Tahsise uğramayan âmın kat'î olup olmadığı konusundaki bu ihtilâf, bilginler arasında iki önemli hususta görüş ayrılığına yol açmıştır ki, bunlar hüküm istinbatında büyük etkiye sahiptir.

Birincisi: Kitâb veya mütevâtir Sünnet yer alan âmın, ilk olarak (yani daha önce başka bir delil ile tahsis edilmemiş ise) haber-i vâhid ve kıyas gibi zannî bir delil tarafından tahsis edilip edilemeyeceği.

Hanefilere göre bu şekilde tahsis caiz değildir. Çünkü Kitâb ve mütevâtir Sünnet âmın sübûtunun kat'î olduğu herkes tarafından kabul edilen bir husustur. Onlara göre bunun delâleti de kat'îdir. Şu halde kat'înin zannî ile tahsisi geçerli olamaz.

Cumhura göre bu tahsis caizdir. Çünkü onlara göre Kitâb ve mütevâtir Sünnetteki âmın sübûtu kat'î olmakla beraber, delâleti zannîdir. Öyleyse haber-i vâhid ve kıyas gibi zannî delil ile tahsisi geçerli olur.

Bu yüzden, Hanefî fakihler, bilerek besmeleyi terk etmesi halinde müslümanın kestiği hayvanın yenmesini haram kabul etmişlerdir. Şöyle ki: Onlar bu konuda “(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin”^[191] âyetinin umûmuna göre hüküm vermişlerdir. Zira buradaki genel ifade, besmele ister bilerek ister unutarak terkedilmiş olsun, boğazlama esnasında besmele çekilmeden kesilen her hayvanın yenmesinin haram olduğunu göstermektedir. Hanefîler bu umûmu, Hz. Peygamber'in şu hadisi ile tahsis etmemişlerdir:

“Keserken Allah'ın adını anmış olsun veya olmasın, müslümanın kestiği helâldir.”^[192]

Çünkü âyetteki âmmın sübûtu -bilittifak- kat'îdir. Onlara göre bunun delâleti de kat'îdir. Hadis ise âhâd haber nevindedir, zannıdır. Zannî, kat'îyi tahsis edemez.

Şâfiîler ise böyle etin yenmesini caiz görmüşlerdir. Çünkü onlar, âyetin umûmunu yukarıdaki hadis ile tahsis etmişlerdir. Bilindiği gibi onlara göre, Kitâb'ın âmmı sübût bakımından kat'î olmakla beraber delâlet bakımından zannîdir, Zannînin ise zannî ile tahsisi caizdir.

İkincisi: Âmm ve hâsstan biri, bir hususta hükmün sübûtuna, diğeri aynı hususta hükmün ortadan kalktığına delâlet ettiği zaman, bunun, o hususta âmm ve hâss arasında bir tearuz (çatışma) sayılıp sayılmayacağı.

Cumhur bu durumda ikisi arasında tearuz bulunduğu hükmetmez. Onlar, böyle durumlarda, delâlet ettiği ölçüde hâssa göre, bunun ötesinde amma göre amel ederler. Zira onların nazarında âmm delâleti zannî, hâssın delâleti kat'îdir. Zannî ile kat'î arasında tearuz olamaz.

Hanefîler, hâssın delâlet ettiği çerçeve ölçüsünde bu ikisi arasında tearuz bulunduğu hükmederler. Çünkü kat'îlik açısından ikisi eşittir. Binaenaleyh, böyle bir durumda hâssın arada zaman farklılığı olmaksızın- âmmdan sonra geldiği tesbit edilebiliyorsa, âmmı tahsis etmiş sayılır. Meselâ, daha önce zikredilen âyetlerdeki ifadesi ifadesine nisbetle ve ifadesi ifadesine nisbetie böyledir, yani muhassıdır.

Fakat hâssın, zaman itibarıyla âmmdan sonra geldiği tesbit edilirse, -sübût bakımından eşit olmaları halinde- hâss tearuz ettikleri ölçüde âmmı neshetmiş sayılır Meselâ,

“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin.”^[193] âyeti ile

“Karularına zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların herbirinin şahitliği, kendisinin doğru

söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi (şeklinde)dir.”^[194] âyeti arasında böyle bir ilişki vardır. Şöyle ki:

Birinci âyet âmmdır, kocalar dahil herkese şâmidir. İkinci âyet hâsştır, sadece kocalar hakkındadır. Ve bu hâss hükmü ihtiva eden ikinci âyet -hernekadar mushafta birincinin hemen ardından zikrediliyorsa da- zaman bakımından birinci âyetten sonra nazil olmuştur. (İkinci âyetin nüzulü ile ilgili şu rivayet bunu açıkça göstermektedir: Hilâl b. Ümeyye Hz. Peygamber'in (s.a.v) huzurunda karısına Şerik b. Semhâ' ile zina ettiği isnadında bulunmuş, Hz. Peygamber ona: "Ya delil getirirsin veya sırtına had cezası uygulanır" buyurmuştu. Hilâl "Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a andolsun, söylediğim doğrudur ve inanyorum ki Allah benim sırtımı had cezasından kurtaran vahyini indirecektir" dedi. Bunun üzerine Cebrail gelip âyetini Rasûlullah'a tebliğ etti. İşte bu ikinci âyet tearuz ettiği ölçüde birinci âyeti neshetmiş olmaktadır. Tearuz noktası kocalar hakkındaki hâss hükmüdür. Âmm olan ilk âyete göre hükmedilecek olsa, kocaya da karısına zina isnadında bulunduğu had cezası uygulanacaktı; fakat bu ceza hükmü kocalar açışından neshedilmiş olmakta, -fıkıh kitaplarında açıklandığı şekilde- karısıyla kendisi arasında "liân" usulünün icra edilmesi hükmü getirilmektedir.

Eğer hâssın âmmdan sonra veya onunla birlikte geldiği tesbit edilemezse, farklılık taşıdıkları ölçüde, âmm ile tearuz etmiş sayılır. Hangisi üstün ise onunla amel edilir: Birisinin diğerine üstünlüğü belirlenemezse, hiçbirisi ile amel edilmez.

Bu ihtilâfın etkisi birçok fikhî meselede görülür. Bunlara bir örnek olmak üzere toprak mahsullerinde zekâtın farz olması için nisabın gerekli olup

olmadığı meselesindeki ihtilâfı zikredebiliriz. Şâfiîlere göre nisap şarttır. Toprakta çıkan ürün beş vesk^[195] miktarına ulaşmadıkça zekât gerekmez. İmam Ebû Hanîfe ise nisabın şart olmadığına hükmetmiştir. Ona göre, az veya çok olsun, topraktan çıkan ürünün tamamı zekâta tabidir. Bu ihtilâfın sebebi, sözkonusu meselede biri âmm diğeri hâss iki hadisin bulunmasıdır.

Birinci hadis (âmm): “Göğün suladıklarında ondabir, kova veya dolaplarla sulananlarda yirmidebir (zekât) gerekir.”^[196] Bu hadis, az veya çok olsun, topraktan çıkan ürünün tamamına şâmidir. Bu umûmun gereği, az veya çok arasında ayırım yapılmaksızın toprak mahsullerinden öşür verilmesinin farziyetidir.

İkinci hadis (hâss): “Beş veskten az olan üründen zekât yoktur.”^[197] Bu hadis beş vesk miktarından az olan toprak mahsullerine şâmil değildir. Hadisin gereği, beş veskten aşağı olan toprak mahsullerinden öşür verilmesinin farz olmamasıdır.

Bu durumda beş veskten az olan toprak mahsullerinin zekâtı bakımından iki hadis arasında ihtilâf belirmiş olmaktadır. Birinci hadise göre bu mahsullerden zekât gerekmemekte, ikinci hadise göre ise gerekmemektedir.

Şâfiî, bu konuda kendi metodunu uygulayarak, hâssı amma takdim etmiş ve hâssın gereğine uygun olarak amel etmiştir. Böylece şu fikhî sonuca ulaşmıştır: Beş veskten az olan mahsulden zekât gerekmez.

Ebû Hanîfe de kendi metoduna uygun olarak şu muhakemeyi yapmıştır: Beş veskten az olan mahsul konusunda âmm ve hâss tearuz etmiştir. Bu hadislerin vürûd tarihi yani hangisinin sonra geldiği de bilinmemektedir. O halde üstün olana göre amel edilir. Burada, âmm olan tercihe şayandır. Çünkü o, belirtilen miktar için de zekâtın farziyetini ifade etmekte; hâss olan, bu farziyeti ortadan kaldırmaktadır. İhtiyatlı olan tutum, farziyet hükmünü almaktır. Bu hükme delâlet eden ise, âmm hadisidir.

269- Özel Bir Sebebe Binaen Vârid Olan Âmm:

Ammin gelişi bazen özel bir sebebe dayanmaz. Meselâ: ^{[198] [199] [200]} âyetlerinde durum böyledir. Bazen de âmm, bir soru sorulması veya bir olayın vukû'u gibi özel bir sebebe binaen gelir. İşte âmmın böyle özel bir sebepten ötürü gelmesi, Onu umûmundan çıkarıp bu sebeple tahsis eder

mi?

Bu konuda usûlcüler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler içinde isabetli olanı şudur: Âmmın özel bir sebebe binaen gelmiş olması onu umûmünden çıkarmaz ve sırf bu sebebe hâss kılmaz. Gerek o sebebe gerekse kendi manası kapsamına katılabilen diğer durumlara şamil olarak kalır. Zira Kur'ân'daki ve Sünnetteki nasların çoğunluğu özel sebeplere binaen gelmiştir. Böyle olmakla beraber, Sahabe bunların umûmuna göre amel etmiş, onları nüzul veya vürûd sebeplerine hasretmemiştir. Bu uygulamaya hiçkimse karşı çıkmamış ve sebebin özelliğine değil lâfzın umûmuna bakılması gerektiğine dair icmâ oluşmuştur. Hatta bu husus şöyle ifade edilerek yerleşik bur kural haline gelmiştir: “Sebebin özel oluşu değil, lâfzın umûmu dikkate alınır.”

Naslar incelenince bu hususta pek çok örnekle karşılaşılır. Biz birkaç örnek göstermekle yetineceğiz:

Yukarıda söztünü ettiğimiz, liân konusundaki [\[201\]](#) âyeti Hilâl b. Ümeyye hakkında nazil olmuştur. Fakat hiçbir bilgin bunu o olaya hâss kabul etmemiştir. Bu, karısına zina isnadında bulunup da delil getiremeyen herkese şamû âmm bir hükümdür.

İçinizden karılarına zihar yapanlar (sen bana anamın sırtı gibisin diyenler) bilmeliditler ki, onlar kendilerinin anaları değildir. Onların anaları, ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Onlar çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır. Karılarına zihâr yapıp (bu yoldan ayrılmak isteyip) sonra söylediklerinden dönenlerin, kanlarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir.. [\[202\]](#)

Bu âyetler, Evs b. Sâmit hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Evs karısı Havle bint Sa'lebe'ye kızmış ve ona "zihâr"da bulunmuştu. Havle kocasının davranışını şikâyet etmek üzere Hz. Peygamber (s.a.v)'e gitti. Dedi ki: "Evs, ben genç ve güzel iken benimle evlendi, kendisine çocuklar verip yaşlandıktan sonra, beni kendisine anası gibi kıldı (zihâr yaptı)". Rasûlüllah:

"Artık sen ona haram oldun." buyurdu. Havle:

"Ondan çocuklarım var. Bu çocukları ona bıraksam onlara yazık olur, kendi yanıma alsam aç kalırlar." dedi. Hz. Peygamber:

"Senin hakkında söyleyebileceğim şey, ona haram olduğundur" cevabını verdi. Kadın şöyle dedi:

"Artık, neye muhtaç ve neye muktedir olduğumu bilen Allah'a yakınıyorum." Bunun üzerine: Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah ikinizin arasında geçen konuşmayı işitmektedir. Çünkü Allah işitendir, bilendir." diye başlayan ve yukarıda devamını zikrettiğimiz âyetler nazil oldu. Bu âyetlerdeki hükmü hiç kimse Evs b. Sâmit ile tahsis etmemiştir. Bu hüküm, karısına zihâr yapan herkese şamil âmm bir hükümdür.

Hz. Peygamber (s.a.v) deniz hakkındaki, "Onun suyu temiz, ölüsü helâldir." [\[203\]](#) hadisi, esasen özel bir sebepten ötürü vârid olmuş âmm bir ifadedir. Bir adam Rasûlüllah'a şöyle bir soru sormuştu:

"Biz deniz yolculuğu yapıyoruz ve yanımıza az miktarda su alabiliyoruz. O suyla abdest alsak içecek suyumuz kalmıyor. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?" Bu soru üzerine Hz. Peygamber:

"Onun suyu temiz, ölüsü helâldir." buyurmuştur. Böyle olmakla beraber, hadisin umûmuna göre amel edilmiştir. Buna göre, deniz suyu abdest ve gusül gibi taharetler için elverişlidir, onunla akarsu ve diğer temiz sular arasında bu hüküm açısından hiçbir fark yoktur. Hiç kimse bu nassı, vürûd sebebi ile tahsis etmemiştir.

Hz. Peygamber'in, "Herhangi bir deri tabaklandığında temiz hale gelir." [\[204\]](#) hadisi özel bir olay üzerine vârid olmuştur. Şöyle ki: Rasûlüllah Hz. Meymûne'nin komşusuna ait bir koyun ölüsüne rasgemiş ve "Derisini alsaydınız ya. Onu satar, faydalanırdınız" demişti. Oradakiler şu cevabı verdiler: "O, ölüdür." Hz. Peygamber şöyle buyurdu.

"Ölünün sadece yenmesi haram kılınmıştır." Başka bir rivayette de buyurmuştur. Böyle olmakla beraber, hadisin umûmuna göre amel edilmiş, koyun ve diğer hayvanlar arasında ayırım yapılmaksızın, tabaklanmakla her derinin temizlenmiş olacağı hükmüne varılmıştır.

3- MÜŞTEREK

270- "Müştereksin [\[205\]](#) Tarifi:

"Müşterek" herbiri ayrı vaz' ile olmak üzere birden fazla manaya sahip olan lâfızdır. Meselâ "ayn" lâfzı böyledir. Casus, su pınarı, göz ve altın Manalarına gelir. Bu manalardan her biri için ayrı ayrı vaz' edilmiştir (konmuştur). "Kur" kalfıda müşterektir. Kadının adet dönemini ifade ettiği gibi iki adet arasındaki temizlik dönemi anlamında gelir. Bu manalardan her biri için ayrı ayrı konmuştur. "Mevla" lafzıda müşterek lafzı için örnek teşkil eder. Çünkü hem efendi hemde köle anlamına gelir ve bu anlamlardan her birini ifade etmek üzere ayrı ayrı vaz' edilmiştir.

271- Müsterekin Ortaya Çıkış Sebebi:

Dilde müşterek lâfızların meydana gelmesine yol açan birçok âmil vardır. Bu âmillerin bazıları şunlardır:

1- Arap kabileleri arasındaki farklılıklar. Bir kabile bir lâfzı bir manada kullanırken başka bir kabile aynı lâfzı başka bir manada kullanır ve bazen bu iki mana arasında herhangi bir alâka bulunmaz. Böylece bir lâfız iki ayrı mana için konmuş olur. Bu manaları vaz' edenin farklılığı belirtilmeksizin, sözkonusu lâfız, sonraki nesillere her iki manada kullanılarak intikal eder.

2- Bir lâfız iki mana arasında ortak bir mana için konmuş olur. Böylece, aralarındaki ortak manadan ötürü kelime iki manadan her biri için elverişli hale gelir. Zamanla insanlar bu ortak manayı unuturlar ve kelimeyi "lafzı müşterek" gibi kabul ederler. Meselâ, "kur" lâfzının esasen sözlük anlamı, belirli bir durumla ilgili her türlü periyod (mutad zaman devresi) demektir. Meselâ sıtma nöbeti için "kur" denir. Kadının da âdet gördüğü ve âdetten temiz bulunduğu devreler, bunun için "kur" diye anılmıştır.

3- Bir lâfız, önce bir mana için konmuş olur. Sonra aynı lâfız, bir çeşit "alâka"ya binaen mecaz yoluyla başka bir manada kullanılır. Daha sonra bu lâfzın o mecazî manada kullanımı öylesine yaygınlaşır ki, bu manada örfi "hakikat" haline gelir. Böylece, sözkonusu lâfız sonraki nesillere her iki

manada, hakikat şeklinde intikal eder.

272- Müşterekin Hükmü:

Bilginlerce kabul edilen esas şudur: Lâfızda aslolan müşterek olmamaktır. Şayet lâfzın hem müşterek olduğu hem müşterek olmadığı ihtimali varsa, müşterek olmama ihtimali tercih edilir. Müştereklik vasfı gerçekleştiği takdirde ise, lâfzın delâlet ettiği manalardan hiçbiri, bunun tercihini gerektiren karine ve emareler bulunmadıkça tercih edilmez.

Meselâ, "*Boşanmış kadınlar (evlenmeden) kendi başlarına üç kur' süresi beklerler.*"^[206] âyetindeki lâfzı âdet devresi ve temizlik Meselâ "mevcud" kelimesi, genel bir mana için yani mutlak tarzda vücud (varlık) sıfatını taşıyan manasına konmuştur. Bu vücud ister Cenab-ı Allah gibi vâcibül'l-vücûd (varlığı zaruri) olsun, ister diğer varlıklar gibi mümkün'l-vücûd (varlığı imkân dahilinde) olsun. Manasına pek çok ferd iştirak ettiğinden, buna "manevî müşterek" adı da verilir.devresi anlamları arasında müşterektir. Müctehid hukukçular bu lâfızdan maksadın, bu iki anlamdan birisi olduğu hususunda ittifak halindedir. Fakat âyette bunlardan hangisinin kastedildiğinin belirlenmesi noktasında ihtilâf etmişlerdir. Şâfililer ve diğer bazı fakihlere göre burada kastedilen mana "tuhur" (iki âdet arasındaki temizlik devresi)dir. Çünkü bunu gösteren deliller ve karineler vardır. Bu karinelere göre şudur: lâfzının adet (sayı) ismi şeklinde müennes kullanılmıştır. Bu, "ma'dûd"un (adedi belirtilen ismin) müzekker olduğunu gösterir. (temizlik süresi) ve (âdet süresi) kelimeleri içinde müzekker olan dur.

Hanefiler ve diğer bazı fakihler ise şöyle görüş belirtmişlerdir: Burada kastedilen mana "âdet devresi"dir. Zira buna delâlet eden karineler vardır. Bunlardan biri (üç) lâfzının hâss oluşudur. Bu, iddet süresinin noksan veya fazla olmaksızın tam üç kur' müddeti olduğuna kesin bir şekilde delâlet etmektedir. Bu mana ise, ancak "kuru" lâfzı ile "tuhur"un değil "hayiz"ın kasedilmiş olması halinde gerçekleşebilir. (Bu hususun izahı "Hâss" bahsinde geçmişti.)

Şayet müşterekin manalarından biri tercih edilemezse, bu lâfız ile onun delâlet ettiği manaların herbirinin kasedildiği, dolayısıyla, bunun hükmünün o manalardan herbiri için sabit olduğu söylenebilir mi? Yoksa bu manalardan birini belirleyen delil bulununcaya kadar "tevakkufluk (beklemek) mu gerekir?

Usûlcüler (diye anılan) bu konuda ihtilâf etmişlerdir:

Hanefilerin çoğunluğu, ister olumlu ister olumsuz bir ifade içinde bulunsun, müşterek lâfız ile onun manalarından herbirinin kasedilmiş olması kabul edilemez, demişlerdir.Delilleri şudur: Müşterek, ifade ettiği manalar için bir tek vaz' ile konmamış, herbir mana ayrı birer vaz'ın konusu olmuştur. Bir nassdaki müşterek lâfız ile onun bütün manalarının kasedilmesi müşterekin "vaz" özelliğine aykırı düşer. Vaz'a muhalefet ise caiz değildir.

Şâfililer ve bir kısım bilginler şu görüştedir: Bir nassda yer alan müşterek lâfız ile onun bütün manalarının kasedilmiş olması mümkündür; bu nass ister olumlu ister olumsuz bir hüküm taşıyor olsun. Onlar bu görüşe şöyle delil getirirler:

"Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu hep Allah'a secde ediyorlar."^[207] âyetinde geçen (secde etme) fiili, insanlar hakkında alın yere konması suretiyle, diğer varlıklar hakkında ise ilahi yaratılış kanunlarına cebrî boyun eğme yoluyla gerçekleşir. Bunlar iki farklı manadır ve zikredilen âyette her ikisi de kasedilmiştir. Şu halde bu, bir nassdaki müşterekin iki manada birden kullanılabilmesine delil teşkil eder.

Hanefiler bu istidlale karşı şöyle cevap verirler: Âyetteki "sücûd"dan maksat boyun eğme ve inkıyaddır; bu, ister cebrî ister ihtiyarî olsun. Bu mana ise, hem insanlar hem diğer varlıklar hakkında gerçekleşebilir. O halde bu, lâfzî müşterek değil manevî müşterek kabilindedir. Oysa burada ihtilâfa konu olan husus manevî müşterek değil lâfzî müşterektir.

Bazı bilginler bu konuda olumlu ve olumsuz ifade arasında ayırım yapmak suretiyle şöyle bir görüş belirtmişlerdir: İfadenin olumsuz olması halinde, müşterek lâfız ile, onun bütün manalarının kasedilmesi mümkündür. Çünkü müşterek, nefiyden (olumsuzluk ifadesinden) sonra gelirse, nefiyden sonra zikredilmiş nekre (belgisiz) gibi olur. Nefiyden sonra gelen nekre ise umûm ifade eder. Halbuki olumlu ifade içinde zikredilse umûm ifade etmez. Bu, bazı Hanefî fakihlerince benimsenmiş bir görüş olup, şu fikhî hükümleri bu görüşe dayandırmışlardır:

Vasiyet konusunda denir ki: "Kendisini azâd eden "mevlâ"ları ve kendisinin azâd ettiği "mevlâ" ları bulunan bir kimse malının üçtebirini "mevlâ"larına vasiyet etse, ve bu konuda açıklamada bulunmadan ölse, vasiyeti batıl olur." Onlar bu hükmü şöyle açıklarlar: "Mevlâ" lâfzı müşterektir. Bu hem "mevlâ a'lâ" (azâd eden mevlâ) hem "mevlâ esfel"(azâd edilmiş mevlâ) anlamına gelir. Fakat herikisinin birden kasedildiğini söylemek doğru olmaz. Çünkü olumlu bir ifade içinde yer almıştır. Müşterek lâfız olumlu ifade içinde geçerse, taşıdığı manalardan sadece biri kasedilmiş olur. Mûsî (vasiyet eden) bu "mevlâ"lardan hangisinin kasedtiğini açıklamadığına göre, mûsâ leh meçhul demektir. Meçhul lehine vasiyet ise geçersizdir.

Yeminler bahsinde ise, "Falancanın mevlâları ile konuşmayacağım" diye yemin eden kimsenin bu yemininin hem a'lâ hem esfel mevlâlara şamil olduğuna, hangisi ile konuşursa konuşsun yemini bozmuş sayılacağına hükmetmişlerdir. Bunu da şöyle izah etmişlerdir: Bu meseledeki müşterek nefiyden sonra zikredilmiştir. Müşterek nefiyden sonra gelirse, bütün manalarına şamil olur.^[208]

11-KULLANILDIĞI MANA BAKIMINDAN LÂFIZ ^[209]

Konulduğu manada kullanılıp kullanılmaması açısından lâfız dört kısımdır, Şimdi

- 1- Hakikat
- 2- Mecaz
- 3- Sarih
- 4- Kinaye

Şimdi bunları kısaca açıklayalım:

1- HAKİKAT

"Hakikat" konulduğu manada kullanılan lâfız demektir. Bazen lügavî, bazen şer'î, bazen ise örfî olur.

Lügavi hakikat , dilde hangi mana için vaz'edilmiş ise o manada kullanılan lâfız demektir. Meselâ, (güneş), (ay) ve (yıldız) lâfızları, bilinen manalar için konmuştur. Bu manalarda kullanılırsa, lügavi hakikat olur.

Şer'î hakikat Şari'in kasdettiği manada kullanılan lâfızdır. Meselâ, (namaz), (hac), (zekât), (evlenme), (muhalâa sözleşmesi) gibi lâfızlar, Şari'in belirli bir takım manaları kasdetmek üzere koyduğu lâfızlardır. Bunların bu manalarda kullanılması, şer'î hakikat adını alır.

Örfî hakikat örfte kendisiyle hangi mana kasdediliyor ise o manada kullanılan lâfız demektir. Meselâ, (otomobil) ve (dört ayaklı hayvan) lâfızlarını örf-i âmm için, herbir ilim dalının uzmanlarınca kullanılan terimleri de örf-i hâss için örnek göstermek mümkündür: Arap dilcilerinin kullandığı (merfûluk) ve (mensuptuk), mantıkçıların kullandığı (had) ve (mahiyet), hukukçuların kullandığı (zamanaşımı) ve (fesih) lâfızları gibi.

Hakikatin hükmü, vaz'edildiği mananın sabit olması ve bu manaya hükmün bağlanmasıdır. Diğer bir hükmü de mecaza tercih edilmesidir. Yani lâfzın hakikate hamledilmesi mümkün oldukça, hüküm lâfzın hakikat manasına bağlanır, mecaz manasına bağlanmaz. Meselâ bir kimse "Ahmed'in çocuğu" lehine vasiyette bulursa, vasiyet hükmü Ahmed'in çocuğu lehine sabit olur. Şayet Ahmed'in çocuğunun da çocuğu varsa, o bu vasiyette hak sahibi olamaz; çünkü "çocuk" lâfzı, kişinin kendi çocuğu için hakikat manasında, çocuğunun çocuğu için ise mecaz manatındadır.

2- MECAZ

"Mecaz" hakikî manasının kasdedilmediğini gösteren bir "alâka" veya "kârîne"den ötürü konulduğu manadan başka bir manada kullanıldığına hükmedilen lâfızdır.

"Alâka" lâfzı duyan kişinin zihninde, lâfzın hakiki manası ile kullanıldığı mana arasında kurulan bağlantı demektir. Alâkanın birçok çeşidi vardır. Bunlardan biri "benzerlik"tir. Meselâ "aslan Mehmet" dendiğinde kasdedilen mecazi mana yani cesurluk vasfı bakımından, aslan lâfzının hakikî manası ile kullanıldığı mana arasında bir benzerlik ilişkisi vardır. Eğer mecazdaki alâka "benzerlik" ise buna "istiare", benzerlikten başkası ise buna "mecaz-ı mürsel" adı verilir. Benzerlik dışındaki alâka çeşitlerine örnek olarak "cüzilik-küllilik" ilişkisi zikredilebilir. Meselâ Kur'an'daki "boyun (köle) azadı" [\[210\]](#) ifadesinde, kölenin bir cüzü (boyun) zikredilip köle kasdedilmiş, "*parmaklarını kulaklarına tıkarlar*" [\[211\]](#) ifadesinde ise parmaklar zikredilip parmak uçları kasdedilmiştir.

"Karine" ise lâfzın hakiki manasında kullanılmadığını göstermeye elverişli belirti demektir. Karine, duyu organlarıyla elde edilen bilgiye (hissî), lâfzı çevreleyen şartlara (hâlî, âdî) veya şer'î esaslara (serî) dayalı olabilir. Meselâ "Bu ağaçtan yedim" denince, o ağacın değil meyvesinin yendiği anlaşılır.

Mecazın hükmü şudur: Hakikî manaya göre anlama imkânı bulunduğu sürece mecazî manaya göre yorum yapılamaz; "Kelâmda aslolan manayı hakikîdir." [\[212\]](#) Hakikî manaya göre anlamayı engelleyen bir alaka veya karine varsa, o zaman bu yönde yorum yapmak ve lâfıza mecazî mananın hükmü bağlamak gerekir: "Kelâmın i'mali ihmalinden evlâdır", "manayı hakikî müteazzir oldukça mecaza gidilir" [\[213\]](#)

3- SARÎH

Sarih ister hakikat ister mecaz anlamında çok kullanılmasından ötürü kendisi ile kasdedilen mana açıkça anlaşılabilir. "Sattım" ifadesi birinci, köye (köy sakinlerine) sor [\[214\]](#) ifadesi ikinci şekle örnek gösterilebilir.

Sarihin hükmü, söyleyenin niyetine bakılmaksızın gereğinin sabit olmasıdır. Meselâ, akdin taraflarından birinin "sattım" diğerinin "aldım" demesi halinde onların ne kasdettiklerini ayrıca incelemeye gerek olmaksızın satım sözleşmesinin meydana geldiğine hükmedilir.

4- KİNAYE

Kinaye kendisi ile kasdedilen mana hemen zihne gelivermeyen ve kapalı kalan lâfızdır. Meselâ erkeğin, karısına "dilediğin yere git" sözü ile talak (boşama) manası veya başka mana kasdetmiş olması mümkündür.

Kinayenin hükmü, gereğinin ancak niyete veya halin delâletine göre sabit olmasıdır.

MANAYA DELÂLETİNİN AÇIKLIĞI VE KAPALILIĞI BAKIMINDAN LÂFIZ

Lâfız, manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı bakımından iki guruptur:

Birinci Gurup: Manaya delâleti açık lâfız Bu guruba giren lâfızlarda, kasdedilen mananın anlaşılması için bir açıklamaya veya harici karineye ihtiyaç duyulmaz.

İkinci Gurup: Manaya delâleti kapalı lâfız Bu guruba giren lâfızlarda, kasdedilen mananın anlaşılması için, bir açıklamaya veya harici karineye ihtiyaç duyulur.

Gerek delâleti açık lâfızlar gerekse delâleti kapalı lâfızlar, açıklık ve kapalılık bakımından farklı derecelerde bulunur.

İşte bundan dolayı Hanefî bilginler, birinci gurup lâfızları açıklık derecesi bakımından:

1- Zahir, 2- Nass, 3- Müfesser, 4- Muhkem nevelerine, ikinci gurup lâfızları da kapalılık derecesi bakımından: 1- Hafî, 2- Müşkil, 3- Mücmel, 3- Müteşâbih nevelerine ayırmışlardır. Mâlikî ve Şâfiî bazı usûlcüler ise, lâfızları açıklık bakımından 1- Zahir, 2- Nass, kapalılık bakımından da 1- Mücmel, 2- Müteşâbih şeklinde ikiye nevi olarak ele almışlardır.

Şimdi her iki gurup usulcünün, terminolojisine göre, lâfızların nevelerini açıklayacağız:

273- Hanefilere Göre Açıklık Bakımından Lâfzın Nevileri

1- ZAHİR

274- "Zâhir"ın Tarifi ve Örnekleri:

"Zahir" manasının anlaşılması için haricî bir karineye ihtiyaç duyurmayacak şekilde bu manaya açık olarak delâlet eden, fakat te'vil ve tahsis ihtimaline açık bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebi olmayan lâfızdır.

Mesela "Ribâ (toz) yiyenler, (kabirlerinden) tıpkı şeytan çarpmış kimselerin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların "alış-veriş de ribâ gibidir"

demelerinden ötürüdür. Oysa Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır. [215] âyetinde geçen (helâl kıldı) kelimesi alım satımın helâl kılındığını ve (haram kıldı) kelimesi ribânın haram kılındığını haricî bir karineye ihtiyaç duyurmayacak ölçüde açık bir tarzda göstermektedir. Şu var ki, âyetin asıl sevk sebebi bu iki manadan hiçbirisi değildir. Âyetin şevkine esas olan mana alım-satım ile ribâ arasındaki farklılığı vurgulamak, bunların aynı şeyler olmadığını açıklamaktır. Çünkü "alış-veriş de ribâ gibidir." diyerek bu iki muameleyi eşit sayan müşriklerin görüşünü reddetmek üzere nazil olmuştur. Açıktır ki, ikisinin hükmünün farklı olması, bunların eşit olmadığı sonucuna götürür.

Başka bir örnek: "*Şayet yetimler hakkında adaleti yerine getirememekten endişe ediyorsanız (sınırsız evlilik yapıp kadınlara haksızlık etmiş olmaktan da sakının ve) size helâl olanlardan ikişer, üçer, dörder kadınla evlenin. Bu durumda adaleti gerçekleştiremeyeceğinizden endişe*

ederseniz bir kadınla evlenin." [216] âyeti, haricî karineye ihtiyaç duyurmayacak açıklıkta evlenmenin caiz olduğuna delâlet etmektedir. Esasen bu nass ile hedeflenen mana, bu hükmün bildirilmesi değildir. Nassın asıl sevk sebebi, evlenilebilecek kadınların azamî sayısının açıklanmasıdır. Bu da, birden fazla evliliğin haksızlığa yol açacağı endişesinin bulunmadığı haller için dört, aksi takdirde bir olarak gösterilmiştir. Zira bazı müfessirlerin belirttiği üzere bu âyet, diledikleri sayıda kadını nikâhları altında tutup onlara âdil davranıp davranmama hususunda hiçbir endişe taşımadıkları; halde, kendi vesayetleri altında bulunan yetimlerin mallarını yemiş olma durumuna düşmenin kaygı ve endişesinden ötürü onlara vasî olmanın sıkıntısını çeken kişiler hakkında nazil olmuştur. İşte Yüce Allah onlara hitaben şöyle buyurmuş oluyordu: Madem yetimlere haksızlık etmekten korktuğunuz için onlar üzerindeki vesayetten sıkıntı duyuyorsunuz, o halde kadınlar arasında adaletsiz davranmaktan da çekinin ve sayıyı dört ile sınırlı tutun; şayet haksızlık etme endişesi varsa bir tane ile yetinin. Zira bir günahı işlemekten huzursuz olan kimse, o günahın benzerini işliyorsa o davranıştan gerçek manada huzursuzluk hissetmiyor demektir.

O halde âyetin asıl belirtmek istediği husus, eşler arasında adaletsiz davranma endişesinin bulunmaması halinde en çok dört kadınla aksi takdirde sadece bir kadınla evlenme müsaadesinin verildiğinin bildirilmesidir. Evlenmenin caiz olduğu hükmü ise, âyetin asıl kastedilen hükmü bildirilirken tali bir anlam olarak zikredilmiş olmaktadır.

275- Zahirin Hükümü:

Zahirin hükümü şudur: Aksine delil bulunmadıkça, lâfızdan çıkan zahir manaya göre amel etmek gerekir. Çünkü aslolan, lâfzın, zahir bir mana taşıması halinde, öyle anlaşılmasını gerektiren bir delil bulunmadıkça o zahir mananın dışına çekilememesidir. Şayet zahir, âmm bir lâfız ise umûmu üzere bırakılması gerekir. Tahsise delâlet eden bir delil bulunmadıkça, hüküm bazı fertleri ile sınırlandırılmaz. Şayet mutlak bir lâfız ise, ıtlak üzere bırakılması gerekir. Bir delil bulunmadıkça takyîd edilemez. Eğer hâss bir lâfız ise, hangi manayı ifade etmek üzere konmuşsa o mananın kastedildiğine hükmetmek gerekir. O yönde delil bulunmadıkça, bununla başka mecazî bir anlamın kastedildiğine hükümlenemez.

2- NASS

276- "Nass"ın Tarifi ve Örnekleri:

"Nass" manasına açık bir şekilde delâlet eden ve kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebini teşkil eden, bununla beraber te'vil ve tahsis ihtimaline açık bulunan lâfızdır.

Meselâ, yukarıda zikredilen âyetteki ifadesi alım-satım ile ribânın farklı muameleler olduğuna açık şekilde delâlet etmektedir ve sözün asıl sevk sebebi de bu hükmü bildirmektir. Bununla beraber, ifade te'vil ve tahsise kapalı değildir.

Yine, yukarıda zikri geçen Yüce Allah'ın, sözü, zevce sayısının dört veya bir şeklinde sınırlandırılması gerektiğini açıkça göstermektedir. Sözün asıl sevk sebebi budur.

277- Nassın Hükümü:

Nassın hükümü, zahirin hükümü gibidir. Bu da, (delil bulunduğu) açıkça anlaşılmanasından çıkarılıp te'vil edilebilmesidir. Fakat nassın te'vil edilebilme ihtimali zahire göre daha azdır.

3- MÜFESSER

278- "Müfesser"ın Tarifi ve Örnekleri:

"Müfesser" hükme açık bir şekilde delâlet eden, te'vil ve tahsis ihtimaline kapalı bulunan" lâfızdır. Şu halde bu lâfız, açıklık bakımından zahir ve nassdan daha kuvvetlidir. Çünkü onlarda te'vil ve tahsis ihtimali vardır.

Mesela; *"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun."* ^[217] âyeti, kâzife seksen değnek vurulması gerektiğine, te'vil ve tahsise ihtimal vermeyecek açıklıkta ve kesin bir şekilde delâlet etmektedir. Zira (seksen) kelimesi, sayıdır. Sayı ise, eksiklik ve fazlalık ihtimaline kapalıdır.

"Mücmel" (sözün sahibi tarafından açıklanmaya muhtaç) iken, bir başka nass ile açıklığa kavuşturulan ve mücmelliği giderilen lâfız da müfesser nevine girer. Namaz, oruç, zekât vb. kendine ait sözlük manaları olup da Şâri'in özel birer mana için kullandığı, Kur'an-ı Kerim'de tafsilâtı verilmeden mücmel olarak zikredilen ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in kavli veya fiili Sünneti ile tam olarak açıklığa kavuşturulan lâfızlar böyledir.

279- Müfesserin Hükümü:

Müfesserin hükümü şudur: Kesin olarak delâlet ettiği manaya uygun şekilde amel etmek gerekir. Te'vile ve başka bir şekilde anlaşılmaya müsait değildir. Neshi kabil amelî hükümlerden olması halinde delâlet ettiği hüküm nesh ihtimaline açık olmakla beraber, te'vil ve tahsisi kabul etmez. Fakat bu nesh ihtimali de Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatta bulunduğu süre ile sınırlıdır. Rasûlullah'ın vefatından somaki dönemler bakımından ise, Kur'an ve Sünnet'teki bütün nasslar (nesh konusunda) "muhkem" hükmündedir, nesh ve iptali kabul etmez. Çünkü Kitâb veya Sünnet'in neshi ancak Kitâb ve Sünnet nassı ile olabilir. Oysa Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kitâb nazil olması veya yeni bir Sünnet'in meydana gelmesi sözkonusu olamaz.

4- MUHKEM

280- "Muhkem" in Tarifi ve Örnekleri:

"Muhkem" hükme delâleti açık; te'vil, tahsis ve -Hz. Peygamber'in hayatında dahi- neshe ihtimali olmayan lâfızdır. Yüce Allah'tan başka tanrı olmadığına, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman gibi dini ayakta tutan temel hükümlere veya adalet ve ahde vefa gibi fazilet prensiplerine delâlet eden yahut süreklilik ve kesintisiz devamlılık ifade eden nasslar böyledir. Süreklilik ve devamlılık ifade eden nasslara şunlar örnek gösterilebilir:

Yüce Allah şöyle buyurur:

"Allah'ın Rasûlünü üzmeniz ve kendisinden sonra hanımları ile evlenmeniz asla caiz değildir." ^[218]

Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

"Cihad, Allah'ın beni (Peygamber olarak) yolladığı zamandan, son (nesil) ümmetimin Deccâl ile savaşacağı vakte kadar geçerlidir. Hiçbir zâlimin zulmü ve hiçbir âdilin adaleti cihad hükmünü iptal edemez." ^[219]

281- Muhkemin Hükümü:

Muhkemin hükümü, kesin olarak delâlet ettiği manaya uygun amel etmenin gerekliliğidir. Zahirinden anlaşılan mananın başka bir manaya çekilebilme ihtimali bulunmadığı gibi, nesh ve iptal ihtimaline de kapalıdır.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılmış olmaktadır ki, zahir, nass, müfesser ve muhkemden herbiri hükme kat'i bir şekilde delâlet eder. Şu kadar var ki, müfesser ve muhkemin kat'iliği, asla başka ihtimalin bulunmadığı anlamındadır, o yüzden bunlar tahsis ve te'vil ihtimaline kapalıdır. Zahir ve nassın kat'iliği ise delile dayalı ihtimalin bulunmadığı anlamındadır. Başka bir anlatımla, zahir ve nassda ihtimal mevcuttur, fakat bu ihtimali gösteren delil yoktur. O yüzden bunların herbiri tahsis ve te'vil kabul eder.

Bu dört nevi, açıklık ve delâlet gücü bakımından sıralanacak olursa, bunların en güçlüsü muhkem, sonra müfesser, sonra nass, sonra zahirdir.

Bu farklılığın etkisi, tearuz halinde kendini gösterir. Meselâ, zahir, nass ile tearuz ederse nass tecih edilir. Nass müfesser ile tearuz ederse müfesser üstün tutulur. Müfesser, muhkem ile tearuz ederse, tercih edilecek olan muhkemdir.

282- Zahirin Nass İle Tearuzu:

Zahirin nass ile tearuzu için şu iki âyet örnek gösterilebilir.

Birinci âyet, kendinden bir önceki âyette zikredilen "muharramât" dışında kalan kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu göstermektedir. Buna göre bir erkeğin dörtten fazla kadını nikâhı altında tutması mümkündür.

İkinci âyet ise, dörtten fazla kadınla evlenmenin haram olduğunu göstermektedir.

Birinci âyetin dörtten fazla kadınla evlenmenin caiz olduğuna delâleti zahir kabilindedir. Çünkü o, bu hükmü ifade etmek üzere sevk olunmamıştır.

Bu âyetteki esas maksat, bir önceki âyette zikredilen muharramât dışında kalan kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu bildirmektir.

İkinci âyetin dörtten fazla kadınla evlenmenin yasak oluşuna delâletine gelince, bu, nass kabilindedir. Çünkü âyet, esasen bu hükmü ifade etmek üzere sevk olunmuştur.

O halde ikinci âyetin bildirdiği hüküm birinci âyetten anlaşılan hükme tercih edilecektir. İşte bu sebeple, bir erkeğin dörtten fazla kadını nikâhı altında tutması şer'ân caiz görülmemiştir.

283- Nassın Müfesser İle Tearuzu:

Nassın müfesser ile tearuzuna örnek: Hz. Ayşe (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Fatma binti Ebî Hubeys Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelerek şu soruyu sormuştur:

"Ben temizlik devresi olmaksızın (sürekli) istihâza (hastalık kanı) gören bir kadıms. Namazı tamamen terketmem mi gerekir?" Hz. Peygamber ona, sadece âdet günlerinde namaz kılmamasını sonra gusletmesini ve abdest alıp -bulunduğu yere kan damlamakta bile olsa- namazını kılmamasını emretmiştir. Fakat hadisin abdest ile ilgili kısmı şu iki şekilde rivayet edilmiştir:

1- "Her namaz için abdest al."

2- "Her namaz vakti için abdest al."^[220]

Birinci rivayete göre hadis, müstehâzanın (hastalık kanı gören kadının) her namaz için abdest alması gerektiğine delâlet etmektedir. O halde bir abdest ile, aynı vakit içinde bile olsa, birden fazla namaz kılmaması geçerli olmaz.

İkinci rivayete göre ise hadis, müstehâzanın, her namaz için değil her namaz vakti için abdest alması gerektiğini göstermektedir. Buna göre, bir abdest ile, namaz vakti devam ettiği sürece ister farz ister nafil dilediği kadar namaz kılabilir. Vakıt çıkmadıkça müstehâzanın abdesti (kan görmekten ötürü) bozulmaz.

Birinci rivayete göre hadis, nasstır. Te'vil ihtimaline açıktır. Çünkü Hz. Peygamber'in ifadesi ile, "vakit" lâfzı muzaf takdir edilerek "her namaz vakti için abdest al" manasının kastedildiği sonucuna varılabilir.

İkinci rivayete göre ise hadis, müfesserdir. Te'vil ihtimaline kapalıdır.

Tearuz halinde müfesser nassa tercih edilir. Onun için, Hanefî fıkhında müstehâzanın her farz namaz vakti için bir abdest alması gerektiği ve bu abdest ile vakit çıkmadıkça dilediği kadar farz ve nafil namaz kılabilceği hükmü kabul edilmiştir. Vakıt sona erip yeni vakit girdiğinde ise abdesti bozulmuş sayılacak ve yeniden abdest alması gerekecektir.

Müfesserin muhkem ile tearuzuna gelince, -bazı dikkatli müelliflerin de işaret ettiği üzere- nasslarda bu durum için sahih bir örneğe raslanmamaktadır.

284- Muhkemin Nass İle Tearuzu:

Muhkemin nass ile tearuzu için şu iki âyet örnek gösterilebilir:

Birinci âyet, kendinden bir önceki âyette zikredilen "muharramât" dışındaki kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu göstermektedir, ki Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra onun zevceleri ile evlenmenin caiz oluşu da bu kapsama dahil bulunmaktadır. Âyet bu hükme "nass" şeklinde delâlet etmektedir.

İkinci âyet Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun hanımlarından herhangi biri ile evlenmenin haram olduğunu göstermektedir. Âyet bu hüküm bakımından "muhkem"dir, nesih ve iptal ihtimaline kapalıdır.

Şu halde ikinci âyetin birinciye tercih edilmesi ve amelde ikinci âyetin esas alınması gerekir.

285- Hanelilerin Dışındakilere Göre Açıklık Bakımından Lâfzın Nevileri:

Daha önce Mâlikî ve Şafîî bazı usulcülerin lâfızları açıklık bakımından

1- Zahir, 2- Nass şeklinde ikiye ayırdıkların belirtmiştik. Bunlardan herbiri, Hanefîlerin bu terimlerle kastedtiğinden farklı manalara sahiptir.

Hanefîlerin dışındakilere göre:

1- Zahir, manasına zannî olarak delâlet eden, başka bir deyişle o manada anlaşılması tercihe sâyân görülen lâfızdır. Bu delâlet, ister ânımın bütün fertlerine delâlet etmesi durumunda olduğu gibi lâfzın vaz'ından, isterse "salât" lâfzının dinen belirli ve davranışları ifade etmesinde olduğu gibi örften kaynaklanmış olsun. Şayet lâfız, tercih şayan olan manasına delâlet eder halde kalırsa buna "zahir" denir; fakat bir delile dayanılarak bu zahir anlamından çıkarılıp ona göre daha zayıf bir anlamda anlaşılırsa buna "müevvel" adı verilir.

2- Nass, manasına kat'î olarak delâlet eden ve asla başka ihtimale açık bulunmayan lâfız demektir. Muhammed, Ali ve İbrahim gibi özel isimler, beş ve on gibi sayı isimleri böyledir. O halde Hanefîlerin dışındakilere göre nass, Hanefîlerin terminolojisindeki müfesser gibidir.

Hanefîlerin terminolojisinde lâfzın nev'ilerinden biri olarak yer alan müfesser ise, diğer usulcüler nazdinde Hanefîlerde olduğu gibi bir terim şeklinde yaygın kullanıma sahip olmamıştır. Bunlardan bir kısmı müfesseri, tefsîre ihtiyacı bulunmayan lâfız ve tefsîre muhtaç olup da hakkında tefsir vârid olmuş lâfız anlamında kullanmışlardır.

Muhkeme gelince, Hanefîlerin dışındakilere göre bu, ister zannî ister kat'î olarak manasına açık bir şekilde delâlet eden lâfız demektir. Şu halde, hem zahiri hem nassı kapsamına almaktadır, bu husustaki ihtilâf, ciddi bir fikir ayrılığı olmayıp sırf terim ayrılığından ibarettir. Pratik açıdan herhangi bir sonucu da yoktur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bazı nev'iler -kî bunlar Hanefîlere göre zahir ve nass, diğerlerine göre sadece zahirdir- te'vil ihtimaline açık olduğundan ve te'vilin nasslardan hüküm istinbatında ve müctehidlerin bu istinbattaki ihtilâflarında önemli bir etkisi olduğundan, te'vil konusunda biraz açıklama yapmayı uygun görüyoruz.

TE'VİL

286- "Te'vîl" in Manası:

Usulcülere göre te'vil, lâfzın zahir olan manasında anlaşılmaktan engellenmesi ve bir delile binaen zahir olmayan başka bir mananın kastedildiğine hükümlenmesidir. Hâssın hakikat manasından alınıp mecaz yoluyla ona başka mana verilmesi ve âmın umûm manasından alınıp sadece bir kısım fertlerine kasredmesi gibi. Ki bu ikinci şekle usulcüler "tahsis" adını verirler.

§: 287-Te'vilin Şartları:

Te'vilin sahih ve makbul olabilmesi için şu şartları taşıması gerekir:

1- Lâfız te'vili kabul eden bir lâfız olmalıdır. Meselâ, Hanefilerin terminolojisi içindeki zahir ve nass, diğerlerinin terminolojisi içindeki sadece zahir böyledir. Şayet lâfız, müfesser ve muhkem gibi te'vili kabul etmeyen neviden ise, bunun te'vili sahih olmaz.

2- Lâfızın te'vil edildiği mana, o lâfızın muhtemel bulunduğu ve mecaz yoluyla bile olsa kendisine delâlet ettiği manalardan olmalıdır. Lâfızın muhtemel bulunmadığı ve hiçbir şekilde kendisine delâlet etmediği bir manada olursa, te'vil makbul değildir.

3- Te'vil, lâfızın zahir manasından alınıp başka manaya çekilmesine elverişli şer'î bir delile dayanmalıdır. Bu delil bir nass, bir icmâ ve bir kıyas olabileceği gibi, İslâm hukukunun genel prensiplerinden biri de olabilir. Böyle bir delile dayanmayan te'vil makbul olamaz.

288- Te'vilin Nevileri:

Usulcülere göre te'vil iki nevidir:

Birinci nevi: Hatıra kolayca gelen te'vil (karîb.)

Bu nevi te'vilin doğruluğunu isbat için güçlü bir delil gösterilmesi gerekmez. (Yukarıda işaret edilenler arasından) herhangi bir delil yeterlidir.

Meselâ, “*Ey iman edenler! Namaza duracağınız zaman yüzlerinizi yıkayın.*”^[221] âyetindeki namaza kalkmak zahir, manasından alınıp ona yakın başka bir manada, yani namazın yerine getirilmesine azmetmek manasında anlaşılmıştır. Bu şekilde anlamayı gerektiren delil ise şudur: Hikmet sahibi olan Yüce Şâri', mükelleflerden namaza başladıktan sonra değil namaza başlamadan önce abdest almalarını ister. Çünkü abdest, namazın sıhhat şartıdır. Şartın ise meşruttan sonra değil önce gerçekleşmesi gerekir. Görüldüğü gibi bu, sırf âyetin okunması veya dinlenmesi ile hatıra gelivercek yakın bir te'vildir.

İkinci nevi: Hatıra kolayca gelmeyen te'vil (ba'îd.)

Bu nevi te'vilin doğruluğunu isbat için, uzaklığı telâfi eden ve te'vil ile ulaşılan manayı zahir manadan üstün kılan bir delilin gösterilmesi gerekir.

Örnek: Firûz ed-Deylemî müslüman olduğunda, biri diğerinin kızkardeşi olan iki kadınla evliydi. Hz. Peygamber (s.a.v) “*Onlardan dilediğini tut, diğerinden ayrıl.*”^[222] buyurdu. Hadis, bu adamın o iki kadından dilediğini nikâhı altında tutma hakkına sahip bulunduğu ve diğerinden ayrılması gerektiğine zahir bir şekilde delâlet etmektedir.

Hanefî bilginler ise bu hadisi te'vil etmişler ve şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber'in “*Onlardan dilediğini tut*” sözünden maksat, “eğer ikisi ile evlilik bir akit yapılarak gerçekleşmiş ise, onlardan biri ile yeniden evlen; şayet iki ayrı akit yapılmış ise, hangisinin nikâhı önce ise onu nikâhın altında tut demektir. Hanefîler bu te'vili yaparken kıyas deliline dayanmışlardır. Yani İslâm'a yeni giren kişinin durumunu, müslüman iken böyle bir duruma konu olan kişiye kıyas etmişlerdir. Şöyle ki: Müslüman bir kimse, bir akit altında iki kızkardeş ile evlense, akit heriki kadın bakımından fasit olur ve erkeğin onların ikisinden de ayrılması gerekir. Sonra, isterse onlardan herhangi biriyle yeniden evlenebilir. Buna karşılık, iki kızkardeş ile ayrı ayrı nikâh akdederek evlenmesi halinde sadece birincisi ile evliliği geçerli olur. İkincisi ile evliliği geçersizdir ve ondan ayrılması gerekir.

Bu te'vil, son derece uzak bir te'vildir. Zira Rasûlullah bu sözü, Firûz ed-Deylemî'ye hitaben söylemiştir. Firûz ise yeni müslüman olmuş bir kimsedir ve o sırada şer'î hükümlerden haberdar değildir. Şayet Hz. Peygamber'in sözünden maksat bu hüküm olsaydı, Rasûlullah mutlaka ona bu hükmü açıklardı. Çünkü bu, ancak “beyân” (açıklama) yoluyla bilinebilecek bir hükümdür.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in “onlardan dilediğini tut” sözü, hangisinin önce veya sonra olduğuna bakılmaksızın bir seçim hakkını açık bir şekilde tanımlar. Onlarla evlilik ister bir tek akitle ister ayrı ayrı akitlerle gerçekleşmiş olsun, muhatapın ikisinden dilediğini nikâhı altında tutabileceğini göstermektedir.

O halde Hanefîlerin bu te'vilde belirtilen kıyasa dayanmaları isabetli değildir. Çünkü te'vil baîd olduğu zaman, onun doğruluğunu isbat için sıradan bir delil yeterli olmayıp, güçlü bir delil gösterilmesi gerekir. Oysa bu kıyas, -açıkladığımız üzere- böyle güçlü bir delil değildir.

289- Hanefîlerin Te'villerinden Örnekler:

Şâfiî bilginler, usûl kitaplarında Hanefîlere ait birçok te'vili zikredip bunları uzak te'viller nevidinden saymışlardır. Bundan maksatları, Hanefî fakihlerin bu te'vülere dayanarak nasslardan çıkarmış oldukları hükümlerin isabetsizliğini göstermektir.

Biz burada, nasslardan hüküm çıkarma keyfiyetine dikkat çekmek üzere, sözkonusu te'villerin başlıca örneklerini, Hanefîlerin ve muhaliflerinin bunlara dair görüşlerini; zikredeceğiz. Sonra hangisini isabetli bulduğumuzu belirteceğiz.

290- Birinci Örnek:

Hz. Peygamber, “*Her kırk koyundan bir koyun (zekât verilmesi gerekir).*”^[223] buyurmuştur.

Hanefî bilginler, bu nassda zekât olarak verilmesi gerektiği belirtilen “koyun” lâfzını te'vil etmişler ve şöyle demişlerdir: Burada maksat, koyunun aynı olarak verilmesi değil, aynı olarak veya kıymetinin verilmesidir. Çünkü zekâtın farz kılınmasındaki gaye, fakirin ihtiyacının giderilmesidir. Fakirin ihtiyacı ise, koyunun aynı verilme suretiyle giderilebileceği gibi, kıymetinin verilmesiyle de giderilebilir.

O yüzden Hanefî fihhinde şu hüküm kabul edilmiştir: Kırk tane koyunu olan ve bunların zekâtını vermekle mükellef bulunan kimse, bunlardan bir koyunun kıymetini vererek zekât vecibesini ifa edebilir. Bu koyunlardan birini aynı olarak vermesi gerekmez.

Şâfiîler şöyle demişlerdir: Bu, uzak bir te'vildir. Çünkü nassın zahirinden anlaşılan mana, aynı olarak koyun verilmesi gerektiğidir. Çünkü Şâri' bunu özel olarak zikretmiştir. Ve hikmet sahibi olan Şâri' zekâtı farz kılarken bu belirlemeyi özellikle kasdetmiş olabilir, ki böylece fakirin malın

cinsinde de zenginle müşterekliği sağlanmış olur.

Onun için Şâfî mezhebinde hüküm, koyunun aynı olarak verilmesi gerektiği yönündedir. Koyun yerine onun kıymetinin verilmesi geçerli değildir. Mâlikîler ve Hanbelîler de bu konuda Şâfî mezhebinin görüşünü paylaşırlar.

Bu meselede tercihe şayan olan görüş, Hanefî bilginlerin görüşüdür. Zira başka bir nass ve İslâm hukukunun ruhu -ki buna hikmet-i teşri denmektedir- bu görüşü desteklemektedir.

Sözünü etmek istediğimiz nass Muâz (r.a)'ın bir uygulamasıdır. Şöyle ki; Muâz, Yemen ahalisine "Darı veya arpa yerine, bana hamîs (beş zira uzunluğunda elbise) veya müstamel elbise getirin. Bu sizin için daha kolay, Medine'deki Rasûlullah'ın ashâbı için daha faydalıdır demiştir. Böylece Muâz zekât toplarken zekâtı çıkarılan malın aynı (darı ve arpa) yerine elbise almıştır. Çünkü Yemen havalisinde elbise bol miktarda bulunuyordu ve Yemenliler için bunun verilmesi daha kolaydı. Öte yandan elbise alınması, Medine'de bulunan ashâbın ihtiyacını karşılamaya daha elverişli idi. Çünkü orada elbise az bulunuyordu ve onların buna ihtiyacı vardı.

Hikmet-i teşri açısından bakıldığında da, zekâtın farz kılınmasındaki gayenin fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması olduğu görülür. Fakirler yiyecek, içecek, giyecek ve mesken gibi değişik şeylere muhtaçtır. O halde zekât olarak malın kıymetinin verilmesi, bütün bu ihtiyaçların karşılanması bakımından diğer yollardan daha elverişli bir yoldur.

291- İkinci Örnek:

Zihâr keffâreti ile ilgili âyetteki "*Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyursun*"^[224] ifadesi.

Hanefî bilginler: Bu ifadeden maksat, altmış fakirin yiyeceğini yedirmek yani bu miktar yiyeceği vermektir, derler. O yüzden, bu keffâreti ödemesi gereken kişinin, altmış fakiri bir günde doyurabileceği gibi, bir fakiri altmış gün doyurmasının da caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Bu husustaki delilleri şudur: Âyetteki hükmün gayesi belirtilen miktarda fakirin doyurulması ve (yeme) ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bir fakirin altmış gün ihtiyacının karşılanması da, bir günde altmış fakirin ihtiyacının karşılanması gibidir.

Şâfîliler ise şöyle derler: Bu, uzak bir te'vildir. Çünkü bu te'vii ile, âyette zikri geçmeyen bir lâfzın yani (yiyecek) kelimesinin varlığı kabul edilmekte, buna karşılık âyette zikri geçen bir lâfız yani fakirlerin sayısını belirten (altmış) kelimesi ilga edilmiş olmaktadır. Halbuki, hikmet sahibi olan Şâri'nin maksadının, özellikle bu sayıda fakirin doyurulması olması muhtemeldir. Zira toplulukta fazilet ve bereket vardır ve kendisine keffaret gereken kişi için hep birlikte dua etmeleri imkânı doğmuş olur.

Bu meselede Şâfîlilerin görüşü tercihe lâyıktır. Diğer imamlar da aynı görüştedir. Öte yandan Hanefî bilginlerden Kemal b. Hümâm da bu görüşe katılmıştır.

292- Üçüncü Örnek:

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Ceninin tezkiyesi, annesinin tezkiyesidir*"^[225]

İmam Ebû Hanîfe bu hadisi te'vil etmiş ve onu bir teşbih (benzetme) şeklinde anlamıştır. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Bu hadisten maksat, cenîn canlı olarak çıktığı takdirde, onun tezkiyesinin annesinin tezkiyesi gibi yapılacağını bildirmektir. Şu halde Ebû Hanîfe tarafından hadis dışı hayvanın boğazlanmasından sonra canlı olarak ana karnından çıkan cenînin hükmünü açıklamaya hamledilmiş olmaktadır. Bundan ötürü, ona göre hüküm şöyledir: Ananın boğazlanmasından sonra karnından cenînin canlı olarak çıkması halinde, anasının tezkiyesinde olduğu gibi müstakil olarak tezkiye edilmedikçe etinin yenmesi helâl olmaz. Ölü olarak çıkması halinde ise yenmesi asla helâl değildir. Anası için yapılan tezkiye onun için de tezkiye sayılmaz.

Şâfîliler ise şöyle derler: Bu, uzak bir te'vildir. Şu sebeplerden ötürü bu te'vile göre amel edilmez:

a) Bu te'vilde "gibi" anlamına gelen veya türünden bir teşbih (benzetme) kelimesinin varlığı takdir edilmektedir. Oysa böyle bir takdir kural dışıdır. Delil bulunmadıkça kural dışı bir yol tutulması geçerli değildir. Bu meselede ise, kuralın dışına çıkılması için özel bir delil bulunmamaktadır.

b) Bu hadisin bazı rivayetlerinden anlaşıldığına göre, hadisin vürûd sebebi Hanefîlerin çıkardığı manaya engel teşkil etmektedir. Şöyle ki: Bir topluluk Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelip:

"Ya Rasûlallah! Biz bazen deve, sığır ve koyun kestüğümüzde karnında cenîn buluyoruz. Onu atmalı mıyız, yoksa yiyebilir miyiz?" diye sordular.

Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"İsterseniz onu yiyebilirsiniz. Çünkü onun tezkiyesi annesinin tezkiyesidir."

Bu ifadenin zahir anlamı, sorunun ölü cenîn hakkında olduğunu göstermektedir. Çünkü yenmesinin helâl olup olmadığı hususunda tereddüt edilme ihtimali bulunan odur. Boğazlanması mümkün olan canlı cenîne gelince, bunun tezkiye edilmeksizin yenmesinin helâl olmayacağı zaten bilinen bir şeydir. O halde sorunun, canlı çıkan cenîn hakkında olması muhtemel değildir.

c) Hadis Cenînin tezkiyesi, annesinin tezkiyesiyedir" şeklinde rivayet edilmiştir. Bu lâfızla hadis, te'vil kabul etmeyen "müfesser" nev'ine girmiş (maktadır. Binaenaleyh bunun amelde esas alınması ve birinci rivayetin ona hamtedilmesi serekir. Böylece ikisinden de maksat bir anlamda birleşmiş olur. O anlam şudur: Ceninin anasının tezkiyesi cenîn için de tezkiyedir. Ölü dahi çıkmış olsa, anasına tâbi olarak yenmesi helâldir.

Bu meselede Şâfîlilerin görüşünün üstün olduğu açıktır. Nitekim İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in yanısıra Hanefîlerden İmameyn (Ebû Yusuf ve Muhammed) de bu görüştedir.

293- Hanefîlere Göre kapalılık Bakımından Lâfzın Nevileri:

294- "Hafî"nin Manası ve Örnekleri:

"Hafî" kapsamında bir çok fert bulunup da, kendi bünyesi dışındaki bir bir engelden ötürü bu fertlerden bir kısmına delâleti açık olmayan ve bunların onun kapsamına dahil olduğunun kavranabilmesi inceleme ve içtihadı ihtiyaç gösteren lâfızdır.

Meselâ, "*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının... ellerini kesin.*"^[226] âyetindeki (hırsız) lâfzının, (hırsızlık) dışındaki bir isimle anılmayan ve "çalın" herkese delâleti zahirdir. Fakat (yankesici) ve (kefen soyucu) gibi (hırsızlık) dışında bir isimle anılan ve "çalma" fiilini işleyen kişilere delâleti hafî (kapalı)dır. Çünkü bunlardan herbiri (hırsız) ismi dışında özel birer isimle anılmaktadır. Bu durumda şöyle bir tereddüt ortaya çıkmaktadır: Bunların özel birer isimle anılması, lâfzının gösterdiği manadan daha eksik birer fiili işlemelerinden dolayı mıdır -ki böylece lâfzının fertlerinden sayılmayacak ve bunlara onun hükmü uygulanamayacaktır-, yoksa o manayı da aşan birer fiili işlemelerinden dolayı mıdır -ki bu takdirde lâfzı kapsamında sayılacak ve bunlara onun hükmü uygun düşecektir- İşte bu yüzden nassın kapsamının ne olduğu hususunda bir (kapalılık) ortaya çıkmış, bu hususun anlaşılması inceleme ve içtihadı ihtiyaç göstermiştir.

Müctehidler (yankesicinin) durumunu incelemeciler ve şu sonuca varmışlardır: Onun böyle özel bir isimle anılması yaptığı fiilin (hırsızlık) lâfzının delâlet ettiği manayı da aşmasından ötürüdür. Zira o, uyanık olmalarına rağmen dalgınlıklarından faydalanarak insanların ceplerinden parayı çalmak için özel bir gayret ve beceri göstermektedir. Şu halde onun hırsızlığı daha tehlikelidir ve suçu daha büyüktür. O yüzden yankesicinin (hırsız)

sayılmasında ve hırsız hakkında uygulanacak elkesme cezasının ona da uygun düşüğünde ittifak etmişlerdir.^[227]

Müctehidler'in (kefen soyucunun) durumunu da incelemişler, fakat lâfzının bunu kapsayıp kapsamadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasen şu kanaate varmışlardır: Kabirleri kazıp ölülerin kefenlerini alan kimsenin şeklinde özel bir isimle anılması, bu fiilde (hırsızlık) manasının tam olarak gerçekleşmemesinden dolayıdır. Çünkü "hırsızlık" suçunun oluşmuş sayılabilmesi için "hırs" yani malın muhafaza altına alındığını gösteren mekânda bulunması, alınan şeyin "mal" vasfını taşıması ve malın başkasının mülkiyetinde olması şarttır. Oysa bu şartların üçü de kefen konusunda gerçekleşmiş olmamaktadır: "Hırs"ın gerçekleşmediği açıktır, zira kabrin malların korunmasına mahsus bir mekân olmadığı malumdur. "Mal" vasfı da gerçekleşmemiştir. Çünkü "mal", gönlün meylettiği ve arzuladığı şeydir. Kefen ise insanların hoşlanmadığı bir şeydir. Başkasının mülkiyetinde bulunma şartına gelince, bu da gerçekleşmemiştir. Zira kefen ölünün mülkiyetinde değildir, bu izaha muhtaç olmayan açık bir husustur. Mirasçıların mülkiyetinde de değildir, çünkü onlar ancak ölünün ihtiyaçlarından fazlasına malik olabilirler; kefen ise ölünün ihtiyaçlarındandır. Madem manası tam olarak mevcut değildir, o halde lâfzının fertlerinden biri sayılamaz. Başka bir deyişle lâfzı kefensoyan kişileri kapsamaz ve dolayısıyla bu kişilere "hırsız" a uygulanan elkesme cezası uygulanamaz. Şu kadar var ki hakim, böyle kimselere bu haysiyet kırıcı fiili işlemekten caydırıcı uygun bir ceza verir.

Ebû Yusuf ve Eimme-i Selâse (Mâlik, Şâfi ve Ahmed b. Hanbel)nin bu konudaki kanaati ise şöyledir: Kefenleri çalanların özel olarak adıyla anılmaları, manasının bu fiilde tamamen gerçekleşmemesinden ve onu kapsamına almamasından ötürü olmayıp, aynı cinsde dahil bir nevinin muayyen bir isimle özel olarak belirtilmesinden ibarettir. Böylece "hırsızlıksın hangi yolla yapıldığına işaret edilmiş olmaktadır, ki bu kabri kazıp kefeni alma yoludur. Şu halde ölülerin kefenlerini soyup alma hırsızlık fiilinden ayrı bir fiil olmayıp onun bir türüdür. Hırsızlık suçunun oluşması için aranan şartlara gelince: Kabir, kefene nisbetle "hırs" sayılır. Çünkü hırs, her şeyde o şeyin durumuna göre takdir edilir. Alınan şeyin gönülden arzulanan bir şey olmaması, onun mütekavvim ve hukuken korunmaya lâyık olmasına dolayısıyla "mal" diye isimlendirilmesine engel değildir. Başkasının mülkü olma şartı da gerçekleşmiştir. Kefen, ölünün mülkü hükmündedir. Zira onun kullar bakımından -ki bunlar ölünün yakınları ve dostlarıdır- bir takım hakları vardır. Bütün bunların yanı sıra, bu fiil (kefen soyuculuk), onu yapan kişinin, içinde kötülüklerin yerleşip kök attığını göstermektedir. Zira ders ve ibret alınacak bir yerde suç işleyebilmedir. O halde bu şenî fiilden elçekmesini sağlamak için, ona da hadd (hırsızlık cezası) uygulanması gerekir.

295- Hafinin Hükümü:

Hafinin hükmü şudur: Delâletinin kapalı kaldığı hususlarda, kendisiyle ancak iyice inceledikten ve derinlemesine düşündükten sonra amel edilebilir. Şayet müctehid, lâfzın manasının, kendilerine delâletinde kapalılık bulunan fertlerde de tam olarak gerçekleştiği kanaatine varırsa, bu lâfzın o fertleri kapsadığına ve hükmün onlara da uygulanacağına karar verir. Bu kanaate varmazsa, aksi yönde hükmeder. Bu inceleme esnasında müctehidin yapması gereken şey, o konudaki nasslara başvurmak ve hükmün konmasındaki gayeyi gözönünde bulundurmadır.

2- MÜŞKİL

296- "Müşkil" in Tarifi ve Örnekleri:

"Müşkil", kendisi ile kastedilen mananın ancak onu kuşatan karîne ve emareler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilirliği lâfızdır. "Müşkil"lik vasfı ("işkâl") "müşterek" lâfızlarda bulunur. Bunlar, herbiri ayrı ayrı vaz' ile olmak üzere birden fazla mana için vaz' olunmuş veya tek mana için vaz' olunmakla beraber mecaz yoluyla başka manada da kullanılan ve bu mecazî anlamının, hakîki manasıymış gibi yaygın hale gelecek ölçüde çok kullanılması neticesinde birden fazla manaya delâlet eder hale gelmiş lâfızlardır.

Örnek: "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza nasıl dilerse öyle varın.*"^[228] âyetindeki lâfzı.

Bu lâfız (nasıl) manasında kullanıldığı gibi,(nereden) manasında da kullanılır.

Şu âyetle manasında kullanılmıştır:

"(Allah buyurdu:) Ey Zekeriyâ! Biz sana bir oğul müjdesi veriyoruz ki adı Yahya'dır. Daha önce kimseyi ona adaş yapmadık. Zekeriyâ şöyle dedi:

Rabbim! Benim nasıl oğlum olabilir? Karım kısırdır, ben ise ihtiyarlığın son sınırına varmış bulunuyorum."^[229]

Burada cümlesi, "benim nasıl çocuğum olabilir!" anlamındadır. Sorudan maksat, bu ilginç durum karşısındaki hayret ve sevinci ifade etmektir.

Şu âyette ise manasında kullanılmıştır:

“Ve Zekerıyyâ'yi onun (Meryem'in) bakımı ile görevlendirdi. Zekerıyyâ onun yanına, mabede her girişinde yanında bir rızık bulur ve: Ey Meryem!

Bu sana nereden (geliyor?) derdi. O da: Bu, Allah tarafındandır derdi.”^[230]

Böylece, örnek olarak zikrettiğimiz âyette, lâfzı müşkil bir lâfız olarak çık-maktadır. Bundan maksat "nereden" manası mıdır, yoksa "nasıl" manası mıdır? Birinci manada kabul edilmesi halinde, âyel, kocanın karısıyla dilediği yerden birleşmesinin caiz olduğuna delâlet etmiş olur. İkinci manada kabul edildiğinde ise, koca dilediği yerden değil, sadece "hars" mahallinden birleşebilecektir. Böylece âyetten maksat "dilediğiniz şekilde" diye anlaşılacak ve âyet, imkânsızlık hali dışındaki bütün durumlara delâlet etmiş olacaktır.

Şayet "tarlanız" kelimesi iyi incelenirse, görülür ki buradaki lâfzı "nasıl" manasında kullanılmıştır. Çünkü "hars" evlât ve nesil sahibi olma yeridir, diğer yer ise bunun mahalli değildir. Başka bir örnek:

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' süresi.”^[231] âyetindeki (kur') kelimesi. Bu kelime, hem âdet süresi hem iki âdet arasındaki temizlik süresi manasına gelen "müşterek" bir lâfızdır. İşte bu âyette bu lâfızdan maksadın ne olduğu hususunda işkâl ortaya çıkmıştır. İşkâlin giderilmesinin ve kastedilen mananın belirlenmesinin yolu ise, haricî karineler üzerinde incelemede bulunmak ve icihad etmektir.

Bazı fakihler bu karineler üzerinde yaptıkları incelemeler sonunda, bundan maksadın temizlik süresi olduğu, diğer bazıları ise âdet süresi olduğu sonucuna varmışlardır. "Müşterek" lâfız ile ilgili açıklamalarımız sırasında her iki gurubun bakış açılarını göstermiştik.

297- Müşkilin Hükümü:

Müşkilin hükümü şudur: Lâfzın muhtemel bulunduğu manaların ele alınıp, -yukarıdaki örneklerde açıkladığımız üzere- lâfzı çevreleyen karineler vasıtasıyla bu manalardan hangisinin kastedilmiş olduğunu tesbit için icihad edilir.

3- MÜCMEL

298- "Mücmel" in Tarifi:

"Mücmel" sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadan kendisi ile kastedilen mananın anlaşılmadığı lâfızdır.

299- Mücmelin Nevileri:

İcmal'e (mücmelliğe) yol açan sebepler itibariyle mücmel üç nevidir:

Birinci nevi: Birbirine eşit birden fazla manaya gelip bunlardan hangisinin kastedildiğini belirleyen karine bulunmaması sebebiyle mücmel. Manalarından birini tercih imkânı bulunmayan "müşterek" lâfız böyledir. Meselâ, hem azad ettiği köleleri hem kendisini âzad etmiş efendileri olan bir kimse, malının üçtebirini "Mevlâ"ları lehine vasiyet etse sonra bunlardan hangi gurubu kastedtiğini açıklamadan vefat etse, bu vasiyetteki (mevlâlar) lâfzı mücmel olarak kalmış olur. Çünkü bundan maksat, bu iki guruptan biridir; fakat hangisi olduğu ancak müsinin (vasiyetçinin) yapacağı açıklama ile bilinebilir. Bu, Hanefilerin görüşüne göre verilmiş bir örnektir. "Müşterek" in hükmünden söz ederken belirttiğimiz üzere, onlar, müşterek lâfzın aynı sözde bütün manaları kasediferek kullanılmasını kabul etmezler ve manalarından birini tercih imkânsızlaştığı takdirde lâfzı "mücmel" sayarlar.

İkinci nevi: Bilinen sözlük manasından Şâri'in kastedtiği özel bir manaya nakledilmiş olması sebebiyle mücmel. (namaz), (zekat) ve (hac) lâfızları gibi. Zira Araplar daha önce bu lâfızları başka manalarda kullanıyorlardı. İslâm gelince, bunlarla. Şâri' tarafından açıklanmadıkça anlaşılacak özel dinî manalar kasedildi. Nassda böyle bir lâfız yer aldığına, bu, Şâri' tarafından açıklanmaya kadar mücmeldir; Şâri' onu açıklamamış ise manasının bilinmesi mümkün değildir. O yüzden, gerek kavli gerek fiili Sünnet, lâfzı ile ne kastedildiğini "tefsir" etmiş, rükünlerini, şartlarını ve nasıl yerine getireceğini açıklamıştır. Nasslarda yer alan âlf ve gibi diğer lâfızlar da bu şekilde Sünnet tarafından tefsir edilmiştir.

Üçüncü nevi: Lâfzın, kullanıldığı manadaki "garabet" (pek alışılmış olmama) sebebiyle mücmel. Meselâ, “Doğrusu insan pek hırslı (ve tez canlı) yaratılmıştır.”^[232] âyetindeki lâfzı böyledir. Çünkü bununla "çok hırslı ve sabrı kıt" anlamı kasedilmiştir. Oysa bu manada kullanımı "ğarib"dir; anlaşılması ancak Şâri'den bir açıklama yapılmasıyla mümkündür. Onun için Yüce Allah, buradaki manayı aralayan ve neyin kasedildiğini gösteren bir nitelendirme yapmış, şöyle buyurmuştur:

“Kendisine fenalık dokunda mu sızlanır. Kendisine hayır dokunduğunda ise vermez (cimrileşir).”

300- Mücmelin Hükümü:

Mücmelin hükümü, kendisi ile neyin kasedildiğine dair açıklama gelmedikçe onunla amel etmenin caiz olmayışıdır. Şâri'den, "beyân"ın açıklamanın) gelmiş olması halinde ise, iki ihtimal vardır:

1- Beyân'ın (hiç boşluk bırakmayacak şekilde) tam olması. Bu durumda Mücmel, "müfessere"e dönüşür. Namaz, zekât, hac vb. lâfızlarla ilgili beyanda olduğu gibi.

2- Beyânın (hiç boşluk bırakmayacak şekilde) tam olmaması. Bu durumda Mücmel, "müşkil"e dönüşür. Böyle bir durumda, Şâri'den yeni bir beyânın gelmesine ihtiyaç olmaksızın, müctehidin icihad ederek buradaki "işkâl"i giderme yetkisi vardır. Meselâ, “Oysa Allah alış-verişi helal,

ribâyı haram kılmuştur.”^[233] âyetinde geçen (ribâ) lâfzı böyledir. Esasen bu, mücmel bir lâfızdır. Çünkü sözlük anlamı, mutlak tarzda "fazlalık" demektir. Şâri' ise âyette bu anlamı değil, özel manada bir "fazlalık" kasedmiştir. Şu halde onun tarafından beyân edilmedikçe bunun bilinmesi mümkün değildir. Bu beyân, Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadisinde yer almıştır:

“Altını altın ile, gümüsünü gümüş ile, buğdayı buğday ile, arpayı arpa ile, hurmayı hurma ile, tuzu tuz ile eşit miktarlarda ve peşin olarak (değişin). Kim artırır veya arttırılmasını isterse ribâ muamelesi yapmış olur. Bu sınıflar değiştiğinde ise, peşin olmak kaydıyla istediğiniz şekilde satabilirsiniz.”^[234]

Fakat bu hadisteki beyân, (hiç boşluk bırakmayacak ölçüde) tam değildir. Çünkü ribâ, sadece bu sınıflara muhsus olmayıp bunlara benzeyen başka şeylerde de cereyan edebilir. O halde "ribâ" lâfzı başta mücmel iken, bu beyândan sonra müşkil haline gelmiş olmaktadır. Zira, bu beyândan sonra kalan "hafâ" (kapalılık), inceleme ve icthad yoluyla giderilebilecek türden olup, bu yoidan maksadın ne olduğu anlaşılabilir. Şöyle ki: Şâri'in, bu altı sınıfta ribâyı niçin yasakladığı araştırılır. Hükmün illetinin, cins ve miktar birliği ("keyl" ve "vezn")mi, "iktiyât" (gıda maddesi olma)mi, "iddihâr" (saklanabilir olma) mı, yoksa başka bir özellik mi olduğu belirlenir. Böylece, bu sınıflara kıyas etmek suretiyle kendisinde ribâ cereyan eden bütün şeyler tesbit edilmiş olur. Müctehid imamlar bu konuyu incelemişler ve fıkh kitaplarında açıkladığı üzere farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

4- MÜTEŞÂBİH

301- "Müteşâbih" in Tarifi:

"Müteşâbih", kendisi ile kastedilen mananın, dünyada hiç kimse tarafından bilinmeyeceği veya ancak ilimde üstün mertebeye sahip kişilerce bilinebileceği ölçüde kapalı olan lâfızdır.

Nasslar üzerinde tümevarım metoduyla yapılan incelemeler sonunda, şer'î-amelî hükümleri beyân etmek üzere gelen âyet ve hadislerde bu manada müteşâbihin bulunmadığı neticesine varılmıştır.

Şu halde, müteşâbih, ancak ahkâm âyetleri ve hadisleri dışındaki nasslarda bulunur. Başlıca örnekleri:

Bazı Kur'ân sûrelerinin başında bulunan gibi hurûf-ı mukatta'a.

Bazı nasslarda Allah Teâlâ'ya nisbetle zikredilen fakat Yüce Zâtının yaratılmışlara benzemekten ve hâdislikten (sonradan meydana gelme özelliğinden) münezzehtir olması sebebiyle zahir manalarında anlaşılması imkânsız bulunan "el", "göz" ve "yüz" gibi sıfatlar. Şu âyetlerde olduğu gibi:

“Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.”^[235]

“Bizim gözlerimizin önünde gemiyi yap.”^[236]

“Yalnız celâl ve ikram sahibi olan Rabb'inm yüzü (zâtı) baki kalacak.”

Yüce Zâtının cisimden ve cihetten münezzehtir olması sebebiyle zâhîr manalarıyla kendisine nisbeti imkânsız olmakla beraber, Cenâb-ı Allah'tan

sâdır olduğu nassla sabit fiiller. Meselâ, "Rabb'in (emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman." ^[237] âyetindeki "gelme" fiili ve şu hadisteki "inme" fiili gibi:

"İzzet ve celâl sahibi Rabb'imiz her gece gecenin son üçtebiri kaldığında dünya semâsına iner ve şöyle der: Bana dua eden yok mu, onun duasını kabul edeyim? Benden isteyen yok mu, ona vereyim? İstiğfarda bulunan yok mu, ona mağfîret edeyim?"^[238]

302- Müteşâbihin Hükümü:

Usûlcüler, bilginler arasında müteşâbihin manasına vâkıf olup olunamayacağı hususunda cereyan eden ihtilâfî nakletmişler ve bu konudaki görüş ayrılığının nereden kaynaklandığını açıklamışlardır. Fakat biz bu konuda söz etmenin usûl bilginlerinin değil, tevhid veya kelâm bilginlerinin işi olduğu kanaatindeyiz.

IV-MANAYA DELÂLETİNİN ŞEKLİ BAKIMINDAN LÂFİZ

Bilindiği üzere, Kitâb ve Sünnet'te yer alan lâfızlardan ve ibarelerden hükümlerin çıkarılması, ancak bunlarla anlatılmak istenen mananın anlaşılması ile mümkündür. Hükmün kendisinden alındığı mananın anlaşılması ise bazen lâfzın ibaresi, bazen işaret, bazen delâleti bazen de iktizâsı yoluyla olur. O yüzden, Hanefî usul bilginleri lâfzın manaya delâletini bu yönden dört neviye ayırmışlardır:

1- İbarenin delâleti,

2- İşaretin delâleti,

3- Nassın delâleti

4- İktizânın delâleti.

Bu delâlet şekilleri itibariyle lâfzı da dört neviye ayırmışlardır:

1- Dâll bi'l-ibâra (ibaresiyle delâlet eden)

2- Dâll bi'l-işâra (işaretiyle delâlet eden)

3- Dâll bi'd-delâle (delâletiyle delâlet eden)

4- Dâll bi'l-iktizâ (iktizâsıyla delâlet eden)

Onlar, bu delâletler dışında kalanları, bâtıl dayanaklardan sayarlar.

Aşağıda bu dört nevi delâletin herbirinin terim anlamını açıklayıp örneklerini ve hükmünü göstereceğiz. Böylece, delâlet şekilleri itibariyle lâfzın nevelerine ait terim anlamları da ortaya çıkmış olacaktır.

1- İBARENİN DELÂLETİ

303- İbarenin Delâleti ve Örnekleri

"İbarenin delâleti" lâfzın, nassın gelişindeki aslı maksat olan veya ona tâbi olarak kastedilen hükme delâlet etmesidir.

Şu halde bir nass, lâfzı ve ibaresiyle nassın gelişinden birinci derecede ve özellikle kastedilen bir hükme delâlet ediyorsa, bunun yanısıra nassın gelişinden bizzat maksat olmayan fakat birinci hükme tâbi olarak kastedilen bir hükme daha delâlet ediyorsa, bunların herbirine delâleti "ibarenin delâleti" adını alır.

Meselâ, "*Oysa Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır.*"^[239] âyeti, lâfzı ve ibaresiyle iki hükme delâlet etmektedir: 1- Alım-satımın helâl, ribânın haram olduğu, 2- Alım-satım ile ribânın aynı şeyler olmayıp farklı telâkki edilmesi gerektiği, birinin helâl diğersinin haram olduğu.

Âyet-i kerîme her iki hükmü ifade etmek için sevkolunmuştur. Fakat birinci derecede ve özellikle kastedilen, ikinci hükümdür. Çünkü âyet, Alış-veriş de ribâ gibidir" diyenlere reddiyede bulunmak üzere inmiştir. Birinci hüküm ise, esasen kastedilen hükmün ifade edilebilmesi için, ona tabi olarak kastedilmiştir. O halde, bu nassın, bu iki hükümden herbirine delâleti "ibarenin delâleti" nevindedir.

Başka bir örnek: "*Size helâl olanlardan ikiye, üçer, dörder kadınla evlenin, Eğer onlar arasında adaleti gerçekleştiremeyeceğinizden endişe ederseniz bir tane ile yahut sahip olduğunuz cariyeler ile yetinin.*"^[240] âyeti, ibaresiyle üç hükmü göstermektedir: 1-Evlenmenin mubah olduğu, 2-Eşlere haksızlık ve eziyet etme endişesinin bulunmaması halinde ve dört ile sınırlı olmak üzere birden fazla kadınla evlenmenin caiz olduğu, 3-Birden fazla kadınla evlenmenin haksızlığa yol açma endişesinin bulunması halinde tek kadınla evlenmenin vacip olduğu.

Âyet, bütün bu hükümleri açıklamak üzere gelmiştir. Ve bu hükümler, lâfzın ve ibarenin kendisinden anlaşılmalıdır: Birinci mana âyetin kısmından, ikinci mana kısmından, üçüncü mana kısmından. Şu kadar var ki, birinci hüküm, ikinci ve üçüncü hükümlere tâbi olarak kastedilmiştir. Birinci derecede ve özellikle kastedilen hükümler ikincisi ve üçüncüsüdür. Zira âyet -daha önce geçtiği üzere-, birsayı ile sınırlı olmaksızın ve aralarında adalet gözetmeksizin dilediği kadar kadını nikâhları altında tutmaktan hiçbir manevi rahatsızlık duymadıkları halde, yetimler üzerindeki vesayetleri sırasında haksızlık etme ve onların mallarını yeme durumuna düşmekten huzursuz olan vasiler hakkında gelmiştir. Yüce Allah onlara hitaben şöyle buyurmuş oluyordu: Madem yetimlere zulmetmekten çekiniyor ve onlar üzerindeki velayetinizden ötürü huzursuz oluyorsunuz, o halde kadınlara haksızlık etmekten, zevceler arasında adaletsiz davranmaktan da sakının; eş sayısını azaltın, dört sayısını aşmayın; şayet birden fazla kadınla evlenmenin haksızlığa yol açmasından endişe ederseniz, bir zevce ile yetinin.

Demek oluyor ki, gerek haksızlık endişesinin bulunmaması halinde dörde kadar evlenmenin caiz olduğunu, gerekse haksızlıktan endişe edilmesi halinde bir kadınla yetinmenin vacip olduğunu bildirmek, âyetin gelişindeki aslı maksattır. Evlenmenin mubah olduğu hüküm ise, aslı maksadı ifade edebilmek için ikinci derecede zikredilmiş bir hükümdür. Fakat âyetin bu hükümlerin üçüne de delâleti "ibarenin delâleti" nevindedir.

2- İŞARETİN DELÂLETİ

304- İşaretin Delâleti:

"İşaretin delâleti" lâfzın, nassın gelişinde aslı veya tebe'î olarak^[241] kastedilmeyen fakat asıl maksat olan mananın gerekli kıldığı, bununla birlikte sözün doğruluğu ve şer'î yönden sağlıklı anlaşılması kendisine bağlı olmayan hükme delâletidir. (Bir başka deyişle, ibarenin delâletinde olduğu gibi sözün lâfzından anlaşılacak hükme değil, bu hükümden hareketle dolaylı olarak anlaşılacak hükme delâlet, işaretin delâleti diye anılır. Şu kadar var ki, lâfzın, dolaylı olarak anlaşılacak bu hükme delâletini kabul edip etmeme, sözün lâfzından anlaşılacak mananın sıhhatini etkilemez.)

305- İşaretin Delâletinin Nevileri:

Bu delâlet, bazen çok az düşünmekle anlaşılabilir kadar açık olur; bazen ise derinlemesine düşünmeyi ve dikkatli incelemeyi gerektirecek şekilde kapalı olur. O yüzden, müctehidler arasında büyük görüş ayrılıklarının konusunu teşkil etmiştir. Bazı müctehidler, diğerlerinin farkedemediği noktalara dikkat etmek suretiyle, aynı ibareden (sözden) birçok hüküm çıkarabilir. Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki

Açık delâlete örnekler:

"*Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların dinen ve örfen makul ölçüler içinde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak çocuğun babasına aittir.*"^[242] âyeti.

Ayet-i kerîme şu iki hükmü ifade etmek üzere sevkolunmuştur:

1- Emziren annelerin nafakalarını ve giyim masraflarını karşılamak, (çocuğun kendisine nisbetle doğurulduğu) şeklinde ifade edilen babanın borcudur.

2- Çocuk, anneye veya başka birine değil, sadece babaya nisbet edilir. Şu var ki, âyetin birinci hükme delâleti aslı, ikincisine delâleti ise tebe'î (ikinci derecede) dir. O halde âyetin bu iki hükümden herbirine delâleti, ibarenin delâleti nevindedir. Konuyu iyi incelemiş bir gurup bilgin, bu görüştedir.^[243]

Nassın ibaresiyle sabit ikinci hükmün gerektirdiği başka hükümler de vardır, ki bunlar nassın işaretinden anlaşılmalıdır. Bu hükümler şunlardır:

1- Çocuğun nafakası ile sadece baba mükelleftir. Nesep konusunda kimse ona ortak olmadığına göre, bunun hükmü olan nafakayı karşılama

mükellefiyetinin de sırf ona ait olması gerekir. Neseb konusunda hak kime verilmiş ise, infak (nafakayı karşılama) hususundaki yükümlülük de onun olur. Nimet ve külfetin karşılıklı olması" prensibi, bunu gerektirir. [244]

2- Babası Kureyş'li ise, annesi başka bir kabileden olsa bile, çocuk Kureyş'li sayılır. Dolayısıyla Kureyş'li bir kadınla evlenme meselesinde, annesinin Kureyş'li olmamasına rağmen küf (denk) kabul edilir.

3- Sadece baba, -muhtaç olması halinde-, karşılıksız olarak çocuğunun malını temellük edebilir (kendi mülkü gibi o mal üzerinde tasarruf edebilir). Zira çocuk babaya nisbet edildiğine göre, ihtiyaç hasıl olduğunda onun malını temellük etme hakkının da olması gerekir. Nitekim bu hüküm Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadisinde açık bir şekilde belirtilmiştir:

"Çocuklarınız size yapılmış birer bağıştır. Allah dilediğine kız, dilediğine erkek çocuklar bağışlar. Onların malları da, ihtiyaç duyduğunuzda size aittir." [245]

İşte bu hükümler, âyetin kendilerini ifade etmek üzere sevk olunmadığı hükümlerdir.

Fakat bunlar, âyetten tebe'î olarak kastedilen hükme yani çocuğun nesebinin sadece babaya ait olduğu hükmüne bağlanması gerekli hükümlerdir. Onun için, sözün bunlara delâleti, işaret kabilindedir; ibarenin delâleti nevinden değildir.

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak, size helâl kılındı... Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah 'm sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırıldıncaya kadar yiyin, için." [246] âyeti.

Bu nass, ibaresiyle, oruç gecelerinde fecrin doğuşuna kadar eşlerle cinsî birleşmenin caiz olduğunu göstermektedir. İşaretiyle de, fecrin doğuşu esnasında cünüp bulunan kişinin orucunun geçerli olduğuna delâlet etmektedir. Zira gecenin son anına kadar herhangi bir vaktinde eşlerle birleşmenin mubah kılınması, kişi cünüp olduğu halde fecrin doğması sonucunu kaçınılmaz hale getirebilir. Çünkü böyle bir durumda gusul abdesti ancak fecrin doğuşundan sonra alınabilecektir.

Kapalı delâlete örnek:

Derinlemesine düşünmeyi ve dikkatli incelemeyi gerektiren kapalı delâlete örnek olarak şu iki âyetin birlikte ele alınmasını gösterebiliriz:

"Biz insana, ana-babasına iyilikle muamele etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. (Ana karnında) taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır." [247]

"Biz insana, ana-babasına (iyi davranmasını) tavsiye ettik. Anası onu zaafiyetten zaafiyete düşerek taşımıştır. Onun (memeden) ayrılması da iki yıl içinde olmuştur." [248]

Bu iki âyetteki maksat, ana-babaya iyi muamele etmeyi tavsiye ve ananın üstünlüğünü, onun hamilelik ve emzirme süresince çektiği sıkıntıları açıklamaktır. Her iki âyetin bu manaya delâleti, ibarenin delâleti nevindedir. Fakat bu âyetlerden, işaret yoluyla, en az hamilelik süresinin altı ay olduğu da anlaşılmalıdır. Çünkü birinci âyet, hamilelik ve sütten kesme süresini otuz ay olarak belirlemiştir. İkinci âyet de sütten kesme süresini iki yıl olarak takdir etmiştir. Bu iki mananın birlikte ele alınmasıyla, çıkarılması gerekli hale gelen bir mana daha vardır ki, bu da otuz aydan arta kalan altı aylık sürenin, hamileliğin asgarî süresi sayıldığıdır.

Bu manayı Sahabenin çoğunluğu farkedememiş, -değişik rivayetlere göre- sadece Abdullah b. Abbâs veya Ali b. Ebî Talip bu mananın farkına varmıştı. O, Rasûlüllah'ın ashabına bu manayı açıklayınca, onlar da tasvip ettiler ve aynı düşünceyi benimsediler. [249]

3- NASSIN DELÂLETİ

306- Nassın Delâleti ve Örnekleri:

(Nassın delâleti), sözün, nassda belirtilen duruma ait hükmün, incelemve ictihadda bulunmaya ihtiyaç duyulmaksızın ve sırf dil unsuruna dayanarak anlaşılabilen illetteki müştereklik sebebiyle, nassda belirtilmeyen durum hakkında da sabit olduğunu göstermesidir.

Bunu biraz açıklayalım: Söz, bazen lâfzî ve ibaresiyle belirli bir hükme delâlet eder. Ve bu hükmün konmasını gerekli kılan illetin anlaşılması dikkatli incelemeyi ve icthadı gerektirmeyip, lâfızları ve bunların manalarını bilen herkes onu anlar. Diğer taraftan başka bir durum daha vardır ki, Şâri' bunun hükmünü açıklamamıştır. Fakat bu durum, hükmün konuş illeti bakımından hükmü açıklanan durumla ortak özellik taşıdığı için, o illet vasıtasıyla sözün delâleti kapsamında sayılır. Böylece "mansûs aleyh" hükmü bildirilen) durumun hükmü, "meskût anı" (hükmü bildirilmeyen) durum hakkında da, nassın delâleti yoluyla sabit olur. İster kendisinde illetin daha güçlü bulunması sebebiyle meskût anı, hükme mansûs aleyhten daha lâıyk görülsün; isterse illetin ikisinde de aynı derecede bulunması sebebiyle meskût anı, hükümde mansûs aleyhe eşit olsun.

Örnekler:

"Onlardan biri veya herikisi senin yanında yaşlılık çağına ulaşırsa, onlara "öf!" bile deme, onları azarlama. Onlara güzel söz söyle." [250] âyeti, Ayet, ibaresiyle, çocuğun ana-babasına "öf!" demesinin haram kılındığını göstermektedir. Lisana vukufu olan herkes bu ibareyi duyduğunda, bu hükümdeki illetin yasaklanan sözün ana-babayı üzmesi ve onlara ezâ vermesi olduğunu anlar. Bu illet ise "öf!" demekten çok daha fazlasıyla olmak üzere, dövme, sövme, hapsetme, yiyecek vermeme gibi başka durumlarda da mevcuttur. Şu halde "öf!" demenin haram kılındığını gösteren nass bunları da kapsamına almaktadır ve o durum için sabit olan tahrim hükmü nassın delâleti yoluyla diğer durumlar hakkında da sabit demektir. Burada hükmün meskût anı hakkında sübûtu, mansûs aleyh hakkında sübûtdan da üstündür (evleviyet gereğidir). Çünkü işaret edilen fiillerde ana-babaya eziyet verme özelliği "öf!" demekten çok daha fazla bulunmaktadır.

"Haksız yere yetimlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar ve çılgın bir ateşe gireceklerdir." [251] âyeti.

Bu âyet, ibaresiyle, haksız yere yetimlerin mallarının yenmesinin haram kılındığına delâlet etmektedir. Arap dilini bilen ve lâfızların manalarına delâletini anlayan herkes, bu tahrimdeki illetin, malını korumaktan âciz olan yetimin malına tecavüz ve o mala zarar verme olduğunu kavrar. Bu illet, Şâri'in açıklamada bulunmadığı başka durumlarda da gerçekleşmektedir. Yakmak, dağıtmak, muhafazasında kusurlu davranmak vb. yollarla yetim malının yok olmasına yol açmak bu arada zikredilebilir. O halde, bu davranışlar da nassın delâleti yoluyla nassda belirtilen yeme fiili gibi haram sayılır. Çünkü hükmü gerektiren illet bakımından mansûs aleyh durum ile meskût anı olan bu durumlar eşittir.

"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' süresi beklerler." [252] âyeti.

Bu âyet, ibaresiyle, kocasından talâk yoluyla ayrılmış kadının iddet beklemesinin vacip olduğunu göstermektedir. Arap dilinden anlayan herkes, bu vücup hükmünün illetinin, kadının hamile olmadığını belirlenmesi olduğunu kavrar. Bu illet, kocasından buluş muhayyerliği, kefaletin (denkliğinin) bulunmaması ve benzeri bir sebebe binaen evliliğin feshi yoluyla ayrılan kadın hakkında da geçerlidir. Şu halde, nassın delâleti yoluyla nass bu durumdaki kadınları da kapsamına almaktadır. Böyle kadınların da, hükmü nassla bildirilen boşanmış kadınlar gibi, ayrılık halinde iddet beklemeleri gerekir.

Bu delâletin, "nassın delâleti" diye isimlendirilmesinin sebebi şudur: Bu delâletle sabit olan hüküm, ibaresinin delâleti ve işaretin delâletinde olduğu gibi tek başına lâfızdan anlaşılmaz. Hükmün konusundaki gaye ve illet vasıtasıyla lâfızdan anlaşılır.

Bazı bilginler bu delâleti, sözün maksadı ve gayesi anlamına gelmek üzere (fahvâ'l-hitâb) diye adlandırmışlardır. Şâfiiler -ileride görüleceği üzere- buna (mefhum-i muvâfaka) adını verirler. Çünkü bu delâlet ile meskût anı için sabit olan hüküm, mansûs aleyh hakkında sabit hükme muvafık (uygun) düşmektedir.

Bilginlerden, bu delâleti kıyasın bir nev'i sayanlar ve onu "kıyas-ı celî" (açık kıyas) diye isimlendirenler de vardır. İmâm Şâfi'nin "er-Risâle" isimli eserindeki ifadesi bu yöndedir. Cumhura (bilginlerin çoğunluğuna) göre, nassın delâleti kıyastan farklıdır. Çünkü nassın delâletinde illet "dil" vasıtasıyla tesbit edilmekte, (kıyas bahsinde sözü edilen) illeti tesbit metodlarından biri kullanılarak bu illetin istinbatına ihtiyaç duyulmamaktadır. Aksine, dili bilen ve lâfızların manalarına delâletini anlayan herkes bu illeti kavrayabilir. Kıyastaki illete gelince, bu, ancak illeti tesbit metodlarından birine başvurarak icthad ve istinbatta bulunmak suretiyle tanınabilir. Bunun belirlenmesinde dili bilmek yetmez.

4- İKTİZÂNIN DELÂLETİ

307- İktizânın Delâleti ve Örnekleri

"İktizânın delâleti" sözün, doğru veya şer'î yönden sağlıklı anlaşılması kendisine bağlı olan meskût anı (ibarede yer almayan) bir manaya delâlet etmesidir.

Bu delâletin, "iktizâ" diye isimlendirilmesinin sebebi şudur: İktizâ, talep etmek ve gerekli kılmak demektir. Bu delâlette sözün gösterdiği mana da, sözün doğru veya şer'î yönden sağlıklı anlaşılmasının gerekli kıldığı bir manadır.

Örnekler:

Hız. Peygamber (s.a.v)'in, "Ümmetimden hata, unutmama ve zorlandıkları söz ve fiilleri kaldırılmıştır." [253] hadisi.

Bu hadisin zahirinden anlaşılan mana şudur: Bu ümmette hata, unutmama ve ikrahtan hiçbirini bulunma? Oysa vakıa bu manaya ters düşmektedir. Çünkü ümmette bu gibi durumlar çokça bulunmaktadır. Şu halde bunların ümmetten kaldırıldığına dair haber doğru olmamaktadır. Halbuki haberin günahlardan korunmuş olan Hız. Peygamber (s.a.v)'den sadır olması, onun doğru olmasını gerektirir. İşte bu yüzden, sözde (günah) veya benzeri bir lâfzın takdir edilmesi gerekir, ki böylelikle hadis vakıaya ters düşmesin. Bu takdire göre hadis, "Allah, ümmetimden hata, unutmama ve zorlandıkları söz ve fiillerin günahını kaldırmıştır." şeklinde anlaşılacaktır. İşte burada sözün "günah" kelimesine delâleti "iktizânın delâleti" kabilindedir. Çünkü sözün doğruluğu bu kelimenin takdir edilmesine bağlıdır. Aksi halde bu, vakıaya ters düşen hilafî hakikat bir söz olarak kalacaktır.

Fey; açıklayan de yani düşmandan savaşmaksızın alınan mallarda payı bulunan kişileri "(O mallar, bir de) yurtlarından ve mallarında çıkarılmış

olan, Allah lütuf ve rızasını arayan, fakir muhacirlerindir." [254] âyeti.

Yüce Allah, bu âyetteki, (fakirler) lâfzını Mekke'den Medine'ye hicret eden mü'minler için kullanmıştır. Bilindiği gibi fakir, mülkü olmayan kimse demektir. Âyette sözü edilen Muhacirim ise, Mekke'de iken malları ve mülkleri olan kimselerdi. İşte bu açıdan bakılınca, fakara lâfzının onlar hakkında kullanılması "doğru" olmamaktadır. Oysa sözün Yüce Allah'tan sadır olması onun doğruluğunu gerektirir. Bu yüzden, sözün doğru ve kendi içinde tutarlı olabilmesi için burada bir mananın takdir edilmesi gerekir. Bu mana da, sözkonusu Muhâcirînun malları üzerindeki mülkiyeti hicret ile kaybetmiş oldukları ve bu mülkiyetin o mallara el koymak suretiyle kâfirlerin eline geçmiş olduğudur.

O halde "fakara" lâfzının bu hükme delâleti, "iktizânın delâleti" nevindedir. Çünkü sözün doğruluğu ve şer'î yönden sağlıklı anlaşılması, bu

hükmün takdiredilmesini gerekli kılmaktadır. [255]

Bir kimsenin belirli bir gayrimenkulün mâliki olan başka birine "Bu gayrimenkulünü benim namıma bin cüneyh (Mısır lirası) karşılığında tasadduk et." demesini de, bu nevi delâletin örnekleri arasında sayabiliriz. Bu söz, gayrimenkul sahibine müvekkil namına o malı tasadduk etme yönünde verilmiş bir talimattır. Vekilin ise, müvekkili adına bir malı tasadduk etmesi ancak müvekkilin o mala sahip olması halinde hukuken geçerli olur. O halde hukukî anlamda bu sözün doğruluğu, mülkiyet sebeplerinden birinin varsayılmasını gerektirir. Burada varsayılacak mülkiyet sebebi "satın alma" olabilir, çünkü "bin" kelimesi buna karine teşkil eder. Demek oluyor ki, bu örnekte "satın alma" anlamının, sözün doğruluğu açısından öncelikle takdir edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu, malın sahibi olmayan kişi tarafından, malın sahibine kendisine vekâleten tasaddukta bulunma talimatıdır. Burada öncelikle, satın alma iradesine delâlet eden bir lâfız, iktizânın delâleti yoluyla varsayılmaktadır.

308- Bu Delâletlerin Hükümleri:

Bu dört delâletin hükmü şudur: Tahsis veya te'vil gibi kat'îlikten zannîliğe çeviren bir delil bulunmadıkça, bunlarla hüküm kat'î olarak sabit olur.

Zira ibarenin delâleti ve işaretin delâletinde hüküm, lâfzın kendisi ile sabit olmaktadır. Nassın delâletinde, hüküm, dil itibariyle sözden anlaşılan illete bağlanmakta, hükmün gayesi ve illeti vasıtasıyla da olsa hüküm nassla sabit olmaktadır. O yüzden, bu delâletle sabit hüküm, kıyasla sabit olan hükümden daha kuvvetlidir. Çünkü bunda illet dil yoluyla, kıyasta ise re'y ve ichtihadla belirlenmektedir. Açıktır ki, dil ile sabit olan, re'y ve ichtihadla sabit olandan üstündür. İktizânın delâletine gelince, bununla sabit olan hükmün kabulü, sözün doğru olabilmesi ve sağlıklı anlaşılabilmesi için zaruridir.

Şu kadar var ki, bu delâletler kuvvet bakımından birbirinden farklıdır. Şöyle ki:

- İbarenin delâleti işaretin delâletinden kuvvetlidir. Çünkü birincisi, nassın geliş maksadı olan hükme, ikincisi ise nassın geliş maksadı olmayan hükme delâlet eder. Nassın gelişindeki maksada ait hükmün, böyle olmayana üstün tutulacağı açıktır.
- İşaretin delâleti nassın delâletinden kuvvetlidir. Zira birincisi hükme, bizzat lâfzı ve sıygası ile delâlet eder. İkincisi ise, hükme, tek başına lâfızla değil, lafzın illeti vasıtasıyla delâlet eder. Lâfzın kendisinin hükme delâleti, tabii ki başka bir şey vasıtasıyla delâletten üstündür.
- Nassın delâleti iktizânın delâletinden kuvvetlidir. Yani iktizânın delâleti, bütün delâletlerin en zayıfıdır. Çünkü bununla sabit olan hükme, lâfız ne sıygası ne de dil bakımından çıkarılan mefhûm (genel anlamı) delâlet etmektedir. Bu hüküm, sözün doğru olabilmesi ve sağlıklı anlaşılabilmesi bakımından duyulan bir zaruretin neticesidir.

Delâletler arasındaki bu kuvvet farklılığının pratik sonucu, tearuz (çatışma) halinde ortaya çıkar. İbarenin delâleti ile sabit bir hüküm işaretin delâleti ile sabit bir hükümle tearuz ederse, birincisi tercih olunur. İbarenin delâleti veya işaretin delâleti ile sabit bir hüküm, nassın delâleti ile sabit bir hükümle tearuz ederse, ilk ikiden biri ile sabit hüküm tercih edilir. Nassın delâleti ile sabit bir hüküm iktizânın delâleti ile sabit bir hükümle tearuz ederse, birincisi üstün tutulur.

İbarenin delâletiyle sabit hüküm ile işaretin delâletiyle sabit hükmün tearuzuna örnek:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı." ^[256] âyeti, ibaresiyle, kasden adam öldürme fiiline karşılık kısas uygulanması gerektiğini göstermektedir.

"Kim bir mü'mini kasden öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." ^[257] âyeti ise, işaretiyle, kasden adam öldürme fiiline karşılık kısasın gerekmediğine delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Allah bu fiilin cezasının cehennemde ebedî olarak kalma olduğunu belirtmiş, "beyân" makamında (açıklamada bulunma yerinde) sırf bu hükmü göstermekle yetinmiştir. Beyân makamında bir hükmü belirtmekle yetinmek ise, "hasr"a yani hükmün ondan ibaret olduğuna delâlet eder. Bunun da sonucu, kasden adam öldürme fiiline kısas gerekmediğidir. Bu sonuç ise, ibarenin delâletiyle sabit hüküm ile çatışmaktadır. Bu durumda ibare ile

sabit hüküm işaretle sabit hükme tercih edilir ve kasden adam öldürme fiilinde kısasın gerekli olduğuna hükümlenir. ^[258]

İşaretle sabit hüküm ile delâletle (delâletü'n-nass ile) sabit hükmün tearuzuna örnek: "Yanlılıkla bir mü'mini öldüren kimsenin mü'min bir köle azad etmesi gerekir." ^[259] âyeti, ibaresiyle, hata ile adam öldürme fiilinde keffâretin vacip olduğunu göstermektedir. Nassın delâleti ile de bu âyetten

-İmam Şafî'nin dediği gibi- kasden adam öldürme fiilinde keffâretin evleviyetle vacip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hata ile adam öldürme fiilinde keffâretin vacip oluşu, öldürme fiilini önlemektir, yoksa bizatihi "hata"dan dolayı değildir. Bilindiği gibi hata, birçok hükmü iskat eden (düşüren) bir mazerettir; öyleyse bir vücubun (mükellefiyetin) illeti sayılması doğru olmaz. Böylece hata ile öldürmede keffâretin fiili önleme gayesiyle vacip kılındığı ortaya çıktığına göre, bunun kasden öldürmede vacip kılınması daha da uygundur ve öncelikle gerekir. Zira bu fiilde caydırmayı sağlama gereği daha güçlüdür. Hata, kasıtsız yapılan fiildir; kasden öldürme ise kişinin isteyerek yaptığı fiildir. Kasıtsız yapılan fiili önlemek için keffâret gerektiğine göre kasıtlı fiil hakkında haydi haydi gerekir. Yukarıda zikri geçen "Her kim bir mü'mini kasden öldürürse, onun cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir." âyeti ise işaretiyle, kasden adam öldürme fiilinde keffâretin vacip olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü âyet, ceza olarak sadece cehennemde ebediyen kalmayı zikretmiştir. Beyân makamında başka bir hükmün belirtilmemesi, kasden adam öldürme fiiline başka cezanın tertip edilmediğini gösterir. Bu ise, önceki âyetten "delâlet" yoluyla elde edilen hüküm ile çatışmaktadır. İşte böyle bir durumda "işaret", "delâlet"e tercih olunur. Binaenaleyh kasden adam öldürme fiilinde -Hanefilerin hükmettiği üzere- keffâret vacip değildir.

İktizânın delâletiyle sabit hüküm ile diğer delâletlerle sabit hükmün tearuzuna gelince, nasslarda bu durum için sahih bir örnek bulunmamaktadır. ^[260]

309- Hanefilerin Dışındakilere Göre Delâletin Nevileri:

Yukarıda Hanefî usûl bilginlerine göre lâfzî delâletlerin nevilerini ve hükümlerini açıkladık.

Mâlîkî, Şafîî ve diğer usûl bilginlerine (cumhura) göre ise, delâlet iki nevîdir: **1-Delâletü'l-mantûk**, **2- Delâletü'l-mefhûm**.

310- "Delâletü'l-Mantûk":

"Delâletü'l-mantûk" lâfzın, sözde zikri geçen ve ifade edilen bir şeyin hükmüne delâlet etmesi demektir. Bu, Hanefilerdeki, ibarenin delâletini, işaretin delâletini ve iktizânın delâletini kapsamaktadır.

311- "Delâletü'l-Mefhûm :

"Delâletü'l-mefhûm" lâfzın, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delâlet etmesi demektir. Bu cumhura göre iki kısımdır: **a) Mefhûmü'l-muvâfaka**, **b) Mefhûmu'l-muhâlefe**.

312- "Mefhûmü'l-Muvâfaka":

"Mefhûmü'l-müvâfaka", lâfzın, incelemek ve içtihada gerek duyulmaksızın sırf dil unsuruna dayanarak anlaşılan illetteki müştereklik sebebiyle mantuk (sözde geçen durum)un hükmünün meskût anı (sözde geçmeyen durum) için de sabit olduğuna delâlet etmesidir. Buna mefhûmü'l-muvâfaka denmesi, meskût anı olan hükmün mantûk bih olan hükme muvafık bulunmasından ötürüdür. Daha önce işaret edildiği üzere bu "fahvâ'l-hitâb" "lâhne'l-hitâb" ve kıyas-ı isimleri ile de anılır. Hanefilerdeki "delâletü'n-nass"ın karşılığıdır. Nassın delâleti başlığında örnekleri gösterilmiştir.

313- "Mefhûmü'l-Muhâlefe" ve Çeşitleri:

"Mefhûmü'l-muhâlefe", sözün, mantukun hükmünün, hükümde dikkate alınan kayıtlardan birini taşıması sebebiyle meskût anı hakkında geçerli olmadığına delâlet etmesidir. Bunun mefhûmü'l-muhâlefe diye isimlendirilmesi, meskût anı olan hükmün mantûk bih olan hükme muhalif bulunmasından ötürüdür. Mantukun hükmüne konan kayıtlar bakımından mefhûmü'l-muhâlefenin birçok çeşidi vardır. Başlıcaları şunlardır:

1- "Mefhûmü's-sıfa": Hükmü bir vasıf ile kayıtlanmış nassın, bu vasfı taşımayan durumlar hakkında o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. Örnekler:

Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Sâime olan davardan zekât gerekir.*"^[261] hadisi. Bu hadis, mantuku ile, "sâime" vasfını taşıyan yani senenin çoğunu âmmeye ait otlaklarda beslenerek geçiren koyunlardan zekât verilmesinin vacip olduğunu göstermektedir. Hadis, mefhûm-ı muhalifi ile de, besi koyunlarında zekâtın vacip olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü mantuk hakkındaki hükmün kayıtladığı vasıf bu hayvanlarda bulunmamaktadır.

Câbir (r.a)'in "Rasûlüllah (s.a.v), henüz taksim edilmemiş her ortaklıkta (müşterek mülkiyette) şuf'a hükmetmiştir"^[262] sözü. Bu söz, mantûku itibariyle taksimden önce müşterek malda şuf'a hakkının meşru kılındığını, mefhûm-ı muhalifi ile de taksimden sonra artık hukuken bu hakkın tanınmadığını göstermektedir. Çünkü mantukun hükmü "taksim edilmemiş olma" vasfı ile kayıtlanmıştır. Bu vasıf ortadan kalkınca hüküm de ortadan kalkmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Zengin, alacaklısını oyalaması zulümdür. Dava edilmesi ve cezalandırılması helâldir.*"^[263] hadisi. Bu hadis, mantuku itibariyle, borcunu ödeme gücüne sahip kişinin bunu ödemekten imtina etmesinin zulüm olduğunu, alacaklısının dava açarak onu teşhir etmesinin ve alacaklının talep etmesi halinde hakim onu cezalandırmasının caiz olduğunu göstermektedir. Mefhûm-i muhalifi ile de hadis, fakirin borcunu ödemekten imtina etmesinin zulüm olmadığına delâlet etmektedir. Zira mantûkun hükmü "zengin olma" vasfı ile kayıtlanmıştır. Bu vasıf bulunmayınca hüküm de bulunmamış olur.

2- "Mefhûmü's-şart": Hükmü şart edatlarından biri ile belirli bir şarta bağlanmış nassın, bu şartın bulunmadığı durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. Örnekler:

"*Şayet hâmile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın.*"^[264] âyeti. Bu nass, mantûku ile, bâin talâkla boşanan kadının hamile olması halinde nafakasının karşılanması gerektiğini göstermektedir. Hüküm "hamilelik" durumunun bulunmasına bağlandığına göre, nass, mefhûm-i muhalifi ile de, hamile olmayan böyle kadınlar için nafaka mükellefiyetinin bulunmadığına delâlet etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Bağışta bulunan kişi, karşılık almamış ise, bağışladığı şey üzerinde daha fazla hak sahibidir.*"^[265] hadisi. Bu nass, mantûku ile, vâhibin (bağışta bulunan kimsenin) hibeden rücu hakkının bulunduğunu göstermektedir; fakat hüküm, hibe edilen şey için bir karşılık almamış olması şartına bağlanmıştır. O halde nass, mefhûm-ı muhalifi ile karşılık almış olması halinde vâhibin hibeden rücu edemeyeceğine delâlet eder. Çünkü mantûkun hükmü "karşılık almama" şartına bağlanmıştır. Şart kalkınca hüküm de kalkar.

3- "Mefhûmü'l-ğaye": Hükmü belirli bir sınır ile kayıtlanmış nassın, bu sınırdan sonra o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. "*Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırdedilinceye kadar yiyin, için. Sonra gece oluncaya kadar orucu tamamlayın.*"^[266]

âyetinde geçen kelimesi, kendinden önceki mananın sınırını ve son bulduğunu gösterir. O halde nass, mantûku ile, ramazan gecelerinde fecre kadar yiyip içmenin mubah olduğuna; mefhûm-ı muhalifi ile de, bu sınırdan yani fecerden sonra yiyip içmenin haram olduğuna delâlet etmektedir. "Ğaye" harflerinden olan da böyledir. Bunu ihtiva eden nass, mantûku ile, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar oruç yasaklarına riayetinin vacip olduğunu; mefhûm-ı muhalifi ile, güneşin batışından sonra bu vücup hükmünün kalktığını göstermektedir.

4- "Mefhûmü'l-aded": Hükmü belirli bir sayı ile kayıtlanmış nassın, bu sayının dışında o hükmün yerine gelmeyeceğine delâlet etmesidir. Örnekler:

"*Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüz değnek vurun.*"^[267] âyetinde öngörülen ceza "yüz" değnek olarak belirlenmiştir. Bunun mefhûm-ı muhalifinden, bu miktarı aşmanın caiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Her beş deveden bir koyun (zekât verilmesi) gerekir.*"^[268] hadisinde, bir koyunun zekât olarak verilmesinin vücûbu hükmü "beş deve" ile kayıtlanmıştır. Bu nass, mefhûm-ı muhalifi ile, beşten az olması halinde develerden zekât verilmesinin vacip olmadığını göstermektedir.

314- Mefhûm-ı Muhalif İle Amel Etmenin Şartları:

Mefhûm-i muhalifi kabul edenlere göre, bununla amel edilebilmesi için bir çok şart vardır. Fakat bunların hepsi netice itibariyle bir noktada toplanabilir, ki o da. şudur: Mantûkun hükmüne konan kaydın, kayıt kalktığında hükmün de sona ereceğini gösterme dışında bir fayda ve gayesi olmamalıdır. Böyle bir maksadın bulunması halinde mefhûm-i muhalif dikkate alınmaz ve ona göre hüküm verilemez.

Şu durumlar, konan kaydın ayrı bir maksadının bulunmasına örnek gösterilebilir:

Maksat, Allah'ın, kullarına nimetlerini hatırlatmak ve onlara olan ihsanını açıklamak istemesi olabilir.

"O, denizi de emrinize verdi ki ondan taze et yiyesiniz." [269] âyetinde durum böyledir. Çünkü burada "et" in (taze) olarak vasıflandırılması, Allah'ın kullarına nimetlerini hatırlatmak istemesi sebebiyledir. Şu halde, nass, mefhûm-ı muhalifi ile taze olmayanın yenemeyeceğine delâlet etmez.

Maksat, genellikle alışılmış olan duruma uygun ifade etmek olabilir. Meselâ, "karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarımız." [270] âyetinde, "üvey kızlar" (evlerinizde) yani kocaların gözetimi ve terbiyesi altında bulunma vasfı ile kayıtlanması, insanlar arasında genellikle alışılmış duruma binaendir. Çünkü genellikle âdet, önceki kocasından kızı olan kadının başka bir erkekle evlendiğinde, o kızı da beraberinde kocasının evine getirmesi ve kızın, kocasının gözetimi altında bulunmasıdır. Onun için, mefhûm-ı muhalif yoluyla, kocanın evinde ve gözetiminde olmayan üvey kız ile evlenmenin caiz olduğuna hükmedilemez. Aksine, ister kendi evinde ve gözetiminde ister uzak bir yerde başkasının gözetiminde bulunsun annesi ile zifafa girmiş ise erkeğin üvey kızı ile evlenmesinin haram kılındığına hükmedilecektir.

Maksat, insanların içinde bulunduğu vakıya işaret edip, bunu kötülemek ve çirkinliğini ortaya koymak olabilir. Meselâ,

"Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak riba yemeyin." [271] âyetinde "ribâ"nın (kat kat artırılmış olarak) şeklinde vasıflandırılması, Cahil iye devrindeki malı kökünden alıp götüren bozuk teamüle işaret etmek ve bu kötü duruma düşmekten sakındırmak içindir. Bu nass, mefhûm-ı muhalifi ile, kat kat olmayan ribânın mubah olduğuna delâlet etmez.

Maksat, itaata teşvik olabilir. Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.v)'in

"Allah 'a ve âhîret gününe inanan bir kadının, bir ölünün ardından üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Ancak koca için yas, dört ay on gündür." [272] hadisinde kadının "Allah'a ve âhîret gününe inanan" şeklinde nitelendirilmesinden maksat, mükellefiyetin gereğine uymaya teşviktir. Zira Allah'a ve âhîret gününde amellerin karşılığının görüleceğine iman, sahibini, emirlere uymaya ve yasaklardan kaçınmaya sevkeder. Binaenaleyh, bu nassın, kadının Allah'a ve âhîret gününe inanmaması halinde ölünün ardından bu müddetten fazla yas tutmasının mubah olduğuna delâlet ettiği söylenemez.

Maksat, çokluk ve mübalağa ifade etmek olabilir. Nitekim,

"(Ey Muhammed!) Sen onlar için ister af dile ister dileme. Onlar için yetmiş defa af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek." [273] âyetinde "yetmiş" lâfzının zikredilmesi, istiğfardaki çokluğa delâlet içindir. Buna göre, istiğfar eden ne kadar çok istiğfar ederse etsin, kendileri için mağfiret istenen kişilere faydası olmayacaktır. Binaenaleyh bu nass, mefhûm-ı muhalifi ile, yetmişten fazla olduğu takdirde yetmişe ait hükümden farklı bir sonuç doğacağına delâlet etmez.

315- Mefhûm-i Muhalifin Hüccet Sayılıp Sayılmayacağı Hususunda Usûlcülerin Görüşü:

İnsanların sözlerini ve yazarların ifadelerini yorumlarken, mefhûm-i muhalifin hüccet sayılacağı ve buna göre amel edileceği, usûlcüler tarafından ihtilafsız kabul edilmiştir. Bir kimse, bir vasıf, şart veya başka bir şey ile kayıtlanmış bir söz söylemiş veya yazmış ise, bu, mantûku ile, sözkonusu kaydın gerçekleşmesi halinde hükmün sabit olacağına delâlet ettiği gibi, mefhûm-i muhalifi ile, kaydın gerçekleşmemesi halinde hükmün bulunmayacağına da delâlet eder. Çünkü konan kaydın mutlaka bir faydası ve gayesi vardır. İnsanların gayelerini ve bir kaydı koymaktaki maksatlarını tesbit edebilmek ise mümkündür. İşte, bir kimse bir söz söyleyip de sözde herhangi bir kayıt yer almış ise ve bu kaydın bulunmaması halinde hükmün de bulunmayacağını ifade etme dışında bir maksadın bulunduğu ortaya çıkarsa, bunun mefhûm-i muhalifi ile amel edilemez. Ama böyle bir maksat tesbit edilemez ise, o zaman mefhûm-i muhalife göre amel edilmesi gerekir. Aksi halde bu kaydın konması abes olur. Akli başında kimselerin sözünde ise abes (boşuna söylenmiş olma) özelliği bulunmamak gerekir. O yüzden bilginler arasında "Kitapların mefhûmları hüccettir." sözü yaygındır.

Usûlcüler arasındaki ihtilâf, Kur'ân ve Sünnet nasslarında mefhûm-i muhalife göre amel edilip edilemeyeceği hususundadır. Cumhuriyet (Şâfiiler ve diğerleri) bunlarda da mefhûm-i muhalifin hüccet olduğu ve ona göre amel etmek gerektiği görüşündedir. Hanefilere göre ise, hüccet değildir ve ona göre amel edilemez.

Bu konuda cumhurun delili şudur: Nasslarda yer alan kayıtlar mutlaka bir maksada binaen konmuştur. İşte, müctehid herhangi bir nassdaki kaydın hangi maksatla konduğunu araştırdıktan sonra, hükmün, kaydın bulunduğu durumlara tahsis edilmesi ve kaydın bulunmadığı durumlarda hükmün yok sayılması dışında bir maksadın olmadığını anlarsa, artık onun nassı bu kayda göre yorumlaması (kaydın bulunmadığı durumlarda mefhûm-i muhalife göre amel etmesi) gerekir. Aksi takdirde kaydın zikredilmesi, gayesiz ve faydasız sayılmış olur. Boş yere söylenmiş olma özelliğinin düzgün konuşan insanların sözlerinde bile bulunmaması gerektiğine göre, Allah ve Rasûlünün sözlerinde bu durumun bulunamayacağı evleviyet gereğidir.

Hanefilerin bu konudaki delili: Sözde yer alan kayıtlar çok çeşitli maksatlara binaen konur. Bir nassda bu kayıtlardan biri yer almış ise ve onun belirli bir maksat için konduğu ortaya çıkmaz ise, o zaman, "bu kayıttan maksat, hükmün onun bulunduğu durumlara tahsisi ve onun bulunmadığı durumlarda hükmün yok sayılması gereğidir" diyemeyiz. Çünkü beşer sözünden farklı olarak, Şâri'in sözündeki bütün maksatları kuşatamayız. İnsanların gayelerini ve maksatlarını kuşatmak ise mümkündür. O yüzden, insanların sözü açısından mefhûm-i muhalif hüccettir; Şâri'in kelâmı hakkında ise hüccet değildir.

Bence bu konuda cumhurun görüşü tercihe şayandır. Zira hernekadar Şâri'in maksatlarını kuşatmak mümkün değilse de, müctehid bir nassda yer alan kaydın maksadına dair gerekli incelemeyi yaptıktan sonra, bunun zikri için özel bir maksat tesbit edemezse, hükmün kaydın bulunduğu durumlara tahsisi ve kaydın bulunmadığı durumlarda uygulanmaması maksadına binaen konduğuna dair zann-ı galip hasıl olmuş demektir. Bu delâletin sübûtu ve ona göre amel etmek için ise, zann-ı galip yeterlidir. Zira mefhûm-i muhalifi kabul eden herkese göre, zaten bu delâletin kendisi zannı bir delâlettir. O halde onun isbatı için kat'iliğin şart koşulmaması gerekir.

316- İslâm Hukukunun Ana Gayeleri:

Bilginlerin büyük çoğunluğu, Yüce Allah'ın, koyduğu bütün hükümlerde mutlaka bir takım ana gayeleri hedeflediği ve bu gayelerin sonuç itibarıyla insanlar için fayda sağlama, onlardan zararı savma ve dünyayı serlerden temizleme noktasında birleştiği hususunda rıkkırbirliği etmişlerdir.

Bu gayelerin bilinmesi, gerek nassların anlaşılması ve olaylara uygulanmasında gerekse hakkında nass bulunmayan durumlara ait hükümlerin istidlal edilmesinde en önemli vasıtalarından olduğuna göre, cüz'î delillerinden şer'î hükümleri istinbat etmek isteyen kimselerin, herşeyden önce nassların derin manalarını ve Şâri'in hüküm koyarken gözettiği ana gayeleri etraflı bir şekilde kavramış olması gerekir. Zira lâfızların ve ibarelerin manalara delâleti bazen birden fazla ihtimale açık olabilir. İşte bu ihtimallerden birinin diğerine veya diğerlerine üstün tutulması Şâri'in teşri' gayelerinin iyi bilinmesi sayesinde mümkün olabilecektir. Diğer taraftan, cüz'î deliller, bazen birbiriyle çelişkili görünür. Bunları uzlaştırma ve hangisi ile amel edilip hangisi ile amel edilemeyeceğini belirleme ihtiyacı ortaya çıkar. Şayet bunları inceleyen kimse, nassların ihtiva ettiği hikmetleri ve İslâm hukukunun ana gayelerini iyi biliyorsa, bu işi kavrayabilir ve neyin alınıp neyin alınmayacağını anlayabilir.

Aynı şekilde, karşılaşılan olayların bazıları nassların ibareleri kapsamına katılamaz ve bunların hükmünü tesbit edebilmek için, kıyâs, istislah gibi metodlara başvurmak gerekir. İşte bu işin de başarı ile yapılabilmesi, ancak nassların derin anlamlarını ve İslâm hukukunun genel hedeflerini iyi anlamış olmakla mümkündür. [\[274\]](#)

317- "Makâsıd'ın Nevileri:

Usul bilginleri İslâm teşri'inin ana gayelerini ("el-makâsîd el-âmmeh) üç noktada toplamışlardır:

Birinci "maksad": "Zarûriyyât"ın korunması.

Zarûriyyât, toplumun varlığını koruyabilmesi için kaçınılmaz olan değerler demektir. Bunlar yitirildiği takdirde, hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer, bozgunculuk ve kötülükler her tarafa yayılır, âhiretteki ebedî saadet de yitirilmiş olur.

Bu zarurî değerler şunlardır: 1- Din, 2- Nefis, 3- Akıl, 4- Nesil, 5- Mal.

Dünya ve âhiretin mamur olması bu zarûriyyât-ı hamse (beş zarurî değer) üzerine kuruludur. Gerek fertlerin durumu gerekse toplumların düzeni bunların korunması ile yoluna girer.

Gerçekten, İslâm, bu zaruriyyâtın korunmasına özel bir itina göstermiş, bunlardan herbirinin gerek varlığını ve ayakta durmasını gerekse sürekliliğini ve korunmasını sağlayan hükümler koymuştur. Ki bu sayede hem varlıklarını sürdürmüş hem kendilerinden beklenen semereyi vermiş olsunlar. Nitekim Yüce Allah:

"Din" in varlığı için, kendisine iman edilmesini ve bunun yanı sıra namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri farz kılmıştır.

Dinin korunması ve ona yönelecek düşmanca saldırılara karşı müdafaa edilmesi için de, cihad, dine saldıranların, dinden saptıranların ve dine çağrı görevini engelleyenlerin cezalandırılması hükümlerini koymuş, dinden dönenlerin, zekât vermemekte direnenlerin ve benzerlerinin öldürülmelerini gerekli kılmıştır.

"Nefis" in (canın) varlığı için, soyun devamlılığını ve insan nevinin ona yaraşır bir biçimde sürüp gitmesini sağlayacak olan evliliği meşru kılmıştır. Canın korunması için de, hayatın idamesi için zaruri olan miktarda yemeyi, içmeyi ve giyinmeyi farz kılmış, öte yandan eana yönelik tecavüzlere karşı kısas, diyet ve kefarete hükümlerini koymuştur.

"Akıl"ın korunması için, onun selim kalmasını sağlayacak ve aktivitesini arttıracak her şeyi mubah kılmış, bozulmasına ve zaafa uğramasına yol açacak içki vb. sarhoş edici ve uyuşturucu maddeleri yasaklamış, bunları alanlar için cezaî hükümler koymuştur.

"Nefis" in (soyun) korunması ve insana yaraşır bir mükemmellikte sürüp gitmesi için, evliliği meşru kılmış, zinayı yasaklamış, zina edenler için cezaî hükümler koymuştur.

"Mal"ın varlığı ve elde edilmesi için, rızık temin etmek üzere çalışmayı farz kılmış, alım-satım, kira, hibe ve ariyet gibi muameleleri meşru saymıştır.

Malın korunması için de, hırsızlığı yasaklamış, hırsızın fiiline ceza tertip etmiştir.

Öte yandan, aldatmayı, hıyaneti, ribâyı ve "insanların mallarını haksız yere yeme" olarak nitelendirilebilecek hertürlü fiili haram kılmış, başkalarına verilen zararların tazmin edilmesi hükmünü koymuştur.

İkinci "maksad": "Hâciyyât"ın sağlanması.

Hâciyyât, insanların yaşantılarını kolaylık içinde ve sıkıntıya düşmeden sürdürebilmek için muhtaç oldukları düzenlemeler demektir. Bunların bulunmaması halinde, birinci nevide olduğu gibi hayatın düzeni bozulmaz; fakat insanlar genelde zorluk ve sıkıntı ile karşılaşır. Şu halde hâciyyât, mükellefiyetteki zorluk ve sıkıntıları gideren ve beşeri ilişkilerde kolaylık sağlayan her türlü düzenlemeyi kapsamaktadır.

Gerçekten, Allah Teâlâ, gerek ibâdetler gerekse âdât (günlük davranışlar), muamelât ve ukûbât (cezalar) çerçevesine giren konularda, gayesi kullarına kolaylık sağlamak ve onlardan zorluk ve sıkıntıyı gidermek olan pekçok hüküm koymuştur. Nitekim Yüce Allah:

İbâdetler çerçevesinde olmak üzere, su bulamayan için teyemmüm hükmünü koymuş, ramazanda hasta ve yolcunun oruç tutmamasına müsaade etmiş, yolcu için dört rekâtlı namazlar, kısaltma kolaylığı sağlamış ve ayakta duramayacak kişinin oturarak namaz kılmasına cevaz vermiştir.

Âdât (normal ihtiyaçlara ait davranışlar) çerçevesinde, avlanmayı, temiz olan yiyecek, içecek, giyecek ve meskenlerden faydalanmayı helâl kılmıştır.

Ukûbât (cezalar) alanında, hata ile adam öldüren kişi için ağır bir malî mükellefiyet olan diyet yükünü hafifletmek üzere diyet borcunu "âkile" ye [\[275\]](#)

yüklemiştir; maktulün velisine kısas isteme hakkından vazgeçme yetkisini tanımıştır.

Üçüncü "maksad": "Tahsîniyyât"ın gerçekleştirilmesi.

Tahsîniyyât veya "kemâliyyât" kâmil insan, üstün ahlâk ve güzel davranış vasıflarına uygun düşen durumlar demektir. Bunların bulunmaması halinde ne birinci nevide olduğu gibi hayatın düzeni yok olur, ne de ikinci nevide olduğu gibi insanlar sıkıntı ve zorluklarla karşılaşır. Fakat

sağduyu ve selim fitrat sahiplerinin nazarında, bu özelliklerden mahrum insanların hayatı nahoş ve çirkin görünür.

O halde, tahsîniyyât, mekârim-i ahlâka, güzel âdetlere uygun düşen iyi ve faziletli olma gayesine yönelik her türlü durum ve davranışı içine alır. İslâmiyet, gerek ibâdât gerekse âdât, muamelât ve ukûbât çerçevesine giren konularda, gayesi, insanların durumlarını iyileştirmek, mükemmele yaklaştırmak ve mekârimi ahlâka yönlendirmek olan pekçok hüküm koymuştur. Nitekim İslâm:

İbâdât çerçevesinde, temizliğin muhtelif çeşitleri, setr-i avret (görünmemesi gerekliyerleri örtme), namaz için üstbaşın düzeltilmesi, namaz, oruç ve sadaka gibi nafil ibadetlerle Allah'a daha yakın olmaya çalışma hususları ile ilgili hükümler koymuştur.

Âdât çerçevesinde, yeme-içme âdabını öğretmiş, temiz olmayan yiyecek ve içeceklerden sakınılması, yeme, içme, giyinme ve diğer hususlarda israftan kaçınma yönünde yol göstermiştir.

Muamelât alanında, pis ve zararlı herşeyin hukukî muamelelere konu edilmesini, kamuya ait su ve nebatatın satılmasını, kişinin kardeşinin evlenme veya alım-satım teklifi üzerine (onun teklifi sonuçlanmadan) yeni bir teklifte bulunmasını yasaklamış, zevceye iyi davranmayı, ya iyilikle geçinmeyi yahut (buna imkân kalmayınca) güzellikle ayrılmayı emretmiştir.

Ukûbât alanında, işkenceyi ve yetki tecavüzünü yasaklamış; harplerde, kadınların, çocukların ve din adamlarının öldürülmesini haram kılmıştır.

318- Bu Maksatların Tamamlayıcısı Olan Kurallar :

Yüce Şâri', bu üç maksadın korunmasını sağlayan hükümlerin yarusıra bir de tamamlayıcı nitelikte hükümler koymuştur ki bunlara "tekmile" adı verilir. Meselâ, Şâri':

Zarûriyyâtta:

Dinin ayakta durması için namazı farz kıldığı gibi, dini sembolize eden görüntüleri daha belirgin hale getirmek ve üzerinde birliği sağlamak suretiyle bu gayeyi daha mükemmelleştirmek için ezan ve cemaatle namaz hükümlerini de koymuştur.

Soyun devamlılığı ve insan nevinin ona yaraşır bir biçimde sürüp gitmesi için evliliği meşru kıldığı gibi, eşlerin birbirine bağlılığını, iyi ve sürekli geçimi sağlamak üzere eşler arasında "kefâet"i (denkliği) de şart koşmuştur.

Canın korunması için kısas hükmünü koyduğu gibi, hükmün gayesinin tam ve mükemmel bir biçimde gerçekleşebilmesi için bu cezanın uygulanmasında "mumaselet" (eşdeğerde olma) şartını da koymuştur.

Neslin korunması için zınayı haram kıldığı gibi, bu kötü sonuca götürücü yolları kapatmak üzere, muharremâtın olmayan kadınlara bakmayı ve böyle bir kadınla tamamen başbaşa kalmayı da yasaklamıştır.

Başkasının malına tecavüzü yasaklayıp tecavüzde bulunana tazmin mükellefiyetini yüklediği gibi, bu tazminatın verilen zararlar eşdeğerde olmasına dikkat edilmesini de emretmiştir.

Hâciyyatta:

Yolculuk sırasında namazın kısaltılmasına cevaz verdiği gibi, bunu başka bir hükümlerle tamamlamış, yani yolculukta namazı birleştirmeye de müsaade etmiştir.

Küçüklerin evlendirilmesini tecviz ettiği gibi, kefareti ve mehr-i misili şart koşarak bu hükmü ikmal etmiştir. Yine, ticâreti veşirketleri meşru saydığı gibi, hıyaneti ve aldatmayı yasaklamak suretiyle bu meşruiyet hükmünü tamamlamıştır.

Tahsiniyyatta:

Temizlik neveleri ile ilgili farz hükümler koyduğu gibi, bunları yapılmasına teşvik ettiği müstehap hükümleriyle tamamlamıştır.

Sadaka vererek sevap kazanma davranışını meşru kıldığı gibi, malın iyisini seçin vermeyi tavsiye ederek bunu ikmal etmiştir.

319- Şer'î Hükümlerin "Makâsîd" Açısından Tertibi:

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, bu makâsîdın (ana gayelerin) en önemlileri zarûriyyât nevine girenlerdir. Çünkü bunların yok olması halinde, dünya hayatının düzeni bozulur, Âhirette ebedî nimetlerden mahrum kalınır. Önem sırası bakımından ikinci derecede hâciyyât bulunur. Zira hayatın düzeni bozulmasa bile bunların bulunmaması halinde insanlar zorluk ve sıkıntı içine düşerler. Daha sonra tahsîniyyât gelir. Bunların bulunmaması, hayat düzeninin bozulmasına veya insanların meşakkate girmelerine yol açmaz; fakat insanların sağduyunun tasvip ettiği durumdan çıkması ve kâmil insan olamaması sonucunu doğurur.

O yüzden zaruriyyâtın korunması için konmuş hükümler, en önemli ve öncelikle gözönüne alınması gerekli hükümlerdir. Bunları, hâciyyâtın sağlanması için konmuş hükümler takip eder. Çünkü hâciyyât, bütünü itibariyle, zaruriyyâtın tamamlayıcısı durumundadır. Ardından tahsîniyyâtın gerçekleştirilmesi için konan hükümler gelir. Zira tahsîniyyât da, bütünü itibariyle, hâciyyâtın tamamlayıcısı sayılır.

Buna göre, dikkate alınması, zarurî veya hâcî bir hükmü ihlâl ediyorsa, tahsîni hüküme itibar edilmez. Yine gözönüne alınması, zarurî bir hükmü ihlâl etmesi halinde, hâcî hüküm muteber değildir, Çünkü tamamlayıcı role sahip bir hususun dikkate alınması, tamamlayacağı şeyi ihlâl edecekse, o hususa itibar olunamaz. Bundan ötürü, ihtiyaç veya zaruret halinde, örtülmesi gereken yerlerin açılması caiz kılınmıştır. Meselâ tedavisi bunu gerekli kılıyorsa, doktorun tedavi maksadıyla kadının avret yerlerini görmesi olayında durum böyledir. Zira setr-i avret, tahsîniyyâttandır; ihtiyaç ve zaruret karşısında tahsîniyyata bakılmaz.

Zaruret halinde usûlüne göre kesilmemiş hayvanın dinen leş sayılan etini yemek de bu yüzden caiz kılınmıştır. Çünkü, böyle etin yenmemesi tahsîniyyâttandır. Canın korunması ve hayatın idamesi ise zaruriyyâttandır.

Yine, bazı meşakkatler ihtiva etmesine rağmen birtakım fiiller mükelleflere farz kılınmıştır. Çünkü bu farzlar, zaruriyyâttandır; meşakkatin giderilmesi ise hâciyyâttandır. Zarûriyyât çerçevesindeki hükümlere gelince, bunların gereğine daima uymak gerekir. Gereğinin yerine getirilmesi kendisinden daha önemli bir zarurî hükmü iptal etmediği sürece bu nevi hükümlerin ihlâl edilmesi caiz değildir. O yüzden, Şâri', can kaybına yol açma özelliği taşımasına rağmen dinin korunması uğrunda cihadı farz kılmıştır. Zira dinin korunması canın korunmasından daha önemlidir. Yine, ıztırar halinde bulunana veya ikrah altında tutulan kişinin içki içmesine müsaade etmiştir. Çünkü canın korunması aklın korunmasından daha önemlidir. Aynı şekilde, başkasının malını telef etmesi için ikrah altında tutulan kişinin o mala zarar vermesini caiz saymıştır. Zira canın korunması,

malın korunmasından daha önemlidir.

DELİLLERİN TEARUZU

[276]

320- Şer'î Delillerin Tearuzu (Çatışması):

Usûl terimi olarak "delillerin tearuzu", aynı meselede, iki delilden herbirinin diğerinin gerektirdiğiyle çelişen bir hükmü gerektirmesi demektir. Bir şey hakkında iki delil bulunup, bunlardan birinin o şeyin haramlığını, diğerinin ise mubahlığını gerektirmesi gibi. Ribâ hakkında Hzî Peygamber'den rivayet edilen şu iki hadis bu duruma örnek gösterilebilir:

1- "Ribâ, ancak nesî'e (vadeye bağlama) durumundadır." [277]

2- "Eşit miktarlarda olmadıkça buğdayı buğday karşılığında satmayın." [278]

Birinci hadis, haram kılınan ribâyı, sadece "ribâ'n-nesî'e", yani alacağın vadeye bağlanması durumundaki fazlalıktan ibaret saymıştır. Bundan "ribâ'l-fadl"ın mubah olduğu anlamı çıkmaktadır. Ribâ'l-fadl, karşılıklı bedelleri peşin olarak alınmakla beraber meselâ iki ölçek buğdaya karşılık bir ölçek buğdayı satma şeklinde uygulanan mali mübadelelerdeki fazlalık demektir.

İkinci hadis ise, bu nevi muamelelerin haram olduğunu göstermektedir. O halde ribâ'l-fadl hususunda iki hadis tearuz ediyor demektir. Çünkü birisi onun mubah diğeri haram olduğuna delâlet etmektedir.

İşte deliller arasında böyle tearuz durumları ile karşılaşınca, müctehidin, bu tearuzu giderme hususunda incelemede bulunması ve çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışması gerekir.

321- Tearuzu Gidermede İzlenecek Metod:

Delillerin tearuzunu gidermede izlenecek metod konusunda usûlcüler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Burada Hanefî bilginlerin çoğunluğunca izlenen metod hakkında bilgi vermekle yetineceğiz. Buna, göre müctehidin karşılaşıacağı tearuz durumları iki ana gurupta toplanabilir. Tearuz:

1- Ya nasslar arasındadır.

2- Veya nassların dışındaki deliller arasındadır.

322- Nasslar Arasındaki Tearuzun Giderilmesi:

Şayet tearuz nasslar arasında ise, müctehid, tearuz eden iki nassın geliş tarihlerini araştırır. Birisinin diğerinden önce geldiğini tesbit edebilirse, sonrakinin öncekini neshettiğine hükmeder. Şu kadar var ki iki delilden birinin diğerini neshedebilmesi için, onunla aynı kuvvette olması gerekir. Meselâ iki âyet arasında, bir âyet ile bir mütevâtir veya meşhur Sünnet arasında yahut iki haber-i vâhid arasında nesih ilişkisi bulunabilir; bunlardan tarih bakımından sonra gelen öncekini nesheder.

Şu iki âyet arasındaki ilişki buna örnek gösterilebilir:

"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları zevceleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler." [279]

2- "Hamile olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmalarına kadardır." [280]

Birinci âyetten çıkan hüküm, hamile olsun veya olmasın, kocası ölen kadının iddetinin dört ay on gün dolmadan sona ermeyeceği yönündedir.

İkinci âyetten ise, ister boşanmış ister kocası ölmüş olsun, hamile kadının iddetinin doğum ile sona ereceği hükmü çıkmaktadır.

Böylece, kocası ölmüş hamile kadının iddeti konusunda iki âyet tearuz etmiş olmaktadır: Birinci âyete göre bu kadının iddeti dört ay on gün dolmadan sona ermez, ikinci âyete göre, -kocasının vefatından çok az bir süre sonra bile olsa- doğum ile iddeti sona erer. Abdullah b. Mes'ûd'un kavline göre ikinci âyet birinci âyetten sonra geldiği için, tearuz ettiği noktada -ki bu, kocası ölen hamile kadının iddeti hususudur- onu neshetmiş iştir. O halde bu durumdaki kadının iddeti, ister kısa ister uzun olsun, doğurmakla sona erer. İslâm hukukçularının çoğunluğu da bu görüştedir.

Eğer müctehid, tearuz eden iki nassın geliş tarihlerini tesbit edemezse, bilinen tercih metodlarına göre birini diğerine tercih etme yönüne gider. Meselâ, muhkemi müfessere, müfesseri nassa veya zahire, ibareyi işarete, işareti nassın delâletine veya iktizâyâ tercih eder. Lâfzın kısımlarından söz ederken bu nevi tearuzun örnekleri geçmişti.

Aynı şekilde, haram kılmaya delâlet eden nassı, mubah kılmaya delâlet eden nassa tercih eder. Çünkü haramdan uzak durmak, ihtiyat açısından mubahı işlemekten daha üstündür.

Bir başka tercih metodu da, fakih ve zaptı kuvvetli râvinin rivayet ettiği hadisi, bu yönden daha aşağı derecede râvinin rivayet ettiği hadise üstün tutmaktır. Buhârî ve Müslim'in kitapları gibi sıhhati ile tanınmış bir kitapta rivayet edilen hadisi, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Sünenleri gibi onlara nazaran daha az maruf kitapta rivayet edilen hadise tercih etmek de, bu metodlar arasında zikredilebilir. Şayet müctehid, iki nassdan birini diğerine üstün getiren bir "muraccih" (tercih âmili) bulamazsa, "cem' ve tevfiik" (uzlaştırma) metodlarına göre bu iki nassı uzlaştırma yoluna girer. Bu, tearuz eden iki nassın durumuna göre değişir. Meselâ, nassların:

İkisi de âmm ise, birinin diğerinden farklı neviye delâlet ettiği şeklinde yorumlar. Bu duruma şu iki hadis örnek gösterilebilir:

"Size şahitlerin en hayırlısının kim olduğunu haber vereyim mi? Evet ya Rasûlallah, dediler. Şöyle buyurdu: Şahitlik etmesi istenmeden kişinin şahitlikte bulunması." [281]

"En iyileriniz benim çağımızdakiler, sonra onların ardından gelenler, sonra onların ardından gelenlerdir. Daha sonra öyle bir toplum gelir ki,

şahitlik etmeleri istenmediği halde şahitlikte bulunurlar." [282]

Birinci hadis, şahitliğin konusu ister Allah hakkı ister kul hakkı olsun, şahitlik etmesi istenmeden şahitlikte bulunan kişinin şahadetinin kabul edilmesini gerektirmektedir.

İkinci hadis ise, şahitliğin konusu ister Allah hakkı ister kul hakkı olsun, şahitliği talep edilmeden şahitlikte bulunan kişinin şahadetinin kabul edilmemesini gerektirmektedir.

İşte bu durumda herbir nassın hakların farklı nevelerine delâlet ettiği yönünde yorum yapılır. Birinci hadis "Allah hakları"na, ikinci hadis "kul hakları"na hamledilir.

İkisi de hâss ise, birinin diğerinden farklı duruma delâlet ettiği şeklinde yorum yapar. Sözelimi, bir kimse, bir defasında "İbrahim'e başka bir defa da "İbrahim'e verme." demiştir. Burada verme emri, İbrahim'in doğru yolda bulunması durumuna, vermenin yasaklanması ise İbrahim'in doğru yoldan ayrılması durumuna hamledilir.

Biri âmm diğeri hâss ise, hâssın temas ettiği kısımda hâss ile, onun dışında kalan hususlarda âmm ile amel eder. Ammın tahsisinden söz ederken bunun örneği gösterilmişti.

Biri mutlak diğeri mukayyed ise, mutlak ve mukayyedin hükmü anlatılırken açıklandığı üzere, mutlakı mukayyede hamleder; yani mutlaktaki maksadın mukayyeddeki ile aynı olduğu yönünde yorum yapar.

Müctehid, tearuz eden iki nass arasında cem ve tevfiğ (uzlaştırma) imkânını da bulamazsa, bunları delil olarak kullanmaktan vazgeçer ve bunlardan daha aşağı derecede olan delil ile istidlal eder. Diyelim ki tearuz iki âyet arasında ise, bunlarla istidlali bırakıp Sünnetle istidlâl eder. Tearuz iki Sünnet arasında ise, bunları delil olarak kullanmayıp, -şayet hüccet olarak kabul ediyorsa- Sahabî kavli ile, -hüccet saymıyorsa- kıyas ile istidlal eder.

Bu durum için şu iki hadis örnek gösterilmiştir:

1- Numan b. Beşîr (r.a) den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) "küsûf namazını [283] mutad namazlar gibi bir rükû iki secde şeklinde kılmıştır." [284]

2- Hz. Ayşe'den rivayet edildiğine göre ise, Hz. Peygamber "küsûf namazım dört rükû ve dört secde ile ve iki rekât halinde kılmıştır." [285]

Bu iki hadis rükû ve kıyam konusunda tearuz etmektedir. Zira birinci hadis, diğer namazlarda olduğu gibi bir rükû ve bir kıyam, ikinci hadis' ise her rekâta iki rükû ve iki kıyam gerektirmektedir. Birini diğerine üstün getiren tercih âmili de bulunmamaktadır. O yüzden Hanefîler bu iki hadis ile ameli terketmişler ve kıyasa göre hüküm vermişlerdir. Burada kıyastan maksat, küsûf namazının diğer namazlara kıyas edilmesidir. Böylece, küsûf namazında da diğer namazlarda olduğu gibi her rekâta bir rükû ve bir kıyam gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Şayet hakkında müteâriz iki nass bulunan konuda başka bir delil yoksa, o zaman o husustaki yerleşik kurala göre amel edilmesi ve olanı olduğu şekilde bırakma prensibinin uygulanması gerejjür. Bir başka deyişle, o hususta hükmü belirleyen özel bir delil hiç yokmuş gibi davramlır.

323- Kıyaslar Arasındaki Tearuzun Giderilmesi:

Eğer tearuz, nassların dışındaki deliller arasında, meselâ iki kıyas arasında ise, müctehid onlardan birini diğerine tercih etme açısından inceler. Birinin daha üstün olduğu sonucuna varabilirse üstün olana göre hüküm verir. Meselâ, kıyaslardan birinde illetin nass ile diğerinde ise "münasebe" (ictihad) yoluyla sabit olması durumunda olduğu gibi.

Birinin diğerinden üstün olduğu sonucuna varamazsa, müctehidin, vicdanî kanaatine en yakın bulduğu kıyasa göre hüküm vermesi gerekir.

Bütün bu bilginlerin yanısıra daima gözönünde tutulması gereken bir husus şudur: Tearuz eden deliller arasında tercih veya cem' yoluna gidilirken, asla İslâm hukukunun geneî prensipleri dışına çıkılmamalı ve nassların ruhu ile bağdaşmayan bir sonuca gidilmemelidir. Deliller arasındaki mukayese, Şâri'in ana gayeleri ve genel prensipleri ışığında yapılmalıdır.

NESİH

324- "Nesh" in Tarifi:

Usûl terimi olarak, "nesh" şer'î bir hükmün, o hükmün delilinden sonra gelen şer'î bir delil ile kaldırılması demektir.

Bir nass gelip uygulamaya konduktan sonra, o nassın kapsamına giren hükmü tamamen veya kısmen kaldıran başka bir nass gelirse, bu kaldırmaya nesh, ikinci nassa "nâsîh" ve birinci nassa "mensûh" adı verilir.

Birinci duruma (küllî neshe) örnek:

Bilindiği gibi, önceleri Hz. Peygamber ve ashabı namaz kılarken Kudüs'teki Mescid-i Aksa tarafına yöneliyorlardı. Sonra şu âyet ile Mescid-i Haram'a (Kâ'be'ye) yönelmeleri emredildi:

"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğze doğru çevrilip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni, memnun olacağın bir kibleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin." [286]

İşte bu, önceden uygulamaya konan bir hükmün tamamen kaldırılması, yâni neshidir.

İkinci duruma (kısmî neshe) örnek:

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin." [287]

Bu âyetteki (o kimseler ki) kelimesi âmmdir, gerek kocaya gerek başkalarına şamildir. Aynı şekilde (namuslu kadınlar)

kelimesi de âmmdır, gerek zevceyi gerekse başka kadınları kapsamına alır. O halde âyet, umûmu itibariyle, ister karısına isterse başka kadına iftirada bulunan herkesi kapsamaktadır.

Daha sonra bu konuda başka bir nass gelmiştir. Şöyle ki: Hilâl b. Ümeyye, karısına zina isnadında bulununca Hz. Peygamber ona: "Ya delil getirsin ya da sırtına iftira cezası uygulanır" buyurmuştu. Hilâl: Ya Rasûlellah! Birimiz karısını bir adamla fiilen ilişki halinde gördükten sonra artık delil arar mı? dedi. Hz. Peygamber hep "Ya delil getirirsin ya da sırtına iftira cezası uygulanır" diyordu. Hilâl şöyle dedi: Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a andolsun ki ben doğru söylüyorum ve inanıyorum ki Allah benim sırtımı cezadan kurtaracak vahyini mutlaka indirecektir." Bunun üzerine Cebrail Aleyhisselâm şu âyeti getirdi:

"Karularına zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların herbirinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Ailah adına yemin ederek şahitlik etmesi (şeklinde)dir." [288]

Görüldüğü gibi bu âyet, birinci âyetteki umûmu neshetmiş, onun hükmünü zevceden başka kadınlara yapılan zina isnadı ile sınırlandırmıştır. Halbuki bu âyetten önce birinci âyet zevcesine zina isnadında bulunanlara da şamil bulunuyordu. Son âyet, zevcesine böyle isnadda bulunanlar için "liân" hükmünü getirmiştir.

325- Neshin Hikmeti:

Örneklerde de görüldüğü üzere, şer'î hükümlerde nesih fiilen vukubulmuştur. Bunun hikmeti, insanların mesâlihini (onlar için faydalı ve hayırlı olacak sonuçları) gerçekleştirmektir, ki hükümlerin konmasındaki temel gaye de budur. İnsanların mesâlihi ise, durumdan duruma ve zamandan zamana değişiklik gösterir. O halde bir maslahatın gerçekleştirilmesi için bir hüküm konduktan sonra o maslahat ortadan kalkarsa, bu duruma uygun düşen sonuç, o uğurda konmuş olan hükmün de nihayete ermesidir.

Bu konuda bazı örnekler verecek olursak:

a) Rivayete göre bir bedevi topluluğu kurban bayramı günlerinde Medine'ye gelmişti. Bu insanlar yardım ve desteğe muhtaç kişilerdi. O yüzden Yüce Şâri', Peygamberinin diliyle kurban etlerinin ileride yenmek üzere saklanmasını yasakladı. Bu durum sona erip, daha sonra böyle muhtaç bir kabile gelmeyince, hüküm de değişti. Yasaklanmış olan iddihar (saklama) mubah kılındı. Bunu ifade etmek üzere Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kurban etlerini (ileride yemek üzere) saklamanızı, sadece, (o sırada) gelen kafileden ötürü yasaklamıştım. Artık yişiniz ve saklayınız." [289]

b) Hikmet sahibi olan Şâri', şarabı ve diğer sarhoş edici maddelerin içilmesini yasakladı. Fakat bunları içme meyli insanların içinden tamamen yok olup gitmemişti. O sırada bu nevi içkilerin özel kapları vardı. İşte Hz. Peygamber, kötü sonuca gidecek yolu kapatmak ve onları harama çekecek vasitalardan uzaklaştırmak amacıyla, bu kaplara mubah içeceklerin konmasını da yasakladı. Bilâhère bazı müslümanların Hz. Peygamber'e bu yaşağın kendilerine verdiği sıkıntıdan ötürü yakınmaları üzerine, o, bütün kapların kullanılmasına müsaade etti ve içki yasağını hatırlattı. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Daha önce içki kaplarına konmuş (helâl olan) içecekleri yasaklamıştım. Esasen kap, bir şeyi ne helâl kılar ne de haram. Bundan böyle dilediğiniz kaptan içebilirsiniz. Ancak sarhoş edici şeyleri içmeyin." [290]

Neshin hikmetlerinden biri de teşride tedricilik, mesakkat verecek yahut isteksizlikle karşılanacak hükümleri birdenbire koyup muhatapların şaşkınlığına yol açmamaktır. Tedriciliğin gereği, teklifi hükümlerin yavaş yavaş gelmesi ve muhatapların durumlarına uygun değişikliklere tabi tutulmasıdır. Ki böylece muhataplar, bu hükümleri canı gönülden kabule ve gereğince amel etmeye hazırlanmış olur. Bu nevi nesih için bazı örnekler:

a) Başlangıçta namaz, sabah ve akşam olmak üzere ikişer rekât şeklinde farz kılındı. Bu insanlar için bir kolaylık ve onların bu kolaylığa ihtiyacı vardı. Zira Hz. Peygamber'le beraberlikleri çok eski değildi. Sonra, namazın zevkini, namazda Allah'a sığınmanın verdiği hazı henüz yeterince tatmış değillerdi. Bu ibadet gönüllerde yer tutunca, Allah onu, yüce hikmetinin gereği belirli vakitlerde ve rekâtlarda olmak üzere beş vakit halinde farz kıldı.

b) Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde, Ehl-i Kitab -İsrailoğullarına gönderilen Peygamberlerden namazda Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yönelme hükmünü biliyorlardı. Yüce Allah Ehl-i Kitabın birdenbire önceki peygamberlerden bildiklerinin aksine bir uygulama ile kartlaşmalarını istemedi ve onların gönülleri meyletsin diye Hz. Peygamber'e de oraya yönelmesini emretti. Onlara, Hz. Muhammed (s.a.v)'in önceki peygamberlerden haberdar olmayan veya onlara muhalif bir kimse olmadığını, aksine onların getirdiklerini tasdik eden, onların çağırıldığı hedefe çağırılan, onların gösterdiği hakikat yolunu gösteren bir peygamber olduğunu açıkladı. Ki böylece, ona iman kalplerinde iyice yer etsin, ileride getireceği bütün hükümleri kabule hazır olsunlar; kible, insanlar için konmuş ilk mabed olan ve Allah'ın insanlar için toplantı ve güven yeri kıldığı Mescid-i Haram'a (Kâ'be'ye) çevrilince bir rahatsızlık duymasınlar. Bu anlamda olmak üzere Yüce Allah şöyle buyurur:

"Biz Peygamber'e uyanı gerisin geriye döndürdükten ayırdedehm diyedir ki, eskiden yöneldiğin Kâ'be'yi kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayıf edecek değildir. Şüphesiz Allah insanlara şefkatli ve merhametlidir. (Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni memnun olacağın bir kibleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin." [291]

c) Başlangıçta, zina suçunun cezası, kadını için evlere kapatılma ve erkekler için sözlü eziyete maruz bırakılmaktan ibaretti. Ayette şöyle buyurulmuştur:

"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun. İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa eziyet verin. Eğer tevbe eder. uslanırlarsa artık onlardan (onlara eziyet vermekten) vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir." [292]

Daha sonra ise Allah Teâlâ bu suçun cezasını muhsan için fecm (taşlanarak öldürülme) ve muhsan olmayan için celd (sopa) şeklinde belirlemiştir. Celd hükmü “Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüz değnek vurun.”^[293] âyeti ile, recm hükmü ise kavli ve amelî Sünnet ile sabittir.

326- Nesih İle Tahsis Arasındaki Fark:

Bazı durumlarda nesih tahsise benzeyebilir. Meselâ âmın tahsisi ile âmın bazı fertlerinin neshi (kısımî nesih) arasında benzerlik kurulabilir. Her ikisinde de hüküm âmın bazı fertleri ile sınırlandırılmış olması itibarıyla bunlar birbirine benzer. Fakat başka bir yönden farklılık gösterirler. Şöyle ki: Nesihte genel hüküm, başta bütün fertleri ile ilgilidir; sonra nâsîh delilin gelmesiyle bazı fertlerine nisbetle bu hüküm ortadan kalkar ve âmın hükmü diğer fertlerle sınırlı olmak üzere kalır: Tahsiste ise, hüküm baştan itibaren âmın bir kısım fertleri ile ilgilidir, bütün fertleri ile ilgili değildir. O yüzden, tahsisi gösteren delilin, Hanefilere göre amma mukarin ve mevsul (bitişik) olması, cumhura göre âmın uygulanmasından önce gelmiş olması gerekir. Böylece âm ile ilgili hükmün, geldiği vakitten itibaren veya uygulanmasından önce bazı fertleri ile sınırlı olduğu ortaya çıkmış olur. Buna karşılık neshi gösteren delilin, Hanefilere göre âmın gelişinden, cumhura göre âmın uygulanmasından sonra gelmiş olması şarttır. Ki böylece nâsîh, mensuhun bütün fertleri için önceden sabit olan hükmü bazı fertleri açısından kaldırmış olur.

327- Neshin Konusu:

Neshin konusu şer'î hükümlerdir. Şu kadar var ki bütün şer'î hükümler neshe elverişli değildir, bunların bir kısmı neshi kabul eder, bir kısmı neshi kabul etmez.

Neshi kabul etmeyen hükümler, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman gibi temel hükümler ve diğer iman ve ibadet esaslarıdır. Adalet, doğruluk, emanete riayet ana-babaya iyi davranma ve bunların zıttı olan sıfat ve davranışlar gibi, durumdan duruma, toplumdan topluma değişmeyen faziletler ve reziletler ile ilgili hükümler de bu guruba girer.

Aynı şekilde, Şâri'in ebedî olarak kalacağını bildirdiği fer'î hükümler de neshe elverişli olmayan hükümlerdendir. Meselâ Allah yolunda cihad hükmü dünya durdukça duracak ve değişmez bir hükümdür. Zira Hz. Peygamber şu hadisinde bu hususu açıkça ifade etmiştir: “Cihad, Kıyamete kadar geçerlidir.”^[294] Hz. Peygamber'in ihtiyaca veya zarurete binaen bazı gazvelerde cevaz verdiği müt'a nikahın (geçici, süreyle sınırlı nikâh) haramlığı da böyledir. Çünkü Hz. Peygamber, Mekke fethinden sonra şu sözü ile bu hükmün ebedî olduğunu açıkça belirtmiştir: “Ey insanlar! Daha önce size muta yoluyla kadınlarla birlikte olma konusunda izm vermiştim. Biliniz ki Allah bunu Kıyamete kadar haram

kılmıştır. Kimin yanında bu yolla tuttuğu kadın varsa onu bıraksın. Verdiğiniz bedelden hiçbir şeyi gen almayın.”^[295] İşaret edilenlerin dışında kalanlar, yani Şâri'in ebedî olarak kalacağını özel olarak belirtmediği cüz'î hükümler ise neshi kabul eder; bunların ilgası mümkündür.

328- Birbirini Neshedip Edemeyen Deliller:

İslâm hukukunda genel kural şudur: Bir delili ancak onun kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olan bir delil neshedebilir. Şayet delil tevatür yoluyla sabit olmuş ise, kendisi gibi mütevâtir -veya Hanefilere göre meşhur- olmayan bir delil ile neshedilemez. Şayet âhâd haber ise, haber-i vâhid ile neshedilebilir, çünkü onunla aynı kuvvettedir; mütevâtir ve meşhur haber ile de neshedilebilir, çünkü her ikisi ondan kuvvetlidir. Delâleti kat'î olan bir delil de, ancak kendisi gibi delâleti kat'î bir delil ile neshedilebilir.

Buna göre, Kur'an nassları, delâlet bakımından eşit olmaları halinde, birbirini neshedebilir. Çünkü sübût bakımından aynı kuvvettedirler. Kur'an nassı, mütevâtir Sünnet ile de neshedilebilir, çünkü bu aynı kuvvettedir. Hanefilere göre meşhur Sünnet ile de neshedilebilir, zira bu da yaklaşık olarak aynı kuvvettedir. Âhâd Sünnet ise, bilginlerin tercihe şayan görüşüne göre hiçbir Kur'an nassını neshedemez. Çünkü kuvvetçe daha aşağı mertebededir. Aşağı mertebede olan üst mertebede olanı neshedemez.

Bazı imamlar, Kur'an'ın mütevâtir veya meşhur bile olsa Sünnet tarafından neshi fikrine karşı çıkmıştır. Fakat isabetli olan, birinci görüştür. Zira

“O (şahsi) heves ve arzuya göre konuşmaz. O (Peygamberin tebliğ ettikleri) kendisine bildirilen vahiyden başka birşey değildir.”^[296] âyetinde belirtildiği üzere Sünnet de Kur'an gibi vahye dayanır. Hz. Peygamber'den sâdir olduğu Kur'an'ın sübutu gibiveya ona yakın bir şekilde sabit olmuş ise, Kur'an'ı tahsis ve takyid edebildiği gibi onu nesih de edebilmesi gerekir. Kaldı ki, Kur'an'ın Sünnet tarafından neshi fiilen vukubulmuştur. Nitekim Kur'an'da,

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlarla münasip şekilde vasiyette bulunmak, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.”^[297] buyurularak önceleri ana-baba ve yakınlar lehine vasiyette bulunma meşru kılındığı halde, Yüce Allah miras hükümlerini, mirasta hak sahiplerinin derecelerini ve paylarını açıkladıktan sonra, Rasûlünün diliyle ana-baba ve yakınlar lehine vasiyet hükmünün neshedildiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Biliniz ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık mirasçı lehine vasiyet yoktur.”^[298]

Bu, ümmetçe kabul edilmiş ve ilim ehlinin kendisiyle amelde ittifak ettiği bir hadistir. Hatta İmam Şafî "el-Ümm" isimli eserinde onun mütevâtir olduğu kanaatini izhar etmiştir. Demiştir ki: "Onu topluluk topluluktan nakletmiştir, ki bv bir kişinin naklinden daha kuvvetlidir."^[299] O halde, bu hadis Kur'an'ı neshedebilir.

Delâlet bakımından eşit olması halinde bir Sünnet diğer bir Sünneti neshedebilir. Şu var ki Hanefilere göre, mütevâtir olması halinde ancak mütevâtir veya meşhur Sünnetle neshedilebilir. Şayet âhâd haber ile sabit olmuş ise, haber-i vâhid ile neshedilebilir, çünkü onun dengidir. Mütevâtir veya meşhur Sünnet ile de neshedilebilir, çünkü bunlar ondan kuvvetlidir.

Bilginlerin tercihe şâyân görüşüne göre, meşhur veya mütevâtir de olsa Sünnet Kur'ân tarafından neshedilebilir. Zira Kur'ân ilâhi vahiy olduğu gibi Sünnet de ilâhi vahye dayanır. Bu açıdan aralarında denklik olduğuna göre, vahyin bir başka vahiy ile neshine engel yoktur. Kaldı ki, Sünnetin Kur'ân tarafından neshi birçok olayda fiilen vukubulmuştur.

Meselâ, başlangıçta namaz kılarken Mescid-i Aksa'ya yönelme hükmü vardı ve bu hüküm sadece Sünnet tarafından bildirilmiş idi. İşte bu, yukarıda geçen âyeti ile neshedilmiştir.

Yine, önceleri, ramazan gecelerinde yatsı namazını kıldıktan veya uykuya yattıktan sonra yeme, içme ve cinsî ilişki yasak idi. Akşam olunca, yeme, içme ve cinsî ilişki serbest olur ve bu mubahhk yatsı namazını kılınca yahut uykuya yatınca kadar sürerdi. Bir kimse iftar etmeden yatsıyı kilsa veya uykuya yatsa, artık ertesi akşama kadar oruç yasaklan devam ederdi. Bu hüküm sadece Sünnet tarafından bildirilmişti. Bir gün Hz. Ömer, yatsı namazından sonra karısı ile cinsî ilişkide bulunduğunu Hz. Peygamber (s.a.v)'e söyleyince. Rasûlullah "Ömer! Bunu yapmamalıydın" buyurdu. Ardından başkaları da kalkıp aynı fiili işlediklerini itiraf ettiler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük etmekte olduğunuzu bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırıldıncaya kadar yiyin, için. Sonra gece oluncaya kadar

orucu tamamlayın." [300]

Böylece Sünnet ile sabit olan yasak hükmü Kur'ân ile neshedildi.

İcmâya gelince, bu bir Kitap veya Sünnet nassını neshedemez. Çünkü kat'î olan nassın aksine icmâ teşekkül etmesi mümkün değildir. Nass zannî ise o takdirde aksine icmâ oluşabilir. Fakat icmâ da icmâ edenlerin nazarında o nassdan üstün bir delile binaen gerçekleşmiştir. Bu durumda ise nassı nesneden icmâ değil, icmânin dayandığı delildir.

İcmâ bir Kitap veya Sünnet nassını neshedemediği gibi, bir Kitap veya Sünnet nassı da icmâyı nesh edemez. Zira nâsihin zaman itibariyle mensuhtan sonra olması gerekir.

Kitap ve Sünnet nassları ise, kronolojik yönden icmâdan öncedir. Bilindiği gibi, ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerdeki icmâ, geçerli bir kaynaktır. O halde nasslar, icmânın nâsihi olamaz.

Aynı şekilde icmânın bir başka icmâ ile neshi caiz değildir. Çünkü icmâ sabit olduğunda onunla amel vaciptir ve ona aykırı davranmak geçerli olmaz. Daha sonra ona muhalif başka bir icmâ oluşa bile geçerli olmaz ve onunla amel edilmez.

Usûl bilginleri bu meseleyi bu şekilde yani icmâ çeşitleri arasında fark gözetmeksizin ele alıp çözüme bağlamışlardır. Oysa bu hükmü, Kitap, Sünnet veya kıyâs gibi bir delile dayanan icmâyâ has kılmaları daha uygun olurdu. Maslahata mebnî icmâ ise, bu maslahatın değişmesi halinde sonraki bir icmâ ile neshedilebilir. Çünkü maslahata mebnî icmânın kaynak oluşu, müctehidlerin kendisinden ötürü hüküm üzerine birleştikleri maslahatın gerçekleşmesine bağlıdır. O maslahat değiştiğinde artık sözkonusu icmânın kaynaklık vasfı kalmaz. Böyle bir durumda, "İcmânın Senedi"nden söz ederken açıklandığı üzere, o icmâyâ muhalefet etmek ve maslahatı gerçekleştirecek hükmü koymak caizdir.

Kıyas ise, Kitâb, Sünnet veya icmâ için nâsih yahut mensûh olamaz. Zira kıyasın geçerliliği nass veya icmâyâ aykırı olmama şartına bağlıdır. Bunlardan birine aykırı ise kıyas geçerli olmaz ve onunla amel edilemez.

Aynı şekilde kıyas, başka bir kıyas için nâsih veya mensûh olamaz. Çünkü kıyasî sonuca ancak re'y ve icthad ile varılabilir. Bu sonuç ise ancak re'y ve icthadı ile ona ulaşan müctehide nisbetle hüccet teşkil eder. Diğer müctehidler için bağlayıcı bir hüccet değildir.

Buna göre, bir meselede, biri bir müctehidin diğeri başka bir müctehidin vardıgı sonuç olmak üzere iki farklı kıyas bulunsa, aralarında nâsih-mensuh ilişkisi kurulabilecek bir tearuz gerçekleşmiş olmaz. Zira her birinin hüccet oluşu, sadece o sonuca varan kişiye nisbetlidir.

Şayet farklı kıyasların ikisi de aynı müctehid tarafından yapılmış ise, ikinci kıyas birincinin muarız olur, fakatnâsihi olamaz. Çünkü -belirttiğimiz üzere- kıyası sonuca re'y ve icthad yoluyla ulaşılır. Hükümlerin neshi konusunda ise, re'yin yeri yoktur. Böyle bir durumda müctehidin, hangi kıyasın üstün olduğunu belirlemek üzere incelemede bulunması gerekir. Eğer üstün olanını tesbit edebilirse ona göre, tesbit edemezse, vicdanî kanaatine en yakın bulduğuna göre amel eder. Bu durum istihsan meselelerinde açık bir şekilde görülür. Gerçekten, bir olay hakkında biri açık diğeri kapalı iki kıyas tearuz ederse, biri diğerrinin nâsihi olarak kabul edilemez; müctehid bunlardan hangisini üstün bulursa ona göre amel eder. Tercih edilen bu kıyas genellikle hafî (kapalı) kıyastır ki buna istihsan adı verilir. İstihsan başlığında bu nevinin örnekleri geçmiştir.

Birbirini neshedip edemeyen deliller konusunda söylenebilecek hususların özü şudur: Kitâb nassları birbirini neshedebilir. Sünnet nassları da sübüt ve delâlet bakımından aynı mertebede olursa birbirini neshedebilir.

Bilginlerin tercihe şayan olan kanaatine göre Kitap ve Sünnet nassları birbirini neshedebilir.

İcmâ, bir Kitap veya Sünnet nassını neshedemediği ve bunlar tarafından neshedilemediği gibi, başka bir icmâ ile de neshedilemez. Ancak bir icmâ maslahata binaen oluşmuş ise ve sonra bu maslahat değiştiğinden yine maslahata binaen başka bir icma meydana gelmiş ise. bu, ilk icmâyı neshetmiş olur.

Kıyasa gelince, Kitap, Sünnet veya icmâyı ne neshedebilir ne de bunlar tarafından nehdi lebi lir.

329- Neshi Bilme Yolları:

Öncelikle şu kuralı hatırlamak gerekir: Nesih ancak, iki nassın, uzlaştırılması ve ikisi ile birlikte amel edilmesi mümkün olmayacak şekilde tearuz ettiğinde sözkonusu olabilir. Şayet böyle bir tearuz varsa sonraki nass öncekini nesh etmiş sayılır. Bunlardan hangisinin önce ve hangisinin sonra olduğu ancak nakil ile bilinebilir. Bu naklin muhtelif yollar vardır. Başlıcaları şunlardır:

1- Aynı nassda öncekine delâlet eden ifade bulunabilir. Şu hadiste görüldüğü gibi:

"Kabir ziyaretini size daha önce yasaklamıştım. Bundan böyle kabirleri ziyaret edin. Zira bu, âhireti hatırlatır ve dünyaya (gereğinden fazla) değer verilmesini önler." [301]

Hadis kabir ziyareti yasağının önce, müsaadesinin ise sonra olduğunu açıkça ifade etmektedir.

2- Râvi iki hadis arasındaki öncelik-sonralığı belirtmiş, bir âyet veya hadisin Uhud savaşında, diğerr âyet veya hadisin Bedir Savaşında geldiğini söylemiş yahut(Hz. Peygamber (s.a.v)'in iki farklı tutumundan sonuncusu şu idi) ifadesini kullanmış olabilir. Cabir (r.a)'in "Hz. Peygamber (s.a.v)'in

iki tutumundan sonuncusu, ateşle temas etmiş yiyecek yemekten ötürü abdest almamak idi." [302] şeklindeki rivayeti buna örnek gösterilebilir. Bu rivayet, ateşle temas etmiş yiyecek yemekten ötürü abdest alma emrinin önce olduğunu ve abdest almama fiilinin sonra olduğunu ifade etmektedir.

3- Bir Kitap veya Sünnet nassının, herhangi bir hükmü neshetmiş olduğu hususunda icmâ teşekkül etmiş olabilir.

Tearuz eden iki Kur'ân nassından birinin mushafta diğerinden sonra yazılmış olmasına dayanılarak nesih tesbit edilemez. Çünkü sûrelerin ve âyetlerin mushaftaki tertibi, iniş sırasına göre değildir.

Sâfîlere göre, sahabinin, "şu hüküm şöyledi, sonra neshedildi" tarzındaki sözüne dayanılarak da nesih tesbit edilemez. Zira bu sözün, Hz. Peygamber'den duyularak değil de, sahabinin kendi içtihadına binaen söylenmiş olması ihtimali vardır. Hanefilere göre bu yolla nesih sabit olur. Çünkü sahâbi âdildir. Nesih haberi vermiş ise, bu onun Rasûlüllah'tan işitilmiş olduğunu gösterir; sahabinin bu husustaki kavli kabul edilir.

330- Neshin Zamanı:

Bütün bilginler ittifakla kabul ederler ki, nesih ancak ilâhi vahiy yoluyla olur. Buna göre nesih ancak Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatta bulunduğu sırada gerçekleşebilir. Vefatından sonra ise hiçbir hükmün neshi sözkonusu olamaz. Bu kuraldan çıkan sonuç şudur: Hz. Peygamber (s.a.v) zamında uygulamaya konmuş ve neshedildiğine dair delil bulunmayan bütün hükümler, onun vefatından sonra "muhkem" hale gelmiştir, yani nesih ve ilga ihtimali kalmamıştır. Madem ki Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberlerin sonuncusu olduğu ve kendisinden sonra peygamber gelmeyeceği

"*Muhammed sizin erkeklerinizden birinin babası değil, fakat Allah'ın Rasülü ve peygamberlerin sonuncusudur.*" [303] âyeti ile kesin bir şekilde bildirilmiştir, o halde onun getirdiği din semavî dinlerin sonuncusudur ve kıyamete kadar baki kalacaktır.

Burada, kaynaklardan hüküm çıkarma (istinbat) metodları bölümü ve bu bölümle ilgili olan deliller arasındaki Hâmız, tercih ve nesih konularına dair açıklamalarımız sona ermiş olmaktadır.

Hüküm çıkarma işi için "müctehid" in bulunması zarurî olduğundan, usûl bilginleri, icthad, içtihadın şartları ve hükümleri ve nihayet içtihadın karşıtı olan taklid konularını da ele almışlardır. İşte biz bu konuları kitabımızın dördüncü bölümünde inceleyeceğiz.

İCTİHAD VE TAKLİD

331- İctihadın Tanımı:

Sözlükte "ictihâd" zor ve meşakkatli bir işi gerçekleştirme uğrunda olanca gayreti göstermek ve imkânları seferber etmek demektir.

Usûl terimi olarak icthad, fakihin, şer'î-amelî hükümleri tafsili delillerinden çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koymasısıdır.

"Müctehid" de, şer'î delillerinden amelî hükümleri çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koymasıdır. Usûlcüler böyle kimseyi "fakih" ve "müftî" diye de anarlar. Şer'î hükümleri bilmekle beraber onları şer'î kaynaklardan bizzat çıkarabilmek gücüne sahip olmayan kimseye ise, furû-ı fikhın çoğunu

ezbere bilse dahi, usûlcülere göre fakih veya müftî denemez. [304]

332- İctihadın Nevileri:

İctihad iki nevidir:

1- Mutlak icthad: Bu, her olay için hüküm istinbat edebilme ve bütün meselelerde fetva verebilme kudretidir. Bu güce sahip olan kişiye "mutlak müctehid" denir.

2- Mukayyeti icthad: Bütün meselelerde olmayıp bir kısım meselelerde hüküm istinbat edebilme kudretidir. Meselâ, ibâdetler alanında bu güce sahip olmamakla beraber, sözleşmeler konusunda hüküm istinbat edebilme gibi.

Bu güce sahip olan kişiye "mukayyed müctehid" adı verilir. Her "iki nevi için birtakım şartlar vardır. Bunları aşağıda açıklayacağız.

333- Mutlak İctihadın Şartları:

Bir bilginin mutlak icthad mertebesine erişebilmesi için şu şartların gerçekleşmiş olması gerekir.

Birinci şart: Kur'ân-ı Kerim'i bilmek. Çünkü teşrîde temel kaynak odur. Kur'ân'ı bilmekten maksat, onun anlamlarını hem dil açısından hem teşrîî açıdan kuşatmaktır.

Dil açısından kuşatma, onun müfredatını-mürekkebatını (basit ve birleşik yapılarını) ve ifade hususiyetlerini bilmekle olur. Bu da, ya Arap muhitinde yetişip Arap dilinin inceliklerini kavramak suretiyle, yani tabii yolla, ya da büyük bir emek sarfedip sarf, nahiv, edebiyat ve belagat gibi Arap dili ile ilgili bilgileri nazarî ve tatbikî olarak öğrenmek suretiyle gerçekleşir.

Teşrîî açıdan kuşatma ise, hükümlerin konuş gerekçelerini ve bu kitabın üçüncü bölümünde açıklanan ibare, işaret, iktizâ, mantûk, mefhûm gibi lâfızların manalara ve hükümlere delâlet şekilleri ile lâfzın, âmm, hâss, müşterek, mücmel, müfesser, müşkil, muhkem, hafî, zahîr gibi kısımlarının istinbat işleminde bunları kullanabilecek ölçüde herbirinin hükmünü bilmekle olur.

Mutlak icthad mertebesine erişebilmek için Kur'ân'ın bütün âyetlerini bilmek şart olmayıp, şer'î-amelî hükümler hakkındaki âyetleri bilmek yeterlidir. Bazı bilginler bunların beşyüz âyetten ibaret olduğunu söylemiştir. Fakat bu sınırlama herkes tarafından kabul edilmemiştir. Bu görüşe şu şekilde itirazda bulunulmuştur: Ahkâm âyetlerinin miktarı, bu sayı ile sınırlandırılmaz. Bu miktar, şahsî kabiliyet, zihin yapısı ve Allah'ın istinbat ufuklarını açması açısından kişiden kişiye değişiklik gösterir. Şer'î ilimlere derin vukufu olan kimse, bu ilimlerin değişik kaynaklardan alınan prensip ve hükümleri bulunduğunu bilir. İyice düşünüp doğru anlayabilme melekeseğine sahip olan kimse, sırf hikâye ve mesel niteliği taşıyan âyetlerden de hükümler çıkarabilir. Bazı bilginler ahkâm âyetlerinin yorumu ve onların ayrı kitaplarda toplanması işine özel bir itina göstermişlerdir. Bildiğimiz kadarıyla, bu işi ilk yapan bilgin Mukatil b. Süleyman, sonra Kurtuba kadısı Saîd b. Münzir (v. 255 H.), Ebubekr Ahmed b. Ali el-Cessâs

(v. 370 H.), Ebubekr b. el-Arabî (v. 543 H.) ve İbnü'l-Ğars diye meşhur Abdülmün'im b. Muhammed (v. 599 H.)"dir.

Bunlardan sonra Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671 H.) isimli Maliki bilgin "el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân" isimli kitabını telif etmiştir ki, bu mevzuda yazılan en büyük eserlerdendir. Hernekadar müellifi, sırf ahkâm âyetleri ile yetinmeyip bütün Kur'ân'ı eserin kapsamına almış ise de, ahkâm âyetleri ile özel bir şekilde ilgilenmiş, herbir ahkâm âyetinden çıkarılan hükümleri ve fakihlerin o konudaki görüşlerini ve meseleye bakışlarını açıklamıştır.

İkinci şart: Hz. Peygamber'in Sünnetini bilmek. Burada da maksat, Kur'ân'ın bilinmesinden ne kastedildiği belirtilirken açıklandığı üzere, onun anlamlarını hem dil açısından hen teşrî'i açıdan kuşatmaktır. Bunun yanısıra, mutlak müctehidin, Sünnetin bize hangi yoldan ulaştığını, mütevatir mi, meşhur mu yoksa âhad rivayetle mi geldiğini, bunların herbirinin hükmünü, sahih hadisleri sahih olmayandan, makbul olanlarını merdud olanlarından ayırdedebilmek üzere râvilerin cerh ve ta'dil durumlarını da bilmesi gerekir.

Sonraki devirler açısından bu hususları bilme yolu, Buhârî ve Müslim gibi hadis ilminde güvenilen, bu ilmin konularını derinlemesine incelemiş ve bu uğurda gösterdikleri gayretin üstünlüğü bütün müslümanlar tarafından kabul edilmiş bilginlerin ta'dillerine dayanmaktadır. Zira şu an için ravilerin durumlarının incelenmesi -aradan uzun sürenin geçmiş olmasından ötürü- hemen hemen imkânsız gibidir.

Kur'ân ile ilgili şartta olduğu gibi, mutlak müctehidin Sünnetin tamamını bilmesi gerekmez. Ahkâm ile alakalı olanlarını bilmesi yeterlidir. Bilginler, bu konuda ihtiyaç duyulacak hadis miktarında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları üçbin hadis demiştir. Ahmed b. Hanbel'den, Hz. Peygamber (s.a.v)'den gelen bilgilerin temelini teşkil eden hadislerin binikiyüz civarında olduğu nakledilmiştir. İbn Kayyim, üzerine hükümlerin bina edileceği temel hadislerin sayısının beşyüz olduğunu ve bunların detaylarının takriben dörtbin hadise yayılmış olduğunu söyler.

Gerçekten bir bilginin, icthad derecesine ulaşabilmesi için, hadis mütehasıslarınca te'lif edilen temel Sünnet mecmualarının ihtiva ettiği ahkâm hadislerini bilmesi gerekir. Bunların başında Kütüb-i Sitte, yani Buhârî ve Müslim'in "Sahih"leri, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin "Sünen"leri gelir; musanniflarınca sahih hadis derlemeleri olarak kabul edilen İbn Mâce ve İbn Huzeyme'nin "Sahih"lerini ve benzeri kitapları da bunlara eklemek gerekir. Bu bilgi sayesinde ki, müctehid, nassın bulunduğu konuda kıyasa vb. re'y yollarına başvurma tehlikesinden korunmuş olur.

Eski ve yeni birçok bilgin, ahkâm hadislerini derleme ve onları fıkıh bablarına göre sıralama işi ile özel olarak ilgilenmişlerdir. Onlar bu çalışmalarında ahkam hadislerinden herbirinin râvileri hakkında bilgi vermek, hangisi ile amel edilip edilemeyeceğini belirtmek ve o hadisten çıkarılan hükümleri açıklamak suretiyle, daha sonrakileri hadislerin senetlerini ayrı ayrı inceleme külfetinden kurtarmışlardır. Bu sayede, taharet, namaz, oruç, evlenme, alım-satım gibi ahkâm konularından herhangi birinde varid olan hadislere başvurma işi kolaylaşmıştır.

Bu konuda eski müelliflerin -Kütüb-i Sitte'den başka- kaleme aldıkları kitapların en iyileri arasında İbn Ebî Şeybe'nin "Musannaf"ını, Tahâvî'nin "Maâni'l-âsâr"ını ve Muhammed b. Ali Şevkânî tarafından "Neylül-evtâr" adıyla şerhedilmiş bulunan İbn Teymîye adıyla maruf ^[305] Mecidüddin Abdüsselâm b. Abdillah'ın "Müntekâ'l-ahbâr"ını zikretmek gerekir.

Pek çok eserin sahibi olan büyük Hintli muhaddis Muhammed Eşref Ali et- Tehânevî'nin "Kitâbu'l-lâi's-sünen" ve "Câmi'ul-âsâr" isimli eserleri, yeni müelliflerin bu konuda yazdıklarının en mükemmellerindedir.

Üçüncü şart: Kitâb ve Sünnet'in nâsîh ve mensûhunu bilmek. Aksi takdirde nâsîh bir nass bulunduğu halde onun neshettiği mensuh nass ile amel etmiş olur. Müctehidin bütün nâsîh ve mensûh nassları ezbere bilmesi şart değildir. Fetva verdiği olayda dayandığı âyet veya hadîsin mensûh olmadığını bilmesi yeterlidir.

Bunu bilebilmek için, bu dalda bilginlerin yazmış olduğu kitaplara başvurmak gerekir. İbn'ül-Cevzî, el-Hâzîmî ve İbn Hazm ez-Zâhirî'nin eserleri burada anılabilir.

Dördüncü şart: Arap diline tam bir şekilde vakıf olmak. Bu, arapça bir sözü anlama hususunda, Cahiliye devrinde veya İslâm'ın ilk yıllarında yetişmiş Arapların yahut Halîl, Sîbeveyh, Kısâî, Ferrâ vb. mütekaddiminden olan bilginlerin seviyesine gelmek anlamındadır.

Tabii ki burada, onların ezberlediklerini ezberlemiş, derlediklerini (Arap dili malzemesini) derlemiş olmak kastedilmemektedir. Maksat, arapça bir sözü onların anladığı gibi doğru anlayabilmektir.

Bu da, ya İmam Mâlik ve İmam Şafîi gibi Arap dilinin parlak simalarının bulunduğu bir muhitte doğup yetişmek ve bu dilin inceliklerini kavramada âdetâ onlar gibi olmak suretiyle yani tabii yolla, veya nahiv, sarf, edebiyat ve belagat gibi Arap dili ile ilgili bilgileri nazari ve tatbiki olarak öğrenmek ve bunları kendisinin ayrılmaz vasıfları haline gelecek ölçüde hazmetmek suretiyle gerçekleşir. Nitekim, Arap muhitinde doğup yetişmiş olmayan İmam Ebu Hanîfe ve benzeri müctehidler, bu yolla, Arap muhitinin tabii şartları içinde yetişenler gibi olmuşlardır.

Bu şartın ileri sürülmesinin sebebi, gerek Kitap gerekse Sünnetin arapça oluşudur. Bu nassların kendi dilinde geldiği Arapın anladığı şekilde anlama gücüne erişmedikçe, nasslardan şer'î hükümleri çıkarabilmek mümkün değildir.

Beşinci şart: Fıkıh usulünü bilmek. Çünkü fıkıh usulü, icthadın temelidir. O olmadan, müctehidin esas gayesi olan tafsilî delillerinden şer'î hükümleri çıkarma işini başarması imkânsızdır. Zira tafsilî deliller bu hükümlere delâlet ederken, emir, nehiy, âmm, hâss gibi değişik şekiller içinde bulunur. Hüküm istinbatında bu şekillerin ve herbirinin hükmünün bilinmesi zaruridir. Bu şekilleri ve hükümlerini açıklamayı üstlenen ilim ise fıkıh usulüdür. O yüzden, Fahreddin er-Râzî'nin "el-Mahsûl" isimli eserinde vurguladığı üzere, bu ilim müctehid için gerekli ilimlerin en önemlilerindedir.

İctihad edecek kişinin, diğer müctehidlerce konmuş ve usul kitaplarında tedvin edilmiş kuralları bilmesi yeterli değildir. Usul ilmi tedvin edilmeden önceki müctehid imamların kavradıkları şekilde, bu kuralları bizzat kavramış olmalıdır. Bu noktaya ulaşabilmek için ise, şer'î kaynaklara çok iyi nüfuz etmesi, Arap diline tam bir vukuf kesbetmesi, arapçada lâfızların ve manaların kullanılış şekillerini dil bilginleri arasında da üstün bir mevkiye çıkaracak ölçüde bilmesi gerekir.

Bu ilmin tedvininden önce, onun meselelerini kavrama ve kurallarına ulaşma zor bir iş idi. Çünkü herbir konuda ayrı ayrı ve derinlemesine inceleme yapmak ve bu uğurda pek büyük gayret sarfetmek gerekiyordu. Tedvinden sonra ise, bu iş kolaylaşmıştır.

Fakat herhalükârda, icthad etmek isteyen kimse bu üstün mertebeye ancak, fıkıh usulüne müstakil bir araştırmacı gözüyle baktığı, usul meselelerini sadece kendi ikna olduğu ve delilleriyle isbatına muktedir bulunduğu kurallara dayanarak hüküm çıkaracak şekilde başkasına bağımlı olmaksızın ele alabildiği takdirde ulaşabilir. Hüküm çıkarırken, başkalarının belirlediği kurallara onları taklid suretiyle dayanan kimse ise, müstakil müctehid sayılmaz. Böyle kimse, usulünü taklid ettiği imamın doktrini çerçevesinde müctehid kabul edilir, ki bilginler arasında -aşağıda açıklanacağı üzere-

böyle kimselere "mezhepte müctehid" adı verilir.

Altıncı şart: İslâm hukukunun ana gayelerini bilmek, hikmet ve hedeflerini kavramış olmak. Bu, şer'î hükümlerin hangi olaylar hakkında geldiğini, bunların bir çoğunda Şâri'nin işaret ettiği illet ve hikmetleri inceleyip, tüme varım metodu ile sonuçlar çıkarmak suretiyle olur.

Aynı zamanda müctehidin, hakkında nass bulunmayan olayları iyi teşhis edip kıyas, istih̄san ve ıstıslah gibi yollarla onlara en uygun çözümleri bulabilmesi için, insanların ihtiyaçlarını, içinde buldukları durumları, dikkate alınmaya ve korunmaya lâyık örf ve âdetlerini de bilmesi gerekir.

334- Mukayyed İctihadın Şartları:

Mukayyed icthadda, bütün hükümlerle değil sadece icthad edilen hükümlerle ilgili hususları bilmek şarttır. Diyelim ki bir fakih, sadece büyü' veya icare yahut rehin meselelerinde icthad ediyorsa, o konudaki âyet ve hadisleri, icmâ ve ihtilâfları, nâsîh ve mensûhu ve icthad için gerekli diğer hususları bilmesi yeterlidir. Böyle bir kimsenin, namaz, oruç, hac gibi hükümlerde icthad için gerekli bilgilere de sahip olması şart değildir.

335- İctihad Belirli Bir Zamanla Sınırlanmaz:

İctihad ehliyetinin tahakkuku için biraraya gelmesi gerekli şartları yukarıda saydık. Bir kimsede bu şartlar gerçekleşince, bulunduğu zaman dikkate alınmaksızın o kimse müctehid olarak kabul edilir. Çünkü icthad belirli bir zamanla sınırlı değildir! Bu şartları şu zamana kadar taşıyanlar müctehiddir, daha sonrakiler müctehid sayılmaz diye bir kayıt yoktur. İctihadın varlığını veya yokluğunu belirleyen kriter, bulunması gerekli şartların gerçekleşmiş olup olmadığıdır. İlimler, ilâhî bir lütuf ve bağış olduğuna göre, Yüce Allah'ın birçok eski bilginin anlamakta güçlük çektiği şeyleri sonrakiler için kolay hale getirmesi imkânsız değildir. Şu sözlerin sahibi Nâsiruddîn İbnü'l-Münir'e Allah'tan rahmet dileriz: "Allah'ın lütufu çok geniştir. İctihadın belirli asırlara mahsus olduğunu iddia eden, geniş daraltmış ve yalan söylemiş olur. Geceler nice beklenmedik şeylere gebe dir."

336- İctihad Kapısının Kapalı Olduğu İddiası ve Bu İddiyanın Sebebi:

Sonraki asırlarda bazı bilginler, hicri üçüncü asrın sona ermesi ile icthad kapısının kapandığına hükmetmişlerdir. Bunun sebebi, kendi zamanlarında hüküm verme ve icthad etme konusunda büyük bir anarşi müşahade etmiş olmalarıdır. O kadar ki, bu yüce rütbeye asla ehil olmayanlar kendilerinin müctehid olduğunu iddia eder olmuşlar, istinbat kurallarının çoğu şöyle dursun azını bile bilmeyenler fetva vermeye kalkışmışlardır. İşte bu yüzden o bilginler, Allah'ın Yüce Dini üzerinden menfaat elde etme heveslisi bu tür parazit kimselerin yolunu kapatmak üzere yukarıda işaret ettiğimiz sözü söylemişlerdir. Bu, icthad ehliyetine sahip, icthad etmesi gereken ve bu imkânı elde etmiş kişiler için icthad kapısının kapalı olduğu anlamına gelmez.

337- Günümüzde İctihadın Mümkün Olup Olmadığı:

Buradaki sözümüz sadece günümüz şartlarında icthadın mümkün olup olmadığı ile ilgilidir. Müctehidde bulunması gerekli şartları dikkatle inceleyen kimse görür ki, günümüzde bunların gerçekleşmesi kolay değildir. Zira insanlar istinbat ve icthad melekесinin oluşmasını sağlayan dinî ilimleri öğrenmekten el çekip başka ilimlerle meşgul olmaya yönelmişlerdir. Şer'î ilimlerle meşgul olanlar ise ancak bir kısmı ile ilgilenmektedir. Keşke bunlara, öğrenmek üzere emek verilmiş olsaydı. Halbuki bu ilimlerle meşgul olanlar dünyevî kazanç vasıtası olması için ilgileniyorlar. İnsanlar arasında, ilim uğruna ilim tahsiline emek veren veya hakikati belirlemek yahut başkalarına doğruyu gösterme üzere bir meseleyi inceleyen çok azdır.

Fakat bu, icthadın kesildiği ve zammın sona erdiği anlamına gelmez. İctihad bakidir ve vasıtaları hazır olduğunda icthad yapılabilir. Hatta bazı bilginler şöyle demişlerdir: Herhangibir zamanda insanların, yeni olayların hükmünü öğrenmek üzere kendisine başvuracağı bir müctehidin bulunmaması şer'ân doğru değildir.

Bu söylediklerimiz mutlak icthad yani Ebû Hanîfe, Şâfi ve benzerlerinin yaptığı gibi kendine has icthad ve istinbat metodları ile şer'î kaynaklardan doğrudan doğruya hüküm çıkarabilme melekesi hakkındadır. Bunun dışında kalan icthad neveleri ise, mezhepte icthad çerçevesinde sayılır. "Mezhepte icthad", hakkında mezhep İmamının bir sözü nakledilmemiş olayların hükümlerini, "tahrîc" yoluyla imamının sözlerine veya ondan nakledilmiş kurallara dayanarak tesbit edebilmek demektir.

"Fetvada icthad", mezhep imamının görüşünü başka bir görüşe tercih etme veya imamın öğrencilerinin yahut başka imamların görüşleri arasında tercihte bulunma ehliyetidir. Bu nevi icthad her asırda ve her mezhepte var olmuştur. Nitekim fıkıh ve teşri tarihi konusunda yazılmış kitapların ilgili yerlerinde bu husus geniş olarak açıklanmıştır.

Bu iki nevi icthad yoluyla, meşhur dört mezhep imamından nakledilen pek çok fıkıh hükmünün esaslarının belirlenmesi, onlardan görüş nakledilmeyen hususlarda bu hükümlere kıyasta bulunmak üzere bunların illetlerinin tesbiti ve kendisine dayanılabilecek görüşlerin bilinmesi mümkün olmuştur. Böylece o imamların mezhepleri son derece sağlam esaslara bağlanmış ve dikkatli bir biçimde işlenmiştir.

Yine bu iki nevi icthad yoluyla, hüküm konusunda insanların değişik asırlarda duydukları ihtiyaçları karşılamak mümkündür. Çünkü bu fıkıh mezheplerinin imamları insanların muhtaç bulunduğu bütün konular ve meseleleri ele almışlar ve hükümlerini açıklamışlardır. Hatta bazıları kendi zamanında vukubulmamış meseleleri farazi olarak düşünmüş ve bunları hükme bağlamıştır. Böylece sonraki bir zamanda o olay ortaya çıkınca, o olayın hükmünü araştıranlar, meselenin çözümünü icthada ve yeniden düşünmeye ihtiyaç duyurmayacak şekilde hazır ve açık olarak önlerinde bulmuşlardır.

338- İctihadın Caiz Olduğu ve Caiz Olmadığı Konular:

Bütün şer'î hükümler içtihadı konu olamaz. Bazılarında icthad caizdir, bazılarında ise caiz değildir.

Birinci gurupta, namaz, oruç, hac ve zekâtın farzîyeti ve zina, hırsızlık, adam öldürme ve şarap içmenin haramlığı gibi dinin temel hükümleri bulunur. Bunlarda içtihadı yer yoktur, ihtilâfa itibar edilmez.

Hakkında hem sübut hem delâlet yönünden kat'î nass bulunan hükümler de bu guruba girer. Meselâ, “Zina eden kadın ve zina eden erkeğin herbirine yüz değnek vurun.”^[306] âyeti ile sabit olan zina suçunun cezası hem sübutu hem delâleti kat'î nass ile bildirilmiştir. Artık buradaki "celd"

(sopa) cezası ve bunun sayısı hakkında içtihadı yer yoktur. “Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin.”^[307] âyeti ile sabit olan hırsızlık suçunun cezası ve miras âyetinde belirtildiği üzere mirasta erkeğe iki kadına bir hisse verilmesi hükmü de böyledir. Aynı şekilde, diğer miktarı belirlenmiş cezalar ve keffaretler hakkında icthad edilemez, ihtilâf düşünülemez.

Bu guruba giren hükümler arasında, müctehidlerin herhangi bir asırda üzerinde icmâ ettikleri hükümleri de hatırlamak gerekir. Ancak icmânın senedi maslahat ise, maslahatın değişmesi ile yeni icthad yapılabilir. Senedin maslahat olmaması halinde ise, icthad edilemez ve buna aykırı yeni bir görüş getirilemez. Meselâ müslüman kadının gayr-i müslimle evlenmesinin batıl olduğu, kız veya erkek kardeşlerin torunlarıyla evlenmenin haram olduğu ve benzeri hususlardaki icmâlâr böyledir.

İkinci gurup hükümler, yani icthad edilebilecek hükümler ise şunlardır hükümler. Bunlar, delili âhâd yolla rivayet edilmiş ve hükme delâleti zanni hadîs olan hükümlerdir. Bu nevi sadece Sünnetle ilgilidir; Kur'ân'da bu nevi hükümler bulunmaz. Zira bilindiği üzere Kur'ân'ın tamamı sübut açısından kat'îdir.

Bu nevide icthad iki yönden sözkonusu olur: a) Sened, b) Delâlet. Sened yönünden icthad, râvilerin adalet, zabt ve benzeri durumlarının araştırılması ve hadisin rivayet zincirinin kesintisiz olup olmadığının incelenmesi demektir. Müctehid, incelemeleri sonunda hadisin sabit ve sahih olduğu kanaatine varırsa onunla amel eder, aksi halde onunla amel etmez. Şüphesiz bu işin sonucu, müctehidlerin bakış açılarına ve şahsî takdirlerine göre farklılıklar gösterir. Bazen bir müctehid râvilerin durumlarını inceler, hadisin sahih olduğuna kanaat getirir ve ona göre hüküm verir. Bir başka müctehid aynı hadisi inceledikten sonra râvilerden bir veya birkaçında tesbit ettiği bir kusurdan ötürü o hadisin sıhhatine kani olamaz ve onunla amel etmez. Böylece, bu farklı kanaatten dolayı aynı meselede değişik hükümlere varılmış olur.

Delâlet yönünden icthad, nass ile kastedilen manayı ve nassın bu manaya delâletinin kuvvetini tesbit etmek üzere yapılan incelemedir. Bilindiği gibi nass, bazen ânim, bazen mutlak olabilir. Manaya ibare, işaret veya başka yollarla delâlet edebilir. Bazen emir, bazen nehiy sıygasında bulunabilir. Bütün bu nevelerde hükmün bilinebilmesi için içtihadı ve araştırmaya ihtiyaç vardır. Ammın umümü üzerine mi bırakıldığı, yoksa bazı fertlerine mi hasredildiğinin, mutlakın ıtlak halinde mi yoksa mukayyed mi olduğunun, emir ile vücub mu yoksa vücub manasından çıkarılarak meselâ nedb veya ibaha iru kastedildiğinin, aynı şekilde nehiy ile hürmet mi yoksa bu manadan alınıp kerahet mi kastedildiğinin... bilinmesi gerekir. Bu da bilginlerin önemli görüş farklılıklarına yol açacak bir husustur. Nitekim fikhî hükümlerde müctehidler arasındaki meydana gelen ihtilâfların sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

2- Hakkında sübut bakımından zannî, delâlet bakımından kat'î nass bulunan hükümler. Bu neviye de Kur'ân'da raslanmaz; sadece âhâd Sünnette sözkonusu olur. Bu nevideki icthad faaliyeti, özellikle -birinci nevide belirtildiği şekilde- sened üzerinde cereyan eder.

3- Hakkında sübut bakımından kat'î, delâlet bakımından zannî nass bulunan hükümler. Bu nevi ile, lâfzî birden fazla manaya ihtimal veren Kur'ân ve mütevatir Sünnet naslarında karşılaşılır. Buradaki icthad faaliyeti sadece -birinci nevide açıklandığı şekilde- delâlet yönündendir.

4- Hakkında nass veya icmâ bulunmayan ve dinin kaçınılmaz (temel) hükümleri çerçevesinde sayılmayan hükümler. Bu nevide icthad faaliyeti, kıyas, mesalih-i mürsele, örf ve istishab gibi fakihlerin hüküm verirken başvurdukları yollardan biriyle, o meselenin hükmünü belirleme şeklinde cereyan eder. Bu da müctehidler farklı bakışlara sahip olabilecekleri bir alandır. Hatta önceliklerden daha fazla ihtilâfa elverişlidir. O yüzden, fikhî hükümlerde müctehidler arasındaki görüş ayrılıklarının başlıca sebeplerinden birini oluşturmuştur. Zira hüküm istinbat edilirken bu delillere dayanabileceği hususu bütün fakihlerin ortak görüşü değildir. Bazıları bunların hüccet olduğunu kabul etmemiş, bazıları ise bir kısmını hüccet saydığı halde bir kısmını reddetmiştir. Meselâ Zahiriler istishabın hüccet olduğunu kabul ettikleri halde, kıyas, istihsan ve istislahı reddetmişler, bunlardan birine dayanarak hüküm vermeyi caiz görmemişlerdir. Öte yandan, bunları hüccet sayan fakihler arasında da, hüküm istinbatında bu delillere dar veya geniş bir saha tanıma açısından farklılıklar bulunmaktadır.

339- İctihadın Hükmü:

Daha önce geçen şartları kendisinde toplamak suretiyle icthad derecesine ulaşan kimsenin, içtihadın caiz olduğu konular çerçevesinde bir mesele ile karşılaştığında, Kitâb ve Sünnet gibi şer'î delilleri incelemesi gerekir. Sözkonusu mesele hakkında icthad edip bir hükme vardıldıktan sonra, artık bu içtihadı kanaatine göre amel etmesi gerekir. O meselede kendisine muhalif görüşe sahip bir müctehidi taklid edemez.

Zira, müctehidin icthad ederek ulaştığı sonuç, kendisinin zann-i galibine göre Allah'ın o meseledeki hükmüdür. O halde müctehidin Allah'ın hükmü olduğuna kanaat getirdiği bu sonuca uyması zaruridir, başkasının farklı görüşünden ötürü onu terkedemez. Bu husus, bütün bilginlerin ortak fikridir. Çünkü başkasının görüşü de zanna dayanmaktadır. Bir kimsenin kendi zannını bırakıp başkasının zannına göre davranması caiz değildir.

Müctehid, vardığı hüküm ister doğru ister yanlış olsun içtihadından ötürü Allah katında sevabı hak eder. Şu var ki, doğruyu bulabilmesi halinde iki sevap birden kazanır: Biri icthad ve araştırmasından, diğeri hakikati bulabilmesinden dolayı. Yanlış sonuca varmış olsa bile, doğruyu bulma maksadı ile gösterdiği gayretten ötürü yine bir sevap kazanır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadisi bunu göstermektedir:

“Hakim (müctehid) icthad edip de doğru sonuca varırsa iki sevap, hata ederse bir sevap kazanır.”^[308]

Müctehid açısından içtihadın hükmü budur. Başkası açısından ise, müctehidin vardığı sonuç bağlayıcı bir hüccet değildir, hiç kimsenin ona uyması ve görüşü ile amel etmesi vacip değildir. Çünkü müctehidin vardığı sonuç, zann-ı galibe dayanmaktadır, yani hatalı olma ihtimali vardır. Hata ihtimaline açık olan şey ile amel etmek vacip değildir. Binaenaleyh bu hüküm, hangi asırda olursa olsun icthad ehliyetini haiz herkesin, hatta daha önce o hükmü vermiş olan müctehidin içtihadına açıktır.

340- İctihadın Değişmesi ve Bunun Ortaya Çıkaracağı Sonuç:

Müctehid karşılaştığı bir olayı inceleyip o konuda bir hükme ulaştıktan sonra aynı meseleyi tekrar tetkik ettiğinde içtihadı değişir ve öncekinin aksine bir sonuca ulaşırsa, artık birinci içtihadına göre amel edemez, ikinci içtihada göre uygulama yapması gerekir. Çünkü kendi kanaatine göre birinci içtihadı hatalı ikincisi doğrudur. Daha önce belirttiğimiz üzere, müctehidin doğru olduğuna kanaat getirdiği hükme uyması vaciptir.

Buna göre, bir müctehid, reşid kadının nikahının sahih olması için velinin şart olmadığı kanaatini taşıırken, velisinin izni olmadan bir kadınla evfense, daha sonra bu içtihadı değişip evliliğin sıhhatinde velinin şart olduğu kanaatine varsa, o kadından ayrılması ve o evliliği sürdürmemesi gerekir. Çünkü kendi inancına göre doğru olmayan bir hükümle amel etmesi caiz değildir.

Bu, müctehidin kendini ilgilendiren bir meselede kendisi için icthadda bulunması durumunda böyledir. Şayet başkası için icthad etmişse, yani fetva istenmesi üzerine veya hakim sıfatıyla icthadda bulunmuşsa ve sonra içtihadı değişmiş ise, fetva ve kaza (yargı) durumlarını ayrı ayrı ele almak gerekir:

Fetva durumunda, yani bir kimsenin müctehidden fetva istemesi üzerine icthad edip fetva vermesi halinde, eğer müstefti (fetvayı isteyen) bu içtihada göre amel ettikten sonra müctehidin içtihadı değişmiş ve öncekine aykırı yeni bir içtihadı sonuca varmış ise, müsteftinin fiilen gerçekleşen amelinde bir noksanlık gelmez ve batıl olmaz. Fakat müftünün görüşünden dönmesinden sonra müstefti bundan haberdar olmuş ise ve aynı durum tekrar başına gelirse, o zaman ikinci görüşe göre amel etmesi gerekir. Müstefti bu yeni görüşten haberdar olmamışsa, aynı mesele ile ne kadar karşılaşarsa karşılaşsın, hüküm önceki görüşe göre devam eder. Burada bir başka soru hatıra gelir: Müftünün, görüşünün değiştiğini ve yeni görüşünü müsteftiye bildirmesi gerekir mi, gerekmez mi? Bu hususta bilginlerin görüşleri farklıdır. Bazıları bunu gerekli görür, bazıları gerekli görmez, ki tercihe şayan olan görüş budur. Zira başka devirlerde bir çok meselede müctehidlerin görüşleri değiştiği halde, onların müsteftileri araştırıp onlara bunu haber verme ihtiyacı duyduklarını bilmiyoruz. Zaten böyle bildirme mükellefiyetinin öngörülmesi müctehidleri sıkıntı ve meşakkate katar. Oysa İslâm dininde sıkıntı ve meşakkat yoktur.

Kaza durumunda, yani müctehidin hakimlik görevini yürütürken bir meselede içtihadına göre karar vermesi halinde ise, daha sonra aynı meselede farklı içtihadı sonuca varırsa, müctehidin yeni olaylarda bu ikinci görüşü uygulaması gerekir. Ancak kendisi veya bir başkası onun birinci görüşe göre verdiği hükmü -kesin bir delile aykırılık bulunmadıkça- nakzedemez (bozamaz). Zira bir içtihadı hükmün başka bir içtihadı hükümle bozulabilmesi, hüküm anarşisine, istikrarsızlığa ve verilen hükümlere güvensizlik duyulmasına yol açar. Bunun kötü bir durum olduğu ise açıktır.

Rivayete göre Hz. Ömer, mesele-i hacriyyede ^[309] öz kardeşlerin mirastan pay alamayacaklarına hükmetmiş, daha sonra önüne benzeri bir olay getirildiğinde ise "üçtebir"lik miras payının, öz kardeşler ile anabir kardeşler arasında taksim edileceğine karar vermiştir. Kendisine: Sen falanca zaman böyle hükmetmemiştin, dendiğinde şu cevabı vermiştir: O günki kararımız öyle idi, bu gün ise böyle hükmediyoruz.

Hz. Ömer'in, hakimliğe tayin ettiği Ebû Musa el-Eş'ârî'ye yolladığı mektuptaki şu ifadesini bu anlamda yorumlamak gerekir: "Daha önce verdiğin bir hüküm, mesele üzerinde tekrar düşünüp doğru çözüme ulaştıktan sonra hakikate rücu etmeni engellemesin. Çünkü hakikat asıldır, onu hiçbir şey iptal edemez. Hakikate rücu etmek, batılı sürdürüp gitmekten hayırlıdır."

TAKLİD

341- "Taklîd" in Manası:

Usûl terimi olarak "taklîd" delilini bilmeksizin, sözü hüccet olmayan kişiden, başkasının görüşünü almaktır.

Ebû Hanîfe'nin görüşüne binaen abdestde başının dörtte birini mesheden veya vitir namazında "kunut" duasını okuyan kimsenin veyahut velisinin izni olmadan kendi başına nikâh akdine taraf olan buluş çağma gelmiş kızın durumu gibi.

342- Taklidin Hükümü:

Daha önce belirttiğimiz gibi, icthad derecesine ulaşan bir kimsenin, bir mesele ile karşılaştığında, o konuda icthad etmesi ve içtihadının sonunda ulaştığı hükme uyması vaciptir. O hususta kendi ulaştığı hükmü bırakıp başkasını taklid etmesi caiz değildir. İctihad mertebesine ulaşmamış kişiye gelince, -ister avamdan biri, ister icthad derecesine ulaşmada önemli olan bazı bilginleri elde etmek suretiyle avam mertebesini aşmış biri olsun- bu kişinin amelî hükümlerde başkasını taklid etmesinin caiz olup olmadığı hususunda üç farklı görüş ileri sürülmüştür:

1- Taklid hiçbir şekilde caiz değildir. Her mükellefin, karşılaştığı dinî meselelerde kendi başına icthad etmesi ve vardığı içtihadı sonuca göre uygulama yapması gerekir. Bu son derece tuhaf bir görüştür. Zira aşağıda açıklayacağımız üzere, bu, delillere aykırıdır. İbn Hazm'in bu görüş

üzerinde icmâ bulunduğu yönündeki iddiası ^[310] oldukça şaşırtıcıdır.

2- Taklid vaciptir. İctihad ehliyetleri ve taklid edilmelerinin caiz olduğu ittifakla kabul edilen müctehid imamlar devrinden sonra icthadda bulunmak geçersizdir. Bu da tuhaf bir görüştür. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, icthad, belirli kişilere has ve belirli zamanla sınırlı bir iş değildir.

3- Mutlak müctehid olmayan kimsenin, dinen müctehid imamlardan birini taklid etmesi ve karşılaştığı meselelerin hükümlerini bilginlerden sorması gerekir. Şayet alım-satım gibi bir kısım fıkıh meselelerinde müctehid ise, kendi içtihadı ile hükmünü bilemeyeceği konularda taklid etmesi icap eder. Bizim seçtiğimiz ve tercihe şâyân bulduğumuz görüş budur.

Şu delillerin bu görüşün üstün olduğunu gösterir:

a) "Eğer bilmiyorsanız, bilenlerden sorunuz." ^[311] âyeti. Yüce Allah burada, bilmeyen kişiye bilene sormayı emretmiştir. Bu âyet, insanlar içinde hem bilenlerin hem bilmeyenlerin bulunduğu, bilmeyenlerin karşılaştıkları ve bilmedikleri meselelerin hükümlerini bilenlerden sormaları gerektiğine kesin bir şekilde delâlet eder. Bu da, bilmeyenin, sorduğu hususta bileni taklid etmesinin vacip olduğunu gösterir. Aksi takdirde sormayı

vacip kılmanın bir faydası olmazdı. O halde, taklidi yasak ve herkesin ichtihad etmesini vacip sayan görüş, bu nassm muhtevasına ters düşmektedir.

b) Sahabe ve Tâbiûn zamanında, müctehid olmayanlar bir olay ile karşılaştıklarında Sahabe veya Tâbiûn müctehidlerine başvururlar, bu olay hakkında Allah'ın hükmünün ne olduğunu sorarlar, o müctehidler de bu tutumu hiç yadırgamaksızın onların sorularını cevaplandırır, sorulan olaylar hakkında Allah'ın hükümlerini açıklarlar. O müctehidler bu kişilere hükmü bilmek için bizzat ichtihad etmelerini emrettiklerine dair hiçbir şey nakledilmiş değildir. O halde, ichtihad etmeye gücü yetmeyen kişinin ichtihadla mükellef olmadığı, o kişi için hükmü bilme yolunun ichtihada ehil olana sormak olduğu hususunda Sahabe ve Tâbiûn icmâ etmiş demektir. Buna göre bütün insanları ichtihadla mükellef tutmak icmâyâ aykırıdır.

c) İctihad, her insanın güç yetirebileceği bir iş değildir. Zira bu iş, sahibine şer'î delilleri anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarabilme imkânı veren özel bir muhakeme gücü gerektirir. Bu melekeyi ise Allah bütün kullarına vermemiş, sadece bazı kullarına nasip etmiştir. Gücü yetmeyen kimse bu işle mükellef tutulsaydı, imkân dışında olan bir konuda teklif yapılmış olurdu. Oysa İslâm dininde güç yetirilemeyecek bir teklifte bulunmak (mükellefiyet yüklemek) caiz değildir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Allah kimseye gücünün üstünde mükellefiyet yüklemeyiz.”^[312]

d) İctihad derecesine ulaşabilmek için, şer'î ve lügavî (dil ile ilgili) ilimleri elde etmek üzere çok uzun bir zaman ayırmak gerekir. Bütün insanlar bu işle uğraşsalar, bu, kendi zaruri ihtiyaçlarını karşılamaktan el etek çekmelerine ve yaşamak için gerekli çalışmaları yapamamalarına yol açar. Böyle bir durum ise, toplum düzeninin ve medeniyetinin üzerine bina kılındığı, ziraat, ticaret ve sanayi gibi diğer faaliyetleri yok eder.

343- Belirli Bir Mezhebe Bağlanmanın Zorunlu Olmaması:

İctihad edemeyen kişi için taklid ve bilmeye ihtiyaç duyduğu hükümleri ilim ehline sormak vacip olmakla beraber, karşılaştığı bütün meselelerde belirli bir imamı taklid etmesi vacip değildir. Dilediği müctehidi taklid edebilir. Bir meselede bir müctehîdi, başka bir meselede başka bir müctehidi taklid etmesi caizdir. Meselâ İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi gibi belirli bir mezhebe bağlanmış olsa bile sonuna kadar o mezhepte kalması vacip değildir; bilginlerin tercihe şâyân görüşüne göre, o mezhepten başka bir mezhebe geçebilir. Zira Yüce Allah kimseyi bizatihi bir imama veya belirli bir mezhebe uymakla mükellef kılmamış, şu veya bu bilgin ile sınırlamaksızın bilenlere uymayı emretmiştir. Nitekim yukarıda geçen âyeti bunu göstermektedir.

Diğer taraftan, Sahabe devrinde ve onlardan sonraki devirlerde mukallidler belirli bir bilgin veya mezheple sınırlı olmaksızın rastladıkları bilginlere soragelmışlerdir. Bu durum, öylesine yayılmış ve tekerrür etmiştir ki, -hiçbir devirde bilginlerin itirazı ile de karşılaşmadığından- müctehid olmayan kişi için belirli bir imamı taklid etmenin ve karşılaştığı bütün meselelerde hep aynı mezhebe uymanın vacip olmadığı hususunda âdeta icmâ oluşmuştur.

Şuna da dikkat etmek gerekir ki, müctehidlerin amelî hükümlerdeki görüş ayrılıkları, Yüce Allah'ın kullarına rahmetinin eseridir; bu, onlara sağladığı bir genişliktir. Müctehid olmayan kişinin belirli bir imam veya mezhebin görüşü ile amel etmeye mecbur kılınması, cezalandırma ve sıkıntıya itme anlamı taşır.

Bu yüzdendir ki, İmam Mâlik b. Enes, "Muvatta" isimli eserini beğenen Abbasî Halifesi'nin (Ebû Cafer veya Reşid), bu eseri şehirlere dağıtma, kılıç zoru ile bile olsa herkesi onu uygulamaya ve ona aykırı fetvaları terketmeye zorlama teklifini kabul etmemiş, şöyle diyerek onu bu işten alıkoymuştur: Ey Mü'minlerin Emîri! Bunu yapma. Zira Sahabe değişik yerlere dağılmışlardır. Onlar benim delil olarak dayandığım Hicaz hadislerinden başka hadisler rivayet etmişler, insanlar da bunları uygulamaya koymuşlardır. Onları kendi bilginleri vasıtasıyla ulaşan hadislere göre yaptıkları uygulama ile başbaşa bırak. Şüphesiz Allah bu ümmetin furû hükümlerdeki ihtilâfını rahmet saymıştır.

Buna göre, İslâm hukukunu esas alarak kanun yapacak olan yasama organlarının belirli bir mezhep ile bağımlı kalmaması caizdir. Aksine, bütünü itibarıyla İslâm hukukunu temsil eden fıkıh mezheplerinin görüşleri arasında zamanın ve çevrenin şartlarına uygun olan hükmü seçmesi gerekir. İslâm dininin engin tolerans anlayışına ve kolaylık prensibine uygun düşen tutumun bu olduğu şüphe götürmez. Zira din kolaylık demektir, zorluk

demek değildir. Yüce Allah: “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”^[313] buyurmuştur. İnsanları zorluğa itmenin; bütün işlerinde hayrı gerçekleştirecek, zaman ve çevre şartlarına uygun düşecek çözümleri bulma hususunda sıkıntıya yol açma ihtimalini bile bile, kaza ve fetvada onları belirli bir mezheple bağımlı tutmanın dinde hiçbir esası yoktur. Allah ve Rasûlü, belirli bir mezhebe uymayı veya bizatihi bir müctehidi taklid etmeyi değil, şahıs veya mezheple sınırlamaksızın ilim ehline başvurmayı ve onlara sormayı emretmiştir. Çünkü bütün fıkıh mezhepleri tek bir kökten neşet etmiştir, hepsinin kaynağı birdir. O da Kitap ve Sünnet, yani ilahî vahiydir. Hiçbirisi diğerinin sahip olmadığı muteberiyet ve değere sahip değildir. Muteber olma hususunda hepsi eşittir. Kişinin kendisi için en kolay ve uygun olanı almasında sakınca yoktur.

Şu halde, yasama organının, güvenilir içtihadî görüşler arasından, insanların hayrına olan sonucu gerçekleştirecek, ihtiyaçlarını karşılayacak, onları sıkıntı ve zorluğa katmayacak olanlarını seçmesi gerekir. Zira dinler, ancak, insanların hayrına olan sonuçları gerçekleştirmek, onlardan zorluk ve sıkıntıyı gidermek üzere gelmiştir.

Bu geniş kapsamlı ilime dair kaleme aldığımız kitap burada sona ermiş olmaktadır.

Beni bu işe muvaffak kıldığı için ve hertürlü nimetlerinden ötürü Allah'a şükrediyor, Yüce Rasûlünü, ailesini, ashabını ve -Kıyamete kadar- onun yolunu izleyenleri salât ve selâm ile anıyorum.

[1] el-Mâide: 5/1.

[2] el-Mâide 5/38.

[3]

Aynı anlamda bkz. Buharı, Şehâdâl, 8.

[4]

Bu görüşte olanlar. Hanefiler, Şâfiiler ve Hanbelilerdir. Mâlikiler bu görüşe karşı çıkmışlar ve babalık vasfının kısas cezasının uygulanmasına engel olamayacağını savunmuşlardır. Konunun önemine binaen, burada her iki tarafın delillerine ve üstün bulduğum görüşe işaret edeceğim: Cumhur (çoğunluk) görüşünü şu iki gerekçeye dayandırmaktadırlar:

1- Hz. Peygamber (s.a.v) "*babaya, çocuğuna karşılık kısas uygulanmaz*" buyurmuştur. (Tirmizi. Diyât, 9). Hadisle geçen kısas., demektir. Şu halde hadis, sözkonusu mesele hakkında açık bir ifade taşımaktadır. Mâlikiler şu iki âyeti delil göstermişlerdir:

1-"*Ey İman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*" (el-Bakara 2/178). Âyet, öldürülenler arasında ayırım gözetmeksizin bütün (kasdî) öldürülenler hakkındadır.

2-"*Orada (Tevrat'ta) onlar hakkında şöyle yazdık: Cana can...*" (el-Mâide 5/45) Âyette geçen (can, kişi) kelimesi, öldürenin baba olup olmaması arasında bir ayırım olmaksızın herkesi kapsamaktadır. Hernekadar bu ifade, adam öldürme suçunun Tevrat'taki hükmünü haber verme şeklinde sevk edilmiş ise de, Yüce Allah bu hükmü ikrar etmiş ve olumsuz tarzda zikretmiştir. O halde müslümanlar hakkında da şer'î hüküm sayılır.

Tercihe şayan olan, Mâlikilerin görüşüdür. Çünkü cumhurun dayandığı hadisi, hadis mütehasısları zayıf bulmuşlardır. Şu halde Malikilerin dayandığı Kur'an'ın umûm ifadelerini tahsis etmek şöyle dursun, bu hadis istidlale elverişli sayılmaz. öte yandan, babanın yok edilmesini gerektiren sebep kendi fiilidir, yoksa onun oğlu değildir. Öyleyse, "baba çocuğunun varlık sebebidir, o yüzden çocuk babasının yok edilmesi için sebep kılınmaz" denmesi doğru değildir.

[5]

Burada yazar, (b) şıkkı ile "Azimet ve Ruhsat"ı kasdetmektedir. Yazar s: 187'de buradaki ayırımı tekrar işaret edecek ve s: 188-190'da (b) şıkkını inceleyecektir. Gerek (a) şıkkının incelenmesi geniş yer kapladığından, gerekse aşağıda konu şıklar halinde ele alınmadığından, zihinde sistematığın korunabilmesi açısından okuyucuya kolaylık sağlamak için böyle bir hatırlatmayı uygun gördük, (mütercim)

[6]

el-Müzemmil: 73/20.

[7]

bkz. dipnot 87.

[8]

Hanefî mezhebine göre. Bir farz namazı tek başına kılan kimsenin zimmetinden borç düşmüş olur; aynı namazı cemaatle tekrar kılamaz. Yine bu mezhebe göre, gerekli araştırmayı yaptıktan sonra teyemmüm eden kimsenin, namazını lamamladıktan sonra suyun bulunması halinde bu namazı iade etmesi gerekmez (mütercim)

[9]

el-Mâide: 5/89 (Âyel metni için bkz. 210 numaralı dipnotun metni).

[10]

el-Bakara: 2/282.

[11]

el-Bakara: 2/283.

[12]

en-Nûr: 24/33.

[13]

Mükâtebe, kölenin belirli bir edimi yerine gelirmesi karşılığında efendinin ona hürriyetini vermesi taahhüdünü ihtiva eden âzâd sözleşmesi demektir, (mütercim)

[14]

"Taraflımızdan ilâve edilmiştir." (mütercim)

[15]

en-Nisâ: 4/23.

[16]

bkz. dipnot 125.

[17]

En'âm: 6/151.

[18]

el-İsrâ: 17/32.

[19]

el-Hacc: 22/30.

[20]

el-Mâide: 5/90.

[21]

Hadisin farklı rivayetleri için bkz. Buharı, Rikâak, 22; Zekât, 53; Müslim, Akdiye, 10. 13,14; Muvata", Kelâm, 20; Dârimî; Rikaak, 38.

[22]

el-Cum"a: 62/9.

[23]

Bu konuda gerekli gördüğümüz bir açıklama daha önce tarafımızdan yapılmıştır, bkz. dipnot 15. (mütercim)

[24]

Ebu Davûd, Nikâh yerine lâfzı ile.

[25]

bkz. dipnot 188.

[26]

et-Teyssîr Şerhu't-Tahrir. II, 267, 268; Fevâtihu'r-Rahamût Şerh'u Müselmemiv Sübût, I, 85.

[27]

Buharı, ezan, 160; Ebu Davud, at'ime. 41 (kısmen farklı lâfız ile).

[28]

el-Mâide: 5/5.

[29]

el-Bakara: 2/173.

[30]

el-Bakara: 2/235.

[31]

en-Nûr: 24/62.

[32]

el-Bakara: 2/60.

[33]

Bazı usûlcüler, azimet ve ruhsatı, teklifî değil vaz'î hükümlerin nevelerinden sayarlar. Onların bu meseleye bakışları şöyledir: Esasen azimet, Şâri'in, normal durumu aslî-genel hükümlerin devamı için, normal dışı durumları da kullara kolaylık sağlanması için sebep kılması demektir. Sebep ise, teklifî değil vaz'î hükümlerdir. Biz burada çoğunluğun Benimsediği yolu, yani azimet ve ruhsatın vaz'î değil teklifî hükümlerden sayılması metodunu izledik. Çünkü azimet, Şâri'in genel bir şekilde kendisi ile ilgili talepte bulunduğu yahut mubah kıldığı fiile verilen isimdir. Ruhsat da, Şâri'in zaruret veya ihtiyaçtan ötürü mubah kıldığı fiildir. Talep ve ibâhanın vaz'î değil teklifî

hükümlerden olduğu ise açıktır.

[34] Tâhâ: 20/115.

[35] en-Nahl: 16/106:

[36] en-Nisâ: 4/29:

[37] el-Bakara: 2/195:

[38] Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâm'l-Kur'an. X, 189.

[39] el-Bakara: 2/184:

[40] en-Nisâ: 4/101:

[41] Hanefîlere göre, yolculuk halinde namazın kısaltılması ruhsal değil azîmeltir. Dayandıkları delil Hz. Ayşe'nin rivayet ettiği şu hadisiir: "'Namaz önce ikişer rekât olarak farz kılındı. Sonra hazar (mukim) namazına ilâve yapıldı ve sefer namazı olduğu gibi bırakıldı.'" Ali Hasebuilah, Usûlü'l-Teşrî' el-İslâmî, Mısır, 1982, s. 395, dipnot 2. (mütercim)

[42] el-Bakara: 2/184:

[43] Kanaatimizce, yazar, bu nevi ruhsatın hükmünü belirtirken, zorlanmış bir örneğe başvurmaktadır. Zira can tehlikesi olan durumlarda haram fiilin işlenmesi bile vacip olduğuna göre, bu nevi ruhsat için böyle bir örneğe gerek bulunmamaktadır. Kaldı ki, yazarın aşağıda dördüncü nevi ruhsat için koyduğu kaydı bu nevi için de koyarak bir çok yazarın yapıldığı gibi bunun "mecazen" ruhsat olarak nitelendiğini ifade etmesi daha uygun olurdu. Zira bu sözleşmeler, belirli zaruret hallerinde tecviz edilmiş sözleşmeler olmayıp, aslında bunların mubahlığı birer azimet hükmü teşkil etmektedir, (mütercim)

[44] el-Bakara: 2/54: Bu örnek, âyetteki "öldürme" kelimesinin maddî anlamda öldürme şeklinde yorumlanışına göredir, ki bu yorum seleften nakledilmiştir. Fakat bu, manvî anlamda öldürme olarak da yorumlanabilir. Bu anlamı ile öldürme, nefse hakim olma, ona yenilmeme ve davranışlarda dizginleri nefsin eline bırakmama demektir. Bu yorum esas alındığında, âyet, günahlardan tevbede kişinin kendisini öldürmesinin şart olduğuna delil teşkil etmez.

[45] el-Bakara: 2/286:

[46] el-Â'raf: 7/157:

[47] Yukarıdan ben gelen akışa göre, burada ruhsatın hükmünün açıklanması beklenirdi: yazar ise, ruhsat sağlanmazdan önceki durumu (önceki dinlere has hükümleri) kasdeymiş olmaktadır, (mütercim).

[48] el-Bakara: 2/185:

[49] el-İsrâ: 17/78.

[50] el-Bakara: 2/185.

[51] Şâtîbî, el-muvâfakaat. I. 178 vd.

[52] Aynı anlamda bkz. Ebu Davûd, Zekât, 4; Tirmizî, Zekât, 8, 10; Muvatta", Zekât, 4, 6; Ahmed b. Hanbel, I, 148.

[53] Burada "akid" kelimesini "hukukî tasarruf" şeklinde anlamak gerekir. Çünkü İslâm hukuku terminolojisinde tek taraflı irade ile meydana getirilen hukukî muameleler için de "akid" terimi kullanılabilir (mütercim)

[54] bkz. dipnot 292.

[55] el-Bakara: 2/286:

[56] et-Talâk: 65/7:

[57] Ebu Davud(Nikâh) 39

[58] Hadisin rivayetleri için bkz. Buhari, Cenâiz, 32, 33; Meğâzî, 8; Müslim, Cenâiz, 18, 19, 22, 23, 24, 24, 27; Ahmed b. Hanbel, I, 47, UI, 31.

[59] el-Hadîd: 57/22-23:

[60] Âl-ü Imrân: 3/102:

[61] eş-Şûrâ: 42/37:

[62] Âl-ü Imrân: 3/134:

[63] el-Bakara: 2/185:

[64] en-Nisâ: 4/28:

[65] e!-Hacc: 22/78:

[66] Ahmed b. Hanbel, V, 266.

[67] Aynı anlamda bkz. Buhari, Menâkib, 23, Edeb, 80, Hudûd, 10; Müslim, Fedâil, 77, 78; Ebu Davud, Edeb, 5; Muvatta', Hüsnü'l-Huluk, 2.

[68]

Müslim, Sıyâm, 177.

[69] Buhârî, Nikâh, 1.

[70] Hz. Peygamber'in bu İki işi tefrik etmesindeki ölçüyü, yazarın son cümlesinde olduğu gibi- tahammül edilebilir ve tahammül edilemez meşakkat şeklinde belirlemek isabetli görünmemektedir. İkinci işteki temel özellik, kişinin, faydası olmayan ve dinen de emredilmemiş bir işi kendisi için vecibe haline getirmesinin(mütercim)

[71] Zekâtın münhasıran ibadet özelliği taşıyan amellerden sayılması Hanefilere göredir. Diğer fakihler bu konuda onlara karşı çıkmışlar ve şöyle demişlerdir: Zekât, sırf ibâdet değildir; onda servet vergisi niteliği de vardır. Allah, fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin hakkı olmak üzere, zenginleri bu vergi ile mükellef tutmuştur.

Bu ihtilâfın pratik sonucu, küçüğün ve akıl hastasının malından zekât gerekip gerekmeyeceği hususunda kendisini gösterir. Zekâtın sırf ibadet"olduğunu savunanlara göre onların malından zekât verilmesi gerekmez; - İkinci görüşün sahiplerine göre ise gerekir.

[72] et-Tevbe: 9/60: 41

[73] Hanefi imamlardan Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve Züfer'egöre, küçüğün ve akıl hastasının malından fitır sadakası verilmesi gerekmez. Bu görüş ayrılığı, bilginlerin fitır sadakasına bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır: Bu amelin ibadet yönü mü yoksa malî mükellefiyet yönü mü daha ağır basmaktadır? Cumhura göre malî mükellefiyet yönü üstündür; o yüzden, küçüğün ve akıl hastasının malından fitır sadakası verilmesi gerekir. Muhammed ve Züfer'in nazarında ise, ibadet yönü üstündür; böyle kişilerin malından fitır sadakası verilmesi gerekmez.

[74] et-Tavdîh ve't-Tetvîh, III, 115; et-Teysîr Şerhu't-Tahrir, II, 320.

[75] "Kazif ten maksat, zina ilhamı ihtiva eden bir İsnatta bulunmaktır. Kazif suçunun İslâm hukukunda iki türlü cezası vardır: Birisi aslıdır, ki bu seksen değnek vurulması şeklinde belirlenmiş olan cezadır.

Diğeri tebe'î cezadır, ki bu da, iftirada bulunanın şahitliğinin kabul edilmemesidir. Şu âyet buna delildir:

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra bunu isbat için dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar faşıklardır. Daha sonra tevbe edip de (nefislerini) islah edenler müstesna. Şüphesiz Allah Çok yarlıgayıcı, çok merhametlidir." (en-Nür 24/4.)

[76] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Tirmizî, Hudûd, 1; Dârimî, Hudûd, 1.

[77] en-Nisâ: 4/43:

[78] el-Mâide: 5/90.

[79] Türk Medenî Kanunu'nda (madde 8) "capacite de jouissance des droitscivils" karşılığı olarak "medenî haklardan istifade ehliyeti" denmekte ise de genellikle benimsenen ve yaygın olan kullanım "hak ehliyeti" şeklindedir, (mütercim)

[80] Fakihlerin çoğunluğuna göre, ceninin velisi ve vasisi olmaz. Fakat mallarını korumak üzere cenin için "emin" tayin edilebilir. Emin, vasi hükümlerine tabi değildir; ceninin malları üzerinde hiçbir şekilde tasarrufta bulunamaz. Günümüzdeki bazı kanunî düzenlemelerde ise, bir kısım fakihlerin görüşüne uyularak, cenin için vasi tayin edilmesi öngörülmüştür, ki bu vasi, bilinen vesayet hükümlerine tabidir.

[81] Temyiz kudreti bu yaştan önce veya sonra oluşabilir; fakat bilginler hukuki istikran sağlayabilmek için bu yaşı temyiz çağının başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.

[82] Yeni Medenî Kanun'un 14. maddesinde şu hüküm yer almıştır: "Akıl hastası ve mâ'tuhun, kısıtlama kararının tescilinden sonra yaptığı hukukî işlemler batıldır."

[83] bkz. İbn Kayyim, İlamu'l-muvakk'ın, III, 231-322.

[84] Hanefi usûl bilginlerinin tutumu budur. Halbuki doğrusu, rızanın sözleşmenin rükünlerinden veya in'ikad şartlarından sayılmasıdır. ki bunun bulunmaması halinde sözleşme fasit değil batıl olur. Çünkü rıza -tıpkı ihtiyar gibi ve bu açıdan aralarında fark olmaksızın- sözleşmelerde ve diğer hukuki muamelelerde esaslı bir durumdur. O yüzden ki, Hanefi bilginlerin de, bey'i (satım sözleşmesini) "karşılıklı rıza ile mal mübadelesidir" şeklinde tarif ettiklerini ve rızayı bu sözleşmenin mahiyetinden bir parça saydıklarını görüyoruz.

Usulcülerin yukarıda belirtilen tutumu benimsemelerindeki sebep, Hanefi mezhebi imamlarından mükrehin sözleşmeve diğer hukuki işlemleri hakkında nakledilmiş bazı hükümleri gözönüne almış olmalarıdır. Gerçekten, sözkonusu imamlar, nikâh, talâk ve itk (köle azadı) dışında kalan bu hukuki işlemlerin butlanına değil fesadına hükmetmişlerdir, nikâh, talâk ve itkin ise, mülci ikrah altında bile olsa geçerli olduğuna kanidirlir.Giriş bölümünde açıkladığımız üzere, sözü geçen usulcüler, delillerin desteklediği ve objektif bakışla belirlenmiş metod ve kuralları değil, mezhep imamlarının hüküm çıkarmada ve fer'i meseleleri çözüme bağlamada takip ettikleri metod ve kuralları zikrettikleri için mazur sayılabilirler, şüphesiz, ikrah konusunda Hanefi mezhebi imamlarından nakledilmiş bulunan fer'i fikh hükümlerine uygun düşen kural, rızanın sıhhat şartlarından sayılması ve rızanın bulunmaması halinde sözleşmenin batıl değil fâsid kabul edilmesidir.

[85] Bu hususta denilebilir ki: Mükreh ile hâzil (lâtife beyanında bulunan) arasında açık bir fark vardır. Bu farklılığa rağmen mükrehin hâzile kıyas edilmesi doğru olmaz. Bu düşüncüyü biraz açıklayalım: Hâzil, kendi isteği ile ve geçerli bir ihtiyar hali içinde söz söyleyen fakat sözüne sonuç bağlanması değil istihza ve eğlenme maksadı taşıyan kimsedir. Özellikle helâllik-haramlık yönü itibarıyla Allah hakkı ihtiva eden işlemlerde hâzilin şaka ve eğlenme niyetini dikkate almayıp, sözünü geçerli saymak suretiyle ona ağır bir hüküm uygulamak onun fiiline uygun düşer. Çünkü kula. Yaraticısına karşı şaka ifadesi kullanmak yaraşmaz. Mükrehe gelince, onun. sözü söylemede ne arzusu vardır, ne de geçerli bir ihtiyar hali içinde söylemiştir. Sonra, bu sözü söylemede istihza veya eğlenme maksadı da yoktur. Sadece tehdidi altında bulunduğu eziyeti babından savmak istemektedir. Böyle kimseye uygun düşen hüküm ise, durumunu ağırlaştırma değil, hafifletmedir. Bu da, İslâm hukukularının çoğunluğunca kabul edildiği şekilde; hukukî işlemler arasında fark gözetmeksizin mükrehin sözlerini geçersiz saymaktır. Kanûnu'l-Mehâkim es-Ser'iyye, talâk konusunda bu görüşü benimsemiş ve birinci maddesinde mükrehin 'c sarhoşun talâkının yecersiz olduğunu belirtmiştir.

[86] el-Bakara: 2/173.

[87] el Bakara: 2/195.

[88] en-Nahl: 16/106.

[89] Yakın anlamda bkz. İhn Mâce, Hudûd. 5.

[90] Yazar. sahabi kavli ve şer"ü men kablênâ gibi di! unsurunun önem taşıyabileceğt talî kaynaklan kasetmiş olmalıdır, (mütercim)

[91] el-Mâide: 5/89.

[92] en-Nür: 24/4

[93] en-Nür: 24/2.

[94] Bu şekildeki kat'iliğe "el-kaf bi'l-ma'nâ'l-âmm" (genel manada kai"ilik) denir, ki bu durum, kendi manasından başka manaya ihtimali olan, fakat bu ihtimal hakkında delilin bulunmadığı lâfızlar için sözkonusudur. Bu tarz kesinliğin sağladığı bilgiye bilginler "ilm-i tumenine" demişlerdir. "Zahir lâfızdan, "âmm nass"dan ve "meşhur hadis"leri elde edilen bilgi böyledir. Asla başka ihtimale açık olmayan kat'iliğe ise, "el-Kat" bi'l-ma'nâ'l-hâss" (özel manada katilik) denir. Bunun sağladığı bilgiye bilginler "ilm-i yakın" demişlerdir. Mütevâkir haberden, "müfesser" ve "muhkem" lâfızlardan elde edilen bilgi böyledir. Nitekim bunları aşağıda açıklayacağız. Ayrıca hkz. et-Tavdih Şerhu't-Tenkîh, III, 129.

[95] Tirmizî, Zekât, 4.

[96] el-Bakara: 2/228.

[97] en-Nisâ: 4/24.

[98] el-Bakara: 2/8

[99] el-Nisa: 4/23.

[100] el-Bakara: 2/234.

[101] en-Nisa: 4/11.

[102] Müslim. Vasiyye. 5. 7. 8.

[103] Fıkıh terimi olarak "zihâr" bir erkeğin, karısına meselâ "sen bana annemin sini gibisin" gibi bir itade ile onu evlenmesi yasak olan kadınlardan birine benzetmesidir. Araplardaki bu âdeti tasvip elmeyen Kur'ân, bu yola başvuran kişiyi keffaret ödemekle mükellef tutmuştur. Buna göre, böyle bir kimse keffaret borcunu yerine getirmeden karısına yaklaşamaz. Zihâr keffareti şudur: Köle azadı, buna gücü yetmezse iki ay peşpeşe oruv. bümü da gücü yetmezse altmış takirî doyurmak.

[104] el-Mücadele: 58/4

[105] en-Nisâ: 4/23.

[106] Burada dikkat edilmesi gerekli bir husus da şudur: Meftûm-ı muhalife göre hüküm verilmesini kabul edenlere göre dahi, bir sözde geçen kaydın, zıt anlamı gösterme dışında bir sebebe dayalı olmaması gerekir. İşte burada, kaydı çoğunlukla uygulamada karşılaşılan durumu gösterdiğinden, bu bu kayıttan zıt anlama göre hüküm çıkarılamaz, (mütercim).

[107] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Ahmed b. Hanbel, V, 432. Sa' için bkz. dipnot 106.

[108] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Muvatta', Zekât. 52.Hadisın rivayetleri için bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye, II, 406 vd.

[109] Hanefî usûl kitaplarını okuyanlar, hükümün sebebinde mutlak ve mukayyedlik için hep bu hadisin misal getirildiğini görürler. Şüphesiz, bu konudaki bir misaltendirmenin doğru sayılması için, lâfzın, birinde mutlak diğerinde mukayyed yer aldığı iki ayrı nassın bulunması gerekir. Sadaka-i fitır hakkındaki hadis ise böyle değildir. Zira Hz. Peygamber, -hadisçilerin belirttiği üzere- bunu ramazan bayramından bir veya iki gün önceki hutbesinde söylemiştir. Şu halde bu, bir çok sahabinin şahit olduğu bir olaydır. Hz. Peygamber'den sadır olan sözün tek olacağı ise gayet açıktır. Bu konuda nakilde bulunan güvenilir ravilerden biri. bize Rasûlüllah'ın söylediğini başkalarının naklettiğinden bir kelime fazlası ite rivayet etmişse, bunun kabulü ve gereğince amel edilmesi İcap eder ve bu rivayet, bu fazlalığı ihtiva etmeyen diğer rivayetlerin noksanlığını ortaya koymuş olur. Artık bu iki rivayet arasında tearuzdan sözedilemez. Şu halde burada, "bazı bilginlere göre mutlak mukayyede hamledilir, diğerlerine göre hamledilmez" denebilecek şekilde birinde lâfzın mutlak diğerinde mukayyed geldiği aynı meseleye dair iki ayrı nass bulunmamaktadır. Esasen burada, lâfzın mukayyed bulunduğu tek bir nass vardır ve bu kayda göre amel etmek gerekmektedir; bunun ortadan kalktığını gösteren bir delil bulunmadıkça bu kayıttan vazgeçmek caiz değildir. Kanaatimize göre, bu konuda şu örneğin verilmesi isabetli olur: Sahih bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Şayet yolları bir ise, komşu, komşusunun (sattığı gayrimenkuldeki) şufa hakkına daha lâyıktır. Komşusu gaip bile olsa bu hakkı (onun için) bekletir."

Yine sahih bir rivayete göre Hz. Peygamber komşu lehine olmak üzere şufa hakkına hükmetmiştir. (Hadisin rivayetleri için bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye, IV, 172-173). Görüldüğü gibi birinci hadisle komşunun şufa hakkına sahip olması 'yollarının bir olması' kaydına bağlanmıştır. Bu kaydın gerektirdiği hüküm, yolları ayrı ise komşulardan birinin gayrimenkulunu üçüncü şahsa satması halinde diğer komşunun şufa hakkından faydalanamamasıdır. İkinci hadiste ise şufa hakkı, bu kayda bağlanmaksızın mutlak şekilde zikredilmiştir. Bu mutlaklığın gerektirdiği sonuç, yolları ister bir ister ayrı olsun, komşunun üçüncü şahsa saltığı gayrimenkulde diğer komşunun şufa hakkına sahip olmasıdır. Bu iki hadis, hükmün sebebi yani "komşuluk" hakkındadır; zira komşuluk şufa hakkının sübutuna sebep teşkil etmektedir. İşte Hanefilerin görüşüne göre, mutlak mukayyede hamledilmeyip herbiri ile ayrı ayrı amel edildiği için. yol vb. şeylerde müşterek komşu için şufa hakkı sabit olduğu gibi, bu nevi şeylerde ortak olmayan komşuya da şufa hakkı tanınır. Diğer fakihlere göre, mutlak mukayyede hamledilir ve ancak yol vb. şeylerde müşterek olan komşuya şufa hakkı tanınır.

[110] el-Mâide: 5/3.

[111] el-En'âm: 6/145.

[112] Modern tıp, bu zararları keşfetmiş, ez cümle, kanın muhtelif mikropların gelişmesi, çoğalması ve yayılması için en uygun vasat olduğunu, kaçınılması gerekli zehir ve ifrazat taşıdığı belirlemiştir, bkz. Dr. Abdülâziz, el-İslâm ve't-Tıbb'ul-Hadis.

[113] el-Mâide: 5/6.

[114] Tirmizî, Taharet, 110 (lâfzı olmaksızın).

[115] Aynı anlamda bkz. Buhari, Teyemmüm, 5,8; Nesâî, Taharet, 199; Dârimî, Vudû". 66

[116] el-Mâide: 5/89.

[117] bkz. s: 18.

[118] el-Mâide: 5/38.

[119] el-Mâide: 5/6.

[120] Arap dilinde lâfzının esasen "kol" anlamına geldiği, fakat "el" ile sınırlı olarak kullanımların bulunduğu hakkında örnek ve açıklamalar için bkz. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, nşr. Kilitli Rifat, İstanbul, 1335-1338, II, 420 vd. (mütercim)

[121] el-Mücâdele: 58/3.

[122] en-Nisâ: 4/92.

[123] el-Bakara: 2/43.

[124] el-Bakara: 2/185

[125] el-Hacc: 22/29.

[126] el-Bakara: 2/233.

[127] en-Nisâ: 4/141.

[128] Gerek "nedb" gerekse "irşâd" kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda fiilin yapılmasını talep etmek anlamındadır. Ancka başka açıdan aralarında bir fark vardır: Nedbdeki gaye âhirette sevap elde ediimesi, irşaddaki gaye ise dünyevî fayda sağlanmasıdır.

[129] el-Â'râf: 7/31.

[130] en-Nûr: 24/33. "Mükâtebe" için bkz. dipnot 301.

[131] el-Bakara: 2/282.

[132] el-Bakara: 2/283.

[133] Buharı, At'ime. 2; Müslim, Eşribe, 107; Tirmizî, At'ime, 47.

[134] bkz. Âmidî, İhkâm, II, 9 vd.; Sadru's-Şerî'a, Tavdîh, I, 152; et-Teysîr Şerhu't-Tahrîr.II.49vd.: Müsellemü's-Sübût, I, 372 vd.

[135] el-Bakara: 2/282. 283.

[136] Zahirilerin nassları ne ölçüde anlayabildikleri, nasslarda yer alan emirlerin zahirine ne kadar sıkı sarıldıkları ve bu emirlerin delâletini vücubdan nedb ve ibâhaya çevirebilecek karineleri anlamada ne kadar sathî kaldıkları hususunda açık bir örnek teşkil etmek üzere, İbn Hazm ez-Zâhiri'ni kastediyor bunu yazmaları ve âdil iki yahut daha fazla erkek veya bir erkek ile iki yahut daha fazla kadın şahit tutmaları Tarzdır. Eğer bu bir yolculuk sırasında ise ve yazacak bir kâtip bulamazlarsa, alacaklı dilerse alacağına karşılık rehin alır. dilerse rehin almaz. Şayet borç vadeli değil ise, bunlardan hiçbirisi gerek yolculuk gerekse mükimlik halinde gen bu ihtilafı mesele ile ilgili sözlerine burada yer vermeyi faydalı buluyorum. İşte İbn Hazm'ın el-Muhallâ isimli eserinin "Karz" (ödünç sözleşmesi) babındaki (VIII, 80 vd.) açıklamaları:

"Şayet karz belirli bir vadeye bağlı ise, onların (alacaklı ve borçluyu reklı değildir. Bu hükmün delili âyetleridir. Allah'ın emrinin gereği, itaaten başka bir şey değildir. Kim "bu mendupluktur" derse, batıl söz söylemiş olur. Yüce Allah "Onu yazın" buyurduğu halde hiç kimse "İstersem yazmam" diyemez. Yüce Allah "şahit tutun" buyurduğu halde, hiç kimse "şahit tutmuyorum" diyemez. Yüce Allah'ın emirlerini başka bir nass veya açık bir zaruret bulunmadıkça, vücubdan nedb anlamına çevirmek caiz değildir. Bütün bunlar, Ebu Süleyman'ın (Şeyhi Davud b. Ali'yi kastediyor), arkadaşlarımızın tamamının ve seleften bir gurubun görüşüdür.

İbn Hazm aynı kitabın 344. sayfa ve devamında şöyle demektedir, (bazı tasarruflarla): "Değeri az veya çok olsun, satım sözleşmesinin taraflarının, bu sözleşme için âdil iki erkek veya bir erkek ile iki kadını şahit tutmaları farzdır. Bu imkânâ sahip oldukları halde şahit utmazlarsa Cenâb-ı Allah'a isyan etmiş olurlar; ama satım sözleşmesi tamdır. Şayet satım sözleşmesi belirli bir vadeye bağlanmış ise, şahit tutma vecibesinin yanısıra onu yazıya geçirmeleri de farzdır. Yazmazlarsa Cenâb-ı Allah'a isyan etmiş olurlar; ama satım sözleşmesi tamdır." Daha sonra İbn Hazm, bu görüşü desteklemek için yukarıda geçen âyeti delil göstermekte, Sahabe ve Tabiûndan satımda şahit tutmanın farz olduğu görüşünü teyit eden nakillerde bulunmakta, Kur'an'da yer alan bazı emirleri zikretmekte; Hanefî, Şâfiî ve Malikîlerin bu emirlerin bazısını vücuba bazısını ise nedbe hamletmek suretiyle kendi içlerinde çelişkiye düştiklerini ve delile dayanmayan keyfî hüküm verdiklerini iddia etmektedir, İbn Hazm bundan sonra şöyle demektedir: "Eğer Cimâyetini zikrederlerse şu cevabı veririz: Bu delil rehin ile ilgili olduğu için kabule şayan değildir. Bunu, -delilsiz bürhansız- şahit tutma ve yazıya geçirme emrindeki vücub hükmünün düşürülmesine hamletmek caiz olmaz.

İbn Hazm bu sözleriyle, cumhurun bu âyetin sözkonusu emirlerin vücub değil nedb ve irşad anlamına geldiğini gösterdiği yönündeki görüşüne cevap vermeye çalışmaktadır. Oysa bu ây kişinin, yazıya geçirme, şahit tutma veya rehin alma yönüne gitmeksizin, hukuki ilişki kurduğu kimselere güvencenebileceğini açıkça göstermektedir. İbn Hazm ise, bu sözün, yazma veya şahit tutma emrine değil sadece -yakınında bulunduğu iddiası ile- rehin alma emrine ait olduğu, bunun yukarısında geçen bütün emirlere bağlanmasının delilsiz bir iddia olduğu kanaatindedir. Fakat biz onun söylediğinin aksine,âyetinin sırf rehin alma emrine hasredilmesinin delilsiz iddia olduğu görüşündeyiz-Zira her iki âyet aynı konu ile, yani yazıya geçirme, şahit tutma veya rehin alma yoluyla hakların teminat altına alınması konusu ile ilgilidir. Rehlin ile ilgili emir nedb için olduğuna göre, yazma ve şahit tutma ile ilgili emirler de nedb içindir. Zira hepsinde gaye birdir; o da hak sahibinin hakkını korumaktır. Şu halde. Zahirilerin yaptığı gibi bunların bir kısmını nedb anlamında diğer bir kısmını vücub anlamında yorumlamak, dayanaksız" ve delilsiz bir iddia olur.

[137] el-Cumu'a: 62/10

[138] bkz. dipnot 227

[139] el-Maide: 5/1-2.

[140] et-Tevbe: 9/5.

[141] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buharı, Vıdû', 63, Hayd, 8, 19.

[142] Tirmizî, Cenâiz, 60.

- [143] el-Mâide: 5/6.
- [144] Nûr: 24/2.
- [145] el-Mâide: 5/48.
- [146] el-İsrâ: 17/33.
- [147] el-Bakara: 2/188.
- [148] el-Cumua: 62/9.
- [149] en-Nahl: 16/90.
- [150] en-Nisâ: 4/23.
- [151] el-Bakara: 2/229.
- [152] el-Cunû'a: 62/9. Bu konuda daha önce yapılan bir hatırlatma için bkz. dipnot 15. (mütercim)
- [153] el-Mâide: 5/121.
- [154] Âl-ü Imran: 3/8.
- [155] Aynı anlamda, bkz.. Buhari, İ'tisâm, 20. Sulh, 5; Ebu Davud, Siinnei, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 3.
- [156] el-Mâide: 5/38: "*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin.*"
- [157] et-Tür: 52/21.
- [158] el-İsrâ: 17/84.
- [159] el-Mü'minûn: 23/1.
- [160] el-Mâide: 5/93
- [161] en-Nisâ: 4/11: "*Allah çocuklarınızın miras payı hakkında şöyle davranmanızı istiyor.*"
- [162] et-Tevbe: 9/103.
- [163] el-Asr: 103/1-3.
- [164] el-Bakara: 2/275.
- [165] Ebu Davud, Taharet, 41; Tirmizî, Taharet, 52.
- [166] en-Nisâ: 4/10.
- [167] en-Nisâ: 4/124: "*Bunların dışında kalanlar size helâl kılındı.*"
- [168] el-Bakara: 2/185: "*İçinizden kim (ramazan) ayma erişirse (farz olan) o orucu tutsun.*"
- [169] el-Bakara: 2/197.
- [170] el-Bakara: 2/245.
- [171] el-Bakara: 2/214.
- [172] Buharî, Vasâyâ, 6; Ebû Davud, Vasâyâ, 6.
- [173] et-Tevbe: 9/84.
- [174] el-Ankebût: 29/62.
- [175] Hûd: 11/6.
- [176] en-Nisâ: 4/23: "*Size şunlarla evlenmeniz haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz...*"
- [177] el-Bakara: 2/185: "*İçinizden kim (ramazan) ayma erişirse, (farz olan) o orucu tutsun.*"
- [178] Âl-ü İmran: 3/97.
- [179] bkz. dipnot 364.
- [180] el-Bakara: 2/275: "*Oysa Allah, alış-verişi helâl, ribayı haram kılmıştır.*"
- [181] el-Bakara: 2/185: "*İçinizden kim (ramazan) ayına erişirse, (farz olan) o orucu tutsun. Kim hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin,*"
- [182] el-Bakara: 2/228: "*Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç kur" süresi beklerler.*"

- [183] el-Ahzab: 33/49.
- [184] el-Mâide: 5/3: "*Size leş (ölü eti) haram kılındı.*"
- [185] Hadisin tercümesi ve kaynak için bkz. dipnot 454 ve aynı notun metin kısmı.
- [186] en-Nisâ: 4/24: "*Bunların dışında kalanlar size helâl kılındı.*"
- [187] bkz. dipnot 135.
- [188] en-Nahl: 16/106: "*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka-*"
- [189] en-Nisâ: 4/12.
- [190] Nesâî, Fer 2; Ahmed b. Hanbel, V, 76, (yerine lafzıyla).
- [191] el-En'âm: 6/121.
- [192] Yakın anlamda bkz. Muvatta', Zebâih, 3; İbn Mâce, Zebâih, 3.
- [193] en-Nur: 24/4.
- [194] en-Nûr: 24/6.
- [195] Vesk, esasen bir hacim ölçüsü olup, bunun günümüz birimleriyle hasaplanmasında İslâm fikhındaki hakim görüş esas alınınca, beş vesk (buğday ağırlığı İtibariyle) civarı 650 Kg. olmaktadır. (mütercim)
- [196] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. buhari. Zekât, 55; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Muvatta', Zekât, 33.
- [197] Buhari, Zekât, 56. lâfzı ile; Müslim, Zekât, 1, 3.
- [198] el-Mü'minun: 23/1-3: "*Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir Onlar ki, namazlarında huşu içindeler. Onlar boş işlerden yüz çevirirler...*"
- [199] el-Bakara: 2/185: "*İçinizden kim (ramazan) ayına erişirse, (farz olan) o orucu tutsun.*"
- [200] el-Mâide: 5/1: "*Ey İman edeler! Akidleri(n) gereklerini yerine getiriniz.*"
- [201] Âyetin meali ve sebab-i nüzulü için bkz. dipnot 483 ve aynı notun metin kısmı.
- [202] el-Mücadele: 58/2-4: Zihâr hakkında bkz. dipnot 392.
- [203] bk2. dipnot 454.
- [204] Aynı anlamda bkz. Ebu Davud, Libâs, 4!; Muvatta', Sayd, 17.
- [205] Terim olarak "müşterek" iki tür lâfız için kullanılır:
1- Bir tek vaz ile küllî bir manaya konmuş lâfız ki, bu manaya bedel yoluyla bir çok ferd iştirak etmektedir. manalarına gelir. Bu manalardan herbiri için ayrı ayrı vaz' edilmiştir (konmuştur). "Kur"lâfzı da müşterektir. Kadının âdet dönemini ifade ettiği gibi iki âdet arasındaki temizlik dönemi anlamına da gelir. Bu manalardan herbiri için ayrı ayrı konmuştur. "Mevlâ" 'âfzı da müşterek lâfız için örnek teşkil eder. Çünkü hem efendi hem de köle anlamına gelir ve bu anlamlardan herbirini ifade etmek üzere ayrı ayrı vaz' edilmiştir.
2-Birden fazla vaz' ile birden fazla manaya gelen lafız. Buna"lafzı müşterek"de denir. Mutlak olarak"müşterek"dendiğinde hatıra lafzı müşterek gelir. Usulcülerin sözünü ettiği müşterek de budur.
- [206] el-Bakara: 2/228.
- [207] el-Hacc: 22/18.
- [208] el-Hidâye Şerhu'l-Bidâye, IV, 315; et-Takrîr ve't-Tahbîr Şerhu't-Tahrir, I, 212, 214.
- [209] Yazar, "lâfzın tabi tutulduğu ayırımlar" başlığında "kullanıldığı mana bakımından lâfız" ayırımına işaret etmekle birlikte, bu konunun esasen "Beyân İlmi" diye bilinen özel bir disiplinin konusu olduğunu belirterek, bu ayırımı ele almayacağını ifade etmiştir. Biz usûl eserlerinde genellikle yer alışı dikkate alarak bu ayırım aıtma giren terimleri kısaca açıklamayı faydalı bulduk. Tarafımızdan yapılan bu ilâvede, daha çok Abdülkerim Zeydan'ın el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh (Bağdat, 1967, s. 269-274) isimli kitabını gözönünde tuttuk, (mütercim)
- [210] Nisa: 4/92.
- [211] Bakara: 2/19.
- [212] Mecelle, madde: 12.
- [213] Mecelle, madde:60-61.
- [214] Yusuf: 12/82).
- [215] el-Bakara: 2/275.
- [216] en-Nisâ: 4/2.
- [217]

en-Nûr: 24/4.

[218] el-Ahzâb: 33/53.

[219] Ebu Davud, Cihad, 35.

[220] bkz. Buhârî, Vudû', 63; Müslim, Hayd, 62, 63; Ebu Davud, Taharet, 11; Tirmizî. Taharet, 93; Ahmed b. Hanbel. VI. 6. 42. 82. 83. 204, 262.

[221] el-Mâide: 5/6.

[222] Hadisin rivayetleri için bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye, III, 169.

[223] bkz. dipnot 384.

[224] el-Mücâdele: 58/4.

[225] Ebû Davud, Edâhî. 18; Darimî, Edâhî, 17. "Tezkiye" hayvanın, dinî usullere, uygun olarak boğazlanması demektir, (mütercim)

[226] el-Maide: 5/38.

[227] Usûlcüller, yankesici hakkında el kesme cezasının nassın ibaresi ile mi yoksa delâleti ile mi sabit olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre, hırsızlık hükmünün illeti bunda evleviyetle mevcut olduğundan, nassın delâleti ile sabittir. Doğrusu, bu hükmün yankesici hakkında nassın ibaresi ile sabit kabul edilmesidir. Zira "sarı" (hırsız), dil bakımından "tarrâr"ı (yankesiciyi) kapsar; esasen tarrâr, usta bir hırsız demektir.

[228] el-Bakara: 2/223

[229] Meryem: 19/7-8.

[230] Al-ü Imran: 3/37.

[231] el-Bakara: 2/228.

[232] el-Meâric: 70/19.

[233] el-Bakara: 2/275.

[234] bkz. dipnot 223.

[235] el-Feth: 48/10.

[236] Hud: 11/37.

[237] el-Fecr: 89/22.

[238] Buhârî, Tehecçüd, 15; Tirmizî, Deavât, 79.

[239] el-Bakara: 2/275.

[240] en-Nisâ: 4/3.

[241] Hanefî usûlcülerin çoğunluğunun görüşü bu yöndedir. Sadru's-Şeri'â bu görüşe karşı çıkmış, işaretin delaletiyle anlaşılmanın da sözü söyleyenin kasdettiği, fakat aslî değil tebe'î olarak kasdettiği bir mana olduğunu savunmuştur. Gerekçesi şudur: Sözü söyleyenin (ne aslî ne tebe'î olarak) hiç kasdetmediği bir mananın (hüküm belirlemede) esas alınması doğru olmaz. Halbuki işaret yoluyla bir çok şer'î hüküm sabit olmuştur. Şârl'in bir sözde kasdetmediği bir hükmün o söz ile tesbit edilmesi İse düşünülemez. Bir çok bilginin katıldığı bu görüş bizce de isabetlidir.

[242] el-Bakara: 2/233.

[243] Usûlcülerin çoğunluğuna göre, âyet-i kerîmenin, nafaka ve giyim masraflarını karşılama mükellefiyetinin babaya ait olduğu hükmüne delâleti "ibare" yolu ile ise / çoğunun nesebinin sadece babaya nisbet edileceği hükmüne delâleti "ibare" değü"işâret" yoluyladır. Onlar bu görüşü şöyle açıklarlar: "Lâm lâfzı mülkiyet ifade etmek üzere konmuş bir lâfızdır. Çocuğun babaya aidiyetine gelince, bu mülkiyet hususunda değildir; bu noktada icmâ vardır. O halde babaya aidiyet, nesep açısındandır. Nesep ise, "lâm" lâfzının kendisini ifade etmek üzere konduğu mananın "lâzım"ındandır (yani bu manadan dil ve mantık gereği çıkarılan bir diğer manadır.) Lâfzın "lâzım mana"ya delâleti, ibare değil işaret kabil indendir. Fakat birinci görüş daha isabetlidir. Çünkü lâfzı -herkesin ittifakıyla- aidiyet anlamı için konmuş bir lâfızdır. Bu mananın fertleri arasında, çocuğun nesebinin babaya aidiyeti hususu da vardır. O halde bu lâfzın bu aidiyete delâleti, kendisi için konduğu manaya delâlet kabilindendir, lâzım manaya delâlet kabilinden değildir. Lâfzın kendisi için konduğu manaya delâleti ise, işaret değil ibare nev'ındendir.

[244] Kavâid (genel kural) kitaplarında şeklinde ifadesini bulan bu prensip. Mecelle'nin küllî kaideleri arasında da şu şekilde yer almıştır: "Mazarrat menfaat mukabelesindedir." (madde 87) "Külfet nimete, ve nimet külfete göredir." (madde 88) (mütercim)

[245] Yakın anlamda bkz. Ebu Davud, Buyu", 79.

[246] el-Bakara: 2/187.

[247] el-Ahkaaf: 46/15.

[248] Lukmân: 31/14.

[249] Serahsî, Usûl, I, 237. Keşfu'l-Esrâr'da (I, 72) bu olay şöyle zikredilir; "Rivayete göre bir kadın evlendikten allı ay sonra doğurmuştu. Kocası bu durumu dava etti. Davaya bakan Hz. Ömer -başka bir rivayette Hz, Osman- kadına recm cezasının uygulanması fikrine meyletti Bunun üzerine Hz. Ali -veya İbn Abbâs- şöyle dedi: Şimdi

dikkat edin! Allah'ın Kitab'ına dayanarak sizinle tartışacağım ve görüşümün üstünlüğü ortaya çıkacaktır. Yüce Allah bir âyette "(İnsanın ana karında) taşınması ve süttten kesilmesi otuz aydır.", başka bir âyette de "onun (memeden) ayrılması da iki yıl içinde olmuştur" buyurur. Otuz aydan, memeden ayrılma süresi olan iki yıl çıkarılırsa geriye altı ay kalır. Bu açıklama üzerine Hz. Ömer, onun görüşünü aldı, ona övgüde bulundu ve kadına ceza uygulamadı. Ebu'l-Yüsr -Allah rahmet eylesin-demiştir ki: Bu, kapalı bir işarettir. Abdullah b. Abbas ince kavrayışı ile bunu tesbit etmiştir. Esasen bu hükmü Sahabe farkedememişti. O bu açıklamayı yapınca aynı düşüncüyü benimsediler."

[250] İsrâ: 17/23.

[251] en-Nisâ: 4/10.

[252] el-Bakara: 2/228.

[253] Aynı anlamda bkz. İbn Mâce, Talâk, 16.

[254] el-Haşr: 59/8.

[255] Bir çok usûlcüye göre, bu âyet-i kerimenin, Muhacirlerin Mekke'den çıkarılırken orada bıraktıkları mallan üzerindeki mülkiyeti yitirmiş olduklarına delâleti, nassın iktizası kabilinden değil nassın işareti kabilindedir. Onlar bu görüşü şöyle açıklarlar: Bu nassın ibaresinden, sözkonusu Muhacirlerin ganimette paylan olduğu. İşaretinden de Mekke'den çıkarılırken orada bıraktıkları mallan üzerindeki mülkiyeti yitirmiş oldukları anlaşılmalıdır. Zira nass onlardan "fakirler" diye söz etmiştir. Onların "fakirler" olarak nitelendirilmesi, önceki mallarının artık onların mülkiyetinde bulunmadığı anlamını çıkarmayı gerekli kılar. Bû hüküm, âyetin şevkenden kastedilen mana olmayıp "lâzım" mana (yani bu manadan dil ve mantık gereği çıkarılan bir diğer mana) olduğuna göre, bu hükme delâlet, işaretin delâleti kabilindedir. Bize göre doğru olanı, "fakirler" kelimesinin sözkonusu Muhâcirünun Mekke'de edindikleri mallar üzerindeki mülkiyeti kaybetmiş olduklarına delâletinin işaret değil iktizâ nev'inden sayılmasıdır. Çünkü gerek işaretin gerekse iktizânın delâleti ile sabit olan mana, -hernekadar lâfzın ve ibatenin "lâzım"ı ise de- aralarında başka açıdan bir fark vardır: İşaretin delâletinde "lâzım mana" daha soîra gelir ve sözün doğruluğu ve geçerliliği bu mananın takdirine bağlı değildir. Oysa iktizânın delâletinde "lâzım mana" önce gelir ve sözün doğruluğu ve geçerliliği bu mananın takdirine bağlıdır. Bu âyet-i kerimde "fakirler" kelimesinin lâzım manası olan mülkiyetin kaybı anlamının öncelikte düşünülmesi gerektiği, bu mana takdir edilmeksizin Muhâcirün hakkında fakirler lâfzının kullanılmasının doğru olmayacağı şüphesizdir. Öyleyse bu, işaretin delâleti değil iktizânın delâleti kabilindedir. Muhâcirünun Mekke'de bıraktıkları malların mülkiyetinin kaybı ister iktizânın ister işaretin delâleti kabilinden sayılsın, âyet-i kerime'nin bu manaya delâleti Hanefilere göredir. O yüzden Hanefî fikhında, düşmanların müslümanların mallarına el koyup onların ülkesinde bu mallan ihraz etmeleri halinde müslümanların bu mallar üzerindeki mülkiyeti kaybedecekleri, dolayısıyla bu malların el koyma ve ihraz yoluyla düşmanların mülkiyetine geçeceği kabul edilir. Şâfiî fakihlerine göre ise, âyet ne - Hanefilerin dediği gibi- Muhacirlerin o mallar üzerindeki mülkiyeti kaybettiklerine, ne de e! koyma yoluyla kâfirlerin mülkiyetine geçtiğine delâlet eder. Zira âyette Muhacirler için "fakirler" lâfzının kullanılması hakikat değil mecaz anlamındadır. Onlar mallarından uzakta buldukları ve onlardan faydalanma imkânını kaybettikleri için sanki "fakir" gibi olmuşlardır. Bu durumdakiler için mecazî olarak fakir denebilir. Ayette "mallar"ın ve "diyâr"ın (beldenin) şeklinde onlara izafe edilmesi, bu anlamı desicikleyen bir karinedir. Bundan ötürü Şâfiî fikhında şu hüküm kabul edilmiştir: Düşmanlar müslümanların mallarını ele geçirseler ve onların ülkesinde bu malları ihraz etseler, o mallara malik olmazlar. Hatta bir müslüman onlardan böyle bir malı satın alırsa, bu geçerli olmaz; esas malik bu maî ondan hiçbir bedel vermeksizin geri alabilir.

[256] el-Bakara: 2/178.

[257] en-Nisâ: 4/93.

[258] Birçok usûlcü bu nevi tearuza ömek olarak şu iki hadisi gösterir:

1- Hayızın asgari süresi üç, azamî süresi on gündür.(Bazı lâfız ilâveleri ile, bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye,I,191-193).

Bu hadis, ibaresiyle âdetin azamî süresini on gün olarak belirlemektedir.

2- Bir kadın ömrünün yarısını oruç tutmaksızın ve namaz kılmaksızın geçirir.(Ahmed b. Hanbel, II, 374, kaydı olmaksızın).Bu hadis, işaretiyle, âdetin azami süresinin onbeş gün olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kadının her ay âdet görmesi sebebiyle ömrünün yarısını oruç tutmadan ve namaz kılmadan geçirmesinden söz etmektedir. Hadisteki "yan" demektir. O halde hadiste geçen mananın gerçekleştirilmesi için her ay âdet süresinin onbeş gün olarak düşünülmesi gerektir. İşte usûlcüler derler ki: Birinci hüküm ibare ite, ikincisi ise işaret ile sabittir; o halde birincisi ikincisine tercih edilir. Nevar ki, bu örnek isabetli değildir. Çünkü ikinci hadisin Hz. Peygamber'den bu lâfız ile vürudu sahih değildir. İmam Nevevî'nin dediği gibi, hadis bu lâfızla vürudu batıldır, asılsızdır. Öte yandan arapçada kelimesinin manası sadece "yan" değildir. Yarı manasında kullanıldığı gibi, "bir kısım" ve "yön" anlamlarında da kullanılır. Hadisin bu lâfızla varid olduğu farzedilse bile, yarı anlamının değil bir kısım anlamının kastedildiğine hükmetmek gerekir. Çünkü hamilelik süreleri ve âdetten kesildikten sonraki süre de bir kadının ömrüne dahildir; bu sürelerde hayız hali yoktur. Kaldı ki, onbeş gün süre ile âdet gören kadınlar çok nadirdir. Hz. Peygamber'in, genel bir hükmü, çoğunluğu bir tarafa bırakıp nadir durumlara göre açıklaması düşünülemez.

[259] en-Nisâ: 4/92.

[260] bkz. Keşfü'l-Esrâr, II, 156; et-Teysîr Şerhu't-Tahrir, III, 155.

[261] bkz. dipnot 479.

[262] bkz. Zeylâ'î, Nasbu'r-Râye, IV, 172.

[263] Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buhârî, İstikraz, 12; Ebu Davud, Buyu', 10; Nesâî, Buyu', 100.

[264] et-Talâk: 65/6.

[265] Hadisin rivayetleri için bkz. zeyla',Nasbu'r-Raye,iv,125-126.

[266] el-Bakara: 2/187.

[267] en-Nûr: 24/2.

[268] Aynı anlamda bkz. İbn Mâce. Zekât. 9; Ahmed b. Hanbel, II, 14-15.

[269] en-Nahl: 16/14.

[270] en-Nisâ: 4/23.

[271] Âl-ü Imrân: 3/130.

[272]

Bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Muvatta', Talâk, 101; Ebu Davud, Talâk, 43.

[273]

el-Tevbe: 9/80.

[274]

İmam Şâtîbî el-Muvâfakaat isimli eserinin ikinci cildinde bu makasıdı incelemiştir. Şâri'in gayelerini dört neviye ayırmıştır: Bunlar, Şâri'in: 1- Prensip hükümleri koyma maksadı -ki bu hükümler kulların iki cihanda faydasınadır,
2- Hükümleri kavratma maksadı,
3- Mükellefiyet yüküleme maksadı.
4- Mükellefi kendi hakimiyeti altında tutma maksadıdır. Bu maksatlar, belirli hükümlere has olmayıp küllidir. Şâtîbî. daha sonra her neviyi detaylı bir şekilde ele almış, bunlara bir de mükellefin teklifi konulardaki maksadı bahsini eklemiştir. O, usûl ilminin bu yönü hakkında, kendinden önce başkalarının yapamadığı geniş bir incelemeyi gerçekleştirmiştir.

[275]

Âkile" için bkz. dipnot 143.

[276]

Şer'î delillerin çatışmasından maksat, işin gerçeği ve mahiyeti İtibariyle çatışma anlamında değildir. Sahih şer'î deliller arasında böyle bir çatışma tasavvur edilemez. Çünkü böyle bir durum. İslâm ahkâmının kendi içinde çelişki bulunduğu sonucuna götürür. Çelişki ise, acz (kendi içinde tutarlı bir sistem kuramama) belirtisidir. Bunun Yüce Allah hakkında düşünülmesinin imkânsız olduğu açıktır. Deliller arasında görülen çatışmaya gelince, bu, müctehidin kendi anlayış ve kavrayışı ile varabildiği sonuç esas alınmak üzere. sadece zahirde tesbit edilebilen çatışmadan ibarettir. İmam Şâtîbî bu prensibi el-Muvâfakaat isimli eserinde belirttikten sonra konuyu geniş bir şekilde ele almış ve İslâm hukukunda çelişkinin bulunmadığını isbat eden delillere doyurucu açıklamalar ile birlikte yer vermiştir, bkz. IV. 118 vd.

[277]

Müslim, Mûsâkaat. 152; İbn Mâce, Ticârât, 49.

[278]

bkz. dipnot 223 ve Ahmed b. Hanbef, III, 50, 66, 97.

[279]

el-Bakara: 2/234.

[280]

et-Talâk: 65/4.

[281]

Sübülüs-Selâm, IV, 196.

[282]

bkz. dipnot 565; ayrıca bazı lâfız farklılıkları ile, bkz. Buhârî, Fedâilüs-Sahâbe, I, Rikâak, 7.

[283]

Küsûf namazı, güneş tutulması sırasında kılınan bir namazdır. Cumhura göre iki rek'at olup her bir rek'atte iki rükû ve iki kıyam yapılır. Hanefîler ise şöyle demişlerdir: İki rek'at, küsûf namazının asgarî miktarıdır. İstenirse dört rek'at veya daha fazla kılınabilir. Her bir rek'atte, diğer namazlarda olduğu gibi bir kıyam ve bir rükû yapılır,

[284]

Nu"mân b. Beşîr'den aynı anlamda rivayet için bkz. Zeyî'ü' Nasbu'r-Râye. II, 152,

[285]

Hadisin daha detaylı rivayeli için bkz. Müslim, Kûsûf, 3-5; İbn Mâce, İkaametüs-Saiât. 152. Hadisin daha detaylı rivayeli için bkz. Müslim, Kûsûf, 3-5; İbn Mâce, İkaametüs-Salât. 152.

[286]

el-Bakara: 2/144.

[287]

en-Nûr: 24/4

[288]

en-Nur: 24/6-8.

[289]

Sahabe, Tâbiün ve sonraki bilginlerin çoğunluğu, iddihar (saklama, depolama) yasağının neshedildiği kanaatindedir. Bu konuda Hz. Ali'ye nisbet edilen başka bir görüş şudur: Hz. Peygamber (s.a.v)"in iddihan yasaklaması, o zaman bunurgereküren geçici bir durumdan ötürü idi. İddihara müsaadesi de bu geçici durumun ortadan kalkması sebebiyle idi. Bu görüşe göre, iddihar yasağı neshedilmiş olmaz. İhtiyaç ve sıkıntı zamanları bakımından bu yasak bakidir. İddihar, ihtiyaç ortaya çıktığında yasak, ihtiyaç kalktığında mubahtır, bkz. İbn Hazm, İhkâm, VII, 91.

[290]

bkz. Neylül-Evtâr Şer'h'u Münteka'l-Ahbâr, VIII, 151 vd. Ayrıca, bazı lâfız farklılıkları ife, bkz. Müslim, Eşribe, 65; Ebu Davud, Eşribe, 7.

[291]

el-Bakara: 2/143-144'.

[292]

en-Nisâ: 4/15-16.

[293]

en-Nûr: 24/2.

[294]

bkz. dipnot 503 (kısmen farklı lâfız).

[295]

Bazı lâf.z farklılıklar, ile. bk2. İbn Mâce, Nikâh, 44; Dârimi, Nikah, 16.

[296]

en-Necm: 53/3-4.

[297]

el-Bakara: 2/180.

[298]

bkz. dipnot 461 ve İbn Mâce, Vasâyâ, 6.

[299]

Sübülüs-Selâm Şer'h'u Biilüğü'l-Merâm, III, 166.

[300]

el-Bakara: 2/187.

[301]

bkz. dipnot 431.

[302]

Hadisin değişik rivayetleri için bkz. Ebu Davud, Taharet, 75; Tirmizî, Taharet, 59.

[303]

el-Ahzâb: 33/40.

[304] Bu ıstılah, sonraki fakılurin yaklaşıma uymaz. Zira onlar, fakih ve müfti kelimelerini müctehid hakkında kullandıkları gibi, herhangi bir mezhebin fıkhı meselelerini, bunların hâss, âm, mutlak, mükayyed, vazih ve mükil gibi yönlerini bilen herkes için kullanmışlardır.

[305] Bu, meşhur İbn Teymiyye'nin dedesidir. H. 621 yılında vefat etmiştir. İbn Teymiyye İse H. 728'de vefat etmiştir ve adı Ahmed b. Abdühalim b. Abdisselâm'dır.

[306] en-Nûr: 24/2.

[307] el-Mâide: 5/38.

[308] Bazı lâfiz farklılıkları ile, bkz. Buhari, İ'tisâm, 21; Ebu Davud, Akdiye, 2.

[309] "Mes'ele-i haceriyye" ile kaydedilen şudur: Bir kadın ölmüş ve geride, kocası, annesi, anabir iki erkek kardeşi ve özkardeşleri kalmıştır. "Hacer" taş demektir. Bu meseleye bu adın verilmesi ise, Hz. Ömer'in kardeşlerinin miras alamayadıklarına hükmetmesi üzerine o olaydaki özkardeşlerden birinin söylediği şu sözden kaynaklanmıştır: Diyelim ki, babamız denize atılmış bir las idi (yani babayı dikkate almıyorsun). Peki ya anamız da bir değil mi?

[310] İbn Hazm, el-İhkâm Fî Usûli'l-Âhkâm, VI, 59 vd.

[311] el-Enbiyâ: 21/7.

[312] el-Bakara: 2/286.

[313] el-Bakara: 2/185.

FIKİH USULÜ

TAKDİM

GİRİŞ

FIKİH USÛLÜNÜN TARİFİ, DOĞUŞU, GELİŞMESİ, KONUSU ve GAYESİ

1. Tarifi ve Konusu

Fıkıh Usûlünün Konusu

2. Fıkıh Usûlünün Gayesi

3. Fıkıh Usûlünün Doğuşu, Tedvini ve Gelişmesi

BİRİNCİ BÖLÜM

SER'İ DELİLLER

BİRİNCİ DELİL

KUR'ANI KERİM

Kur'an-ı Kerim'in Tarifi

Kur'an-ı Kerim'in Hüccet Oluşu

İcaz Yönleri

Kur'an'ın Hükümleri

Ayetlerin Hükümlere Delâlet Etmesi

Kur'an'da Beyan Üslubu

İkinci Delil

SÜNNET

Sünnetin Tarifi ve Çeşitleri

Sened Bakımından Sünnetin Kısımları

Sünnetin Hükümlere Delâleti

Sünnetin Yeri

Sünnetin Hüccet Oluşu

Haber-i Vahid Hakkında Âlimlerin Görüşleri

Mürsel Hadis

Peygamberin Fiilleri

ÜÇÜNCÜ DELİL

İCMÂ

İcmânın Tarifi

İcmânın Rükün ve Şartları

İcmânın Müstenedi

İcmânın Hüccet Oluşu

İcmânın hüccet oluşuna Kur'an ve Sünnetten deliller:

İcmânın Çeşitleri

İcmânın Oluşma İmkânı

Fiilen İcmânın Vaki Oluşu

Sırf İctihadî Meselelerdeki İcmâ

DÖRDÜNCÜ DELİL

KIYAS

Kıyasın Tarifi

Rükünleri

Kıyasın Hüccet Olması

Kıyası Kabul Etmeyenlerin Delilleri:

Kıyasın Şartları

Aslın hükmünün şartları:

Aslın hükmünde aranan şartlar dörttür

Fer'in Şartları:

İlletin Şartları:

İlletin Şartları dörttür

İlleti Bulma Yolları

1- Nass

2- İcmâ

3- Sebr ve Taksim

4- Münasebe

Münasib Vastanın Çeşitleri

4- Mülga münasib:

5- Tenkîhu'l-Menat

Tenkîhu'l-Menat ile Sebr ve Taksim arasındaki fark:

[Tenkihu'l-Menat, Tahkiku'l-Menat ve Tahrîcii'l-Menât arasındaki farklar:](#)

[Kıyasın Kısımları](#)

[BEŞİNCİ DELİL](#)

[İSTİHSAN](#)

[Tarifi](#)

[Çeşitleri](#)

[ALTINCI DELİL](#)

[MASLAHAT-İMÜRSELE](#)

[Tarifi](#)

[Muteber Maslahatın Çeşitleri](#)

[Hüccet Olması](#)

[Maslahatla amel etmenin şartları:](#)

[YEDİNCİ DELİL](#)

[ÖRF](#)

[Tarifi](#)

[Çeşitleri](#)

[Hüccet Oluşu](#)

[Tatbikatı](#)

[SEKİZİNCİ DELİL](#)

[ÖNCEKİ ŞERİATLER](#)

[Tarifi](#)

[Kısımları](#)

[Hüccet Olması](#)

[DOKUZUNCU](#)

[DELİL SAHABE MEZHEBİ](#)

[Manası](#)

[Sahabe Mezhebi Hakkında Alimlerin Görüşleri](#)

[ONUNCU DELİL](#)

[ŞEDDİ ZERÂ'Yİ'](#)

[Tarifi](#)

[Zerâ ile Mukaddime Arasındaki Fark](#)

[Zerânın Çeşitleri](#)

[Sedd-i Zerâyî' Hakkında Alimlerin Görüşleri](#)

[ONBİRİNCİ DELİL](#)

[İSTİSHAB](#)

[Tarifi](#)

[Çeşitleri](#)

[Hüccet Oluşu Hakkındaki Görüşler](#)

[İstishaba Bina Edilen Fıkıh Kaideleri](#)

[İKİNCİ BÖLÜM](#)

[AHKÂM-I ŞER'İYYE \(ŞER'Î HÜKÜMLER\)](#)

[Tarifi](#)

[Hükümün Kısımları](#)

[/- Teklifi hüküm:](#)

[2- Vaz 'î hüküm:](#)

[Teklifi Hüküm ile vaz'î hüküm arasındaki fark:](#)

[TEKLİFİ HÜKMÜN ÇEŞİTLERİ](#)

[Teklifi hüküm beş çeşittir:](#)

[VACİB](#)

[MENDUB](#)

[Çeşitleri: Mendub üç kısma ayrılır](#)

[HARAM](#)

[MEKRUH](#)

[MUBAH](#)

[VAZ'Î HÜKÜM VE KISIMLARI](#)

[Çeşitleri:](#)

[Sebebin Hükümü:](#)

[2- Şart](#)

[Şartın Çeşitleri:](#)

[3- Manî'](#)

4, 5- Sahih ve Bâtl

6, 7- Azîmet ve Ruhsat

HAKİM

MÜKELLEFİN FİİLLERİ

(EL-MAHKÛMÜ FÎH)

Tarifi

Teklifin Şartları

Meşakkatli Fiillerle Mükellef Kılma:

el-Mahkûmü fih'in Kısımları:

MÜKELLEF (el-MAHKÛMÜ ALEYH)

Tarifi _____ "

Ehliyetin Safhaları

Ehliyete Arız Olan Haller (Avâız-ı Ehliyye)

DELALETLER YAHUT DİLE AİT TEMEL KURALLAR

BİRİNCİ KAİDE

NASSIN ŞER'Î HÜKME DELÂLET YOLLARI

1- Nassın İbaresini

2- Nassın İşareti

3- Nassın Delâleti

Bu Delâletlerin Hükümleri:

İKİNCİ KAİDE

MEFHÛMU'L-MUHÂLEFET

Mehfumu'l-Muhalefetin Çeşitleri:

ÜÇÜNCÜ KAİDE

DELALETİN AÇIK OLMASI VE MERTEBELERİ

1. Zahir

2- Nass

3. Müfesser

4- Muhkem

Bunların Tearuzu (Çatışması):

Muhkemle nassın tearuzuna misal:

Muhkemle zâhirinteâruzuna misal:

DÖRDÜNCÜ KAİDE

DELALETİ AÇIK OLMAYAN LAFIZLAR VE MERTEBELERİ

1- Hafî

2- Müşkil

3. Mücmel

4. Mütешâbih

BESİNCİ KAİDE

MÜŞTEREK VE DELÂLETİ

Hükmü

ALTINCI KAİDE

ÂMM VE DELÂLETİ

Umum Lafızları

Âmmın Delâleti

Âmmın Çeşitleri

Tahsis ile Nesh Arasındaki fark:

Tahsis Delili

Müstakîl Olmayan Muhassıs (Tahsis delili)

YEDİNCİ KAİDE

HAS VE DELÂLETİ

Has Lafız

Hassın Hükmü

Sıgasına göre hassın çeşitleri

3. Emir

4. Nehy

BİRİNCİ KAİDE: TEŞRİ'DE GAYE VE HEDEFLER

Maslahatın Çeşitleri

2. Hâciyyât

3. Tahsîniyyât

4. Tamamlayıcı Hükümler

[Makâsıd-ı şer'iyye ve bunlarla ilgili hükümlerin tertibi](#)

["Def-i zarar esası"mn kaideleri](#)

["Haracın \(güçlüğü\) kaldırılması" esasına ait kaideler](#)

[İKİNCİ KAİDE: ALLAH HAKKI, KUL HAKKI](#)

[ÜÇÜNCÜ KAİDE: İCTİHADIN CAİZ OLDUĞU HUSUSLAR](#)

[İctihad Ehliyeti veya Şartları](#)

[DÖRDÜNCÜ KAİDE: HÜKMÜN NESHİ](#)

[Nesih ile Tahsis Arasındaki Fark](#)

[Neshin Çeşitleri](#)

[Nesih ya sarih olur veya zımnî olur:](#)

[Nesih küllü veya cüz'î olabilir:](#)

[Nassa İlave Yapmak Suretiyle Nesih](#)

[BEŞİNCİ KAİDE: TEARUZ VE TERCİH](#)

[Tearuzun Mahalli](#)

[Tearuzu Gidermenin Yolları](#)

FIKİH USULÜ

TAKDİM

İnsanı yaratan ve ona beyanı (konuşmayı) öğreten Allah (c.c.)'a hamd, Allah (c.c.)'ın kendisine Kur'an-ı Kerimi indirdiği ve bu sebeple ilmin, nurun, hidayetin ve hayrın kaynağı olan ümmî nebî Muhammed Mustafâ'ya salât ve selâm ederim:

Fıkıh usûlü ilmi, ilimlesin en güzidesi ve alimlerin dezdinde en sevimsisidir. Çünkü bu ilim, müctehidlerin ictehad ve istinbat için koydukları bir esastır. Şer'î hükümleri bu esasa göre kaynaklarından ve delillerinden istinbat ederler. Dolayısıyla fıkıh usûlü ictehad esaslarının ince kaidelerini ihtiva eden, şeriatı anlamada temel, -ister nasla ister kıyasla sabit olsun hükümleri anlamada hüccet olan bir ilimdir. Bu yüzden ne âlim ne ilim yolunda olan, ne fakih ne de fakih olma yolunda olan hiç kimse bu ilimden müstağni kalmaz. Bu ilim onları müctehidlerin nazariyeleriyle zenginleştirir, hükümleri nasıl anlayacaklarını öğretir, istinbat metodlarını gösterir ve kişiyi şeriatın ufuklarına, anahtarlarına, küllî ve cüz'î kaidelerine hâkim; şeriatın üzerine bina edildiği temelleri ve maslahatları idrak edecek seviyeye getirir.

Fakültelerde öğrencinin durumunu ve öğretim süresini göz önünde bulundurmamak zorunda olduğumuz için bu kıymetli ilmi bütün incelikleriyle ele alamıyoruz. Bu sebeple meseleleri basitleştirmek ve bunlar için genel çerçeveler koymak, usûl'e ait kavramlarının tariflerine ve bunların amelî ve nazarî olarak tatbikî taraflarına ağırlık vermek zorunda kalıyoruz. Bu da ancak ne çok uzun ne de maksadı hâsıl etmeyecek derecede kısa olmayan orta bir programla mümkün oluyor.

Bu kitap, Libya-Tarabulusgarb'daki Davet Fakültesinde bulunan muhterem meslektaşlarımızın arzusu üzerine çeşitli İslâm ülkelerinde bulunan İslâm Davet Fakültelerinin şubeleri için hazırlanmıştır.

Allah (c.c.)'dan bizi hidayet, hayır ve rüşd olan her şeyde muvaffak kılmasını, talebe kardeşlerimizin başka milletlerde benzeri olmayan bu ilmin semeresinden istifade etmelerini niyaz ederim.

Prof. Dr. Vehbe Zuhayli

Şam Üniversitesi İslâm Fıkıhı ve Mezhepleri.

GİRİŞ

FIKİH USÛLÜNÜN TARİFİ, DOĞUŞU, GELİŞMESİ, KONUSU ve GAYESİ

1. Tarifi ve Konusu

Usûlü'l-Fıkıh, fıkıhın delilleri demektir. Bunlar müctehidin şer'î amelî hükümleri tafsîlî delillerinden istinbat etmekte esas aldığı kaidelerdir. Kaideler, cüz'î hükümlere şâmil olan küllî-umumî esaslardır. Meselâ "emir vücub içindir" bir kaidedir. Buna göre "*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin*"^[1] emirleri namazın ve zekâtın farziyetine delâlet eder. "Nehiy tahrim içindir" kaidesine göre "*Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın*"^[2] "Zinaya yaklaşmayın"^[3] nehiyleri amden, düşmanlıkla adam öldürmenin ve zinanın haram olduğuna delâlet eder.

"Müctehid", ictehad melekesine sahip olan ve hükümleri anlayıp delillerden istinbat etmek için bu kaideleri esas kabul eden kişidir.

"Ahkam", istinbatın neticesi ve semeresidir ki bunlar ubudiyetini şeriate göre yapan mükelleflerin fiillerine taalluk eden hükümlerdir. Şeriat bunları ya, meselâ namazın farziyeti gibi "icab", veya faizin, zinanın ve içkinin haram kılınmasında olduğu gibi "tahrim" veya normal hallerdeki yeme içme, alış-veriş ve kira da olduğu gibi "tahyir ve ibaha" veya borcu yazma, alış-verişi şahitler huzurunda yapmada olduğu gibi "nedb" veya güneşin doğuşu ve batışı sırasında namaz kılma, sünnetleri ve âdâb-ı şeriyeyi terketmede olduğu gibi "kerahet" diye vasıflandırır. Bunlara "amelî hükümler" denir. Bunlar, Allah'a, O'nun birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhret gününe iman etme gibi itikâdî hükümlerin; doğruluğun vacib olması, yalanın haram olması gibi ahlâkî hükümlerin mukabilindeki hükümlerdir ve "amelî hükümler" sözüyle bunlar tarifin dışında bırakılmıştır.

"Tafsili deliller" den maksat muayyen bir mesele ile ilgili olup sadece o meselenin hükmüne delâlet eden cüz'î delillerdir. Meselâ: "*Annelerinize size haram kılınmıştır*"^[4] ayeti sadece anneleri nikahlanmanın haram olduğuna;

"... o halde o putlardan, o pislikten kaçının, yalan sözden kaçınun."^[5] ayeti sadece putperestliğin ve yalan şahitliğin haram olduğuna delâlet eder. Bu "cüz'î deliller"in mukabilinde bir de "icmâlî" veya "külli deliller" vardır ki bunlar yalnız muayyen bir mesele ile ilgili olup muayyen bir hükme delâlet etmez. Meselâ: "Şer'î hükümlerin kaynağı Kitap, Sünnet, İcmâ, Kıyas birer külli delildir. İşte usûlcünün araştıracağı deliller bunlardır. Tafsili deliller ise fakihin meselesidir.

Şu halde usûlcünün yaptığı kendisini cüz'î hükümleri istinbâta götürecektir küllî kaideleri araştırmaktır. Fakihin işi ise cüz'î hükümleri cüz'î delillerden, yani her hükmü o konuda vârid olan kendi delilinden istinbât etmek suretiyle bu usûl kaidelerini istinbât sahasında tatbik etmektir. Yani usûlcünün sahası küllî deliller ile, fakihin istinbatına yardımcı olacak küllî kaideleri koymak için küllî bir hükme delâlet eden delilleri araştırmaya münhasır olduğu halde fakihin sahası cüz'î deliller ve bunun delâlet ettiği cüz'î hükümlerle sınırlıdır.

Fıkıh Usûlünün Konusu

Fıkıh usûlü iki şeyden bahseder: Birincisi: Birer istinbât vasıtası olarak şer'î deliller. İkincisi: Bu istinbatın bir neticesi olarak şer'î hükümler. İstinbatın neticesi olarak şer'î hükümler ve bunların delillerle sabit olması. Bu, usûlcülerin cumhurunun tezidir -ki racih olan da budur- zira onlar: "Usûlü fıkıhın konusu delillerle sabit olması açısından şer'î hükümlerdir" demektedirler.

"Fıkıh" ise: "Tefsili delillerden istinbât edilen şer'î-amelî hükümleri bilmek" veya "tafsili delillerinden istinbât edilen şer'î hükümlerin toplamıdır" diye tarif edilir. Bu manasıyla "fıkıh" vacib, mendub, haram, mekruh, mubah olarak bilinen hükmün bütün çeşitlerini, ferde ve aileye taalluk eden

hükümleri ve vasiyet, vakıf ve mirasa ait hükümleri içine alır. "Fakih" ise bu usûl kaidelerini cüz'î meselelere tatbik eden meselâ "*Namazı kılın*"^[6]

delilinden namazın farz olduğu hükmünü, "*Erkek ve kadın hırsızlık yapmanın elini kesin*"^[7] delilinden hırsızlığın haram olduğu hükmünü çıkaran kişidir.

Fıkıhın konusu, hakkında şer'î hükümlerin sabit olması açısından "mükellefin fiili" dir. Fakih de, alış-veriş, kira, rehin, vekalet, namaz, oruç, ikrar, şahitlik, vasiyet, vakıf, öldürme, iffetliye iftira, hırsızlık, zina, haram yoldan mal yeme... gibi mükellefin fiil ve faaliyetlerinin hükmünü araştıran kişidir.

2. Fıkıh Usûlünün Gayesi

Fıkıh usûlü ilminin asıl gayesi, müctehidin şer'î amelî hükümleri tafsili delillerinden istihraç edebilmesi için ona bu ilmin kaidelerini tatbik etme imkânını hazırlamaktır. Kim icthad ehliyetine tam sahip olursa usûl kaideleri yardımcıyla şer'î nasları -açık olsun kapalı olsun- anlayabilir ve delâlet ettiği hükümleri ortaya koyabilir; kıyas, istihsan, istislah, istishab ve diğer delilleri, ortaya çıkan yeni meselelerin hükümlerini bulmakta kullanabilir.

İctihad ehliyetine tam sahip olmayan kişi de hükümlerin istinbât yollarını öğrenmek, müctehidlerin kaidelerine ve fetvalarına dayanarak benzeri yeni meselelerin hükümlerini bulmak, çeşitli icthadı meselelerde fukahanın görüş ve delilleri arasında mukayese yaparak delili en kuvvetli olanı almak için yine usul ilminden istifade eder.

Fıkıh ilminin gayesi ise mükelleflerin fiillerinin helâl ve haram olanını açıklamak için şer'î hükümleri o fiillere tatbik etmektir. Bu sebeple fıkıh ilmi, insanlardan sadır olan söz ve fiillerin, niza' ve ihtilafların şer'î hükmünü öğrenmek için âlimin, hâkimin ve müftinin müracaat kaynağıdır.

3. Fıkıh Usûlünün Doğuşu, Tedvini ve Gelişmesi

Âlimler bu ilmi, Kelâm ilminden ve şer'î hükümlerin cüziyyatından değil bilakis ruhundan ve tasavvurundan istifade ederek ortaya koymuşlardır. Çünkü Kur'an ve Sünnete uymaya mecbur etme ancak bu ikisiyle amel etmeye mecbur edenlerden sadır olabilir ki o da Allah (c.c.)'dir. Yine âlimler bu usûlü ortaya koyarken iki asıl hüküm kaynağı Kur'an ve sünnetin de dili olan Arap dilinin istinbât kaidelerinden de çokça istifade etmişlerdir. Meselâ biz bu dilin yardımıyla Şeriatın gaye ve maksadını anlayabiliyoruz, bu dil yardımıyla müctehidin hakikati, mecazı, sarihi, kinayeyi, umumu, hususu, müştereki, mutlakı, mukayyedi, mantuku, mefhumu anlaması mümkün oluyor. Bütün bunlar dilin konularındır.

Fıkıh usûlü ilmi Hulafa-i Râşidîn ve kendilerine yeni meselelerin fetvası sorulan diğer sahabilerin zamanında ortaya çıkan icthad hareketi ile beraber doğmuştur. Sahabeden müctehid olanlar meselenin şer'î hükmünü önce Kur'an-ı Kerim de sonra Sünnet-i Nebevî'da arıyor, bulamazsa

"*Ey basiret sahipleri ibret alın*"^[8] ayet-i kerimesinin emri gereğince kıyasa yani şeriatın ruhuna ve mefhumuna uygun görüş ortaya koyarak icthada gidiyorlardı.

Aralarında icthadın sınırları konusunda farklı anlayışlar olmakla beraber bu usûl tabiîn ve tebe'-i tabiîn zamanında da bu şekilde devam etmiştir. Farklı anlayış ise şudur:

Bazıları hükmü hakkında nas bulunmayan meseleyi hakkında nas bulunana katarak kıyasla amelî daraltırken bazıları şeriatın ruhuna uygun olmak şartıyla maslahatla amel etme taraftarıydı. Hepsisi de sahabe kavlini kabul ediyorlardı. Said b. Müseyyib, Urve b. Zübeyr, Kâdî Şurayh ve İbrahim en-Nehâî tabiîn asrının icthad sembollerinden bazılarıdır.

Sonra ikinci hicri asırda, mezheb imamaları arasında usûl ilmi netleşti, ve kıyas, istahsan, mesâlih-i mürsele, sahabe kavli, önceki şeriatler, sedd-i zerâyî Medine ehlinin amelî gibi istihlâhlar ortaya çıktı. Bu asırda iki ekol görülür: Hicazda ehli hadis, Irak'ta ehli re'y. Her ikisi de sahih hadis ve doğru icthadla amel edileceği üzerinde ittifak etmektedirler. Ancak Hicaz ehli şeriatın kaidelerine ve küllî esaslarına uygun da olsa re'y ile amel

etme yerine daha çok hadisle amel ederken Irak ehli nas bulunmadığı yerde re'y ile amel etmeyi tercih ediyordu.

Mütekâmil bir şekilde Fıkıh usûlü ilminin tedvini, 204 Hicri tarihinde vefat eden İmam Şafii'nin Risale adlı kitabıyla başlar. Bu ilimde ilk telif edilen kitap budur. Ancak bu ilmin kaideleri sahabe, tabiîn ve diğer müctehidlerin icthadlarında zaten bulunmaktaydı. Bazan onların icthadları, mütenâkız deliller arasında tercih yapma konusunda esas sayılabilecek fer'î usûlî kaideler ihtiva etmekteydi. Meselâ Hz. Ali (r.a)'nin sarhoşun cezasını, zina iftirasında bulunanın cezasına kıyas etmesi, İbni Mesud'un içtihadına göre sonra gelen nassın önce geleni neshetmesi veya tahsis etmesi bu kabildendir. İbni Mesud'a göre kocası vefat eden hamile kadının iddeti doğumu ile sona erer. Çünkü bu hükmü ifade eden Talak süresi, kocası ölen kadının "dört ay on gün beklemesini" emreden Bakara süresindeki ayetten sonra nazil olmuş, dolayısıyla önce geleni neshetmiştir. Yine aynı şekilde mütevatirin âhâd habere, hâssın amma, tahrimin ibâhaya tercih edilmesi, hâssın âmmi tahsis etmesi; "Size meyte ve kan haram kılınmıştır." [9] ayetindeki mutlakin, En'am 145. ayetteki "akan kan" mukayyedine hamledilerek sadece "akan kan" ın haram kılınması hep bu cümleden misallerdir.

Artık İmam Şafii'den sonra âlimler bazan muhtasar bazan mufassal "Usûl İlmi"nde kitap telifine devam etmişlerdir. Bu konuda iki yol takip edilmiştir: Mütekellimînin yolu (metodu) -ki usûlcülerin cumhurunu teşkil eder, Hanefî'lerin yolu. İki metod arasındaki farklılığın esası "Usûl kaidelerinin takrir keyfiyeti"dir: Bütün felsefî nazariyelerde olduğu gibi önce kaide konulup sonra furû' ve tatbikat mı gelsin yoksa mezheb imamından nakledilen fer'î icthâdî meseleler asıl kabul edilsin de nazariye (kaide) ona mı tâbi olsun?

Mütekellimînin metodunun özelliği şudur:

Fıkıhî meseleleri bir kenara bırakarak akli, kelâmî ve lugavî delillerin gerektirdiği şekilde usûl kâidelerini koymak. Şu halde bu ekolün başlıca üç özelliği vardır: Mücerred akli istidlallere dayanmak, muayyen bir fıkıh mezhebine bağlı kalmamak, fıkha dair fer'î meseleleri sadece açıklama ve misal için zikretmek.

Bu ekolün imamı, fıkıhından önce usûlünü koyan İmam Şafî'dir. Bu usûlün bayraklaşan ismi ise Ebubekir Bâkılânî'dir. Bu metodla yazılan kitapların en meşhurları şunlardır:

el-Umde, Kâdî Abdulcebbar el-Mu'tezilî

el-Mu'temed, Ebulhuseyn el-Basrî el-Mutezilî el-Cuveynî ve babası Ebu Muhammed

el-Mustasfâ, Ebu Hâmid el-Gazâlî

el-Mahsul, Fahrüddin er-Râzî

el-lhkûmfi usûl'l-Ahkâm, Ebu Hasan el-Âmidî

el-Minhâc, Beyzâvî ve bunun şerhi el-İsnevî

Bu esasa göre yazılan eserlerde önce mantikî ve lugavî tarifler sonra şer'î hükümler sonra deliller ve lafızların delâletleri en sonunda da icthad ve taklid konulan zikredilir.

Hanefî metodu: Bu yolun özelliği, mücerred nazari deliller esas alınmaksızın usûl kaidelerinin, mezhep imamlarının fer'î meselelere dair icthadlarından hareket edilerek ortaya çıkarılmasıdır.

Bu yüzden fer'î meselelerle usûl kaideleri bir insicam içinde bulunur. Yine bu sebeptendir ki Hanefî fıkıh kitaplarında fer'î meselenin yanında ona uygun kaidelerin de zikredildiği ve imamlarından nakledilen icthadlar esas alınarak usûl kaideleri tesbit edildiği çokça görülür. Bu da fer'î mesele ile kaide arasında tearuz görüldüğü takdirde fer'î mesele ile insicam sağlanabilmesi için usûl kaidelerinin lafızlarında düzeltmeye gidilmesine sebep olmuştur. Meselâ Hanefîlerin "Müşterek umumî olmaz" sözünde "müşterek" ten maksat onun birkaç manasından biridir. Bu kaydı, vasiyet babında geçen şu fer'î meseleyi esas alarak getirmişlerdir:

Bir kişi mevâlisi için vasiyette bulursa, onun da hem âzâd ettiği köleleri hem de kendisini âzâd eden efendileri olsa, eğer vasiyeti hangilerine yaptığını beyan etmeden ölürse vasiyet bâtil olur. Çünkü "mevlâ" kelimesi hem âzâd eden efendi hem de âzâd edilen köle için kullanılan müşterek bir lafızdır. Sonra yemin konusundaki şu meseleye muttali olurlar: "Birisini "Vallahî senin mevlân ile konuşmayacağım" diye yemin etse, muhatabın da aynı şekilde hem âzâd kölesi hem de kendisini âzâd eden efendisi bulursa ve bunlardan herhangi biriyle konuşsa yemini bozulur." Birinci meselenin aksine bu son meselede "mevlâ" kelimesinin her iki manada beraberce kullanıldığını görünce "Müşterek umumî olmaz" kaidelerini bu son meseleye uyacak şekilde değiştirerek "Müşterek umumî olmaz, ancak nefiyden sonra bulunursa umumî olur" şeklinde düzeltmişlerdir. Buradaki son mesele de nefiy halindedir. Bu ekolün üç özelliği vardır:

a) Usûl ile furûu birbirine bağlama esası üzerine oturmuş amelî (pratik) bir yoldur,

b) Usûl ile furûu güzel bir üslûp ile meczetmiştir,

c) Cedel ve münazara metodları konusunda, fer'î meseleleri usûle göre tahrir etmede, küllî fıkıh kaidelerinin yazılmasında kıymetli telifler vererek fıkha hizmet etmiştir.

Ebu Mansur el-Maturîdî'nin öncülerinden sayıldığı bu üslûbun mühim kitaplarından bazıları şunlardır:

Usûl'l-Cessâs, el-Râzî

Takvîmü'l-Edille ve Te'sisu'n-Nazar, Ebu Zeyd ed-Debûsî

Temhîdu'l-Fusûl fil-Usûl, Serahsî

Usûlü Fahri'l-İslâm, el-Bezdevî

el-Menâr, Neseî. Bu kitap üzerine yazılan en güzel şerh Mişkâtü'l-Envâr ve İbni Abidin'in Haşiyetü Nesemâtü'l-Eshâr adlı eserleridir.

Bu ekolün telifteki metodu şöyledir: Usûl ilminin tarifi, sonra üzerinde ittifak edilen ve ihtilaf edilen şer'î deliller.

Sonra müctehidlerin halleri, sonra teârüz ve tercih ve en sonunda hükmü şer'î bahisleri. Bu ikisini birleştiren müteahhir âlimlerin yolu:

Fıkıh usûlü telifinde yedinci hicri asırda yeni bir üslûb ortaya çıktı. Bu, Hanefî metodu ile mütekellimînin metodunu kaynaştıran bir yoldur. Bu üslûb ile usûl telif edenlerin metodu, önce usûl kaidelerinin tahkiki ve bunlar delillerle isbat etme, sonra bu kaideleri fıkhî fer'î meselelere tatbik etme şeklindedir. Bazı Hanefî ve Şafîî usûlcüler bu üslûbla, eser yazmışlardır. Bu yol "müteahhirin yolu" diye anılır.

Bu yolun en mühim kitapları şunlardır:

1. Bediunnizam el-Câmiu beyne Kitabeyi'l-Bezdevî ve'l-İhkem, Muzafferuddin Ahmed b. Ali es-Sââtî el-Hanefî (v. 694 H.) Bu eserde Hanefîlerden Bezdevî'nin kitabı ile Şafîîlerden Âmidî'nin kitabı meczedilmiştir.

2. Tenkîhü'l-Usûl ve bunun şerhi Tavzih, Sadruşşeria Ubeydullah b. Mesud el-Buhârî el-Hanefî (v. 747 H.) Bu kitapta hanefilerden Bezdevî usûlü, Şafîilerden Râzî'nin Mahsûl'u, Malikilerden İbni Hâcib'in Muhtasar'ı olmak üzere üç kitabı birleştirmiştir. Bunu da Şafîilerden Sadüddin Taftazânî (v. 793 H.) et-Telvih adıyla şerhetmiştir.
3. Cemu'l-Cevâmi, Tâcuddin es-Sübki (v. 771 H.). Bunu Celâlüddin el-Mahallî şerh etmiş, Hasan el-Attar da bu şerh üzerine Haşiyetü'l-Attâr âlâ Cemi'l-Cevâmi ismiyle bir haşiye yazmıştır.
4. et-Tahrîr, İbni Hûmâm (v. 861 H.). Bu kitap üzerine yapılmış şerhler vardır. İbni Emiru'l-Hâcc'ın (v. 879 H.) et-Tahrir ve et-Tahbîr adlı eseri bunlardan biridir.
5. Hindli Muhibullah bin Abdüşşekûr'un (v. 1119 H.) telif ettiği Müsellemü's-Sübût adlı eser bu sahadaki en dakik kitaplardan biridir. Abdül Ali Muhammed bin Nizamüddin el-Ensârî Fevâtihurrahâmût bi-Şerhi Müsellemü's-Subût adıyla bu kitabı şerhetmiştir.
- Daha sonra yeni telifler ortaya çıkmıştır. Şeyh Muhammed Hudarî'nin Usûlü Fıkh'ı, Şeyh Abdurrahman el-Mehlâvî'nin Teshîlü'l-Vusûl ilâ İlmi'l Usûl adlı kitabı, Abdulvahhab Hallâfin, Muhammed Ebu Zehra'nın, Şeyh Zekiyyüddin Şaban'ın Usûlü'l-Fıkh adlı eserleri, Dr. Vehbe Zuhaylî'nin iki ciltlik Usûlü'l-Fıkh'ı bunlardan bazılarıdır. Bu kitapların hepsi de hanefî ve şafîî (mütekillimîn) yolunu cem' eden kolaylaştırılmış kitaplardır. Bu yol hem ilmen hem amelen tercih edilen metoddur.

Bu kitabın planına gelince:

Usûl konuları çok ve karmaşık konulardır. Âlimlerimizin kitapları bir cedel ve münazara meydanıdır. Bu kitaplar usûl ilmi ile alâkası olmayan, dillerin aslı tavkîfi midir yoksa vaz'î midir, ibâha teklifi midir değil midir, Rasûlullah (s.a) in peygamberlikten önce semavî bir dine göre ibadet edip etmemesi gibi belki sadece kelâm ilminin veya dil ilminin bahsedeceği pek çok mesele ihtiva etmektedir.

Benim planım ise şu dört bölümde sadece usûle ait konular ele almaktır:

Birinci bölüm: Şer'î deliller

İkinci bölüm: Şer'î hükümler

Üçüncü bölüm: Lugavî Usûl kaideleri

Dördüncü bölüm: Teşrî'î Usûl kaideleri.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞER'İ DELİLLER

"Delil" lügatte -maddi olsun manevî olsun, hayır veya şer olsun- herhangi bir şeye doğru irşad eden, yol gösteren demektir. Usûlcülerin ıstılahında ise: Üzerinde doğru bir mantıkla düşünüldüğünde kendisiyle matlub bir habere ulaşılması mümkün olan şeydir. Meselâ: Bu âlemin değişme, intikal

ve fânî olması gibi hallerini düşünerek sonradan var olduğunu bulmak, "*Namazı dosdoğru kılın*"^[10] ayeti gibi şer'î naslar üzerinde düşünerek namazın farz olduğu hükmüne varmak gibi. Zira bir "emir" olarak bunun çeşitli durumları üzerinde düşünüldüğünde matlub bir habere ulaşmak mümkün olmaktadır ki o da bu emrin vücut ifade ettiğini tasdik etmektedir. Çünkü bu, namazın kılınmasına dair bir emirdir, onun kılınmasını emretmek vacib (farz) olduğunu ifade eder. İşte "âlem" ve "namazı kılın" dan her biri âlimlere göre birer delildir.

Şer'î delil ise: İster kat'î (yakını) ister zannî (yani zann-ı galib) bir yolla olsun kendisinden şer'î amelî bir hüküm istinbât edilen her şey şer'î delildir. Bunun için delil, delâleti kat'î olan ve zannî olan olmak üzere iki kısma ayrılır.

Deliller iki kısımdır:

a) Âlimlerin cumhuru tarafından kabul edilen müttefekun aleyh (üzerinde ittifak edilen) deliller -ki bunlar Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyastır.

b) Muhtelefun fih (üzerinde ihtilâf edilen) deliller. Bunların da en meşhurları İstihsan, Mesâlih-i mürsele veya İstislah, İstishab, örf, Sahabe mezhebe, önceki şeriatler ve Şeddi zerâyi' olmak üzere yedi tanedir.

Müttefekun aleyh (üzerinde ittifak edilen) deliller uyulması farz olan delillerdir. Ancak bunlarla istidlal yapılırken şu tertibe riâyet edilir: Önce kitap, sonra sünnet, sonra icmâ, sonra kıyas. Bu delillere uyulmasının vacib olduğuna dair delil şu ayeti kerimedir:

"Ey iman edenler! Allah'a (c.c.) itaat edin, Rasûle ve sizden emir sahiplerine itaat edin: Herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz -eğer Allah'a ve

âhiret gününe iman ediyorsanız- onu Allah'a ve Rasûle havale edin"^[11]

Allah'a ve Rasûle itaati emretmek Kur'an ve Sünnet'e itaati emretmektir. İlim ve din alanında söz sahibi müslümanlara uymayı emretmek müctehidlerin ittifak (icmâ) ittiği hükümlere uymayı emretmek demektir. Munâzaalı olayları Allah'a ve Rasûl'e havale etmeyi emretmek, hakkında nass ve icmâ olmadığı takdirde onu kıyasa havale etmeyi emretmek demektir.

Bunlarla istidlal ederken aralarında tertip olduğuna dair delil Bağavî, İbnü Abdilber ve daha başkalarının Muaz b. Cebel'den rivayet ettikleri şu hadis-i şeriftir: Rasûlullah (s.a.) onu Yemen'e gönderirken

"Sana bir mesele arz olduğunda nasıl hükmedeceksin?" diye sordu. O da

"Allah'ın Kitabına göre hüküm veririm" dedi. Rasûlullah (s.a.)

"ya Allah'ın Kitabında bulamazsan?" dedi. O da

"Rasûlullah'ın sünnetiyle" diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.)

"ya Rasûlullah'ın sünnetinde bulamazsan" dedi. Muaz da

"İctihad ederim ve kusur etmemeye çalışırım" deyince Rasûlullah (s.a.) onun göğsüne vurarak

"Allah Rasûlünün elçisini, Allah Rasûlünü memnun edecek şekilde muvaffak kılan Allah'a hamdedirim" diye şükretti.

Yine Bağavî'nin Meymûn bin Mehrân'dan rivayet ettiği haberde şöyle deniliyordu:

"Ebubekir, kendisine davacılar geldiği zaman cevabı Allah'ın kitabında arar, orada bulabilirse ona göre hükmünü verirdi. Kitap'ta bulamazsa, Rasûlullahtan bu hususta bir sünnet biliyorsa ona göre hükmünü verirdi. Sünnette de bulması mümkün olmazsa insanların ileri gelenlerini ve seçkinlerini toplar istişare eder, görüşleri bir noktada birleşirse onunla hükmederdi. Hz. Ömer de aynı şekilde yapardı. Diğer sahabiler de onların bu

hareketini tasvib ederlerdi. O halde bu tertip icmâ olmuştur.

Ayrıca deliller ya naklî olur veya aklî olur. Naklî deliller: Kitap, sünnet, icmâ, örf, önceki şeriatler ve sahabe mezhebidir. Aklî deliller ise kıyas, mesâ-lihi mürsele, istihsan, istishab ve şeddi zerâyî'dir. Naklî ve aklî delillerden her biri diğerine muhtaçtır. Meselâ naklî delile dayanmayan icthad muteber değildir. Çünkü sadece aklın hüküm koymada yetkisi yoktur, naklî delilleri kullanmak için ise düşünme ve tefekküre ihtiyaç duyulur. Bu deliller hüküm koymada ya kendi başına müstakil bir esas olur, hükmü isbat ederken bir başka şeye ihtiyacı olmaz -ki Kur'an, Sünnet, İcmâ ve İstihsan, örf ve sahabe mezhebi gibi bunlara bağlı olanlar böyledir- veya kendi başına müstakil bir asıl olmaz ki, bu da kıyastır. Zira kıyasın, bu yolla hüküm isbat etmek için nasıl makûsun aleyh olan aslın hükmünün illetinin bilinmesine ihtiyacı varsa aynı şekilde Kitab'da veya sünnette veya icmâda varid olan bir asla da o kadar ihtiyacı vardır. İcmâ'nın bir mesnede ihtiyacı olması ise o oluşması ve in'ikadı içindir, icmâyı delil almak için değildir.

BİRİNCİ DELİL KUR'AN-I KERİM

Kur'an-ı Kerîm'in Tarifi

"Kur'an" lügatte kırâet = okuma manasına bir masdardır. Meşhur olmasına ve bilinmesine ve Allah (c.c.) in ona Kitap, Mushaf, Tenzil, Furkan ve Zikir gibi bir çok isim vermesine rağmen usûlcüler onu başkalarından ayırmak için şöyle tarif etmişlerdir:

"O, en kısa süresiyle dahi mu'ciz olarak Arap lisaniyle Rasûlullah'a indirilen, mushaflarda yazılı olan, tevatür yolu ile nakledilen, okunarak ibadet edilebilen, Fatiha süresiyle başlayıp Nâs süresiyle biten Allah (c.c.) in kelâmıdır"^[12]

Özellikleri

Yukarıda geçen tariftan Kur'an-ı Kerîm'in şu özelliklere sahip olduğu görülüyor:

1- O, lafzı ve manasıyla Allah kelâmıdır. Kur'an-ı Kerîm'in icazı yani beşer takatinin fevkinde üstün belagata sahip olması buna delildir. O halde kendisine itaat edilmesi vacib olan bir kaynaktan geldiği için delâlet ettiği hükümler ilzam edici (bağlayıcı) olmalıdır. Kur'an'ın bu özelliği ile - isterse kudsî hadis olsun veya normal hadis olsun- Allah kelâmı olmayanlar tarifi dışında kalmaktadır. Çünkü bunlara "Kur'an" denilemez. Zira hadislerin manaları Allah'tandır, ancak lafızları ve cümle kuruluşları Rasûlullah (s.a.) dendir. Rasûlullah onu Allah'a isnad ederse "kudsî hadis" denilir. Hadis, hüccet olma açısından Kur'an mertebesinde değildir. Hadis okunarak namaz kılınmaz, tilâvet edilerek ibadet edilmez.

2- Kur'an-ı Kerîm'in tamamı Arapçadır, onda Arapça olmayan dillerden bir şey yoktur^[13]. Dolayısıyla, ne kadar delâlette aslına uygun olursa olsun Kur'an-ı Kerîm'in tefsiri ve başka dillere tercemesi "Kur'an" olamaz. Çünkü Kur'an-ı Kerîm Arapçadır, lafzı ve manasıyla Allah tarafından indirilmiştir.

3- Kur'an-ı Kerîm nesilden nesile tevatür yoluyla nakledilmiştir. Yani Rasûlullah'dan itibaren her nesilde Kur'an ezberleyen büyük bir kitle vasıtasıyla nakledilmiştir. Tevatür, yakini ilim ve rivayetin sıhhati hakkında katıyette ifade eder. Cebrail'in Kur'an'ı Resulullah'ın kalbine indirdiği andan itibaren insanların onu ezberlemesinin yanında yazı ile tesbit etmesi daha sonraki nesillere tevâtürene ulaşmasına yardımcı olmuştur. Bu özelliğin bir neticesi olarak şaz kıraatler, kudsî hadisler gibi mütevâtir olmayan şeyler Kur'an'dan sayılmaz.

Şaz kıraatler, âhâd haberler şeklinde bize nakledilen kıraatlerdir. Meselâ orucun kazası konusunda "başka günlerde peşpeşe tutarlar" şeklinde gelen Ubey b. Ka'b'ın kıraati ile, yemin keffareti konusunda "... bunu bulamayan üç gün peşpeşe oruç tutar" şeklinde gelen İbni Mesud'un kıraatleri şazdır. Zira buralardaki "peşpeşe" ziyadeliği mütevâtir değildir, dolayısıyla Kur'an'dan sayılmaz. Yine annelerin nafakası konusunda nazil olan Onun benzeri (nafaka) mahrem akrabalarının üzerine de vacibdir ayetindeki "mahrem akrabaları" ziyadeliği mütevâtir değildir.

Şaz kıraatler hüccet olmaz, zira bunlar ne Kur'an ne de sünnettir diye nakledilmediği için ne Kur'an ne de sünnet sayılmaz^[14]. Yine bazı âlimler şaz kıraatlerin sünnet gibi zannî delil olarak da olsa delil saymanın sahih olmayacağı görüşündeler, çünkü sünnetin mutlaka Rasûlullah'tan işitilmiş

olması lâzımdır. Rasûlullah'tan işitilen her şey hüccettir^[15]

Besmeleye gelince: Neml sûresinin içinde bulunan besmele müslümanların ittifakıyla bir ayettir. Sûrelerin başında bulunan besmeleler ise hanefiler ve şafîiler gibi bazı mezheplere göre yine Kur'an'dan bir ayettir. Çünkü bunlar her sûrenin başındaki ayetlerle beraber Rasûlullah'a nazil olmuş ve Rasûlullah'ın emriyle her sûrenin başına Kur'an hattı ile yazılmış, böylece tevatür edip gelmiş. Kur'an-ı Kerîm'i Kur'an olmayan şeylerden

korumakta çok titiz davranan sahabeden hiç biri besmelenin yazılmasına karşı çıkmamıştır.^[16] Makul olan da sudur.

Bir başkaları da besmelenin ayet olmadığı görüşündedir. Ne Fatiha'dan ne de diğer sûrelerden bir ayet değildir. Malikîlerin görüşü budur. Delilleri ise, Ayşe (r.a.) den gelen şu rivayettir:

"Rasûlullah (s.a.) namaza tekbirle ve *"elhamdülillahi rabbilâlemin"* ile başladılar^[17] Yani besmelesiz başladılar.

Kur'an-ı Kerîm'in Hüccet Oluşu

Kur'an-ı Kerîm bütün insanların kendisiyle amel etmesi farz olan bir hüccettir. Çünkü o, sıhhatinde şüphe bulunmayan kat'î bir yolla kendilerine nakli sabit olan, Kur'an olduğu şüphe götürmeyen Allah'ın kelâmıdır. Bunun öyle olduğuna kat'î delil Kur'an'ın icazıdır.

İcazın manası, aynısını veya benzerini veya en kısa sûresinin benzerini getirmekte başkalarının aczini ortaya koymaktır. İcazın manası ancak şu üç şeyle tamam olur:

a) Meydan okuma, yani karşılaşma ve muâraza istemek.

- b) Muarızı karşılaşmaya sevkedene gerekçenin var olması.
c) Muarızın karşı koymasına mani bir halin bulunmaması.

Bu sebeplerin üçü de Kur'an-ı Kerim'de tam olarak mevcuttur. Çünkü Rabbinin emriyle Rasûlullah (s.a.), Kur'an-ı Kerim'in benzerini getirmeleri için meydan okudu, Rasûlullah (s.a.)'ı tekbiz eden Arapların, bu iddialarının doğruluğunu isbat etmek için sebep de mevcut idi, onlar belagat ve beyan ustaları oldukları için karşılaşmalarına mani bir hal de yoktu.

"Meydan okuma" Kur'an-ı Kerim'de birçok ayeti kerimede mevcuttur. Bazıları şunlardır:

"(Rasûlüm!) De ki: *Eğer doğru sözlüler iseniz. Allah katından bu ikisinden (bana ve Musa'ya inen kitaplardan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım.*" ^[18]

"De ki: *Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere in ve cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.*"

Muarızlar Kur'anın tamamının benzerini getirmekten aciz kalınca benzeri on süre getirmeleri için onlara meydan okumuş ve şöyle demiştir:

"Yoksa, "Onu (Kur'anı) kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki:

"*Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerini çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on süre getirin.*" ^[19]

Bunu getirmekte de aciz kalınca sadece benzeri bir süre getirmeleri için meydan okuyarak şöyle dedi:

"*Eğer kulumuza indirdiklerimizden her hangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir süre getirin, eğer iddiamızda doğru iseniz Allah'dan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.*" ^[20]

Araplar açısından karşı çıkma sebep ve gerekçesinin var olması şartına gelince, bunun varlığı, bilhassa kendisine peygamberlik vazifesi verildikten sonra Rasûlullah'ın siresinde açıkça görülmektedir. Zira O, onlara Allah'ın elçisi olduğunu bildirdi. Onlara putperest dinlerini, baba ve dedelerini taklid etmelerini bâtil sayan bir din getirdi. Allah'ın Kitab'ına dayanarak onların akıllarını sefih saydı, putlarıyla alay etti, putlara ibadet etmeleriyle istihza etti. Onun bu iddialarını mutlaka çürütmeleri, O'nun Allah'tan getirdiklerinin boş şeyler olduğunu isbat etmeleri ve neticede ona galip gelmeleri gerekiyordu.

Kur'an-ı Kerim'e karşı koymalarına engel bulunmaması şartına gelince, o Araplar hakkında zaten vardı. Çünkü Kur'an onların dilinde ve onların üslûbu üzere indi, onların kullandığı harflerden meydana geliyordu, manaları

aşinâ oldukları şeylerdi. Başkalarına karşı fesahatleriyle, belagat ve beyanlarıyla iftihar eden onlardı. Nesir ve şiirde şöhretli bir mevki sahibiydiler. Zaten hitabet ve şiirleri onların akıllarının kemâlini, yapılarının safiyetini, kavrayıştaki süratlerini, basiretlerini, hayat tecrübelerindeki maharetlerini, göstermektedir. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'in muâraza için onlara zaman sınırı koymadığı, bir defada inmediği, bilakis onlara muâraza ve hazırlık imkanı vermek için yirmi üç sene zarfında parça parça, bölüm bölüm indiği de bilinen bir husustur. Neticede, ins ve cinden dilediklerini yardıma çağırsalar dahi ebediyyen onların Kur'an-ı Kerim'e muârazada âciz ve zayıf oldukları sabit olmuş ve istenilen hedefe ulaşılmıştır ki bu Kur'an-ı Kerim'in beşer sözü olmadığı, onların seviyesinde bir şey olmadığı, onun ancak Allah katından geldiği hakikatidir.

İşte bu, Allah'ın Rasûlu Muhammed bin Abdullah'ın insanlara tebliğ ettiği şeyin Allah'ın kelâmı ve O'nun hükümleri olduğu hususunda Peygamberliğinin doğru olduğuna kesin bir delildir.

İcaz Yönleri

Kur'an-ı Kerim lafzî, manevî ve ruhî olmak üzere bir çok yönden Arapların aczini ortaya koymuş onlar da muârazadan vazgeçmişler ve aklın dil, beyan 'e manâ yönünden Kur'an-ı Kerim seviyesine ulaşamadığını ve de asla ulaşamayacağını anlamışlardır. Asırlar boyu beşer şunu yakinen anlamıştır ki Kuran-ı Kerim'in icaz yönlerini saymak mümkün değildir, çünkü devamlı yenileri ortaya çıkmaktadır. Kur'an ayetleri üzerindeki düşünceler arttıkça, kâinatın esrarına dair ilmî keşifler peşpeşe geldikçe, Kur'an'ın Allah (c.c.) katından geldiği, na kadar zaman geçerse geçsin onun, Rasûlullah (s.a.) in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olduğu ortaya çıkmaktadır.

İcaz çeşitlerinden bazıları şunlardır:

1- Lafız ve manaları arasındaki insicam, hüküm ve gayelerindeki şumûl:

Kur'an-ı Kerim itikat, ahkam, ahlâk ve kıssalar gibi çeşitli konularda nazil olmuş altıbinden fazla ayetten meydana gelmektedir. Onda kâinat, toplum, ahlâk ve vicdan hakkındaki pek çok ilmî nazariyelere dair bir işaret vardır. Yirmi üç senede nazil olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'de ne birbiriyle çelişen mana, nede birbirini nakzedene hüküm bulmak mümkün değildir.

Yine aynı şekilde ibarelerinin arasında ne belagat seviyesinde ne de ifadedeki fesahatta herhangi bir farklılık görmüyoruz. Bilakis Kur'an-ı Kerim'in hepsi fesahatta ve muktezayı hale uygunlukta aynıdır. Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:

"*Halâ Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık bulurlardı.*" ^[21]

Kur'an'ın üslûbu muktezayı hale (durumun gereklerine) uygundur. Meselâ: Hüküm bildiriyorsa lafız ince ve keskin, beyan sakindir, akide veya sadet konusunda ise üslûp insanı sarsacak ve duyguları harekete geçirecek şekilde müessirdir.

Bazı ayetler arasında ilk bakışta var gibi görünen tearuz (çelişki) insanların kavrayışlarına dayanır, biraz teemmül ve tedebbürle gerçekte tearuz olmadığı görülür.

2- Kesinleşmiş bilimsel keşiflerle uygunluğu: Kur'an-ı Kerim bir kanun, bir hidayet kitabı, bir ibadet ve ahlak düstürüdür. Bir takım bilimsel nazariyeleri beyan etmek onun gayelerinden değildir. Yerlerin ve göklerin yaratılmasından, yıldızlarla gökyüzünün süslenmesinden, insanın, bitkilerin ve hayvanların yaratılmasından bahsetmesi ise sadece Allah'ın varlığını ve birliğini isbat etmek için olmakla beraber yine de eski ve yeni kabul edilmiş bilimsel keşiflerle uygunluk gösteren bir takım kevnî ve ilahî kanunların beyanına yönelik bazı işaretler görebiliriz. Meselâ: "*Biz rüzgarları, aşlamayı sağlayan vasıtalar olarak gönderdik*" ^[22]

ayeti aşılama kanununu beyan etmek için nazil olmuştur.

"İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken onları birbirlerinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?"^[23] ayetinde dünyanın bugünkü halini alış sürecindeki gaz bulutu nazariyesine işaret vardır.

"Sen dağları görürsün de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürümektedirler, (Bu) herşeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır."^[24] ayetinde arzın döndüğüne işaret vardır.

"Bizim yeryüzüne gelip onu uçlarından eksiltiğimizi görmediler mi?"^[25] ayeti arzın tam yuvarlak olmadığına delâlet etmektedir.

"Geceyi gündüzün üzerine sarıyor, gündüzü gecenin üzerine sarıyor."^[26] ayetinden yerin yuvarlak olduğu anlaşılıyor. Çünkü "sarmak" yuvarlak bir cismin üzerine dolamak demektir.

"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar."^[27] ayetinde aynı yerde oldukları halde tuzlu su ile tatlı suyun karışmadığına delâlet vardır.

"Andolsun biz insanı çamurdan, bir özden yarattık. Sonra onu emin ve sağlam bir karargahta nutfeye haline getirdik. Sonra bu nutfeyi bir kan pıhtısı haline soktuk, müteakiben kan pıhtısını bir lokmacık et yaptık, bu bir lokmacık eti kemiklere çevirdik, bu kemikleri etle kapladık. Sonunda onu

bambaşka bir yaratık olarak teşekkül ettirdik. Yapıp-aratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."^[28] Bu ayetler insanın yaratılmasındaki merhalelere delâlet etmekte ve bu, en son tıbbî buluşlara da uygun düşmektedir.

3- Gâiblerden haber vermesi: Kur'an-ı Kerîm Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği istikbalde olacak hâdiselerden haber vermiştir. Meselâ:

"Elif, Lâm, Mim. Rumlar en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir."^[29] haberinden sonra haber verilen müddet içinde Rumların zaferi gerçekleşmiştir. "Andolsun ki Allah elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz

güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz."^[30] haberinden sonra Hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethi tamamlanmıştır.

Kur'anda, Kur'anın Allah'tan geldiğine delâlet eden, Kur'an dışında varlığından bahsedilmeyen Âd, Semûd, Tübba ve Lût kavimleri gibi kendilerine dair hiç bir ize rastlanmayan eski kavimlerin kıssaları hakkında bilgiler vardır.

Yine Allah (c.c.) şu ayet-i kerimede Rasûlullah (s.a.)'a

"Musa'nın Tûr-ı Sînâ'da kendisine yaptığı nûnâcâtı haber vermektedir: (Musa'ya) seslendiğimiz zaman da, sen Tûr'un yanında değildin. Bilakis, senden önce kendilerine peygamber gelmeyen bir kavmi uyarman için Rabbinden bir rahmet olarak (orada geçenleri sana bildirdi). Belki onlar

düşünüp öğüt alırlar."^[31]

Kur'an-ı Kerîm icazın bu nevine şu ayet-i kerimede işaret etmiştir:

"İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin."

4- Yüksek belagatı: Kur'an-ı Kerîm'in kelime olsun cümle olsun bütün lafızları, bir insicam ve intizam içinde tesir kuvvetini, ifade belagatını ve söz fesahatini kendinde toplayan en üstün bir belagat seviyesine sahiptir ve beşer sözünde çok rastladığımız rekâket, düşüklük, zafiyet onda asla bulunmaz. Çünkü Kur'an mutlak kudret sahibi Allah'ın kelâmıdır. Halbuki beşer âcizdir zayıftır; bazan başardığı hiciv, medih ve tasvir hariç öyle çok muhkem ifadeler ortaya koyamaz.

Bizim bu konuda delilimiz Nadr b. Haris, Velid b. Muğire gibi Kureyşin ileri gelenlerinden Kur'an düşmanı kişilerin itiraflarıdır. Velid b. Muğire Kuran hakkında şöyle demişti:

Vallahi onda bir tatlılık var, üzerinde parlaklık, tazelik var, dalları meyva ve kökü bol su verir, o yücecek ve başka şey ondan yüce olmayacak, o bir beşer sözü değildir." Fakat o inat etti, küfrün, şirkin ve putperestliğin önderlerinden ayrılmayarak küfründe devam etti ve Kur'anı "sihir" diye vasıflandırdı.

Hiç kimse Kur'an-ı Kerîm'in kalplere tesirini, gönüllere hâkim oluşunu inkâr edemez. O halde onun Allah'ın kelâmı olduğunu kabul etmek iz'an gereğidir.

Kur'an'ın Hükümleri

Kur'an'ın hükümleri, ister din, ister dünya, ister âhiret hakkında olsun birini diğerinden ayırmadan İslâm'ın yapısı ve mesajına uygun olan her şeyi amildir. Bunlar üç nevidir.

1- İtikada ait olanlar: Bunlar Allah'ın varlığı, birliği, melekler, kitaplar, peygamberler ve âhiret günü hakkında inanılması insana farz olan eseslarla ilgili hususlardır.

2- Ahlâka ait olanlar: Bunlar mükellefin bezenmesi lazım gelen faziletler ve uzak durması lazım gelen bayağılıklarla ilgili olanlardır.

3- Ameller: Bunlar mükelleften sadır olan sözler, fiiller, akideler ve tasarruflardır. Kur'an'ın fikhî işte budur. Bunlar da şu iki nevi içine alır:

a) Namaz, oruç, hac, zekat, nezir, yemin, kurban gibi insanın, Rabbi ile olan alâkasını tanzim eden ibadetlere ait hükümler.

b) Akideler, tasarruflar, cinayetler, cezalar gibi insanlarla olan alâkasını tanzim eden muamelata ait hükümler. Bu grupta şu hükümler bulunur:

Evlenme, boşanma, nafaka gibi aileye ait hükümler (el-Ahvâlü's-Şahsiyye hükümleri),

Alış-veriş, kira, rehin ve şirket gibi mâlî aktlere ait hükümler (el-Ahkâmü'l-Medeniyye),

Cinayetler ve cezalara ait hükümler (el-ahkâmü'l-cinâiyye)

Davalar, deliller, yeminler gibi mahkeme huzurunda tamamlanan medenî veya cezaî icrââtlara ait hükümler (Ahkâmü'l-Mürâfaât).

Devletin yapısını, fertlerin devletle münasebetlerini ve insan haklarını tanzim eden temel hükümler (Anayasaya ait hükümler).

İslâm devletinin harpte ve sulhte diğer devletlerle olan münasebetlerini, gayri müslimlerin İslâm ülkesinde İslâm devleti ile olan münasebetlerini

tanzim eden hükümler (Ahkâm-ı devliyye).

İktisadî ve mâlî hükümler: Bunlar fertlerin mâlî haklarını ve fertlerin devlete karşı yükümlülüklerini, devlet hazinesinin gelir ve giderlerini, ganimetler, öşürler, haraca ve madenleri gibi devlete ait umumî ve husûsî malları tanzim eden hükümler, zekât, sadaka, nezir, teberru ve ödünç paralar gibi cemiyete ait malları tanzim eden hükümler, nafaka, miras ve vasiyetler gibi aileye ait malları tanzim eden hükümler, diyet, fide, keffaret ve kâr gibi fertlere ait malları tanzim eden hükümler.

Kur'an-ı Kerîm bu hükümleri beyan ederken bunlardan ibadetler, aileye ve mirasa ait hükümler gibi bir kısmını tafsilatlı olarak verdiği görülür, çünkü bunlar taabbudîdir (akıl ile bulunmaz). Muamelâta ait hükümlere gelince: Bunlarda akla ve âlimlerin icihadlarına, maslahat ve mefseletin, ihtiyaçların mukayesesine mecal bırakıldığı için icmâlî (genel hükümler) olarak vermektedir.

Ayetlerin Hükümlere Delâlet Etmesi

Daha önce de geçtiği gibi Kur'an-ı Kerîm bize tevâtür yolu ile nakledildiği ve bu yol nakledilenin sıhhati hakkında katiyet ifade ettiği için "sübûtu kat'îdir". Ancak hükümlere delâleti, kat'î olabilir zannî de olabilir.

Delâleti kat'î olan nass: Vârid olduğu şekilde anlaşılan ve sadece bir tek manaya ihtimali olan Kur'an lafzıdır. Meselâ: Miras ayetleri, hadler ve keffaret-lerle ilgili ayetler böyledir. Miras hakkında:

"Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının payının iki misli (vermenizi) emreder..." [32]

Hadler hakkında: "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin" [33]

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun" [34]

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup sonra dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun." [35]

Keffaret hakkında: "Kadınlardan zihâr ile ayrılma isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin kanlarıyla temas etmeden önce bir köleyi azad etmeleri gerekir" [36] buyurulmaktadır. İşte bunlar miras hisselerine, el kesilmesine, zinada yüz sopa, zina iftirasında seksen sopa vurulacağına, zihâr keffaretinde köle azad edileceğine veya oruç tutulacağına veya fakir duyurulacağına "kat'î" olarak delâlet eden nasslardır.

Delâleti zannî olan nass ise birden fazla manaya ihtimali olan Kur'an lafızlarıdır. Meselâ "Boşanmış kadınlar bizzat kendileri "üç kuru" beklesinler" [37] ayetindeki "kuru" lafzı (müşterek lafız) bu kabildendir. "Kuru" lafzı lügatte hem "hayız" hem "temizlik" manasına gelen müşterek bir lafızdır. Bu bakımdan bu lafzın bu iki manadan birine delâleti zannî olur kat'î olmaz. Aynı şekilde

"Size meyte = ölmüş hayvan ve kan haram kılınmıştır" [38] ayetinden "her türlü meyte"nin haram olduğunu anlamak mümkün olduğu gibi "deniz meyte" lerinin dışındakilerin haram olduğunu anlamak da mümkündür, çünkü "meyte" lafzı umumîdir. Ayetteki "kan" lafzı da böyledir. Çünkü bundan pıhtılaşan ve akıcı haldeki kanlar kastedilmiş olabileceği gibi hayvan kesildiğinde sadece dışarı akan kan (dem-i mesfuh) da kastedilmiş olabilir. Şu halde müşterek veya umumî veya mutlak lafızlar delâlet ettiği manalardan başka manalara da delâleti muhtemel olduğu için "delâleti zannî" lafızlardır.

Kur'an'da Beyan Üslûbu

Kur'an-ı Kerîm ebedîdir, Allah'ın himayesiyle kıyamete kadar mahfuzdur. Ebedî oluşu, beşeriyetin kitabı ve ebedî düsturu oluşu onun çoğunlukla beyanlarının cüz'î değil küllî olmasını, tafsilî değil icmâlî olmasını gerektirir. Ta ki mürûnet (esneklik ve yumuşaklık), şümül ve umûm vasfıyla muttasıf olarak devam etsin, her asır ve zamanda ihtiyaçlara cevap verecek zenginlikte olsun ve tefekkür ve tedebbür için ümmetin akıllarının önünü açsın.

Beyanları küllî ve icmâlî olduğu içindir ki Kur'an-ı Kerîm, kapalı kalan lafızlarını açıklaması ve şerhetmesi için kendisini beyan etmesi konusunda sünnete ihtiyaç duymuştur. Meselâ: Namazların rekatlarının sayısı, zekât miktarları, hac ahkamı, nikâh ve diğer akidlerdeki şartlar... Bunlar ancak Rasûlullahtan varid olan sünnet sayesinde bilinebilmiştir.

Belagatının icabı Kur'an-ı Kerîm, mu'ciz ve teşvik edici olması, bıkkınlık ve usanç vermeden kabulüne sebep olması için, ahkamı beyan ederken, emrin yapılmasını, nehyin terkini isterken çok çeşitli üslûplar kullanmıştır. Meselâ bazan "İnfak edin, savaşın, ihsan edin" siğalarında görüldüğü gibi talebini emir siğasıyla ifade eder, bazan "Allah yeminlerinizi çözmenizi size farz (meşru) kılmiştir" [39]

"Oruç sizin üzerinize yazıldı" [40]

"Muhakkak namaz müminler üzerine vakitli olarak farz kılınmıştır" [41] ayetlerinde olduğu gibi "farz" ve "yazılma" lafızlarıyla, bazan "Takva elbisesi ise daha hayırlıdır" [42]

"Kim bir iyilik işlerse onun sevabını artırırız" [43]

"Güzel amel edenlere daha güzel mükâfat, bir de fazlası vardır" [44] ayetlerinde olduğu gibi yapılan işin sonucunda gelecek hayır ve sevabı dile getirerek, bazan da

"Yol bakımından gidebilenlerin o evi hacetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" [45] ayetinde olduğu gibi lügat açısından icbar edici ifade kullanarak talebini bildirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in bir şeyin terkini veya bir fiilden ve haramdan uzak durulmasını istemesi bazan "nehiy" sığasıyla olur. Meselâ "Kendinizi öldürmeyin."^[46]

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın."^[47]

"Zinaya yaklaşmayın"^[48] ayetlerinde olduğu gibi. Bazan da o fiilin şer olduğunu veya iyi olmadığını haber vermesi suretiyle olur. Meselâ:

"Allah'ın kereminden kendilerine verdikleri ile cimrilik yapanlar sanmasınlar ki o kendileri için hayırlıdır, tersine bu onlar için serdir."^[49]

"Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz bir (iyilik) değildir."^[50]

"Evlere arkalarından girmeniz asla iyilik değildir."^[51] ayetlerinde olduğu gibi. Bazan da

"İşte lanet onlar içindir ve kötü yurt onlarındır."^[52]

"Sonunda Allah'ın ayetlerini yalan sayarak ve onları alaya alarak kötülük yapanların akıbetleri pek fena oldu."^[53]

"Yüzü koyun cehennemde toplanacak olanlar var ya, işte onlar yerleri en kötü, yolları en sapık olanlardır."^[54] "Bu böyle, ama azgınlara kötü bir gelecek vardır."^[55]

"Bu, adaletten ayrılmamanız için en iyi yoldur."^[56] ayetlerinde olduğu gibi yapılan işin sonunda bir kötülük, bir şer ve bir zarar olduğunu beyan etmekle nehyini bildirir. Kur'an-ı Kerim meşru olup olmayan hususları beyan için başka üslûplar da kullanmıştır. Meselâ:

1- Allah (c.c.) in büyük gördüğü veya medhettiği veya sevdiği veya karşılığında bir hayır vadettiği veya doğru = müstakim dediği veya kendisiyle yemin ettiği her fiil meşrudur, vücûb ile nedb arasında müşterektir.

2- Allah (c.c.) in terkini talep ettiği veya zemmettiği veya lanet ettiği veya onu işleyenleri hayvana veya şeytana benzettiği veya ceza tehdidinde bulunduğu veya necistir, fasıklıktır dediği her fiil gayri meşrudur, haram ile mekruh arasında müşterektir.

3- Allah'ın helâl kıldığı, izin verdiği veya kendisinden günah kaldırıp beis görmediği herşey mubahtır, şer'an izin verilmiştir.

İKİNCİ DELİL SÜNNET

Sünnetin Tarifi ve Çeşitleri

Sünnet lügatte alışılmış yol demektir. Usûlcülere göre ise Rasûlullah'tan (s.a.) den sadır olan her türlü söz, fiil ve takrire denir. Bu tarif sünnetin üç çeşidine de işaret etmektedir:

1- Kavli sünnet: Bu, Rasûlullah (s.a.)'in çeşitli maksat ve münasebetlerde söylediği hadisi şeriflerdir. Meselâ: "Ameller niyetlere göredir", "Zarar vermek ve zarara zararlarla mukabele etmek yoktur", "Mer'ada otlayan hayvanda zekat vardır", "Vârise vasiyet yoktur", deniz suyundan abdest almanın hükmünü sorana cevap olarak söylediği "Onun suyu temiz, meytesi helaldir" gibi sözleri bu kabildendir.

2- Fi'li Sünnet: Bu, Rasûlullah (s.a.)'in yaptığı fiilerdir. Meselâ:

Beş vakit namazı kılması, haccı eda etmesi, müddeinin yemini ve bir şahitle hüküm vermesi, hırsızın sağ elini bileğinden kesmesi gibi.

3- Takriri Sünnet: Bu, Rasûlullah (s.a.) in yanında meydana geldiği veya zamanında meydana gelip de haberdar olduğu halde sükût ettiği veya açıkça "olur" verdiği veya kendilerinden onu güzel bulduğuna ve memnun olduğuna delâlet edecek bir tavrın sadır olduğu şeydir. Meselâ:

Sahabeden iki kişi su bulamamış teyemmüm etmişlerdi. Daha sonra su buldular, birisi abdest alıp namazını iade etti diğeri etmedi. İade etmeyene "Sünnete uygun hareket ettin, kıldığın namaz kâfidir" demesi, diğesine de "Sen de iki kere ecir aldın" demesi bir takriri sünnettir. Aynı şekilde: Rasûlullah'ın sofrasında kertenkele yenmesi, Muaz bin Cebel'in Yemen'e giderken nasıl hükmedeceğini beyan sadedinde "Önce Kur'anla, sonra sünnetle, sonra icihad ile" hükmedeceğini söylediğinde bunu uygun bulması, Üsâme ile Zeyd'in ayaklarına bakarak "bunlar birbirindedir" diye hükmeden kişinin bu hükmünden çok memnun olması... hep takriri sünnettir. Bu hâdiseden sonra "kıyâfe" (insanların eline? ayağına, yüzüne, şekline bakarak hangi kabileyeye, hangi ırka ait olduğunu bilme) nesebin isbatı için bir yol olarak kabul edilmiştir. Hanefilerin dışında fukahanın cumhurunun görüşü budur.

Sened Bakımından Sünnetin Kısımları

Sünnet senedi bakımından cumhura göre iki kısımdır: Mütevâtir sünnet, âhâd sünnet^[57]. Hanefilere göre ise üç kısımdır: Mütevâtir sünnet, meşhur sünnet, âhâd sünnet^[58]

Mütevâtir sünnet: İlk üç asırda^[59] yalan üzerine ittifakı âdeten mümkün olmayan bir topluluğun Rasûlullah (s.a.) den rivayet ettiği hadistir. Meselâ:

Abdest, namaz, oruç, hac, zekat, ezan, ikamet gibi şeâir-i İslâm'dan olup Rasûlullah'tan rivayet edilen amelî sünnetler

"Kim benim üzerime yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın",

"Ateşte yanacak ökçelere yazık" gibi hadisi şerifler mütevâtirdir. Muhammed bin Cafer el-kettâni'nin en-Nazmü'l-Mütenâsir fi'l-Hadisi'l-Mütevâtir adlı kitabında belirttiğine göre mütevâtir hadislerin sayısı 309 kadardır.

Mütevâtirin hükmü: Mütevâtir, Rasûlullah'tan kat'î olarak sabit olan hadistir. O halde kesin bilgi ve yakîn ifade eder, inkâr eden kâfir olur.

Hadis mütevâtir olması için rivayet edenlerin sayısı konusunda tercih edilen ölçü şudur:

Muayyen bir sayı sınırlaması koymadan, kişide haber verenlerin sözleri hakkında kat'î ilim ve yakîn hasıl eden miktardır.

Meşhur sünnet: Rasûlullah'tan rivayet edenlerin sayısı -bir veya iki kişi olabilir- mütevâtirde aranan sayıya ulaşmayan, fakat sahâbeden sonra ikinci hicrî asırda yayılıp yalan üzerinde ittifakları mümkün görülmeyen bir mütevâtir rivayet topluluğunun nakledegeldiği sünnettir. Üçüncü hicrî asırdan sonra meşhur olması muteber değildir. "Ameller niyetlere göredir", "İslâm beş esas üzere bina edilmiştir", "Zarar vermek, zarara zararlar mukabele etmek yoktur", hadisleri, mesh üzerine meshetmek hadisi, Recm hadisi, meşhur hadislerdendir.

Tevâtürle bunun farkı şudur: Tevâtürde şart koşulan topluluk mütevâtir sünnette ilk üç asrın her birinde mutlaka bulunmalıdır. Halbuki meşhur sünnette bu miktarın ilk halkada bulunması şart değildir.

Meşhur sünnetin hükmü: Bu sünnetin, onu rivayet eden sahâbeden nakledilişi kat'îdir, ancak Rasûlullah (s.a.) den rivayet kat'î değildir. Dolayısıyla itminan ve yakîne yakın zan ifade eder, inkar edenler fasık olur. Mütevâtir sünnette olduğu gibi meşhur'la da Kur'an-ı Kerim'in umûmu tahsis, mutlakı takyid edilebilir.

Âhâd sünnet: Rasûlullah'tan (daha sonraki asırlarda da) rivayet edenlerin sayısı, bir veya ikiyi geçmeyen veya tevâtür seviyesine ulaşmayan hadistir. Hadislerin pek çoğu âhâddir. Buna haber-i vâhid denir. Hükmü: Bu sünnet zan ifade eder. İtminan veya yakîn ifade etmez. Bu hadisin Rasûlullah'tan sudûru zannîdir. Ancak, sübûtunda şek olduğundan itikadı vacib olmasa bile onunla amel edilmesi vacibtir. Alimlerin cumhurunun görüşü budur. Çünkü sahih hadis râvilerinde adalet, zabt ve itkan sıfatları kamilen mevcut olması sebebiyle bu zan, vukuu râcih (Yani Rasûlullah'ın bu hadisi söylemiş olması kuvvetle muhtemel) olan bir zandır. Bu da bu hadisle amel etmenin vacib olması konusunda kâfidir.

Sünnetin Hükümlere Delâleti

Eğer başka manaya tevil ihtimâli yoksa, sünnetin ahkâma delâleti kat'î, varsa zannî olur. Sünnet bu hususta Kur'an gibidir. Ancak farkı, Kur'an-ı Kerim'in tamamı sübûtu veya vurûdu kat'îdir. Sünnet ise, mütevâtir sünnetin dışında sübûtu veya vurûdu kat'î değildir. Şu halde sünnet sübûtu kat'î olan, sübûtu zannî olan olmak üzere iki çeşittir. Ama delâlet açısından o aynen Kur'an gibidir. Kur'an-ı Kerim ve sünnetten her birinin delâleti kat'î de olabilir zannî de olabilir.

Sünnetin Yeri

Hüccet olması açısından sünnet, Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci derecede gelir. Çünkü Kur'an-ı Kerim sübûtu kat'î, sünnet ise sübûtu zannîdir. Kat'î olan, zannî olandan önce gelir. Çünkü sünnet Kur'an'ın beyanıdır, beyan beyan olunana tâbidir. Yukarıda geçen "Ne ile hükmedeceksin ey Muaz" hadisi de buna delâlet etmektedir.

İçinde varid olan hükümler açısından sünnetin yeri dört kısımdır:

1- Sünnetin Kur'anı teyid etmesi: Namaz kılmayı, zekat vermeyi, ramazan orucunu tutmayı, hacca gitmeyi emretmesi, Allah'a şirik koşmayı, yalan şahitliği, ana-babaya âsî olmayı, haksız yere adam öldürmeyi nehyetmesi Kur'an'ı teyiddir. "*Hiç bir müslümanın malı gönül rızası olmadan helal olmaz*" hadisinde olduğu gibi başkasının malını yemeyi nehyeden bu hadis

"*Ey iman edenler, aranızda mallarınızı bâtil yollarla yemeyin*" ^[60] ayetini, "*Kadınlara hayrı tavsiye edin*" hadisi "*Onlarla iyi geçinin*" ^[61] ayetini teyid etmektedir.

2- Sünnetin Kur'anı beyan etmesi: Bu beyan üç çeşittir:

a) Kur'an'ın mücmelini beyan etmesi: Meselâ kavli ve fiilî sünnetler ibadetlerin şeklini, muamelâtın esaslarını beyan etmiştir.

b) Kur'an'ın âmm (umumi olan) lafızlarını tahsis etmesi: Meselâ

"*Kadın, ne halası ne teyzesi, ne erkek kardeşinin kızı, ne kız kardeşinin kızı üzerine nikahlanmaz*" hadisi

"... bunların gerisindekiler size helâl kılınmıştır." ^[62] ayetini tahsis etmiştir.

c) Kur'an'ın mutlakını takyid etmesi: Meselâ: Rasûlullah (s.a.) in hırsızın elinin bilekten kesileceğini bildirmesi "*Erkek hırsızın ve kadın hırsızın ellerini kesin.*" ^[63] ayetinde mutlak gelen "el" i takyid etmiştir.

3- Sünnetin Kur'anı neshetmesi: Meselâ "*Vârise vasiyyet yoktur*" hadisi;

"*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarına uygun bir şekilde vasiyyet vardır.*" ^[64] mealindeki vârise vasiyeti emreden ayeti nesh etmiştir. Şâfiî hariç cumhurun görüşü budur.

4- Kur'an-ı Kerim'in sukut ettiği hususlarda sünnetin yeni bir hüküm getirmesi:

Meselâ, muhsan (evli) olan zâninin recmedilmesi, bir şahid ve bir yeminle hükmedilmesi, erkeklere ipek ve altın kullanmanın haram olması, sadaka fitir, âkile (katilin akrabaları) üzerine diyet yüklenmesi, ehli eşek etinin haram olması, esirlerin kurtarılması gibi haberler bu cümledendir.

Sünnetin Hüccet Oluşu

Kur'an-ı Kerim gibi şer'î hüküm istinbât edilmesi hususunda sünnetin de uyulması vacib ve ahkam için ikinci kaynak olduğu üzerinde âlimler ittifak etmişlerdir. Buna dair Kur'an'dan icmâ ve makul (aklî delil) den pek çok delil vardır. ^[65]

Kur'andan deliller. Allah (c.c.) peygamber (s.a.a) itaat edip ona uymayı müminlere farz kıldı, peygamberine itaati kendine itaat saydı, aralarında çıkan nizaları Allah ve Rasûlüne havale etmelerini müslümanlara emretti. Allah ve Rasûlünün verdiği hüküm de erkek olsun kadın olsun hiç bir mümine tercih hakkı bırakmadı, pek çok ayet-i kerimede peygamberin hükmünü kabul etmeyenin imanı olmayacağını beyan etti. Bu ayetlerden

bazıları şunlardır:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûlüne götürün, bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha iyidir." [66]

"Kim Rasûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." [67] Hayır:

"Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar." [68]

"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur." [69]

"Peygamber size ne veriyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan dâ sakının." [70]

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız buna uyunuz ki Allahda sizi sevsin." [71]

"Bu sebeple onun emrine aykırı davrananlar, başkalarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azab isabet etmesinden sakınsınlar." [72]

Bu ve benzeri ayet-i kerimeler, sünnetinde Rasûlullah (s.a.)'e uymanın farz olduğuna kesin şekilde delâlet etmektedir.

2- Kur'an-ı Kerim'den sonra sünnetle amel etmenin farz olduğunda ashab-ı kiram ittifak etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in emirler ve "Allah'ın kitabında bulamazsam, Rasûlullah'ın sünnetine göre hükmederim" diyen Muaz'ı Rasûlullah (s.a.)'in tavsib etmesi buna delildir. Muaz bin Cebel'in bu sözü, hükmü Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan hâdiselerin fetvasında ashab-ı kiramın takip ettiği bir metod haline gelmiş, tabî'n ve zamanımıza kadar geçen müteakip nesiller de bu yol üzere yürümüşlerdir.

3- Makul: Sünnetin beyanı olmadan, mücerred Kur'an-ı Kerim'de vârid olan icmâlî hükümlerle amel etmek mümkün olmaz. Zira ancak şu iki şeyle Rasûlullah'ın tebliği Rabbinin vahyi olur: Kur'an-ı Kerim'i okutması ve onu beyan etmesi. Böylece şeriat Kur'an-ı Kerim ve Sünnetle beraberce şekillenmiştir. Bunların birisinin diğerinden müstağni olması mümkün değildir. Buna delil

"Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin." [73]

"Oruç size yazılmıştır." [74]

"Yol bakımından gidebilenlerin o evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" [75]. "Allah, alış-verişi helâl, faizi haram kıldı." [76]

"Bunların ötesindekiler sizin için helâl kılındı." [77]

"Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin." [78], ayet-i kerimeleri gibi beyan ve izaha ihtiyacı olan ayetlerdir. Rasûlullah (s.a.) namazın, zekatın, orucun nasıl yapılacağını, haccın nasıl edileceğini, sahih bir alış-verişin şartlarını, haram olan faizin çeşitlerini, mahremlerin dışındaki kadınların nikahının hangi şartlarda sahih olduğunu, hırsızın elinin nereden kesileceğini beyan etmiştir.

"İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için sana da bu Kur'anı indirdik." [79], ayetinin emrine göre de Rasûlullah (s.a.) in Kur'an-ı Kerimi beyan etmesi vaciptir.

Sünnet bu hükümleri beyan etmeseydi bunların tatbiki mümkün olmazdı. İster Kur'an hükümlerinin mücmel olanını beyan veya mutlakını takyid etmiş olsun, isterse Kur'an-ı Kerim'in sükût ettiği yeni bir hüküm ortaya koysun, her hususta sünnete uymak vacib olmuştur. Çünkü neticede sünnet ilâhî vahye dayanır. Nitekim Allah (c.c.) da bunu şu sözüyle ilan etmiştir:

"O, kötü arzularına göre de konuşmaz. O (nun konuşması) vahyedilenden başkası değildir." [80]

Haber-i Vahid Hakkında Âlimlerin Görüşleri

Sahabe, tabî'n ve sonrakiler âhad yolla Rasûlullah'tan rivayet edilen sünnetlerle amel etmenin vacib olduğunda ittifak etmişlerdir. Haberi vahid, tevatür hadis veya meşhur hadis derecesine ulaşamayıp, yalnız bir veya iki kişinin rivayet ettiği hadistir. Mezhep imamları, rivayetin araştırılması ve sahih olmayanlığının ayrılması maksadıyla, haberi vahidle amel edilmesi için bazı şartlar koymuşlardır.

Hanefiler haber-i vahidle amel etmek için şu üç şartı getirmişlerdir. [81]

1- Râvi rivayet ettiğinin hilâfına amel etmiş olmamalı. Amel etmiş ise rivayetiyle değil görüşü ile amel edilir. Çünkü hilafına amel etmesi, rivayet ettiğini nesneden bir habere muttali olduğunu ve ona dayandığını gösterir. Bu sebeple Hanefiler, Darakutni'nin de rivayet ettiği gibi "Ebu Hureyre köpeğin sunduğu kabı üç defa yıkamakla yetindi" diyerek yine onun rivayet ettiği "Yedi defa yıkanması lazım geldiği" ne dair rivayetle amel etmemişlerdir.

2- Hadis, çok vuku bulan ve herkesi ilgilendireni bir konuda olmamalı. Çünkü böyle olursa onun tevatür veya şöhet (meşhur hadis) yolu ile rivayet edilmesi için sebepler mevcut olduğu halde âhâd tariki ile rivayet edilmesi hadisin sübûtu hakkında şüphe uyandırmaktadır. Bu sebeple namazda rükûya giderken ellerin kaldırılmasına dair rivayetle amel etmemişlerdir.

3- Eğer ravi fakih değil ise rivayet ettiği haber şer'î esaslara ve kıyasa muhalif olmamalıdır. Bu sebeple Hanefiler Ebu Hüreyre'nin sütü sağılmadan bir kaç gün beklettikten sonra "bol sütlü" zannedilerek satın alınan koyun sağıldıktan ve sütsüz olduğu anlaşıldıktan sonra bir sa' hurma ile beraber geri verileceğine dair rivayet ettiği hadisle amel etmemişlerdir. Bu hadis "musarra olanlar misli ile, kıyemî olanlar kıymetiyle tazmin edilir" şeklindeki tazmin kaidesine muhaliftir. Ayrıca bu: Bir malın kâr ve geliri onun mülkiyeti ve tazmin riski mukabitindedir, yani nimet külfet mukabilindedir, hadisine ters düşmektedir. Çünkü bu hadis, malın mülkiyeti kimde ise, helak olduğu zaman kimin hesabına gidecekse geliri de

ona vermektedir.

Aslında Hanefîlerin bu hadisle amel etmeyişlerinin, sebebi sahabe hakkındaki ta'nları değildir, bilakis burada hadisin "muddarib" olması (aynı ravinin hadisi değişik lafızlarla rivayet etmesi) veya mansuh olması veya onların nazarında zayıf olması gibi başka sebepler vardır.

İmam Malik de haber-i vahidle amel edilebilmesi için hadisin Medine ehlinin ameline muhalif olmamasını şart koşmuştur. Çünkü ona göre Medine ehlinin ameli Rasulullah'tan rivayet ettikleri hadis derecesindedir. Bir topluluğun rivayet ettiği ile amel etmek bir kişinin rivayet ettiği ile amel etmekten evlâdır. Bu sebeple Malikîler, Medine ehlinin icmâına muhalif olduğu için "hıyar-ı meclis" hadisi ile amel etmemişlerdir ^[82].

İmam Şafî de haber-i vahid ile amel etmek için şunları şart koşmuştur ^[83]:

"Râvinin, dininde güvenilir, doğru, yaptığı rivayeti anlayan ve iyi zabteden birisi olmalı ve ilim ehlinin (aynı konudaki) hadisine muhalif olmamalıdır demiştir." Bu şartların neticesi haber-i vahidi kabul etmemektir.

İman Ahmed bin Hanbel de İmam Şafî gibi senedin sıhhati dışında haber-i vahidle amel etme hususunda başka şart koşmamıştır. ^[84]

Mürsel Hadis

Usûlcülerin ıstılahında mürsel hadis, ister munkati' veya mu'dal veya muallak olsun Rasûlullah'la görüşmemiş âdil kişinin "Rasûlullah şöyle dedi" şeklinde rivayet ettiği hadistir.

Sahabenin mürselinin kabul edileceğinde ihtilaf yoktur. Çünkü sahabenin hepsi adi sıfatına sahiptir. Sahabenin haricindekilerin mürselerine gelince Şafî hariç Cumhurun nezdinde makbuldür. Çünkü âdil ve sika (güvenilir) olan râvi bir hadisi Rasûlullah'ın söylediğine kesin inanmadıkça irsal

yapmaz ve rivayetini caiz görmez. ^[85]

İmam Şafî aşağıdaki beş şeyden birisiyle takviye edilmedikçe mürsel hadisi kabul etmez:

- 1- Said bin Müseyyib, Zührî, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve İbni Şîrin gibi tabînin büyüklerinin mürselerinden olmalıdır.
- 2- Müsned bir hadisin onu mana yönünden teyid etmesi lazımdır.
- 3- Âlimler nazarında makbul olan bir mürselin ona muvafık olması lazımdır.
- 4- Bir sahabe kavli onu teyid etmelidir.
- 5- Âlimlerin çoğunluğunun fetvasıyla takviye edilmiş olmalı.

İmam Şafî'nin delili şudur: Ravinin haberinin kabulü onun âdil olarak bilinmesi şartına bağlıdır. Halbuki mürselde aslın adaleti bilinmemektedir, zira onun ismi ve vasfı bilinmiyor. Bunları bilmiyorsak bu rivayetin reddinden başka yol yoktur. Yukarıda geçen beş şeyden biriyle teyid edilmiş olursa râvinin doğruluğu yalan söyleme ihtimaline tercih edilir ve o hadisle amel etmek caiz olur. ^[86]

Peygamberin Fiilleri

Peygamber (s.a.) in fiilleri üç çeşittir ^[87]

2-Fitrî hareketleri: Bunlar oturup kalkma, yeme, içme, uyuma, yürüme gibi insan olmanın gereği zat-ı âlilerinden sadır olan fiillerdir. Bunlar kendisi için mubah hareketler olduğu gibi ümmeti için de mubah hareketlerdir, dolayısıyla bunları yapmak ve bu davranışlarında Rasûlullah'a itiba etmek bize vacib değildir. Ama meselâ sağ elle yemek gibi mendup veya sünnet olduğuna dair hakkında delil varsa o şer'î bir hüküm olur.

Dünya işlerindeki tecrübesi ve bilgisi gereği kendilerinden sadır olan ticaret, ziraat, harp idare etmesi, bir hastaya ilaç tarif etmiş gibi hareketleri de bu kabildendir, şer'î bir hüküm sayılmaz. Çünkü bunlar ilâhî vahy ile değil şahsi ichtihad ve tecrübe ile yapılan fiillerdir. Bu sebeplerdir ki Bedir gazasında Rasûlullah (s.a.) orduyu muayyen bir yere yerleştirme yönünde görüş beyan edince Habbab bin Münzir kendisine "Ya Rasûlallah bu yer Allah'ın sana gösterdiği bir yerdir yoksa kendi reyniniz veya harp ve taktik icabı mıdır? Rasûlullah:

"Bu, görüş harp ve tatbik icabıdır" buyurdular. O zaman Habbab: "Konaklanacak yer burası değildir" diyerek su kaynağına yakın başka bir yeri işaret etti, ordu oraya indi.

Rasûlullah (s.a.) Medine halkının hurma ağaçlarını tohumladığını. ^[88] gördüğünde onlara bunu yapmamalarını tavsiye etti, onlar da bıraktılar. O yıl hurmalar olmadı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) onlara.

"Siz dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz" buyurdular.

2- Sadece Rasûlullah'a ait olduğu sabit olan fiiller.

Meselâ: İftar etmeden oruca devam etmek, kuşluk namazının, kurban kesmenin, vitir ve teheccüd namazlarının ona vacib olması, dörtten fazla kadınla evlenme, bir davanın isbatında yalnız Huzeyme'nin şahitliğini yeterli görmesi Hasâis-i Nebî'den (Rasûlullah'a mahsus fiillerden) sayılır. Bunların hükmü şudur: Hasâisde Rasûlullah'a tabi olunmaz, kendine mahsus sayılır.

3- Yukarıda geçenlerin dışında olup dinî bir hüküm kastedilen fiiller.

Bunlar uymamız istenilen fiillerdir. Bunların vücub veya nedb veya ibâha ifade edip etmediği aşağıdaki şartlarla anlaşılır:

a) Eğer bu fiiller Kur'an'daki bir mücmeli beyan veya bir mutlakı takyid veya bir umûmu tahsis için sadır olmuş ise onun vücub ve nedb bakımından hükmü beyan ettiğinin hükmü gibidir. Bu fiillerin beyan olup olmadığı ya meselâ: Rasûlullah (s.a.) in namaz hakkında "*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın*", hac hakkında da "*Hac hükümlerinizi benden alın*" hadislerinde olduğu gibi sözle açıkça ifade buyurmasından veya beyana ihtiyaç duyulduğu sırada sadır olan ve beyan sayılabilecek fiillerde olduğu gibi karinelere anlaşılır. Veya meselâ Rasûlullah (s.a.)'ın hırsızın elini bilekten kesmesi "*...onların elini kesin*" ayetinin bir beyanıdır. Yine teyemmümde dirseklere kadar meshetmesi "*...yüzlerinizi ve ellerinizi mesnedin*" ayetinin bir beyanıdır. Beyan vücub, nedb ve ibaha konusunda beyan edilene tâbidir.

b) Bu fiiller herhangi bir şeyi beyan için değil de müstakil vârid olmuşsa bakılır: Vacib veya nedb veya ibaha gibi bir hüküm ifade ettiği biliniyorsa

bunu yapma konusunda ümmet de Rasûlullah gibidir. Çünkü:

"Peygamber size ne veriyse onu alın size ne yasakladıysa ondan da sakının" ^[89] ve.

"Andolsun ki, Rasûlullah'da sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar, için en mükemmel bir örnek vardır" ^[90] ayet-i kerimleri bunu emretmektedir. Ayrıca ashab-ı kiram pek çok olayda delil olarak Rasûlullah'ın fiilini esas alıyorlardı. Meselâ Hz. Ömer Haceru'l-esved'i öpme konusunda şunu söylemişti: "Ey taş, Vallahi iyi biliyorum ki sen kimseye zararı ve faydası dokunmayan bir taşsın, Rasûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim öpmezdim"

Şayet şer'î bir hüküm ifade ettiği bilinmiyorsa bakılır: Devamlı olmaksızın bazan iki rekat namaz kılması gibi insanı Allah'a yaklaştıracak şekilde ibadet sıfatı olduğu anlaşılırsa da bu o fiilin mendub olduğuna delâlet eder.

Alış-veriş ve ziraat ortaklığı gibi kendisinde ibadet sıfatı bulunmadığı anlaşılırsa ibâha (yapılması mubah) ifade eder. Âlimler nazarında râcih olan görüş budur. Çünkü bu fiilin ibâha ifade ettiği kesindir. Bunun üstünde (daha kuvvetli) bir hüküm ifade etmesi ancak delil ile olur, delil de yoktur. Bir başka izaha göre de Rasûlullah'ın onu yapması mendup olduğuna delâlet eder. Çünkü bu fiilin mutlaka ibadet için yapılmış olması gerekir, ibadet için yapılanın da en aşağı hükmü menduptur.

Özetle söylersek: Resûlullah'tan bir insan olması hasebiyle sadır olan fiiller ve tecrübeleri, dünyevî işleri ve kendine mahsus (hasâis-i Nebî) olan fiiller şer'î hüküm sayılmaz, ve yapmamız matlup bir sünnet değildir. Ama bunlar Peygamber olma vasfıyla kendisinden sadır olup umumi olarak hüküm ifade etmesi kastedilmişse bu, ümmetin uyması lazım gelen şer'î bir hükümdür.

ÜÇÜNCÜ DELİL İCMÂ

İcmânın Tarifi

İcmâ lügatta ya bir şeye azmetme manasınadır. Meselâ "filan şu iş üzerine icmâ etti" demek ona azmetti karar verdi manasına gelir.

"Siz de ortaklarınızla beraber yapacağımıza icmâ edin." ^[91] ayetindeki icmâ da azmedin, karar verin manasınadır. Veya ittifak manasınadır. Meselâ: "Bir topluluk şuna icmâ etti" demek "onun üzerinde ittifak ettiler" manasına gelir.

Usûlcülerin ıstılahında icmâ: "Ümmet-i Muhammed'den müctehidlerin Peygamberin vefatından sonra her hangi bir asırda bir şer'î hüküm üzerinde ittifak etmeleridir." Yani icmâda mutlaka her hangi bir şey üzerinde ittifak vardır. Ayrıca bu ittifakın mutlaka ictihad ehliyetini hâiz müctehidler tarafından yapılmış olması lazımdır. Dolayısıyla avamdan kişilerin ve şer'î hüküm istinbâtında ehil olmayanların sözüne itibar edilmez. Mevcut bütün müctehidlerin çoğunluğunun ittifakı bağlayıcı bir icmâ sayılmaz. Yine sadece Medine halkının veya Mekke ve Medine halkının veya Basra ve Küfe halkının veya Ebubekir ve Ömer'in ittifakı veya yalnız dört halifenin veya Âli Beyt'in (Hz. Ali, Fatma, oğulları Hasan ve Hüseyin) ittifakları icmâ sayılmaz.

Yine müctehidlerin ümmet-i Muhammed'den olması şarttır. Buna göre başka dinlerden olanların ittifakı şer'î bir icmâ sayılmaz. Çünkü şeriatin delillerinde icmâ, hatadan masum olduğu sabit olan ümmet-i Muhammed'e aittir.

Yine Rasûlullah hayatta iken icmâ vaki olmaz. Çünkü eğer Rasûlullah icmâ edenlere katılmışsa o taktirde bu hüküm icmâ ile değil sünnetle sabit olmuş demektir. Onlara muhalefet ederse onların ittifakı düşer geçersiz olur.

Yine icmâ ancak vacib, haram, sahih, fasid gibi şer'î bir hüküm üzerinde olur. Buna göre meselâ "Fe harfî takib içindir" gibi lügatla ilgili bir şey veya bu âlemin sonradan var olması gibi aklî bir şey veya mükelleflerin fiilleri ile ilgisi olmayıp örf ve âdetten kaynaklanan harp gibi halkın işlerinin düzenlenmesi gibi dünyevî bir şey üzerindeki ittifak icmâ sayılmaz.

İcmânın Rükün ve Şartları

"Rükün" kelimesinin gerçek manasıyla icmânın sadece bir rükünü vardır o da "müctehidlerin ittifakı"dır. Aralarında ittifak hasıl olmadıkça icmâ oluşmaz.

İcmânın altı şartı vardır:

1- İcmâda yer alan müctehidlerin sayısı ikiden fazla olmalıdır. Bir müctehidle icmâ gerçekleşmez, çünkü "ittifak"ın manası birkaç âlim arasında tasavvur edilebilir. Herhangi bir asırda sadece bir veya iki müctehidin bulunmuşsa şer'an icmâ oluşmaz.

2- Şer'î hüküm üzerinde bütün müctehidlerin ittifakı hasıl olmalıdır. Dolayısıyla muhalefet edenlerin sayısı ne kadar az, ittifak edenlerin sayısı da ne kadar çok olursa olsun müctehidlerin çoğunun ittifakı icmâ sayılmaz. Çünkü icmâda Daru'l-İslam'ın bütün müctehidlerinin ittifakı lazımdır. Müctehid olmayanların sözü muteber değildir.

3- Hâdise meydana geldiği esnada islâm âleminin çeşitli bölgelerinde bulunan bütün müctehidlerin ittifakı olmalıdır. Hicaz veya Mekke-Medine veya Mısır veya Irak gibi muayyen bir bölgedeki müctehidlerin ittifakı icmâ sayılmayacağı gibi meselâ sadece "Âli Beyt'in ittifakı da icmâ sayılmaz.

4- İster sözle ister fiille olsun, ister bir arada ister ayrı yerlerde bulunsunlar ittifak müctehidlerin herbirinin hadise hakkında açıkça görüş beyan etmeleri suretiyle meydana gelmiş olmalıdır.

5- Bu ittifakın, adalet sıfatını taşıyan ve bid'atlardan uzak duran ictihad ehlinde sadır olması lazımdır. Çünkü icmânın hüccet oluşuna delâlet eden nasslar bunu göstermektedir.

"Adalet sıfatı" cumhura göre şarttır. Çünkü icmânın hükmü ancak müctehidin şehâdet ehliyetini haiz olmasıyla bağlayıcı olur, şehâdet ehliyeti de.

"Sizden, iki âdil kişiyi şahit tutun" ^[92] ayetinde sarahaten ifade edildiği gibi ancak adalet sıfatını haiz kişilerde olur.

"Müctehid bidatlerden bütünüyle uzak olmalıdır" şartına gelince: Eğer bid'at kişiyi küfre düşürecek cinsten ise onu kabul eden gayrimüslimdir.

Küfre götürecektir cinsten değil ama insanları ona davet ediyorsa, bu delilsiz batıl taassubu sebebiyle adalet sıfatı düşer ve bu ümmetin icmânda onun sözü alınmaz. Bu sebepten Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer'in halifelîği hususundaki icmâda Râfizilerin muhalefetine itibar edilmez. Aynı şekilde Hz. Ali'nin halifelîği konusunda da Havâric'in muhalefeti dikkate alınmaz.

6- İcmâ edenlerin, icmâlarında nasdan veya kıyastan şer'î bir müstenede (dayanağa) dayanmaları şarttır. Çünkü müstened bulmadan fetva vermek hatadır ve din babında ilimsiz söz söylemektir. Bu da.

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme." [93] ayetiyle nehyedilmiştir. Ayrıca icmâ edenlerin sadece akıllarına dayanarak şer'î hükümler ortaya koymaları caiz değildir.

İcmânın Müstenedi

İcmânın müstenedi müctehidlerin üzerinde icmâ ettikleri meselede dayandıkları delildir. Yukarıda da geçtiği gibi bu icmâda mutlaka bulunmalıdır [94].

Müstenedsiz icmâ tahakkuk edecek olsaydı bu, Rasûlullah'tan sonra bir din ortaya koymaya kapı açardı ki buda batıldır. Sonra ittifakı gerektirecek ve görüşleri birleştirecek bir sebep bulunmadan müctehidler arasında ittifakın meydana gelmesi de âdeten çok uzaktır. Onların görüşlerini birleştiren, dinin sınırlarını aşmalarına mani olan da işte bu müsteneddir. İcmânın müstenedi ya nastır veya kıyastır.

İlham, dinî hususlarda delil olmaz, çünkü din peygamberden alınır, peygamber bizzat kendisi de din hakkında konuşmamıştır. O halde ümmetin delilsiz zaten konuşmaması lazım gelir. Delilsiz veya sırf akılla, arzu ve hevese göre hüküm vermek bid'at ve dalâlet erbabının işidir.

Âlimlerin çoğuna göre müstened ya Kur'andan veya mütevâtir sünnetten kat'î bir delil olur, bu takdirde icmâ onu takviye ve teyid eder veya zannî bir delil olur ki bu da haberi vahid ve kıyasdır. Bu takdirde icmâ ile verilen hüküm zan mertebesinden kat'iyet ve yakın mertebesine yükselir.

Masâlih-i mürsele de icmâyâ müstened olabilir. Maslahat değişirse icmâyâ muhalefet etmek ve yeni maslahata münasib yeni bir hüküm vermek caizdir. Buna dair delil şudur:

Sahabe asrında câri olan hüküm "tesîr (fiyatların devlet tarafından tesbiti) caiz değildir." şeklinde olduğu halde Medine'nin "yedi fakihî" bunun cevazına fetva vermişlerdir. Asıl şer'î hüküm, Hâşim oğullarına zekat helâl değildir şeklinde olduğu halde Beytülmal değişince İmam Malik ve İmam Ebu Hanife bunun cevazına dair fetva vermişlerdir. Mezhep imamları "insanların hakları zayı olmasın" maslahatına binâen eşler ile usûl ve fîrûun birbirleri lehinde şahitlik yapmalarını men etmişlerdir. Halbuki sahabe arasında bu caiz idi.

Müstenedi masalih-i mürsele olan icmâyâ başka misaller de verilebilir: Beytülmal devamlı bir gelir kaynağı olması, ordu, kaleler, nehirler, köprüler, hakimler, valiler ve muhtaçlar gibi umumun maslahatına olan cihetlere harcanması; hiç kimseyi ayırt etmeden geçmiş ve gelecek bütün müslümanların bir hakkı olarak kalması için Hz. Ömer zamanında ahab-ı kirâmın silah zoruyla fethedilen arazinin taksim edilmeyip bu araziye "haraç" (topraktan kalkandan belirli oranlarda alınan vergi) konulması üzerinde icmâ etmeleri, Kur'an-ı Kerîm'in bir mushafta toplanması, bilhassa mescidden uzak oturanların cumayı kaçırmamaları gayesiyle namaz vaktini insanlara duyurmak için Hz. Osman zamanında cuma namazı için üçüncü bir ezanın ilave edilmesi üzerinde icmâ etmeleri... İşte sahabenin buradaki müstenedi maslahattır yani işin Hz.Peygamber (s.a.), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında olduğu gibi devam etmesi halinde gelebilecek mefseleti defetmektir.

İcmâ, meydana gelen bir olay üzerinde olabileceği gibi herhangi bir nassın tevîl veya tefsiri veya nassın hükmünün ta'lili üzerinde de olabilir.

İcmânın Hüccet Oluşu

Bir mesele hakkında müctehidlerin tamamının görüşlerinin bir hüküm üzerinde ittifak etmesi suretiyle yukarıda matlup olduğu şekilde icmâ meydana gelirse bu hüküm bağlayıcı olur, uyulması vacibdir, muhalefeti caiz olmaz. Daha sonra herhangi bir asırda âlimler onu bozamaz. Çünkü artık o şer'î hüküm, ne muhalefete ne de neshe mecal bırakmayacak şekilde kat'î bir hüküm olmuş, Kur'an ve Sünnet gibi icmâdan da yakînî bir şekilde maksad hasıl olmuştur.

Ancak icmâ delili kat'î olursa, icmâ müstakîl bir hüccet olmaz, belki o delili takviye etmiş olur. Eğer icmâ delili zannî olursa icmâ müstakîl bir delil olur, yani sadece icmâyı delil almak kâfidir, icmânın müstenedi olan delili araştırmaya hacet yoktur. Bu icmâ kendi başına şer'î hüküm koyuyor manasına gelmez. Çünkü gerçek manada teşri (hüküm koyma) kaynağı dindir.

İcmâ, âlimlerin çoğuna göre kat'î bir hüccettir. Öyle ki eğer icmâ bize tevatür yoluyla nakledilmişse muhalefet eden tekfir edilir veya dalâlette veya bid'at içinde olduğu kabul edilir. Ama bize âhad yolla gelmişse veya sükûtî icmâ ise bu, o hüküm hakkında kat'iyet değil zan ifade eder.

Âmidî, Cüveynî, İsnevî ve İbni Hâcib gibi bazı âlimler nazarında da icmâyı inkâr eden tekfir edilmez. Ancak beş vakit namaz, tevhid inancı, peygamberlik gibi hak arasında meşhur zarûrat-ı diniyyeden bir şey olursa inkâr eden tekfir edilir. Veya kişi icmâyı ve icmâ edenlerin doğruluğunu kabul ettikten sonra icmâ ettikleri hükmü inkâr ederse yine tekfir edilir. Çünkü bu inkar ve tekzip dini tekzibe götürür. Kim dini tekzip ederse kâfir olur.

İcmânın hüccet oluşuna Kur'an ve Sünnetten deliller:

1- Kur'an'dan deliller: Kur'an-ı Kerîm'de icmâ-yı ümmetin hüccet olduğuna delâlet eden ayet-i kerîmeler vardır. Bunlar şunlardır:

"Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yolda bırakırız ve

cehenneme sokarız, o ne kötü bir yerdir." [95]. Yani Allah (c.c.) müslümanların yolunda başka yol seçmeyi Allah ve Rasûlüne düşmanlık yapma gibi kabul etmiştir. Çünkü her ikisine de aynı cezayı vermiştir ki o da, bu kişiyi o fâsid tercihi ile başbaşa bırakıp ceza olarak onu cehenneme koymasındır. Allah ve Rasûlüne adavet haram olursa müminlerin yolundan başka yolu seçmek de haramdır. Müminlerin yolundan başka yola tabi olmak haram ise onların yolundan ayrılmamak vacib olur. Bu da icmânın bir hüccet olmasını iktiza eder. Çünkü kişinin yolu demek onun tercihi ettiği söz veya fiil veya itikad demektir.

"Ey iman edenler Allah'a itaat edin, Rasûle ve sizden olan emir sahihlerine itaat edin" ^[96]. Allah (c.c.) burada kendisine ve Rasûlüne itaati emrettiği gibi, müminlere ve ülüme itaati de emretmiştir. "Ulüme" ile idareciler kastedildiği gibi dinde fetva ve ictihad hususunda da müctehid âlimler kastedilmiştir.

O halde ictihada ehil âlimler şer'î bir hüküm üzerinde ittifak ederlerse o hükme uymak ve amel etmek Kur'an nassıyla vacibdir. Zira ayet-i kerimede:

"Halbuki onu Rasûle veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar onun ne olduğunu bilirlerdi." ^[97] buyrulmaktadır.

2- Sünnetten deliller: Müctehidlerin ittifak ettiği şey aslında ümmetin hükmüdür. Çünkü onlar bu konuda ümmetin temsilcileridirler. Rasûlullah (s.a.) dan ümmetin hatadan masum olduğuna delalet eden nice sahih hadisler varid olmuştur. Bu rivayetler her ne kadar İfızlarıyla ve her biri kendi başına tevatür derecesine ulaşmasalar bile bunlardan "ümmetin hatadan masum yani korunmuş" olduğuna dair hasıl olan ortak mana mütevâtirdir. İşte manevî tevatür budur. Manevî tevatür delâlet ettiği şey hakkında kat'î ilim ifade etmesi açısından lafzı mütevâtir gibidir.

Bu hadislerden bazıları şunlardır:

"Benim ümmetim hata üzerinde ittifak etmez.", "Allah (c.c.) ümmetimi bir dalâlet üzerinde toplamaz". "Allah'ın eli (yardımı) cemaatle beraberdir." "Ümmetinden bir zümre Hakk üzre (Hakka) yardımcı olarak devam edecektir. Onlara muhalefet eden onlara zarar veremez. Allah'ın emri gelinceye kadar böyle devam edecektir", "Kim cemaatten bir karış ayrılır ve o halde ölürse ancak cahiliye ölümü ile ölmüş olur.", "Şeytan tek kişi ile beraberdir. İki kişiden uzaktır." (Ümmet toptan bir hata ve dalâlet üzerinde ittifak etmeyeceğine göre onun temsilcisi âlimlerden de böyle bir ittifak olmaz. O halde icmâ hak üzeredir).

İcmânın Çeşitleri

İcmâ tekevün (oluşum) yollarına göre iki çeşittir: Sarih icmâ sükûti icmâ.

a) Sarih icmâ: Müctehidlerin, muayyen bir meseledeki hüküm üzerinde söz veya fiil halinde görüşlerinin ittifak etmesidir. Bu, âlimlerin bir mecliste toplanıp her birinin o mesele hakkında görüşünü açıklaması ve görüşlerin bir hüküm üzerinde birleşmesi şeklinde veya o mesele hakkında ayrı yerlerde de olsalar her âlimin aynı fetvayı vermesi ve fetvaların tek bir şey üzerinde birleşmesi şeklinde olur. Bu ihtilafsız bütün alimler nazarında bir delildir.

b) Sükûti icmâ: Bu, bir mesele hakkında aynı asırdaki müctehidlerden bazılarının bir hüküm söylemesi, buna muttali olan diğerlerinin bunu reddetmeyerek sükût etmesi şeklinde olur. Bu icmâ hakkında âlimlerin çeşitli görüşleri vardır, en önemlileri şu ikisidir ^[98]:
Malikî ve Şafîlere göre bu ne bir icmâ ne de bir hüccettir.

Hanefî ve Hanbelîlere göre ise bu bir icmâdır ve kat'î bir hüccettir ^[99].

Sükûti icmâyı kabul etmeyen birinci görüş sahihleri görüşlerini şu esasa dayandırdılar: Diğer müctehidlerin susması, duydukları o hükmü kabul ettiklerine dair bir karine sayılmaz. Zira bu sükût, belki meselede ictihad etmedikleri veya fetvayı verenden çekindikleri veya görüşünü açıkladıkları takdirde bir zarar geleceğinden korktukları veya "Her müctehid isabet eder" görüşünde oldukları için sükût etmiş olabilirler. Bu ihtimaller mevcut olduğundan diğerlerinin sükûtu verilen fetvaya muvafakat ettikleri manasına gelmez ve icmâ vaki olmuş sayılmaz.

Sükûti icmâyı kabul eden ikinci görüş sahiplerinin delilleri de şunlardır:

1- Her müctehidin görüşünü sarahaten duymak âdeten mümkün değildir. Çünkü âdet, âlimlerden birinin fetvasına diğerlerinin sukut etmesi şeklindedir.

2- Yine âdet bir asırda bir meselede âlimlerin büyüklerinin fetva vermesi küçüklerinin de bir teslimiyet ve muvafakat olarak susması şeklindedir. Bu sebeple sükût zımnî bir muvafakattir.

Görünen o ki rızaya ve muvafakata dair bir isabet bulunduğu; müctehidin araştırmasını bitirmemiş olması veya takiiye olarak veya gönül kırmamak için veya bir otorite sahibinden korktuğu için susmuş olması gibi sükûtin kabul manasına alınmasına mani olan ihtimaller ortadan kalktığı takdirde sükûti icmâ da bir hüccettir. Çünkü sahabenin icmâlarının çoğunu ancak bu şekilde anlamak mümkün olacaktır: Birisinin görüşünü açıklayıp ilân etmesi diğerlerinin sükût etmesi. Şayet verilen hükme razı olduğunu gösteren karine bulunmazsa o takdirde sükûti icmâ sadece zannî bir hüccet olur.

İcmânın Oluşma İmkânı

Nazzam ile Mutezile ve Şiadan bazılarının göre icmânın oluşması âdeten mümkün değildir. Çünkü icmânın var olması her hangi bir asırdaki müctehidlerin ittifakına bağlıdır. Bunun gerçekleşmesi için de şu iki hususun bulunması lazımdır:

a) Mesele ortaya çıktığında İslâm âleminde bulunan müctehidlerin bilinmesi

b) Bunların tamamının görüşlerinin bilinmesi. İki de mümkün değildir. Çünkü müctehidi müctehid olmayandan ayırt edecek tespit edilmiş bir ölçü bulunmamaktadır: Ayrıca âlimler bir belde toplu olduğu halde değil her tarafta dağılmış vaziyette bulunurlar, dolayısıyla bunları toplamak güvenilir şekilde görüşlerini öğrenmek mümkün olmaz.

Diğer taraftan icmâ edenlerin delili ya te'vile ihtimal bırakmayacak şekilde kat'î olur ve o takdirde icmâyı ihtiyaç kalmaz veya zannî olur, o takdirde de ittifak mümkün olmaz. Çünkü zannî delil, müctehidlerin bakış açılarının ve zekâ seviyelerinin farklı olması, her birinin nazarında kendisini bu hükme götüren şahsî ve mezhebî sebeplerin farklı olmasının yanında hak olanı kabul etmedeki farklılıkları sebebiyle de ihtilâf kaynağıdır.

Bu delillere verilecek cevap şudur:

Bunlar, fiilen vaki olmuş bir şey (icmâ) hakkında mücerred şüphe ve tereddütlerdir, itibar edilmez.

Âlimlerin cumhuru âdeten icmânın mümkün olduğuna onun fiilen vaki olmasını delil gösterdiler, mümkün olduğuna vukuundan daha kuvvetli bir

delil ise olmaz. Nitekim sahabe, zekat vermeyenlerle harp edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in bir mushafta toplanması, altı sınıf eşyada faizin carî olacağı, müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle yaptığı nikâhın batıl olması, mehir tespit etmeden yapılan nikahın sahih olması, bir kadının teyzesi veya halasıyla aynı nikah altında birleştirilmesinin haram olması, domuzun iç yağının da haram olması, ninenin mirasta hissesinin altında bir olması, yine mirasta oğulun, oğlun oğlunu hacbedip mirastan mahrum etmesi, satın alınan buğdayın kabzedilmeden satılmaması gibi bir çok ahkâm üzerinde icmâ etmişlerdir.

Bugün de, her İslâm ülkesinde isim yapmış ictihad ehliyetine sahip olan kişilerin şer'î esaslara uygun olarak titizlikle seçilmiş olması şartıyla hükümetlerinin veya kurumlarının düzenlediği kongreler ve konferanslar yoluyla icmânın oluşması mümkündür.

Fiilen İcmânın Vaki Oluşu

İbni Hazm'ın Meratibü'l-İcmâ adlı kitabında da açıkça ifade edildiği gibi âlimlerin cumhuruna göre sahabe ve diğer asır âlimlerinden pek çok icmâ vaki olmuştur. Meselâ: Mirasda nineye altında bir hisse verilmesi, satın alınan buğdayın kabzedilmeden satılmaması, domuzun etine kıyas edilerek iç yağının da haram olması, gasbedilen malın ya misli ile veya kıymeti ile tazmin edilmesinin vacib oluşu, müslüman bir kadının gayrimüslim erkekle yapacağı nikâhın batıl olması, mehir konuşulmadan nikâh akdinin sahih olacağı, bir kadını teyzesi veya halası ile aynı nikah altında toplamanın haramlığı, kocanın ölümü sebebiyle iddetin vacib olması gibi şer'î bir nassa dayanan bu icmâlar icmânın fiilen vaki olduğunu gösterir. Bunu araştırmaya dahi gerek yoktur.

Sırf İctihadî Meselelerdeki İcmâ

İctihadî meseleler üzerinde icmâ vaki olduğunu iddia etmek kolay değildir. Bu konuda söylenmesi mümkün olan şey şudur:

Bir takım görüşler vardır ki o hususta sahabe ve başkaları arasında her hangi bir ihtilâf bilinmemektedir.

Bu çeşit icmâyâ mudârebenin meşruyeti üzerinde vaki' olan ittifakı misal göstermek mümkündür. Zira âlimler bunun cevazı üzerinde ittifak etmişlerdir. Halbuki buna dair sahih bir nass yoktur. Bilinen tek şey Rasûlullah (s.a.) zamanında insanların mudârebe ortaklığını yapıyor olup Rasûlullah'ın da bunu menetmeyerek tasvip etmiş olmasıdır.

İmam Şafî: "Hakkında ihtilâf olduğu bilinmeyen şeye icmâ denilmez" demiştir. Ahmed bin Hanbel'in "Kim icmâ iddiasında bulunursa yalancıdır" sözünden ne kastedildiğine gelince: Bu, icmâların naklinde ve vaki olup olmadığında insanları araştırmaya sevk etmek, muttali olmadan, naklin sıhhatine ve haberin doğruluğuna dair başkalarının da muvafakatini araştırmadan icmâ iddiasında bulunmalarını içindir. Yoksa maksadı icmânın vukuunu inkar etmek değildir.

DÖRDÜNCÜ DELİL KIYAS

Kıyasın Tarifi

Kıyas lügatta bir kaç manaya gelir:

"Takdir" manası: Benzerlerine göre bir şeyin miktarını bilmek. "Kumaş metre veya zira ile kıyas ettim" demek, "metreye veya ziraya göre onun miktarını öğrendim" demektir.

"İki şeyin arasını maddî ölçülere göre eşitlemek" manası: Meselâ: Bu tahtayı şu tahtayla kıyasladım" demek "bunu onun hizasına getirdim ve denkledim" demek olur.

Kıyas "iki şey arasını manevî olarak eşitlemek" manasına da gelir. "Fılan kişi filan ile kıyaslanamaz" demek ilimde fazilette ve şerefte ona eşit olamaz" demek olur.

Usûlcülerin ıstılahında kıyas: Aralarındaki ortak illet dolayısıyla, hakkında nass bulunmayan şer'î hükmü, hakkında nass bulunan bir hükme ilhak etmektir. İlhakın manası var olan hükmü açmak ve ortaya çıkarmak demektir. Zaten yok olan bir hüküm çıkarmak değildir. Çünkü hüküm aslında şer'an sabittir, ancak bunun ortaya çıkması, müctehidin illet vasıtasıyla bunu beyan ettiği vakte kadar gecikmiş olması demektir. Şu halde kıyas var olan hükmü ortaya çıkarır yoktan var etmez. İlet hükümün temelidir. Müctehidin yaptığı, hükmün illetindeki ortaklıklarından dolayı aslında var olan hükmün fer'de de var olduğunu ortaya koymaktan ibarettir.

Yani muayyen bir meselenin hükmü üzerine Kur'an'da veya sünnette bir nass varid olsa veya icmâ bulunsa, sonra müctehid bu hükmün şeriatte meşru kılınmasına sebep olan illeti tesbit etse, sonra aynı illeti hakkında nass bulunan meseleye benzer başka bir olayda bulsa, bu iki olayın o hükümde ortak olduğuna dair zanni galip hasıl olsa hakkında nass bulunmayan, hakkında nass bulunana ilhak etse işte bu ilhaka "kıyas" denir. Hakkında nass bulunana asıl veya makisun aleyh, hakkında nass bulunmayana fer' veya makîs, hükmün meşru kılınmasına sebep olan manaya da illet denir.

Kıyasa misaller çoktur. Bunlardan bazıları şöyledir:

1- Allah (c.c.) "*Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*" ayet-i kerimesinde içkinin (hamr) haram olduğunu sarahaten söylemiştir. Hamr taze üzüm suyundan elde edilmiş ve kaynatılmamış sarhoşluk veren içecektir. Müctehid bunun haram kılınmasının illetinin aklı gideren sarhoş edici vasıf olduğunu tespit etseki şüphesiz bunda insanların arasına düşmanlık ve kin sokmak, içene tıbben tespit edilmiş zararlar vermesi gibi dinî ve dünyevî sağlık ve toplumu ilgilendiren pek çok zararlar vardır-sonra müctehid bu "sarhoş etme" özelliğinin diğer meyva ve hububattan elde edilen içeceklerin içilmesiyle de görüldüğünü tesbit etseki bunlara nebiz = şıra denilir- böylece içilmesi haram olması açısından nebiz de şaraba ilhak edilmiş olur. Bu kıyasın rükünleri: Hamr = şarab asıl, nebiz,fer'dir. Hakkında nass bulunan aslın hükmü: Haram olması, asıl ile fer' yani makîs ile makisun aleyh arasındaki ortak vasıf "sarhoş etmesi" dir.

2- Rasûlullah (s.a.) "Katil miras alamaz" sözüyle katili mirastan men etmiştir. Bunun illeti "vakti gelmeden bir şeyi elde etmede acele etmesi" dir. Dolayısıyla bundan mahrum edilerek cezalandırılır. Bu illet kendisine vasiyet yapılan şahsın vasiyet edeni öldürmesi hadisesinde de mevcuttur, bu sebeple Şafililer hariç cumhura göre bu vasiyet mirastaki öldürmeye kıyas edilerek vasiyetle mal alacak olan şahıs, katil vârisin mirastan men edildiği gibi bu vasiyetten men edilir.

3- Rasûlullah (s.a.) "*Biriniz diğerinin pazarlığı üzerine pazarlık, dünürü üzerine dünür yapmasın*" hadisiyle dünür üzerine dünürlüğe gitmeyi haram kılmıştır. Bunun illeti müşterinin ve ilk dünürün rahatsız edilmesi, kin ve düşmanlığının kazanılmasıdır. Bu mal satış akdinde olduğu gibi kira ve diğer akidlerde de mevcuttur. Dolayısıyla hükmün illetinde müşterek oldukları için dünür üzerine dünür gitmenin haram olmasına kıyas edilerek bu hareket diğer akidlerde de haram olur.

4- Kur'an-ı Kerim:

"*Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı zaman hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın.*" ^[100] ayetinde cuma ezanı okunduğu sırada alış-verişi haram kılmıştır. Bunun illeti alış-verişle meşgul olurken namaz kılamamasıdır. Hanbeliler hariç cumhura göre bu mana kira ve rehin gibi herhangi bir akid ve işde de mevcuttur, dolayısıyla alışverişin nehyine sebep olan illet o akidlerde da bulunduğu için onlar da haram olur.

Rükünleri

Kıyas dört rükün üzerine oturur: Asıl, fer', asıl ile fer'i birleştiren vasıf ki bu illettir, ve aslın hükmü.

1- Asıl: Nass veya icmâ ile sabit olan hükme konu olan şeydir. Şaraba kıyas edilerek nebizin de haram kılınması misalindeki şarap asıldır.

2- Fer': Hakkında herhangi bir nass veya icmâ bulunmayandır ki yukarıdaki misalde bu nebîzdir.

3- İlet: Aslın hükmünün üzerine bina edildiği vasıftır. Yukarıdaki misaldeki "sarhoş etme" vasfı illettir.

4- Aslın hükmü: Asıl hakkında varid olan nass veya icmânın ifade ettiği ve fer'a nakledilmesi istenilen şer'î hükümdür. Geçen misaldeki "şarabın haramlığı" aslın hükmüdür.

Kıyas yolu ile fer'de sabit olan hükme gelince -ki bu, yukarıdaki misalde nebzin haram olmasıdır- bu kıyasın neticesidir, kıyasın bir rükünü deşildir.

Bir başka misalle kıyası şöyle açıklayalım:

Hadis-i şerifte belirtildiği gibi altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz dan ibaret olan altı sınıf mal kendi cinsleriyle takas edildiğinde birinin ölçek miktarı diğerinden fazla olursa faiz olur ve haramdır. Bunlar asıldır. Mısır, pirinç, bakla gibi bu altı sınıfa kıyas edilenler ise fer'dir. Hüküm ise bunlarda faizin haram olmasıdır. İlette gelince: Hanefî ve Hanbelilere göre illet aynı cins olmasının yanında ölçü veya tartı ile satılır olmalarıdır. Şafîî ve Malikîlere göre ise illet altın ve gümüşte semeniyet (değer ölçüsü), geri kalan dört yenilir maddede ise illet Şafilere göre yenilir şey olmaları, Malikîlere göre de aynı cins olmanın yanında depolanıp bozulmadan bekletilebilir olmalarıdır.

Kıyasın Hüccet Olması

Kıyasın hüccet olup olmadığında iki meşhur görüş vardır: Cumhura göre kıyas amelî hükümler çerçevesinde şer'î bir hüccettir ve Şeriatın asıllarından biridir. Şer'î deliller arasında dördüncü sırada yer alır. Bunlar kıyası hüccet olarak kabul edenlerdir.

Mu'tezileden Nazzam'a, Şia'dan İmamiyye'ye ve Zahirî mezhebine göre kıyas ahkam için şer'î bir hüccet deşildir. Bunlar da kıyası kabul etmeyenlerdir.

Kıyası kabul eden Cumhurun delilleri:

Cumhur, kıyasın hüccet olduğuna dair Kur'an, Sünnet, İcmâ ve makul'den olmak üzere dört delil getirdiler. ^[101]

Kur'anda kıyasın hüccet olduğuna dair pek çok ayet-i kerime vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- "*Ey akıl sahipleri! İbret alın.*" ^[102] Allah (c.c.) Benî Nadîr yahudilerinin inkârlarından, Rasûlullah'a ve müminlere verdikleri sıkıntılardan dolayı başlarına gelenleri haber verdikten sonra "ibret alın" buyurmuştur. Yani "kendinizi onlarla kıyaslayın, onların başına gelen şeyin benzerinin, benzeri bir cezanın sizin başınıza da gelebileceğini unutmayın, çünkü siz de onların yaptıklarının benzerini yaptınız" demektir.

2- "*Bir şeyde, anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Rasûlüne havale edin.*" ^[103] Hakkında nass bulunmayan meseleyi, hükmün illetinde eşit olmaları sebebiyle hakkında nass buluna meseleye ilhak etmek onu Allah'a ve Rasûlullah'a havale etmektir ki kıyasın manası da işte budur.

3- "*De ki, anları ilk defa yaratmış olan diriltir.*" ^[104] Allah (c.c.) bu manayı bizim daha iyi kavramamız için, mahlukatın tamamen yok olduktan sonra tekrar yaratılmasını onun ilk defa yaratılmasına kıyas etti. Çünkü onu yoktan yaratmaya kadir olan öldükten sonra diriltmeye elbette kadir olur, bilakis bu daha kolaydır. İşte bu bir kıyastır.

Sünnetten deliline gelince:

Sünnette hem kavli hem amelî olarak kıyasa delâlet eden deliller vardır. Kavli delili: Rasûlullah (s.a.) in kıyasla amel etmeyi tasvip etmesidir. Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderirken ona "Sana bir mesele arzolunduğu zaman nasıl hükmedersin" diye sormuştu. O da "Allah'ın kitabına göre hükmederim. Onda bulamazsam Rasûlullah'ın sünnetine göre hükmederim. Onda da bulamazsam ictihad eder re'yimle hükmederim, elimden gelen gayreti de esirgemem" diye cevap verince Rasûlullah (s.a.) mübarek elini Muaz'ın göğsüne vurarak:

"*Allah Rasûlünün razı olacağı şekilde muvaffak kılan Allah'a hamdederim*" buyurmuştur. Görüşüyle ictihad etmek kıyası da şamildir.

Sahih olarak gelen amelî sünnete gelince: Rasûlullah (s.a.) pek çok meselede kıyas yapmıştır, bazıları şunlardır:

1-Has'am kabilesinden bir adam -bir rivayette kadın Rasûlullah'a gelip: "Babam çok ileri yaşlarında İslâmla müşerref oldu, binek üzerinde duramıyor, hac da üzerine farz oldu, onun yerine haccedeyim mi? Rasûlullah ona: "*En büyük çocuğu sen misin?*" buyurdular. O da "Evet" dedi.

Rasûlullah da ona:

"*Ne dersin, babanın borcu olsaydı da onun adına sen ödeseysin ödenmiş olur muydu?*" dedi. O da "evet" dedi. Rasûlullah ona "*O halde onun yerine hac yap*" buyurdular. Bu, borcun ödenmesinin vacip olduğu hususunda Rasûlullah'tan sadır olan Allah'a olan borcu kul borcuna benzeten bir kıyastır.

2- Hz. Ömer oruçlu kişinin inzal,boşalma olmadan hanımını öpmesinin hükmünü sordu. Rasûlullah (s.a.) ona "*Ne dersin, oruçlu iken su ile ağzını çalkalasan*" diye sordu. O da "Bir şey olmaz" dedi. Rasûlullah ona

"*O halde bu telaş niye*" buyurdular. İşte bu, cinsî temasın başlangıcı olan öpmenin su içmenin bir başlangıcı olan ağza su alma üzerine yapılan bir kıyastır. Zira bunlar herbiri asıl fiile götüren ve orucu bozmayan hareketler almaları bakımından aralarında benzerlik vardır.

3- Fezar kabilesinden bir adam hanımı siyahı bir çocuk doğurunca çocuğu reddetti. Rasûlullah onu ikna için şöyle buyurdu: "*Senin develerin var mı?*" adam "Evet" dedi. Rasûlullah "*Renkleri nedir?*" diye sordu. Adam "Kırmızı" dedi. Rasûlullah "*İçlerinde boz renkli de var mı?*" diye sordu.

Adam "Evet" dedi. Rasûlullah

"*Peki bu nereden geldi?*" deyince adam "Belki bir damar çekmiştir" diye cevap verdi. Rasûlullah o zaman

"*belki bu çocuk da çekmiştir*" buyurdular.

İcmâya gelince: Sahabe tarafından defalarca kıyasla amel edilmiş ve hiç kimseden itiraz gelmemiştir ki bu haber manevî tevâtürle sabittir.

Dolayısıyla onların bu fiili, kıyasın amel edilmesi vacib olan bir hüccet olduğu üzerinde icmâ ettiklerini gösterir.

Meselâ onlar Hz. Ebubekir'e biat etmek için hilâfeti namazdaki imamete kıyas ederek şöyle dediler:

"*Rasûlullah Hz. Ebubekir'den dinimiz için razı oldu, biz dünyamız için razı olmayacak mıyız?*". Bir kişiyi öldüren bir gurubun hepsine kısas yapılır hükmünü verirken bunu, ortaklaşa bir hırsızlık yapanları hepsinin elinin kesilmesine kıyas ettiler.

Hz. Ebubekir "kelâle" yi çocuk ve babanın dışındaki mirasçılar diye tefsir etti. Çünkü "kelâle" lügatte "yan yol" manasınadır; "kelâle" de bunun gibidir.

Hz. Ömer Ebu Musa el-Eş'arî'ye Basra'ya vali olarak tayin ettiği zaman yargı konusunda ona yazdığı meşhur mektupda şöyle diyordu:

"Benzerlikleri iyi bil ve olayları görüşünle (benzerlerine) kıyas et."

Hz. Osman ölen bir kişinin geride dedesi ve kardeşleri kalması halinde kardeşlere miras verilip verilmemesi konusunda Hz. Ömer'e şöyle demişti: "Kendi görüşünle amel eder, dede kardeşleri hacbeder" dersin doğrudur, kendinden öncekilerin görüşlerine tabi olur kardeşleri dedeye ortak edersen... bu ne güzel görüştür.

Hz. Ali: "Akıl başında insanın nazarında hak mukayese ile bilinir." demiştir.

İbni Abbas, dedenin ölen kişinin kardeşlerini hacbedip mirastan mahrum etmesi meselesini oğlun oğlunun onları hacbetmesine kıyas etmiş ve şöyle demiştir: "Zeyd bin Sabit Allah'tan korkmaz mı? Oğlun oğlunu oğul kabul ediyor da babanın babasını baba kabul etmiyor. Yani dedenin ve kardeşlerin her ikisinin de ölene bir vasıta ile bağlı olmaları konusunda birbirlerine benzediklerini kabul etmediğini ifade ediyor.

Ashabın büyüklerinden sadır olan bu ve benzeri meseleler kıyasın amel edilmesi vacib olan bir delil olduğunu göstermektedir.

Makulden delillere gelince, bunlar çoktur, en mühimleri şunlardır:

1- Dinin bütün hükümleri, aklen anlaşılır, "maslahata riayet" esasına bina edilmiş hükümlerdir. Hükümlerin konulmasındaki nihâî gaye insanların maslahatlarının gerçekleşmesidir. Meselâ iki hâdis mazinne-i maslahat (maslahatı gerçekleştirme muhtemel) olan hükmün illetinde eşit olurlarsa Cenabı Hakkın hüküm koymadaki maksadı olan maslahatın hasıl olması için hükümde de eşit olurlar. Maslahatın hasıl olması konusunda müctehidin nazanndaki zannı galip yeterlidir ve o zanla amel etmek vacip olur. İnsan aklının ve sağlığının muhafazası isteniyorsa sadece sarhoş edici şarabı haram kılıp da yine sarhoş edici nebizi mubah kılmak makul değildir. Aynı şekilde insanların yiyecekleri ve eşyanın bedeli (para) ile oynanmasına mani olmak maksadıyla haram kılman faizi sadece altı sınıf (altın; gümüş, buğday, arpa, hurma, tuz) mala hasredip meselâ pirinç, darı ve bakla gibi benzerleri yiyeceklerde mubah kılmak makul değildir.

2- Vahiy sona erdiği için Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviyye'nin nasları mahduttur. Halbuki hadiseler sınırlı değildir. Sınırlı olan sınırsız olanı kuşatamaz. Hakkın da nass bulunan hükümlerin konulmasına sebep teşkil eden illetler anlaşılıp benzerlerine tatbik edilmedikçe sınırlı olan nasslar sınırsız hadiseleri kuşatamaz. İşte, ortaya çıkan yeni hadiselerin hükmünü öğreten, hüküm koymada bize kaynak olan kıyasın manası budur.

3- Fitrat-ı selime, akıl ve mantık kıyasla amel edilmesini gerektirir. Zira insanların haksız yere malının yenmesine zulme ve hakka tecavüze sebep olduğu için bir fiili yasak eden insan, içinde zulüm ve haksızlık olan her şeyi o file kıyas eder.Meselâ kokmuş bir yiyeceğin yenmesi veya zehirli içeceğin içilmesi yasaklanmışsa, bundan zaruri olarak kokmuş olan her yiyeceği yemekten, her zehirli içeceği içmekten kaçınmak lazım geldiği anlaşılır.0 takdirde şeriatın her zaman ve mekâna uygun olduğuna ve ebediyete kadar insanların ihtiyacına ve maslahatına cevap vereceğine teminat verebiliriz.

Kıyası Kabul Etmeyenlerin Delilleri:

Şia, Nazzam ve Zahiriyye mezhebi kıyasın meşru olmadığına şu dört şeyi delil göstermişlerdir ^[105]

1- Kur'an-ı Kerîm: Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor:

"*Biz kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık.*" ^[106]

Yani Allah'ın kitabı her şeyi ihtiva etmektedir, dolayısıyla kıyasa ihtiyaç yoktur. Bunun cevabı şudur: Kur'an-ı Kerîm herşeyi ihtiva etmektedir, ancak tafsilatlı şekilde değil anahatlarıyla ihtiva etmektedir.Bunun da delili şudur: Pek çok şer'î hüküm hakkında nass bulunmamaktadır. Bu sebeple Kur'm-ı Kerîm'in ahkama delâleti ya doğrudan doğruya nassla olur veya bir vasıta ile olur ki bu da kıyastır.

Kıyası kabul etmeyenler ikinci delil olarak şu ayet-i kerimeyi zikrederler:

"*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme.*" ^[107]

Kıyas da sadece zan ifade ettiğine, kat'î ilim ve yakın ifade etmediğine göre onunla amel etmek nehyedilmiş olmaktadır, hüküm isbat etmek için uygun bir yol değildir, çünkü bu zanna tabi olmaktadır.

Buna verilecek cevap şudur: Burada nehyedilen şey akaidde zanna tabi değildir. Şer'i amelî hükümlere gelince: Alimlerin ittifakıyla burada zan kâfiider. Âhad haberlerle, iki kişinin şahitliğini kabul etmek gibi zandan öte bir şey ifade etmeyen şeylerle amel etmekle mükellef oluşumuz buna delildir.

2- Sünnet: Sünnette de kıyasla amel etmeyi nehyeden deliller vardır. Meselâ: "Bu ümmet bir zaman kitapla bir zaman sünnetle bir zaman da kıyasla amel edecek, işte bunu yaptıkları zaman delâlete düşmüşlerdir." Buna verilecek cevap da şudur: Bu hadisin sahih olduğunu farzetsek dahi,

bu muteber olmayan fasid kıyas manasınadır [108] Fasid kıyas, bir delile dayanmayan veya delile muarız kıyastır. Sahih kıyas ise makbuldür. Sahih kıyas kitap ve sünnete ters düşmeyen, dil kaidelerine uygun, farazî ve tahminî şeylere dayanmayıp bilakis şer'i naslardan istidlal edilen veya meselâ "Masâlih-i mürsele" esasına binaen yapılmış şeriatın ruhuna uygun olan kıyastır.

3- İcmâ: Ashabı kiramdan bazılarının kıyasla amelî zemmetmeleri, onların bu sözlerine karşı diğerlerinin sükût etmesi kıyasın aleyhine bir icmâdır. Meselâ: Hz. Ebubekir'e "Kelâle" nin manası sorulduğunda "Ben Allah'ın kitabı hakkında kıyas ve içtihadımla bir şey söylersem beni hangi yer taşır, hangi sema gölgeler." dedi. Hz. Ömer de: "Sakının kıyas ehlinden, zira onlar sünnet düşmanındırlar. Hadis ezberlemek zor gelince görüşleriyle (kıyasla) hüküm vererek hem kendileri sapar hem başkalarını saptırırlar" Şu söz de ona aittir: "Sakının mukâyeleden". "Mukâyele nedir?" denildiğinde "mukayesedir" dedi.

Hz. Ali (r.a)'de şöyle demiştir: "Bu din re'y (kıyas) le olsaydı meshederken altını meshetmek üstünü meshetmekten daha uygun olurdu." İbni Abbas da şöyle demiştir: İcinizdeki kurrâlanınız ve sâlihleriniz gider, insanlar da cahilleri başa geçirirler, onlar da işleri kendi reyleriyle kıyas ederler."

İşte ashabı kiram, kıyasla amelî kabul etmediler, bunlara itiraz eden de olmadı. O halde bu kıyasla amelin caiz olmadığı üzerinde ashabın icmaldir. Buna şöyle cevap verilir: Bu rivayetler sahih değildir. Sahih olsa bile, daha önce zikrettiğimiz kıyasla amelin caiz olduğuna delâlet eden rivayetlere zıttır. Kıyas aleyhindeki bu sözlerin maksadı kıyası reddetmek değil belki nassa veya şeriatın ruhuna dayanmayan görüş ve kavillere fırsat vermemek veya nassa muhalif olarak yapılmış, sıhhat şartlan bulunmayan fasid kıyas hakkında söylenmiştir. Veya icthad ehli olmayanlar hakkında veya Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilmesi gibi kıyas cereyan etmeyen hususlarda re'yine göre konuşanlar hakkında söylenmiş sözlerdir. Şer'i naslarla uygun sıhhat şartlan tam olan sahih kıyas ise caizdir, yasak veya reddedilmiş değildir.

4- Ma'kul'den delilleri: Hükümlerin illetini tesbitte görüşler farklı olacağı için kıyas müctehidler arasında niza ve ihtilafa sebep olur. Nitekim icthadla sabit olan meselelerde durum budur. Bu ise ihtilafın, taâruz ve tenakuzun kaynağıdır. Halbuki dinde taâruz ve tenakuz (çelişki) yoktur. Allah (c.c.)

"Niza yapmayın sonra (harpten) korkarsınız da gücünüz gider." [109] buyurmaktadır. Buna da şöyle cevap verilir. Burada nehyedilen niza ve ihtilaf, zem edilen tearuz ve tenakuz, akide ve dinin esaslarına veya mesela devlet idaresi ve harp işleri gibi umuma ait işlerdeki niza ve ihtilafır.

Şer'i amelî hükümlerdeki niza ve ihtilaf ise kaçınılmazdır. Çünkü bunda ne zarar vardır nede mefseted vardır. Bilakis bu rahmet ve maslahattır ve ümmete genişliktir. Ayrıca şer'an matlub olan içtihadın neticesinde, vahyin kesilmiş olması, her meselede Allah'ın bizzat muradı olan hükmün bilinmesine imkan olmaması, peygamberin dışında hiç kimsenin masum olmaması gibi sebeplerle ihtilafıya düşülmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla müctehidler ve onların içtihadını taklid eden herkes bu konuda mazurdur.

Kıyasın Şartları

Kıyas sahih olması için kıyasın rükünleri olan asıl, fer, aslın hükmü ve illetten her biri için muayyen şartların bulunması lazımdır.

Asılda aranan şartlar: Asıl, hakkında nas veya icmâ varid olan hükmün mahallidir. Usûlcüler bu asıl hakkında bir takım şartlar zikrederler ki bunlar

gerçekte aslın hükmünün şartlarıdır. [110] Bir şart hariç, sadece asla mahsus her hangi bir şarta rastlamadım. O bir şart da aslın başka bir aslın fer'i olmamasıdır. Çünkü mantık, esas olan asla kıyas ederek hüküm verir, asıl kabul edilen fer'e kıyas ederek değil.

Bu sebebledir ki meselâ "riba'l-fadl"ın haram olması meselesinde her ikisi de yenilecek şeydir diye ayvayı elmaya kıyas etmek sahih olmaz. Çünkü zaten elma kendisi, altı sınıf eşyanın haram olduğuna delâlet eden hadis içinde zikredilen "hurma" ya kıyas edilen bir fer'dir.

Yine aynı şekilde, darının darı ile takas yapılacak satışında birinin fazla olması durumunda faiz olması meselesinde darıyı pirince kıyas etmek sahih olmaz. Çünkü zaten pirinç nassda zikredilen buğdaya kıyas edilerek "riba'l-fadl" câri olur hükmü verilmiş bir fer'dir. Bunun da illeti Şafîilere göre buğdayın da pirincin de "yenilir" vasfının bulunması, Malikîlere göre "gıda ve (uzun müddet) saklanabilir" olması veya Hanefî ve Hanbelîlere göre "ölçekle satılır" olmasıdır. İkinci asıl olarak kabul edilen pirinç ile buğday arasında illet birliği olmasına rağmen pirinç üzerine kıyas edilmez. Çünkü bu faydasız bir uzatmadır. Keza her ikisi de "taharet" tir diyerek her ikisinde de niyeti şart kılmak için abdestin teyemmüme kıyas edilmesi sahih olmaz. Çünkü teyemmümde niyetin şart olması hükmü her ikisi de ibadet olması hasebiyle namaza kıyas edilerek verilmiştir. Bu sebeple abdestin teyemmüme kıyası sahih olmaz. Çünkü abdestin teyemmüme kıyasındaki illet ile teyemmümün namaza kıyasındaki illet farklıdır: Birincisinde illet "taharet" ikincisinde "ibadet" tir. İletinin farklı olması birinci kıyası geçersiz kılar. Çünkü hakkında nas bulunan asıl -yani namaz- ile fer' -yani abdest- arasında ortak vasıf bulunmamaktadır. Bu sebeple kıyasın rükünlerinden biri olan illet bulunmadığı için kıyas batıl olur.

Namaz, teyemmüm ve abdest arasındaki ortak vasıf olan "ibadet olma" illet alınacak olsa, yukarıda geçen iki faiz misallerinde de gösterdiğimiz gibi faydasız bir şekilde kıyas uzamış olur.

Aslın Hükümünün Şartları:

"Aslın hükümünün nasla veya icmâ ile sabit olmuş şer'i bir hüküm olması şarttır" demeye gerek yok. Çünkü biz burada zaten şer'i kıyastan bahsediyoruz. Neshedilmemiş halen devam eden bir hüküm olmalıdır demeye de gerek yok, çünkü eğer hükmün aslı neshedilmiş olursa, bununla amel edilme sona erdiği için o hüküm fer'a nakledip fer'in hükmünü o asla bina etmek mümkün olmaz.

Aslın hükmünde aranan şartlar dördttür.

1- Aslın hükmünün sadece kendi mahalline mahsus olmaması lazımdır. Çünkü kıyas yapılabilmesi için aslın hükmü fer'a intikal edebilmelidir, şayet

başka bir delil ile hükmün asla mahsus olduğu sabit olursa bunun aktarılması mümkün olmaz. Meselâ iftar etmeden oruca devam etmenin mubah olması, dörtten fazla kadınla evlenmenin helâl olması, mehirsiz nikah, ganimetlerden dilediğini alma, ramazan günü hanımıyla münasebette bulunan kişinin oruç keffaretini ev halkına sarfetmesine izin vermesi gibi ruhsatlar Rasûlullah'a ait hususlardır.

Hükmü Rasûlullah'a ait hususlardan diğer bazıları şunlardır: "Huzeyme kimin lehinde şahitlik yaparsa o yeterlidir" hadisi şerifinde ifade

buyurdıkları gibi tek başına Huzeyme'nin şahitliğini kabul etmesi. Bununla "*Erkeklerinizden iki şahidin şahitliğini isteyin.*"^[111] ayeti tahsis edilmiş oluyor. Yani şahitler ikiden az olmaz, Huzeyme'nin istisna edilmesi onda, başkalarında bulunmayan bir anlayış kabiliyeti olduğu içindir. Dolayısıyla takvada, anlayışta ve doğrulukta onun gibi veya daha üstün olan bir başkası ona kıyas edilemez, bu ona has bir hükümdür.

2- Aslın hükmü kıyas kaidelerine muhalif şekilde sabit olmuş olmamalıdır. Yani umumî kaidelerden veya kıyas kaidelerinden müstesna bir şekilde meşru kılınmış olmamalıdır. Çünkü kıyasa muhalif şekilde sabit olan hükme başkası kıyas edilemez.

Bunun manası şudur: Aslın hükmünün manası makul olmalıdır. Yani aklın idrâk etmesi mümkün olan bir illeti bulunmalıdır. Çünkü illet kıyasın esasıdır. Bu sebeple namazların rekatleri, zekatların miktarları, zina ve kazf haddinde vurulacak sopaların sayısı ve keffaretler için ödenecek şeylerin miktarları gibi taabbudî olan hükümlere kıyas yapılmaz. Çünkü bu hükümlerin illetlerini aklın idrak etmesi mümkün olmaz.

Aynı şekilde illeti anlaşılır olsa bile umumi kaidelerden müstesna bir şekilde sabit olan hükme de kıyas yapılmaz. Meselâ hadis-i şerifte varid olduğuna göre unutarak yiyen kişinin orucunun sahih olması hükmü. Aslında "oruç bozan şeylerden oruç müddetince kendini tutması" kaidesine muhalif olarak boğazından içeriye bir şey girdiği için umumi kaideye göre orucunun bozulması lazım gelirken, illeti anlaşılır bile olsa kolaylık olması ve meşakkatin defî için orucun sıhhatine hükmedilmiştir. Çünkü unutan kişi yasak ve haram olanı irtikap etme niyetinde değildir. Öyleyse hata ile oruç bozan bir şey yiyen kişi buna kıyas edilmez. Namazda unutarak konuşan kişinin namazı da unutanın orucuna kıyas edilmez. Hanefî mezhebinin görüşü de budur. Çünkü unutma hatanın aksine, kaçınmak mümkün olmayan bir haldir. Namaz oruçtan farklıdır, namaz hali ibadeti hatırlatıcı bir sebeptir. Oruçta ise hatırlatacak bir hal yoktur. Onun için namazda unutma mazeret kabul edilmez.

3- Fer'in hükmü hakkında nas bulunmamalı: Yani aslın hükmüne delâlet eden delil fer'in hükmüne de delâlet edip ona da şâmil olmamalı. Zira delil fer'in hükmüne de şâmil olursa o takdirde fer'in hükmü kıyasla değil aslı delil ile sabit olmuş sayılır, dolayısıyla kıyasa ihtiyaç kalmaz. Meselâ, şarabın haramlığına ayetle değil de "Her sarhoş edici şey haramdır." hadisi delil alınırsa bu nass aynı zamanda nebîz = şıranın haram olduğuna da delâlet eder, kıyasa hacet kalmaz.

4- Aslın hükmü fer'in hükmünden önce meşru kılınmış olmalıdır. Yani, fer'in hükmü kıyasla ortaya çıkarılmak isteniyorsa aslın hükmü fer'in hükmünden önce meşru kılınmış olup ondan sonra sabit olmamalıdır. Binaenaleyh, niyetin şart olması meselesinde her ikisi de taharettir diyerek abdest teyemmüme kıyas edilmez. Çünkü bu takdirde abdest fer' teyemmüm ona asıl yapılmış olur. Halbuki abdest hicretten önce teyemmüm sonra meşru kılınmıştır.

Lakin fer'in kıyastan başka bir delili varsa bu kıyasın yapılmasına bir mani yoktur. Çünkü bu takdirde fer'in hükmü iki delil ile sabit olmuş demektir: Kıyas ve diğer delil. Bu delil meselâ "Ameller niyetlere göredir" hadisi şerifi olabilir, zira bu abdeste de teyemmüme de şâmil olur.

Fer'in Şartları:

Fer'de dört şart aranır:

1- Fer'de de aslın illetine benzer bir illet bulunmalıdır. Bu benzerlik ya zatından veya cinsinden olur. Meselâ: Sarhoş edicilik vasfından dolayı nebîzin şaraba kıyas edilmesi gibi. Nebîzde mevcut olan bu illet haramlığı hakkında nas varid olan şaraptaki illetin aynısıdır. Halbuki herbirinde bulunan "cinayet" vasfından dolayı cana yapılan tecavüz sebebiyle katile kısasın farz olmasına kıyas edilerek azalara yapılan tecavüzlerde de kısasın farz olması misalinde, illetin zatında değil de cinsinde eşitlik mevcuttur.

Bu şart tahakkuk etmeden yapılan kıyasa "kıyas maa'l-fârık" denilir. Meselâ: Yarım, üçte bir dörtte bir gibi muhtelif hisselerle bir mülkte ortak olan kişilerin şuf a yolu ile elde ettikleri bir mülk, cumhura göre sahip olunan bir mülkün geliri ve semeresine kıyas edilerek hisseleri oranında aralarında taksim edilir. Hanefilere göre ise bu kıyas, "kıyas maa'l-fârık"tır. Çünkü gelir ve semere mülkten doğar, haliyle her ortak mülkünden çıkan kadarını alır. Halbuki şuf a yolu ile elde edilen şey mülkün geliri değildir. Dolayısıyla hisselerine göre değil, eşit taksim ederler.

2- Aslın hükmü fer'de değişmemelidir: Bundan dolayı zihar yaptığı' hanımından tekrar istimtâda bulunabilmesinin haram olması konusunda Hanefiler zimminin ziharını müslümanın ziharına kıyas edilmesine cevaz vermemişlerdir. Çünkü asıl hakkındaki -yani müslümanın ziharındaki haramlık Mücadele suresinin başındaki zihar ayetlerinde beyan edildiği gibi muvakkattir, keffaretle sonar erer. Halbuki fer'de ki -zimminin zihanndaki haramlık daimidir, çünkü kâfir keffaret verme ehliyetine sahip değildir, zira keffaret ibadettir veya ibadet manası ağır basmaktadır ve keffarettten maksat kişiyi gûnahtan temizlemektir. Halbuki kâfir bu haliyle ibadet eda etme ehliyetine sahip değildir. Zira onun bütün ameli dünyada da âhirette de boşa çıkacaktır. Dolayısıyla Hanefilere göre zimminin zihan bâtıldır. Şafilere göre ise sahihtir, zira fakir doyurmak veya köle azad etmek suretiyle keffaret ödemesi mümkündür.

3- Kıyas neticesinde fer'in aslın önüne geçmesi gibi bir hal olmamalıdır. Meselâ:

Niyetin şart olması konusunda abdesti teyemmüme kıyas etmek sahih değildir. Çünkü teyemmümün meşru oluşu abdestten sonradır. Böyle bir kıyas yapılacak olursa aslında hükmün sübûtu illetinden önce olacaktır ki daha önce de gördüğümüz gibi illetin hükmünden sonra bulunmuş olmaması da bir şarttır.

4- Fer' hakkında kıyasa muhalif bir hükme delâlet eden bir nass veya icmâ bulunmamalıdır. Zira bu takdirde kıyas, nas veya icmâyâ ters düşer ki buna fasid kıyas denilir. Bu sebepledir ki Hanefilere göre kati keffaretine kıyas edilerek yemin keffaretinde azad edilecek kölenin de müslüman köle olmasını şart koşturmak sahih değildir. Çünkü böyle bir şart yemin keffareti hakkındaki

"... veya bir köle azad etmek." ^[112] şeklinde mutlak olarak gelen Kur'an nassına muhalif olur. Çünkü burada "köle" lafzı mutlak gelmiş, kölenin mümin olma şartı getirilmemiştir. Halbuki hata ile öldürmenin keffareti hakkında gelen ayet-i kerimede.

"Kim bir mümini hata ile öldürürse mümin bir köle azad etsin." ^[113] şeklinde gelmiş ve kölenin mümin olmasını şart koşturmuştur. Şu halde yemin

keffaretini kati keffaretime kıyas etmek fasid olur, çünkü bu, aslın hükmünün değişmesine sebep olmaktadır.

Ve yine her ikisinde de seferilik var diye, seferde orucu terketmenin caiz olmasına kıyas ederek namazın da terkine cevaz vermek âlimlerce sahih görülmemiş, âlimlerce batıl sayılmıştır. Zira bu kıyas sefer halinde namazın terkinin helal olmayacağına dair vaki olan icmâya muhalif düşer.

İlletin Şartları:

İlletin şartlarından önce illetin tarifi ve buna dair meselelerden bahsedeceğiz.

İlletin tarifi, illetle hikmet ve sebep arasındaki fark ve kendisiyle ta'lilin sahih olacağı vasfın beyanı:

İllet, kıyasın üzerine bina edildiği esastır. Usûlcülerin ıstılahında illet: Maslahatın tahakkuku için kendisi bulunduğu yerde hükmün meşru olduğu şeydir. Veya hükmü tarif eden vasıftır. İlette, hükmün menâti, sebebi ve emaresi de denir.

İllet kelimesi, tahakkuku arzu edilen bir maslahatın elde edilmesi veya kaçınılması gereken bir mefsedetın defi gibi hükmü meşru kılmaya sevkeden hikmet için de kullanıldığı olur. Meselâ: Alış-veriş yapanların menfaatinin alışverişin mubah kılınmasına; insan hayatını, aklını, nesebini ve malını koruma gayesinin kasten öldürmenin, içkinin, zinanın ve hırsızlığın haram kılınmasına sebep olması; meşakkati defetme hikmetinin namazları kısaltma, ramazanda oruç tutmama ruhsatına sebep olması bu kabildendir.

Şer'i hükümler iyice düşünüldüğündü şu sonuç çıkmaktadır: Allah (c.c.) kulları için bir hüküm koymuşsa mutlaka ya onların maslahat ve menfaatini gerçekleştirmek veya onlardan zarar ve mefsedetı uzaklaştırmak için koymuştur.

"Bize seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." ^[114] ayet-i kerimesi de buna işaret etmektedir.

Hemen akla gelen şey şudur: Şer'i hükümler hikmetlerle bağlantılıdır. Çünkü hükümden asıl maksad hikmetinin tahakkukudur. Ancak hikmet gizli, görünmez yani duyulardan biri ile anlaşılabilir, o takdirde varlığı veya yokluğunun kesinlik kazanması mümkün olmaz. Hikmet bazan gayri münzabit yani duruma ve şahsa göre değişen bir şey olabilir. Meselâ alış-verişin mubah kılınmasının hikmeti ihtiyaç olabilir, ama bazan ihtiyaç olmadan da alış-veriş yapılabilir, o halde hikmet gizli bir şeydir. Ve yine seferde oruç tutmamanın caiz olması için bazı durumlarda, bazı şahıslara göre veya bazı zamanlarda "meşakkat" var olabileceği gibi diğer bazı şartlarda bulunmayabilir.

Çoğunlukla içkinin zararı içenlerde görüldüğü halde bazı güçlü insanlarda görülmeyebilir. Şüf'a meselesinde belki komşunun veya ortağın zararı def edilmiş olabilir. Katile kısas yapılmasının meşru kılınması insan hayatının korunmasına sebep olabileceği gibi -ki çoğunlukla böyle olur- olmayabilir de.

İşte bazan ahkâmın hikmetinin gizli olmasına ve gayri münzabit oluşuna bakarak usûlcülerin cumhuru açık veya münzabit (duruma ve şahsa göre değişmez) bile olsa ahkâmın hikmetle ta'lilini (yani illet sayılmasını) kabul etmemişlerdir. Çünkü eğer teklif (kişiyi mükellef sayma) hikmet üzerine oturtulacak olsaydı her halde ve her şahısta aynı olmazdı. İşte bu yüzden âlimler şu kaideyi koymuşlardır: Hükümler hikmetlere değil illetlere bina edilir.

Buna binaen meşakkat bulunmasa bile sefer, oruç tutmamak ve namazı iki rekat kılmak için bir illettir. Bu yüzden fırıncı, ocakçı, maden işçisi, tarladaki işçilerin durumunda olduğu gibi çalıştığı iş meşakkatli dahi olsa seferi olmayan mukimin durumu, hasta olmayan sağlaman durumunun sefer haline veya hastalık haline kıyas edilmesi caiz olmaz. Çünkü hikmet olan meşakkat bulunmasına rağmen cevazın illeti olan sefer hali veya hastalık bulunmamaktır.

İlletle hikmet arasındaki fark: Hikmet şârii hüküm koymaya sevkeden asıl âmil ve ondan hedeflenen nihâi gayedir ki o da hüküm koyucu (sâri') nun hüküm koyarken tahakkukunu veya ikmalini istediği maslahat veya ortadan kalkmasını veya azalmasını istediği mefsedetdir.

İllet ise üzerine hükmün bina edildiği, var olduğunda hüküm de var olan bulunmadığında hüküm de bulunmayan, hükmü tarif eden zahir ve munzabit bir vasıftır. Hükmü bu vasfa bağlamakla hüküm koymaktan beklenen maksada ulaşılmış olur. Meselâ sefer hali veya hastalık, ramazanda oruç tutmamanın caiz olmasının illetidir. Yine sefer hali, dört rekatli farzları iki kılmanın caiz olmasının illetidir. Yine sefer hali, dört rekatli farzları iki kılmanın caiz olmasının illetidir. Çünkü sefer hali hükmün kendisine bağlanabileceği zahir ve munzabit bir vasıftır. Ancak sefer hali aynı zamanda yukarıdaki cevaz hükümlerinin konulmasındaki hikmetin gerçekleşmesi muhtemel olan bir vasıftır. Çünkü yolculuk meşakkatten hali değildir. İşte bu sebepten dolayı yolculara hafiflik ve kolaylık olsun, meşakkat olmasın diye oruç tutmama, namazlarını kısaltma hükmü meşru kılınmıştır. Şu halde sefer illet, meşakkatin defi hikmettir.

"Sebeb"e gelince usûlcülerin cumhuruna göre sebep delâlet bakımından illetten daha umumdur. Buna göre, her illet sebeptir ama her sebep illet değildir. Eğer hüküm ile vasıf arasında akılla idrak edilebilecek bir münasebet (maslahat) varsa o vasfa hem illet, hem sebep denilir. Şayet bu münasebet akılla idrak edilir cinsten değil ise bu vasfın adı sadece "sebeb" olur. Meselâ: Mülkiyetin intikaline razı olunduğunu gösteren satış akdi illet ve sebeptir. Öğle namazının vaktinin girmiş olması için güneşin zevale gelmesi ise sebeptir. Buna illet denilmez.

İlletin Şartları dördtür:

1- İletlet hükme münasib bir vasıf olmalıdır. Yani hükmün konulmasındaki hikmetin tahakkuku muhtemel bir vasıf olmalıdır. Bu ihtimal zann-ı galibdir. Hikmet de maslahatın celbi mefsedetın veya zararın defidir.

Meselâ: Sarhoş etme, alkolün haram edilmesi için münasib bir vasıftır. Haram hükmü verilmesi sebebiyle insanların akılları ve bedenleri eza ve zarardan korunarak gelecek mefsedet veya zarar def edilmiş olur. Hırsızlık, hırsızın elinin kesilmesi hükmünün konulması için münasib bir vasıftır. Çünkü hükmün bu vasfa bağlanması yolu ile insanların malı muhafaza edilmiş olmaktadır.

Seferilik ramazanda oruç tutmamanın caiz olması hükmüne münasib bir vasıftır. Çünkü buna cevaz verilmesi suretiyle kolaylık sağlanmış ve meşakkat giderilmiş olmaktadır. Kasten öldürme kısas hükmünün vaz edilmesine münasib bir vasıftır. Çünkü bu sebeple canlar korunmuş kanlar heder edilmemiş olur. Bu vasıf aynı zamanda, "Katil öldürdüğüne vâris olamaz" hadisindeki mirastan mahrum kalma hükmüne münasib bir vasıftır. Çünkü bu hüküm öldürmeye teşebbüsü önler.

Hükmü, ona münasip olmayan vasıfla ta'lil etmek sahih olmaz. Meselâ alkolün haram kılınmasını onun kırmızı bir sıvı olması veya şişeye doldurulmuş olması ile ta'lil etmek, hırsızlıkta el kesmenin farz olmasını hırsızın zengin veya ahlaksız veya bir mevki sahibi veya esmer renkli olması, malı çalmanın fakir ve cömert olması ile ta'lil etmek; seferi halde oruç tutmamanın caiz olmasını yolcunun yaya olması ve kısa boylu olması veya kadın olması veya ârâbî olması ile ta'lil etmek bu hükümleri münasib olmayan vasıflarla ta'lil etmek olur. Bu vasıflara "Evsâf-ı

Tardiyye" veya hükümle aralarında kabule şayan aklı bir alaka bulunmayan "Evsaf-ı İttifakıyye" denilir.

Aslında münasib olup da bu münasebetin bozulmasına sebep olacak bir durum arız olan vasıflarla da ta'lil sahih olmaz. Meselâ tehdit altında yapılan satış akdi ile mecnunun akdi mülkiyetin intikali için illet sayılmaz. Nikah akdi yapıldıktan sonra bir araya gelmedikleri sabit olan kadının nikahlı oluşu nesebin sübütü için illet sayılmaz.

2- İlet açık bir vasıf yani duyardan biri ile varlığı anlaşılabilen bir vasıf olmalıdır. Çünkü illet orada hükmün varlığını gösteren bir vasıf olmalıdır. O halde hem asıl da hem fer'de varlığı anlaşılabilen açık bir vasıf olması lazım gelir. Meselâ: "Sarhoş etme" vasfı şarapta ve başka sarhoş edici herhangi bir nebîzde varlığı hissedilebilen bir vasıftır. Yaşın küçüklüğü çocuk üzerinde velayetin sabit olması konusunda anlaşılabilen açık bir vasıftır. Kedinin evde aramızda dolaşması gözle görülen bir vasıftır o halde bu, onun artığının temiz sayılması için bir illettir. Altı cins ribevî mal ve diğer benzerlerinin kendi cinsleriyle takas edilmesi durumunda faiz carî olmasının illetinin aynı cins olmalarının yanında kile ve kilo ile satılır olmaları hepsinde müşterek olan anlaşılabilir bir vasıftır.

Eğer bu vasıf hafî (gizli) olursa hükmün onunla ta'dil edilmesi isabetli olmaz. Çünkü bu takdirde o vasfın var olup olmadığını tesbit etmek mümkün olmaz. Buna göre alış-veriş yapanların "rızasının" her iki malın mülkiyetinin intikali için illet sayılması sahih olmaz, çünkü "rıza" kalbde bulunan, anlaşılması mümkün olmayan bir şeydir. Anlaşılabilen ve "rıza"nın da varlığını gösteren şey ancak icab-kabuldür. Cima gizli olması hasebiyle nesebin sübütü için münasib bir vasıf değildir. Dolayısıyla açık olup gözle görülen nikah aktinin bu hüküm için münasib bir vasıf sayılması lazım gelir. Bulûğ çağına gelmenin illeti aklın olgunluğu değildir, çünkü bu anlaşılmaz bir haldir, onun için bulûğ, görülebilen ve aklın kemalini de gösteren bir vasıfla ta'lil edilir ki bu, kişinin 15 yaşına gelmesi veya hayız görmesi, meni gelmesi gibi ihtilam alâmetlerinden birinin ortaya çıkmasıdır.

3- İlet munzabit bir vasıf olmalıdır. Yani şahısların ve durumun değişmesiyle büyük değişiklik göstermeyen mahdut ve muayyen bir hakikati olan bir vasıf olmalıdır. Çünkü kıyasın esası asıl ile fer' arasındaki illet eşitliğidir. Bu da illetin durumun değişmesiyle değişmeyecek mahdut ve munzabit bir vasıf olmasını gerektirir. Aksi halde kıyas olmaz.

Meselâ kati = öldürme, katilin mirastan mahrum edilmesi konusunda muayyen ve mahdut bir vasıftır. O halde vasiyet de ona kıyas edilebilir. Bir insanın başka birinin satış pazarlığının üstüne pazarlığa girmesindeki haksızlık muayyen ve mahdut bir vasıf sayılır. Bir şahsın başka birinin kiralama pazarlığının üzerine pazarlığa girmesi de buna kıyas edilir. Sarhoş edici olan, şarabın haram kılınması hususunda mahdut bir vasıftır, o halde sarhoşluk veren her şey buna kıyas edilebilir. Bu içeceklerin az veya çok sert olmasındaki basit farklılıklar dikkate alınmaz, çünkü aralarındaki fark basit bir farktır, şartların ve şahısların değişmesiyle açık farklılıklar arzeden gayri munzabit veya muzdarip (kararsız) olan vasıflarla hükmü ta'lil etmek sahih olmaz. Meselâ, "meşakkat" seferî olan kişinin ramazanda oruç tutmaması için illet kabul edilemez, çünkü meşakkat şartlar ve şahıslara göre değişir. Bilakis munzabit olan bir vasıfta ta'lil edilmelidir ki o da seferdir.

4- İletin müteaddî (intikal edici) olup sadece asla ait bir vasıf olmamalıdır. Yani illet çeşitli hallerde tahakkuku mümkün olan ve aslın dışında da bulunan bir vasıf olmalıdır. Eğer illet sadece asla ait bir vasıf olursa onun üzerine kıyas yapmak sahih olmaz. Çünkü illetin böyle kasır olması onun fer'de de bulunmasına mani olur. Halbuki kıyasın temeli fer'in asla hükmün illetinde ortak olmasıdır. Bu ortaklık tahakkuk etmezse kıyas sahih olmaz.

Bu sebeple şarabın haram kılınmasını onun keskinleşmiş üzüm suyu olması ile ta'lil etmek sahih olmaz. Çünkü bu illet başkasında bulunmaz. Ama sarhoş edici olması ile ta'lil edilebilir çünkü bu vasıf şarapta da başkasında da , bulunur. Yine aynı sebepten, Hanefilere göre altın ve gümüşte faizin haram olmasını bunların semen (yani eşyanın değer ölçüsü) olması ile ta'lil etmek sahih olmaz. Çünkü semen olma vasfı başkasında bulunmayan kasır bir vasıftır. Dörtten fazla hanımla nikahlanma, vefatından sonra hanımlarının başkalarıyla evlenmesinin caiz olmaması gibi. Rasûlullah'a ait (hasâis-i nebî) hükümlerin ta'lili ile sahih olmaz.

Şu da unutulmalıdır ki: Alimler nass veya icmâ ile sabit olan illetlerle kasır da olsa ta'lil yapılabileceği üzerinde ittifak etmişlerdir. Meselâ sefer ve hastalık ramazanda oruç tutmamanın cevazı için birer kasır illettir. Ama illet ictihad ve istinbatla tesbit edilmişse kıyas için bunu ta'lil etmenin bir faydası olmadığından Hanefilere göre hüküm bu illetle ta'lil edilmez. Diğer mezhepler bunda kıyastan başka faydalar bulunduğu için ta'liline cevaz vermişlerdir. Meselâ altın ve gümüşte faizin haram olmasını bunların para veya semen olması ile ta'lil edilmesi bu kabildendir. Şu halde illet cumhura göre iki çeşittir:

- Müteaddî illet: Bu, bulunduğu mahalden başka mahallere geçen, başkalarında da bulunabilen illettir.
- Kasır illet: İster nasla ister istinbât yoluyla tesbit edilmiş olsun bulunduğu mahalden başkasına geçmeyen illettir.

İleti Bulma Yolları

Bundan maksad müctehidi illete ulaştıran yollardır. En önemlileri şunlardır.

1- Nass

Yani her hangi bi vasfın bir şer'î hükmün illeti olduğuna dair Kur'an-ı Kerim'de veya sünnette varid olan nasdır. Bu nevi illete "mansus illet" denir. Nass bu illete ya açıkça veya imâ ve işaret yoluyla delâlet eder.

a) Sarih illet: Nasda "şunun için, şu sebeple, şu illete binâen" gibi Arapçada ta'lil lafzı olarak kullanılan lafızların ifade ettiği illettir. Meselâ Haşr süresindeki fey' ganimetin kime ait olduğunu beyan eden ayette olduğu gibi:

"Allah'ın fethedilen ülkeler halkının mallarından peygamberlerine verdiği ganimetler, içinizden yalnız zengin olanların arasında dolaşmaması için Allah, peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir." ^[115] ayet-i kerimesinde sarih illet "sadece zenginler arasında dolaşan bir (mal) olmaması için" kısmıdır.

Ve diğer misaller.

"İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmaması için müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik." ^[116]

Adem (a.s.)'ın iki oğlunun kıssası nakledildikten sonra işte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştır:

"Kim bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur." [117]

"Yahudilerin zulmü sebebiyle kendilerine helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık." [118]

"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: o bir ezadır. Ayhalinde olan kadınlardan uzak durun." [119]

Rasûlullah (s.a.) de: "İhtiyaç duyulduğu için sizi kurban etlerini beklemeden nehyetmişim, şimdi bekletebilirsiniz" buyurmuştu. Yani kurban günlerinde sahralardan Medine'ye gelen (misafir)lere rahatlık olsun (onlara ikram edilsin) diye nehyetmişti. Yine Rasûlullah (s.a.) başkasının evine izinsiz göz atmanın haramlığını ta'lil ederken "izin istemek göz için emrolunmuştur" buyurmuşlardır. Ve yine Rasûlullah (s.a.) kedinin artığının temiz olduğunu ta'lil ederken: "Kedi aramızda dolaşan hayvanlardan biridir." buyurmuştur.

Ta'lil ifade eden nas ya "Şunun için, o takdirde, bu sebeple şundan dolayı" gibi sadece ta'lil kastedilen ve bunun için tayin edilmiş kat'î lafızlar olur veya hem ta'lil hem de başka mana için kullanılabilen bir lafız olur. Bu takdirde nassın illete delâleti zannî olur." harfleri bu kabildendir. Mesela:

"Ben cinni ve insi ancak bana kulluk için yarattım." [120]

"Allah'tan gelen bir rahmet sebebiyle onlara yumuşak davrandın." [121]

"Mal ve evlad sahibi olmak için." [122], ye misal: "O (kedi) sizin aranızda dolaşıp duran hayvanlardan biridir."

b) Nassın imâ ve işaret yolu ile delâlet ettiği illet. Bu bir suâl verilen cevabın içinde bulunabilir. Meselâ: Ramazanda gündüz hanımla mukarenette bulunan kişinin bunun hükmünü sorduğunda Rasûlullah (s.a.)'ın "Bir köle azad et." demesi gibi. Hükmü bir vasıfla beraber söyleyip hükmü ona bina etme şeklinde olabilir. Meselâ Rasûlullah (s.a.) in "Hakim öfkeli iken hüküm vermez." hadisi şerifinde olduğu gibi. "Takib fasl" ile hükmü bir vasfa bina etme şeklinde olabilir:

"Hırsız erkek ve kadının ellerini kesin." [123] ayetinde ve "Kim bir ölü araziye ihya ederse o onundur." hadisi şerifinde olduğu gibi. Bir vasıf (özellik) zikredilerek iki şeyin hükümde ayrı olduklarını göstermek şeklinde olabilir. Meselâ, ganimet taksiminde "yayaya bir hisse süvariye iki hisse" hadisinde olduğu gibi.

2- İcmâ

Bu icmânın muayyen bir vasfın şer'î bir hükme illet olduğuna delâlet etmesidir. Meselâ: Velinin küçük çocuğun malı üzerindeki velayet illetinin "küçük olması" olduğunda âlimler icmâ etmişlerdir. O halde evlendirme konusundaki velayeti de buna kıyas edilir. Mirasta ana-baba bir erkek kardeşin baba bir erkek kardeşten önce gelmesinin illetinin onda iki neseble ölene bağlı olma özelliğinin bulunması yani hem anne hem baba yolu ile bağlı olması olduğu üzerinde icmâ etmeleri de bu kabildendir. O halde nikah velayetinde de öz kardeş önde gelir.

3- Sebr ve Taksim

"Sebr" lügat imtihan etmek, denemek demektir. Yaranın derinliğini ölçen alete de "misbar" denir. Taksim: İlet olması muhtemel olan vasıfları tesbit etmek demektir. Sebr ve Taksim: Asılda illet olduğu zannedilen vasıfları toplayıp herbirini ayrı ayrı gözden geçirmek ve aralarında illet olması uygun olan vasfı seçmektir.

Burada müctehidin ameli: zahîr, munzabit, müteaddî, ve hükme münasib bir vasıf olma gibi illetin şartlarının tahakkukunu dikkate alarak, asılda mevcut vasıfları araştırıp illet olamayacakları ayıkladıktan sonra zannına göre "illettir" diye tercih ettiği bir vasfı illet olarak bırakmaktan ibarettir.

Bu usûl tamamen istinbat esasına dayanır, nas veya icmâdan bir delile dayanmaz. Buna şu misali verebiliriz: Müctehid, bulûğa ermemiş ehliyeti kasır (tam olmayan) bir kız çocuğunu velisinin evliliğe icbar etme velayetinin illetini araştırır. Ve burada illetin ya bakire olması veya küçük olması lazım geldiğini tesbit eder. Şafî mezhebinden ise "Küçüklük" illet olamaz, aksi halde velinin küçük dul olanı da icbar edebilmesi lazım gelir. Bu da "Dul, kendisi üzerinde velisinden daha çok hak sahibidir, bakirenin izni sorulur, onun da izni susmasıdır." hadisi şerifine ters düşmektedir. Dolayısıyla burada icbar illeti "küçüklük" değil "bakire" olmalıdır der. Hanefî ise "bakire" olmasını illet kabul etmez, çünkü din bu vasfa her hangi bir hükümde illet olarak itibar etmemiştir. Dolayısıyla geriye "küçüklük vasfı" kalmaktadır. Çünkü din malî velayet konusunda bu vasfa illet olarak itibar etmiştir.

Başka bir misal: Müctehid der ki: Şarabın nasla haram kılınması, ya onun üzüm suyundan yapılmış olması veya akıcı olması ve sarhoş edici olmasından dolayı olabilir. Sonra birinci vasıf kasırdır, müteaddî değildir, ikincisi her sıvıda bulunur, münasip değildir. Geriye sarhoş edicilik vasfı olan üçüncü vasıf kalmaktadır" der ve onun illet olduğuna karar verir.

Üçüncü bir misal: Müctehid, hadis-i şerifte zikredilen ribevî mallarda ribel-fadl ve ribennesie'nin illetini araştırır, der ki: "Bu hükmün illeti ya bu ribevî malların miktarının ölçek ve tartı ile bilinen mallardan olmasıdır veya yenilir şey olmasıdır veya rızık olarak saklanabilir olmasıdır". Bu noktada kişi Hanefî ise der ki yenilir şey olması illet olmaz. Çünkü altın ve gümüş yenilmediği halde onların satışında riba cereyan etmektedir. Rızık olması da değildir. Çünkü tuz (buğday gibi) bir rızık olmadığı halde tuzun tuzla takasında riba cereyan eder. Geriye ölçek veya tartı ile satılır olma vasfı illet olarak kalmış olur. Bu sebepten ölçek veya tartı ile satılan her şey, hakkında nas bulunan bu altı maddeye kıyas edilir, ve kendi cinsleriyle takas edildikleri zaman hem ribelfad hem de ribennesie cereyan eder.

4- Münâsebe

Bu, hüküm ile vasıf (illet) arasında uygunluk bulunmasıdır, tâ ki o vasfın olduğu yerde hüküm de bulunarak ya şer'î bir maslahat elde edilsin veya

bir mefsetet def edilsin. Meselâ sarhoş edici olma vasfı. Bu, şarabın haram kılınması hükmüne uygun bir vasıftır. Halbuki akıcı olması veya filan renkte olması, tadının şöyle olması gibi vasıflar münasip olmayıp sadece sarhoş edici olma vasfı haram kılınmasına uygun bir vasıftır.

"Küçük yaşta olma" babanın küçük kızını nikahlama konusunda velayet hakkı sabit olması için münâsib bir vasıftır. Çünkü bu yaş onun kendi maslahatını idrakten aciz olduğu bir yaştır. Velayetin sübutunda âciz kişiye gelecek zararı defetme gayesi vardır. Zararın defî de şâri'in (hüküm koyan merciin) hedeflediği bir maslahattır.

Müctehid ancak vasfın illet olduğuna dair nas veya icmâ bulunmadığı takdirde bu yola başvurur.

Münasib Vasfın Çeşitleri

Münâsebet, din ona itibar etmedikçe veya münâsib olduğuna dair delil bulunmadıkça ta'lil için bizatihi bir şey ifade etmez. Münasib vasıf, dinin onun münasip olup olmadığına delâlet etmesi açısından dört çeşittir:

1- Müessir Münasib:

Bu, dinin bir nas veya icmâ ile ona itibar ettiğini gösterdiği münasib vasıftır. İttifakla bu vasıfla ta'lil yapılması sahihtir. Meselâ

"Sana kadınların hayız halini sorarlar. De ki: o bir ezadır. Hayız halinde kadınlardan uzak durun." ^[124] ayetindeki "hayız", "Katil varis olmaz" hadisi şerifindeki "kati = öldürme".

"Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin, eğer onlarda bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin." ^[125] ayet-i kerimesinde mâlî velayetin sübutu için illet kabul edilen "küçüklük"... bütün bu vasıflar münasiptir, çünkü din bu vasıflara bu hükümlerde itibar etmiştir. İşte bu münasib vasfın en yüksek derecesidir.

2- Mülayim münasib veya muteber münasib:

Bu, şâri'in üzerine herhangi bir hüküm bina ettiği, ancak bu vasfın bizzat o hükme illet olduğuna dair her hangi bir nas veya icmânın bulunmadığı, lâkin o hükmün cinsine illet olduğu sabit olan veya o vasfın cinsinin muayyen bir hükme veya o hükmün cinsine illet olmasına şâri'in itibar ettiği sabit olan vasıftır.

Şâri'in, müctehidin illetini araştırdığı hükmün cinsinden bir hükmün illeti olarak itibar ettiği muteber mülayim vasfa misal: Küçük yaştaki kızı evlendirme velayetinin baba hakkında sabit olmasının illeti "küçüklüktür". Müctehid, küçüğün malı üzerindeki velayeti babında Şâri'in "küçüklük vasfına" itibar ettiğini tesbit eder. Mâlî velayet ile nikah velayetinden her biri kişi üzerindeki velayet hallerinden biridir. İkisi de velayet cinsindedir.

Şâri' Taâla küçüğün malı üzerindeki velayet konusunda "küçüklük" vasfını illet itibar edince sanki velayetin her çeşidinde ona illet olarak itibar etmiş demek olur. Nikah velayeti de velayet çeşitlerinden biridir. O halde bu bizzat vasfın aynına itibardır.

Şâri'in, müctehidin illetini araştırdığı hükmün illeti olarak kendi cinsinden bir vasfa itibar ettiği münasib vasfa misal, yağmurun mukim iken de iki vakti cem etmenin cevazı için sebep sayılmasıdır. Müctehid bunun hükmünü araştırmış ve seferi halde iken meşakkat olmasın diye, dinin iki vaktin cem'ine cevaz verdiğini görmüştür. Sefer ve yağmur her ikisi de meşakkat ihtimali bulunması açısından aynı cinse dahildir. Din iki vaktin birleştirilmesinin cevazı için sefer haline illet olarak itibar edince sanki onun cinsinden olan her vasfa bu cevaz için illet olarak itibar etmiş demek olur. Dolayısıyla yağmur da seferi olmayanların iki vakti birleştirmelerinin cevazına illet olmaktadır. Bu da vasfın cinsine itibardır.

Müctehidin illetini araştırdığı hükmün cinsine illet olan vasfın cinsine itibar edilmesine misal, hayzın, hayız günlerinde namazı iskat etmişidir. Müctehid bu iskatin illetini araştırır ve hayızlı o günlerde geçen çok sayıda namazı kaza etmekle mükellef tutulsa bunun meşakkat olacağından hayzın bu iskata münasip vasıf olduğunu tesbit eder, sonra hayzı bu meşakkatın yerine koyar. Çünkü hayız zahir ve münzabıt bir vasıftır. Sonra fer'î hükümlerde bu görüşünü teyid edecek bir meselenin olup olmadığını araştırır, bakar ki, şâri', meşakkate sebep olduğu için sefer halini namazların kısaltılmasına ve (bazı mezheplere göre) iki vaktin birleştirilmesine illet saymıştır. Sanki şâri' böylece meşakkat ve sıkıntı getirmesi muhtemel olan her vasfa kolaylaştırma ve hafifletme yapılmak istenen her hükümde illet olarak itibar etmiştir. Hayız halinde namazı iskat etme, seferde namazları kısaltma ve birleştirme... Bunların hepsi bir cinse dahildir ki o da teysir (kolaylaştırma) ve meşakkatı kaldırmadır. Dolayısıyla meşakkat ihtiva eden seferi namazların kısaltılması ve birleştirilmesinde itibar edilmesi, bu vasfın cinsine itibar edildiğinin bir şahididir ki işte bu vasıf müctehidin illetini araştırdığı hükmün cinsindeki meşakkattir.

3- Mürsel Münasib:

Bu, şâri'in ne itibar ne de ilga ettiği bilinmeyen münasib vasıftır. Bu vasıf münasibtir yani bir maslahat getirir, lakin mürseldir yani ne itibar ne de ilgasına dair delil yoktur. "İstislah" veya "masalih-i mürsel"den de bu kastedilir. Kur'an-ı Kerim'in tedvini ve benzeri amellerde dayandıkları masalih işte bu kabildendir.

Bu ihtilâfıdır; çünkü Hanefî ve Şâfiîlere göre bu vasıfta ta'lil caiz olmaz ve hüküm bina edilmez. Çünkü şâri'in buna itibar ettiğine dair delil yoktur. Allah (c.c.)

"Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme." ^[126] buyurmaktadır.

Malikî ve Hanbelîlere göre bu vasıfta ta'lil sahih olur ve üzerine ahkam bina edilir. Çünkü şâri' bu vasıfta amel etmeyi ilga etmemiştir. Amel etmek için hükme münasip görmeyiş kâfidir. Bizim mükellef olduğumuz şey sadece vasfın münasip olduğunu anlamak için gayret sarf etmektir. Zann-ı galibe göre de bu vasıf bu hükme illet olabilir. Zan ile amel etmek vacib olur.

4- Mülga Münasib:

Bu, müctehidin nazarında maslahat celbedecek derecede olup lâkin fer'î hükümlerde şâri'in onu ilga ettiğine ve itibar etmediğine dair delil bulunan vasıftır. Bununla ta'lil sahih olmayacağına âlimlerin ittifakı vardır. Meselâ, ölenin oğlu ve kızı evlad olma vasfında müşterektirler, bu mirasta eşit olmaları için münasip bir vasfı sayılır. Ancak Allah (c.c.)

"Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe kadının payının iki misli emreder." [127] ayet-i kerimesiyle miras hükümleri konusunda bu vasfın itibarını ilga etmiştir. Talak hakkının eşlerden her ikisine de verilmesi için evliliğin itibara alınması münasip bir vasıftır, zira nikâh akdi iki tarafın rızasıyla yapılmaktadır. Ancak şâri' "Talak yalnız baldırı tutanın hakkıdır." hadisi şerifiyle bu vasfı ilga etmiştir. Ramazanda oruç bozan zengin kişiyi, keffaret olarak köle azad etmeğe değil de iki ay peşpeşe oruç tutmaya mecbur etmek, keffaretin gayesi olan caydırıcılığın gerçekleşmesi bakımından münasip bir vasıftır. Çünkü köle azad etme fakir doyurma ona göre kolaydır. Ancak şâri' mükellefler arasında zenginliği sebebiyle rahatça köle azad edebileceği için zarar görmeyecek olanı ayırt etmeden, keffareti önce köle azadı, sonra iki ay peşpeşe oruç tutma, sonra altmış fakiri doyurma, şeklinde tertip ederek farz kılmak suretiyle bu vasfı ilga etmiştir.

5- Tenkîhu'l-Menat

Tenkîhu'l-Menat, nas veya icmâ ile sabit olan bir hükmün illet olabilecek vasıflarının içinden, hükme tesiri olmayanlarını ayıklamak suretiyle nassın mecmuunun işaret ettiği illeti tayin etmek için yapılan ictihaddır. Meselâ ramazanda bilerek hanımıyla temasta buluna bedevi hadisindeki oruç bozma keffaretinin ta'lili bu kabildendir. Bu hadis, imâ yolu ile bu bedevinin üzerine keffaretin farz olmasının illetinin "temas" olduğunu göstermektedir. Temasta bulunana keffaret farz olursa yabancı ile bulunana evleviyetle (daha öncelikli ve gerekli olarak) farz olur. Çünkü yabancı gece olsun gündüz olsun mutlak haramdır. Halbuki hanımı ramazanda gündüz haram ise de gece helaldir. Bu sebeple bedevî olma, kadının onun eşi olması vasıfları mülğadır, keffaretin farz olmasında bunların tesiri yoktur. Burada müessir olan ramazanda gündüz bilinçli ve kasden yapılan cimadır. Şafî ve Hanbelilere göre keffaretin vacip olmasındaki illet budur, yeme-içme gibi şâir vasıflar değildir.

Hanefi ve Malikîler yeme-içmeyi cimaya kıyas ederek her iki halde de keffaret farzdır demişlerdir. Onlara göre keffaretin farz olmasında müessir olan şey kasten oruç bozucu bir şey yapma suretiyle ramazanın hürmetini çiğnemektir.

Tenkîhu'l-Menat ile Sebr ve Taksim Arasındaki Fark:

Tenkîh, hükmün illetine bir nassın delâlet ettiği, ancak bu illetin başka vasıflarla karışmış halde bulunup illetlikle alakası olmayan şeylerden tam temyiz edilmemiş olduğu hallerde yapılır. Sebr ve taksim ise, hükmün illeti hakkında herhangi bir nassın bulunmadığı hallerde yapılır. Sebr ve taksim illet olacak vasfı diğerlerinden temyiz etmek için değil illetin ne olduğunu öğrenmek için yapılır.

Doğrusu "Tenkîhu'l-Menat" başlıbaşına illeti bulma yollarından bir yol sayılmamalıdır. O hakkında nas bulunan illetlere mahsus bir yoldur. İstinbât edilen illetler hakkında bulunmaz.

Tenkîhu'l-Menat, Tahkîku'l-Menat ve Tahricü'l-Menât Arasındaki Farklar:

Tenkîhu'l-Menat: Nasda zikredilen vasıflar arasından, illet olmayacak muteber kabul edilmeyen vasıfları çıkartarak şâri'in hükmü üzerine bina ettiği illeti tayin etmektir.

Tahkîku'l-Menât: Aslın illeti ister nasla sabit olsun ister istinbât edilerek bulunmuş olsun, asıl üzerine kıyası istenen fer'î meselelerden her birinde illetin var olup olmadığını anlamaya çalışmaktadır. Meselâ:

Şarabın haram kılınmasının illeti olan iskâr = sarhoş edici olma vasfının hurma veya arpadan yapılmış başka herhangi bir nebîz şırada bulunup bulunmadığı tahkik etmek, Nebbâş = kefen hırsızının, ceza tatbik edilmesi için hırsız sayılıp sayılmadığını tahkik etmek, hayız halinde kadınlardan uzak durulmasının illeti olan "eza"nın nifas halinde mevcut olup olmadığını tahkik etmek gibi.

Tahricü'l-Menât ise: Münasebet veya sebr ve taksim gibi illeti bulma usûllerinden birini kullanarak, hükme illet yapmak için, hakkında nas veya icmâ bulunan hükme münasip olan vasfı istinbât etme hususunda düşünmek ve ictihad etmektir. Bu da istinbât yoluyla bulunan illetlere mahsustur. Meselâ sebr ve taksim yoluyla meşhur "riba hadisi"nde geçen altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzda faizin haram olmasının illeti olarak bunların yenilir olması veya azık olması veya ölçülür olması gibi vasıfları bulup çıkarmak, aniden öldürmenin kisasın farz olmasına illet olabilmesi için cinayetın bıçak, kılıç ve benzeri kesici şeylerle işlenmiş olmasını isbat etme konusunda ictihad edip araştırmak hep bu kabildendir.

Kıyasın Kısımları

Kıyas önce evlâ kıyas, ednâ kıyas ve müsâvî kıyas diye üçe ayrılır. Ayrıca celî kıyas ve hafî kıyas diye de ikiye ayrılır.

Birinci taksim: Kıyas illetin açıklık ve gizlilik derecesine ve bu illetin fer'de kamilen bulunup bulunmamasına göre evlâ kıyas, ednâ kıyas ve müsâvî kıyas kısımlarına ayrılır.

1- Evlâ Kıyas: İlet daha kuvvetli olduğu için fer'in hükme asıldan evlâ olmasıdır. Meselâ, "eza verme" vasfında müşterek olmaları sebebiyle ana-babaya vurmayı, öf demeye kıyas etme meselesinde, vurma fiilinde eza daha ağır olduğu için onun evleviyetle haram olması lazımdır.

"Onlara öf deme." ayet-i kerimesinde öf denilmesi nehyedildiğine göre vurmak evleviyetle nehyedilmiş demektir. Buna Şafililerde "asıl manasında kıyas", Hanefilerde ise "delaletü'n-nas" veya "mefhumü'l-muvâfaka" denilir.

2- Müsâvî kıyas: Bu, tercih edilmeksizin fer'in hükümde asla müsâvî olduğu kıyastır. Meselâ, her ikisinin de "itlaf" vasfında müşterek olması sebebiyle yetimin malını yakmayı yemeye kıyas etme böyledir. Yakmak da yemek gibi haramdır.

"Cariyeler bir fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır)." ^[129] ayet-i kerimesi gereğince cezanın yarılanması konusunda haddi gerektiren bir suç irtikap ettikleri zaman erkek kölelerin, cariyelere kıyas edilerek cezalarının yarıya indirilmesi de musavî kıyastır.

3- Ednâ kıyas: Bu da, fer'in hükmün illetinde asıldan daha zayıf olmasıdır. Yani fer'in hükümle irtibatı asıldan daha az olması, illetin asılda daha kuvvetli, fer'de daha zayıf olmasıdır. Rîbe'l-fâdlın haram olması meselesinde her ikisi de yenen şey olması vasfında müşterek olmaları sebebiyle elmanın buğdaya kıyas edilmesi, içilmesi haram olması ve haddi icab etmesi hususunda nebîzin şaraba ilhak edilmesi bu kabil kıyastır.

İkinci taksim: Kıyas, kuvvetli ve anlaşılır olması bakımından da celi ve hafî kıyas diye iki kısma ayrılır. Şafîî ve Hanefilere göre bunların tarifleri farklılık gösterir.

Şafilere göre celi kıyas: İletî nasla sabit olan veya nasla sabit olmasa da asıl ile fer' arasındaki farkın hükme tesirinin şâri' tarafından ilga edildiğinde kesinlik bulunan kıyastır. Meselâ, "Kim ortak köledeki hissesini azad eder, elinde de kölenin kıymeti kadar malı olursa onun hesabına kölenin kıymeti biçilir (ve azad olur) hadisi şerifinde bir kısmı azad olan erkek kölenin tamamının azad olmasına cariyenin de kıyas edilmesi buna misâldir. Çünkü burdaki fark erkeklik ve dişiliktir, bu farkın da şer'an azad etme hükümlerinde bir tesiri yoktur. Yukarıda geçen ana-babaya vurmanın haramlık noktasında öf demeye kıyas edilmesi de böyledir.

Bu celi kıyas yukarıda geçen müsâvî ve evlâ kıyasa da şâmildir.

Hafî kıyas: İletînin aslın hükmünden istinbât edilmesi halinde asıl ile fer' arasındaki farkın hükme tesirinin şâri' tarafından ilga edildiğinde kesinlik bulunmayan kıyastır. Odun ve taş gibi ağır bir şeyle vurarak öldürmeyi -her ikisinde de öldürme kastı bulunması sebebiyle- kılıç gibi keskin bir şeyle öldürmeye kıyas ederek ağır şeyle vurarak öldürmede de kisası farz kılma "kıyas-ı hafî" ye bir misaldir. Zira burada ağır şeyle vurmakla keskin şeyle vurmak arasındaki farkın hükme tesirinin şâri' tarafından ilga edildiğinde kesinlik yoktur, bilakis bu farkın müessir olması mümkündür. İşte bu sebepten Ebu Hanife ağır bir şeyle vurarak öldürmede kisası farz görmemiştir. Hafî kıyas sadece "ednâ kıyasa" şâmildir.

Hanefilere göre ise celi ve hafî kıyasın manaları farklıdır. Şöyle ki:

Celi kıyas: İletînin açık olması sebebiyle hemen anlaşılın ve aklın kabul ediverdiği kıyastır.

Ednâ kıyas: Buna "istinsah" da denilir. Bu, illeti kapalı olup hemen zihne gelivermeyen kıyastır. Celi kıyasa tekabül eder.

Misâl: Kira akdinin caiz oluşu istihsan delili ile sabittir. Kıyasa göre caiz olmamalıdır. Çünkü kira akdi, akid esnasında mevcut olmayan bir şey üzerine yapılır. Zira intifa zamanının geçmesiyle peyderpey elde edilir. Selem ve istisna akidleri de yine kıyasa muhalif olarak istihsanen sabit olmuşlardır. Çünkü bunlarda da akid "olmayan şey" üzerine yapılır. Olmayan şeyin satışı ise bâtıldır. Ancak Selem'in cevazına dair nass bulunmaktadır. İstisna da buna kıyas edilmiştir.

BEŞİNCİ DELİL İSTİHSAN

Tarifi

İstihsan lügatte bir şeyi güzel bulmak demektir. Usûlcülerin ıstılahında ise: Bir delile binaen hafî kıyası celi kıyasa tercih etmektir. Veya istisnayı gerektiren hususî bir delile binaen cüz'î bir hükmü küllî bir hükümden veya umumi bir kaideden istisna etmektir. Meselâ yırtıcı kuşların, karga, doğan ve dölengeç kuşlarının artıkları temizdir. Çünkü bunlar havadan süzülerek suya inerler (yani gagalan pisliğe bulaşmaz). "Olmayan şeyin üzerine yapılan akid batıldır" hükmünden istisna olarak selem, istisna, kira, mudâraa ve musâkât akidlerinin sıhhatine hükmetmek de bu cümledendir.

Bu ince bir fakahate, düşüncedeki derinliğe ve meseleleri anlama kudretine delâlet eder. Bu, aklına, heva ve heveslerine göre hüküm koymak değildir. Çünkü bu ancak uzak görüşlü, ufku geniş, tefekkürü derin bir kişinin farkedebileceği kuvvetli bir delille amel etmektir.

İstihsan kıyastan ve masalih-i mürseleden farklıdır. Çünkü gördüğümüz gibi kıyas naslarda veya icmâda benzeri veya misli olan olaylarda cereyan eder. Halbuki istihsan benzeri olan fakat bir delilden dolayı umumî bir hükümden istisna edilen bir meselede cereyan eder. Masâlih-i mürsele ise dinde üzerine kıyas edilebilecek bir benzeri olmayan olayda tatbik edilir. Masâlih-i mürselede hüküm ancak bazı nasların tamamından elde edilen manaya veya küllî esaslara uygunluğuna binaen müstakil olarak sabit olur.

Çeşitleri

Dayandığı delile göre istihsan çeşitlere ayrılır. Bu delil, nas veya icmâ veya zaruret veya hafî kıyas veya örf veya maslahat olur.

1- Delili nas olan istihsan: Bu, umumî delil ile sabit olan küllî hükme veya umumi kaideye muhalif olarak, bir mesele hakkında bir hüküm ifade eden muayyen bir nassın bulunmasıdır. Bu nas ya Kur'andan olur veya sünnetten olur.

Nassın Kur'an'dan olmasına misal vasiyettir. Kıyasın veya umumi kaidenin gereğince vasiyet caiz olmamalıdır. Çünkü vasiyet mülkiyetin bittiği an

olan ölümden sonrasına izafe edilerek temlik etmektir. Ancak vasiyet "yapılacak vasiyetten ve borçtan sonra." ^[130] ayet-i kelimesiyle bu umumi kaideden istisna edilmiştir. "Malım sadakadır" diyen kişi bu sözüyle malının tamamını tasadduk etmiş olması gerekir, kıyas bunu gerektirir. Ancak

"Onların mallarından zekat olarak al." ^[131] ayet-i kerimesi gereğince istihsan onun bu sözüyle zekata tabi mallarını kastettiğine hükmeder.

Nassın sünnetten almasına misal, unutarak yeme-içmenin orucu bozmayacağı hükmüdür. Kıyasın yani umumi kaidenin muktezası orucun bozulmasıdır. Çünkü "oruç bozan şeylerden kendini tutmak" esasına muhalif olarak içeriye bir şey girmiştir. Ancak bunun bir istisnası olarak

"Kim unutarak bir şey yer veya içerse orucunu tamamlasın, Allah ona yedirmiş ve içirmiştir." hadis-i şerifiyle orucun devamına hükmedilmiştir.

Selem akdinin cevazı. Umumi delilin muktezasına göre bu caiz olmamalıdır. Çünkü selem olmayan şeyi satmaktır. Rasulullah (a.s.) insanın elinde olmayan şeyi satmasını nehyetmiştir. Ancak selem husûsî bir delille bundan istisna edilmiştir ki o da: "*Kim bir meyvada selem yaparsa ölçüğü belli tartısı belli olsun.*" hadisi şerifidir.

Hıyârı şart akidlerdeki "lüzum = bağlayıcılık esasına ters olmaktadır. Ancak Hibbân ibni Münkız hadisi ile, ona üç güne kadar hıyâr = tercih etme hakkı verilmek suretiyle buna cevaz verilmiştir.

Arâyâ satışı yani beş vesk = 653 kg.'ı aşmamak şartıyla eski kuru hurma ile taze hurmayı takas etme şeklinde yapılan satış faiz karıştığı için caiz değildir. Ancak insanların ihtiyacına binâen, kolaylık olsun, sıkıntıya sebep olmasın diye Rasulullah (s.a.) tarafından ruhsat verilmiştir.

2- Delili icmâ olan istihsan: Bu şer'î bir meselede icmâ hasil olması sebebiyle kıyasın muktezasının terkedilmesidir.

Alimlerin istisna akdinin cevazı üzerine icmâ etmeleri buna misaldir. İstisna bir zanatkarla muayyen bir ücret mukabili bir şey yapmak üzere anlaşmaktır. Kıyasa göre bu akit batıl olmalıdır, çünkü yapılacak eşya akid esnasında mevcut değildir. Ancak insanların buna olan ihtiyacına ve her devirde yapılagelmiş olmasına binaen icmâ ile buna cevaz verilmiştir.

3- Delili örf olan istihsan: Bu, insanların ihtiyaçların zorlaması altında kıyasa veya umumî kaideye muhalif olarak bir şeyi örf haline getirmeleridir. Meselâ: Kullanılacak su mikdan ve içerde ne kadar kalacağı belli olmadığı halde ücretle hamama gitmek. Kıyasa göre bu caiz olmamalıdır, çünkü bu bazı unsurları meçhul bir kira akididir. Ancak insanları sıkıntıya sokmamak için ihtiyaçtan dolayı cevaz verilmiştir.

Helake maruz bulunduğu için menkul bir şeyin vakfedilmesi kıyasa göre caiz değildir çünkü vakıflarda aslolan ebedi olmaktadır.ancak ihtiyaca ve örf binaen istihsan yoluyla cevaz verilmiştir.

4- Delili zaruret olan istihsan: Bu, müctehidi kıyası terkedip zaruretin veya âdeten zaruret derecesine gelen ihtiyacın gereğince amel etmeye sevkeden bir zaruretin bulunmasıdır. Meselâ içine necaset düşen kuyularda ve havuzlarda kıyasa göre kalan suyun kaynayan su ile karışması ve kovanın devamlı necis suya temas etmesi sebebiyle kirlendiği için suyun tamamının veya bir kısmının çekilmesiyle temizlenmiş olmaması gerekir. Ancak âlimler zarurettten dolayı kıyası terkederek istihsanen, bir miktar su çekilmesiyle kuyunun temizlendiği hükmünü vermişlerdir.

Şahin, doğan, kartal gibi yırtıcı kuşların artığının temiz olması hükmü de istihsanendir. Çünkü bu hayvanlar necis şeyleri gagalarıyla yerler, gaga ise kemiktendir, kemik temizdir. Bilhassa sahralardaki insanların su kaynaklarını bunlardan korumaları mümkün olmaz. Bu sebeple zaruri olarak bunların hükmü arslan, kurt, pars, kaplan gibi yırtıcı hayvanların hükmünden farklıdır. Çünkü bunlar suyu ağızlarıyla içerken salyaları suya karıştırır ve suyu kirletirler.

5- Delili kıyas-ı hafi olan istihsan: Kıyası hafi kıyası celiye tekabül eden kıyastır. Meselâ ziraate müsaid arazinin vakfedilmesinde bu iki kıyas iki ayrı hüküm verir. Kıyası celiye göre vakıf, mülkiyetten vazgeçme olduğu için satışa benzer, dolayısıyla geçme hakkı, yol hakkı, sulama ve fazla suyu dışarı atma yolu hakkı gibi irtifak hakları dahil olmaz. Yalnız vakfeden bunları açıkça zikrederse satış akidinde olduğu gibi dahildir. Kıyası hafiyeye göre ise vakfetme kiraya vermeye benzer, çünkü her ikisi de eşyanın aynından intifa hakkını ifade eder. Dolayısıyla vakfeden açıkça zikretmese de kira akidinde olduğu gibi irtifak hakları da vakfa dahil olur. Burada kıyası hafi kıyası celiye tercih olunur. Çünkü vakıftan maksat intifadır, istifade etmektir. Bu da ancak irtifak haklarıyla beraber mümkün olur. Dolayısıyla bunlar açıkça zikredilmese dahi hükmen arazi vakfina dahil olur.

Müşteri ve satıcı semenin mikdarı (anlaştıkları fiyat) üzerinde ihtilaf etseler, istihsana göre her ikisine de yemin ettirilir. Kıyasa göre ise satıcı yemin etmez çünkü o fazlalık iddia ediyor, meselâ yüz liraya sattığını iddia ediyor müşteri de bunu inkar ederek semenin doksan olduğunu iddia ediyor. Kaideye göre beyyine (delil) iddia edene yenin inkâr edene düşer. O halde satıcıya yemin gerekmez. Halbuki istihsanen her ikisi de yemin eder. Çünkü her biri hem müddei hem münkir durumundadır. O halde ikisi de yemin edecektir. Çünkü satıcı fazlalık iddia ediyor ve müşterinin malı teslim alma hakkını inkar ediyor. Müşteri de fazlalığı inkar ediyor malın fiyatı olan doksanı verdikten sonra malı teslim alma hakkını iddia ediyor.

6- Delili maslahat olan istihsan: Bu, meseleyi umumi bir esastan ve küllî bir kaideden istisna etmeyi gerektiren bir maslahatın bulunmasıdır. Meselâ: sefihliğinden dolayı hacr altında bulunan kişinin hayırlı bir vasiyet yapması halinde kıyasa veya küllî kaideye göre bu kişinin teberruları sahih olmamalıdır,çünkü bu malı dağıtmaktır.Ancak maslahat bunun caiz almasını gerektirir.Çünkü vasiyet ancak hayırlı kişinin vefatından sonra temlik ifade eder.

Bu sebeple o kişiye de sevap kazanma imkanı verilmesi ve hali hayatında kendisine zarar verilmemesi için bu vasiyet umumi kaideden istisna edilmiştir.

Bir başka misal: Hâşimî olana zekat verilmesi. Rasûlullah'ın nehyi olduğu için kıyas buna cevaz vermez. Ancak Ebu Hanife (r.a.), bunlara Beytulmalden bir şey verilmediği bir zamanda perişan olmamaları için maslahatları icabı onlara zekat verilmesini müstahsen görmüştür.

Başka bir misal: Zanaatkara veya gündelikçi işçiye (ecîr-i müşterek) verdiği zararı tazmin ettirmek. Kıyasa göre ödenmemesi gerekir. Çünkü kendileriyle icare akdi yapılması sebebiyle emin kişilerdir. Emin kişi, korumada ihmali veya kastı görülmedikçe telef olan şeyi tazmin etmez. Ancak bunların ihmalkarlığını önlemek ve iş sahiplerinin mallarını koruma altına alabilmek için istihsanen tazmin etmeleri gerekli görülmüştür. Lakin yangın, sel gibi afetlerde tazmin etmezler.

İşte bu misallerde bir delile dayanılarak cüz'î bir maslahat küllî bir hükümden istisna edilmiştir. İşte ıstılahta buna istihsan denir.

İstihsanın hüccet olması ve bu husustaki alimlerin görüşleri:

İstihsan konusunda âlimler iki gruba ayrılmışlardır: Cumhura göre istihsan şer'î bir hüccettir. Şafîî, Şia ve Zahiriyyeye göre istihsan hüccet değildir. Hatta İmam Şafîî: "istihsanla amel eden kendiliğinden din icad etmiştir" demiştir.

Cumhurun bu husustaki delilleri şunlardır:

1- İstihsanla amelde zorluğu bırakıp kolaylığı alma vardır ki bu da dince bir esastır. Allah (c.c.) ayet-i kerimede "*Allah size kolaylık ister zorluk istemez.*"^[132] buyurmaktadır.

2- İstihsanın varlığı müttfekun aleyh bir delile dayanmaktadır. Bu delil daha önce de geçtiği gibi ya nasdır veya icmâdır veya zarurettir veya kıyası hafidir veya örfdür veya maslahattır. Bütün bunlar kıyası hafinin kıyası celiye tercihini, küllî hükümden cüz'î istisna yapılmasını gerektirir ki bu şer'an makbuldür.

İstihsanı kabul etmeyenlerin delilleri de şunlardır.

1- Ancak nassla veya nassa kıyas yapılarak hüküm vermek caiz olur. Çünkü böyle olmazsa bu heva ve hevese göre hüküm vermek olur. Halbuki

Allah (c.c.)

"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma." ^[133] buyurmaktadır.

2- İstihsanın temeli akıldır, âlim-cahil bunda müsavidir. O halde her insanın yeni bir din getirmesi caiz olmalıydı.

3- Rasûlullah (s.a.) istihsanla fetva vermez vahyi beklerdi.

Bu delillerin heva ve hevese göre hüküm koymayı reddetmeye dair olduğu görülmektedir ki bu ittifakla caiz değildir. İstihsanı benimsemeyenlere göre ise istihsanın hakikati iki delilden daha kuvvetli olanı ile amel etmektir ki bunda ihtilafa söz konusu değildir. Alimler hepsi az veya çok bunu yapmıştır. Aslında istihsan kıyas veya maslahat gibi delillerle amel etmek olduğundan müstakil bir hüküm kaynağı sayılmaz.

ALTINCI DELİL MASLAHAT-I MÜRSELE

Tarifi

Mürsel maslahat, mutlak menfaat demektir. Usûlcülerin ıstılahında: Dinin tasarruf ve gayelerine uygun olup muteber olduğuna veya ilga edildiğine dair herhangi bir delil bulunmayan hükmün kendisine bağlanmasıyla celb-i menfaat veya def-i mefsetet hasıl olan vasıftır. Sahabenin Kur'an-ı Kerim'i bir mushafta toplanması, divan (devlet daireleri) ve hapisane kurulması, para basılması, fethedilen ziraî arazinin sahiplerinin elinde bırakılarak haraç alınması gibi hükümleri hep maslahata binaen verilmiş hükümlerdir.

Muteber Maslahatın Çeşitleri

Maslahatlar bazı şer'î hükümlere esas olur ve onlara bu hükümlerin illeti olarak itibar edildiğine dair bir delil bulunursa bunlara şer'an "muteber maslahatlar" ismi verilir. Muteber maslahatlar üç mertebedir:

1- Zarûriyyat: Bunlar, insanların din ve dünya hayatı için elzem olup bulunmadığı zaman dünya hayatının alt-üst olmasına, âhirette de cenneti kaybedip azaba düşer olmasına sebep olan şeylerdir. Meselâ şu beş zaruretın muhafazası bu cümledendir ki bunlar: dinin, canın, aklın, nesebin ve malın muhafazasıdır. Dinin korunması için cihad meşru kılınmış ve dinden dönenin öldürülmesi emredilmiş, insanların hayatının korunması için amden (bilerek) öldürüne kısas yapılması, aklın muhafazası için içki içene had vurulması, nesebin korunması için zina ve iftira (kazif) cezaları meşru kılınmıştır. Malın muhafazası için de hırsızlık haram kılınmış ve hırsızın eli kesilmesi meşru kılınmıştır; Dinden dönme, kasden öldürme, alkollü içki içme, kazf ve iftira... Bunların her biri bir maslahatın gerçekleşmesine sebep olan münasib birer vasıftır ve şer'an muteberdir. İşte sâri'in itibar etme derecesine göre müessir veya mülayim münasib budur.

2- Hacıyyet: Bunlar, bir takım sıkıntıların giderilmesi için insanın muhtaç olduğu, yokluğu halinde de hayatın nizamı bozulmadan sıkıntı ve meşakkate düştüğü şeylerdir. Alış-veriş, kira gibi muamelata dair çeşitli akidler, sefer halinde namazların kısa kılınması, (bazı mezheplere göre) iki vaktin birleştirilmesi, hamile ve emzikli kadının ve hastanın ramazanda oruç tutmaması, hayızlı ve nifaslı kadınların namaz kılmaması, mesh üzerine mesh yapmak, küçük yaştaki kız çocuğunun velisi tarafından dengi ile nikahlanmasının caiz olması gibi çeşitli ruhsatlar bunun için meşru kılınmıştır. Bütün bunlar, bunlarla ilgili olarak meşru kılınmış hükümler için münasip vasıflardır.

3- Tahsiniyyat: Bunlar, namazlar için yapılan temizlikler, giyim-kuşam ile süslenme, yenilecek şeylerden temiz olmayanların haram kılınması, nazik ve iyi davranmanın emredilmesi, kadınları velileri evlendirerek onların doğrudan nikah akdi yapmalarının sağlama gibi güzel ahlak ve âdetlerin muhafaza edilmesi hedeflenen maslahatlardır. Bunlar da meşru kılınan ilgili hükümler için münasip vasıflardır. Vahyin kesilmesinden sonra ortaya çıkan ve haklarında sâri tarafından muayyen hükümler konulmayan, muteber veya mülga olduğuna dair bir delil de bulunmayan maslahatlara gelince bunlara "mürsel münâsib" veya "mürsel maslahat" denir. Nikah akdinin resmi bir vesika ile tespitinin şart olması, mülkiyetin nakli için gayri menkul satış akdinin tescilinin şart koşulması gibi hususlar bu kabildendir.

Hüccet Olması

Mesâlih-i mürsele hakkında âlimlerin iki görüşü vardır: Şafîî, Şia ve Zahiriyyeye göre hüccet sayılmaz. Malikî, Hanefî ve Hanbelîlere göre ise hüccettir.

Hüccet olarak kabul etmeyenlerin delilleri özetle şunlardır:

Şeriatın birliğini muhafaza etmek vacibtir, o halde hükümler nesilden nesile değişmemelidir. Şeriatın kudsiyeti muhafaza edilmelidir. Öyleyse şeriat hakkında arzulara, heva ve heveslere göre bir şey söylenmez. Ayrıca din mesâlihi mürseleye, itibar çeşitlerinden hiç biriyle itibar etmemiştir.

Bu delillere şu şekilde cevap verilebilir: Hükmün sebebi veya maslahatın değişmesi hükmün değişmesini gerektirir ki bu şer'an güzel bir ameldir. Mesâlih-i mürsele ile amel etmek râcih (kuvvetli) bir maslahatla amel etmektir. Bu, kişinin hevesâtına göre hüküm koyma değildir. Çünkü maslahatla amel edilebilmesi için bununla dinin maksatları ve hedefleri arasında mülayemetin= uygunluğun bulunması şarttır.

Maslahatı hüccet kabul edenler de buna dair pek çok delil gösterirler, en mühimleri şunlardır:

1- Hayat devamlı bir gelişme içindedir, insanların maslahatları her zaman değişir. Bu maslahatlara uygun hükümler konulmayacak olursa sıkıntıya düşerler, çeşitli yer ve zamanlarda maslahatlarını kaybedebilirler, teşri' zamana, gelişmelere ayak uyduramaz, masâliha riayet edemez olur. Bu ise dinin, insanların maslahatlarını gözetme ve bunu gerçekleştirme gayesine ters düşer.

2- Şer'î hükümler, bir rahmet olarak maslahatlara itibar edip riayet etme ve onları gerçekleştirme esası üzerine bina edilmiştir. Nitekim bir ayet-i kerimede Rasûlullah'a hitaben.

"Ben ancak seni âlemlere rahmet olarak gönderdim." ^[134] buyrulmuştur. Diğer bir ayette,

"Allah size kolaylık ister, size zorluk istemez." ^[135] buyrulmuştur. Umumiyyetle hükümlerde maslahatın cinsine itibar edilmiş olması, hükümlerin

ta'lilinde bu maslahatların cinsinden olan her maslahata itibar edildiği zannı ile hareket etmeyi vacib kılmaktadır. Çünkü zan ile amel etmek vaciptir. 3- Sahabe, tabiîn ve müctehid imamların icthadlarında, maslahata kıyastan daha geniş bir şekilde riayet edilmiştir. Öyle ki bu artık icmâ derecesine gelmiştir. Buna dair pek çok delil zikredilebilir:

Hz. Ebubekir (r.a.) Hz. Ömer (r.a.)'ın işaretleriyle dağınık sayfalarda bulunan Kur'an-ı Kerîmi bir mushafta toplamış ve ".Vallahi bu İslâm için hayır ve maslahattır" demiştir.

Yine Hz. Ebubekir zekat vermeyenlerle harp etmiş, kendisinden sonra Hz. Ömer'i halife tayin etmiştir. Daha önce bu yaptıklarına delil sayabileceği benzeri bir şey olmamıştı. Bütün bunlara "maslahat" tan başka bir mesned yoktur.

Hz. Ömer müslümanların umumi maslahatını düşünerek, fethedilen arazileri sahiplerinin elinde bırakmıştı. İslâm kuvvetlendikten sonra artık telif (ısındırma) e ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle müellefe-i kulûba zekat vermedi. Kıtlık senesinde umumî bir fakru zaruret bulunması sebebiyle hırsızlara hırsızlık cezası uygulamadı. Divan (Dosya ve kütükler) ve hâpishaneler ihdas etti. Talakın çok kullanılmasına mani olmak için bir kelimedede söylenen üç talakı üç saydı. Kısastan kaçma yolunu kapatmak için tek kişiyi öldüren gurubun hepsinin öldürülmesini emretti. Başka bir kocadan iddet bekleyen bir kadınla nikahlanan erkeğe bu kadını haram kıldı. Maksudı böyle bir fiile mani olmak ve onun bu niyetini aleyhine çevirerek cezalandırmaktı.

Hz. Osman (r.a) Kur'an-ı Kerîmi bir harf (lehçe) üzere yazıp çoğaltarak mühim merkezlere gönderip diğer mushafları imha etti. Cuma namazı için ilk ezanı ileve etti. Ölüm hastalığında hanımını mirastan mahrum etmek maksadıyla üç talakla boşayan kocanın bu niyetini aleyhine çevirerek hanımını ona varis kıldı. Ve buna "Fırar talakı" ismini verdi.

Hz. Ali (r.a.) kendisini ilahlaştıran Şia'nın aşın kolu râfizîleri yaktırmıştı. Halkın malları zayi olmaması için zanaatkarın (usta ve işçinin) elinde telef olan malı ashabı kiram tazmin ettirmişler ve Hz.Ali (r.a.) "İnsanları ancak bu ıslah eder" demişti.

Hanefiler cahil doktoru, fâsık müftüye, iflas etmiş kervancı (nakliyecisi) ye hacir koymuşlar, Malikîler, ikrar ettirebilmek için zan altındaki kişinin hapsedilip tazir uygulanmasına cevaz vermişlerdir. Hanbelîler izin almak mümkün olmadığı takdirde ihtiyaç durumunda başkasının malında tasarruta bulunmaya cevaz verdiler.

Şâfiîler ve diğer âlimler, bir kişiyi öldüren gurubun hepsine kısas yapılmasını farz kılmışlardır. Şâri' tarafından itibar edilmiş olması şartıyla İmam Şâfiî'nin maslahatla amel ettiği pek çok cemaat tarafından nakledilmiştir.

İşte bütün bunlar münasib mürsel veya mesâlih-i mürsele ile amel etmektir. Çünkü bu, sâri' tarafından ilga edildiğine dair bir delil bulunmayan ve şer'î hükümlerin maslahatlarına da uygun olan bir maslahattır. İmam Gazalî şöyle der: "Maksud olduğu kitap, sünnet ve icmâ ile bilinen şer'î bir maksadı muhafaza etmeye matuf her maslahat bu asılların haricinde değildir. Ancak buna "kıyas" değil maslahat-ı mürsele denir. Maslahatı "dinin maksudunu = gayelerini muhafaz etmek" şeklinde tefsir ettiğimiz zaman bununla amel etmeğe muhalefet etmenin hiç bir izahı yoktur, bilakis onun hüccet olduğunu kat'î olarak kabul etmek vacib olur."

Maslahatla Amel Etmenin Şartları:

Masâlih-i mürseleyi hüccet kabul edenler bununla amel etmek için şu üç şartı getirmişlerdir:

1- Maslahat şâri'in maksadına uygun olmalıdır. Yani dinin esaslarından birine, bir nassa veya şâri' delillerden birine ters düşmemeli, bilakis şâri'in muradı olan maslahatlardan birinin cinsinden olmak suretiyle ona muvafık olmalı, husûsî bir delil onu muteber olduğuna delâlet etmese de tamamen uzak olmamalı. Buna göre, ramazanda gündüz hanımıyla mukârenette bulunan zengin bir kişiye keffaret olarak, daha caydırıcı olur diye köle azad etme yerine iki ay peşpeşe oruç tutmasına fetva verme gibi özel durumlara göre fetva vermek caiz olmaz. Zira bu, keffaret hakkındaki nassa muhaliftir.

2- Maslahat, maslahat esas alınarak konulan hükümle yarar sağlayacak veya bir zararı defedecek şekilde hakikaten mevcut ve anlaşılır olup vehim mahsulü olmamalı. Meselâ: Yapılan gayri menkul satışlarının ilgili dairede resmî olarak tescil edilmesi yalan şahitliğini azaltacak ve muamelata bir istikrar getirecekse bunu vacip kılmakta şer'an bir mani yoktur. Aynı şekilde gerekli görüldüğünde fiyatların devlet tarafından tesbiti, fiyatlardaki aşırı aldanmaya engel olma, halka gelecek zarar ve sıkıntıyı defetme ve maslahatlarını koruma gibi faydaları varsa bunun yapılmasında şer'an bir mani yoktur.

3- Bu, şahsî bir maslahat değil umuma ait bir maslahat olmalıdır. Çünkü şeriat bütün insanlara gelmiştir. Bundan dolayı özellikle bir emîrin veya başkanın veya bunların yakınlarının maslahatı göz önünde bulundurularak verilen bir hükümle amel etmek caiz olmaz. Aynı şekilde bir kaledeki düşmanın bir müslümanı siper edinmesi halinde onları muhasara etmek mümkün oldukça ve onların müslüman topraklarına musallat olmalarından korkulmadıkça o müslümanın öldürülmesine fetva verilmez.

YEDİNCİ DELİL ÖRF

Tarifi

Örf insanların âdet haline getirip yaşattıkları her şeydir. Bu yaygın hale gelmiş bir fiil veya dilde kullanımına alışılmamış özel bir manada kullanılan ve işitildiği zaman başka mana akla gelmeyen bir söz olabilir. Bu tarif amelî örf'e de kavli örf'e de şâmidir. Birincisine misal: İnsanların her hangi bir söz konuşmadan yaptıkları alış-veriş (bey'ul-muâtât), mehri müeccel ve muaccel diye taksim etmeyi âdet haline getirmiş olmaları, buğday, pirinç, koyun ve sığır eti yemenin âdet olması gibi fiillerdir.

Kavli örf'e misal: insanların "veled" kelimesini kız için değil sadece erkek için kullanmaları, "et" kelimesini balık için kullanmamaları, "dâbbe" kelimesini sadece at için kullanmaları buna misaldir.

İcmâ ile Farkı: İcmânın esası ümmetin müctehidlerinin ittifakıdır. Ama örfte böyle bir ittifak şart koşulmamıştır. Avamdan ve havastan insanların içinde bulunduğu ekseriyetin yapagelmış olması kâfidir.

Çeşitleri

Amelî ve kavli kısımlarıyla örf yaâm olur veya hâs olur.

Örf-i âm: Her hangi bir zamanda belde ahâlisinin çoğunluğunun örf haline getirdiği şeydir. Meselâ: İstisna akdini örf haline getirmeleri, "haram" kelimesini nikah akdine son verdiği için "talak" manasına kullanmaları, içeride ne kadar kalınacağı belirlenmediği halde ücretle hamama girmenin yaygın hale gelmesi gibi.

Örf-i hâs: Bu bir belde veya bölge halkının veya belirli bir gurup insanın adet haline getirdiği şeydir. Meselâ dâbbe kelimesinin Irak ahali arasında sadece "at" için kullanılması, tüccarın tuttuğu defterlerin borç isbatı için bir hüccet sayılması gibi.

Dinin kabul edip etmemesi açısından ise örf, örf-i sahih ve örf-i fâsid olmak üzere iki kısma ayrılır.

Örf-i Sahih, bir haramı helâl veya bir helâli haram yapmadan insanların örf haline getirdiğidir. Meselâ: İstisna' akdinde kapora verilmesi, hanımın mehrinden birazını almadan kocasının evine gitmemesi, mehrin müeccel ve muaccel diye iki kısma ayrılması, erkeğin nişan döneminde kız tarafına takdim ettiği şeylerin mehirden sayılmayıp hediye sayılması gibi.

Örf-i fâsid: Bazı haramların helâl, bazı helâllerin haram sayılarak örf haline getirilen şeylerdir. Meselâ: Faiz yemek, faizli bankalarla faiz muamelesinde bulunmak, merasimlerde kadın-erkek karışık bulunması, ziyafetlerde içki takdim edilmesi, düğün merasimlerinde dans edilmesi, merasimler esnasında namazların terkedilmesi gibi.

Hüccet Oluşu

Şer'î delillere ve hükümlere ters düştüğü için örf-i fâsitle amel edilmez. Bu sebeple, şeriatın naslarıyla çatıştığı için faizli veya garara = aldanmaya sebep olan akidlere şer'an müsamaha gösterilmez.

Örf-i sahihe gelince bu hüküm koymada, kazâî meselelerde ve ictihadda makbuldür. Çünkü şer'î hükümlere muhalif olmaz ve şer'î esaslara ters düşmez. Onun için âlimler "Şer'î hükmü isbat için örf hakem kılınır" ve "Örflerle sabit olan nasla sabit olmuş gibidir" demişlerdir.

Örf-i sahih ile amel edilebileceğine dair delil, onun insanların ihtiyaçlarına uygun olması ve meşakkat ve sıkıntıları izale etmesidir. Aksi halde sıkıntıya ve darlığa düşerler. İslâm, kendi prensipleri ve umumi kaideleri ile çatışmayan bazı arap adetlerini kaldırmamıştır. Meselâ, hata ile öldürmelerde diyeti âkileye yüklemek, evlilikte denkliğe riayet etmek, mirasta ve velayette asabe olan akrabaların takdim edilmesi gibi.

Fasid ve zararlı örf'e gelince şeriat bunları kaldırmıştır. Meselâ, faiz, kumar, kızları diri diri toprağa gömmek, kadınları mirastan mahrum bırakmak bunlardan bazılarıdır.

Örf başlıbaşına bir delil değildir. Çoğu zaman örfle amel maslahatı mürsele ile amel etmektir. Nasların tefsirinde ona müracaat edilerek meselâ âmı tahsis edilir, mutlak takyid edilir. Bazan örf alınarak kıyas terkedilir, ortaya çıkan yeni meseleler hakkında ictihad yapılırken örfün muktezası alınır.

Bu sebeple fukaha şunu söylemiştir: Nasların mutlak vârid olduğu her meselede, o nasda ve dilde herhangi bir sınırlayıcı kaide de yoksa örf'e müracaat edilir. Meselâ: Hırsızlıktaki hırs = malın koruma altında olması meselesi, alış-veriş akdinin bitmiş olması için "ayrılma"dan ne anlaşıldığı, teslim ve tesellüm, hayız zamanı ve miktarı, ölü araziye ihya, gasbda "istilâ" dan ne anlaşıldığı gibi meseleler bu kabildendir.

Tatbikatı

Fukaha örfle bir çok meselede amel etmişlerdir. Bazıları şunlardır:

"Yok olan şeyi satmak" demek olmakla beraber halkın ihtiyacı olduğu ve örf haline geldiği için istisna'ya (bir işin, ürünün imâli için siparişe) cevaz verilmesi, zifaktan önce satın alınan ev (cehiz) eşyasının hanımın sayılması, ev satışında çatıdan yukarısının da satışa dahil olması, carî olan örf icabı akitte zikredilmese dahi irtifak haklarının dahil olması hep örfle ameldir.

Bir kısmı henüz mevcut olmadığı için yok olanı satmış olmakla beraber, zaruretten dolayı, örfle amel edilerek karpuz, incir, üzüm, patlıcan, kabak gibi sebze ve meyvaların bir kısmı meydan çıkmışsa dalları üzerinde satışları caizdir.

Şartlı satış hakkında şer'an yasak bulunmakla beraber anlaşmazlığa da sebep olmadığı için yine örfle amel edilerek buzdolabı, saat, radyo, çamaşır makinesi gibi bir takım aletler muayyen bir müddet içinde bozuldukları takdirde tamir masraflarının satıcı hesabına şart koşulması sahihtir.

Vakıf yapanların sözleri zamanlarında carî olan örf'e göre anlaşılmalıdır. Hanefilerde vakfın ebedî, kalıcı olması vakfın gereği olmakla beraberki bu şart sadece gayri menkule uygundur. İmam Muhammed örfle amel ederek akara tâbi olmasa da menkul bir eşyanın vakfına cevaz vermiştir.

SEKİZİNCİ DELİL ÖNCEKİ ŞERİATLER

Tarifi

Bizden önceki şeriatlardan maksat, İbrahim, Musa, Davud ve İsa aleyhimüsselam gibi peygamberler vasıtasıyla Allah (c.c.) in geçmiş ümmetlere gönderdiği hükümlerdir. Burada sadece bu hükümlerin bizim şeriatımızın bir parçası olup olmadığından, dolayısıyla bizim de bunlarla mükellef olup olmadığımızdan bahsedilecektir.

Kısımları

Geçmiş peygamberlerin şeriatleri iki kısımdır:

Birinci kısım: Bizim şeriatımızda -ne Kur'anda ne de sünnette- zikredilmemiş olan hükümler. İttifakla biz bunlarla mükellef değiliz.

İkinci kısım: Kur'anda ve sünnette zikri geçen hükümler. Bunlar üç çeşittir.

1- Bizim şeriatımızda neshedilip, hükmü sona erenler. İttifakla biz bunlarla mükellef değiliz. Meselâ:

"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik. Sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlar hariç, sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Böylece onları isyanları yüzünden cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz." [136] ayet-i kerimesinde deve, kaz, ördek gibi tırnaklı hayvanlar ve pençeli kuşların yenmesi, bağırsak yağları hariç diğer iç yağlarını yenilmesi haram kılındığı halde bunlar şu ayet-i kerime ile neshedilmiştir:

"De ki, Bana vahyolunanda onu yiyecek kimse için leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti ki pisliğin kendisidir yada Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka haram edilmiş bir şey bulamıyorum." [137]

Savaşta düşmandan alınan ganimet mallarının haram olması da böyledir. Yani Rasûlullah (s.a.) in "Ganimet bana helal kılındı, halbuki benden önce hiç kimseye helal kılınmamıştı" hadisi şerifi ile bizim şeriatımızda helal kılınmıştır. Tevbe için kişinin kendini öldürmesi, elbisesinin necasetten temizlenmesi için necasetin bulaştığı yerin kesilmesi de aynı şekilde bizden kaldırılmıştır.

2- Bizim şeriatımızda ibka edilen hükümler. Bunlarla biz de mükellefiz. Meselâ oruç. Allah (c.c.)

"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı." [138] buyurmuştur. Kurban konusunda da Rasûlullah (s.a.):

"Kurban kesin çünkü o ceddiniz İbrahim'in sünnetidir" buyurmuştur.

3- Red veya kabul edildiği beyan edilmeksizin Allah (c.c.) in Kur'anı Kerim'de kısas halinde naklettiği veya Rasûlullah'ın lisanıyla anlatılan hükümler. İşte bunlar ihtilaflıdır. Meselâ yahudilerin şeriatındaki kısas ayeti: "Tevratta onlara şöyle yazdık. Cana can, göze göz, buruna burun,

kulağa kulak, dişe diş. Yaralar da kısastır." [139] Suyun Salih (a.s.) ile kavmi arasında taksim edildiğini beyan eden ayet-i kerime:

"Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver. Her içene düşen miktar hazır kılınmıştır." [140] buyurulmuştur.

Hüccet Olması

Bu son kısmın hüccet olup olmamasında âlimlerin iki görüşü vardır. [141]

Hanefi ve Malikîlerin çoğunluğu, Şafiîlerden bazıları ve Ahmed bin Hanbel'den gelen râcih kavle göre, eski ümmetlerin tahrif edilmiş kitapları yoluyla değil de Rasûlullah (s.a.) a gelen vahiy ile bize sahih olarak ulaşan eski ümmetlerin hükümleri bizim için de geçerlidir. Onlarla amel edilir ve onlara ittiba etmemiz vacibdir. Meselâ Hanefiler ayet-i kerimde kısas ile ilgili "cana can" lafzını, zimmîyi öldüren müslümanın, kadını öldüren erkeğin kısâsen öldürülmesinin caiz olduğuna delil saymışlardır.

Şafiîlerde râcih olan görüşe ve Eş'arî, Mu'tezile ve Şiaya göre biz önceki şeriatlarla mükellef değiliz.

Birinci görüşün delilleri şunlardır:

O da Allah'ın indirdiği şeriatlerden biridir, neshedildiğini gösteren bir delil de yoktur. Allah (c.c.) in nakletmesi onun zımnen ikrar ettiğine delildir. Öyleyse onunla amel etmek vacip olur. Şu ayet-i kerimeler de bunu ifade etmektedir:

"İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy." [142]

"Sonra da sana "doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy, zira o müşriklerden değildir diye vahyettik." [143]

"Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye din olarak Nuh 'a tavsiye ettiğini sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve isa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de din kıldık." [144]

İbni Abbas (r.a.)'ın Sâd süresindeki.

"Davud kendisini denediğimizi sandı da Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi." [145] ayetini okuduğunda secde yaptığı ve delil olarak da.

"İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, sen de onların yoluna uy." [146] ayet-i kerimesini okuduğu sabittir. Rasûlullah.

"Kim bir namazı unuttur veya uyursa hatırladığı zaman kılınsın" dedikten sonra "Beni hatırladığın zaman namaz kıl." [147] ayet-i kerimesini okumuştur. Alimler farz namazların kazasının da farz olduğuna bu hadisi ve ayeti delil kabul etmişlerdir. Halbuki ayet-i kerimde hitap Musa (a.s.) yadır. Rasûlullah (s.a.) önceki şeriatlarla da muhatap olmasaydı onun bu ayet-i kerimeyi okumasının bir faydası olmazdı. Yine Rasûlullah (s.a.) zina eden evli bir yahudinin recmedilmesi kıssasında Tevrat'a müracaat etmiştir.

Fukaha, Salih (s.a.) m şeriatı hakkında varid olan.

"Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver. Her içene düşen miktar hazır kılınmıştır" [148] ayet-i kerimesini "mühâyee" (bir şeyi sırayla kullanma) yolu ile ortak malın taksim edilmesinin caiz olduğuna delil saymışlardır.

Yine Yusuf (a.s.) un kıssasında varid olan.

"Kralın su kabını getirene bir deve yükü (bahşiş) var." [149] ayet-i kerimesini fukaha ödül vaadetmenin caiz olduğunu delil kabul etmişlerdir.

Hanbelîler de menfaatin = emeğin mehir olabileceğine Şuayb (a.s.)'ın şeriatı hakkında varid olan şu ayet-i kerimeyi delil kabul etmişlerdir: Dedi ki:

[150]

"Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini sana nikahlamak istiyorum."
"Önceki şeriatlerle biz mükellef değiliz" diyenler ise şu ayet-i kerimeyi delil getirdiler:

"... Her birinize bir şeriat bir yol verdik." ^[151] Yani Allah (c.c.) her ümmete o ümmete mahsus müstakil bir şeriat vermiştir. "Bizim şeriatımızda da ibka edilenler müstesna, bizim şeriatımız geçen bütün şeriatları neshetmiştir. Bunda icmâ vardır" dediler. Bunlara şöyle cevap verilebilir: Bizim şeriatımız sadece muhalif olanları neshetmiştir. Ama neshetmeyip sükût ettikleri zımmen bizim için de şeriatır, çünkü o da ilâhî bir hükümdür. Ve Kur'an-ı kerim daha önce gelen Tevrat ve İncili tasdik etmektedir. Kısasın, zina ve hırsızlık cezası gibi cezaların meşru olarak kalması da buna bir delildir.

Yazarların çoğu birinci görüşü tercih etmektedirler. Ancak ben ikinci görüşü benimsiyorum Çünkü bu geçmiş hükümlerin bizim için de meşru kılınması ya Kur'an'da veya sünnett-i Nebevî'de varid olan müstakil delillerle olmuştur.

Bizden önceki şeriatların müstakil teşri' delillerinden bir delil olmadığı, bilakis bunun Kur'an veya sünnetin muktezası ile amel etmekten ibaret olduğu unutulmamalıdır. Çünkü bunlarla amel edilebilmesi için Allah (c.c.)'ın ve Rasûlünün, red etmeden veya neshetmeden onu bize kısıp etmiş olması şarttır. Dolayısıyla aslında bu Kur'ana veya sünnete dayanır.

DOKUZUNCU DELİL SAHABE MEZHEBİ

Manası

Sahabe mezhebinden maksad Rasûlullah'ın ashabından birinden nakledilen ictehadî görüş ve fikhî fetvaların toplamıdır. Usûlcülere göre sahabe mümin olarak Rasûlullah'ı gören ve uzun bir müddet beraber bulunan kişidir.

Görüş ve ictehadla mecal olmayan hususlarda sahabe kavlinin (görüşünün) delil olarak alınmasında âlimlerin ittifakı vardır. Çünkü bu Rasûlullah (s.a.)'tan nakledilen tevkifi haber kabîlindedir.

Yine açıkça sahabenin icmâ ettiği veya meselâ ninenin mirasta altıda bir alması meselesinde olduğu gibi her hangi birinin muhalefet ettiği bilinmeyen hususların alınmasında da ihtilaf yoktur.

Aynı şekilde ictehadla söylenmiş bir sahabe kavlinin bir başka sahabe kavline karşı hüccet olmayacağına da ihtilaf yoktur. Çünkü sahabe pek çok meselede ihtilaf etmişlerdir. Birisinin sözü diğerine karşı hüccet olsaydı aralarında bu farklı görüşler meydana gelmezdi. Âlimlerin ihtilafı, sadece tabîin ve sonrakiler açısından sahabenin sırf ictehadıyla verdiği fetvaların şer'î hüccet sayılıp sayılmayacağı üzerinedir.

Sahabe Mezhebi Hakkında Alimlerin Görüşleri

Sahabe kavli ile amel edip etmeme hususunda iki meşhur görüş vardır:

Şafilere, Eş'arî, Mu'tezile ve Şia'nın cumhuruna ait olan birinci görüşe göre sahabe mezhebi hiç bir şekilde hüccet değildir.

Hanefî, Malîkî ve Hanbelîlere ait olan görüşe göre sahabe kavli şer'î bir delildir. ^[152]

Birinci gurup görüşlerine şu delilleri serdettiler: Sahabe kavli, masumiyeti olmayan bir kişiden sadır olan mücerred ferdi ve ictehadî bir görüştür, her müctehidin hata etmesi ve yanılması mümkündür. Sahabe-i kiram tabîinin ictehadlarını tasvib ederlerdi. Halbuki tabîinin sahabe mezhebine muhalif görüşleri bulunabilirdi. Sahabe kavli başkalarına karşı delil sayılsaydı tabîinin bu ictehadları yapması caiz olmazdı ve sahabe onun muhalefetine karşı çıkardı. İşte Hz. Ali (r.a.), bir yahudinin elinde gördüğü kalkanı hakkında kendi tayin ettiği kadısı Şurayh'a dava açtığına kâdî Şurayh, yakınlığından dolayı oğlu Hasan'ın babası lehindeki şahitliğini kabul etmeyerek Hz. Ali'ye muhalefet etti. Halbuki Hz. Ali oğulunun babası lehinde şahitliğinin caiz olduğu görüşünde idi.

Çocuğunu kurban etmeyi nezretme konusunda Mesrûk, İbni Abbas'a muhalefet etmişti: İbni Abbas bu kişi nezrini ifa için yüz deve kesmesi vacib olur dediği halde Mesrûk "Onun çocuğu Hz. İsmail'den daha hayırlı değildir" diyerek sadece bir koyun kesmesi vaciptir demiş. Neticede İbni Abbas da onun görüşünü kabul etmiştir.

Enes bin Malik'e bir mesele sorulduğunda "Onu efendimiz Hasan Basrî'ye sorun" der idi. Bu da gösteriyor ki sahabe kavli bir başkasına karşı delil değildir.

İkinci görüş sahipleri de şu delilleri serdettiler. Sahabe, her ne kadar diğer müctehidler gibi ictehadında hataya maruz ise de ancak o, dili çok iyi bilmesi, adalet ve fazilet sahibi olması, ayet-i kerimelerin nüzul, hadisi şeriflerin vürüd sebeplerine muttali olması, Rasûlullah (s.a.)'ın tasarruflarına şahid olması, şeriatın yüce maksadlarını bilmesi gibi sebeplerden dolayı çoğunlukla onun sözü hakka ve doğruya uygun olur. Halbuki onun bu özellikleri başka bir müctehidde bulunmaz. Bu sebeple onun sözü diğer müctehidlere nisbetle râcih olur dolayısıyla onunla amel edilir.

Buradan şu anlaşılıyor ki sahabe kavli bir ictehadı diğerine tercih etme hususunda tercih sebebidir, ancak Kitap ve Sünnet gibi kendisiyle amel edilmesi farz olan şer'î bir hüccet sayılmaz. Çünkü "hüccet olma" Kur'andan veya Sünnetten açık bir delil ister. Sahabe kavline ittiba etme hususunda Kur'anda ve sünnette bir delil bulunmamaktadır. Yukarıda da geçtiği gibi tabikat ferdi ictehadlarında tabîinin sahabeye muhalefet ettiğini göstermektedir. Sahabe mezhebi bir hüccet olsaydı tabîinin ona uyması vacib olurdu ve muhalefet ettikleri takdirde günahkar olmaları icab ederdi.

ONUNCU DELİL SEDDİ ZERÂYİ'

Tarifi

Zerîa lügatta kendisiyle bir şeye ulaşılan vasıta demektir. Usûlcülere göre zerâyî': Mefsedet veya mazarrat ihtiva edene, yasak olana ulaştırılan her şeydir. Buna göre nasıl ki vacibe vasıta olan vacib ise harama vasıta olan da haramdır. Meselâ zina haramdır, zinaya vasıta olduğu için yabancı

kadına bakmak da haramdır. Hac farzdır, hac için Beytullah'a ve hac yapılan mekanlara gitmek de farzdır. Çünkü şâri' kulunu bir şeyle mükellef kılınca ona vasıta olarak taayyün eden her şeyi talep etmiş demektir. Aynı şekilde bir şeyi haram kılınca ona götürülen her şeyi haram kılmiş demektir.

Zerîa ile Mukaddime Arasındaki Fark

Bir şeyin mukaddimesi o şeyin varlığı kendisine bağlı olan şeydir. Mukaddimede aslanan, maksadın elde edilmesi kendisine bağlı olması ve o olmazsa hiç kimsenin varılmak istenen hedefe varmasının mümkün olmamasıdır. Zerîa ise bir şeye ulaştırın vasıtasıdır. Bunda aslanan hüküm yolu ile maksada ulaştırma ve götürme manasının bulunmasıdır. Meselâ duvarın temeli duvarın mukaddimesidir, çatıya ulaştırın merdiven ise zerîadır. Buna göre.

"Gizlemekte oldukları zinetleri anlaşılın diye ayaklarını yere vurmaları." [153] ayet-i kerimesi mukaddime kabilinden değil zerîa babından bir ayettir. Çünkü erkeğin kadının fitnesine kapılması ayakla vurmaya bağlı değildir, ancak bu o fesada bir vasıtasıdır. Çünkü ayakla vurma genelde o fesada sebep olabilir. Yine.

"Onların Allah'ı bir tarafa bırakarak taptıkları (putları) na sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler." [154] ayet-i kerimesi bir mukaddime değil bir zerîadır. Çünkü müşriklerin Allah'a sövmesi, müminlerin onların ilah ve putlarına sövmelerine bağlı değildir, ancak onların ilahlarına yapılacak bu sövme, müşriklerin Allah'a sövmelerine sebep olabilir.

Zerîanın Çeşitleri

Sâtübî zerîayı neticeleri ve getireceği zarar veya mefsedetleri itibarı ile üç çeşide ayırmıştır: [155]

Birincisi: Mefsedete sebep olması kesin olan. Meselâ kapının arkasına çukur kazma bu kabildendir, zira içeri girenin ona düşeceği kesindir. Bu yasaktır ve verilen zarar tazmin ettirilir.

İkincisi: Nadiren mefsedete sebep olan. Meselâ: İçine birinin düşme ihtimali çok az olan bir yere çukur kazmak, çoğu zaman kimseye bir zararı olmayan gıda maddelerini satmak gibi. Bunlara şer'an izin verilmiştir, çünkü şâri' hükümleri maslahatın nadiren görülmesine değil çoğu zaman bulunur olmasına bina etmiştir. Zaten âdeten mefsedetten tamamen arınmış bir maslahat bulunmaz.

Üçüncüsü: Çoğu zaman mefsedete sebep olan, Meselâ: Harbîye silah satma, şarap imal eden kişi ve kuruluşlara yaş üzüm satma bu kabildendir. Günah ve masiyette yardımlaşmaya sebep olduğu ve zannı galib kat'îye dahil olduğu için bu satışlar nehyedilmiştir.

Büyû'l-âcâl da bu cümledendir. Büyû'l-âcâl şartları itibarıyla sahih olan fakat aslında haram olan ve nehyedilen bir neticeye ulaşmak için vesile yapılan alış-verişlerdir ki bunlar çoğu zaman faize götürdüğü için Malikî ve Hanbelîlere göre haramdır. Nitekim bu vasıfta olan pek çok fiil haram kılınmıştır. Meselâ: Sırlı desti gibi içine konulan şırayı çoğu kere şaraba çeviren kaplarda nebîz yapmanın nehyedilmesi, yabancı kadınla halvetin haram kılınması, bir kadının yanında mahremi olmadan yolculuk yapmasının haram olması, kabirler üzerine mescid yapılmasının, kabre doğru namaz kılmanın nehyedilmesi, bir kadını halası ve teyzesiyle aynı nikah altında bulundurmanın, iddet bekleyen kadına evlilik teklif etmenin ve bu halde onu nikahlamanın nehyedilmesi, vefat iddeti bekleyen kadının koku sürünmesi, süslenmesi gibi evlenme tekliflerini celbedici filleri yapmasının haram kılınması, ödünç para verme şartıyla satış, borçlunun alacaklısına hediye vermesi, bayram günü oruç tutmanın nehyedilmesi, katilin mirastan mahrum edilmesi... hep bu kabildendir.

Mefsedete götüreceği hakkında kesin bilgi veya zan bulunmadığı için İmam Şafî (r.a.) "büyû'l-âcâl" in zahirde sıhhatine hükmetmiştir. Çünkü burada mücerred mefsedetın vaki olup olmaması ihtimalinden başka bir bilgi, bu ihtimallerden birini tercih ettirecek herhangi bir karine bulunmamaktadır. Ayrıca kişinin amelini, niyet etmediği, kaçınma için ihtiyatta kusur etmediği bir mefsedetten dolayı, günaha hamletmemiz sahih olmaz. Çünkü bu mefsedet her ne kadar çoğu kere vaki olsa da kesine yakın değildir.

Sedd-i Zerâyi' Hakkında Alimlerin Görüşleri

Maliki ve Hanbelîlere göre şeddi zerâyi' fıkıh usûlünün esaslarından biridir. İmam. Ebu Hanîfe ve İmam Şafî de bazı hallerde kabul edip amel etmişler diğer bazı hallerde amel etmemişlerdir. [156]

Sedd-i zerâyi'i asıl kabul edenler Kur'andan ve sünnetten şu delilleri getirmişlerdir: Allah (c.c.).

"Ey iman edenler! (Hz. Peygambere) "Râinâ" demeyin "unzurnâ" deyin. Söylenenleri dinleyin." [157] buyuruyor. Çünkü "râinâ" kelimesini yahudiler sövmek için kullanırlardı. Ve yine ayet-i kerimede:

"Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz,

yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk." [158]

Sünnetten delilleri ise şu hadisi şeriflerdir:

"Seni şüpheye düşüren şeyi şüpheye düşürmeyi yap!",

"Koruluğun (haramın) etrafında dolaşan kişinin oraya düşmesi yakındır.",

"Kişinin ana-babasına lanet etmesi büyük günahların en büyüklerindedir." Denildi ki:

“Ya Rasûlallah kişi anasına babasına nasıl lanet eder?” Buyurdular ki:

“*Birinin babasına söver, o da onun babasına söver; annesine söver o da onun annesine söver*”.

Kur'an'dan ve sünnetten gösterilen bu delillerde ittifak vardır.

Ayrıca âlimler şu hususlarda da ittifak etmişlerdir: Günah ve zulümde yardımlaşma asla caiz değildir. Umuma ait yollar üzerine kuyu açmak, yiyeceklerine zehir atmak gibi müslümanlara eziyete sebep olacak bir şey yapmak haramdır.

“*Onların Allah'ı bir tarafa bırakarak taptıklarına sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler.*”^[159] ayet-i kerimesinden dolayı müşriklerin önünde putlara sövmek caiz değildir, tâ ki bu sövmeye Allah'a sövmeye bir sebep olmasın.

Şunda da ittifak ettiler: Yapılan amel hayra da şerre de sebep olacak cinsten ise bakılır. Bağ yetiştirme gibi yapılması insanlara bir menfaat getiriyorsa şarap imaline sebep olsa da haram olmaz. Çünkü onu yetiştirmekteki asıl gaye bu değil idi. Ondand elde edilen fayda meydana gelen zarardan daha büyüktür. İtibar galibedir. Zinaya sebep olması konusunda evlerin bitişik olması da buna bir başka misaldir.

İhtilaf ettiklerine gelince: Bu, Şatıbnî'nin de beyan ettiği gibi, zahiri itibarıyla caiz olan vesilelerin bir harama ulaşmak için kullanıldığı töhmeti kuvvet kazandığı takdirde bunların hükmü hakkında ihtilaf edilmiştir. Meselâ İne veya ecel satışı. İne şudur: Satıcı bir malı veresiye on dirheme satar, sonra bunu

hemen peşin beş dirheme müşteriden satın alır. Böylece satıcı beş dirhemi ödünç vermiş olur. Sonra ondan on dirhem geri alır. İşte bu iki fiyat arasındaki fark faiz olur. Cumhura göre "büyül-âcâl" ile "İne" satışı arasında fark yoktur. Ancak Malikiler bu ikisini ayrı mütalaa ettiler ederek demişlerdir ki:

"Büyül-âcâl" şudur: Müşterinin satın aldığı şeyi satıcısına veya vekiline veresiye satmasıdır: "İne" satışı: Birinin diğerine "benden peşin on dirheme bir mal satın al, ben onu senden on iki dirheme veresiye geri alayım" demesidir ki bu haramdır. Çünkü bunda bir menfaat için ödünç verme töhmeti vardır.

Malikiler ve Hanbelîler bu satışları batıl sayarlar. Çünkü bizzat akid faiz niyeti olduğu delilini taşımaktadır. Yani bu akdin sonucu, peşin beş dirhemi veresiye on dirheme satmaktır, aradaki mal lüzumsuz ve manasızdır. Dolayısıyla bu akid, fasid ve haram olduğunda icmâ edilen zerâyı kıyas edilerek haramdır denilir. Çünkü her ikisinde de bu akdi yapmaya sevkeden şey fâsid gaye ve maksâdlardır.

Ebu Hanîfe her ne kadar "sedd-i zerâyı" kaidesi ile amel etmese de şu esasa binaen bu akidlere cevaz vermemektedir, "kabzedip temellük tamamlanmadan bir şeyde tasarruf caiz değildir".

İmam Şâfiîye gelince o bu satışları hukukî olarak şeklen sahih kabul etmekte, niyet ve gizli maksat tarafını ise günaha ve uhrevî cezaya bırakmaktadır. Yani bu akid haramdır veya nehyedildiği için mekruhtur, ancak bu nehiy, kişinin haram olan faizi elde etme niyetiyle bunu yaptığına dair delil bulunmadıkça akdi batıl yapmaz.

Şu rivayetler de birinci görüşü teyit etmektedir: Rasûlullah İne satışını nehyetti. Ayrıca bu satış muamelesinde bulunmuş Zeyd bin Erkam hakkında Hz. Aş'e (r.a.): Eğer tevbe etmezse Rasûlullah'la beraber yaptığı cihadını iptal etmiştir." demişti.

ONBİRİNCİ DELİL İSTİSHAB

Tarifi

İstishab lügatta beraber olmayı istemektir. Usûlcülere göre: Geçmişte bir şeyin var veya yok olduğuna binaen -değiştiğine dair delil bulunmadıkça-hali hazırda da varlığına veya yokluğuna hükmetmektir.

Meselâ bir şeyin var olduğu sabit olduktan sonra yok olup olmadığında şüphe edilse onun devam ettiğine hükmederiz. Bir şeyin yokluğu sabit olduktan sonra varlığında şüphe edilse yok olduğuna hükmederiz. Bundan dolayı bir akdin veya tasarrufun hükmünü öğrenmek istesek, hükmüne delâlet eden bir nas da bulunmasa "Eşyada aslolan ibahadır" kaidesine binaen mubah olduğuna hükmederiz. Bir canlının veya bitkinin veya cansızın veya yemeğin, içilecek şeyin veya herhangi bir işin hükmünü öğrenmek istesek, naslarda hükmüne dair de bir delil bulunmasa mubah olduğuna hükmedilir, çünkü aslolan ibâha (mübahlık)'tır. .

Kızlarda aslolan bakire olmalarıdır ki, aksi bir iddia ancak beyyine ile kabul edilir. Avcı kuşlarda aslolan eğitilmemiş, olmalarıdır, eğitilmiş olduğu ancak bir beyyine ile sabit olur.

Eşyada aslolanın ibaha olduğuna dair delil:

"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."^[160] ayet-i kerimesi ve "Kainatta var olan her şeyin insanın hizmetine verildiğini" ifade eden diğer ayet-i kerimelerdir. Özellikle insanın zikredilip onun hizmetine verilmesi ancak bunlar ona mubah kılınırsa bir mana ifade eder.

Çeşitleri

İstishabın çeşitleri vardır, en mühimleri şunlardır.^[161]

1- Haram olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan eşya hakkında asi olan onun mubah olmasıdır. Yani usûlcülerin cumhurunca kabul edilen esas şudur: Nasıl ki zararlı şeyler hakkında aslolan haram olmaları ise faydalı şeyler hakkında da aslolan ibahadır. İbahanın delilleri:

"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."^[162]

"De ki Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram kıldı.?"^[163]

"Bu gün size tayyib olanlar helal kılındı"^[164] gibi ayet-i kerimelerdir. Tayyibden maksad gönlün hoşlandığı şeylerdir, mubahlar değildir. Zararlı olanlar hakkında aslolan haram olduğunun delili de "Zarar vermek yoktur, zarara zararlı mukabele etmek yoktur" hadisi şerifidir. Yani mutlak

surette zarar vermek caiz olmadığı gibi zarara zararlarla mukabele etmek de caiz değildir.

Bu kısım âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir.

2- Berâet-i zimmet esastır: Meselâ: Mükellef sayıldığına dair şer'î şer'î bir delil bulunmadıkça insanın zimmetinin şer'î mükellefiyetlerden ve bunlara terettüp eden haklardan uzaktır. Buna göre bir şahıs diğerinde alacağı olduğunu iddia etse onun zimmetinin bu borçlu meşgul olduğuna dair delil getirmesi gerekir. Bunu ispat edemezse o şahsın zimmeti beri olur. Din bize beş vakit namazı farz kılmışsa altıncısı vardır demek aslın hilafına bir sözdür, ondan delil istenir. Din bize ramazan orucunu farz kılmışsa şevval ayında da oruç farzdır diyen aslın hilâfına bir söz söylemiştir, ondan buna delil istenir. Ortak, şirketin malı kar etmemiştir diye idda etse, kâr ettiği bir delil ile sabit olmadıkça "aslolan kâr etmeme" olduğu için istishaben onun bu iddiası kabul edilir.

Bu kısım da ittifakla kabul edilmiştir.

3- Sabit olup halen devam ettiğine aklın ve dinin delâlet ettiği istishab; Meselâ sebebin bulunduğu yerde -ki bu sebep akittir- mülkiyetin sabit olması, nikah akdinden sonra eşlerin birbirine helal olması, borçlanan kişinin borcunu ödeyinceye kadar zimmetinin bu borçla meşgul kalması hep istishaba binaendir. Aynı şekilde abdest alan kişinin halen abdestli sayılması, o abdestin istishaben devam ediyor kabul edilmesindedir. Bozulup bozulmadığı hakkındaki şüphenin tesiri olmaz.

İbnülkayyım'ın zikrettiğine göre bu kısımda da ihtilaf yoktur. Ancak bazılarına göre bu ihtilafıdır. Zira Hanefilere göre istishab "def" için hüccettir "ref" için değildir. Yani var olanı olduğu gibi bırakmak hususunda hüccet olduğu halde olmayan bir şeyi (hakkı) isbat için hüccet değildir. İmam Malik de bazı hallerde bununla amel etmemekte ve meselâ olup olmadığına şüphe buluna abdestle kılınan namazı sahih görmemekte, bir talak ile mi üç talak ile mi boşadığında şüphe eden kişiyi üç talak ile boşamış kabul etmektedir.

Hüccet Oluşu Hakkındaki Görüşler

Başka bir delil yoksa istishab ile amel edilir, yani fetva için en son delil budur. İstishab, değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça var olduğu bilmen şeyin varlığına hükmetmektir. Meselâ öldüğüne dair delil bulunmadıkça kişinin hayatta olduğuna hükmedilerek tasarrufları sahih kabul edilir, sona erdiğine dair bir delil bulunmadıkça evliliğinin devam ettiğine hükmedilir.

İstishabın hüccet oluşuna dair âlimlerin çeşitli görüşleri vardır. İki en önemlisidir:

Hanefilerin müteahhirlerine göre istishab "def ve nefy" için hüccettir "isbat ve istihkak" için hüccet değildir. Yani sabit olmayan bir şeyi isbata hüccet ve delil olmayıp ancak sabit olan bir şeyin aksine delil bulunmadıkça devamına hükmetmek için bir hüccettir. Önceki halin değiştiğini iddia edene karşı o hali olduğu gibi ibka için delil olur, yeni kazanılan bir hakkın isbatı için delil olmaz. Bir zimmetin berâeti için olan istishab aslında onun berâeti için bir hüccet olmayıp belki sadece, elinde davasını isbat edecek delil olmadığı halde bu zimmetin borçlu olduğunu iddia eden kişinin bu iddiasını reddetmek için bir delil olabilir. Aynı şekilde istishab, önceden yapılan bir akidle sabit olan mülkiyetin devam ettiğine dair bir hüccet

olmaz, lakin elinde delil olmadan bu mülkiyetin bittiğini iddia edenin bu iddiasını reddetmek için bir delil olur. [\[165\]](#)

Özetle: Hanefilere göre istishab yeni bir hüküm getirmez ancak, "adem-i aslı" veya "ibâhat-i aslıyye" gibi bir delille sabit olan hükmün devam ettiğini ifade eder. Yani istishab var olduğu bilinenin ibkası için delildir olmayan şeyin isbatı için değildir.

Malikî, Şafîî, Hanbelî, Zahirî ve Şia'nın cumhuru göre istishab değiştiğine dair delil bulunmadıkça sabit olan hükmün devamına dair mutlak bir hüccettir. Def için hüccet olduğu gibi istihkak için de hüccet olabilir. Yani istishab devamına mani bir delil bulunmadıkça hem selbî hem icabî (leh ve aleyhindeki) her iki hakkın da isbatında hüccettir.

Bu ihtilafın semeresi mefkûdun halinde görülür. Mefkûd, memleketinden ayrılıp giden ve uzun bir zaman geçtiği halde izine rastlanmayan kişidir. Hanefilere göre başkasından buna gelecek miras ve vasiyet malı gibi icabî (lehinde) olan haklar sabit olmaz, sadece selbî (aleyhine) hakları muhafaza edilirki bu, kaybolmadan önce var olan mülkiyetinin zimmetinde kalmasıdır. Meselâ terekisi varislerine dağıtılmaz, hanımı onun nikahında devam eder. Yani vefatına dair delil bulunmadıkça veya mahkeme ölümüne karar vermedikçe sadece malları ve hanımı açısından hayatta kabul edilir, lâkin başkasından miras alamaz ve kendisi için vasiyyet edilen mala malik olmaz. Yani ne başkasına varis olur ne de varis olunur.

İkinci görüşün sahiplerine göre ise mefkûd başkalarındaki haklarını alır, yani istishaben hayatta kabul edilerek meselâ başkalarına vâris olur, kendisine yapılan vasiyyet sabit olur, eski hakları mülkî üzere devam eder. Yani bu âlimler, öldüğü tesbit edilinceye kadar kaybolduğu müddet içinde hayatta olduğuna ve sağ olmanın getirdiği bütün hakların devam ettiğine hükmederler. Çünkü aslolan sağ olmasıdır, dolayısıyla aksi sabit olmadıkça bu asıl istishab edilir, o başkasına vâris olur, kimse ona varis olamaz. Hanbelîlere göre kayboluşundan itibaren dört yıl geçtikten sonra başkasına varis olamasa dahi başkası ona varis olur.

Bu görüş sahiplerinin delili, ortadan kaldıran sebebin varlığında şek varsa abdestin, abdestsizliğin, nikahın ve mülkiyetin devam ettiğine hükmedilmesi gibi fıkha dair, pek çok fer'î meselede istishaba itibar edildiği üzerinde vaki' olan icmâdır.

İstishaba Bina Edilen Fıkıh Kaideleri

Âlimler istishaba bazı kaideler veya şer'î esaslar bina etmişlerdir ki şunlardır:

1- Değiştiği sabit olmadıkça bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır. Meselâ vefat ettiğine dair delil bulununcaya kadar mefkûd hayatta kabul edilir. İttifakla malı miras olarak dağıtılmaz, cumhura göre başkasına vâris olur Hanefilere göre olmaz.

2- Eşyada aslolan ibâhadır: Dinde fesadına ve butlanına dair delil bulunmadıkça yapılan bir tasarrufun veya akdin sıhhatine hükmedilir. Din bize haram olduğunu bildirmediği her şey mübahtır.

3- Berâet-i zimmet asıldır. İşte bu "berâet istishabı" kaidesidir ki buna göre bir şahsın zimmetinde her hangi bir şey isbat etmek veya bir şahsa bir şey nisbet etmek delil bulunmadıkça caiz olmaz.

4- Şek ile yakîn zail olmaz. Yani tereddütle yakînün hükmü kalkmaz. Buna göre, bir insan abdest aldıktan sonra bozulup bozulmadığında şek = şüphe etse Malikîler hariç cumhura göre abdestin varlığına hükmedilir. Bir insan gecenin sonuna doğru yemek yese, fecrin doğup doğmadığında şüphe etse ve bunu kesin tesbit edemese orucu sahih olur. Çünkü aslolan gecenin devam etmesidir fecrin doğması ise şüphelidir. Fakat günün son

vakitlerinde güneşin batıp batmadığını araştırmadan yese ve güneşin battığında şüphe etse orucu fâsid olur, Çünkü aslolan gündüzün devam etmesidir, yakîn olan budur. Batmış olması ise şüphelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂM-I ŞER'İYYE (ŞER'Î HÜKÜMLER)

Tarifi

Hüküm lügatta men etmek demektir.Usûlcülere göre ise Allah'ın iktiza veya tahyîr veya vaz yolu ile mükellefin fiillerine taalluk eden hitabıdır.Fukahâya göre hüküm ise: Vücub, hürmet ve ibaha gibi şârî'in hitabının fiilde bulunmasını iktiza eden eseridir. [166]
Meselâ.

"Akidlere vefa gösterin." [167] ayet-i kerimesi. Akidlerin ifâ edilmesi ile ilgili bu nas usûlcülere göre şer'î hükümün kendisidir.Fukahaya göre ise bu nassın eseri ve muktezâsı olan "Akidleri ifa etmenin vacib olması" dır.

"Namazı doğru kılın, zekâtı verin." [168] ayet-i kerimesi de böyledir.

Zinayı nehyetmeye yönelik "Zinaya yaklaşmayın" ayet-i kerimesi usûlcülere göre hükümdür. Fukahâya göre ise bu nehyin neticesi olan "zinanın haram olması" hüküm'dür.

"Bir kavim bir kavimle alay etmesin." [169] ayet-i kerimesi de böyledir.

Kocanın hanımını boşamasına mukabil ondan mâlî bir bedel alması ile ilgili olan.

"Allahın sınırlarını hakkıyla yerine getirememelerinden korkarsanız erkeğe fidiye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur." [170] ayet-i kerimesi usûlcülere göre hükümün kendisidir. Halbuki fukahâya göre burada hüküm bu ayetin neticesi olan "hul' bedelinin mubah olması"dır.

"İhramdan çıkınca avlanın." [171] nassı usûl açısından hükümün kendisi olduğu halde bunun fikhî hükümü "ihramdan çıktıktan sonra avlanmanın mubah olması" dır.

"Allah'ın hitabı" veya "kelâmı" ifadesi doğrudan hitabı olan Kur'an'a şâmil olduğu gibi sünnet, icmâ, kıyas ve diğer deliller gibi bir vasıta ile bu hitaba râci olanlar da şâmilidir. Bu delillerden her biri usûlcülere göre şer'î hükümdür.

Meselâ "Katil miras alamaz" mealindeki öldürmenin mirasa mani bir fiil olarak vaz edilmesiyle ilgili hadis-i şerif usûlcülere göre, vaz'î hükümün kendisidir. Fukahaya göre ise bu hadisin muktezâsı olan "katilin mirastan mahrum olması" dır. Namaz kılınabilmesi için abdestin bir şart olduğunu ifade eden "Allah (c.c.) abdestsiz kılınan bir namazı kabul etmez" mealindeki hadis-i şerifde böyledir.

Tarifte geçen "iktiza"dan maksad "talep, istemektir" Bu, ister bir şeyin yapılmasını isterse terkedilmesini talep etmek olsun aynıdır. Yapılmasını talep eğer kat'î bir ifade ile olursa "icab", kat'î olmayan bir ifade ile olursa "nedb" olur. Terkini talep etme eğer kesin bir ifade ile olursa "tahrîm", kesin olmayan bir ifade ile olursa "kerahet" olur.

Tarifteki "tahyîr" den maksat "ibaha" dır, yani yapmakla terketmenin müsâvî olmasıdır, "iktiza" ve "tahyir" kaydıyla beş teklîfi hüküm tarife girmektedir.

Vaz' dan maksat ise bir şeyi bir başka şeye sebep veya şart veya ruhsat veya azîmet kabul etmektir. İşte bunlar vaz'î hükümün çeşitleridir. Meselâ:

"Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar (belli vakitlerde) namaz kıl." [172] ayet-i kerimesi bizatihi şârî' tarafından konulan vaz'î usûlî hükümdür. Namazın farz olup mükellefin zimmetinin bununla meşgul olması için güneşin dönmesini sebep saymak ise fikhî hükümdür.

Böylece usûlî hükümün şer'î nassın kendisi olduğu, fikhî hükümün ise bu şer'î nassın muktezâsı olan neticesi olduğu ortaya çıkıyor. Birinci mana günümüzdeki hukukçuların ıstılahına uygun düşmektedir. Zira onlar "hüküm" ile hâkimden sadır olan nassı kastediyorlar. Onun için "hükümün mantığı şöyle, hükümün mantığı böyle" gibi ifadeler kullanırlar. Ancak fukahânın ıstılahı, bizzat nas ile eseri = neticesini veya şer'î hükümle ona delâlet eden Kur'an veya sünnet veya icmâ veya kıyas delili arasını tefrik ettiği için daha açık ve daha uygundur.

Hükümün Kısımları

Tarifinden de anlaşılacağı gibi şer'î hüküm Teklîfi ve Vaz'î olmak üzere iki kısma ayrılır. Çünkü şârî'in, mükellefin fiillerine taalluk eden sözü ya talep yolu ile veya tahyir yolu ile veya vaz' yolu ile olur. Eğer mükellefin fiiline talep veya tahyir yolu ile taalluk ederse bu teklîfi hükümdür; vaz' cihetiyle taalluk ederse vaz'î hükümdür.

1- Teklîfi Hüküm:

Mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını talep etmeyi veya yapmakla yapmamak arasında muhayyer bırakmayı gerektiren hükümdür. Meselâ:

"Namazı dosdoğru kılın." [173]

"Size oruç yazıldı." [174]

[175]

"Onların mallarından zekat olarak al."

"Beyti hacetmeleri Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır." ^[176]

"Akidleri yerine getirin." ^[177] gibi ayet-i kerimeler fiili talep eden ayetlerdir.

"Haksız, yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın." ^[178]

"Size leş, kan ve domuz eti haram kılındı." ^[179]

"Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın." ^{[180] [181]} gibi ayet-i kerimeler de yapılmamasını talep eden ayetlerdir.

"Kadının erkeğe (hul' bedeli olarak) fidye vermesinde her iki taraf için günah yok." ^[182]

"Namazı sefer halinde kısa kılmanızda bir günah yoktur." ^[183]

"İhramdan çıktığınız zaman avlanınız." ^[184]

"Namaz eda edildikten sonra yeryüzüne dağılın." ^[185] gibi ayet-i kerimeler de yapmakla yapmamak arasında serbest olmayı ifade eden ayetlerdir. Buna teklifi hüküm denilir, çünkü bu bir şeyi yapmak veya terketmek mükellefiyetini getiren veya ikisi arasında muhayyer bırakmayı tazammum eden bir hükümdür. Ancak "mübâha" "teklif" denilmesi tağlib yoluyla.

2- Vaz 'î Hüküm:

Bu, bir şeyi bir şeye sebep veya şart veya mâni saymayı iktiza eden hükümdür.

"Sizden aya şahid olanlar oruç tutsun." ^[186] ayet-i kerimesi sebebe misaldir. Zira hilâlin görülmesi orucun farz olmasının sebebidir.

"Güneş meylettiği vakit namaz kılın." ^[187] ayet-i kerimesinde de vaktin girmesi öğle namazının farz olması için bir sebeptir ve bu mükellefin kudreti dışında olmaktadır.

"Namaza kalktığınız zaman yüzünüzü ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." ^[188] ayet-i kerimesinde "Namaz kılmak isteme" abdestin farz olmasının sebebidir.

"Hırsız erkek ve kadının ellerini kesin." ^[189] ayet-i kerimesinde "hırsızlık yapma" hırsızın elinin kesilmesinde sebep sayılmıştır. "Kim bir düşman öldürürse selebi onundur" yani "üzerindeki silahı, malı, metâi onundur" hadisi şerifinde onu "öldürme" selebine hak kazanmasında sebep sayılmıştır. Bütün bunlar mükellefin kudreti dahilinde olan sebeplerdir. Şarta misal.

"Ona yol bulup gidebilenlerin o evi hacetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." ^[190] ayet-i kelimesidir. Burada mâli ve bedenî gücün bulunması hacin farziyeti için şart kılınmıştır. "Allah abdestsiz namaz kabul etmez" hadisinde abdest namazın kabulünde bir şart sayılmıştır. "Velisiz ve iki âdil şahid bulunmadan nikah olmaz" hadisi şerifinde velinin ve iki şahidin hazır bulunması nikah akdinin sıhhatinde şart kılınmıştır. Bütün bu şartlar mükellefin kudreti dahilindedir. Çocuğun zatı üzerindeki velayetin kalkması için buluşa ermesi, akidlerin geçerli olması için rüşd çağına gelmesi gibi bazı şartlar da vardır ki bunlar mükellefin kudreti dışındaki şartlardır. Mükellefin kudreti dahilindeki "mâni" ye misal "Katil miras alamaz" hadisi şerifidir. Burada sâri "öldürme" yi mirasa bir mâni, engel saymıştır ve bu mükellefin kudreti dahilindedir. Kudretinde olmayana misal ise "babalık" tır. Babanın oğlunu amden öldürmesi halinde Malikiler hariç cumhura göre katilin, maktulün babası olması kısasa mânidir.

Teklifi Hüküm İle Vaz'î Hüküm Arasındaki Fark:

Hükümün bu iki kısmı arasında üç fark vardır:

1- Teklifi hüküm ile mükellefin bir fiili yapması veya yapmaması istenir veya yapmakla yapmamak arasında muhayyer olduğu beyan edilir. Vaz'î hükümle ise teklif veya tahyir kastedilmez. Belki biri diğerine sebep veya şart veya mâni kılınan iki şeyin aralarındaki irtibat kastedilir.

2- Teklifi hükümdeki "bir fiili yapmayı veya yapmamayı talep etme veya ikisi arasında muhayyer kılma" dan şu anlaşılır: Mükellefin bu talebi yerine getirebilmesi için yapmak veya terketmek onun kudreti ve istitâati dahilinde olması lazımdır. Vaz'î hükümler ise yukarıda geçtiği ve aşağıdaki misallerde de geleceği gibi bazıları mükellefin kudreti dahilinde olur bazıları olmaz. Meselâ akit ve tasarruflardaki lafızlar, suçların irtikap edilmesi mükellefin kudreti dahilindedir. Bu lafızlar, ahkâmın terettübü için bir sebeptir, cinayetler cezaları hak etmiş olmak için bir sebeptir. Şunlar da mükellefin kudretinde olmayan vaz'î hükümlerdir. Akrabalığın miras almak için bir sebep olması, mirasın mülkiyet için bir sebep olması, öğle namazının farz olması için güneşin zeval vaktine gelmesinin bir sebep sayılması gibi. Bunlar mükellefin elinde olmayan sebeplerdir.

Mükellefin kudreti dahilindeki şart: Nikah akdi için iki şahit bulundurmak, namazın sıhhati için şart olan taharet gibi. Mükellefin kudretinde olmayan şartlar ise: Küçüğün zatı üzerindeki velayetin (velâye ale'n-nefs) sona ermesi için buluşa ermesinin şart sayılması, tasarrufların geçerli olması için rüşd çağına gelmenin şart olması gibi. Bunlar mükellefin elinde olmayan şartlardır.

Mükellefin kudreti dahilindeki mâniye misal ise vârisin kendisine miras bırakacak yakını öldürmesidir. Kudreti dahilinde olmayana misal de "babalıktır. Cumhura göre katilin, maktulün babası olması kısasa mânidir. Kendisine vasiyyetle mal bırakılmak istenen kişinin mirasçı olması vasiyete mânidir. Her ikisi de mükellefin elinde olmayan mânilerdir.

3- Teklifi hükümler sadece "mükellefi ilgilendirir. Vaz'î hükümler ise "insan"ı ilgilendirir. İster mükellef olsun ister sabi ve mecnun gibi mükellef

olmasın müsavidir, her ikisi hakkında da vaz'î hükümler geçerlidir. Meselâ çocuğun alış-verişi sahihtir. Sabi ve mecnun bir şey itlaf ederlerse tazmin ettirilirlir ve zimmetlerin de borç sabit olur.

TEKLİFİ HÜKMÜN ÇEŞİTLERİ

Teklifi hüküm beş çeşittir:

Bir fiilin yapılması talebi kat'î ise bu icab'dır, kat'î değilse nedb'dir. Fiilin yapılmaması talebi kat'î ise bu tahrim (haram) dir, kat'î değilse kerahet'tir. Hitap "tahyîr" şeklinde ise ibaha'dır.

Böylece yapılması veya yapılmaması istenen ve ikisi arasında muhayyer bırakılan fiiller beş çeşit olmaktadır. Yapılması istenenler "vacib" ve "mendub" olmak üzere iki kısımdır. Terki istenenler de "haram" ve "mekruh" olmak üzere ikidir. Yapıp yapmamakta serbest bırakılan ise birdir o da "mübah"tır.

VACİB

Tarifi:

Vacib, sâri'in kesin bir şekilde mükelleften yapılmasını talep ettiği şeydir. Talebin kesin ve ilzam edici olduğu ya bizzat talep sığasından veya mükellefin bunu yapmaması halinde cezaya müstehak olacağına bildirilmesi gibi haricî bir karineden anlaşılır. Meselâ namaz kılmak, zekat vermek, haccetmek, akidlerin icabını yerine getirmek vacibtir.

Vücub ya "Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin" ayetinde olduğu gibi emir sığasından anlaşılır veya.

"Kâfirlerle karşılaştığınız zaman boyunları vurmaktır (yani vurun)." [\[191\]](#) ayetinde olduğu gibi fiilin yerinde masdarın kullanılmasında veya.

"İmkânı geniş olan nafakayı imkanlarına göre versin." [\[192\]](#) ayetinde olduğu gibi muzari fiilin başına lâm gelmesi (yani emr-i ğâib sığası) ile veya.

"Size oruç yazıldı." [\[193\]](#) ayetindeki gibi fiil ile veya Arap dilinde kesin talebi gösteren meselâ:

"Beyti haccetmek Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır." [\[194\]](#) ayetindeki üzerinde harfinde olduğu gibi diğer üslublardan anlaşılır.

Hükümü:

Vacib, yapılması lazım gelen, yaparı sevap terkedeni ceza gören, kat'î bir delil ile sabit ise inkar edeni kâfir olan bir hükümdür. [\[195\]](#)

Cumhura göre farz ile vacib aynıdır, müteradif kelimelerdir. Her birini terkeden şer'an zemme (İcmâmaya) müstehak olur. Hanefilere göre ise farz, şüphe bulunmayan kat'î bir delil ile sabit olan hükümdür. Meselâ Kur'anı Kerim'le sabit olan İslâmın beş rüknü veya mütevâtür veya meşhur sünnetle sabit olan namazda kıraatin hükmü böyledir. Vacib ise hakkında şüphe bulunan, zannî bir delil ile sabit olan hükümdür. Meselâ zannî birer delil -ki haberi vahiddir- ile sabit olan sadaka-i fitır, vitir ve bayram namazları böyledir.

Namaz kılmak "namazı dosdoğru kılın" gibi kat'î bir delil ile sabit olduğu için farzdır. Namazda fatiha okumak Hanefilere göre vacibdir, çünkü zannî bir delil ile yani "Fatihayı okumayanın namazı yoktur" hadisi ile talep edilmiştir. Ancak doğrusu bu hadis mütevatirdir.

Vacibin Kısımları:

Çeşitli açılardan vacibin dört taksini vardır.

Birinci Taksim- Edasının Vakti İtibariyle:

Edasının vakti itibariyle vacib, mutlak ve mukayyed veya muvakkat diye iki kısma ayrılır. [\[196\]](#)

1- Mutlak vacib Şâri'in edası için bir vakit tayin etmeden kesin olarak yapılmasını talep ettiği şeydir. Meselâ keffâretler. Bunlardan yemin keffâretinin edası için tayin edilmiş bir vakit yoktur. Yeminini bozan kişi keffâreti ya hemen veya daha sonra eda eder. Hac herhangi bir sene tayin edilmeden gücü yetene vacibtir = farzdır.

2- Mukayyed veya muvakkat vacib Şâri'in muayyen bir vakit içinde yapılmasını kesin olarak talep ettiği şeydir. Meselâ beş vakit namaz, her biri için muayyen bir vakit vardır. Meselâ ramazan orucu.

Bu taksime şunlar terettüp eder: Mukayyed vacibi bir özürlü olmadan vaktinden sonraya bırakan mükellef günahkar olur. Muayyen bir vakti olmayan mutlak vacibi ise istediği her hangi bir vakitte eda etmesi caizdir.

Hanefilere göre mukayyed vacib üç kısma ayrılır:

a- Vacib müvessa': Bu, şâri'in tayin ettiği vaktin hem bu ibadeti hem de aynı cinsten başkasını kapsadığı vacibdir. Meselâ: öğle namazının vakti böyledir.

b- Vacib mudayyak Bu, kendisi için tayin edilen vaktin sadece onu kapsayıp o cinsten başkasını kapsamayan vacibdir. Meselâ ramazan ayı. Bu vakte miyarda denilir.

c- Vacib züşebeheyn = Her ikisine de benzeyen vacib Bu, vaktinin bir açıdan başkasını da kapsayıp bir başka açıdan kapsamadığı vacibtir. Meselâ hac. Vakti olan hac ayları başkasını kapsamaz yani mükellef bir yılda ancak bir hac eda edebilir. Bir açıdan da başkasını da kapsar yani hac

amelleri.

"Hac bilinen aylardır." ^[197] ayetinde beyan edilen ayların hepsini kapsamaz. Bu aylar Şevval, Zilkade ve Zilhicceden on gündür. Bu taksime şu hükümler terettüp eder: Vacib müvessa'nın niyetle tayin edilmesi lazımdır. Buna göre öğle vakti, dört rekat namaz kılan kişi eğer öğle namazına niyet ederse bu namazın edası olur, niyet etmezse öğleyi eda etmiş olmaz. Öğleyi tayin edilen vaktinden sonra kılarırsa kaza olur. Vakti içinde namazı bozan herhangi bir sebepten dolayı tekrar eda ederse bu da iade olur. Vacib mudayyak'da, Hanefilere göre mükellefin bunu niyetle tayin etmesi lazım gelir. Buna göre kişi ramazan ayında mutlak olarak oruca niyet etse bu orucu farz oruca sayılır, nafilere niyet etse nafîle olmaz, sadece farz oruç yerine geçer. Çünkü bu ay başka hiç bir orucu kapsamaz.

İkinci Taksim- Şâri' Tarafından Mikdarı Beyan Edilmiş Olması İtibariyle:

Vacib, matlub olan mikdarı bakımından da muhadded ve gayri muhadded kısımlara ayrılır.

1- Muhadded vacib Şâri'in belirli bir miktar tayin ettiği vacibdir. Mükellef bunu ancak şâri'in tayin ettiği şekilde eda ederse zimmeti berî olur. Beş vakit namaz, zekât, mâlî borçlar, satın alınan malların semenleri bu cümledendir. Buna göre mükellef namazları ancak rekatları sayısınca eda ederse, zekatı mikdarmca verirse, satın alınan malın bedelini, ödünç verenin borcunu, kiraya tuttuğunun ücretini üzerinde ittifak edildiği miktarda eda ederse zimmeti berî olur. Bir şey nezretmek de böyledir.

Vacib muhaddedin hükmü: Zimmette borç olarak vacib olur. Hâkim kararı veya rızaya bağlı olmaksızın edasını talep etmek sahih olur. Şer'an tahdid edildiği şekilde eda etmedikçe mükellefin zimmeti berî olmaz.

2- Muhadded olmayan vacib Şâri'in miktarını tayin etmeden mükelleften yapmasını talep ettiği vacibdir. Meselâ Allah yolunda infak etme, birr = iyilik üzere yardımlaşma, nezir sebebiyle vacib olduğu zaman fakirlere tasadduk etme, açığı doyurma, felaketzedeye yardım etme gibi şâri' tarafından sınırlandırılmayan vacibler bu kabildendir. Çünkü bunlardan maksad ihtiyacın giderilmesidir, o da duruma göre değişir. Vacibin bu kısmından sayılan eşin ve akrabasının nafakası da ancak mahkeme kararı veya rıza ile vacib olur ve ancak bundan sonra talep edilebilir.

Muhadded olmayan vacibin hükmü: Mahkeme kararı veya rıza olmadıkça zimmette sabit olmaz. Çünkü zimmet ancak tayin edilmiş bir şeyle sorumlu olur.

Bu taksime şu hükümler terettüp eder: Vacib muhadded borç olarak zimmette vacib olur, borçludan ödemesini talep etmek caiz olur. Vacib gayri muhadded ise zimmette borç olarak sabit olmaz, ödemesini talep etmek caiz olmaz, çünkü zimmet ancak tayin edilmiş bir şeyle sorumlu olur ve talep de ancak mikdan muayyen bir şey için yapılır. Hanefilere göre bunlar mükelleften ancak mahkeme kararı veya rızadan sonra talep edilmesi caiz olur.

Üçüncü Taksim: Yapılması Her Mükellefe Lazım Olup Olmaması İtibariyle:

Edası talep edilmesi itibariyle de vacib ayn ve kifaye olmak üzere iki kısma ayrılır.

1- Vacib-i ayn: Şâri'in her mükelleften yapmasını talep ettiği şeydir. Başka bir mükellefin yapması ile eda edilmiş sayılmaz. Meselâ namaz, zekât, hac gibi ibadetlerin edası, içki, kumar, zina ve faiz gibi haramlardan kaçınmak vacibi ayndır. Bunun hükmü: Her mükellefin yapması lazımdır, bazılarının yapması ile diğerlerinden sakıt olmaz.

Ancak Malikîler hariç cumhura göre hac vacibesinde niyabet caizdir. Çünkü hacda ekseriyetle yol masrafı olduğu için mâlî ibadete de şâmil olması hasebiyle namazdan farklıdır.

2- Vacib-i kifaye: Şâri'in yapılmasını mükelleflerden ayrı ayrı değil toplumundan istediği vacibdir. Bir kısmının eda etmesiyle diğerlerinden sakıt olur. Cenaze namazı, selâm almak, cihad, kaza ve fetva verme vazifeleri, emri bil maruf nehyi anılmünker, boğulanı kurtarma, yangın söndürme, şahitlik yapma, çeşitli sanat ve meslekleri öğrenme birer vacib-i kifayedir.

Hükmü: Vacib-i kifaye herkese vacibdir, ancak mükelleflerden birisi yaparsa günah ve mesuliyet diğerlerinden sakıt olur. Vacib-i kifayenin edası bir şahsın üzerine kalırsa vacib-i ayn olur. Meselâ iyi yüzme bilen bir şahsın birinin suda boğulmak üzere olduğunu görse onu kurtarmak ona vacib olur. Tek başına bir olayı gören şahıs şahitlik için çağrılısa gidip eda etmesi vacib olur. Bir beldede sadece bir doktor olsa acil müdahaleler ve tedaviler ona vacib olur.

Dördüncü Taksim: Taleb Edilenin Taayyün Edip Etmemesi İtibariyle:

Vacib, talep edilen şeyin tayin edilip edilmemesi bakımından muayyen vacib ve muhayyer vacib kısımlarına ayrılır.

1- Muayyen vacib: Şâri'in, o şeyle başkası arasında muhayyer bırakmadan tayin ederek talep ettiği şeydir. Namaz, oruç, gasbedileni geri verme, semeni ve ücreti eda etme gibi vacibler muayyen vaciblerdir. Hükmüne gelince: Mükellef bizzat onu eda etmedikçe zimmeti berî olmaz.

2- Muhayyer veya mübhem vacib: Şâri'in, muayyen sınırlar içinde mübhem bir şekilde talep ettiği şeydir. Meselâ zengin bir insana yemin keffaretinde vacib olan şu üç şeyden birini yapmaktır. Ya on fakir doyurur veya giyindirir veya bir köle azad eder. Bunların hiç birini yapamayan kişi ise üç gün oruç tutar.

Bunun hükmü: Mükellefin üzerine vacib olan şâri'in serbest bıraktığı bu üç şeyden sadece birini yapmasıdır. Yapmazsa günahkar olur ve azaba düşer olur.

MENDUB

Tarifi:

Nedb lügatte bir şeyi yapmaya çağırıp teşvik etmektir. Usûlcülere göre ise "kesin olmaksızın şâri'in mükelleften yapmasını talep ettiği şeydir. Bir fiilin mendub olduğu ya bizzat talep sığası ile bilinir ki "Kişi Cuma günü abdest alırsa ne âlâ ne güzel, gusül yaparsa gusül daha faziletlidir." hadisi şerifinde olduğu gibi icbar ve ilzam olmadığına delâlet eder.

Veya vacib olmadığını gösteren bir karine ile gelen emir sığasıyla bilinir. Meselâ: Borcun yazılmasını emreden ayet-i kerime:

"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın." ^[198] Buradaki emir, hemen akabinde gelen.

"Bir kısmınız diğerlerine bir şey emânet ederse yed-i emin olan kimse kendisine emanet edileni yerine versin." ^[199] ayet-i kerimesindeki mahsus karine sebebiyle vücubdan nedbe sarfedilmiştir. Yani borç veren borcu yazmadan da borçluya güvenebilir demektir. Ayrıca kölelerle "kitabet" anlaşması yapılmasına dair.

"Eğer onlarda bir hayır görürseniz hemen mükâtebe yapın." ^[200] ayet-i kerimesindeki emir de haricî bir karine sebebiyle vücubdan nedbe sarfedilmiştir ki bu karine mâlikin mülkünde tasarruf hürriyetine sahib olmasıdır.

Çeşitleri:

Mendub üç kısma ayrılır.

1- Tekitle Yapılması İstenen Mendub:

Bu, terkedenin cezaya müstahak olmayıp ancak levm ve itaba (gazap ve zemme) müstahak olacağı fiildir. Meselâ, namazı cemaatle kılma, ezan ve ikâmet gibi dinî vecibelerin kemâlini ifade eden fiiller, abdest alırken ağıza burna su alma, namazda fatihadan sonra Kur'an'dan bir şey okuma gibi Rasûlullah (s.a.) in devamlı yapıp nadiren terk ettiği fiiller bu kabildendir. Bu kısma sünnet-i müekkeke veya sünnet-i hüdü denilir.

Hükmü: Yapan sevap kazanır, terkeden ikâba müstehak olmaz ancak levm ve itaba maruz kalır. Fakat ezan ve cemaatle namaz gibi şeâir-i diniyyeden olur da bir belde halkı terkedilmesinde ittifak ederlerse sünneti küçümsedikler için onlara savaş açılması vacib olur.

2- Yapılması Meşru Olan Mendub:

Yapan sevap alır, terkeden itâb ve ikâb görmez. Yatsı namazının ilk dört rekat sünneti gibi Rasûlullah (s.a.) in devamlı yapmayıp bir veya bir kaç defa yapıp terkettiği ameller, haftanın pazartesi ve perşembe günleri oruç tutması gibi bütün nafiye ibadetler bu kabildendir. Bunlar müstehap ibadetler denir.

Hükmü: Bu vasıftaki ibadetleri yapan sevaba nail olur, yapmayan levm ve itab edilmez.

3- Zâid Mendub:

Yani mükellefin (sünnete ittibada) kemâline delâlet eden mendub amellerdir. Yemesinde, içmesinde, yürüşünde, uyumasında, giyimi ve benzeri Rasûlullah'ın âdet gereği yaptığı şeylerde ona tabi olmak bu kabildendir. Bunlar zevâid sünnetler, âdâb ve faziletler denir, zira kişi bunlarla mükellef değildir.

Hükmü: Bu gibi amelleri terkeden levm ve itaba uğramaz. Kişi bu fiilleri Rasûlullah'ı örnek alma ve ona tabi olma niyetiyle yaparsa sevaba nail olur.

HARAM

Tarifi:

Şâri'in kat'î şekilde terkini talep ettiği şeydir. ^[201] Terkin kat'î şekilde talep edilmesi ya.

"Allah alış-verişi helâl faizi haram kıldı." ^[202]

"Anneleriniz size haram kıldı." ^[203]

"Kadınlara zorla miras olmanız size helal olmaz." ^[204]

"Gönül rızası ile olmadıkça hiç bir müslümanın malı helal olmaz." ayet-i kerime ve hadisi şeriflerinde olduğu gibi "haram kıldı, helal olmaz" gibi haram kılındığına delâlet eden bir fiil sığasıyla veya.

"Zinaya yaklaşmayın." ^[205]

"Çocuklarınızı öldürmeyin." ^[206] ayetlerinde olduğu gibi katiyyete delâlet eden nehiy sığasıyla veya.

"O halde pislikten, putlardan sakının, yalan sözden kaçın." ^[207]

"Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz." ^[208] ayetlerinde olduğu gibi

yine katıyyete delâlet eden kaçınıp uzak durmayı ifade eden emir sığasıyla; veya.

"Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıknmış olurlar, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir." [209]

"Hırsız erkek ve kadının ellerini kesin." [210]

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup sonra dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun." [211] ayet-i kerimelerinde olduğu gibi yapılan fiile ceza terettüp ettirilmesiyle anlaşılır.

Çeşitleri:

Haram, lizâtihî ve liğayrihî olmak üzere iki kısma ayrılır.

1- Haram lizâtihî:

Zina, hırsızlık, abdestsiz namaz kılma, mundar hayvan eti yeme, mahremi nikahlama, içki içme, hırsız eti yeme, haksız yere adam öldürme, batıl yollarla insanların malların yeme... gibi bizzat fiilin kendisinde bir mefsedet bulunması sebebiyle sâri tarafından doğrudan haramlığına hükmedilen şeydir.

Hükümü: Bu hiç bir şekilde meşru değildir, mükellef yaparsa bâtil olarak vâki olur. Buna göre meselâ zina neseb ve mirasın sübûtu için bir sebep olmaz. Aynı şekilde mahrem ile nikahlanma nesebin ve mirasın hırsızlık mülkiyetin sübûtu için bir sebep olamaz. Abdestsiz namaz batıldır, murdar hayvan satışı bâtildir. Batılın üzerine hiç bir hüküm terettüp etmez.

2- Haram liğayrihî:

Bu, aslında meşru olup ona ânz olan bir vasıftan dolayı haram olan şeydir. Meselâ, gasbedilen evde namaz kılma, hileli satış, cuma için ezan okunduğu sırada yapılan satış, bayram günü oruç tutma, iftar etmeden peşpeşe oruç tutma, hülle nikahı, bîd'i talâk... gibi arızî bir vasıftan dolayı haram kılınan ameller liğayrihî haramdır. Yani fiilin kendisi haram değildir ancak mefsedet veya mazarrat getiren haricî bir sebepten dolayı haram kılınmıştır.

Hükümü: Asıl ve zatı meşru, vasfı gayri meşrudur. Bu Hanefilere göre şer'î bir sebep olur ve üzerine neticeleri terettüp eder. Meselâ gasbedilen bir elbise ile kılınan namaz sahihtir ve bu farz sakıt olmuştur, ancak o kişi günahkardır. Çünkü gasb fiilini işlemiştir. Faizli ve fâsid bir şartla yapılan satış fâsiddir batıl değildir. Yani kabzedildiği zaman her iki bedel akdi yapanların mülkü olur. Ancak bu habis bir mülkiyettir, sâri' nehyettiği için fesad sebebinin bu mülkiyetten izâlesi vacibdir.

Bir hüküm ifade etmesinin sebebi şudur: Burada haramlık arızî bir vasıftan dolayıdır, amelin rûknüleri var oldukça asıl sebebe bir hâlel gelmez ancak vaasfına gelir. Lizâtihî haram da ise rûknünü veya şartlarından birini kaybetmesinden dolayı sebebin aslına da vâsfa da hâlel gelir, dolayısıyla meşru olmaktan çıkar. "Asıl": Akdin rûknüne yani sığasına veya üzerine akid yapılana veya akid yapanların ehliyetine taalluk eden şeydir. "Vasıf" ise satılan malın veya semenin belirsiz olması veya bir akdin iki akid ihtiva etmesi veya ribevî mallarda fazlalık bulunması gibi akdi ikmal eden tâli hususlara taalluk eden şeydir.

MEKRUH

Tarifi:

Şâri'in, kat'iyet ifade etmeyen bir üslub ile terkini talep ettiği şeydir [212] Kerahet ya "Allah analara âsi olmayı, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi ve vermesi vacib olanı vermemeyi hakkı olmayanı istemeyi haram kıldı. Ve üç şeyi de size mekruh kıldı: Kıl ü kâl, çok suâl sorma ve mal zayi etme.", "Allah (c.c.) in en çok gazabını celbeden helal talaktır" hadisi şeriflerinde olduğu gibi kerahete delâlet eden bir fiil sığasıyla veya

"Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın" [213] ayet-i kerimesinde olduğu gibi kerahete delâlet eden bir karine ile varid olan nehiy sığasıyla anlaşılır. Burada nehyi kerahete çeviren karine "Eğer Kur'an indirilirken onu sorarsanız size açıklanır. Alları onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir" mealindeki yukarıdaki ayetin devamıdır. Yine "sarahate hamledilir, çünkü mesele bizatihi açık değildir; "haram" veya "helal" ile tavsif olunmaz.

Hükümü:

Mekruhu işleyen ikâba müstehak olmaz ancak levî ve itaba maruz kalabilir.

Hanefilere göre mekruh iki kısımdır. [214]

1- Tahrimen Mekruh:

Şâri'in haberi vâhid gibi zannî bir delil ile kat'î şekilde terkini talep ettiği şeydir. Meselâ, başkasının pazarlığı üstüne pazarlığa girmek, birisinin dünürü üstüne dünüre gitmek gibi. Bu iki fiil, âhâd tarikiyle haklarında nehiy varid olduğu için her ilcisi de mekruhtur.

Haram ile tahrîmen mekruh farklıdır. Şöyle ki: Haram, Kur'andan veya mütevâtîr veya meşhur sünnetten kat'î bir delil ile sabit olmuştur, inkar eden küfre girer. Meselâ: Hırsızlık, faiz, zina, içki, erkeklerin ipek giymesi, altın takması bu cümledendir. Tahrîmen mekruhu inkar eden ise küfre girmez. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un dediği gibi aslında tahrîmen mekruh harama daha yakındır.

2- Tenzîhen Mekruh:

Bu şâri'in kat'î olmayan bir ifade ile terkedilmesini talep ettiği şeydir. Savaşlarda kullanıldığı için at eti yemenin mekruh olması, kedinin ve yırtıcı kuşun artığı su ile abdest almanın mekruh olması, sünneti müekkede ve diğer sünnetlerin terki bu cümledendir.

Hükümü: Tenzîhen mekruhu işleyen ne ikâba ne de zemme maruz kalmaz. Ancak efdal ve evlâ olanın aksine hareket etmiş olur. Buna göre Hanefî mezhebinde teklîfî hüküm yedi kısım, cumhura göre beş kısım olmaktadır. Râcih olan cumhurun mezhebidir.

MUBAH

Tarifi:

Mubah, lügatta ilan edilen, müsade edilen manasındır. Usûlcülere göre ise şâri'in mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı şeydir. ^[215]
Bu.

"Bu gün size güzel olan (yiyecek) lar helâl kıldı." ^[216] ve

"Bunların dışındakiler (in nikahı) size helal kıldı." ^[217] ayetlerinde olduğu gibi ya "helal" ve "ibâha" kelimelerinden anlaşılır veya günahın veya vebalin kaldırılmış olmasıyla bilinir. Meselâ:

"Allah'ın sınırlarını (emir ve nehiyelerini) yerine getirememelerinden korkarsanız kadının fidye vermesinde her iki tarafa da günah yoktur." ^[218]

"Kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda size günah yoktur." ^[219]

"Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur." ^[220] gibi ayet-i kerimeler hep ibaha ifade eder. İbâha bazan da karine ile vücûbdan ibahaya sarfedilmiş emir sığasından anlaşılır. Meselâ:

"İhramdan çıktığınız zaman avlanın." ^[221]

"Cuma namazı eda edildiği zaman yer yüzüne dağdın." ^[222] ve.

"Sabahın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yinin için." ^[223] ayet-i kelimelerindeki emirler ibaha ifade eder. Bazan da ibaha aslın istishabı yolu ile de bilinir. Çünkü faydalı şeylerde asıl olan ibahadır. Çünkü Allah (c.c.)

"Yerdeki her şeyi sizin için yaratan odur." ^[224] buyurmuştur.

Hükümü:

Yapılmasına sevap terkedilmesine itab kınama yoktur.

VAZ'Î HÜKÜM VE KISIMLARI

Vaz'î hüküm bir şeyin sebep veya şart veya mâni veya sahih veya fasid veya azimet veya ruhsattan biri olduğunu beyan eden Allah'ın hitabıdır. Tariften de anlaşılacağı gibi yedi kısım:

1- Sebep

Sebep lügatte ip ve kendisiyle başkasına ulaşılan şey manasına gelir. Nitekim.

"Artık o kimse tavana bir sebep uzatsın." ^[225] ayetindeki "sebep" ip manasındır. Usûlcülere göre ise: Naklî delilin, bir şer'î hükme alâmet olduğuna delâlet ettiği zahir ve munzabit bir vasıftır. ^[226] Kıyas bahsinde de gördüğümüz gibi "sebep" "illet"ten daha umumidir. Yani her illet bir sebeptir ama her sebep bir illet değildir.

Çeşitleri:

Bazan sebep hükme münasib olur; o takdirde buna "illet" denir. Meselâ "sefer" ramazanda oruç tutmamanın cevazı için bir sebeptir. Bu, ruhsat gerektiren meşakkati ihtiva ettiği için münasip ve zahir bir vasıftır. "Sarhoş etme" içkinin haram kılınması için bir sebeptir ve bu münasip bir vasıftır, çünkü alkol aklı gidermektedir. "Taammüden öldürme" kısasın farz olması için münasip bir sebeptir. Çünkü kısas insan hayatına yönelen cinayete mani olur; canı ve kanı korur. Bu "sebebe" de illet denir.

Bazan da münasib olmaz. Meselâ güneşin zeval vaktine gelmesi.

"Güneş döndüğü vakit namazı kılın." [227] ayet-i kerimesinde beyan edildiği gibi güneşin dönmesi öğle namazının farz olması için bir sebeptir. Halbuki bizim aklımız bu hükümle sebep arasında açık bir münasebet bulamamaktadır.

"Sizden kim o aya şahit olursa oruç tutsun." [228] ayeti ve "Hilal"i gördüğünüz zaman oruç tutun, gördüğünüz zaman (bayram yapın)" hadisi gereğince hilalin görülmesi orucun farz olması için bir sebeptir. Halbuki asıl hükümle bu sebep arasında açık bir münasebet bulunmamaktadır.

"Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur." [229] ayetinin beyanına göre hac ayları, gücü yetene hac farz olması için bir sebeptir.

Halbuki biz hükümle sebebi arasında makul bir münasebet göremiyoruz. Buna sebep denir, illet denmez.

İster münasip ister gayri münasip olsun -yukardaki misallerde de geçtiği gibi- sebep bazan teklifi hüküm için de bir sebep olabilir. Meselâ şer'î nisaba malik olmak zekâtın farz olması, hırsızlık elin kesilmesinin vacib olması, hastalık ramazanda oruç tutmamanın caiz olması için birer sebeptir.

Sebeb bazan da mülkiyetin veya hellallığın isbatı veya bunların izalesi için bir sebep olur. Meselâ satış mülkiyetin isbatı ve izalesi, vakfetme ve âzâd etme mülkiyetin, nikah hellallığın isbatı, talak bu hellallığın izalesi için bir sebeptir. Akrabalık miras alabilmek, telef etme telef edene tazmin ettirmek için bir sebeptir.

Sebeb ya mükellefin kudreti dahilinde olur veya olmaz. Kısasın vücûbuna sebep olan amden öldürme, ilgili ahkâmın terettübüne sebep olan satış, kira ve nikah gibi akidler mükellefin kudreti dahilinde olduğu halde, namazın farz olması için vaktin girmesi, küçük çocuk üzerinde velayetin sabit olması için "küçük" olma, miras almak için akrabalık mükellefin kudretinde olmayan sebeplerdir.

Sebebin Hükümü:

Müsebbeb (netice) ister bir teklifi hüküm olsun veya bir mülkiyetin veya hellallığın isbatı veya bunların izalesi olsun, ister sebebi ortaya koyan buna terettüp edecek müsebbebi kasedetsin ister etmesin sebep bulunursa mutlaka ona terettüp eden müsebbeb bulunur. Buna göre sefere çıkan kişi istese de istemese de onun için ramazanda oruç tutmama ruhsatı sabit olur, nikah akdi yapan erkeğe mehir ve nafaka vacib olur, hanımını ric'î talakla boşayan kişi "Benim için dönüş yok" dese bile hanımına dönüş (ric'at) hakkı vardır. Çünkü müsebbeb insan tarafından değil sâri' tarafından terettüp ettirilir ve sebeple müsebbeb arasındaki bu irtibat Allah'ın iradesiyle tamlanır.

2- Şart

Şart masdardır. Lügatta bir şeyi ilzam etme ve iltizam etme = kabul ettirme ve kabullenme manasına gelir. Çokluk hali "şurût" tur. Râ'nın hareketiyle "alâmet" manasına gelir, çoğulu "eşrât"tır. Nitekim ayet-i kerimede

"Eşrâtı geldi." [230] denilmiştir, yani kıyamet alâmetleri geldi demektir. Usûlcülere göre şart: Varlığına tesir etmeksizin hükmün üzerine tavakkuf

ettiği şeydir [231] "Varlığına tesir etmeksizin" kaydı ile "sebeb" i dışarda bırakmıştır. Çünkü yukarıda gördüğümüz gibi sebep müsebbebin varlığında müessirdir, zira sebebin varlığı müsebbebin varlığını, yokluğu da yokluğunu getirir. Meselâ namaz kılmak için taharet, abdest, zekâtın farz olması için havli havalan, satış akdinin sahih olması için malı teslim edebilme kudreti, talak vaki olması için evliliğin bulunması, zinanın recme sebep olması için "ihsan" vasfı, yetimin malının kendisine verilebilmesi için rüşdüne gelmiş olması hepsi birer şarttır. Bu şartlar bulunmazsa hüküm bulunmaz, ancak şartın bulunmasından meşrutun = hükmün bulunması lâzım gelmez.

Şart sebebi tamamlar ve üzerine terettüp edecek neticeyi gerçekleştirir. Meselâ satış akdi -şartları tam bulunursa-mülkiyetin intikali için bir sebeptir. Şartları tahakkuk ettiği takdirde nikah akdi cinsel yönden istifadenin helal olması için bir sebeptir. Bu şartlardan birisi de nikahın iki şahidin huzurunda yapılmasıdır. Taammüd ve haksız yere olmak şartıyla öldürme kısas için bir sebeptir.

Şartla rükün arasındaki fark: Bir şeyin varlığı hem rükünün hem de şartın varlığına bağlıdır. Ancak Hanefilere göre rükün "bir şeyin varlığı kendine bağlı olup onun hakikatından bir cüz olan şeydir". Meselâ rükû' namazın bir rükündür çünkü onun bir parçasıdır. Aynı şekilde "kıraat" namazda bir rükündür. İcab-kabul akdin rükündür. Çünkü onun hakikatından bir parçadır. Şart ise "bir şeyin varlığı kendine bağlı olup onun hakikatından hâriç olan şeydir" Meselâ abdest namazın şartıdır ve namazın hakikatından hâriç bir şeydir. Nikahta iki şahidin bulunması, satış akdinde iki bedelin de tayini şarttır, her ikisi de akidden hâriç şeylerdir.

Rükündeki hâlel, yapılan akdi iptale götürür. Şarttaki yani akdin hakikatından hâriç olan akdin vasfındaki hâlel ise Hanefilere göre akdi fesada götürür.

Şartın Çeşitleri:

Şart bazan hükmün şartı bazan da sebebin şartı olur. Zekâtın farz olması için malın üstünden bir yıl geçmesi, satış akdinin oluşması için teslim etme kudreti hükmün şartıdır. Zinanın recmin vücûbuna sebep olması için ihсан, öldürmenin kısasın vücûbuna sebep olması için amden ve zulmen olması

da sebebin şartıdır [232]

Şart ya şer'î olur veya caîi olur. Şer'î şart, akidlerin ibadetlerin ve hadler ikâme etmenin şartları gibi sâri' tarafından konulan şartlardır.

Ca'li şart ise mükellefin kendi tasarruf ve iradesiyle konulan şartlardır. Meselâ vakıf yapanın, hibe ve vasiyet edenin koştuğu şartlar, kocanın hanımını boşamak için koyduğu şartlar, alış-verişte taraflardan birinin diğerine karşı ileri sürdüğü -mesela ev satarken bir müddet oturma şartıyla

satma gibi şartlar ca'li şartlardır.

Ca'li şartın muteber olanı akdin hükmüne ters ve muhalif olmayan şarttır, böyle olursa akid bâtil olur. Buna göre bir şarta bağlı olan veya ilerdeki bir vakte izafe edilen satış veya nikah akdi batıl olur. Meselâ "başarılı olursam bu kitabı sana sattım, görev alabilirsem seninle evlendim" dese akid sahih olmaz,

çünkü akdin hükmü akidden sonraya kalmaz. Ve bu şart akdin muktezası (olan derhal mülkiyetin intikali) na ters düşer. İşte bu şartı muallak ve istikbale izafe edilen şarttır. Şart akdin muktezasını ortadan kaldırmazsa akid sahih olur ve neticeleri terettüp eder. Meselâ evi bir sene oturma şartıyla satma, hanımın babasının evinde oturma şartıyla onunla evlenme gibi. Bu da taraflardan birine bir menfaat temin edecek, akidle beraber zikredilen mukayyed şarttır.

Yukarıda görüldüğü gibi ca'li şart, sâri' nazarında muteber olursa şer'i şart gibi olur, muteber olmazsa batıl olur.

3- Mani'

Mani', varlığı hükmün olmamasını veya sebebin butlanını gerektiren şeydir. Buna göre mâni, hükme mâni olan, sebebe mâni olan olmak üzere iki çeşittir.

Hükme Mâni:

Bu, sebep var olduğu halde hükmün bu sebebe terettübüne mâni olan şeydir. Meselâ haddin infazına mâni olan şüphe, Malikîler hariç cumhura göre katil babaya kısas tatbik edilmesine mâni olan "babalık vasfı", mirasa mâni olan din farkı bu kabildir.

Sebebe Mâni:

Varlığı, sebebin var olmasına mani olan şeydir. Meselâ borç. Şafiîler hariç cumhura göre zekâtın farz olmasına mânidir. Çünkü sebebin tahakkukuna yani nisaba malik olmaya mânidir. Zira bu mala alacaklıların hukukunun taalluk etmesi itibariyle borçlu aslında borca tekabül eden kadarına malik değildir. Hür insanın satılması halinde hürriyet, mülkiyetin sebebinin tahakkuku olan satışın sıhhatine mânidir ve satış batıldır.

4, 5- Sahih ve Bâtil

Sahih, rükünleri ve şer'i şartları tam olup, üzerine şer'i neticeleri terettüp eden şeydir. Fukahaya göre ibadetlerde sahih, fiilin kazayı düşürecek şekilde yapılmasıdır. Buna göre abdestli olduğunu zannederek namaz kılanın namazı fasiddir, çünkü kaza sakıt olmamıştır. Muamelâtta sahih ise üzerine şer'i eseri terettüp eden şeydir. Meselâ satış akdinin şer'i eseri satın alınan maldan intifanın helâl olması, nikahda istimtanın helâl olmasıdır. Gayri sahih, rükünleri ve şartları tam olmayıp üzerine şer'i neticesi terettüp etmeyen şeydir. Cumhuriyet buna bâtil ve fâsid demektedir. İster ibadetlerde ister muamelatta olsun cumhura göre bu ikisi aynı manaya gelir. Meselâ "namaz batıldır" ile "fasiddir" aynıdır, vacib sakıt olmamış zimmet beri olmamıştır. Batıl satış ile fasid satış aynıdır. Mal ve semende mülkiyet intikaline sebep olmaz ve üzerine şer'i bir hüküm terettüp etmez. [\[233\]](#)

Hanefilere göre de ibadetlerde batıl ile fâsid arasında fark yoktur. İbadetler ya sahih veya gayri sahih olur. Nikahta da aynıdır. Bâtil nikah fasid nikah gibidir, her ikisi de eşlerin birbirinden istifadesinin helalliğini ifade etmez ve üzerine eseri terettüp etmez. Akid ve tasarruflarda yani muamelât-ı medeniyyede ise akid ya sahihtir ya batıldır veya fasiddir.

Bâtil:

Siğa veya akdi yapanlar veya üzerine akid yapılan şey gibi asıl ve esasından hâle bulunan ve üzerine şer'i bir netice terettüp etmeyen akiddir. Meselâ mecnunun veya gayri mümeyyiz kişinin yaptığı satış akdi batıldır. Veya satılan şeyin ma'dum = yok olması, nikah akdinin mahremlerden (nikah düşmeyenlerden) biri ile olması halinde batıldır.

Fâsid:

Vasıflarından birinde hâle bulunan akiddir. Yani akdin tamamlayıcısı sayılan, mahiyet ve rükünlerinin haricindeki şartlardan birinde bir hâle bulunup tasarrufun esas ve rükünleri tamam olduğu için üzerine bazı neticeleri terettüp eden akiddir. Meselâ fiyat tesbit edilmeden yapılan veya fâsid bir şartla yapılan satış, şahitsiz nikah akdi fasiddir. Hanefilere göre faside bazı neticeler terettüp eder. Meselâ fasid satışta mal kabzedilirse mülkiyet intikal eder, fâsid nikah akdinde mehir ve iddet vacib olur, duhul ile neseb sabit olur.

6, 7- Azîmet ve Ruhsat

Usûlcülere göre azîmet: Her mükellef için her durumda umumî bir kanun olarak meşru kılınan hükümdür. Namaz, zekat, hac ve diğer şeâiri İslâmın hükümleri böyledir. Azîmet ya vacib olur, veya mendub veya haram veya mekruh veya mubah olur. Alış-veriş, kira, mudârebe ve kısas gibi maslahatı âmmenin ibtidaen meşru kılınmasını gerektiren hükümleri de azîmet cümlesindedir.

Usûlcülere göre "ruhsat" ciddi bir öze binâen, asıl hükmü icab ettiren sebep mevcut olmakla beraber insanların ihtiyaçlarını gözetmek kastiyle veya özel hallerde mükellefe kolaylık göstermek için meşru kılınan hükümlerdir.

Özür:

Izdırar, sefer meşakkati, bir rahatsızlıktan dolayı cemaatle namazı terketmenin caiz olması ve benzeri hallerdir. Tehdit altında küfre götüren bir söz söylemek, zaruret halinde murdar et yemek gibi hükümler de ruhsata misaldir. Birincisinde özür tehdit, ikincisinde ölümden kurtulma zaruretidir. Bu hallerde aslı hükmün sebebi de ortadan kalkmamıştır ki, bu birincisinde imanın farz küfrün haram olduğuna dair delillerin mevcudiyeti ikincisinde meyte = ölmüş hayvan etinin zararlı oluşudur. Ama aslı hükmü icab eden sebep ortadan kalkmışsa meselâ bir müslümanın cepheye karşısındaki küffarın sayısı bire on dahi olsa sebat etmesi vacib iken daha sonra çekilmesine cevaz verilmiş ise buna ruhsat denilmez. Çünkü aslı hüküm yani on kişiye karşı sebat etmenin vacib olması hükmünün sebebi ortadan kalkmıştır ki müslümanların azlığıdır. Zira bu sebatı terketmeleri mubah kılındığı zaman artık az değillerdi, sayıları çoğalmıştı.

Ruhsatın Çeşitleri:

[234] Hanefiler ruhsatı dört kısma ayırmışlardır.

1- Zaruret ve ihtiyaç halinde haram olan bir fiilin mubah olması. Meselâ ölüm veya bir uzvunun kesilmesi gibi bir tehdit altında kalan kişinin kalbinde imanın varlığına mutmain olarak "küfür" kelimesini söylemesi mubahtır. Nitekim Allah (c.c.)

"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde zorlanan hariç, kim, iman ettikten sonra Allah'tı (c.c) inkar ederse (ona Allah'ın gazabı vardır)." [235] buyurmuştur. Ramazanda tehdit altında oruç bozmak, tehdit altında başkasının malını telef etmek, şiddetli açlıktan dolayı meyte = ölmüş hayvan eti yemenin helâl olması, şiddetli susuzluktan dolayı şarab içmenin mubah olması, zalim bir idareciden hayatî tehlike derecesinde korktuğu zaman emri bilmaruf nehyi anilmünker vazifesini terketmenin mubah olması birer ruhsattır. Bunun hükmü cevazdır. Ancak kişi öldürülmekten veya herhangi bir uzvunu kaybetmekten korkarsa o takdirde ruhsatla amel etmesi vacib olur. Çünkü Allah (c.c.)

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın." [236] buyurmuştur. Nitekim Müseylemetülkazzab'a şirin görünerek onun bir peygamber olduğu iddiasını kabul eder görünen bir sahabe hakkında Rasûlullah (s.a.) "Hakkı haykırmıştır, ona tebrikler" diyerek bunu beyan buyurmuştur. Ancak bilhassa küfür kelimesini söyleme tehdidi karşısında azimetle hareket etmek evladır. Lakin şu üç şey: Küfür, öldürme ve zina bazı hallerde ruhsat verilse de hiç bir şekilde helâl olmaz. Küfür söylenmesine ruhsat verilse dahi bizatihî küfür asla helâl olmaz. Diğer ikisi de böyledir.

2- Yapılması halinde mükellef meşakkata düşecekse vacib işlememenin mubah olması. Meselâ

"Sizden kim hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutsun." [237] ayeti gereğince ramazanda yolcu ve hastanın oruç tutmamasının caiz olması böyle bir ruhsattır.

3- Selem akdi gibi mukarrer kaidelere muhalif olmakla beraber insanların ihtiyacı olan akid ve tasarrufların mubah kılınması. Zira selem, olmayanı, satmaktır, bu batıldır. Ancak insanların ihtiyaçlarına binaen din buna cevaz vermiştir. İstisna' akdi de böyledir.

4- Geçmiş şeriatlerde meşru olan ağır hükümlerin kaldırılması ve İslâm ümmeti hakkında bunların hafifletilmesi. Meselâ günahattan tevbe etmişolma için kişinin kendisini öldürmesinin şart kılınması, necaset bulaşan elbisenin temizlenmesi için o kısmın kesilmesinin vacib olması, ibadete mahsus yerlerin dışında kılınan namazın batıl olması... kaldırılan veya hafifletilen hükümlerdendir.

Özetle: Hanefilere göre ruhsat ya mubahtır veya vacibdir. Ayrıca ruhsatı, terfih ruhsatı ve iskât ruhsatı olmak üzere ikiye ayırmışlardır.

Terfih ruhsatı: Birinci kısımda beyan ettiğimiz tehdit altında kelime-i küfrü söyleme, başkasının malını telef etme, ramazanda oruç bozma misallerinde olduğu gibi azimetin delili ve hükmü bakî kalmakla beraber mükellefe kolaylık olması için terkedilmesine müsade edilen ruhsatlara denir. İskat ruhsatı ise azimetin hükmü baki kalmayan ruhsattır. Meselâ şiddetli açlık veya susuzluk halinde meyte yenilmesinin veya şarab içilmesinin mubah kılınması. Zira meyte yemenin veya şarab içmenin haramlığı mecburiyet halinde sakıt olur.

Aslında bu taksim manasızdır, çünkü şer'î naslar ikrah = tehdit hali ile ızdırar (mecburiyet) halini ayırmamıştır. Çünkü ikrah bir nevi ızdırardır, her iki halde de zarurete binaen haram mubah kılınmaktadır. Bütün ruhsatlar, haram hükmü ve delili baki kalmakla beraber terfih ve tahfif için meşru kılınmıştır.

Ruhsatın vaz'î hükmün kısımlarından biri olduğu açıktır. Zira zaruret haramın mubah kılınmasında bir sebeptir. Bir özrün ortaya çıkması da vacibin terkedilmesindeki tahfif = kolaylaştırma konusunda bir sebeptir. Meşakkatin defî bazı akidlerin sahih kabul edilmesine bir sebeptir.

HAKİM

Hükmü ister vahiy ister icthadla bilinsin şeriatla hâkim Allah'dır. Bunda âlimlerin ittifakı vardır. Onun için "Hüküm Allah'ın, mükellefin fiillerine taalluk eden hitabıdır" demişlerdir. Buna delil.

"Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır, o sağlam hüküm verenlerin en hayırlısıdır." [238] ayet-i kerimesidir.

Âlimler arasındaki ihtilaf sadece Allah'ın hükmünün ne ile bilineceği hususundadır: Bunun için mutlaka din lazım mıdır yoksa peygamber göndermeden de aklın bu hükümleri idrak etmesi mümkün müdür? İşte bu hüsn (doğru, iyi ve güzel) ve kubhün (yanlış, kötü ve çirkin) akli olup olmadığı meseledir.

[239] Bu hususta üç mezheb vardır.

Birincisi: Ebulhasen el-Eş'arî'ye (v.324 H.) tâbi olanların mezhebi olan Eş'arî mezhebi: Buna göre hüsn-kubüh şer'îdir. Kitaplar ve peygamberler olmadıkça akıl, Allah (c.c.) in mükellefin fiilleri hakkındaki hükmünü idrak edemez. Çünkü bu fiiller hakkında akıllar çok farklı olur. Bazı akılların güzel bulduğu fiilleri diğer bazıları kabih bulur. Onun için iman, namaz, hac gibi dinin emrettiği her şey hasen, küfür ve diğer haramlar gibi

nehyetiği şeyler de kabih olur. "Aklın güzel kabul ettiği Allah nezinde de hasen = güzeldir, yapılması matluptur, yapan sevab alır. Aklın kabih gördüğü şey de Allah nezinde kabilidir, terkedilmesi matluptur ve yapan ceza görür" demek caiz değildir. Bundan dolayı kendisine din gelmeyen ve bir peygamberin daveti ulaşmayan insan her hangi bir şeyi yapmakla veya terketmekle mükellef olmaz. Ona ne sevap ne de ceza vardır. İnsanlardan uzak tam bir uzlet içinde yaşayan ve kendisine ne bir din ne de bir peygamber daveti ulaşmayan kişi kurtulmuştur, mükellef değildir. İki peygamberin geliş dönemi arasında yaşayan fetret insanı da kurtulmuştur. Hiç bir şeyle mükellef değildir, ne bir sevap ne bir ceza hak etmezler. Nitekim:

"Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azab edecek değiliz." [240] ayeti buna delildir.

İkincisi: Vasıl bin Ata (v. 131 H.) ve Amr b. Ubeyd'e (v. 144 H.) tâbi olanların mezhebi olan Mutezile mezhebi: Buna göre hüsn ve kubh aklidir. Hiç bir peygamber veya kitap aracılığı olmadan, fiillerde mevcut olan fayda ve zarar sıfatlarından hareket ederek akıl kendi başına Allah'ın, mükellefin fiilleri hakkındaki hükmünü bilebilir. Aklın güzel gördüğü şey Allah'ın talep ettiği şeydir ve yapan sevab alır, aklın kabih gördüğü şeyin de terki vacibdir ve yapan ikâb görür.

Binaenaleyh kendilerine peygamber daveti ve Allah'ın ahkamı ulaşmayan herkes akıllarının irşad ettiği şeylerle mükelleftir. Akıllarının güzel gördüğünü yapar, kabih gördüğünü terkederler. Çünkü her akıllı insan meselâ doğruluğun, vefanın, emanete riayet etmenin, nimete şükretmenin, güzel olduğunu, yalanın zulmün, hıyanetin ve nimete nankörlük etmenin kabih olduğunu idrak eder.

Üçüncüsü: Ebû Mansûr Matürîdî'ye (v. 333 H.) tâbi olanların mezhebi olan Matürîdî mezhebi ki Hanefî âlimleri de bu mezheptendir. Buna göre hüsn-kubh aklidir, şer'î değildir. Fiillerden çıkan neticelere bakarak akıl hüsn ve kubhu idrak eder. Aklı selîmin güzel gördüğü güzeldir, yanlış gördüğü yanlıştır. Ancak Allah'ın mükellefin fiilleri hakkındaki hükümleri bizim akıllarımızın idrak ettiği hüsn ve kubha muvafık olması lazım gelmez. Çünkü akıl yanılabilir.

Eş'arîler her ne kadar aklın bazı fiillerde sevap veya cezanın illet ve sebebini idrak edebileceği hususunda Mutezile ile beraber iseler de, onlara göre din gelmeden kulun zimmeti her hangi bir şeyi yapmak veya terketmek talebi ile meşgul sayılmaz ve din gelmeden Allah tarafından asla bir ceza verilmez.

Mezhepler arasındaki bu ihtilafın neticesi sadece kendilerine peygamber daveti ve din ulaşmayan kişiler hakkında görülür. Kendilerine din gelenlerde ise fiillerdeki hüsn ve kubhun ölçüsü şeriatla bulunan şeydir, alimlerin ittifakıyla onların akıllarının idrak ettiği şey değildir. Dinin emrettiği şey hasen nehyettiği şey kabihdir.

MÜKELLEFİN FİİLLERİ

(EI-MAHKÛMÛ FİH)

Tarifi

el-Mahkûmü fih veya el-mahkûmü bih adı da verilir. Gerek iktiza, gerek tahyir gerekse vaz' yoluyla sâri'in hitabı taalluk eden mükellefin fiilidir. Meselâ.

"Namazı kılın." [241] ayetinde fiile taalluk eden bir icab vardır ki, o "namaz kılma" tır ve bu fiili vacib kılmıştır. "Akidleri yerine getirin". [242]

"Ey iman edenler, belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın." [243] ayeti kerimeleri de böyledir.

"Adam öldürmeyin." [244] ayet-i kerimesi de bir fiile taalluk eden bir tahrim ifade etmektedir ki o "adam öldürme" dir ve bu fiili haram kılmıştır.

"Kendinizin ancak göz yumarak alabileceğiniz bayağı şeyleri vermeye yellenmeyin." [245] ayet-i kerimesi de mükellefin fiillerinden birine taalluk eden keraheti ifade etmektedir ki bu malın habis (âdî) olanını infak etmektir. Ayet-i kerime bu fiili mekruh kılmıştır.

"Cuma namazı eda edildiği zaman yeryüzüne dağıdın." [246] ayetinde yer yüzüne dağılmanın mubah olduğu ifade ediliyor ki mükellefin fiili ile ilgilidir.

"Sizden kim hasta olur veya yolcu olur (oruç tutamaz) sa başka günler tutsun." [247] ayet-i kerimesinde de hitap bir fiile taalluk etmektedir ki bu hastalık ve seferdir. Bu hitap her iki fiili de, oruç tutmamayı mubah kılan sebep kabul etmiştir.

Teklifi hükümde mahkûmu fih ancak mükellefin kudreti dahilindeki fiillerde olur ve onu vacib veya mendub veya haram veya mekruh veya mubah kılar. İşte bu sebepten "Teklif ancak fiile olur" [248] demişlerdir. Yani dinin teklifi hükmü ancak mükellefin fiiline taalluk eder demektir. Haram ve kerahetle mükellef olunan şey haram veya mekruh olan fiili işlememektir.

Vaz'i hükümde mahkûmu fih ise mükellefe ait bir fiil olabileceği gibi mükellefe ait olmayıp ona götüren bir sebep de olabilir. Meselâ zeval vaktinde güneşin dönmesi mükellefin üzerine namazın farz olması için bir sebeptir. Zira vaz'i hükmün mükellefin fiiline taalluku, onun bir sebep veya şart veya mâni olarak teklifi hükme taalluku vasıtası ile olur.

Teklifin Şartları

Bir fiil ile teklif = mükellef tutmanın sahih olması için şu üç husus şart kılınmıştır.

1- Bu fiil, mükellef nezdinde malum olmalı, Taki onu bilerek yapması ve talep edildiği gibi yerine getirebilmesi düşünülebilir. Rükunleri şartları ve nasıl eda edileceği bilinmedikçe insan namazla mükellef olmaz. Çünkü "Namaz kılın" emri mücmeldir, mutlaka bu mücmelin Rasûlullah tarafından beyan edilmesi lazımdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) da bunu yapmış ve "Namazı benim gibi kılın" buyurmuştur. Zekat, oruç, hac gibi

diğer farzlar da böyledir. Nasları mücmeldir. Ancak bunlar beyan edildikten sonra insanın bunlarla mükellef tutulması sahih olur. İşte Allah (c.c.) in de.

"Sana da Kur'an-ı indirdik ki kendilerine indirilene insanlara beyan edesin." [249] ayetinde ifade ettiği gibi Peygamber (s.a.)'in vazifesi budur.

Bu fiilin mükellef nezdinde malum olması, "mükellefin hakikaten bilmesi," manasına değildir. Maksad onu öğrenme imkânına sahip olması demektir. Bunun için onun îslâm beldesinde bulunması yeterlidir. Fukahanın koyduğu şu kaide bunu ifade etmektedir. Dâru'l-İslâmda ahkâmı bilmeme mazereti kabul edilmez.

2- Mükellef Allah (c.c.) in bu fiili taleb ettiğini bilmelidir ki, mükellefin ameli itaat ve Allah'ın emirlerine imtisal sayılsın. Çünkü itaat emre muvafakattir, imtisal de emri uyulan bir örnek kabul etme demektir. Yine burada da maksad Allah'ın taleb ettiğini bilme imkânıdır, bilfiil bilmesi değildir.

3- Taleb edilen fiil yapılması mümkün olan bir şey olmalıdır ki mükellef onu dilediğinde yapabilsin ve terkedebilsin. Bu şart şu üç neticeyi doğurmaktadır:

a) İster lizâtihi ister ligarihî olsun müstehilî teklif sahih olmaz. Lizâtihi müstehil zıtları birleştirmek, aynı anda iki ayrı yerde bulunmak gibi varlığı aklen tasavvur edilemeyen şeylerdir. Meselâ bir şeyi aynı anda bir şahsa hem vacib hem haram kılmak gibi.

Ligarihî müstehil, aklen varlığı tasavvur edilebilen ancak âdeten vaki olmayan şeylerdir. Meselâ insanın aletsiz uçması, dağı taşınması gibi. Çünkü aklen veya âdeten varlığı tasavvur edilemeyen şeyi mükellefin yapması mümkün değildir, bu onun vüs'unda (gücü dahilinde) değildir, halbuki teklif vüs'a göredir.

b) Şer'an insanın, başkasının bir fiili yapması veya yapmaması ile mükellef tutulması sahih olmaz, çünkü bu onun imkânı dahilinde değildir. Zira bu kişinin = gücü yetmeyeceği şeyle mükellef tutulması demektir. Meselâ bir insan kardeşinin namaz kılması, babasının zekat vermesi, komşusunun hırsızlık

yapmaması ile mükellef tutulmaz. Sadece ona nasihat etme ve emri bilmaruf nehyi anilmünkerle mükellef olur.

c) İnsanın kendisinin iradesiyle olmayan ve onda bir rolü de bulunmayan fitrî şeylerle onu mükellef tutmak şer'an sahih olmaz. Meselâ utanınca yüzünün kızarması, korkması, sevinmesi, kin tutması, sevmesi, yeme-içme iştihası gibi insanın yaratılışından gelen hususlar bu kabildendir. Çünkü bunlar insanın irade ve ihtiyarına boyun eğmez, onun kudreti haricindedir. Kalbinin, hanımlarından birine diğerinden fazla meyletmesi de böyledir.

Zahiri bu gibi şeylerle mükellef kıldığını gösteren bir nas vârid olursa o hükmün zahiri manası alınmaz. Meselâ "Ve ancak müslüman olarak ölin." [250] ayetiyle İslâmı teşvik kastedilmektedir.

"Böylece elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürleneni sevmez." [251] ayeti ile de hüznün halinde insanların öfkelenmesi sevinç halinde böbürlenip gururlanmaktan menedilmesi kastedilmektedir. "Hiç biriniz, ben kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz" hadisi şerifi ile hakikaten "sevgi" kastedilmiştir. İtaat ve emirlerine uyma kastedilmiştir. "Öfkelenme!" hadisinde nehyedilen öfke değildir, çünkü öfkelenme yaratılıştan var olan bir şeydir, insanın kudreti dahilinde değildir. O halde maksad öfkenin sebeplerinden uzak durmak veya gazab halinde iken nefisle mücadele ederek onu intikam almaktan menetmektir. "Allah'ın maktul kulu ol, katil kulu olma" hadisi şerifi de "Başkasına zulmetme, hakkına tecavüz etme" manasınadır, "Sen başkasını öldürme! Başkası seni öldürsün" demek değildir.

Meşakkatli Fiillerle Mükellef Kılma:

Fiilin, mükellefin kudreti dahilinde olmasının şart kılınması, teklifin mükellefe meşakkat getirecek hiç bir şey ihtiva etmemesini gerektirmez. Çünkü fiilin mükellefin kudreti dahilinde olmasıyla meşakkatli olması arasında bir tenakuz yoktur. Zira hiç bir teklif meşakkatten hâli değildir. Ancak Allah (c.c.) bize ihsan etti ve bizden tahammül edilemeyecek meşakkatleri kaldırdı. Buna göre meşakkat mutâd ve gayri mutâd olmak üzere

iki kısma ayrılır. [252]

1- Mutâd meşakkat: Bu, insanın herhangi bir zarar görmeden tahammül edebileceği meşakkattir. İşte şâri' bu meşakkati bizden kaldırmamıştır. Zira hayatta her amel az-çok meşakkatten hâli değildir. Zâten "teklif" külfet ve meşakkat olan şeyin yapılmasını talep etmektir. Lâkin bu meşakkat tahammül edilebilir cinstendir.

Ancak şâri'in bizi mükellef tuttuğu amelleri koymaktan maksadı bu meşakkat değildir. Bilakis maksad bu meşakkate terettüp eden maslahatlardır. Meselâ oruçtan maksadı aç-susuz bırakarak insana elem vermek değildir. Bilakis maksad ruh safiyeti, beden sıhhati ve merhamet duygularının gelişmesidir.

Asıl maksad meşakkat değilse meşakkatleri kastedip onun artmasını istemek sahih değildir. Meselâ mescide giden düzgün yolu bırakıp da bozuk yoldan gitse, bu fiili ile de fazla sevap beklese niyette hata etmiştir, ona sevap yoktur.

2- Gayri mutâd meşakkat: Bu, insanın âdeten tahammül edemeyeceği, tasarruflarını alt-üst edip hayatının düzenini bozan çoğu zaman faydalı amelleri yerine getirmesine mâni olan ağır meşakkattir. Şer'an bunlarla teklif vaki olmamıştır. Çünkü Allah (c.c.) bizi sıkıntıya ve ağır meşakkate düşürmeyi kastedmemiştir. Meselâ savmi visali, (iftar etmeden ard arda tutulan oruç) her gece teheccüde kalkmayı ve yürüyerek haca gitmeyi emretmemiştir. Nitekim ayet-i kerime ve hadisi şeriflerde buna işaret edilmiştir:

"Allah size kolaylık ister, zorluk istemez." [253] "Allah sizden hafifletmek ister, çünkü insan zayıf yaratılmıştır. "Müsamahakar hanif (Hak din) le gönderildim, Rasûlullah (s.a.) iki şey arasında serbest bırakıldığı zaman, bir vebal olmazsa mutlaka en kolayım seçmiştir. Seferde namazların kısaltılması, oruç tutmamanın cevazı gibi ruhsatların meşru oluşu... Bütün bunlar "teklifi mâlâyütâk"ın vaki olmadığına delildir. İnsanlardan zararlı defetmek ve onların vüs'ünde olmayan şeylerle telif olmaması için şer'an böyle bir teklif vaki olmamıştır.

Eğer bu meşakkat amelin kendisinde varsa Allah (c.c.) ruhsatlarla bunu kaldırmış ve ruhsatlarla amel etmeyi teşvik etmiştir: "Allah (c.c.) azimlerinin yapılmasını sevdiği gibi ruhsatlarının yapılmasını da sever." Amelin kendisinde meşakkat olmaz da mükellef isteği ile bunu

celbederse Allah (c.c.) bunu nehyetmiş ve haram kılmıştır.

Hadisi şeriflerde varid olan ibadet için ibadet mahalline gitmenin sevap olduğuna ve bunun meşakkat mikdarınca olacağına dair haberlere gelince, bunlarda asıl maksad bizzat meşakkat değil belki bu uğurda sa'yü gayreti teşvik, gidilecek mahallin faziletine işaret veya sevabın büyük olması için meşakkate sabretmek lazım geldiğini ifade etmektedir. Buna göre cihaddaki meşakkat de tâbidir metbu' ve maksud değildir.

el-Mahkûmü fih'in Kısımları:

Hanefiler Allah'ın hükmü taalluk eden mükellefin fiilini dört kısma ayırmışlardır. Bunlar halis Allah hakkı olanlar, halis kul hakkı olanlar, Allah ile kulları arasında müşterek olduğu halde Allah hakkı galib olanlar, Allah ile kulları arasında müşterek olduğu halde kul hakkı galip olanlar.

Allah hakkı: Faydası herhangi bir ferde ait olmasızın umuma taalluk edip menfaatinin şümulünden ve mevkiinin azametinden dolayı Allah'a nisbet edilen haktır. Yani bu topluma ait bir haktır ve hükmü muayyen bir ferdin maslahatı için değil umumun maslahatı için meşru kılınmıştır.

Kul hakkı: Başkasının malının haram olması gibi kendisine hususî bir maslahatın taalluk ettiği haktır. Her birini kısaca açıklayalım:

Birinci kısım: Sadece Allah'a ait olan haklar.

Bunun hükmü: İnsanın vazgeçmesi veya yerine getirmekte ihmal göstermesi mümkün olmayan haklardır. Meselâ hadler böyledir. Bunlar de sekiz çeşittir:

1- Mahza ibadet olanlar: İman ve İslâmın beş rüknü gibi kendisiyle dinin ikâmesi kastedilendir. Bunların meşru kılınmasının hikmeti sırf mükellefin maslahatı değil umumun maslahatını gözetmektir.

2- İçinde meûnet manası olan ibadet. Meûnet: Mal veya can için verilir bunları muhafazasına sebep olan bir çeşit vergidir.

Meselâ sadaka-i fitır. Bu bir ibadettir. Çünkü muhtaç olanlara tasadduk edilerek Allah'a yakın olunur bu sebeple onda niyet şarttır. Sadaka-i fitır, kölesi ve küçük oğlu gibi başkaları sebebiyle mükellefin üzerine vacib olduğu için bir meûnettir. Nitekim bunların nafakaları da ona vacibdir. Bu sebeple sadaka-i fitırda mahza ibadetlerde olduğu gibi kâmil ehliyet aranmaz, dolayısıyla sahibinin ve mecnunun malından da verilmesi vacibdir.

3- İçinde ibadet manası olan meûnet: Meselâ ziraî arazinin mahsul ve meyvasından alına öşürler. Bu, arazinin sahibinin elinde kalması ve her hangi bir tecavüze karşı onu muhafaza etmenin karşılığında alınan bir meûnettir. Malların zekatında olduğu gibi bu da nema ile ilgili olduğundan bir ibadettir, bu yüzden zekatın harcandığı yerlere harcanır.

4- İçinde ukubet = ceza manası olan meûnet: Meselâ haraç. Haraç, arazinin sahibi elinde kalması ve onun muhafaza edilmesi karşılığında alınan bir meûnet = vergidir. Ukubet olması ise sahibinin İslâmı kabul etmeyip araziye işlemeye razı olması karşılığında konulmasından dolayıdır. Şu da unutulmamalıdır. Haraç koyan Hz. Ömer'dir, bununla araziye işletenlere ceza vermeyi kastetmemiştir.

5- Ukûbet-i kâmile: Meselâ zina, hırsızlık, içki içme cezaları, tazir cezaları. Bunlar sırf Allah hakkı için tatbik edilen cezalardır. Çünkü bunlar umumun maslahatı için meşru kılınmıştır birisinin vazgeçmesiyle sakıt olmaz.

6- Ukûbet-i kâsıra: Meselâ katilin, maktulün mirasından mahrum kılınması. Bu, eksik bir ukubettir. Çünkü istihkak sebebi olan akrabalık mevcut olduğu halde miras alamamakta ve katilin bedenine bir elem, malına bir noksanlık getirmeden sadece mirastan mahrumiyetine sebep olmakta, işte bu sebeple ukûbet-i kâsıra sayılmaktadır. Bu yüzden bu ukubet kendisinden ona miras kalacak şahsı öldüren sabi hakkında sabit olmaz. Hanefilere göre vâris mülkü olmayan bir yere çukur açsa kendisinden ona miras kalacak kişi oraya düşüp ölse varis ölümüne sebep olduğu için mirastan mahrum bırakılmaz, çünkü sebep olma hakikaten öldürme değildir.

7- İçinde ibadet manası olan ukubet: Bu haklar, yemin keffareti, zihar keffareti, hata ile öldürme keffareti gibi ibadetle ukubet arasında haklardır. İbadet manası da vardır çünkü oruç keffareti köle azadı, fakir doyurma gibi ibadet olan şeylerle eda edilir. Ayrıca diğer ibadetler gibi kişi bizzat kendisi edâ eder.

8- Kimsenin zimmetine taalluk etmeyip kendiliğinden var olan haklar. Bunlar madenlerden, definelere, ganimetlerden beşte bir olarak alınan haktır. Bunları her hangi bir insan ibadet olarak eda etmez, onun için verirken niyet şartı da yoktur, âmmenin (kamunun) maslahatına harcanır.

İkinci kısım: Kul hakları.

Bunlar, asıl maksad ferdin maslahatını korumak olan haklardır. Meselâ telef edilen eşyanın bedeli, satılan malın ve bedelinin mülkiyeti, rehini hapsedme hakkı, şüfa hakkı gibi haklardır. Hükmüne gelince: Sahibi bunlardan vazgeçebilir. Çünkü her mükellef kendisi hakkında tasarrufta bulunabilir. Ayrıca bu haklar âmme maslahatına ait haklar değildir.

Üçüncü kısım: Kul hakkı da bulunmakla birlikte Allah hakkı galip olanlar.

Hanefilere göre bu haddi kaziftir. İnsanların ırzının korunması sebep olması onu Allah haklarından kılmaktadır. İftiraya uğrayan kişiden yüz kızartıcı durumu defetmesi ve onun şeref ve namusunu koruması sebebiyle de ferdin veya kulun haklarından sayılmaktadır. Ancak Allah hakkı gâlibdir, bu sebeple iftiraya uğrayanın affetmesiyle ceza sakıt olmaz.

Şafilere göre haddi kazifde kul hakkı gâlibdir. Böylece şer'î hadlerin her birinde Allah hakkının yani topluma ait hakkın var olduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü kısım: Allah hakkı da bulunmakla birlikte kul hakkı galip olanlar.

Meselâ kasten adam öldürme kısas tatbiki: Bu, kanın ve emniyetin muhafazasını sağladığı için Allah hakkıdır. Aynı zamanda kul hakkıdır da. Çünkü maktulün velilerinin maslahatını sağlayıp onların içindeki kin ve gayrı söndürmektedir. Dolayısıyla kul hakkı ağır basmaktadır. Bu cinayet toplumdaki çok maktul tarafına dokunmaktadır. Bu yüzden ki kısas tatbik edilmesi için mutlaka maktulün velisinin talep etmesi lazımdır. Kısastan vazgeçme veya onun yerine mâlî bir bedel isteme hakkı da ona aittir. Hâkim de kısası infaz eder. Hâkimin gözetiminde velinin de infaz etmesi mümkündür. Şeriat kısasda hem ferde hem de topluma ait olmak üzere iki hak tanımakla beşerî kanunlardan farklılık arz etmektedir. Beşerî kanunlar ise ceza verme hakkını sadece topluma ait kılmaktadır. Aynı şekilde kanun zina suçu sabit olan kadına verilecek cezayı kocaya ait şahsî bir hak olarak tanımıştır, dolayısıyla ancak şikayeti olursa dava açılabilir, icraatı durdurma hakkı da yine ona aittir. Halbuki şeriat bu cezayı tamamen Allah'a (topluma) ait bir hak olarak kabul etmiştir.

MÜKELLEF (el-MAHKÛMÛ ALEYH)

Tarifi

el-Mahkûmü aleyh, fiiline sâri'in hitabı veya hükmü taalluk eden insandır ki buna "mükellef" denir.

[254]

Mükellefte iki şart aranır.

1- Mükellef, teklifin delilini anlama kudretine sahip olmalı. Çünkü teklif bir hitabdır. Akılı ve idraki olmayana hitap etmek muhaldir. Anlama kudreti akıl ile olur. Çünkü akıl anlama ve idrak vasıtasıdır. Emre imtisal de bununla mümkün olur. Akıl gizli, görülmeyen bir şey olduğu için şâri' teklifi hislerle anlaşılabilen değişmeyen bir şeye bağlamıştır ki o akıllı olarak bulûğ çağına gelmektir. Bulûğ aklın mazinnesidir. Yani hayrı-şerri, faydalıyı-zararlıyı, kâmil ve açık şekilde anlamasıdır. Bu sebeple, teklif delilini anlamak için aranan akla tam sahip olmadıktan için ne mecnun ne de sabi mükellef tutulmaz. Uykudaki kişi de mükellef olmaz.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, bulûğa erinceye kadar sabîden, ayılınca kadar mecnundan."

Sabi ve mecnuna zekatin, hanımının ve yakınlarının nafakasının telef ettiği malların tazminin vacib olması ise onlara bir teklif değildir, bu onların malından, malın hakkım.eda etmek üzere veliye bir tekliftir.

"Ey iman edenler siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın." [255] ayet-i kerimesinde sarhoşun namazdan nehyedilmesine gelince bu sarhoş halinde onu namazdan nehyetme değildir, bu ayık iken namaz kılmak istediği sırada sarhoş olmasını nehyetmektir.

Cumhura göre sarhoşun talakının geçerli olmasına gelince, bu teklif babından bir şey değil, bilakis bu, güneşin zeval vaktine gelmesinin namazın farz olmasına bir alâmet sayılması gibi "talak" lafzını teleffuz etmesinin talakın geçerliliğine bir alâmet sayılması sebebiyle bir hitab-ı vazî cümlesindedir. Geçerli sayılmasından maksad ona ceza olup caydırıcı olmasıdır.

İslâmın bütün insanlara şâmil bir din olması itibariyle Arap olmayanların Arapça lisanını anlamadıkları halde şer'î hükümlerle mükellef olmalarına gelince bu, şu iki husustan biri vasıtasıyla tamam olur: Ya şer'î tekâlîf = hükümlerin yabancı dillere terceme edilmesi suretiyle veya bir gurubun esası bir şekilde dinî tahsil yaptıktan sonra yabancı dilleri öğrenmeleri ve Allah yoluna davet için bunların diğer beldelere gönderilmeleri suretiyle olur. Bu farz-ı kifayedir. Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:

"Sizden hayar çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." [256]

Şu da unutulmamalıdır: Kur'an naslarının bizzat tercemesi mümkün değildir, ancak Kur'an'ın manaları terceme edilir ki o da Kur'an değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm Arap lisanı ile inmiştir ve Allah (c.c.) bununla Kur'anın benzerini veya bir süresinin benzerini getirmeleri için bütün insanlara meydan okumuştur. Bu, üslubu, nazmı, belagatı ile kıssaları ve gaibden haberleriyle Rasûlullah'ın ebedî mucizesidir.

2- Kişi teklife ehil olmalıdır. Ehil olma lügatta layık ve uygun olma dernektir. Ayet-i kerimede:

"Zaten onlar buna pek layık ve ehil kimselerdi." [257] buyrulmuştur. Bu da akıl ve idrak ile mümkün olur.

Usûlcülere göre ehliyet insanın hakları elde etmek ve tasarrufları eda etmeye uygun halde olmasıdır. Vücub ehliyeti ve eda ehliyeti olmak üzere iki çeşittir. [258]

Vücub ehliyeti, insanın kendi lehine ve aleyhine olan hakların vacib olmasına ehil olmasıdır. Bunun esası hayatın varlığıdır. Fukaha nazarında bunun adı "zimmet" tir. Zimmet, insanı leh ve aleyhinde vacib olan şeylere ehil yapan şer'î bir vasıftır. Daha teknik ifadeyle: Layık ve uygun olma manasındaki "ehliyet" ile her insanda var olduğu takdir edilen, farz edilen itibarî bir kap manasındaki "zimmet" farklıdır. Kanunculara göre ehliyetin adı "kanunî şahsiyet" tir.

Vücub ehliyeti, her insanın cenin olarak tekevvün etmesinden itibaren sabit olup ölümüne kadar hayatın bütün merhalelerinde devam eden ehliyetir. Çünkü bunun esası insandaki fitrî özelliştir.

Eda ehliyeti ise insanın, fiil ve sözlerin kendisinden şer'an muteber olacak şekilde sadır olması için uygun olmasıdır. Bu ehliyetin esası akıl ve temyizdir, "mesuliyet" ile aynı manadadır. Meselâ bu insan namaz kılsa, oruç tutsa, hac etse bu ibadetleri sahih olur, ondan bir akid veya tasarruf sadır olsa şer'an sahih olur ve hükümleri üzerine terettüp eder. Bir başkasının malı, canı veya ırzına karşı bir cinayet işlese cezalandırılır.

Ehliyetin Safhaları

İnsan, ana karnında cenin olarak tekevvününden itibaren bulûğ çağına kadar dört merhaleden geçer. Ehliyeti bu safhalarda ya kâmil olur veya nakıs olur. Bu merhaleler: Ceninlik devresi, sabilik veya çocukluk devresi, temyiz devresi ve bulûğ devresidir. Sabilik çağı doğumdan başlar yedi yaşında sona erer. Temyiz çağı yedi yaşını tamamladıktan sonra bulûğ kadardır.

Ehliyet çeşitlerinin her biri bu devrelerde ya kâmil olur veya nakıs olur.

1- Nakıs vücut ehliyeti: Bu, cenin ana karnında iken sabit olur. Canlı doğması şartıyla miras, vasiyet, vakıftaki istihkakı ve nesep gibi lehindeki haklar sabit olur. Velisi tarafından bile olsa onun hibesi, sadakası ve onun lehine bir şey satın alınması sahih olmaz. Malından akrabalarına nafaka verilmesi vacib olmaz. Satın alınan şeylerin bedelini ödemesi lazım gelmez. Ehliyetinin noksan olması şu iki sebeptendir: Annesinin bir parçası olması ve müstakil bir can taşınması. Lehindeki hakların subûtu için canlı olarak dünyaya gelmesi şarttır, ölü doğarsa, miras veya vasiyet veya vakıftan her hangi bir hak sabit olmaz.

2- Kâmil vücub ehliyeti: Bu ehliyet insan için doğduğu andan itibaren sabit olur ve ömür boyu devam eder, lehinde ve aleyhinde hak ve vecibeleri kabul ve üstlenmeye yetkili olur. Bu ehliyeti olmayan hiç bir insan yoktur. Ancak yedi yaşından önce sabi sadece kâmil vücub ehliyetine sahiptir, bir takım haklar kazanır, onun adına velisinin eda etmesi caiz olan nafaka, zekat ve sadaka-i fitr gibi vecibeler üzerine vacib olur. Bedenen zayıf ve aklının olgunlaşmamış olması sebebiyle mutlak eda ehliyetine sahip değildir. Dolayısıyla bunun ve mecnunun yaptığı akidler batıldır, üzerine her hangi bir serî' netice terettüp etmez. Başkasının malına ve canına karşı bir cinayet işlemeleri halinde sadece mâlî olarak cezalandırılır, bedenî

olarak cezalandırılmazlar. Velileri bulunan baba veya dede veya vasileri, muhtaç oldukları tasarruf ve akidleri onlar adına yaparlar.

3- Nakıs eda ehliyeti: Bu, kişinin temyiz çağından buluğa kadar geçen devrede sahip olduğu ehliyettir. Temyiz çağındaki sabinin bu ehliyete sahip olacağı açıktır. Bu konuda, temyiz ve idraki zayıf olan ancak bunaklığı aklını kaybettirecek dereye ulaşmayan matuh da sabi mümeyyiz gibidir.

Mümeyyizin iman, namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri sahihtir, lakin mükellef değildir. İnkârı da sahihtir ancak ukubeti yoktur.

Sabi mümeyyizin tasarrufları üç kısımdır:

a) Mahza faydalı ve lehine olan tasarrufları: Bunlar, velisinin izni olmadan hibe ve sadaka kabul etmesi gibi karşılıksız olarak mülküne bir şey girmesine sebep olan tasarrufları, çalışarak ücreti hak etmesi, vekalet almasının sahih olması... Bütün bunlar geçerlidir. Çünkü bunlar.

"Yetimleri sımayın." ^[259] ayeti gereğince onu tasarrufa alıştırmaktır.

b) Bütünüyle zararlı ve aleyhine olan tasarrufları: Bunlar talak, köle azadı, hibe etme, sadaka verme, vakıf yapma, kefil olma gibi karşılıksız olarak mülkünden bir şey çıkmasına sebep olan tasarruflarıdır. Onun bu tasarrufları sahih olmaz. İsterse velinin izniyle olsun, çünkü veli bu tasarrufları yapmaya malik değildir.

c) Hem lehine hem aleyhine neticelenebilecek tasarrufları: Bunlar, alış-veriş, kira ve evlenme gibi hem kâra hem de zarara ihtimali olan tasarruflardır. Mümeyyizden sadır olacak bu tasarruflar velinin izniyle sahih olarak münakid olur. Hanefî ve Malikîlere göre mümeyyizin ehliyeti noksan olduğu için velinin icazetine bağlı kalır, izin verirse geçerli olur vermezse batıl olur.

4- Kâmil eda ehliyeti: Bu, akli yerinde olarak buluğa eren kişinin sahip olduğu ehliyettir. Bulûğ ya ihtilam olma, hayız görme gibi tabî emarelerle veya fukahanın cumhuruına göre onbeş yaşını tamamlamakla olur. Bu sıfat ile insan bütün şer'î hükümlerle mükellef olmaya ehil hale gelir ve bunları eda etmesi vacib olur, ibadeti terkettiği takdirde günahkar olur. Bütün akid ve tasarrufları sahih olur, neticeleri terettüp eder, ister cinayet ister başka tasarruflar olsun kendisinden sadır olan bütün amellerden sorumlu olur.

Ehliyete Arız Olan Haller (Avâriz-ı Ehliyye)

Eda ehliyetine bazı manialar arız olup ehliyeti ya tamamen yok ederek ve noksanlaştırarak veya bazı hükümlerini değiştirmek suretiyle ona tesir edebilir. Avânz iki çeşittir.:

Semavî arızalar: Bunlar kişinin kesb ve ihtiyarı olmadan meydana gelen manialardır.

Semavî olmayan arızalar (avarız-ı müktesebe): Bunlar, ya kişinin kendi eseri veya engellemesi mümkün iken engellemediği manialardır.

Avâriz-ı semaviyye onbir tanedir. Bunlar: Cinnet, küçük olma, ateh = bunaklık, unutma, uyku, bayılma, kölelik, hastalık, hayız, nifas ve ölüm.

Avarız-ı müktesebe yedi tanedir. Bunlar: Cehalet, sarhoşluk, hezl=ciddiyetsizlik, sefeh (sefihlik), hata, ikrah (zorlama). Borçluluk da sefahden sayılır.

Cinnet, uyku ve bayılma gibi avarızdan bazıları eda ehliyetini izale eder. Onun için mecnunda, uykudaki kişide ve bayılmış insanda eda ehliyeti olmaz. Bunların tasarruflarına şer'î neticeler terettüp etmez. Mecnunun üzerine vacib olan mâlî vecibeleri onun adına velisi eda eder. Uyuyan ve baygın kişiye vacib olan bedenî veya malî vecibeleri de uyandıktan sonra kendileri eda ederler.

Hafif atehlik gibi bazı avarızlar da eda ehliyetini ortadan kaldırmaz fakat noksanlaştırabilir. Hafif atehlik: İdrak ve temyiz kudretini kaybetmeden bunama halidir. Bu sebeple sabî mümeyyiz de olduğu gibi matuhun da bazı tasarrufları sahih olur, bazıları olmaz. Şiddetli ateh ise idrak ve temyizi kaybetme halidir. Böyle olan kişinin tasarrufları mecnunun tasarrufları gibi batıldır.

Arızalar, muayyen maslahatlar için sadece bazı hükümlerin değişmesine sebep olabilir. Meselâ sefih ve gafilin muâvaza ve teberru cinsinden olan mâlî tasarruflarına hacr (tasavvuflarına kısıtlama) konulur, bu tasarrufları sahih olmaz. Maksud onların malını korumaktır.

Alacaklıların haklarına zarar verecekse onların haklarını korumak için borçlunun tasarruflarına -meselâ teberrularına- hacr konulur.

İmam Ebu Hanifeye göre insanlık haysiyetlerini korumak için sefahet, gaflet ve borçluluk sebebiyle bu kişilere hacr konulmaz. Çünkü bu avarız insan ehliyetine tesir etmez. Hacrin insana vereceği zarar getireceği maslahattan daha büyüktür.

İster mülci' ister gayri mülci' olsun ikrah da böyledir, ikraha rağmen "ihtiyar = tercih" baki olduğu için ehliyetin her iki çeşidine de tesir etmez.

Ancak ikrahın, tehdit altındaki kişiden sadır olan fiil ve sözlere tesiri vardır. Mülci ikrah, ölüm veya bir uzvunu kesmekle tehdit etmedir. Bunun hükmü "ihtiyarı" ifsad etmesi, "rıza" yi yok etmedir. Mülci olmayan ikrah ise kısa bir müddet hapsetme veya telefe götürmeyecek şekilde vurmakla tehdittir. Bunun hükmü de: "Rıza" yi yok eder, "ihtiyar"ı ifsad etmez. Şayet tehdit konusu ikrar cinsinden bir şey ise ikrah ister mülci ister gayri mülci olsun- ikrah batıl olur. Meselâ bir malı itiraf etmesi ve nikah akdini veya talak verdiğini itiraf etmesi için tehdit edilse bu ikrarı batıl olur.

Tehdit konusu satış, kira ve rehin gibi akid ve tasarruflardan biri ise ikrah ister mülci ister gayri mülci olsun Hanefilere göre o akdi sadece ifsad eder iptal etmez.

Ancak Hanefiler bundan bazı tasarrufları istisna ettiler ve ikraha rağmen bunların sahih olduğuna hükmettiler. Bu tasarruflar nikah, talak, köle azadı, ric'at, nezir ve yemindir.

Tehditle yaptırılmak istenen şey adam öldürme, içki içme, ve telef etme gibi bir fiil ise bakılır: ikrah gayri mülci yani nakıs ise asıl mesul tehdit edilendir. İkrâh mülci olursa bu fiiller üç kısma ayrılır:

a) Bir kısmı tehdit edilen kişinin yapması vacib olup yapmazsa günahkar olacağı fiillerdir. Bunlar içki içme veya ölmüş hayvan veya domuz eti yemendir. Çünkü burada tehdit altındaki kişinin hali zaruret halidir, "zaruretlar haramları mubah kılar".

b) Bir kısmı da yapılmasına ruhsat verilen ancak sabredilmesi efdal olan fiillerdir. Meselâ Allah'ı inkar etme tehdidi. Eğer kişi sabrederse dinini aziz etmiş olur. Ramazanda orucu bozma, farz namazı terketme, başkasının malını itlaf etme tehdidi de bu cümledendir.

c) Diğer bir kısmı ise yapılması asla helâl olmayan fiillerdir. Bunlar adam öldürme, organ kesme, helake götüreceği şekilde vurma fiilleridir. Tehdit edilen kişi bunları yaparsa günahkar olur, çünkü kendisini başkasına tercih etmiştir. Kısasın hangisine yapılacağına gelince: cumhura göre kısas bizzat fiili işleyene yani katiledir, çünkü zulmen ve haksız yere öldürme fiilini yapan odur. İmam Ebu Hanife ve Mıhammed'e göre kısas tehdit eden üzerinedir. Ancak fail de bu fiiline mâni olunmak için hâkimin uygun gördüğü bir ceza ile tazir edilir. Zina da bu kısma dahil olabilir. Çünkü hiç bir halde ona ruhsat, verilmez. Ancak hiç birine had tatbik edilmez. Zira ikrah haddin düşmesine sebep olacak bir şüphedir.

DELALETLER YAHUT DİLE AİT TEMEL KURALLAR

Bu bölümde, Kur'an-ı Kerim ve hadisi şeriflerdeki şer'î naslardan hükümlerin nasıl istinbât edildiğinden bahsedilecektir. Âlimler, Arabçanın ifade tarzlarından veya şer'î hükümler ve onların illetlerinden, şeriatın esaslarından ve naslardan anlaşılacak küllî esaslardan istifade ederek bir takım istinbât, kaideleri koymuşlardır.

Bu bölümün konusu, naslardan hükümleri sahih bir şekilde anlamakta yol gösterecek olan "dil kaideleri" dir. Bunlar, Arabça ifade tarzları ve bu dilin müfred ve mürekkebe bütün lafızlarıyla manaya delâlet yolları gözden geçirilerek ibareleri anlamak için konulmuş kaidelerdir. Bunlar şer'î veya sadece dinî kaideler değildir.

Âlimler bu kaideleri Arapça metinlerin dikkatle taranması neticesinde Arapçanın yapısından ve kullanımından istifade ederek ortaya koymuşlardır. Bunlar şer'î nasların anlaşılmasında riayet edilen kaideler halindedir. Çünkü lafızlar kapalılık ve açıklıkta aynı derecede değildir. Onun için lafızların manaya delâlet yolları, âm, has, ve müşterekin müdlülüğü, tevil keyfiyeti; atfın mugâyaratı gerektirmesi; emrin vücub ifade etmesi, nehyin haram ve yasağa delâlet etmesi gibi hususlarda bu dil kaidelerine müracaat edilir:

BİRİNCİ KAİDE

NASSIN ŞER'Î HÜKME DELÂLET YOLLARI

Hanefiler lafzın manaya delalet yollarını dört kısma ayırmışlardır. Bunlar: Nassın ibaresi, nassın işaretleri, nassın delaleti ve nassın iktizasıdır. "Nass" dan maksad, manası anlaşılacak lafızdır.

1- Nassın İbaresini

"Nassın ibaresi" demek, sözün kendisinden kastedilen manaya delalet etmesi demektir. Yani ister asıl ister ikinci derecede kastedilmiş olsun kelimededen hemen anlaşılacak manadır. Şer'î naslardan her birinin ibaresinin delalet ettiği bir mana vardır. Bu ya kelimededen bizzat kastedilen manadır -ki asıl kastedilen budur- veya asıl olmayıp tâbi (ikinci derecede) olarak kastedilen bir mana olur. İşte buna "tebeî mana denir." [260] Bu ikisi arasındaki fark şu misallerle ortaya çıkacaktır:

"Allah alış-verişi helal faizi haram kıldı." [261] ayet-i kerimesinin bir asıl kastedilen manası vardır ki bu alış verişle faizi ayırmaktır. Çünkü ayet-i kerime yine Kur'an-ı Kerim'in naklettiğine göre "alış-veriş de faiz gibidir" diyen cahiliye insanı ve yahudilere cevap vermek için nazil olmuştur. Bu ayetin teb'an kastedilen başka bir manası daha vardır ki bununla asıl kastedilen mana anlatılmak istenmektedir. İşte o "alış-verişin helal faizin haram olduğunu" ifade etmektedir. Her iki manâ da murad edilmiştir. Ancak birinci mana asli ikinci manatebe'îdir.

"Beğendiğiniz, (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın." [262] ayetinin kastedilen manası vardır, birisi asli diğeri tebe'îdir. Asli maksud olan mana "helal olan eş sayısının dörtle sınırlı" kalmasıdır. Çünkü bu ayet-i kerime hanımları arasında adaletsiz davranmaktan çekinmediği halde, mallarını yeriz de zulmederiz korkusuyla yetimlerin vesayetini kabul etmekten çekinen vasilerin durumu hakkında nazil olmuştur. Zira onlar sınırsız, istedikleri kadar kadın nikahlıyorlar ve aralarında âdil de davranmıyorlardı.

Bu ayetten tebe'î (ikinci derecede) maksud olan mana ise nikahın mubah olmasıdır. Asıl maksud olan mananın ifadesine bununla ulaşmak için bu tebe'î olarak zikredilmiştir.

Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i şerife teşri' için varid olan nasların ekseriyeti "ibâratü'n-nas" yolu ile hükümlere delalet eder. Meselâ,

"Akidlere vefa gösterin." [263] ve "Bayi' ve müşteri ayrılmadıkça muhayyerdirler" hadisi şerifi bu kabildendir.

Nassın ibaresinin delâleti haricî manialardan tecerrüd ettiği zaman kat'î hüküm ifade eder. Buna göre eğer nass tahsis edilmiş âm ise delâlet zannî olur, kat'î olmaz.

2- Nassın İşareti

Bu sözün ne asaleten ne teb'an maksud olmayan lakin sözün bizzat ifade etmek için söylendiği mananın yani lafızdan ilk anlaşılacak mananın lâzımı olan bir manaya delâlet etmesidir. Ve nassın, sözün siyakından maksud olmayan, doğrudan kastedilmeyen bir manaya delâleti, ibare ile değil işaretlerle olur. İşte bu mana iltizamî yani nassdan ilk bakışta anlaşılacak asli hüküm için lâzım olan bir manadır. [264]

Meselâ,

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı." [265] ayeti ibaresiyle ramazanda fecre kadar gecenin her cüzünde münasebette bulunmanın mubah olduğuna, işaretleriyle de oruç halinde cünüp olarak sabahlamanın caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü fecre kadar münasebetin mubah olması kişi cünüp iken fecrin üzerine doğması demektir. İşte bu mana ayetin siyakında maksud değildir, ancak bu, maksud olan mana için ayrılmaz bir manadır.

"Onların beslenmesi, giyimi maruf şekilde babaya aittir." [266] nassı, ibaresiyle süt emziren annelerin nafakasının ve giyiminin anneye değil babaya vacib olduğuna delâlet eder. Buradan (nassın işaretleriyle) çocukların nafakası babadan başka hiç kimseye vacib olmadığı manası da çıkar. Çünkü neseb ona aittir. Ayrıca ihtiyaç halinde babanın, evladının malından ihtiyacını giderecek kadar alabileceği manası da çıkar. Çünkü çocuk onun olduğuna göre çocuğunun malı da onundur. Zira lam harfi ihtisas ifade ettiği için çocuğun nesebi hassaten babaya aittir. "Sen de malın da

babanındır." hadisi şerifinde açıkça görülen "ihtisas = babaya ait olma" da bu manayı teyid etmektedir. Ancak bu edeb olarak böyledir yoksa mülk müstakildir.

Yine bu ayet-i kerimeden evlilik devam ederken, çocuğunu emzirmek üzere annenin süt anne gibi kiralanmasının caiz olmadığı da anlaşılmaktadır. Çünkü Allah (c.c.)

"*Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirsinler.*"^[267] ayet-i kerimesi mucibince çocuklarını emziren annelerin nafakasını baba üzerine vacib kılmıştır. Burada başka bir "mana-yı lâzım" daha vardır ki şudur: Baba Kureyş kabilesinden ise çocuk Kureyşli olur, dayısıyla anne başka kabileden bile olsa çocuk Kureyş'ten evlenebilmek için küfüv = denk olur. Ama anne Kureyş'ten baba başka kabileden olsa bu küfüvü kazanamaz. Başka bir misal:

"*Çocuğun hamli ve süttten ayrılması otuz aydır.*"^[268] ayet-i kerimesi ibaresiyle annenin çocuk üzerinde ne kadar hakkı olduğunu beyan eder, ayetin siyaki buna delalet etmektedir. İşaretiyle de hamilelik müddetinin en azı altı ay olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü.

"*Süttten ayrılması iki yıldır.*"^[269] ayetine göre süttten ayrılma müddeti iki yıldır, geriye otuz aydan hamilelik müddeti için altı ay kalmaktadır. Dördüncü bir misal:

"*İş hakkında onlarla istişare yap.*"^[270] ve

"*Bilmiyorsanız ehl-i zikre sorun.*"^[271] ayet-i kerimelerinden her biri işaret yolu ile ümmetin içinde istişare edilebilecek ve sorulabilecek bir gurubun bulundurulmasının vacib olduğuna delâlet etmektedir.

İbarenin delâleti ile işaretin delâleti tearuz ederse, ibaresiyle sabit olan hüküm işaretiyle sabit olan hükme tercih edilir, çünkü o daha kuvvetlidir. Meselâ.

"*Kıyas size farz kıldı.*"^[272] nassı ibaresiyle amden öldürene kıyasın farz olduğuna delâlet ederken.

"*Amden adam öldürenin cezası cehennemde ebedî kalmaktır.*"^[273] nassı da işaretiyle uhrevî ceza ile iktifa edilerek kıyasın terkinin caiz olduğuna delâlet etmektedir. Ancak birinci hüküm takdim edilerek kıyas tatbik edilir.

İşaretin delâleti de ibarenin delâleti gibi kat'î hüküm ifade eder. Ancak bunu kat'iden zannîye çevirecek bir sebep bulunursa zan ifade eder. Meselâ: Yukarıda geçen.

"*Onların maruf şekilde beslenmesi giyinmesi babaya aittir.*"^[274] ayet-i kerimesinde de çocuğun babaya tâbi olduğu ifade edilmesine rağmen âlimlerin kölelik ve hürriyet konusunda çocuğun anneye tâbi olmasında icmâ etmeleri bu kabildendir ve bu ayet-i kerime icmâ ile tahsis edilmiş olur.

3- Nassın Delâleti

Bu, lafzın ibare veya işaret yolu ile değil de hükümün menâti veya illeti yolu ile delâlet etmesidir. Meselâ, iki hâdisenin hükümün illetinde ortak olması veya meskûtün anhin mantûktan evlâ olması (yani nassın sükût ettiği meselenin hükmü, söylediğinden daha açık olması) ve bunun kıyasa veya içtihada ihtiyaç duymaksızın lafızdan anlaşılması gibi. Buna hitabın fahvası yani gaye ve maksadı denir. İmam Şafî bunu celi kıyasdan sayar ve Şafîlerce buna "mefhûmu'l-muvafaka" denir. Bu delâlete "nassın delâleti" denir. Çünkü bununla sabit olan hüküm nassın ibaresi ve işaretinde olduğu gibi sadece lafızdan anlaşılmaz bilakis bu delâlet ancak hükümün menâti ve illeti vasıtasıyla anlaşılır.

İlletle ortak olduklarına misal:

"*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*"^[275] ayet-i kerimesidir. Bu nas, ibaresiyle haksız yere yetimlerin mallarını yemenin haram olduğuna delâlet ederken delâlet yoluyla da yakmak veya dağıtmak gibi başka şekillerde itlaf etmenin de mutlak haram olduğuna delâlet eder. Çünkü dili bilen herkes bu ifadeden maksadın yetimin malını zayi etmekten nehiy olduğunu anlar. Dolayısıyla itlaf etmek de hükümün illetinde yemeye müsavî olduğu için o da haram olur.

Başka bir misal:

"*Boşanmış kadınlar kendilerini üç kuru' beklentsinler.*"^[276] nassı ibaresiyle rahmin ceninden temiz olup olmadığının anlaşılması için boşananın iddet beklemesi vacib olduğuna delâlet eder. İddetin illeti budur. Dili bilen herkes kadının, hıyarı bulûğ veya dengi olmaması gibi başka herhangi bir sebeple nikahı feshetmesi halinde de aynı illet mevcut olduğu için iddet vacib olduğunu anlar. Bu nass delâlet yolu ile bunu da ifade etmektedir. İlletin evleviyyetine misal:

"*Onlara "öf bile deme onları azarlama."*"^[277] ayet-i kerimesi ibaresi ile açıkça öf demenin haram olduğuna delâlete eder. Çünkü bu onlara eza vermektedir. Yine bu nass delâlet tarihi ile de onlara vurma, sövüp-sayma, aç bırakma gibi muamelelerin haram olduğuna delâlet etmektedir, zira bunlar "öf" demekten daha ağır eza verir. Çünkü "öf demenin nehyedilmesinden, ana-babaya bundan daha çok eza veren şeylerin nehyedilmiş olması dil bakımından pekâlâ anlaşılmaktadır. O halde meskûtün anhdaki hüküm mantûkun hükmünden evlâdır. (Yani, nassın sükût geçtiği meselinin hükmü, söylediğinden daha açıktır). Zira illet birincisinde ikincisinden daha kuvvetlidir.

4- Nassın İktizası

Sözün şer'an muteber olabilmesi için takdir edilmesine ihtiyaç duyulan lafızdır. Bu delâlete iktiza denilmiştir, çünkü iktiza, talep etmek ve istemek manasındır, söz şer'an doğru ve sahih olması için o mukadder manayı talep eder.

Bunun misali "*Ümmetinden hata, nisyân, unutmâ ve ikrah kaldırılmıştır*" hadisi şerifidir. Bu nass lafzı ve ibaresiyle hata, unutmâ ve ikrahın bu ümmetten kaldırıldığına delâlet eder ki bu selim bir mana değildir, çünkü fiil olduktan sonra kalkmaz. O halde ibareyi düzültmek için mutlaka bir şey takdir etmek lazımdır ki işte bu "günahın veya hükmün kalkması" dır. Yani hatanın, unutmânın ve ikrahın vebali kaldırılmıştır demektir. "Günahın kalkması" iktiza ile anlaşılmalıdır.

Başka bir misal:

"*Köye sor.*" ^[278] ayet-i kerimesinde "köy halkına sor" şeklinde takdir etmedikçe kelimeler sahih olmaz.

"*Bu ganimet malları yurtlarından ve mallarından çıkarılmış olan fakir muhacirlerindir.*" ^[279] ayet-i kerimesi ibaresiyle muhacirlerin fakirliğine delâlet eder. Fakirlik sıfatı ancak Mekke'de terkettiklerinden mülkiyetlerinin zail olması ve onlara istila yoluyla kâfirlerin malik olduğunun takdir edilmesine sabit olur. İşte bu iktiza tariki ile anlaşılmalıdır.

"*Size anneleriniz haram kılındı.*" ^[280]

"*Size meyte haram kılındı.*" ^[281] ayet-i kerimelerinin her biri ibareleriyle bunların zatının haram olduğuna delâlet eder, halbuki haramlık fiillere taalluk eder. Bu sebeple birinci ayette "nikahlamak" kelimesi ikinci ayette de "yemek" kelimeleri takdir edilir. Yani "Size annelerinizi nikahlamak haram kılındı", "Size meyte yemek haram kılındı" demektir. İşte bu takdir iktizanın delaletiyle sabittir.

Bu Delâletlerin Hükümleri:

Bu dört delâletle hüküm kat'î ve yakîn şekilde sabit olur. Ancak tahsis veya tevil gibi bu delâleti zanna çevirecek bir şey bulunursa zannî olarak sabit olur.

Delâlet kuvvetine göre bu delâletlerin mertebeleri şöyledir: İbare işaretten, işaret delâletten, delâlet iktizadan daha kuvvetlidir. Teârüz ettikleri zaman kuvvetli takdim olunur.

İbare ile işaretin tearuz ettiğine misal, daha önce de geçtiği gibi.

"*Size kısas farz kılındı.*" ^[282] ayet-i kerimesi ibaresiyle kısasın vücubunu,

"*Kim bir mümini amden öldürürse cezası ebedî cehennemde kalmaktır.*" ^[283] ayet-i kerimesi işaretiyle uhrevî ceza ile edilip kısas yapılmamasının ifade etmektedir. Ancak nassın ibaresi takdim edilerek kısasın vücubuna hükmedilmelidir.

Bir başka misal: "Hayzın en azı üç en çoğu on gündür" hadisi şerifinin ifade ettiği hüküm "her kadın ömrünün yarısını oturarak geçirir, namaz kılmaz" hadisinin ifade ettiği hükme takdim edilir. Çünkü birinci hüküm yani "hayız müddetinin en çoğu on gündür" hükmü nassın ibaresiyle sabittir. İkinci hüküm yani "en çoğu onbeş gündür" hükmü nassın işaretiyle sabittir.

Nassın işaretiyle delâletinin tearuz ettiğine dair misal:

"*Kim bir mümini taammüden öldürürse onun cezası ebedî cehennemdir.*" ^[284] ayeti işaretiyle amden öldürmede keffaret vacib olmadığını ifade etmektedir. Halbuki.

"*Kim bir mümini hata ile öldürürse (keffareti) bir mümin köle azad etmektir.*" ^[285] ayet-i kerimesi delaletiyle amden öldürene de keffaret vacip olacağını ifade etmektedir, çünkü hata ile öldüren keffaret verirse amden öldüren öncelikle vermelidir. Ancak birinci ayetin işareti ikinci ayetin delâletine takdim edilir, çünkü birinci ayet onun dünyada günahı için keffaret olmadığını, zira onun cehennemde ebedî kalmaktan başka bir cezası olmadığını işaretiyle ifade etmektedir. İşte bu işaret ikinci ayetin -yani amden yapan günahı için keffaret vermeye hata ile yapandan daha layıktır - delâletinden daha kuvvetlidir. Nassın delâleti ile iktizasının tearuzuna misal yoktur.

İKİNCİ KAİDE

MEFHÛMU'L-MUHÂLEFET

Nassın mefhumu iki çeşittir: Mefhûmu'l-muvâfakat mefhumu'l muhalefet.

Mefhûmu'l-muvâfakat: Mezkur olan şeyin hükmüne delalet eden lafzın, illetle müşterek oldukları için, meskûtün anı olanın hükmüne de delâlet etmesidir. Meselâ, "*onlara öf bile deme*" ayet-i kerimesinin onlara vurmanın da öncelikle haram olmasına delâlet etmesi gibi. Bunun hükmü, bu mefhum ile amel etmenin vacib olmasıdır. Çünkü o, hükme mantuktan daha münasibdir. Meskûtün anı mantuka müsavi olduğu zaman da hüküm aynıdır. Yetimin malını haksız yere yemenin haram olmasına müsâvî olan onun malını telef etmenin de haram olması gibi.

Mefhûmu'l-muhalefet: Mantûkun şartlarından biri bulunmadığı için kelâmın mezkur için sabit olan hükmünün, meskûtün anı olandan nefyedildiğine delâlet etmesidir.

Hanefilerce kabul edillen esasa göre "mefhûmu'l-muhalefetden çıkan hüküm alınmaz" Meselâ şer'î nass bir hükmün bir mahalde bir şarta veya gayeye (yani belli bir yere ve zamana) veya adede bağlı olarak var olduğuna delâlet ettiği zaman nassın bunlara bağlı olarak var olan hükmü o nassın mantûkudur, bunların bulunmadığı mahallin hükmü ise mefhumu'l-muhalefetidir. Hanefiler nazarında şer'î nassın mefhumu'l-muhalefetde her hangi bir hükme delâleti yoktur.

Mefhûmu'l-Muhalefetin Çeşitleri:

"**Mehfumu'l-Muhalefet**" kaidesinin açıklanabilmesi için onun çeşitlerini açıklamak lazımdır. En mühimleri beş tanedir:

1-Mehfumu's-sıfat Bu, bir sıfatla muttasıf olan lafzın o sıfatın bulunmadığı yerde hükmün de bulunmadığına delâlet etmesidir. Meselâ.

"İçinizde, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden

alsın."^[286] ayet-i kerimesi Şafî, Hanbelî ve Malîkîlere göre imanlı olmadıkları takdirde cariyelerle evlenmenin haram olduğuna delâlet etmektedir. Hanefîlere göre ise onu bu sıfatla takyid etmek o sıfatın bulunmadığı yerde hüküm de bulunmayacağını göstermez, dolayısıyla bu ayet-i kerimede mümin olmayan cariyelerle evlenmenin hükmüne dair bir delâlet yoktur. Aynı şekilde hür kadınlarla evlenmeye gücü yeten kişinin mümin cariyelerle evlenip evlenemeyeceğinin hükmüne dair de bir delâlet yoktur.

"Yahut mesfûh = dışarı akmış kan."^[287] ayet-i kerimesinin mantûku mesfûh kanın haram olmasıdır. Bunun mehfumu'lmuhalifi ise Hanefîlerin haricindeki mezheplere göre mesfûh olmayan yani hayvan kesildiğinde dışarı akmayıp içinde kalan kanın helal olmasıdır.

"Davarın dağda otlayanında zekat vardır."^[288] hadisi şerifi Maliki, Şafî ve Hanbelîlere göre ahırda alefle beslenende zekat olmadığına delâlet ettiği halde Hanefîlere göre delâlet etmez. "Zengin borcunu geciktirmesi zulümdür" hadisi şerifi cumhura göre fakirin geciktirmesinin zulüm olmadığına delâlet eder.

2- Mehfumu's-şart Bu, hükmün varlığını bir şarta bağlayan lafzın, şart olmadığı yerde hükmün de olmadığına delâlet etmesidir. Meselâ.

"(Boşanan kadınlar) eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."^[289] ayet-i kerimesi Şafî, Malîkî ve Hanebelîlere göre mehfum-ı muhalifi ile hamile olmayan kadın için iddeti boyunca kocasına nafaka vacib olmadığına delâlet ettiği halde Hanefîlere göre etmez.

"Eğer gönül rızası ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yiyin."^[290] ayet-i kerimesi cumhura göre hanımların rızaları olmadan kocalarının mehirden almalarının haram olduğuna delâlet ettiği halde Hanefîlere göre buna delâlet etmez.

3- Mehfumu'l-gaye : Bu, bir hükmü bir sınırla tahdid eden lafzın, o sınırdan sonra o hükmün zıddının sabit olduğuna delâlet etmesidir. Gaye'nin iki lafzı vardır hattâ.

"Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden ayırt edinceye kadar yiyin için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın."^[291] ayet-i kerimesi mehfum-ı muhalifi ile gayeden yani fecrin doğmasından sonra yiyip içmenin haram olduğuna, gurub vaktinde gecenin girmesiyle de iftar etmenin

cevazına delâlet etmektedir. "Temizleninceye kadar onlara (hanımlara) yaklaşmayın."^[292] ayet-i kerimesi Şafî ve Hanbelîlere göre hayızdan temizlendikten sonra istimtanın caiz olduğuna delâlet eder.

"Kocasını (üçüncü defa) boşarsa artık o başka bir koca ile evlenmedikçe ona (eski kocasına) helal olmaz."^[293] ayet-i kerimesinin mehfum-ı muhalifi şudur: Üç talak verilen kadın başka biri ile evlenip boşandıktan sonra ilk kocasına helal olur. Bu cumhura göredir. Hanefîlere göre ise bu mehfum, gayeden sonra hükmün (yani ilk kocasına haramlığın) kalktığına delâlet etmez.

4- Mehfumu'l-aded Bu, hükmü bir adede bağlı ifade eden lafzın, bu adedin olmadığı yerde hükmün olmadığına delâlet etmesidir. Meselâ:

"Zina eden kadın ve zina eden erkek, her birine yüzer sopa vurun."^[294] ayet-i kerimesi mehfumu'l-muhalefet'i ile bu sayının yüzden ne fazla ne eksik olmasının caiz olmadığına delâlet eder.

"Onlara seksen sopa vurun."^[295] ayet-i kerimesi mehfumu'l-muhalefet'i ile seksenden az ve çok olamayacağına delâlet eder. "Onuda bulamayan üç gün oruç tutsun."^[296] ayet-i kerimesi mehfumu'l-muhalefet'i ile orucun üçten az ve çok olamayacağına delâlet eder. Cumhura göre bu mehfum alınır amel edilir Hanefî'lere göre alınmaz.

5- Mehfumu'l-lakab veya Mehfumu'l-isim Bundan maksad kendisiyle zât anlatılan ismin mefhumudur. Meselâ: "Muhammed Allah'ın Rasûlüdür" ün mehfumu'l-muhalefet'i Muhammed'in gayrisi değildir demektir. "Anneleriniz size haram kılındı" ayet-i kerimesinin mehfumu'l-muhalefet'i "annelerden gayrisi haram değildir şeklindedir." "Buğdayda sadaka vardır" hadisi şerifinin mefhumu "buğdaydan gayrisinde yoktur" şeklindedir.

Usûlcülerin ittifakla vardıkları hüküm şudur: Mefhumi'l-lakab hüccet değildir, dolayısıyla lakabın mehfumu'l-muhalefet'i hüccet sayılmaz. Çünkü lakabın zikredilmesi ne takyid ne de tahsis ifade eder ve ne de onun dışındakilerden ihtirazı.

Lakab: Nassda isim olarak varid olup, zikredilen hükmün kendisine isnad edildiği zata alem olan câmid lafızdır.

Özetle: Usûlcüler, ister şer'î naslarda ister başkalarında olsun mefhumu'l-lakabın bir hüccet olmadığına ittifak etmişlerdir. Mefhumi'l-lakabın bir hüccet olmadığına ittifak etmişlerdir. Meselâ, bir insan "vakfımın geliri fakir akrabama verilsin" dese bu sözün mantûku fakir akrabalarının bu gelirden hak sahibi olduğunun sabit olmasıdır; mehfumu'l-muhalefet'i ise fakir olmayan akrabalarının hakkının olmamasıdır, çünkü insanların örfü ve ıstılahı buna göredir. Ancak bir karine bulunur da buradaki kaydın tahsis için olmadığına delâlet ederse bütün akrabası alır.

Ancak usûlcüler şer'î naslarda sıfatta, şartta, gayede ve adette mehfumu'l-muhalefet'i ile istidlal etme hususunda ihtilaf ettiler. Cumhur, örfü ve halkın kullanımını esas alarak mehfumu'l-muhalefet'in şer'î naslarda mantûkun hükmünün zıddını isbat etmekte bir hüccet olacağı görüşündedir. Hanefîlere göre ise mehfumu'l-muhalefet bu hallerde hüccet değildir. Çünkü Arap dili üslupları ve şer'î nasların pek çoğunda zikredilenin dışında kalan hükmü nefyetme kastedilmez. Meselâ.

"Kâfirlerin fitnesinden korkarsanız, namazı kısa kılmamızda size bir vebal yoktur."^[297] ayet-i kerimesinde nass namazı kısaltmanın caiz olması için fitne korkusu bulunmasını şart koşmasına rağmen namaz kılanlar kâfirlerin fitnesinden ister korksun ister korkmasın sefer halinde namaz kısaltılır.

"Himayenizdeki üvey kızlarınızı nikahlamak size haram kılındı."^[298] nass-ı şerifinde haram olması onun üvey babanın himayesinde olmasını şart koşmasına rağmen ister himayesinde olsun ister olmasın o annesinin kocasına haramdır. Buradaki "himayesinde bulunma" kaydının vakiyatı beyan

için geldiği, mantukun dışındaki hükmü nefyetme kastedilmediği unutulmamalıdır. Nitekim, faiz mutlak olarak haram kılındığı halde kat kat yenilmesini haram kılan nass da bu kabildendir, çünkü bu mevcut hali ve çoğunlukla yapıları beyan için getirilmiş bir kayıttır.

Mevcut hali ve çoğunlukla yapıları beyan etme gibi başka bir hikmet murad edilmiş ise, nassda varid olan kaydın ancak tahsis için ve onun haricindekilerden ihtiraz için olduğunu kesin tesbit edersek cumhurun görüşü ercahtır.

ÜÇÜNCÜ KAİDE

DELALETİN AÇIK OLMASI VE MERTEBELERİ

Delâletin açık olması, haricî bir şeye bağlı kalmadan lafzın bizzat sîgasıyla kendisinden murad edilene delâlet etmesidir. Eğer lafzın tevile ve neshi ihtimali yoksa manası açık olması bakımından en üst derecededir ve buna "muhkem" denir. Tevile ihtimali olmadığı halde neshi kabul ederse bu "müfesser" dir. Tevil ve tahsise ihtimali var neshi de kabul ediyor lakin manasını ve kendinden murad olunanı ifade etmek için zikredilmiş ve siyakından asıl maksad da bu olursa buna "nass" denir. Lafız ilk akla gelen manaya delâlet eder ancak siyakından asıl maksad bu olmazsa bu da "zahir" dir ve bu kısımlardan en az açık alanı budur.

Şu halde delâleti açık olan lafızların mertebeleri dörttür: Zahir, nass, müfesser ve muhkem. Muhkem delâleti en açık olanıdır, sonra müfesser, sonra nass sonra zahir gelir.

1. Zahir

Usûlcülere göre zahir haricî bir şeye bağlı kalmadan bizzat sîgası ile kendisinden murad olunana delâlet eden lâkin sevk edilmesinden murad olunan asıl mana bu olmayan ve tevile ihtimali olan lafızdır. ^[299] Meselâ:

"Allah alış-verişi helâl faizi haram kıldı." ^[300] ayet-i kerimesi alış-verişin mubah faizin haram kılınması konusunda zahirdir ancak ayetin sevk edilmesinden maksud olan asıl mana bu değildir. Zira ayet-i kerime "Alış-veriş de faiz gibidir o niye haram değildir" diyen Yahudilere cevap olarak sevk edilmiştir. Öyleyse bu ayeti kerime bunların hükmünü beyan için değil alış-verişle faiz arasındaki benzerliği nefyetmek için sevk edilmiştir.

"Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın. Adil davranamaktan korkarsanız bir tane." ^[301] ayeti evlenmenin mubah olduğunda zahirdir, bu ise ayetin şevkinden murad olunmayan bir manadır, zira bu ayet birden fazla evlenmenin mubah olduğunu beyan etmek için sevk olunmuştur.

Zahirin hükmü: Kat'î ve yakîn olarak lafızdan hemen anlaşılveren mana ile amel etmenin vacib olmasıdır. Ancak bu manayı terketmeyi gerektiren bir delil bulunur ve tevile ihtimali olursa, yani zahirî manasını terkedip başka bir mana irade edildiğine dair bir delil bulunur neshi de kabul ederse amel vacib olmaz.

Zahirin tevilî, âmm ise tahsise ihtimali olmasıdır. Meselâ: "Alış-verişi helal kıldı" ayeti Rasûlullah (s.a.)'ın garar satışını ve insanın yanında olmayan şeyi satışı nehyeden hadisleriyle tahsis edilmesi gibi.

Has ise mecazî mana murad edilme ihtimali olmasıdır.

Mutlak ise takyide ihtimali olmasıdır. Meselâ:

"Bunların ötesindekiler (kadınlar) size helâl kılınmıştır." ^[302] Mutlakının dörtten fazlasının caiz olmadığını bildiren. "İkişer, üçer, dörder." ^[303] ayetiyle ve bir kadının teyzesi veya halasıyla aynı nikah altında toplanmasını nehyeden hadisle takyid edilmesi gibi.

2- Nass

Nass, kelamın sahibi tarafından beraberinde zikredilen bir karineden dolayı manası zahirden daha açık olup sîgasıyla siyakından aslolarak kastedilen manaya delâlet eden, te'vile ihtimali olup nesih ve tahsis kabul eden lafızdır. ^[304] Meselâ: "Allah alış-verişi helal faizi haram kıldı" ayet-i kerimesi helallik ve haramlıkta alış-verişle faiz arasındaki benzerliğin nefyine delâlet eden bir nassdır ve bu lafızdan hemen anlaşılman bir manadır ve siyakından da asıl maksad budur. Çünkü bu nass Kur'an-ı Kerîmin naklettiğine göre alış-veriş de faiz gibidir diyen Yahudilere cevap sadedinde gelmiştir.

"Kadınlardan size helal olanlardan ikişer, üçer, dörder, nikahlayın." ^[305] ayeti kadınların mubah olmasının dörtle sınırlandırıldığına delâlet eden bir nassdır. Ayet-i kerime de bu mana için sevk edilmiştir. Buna delâlet eden karine de devamındaki.

"Adaletli davranamayacağımızdan korkarsanız bir tane." ^[306] ayetidir.

"Onları iddetleri için (yani iddet bekleyecekleri bir zamanda) boşayın." ^[307] ayet-i kerimesi talakın sünnet olan vaktinin beyanına delâlet eden bir nassdır, çünkü ayet-i kerime bunun için sevk edilmiştir.

"Resul size ne getirdiyse onu alın, sizi neden nehyettiyse onu terk edin." ^[308] ayet-i kerimesi ganimet taksiminde Rasûlullah'a itaatin vacib olduğuna delâlet eden bir nasstır, çünkü siyakından maksad budur.

"Yapılan vasiyetten ve borçtan sonra." ^[309] ayet-i kerimesi borcun ve vasiyetin mirasa taksim edilmesi lazım geldiğine delâlet eden bir nassdır.

Aynı şekilde hırsızlık ve zina cezasına dâir ayetlerden her biri haddin vacib olduğuna delâlet eden naslardır.

Nassın hükmü zahirin hükmü ile aynıdır ki o da, lafızdan ilk nazarda anlaşılın bizatihî ve asıl olarak kastedilen mana ile amel etmenin vacib olmasıdır. Ancak lafzın has ise teville âmm ise tahsise ve aynı zamanda neshe ihtimali vardır. Lakin bu ihtimaller bir delile dayanmadığı için hükmü kat'îdir, yakînidir. Ancak nassın teville ihtimali zahirin ihtimalinden daha uzaktır.

Tevîl: Nass veya kısas veya teşri' esasları ve şeriatin ruhu gibi şer'î bir delil ile lafzı, zahir manasından başka bir manaya çevirmektir. Meselâ "Allah alış-verişi helal kıldı"ayetindeki "alış-verişin umumi oluşunun, garar satışını, insanın yanında olmayan şeyi satmasını ve meyvanın olgunlaşmadan önce satışını nehyeden hadislerle tahsis edilmesi bir tevildir.

"Size meyte ve kan haram kılındı" ayetinde mutlak gelen "kan" in En'am suresi 145. ayetindeki "dem-i mesfuh = akıtılmış kan" ile takyid edilmesi de bir tevildir.

"Her kırk koyunda bir koyun zekat verilir" hadisindeki "koyun"un teville de şöyledir. Hadisin zahirine bakılırsa koyun için koyundan başkası zekat olmaz. Ancak bu "her hangi bir maldan koyunun kıymeti verilmesi de yeterli olur" şeklinde tevil olunur, çünkü zekattan maksad fakirin ihtiyacını gidermektir.

Musarrâ koyun geri verilirken beraberinde verilmesi vacib olan bir sa'hurma yerine her "hangi bir bedel verilebilir" demek bir tevildir. Çünkü aslolan telef edilen şeyin mislini veya kıymetini vermektir.

Tevîl bazan içtihad ve ihtilafa mahal olur. Meselâ zihar kefaretinde.

"Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur,"^[310] ayet-i kerimesinde Hanefiler altmış ayrı fakirin doyurulması veya bir fakirin altmış gün doyurulmasına cevaz verdikleri halde Şafiiler buna cevaz vermemişlerdir.

3. Müfesser

Müfesser nass ve zahirden daha açık şekilde manasına delâlet eden lafızdır. Çünkü tevil ve tahsise ihtimal kalmamıştır, ancak Rasûlullah'ın zamanında neshi kabul eder.^[311]

Meselâ zina haddi ayeti.

"Onların her birine yüzer sopa vurun,"^[312] kazif haddi ayeti.

"Onlara seksen sopa vurun,"^[313] naslarındaki "yüz" ve "seksen" lafızları müfesserdir, çünkü bunlar muayyen sayılardır, böyle sayıların ne ziyadeliğe ne noksanlığa ihtimali yoktur.

"Müşriklerin kâffesiyle savaşın,"^[314] ayetindeki "kâffe" tahsis ihtimalini kaldırmaktadır.

Müfesser bazan sâri' tarafından kapalılığını izale edecek beyâna ihtiyacı olan tafsil edilmemiş bir mücmel olabilir. Şâri' tarafından beyan edilirse teville ihtimali olmayan bir müfesser haline gelir. Meselâ "namaz, zekat, hac, faiz" sütun bedeli olarak bir sa' da hurma vermesi sahih hadisle sabittir (Mütercim) lafızları Rasûlullah (s.a.)'ın kavli ve fi'li beyanlarıyla açıkladığı lafızlardır. Meselâ namaz hakkında "Namazı benden gördüğünüz gibi kılın", hac hakkında "Haccınızın ahkâmını benden alın" buyurmuşlar, çeşitli hadislerde zekat aksamını ve nisablarını beyan etmişler, müteaddid hadislerinde faiz çeşitlerini ve hükümlerini tafsil etmişlerdir. Hadis ıstılahında buna "teşri'î tefsir" denir yani tefsirin kaynağı bizzat dinin kendisidir.

Mefesserin hükmü: Değişmeyi kabul eden fer'î bir hüküm ise neshe ihtimali olmakla beraber tevil veya tahsise ihtimal kalmayacak derecede açıklanmış olması sebebiyle, kendisiyle kat'î olarak amelîn vacib olmasıdır

Tefsir ile tevil arasındaki fark: Tefsir bizzat sâri' tarafından kat'î bir delil ile maksadın beyan edilmesidir. Tevil ise maksadın zannî-ictihâdî bir delil ile beyan edilmesi olup maksadın tâyininde kat'î değildir.

4- Muhkem

Tevile, tahsise ve nesha ihtimal kalmayacak şekilde şıgasıyla manaya açıkça delâlet eden lafızdır^[315] Bunlar dinin esasları sayılan hükümlerdir. Meselâ Allah'a, meleklere, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığına iman etme gibi iman esasları; adalet, doğruluk, eşitlik, ahde vefa, emanete riayet, ana-babaya iyilik, akrabayı ziyaret gibi aklı selimin kabul ettiği ahlak ve fazilet esasları, bunların zıddı olan zulüm, yalan, insanları sınıflara ayırma, ahdi bozma, hiyanet, ana-babaya âsi olma, akraba ile ilgiyi kesme gibi kötü ahlaktan sayılan hususlar.

Ve yine.

"Sizin Rasûlullah'ı üzmeniz ve ondan sonra hanımlarını nikahlamanız ebedî olarak helâl olmaz."^[316], zina iftirası atanlar hakkında.

"Onların şahitliklerini ebedî olarak kabul etmeyin."^[317], cihad hakkında Rasûlullah (s.a.)'ın "Cihad, benim gönderilişimden itibaren ümmetimin sonu deccali öldürünceye kadar devam edecektir." gibi delillerin ebedî ve devamlı olduğunu ifade ettiği cüz'î-fer'î hükümler de muhkem cümlesindedir.

Muhkemin hükmü: Muhkemle tereddütsüz kesin olarak amel etmek vacibdir, çünkü muhkemin başka manaya ihtimali yoktur. Ne Rasûlullah zamanında ne de sonra asla nesh ve iptal kabul etmez. Çünkü Rasûlullah'in vefatından sonra Kur'an ve sünnette vârid olan bütün hükümler artık muhkem olmuştur, nesh ve iptal kabul etmezler.

Özetle: Zahir, nass, müfesser ve muhkemin her biri kat'î ve yakî hüküm ifade eder. Ancak bunlardan bazıları bazı hallerde zan ifade ederler.

Bunların Tearuzu (Çatışması):

Bu dört çeşidin açıklık ve maksada delâletlerinin kuvvet dereceleri kuvvet ve açıklıklarına göre farklılık arzeder: en kuvvetlisi muhkem, sonra müfesser, sonra nass, sonra zahirdir. Aralarında tearuz olursa nass zahire, müfesser zahir ve nassa ve muhkem hepsine takdim olunur. Çünkü tearuz halinde daha kuvvetli olan zayıf olana takdim olunur.

Zahir ve nassın tearuzuna misal:

"Bunlardan başkaları size helâl kıldı." ^[318], ayet-i kerimesi zahiriyle dört kadından fazlasının da helal olduğunu ifade ederken.

"Hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın." ^[319], ayeti nassı ile dörtten fazlasının haram olduğunu ifade ettiği için nass tercih edilmektedir, çünkü o zahirden daha kuvvetlidir, zira ayetin sıyakından asıl maksad nassı manasıdır, zahir mana ise sıyakındaki asıl maksad değildir. Asıl maksud olan ilk nazarda anlaşılmanadır. Bundan dolayı tearuz ettikleri zaman has amma tercih edilir, çünkü has hükümle kastedilen asıl manadır. Halbuki âmmda hüküm asaleten değil belki fertleri zımında maksuddur. Ayrıca meselâ zahiri, muhtemel olduğu başka bir

manaya hamletmek suretiyle nassı takdim etmekle iki delili cemetmek ^[320] olduğu halde zahirin takdiminde nassı terketmek vardır. Nass ile müfesserin tearuzuna misal: "İstihâza hali olan kadın her namaz için abdest alır" hadisi şerifi istihâzalı kadının bir vakit içinde de olsa her namaz için abdest almasının vacib olduğunu ifade eden bir delildir. Peygamber (s.a.) Fatma binti Kays'a söylediği "Her namaz vakti için abdest alırsın" hadisi ise birden fazla namaz kılacak olsada sadece her vakit için abdest almasının vacib olduğunu ifade eden ve tevil ihtimali olmayan bir müfesserdir. Bu sebeple ikinci hadis tercih edilir çünkü müfesserdir, müfesser delâlet bakımından nassdan daha açık ve kuvvetlidir. Çünkü onun tefsir edilmesi tevil ihtimalini kaldırmış ve murad edilen mana taayyün etmiştir. ^[321]

Bazı muhakkıkların da işaret ettiği gibi müfesserle muhkemin tearuzuna dair bir misal bulunamamıştır. Ancak bazıları şunu misal göstermişlerdir: Şahitlerin durumu hakkındaki.

"Sizden iki âdil şahit tutun." ^[322] ile hadd-i kazif vurulmuş kişilerin şahitliği hakkındaki.

"Onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin." ^[323] ayetlerinden birincisi âdil kişilerin şahitliklerini kabul eden başka manaya ihtimali olmayan bir müfesserdir. Bu, hadd-i kazif vurulduktan sonra tevbe edenin şahitliğinin kabulünü iktiza eder, çünkü tevbeden sonra artık o da âdildir. İkinci ayette ise açık "te'bid = ebediyyen kabul etmeme bulunduğu için muhkemdir ve tevbe de etse hadd-i kazif vurulanın şahitliğinin kabul edilmemesini iktiza eder. Bu sebepten Hanefilere göre muhkem müfessere tercih edilerek tevbe etmiş de olsa hadd-i kazif vurulanın şahitliği kabul edilmez.

Muhkemle nassın tearuzuna misal:

"Bunlardan başkaları size helâl kıldı." ^[324] ayeti ile Rasûlullah'ın hanımları hakkında nazil olan.

"Ondan sonra onun hanımlarını nikahlamamız ebedî olarak caiz olmaz." ^[325] ayetlerinden birincisi, daha öncesinde zikredilen nikahlanması haram olanların haricindekilerin mubah olduğu hakkında bir nassdır ve Rasûlullah'ın hanımlarına da şamildir. Muhkem olup nesih ve tebdile ihtimal olmayan ikinci ayet ise Rasûlullah (s.a.) hanımlarından biriyle nikahlanmanın haram olduğunu ifade ediyor. Tabiatıyla muhkem tercih olunur; çünkü muhkem nassdan daha kuvvetlidir.

Muhkemle zâhirin tearuzuna misal:

"Ondan sonra onun hanımlarını nikahlamamız ebedî olarak caiz olmaz." ^[326] ayeti ile,

"Kadınlardan hoşunuza gidenle nikahlanın." ^[327] ayetlerinden birincisi muhkemdir, Rasûlullah'ın hanımlarıyla nikahlanmanın haram olduğunu ifade eder. İkincisi ise bütün kadınların mubah olduğu hakkında zahirdir. Muhkem tercih olunur, çünkü o zahirden daha kuvvetlidir.

DÖRDÜNCÜ KAİDE

DELALETİ AÇIK OLMAYAN LAFIZLAR VE MERTEBELERİ

Naslardâ delâleti açık olmayanlardan maksad bizzat sığasıyla maksada delâlet etmeyip kendisinden murad edilenin anlaşılması haricî bir şeye bağlı olan lafızlardır.

Delâleti açık olmayan lafızlar Hanefilere göre dört kısma ayrılır: Hafî, müşkil, mücmel, ve müteşâbih. Bunların en kapalı olanı müteşâbihtir, sonra mücmel, sonra müşkil, sonra hafî gelir. Eğer kapalılık lafızda değil arızî bir sebepten dolayı ise buna "hafî", lafzın kendisinden geliyor ve akıl ile o lafızdan maksadın ne olduğu anlaşılabiliriyorsa buna "müşkil", maksadı akıl ile değil ancak nakil ile anlamak mümkün oluyorsa buna "mücmel", maksadı ne akıl ne nakil ile anlamak mümkün olmuyorsa buna "müteşâbih" denir. Hafî'deki kapalılık sığadan olmadığı halde diğer üçünde sığadan gelen bir sebepten dolayıdır.

1- Hafî

Hafî: Sığanın haricindeki bir sebepten dolayı kendisinden murad edilene ancak araştırma ile ulaşılabilen lafızdır. Yani lafız olarak manası açık ancak bu mananın bazı fertlere şâmil oluşunda bir kapalılık bulunan lafızdır. [328]

Kapalılığın mertebelerinin en aşağı derecede olanı budur. Bunun mukabili, mananın açıklık mertebelerinin ilki olan zahirdir.

Hafîye misal: El çabukluğu ve maharetiyle uyanık halde sahibinin yanında malını alan kişiye Neşşâl, kabirlerde ölü kefeni soyana da Nebbâş denir. Neşşâlde fazla olarak sahibinin yanında çalma cür'et ve cesaret vasfı da bulunduğu hırsızdan farklıdır, dolayısıyla hırsızın hükmü ona da uyar. Nesemâtü'l-Eshâr haşiyesinde zikredildiğine göre ittifakla onun eli kesilir, çünkü onda "kesme" nin illeti fazlasıyla bulunduğu için kesmeye daha müstehaktır.

Nebbaş (kefen soyucu) ise, koruma altında bulunan sahipli bir mal almamış olması açısından vasfı hırsızdan noksandır, bu sebeple Hanefîlerin cumhuruna göre "hırsız" ismi buna uymaz dolayısıyla eli kesilmez, ancak tazir edilir. Çünkü kabir, içindekiler için korunak sayılmaz. Ayrıca kefen âdeten arzulanan bir mal değildir. Bu sebeple nebbâşda "hırsızlık" manasını noksan kılan iki vasfı vardır: Koruma olmaması ve mal sıfatının tam olmayışı. Diğer imamlar ve Ebu Yusuf a göre o da hırsız sayılır ve eli kesilir, çünkü kabir, içindekiler için bir korunak, kumaştan ibaret olan kefen istifade edilen bir maldır.

Bir başka misal: "Katil miras olamaz" hadisindeki "katil" umumî bir lafızdır, amden öldürene de hata ile öldürene de şâmilidir. Bunun amden öldürene delâleti açıktır. Hata ile öldürene de şâmil olmasında ise "hata" vasfı sebebiyle bir kapalılık vardır. O halde mesele araştırılması ve incelenmesi lazımdır: Malikîler hata ile öldürülen mirastan mahrum olmaz, onda öldürme niyeti olmadığı için bu hadisin umumuna girmez görüşündedirler. Cumhura göre ise ondan amden öldüren gibi mirastan mahrum olur, çünkü ihtiyatlı ve dikkatli olması lazım gelen yerde gereken dikkat göstermemiştir.

Hafînin hükmü: Lafızdan maksad anlaşılınca kadar kapalılığına sebep olan husus üzerinde düşünüp araştırmaktır. Bu sebeple neşşâl ve nebbâş meselesinde gördüğümüz gibi âlimler ayrı görüşlere varmışlardır. Neşşâl'deki fazla vasıftan dolayı "hırsız" sayılması bazı kitaplarda zikredildiğine göre ittifakla kabul edilirken Nebbaşdaki eksik vasıftan dolayı onda ihtilaf edilmiştir.

2- Müşkil

Müşkil, sığasıyla maksada delâlet etmeyip bilakis maksadı beyan edecek haricî bir karineye ihtiyaç duyan lafızdır. [329]

Müşkilin mukabili nassdır.

Hafî ile arasındaki fark: Müşkilde kapalılık lafzın kendisinden kaynaklanır, maksada delâlet eden bir karîne bulunmadıkça manası anlaşılmaz. Halbuki hafideki kapalılık lafzın haricindeki bir sebeptendir, karîne olmadan kastedilen mana anlaşılabilir. Kapalılığı izale için her ikisinde de düşünme ve araştırmada bulunmak lazımdır.

Müşkildeki kapalılığın sebebi, lafzın bizzat muayyen bir manaya delâlet etmeden iki ve daha fazla manada müşterek olmasıdır. Onun için ancak bir delil ile, tefekkür ve teemmül ile anlaşılır.

Meselâ" Bakara: 2/223 ayetindeki lafzı hem. "Benim nasıl çocuğum olsun." [330] ayetinde olduğu gibi "nasıl" manasına hem de.

"Bunlar sana nereden geldi." [331] ayetinde olduğu gibi nereden manasına gelmektedir. Bu sebepten "Tarlanıza (hanımınıza) nereden (veya nasıl) isterseniz gelin" ayet-i kerimesinde hangi mananın kastedildiği açık değildir. Düşünme ve araştırma neticesinde bunun "nasıl" manası tercih edilmiştir. Yani nasıl olursa olsun: İster oturarak, ister ayakta, ister yan, veya -ön organına olmak şartıyla- arkadan gelebilirsiniz demektir. Çünkü tarla nesil ve evlad ekilecek yerdir, dübür onun yeri değildir.

Diğer bir misal.

"Boşanmış kadınlar üç kuru' (beklesinler)." [332] ayetindeki lafızdır. Bu kelime hem hayız hem de temizlik manasına gelir. Burada hayız mı yoksa temizlik mi murad edildiği açık değildir.

Hanefî ve Hanbelîler "Cariyenin iddeti iki hayızdır" hadisi şerifine dayanarak hayız manasını tercih etmişlerdir. Çünkü iddetin meydana geldiği şeyde cariyeye ile hür kadın arasında fark yoktur. "İstihazalı kadın kuru' günlerinde namazı bırakır." hadisi de buna delâlet etmektedir. Ayrıca iddet kadının hamile olup olmadığını anlamak için meşru kılınmıştır, bu da ancak hayızla anlaşılır.

Malikî ve Şafîîler kur'un "temizlik" manasını tercih etmişlerdir. Buna karine olarak da " " kelimesini delil gösterdiler. Çünkü yani adedin müennes olması ma'dûdun müzekker olması gerektirir, o da kelimesinin cem'i olan olur, " kelimesinin cem'i değil. Ayrıca kuru' "temizlik" ile tefsir etmek iştikaka daha yakındır, çünkü iddetin manası "toplamak, birleştirmek" demektir ki temizlik müddetinin kanın rahimde toplanma zamanı hayız müddetinin ise kanı dışarı atma zamanı olduğunda şüphe yoktur.

Üçüncü bir misal de.

"Ancak kadının vazgeçmesi veya nikah bağı elinde bulunan erkeğin vazgeçmesi hali müstesna." [333] ayetinde "nikah elinde bulunan" lafzı bir müşkil lafızdır.

Burda kastedilen koca mıdır, veli midir? Teemmül ve ictihad neticesinde Malikîlerin haricindeki cumhura göre bundan maksad erkek veya kadın olsun "eş" dir. Çünkü vazgeçme ancak başkası lehine mehirden vazgeçme hakkına sahip kişi için düşünülebilir. Buna göre ayetin manası: "Ancak kadın hakkından vazgeçerse veya koca hakkından vazgeçerse" şeklinde olur. Koca, hakkı olan mehrin yarısından vazgeçerse tamamı hanımın olur.

Malikîlere göre bundan maksad velidir, vazgeçecek olan da kadındır. Kadın, yaşı küçük olma veya hacir altında olma gibi tasarruf ehliyetine mani bir hal yoksa bu haktan kendisi vazgeçer, varsa velisi bu hakkı iskat eder. Ayet-i kerimede geçen "kadının vazgeçmesi" ibaresi "buna ehliyeti varsa" demektir. "Nikah bağı elinde bulunan" dan maksad ise velidir.

Râcîh görüş birincisidir, çünkü ayet-i kerimeye bazı kayıt ve şartlar ilave etmek delil isteyen hususlardandır.

Müşkilin hükmü: Müşkil lafızdan ne kastedildiğini anlamak hususunda araştırma yapıp ictihad etmenin, sonra başka nasslar veya teşî' kaideleri

veya teşri' hikmeti gibi deliller ve karineler yardımıyla ortaya çıkan mana ile amelin vacib olmasıdır.

3. Mücmel

Manası ancak sözü söyleyenin bir ilave bir açıklamasıyla anlaşılabilir derecede kapalı olan lafızdır. Yani manası akıl ile değil ancak mütekellimden gelen bir nakil ile anlaşılır. Mücmel müfesserin zıddıdır, manası ancak sözün sahibinden istisfar ile anlaşılır.

Mücmelde birden fazla mana olduğu için müşkiiden daha kapalıdır. ^[334] İcmalin sebebi şu üç şeyden biridir:

Birincisi: Lafzın birkaç manada müşterek olması. Meselâ: Mevâlî lafzı. Birisi "Ben malımın üçte birini mevâlîme vasiyyet ettim" dese onun da hem kendisini azad eden efendileri hem de azad ettiği köleleri bulunsa vasiyeti yapandan bir beyan gelmedikçe maksadı anlaşılmaz. Maksadını açıklamadan ölse, müşterek lafzı bütün manalarında kullanılmasına cevaz vermeyen Hanefilere göre bu vasiyet batıldır.

İkincisi: Dilde lafzın garib olması. Meselâ:

"İnsan helû' yaratılmıştır." ^[335] ayetindeki (lafzı garibdir. Allah (c.c.)m.

"Kendisine şer dokunduğunda feryad eder, hayır dokunduğunda ise pintileşir." ^[336] mealindeki beyanı olmasaydı manası anlaşılmazdı. Kur'an-ı Kerimdeki "" kelimeleri de mücmeldir. Bunların "kıyamet" demek olduğunu Allah (c.c.) beyan etmeseydi manalan anlaşılamazdı.

Üçüncüsü: Lafzın manasının lugavî manadan ıstılahî manaya nakledilmesi. "Namaz, zekat, riba = faiz gibi lugavî manasından nakledilip şer'î bir manada kullanılan lafızlar lügat yoluyla anlaşılmadığından Sünnet-i Nebeviyye bunları beyan etmiştir.

Mücmelin hükmü: Muradın tayini hususunda sözün sahibinden bir beyan gelinceye kadar tavakkuf etmektir, çünkü manayı kapalı bırakan odur. Ne lafzın sığasında ne de haricî karinelerde muradı beyan edecek bir şey bulunmadığından sözün sahibine müracaat edip ne murad ettiğini sormaktan başka yol yoktur.

Eğer, icmal sâri'in sözünde ise, ne murad ettiğini beyan etmesi için kendisine baş vurulur: Beyan yeterli olursa lafız mücmel'den müfessere intikal eder ve onun hükmünü alır. Namaz, zekat, hac ve benzerlerinde olduğu gibi. Eğer beyan kâfi değilse mücmel müşkil olur ve onun hükmünü alır. O takdirde sâri'den yeni bir beyan ve istifsara ihtiyaç kalmaksızın müctehid bu lafızdaki işkâli izale eder. Meselâ "Allah ribâ faizi haram kıldı" ayetindeki "riba" lafzı Hanefilere göre mücmeldir. Çünkü riba lügatta ziyadelik demektir, ancak maksad bu değildir, zira alış-veriş ancak kâr etmek artış yapmak için meşru kılınmıştır. Öyleyse maksad "akidde şart koşulan" ziyadelik sebebiyle alış-verişin haram olmasıdır. Bu, sığa üzerinde düşünmekle değil belki başka bir delille bilinir. İşte bu, muradı ne olduğu hususunda mücmeldir. Rasûlullah (s.a.) şu sözleriyle bu icmalı beyan etmiştir:

"Altın altın ile, gümüş gümüş ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile takas edilirse miktarları aynı ve peşin olacaktır. Kim fazla verir veya fazla isterse riba = faiz alıp-vermiştir, bunda alan da veren de müsavidir."

Bu beyan yeterli olmayınca fukahâ ihtihad etmişler, hükmün illetini araştırmışlar Hanefî ve Hanbelîler bunun "kadr ve cins" yani aynı cins şeylerin ölçek veya tartı ile satılmaları olduğunu, Malîkî ve Şafîîler ise altın ve gümüşte nakit = para diğerlerinde ise Malîkîler küt ve iddihar yani asıl gıda maddeler ve depolanıp bekletilebilir, Şafîîler de yenilebilir şeyler olma vasıflarının illet olduğunu tesbit etmişlerdir.

4. Müteşâbih

Müteşâbih, manası kapalı olup beyan edecek haricî bir karine de bulunmayan ve sâri'in manasını kendisine saklayıp tefsir etmediği lafızdır. Geçen dört çeşidin en kapalı ve mübhem olanı budur. ^[337]

İstikra' (akıl yürütme) ve inceleme neticesinde tesbit edilmiştir ki müteşâbih bu manasıyla amelî şer'î hükümleri beyan eden naslarda bulunmaz. Ancak başka meselelerde bulunur. Meselâ gibi surelerin başındaki hurûfu mukattaalar, Allah'ın eli, gözü, mekanı, inmesi gibi O'nun insanlara benzediği vehmini veren aşağıdaki ayetlerde geçen sıfatları bu kabildendir:

"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir." ^[338]

"Bizim gözlerimizin önünde vahyimiz uyarınca gemiyi yap." ^[339]

"Ve benim gözümün önünde yetiştirilmen için sana kendi sevgimi lütfettim." ^[340]

"Üç kişinin konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur, beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunursa bulunsunlar mutlaka O onlarla beraberdir." ^[341] Bunlar müteşâbih ayetlerdir çünkü Allah (c.c.) el, göz, mekan ve yarattıklarına benzeyen her şeyden münezzehtir.

Allah (c.c.) tan sadır olup da O'nun cisim olduğu ve cihete ihtiyacı olduğu vehmini veren fiillere misallerde şunlardır:

"Rahman Arş'ın üzerine istiva etti." ^[342]

"Melekler saf saf dizilmiş beklerken Rabbin geldiği zaman..." ^[343]

Selefe göre müteşâbihin hükmü:

"Onun (müteşâbihin) tevilini ancak Allah bilir." ^[344] ayet-i kerimesi gereğince bunun manasını Allah'a havale edip zahirine iman etmek ve tevilini araştırmamak. Hurûfu mukattaalara gelince bunlar meydan okuma ve Kur'an-ı Kerim'in başka dilin harflerinden değil Arap dilinin harflerinden meydana geldiğini beyan etmek içindir. Bu sebepten çoğu yerde bu harflerden sonra "kitap" lafzı zikredilir.

Müteahhir âlimlere göre müteşâbih, dile uygun ve Cenab-ı Hakkı O'na layık olmayan şeylerden tenzihe münasib şekilde tevil edilir. Çünkü Cenab-ı

Hakk için el, göz, mekan düşünülemez, dolayısıyla bunların zahirine almak müstehildir, ve bu zahiri tevil etmek vaciptir, mecaz tariki ile de olsa bu lafızlardan muhtemel bir mana murad edilir. Buna göre "Allah'ın eli" nden maksad kudretidir,

"O'nun yüzü hariç her şey helak olacaktır." ^[345] ayetinde "yüz" den maksad zâttır.

"Rahman Arş'ın üzerine istiva etti." ^[346] ayetindeki istivadan maksad mütemekkin şekilde istila etmesi demektir. Bu ihtilafın kaynağı "Onun tevilini ancak Allah bilir" ayet-i kelimesindeki lafzı üzerinde vakf yapıp yapılmaması hususundaki ihtilafıdır. Selef âlimleri burada vakf yapmakta ve devamındaki. İlimde derinleşenler cümlesini ibtîdâiye (yeni bir cümleye başlangıç) kabul etmektedirler. Buna göre ayetin manası:

"Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşenler ise ona iman ettik, hepsi Rabbimizin karındandır derler" şeklinde olur. Yani ilimde derinleşenler müteşâbihin bilgisini Allah'a havale edip araştırmadan tevil etmeden iman ederler.

Müteahhir âlimler ise burada vakf yapmamakta ve lafzını lafzı üzerine atfetmektedirler. Bunlara göre ilimde derinleşenler, lafızdan muhtemel olan ve Cenâb-ı Hakkı yarattıklarına benzemekten tenzih eden bir mana olmak şartıyla müteşâbihin tevilini yapabilirler. Görüldüğü gibi hepsi de Cenâb-ı Hakk'ı yaratılan ve sonradan olanlara benzemekten tenzih etmenin vacib olduğunda ittifak etmektedirler. Selefin görüşü daha ihtiyatlı müteahhirinin görüşü ise aklen daha muhkemdir. Kısacası üçüncü ve dördüncü kaideler şer'î nasslardan delâleti açık olan ve olmayanların beyanına mahsus kaidelerdir. Bunlardan haricî bir karineye bağlı kalmaksızın manası doğrudan doğruya sığadan anlaşılabilir delâleti açık olanlar, manası ancak haricî bir karine ile anlaşılabilir delâleti açık olmayanlardır.

Delâleti açık olma mertebesindeki farklılığın esası tevil ihtimali olup olmamasıdır, açık olmama mertebelerindeki farklılığın esası ise bu kapalılığın izale edilip edilmemesidir.

BEŞİNCİ KAİDE

MÜŞTEREK VE DELÂLETİ

Bu kaide "müşterek", bundan sonra gelen iki kaide de "âmm" ve "hâs" hakkında olup şer'î naslarda bu lafızların ne manaya geldiğini açıklamaktadır.

Müşterek lafız, dilde aslen vaz' olunurken müteaddid olarak iki veya daha fazla mana için vaz olunan lafızdır. Vaz olduğu manaya bedel yoluyla

delâlet eder. Bir lafzın müşterek olması için vaz'ında ve manasında taaddüd şarttır. ^[347] Meselâ " lafzı dilde gören göz, su gözesi, casus, güneş ve altın manalarında vaz' edilmiştir. lafzı da dilde temizlik ve hayız manalarında vaz' olunmuştur. lafzı da sol ve sağ el, kelimesi hicrî ve milâdî sene için vaz' olunmuştur. Hanefilere göre müşterekten ancak bir mana murad edilmesi sahih olur. İştirak bulunmasının sebepleri:

Dilde müşterek lafızların bulunmasının pek çok sebepleri vardır, en önemlileri şunlardır.

1- Dilin vaz'ında kabilelerin farklılığı: Çeşitli manaları ifade için lafızların kullanılmasında her kabile diğerinden farklılık göstermiş, sonra da bu lafız farklı vaz edildiğine dair bir delil bulunmaksızın kullanılagelen fark manalarıyla bize intikal etmiştir. Meselâ "kelimesi bazı kabilelerde kolun dirseğe kadar olan kısmı için, bir başkasında bilek ve el için, bir diğerinde ise sadece el için kullanılmıştır.

2- Kullanımın değişmesi veya iştirak-i menevî: Bazen lafız iki ayrı manaya şâmil olacak şekilde umumi bir mana için konulmuş olup, ortak özellikleri sebebiyle her iki manaya da uygun olabilir. İşte iştiraki mane'î budur. Daha sonra insanlar asıl manayı unuttur ve onların nazarında kelime müşterek lafız haline gelir. Meselâ Mevlâ lafzı, asıl manada yardımcı demektir. Sonra köleye ve efendiye de mevla denilmiştir kelimesi de lügatta "belirli şeylerin yapılmasının âdet haline getirildiği zaman dilimi" manasına gelir. Meselâ "hummanın kur'u" demek onun "belirli zamanlardaki nöbeti" demektir. Kadının kur'u demek onun "hayız olduğu ve temizlendiği mutad vakitler" demektir. Süreyya yıldızının kur'u demek onun görülmesiyle beraber yağın yağmurunun mutad vakti demektir. Daha sonra bu kelime Kur'an-ı Kerim'de boşanan kadının evlenmeden bekleyip doldurması lazım gelen vakit (iddet) manasına kullanılmıştır. Meselâ "Nikah" lafzının asıl manası "birleştirmek ilave etmek" manasına gelir. Bu manasıyla iki sözü birbirine birleştirdiği için akde nikah denildiği gibi bir bedeni birleştirdiği için cinsî münâsebet de "nikah" denilmiştir. Bu lugavî müşterektir. Daha sonra dinî istihlâhlarda "akid" manasında yerleşmiştir.

3- Lafzın hakikat ve mecaz arasında kullanılması: Lafız önce aslolarak hakiki mana için vaz olunup sonra mecazî manada istimali yaygınlaşır ve bunun mecazî manâda olduğu da unutulur sanki her iki manada da hakikatmiş gibi bize intikal edebilir. Meselâ seyyare = araba, derrâce = bisiklet lafızları böyledir.

4- Hakiki ve örfî mana arasında kullanılması: Bazan lafız aslî manasından örfî bir manaya nakledilir ve birinci manada hakiki-lugavî ikincisinde de örfî olur ve kelime iki manada müşterek lafız haline gelir. Namaz veya def ve talak lafzı gibi önce dilde bir mana için vaz olunup da daha sonra şer'î istihlâhta başka bir manaya kullanılan lafızlar bu cümledendir. Zira salat = namaz lafzı dilde dua manası için vaz olduğu halde dinde malum ibadet için kullanılır.

"Namazı kılın." ^[348] ayetindeki "salat" dua manasına değil "namaz" manasıdır. "Talak" lafzı lügatte her hangi bir bağı çözmek demek olduğu halde şer'î manası sahih olan evlilik bağına çözmek demektir.

"Talak iki keredir." ^[349] ayet-i kerimesinde de lügat manası değil şer'î manası murad edilmiştir.

"Sen (kötülüğü) en güzel (haslet ne ise) onunla önle." ^[350] ayetindeki def lafzı lügatte konuşmada veya yürümedeki sürat için vaz olduğu halde şer'î istihlâhta vermek veya borç ödemek manasıdır.

Hükümü

Müşterek manalardan birini, lafzî veya murad olunan manayı tercih ettirecek hâlî karinelerle tercih etmek müctehidin üzerine vaciptir. Lafzî

karineden maksad lafızdaki karinedir. Hâli karineden maksad ise nass vârid olduğu sırada Arapların içinde bulunduğu durumdur. Meselâ şer'i nasslarda bir kaç lugavî manası olan müşterek bir lafız geldiği zaman bundan murad olunan manayı tayin etmek için icthad vacib olur. Çünkü sâri' bu lafzın manalarından sadece birini murad etmiştir. Müctehide vacib olan bu manayı tayin etmek için karine ve emarelerden istidlal etmektir. Meselâ: Salât (namaz), zekat, oruç, hac ve talak lafızlarında lugavî mana değil şer'î mana murad edilmiştir. Ancak maksadın lugavî mana olduğuna delâlet eden bir karine bulunursa o murad edilmiş demektir.

Lafzî bir karine sebebiyle lugavî mananın tercih edildiğine misal

"Şüphesiz Allah ve melekleri peygamberlere salât getirirler." [351] ayetindeki "salat" lafzıdır. Bundan maksad kelimenin lugavî manası olan duadır. Lafzî karine ise "salat" in meleklerle nisbet edilmesidir, zira meleklerin peygambere salat getirmeleri istiğfar etmeleridir, şer'î manasıyla bilinen namaz ibadeti değildir.

Lafzî karine yardımıyla müşterek lafzın iki manasından birinin tercih edilmesine misal lafzıdır. Malikî ve Şafîiler karine ile bulunan "temizlik" manasını tercih etmişlerdir. Lafzî karineleri ise daki dir. Zira "aded" müzekker olması ma'dudun müzekker olduğuna delâlet eder ki o da (kelimesi değil kelimesidir.

Hanefî ve Hanbelîler de başka bir karine ile bunun "hayız" manasını tercih etmişlerdir. Karine " " lafzıdır. Bu lafız hasır. Has iddetin eksiksiz ve fazlasız tam üç kuru' olduğuna kat'î şekilde delâlet eder. Bu da ancak lafzî hayız manasına alınırsa tahakkuk eder

Müşterek lafızda karine-i haliyye ile tercih yapıldığına misal:

"Sana kadınlardan ay halini sorarlar. De ki: o bir ezadır. Ay halinde olan kadınlardan uzak durun, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın." [352] ayet-i kelimesindeki ay hali hem zaman hem de mekan için kullanılır, dolayısıyla müşterek bir lafızdır. Ancak karine-i haliyye gösteriyor ki maksad zaman değil mekandır. Çünkü Arablar ay halinde kadınlardan uzak durmazlar cinsî temasta bulunurlardı.

Şunlar da lafzî karineye ait misallerdendir:

"Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin." [353] ayatında yed kelimesi hem kol, hem bilek ve el, hem de sağ ve sol el manalarına geldiğinden müşterektir. Burada maksadın sağ ve el olduğunu sünnet amelî olarak tayin etmiştir o da lafzî bir karinedir.

"Eğer bir erkek veya kadının malı kelâle olarak mirasçılara kalırsa." [354] ayetindeki lafzî geride ne çocuk ne de baba bırakmadan ölen murise denildiği gibi geriye kalanlardan çocuk ve baba olmayanlara ve çocuk ve babanın dışındaki akrabaya da denir. Miras ayetlerinin taranması neticesinde müctehidler ilk manayı tercih etmişlerdir.

"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Çünkü onu yemek günahdır." [355] ayetinde'daki vav harfi "hâliye" ve "atıf" olma arasında müşterektir. Şafîiler hâliye olmasını tercih etmişlerdir. Buna göre mana "Kesilirken Allah'tan başkasının ismi zikredilip Allah'ın ismi zikredilmemiş olanları yemeyiniz" şeklinde olur. Yani Allah'ın adının anılmamasının yanında Allah'tan başkasının adına kesilmiş olmasını şart koşmuşlardır. Hanefîlere göre ise bu atıf içindir. Buna göre nehiy mutlaktır. Allah'tan başkasının adı zikredilip edilmemesi aranmaz, Allah'ın adının terkedilmesi kesilenin yenmemesi için kâfidir.

Müşterekin manalarından birini tercih için bir karine bulunmazsa Hanefîlere göre manalardan birinin tayinine dair delil buluncaya kadar tavakkuf etmek vacib olur. Müşterek manalardan sadece birinin alınması sahih olur.

Malikî ve Şafîilere göre manalarından herbirinin kastedilmesi caizdir.

ALTINCI KAİDE

ÂMM VE DELÂLETİ

Âmm Kendine uygun olan bütün fertleri istiğrak eden (kapsayan) lafızdır. Veya lugavî vaz'ı itibariyle muayyen bir taifeye hasretmeksizin aranan vasıfları hâiz fertlerin tamamına şâmil olan lafızdır. Meselâ "Her mümin cennettedir, her kâfir cehennemdedir, kim silahını bırakırsa emandır" sözleri muayyen fertlere hasretmeksizin bu vasfı taşıyan herkese şâmidir.

Umumilik lafızların sıfatlarındandır. Çünkü lafız bütün fertleri istiğrak ettiğine (kapsadığına) delâlet eder. Âmm, mutlak ve nekreden şu hususlarda farklıdır: Âmm, lafzın fertlerinin hepsine şâmil olduğunu gösterir. Mutlak ise meselâ "= kişi" lafzında olduğu gibi şümul ifade etmeden hakikata yani şuyû' yoluyla fertlerinden her hangi birine delâlet eder. Nekre ise meselâ "bir adam" sözünde olduğu gibi istiğrak etmeden ve hepsine şâmil olmadan dünyadaki adamlarından her birisine delâlet eder.

Umum Lafızları

Umumun bir takım lafızları vardır ki şunlardır. [356]

1- **Cemaat** = kalabalık ifade eden lafızlar: Lafızları gibi:

"Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir." [357]

"Yoksa "biz birbirimize yardım eden bir topluluğuz" mu diyorlar." [358]

"Arzda olanların hepsini sizin için yarattı." [359]

"Müşrikler nasıl, sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı kopyekün savaşın." [360] ve

"Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız." "Hepiniz çobansınız ve her çoban güttüğünden mes'uldür."; ayet ve hadisleri buna dair misallerden bazılarıdır.

2- Cins için olan lam-ı tarifle veya izafet sebebiyle marife yapılan müfred ve cemi lafızlar:

Lamı tarifle marife yapılan cemiye misaller:

"Muhakkak müminler kurtuluşa ermiştir." [361]

"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar." [362]

"Muhakkak Allah bütün günahları bağışlar." [363]

"Allah ihsan edenleri sever." [364] Bütün bunlar umum ifade eder, çünkü cins bu fertlerin her birinde tahakkuk eder. İzafetle marife olan cemiye misaller: [365]

"Allah sizin çocuklarınız hakkında şunu emreder." [366]

"Onların mallarından sadaka al." [367] Bu izafetlerden her biri umum ifade eder. Delili ise bunlardan istisnanın sahih olmasıdır, istisna yapılabilmesi lafzın âmm olduğuna delâlet eder.

Lam-ı tarif ile marife yapılan müfrede misal:

"Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin." [368]

"Zina eden kadın ve zina eden erkeğe yüzer sopa vurun." [369]

"Allah alış-verişi helâl faizi haram kıldı." [370]

"Muhakkak insan hüsrandır." [371] Bütün bunlar umum ifade eder. İzafetle marife yapılan müfrede misal Rasûlullah (s.a.) deniz hakkındaki "Onun suyu temiz ölüsü helaldir" sözleridir. Bu hadis denizde ölen hayvanların hepsinin helal olduğuna delâlet eder.

3- Nefide, nehiye ve şartta nekre umum ifade eder.

Nefiye misal: "Dinde zorlama yoktur." [372] ayet-i kerimesi.

"Varise vasiyet yoktur", "Zarar vermek ve zarara zararlarla mukabele etmek yoktur", "Mekke fethinden sonra hicret yoktur" gibi hadisler, nehiye nekreye misal:

"Onlardan ölen hiçbirinin cenaze namazını asla kılma." [373] Nehiy cümlesinde 'hiçbiri' kelimesi geldiği için hüküm münafıkların hepsine şâmilidir. Şartta nekreye misal:

"Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve "eskiden beri devam edegelen bir büyüdür" derler. [374] "Birfasık size bir haber getirirse." [375] ayetleri umum ifade eder.

Olumlu cümlede ise nekre ancak bir karine olursa umum ifade eder. Meselâ.

"Allah size bir inek kesmenizi emrediyor." [376] Çünkü, istenilen şey mutlak emri yerine getirmektir, bu da her hangi bir inek kesmekle tahakkuk eder.

4- İsmi mevsuller:

"Bunlardan başkası size helal kılındı." [377] ayetindeki.

"Yerdeki ve göklerdeki şeyler Allah'ındır." [378] ayetindeki harfleri

"De ki: Kim sapıklıkta ise çok merhametli olan Allah ona mühlet verir." [379] ayetindeki harfi.

"Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler." [380] ayetindeki.

"Kadınlarınızdan adetten kesilmiş olanlar." [381] Ayetindeki.

"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı." [382] ayetindeki.

"Hamile olanların iddeti ise doğum yapmalarıdır." [383] ayetindeki gibi ismi mevsuller umum lafızlarındandır.

5- Şart isimleri: Meselâ:

"Sizden her kim hilâli görürse oruç tutsun." [384] ayetindeki.

"Hata ile bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi gerekir." [385] ayetindeki.

"Hayır kastıyla verdiğiniz ne varsa size noksansız olarak verilir." [386] ayetindeki.

"Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır." [387] ayetindeki.

[388]

"Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır." ayetindeki lafızları da umum bildiren lafızlardır.

6- İstifham isimleri: meselâ:

"İyilik eden bir kimse olarak kendini Allah'a teslim edenden din bakımından daha güzel kim olabilir" ^[389]

"Allah böyle misal vermekle ne murad eder." ^[390]

"Allah'ın yardımı ne zaman?" ^[391]

"Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılar nerede?" ^[392] ayet-i kelimelerindeki lafızlar istifham isimleridir. Bütün bu lafızların delâleti fertlerin tamamını istiğrak ettiği için lügatte hakiki vaz'ı ile umuma delâlet eder. Bu lafızlar istiğrakın haricinde kullanıldığında, mecazî mana kastedildiğine dair bir karine bulunması lazımdır.

Âmmın Delâleti

Âmm lafzı ya umumu üzere kalır veya tahsis edilir. Tahsis edilirse tahsise uğrayan lafzın tahsisten sonra geri kalan fertlerine delâleti cumhura göre kat'î değil zannîdir. Çünkü tahsis illeti tahsisten sonra tahsis edilen diğer fertlerde tahakkuk edebilir. Bu sebeple âmmın tahsisten sonra geri kalanlara delâleti kat'î olmaz zannî olur.

Tahsis edilmeyip umumu üzere kalan âmm ise bütün fertlerine delâlet eder. Çünkü lafzın umum sığasından akla ilk gelen umum oluşudur. Ancak âlimler tahsis edilmeyen âmmın bütün fertlerine delaletinin sıfatı hakkında ihtilaf ettiler: Delâleti kat'î midir yoksa zannî midir? ^[393]

Cumhur yani Malîkî, Şafîî ve Hanbelîlere göre âmmın bütün fertlerine delâleti zannîdir, çünkü her âmm'ın tahsise ihtimali vardır, hiç bir âmm yoktur ki tahsis edilmiş olmasın. Tahsis edilmemiş âmm nâdirdir. İşte bu, âmm'ın bütün fertlerine delâleti konusunda bir şüphe bırakır.

Bu asıl üzerine şu kaide bina edilir: Âmm'ın zannî delil ile tahsisi sahih olur ve âmm ile has arasında tearuz bulunmaz. Yani hâs ile delâlet ettiği hususta, âmm ile de bunun dışında kalan kısmında amel edilir. Çünkü âmm delâleti zannî, has'ın ise delâleti kat'îdir, zannî ile kat'î arasında tearuz olmaz.

Hanefîlere göre ise bir kısmı tahsis edilmemiş âmmın delâleti kat'îdir, çünkü âmm lafzı umum için vaz olunmuştur dolayısıyla tahsisine dair bir delil bulunmadıkça "umum" vasfı onda bakidir. Tahsis ihtimali de nâdirdir ve delilsizdir, delilsiz ihtimallerin lafızlara tesiri olmaz, dolayısıyla âmm'ın kat'iyyetine tesir etmez.

Bu asıl üzerine şu kaide bina edilir: Âmm'ın zannî delil ile tahsisi sahih olmaz, çünkü zannî olan kat'î olanı tahsis etmez ve tahsis edilmemiş âmm ile has arasında tearuz meydana gelmez, çünkü her ikisi de kat'îdir.

Bu esasa binaen Hanefîler.

"Üzerine Allah'ın ismi zikredilmemiş şeylerden yemeyin." ^[394] ayetinin umumu ile amel ederek kasten besmele terkedilerek kesilen hayvanın yenilmesini haram kılmışlar ve bu ayeti "İster besmele çeksin ister çekmesin müslümanın kestiği helaldir" hadisi ile tahsis etmemişlerdir. Çünkü bu hadis haber-i vahiddir. O da zannîdir.

Şafîîler ise besmeleyi kasten de terketse müslümanın kestiğinin yenmesini mubah görmüşlerdir. Çünkü onlara göre ayetin zannî olan umûmu yine zannî olan bu hadisle tahsis edilir, zira zannî ile zannînin tahsisi caizdir.

Yine Hanefîler.

"(Boşanan) o kadınları gücünüz nisbetinde oturduğunuz yerin bir kısmında oturtun." ^[395] ayet-i kerimesinin umumunu alarak beynûnet-i kübra ile boşanmış bir kadın için nafka ve iskanı koca üzerine vacib kılmışlar ve Rasûlullah'ın kendisine ne nafaka ne mesken hakkı vermediğini zikreden Fatıma binti Kays hadisi ile bu ayeti tahsis etmemişlerdir.

Cumhur ise ashâbı kirâmın şu fiillerini esas alarak Kur'an-ı Kerim'in âmm'mını haberi vahid ile tahsis etmişlerdir. Zira onlar: "Bunların dışındaki kadınlar size helâl kılınmıştır" ^[396] ayetini mahrem olan kadınları bir nikah altında toplamayı nehyeden "Kadın ne halası ne de teyzesi üzerine nikahlanamaz" hadisi ile tahsis etmişlerdir. Miras ayetlerini "Katil varis olamaz", "Ne kafir müslümandan ne de müslüman kafirden miras alamaz" hadisleriyle tahsis etmişlerdir.

"Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı." ^[397] ayetini "Kâfiri öldüren müslüman öldürülmez" hadisi ile tahsis etmişlerdir. Yine.

"Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin." ^[398] ayetini "Dınarın dörtte biri ve daha fazlası için hırsızın eli kesilir." hadisi ile tahsis etmişlerdir. Bunlar haber-i vahid ve kıyas gibi zannî delil ile âmmın tahsis edildiğine dair misallerdir.

Âmm ile hâssın tearuzu meselesindeki ihtilafın semeresine misal, ziraî mahsullerin ve meyvaların zekatının nisabıdır. Ebu Hanîfe topraktan çıkanlarda nisabı şart koşmazken Ebu Yusuf ve Muhammed ile cumhur nisabı şart koşmaktadırlar ki burada nisab beş vesk yani 653 kg dır. Bu ihtilafın sebebi iki hadisin tearuzudur. Bunlar:

"Hurmanın beş veskenden aşağısında zekat yoktur" hadisi ile "Yağmur ve kaynak sularıyla sulananda veya suya yakın olması sebebiyle sulanmayanlarda zekat onda bir, taşıma su ile sulananda yirmide birdir" hadisleridir. Hanefîlere göre beş veskın altındakinde zekat olup olmadığına âmm ile has tearuz etmiştir ve bunların hangisinin nâsih olduğu da bilinmemektedir, o halde râcih olanı ile amel edilir. Râcih olanı da âmm olanıdır, çünkü az olan mahsulde de zekatı vacip kılmaktadır. Dolayısıyla ihtiyeten onunla amel edilir.

Cumhur ise birinci hadis ile ikincisini tahsis etmiş beş vesktan az olan mahsulde zekatı (öşür) vacib görmemişlerdir. Yani has amma tercih edilmiş ye nisab şart kılınmıştır.

Âmmın Çeşitleri

Âmm üç çeşittir. ^[399]

1- Kat'î olarak umum murad edilen âmm. Bu, tahsis ihtimalini nefyedenden bir karineye sahip olan âmmdir. Meselâ:

"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızığı, yalnızca Allah'ın üzerindedir." ^[400]

"Biz her canlıyı sudan yarattık." ^[401] gibi ayetler tahsis olunamayacak, değişmeyecek ilahî bir kanun olarak vaz olunmuş âmmdir.

2- Kat'î olarak has murad olunan âmm. Bu da, âmm olarak kalmasını nefyedenden bir karineye sahip olan âmm'dir. Meselâ:

"Yol bakımından gidebilenlerin o evi hacetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." ^[402] ayet-i kerimesi mükellef olanlara tahsis edilmiş bir âmmdir, zira akıl çocuk ve mecnunların bundan çıkarılmasını gerektirir. "Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevi Araplara Allah'ın

Rasûlünden geri kalmaları yakışmaz." ^[403] ayetindeki "Medine halkı ve bedevilerden" maksad buna gücü yetenlerdir, çünkü akıl âciz olanların bundan çıkarılmalarını gerektirir.

"O, Rabbinin emriyle her şeyi yıkar mahveder." ^[404] ayeti de böyledir. Yani "yıkımı ve mahvi kabil olan her şey" demektir.

3- Mutlak âmm: Bu, umumî veya hususî olduğuna delâlet eden her hangi bir karine bulunmayan âmmdir. Muhtelif sîgalarıyla umumî nasların çoğu bu şekildedir.

"Boşanan kadınlar üç kuru' beklesinler." ^[405] misalinde olduğu gibi tahsisine dair delil bulununcaya kadar bunların umum olacağı zahirdir.

Âmmın Tahsisi

Âmmın tahsisi, lafzî âmmın fertlerinden bazılarını has kılmak veya onun umum oluşundan çevirip şâmil olduğu fertlerden bazılarını murad etmektir. Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde âmm ile onun bazı fertlerinin murad edildiğini beyan eden pek çok misaller vardır. Meselâ miras ayetlerinin "Katîle miras yoktur", "Biz miras bırakmayız bizim bıraktıklarımız sadakadır" hadisleriyle tahsisi böyledir. Bu iki hadiste miras hükmünün her akraba için meşru kılınmadığı beyan edilmektedir. Yine.

"Hırsız kadın ve hırsız erkeğin ellerini kesin." ^[406] ayeti "Dinarın dörtte birinden azı için el kesme yoktur" hadisi ile tahsis edilmiştir. Burada da el kesme hükmünün her hırsız için meşru kılınmadığı beyan edilmektedir.

Tahsis ile Nesh Arasındaki fark:

Hanefilere göre tahsis'in mutlaka âmm ile beraber gelen bir delil ile yapılması lazım gelir, nesh ise bilâhare gelen bir delil ile olabilir. Meselâ Hanın meşruiyetine dair.

"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin etmeleridir," ^[407] ayet-i kerimesi, haddi kazif hakkındaki.

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun." ^[408] ayetinin bir cüz'ünü neshetmiştir. Zira ikinci ayet ister eşine ister başkasına zina isnadında bulunsun her isnadda bulunana şâmil iken daha sonra liân ayeti gelmiş, hadd-i kazif ayetini sadece eşinden başkasına zina isnadında bulunanlara tahsis etmiştir.

Tahsis Delili

Alimler âmmi tahsis eden delil hakkında ihtilaf etmişlerdir: Bu delil âmm ile beraber ve müstakil olması şart mıdır değil midir? Bu hususta iki görüş vardır. ^[409]

Cumhura göre vürûdu, amel etme vaktinden sonraya geciktirilmemek şartıyla tahsis delili, âmm nassından müstakil bir lafız olabileceği gibi müstakil olmayabilir de. Yani tahsis delili amma muttasıl da olur munfasıl da olur. Şayet âmm ile amel etme vaktinden sonraya bırakılırsa o takdirde bu delil muhassıs (tahsis edici) değil neshedici olur.

Hanefiler ise tahsis delilinin müstakil ve muttasıl olmasını şart koşmuşlardır. Şart ve istisna gibi âmm'dan müstakil olmazsa buna tahsis değil kasr denir. Amma muttasıl olmazsa ona da "zımnî nesh" denir. Bu takdirde Hanefilere göre tahsis müstakil ve muttasıl bir delil ile amma dahil olan fertlerden bazılarını murad etmektir.

İki görüş arasındaki fark:

Cumhura göre tahsisin manâsı daha umumî ve daha şümulldür. Zira onlara göre, âmm ile amel etme vaktinden sonraya gecikmemek şartıyla delil müstakil olsun olmasın, mukarin olsun müteahhir olsun onunla âmm tahsis edilir. Hanefilere göre ise tahsis eden delilin müstakil ve mukarin olması lazımdır.

Cumhura göre tahsis eden delil müstakil ve gayri müstakil olmak üzere iki kısımdır ve her birinin şartları vardır. Hanefilere göre muhassıs akıl, örf ve âdet ve amma mukarin müstakil nas olmak üzere üç nevidir.

Müstakil Muhassis (Müstakil tahsis delili):

Bu, âmm olan nassın bir cüzü olmayan delildir. Cumhura göre bu altı nevîdir: His, akıl, örf ve âdet, icmâ, sahabe kavli ve nas.

a) His ile tahsis:

Akîm rüzgarını anlatırken Allah (c.c.) şöyle buyurur:

"Rabbinin emriyle o her şeyi yıkar mahveder."^[410] Biz işlerimizle biliyoruz ki o yeri ve gökleri ve oradaki yıldızları ve daha pek çok şeyi yıkmadı. Dolayısıyla his bu umumu tahsis etmektedir. Sebe kiralıçesi Belkıs'ten bahsederken.

"Ona her şey verildi."^[411] denilmekte. Bu da hisle tahsis edilir. Çünkü Süleyman (a. s.) in elinde bulunan şey onun elinde yoktu.

b) Akıl ile tahsis:

Teklif ayetlerini çocukları ve mecnunları istisna ederek sadece teklif ehliyetine sahip olanlara tahsis etmek bu kabil bir tahsistir. Meselâ.

"Beyti haccetmek Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır."^[412]

"Ey insanlar Rabbinize ibadet edin."^[413] ayetlerinden her biri âmm'dir ancak akıl yolu ile sadece teklife ehil olanlara has kılınmıştır.

c) Örf ve âdet ile tahsis:

Bu, örfün kavli ve fiili her iki kısmına da şâmindir. Kavli olan örf'e misal "dirhem" sözüdür. Mutlak söylendiği zaman o ülkede çoğunlukla kullanılan para kastedilir. Amelî örf ise meselâ "taam" lafzından "buğday" kastedilmesi bu kabildir.

"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirsinler."^[414] ayetini Malikîler, ayetin nazil olduğu sırada Kureyş arasında yaygın olan örf'e dayanarak aşağı tabakadaki kadınlara has bir hüküm olarak kabul etmişlerdir. Zira onların âdetinde asil kadınlar çocuklarını emzirmezlerdi.

d) İcmâ ile tahsis:

Köle ve kadınlara cuma namazının farz olmaması üzerindeki icmâ bu kabildendir. Zira bu icmâ ile.

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için nida olunduğu zaman Allah'ın zikrine koşun."^[415] ayeti tahsis edilmiş oluyor. Ayrıca köleye haddi kazfın yarısının tatbik edilmesi üzerine icmâ ile.

"İffetli kadınlara zina isnadında bulunup sonra da dört erkek şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun."^[416] ayetinin umumu tahsis edilmiş olmaktadır.

e) Sahabe kavli ile tahsis:

Hanefî ve Hanbelîlere göre bu caizdir, çünkü onlara göre sahabe kavli hüccettir, kıyasa tercih edilir o halde muhassis olur. Zira sahabe kendi nazarında tahsise uygun bir delil bulunmadıkça Rasûlullah'tan duyduğunu terkedip aksi ile amel etmez. Hz. Ömer'in icthadları sahabe kavli ile tahsise açık misallerdir.

f) Kitap ve sünnette bulunan nasla tahsis:

Meselâ "Boşanan kadınlar üç kuru' beklesinler."^[417] ayet-i kerimesi hamile olan ve olmayanlara, zifaktan önce ve sonra boşananlara şâmindir. Ancak

"Hâmile olanların iddeti doğum yapmalarıdır."^[418] ayeti hamile olanları.

"Mümin kadınları nikahlayıp da henüz dokunmadan onları boşarsanız, onları iddet müddetince bekletmeniz gerekmez."^[419] ayeti de zifaktan önce boşananları bundan tahsis (istisna) etmiştir.

Usûlcüler Kur'anın âmm'ının Kur'an ile ve mütevâtir sünnet ile tahsisinin caiz olduğu üzerinde ittifak etmişler ancak Kur'an'ın haber-i vahidle tahsisi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur buna mutlak şekilde cevaz verirken Hanefîler (ayetle veya mütevâtir sünnetle âmm tahsis edilmişse) bunun haberi vahidle tahsisinin caiz olmayacağını söylemişlerdir.

Cumhur pek çok misal ile bunu delillendirmişlerdir. Meselâ:

"Denizin suyu temiz ölüsü helaldir." hadisi "Meyte size haram kılınmıştır."^[420] ayetinin umumunu tahsis etmiştir. "Katile miras yoktur." hadisi miras ayetlerinin umum hükmünü tahsis etmiştir. "Neseb yolu ile haram olanlar süt emzirme yolu ile de haram olur." Hadisi.

"Bunların dışındaki kadınlar size helâl kılındı."^[421] ayetinin umumunu tahsis etmiştir. Recm hadisi zina ayetinin umumunu tahsis etmiştir.

"Dinarın dörtte birinden azı için el kesme yoktur" hadisi hırsızlık hükmünü beyan eden ayetin umumunu tahsis etmiştir. Râcih olan görüş de budur.

"İtibar lafzın umumî oluşudur, sebebin hususî oluşuna değildir" kaidesi:

Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde hususî bir hâdis veya muayyen bir sual sebebiyle fakat umumî bir sığa ile pek çok nas vârid olmuştur. Bunların umumu ile amel etmek vacib olur. İster bir sual ister bir hadise olsun sebebin hususi olmasına itibar edilmez. Çünkü nassda hükmün umum sığasıyla gelmesi bu hükme götüren sebebin tahsis edilmediğine bir karinedir. Meselâ hırsızlık hükmüne dair ayet muayyen bir hırsızlık olayı, Safvan'ın giyeceğinin çalınması veya bir kalkan çalınması üzerine nazil olmuştur. Zihar âyeti, hanımı Havle binti Salebe'ye zihar yapan Evs bin Sâmî hakkında; liân ayeti Hilal bin Ümeyye hakkında nazil olmuş ve bunların her biriyle o hususi hadise değil umum murad edilmiştir.

Deniz suyu ile abdest almanın hükmü Rasûlullah (s.a.) a sorulduğu zaman söyledikleri "Onun suyu temiz ölüsü helaldir." sözü umumu ile bütün taharet çeşitlerine şâmil olur, umumu ile amel etmek vacib olur, sorunun hususiyle abdest hakkında olmasına itibar edilmez. "Hangi deri dabağlanırsa temiz olur." hadisi dabağlanan her deriye şâmil olur ve o artık temizdir. Sözü söylendiği hadiseye itibar edilmez ki o da şudur: Rasûlullah (s.a.) Meymûne'nin kendiliğinden ölüp kalmış koyununu görmüş ve bu sözü söylemiştir. Hüküm koyun hakkında söylendiği için ona

has kalmaz.

Müstakil Olmayan Muhassis (Tahsis delili)

Bu, âmm olan nassın bir cüzü olan şeydir ki istisnâ muttasıl, şart, sıfat (vasıf) ve gaye olmak üzere dört çeşittir.

a) İstisnâ muttasıl: Buna misal.

"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde (dinden dönmeye) zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar ederse..."^[422] ayeti verilebilir. Bu ayet, kalb imanla mutmain olmak şartıyla sadece dil ile söylenen zahirî inkarı istisna etmektedir. O halde haram olan inkar, rıza ve ihtiyar ile yapılan inkar olmaktadır. Müeccel borcun yazılmasını emreden ayet-i kerimedeki.

"Ancak aranızda çevirdiğiniz peşin yaptığınız bir ticaret olursa o müstesna, o zaman bunu yazmamanızda size bir vebal yoktur."^[423] istisnası da buna bir misaldir.

b) Şart: "Eğer eşlerinizin çocukları yoksa bıraktıkları (miras) nın yarısı sizindir."^[424] ayet-i kerimesi kocanın mirasın yarısını hak etmesini ölen eşin çocuğu bulunmaması şartı ile tahsis etmiştir.

c) Sıfat: Üvey kızın haram olması hakkında, ayeti kerimede.

"Zıfafta bulunduğunuz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız... size haram kılındı."^[425] buyrulurken üvey kızın haram olmasını annesiyle zıfafta bulunmuş olma vasfına bağlamıştır.

"İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse elleriniz altında bulunan "imanlı" genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın."^[426] ayet-i kerimesinde cariyelerle evlenmenin cevazını "imanlı" olma vasfı ile tahsis etmiştir.

d) Gaye: "Ey iman edenler namaz kılmak istediğiniz zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın."^[427] ayetinde abdest alırken ellerden yıkanması vacib olan kısmını dirseklerle tahsis etmiştir.

YEDİNCİ KAİDE

HAS VE DELÂLETİ

Has Lafız

Tarifi: Fertleri, olup olmadığına bakılmaksızın tek bir manaya delâlet etmesi için vazedilmiş lafızdır.

Bu lafız ya Halid, Muhammed gibi bir isimdir veya erkek kadın gibi bir nevidir veya insan, deve, ağaç gibi bir cinstir. Bir, iki, beş, on, yüz, bin, gibi aded isimleri de hastan sayılır.

Kadın, insan, iki, yüz gibi lafızların bir takım fertlere şumûlü olsa da bu fertler bir nevi veya cins altında toplanarak bir cins veya nevi birliği ifade ettikleri için hepsi birer hastır.

Hassın Hükmü

Has lafız, başka bir mana murad edildiğine dair bir delil bulunmadıkça kat'î ve yakînî olarak vazolunduğu manaya delâlet ettiğinde âlimler ittifak etmişlerdir.^[428] Meselâ.

"Üç gün oruç tutması vacibdir."^[429]

"O yeminin keffareti on fakiri yedirmektir."^[430] ayetlerindeki "üç" ve "on" sayılarından her biri vazolundukları manaya kat'î şekilde delâlet ederler, ziyade veya noksan olması mümkün değildir. Çünkü bunların her biri has lafızdır, manasını daha aza veya daha çoğa hamletmek mümkün olmaz. Davarların zekat nisabını tesbit sadedinde varid olan "Her kırk koyunda bir koyun" hadisindeki "kırk" lafzı da böyledir.

"Namazı dosdoğru kılın zekatı verin."^[431] ayetinde "kılın, verin" den her biri emirdir, emir ise has'dır. Dolayısıyla namaz ve zekatın farz olduğuna kat'î şekilde delâlet ederler.

"Haklı olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın."^[432] ayet-i kerimesi de kat'î şekilde öldürmenin haram olduğuna delâlet eder çünkü emir gibi nehiy de has'dır. Ancak has lafzın hakiki manasından alınıp başka mana irade edildiğine dair bir delil bulunursa delâleti kat'î olmaz ve o delilin delâlet ettiği manaya hamledilir. Meselâ "Hâkim katili öldürdü." sözü "Hâkim onun ölümüne hükmetti" şeklinde anlaşılır. Bu ise delilden neş'et eden bir ihtimaldir ki o, hâkimin görevinin infaz değil hüküm vermek olmasıdır. Hanefilere göre şu üç meseledeki tevil de has lafzın bir delil ile hakiki manasından başka manaya alındığına misaldir:

Yukarıda geçen "Kırk koyunda bir koyun" hadisindeki "koyun" lafzının "kıymeti" ile tevil edilmesi.

Fıtır sadakasındaki "bir sa' hurma veya arpa" daki sa'nın "kıymeti" ile tevil edilmesi.

"Musarrâ" hadisindeki "bir sa' hurma"nın tevil edilerek hurmadan başka itlaf edilenin bedeli olabilecek her şeye teşmil edilmesi, hassın başka manaya alındığına misaldir.

Sıgasına Göre Hassın Çeşitleri

Sıgasına göre has mutlak, mukayyed, emir ve nehiy olmak üzere dört çeşittir.

1. Mutlak

Mutlak her hangi bir sıfatla mukayyed olmadan ferd-i şayia delâlet eden has lafızdır. Meselâ bir adam, bir kitap, bir kuş, bir talebe. Bunlar, umum veya şümul mülâhazası olmadan kendi cinsinden bir ferdi şayia delâlet eden lafızlardır. Maksud her hangi bir sıfatla mukayyed olmanızın o ferdin mahiyeti veya hakikatidir.

Mutlakın Hükümü:

Mutlakın hükümü, takyid edildiğine dair bir delil bulunmadıkça mutlak oluşu üzere devam etmesidir. Takyidine dair delil olursa bu delil onu mutlaklıktan çıkarır. ^[433] Meselâ yemin keffareti hakkındaki.

"*Veya bir köle azad etmektir.*" ^[434] ayet-i kelimesindeki "bir köle" lafzı mümin veya kafir olma şartı armaksızın her hangi bir köle azad etmenin yeterli olacağına delâlet eder. Nikahlanması haram olan kadınların beyanı sadedinde gelen.

"*Hanımlarınızın anneleri...*" ^[435] lafzı, zıfâf olsun veya olmasın kızlarıyla yapılan mücerred nikah akdi ile annesinin (damada) haram olduğuna delâlet eder.

"*Mallarınızla istemeniz size helal kılındı.*" ^[436] lafzı, az veya çok her hangi bir malı mehir vererek nikah yapmanın cevazına delâlet eder. "Velisiz nikah olmaz." hadisi şerifi velilerden her hangi birinin bulunmasının şart (ve yeterli) olduğuna delâlet eder.

Mutlakın takyidine dair delil bulunursa mukayyedle amel edilir. Meselâ.

"*Yapılan vasiyyetten veya borçtan sonra.*" ^[437] ayetinde mutlak olan vasiyet, malın üçte birinden fazlasının vasiyetine cevaz vermeyen hadisle takyid edilmiştir.

2. Mukayyed

Mukayyed, her hangi bir sıfatla sıfatlanmış ferd-i şayia delâlet eden has bir lafızdır. Meselâ, imanlı bir adam, iffetli bir kadın gibi.

Hükümü: Bu kaydın ilga edildiğine dair bir delil bulunmadıkça bu lafızla mukayyed şekliyle amel edilir. Delil bulunursa kayıt ilga edilir. ^[438] Meselâ zıhar keffareti hakkında gelen.

"*Buna imkan bulamayan kimse temas etmeden önce peşpeşe iki ay oruç tutsun.*" ^[439] ayetinde orucun peşpeşe tutulması ve bunun zıhar yaptığı hanımıyla temas etmeden önce olması kaydı getirilmiştir. Şu halde bu ayetle bu iki kayda riayet edilerek amel edilir, oruçta ara verirse veya hanımıyla temastan sonra tutarsa keffareti eda etmiş olmaz. Buna bir başka misal.

"*Meyte ve detn-i mesfûh = akmış kanın dışında.*" ^[440] ayetinde dem-i mesfûh'un haram kılınmasıdır. Bu ayette kanın haram olmasını "akmış olması" ile kayıtlamıştır. Buna göre karaciğer, dalak ve kesildikten sonra damarlarda kalan kan haram değildir. Kaydın ilga edildiğine misal de.

"*Zıfâfta bulunduğunuz hanımlarınızın sizin evinizde bulunan başka kocadan kızları (üvey kız) haram kılındı.*" ^[441] ayet-i kerimesidir. Buradaki "zıfâfta bulunduğunuz" kaydıyla amel edildiği halde "evinizde bulunan" kaydı mülğadır, amel edilmez, kız üvey babanın evinde olmasa da haramdır. Bu kaydı zikretmesinin sebebi ise örf böyle olduğu, yani umumiyetle üvey kızların anneleriyle beraber üvey babaların evinde bulunmalındandır. Bu iki kayıttan sadece "zıfâfta bulunma" kaydının muteber olduğuna delil ise ayetin "onlara zıfâfta bulunmasaydınız size vebal yoktur" kısmıdır. Zira burada üvey kızlar, üvey babanın himayesinde ve evinde bulunmazsa helal olacağına temas edilmemiştir.

Mutlakı Mukayyede Hamletme:

Lafız, şer'î bir nasta mutlak gelse aynı lafız başka bir nasta mukayyed gelse bunun dört hali vardır:

1- İki nassın konusu da aynı ise, yani her ikisinde de hüküm ve hükmün bina edildiği sebep aynı ise mutlak mukayyede hamledilir. Yani hüküm ve sebep aynı olduğu için bu mutlakta mukayyed kastedilmiş olur. Meselâ: "*Size meyte ve kan haram kılındı.*" ^[442]

"*Veya akıtılmış kan.*" ^[443] ayetlerinde sebep aynıdır: Kanın zararı. Hüküm de aynıdır: Kanın yenilmesinin haramlığı. Dolayısıyla mutlak mukayyede hamledilir ve haram olan kan "akıtılmış kan" olur. Damarlarda ve ette kalan kandile karaciğer ve dalak gibi donuk olanları haram olmaz.

Başka bir misal: Teyemmüm hakkında nazil olan.

"*Yüzlerinizi ve kollarınızı meshedin.*" ^[444] ayeti ile.

"*Su da bulamadıysanız temiz bir toprakla teyemmüm yapın, yüzlerinizi ve kollarınızı meshedin.*" ^[445] ayetlerinin sebepleri aynıdır: Namaz kılma

isteği. Hüküm de aynıdır: Meshin vacib olması. O halde mutlak ayet mukayyed olana hamledilir ve vacib olan necis değil temiz toprak kullanmak olur.

2- Hükümün ve sebebin farklı olması halî: Bu durumda bunlar birleştirilmediği takdirde aralarında zıtlık (münâfât) olmayacağı için âlimlerin çoğunluğunun ittifakıyla mutlak mukayyede hamledilmez, bilakis mutlak ile kendi konusunda mutlak olarak, mukayyedle kendi konusunda mukayyed olarak amel edilir. Meselâ hırsızın cezası hakkında gelen. "*Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin.*"^[446] ayeti ile abdest hakkında

gelen "*Yüzlerinizi ve dirseklere kadar elle'rinizi yıkayın.*"^[447] ayetindeki "el" lafzı birinci ayette mutlak ikinci ayette mukayyedir. Her iki ayette sebep farklıdır: Birinci ayette hırsızlık ikincisinde namaz kılma isteği. Hüküm de farklıdır: Birincisinde hırsızın elinin kesilmesi ikincisinde elin yıkanması. Bu sebeple mutlak olanı mukayyed olanına hamledilmez. Hırsızın elinin bilekten kesileceğini sünnet belirlemiştir.

3- Sebep aynı olduğu halde hükümün farklı olması halî: Meselâ abdest hakkındaki.

"*Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.*"^[448] ayeti ile teyemmüm hakkındaki.

"*Yüzlerinizi ve ellerinizi mesnedin.*"^[449] ayetlerinde sebep aynıdır: Namaz kılmak isteyen abdestsiz olması. Ancak her iki ayette hüküm farklıdır: Elleri abdestle yıkamak, teyemmümde meshetmek. Öyleyse mutlak mukayyede hamledilmez, her biri ile müstakîl amel edilir. Ancak mutlak mukayyede hamline dair delil bulunursa burada aralarında zıtlık olmayacağı için hamledilir. Birinin diğerine hamledilemediği bu halde sünnete müracaat edilerek, Abdullah bin Ömer'in merfu olarak rivayet ettiği "*Teyemmüm iki vuruştur: Bir vuruş yüz için bir vuruş da dirseklere kadar eller içindir.*" hadisinden dolayı Hanefî ve Şafîiler ellerin dirseklere kadar meshedilmesinin vacib olduğuna kail olurken Maliki ve Hanbelîler de Peygamberimiz (s.a.) in Ammar bin Yasir'e yüzü ve (bileklere kadar) elleri teyemmüm yapmasını emrettiğinden dolayı ellerin sadece bileklere kadarının meshinin vacib olduğuna kail olmuşlardır.

4- Hükümün aynı sebebin farklı olması halî: Meselâ zihar keffareti ve hata ile öldürme keffaretinde köle azadı. Birincisi hakkında.

"*Temas etmeden evvel bir köle azad eder.*"^[450] denilirken ikincisi hakkında.

"*Bir mümin köle azad eder.*"^[451] denilmiştir. "Köle" lafzı birincisinde mutlak ikincisinde "iman" vasfı ile mukayyedir. Her iki ayette hüküm aynı olduğu halde sebep farklıdır. Sebep, ziharda hanımından istimtaya dönme isteği, öldürmede ise hata ile öldürmedir.

Bu şık ihtilaflıdır. Hanefî ve Malikîlerin ekseriyetine göre burada mutlak mukayyede hamledilmez, mutlak ile kendi mahallinde mukayyed ile de kendi konusunda amel edilir. Hata ile öldürmede mümin köle azad edilmesi vacib olurken zihar keffaretinde mümin olsun kâfir olsun her hangi bir köle azad etmek kâfidir. Sebep farklı olduğu için aralarında tearuz (çatışma) olmaz. Öldürmede mümin köle olması şart kılınarak katile ağırlaştırma münasip görülmüş, ziharda aileyi muhafaza etmek için hafifletme ve kolaylaştırma münasip görülmüş olur.

Şafîî ve Han belilere göre bu halde de mutlak mukayyede hamledilir, dolayısıyla hem zihar keffaretinde hem de hata ile öldürme keffaretinde mümin köle azad etmek vacib olur, kâfir köle yeterli olmaz. Çünkü her iki nasda da hükümün aynı olması mutlakın mukayyede hamlini gerektirir. Tâ ki aynı şey hakkında vârid olan naslar arasında muhalefet olmasın, çünkü birbiri üzerine bina edilmesinin vacib oluşu açısından Kur'an-ı Kerim'in hepsi de tek kelime gibidir.

Başka bir misal. Müdâyene (borçlanma) şahitleri hakkındaki.

"*Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun.*"^[452] ayeti ile ric'î (dönüşü olan) talakta hanımına dönerken şahit tutulmasına dair.

"*Sizden âdil olan iki kişiyi şahit tutun.*"^[453] ayetinde hüküm aynıdır: İki kişiyi şahit tutmanın vacib olması. Sebep ise farklıdır: Birinci ayette borçlanma ikincisinde ric'at = dönüştür. Bu sebeple Hanefîlere göre mutlak mukayyede hamledilmez.

Özet olarak: Hanefîlere göre sadece bir halde mutlak mukayyede hamledilir, o da hükümün ve sebebin aynı olması halidir. Hükümün veya sebebin veya her ikisinin de farklı olduğu diğer üç halde ise hamledilmez, mutlak ile mutlak olarak, mukayyed ile mukayyed olarak kendi konularında amel edilir.

3. Emir

Emir: Bir şeyin yapılmasının talep edildiğine delâlet eden lafızdır. Bu, emir sığasıyla olabilir. Mesela.

"*Akidleri yerine getirin.*"^[454]

"*Allah'tan hakkıyla korkun.*"^[455]

"*Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin.*"^[456] gibi. Başına emir lamı gelmiş muzari sığasıyla olabilir. Meselâ "*Varlıklı olanlar varlıklarından harcasınlar.*"^[457]

"*Sizden kim o aya erişirse orucunu tutsun.*"^[458]

"*Nezirlere vefa göstereyin ve Kabeyi tavaf etsinler.*"^[459] gibi. Kendisinden talep kastedilen haber cümlesiyle olabilir.^[460] Meselâ.

"*Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler.*"^[461] Bununla emzirme emri ve annelerden talep edilmesi murad edilmiştir.

"*Allah kâfirler için müminler üzerine asla bir yol kılınacaktır.*"^[462] ayetiyle müminlere kâfirlerin kendilerine hükmetmesine imkan vermemelerini emretme murad edilmiştir.

Emrin mucebi ve muktezası (gereği):

Emrin mucebi emredilen şeyin vacib olması veya emredilen veya haber verilen fiilin yapılmasının kesin şekilde talep edilmesidir. Ancak emrin vücubdan alınıp nedb, ibaha, irşad, inzar ve tehdid, dua veya taciz gibi başkasına çevrildiğine delâlet eden bir karine bulunursa vücub ifade etmez. Nedb, ifade ettiğine misal:

"Onlarda (köleler) hayır gördüyseniz hemen onlarla mükatebe yapın." ^[463] ayeti kölelerle kitabet anlaşması yapmanın mendup olduğunu ifade eder..

İbahaya misal:

"Yiyin, için." ^[464] "Helal olanlardan yiyin." ^[465] Yeme içme mubah olur, vacib olmaz. Çünkü bu insanın tabiatına bırakılmıştır. Ancak açlıktan ölme tehlikesi olursa canı kurtarmak için yemek vacib olur.

İrşada misal:

"Erkeklerinizden iki şahit tutun." ^[466] ayetindeki alış-veriş şahit tutma emri ile.

"Ey iman edenler belirli bir zamana kadar birbirinize bir borçla borçlandığınız zaman onu yazın." ^[467] ayetindeki borcu yazma emri bir irşaddir. Bu emrin irşad olduğuna dair karine ise bir sonraki ayette gelen.

"Eğer birbirinize emin olmuşsanız kendisine inanılan kişi, üzerindeki emaneti versin." ^[468] kısmıdır.

Tedibe misal:

Peygamberimizin Ömer bin Ebî Seleme'ye söylediği "Oğlum ! Besmele çek, sağ elinle ye ve önünden ye" sözleridir.

İnzar ve Tehdide misal:

"İstediğinizi yapın." ^[469] De ki:

"İstifade edin yiyin için çünkü varacağımız yer cehennemdir." ^[470]

Duaya misal:

"Ya Rabbi! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet." ^[471] Tacize misal:

"Onun benzeri bir sure getirin." ^[472]

Emir sığasının delâleti:

Bu hususta alimlerin iki görüşü vardır. ^[473] Cumhura göre mutlak emir, ne "bir defa" ne de "tekrar" ifade etmeksizin emredilen fiilin yapılmasını talep etmekten fazla bir şeye delâlet etmez. Çünkü emredenin maksadı emredilen şeyin yapılmasıdır. Bu da kişinin onu her hangi bir vakitte bir defa yapmasıyla tahakkuk eder. Bunun delili, Arap dili alimlerinin emrin sadece "müstakbelde yapılmasını talep etmek" olduğu üzerinde icmâ etmeleridir. Çünkü mutlak emir bazan oruç ve namaz ayetlerinde olduğu gibi şer'an, "Hayvanımı muhafaza et" sözünde olduğu gibi örfen tekrar ifade eder; bazan da hac ayetinde olduğu gibi şer'an, "eve gir" sözünde olduğu gibi örfen sadece bir defa olmasını ifade eder. Böylece mutlak emir "bir defa" ile "tekrar" arasındaki ortak noktada hakikattir ki o "fiilin yapılmasını istemek" tir.

Ancak emrin tekrarı ya emrin tekerrür eden bir şarta bağlanmasından anlaşılır. Meselâ.

"Sizden kim o aya erişirse onu (oruca) tutsun." ^[474] ayet-i kerimesinde oruç tutma talebinin tekrar onun tekrarlanan bir şarta yani "aya erişilmesine" bağlanmasından anlaşılmaktadır.

"Cünüp iseniz temizlenin." ^[475] ayetinde ki emir de böyledir. Veya hükmün bir illete veya emredilen şeyin sebebine dayandırılmasından anlaşılır. Meselâ:

"Güneşin dönmesinde namaz kılın." ^[476]

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer sopa vurun." ^[477] ayetlerinden birincisinde sebep ikincisinde illet yenilenip arttıkça tekrarlanır.

Malikîlerin çoğuna göre emir lafız olarak "bir defa" ya delâlet eder ancak tekrara ihtimali vardır. Çünkü emre uymuş olma bir defa ile hasıl olur. Tekrar ihtimali anlaşılmasaydı, Rasûlullah'ın.

"Ey insanlar Allah size hacca farz kıldı, haccedin" emri üzerine Akra bin Hâbis'in.

"Her yıl mı ya Rasûlallah" sualinin bir manası olmazdı ve bu sualinden dolayı ayıplanırdı.

Bu ihtilafın semeresi şu fer'î meselede görülür: Bir koca, talak hakkını hanımına devrederek "Kendini boşa" dese, "emir tekran gerektirir" diyenlere göre bu kadim kendini bir, iki ve üç talakla boşayabilir. "Tekrarı gerektirmez" diyenlere göre ise bu hanım sadece bir talaka malik olur.

Emrin delâleti fevrî midir terâhî midir?

Fevr, emrin akabinde gecikmeden derhal emredileni yapmak demektir. Terâhî ise emre derhal imtisal etmeyip geciktirmektir.

Emrin delâletinin fevr veya terâhî üzere mi olduğunda ihtilaf edilmiştir. ^[478] Malikî ve Hanbelîlerde mezhepde zahir olan, mutlak yani fevr veya terâhî üzere olduğuna dair bir karine bulunmayan emir, nehyde olduğu gibi fevrîdir. Çünkü Allah (c.c), Adem (a.s.) e secde etmediği için İblis'e.

"Sana emrettiğim vakit seni secde etmekten alıkoyan nedir?" ^[479] diyerek onu zemmetti. Emir fevr ifade etmeseydi bu zemme müstehak olmazdı. Hanefîlerde sahih olan mutlak emir terâhî üzere. Şafîîlerde râcih olan görüş ise mutlak emir ne fevr ifade eder ne terâhî, Çünkü fevr ifade eden de etmeyi de vâridir, fevr ile de terâhî ile de takyidi sahih olur. Bu sebeple mutlak emir her iki manada hakikat kabul edilir ki bu da iştirak ve mecaza düşmemek için mutlak emrin "emredilenin yapılmasını talep etmeyi" ifade etmesi demektir.

Bazı âlimlerce tercih edilen görüşe göre emrin kendisi fevre veya terâhî ve delalet etmez. Bu ancak karinelere anlaşılar. Lakin .

"Siz de hayır işlerine koşun." ^[480] ayet-i kerimesi gereğince evlâ ve efdal olanı derhal emrin edasına koşmaktır. Bir vakitle sınırlandırılmış vaciblerde fevriyet, vacib için ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini belirten bir vakit tayin edilmesinden anlaşılır. Hayırlı işlere ait emirlerde ise.

"Rabbimizin affına koşun." ^[481]

"Hayırlı işlere koşun." ^[482] gibi ayetlerden anlaşılır.

İhtilafın semeresi: Allah (c.c.)

"Haca ve umreyi Allah için tamamlayın." ^[483] buyurduğu için Malikî ve Hanbelîlere göre hacın edası imkan bulunduğu zaman fevrîdir. Şafîîlere göre terâhî üzredir. Çünkü hac hicrî dokuzuncu senenin sonunda farz kılındığı halde Rasûlullah (s.a.) ancak onuncu senede haccetmiştir. Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf'a göre ise sünnette vârid olan Hâkim ve Beyhakî'nin Hz. Ali'den rivayet ettikleri "Menolunmadan önce haccediniz" gibi hadislerin karine olarak delaletiyle hacın edası fevrîdir.

Zekat emrinin muktezasınca Malikî ve Hanbelîlere göre zekat da fevrîdir. Şafî mezhebinde de öyledir, çünkü zekatı alacak hak sahiplerinin acil ihtiyacı vardır. Hanefîlerde mutemed olan görüşte ise zekatın edası terâhî üzredir.

4. Nehy

Nehy: Bir fiilin kat'î bir şekilde yapılmamasının talep edildiğine delâlet eden şeydir. Nehy üslupları: Nehy ya o bilinen sığasıyla olur. Meselâ.

"Yetimin malına yaklaşmayın." ^[484]

"Aranızda mallarınızı haksız yollarla yemeyin." ^[485] ayetlerinde olduğu gibi. Veya.

"Siz meyte ve kan haram kılındı." ^[486]

"Anneleriniz ve kızlarınız size haram kılındı." ^[487] ayetlerinde olduğu gibi. "Haram" lafzıyla gelir veya

"Ey iman edenler kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmaz." ^[488]

"Verdiklerinizden (mehirlerden) bir şey almanız size helal olmaz." ^[489] ayetlerinde olduğu gibi.

"Helal olmadığı" nı ifade etmek şeklinde veya "Günahın açığını da gizlisini de terkedin." ^[490]

"O halde pislikten putlardan sakının, yalan sözden sakının." ^[491] ayetlerinde olduğu gibi terkedilmesini talep eden bir emir sığasıyla olur.

Cumhura göre, emrin mucebi icab (vacib kılınması) gibi olduğu nehyin mucebi de tahrimdir (havam kılınması) ve nehyedilen şeyin yapılmaması lazım gelmesidir.

"Ey iman edenler Allah'ın sizin için helal kıldığı güzel şeyleri haram kılmayın." ^[492] ayetinde olduğu gibi karine bulunursa nehy "kerahet" manasına alınabilir. Burada karine kişinin nefsinin helal şeylerden menetmesinin mekruh olup haram olmamasıdır, çünkü bu insanın tabiatına bırakılmıştır.

Nehy sığası.

"Ey Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi saptırma." ^[493] ayetinde olduğu gibi "dua" manasında. "Ey iman edenler! Allah'ın

afvettiği şeyleri sormayın." ^[494] ayetinde olduğu gibi.

"İrşad" manasında "Sakin (o kâfirlerden) bir takımlarını faydalandırdığımız şeylere iki gözünü dikme." ^[495] ayetinde olduğu gibi, "tahkir",

"Zalimlerin yaptıklarından Allah'ın gafil olduğunu zannetme sakın." ^[496] ayetinde olduğu gibi. "akıbeti beyan" etme veya.

"Ey kâfirler! bugün özür dilemeyin. Siz ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz." ^[497] ayetinde olduğu gibi yeis manasında olabilir. ^[498]

Nehyin delâletinin fevr ve tekrar üzere olması:

Nehyin delâletinin fevr ve tekrar üzere olup olmamasında âlimlerin iki görüşü vardır. ^[499] Şafiîlerden Râzî ve Beydavî'ye göre nehy ne fevre ne de tekrara delâlet etmez. Çünkü bazan "Zinaya yaklaşmayın" ayetinde olduğu gibi tekrar için vârid olduğu halde, bazan da doktorun "Etle beraber süt içme" sözündeki gibi adem-i tekrar için varid olur. İştirak ve mecaz da aslın hilafı olduğuna göre nehy kadr-i müşterekte hakikat olur ki o da nehyedilen fiilin terkedilmesidir.

Cumhura göre ise ki meşhur ve râcih olan budur nehy tekrar ve fevr ifade eder. Bu da nehyedilen fiilin derhal ve daima terkini gerektirir. Çünkü matlub olan "terketme" ancak devamlı olursa gerçekleşir, tekrar nehye uymuş olmak için zarurîdir. Fevr de böyledir. Çünkü bir fiil nehyetmek, ondaki zararı defetmek için onu haram kılmaktır ki derhal uyulması vacibdir. Bu imtisal de ancak tekrar ile ve fevr üzere olursa tahakkuk eder. Velhasıl mutlak nehy sığası fevr ve tekrarı gerektirirken mutlak emir sığası ne fevr ne de tekrarı gerektirmez.

TEŞRÎ'A AİT USUL KAİDELERİ

Fıkıh usûlü âlimleri, şer'î naslarda ve küllî esaslarda yer alan şeriatın prensiplerinden, şer'î hükümler ve onların illet ve sebeplerinin taranmasından istifadeyle bir takım kaideler ortaya koymuşlardır ki bunlar hakkında nas olmayan meselede ictihad ve istinbat ederken göz önünde bulundurulur.

BİRİNCİ KAİDE: TEŞRÎ'DE GAYE VE HEDEFLER

Şâri'in hüküm koymaktaki maksadı, insanlar için faydalı olanı celb, zararlı olanı defetmek suretiyle bu dünyada onların maslahatına olanı gerçekleştirmektir. Bu maslahatlar zarûriyyât, hacıyyât ve tahsîniyyât arasında değişir. Şeriatın hükümlerinin dikkatle gözden geçirilmesi sonucunda tesbit edilmiştir ki hükmü koyan bunları koyarken insanların maslahatını gözetmiş, maslahatlardan hiç bir şeyi ihmal etmemiştir, her hükmü ancak insanların maslahatını temin etmesi için koymuştur.

"Peygamberler, müjdeciler ve azab habercileri (gönderdik). Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın." ^[500]

"Biz seni alemlere ancak rahmet için gönderdik." ^[501] gibi ayet-i kerimeler bunu ifade etmektedir.

Makâsîd-ı Şerîa:

Bütün hükümlerde veya ekseriyetinde din için düşünülen hedef ve manalar demektir. Veya sâri'in şeriatın hükümlerinden her birine yerleştirdiği gaye ve sırlar demektir. Bunların devamlı ve herkesçe bilinmesi zarurîdir: Müctehid hüküm istinbat ederken, nasları anlarken; müctehid olmayan da ahkâmın sırlarına muttali olması için bunların bilinmesi zarurîdir. Müctehid her hangi bir hadisenin hükmünü verebilmek için nasları anlaması lazımdır ki onları o hadiseye tatbik edebilsin. Tearuz eden (çatışan) delillerin arasını tevfiik etmek isterse hükümlerin konulmasındaki gaye ve hedeflerden istifade etmelidir. Yeni bir mesele hakkında kıyas, istislah veya istihsan gibi deliller yolu ile Allah'ın hükmünü beyan etmesi lazım gelirse dikkatle şeriatın hedef ve maksadlarını araştırmalıdır.

Hükümler ister teklîfi ister vaz'î olsun teşrî'in ona gayesinin beyanı hakkındaki bu kaidenin bilinmesi zarurîdir.

Her hükümde şu üç şeyin bulunduğunu anladığımız zaman şeriat çerçevesi içinde bu kaidenin yeri kendiliğinden tesbit edilmiş olur:

a) Hükümün illeti: Bu, kıyasın esası olan zahir, munzabıt vasıftır.

b) Hükümün hikmeti: Bu, sâri'i ahkâm koymaya sevkeden meşakkat ve teysir gibi illetin esası olan amillerdir.

c) Hükümün gayesi: Şâri'in ahkâm koymaktan maksadı insanlar için celb-i menfaat tayda sağlama veya def-i mazarrat yani zararı önlemedir.

İşte bunlar dinin bütün hükümlerinin ayrılmaz özellikleridir. Hiç bir hüküm yoktur ki onda ya bir maslahat elde etme veya bir mefsedeti kaldırma, dünyayı serlerden ve günahlardan temizleme gayesi gözetilmiş olmasın. Bu da, şeriatın bir umumi gayeyi gerçekleştirme azminde olduğuna delâlet eden hususlardandır ki bu ana gaye ferdi ve toplumu mesud etma, nizamı koruma, dünyayı imar etme insanların maslahatını gözetmektir.

Maslahatın Çeşitleri

Masalih-i mürsele bahsinde de açıklandığı gibi kuvvet ve tesir bakımından maslahatlar üç çeşittir.

1- Zarûriyyât

Zaruri maslahat: Bu, insanın dinî ve dünyevî hayatının kendisine bağlı olduğu şeydir. O olmadığı zaman dünyada hayatın düzeni bozulur, fesad yayılır, âhirette ebedî cennet kaybedilmiş, azaba duçar olunmuş olur. Maslahatların en kuvvetlisi budur, hiç bir şey bundan ileri olmaz. Bu sebeple zaruri bir şeyin ihlâlinin söz konusu olduğu yerde tahsînî veya hâcî olana artık riayet edilmez.

İslâm, bu zarûriyyâtın muhafazası için iki koldan hükümler meşru kılmıştır: Birincisi, bu hükümlerin yapılması ve ortaya konması için, ikincisi devamı için.

Meselâ din, insanların Rabbi ile ve birbirleriyle olan alakalarını tanzim etmek için Allah'ın koyduğu akideler, ibadetler ve muameleler manzumesidir. Allah (c.c.) bu dinin var olması için İslâmın beş rûknünün yapılmasını farz kılmıştır. Bunlar kelime-i şehâdet, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak, gücü yetenlerin haccetmesidir. Ayrıca hikmetli bir üslup ile ve mevızâ-i hasene ile dine davet etmeyi de farz kılmıştır.

Dinin muhafazası, himayesi ve devamının garantisi içinde de cihad hükümleri, dini iptal etmek, dinden uzaklaştırmak, dinden dönmek veya ahkâmını tahrif etmek isteyenlere, onu yıkmak ve helali haramı helal yapmak suretiyle özünü bozmak için açıktan propaganda yapanlara cezalar koymuştur. Ayrıca zaruri yyâtı muhafaza etmek için zaruret halinde haramları mubah kılmıştır.

Beşerin varlığına gelince: İslâm insan türünün varlığı ve devamı için de zaruret miktarı yemeyi, içmeyi ve giyinmeyi, adam öldürme kisası, diyet ve keffaret cezasını farz kılmış, canı tehlikeye atmayı men etmiş ve onu korumayı ve gelecek zararları defetmeyi vacib kılmıştır.

Akıl, insanı diğer yaratıklardan ayıran büyük bir nimettir. Allah (c.c.) aklın selâmeti ve geliştirilmesi için ilim tahsilini ve tecrübeyi meşru kılmış, muhafazası için de sarhoşluk verici ve uyuşturucu maddeler gibi aklı zayıflatıcı ve onu ifsad edici her şeyi haram kılmış ve bunların kullanılmasına karşı caydırıcı cezalar koymuştur.

Neseb veya ırzın bekası için evliliği meşru kılmış, zınayı ve zina iftirasını haram saymış ve bunların muhafazası, neseb karışmasının engellenmesi, insanlık haysiyet ve şerefının korunması için zina ve zina iftirasına karşı had (ceza) koymuştur.

Mal ise hayatın temeli ve vasıtasıdır. Kazanılması için din rızık peşinde koşulmasını emretmiş, alış-veriş, kira, hibe, şirket, iare, rehin ve benzeri insanlar arasındaki muamelatı meşru kılmıştır. Malın muhafazası için de hırsızlık yapmayı haram kılmış, hırsızlık cezasını koymuştur. Aldatma, hiyanet, gasb, faiz ve diğer haksız yere insanların malını yeme yollarını haram kılmış, telef edilen malın tazminini vacib kılmış, sû-i tasarrufa, kendisine ve başkalarına zarar verilmesine mani olmak için sefih, gafil, müşflis ve borçluya mâli tasarruflarında hacir konulmasına cevaz verilmiştir.

Zarûriyyâtın muhafaza edilmesi meselesi şer'î hükümlerle beraber zikredilen illet ve hikmetlerle de tekit edilmiştir. Meselâ abdest, namaz, kible ve oruç hakkında gelen ayet-i kerimelerde şöyle denilmektedir:

"Allah size her hangi bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi tertemiz kılmak ve size nimetini tamamlamak istiyor." [\[502\]](#)

"Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar." [\[503\]](#)

"Yüzünüzü o yöne doğru çevirin ki insanların elinde aleyhinizde bir delil olmasın." [\[504\]](#)

"Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz." [\[505\]](#)

Cihad, kisas ve malın zulmen alınmasına karşı korunması hakkında da şu ayetler vardır.

"Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğramış olmaları sebebiyle (savaşa) izin verildi." [\[506\]](#)

"Fitne tamamen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın." [\[507\]](#)

"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır." [\[508\]](#)

"Ve kendiniz bilip duruken insanların mallarından bir kısmını günahla yemeniz için onları hakimlere aktarma etmeyin." [\[509\]](#)

Tevhidi koruma sadedinde de:

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Onlarda da: Evet, şahid olduk demişlerdi, (işte bu şahidlendirme) kıyamet günü.

"Bizim bundan haberimiz yoktu dememeniz içindi." [\[510\]](#)

İhtimallere açık veya garar = aldanma bulunan satışların menedilmesi hususunda Rasûlullah (s.a.) salahı ortaya çıkmadan meyva satışı nehyetmesinin illetini beyan ederken

"Peki Allah meyva vermezse ne yaparsın? O kişi din kardeşinin parasını neyin karşılığında alır." buyurmuştur. Birbirinin mahremi kadınları bir nikah altında toplamanın niçin menedildiğini beyan ederken de

"Siz bunu yaparsanız akrabalık bağlarını kesmiş olursunuz" buyurmuşlardır.

2. Hâciyyât

İnsanların hayatlarını kolaylaştırmak ve sıkıntıları hafifletmek için muhtaç oldukları maslahatlara hâciyyât denir. Zarûriyyâtta olduğu gibi bulunmadığı zaman hayat düzeni bozulmaz, ancak insanlar bir takım sıkıntılara, meşakkatlere düşerler. İslâm insanların sıkıntılarını gidermek ve hafifletmek maksadıyla ibadetler, muamelat ve ukûbât çerçevesinde çeşitli hükümler koymuştur:

İbadetlerde: Seferde namazları kısaltma, iki vakti birleştirme, hasta ve yolcunun ramazanda oruç tutmaması, namazı ayakta kılamayanın oturarak eda etmesi, hayızlı ve nifaslılardan namazın sakıt olması, hazerde ve seferde mestler üzerine mesh yapılması, hastalıktan veya su bulamamaktan dolayı teyemmümün caiz olması, hayvan veya araba veya gemi gibi binekler üzerinde yönü kibleye doğru olmasa da nafilâ namaz kılınabilmesi gibi şer'î ruhsatlar getirilmiştir.

Âdetlerde: Avlanma, yeme, içme, giyinme ve mesken konularında rızıkların güzel olanlarından istifade etme mubah kılınmıştır.

Muamelâtta: İnsanların ihtiyaçlarını giderecek alış-veriş, kira, şirket, mudarabe, tazmin ve teberru gibi bütün akid ve tasarrufların mubah kılınması, selem, istisna, muzâraa, müsâkât ve müğârâse gibi akidlerin umumi kaidelerden istisna edilerek mubah kılınması, istisnaî hallerde icârede olduğu gibi akdın feshedilmesi, ihtiyaç veya zarurettten dolayı boşama yolu ile evliliğe son verme, küçük yaştakilerin maslahat için velileri tarafından evlendirilmeleri, haramların mubah olması konusunda hacetlerin zaruretler gibi sayılması... hep bu kabildir.

Ukûbâtta: Veliler için kısıstan vazgeçme hakkı meşru kılınmış akraba arasındaki dayanışmanın gerçekleşmesi ve katile kolaylık olması için hata ile öldürmelerde diyet âkileye yüklenmiş, töhmet altındaki kişinin lehine olarak şüphelerden dolayı had (ceza) lar düşürülmüştür.

Teşri'â ait naslar, ihtiva ettikleri şer'î hikmetleri ve illetleri de beyan etmek suretiyle hükümler konulurken hacetlerin göz önünde bulundurulduğunu

teyid etmektedir. Meselâ teyemmümün meşruyeti hakkındaki ayette "Allah sizin üzerinize bir güçlük yapmayı dilemez." [\[511\]](#) dinin "meşakkati defetme" esası üzerine kurulduğunu beyan etme sadedinde.

"Dinde üzerinize hiç bir güçlük de yüklenmedi." [512]

"Allah size kolaylık ister, zorluk istemez." [513]

"Allah sizden hafifletmek ister, insan da zayıf olarak yaratılmıştır." [514] Rasûlullah (s.a.) de
"Din kolaylıktır, kim kendisini takati üstünde ibadetlere zorlarsa muhakkak din ona galip gelir. Ben müsamahakâr hanîf dini ile gönderildim" buyurmuştur.

3. Tahsîniyyât

Bunlar nezaket ve nezâhetin gerektirdiği maslahatlardır ki bununla âdetlerin ve ahlakın güzelliklerini alma kastedilir, kaybedildiği zaman zarûriyyâtta olduğu gibi hayatın düzeni bozulmaz, hâciyyâtta olduğu gibi güçlüklerle düşülmez, ancak akli ölçülere göre hayat sevimsiz hale gelir. Bu maslahatlar da diğer zarûriyyât ve hâciyyât gibi ibadetlerde, âdetlerde, muamelâtta ve ukûbatta mevcuttur. Tahsînât için meşru kılınanlar ya farz olur veya şart olur veya nafîle ve tâat kabilinden olur.

Meselâ ibadetlerde taharetler (abdest ve gusül), necasetlerden temizlenme, namazda setr-i avret şart kılınmış, her mescide ve toplum içine gidişte güzel giyinme, güzel görünme için koku kullanma meşru kılınmış, namaz, oruç ve sadaka gibi çeşitli ibadetlerle Allah'a yakın olma teşvik edilmiştir.

Muamelâtta: Necasetlerin ve zararlı şeylerin satışı, suyun ve meranın fazlasının satışı, pazarlık üstüne pazarlık, düdür üstüne düdür menedilmiştir. Aldatma, hile, israf ve cimrilik haram kılınmış, insanların eşleri ile muaşeretinde iyi ve nazik olmaları emredilmiş, kadın bizzat nikah akdi yapmaktan örfen haya edeceği için bunu velinin yapmasına musâde edilmiş, öneminden dolayı nikah akdinin şahitler huzurunda yapılması vacib kılınmıştır.

Adetlerde: Dinimiz yeme-içme âdabını öğretmiş, zararlı yiyecek ve içeceklerin alınmasını yeme, içme ve giyim gibi hususlarda israfi haram kılmıştır.

Ukûbatta: Din işkence ile yakarak öldürmeyi menetmiş, savaşta kadınların, çocukların ve râhibler gibi sivil insanların öldürülmesini haram saymış, ahde vefayı vacib kılmış, zulmü ve anlaşmaları bozmayı haram etmiş ve mefsedete götüren yolları kapatmıştır.

Çeşitli naslarda din, teşrîfi hikmetleri ve illetleri beyan ederken buna riayet edildiğine işaret etmiştir. Meselâ taharetler hakkında:

"Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi tertemiz kılmak ve size nimetini tamamlamak istiyor." [515] Rasûlullah (s.a.) da

"Ben, güzel ahlaki tamamlamak için gönderildim",

"Allah nezihdir, ancak nezih olanı kabul eder".

"Allah güzeldir, güzelliği sever" buyurmuştur.

4. Tamamlayıcı Hükümler

Yukarda geçen üç gayenin iyi muhafaza edilmesi ve gerçekleştirilmesi için Allah (c.c.) bu zaruri, hâcî ve tahsînî maslahatları muhafaza edecek hükümlerin tamamlayıcısı olmak üzere başka hükümler de vazetmiştir ki bunlar bulunmadığı takdirde hükümlerin asıl hikmetlerine bir hâlel gelmez.

Zarûriyyâtın tamamlayıcısı hükümlere misal olarak şunlar zikredilebilir: Şâir-i diniyenin ilanı, tamamlanması ve ikmalî için cemaatle namaz, ezan ve kamet. Yeni düşmanlıkların alevlenip daha başka kan dökülmesine mani olmak için kısas tatbikinde mümâselet (işlenen cinayetle kısasın aynı miktarda olması). İşte bu "canî muhafaza" için konulan kısas hükmünü tamamlayan bir hükümdür.

Alkolün azının da haram olması çünkü bu çoğunun içilmesine sebep olur Bu da akli muhafaza için konulan hükmün tamamlayıcısı bir hükümdür. Zinaya giden yolları kapatmak için yabancı kadına bakmanın ve onunla baş-başa kalmanın haram olması. Bu da ırzı ve nesebi korumak için zinanın haram kılınması hükmünü ikmal eden bir hükümdür. Bir vacibin ancak kendisiyle tamam olabileceği şeyin de vacip kılınması ve bütün hükümlerde harama giden yolları kapatmak için harama götürecektir mubahların menedilmesi de tamamlayıcı hükümlerdendir.

Hâciyyâtı tamamlayıcı hükümlere misal olarak şunlar zikredilebilir: Eşler arasında uyum ve ülfetin sağlanması için denkliğin şart olması, nikah akdi esnasında mehir konuşulmamış ise evliğin devamı için mehr-i mislin meşru oluşu, alış-veriş, kira, şirket gibi muamelâta ait hükümlerin konulmasında garann, belirsizliğin ve olmayan şeyin satışının nehyedilmesi, hıyârâtın (alıp-almama serbestliği) meşru kılınması, rızanın tam olması; kin, niza ve husûmetlere sebep olmaması için akidlerde bazı şartların yerine getirilmesinin şart olması. Akidleri sağlama almak için şahid huzurunda olmanın, rehin ve kefaletin meşru kılınması, seferde namazın kısa kılınması hükmünün tekmili olarak iki vaktin birleştirilmesinin caiz olması... ikmal edici hükümlerdendir.

Bunlar meşru kılınmamış olsaydı dahi tahfif ve teysir esasına bir hâlel gelmezdi. Tahsînâtı tamamlayıcı hükümlere misal olarak da şunlar zikredilebilir: Def-i hacet âdabı, abdest ve guslün mendupları, usûlüne uygun şekilde başladığı ibadetleri iptal etmemek.

"Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığımız pek âdı, bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın." [516] ayet-i kerimesi gereğince zekat ve diğer sadakalarda malın iyisinden vermek, kurbanda ve akîka kurbanında en iyisini seçmek.

Hâciyyât, zarûriyyâtın tamamlayıcısı, tahsîniyyât da hâciyyâtın bir tekmesidir, çünkü zarûriyyât maslahatların aslıdır.

Makâsıd-ı Şer'iyye Ve Bunlarla İlgili Hükümlerin Tertibi

Zarûriyyet bütün makâsıd-ı şer'iyyenin aslıdır, hâciyye ve tahsîniyyenin aslıdır. [517] Onu kim ihlal ederse onun dışındakileri kesin ihlal etmiştir.

Çünkü zarûriyyet farzlar hükmünde, hâciyyât nafileler, tah siniyyât da nafileler dünun daki diğer ameller hükmündedir.

Hâciyyât veya tahsiniyyâtı ihlal eden kişi zarûriyyâtı da ihlal etme yolundadır. Dolayısıyla hâciyyât ve tahsînâtı muhafaza etmek bir manada zarûriyyâtı muhafaza etmektir.

Zarûriyyâtın muhafazası için konulmuş şer'î hükümler, hükümlerin en önemlileri ve riâyeti gözedilmesi en lüzumlu olanlarıdır. Bunları hâciyyât hükümleri takip eder, çünkü onlar zarûriyyâtın tamamlayıcısıdır. Asıl, tamamlayıcıdan önce gelir, zararın tamamlayıcısı, hâci ve tahsînden önce gelir. Dolayısıyla zarûriyyât kısmı her dine asıl kabul edilmiştir. Dinler, fer'î meselelerdeki gibi burada farklılık arzetmemişlerdir. Şâtıb'nın dediği gibi zarûriyyât dinin esasları, şeriatın sütunları ve dinin külliyyâtıdır.

Bunun neticesi şudur: Tahsîni bir hükmün edası hâci veya zaruri bir hükmün iptaline sebep oluyorsa terkedilir. Meselâ ihtiyaç veya zaruret halinde ameliyat yapmak için veya bir hastalığın teşhis veya tedavisi için avret yerinin açılması caiz olur. Çünkü insan hayatının korunması zaruri olduğu gibi bunu sağlayacak şey de zaruridir. Setr-i avret ise tahsînâttandır dolayısıyla hacet veya. zaruret karşısında nazar-ı itibara alınmaz. Yine zaruret halinde meyte lâşe yemek mubah olur, çünkü canın muhafazası ve ihyası zaruridir. Halbuki habis yiyeceklerden sakınmak veya meyte yemekten kaçınmak tahsînâttandır.

Selem ve istisna' akidlerinde ve müzâraa, müsâkât ve müğarase gibi araziye işletme akidlerinde olmayan şeyin satışına din cevaz vermiş ve bu akidlerde ve huzurda olmayan şeyin satışında (Bey-i gâib) cehalet = malın tam bilinmemesi mühim görülmemiştir. Çünkü malın huzurda olması ve hakkında cehalet olmaması tahsînâttandır. Halbuki bu muameleler hâciyyâttandır, cevaz verilmemesi halinde insanlar sıkıntıya düşer. İşte bu sebeple hâciyyâtın elde edilmesi uğrunda bu tahsînât nazar-ı itibara alınmamış, terkedilmiştir.

Yine aynı şekilde hâciyyâttan bir hükmün edası zaruri bir hükmün ihlâline sebep olacaksa terkedilir. Çünkü meşakkatin kaldırılması hâciyyâttan olduğu halde farzları edası zaruridir. Mükelleften onu eda etmesi talep edilir, meşakkati de olsa vacib olur. Çünkü farzlar zarûriyyâttandır, meşakkatin def'i ise hâciyyâttandır. Buna göre kibleye yönelmede kesin Kabeyi bulamayız diye namaz sakıt olmaz. Bu konuda zan kâfidir.

Zarûriyyâttan olan meseleler arasında da daha önemli olan diğerine takdim edilir. Meselâ insan ölümüne sebep olsa da cihad farzdır, çünkü dinin muhafazası canın muhafazasından daha önemlidir. Tehdit veya ızdırar halinde canı kurtarmak için içki içilmesi mubah olur. Çünkü canın muhafazası aklın muhafazasından önemlidir. Tehdit altında kalırsa başkasının malını telef etmek caiz olur. Çünkü canın muhafazası malın muhafazasından önce gelir.

Zarûriyyât önem sırasına göre şöyle sıralanır: Dini muhafaza, sonra canı muhafaza, sonra aklı muhafaza, sonra nesebi veya ırzı muhafaza, sonra malı muhafaza gelir.

Bu kaideye binâen def-i zarar ve def-i haraç (zararı defetme, meşakkati, güçlüğü defetme) ait şer'î esaslar konulmuştur.

"Def-i Zarar Esası"nın Kaideleri

Fukaha "zararın def'i" esasından tefemi' eden ve ahkam istinbatında çok mühim sayılan küllî kaideler koymuşlardır. Aslında bunlar (Zarar vermek de, zarara zarar ile mukabelede bulunmak da yoktur) kaidesinden çıkartılmıştır. Bu kaide bir hadis-i şeriftir ve şeriatın temel esaslarından biridir. Bundan çıkan hükümlerin en önemlilerinden bazıları şunlardır: Başkasının borcunu onun bilgisi dışında alacaklıya ödemek zorunda kalan kişi eğer bunu teberru olarak vermemişse bu zararını kapatmak için borçludan istemesi caizdir. Fısk fücur yapmakla fesad yaymakla meşhur olan kişilerin mahkeme yolu ile henüz muayyen bir cürmü sabit olmasa da hapsedilmeleri caizdir. Sahiplerinin elinde belge bulunmasa da eskiden beri var olan intifa, irtifak ve tasarruf haklarına saygı gösterilir. Zararın ortadan kaldırılması için kiralanan şeyde önceden var olan bir ayba muttali olması sebebiyle kira akdini feshedip sahibine geri vermesi caizdir. Çünkü kira akdi bazı özürlerle feshedilir.

Bu esastan şu kaideler teferru' etmektedir:

1- "Zarar mümkün olduğu kadar izale olunur": Meselâ gâsıbın gasbettiği malın aynı gasbettiği yerde sahibine teslim etmesi lâzımdır. Şayet kullanarak tüketmişse bakılır: Eğer misliyyattan ise mislini, değil ise kıymetini teslim eder. Aynıyı vermek mümkün iken mislini, misli ile ödemek mümkün iken kıymetini vermek caiz olmaz.

2- "Zarar izale olunur": Yani zararın giderilmesi vacibtir. Meselâ binaların yola zararı olacak şekilde çıkmaları, komşunun evinin üstüne doğru uzanan ağaç dalları kaldırılır. Başkasının malını telef edenin onu tazmin etmesi lazımdır. Hıyar-ı ayb, hıyar-ı gabn gibi pek çok hıyarât akidlerinde vâki olacak zararların izalesi için meşru kılınmıştır. Buna göre hastalığın tedavisine çalışmak vacib olur. Zararlı hayvanlar öldürülür.

3- "Zarar kendi misli ile izale olunmaz": Yani yeni bir zarar yaparak zarar giderilmez. Kendi arazisini sudan kurtarmak için başkasının arazisini suya boğmak, kendi malını kurtarmak için başkasının malını telef etmek, kendi canını kurtarmak için muzdar durumdaki veya aynı ihtiyaç içindeki bir başkasının yiyeceğini yemek caiz olmaz. Fakir bir kişinin nafakasını aynı derecede fakir bir akrabasına farz kılmak, taksimi mümkün olmayan ortak bir malı taksim etmesi için ortağı icbar etmek caiz olmaz. Satın alınan malda müşterinin elinde iken yeni bir ayıp meydana geldikten sonra daha önceden var olan bir ayıp sebebiyle geri vermesi caiz olmaz. Satıcı eski aybın karşılığını müşteriye öder.

4- "Zarar-ı eşed zarar-ı ehafile izale olunur": Yani zararın büyüğü küçüğü ile izale olunur. Buna göre fakirin nafakası zengin akrabasına farz kılınır. Bir arsa satın alınıp üzerine bina yapıldıktan veya ağaç dikildikten sonra asıl sahibi ortaya çıksa ve geri istese eğer binanın veya ağaçların kıymeti arsanın kıymetinden fazla olursa müşteri kıymetini ödeyerek arsaya malik olur.

Bu manada iki kaide daha vardır: "İki serden ehven olanı tercih edilir" ve "Daha büyüğünden korunmak için iki zararın daha hafif olanı irtikap olunur." Buna göre bir münkere müdahale etmek daha büyük zarara sebep olacaksa sükût etmek caizdir. Ceninin hayatta olma ihtimali varsa onu çıkarmak için ölmüş annenin karnını açmak caizdir. Koca, eşinin nafakasını vermiyorsa hapsedilir. Aynı şekilde kişi yakınının nafakasını vermiyorsa hapsedilir. Koca nafakayı temin edemiyorsa kadın boşanır. İnsan abdest almaktan veya avret mahallini örtmekten veya kibleye dönmekten aciz kalırsa nasıl kolayına gelirse namazı öyle kılar.

5- "Umumi bir zararın def'i için hususi zarar tercih olunur": Buna göre toplumun zararını defetmek için kendileri zarar görseler dahi cahil doktora, fa-sık müftiye hacr konulur. İhtikâr (stokçuluk) yapanlar zarar görseler dahi insanları ihtikârın zararından korumak için stok malları satılır. Fiyatlarda aşırı artış olduğu zaman te'sir = fiyatları dondurmak caizdir. Yangının yayılmaması için bitişik evler yıkılır. Ana caddeye doğru yıkılma tehlikesi olan duvar yıktırılır. Borçlunun borçlarını kapatmak için zorla malları satılır.

6- "Mefsedetin defî menfaatin celbinden evlâdır.": Zira Rasûlullah (s.a.) "*Nehyettiğim şeyden kaçınun, emrettiğim şeyi de gücünüz yettiği kadar yapın.*" hadisinde önce nehyedilenden kaçınmayı emretmiştir. Buna göre maddî bir kâr getirirse de içki satışı menedilir. Mülk sahibinin mülkünde komşusuna zarar verecek şekilde bir tasarrufta bulunmasına mani olunur. Oruçlunun mazmaza ve istinşakta mübalağa yapması mekruh olur.

7- "Zaruretlar haramları mubah kılar": Bu babda Kur'an-ı kerimde beş ayet vardır. Birisi şudur:

"Kim, gönlünden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık (muzdar) halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." [\[518\]](#)

Açlık konusunda muzdar durumda olan kişi, meyte veya kan veya alkol alması halinde günahkar olmaz. Nefsi müdafaa için başkasına zarar veren kişiye günah olmaz. Borcunu ödemeyen kişinin izni olmadan malından alınır. Doktorun hastaların avret sayılan yerlerine eğer tedavide gerekli ise açması caizdir olur.

8- "Zaruretlar mikdarınca takdir olunur": Buna göre haram yiyeceklerden yemek mecburiyetinde kalan kişi bundan ancak ölmeyecek kadar yiyebilir. Necasetin ancak kaçınılması zor olan kadarı affedilir. Doktorun hastasının avret sayılan yerlerinden ancak teşhis veya tedavide gerekli olduğu kadarını açması caizdir. Kadının, ancak kadın doktor bulamadığı takdirde erkek doktora gitmesi caiz olur, çünkü cinsin cinsine muttali olmasının tehlikesi ve zararı daha azdır. Teyemmümde suyun bulunması, ramazanda misafirin mukim olmasında olduğu gibi sebepler ortadan kalktığı zamana ruhsatlar batıl olur.

9- "İzdirar başkasının hakkını iptal etmez.": Ölmek için başkasının malını yemek zorunda kalan kişi onun kıymetini tazmin eder. Başkasının malını itlaf etme tehdidi altında kalan kişi onu itlaf ederse o malın kıymetini tazmin eder, çünkü telefine sebep odur.

"Haracın (Güçlüğün) Kaldırılması" Esasına Ait Kaideler

Fukaha haracın kaldırılması esasında çıkan küllî kaideler vâzetmişlerdir:

1- "Meşakkat teysîrî celbeler" Yani normalin üstünde meşakkat olursa kolaylık gösterilmesi icab eder, çünkü meşakkatlerde güçlük ve sıkıntı vardır. Bu, mezheplerin fikhının temeli sayılan beş büyük kaideden birisidir. Bu kaidenin mesnedi.

"Allah size kolaylık ister, size zorluk istemez." [\[519\]](#)

"Allah, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi." [\[520\]](#) gibi ayet-i kerimeler ve Rasûlullah'ın

"Allah (c.c.) ümmetimden hata, unutma ve ikrahı kaldırmıştır." hadisidir. Allah (c.c.) kolaylaştırmayı gerektiren çeşitli sebeplerden dolayı mükelleflere kolaylık olması için meşru kıldığı bütün ruhsatlar bu kaideden neşet etmiştir. Bu sebepler yedi tanedir:

Sefer: Seferî halde iken ramazanda oruç tutmama, dört rekatlı farzları iki kılma, iki vakti birleştirme, cumayı ve cemaatle namazı terketme caiz görülmüştür.

Hastalık: Hasta iken ramazan orucunu tatmama ve teyemmüm, namazı oturarak kılma, cihadı terketme, ilacın mubah olanı bulunamazsa haram olanını kullanma gibi hususlarda ruhsat verilmiştir.

Unutma: Unutma sebebiyle kişi dinî vecibeleri terketmesinden, günah irtikap etmesinden sorumlu olmaz. Unutarak oruç bozucu bir şey yese de oruçlu kalır. Hayvan keserken unutarak besmeleyi terkederse kestiği yenir.

İkrah:Tehdit: Tehdit varsa küfrü gerektiren bir söz söylemek, vacibi terketmek, başkasının malını itlaf etmek, meyte = ölmüş hayvan eti yemek, içki içmek caiz olur.

Gehl = bilmezlik: Vekil, müvekkilin kendisini vekaletten azlettiğinden haberi yoksa vekâlet devam eder ve vekilin yaptığı akidler geçerli olur. Müşterinin aybını bilmeden satın aldığı malı bu ayıp sebebiyle geri vermesi caizdir. Esindeki birleşmeye mani uzvî aybın varlığından haberi olmadan evlenen eşin nikâhı feshetmesi caiz olur. Yine bilgisizlik sebebiyle neseb davasında meydana gelebilecek tenakuz, vârisin, vasinin ve vakıf nazırının tenakuzu bağışlanır.

Umumi belvâ: Kaçınılması mümkün olmayan cadde ve sokak çamurlarından sıçrayan necaset serpintileri ve bedelli akidlerdeki gabn-ı yesir ufak-tefek aldanmalar itibara alınmaz.

Naks (ehliyet noksanlığı): Çocuk ve mecnun gibi ehliyet sahibi olmayan kişiden teklif kalkar. Cuma, cemaat ve cihad gibi bazı vecibeler kölelerden ve kadınlardan kalkar.

"Meşakkat teysîrî celbeler" manasında "İşte darlık olduğu zaman genişler, genişlediği zaman daralır" kaidesi de vardır. Yani bir şahsa geçici bir zaruret ânz olduğu veya istisnaî bir durum hasıl olduğu zaman yürürlükteki aslî hüküm onu sıkıntıya düşürecekse hüküm hafifletilir. "İşte darlık olduğu zaman genişler" in manası budur. Bu zaruret ortadan kalktığı zaman aslî hüküm avdet eder. "Genişlediği zaman daralır" m manası da budur.

2- "Haraç şer'an kaldırılmıştır". Buna göre doğum, emzirme ve çocuğun sağ dünyaya geldiğinin alametlerini duymak gibi âdeten erkeklerin muttali olamayacağı hususlarda ve kadınların uzvî kusurları hakkında sadece kadınların şahitlikleri kabul edilir. Kiblenin tesbitinde, abdest suyunun ve namaz kılacak yerin temizliği konusunda, hâkimin kararında, şahitlerin şahitliğinde yakîne ulaşmakta haraç ve meşakkat olduğundan zann-ı galib yeterli görülmüştür.

3- "Hacet umumi olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur" Zaruret hacetten daha şiddetlidir. Zaruret tehdit ve açlıktan helak olma korkusunda olduğu gibi yerine getirilmediği takdirde tehlikeli neticeler getiren şeydir. Hacet ise karşılanmadığı takdirde sıkıntı ve zorluk getirecek şeydir. Umumi olması bütün ümmeti ilgilendirmesi demektir. Hususi olması ise bir belde halkına veya bir meslek erbabına ait olması demektir, bir ferde ait olması demek değildir.

Bu kaideye şu meseleler bina edilir: Örfün esas alınması, zenginlere vergi konması, selem, istisna' ve bey'ul vefanın cevazı, damânü'd-derak yani üzerine akid yapılan şeyden dolayı gelebilecek başkasına ait bir hakka kefil olma, arkası gelmeye devam eden meyva ve sebzenin bir kısmı olunca hepsinin satışının caiz olması, hamamda kalma müddeti ve kullanılan su meçhul olduğu halde ücretle hamama gidilmesinin cevazı.

İKİNCİ KAİDE: ALLAH HAKKI, KUL HAKKI

Mahkûmun fih'in (mükellefin) kısımlarından bahsederken bu kaideyi açıkladım ve Allah hakkından, mükellef kul hakkından veya toplum hakkı ve şahsî haktan ne kastedildiğini izah ettim. Birincisi ile toplumun maslahatı ikincisiyle de özellikle mükellef ferdin maslahatı gözetilmiştir. Bu kaidenin burada tekrar zikredilmesi şu münasebetledir: Kaide ilk geçtiği yerde "şer'i hükümlerin gayesi insanların maslahatlarını gerçekleştirmektir" meselesini beyan için zikredildiği halde burada, "konulan hükümlerle gerçekleşmesi hedeflenen maslahat, topluma ait maslahat-ı âmme (kamu yaran) olabileceği gibi şahsa ait maslahat-ı hassa da olabilir veya her ikisi arasında müşterek olabilir" meselesini ifade etmek için tafsilat verilmeden zikredilmiştir.

ÜÇÜNCÜ KAIDE: İÇTİHADIN CAİZ OLDUĞU HUSUSLAR

İctihad: Şeriatte, şer'i hükümleri tafsilî delillerinden istinbat etme ameliyesidir. İctihad her asır ve zamanda meşrudur ve matlubdur. Bir hadise hakkında hüküm beyan edecek bir başkası bulunmazsa var olan müctehid üzerine bu farz-ı ayın olur, bulunursa farz-ı kifaye olur. Birisi ifa ederse diğerlerinden bu vazife düşer, hiç birisi yapmazsa hepsi günahkar olur.

Usûlcüler içtihadın sahası hakkında "Mevrid-ı nasda içtihada mesağ yoktur" kaidelerini koymuşlardır. Yani hükmü hakkında delâleti kat'i bir nas bulunan meselede içtihada mecal yoktur. Meselâ kelime-i şehadeti söylemek, beş vakit namazın, orucun, zekatın, haccm farziyeti, zina, hırsızlık, içki içme, adam öldürmenin haramlığı, şer'an bunlara takdir edilen cezalar, zekat ve öşürdeki şer'i ölçüler; hata ile öldürme, zihar ve yemin keffareti gibi miktarı tesbit edilmiş keffaretler... Bütün bu hükümler naslann, başka her hangi bir manaya ihtimal bırakmayacak şekilde açıkça delâlet ettiği hükümlerdir. Bu naslar ya Kur'an'daki sîgaları veya sünnetin beyan etmesi sebebiyle açıktır, dolayısıyla içtihada ihtiyaç olmadığı gibi mesağ = cevaz da yoktur.

Ama hükmü hakkında sübûtu ve delâleti zannî veya ikisinden birisinde zannî bir nas vârid olan hadise ve hakkında ne bir nas ne de icmâ bulunmayan hadiseler, işte bunlar içtihada mahal meselelerdir.

Eğer nassın sübûtu zannî ise bunun senedi, bize ulaşması, ravilerin adaleti ve zabt bakımından dereceleri içtihadın cari olduğu hususlardır. Bunların her birinde müctehidlerin takdirleri farklı olur. Bazıları sübûtu hakkında kalbi mutmain olduğu için o nassı alırken bazıları da rivayeti hakkında mutmain olamadığı için reddeder.

Ve eğer nassın delâleti zannî ise burada içtihada mahat olan şey bu nasdan murad olunan mananın anlaşılması ve manaya delâlet kuvvetidir. Belki nas âmme olur veya mutlak olur, emir veya nehiy olur, manaya ibare veya işaret yolu ile delâlet eder, zahir veya müevvel olur. Belki âmme umumu üze kalır, veya tahsis olunur, mutlak itlâki üze (kayda bağlı olmadan) kalır veya takyid olunur. Emir ya vucub içindir veya nedb ve ibâha içindir. Nehy ya tahrir içindir veya kerahet için. Müctehid bir görüşü diğerine tercih etmek için Arapça dil kaidelerinden veya makâsîd-ı şeriâdan istifade eder.

Eğer hadise hakkında nas veya icmâ yoksa burada içtihada mahal olan şey, kıyas, istihsan, masalihin mürsele, örf ve ıstışap gibi akli delillerle hadisenin hükmünü araştırmaktır. "Haracın def edilmesi esas" dan bu delillerden biridir. Şu halde şu iki yerde icihad cari olur.

a) Hakkında zaten nas bulunmayan,

b) Nas bulunup da kat'i olmayan meseleler. Hakkında kat'i nas bulunan meselede icihad olmaz.

İctihad Ehliyeti veya Şartları

İctihad zannedildiği gibi her insanın cüret edeceği herkese şamil bir hak değildir. İctihad ancak muayyen vasıflan haiz, şeriat dairesi içinde bütün ilmî cehdini son haddine kadar harcıyarak şer'i hükmü delilinden istinbat etme meleke ve kudretine sahip, ulemâdan az bir zümreye nasip olan hakikaten ince bir ihtisastır. Onun için dünyadaki diğer ilmî ihtisaslarda olduğu gibi icthadda da muayyen şartların bulunması zaruridir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Müctehidin Arap dili ve ifade özelliklerini ilmen ve dirâyeten kâfi derecede bilmesi lazımdır. Çünkü müctehidin vazifesi Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebeviyyede Arap dili ile varid olan şer'i naslar üzerinde düşünmektir. Bu ilim de ancak Arapçanın edebiyatı, edebî sanatları, kavâidi, şiir, nesir, hitabet ve benzeri üslupları hakkında geniş mutalası olanda bulunur. Artık o kişi Arapça hakkında ince zevk ve his sahibi olur, selika ile dilini anlayan Arap gibi Arapçayı anlar.

2- Fıkıh usûlü ilminden haberdar olmalıdır. Çünkü usûl içtihadın ana direği ve icthead binasının temelidir. Zira şer'i hükme delâlet eden tafsilî deliller emirler, nehiyeler, umumlar, hususlar, mutlaklar, mukayyedler gibi muayyen bir keyfiyetle vârid olmuştur. Kişi istinbat esnasında bunların herbir çeşidinin hükmünü, maksadı ifade yolunu bilmek zorundadır. Bu da ulemâdan ancak nadir insanların ulaşabildiği bir seviyedir.

3- Kur'an-ı Kerim'de vârid olan ahkam ayetlerini bilmelidir: Ayetlerin lügat manalarını, yani kelimelerin ve arapça cümle terkiplerinin manalarını, ifade özelliklerini bilmelidir. Şer'i manalarını bilmelidir. Bu da ancak illetlerini, ahkâmın konulmasını gerektiren sebepleri; ibare, işaret, delâlet ve iktiza gibi lafzın manaya delâlet yollarını, mantûk ve mefhûmunu, âmme, has, müşterek, mücmel, müfesser gibi lafzın kısımlarını bilmek suretiyle olur.

Ahkâm ayetleri çok değildir. İbadetler muamelât, ukûbât, aile hukuku, İslâm devletinin teb'asiyle ve diğer devletlerle münasebetleri gibi konulardaki ayetlerin tamamını kolayca öğrenmek mümkündür.

4- Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi ahkam hadislerinin de lügat ve şer'i manalarını bilmelidir. Buna ilaveten hadisin senedini de bilmesi zaruridir. Sened, ister tevatür, ister şöret, ister âhâd olsun hadisi bize kadar ulaştıran yoldur. Hadisin sahihini zayıfından ayırma için cerhan ve ta'dilen ravilerin hallerini bilmelidir. Artık ahkam hadisleri bilinmektedir, meşhur kitaplarda toplanmış, şerhedilmiş ve bablara ayrılmıştır. Meselâ San'ânî'nin Sübülü's-Selam'ı, Şevkânî'nin Neylü'l-Evtâr'ı bunlardandır.

Kur'an'ı ve sünneti bilmek onların nâsih ve mensûhunu bilmeyi de gerektirir, tâ ki müctehid nâsih var iken mensûh ve metruk ile amel edip de içtihadı onu bâtıla götürmesin. Bu hususta Ebu Cafer en-Nuhhâs'ın Nâsih ve Mensûh'u, Tahâvî'nin Müşkilu'l-Asâr'ı gibi bazı kitaplara müracaat etmek yeterlidir.

5- Üzerinde icmâ vâki olmuş meseleleri bilmelidir ki icmânın hilâfına fetva vermesin.

6- Kıyas çeşitlerini, gerekli şartlarını, ahkâmın illetlerini ve bu illetleri bulma veya şer'î naslardan istinbat yollarını, insanların maslahatlarını, mekâsîd-ı şer'îyâ, dinin külli esaslarını bilmelidir. Ayrıca insanların ahvaline, muamelâtına yeteri kadar muttali olmalı, onların yaşayışı hakkında iyi bilgi sahibi olmalıdır. Çünkü kıyas içtihadın temeli ve pek çok tafsili hükmün üzerine bina edildiği bir esastır. Hükmün illetini bilmeden de kıyas hakkında nas bulunmayan hadiselerle tatbik etmek mümkün olmaz. Kıyası "hakkında nas bulunmayan meseleyi hakkında nas bulunana katmak" şeklinde dar manada anlamak doğru değildir. Şeriatın esaslarına ve teşri' ruhuna muvafık olup teşri'î bir asıl ile çatışmayan sahih görüşü alabilmek ve şer'î hükümlere esas olan maslahatlarla uyum halindeki maslahatın gereği ile amel edebilmek için kıyası daha geniş manasıyla anlamak lazımdır. Burada son olarak icthadla ilgili şu üç meselenin de zikredilmesi uygun olur:

1- "İctihad farzdır, müctehid me'curdur."

Kur'an-ı Kerim pek çok ayetinde içtihadı vacib kılmıştır. Meselâ:

"Hakikat, biz sana kitabı Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmetmen için hak olarak indirdik." [\[521\]](#) ve

"Ey akıl sahipleri ibret alın." [\[522\]](#) Sünnet de müctehid her hal ü kârda ecir alır diyerek içtihadı teşvik etmiştir. Müctehid içtihadında isabet ederse iki ecir alır: Birisi içtihadın ecri, diğeri içtihadında isabet etmenin ecridir. Hata ederse icthad etmesinin karşılığı olarak bir ecir alır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hâkim hüküm vereceği zaman icthad eder de isabet ederse ona iki ecir, icthad eder hata ederse bir ecir vardır." Şu halde icthad ehliyetini hâiz kişi icthad eder ve zannı galibi ile amel eder. Çünkü zann-ı galib ile amel etmek vacibdir. İctihada ehil olmayan ise müctehidi taklid eder ve onun fetvasıyla amel eder. Çünkü dinin hükümlerinin öğrenilmesine vasıta olacak tek yol budur. Allah (c.c.)

"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline (bilenlere) sorun." [\[523\]](#) buyurmuştur.

2- İctihadın tecezzi (belli konulara has olmayı) kabul edip etmemesi:

Yani bütün meselelerde icthad melekesine sahip olmakla beraber meselâ sadece ferâizde veya cezalarda veya sadece muamelâtta mütehasıs olup icthad etmek diğer meselelerde etmemek gibi. Ulemanın ekserisine göre icthad tecezzi kabul eder, bu caizdir. Müctehid sadece bir meseleye ait olan ve o konuda mutlaka bilinmesi lazım gelenleri bilip bununla ilgisi olmayan diğer fikhî meseleler hakkında bilgisi olmayabilir. Çünkü bütün meselelerde icthad melekesini kullanıp onlar hakkında fi'ilen icthadla bulunmak âlimlere göre matlup bir şey değildir. Müctehide pek çok mesele sorulur da o bunlardan bir kısmına cevap verir bir kısmında sükût eder.

İctihad tecezzi kabul etmez diyenlere göre ise icthad melekesinin varlığı ancak bütün meselelerde içtihadı kadir olması ile düşünülebilir. Çünkü icthad bir meleke ve ehliyet ki müctehid onunla naslan anlayabilir, o naslardan şer'î hükümleri istinbat edebilir, hakkında nas olmayan meseleler hakkında hüküm istinbat edebilir, şeriatın esaslarına ve teşri'in ruhuna vakıf olabilir. İctihad belagat gibidir. Nasıl ki bir insan söz sanatlarının her çeşidinde mahir olmadan edip sayılmazsa her meselede icthad yapamayan da müctehid sayılmaz. Bu görüş sahihtir. Bu hakikatte ve özde çoğunluğun görüşüne de muhalif değildir. [\[524\]](#)

3- İctihadın değişmesi ve nakledilmesi:

Nazarî olarak bir müctehidin içtihadını değiştirmesi caizdir, önceki söylediğinden dönebilir. Çünkü içtihadın mesnedi delildir, müctehid ne zaman delile ulaşırsa, alınıp amel edilmesi daha evlâ olan ortaya çıktığı için o delilin mücebini alması vacib olur, çünkü delil hakka ve doğruya daha yakındır. [\[525\]](#)

"İctihad benzerini nakzetmez." kaidesine gelince, bu amel ile mahkeme kararları ile ilgilidir. Meselâ bir müctehid zannî bir meselede icthad etse ve içtihadının muktezası ile amel etse veya hâkim olarak icthadıyla o mesele hakkında hükmetse, sonra ileride kendisine buna benzer bir hâdisse gelse, içtihadı onu bu defa başka bir hükme götürse, bir müctehidin hükmü bir başka müctehidin muhalif hükmünü nakzetmediği gibi, bu son hükmü de öncekini nakzetmez. Çünkü ikinci içtihadı öncekinden daha tercihe şayan değildir. Aynı şekilde müctehidlerden hiçbirinin içtihadı diğerinin içtihadından uyulmaya daha layık değildir. Zira içtihadın nakzedilmesi hâkimlerin hükümlerine karşı güvenin sarsılmasına ve hükümlerin istikrarsızlığına sebep olur ki bu da sıkıntı ve meşakkat getirir.

Hz. Ömer'in (r.a.) mirasla ilgili bir meseledeki hükmü de bunu teyid eder: Bir şahıs vefat ederken mirasçı olarak bir hanım, anne, anne bir erkek kardeşler ve ana-baba bir erkek kardeşler bıraktı. Hz. Ömer, asabe oldukları için ana-baba bir kardeşlerin mirastan mahrum olduklarına hükmetti. Daha sonra benzeri başka bir meselede ana bir kardeşlerle ana-baba bir kardeşlerin mirasın üçte birini aralarında eşit olarak taksim edeceklerine hükmetti ve "O önce verdiğimiz hükme göre idi, bu ise şimdi hükmettiğimize göredir" diyerek önceki içtihadını nakzetmedi, öylece bıraktı.

DÖRDÜNCÜ KAİDE: HÜKMÜN NESHİ

Nesh: Şer'î bir hükmü daha sonraki şer'î bir delil ile kaldırmak demektir. İlâhî dinlerde nesh vakidir. Meselâ bizim şeriatımız önceki şeriatlarda var olan fer'î hükümleri neshetmiştir. Nesh bizim şeriatımız içinde de olmuştur. Sonra nesh ancak Rasûlullah hayatta iken düşünülebilir, vefatından sonra nesh yoktur. Çünkü nesh ancak vahiy ile bilinir, vahiy de Rasûlullah (s.a.) sağlığındadır, vefatından sonra hükümlerden hiç bir şey neshedilmemiştir. Zira artık ne yeni vahiy var ne de Allah tarafından gelen yeni bir din.

Neshin hikmeti: Şer'î hükmün esas olan maslahatın değişmesidir.

Hüküm muayyen bir maslahatı gerçekleştirmek ve muvakkat sebepler için konulmuş olup daha sonra bu maslahat değişmiş ve o sebepler ortadan kalkmış olabilir. Çünkü maslahat zamanın değişmesiyle değişir, hikmet önceki hükmün değişmesini gerektirir ve önceki hükme son verip devamı

arzu edilen yeni bir hüküm ortaya koymak insanların maslahatına daha uygun olabilir. Bu, tedriciliği gerektiren teşri' adaletine uygun bir harekettir. İnsanları bir halden başka bir hale aktarmak efdal ve evlâdır ve daha hakîmânedir. Maslahat değişirse dahi hükmün değiştirilip neshedilmesiyle insanları imtihan etme kastedilmiş de olabilir.

Şu hadise maslahatın değişmesine misaldir: Kurban bayramı günlerinde Medine'ye etraf kabilelerden pek çok kabile gelmesi sebebiyle (onlara ikram edilsin gayesiyle) Rasûlullah (s.a.) kurban etlerinin saklanması nehyetmişti. Bu kabileler gidince nehyin sebebi ortadan kalktı. Rasûlullah (s.a.) da saklanmasına izin verdi.

Teşri'deki tedriciliğe ise pek çok misal vardır. Bunların bir çoğu içkinin haram kılınmasında görülür: Bir ayette Allah (c.c.) insanların hurma ve üzümünden istifade ettiklerinden, onlardan sarhoş edici içecekler elde ettiklerinden, güzel meyva ve rızık yediklerinden bahseder. Daha sonra haram kılmak için bir hazırlık olmak üzere içki ve kumarda insanların maddi kazançları olmakla beraber büyük bir günah da olduğundan bahseder. Çünkü aklen ve şer'an zararı faydasından fazla olan şeyden kaçınmak gerekir. Sonra onu haram kılmak için üçüncü adım olarak Allah (c.c.) müslümanların sarhoş iken namaza yaklaşmalarını yasak etti. Çünkü namaz vakitleri peşpeşe gelir, kişi bir vakitte içse sonraki namaz vaktinde ayılacağından emin olamaz. Bu ayetten sonra gündüz içmeyi p gece içmeye başladılar. En sonunda içkinin haram kılındığına ve her zaman kaçınılması farz olduğuna delâlet eden kat'î ve açık nas geldi. Çünkü içki şeytanın işlerinden bir pislikti ve insanları namazdan ve Allah'ı anmaktan alıkoyuyordu. Faizin haram kılınması da dört merhalde olmuştu. Miras nizamı da ici olarak meşru kılındı: Önce evlad edinme yolu ile miras bırakma neshedildi. Sonra anlaşma ve kardeş edinme yolu ile miras alma neshedildi. En sonunda miras hükümleri için Nisa süresinde mufassal bir nizam indi.

Nesih ile Tahsis Arasındaki Fark

Hem nesih hem de tahsis, hükmü şamil olduğu sahanın bir kısmına hasretmektir. Ancak tahsis, hükmü, fertlerin bir kısmına hasretmektir nesih ise hükmü zamanın bir dilimine hasretmektir. Başka bir açıdan da farklıdır: Tahsis, sığanın umumu dışında kalanı, mütekellimin umum lafzı ile zaten kasdetmediğini beyan etmektir. Nesih ise mütekellim önce lafız ile delâlet etmesini istediği şeyi sonra ondan çıkarır. Bir başka ifadeyle: Tahsis, tahsis edilmiş olan şeyin aslında zaten murad edilmediğinin beyanı, nesih ise bir şey sabit olduktan sonra sona erdirilmesidir. Sonra tahsis âmîm lafzı ile beraber bulunan veya daha sonra gelen bir delil ile olabileceği halde nesih sadece bilâhere gelen bir delil ile olur.

Neshin Çeşitleri

Kur'an'ın Kur'an'ı, mütevâtir sünnetin mütevâtir sünneti, haberi vahidin haberi vahidi neshetmesi ittifakla caizdir.

Mütevâtir sünnetin haberi vahidle neshi ise Cumhura göre caizdir. İmam Şafî "Ne Kur'an sünneti, ne sünnet Kur'anı neshedebilir" diyerek bunu kabul etmemiştir. Ayetin haberi vâhidle neshedildiğine misal "Denizin suyu temiz, meytesi helâldir." hadisinin bütün meyteleri haram kılan ayetleri neshetmesidir. Ayetin mütevâtir haberle neshedildiğine misal de "Vârise vasiyet yoktur" mütevâtir hadisinin miras ayetlerinin umumunu neshetmesidir.

İcmânın icmâyı, kıyasın Kur'an ve sünneti neshi caiz değildir.

Nesih daha başka çeşitlere de ayrılır:

Mut'a nikahının nehyinde olduğu gibi nesih yerine bedel koymadan mücerred hükmün ilgası şeklinde olabilir.

Neshedilen hükme bedel başka bir hüküm getirilirse bunun, neshedilenden daha hafif veya ona müsavi veya mükellefe ondan daha ağır olması caizdir. Hükme bedel hükümle nesh misal olarak, miras için mufassal hükümler getirilerek ana-baba ve akrabaya vasiyetin vücubunun neshedilmesi, namazda Beyt-i Makdise yönelmenin Kabe'ye yönelme emriyle neshedilmesi, bir sene iddet bekleme hükmünün dört ay on gün ile neshedilmesi...zikredilebilir.

Müsavi bir bedel ile nesh misal Kabe'ye yönelme emriyle Beyti Makdise yönelmenin neshedilmesidir.

Daha hafif bir bedel ile nesh misal, tam bir yıl olan iddetin dört ay on gün ile neshedilmesidir.

Cumhura göre daha ağır bir bedel hüküm getirilerek nesih caizdir. Çünkü mashalet daha hafif hükümden sonra daha ağır hüküm koymakta olabilir. Buna misal olarak, İslâmın bidayetinde haram olan savaşın Hicret'ten sonra cihad emriyle neshedilmesi, âşûra orucunun ramazan orucu ile neshedilmesi, içkinin mubah oluşunun haram kılınarak neshedilmesi, aynı şekilde kumarın haram olması, önce caiz olan mut'a nikahının daha sonra neshedilmesi, zina eden kadının evde hapsedilerek, erkeğin sözle azarlanıp ayıplanarak cezalandırılması şeklindeki hükmün celde = sopa vurulması bekârın sürgün edilmesi ve evlinin recmedilmesi hükmü ile neshedilmesi gibi hükümler zikredilebilir. Bütün bu hükümler öncekilerden ağırdır. Ancak

"Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (isek) herhalde daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Bilmedin mi ki, Allah her şeye kadirdir." ^[526] ayetinde de beyan edildiği gibi nesihle mükelleflerin maslahatı düşünülmüştür. Hayırlılık daha hafifiyle olduğu gibi müsavi olanı ile veya daha ağır ile de olur.

Nesih ya sarîh olur veya zımnî olur:

Sarîh nesih: Şâri'in önceki hükmü ilga ettiğini sarahaten ifade etmesidir. Meselâ

"Ey peygamber! müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa (onlar) ikiyüz kâfire galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa bin kâfire galip gelirler. Çünkü onlar anlayışı olmayan bir millettir. Şimdi sizde bir zaaf olduğunu bildiği için Allah sizden (yükü) hafifletti. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa (onlardan) ikiyüze galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir." ^[527] ayet-i kerimeleri ve Rasûlullah (s.a.)'in

"Ben size kabir ziyaretini yasak etmiştim. Dikkat! Artık ziyaret edebilirsiniz, Zira o size âhireti hatırlatır" hadisi ile

"İhtiyaçtan dolayı ben size kurban etlerini depolamayı yasak etmiştim. Dikkat! şimdi depo edebilirsiniz" hadisi şerifleri sarîh nesh misaldir.

Zımnî nesh ise sâri'in açıkça nesihten bahsetmeyip önceki hükme muarız (çatışan) bir hüküm koymasındır. Bu halde sonraki öncekini zımnî neshetmiş sayılır. Şeriatte bu çok vaki olmuştur. Meselâ anne-baba ve akrabaya vasiyetin vacib oluşu miras ayetleri ile neshedilmiştir. Bunlar muarız iki hükümdür, dolayısıyla ikincisi birincisini neshetmiştir. Onun için Rasûlullah (s.a.) "Allah (c.c.) her hak sahibine hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur" buyurmuşlardır.

Nesih küllü veya cüz'î olabilir:

Cüz'î nesih, şâri'in önceki hükmü bazı hallerde veya bazı kişiler hakkında iptal etmesidir: Meselâ önce hükmün âmm veya mutlak olarak konulup sonra bunun bazı fertlere ait kılınması veya bazı kayıtlar getirilmesi cüz'î nesihdir. Meselâ:

"*Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini ebediyen kabul etmeyin.*" ^[528] ayeti kazif haddi hakkında umumidir, eşine veya başkasına iftira edene de şamildir. Sonra Allah (c.c.) hanımına zina isnadında bulunan hakkında.

"*Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların herbirinin şahitliği kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesidir.*" ^[529] hükmünü koymuştur. Artık kocaya kazif haddi vurulmaz o eşi ile ânlaşır.

Âmm veya mutlak, kendileri tahsis veya takyid eden delil ile beraber vârid olursa bu nesih değil tahsis veya istisna olur veya âmm veya mutlaktan ne murad edildiğinin beyanı olur.

Küllî nesih ise önceki hükmü herkes için tamamen ilga etmektir. Miras hükümlerini vazederek ana-baba ve akraba için yapılması vacib olan vasiyeti ilga etmek, "Vârise vasiyet yoktur" hadisi ile vârise vasiyeti menetmek küllî nesihdir.

"*İçinizden ölüp de dul eşler bırakan kimselere gelince onlar kocalarının evlerinden çıkarılmadan bir yıla kadar bıraktıkları terikeden faydalanmaları hususunda vasiyet etsinler.*" ^[530]

"*Sizden ölenlerin geride bıraktıkları esleri dört ay on gün beklesinler.*" ^[531] ayet-i nazil olmuş, tam bir yıl olan iddeti iptal etmiş ve yerine dört ay on günlük vefat iddetini vazetmiştir. Bu da küllî nesihdir.

Neshin Mahalli: (Neshi Kabul Eden Ve Etmeyen Şeyler)

Neshin mahallinden maksad kendisine te'bîd veya tevkîf kaydı konulmamış her şer'î hükümdür. Buna göre her hüküm neshi kabul etmez. Neshi kabul edenler hüsün veya kubh vasfı sakıt olabilen hükümlerdir. Kabul etmeyenler ise üç çeşittir:

1- Te'bîd = ebedilik ifade eden bir kayıt bulunan nasslar. Meselâ:

"*Onlar o cennette ebedîdir.*" ^[532] Zina isnadında bulunanlar hakkındaki.

"*Onların şahitliğini asla kabul etmeyin.*" ^[533]

"*Ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım.*" ^[534] ve Rasûlullah (s.a.)'ın cihad farziyyetinin bakî olduğunu ifade eden: "Cihad Allah'ın beni Peygamber olarak göndermesinden bu ümmetin sonu deccal ile savaşıncaya kadar devam edecektir." gibi te'bîd ifade eden nasslar neshi kabul etmez.

2- Maziye ait haberler. Meselâ:

"*Semûd'a gelince onlar pek zorlu bir sarsıntı ile helak edildiler. Âd ise uğultulu, önünde durulmaz bir fırtına ile mahvedildiler.*" ^[535] haberi neshedilmez.

3- Zamanın değişmesiyle hüsün ve kubuh vasfı değişmeyen esaslara ait hükümler. Meselâ dinin esaslarına, itikat ve ibadetlere, şûra, adalet ve kanun karşısında eşitlik gibi İslâmın ana prensiplerine, doğruluk, emanet ve iffet gibi faziletler ve bunların zıddı olan yalan, hıyanet ve iffetsizlik gibi rezilliklere ait hükümlerin neshi düşünülemez. Çünkü bunlar her hâlû kârda ya hasendir veya kabihdir.

Nassa İlave Yapmak Suretiyle Nesih

Nassa sonradan ilave yapmak nesih midir değil midir? Bu hususta iki görüş vardır: Cumhura göre bu tahsistir nesih değildir. Hanefilere göre nesihdir. Meselâ: "*Ameller niyetlere göredir*" hadisi ile abdestte niyeti şart koşmak abdest ayetine bir ziyadeliiktir. "*Bekar bakire ile zina ederse cezası yüz sopa ve bir yıl sürgündür.*" mealindeki Ubâde bin Sâmî hadisi ile zina cezasında celdeye sürgünü de ilave etmek celde ayeti üzerine ziyade yapmaktır. "Kabeyi tavaf etmek namazdır." hadisi ile tavafta tahareti şart koşmak "*Beyti aîkî tavaf etsinler.*" ^[536] ayeti üzerinde bir ziyadeliiktir.

Bu misallerde geçen ziyadeliikler cumhura göre nesih değil tahsis veya takyid kabilindedir, Hanefilere göre nesihdir. Bu ihtilafın semeresi, haber-i vahid ve kıyas gibi kendisiyle nesih caiz olmayan delillerle bu ziyadenin yapılıp yapılmamasında görülür: Hanefilere göre bu ilave bir nesihdir, o halde ne haber-i vâhidle ne kıyasla bu ziyade yapılmaz. Çünkü bunların hiçbir mütevâtir olan Kur'anı neshetmez. Hanefiler bu esasa binaen tavafta tahareti, zihar ve yemin keffaretinde azad edilecek kölede imanı şart koşmadılar.

Bu ziyadeliik nesih değildir diyen cumhura göre ise haberi vahid ve kıyas gibi zan ifade eden her şeyle bu ziyadeliik yapılabilir. Meselâ radâ' = süt emzirme meselesinde, ayet-i mutlak geldiği halde Şafîilerin bu haramlığı "beş defa emzirme" ile takyid etmeleri, Kur'an-ı Kerîm'in âmm ifadeleri

namazda Kur'an'dan kolayına gelen yeri okumanın namazın sıhhati için kâfi olmasını iktiza ederken Şafîilerin, ister yalnız ister cemaatle olsun her hal ü kârda fatiha okumayı şart koşmaları bu esasa binaendir.

Hanefiler bu görüş üzerine, abdestle niyetin şart koşulması namazda fatiha okunmasının tayini, bir şahid ve bir yeminle hâkimin hükmetmesi gibi meselelerde vârid olan pek çok sahih haber-i vahidi terketmişlerdir. Ancak Hanefiler bu kaideye bütün ihtihadlarında bağlı kalmamışlar, Kur'an-ı Kerim şart kılmadığı halde sünnette vârid olan muamelâtın şartlarından pek çoğunu şart koşmuşlardır. Meselâ şartlı satışı nehyeden hadisi esas alarak bu satışın fâsid olduğunu söylemişlerdir.

BEŞİNCİ KAİDE: TEARUZ VE TERCİH

Tearuz lügatta, artı-eksi gibi iki şeyin birbirine zıt olmasıdır. Usûlçülere göre: Bir mesele hakkında vârid olan iki delilden birinin diğerinin iktiza ettiğinin gerektirdiğinin hilafına bir hüküm iktiza etmesidir. Meselâ

"İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler." ^[537] ayet-i umumu ile, kocası ölen kadın ister hamile olsun ister olmasın vefat iddeti olarak dört ay on gün beklemesini talep ederken.

"Hamilelerin iddeti doğum yapmaları (ile biter)." ^[538] ayeti umumu ile hamile kadın ister kocası ölmüş olsun ister boşanmış olsun doğum yapmasıyla iddetinin sona ereceğini ifade etmektedir.

Bu iki nas aynı meselede tearuz etmiştir: Kocası ölen hâmile kadın dört ay on gün mü yoksa hamlini vazedinceye kadar mı iddet bekler?

Miras ayetleriyle vasiyeti vacib kılan ayet arasındaki tearuz da buna misaldir.

Sünnetten misal: "Faiz ancak nesiede carîdir." hadisi ile "Buğdayı buğdayla ancak ikisi aynı miktarda olursa satın" hadisidir. Birinci hadis haram olan faizi sadece nesîeye hasretmektedir. Buna göre ribelfadl mubahtır. Ancak ikinci hadis ribelfadlın da haram olduğuna delâlet etmektedir. Şu halde bu iki hadis ribe'l-fadl konusunda tearuz etmekte, birincisi mubah ikincisi haram olduğuna delâlet etmektedir.

Tearuz, müctehidin idrak ve anlayışına göre ortaya çıkan zahirî bir durumdur. Ama aslında böyle değildir, çünkü şeriatte tearuz yoktur, zira tearuz tenakuz manasındır. Hikmet sahibi şâri'den aynı mevzuda aynı zamanda mütenâkiz iki delil sadır olmaz. Çünkü bu aczin alâmetidir, Allah için bu muhaldir.

Tearuzun Mahalli

Ne kat'î bir nas ile zannî bir nas arasında, ne bir nas ile icmâ ve kıyas arasında ve ne de icmâ ile kıyas arasında tearuz olur. Çünkü daha kuvvetli olan zayıf olanı nefyeder. İki şer'î delil arasında tearuz olmasının şartı her ikisinin de aynı kuvvette olmalarıdır. O halde aynı mertebedeki kat'î deliller ve zannî deliller arasında meselâ iki ayet arasında veya ayetle mütevâtir hadis arasında veya iki mütevâtir veya gayri mütevâtir hadis arasında veya iki kıyas arasında tearuz olması mümkündür. Bu takdirde bunlardan birisi diğerinin hamledilmediği manaya hamledilir veya eğer bunlardan müteahhir olanı bilinirse birinin diğerini neshettiğine hükmedilir.

Tearuzu Gidermenin Yolları

Müctehidin nazarında iki delil tearuz ettiği zaman Hanefilere göre müctehidin içtihadında sırasıyla şu dört merhaleyi takip etmesi vacibdir. ^[539]

1- Sahih bir şekilde bu iki müteânz delilin arasını cem ve tevfiik etme. Bu iki müteânz nassın arasını cem ve tevfiik eder ise aralarında tercih yapması caiz olmaz. Çünkü her ikisini de almak, birini ötekine tercih ederek onu ihmal etmekten evladır, (i'mal ihmalden evlâdır), çünkü delilde aslanan i'maldır ihmal değildir.

Bu da ancak iki nasdan birini âmm olanı tahsis edici veya mutlak olanı takyid edici olarak kabul edip âmm olan ile belirli hallerde has olan ile kendi yerinde, mukayyed ile kendi mahallinde mutlak ile onun dışında amel etmek suretiyle olur. Meselâ

"Birinize ölüm geldiği zaman eğer bir hayır bırakacakla anaya, babaya, akrabaya uygun bir şekilde vasiyet etmek size yazıldı." ^[540] mealindeki vasiyet ayeti ile miras ayetleri arasındaki tearuzu, "vasiyet ayeti ile din farkı gibi mirasa mâni bir sebepten dolayı miras alamayan vârisler murad edilmektedir" diyerek tevkif etmek mümkündür.

Vefat iddeti ayeti ile hami iddeti ayeti arasını da birincisini ikincisi ile kocası ölen hamile kadının dışında tahsis ederek tevfiik etmek, boşanan kadının iddetini üç kuru' olarak beyan eden ayetle zifaftan önce boşanan kadına iddet vacib olmadığını beyan eden ayetin arasını birinci ayeti zifaftan sonra boşananlara tahsis ederek tevfiik etmek mümkündür.

"Şahidlerin en hayırlısını size haber vereyim mi? O, şahitliğini kendinden istenmeden eda edendir" hadisi ile "Sizin en hayırlınız benim bulunduğum asırdakilerdir, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir. Sonra bir kavim olur şahid olurlar ama şahitlik yapmaları istenmez, hıyanet ederler, kendilerine güvenilmez" hadisini, birincisini rıza-i ilahî için şahitlik yapmak gibi Allah hakları hususunda şahitlik yapmaya, ikincisini de muamelât ve cinayetlerde şahitlik yapmak gibi kul hakları hususundaki şahitliğe hamletmek suretiyle cem etmek mümkündür.

2- İki delil arasında tercih yapmak: İki muarız delil arasını cem ve tevfiik etmek mümkün olmazsa müctehid tercih sebeplerinden biri ile birini diğerine tercih eder. Meselâ nassın ibaresini işaretine, müfesseri zahir veya nassa, muhkemi müfessere, haram kılını mubah kılana tercih etmek, haber-i vahidlerden birinin râvinin zabtı veya adaleti veya fıkıhî ve benzeri sebeplerle diğerine tercih etmek bu kabildir.

Hanefiler tercih merhalesini cem ve tevfiik'in önüne geçirecek birinci merhale kabul ettiler. Bu sebeple Ebu Hanîfe "Beviden sakının" hadisi ile develerin idrarının içilmesine müsaade eden Uraniyyin hadisi arasındaki tearuzda, âmm olan birinci hadisi eti yenmeyenlerin bevline veya tedavî maksadının dışında içmeye hamletmek mümkün iken "tahrîm edici" olmasından dolayı "bevilden sakının" hadisini takdim etmiştir. Çünkü zararı

defetmek menfaati celbetmekten evladır. Ve bu meyanda şu kaideleri vazettiler: Haram kılan delil ile mubah kılan delil tearuz ederse haram kılan tercih edilir, mâni ve muktezi (yapılmasını icab ettiren) tearuz ederse mâni takdim olunur.

3- Eğer delâlet ettikleri hüküm neshi kabul eden cinsten ise iki delilden birini neshedip diğeriyle amel etmek. Yani cem etmek ve tercih sebeplerinden biriyle tercih etmek mümkün olmaz, naslardan birinin önce diğeri sonra geldiği de bilinirse sonra gelen önce geleni neshetmiş sayılır. Vefat iddeti ayetinin hamî iddeti ayeti tarafından tearuz ettikleri kadarında -yani kocası ölenin hâmile olması halinde neshetmesi gibi. Buna göre kocası ölen hamile kadının iddeti doğum yapmasıyla sona erer. Bu tahsise nesih de denilebilir. Çünkü hamilenin iddetinden bahseden Talak süresindeki ayet-i kerime vefat iddetinden bahseden Bakara süresindeki ayetten sonra nazil olmuştur.

4- Delillerin sakıt olması: Yukarıda geçen yollardan hiç biri ile tearuz gidermek mümkün olmaz, nasların geliş tarihi de bilinmezse hiç biriyle amel edilmez, hakkında hiç nas yokmuş gibi başka delillerle amel edilir. Bu sonuncusu farazî bir şekildir, vakiada böyle bir şey yoktur.

Nasların haricindeki iki delil mesela iki kıyas arasında taaruz olması: Bu durumda fakihin çeşitli tercih sebeplerinden birine dayanarak iki kıyastan birini tercih etmesi lazım gelir. Mesela: İletî nas ile sabit olan kıyasî illeti istinbat yolu ile tesbit edilene, illeti nassın işaretiyle sabit olan kıyasî, illeti sebr ve taksim yolu ile tesbit edilene tercih eder.

İki kıyastan birini diğeriyle tercih edecek bir sebep bulunmazsa fakih serbesttir, iki hükümden birini seçer.

[1] Bakara: 2/43.

[2] En'am: 6/151.

[3] İsrâ: 17/32.

[4] Nisa: 4/23.

[5] Hac: 22/30.

[6] Bakara: 2/43.

[7] Maide: 5/28.

[8] Haşr: 59/2.

[9] Maide: 5/3.

[10] Bakara :2/43.

[11] Nisa: 4/59.

[12] el-İhkam, Âmidî: 1/82; et-Takrîr ve't-Tahbîr. 2/213

[13] el-Mustasfa: 1/68.

[14] el-Mustasfa: 1/65; Şerhu'l Adud, 2/21

[15] et-Takrîr ve et-Tahbîr; 2/216; Ravzatü'n-Nâzır, 1/181

[16] el-İhkam, Âmidî: 1/84; Mirâtü'l-usûl: 1/102.

[17] Şerhu'l-Adud: 2/19.

[18] Kasas: 28/49

[19] Hüd: 11/13:

[20] Bakara: 2/23:

[21] Nisa: 4/82.

[22] Hicr: 15/22.

[23] Enbiyâ: 21/30.

[24] Neml: 27/88.

[25] Ra'd: 13/41.

[26] Zümer: 39/5.

[27] Rahman: 55/19-20.

[28] Müminun: 23/12-14.

[29] Rum: 30/1-3.

[30] Fetih: 48/27.

[31]

Kasas: 11/49.

[32] Nisa: 4/11-12.

[33] Maide: 5/38.

[34] Nur: 24/2.

[35] Nur: 24/4.

[36] Mücadele: 58/3.

[37] Bakara: 2/228.

[38] Maide: 5/3.

[39] Tahrim: 66/2.

[40] Bakara: 2/183.

[41] Nisa: 4/103.

[42] A'raf: 7/26.

[43] Şûra: 42/23.

[44] Yunus: 10/26.

[45] Âli İmran: 3/97.

[46] Nisa: 4/293.

[47] Bakara: 2/195.

[48] İsra: 17/32.

[49] Âli İmran: 3/180.

[50] Bakara: 2/177.

[51] Bakara: 2/189.

[52] Ra'd: 13/25.

[53] Rum: 30/10.

[54] Furkan: 25/34.

[55] Sad: 38/55.

[56] Nisa: 4/3.

[57] el-Mustasfa: 1/93; İrşadii'l-Fuhûl s. 41 ve devamı.

[58] et-Telvîh ala't-Tevdîh: 2/2 ve devamı.

[59] Sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn asrı.

[60] Nisa: 4/29.

[61] Nisa: 4/193.

[62] Nisa: 4/24.

[63] Maide: 5/38.

[64] Bakara: 2/180.

[65] Kegû'l-Esrâr. 1/690; Şerhü'l-Muhallâ alâ Cem'i'l-Cevami', 2/114, el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed, s. 91, irşüdü'l-Fuhûl, s. 43.

[66] Nisa: 4/59.

[67] Nisa: 4/80.

[68] Nisa: 4/65.

[69] Ahzab: 33/36.

[70] Haşr: 59/7.

[71] Ali İmran: 3/31.

[72]

- Nur: 24/63.
- [73] Bakara: 2/43.
- [74] Bakara: 2/183.
- [75] Âli İmran: 3/97.
- [76] Bakara: 2/275.
- [77] Nisa: 4/24.
- [78] Maide: 5/38.
- [79] Nahl: 16/44.
- [80] Necm: 53/3-4.
- [81] Fevatihu'r-Rahamüt, 2/2&\..
- [82] Şerhu'l-Muhalla âlâ Cem'i'l-Cevâmi: 2/199.
- [83] el-fhkam, Âmidî. 1/178.
- [84] Ravzatü'n-Nâzir, 1/281.
- [85] Irşadü'l-Fuhûl, s. 57.
- [86] el-fbhâc, Sübkî: 2/225.
- [87] el-ihkâm, Âmidî: 1/89, Şerhü'l-Adûd: 2/22, et-Takrir: 2/302
- [88] Bu erkek tomurcukları dışı tomurcukların üstüne konularak yapılır.
- [89] Haşr. 59/7.
- [90] Ahzab: 33/21.
- [91] Yunus: 10/71.
- [92] Talak: 65/2.
- [93] İsra: 17/36.
- [94] Keşfü'l-Esrâr. 2/983; Şerhü'l-Muhallâ: 2/168; Şerhu'l-Adûd: s. 39; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 132.
- [95] Nisa: 4/115.
- [96] Kısa: 4/59.
- [97] Nisa: 4/83.
- [98] el-Mustasfa: 1/121, Keşfü'l-Esrar. 2/949, Şerhu'l-Adûd: 2/37, Ravzatu'n-Nâzir. 1/381.
- [99] Hanefilerden Kerhi; Şafilardan Amidi'ye göre bu icma zanni bir delildir ki tercih edilecek görüş de budur
- [100] Cuma: 63/9.
- [101] Keşfü'l-Esrar. 2/995. el-İhkam, Âmidî: 3/76, Irşadü'l-Fuhûl: s. 176.
- [102] Haşr: 59/2.
- [103] Nisa: 4/94.
- [104] Yasin: 36/79.
- [105] el-İhkam, İbni Hazm: 2/929, Mülahasanı İbtali'l-Kıyas ve'r-Re'y: s. 43, Usûlus-Serahsî: 2/119, Irşadü'l-Fuhûi. s. 175.
- [106] En'am: 6/38.
- [107] İsra: 17/36.
- [108] Gerçekten de bu hadis sahih değildir ve delil alınması uygun değildir.
- [109] Enfal: 8/46.
- [110] el-ihkam, Âmidî: 3/8; Şerhu'l-Adûd: 2/209; Müsellemü's-Subût: 2/200; el-Medhal ilâ Mezhebi Almed: s. 144.
- [111] Bakara: 2/282.
- [112]

- Maide: 5/89.
- [113] Nisa: 4/92.
- [114] Enbiya: 21/107.
- [115] Haşr: 59/7.
- [116] Nisa: 4/165.
- [117] Maide: 5/32.
- [118] Nisa: 4/160.
- [119] Bakara: 2/222.
- [120] Zariyat: 51/56.
- [121] Ali İmran: 3/159.
- [122] Kalem: 68/14.
- [123] Maide: 5/38.
- [124] Bakara: 2/222.
- [125] Nisa: 4/63.
- [126] İsrâ: 17/36.
- [127] Nisa: 4/11.
- [128] İsrâ: 17/23.
- [129] Nisa: 4/25.
- [130] Nisa: 4/12.
- [131] Tevbe: 9/103.
- [132] Bakara: 2/185.
- [133] Maide: 5/49.
- [134] Enbiya: 21/107.
- [135] Bakara: 21/185.
- [136] En'am: 6/146.
- [137] En'am: 6/145.
- [138] Bakara: 2/183.
- [139] Maide: 5/45.
- [140] Kamer:54/28.
- [141] Keşful-Esrâr: 2/932; Şerhu'l-Adudalâ Muhtasari'l-Müntehâ: 2/286; Sübkî, el-İbhûc; 2/180; el-Medhed ila Mezhebi Ahmed: 134.
- [142] Enam: 6/90.
- [143] Nahl:16/123.
- [144] Şura: 43/13.
- [145] Sad: 24/38.
- [146] Enam: 6/90.
- [147] Taha: 20/14.
- [148] Kamer: 54/18
- [149] Yusuf: 12/72.
- [150] Kasas: 28/27.
- [151] Maide: 5/48.
- [152] Mirâtü'l-Usût 2/250; el-Lüma', Şirâzî s. 50; el-Mustasfâ: 1/135; el-İhkâm, Âmidî: 3/133; İrşâdü'l-Fuhûl, Şevkânî, s. 213.
- [153] Nur: 243/31.

- [154] Enam: 6/108.
- [155] el-Muvâfakat: 2/348.
- [156] el-Muvafakat: 2/361, 3/305, 4/194; Â'lâmü'l-Müvekkûn: 3/171; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 138.
- [157] Bakara: 2/104.
- [158] Araf: 7/163.
- [159] Enam: 6/108.
- [160] Bakara: 2/29.
- [161] Şerhu'l-Muhalla: 2/248; Â'lâmü'l-Muvakkûn: 1/339; İrşâdü'l-Fuhûl: s. 209.
- [162] Bakara: 2/29.
- [163] A'raf: 7/32.
- [164] Maide: 5/5.
- [165] Usûlü Serahsî: 2/225; Keşfü'l-Esrar: 2/1098.
- [166] el-Taknr ve et-Tahbir. 2/78; Hâşiyetü'l-Bennûni ala Cem'il-Cevâmi: 1/40; Şerhu'l-Adûd: 1/222; d-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s.58; İrşâdü'l-Fuhûl: s.6.
- [167] Mâide: 5/1.
- [168] Bakara: 2/43.
- [169] Hucurât: 49/11.
- [170] Bakara: 2/229.
- [171] Maide: 5/2.
- [172] İsrâ: 17/78.
- [173] Bakara: 2/43.
- [174] Bakara: 2/183.
- [175] Tevbe: 9/103.
- [176] Âli İmran: 3/97.
- [177] Maide: 5/1.
- [178] Enam: 6/151.
- [179] Maide: 5/3.
- [180] Hucurât: 49/11.
- [181] İsrâ: 17/32.
- [182] Bakara: 2/229.
- [183] Nisa: 4/101.
- [184] Maide: 5/2.
- [185] Cuma: 62/10.
- [186] Bakara: 2/185.
- [187] İsrâ: 17/78.
- [188] Maide: 5/6.
- [189] Maide: /138.
- [190] Âli İmran: 3/97.
- [191] Muhammed: 2/43.
- [192] Talak: 65/7.
- [193] Bakara: 2/183.
- [194] Âli İmran: 3/97.

- [195] et-Takrir ve et Tahbîr- 9 Kesfî'l-esrâr: 1/620
- [196] et-Telvîh ale't-Tavzîl: 1/202.
- [197] Bakara: 2/197.
- [198] Bakara: 2/282.
- [199] Bakara: 2/283.
- [200] Nur: 24/33.
- [201] el-Minkâc maa Şerhi'l-l'snevî 1/60; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s.62.
- [202] Bakara: 2/275.
- [203] Nisa: 4/23.
- [204] Nisa: 4/193.
- [205] İsrâ: 17/32.
- [206] İsrâ: 17/31.
- [207] Hac: 22/30.
- [208] Maide: 5/90.
- [209] Nisa: 4/10.
- [210] Maide: 5/138.
- [211] Nur: 24/4.
- [212] el-Mustasfa: 1/43; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 63
- [213] Maide: 5/101
- [214] et-Takrir ve et-Tahbir. 2/80.
- [215] el-Amidî, el-İhkâm: 1/63.
- [216] Maide: 5/5.
- [217] Nisa: 4/24.
- [218] Bakara: 2/229.
- [219] Bakara: 2/235.
- [220] Fetih: 48/17.
- [221] Maide: 5/2.
- [222] Cuma: 62/103.
- [223] Bakara: 2/187.
- [224] Bakara: 2/29.
- [225] Hac: 22/15.
- [226] Şerhu'l-Adûd: 2/7; İrşâdü'l-Fuhûl: s. 6.
- [227] İsrâ: 17/78.
- [228] Bakara: 2/185.
- [229] Bakara: 2/197.
- [230] Muhammed: 47/18.
- [231] el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 68; İrşûdul-Fuhûi. s. 6.
- [232] İrşâdü'l-Fuhût. s. 6.
- [233] el-İhkâm, Âmidî: 1/67-68; Keşfu'l-Esrâr. 1/258; Şerhu'l-Adûd: 2/8; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 69.
- [234] Fevâtihu'r-Rahamût: B/1 16; et-Takrirve et-Tahbir. 2/146.
- [235] Nahl: 16/106.
- [236]

- Bakara: 2/195.
- [237] Bakara: 2/184.
- [238] En'am: 6/57.
- [239] et-Telvîh ata't-Tevzilv. 1/172; Şerhu'l-Adûd: 1/200; Şerhu'l-Isnevî: 1/66; el-Medlâl ilâ Mezhebi Ahmed: s136 İrşâdü'l-Fuhûl: s. 6
- [240] İsra: 17/15.
- [241] Bakar: 2/43.
- [242] Maide: 1/5.
- [243] Bakara: 2/282.
- [244] Enam: 6/151.
- [245] Bakara: 2/267.
- [246] Cuma: 62/10.
- [247] Bakara: 2/184.
- [248] Fevâihu'r-Rahamût: B/1322; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 59.
- [249] Nahl: 16/44.
- [250] Âli İmran: 3/102.
- [251] Hadid: 57/23.
- [252] Tarihu'l-Fıkfu'l-İslâmî, Muhammed Ali Sâyis: s. 25.
- [253] Bakara: 2/185.
- [254] Fevâilu'r-Rahamût. B 143; Şerhu'l-Adûd: 2/14; el-İhkâm, Âmidî: 1/78; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 58.
- [255] Nisa: 4/43.
- [256] Âli im-ran: 3/104.
- [257] Fetih: 48/26.
- [258] Mirâtü'l-Usûl: 2/435; Hâşiyetü Nešemûti'l-Eshâr. s. 272.
- [259] Nisa: 4/63.
- [260] Keşfü'l-Esrâr. 1/67; Usûlü Serahsî: 1/236.
- [261] Bakara: 2/275.
- [262] Nisa: 4/37.
- [263] Maide: 5/1.
- [264] et-Telvîh ale't-Tevzîh: 11130; Müsellemü's-Subût: 1/338.
- [265] Bakara: 2/187.
- [266] Bakara: 2/233.
- [267] Bakara: 2/233.
- [268] Ahkaf: 46/15.
- [269] Lukman: 31/14.
- [270] Âli İmran: 3/159.
- [271] Nahl: 16/437.
- [272] Bakara: 2/178.
- [273] Nisa: 4/93.
- [274] Bakara: 2/233.
- [275] Nisa: 4/10.
- [276] Bakara: 2/228.
- [277] İsra: 17/23.

[278] Yusuf: 12/823.

[279] Haşr: 59/8.

[280] Nisa: 4/23.

[281] Maide: 5/3.

[282] Bakara: 2/178.

[283] Nisa: 4/93.

[284] Nisa: 4/93.

[285] Nisa: 4/92.

[286] Nisa: 4/25.

[287] En'am: 6/145.

[288] Ancak Malikîler "Her beş deve de bir koyun zekat verilir" hadisinin umum ifade etmesinden dolayı ister merada ister ahırda beslensin bütün hayvanlarda zekatı vacib görmüşlerdir. Delil sâime olmayanda zekat olmamasını gerektirmesine rağmen İmam Malik bunlarda da zekat görmekte, mefhumu'l-muhalifle amel etmemektedir.

[289] Talak: 65/6.

[290] Nisa: 4/4.

[291] Bakara: 2/187.

[292] Bakara: 2/230.

[293] Bakara: 2/230.

[294] Nur: 24/2.

[295] Nur: 24/4.

[296] Bakara: 2/196.

[297] Nisa: 4/101.

[298] Nisa: 4/23.

[299] Usûlü Serahsî: 1/163; Kesfü'l-Esrâr: 1/46.

[300] Bakara: 2/275.

[301] Nisa: 4/3.

[302] Nisa: 4/24.

[303] Nisa: 4/3.

[304] Usûlü Serahsî: 1/164; et-Telvîh ale't-Tavzîh: 1/125.

[305] Nisa: 4/3.

[306] Nisa: 4/3.

[307] Talak: 65/1.

[308] Haşr: 59/7.

[309] Nisa: 4/11.

[310] Mücadele: 58/4.

[311] Keşfü'l-Esrâr: 1/49.

[312] Nur: 24/2.

[313] Nur: 24/4.

[314] Tevbe: 9/36.

[315] Usûlü S'erahsî: 1/165.

[316] Ahzab: 33/53.

[317] Nur: 24/4.

[318] Nisa: 4/24.

- [319] Nisa: 4/3.
- [320] et-Telvîh ale't-Tavzîh: 1/126.
- [321] Keşfü'l-Esrâr.151.
- [322] Talak: 65/2.
- [323] Nur: 24/4.
- [324] Nisa: 4/24.
- [325] Ahzab: 33/53.
- [326] Ahzab: 33/53.
- [327] Nisa: 4/3.
- [328] Usûlü Serahsî: 1/167.
- [329] Keşfü'l-Esmr. 1/52.
- [330] Meryem: 19/20.
- [331] Âli İmran: 3/3.7.
- [332] Bakara: 2/228.
- [333] Bakara: 2/237.
- [334] et-Telvîh ale't-Tevzîh: 1/127.
- [335] Maâric: 70/19.
- [336] Meâric: 70/20-21.
- [337] Usûlü Seralısî: 1/169
- [338] Fetih: 48/10.
- [339] Hud: 11/37.
- [340] Tâ'hâ: 20/39.
- [341] Mücadele: 58/7.
- [342] Tâ'hâ: 20/5.
- [343] Fecr: 89/22
- [344] Âli İmran: 3/7.
- [345] Kasas: 28/88.
- [346] Tâ'hâ: 20/5.
- [347] Keşfü'l-Esrâr. 1/37.
- [348] Bakara: 2/43.
- [349] Bakara: 2/229.
- [350] Fusilet: 41/34.
- [351] Ahzab: 33/56.
- [352] Bakara: 2/222.
- [353] Maide: 5/38.
- [354] Nisa: 4/12.
- [355] En'am: 6/121.
- [356] Şerhi Tenkîhu'l-Fusûi. s. 179; Müsellemü's-Subût: 1/197; el-İhkam, Âmidî: 2/37; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed:. s. 109; İrşadu'l-Fuhûl:101.
- [357] Tur: 52/21.
- [358] Kamer: 54/44.
- [359] Bakara: 2/29.
- [360] Tevbe: 9/36.

- [361] Müminun: 23/1.
- [362] Ahzab: 33/35.
- [363] Zümer: 39/53.
- [364] Bakara: 2/195.
- [365] Bakara: 2/195.
- [366] Nisa: 4/11.
- [367] Tevbe: 9/103.
- [368] Maide: 5/38.
- [369] Nur: 24/2.
- [370] Bakara: 2/275.
- [371] Asır: 103/2.
- [372] Bakara: 2/256.
- [373] Tevbe: 9/84.
- [374] Kamer: 54/2.
- [375] Hucurat: 49/63.
- [376] Bakara: 2/67.
- [377] Nisa: 4/24.
- [378] Bakara: 2/284.
- [379] Meryem: 19/75.
- [380] Nisa: 46/10.
- [381] Talak: 65/4.
- [382] Nisa: 4/15.
- [383] Talak: 65/4.
- [384] Bakara: 2/185.
- [385] Nisa: 4/92.
- [386] Bakara: 2/272.
- [387] İsrâ: 17/110.
- [388] Nisa: 4/78.
- [389] Nisa: 4/1255.
- [390] Bakara: 2/26.
- [391] Bakara: 2/214.
- [392] Araf: 7/37.
- [393] Keşfü'l-Esrâr. 1/291; el-Muhalla ala Cem'i'l-Cevâmi: 1/236; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. İrşadül-Fuhûl: 100.
- [394] En'am: 6/121.
- [395] Talak: 65/6.
- [396] Nisa: 4/24
- [397] Bakara: 2/177.
- [398] Maide: 5/38.
- [399] er-Risâle, İmam Şafîi: s. 53.
- [400] Hud: 11/6.
- [401] Enbiya: 21/30.
- [402] Âl-i İmran: 3/97.

- [403] Tevbe: 9/120.
- [404] Ahkaf: 46/25.
- [405] Bakara: 2/228.
- [406] Maide: 5/38.
- [407] Nur: 23/6.
- [408] Nur: 23/4.
- [409] Keşfü'l-Esnır. 1/306; Hâşiyetü'l Bennânî alâ Cem'i'l-Cevâmi: s. 72; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmeci. s. I 14; İrşadü'l-Fuhûi. s. 128.
- [410] Ahkaf: 46/25.
- [411] Neml: 27/23.
- [412] Bakara: 2/21.
- [413] Bakara: 2/21.
- [414] Bakara: 2/233.
- [415] Cuma: 62/9.
- [416] Nur: 24/43.
- [417] Bakara: 2/238.
- [418] Talak: 65/4.
- [419] Ahzab: 33/49.
- [420] Maide: 5/3.
- [421] Nisa: 4/24.
- [422] Nahl: 16/106.
- [423] Bakara: 2/282.
- [424] Nisa: 4/12.
- [425] Nisa: 4/12.
- [426] Nisa: 4/25.
- [427] Maide: 5/6.
- [428] Usûlü Pezdevi: 1/79.
- [429] Bakara: 2/196.
- [430] Maide: 5/89.
- [431] Bakara: 2/43.
- [432] İsrâ: 17/33.
- [433] et-Tevzîh: 1/63.
- [434] Maide: 5/89.
- [435] Nisa: 4/23.
- [436] Nisa: 4/24.
- [437] Nisa: 4/12.
- [438] Müsellemü's-Subûr. 1/289.
- [439] Mücadele: 58/4.
- [440] En'am: 6/145.
- [441] Nisa: 4/23.
- [442] Maide: 5/3.
- [443] En'am: 6/145.
- [444] Nisa: 4/43.

- [445] Maide: 5/6.
- [446] Maide: 5/38.
- [447] Maide: 5/6.
- [448] Maide: 5/6.
- [449] Maide: 5/6.
- [450] Mucadele: 58/3.
- [451] Nisa: 4/93.
- [452] Bakara: 2/282.
- [453] Talak: 65/2.
- [454] Maide: 5/1.
- [455] Âli İmran: 3/102.
- [456] Bakara:2/43.
- [457] Talak: 65/7.
- [458] Bakara: 2/185.
- [459] Hac: 22/29.
- [460] Keşfü'l-Esrâr: 2/101; el-İhkam: 2/6; Şerhu Tenkîhu'l-Fusûl: s. 126; tî-Medhal ilâ Mezhebi Ahmeci. s. 101.
- [461] Bakara: 2/233.
- [462] Nisa: 4/141.
- [463] Nur: 24/33.
- [464] A'raf: 7/31.
- [465] Mü'minun: 23/51.
- [466] Bakara: 2/282.
- [467] Bakara:2/282.
- [468] Bakara: 2/283.
- [469] Fussilet: 41/40.
- [470] İbrahim: 14/30.
- [471] A'raf: 7/89.
- [472] Bakara: 2/23.
- [473] Müsellemlü's-Subût. 1/310; Şerhu Tenkîhu'l-Fusûl, Karafi: s. 130; el-Mustasfa: 2/22; el-MedhaL ilâ Mezhebi Ahmed: s. 102; İrşâdü'l-Fuhûl: s. 102.
- [474] Bakara: 2/185.
- [475] Maide: 5/6.
- [476] İsrâ: 17/78.
- [477] Nur: 24/2.
- [478] Usûlü Serahîsî: 1/26; Şerhu Tenkîhu'l-Fusûl: s. 128; Şerhu'l-isnevî: 2/52; el-Uhdefî usûli'l-Fıklî: Eby Ya'tâ: 1/281.
- [479] Araf: 7/12.
- [480] Bakara: 2/148.
- [481] Âli İmran: 3/133.
- [482] Bakara: 2/148.
- [483] Bakara; 2/196.
- [484] En'am: 6/152.
- [485] En'am: 6/151.
- [486] Maide: 5/3.

- [487] Nisa: 4/23.
- [488] Nisa: 4/19.
- [489] Bakara: 2/229.
- [490] En'am: 6/120.
- [491] Hac: 22/30.
- [492] Maide: 5/87.
- [493] Âli İmran: 3/8.
- [494] Maide: 5/101.
- [495] Hicr: 15/88.
- [496] İbrahim: 14/42.
- [497] Tahrim: 66/7.
- [498] Müsellemü's-Sübût: 1/329; el-İhkâm: 2/32; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 106.
- [499] Şerhm Tenkîhu'l-Fusûl, Karafî: s. 168; ŞerhuUsnevî: 2/63; el-Uhdefî usûli'l-Fıkh: 2/428.
- [500] Nisa: 4/165.
- [501] Enbiya: 21/107.
- [502] Maide: 5/6.
- [503] Ankebût: 29/45.
- [504] Bakara: 2/150.
- [505] Bakara: 2/183.
- [506] Hac: 22/39.
- [507] Bakara: 2/193.
- [508] Bakara: 2/179.
- [509] Bakara: 2/188.
- [510] Araf: 7/172.
- [511] Maide: 5/6.
- [512] Hac: 22/78.
- [513] Bakara: 2/185.
- [514] Nisa: 4/283.
- [515] Maide: 5/6.
- [516] Bakara: 2/267,
- [517] Muvafakat: 2/16 ve devamı.
- [518] Maide: 5/3.
- [519] Bakara: 2/185.
- [520] Hac: 22/78.
- [521] Nisa: 4/105.
- [522] Haşr: 59/2.
- [523] Enbiya: 21/7.
- [524] Fevâtihu'r-Rahamût: 2/364; Şerhü'l-Adûd: 2/290; İhkâm: 3/140.
- [525] İrşâdü'l-Fuhûl: s. 232.
- [526] Bakara: 2/ 106.
- [527] Enfal: 8/65-66.

- [528] Nur: 24/4.
- [529] Nur: 24/6.
- [530] Bakara: 2/240.
- [531] Bakara: 2/234.
- [532] Beyyine: 98/8.
- [533] Nur: 24/4
- [534] Âli İmran: 3/55.
- [535] Hâkkâ: 69/5-6.
- [536] Hac: 22/29.
- [537] Bakara: 2/234.
- [538] Talak: 65/4.
- [539] el-Mustasfâ: 2/127; Şerhü'l-Adûd: 2/310; Şerhü'l-İsnevî: 3/192; el-Medhal ilâ Mezhebi Ahmed: s. 197.
- [540] Bakara: 2/180.